TESTAMENTI VETERIS
BIBLIA SACRA

sive

LIBRI CANONICI
PRISCÆ IUDÆORUM
ECCLESIAE A DEO TRADITI,

LATINI RECENS EX HEBRÆO facti, brevibusq; Scholiis illustrati ab Immanuele Tremellio & Francisco Junio.

ACCESSERUNT LIBRI QUI VULGO DIcuntur Apocryphi, Latinè redditi & notis quibusdam aucti a FRANCISCO JUNIO.

MULTO OMNES QUAM ANTE EMENdatiùs editi, numeris locisq; citatis omnibus capitum distinctioni quam hæc editio sequitur exactiùs respondentibus: quibus etiam adjunximus Novi Testamenti Libros ex sermone Syriaco ab eodem Tremellio, & ex Græco a Theodoro Beza in Latinum conversos.

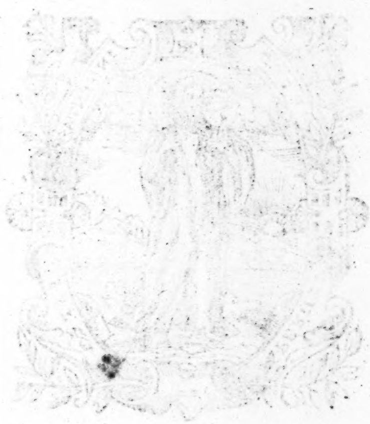

LONDINI,

Excudebat Henricus Midletonus,

impensis T. H.

M.D.LXXXV.

ILLUSTRISSIMO POTENTISSIMOQVE PRINCIPI ET DOMINO D. FRIDERICHO COMITI PALATINO AD RHENUM, BAVARIÆ DUCI, SACRI ROMANI IMPERII Electori primario, Domino nostro *clementissimo, gratiam & pacem* a Domino.

CUM PRIMUM *ad hoc opus elaborandum venimus, Illustrissime Princeps, non dubitavimus fore permultos, qui sive aliorum admiratione traducti, sive nostri fastidio alióve præjudicato abrepti, institutum hoc nostrum abjecturi sint. Sed quia bonam causam judiciis ejusmodi anteponendam novimus, ac non adversantium animorum causâ aut perfidè aut ignaviter deserendam, inprimis verò spem facit verbo suo Dominus fore ut si qua bene dicta sunt, tandem aliquando sub horam undecimam fortè aut desinentem diem bene accipiantur: freti Dei promissionibus, autoritate T. C. bonorum votis, & expectatione omnium, nunc demum laboris nostri specimen in lucem edimus: quod faustum felixq́; sit Ecclesiæ Christi a Deo Patre & Domino* JESU CHRISTO. *Magnum profectò, magnum præjudicium faciunt hoc eodem argumento scripti, cùm Patrum, tum nostrorum hominum libri, quorum nos ipsi officiosam fidem & diligentiam summopere admiramur in evolvendis & explicandis Bibliis: majus eorum simplicitas, qui rivis illorum operâ ductis ita acquiescunt, ut vix uno aut altero anno fontes ipsos Veteris & Novi Testamenti investigent & consulant: maximum verò omnium, qui aut aliquam sui opinionem imbiberunt, aut malè de aliena fide studioq́; cogitantes, quidlibet quamvis salutare futurum aversantur. Ac in primo quidem genere fideles multos conquiescere longè tutius judicamus, quàm si extra oleas (quod aiunt) vagandi licentiam præfidentius sibi assumpserint, quia tam multa piè, doctè, prudenter, ac modestè dicta sunt ab iis qui præcesserunt nobis, ut eorum nominè personas & scripta in pretio habeamus, vitia quæ occurrunt (prout labi, errare, decipi humanum est) cum bonis quæ protulerunt illi comparata,*

¶ 3 *offici-*

officiosè contegamus. Quid enim tam iniquum esset, quàm omissis bonis enumerare mala, quibus scriptores invidiosè & nefariè obruantur? Isti suis laudibus ac meritissimis per nos fruantur licet: quorum nomine immortales Deo gratias agimus, quòd ex infirmis hisce ac fictilibus vasis placuit illa seligere & sanctificare ad gloriam ipsius tanto cum fructu tantaq; laude promovendam. In altero autem illo genere paulò amplius desiderare cogimur. Cùm enim præclarè secum agi existimant, si de rivulo humanitus ducto sorbeant ubi fons præ foribus est, nihil mirum est si miseri justo Dei judicio tandem eò adducuntur, ut palustri ulva implicentur & sordibus inquinentur: quas etsi suo ipsi torpore contrahunt, tamen ut ab aliis arreptas mordicus deinde retinendas putant. At quanto melius veteres ex doctrina Joannis ad libros sacræ scripturæ adhibendam fidem, ad sua scripta judicium afferri postularunt! viderunt illi hoc pacto esse imperitiæ multorum & simplicitati consulendum, ne quando sibi suisve aut ullius hominis scriptis divinus honor tribueretur, quem nemo sibi sine atrocissima blasphemia arrogare potest, nemo alteri sine insania tribuere. Tertium verò genus ut ebriosum planè ac nauseans, seriò ex animo oramus ut expergefaciat Dominus: quod alioqui nunquam huc adduxerîmus, ut Christum nobis adfuisse credat, infirmitatem nostram sublevasse, animosq; nostros sua gloriosa luce ad illustrationem doctrinæ suæ perfudisse. Certè Deus Opt. Max. voluntates nostras (ut ita dicamus) ad hoc institutum animavit: & nos quoque coram illo Christianis omnibus sine cujusquam offensa breviter & perspicuè fidem officiumq; nostrum erga Deum, T. C. & totam Ecclesiam vicissim testari volumus. Quod ut melius cognoscatur, paucis (si placet) de causa formaq; hujus translationis, & de tota Lege apud T. C. disseremus.

Causa hujus translationis est duplex, altera communis omnium, altera singularis. Communis causa quæ nos ad hoc opus suscipiendum adduxit, ea ipsa est qua Patres olim & homines nostri hac nostra memoria usi sunt. Illi enim cùm Ecclesiam benè & solidè institui cuperent, nihil tam necessarium & utile ad vetus Testamentum fore judicabant, quàm ut cum Hebræis fontibus omnia compararentur, & ex iis hauriretur veritas, & aliqua una translatio cum Hebræo textu conformata in Ecclesia sua invalesceret. Cúmque ab eo labore propter varias & graves occupationes quibus tum distinebantur, & propter ignorationē sermonis Hhebraici abstinuerint, alii ad interpretationem Lxx. confugiebant, alii hinc inde ex multorū interpretationibus corradebant quicquid aut ad scopum autoris aut ad præsentem usum videbant pertinere. Nam quòd ille ad sermones suos ferè quasque interpretationes obvias præsentis ædificationis causa rapiendo non satis ad firmitatem doctrinæ attenderunt (cùm idem plerumq; unum locum in varias sententias & interpretationes omisso scopo traduxerit) utut præposterum est, in ea tamen ætate fuit tolerandum: cùm quia hominum in linguis exercitato-

rum penuria laborabat, tum vel maximè quia boni illi Ecclesiastæ cuique potiùs tenuissimo e plebe ruditer, quàm doctis solidè operam dabant de-industria. Unus Hieronymus magis præmonstravit viam quàm aliquid dignum tanto hiatu præstitit. Quapropter ipse quoque & Augustinus infinitis locis desiderium suum super hac re abunde exposuerunt. Utcunq; enim varias interpretationes laudent: eò tandem recidunt Veteris instrumenti veritatem ex Hebræis exemplaribus, Novi verò e Græcis eruendam esse: ne multa, si populariter dicendum fuit, suas translationes vulgatas, sin limatè ac firmè, Hebræum textum adhibendum fuisse docent. Substituit quidem Augustinus LXX. *interpretationem, eámque mirificè effert: quia neque melius videbat ut Hebraici sermonis expers, neque religiosum existimabat ab eorum interpretatione discedere. Quòd si quis hodie vulgatam Græcam hac autoritate donaverit, faciet ne intelligendo ut nihil intelligat. Quis enim tot ineptias in tantorum (si credimus) hominum animos tanto consensu incidisse credat, quales singulis paginis offenduntur? tot corruptos locos? tot additos? tot amissos? quis denique eosdem esse cum antiquis exemplaribus putet, qui eos ipsos locos quos Evangelistæ, Apostoli & alii Patres de verbo ad verbum adduxerunt cum libris nostris contulerit? Extant septem Locutionis libri ab Augustino scripti: in quibus quotusquisque est locus cui benè cum libris nostris conveniat? Quare cùm illorum consensu libri Hebræorum omnibus anteponendi sint, Græci aut non iidem aut certè omnium sint corruptissimi: optimè homines nostros de Repub. Christiana meritos esse confirmamus, qui studium suum, operam, laborem, atque industriam contulerunt ut Ecclesiam Christi augerent renovatis & interpolatis translationibus Scripturæ, quibus utrumq; quoad ejus fieri posset legentium oculis exhiberetur, genuinus sensus, & familiaris ad usum nostrum accommodatio. Maximas illis agimus & habemus gratias, quòd tam piè atque studiosè in hoc genus operis incumbentes toti Ecclesiæ bonum, nobis subsidium non mediocre attulerunt: quippe cùm ædificatio Ecclesiæ & institutio studiosa istud ex partè consequendi & investigandi causam dederit, quod boni illi Patres vehementer expetebant. Jam verò si nos communem operam nostram studuimus in eadem re consumere, rebusq; interdum corruptis puritatem, obscuris lucem, bene inventis confirmationem adhibere: pios omneis oratos per nomen Jesu Christi & obtestatos volumus, ut ne quæ exempla diligentiæ ab omnibus uno ore dilaudata sunt, ea imitandi nobis intercludant viam. De nullius nomine scientes detrahimus: tantùm accessionem opellæ nostræ fore Ecclesiæ utilem putavimus, & si aberit a legentium animis morositas atque* αὐθάδεια, *confidimus in Domino fructum aliquē ex studio hoc & labore nostro ad Christianos omneis perventurum. Hæc ergo prima fuit causa instituti nostri, veterum optatis confirmata, & hominum nostrorum exemplis: quæ tamen si vidissemus omnibus ubique posse satisfacere, lubenter quidem certè labore isto supersedissemus. Huc verò al-*

tera causa accessit, quæ nos privatim attingit, & jam inde ab opere cœpto vehementer extimulat: Ea est bonorũ de nobis expectatio, & judiciũ nostri: quorum desiderium ut pro modulo nostro saltem ex parte expleamus, tutius tandem visum est Deo duce, & succurrentibus piorum precibus rem periclitari, quàm ab illis accusari diffidentiæ inertiæve nomine. Periclitari autem? imò Deo nos laboremq; nostrum certa cum fiducia venturæ ad Ecclesiam benedictionis ex labore nostro committere. Nos enim quicquid egimus in hoc instituto, bona fide (ita nos Deus amet) bona conscientia egimus: non alienam operam temnentes, non aliorum beneficiis (quæ admiramur) invidentes, nemini præjudicati quicquam afferentes, sed simplice animo sententiam nostram, prout cum verbo Dei convenientiorem esse sensimus, adducentes: etiamq; in posterum eos qui piè & fraternè commodius aliquid dicent audituri, fraternoq; animo exosculaturi. Quid ergo? dixerit quispiam, vos aut illorum bonorum quos prædicatis expectatione dignum, aut Ecclesiæ utile suprà quàm quod a majoribus dictum est, aliquid profusuros arbitraremini? Uno verbo satis factum vellemus, si placidè acciperent: nos ab omni contentione ac comparatione (ut ferè odio invidiaq; plena est) abhorrere, ac proinde malle ab ipsis judicari si quid bene & utiliter scripsimus, quàm ipsi in nos fœtidissimam hanc molestiam invidiosissimamq; suscipere. Recepimus nos piè, breviter, dilucide, ac modestè sententiam nostram allaturos. Illi se vicissim a nobis exorari sinant: unum petimus quod nemini bono molestum esse potest, ut prius legant, deinde judicent, ita laborem nostrum convenienti honore, nos verò benevolentia (quam ipsis æquè ex animo exhibemus) & charitate prosequantur. Denique idem flagitamus quod olim bonus ille senex: Quisquis hæc legit, ubi pariter certus est, pergat nobiscum: ubi pariter hæsitat, quærat nobiscum: ubi errorem suum cognoscit, redeat ad nos: ubi nostrum, revocet nos: Ita ingrediamur simul charitatis viam, tendentes ad eum de quo dictum est, Quærite faciem ejus semper.

Ne quis tamen hac ratione sibi minimè satisfactum putet, ad alterum caput nostra se convertet oratio: nam forma translationis quam secuti sumus, quæstionem totam explanabit. Constat apud omnes nihil æquè bono interpreti ex usu esse, quàm ut rem propositam intelligentia consequatur, & eam appositè reddat: Rei verò intelligentiam non tantùm ex serie & continuatione argumentorum, sed etiam ex verborum natura petendam esse. Dolet nobis, quòd aliquid gravius ad excusationem nostram factiq; nostri probationem dicendum est: sed tamen levissimam duntaxat interpretandi partem verbi gratia attingemus, quam in superiorum interpretum libris locis non desiderari paucis comperimus. Regula est γραμματικωτάτη, singularem vocum naturam, constructionem earum, & interpunctionem obseruandam esse. At multa antehac fuerunt præter vocum naturam formamq; reddita, voces detortæ, res constructæ aliæ ab aliis distractæ, earum interpunctiones quasi quædam sententiarum

rum sepes avulsa, denique multa advecta incommoda: quæ si nostrâ operâ saltem ex aliqua parte amoveri possint, omne punctum (quod ille ait) tulisse, nobis videbimur. Ut autem nihil amplius de alieno labore cogamur dicere, ad formam nostram descendemus. Ad rectam intelligentiam rerum obtinendam, naturam singularum vocum expendimus, constructionem ex similium locorum comparatione, quàm maximè fieri potuit, observavimus, interpunctiones Hebræas non ut otiosas, quod vulgus opinatur, sed plurimum ad rem facientes retinuimus quanta commoditate potuimus, denique sermonis & argumentorum seriem accuratè exploravimus, ut evidentior esset illorum cohærentia. In quibus omnibus aptè & accommodatè reddendis, etiam Hebraici sermonis ordinem, ut per Latinam linguam licuit, servavimus nisi aliud evidentia loci postularet: Hebraismos singulares & ἐμφατικωτέρους, quàm ut mutari possent, Patrum exemplo religiosè retinuimus, alios Latinè quàm optimè per nos fieri potuit expressimus in contextu, Hebræarum vocum interpretationem de verbo ad verbum margini apponentes, Barbarismos fugimus: denique enixi sumus ut Mosche Latinus Christianum orbem personet, idq; eodem argumento, quo civium suorum & gentilium aures dum vixit personabat. Hæc voluimus, in hoc laboravimus, ad hoc contendimus pro facultate quam nobis Deus indidit: impari quidem conatu (quis enim rem tantam aptè & accommodatè ad materiam & usum illius ubique tractare possit?) sed tamen qui Deo & hominibus piis (speramus) non improbabitur.

Superest tertium caput de quo nos apud T. C. acturos promisimus. Indignum esse hoc opus judicant multi, in quo transferendo toties laboretur, & nos quoque operam ludere qui veteribus & obsoletis rebus novè dicendis incumbimus. Verùm Deus bone quàm falluntur illi! quàm procul a vero absunt qui veritatem absque principiis veritatis commodè putant innotescere! utinam verò illius dicti quo Augustinus utitur meminissent: Ecclesiæ Christi, quæ mater nostra est omnium, duo ubera esse, Vetus & Novum Testamentum, ex quibus pii & fideles Dei partus in dies alimentum sugunt, educantur, & adolescunt in Christo. Nunquam committerent, ut singularis ista divinæ beneficentiæ planaq; testificatio ignoratione, incuria, aut ignavia ulla concideret. Sed quid opus est nos singulas Veteris Testamenti laudes percurrere? autoritatem confirmare? usum commonstrare? stabilitatem minutim expendere? Quæ neque hujus loci est explicare, neque instituti nostri. Ad legem veniamus, de qua nobis sermo primùm institutus est. Legem vocamus, ex Christi ipsius Magistri nostri autoritate doctorumq; hominum consensu, hos quinque libros quos conscripsit Mosche. Quæ obsecro autoritas, quis usus ad hujus autoritatem usumq; posset accedere? Autoritatem nobis satis erit duobus argumentis ostendere: quæ illi quidem oppugnando minimè convellent, sed potius omnino labefactabunt autoritatem illam, quam protervè sibi ex Dei ipsius (si Deo placet) spoliis

liis aucupantur. Primùm enim, unde melius potest cuique rei quàm ab ipsius autore, conciliari autoritas? At hujus Legis autor est Deus pater in filio per Spiritum sanctum: ad cujus præsentiam cælum exarsit, intremuit terra, Mosche exhorruit, Jisraëlitæ perterrefacti sunt, dejecta denique omnia quæ suas vires cum hujus viribus ausa unquam sunt committere. Deinde quo & quali instrumento usus est Deus ad exponendam in Lege voluntatem suam? nónne Mosche sacratissimo viro Dei ac Propheta, cui non fuit similis in populo Dei, qui cum Deus facie ad faciē locutus est, & qui fuit servus fidelis in tota domo ejus? hæc testimonia qui tentat convellere sua autoritate, aut convulsa esse existimat, indignus certè est cui autoritas ulla tribuatur, aut habeatur fides. Nugæ, deliria, somnia, furores sunt quæcunque Manichæi, & alii omnes ad autoritatem istam obruendam insanè congesserunt. Quid ergo? nónne lex inveterata & abolita est? nónne fœdus Novum in locum Veteris suffectum? mendaciíne aut vanitatis ullius Apostolus ad Hebr. tenebitur? Absit: non feremus Apostolo qui hanc orationem habuit suam veritatem adimi: sed ea lege ut Christo quoque sua constet dicenti, non veni ut abolerem, sed ut implerem Legem: quos locos Barnardus alicubi optimè comparavit: Itaque ad ipsum Legis, id est, totius Pentateuchi statum veniamus, ut eo commodius quid abolitum quidve stabile sit intelligatur. Legem Moschis notum est ex duobus summis capitibus constare, factorum & juris. Ac historiam quidem factorum rerumq; gestarum sive a Deo in Ecclesia extraq; Ecclesiam, sive a rebus creatis in summa ortum Ecclesiæ, & prima illa vestigia benignitatis Dei in creatione adumbrata, in fœdere expressa, in operibus demonstrata quis nisi insanus intercidere patiatur? Sed de rebus ad jus pertinentibus gravior quæstio est: de quibus quia propriè statuuntur leges, eaq; præcipuum locum in his libris & in Vetere Ecclesia summam autoritatem obtinent, Legis nomine hi libri appellati sunt. Nunc ergo angustiore paulò significatione accipiamus Legē pro ea quæ (ut ait Tullius) scripto sancit quod vult jubendo aut vetando. Sanè utralibet significatione accipiamus, latiore illa, sive hac angustiore, certum est eam totam a singulari illa Lege profluxisse quam patres legem communem & immutabilem Dei nominarunt. Cicero summam rationem insitam in natura, &c. quasi dicat, Legem scriptam Legis naturæ partum esse, Legem verò naturalem Legis Dei qui ordinavit naturam. Quod si ita est, quid obsecro nisi cum summa ratione, cum natura, & cum Deo pugnat, qui oppugnat Legem? Sed quia Legis opera (ut Aug. in epistolam ad Galat. scribit) bipertita sunt, partim in sacramentis, partim in moribus posita: scitè omnino distinguēdum est quid ex natura, quidve ad naturam in Lege accesserit. Ex lege naturæ sunt hæc, imperare, vetare, punire, permittere, hoc est, leges morum, & legum repagula: Sacramenta (ut ipsum fœdus, quod est Sacramentorum fundamentum) in accessionibus numerantur. Prioris generis membra quisquis negat, ut taceamus tot Leges naturæ inde a creatione

usque ad traditionem Legis imperatas atque observatas, viderit qua fronte Deo Legislatori adimat quod omnium civilium legum commune est. Legis virtus (inquit Modestinus) hæc est, imperare, vetare, punire, permittere: quæ (malum) dementia est, sublato horum officiorum uno aut altero Legem Dei facere ἀνόμητον? Præterea Deus ipse, lex & veritas immutabilis legum, non tantùm verbo suo ita se adumbravit boni autorem & mali vindicem, sed etiam operibus: quis autem minus verbo quam operibus inesse putet? quod sufficit εἰς ἰδιαίτατα ad hominem perfectum reddendum & comparatum ad omne opus bonum. Item regula justi & injusti in Deo atque in lege ejus eadem est & semper immutabilis: justum autem peraquè est puniri mala, ac imperari bona aut vetari mala: ergo pœnarum quoque jus est immutabile. Amplius dicemus, Quorum causæ eternæ sunt, eorum quoque jus est æternum & immutabile: Est ergo æternum & immutabile jus in singulis hisce capitibus. Neque tamen hæc ita accipi volumus, ut hac ratione pœnas Legis, singulas inquam cautiones & formulas earum, quæ ad leges judiciales morésque pertinent, accuratè præcipiamus observari: Nequaquam, sed jus ipsum & substantiam legum omneis omnino servare Deus omni loco imperat, singulares verò formulas & cautiones quæ in personis, rebus, locis, aliisq; circumstantiis sunt positæ liberas reliquit, modo nihil de jure ipsius, de substantia Legis, de æquitate derogetur. Sunt enim istæ formulæ accessiones Legis, ac proinde ex Rerumpub. personarum, temporum, locorũq; natura, forma & constitutione mutabiles. Quæ quidem omnia ita concessit Deus utenda mutandáve bonorum arbitratu, ut nihil decedat de naturæ jure: quamobrem inter permissiones ponenda sunt. Verbi gratia: Publicum liberatorem ducemq; populo dederat Deus, & Rempub. Jisraëlitarum instituerat: permittente Lege in Monarchiam abiit: neutrum a Lege naturæ discrepat, sed optimum est (si bene adhibebitur) ad eam conservandam vinculum atque sepimentum. In privatis judiciis capitales quidem causas planè definivit: aliis verò καθολικὰς quasdam regulas juris circumposuit, ut ii qui juri dicundo præsunt, cætera quæ tendunt ad eandem utilitatem vel interpretatione vel certa jurisdictione suppleant: itaque jus definivit, ut factorum singula momenta voluerit a judicibus explorari, & pro occasionibus circumstantiisq; judicari ad normam Legis. Ejusmodi sunt leges de damno mulieri gravidæ illato, de pauperie quam fecit quadrupes, Exod. 21. & alia quamplurima. Postremò documentorum quæ in judicialibus illis Legibus tradita sunt: alia omnium temporum sunt, alia totius temporis quo in terra promissa versati sunt Jisraëlitæ, alia Monarchiæ consistentis, alia Oligarchiæ, alia denique ambulatoriæ illius Jisraëlitarum Reipub. cùm ex Ægypto profecti Cenahhanæam peterent: cujusmodi sunt castrorum ordines Num. 2. & paxilli usus, Deut. 23. 9. Horum verò omnium substantiam & æquitatem inviolatam servandam esse, res ipsa loquitur, & Apostolus convenienter postremis duobus locis omnia honestè & ex ordine fieri in

Ecclesia

Ecclesia jubet. Quod si horum quæ Apostolus præcipit fontes ex Lege sunt, multo magis justi & injusti ratio ex illa depromenda est. Nec refert quod objiciunt quidam nihil horum in novo Testamento adduci a Christo aut Apostolis ejus. Primùm enim ut omittam falsitatem istius cavilli quæ ex multis locis deprehendi potest, sciunt adeoq; testis est ipsorum animus & conscientia, Christum non fuisse aut adulteræ damnandæ, aut familiæ herciscundæ judicem datum aut vocatum a Deo: ipsum quoque, cujus nos imitatores esse oportet, justitiam omnem impleuisse, ideoq; tum ex ipsius ore tum ex Apostolorum scriptis, idem jus morale ad sanctificationem præstitui in novo Testamento ac jubebat Vetus: denique Christum non ita graviter aut sæpè de judiciorum statu contendisse, quia ne ipsi quidem Pharisæi de eo ambigebant, quod pervicacissima & contumacissima assentatorum turba ad deliniendum Principum ora fere sibi arrogavit. Iam verò demus istis hominibus judiciales leges etiam in re hac corruisse: quò tandem res deventura est? Conferamus omnes rationes ad judicia bene constituenda, & summam illam rationem insitam in natura aliquando tandem investigemus. An illi ex unius hominis quamvis consultissimi, consilii, gentis, populi, temporis, denique omnium simul hominum rationibus eruent? Minime verò, sed maximam evertendis ac everrendis Rebus pub. fenestram apperient: alius aiet, alius negabit, alius deliberandum censebit. Nos verò qui aliquam in natura, totam in Deo judiciorum normam sitam agnoscimus, quantò melius iis regulis juris conquiescemus, quas ne illi quidem a Deo profectas esse negaverint qui eas abdicant? Currant illi præcipites in sua illa volubili & lubrica hominum ratione, & populari aura acclament plausibiliter: nobiscum optimè agetur, si vestigiis illis hærebimus quæ in his libris impressit certissima ac constantissima Dei sapientia, per quam Reges regnant, & principes decernunt justitiam. In sacramentis verò sive cæremoniis longè dissimilis ratio est. Primùm enim cæremoniæ non sunt naturæ, sed gratiæ & fœderis, quod etsi unicum est, varias tamen formas pro dispensatione Dei induit: deinde non sunt res bonæ ex se, sed signa rerum comprehensarum fœdere ex institutione Dei: neque ubique gentium, aut inde a creatione mundi: sed loco definito certo tempore & in suum tempus erant constitutæ: postremò non propter se datæ, sed ad perpetui fœderis obligationem, gratam præteriti præsentisq; beneficii recordationem, professionem officii nostri, & figurationem venturi corporis in Christo, in quo fœdus ictum est & omnia consummata. Ex quibus omnibus conficitur, jus quidem morum ac fœderis perpetuum esse; signa verò formas & cæremonias, etiam quæ legibus moralibus & judicialibus commixta sunt (ut ita dicamus) ambulatorias. Hîc verò admirabilis est adversariorum oscitantia. Nam Apostolum ad Hebræos uno loco de sacerdotio Christi agere (quod totum in Vetere populo fuit cæremoniis adumbratum) in altero de forma testificandi exhibendiq; fœderis res ipsa

loquitur. Atqui non sumus inquiunt, sub lege, sed sub gratia. Mirum non videre illos, neque animaduertere, ubicunque lex opponitur gratiæ, considerari legem nudam a gratia, id est, legem illam peccati nostri indicem inflammatricem & vindicem, nostrûmque omnium carnificem: gratiâ verò non justitiam Dei quam lex commonstrat, sed peccatum nostrum aboleri in Christo, ut peccato mortui vivamus Deo in lege Christi, hoc est, in sanctimonia, charitate, & pace per fidem ipsius: i: summa, non legē justi & injusti, sed vim legis nos alioqui cum peccatis nostris pessundaturam averti. Christus profectò sibi ipse constat, neque idem implet legem & abolet. Itaque formulas illas legis in circumstantiis positas, & cæremonias ex ipsius quoque legis testimonio intercidisse concedimus: sed sacrosanctam illam doctrinam, magistram vitæ, speculum justitiæ Dei, indicem peccati nostri, prænuntiam & testem gratiæ cujus complementum est Christus, illam omnino retinemus in Ecclesia Dei.

Quæ cùm ita sint, primùm oramus Deum sanctissimæ hujus doctrinæ fontem, ut veritatem suam Vetere Novoque Testamento explicatam suorum animis inscribat, & ab ingenii humani sordibus æterna spiritus sui virtute vindicet in Christo: deinde verò Christianos omneis quibus pietas & salus est cordi, ne aut nos ad ostentum in opere tam necessario lusisse existiment, aut seipsos tempus in eo legendo inaniter consumpturos. Infiniti sunt thesauri, qui se ultrò piorum animis in hac scriptione versantibus offerunt. Nihil gravius de miseria nostra, nihil altius de misericordia Dei prædicari potest, quàm quæ hîc breviter a Mosche dicta, a nobis quàm commodissimè & convenientissimè fieri potuit exposita sunt. Tuam verò C. Illustrissime Princeps, pro ea pietate quam tecum prolixè communicavit Deus scriptionū hujusmodi studiosissimam, scripti hujus nostri vindicem & assertorē appellamus. Nam cui melius opus Moschis principis in populo dei humanissimi, & consultissimi tribuamus, quā tibi? qui tuum illum pietatis æstum quo magis excitas, eo magis exultas, qui ad æqui & boni scientiam comparandā, justiciam colendam, augendam sanctificationem, pacem continendam, tuendam denique dei autoritatem pro administratione quæ tibi commissa est animum advertis, cujus autoritas nos ad istud opus aggrediendū provocavit, & adjuvit beneficentia.

Quæsumus itaque a T.C. ut illo spectato Zelo erga Dei gloriam & Scripturam gloriæ illius administram in dies magis exardescens, hoc divinum opus nostrâ operâ (nisi nos animus fallit) aliquanto limatius humaniter excipias, ut pignus fidei animique nostri erga T.C. studiosissimi: ut nos eò confidentius tua autoritate freti & bonorum votis, reliquis operibus, quorum altera pars jam propè beneficio Dei confecta est, pergamus incumbere. Vale Princeps Illustrissime.

Dominus T.C. quàm diutissimè incolumē servet, tibi adsit, te suo spiritu regat, & omni benedictionum genere ornet cumulatissimè. Iterum vale.

T.C. Servi addictissimi

IMMANUEL TREMELLIUS
FRANCISCUS JUNIUS.

Christiano Lectori S.

ULTA sunt Christiane Lector, quæ de hoc opere dici possent: sed quia hîc brevitati ut in toto opere studendum existimavimus, quatuor in universum capita hoc quidem loco monebimus. Primum est de translationis genere: Vocum proprietati & ordini prout in Hebræo contextu habentur, quoad ejus fieri potuit, hæsimus: quamobrem non debet videri mirum, si ab aliorum interpretatione & ordine interdum discessimus, ut eâdem operâ & peritis & rudioribus consulatur. Secundum: Hebraismos, si quos propter emphasin servare necessarium visum est, servavimus: quos sine damno latinitatis de verbo ad verbum reddere licuit, expressimus: qui verò duriores futuri fuissent, in contextu Latinè redditos margini apposuimus. Tertium: Nomina propria (quorum distinctio singulare est historiæ lumen) ex Hebræorum formâ, ut maxime fieri potuit, scripsimus, ne quæ inter se confunderentur; quod plerumque factum est: ideóque literam Cheth per ch, Tzadi per tz, Schin per sch, (ut Germani solent) expressimus. Literam verò Hhajin (quę populis ab Occidente barbara & inaudita est) per duas aspirationes scripsimus, ut saltem distinctione literarum servata, differentiam nominum affinium indicemus, cujusmodi sunt Hharad, Arad, Amotz, Hhamos, & similia. Duabus autem aspirationibus junctis potius quàm per gn vel gh novè expressimus, quia duobus instrumentis aspirationis effertur, gutture & naribus: cùm a gutture incipiens illius enuntiatio in nares definat. At gn nihil aspirati habet: gh verò Arabum & Maurorum est, qui duriorem illum (ut ipsis videtur) & asperiorem sonum usu pallati emolliunt. Quartum: in tota hac translatione operam dedimus, ut textus planus esset: ideo neque longiores in eum annotationes addi necesse visum est, neque de singulis mutationibus causam reddere: maximè cùm hoc magis obscuritatem quàm lucem, adeóq; multis in locis fastidium doctis allaturum esset, totumq; opus in immensum propè fuisset abiturum. Vale Christiane Lector, & Deum pro nobis ora ut inoffenso pede in reliquo opere pergentes, spiritu Christi regamur ad opus Dei promovendum in gloriam ipsius & Ecclesiæ bonum. Amen.

ORDO

Ordo Canonicorum librorum veteris Testamenti.

Primus

Primus liber Moschis,

sive

Genesis.

PRIMUS *liber Pentateuchi, ortum mundi & Ecclesiæ Dei describit, eiusq; doctrinam, religionem, progressus, & mirificam bis mille trecentorum sexaginta octo annorum gubernationem usque ad obitum Iosephi pertexit.*

		Anni	
A condito	*Adamo ad Schethum, Anni*	130	Gen. 5.
A nato	*Schetho ad Enoschum*	105	Gen. 5.
	Enoscho ad Kenanem	90	Gen. 5.
	Kenane ad Mehalalelem	70	Gen. 5.
	Mahalalele ad Jeredum	65	Gen. 5.
	Jeredo ad Chanocum	162	Gen. 5.
	Chanoco ad Metuschelachum	65	Gen. 5.
	Metuschelacho ad Lemecum	187	Gen. 5.
	Lemeco ad Noachum	182	Gen. 5.
	Noacho ad Schemum	502	Ge. 11.
	Schemo ad Arpacschadum	100	Ge. 11.
	Arpacschado ad Schelachum	35	Ge. 11.
A nato	*Schelacho ad Hheberum, Anni*	30	Ge. 11
	Hhebero ad Pelegum	34	Ge. 11
	Pelego ad Rebhu	30	Ge. 11
	Rebhu ad Scherugum	32	Ge. 11
	Scherugo ad Nachorem	30	Ge. 11
	Nachore ad Terachum	29	Ge. 11
	Teracho ad Abramum	130	Ge. 11
	Abramo ad Jitzchakum	100	Ge. 21
	Jitzchako ad Jahhakobum	60	Ge. 25
	Jahhakobo ad descens. in Aegyptum	130	Ge. 47
	In Aegypto vixit Jahhakob	17	Ge. 47
	A morte Jahhakobi ad mortem Josephi	53	Ge. 50

CAPUT PRIMUM.

Creatio totius mundi sex diebus absoluta.

1 "IN principio creavit Deus cælum & terram.

2 Terra autem erat res informis & inanis, tenebræque *erant* in superficie abyssi: & "Spiritus Dei "incubabat superficiei aquarum.

3 Tum "dixit Deus: Esto lux, & fuit lux.

4 "Viditq; Deus [a] lucem illam esse bonam: & distinctionem fecit Deus inter lucem & inter tenebras.

5 Tum Deus lucem illam "vocavit diem, tenebras verò vocavit noctem: "& fuit vespera, & fuit mane, "dies primus.

6 Deinde dixit Deus: "Esto expansum inter aquas, ut sit distinguens inter aquas & aquas.

7 "Fecit ergo Deus expansum, quod distinguit inter aquas quæ *sunt* sub expanso, & inter aquas quæ *sunt* supra expansum: & fuit ita.

8 Expansum autem Deus vocavit cælum: & fuit vespera, & fuit mane, dies secundus.

9 Deinde dixit Deus: Congregentur aquæ *quæ sunt* infra cælum "in locum unum, ut conspiciatur arida: & fuit ita.

10 Aridam autem "vocavit Deus terram, congregationem verò aquarum vocavit maria: & "vidit Deus *id* esse bonum.

11 Posteà dixit Deus: Producat terra "herbas teneras, herbas sementantes semen, arbores fructiferas edentes fructum [b] secundum species suas, in quibus suum *sit* semen, super terram: & fuit ita.

12 Produxit ergo terra herbas teneras, herbas sementantes semen secundum species suas, & arbores edentes fructum, in quibus semen suum *erat*, secundum species suas: & vidit Deus *id* esse bonum.

13 Et fuit vespera, & fuit mane, dies tertius.

14 Deinde dixit Deus: Sunto luminaria in expanso cæli "ad distinctionem faciendum inter diem & inter noctem: & sunto in signa, id est, "in stata tempora, & in dies & annos.

15 Sunto etiam in luminaria in expanso cæli, ad afferendū lucem super terrā: & fuit ita.

1 *In principio*] Sensus est, deus principio facturus cęlum & terram, creavit impolitum chaos, quod posteà suppeditavit cælestibus terrestribusque corporibus formandis materiam.

2 *Spiritus Dei*] non aër, aut ventus (quia nondum erant) sed ipse sanctus Dei Spiritus ea fovens.

Incubabat] verbum ab avibus pullitei suæ incubantibus mutuatum: quo significatur a Spiritu materiam illam informem fuisse fotam, ut foventur pulli ab incubantibus matribus. 3 *Dixit*] Deus Pater, filius, & Spiritus sanctus: sic deinceps in opere creationis. 4 *Viditq;*] id est, visum probavit & stabilivit: humanitus dictum, ut sequentia ferè omnia Deo attributa. a Heb. *lucem illam, quod* esset *bona: traiectio, ut infrà sæpe.* 5 *Vocavit*] id est, statuit ut dum lux obtineret, esset dies: reliquum temporis, nox. *Et fuit vespera &c.*] tenebras præponit luci, quia tempore fuerunt priores, & secundum sacrarum Scripturarum rationem (quam multi populi secuti sunt) a nocte inchoatur dies naturalis. Est autem hic Synecdoche, qua principium noctis & diei pro tota nocte & die ponitur. *Dies primus*] id est, ex his tanquam partibus dies primus constitutus est, sicut & sequentes. 6 *Esto expansum*] ita vocatur quicquid suprà nos est. 7 *Fecit ergo*] nimirum verbo suo potente, ut suprà versu 3. & sic deinceps, Heb. 1.2.

9 *In locum unum*] id est, in assignatum sibi alveum singulæ. Syllepsis, ut docet vox, maria, infrà versu 10.

10 *Vocavit*] id est, stabilivit: vide supra 5. annot.

Vidit Deus] id est, opus secundo die cœptum approbavit: qua eâdem ratione approbatio operis expansi in quartum diem rejicitur, ver. 18. & res creatæ primo die hac approbatione carent.

11 *Herbas teneras, &c.*] ut semper in promptu esset viventibus quo vescerentur.

b *vel, in species suas, & sic deinceps.*

14 *Ad distinctionem faci.*] id est, ut lux & tenebræ illis, velut suis organis, deinceps hæreant.

In stata tēpora] Ver, æstatem, autumnum, hyemem, pluvias, serenitatem, & alia id genus.

16 Fecit itaque Deus duo illa luminaria magna, luminare " majus " ad dominium diei, & luminare minus ad dominium noctis, atque stellas.

17 Et collocavit ea Deus in expanso cæli, ad afferendum lucem super terram,

18 Et ad dominandum diei ac nocti, & ad distinctionem faciendum inter lucem & inter tenebras: & vidit Deus *id* esse bonum.

19 Et fuit vespera, & fuit mane, dies quartus.

20 Deinde dixit Deus: [c] Abunde producant aquæ reptilia [d] animantia: " volatilia autem volent supra terram versus superficiem expansi cælorum.

21 "Ita creavit Deus cetos maximos, & omnia animantia repentia, quæ abunde produxerunt aquæ secundum species suas, & omnia volatilia [e] alata secundum species suas: & vidit Deus *id* esse bonum.

22 "Et benedixit eis Deus, dicendo, [f] Fœtificate & augescite, & implete aquas per maria: volatilia autem " augescant in terra.

23 Et fuit vespera, & fuit mane, dies quintus.

24 Deinde dixit Deus: Producat terra animãtia secundum species suas, jumenta & reptilia & bestias terræ secundum species suas: & fuit ita.

25 Sic fecit Deus bestias terræ secundum species suas, & jumenta secundum species suas, & " omnia reptilia terræ secundum species suas: & vidit Deus *id* esse bonum.

26 Posteà dixit Deus, " faciamus hominem in imagine nostra, " secundum similitudinem nostram: " qui dominentur in pisces maris, & in volatilia cæli, & in jumenta, & in universam terram, atque in omnia reptilia reptantia super terram.

27 Cùm itaq; creasset Deus hominem in imagine sua, in imagine, *inquam*, Dei creasset eum, " marem & fœminam creasset eos:

28 " Benedixit eis Deus, ac dixit eis Deus, fœtificate & augescite, ac implete terram, & " subjicite eam: & dominamini in pisces maris, & in volatilia cæli, & in omnes bestias reptantes super terram.

29 Præterea dixit Deus: " Ecce dedi vobis omnes herbas sementantes semen quæ *sunt* in superficie totius terræ, omnesq; arbores in quibus *est* fructus arboris, sementantes semen: vobis *ea* sint ad comedendum.

30 At omnibus bestijs terræ, & omnibus volatilibus cæli, omnibusque reptantibus super terram in quibus *est* anima vivens, *dedi* omnes [g] virides herbas ad comedendum: & fuit ita.

31 Cumq; inspiceret Deus quicquid fecerat, ecce " bonum *erat* valde: & fuit vespera, & fuit mane, " dies ille sextus.

16 *Majus*] utrumq; magnum quidem dicitur: sed cùm inter se conferuntur, Sol majus luminare dicitur.

Ad dominium &c.] distinguendo, lucendo, & suas proprietates cum inferioribus communicando.

c Heb. *in morem reptilium, id est, copiosissime producant, ut versu sequente.*

d Heb. *animam viventem: periphrasis animantis, ut infrà sæpe: qua significatur, non tantùm corpora reptilium, sed etiam animas ex aquis jussu DEI extitisse.*

20 *Volatilia*] De volatilium origine tres sunt sententiæ: una, ex aqua solum originem habere, eo quod hîc cum reptilibus ex aqua productis cōjunguntur: altera, ex terra, quia junguntur bestiis e terra productis, infrà 2.19. tertia, ex terra & aqua originē duxisse. Nos ad postremam hanc probandam, ex utriusque loci inter se comparatione & Hebræorum consensu magis adducimur.

21 *Ita creavit*] id est, ex materia prius creata magnificè effecit.

e Heb. *alæ: substantivum constructum pro adjectivo suo, ut infrà 30.*

22 *Et benedixit*] id est, verbo vim fœcūditatis indidit: quod sequentibus exprimit Deus humanitus.

f Heb. *fructificate, ut infrà 28.*

Augescant] id est, fœtificent, augescant, & impleant terram, ut superiore mēbro: Synecdoche.

25 *Omnia*] hoc ζευγματικῶς omnibus membris est accommodãdum: nominatim autem de reptili exprimitur, ut intelligamus ne in hoc quidem vilissimo genere ullã esse speciem, quæ Deum non habeat autorem.

26 *Faciamus*] non Angelos hîc alloquitur, aut elementa, nam creationis gloriam sibi soli servat: neque honoris causa sic de se loquitur, quia mos ille non ita est antiquus, aut in prima persona receptus: sed secum statuit Deus Pater, Filius, & Spiritus sanctus, unicus Deus, tres distinctæ personæ. Estque hîc non obscurum S. Triados testimonium. *Secundum similitudinem*] Epexegesis est imaginis: ideò infrà vers. 27. & 5.1. alterum tantùm ponitur. Quid autem sit, docet Apostolus Ephe. 4.24. & Colos. 3.10. *Qui dominentur*) vir & uxor cum posteris: nam in totam speciem beneficium fuit. 27 *Marem & fœminam*] Conjungit ambos, tum quia uterque ad imaginem Dei creatus est, tum quia benedictio propagationis, quæ statim subjungitur, ad utrumque conjunctim pertinet. 28 *Benedixit*] vide supra 22. annot. *Subjicite*] prout dixerat suprà 26. qui dominentur, &c. 29 *Ecce dedi*] Demonstrandi adverbium, & præteritum verbum hîc adhibetur a Deo, ut hominibus ostendat se antè ei cibum, quàm creatus esset, præparasse. g Heb. *viriditatem herbæ: vide suprà versu 11.*

31 *Bonum erat*] id est, non tantùm singula seorsim sed omnia simul eâ erant συμμετρίᾳ & perfectione, ut perfectior excogitari non posset. *Dies ille sext.*] Pronomine hîc tantùm præfixo designatur hunc illum fuisse diem, quo Deus constituerat absoluto homine, cujus causâ reliqua creaverat creandi finem facere.

Caput II.

Dies septimus à Deo consecratur, opus creationis quiete diei septimi terminatum fusius enarratur, & prima sancti conjugis institutio describitur.

1 Itaque perfecti sunt cæli & terra, & omnis " exercitus illorum.

2 Cùm autem perfecisset Deus die septimo opus suum quod fecerat, ipso die septimo " quievit ab omni opere suo quod fecerat.

3 Et benedixit Deus diei septimo, id est, " sanctificavit illum, quòd in eo quievisset ab omni [a] opere suo faciendo, quod creaverat Deus.

4 " Istae *sunt* " generationes cæli & terræ (quando creata sunt, quo tempore, *inquam*, Jehova Deus fecit terram & cælum.)

5 " Et omnis stirpis agri *quæ* nondum fuerat in terra, omnisque herbæ agri *quæ* nondum orta fuerat: non enim pluviam demiserat Jehova Deus super terram, nec ullus homo *fuerat* ad colendum terram,

6 Aut vapor *ullus* ascenderat e terra, ut irrigaret universam superficiem terræ.

7 Finxerat autem Iehova Deus hominē pulverem ex terra, " sufflaveratque in nares ejus flatum vitæ: " sic fuit homo in animam viventem.

8 Et ornaverat plantis Jehova Deus hortum in " Hhedene " ab Oriente, ubi collocavit hominem illum quem finxerat:

9 Feceratque Jehova Deus ut germinaret e terra illa omnis arbor desyderabilis ad aspectum, & bona ad cibum, " arbor quoque vitæ in medio illius horti, & " arbor scientiæ boni & mali.

10 (Fluvius autem " exit Hhedene, irrigando hortum, & inde dividit se, ita ut sit in quatuor capita.

11 Nomen unius " Pischon: is *est* qui [b] alluit universam regionem " Chavilæ, ubi *est* aurum,

1 *Exercitus*] id est, quæcunque in cælo, & a terræ centro usq; ad cæli convexum ordinata extant, quibus cælum & terra cohonestantur, sicut Imperatores suis exercitibus.

2 *Quievit ab opere*] creationis videlicet, ut sequens ver. ostendit, nō autem gubernationis & conservationis, quo adhuc operatur Deus. Ioan. 5. 17.

3 *Sanctificavit*] vide 4. præceptum decalogi, Exodi 20.8.

a He. *opere suo, quod creaverat Deus, faciendo. Verborum* ἐμπλοκὴν, *quam nos, ut sensus planior esset, mutavimus.*

4 *Ista*] quas hactenus recensuimus.

Generationes] id est, ortus vel origines.

5 *Et omnis stir.*] Stirpium præ reliquis meminit synecdochicè, cū quia primæ fuerunt substantiæ e materia productæ, tum quia illustrissimum est in iis creandis potentiæ divinæ testimonium: non enim solent provenire, nisi irrigatione pluviæ, hominis cultura, & vaporum humectatione, quæ omnia hîc disertè Mosche ante stirpium procreationem extitisse negat. Aliter quidem vertunt alii & variè, sed nos cum rei veritate perspicuitatem conjunximus. 7 *Sufflaverat*] ut clarius appareret discrimen, quod est inter animam hominis & reliquorum animantium: horum enim animæ ex eâdem materia provenerunt, unde corpora habebant; illius verò anima spiritale quiddam est & divinum. *Sic fuit homo*] id est, hac ratione factum est, ut terrea illa statua animata viveret. 8 *Hhedene*] parte Mesopotamiæ, ut ex sequentibus apparet, item ex Jeschahhjæ 37. & Jechezkelis 27. *Ab oriente*] Moschi hæc scribenti, & Jisraëlitis quibus hæc scribebât, versantibus in deserto. 9 *Arbor quoque*] non erat in ea vita: sed Christi symbolum fuit, qui est vita nostra, dataque fuit, ut esset vitæ divinitus acceptæ & conservandæ sacramentum. *Arbor scientiæ*] metonymicè dicta ab effectu: quod qui ea vescerentur (cùm prohibita esset a Domino) experturi erant quantum bonum amitterent, & in quantum inciderent malum. 10 *Exit*] alveorum ejus ratione, quà sursum & deorsum spectant: nam si aquarum cursum spectes, Tygris & Euphrates non inde exeunt, sed in regionem supernè influentes, ex ea infernè suis duobus alveis in sinum Persicum Moschis tempore deferebantur: etsi Euphratis alveus posteà Cyri Babylonem oppugnantis arte derivatus, & Orchanorum industria totus deinde præclusus est. Plinius 6. natur. hist. 27. 11 *Pischon*] Tygridis pars ab interamni regione ad sinum Persicum. b Heb. *circuit, id est, longo viarum flexu per totam regionis longitudinem delabitur: sic infrà sæpe.* *Chavile*] vide infrà 10.7.

12 Et *quidem* aurum illius regionis præstans, ubi *est* "Bdellium, & lapis Sardonyx:

13 Nomen verò fluvii secundi, "Gichon, is *est* qui alluit universam "regionem Cuschi:

14 Et nomen fluvii tertii, "Chiddekel, is *est* qui labitur ad Orientem [c] Assyriæ: fluvius autem quartus est [d] Euphrates.)

15 Accipiens itaq; Jehova Deus hominem illum, collocavit illum in horto Hhedenis, ad colendum eum, & "ad custodiendum eum.

16 Interdixitque Jehova Deus homini, dicendo, [e] Ex fructu *quidem* omnis arboris hujus horti [f] liberè comedes.

17 Ex fructu verò arboris scientiæ boni & mali ne comedas, *nempe* ex isto: nam "quo die comederis ex eo, [g] utique morieris.

18 "Dixerat autem Jehova Deus, non *est* bonum hominem esse solum: faciam ei auxilium [h] accommodum ipsi.

19 (Nam cùm formavisset Jehova Deus e terra omnes bestias agri & omnia volatilia cœli, & "adduxisset ad Adamum "ut videret quod nomen cuique inderet: quodcunque enim nomen indidit Adam cuique animanti, id *est* nomen ejus.

20 Indidissetque Adam nomina omnibus jumentis & volatilibus cæli, & omnibus bestiis agri: Adamo non invenerat auxilium accommodum.)

21 Quapropter injecit Jehova Deus soporem altum in Adamum, ita ut obdormierit, & desumpta una e costis ejus, "inclusit carnem [i] pro illa.

22 Costam autem illam quam desumpserat Jehova Deus ex Adamo, extruxit in mulierem, quam "adduxit ad Adamum.

23 Tunc dixit Adam, Hac vice *hæc est* os ex ossibus meis, & caro ex carne mea: hæc vocabitur "virago, eo quòd ex viro desumpta est hæc.

24 "Idcirco "relinquet vir patrem suum & matrem suam, & adhærebit uxori suæ: eruntque in carnem unam.

25 "Erant autem ambo illi nudi, Adam & uxor ejus, neq; erubescebant.

12 *Bdellium*] arbor quam Dioscorides lib. 1. propius ad vocem Hebræam accedens Bdolchon vocat. Hebræi lapidem esse contendunt pretiosum durissimum, quem Arabes vocant Elmas, id est, adamas: sed quia hîc lapidis nomen, ut Sardonychi, ei non præponitur, & adamas alio nomine in Bibliis exprimitur, prior interpretatio magis placet.

13 *Gichon*] Euphratis inferior pars a Tygride disparata, usque dum influit in sinum Persicum.

Regionem Cuschi] Arabiam desertam: nam Cusch generatim Arabias Aethiopiasque comprehendit. vide infrà 10.7.

14 *Chiddekel*] superior Tygridis pars, à loco ubi oritur usque ad confluentem: hinc nomen depravatum Diglito incolis receptum, teste Plinio 6.27.

c Heb. *Aschur*.

d Heb. *Perath*.

15 *Ad custodiendū*] ne videlicet bestiæ irrumperent, eumque deformarent.

e Heb. *ex omni arbore: metonymia quæ deinceps servatur. vide infrà 3.2.*

f Heb. *comedendo comedes: nam infiniti vi sua verbis præpositi vim habent adverbiorum significationem verbi intendentium: sic versu proximè sequenti.*

17 *Quo die*] id est, cùm primum meum præceptum transgredieris, mortis reus eris, infinitas corporis & animi ærumnas cruciatusque senties, certos secuturæ mortis prænuncios, denique jam in mortis vestibulo eris. g Heb. *moriendo morieris.* 18 *Dixerat*] die sexto, quo arboris fructu utrique interdictum est, ut infrà 3.3. mulier testatur. h Heb. *quasi coram se* ipse esset, *id est, tale auxilium, quod sit veluti alter ipse.* 19 *Adduxisset*] tradens homini imperium, & mittens illum in possessionem eorum, ut sisti solent subditi novo Principi inaugurando. *Ut videret*] Adam videlicet, quibus nominibus singulas animantium formas appellaret. 21 *Inclusit*] id est, vacuum locum carne replevit, & obducta cute occlusit. i *vel, loco illius.* 22 *Adduxit*] ut eam jungeret illi uxorem: ita divinitus conjugium institutum est. 23 *Virago*] hoc vocabulo utendum fuit (quamvis non omnino præsenti loco significatione conveniat) ut conspiceretur ex parte Hebræarum dictionum conjugatio, & planius intelligeretur inditi nominis causa: nam ut a viro desumpta est, ita nomen obtinuit a viri nomine derivatum. 24 *Idcirco*] Verba Moschis, quibus demonstrat divini instituti finem, doctrinam proponens omnibus ætatibus duraturam. Rationalis autem particula duas causas complectitur: quia uxor pars viri est, ideoque ei natura conjuncta, & quia divino instituto in matrimonium tradita. *Relinquet*] κατά τι, non simpliciter, sed per comparationem dictum: id est, illud potius faciat quàm ut uxorum deserat. 25 *Erant*] sensus est, non erat ante lapsum inhonestum, quod posteà propter peccatum factum est probrosum.

CAPUT III.

Natura humana a serpente diabolo decepta desciscit a Deo, imaginemq; ejus labefactat, cuius instauratio per Christum mulieris semen promittitur.

1 ERAT autem serpens "astutior quavis bestia agri, quàm fecerat Jehova Deus: "is dixit ad mulierem, "Etiam quia edixit Deus, ne comederetis "ex omni [a] fructu arboris hujus horti.

2 Tum dixit mulier ad serpentē illum, "E fructu quidem arborum hujus horti comedemus:

3 At de fructu arboris istius quæ *est* in medio horti, dixit Deus, ne comedatis, *nempe* ex isto, "neq; attingatis eum, "ne moriamini.

4 Tum dixit serpens ille ad mulierem, [b] "non utique moriemini:

5 "Sed novit Deus, "quo die comederitis ex eo, aperturos se "oculos vestros, & vos fore sicut dii, scientes boni & mali.

6 Cùm ergo "videret mulier bonum esse arboris illius fructum in cibum, & [c] gratissimam *esse* illam oculis, desyderabilemq; esse arboris fructum ad afferendum intelligentiam, accepit tandem de fructu ejus, & comedit: deditq; etiam viro suo *comedendum* secum, qui comedit.

7 Tunc "aperuerunt sese oculi amborum, ut cognoscerent se nudos esse: "consutisque foliis ficus fecerunt sibi subligacula.

8 Deinde cùm audirent vocem Iehovæ Dei itantem per ipsum hortum "ad ventum illius diei, abscondit se Adam & uxor ejus a facie Jehovæ Dei, inter arbores illius horti.

9 Inclamavit autem Jehova Deus Adamum, dixitque ei, "ubi es?

10 Qui dixit, "vocem tuam audivi in hoc horto, & extimui, eo quòd nudus sum: ideò abscondi me.

11 Dixit verò *Deus*, quis indicavit tibi nudum esse te? "an ex fructu illius arboris, de quo interdixeram tibi ne comederes ex eo, comedisti?

12 Tum dixit Adam, mulier ista quam collocasti mecum, ipsa *est quæ* dedit mihi de fructu illius arboris, & comedi.

13 Tum dixit Jehova Deus ad mulierē, "quid hoc *est quod* fecisti? Dixit autem mulier, serpens ille seduxit me, & comedi.

1 *Astutior*] ac proinde diaboli technis accommodatior.

Is dixit] diabolus videlicet in serpente: licet Mosche propter populi ruditatem mentionem diaboli omittat: sicut antè ob eandem causam omisit Angelorum creationem & diabolorū lapsum, de quibus postea Ecclesiæ jam adultæ multa in Prophetis & Novo Testamento scribuntur.

Etiam quia] Paralepsis, qua Mosche ex longiore diaboli ad mulierem sermone id tantùm commemorat, quo obtinuit quod moliebatur. Videtur enim inter multas rationes (quibus persuadere voluit non ita a Deo amari homines ut putabant, imò odisse eos & ipsorum bono invidere) hanc afferre, quòd esu illius fructus prohibuisset a quo penderet maximum hominis bonum, cognitio videlicet boni & mali.

Ex omni] id est, quovis, q.d. libertatem ademit promiscuè vescendi quo velletis.

a Heb. *arbore, ut suprà 2.16. & sic deinceps.*

2 *E fructu quid.*] Responsio Chavæ hactenus eo tendit, ut partes Dei tueatur diabolo resistens: negat enim durum aut molestum esse, quod maximâ copiâ & varietate arborum concessa vnam duntaxat exceperit.

3 *Neque atingatis*] q.d. adeo sollicitè prohibuit illius esu, ut ne attingendus quidem nobis sit. *Ne moriamini*] hîc videtur cœpisse mulier labascere, substituens voci certitudinis dubitandi particulam. b Heb. *non moriendo moriemini: vide suprà 2.17.* 4 *Non utique*] Cavet Satanas ne apertius negando quod Deus dixerat, occasionem præbeat abrumpendi colloquij, & frustretur fine sibi proposito. Ideò verba Dei relinquens suo loco, ex dubitandi particula qua usa est Chava, infert non esse certum mortem secuturam, si de prohibito fructu vescatur: non enim dicit moriendo non moriemini, id est, utique non moriemini (quod ex diametro pugnaret cum verbis Dei suprà 2.17.) sed inverso vocum ordine, tantùm negat mortis certitudinem. 5 *Sed novit*] Aliam fuisse persuadet prohibitionis causam, non dubiam sed certam, quæ non hominem sed Deum attingeret, videlicet socios Dei fore boni & mali cognitione: hanc certam causam Deum reticuisse, & alteram incertam proposuisse, ut amplius suo periculo moverentur. *Quo die*] præsenti periculo quod Deus adduxerat dicens, quo die comederitis, &c. præsentem vtilitatem opponit. *Oculos*] Metaphora, cujus sequitur explicatio, vos fore sicut Dii, &c. 6 *Videret*] id est, ex diaboli ratiocinatione, oculorumq; suorum fide statueret, &c. c Heb. *desyderium esse in oculis: sed ex linguæ proprietate substantivum (ut vocant) abstractum pro adjectivo gradus superlativi ponitur: ut infrà 11.34.* 7 *Aperuerunt sese*] id est, experientiâ & conscientiæ sensu, quorsum tetendisset serpentis colloquium, cognoverunt: nimirum ut toti corporis & animi bonis nudarentur. *Consutisq.*] ut nuditati corporis providerent: de animi nuditate consilium nullum. 8 *Ad ventum*] id est, vento illius diei, cùm subinde resflaret, eam in aures illorum reportante. 9 *Ubi es?*] hac interrogatione hominem expergefacit, & ad se revocat: sic infrà 4.9. 10 *Vocem*] timoris & occultationis suæ duas causas non veras attingit, veramq; reticet: nam etiam ante peccatum nudus erat, & Deum loquentem audiverat, nec timuerat tamen, aut se absconderat. Vera autem causa est peccatum cujus ipsum sua conscientia accusabat, & judicis injiciebat metum. 11 *An ex fruc.*] q.d. conscientiam tuam appello, an illæ sint causæ quas attulisti, ac non potius hæc quam omisisti. 13 *Quid hoc*] q.d. quod, quàm grave, & quantum flagitium commisisti?

14 Dixit ergo Jehova Deus ad serpentem illum, "quia fecisti hoc, maledictus esto præ omnibus jumentis & præ omnibus bestiis agri: super ventrem tuum ito, & pulverem comedito omnibus diebus vitæ tuæ.

15 Præterea inimicitiam pono inter te & inter mulierem hanc, similiter inter semen tuum & inter semen ejus: ipsum "conteret tibi caput, & tu conteres ei calcaneum.

16 Ad mulierem dixit, [d] admodum multiplico dolorem tuum, id est, "*dolorem* conceptus tui, in dolore paries liberos: " quin erga virum tuum appetitus tuus esto, & ipse potestatem habeto in te.

17 Adamo verò dixit: Quia auscultasti voci uxoris tuæ comedens de fructu arboris illius, quo interdixeram tibi dicendo, ne comedas ex isto: "maledicta *esto* terra propter te, cum molestia [e] comedito ex ea omnibus diebus vitæ tuæ.

18 Et "spinam & carduum proferat tibi, & comedito herbam "agri.

19 "In sudore vultus tui vescitor cibo, donec reuertaris ad ipsam terram, quia ex ea desumptus fuisti: pulvis enim es, & in pulverem reverteris.

20 "Vocaverat autem Adam nomen uxoris suæ [f] Chavam, eo quòd ipsa *sit* mater omnium *hominum* viventium.

21 Cumq; fecisset Jehova Deus Adamo & uxori ejus tunicas pelliceas, quib[us] vestiret eos:

22 Dixit Jehova Deus, "ecce homo evasit *scilicet* sicut unus " ex nobis, cognoscendo bonum & malum: nunc itaque "*videndum* ne extensa manu sua accipiat etiam ex fructu arboris vitæ, comedensque vivat in seculum.

23 Emittens itaque eum Jehova Deus ex horto Hhedenis, ad colendum eam terram ex qua desumptus fuerat;

24 Expulit ipsum hominem, statuitque "a parte anteriore horti Hhedenis " Cerubinos, & [g] mucronem gladij sese vibrantis, ad custodiendum viam ad arborem vitæ.

14 *Quia fecisti*] Statim ad ferendam sententiam venit, quia nullus est in diabolo resipiscentiæ locus: idque partim in diabolum autorem, partim in serpentem administrum peccati.

15 *Conteret*] id est, multo grauius accipies, quàm afferes damnum.

d Heb. *multiplicando multiplicabo: simile est suprà. 4.*

16 *Dolorem conc.*] Id est, dolore erunt conjuncta conceptus, gestatio, partus, & educatio liberorum: ad quam functionem obeundam viro jungeris. 1. Tim. 2. 15.

Quin erga] id est, cùm lege naturæ, tũ infirmitatis tuæ sensu dominiũ viri appetito.

17 *Maledicta*] quatenus ad tuos usus spectat.

e Heb. *comedito eam, id est, proventum ejus: Metonymia.*

18 *Spinam*] id est etiam post multos labores tuos, nec copiâ nec qualitate proventus, tuæ expectationi & necessitati satisfaciet.

Agri] non huius horti fructus, sed reliquæ terræ, cuius proventibus etiam bestiæ vescuntur.

19 *In sudore*] quodcunq; genus vitæ sequeris, laboriosa & ærumnosa esto vita tua: Synecdoche.

20 *Vocaverat*] cùm primùm a Deo adducta est ad eum, suprà 2. 22.

f *id est, viventem.*

22 *Ecce homo*] Ironica oratio, comparanda cum suasione serpentis, suprà. 5. *Ex nobis*] Deus hîc quoque, ut suprà. 1. 26. sermonem ad se dirigit. *Videndum ne*] Ecliptica oratio, quales esse solent hominum qui aliquo affectu valde commoti sunt, ut Mosche Deũ proponit ἀνθρωποπαθῶς: sic infrà 11. 4. & 42. 4. & Ijob. 1. 5. & alibi frequenter. 24 *A parte anter.*] quâ patebat aditus in hortum Hhedenis. *Cerubinos*] angelos: nam ad captum populi sui se accommodat: cui Cerubini gloriæ in tabernaculo noti erant: invisibiles verò Angeli non item. g *hac voce* [illegible] *bonos Latinitatis autores secuti vtimur, propter inopiam Latinæ linguæ: Græci* [illegible] *dicunt: vulgus laminam sive folium.*

Caput IIII.

Adami duo filij diversam vitam sectantes Deo offerunt: quorum unus admittitur, alter reijcitur: inde natâ invidiâ, rejectus interimit admißum, & parricidium severè à Deo vindicatur. Fratricidæ progenies cum studiis ejus: propagatio quoque seminis benedicti in Schetho & Enoscho, initiumq; veri cultus Dei profanati describitur.

1 Deinde Adam cognovit Chavam uxorem suam: quæ ubi concepit & peperit [a] Kajinum, dixit, Acquisivi virum "a Jehova.

2 Posteà pergens parere *peperit* fratrem eius, nempe Hebelem: fuitque Hebel pastor gregis, Kajin verò fuit agricola.

3 Fuit autem [b] post dies *multos*, cùm offerret Kajin de fructu terræ munus Jehovæ:

4 Et ipse quoque Hebel offerret de primogenitis gregis sui, "& de adipe eorum: ut "respiceret Jehova ad Hebelem & ad munus ejus:

5 Ad Kajinũ verò & ad munus ejus non respiceret: quapropter accensa est *ira* Kajini valde, & "concidit vultus ejus.

6 Tum dixit Jehova ad Kajinum: quare accensa est *ira* tua, & quare concidit vultus tuus?

7 "Nónne "si bene egeris, remissio: sin verò non bene egeris, "peccatum excubans præ foribus *est*? tamen "erga te *est* appetitus illius, & tu potestatem habes in illum.

8 Deinde " colloquebatur Kajin cum Hebele fratre suo: fuitq; cùm esset in agro, ut insurgens Kajin in Hebelem fratrem suum, occideret eum.

9 Quamobrem dixit Jehova ad Kajinum: ubi est Hebel frater tuus? qui dixit: non novi, an custos fratris mei *sum* ego?

10 Dixit verò *Deus*: quid fecisti? *Ecce* vocem "sanguinum fratris tui "clamantium ad me de terra.

11 Nunc itaque " maledictus esto: *etiam* "ab ipsa terra, quæ "os suum aperuit ad excipiendum sanguinem fratris tui de manu tua:

12 Cùm coles ipsam terram, ne amplius edito vim suam tibi: "vagus & erro esto in terra.

13 Tum dixit Kajin ad Jehovam: major *est* [c] pœna mea, quàm ut sustinere possim.

14 En, "expellis me hodie a superficie hujus terræ, & "a facie tua abscondar: eróque vagus & erro in terra: unde futurum est ut "cùm ullus invenerit me, occidat me.

15 Dixit verò ei Jehova: "propterea quisquis occiderit Kajinum, "septuplo vindicator: sic posuit Jehova in Kajino "signum, ne cæderet eum ullus qui erat inventurus eum.

16 Egressus itaque Kajin a facie Jehovæ, habitavit in regione [d] Nodi, ad Orientem Hhedenis.

17 Et cognovit Kajin uxorem suam, quæ concepit & peperit Chanocum: "erat autem ædificator civitatis: vocavitque nomen civitatis illius de nomine filij sui Chanocum.

18 Deinde Chanoco natus est Hhirad: Hhirad verò genuit Mechujaëlem: & Mechujaël genuit Metuschaëlem: & Metuschaël genuit Lemecum.

19 "Lemec autem accepit sibi duas uxores; prioris nomen *fuit* Hhada, nomen verò secundæ Tzilla.

20 Peperitque Hhada Jabalem: is fuit "autor

a *id est, acquisitum.*

1 *A Jehova*] eclipsis particulæ, ut infrà 4. 1. 2.

b Hebr. *post finem dierum.*

4 *Et de adipe*] id est, iisque pinguissimis: hypallage.

Respiceret] i. approbaret favens, & acceptum haberet: humanitus dictum à principum consuetudine. Visibilem autem fuisse approbationem oportet: cum quia eam animadvertit Kajin, tum quia dicit Apostolus Deum perhibuisse testimonium de donis Hebelis: Heb. 11. 4.

5 *Concidit*] ut solet animus indicari vultu.

7 *Nónne*] interrogationum causam vide suprà 3. 9.

Si bene] i. aut remissio resipiscenti, aut pertinaci supplicium imminet.

Peccatum] i. pœna peccati: noëma, quod indicat generũ Enallage in Hebræo textu.

Erga te] i. & naturæ lege, quia junior est: & affectu, quia frater est, te colet.

8 *Colloquebatur*] dissimulans odium, ut inopinantem opprimeret.

10 *Sanguinum*] i. sanguinis cæde fusi: nam plurale sanguinis nomen ferè pro cæde usurpatur.

Clamantium ad me] hoc est, vindictam poscentium.

11 *Maledictus*] i. exclusus a Deo & Ecclesia: quò spectant Kajini verba ver. 14. a facie tua abscondar.

Ab ipsa terra] ut sis vindictæ quam tibi infligo ministra, quod sequens versus ostendit.

Os suum aperuit] Metaphora, quâ inhumanitas Kajini exaggeratur per comparationem terræ.

12 *Vagus & erro*] tertia pœna, exilium: idque tale, ut semper incertâ sede futurus sit.

c Heb. *iniquitas mea: noëma.*

14 *Expellis me*] Secundum membrum sententiæ Dei exaggerat primo loco, & primum secundo. *A facie t.*] id est, gratia tua destituar: vide in ver. 11. *Cùm ullus in.*] id est omnium hominum injurijs & violentiæ ero expositus: adeò ut qui primus mihi fiet obviam, me occidat. 15 *Propterea*] quia pœna homicidii Kajino propter ipsum & posteros inflicta fuit, ut omnes ejus exemplo ab effundendo sanguine humano absterrerentur, Deus per aposiopesin cavet, ne quis facilè in cædem ejus prorumpat. *Septuplo vind.*] Kajin, q. d. supplicium de ejus interfectore multò grauius sumitor, quàm sit de eo sumptum. Numerus finitus pro infinito. *Signum*] i. aliquã notam ei impressit. alii per hypallagen vertunt: posuit Kajinũ in signum, id est, in exemplum. d *id est, erroris sive vagationis, a supplicio Kajini.* 17 *Erat autem æd.*] hoc est, cœperat ædificare: sed vi maledictionis Dei subinde ad errandum impulsus, opus intermittebat. 19 *Lemec.*] primus digamus, & corruptor legitimi conjugii: de quo sup. 2, 24. 20 *Autor*] i. inventor, qui eorum usũ homines docuit

degen-

degentium in tentoriis,[e] & pecuariæ.

21 Nomen autem fratris ejus, Jubal: is fuit autor omnis [f] tractantis " citharam, & organon.

22 Tzilla verò ipsa quoque peperit Tubal-kajinum, [g] qui erudivit omnem fabrum ærarium & ferrarium: sororemq; Tubal-kajini Nahhaman.

23 Tum dixit Lemec uxoribus suis: ô Hhada & Tzilla, audite vocem meam: uxores Lemeci, aurem præbete sermoni meo: " certè virum occiderem propter vulnus meum, etiam adolescentem propter livorem meum.

24 Si septuplo vindicabitur Kajin, utique Lemec septuagecuplo septuplo.

25 Adam autem denuò cognovit uxorem suam: quæ peperit filium, & vocavit nomen ejus [h] Schethum: nam *inquit illa*, reposuit mihi Deus semen aliud pro Hebele: quia ipsum occidit Kajin.

26 Sed & ipsi Schetho editus est filius, cujus nomen vocavit Enoschū: " tunc " cœptum est profanari ' in invocando nomine Jehovæ.

e Heb. *& pecoris: id est, fuit autor distribuendi pecora in greges, & cogendi ad suas caulas & armentaria.*

f Heb.] *prehendentis, pro apprehensum tractantis: ut Latinis tangere pro tangendo pulsare: Synecdoche.*

21 *Citharam & or.*] his nominibus synecdochicè comprehendit omnia instrumenta musica ψαλαφητὰ καὶ πνευματικὰ, quæ digitis ventoq; moventur.

g Heb.] *qui acuit: translatum à metallis ad fabros.*

23 *Certè*] apud suas uxores jactat suorum inventis fretus, se ne minimam quidem ullam etiam à minimo injuriam passurum, sed gravius ulturum quàm Deus in Kajini homicidam interminatus sit.

h *id est, repositum.* 26 *Tunc*] sub Enoschi tempora. *Cœptum est prof.*] id est, alii posteri Schethi, apud quos mansura erat Ecclesia, a Kajinitis corrupti cœperunt profanare se. *In invocando*] id est, in cultu Dei: species pro genere; synecdoche frequens: vide infrà 5.22. & 6. in principio.

Caput V.

Interseritur historiæ catalogus filiorum Schethi ad Noachum usque: ut promissionum Dei veritas de venturo semine mulieris, & certa temporum ætatumq; series usque ad diluvium ostendatur.

1 Hæc est enumeratio generationum Adami: " quo die creaverat Deus hominem, in similitudine Dei fecerat eum.

2 Marem & fœminam creaverat eos, ac benedixerat eis: vocaveratque nomen eorum hominem, quo die creati sunt.

3 Vixerat autem Adam centum triginta annos, cùm gigneret *filium* " in imagine sua, secundum similitudinem suam: & vocaret nomen ejus Schethum:

4 Fueruntque dies Adami, postquam genuit Schethum, octingentorum annorum: quibus genuit filios & filias.

5 Sic fuerunt omnes dies Adami, quibus vixit, nongentorum triginta annorum: ac mortuus est.

6 Vixerat autem Scheth [a] quinque & centum annos, cùm gigneret Enoschum.

7 Vixitque Scheth, postquam genuit Enoschum, octingentis septem annis: quibus genuit filios & filias.

8 Sic fuerunt omnes dies Schethi, nongentorum duodecim annorum: ac mortuus est.

9 Vixerat autem Enosch nonaginta annos, cùm gigneret Kenanem.

10 Vixitque Enosch, postquam genuit Kenanem, octingentis quindecim annis: quibus genuit filios & filias.

11 Sic fuerunt omnes dies Enoschi, nongentorum quinque annorum: ac mortuus est.

12 Vixerat autem Kenan septuaginta annos, cùm gigneret Mahalalelem.

13 Vixitq; Kenan postquam genuit Mahalalelem, octingentis quadraginta annis: quibus genuit filios & filias.

14 Sic fuerunt omnes dies Kenanis, nongentorum decem annorum, ac mortuus est.

15 Vixerat autem Mahalalel sexaginta quinque annos, cùm gigneret Jeredum.

16 Vixitque Mahalalel, postquam genuit Jeredum, octingentis triginta annis, quibus genuit filios & filias.

17 Sic fuerunt omnes dies Mahalalelis, octingentorum nonaginta quinque annorum, ac mortuus est.

18 Vixerat autem Jered centum sexaginta duos annos, cùm gigneret Chanocum.

19 Vixitque Jered, postquam genuit Chanocum, octingentis annis, quibus genuit filios & filias.

20 Sic fuerunt omnes dies Jeredi, nongentorū sexaginta duorum annorum, ac mortuus est.

21 Vixerat autem Chanoc sexaginta quinque annos, cùm gigneret Metuschelachum.

22 " Ambulavit autem Chanoc continenter cum Deo, postquam genuit Metuschelachū, trecentis annis, quibus genuit filios & filias.

23 Sic fuerunt omnes dies Chanoci, trecentorum sexaginta quinque annorum.

24 Cumque ambulasset Chanoc continenter cum Deo, " non extitit *amplius*, quia " assumpsit eum Deus.

25 Vixerat autē Metuschelach centum octoginta septem annos, cùm gigneret Lemecū.

26 Vixitq; Metuschelach, postquam genuit Lemecum, septingentis octoginta duobus annis, quibus genuit filios & filias.

27 Sic fuerunt omnes dies Metuschelachi, nongentorum sexaginta novem annorum, ac mortuus est.

28 Vixerat autem Lemec centum octoginta duos annos, cùm gigneret filium.

29 Vocavitque nomen ejus [b] Noachum, dicendo, hic [c] recreabit nos ab opere nostro, & a labore manuum nostrarum, [d] propterea quòd maledixit Jehova terræ.

30 Vixitq; Lemec, postquam genuit Noachū, quingentis nonaginta quinque annis, quibus genuit filios & filias.

31 Sic fuerunt omnes dies Lemeci, septingentorū septuaginta septem annorum, ac mortuus est.

32 Postquam autem natus fuit Noach quingentos annos, " genuit Noach Schemum, Chamum, & Jephethum.

1 *Quo die*] vide suprà 1. & 2.

3 *In imagine sua*] non illâ quâ creatus a Deo fuerat, sed hac deformata, quam ipse sibi & suis peccato comparaverat.

a Heb. *quinque annos & centum annos: Pleonasmus usitatus in numeris hoc cap. & alibi passim.*

22 *Ambulavit*] id est, non secutus est malitiam sui seculi, aut corrupto Dei cultu cum cæteris depravatus, sed fide, cordis integritate, & vitæ innocentiâ Deum coluit ex ejus præscripto, eumque ducem secutus est. vide Heb. 11.5. Ecclesiastici 44.16. & Sapient. 4.11.

24 *Non extitit*] i. disparuit ex hominum conspectu, nec fuit inventus.

Assumpsit eum] id est, ab hominum consortio trāstulit. Rara locutio, sed tamē etiā in historia de raptu Elijæ 2. Reg. 2. 9. & de morte uxoris Jechezkelis, Ezech. 24. 17. legitur.

b *id est, quietum, vel quiete recreantem & afferentem consolationem.*

c Heb. *consolabitur.*

d Heb *propter terram cui maledixit Jehova. Trajectio, & verborum* ὑπερβολή*: quam nos ad evidentiam restituimus, similem vide 1 Schemuel. 24.20.*

32 *Genuit*] hoc est, gignere cœpit, vt accipitur infra 11. 26. nam omnes eodem anno natos non esse apparet ex cap. 11. 10. & alibi infra.

Caput VI.

Deus Noacho mundum propter grassationes & libidines, quibus filii Dei ex conversatione apostatarum contaminabantur, universali diluvio se deleturum prædicit, eumq; arcâ quam delineat, intra certum tempus fabricare jubet, in qua ipse cum familia, & cætera animantium genera a diluvio conserventur.

1 " Fuerat autē, " cùm cœpissent homines multiplicari in superficie terræ, filiæque editæ fuissent illis,

2 Ut videntes " filii Dei " filias hominum [a] bonâ *formâ* esse, acciperent sibi mulieres ex omnibus " quas eligebant.

1 *Fuerat autem*] Regreditur ad historiā, quam interposito capite 5. abruperat: nam hæc viginti annis antequam nascerentur filii Noacho gesta sunt, ut apparet ex versu 3.

Cùm cœpissent] hoc est, inde a temporibus Enoschi sup. 4. 26

2 *Filii Dei*] i. qui puræ religionis & pietatis sectatores videri volebant, eamque profitebantur. *Filias hominum*] ex antitheto filiorum Dei patet sic vocari filias eorū quibus nulla erat pietas & religio: quales fuerunt Kajin & posteri ejus. a Heb. *quòd bonæ* forma *essent: trajectio, ut suprà 1. 4.* *Quas eligebant*] id est, modo forma placuisset, nulla fidei aut pietatis ratione habita, illas sibi adjungebant.

3 Quapropter dixit Jehova, " non disceptabit Spiritus meus propter istos homines in seculum, eo quòd etiam ipsi" caro sint: sunto itaque dies [b] hominis, " centum viginti annorum.

4 "Nam defectores erant in ea terra temporibus illis," ac etiam posteà *fuerunt*, quando congressi sunt filii Dei cum filiabus hominũ, quæ pepererunt illis *liberos*: " ii *sunt* potentissimi illi, qui *fuerunt* [c] olim viri celeberrimi.

5 Sed cùm videret Jehova augeri malitiam hominis in terra, & omne figmentum, *id est*, cogitationes cordis ejus tantummodò malum *esse* omni tempore,

6 "Pœnituit Jehovam quòd fecisset hominẽ in terra, &"dolore affectus est [d] cum animo suo.

7 Tandem dixit Jehova, delebo hominem quem creavi, è superficie terræ, ab homine usque "ad jumenta, usque ad reptilia, & usq; ad volatilia cœli: pœnitet enim me quòd fecerim ea.

8 Sed Noach "invenit gratiam in oculis Jehovæ.

9 Hæc *sunt* [e] quæ acciderunt Noacho. Noach vir justus, integer erat " in ætatibus suis: cum Deo continenter "ambulabat Noach.

10 (Genuit autem Noach tres filios, Schemũ, Chamum, & Jephethum.)

11 Sed "terra corrupta erat"coram Deo, & impleta erat terra "violentiã.

12 Cùm enim inspiceret Deus terram, ecce corrupta erat: nam corruperat "omnis caro "viam suam super terram.

13 Quamobrem dixit Deus Noacho, finis omnis carnis adventat coram me, eo quòd impleta sit terra violentia " propter istos: quare ecce ego perditurus sum ipsos cum reliqua terra.

14 Fac tibi "arcam è lignis "Gopher, *multarum* [f] mansionum facies ipsam arcam: & picabis eam intrinsecus & extrinsecus pice.

15 Hæc autem *est forma* qua facies eam: trecentorum cubitorum longitudo arcæ, quinquaginta cubitorum latitudo ejus, & triginta cubitorum altitudo ejus.

16 [g] Clarum lumen adhibeto arcæ, & [h] "ad cubiti magnitudinem consummato eam a superiore parte, ostium verò arcæ in latere ejus ponito: infimarum, secundanarum, & tertianarum *mansionum* perficito eam.

17 De me enim, ecce ego facturus sum ut veniat diluvium aquarum super terrã, ad perdendum omnem carnem in qua *est* spiritus vitalis infra cœlum: quicquid in terra *est*, expirabit.

18 Sed stabilio "fœdus meum tecum, ut ingrediaris in ipsam arcam, tu & filii tui, & uxor tua, uxoresq; filiorum tuorum tecum:

19 Præterea "ex omnibus viventibus ex omni carne, "bina ex omnibus intromittas in arcam, ad conservandum ea in vita tecum: mas & fœmina erunt.

20 Ex volucribus secundum species suas, & ex jumentis secundum species suas, ex omnibus reptilibus terræ secundum species suas, bina ex omnibus "venient ad te, ut in vita conserves ea.

21 Tu ergo accipe tibi ex omni cibo qui comeditur, & collige penes te, ut sit tibi & illis ad comedendum.

22 Quod fecit Noach: secundum omnia quæ præceperat ei Deus, sic fecit.

Caput VII.

Diluvium universale describitur, reliquiarumq; ex hominibus & animantibus in arca conservatio: luculentissimum justitiæ, misericordiæ, ac providentiæ Dei testimonium.

1 "Postea dixit Jehova Noacho, ingredere tu & universa familia tua in arcã: etenim te perspexi justum"coram me"in ætate hac.

2 Ex "omnibus jumentis " mundis accipito tibi [a] " septena, marem & fœminam ejus: ex jumentis verò quæ non *sunt* munda, bina, marem & fœminam ejus:

3 Similiter ex volatilibus cœli, "septena, marem & fœminam ejus: ad conservandum in vita semen *eorum* in superficie totius terræ.

4 Nam ad dies adhuc septem, ego pluviam demissurus sum super terram quadraginta dies & quadraginta noctes: ut deleam omne corpus vivens quod feci, e superficie terræ.

5 Quod fecit Noach, secundum omnia quæ præceperat ei Jehova.

6 (Noach autem [b] natus *erat* sexcentos annos, cùm diluvium illud fuit, aquæ *fuerunt* super terram)

7 Ingressus enim est Noach, & filii ejus, & uxor ejus, & uxores filiorum ejus cum eo in arcam, propter aquas diluvii:

8 Ex jumentis mundis, & ex jumentis quæ non *sunt* munda, & ex volatilibus, & omnibus quæ reptant super terram,

9 Bina *quoque* ingressa sunt ad Noachum in arcam, mas & fœmina: quemadmodũ præceperat Deus Noacho.

10 Et fuit septimo illo die, ut aquæ diluvii "essent super terram.

11 "Anno sexcentesimo vitæ Noachi, mense secundo, decimo septimo die ej' mensis, hoc ipso die"ruperunt sese omnes fontes abyssi magnæ, & cataractæ cœli se aperuerunt:

12 Ut

3 *Non disceptabit*] id est, non diu mecũ disputabo quid istis hominibus sim facturus: stat enim sententia, nisi intra constitutum tempus recipiscant, me funditus eos deleturum, quia nihil nisi carnem sapiunt, etsi filii Dei haberi volunt.

Caro sunt] hoc est, omnino depravati, ac proinde ad regnũ Dei non magis pertinent, quàm Kajim cum posteris suis: vide infrà 12.

b Heb. *ejus: relativũ pro antecedente.*

Centum viginti] q.d. hoc spatium mundo tribuo, quo nisi resipuerint homines, diluvium immittam.

4 *Nam defectores*] sive apostatæ: hunc versum narrationi inserit Mosche, ut declaret planius q̃ prius attigerat, unde sit corruptio illa nata: videlicet quòd qui a pietate defecerant (quos Deus longè a suis abesse Kajini exilio mandaverat) in cœtum filiorum Dei se ingerentes, communiter cum illis iterum vixerũt. Sic enim accepimus vocem Nephilim, derivatam a deficiendi sive desciscendi verbo, ut accipitur 2. Reg. 25.11. & Jirmejæ 37.13. Nec obstat quod Num. 13. 34. hæc vox paulo aliter accipitur: non enim rarum est, ut idem nomen diversas significationes admittat, præsertim cùm illis etiam inter se aliqua in re conveniat.

Ac etiam post. id est, homines nihilo meliores ista præmonitione facti sunt.

Ii sunt pot.] nimirũ defectores: ostendit enim eos cum autoritate qua valebant & celebritate nominis se insinuasse; tũ a filiis Dei, artiũ quas adinvenerant cõmoditate allectis, ultrò admissos esse. c Heb. *a seculo, viri nominis.* 6 *Pœnituit Jeh.*] ἀνθρωποπαθῶς: i. delere statuit quem prius formaverat, quod velut pœnitere est. vide 1. Schem. 15.11. annot. *Dolore aff.*] hoc est, summopere displicuit, similiter ἀνθρωποπαθῶς. d Heb. *in corde suo* 7 *Ad jumenta*] propter jus hominis in illa, & ut exemplo sint. 8 *Invenit gratiã*]. i. solâ Dei misericordiâ servatus est. e Heb. *generationes Noachi: sed quia titulus hic generatim ad totã historiã Noachi, quæ subjungitur, pertinet, ita vocem accepimus, ut infrà 37.2.* 9 *In ætatibus*] inter homines sui seculi, ante & post diluviũ. *Ambulabat*] vide suprà 5.22. annot. 11 *Terra*] metonymia, pro habitatoribus terræ: aut hyperbole. q.d. tanta fuit hominũ corruptio, ut terrã quoq; ipsam infecerit. *Coram Deo*] id est, palam: nam abjecta omni reverentia numinis impudenter peccabatur, ut infra 10.9. *Violentia*] id est, justi & æqui oppressione. 12 *Omnis caro*] id est, homo: ut Levit. 13.18. Jeschahhjæ 40.5. & alibi passim. *Viam suam*] id est, vitam, studia, & mores. 13 *Propter istos*] filios Dei depravatos, quos modo vocavit carnẽ. 14 *Arcã*] hoc est, navigium tectum, a forma arcæ *Gopher*] alibi non legitur: cedri species est cariem non sentiens, fortassis Cedrelate, de qua Plinius lib. 13. nat. hist. cap. 15. f Heb. *nidorum: translatio, ut Ijob. 29.18. & Hhobadjæ 4.* g Heb. *splendorem facito, id est, fenestras claram lucem quasi in meridie præbentes.* h Heb. *ad cubitum.* 16 *Ad cubiti mag.*] id est, arcam ita extruito, ut supra triginta altitudinis cubitos ad unius tantùm cubiti altitudinẽ assurgat fastigium tecti, summaq; tabulatorum coaxatio securiclatâ formâ, suggrundæ verò, omni ex parte in dimidiatum cubitum projectæ, amplient uno cubito latitudinem depressi tecti: nam quòd vulgò verba hæc ad fenestram referunt, vocum generibus repugnat, ut illud mittamus, quòd arcæ descriptio imperfecta esset.

18 *Fœdus meum*] quo confirmo te & tuos isto exitio minimè perituros.

19 *Ex omnibus vivent.*] extra aquam, ut ostenditur infra 7.22.

Bina] non definit hîc recipiendorum in arcam numerum, de quo infrà 7.2. & 3. sed conjuga esse oportere declarat ad conservandas species, ut finis versus explicat.

20 *Venient*] meo instinctu, & sua sponte: ut tibi non sit opus venatione, aucupiove laborare.

1 *Postea*] extructa arca, sub finem 120 annorum, de quibus suprà 6.3.

Coram me] id est, institia syncerâ, quæ sola coram Deo justitia censetur.

In ætate] inter homines hujus ætatis, vide suprà 6.9.

2 *Omnibus*] id est, ex quovis genere.

Mundis] aptis ad sacrificia: nam mundorum & immundorum discrimen divinitus fuerat Patribus revelatum.

a Heb. *septem septem: hac repetitione Hebræi pro distributivis utuntur: sic posteà duo duo, id est, bina.*

Septena] horũ enim usus futurus erat major ad cibum & sacrificia: quod autem ad terna mundorum paria septimum adjicit, pertinet ad subministrationem sacrificii mox a diluvio futuri, infrà 8.20.

3 *Septena*] mundorum: eclipsis enim est supplenda ex versu 2.

b Heb. *filius sexcentorum annorum.*

10 *Essent*] id est, inciperent esse, ut suprà 5 32.

11 *Anno sexcent.*] qui fuit mundi 1656.

Ruperunt se] ut fontes rupti & apertæ cataractæ aquis terram inundarent.

12 Ut esset pluvia illa super terram quadraginta dies, & quadraginta noctes.

13 Eodé ipso die cùm ingressus esset Noach, & Schem & Cham & Jepheth filii Noachi, uxorque Noachi & tres uxores filiorum ejus cum ipsis in arcam:

14 Ipsi cum omnibus bestiis secundum species suas, & omnibus jumentis secundum species suas, & omnibus reptilibus quæ reptant super terram secundum species suas, & omnibus volatilibus secundum species suas, omnibus avibus " cujuscunque alæ,

15 (Venerant enim ad Noachum in arcam, bina ex omni carne in qua erat spiratio vitę.

16 Id est, quæ venerunt, mas & fœmina ex omni carne ingressa sunt) sicut præceperat ipsi *Noacho* Deus: " occlusit Jehova pro eo.

17 Cùm ergo esset diluvium hoc "quadraginta dies super terram: primùm ita creverunt aquæ, ut sustulerint arcam & elevaretur e terra,

18 Deinde invalescentibus aquis & crescentibus admodum super terram, ambularet arca in superficie aquarum.

19 Denique invalescentibus aquis [e] quàm plurimum super terram, operti sunt omnes montes excelsissimi, qui *sunt* sub vniuerso cœlo:

20 Quindecim cubitis sursum versus invaluerunt aquæ, postquam operti fuerunt illi montes.

21 " Expiravit itaque omnis caro quæ reptat super terram, ex volatilibus & ex jumentis & ex bestiis & ex omnibus reptilibus quæ repunt super terram, & omnis homo.

22 Quicquid *erat* in cujus naribus *est* halitus spirationis vitæ, ex universis quæ *degunt* in sicco, mortuum est.

23 Sic deletum est omne corpus vivens quod *degit* in superficie terræ, ab homine usque ad jumenta, usque ad reptilia, & usque ad volatilia cœli, deleta sunt e terra: sed superstes relictus est tantummodò Noach, & quæ cum eo *erant* in arca.

24 Prævaluerunt autem aquæ illæ super terram centum quinquaginta diebus.

14 *Cujuscunque alæ*] id est, quicquid quocunq; modo alatum est.

16 *Occlusit*] obseravit & oblivit omnibus ingressis.

17 *Quadraginta dies*] cum noctibus, ut supra versu 4.

e Heb. *valde valde*.

21 *Expiravit*] ut prędixerat supra 6.17. & versu 4. hujus capitis.

CAPUT VIII.

Diluvio abeunte exiccatáque ad habitationem terra, Noach cum suis omnibus mandato Dei egreditur arca, oblatisque sacrificiis Deum servatorem suum & mundi instauratorem celebrat: quam gratiarum actionem sibi acceptam esse testatur Deus.

1 NAM cùm "recordaretur Deus Noachi, & omnium bestiarum, omniumque jumentorum, & *eorum* quæ cum eo *erant* in arca, transmiserat Deus ventum super terram, ut "sedarentur aquæ.

2 Sic occlusis " fontibus abyssi & cataractis cœli, cohibitóque " imbre e cœlo,

3 Recesserunt aquæ a superficie terræ [a] continenter recedendo: & defecerunt aquæ [b] exactis centum quinquaginta diebus,

1 *Recordaretur*] id est, efficeret ut Noach & reliqui intelligerent ipsum suorum non oblivisci.

Sedarentur] hoc est, ira Dei aquis exundantibus furentibusque testata deferbuit, faciens ut aquæ quiescerent.

2 *Fontibus*] nō omnibus, sed iis qui ad exequendum judicium Dei præter naturam perruperant. *Imbre*] ne deinceps descendens pluvia effluxum aquarum impediret. a Heb.] *abeundo & recedendo: Infinitivus post verbum suum continuationem narrat: sic infrà ver. 5. & 7. & 12.9. & 26.13. & 1. Schemu. 14.19. & 17.41.* b Heb. *a fine*, *ut supra 4.3.*

4 Adeò ut requieverit arca mense septimo, "decimo septimo die ejus mensis, super *uno* montium "Ararati.

5 Deinde [c] pergentibus aquis deficere usque ad mensem decimum, decimo *mense*, primo die ejus mensis, conspecti sunt vertices montium.

6 Fuit autem sub finem quadragesimi diei, ut aperiens Noach fenestram arcæ quam fecerat,

7 Emitteret corvum: qui [d] continenter ibat & redibat, [e] usque-dum exiccuerunt aquæ e superficie terræ.

8 Quamobrem " emisit columbam, vt videret num [f] leuata esset aquis superficies terrę.

9 Cumque non invenisset columba illa quietis locum plantæ pedis sui, reversa est ad eum in arcam, eo quòd aquæ essent in superficie terræ: qui extendens manum suam, accepit eam, & intromisit eam ad se in arcam.

10 Expectavit itaque adhuc septem dies alios, & [g] iterum emisit columbam illam ex arca.

11 Et venit ad eum columba illa "circa tempus vespertinum, ecce autem folium olivæ decerptum in ore ejus: unde cognovit Noach levatam esse aquis superficiem terræ.

12 Deinde expectavit adhuc septem dies alios, & emisit columbam illam, quæ ultrà non est ad eum reversa ex eo tempore.

13 Fuit itaq; sexcentesimo primo anno, primo *mense*, primo *die* mensis illius, cùm " siccatæ essent aquæ a superficie terræ: ut removens Noach operculum arcæ circumspiceret, ecce autem siccata erat superficies terræ.

14 Mense autem secundo, vigesimo septimo die ejus mensis, exaruerat terra.

15 Tunc edixit Deus Noacho, dicendo,

16 Exito ex arca, tu & uxor tua & filii tui, & uxores filiorum tuorum tecum:

17 Omnes bestias quæ tecum *sunt* ex omni carne, tam volatilia quàm jumenta & omnia quæ repunt super terram, educito tecū & abundè progignant in terra, fœtificentque & augescant super terram.

18 Exivit itaque Noach, & filij ejus, & uxor ejus, uxorésque filiorum ejus cum eo:

19 Omnes bestiæ, omnia reptilia, & omnia volatilia, *denique* quicquid reptat super terram, [h] per genera sua exiverunt ex arca.

20 Extructo autem Noach altari Jehovæ, accepit ex omnibus jumentis mundis & ex omnibus volatilibus mundis quæ obtulit holocausta super illud altare.

21 "Odoratúsque Jehova odorem illum [i] gratum, dixit Jehova [k] cum animo suo, " Posthac non maledicā ultrà terræ propter hominem, quamvis figmentum cordis hominis malum *sit* ab adolescentia ejus, neque posthac percutiam ultrà omnia viventia, quemadmodum feci.

22 "Deinceps [l] quandiu erit terra, sementis & messis, frigúsque & æstus, æstasque & hyems, diesque & nox non cessabunt.

CAPUT IX.

Deus superstites ex diluvio benedictione consolatur, penuriam eorum esu carnis concesso sublevat,

4 *Decimo sept.*] i. 151. die a cœpto diluvio.

Ararati] Armeniæ majoris quæ imminet Assyriæ, Ieschahhjæ 37.38. & Jermejæ 51.26. quam Chaldęi vocant Kardu: ibi collocat Ptolemæus montes Gordyæos, quos Q. Curtius Cordæos appellat, paulum deflexo nomine.

c Heb. *erant eundo & deficiendo*.

d Heb. *ibat eundo*.

e Heb. *usque ad exiccationem*.

8 *Emisit*] die septimo ab emisso corvo, ut colligitur ex ver. 10.

f Heb *leves facta essent aquæ e superficie: hypallage, ut infrà ver. 11.*

g Heb. *adjecit mittere, ut adjecit reverti, infrà 12. item adjiciam maledicere, & adjiciam percutere, infrà 21.*

11 *Circa tempt.*] nam quietis locum, non pabulum invenerat.

13 *Siccatæ essent*] ita ut terræ superficies conspiceretur, etsi adhuc mollior erat, quàm ut posset hominum aut graviorum animalium corpora sustinere. ideò nondum cogitat Noach de exitu, aut Deus illum exire iubet.

h Heb. *per familias suas, id est, non confusè*

21 *Odoratusque*] ἀνθρωποπαθῶς, pro sacrificium illud acceptum habuit. Dicitur autem quietis odor, quia prius iratum propter hominum peccata placat, & facit ut ira ejus conquiescat.

i Heb. *quietis*.

k Heb. *in corde suo*.

Posthac non mal.] id est, terram diluvio non perdam: nam reliquas maledictiones terræ, de quibus suprà 3. & 4 nec tunc abstulit, neque adhuc ablatæ sunt, ut quotidiana experientia docet.

22 *Deinceps quand.*] Rerum naturam diluvio corruptam instaurat.

l Heb. *omnibus diebus terræ*.

vat,

vat, terroremq́; a diluvio fœdere pacis sempiterno adimit dato iridis symbolo. Postremò Noach, occasione ex animadversis moribus filiorum capta, quæ singulis eventura sint, procul in futurum prænunciat.

1 PRæterea "benedixit Deus Noacho & filiis ejus, dicens eis, fœtificate, & augescite, ac replete terram.

2 Et timor vestri terrórque vestri esto super omnes bestias terræ, & super omnia volatilia cœli, in omnibus quæ calcant terram, & in omnibus piscibus maris: *ea omnia* in manum vestram tradita sunt.

3 Quodvis reptile, quicquid *est* vivum, vobis esto ad comedendum: " tanquam viridem herbam dedi vobis ea omnia.

4 Veruntamen carnem [a] cum animante eam sanguine ejus, ne comedite.

5 Quin etiam sanguinem vestrum [b] animarum vestrarum "reposcam, c " ab omni bestia reposcam illum: atque adeò a manu ipsius hominis, a manu " cujusque fratris ejus reposcam animam hominis.

6 "Qui effundit sanguinem hominis, per hominem sanguis ejus effunditor: quoniã [d] in imagine sua fecit Deus hominem.

7 Vos autem fœtificate & augescite, abunde progignite in terra, & augescite in ea.

8 Locutus quoque est Deus ad Noachum & ad filios ejus cum eo, dicendo,

9 "De me autem, Ecce ego stabilio fœdus meum vobiscum, & cum semine vestro post vos,

10 "Et cum omnibus [e] animantibus quæ vobiscum *sunt*, ex volatilibus, ex jumentis, & ex omnibus bestiis terræ quę *sunt* vobiscum, ab omnibus exeuntibus ex arca ad omnes bestias terræ:

11 Stabilio, inquam, fœdus meum vobiscum, quòd non excindetur omnis caro amplius ab aquis diluvii, neque erit deinceps diluvium ad perdendum terram.

12 Deinde dixit Deus, hoc *est* signum fœderis, quod ego pono interme & inter vos, atque inter omnem animantem quæ *est* vobiscum, ætatibus [f] in seculum.

13 Arcum meum posui in nubibus, qui erit in signum fœderis inter me & inter "terram.

14 Eritq; cùm fecero ut sint nubes supra terram, & conspiciatur arcus ille in nubibus,

15 Ut "recorder fœderis mei, quod *est* inter me & inter vos & inter omnem animantem ex omni carne: & non erunt deinceps aquæ in diluvium ad perdendum terram.

16 Nam cùm erit arcus ille in nubibus, aspiciam illum ad recordandum fœderis [g] perpetui inter Deum & inter omnem animantem, ex omni carne quæ *est* super terram.

17 Deniq; dixit Deus ad Noachum, " hoc illud *est* signum fœderis, quod stabilio inter me & inter omnem carnem quæ *est* super terram.

18 Erant autem filii Noachi qui exiverunt ex arca, Schem, & Cham, & Jepheth: " Cham autem is *est* pater Cenahhani.

19 Hi tres *sunt* filii Noachi, a quibus respersa *est incolis* universa terra.

20 Cœpit autem Noach [h] vir agriculturæ deditus, plantare vineam.

21 Bibensq́; de vino illius, inebriatus est, & retexit se in medio tentorii sui.

22 Cumq́; aspexisset Cham pater Cenahhani nuditatẽ patris sui, indicavit duobus fratribus suis foris.

23 Tum accipiens Schem cum Jephetho pallium ejus, imposuerunt suo amborum humero, & accedentes retrorsum texerunt nuditatem patris sui: facies autem suas *avertebant* retrorsum, ut nuditatem patris sui non respicerent.

24 Sed cùm evigilasset Noach e vino suo, & rescivisset id quod fecerat sibi filius suus minimus *natu*:

25 Dixit, "Maledictus *erit* Cenahhan, " servus servorum erit fratribus suis.

26 Deinde dixit, Benedictus *est* Jehova Deus Schemi, eritq́; Cenahhan servus " eis.

27 "Alliciet Deus Jephethum, ut habitet in tentoriis Schemi: eritq́; Cenahhan servus illis.

28 Vixit autem Noach post diluvium, trecentos quinquaginta annos.

29 Sic fuerunt omnes dies Noachi, nongentorum quinquaginta annorum, & mortuus est.

CAPUT X.

Filiorum Noachi propagatio, & ab illis omnium gentium origo describitur.

1 ISTAE autem *sunt* generationes filiorũ Noachi, Schemi, Chami, & Jephethi, quibus nati sunt filii post diluvium.

2 Filii Jephethi, "Gomer, & "Magog, & "Madai, & "Javan, & "Tubal, & Meschet, & "Tiras.

3 Filii autem Gomeri, "Aschcenaz, & " [a] Riphath, & "Togarma.

4 Filii verò Javanis, "Elischa, & " [b] Tarschisch, "Cittim, & " [c] Dodanim.

5 Ab his "separatæ *sunt* posteà regiones Gẽtium "per terras eorum, quæq; *gens* "secundum linguam suam, "secundum familias suas "in gentes suas.

6 "Filii autem Chami, "Cusch, & "Mitzrajim, & " Put, & Cenahhan.

1 *Benedixit*] id est, benedictionem ipsi & posteris confirmavit quam in creatione contulerat.

3 *Tanquam vir.*] ut ante diluvium viridem herbam concesseram vobis in cibũ: suprà 1.29.

a Heb. *anima ejus sanguine ejus: hypallage.*

b Heb. qui est *ad animas vestras. i. inditum ad animandũ vos.*

5 *Reposcam*] persequar & puniam, ut Psalm. 9.3.

c Heb. *a manu omnis bestiæ: Catachresis.*

Ab omni] q.d. adeo mihi chara est humana vita, ut ne brutis quidem parci velim si hominem occiderint: Eandem legem renovat Exod. 21.28.

Cujusq; fr.] omnes homines sine ulla exceptione ab homicidio absterret, subjunctâ æquissimâ & efficacissimâ causâ, quòd omnes inter se sunt fratres, & nefas sit tam arcto vinculo inter se conjunctos mutuis cædibus se conficere.

6 *Qui effundit*] i. sive homo sive bestia hominem interfecerit, occisorem volo per hominem autoritate Dei instructũ interfici.

d He. *in imagine Dei fecit hominem: antecedens pro relativo, ut serviat utrinque: sic infrà* 12.4. *&* 14.1.

9 *De me autem*] q.d. quæ sint vestræ partes in hominum propagatione & conservatione audistis: jam quid ego propter eundem facturus sum exponam.

10 *Et cum om.*] id est, fœderis vobiscum initi etiam bestiæ percepturæ sunt commodum.

e Heb. *animis viventibus: & sic deinceps.*

f Heb. *seculi.*

13 *Terram*] Metonymia, pro incolis, ut suprà 6.11.

15 *Recorder*] vide suprà 8.1.

g Heb. *seculi.*

17 *Hoc illud*] quasi digito signum fœderis commonstrans.

18 *Cham autem*] hoc adjicitur, cùm ut pateat via ad sequentẽ historiã, tum ut confirmati hoc monito Jisraëlitæ, ad suscipiendam expeditionem in terram jam olim sibi destinatam alacriores redderentur.

h Heb. *Vir terræ, &* plantavit, &c.

25 *Maledictus*] hæc illa tantùm commemorat Mosche, quæ aliqua ratione ad populum Dei cui scribebat pertinebant: ideò omissis reliquis filiis Chami, singulariter de Cenahhano loquitur, eâ ratione quam modo attigimus in versum 18.

Servus serv.] id est, vilissima servitute addictus fratribus suis: nam Hebræis positivum in constructione geminatum, superlativi naturam induit, ut sanctum sanctorum pro sanctissimo, Rex regum & dominus dominorum pro summo Rege dominoq́; ponitur.

26 *Eis*] Schemo & Jephetho, quorum antè meminit.

27 *Alliciet*] .i. erit tandem ut vi Spiritus Dei posteritas Jephethi alliciatur ad eundem Deum colendum cum posteritate Schemi.

2 *Gomer*] superiorem Asiæ minoris partem obtinens, Jechezkel. 38. 6. & posterorum sedib.

Magog] Jechezkel 38.2. & 39. 6. Scytharum autor.

Madai] Medorum autor, 2. Reg. 17.6. Jeschahhjæ. 13.17. Jirmejæ 25.25. Dani. 5.6. & 8.

Javan] Jonum Græcorum autor, Dan. 8. 21. Joël. 3.6.

Tubal & Meschec] Albani cum Iberis, & Cappadoces, ubi est oppidum Mazaca Cæsarea posteà dictum: Jechezkel. 27.13. & 32.26. & 38.3. *Tiras*] Thracum autor accolentium Pontum Euxinum atque Propontidem. 3 *Aschcenaz*] incola Ponti & Bithyniæ, ubi lacus & fluvius est Ascanius ab hoc denominatus, Jirmejæ 51 27. *Riphath*] Paphlagonum autor, qui olim Riphathæi. a *Diphath*, 1. *Chro.* 1.6. *Togarma*] populorum Armeniæ minoris autor, quorum Reges Tygranes, & oppida multa Tygranokartæ vocata sunt, Jechezkel. 27. & 38. 4 *Elischa*] Aeolum purpurâ celebratorum autor, Jechezkel. 27. *Tarschisch*] incola Ciliciæ, quà Syriæ jungitur, ubi sita est Tharsus. b *Tarschischa*. 1. *Chro.* 1.7. *Cittim*] Cetidis in Cilicia incolæ, Num. 24.24. Jeschabhjæ. 23.1. Jirmejæ. 2.10. & 1. Machab. 1.1. Hic autem postremus locus malè a plerisq; intelligitur: qui illud quod dicitur Alexander ex Cittim exivisse ita accipiunt, quasi inde originem duxerit, itaq; nomine Cetim Macedonas significari putant. Sensus enim est Alexandrum in Darium expeditionem facturum, ex ea regione summo labore & molestia propter asperitatem ejus per angustias Amani montis prodiisse, ut inopinantem opprimeret. Sic etiam accipiendus Numer. locus, quòd Romani ibi curatâ sua classe in Hebræos irruperunt. *Dodanim*] Rhodii, & Dores a quibus vi maris Rhodum separatam scribunt. c *Rodanim*, 1. *Chro.* 1.7. 5 *Separatæ*] separatim habitatæ. *Per terras eorum*] autorum videlicet: id est, conjunctis inter se regionibus familiarum, quæ ab uno autore descenderant. *Secundum linguam*] anticipatio, nam linguarũ diversitas tum primùm cœpit, cùm Babylonis extructio impedita est. *Secundũ famil.*]. i. cùm linguæ dividerentur, eadẽ mansit in una familia lingua: nam divisio linguarum separandi familias causa fuit, sicut conformitas linguæ in eadem familia, in causa fuit illis cur eodem commigrarent. *In gentes suas*] in quas pleræq; familiæ auctæ sunt. 6 *Filii autem Chami*] qui totũ meridianũ tractũ a Babylone in Asia & Africa obtinuerunt. *Cusch*] qui Arabibus, Aethiopibusq; nomen dedit: Jirm. 13.23. & 2. Reg. 19.9. *Mitzrajim*] autor Aegyptiorum. *Put*] Libiæ, & ulteriorum regionum incola, ubi flumen est Phthuth. Jechezkel. 27.10. & 38.5.

7 Et

7 Et filii Cuſchi,"Seba,&"Chavila,&"Sabbeta, &"Rahhema, &"Sabteca:filii verò Rahhemæ,"Scheba, &"Dedan.

8 Præterea Cuſch genuit Nimrodum: is"cœpit eſſe potens in terra.

9 Ipſe fuit potens venatione"coram Jehova: propterea"dici ſolet, tanquam Nimrod "potens venatione coram Jehova.

10 Erat enim"principium regni ejus"Babel, &"Erec,&"Accad,&"Calne" in terra Schinhharis.

11 E terra illa"proceſſit in Aſſyriam,ubi ædificavit Nineven, &"Rechoboth-hhirem, & "Celachum,

12 Et"Reſenen inter Nineven & inter Celachum: [d] illa *Nineve eſt* civitas maxima.

13 Mitzrajim autem genuit"Ludæos,&"Hhanameos,&"Lehabæos,&"Naphtuchæos,

14 "Pattruſeos quoque,&"Caſluchæos,&"unde egreſſi ſunt Peliſchtæi,"Caphtoræos.

15 Cenahhan verò genuit"Tzidonem primogenitum ſuum, &"Chethum,

16 "Jebuſæum quoq; ,&"Emoræum, &"Girgaſchæum,

17 Et"Chivvæum,&"Hharkæum, &"Sineum,

18 Et"Arvadæum,&"Tzemaræum, &"Chamatheum: & poſteà ſparſerunt ſe familiæ Cenahhanæi.

19 "Fuit autem terminus Cenahhanæi a Tzidone quà venis Gerarum,uſque Hhazzam: & *inde* quà venis Sedomum, Hhamoram,& Admam,& Tzebojima uſq; Leſchahhum.

20 Hi *ſunt* filii Chami ſecundum familias ſuas, ſecundum linguas ſuas, per terras ſuas in gentes ſuas.

21 Deniq;"ipſi quoq; Schemo *proles* edita eſt, patri omnium"filiorum Hheberi,"fratri Jephethi *natu* maximi.

22 Filii Schemi,"Hhelam, &"Aſchur, &"Arpacſchad,&"Lud, &"Aram.

23 Filii autem Arami,"Hhutz, &"Chul, & "Gether,&"[e]Meſch.

24 Arpacſchad verò genuit Schelachum, & Schelach genuit Hheberum.

25 Hhebero autem editi ſunt duo filii: unius nomen eſt [f] Peleg,quia temporibus ejus"diviſa fuit terra, nomen verò fratris ejus Joktan.

26 Hic Joktan genuit Almodadum, & Schelephum, & Chatzar-mavethum, & Jerachum,

27 Et Hadoramum,& Uzalem,& Diklam,

28 Et Hhobalem,& Abimaëlem,& Schebam,

29 Et Ophirem,& Chavilam,& Jobabum: hi omnes fuerunt filii Joktanis.

30 Fuit autem habitatio eorum"a Meſcha, quà venis"Sepharam, ad montes Orientis uſque.

31 Iſti *ſunt* filii Schemi,ſecundum familias ſuas, ſecundum linguas ſuas, per terras ſuas in gentes ſuas.

32 Hæ *ſunt* familiæ filiorum Noachi ſecundum generationes ſuas in gentes ſuas: ex quibus diviſerunt ſe gentes in terra poſt diluvium.

7 *Seba*]Arabiam deſertam incolentium autor,Pſal.72.10,& Jeſchahhjæ 43.3. *Chavila*]Suſianes frons in Perſide,& quam Plin.lib.6. nat. hiſt.cap.27.corrupto nomine Babytacen vocat. *Sabbeta*]imæ regionis in Arabia felice incola, ubi erat urbs Sabbotha. *Rahhema*]autor populorum in Arabia felice, ad ſinum Perſicum ubi Ptolemæus Regamam ponit. *Sabteca*] Arabiæ felicis populorum autor ubi Sachalitæ ſunt ſub ſinu Perſico. *Scheba*]Auſtralis regionis auro thure aromatiſque abundātis incola in Aethiopia, Jeſchah.50.6. Matth.12.42.& 1 Reg.10.ubi Reginæ Kandak ſive Candaces dicebantur Act.8.27.Strabo & Plinius lib.6.cap.29. *Dedan*]ſuperioris tractus in Arabia felice incola,ut apparet tum ex mercibus quarum meminit Jechezkel.27.15.& 38.13.tum ex propinquitate Rahhemæ. 8 *Cœpit eſſe po.*] id eſt,in homines imperium exercere poſt linguarum diviſionem: terra enim accipitur μετωνυμικῶς, ut ſuprà 6.11.& alibi paſsim. 9 *Coram Jeh.*]ut ſuprà.6.11. *Dici ſolet*] id eſt,ejus tyrannis in proverbium abiit. *Potens venat.*] hoc quidem de ferarum venatione accipi poteſt,ſed præcedentibus & ſequentibus accommodatius eſt,cùm de imperio violento accipitur. 10 *Principium re.*]id eſt, primùm in Meſopotamia & Chaldæa regnabat. *Babel*] vide infrà.11. *Erec*] Edeſſa vetus ad Euphratem. *Accad*] Niſibis in Accadene Meſopotamiæ parte,quam Geographi corruptè Acabenen vocant. *Calne*] Seleucia,Hhamos.6.2. *In terra Schinha.*] id eſt, inferiore parte Meſopotamiæ,quæ ſubjacet monti Singaræ. 11 *Proceſsit*] tyrannidem ampliavit. *Rechoboth-hhirem*] Orobam ad Tygrin. *Celachum*]quæ regioni Calacinæ nomen dedit. 12 *Reſenem*] oppidum in Adiabene, fortaſsis Beſſaram, quod videtur indicare ſitus. d *Relativum ad antecedens remotius pertinens: ut infrà 19.13.& 1.Schemu.7.17.& Pſal.99.7.* 13 *Ludæos*]Gentilia, non propria ſunt hæc nomina; Ludæi a Ludo,Hhanamæi a Hhanamo,&c.Sunt autem Ludei Mareoticę prefecturæ in Aegypto incolę. *Hhanameos*] Pentapolitas ſive Cyrenæos. *Lehabæos*]Lybias. *Naphtucheos*]Aethiopas Aegypto conterminos,quorum Metropolis Napatha ſive Naphta. 14 *Pattruſæos*]Phauruſios Ptolemæo,Pharuſios Plinio,ab autore Pattroſo,Jeſchahhjæ.11.11. *Caſlucheos*] Caſsiotidis in ingreſſu Aegypti incolas. *Et unde egr.*]Hyſteroſis verborum, quam reſtituimus ex Deut.2.23.Jirmejæ 47.4.& Hhamos.9. *Caphtoræos*] Sethroitidos prefecturæ incolas cum finitimis. 15 *Tzidonem*]Sidonis conditorem. *Chethum*]a quo Chittæi ad orientem ſiti Euphratem verſus. Jehoſchu.1.4. 16 *Jebuſæum*]conditorem Jebuſi,quæ poſteà Jeruſchalaima, Jehoſchu.18.28. *Emoræum*] Baſchanis & Gilhhadis incolam,Deut.2.& alibi. *Girgaſchæum*] ſive Gergeſenum. Matth.8.21. 17 *Chivvæum*]in agro Gibhhonitarum habitantem,Jehoſchu.9.19. *Hharkæum*] incolam Hharkæ in Phœnicia ad radices Libani. *Sinæum*]Caparorſæ incolam, quam Ptolemęus in Idumęa non procul a Jebuſo collocat, Meridiem verſus. 18 *Arvadæum*]incolentes Aradum & Antaradum *Tzemaræum*]incolentes Tzemarajima Jehoſchu.18.22. uſque ad montem Tzemarajimorum. 2. Chron.13.4. *Chamathæum*]incolam regionis Chamathæ,a Libano ad Arabiam uſque porrectę. 19 *Fuit autem term.*] Quia Jiſraëlitis ſcribebat Moſche, quibus regiò Cenahhani deſtinata erat,ſingulari ſtudio deſcribit terminos tractus quem tum Cenahhanæi occupabant: nam Tzidon & Hhazza maritimæ civitates angulos occidētales deſignant a ſeptentrione ad Meridiem, Sedô verò cum reliquis civitatibus, & Leſchahh ſive Callirrhoë angulos orientales a Meridie ad Septentrionem. 21 *Ipſi quoq; Sch.*]ſimilis prorſus locutio legitur ſuprà.4.26. *Filiorū*]i.noſter & Hebręorum omniū. *Fratri &c.*]hęc rationē accentuū,& fidem hiſtorię ſecuti ita reddidimus:nam cùm Noach quingenteſimo demū anno gignere cœperit, Schem verò biennio poſt diluvium centum annos dicatur natus infrà 11.10. (fuit autem is annus centeſimus ſecundus vitæ Noachi)conſtat hunc natu maximū non eſſe. Cham autem diſertè minimus natu dicitur ſuprà.9.24.quare neceſſariò ſic fuit de Jephetho accipiendum. Cur autem hic frater Jephethi appelletur, excluſo Chamo, ex Noachi hiſtoria eruendum eſt ſuprà.9.23.& ſequentibus.

22 *Hhelam*] a quo Hhelamitę in ſuperiore Perſidis parte. *Aſchur*] qui Aſſyriæ nomen dedit. *Arpacſchad*] a quo per aphæreſin Caſchdim,id eſt, Chaldæi dicti ſunt. *Lud*]a quo Lydi. *Aram*]a quo Aramæi,id eſt,Syri. 23 *Hhutz*]populorū autor in Trachonitide, quam Auſanitida vocant. *Chul*] Palmyrenem ad Euphratem uſque obtinens,ubi fuit oppidum Cholle,Ptolemęo. *Gether*]Apamenes incola, ubi Atergatis idolum colebatur. *Meſch*] incolens ſuperiorem tractum Syriæ inter Ciliciam & Meſopotamiam, ad partem uſque Amani montis,quam Maſium vocant. e *Meſchec.* 1.*Chro.*1.7. f *id eſt,diviſio.* 25 *Diviſa fuit ter.*] Metonymia,ut ſuprà.8. id eſt,tunc natus eſt,cùm linguæ dividerentur. 30 *A Meſcha*] id eſt, a monte Maſio Amani parte. *Sepharam*]Sippharam Ptolemæo, ad Euphratem ſitam, quà conjungitur montibus Chaldeæ: nam hi dicuntur hoc loco montes Orientis,ut Numer.23.11.

Caput XI.

Homines numero poſt diluvium aucti, & communi habitatione ac ſermone utentes, cupiditate gloriæ & ſeparationis metu conſpirant,urbemq; & turrim monſtroſam ædificare incipiunt: quorum conſilium Deus immiſſa linguarum confuſione, familiisq; per orbem disjectis abrumpit. Deinde poſteri Schemi ad Abrahamum uſque recenſentur: cujus demum migratio, ex vocatione promiſſionibusq; Dei,cum patris morte deſcribitur.

1 "FUERAT enim univerſa terra ſermonis ejuſdem: & verba eadem *erant*.

2 Sed fuerat cùm"ab Oriente profecti eſſent, & inventa convalle in regione Schinhharis,habitarent ibi:

3 Ut dicerent [a]alter ad alterum, agedum,formemus lateres,& [b] excoquamus prorſus:ſic erant eis lateres illi pro lapidibus,&"bitumen illius erat eis pro intrito.

4 (Nam"dixerant,agedum, extruamus nobis urbem & turrim,cujus faſtigium *aſſurgat*" in cœlum,ut [c] acquiramus nobis nomen: *videamus* ne diſpergamur in ſuperficiem terræ)

5 "Deſcendens autem Jehova, ad videndum illam urbem & turrim quam extruebant filii hominis,

6 Dixerat Jehova,"Ecce populus unus eſt, & idem ſermo omnibus iſtis, hoc"verò eſt [d] quod iſti cœperunt facere: jam autem [e] non averterentur iſti ab omni eo quod cogitaverunt faciendo?

1 *Fuerat enim*]Per hyſteroſin cauſam & initium hiſtoriæ,quæ ſuperiore capite continetur, explicat: quod genus hyſteroſeon in cauſarum explicationibus eſt frequentiſsimum. 2 *Ab Oriente*]ex mōtibus Ararati, ubi ſubſtiterat arca,ſuprà 8.4. a Heb.*vir ad amicum ſuum.* b Heb.*comburamus in combuſtionem.* 3 *Bitumen illius*]convallis videlicet,id eſt Babylonicum: hoc enim teſtatur Plinius lib.35.nat.hiſt. cap.15. adhibitum ferruminandis Babyloniæ muris, uſum præbuiſſe calcis. 4 *Dixerant*]inter ſe deliberaverant. *In cœlum*] Hyperbole, qua maxima altitudo ſignificatur, ut Deuter.1.27. c Heb. *faciamus: ut accipitur infrà 12.2.& Deuter.8.17.& 18.* 5 *Deſcendens*] humanitus dictum, ut ſuprà 1.26.& infrà.7. 6 *Ecce populus*] q.d. duobus iſtis freti hoc opus machinati ſunt,communitate habitationis & linguæ. *Hoc verò*] id eſt,huc uſque opus ſuum perduxerunt: tempus eſt ut illorū conatus impediam. d Heb.*incipere ipſorum facere.* e Heb.*non averteretur ab iſtis facere? Hypallage.*

7 *Confundamus*] itaq; efficiamus ut opus intermittatur & homines dispergantur.

f Heb. *vir labium amici sui: ut supra 2.*

g *id est confusionem.*

10 *Hæ sunt gen.*] variam posteritatem Schemi & habitationes ejus suprà dixit: hic recensentur filii Dei, ad historiæ fidem, temporum seriem, Ecclesiæ continuationem, & Christi genus cognoscendum.

26 *Genuit*] gignere cœpit, ut supra 5.32.

Abramum] hic primus inter filios Terachi nominatur, ut Dei filius, quia de eo præcipue sermo habendus est: etsi non propterea primogenitus existimandus est, sicut etiam de Schemo observatum est suprà 10.21. Abramus enim (ut ex 12.1 infr. patet) natus est cùm pater ageret annum 130. siquidem pater anno 205. Charane mortuus est, infra ver. 32. ac proinde Abram 60. annis primogenito Harane junior fuit.

Nachorem & Haranem] inverso naturæ ordine nominat, quia a minimo inceperat, ut Matth. 1.1. Horum autem meminit propter sequentem historiam, ut intelligatur qua ratione Lot ad Abramum attineat, & ut origo uxorum Jitzchaki & Jahhakobi constet.

28 *In conspectu*] i. vivo & præsente patre, ut Num. 3.4.

h Heb. *in terra cognationis suæ, ut infr. 33.*

Ure] historicis Orchoë.

29 *Milca*] avia Ribkæ uxoris Jitzchaki, infrà 22.23. proavia Rachelis & Leæ, infrà 29.

Filia Haranis] hinc colligimus Haranem fuisse natu maximũ, eo quòd filia ejus apta fuisse legitur, ut matrimonio fratri ejus Nachori jungeretur.

31 *Assumens*] postquam Deus Abramũ vocavit infra 33. & Act. 7. Sunt enim hæc per anticipationem dicta.

Egressi sunt] id est, Terach Abramum Ure Chaldæorum eduxit, comitéq; profectionis ei se adjunxit, ut Deo filium vocanti obtemperaret, hinc autem incipiunt illi 430 anni quibus exactis Jisraelitæ ex AEgypto educti leguntur Exod. 12. 41. & quos Paulus Galat. 3.17. intercessisse, ait inter promissionem & legem.

7 Agedum, descendamus & "confundamus ibi sermonem eorum, vt non intelligant [f] alter sermonem alterius.

8 Sic disperserat eos Jehova inde in superficiem totius terræ, desierantque extruere urbem illam.

9 Propterea vocavit nomen ejus [g] Babelem, quia ibi confuderat Jehova sermonem totius terræ, & inde disperserat eos Jehova in superficiem totius terræ.

10 "Hæ *sunt* generationes Schemi. Schem natus centum annos, genuit Arpacschadum, biennio post diluvium.

11 Vixitque Schem, postquam genuit Arpacschadum, quingentis annis, quibus genuit filios & filias.

12 Arpacschad autem, cùm vixisset triginta quinque annos, genuit Schelachum.

13 Vixitque Arpacschad, postquam genuit Schelachum, quadringentis tribus annis, quibus genuit filios & filias.

14 Schelach autem cùm vixisset triginta annos, genuit Hheberum.

15 Vixitque Schelach, postquam genuit Hheberum, quadringentis tribus annis, quibus genuit filios & filias.

16 Cùm autem vixisset Hheber triginta quatuor annos, genuit Pelegum.

17 Vixitque Hheber postquam genuit Pelegum, quadringentis triginta annis, quibus genuit filios & filias.

18 Cùm autem vixisset Peleg triginta annos, genuit Rehhu.

19 Vixitque Peleg postquam genuit Rehhu, ducentis novem annis: quibus genuit filios & filias.

20 Cùm autem vixisset Rehhu triginta duos annos, genuit Serugum.

21 Vixitque Rehhu, postquam genuit Serugum, ducentis septem annis, quibus genuit filios & filias.

22 Cùm autem vixisset Serug triginta annos, genuit Nachorem.

23 Vixitque Serug, postquã genuit Nachorẽ, ducentis annis, quibus genuit filios & filias.

24 Cùm autem vixisset Nachor viginti nouem annos, genuit Terachum.

25 Vixitque Nachor, postquam genuit Terachum, centum novendecim annis, quibus genuit filios & filias.

26 Cùm autem vixisset Terach septuaginta annos, "genuit "Abramum & Nachorem, & Haranem.

27 Hæ itaque sunt generationes Terachi: Terach genuit Abramum & Nachorem & Haranem, Haran verò genuit Lotum.

28 Mortuus autem est Haran "in conspectu patris sui, [h] in solo natali suo, "Ure Chaldæorũ.

29 Abram quoque & Nachor acceperunt sibi uxores: nomen uxoris Abrami *est* Sarai, nomen verò uxoris Nachoris, "Milca "filia Haranis, patris Milcæ & patris Jiscæ.

30 Erat autem Sarai sterilis, ideò non *erat* ei proles.

31 "Assumens autem Terach Abramum filium suum, & Lotum filium Haranis nepotem suum, & Sarai nurum suam uxorem Abrami filii sui, "egressi sunt unà Ure Chaldæorũ ad proficiscendum in regionem Cenahhani: sed cùm pervenissent "Charanem, "manserunt ibi.

32 Erantque dies Terachi "ducentorum quinque annorum, cùm mortuus est Terach Charane.

33 "Dixerat enim Jehova Abramo, [i] Abi e terra tua, id est *solo* natali tuo & e domo patris tui, ad eam regionem quam ostendam tibi.

34 Et efficiam te "*patrem* genti magnę, ac "benedicam tibi, & magnificabo nomen tuum: adeoque *jam* esto "benedictio.

35 "Etiam benedicam benedicentibus tibi, qui verò maledixerit tibi, ei maledicam: & "benedictę erunt in te omnes familiæ terrę.

Charanem] Charran in Mesopotamia.

Manserunt ibi] quasi 5. annos, qui inter vocationem Ure, & profectionem Charane intervenerunt. Dicitur enim infra 12.1. Abram fuisse 75. annos natus, cùm inde exiret.

32 *Ducentorũ quinque*] ex quibus si 75. annos Abrami Charane exeuntis detrahas, supererunt, 130. anni: quot annos vixisse Terachum necesse est, cùm Abramum gigneret, ut suprà 26. diximus. 33 *Dixerat en.*] Causa superioris profectionis exponitur per hysterosin, qualem suprà observavimus versu 1. Quamobrem tres hosce versus cum superioribus conjunximus. vide infrà 15.7. & Act. 7.2. & 3. i Heb. *vade tibi: Pleonasmus cum verbis actionis ἀμεταβάτοις frequens.* 34 *Patrem*] adjecimus ex 17.3. & 4. infrà. *Benedicam*] rebus corporalibus & spiritualibus, Rom. 4.11. &c. *Benedictio*] i. summè benedictus, ut supra 3.6. Auxesis. 35 *Etiam bened.*] q. d. tanta commissa est tibi benedictio, ut propter eam sim communes tecum amicos & inimicos habiturus. *Benedictæ erunt*] id est, tibi per fidem insitæ participes fient harum promissionum benedictionumq; tecum: Galat. 3.8. Act. 3.25.

CAPUT XII.

Abram in peregrinatione imperata pergens Cenahhanæam petit: inde propter famam migrans aliò, uxorem ad tempus amittit, deinde inviolatam recuperat, bonisq; propter eam cumulatus, fide publica incolumis inde deducitur.

1 Cùm autem abiret Abram Charane, sicut dixerat ei Jehova, abivit quoque cum eo Lot (erat autem Abram natus septuaginta quinque annos, [a] cùm inde exiret)

2 Assumpsit enim Abram Sarai uxorem suam & Lotum filium fratris sui, cum universis facultatibus suis quas [b] comparaverant, & animis quas acquisierant Charane: qui profecti ut venirent in regionem Cenahhani, tandem pervenerunt [c] in eam.

3 Et transivit Abram per regionem ipsam vsque ad locum "Schecemi, vsque ad planitiem "Moræ: erat autem "Cenahhanæus tum in ea regione.

4 Quamobrem apparens Jehova Abramo, dixit, Semini tuo dabo hanc ipsam regionem: tum extruxit ibi altare Jehovæ qui apparuerat ei.

5 Posteà refixit *tentorium* inde ad montem *profecturus*, versus Orientalem plagã "Bethelis, ubi tetendit tentorium suum, Beth-eli [d] ab occidente, & Hhai ab Oriente: extructoque ibi quoque altari Jehovæ, invocavit nomen [e] ejus.

6 Deinde profectus est Abram [f] continenter pergendo, "ad Meridianum tractum *Cenahhanææ.*

7 Erat autem fames in ea regione: quapropter descendit Abram in Ægyptum, ut peregrinaretur illic, quia gravis *erat* fames in ea regione.

8 Fuitque cùm [g] venisset prope Ægyptum, ut diceret ad Sarai uxorem suam, Ecce, "nunc novi mulierem pulchram esse te:

9 Erit itaque, cùm videntes te Ægyptii dixerint, hæc uxor ejus est, ut occidant me & te vivam conservent.

a Heb. *cùm exiret Charane: antecedens pro relativo ad emphasin: ut infrà 2. & 5. & 16.16.*

b Heb. *fecerant.*

c Heb. *in regionem Cenahhani: ut sup. 1.*

3 *Schecemi*] id est, ubi postea fuit vrbs Schecem, de qua infrà 33.18.

Moræ] idẽ Deut. 11. 30. More autem proprium nomen possessoris existimatur, sub hæc tempora.

Cenahhanæus] hoc est, nihil minus in speciem videbat Abram, quàm quod promissum erat, & tamen percipiebat fide.

5 *Beth-elis*] per anticipationem, tum enim dicebatur Luz, infrà 28.19.

d Heb. *a mari: sic vocatur Occidens, propter mediterraneum mare, quod est ab occidente Cenahhanææ.*

e Heb. *Jehovæ ut suprà 1.*

f Heb. *eundo & proficiscendo: vide sup 8.3.*

6 *Meridianum tra.*] qui spectat Aegyptum: quare invadente fame in Aegyptum potius quàm aliò migravit.

g Heb. *appropinquasset veniendo vel ad veniendũ in Aegyptũ: verbum infinitivo junctum significationem adverbii obtinet.*

8 *Nunc*] cùm Meridianas istas fœminas contemplor, & te cum illis comparo.

10 Dic quæso [g] sororem meam esse te, ut bene sit mihi propter te, & vivat anima mea tua causa.
11 Sic fuit ingresso Abramo in Ægyptum, cùm viderent Ægyptii mulierem illam pulchram esse valde,
12 Videntésque eam "Principes Parhhonis laudarent eam apud Parhhonem: ut sublata mulier illa "*perduceretur* in domũ Parhhonis.
13 Qui Abramo "benefecit propter eam, adeò ut fuerint ei oves & boves & asini, servi quoque & ancillæ, asinæq; & cameli.
14 "Inflixit autem Jehova Parhhoni plagas magnas & domui eius, [h] propter Sarai uxorem Abrami.
15 Quamobrem vocavit Parhho Abramum, ac dixit, "quid hoc *est quod* fecisti mihi? quare nõ indicaveras mihi uxorem tuã esse hanc?
16 "Quare dixisti, soror mea est? ut accepturus fuerim eam mihi in uxorem: jam itaque ecce uxor tua, recipe *eam*, & abi.
17 Tunc dedit mandatum de eo Parhho hominibus *certis*, qui dimiserunt eum, uxoremque ejus, & quicquid *erat* ei.

10 *Sororem*] ut quæ avum communem secum habuerit: vide infrà 20.12. non petit ab uxore ut mentiatur, falsum aiens aut negans verũ, sed tantùm ut veri partem dicens, partemq; reticens, ipsũ a periculo liberet.
12 *Principes Par.*] Id est, aulici.
Perduceretur] Metalepsis, quam supplevimus: nam verbum hoc superiore includitur, ut peregrina syntaxis confirmat.
13 *Benefecit*] nam his etiam mediis implet Deus promissiones suas, sup. 11. 34.
14 *Inflixit*] cùm propter violentum raptum Sarai, tum ut morbo correptus libidinem suam explere non posset.
h Heb. *super re Sarai.*
15 *Quid hoc*] Culpam omnem in Abramum rejiciens, se a culpa alienum dicit, non cogitans Deo perspectas esse sordidas cogitationes suas neque quam tyrannice sua potestate abusus sit, aut erga peregrinos inhumanus fuerit expendens. 16 *Quare dixisti*] ad hanc interrogationem non respondet Abram, ut infrà 20. quia Rex iratus uxorem restituendo abire eum jubet, nec responsum expetit: nam hæc increpantis, ac non sciscitantis aut interrogantis verba sunt.

Caput XIII.

Abram & Lot eò redeunt unde fame depulsi fuerant: sed adeò auctis opibus ut eadem regio pecori amborum alendo non sufficeret, separari alter ab altero coguntur. Posteà Abramo terræ & numerosæ posteritatis promissio plenius à Deo renovatur.

1 Ascendit itaque Abram ex Ægypto ipse cum uxore sua, & quicquid *erat* ei, Lot quoque cum eo ad Meridianum tractum *Cenahhanæa.*
2 (Erat autem Abram gravis valde, pecore, argento, & auro)
3 Posteà ivit "itineribus suis a Meridiano tractu usque Beth-elem, ad locum usque illum ubi fuerat tentorium ipsius "antè, inter Beth-elem & inter Hhai,
4 Ad locum illius altaris quod fecerat ibi prius: ubi invocavit Abram nomen Jehovæ.
5 Quinetiam Loto qui ibat cum Abramo, erant greges & armenta & "tentoria.
6 Itaque non ferebat eos terra illa ut habitarent simul: nam erant facultates eorum multæ, adeò ut non possent habitare simul,
7 Essetq; contentio inter [a] pecuarios Abrami, & inter pecuarios Loti: "Cenahhanæus enim & perizzæus tũc habitabat in terra illa.
8 Dixit ergo Abram ad Lotum, Ne quæso sit contentio inter me & inter te, aut inter pastores meos & inter pastores tuos: nam viri fratres sumus.
9 Nónne universa hæc terra [b] tibi exposita est? separa te quæso a me: si sinistram versus *discesseris*, tum dexteram petam, sin autem dexteram versus, sinistram petam.
10 Cùm itaq; Lot sublatis oculis suis animadverteret totam planitiẽ Jardenis, quã venis "Tzohharem, totam esse irriguam, sicut hortus Jehovę, sicut terra Ægypti, antequã perderet Jehova Sedomum & Hhamoram:
11 Elegit sibi Lot totam planitiem Jardenis, & profectus est Lot Orientem versus: sic separaverunt se alter ab altero.
12 Abram habitabat "in regione Cenahhani: Lot verò habitabat in civitatibus illius planitiei, tentoria movens "Sedomum usque,
13 Quamvis [d] Sedomitæ *essent* mali & peccatores "coram Jehova valde.
14 Jehova autẽ edixit Abramo, postquã separavit se Lot ab eo: attolle nũc oculos tuos, & circũspice ab isto loco ubi es, ad Septẽtrionẽ & ad meridiẽ, & ad Orientẽ, & ad Occidẽtẽ.
15 Nam totam hanc regionem quam vides tibi dabo, id est, semini tuo usq; "in seculum.
16 Et reddam semen tuum *numerosum* "sicut pulverem terræ: ut si possit quisquam numerare pulverem terræ, etiam semen tuum numerari possit.
17 Surge, perambula regionem hanc in longitudinem ejus, & latitudinem ejus, nam tibi daturus sum eam.
18 Movit ergo tentoria Abram, veniensq; habitavit in "planitie Mamræ, quæ *est* ad Chebronem, ubi extruxit altare Jehovæ.

3 *Itineribus suis*] quibus in Aegyptum antè descenderat, ut quæ ipsi jam essent cognita
Antè] suprà 12.5.
5 *Tentoria*] id est, domestici multi: Synecdoche. Hæc autem dicuntur de Loto Abrami consanguineo, amico, & peregrinationis comite, ut appareat veritas promissionis Dei, qua dixerat se amicum fore amicis Abrami, suprà 11.35.
a Heb. *pastores gregis Abrami, & inter pastores gregis Loti.*
7 *Cenahhanæus*] hoc est, isti ut possessores regionis, meliorem pascuorum partem suo pecori retinebant: ex quo fiebat: ut peregrini Abram & Lot pascuorum penuria laborarent, ac pecuarii inter se contenderent.
b Heb. *coram te est: sic infrà 20.15. & 34.10.*
10 *Tzohharem*] per anticipationem, tum enim dicebatur Belahh, infrà 14.2. & 19.21.
Hortus Jehovæ] in Hhedene, suprà 2.
c Heb. *Vir a fratre suo.*
12 *In regione Cena.*] id est, missis Perizzæorum montanis, continuit se in campestribus quæ possidebat Cenahhan.
Sedomum usque] ubi sedem fixit, infra. 14. 12. & 19.1.
d Heb. *homines Sedomi.*
13 *Coram Jehova*] vide suprà 6.11.
15 *In seculum*] ex conditione quæ est Deut. 4.25. & 26. nam neq; istud tempus, quo Abrami semen terram illam nõn possedit, huic promissioni opponi potest, neque 70. anni captivitatis, quibus ab Assyriis & Babyloniis possessa est.
16 *Sicut pulv.*] hyperbole, quam sequentia explicant.
18 *Planitie Mam.*] diversa a planitie Moræ, de qua suprà 12.3. nam hæc Schecemo, illa Chebroni juncta est: nomen autem habet a possessore, de quo infrà 14.13

Caput XIIII.

Lotum in direptione Sedomi captivum abductum cum facultatibus liberat Abram, cui victori Reges honorem deferunt. Ipse hac liberatione contentus nihil sibi ex præda quærit aut oblatum accipit: sed tantùm victoriæ autorem Deum oblatis decimis agnoscit, & socius belli quod jus postulat relinqui curat.

1 Fuit autem, temporibus Amraphelis Regis "Schinhharis, Arjoci Regis Ellasaris, Cedor-lahhomeri Regis Hhelami, & Tidhhalis Regis Gentium,
2 Ut gererent *isti* bellum contra Berahhum Regem Sedomi, & contra Birschahhum Regem Hhamoræ, Schinabum Regem Admæ, & Schemeberum Regem Tzebojimorum, Regemq; Belahhi, ipsa *jam est* Tzohhar.
3 Omnes hi junxerunt *copias* ad "vallem Siddimorum, quæ *jam est* mare salsum.
4 Duodecim annos servierant Cedor-lahhomero, tertiodecimo autem anno rebellarãt.
5 Quapropter decimoquarto anno veniens Cedor-lahhomer, & Reges qui *erant* cum eo, percusserant "Raphæos "Hhaschterothis Karnajimorum, & Zuzæos Hami, & Emæos in planitie *ad* "Kirjathajima,
6 "Choræos quoque in monte suo Sehhire, usque ad planitiem "Paranis quæ *est* juxta desertum:
7 Deinde reversi venerant Hhen-mischpatum, ipsum *jam est* Kadesch, & percusserant totum agrum *qui nunc est* "Hhamalekitarum, etiamque Emoræum illum qui habitabat "Chatzatzone thamaris:
8 Cùm procedens Rex Sedomi, & Rex Hhamoræ, & Rex Admæ, & Rex Tzebojimorũ, & Rex Belahhi, ipsa *est* Tzohhar, instructi inierunt cõtra eos prœliũ in valle Siddimorũ,
9 *Nempe* contra Cedor-lahhomerum Regem Hhelami, & Tidhhalem Regem Gentium, &

1 *Schinhharis*] De Schinhhare & Hhelamo, vide supra 10. 10. & 22.
3 *Vallem Sidd.*] ubi erant sitæ Sedom & reliquæ civitates: quibus eversis facta est mare salsum, quod etiam mare mortuum & lacus Asphaltites dicitur.
5 *Raphæos*] populos ex posteris Cenahhani, infrà 15.20.
Hhaschterothis Karnaj.] sive Hhaschterothis simpliciter, Jehoschu. 13.31.
Kirjathajima] de quibus Nu. 32. 37. & Jehoschu. 13.19.
6 *Choræos*] incolas Sehhiris, antequam a posteris Hhesavi occuparetur: Deu. 2.22.
Paranis] civitatis montisq; nomen, historicis Pharana: Num. 13.1. & Deut. 33.2.
7 *Hhamalekitarum*] anticipatio: vide infrà 36.12.
Chatzatzone tham.] sive Hhen-gedi, historicis Engadda, oppidum ad mare mortuum. 2. Chronic. 20.2.

& Amraphelem Regem Schinhharis, & Arjocum Regem Ellaſaris: quatuor hi Reges *erant* contra illos quinque:

10 (Vallis autem Siddimorum [a] referta erat puteis bituminis) ſed fugientes Rex Sedomi & Hhamoræ ceciderunt illuc, reſidui verò ad montana fugerunt.

11 Accipientes itaque illi omnes facultates Sedomi & Hhamoræ, omnemque commeatum earum, ut abirent:

12 Ceperunt quoque Lotum filium fratris Abrami cum facultatibus ejus, & abierunt: nam ipſe habitabat Sedomi.

13 Veniente autem quodam qui evaſerat ut nunciaret Abramo "Hhebræo: habitanti in planitie Mamræ Emoræi fratris Eſcholis & fratris Hhaneri, qui erant fœderati Abrami:

14 Cùm audiſſet Abram captivum eſſe agnatum ſuum, [b] armavit [c] vernas ſuos "inſtructos trecentos octodecim, & perſecutus eſt illos "Danem uſque.

15 Ubi "diſtribuens ſe contra illos noctu ipſe & ſervi ejus, percuſſit illos: perſecutuſque eſt eos uſque "Chobam, quæ *eſt* a ſiniſtra "Dammeſcheko.

16 Sic reducens omnes facultates, etiam Lotum agnatum ſuum cum facultatibus ejus reducebat, & mulieres quoq; ac populum.

17 Quare egreſſus eſt Rex Sedomi obviam ei, poſtquã rediit a cæde Cedor-lahhomeri & Regum qui fuerant cum eo, ad vallem [d] Schavæ, ipſa *jam eſt* "vallis Regis.

18 "Malci-tzedek autem Rex Schalemi "proferens panem & vinum (qui etiam "erat ſacerdos Deo forti excelſo)

19 Benedixerat illi dicens: Benedictus Abram Deo forti excelſo, poſſeſſori cœli & terræ:

20 Et benedictus Deus fortis excelſus, qui tradidit hoſtes tuos in manum tuam: dabatque ei *Abram* decimam ex omnibus.

21 Quapropter dixit Rex Sedomi ad Abramum, da mihi [e] animas, facultates verò accipe tibi.

22 Tum dixit Abram ad Regem Sedomi, "Extuli manum meam ad Jehovam Deum fortem excelſum, poſſeſſorem cœli & terræ,

23 "*Dira mihi imprecans* ſi accepero, a filo uſque ad corrigiam calceamenti, ac proinde ſi *accepero* ex ulla re quæ tua ſit: ut non dicas, Ego ditavi Abramum.

24 "Penes me nihil, tantùm quod comederunt hi famuli, & pars horum virorum qui profecti ſunt mecum, *eorum eſto*: Hhaner, Eſchcol, & Mamre, ipſi accipiunto partem ſuam.

a Heb. *pute iputei bituminis: cujuſmodi ſubſtantivorum anadyploſi Hebræi interdum rei multitudinem exprimunt: ut Exod.* 8.10. *Judi.* 5.30. *Jirm.* 2.13.

13 *Hhebræo*] ex poſteris Hheberi, ſuprà 10.21.

b Heb. *fecit ut evaginarent inſtructi ſui, id eſt, comparavit ad pugnam capeſſendam.*

c Heb. *natos domi ſuæ: ut infrà* 15.3.

14 *Inſtructos*] cùm de jure hujus expeditionis, tum de religione informatos.

Danem] locum ubi fons eſt, ad radices Libani in termino ſeptentrionali terræ Jiſraëlitarum, ſub quo poſteà oppidum fuit, primum Lajiſch ſive Leſchem, deinde Dan poſtremò Cæſarea Philippi appellatũ: de quo Jehoſchu. 19. 47. & Judic. 18.

15 *Diſtribuens*] id eſt, ſuas & fœderatorum copias.

Cholam] Opoton in Phœnicia.

Dammeſcheko] Damaſco, unde regio Damaſcena.

d *id eſt, planam, æquam.*

17 *Vallis Regis*] non procul a Jeruſchalajimis. 2. Schem. 18. 18.

18 *Malci-tzedek*] Regulus Cenahhanæ ſedẽ habẽs Schalemi, quæ poſtea Jeruſchalajima, Pſal. 76. 3.

Proferens] id eſt, exiens Abramo obviam adduxerat cõmeatum: nuſquam enim verbum Hebræum legitur pro offerendi verbo.

Erat ſacerdos] cauſam oſtendit humanitatis erga Abramum, benedictionis qua illũ & Deũ proſecutus eſt, ac poſtremò decimarum quas obtulit Abram.

e Heb. *animam: Enallage numeri, id eſt, homines mihi ſubditos, qui in tuam poteſtatem venerunt.*

22 *Extuli manum*] id eſt, cum ad bellum profecturus Dei auxiliũ implorarem juramento me obſtrinxi: ſynecdoche ſigni & rei ſignificatæ. 23 *Dira mihi*] Apoſiopeſis in juramentis uſitatiſſima, ut infrà 21. 23. *A filo &c.*] Proverbialis formula de rebus viliſſimis & nullius pretii: a quibus qui ſe abſtenturum dicit, confirmat multò magis a majoribus & pretioſioribus ſibi temperaturum eſſe. 24 *Penes me*] ſic infrà 41. 16.

Caput XV.

Deus cum Abramo nondum liberos habente iniens fœdus adhibitis ſymbolis, ſuperiores promiſſiones confirmat de ſua protectione & poſteritate numeroſa, quam poſt definitum 400 annorum tempus ſe in promiſſæ terræ poſſeſſionem miſſurum pollicetur.

1 [a] HIS rebus tranſactis, fuit ſermo Jehovę ad Abramum per viſionem, dicendo, ne timeas Abram: ego "clypeus *ſum* tibi, "merces tua ampla *eſt* valde.

2 Cui dixit Abram, Domine Jehova, "quid dares mihi, cùm ego "incedam liberis carens, & [b] is cui relinquetur domus mea *ſit* Dammaskenus Elihhezer?

3 Amplius dixit Abram, en mihi non dediſti ſemen: unde ecce [c] verna meus, is hæres meus futurus eſt.

4 Tum ecce ſermo Jehovæ fuit ad eum, dicendo, iſte non erit tuus hęres: ſed qui exibit "e viſceribus tuis, is erit hęres tuus.

5 Quare poſtquam eduxerat eum foras, dixit, intuere nunc verſus cœlum, & numera ipſas ſtellas, ſi poteris numerare eas: dixitque ei, ſic futurum eſt ſemen tuum.

6 Tunc credidit Jehovę, qui imputavit ei illud "ad juſtitiam.

7 ("Dixerat enim ad eum, "Ego *ſum* Jehova, qui eduxi te Ure Chaldęorum, ut dem tibi regionem hanc ad poſſidendum eam hęreditariò.

8 Et *Abramo* dicente, Domine Jehova, quo cognoſcã me hęreditariò poſſeſſurum eam?

9 Edixerat ei, ſume "mihi vitulam triennem, & capram triennem, & arietem triennem, turturemque & pullum columbarum.

10 Ideoque Abram his omnibus ſumptis ei & diſſectis per medium, collocaverat dimidiatam cujuſque partem e-regione ſuæ alterius, aves verò non diſſecuerat.

11 Eas autem volucres quæ deſcendebant ſuper cadavera iſta, dum abegiſſet Abram,

12 Fuerat ſole inclinante, ut altus ſopor invaderet Abramum: & ecce terror & tenebræ magnæ pervadentes eum)

13 Dixit, inquam, Jehova Abramo, [d] ſcito certò peregrinos fore poſteros tuos in "terra non ſua, & ejus *incolis* "ſervituros, qui affligent eos: idque "quadringentos annos:

14 Atque etiam gentem illam cui ſervierint, me "judicaturum eſſe, & poſtea egreſſuros illos "cum facultatibus magnis:

15 Te verò "venturum ad patres tuos" cum pace, ſepultum iri in "canitie bona:

16 "[e] Progeniem autem quartam huc reverſuram, eo quòd non ſit completa iniquitas "Emoræi adhuc.

17 Fuitque condito jam Sole, cùm cæca nox eſſet, ut ecce furnus *appareret* fumans, & lampas ignis, quibus "tranſibat inter ſegmenta illa.

18 Hoc die pepigit Jehova fœdus cum Abramo, dicendo, Semini tuo "dedi regionem hanc, "a flumine Ægypti uſque ad flumen illud magnum, flumen Euphratis:

a Heb. *Poſt hæc* [illegible]

1 *Clypeus*] defenſor tuus ab hoſtium impetu, odio, invidia, & violentia.

Merces] q. d. etſi rei a te geſtæ fructum neque tibi ipſe ſervaſti, neque oblatum accepiſti, contra populi pio tuo erga ſe officio abutuntur ad ludificandum te: tamen apud me repoſita eſt tibi felicitatis merces. Hæc ita accipienda eſſe oſtendit Abrami reſpõſio.

2 *Quid dares*] q. d. quorſum dares, & quid mihi proderit, ſi prole caream?

Incedam] id eſt, vitam tranſigam ἄτεκνος ad mortem properans.

b Heb. *filius derelictionis domus meæ, id eſt, hæres extraneus, ac (ut Jurecoſſ. loquuntur) nõ ſuus.*

c Heb. *filius domus meæ, ut ſup.* 14. 14.

4 *E viſcerib.*] i. ex te naſcetur. ſynecdoche

6 *Ad juſtitiam*] ſic reddimus ex Pſal. 106. 31. & Rom. 4. 9. hoc eſt, eum quamvis juſtitia carentem pro juſto habuit, numeravitque in juſtitiæ loco; quòd promiſſiones firma fide amplexus eſt.

7 *Dixerat*] Hyperbaton uſq; ad ver. 13. quare hæc quæ ante promiſſionem geſta ſunt, parentheſi incluſimus.

Ego ſum Jeh.] Exordium in promiſſionibus freqnens ad faciendam de illis fidem, a natura Dei, quæ ex ſe eſt, & aliis dat eſſe.

9 *Mihi*] uſurpaturo iſta ad promiſſiones confirmandas. De hoc ritu Jirme. 34. 18. & nonnihil apud profanos quoque autores legitur.

d Heb. *ſciendo ſcito quod ſemen tuum, &c.*

13 *Terra nõ*] Cenahhanæa, & Aegypto.

Servituros] eorũ imperio ſubditos fore.

Quadringentos] hic numerus incipit a nato Jitzchako, ex quo Abram conſecutus eſt promiſſionis ſemen: & præciſè impletur cùm Jiſraëlitæ ex Aegypto educuntur. 14 *Judicaturum*] puniturum. *Egreſſuros*] a ſervitute quâ ab Aegyptiis premebantur. *Cum facult.*] vide Exod. 3. 21. & 12. 36. 15 *Venturum ad patres*] periphraſis mortis: quod alibi dicitur aggregari ad populos ſuos, ut infrà 25. 8. *Cum pa.*] non afflictus ſub alieno imperio, ut poſteri. *Canitie bo.*] id eſt, diuturna ſenectute, & non morboſa, 16 *Progeniem autem qui*] id eſt, quartos ab ingredientibus in Aegyptum, prout factum eſt: Caleb enim quartus fuit a Jehuda qui in Aegyptum deſcenderat, & filii Moſchis & Aharonis ex tribu Levi quarti fuerunt a Kehatho, qui inter deſcendentes in Aegyptum numeratur, infra 46. 11. e *vel ætatem quartam.* *Emoræi*] id eſt, Cenahhanæorum quos in fine cap. enumerat: Synecdoche. 17 *Tranſibat*] videlicet Deus, ut moris erat iis qui promiſſa externis ſymbolis confirmabant, ut Jirme. 34. 18. & 19. 18 *Dedi*] hoc eſt, inviolabili decreto adjudicavi, etſi executionem in quadringenteſimum annum differo. *A flumine*] complementum ſub Davide & Schelomone: vide 2. Schemu. 8. & 2. Chron. 9.

19 Kenæos, & Kenizzæos, & Kadmonæos,
20 Et Chittæos, & Perizzæos, & Raphæos,
21 Et Emoræos, & Cenahhanæos, & Girgaschæos, & Jebusæos.

Caput XVI.

Sarai sterilis desiderio seminis benedicti ex Abramo suscipiendi, ei ancillã suã jungit, quæ ex hero gravida herã spernit superbè, ab eáque repressa fugit: sed ab Angelo promissionibus adducta ut ad heram rediens redigi se in ordinem cogat, reversa hero parit Jischmahhelem.

1 Cúmque Sarai uxor Abrami non pareret ei (erat autem ipsi ancilla Ægyptia, cujus nomen Hagar)
2 Dixit Sarai ad Abramum, Ecce "nunc, "occlusit me Jehova ne parerem: nunc *itaque* congredere cum ancilla mea, fortassis liberos consequar ex ea: annuitque Abram voci Sarai.
3 Tunc accipiens Sarai uxor Abrami Hagaram Ægyptiam ancillam suam, [a] exactis decem annis ex quo habitabat Abram in regione Cenahhani, dedit eam Abramo viro suo, *ut esset* ei pro uxore.
4 Sic congressus est cum Hagara, quæ concepit: cumque videret se concepisse, levis habita est hera ejus in oculis ejus.
5 Quapropter dixit Sarai ad Abramum, "[b] injuria *quæ fit* mihi, in te *recidat*: ego posui ancillam meam in sinum tuum, quæ cùm vidit se concepisse, levis habita sum in oculis ejus: "judicet Jehova inter me & inter te.
6 Dixit autem Abram ad Sarai, ecce ancilla tua in manu tua, fac ei quod videtur bonum in oculis tuis: afflixit ergo eam Sarai, ita ut fugeret a facie ipsius.
7 Sed inveniens eam Angelus Jehovæ juxta fontem aquarum in deserto, juxta fontem illum *qui est* in via *ad* "Schurem,
8 Dixit, Hagar ancilla Sarai, "undenam advenis, & quonam itura es? quæ dixit, a facie Sarai heræ meæ ego fugio.
9 Tum dixit ei Angelus Jehovæ, Revertere ad heram tuam, & [c] abjice te sub manus ejus.
10 Iterum dixit ei Angelus Jehovæ, [d] valdè multiplicabo semen tuũ: adeò ut non possit numerari præ multitudine.
11 Præterea dixit ei Angelus Jehovæ, ecce tu prægnans es, & [e] propediem paritura filium: illius ergo nomen vocato [f] Jischmahhelem, eo quòd attendit Jehova ad afflictionem tuam.
12 Ipse autem erit "ferus homo, "cujus manus *erit* contra omnes, & manus omnium contra eum: & "coram omnibus fratribus suis habitabit.
13 Idcircò vocavit Hagar nomen Jehovæ alloquentis se, tu *es* fortis *Deus* [g] visionis: dicebat enim, nónne etiam "jam video" post videntem me?
14 Et vocat *quisque* puteum illum, puteum "[h] Lachai, roi: ecce is *est* inter "Kadeschum & Beredum.
15 Peperit itaque Hagar Abramo filium, vocavitq; Abram nomen filii sui quem peperit Hagar Jischmahhelem.
16 Erat autem Abram natus octoginta sex annos, cùm pareret Hagar ipsi Jischmahhelẽ.

2 *Nunc*] qua nunc ætate sum (erat enim 75. annos nata) intelligo Deum voluisse mihi sterilitatem afferre. *Occlusit me*] i. uterũ meum, ut infr. 20. 18. Synecdoche. a Heb. *a fine decem annorum.* 5 *Injuria*] Expostulatio hæc nata ex eo videtur, quòd Abram ancillæ insolentiam non corrigeret. b Heb. *injuria mea super te.* *Judicet*] declaret uter nostrũm a culpa alienus sit. 7 *Schurem*] versus Aegyptum, unde oriunda erat: vide Exo. 15. 22. 8 *Undenam.*] vide suprà 3. 9. annot. c Heb. *afflige te, id est, patere te affligi.* d Heb. *multiplicando multiplicabo.* e *Vox Hebræa ex duobus temporibus cõposita paulò post futurũ tempus significat hîc & Jud.* 13. 7. f *id est,* attendit Deus *fortis.* 12 *Ferus*] bellicosus & formidabilis, de quo vide Gen. 21. 20. *Cujus ma.*] id est, posteritas ejus bellum movebit omnibus, & bello vicissim ab omnibus petetur. *Coram omn.*] hoc est, tantus erit gentis numerus ac potentia, ut latissimam regionẽ sit occupatura, & terminos suos ad omnium fratrum suorum fines productura: vide infrà 25. 17. g *nomen esse, non participium, vocis Hebrææ prima vocalis indicat.* 13 *Jam video*] id est, lucem hanc aspicio & vivo: Synecdoche, unius functionis vitæ pro tota vita, cui similis est Exod 24. 11. & 1. Schem. 14. 28. Miratur enim se post Dei visionem vivere: quia a conspectu Dei aut Angeli mortem secuturam putabant, ut infrà 32. 30. & Judic. 13. 23. *Post viden*] i. postquam Angelus, cui nota erã, mihi apparuit. 14 *Lachai, roi*] Separantur hæc duo distinctionis nota, licet unius rei sint nomina, quia diversa respiciunt: nam puteũ viventis vocat respectu sui, quia viva remansit post Angeli conspectũ, videntis verò respectu Angeli, propter beneficium sibi in ea apparitione collatum. h *id est, viventis, videntis me.* *Kadeschum*] sive Kadeschum barnehhæ, unde exploratores missi: Numer. 32. 8. Deuter. 1. 19.

i Heb. *Abramo.* vid. suprà 12. 1.

Caput XVII.

Deus cum Abramo sempiternum fœdus in semine Jitzchaki ex Sarai nasciturì iniens, signum Circumcisionis instituit, utriusq; conjugis nomen ad promissionis monimentum mutat, & priori filio in gratiam patris se fauturum pollicetur: quod fœdus Abraham fide & obedientia amplexus, sibi suisque omnibus notam hujus fœderis ex Dei jussu apponit.

1 Cùm autem Abram natus esset nonaginta novem annos, apparuit Jehova Abramo, dixitque ad eum, Ego *sum Deus* "fortis [a] omnipotens: continenter" ambula coram me, & esto integer.
2 Et [b] sanciam fœdus meum inter me & inter te: & "multiplicabo te quàm-plurimùm.
3 Tum "procidente Abramo super faciem suam, "loquutus est cum eo Deus, dicendo:
4 De me, ecce fœdus meum tecum: quòd eris "in patrem, *& quidem* multitudinis gentium.
5 Nec vocabitur ultrà nomen tuum Abram: sed erit nomen tuum "Abraham, quia patrẽ multitudinis gentium "reddidi te:
6 Fœcundabo enim te quam-plurimum, reddens te "in gentes multas, & Reges ex te prodibunt.
7 Stabilio autem fœdus meum inter me, & inter te ac inter semen tuum post te per ætates suas, in fœdus "perpetuum: "me esse tibi in Deum, & semini tuo post te.
8 "Daturumque tibi & semini tuo post te regionem "peregrinationum tuarum, totam regionem Cenahhani, in possessionem perpetuam: denique fore illis in Deum.
9 Ad Abrahamum verò dixit Deus, "tu autem fœdus meum servato, tu *inquam*, & semen tuum post te per ætates suas.
10 Hoc *est* "fœdus meum "inter me, & inter vos & inter semen tuum post te, quod servabitis, [c] ut circumcidatur vobis "omnis mas.
11 Circumcidite igitur carnem præputii vestri, ut sit in signum fœderis inter me & inter vos.
12 Omnis, inquam, mas circumciditor vobis natus octo dies per ætates vestras, natus domi, & [d] emptus pecuniã, ex quibuscunque alienigenis *sit*, id est, qui nõ *sit* ex semine tuo.
13 [e] Omnino circumciditor natus domi tuæ, & emptus pecunia tua: sic erit fœdus meum in carne vestra, in fœdus "perpetuum.

1 *Fortis omnip.*] quia fidem & obedientiã a recipiendis in fœdus stipulatur, principio proponit potentiam suam & sufficientiam, quibus promissa bona præstat, & depellit adversa mala. a He. *Schaddai, id est, qui sum sufficiens.* *Ambula*] id est, teipsũm curę meę protectionique cõmitte, at statue actionum cogitationumque tuarum omnium me esse arbitrum: sic infra 48. 15. & Psal. 116. 9. b Heb. *dabo, id est, ponam.* 2 *Multiplicabo*] vide suprà 11. 34. 3 *Procidente*] ut qui divinæ majestatis præsentia perterrefieret, ut de Mosche legitur Exod. 3. 6. & alibi passim in vetere & novo Testamento. *Locutus*] postquam erexit eũ, ut ex vers. 17. colligitur, ubi rursus procidisse legitur. 4 *In patrem*] ut supra 11. 34. 5 *Abraham*] priori nomini insita est aspiratio, unde vox Hebræa incipit multitudinem significans, veluti symbolum veritatem promissionis obsignans. *Reddidi*] id est, statui reddere inviolabili decreto, ut suprà 15. 18. 6 *In gentes*] duodecim tribus, Edomæos, Jischmahhelitas, Keturæ natos: nam ex his multæ gentes ortæ sunt, Regésque profluxerunt. 7 *Perpetuum*] hoc est, in Christo (sive ad Christum sola fide, sive etiam carne pertineant) quod ad substantiam perpetuò continuandum, etsi mutabilibus symbolis. *Me esse Deum*] i. efficere te meũ, justitiæ meæ, bonorum omnium, denique cœlestis vitæ participem. 8 *Daturum*] suprà 13. 15. & 15. 18. quam promissionem fœdere confirmat. *Peregrinationum t.*] quò meo jussu venisti, & ex Aegypto repetiisti, cujus longitudinem & latitudinem perlustrasti, & in qua etiamnum ut peregrinus habitas. 9 *Tu autem*] altera pars fœderis, restipulatio. 10 *Fœdus meum*] metonymicè pro fœderis symbolo, ut infrà 13. ut versus sequens explicat: nam inane symbolum non est, sed fœdus obsignat, & promissionem adjunctam habet. *Inter me*] id est, pignus mearum promissionum erga vos, & vestri officii erga me. c Heb. *circumcidi vobis omnem marem.* *Omnis mas*] quia vir est caput mulieris, a quo generatio pendet, eiq; tribuitur, ideò dum in carnali genere Abrahami mansit fœdus, voluit Deus symbolum maribus tantùm insculpi; licet utriusque sexus fœdus esset. Cùm autẽ gentes quoq; spirituali generatione adoptatæ sunt, sublato illo signo, substitutum est alterum expressius, & utrique sexui commune. d Heb. *emptio pecuniæ.* e Heb. *circumcidendo circumciditor.* 13 *Perpetuum*] ut suprà 7.

14 Præ-

14 Præputiatus enim, mas qui non circumciderit carnem præputii sui, utique excindetur anima illa e populis suis: *nam* fœdus meum irritum fecit.

15 Præterea dixit Deus ad Abrahamum, quòd ad Sarai uxorem tuam, ne voces nomen ejus Sarai: sed Sara *esto* nomen ejus.

16 Ita enim benedicam ei, ut etiam dem tibi ex ea filium: benedicam, inquam, ei, ut sit in gentes *multas*, Reges populorum ex ea sint.

17 Tum procidens Abraham super faciem suam risit, dixitque in [f] animo suo, an nato centum annos nasceretur *proles*? an etiam Saræ an nata nonaginta annos pareret?

18 Dixitque Abraham Deo, utinam Jischmahhel vivat coram te.

19 Cui dixit Deus, imò Sara uxor tua paritura est tibi filium, cujus vocabis nomẽ [g] Jitzchakum: stabiliamque fœdus meum cum eo, in fœdus perpetuum semini ejus post eum.

20 De Jischmahhele autem, exaudivi te, ecce benedixi ei, ut fœcundem eum augeamque eum quàm plurimum: duodecim principes generabit, reddamque illum in gentem magnam.

21 Fœdus verò meum stabiliam cum Jitzchako, quem pariet tibi Sara hoc eodem tempore, anno altero.

22 Cumque absolvisset colloqui cum eo, ascendit Deus ab Abrahamo.

23 Tunc accipiens Abraham Jischmahhelem filium suum, omnesq; natos domi suæ, & quemcunq; emerat pecuniâ suâ, omnem marem inter [h] domesticos suos: circumcidit carnem præputii eorum eo ipso die: queadmodũ locutus fuerat cum ipso Deus.

24 Erat autem Abraham natus nonaginta novem annos, cùm circũcideretur carne præputii sui:

25 Jischmahhel verò filius ejus natus erat tredecim annos, cùm circumcideretur carne præputii sui.

26 Eodem ipso die circumcisus est Abraham, & Jischmahhel filius ejus:

27 Omnes quoque domestici ejus, natus domi, & emptus pecuniâ ex alienigena, circumcisi sunt cum eo.

14 *Circumciderit*] id est, præputiatus mas si adultus circumcisionem negliget, aut a parentibus neglectam approbabit. *Excindetur*] id est, hîc & in futuro seculo a sanctorum consortio excludetur: quod ex similium locorum comparatione colligimus.

15 *Sara*] additâ eâdem literâ quæ nomini Abrahami accessit, ut idem esset utrobique earundẽ promissionum symbolum: quod confirmatur. 1. Petri. 3. 6.

17 *Procidens*] gratias agendo, ut risus non dubitationis vel incredulitatis, sed lætitiæ indicium est: non enim reprehenditur ut risus Saræ, infra 18. 12, & Onkelos verbum risit interpretatur gavisus est.

f Heb. *corde*.

An nato] interrogatio divinam potentiam cum sua & uxoris impotentia comparantis, admirantis, & suspicientis, ut docet Apostolus Rom. 4. 17.

18 *Vivat*] id est, tuo præsidio servetur incolumis, & in promissa felicitate fratri conjungatur hanc fuisse Abrahami mẽtem ex Dei responso patet.

19 *Imò Sara*] q. d. favorem quidem utrique præstabo, sed cum filio Saræ, non cum altero, fœdus continuaturus sum.

g *id est, risum: a risu Abrahami, de quo suprà 17.*

20 *Benedixi*] suprà 16. 10.

Duodecim] complementum vide infrà 25. 11. & seq.

21 *Cum Jitzchako*] spirituale, præter corporales benedictiones ei cum Jischmahhele communes. 22 *Ascendit*] id est, ascendens disparuit: nam apparuisse, id est, aspectabili forma visum fuisse legimus supra 1. 23 *Tunc accip.*] a tempore quo jussum Dei executus est, a personis in quibus id fecit, ab ipsius & filii ætate, & ab eo quod aliorum ministerio abstinens, ipse mandatum Dei præstitit, fides & obedientia Abrahami commendatur. h Heb. *viros domus Abrahami: ut infrà 27. vide sup. 12. 1.*

Caput. XVIII.

Abraham Angelos humanâ formâ iter facientes ad se invitat, & convivio excipit: qui promissione de nascituro Jitzchako in gratiam Saræ repetita, consilium Dei de urbium eversione ad divinæ gratiæ erga eum testificationem, & posterorum utilitatem retegunt: Abraham verò pro illis sedulò apud Deum deprecatur.

1 APPARUIT porrò ei Jehova in planitie Mamræ, cùm ipse sederet ad ostium tentorii sui [a] in æstu diei.

2 Cùm enim sublatis oculis suis aspexisset, ecce tres viri stabant ante eum: quos videns accurrit obviam eis ex ostio tentorij, & incurvavit se in terram:

3 Et dixit, Domini mei: si nunc inveni gratiam in oculis tuis, ne quæso prætereas a servo tuo.

4 Sumatur jam parum aquæ, & lavate pedes vestros: atq; innitimini sub hac arbore.

5 Interim accipiens *afferam* frustum panis, & reficite cor vestrum, postea progrediemini, [b] quandoquidem transitis præter servum vestrum. Qui dixerunt, ita facito ut locutus es.

6 Itaque festinanter abiens Abraham in tentorium ad Saram, dixit, festina, tria sata, farinam similam *accipe*, depse, & fac subcineritias placentas.

7 Ad armentum verò currens Abraham accepit [c] vitulum subrumum tenerum & bonum: deditque puero, qui festinavit apparare eum.

8 Ita accepto butyro & lacte ac vitulo quem apparaverat, apposuit illa coram eis: qui ipso adstante sibi sub eadem arbore, comederunt.

9 Dicentibus autem ad eum, ubi est Sara uxor tua? dixit, ecce in hoc tentorio.

10 Dixit verò *eorum unus*, [d] Certè revertar ad te cùm hoc tempus vigebit, & ecce filius *erit* Saræ uxori tuæ: Sara autem audiebat, *in* ostio tentorij quod erat post eum.

11 (Abraham autem & Sara senes *erant*, vergentes [e] ætate: desierat esse Saræ [f] secundum consuetudinem mulierum.

12 Quapropter cùm ridens Sara [g] apud se, diceret, Post vetustatem meam foret mihi voluptas? deinde dominus meus senex est:

13 Dixit Jehova ad Abrahamum, Quid ita risit Sara, dicendo, an etiam verè parerem, postquam ego consenui?

14 An potest occultari à Jehova quicquam? hac tempestate revertar ad te, cùm hoc tempus vigebit, & Saræ *erit* filius.

15 Mentiens verò Sara negabat dicendo, non risi, nam timebat: sed *Jehova* dixit, nequaquam, sed risisti.

16 Posteà surgentes inde viri illi prospectabant Sedomum versus: Abraham verò ibat cum illis, ut dimitteret illos.

17 Cui Jehova dixit, occultémne ego ab Abrahamo, quod ego facturus sum?

18 Abrahamo, *inquam*, [h] prorsus futuro in gentem magnam & potentem, in quo benedicendæ sunt omnes gentes terræ?

19 Cùm noverim eum, *non revelarem*? ob hanc

a Heb. *cùm æstus diei esset, id est, sub meridiem.*

2 *Cùm enim*] Hospitalitatis Abrahami præclarum exemplum, quod singulis ferè vocibus amplificatur.

Tres viri] non tũ erant, sed ut putabantur esse: nescius enim Angelos excepit: Hebr. 13. 2.

Incurvavit] honorem exhibens, qui civiliter exhiberi solebat hominibus honore dignis.

3 *Domini mei*] omnes primùm simul appellat, deinde cùm eos invitat, singulos sigillatim rogat.

Inveni gr.] si hac gratiâ dignum me esse judicas.

4 *Jam*] quasi dicat, sine ulla mora quæ vobis iter facientibus sit molesta

Lavate] id est, pedes luto, sudore, ac pulvere inquinatos mundate, fessosq; ex itinere lotione recreate.

Innitimini] q. d. nõ parabo sumptuosam mensam, sed frugaliter vos excipiam rustico more, quo vos præsentis arboris hoc æstu invitat commoditas.

b Heb. *quod propter hoc: hysteron proteron in his particulis hoc sensu receptum ut infrà 19. 8. & 38. 26.*

6 *Sata*] Sea, modius Rom. tertia pars Ephæ: Hebræâ mensura capiebat 6. cabos, cabus. 4. logos, logus 6. communia ova gallinacea. Est autem sententia ἀσύνδετος & concisa valde, significans sedulitatem Abrahami ad excipiendos hospites, sicut & munerum distributio.

Subcineritias] quia citius parantur, & apponuntur recentes.

c Heb. *filium bovis: periphrasis vituli subrumi.*

9 *Ubi est Sara*] ut fides Abrahami obsignetur, & Saræ augeatur, seipsos patefaciunt nomen hujus exprimendo: ita enim declarant sibi notum esse eum & uxorem ejus.

d Heb. *revertendo revertar ad te hoc tempore vivente.* 10 *Cùm hoc tempus vig.*] hæc interpretatio confirmatur ver. 14. Vox enim viventis, alioquin propria animalium, ita tempori tribuitur, ut alibi structuræ, 1. Chronic. 11. 9. & lapidibus Nechem. 4. 2. *Post eum*] id est, a tergo ipsius Angeli. 11 *Vergentes*] translatio sole occumbente ad homines appropinquantes morti: ideò additur vox ætate. e Heb. *diebus.* f Hebr. *consuetudo secundum mulieres: Hypallage. Secundum consuetudinem*] ac proinde nulla erit naturalis in ea concipiendi facultas. Rom. 4. 19. g Heb. *intra se.* 13 *Jehova*] jam hîc Jehovam vocat, quia se Dei Angelum esse demonstraverat suprà 9. *An etiam*] non verba sed sententiam refert. 14 *An potest &c.*] id est, non potest Sara risum suum celare Deum, licet tantum internus esset. 16 *Prospectabant*] iter eò facturi. 17 *Occultémne*] humanitus dictum. Singulæ autem ferè voces sunt à Mosche distinguentibus notis insignitæ, ut totidem circumstantiæ personarum & factorum expendantur: ut ipse minutatim versibus sequentibus explicat. h Heb. *existendo erit.* 19 *Non revelarem*] ad evidentiam loci & causarum distinctionem hanc Ellipsin contrariorum supplevimus, confirmati similibus exemplis, infra 33. 10. & 15. Proverb. 28, 16. Jirme. 18. 15. & 1. Timoth. 4. 3.

causam

causam, ut præcipiat filijs suis & [i] domesticis suis post se, ut observent [*] viam Jehovæ exercendo [*] justitiam & judiciũ, & [k] ut præstet Jehova Abrahamo id quod [l] promisit ei.

20 Dixit ergo Jehova, [*] Clamor [*] Sedomi & Hhamoræ cùm multus sit, & peccatum eorum cùm grave sit valde:

21 [*] Descendam nunc, ut inspiciam num secundum clamorem ejus qui pervenit ad me fecerint [m] *facta digna* consumptione: sin autem minus, cognoscam.

22 Cùm autem aversi inde [*] virorum illorum *duo* abirent Sedomum versus, Abraham ipse adhuc stabat coram Jehova.

23 [*] Accedens enim Abraham dixit, an etiam perdes justum cum improbo?

24 Fortassis sunt quinquaginta justi in ea civitate: an etiam perdes, ac non parces isti loco propter illos quinquaginta justos qui fuerint in ea?

25 Absit tibi ut facias [n] tale quippiam, morti tradendo justum cum improbo, ut ita sit justo sicut improbo, absit tibi: an judex totius terræ non faceret judicium?

26 Cui dixit Jehova, si invenero Sedomi quinquaginta justos in ipsa civitate, parcam etiam toti illi loco propter eos.

27 [o] Tum subjicienti Abrahamo ac dicenti, Ecce nunc cuperem loqui ad Dominum, tametsi ego sim pulvis & cinis:

28 Fortassis quinquaginta illos justos deficient quinq; an perdes propter hos quinque totam civitatem istam? dixit non perdam, si invenero ibi quadraginta quinque.

29 Deinde pergenti loqui dennò ad eum ac dicẽti, fortassis invenientur ibi quadraginta: dixit, non faciam propter illos quadraginta.

30 Postea dicenti, ne quæso accendatur *ira* Domini si loquar, fortassis invenientur ibi triginta: dixit, non faciam si invenero ibi triginta.

31 Rursus dicenti, ecce nunc cuperem loqui ad Dominum, fortassis invenientur ibi viginti: dixit, non perdã propter illos viginti.

32 Postremò dicenti, ne quæso accẽdatur ira Domini, si loquar tantum hac vice, fortassis invenientur ibi decem: dixit, non perdam propter illos decem.

33 Abiitq; Jehova, postquam desiisset alloqui Abrahamum: Abraham verò reversus est in locum suum.

i Heb. *domui suæ.*
Viam Jehovæ] id est, vivendi rationẽ, quam homini præscribit ut in ea ambulet: frequens metaphora.
Justitiam & Jud.] quicquid Deus ab homine requirit, sive ad primam sive ad secundam tabulam pertineat.
k Heb. *ad faciendũ ut eveniat.*
l Heb. *dixit de eo.*
20 *Clamor*] & antecedentia scelera, clamoris causæ: Metalepsis in hac voce frequẽs, ut Jeschahhjæ. 5. 7.
Sedomi] & aliarum urbium planitiei: synecdoche.
21 *Descendam*] humanitus dictum, tertium autem exemplum est moderationis in summo judice, qui adhibet examen, antequàm ad pœnas sumendas veniat: sicut in diluvio & linguarum divisione fecerat.
m Heb. *opus consũptionis: verbalia enim sæpe conjugatis suis verbis includuntur: alioqui nullo argumento niteretur supplicatio Abrahami: infrà 23. & sequentibus.*
22 *Virorum illorum duo*] tertius enim est Jehova, corã quo Abraham stabat: quod ostenditur infrà 19. 1.
23 *Accedens*] .i. propius se admovens, ut pro urbibus intercederet.
n Heb. *secundum rẽ hanc.*
o *Hîc ne toties eadẽ repetendo personæ confunderentur, adhibitis participiis aliquantulum a verbis Hebræis discessimus, ut planiorem sententiam evidentioremq; redderemus.*

Caput XIX.

Sedomi vicinarumq; civitatũ eversio, & liberatio Loti & filiarum ejus (ex quibus duæ gẽtes Moabitarum & Hhammonitarum ortæ sunt) describitur.

1 PERVENIENTIBUS autem duobus illis Angelis Sedomum vespere, Lot sedebat ad portam Sedomi: quos cùm videret Lot, surgens ivit eis obviam, & incurvavit se vultu demisso in terram.

2 Et dixit, Ecce [*] nunc Domini mei, divertite quæso in domum servi vestri, ubi pernoctetis, & lavate pedes vestros, deinde surgentes manè pergetis viam vestram: qui dixerunt, [*] ne *quæsumus*, nam in platea ipsa possumus pernoctare.

3 Sed cùm institisset apud eos valde, divertentes ad eum ingressi sunt domum ejus, qui fecit eis convivium, & [*] infermẽtatos panes coxit, quos comederunt.

4 Nondũ cubaverant, cùm viri civitatis illius Sedomitæ obsederunt domum illam a puero usque ad senem, universus populus ab extremo urbis:

5 Et inclamaverunt Lotum dicentes ei, ubi sunt viri illi qui ingressi sũt ad te hac nocte? educ illos ad nos, ut [*] cognoscamus eos.

6 Ad quos egressus Lot ad ostium, januam clausit post se:

7 Et dixit, ne quæso, fratres mei, malefaciatis *istis.*

8 [*] Ecce jam mihi sunt duæ filiæ quæ non sunt expertæ virum, educam quæso illas ad vos, & facite illis prout bonum *videbitur* in oculis vestris: tantummodò hominibus istis ne faciatis quicquam, quandoquidem ingressi sunt sub umbram [a] tabulati mei.

9 Qui dixerunt, [*] secede illuc: deinde dixerunt [*] hic unus venerit ad hospitandum, & [b] judicis partes arrogetne? nunc malefaciemus tibi plus quàm illis: cumque [*] institissent in virum illum *nempe* in Lotum valde, tandem accesserunt ut perfringerent januam.

10 Quapropter extendentes viri illi manum suam, introduxerunt Lotum ad se domum, januam autem occluserunt.

11 Viros verò illos qui erant ad ostium domus percusserunt [c] subito scotomate a minimo usque ad maximum, adeò ut defessi sint *laborando* ad inveniendum ostium.

12 Edixeruntq; viri illi Loto, quis prætereà hic tibi est, *sive* gener, sive filii tui, sive filiæ tuæ, deniq; quicunque tibi *juncti sunt* in hac civitate, cura ut exeant ex hoc loco.

13 Nos enim [d] perdituri sumus locum hunc, eo quòd magnus est clamor istorum in cõspectu Jehovæ, misitq; nos Jehova ad perdendum [e] istam *civitatem.*

14 Egressus itaq; Lot allocutus est generos suos qui brevi fuerant ducturi filias suas, dicens, surgite, egredimini de loco hoc, mox enim perditurus est Jehova hanc civitatem: sed fuit *habitus* tanquam jocabundus in oculis generorum suorum.

15 Cùm autem aurora ascenderet, urgebant Angeli ipsi Lotum, dicendo: surge, assume uxorem tuam & duas filias tuas præsentes, ne consumaris in [f] pœna hujus civitatis.

16 Cunctabatur autem: quapropter prehenderunt viri illi manum ejus & manum uxoris ejus, manumque duarum filiarum ejus, [g] eo quòd Jehova clementer amplectebatur eum: ut educerent eum, & relinquerent eum extra civitatem ipsam.

17 Fuitque cùm educerent eos foras, ut diceret *unus*, Eripe te quod ad vitam tuam: [*] ne intuere post te, neque consiste tota hac planitie: ad montem illum *fuga* eripe te, ne consumaris.

18 Dixit verò Lot ad eos, [*] ne quæso, Domini mei.

19 Ecce nunc [h] invenit gratiam servus tuus in oculis tuis, & amplificasti benignitatem tuam quam exercuisti erga me, incolumẽ servando animam meam: ego autem non possum *fuga* me eripere ad montem illum: [i] *vide* ne assequatur me hoc malum, & moriar.

2 *Nunc*] cùm nox instet.
Ne quæso] ut homines in hominum specie apparebant, sic hominum more civiliter agebant.
3 *Infermentatos*] ut maturè comederent, & se ad quietem cõponerent: vide suprà 18. 6.
5 *Cognoscamus*] adeò deplorati erant, ut abjecto omni pudore turpissimum suum flagitiosissimumque animum palam profiterentur.
8 *Ecce jam*] tanta erat olim hospitalitatis reverentia, ut suorum hospitum incolumnitatem suis etiam damnis redimerent. Nec tamen propterea probari, aut in exemplum trahi potest quod hîc Lot aut Judic. 19. 24. Ephratæus ille facit, quia facienda non sunt mala ut eveniant bona.
a Heb. *tigni mei.*
9 *Secede*] tantisperdum de eo quod proposuisti deliberabimus.
Hic unus] indignum judicantes ut ab inquilino leges acciperent, in priore proposito pergunt, & graviora, nisi cesserit, interminantur.
b Heb. *Judicando judicet.*
Institissẽt] propositis minis, si hospitum copiam non faceret.
c *Vox Hebræa, teste Aben-Hhezra, hîc & 2. Regum 6. 18. non tantum oculorum, sed etiã mentis tenebras designat, ac proinde in plurali numero solum reperitur.*
d Heb. *perdentes: nam præsens paulò post futuri significationem habet, ut versu 14.*
e *vide suprà* 10. 12.
f Heb. *iniquitate, ut suprà 4. 13.*
g Heb. *propter clementiam Jehovæ erga eum.*
17 *Ne intuere*] q. d. celerrimè fuge: duo enim prohibet quæ fugam retardant, neque tantùm Loto, sed etiam reliquis, ut docet ver. 26. unum est, ne retrospiciat ullus, alterum, ne pedem in ulla planitiei parte ad consistendum figat.
18 *Ne quæso*] cogar continuo cursu ad montem illum remotiorem difficilemque contendere.
h *sic sup.* 6. 8. & 18. 3.
i *Eclipsis ut suprà* 3. 22. & 11. 3.

20 Ecce nunc civitas ista propinqua ad fugiendum eò, & est *res* perexigua: *fuga* eripiam me quæso illuc (nónne res perexigua est?) & vivat anima mea.

21 Dixit ergo ad eum, Ecce rationem habeo tui etiam in hac re: ut non subvertam civitatem istam quam dixisti.

22 Festina, *fuga* te eripe illuc, "non enim potero facere quicquam usque-dum perveneris illuc: propterea vocavit quisque nomen illius civitatis [k] Tzohharem.

23 "Sole oriente super terram, Lot ingrediebatur Tzohharem.

24 Et Jehova demisit super Sedomum & super Hhamoram, pluviam sulphuris & ignis, a Jehova e cœlis:

25 Subvertitque "civitates ipsas & planitiem totam: & omnes incolas illarum civitatum, etiam "fœtum terræ.

26 Intuens autem uxor ejus "ulterius post eum, fuit *in* "statuam salis.

27 Cumque Abraham mane surgens, *in* loco illo ubi "steterat coram Jehova,

28 Prospectaret versus Sedomum & Hhamoram, & versus universam regionem illius planitiei: vidit quòd ecce ascendebat fumus illius regionis tanquam fumus fornacis.

29 Fuit itaque cùm perderet Deus civitates illius planitiei, ut "recordaretur Deus Abrahami: ideoque emitteret Lotum e medio illius subversionis, cùm subverteret civitates illas in quibus habitaverat Lot.

30 Lot autem ascendens Tzohhare, ut habitaret in monte illo, & duæ filiæ ejus cum eo (metuebat enim habitare Tzohhare) habitavit in spelunca quadam ipse cum duabus filiabus suis.

31 Ubi dixit primogenita ad minorem *natu*, pater noster senex est: neque quisquam *superest* in terra, qui congrediatur nobiscum, secundum consuetudinem totius terræ.

32 Agedum, demus bibendum patri nostro vinum, & cubemus cum eo, ut servemus ex patre nostro semen.

33 Cùm itaque dedissent bibendum patri suo vinum nocte illa, accedens primogenita cubavit cum patre suo, qui non percepit cùm cubaret illa, aut cùm surgeret.

34 Fuit verò postridie ut diceret primogenita ad minorem *natu*, ecce cubavi præterita nocte cum patre meo: demus ei bibendum vinum etiam hac nocte: deinde accedens cuba cum eo, ut servemus ex patre nostro semen.

35 Cùm itaque dedissent etiam nocte illa patri suo vinum, surgens minor *natu* cubavit cum eo, qui non percepit cùm cubaret illa, aut cùm surgeret.

36 Ita conceperunt duæ filiæ Loti ex patre suo.

37 Peperitque primogenita filium, & vocavit nomen ejus Moabum: "is *est* pater Moabitarum "usque-in hunc diem.

38 Et ipsa quoque minor *natu* peperit filium, & vocavit nomen ejus Ben-hhammi: ipse *est* pater Hammonitarum usque in hunc diem.

22 *Non enim po.*] quasi dicat, consiliū Dei immutabile est de vobis ex incendio eripiendis, ac proinde ante incendium in tuto collocandis: quod mandatum Angelus accepisse dicit.

Vocavit quisque] ut supra 16.14.

k *id est, exiguam: alludit ad verba Loti, ver.* 20.

23 *Sole oriente*] id est, ab aurora ad ortum solis ejusdem diei iter confecit, quod erat inter Sedomum & Tzohharem, quo emenso incendium secutum est, ut Angelus dixerat ver. 22.

25 *Civitates*] quæ nominantur Deut. 29 23. duæ verò quę hic reticentur Hosche. 11.8.

Fœtum] id est, quicquid oritur e terra.

26 *Ulterius post eū*] contra mandatum Angeli suprà ver. 17. Lot enim mulieres sequebatur, ut eas urgeret.

Statuam salis] nō tātùm in materiam salis, sed firmam & durabilem, quod utrūq; indicatur voce salis: ut Num. 5.11. fœdus perpetuum fœdus salis dicitur, quia sal a corruptione vendicat.

27 *Steterat*] suprà 18.22.

29 *Recordaretur*] ut supra 11.35. promiserat se fore beneficum erga benedicentes ei, & amicos ejus, inter quos Lot postremus non erat.

37 *Is est pater*] quia hi duo fuerunt duorum populorum autores, qui Jisraëlitis futuri erant vicini, & de quibus certę leges ferendæ, & historiæ scribendæ erant, ideò Mosche hæc de illis scribit, ut origine cognitâ, melius eorum ratio, quę scribuntur de illis, intelligeretur.

Usque in hunc diem] q.d. nostro adhuc tempore manent impermixti, & sua nomina retinent.

CAPUT XX.

Abraham e planitie Mamræ cum familia ad urbem regiam Abimelechi migrat: ubi uxore ei adempta Rex divinitus objurgatus, punitus, eamque reddere jussus, eam inviolatam marito cum amplis muneribus restituit, cujus precibus ipse cum suis sanitatem recuperat.

1 PROFECTUS autem "inde Abraham ad regionem Meridianam, ut habitaret inter Kadeschum & Schurem, hospitatus est Gerari.

2 Ubi "cùm dixisset Abraham de Sara uxore sua soror mea est, mittens Abimelec Rex Gerari homines, accepit Saram.

3 Sed veniens Deus ad Abimelecum in somnio nocturno, dixit ei, Ecce [a] tu "illico morieris propter hanc mulierem quam accepisti, cùm sit [b] juncta marito.

4 Abimelec autem "non accesserat ad eam: quapropter dixit, Domine, "an gentem etiam justam occides?

5 Nónne ipse dixit mihi, soror mea est? & illa ipsa quoque dixit, frater meus est? "cum integritate cordis mei & munditia manuū mearum feceram istud.

6 Tum dixit ad eum Deus in somnio, etiam ego sciebam cum integritate cordis tui te fecisse istud, atque etiam ego cohibui te ne peccares in me: idcircò non sivi te attingere eam.

7 Nunc itaque restitue uxorem illius viri, "propheta enim est, cumque oraverit pro te, "vivito: quòd si non restitueris, scito te [c] omnino moriturum, te, *inquam*, & omnes qui tui *sunt*.

8 Cùm ergo surgens Abimelec mane vocasset omnes servos suos, & locutus esset omnia verba hæc [d] ipsis audientibus, timuerunt viri illi valde.

9 Deinde vocans Abimelec Abrahamum dixit ei, quid fecisti nobis? & quid peccavi in te, quòd induxisti super me & super regnum meum noxam magnam? opera quæ non sunt facienda fecisti adversum me.

10 Dixit prætereà Abimelec ad Abrahamum, "quid spectabas, cùm faceres rem hanc?

11 Cui dixit Abraham, *feci* quia dicebam, duntaxat irreverentia Dei *est* in loco isto: quare occident me causa uxoris meæ.

12 "Sed etiam verum *est*, soror mea filia patris mei *est*, sed non filia matris meæ: & fuit mihi [e] uxor.

13 Fuit autem cùm [f] faceret Deus ut errarem e domo patris mei, ut dicerem ei, hæc *sit* benignitas tua quam exerceas erga me: ad quemcunque locum pervenerimus, dicito de me, frater meus est.

14 Tunc "accipiens Abimelec greges & armenta & servos & ancillas, dedit Abrahamo, & restituit ei Saram uxorem ejus.

15 Dixitque Abimelec, ecce regio mea [g] tibi exposita est: in [h] *loco* tibi grato habita.

1 *Inde*] ex planitie Mamræ, ubi habitabat, suprà 18.1.

2 *Cùm dixisset*] quo consilio, hîc & cap. 12. ostenditur.

a Heb. *tues moriturus: ut suprà* 19.13.

3 *Illico mor.*] sub conditione, nisi mulierem hanc restituas, infra 7. nam conditionalis est interminatio.

b Heb. *maritata marito.*

4 *Non accesserat*] divinitus impeditus morbo, qui apparitionem præcessit, ut liquet ex fine cap.

An gentem] nam etsi Deus Abimelecum alloquens populi nō meminit, plagæ tamen, quibus populum cum Rege castigavit, efficiebant ut populo quoque suo metueret: ideóque illum culpa primùm liberat, deinde seipsū excusat.

5 *Cum integritate*] id est, bona fide & conscientia: quasi dicat, nec animum habui malum, nec factum (quod synecdochicè manibus tribuitur) turpe existimavi, aut humanitus reprehendendum fore.

7 *Propheta*] mihi charus, quem si offendas, me offenderis: & quia Propheta est, uxorem suam scit a te intactam esse, ac proinde eâ restitutâ acquiescet.

Vivito] quasi dicat sententiam mortis latam rescindens remitto te in possessionem vitæ, cum primùm hic mihi exposuerit te sibi satisfecisse.

c Heb. *moriendo moriturum.*

d Heb. *in auribus eorum.*

10 *Quid spectabas*] quasi dicat, cùm nihil præcesserit a nobis quod te eò moveret, quid te movit ut hoc consilium caperes?

12 *Sed etiā verum*] hinc confirmant Hebræi Saram eandem esse quæ suprà 11.29. nominatur Jischa filia Haranis. Haranem enim (ut qui annos 50. ante Abramum natus sit) ex altera matre natum esse dicunt, ideoque Abrahamum hic vocare eam filiam patris sui, non autem matris. Nepotes verò filios avorum dici pervulgatum est, ut Jithronis filiæ dicuntur filiæ Rehhuelis, Exodi 2.17. & 20.

e Heb. *in uxorem.*

f Heb. *errare facerent Deus: ut* 2. *Schem.* 7.23. *plurale verbum cum Dei nomine ad indicandum S. Triados mysterium.*

14 *Accipiens*] ut iratum sibi placaret, injuriamque illatam compensaret, suprà 13.9.

g Heb. *Coram te est.*

h Heb. *in bono loco in oculis tuis.*

16 Saræ verò dixit, ecce dedi mille *siclos* argenteos fratri tuo: ecce ipse " tibi *est* operimentum oculorum apud omnes qui tecum *sunt*:" *sit* etiam apud quoscunque, & *esto* erudita.

17 Cùm itaque orasset Abraham Deum, sanavit Deus Abimelecum & uxorem ejus & ancillas ejus, ut parerent.

18 Nam [i] firmiter occluserat Jehova omnem vulvam familiæ Abimeleci, causâ Saræ, uxoris Abrahami.

16 *Tibi est operimentum*] Periphrasis mariti, a jure quod in uxorem habet, & ab officio illius protegendæ: nam in subjectionis signum velatur uxor, infra 24. 65. & 1. Corinth. 11. Simile est expandere alam vestimenti, Ruth. 3. 9. & Jeschahhjɛ 4. 1.
Sit etiam] id est, quemadmodum a tuis familiaribus maritus tuus agnoscitur, sic fac ut apud quoscunque agnoscatur: & erudiat te hoc periculum in quo modo fuisti, ut in posterum caveas, ne dissimules hunc esse maritum tuum.
i Heb. *occludendo occluserat*.

Caput XXI.

Dominus promissi memor, constituto tempore largitur Saræ Jitzchakum: quem Abraham octavo die circumcidit, Hagaram ancillam cum Jischmahhele filio instinctu Saræ Deiq; jussu ablegat, a Rege Abimeleco ad ineundum fœdus invitatus acquiescit, & ab eo puteum sibi per violentiam ademptum recuperat.

1 "POSTEA Jehova " visitavit Saram quemadmodum " dixerat, id est, fecit Jehova Saræ quemadmodum locutus fuerat.

2 Concepit enim & peperit Sara Abrahamo filium in senectute ejus, eâ ipsâ tempestate quam dixerat Deus.

3 Vocavitque Abraham nomen filii sui qui natus erat ipsi, quē pepererat ei Sara, "Jitzchakum:

4 Et circumcidit Abraham Jitzchakum filium suum, natum octo dies, sicut " præceperat ei Deus.

5 Erat autem Abraham natus centum annos, cùm nasceretur ei Jitzchak filius ejus.

6 Dixitque Sara, " risum fecit mihi Deus: quisquis audiet, arridebit mihi.

7 Dixit præterea, " quis dixisset Abrahamo, [a] *certò* lactabit " filios Sara? attamen peperi filium in senectute ejus.

8 Crevit autem infans & a lacte depulsus est: fecitque Abraham convivium magnum, quo die a lacte depellebatur Jitzchak.

9 Cumque videret Sara filium Hagaræ Ægyptiæ, quem pepererat Abrahamo, " irridentem,

10 Dixit Abrahamo, ejice ancillam hanc & filium ejus: " non enim futurus est hæres filius ancillæ istius cum filio meo, cum Jitzchako.

11 Mala autem videbatur hæc res valde in oculis Abrahami propter filium suum.

12 Sed " edixit Deus Abrahamo, ne malum videtor in oculis tuis de puero hoc & de ancilla tua, quicquid dixit ad te Sara ausculta voci ejus: nam in Jitzchako " vocabitur tibi semen.

13 Attamen etiam filium ancillę hujus in gentem redigam, quia semen tuum est.

14 Cùm ergo surrexisset Abraham mane, accipiens " panem & utrem aquæ, dedit Hagaræ imponens humero ejus, *deditque* cum puero ipso, ac dimisit eam: itaque profecta vagabatur per desertum *quod jam dicitur* Beer-schebahhi.

1 *Postea*] quam recuperata uxore eò pervenit quò volebat.
Visitavit] hinc sumenda frequentissimæ hujus phraseos explicatio: est enim visitare exequi promissum bonum, vel denunciatum malū.
Dixerat] supra 18. 10. & 14.
3 *Jitzchakum*] ex mandato Dei suprà 17. 19.
4 *Præceperat*] suprà 17. 11. hic primus octavo die circumcisus legitur.
6 *Risum*] non amplius diffidentis, ut supra 18. 12. sed prædicantis beneficium Dei.
7 *Quis dixisset*] q.d. contra omnium opinionem factum est, ut hac ætate mater nutrixque fierem: ideò dicitur Rom. 4. 18. Abraham sub spe contra spem credidisse.
a Heb. *lactavit*.
Filios] indefinitè dictum, vide infrà 46. 7.
9 *Irridentem*] Certum est ex Galat. 4. 29. eam fuisse irrisionem, quæ cum Jitzchaki persecutione conjuncta esset.
10 *Non enim*] Hæc causa ostendit persecutionem istam ab affectatione hęreditatis natam esse; cúmq; Jischmahhel adhuc puer nō suo instinctu, sed a matre instructus id facere videretur, ideò petit Sara ut uterque ejiciatur.
12 *Edixit*] noctu, ut ostendit ver. 14. *Vocabitur*] id est, Jitzchak erit & reputabitur legitimus tuus hæres, ad quem promissiones tibi factæ derivabuntur.
14 *Panem*] Synecdoche: commemorantur enim tantum, quæ iter facientibus per deserta loca sunt necessaria.

15 Et deficientibus aquis ex utre, abjecit puerum suum " sub unam arborum,

16 Abiensque sedit e-regione procul, " ut qui jaculantur arcu: dicebat enim, ne videam cùm morietur puer: sic sedens e-regione sublata voce sua flebat.

17 Audivit autem Deus vocem ipsius pueri: quapropter inclamans Angelus Dei Hagaram e cœlo, dixit ei, quid tibi *est* Hagar? ne timeas: attendit enim Deus ad vocem ipsius pueri " in *loco* ubi est.

18 Surge, tolle puerum istum, & apprehende manu tua eum: nam in gentem magnam redigam eum.

19 Tum " aperuit Deus oculos illius, ut videret puteum aquarum: abiens itaque implevit utrem illum aqua, & bibendum dedit puero.

20 Deinde " adfuit Deus ipsi puero ita ut creverit, ("habitabat autem in deserto, eratq; "jaculator arcitenens,

21 Habitabat, inquam, in deserto Paranis) & accepit ei mater ejus uxorem, e terra Ægypti.

22 Fuit autem " illo tempore, ut alloqueretur Abimelec & Picol princeps militiæ ejus Abrahamum, dicendo, " Deus tecum est in omnibus quæ tu facis.

23 Nunc itaque jura mihi per Deum hîc, "*dira tibi imprecans*, si mentitus fueris mihi aut filio meo, aut nepoti meo, fore ut secundum benignitatem illam quam exercui erga te, exerceas erga me & erga regionem hanc in qua peregrinaris.

24 Dixit verò Abraham *quod ad* me, jurabo.

25 (Postquam reprehendenti Abrahamo Abimelecum, "propter puteum aquarum, quē vi occupaverant servi Abimeleci,

26 Dixisset Abimelec, nescio quis fecerit rem hanc: nam neque tu indicasti mihi, neque etiam ego audivi præterquam hodie)

27 Et accipiens Abraham greges & armenta "dedit Abimeleco: pepigeruntque ambo ipsi fœdus.

28 Statuerat autem Abraham septem agnas gregis " seorsim.

29 Dicenti itaque Abimeleco ad Abrahamum, quorsum septem agnæ istæ, quas statuisti seorsim?

30 Is dixit, ut has septem agnas accipias e manu mea: " quo fit mihi in testimonium me fodisse puteum hunc.

31 Idcirco vocavit *quisque* locum illum [b] Beer-schebahhum, quia ibi juraverant ambo.

32 Sic cū pepigissent fœdus Beer-schebahhi, surgens Abimelec & Picol princeps militię ejus, reversi sunt in regionem Pelischtæorum.

33 "Plantavit verò Abraham nemus Beer-schebahhi, & invocavit ibi nomen Jehovæ *Dei* fortis æterni.

34 Peregrinatus enim est Abraham in regione Pelischtæorum diebus multis.

15 *Sub unam arb.*] ne solis ardore conficeretur, sed quietius vitam in umbra finiret.
16 *Ut qui jacul.*] i. quantum sagittarii a scopo abesse solent.
17 *In loco ubi*] q.d. licet a paterna domo exulans, in deserto versetur, rebus ad vitam necessariis destitutus, non tamen eum dereliqui, sed ejus etiam hîc rationem habeo. Sic fidem hujus muliercuslæ fulcit de promissione suprà 16. 10. & factam Abrahamo præstat suprà 17. 20.
19 *Aperuit*] id est, effecit ut videret fontem vicinum, quē anteà, quamvis apertis esset oculis nō videbat: sic Lucę 24. 31.
20 *Adfuit*] favore, quod ad externa prosecutus est, ut promissiones factas præstaret.
Habitabat] ut prædixerat Angelus suprà 16. 12. ipse erit ferus homo.
Jaculator] id est, bellicosus, synecdochicè, ut angelus ibidem prædixerat.
22 *Illo tempore*] cùm adhuc Abraham habitaret inter Kadeschum & Schurem.
Deus tecum] q.d. tibi in omnibus favet, quod nos monet, ut tuam amicitiam expetamus.
23 *Dira tibi*] aposiopesis, ut supra. 14. 23.
25 *Propter puteum*] regio est siticulosa, ut apparet ex historia Hagaræ, & Deut. 11. 10. quamobrem non debet leviculum videri id de quo Abraham Regem interpellabat.
27 *Dedit*] ut testaretur nihil amplius offensionis animo suo hærere, se excusationem accipere, & in traditione hac beneficia accepta grato animo agnoscere.
28 *Seorsim*] nam negotium hoc de puteo, diversum erat ab altero de ineundo fœdere.
30 *Quo sit mihi*] id est, muneris hujus acceptio testetur te mihi sine controversia cedere hujus putei quem effodi usu atque dominio.
b *id est, puteum juramenti.*
33 *Plantavit verò*] ut qui statuerat diu ibi commorari, quod sequens versus ostendit.

CAPUT XXII.

Abraham ex divino oraculo Jitzchakum filium immolandum in locum imperatum adducit: ad quem jugulandum ubi manum admovet, divinitus prohibetur, & arietem ejus loco mactat: quo facto Deus obedientiam ejus probans, promissiones de hæreditate & de Christo ei & semini ejus juramento confirmat. Postremò nuncius Abrahamo affertur de familia fratris aucta, & nata Ribka, futura Jitzchaki uxore.

1 FUIT autem ʰhis ᵃ rebus transactis, ut Deus ipse ʺ tentaret Abrahamum: cùm dicenti ad eum ô Abraham, is dixisset, ecce me.

2 Dixit enim *Deus*, tolle nunc ʺfilium tuum, ʺunicum tuum, ʺquem diligis, Jitzchakum, ut abeas in regionem ʺ Morijæ: & offer eum ibi in holocaustum, super ʺ uno illorum mõtium, quem dixero tibi.

3 Surgens itaque Abraham ipso mane instravit ʺ asinum suum, & accepit duos pueros suos secum & Jitzchakum filium suum: & fissis lignis holocausti surrexit ut abiret ad locum quem dixerat ei Deus.

4 Tertio die cùm extulisset Abraham oculos suos, vidit ipsum locum e-longinquo.

5 Quapropter edixit Abraham pueris suis, consistite hic cum asino: ego verò & hic puer ibimus eousque, cúmq; adoraverimus, ʺrevertemur ad vos.

6 Et accipiens Abraham ligna holocausti, imposuit Jitzchako filio suo, accepit verò in manum suam ignem & cultrum: sic abibant ambo simul.

7 ʺAlloquens autem Jitzchak Abrahamum patrem suum dicebat, mi pater, qui dixit, ecce me fili mi: tum dixit *Jitzchak*, ecce ignem & ligna, at ubi *est* parva pecus ad holocaustum?

8 Cui dixit Abraham, Deus prospiciet sibi de parva pecude ad holocaustum, fili mi: cùm irent ambo simul.

9 Cumque pervenissent ad locum illum quẽ dixerat ei Deus, extructo ibi Abraham altari disposuit ligna: posteà colligans artubus Jitzchakum filium suum, imposuit eum altari supra ipsa ligna.

10 Et extendens Abraham manum suam, accepit cultrum ad jugulandum filium suum.

11 Inclamans verò ad eum Angelus Jehovæ e cœlo, dixit, ʺ Abraham Abraham: qui dixit, ecce me.

12 Tum dixit *Angelus*, ne extendas manum tuam in puerum hunc, nec facias ei quicquam: nunc enim ʺ expertus sum timentem Dei esse te, cùm non subtraxeris filium tuum, unicum tuum, a me.

13 Cùm autem sublatis Abraham oculis suis videret, quòd ecce aries ʺ retrò detinebatur in perplexitate *veprium* cornibus suis, abiens Abraham accepit arietem illum, obtulitque eum in holocaustum loco filii sui.

14 ʺPropterea vocavit Abraham nomen loci illius, Jehova providebit: ex quo dici solet hodie, ʺ in monte Jehovæ provid ebitur.

15 Inclamavit porro Angelus Jehovæ Abrahamum secundò, e cœlo:

16 Ac dixit, Per meipsum juro, dictum Jehovæ: quandoquidem fecisti rem hanc, & non subtraxisti filium tuum, unicum tuum:

17 ᵇMe prolixè benedicturum tibi & cumulatissimè multiplicaturum ʺsemen tuum, *ut sit numerosum* sicut stellæ cœli, & sicut arena quæ *est* in littore maris & hæreditariò possessurum semen tuum ʺ portam inimicorum suorum,

18 Ita ut ʺ benedictas se reputent in semine tuo omnes gentes terræ: quandoquidem auscultasti voci meæ.

19 Deinde reverso Abrahamo ad pueros suos, surgentes abierunt pariter Beer-schebahhum: habitabat enim Abraham Beer-schebahhi.

20 Fuit autem his rebus transactis, ut nunciaretur Abrahamo, dicendo, ecce peperit ipsa quoque Milca filios Nachori fratri tuo:

21 Hhutzum primogenitum suum, & Buzum fratrem ejus, & Kemuelem patrem Arami,

22 Cesedumque, & Chazonem, & Pildaschum, & Jidlaphum, etiamque Bethuelem:

23 Bethuel autem genuit ʺRibkam: octo istos peperit Milca Nachori fratri Abrahami.

24 Quòd verò ad concubinam ejus, cujus nomen Rëuma, ipsa quoque peperit Tebachum, & Gachamum, & Tachaschum, & Mahhacam.

1 *His rebus transf.*] q.d. postquam Abraham tot promissiones a Deo in Jitzchako acceperat, & tot benedictiones, ut earũ fructus gustaverat, hoc ei proponitur quod videbatur ex diametro pugnare cum promissionibus, quatum, fundamentum erat Christus ex Jitzchako nasciturus.

a Heb. *Post hac, ut infrà ver.*20.

Tentaret] examini eum subjecit, ut palim fieret qua fide erga se preditus esset.

2 *Tolle nunc*] tot sunt ferè distinctiones emphaticæ quot verba ad exaggerandam mandati gravitatem, fidemque Abrahami & obedientiam: vide suprà in 18.17.

Unicum tuum] post amandatum Jischmahhelem, eumque unum legitimè ex uxore natum.

Quem diligis] præ altero.

Morijæ] anticipatio, nam nominis causa ponitur infrà ver. 14. Est autem hæc regio ubi sita sunt Jeruschalajima. 2. Chron. 3. 1.

Uno illorum] nam montosa est regio, Psal. 125. 2.

3 *Asinum*] ad ferenda ligna, ver. 6.

5 *Revertemur*] fide reputabat Deũ posse Jitzchakum a mortuis suscitare, Heb. 11. 19. itaque nesciens formam rei futuræ, prophetavit.

7 *Alloquens*] hæc colloquii narratio plurimum ad ostendendam Abrahami πληροφορίαν & constantiam facit.

11 *Abraham*] anadiplosis festinationẽ in vocante ostẽdit & declarat eum in ipso articulo a filii cæde retractum esse, quo fuerat mactaturus.

12 *Expertus sum*] humanitus dictum.

13 *Retrò*] Videtur vox Angeli a tergo Abrahami insonuisse, ad quam cùm se convertisset, aries ille oculis ejus oblatus est.

14 *Propterea*] comparans cum eventu responsionem suam ad filium suprà ver. 8.

In monte Jeh.] q.d. ex eo quod ibi Abrahamo contigit, proverbium manavit: quo in rebus perplexis quarum nullus cernitur exitus ad Dei providentiam recurritur, dicendo, in monte Jehovæ providebitur, hoc est, suo tempore & loco, ut olim factum est.

b Heb. *quòd benedicendo benedicam tibi & multiplicando multiplicabo.*

17 *Semen tuum*] illud de quo dictum est, in Jitzchako vocabitur tibi semen, suprà 21. 12.

Portam] robur, potentiam, & imperiũ; nam munitiones & propugnacula in portis collocari solebant: & ibidem jus a magistratibus dici, ut passim in Scripturis apparet.

18 *Benedictas*] id est, fide se agnoscant in semine tuo, quod est Christus, esse benedictas.

23 *Ribkam*] cujus causâ hanc genealogiam superioribus adjecit Mosche, ut viam sibi muniret ad narrationem cap. 24.

CAPUT XXIII.

Saræ ætas & mors cum Abrahami planctu describitur, & locus ab eo emitur in quo uxorem sepelit.

1 FUIT autem vita Saræ centum viginti septem annorum, *hi* anni vitæ Saræ.

2 Quâ mortuâ in urbe Arbahhi (ea *jam dicitur* Chebron) in regione Cenahhani, ʺingressus est Abraham ad lugendum propter Saram, & ad deflendum eam.

3 Posteà surgens Abraham a facie mortui sui, allocutus est filios Chethi, dicendo,

4 ʺPeregrinus & inquilinus sum apud vos: date mihi possessionem sepulchri apud vos, ut sepeliam mortuum meum *sublatum* e conspectu meo.

5 Respondentes autem filii Chethi Abrahamo, dixerunt ei,

6 Audi nos domine mi, ʺ princeps Dei, tu inter nos, in selecto sepulchrorum nostrorum sepeli mortuum tuum: nemo ex nobis sepulchrum suum occludet tibi, quo minus sepelias motuum tuum.

7 Tum surgens Abraham incurvavit se coram populo ejus regionis, coram filiis Chethi:

8 Et locutus est cum eis, dicendo, si est in animo vobis ut sepeliam mortuum meum *sublatum* a conspectu meo: audite me & intercedite pro me apud Hhephronem filium Tzocharis:

2 *Ingressus est*] in tentorium Saræ: ita enim simul habitabant, ut sua tentoria separata haberent, sicut apparet ex fine cap. seq.

4 *Peregrinus*] ita benevolentiam sibi conciliat, & necessitatem suæ petitionis ostendit.

6 *Princeps Dei*] id est, quem nos, licèt nihil inter nos possidentem, Dei beneficiis eximiè ornatum agnoscimus: sic Abimelec suprà 21. 22. Deus est tecum.

9 Ut det mihi speluncam *loci* 'Macpelæ [a] sui, quæ *est* in extremitate agri ipsius, [b] justâ pecunia det eam mihi inter vos, in possessionem sepulchri.

10 (Hhephron autem 'sedebat inter filios Chethi) respondit verò Hhephron Chittęus Abrahamo, [c] audientibus filiis Chethi, coram omnibus ingredientibus portam civitatis suæ, dicendo,

11 Nequaquam, domine mi audi me: agrum illum do tibi, & speluncam quæ in eo *est* tibi do ipsam: [d] præsentibus popularibus meis do ipsam tibi, sepeli mortuum tuum.

12 Tunc incurvavit se Abraham coram populo regionis illius:

13 Et allocutus est Hhephronem audiente populo regionis illius, dicendo, 'sed si tu *es*, quæso audi me: '[e] oblatum pretium agri accipe a me: tum sepeliam mortuum meum ibi.

14 Respondens autem Hhephron Abrahamo, dixit ei.

15 Domine mi audi me, terra quadringentorum *siclorum* argenti, 'inter me & inter te, 'quid est? quare mortuum tuum sepeli.

16 Acquievit itaque Abrahā Hhephroni, & appendit Abrahā Hhephroni argentum illud, quod indicaverat audiētibus filiis Chethi: quadringentos '*siclos* argenti 'commeantis ad quemlibet mercatorem.

17 'Ita cessit ager Hhephronis qui *est* Macpelæ, quæ *est* e-regione Mamræ, ager cum spelunca ipsa quæ in eo *est*, omniqúe arbore quæ in agro *erat*, quod *denique erat* in toto termino ejus circumquaque,

18 Abrahamo in possessionem præsentibus filiis Chethi, coram omnibus ingredientibus portam civitatis ejus.

19 Post hæc demum sepelivit Abraham Saram uxorem suam in spelunca agri Macpelæ e-regione Mamræ (ea *jam dicitur* Chebron) in regione Cenahhani.

20 Cùm cessisset ager ille & spelunca quę *est* in eo, Abrahamo in possessionem sepulchri, *emptus* a filiis Chethi.

9 *Macpelæ*] nomen proprium est loci, ut apparet ex Hebræa constructione, infrà 17. & 19.

a Heb. *qui est ipsius.*

b Heb. *pleno argento, ut 1. Chro. 21. 22. & 24. quod explicatur infrà ver. 16.*

10 *Sedebat*] id est, unus erat ex illo cōsessu apud quem agebat Abraham.

c Heb *in auribus filiorum ut infrà 13. & 16.*

d Heb. *in oculis filiorum populi mei, sic infrà 18.*

13 *Sed si tu*] nam viri nomen audiverat Abraham, sed neque de facie noverat, neque adesse putabat.

Oblatum] ver. 9.

e Heb. *dedi argentum agri, id est, planè statui dare & jam offero.*

15 *Inter me &c.*] ut inter amicos (cujusmodi sumus) æstimari solet.

Quid est?] q.d. leviusculum est quàm ut propterea mortuum sepelire differas.

16 *Siclos*] Siclus in Lege est duplex: Communis, jam antelatam legem in rebus politicis receptus, & sacer, ad res sacras institutus lege, altero duplo major. Erat autem sacer 20. gerarum. Exod. 30. 13. & Jechezkel. 45. 12. gera. 16. granorum hordei. Continet ergo communis siclus (de quo hîc Moschen agere verisimile est, cùm de emptione rei non sacræ ante legem facta quæritur) 10. geras, id est, 160. grana hordei. Efficiunt autem 160. grana scrupulos nostrates sex, & duos trientes, sive duas drachmas & grana 16. Sic 400. sicli argentei efficiunt centum undecim uncias argenti, duos scrupulos, & duos trientes scrupuli.

Commeantis] id est, ea quantitate & qualitate, ut etiam inter ipsos mercatores (qui in expendendo numismatum pretio sunt diligentissimi) translatitium & receptum esse posset. 17 *Ita cessit*] His versibus locum emptum, venditorem, testes, & alias circumstantias accuratè, & fusiore quàm solet stylo, proponit Mosche, idque verbis desumptis ex publicis emptionis tabulis, in quas omnia exactè referri solent: ut perpetuum esset documentum posteris Abrahami de legitima illius loci possessione.

CAPUT XXIIII.

Abraham senex filio de uxore prospiciens, fidum famulum jurejurando obstrictum ad eam quærendam amandat: qui in Mesopotamiam Deo duce profectus, Ribkam Jitzchaki consanguineam ei in uxorem obtinet, Jitzchak verò eam ad se adductam uxorem accipit.

1 ABRAHAM autem erat 'senex, vergens ætate: benedixeratq; Jehova Abrahamo in omnibus.

2 Tunc edixit Abraham servo suo seniori familiæ suæ, qui præerat in omnibus quæ *erant* illi, 'pone nunc manum tuam sub femore meo:

3 Ut jurejurando obstringam te per Jehovam Deum cœli Deumque terræ, te non accepturum uxorem filio meo ex filiabus 'Cenahhanęi *populi*, [a] inter quem habito.

4 Sed te ad regionem meam & ad cognationem meam profecturum, & accepturum uxorem filio meo Jitzchako.

5 Dicenti autem ad eum servo illi, fortassis nolet mulier illa [b] sequi me in terram hanc: an [c] omnino reducam filium tuum in regionem illam ex qua egressus es?

6 Edixit Abraham, Cave tibi ne reducas filium meum illuc.

7 Jehova Deus cœli, qui assumpsit me e domo patris mei & e regione cognationis meæ, quiq; locutus est mihi, & qui juravit mihi dicendo, semini tuo dabo regionem hanc: ipse mittet Angelum suum ante te, ut accipias uxorem filio meo inde.

8 'Quòd si nolet mulier illa sequi te, tu insons eris ab adjuratione mea hac: modò filium meum ne reducas illuc.

9 Ponens itaque servus ille manum suam sub femore Abrahami Domini sui, juravit ei super hac re.

10 Deinde accepit servus ille decem camelos e camelis domini sui, ut proficisceretur: (omnes enim opes domini sui *habebat* in manu sua) surgensque profectus est in Syriam [d] interamnem 'ad civitatem Nachoris.

11 Ubi faciens 'ut flecterent genua cameli extra civitatem ipsam, juxta puteum aquæ, tempore vespertino, quo tempore egredi solent haurientes *mulieres*,

12 Dixit, Jehova Deus Domini mei Abrahami, fac quæso ut obveniat mihi hodie: & exerce benignitatem *hanc* 'erga dominum meum Abrahamum.

13 (Ecce ego consisto juxta fontem aquarum, & filiæ hujus civitatis egrediuntur ad hauriendum aquam)

14 'Ut puella illa quę mihi ad se dicenti, inclina quæso hydriam tuam, ut bibam, responderit bibe, etiamque camelis tuis bibendum dabo, sit ea quam destinaveris servo tuo Jitzchako: & hac re experiar te exercuisse benignitatem erga dominū meū.

15 [e] Evenit autem idipsum: nondum desierat loqui, cùm ecce Ribka egrediebatur, quæ nata fuerat Bethueli filio Milcę uxoris Nachoris fratris Abrahami, habens hydriam suam super humerum suum.

16 (Puella autem ista erat formâ bonâ valde, virgo quam vir non cognoverat) cumque descendens ad fontem illum implevisset hydriam suam, atque ascenderet:

17 Accurrens servus ille obviam ei, dixit, sine me sorbere quæso parum aquæ ex hydria tua.

18 Quæ dixit, bibe, domine mi: [f] festinanterque demittens hydriam suam super manum suam, bibendum dedit ei.

19 Cumque desiisset dare ei bibendum, dixit, etiam camelis tuis hauriam, usque-dum absolverint bibere.

20 Et festinanter, deplens hydriam suam in aqualiculum, cucurrit denuò ad puteum ut hauriret, hausitque omnibus camelis ejus.

1 *Senex*] natus 140. annos, ut colligitur ex 25. 20. ideò tempus videbat esse consulendi filio.

2 *Pone*] ut fecit Jahhakob infrà. 47. 9. Ritus olim usitatus in juramentis, quæ superiores a domesticis exigebant: eū adhuc apud Aethiopas & Indos servari Abben Hhezra dicit.

3 *Cenahhanæi*] a Deo rejecti, a fœdere exclusi, & exitio destinati, suprà 9. 25. & 15. 16.

a Heb. *in cujus medio.*

b Heb. *ire post me, & sic deinceps.*

c Heb. *reducendo reducam.*

8 *Quòd si*] ipse quidem erat certus de providentia Dei, sed ut servo sollicitè ne quid temerè juret caventi satisfaciat ita respondet.

d Heb. *duorum fluviorum, id est, Mesopotamiam, quæ inter Tygrin & Euphratem sita est.*

10 *Ad civitatem Nac.*] non Urem Chaldęorum, ubi natus erat, sed Charanem Mesopotamiæ, in qua habitabat, ut ex 28. cap. liquet.

11 *Ut flecterent*] id est, quiescerent pro Arabicorum camelorum natura.

12 *Erga dominum*] cujus res, non mea agitur.

14 *Ut puella*] Rei eventus declarat non superstitiosa divinatione, sed divino instinctu motum fuisse servum ut sibi signum hoc proponeret ad fidem suam confirmandam. Simile est de Jonathane & armigero, 1. Schē. 14. 9. & 10. Simile etiam quod de Gidhhone legitur Judic. 7. 13. & seq. nisi quod expressè Gidhhoni dicitur a Deo propositum, hîc non exprimitur.

e Heb. *fuit: ut infrà 41. 13. & 1. Schem. 4. 1.*

f Heb. *festinavit ut demitteret: sic infrà 20. festinavit ut deplerct: item ver. 46.*

ejus.

21 Intereà vir ille * stupebat super ea, tacitus *observans* ut cognosceret utrum secundasset Deus viam suam, néc ne.

22 Fuit autem postquam absolverunt cameli bibere, ut depromptum *tradens* vir ille g monile aureum cujus pondus *erat* dimidiati * sicli, & duas armillas imponens manibus ejus, quarum pondus *erat* decem * aureorum:

23 (Cùm eo dicente, filia cujus es? indica nunc mihi estne in domo patris tui locus nobis ad pernoctandum?

24 Illa dixisset ad eum, filia sum Bethuelis filii Milcæ, quem peperit Nachori,

25 Dixisset quoque ad eum, tum stramen tum pabulum multum *est* penes nos, tum etiam locus ad pernoctandum)

26 Verticem inclinaret vir ille, & incurvaret se Jehovæ,

27 Dicens, Benedictus *sit* Jehova Deus domini mei Abrahami, qui * non dereliquit benignitatem suam & fidem suam, h quin *exerceret eam* erga dominum meum: quod ad me, * hac eadem via deduxit me Jehova in domum agnatorum domini mei.

28 Itaque currens puella nunciavit in domo matris suæ, ut res istæ *se* habebant.

29 Ribkæ autem *erat* frater, cujus nomen Laban: cucurrit ergo Laban ad virum illum foras ad fontem:

30 (Fuit autem *hoc*, cùm vidisset monile illud & armillas super manus sororis suæ, & cùm audisset verba Ribkæ sororis suæ dicentis, ita allocutus est me vir ille) venitque ad virum illum: qui ecce adstabat camelis prope fontem.

31 Et dixit *Laban*, ingredere * benedicte Jehovæ: quare maneres foris? nam ego expedivi domum, & locum pro camelis istis.

32 Ingressus itaque vir ille domum ipsam, solvit camelos: deditque *Laban* stramen & pabulum camelis, & aquam ad lavandum pedes illius, pedesque virorum qui *erant* cum illo.

33 Sed cùm apponeretur illi ut comederet, dixit, non comedam usquedum locutus fuero verba mea: dixit ergo *Laban*, loquere.

34 Tum dixit, Servus Abrahami ego *sum*.

35 Jehova autem benedixit Domino meo valde, adeò ut magnus evaserit: dedit enim ei greges & armenta & argentum & aurum, servosq; & ancillas, & camelos & asinos.

36 Præterea peperit Sara uxor domini mei filium domino meo, i * postquam senuit ipsa: qui dedit ei quicquid habet.

37 Jurejurando autem obstrinxit me Dominus meus dicendo, ne accipias filio meo uxorem e filiabus Cenahhanæi *populi*, in cujus regione ego habito.

38 *Dira tibi imprecare*, nisi ad domum patris mei proficiscaris & ad familiam meam, ut accipias uxorem filio meo.

39 Cumq; dicerem ad dominum meum, fortassis non sequetur me mulier illa,

40 Dixit ad me, Jehova in cujus conspectu continenter ambulavi, mittet Angelum suum tecum, & secundabit viam tuam, ut accipias uxorem filio meo e familia mea, & e domo patris mei.

21 *Stupebat*] ad divinæ prouidentiæ κὴ οἰκονομίας considerationem, cùm eventus omnino proposito signo responderet.

g *Sive spiram ut Plinius vocat, Græcè* ςλεγγίδα.

22 *Sicli*] vide suprà 23.16.

Aureorum] supple siclorum: nam ubicunque auro & argento (quæ nomina, ut & reliquorum metallorum, apud Hebræos plurali carent) numeralia nomina juncta leguntur, pro siclis ejusdem metalli usurpantur.

27 *Non dereliquit*] id est, continenter prosecutus est, Liptote.

h Heb. *a domino meo. peregrina verbi constructio ostendit supplendum esse verbum cui conveniat.*

Hac eâdem viâ] benignitatis & fidei, ut ver. 48. quasi dicat, tam benignè mecum egit atq; fideliter, quàm egisset cum domino meo si hoc iter ipse suscepisset.

31 *Benedicte Jehovæ*] vide infra 26.29.

i Heb. *post senectutem suam.*

36 *Postquam senuit*] præter naturæ ordinem & expectationem omnium: summi favoris indicium, & spem certam faciens de felice filii successu.

41 Tunc insons eris ab execratione mea cùm veneris ad familiam meam: etsi non dabunt tibi, tunc eris insons ab execratione mea.

42 Veniens ergo hodie ad fontem istum, dixi, Jehova Deus domini mei Abrahami, si tu nunc secundas viam meam per quam ego ambulo:

43 (Ecce ego consisto juxta fontem aquarũ) *fac* ut sit virgo illa mox egressura ad hauriendum, ad quam dicenti, da mihi quæso bibendum parum aquæ ex hydria tua,

44 Responderit mihi, etiam tu bibe, etiamque camelis tuis hauriam, ea ipsa *sit* uxor, quam destinavit Jehova filio domini mei.

45 Ego nondum absolveram loqui cum animo meo, cùm ecce Ribka egressa est *habens* hydriam suam super humerum suum, descendensq; ad fontem hausit: ad quam cùm dixissem, da mihi bibendum quæso,

46 Festinanter dimittens hydriam suam a se, dixit, bibe etiamque camelis tuis bibendũ dabo: bibi itaque, & etiam camelis meis bibendum dedit.

47 Quare interrogavi eam dicens, filia cujus es? quæ cùm dixisset, filia Bethuelis filii Nachoris, quem peperit ei Milca, posui monile istud supra nasum ejus, & armillas istas super manus ejus:

48 Et inclinans verticem incurvansq; me Jehovæ, benedixi Jehovæ Deo domini mei Abrahami, quòd duxisset me per viã k veram, ad accipiendum filiam fratris domini mei pro filio ejus.

49 Nunc igitur si estis exerciturí * benignitatem & fidem erga dominum meum, indicate mihi: sin autem minus, indicate mihi, ut convertam me * ad dexteram vel ad sinistrã.

50 Cui respondens * Laban & Bethuel dixerunt, a Jehova profecta est hæc res: non possumus eloqui tibi malum aut bonum.

51 Ecce Ribka l tibi exposita *est*, accipe & abi, ut sit uxor filio domini tui, quemadmodũ locutus est Jehova.

52 Fuit itaque ut audiens servus Abrahami verba eorum, incurvaret se ad terram usque Jehovæ:

53 Et proferens servus ille supellectilia argentea & supellectilia aurea ac vestes, daret ea Ribkæ, similiter res pretiosas daret fratri ejus & matri ejus.

54 Deinde comederunt & biberunt ipse & viri illi qui cum ipso *erant*, ac pernoctaverunt: cumque mane surrexissent, dixit servus ille, remittite me ad dominum meum.

55 Dicente verò fratre ipsius *Ribkæ* & matre ipsius, Resideat hæc puella nobiscum *aliquot* dies saltem m decem, postea abito,

56 Dixit ad eos, ne remoremini me, cùm Jehova secundaverit viam meam: remittite me ut abeam ad dominum meum.

57 Tunc dixerunt, vocemus puellam ipsam, & interrogemus * ex ore ejus.

58 Vocantes ergo Ribkam dixerunt ad eam, n visne proficisci cum hoc ipso? Dixit illa, proficiscar.

59 Dimittentes itaque Ribkam * sororem suam & * nutricem ejus, servumque Abrahami ac viros ejus:

60 Benedixerunt Ribkæ, dicentes ei, ô soror nostra

k Heb. *veritatis.*

49 *Benignitatem & fi.*] postulatum concedendo, & bona fide præstando officium quod debetis consanguineo vestro.

Ad dexteram vel] id est, aliò deflectam, opponuntur enim ista rectæ viæ: proverbialis formula.

50 *Laban & Bethuel*] filius hîc in assensu præbendo patri præponitur, quia familiam paternam gubernabat (fortassis valetudinarius erat pater) & quia prudentiâ valebat in administratione rei familiaris, ut apparet ex cap. 28. & sequentibus, in historia rerum cum Jahhakobo gestarum: quare nulla deinceps fit patris mentio.

l Heb. *coram te*]

m Heb. *decadem* dierum.

57 *Ex ore ejus*] id est, ejus consensum non de nuptiis, sed de subita hac profectione, ut sequens versus docet.

n Heb. *isne profectura.*

59 *Sororem*] id est, sanguine junctam: erat enim tantùm Labanis soror.

Nutricem] Deboram, de qua infrà 35.8.

nostra, tu evadas in mille myriadas, & hæreditariò possideat semen tuum "portam inimicorum suorum.

61 Surgens verò Ribka & puellæ ejus, insidentesque camelis secutæ sunt virum illum: acceptaque servus ille Ribkâ abiit.

62 Jitzchak autem veniebat ex deambulatione ad puteum "Lachai roi: nam ipse habitabat in regione meridiana *Cenahhanaa*.

63 (Egressus enim fuerat Jitzchak ad [o] meditandum in quodam agro, appetente vespera) cumque sublatis oculis suis aspiceret, ecce cameli venientes.

64 Ribka quoque sublatis oculis suis cùm videret Jitzchakum, [p] dejecit se de camelo.

65 (Dicenti enim *Ribkæ* ad servum illum, quis *est* vir iste qui ambulat per agrum illum obviam nobis? responderat servus ille, is *est* dominus meus) & accepto peplo "operuit se.

66 Enarravit autem servus ille Jitzchako omnes res quas gesserat.

67 Et introducens eam Jitzchak in tentorium illud *quod fuerat* Saræ matris suæ, accepit Ribkam ut esset ei uxor, & amavit eam: sic consolatus est se Jitzchak "post *obitum* matris suæ.

Portam inim.] vide supra 22. 17. annot.

62 Lachai roi.] de quo suprà 16.13.

o vel orandum.

p Heb. decidit sponte.

65 Operuit se] in pudoris & subjectionis signum: vide annot. suprà 20.16.

67 Post obitum] ex quo tertius annus agebatur, necdum tamen dolorem ejus deposuerat.

CAPUT XXV.

Abraham ex novo conjugio liberos suscipit, quos a Jitzchako (ut solus hæres sit) cum muneribus dimittit: deinde mortuus, a duobus senioribus filiis sepelitur. Jischmahhelis ætas, mors, gens, & termini illius describuntur. Jitzchak geminos suscipit, quorum prior posteriori jus primogenitorum vili pretio vendit.

1 [a] DEINDE verò Abraham accepit uxorem, cujus nomen Ketura.

2 Quæ peperit ei Zimranem, & Jokschanem, & Medanem, & Midjanem, Jischbakum quoque, & Schuachum.

3 Jokschan autem genuit Schebam & Dedanem: filii verò Dedanis fuerunt "Aschurimus, & Letuschimus, & Leummimus.

4 Filii autem Midjanis, Hhepha, & Hhepher, & Chanoc, & Abidahh, & Eldahha: omnes hi *fuerunt* filii Keturæ.

5 "Dederat autem Abraham quicquid *erat* sibi, Jitzchako:

6 Filiis verò concubinarum uxorum quæ *fuerunt* [b] sibi, dedit Abraham dona: ac dimisit eos a Jitzchako filio suo, dũ adhuc viveret, Orientem versus, in regionem Orientalem.

7 [c] Hoc autem *est* tempus annorum vitæ Abrahami, quibus vixit: "centum septuaginta quinque anni.

8 Et expirans mortuus est Abraham "in canitie bona, [d] senio satur: sic "aggregatus est ad populos suos.

9 Sepelieruntque eum Jitzchak & Jischmahhel filii ejus in spelunca Macpelæ, in agro Hhephronis filii Tzocharis Chittæi, qui *est* e-regione Mamræ,

10 Agro, *inquam*, illo quem emerat Abraham a filiis Chethi: ibi sepultus est Abraham cum Sara uxore sua.

11 Fuitque post mortem Abrahami, ut "benediceret Deus Jitzchako filio ejus: habitabat autem Jitzchak juxta puteum "Lachai roi.

12 "Atque hæ *sunt* generationes Jischmahhelis filii Abrahami, quem peperit Hagar Ægyptia ancilla Saræ, Abrahamo.

13 Hæc, inquam, nomina filiorum Jischmahhelis, [e] quibus appellantur per generationes suas: primogenitus Jischmahhelis Nebajoth, deinde Kedar, & Adbeel, & Mibsam,

14 Et Mischmahh & Duma, & Massa,

15 Chadar, & Tema, Jethur, Naphis, & Kedma.

16 Hi fuerunt filii Jischmahhelis, & hæc nomina eorum per villas eorum, & per castella eorum, duodecim principes per nationes suas.

17 (Hi autem *sunt* anni vitæ Jischmahhelis, centum triginta septem anni, deinde expirans mortuus est: sic aggregatus est ad populos suos.

18 Qui habitaverunt a Chavila usque Schurem, quod *desertum est* e-regione Ægypti, usque quà venis in Assyriam, coram omnibus fratribus suis "longè lateque habitavit.

19 Hæc verò *sunt* [f] quæ acciderunt Jitzchako filio Abrahami: Abrahã genuit Jitzchakum.

20 Erat autem Jitzchak natus quadraginta annos, cùm acciperet Ribkam filiam Bethuelis Syri, ex Padane Syriæ, "sororem Labanis Syri sibi in uxorem.

21 Posteà supplex oravit Jitzchak Jehovam "ob uxorem suã, eo quòd sterilis *erat*: & exoratus est illi Jehova, ita ut conceperit Ribka uxor ejus.

22 Cumque [g] inter se conquassarent filii ejus in ea, dixit, si sic est, "quorsum ego? abiit igitur "ad consulendum Jehovam.

23 Cui dixit Jehova, "duæ gentes *sunt* in ventre tuo, & duæ nationes, *editæ* ex ventre tuo separabuntur: quarum [h] natio una "robustior erit alterâ, & major serviet minori.

24 Completis itaque diebus ejus ad pariendum, ecce gemini in ventre ejus.

25 Prodiit autem prior rufus, totus tanquam toga villosa: ideò vocarunt nomen ejus [i] Hhesavum.

26 Posteà verò prodiit frater ejus, cujus manus tenebat calcaneum Hhesavi: ideò vocavit *quisque* nomen ejus [k] Jahhakobum. Erat autem Jitzchak natus sexaginta annos, cùm *illa* pareret eos.

27 Deinde cùm crevissent isti pueri, fuit Hhesav vir peritus venationis, vir agrestis: Jahhakob verò vir integer, habitabat "in tentoriis.

28 Amabat itaque Jitzchak Hhesavum, quia venatio *grata erat* in ore ejus: Ribka verò

a Heb.] & adjecit Abraham & accepit.

3 Aschurimus] Hæc nomina etsi pluralia terminatione, numero tamen singularia & significatione sunt propria, ut Muppim, Chuppim, & Chuschim, infr. 46.21 & 23.

5 Dederat] nam unicus erat ex uxore, suprà 22. 2. & temporaliũ spiritualiumque promissionum divinitus, antequàm nasceretur, hæres institutus, suprà 15. 4.

b Heb. Abrahamo, ut suprà 12.1.

6 In regionem orient.] ubi est Arabia utraque.

c Heb. hi autem sunt dies annorum.

7 Centum] ita vixit peregrinus 105. annos, & nepotes reliquit 15. annorum.

8 In canitie] ut promissum fuerat suprà 15.5. d Heb. senex & satur. Aggregatus est] id est, reliquis ante ipsum mortuis adjunctus: quod item dicitur de Jischmahhele, infrà 17.

11 Benediceret] ei confirmaret benedictiones parenti factas, supra 17.19.

Lachai roi] suprà 16 13. & 24.62.

12 Atque] sequentibus ostendit fidem Dei in servandis iis quæ promiserat suprà 15. 10. & 12.

e Heb. cum nominibus suis.

18 Longè lateq; hab.] nimirum coram omnibus fratribus suis, ut promiserat suprà 16.12. nam verbum Hebræum hîc, ut Judic. 7. 12. significat longè lateque diffundi.

f Heb. generationes Jitzchaki, ut suprà 6.9.

20 Sororem Labanis] hic propter historiam Jahhakobi (cujus socer fuit) nominatur.

21 Ob uxorem] id est, ea præsente & unà cum illa.

g vel irruerent alter in alterum.

22 Quorsum ego] tamdiu oravi supplex ut mihi concederetur proles? Aposiopesis in pathetico sermone frequens.

Ad consulendum] per aliquem Prophetam, fortasse socerum qui idem dicitur propheta suprà 20.7.

23 Duæ gentes] duarum gentium autores inter se diffidentes, quorum diffidium in posteris ipsorum continuabitur.

h Heb. natio præ natione robusta erit.

Robustior erit] id est, ea quæ ex minore nascetur victoriam obtinebit, conjunctam fœderis continuatione: in quo præter Christum & vitæ cœlestis hæreditatem, hujus quoque vitæ benedictiones comprehendebantur. Quamobrem rectè adducitur hic locus ab Apostolo Rom. 9 12. & victoria hæc gratuitæ electioni Dei, unico promissionum ejus fœderisque fundamento in Christo attribuitur.

i id est perfectum, nam perfectior quàm pueri solent, videlicet pilis instructus, prodiit.

k id est, manu tenentem calcaneum: nam ex manu & calcaneo compositum nomen est. Sed paronomasia in vertendo perit.

27 In tentoriis] pecuariam & rem domesticam exercens: ideò tentoriis in plurali scribit, q.d. vel domi erat, vel apud greges: ut suprà 4. 20. Jubal degentium in tentoriis autor fuisse dicitur.

amabat Jahhakobum.

29 [a]Coquente autem Jahhakobo [l]jusculum, veniebat Hhesav ex agro, eratque fessus:

30 Quamobrem dixit Hhesav ad Jahhakobum, sine me haurire de isto edulio [m]admodum rufo, nam fessus sum: idcirco vocavit *quisque* nomen ejus [n]Edomum.

31 Respondenti vero Jahhakobo, vende jam hodie primogeniti jus tuum mihi:

32 Dixit Hhesav, ecce ego [a]propero ad mortem: quorsum ergo mihi jus primogeniti?

33 Cui dixit Jahhakob, jura mihi jam hodie, qui juravit ei: sic vendidit jus suum primogeniti Jahhakobo.

34 Jahhakob verò dedit Hhesavo panem & jusculum lentium, qui [a]comedit ac bibit, deinde surgens abiit: sic contempsit Hhesav jus ipsum primogeniti.

29 *Coquente*] hoc puerorum factum etsi videtur ridiculum, tamen non frustrà describit Mosche: divinæ enim voluntati, qua major minori subjectus est, inservit, ut etiam benedictio a patre decepto in minorem collata, infra 27.29. quod tandem completum est sub Davide. 2. Schem. 8.14.

l Heb. *coctionem.*

m Heb. *rufo rufo: anadiplosis loco superlativi.*

n *id est, rufum.*

32 *Propero ad*] quasi dicat feras venando pericula mortis quotidie subeo, ita non modo juris sed etiam vitæ præsentis (quam pluris facio) curam omnem abjicio: quòd si ab illis discerpar, quid proderit mihi jus primogeniti? Sic profanus Hhesav sacrum Dei jus abjicit: vide Heb. 12. 16. 34 *Comedit*] hac congerie impœnitentia Hhesavi describitur, qui neque vilitate pretii a tanta rei venditione est deterritus, neque inter comedendum aut postquàm comedisset, ulla ratione resipuit.

Caput XXVI.

Jitzchak fame impulsus in Aegyptum cogitat: sed monitus a Deo Gerari subsistit: ubi etsi de promissionibus patri factis confirmatus est, tamen metu mortis uxorem suam fingit sororem esse: quo nomine a Rege objurgatus quidem, sed publico edicto confirmatus est. Deinde cùm Dei beneficio opulentior effectus, injuriâ Pelischtæorum gravius premeretur, Beerschebahhum secessit, ubi Dei oraculo denuò confirmatus, & a Rege Gerari in fœdus ascitus est.

1 FUIT autem fames in ea regione, præter famen illam priorem quæ fuerat [a]temporibus Abrahami: quapropter profectus est Jitzchak ad Abimelecum Regem Pelischtæorum Gerarum.

2 Apparens enim ei Jehova, dixerat, [a]ne descendas in Ægyptum, sed habita in ea regione quam dixero tibi.

3 Peregrinare in hac regione, & ero tecum ac benedicam tibi: nam tibi & semini tuo dabo omnes regiones istas, ut stabiliam [a]juramentum illud quod juravi Abrahamo patri tuo.

4 Multiplicabo enim semen tuum *ut sit numerosum* sicut stellæ cœli, & dabo semini tuo omnes regiones istas: & benedictas se reputabunt in semine tuo omnes gentes terræ:

5 Propterea quod auscultavit Abraham voci meæ, & observavit [a]observationem meam, præcepta mea, statuta mea, & leges meas.

6 Concedit itaque Jitzchak Gerari.

7 Interrogantibusque viris loci illius de uxore ipsius, dicebat, soror mea est, nam metuebat dicere, uxor mea *est*: [a]*dicebat enim, cavendum* ne occidant me viri hujus loci propter Ribkam, eo quòd bonâ formâ sit.

8 Fuit autem cùm [b]multos dies ibi egisset, ut prospectaret Abimelec rex Pelischtæorum per fenestram: & videret quòd ecce Jitzchak colludebat cum Ribka uxore sua.

1 *Temporibus Abr.*] suprà 12.7.

2 *Ne descendas*] ut patris exemplo cogitabas.

3 *Juramentum illud*] quod te præsente præstitum est, ubi fueras immolandus suprà 22.17.

5 *Observationem*] hoc generis nomen est, cujus tres voces quæ sequuntur sunt veluti species: qua congerie vocum, diligens & syncera Abrahami in omnibus obedientia commendatur.

a *Eclipsis supplenda h. c. ut infrà 9. vide suprà 3.22.*

b Heb. *prorogati essent ei ibi dies.*

9 Quapropter vocato Abimelec Jitzchako dixit, Certè ecce uxor tua est: quomodo ergo dixisti, soror mea est? ad quem dixit Jitzchak, quia dicebam, *cavendum* ne moriar propter eam.

10 Tum dixit Abimelec, quid hoc *est quod* fecisti nobis? parum *abfuit* quin concubuerit unus ex hoc populo cum uxore tua: sic adduxisses super nos [a]reatum.

11 Præcepitque Abimelec toti populo suo, dicendo, qui tetigerit hunc virum aut uxorem ejus, [c]omnino morte plectetur.

12 Serens autem Jitzchak in terra illa adipiscebatur anno quoque centuplas mensuras: adeò benedicebat ei Jehova.

13 Sic crescebat vir ille, & [d]progrediebatur continenter crescendo, usque-dum crevisset valde.

14 Fuit enim ei possessio gregum, & possessio armentorum, & famulitium adeò magnum, ut inviderent ei Pelischtæi:

15 Et omnes puteos quos foderant servi patris ejus temporibus Abrahami patris ejus, occluderent Pelischtæi, implentes eos pulvere:

16 Diceretque Abimelec ad Jitzchakum, discede a nobis, nam multò potentior factus es nobis.

17 Itaque discessit inde Jitzchak, & castris positis in valle Gerari, consedit in ea.

18 ([e]Refoderat enim Jitzchak puteos aquarum quos foderant temporibus Abrahami patris sui, quósque occluserant Pelischtæi post mortem Abrahami: & indiderat eis nomina, secundum nomina quæ indiderat eis pater ejus)

19 Fodientesque servi Jitzchaki in ea valle, invenierunt ibi puteum aquarum [a]viventium.

20 Contenderunt autem pastores Gerari cum pastoribus Jitzchaki, dicendo, nostræ *sunt* hæ aquæ: quamobrem vocavit nomen putei illius [f]Hhesekum, quia sponte litem moverant cum ipso.

21 Deinde cùm fodissent puteum alterum, contenderunt etiam propter illum: quamobrem vocavit nomen ejus [g]Sitnam.

22 [a]Refigens verò inde tentorium cùm effodisset puteum alium, non contenderunt propter eum: quapropter vocavit nomen ejus [h]Rechobothas, dicebat enim *sic vocandus est*, quia jam dilatavit Jehova nobis *terminos*, ut fructuosi simus in hac regione:

23 Posteà ascendit inde Beer-schebahhum.

24 Apparuitque ei Jehova [a]illa ipsa nocte, dicens, Ego sum Deus Abrahami patris tui: ne timeas, nam tecum sum, benedicamque tibi, & multiplicabo semen tuum propter Abrahamum servum meum.

25 Extructo itaq; ibi altari invocavit nomen Jehovæ, tetenditque ibi tentorium suum: & foderunt ibi servi Jitzchaki puteum.

26 [a]Abimeleco autem veniente ad eum Geraro, cum Achuzatho amico suo, & Picole principe exercitus sui:

27 Dixit Jitzchak ad eos, cur venistis ad me?

10 *Reatum*] id est, conjecisses nos in peccatum, cujus pœna fuisset nobis subeunda: Hebræa enim vox significat reatum, & reatus pœnā.

c Heb. *moriendo morte plectetur.*

d Heb. *ibat eundo & crescendo: ut suprà 8.3.*

e Heb. *reversus erat ut foderet*

19 *Viventium*] id est, perennium & perpetuò scaturientium.

f *id est, litem.*

g *id est, odium, inimicitias, contradictionē.*

22 *Refigens*] vide suprà in 13.8.

h *id est, dilationes.*

24 *Illa ipsa*] quò eò pervenit: apparuit autem, ut tristem de injuriis acceptis consolaretur, & juberet subsistere.

26 *Abimeleco*] sic declarat Deus se eodem favore filium prosequi, quo Abrahamum fuerat prosecutus ad quem similiter petendi fœderis causâ venerat Abimelec, suprà 21.

mei cùm vos oderitis me,& dimiseritis me a vobis?

28 Qui dixerunt,[l] certò perspeximus[*] esse Jehovam tecum,ideò diximus, sit nunc [*] execratio inter nos,*hoc est*, inter nos & inter te: pangamus itaque fœdus tecum.

29 *Dira tibi imprecare*[*] si nos affeceris malo, [*]quemadmodum [*] non tetigimus te, & quemadmodum te [*]duntaxat beneficio affecimus,dimisimúsq; te [*]cum pace: tu nunc *annue*[*] benedicte Jehovæ.

30 Cùm itaque fecisset eis convivium,comedissentque & bibissent,

31 Surgentes mane juraverunt [k] alter alteri: deduxitq; eos Jitzchak, & abierunt ab eo cum pace.

32 Fuitq; eo ipso die ,ut venientes servi Jitzchaki nunciarent ei de [*]puteo illo quem foderant,dicerentq; ei,invenimus aquas.

33 Et vocavit illum [l] Schibhham: idcircò nomen civitatis illius est [m] Beer-schebahh,usque ad hunc diem.

l Heb. *perspiciendo perspeximus*, vide suprà 2.16.& 17.
28 *Esse Jehovam*] vide supr. 21.22.
Execratio] id est, juramentum execratione conjunctū,qua sibi male precatur, jurans, si juramentū violet: Synecdoche.
29 *Si nos*] summa fœderis erat,ne alter noceret alteri.
Quemadmodum] his verbis objectum odium diluunt,& petitionis suæ æquitatem ostendunt: qua eadem ratione usi sunt suprà 21. 23.
Non tetigimus] nam ita edicto caverat suprà ver. 11.
Duntaxat beneficio] hospitio excipientes,& ad participanda cõmoda regionis nostræ admittentes.
Cum pace] id est, salvis personis, rebusq; tuis omnibus. *Benedicte Jehovæ*] honorifica appellatio illius temporis, quâ etiam Laban servum Abrahami appellavit suprà 24. 31. k Heb. *vir fratri suo.* 32 *Puteo illo*] de quo suprà ver. 25. l *id est, juramentum.* m *id est, puteum juramenti : vide suprà 21.31.*

CAPUT XXVII.

Hhesav Cenahhanæas uxores parentibus invisas ducit : quem dum senex Jitzchak & oculis captus venatum mittit, benedicturus ei post allatam prædam, minor filius astu matris cum vestitu maioris domesticóque edulio suppositus, benedictionem imprudente patre surripit : qua fraude retecta frater reversus benedictionem minimè recuperat, sed alteri nihilominus Deo autore confirmatur. Quare cùm major minorem odio capitali prosequeretur, mater consilium de ablegando filio, callidè ipsi maritóque proponit.

1[*] Cum autem esset Hhesav natus quadraginta annos, duxit uxorem Jehuditham filiam Beeri Chittæi, & Basmatham filiam Elonis Chittæi:

2 Quæ fuerunt [a] amaritudini animis Jitzchaki & Ribkæ.

3 Deinde fuit cùm senuisset Jitzchak, & caligarent oculi ejus ne videret, ut vocans Hhesavum filium suum majorem,diceret ad eum, fili mi: qui dixit ad eum, ecce me.

4 Tum dixit, ecce nunc senui, non novi diem mortis meæ.

5 Jam itaque sume quæso arma tua, pharetram tuam & arcum tuum,exiensq; in agrum venare mihi venationem:

6 Paratisque mihi cupediis quemadmodum diligo, afferto eas ad me ut comedam: & [*] benedicet tibi anima mea priusquam moriar.

7 (Ribka autem audiebat cùm alloqueretur Jitzchak Hhesavum filium suum) abiit ergo Hhesav in agrum, ad venandum venationē quam afferret.

8 Ribka verò allocuta est Jahhakobum filium suum,dicendo: ecce, audivi patrem tuum alloquentem Hhesavum fratrem tuum, dicendo,

9 Affer mihi venationem,& para mihi cupedias,quas comedam, pòst benedicam tibi

1 *Cùm autem*] Duos hos versus, quia ... entem histo... ent, huic ... nximus ... & ver.

6 *Benedicet*] id est, paternarum benedictionum promissionumq; hæreditatem in te ut primogenitū transmittam: sic naturalis ordinis privatio; studii potius rationem habet quàm oraculi,de quo suprà 25.23.

[*] coram Jehova,priusquam moriar.

10 Nunc itaque fili mi, ausculta voci meæ, in eo quod ego præcipio tibi.

11 [*] Abiens nunc ad gregem, accipe mihi inde duos hœdos caprarum bonos, quos parem cupedias patri tuo, quemadmodum diligit,

12 Et afferente te ad patrem tuum comedat: ut benedicat tibi antequam moriatur.

13 Sed dixit Jahhakob ad Ribkam matrem suam,En Hhesav frater meus,vir pilosus est, ego verò *sum* vir [b] glaber:

14 Fortassis palpabit me pater meus,& ero in oculis ejus tanquam [c] planus: sic adducam super me maledictionem, non autem benedictionem.

15 Cui dixit mater ejus,[*] super me *sit* maledictio tua,fili mi: tantùm ausculta voci meæ,& abiens accipe mihi.

16 Abiens ergo accepit & attulit matri suæ: paravitque mater ejus cupedias, quemadmodum diligebat pater ejus.

17 Deinde acceptis Ribka vestimentis Hhesavi filii sui majoris [d] desyderatissimis, quæ *erant* apud se domi, induens Jahhakobum filium suum minorem,

18 Pellibusq; hœdorum e capris induens manus ejus,& [e] glabritiem colli ejus:

19 Posuit cupedias illas quas paraverat, cum pane,in manu Jahhakobi filii sui.

20 Sic veniens ad patrem suum dixit, pater mi: quo dicente,ecce me, quis es tu, fili mi?

21 Dixit Jahhakob ad patrem suum, ego *sum* Hhesav primogenitus tuus, feci quemadmodum edixisti mihi: surgens nunc sede & comede de venatione mea, ut benedicat mihi anima tua.

22 Dicenti autem Jitzchako ad filium suum, [*] quàm jam [f] citò invenisti,fili mi? dixit, *certè*, quia fecit Jehova Deus tuus ut obveniret mihi.

23 Tum dixit Jitzchak ad Jahhakobum,accede nunc ut palpem te fili mi, an tu is *sis*, filius meus Hhesav néne.

24 Accessit ergo Jahhakob ad Jitzchakum patrem suum: qui palpando eum dixit, hæc vox vox est Jahhakobi, at hę manus manus Hhesavi.

25 Non enim agnoverat eum,eo quòd essent manus ejus, ut manus Hhesavi fratris ejus, pilosæ: quare benedixit ei.

26 Cùm enim dicenti,tu is *es* filius meus Hhesav? respondisset Jahhakob,sum,

27 Ipsiq; dicenti,admove mihi & comedam de venatione filii mei, ut benedicat tibi anima mea,admovisset ut comederet, attulissetq; ei vinum ut biberet:

28 Dixerat ad eum Jitzchak pater ejus,accede nunc & osculare me,fili mi.

29 Accedente igitur eo & osculante illum, cùm odoraretur *Jitzchak* odorem vestimētorum ejus,benedixit ei: ac dixit,[*][g] vide, odor filii mei cui benedixit Jehova, *est* sicut odor agri.

30 [*] Det itaque Deus ipse tibi de rore cœli, [h][*] variaque pinguedine terræ,& copiam frumenti ac musti.

31 [*] Serviant tibi populi, & incurvent se tibi nationes, [*] esto herus fratribus tuis, &

9 *Coram Jehova*] q.d. quæ testamentaria benedictio rata futura est a Domino.
11 *Abiens nunc*] antequàm frater cum præda revertatur.
b Heb. *lævis*, *id est lævi cute.*
c *id est, alios seducens & in errorem impellens.*
15 *Super me*] de divino oraculo confirmata,maledictionē audacter in se derivat,a qua filius metuebat.
d Heb. *desyderiorum, id est, omnino pretiosis.*
e Heb. *lævorem.*
22 *Quàm jam*] duę causæ explicantur, quæ senem moverunt ut fraudem subesse suspicaretur: una est citò allatus cibus,altera vocis dissimilitudo. Priorem diluit Jahhakob adducta Dei providentia: altera (quia plus pater tactui & odoratui quàm auditui, Deo ita disponente, tribuebat) cùm Jahhakobum palpasset, & olfecisset vestimenta ejus, sublata est.
f Heb. *festinasti inveniendo.*
29 *Vide odor*] Ἐμπλοκὴ verborum quam mutato ordine fecimus planiorem. Sensus est: cùm filium osculans odorem vestimentorum Hhesavi (quæ non pædorem caulæ sed agrorum odoramenta redolebant) sensit,omni dubitatione sublata eum existimavit esse Hhesavum, ac proinde ei benedixit.
g *id est, consydera.*
30 *Det itaque*] & bene precatur filio vota animi sui proferens,& prophetico Spiritu promissiones Dei denunciat: quare Hebræa verba utrunque continent, det vel dabit, & sic sequentia.
h Heb. *pinguedinibusq.*
Variaq; ping.] confer cum Deut. 8.8.
31 *Serviant*] hæc partim Jehoschuhhæ, partim Davidis sequentiumq; Regū temporibus effecta sunt.
Esto herus] hîc jus primogeniti imprudens confirmat pater.

Maledicentium] benedictiones paternas huic tradit hæreditatis jure, de quibus suprà 11.35.

i Heb. *tanquam exeundo exiverat.*

& incurvent se tibi filii matris tuæ: maledicentium tibi quisque maledictus *esto*, & qui benedixerit tibi, esto benedictus.

32 Fuit autem cùm absolvisset Jitzchak benedicere Jahhakobo: fuit, inquam, ut[i] vixdum egresso prorsus Jahhakobo a facie Jitzchaki patris sui, Hhesav rediret a venatione sua.

33 Paratas itaque ipse quoque cupedias attulit patri suo: dixitque patri suo, surgat pater meus, & comedat de venatione filii sui, ut benedicat mihi anima tua.

34 Dicente verò ei Jitzchako patre ejus, quis *es* tu? dixit, ego *sum* filius tuus, primogenitus tuus, Hhesav.

35 Tunc contremuit Jitzchak tremore magno admodum, & dixit,[k] quis ille *est* qui venatus venationem modò attulit mihi, & comedi ex omnibus antequàm venires, & cui benedixi? etiam benedictus erit.

35 *Contremuit*] quo velut fræno injecto cohibet eum Deus ne benedictionem revocet, sed verbis sequentibus confirmare cogit.

k Heb. *quis modò iste est qui, &c. Vocum ordo perturbatus, animum loquentis perturbatum exprimens.*

36 Audiens autem Hhesav verba patris sui, exclamavit clamore magno & amaro admodum: dixitque patri suo, benedic mihi, mihi quoque pater mi.

37 Qui dixit, venit frater tuus per fraudem, & abstulit benedictionem tuam.

37 *Per fraudem*] ut se excuset fratrem accusat non admodum prudenter.

38 Dicenti autem, quàm rectè vocavit nomen suum [l] Jahhakobum! supplantavit enim me jam secundò, primogeniti jus meum abstulerat, & ecce modò abstulit benedictionem meam: deinde dicenti, an non penes te reservasti mihi benedictionem?

l *id est, supplantatorem: nomen enim contumeliosè detorquet a vera significatione.*

38 *Abstulerat*] imò ipse interposito juramento sciens ac prudens vendiderat, suprà 25.33.

Benedictionem meam] atqui ad eum pertinebat, ut cui primogeniti jure cessisset.

39 Respondens Jitzchak dixit Hhesavo, en, herum constitui eum tibi, & omnes fratres ejus dedi ei in servos, frumento quoque ac musto fulcivi eum: tibi igitur jam quid faceram, fili mi?

39 *Omnes fratres*] id est totam posteritatem tuam.

Fulcivi] circumquaque munivi, eorumq; copiam ei addixi.

40 Dicebat verò Hhesav ad patrem suum, an benedictio unica tibi est, pater mi? benedic mihi, mihi quoque, pater mi: & sublata Hhesav voce sua flebat.

40 *Flebat*] vide Heb. 12.17.

41 Respondens itaque Jitzchak pater ejus dixit ad eum, ecce, ex varia pinguedine terræ *erit* habitatio tua, & ex rore cœli supernè.

41 *Erit habitatio*] hoc est, regionem habebis non prorsus sterilem, sed ex parte frugiferam.

42 Sed gladio tuo vives, & fratri tuo servies: erit tamen cùm dominaberis, & frangendo excuties jugum ejus e collo tuo.

42 *Gladio tuo*] vitam inquietam ages, & fines tuos armis tueri cogêris.

Erit ta.] ut evenit sub Joramo. 2. Reg. 8.

43 Quare intestino odio prosequens Hhesav Jahhakobum propter istam benedictionem qua benedixerat ei pater ejus, dixit Hhesav [m] cum animo suo, appropinquant dies luctus patris mei, tunc occidam Jahhakobum fratrem meum.

m Heb. *in corde suo.*

44 Cumque nunciatum esset Ribkæ *unumquodque* verborum Hhesavi filij sui majoris, mittens vocavit Jahhakobum filium suum minorem, dixitque ad eum, ecce Hhesav frater tuus se mox consolaturus esset de te, occidendo te.

44 *Hhesav fra.*] prudenter Hhesavi consilium reticet, tantùm quod metuit filio minori proponit, ut quàm minimè fieri posset, fratrum animi exacerbentur.

45 Nunc itaque fili mi, ausculta voci meæ, & surgens fuga te eripe ad Labanem fratrem meum Charanem:

46 Ut maneas cum eo dies [n] paucissimos, usque-dum avertatur æstuans ira fratris tui:

n Heb. unos.

47 Dum aversa ira æstuante fratris tui a te, oblitus fuerit ejus quod fecisti ipsi, postea mittens recipiam te inde: quare orbarer etiam utroque vestrûm die uno?

48 Ad Jitzchakum verò dixit Ribka, tædet me vitæ meæ propter [o] Chittæas: si accipiet Jahhakob uxorem de Chittæis quales istæ *sunt*, de filiabus hujus regionis, ad quid mihi vita?

48 *Tædet me*] astuta ratione non tantùm copiam discedendi a patre impetrat filio, sed etiam patri persuadet ut eum a se ablegêt.

o Heb. *filias Chethi: nimirum uxores Hhesavi, de quibus suprà 1. & 2.*

Caput XXVIII.

Jitzchak Jahhakobum in Mesopotamiam mittens ut ex sua cognatione uxorem ducat, eum contra exilii molestias divina benedictione solatur: cujus animum sibi prioribus nuptiis infensum reconciliaturus Hhesav, filiam Jischmahhelis prioribus superinducit. Deus Jahhakobo in itinere paternas benedictiones confirmat, favoremq; suum in toto illo exilio promittit: ad cujus testimonium erecto lapide Jahhakob loci nomen mutat, ac grati animi votum Deo nuncupat.

1 Vocans itaque Jitzchak Jahhakobum ut benediceret ei, præcepit ei ac dixit ei, ne accipias uxorem de filiabus Cenahhani:

1 *Benediceret*] id est, benedictiones quas prius deceptus contulerat, Jahhakobo peregrè profecturo, sciens & prudens confirmaret.

2 *Sed* surge, abi Padanem Syriæ in domum Bethuelis patris matris tuæ, & accipe tibi inde uxorem de filiabus Labanis fratris matris tuæ.

2 *Surge abi*] non dubium est quin Jitzchak uxoris consilio tum demum acquieverit cùm oraculo Dei fuit approbatum, præsertim memoria tenens quam sollicitè cavisset pater ne in Mesopotamiam ipse duceretur suprà 24. nam hoc benedictionibus promissionibusque Dei quæ Jahhakobo in itinere fiunt, eventuq; ostenditur.

3 *Deus* autem fortis omnipotens benedicat tibi, fructuosumq; te reddat ac multiplicet te, ut evadas in cœtum populorum.

3 *Omnipotens*] vide suprà 17.1.

4 Detq; tibi benedictionem Abrahami, tibi *inquam* & semini tuo tecum, ut hæreditariò possideas terram peregrinationum tuarum, quam Deus dedit Abrahamo.

5 Sic dimisit Jitzchak Jahhakobum ut abiret Padanem Syriæ, ad Labanem filium Bethuelis Syrum, fratrem Ribkæ matris Jahhakobi & Hhesavi.

6 Videns autem Hhesav Jitzchakum benedixisse Jahhakobo, & dimisisse eum Padanem Syriæ ad accipiendum sibi inde uxorem, cumque ei benediceret, interdixisse ei dicendo, ne accipias uxorem de filiabus Cenahhani,

7 Jahhakobum verò auscultantem patri suo ac matri suæ, abiisse Padanem Syriæ:

8 Videns quoque Hhesav malas videri filias Cenahhani in oculis Jitzchaki patris sui:

9 Abiens Hhesav ad [a] Jischmahhelitas, accepit Machalatham filiam Jischmahhelis filij Abrahami, sororem Nebajothi, præter *superiores* uxores suas, sibi in uxorem.

a Heb. *Jischmahhelem: sed is jam antea mortuus erat sup. 25.17. Nomina autẽ propria pro gentilibus ferè usurpantur.*

9 *Nebajothi*] primogeniti Jischmahhelis suprà 25.13.

10 Verùm Jahhakob exiens Beer-schebahho, ut proficisceretur Charanem,

11 Incidit in quendam locum, ubi pernoctavit quia occiderat Sol: & accipiens de lapidibus illius loci disposuit *ut essent* cervical suum, cubavitq; in eo loco.

11 *Quia occiderat*] ideò non poterat pervenire Luzam, & in agro subdio cubare coactus est.

12 Eoq; somniante, ecce scala constituta in terra, cujus summitas pertingebat ad cœlum: & ecce Angeli Dei ascendebant descendebantq; per eam.

12 *Ecce*] visioni huic convenit cum promissionibus Dei: nam scala, Jahhakobi iter designat, Angeli ascendentes, abeuntis sunt custodes, sicut descendentes, redeuntis. Deus summitatem scalæ obtinet, quia rem totam moderatur, cujus providentia Jahhakob a parentibus abstrahitur, in itinere ducitur, apud socerum conservatur, atque reducitur. Hanc interpretationem affert Deus ipse ver. 15. Cùm enim se Jahhakobo adfuturum eumq; non deserturum dicit, satis declarat quorsum in summitate scalæ sit, & Angelos adhibuerit.

13 Ecce autem Jehova stans supra eam dicebat, ego *sum* Jehova Deus Abrahami patris tui, & Deus Jitzchaki: hanc ipsam terram

13 *Ego sum*] hic confirmatur à Deo benedictio Jitzchaki suprà facta ver. 3. & 4.

terram in qua tu cubas, tibi dabo ' & semini tuo.

14 Eritq; semen tuum *numerosum*, ' sicut pulvis terræ, adeò ut erumpas in Occidentem, & in Orientem, & in Septentrionem, & in Meridiem: & ' benedicentur in te omnes familiæ terræ, id est, in semine tuo.

15 Quamobrem ecce ego tecum sum, ut custodiam te quocunque iveris, & reducam te ad hanc ipsam terram: non enim deseram te ' usque-dum perfecero id quod locutus sum tibi.

16 Cùm itaque evigilans Jahhakob a somno suo diceret, certè ' *est* Jehova in hoc ipso loco, attamen ego nesciveram:

17 (Territus enim dixerat, quàm terribilis *est* hic locus! non *est* hic *locus* nisi ' domus Dei: etiam hic locus est porta cœli)

18 Surgens Jahhakob mane, accepit illam [b] lapidum struem quam disposuerat *ut esset* cervical suum: disposuitq; eam *in* statuam, & effudit ' oleum in summitatem ejus.

19 Vocavitq; nomen loci illius [c] Beth-elem: siquidem Luz *erat* nomen civitatis illius antè.

20 Præterea vovit Jahhakob votum dicendo: ' Cùm fuerit Deus mecum, & custodierit me in via ista per quam ego profecturus sum, dederitque mihi panem ad comedendum, & vestimentum ad induendum,

21 Reversusq; fuero in pace ad domum patris mei, ' denique fuerit mihi Jehova in Deum:

22 Tum ' hæc strues lapidum quam disposui in statuam, erit domus Dei: & quicquid dederis mihi, ejus decimas omnino dabo tibi.

Et seminí tuo] ut supra 13.15. annot.
14 *Sicut pulvis*] ut supra Abrahamo. 13. 14. & sequent.
Benedicentur] ut supra 12.3.
15 *Usquedum*] id est, nunquam te derelinquam: sunt enim æternæ promissiones Dei in Christo. 1. Tim. 4.8.
16 *Est Jehova*] hoc est, singulari quadam ratione Deus, qui alioqui ubique est, hîc se esse declarat signo.
17 *Domus Dei*] locus dignus qui consecretur precibus fundendis Deo: idem quoque sensus est verborum sequentium.
b Heb. *lapidem pro lapidum strue hîc & infrà ver. 22. ut ostendit ver. 11. nam unus lapis qui ab uno moveri potuisset non fuisset satis ad statuam erigendam.*
18 *Oleum*] veluti consecrationis signū, non ab eo excogitatum, sed a patre avoq; acceptum, & divinitus institutum. Hæc ceremonia deinde sub Lege in rerum personarumq; consecrationibus ex Dei mandato in usu fuit Exodi. 29. nam ita erat Ecclesiæ infātia & pueritia exercenda, donec exhiberetur Christus.
c *id est, domum Dei fortis.*

20 *Cùm fuerit*] non est particula conditionalis, sed temporis adverbium, ut infrà 28.9. nam de promissionibus sibi factis minimè ambigit, quas propè ad verbum repetit, & adverbium certitudinis quo utitur suprà 16. eum non dubitasse docet. 21 *Denique fuerit*] finis iste versiculi cohæret cum reliqua parte ejus, votum verò seorsim in sequente versu exprimitur. Similem locutionem vide suprà 17.8. unde Jahhakob hanc voti formulam sumpsit. 22 *Hæc strues*] id est, locus in quo statuam e lapidibus erexi: Metonymia.

Caput XXIX.

Jahhakob Rachelis operâ in familiam Labanis receptus, ejusq; puellæ amore correptus septennii servitutem pro ea paciscitur: deinde in nuptiis per fraudem soceri Leâ suppositâ, alterum septennium paciscitur, ut Rachele potiatur. Et quia hanc præ illa amat, hæc sterilis divinitus, illa quatuor filiorum mater redditur.

1 DEINDE ' sublatis Jahhakob pedibus suis, perrexit in ' regionem [a] Orientalium.

2 Cumque circumspiceret, ecce puteus in quodam agro: & ecce ibi tres greges pecudum cubantes juxta illum, ut ex illo puteo adaquarent greges, & lapis quidem magnus super os illius putei.

3 (Congregari enim solebant illuc omnes greges, & devolventes pastores lapidem illum ab ore ipso putei adaquabant pecudes: posteà reponebant eundem lapidem super os illius putei in locum suum)

4 Dicenti itaque ad illos Jahhakobo, fratres mei, undènam estis? dixerunt, ex Charane sumus.

5 Dixitque eis, nostísne Labanem filium Nachoris? qui dixerunt, novimus.

6 Deinde dixit eis, [b] rectène habet? qui dixerunt, rectè: & ecce Rachel filia ejus advenit cum pecudibus.

7 Tum dixit, en adhuc dies [c] multus *est*, non *est* tempus congregandi pecoris: adaquate has pecudes, & [d] abeuntes pascite.

8 Qui dixerunt, ' non possumus, usque-dum congregati fuerint omnes greges, & devolverint pastores istum lapidem ab ore hujus putei: tum adaquabimus pecudes.

9 Ipso adhuc loquente cum illis, advenit Rachel cum pecudibus quæ *erant* patris sui: nam pecuaria erat.

10 Fuitq; cùm videret Jahhakob Rachelem filiam Labanis [e] avunculi sui, & pecudes Labanis avunculi sui, ut accedens Jahhakob ' devolveret lapidem illum ab ore illius putei, adaquaretq; pecudes Labanis avunculi sui.

11 Cùm enim ' osculatus Jahhakob Rachelē, sublata voce sua ' flevisset,

12 Deinde nunciasset Jahhakob Racheli se [f] cognatum esse patris ipsius, id est, se esse Ribkæ filium, cucurrerat illa ut nuntiaret patri suo.

13 Fuit itaque cùm audiret Laban [g] nuncium de Jahhakobo filio sororis suæ, ut currens obviam ei amplexaretur atque oscularetur eum, introduceretq; eum in domum suam: tunc narravit Labani ' omnes res istas.

14 Cui dixit Laban, ' profectò ' os meum & caro mea *es*: sic mansit cum eo [h] spatiū mensis.

15 Deinde dixit Laban Jahhakobo, an quia cognatus meus es, ideò servies mihi gratis? indica mihi: quid *vis* in mercedem tuam?

16 (*Erant* autem Labani duæ filiæ: nomen majoris Lea, & nomen minoris Rachel.

17 Oculi verò Leæ [i] teneri *erant*, sed Rachel erat pulchra formâ & pulchra aspectu:

18 Quapropter amabat Jahhakob Rachelē) dixit ergo, Serviam tibi septem annos ' pro Rachele filia tua minore.

19 Cui dixit Laban, melius fuerit me tradere eam tibi, quàm ut tradam eam viro alteri: mane apud me.

20 Servivit itaque Jahhakob pro Rachele septem annos, qui fuerunt in oculis ejus tāquam dies [k] paucissimi, propterea quòd diligebat eam.

21 Dixerat autem Jahhakob ad Labanem, Cedò uxorem meam: quoniam ' completi sunt dies mei, ' ut congrediar cum ea.

22 Congregatisq; Laban ' omnibus viris illius loci, fecerat convivium.

23 Fuit autem vespere, ut ' accipiens Leam filiam suam, introduceret eam ad illum: qui

1 *Sublatis*] id est, non invitus ac pedes trahens, sed alacris reliquum iter confecit, divino oraculo confirmatus.
Regionem ori.] Mesopotamiam, quæ Cenahhanææ est Orientalis.
a Heb. *filiorum Orientis.*

b Heb. *estne pax ei? pacis autem nomine valetud. & omne prosperitatis genus passim in scripturis intelligitur.*
c Heb. *magnus.*
d Heb. *abite & pascite.*
8 *Non possumus*] propter lapidis magnitudinem vires nostras superantem.
e Heb. *fratris matris suæ, & sic deinceps.*
10 *Devolveret*] suam operam in devolvendo lapide cum pastoribus conferret pro absente Rachele, quæ domum cucurrerat, ut de ejus adventu moneret patrem.
11 *Osculatus*] pro temporis & loci consuetudine.
Flevisset] præ gaudio, quòd tam commode cognatam nactus esset.
f Heb. *fratrem ut suprà 24. 27. & infrà 51.*
g Heb. *auditionem Jahhakobi.*
13 *Omnes res*] id est, quid inter fratrem & ipsum accidisset, cur profectionem hanc suscepisset, & quomodo in itinere oraculo confirmatus esset. Hæc oportebat Labani innotescere, ne quid adversi de subito ejus adventu suspicaretur: præsertim cùm nudum ferè videret ac sine comitatu: qui anteà famulum avi camelis, hominibus, auro, & argento instructum exceperat, suprà 24.
14 *Profectò*] Exclamatione satis sibi factum affirmat.
Os meum] id est, mihi consanguineus: necessitudinis periphrasis, ut Gene. 2. 23. & Judic. 9.2.
h Heb. *mensem dierum, id est, quot dies requiruntur ad constituendum mensem: Hypallage, pro dies mensis.*
i Heb. *debiles.*
18 *Pro Rachele*] id est, si des Rachelem: non enim ita servitutem paciscebatur, ut conjugium differretur usque ad exactum septennium. k Heb. *uni ut suprà 27.44.* 21 *Completi sunt dies*] i. uxori maturus sum plus satis: agebat enim annū quasi 76. cùm pro uxore pacisceretur: quod colligitur si ex 130. annis quos natus erat cùm sisteretur Parhhoni infrà 47.9. quadraginta anni ætatis Josephi detrahantur, & quatuordecim anni servitutis Jahhakobi pro uxoribus, sub quorum finem Joseph natus est, infrà 30. 25. *Ut congrediar*] non ut abducat quia servitutem debet, sed ut dum servit, ea uxore utatur. 22 *Omnibus*] id est, quàm plurimis; sic enim alibi frequenter universalis particula restringitur, ut infrà 41. 58. & 2. Reg. 8 9. & in novo Testamento sæpe. 23 *Accipiens Leam*] pro Rachele: nam sponsæ in mariti sui thalamum velatæ & sine lumine ducebantur, ut pudori earum consuleretur: ea fuit in prisca ætate integritas morum atque modestia.

congressus est cum ea.

24 Deditq; illi Laban Zilpam ancillam suam, *ut esset* Leæ filiæ suæ ancilla.

25 Sed fuit mane cùm ecce ipsa *agnosceretur* Lea, ut diceret *Jahhakob* ad Labanem, quid hoc *est quod* fecisti mihi? nonne pro Rachele [l] servio apud te? quare igitur decepisti me?

26 Cui dixit Laban, non ita fieri solet in loco nostro: ut detur minor *natu* ante primogenitam.

27 Comple septimanam hujus: tum dabimus tibi etiam istam pro servitute qua servies apud me adhuc septem annos alteros.

28 Faciens ergo Jahhakob ita complevit septimanam illius: deditq; Laban ei Rachelem filiam suam, *ut esset* ei uxor.

29 Dedit verò Laban Racheli filiæ suæ Bilham ancillam suam, *ut esset* ei ancilla.

30 Congressusq; Jahhakob etiam cum Rachele, amavit etiam Rachelem præ Lea, servivitq; apud illum, præterea septem annos alteros.

31 Videns autem Jehova exosam esse Leam, aperuit vulvam ejus: at Rachel *erat* sterilis.

32 Concepit ergo Lea & peperit filium, cujus vocavit nomen [m] Reubenem: dicebat enim, *sic vocandus est* eò quòd vidit Jehova afflictionē meā: nunc enim amabit me vir meus.

33 Posteà iterum concepit peperitq; filium: quapropter dixit, quia audivit Jehova me esse exosam, ideò dedit mihi etiam hunc: sic vocavit nomen ejus [n] Schimhhonem.

34 Deinde concipiens rursus peperit filium, dixitq;, nunc demum adjungetur mihi vir meus, quia peperi ei tres filios: idcircò vocavit nomen ejus [o] Levin.

35 Deinde concepit denuò, pariensq; filium dixit hac vice celebrabo Jehovam: idcircò vocavit nomen ejus, [p] Jehudam: tum destitit parere.

l Heb. *servivi, id est, servitutem passus sum.*

26 *Non ita*] Loci consuetudinem post nuptias obducit, quæ in contractu sponsalitii fuerat exprimēda.

27 *Hujus*] Leæ videlicet, nam hæc ne repudietur, Laban alteram deamatam offert. Sensus est, patere nuptiarum convivium septemdiale jam cœptum absolvi, Leam apud te retinendo, postea optatam quoque habebis. Nuptialis autem convivii septem dierum exemplum est in Schimschone. Judic. 14.15.& 17.

31 *Exosam*] id est, minus amatam, ut apparet ex præcedente versu.

m *id est, videntis afflictionem filium: compositum nomen ex corruptis vocibus ut & sequentia.*

n *ab audiendi verbo.*

34 *Nunc demum*] id est, conjunctior mihi posthac erit vir meus, & impensius me amabit quàm antehac, ternūm liberorum matrem.

o *a verbo adjungendi.*

p *compositum ex Jehova & celebrandi verbo.*

Caput XXX.

Rachel & Lea æmulatione ancillas suas Jabhakobo tradunt suo loco parituras, qui tum ex ancillis, tum etiam ex uxoribus octonis adhuc liberis susceptis, dimissionem in patriam secundo servitutis septennio exacto petit: sed nova pactione soceri detentus, qua versicolor partus ipsi ex unicolore albo grege dabatur, mercedem duabus artibus, divinitus adjutus, multam & præstantem consequitur, ita ut pecoris efficiatur ditissimus.

1 Cùm autem videret Rachel se non parere Jahhakobo, æmulata est Rachel sororem suam: dixitq; ad Jahhakobū, cedo mihi liberos, sin minus, mortua sum.

2 Tunc accensa est ira Jahhakobi in Rachelem; & dixit, an loco Dei *sum* ego? qui prohibuit a te fructum ventris.

3 Quapropter dixit *Rachel*, ecce ancillam meam Bilham, congredere cum ea: ut pariat super genua mea, & liberos consequar ego quoque ex ea.

4 Deditq; ei Bilham ancillam suam in uxorem: & congressus est cum ea Jahhakob.

5 Ita concepit Bilha, & peperit Jahhakobo filium.

6 Tunc dixit Rachel, causam meam egit Deus, etiamq; exaudivit vocem meam, quòd dedit mihi filium: idcircò vocavit nomen ejus [a] Danem.

1 *Cedo*] dolore excæcata, suæ sterilitatis culpam in maritum rejicit.

Mortua sum] id est, actum est de me, ut supra 20.3.

2 *An loco*] quasi dicat, possemne ego mihi arrogare quod solius Dei est? ipse te sterilem reddidit, & solus potest fœcundare. sic infrà 50.19.

3 *Ecce anc.*] exemplo Saræ, supra 16.2.

Pariat sup.] id est, partus ejus excipiam gremio, & tanquam meos habeam.

a *id est, causam agentem, vel judicantē.*

7 Cumq; concipiens iterū, peperisset Bilha ancilla Rachelis filiū secundū Jahhakobo:

8 Dixit Rachel, Luctationibus [b] maximis luctata sum cum sorore mea, etiamq; prævalui: quapropter vocavit nomē ejus [c] Naphtalim.

9 Videns autem Lea se destitisse parere, similiter accepit Zilpam ancillam suam, & dedit eam Jahhakobo in uxorem.

10 Peperitq; Zilpa ancilla Leæ, Jahhakobo filium:

11 Ideoq; dixit Lea, venit turma: & vocavit nomen ejus [d] Gadem.

12 Iterum pariente Zilpa ancilla Leæ, filium secundum Jahhakobo:

13 Dixit Lea, cum beatitate mea, nam beatam prædicabunt me [e] mulieres: idcircò vocavit nomen ejus [f] Ascherem.

14 Cùm autem abiens Reuben temporibus messis triticeæ, invenisset amabiles *flores* in quodam agro, eosq; attulisset ad Leam matrem suam: dixit Rachel ad Leam, da quæso mihi de amabilibus *floribus* filii tui.

15 Quæ dixit ei, an parum est te abstulisse virum meum ut auferas etiam amabiles *flores* filii mei? dixit verò Rachel, idcircò cubet ille tecum hac nocte pro amabilibus *floribus* filii tui.

16 Redeunte itaque Jahhakobo ex agro vespere, egrediens Lea obviam ei, dixit, congredieris mecum, nam [g] omnino mercede conduxi te pro amabilibus *floribus* filii mei: cubavitq; cum ea nocte illa.

17 Deo autem exaudiente Leam, ita ut conciperet & pareret Jahhakobo filiū quintū:

18 Dixit Lea reddidit Deus mercedem meam, postquam dedi ancillam meā viro meo: ideoq; vocavit nomen ejus [h] Jissascarem.

19 Deinde concepit rursus Lea, peperitque filium sextum Jahhakobo:

20 Et dixit Lea, donavit me Deus, me *inquam* dono bono: nunc tandem cohabitabit mihi vir meus, quia peperi ei sex filios: idcircò vocavit nomen illius [i] Zebullunem.

21 Postremò verò peperit filiam, & vocavit nomen ejus Dinam.

22 Recordatus autem est Deus Rachelis: & exaudiens eam Deus aperuit vulvam ejus.

23 Cumq; concepisset & peperisset filium, dixit, abstulit Deus opprobrium meum.

24 Vocavitq; nomen illius [k] Josephum, dicendo, addat mihi Jehova filium alterum.

25 Fuit autem cùm peperisset Rachel Josephum, ut diceret Jahhakob ad Labanem, dimitte me, ut abeam ad locum meum & ad regionem meam.

26 Da uxores meas pro quibus servivi tibi, & natos meos ut abeam: tu enim nosti servitutem meam, qua servivi tibi.

27 Dixit verò ad eum Laban, si nunc inveni gratiam in oculis tuis, *missa faciamus hæc*:

8 *Luctationibus*] quasi dicat, quæ eam luctæ species inter nos fuit, qua soror mater fierem nitebatur, ego verò contra ut fierem: sed superior evasi tandem susceptis per ancillā liberis.

b Heb. *Dei: ut Jonæ 3.3. Psal. 36. 7. & alibi.*

c *id est, luctationem, vel lucta mea est.*

11 *Venit turma*] hoc est, qui aliis quos prius peperi junctus, efficiet turmam.

d *id est, turmam.*

13 *Cum beatit.*] i. quod sit faustum & felix. Sensus est, beatitudinis laudem inter mulieres consequar, jam sex filiorum mater facta.

e *filiæ.*

f *i. d est, beatum.*

14 *Cum autem*] Hæc puerilis in speciem historia ostendit non minorem fuisse in Lea æmulationem propter amorem quo sibi præferebatur Rachel, quàm in Rachele propter fœcunditatem Leæ: adde quòd hac occasione Lea, quæ aliquandiu destiterat parere, rursum concepit ac peperit, idq; ex sororis ipsius consensu.

Amabiles] Hebræam vocem etiam Hebræi interpretes exponunt mandragoras, quidam gelseminum, alii violas, alii philtra sive amatoria: adeò incerta est significatio vocis, quæ tantùm hîc & Cantic. 7. 13. legitur. Nos autem Reubenis pueritiam spectantes, (quam non virtute sed specie motam fuisse constat) & odorē gratum eis attributū Cantic. 7, (qui nihil ad mandragoras pertinet) postremò tempus præcox (quo neq; gelseminum neque mandragotæ maturæ sunt) eo adducimur, ut amabiles omnes flores elegantia & odore eosq; humiles, hac voce intelligamus. Quibus optimè convenit Hebræa vox ab amando ducta.

g Heb. *conducendo conduxi.*

18 *Reddidit*] i. mercedem quam dederā Racheli, abundè compensavit. *Postquam dedi*] i. etiam tum filium largitus. cùm de partu desperans, ancillam meam viro meo exposueram. h *id est, merces est, vel viri mercedem.* i *id est, donum cohabitandi: compositum ex duobus verbis corruptis, sed affinibus pronuntiatione: cujusmodi est sequens nomen ver. 24.* 21 *Dinam*] cujus meminit propter historiam quæ scribitur infrà 34. 23 *Opprobrium*] sterilitatis, quæ apud veteres probrosa erat: nam maledictio reputabatur, ut contra filiorum procreatio, benedictio Dei. k *id est, addat vel addet auferenti probrum, nimirum filio huic alterum.* 25 *Ut diceret*] finito videlicet altero servitutis septennio, cùm nihil amplius socero deberet. 26 *Nosti*] i. scis pactæ servitutis annos exactos esse. 27 *Si nunc inve.*] concisa est oratio deprecantis, & Jahhakobum a discedendi proposito revocantis: supra 18.3.

expe-

ʼ experimento didici, ut benedixerit mihi Iehova tuâ causâ.

28 Dixit etiam, ˡ nominatim expressam mercedem tuam impone mihi, & dabo.

29 Dixit autem ad eum *Jahhakob*, tu novisti quomodo servierim tibi, & quale fuerit pecus tuum apud me.

30 Nam exiguum erat quod habebas ʼ ante me, erupit autem in multitudinem, quia benedixit Jehova tibi ad *allatum* pedem meum: jam verò ʼ quando operabor ego similiter pro domo mea?

31 Dicenti verò Labani, quid dabo tibi? dixit Jahhakob, ʼ non dabis mihi quicquam: si voles facere mihi ʼ rem hanc, revertar, pascam gregem tuum, custodiam.

32 Transeunte me per universum gregem tuum hodie, remove inde ʼ omnem parvam pecudem punctulis respersam, & latis maculis interstinctam, omnémque parvam pecudem fuscam inter oves, similiter latis maculis interstinctam ac punctulis respersam inter capras: & *talium* sit merces mea.

33 ʼ Sic attestetur mihi justitia mea ᵐ posthac coram te, cùm accedes ad *inspiciendum* mercedem meam: ʼ quicquid non punctulis respersum, & latis maculis interstinctum, præterea fuscum inter oves fuerit apud me, furtivum esto.

34 Cui dixit Laban, ʼ en: ô utinam sit secundum verbum tuum.

35 Cùm itaque removisset eodem die hircos varia crura habentes & latis maculis interstinctos, omnesq; capras punctulis respersas, & latis maculis interstinctas, omne in quo *erat* alba nota, præterea omne fuscum inter oves: tradidit ea Laban in manum filiorum suorum.

36 Interposuitque iter trium dierum inter se & inter Jahhakobum: pascebatque Jahhakob pecudes Labanis residuas.

37 Accepit autem sibi Jahhakob virgas e populo virentes, & ex Corylo & Castanea: & corticem *hîc illîc* detrahens fecit in eis multa spaciola alba, ⁿ denudando alburnum quod *erat* in virgis illis.

38 Virgas autem illas quas *ita* decorticaverat, collocabat in canalibus & in ᵒ alveis aquarum e-regione pecudum, quæ pecudes veniebant ad bibendum: ut incalescerent cùm venirent ad bibendum.

39 Ita incalescebant pecudes ad virgas illas: pariebantq; pecudes *partus* varios cruribus punctulis respersos, & latis maculis interstinctos.

40 Deinde ʼ hos agnos separabat Jahhakob, obvertebatque ora pecudum, ᵖ pecudum *inquam* Labanis, ad varias cruribus & ad omnes fuscas: sibi autem collocabat greges seorsim, ʼ nec obvertebat eas versus pecudes Labanis.

41 Eratque ʼ quandocunque incalescebant, *si erant* pecudes compactæ corpore, ut poneret Jahhakob virgas illas ʼ ante oculos istarum pecudum in canalibus, ut incalescerent ipsæ ad virgas illas:

42 Cùm autem serò coibant pecudes, non poneret: sic erant serotinæ, Labanis, compactæ verò corpore, Jahhakobi.

43 Itaque erupit vir ille *in multitudinem* quàm plurimùm: fueruntque ei greges multi, ancillæque & servi, & cameli & asini.

Experimento did.] laudans præteritam Jahhakobi diligentiam, conatur eum diutius retinere.

l Heb. *nominatim exprime mercedem tuam super me.*

30 *Ante me*] id est, meum adventum ad te.

Quando operabor] quasi dicat, jam nonagenarius sum, tempus est ut familiæ meæ prospiciam.

31 *Non dabis*] i. nullam mercedem quæ abs te pendeat, sed quicquid divina providentia mihi constituerit mercedis loco. Mavult enim a liberalitate Dei, quam ab avaro socero pendere.

Rem hanc] quam mox proponam.

32 *Omnem parvam*] tum mares & fœminas jam maturas, tum tenellos earum fœtus: synecdoche.

33 *Sic attestetur*] id est, appareat me non retinuisse mihi quicquam, quod ad me non pertineat.

m Heb. *cras: pars temporis proxima pro toto, Synecdoche: ut infrà 31. 2.*

Quicquid] summa est, ego tibi versicolores & fuscas abducendas tradam, tu mihi unicolores albas tantùm custodiendas: posteà quicquid ex his varii coloris aut fuscum nascetur, mea esto merces, quicquid non fuerit ejusmodi si invenietur penes me, id mihi ut furtum ascribito.

34 *En, ô utinam sit*] tria sunt membra inter se distincta: En, est hominis rem propositam expendentis, ut ad eam respondeat: ô utinam, apud seipsum probantis rem a genero propositam: sit secundùm verbum tuum, respondentis, planè consentientis atque contrahentis.

37 *Accepit*] hæc a Jahhakobo jussu Dei facta, eumq; divinitus locupletatum esse ostenditur infrà 31. 9. & sequentibus.

n Heb. *denudatione alburni.*

o *vel aqualiculis.*

40 *Hos agnos*] versicolores & fuscos, ut antecederent, alii verò subsequentes, dum in progressu coibant, eorum intuitu similes conciperent. p Heb. *in pecudibus.* *Nec obvertebat*] ne conspectu unicolorum conciperent unicolores. 41 *Quandocunque*] id est, in priore admissura, qua robustiores tantùm appetunt mares. *Ante oculos*] ut quæ ex robustioribus nascebantur, sua essent merces.

CAPUT XXXI.

Jahhakob ex animadversa Labanis & filiorum invidia anxius, divinitus redire in patriam jubetur: qui re tota uxoribus exposita, clam socero ex consensu earum cum familia facultatibusq; discedit. Laban cum cognatis eum in itinere assequitur: & à violentia quidē Dei monitu abstinens, sed graviter tamen clandestino discessu generi reprehenso, furti eum insimulat: tandem verò post multas ultrò citroq; expostulationes, & probatam defensionem generi, fœdere pacis inito discedit.

1 Cum autem audiisset Jahhakob verba filiorum Labanis, dicentium, accepit Jahhakob quicquid *erat* patris nostri: & ex eo quod *erat* patris nostri, comparavit omnem gloriam istam:

2 Aspexissetque Jahhakob vultum Labanis, quod ecce non erat erga eum sicut ᵃ anteà:

3 Denique edixisset Jehova Jahhakobo, revertere in regionem ʼ patrum tuorum, & ad cognationem tuam, nam ʼ ero tecum:

4 Mittens Jahhakob accersivit Rachelem & Leam, ʼ in agrum, ad gregem suum:

5 Et dixit eis, video ego vultum patris vestri non esse erga me sicut anteà: deinde Deus patris mei ʼ fuit apud me.

6 Atqui vos nostis omni facultate mea me serviisse patri vestro:

7 Contra patrem vestrum illusisse mihi & mutasse mercedem meam ᵇ decies, ʼ quamvis non permiserit ei Deus ut damno afficeret me:

8 ʼ Cùm ita diceret, punctulis respersa sunto merces tua, tum peperisse pecudes omnes punctulis respersa: cùm verò sic diceret, varia cruribus sunto merces tua, tum peperisse omnes pecudes varia cruribus:

9 ʼ Ita eripuisse Deum pecus patris vestri, & tradidisse mihi.

10 ʼ Fuit autem quo tempore incalescunt pecudes, ut attollēs oculos meos viderem per somnium, quòd ecce isti hirci qui pecudes ineunt *erant* varii cruribus, punctulis respersi, & *quasi* grandine guttati.

11 Dicenti enim ad me ʼ Angelo Dei ipsius per somnium, Jahhakob, cùm dixissem, ecce me:

12 Dixit, attolle nunc oculos tuos & aspice, omnes hi hirci qui ineunt pecudes *sunt* cruribus varii, punctulis respersi, & *quasi* grandine guttati: nam ʼ vidi quicquid Laban facit tibi.

a Heb. *heri & nudius tertius: synecdoche frequēs, qua pars proxima temporis pro toto sumitur: sic infrà ver. 5.*

3 *Patrum tuorum*] qua donati sunt divinitus.

Ero tecum] id est, beneficus ero erga te, ut ipse Jahhakob explicat infrà. 32. 9.

4 *In agrum*] ne gregis curam relinqueret, & ut omnia liberius uxoribus exponeret.

5 *Fuit apud*] id est, apparuit mihi jubens me discedere, ut exprimitur infrà ver. 13.

b Heb. *decadem vicium, id est sæpius, ut infrà vers. 41. & Num. 14. 22. & Ijob. 19. 3.*

7 *Quamvis non*] q.d. etsi animus erat nocendi, & facta animo respondebant, omnia tamen Deus in commodum meum convertit.

8 *Cùm ita*] hæc suprà reticuit Mosche, quia hîc fuissent repetenda: ex quibus apparet contractum illum de quo suprà. 30. 34. a Labane sæpius mutatum esse, Jahhakobum verò pacis studio mutationem illam pertulisse.

9 *Ita eripuisse*] id est, non mea fraude, sed divinitus factum ut e grege patris vestri ditescerem.

10 *Fuit aut.*] id est, divinitus præmonebar in ipsa pecudum admissura, cujus coloris essent nascituri fœtus, ut intelligerem meditari beneficio Dei hinc profectum, quod Jahhakob, in una admissura coëuntibus virgas proponebat, in altera verò minimè.

11 *Angelo*] id est, Deo ipsi, ut patet ex ver. 13. 12 *Vidi*] id est, rationem habui injuriæ quam a Labane pateris, & pro mea justitia, lucrum quod sperat ex mercede tua obventurum, tibi attribuo.

13 Ego *sum Deus* ille fortis, * *Deus* Beth-elis, ubi unxisti statuam, ubi vovisti mihi * votum: * nunc surge, exi e regione hac, & redi in regionem cognationis tuæ.

14 Tunc respondens Rachel & Lea, dixerunt ei, * an adhuc nobis *est* pars & hæreditas in domo patris nostri?

15 Nónne extraneæ reputatæ fuimus ab eo? vendidit enim nos: præterea * etiámne [c] exederit continenter pecuniam nostram?

16 Nam omnes hæ diuitiæ quas eripuit Deus à patre nostro, nostræ sunt & filiorum nostrorum: quare nunc quicquid Deus edixit tibi, facito.

17 * Surgens itaque Jahhakob, sublatos filios suos & uxores suas imposuit camelis:

18 Et abduxit universum pecus suum, omnésque facultates suas quas comparaverat, pecus acquisitionis suæ quod comparaverat Padane Syriæ, ut proficisceretur ad Jitzchakum patrem suum in regionem Cenahhani.

19 (Laban autem abierat ad tondendum oves suas: cùm furata est Rachel * imagines quæ *erant* patri suo,

20 Et [d] Jahhakob * furtim, inscio Labane Syro, *se & sua* surripuit, quatenus non indicavit ei: ipse enim fugiebat.)

21 Sic fugit ipse cum omnibus quæ habebat, & surgens trajecit * flumen ipsum: [e] obversáque facie contendit ad montem Gilhhadis.

22 Cùm autem nunciatum esset Labani * die tertiò, fugere Jahhakobum,

23 Assumens cognatos suos secum persecutus est eum itinere septem dierum: & assecutus est eum in monte Gilhhadis.

24 (Veniens autem Deus ad Labanem Syrum in somnio nocturno, dixerat ei, * cave tibi ne loquaris cum Jahhakobo [f] * sive bonum sive malum)

25 Assecutúsque Laban Jahhakobum, cùm Jahhakob fixisset tentorium suum in eo mõte, Laban quoque fixit cum cognatis suis in monte Gilhhadis.

26 Tum dixit Laban Jahhakobo, * quid fecisti quòd furtim surripuisti te, me inscio, & abduxisti filias meas, quasi captivas gladio *acquisitas*?

27 Cur [g] clàm fugisti, & furtim surripuisti te a me? neque indicasti mihi, ut dimitterem te cum lætitia, cum canticis, cum tympano, & cithara?

28 Neque permisisti mihi ut oscularer filios meos & filias meas? nunc *certè* [h] stultè fecisti.

29 Esset in potestate manus meæ malo vos afficere: sed Deus patris vestri hesterna nocte allocutus est me, dicendo, cave tibi ne loquaris cum Jahhakobo sive bonum sive malum.

30 Nunc *esto*, [i] omnino abieris, quia summo desyderio tenebaris *eundi* in domum patris tui: quare furatus es Deos meos?

31 Respondens verò Jahhakob dixit Labani, *clàm fugi*, * quia timui: dicebam enim, *videndum esse mihi*, ne vi raperes filias tuas a me.

32 * Apud quem inveneris Deos tuos, ne vivat, coram cognatis nostris recognosce, si quid de tuo *est* apud me, & recipe tibi: non enim sciebat Jahhakob Rachelem furatam esse illos.

33 Ingressus itaque Laban in tentorium Jahhakobi, & in tentorium Leæ, & in tentorium duarum ancillarum, non invenit eos: egrediens autem e tentorio Leæ, venerat in tentorium Rachelis:

34 (Rachel verò acceptas imagines illas posuerat in clitellis cameli alicujus, sedebatq; super illas *imagines*) & contrectaverat Laban totum tentorium illud, neque invenerat.

35 Dixerat enim Rachel ad patrem suum, ne quæso [l] displiceat in oculis domini mei, non enim possum [m] assurgere tibi, quia *secundum* consuetudinem mulierum est mihi: cumq; perscrutatus esset, non invenit imagines illas.

36 Tunc accensa est *ira* Jahhakobi, * adeò ut jurgans cum Labane loqueretur Jahhakob & diceret Labani, quę *est* prævaricatio mea? quòd peccatum meum, quòd insectatus es me?

37 Quandoquidem contrectasti omnia supellectilia mea, quod invenisti ex omnibus supellectilibus domus tuæ, pone hic coram cognatis meis & cognatis tuis: ut dijudicent inter utrumque nostrum.

38 Hic *est* vigesimus annus *ex quo* fui tecum, oves tuæ & capræ tuæ, non abortiverunt: & arietes gregis tui non comedi.

39 Discerptum non retuli ad te, ego illud luebam, de manu mea reposcebas illud: *similiter* * furto sublatum interdiu, & furto sublatum noctu.

40 Fui cum interdiu absumeret me æstus, & gelu noctu, recederetq; somnus meus ab oculis meis.

41 Hic mihi *est* vigesimus annus domi tuæ: servivi tibi quatuordecim annos pro duabus filiabus tuis, & sex annos pro grege tuo: * immutasti autem mercedem meam decies.

42 Nisi Deus patris mei, Deus Abrahami & * pavor Jitzchaki adfuisset mihi, haud dubiè nunc inanem dimitteres me: afflictionem meam & laborem manuum mearum respexit Deus, cùm * reprehendit *te* hesterna nocte.

43 Respondens verò Labã dixit ad Jahhakobum, * hæ filiæ filiæ meæ *sunt*, & hi filii filii mei *sunt*, & hoc pecus pecus meum *est*, denique quicquid vides meum est: filiabus autem meis istis quid facerem hodie, aut filiis earum quos pepererunt?

44 Nunc itaque age, pangamus fœdus ego & tu: quod sit in testimonium inter me & inter te.

45 Tunc * accepit Jahhakob [n] lapidem, quem erigeret * in statuam.

46 Deinde Jahhakobo dicente * cognatis suis, colligite lapides: illi acceptis lapidibus fecerunt cumulum, * ubi comederunt super illum cumulum.

47 Quem appellavit Laban [o] Jegarem sahaduthæ,

13 *Deus Beth-elis*] qui illic tibi perpetuum præsidium, reditúmque in patriam promisi, sup. 28.15.

Votum] gratiarum actionis & decimarũ, ibidem.

Nunc] sine mora: hæc causa fuit subiti discessus Jahhakobi.

14 *An adhuc*] i. nulla spes futuri cõmodi apud patrem nos diutius detinere debet: non enim nobis, sed sibi ex nobis emolumentum quærit, ut omnino demonstravit, cùm nos tanquam alienas vendidit, pretii loco accipiens servitutem tuam.

15 *Etiámne*] q. d. cùm talem expertæ simus, an sinemus pergere donec exederit quod habemus beneficio Dei?

c Heb. *ederit edendo*.

17 *Surgens*] id est, post uxorum consensuse ad discessum expedivit, vt 1. Schem. 17.48.

19 *Imagines*] id est, deos penates Labanis, ut ex ver. 30. apparet.

d Heb. *& furatus est Jahhakob a corde Labanis: sic infrà 26. & 27. Eclipsis, de qua suprà 4.1. nã verbũ est actionis ἀμεταβάτου: alioqui activũ hac cõsecutione significaret, devinxit sibi animum Labanis, ut accipitur 2. Schemu. 15.6.*

20 *Furtim*] sibi ab eo metuẽs, inf. ver. 31

21 *Flumen*] Euphratem, qui medius est inter Mesopotamiam & Cenahhanæã.

e Heb. *posuit vultum suũ versus montẽ*.

22 *Die tertio*] quot dierum Labanis greges a statione Jahhakobi aberant.

24 *Cave tibi*] hinc intelligitur prohibitioni gravẽ commi nationẽ fuisse junctã.

f Heb. *a bono ad malum usq;, ut inf. 29.*

25 *Sive bonum f.*] κατ' ἄλλο respectu finis propter quem Laban persequebatur eum: quasi dicat. neque blanditiis neque asperitate & minis revocare eum nititor, ideò Laban hujus rei nullam apud Jahhakobum mentionẽ facit, ab omni tamẽ colloquio non abstinet.

26 *Quid fecisti*] tripertita est expostulatio: primùm Jahhakobum mercenarium Labanis eo inscio aufugisse, deinde filias ejus & nepotes eo non præmonito abduxisse, tertio Deos suos abstulisse.

g Heb. *Abscondisti te fugiendo, vel latuisti.* h Heb. *stultè egisti sic faciendo.*
i Heb. *abeundo abieris, quia desyderando desyderabas.* 31 *Quia timui*] sic paucis candidè ad duo priora expostulationis capita respondet,

32 *Apud quem*] ad tertium caput respõdet, mortis sententiam in autorem furti pronuncians, & omnia pervestigandi copiam faciens: ita neque se neq; alium se conscio Deos Labanis abstulisse probat.

l *sic accipitur hæc locutio infrà 45.5. & 1 Schem. 15.11.*

m Heb. *surgere à facie tua.*

39 *Furto sublatum*] vide Exod. 22.10.

41 *Immutasti*] de mercede supra vers. 7 & 8. sic suam fidem cum Labanis perfidia comparat.

42 *Pavor Jitzchaki*] id est, Deus: alludit ad pavorem illũ, quo quasi freno cohibuit Jitzchakum, ne collatam in Jahhakobum benedictionem revocaret: supra 27.33.

Reprehendit te] supra ver. 24.

43 *Hæ filiæ*] hic Laban se cum rationibus Jahhakobi tũ domesticorum respectu frugi declarat, nec posse Jahhakobo damnum afferre profitetur, quin seipsum lædat: quare missis contentionibus, de ineundo amicitiæ fœdere loquitur.

45 *Accepit*] consentiens videlicet in fœdus: quod Mosche brevitatis causâ reticet, quia hoc satis ostenditur, ut fœderis consectario: paralepsis.

n *id est lapides: Enallage singularis pro plurali, ut suprà 28.18. quod confirmat ver. 51.*

In statuam] ut procul cerneretur fœderis ibi initi monimentum.

46 *Cognatis suis*] qui iidẽ sunt cognati Labanis suprà ver. 23 & 37.

Ubi comederunt] cùm jam fœdus iniissent, infra ver. 54.

o *id est, cumulum testimonii, quod etiam sonat Galhhed: sed hoc Hebraicum est, illud verò Syriacum.*

duthæ, Jahhakob verò appellavit Galhhedem.

48 Cùm enim dixiſſet Laban, hic cumulus *ſit* teſtis inter me & inter te hodie : idcircò vocavit Jahhakob nomen ejus Galhhedē:

49 Etiamque p Mitzpam : quia dixerat Laban, ſpeculetur Jehova inter me & inter te, cùm " abſconditi erimus q alter ab altero.

50 Si afflixeris filias meas, & ſi duxeris uxores præter filias meas, " nemo *eſto* r inter nos : vide, Deus teſtis, inter me *eſto* & inter te.

51 Prætereà dixit Laban Jahhakobo, ecce cumulus iſte, & ecce ſtatua iſta, quæ "jeci inter me & inter te.

52 Teſtis *eſt* cumulus iſte, & teſtis ſtatua iſta: ſive ego *prætergrediar*, me non prætergreſſurum ad te cumulum hunc, ſive tu *prætergrediaris*, te non prætergreſſurum ad me cumulum hunc & ſtatuam hanc, ad malum.

53 "Deus Abrahami & Dii Nachoris judicent inter nos, "Dii patris eorum cui juravit Jahhakob "per pavorem patris ſui Jitzchaki.

54 Tunc mactavit Jahhakob f animalia in monte illo, & invitavit cognatos ſuos ad comedendum cibum : qui ubi comederunt cibum, pernoctaverunt in eodem monte.

55 Deinde ſurrexit Laban mane, & oſculatus filios ſuos ac filias ſuas benedixit eis: abienſque reverſus eſt Laban in locū ſuū.

p *id eſt ſpeculam: ſic ſcelerus tranſgreſſorem veluti admonitum ultionis Dei, qui omnia quaſi e ſpecula cernit.*

49 *Abſconditi er.*] i. aberimus alter ab alterius conſpectu.

q Heb. *vir a ſocio ſuo.*

50 *Nemo eſto*] hoc eſt, nō ab hominibus, ſed a Deo cognoſcitor tranſgreſsi fœderis culpa, & ſupplicium ſumitor.

r Heb. *nobiſcum.*

51 *Jeci*] id eſt, ex conjectis lapidibus erexi.

53 *Deus Abrahami*] verboſus eſt admodum Laban in urgenda fœderis obſervatione, quia generum ſuâ ulnâ metiebatur, conſcientiâ præteritorum in Jahhakobum malefactorum preſſus.

Dii patris eor.] quos non tantùm avus meus coluit Abrahami frater, ſed etiam Terach pater utriuſq;: Sic ſuperſtitionem ſuam ab antiquitate cōmendat, & obliquè defectionem Abrahami perſtringit.

Per pavorem] ut ſuprà ver. 42.

f Heb. *mactationem, id eſt, animalia ad convivium, ut* 1. *Schem.* 28.24. *&* 1. *Reg.* 19. 21. *& alibi, nam abſurdum eſt (ſi hæc de ſacrificio accipiantur) Labanem a Jahhakobo ad ſacrum epulum admitti. Quod ſi Moſche ſocerum ſuum admiſit, Exod.* 18. *fecit quia ad Deum converſum eſſe ex ipſius ſermone intellexerat.*

CAPUT XXXII.

Jahhakob ab Angelis confirmatus, fratrem de adventu ſuo certiorem facit, quem audiens ſibi obviam cum copiis adventare vehementer timet: ideoq; ſuis ad minuendum periculum in duas acies diſtributis, Dei auxilium implorat, fratri munera præmittit, fortiq; cum Angelo lucta & ſecundi nominis impoſitione a metu liberatus iterum de divino in poſterum præſidio confirmatur.

1 JAHHAKOB verò perrexit itinere ſuo, & "obviam facti ſunt ei Angeli Dei.

2 Dixitq; Jahhakob cùm videret eos, acies Dei hæc eſt: quapropter vocavit nomen loci illius a Machanajima.

3 Poſteà Jahhakob miſit nuncios "ante ſe ad Hheſavum fratrem ſuum in regionem "Sehhiris, "agrum Edomæorum.

4 Mandavitque eis dicendo, ſic dicetis "Domino meo Hheſavo : ſic dicit ſervus tuus Jahhakob, apud Labanem peregrinus fui, & moratus ſum uſque-adhuc.

5 Sunt autem mihi boves, & aſini, greges, ſervique, & ancillæ: "quod miſi nuntiatum *tibi* domino meo, ut invenirem gratiam in oculis tuis.

6 Sed cùm reverſi nuncii illi ad Jahhakobū dicerent, venimus ad fratrem tuum ad Hheſavum, qui etiam procedit obviam tibi & quadringenti viri cum eo:

7 Timuit Jahhakob valde, & b fuit anxius, quamobrem diſtribuit populum illum qui erat ſecum, & greges, & armenta, & camelos in duas acies.

8 Dicebat enim, ſi venerit Hheſav ad aciem unam, & percuſſerit eam, erit ſaltem acies illa quæ relicta fuerit, c ſalva.

9 Præterea dixit Jahhakob, " ô Deus " patris mei Abrahami, & Deus patris mei Jitzchaki, Jehova "qui edixiſti mihi, revertere in regionem tuam & ad cognationem tuam, nam beneficus ero erga te :

10 " d Impar ſum omnibus iſtis beneficiis, omnique iſti fidei quam præſtitiſti ſervo tuo: etenim cum baculo meo *ſolo* tranſiveram Jardenem hunc, nunc autem evaſi in duas acies.

11 Eripe me quæſo e manu fratris mei, e manu Hheſavi: nam timeo eum, ne veniens percutiat me, *&* " matrem cum liberis:

12 Tu autem dixiſti, e omnino beneficus ero erga te, reddamq; ſemen tuum *numeroſum* velut arenam maris, quæ numerari non poteſt præ multitudine.

13 Et pernoctans ibi nocte illa, accepit ex eo quod veniebat ſibi " ad manum, munus pro Hheſavo fratre ſuo:

14 Capras ducentas, & hircos viginti, oves ducentas, & arietes viginti,

15 Camelos lactantes cum pullis earum triginta, vaccas quadraginta & juvencos decem, aſinas viginti & aſellos decem.

16 Cumq; traderet in manum ſervorum ſuorum f quemq; gregem ſcorſim, edixit ſervis ſuis, tranſite ante me, & " ſpatium interponite inter g greges alios ab aliis.

17 Præcepitq; primo, dicendo, cùm occurrerit tibi Hheſav frater meus, & interrogaverit te dicendo, cujus es ? & quò abis ? & cujus *ſunt* iſta ante te ?

18 Dicito, *ſum* ſervi tui Jahhakobi, hoc *eſt* præmiſſum munus, pro domino meo, pro Hheſavo: atque ecce etiam ipſe *Jahhakob* poſt nos.

19 Idem præcepit etiam ſecundo, etiam tertio, etiam omnibus qui procedebant poſt greges illos, dicens, h in hanc ſententiam alloquimini Hheſavum, cùm inveneritis eum:

20 Tandem dicite, etiam ecce ſervus tuus Jahhakob poſt nos: dicebat enim *Jahhakob*, placabo " vultum ejus hoc munere quod procedit ante me, ut poſteà aſpiciam vultum ejus, fortaſſis " ſuſcipiet vultum meum.

21 Sic tranſivit munus illud ante eum : ipſe verò pernoctavit ea nocte in ipſa acie.

22 Deinde ſurgens ea ipſa nocte, accepit duas uxores ſuas, & duas ancillas ſuas, & undecim natos ſuos, & trajecit vadum Jabboki.

23 Iiſque acceptis & tranſmiſſis trans torrentem illum, tranſmiſit etiam quod habebat.

24 Sed cùm " reliquus eſſet ſolus Jahhakob, "luctatus eſt " quidam cum eo, donec aſcenderet aurora.

25 Qui cùm videret ſe nihil poſſe adverſus ipſum *Jahhakobum*, tetigit vertebram marē fe-

1 *Obviam facti*] ut illorum adventu de divino præſidio & protectione amplius confirmaretur.

a *id eſt, duæ acies, vel bina caſtra: nam ibi ipſius & Angelorum exercitus conjuncti erant.*

3 *Ante ſe*] id eſt, ante adventum ſuum: vide infrà 36.6.

Sehhiris] vide ſuprà 14.6. annot.

Agrum Edomæ] Edom enim, id eſt, Hheſav, jam eò migraverat, infrà 36.6. & agrum occupaverat, Deut. 2.21.

4 *Domino meo*] hac demiſsione collatum in ſe divinitus honorē dominiumq; non rejicit, ſed patienter expectans divinæ voluntatis executionem, intra naturæ fines ſe continet, & fratrem tanquam majorem reveretur: quod item erga Schaülem facit David. 5 *Quod miſi*] q. d. nolui te inſcio pertranſire, ne aliqua ſuſpicione abrumpatur illa benevolentia, quam mihi a te ſervari ſtudeo.

b Heb. *anguſtia, vel anxietas fuit ei.*

c Heb. *in evaſionem vel liberationem.*

9 *O Deus*] ad conſilium quod præſens metus ſuaſerat, precationem ſubjungit his 4. verſibus.

Patris mei] a quo promiſsionum quas Abrahamo dederas, hæreditatem ad me detuliſti.

Qui edixiſti] cujus ſingulari juſſu & vocatione in hoc iter ingreſſus ſum.

10 *Impar ſum*] id eſt, fateor me indignum fuiſſe cui tot beneficia conferres, nedum eo me dignū judicem quod petiturus ſum.

d Heb. *minor ſum*]

11 *Matrem cum*] id eſt, ad internecionem promiſcuè, ſine ullo ſexus ætatiſve diſcrimine: proverbialis locutio, ut Hoſche. 10.14.

e Heb. *benefaciendo benefaciam tibi.*

13 *Ad manum*] quia nox & antevertendi fratrem ſtudium habere delectum non permittebant.

f Heb. *gregem gregem.*

16 *Spatium*] ut occaſione Hheſavo data muneris recognoſcendi, ſervos interrogandi & Jahhakobi ſubmiſsionem audiendi, paulatim ejus ferocia mitigaretur: hoc enim conſilium fuiſſe teſtatur Moſche infra ver. 20.

g Heb. *gregem & gregem.*

h Heb. *ſecundum verbum hoc.*

20 *Vultum ejus*] id eſt, iram quæ proditur vultu: metonymia.

Suſcipiet vultum] id eſt, perſonam: ſynecdoche.

24 *Reliquus eſſet*] trans torrentem Jabboki. id eſt, cùm jam omnia præmiſiſſet, & ſolus agmen clauderet.

Luctatus eſt] quo præ exercitamento, Deus voluit Jahhakobum metu liberare ab adventu fratris & fidem ejus de præſidio divino confirmare, dum ei robur ſubminiſtrat etiam cum Angelo luctandi.

Quidam] Angelus, ut ſequentia docent, & Hoſche 12.5. formam autem humanam aſſumpſit ad luctandum.

femoris ejus: ita' luxata pependit vertebra mas femoris Jahhakobi, illo luctante cum eo.

26 Dicenti verò illi, dimitte me, [i] aſcendit enim aurora, dixit *Jahhakob*, non *jam* dimittam te, ſed" cùm benedixeris mihi.

27 Quamobrem dixit ad eum, " quod eſt nomen tuum? qui dixit, Jahhakob.

28 Tum dixit *Angelus*" non Jahhakob *ſolùm* dicitor ultrà nomen tuum, ſed [k] Iſraël: nam ut Principem te geſsiſti cum Angelis & cum hominibus, & potentiâ vales.

29 Petenti autem Jahhakobo & dicenti, indica quæſo nomen tuum, dixerat, " quorſum interrogas de nomine meo? priuſquam benediceret ei.

30 Quapropter vocavit Jahhakob nomen illius loci [l] Penielem: vidi enim, *inquit* Angelos facie ad faciem, & " erepta eſt anima mea.

31 Exoriebatur autem ei Sol, cùm tranſiret Penuelem: & ipſe claudicabat ſuper femur ſuum.

32 Idcircò non comedunt filij Jiſraëlis [m] nervum defectus qui *eſt* ſupra vertebram femoris, uſque in diem hunc, eo quòd tetigerat *Angelus* vertebram femoris Jahhakobi in nervo defectus.

25 *Luxata pependit*] Quod ita in lucta conſtitit ut efficeretur claudus, eò ſpectabat, ut intelligeret ſe non ſua, ſed cœleſti virtute ſtetiſſe, ut non ſuccumberet.

i *vel cùm aſcenderet aurora: ut ſint verba Moſchis, indicantis tempus quo hoc petiit Angelus.*

26 *Cùm benedixeris*] hæc petitio demonſtrat Jahhakobum jam tum intellexiſſe eum non hominem, ut formâ videbatur, ſed Angelum eſſe, cum ab eo tanquam majore ſibi benedici petit.

27 *Quod eſt no.*] interrogat de nomine, non quòd ignoraret, ſed quia benedictionis roboriſq; ſuppeditati perpetuum documentum poſiturus erat mutato nomine.

28 *Non Jahhakob ſolum*] Eclipſis in hujuſmodi orationibus frequens, quæ κατ' ἄρσιν καὶ θέσιν enunciantur: ut 1. Schem. 8. 7. & alibi ſæpe. k *id eſt, princeps* Dei *fortis. q. d. a forti Deo principalem potentiam conſecutus, adeo ut cum Angelis & hominibus committi poſſis: quod antè cum Labane, nunc in lucta expertus, mox cum Hheſavo experturus es.* 29 *Quorſum*] petitionem Jahhakobi repellit, cùm quia nihil utilitatis inde fuiſſet conſecuturus, tum ut diſsimulato humano nomine Jahhakobi animum ſupra homines attolleret. l *ſive Penuelem verſ. 31. id eſt, aſpectum, vel faciem* Dei *fortis.* 30 *Erepta eſt an.*] gratulatur ſibi quòd cùm Angelum Dei viderit, tamen non ſit mortuus: vide annot. ſuprà 16. 13. Cujus rei cauſam vide ſuprà in 3. 10 annot. m *id eſt, primum e quatuor nervis in femur progredientibus, qui in externam femoris cutem per ramos diſſeminatus, abſumitur in muſculis illis qui externa femoris latus occupant. Defectus autem dicitur, quia non ad genu (ut reliqui) protenditur, ſed antequam eò perveniat, deficit.*

Caput XXXIII.

Hheſav Jahhakobo fratre ejuſq; comitatu benignè excepto munera precibus victus accipit, ſe cum ſuis itineris comitem offert, eóque renuente diſcedit. Jahhakob verò Succothis Schecemum Cenahhanæam urbem pervenit: ubi empto agro commoratus altare extruit, & Deo gratias agit.

1 JAHHAKOB autem ſublatis oculis ſuis aſpiciens quòd ecce Hheſav veniebat, & quadringenti viri cum eo, diſtribuit natos juxta Leam & juxta Rachelem, & juxta duas ancillas ſuas.

2 Collocavitque ancillas & natos earum primo *loco*, deinde Leam & natos ejus poſteriores, Rachelem verò & Joſephum poſtremos.

3 Ipſe autem tranſiens ante eos, cùm incurvaret ſe in terram [a] " ſepties, donec appropinquaret uſque ad fratrem ſuum,

4 Accurrens Hheſav obviam ei, & amplexatus eum, ruit in collum ejus & deoſculatus eſt eum: ita fleverunt.

5 Deinde Hheſav ſublatis oculis ſuis videns mulieres illas & natos illos, dixit, " qui ſunt iſti tibi? cui reſpondit, hi ſunt nati, quos largitus eſt Deus ſervo tuo.

6 " Itaque appropinquantes ancillæ ipſæ & nati earum, incurvaverunt ſe.

7 Deinde appropinquans etiam Lea & nati ejus incurvaverunt ſe: poſtremò verò " juſſus appropinquare Joſeph & Rachel incurvaverunt ſe.

8 Dixit autem *Hheſav*, " quæ tibi *eſt* tota acies iſta cui occurri? qui dixit, *obviam miſi* ut invenirem gratiam in oculis domini mei.

9 Dicenti verò Hheſavo, eſt mihi ſatis, " mi frater, eſto tuum quod tuum *eſt*:

10 Dixit Jahhakob, ne quæſo [b] *recuſes* ſi nunc inveni gratiam in oculis tuis: ſed accipito e manu mea, [c] quandoquidem " contemplatus ſum faciem tuam, ac ſi contemplatus eſſem faciem Dei, & benignè excepiſti me.

11 Accipe quæſo [d] donum meum quod adductum eſt ad te, cùm liberaliter egerit mecum Deus, cumque *ſit* mihi ex omnibus: inſtitit ergo apud eum ita ut tandem acceperit.

12 Poſteà dicente Hheſavo, proficiſcamur & progrediamur, & ego præibo tibi:

13 Reſpondit ei, Dominus meus novit hos natos eſſe teneros, & *quod ad* greges & armenta lactantes incumbere mihi: quæ ſi agendo plus æquo urſerint *pecuarii vel* uno die, morientur omnes pecudes.

14 Tranſeat quæſo Dominus meus ante ſervum ſuum: ego autem ſenſim pergam *itineribus* mihi *accommodus*, [e] " greſſui hujus rei quæ ante me *eſt*, & greſſui horum natorum, " uſque-dum veniam ad dominum meum Sehhirem.

15 Tum dixit Hheſav, conſtituam quæſo tecum *aliquot* e populo hoc qui mecum *eſt*: qui dixit, quorſum hoc? " inveniam gratiam in oculis domini mei.

16 Revertit itaq; eodem ipſo die Hheſav, itinere ſuo, Sehhirem verſus.

17 Jahhakob verò profectus eſt Succothas, ubi extruxit ſibi domum: pecori autem ſuo fecit tuguria, idcircò vocavit nomen illius loci [f] Succothas.

18 Deinde venit Jahhakob " incolumis ad civitatem Schecemum, quæ *eſt* in regione Cenahhani, cùm veniret Padane Syriæ: & " caſtra poſuit ad ſpectum ejus civitatis.

19 Emitque portionem illius agri in quo tetendit tentorium ſuum, e manu filiorum Chamoris patris Schecemi, centum [g] numis.

20 Et " ſtatuit ibi altare, quod appellavit *Dei* fortis Dei Jiſraëlis.

a Heb. *ſeptem vicibus.*

3 *Septies*] numerus certus pro incerto, ut innuunt ſequentia, donec ap. &c.

5 *Qui ſunt iſti*] id eſt, quid ad te attinent? amica hac interrogatione numeroſam ſobolem gratulatur fratri.

6 *Itaque*] cùm frater excepiſſet fratrem, & finito colloquio oculi Hheſavi in illas (quæ tunc ſubſtiterant) converſi eſſent.

7 *Juſſus*] parvulus enim 6. annorum erat: ideo nihil niſi a matre juſſus faciebat: & quia præcedebat matri, nominatur prior.

8 *Quæ tibi*] hoc quidem ex ſervis audiverat, ſed ex Jahhakobi reſponſione munera coràm recuſandi occaſionem captat.

9 *Mi frater*] q. d. meus animus fraternus eſt erga te etiam ſine muneribus.

b *Eclipſis, ut ſuprà 18. 19.*

c *Ut ſuprà 18. 5. & 19. 8.*

10 *Contemplatus*] id eſt, conſpectus tui placidi vultus mihi eſt certum divinæ gratiæ indicium, ac ſi ipſam Dei faciem benignè me intuentem contemplarer.

d Heb. *benedictionem, id eſt munus ex benevolentia profectum: ut 1. Schem. 25. 27.*

e Heb. *pedi hujus operis, ſed pro re uſurpatur, ut Exodi 22. 8. & 36. 6. metonymia.*

14 *Greſſui*] id eſt, quantum poterit ferre inceſſus horum quæ ſub mea cura habeo.

Uſque-dum ve.] etſi nuſquam eò veniſſe legitur.

15 *Inveniam gratiam*] id eſt, annue petitioni meæ, videlicet ne quem tranſmittas: ſic infrà 34. 11.

f *id eſt, tuguria.*

18 *Incolumis*] rebus integris, nullum in itinere paſſus incommodum, ut poſteà Schecemi accidit: quod conſultò videtur addidiſſe Moſche, ut oſtenderet completum eſſe quod Angelus poſt luctam Jahhakobo dixerat ſuprà 32. 28.

Caſtra poſuit] id eſt, tentoria fixit, aliquandiu ibi moraturus, & Deo gratias acturus. Sic ſuprà 26. 17.

g Heb. *pecudibus, id eſt, numis quibus pecudis imago impreſſa eſt: hîc tantùm & Ijobi ultimo legitur.* 20 *Statuit*] id eſt, prius ab Abramo extructum ſuprà 12. 6. deinde verò ab incolis profanatum denuò conſecravit.

Caput XXXIIII.

Jahhakobo ante mœnia Schecemi commorante, Dina in urbem puellas ſpectatum à matre digreſſa, rapitur a filio principis atque vitiatur: quod flagitium fratres puellæ clam patre ſæviſſimè ulciſcuntur fraude: & ultionis cauſa graviter a patre reprehenſi, acceptæ injuriæ exaggeratione factum ſuum excuſant.

1 EGRESSA

1 EGRESSA autem est Dina filia Leæ quam pepererat Jahhakobo, ut spectaret puellas ejus regionis.

2 Cumque vidisset eam Schecem filius Chamoris Chivvæi principis ejus regionis, rapuit eam, & concumbens cum ea, compressit eam.

3 Adhærebatque animus ejus ad Dinam filiam Jahhakobi, id est, deamabat puellam, & loquebatur [a] *quæ erant* cordi puellæ:

a Heb. *ad cor puellæ, id est, sermonem suum animo puellæ, ut eam consolaretur & ad amorem ipsius pertraheret, accommodabat: sic Jescha. 40. 1. & Hosch. 2. 13.*

4 Adeò ut alloqueretur Schecem Chamorem patrem suum, dicendo: Accipe mihi natam hanc in uxorem.

5 Interea Jahhakob *quidem* illum vitiasse Dinam filiam suam audierat, dum filii ejus *erat* cum pecore suo in agro: sed "siluit Jahhakob donec venirent.

5 *Siluit*] id est, dolorem continuit, neque respondit, donec cum filiis revertentibus consilia communicasset.

6 Quamvis exivisset Chamor pater Schecemi ad Jahhakobum, ut loqueretur cum eo.

7 Sed ubi filii Jahhakobi venerunt ex agro, dolore afficiebantur homines illi, accendebaturque ira illorum valdè, cùm audivissent flagitium commisisse in Jisraëlem, concumbendo cum filia Jahhakobi, cujusmodi non est faciendum.

8 Et loquente Chamore ac dicente eis, "*Quod ad* Schecemum filium meum, animus ejus amore propendet in filiam vestram, date quæso ipsam ei in uxorem,

Quod ad] Ex oratione Chamoris Mosche id tantùm refert quod ad præsens institutum facit: ideò inducit statim ex abrupto amorem filii commendantem erga puellam, ejusq; noptias petentem filio.

9 Et affinitatem inite nobiscum: filias vestras date nobis, & filias nostras accipite vobis.

10 Sic nobiscum manete (nam hæc regio [b] exposita est vobis) inhabitate & negotiamini in ea, & possessores vos ipsos constituite in ea:

b Heb. *est corã vobis: ut infrà ver. 21. sic suprà 13. 9. & 20. 15.*

11 Quinetiam Schecemo dicente ad patrem illius & ad fratres illius, "Inveniam gratiam in oculis vestris, & quod mihi indixeritis dabo,

11 *Inveniam gr.*] vide suprà 33. 15.

12 [c] Magnam valdè imponite mihi dotem & donum, & dabo prout indixeritis mihi, tantùm date mihi puellam ipsam in uxorē.

c Heb. *ampliate super me dotem.*

13 Respondentes filii Jahhakobi Schecemo & Chamori patri ejus, locuti sunt fraudulenter, eo quòd vitiasset Dinam sororem ipsorum,

14 "Dixeruntque ad eos, non possumus facere rem istam, dare sororem nostram viro *cui est* præputium: nam ipsum *præputium* res *est* probrosa nobis.

14 *Dixerunt*] responsum tripartitum est: primùm enim affinitatem contrahi posse, negant cum præputiatis, eo quod ipsis probrosum est præputium: deinde ostendunt hac ratione obstaculum tolli posse, si circumcidantur: tertiò quid sint facturi si propositam conditionem Schecemitæ non admittant.

15 Veruntamen [d] hac lege acquiescemus vobis: si eritis sicut nos, cùm circumcisus fuerit vobis omnis mas,

d *vel in hac re, quam videlicet proposuistis nobis: sic infrà 22.*

16 Tunc dabimus filias nostras vobis, & filias vestras accipiemus nobis, habitabimusque vobiscum & erimus in populum unum:

17 Quòd si non auscultabitis nobis ut circumcidamini, recipientes puellam nostram abibimus.

18 Cùm itaque bona *viderentur* verba eorum in oculis Chamoris, & in oculis Schecemi filii Chamoris:

19 Non distulit ipse adolescens exequi hanc rem, eo quòd deamabat filiam Jahhakobi (*erat* autem ipse honoratissimus omnium [e] domesticorum patris sui)

e Heb. *domus.*

20 Sed abeuntes Chamor & Schecem filius ejus "ad portam civitatis suæ, allocuti sunt [f] cives suos, dicendo:

20 *Ad portam*] quo solebant cives convenire, & ibi publica negotia transfigere, ut nunc in curiis: vide suprà 23. 10.

f Heb. *Viros civitatis suæ.*

21 "Homines isti pacis studiosi, sunt apud nos, habitent ergo in hac regione, & negotientur in ea, & hæc regio ("ecce ampla spatiis est) exposita eis esto: filias eorum accipiemus nobis in uxores, & filias nostras dabimus eis.

21 *Homines*] confer hæc cum ver. 9. & 10.

Ecce ampla] id est, nobis est spatiosior quàm ut eam possimus colere soli.

22 Veruntamen hac *lege* acquiescent nobis homines isti ad habitandum nobiscum, ut simus in populum unum, si circumcisus fuerit nobis omnis mas, quemadmodum ipsi circumcisi sunt.

23 "Pecus eorum & possessio eorum, & omnia jumenta eorum nónne nostra sunt? tantùm acquiescamus eis, ut habitent nobiscum.

23 *Pecus eorum*] ab utili duram circumcisionis conditionem leniunt.

24 Auscultantes itaque Chamori & Schecemo filio ejus omnes "egredientes porta civitatis ejus circumcisi sunt omnes mares, omnes egredientes porta civitatis ejus.

24 *Egredientes porta*] periphrasis civium, qui item dicuntur ingredientes portam civitatis suæ, suprà 23. 10.

25 Fuit autem "die tertio cùm essent [g] in dolore, ut accipientes duo filii Jahhakobi "Schimhhon & Levi fratres Dinæ quisque gladium suum, ingrederentur in urbem ipsam "securè, & occiderent omnem marem:

25 *Die tertio*] qui vulneratis ex sententia medicorum est criticus.

g Heb. *dolentes.*

Schimhhon & Levi] fratres Dinæ ex utroque parente & reliquis seniores præter Reubenem, quem mitioris ingenii fuisse minusq; sanguinarium docet historia Josephi infrà 37. nec verisimile est eos solos fuisse, sed soli ut facinoris autores nominantur, sicut infrà 49. 7.

Securè] ἀμφίλογον: nam & cives securè agebant nihil hostile a familia Jahhakobi, metuentes, & filii Jahhakobi securè ingressi sunt nihil sibi a graviter decumbentibus metuentes: sed illud magis probamus.

26 Chamorem quoque & Schecemum occiderent acie gladii, & accepta Dina e domo Schecemi abirent.

27 "Deinde filii Jahhakobi supervenientes "cæsis deprædati sunt urbem ipsam, eo quòd vitiassent sororem ipsorum.

27 *Cæsis*] ex homicidis fiunt prædones, sicut David ex adultero homicida: sic usu venit illis qui frænum laxant affectibus.

28 Greges eorum & armenta eorum asinosq; eorum, tam quod *erat* in urbe quàm quod *erat* in agro acceperunt:

29 Universas quoque opes eorum, & omnes parvulos eorum, uxoresque eorum captivas abduxerunt & deprædati sunt, denique quicquid *erat* in domo qualibet.

30 "Quamobrem dixit Jahhakob ad Schimhhonem & ad Levin, "perturbastis me faciendo, ut "fœteam apud incolas regionis hujus, apud Cenahhanæum & Perizzæum: cumque ego *sim* [h] hominibus paucis *instructus*, si congregentur adversum me ut percutiant me, excindar ego & familia mea.

31 Qui dixerunt, an tanquam cum scorto ageret *quisquam* cum sorore nostra?

30 *Quamobrem*] hinc apparet Jahhakobum neque consilii istius fuisse conscium, neque in executionem consensisse: quod planius testatur infrà 49. 5 & sequentibus. *Perturbastis*] Metaphora: qua Jahhakob queritur se prius tranquillè inter incolas agentem, jam filiorum scelere, cùm in animo tùm in rationibus suis perturbatum esse, & nova consilia inire coactum. *Fœteam*] id est, atque sim odiosus & invisus ac res fœtidæ hominibus: metaphora frequēs: ut Exod. 5. 21. h Heb. *homines numeri, id est, facilè numerabiles: Hypallage pro numerus hominum. Sic Deut. 4. 27. & 33. 6. & alibi.*

CAPUT XXXV.

Jahhakob ex superiore cæde sollicitus, jussu Dei Beth-elem proficiscitur lustrata familia: ubi votum persolvit, nutricem matris sepelit, & priorum benedictionum confirmationem accipit. Quo inde profecto, Rachel in itinere ex Binjamine partu moritur ac sepelitur, & uxor a filio Reubene stupratur: tādem cum uxoribus & filiis ad patrem pervenit quem mortuum ipse & frater, Chebrone sepeliunt.

1 EDIXIT autem Deus Jahhakobo, surge, ascende Beth-elem & conside ibi: & fac ibi altare *Deo* illi forti, qui apparuit tibi "cùm fugeres [a] metu Hhesavi fratris tui.

1 *Cùm fugeres*] hoc est, non minus periclitareris.

a Heb. *a facie, ut infrà ver. 7.*

2 Quapropter edixit Jahhakob familiæ suæ &

& omnibus qui erant fecum, [a] removete Deos alienos [populi] qui [sunt] inter vos, & mundate vos [a] mutantes vestimenta vestra.

3 [a] Posteà surgentes ascendemus Beth-elem, ut faciam ibi [a] altare *Deo* illi forti qui exaudit me in die angustiæ meæ, [a] & adfuit mihi in ipsa via quâ profectus sum.

4 Qui cùm dedissent Jahhakobo omnes Deos alieni *populi*, qui *erant* [a] in manu sua, & [a] in aures quæ *erant* in auribus suis, [a] abscondit ea Jahhakob sub illa quercu quæ *est* prope Schecemum.

5 Deinde profecti sunt ([b] invaserat autem [a] terror Dei civitates illas quæ *erant*, circa eos: ut non persequerentur [c] abeuntes filios Jahhakobi)

6 Pervenitq; Jahhakob [a] Luzum quod *est* in regione Cenahhani (illud *jam est* Beth-el) ipse & cunctus populus qui *erat* cum eo.

7 Et [a] extruxit ibi altare *Deo* forti, *Deo* Beth-elis, unde vocaverat locum illum: eo quòd ibi revelatus fuisset ipsi Deus, cùm fugeret metu fratris sui.

8 Mortuaque est Debora [a] nutrix Ribkæ, ac sepulta infrà Beth-elem sub quadam quercu, cujus vocavit nomen [d] Allon bacuth.

9 [a] Tum apparens Deus Jahhakobo rursus in reditu ejus Padane Syriæ, benedixit ei:

10 Dixitque ei Deus, nomen tuum *est* Jahhakob: non vocabitur ultrà nomẽ tuum *solùm* Jahhakob, sed Jisraël *quoque* erit nomen tuum: sic vocavit nomen ejus Jisraëlem.

11 Præterea dixit ei Deus, [a] Ego *sum Deus* fortis [e] omnipotens, fructuosus esto & multiplicare, gens imò cœtus gentium esto ex te: etiam reges e lumbis tuis prodeunto.

12 Quod autem ad regionem hanc quam dedi Abrahamo & Jitzchako, [a] tibi dabo eam, id est, semini tuo post te dabo hanc regionẽ.

13 Posteà [a] ascendit ab illo Deus, in ipso loco ubi locutus fuerat cum eo.

14 Statuerat verò Jahhakob statuam in eodem loco ubi locutus est *Deus* cum eo, statuam lapideam, [a] inspersitque eam [f] liquore, & perfudit eam oleo.

15 Sic vocavit Jahhakob nomen illius loci, ubi locutus est cum ipso Deus, Beth-elem.

16 Deinde cùm profecti essent Beth-ele (supererat autem adhuc [a] exiguum spatium [g] itineris *conficiendum* ut pervenirent Ephratham) pariens Rachel [h] difficiliore partu utebatur.

17 Fuitque cùm difficili amplius partu uteretur, ut diceret ei obstetrix, ne timeas, [a] nam etiam hic tibi filius *est*.

18 Fuit verò cùm exiret anima ejus (moriebatur enim) ut vocaret nomen ejus [i] Ben-oni: sed pater ejus vocavit eum [k] Binjaminem.

19 Sic mortua Rachel sepulta est in via *spectãte* Ephratham, ea *jam est* Beth-lechem.

20 Statuitq; Jahhakob statuam super sepulchrum ejus: ea *est* statua sepulchri Rachelis [a] usque in hunc diem.

21 Deinde profectus Jisraël, tetendit tentorium suum ultra turrim [l] Hhederis.

22 Fuit autem cùm habitaret Jisraël in regione illa, ut abiens Reuben concumberet cũ Bilha concubina uxore patris sui, quod [a] audivit Jisraël: [a] erant autem filii Jahhakobi, duodecim.

23 Filii Leæ, [a] primogenitus Jahhakobi Reuben: postea Schimhhon, & Levi, & Jehuda, & Jissascar, & Zebullum.

24 Filii Rachelis, Joseph, & Binjamin.

25 Filii autem Bilhæ ancillæ Rachelis, Dan, & Naphtali.

26 Filii verò Zilpæ, ancillæ Leæ, Gad, & Ascher: hi *sunt* filii Jahhakobi, qui editi sunt ei [a] Padane Syriæ.

27 Denique pervenit Jahhakob ad Jitzchakum patrem suum Mamren, in urbem Arbahhi, ea *jam est* Chebron: ubi peregrinus fuerat Abraham & Jitzchak.

28 Fuerunt autem dies Jitzchaki, centum octoginta annorum.

29 Et [a] expirans Jitzchak mortuus est, aggregatusque est [a] ad populos suos senex & satur diebus: sepeliveruntque eum Hhesav & Jahhakob filii ejus.

2 *Removete*] bipartita est Jahhakobi concio: primùm enim quicquid detestabile est Deo, ac in primis idololatriam, procul a suis amoveri jubet, deinde in fide instituens ad sanctificationem præparat.

Mutantes] id est externa professione abnegationẽ vestri, internamq; mutationem & renovationẽ testantes.

3 *Posteà surg.*] exhortationis superioris causa.

Altare] in quo eucharisticas victimas offeram Deo, infrà ver. 14. & votum persolvam.

Et adfuit] deducendo, reducendo, frænumq; fratri, socero finitimisq; Schecemi injiciendo, ne me ullo pacto læderent.

4 *In manu*] .i. quos penes se in sua potestate habebant.

In aures] tum ne posthac eas ut superstitionis insignia gestarent, tum ne in posterum ad novos Deos conflandos materia essent ac irritamentum.

Abscondit] tota familia locum ignorante, ut præsens malum tolleretur, & a futuro caveretur.

Illa quercu] cujus mentio est Jehoschu. 24.26. & Judic. 9.6.

b Heb. *erat autẽ terror Dei super civitates.*

Terror Dei] Divinitus immissus & maximus: humanitus enim nequaquam fuisset timendum illis, qui numero potentia peritiaq; locorum & viarum longè erant superiores.

c Heb. *post filios, id est, vestigiis eorum insisterent.*

6 *Luzum*] vide suprà 28.19.

7 *Extruxit*] ut mandaverat deus suprà 1.

8 *Nutrix Ribkæ*] quæ ipsi adjuncta fuerat suprà 24.59. videtur autem postquam Ribkam deduxisset ad Jitzchakum, reversa esse in Mesopotamiam, jam verò desyderio revisendi Ribkam filium ejus prosecuta esse. d *Id est, quercum fletus, quia ibi ejus mortem defleverunt.* 9 *Tum apparens*] hac visione Deus obsequium Jahhakobi probat, & benedictiones novumq; nomen ab Angelo impositum confirmat, de quibus suprà 28. & 32.

11 *Ego sum*] hîc promittit Deus quæ pater Jahhakobo precabatur cùm eum a se dimitteret suprà 28. 3. & 4 ideò iisdem ferè vocibus utitur. e Heb. *Schaddai, id est, sufficiens: vide suprà* 17.1. 12 *Tibi*] non Hhesavo: nam Jahhakob solus cum suis posteris apertè paternarum avitarumq; promissionum hæres instituitur. 13 *Ascendit*] ut suprà 17.22, 14 *Inspersitq.*] id est, votum suum, de quo supra 28. 22. ibi persolvit & obtulit Deo, cujus causâ Deus altare extrui jusserat suprà ver, 1. Synecdoche, pars oblationis pro toto. f. Heb. *respersionem, id est, liquorem qui spargitur*. 16 *Exiguum spatium*] ita exponendam esse vocem evincitur ex 2. Regum. 5. 19. g Heb. *terra*. h Heb. *dura fuit in partu suo*. 17 *Nam etiam*] quasi dicat, a doloribus partus ita te consolare, quod alterum filium, quem a Deo optabas addi suprà 30. 24. jam consequeris.

i *id est, filium doloris mei, vel filium luctus mei.*

k *id est, filium dexteræ, hoc est, charum, æquè & dilectum ut homini est dextera.*

20 *Usque in hunc*] atq; etiam in Schaulis tempus. 1. Schemu. 10.2.

l *id est, gregis.*

22 *Audivit*] hoc disertè additur, ut planius intelligantur quæ Jahhakob Reubeni dicit infrà 49. vers. 2.3. & 4. & appareat quàm justè primogeniti jure privatus sit: ut meminit 1. Chro. 5.1.

Erant] nato jam Binjamine ultimo Iahhakobi filio numerus eorum recensetur, quia duodecim tribuum (quarum posteà frequens fit mentio) autores fuerunt: commodè verò duabus historiis superioribus subjicitur, ut causæ intelligantur ex quibus primogeniti præeminentia, nõ Reubenis Schimhhonis aut Levi fuit, sed ad Josephũ & Jehudã, ut primos præcipuarum uxorum filios, translata est: de quibus vide 1 Chro. 5.1. & 2.

23 *Primogenitus*] a natura, etsi præstantiam suo scelere amisit. 26 *Padane*] etsi Binjamin in itinere est natus, majoris tamen partis ratione, dicuntur Padane editi: quare aut Binjaminem Padane conceptum fuisse dicendum est, aut addendum excepto Binjamine, quod genus synecdoches receptum est in planis narrationibus. 29 *Expirans*] etsi Jitzchaki mors statim post Jahhakobi reditum describitur, tamen diu posteà contigit, cùm jam Joseph fuisset a fratribus venditus, & ultra 12, annos captivus. Est itaq; hîc anticipatio. *Ad populos*] ut suprà 25.8.

Caput XXXVI.

Hhesavi conjugia & discessus a Cenahhanæa, genus Edomæorum, & Choræorum ducum, Reges Choræorum qui ante Jisraëliticæ Reipub. exordium rerum potiti sunt, & duces Edomæi qui posteà præfuerunt recensentur.

1 HÆ autem sunt generationes Hhesavi, is *est* [a] Edom.

2 Hhesav acceperat uxores suas e filiabus Cenahhani, [a] Hhadam filiam Elonis Chittæi, & [a] Aholibamam filiam Hhanæ filiam [a] Tzibhhonis Chivvæi:

3 Deinde [a] Basematham filiam Jischmahhelis [a] sororem Nebajothi.

4 Peperit autem Hhada Hhesavo Eliphazũ, Basematha verò peperit Rehhuelem:

5 Et Aholibama peperit Jehhuschum, Jahhlamum, & Korachum: isti *sunt* filii Hhesavi, qui editi sunt ei in regione Cenahhani.

6 Assumpserat autem Hhesav uxores suas & filios suos & filias suas, omnesque [a] do-

1 *Edom*] hujus cognominis causam vide suprà 25.29.

2 *Hhadam*] quæ etiam suprà 27.1. Basemath dicitur: binomia enim fuit.

Aholibamam] hoc nomine non recensetur inter uxores Hhesavi, suprà 27. 1. & 28. 9. quare aut alia ab illis diversa est, aut eadem quæ suprà 27. Iehudith filia Beeri nominatur, ita ut ipsa æquè ac pater fuerit binomia. Nec obstat quòd illâc Chittæus, hîc Chivvæus, dicitur, qui populi diversi sunt, suprà 10. 15. & Exod. 3. 8. nam Chittæorum amplissimi erant fines, quibus Chivvæi continebantur. *Tzibhhoni*] avi nomen ad discretionem additur, ne alterius Hhanæ filia putaretur, qui Tzibhhonis frater fuit, ver. 20. 3 *Basematham*] hæc quoque binomia fuit, vocatur enim Machalath suprà 28. 9. *Sororem Nebajothi*] id est, ex eadem matre: de hoc supra 25. 13. a Heb. *mancipia domus suæ.*

mesticos

mesticos suos, pecus quoque suum & omnia jumenta sua, denique omnem possessionem suam quam acquisiverat in regione Cenahhani, & abierat in regionem *Sehhiris* [b] ante adventum Jahhakobi fratris sui.

7 Erant enim [7] eorum facultates ampliores quàm ut habitarent simul, neque poterat terra peregrinationū eorum ferre eos propter pecora eorum.

8 Habitabat ergo Hhesav in monte Sehhiris: Hhesav is *est* Edom.

9 Hæ autem *sunt* generationes Hhesavi, patris Edomæorum [9] in monte Sehhiris.

10 Hæc *sunt* nomina filiorum Hesavi, Eliphaz filius Hhadæ uxoris Hhesavi, Rehhuel filius Basemathæ uxoris Hhesavi.

11 Filii autem Eliphazi *sunt*, Teman, Omar, [c] Tzepho, & Gahhtam, & Kenaz.

12 [12] Timnahh verò *fuit* concubina uxor Eliphazi filii Hhesavi, quæ peperit Eliphazo [12] Hhamalekum: hi *sunt* [12] filii Hhadæ uxoris Hhesavi.

13 Hi verò *sunt* filii Rehhuelis, Nachath, & Zerach, Schamma, & Mizza: hi *sunt* filii Basemathæ uxoris Hhesavi.

14 Hi denique filii Aholibamæ filiæ Tzibhhonis, uxoris Hhesavi: peperit enim Hhesavo Jehhuschum, & Jahhlamum, & Korachum.

15 Hi *sunt* duces filiorum Hhesavi. Filii Eliphazi primogeniti Hhesavi, dux Teman, dux Omar, dux Tzepho, dux Kenaz.

16 Dux [16] Korach, dux Gahhtam, dux Hhamalek, hi *sunt* duces Eliphazi in regione Edomæa: hi *sunt* filii Hhadæ.

17 Hi autem filii Rehhuelis filii Hhesavi, dux Nachath, dux Zerach, dux Schamma, dux Mizza, hi duces Rehhuelis in regione Edomæa: hi *sunt* filii Basemathæ uxoris Hhesavi.

18 Hi denique filii Aholibamæ uxoris Hhesavi, dux Jehhusch, dux Jahhlam, dux Korach: hi duces Aholibamæ filiæ Hhanæ uxoris Hhesavi.

19 Isti *sunt* filii Hhesavi, & isti [d] duces ex eis: is *Hhesav est* Edom.

20 [20] Hi *sunt* filii Sehhiris [20] Choræi, incolentes eam regionem, Lotan, & Schobal, & Tzibhhon, & Hhana,

21 Et [e] Dischon, & Etzer, & Dischan: hi duces Choræi filii Sehhiris, in regione Edomæa.

22 Sunt autem filii Lotanis, Chori & [f] Heman, sororque Lotanis [22] Timnahh.

23 Hi verò filii Schobalis, [g] Hhalvan, & Manachath, & Hhebal, [h] Schepho, & Onam.

24 Et hi filii Tzibhhonis, cùm Aja, tum Hhana: is *est* Hhana qui [24] invenit mulos in deserto, cùm pasceret asinos Tzibhhoni patri suo.

25 Hi autem filii Hhanæ, Dischon, [25] Aholibama quoque filia Hhanæ.

26 Et hi filii [i] Dischanis, [k] Chemdan, & Eschban, & Jitran, & Ceran.

27 Hi quoque filii Etzeris, Bilhan, & Zahhavan, & [l] Hhakan.

28 Item hi filii Dischanis, Hhutz, & Aran.

29 Hi *sunt* duces Chorææ *gentis*, dux Lotan, dux Schobal, dux Tzibhhon, dux Hhana,

30 Dux Dischon, dux Etzer, dux Dischan, hi *sunt* duces Chorææ *gentis* [m] in ducatibus eorum, in regione Sehhiris.

31 [31] Hi autem *sunt* Reges qui regnaverunt in regione Edomæa, antequàm regnaret [31] Rex in filiis Jisraëlis.

32 Primùm regnavit in Edomæa Belahh filius Behhoris, [32] cujus civitas nomine Dinhaba.

33 Mortuo autem Belahho, regnavit pro eo Jobab filius Zerachi ex Botzra.

34 Item mortuo Jobabo, regnavit pro eo Chuscham ex regione Temanæi *populi*.

35 Item mortuo Chuschamo regnavit pro eo Hadad filius Bedadi, qui percussit Midjanē in agro Moabitarum, cujus civitas nomine *erat* Hhavith.

36 Item mortuo Hadado, regnavit pro eo Samla e Masreka.

37 Itē mortuo Samla, regnavit pro eo Schaul ex Rechobothis fluminis.

38 Item mortuo Schaule, regnavit pro eo Bahhal-chanan filius Hhacboris.

39 Item mortuo Bahhal-chanane filio Hhacboris, regnavit pro eo [n] Hadar, cujus civitas nomine *erat* [o] Pahhu: nomen verò uxoris ejus Mehetabeel, *quæ erat* filia Matredis, filia Mezahabi.

40 Atque hæc *sunt* nomina ducum Hhesavi secundum familias suas per loca sua, *nuncupata* illorum nominibus: dux [40] Timnahh, dux Hhalva, dux Jeteth,

41 Dux Aholibama, dux Ela, dux Pinon,

42 Dux Kenaz, dux Teman, Dux Mibtzar,

43 Dux Magdiel, dux Hhiram: hi *fuerunt* duces Edomæorū secundum habitationes suas in regione possessionis suæ: is *est* Hhesav autor Edomæorum.

Caput XXXVII.

Joseph adolescens fratrum vitia patri retegens, ab eo quidem præ illis amatur, & divinitus paternæ familiæ princeps futurus præmonstratur: sed fratrum odium invidiamq́ tantam suscipit, ut occasione oblata primùm in necem, deinde in vēditionem ejus conspirent: qua ratione eò rem deducunt, ut in Ægyptum abductus Satrapæ Ægyptii mancipium fiat.

1 HABITABAT verò Jahhakob in regione [1] peregrinationum patris sui, in regione Cenahhani.

2 [a] Hæc *sunt* quæ acciderunt Jahhakobo: Joseph natus septēdecim annos pascebat cum fratribus suis gregem (erat autem [2] puer) cum filiis Bilhæ & cum filiis Zilpæ uxorum patris sui: [2] referebatq; Joseph famam eorum malam ad patrem ipsorum.

3 Jisraël autem diligebat Josephum præ omnibus filiis suis, quòd [3] filius senectutis esset sibi, feceratque ei tunicam versicolorem:

4 Videntes verò fratres ejus patrem suum diligere eum præ omnibus fratribus ejus, oderant eum adeò ut non possent alloqui eum [b] placidè.

5 Præterea cùm somniasset Joseph somnium, narrabat *illud* fratribus suis: quamobrem [c] magis adhuc oderant eum.

6 Dicebat enim ad eos, audite nunc somnium hoc, quod somniavi:

---

b Heb. *ante faciē: sic enim interdum accipitur præpositio, ut Jeschahh. 43. 12. faciē verò pro adventu legimus suprà 32.5. & infrà 46.28. Hanc autem profectionem Hhesavi ante adventum Jahhakobi contigisse ostenditur cap. 32. & 33. suprà.*

7 *Eorum*] id est, Jitzchaki patris & Hhesavi ipsius, qui ambo in regione Cenahhani peregrini erant.

9 *In monte Sehhiris*] id est, nepotes, qui nati sunt ei jam habitanti Sehhiris montem. Confer cum hoc catalogo. 1.Chron.1.

c *qui etiam Tzephi. 1.Chron.1.36.*

12 *Timnahh*] soror Lotanis, infra ver.22 ex hoc loco explicādus alter. 1.Chron.1.36.

Hhamalekum:] illorum Hhamalekitarum autor qui Exod.17.14. a Domino sunt excidio destinati: vide Deut.2.4. annot.

Filii Hhadæ] id est, nepotes.

16 *Korach*] hic in filiorum catalogo omissus est, fortassis quia nepos fuit ex aliquo filiorum: sed tamen distinguēdus a Koracho filio Aholibamæ, de quo vers. 14. & 18.

d Heb. *duces eorū.*

20 *Hi sunt filii*] horum recensio fit propter affinitatem quam Hhesav & Eliphaz cum eis contraxerunt: qua occasione factum est ut cum eis habitarent, & in imperio tādem eis succederent.

Chorai] ut suprà 14.6. hanc autem eādem gentem Chivæam dici apparet ex collatione ver.2. & 21. huius capitis.

e *qui & Dischan, infrà ver.26.*

f *qui & Homan, 1.Chron.1.39.*

22 *Timnahh*] vide suprà in ver.12.

g *qui & Hhaljan. 1.Chron.1.40.*

h *qui & Schephi, ibidem.*

24 *Invenit mulos*] id est, artem excogitavit, qua ex admissura asini & equæ muli procrearentur.

25 *Aholibama*] nō illa Hhesavi uxor: vide suprà in ver.2.

i *qui & Dischon, suprà vers.21.*

k *qui & Chamran, 1.Chron.1.41.*

l *qui & Jahhakā. 1.Chron.1.42.*

m Heb. *in ducibus eorum, vel secundum duces eorum.*

31 *Hi autem*] q.d. ad hanc usq; ætatem nostram, cum nondum Jisraëlitæ ab AEgyptiorum servitute liberati proprium haberent gubernatorem administrationemque liberam, quæ me gubernatore cœpit, octo isti in Edomæa regnarunt.

Rex] id est, gubernator unicus & ordinarius, Mosche, ut Deut.33.5. Judic.17.6. & 1.Schem.21.12.32.

Cujus civitas] hi omnes ex diversis locis oriundi fuerūt: unde colligitur eos non jure successionis, sed vel electione, vel tyrannide ad gubernationem pervenisse, quòd indicaverat Jitzchaki vaticinium, gladio tuo vives, supra 27.42.

n *qui & Hadad 1.Chron.1.50.*

o *quæ & Pahhi, ibidem.*

40 *Timnahh*] & Aholibama ver.41. nomina virorum sunt hîc, quæ suprà eodem capite mulieribus sunt attributa.

1 *Peregrinationū*] ut suprà 17.8.

a Heb. *generationes, ut suprà 6.9.*

2 *Puer*] non tantùm ætate, sed etiam ministerio, cujus ratione Jehoschuahh ætate maturus puer Moschis. Ex.33.11. & Gechazi puer Elischahhi 2.Reg 4.12. dicitur. q.d. patri fratribusq; ministrabat, & utrisq; pro mediastino erat.

Referabâtque] tres causæ fraterni in eum odii ex ordine recensentur, delatio maleactæ vitæ apud patrē, patris amor singularis erga eum, & somnia ejus de principatu futuro.

3 *Filius*] natus enim erat Jahhakobo jam 91. annū agenti.

b Heb. *ad pacem, id est, placidis verbis.*

c Heb. *addiderunt adhuc odisse eum: ut infrà ver.8.*

7. *Ecce*] vide hujus somnii complementum infrà 42.6. ut sequentis, cap. 46.
d Heb. *regnando regnabis, &c. dominando dominaberis.*
10 *Increpavit*] astutè coram fratribus quorum animos sciebat in Josephum exacerbatos esse: nam revera ipse rem observabat, vers. seq.
e Heb. *veniendo veniemus.*
Ego & mater] in hac reprehensione somnium ita interpretatur, ut fratrum invidiam minuat argumento ἐξ ἀδυνάτου καὶ ἀτόπου, q.d. ergo resurrectura esset mater tua etsi hoc in una ex Jahhakobi uxoribus noverca Josephi impletum est, infrà 46.
f Heb. *vide pacem.*
17 *Dothanis*] sive Dothajinis, cujus loci mentio est 2. Reg. 6.13.
g Heb. *vir ad fratrem suum.*
19 *Dominus somniorum*] id est, qui sibi futuram in nos dominationem somniat.
20 *Nunc igitur*] tam citò de tanto scelere perpetrando concludunt, quia aliis aliorum animi ex præcedentibus colloquiis erant cogniti.
21 *Eriperet*] id est, novo consilio ejus cædem impediret.
Dicebat] apud se, ut suprà 11.3.
h Heb. *anima, id est, ne adimamus ei vitam.*
22 *Ne effundite*] callidè Reuben a genere cædis tantùm deterret fratres, etsi revera illius vitæ consulebat.
23 *Tunica sua*] de qua suprà vers. 3. cur exuerent vide infrà ver. 31. & seq. quomodo autem intereà Joseph se erga fratres gereret, exponitur infrà 42. 21.
i Heb. *quæ erat super eum.*
25 *Jischmahhelitarũ*] Jischmahhelitæ hîc, Midjanitæ vers. 28. & Medanæi vers. 36. omnes Arabiam incolebant, ideoque Onkelos exponit Arabas, ut Judic. 8.24. & quia cœtus iste mercatorum ex variis constabat, Mosche illum variis nominibus expressit.

7 *Ecce nobis colligantibus segetum fasces in medio cujusdam agri, ecce surgebat fascis meus, & etiam stabat erectus: ecce autem circuibant fasces vestri, & incurvabant se fasci meo.

8 Tum dixerunt ei fratres ejus, ergóne [d] planè regnabis super nos, aut prorsus dominaberis nobis? quare magis adhuc oderunt eum propter somnia ejus, & propter verba ejus.

9 Deinde cùm somniasset adhuc somnium alterum, narravit illud fratribus suis dicens, ecce somniavi adhuc somnium, quòd ecce ipse Sol & Luna stellæque undecim incurvabant se mihi.

10 Narravit quoque patri suo, idque cum fratribus suis: quamobrem *increpavit eum pater ejus, ac dixit ei, quódnam *est* hoc somnium quod somniasti? an [e] omnino veniemus *ego & mater tua & fratres tui, ut incurvemus nos tibi in terram?

11 Invidebant itaque ei fratres ejus: pater verò ejus observabat rem ipsam.

12 Cùm autem abiissent fratres ejus, ad pascendum gregem patris sui apud Schecemum,

13 Dixit Jisraël ad Josephum, Nónne fratres tui pascunt apud Schecemum? adesdum ut mittam te ad eos: qui dixit ei, ecce me.

14 Deinde dixit ei *Jahhakob*, i nunc, [f] cognosce de incolumitate fratrum tuorum, & de incolumitate gregis, & refer ad me aliquid: sic cùm dimisisset eum e valle Chebronis, abiit *is* Schecemum versus.

15 Inveniens autem eum, cùm ecce erraret in quodam agro, interrogavit eum vir quidam, dicendo, quid quæris?

16 Qui dixit, fratres meos quæro: indica quæso mihi ubinam ipsi pascunt.

17 Dixit verò vir ille, profecti sunt hinc, nam audivi dicentes, abeamus Dothajina: insecutus igitur Joseph fratres suos invenit eos *Dothanis.

18 Illi autem vidẽtes eum e-longinquo, cùm nondum accessisset ad ipsos, machinati fuerant contra eum de eo interficiendo.

19 Dixerant enim [g] alter ad alterum, ecce, *dominus somniorum iste advenit.

20 *Nunc igitur agite occidamus eum, & injiciamus eum in unam ex his cisternis, tum dicemus, bestia mala devoravit eum: & videbimus quid futura sint somnia ejus.

21 Quod cùm audiret Reuben, ut *eriperet eum e manibus illorum (*dicebat enim, non percutiemus eum [h] lethaliter)

22 Dixit ad eos Reuben, *ne effundite sanguinem, injicite eum in cisternam istam, quæ *est* in hoc deserto, sed manum ne immittite in eum: ut eriperet eum e manu illorũ, eumque reduceret ad patrem suum.

23 Fuit itaque cùm advenisset Joseph ad fratres suos: ut exuerent Josephum *tunica sua, tunica illa versicolore [i] qua erat indutus,

24 Assumerent eum injicerentque eum in ipsam cisternam: cisterna autem illa vacua *erat*, non *erat* aqua in ea.

25 Deinde sedebant ad comedendum cibum, cùm sublatis oculis suis viderunt quòd ecce cœtus commeantium *Jischmahhelitarum veniebat ex *Gilhhadæ, quorum cameli ferebant *myxaria, & opobalsamum, & ladanum, pergentes ut deportarent *ea* in Ægyptum:

26 Dixitque Jehuda ad fratres suos, *quod erit lucrum cùm interfecerimus fratrem nostrum, & occultaverimus sanguinem ejus?

27 Agite vendamus eum Jischmahhelitis istis, & manus nostra ne sit in eum, quia frater noster, *caro nostra est: cui auscultaverunt fratres ejus.

28 Itaque transeuntibus viris Midjanitis mercatoribus extrahentes sustulerunt Josephum ex ipsa cisterna, vendideruntque [k] eum Jischmahhelitis illis viginti *siclis* argenteis: qui deduxerunt eum in Ægyptum.

29 *Reversus autem Reuben *ad ipsam cisternam, cùm ecce non esset Joseph in ea cisterna, *laceravit vestimenta sua.

30 Quamobrem reversus ad fratres suos dixit, puer ille non adest: ego verò *quorsum ibo ego?

31 Tum acceperunt tunicam Josephi, & jugulantes hircum caprarum, intinxerunt tunicam illam sanguine ejus.

32 Et miserunt qui deferrent tunicam illam versicolorem ad patrem suum, ac dicerent, hanc invenimus: agnosce nunc an tunica filii tui sit, nécne.

33 Qui agnoscens eam dixit, tunica filii mei est, bestia mala devoravit eum: [l] omnino discerptus est Joseph.

34 Laceransque Jahhakob vestimenta sua, & imponens *cilicium lumbis suis, luxit propter filium suum diebus multis.

35 Et quamvis surrexissent omnes filii ejus omnesque *filiæ ejus ad consolandum eum, renuit consolationem admittere, dicebat enim, *quin descendam ad filium meum lugens in sepulchrum: flevit etiam illum *pater ejus.

36 Medanæi autem vendiderunt illum *abductum* in Ægyptum, Potiphari aulico Parhhonis præfecto *satellitum.

Gilhhada] unde in AEgyptum euntibus illac iter erat: Gilhhade autem mercatorum emporium erat, ut Jirmejæ 8.22. & 22.6. & alibi ostẽditur.
Myxaria] hanc vocem & duas sequentes variè admodum accipiunt interpretes, nos in tanta varietate, quod probabilius visum est, elegimus. Myxaria Arabibus dicuntur Nuketa teste AEgineta, Aëtio, Psello, & Actuario, voce proximè ad Hebraicum Nechoth accedente; opobalsamum cum R. D. K. interpretati sumus, Ledum verò vel Ladanum, Onkelon Chaldæum & Arabas secuti: nam quod Hebræi Lot vocant, Chaldæus Letum, Arabes Laten vel Laden nominant.
26 *Quod erit*] Jehuda divina providentia ductus, fratribus suadet sine cæde & cum lucro posse tria illa mala vitari quorum causa Josephum oderant, si mercatoribus vænum detur: sic enim fore ut a patre (apud quem ipsos accusabat, & cui præ cæteris dilectus erat) abstrahatur, & servitutem subeat loco sperati dominatus.
27 *Caro nostra*] id est, perinde erit si eũ morti tradamus, ac si nobis ipsis vim inferremus.
k Heb. *Josephum: vide suprà 12.2.*
28 *Siclis*] vide suprà 23.16.

29 *Reversus*] aberat enim cùm acciperetur Jehudæ consilium, & perficeretur. *Ad ipsam cisternam*] ut Josephum extractum reduceret, suprà vers. 22. *Laceravit*] ut veteribus erat in more, cùm triste aliquid accidebat, ut infrà vers. 34. & alibi frequenter. 30 *Quorsum ibo*] id est, quò me vertam? videtur enim patris iram præ aliis metuisse, tum quia illi ut seniori major pueri cura incumbebat, tum quia formidabat ne infensiorem sibi patrem redderet quem jam offenderat, suprà 35.22. l Heb. *discerpendo discerptus.* 34 *Cilicium*] id est, vestem vilem & sine ornatu lugentium more: nam vox Hebræa, teste R. D. K. non tantùm saccum formatum, sed ejus materiam & omne involucrum vile significat. 35 *Filiæ*] id est, filia, nurus, neptes. *Quin descendam*] id est, tantus est hic luctus, ut me ad mortis usque articulum prosecutus sit, & citò in sepulchrum detrusurus. *Pater ejus*] Jitzchak pater Jahhakobi: nam a venditio Josepho quasi 12. annos vixit. vide suprà in 35.29. 36 *Satellitum*] Hebræa vox communis laniis, cocis & satellitibus, significat mactatores, quia illi animalia ad cibum, hi verò sontes in supplicium mactabant. Hinc duo illi Parhhonis aulici huic custodiendi traduntur, cujus erat damnatos plectere, infrà 40.3. & Rex Babyloniæ Jeruschalaimis captis ac Rege abducto, suum mactatorum sive satellitum præfectum eò misit, ut Capitalem suam sententiam in reliquias populi ipsamque civitatem exequeretur. 2. Regum ultimo. Hi Latinè quæstores rerum capitalium dici possunt.

Caput XXXVIII.

Jehuda Christi progenitor, ex Cenahhanæa uxore ternos liberos suscipit, duobus senioribus eandem uxorem successivè conjungit, quibus mortuis tertium adhuc immaturum nurui fraudulenter promit-

promittens eam in paternam domum remittit: quod cùm ſuo tempore non præſtitiſſet, nurus ſimulato habitu ex Jehuda concipit & parit.

1 FUIT autem illo tempore, cùm deſcendens Jehuda a fratribus ſuis divertiſſet ad quendam Hhadullamæum, cujus nomen erat Chira,

2 Vidiſſetq; ibi Jehuda filiam cujuſdam Cenahhanæi cui nomen erat Schuahh, & accipiens eam in *uxorem* congreſſus eſſet cum ea,

3 Et illa concepiſſet peperiſſetq; filium, cujus nomen vocavit Hherum,

4 Deinde concipiens rurſus peperiſſet filium, cujus nomen vocavit Onanem,

5 Pòſt rurſus peperiſſet filium, cujus nomen vocavit Schelam (erat autem Jehuda Cezibi cùm illa pareret iſtum)

6 Ut acciperet Jehuda uxorem Hhero primogenito ſuo, cujus nomen Tamar.

7 Cùm autem eſſet Hher primogenitus Jehudæ malus in oculis Jehovæ, morti tradidit eum Jehova.

8 Ideoque dixit Jehuda Onani, congredere cum uxore fratris tui, & fratris nomine duc eam: ut exuſcites ſemen fratri tuo.

9 Sciebat autem Onan non fore ſuum ſemen illud: ideò congreſſurus cum uxore fratris ſui, perdebat *ſemen, effundens* in terram, ne ſuppeditaret ſemen fratri ſuo.

10 Cúmque malum videretur in oculis Jehovæ quod faciebat, morti tradidit etiam iſtum.

11 Quamobrem dixit Jehuda Tamaræ nurui ſuæ, mane vidua in domo patris tui, donec adoleverit Schela filius meus (dicebat enim, *Videndum* ne moriatur ipſe quoque ſicut fratres ejus) ſic abiens Tamar manebat in domo patris ſui.

12 Sed cùm plures eſſent dies, mortuâ filiâ Schuhhæ uxore Jehudæ, Jehuda ſe conſolaturus aſcendit ad tonſores gregis ſui, ipſe cum Chira amico ſuo Hhadullamæo Timnam.

13 Quod cùm renunciatum eſſet Tamaræ dicendo, ecce ſocer tuus aſcendit Timnam ad tondendum gregem ſuum:

14 Deponens illa veſtes viduitatis ſuæ a ſe operuit ſe peplo ac texit ſe, conſeditq; in [a] bivio quod *eſt* juxta viam Timnam verſus: videbat enim adoleviſſe Schelam, ſe verò non fuiſſe datam ei in uxorem.

15 Videns autem eam Jehuda exiſtimavit eam eſſe ſcortum, operuerat enim faciem ſuam.

16 Divertens itaque ad eam in ipſa via, dixit, age quæſo, congrediar tecum (non enim noverat nurum ſuam eſſe) quæ dixit, quid dabis mihi ut congrediaris mecum?

17 Quo dicente, ego mittam hœdum caprarum ex grege, dixit illa, *acquieſco* ſi des pignus donec miſeris.

18 Tum dixit ille, quódnam *eſt* pignus quod dem tibi? quæ dixit, ſigillum tuum ſudarium tuum & ſcipio tuus qui *eſt* in manu tua: his datis ei congreſſus eſt cum ea, & concepit ea ex illo.

19 Deinde ſurgens abiit depoſuitq; peplum ſuum a ſe, ac induit veſtes viduitatis ſuæ.

20 Miſit autem Jehuda hœdum illum caprarum per amicum ſuum Hhadullamæum illum, ut reciperet pignus e manu iſtius mulieris, ſed non invenit eam:

21 Cúmque interrogaret viros loci illius dicendo, ubinam *eſt* meretrix illa, *quæ* erat in iſto bivio juxta hanc viam? dixerunt, non fuit hìc *ulla* meretrix.

22 Quamobrem reverſus ad Jehudam dixit, non inveni eam: quin etiam homines illius loci dixerunt, non fuit hìc *ulla* meretrix.

23 Et dixit Jehuda, retineat ſibi, ne ſimus contemptui: ecce miſeram hœdum iſtum, tu autem non inveniſti eam.

24 Fuit verò cùm tertius menſis ageretur, ut nunciaretur Jehudæ dicendo, ſcortata eſt Tamar nurus tua, etiamque ecce gravida eſt ex ſcortatione: quare dicebat Jehuda, educite eam ut comburatur.

25 Sed cùm educeretur, miſit ipſa ad ſocerem ſuũ qui diceret, ex viro cujus hæc *ſunt*, ego ſum gravida: dicebatque, agnoſce quæſo cujus *ſint* iſta, ſigillum hoc ſudariumque hoc, & hic ſcipio.

26 Quæ agnoſcens Jehuda dixit, juſtior eſt me, quandoquidem non dedi eam Schelæ filio meo: neque [b] amplius deinceps cognovit eam.

27 Fuitque quo tempore pariebat illa (ecce autem gemelli in ventre ejus)

28 Fuit inquam, cùm pareret, & illorum unus exereret manum: ut obſtetrix acceptum coccinum alligaret manui ejus, dicendo, hic exit primùm.

29 Sed fuit cùm retraxiſſet manum ſuam, & ecce exiret frater ejus, ut diceret illa, quàm perrupiſti! [c] tua *eſt* ruptura: ideò vocavit *quiſque* nomen ejus [d] Peretzum.

30 Poſteà verò exivit frater ejus ad cujus manum *erat* coccinum: & vocavit quiſque nomen ejus Zerachum.

1 *Fuit autem*] Hujus hiſtoriæ partem neceſſe eſt ante Joſephi venditionem cõtigiſſe: cùm enim tantùm 22. anni inter venditionem Joſephi & deſcenſum Jahhakobi cum familia in Aegyptũ numerêtur, non potuit tam brevi ſpatio Jehuda uxorem ducere, ternos liberos tollere, uxorem unam duobus ſucceſſivè conjungere, tertii conjugium ultra tempus differre, filios ex nuru ſuſcipere, & illorum unus duos filios gignere ante deſcenſum in Aegyptum. Contigit ergo ante venditionem Joſephi ſaltem uſque ad tempus quo Hher primus Jehudæ filius decimum annum agebat.

Illo tempore] quo Jahhakob ad patrem ſuum Jitzchakum redierat, Jehuda annũ 17. agente, ſuprà 35. 27.

3 *Peperiſſetq;*] eodem anno 17. Jehudæ.

5 Cezibi] quod alias dicitur Aczib. Jehoſch. 19. 28. & Judic. 1. 31.

8 *Fratris nomine*] hîc primùm legitur uxor fratris unius ſine liberis mortui alteri tradita ad excitandũ mortui ſemen: quam cõſuetudinem deinde Lege confirmavit Deus. Deut. 25. 5.

Exuſcites ſemen] id eſt, procrees liberos, quorum primus pro mortui filio habeatur: quam interpretationem docet Moſche Deut. 25. 6.

9 *Sciebat*] quia non erat jus â Jehuda recens invectum, ſed mos jamdiu receptus, ac proinde juveni Onani cognitus.

12 *Cùm plures*] quibus videlicet creverat Schela (erat enim quaſi 16. annorum) & ipſa diutius quàm anteà expectarat. *Timnam*] oppidum tribus Jehudæ, Jehoſch. 15. 57. ſicut Aczib & Hhadullam, nam Vicina erant. 14 *Deponens illa*] duabus de cauſis Tamar fraudulentum hoc conſilium init: prior eſt jus receptum, ut mortuo proximus ſemen excitet, proximoque ceſſante ex ordine neceſſitudinis alius ſuccedat, ut ex Ruth. 3. conſtat: poſterior, promiſſio ſoceri ſuo tempore non præſtita. *Operuit ſe peplo*] pro capitis tegmine viduis uſitato ſumpſit matronale. *Texit ſe*] id eſt, faciem ſuam, ut ſequente ver. Synecdoche.

a Heb. *in porta oculorum: periphraſis bivii, quo oculis quodammodo aperitur janua, ut illorum intuitus huc illuc ferri poſſit.* 15 *Exiſtimavit*] eo quòd more impudicarum mulierum in bivio ſederet, Proverb. 7. 12. & 9. 14. & Jechezkel. 16. 24. & 25. *Operuerat*] altera cauſa cur ſcortum eſſe putet, quia de facie cognoſci non vult. 16 *Quid dabis*] mercedem ſpecie, ſed reipſa cautionem quærit, quaſi ex eo concipiat, certis indiciis id probare poſſit.

18 *Congreſſus eſt*] agens quaſi 34. annum: nam in Aegyptum venit 50 ætatis anno, cùm jam Peretz Jehudæ ex hoc congreſſu filius pater duorum filiorum eſſet, infrà 46. 12.

19 *Abiit*] non expectato hædo, quia fœminis non mercedis cauſâ ſocerum admiſerat.

23 *Ne ſimus*] id eſt, ne re divulgata famæ jacturam faciamus: nam infamis erat ſcortatio etiam inter homines ignorantes Dei.

24 *Educite eam*] ad judices in portam.

Comburatur] non decernit, quia judex non eſt, ſed ex regionis conſuetudine ſupplicium ejus urget, abs qua in filii perſona ſe læſum arbitratur.

26 *Juſtior eſt me*] quaſi dicat gravius peccavi, qui facta ei ſpe conjugii deluſi eam, quàm ea quæ fraudantem circumvenit.

Neque ampl.] quia inceſtus eſt.

b Heb. *adjecit ultrà cognoſcere.*

29 *Tua eſt rup.*] hoc eſt, tibi convenit a ruptura nomen, quale eſt Peretz, quia fratrem antevertens prior erupiſti.

c Heb. *ſuper te eſt ruptura.*

d *id eſt, rupturam.*

CAPUT XXXIX.

Joſeph in ſervitutem redactus tantam heri ſui gratiam conciliat benedictione Dei, ut omnium rerum adminiſtrationem ei committat: & licèt ab hera calumnioſè traductus in ſummum heri odium veniat, miſereq; in carcerem compingatur, tamen rurſus Dei beneficio aliquam heri gratiam promeritus ſaltem vinctis præficitur.

1 JOSEPH igitur deductus fuerat in Ægyptum: emeratq; eum Potiphar aulicus Parhhonis, præfectus ſatellitum, vir Ægyptius, e manu Jiſchmahhelitarum illorum qui deduxerant eum illuc.

2 Adfuit autem Jehova Joſepho, ut eſſet vir

1 *Joſeph*] Regreſſio ad hiſtoriam cap. 37.

4 Miniſtraret ei] tres gradus deſcribit Moſche ſervitutis Joſephi: primò fuit conſervus pari conditione cum cæteris, ſecundò cubicularius domini, tertiò præfectus ædibus & omnibus facultatibus ejus domi & rure.

6 Quapropter] id eſt, poſtquam adminiſtratio ejus hero probata eſt, immunem eum fecit a rationibus reddendis, adeò illius probitati confidebat.

Præter cibum] id eſt, nihil erat ſollicitus, genio tantùm indulgebat: proverbiale dictum de eo qui rei domeſticæ curam totam alteri committit.

a Heb. *poſt has res.*

7 Suſtuliſſet] præter decorum pudicæ fœminæ.

9 Nullus eſt] q.d. fidem meam, cui dominus meus omnia cõmiſit perfidè violarem, & in Deum cõjugii autorem aſſertoremque peccarem.

b Heb. *die die.*

10 Eſſet cum ea] aliquantiſper conſiſteret, & colloqueretur.

c Heb. *viris domus, ut infrà 14. ſic ſuprà 17.23. & 27.*

14 Inclamaret] ut marito facilius perſuaderet, cùm apud eum Joſephum eſſet accuſatura.

Videte] pallium oſtentans loquitur.

Adduxit] indignationem adverſus maritum fingit, cujus nomen propterea reticet.

Nobis] ita ſervorum animos in Joſephum inflammat.

Hebreum] generis meminit ut Joſephũ magis odioſum reddat, & jure de marito conqueri videatur: erant enim Hebræi Egyptiis præ cæteris abominabiles, infrà 43.32.

d Heb. *ſecundum verba hæc.*

e Heb. *in loco rotundi carceris, periphraſis turris: ſic deinceps.*

20 Loco ubi vincti] id eſt, carcere duriſſimo, quò detrudebantur ſontes qui regem offenderant, ut evidentius declaratur Pſal. 105.18. quamobrem Scriptura foveam vocat infrà 40.15. & 41.14.

21 Extendit] id eſt, effecit ut ſua benignitas ad eum uſque carcere incluſum penetraret, Sapi. 10.13.

proſperè agens, dum fuit in domo domini ſui Ægyptii.

3 Videnteitaque domino ejus Jehovam eſſe cum eo, & omnia quæ ipſe faciebat Jehovam ſecundare in manu ejus:

4 Adeò invenit Joſeph gratiam in oculis ejus ut ʺ miniſtraret ei, poſtremò præfecit eum domui ſuæ, & quicquid *erat* ſibi, tradidit in manum ejus.

5 Fuitq; ex quo præfecerat eum domui ſuæ & omnibus quæ *erant* ſibi, ut benediceret Jehova domui illius Ægyptii propter Joſephum, eſſetque benedictio Jehovæ in omnibus quæ *erant* ei domi & rure.

6 ʺ Quapropter relinquebat omnia quæ *erant* ſibi in manu Joſephi, adeò ut non cognoſceret cum eo de re ulla ʺ præter cibum quo ipſe veſcebatur: erat autem Joſeph pulcher forma & pulcher aſpectu.

7 Fuit itaque [a] his rebus geſtis, cùm ʺ ſuſtuliſſet uxor domini ejus oculos ſuos in Joſephũ, ut diceret, concumbe mecum.

8 Qui renuens dixit ad uxorem domini ſui, en dominus meus non cognoſcit mecum quicquid *eſt* in hac domo, & quæcunq; *ſunt* ipſi tradidit in manum meam:

9 ʺ Nullus *eſt* ei in hac domo major me, neq; ſubtraxit a me quicquam præter te, quatenus uxor ejus es: quomodo ergo facerem malum hoc maximum, & peccarem in Deum?

10 Fuit autem alloquente ea Joſephum [b] quotidie, cùm non acquieviſſet ei ut cubaret juxta eam *aut* ut ʺ eſſet cum ea,

11 Fuit, inquam, hujuſmodi aliquo die, cùm veniſſet *Joſeph* domum ad faciendum opus ſuum, neque eſſet quiſquam ex [c] domeſticis ibi in ea domo,

12 Ut illa prehenderet eum veſte ejus, dicendo, concumbe mecum: ſed *is* relicta veſte ſua in manu ejus, fugiens egreſſus eſt foras.

13 Fuit ergo cùm illa videret eum relicta veſte ſua in manu ipſius, fugiſſe foras,

14 Ut ʺ inclamaret domeſticos ſuos, & loqueretur eis dicendo, ʺ videte, ʺ adduxit ʺ nobis virum ʺ Hebræum ad illudendum nobis: acceſſit ad me ut concumberet mecum, ſed inclamavi voce magna.

15 Fuitque cùm audiret ille me ſublata voce mea inclamantem, ut relicta veſte ſua juxta me, fugerit foras.

16 Ita depoſuit veſtem illius penes ſe, donec veniret dominus illius domum ſuam.

17 Tunc allocuta eſt eum hujuſmodi verbis, dicendo, acceſſit ad me ſervus iſte, Hebræus iſte quem adduxiſti nobis, ut illuderet mihi:

18 Sed fuit cùm ſublata voce mea inclamarem, ut relinquens veſtem ſuam penes me fugerit foras.

19 Fuit verò, cùm audiret dominus illius verba uxoris ſuæ, quibus alloquebatur ipſum dicendo, [d] omnino hæc fecit mihi ſervus tuus: ut accenderetur ira ejus.

20 Quamobrem rapiens Dominus Joſephi eum, collocavit eum in [e] turri carceris, ʺ loco ubi vincti Regis concluſi erant: ut eſſet ibi Joſeph in turri *carceris.*

21 Sed adfuit Jehova Joſepho, & ʺ extendit ad eum uſque benignitatem, adeò ut [f] reddiderit eum gratioſum in oculis ʺ præfecti turri *carceris,*

22 Tradideritque præfectus turri carceris in manum Joſephi omnes vinctos qui *erant* in turri carceris: & quicquid facere ſolent ibi, id ipſe faciebat.

23 Præfectus turri carceris nihil quicquam inſpiciebat *quod eſſet* in manu ejus, eo quòd Jehova adeſſet ei: & quod ipſe faciebat, Jehova ſecundabat.

f Heb. *dederit gratiam ejus: hypallage, pro dederit ei gratiam, id eſt, conciliaverit.*

Præfecti turri] hic Potipharis ſatellitum præfecti ſervus erat, fidei commiſſarius cuſtos: eſt autem veriſimile Joſephum huic rem totam ſicut habebat explicaſſe, quod apud dominum non licuerat, itaque factum eſſe, ut etiam Joſephi dominus de innocentia ejus perſuaſus, ei paulatim faveret; quòd confirmatur infrà 40.4.

CAPUT XL.

Joſeph in carcere Satrapis Regis a domino ſuo jam melius ipſi cupiente præficitur: quorum ſomnia interpretatus Deo duce convenienter eventui, viam ſibi ad libertatem dignitatemq; maximam eodem autore ſternit.

1 FUIT autem his rebus geſtis, cùm peccaviſſent pincerna Regis & piſtor in dominum ſuum, in regem Ægypti,

2 Effervescenſque Parhho contra duos aulicos ſuos, contra præfectum pincernarum, & contra præfectum piſtorum,

3 Tradidiſſet eos in cuſtodiam in domo præfecti ſatellitum, in [a] turrim carceris locum ubi Joſeph vinctus erat,

4 Ut committeret præfectus ſatellitum Joſephum cum eis, qui miniſtraret eis: fueruntque diebus *multis* in cuſtodia.

5 Somniaverunt autem ſomnium uterque illorum, quiſque ſomnium ſuum nocte [b] eâdem, quiſque ʺ ſecundum interpretationem ſomnii ſui, pincerna ille & ille piſtor qui *fuerant* Regis Ægypti, qui vincti *erant* in turri carceris.

6 Cumque veniens ad eos Joſeph mane aſpexiſſet eos, quòd ecce ʺ mœſti erant,

7 Interrogavit Satrapas Parhhonis qui ſecum *erant* in cuſtodia, in domo domini ſui, dicendo, quare vultus veſtri [c] afflicti *ſunt* hodie?

8 Qui dixerunt ad eum, quiſque ſomnium ſomniavimus, & ʺ nemo *eſt* qui interpretetur illud: dixit verò ad eos Joſeph, ʺ an non Deo *ſunt* interpretationes? narrate quæſo mihi illa.

9 Narravit ergo præfectus pincernarum ſomnium ſuum Joſepho, dicens ei: in ſomnio meo, cùm ʺ ecce vitis coram me *eſſet*,

10 (ʺ In qua vite tres erant palmites) ipſa quaſi germinaret, erumperet flos ejus, matureſcerent botri ejus, *mox eſſent* uvæ maturæ,

11 Et poculum Parhhonis *eſſet* in manu mea, accipiens illas maturas uvas exprimebam eas in poculum Parhhonis: dabamque poculum ipſum in manum Parhhonis.

12 Cui dixit Joſeph, hæc *eſt* interpretatio ejus: tres illi palmites tres dies ʺ ſunt.

13 [d] Intra dies tres ʺ recenſebit Parhho caput

a Heb. *locum rotundi carceris, ut ſuprà 39.20.*

b Heb. *una, ut infrà 41.11.*

5 Secundum interp.] id eſt, ſomnium eventui reſpondens quem prædixit ſua interpretatione Joſeph inf. ver. 22. ſic infrà 41.11. & 12.

6 Mæſti] ut ſolent divinitus immiſſa ſomnia graviter eos afficere quibus immittuntur: ſic turbatus eſt Parhho infrà 41.8. & Rex Babyloniæ Daniel. 2.

c Heb. *mali.*

8 Nemo eſt] id eſt, neque eſt hìc Ariolus, neque captivis nobis adeundi illos copia conceditur pro Aegyptiorum conſuetudine.

Annon Deo] ab ariolis animum eorum avocat, & ad expectandam a Deo interpretationem, ut ſomniorum autore, comparat, poſtremò quia ſe dono interpretandi divinitus inſtructum eſſe ſentit, ſpem illis interpretationis facit.

9 Ecce] Hypotypoſis ſomniis ordinaria, quia ſomniantibus res de quibus ſomniant præſentes eſſe videntur.

10 *In qua vite*] ut quod ex naturæ ordine multis menſibus fit, ſomnianti uno momento objicitur, ita aſyndeta & compendioſa admodum oratione narrant. 12 *Sunt*] i. ſignificant: categorice enunciat Joſeph ſententiam ſomnii, quia ut Propheta, non ut conjector loquitur. d Heb. *cùm adhuc tres dies.* 13 *Recenſebit*] cùm familiam & ſervitia omnia luſtrabit, te numerabit quoque in illorum catalogo.

tuum,

tuum & restituet te in [e] statum tuum: porrigesque poculum Parhhonis in manum ejus, secundum munus pristinum, cùm esses pincerna ejus.

14 Quòd si memor eris mei, apud te cùm bene erit tibi, tunc exerceto quæso erga me benignitatem: aut mentionem facito mei apud Parhhonem, & fac ut exeam ex hac domo.

15 Etenim [f] omnino per plagium surreptus sum e terra Hebræorum: atque adeò [a] hic non feci quicquam cur conjicerent me in hanc foveam.

16 Cùm autem videret præfectus pistorum eum [g] bonam interpretationem attulisse, dixit ad Josephum: etiam ego in somnio meo, cùm ecce tria canistra [h] foraminatim texta super caput meum essent,

17 In canistro autem supremo *esset* cibus Parhhonis, ex quovis opere pistorio, volucres [a] comedebant ea e canistro illo supra caput meum.

18 Cui respondens Joseph dixit, hæc *est* interpretatio ejus: tria canistra illa, tres dies sunt.

19 [i] Intra dies tres recensebit Parhho caput tuum, [a] ne sit *deinceps recensio* de te: suspendet enim te de ligno, & comedent volucres carnem tuam ex te.

20 Fuit ergo ipso die tertio, die quo editus fuerat Parhho, cùm faceret convivium omnibus servis suis, ut recenseret caput præfecti pincernarum & caput præfecti pistorū inter servos suos.

21 Et restitueret præfectum pincernarum in suum potus ministrandi munus, ut traderet poculum in manum Parhhonis,

22 Præfectum verò pistorum suspenderet: quemadmodum interpretatus fuerat eis Joseph.

23 Non est autem præfectus pincernarum recordatus Josephi, sed oblivioni tradidit eum.

e Heb. *basin tuam, id est, locum vel sedem: translatio à vasis domesticis ad domestica hominum officia: ut infrà 41.13.*

f Heb. *furando furto ablatus sum.*

15 *Hic*] ex quo AEgyptum adductus sum.

g Heb. *bonum interpretatum esse.*

h Heb. *foraminis.*

17 *Comedebāt*] rostra foraminibus in canistrum immittentes.

i Heb. *cùm adhuc tres dies, ut suprà* 13.

19 *Ne sit deinceps*] id est, jubebit nomen tuum e catalogo servorum suorum obliterari: non enim probatur hæc interpretatio, auferet caput tuum a te, quia non capite truncatus, sed suspensus fuit.

Caput XLI.

***Parhho** somniorum de futuris rebus divinitus immissorum interpretationem a suis sapientibus minimè consecutus, Josephum audita a præfecto pincernarum peritia ejus e carcere accersit, interpretationemq́; & consilium optimum contra famem venturam accipit: quo nomine Joseph ex omnium procerum consensu regno præfectus, uxore ex clarissima familia ducta duos filios suscipit ante famis initium: & sua industria tantum annonæ numerum colligit, ut famis tempore totam Aegyptum sublevet, alusq́; regionibus alimentum suppeditet.*

1 Fuit autem [a] exacto [a] biennii tempore, ut Parhho somniaret quòd ecce stabat juxta [a] rivum quendam:

2 Cùm ecce ex illo rivo ascendentes septem vaccæ pulchræ aspectu & pingues carne, quæ pascebant in ulva:

3 Item ecce septem vaccæ aliæ ascendentes post eas ex illo rivo, [b] deformes aspectu & tenues carne, quæ stabant juxta vaccas illas ad ripam ipsius rivi.

4 Posteà devorarunt istæ vaccæ deformes aspectu & tenues carne septem illas vaccas pulchras aspectu & pingues: tunc evigilavit Parhho.

5 Deinde redormiscens somniavit secundò: ecce autem septem spicæ ascendentes in culmo uno, pingues & bonæ,

6 Item ecce septem spicæ tenues & adustæ Euro, provenientes post eas.

7 Posteà deglutiverunt istæ spicæ tenues septem illas spicas pingues & plenas, tunc evigilavit Parhho: & [a] ecce somnium.

8 Quamobrem fuit ipso mane, cùm [a] consternatus esset animus ejus, ut mittens accerseret omnes Magos Ægypti, & omnes sapientes ejus: quibus cùm enarrasset Parhho quæ somniaverat, non *erat* qui interpretaretur ea Parhhoni.

9 Tunc allocutus est præfectus pincernarum Parhhonem, dicendo, [a] peccata mea ego recordaturus sum hodie.

10 [a] Parhho effervescens contra servos suos tradiderat me in custodiā in domo præfecti satellitum, me & præfectum pistorum.

11 Somniavimus autem somnium nocte [c] eadem ego & ille, quisque secundum interpretationem somnii sui somniavimus.

12 Cumque ibi *esset* nobiscum puer Hhebræus servus præfecti satellitum eique narravissemus, interpretatus est nobis somnia nostra, cuique secundum somnium suum interpretationem attulit.

13 Fuit enim, ut sicut interpretatus est nobis ita [d] eveniret: me restituit *Parhho* in [e] statum meum, illum verò suspendit.

14 Misit itaque Parhho *homines* accersitum Josephum, qui [f] celeriter eduxerunt eum ex illa fovea: ita abraso *capite* & mutatis vestibus suis venit ad Parhhonem.

15 Tunc dixit Parhho ad Josephum, somnium somniavi, & nemo *est* qui interpretetur illud: ego autem audivi de te dicentem, te *esse* intelligentem somnii ut interpreteris illud.

16 Respondit verò Joseph Parhhoni dicendo, [a] non *est* penes me: Deus [g] respondendo enunciabit prosperitatem Parhhonis.

17 Dixit itaque Parhho ad Josephum, in somnio meo, ecce me adstante ripæ cujusdam rivi,

18 Ecce inquam ex illo rivo ascendentes septem vaccæ pingues carne & pulchræ forma, quæ pascebant in ulva.

19 Item ecce septem vaccæ aliæ ascendentes post eas macilentæ, & [h] malâ formâ admodum, & exhaustæ carne: non vidi illis deformitate similes in tota terra Ægypti.

20 Posteà devorarunt hæ vaccæ exhaustæ & malâ formâ septem illas vaccas priores pingues.

21 Et quamvis pervenissent in vêtrem earum, non animadvertebatur illas venisse in ventrem earum: nam aspectus earum *manebat* malus sicut anteà, tum evigilavi.

22 Deinde videbam in somnio meo, & ecce septem spicæ ascēdentes in culmo uno plenæ & bonæ:

23 Item ecce septem spicæ graciles, tenues, adustæ Euro, provenientes post eas.

24 Posteà deglutiverunt spicæ illæ tenues septem illas spicas bonas: quod retuli ad Magos, sed nemo *fuit* qui exponeret mihi.

a Heb. *a fine duorum annorum dierum: vide suprà in* 29. 14.

1 *Biennii temp.*] ex quo somnia captivis interpretatus erat Joseph.

Rivū] ex Nilo ductum, cui peculiare est hoc nomen.

b Heb. *mala.*

7 *Ecce somnium*] id est, abeunte somno non evanuit somniū, ut naturalia evanescunt, sed adhuc illius animo præsens erat, adeò ut graviter eum consternaret.

8 *Consternatus*] vide suprà 40.6.

9 *Peccata mea*] insinuatio, qua ad Regis benevolentiam retinendam suam captivitatem justam pronuntiat, & beneficium Regis in sui liberatione prædicat.

10 *Parhho*] non personæ sed dignitatis nomen, q.d. Regia majestas: ideò illud in tertia persona usurpat.

c Heb. *una, ut suprà* 40.5.

d Heb. *esset, ut suprà* 24.15.

e Heb. *basin, ut suprà* 40.13.

f Heb. *fecerunt ut curreret.*

16 *Non est penes*] modestè Regis animum in se defixum ad Deum attollit, cujus solius sapientiæ est præstare quod Rex petebat, ut Daniel 2. Eadem particula usus est Abram suprà 14.24.

g Heb. *respondebit pacem.*

h Heb. *mala forma.*

25 Tunc dixit Joseph ad Parhhonem, somniú Parhhonis "unum est: "id quod Deus ipse facturus est exponit Parhhoni.

26 Septem illę vaccę bonæ, septem anni sunt, & septem illæ spicę bonæ, septem anni sunt: somnium unum est.

27 Septem verò vaccæ exhaustæ & malæ ascendentes post illas, septem anni erunt: & septem spicæ exhaustæ, adustæ Euro, erunt septem anni famis.

28 Hoc *est* verbum quo alloquebar Parhhonem: quod Deus ipse facturus est, ostendit Parhhoni.

29 "Ecce septem anni venturi sunt, saturitatis magnæ in tota terra Ægypti.

30 Sed exurgent septem anni famis post illos, quibus "oblivioni tradetur tota ista saturitas in terra Ægypti: consumet enim fames terram ipsam.

31 Neq; animadvertetur saturitas illa in hac terra, propter ipsam famem postcà: eo quòd gravis futura sit valde.

32 "De iteratione auté somnii apud Parhhonem bis, *iteratum est*, quia stata est hæc res a Deo ipso, & [i] festinanter facturus est illam ipse Deus.

33 "Nunc ergo provideat Parhho *de* viro prudente & sapiente, quem constituat super terram Ægypti.

34 *Id* faciat Parhho: deinde præficiat præfectos huic terræ (ut accipiat quintam provétuum terræ Ægypti septem illis annis saturitatis)

35 Qui colligant omne esculentum istorum annorum bonorum qui veniunt, & congerant commeatum "sub manum Parhhonis, & esculentum in quibusque civitatibus "servent:

36 Sitque illud esculentum in depositum pro hac regione ad septem annos illos famis, qui futuri sunt in terra Ægypti, ut non excindatur "terra hæc fame illa.

37 Cùm auté bona *videretur* hæc res in oculis Parhhonis, & in oculis omniú servorú ejus:

38 Dixit Parhho ad servos suos, an invenire possemus huic similem, virum in quo "spiritus Deorum *sit*?

39 Deinde dixit Parhho ad Josephum, quandoquidé nota fecerunt Dii tibi "omnia hęc, nemo *est* prudens & sapiens sicut tu.

40 Tu præesto domui meæ, & "os tuum osculator universus populus meus: tantummodò hoc solio major ero te.

41 Cùm autem diceret Parhho ad Josephum, "vide, constituo te super universam terram Ægypti:

42 Detrahens Parhho annulum suum e manu sua, indidit illum in manum Josephi: jussitque ipsum induere vestes xylinas, & apposuit torquem aureum collo ejus:

43 Et jussit eum insidere currui [k] secundo a suo, ut proclamarent *præcones* ante eum flectenda esse genua, constituisse enim eum super universam terram Ægypti.

44 Dixitque Parhho ad Josephum, "ego *sum* Parhho: attamen sine te "non attollet quisquam manum suam aut pedem suum in universa terra Ægypti.

45 Vocavit autem Parhho nomen Josephi [l] Tzophnath-pahhaneachum, deditq; ei Asenathā filiam Potipherahhi "Præsidis "Heliopoleos in uxoré: ita egressus *ibat* Joseph per terram Ægypti.

46 (Erat autem Joseph natus triginta annos, cùm stetit coram Parhhone Rege Ægypti, egressusque est Joseph a conspectu Parhhonis, ut obiret universam terram Ægypti)

47 Produxit verò terra septem illis annis saturitatis, "manipulatim.

48 Collegit itaque septem annis quævis esculenta quæ *erant* in terra Ægypti, reposuitq; esculenta per civitates: esculenta agrorum cujusque civitatis, quæ *erant* circa eam, reposuit in ea.

49 Sic congessit Joseph commeatum multum valde, ut arena maris, adeò ut desierit numerari, eo quòd non esset numerus.

50 Josepho autem nati sunt duo filii, antequàm adveniret ullus annus famis, quos peperit ei Asenath filia Potipherahhi Præsidis Heliopoleos.

51 Vocavitque Joseph nomen primogeniti [m] Menaschem: nam fecit Deus, *inquit*, "ut obliviscerer omnis laboris mei, [n] & ejus *quidem* a tota familia patris mei.

52 Nomen autem secundi vocavit [o] Ephrajimum, quia me, *inquit*, fructuosum reddidit Deus in terra afflictionis meæ.

53 Absolutisque septem illis annis saturitatis, quæ fuit in terra Ægypti,

54 Cùm cœpissent septem illi anni famis venire, quemadmodum prædixerat Joseph, fuit fames "in omnibus regionibus *finitimis*, in tota verò terra Ægypti erat cibus.

55 Et fame tandem terra Ægypti totâ laborante, clamavit populus ad Parhhonem cibi causa: sed dixit Parhho omnibus Ægyptiis, ite ad Josephum, quod edixerit vobis facite.

56 Cùm itaque fames fuit in universa superficie illius terrę, aperuit Joseph omnia *promptuaria* in quibus *cibus* erat: vendiditque Ægyptiis, cùm invaluisset fames illa in terra Ægypti.

57 "Præterea cuiusque regionis *populi* venerunt in Ægyptum ad Josephum, ut emerent, eo quòd invaluisset fames in qualibet regione.

25 *Unum est*] significatione, licet bis & sub diversis imaginibus oblatum sit.

Id quod] q. d. hoc somnium est a Deo, qui res providet, earumque est autor.

29 *Ecce septem*] planius interpretatur somnium, & ad regnum AEgypti accommodat.

30 *Oblivioni tradetur*] id est, nullum ejus vestigium apparebit, sed suâ inopiâ fertilium annorum recordationem adimet, ut ver. seq. hoc designabant in somnio vaccæ & spicæ tenues, quæ pinguibus absorptis nihilo pinguiores apparebant ver. 21.

32 *De iteratione*] ex repetitione duo colligit, certitudinem & celeritatem rei futuræ: tertium cõsultò apud regem infidelem omittit, ut torpẽtes excitet eorumq; stuporem excutiat, quod etiam plerique communi sermone facere solent.

i Heb. *festinat facere.*

33 *Nunc ergo*] Altera pars sermonis Josephi de usu somnii, in qua plus quā Parhho expectaret præstat, non temeritate sed spiritu Dei ductus: qui hac occasione Josephum ad principatum evexit, & sua oracula implevit, supra 37.7. & 9.

35 *Sub manum*] in apothecas Regis.

Servent] id est, non antè distrahãt quàm urgebit necessitas: ut infrà ver. 55. Joseph fecisse legitur.

36 *Terra*] populus hujus terræ: metonymia.

38 *Spiritus Deorũ*] id est, vis divina: loquitur autem ut ethnicus, sicut & Laban supra 31. 53. & avia Belschatzaris, Dan. 5. 11.

39 *Omnia hæc*] somniorum interpretationem, & consilium contra venturam famem.

40 *Os tuum*] id est, hoc subjectionis symbolo dominum te agnoscito atque profitetor: sic 1. Schemu. 10. 1. Psalm. 2. 12. & 1. Regum. 19. 18. & Hosche. 13. 2.

41 *Vide*] quia iam Josephum adhibitis externis signis in summam AEgypti præfecturam evehit, utitur verbo vide. k Heb. *secundo ab illo qui* erat *sibi*. 44 *Ego sum*] id est, mihi quidem reservo dignitatem regiam, tibi verò tantam autoritatem tribuo, ut te inconsulto vel nolente nihil a quoquam fiat in toto regno meo. *Non attollet*] proverbiale dictum, id est, nihil aggredietur sive tentabit quisquam,

l *id est, occultarum velantem: peregrinæ voces.*

45 *Præsidis*] Hebræam vocem fatemur sæpe significare sacerdotem, propria tamen sua significatione latius adhuc patet. significat enim primarium ministrũ in ministerio honorabili: ideo Davidis quoque filiis tribuitur 2. Schemu 94. quod exponitur 1. Chron. 18. 17. Sacerdotibus autem deinde attributum est, quatenus Levitarum respectu fuerunt primarii ministri Dei. Quare nos latam vocis significationem retinuimus, adducti Paraphrastæ Chaldæi authoritate Josephi ab idololatriæ communione alienissimi pietate, & ejusdem exẽplo, cùm ipse ut minister Regis, familiaque paterna fuerit regiis sumptibus educata, infra 47. 11.

Heliopoleos] Hebr. On: quod oppidum est AEgypti, præfecturę Heliopolitanæ metropolis, Onii Ptolemæo.

47 *Manipulatim*] Hyperbole, ad maximum proventum significandum. q. d. ex uno grano integer manipulus colligebatur.

m *id est, qui affert oblivionem.*

51 *Ut obliviscerer*] hoc est, præsente felicitate ademit mihi molestam illorum temporum recordationem, maximè quibus tam indignè a fratribus meis domesticis patris mei tractatus sum: sic suprà ver. 30.

n Heb. *& ejus, totius familiæ patris mei: sed affixa genitiva & genitiva orationes (quæ eorum loco veniunt) activè æquè ac passivè accipiuntur: ut diximus suprà 16. 5.* o *id est, fructuosum effectum.* 54 *In omnibus*] divina providentia videlicet, ut hac occasione Jahhakob cum familia in AEgyptum descenderet, & complerentur cùm Josephi somnia suprà 37. tum res Abramo prædictæ suprà 15. 13. 57 *Præterea*] Proparasceve est ad sequentem historiam de filiis Jahhakobi.

CAPUT LXII.

Josephi fratres Binjamine excepto in Ægyptũ pro annona a patre mittuntur: ubi a Josepho se dissimulante agniti, callidè explorationis insimulãtur, & in carcerem conjecti, non prius cum annona dimittuntur, quàm dato obside hærentem domi fratrem se stituros promittant: dimissi autem, unà cum annona illius pretium mãticis ipsorũ jussu Josephi inditum imprudentes domum referunt, patri quicquid acciderat narrant, & minimi fratris sistendi necessitatem persuadere frustrà conantur.

1 "VIDENS

1 *Videns*] ex reportantibus Cenahhanæis atq; narrantibus.

Mutuò vos asp.] ut inopes consilii solent, cunctabundi, & qui rei alicujus curam in alios rejiciunt

2 *Vivamus ac non*] id est, vitæ nostræ consulamus ne moriamur, ut infra 18.

4 *Videndum*] ut supra 3.22. Sollicitus autem est de Binjamine, tanquam de minimo, solo superstite ex charissima conjuge, & senectutis filio: ut ver. 38.

6 *Incurvaverunt se*] ita cœperunt imprudentes implere, quod somniis Josephi prænunciabatur supra 37.

a Heb. *dura: sic infrà ver. 30.*

7 *Duriter*] ut hac veluti quæstione extorqueat, quod ab illis cupit cognoscere.

9 *Exploratores*] hac simulata accusatione longioris cum fratribus colloquii occasionem captat, ut quod cupit expiscetur.

b Heb. *nuditatem, id est, nuda a defensione & munitione loca, metaphora, sic infrà ver. 12.*

11 *Nos omnes*] q.d. cùm exploratio sit capitalis, non fuisset pater eodem momento tot filios in tantum periculum conjecturus.

13 *Dicentibus*] hinc ab illis Joseph de superstite patre & fratre, & quid de se putent intelligit.

Non superest] id est, mortuus est, ut eos intellexisse apparet ex verbis Reubenis infrà ver. 22. & Jehudæ infrà 44. 20.

14 *Hoc illud*] q.d. confirmor in priore mea opinione de vobis, eo quod prius vos decem esse dixistis ver. 11. nunc autē duorum aliorū mentionem facitis, itaque vobis in respondendo minimè constatis.

15 *Exibitis*] sub. omnes, ut ex ver. proximè sequente apparet.

16 *Probatum fuerit*] id est, hoc indicio confirmatum: eclipsis, quam ex præcedentibus verbis impleri oportuit.

18 *Et vivite*] id est, vitæ vestræ consulite, ut ver. 2.

Deum illum] verum Deum timeo, ideoque nolo familias vestras insontes famem vestra causa, diutius sustinere, aut vobis (si vos purgabitis) injuriam facere. c Heb. *famē familiarum vestrarum, id est, quod & quantum familiis vestris ad famem sublevandam opus est; sic ver. 33.*

1 ᵃ VIDENS itaque Jahhakob esse annonam in Ægypto, cùm dixisset Jahhakob filiis suis, quare ᵃ mutuò vos aspicitis?

2 Dixit, ecce audivi esse annonā in Ægypto: descendite illuc & comparantes *apportate* nobis inde, ut ᵃ vivamus ac non moriamur.

3 Descenderunt itaque fratres Josephi decem ad comparandum commeatum *& apportandum* ex Ægypto.

4 (Binjaminem autem fratrem Josephi non miserat Jahhakob cum fratribus ejus, quia dicebat, ᵃ *videndum* ne obveniat ei exitium)

5 Et abierunt filii Jisraëlis ad comparandum *annonam* inter alios euntes, quia erat eadem fames in terra Cenahhani.

6 Joseph autem is qui imperium habebat in ea regione, idem erat qui annonam vendebat toti populo terræ: cui advenientes fratres Josephi ″ incurvaverunt se vultu *demisso* in terram.

7 Cumque videret Joseph fratres suos, agnovit eos: sed alienum se fingens eis, locutus est cum eis a ᵃ duriter, dicens ad eos, unde advenitis? cui dixerunt, e regione Cenahhani ad comparandum esculenta.

8 Cumq; agnoscente Josepho fratres suos, ipsi non agnoscerent eum:

9 Recordatus Joseph illorum somniorum quę soniaverat de eis, dixit, ″ exploratores estis, ad observandum ᵇ nudas partes hujus terræ venistis.

10 Qui dixerunt ad eum, non, domine mi: imò servi tui venerunt ad comparandum esculenta.

11 ″ Nos omnes filii unius viri sumus: probi sumus, nunquam fuerunt servi tui exploratores.

12 Dixit verò ad eos, nequaquam, sed ad observandum nudas partes hujus terræ venistis.

13 ″ Dicentibus autem illis, duodecim servi tui fratres fuimus, filii viri unius in regione Cenahhani: quorum ecce minimus *est* cum patre nostro hodie, unus verò ″ non superest:

14 Dixit ad eos Joseph, ″ hoc illud *est* quo allocutus sum vos dicendo, exploratores estis.

15 Hac re probabimini: ita vivat Parhho, ut ″ exibitis hinc nisi cùm advenerit frater vester minimus huc.

16 Mittite ex vobis unum qui accipiens *adducat* fratrem vestrum, vos autem vincti estote, ut probentur verba vestra an veritas *sit* penes vos: sin autem minus, ita vivat Parhho, *ut ″ probatum fuerit* vos exploratores esse.

17 Contraxit itaque eos in custodiam tribus diebus.

18 Deinde dixit ad eos Joseph die illorum tertio, hoc facite ″ & vivite, ″ Deum illum ego timeo.

19 Si probi estis, frater unus ex vobis vinciatur in loco custodię vestræ: vos autem abeuntes abducite annonam, ᶜ ea quorum fame tenentur familiæ vestræ.

20 Fratrem verò vestrum minimum adducite ad me, ut probentur verba vestra, & non moriamini: qui ″ fecerunt ita.

21 Cumque ″ dicentibus altero ad alterum, ″ profectò rei sumus fratris nostri causa, qui videbamus angustiam animæ ejus cùm deprecaretur nos, nec tamen exaudivimus: idcircò aggressa est nos angustia hæc:

22 Responderet Reuben eis, dicendo, ″ nónne alloquebar vos dicendo, ne peccetis in istum adolescentem? sed non auscultastis: ideò etiam ″ sanguis ejus ecce reposcitur.

23 (Ipsi autem nesciebant Josephum intelligere, eo quòd interpres *fuerat* inter eos)

24 ″ Divertens *Joseph* ab illis, flevit: deinde reversus ad eos allocutus est eos, & accipiens ex eis ″ Schimhhonem, vinxit eum ante oculos illorum.

25 Et præcepit Joseph ut implerent *ministri* vasa eorum commeatu, restituendo insuper pecuniam eorum cuique in saccum suum, & dando illis viaticum ad iter: ita ergo egit cum illis.

26 ᵈ Imponentes itaque annonam suam asinis suis, abierunt inde.

27 Aperiens autem illorum unus saccum suū ut daret pabulum asino suo in quodam diversorio, cùm videret pecuniam suam quæ ecce *erat* in ore manticæ suæ:

28 Dixit ad fratres suos, restituta est pecunia mea, ″ etiamque ecce in mantica mea, tum ᵉ defecit animus illorum, & exterriti sunt, dicendo alter ad alterum, ″ quid hoc *est quod* fecit Deus nobis?

29 Denique venientes ad Jahhakobum patrem suum in regionem Cenahhani, ″ enunciaverunt ei omnia quæ acciderant sibi, dicendo,

30 Locutus est vir ille, dominus ejus terræ nobiscum duriter, & tradidit nos *in* custodiam tanquam explorantes illam terram.

31 Dicentibus autem ad eum, probi sumus, nunquam fuimus exploratores,

32 Duodecim fratres fuimus filii patris nostri, quorum unus non superest, & minimus hodie *est* cum patre nostro in regione Cenahhani:

33 Dixit ad nos vir ille dominus ejus terræ, hac re cognoscam vos esse probos: fratrem ex vobis unum relinquite apud me, & iis quorum fame tenentur familiæ vestræ acceptis abite.

34 Deinde adducite fratrem vestrum minimum ad me, ut cognoscam vos non exploratores esse, sed vos esse probos: fratrem vestrum reddam vobis, & in hac terra negotiari poteritis.

35 Fuit autem ipsis evacuantibus saccos suos, cùm ecce cuique fasciculus pecuniæ suæ in sacco suo *esset*, ut videntes fasciculos pecuniæ suæ, ipsi & pater ipsorum ″ timuerint.

36 Quamobrem dixit ad eos Jahhakob pater ipsorum, ″ me orbatis, Joseph non superest, & Schimhhon non superest, & Binjaminem auferetis? ″ contra me sunt hæc omnia.

20 *Fecerunt*] abeuntes annonam abduxerunt.

21 *Dicentibus*] absente interprete, prius quam inde discederent: fortasse etiam cùm durissimam illā conditionem de novem retinendis proponens eos in custodiam intruderet, ut deinde ex eorum verbis animo ipsorum cognito Joseph leniorem multo conditionem proposuerit.

Profectò] hæc angustia conscientiam sceleris admissi excitat, pœnitentiam & justi judicii Dei confessionem extorquet, & Josephum de fratrum erga se animo certiorem facit.

22 *Nonne al.*] suprà 37.29.

Sanguis] mors immatura vestro crudeli facto accelerata. eum enim jam mortuū esse putabant.

24 *Divertens*] fratrum confessione, & Reubenis reprehensione motus.

Schimhhonem] maximum natu ex iis qui in ipsius venditionē consenserant: ideò autem Reubenem excipit, quia abfuerat & improbabat factū, supra 37.29. & hic ver. 22.

d Heb. *tollentes super asinos.*

28 *Etiamq;*] id est, præter viaticum.

e Heb. *exivit cor il.*

Quid hoc] non quærunt causam, sed mirantur factum, cujus Deum autorem agnoscunt, ut in rebus insperatis fere fit.

29 *Enunciaverunt*] ut causam intelligeret detenti Schimhhonis, & diuturnæ ipsorum moræ, necessitatemq; mittendi Binjaminem.

35 *Timuerint*] ut suprà ver. 28. verebantur enim ne ad priorem accusationem accusatio furti adderetur, ut infra 43.18.

36 *Me orbatis*] q.d. Binjamine me orbatum reputo, si illū abducetis, meq; in hoc confirmat quod antè Josepho & jam Schimhhoni acciditā nam his verbis eum Josephi mortem & Schimhhonis absentiā non planè exprobrare filiis vel inde apparet, quod filii nihil ei respondent.

Contra me sunt] id est, me onerant mœrore, & mihi mortem accellerant ver. 38.

37 Locutus verò est Reuben ad patrem suum, dicendo, duos ″ e filiis meis morti tradito si non reduxero eum ad te : trade illum in manum meam, & ego restituam illum tibi.

38 Qui dixit, non descendet filius meus vobiscum, nam ″ frater ejus ″ mortuus est, & ipse ″ solus relictus est: quòd si obveniret ei exitium in ea via per quam ituri estis, demitteretis ″ canitiem meam cum mœrore in sepulchrum.

37 *E filiis*] nam quatuor fuerunt, qui nominantur infrà 46. 9.

38 *Frater ejus*] ex eadem matre, id est Joseph.

Mortuus est] sic enim persuasus fuit, cùm vestem Josephi videret supra 37. 32.

Solus relictus est] ex illa eâdem matre.

Canitiem meam] id est, me jam canum dolore mori cogeretis; Hypallage, ut supra 4.4.

CAPUT XLIII.

Jahhakob fame tandem coactus, Binjaminem & reliquos filios priore pecunia & duplice alio pretio muneribusque instructos, cum precibus ad Josephum pro annona remittit: a quo humaniter lauto convivio, restitutoque obside excipiuntur, & muneribus donantur.

1 INTEREA fames illa ingravescebat in terra.

2 Fuit ergo absolventibus ipsis comedere annonam illam quam attulerant ex Ægypto, cùm diceret ad eos pater eorum, redite, comparate nobis paulùm esculentorum:

3 Ut alloqueretur eum Jehuda dicendo, ″ a serió contestatus est nos vir ille, dicendo, non estis visuri faciem meam nisi frater vester fuerit vobiscum.

4 Si missurus es fratrem nostrum nobiscum, descendemus & comparabimus tibi esculenta:

5 Quòd si non missurus es, ″ non descendemus, nam vir ille dixit ad nos, non estis visuri faciem meam nisi frater vester fuerit vobiscum.

6 Tum dixit Jisraël, quare malo affecistis me, quòd indicastis viro illi an vobis adhuc esset frater?

7 Qui dixerunt, b diligenter percunctatus est vir ille de nobis & de cognatione nostra, dicendo, an adhuc pater vester vivit? an *est* vobis frater? ideò indicavimus ei ″ secundum verba ista : c poteramúsne ullo pacto cognoscere dicturum illum fuisse, facite ut descendat frater vester?

8 Prætereà dixit Jehuda ad Jisraëlem patrem suum, mitte hunc puerum mecum, ut surgentes abeamus: sic ″ vivemus ac non moriemur & nos & tu & parvuli nostri.

9 Ego spondeo pro eo, de manu mea reposcito eum : quòd si non reduxero eum ad te & stitero eum coram te, ″ peccavero in te omnibus diebus.

10 Etenim nisi cunctati fuissemus, jam certè reversi fuissemus, jam bis.

11 Dixit ergo ad eos Jisraël pater eorum, cùm ita jam *sit faciendum*, id facite : accipite de d laudatissimis rebus hujus regionis in vasis vestris, & deferte ad virum illum munus, parùm ″ opobalsami & parùm mellis, myxaria & ladanum, ″ nuces terebinthinas & amygdalas.

12 Pecuniam quoque ″ duplam accipite in manu vestra, & pecuniam illam quæ restituta fuit in ore manticarum vestrarum recipite in manu vestra: fortassis ″ error est.

3 *Seriò contest.*] id est, promissionem a nobis exegit non revertendi ad se nisi Binjaminem abducamus.

a Heb. *contestando, contestatus*.

5 *Non descendemus*] id est, non possumus sine promissi violatione & periculo descendere: vide 44.26.

b Heb. *percunctando percunctatus*.

7 *Secundum verba*] id est, prout ejus interrogationes requirebant.

c Heb. *an cognoscendo cognituri eramus*.

8 *Vivemus*] ut suprà 42. 2.

9 *Peccavero*] id est, reus apud te sim fidei non præstitæ quandiu vixero.

d Heb. *de laude: abstractum pro concreto superlativi gradus: ut suprà 3.6.*

11 *Opobalsami*] de his vide suprà 37.

25 *Nuces terebinthinas*] fidem historiæ ex Theophrasto secuti, & Arabicam ejus appellationem sic vertimus: Terebinthus enim Hebraicè & Arabicè est Boten, & viridem significat, qualis est terebinthus arbore & fructu.

12 *Duplam*] invaluerat enim fames, ver. 1. ideoque annonæ pretium auctum erat.

13 Ita fratrem vestrum accipite, & surgentes redite ad virum illum.

14 *Deus* autem fortis omnipotens det vobis *consequi* misericordiam coram viro illo, ut dimittat vobis fratrem vestrum alium & Binjaminem: quòd ad me autem, ″ cùm orbatus fuero orbatus sim.

15 Itaque homines isti accepto munere illo, duplaque pecunia accepta in manu sua & Binjamine, surgentes descenderunt in Ægyptum, steteruntque coram Josepho.

16 Et videns Joseph cum eis Binjaminem, dixit ei qui præerat domui suæ, introduc hos homines domum: & macta e animalia & præpara, nam mecum comedent homines isti meridie.

17 Fecit ergo vir ille sicut edixerat Joseph: & introducebat vir ille istos homines in domum Josephi,

18 Cùm ″ timentes homines isti eo quòd adducerentur in domum Josephi (dicebant enim, ob causam illius pecuniæ quæ rediit in manticas nostras prius, adducimur, ut ″ devolvat se super nos, irruensque super nos accipiat nos in servos & asinos nostros)

19 ″ Accesserunt ad virum illum qui præerat domui Josephi, & allocuti sunt eum ″ in ostio domus,

20 ″ Dixeruntque, f *attende* ad me domine mi : tantummodo descenderamus priùs ad comparandum esculenta.

21 Fuit autem ″ cùm venissemus ad diversorium quoddam, ut aperientibus nobis manticas nostras, ecce pecunia cujusque *esset* in ore manticæ suæ, pecunia nostra secundum pondus suum: eam itaque ″ retulimus in manibus nostris.

22 Prætereà pecuniam aliam descendentes attulimus in manibus nostris ad comparandum esculenta: nescimus quis reposuerit pecuniam nostram in manticis nostris.

23 Qui dixit, ″ pax *sit* vobis, ne timeatis, Deus vester & Deus patris vestri dedit vobis thesaurum in manticis vestris, pecunia vestra pervenit ad me: & eduxit ad eos Schimhhonem.

24 Tandem introduxit vir ille istos homines in domum Josephi: deditque aquam ut lavarent pedes suos, dedit quoque pabulum asinis eorum.

25 Intereà parabant munus suum, dum veniret Joseph in ipso meridie: nam audierant se ibi sumpturos esse cibum.

26 Cùm itaque advenisset Joseph domum, afferentes ei munus illud quod ″ *habebant* in manu sua in domum illius, incurvaverunt se illi in terram usque.

27 Qui interrogavit eos de prosperitate, dicens, g prosperéne? pater vester senex ille quem dixistis, an adhuc vivit?

28 Qui dixerunt, prosperè, de servo tuo patre nostro, is adhuc vivit: & ″ inclinantes verticem incurvaverunt se.

29 Tunc sublatis oculis suis contemplatus Binjaminem fratrem suum filium matris suæ, dixit, hiccine *est* frater ille vester minimus

Error est] quo in manticis vestris relicta est.

14 *Cùm orbatus*] verba sunt viri se & rerum suarum eventum committentis voluntati Dei: similis phrasis est Ester. 4. 16. Cùm periero perierim.

e Heb. *mactationem, id est, animalia quæ mactari solent ad convivium.*

18 *Timentes*] ne in vincula ducerentur, quasi furtim prioris annonæ pretium secum detulissent.

Devolvat se] Metaphora duplex, a corporibus magnæ & ponderosæ molis, quæ rotando devolvuntur, & a rebus altis, quæ quo sunt altiores eo graviore impetu decidunt. q. d. cùm nullam legitimam occasionem habeat in nos irruendi, prætextu hujus pecuniæ eam captat.

19 *Accesserunt*] prius se purgaturi quàm accusentur furti.

In ostio domus] id est antequàm introirent: sciebant enim suum fuisse carcerem, & ibi detineri fratrẽ.

20 *Dixeruntque*] per unum aliquem ex ipsis, ut mox sequentia ostendunt.

f *Eclipsis verbi audiendi vel attendendi, ut 1 Schemu. 1,26. & alibi.*

21 *Cùm venissemus*] quia compendio utuntur, non accuratè omnia ut contigerant narrant: nam unus in diversorio, reliqui domi pecuniã restitutam invenerant, suprà 42.27. & 35.

Retulimus] ad testificandum innocentiam nostram.

23 *Pax sit*] id est, tranquillo sitis animo.

26 *Habebant*] quisque aliquam partem offerendam, ut inter se distribuerant.

g Heb. *an pax tibi* ver. seq.

28 *Inclinantes*] prout figuratum fuerat somnio manipulorum, suprà 37.7.

minimus quem dixeratis ad me? & dixit, Deus gratiosus esto tibi fili mi.

30 Joseph autem quia æstuabant viscera ipsius erga fratrem suum, [h] festinanter quæsivit ubi fleret, & ingressus quoddam cubiculum flevit ibi.

31 Posteà lota facie sua egressus, "continebat se & dixit, apponite cibum.

32 Apposuerunt ergo ei, " ei soli, & illis solis, & Ægyptiis comedentibus apud eum solis: "non enim poterant Ægyptii comedere cum Hebræis cibum, quia "abominationi id *est* Ægypto.

33 Sedebant autem coram eo, primogenitus secundum primogenita sua, & qui minor *erat* secundum [i] minorem ætatem suam, adeò ut [k] mirabundi *aspicerent* " homines illi alter ad alterum.

34 Et accipiens fercula ex eo quod *erat* ante se *mittebat Joseph* ad eos, majusque fuit ferculum Binjaminis quàm fercula singulorum quintuplo: sic [l] convivati sunt & affatim biberunt cum eo.

h Heb. *festinavit ut quæreret: sic infrà 44.11.*
31 *Continebat se*] a lachrymis.
32 *Et soli*] prout ejus dignitas postulabat.
Non enim] hæc non fuit causa cur Josepho seorsim apponeretur (qui enim illius imperio regebantur, cum eo cibum sumere honori habuissent) sed cur fratres Josephi communi cum Aegyptiis mensa nō uterentur.
Abominationi] hîc causa non exprimitur, sed ex collatione cap.46.ver.34. & Exod.8.26. constat illos abhorruisse a vita pastoritia, & ab iis qui bubus aut aliis animantibus quæ pro diis colebant vescebantur, aut ea sacrificabant.

i Heb. *parvitatem.* k Heb. *mirarentur homines illi alter ad alterum: peregrina constructio index eclipseos, ut ver. sequente.* 33 *Homines illi*] fratres Josephi, videntes sibi Josephi jussu pro ætate cujusque loca designari, ac si cum ipsis vixisset Joseph, ætatemq; ipsorum compertam haberet. l Heb. *biberunt, synecdochicè pro convivari, sicut etiam comedendi verbum frequenter: sic Esther.3.15.& 7.1.*

Caput XLIIII.

Joseph per præfectum, poculum mandato suo in mantica Binjaminis clam fratribus abditum ut sublatum furto ab ipsis abeuntibus repetit: qui furti crimen ex anteactis diluentes & conscientia freti se inquisitioni submittunt, mortemq; in se & servitutem decernunt. Hi invento penes Binjaminem poculo ad Josephum reducti se in servitutem dedunt: quod recusante illo & solius deprehensi servitute contento, Jehuda se in illius vicem retineri sedulò ac supplex petit.

1 DEINDE præcepit *Joseph* ei qui præerat domui suæ dicendo, imple manticas hominum istorum esculentis, quātum poterunt ferre: & repone pecuniam cujusq; in ore manticæ suæ.

2 Scyphum verò meum, scyphum argenteum ponito in ore manticæ minimi, & pecuniam annonæ ejus: qui fecit secundum verbum Josephi quod locutus fuerat.

3 Simulac mane illuxit, homines isti dimissi sunt, ipsi cum asinis suis.

4 Ipsi egressi e civitate illa non longè abscesserant, cùm Joseph dixit ei qui præerat domui suæ, surge, persequere homines istos: cumque assecutus fueris eos, dicito ad eos, quare rependistis malum pro bono?

5 Nónne hic est quo bibere solet dominus meus? at ipse hac re " [a] certo experimento discet *qualesitis*: malè egistis quod fecistis.

6 Assequutus itaque est eos, & allocutus ejusmodi verbis.

7 Qui dixerunt ad eum, quare loquitur Dominus meus talia verba? " [b] absit servis tuis, ut faciant rem ejusmodi.

8 "En pecuniam quam inveneramus in ore manticarū nostrarū retulimus ad te e regione Cenahhani: quomodo ergo furati essemus e domo domini tui argentum aut aurū?

9 "Apud quem ex servis tuis reperietur, is moriatur: quinetiam " nos simus domino meo pro servis.

10 Qui dixit, "jam etiam secundum verba vestra, sic esto: apud quem reperietur, "esto mihi servus, vos autem estote innoxii.

11 Itaq; [c] festinanter deponentes quisque manticam suam in terrā, aperuerunt quisq; manticam suam.

12 Sic scrutatus est, a maximo incipiens & in minimo desinens: inventus autem est scyphus ille in mantica Binjaminis.

13 Tunc " lacerarunt vestimenta sua, cumque imposuisset ouus quisque asino suo, reversi sunt in civitatem illam.

14 Venit itaq; Jehuda cum fratribus suis in domum Josephi, " qui adhuc erat ibi: & "prociderunt ante faciem ejus in terram.

15 Dixit autem eis Joseph, " quódnam est hoc factum quod fecistis? an ignorabatis virum cujusmodi ego *sum*, " certò posse experimento discere?

16 Tum dicente Jehuda, "quid dicemus domino meo? quid loquemur? aut quomodo purgabimus nos? "Deus ille deprehendit iniquitatem servorum tuorum: ecce nos servos domino meo, tam nos quàm eum in cujus manu inventus est scyphus ille:

17 Dixit, " absit mihi ut faciam hoc: vir ille in cujus manu inventus est scyphus, is *esto* mihi servus, vos autem ascendite "cum pace ad patrem vestrum.

18 Sed accedens ad eum Jehuda dixit, [d] *Attende* ad me domine mi: loquatur quæso servus tuus verbum [e] audiēte domino meo, nec accendatur ira tua in servum tuum: " nam [f] tu *es* perinde ac Parhho.

19 " Dominus meus interrogaverat servos suos dicendo, éstne vobis pater aut frater?

20 Diximus verò ad dominum meū, est nobis pater senex & natus senectutis parvus: frater autē ejus mortuus est, & relictus est ipse solus ex matre sua, ideò pater ejus deamat eum.

21 Tum dicebas ad servos tuos, facite ut descendat ad me, & [g] oculis meis intuear illū.

22 "Dicentibus verò nobis ad dominum meum, non poterit puer ille relinquere patrē suum: simul-ac reliquerit patrem suum, morietur pater:

23 Dixisti servis tuis, nisi descenderit frater vester minimus vobiscum, non [h] amplius deinceps videbitis faciem meam.

24 Fuitq; cùm ascendissemus ad servum tuum patrem meum, ut nunciaremus ei verba domini mei.

25 Posteà dicente patre nostro, revertimini, comparate nobis parum esculentorum,

26 Diximus, non possumus descendere, sed si fuerit frater noster minimus nobiscum, descendemus: nam non possumus videre faciem illius viri si frater noster minimus non fuerit nobiscum.

27 Dixit autem servus tuus pater meus ad nos, vos novistis duos peperisse mihi uxorem meam.

28 Digresso autem priore a me, dicebam, " profectò [i] omnino discerptus est: nec vidi

5 *Certò exper.*] id est, hoc demum facto innotescunt domino meo fraudes vestræ quibus ei hactenus conati estis illudere. Qui hæc ad divinationem referunt, Josephum sine causa magno crimine gravant, ac si donum cognoscendi arcana a Deo acceptum obscuraret: & gloriam in se transferret, quod ne coram Parhhone quidem cùm recens ex carcere venit fecerat, suprà 41.16. & vocibus vim faciunt cùm hîc tum ubi a Josepho repetuntur infra ver.15. vide suprà 30.27.
a Heb. *experiendo experiens discet, sic ver.15.*
7 *Absit servis*] q.d. ii sumus quibus non debeat hujusmodi crimen objici.

b Heb. *absit servis tuis a faciendo, pro absit a servis tuis facere: Hypallage ferè perpetua in hac locutione, sic infrà ver. 17.* 8 *En pecuniam*] q. d. factum nostrum præcedens huic quod objicis contrarium nos abundè purgat.

9 *Apud quem*] q.d. hæc tertia esto probatio nostri, quòd bona conscientia freti ultrò nos inquisitioni & supplicio subjicimus.
Nos simus] ut furti si deprehendetur conscii.
10 *Jam etiam*] ad ea quæ proposuerant respondens, inquisitionem quidem ipsorum etiam judicio rectam & æquam admittit, de supplicio verò mitius statuit, sola deprehensi furis servitute contentus.
c Heb. *festinaverunt ut demitterent.*
13 *Lacerarunt*] vide suprà 37.29.
14 *Qui adhuc*] præfecti reditum expectans.
Prociderunt] nihil dum loquentes: animi enim consternatio ex furto deprehenso verba illis intercipiebat.
15 *Quodnam*] ita peccatum exaggerat, ut sup.3.13.
Certò posse] id est, rationes excogitare, quibus certò cognoscat quod cognitu erat difficile.
16 *Quid dicemus*] patheticum exordium ex abrupto.
Deus] quasi exerto in cœlos digito: sensus est, fatemur hac ratione Deum nostra in ipsum peccata ulcisci: ubi videtur tacitè sceleratam fratris venditionem innuere, ut suprà 42.21.& 22.
Ecce nos] ut suprà ver.9.
17 *Absit*] q.d. mihi satis erit supplicium de sonte sumpsisse, ut suprà ver. 10.
Cum pace] sine ullo damno.
d *vide suprà 43.20.*
e Heb. *in auribus domini.*
18 *Nam tu es*] rationem reddit cur ejus iram deprecetur, quia autoritate eum agnoscit Parhhoni parem.
f Heb. *sicut tu, sicut Parhho.*
19 *Dominus*] Narratio, cujus finis est, ut Josephum ad misericordiā de patre capiēdā flectat: ideò copiose Binjaminis historiam explicat.
g Heb. *ponam oculum meum super illū: nimirum ut ita vos probem sup.42.15.*
22 *Dicentibus*] hęc antè cap.42. omiserat Mosche, quia hîc fuissent repetenda.

h Heb. *addetis videre.* 28 *Profectò*] sic intelligit Joseph patrem de sui amittendi ratione & facinore fratrum ignorare. i Heb. *discerpendo discerptus.*

eum hactenus.

29 Quòd si abstuleritis hunc quoque a facie mea, & obvenerit ei exitium, deducetis canitiem meam cum tristitia in sepulchrum.

30 "Nunc igitur cùm venero ad servum tuum patrem meum, si hic puer non fuerit nobiscum (quandoquidem "anima illius animæ hujus devincta est)

31 "Erit cùm viderit non adesse hunc puerũ, ut moriatur: sic deduxerint servi tui canitiem servi tui patris nostri cum mœrore in sepulchrum.

32 "Sed quia servus tuus spopondit pro puero hoc *abducendo* a patre meo, dicens, nisi reduxero eum ad te, utique peccavero in patrem meum omnibus diebus:

33 Ideò nunc maneat quæso servus tuus loco hujus pueri servus domino meo: hic autem puer ascendat cum fratribus suis.

34 Nam "quomodo ascenderem ad patrem meum, cùm hic puer non erit mecũ? *cavendum est mihi*, ne videam illud malum quod deprehensurum est patrem meum.

30 *Nunc igitur*] Propositionis pars prior, narratio eventus hypothetica, quid net si detineatur Binjamin?
Anima illius] propter impensum amorem illius vita ab hujus vita pendet.
31 *Erit*] hoc est, paternæ mortis autores habebimur, & spectatores erimus.
32 *Sed quia*] Petitio, altera pars propositionis, se apud patrem pro puero fidejussisse, ac proinde vadimonium suum offerre, ut liberetur puer.
34 *Quomodo*] id est, qua fronte? Confutatio.
Cavendum est] Cõclusio, omnino constitutum esse quidvis potius subire, quam ut sine fra re rediens extremam patris calamitatem spectet.

CAPUT XLV.

Joseph oratione Jehudæ permotus, lachrymans se fratribus patefacit, eosq; sceleris in se recordatione consternatos, proposita divina providentia erigit: deinde Regis jussu eos curribus, commeatu, muneribusq; instructos remittit ad patrem familiámq; totam celeriter adducendam: quibus reversis & nuncium hunc referentibus, pater non nisi multis verbis & visis curribus fidem habet.

1 QUare cùm non posset Joseph se "continere coram omnibus adstantibus sibi, exclamavit, "facite ut exeat quisque a me: sic non remansit quisquam cum eo, quando se cognoscendum præbuit Joseph fratribus suis.

2 Deinde edidit vocem suam cum fletu, adeò ut audierint "Ægyptii, "audierit etiam familia Parhhonis:

3 Et dixit Joseph ad fratres suos, ego *sum* Joseph, an adhuc pater meus vivit? sed non poterant fratres ejus respondere ei, quia perturbati erant "ex conspectu ejus.

4 Quapropter dixit Joseph ad fratres suos, "accedite quæso ad me, qui accesserunt: tum dixit, ego *sum* Joseph frater vester, quẽ vendidistis *deducendum* in Ægyptum.

5 "Sed nunc ne vos dolore crucietis, neque [a] displiceat in oculis vestris, quòd vendidistis me *adducendum* huc: nam "victus causa misit me Deus ante vos.

6 Jam enim biennium fames *est* [b] in terra: *supersunt* autem adhuc quinque anni, quibus non erit aratio aut messis.

7 Misit, inquam, me deus ante vos, [c] ut efficiat vos superstites in hac terra, & ut in vita conservet vos, "liberatione maxima.

8 Nunc itaque nequaquam vos *estis*, *qui* misistis me huc, sed Deus ipse: qui constituit me "patrem apud Parhhonem, & dominum toti familiæ ejus, & dominatorem in tota terra Ægypti.

1 *Continere*] quin se lachrymis & verbis fratribus declararet.
Facite ut ex.] ne quid de sui venditione resciisceretur, fratrum honori consulebat.
2 *Aegyptii*] jussi exire, quum nondum abessent procul.
Audierit] ex sermone aliorum, ut infrà ver. 16.
3 *Ex conspectu*] conscientia sceleris sui, potentiaq; Josephi eos consternante facultatemq; loquẽdi eis adimente.
4 *Accedite*] ita jubet erecturus eos, & benevolum animum amplexu ostẽsurus, ut infrà ver. 14
5 *Sed nunc ne*] q. d. ne tantopere afficimini peccati vestri sensu, quin ad providentiam Dei respiciatis mihi & vobis hoc pacto consulentis.
a *vide suprà* 31.35
Victus causa] id est, ut vobis a me in hac summa rerum difficultate de iis quæ ad victum sunt prospiceretur, ver. 6. & 7.
b Heb *in medio terræ.* c Heb *ad ponendum in vobis residuum: Hypallage, pro ad ponendum vos in residuum.* 7 *Liberatione maxima*] a periculo maximo, idq; ratione mirabili. 8 *Patrem*] id est, primarium principem & secundum a Rege: confer cum 41.40. suprà.

9 [d] "Festinanter ascendite ad patrem meum, & dicite ad eum, ita ait filius tuus Joseph, constituit me Deus dominum toti Ægypto: descende ad me, ne morator.

10 (Habitabis enim in terra "Goschenis, & eris vicinus mihi tu & filii tui, & filii filiorum tuorum, gregesque tui & armenta tua & omnia quæ *sunt* tibi:

11 Et sustentabo te ibi, quia adhuc quinque annos, *futura est* fames) ne paupertate consumaris tu & familia tua & omnia quæ *sunt* tibi.

12 "Ecce autem" oculi vestri vident, & oculi fratris mei Binjaminis, "os meum ipsum esse quod alloquitur vos.

13 Nunciate igitur patri meo omnem gloriam meam in Ægypto & quæcunque vidistis: ac festinantes deducite patrem meum huc.

14 Tum ruens in collũ Binjaminis fratris sui flebat: Binjamin quoq; flebat ad collũ ejus.

15 Osculatusq; omnes fratres suos flebat super eos: "postea demum locuti sunt fratres ejus cum eo.

16 Cùm itaque rumor iste auditus esset in domo Parhhonis dicendo, venerunt fratres Josephi, bonum visum est in oculis Parhhonis & in oculis servorum ejus.

17 Edixitque Parhho Josepho, dic ad fratres tuos, hoc facite: onerate jumenta vestra, & abeuntes redite in regionem Cenahhani.

18 Inde assumentes patrem vestrum & familias vestras, redite ad me: (daturus verò sum vobis [e] præstantissimum terræ Ægypti) & vescimini [f] "pinguedine hujus terræ.

19 "Tu autem *Joseph* mandato instructus es, hoc facite: "sumite vobis e terra Ægypti plaustra pro parvulis vestris & pro uxoribus vestris, & deportantes patrem vestrum redite.

20 At [g] oculum vestrum ne tædeat propter supellectilia vestra: nam pręstantissimum totius terræ Ægypti vestrum est.

21 Facientibus ergo sic filijs Jisraëlis, dedit eis Joseph plaustra ex mandato Parhhonis, dedit etiam eis viaticum ad illud iter.

22 Eis omnibus donavit viritim [h] mutandas vestes, & Binjamini dedit trecentos *siclos* argenteos, & quinque vestes mutandas:

23 Patri verò suo misit hæc, decem asinos portantes de rebus præstantissimis Ægypti, & decem asinas portantes commeatum, panis & obsonii patri suo ad iter.

24 Dimittensque fratres suos ut abirent, edixit eis, "ne commoveamini in hoc itinere.

25 Sic ascendentes ex Ægypto, venerunt in regionem Cenahhani ad Jahhakobum patrem suum.

26 Cui cùm renunciarent dicendo, adhuc Joseph vivit, quin etiam ipse dominatur in tota terra Ægypti: "defecit [i] animus ejus, non enim credebat eis.

27 Sed cùm elocuti essent omnia verba Josephi quibus erat allocutus eos, vidissetque plaustra quæ miserat Joseph ad deportandum ipsum, "revixit spiritus Jahhakobi patris eorum.

28 Quamobrem dixit Jisraël, "sufficit, adhuc Joseph filius meus vivit: ibo & videbo eum antequam moriar.

d Heb. *festinate & ascendite.*
9 *Festinanter ascendite*] ut patri sollicitudo de vobis adimatur, læto de me nuncio exhilaretur, vobis omnibus prospiciatur, meumq; desyderium videndi patris expleatur.
10 *Goschenis*] regione pascua & fertilissima totius Ægypti, Cenahhanæ vicina, nec multùm ab Heliopoli regia urbe & Josephi domicilio dissita. Suadet autem ut eò veniat, ab itineris brevitate, a soli quod habitaturus est fertilitate, a sui vicinitate, ab alimenti commoditate, & a summa paupertate quæ ei totiq; familiæ alioquin erat eventura.
12 *Ecce autem*] Confirmatio, a præsente visu & auditu.
Oculi] q. d. non audita sed visa refertis
Os meum] ac non interpretis, ut cùm nondum a vobis cognosci vellem.
15 *Posteà dem.*] cùm recreati signis illis benevolentiæ sumpsissent fiduciam.
e Heb. *præstantiã, ut infrà* 20. *vide suprà* 3.6.
f Heb. *adipe.*
18 *Pinguedine*] id est, selectissimis fructibus ejus, qui sunt argumento pinguedinis terræ: metonymia.
19 *Tu autem*] q. d. tanta a me autoritate instructus es, ut sine ampliore mandato hæc facere possis.
Sumite] hoc est, tuis non tantùm liberam in regno meo habitationem concedo, sed etiam volo liberales sumptus ad iter cõmunicare.
g Heb. *oculus vester non parcat: id est, cùm oculos vestros conjicietis in supellectilia vestra, ne vos tædeat illa relinquere: Synecdoche.*
h Heb. *mutationes vestium, pro vestibus mutationũ: Hypallage.*
24 *Ne commoveamini*] dum se quisque purgare volens crimen venditionis meę in alios rejiciet.
26 *Defecit*] ad filij memoriam dolore renovato deliquium animi passus est.
i Heb. *cor.*
27 *Revixit*] recreatus est & recepit vires, tanquam ex mortis angustijs in vitam rediens. 28 *Sufficit*] q. d. non quæro de gloria ejus, nec tanti ampla munera quanti vitam ejus æstimo, hunc nuncium reliquis omnibus antepono.

CAPUT

Caput XLVI.

Jahhakob oblatis victimis divinitus confirmatus, cum familia qua sigillatim enumeratur, omnibusq; facultatibus in Ægyptum descendens, Jehudam ad Josephum præmittit: Joseph patri obviam profectus eum amplexibus & lachrymis excipit: quo recreato, familiæ ejus fratribusq; consilium proponit, & instruit de prudente responso ad interrogata Regis, ut optatam regionem consequantur.

1 Profectus itaque Jisraël cum omnibus quæ *erant* ei, venit [r] Beer-schebahhum, ubi mactavit [s] victimas Deo patris sui Jitzchaki.

2 Et alloquens Deus Jisraëlem in visionibus nocturnis dixit, Jahhakob, Jahhakob: quo dicente, ecce me,

3 Dixit, ego *sum Deus* ille fortis, Deus patris tui, [t] ne timeas a descensu in Ægyptum: nam [u] in gentem magnam redigam te ibi.

4 Ego [x] descendam tecum in Ægyptum, & ego faciam ut [y] ascendas, [z] similiter ascendendo tecum: & [a] Joseph imponet manum suam oculis tuis.

5 Surrexit ergo Jahhakob *profecturus* Beer-schebahho: deportaveruntque filii Jisraëlis Jahhakobum patrem suum parvulosq; suos & uxores suas plaustris, quæ miserat Parhho ad deportandum eum.

6 Assumpserunt quoque pecora sua, & facultates suas quas comparaverant in regione Cenahhani, ut venirent in Egyptum: Jahhakob & universum semen ejus cum eo.

7 Filios suos & filios filiorum suorum secum, [b] filias suas & filias filiorum suorum, deniq; totum semen suum deduxit secum in Ægyptum.

8 Hæc autem *sunt* nomina [a] Jisraëlitarum venientium in Ægyptum, Jahhakobi & filiorũ ejus: [c] primogenitus Jahhakobi, Reuben.

9 Filii autem Reubenis, Chanoc & Pallu, & Chetzron, & Carmi.

10 Et filii Schimhhonis, [b] Jemuel, & Jamin, & Ohad, & [c] Jacin, & [d] Tzochar, Schaul quoq; filius cujusdam [d] Cenahhanitidis.

11 Et filii Levi, [e] Gerschon, Kehath, & Merari.

12 Et filii Jehudæ, Hher, & Onan, & Schela, & Peretz cum Zeracho (mortuus autem fuerat Hher & Onam in regione Cenahhani) erant quoque filii Peretzi Chetzron & Chamul.

13 Et filii Jissascaris, Tolahh, & [f] Puva, & [g] Job, & Schimron.

14 Et filii Zebullunis, Sered, & Elon, & Jachlel.

15 Hi *sunt* [e] filii Leæ, quos pepererat Jahhakobo Padane Syriæ, & una Dina filia ejus: omnes [f] animæ, [g] *ipse*, filii ejus, filiæque ejus, triginta tres.

16 Et filii Gadis, [h] Tziphjon, & Chaggi, Schuni, & [i] Etzbon, Hheri, & [k] Arodi, & Areli.

17 Et filii Ascheris, Jimna, & Jischva, & Jischvi, & Berihha, & Serach soror eorum: filii autem Berihhæ, Cheber, & Malciel.

18 Hi *sunt* filii Zilpæ, quam dederat Laban Leæ filiç suç: illa peperit istos Jahhakobo, sexdecim animas.

19 Filii Rachelis [h] uxoris Jahhakobi, Joseph, & Binjamin.

20 Nati autem sunt Josepho in terra Ægypti (quos peperit ei Asenath filia Potipherahhi Præsidis Heliopoleos) Menasche & Ephrajim.

21 Et filii Binjaminis, Belahh, & Becer, & Aschbel, & Gera, & Nahhaman, [l] Echi, & Rosch, [m] Muppim, & [n] Chuppim, & Ard.

22 Hi *sunt* filii Rachelis qui editi sunt Jahhakobo, omnes animæ quatuordecim.

23 [i] Filii autem Danis, [o] Chuschim.

24 Et filii Naphtali, Jachtzel, & Guni, & Jetzer, & Schillem.

25 Hi *sunt* filii Bilhç, quam dederat Laban Racheli filiæ suæ: illa peperit istos Jahhakobo, omnes animæ septem.

26 Omnes animæ quæ ingressæ sunt cum Jahhakobo in Ægyptum, egressi e femore ejus (exceptis uxoribus filiorum Jahhakobi) omnes animæ [k] sexaginta sex *erant*.

27 Filii autem Josephi qui editi sunt ei in Ægypto, *sunt* animæ duæ: sic omnes animæ familiæ Jahhakobi, quæ venit in Ægyptum, *sunt* [l] septuaginta.

28 Jehudam autem miserat ante se ad Josephum, ut præmoneret *eum* [p] ante adventum suum in Goschenem: ut convenirent in terram Goschenis.

29 Jungens itaq; Joseph currum suum ascendit obviam Jisraëli patri suo in Goschenem: cumq; Joseph [m] se aspiciendum obtulisset ei, irruit *Jahhakob* in collum eius, flevitq; ad collum ejus diu.

30 Et dixit Jisraël ad Josephum, moriar hac vice: quandoquidem vidi faciem tuam, [n] cùm tu adhuc vivis.

31 Deinde dixit Joseph ad fratres suos & ad familiam patris sui, ascendam ut renunciem Parhhoni & dicam ad eum, fratres mei & familia patris mei quæ *erat* in regione Cenahhani, venerunt ad me.

32 Sunt autem homines isti pastores gregis, nam homines pecuarii *semper* fuerunt: gregesq; suos & armenta sua & quæcunq; *erant* eis adduxerunt.

33 Esto autem cùm vocaverit vos Parhho & dixerit, quæ *sunt* [o] opera vestra?

34 Ut dicatis, homines pecuarii fuerunt servi tui ab adolescentia nostra, tum nos tũ majores nostri: ut habitetis in terra Goschenis, quia [p] abominationi *est* Ægypto omnis pastor gregis.

1 *Beer-schebahhũ*] supra 21.14. & 26.23. qua iter erat Chebrone proficiscenti in Aegyptum.
Victimas] tum gratias agens de invento Josepho filiisq; restitutis, tum etiam Deum orans & consulens de profectione sua.
3 *Ne timeas*] regionem hanc in pignus cœlestis hæreditatis semini tuo promissam deserere ad tempus, & in regionem migrare ubi avus tuus inhumaniter exceptus est: ita efficit Deus ut vaticinium de quo supra 15.13. impleatur.
In gentem] quasi dicat, non impediet migratio hęc promissum incrementum supra 35.11.
4 *Descendam*] id est, dux tuus ero, & te continuo favore prosequar: humanitus dictum.
Ascendas] tu quidẽ mortuus sed superstites posteri: nam Jahhakobi cadaver in Cenahhanæam reportatum est, & huc respexisse videtur, cùm Josephum juramento obstrinxit ut id faceret, infrà 47.29. & 30.
Similiter asc.] id est, te reducẽdo & solito favore prosequendo, ut promiserat supra 15.13.
Et Joseph] sic confirmatur Jahhakobo nuncius de Josepho superstite, & mors quieta Josepho adhuc vivente ac prçsente promittitur.
7 *Filias suas*] καθόλου dictum, ut supra 21.7. & infrà ver.23. q.d. quotquot filias & nepotes habuit, secum abduxit: nam unam tantùm filiam unamq; neptem habuisse legitur infrà ver.16. & 17.
a Heb. *filiorum Jisraëlis.* 8 *Primogenitus*] ut suprà 35.23. b *Nemuel*, 1.*Chro.* 4.24. c *Jarib ibidem.* d *Zerach, Num.*26.13. *per* μεταβολὴν καὶ μετάθεσιν. 10 *Cenahhanitidis*] hęc nominatim exprimitur, ut intelligamus reliquos Schimhhonis aliorumq; Patriarcharum liberos non esse natos ex matribus generis maledicti, excepto Schela filio Jehudæ, de quo infrà ver.11. & suprà 38. e *Gerschom*, 1 *Chro.*6.22. f *Pua* 1.*Chro.*7.1. g *Jaschub, Num.* 26.24. 15 *Filii*] etiam nepotes: at filii tantùm nati sunt Padane Syriæ, nepotes verò postquam inde discessissent. *Animæ*] id est, personæ, ut in sequentibus. *Ipse*] perspicuitatis causa addimus, quia numerus 33 non completur nisi adnumerato Jahhakobo. h *Tzephon, Num.*26.15.

i *Ozni, Num.*26.16. k *Arod, Nũ.* 26.17. 19 *Uxoris Jahh.*] hæc enim ratione sancta atq; legitima, vere uxor illius fuit propter primum contractum quem ille cum Labane iniit supra 29. l *Achiram, Num.* 26.38. m *Schephupham, Num.*26.39. n *Chupham, ibidem.* 23 *Filii*] ut suprà vers.7. o *Schucham, Num.* 26.42. *transpositis literis, & mutata vocali.* 26 *Sexaginta sex*] non comprehenso Jahhakobo, nam cum illo venisse dicuntur. 27 *Septuaginta*] Generalis summa Jahhakobum, Josephum, & duos ejus filios comprehendens. Quod autem Act.7.14. septuaginta quinque numerantur præter Jahhakobum, fit quia Stephanus non eos qui re ipsa cum Jahhakobo descenderunt, sed & matres eorum quatuor uxores Jahhakobi, & duos filios Jehudæ licet antè defunctos comprehendit, id est, quotquot hîc personæ de nomine recensentur: ut doceat ad quantum in summa numerum familia Jahhakobi, antequam descenderet in Aegyptum pervenisset. Quare planior esset locus si hoc modo legeretur τὴν ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πέντε, nimirum συνισταμένην ἢ συγγεγραμμένην, constantem aut conscriptam ex animabus septuaginta quinque: quot hîc disertè excepto Jahhakobo nominantur. p Heb. *ante faciem suam: vide suprà* 36.6. 29 *Se aspiciendum obt.*] tum ut pater senex oculis debilior propius se aspiceret, tum ut si quod adhuc de ipso dubium hærebat in animo ejus, eximeret. 30 *Cùm tu ad.*] q.d. jam impleri potest quod mihi promisit Deus, suprà ver.4. 33 *Opera*] id est. vitæ genera quæ sequimini, & in quibus vos exercetis. 34 *Abominationi*] vide supra 43.32.

Caput XLVII.

Joseph suorum adventu significato aliquot fratres & patrem in Regis conspectum adducit: qui sermone habito cum fratribus de genere vitæ, cũ patre verò de ætate ejus, terrã illis cõmodã in regione

Gosche-

Goschenis concedit. ubi quietè a Josepho sustentantur, cùm intereà omnes Ægyptii exceptis Præsidibus tanta penuria laborarent, ut agros jumenta denique suam libertatem venderent, & a suis sedibus abducti se culturos agros Regis certis conditionib. reciperent. Postremò Jahhakob morti vicinus Josephum juramento obstringit fore ut ipsum inhumet in avito sepulchro, regione Cenahhani.

1 VENIENS ergo Joseph nunciavit Parhhoni ac dixit, pater meus & fratres mei cum gregibus suis, & armentis suis, & omnibus quæ *sunt* ipsorum advenerunt ex regione Cenahhani: & ecce sunt in terra Goschenis.

2 Et partem fratrum suorum assumens, quinque *videlicet* homines, stitit eos coram Parhhone.

3 Tum dixit Parhho ad fratres ejus, " quæ *sunt* opera vestra? qui dixerũt ad Parhhonẽ, pastor gregis *est quisque* servorum tuorum, tum nos tum " majores nostri.

4 Dixerunt insuper ad Parhhonem, ad hospitandum in hac terra venimus, eo quòd non esset pascuum gregibus qui *sunt* servis tuis: gravis enim est hæc fames in regione Cenahhani: nunc itaque habitent quæso servi tui in terra Goschenis.

5 Quamobrem allocutus est Parhho Josephum dicendo, pater tuus & fratres tui venerunt ad te.

6 Terra Ægypti [a] exposita est tibi: in optimo *loco* hujus terræ colloca patrem tuum & fratres tuos, habitent in terra Goschenis: si autem noveris, & sint inter eos homines strenui, eos constitue magistros pecuariæ super *illos* qui *sunt* mihi.

7 Adducens quoque Joseph Jahhakobum patrem suum, statuit eum coram Parhhone, ut " benediceret Jahhakob Parhhoni.

8 Tum dixit Parhho ad Jahhakobum, quot *sunt* dies annorum vitæ tuæ?

9 Dixit verò Jahhakob ad Parhhonem, dies annorum " peregrinationum mearum *sunt* centum triginta annorum: " pauci & mali fuerunt dies annorũ vitæ meæ, neq; attigerunt dies annorum vitæ patrum meorũ, [b] quibus diebus illi peregrinati sunt.

10 Cumq; benedixisset Jahhakob Parhhoni, egressus est a conspectu Parhhonis.

11 Collocans itaque Joseph patrem suum & fratres suos, dedit eis possessionem in terra Ægypti in optimo *loco* ejus terræ, in regione " Rahhmesesi: quemadmodum præceperat Parhho.

12 Sustentavitque Joseph patrem suum & fratres suos & universam familiam patris sui " cibo, *quasi inserens* in os parvulorum.

13 Cùm autem cibus non esset in tota terra eo quòd gravis erat fames illa valde, " furebat terra Ægypti & regio Cenahhani propter ipsam famem:

14 (Collegerat enim Joseph totam pecuniam quæ inveniebatur in terra Ægypti & in regione Cenahhani pro annona quam illi comparaverant: intuleratq; Joseph pecuniam illam in " domum Parhhonis)

15 Absumptaq; pecunia sua e terra Ægypti & e regione Cenahhani, conveniebant omnes Ægyptii ad Josephum, dicendo, dato nobis cibum, cur enim moreremur " coram te? donato, nam deficit pecunia.

16 Dixit verò Joseph, date pecora vestra, & dabo vobis cibum pro pecoribus vestris, si deficit pecunia.

17 Adducentibus itaque pecora sua ad Josephum, dedit eis Joseph cibum pro equis & pro [c] possessio grege & pro possesso armento & pro asinis: ita fecit ut transigerent cum cibo isto pro omnibus pecoribus suis annum illum.

18 Cumque absolutus esset annus ille, redeuntes ad eum anno [d] altero dixerunt ei, Celare non possumus dominum meum (cùm absumpta sit pecunia, & jumenta quæ possidebamus, *pervenerint* ad dominum meum) non reliquum esse [e] quod exponamus domino meo, præter [f] corpora nostra & agros nostros.

19 Quare moreremur ante oculos tuos? tum nos tum agros nostos *exponimus*, eme nos & agros nostros pro cibo: & simus nos cum agris nostris servi Parhhoni, & dato semen, sic vivemus ac non moriemur, & agri ipsi non desolabuntur.

20 Emit itaque Joseph totum agrum Ægypti Parhhoni, cùm venderent Egyptii quisque agrum suum, eo quòd invaluisset supra eos hæc fames: sic cessit terra ipsa Parhhoni.

21 Ipsum verò populum " transtulit " in certas civitates, ab una extremitate limitis Ægypti usque ad alteram extremitatem ejus:

22 (Tantummodò agros " Præsidum non emit, nam portio attributa erat Præsidibus a Parhhone, comedebantque portionem suam quam attribuerat ipsis Parhho: " idcircò non vendiderunt agros suos)

23 Edixitque Joseph populo, en, emi hodie vos & agros vestros pro Parhhone: " ecce vobis sementis, ut seratis agros:

24 Sed esto de proventibus, ut detis quintam Parhhoni: quatuor autem partes sunto vestræ, ad sementem agri, & ad cibum vestrum, & eorum quæ *pertinent* ad familias vestras, & ad cibum parvulorum vestrorum.

25 Qui dixerunt, conservasti nobis vitam: " inveniamus gratiam in oculis domini mei, ut simus servi Parhhoni.

26 Sancivit itaq; illud Joseph in statutum usque ad diem hunc de agris Ægypti, ut Parhhoni tenerentur de quinta: tantummodò agri Præsidum [g] solum non cesserunt Parhhoni.

27 Habitabant verò Jisraëlitæ in terra Ægypti in regione Goschenis, & " constituerunt se possessores in ea, fœtificaruntq; & aucti sunt valde.

28 Vixitq; Jahhakob in terra Ægypti septendecim annos, ita ut fuerint dies annorum vitæ Jahhakobi, centum quadraginta septem annorum.

29 Cumque propè essent dies Jisraëlis ut moreretur, accersens filium suum Josephum " dixit ei, si nunc inveni gratiam in oculis tuis, " pone quæso manum tuam sub femore meo: & " exerceto erga me *hanc* benignitatem & fidem,

3 *Quæ sunt opera*] quo consilio, appareat ex ver. 6.

Majores nostri] quo consilio hæc addantur, ostendit suprà 46.34.

a Heb. *coram te est: ut infrà vers. 18. sic suprà 13.9. & 20.15. & 34.10.*

7 *Benediceret*] salutando eum, ut infrà 10. & 1. Schemu. 5.5.

9 *Peregrinationum*] id est, quibus annis mihi sæpe fuit peregrinandum, ut in fine versus: Est autem terrena hæc peregrinatio alterius spiritualis index, qua peregrinamur a Domino, Heb. 11.13.

Pauci & mali] q.d. præpropera est canities mea, quia vires meæ curis, laboribus, molestiisq; exhaustæ sunt.

b Heb. *in diebus peregrinationum illorum.*

11 *Rahhmesesi*] metropoleos in terra Goschenis, ubi Jisraëlitæ habitarunt infra 27.

12 *Cibo, quasi ins.*] id est, patremfam. agebat, nec magis erant illi solliciti de cibis quàm solent parvuli: nihil deerat illis, cùm Aegyptii premerentur fame.

13 *Furebat*] id est, Aegyptii tumultuabantur, mentem illis adimente fame.

14 *Domum*] id est, ærarium Regis.

15 *Coram te*] cùm sit in manu tua remedium, ut infrà 19.

c Heb. *possessione gregis & possessione armenti, ut vers. 18. Hypallage Rhetorum.*

d Heb. *secundo, ab absumpta pecunia, & ex quo cœptum est pecora annona cõmutari.*

e Heb *coram domino. suprà 9.*

f Heb. *corpus nostrum & terram nostram: Enallage.*

21 *Transtulit*] ut jus proprietatis ab illis Parhhoni plenè acquireretur.

In certas civit.] ut singulis pro Regis imperio assignabantur, non pro illorum voluntate sedes.

22 *Præsidum*] id est, officialium, eorũ qui in aliquo munere erant apud Regem: nam vel ipsius Josephi exemplum ostendit regiis præfectis & familiis eorum ex Regis apothecis & promptuariis fuisse prospectum: alioqui non fuissent passi Aegyptii familiam Jahhakobi (quę jam Josephi familia habebatur) Regis sumptibus sustentari. Quod autem quidam hæc ad Sacerdotes restringunt, fundamento & probatione caret: vide suprà 41. 45.

Idcirco] quia non cogebantur victum emere, quem Regis Quæstores suppeditabant.

23 *Ecce vobis*] nam hæc postremo anno famis contigerunt.

25 *Inveniamus gr.*] q.d. quod ad locationem agrorum quam proponis, oramus ut id nostrâ causâ efficias apud Parhhonẽ, quò ejus emphyteutę id est, perpetuarii coloni esse possimus.

g Heb. *Solorum.*

27 *Constituerunt se pos.*] quòd ad habitationem & pascua, ut petierant ver. 4.

29 *Pone quæso*] vide suprà 24.2.

Exerceto] jam fidẽ dans mihi, & suo tempore præstans.

fidem, ne quæso sepelito me in Ægypto:
30 Sed cùm occubuero cum patribus meis, reportato me ex Ægypto, & sepelito me in sepulchro eorum: qui dixit, ego faciam secundum verbum tuum.
31 Dicente verò *Jisraële*, jura mihi, juravit ei: tunc incurvavit se Jisraël ad [h] cervical lecti sui.

Ne quæso] Hoc non sua sed suorum causâ petit, ut etiam mortuus eos doceat non esse animum eorum Aegypto affigendum sed intendendum ad promissam terram, ut cœlestis hæreditatis symbolum: & ut patrum sepulturam posteris allectamentum & certum possessionis pignus esse confirmaret. Eodem spectasse Josephum apparet infra 50. 21. & 25. & Act 7. 31 *Incurvavit se*] baculi quem senex in manu habebat summitate nixus, Heb. 11. 21. non ut Josepho honorem exhiberet de impetrata postulatione sua, sed ut gratias ageret Deo: qui intus spiritu, foris juramento filii futurum confirmabat, ut impleretur id quod non tam suâ quàm suorum causa petierat, Heb. ibidem. h Heb. *caput*.

CAPUT XLVIII.

Jahhakob ægrotus nepotes ex Josepho a patre adductos cooptans, hæredes promissionis divinæ ejusq; pignoris (Cenahhanææ terræ) instituit filiorum gradu, jus primogenitorum a Reubene in Josephum transferens: eusq; benedicit minorem majori divino instinctu præponens.

1 FUIT autem [a] his rebus gestis, cùm dixisset *quispiam* Josepho, ecce pater tuus ægrotat, ut assumptis duobus filiis suis secum, Menasche & Ephrajimo, *adveniret*.
2 Quod cùm renunciasset *quidam* Jahhakobo, dicens, ecce filius tuus Joseph venit ad te, confirmavit se Jisraël ut sederet super lectum suum.
3 Et dixit Jahhakob ad Josephum, *Deus* fortis omnipotens apparens mihi Luzi in regione Cenahhani, benedixit mihi:
4 Dicens ad me, ecce ego fœcundabo te & augebo te, redigamque te in cœtum populorum: & dabo terram hanc semini tuo post te, possessionem [b] perpetuam.
5 Nunc itaque duo filii tui qui nati sunt tibi in terra Ægypti ante adventum meum ad te in Ægyptum, mei sunt: Ephrajim & Menasche, tanquam Reuben & Schimhhon sunto mei.
6 Progenies autem tua, *si* quos genueris post eos, tui sunto: de nomine fratrum suorum vocantor in possessione ipsorum.
7 De me autem, cùm redirem Padane, mortua est apud me Rachel in regione Cenahhani in itinere, cùm adhuc *superesset* exiguum spatium terræ ad perveniendum Ephratham: & sepelivi eam in via ad Ephratham, ea *jam est* Beth-lechem.
8 Tum videns Jisraël filios Josephi, dixit, qui *sunt* isti?
9 Dicente verò Josepho ad patrem suum, filii mei sunt, quos dedit mihi Deus hic: dixit, quæso, assumens *admove* eos mihi, deinde benedicam eis.
10 (Oculi enim Jisraëlis graves erant præ senio, non poterat cernere) quapropter admovit eos illi: qui osculatus est eos & amplexatus eos.
11 Tum dixit Jisraël ad Josephum, me visurum faciem tuam non judicaveram: sed ecce, fecit Deus ut viderem etiam semen tuum.
12 Deinde abducens illos Joseph a genibus ejus, cùm incurvasset se in conspectu ejus ad terram usque,
13 Assumptos *disposuit* Joseph illos ambos, Ephrajimum ad dexteram suam a sinistra Jisraëlis, Menaschen verò ad sinistram suam a dextera Jisraëlis: sic *illos* admovit ei.
14 Sed extendens Jisraël dexteram suam, ut imponeret capiti Ephrajimi (quamvis esset *natu* minor) & sinistram suam capiti Menaschis, cognoscebat *palpando* manibus suis Menaschen esse primogenitum:
15 Benedicebatq; Josepho dicens, Deus ille ante cujus conspectum continenter ambularunt patres mei Abraham & Jitzchak, Deus ille qui pascit me ex quo *die* sum usque in diem hunc,
16 Angelus ille qui vendicat me ab omni malo, benedicat pueris istis, & vocetur in eis nomen meum & nomen patrum meorum Abrahami & Jitzchaki: & [c] tanquam pisces multiplicentur in medio hujus terræ.
17 Cùm autem videret Joseph patrem suum impositurum esse manum dexteram suam capiti Ephrajimi, malum visum est illud in oculis ejus: quare sustinuit manum patris sui, ut averteret eam a capite Ephrajimi ad caput Menaschis.
18 Dixitque Joseph ad patrem suum, non ita pater mi, nam iste *est* primogenitus: impone dexteram tuam capiti istius.
19 Renuit verò pater ejus dicens, novi fili mi, novi, etiamque iste evadet in populum, etiamque iste magnus erit: veruntamen frater ejus *natu* minor major erit eo, & semen illius erit magna [d] multitudo gentium.
20 Itaque benedixit eis in die illo, dicendo, [e] te *proposito* benedicent Jisraëlitæ dicendo, constituat te Deus sicut Ephrajimum & sicut Menaschen: sic posuit Ephrajimum ante Menaschen.
21 Deinde dixit Jisraël ad Josephum, ecce ego [f] brevi moriturus sum: eritque Deus

a Heb. *post res istas*.

3 *Deus fortis*] Propositio prima promissionis & vocationis Dei, qua Josephum & filios ab Aegypto ad promissam hæreditatem avocat.
Luzi] suprà 28. 19. & 35.6.
Benedixit] patris & avi benedictiones confirmavit: quod ideo commemorat, ut intelligat Joseph (cujus filios in promissionũ participationẽ assumpturus est) eas penes Jahhakobum residere.
4 *Ego fœcundabo*] duo mihi promisit Deus, posteritatem numerosam, & hæreditatem amplam, ac ita contulit ut penes me sit facultas cooptandi filios tuos in communionem earum.
b Heb. *seculi*.
5 *Nunc itaque*] Altera propositio, duplex hæreditatis portio Josepho attributa, ex superiore jure. *Mei sunt*] non ut nepotes ex filio, sed ut mei ipsius filij. *Sunto mei*] in hæreditate herciscunda uterq; cum reliquis filijs meis ex æquo partem accipito.
6 *Tui sunto*] filii tui & nepotes mei censentor. *De nomine fra.*] Ephrajimi & Menaschis, id est, horum alteri accensentor. Sic jus primogenitorum a Reubene ad Josephum transfert, quod ad hæreditatem, 1. Chro. 5. 1. & 2. cujus rei causam vide inf. 49. 3. & 4. Hinc apparet jus primogenitorium de duplice portione hæreditatis (de qua lex habetur Deut. 21. 17.) ante latam Legem obtinuisse, sicut sabbathum, circumcisio, seminisq; fraterni suscitatio. 7 *De me*] Propositio tertia, Josephum similiter animans ad repetendam Cenahhanæam cum posteris, a religione sepulchri, cùm majorum tum nominatim matris. *Mortua*] suprà 35. 19. *In regione*] in ea promissa terra, ad quam te revocat Deus. *Cùm adhuc sup.*] hæc dicit ut planè declaret quàm religiosè caverit ne commisceretur cum idololatris, cùm non longè ab oppido existens, uxorem in via potius quàm in oppido cum infidelibus sepelierit, quia non poterat ad majorum sepulchrum deportare: itaque in seipso statuit exemplum Josepho & filiis pietatis conservandæ.

8 *Videns*] nam præsentes non perceperat, & de ipsis tanquam absentibus loquebatur.

12 *Abducens*] ut eos mox benedicendos ordine Jahhakobo sisteret.
Ejus] Jahhakobi, ut cum bona ejus venia liberos subtraheret, alio ordine eos collocaturus: sic deprecata est Abigajil Davidem, 1. Schem. 25. 24.
13 *Ad dexteram suam*] videtur ex verbis Jahhakobi ver. 5. ac fortassis amplexibus animadvertisse Joseph Jahhakobum magis ad Ephrajimum quàm ad Menaschen inclinare, quod ex ignoratione fieri ratus, eos patri hoc ordine benedicendos offert.
14 *Sed extendens*] posthabito naturæ ordine, neque tam avi quàm ministri Dei personam sustinens, qui dona sua prout vult sine respectu naturæ confert.
15 *Josepho*] in his filijs ejus, ver. 16.
Ante cujus consp.] qui continenter duxit illos, & quem illi secuti sunt: sic Psalm. 116. 9.
16 *Angelus ille*] cùm eadem ab hoc Angelo petat quæ a Deo ipso petiit, eumque pari honore dignetur, non potest Angelus simpliciter, id est, creatus spiritus esse: neque ad alium accommodari quàm ad Christum, qui dicitur Mal. 3. 1. Angelus fœderis: quemadmodum Angelus Exod. 14. 19. idem dicitur Jehova Exod. 13. 21. & 14. 24. Christi autem mentionem hîc facit, quia illius fœderis cum patribus ad nostram cum Deo reconciliationem icti, Christus autor, mediator, & conservator est, solusq; bona in fœdere promissa cõfert, & mala cõtraria depellit. *Vocetur*] id est, mei & majorum meorum filii vocantor eodem gradu quo reliqui filii. c Heb. *fiant ut pisces in multitudine*. *Hujus terræ*] secundum promissionem suprà 46. 3. 19 *Major erit*] q. d. divinum decretum in causâ est cur ita faciam. d Heb. *plenitudo: sic Jescha. 31. 4.* 20 *Te proposito*] sensus est, adeò conspicua erit Dei gratia in filiis tuis, ut bene precandi exempla Jisraëlitæ sint inde sumpturi, illaq; benedictio in proverbium abitura: quales sunt formulæ Ruth. 4. 11. & 12. e Heb. *in te*. 21 *Ecce ego*] id est, ne putetis has promissiones vobis a me moribundo esse, ut sunt hæreditates terrenæ quas parentes liberis relinquunt, & hi mortuis illis adeunt: sed sunt a Deo, qui vos in possessionem missurus est, in cujus fidei perpetuam protestationem meum corpus eò deferri moriturus jussi, suprà 47. 29. f Heb. *morior*.

vobiscum, & reducet vos in regionem patrum vestrorum.

22 Ego itaq; do tibi partem unam suprà fratres tuos, quam " accepi e manu Emoræi "gladio meo & arcu meo.

22 *Accepi*] hoc est, nondum re sed fide possidens, ac omnino de promissione Dei confirmatus, perinde de ea dispono ac si jam possiderem. *Gladio meo*] proverbialis formula: qua designat fore ut posteri sui vi armata promissam terram acquirant, Deo ipsos armante & inimicos debilitante: sic Psal.44.6.

CAPVT XLIX.

Jahhakob moriturus, divini spiritus instinctu præterita filiorum flagitia castigat, singulis eventura prædicit, ac benedicit eis: denique de sepultura ultimam suam voluntatem repetens moritur.

1 DEINDE vocatis Jahhakob filiis suis dixit, colligimini, " ut prænunciem vobis id quod venturum est vobis [a] sequentibus temporibus.

2 Congregamini & audite filii Jahhakobi, attendite, inquã, ad Jisraëlem patrem vestrũ.

3 Reuben, " primogenitus meus fuisti, " vis mea, & principium potentiæ meæ, " excellentia dignitatis & excellentia roboris:

4 Rapiditate," aquarum instar [b] *inde ruas*, ne excellas, quia " ascendisti cubilia patris tui: tunc prophanasti ea, " stratum meum ascendit.

5 Schimhhon & Levi, " fratres: instrumenta violentiæ," conventiones eorum.

6 " In arcanum eorum " ne ingreditor anima mea, " in cœtum eorum ne adunator gloria mea: quia pro ira sua occiderunt [c] viros, & pro arbitrio suo avulserunt boves.

7 " Maledicta ira eorum, quia vehemens, & furor eorum, quia sævus fuit: dispertio eos per Jahhakobi, & dispergo eos per Jisraëlis *posteros*.

1 *Ut prænunciem*] Ex his verbis apparet eum filios convocasse non tam testamenti condendi causâ, quàm ut depositum apud se divinum oraculum eis exponeret: ideo assumit novum orationis genus, sancto spiritu linguam ejus agente, & in ipso ut in aliis Prophetis, loquente. Hinc frequentes sub diversis verbis anaphoræ, hinc sententiæ solito contractiores & obscuriores, hinc perpetuæ metaphoræ & comparationes. Instruit autem suos primùm de singulari Dei erga ipsos providentia, ut qui ipsorum posteris, antequam sint, hæreditatem & vitæ conditionem in qua sibi servituri sunt constituerit: deinde filium designat ex quo semen illud benedictum (quod anteà fuerat promissum) erat nasciturum, quod non modò ipsorum, sed omnium etiam gentium perfectæ felicitatis fons & origo futurum sit. a Heb. *in consequentia temporum, id est, venturis & consequentibus diebus, usque ad exhibitionem Christi.* 3 *Primogenitus*] naturæ ordine, ut suprà 35.23. *Vis mea*] id est, primus effectus naturalium virium mearum. *Excellentia dig.*] id est, excellentissimus dignitate & robore: Hypallage Rhetorum, de qua suprà 3.6. Duas attingit prærogativas, quæ ejus ut primogeniti fuissent futuræ, nisi se incestu commaculasset: una dignitatis, qua fratres sibi subjectos habuisset, posteà in Jehudam Christi progenitorem translata: altera roboris ex dupla hæreditate, quam suprà cap.48. in Josephum transtulit. 4 *Aquarum instar*] hoc est, ut aquæ in sublimi non consistunt, sed magna rapiditate ad inferiora feruntur & sponte diffluunt: sic tu ne in hac excellentia maneas, sed illico in communem cum reliquis filiis gradum discendas. b *Eclipsis contrarii, ut suprà* 18.19. *Ascendisti*] vide suprà 35.11. Sic declarat Jahhakob incestum Reubenis fuisse privationis causam. *Stratum me.*] hac apostrophe reliquis filiis justam esse ostendit privationis causam, & hujus pœnæ exemplo omnes alios a peccatis absterret. 5 *Fratres*] non tam germanitatem respicit & communes utriq; parentes, quàm simile in utroque ingenium & communem in facinus contra Schecemitas conspirationem: de qua suprà 34. alioquin Reuben, Jehuda, Jissascar, & Zebullun æquè eorum fratres dicerentur. *Conventiones*] hoc est, pactionibus illis, quibus cum Schecemitis convenerunt, tanquam instrumentis abusi sunt, ut iter sibi sternerent ad perpetrandam violentiam. 6 *In arcanum*] id est, consilium, quod quia secretò iniri solet, hoc nomine appellatur, ut Jirm. 15.17. & alibi. *Ne ingreditor*] quasi dicat, hoc facere videreris, si illorum factum silentio & impunitum præterires: ideoque ut illud animo detestor, ita etiam reipsa puniam. *In cœtum*] Repetitio gradatim detestationem auget: nam cœtus plus est quàm arcanum, adunari quàm ingredi, & gloria est animæ pars præstantissima, quo etiam modo accipitur Psalmo 16.9. & 30.13. c Heb. *virum, bovem, per enallagen: Synecdoche, pro quibusvis hominibus & jumentis, quorum illi Schecemi occisi, hæc verò ab urbe veluti avulsa & pro eorum libidine abducta sunt: suprà 34.25. & seq.* 7 *Maledicta*] Jam exemplum in eos statuit, ipsis posterisq; futurum salutare: itaque sapienter cavet, ne posteri exemplum progenitorum secuti facilè in scelus aliquod conspirare possent, eâdem ratione qua antè Deus mundo prospexerat suprà 11.7. huc adde, quòd eorum noxiæ par pœna instituitur: nam quia consilio & viribus in perpetrando scelere sese conjunxerant, ita hac demum pœna separantur, ut non tantum hujus posteri a posteris alterius, sed etiam unius posteri alii ab aliis separentur. Schimhhoni enim possessio non continua, ut reliquis fratribus, sed possessioni Jehudæ intermixta assignata est, Jehosch.19. posteris verò Levi habitatio per omnes tribus designata, Jehosch.21.

8 " Jehuda, te, te *inquam* celebrabunt fratres tui, " manus tua *tenebit* cervicem hostium tuorum: " incurvabunt se tibi filii patris tui.

9 " Catule leonis Jehuda, a præda fili mi ascendisti: *cùm* in crura se demiserit, cubuerit tanquam leo, & tanquam immanis leo, quis audeat illum suscitare?

10 " Non desistet tribus a Jehuda, neque Legislator " e medio pedum ejus, usquedum venerit [d] filius ejus," & sit ei obedientia populorum.

11 " Ligans ad vitem asellum suum, & ad generosam vitem pullum asinæ suæ, " lavat in vino vestimentum suum & in [e] succo uvarum operimentum suum:

12 " Rubicundus oculis ex vino, & " albus dentibus ex lacte.

13 " Zebullun ad portum marium habitabit, ipse *inquam* in portu navium, latusque ejus versus Tzidonem *erit*.

14 " Jissascar asinus [f] ossibus valens, cubans inter duas sarcinas:

15 " Nam videns quietem *rem* bonam esse, & terram suam esse amœnam, inclinabit humerum suum ad bajulandum, & fiet tributo serviens.

16 " Dan judicabit populum suum, ut [g] quævis tribuum Jisraëlis.

8 *Jehuda*] Occasione ipsius nominis de ejus dignitate vaticinatur, eumque divino decreto mittit in possessionem prioris illius juris quod ad primogenitum pertinebat: de quo suprà ver.3. *Manus tua te.*] id est, cæsos fugatosque comprehendes, & plenam de eis victoriam consequêris: quod primum quidem ex parte impletum legimus Judic.1. & sub Davide 2.Schemu.8. deinde verò in Christo perfectissimè tandem implebitur, cum Dominus omnes inimicos ejus scabellum pedum ejus posuerit, Psal.110.1. *Incurvabunt*] hoc est, regia dignitas in populo Dei penes te erit, propter quam tibi reliquæ omnes tribus honorem delaturæ sunt: ut Davidis & Schelomonis temporibus factum est. 6 *Catule leonis*] Quod prius dixit, jam ad majorem certitudinem allegoricè repetit, & figuris illustrat, ut Jehudæ statum quasi oculis filiorum spectandum subjiciat: ideo confert eum cum leunculo & leone per gradationem, inimicos verò cum præda. 10 *Non desistet*] omissis quæ abaliis in hujus versus explicationem afferuntur nobis ex collatione eventus cum vaticinio hic esse videtur sensus: non prius Jehudæ genus confundetur & distincta tribus nomen amittet, neque prius regnum Dei ab ea ad alias gentes derivabitur, quàm ex se promissum humani generis servatorem qui lux est gentium, genuerit. nam cùm regnum decem tribuum diu ante captivitatem Babylonicam (ut vaticinium Jescha.7.8. docet) planè dissipatum fuerit & populus esse desierit, tribus tamen Jehudæ divinâ providentiâ a reliquis distincta gente & religione mansit, etiamque in ipsa Babylonica captivitate, restitutionis venturæ promissis sustentata est, sicut in restitutione ejus ex 1. Chronicorum 3. itemque ex libris Hhezræ & Nechemjæ apertè liquet: denique post reditum a captivitate mansit impermixta semper usque ad exhibitionem Christi. Eo autem exhibito, planè utrumque contigit: cùm enim ab ipsis rejectus est Christus, procul dubio a Deo Legislatore suo defecerunt: quamobrem etiam deinde Lege & exercitamentis ejus spoliata tribus per Romanos abducta est, atque ita dissipata ut ne Judæi quidem ipsi possint eos qui sunt tribus Jehudæ a reliquis discernere: jungunt enim sine discrimine inter se connubia, & nulla est cura reservandi generis sui seriem distinctam, aut ratio eam distinguendi. *E medio pedum*] i. eis qui ab eo generabuntur: similis locutio est Deut.28.57. d Heb. *secundæ ejus, hoc est, Christus, ut Chaldea Paraphrasis utraque, & Hebræi interpretes ferè omnes consentiunt: Metonymia, rei continentis pro contenta.* *Et sit ei*] id est, ei obediant gentes, eum suum principem & servatorem agnoscentes.

11 *Ligans ad*] Jam de terrena hæreditate tribus Jehudæ vaticinatur allegoricè. Sensus est, ejus regio futura est vitifera, adeò ut quemadmodum alibi rustici jumenta sua ad vepres & arbusta ligant, sic posteri Jehudæ præ copia & firmitate vitium etiam ad præstantissimas ea ligaturi sint. *Lavat in vi.*] hoc est, vini copiâ tantâ abundabit, ut eo possit uti ad vestes lavandas aquæ loco: hyperbolicæ sunt locutiones. e Heb. *sanguine.* 12 *Rubicundus oculis*] ejus vini præstantiam describit ab effectu: solet enim præstans vinum oculos bibentium rubicundos efficere, ut Proverb.23.29. cui est rubedo oculorum? *Albus dent.*] id est, abundabit quoque bonis pascuis, ac proinde copia lactis affluet.

13 *Zebullun ad porta.*] quasi dicat, maritimam obtinebit regionem atque portuosam: huius rei complementum vide Jehoschu. 19. a versu 10. ad versum 15. 14 *Jissascar asinus*] asino eum comparat robustissimo quidem sed naturâ segni, adeò ut sarcinas graves sibi impositas segnitie quadam ferat, & non excutiat. f Heb. *Ossis.* 15 *Nam videns*] similitudinis quamodò usus est Apodosis vel accommodatio: Sensus est, quietis studio & agri amœnitate captus, licèt robustissimus sit, nihil præclari geret, sed domi desidens, ignaviter sibi tributa indici patietur: idem quoque vaticinatus est Mosche Deuteronom.33.18. cùm eum in tentorijs suis oblectari dixit: vide Judic.5.16. 16 *Dan judicabit*] Alludit ad nomen ejus a judicando desumptum, ut suprà 30.6. paulum diversa ratione. Sensus est, licet Dan filius sit ancillæ, ac proinde ex jure & lege conditione sua inferior illis quos modò recordatus sum, principatum tamen aliquem nihilominus obtinebit inter fratres suos, divinitus sublato discrimine inter filios herarum atque ancillarum. Quod autem hîc nominatim Dani attribuitur, quia primus inter filios ancillarum a Jahhakobo recensetur, æquè per analogiam de unoquoque ancillarum filio est accipiendum, quia omnes spiritu prophetico natalibus restitutos volebat Jahhakob: quæ verò peculiariter ad tribum Danis pertinent, statim subjungit Jahhakob. g Heb. *una.*

17 " Erit

17 [a] Erit Dan ut serpens juxta viam, acontias juxta semitam: qui mordet calces equi, adeò ut cadat sessor ejus retrorsum.

18 [b] In salutem tuam expecto Jehovam.

19 Gad, [c] turma turmatim populabitur eum: sed ipse populabitur *alios tandem.*

20 De Aschero, [d] pinguis *erit* cibus ejus, & ipse præbebit delicias [h] regias.

21 [e] Naphtali, *est* cerva emissa: [f] qui profert verba [i] elegantia.

22 [g] Ramus fœcundus Joseph, Ramus fœcundus secus fontem: *imò duo* rami, [h] procedit *uterque* ultra murum.

23 Quamvis amaritudine affecerint eum & jaculati sint in eum, quamvis intestino odio prosecuti sint eum sagittarii:

24 Tamen permansit in robore arcus ejus, roborataque sunt brachia manuum ejus, [a] a manibus robusti *Dei* Jahhakobi, [b] unde *fuit* pastor & lapis Jisraëlis:

25 [c] A forti *Deo* patris tui qui adjuvat te, & ab omnipotente, qui benedixit tibi benedictionibus cœlorum supernè, benedictionibus abyssi subjacentis, benedictionibus [d] uberum & vulvæ.

26 Benedictiones patris tui, (*quæ* validæ sunt plus quàm benedictiones progenitorũ meorum) [e] usque ad finem collium seculi, [f] sunto in capite Josephi, & in vertice separati inter fratres suos.

27 [g] Binjamin, lupus qui discerpit, [h] mane comedit prædam, & ad vesperam dividit spolium.

28 Omnes istæ *sunt* [i] tribus Jisraëlis, duodecim: & hoc *est* quod elocutus est eis pater earum, cùm benediceret eis, & [k] prout erat cujusq; benedictio, benedixeret eis.

29 Deinde præcepit ejs ac edixit eis, cùm ego [l] aggregatus fuero ad populum meum, sepelite me cum patribus meis, in spelunca illa quæ *est* in agro Hhephronis Chittæi,

30 [m] In ea spelunca quæ *est* in agro Macpelæ, qui *est* e-regione Mamre in terra Cenahhani, quam emit Abraham cum ipso agro ab Hhephrone Chittæo in possessionem sepulchri.

31 ([n] Ibi sepelierunt Abrahamum & Saram uxorem ejus, ibi sepelierunt Jitzchakum & Ribkam uxorem ejus, ibiq; sepelivi Leam)

32 In possessione agri illius, & speluncæ quæ *est* in eo, *empta* a filiis Chethi.

33 Cumque absolvisset Jahhakob præcipere filiis suis, [o] recipiens pedes suos ad lectum suum expiravit: sic aggregatus est ad populos suos.

17 *Erit Dan*] Posteros Danis cum serpente comparat, qui furtim, astu, & per insidias hominibus nocet: eos enim his rationibus fuisse usos testantur historiæ Sacræ, cùm astu Lajischum occuparunt, Judicum 18. cùm Schimschon astu, ac nunquam aperto Marte Pelischtæis nocuit, Judic. 14. usque ad caput 17.

18 *In salutem tuam*] Sensus est, graviter opprimeris, adeoq; graviter ut non nisi divinitus ab oppressionibus servari possis: quod futurum certa spe amplector. Duobus autem nominibus ea tribus inprimis salute opus habuit: primùm quod ad terrenam hæreditatem attinet, nam ab Emoræis eam tribum valde fuisse pressam legimus Judic. 1. 34. eamque postremam inter tribus ad hæreditatem suam ac potius habitationem magnis laboribus pervenisse, Jehosch. 19. 47. & Judic. 18. deinde quod ad religionem, quia hæc prima a puritate illius defecisse legitur, & idola publicè coluisse, Judicum ibidem. 19 *Turmâ turmatim*] hic quoque alludit ad nomen Gadis, ut suprà 30. 11. Sensus est, principio hostes tibi erunt infesti, sed tandem victor evades Dei protectione fretus, Deut. 33. 20. Hhammonitas autem videtur intelligere, quos hæc tribus habuit finitimos. De quibus quantopere fuerint ei infesti, & quomodo tandem Gad evaserit victor, apparet ex Judic. 10. & 11. nam ad illam historiam alludere videtur Jahhakob. 20 *Pinguis erit*]. hoc est, regio Ascheritanæ tribus copiam terrenæ præstabit simarum et feret & regibus dignarum: eodem quoque spectat Mosche Deut. 33. 24. cùm dicit eum pedem suum oleo intingere. Eventum autem vaticinio respondisse apparet ex Jehosch. 19. ubi regio Ascheri attribuitur olei aliarumq; rerum optimarum feracissima. h Heb. *regis.* 21 *Naphthali est cerva*] Videtur Jahhakob innuere id quod de hac tribu scribitur Judicum 4. cap. & tribus sequentibus: q.d. erit hæc tribus animi promptitudine & celeritate ad gerendum bellum, quod sibi Deus commiserit, comparanda cum cerva a venatoribus dimissa. *Qui profert*] q.d. neque tamen hæc tribus temerè bella suscipturi, sed pacis & concordiæ sermonibus erga omnes usura est sorte sua contenta: quo etiam Mosche spectavit in benedictione ejus, Deut. 33. 23. i Heb. *elegantiæ.* 22 *Ramus fœcundus*] Josephum (ex cujus posteritate duas tribus constituit, ut suprà 48. 5.) cum bifido ramo comparat, i. geminam ex se propaginem efferente, & volat perenni fonte benedictionibus irrigato. *Procedit uterq.*] Omnia hæc allegorice, adeò in latitudinem & altitudinem excrescet, ut murum, superet juxta quem situs est. q. d. utraque ejus tribus sese longè lateque, diffundet: cujus rei complementum vide Jehoschu. 16. & 17. 23 *Quamvis amaritudine*] Nunc primum speciatim de Josepho agit sub metaphora jaculatorum & scopi: quasi dicat, illi quidem Josepho adversantes (ut fratres, hera ejus, dominus, & tumultuantes [illegible] Aegyptii) collimando ad eum velut scopum perdere eum conati sunt, ipse verò arcu similiter instructus conatibus eorum [illegible] mansit: arcus autem & robur ejus fuit favor Dei, providentia [illegible] decretum de amplificando Josepho. 24 *A manibus ro[illegible]* [illegible] *Unde fuit pastor*] id est, a Deo ipso eodem evectus est [illegible] Aegyptiis & aliis gentibus suppeditaverit, fueritque Jisraëlis lapis [illegible] 25 *A forti Deo*] nunc docet quod suprà 48. 4. attigerat [illegible] in filios favorem illum Dei propagatum iri: eo quod re[illegible] fœcunditate soli, roris pluviæque abundantia, & aëris clem[illegible] & terræ nascentia feliciter proventura, & jam viventia pro[illegible] *Abyssi*] id est, fontiũ, rivorũ, & pinguedinis soli. *Uberum & vulvæ*] id est, liberorũ & pecudũ copia: Metonymiæ sunt. 26 *Validæ sunt plus quam*] Quod ad substantiam quidẽ attinet eædem sunt: validiores tamẽ dicũtur, primum quia ex filiis Jahhakobi nullus excluditur, cùm de filiis Abrahami Jischmahhel & natrix Ketura, de filiis verò Jitzchaki Hhesav hoc promissionũ genere exclusi sint: deinde quia multò clarius Jahhakobo revelatæ sunt, adeò ut potuerit singulis filiis singulas promissæ terræ portiones assignare, quales eæ futuræ essent discernere, & filium designare ex quo servator mundi Christus erat nasciturus: postremò quia post multò pòst eæ fuerunt procul ostensa patribus complementum sum erant habitura. *Usque ad finem*] id est. non temporales tantùm, sed æternæ: conjungit enim spirituales promissiones cum terrenis, quia hæ illarum erant figuræ, periphrasis est perpetuitatis, non dissimilis illi quæ habetur Psal. 72. ver. 5. 7. & 17. Psal. 89. 37. & 38. item Matthæi 5. 18. & alibi passim. *Sunto in capite*] id est, perfundunto Josephum, ut abundè fiat earum particeps,

27 *Binjamin lupus*] ingenium Benjaminitarum præmonstrat tale futurum, ut cum lupo prædam rapiente, lacerante, vorante, & suis catulis distribuente comparari possint: & historiæ quoque quæ de Benjaminitis leguntur Judicum 19. usque ad finem, & 1. Schemuelis a cap. 9. usque ad 15. eos tales fuisse ostendunt. *Mane comedit prædam, & ad vesp.*] id est totos dies: Synecdoche.

28 *Tribus Jisraëlis*] tribuum mentionem facit Mosche, antequàm Jisraelitæ in tribus distincti essent, ut ostendat hæc Jahhakobi vaticinia non tam ad personas duodecim filiorum, quàm ad totas tribus ex illis orituras pertinere. *Prout erat cujusque*] id est, non ex paterno voto, aut singulari aliqua animi sui affectione, quæ singulis filiis optabat protulit, sed ex Spiritu Dei quæ singulis fuerant a Deo decreta pronunciavit, & benedictiones addidit: nam licet tres priores a ver. 3. ad ver. 7. nullam prorsus benedictionem a patre accepisse videantur, acceperũt tamen ipsi quoq; tum quia hæreditatẽ inter fratres suos & habitationẽ habuerunt, tum etiam quia in divino fœdere fuerunt comprehensi. 29 *Aggregatus fuero*] vide suprà 25. 8. annot. 30 *In ea spelunca*] vide suprà 25. 9. 31 *Ibi sepelierunt*] hæc commemorat, ut efficacius illorum animos ab Aegypto, ubi erant, ad promissam terram revocet, ut Josepho non inanitim fecerat suprà 48. 7. De Ribkæ autem & Leæ morte atque sepultura, nihil usquam alibi legitur. 33 *Recipiens pedes*] hinc apparet eum cum Dei præconem benedicens filius ageret, pedibus demissis in lecto consedisse, ut saltem ea ratione, quia stare præ imbecillitate non poterat, honorem Dei verbo quod pronunciabat exhiberet, ut annotavimus suprà 47. 31. Sic legimus observatum infra Num. 23. 22. Judic. 3. 20. & 2. Regum 23. 2. & 2. Chro. 34. 31. & Nechemjæ 8. 6.

CAPUT L.

Jahhakob mortuus Josephi jussu aromatibus conditur, diu ab Ægyptiis defletur, & regis permissu a Josepho & fratribus, comitantibus regni proceribus, in Cenahhanæam delatus sepelitur. Joseph fratres de commisso in se facinore sollicitos benignè consolatus, eisq; necessaria omnia promittit: postremò visis ex se abnepotibus, cùm de transferendis suis ossibus cognationi suæ præcepisset, moritur: eiusq; corpus aromatibus conditum asservatur.

1 TUNC ruens Joseph super faciem patris sui, flevit super eum, & osculatus est eum.

2 Cumq; præcepisset Joseph servis suis medicis ut [a] aromatibus condirent patrem suum, aromatibus condierunt medici Jisraëlem.

3 Et impleverunt ei [b] quadraginta diebus (nam ita implent solent dies eorum qui aromatibus condiuntur) fleverunt eum Ægyptii septuaginta diebus.

4 Cùm autem præteriissent dies fletus ejus, allocu-

2 *Aromatibus condirent*] ex regionis more, ut & sequentia: vide Herodotum lib. 2 & Plinium lib. 11 natur. hist. cap. 27. hunc autem morem Jisraelitæ secum in promissam terram detulerunt, quo in Regum illustriumque virorum cadaveribus usi sunt: ut 2 Chron. 16. 14. & 21. 16. & in Evangelica historia de sepultura Christi. 3 *Quadraginta diebus*] videlicet ut conditura vis ad omnes cadaveris partes penetraret.

allocutus est Joseph [4] familiam Parhhonis, dicendo , si nunc inveni gratiam in oculis vestris, loquimini quæso [a] apud Parhhonem, dicendo:

5 Pater meus adjuravit me dicendo, ecce ego [b] brevi moriturus sum , in sepulchro meo [5] quod fodi mihi in regione Cenahhani, ibi sepelito me: nunc itaque ascendam quæso , & sepeliam patrem meum, deinde revertar.

6 Cui dixit Parhho, ascende & sepeli patrem tuum, quemadmodum adjuravit te.

7 Ascendit itaque Joseph ad sepeliendum patrem suum: ascenderuntque cum eo [7] omnes servi Parhhonis, seniores familię ejus, & seniores omnes terræ Ægypti.

8 Præterea tota familia Josephi & fratres ejus ac familia patris ejus: tantummodò parvulos suos & greges suos & armenta sua reliquerunt in terra Goschenis.

9 Denique ascenderunt cum eo tum currus tum equites, adeò ut esset exercitus ille [c] numerosus valde.

10 Cùm autem venissent usque ad areā quādam [d] septam cynosbatis, quæ est ad vadum Jardenis, planxerunt ibi planctu magno & gravi valde: [e] instituit enim patri suo luctum septem diebus.

11 Quapropter videns incola ejus regionis, populus Cenahhanęus, luctum illum in ea area cynosbatis septa, dicebant, luctus gravis hic *est* Ægypto: idcircò vocavit nomen illius *areæ*, luctus Ægypti , quæ *est* ad vadum Jardenis.

12 Facientes ergo filii ejus ei, [f] præcisè quemadmodum pręceperat eis,

13 Deportaverunt eum filii ejus in regionem Cenahhani, & sepeliverunt eum in spelunca agri Macpelæ, quam emerat Abraham cum ipso agro in possessionem sepulchri ab Hhephrone Chittæo, e-regione Mamræ.

14 Deinde reversus est Joseph in Ægyptum, ipse & fratres ejus, & omnes qui ascenderāt cum eo ad sepeliendum patrem ejus, postquam sepelivit patrem suum.

15 Videntes autem fratres Josephi mortuum esse patrem suum, dicebant, fortassis intestino odio prosequitur nos Joseph, & omnino rependet nobis totum illud malum quod intulimus ei.

16 Ideoq; amandarunt *aliquos* ad Josephum, qui dicerent , [16] pater tuus præcepit ante mortem suam, dicendo,

17 Ita dicetis Josepho, obsecro, condona nunc defectionem [17] fratrum tuorum & peccatum eorum, quòd malum intulerunt tibi, nunc inquam condona quæso defectionem servorum Dei patris tui: sed flebat Joseph cùm illi alloquerentur se.

18 Deinde adeuntes etiam fratres ejus prociderunt ante faciem ejus, ac dixerunt, ecce nos tibi in servos:

19 Dixit verò ad eos Joseph, ne timeatis: nam an loco Dei *sum* ego?

20 Vos quidem cogitaveratis contra me malum, *sed* Deus cogitavit illud in bonum *convertere*, ut faceret sicut *est* die hoc, conservando in vita populum multum.

21 Nunc itaque ne timeatis, ego sustentabo vos & parvulos vestros : ita consolatus est eos, & locutus [g] quæ *erant* ois cordi.

22 Sic habitavit Joseph in Ægypto , ipse & familia patris ejus: vixitq; Joseph centum decem annos.

23 Et vidit Joseph ab Ephrajimo *natos* abnepotes: etiam filii Maciris filii Menaschis nati sunt , & *educati* [h] super genua Josephi.

24 Tum dixit Joseph ad fratres suos , ego [h] brevi moriturus sum: Deus autem [i] omnino visitabit vos , & faciet ut ascendatis ex hac terra in regionem illam quam [k] juramento dedit Abrahamo, Jitzchako, & Jahhakobo.

25 Adjuravitq; Joseph filios Jisraëlis dicendo, omnino visitabit Deus vos, adjuro ut deportetis ossa mea hinc.

26 Deinde mortuus est Joseph natus centum decem annos, quem cùm *medici* condivissēt aromatibus, repositum in quadam arca *servaverunt Jisraëlitæ* in Ægypto.

4 *Familiam Parhhonis*] non quòd e gratia Regis excidisset, sed quia pullatus erat & versabatur in luctu ipse cum tota cognatione sua: ideò Aegyptiis utitur intercessoribus. non enim solebant pullati apparere coram Rege, Ester. 4. 2.

a Heb. *in aures Parhhonis.*

b Heb. *morior.*

5 *Quod fodi*] frequenter in usu fuit, ut homines dum vivebant sibi sepulchra pararent, ut apparet ex 2. Chron. 16. 14. Jeschahhjæ 22. 19. & Matth. 27. 60. idem fecisse Jahhakobum hîc commemorare voluit Joseph, ne Jahhakob odio regionis inductus de se trāsferendo statuisse Aegyptiis videretur.

7 *Omnes servi*] id est, aulicorum bona pars: synecdoche. *Seniores*] id est primates, ut senatores, consiliarii, præfecti.

c Heb. *gravis*

d Heb. *cynosbati, ut infrà* 11.

e Heb. *fecit.*

f Heb. *sic, quemadmodum.*

16 *Pater tuus*] quod a Josepho petunt, tribus argumentis exprare conantur: primum est patris voluntas atque precatio. *Præcepit*] nobis videlicet ut ita vobis tecum ageremus.

17 *Fratrum tuorum*] secundum argumentum a fraternæ sanguinis necessitudine. *Servorum Dei*] tertium argumentum a communi religione. *Cùm illi*] nam ut instructi argumentis venerant, ita haud dubiè præmeditatam habebant orationem, ut re & verbis Josephum permoverent, ut illud mittamus, quòd non poterat pius Josephi animus sola facti commemoratione non graviter affici.

18 *Deinde*] cùm videlicet intellexissent quid ab intercessoribus factum.

19 *An loco Dei*] vide suprà annot. 30. 2. sensus est, non est meum mutare divinum decretum, & vobis nocere quibus Deus prodesse voluit: servi Dei estis, ut suprà ver. 17. & ego sum: quapropter ejus consilium utrique spectemus.

21 *Ne timeatis*] a metu vindictæ eos liberat hac conclusione, & in certam spem continuandæ beneficentiæ erigit.

g Heb. *secundum cor eorum: vide suprà* 34. 3.

23 *Et vidit*] hîc incipit apparere quod Jahhakob prædixerat suprà 48. 19. Ephrajimum fore majorem fratre. *Super genua*] id est, excepit gremio Josephi, ut parvuli solent.

h Heb. *morior, ut suprà* 48. 21.

24 *Deus autem*] respicit promissionem factam Abrahamo suprà 15. 14. & renovatā Jahhakobo patri suo suprà 46 5.

i Heb. *visitando visitabit, ut* 25.

k Heb. *juravit, ut ver.* 25.

26 *Repositum in*] ut a migrantibus deportaretur Schecemum: vide Jehoschu. 24. 32.

SECUN-

Secundus liber Moſchis, *ſive* Exodus.

Secundus *liber Pentateuchi duram populi Dei ſervitutem, admirandam liberationem, divinæ Legis promulgationem, denique res centum quadraginta duorum annorum ſpatio a morte Joſephi uſque ad erectum tabernaculum geſtas complectitur:*

A morte Joſephi ad nativitatem Moſchis	ann. 60.	
A nato Moſche ad exitum ex Ægypto	ann. 81.	Exod.7.10.
Ab exitu ex Ægypto ad erectum tabernaculum	ann. 1.	Exod.40.17.

Caput I.

Aegyptii ſibi a Jiſraëlitis numero & viribus auctis metuunt, ne inſurgant in ſe aut ſe deſerant: ideoq́; novi Regis conſilium ſequentes dura eos ſervitute premunt, eorúq́; maſculos infantes tum privatim tum publicè tollendos eſſe e medio decernunt.

1 Tque hæc *quidem ſunt* nomina filiorum Jiſraëlis, qui venerant in Ægyptum (venerant *autem* cum Jahhakobo quiſq; cum familia ſua)

2 Reuben, Schimhhô, Levi, & Jehuda,

3 Jiſſaſcar, Zebullun, & Binjamin,

4 Dan, & Naphtali, Gad, & Aſcher.

5 Erantq; omnes animæ, egreſſi e femore Jahhakobi, ſeptuaginta animæ, cum Joſepho *qui* erat in Ægypto.

6 Cùm autem mortuus eſſet Joſeph, omneſque fratres ejus, & tota ætas illa:

7 Ita filii Jiſraëlis fœtificaverant & abundè progenuerant, augebanturq́; & corroborabantur quamplurimùm, ut terra illa impleretur ipſis.

8 Quapropter exiſtens Rex novus ſuper Ægyptum, qui non agnoſcebat Joſephum,

9 Dixit ad populum ſuum, ecce populus filiorum Jiſraëlis numeroſior & potentior *fit* nobis:

10 Agedum, ſapienter nos geramus adverſus illum, ne augeſcat, ſitq́; ſi quando inciderint [a]*occaſiones* belli ut adjungens ſe ipſe quoq; inimicis noſtris pugnet contra nos, vel aſcendat ex hac terra.

11 Conſtitutis itaque ſuper eum præfectis angariarum, qui affligerent eum oneribus ſuis: ædificavit populus Jiſraëlis urbes armamentariorum Parhhoni, Pithomum & Rahhamſeſum.

12 Sed prout affligebant eum, ita augeſcebat & ita erumpebat [b]*in multitudinem*, adeò ut diſtæderet *Aegyptios* propter filios Jiſraëlis:

13 Quamvis cogerent Ægyptii filios Jiſraëlis ſervire per ſævitiam,

14 Et amaram efficerent vitam eorum per ſervitutem duram, *occupantes* in luto, & in lateribus, & in omni ſervitute ruſtica, [c]præter omnem ſervitutem ipſorum quam exigebant ab iis per ſævitiam.

15 Quamobrem alloquens Rex Ægypti illas quæ obſtetricabantur Hhebræis, quarum uni nomen *erat* Schiphra, nomen verò alteri Puhha,

16 Dixit, obſtetricando mulieribus Hhebræis cùm inſpicietis in ſellas parturientium: ſi filius fuerit, enecate illum, ſin filia fuerit, ea vivito.

17 Sed timuerunt obſtetrices illæ Deum ipſum, neque fecerunt quemadmodum edixerat eis Rex Ægypti: nam vivos conſervabant natos.

18 Vocante autem Rege Ægypti obſtetrices illas, & dicente eis, quare feciſtis rem hanc, quòd vivos conſervaſtis natos?

19 Dixerunt obſtetrices illæ ad Parhhonem, quia Hhebrææ non *ſunt* ſicut mulieres Ægyptiæ: ſunt enim vividæ, *ideò* cùm nondum venit ad eas ulla obſtetrix, jam pepererunt.

20 Idcircò benefecit Deus obſtetricibus illis, cùm augeretur populus ille & corroborarentur valde.

21 Fuit verò, quia timuerant obſtetrices illæ Deum, & perficiebat ipſis *natu* familias:

22 Ut præciperet Parhho toti populo ſuo, edicendo, omnem horum filium qui naſcetur in rivum ipſum projicite, omnem verò horum filiam vivam conſervate.

1 *Atque hæc*] quod prius ſcripſerat Gen. 46. hîc repetit Moſche, primùm ut illuſtrius appareat complementum promiſſionis factæ Jahhakobo, ibidem: deinde ut intelligatur occaſio, qua moti ſunt Aegyptii ut contra Jiſraëlitas conſilia inirent, quæ poſt deſcribuntur.

5 *Egreſſi*] ut diſertè excipiat uxores Jahhakobi atque filiorum, ſicut nominatim excepit Gen. 46. 26.

Cum Joſepho] & natis ex eo: ſynecdoche.

6 *Tota ætas illa*] adnumeratis etiam Aegyptiis.

8 *Non agnoſcebat*] vel ignorans, (natus videlicet & ad regnum evectus poſt mortem Joſephi) vel de induſtria memoriam abjiciens.

a *Eclipſis conjugati*, ut Gen. 18.21.

11 *Præfectis angariarum*] qui non una, ſed multis rationibus extraordinariis ſervilia ab eis officia extorquebant.

Affligerent] ut vires eorum frangerent: ſic imprudentes implent quod Deus Abramo prædixerat Gen. 15.13.

Pythomum] id eſt, Tanin.

Rahhamſeſum] i. Peluſium, diverſum a Rameſſeſo, de quo Gen. 47.11. b *Eclipſis* Gen. 30.29. & 43. 13 *Cogerent*] declarat angarias quibus premebant eos.

c Heb. *cum omni ſervitute, qua ſerviebant ſibi per eos.*

14 *Præter omnem*] hoc eſt, præter ſervitutem eamq́; rigidiſſimam, quam in privatis ſuis negotiis ab eis exigebant.

15 *Illas quæ obſtetricabantur*] plures quidem fuiſſe in tanto populo veriſimile eſt: ſed hæ duæ reliquis videntur fuiſſe præfectæ: alioquin nihil potuiſſet Rex hoc mandato efficere.

19 *Dixerunt*] Certum eſt ex verſ. 17. obſtetrices infantibus vitam conſervaſſe, quia timebant Deum: jam verò quod Regi reſpondent, ſi verũ eſt (quod magis probamus) Hhebrææ de mandato Regis aut verbo aut alia ſignificatione certiores factæ antè pariebant quàm eas vocarent: ſin autem falſum, callidè verum tegunt metu regis, & cauſam a ſe in matres infantum derivant, gravius malum minore redimentes.

21 *Perficiebat*] id eſt, ita illis aderat ut ad juſtam ætatem pervenirent, & familias ex ſe procrearent. 22 *Ut præciperet*] Senſus eſt, cùm neque labores & moleſtiæ procreationem liberorum minuerent, neque obſtetrices clàm natos eorum tollerent, in apertam tyrannidem prorupit, & immane de ſubmergendis pueris decretum promulgavit.

Caput II.

Moſchis nativitas, admirabilis in ſummo diſcrimine conſervatio, educatio, exilium, & conjugium ejus deſcribitur: deinde mors Parhhonis, Jiſraëlitarum gemitus, Deiq́; erga eos clementia ac fides commemoratur.

1 Abiens autem "quidam ex familia Levi, duxerat "filiam Levi.

2 Concepitque mulier illa & peperit filium: quæ videns eum esse [a] bona *forma*, abscondit eum tribus mensibus.

3 Sed "cùm non posset amplius abscondere eum, " accipiens ei arcam scirpeâ oblivit illam bitumine & pice: & impositum illi eum puerulum exposuit "in alga " juxta ripam cujusdam rivi:

4 Collocavitq; sororem ejus procul, ad cognoscendum quid fieret eo.

5 "Descendens autem filia Parhhonis ut lavaret se ad rivum illum, cùm puellæ ejus deambularet secundum rivum illum, vidensq; arcam illam inter algam illius, misit ancillam suam quæ accepit eam,

6 Eaq; aperta vidit ipsum puerulum (ecce autem puer flebat) & miserta illius dixit, ex natis Hhebræorum hic *est*.

7 Tunc dixit soror illius ad filiam Parhhonis, an ibo vocatum tibi mulierem nutricem ex Hhebræis, quæ lactet tibi hunc puerulum?

8 Dicente verò filia Parhhonis, i, abiens illa adolescentula vocavit matrem ipsius puerulі.

9 Cui dixit filia Parhhonis, abducens puerulum hunc lactato eum mihi, & ego dabo mercedem tuam: " sic accipiens mulier illa puerulum illum, lactavit eum.

10 Cùm autem crevisset ille puerulus, adduxit eum ad filiam Parhhonis, cui erat filii loco vocavitq; nomen ejus [b] Moschen, quia dicebat, ex aquis enim extraxi eum.

11 Erat autem diebus illis cùm creverat Mosche, ut " exiret ad " fratres suos & aspiceret onera eorum: cumq; videret virum Ægyptium percutientem virum Hhebræum e fratribus suis,

12 Et respiciens huc illuc videret neminem adesse, "percussit Ægyptium illû, & abscondit eum in arena.

13 Deinde exiens die postero, cùm ecce duo viri Hhebræi contenderent, dixit "iniquo, cur percutis proximum tuum?

14 Qui dixit, quis constituit te in virum principem & Judicem super nos? an occidere me [c] cogitas, sicut occidisti Ægyptium illum? idcircò timuit Mosche, quia dicebat, profectò innotuit res ista.

15 Audiens verò Parhho "rem istam, quærebat ut interficeret Moschen: sed fugit Mosche metu Parhhonis ut habitaret in terra Midjanis, & "sedit ad quendam puteum.

16 "Præsidi autem Midjanitarum septem erant filiæ: quæ advenientes hauriebant *aquam* & implebant aqualiculos illius *putei*, ut adaquarent greges patris sui.

17 Supervenientibus verò pastoribus quibusdam & abigentibus eos, surgens Mosche defendit eas, & adaquavit greges " eorum.

18 Cùm itaque rediissent ad Rehhuelem "patrem suum, dixit, quare tam [d] citò rediistis hodie?

19 Quæ dixerunt, quidam Ægyptius eripuit nos e manu quorundam pastorum: etiamq; [e] abunde hausit nobis & adaquavit ipsos greges.

20 Tum dixit ad filias suas, at ubi *est* ille? quamobrem reliquistis virum illum? vocate eum ut sumat cibum.

21 Acquievit tandem Mosche ut maneret cum hoc viro: qui dedit Tzipporam " filiam suam Moschi *uxorem*.

22 Cumque peperisset filium, vocavit *Mosche* nomen ejus [f] Gerschomum: dicebat enim, peregrinus sum, in terram alienam *pulsus*.

23 Fuit autem diebus illis, "qui multi *fuerunt*, cùm "mortuus esset Rex Ægypti, ut suspirarent filii Jisraëlis " præ servitute illa & vociferarentur: & "eorum clamor præ servitute illa ascenderet ad Deum ipsum.

24 Quamobrem "audiens Deus gemitum eorum, & recordatus Deus " fœderis sui cum Abrahamo, cum Jitzchako, & cum Jahhakobo,

25 "Respexit Deus filios Jisraëlis, & " cognovit Deus.

1 *Quidam*] cujus nomen est Hhamram, uxoris verò Jocebed, infrà 6.20. & Num. 26.59. *Filiam Levi*] ex ipso Levi genitam. Num. 26.58. ideò infra 6.20. mariti amita dicitur. fuit enim Hhamram Kehathi filius, & uxor ejus Jocebed Kehathi soror, infrà 6.18. quod matrimonii genus deinde interdictum est lege, Levi. 18.12.

2 *Bona forma*] hoc est, divinitus venustus, Act. 7.20. & Hebr. 11.23. quod præter naturalem στοργήν reddebat matrem diligentiorem ad vitam ejus procurandam, & filiam quoq; Parhhonis movit ut eum inventum curaret sibi educandum, & pro filio haberet.

a Heb. *bonum, ut Gen.* 6.2.

3 *Cùm non posset*] tum propter diligentem inquisitionem a Rege institutam, tum propter vicinos Aegyptios: mixti enim habitabant, ut infrà 3.22. *Accipiens*] sperabat enim hac ratione sine parentum periculo servatum iri: hoc enim consilium divinitus fuisse immissum eventus ipse declarat. *In alga*] ne nimis undis & ventis agitaretur. *Juxta ripam*] ut eo facilius ab aliquo reciperetur.

5 *Descendens*] alio quidem consilio, sed tamen Deo impulsore, ut expositum infantulum reciperet.

9 *Sic accipiens*] ita divinitus filius matri curandus datur citra utriusque periculum.

b *i. est, extractum: paronomasia.*

11 *Exiret*] interna vocatione Dei, in dies recognoscēs fratres suos, & ad futurā liberationē se comparans, Act. 7.22. *Fratres suos*] Jisraëlitas, e quorum genere erat.

12 *Percussit*] id est, occidit jam quadragenarius, nec temerè, sed certò persuasus de vocatione sua, Act. 7.25. 13 *Iniquo*] id est, ei qui causam agebat malam: nimirum ut ad pacem eos compelleret, Act. 7.26. c Heb. *dicis, nimirum in corde.* 15 *Rem istam*] hujus exprobrationem de cæde a Mosche commissa, Act. 7.29. *Sedit*] ex longiore fuga in tuto se recreans. 16 *Præsidi*] vide in Gen. 41.45. 17 *Eorum*] id est, omnium, puellarum & pastorum. 18 *Patrem*] i. avum apparet ex Num. 10.29. Hebræis enim ut nepotes nomine filiorum, ita nomine patrum avi & majores continentur: sic neptes dicuntur filiæ, ver. 20.

d Heb. *festinastis venire.*

e Heb. *hauriendo hausit.*

21 *Filiam*] neptem filii sui Jithronis filiam, infra 3.1.

f *id est, peregrinum pulsum: composita voce ex peregrinatione & peregrinationis causa.*

23 *Qui multi*] quadraginta ferè anni: tamdiu enim apud socerum mansisse apparet ex collatione Act. 7.23. cum Exod. 7.9. quod disertè exprimitur Act. 7.30. *Mortuus esset*] ac proinde liber esset Moschi in Aegyptum reditus, infrà 4.19. *Præ servitute*] quæ etiam illo Rege mortuo durabat. *Eorum clamor*] id est, maximè clamarent præ maxima servitute: gravis enim afflictio sensum peccatorum (quæ eis erant afflictionis causæ) in eis excitavit, & ad implorandam Dei misericordiam movit: vide Num. 20.16. 24 *Audiens*] humanitus dictum ex judiciorum formula. *Fœderis sui*] Gen. 15.13. & 46.4. 25 *Respexit*] illos recognoscens ad fœdus suum pertinere, ut fœderatorum filios. *Cognovit Deus*] de causa, & statuit quod proximo capite explicat, & sequentibus exequitur.

Caput III.

Mosche expreßè a Deo vocatur in liberatorem populi, de ratione qua tum apud regem, tum apud Jisraëlitas agat instruitur: & de voluntate Dei contra adversantem Aegyptum, ac felice hujus legationis eventu præmonetur.

1 Mosche enim pascens gregem "Jithronis soceri sui Præsidis Midjanitarum, cum abducto grege illo post quoddam desertum, venisset ad "montem ipsum "Dei [a] Chorebum:

2 Apparuit Angelus Jehovæ ei in flamma ignis e medio cujusdam rubi: cumq; aspiceret, ecce rubus ille ardebat igne, nec tamen rubus consumebatur.

3 Itaque dicebat Mosche, divertam nunc ut videam visionem istam magnam, quare non "comburatur rubus iste.

4 Videns autem "Jehova ipsum divertere ad aspiciendum, inclamavit eum Deus e medio illius rubi, dicens, Mosche Mosche, qui dixit, ecce me.

5 Tum dixit *Deus*, ne appropinques huc: "extrahe calceamenta tua e pedibus tuis, nam locus in quo stas, "terra sancta est.

6 Deinde dixit, "ego *sum* Deus patris tui, Deus Abrahami, Deus Jitzchaki, & Deus Jahhakobi: quapropter abscondit Mosche faciem suam ("nam timebat) ne intueretur deum ipsum.

1 *Jithronis*] sive Chobabi Num. 10.29 & Judic. 4.11. filii Rehhuelis, ut suprà annotatum est, 2.18. *Montem Dei*] ita dictum, cùm propter visionem hanc, tum etiam quia in eum descendit Deus legem laturus populo, infrà 16.

a *Id est, siccum, qui propriè Sinai, id est, rubi dicitur, ab hac visione, infrà* 19.1

3 *Comburatur*] id est, absumatur.

4 *Jehova*] Christus angelus Jehovæ, ver. 1. vide in Genes. 48.16.

5 *Extrahe calcea*] idem mandatur Jehosch. 6.3. Simplicissima hujus ceremoniæ ratio videtur esse, ut pedum nuditas religionem animo incuteret. *Terra sancta*] ob præsentiā Dei sanctificantem, qua abeunte loci sanctitas tollebatur. *Ego sum Deus*] ita se a fictitiis diis discernit, fœderisq; cum patribus initi memoriam renovat, unde pendet populi, quæ hic agitur, liberatio. *Nam timebat*] duæ sunt hujus timoris causæ, conscientia mali nostri, exemplo Adami & Petri, Genes. 3.10. & Lucæ 5.8. & majestatis Dei sublimitas, ad cujus præsentiam Angeli ipsi faciem obvelant, Jescha. 6.2.

7 Cui dixit Jehova, [b] probè vidi afflictionem populi mei qui *est* in Ægypto, & clamorem eorum ab exactoribus ejus audivi: quin cognovi [c] dolores ei *allatos*.

8 Ideò "descendi ut "liberem eum e manu Ægyptiorum, & educam eum e terra illa in regionem "bonam & amplam: in regionem "affluẽtem lacte & melle, in locum Cenahhanæi, & Chittæi, & Emoræi, & Perizzæi, & Chivvæi, & Jebusæi,

9 "Nunc itaque, ecce clamor filiorum Jisraëlis pervenit ad me, atq; etiam vidi oppressionem, qua Ægyptii opprimunt eos:

10 Nunc inquam adesdum, ut mittam te ad Parhhonẽ: deinde educito populum meum filios Jisraëlis ex Ægypto.

11 Dicẽti verò Moschi ad Deum ipsum, "quis *sum* ego, ut eam ad Parhhonem, & ut educam filios Jisraëlis ex Ægypto?

12 Dixit, *Fac*, nam "ero tecum, & "hoc ipsum esto tibi signum, quòd ego miserim te: cùm eduxeris populum illum ex Ægypto, "servietis Deo juxta montem hunc.

13 Dixit autem Mosche ad Deum, ecce, me veniente ad filios Jisraëlis, cùm dixero eis, Deus patrum vestrorum misit me ad vos: si dicerent mihi, quod *est* nomen ejus? "quid dicerem illis?

14 Dixit itaq; Jehova ad Moschen, "[d] Eheje, quia ero: dixitque, ita dices filiis Jisraëlis, Eheje misit me ad vos.

15 Edixitque iterum Deus Moschi, sic dicito filiis Jisraëlis, "Jehova Deus patrum vestrorum, Deus Abrahami, Deus Jitzchaki, & Deus Jahhakobi misit me ad vos: "hoc *est* nomen meum in seculum, & hoc memoriale meum [e] in omnem ætatem.

16 "I & congregatis "senioribus Jisraëlis dicito ad eos, Jehova Deus patrum vestrorum apparuit mihi, Deus Abrahami Jitzchaki & Jahhakobi, dicendo, [f] omnino rationem habeo vestri, & ejus quod fit vobis in Ægypto.

17 Quapropter dico, deducam vos ex afflictione Ægypti in regionem Cenahhanæi & Chittæi & Emoræi & Perizzæi & Chivvæi & Jebusæi, in regionẽm affluentem lacte & melle.

18 Sic auscultabunt voci tuæ: deinde accedẽs tu & seniores Jisraëlis ad regẽ Ægypti, dicetis ad eum, Jehova Deus Hhebræorum obviam factus est nobis: nunc itaque abire nobis liceat quæsumus "itinere trium dierum in illud desertum, ut sacrificemus Jehovæ Deo nostro.

19 Ego autem "novi *fore* ut nolit permittere vobis Rex Ægypti ut abeatis, ne quidẽ manu forti *pressus*:

20 Sed cùm extendens manum meam percussero Ægyptum omnibus "mirabilibus meis quę facturus sum in medio ejus, tum demum dimittet vos.

21 [g] Reddam verò gratiosum populum illum in oculis Ægyptiorum: eritque cùm abibitis, ut non abeatis vacui.

22 "Petet enim unaquæque a vicina sua & ab hospita domus suæ supellectilia argentea & supellectilia aurea & vestimenta, quæ imponetis filiis vestris & filiabus vestris: ita spoliabitis Ægyptum.

b Heb. *videndo vidi.*
c Hebr. *dolores ejus.*

8 *Descendi*] id est, jam adsum: humanitus dictum, ut Genes. 11.7.
Liberem] secũdum promissionem, Gen. 15.14. & 46.4.
Bonam] ex promissione, Gen. 13.15.
Affluentem] id est, commẽdabilem copia præstantiaque proventuum: hyperbole.

9 *Nunc itaque*] Finis præsentis visionis atque colloquii, ut Mosche denuò divinitus se jamjam ad populum Dei liberandum vocari intelligat.

11 *Quis sum*] Prima objectio Moschis, qua provinciam detrectat a persona sua, & a negotii gravitate.

12 *Ero tecum*] unico responso utramque difficultatem tollit. q.d. sufficientia tua erit a me, cui nihil est nimis arduum.
Hoc ipsum] id est, hæc ipsa visio rationem naturæ superãs. alii aliter exponunt, sed hoc videtur simplicissimum.
Servietis Deo] finẽ ostendit hujus liberationis quem spectat Deus, ut liberatos a servitute terrena devinciat ut sibi serviant: quod futurũ promittit designato & prędefinito loco, ubi rationẽ declaraturus est qua sibi serviant.

13 *Quid dicerem*] Altera objectio, qua se de nomine quidẽ mittentis posse Jisraëlitas a se confirmari queritur.

14 *Eheje*] hoc nomine se cognoscendum proponit ab æterna essentia sua, qua ab omnibus quę sunt in cœlo terra & infra terram discernitur: quod explicatur Hebr. 13.8. & Apocal. 1.8. qui est fuit & futurus est, heri & hodie & in perpetuum. Sic instruit Moschen, ut vocationis & missionis suæ fidem apud Jisraëlitas comparet, prædicendo æternitatem mittentis conjunctam omnipotentia. Hebræum autem Eheje tanquam proprium retinuimus, quia ut proprium nomen eodem ver. paulò post subjicitur.

d *id est ero, vel sum: futurum enim pro continuo tempore ac præsente usurpatur.*

15 *Jehova*] hoc quoq; nomen essentiæ proprium denotat æternitatem illius, & originem ac vim efficiẽdi ut sint quæcunque sunt: hoc autem subjungit præcedenti, quia usitatius & magis notum est. *Hoc est*] nimirum quòd me dixi esse Eheje, Jehovam, & Deum patrum vestrorum.

e Heb. *ætatem ætatis.*

16 *I &*] vocatum instruit qua ratione obiturus sit legationem. *Senioribus*] officio, ut passim in Scripturis accipitur, hoc est, iis qui vel gubernatione vel doctrina reliquis pręsunt. hi primùm fuerunt conveniendi, ut per eos multitudo compararetur ad divina mandata utiliter a Mosche audienda, & ut Parhhonẽ nomine Dei totiusq; populi convenirent.

f Heb. *visitando visitavi vos, & id quod, &c.*

18 *Obviam factus*] Paralepsis, reticet enim quid qua ratione mandaverit, supplendum tamen ex petitione sequente, & infra 5.3. q.d. nobis nihil de hac re cogitantibus Deus noster obviam factus seve mandavit, ut hinc exiremus ei sacrificatum, cessantibusque interminatus est pestem aut gladium. *Itinere trium*] nullum est in petitione mendacium: sed partem consilii sui Deus tyranno aperit, ut fiat inexcusabilis, partem celat, quia liberrimus est, ut Deut. 2.28. Sic Schemuelem instruit 1. Schem. 16.2. & 3. & loquitur Paulus Act. 13.6.

19 *Novi*] hac prædictione præmunit eos, ne repulsam insperatò passi animũ abjicerent.

20 *Mirabilibus*] decem plagis, quæ sequentibus cap. explicantur.

g Heb. *dabo verò gratiam hujus populi.*

22 *Petet*] nec vitiosa fraus, nec furtũ hîc intervenit: nam Deus rerum omnium dominus, pro voluntate sua, rerum suarũ usum quibus vult cõcedit, & in quos vult transfert: his autem convenit cum promissione facta Abrahamo Gen. 15.14.

CAPUT IIII.

Mosche rursus impositum sibi munus diversis subterfugiis detrectat, miraculis tandem, ope divinæ promissione, objurgatione, adjunctione fratris illud voluntati Dei acquiescens suscipit: deinde uxorem liberosq; reducens ad socerum, in itinere propter neglectam filii circumcisionem a Deo sistitur, nec nisi illo circumciso dimittitur: tum impetrata a socero venia, cum fratre legationem prodigiis apud Jisraëlitas confirmatam feliciter obit.

1 "TUNC respondens Mosche dixit, at ecce non credituri sunt mihi, neque auscultaturi voci meæ: sed dicent, non apparuit tibi Jehova.

2 Dixit autem ad eum Jehova, quidnam est in manu tua? quo dicente, baculus,

3 "Dixit, abjice eum in terram, cumque abjecisset eum in terram, [a] conversus est in serpentem: fugiebatque Mosche [b] metu ejus.

4 Sed "dixit Jehova ad Moschen, extendens manum tuam "apprehende caudam ejus: cumque extensa manũ sua apprehendisset eum, cõversus est in baculum in manu ejus.

5 "Ut credant, *inquit*, apparuisse tibi Jehovam Deum patrum suorum, Deum Abrahami, Deum Jitzchaki, & Deum Jahhakobi.

6 Deinde rursus dicente Jehova ei, infer nunc manum tuam in sinum tuum: intulit manum suam in sinum suum, cumque eduxisset eam, ecce manus ejus leprosa, "*alba* sicut nix.

7 Dicente verò, refer manum tuam in sinum tuum, retulit manum suam in sinum suum: cumque eduxit eam e sinu suo, ecce "restituta est ut *reliqua* caro ejus.

8 "Hoc esto, inquit, si non crediderint tibi neque auscultaverint voci *&* signo priori, ut credant voci *&* signo alteri.

9 Esto quoque, si non crediderint etiam duobus signis istis & non auscultaverint voci tuę, ut accipiens de aquis alicujus rivi effundas in aridam: tunc convertentur aquæ illæ quas acceperis e rivo, convertentur in sanguinem in ipsa arida.

10 Dixit verò Mosche ad Jehovam, [c] *attende ad me domine*, "non sum vir [d] facundus, neque [e] unquam anteà fui, ne quidem ex quo locutus es cum servo tuo: sed [f] impedito ore & impedita lingua sum.

1 *Tunc respondens*] Tertia objectio, a persona sua eorumq; ad quos mittitur, se non esse ita rationibus instructum, ut fidem apud eos conciliet vocationi suæ.

3 *Dixit*] quæ corã illis edenda erant ad illos de Moschis vocatione confirmandos, eadem hîc fieri jubet ad confirmandum Moschen.

a Heb. *fuit in serpentem.*

b Heb. *a facie ejus.*

4 *Dixit*] efficaciter, metu eum liberans, & a fuga revocans.
Apprehende] nam eodem baculo alia signa erant edenda, ut ver. 17.

5 *Ut credant*] finis istius miraculorum doni.

6 *Alba sicut*] species lepræ est omniũ deterrima, quæ cutẽ aspergit albis maculis nivem referentibus: vide Numb. 12. 10.

7 *Restituta*] in hoc positum est miraculum, quod subitò & affecta est manus, & curata morbo incurabili.

8 *Hoc esto*] hæc in subsidium prioris miraculi.

c Heb. *vide Genes.* 43.20.

10 *Non sum vir*] Quarta objectio a persona sua, se ineptum esse propter impeditum sermonem.

d Heb. *verborum.*

e Heb. *etiam ab heri, etiam a nudius tertio.*

f Heb. *gravis ore & gravis lingua.*

11 Tum dixit Jehova ad illum, quis statuit os homini? aut quis statuere potest mutum aut surdum, aut [g] sensibus valentem aut cæcum? nonne ego *qui sum* Jehova?

12 Nunc itaque i, & ego adero ori tuo, & docebo te quæ loqui te convenit.

13 Dicente autem *illo, attende* ad me Domine: mitte quæso [h] per eum *quem* mittere te cōvenit:

14 Accensus irâ Jehova contra Moschen, dixit, annon Aharon Levites frater tuus est? scio illum [i] omnino valere eloquio: adeoq; ecce ipse prodiens obviam tibi, quando videbit te lætabitur [k] cum animo suo.

15 Itaque alloquitor eum & inserito hæc verba ori ejus: de me autem, adero ori tuo & ori ejus, & docebo vos quæ facere vos conveniet.

16 Nam alloquetur ipse pro te populum: eritque ut ipse sit tibi vice oris, tu verò sis ei vice Dei.

17 Baculum autem istum accipito in manu tua, quo edas signa illa.

18 Abiens igitur Mosche reversus est ad [l] Jetherum socerum suum, dixitque ei, eam quæso, & revertar ad fratres meos qui sunt in Ægypto, ut videam an adhuc vivant ipsi: & dixit Jithro Moschi, abi cum pace.

19 Cumque edixisset Jehova Moschi apud Midjanitas, i, revertere in Ægyptum, mortui enim sunt omnes homines illi qui quærebant animam tuam:

20 Accipiens Mosche uxorem suam & filios suos, imposuerat eos asino, ut reverteretur *ipse* in terram Ægypti: acceperatque Mosche baculum ipsum Dei in manu sua.

21 Dixerat quoq; Jehova ad Moschen, quandoquidem proficisceris ut revertaris in Ægyptum, vide ut omnia illa prodigia quæ posuero in manu tua, facias coram Parhhone: sed ego obfirmabo cor ejus, ut nolit dimittere populum illum.

22 Tandem dices ad Parhhonem: sic dicit Jehova: filius meus, primogenitus meus *est* Jisraël.

23 Sed cùm edicerem tibi, dimitte filium meum ut serviat mihi, renuisti dimittere eum: ecce ego occisurus sum filium tuum, primogenitum tuum.

24 (Fuit autem in illo itinere, in diversorio quodam, ut occurrens ipsi *Moschi* Jehova quæreret morte afficere eum.

25 Sed cùm accipiens Tzippora [m] *cultrum* acutum, amputasset præputium filii sui, quod admovit pedibus illius dicens, certè sponsus sanguinum es mihi:

26 Destitit *Jehova* ab illo: dixerat autem tunc sponsum sanguinum propter circumcisiones.)

27 Edixerat item Jehova Aharoni: abi obviam Moschi in desertum: qui abiens occurrit ei juxta montem ipsum Dei & osculatus est eum.

28 Tum retulit Mosche Aharoni omnia negotia Jehovæ ad quæ mittebat se, & omnia signa illa quæ præceperat sibi.

29 Abiens itaque Mosche & Aharon, congregaverunt omnes seniores filiorum Jisraëlis.

30 Proloquēte autem Aharone omnia verba illa quæ elocutus fuerat Jehova Moschi, & edente signa illa ante oculos ipsius populi;

31 Credidit populus: cumque audirent Jehovam visitasse filios Jisraëlis, & vidisse afflictionem ipsorum, verticem inclinantes incurvaverunt se.

11 *Quis statuit*] Rationem Moschis confutat Deus a potentia sua, quæ donis ornat quos vult, & quos vult spoliat.

g *Hebræa vox significat auditu valentem & visu, cui præcedens & sequens privativè opponuntur.*

13 *Mitte quæso*] Quinta objectio, deprecatio muneris a tenuitate sua, Dei mittentis majestate, & negotii gravitate.

h Heb. *per manum* illius quem. *manus commune multarum actionum instrumentum sæpe adhibetur ad instrumentum significandum, etiam ubi nihil opus est administratione manus: Synecdoche, ut infrà 9.35.*

14 *Annon Aharon*] q.d. quorsum tot quæris subterfugia? quasi non sit tibi futurus ad manum vir eloquentiâ valens & tibi conjunctissimus Aharon germanus frater.

i Heb. *quòd eloquendo eloquitur ipse.*

Quando videbit] id est, videns audiverit ex te commissam vobis legationem, lætabitur & hilariter tecum eam suscipiet: Synecdoche.

k Heb. *in corde suo.*

15 *Inserito*] id est, de mandatis quæ a me acceperis, & iis quæ dicenda erunt, eum instruito.

16 *Vice oris*] id est, interpres tuus apud populum & Regem.

Vice dei] hoc est, personam meam apud illum geres, exponens ei voluntatē meam: vide infrà 7. 4.

l *qui & Jithro dicitur frequentius, ut suprà 3.1. & infrà hoc vers.*

19 *Omnes homin.*] tum Rex qui Moschē quærebat ut eum interficeret, suprà 2.15. tum vindices hominis occisi: vide suprà 2.23. 20 *Imposuerat*] & deductos ad socerum ibi reliquerat: Paralepsis. nam secum habebat eos cùm versaretur in deserto: posteà verò ad Moschen redeuntem ex AEgypto reduxit eos Jithro, infra 18.2. & sequentibus. *Baculum ipsum*] de quo suprà vers.4. & 17. 21 *Vide ut*] præmonet, ut suprà 3.19. *Obfirmabo*] non tantùm permittendo, sed etiam meo spiritu eum destituendo, consilia & actiones ejus in finem mihi propositum dirigendo, & quibuscunque modis usurus sum ejus maliciam exacerbando. Sic Deus causa est obfirmationis, Parhho peccati. 22 *Tandem*] vide infrà 11.1. & 12.29. *Filius meus*] q. d. est mihi Jus paternum in populum hunc, ut non possis eum nisi tyrannicè detinere. *Primogenitus*] summè mihi dilectus. 23 *Primogenitum tuum*] omnium hominum & animantium in AEgypto quæ ad te pertinent, infrà 12.29. 24 *Illo itinere*] quo a deserto uxorem cum liberis ad socerum reducebat, accepturus ab eo discedendi veniam. *Occurrens*] id est, ejusmodi impetum in eum faciens, ut ipse & uxor ejus intelligerent causam iræ divinæ esse neglectam circumcisionem filii. m *Qui lapidem acutum exponunt. vocis ambiguitate falluntur, quia sic accipitur Jechezkel.3.9. pro cultro verò acuto. Jehoschu 5.2. & 3. & Psalm.89.44. nam familiam, & quidem pastores, destitutos fuisse cultro tam necessario ad multa instrumento non est verisimile: quo instructos fuisset stultum uti lapide.*

25 *Illius*] Moschis in quem irata invehitur, & ægrè ferens quòd sibi necesse fuerit mariti causa filiolo sua manu vulnus infligere.

Spōsus sanguinum] id est, te sponsum meum mihi sanguine filii cogor redimere.

26 *Dixerat*] verba Moschis, quibus declarat uxorē se sponsum sanguinum vocasse, quia filios circumcidi oportebat: quod Midjanitidi de voluntate Dei non satis instructæ ingratum erat.

27 *Edixerat*] antequàm Mosche in AEgyptum perveniret.

Montem ipsum Dei] Chorebum, ut suprà 3.1. cùm Mosche relicta uxore & liberis profecturus in AEgyptum, eò pervenisset. 31 *Visitasse*] rationem eorum habuisse, & promissam Abramo liberationem Gen.15.13. jam præstare statuisse.

Caput V.

Mosche & Aharon legatione sua regi exposita, ut seditionis capita, cum objurgatione repelluntur: graviores labores Jisraëlitis præter diurnum pensum imponuntur: cujus causa operum curatores cæsi cùm frustrà apud Parhhonem questi essent, exacerbati animis hi cum Mosche & Aharone, tanquam sui mali autoribus, & Mosche cū Deo expostulant, a quo placidè exauditur & confirmatur Mosche.

1 POSTEA verò accedentes Mosche & Aharon dixerunt ad Parhhonem, ita ait Jehova Deus Jisraëlis, dimitte populum meum ut festum celebrent mihi in deserto illo.

2 Dicenti autem Parhhoni, quis *est* Jehova, cujus voci auscultem dimittēdo Jisraëlem? non novi Jehovam, idèo etiam Jisraëlem non dimittam.

3 Dixerunt, Deus ipse Hhebræorum obviam factus est nobis: liceat quæsumus nobis abire itinere tridui in illud desertum, ut sacrificemus Jehovæ Deo nostro, ne occurrens nos *cædat* peste aut gladio.

4 Tum dixit ad eos Rex Ægypti, Mosche & Aharon, quare abstrahitis populum hunc ab operibus suis? abite ad onera vestra.

5 Dicebat enim Parhho, en multus nunc *est* populus hujus terræ: & cessare faceretis eos ab operibus suis?

6 Præcepitq; Parhho eodem die, illis qui exactores agebant in populum, & moderatoribus ejus, dicendo,

7 Ne pergatis dare huic populo stramen ad faciendos lateres suos, sicut [a] anteà, ipsi eant & conquirant sibi stramen:

8 Summam verò laterum quam ipsi faciebāt anteà imponite eis, ne minuite ex ea: nam desides sunt, idcircò clamant ipsi dicendo, [b] liceat nobis ire sacrificatum Deo nostro.

9 Aggravetur hæc servitus super homines istos, & operentur in ea, ut non attendant verbis mendacii.

10 Egressi itaque exactores ipsi populi & moderatores

1 *Posteà*] quùm priore legationis parte apud Jisraëlitas functi sunt.

2 *Quis est*] ejusmodi respōsum prædixerat Deus suprà 3.19.

3 *Obviam*] vide suprà 3.18.

a Heb. *heri & nudius tertius, ut suprà 4.10. & infrà vers.8. & 14.*

b Heb. *ibimus sacrificabimus: ut infrà vers.17.*

9 *Aggravetur*] ita auget tyrannidem ex obfirmatione cordis, de qua suprà 4.21.

Verbis mendacii] sic Rex impius insignit verbum Dei, ut Psal. 2.3.

deratores ejus allocuti sunt populum ipsum dicendo, ita ait Parhho: ego "non sum daturus vobis stramen.

11 Vos ite, accipite vobis stramen, undecunque inveneritis: etsi non diminuitur de servitute vestra quicquam.

12 Ita dispersus est populus ipse per totam terram Ægypti, ad conquirendum stipulam pro stramine.

13 Exactores autem urgebant dicendo, perficite opera vestra, pensum diei die suo, sicut cùm adesset stramen:

14 Et cædebantur "moderatores filiorum Jisraëlis, quos illis præfecerant exactores Parhhonis, dicendo, quare non perfecistis demensum vestrum faciendo lateres sicut anteà, "nec heri nec hodie?

15 Quamobrem accedentes moderatores filiorum Jisraëlis, clamaverunt ad Parhhonem, dicendo: quare facis ita servis tuis?

16 Stramen non datur servis tuis, lateres autem, inquiunt nobis, perficite: & ecce servi tui cæduntur, cùm culpa *sit* "populi tui.

17 Qui dixit: desides estis, desides: idcircò vos dicitis, liceat nobis ire sacrificatum Jehovæ.

18 Nunc itaq; abeuntes servite, stramen autem non dabitur vobis: summam tamen laterum datote.

19 Cùm autem moderatores filiorum Jisraëlis considerarent eos alloquendum esse [c] iniquè, *videlicet* ne diminuite de lateribus vestris, demensum diei die suo *date*:

20 Incidentes in Moschen & Aharonem (qui stabant e-regione ipsorum, cùm exirent a Parhhone)

21 Dixerunt ad illos, [d] Cognoscat Jehova de vobis & judicet: qui "fecistis ut fœteat odor noster "ante oculos Parhhonis & ante oculos servorum ejus "tradendo gladium in manum eorum ad occidendum nos.

22 "Reversus itaque Mosche ad Jehovam dixit, Domine, quare "malo affecisti populum hunc? quamobrem misisti me?

23 Nam ex quo veni ad Parhhonem & locutus sum nomine tuo, malo affecit populum hunc & [e] prorsus non liberasti populum tuum.

24 Dixit verò Jehova ad Moschen, nunc videbis quid facturus sim Parhhoni: nam "per manum fortem dimittet eos, & per manum fortem expellet eos e terra sua.

10 *Non sum daturus.*] id est, non sinam dari.

14 *Moderatores*] hinc apparet moderatores Jisraëlitas fuisse, ab exactoribus Aegyptiis urgendo operi præfectos, a quibus deinde totius operis ratio deposcebatur, & in quos nisi præstitum esset animadvertebatur.

Nec heri nec] q. d. neglecto bidui opere

16 *Populi tui*] id est, Aegyptiorum, qui stramen non suppeditant, & pristinū tamen laterum numerum a nobis in diem exigunt.

c Heb. *in malo.*

d Heb. *videat.*

21 *Fecistis ut fœteat*] hoc est, exosos nos reddidistis: vide Gen. 34.29.

Ante oculos] hoc est, quàm longè nos vident, aversantur nos.

Tradendo gladium] q.d. vos autores istius in nos odii armatis ipsi Aegyptios, & quasi nostri homicidæ estis.

22 *Reversus*] relicta multitudine secedens ut privatim cū Deo expostularet.

Malo affecisti] graviore quàm tum fuit cùm non misisses me.

e Heb. *liberando non liberasti, id est, nullum adhuc liberationis vestigium impressisti: vide de hac formula in Gen. 3.4.*

24 *Per manum fort.*] id est, tam duram experietur & sentiet manum meam, ut non modò dimittere, sed etiam vi expellere vos compellatur: vide complementū infrà 12.33

CAPUT VI.

Mosche cum amplioribus quàm anteà mandatis ad Jisraëlitas remissus duriore servitute pressos, nihil efficit: quamobrem Parhhonem iterum convenire jussus metu ejusdem eventus detrectat. Deinde suum, fratrisq; sibi in collegam dati genus describit.

1 ALLOQUENS autem Deus Moschen, dixit ad eum, ego *sum* Jehova.

2 "Apparueram quidem Abrahamo Jitzchako & Jahhakobo nomine "*Dei* fortis omnipotentis: at nomine meo Jehova "non cognitus sum illis.

3 Atque etiam "stabiliveram fœdus meum cum illis, me daturum illis terram Cenahhani, terram peregrinationum ipsorum, in qua peregrinabantur.

4 "Nunc etiam ego audio gemitum filiorum Jisraëlis quos Ægyptii servire cogunt: quare recordari volo fœderis mei.

5 Idcircò dic filiis Jisraëlis, ego *sum* Jehova, itaque eximam vos [a] a subjectione onerum Ægyptiorum, & eripiam vos a servitute eorum: redimamque vos "brachio exerto & "judiciis magnis.

6 "Et assumens vos mihi in populum, ero vobis in Deum: sic experiemini me esse Jehovam Deum vestrum eximentem vos a subjectione onerum Ægyptiorum.

7 Denique introducam vos in eam terram quam "sublata manu mea *juravi* me daturum Abrahamo, Jitzchako, & Jahhakobo: & dabo eam vobis "in hæreditatem, "ego *sum* Jehova.

8 Quod cùm ita eloqueretur Mosche filiis Jisraëlis, non attenderunt ad Moschen "præ angustia spiritus & præ servitute dura.

9 Alloquente itaque Jehova Moschen, dicendo,

10 I, alloquere Parhhonem Regem Ægypti, ut dimittat filios Jisraëlis e terra sua:

11 Locutus est Mosche coram Jehova, dicendo: "en filii Jisraëlis non attenderunt ad me: quomodo ergo attenderet ad me Parhho, qui sum "præputiatus labiis?

12 Tamen allocutus est Jehova Moschen & Aharonem: & "mandata dedit eis ad filios Jisraëlis & ad Parhhonem Regem Ægypti, ad educendum filios Jisraëlis e terra Ægypti.

13 "Hi *sunt* primarii familiarum paternarum ipsorum: filii Reubenis, primogeniti Jisraëlis, Chanoc, & Pallu, Chetzron, & Carmi: hæ *sunt* familiæ Reubenis.

14 Et filii Schimhhonis, Jemuel, & Jamin, & Ohad, & Jacin, & Tzochar, & Schaul filius cujusdam Cenahhanitidis: hæ *sunt* familiæ Schimhhonis.

15 Hæc autem *sunt* nomina filiorum Levi per generationes suas, Gerschon, & Kehath, & Merari: anni verò vitæ Levi *fuerunt* centum triginta septem.

16 Filii Gerschonis, Libni & Schimhhi per familias suas.

17 Filii verò Kehathi, Hhamram, & Jitzehar, & Chebron, & Hhuzziel: anni autem vitæ Kehathi *fuerunt* centum triginta tres.

18 Filii verò Merari, Machli & Muschi: hæ *sunt* familiæ Leviticæ *tribus* per generationes suas.

2 *Apparueram*] per comparationem hanc patefactionem qua se nunc filiis statuit patefacere, illi longè præfert qua se patribus patefecit: nam patribus facta revelatio promissiones habuit, hæc promissorum exhibitionem erat habitura. *Dei fortis*] q.d. promissa amplexi sunt fide, freti majestatis meæ omnipotentia & omnisufficientia.

Non cognitus] hoc est, non præbui me eis cognoscendum, non quòd Jehovæ nomen ignoraverint, aut ipse hoc nomine suas promissiones non obsignaverit (nam diserte se nominat Abramo & Jahhakobo Geneseos 15.7. & 28.13. & Jitzchak invocat nomē Jehovæ Geneseos 26.25.) sed quia nondum faciebat ut promissa existerent, quod designatur nomine Jehova. Significat enim existentem per se, ex quo, in quo, per quem, & propter quem sunt quæcunque sūnt, ut supra. 3. 15.

3 *Stabiliveram fœdus*] etiam definiens complementi tempus. Gen. 15.13.

4 *Nunc etiam*] q.d. tertia causa accedit præsens Jisraëlitarū miseria, quæ me movet ut eorum rationem habeam.

a Heb. *de sub oneribus, ut vers. 6.*

5 *Brachio exerto*] id est, potentissimè: humanitus dictum, quod proximè sequētia explicant.

Judiciis magnis] plagis, quibus judicia mea in Aegyptios exercebo.

6 *Et assumens*] finis liberationis, ut suprà 3.12.

7 *Sublata manu*] ut Gen. 14.22.

In hæreditatem] firma possessione, ut quæ hæreditario jure possidentur.

Ego sum Jeh.] ut supra ver. 1. & 2.

8 *Præ angustia*] graviore quam anteà, ut supra 5.9. & 23 unde factum, ut Moschi ad eos remisso non attenderint: sed potius eo repulso servitutem Aegyptiam propositæ libertati prætulerint, infra 14.12.

11 *En filij*] Rursus tergiversatur, ab exemplo jisraëlitarum argumentans per comparationem minoris. q.d. si Jisraëlitæ qui te Deum suum profitentur & quorum hìc salus agitur me repulerunt, quid impius Parhho, qui ex hujus populi dimissione maximum damnum acciperet?

Præputiatus labiis] id est, balbus: balbis enim multæ superfluæ syllabæ excidunt, quæ velut præputiū essent amputandæ ut purus efficeretur sermo. 12 *Mandata*] cap. seq. 13 *Hi sunt*] Digressio ad finem usque capitis, qua Mosche suum & fratris genus describens docet ex quo & quoto Jahhakobi filio sint nati, & quibus parentibus: quæ ad pleniorem cognitionem historiæ pertinent. Ordine autem a seniore Jahhakobi filio incipit donec ad eum veniat ex quo descendit: illos autem leviter percurrit eos tantùm nominans qui cum Jahhakobo descenderant, Gen. 46. in suo verò genere non tantùm posteros Levi commemorat qui cum Jahhakobo descenderant, sed ulterius pergit, donec ad se & fratrem suum perveniat.

19 *Amitam*]id eſt,filiam Levi, ut ſuprà 2.1.

20 *Filii verò*]hîc videretur fuiſſe Moſchi ſubſiſtendum: ſed tamen pergit receaſere Leviticum genus,quia aliorum quoque notitia ad ſequentes hiſtorias erat neceſſaria: ut Korachi Num.16. Miſchaëlis & Elizaphanis Levit.10 4. filiorum Korachi Num.26.11. & in Pſalmis paſsim, Nadabi & Abihu Levit. 10.Elhhazaris Numer.20. Jthamaris 2.Regum.2.& Pinchaſi Num.25.

b Heb.*ſibi in uxorem.*

c Heb. *patrum Levitarum.*

25 *Per exercitus*] id eſt,catervatim, pro ratione locorum ubi habitaverant & unde ejiciebantur: nondum enim conſtituta fuerat reſpub. & in tribus diſtincta.

19 Accepit autem Hhamram Jocebedam [a]amitam ſuam ſibi in uxorem, quæ peperit ei Aharonem & Moſchen: anni verò vitæ Hhamrami *fuerunt* centum triginta ſeptem.

20 [a]Filii verò Jitzeharis,Korach, & Nepheg, & Zicri.

21 Et filii Hhuzzielis, Miſchaël, & Eltzaphan,& Sithri.

22 Poſtea accepit Aharon Eliſchebahham filiam Hhamminadabi ſororem Nachaſchonis ſibi in uxorem:quæ peperit ei Nadabum,& Abihu,& Elhhazarem, & Ithamarē.

23 Filii autem Korachi,Aſſir,& Elkana,& Abjaſaph: hæ *ſunt* familiæ *gentis* Korachææ.

24 Elhhazar quoque filius Aharonis accepit ſibi unam de filiabus Putielis, [b] *ut eſſet* ſibi uxor,quæ peperit ei Pinchaſum:hi *ſunt* primarii [c]paternarum familiarum Leviticarum per familias ſuas.

25 Hic ille Aharon & Moſche, quibus edixit Jehova, educite filios Jiſraëlis e terra Ægypti [a]per exercitus ſuos.

26 Ipſi iidem *ſunt* qui allocuti ſunt Parhhonem Regem Ægypti, ad educendum filios Jiſraëlis ex Ægypto:hic ille *eſt* Moſche & Aharon.

Caput VII.

Deus Moſchen quamvis detrectantem urgens ut altera legationis parte fungatur, eum cum fratre contra obſtinationem Regis præmunitum & ſignis instructū ad Parhhonem remittit:tum Rex præſtigiis Magorum ad ſignum ſerpentis obſtinatior factus,plaga aquarū in ſanguinem verſarum percutitur,nec tamen a pertinacia ſua deſiſtit Magorum faſcino excœcatus.

1 *Fuit ergo*]hos tres verſus hiſtoriæ ſeries oſtendit ad 7 caput pertinere. Hîc enim Deus tergiverſationi Moſchis reſpondens,mandato repetito eum ad alteram muneris ſui partem fungendam detrudit.

2 *Ego ſum Ieh.*] Confutat objectionem Moſchis a conſtantia & efficacitate ſua. q. d. conſilium non muto,nam Jehova ſum:repulſa verò Jiſraëlitarum ,Parhhoniſve pertinacia liberationem populi non impediet aut remorabitur,nam facio ut etiam quæ non ſunt exiſtant.

3 *Præputiatus lab.*] ab inſufficientia ſua deprecatur:vide ſupra 6.11.

4 *Vide*]q.d.jam huic incōmodo remedium adhibui, ſupra 4.16.

a Heb *propheta.*

5 *Loquitor*]Aharoni,ut ſupra 4.15.

6 *Ut multiplicem*] hanc conjunctionem ſic accipiendam apparet ex 9.16.infra.

7 *Exercitus*] vide ſuprà in 6.25. *Judiciis*] vide ſuprà in 6.5. 9 *Quemadmodum*]vide Gen.6.22. hæc autem per prolepſin continent quæcunq; infrà uſq; ad cap.12. deſcribuntur.

1 [a]FUIT ergo,qua die allocutus eſt Jehova Moſchen in terra Ægypti,

2 Ut alloquente Jehova Moſchen dicendo,[a]ego *ſum* Jehova: eloquere apud Parhhonem Regem Ægypti omnia quæ ego locuturus ſum ad te:

3 Diceret Moſche coram Jehova, en ego *ſum* [a]præputiatus labiis,quomodo ergo attēderet ad me Parhho?

4 Tum dixit Jehova ad Moſchen, [a]vide,conſtitueram te vice Dei Parhhoni: Aharonem verò fratrem tuum,ut eſſet [a] interpres tuus.

5 Tu [a]loquitor quęcunque præcepero tibi: Aharon verò frater tuus alloquitor Parhhonem,ut dimittat filios Jiſraëlis e terra ſua.

6 Ego verò obdurabo cor Parhhonis,[a]ut multiplicem ſigna mea & prodigia mea in terra Ægypti.

7 Sed cùm non auſcultante vobis Parhhone appoſuero manum meā ad Ægyptum, educam [a]exercitus meos,populum meum, filios Jiſraëlis e terra Ægypti [a]judiciis magnis.

8 Et experientur Ægyptii me eſſe Jehovam, cùm extendero manum meam adverſus Ægyptum: ſic educam filios Jiſraëlis e medio ipſorum.

6 Quod fecit Moſche & Aharon : [a]quemadmodū præceperat Jehova eis ,ſic fecerunt.

10 Moſche autem natus *erat* octoginta annos & Aharon natus octoginta tres annos, cùm alloquerentur Parhhonem.

11 Allocutus enim eſt Jehova Moſchen & Aharonem,dicendo:

12 [a] Cùm alloquetur vos Parhho dicendo,edite pro vobis prodigium,tum edicito Aharoni, àccipe baculum tuum & projice coram Parhhone:vertetur in [a]draconem.

13 Veniens itaque Moſche & Aharon ad Parhhonem,fecerunt ita ut præceperat Jehova:projecit enim Aharon baculum ſuum coram Parhhone & coram ſervis ejus , qui converſus eſt in draconem.

14 Tum vocavit etiam Parhho [a]ſapientes & præſtigiatores : feceruntq; ipſi quoq; Magi Ægypti ſuis incantationibus [a]ſimiliter.

15 Projecerunt enim [a] quiſque baculum ſuum,qui converſi ſunt in dracones:ſed [a]deglutivit baculus Aharonis baculos eorum.

16 Attamen obfirmatum eſt cor Parhhonis, ita ut non auſcultaret illis, quemadmodum [a]prædixerat Jehova.

17 Deinde edixit Jehova Moſchi, [a]aggravatum eſt cor Parhhonis,renuit dimittere populum hunc:

18 [a] I ad Parhhonem hoc mane, ecce egreditur ad aquam:& conſiſtens e-regione ejus ad ripam ipſius rivi,baculum qui verſus fuerat in ſerpentem accipe in manu tua:

19 Et dicito ad eum,Jehova Deus Hhebræorum miſerat me ad te ut dicerem,dimitte populum meum ut ſerviant mihi in ipſo deſerto : ſed ecce non auſcultaſti adhuc.

20 Ita ait Jehova, hac *re* experieris [a]me eſſe Jehovam,ecce ego percuſſurus ſum baculo hoc qui *eſt* in manu mea ſuperficiem aquæ quæ *eſt* in hoc rivo: ſic convertetur in ſanguinem:

21 Et piſces qui *ſunt* in quovis rivo morientur,adeò ut fœteat rivus quiſque:& [a]defetiſcentur Ægyptii *quærendo* quam bibant aquam ex aliquo rivo.

22 Dixit ergo Jehova ad Moſchen, [a]edic Aharoni, accipe baculum tuum, & extende manum tuam [a]operaturam in aquas Ægyptiorum,in [a] flumina earum,in [a]rivos earum, & in [a]ſtagna earum, denique in omnem congregationem aquarum illorum, ut convertantur in ſanguinem: eritq; ſanguis in tota terra Ægyptiorum,etiam [a]in *vaſis* ligneis, & in lapideis.

23 Fecerunt itaq; ſic Moſche & Aharon, ut præceperat Jehova: ſublato enim baculo ſuo percuſſit aquam quæ *erat* in eo rivo ante oculos Parhhonis & ante oculos ſervorum ejus : & converſæ ſunt omnes aquæ quę *erant* in unoquoq; rivo in ſanguinem.

24 Et piſcibus qui erant in unoquoque rivo mortuis fœtuit unuſquiſque rivus , adeò ut non potuerint Ægyptii bibere aquam ex ullo rivo:erat enim ſanguis ille per univerſam terram Ægyptiorum.

25 Sed [a]fecerunt ſimiliter Magi Ægypti in-

12 *Cùm alloquetur*] iiſdem ſignis jubet probare Parhhoni vocationem ſuam, quibus populo probaverant: vide ſuprà cap.4.

Draconem]id eſt, ſerpentem, ut ver.18.

14 *Sapientes*] vide Gen.41.8.

Similiter]in ſpeciem, ac non reipſa, nam oculos Aegyptiorum menteſq; perſtringebant.

15 *Quiſque*] duos nominat Apoſtolus 2.Tim. 3.8. fortè præcipuos inter adverſarios Moſchis, quorum etiam Hebræi meminerunt in Talmud,de oblationibus cap.9.

Deglutivit] ut baculis amiſsis & præſtigiis evaneſcentibus,Moſche & Aharon victores manerent,& Parhho fieret inexcuſabilis.

16 *Prædixerat*] ſuprà ver.6.

17 *Aggravatum*] id eſt, qui prius difficilis erat ad populum dimittendum, jam difficilior effectus eſt,opere meo quaſi pondere accedente,ut difficilius quàm antè moveatur

18 *I ad Par.*]hoc enim vel nocte vel ſummo diluculo edixiſſe videtur.q.d.ſine mora hoc ipſo mane mandatum exequere.

20 *Me eſſe Jehovā*] quem ignorare dixiſti,ſuprà 5.2. Jam quia verbis & ſignis particularibus apud eum nihil præſtabatur, ad plagas venitur,quarum hæc prima eſt. Oſtendit autem ſe Jehovam eſſe non tantùm infligendo, ſed etiā́m prænunciando plagas, quas prænunciatas ne ipſe quidem Parhho poſsit effugere.

21 *Defetiſcentur*] ſimilem vide phraſin Gen.19.11. hinc autē collige Jiſraëlitis nō fuiſſe ademptum aquarum uſum,ut fodere ſicut Aegyptii cogerentur.

22 *Edic Aharoni*] nam per Aharonem denunciabantur & edebantur miracula, ſuprà ver.;.& 13 itaque quod ver.18. Moſchi mandatum eſt ut baculum in manu acciperet,fuit ut Aharoni traderetur. *Operaturam*]non enim eum jubet percutere omnes aquas Aegypti, ſed eam quæ præſens erat percutiendo,divinam maledictionem inde in omnes aquas diffuſam intrepidè teſtatam facere percuſsionis ſigno : Synecdoche. *Flumina*] fluenta, brachia,& oſtia Nili. *Rivos*]colliquias & aquæ ductus arte humana paratos. *Stagna*] aquas reſides ad lina maceranda, aquationem,& alios uſus humanos. *In vaſis*] ut ſolent aquæ per domos aſſervari ad privatos uſus. 25 *Fecerunt*] ut ſuprà ver.14. Aquas autem ſumpſeront e foſsis quas cogebantur Aegyptii potus cauſa fodere,de quibus ver.27. nam alioqui ſolus Nilus Aegypto potum præbet, teſte Plinio lib.6.natu. hiſt.cap.29.

canta-

cantationibus suis: quapropter obfirmatum est cor Parhhonis, adeò ut non auscultaret eis, quemadmodum prædixerat Jehova.

26 Avertens enim se Parhho rediit domum suam, nec [b] adjecit animum suum ° etiam ad istud.

27 Effodiebant autem omnes Ægyptii circa rivum quemq; ad bibendū aquam: quia non poterant bibere ex aqua ullius rivi.

28 ° Ita completum est septiduum, postquam ° percussit Jehova rivum illum.

b Heb. *appoſuit cor.*

26 *Etiam ad*] ut neque adjecerat animum ad baculum serpente commutatum ver. 14.

28 *Ita completum*] id est, postquàm ita percussæ sunt aquæ, mutatæ in sanguinē manserunt totum septiduum, quo duravit labor AEgyptiorum in effodiendis aquis.

Percussit] id est, Aharone percutiente in sanguinem convertit.

CAPUT VIII.

Parhhoni populum Dei pertinaciter detinenti secunda tertia & quarta plaga ranarum, pediculorum, ferociumq; animalium colluviei denunciata immittitur: qui nihilominus obdurato animo, licèt verbis aliter præ se ferat, in pristina pertinacia persistit.

1 DEINDE edixit Jehova Moschi, i ad Parhhonem & dicito ad eum: ita ait Jehova, dimitte populum meum ut serviant mihi.

2 Quòd si tu renues dimittere, ecce ego verberaturus sum totam oram tuam ranis.

3 Nam abundè producet rivus quisq; ranas, quæ ascendentes ingredientur domum tuam & conclave cubilis tui, & in lectum tuum: in [a] domos quoque servorum tuorum & in *domos* populi tui, etiam in furnos tuos & in mactras tuas.

4 Sic ° contra te, & contra populum tuum, & contra omnes servos tuos ascendent hæ ranæ.

5 Dixitque Jehova ad Moschen, edic Aharoni, extende manum tuam cum baculo tuo ° *operaturam* in ipsa flumina, in rivos, & in stagna: ita fac ut ascendant ranæ super terram Ægyptiorum.

6 Itaque extendit Aharon manum suam *operaturam* in aquas Ægyptiorum, & ascendentes ranæ operuerunt terram Ægyptiorum.

7 Sed fecerunt ° similiter Magi ipsi incantationibus suis, fecerunt enim ut ascenderent ranæ super terram Ægyptiorum.

8 Accersens autem Parhho Moschen & Aharonem, dixit, supplices orate Jehovam ut amoveat ranas istas a me & a populo meo: & dimittam hunc populum ut sacrificēt Jehovæ.

9 Dixit verò Mosche Parhhoni, ° gloriam assume supra me: [b] ° intra quod tēpus supplex orabo ipsum pro te, & pro servis tuis, & pro populo tuo, ut excindat ranas istas a te & a domibus tuis? tantùm in unoquoque rivo relinquantur.

10 Quo dicente, intra crastinum: dixit Mosche, secundum verbum tuum *fiet*, ut ° experiaris neminē esse parē Jehovæ Deo nostro.

11 Tunc recedent istę ranæ a te & a domibus tuis & a servis tuis & a populo tuo, tantùm in unoquoque rivo ° relinquentur.

12 Sic exivit Mosche & Aharon a Parhhone: inclamavitq; Mosche Jehovam propter illas ranas quas imposuerat Parhhoni.

13 Fecit autem Jehova secundum sermonem Moschis, nam mortuæ sunt ranæ e domibus, & ex villis, & ex agris ipsis.

a Heb. *domum.*

4 *Contra te*] contra Jisraëlitas verò minimè.

5 *Operaturam*] vide supra 7. 22.

7 *Similiter*] vide supra 7. 25.

9 *Gloriam assume*] q. d. etsi non debetur tibi hæc gloria, ut præscribas mihi tēpus quo ranas a te auferri vis, per me tamen assumas licet: sic obiter pungit Parhhonē, qui frustra in suis Magis gloriatus erat. duobus præterea locis hæc locutio (idque hoc sensu) legitur Judic. 7. 2. & Jescha. 10, 14.

b Heb. *ad quando.*

Intra quod] q. d. præscribe tempus quantumvis sit exiguum, ut illustrior fit divina virtus.

10 *Experiaris*] ac proinde has inexcusabilis.

11 *Relinquentur*] ut ibi erant ante immissam plagam.

14 Quas colligebant Ægyptii [c] acervatim, adeò ut fœteret ipsa terra.

15 Sed cùm vidit Parhho aliquam esse respirationem, ° aggravans cor suum non auscultavit eis, quemadmodum ° prædixerat Jehova.

16 Quamobrem dixit Jehova ad Moschen, edic Aharoni, extende baculū tuum & percute pulverem terræ: ut convertatur in pediculos per totam terram Ægyptiorum.

17 Qui fecerunt ita: extendens enim Aharon manum suam cum baculo suo percussit pulverem terræ, & extitit pediculorum copia in hominibus & in jumentis: ° totus pulvis terræ erant pediculi in tota terra Ægyptiorum.

18 Laborantes verò similiter Magi incantationibus suis ut producerent pediculos, non potuerunt: sic fuit illa pediculorum multitudo in hominibus & in jumentis.

19 Et quamvis diceret Magi ad Parhhonem, ° digitus Dei hic *est*, obfirmatum tamen est cor Parhhonis ut non auscultaret illis, quēadmodum prædixerat Jehova.

20 Deinde edixit Jehova Moschi, maturè surge hoc mane, & te sistens coram Parhhone (ecce egreditur ad aquam) dicito ad eum: ita ait Jehova, dimitte populum meum ut serviant mihi.

21 Nam nisi dimittas populum meum, ecce ego immissurus sum in te & in servos tuos, & in populum tuum, & in domos tuas quādam ° colluviem *animalium*: adeò ut impleantur domus Ægyptiorū illa colluvie *animalium*, atque etiam tellus ipsa super quam illa *animalia* erunt.

22 Sed excipiam in die illo terram Goschenis in qua populus meus moratur, ut non sit ibi colluvies *animalium*: quo cognoscas ° me Jehovam esse ° in medio hujus terræ.

23 Sic ponam [d] redemptionis indicium inter populum meum & inter populum tuum: intra crastinum futurum est signum hoc.

24 Fecitque Jehova sic: advenit enim colluvies *animalium* ° gravis in domum Parhhonis & domum servorum ejus, adeò ut in tota regione Ægyptiorum corrumperetur terra ab ista colluvie *animalium*.

25 Tunc accersens Parhho Moschen & Aharonem, dixit, euntes sacrificate Deo vestro in hac terra.

26 Dixit verò Mosche, non convenit sic facere: nam quod abominationi est Ægyptiis ° *fortassis* sacrificaturi sumus Jehovæ Deo nostro: ° si sacrificaremus id quod est abominationi Ægyptiis ante oculos eorū, nónne lapidaturi essent nos?

27 ° Itinere tridui liceat nobis ire in ipsum desertum, ut sacrificemus Jehovæ Deo nostro, quemadmodum edixerit nobis.

28 Dicenti autem Parhhoni, ego dimittam vos ut sacrificetis Jehovę Deo vestro in ipso deserto, tantummodo [e] ullo pacto ne longius abeatis: supplices orate ° pro me.

29 Dixit Mosche, ecce ego mox egressus abs te supplex orabo Jehovam ut recedat hæc colluvies *animalium* a Parhhone, a servis ejus, & a populo ejus cras: tantummodò ne ° pergat Parhho illudere, non dimittendo populum istum ad sacrificandum Jehovæ.

c Heb. *acervos acervos, id est, per multos acervos: vide in Gen. 14. 10.*

15 *Aggravans*] id est, seipsum in pertinacia cōfirmans statuit se præbere inexorabilem: vide suprà 7. 17.

Prædixerat] suprà 7. 6.

17 *Totus pulvis*] id id est, ubique in eo regno fuerunt pediculi pulveri terræ commixti: hyperbole.

19 *Digitus Dei*] virtus Dei non humana industria facit hoc: sic horum confessione Parhho fit inexcusabilis, ut 1. Schem. 6. 9.

21 *Colluviem animalium*] damnum afferentium: illis enim corrumpebatur terra, & AEgyptii absumebantur infra vers. 24. & Psal. 78. 45. alioqui non fuisset plaga.

22 *Me Jehovam*] ut suprà 5. 2. & 7. 20.

In medio] id est, autorē plagarum quibus hæc terra afficitur.

d Heb. *redemptionem: sic circumcisio fœdus & signum dicitur Gen. 17. parva pecus Pesach, infrà 12. arca fœderis Deus, Psal. 24. & alibi: Synecdoche.*

24 *Gravis*] numerosa, ut Gen. 13. 2. & 50. 9.

26 *Fortassis*] verbum hoc dubitantis esse apparet ex eo quòd apertè dicit se ignorare quibus rebus futurum est ut serviant Jehovæ infrà vers. 27. & 10. 26.

Si sacrificaremus] Ratio: AEgyptii non tantùm à sacrificiis, verùm etiam a cæde istarum rerum abhorrent: ideoque gravissimum nobis periculum ab AEgyptiis immineret.

27 *Itinere*] concludit a mandato Dei minimè discedendum, ut suprà 5. 3.

28 *Pro me*] ut amoveatur hęc plaga, ut suprà vers. 8.

29 *Pergat Parhho*] ut cœpit in ranarum plaga, suprà ver. 15.

 30 Egressus

30 Egressus ergo Mosche a Parhhone, cùm supplex oraret Jehovam:

31 Fecit Jehova secundum verbum Moschis: nam recessit colluvies ista *animalium* a Parhhone, a servis ejus, & a populo ejus, ne unum quidem relictum est.

32 Attamen [a] aggravavit Parhho cor suum etiam hac vice, neque dimisit populum hunc.

32 *Aggravavit*] ut suprà ver. 15.

Caput IX.

Parhhoni obfirmato tres aliæ graviores plagæ, pestis, ulcera, & grando, denunciatæ immittuntur, quarum tertiâ illi extorquetur quidem qualiscunq; sui peccati & suorum, ac justitiæ Dei confessio: sed tamen ad obstinatum suum ingenium redit.

1 DEINDE edixit Jehova Moschi, i ad Parhhonem, & dicito ad eum: ita ait Jehova Deus Hhebræorũ, dimitte populum meum ut serviant mihi.

2 Quòd si tu renues dimittere, & adhuc tu vi retinebis eos:

3 Ecce [a] manus Jehovæ futura est in pecus tuum quod *erit* in agro, in equos, in asinos, in camelos, in armenta: & in greges: pestis gravis valdè.

3 *Manus Jehovæ*] id est, pestis a Deo irato immissa, ut finis versus explicat.

4 Discrimen autem ponet Jehova inter pecus Jisraëlitarum & inter pecus Ægyptiorum: non enim morietur ex omnibus *quæ sunt* filiorum Jisraëlis quicquam.

5 Constituitque Jehova certum tempus, dicendo, cras facturus est Jehova rem istam in hac terra.

6 Fecit itaque Jehova rem illam postero die, adeò ut moreretur omne pecus Ægyptiorũ: de pecore verò filiorum Jisraëlis ne unum quidem moriebatur.

7 Et quamvis mittẽs Parhho *observaret* quòd ecce non moriebatur e pecore Jisraëlitarum vel unum: tamen aggravatum est cor Parhhonis, neque dimisit populum.

8 [a] Quapropter edixit Jehova Moschi & Aharoni, sumite vobis [a]plenos pugnos vestros favilla fornacis: quam spargat Mosche versus cœlum ante oculos Parhhonis:

9 Et erit in [a] pulvisculum *spargentem sese* per omnem terram Ægypti: eritque super homines & super jumenta in ulcus [b] [a] erumpens [a] *multis* pustulis in tota terra Ægyptiorum.

10 Accepta itaque favilla cujusdam fornacis steterunt coram Parhhone, sparsitque illam Mosche versus cœlum: sic fuit ulcus, pustulæ multæ, *quibus* erumpebat in hominibus & jumentis:

11 Adeò ut non possent ipsi Magi consistere coram Mosche propter illud ulcus: erat enim ulcus illud in ipsis Magis, ut in tota Ægypto.

12 Sed obfirmavit Jehova cor Parhhonis, ut non auscultaret eis, quemadmodum [a] prædixerat Jehova Moschi.

13 Deinde dixit Jehova Moschi, maturè surgens hoc mane te siste coram Parhhone: ac dicito ad eum, ita ait Jehova Deus Hhebræorum, dimitte populum meum ut serviant mihi.

14 Quoniam [a] hac vice ego immissurus sum

8 *Quapropter*] hæc plaga sicut & tertia suprà 8.16. & nona infrà 10.21. sine denunciatione immissa est.

a Heb. *plenitudinẽ pugnorum vestrorum.*

9 *Pulvisculum*] id est, non subsidebit, sed velut flos tenuissimus pulveris huc illuc volitabit, & diffundetur per totã AEgyptum.

b Heb. *florens, vel pullulans: sic ver. 10.*

Erumpẽs] nondum maturum, quo tempore dolorem affert gravissimum.

Multis pustulis] q.d. non unum in unoquoque, sed multa.

12 *Prædixerat*] suprà 4.21.

14 *Hac vice*] jam nunc, & in posterum.

[a] omnes plagas meas [a] in cor tuum, & in servos tuos, & in populum tuum, ut experiaris non esse parem mihi in universa terra.

15 Modò enim cùm extendi manum meam, [a] percussissem etiam te & populum tuum peste illa: sic fuisses excisus de terra.

16 Veruntamen propterea feci ut restares, ut [a] ostendam *in* te virtutem meam: & ut [a] *populus meus* enarret nomen meũ in tota terra.

17 Adhuc tu teipsum extollis in populũ meũ, ut non dimittas eos?

18 Ecce ego demittam pluviam sub hoc tempus cras, *&* grandinem gravem valdè, cui par non fuit in Ægypto ex quo die fundata fuit usque adhuc.

19 Nunc itaque [c] mitte [a] congregatum pecus tuum & quicquid *est* tibi in agro: quicunque homo aut jumentum invenietur in agro, neque receptus fuerit in domum, descendente super eos illa grandine, utiq; morientur.

20 Quisquis ex servis Parhhonis timuit verbũ Jehovæ, fecit ut confugerent servi sui, & pecus suum in domos:

21 Quisquis verò non adjecit animum suum ad verbum Jehovæ, reliquit quoque servos suos, & pecus suum in agro.

22 Edixit ergo Jehova Moschi, extende manum tuam versus cœlum, ut sit grando in tota terra Ægyptiorum: super homines, & super jumenta, & super omnes herbas agri in terra Ægyptiorum.

23 Et extendente Mosche baculum suum versus cœlum, Jehova edidit [a] sonos & grandinem, & obibat ignis per terram: ita demisit Jehova Deus pluviam cum grandine super terram Ægyptiorum.

24 (Erat autem grando & ignis [d] qui se accendebat in medio illius grandinis, gravis admodum: cui par non extitit in tota terra Ægypti, ex quo fuit gentis *alicujus*)

25 Cæciditque illa grando in tota terra Ægyptiorum quicquid *erat* in agro tam homines quàm jumenta: omnem quoq; herbam agri læsit illa grando, & omnem arborem agri fregit.

26 Tantummodo in terra Goschenis, ubi *erãt* filii Jisraëlis, non fuit grando.

27 Quapropter mittens Parhho qui accerseret Moschen & Aharonẽ, dixit ad eos, [a] peccavi hac vice: Jehova justissimus, ego verò & populus meus improbissimi *sumus.*

28 Supplices orate Jehovam (nam satis *est*) ne pergant esse soni Dei & grando: tum dimittam vos, & non [e] ultra manebitis.

29 Dixit verò ad eũ Mosche, cùm egressus hac civitate expandero manus meas ad Jehovã, soni illi cessabunt & grando non erit amplius, & experieris Jehovæ esse terram hãc.

30 De te autẽ & servis tuis, novi quòd [a] nondum timebitis ob præsentiam Jehovæ Dei.

31 Linum autem & hordeum læsum fuit, quia [f] hordeum in culmũ *assurrexerat*, & linum in calamum:

32 Triticum verò & zea non erant læsa, eo quòd [g] latentia erant *sub terra.*

33 Itaque Mosche a Parhhone egressus urbe, expandit manus suas ad Jehovam: cessaveruntque soni illi & grando, & pluvia non est effusa in terram.

34 Parhho autem videns cessasse pluviam illam

Omnes plagas] reliquas, quibus ad dimittẽdum populum cogendus es.

In cor] id est, ita graviter & altè, ut tuum ipsius cor trãsverberent, non leviter pungant velut extremam cutem.

15 *Percussissem*] nam pecus tantùm percusserat vers. 3. & 6. Reddit autem rationem cur eadem plaga homines non percusserit.

16 *Ostendam in te*] ita intelligẽdum esse ostendit Mosche infrà 14.17. & 18. & Apostolus Rom. 9.17. cujusmodi reperiuntur multa.

Populus meus] ita vertendum docet Mosche infrà 10.2. Apostolus autem activum passivè reddidit, evidentiæ & sensus rationẽ habẽs quia duo illa sunt ἀντίστροφα.

c Heb. *mitte, congrega.*

19 *Congregatum*] duabus de causis hoc indicit, tum ut eum evincat sua beneficentia cum ingrato ejus animo certans, tum ut magnitudinẽ futuræ grandinis amplificet. q.d. si unquã rebus tuis in agro metuendum fuit, jam certè est.

23 *Sonos*] id est, tonitrua, ut infrà 19.16.

d Heb. *qui se accipiebat.*

27 *Peccavi hac vice*] id est, nunc demum cogor fateri me peccasse, & Jehovæ justitiam, mihi verò ac meis improbitatem tribuere.

e Heb. *addetis manere.*

30 *Nondum timebitis*] ut confirmatur eventu vers. 35.

f Heb. *hordeum erat culmus, & linum calamus.*

g Heb. *obscura, id est, nondum prodierant.*

lam & grandinem & sonos, perrexit peccare: aggravavit enim cor suum, ipse & servi ejus,

35 Adeò ut obfirmato corde Parhho non dimitteret filios Jisraëlis: quemadmodum "prædixerat Jehova [h] per Moschen.

Caput X.

Mosche plenius a Deo de pertinacia Parhhonis monitus & confirmatus, unam ei plagam denunciat, duas immittit, locustarum & tenebrarum: quarum priore in confessionem peccati, altera verò in gravissimas contra Moschen minas erumpit.

1 DEINDE edixit Jehova Moschi, i ad Parhhonem: quamvis ego aggregaverim cor ejus & cor servorum ejus, ut edam signa mea hæc in medio ejus,

2 Et ut enarres [a] audiente filio tuo & filio filii tui, quæ præclarè gessero in Ægyptios, & signa mea quæ edidero in eis: "ita cognoscatis me esse Jehovam.

3 Veniens itaque Mosche & Aharon ad Parhhonem, dixerunt ad eum, sic ait Jehova Deus Hhebræorum, quousque renuis "abjicere te ob præsentiam meam? dimitte populum meum, ut serviant mihi.

4 Quòd si tu renues dimittere populum meum, ecce ego inducturus sum cras locustas in oram tuam:

5 Quæ operient [b] aspectum terræ, ita ut non possit quisquam videre terram: absumentque "residuum quod evasit, quod relictum est vobis a grandine, etiam absument omnem arborē, quicquid oritur vobis ex agro:

6 Præterea implebunt domos tuas, domosque omnium servorum tuorum, denique domos omnium Ægyptiorum, qualem *plagam* non viderunt patres tui, aut patres patrum tuorum, a die quo extiterunt super terram usque in diem hunc: deinde avertens se exibat a Parhhone.

7 Sed cùm dixissent servi Parhhonis ad eum, quousque erit hic nobis "in laqueum? "dimitte hos homines ut serviant Jehovæ Deo suo: an nondum cognoscis periisse Ægyptum?

8 Reductus est Mosche & Aharon ad Parhhonem: qui dixit ad eos, [c] ite servitum Jehovæ Deo vestro: " [d] quinam *sunt* illi qui abituri sunt?

9 Dicente verò Mosche, cum pueris nostris & cum senibus nostris abeundum est nobis, cum filiis nostris & cum filiabus nostris, cum gregibus nostris & cum armentis nostris abeundum est nobis, quia festum Jehovæ "nobis *indictum est*.

10 Dixit ad eos, "Ita sit Jehova vobiscum, ut sum, dimissurus vos & parvulos vestros: considerate, nam "malū *est* ante faciem vestrā.

11 Non ita *fiet*, ite nunc qui viri *estis* & servite Jehovæ, nam "id vos postulabatis: sic "expulit eos a facie Parhhonis.

12 Tunc edixit Jehova Moschi, extende manum tuam contra terram Ægyptiorum pro locustis, ut ascendant super universam terram Ægyptiorum: & absument omnem herbam ejus terræ, quicquid reliquerat grando illa:

13 Extendente ergo Mosche baculum suum contra terram Ægyptiorum, Jehova adduxit "[e] Eurum in eam terram toto die illo & tota illa nocte: mane erat cùm Eurus ille apportasset locustas.

14 Et ascendentes locustæ illæ super universam terram Ægyptiorum, resederunt in tota terra Ægyptiorum [f] numerosæ valde: ante eas non fuerunt sic locustæ ut hæ, & "post eas non sunt futuræ sic.

15 Operiebant enim aspectum totius terræ illorum, ita ut obscuraretur terra, absumebantque omnem herbam terræ illorum, & omnem fructum cujusvis arboris, quicquid residuum fecerat grando illa: neque residua facta est ulla viriditas in ulla arbore aut in herba agri per totam terram Ægyptiorum.

16 Quapropter Parhho [g] festinanter accersens Moschen & Aharonem, dixit, "peccavi in Jehovam Deum vestrum & "in vos.

17 Sed nunc, condona quæso peccatum meum "tantùm hac vice: & supplices orate Jehovam Deum vestrum, ut amoveat a me tantummodò "mortem hanc.

18 Quamobrem *ille* egressus a Parhhone, cū supplex orasset Jehovam,

19 [h] Immisit ex adverso Jehova ventum [i] Occidentalem vehementem valdè, qui sublatas locustas illas "defixit in "mare algosum: non relicta est locusta una in tota terra Ægyptiorum.

20 Sed "obfirmavit Jehova cor Parhhonis, ita ut non dimitteret filios Jisraëlis.

21 Deinde edixit Jehova Moschi, extende manum tuam versus cœlum, ut sint tenebræ super terram Ægyptiorum, & "*quivis* palpare possit tenebras.

22 Extendente itaque Mosche manum suam versus cœlum, extiterunt tenebræ caliginosæ in tota terra Ægyptiorū tribus diebus.

23 "Non videbant [k] alter alterum, neque surgebant ullus a loco suo tribus diebus: at omnibus filiis Jisraëlis erat lux in habitationibus eorum.

24 "Deinde accersivit Parhho Moschen, ac dixit, eunte servite Jehovæ, tantùm greges vestri & armenta vestra "sistuntor: etiam parvuli vestri abeunto vobiscum.

25 Sed dixit Mosche, etiam tu permissurus es in manu nostra victimas & holocausta, quę faciamus Jehovæ Deo nostro.

26 Ideò etiam pecora nostra eant oportet nobiscum, non relinquetur *vel* ungula, quia ex eis accepturi sumus ut serviamus Jehovæ Deo nostro: nam nos ignoramus "quo "colere nos oportebit Jehovam, donec pervenerimus illuc.

27 Obfirmavit verò Jehova cor Parhhonis, adeò ut nollet dimittere eos:

28 Nam dixit ei Parhho, apage a me: cave tibi, [l] ne deinceps intuetor faciem meam, nam quo die intuitus fueris faciem meam, morieris.

29 Cui dixit Mosche, "rectè locutus es: non amplius deinceps intuebor faciem tuam.

35 *Prædixerat*] utrumq; cessationem plagæ, & pertinaciā Parhhonis, suprà ver.29. & 30.

b Heb. *per manum Moschis: vide suprà* 4. 13.

a Heb. *in auribus filii tui, &c.*

2 *Ita cognoscatis*] finis summus, quò duo præcedentes referuntur.

3 *Abjicere te*] id est, meis ferulis emēdari, & te obsequio meo submittere.

b Heb. *oculum, ut etiam infrà ver.* 15. *&* *Numer.* 11.7. *Metonymia.*

5 *Residuum*] triticum & zeam, de quibus supra 9.32. & reliqua a grandine relicta.

7 *I. laqueum*] jam enim aliquoties a Mosche icti haud secus sibi ab eo metuunt, quàm aves a laqueo.

Dimitte hos] concedens quod petunt.

c Heb. *ite servite, ut infrà ver.* 24.

8 *Quinam sunt*] q. d. non omnibus sum concessurus, sed quibusdam tantum, qui explicantur ver. 11. eosque nominatim volo cognoscere.

d Heb. *quis & quis abituri.*

9 *Nobis*] subaudi omnibus, nam hæc est superiorum ratio.

10 *Ita sit Jehova vob.*] id est, propitius vobis adsit. q. d. non dimittam ut petitis: sed dum se illis malè precari putat, imprudens bene precatur.

Malum est] interminatur malum & præsens esse denunciat, nisi porrò sibi molestiam afferre desinant.

11 *Id vos postul.*] q. d. vos ab initio nō amplius postulabatis.

Expulit] Parhho & aulicorum quisque, quorum consensum ut exprimeret Mosche, singulari verbo usus est: sic enim fore prædixerat Deus supra ver. 1.

13 *Eurum*] in illis regionibus vehemētissimum, adeo ut maximas naves diffringat Psal. 48.8. quamobrem eo mare rubrum Jisraëlitis pervium reddidit Deus, infra 14.21.

e Heb. *ventum Orientalem.*

f Heb. *graves.*

14 *Post eas*] id est, nunquam erunt usquam nam ut taceamus multas simul fuisse species Psal. 78. 46. & 105.34. tanta fuit earum copia, ut aspectum terræ adimeret. Quod autem describitur Joël. 1. 2. 3. & 4. alia ratione, fuit incomparabile, tum quod aliæ species aliis successerunt, tū quia per aliquot annos flagellum duravit.

g Heb. *festinavit accersere.*

16 *Peccavi*] ex flagelli acerbitate, non detestatione peccati in hanc vocem erumpit: quare sublato flagello statim ad ingenium redit.

In vos] deludendo vos sæpe, & a conspectu meo extrudendo.

17 *Tantùm hac*] q. d. nisi promissum cōstanter præstabo, ne deinceps parcas.

Mortem hanc] id est, mortiferam hanc plagam, & alimenta omnia exedentem: metonymia.

h Heb. *convertit.*

i Heb. *maris, vide Gen.* 5.

19 *Defixit*] id est, magno impetu dejecit, ut ibi suffocarentur ac non emergerent.

Mare algosum] id est, Erythræum sive rubrum: ita ipsum scripturæ vocant passim, quòd in eo alga plus quam in aliis nascatur: vide Plinium lib. 13. natur. hist. cap. ultimo.

20 *Obfirmavit*] ut Moschi prædixerat supra ver. 1.

21 *Quivis palpare*] præ earum densitate: hyperbole, qua designantur solito longè densiores tenebræ, ut declarat ver. sequens.

23 *Non videbant*] densitas enim aëris tenebrosi etiam ignem impediebat ne lucem subministraret eis.

k Heb. *vir fratrē suū.*

24 *Deinde*] post triduanas tenebras, inductus a consiliariis suis qui tunc adfuerunt, ut ostenditur infrà 11. 8. *Sistuntor*] pignori, ut de vestro reditu certiores simus. 26 *Quo colore*] i. quibus generibus, & quo numero animalium. l Heb. *ne addas intueri: sic ver.* 29. 29 *Rectè loc.*] non approbat quod Parhho dicit: sed ei insultat, & id ipsum quod dicebat Parhho eventurū quidem, at longè aliter quā putabat dicens, vim extremæ plagę (quam mox denunciaturus est) ei prænunciat.

CAPUT XI.

Mosche ad Parhhonem non amplius rediturus, postremam ipsi plagam de primogenitorum nece ex Dei mandato denunciat, & vehementi ira commotus discedit.

1 (" DIXERAT enim Jehova ad Moschen, adhuc plagam unam inducam super Parhhonem & super Ægyptios, postmodù dimittet vos hinc: cùm dimittet, ad unum " a celeriter expellet vos hinc.

2 Loquere nunc b audiente hoc populo, ut petant quisque ab ' amico suo, & quæque ab amica sua, supellectilia argentea supellectiliaque aurea:

3 c Reddideratque Jehova gratiosum populum illum ante oculos Ægyptiorum: " etiam virum illum Moschen, magnum valde in terra Ægypti ante oculos servorum Parhhonis & ante oculos " ipsius populi.)

4 Præterea dixit Mosche, ita ait Jehova, circiter medium hujus noctis egò "egressurus sum per medium Ægypti:

5 Et morietur omnis primogenitus in terra Ægyptiorum, a primogenito Parhhonis qui sessurus erat super thronum ejus, usque ad "primogenitum ancillæ quæ *est* "post molas: etiam omne primogenitum jumenti.

6 Itaque erit clamor magnus in tota terra Ægyptiorum, d cujusmodi non fuit editus, & cujusmodi non deinceps erit.

7 At apud omnes filios Jisraëlis "non movebit canis linguam suam, contra ullum hominem aut jumentum: ut cognoscatis quantum discrimen ponat Jehova inter Ægyptios & inter Jisraëlitas.

8 Tunc descendentes omnes " servi tui isti ad me incurvabunt se mihi, dicendo, exi tu & totus iste populus e qui tua vestigia sequitur, & posteà " exibo: sic exivit a Parhhone, f accensus ira.

9 " Quemadmodum dixerat Jehova ad Moschen, non auscultabit vobis Parhho, ut multiplicem prodigia mea in terra Ægypti:

10 Ita Mosche & Aharone edentibus illa ipsa prodigia omnia coram Parhhone, obduravit Jehova cor Parhhonis, adeò ut non dimiserit filios Jisraëlis e terra sua.

1 *Dixerat*] prædixerat quidem de plaga supra 4.23. de missione & spoliis suprà 3.20. & sequent. sed eadem repetierat Deus antequam postremò ad Parhhonē rediret Mosche: quapropter dicit, adhuc plagam unam.
Celeriter expellet] inf. 12.31. & sequent.
a Heb. *expellendo expellet.*
b Heb. *in auribus populi.*
2 *Amico*] Aegyptio & Aegyptia, suprà 3.22.
c Heb. *dederat gratiam illius populi, ut suprà 3.21.*
3 *Etiam virum*] q.d. hinc factum est ut nihil contra ipsum Parhho tentaverit.
Ipsius populi] Aegyptii.
5 *Primogenitum ancillæ*] .i. infimum: per ancillam enim intelligit mancipium infimæ servitutis: vide infrà 12.29.
Post molas] trusatiles, quas qui circūagunt, non præcedunt sed sequuntur, brachiis & toto corpore obnixè trudentes.
d Heb. *Est Enallage generis, quia Mosche conjunctum de flagelli gravitate, & clamoris ex eo magnitudine loquitur: quæ diversi sunt generis. Sic Gen. 4.7.*
7 *Non movebit*] q.d. tanta erit quies & tranquillitas, ut ne canis quidem (qui minimo alioqui strepitu excitari solet) sit oblatraturus: proverbiale dictum, ut Jehosch. 10.24.
8 *Servi tui*] consiliarii & ministri, ut annotavimus suprà 10.24. e Heb. *qui est in pedibus tuis: pes pro vestigio* μετωνυμικῶς, *ut Judic. 4.10. & alibi.* *Exibo*] ex Aegypto. f Heb. *cum accensione iræ, ut 1. Schemu. 20. 34.* 9 *Quemadmodum*] Conclusio superiorum quinque capitum, evenisse ut Deus prędixerat supra 3.9. & sequentibus cap. Moschen verò & Aharonem sicut Deus præceperat fecisse.

CAPUT XII.

Deus mox populum suum educturus, novam anni rationem, Paschalis victimæ sacramentum, & azymorum panum ritum instituit: Jisraëlitarum domos illius victimæ sanguine notatas prætersilit, Ægyptios primogenitis eorum interemptis cogit ut omnes Jisraëlitas cum suis facultatibus & ipsorum spoliis quàm citissimè dimittant: & Jisraëlitas eductos ad secundam stationem perducit.

1 " ALLOCUTUS autem fuerat Jehova Moschen & Aharonem, in terra Ægypti, dicendo,

2 Hic mensis vobis principium mensium, primus esto vobis inter menses " cujusq; anni.

3 Alloquimini totam congregationem Jisraëlis dicendo, in ipso decimo *die* mensis hujus, ut accipiant sibi quisque parvam pecudem pro " familia paterna, parvam pecudem pro " quaque familia.

4 Si verò minor fuerit aliqua familia, quàm ut sit a par edendæ parvæ pecudi, accipiat ipse *pater familiâs* & vicinus ejus qui proximus *est* domui ejus *parvam pecudem* pro numero animarum: quisque " b pro ratione cibi sui numerabitis ad ipsam parvam pecudem *comedendam.*

5 Parva pecus integra, mascula, " annicula esto vobis: *eam* ex ovibus aut ex capris accipitote.

6 " Sitque apud vos in custodia, usque ad decimum quartum diem huius mensis: tum " jugulanto eam totus cœtus congregationis Jisraëlis inter " duas vesperas.

7 Deinde accipientes ex ipsius sanguine, " imponunto duobus postibus & superliminari, in domibus illis " in quibus esuri sunt ipsam.

8 Comedunto verò carnem illius ea ipsa nocte: comedunto eam assam igne, & azymos panis " cum *herbis* amaris.

9 Ne comedatis ex ea " crudum *quicquam*, aut coctile coctum in aqua, sed assum igne, " caput ejus cum cruribus ejus & cum intestinis ejus.

10 Neque reliquum faciatis ex ea *quicquam* " usq; mane: quod autem reliquum fuerit ex ea usque mane, " igne comburitote.

11 " Ita verò comedite eā, lumbis vestris succinctis, calceamentis vestris ad pedes vestros, & baculo vestro in manu vestra: sed comedite eam cum festinatione, c Pascha est Jehovæ.

12 Transiturus enim sum per terram Ægypti ea ipsa nocte, & percussurus omne primogenitum in terra Ægypti ab hominibus usque ad jumenta: & in " omnes Deos Ægyptiorum exerciturus judicia, ego Jehova.

13 Erit autem sanguis ille " pro vobis in signum super illas domos ubi eritis, ut videns sanguinem illum transeam præter vos: sic non erit in vobis plaga d exitialis, cùm cædam *primogenita* in terra Ægypti.

14 " Quamobrem esto dies iste vobis in " monimentum, ut celebretis ipsum, *diem* festum Jehovæ: per ætates vestras statuto

1 *Allocutus*] ante triduanas tenebras, ut evincit ver. 6. nam Pesach ex grege seligunt quatriduo antequàm mactetur: quod facere non potuissent, nisi inter hoc mādatum seponendi mactandiq; Pascha, & Paschatis tempus infrà ver. 28. quatriduū intercessisset, triduum tenebrarum, & dies sequens, quo Mosche cum Parhhone postremò locutus, cædem primogenitorum proxima nocte futuram denunciavit; suprà 10. & 11.

2 *Cujusque anni*] sacri videlicet, hoc est, ad redemptionē & rationem festorum pertinentis: nam respectu Jubilæi, intermissionis terræ, atq; proventuum, hoc est, civilis anni aliud erat initium, nimirum a septimo mense, ut apparet infra 23. 11. & 16. & 34.22. & Levitici 25.9.
3 *Familia paterna*] id est, tota alicujus hominis cognatione, quę in multas familias ferè distributa est.
Quaque familia] quæ sufficiet ad totā pecudem eadem nocte edendam.
a Heb. *superior parva pecude.*
4 *Pro ratione cibi*] id est, singuli patresfam. pro numero suorum domesticorum, & ratione victus eorum, ut infrà 16.17.
b Heb. *secundum comedere suum.*
5 *Annicula*] quæ annum non excesserit, etiamsi præcisè annum minimè complevisset: nam apta incipiebat esse inde ab octavo die: vide infrà 23. 19.
6 *Sitq; apud vos*] seponitor a reliquo grege penes vos.
Jugulanto] quisque suam.
Duas vesperas] id est, duas vespertini temporis extremitates, quarum prior ad finem diei inclinantis pertinet, ut apparet ex ver. 18. posterior ad principiū noctis, quo sequens dies inire dicitur Gen. 1.5
7 *Imponunto*] causam vide infrà ver. 13. nam temporarium hoc mandatum fuit illius tantùm paschatis, quod ante redemptionem celebrarunt.
In quibus] nam intra illas ea nocte se continere jubentur infrà ver. 22.
8 *Cum herbis amaris*] in monimentum amaræ servitutis, qua ab Aegyptiis pressi fuerant, suprà 1.14. 9 *Crudum*] aut crudum, aut non satis coctum, nam utrumque vox Hhebræa significat. *Caput ejus cum*] id est, integrum assatum, non autem per partes: nam ne tum quidem cùm assata erat, per partes foras efferri sinebat, infrà ver. 46. 10 *Usque mane*] nam ad primam noctem illius festi hæc ceremonia pertinebat, infra ver. 42. *Igne comburitote*] ne ad alios usus præter institutum adhibeatur. 11 *Ita verò*] Quatnor hæc ad istud tantùm Pascha pertinent, quod in Aegypto celebrarunt: quapropter in institutione anniversarii ritus Paschatis neque hæc repetuntur, neque sanguinis aspergendi mandatum, de quo suprà ver. 7. neque egrediendi interdictū, quod habetur infrà ver. 22. ac proinde Christum in celebratione Paschatis discumbentem, & post esum ejus in hortum exeuntem (ut Evangelistę tradunt) minimè contra Legem venisse constat. c Heb. *Pesach, id est, transitus, & sic deinceps: pro pecude adhibita ad significandum transitum.* 12 *Omnes Deos*] judiciis meis declarando quàm vani sint, fallaces, & omni facultate opis ferendæ destituti. 13 *Pro vobis*] ut vos promissi mei admonitos in fide corroboret, & mihi testetur vos promissiones meas fide amplexos esse. d Heb. *in exitium.* 14 *Quamobrem*] hîc demum in futurum jubet anniversarium Pascha celebrari. *Monimentum*] redemptionis vestræ a Deo acceptæ, & grati erga ipsum animi vestri.

re per-

Perpetuo] in Christo, qui legis est complementum, & harum umbrarum corpus, Rom. 10.4. Heb. 10.1. & Collo. 2. 17. in hac autem & in omnibus aliis legalibus ceremoniis, perpetuitas ista non longius quàm usque ad Christũ extenditur.

e Heb *seculi: sic infrà vers.* 17.

15 *Septem dies*] Hebræi uno ore tantundem spatii dicunt intercessisse inter profectionem Jisraëlitarum ex Aegypto, & Aegyptiorum submersionem, ideoque mandatum fuisse, ut primus & ultimus dies præ cæteris celebraretur: quia dicitur infra 14.30. Jehova eo die quo submersi sunt Aegyptii servasse Jisraëlitas e manu Aegyptiorum. atque hæc sententia verisimilis est, tum quia quemadmodum primo die in esu Paschatis fuit sancta convocatio, sic submersis Aegyptis per convocationem sanctam cantico Moschis Deus celebratus est, tum quia itinerum rationi cum hac sententia optimè convenit: nam Succothas decimo quinto venerunt, Ethamum decimo septimo, ad fauces Chirotharum decimo octavo (ubi jussu Dei substiterunt expectantes adventum hostium) die vigesimo occurrit Parhhonis exercitus, nocte verò sequẽte Jisraëlitæ trajiciunt mare & isti submerguntur.

f Heb. *feceritis ut cessset: ita autem accipiendum esse ostenditur infrà* 23.18. & 34.25.

Excindetur] vide Gene. 17.14.

16 *Convocatio sancta*] id est, populus a reliquis hujus vitæ negotiis vacans conveniet, ut sacris incumbat.

"e perpetuo celebrate ipsum.

15 "Septem dies panes azymos comeditote,
veruntamen ipso die primo f *jam* amoveri-
tis vetus fermentum e domibus vestris:
nam quisquis comederit fermentatum a
die illorum primo usq; ad septimum diem,
utiq; "excindetur illa ipsa anima ex Jisraële.

16 In primo autem illorum die" convocatio
sancta, similiter die illorum septimo convo-
catio sancta esto vobis: nullum opus fiat
in eis, veruntamen quod comedendum e-
rit unicuique animæ," illud solùm parabitur
vobis.

17 Observatote igitur *diem* ipsum azymorum,
quia eodem ipso die eduxero exercitus ve-
stros e terra Ægypti: ideò observatote il-
lum ipsum diem per ætates vestras statuto
perpetuo.

18 Primo ipso *mense* quartodecimo die ejus
mensis" vespere comeditote azymos, usque
ad diem vigesimum primum ejusdem men-
sis vespere.

19 Septem dies vetus fermentum ne reperi-
tor in" domibus vestris: nam quisquis com-
ederit fermentatum, utique excindetur illa
ipsa anima ex congregatione Jisraëlis, tam
"peregrini, quàm indigenæ ipsius regionis.

20 Nihil fermentati comeditote: in omnibus
habitationibus vestris" comedite panes a-
zymos.

21 Convocatis itaque Mosche omnibus seni-
oribus Jisraëlis, edixit eis "extrahite, & acci-
pite vobis parvam pecudem per familias
vestras, deinde jugulate ipsum Pascha.

22 Tum acceptum fasciculum g musci intin-
gite in sanguine ipsius qui *erit* in aliqua pel-
vi, & admovetote superliminari & duobus
postibus de sanguine illo qui *erit* in ea pel-
vi: vos autem ne exitote ullus e porta do-
mus suæ usque mane.

23 Procedens enim Jehova ad percutiendum
Ægyptum, cùm viderit sanguinem illum in
superliminari & in duobus postibus: transi-
bit Jehova præter portam illã, nec sinet in-
terfectorem ipsum ingredi domos vestras
ad cædendum.

24 Observatote autem" rem hanc, pro statu-
to & filiis tuis usque in seculum.

25 Esto itaque, " cùm veneritis in terram
illam quam daturus est Jehova vobis quem-
admodum dixit, & observabitis hunc ip-
sum cultum:

26 Esto inquam," dicentibus ad vos filiis ve-
stris, quid hic cultus vobis *designat*?

27 Ut dicatis, victima, pascha est Jehovæ, qui
transiens præter domos filiorum Jisraëlis in
Ægypto cùm cæderet Ægyptios, familias
nostras eripuit: tunc verticem "inclinavit
populus ipse & incurvaverunt se.

28 Quod abeuntes fecerunt filii Jisraëlis:
queãdmodũ præceperat Jehova per Mos-
chen & Aharonem, sic fecerunt.

29 Fuit autem" sub mediam noctem, ut Jeho-
va cæderet omnem primogenitum in terra
Ægypti, a primogenito Parhhonis qui sessu-
rus erat super thronum ejus, usq; ad primo-
genitum" captivi qui *erat* in h ergastulo: &
omne primogenitum jumentorum.

30 Quapropter surrexit Parhho nocte, ipse &
omnes servi ejus, omnes denique Ægyptii:
erat enim clamor magnus in Ægypto, eo
quòd nulla *erat* domus, ubi non *esset* aliquis
mortuus.

31 "Inclamabatque Moschen & Aharonem
noctu, dicens: surgentes exite e medio po-
puli mei, tum vos tum filii Jisraelis, & abe-
untes servite Jehovæ, sicut locuti estis.

32 Greges quoq; vestros & armenta vestra
accipite, "quemadmodum locuti estis, ac a-
bite: sed" benedicite etiam mihi.

33 Etiam Ægyptii vehementer instabant a-
pud populum, festinanter dimittendo eos e
sua regione, dicebant enim, nos omnes jam
jam morituri sumus.

34 Itaque accepit ipse populus massam suam,
nondum fermentatam, mactris suis super
humerum suum *quisque* circumligatis ad ve-
stes suas.

35 (Filii autem Jisraëlis fecerant secundum
edictum Moschis: petierant enim ab Æ-
gyptiis supellectilia argentea, & supellecti-
lia aurea, & vestes:

36 Et Jehova i reddiderat gratiosum popu-
lum hunc ante oculos Ægyptiorum, qui
commodaverant eis: ita" spoliaverunt Æ-
gyptum)

37 Profectiq; sunt filii Jisraëlis "Rahhmaseso
Succothas," ad sexcenta millia peditum, vi-
rorum, præter parvulos.

38 Quinetiam" miscellanea turba multa as-
cendit cum eis, greges quoque & armenta,
possessio gravis valde.

39 "Tunc coxerunt e massa illa, quam" extu-
lerant ex Ægypto, placentas azymas cùm
nondum fermentata esset: nam" expulsi ab
Ægyptiis, non potuerant cunctari, etiamq;
viaticum non comparaverant sibi.

40 Incolatus autem "Jisraëlitarum, quo com-
morati sunt" in Egypto, *fuit*" quadringento-
rum triginta annorum.

41 Fuit verò exactis quadringentis triginta
annis, fuit, inquam, eodem ipso die, ut egre-
derentur omnes exercitus Jehovæ e terra
Ægypti.

42 Nox k plurimùm observanda est Jehovæ,
qua eduxit eos e terra Ægypti: hæc est illa
nox Jehovæ, plurimùm observanda omni-
bus Jisraëlitis per ætates suas.

43 Quamobrem edixit Jehova Moschi & A-
haroni, hoc *esto* statutum ipsius Paschatis:
nullus" alienigena vescitor illo.

26 *Dicentibus*] Sacræ actioni doctrinam annectit, ut cap. 13. nam sine ea actio vana & inutilis esset.

27 *Inclinavit*] ita fidem & obedientiam suam testificatus est.

29 *Sub mediam no.*] prout denunciaverat suprà 11.4.

Captivi] id est, servi & ancillę, ut suprà 11.5. nam ex captivis fiebant servi, qui molas in carcere trudebant: vide de Schimschone Judic. 16.22.

h Heb. *loco foveæ.*

31 *Inclamabatq;*] ipse, & per omnes servos suos, etiam orando ut discederent, suprà 11.8.

32 *Quemadmodum locuti*] id est, sine exceptione, vt postulavistis, suprà 10.25.

Benedicite] id est, impetrate mihi hujus plagæ finem.

i Heb. *dederat gratiam hujus populi, ut suprà* 3.21.

36 *Spoliaverunt*] ut promiserat Deus Moschi suprà 3.23. & diu antè Abrahamo, Gen. 15.14.

37 *Rahhmeseso*] de quo Gen. 47.11.

Ad sexcenta mil.] ut Jahhakobo promiserat Deus Gene. 46.3. & narratur suprà 1.12.

38 *Miscellanea turba*] diversarum gentium, quæ miraculis territæ sese Jisraëlitis adjunxerant, de qua etiam Num. 11.4.

39 *Tunc*] cùm pervenissent Succothas, ver. 37.

Extulerant] suprà ver. 34.

Expulsi] ut promiserat Deus suprà 6.1. & 11.1.

40 *Jisraëlitarum*] id est, non tantùm posterorũ Jahhakobi sed ipsius quoque Jahhakobi, patris, & avi, ex quo tempore Ure Chaldæorum vocatus est, tum enim cœpit incola esse Jisraël, & incolatus duravit usque ad exitum ex Aegypto: Synecdoche, ut Gen. 15.13. tempus autem itineris ad terram promissam, itidem synecdochice possessioni terræ annumeratur.

In Aegypto] & aliis peregrinationum locis, in terra non sua: synecdoche.

Quadringentorum trig.] vide in Gene. 11.35.

Illud solùm] sicut etiam licebat diebus festis pentecostes, buccinarum & tabernaculorum: in Sabbatho verò hoc quoque prohibebatur, infrà 16.5. & 23. & 29. & 35.3. 18 *Vespere*] unde incipit dies, Gene. 1. ideò festa omnia in Lege mandata a vespere incipiebant. 19 *Domibus vestris*] id est, toto termino tuo, infrà 13.7. Synecdoche. *Peregrini*] id est, ad confusionem vitandam, alienigenæ inter Jisraëlitas versantes, quod ad externam vivendi rationem, seipsos populo Dei accommodent, alioquin ne tolerantor; ideo nec Sabbatho operari, nec azymorum tempore eis permittebat fermentato vesci, & contra venientes excludi jussit. 20 *Comedite pan.*] causam vide Deut. 16.3. 21 *Extrahite*] die videlicet decimo, id est, habito delectu a reliquis segregate pecudem qualis describitur suprà ver. 5. g *Labiatæ herbæ genus: sed muscum (alii aliud intelligunt: sed muscum) tini ex vocis similitudine hyssopum, Hhebræi origanon, alii aliud intelligunt: sed muscum esse ostendit ejus ad cedrum altissimam & nobilissimam oppositio ut minutissimæ atque vilissimæ, 1. Reg. 4. 32. quod parietinis adnascitur, quod præ cæteris recipiendo & aspergendo liquori aptus est, postremò quod penicilli usum præstare potuit ad sanguine inficiendum postes & superliminare.* 24 *Rem hanc*] non ceremonias illas Paschatis in Aegypto peculiares, de quibus suprà ver. 7. 11. & 22. sed reliquam institutionem anniversarii Paschatis atque azymorum. 25 *Cùm veneritis*] nam in deserto unum tantùm Pascha jussu Dei celebrasse leguntur anno secundo ab exitu ex Aegypto, Nume. 9.

k Heb. *observationum, ut paulo pòst hoc versu.* 43 *Alienigena*] id est, qui neq; ex liberatis ab Aegypto natus est, neque ad redemptionem futuram per Christum (cujus illa umbræ fuerunt) pertinet.

44 "Omnis

44 Omnis verò servus cujusque,[l] emptus pecunia, cùm circumcideris eum, tum vescitor illo.

45 Inquilinus, aut mercenarius ne vescitor illo.

46 In eadem domo editor, ne efferto ex ulla domo de carne illius foras: & os ne confringatis in illo.

47 Tota congregatio Jisraëlis faciunto illum.

48 Quòd si peregrinabitur apud te peregrinus, qui[m] facere voluerit Pascha Jehovæ, circumciditor ei omnis mas, tum demum accedito ad faciendum ipsum, & esto sicut ipse indigena terræ: at nullus præputiatus vescitor illo.

49 Lex eadem esto indigenæ ipsi, & peregrino qui peregrinatur inter vos.

50 Quod fecerunt omnes filij Jisraëlis: quemadmodum præceperat Jehova per Moschen & per Aharonem, sic fecerunt.

51 Fuit autem hoc, eodem ipso die, *quo* eduxit Jehova filios Jisraelis e terra Ægypti per exercitus suos.

44 *Omnis verò*] exceptio superioris legis.

l Heb. *Emptio pecuniæ, ut Gene.* 17. 12.

Circumcideris] hoc est, ita institueris, ut fidei justitiam prehendat, & circumcisione (quæ sigillum ejus est) obsignari & in populum Dei referri voluerit: Synecdoche.

45 *Inquilinus*] tantùm, hoc est, fide non imbutus, ac proinde incircumcisus.

46 *In eadem domo*] populi, qui antè dispersus erat, collecti symbolum: idcircò Deus hoc præcipit quod collectionem figurat, & contrariũ vetat.

Os ne conf.] quia Pesach figura fuit Christi, cui hoc accommodatur, Joan. 19.33. & 36.

m Heb. *fecerit Pesach.* 48 *Omnis mas*] id est, ipse, & quicunque mas ad eum pertinet. 49 *Lex eadem*] id est, iisdem legibus tenentor, quibus prestitis, nullo di crimine ab Jisraëlitis genere discernuntor. 51 *Hoc*] id est, anniversarii Paschatis institutio a ver 43. ad finem usque.

Caput XIII.

Mosche mandata Dei de annuo Paschatis ritu & primogenitorum consecratione capite superiore atque hoc accepta populo proponit, eorumq́ memoriam ad posteros propagari jubet: deinde quà & quomodo ad tertiam stationem ductu Dei pervenerint, narrare pergit.

1 Allocutus quoque est Jehova Moschen, dicendo,

2 Consecra mihi omne primogenitum, quicquid aperit vulvam in filiis Jisraëlis, ex hominibus & ex jumentis: meum[a] *enim* est.

3 Edixit itaque Mosche populo, memento te diei hujus, quo egressi estis ex Ægypto e domo servorum, nam[b] robusta manu eduxit Jehova vos illinc: ne ergo comeditor fermentatum.

4 Hujus, *inquam*, diei *quo* vos exitis, in mense[c] Abib.

5 Esto autem, cùm introduxerit te Jehova in regionem Cenahhanæi, & Chittæi, & Emoræi, & Chivvæi, & Jebusæi, quam jurauit majoribus tuis se daturum tibi, terram affluentem lacte & melle: ut obeatis cultum istum mense hoc.

6 Septem diebus comedito panes azŷmos: die quoque septimo festum *esto* Jehovæ.

7 Panes azymi comeduntor septem illis diebus: neque conspicitor apud te fermentatum *quicquam*, neque conspicitor apud te vetus fermentum in toto termino tuo.

8 Et annunciato filio tuo die illo, dicendo, propter hoc, fecit *ista* Jehova mihi, cùm exirem ex Ægypto.

9 Sic erit tibi in signum ad manum tuam, & in monimentum inter oculos tuos, ut sit doctrina Jehovæ in ore tuo, manu forti eduxisse te Jehovam ex Ægypto.

2 *Meum enim*] causam vide infrà ver. 15

a *Eclipsis, ut Gene.* 14.17. & 49.3.

3 *Domo servorum*] id est, ergastulo, sive loco foveæ, supra 12. 29. cui Aegyptus cõparatur, quod in ea Jisraëlitæ dura servitute exercebantur, ut servi in ergastulis solent, supra 1.14.

b Heb. *robore manus: sic infrà ver.* 14. & 16.

c *id est, hordei cum spica: quia ibi hordeum jam spicas extulerat: Levit.* 10.10. & 15.

8 *Propter hoc*] id est, in hunc finem omnia hæc beneficia præstitit, ut ipsum tam beneficum grato animo colam & prędicem.

9 *Erit tibi in sig.*] id est, repetes quotannis hanc actionem, ut memoriam Dei & liberationis ab eo conserves, doctrináq; ad posteritatem propages.

Ad manum tuam] id est, quod in promptu habeas quasi manibus palpandum, oculis continenter spectandum, & ad omnes usus recolendum: hyperbole ex hominũ more sũpta.

10 Observato itaque statutum hoc, constituto tempore suo,[d] quotannis.

11 Item esto, cùm introduxerit te Jehova in regionem Cenahhanæi, quemadmodum juravit tibi ac majoribus tuis, dederitque eam tibi:

12 Ut[e] emancipes quicquid aperit vulvam, Jehovæ: nam quicunque aperuerit *vulvam*, fœtus jumentorum qui fuerit tibi, masculi ex iis, Jehovæ *erunt*.

13 Sed omnem asinum aperientem *vulvam*, parva pecude redimito, quòd si non redimes, decollato ipsum: omnem verò primogenitũ humanum ex filiis tuis, redimito.

14 Et esto, cùm interrogaverit te filius tuus[f] in posterum, dicendo, quid hoc *sibi vult*? ut dicas ad eum, robusta manu eduxit nos Jehova ex Ægypto e domo servorum.

15 Fuit enim, cùm durum se prębuisset Parhho in dimittendis nobis, ut occiderit Jehova omne primogenitum in terra Ægypti, a primogenito hominum ad primogenitum jumentorum: idcircò ego macto Jehovæ ex omni aperiente vulvam ipsos masculos, omnem verò primogenitum filiorum meorum redimo.

16 Quod erit in signum ad manum tuam, & in frontalia inter oculos tuos, manu robusta eduxisse nos Jehovam ex Ægypto.

17 Fuit autem, cùm dimisisset Parhho populum, ut non duceret eos Deus viâ regionis Pelischtæorum, quamvis propinqua esset (dicebat enim Deus,[g] *videndum* ne pœniteat hunc populum cùm viderint bellum, & revertantur in Ægyptum)

18 Sed circumduceret Deus populum viâ ipsâ deserti, ad mare algosum:[h] militari autem ordine ascendebant filii Jisraëlis e terra Ægypti.

19 (Acceperat autem Mosche ossa Josephi secum: nam jurejurando obstrinxerat filios Jisraëlis dicendo, omnino visitabit Deus vos, *adjuro* ut tunc deportetis ossa mea hinc vobiscum.

20 Profecti itaque Succothis, castrametati sunt Ethami, in fine ipsius deserti.

21 Jehova verò antecedens eos interdiu in columna nubis, ad deducendum eos viâ illâ, & noctu in columna ignis, ad afferendum eis lucem, ut progrederentur interdiu ac noctu:

22 Non amovit columnam illam nubis interdiu, aut columnam illam ignis noctu, a conspectu ipsius populi.

10 *Constituto temp.*] de quo sup. 12.6. hinc apparet, quàm temere constitutum a dei tempus post reditum a captivitate Babylonica Judęi mutaverint, ne Paschatis initium (ut ipsorum traditio docet) in diem Lunæ, Mercurii, aut Veneris incideret: quâ contemptâ Christus Pascha celebravit cum discipulis ex Legis præscripto, Marci 14.12. & alibi.

d Heb. *de anno in annum.*

e Heb. *facias ut transeat, nimirum a tua potestate, ut deinceps Domini sit.*

13 *Asinum*] quodvis jumentum ineptum sacrificiis per analogiam, hanc autem speciem nominat, quia major ejus quàm aliarum copia illis regionibus erat: synecdoche.

Decollato] ne quod Domini est adhiberetur ad profanos usus.

Redimito] quando & quanti, docetur Num. 18.16. quod de Christo factum est, Lucæ 2.22.

f Heb. *cras: synecdoche.*

15 *Ex omni*] apto ad sacrificium: nam de ineptis dictum est ver. 13.

g *Eclipsis: vide Gene.* 3 22.

18 *Deserti*] Ethami, ut nominatur, Num. 33.8.

Mare algosum] de quo supr. 10.19. nam si rectà fuissent profecti, ad mare potius mediterraneum, quàm ad rubrum declinassent.

h Heb. *quini, nam plerumque quini procedebant milites: Catachresis.*

19 *Ossa Josephi*] & reliquorum patriarcharum, ut docet Stephanus Act. 7. 16. horum verò nominatim meminit propter juramentum illud quo obstricti fuerant. *Jurejurando obstr.*] Gene. 50.25. 20 *Succothis*] supra 12. 37. *Ethami*] qui locus nomen deserto dedit, quod eousque etiam protenditur qua Jisraëlitæ fecerunt iter a trajecto mari. Num. 33.8. 21 *Jehova*] Christus, qui & Angelus Dei vocatur, infrà 14.19. vide 1. Corinth. 10. *In columna*] utriusque columnæ commune erat, ut populo dux itineris esset: peculiare autem, columnæ quidem nubis, ut ab æstu & cœli injuria protegeret. Psalm. 105.39. alterius verò quod hîc describitur. *Via illa*] quâ divertendum erat, supra ver. 18.

Caput XIIII.

Deus Ægyptiorum potentiam in mare submersurus suosq́ prorsus liberaturus, Jisraëlitis de toto rei eventu præmonitis mandat ut Parhhonem cum exercitu ad se stratagemate pelliciant: qui eventum oraculo prorsus respondentem videntes Deum amplius reverentur, & Moschi ministro fidem habent.

1 Allo-

1 ALLOCUTUS autem est Jehova Moschen, dicendo,

2 Alloquere filios Jisraëlis, "ut divertant, & castrametentur" ante [a] fauces *montium* Chirotharum, inter Migdolum & inter mare: ante Bahhal-tzephonem, e-regione ejus castrametamini ad mare.

3 Dicit autem Parhho de filiis Jisraëlis, perplexi sunt in hac regione, conclusit eos "desertum illud.

4 Et "obfirmabo cor Parhhonis, ut persequatur eos, quò glorificer in Parhhone & in omnibus copiis ejus, experianturque Ægyptii me esse Jehovam: & fecerunt sic.

5 Nam cùm nunciatum esset Regi Ægypti "fugere populum hunc, "mutatoque [b] animo Parhho & servi ejus erga populum hunc, dicerent, quid hoc *est quod* fecimus? quod dimisimus Jisraëlitas ne servirent nobis?

6 Junxit currum suum, & populum suum assumpsit secum,

7 Assumpsit, inquam, sexcentos currus delecti *militis*, & "omnes currus Ægypti: quibus omnibus præerant duces.

8 (Obfirmaverat enim Jehova cor Parhhonis Regis Ægypti, ut persequeretur filios Jisraëlis: filii verò Jisraëlis procedebant "manu sublata:)

9 Ita persequentes eos Ægyptii assecuti sunt eos castra habentes ad mare, omnes [c] equites cisiarii Parhhonis, & equites ejus, & copiæ ejus, ad fauces *montium* Chirotharum, ante Bahhal-tzephonem,

10 Et admovit castra Parhho: sublatis verò filii Jisraëlis oculis suis, cùm ecce Ægyptius sub sequeretur eos, timuerunt valdè, & "clamaverunt filii Jisraëlis ad Jehovam.

11 Dixeruntque ad Moschen, an propterea quòd nulla prorsus sint sepulchra in Ægypto, abduxisti nos ut moreremur in hoc deserto? quid hoc *est quod* fecisti nobis, educendo nos ex Ægypto?

12 "An non hoc illud *est*, quo alloquebamur te in Ægypto, dicendo, desiste a nobis ut serviamus Ægyptiis? nam melius fuisset nobis servire Ægyptiis, quàm nos mori in hoc deserto.

13 Edixit autem Mosche ipsi populo, ne timeatis, "consistite & spectate "salutem Jehovæ, quam edet vobis hodie: nam quos vidistis Ægyptios hodie, non pergetis videre eos post hac usque in seculum.

14 Jehova pugnabit pro vobis, vos ergo [d] quiescite.

15 Edixit verò Jehova Moschi, "quid clamas ad me? alloquere filios Jisraëlis, ut proficiscantur.

16 Sed tu attolle baculum tuum, & extensa manu tua versus ipsum mare finde ipsum, ut ingrediantur filii Jisraëlis per medium maris in ipsa arida.

17 De me autem, ecce ego obfirmo cor Ægyptiorum ut ingrediantur post illos, & glorificabor in Parhhone, & in omnibus copiis ejus, in curribus ejus, & in equitibus ejus.

18 Et experientur Ægyptii me esse Jehovam, cùm glorificabor in Parhhone, in curribus ejus, & in equitibus ejus.

19 Tum profectus "Angelus ipse Dei, qui antecedebat castra Jisraëlitarum, ivit a tergo eorum: (nam profecta columna illa nubis a conspectu eorum, stabat a tergo eorum.)

20 Procedensque inter castra Ægyptiorum, & inter castra Jisraëlitarum: illis erat nubes & tenebræ, *his* autem illustrabat noctem ipsam, adeo ut non appropinquaverit alter ad alterum tota illa nocte.

21 Cumque extendisset Mosche manum suam versus illud mare, abegit Jehova mare ipsum Euro vehemente tota illa nocte: & redegit mare ipsum in sic cum, diffindente se aqua illa.

22 Sic procedebant filii Jisraëlis in medio maris per ipsam aridam, cùm aquæ essent eis murus a dextera eorum & a sinistra eorum.

23 Persequentes quoque Ægyptii procedebant post eos, totus equitatus Parhhonis, cisiarii ejus, & equites ejus, "in medium illius maris.

24 Fuit autem in vigilia matutina illa, cùm "prospectaret Jehova ad castra Ægyptii in columna ignis & nubis, ut funderet castra Ægyptii,

25 "Ablatisque rotis curruum ejus duceret eum [e] tardè: quamvis diceret Ægyptius, fugiam a conspectu Jisraëlitarum, nam Jehova pugnat pro eis contra Ægyptium.

26 Tum dixit Jehova ad Moschen, extende manum tuam versus ipsum mare, ut revertantur aquæ ipsius super Ægyptium, super currus ejus, & super equites ejus.

27 Extendente itaque Mosche manum suam versus ipsum mare, reversum est mare ipsum appetente mane ad vim suam, Ægyptii autem fugiebant "obviam ipsi mari: Sic" excussit Jehova Ægyptium in medium maris.

28 Nam revertentibus aquis illis, & operientibus illorum currus & equites cum omnibus copiis Parhhonis, qui processerant post eos in ipsum mare, "non est relictus ex eis vel unus.

29 "Intereà filii Jisraëlis ibant per aridam in medio ipsius maris, & erant aquæ illæ eis murus a dextera eorum & a sinistra eorum.

30 Ita "servavit Jehova in die illo Jisraëlitas e manu Ægyptiorum, videruntque Jisraëlitæ Ægyptios morientes "in litore maris.

31 Cùm autem vidissent Jisraëlitæ [f] opus illud maximum, quod edidit Jehova contra Ægyptios, timuerunt populus ipse Jehovam, crediderùntque Jehovæ & Moschi servo ejus.

2 *Ut divertant*] causam ostendit sup. 13. 17. hîc autem prædicit quomodo hanc aberrationem accepturi sint Aegyptii, & quid inde eventurum sit.

Ante fauces] q. d. in loco iniquo, in faucibus montium inter duo munita loca non procul a mari, ut hac specie allecti Aegyptii Jisraëlitas aggrediantur, spe retrahendi eos ad pristinam servitutem.

a Heb. *os ipsarum Chirotharum: sic deinceps.*

3 *Desertum*] Ethami, de quo suprà 13. 20. quasi dicat, deserti horriditate perterriti, huc illuc aberrando tandem montium angustiis se incluserunt.

4 *Obfirmabo*] vide suprà in 4. 21.

5 *Fugere*] magnis itineribus die & nocte contendere, quod Aegyptii sui metu fieri existimabant.

Mutatoq; an.] ita ut de Jisraëlitis, quos prius a se dimiserant, retrahendis ad servitutem cogitarent.

b Heb. *corde.*

7 *Omnes*] quos potuit in illa celeritate colligere.

8 *Manu sublata*] nō ut fugitivi trepide manibus remissis, sed securè, instructa acie, ut dimissi, suprà 13. 18. sic Num. 15. 30.

c Heb. *equus, currus, abstracta pro concretis: sic infrà 23.*

10 *Clamaverunt*] animo & corpore anxii propter hostem propinquum ejularunt potius quàm invocarunt fide, quod ex sequentibus querimoniis apparet, quas contra Moschen miscent.

12 *An non*] vide suprà 6. 8.

13 *Consistite*] ne commoveamini ac fluctuetis animo, sed spe firma opem domini expectate.

Salutem] victoriam & liberationem, 1. Schem. 14. 46. & 19. 5.

d Heb. *silete.*

15 *Quid clamas*] non reprehendit simpliciter quòd orat, sed quòd non exequitur mandatum acceptum suprà ver. 2. ideoque illud rursus urget in fine versus: sic 1. Schemu. 16. 1. & Joan. 20. 17.

19 *Angelus*] vide suprà 13. 21.

23 *In medium*] procul a litore illius sinus.

24 *Prospectaret*] immittens aquas, tonitrua, fulgura, & procellas, infrà 15. & Psal. 77. 18. & 19.

25 *Ablatisq;*] cùm remota siccitate terra fermentesceret, quæ tenaciter hærebat rotis & pedibus, ut frustrà de fuga cogitarent, Judith. 9. 7. & 8.

e Heb. *cum gravitate.*

27 *Obviam ipsi*] nam quocunque se convertebant, irruentes aquæ excipiebant eos.

Excussit] dejiciens eum ex curribus & equis.

28 *Non est re.*] ut Psal. 106. 11.

29 *Interea*] nam nondum omnes Jisraëlitæ transierant, cùm submergerentur Aegyptii.

30 *Servavit*] id est, prorsus liberavit: vide suprà in 12. 15.

In litore] id est, Jisraëlitæ trajecto mari e litore hostes suos morientes spectarunt.

f Heb. *manum illam magnam: metonymia.*

CAPUT XV.

Mosche cum Jisraëlitis Deum superioris victoriæ autorem cantico celebrat, idemq; Maria & fœminæ tympanis adhibitis faciunt. Posteà relicto mari, per triduum iter aquæ penuriâ laborantes ad quintam stationem perveniunt: ubi murmuranti Deumq; tentanti populo amaræ aquæ a Mosche dulces redduntur, ligno injecto ex jussu Dei, & populus in futurum eruditur.

1 TUNC canens Mosche & filii Jisraëlis canticum istud Jehovæ, locuti sunt dicendo, "Cantabo Jehovæ, eo quòd [a] "al-

1 *Cantabo*] Exordium ab ipsa propositione rei quam cantaturus est.

1 ᵃ admodum excelluit, equum & sessorem ejus dejecit in mare.
2 ᵛRobur meum & ᵛ carmen Jah, qui fuit mihi saluti: hic *est Deus* fortis meus ᵛ *cum* quo habitabo, Deus patris mei quem exaltabo.
3 Jehova *est* ᵇ bellicosissimus, nomen ejus *est* ᵛ Jehova.
4 ᵛ Currus Parhhonis & copias ejus præcipitavit in mare, delectumque præfectorum ejus: demersi sunt in mare algosum.
5 ᵛ Abyssi operuerunt eos, descenderunt in profunda ᵛ velut lapis.
6 ᵛ Dextera tua, Jehova, magnificus *es*, ipsa virtute, dextera tua Jehova confringis hostem.
7 Et magnitudine excellentiæ tuæ subvertis insurgentes contra te: furorem tuum immittis, ᵛ consumit eos tanquam stipulam.
8 Et ᵛ flatu narium tuarum coacervatæ sunt aquæ, constiterunt velut cumulus fluida; ᵛ cõcreverunt abyssi ᶜ in intima parte maris.
9 ᵛ Dixerat hostis, persequar, assequar, dividam prædam: explebitur eis anima mea, exeram gladium meum, asseret eos in hæreditatem manus mea.
10 Flavisti vento tuo, operuit eos mare: profunda petierunt tanquam plumbum, in ᵈ aquis validis.
11 Quis *est* sicut tu inter robustissimos, Jehova? quis *est* sicut tu, magnificus sanctitate, reverendus laudibus, mirificus?
12 Extendisti dexteram tuam, ᵛ deglutivit eos terra.
13 Deducis benignitate tua populum quem redemisti: commodè ducis robore tuo ad ᵛ habitaculum sanctitatis tuæ.
14 ᵛ *Cùm* audierint populi, commovebuntur: dolor corripiet incolas Pelischtææ.
15 Tunc turbabuntur duces Edomæorum, potentes Moabitarum, corripiet eos tremor: ᵛ diffluent omnes incolæ Cenahhanææ.
16 Irruet super eos formido magna & pavor: magnitudine brachii tui ᵛ conticescent tanquam lapis, donec pertransierit populus tuus Jehova, donec pertransierit populus quem acquisivisti.
17 Introduces eos, & ᵛ plantabis eos in ᵛ mõte possessionis tuæ, loco *quem* ad habitationem tuam operatus es Jehova: sanctuario, ô Domine, *quod* stabiliverunt manus tuæ.
18 ᵛ Jehova regnabit ᵉ in omnia secula.
19 Cùm procederet equitatus Parhhonis in curribus ejus & equitibus per ipsum mare, & reduceret Jehova super eos aquas illas maris, tunc filii Jisraëlis ibant in arida per medium ejusdem maris.
20 Accepit quoque Prophetissa Mirjam soror Aharonis tympanum quoddam in manu sua, & egressæ sunt omnes fœminæ post eam cum tympanis & cum fistulis.
21 ᵛ Quibus respondebat Mirjam, Cantate Jehovæ, eo quòd admodum excelluit, equũ & sessorem ejus dejecit in mare.
22 Deinde proficisci jussit Mosche Jisraëlitas a mari algoso, & progressi sunt versus desertum Schuris: euntesque triduo per ᵛ illud desertum, non inveniebant aquam.
23 Inde pervenientes Maram, non potuerunt bibere aquas e Mara, eo quòd amaræ essent: idcircò *quisque* vocat nomen ejus *loci* ᶠ Maram.
24 Quamobrem murmurante populo contra Moschen, dicendo, quid bibemus?
25 Cùm inclamasset *Mosche* Jehovam, ostendit Jehova ei lignum, quo injecto in aquas illas, ᵛ dulces factæ sunt aquæ: ibi imposuit ei statutum & judicium, postquàm ibi ᵛ tentavit eum *Deus*:
26 Dixit enim: si ᵍ sedulò attendens ad vocem Jehovæ Dei tui, quod rectum videtur in oculis ejus feceris, & si aurem accommodans ad præcepta ejus observaveris omnia statuta ejus, nullum morbum quem imposui Ægyptiis, imponam tibi, sed ego Jehova ero curator tuus.

ᵃ Heb. *excellendo excelluit.*

Admodum excel.] q.d. hac liberatione, illustri excellentiæ suæ documento, amplam nobis materiam se laudandi suppeditavit.

2 *Robur meum*] quo e tanti tyranni manibus ereptus sum.

Carmen] subjectum, argumentum carminis mei, metonymia: sic Psalmo 118.14.

Cum quo habit.] id est, perpetua servitute ei addictus, in ejus familia consistã.

ᵇ Heb. *vir belli, id est, magnus bellator, ut Judic.* 7.14.

3 *Jehova*] per se existens: vide suprà in 3.15. & 6.2.

4 *Currus*] Narratio superiori historiæ conjungenda, qua explicat Mosche quod ver. 1. per prolepsin dixit.

5 *Abyssi*] hoc est, duæ illæ aquarum congeries, quæ Jisraëlitis cesserant, & tantisper constiterant dum omnes Aegyptii in mare descendissent.

Velut lapis] q.d. nihil eis profuit natandi peritia, ut altera similitudine plũbi ostenditur ver. 10.

6 *Dextera tua*] Apostrophe ad Deum, narrationis ἐξαλλαγή usque ad ver. 14.

7 *Consumit*] iram Dei cum igne comparat, hostes cum stipula, quæ ignem facile concipit & statim consumitur, ut Jescha. 5.24.

8 *Flatu narium*] Euro vehemente divinitus immisso, sup. 14.21.

Concreverunt] ut aquæ congelatæ, constiterunt.

ᶜ Heb. *in corde maris.*

9 *Dixerat*] Hypotyposis præfidentis hostium consilii victoriam sibi promittentium.

ᵈ *Periphrasis fluctuum, quæ explicatur Psal.* 93.4.

12 *Deglutivit*] alveum maris, quò descenderunt submersi Aegyptii, faucibus terræ comparat, ut Jona. 2.6.

13 *Habitaculum sanct.*] id est, terram promissam. 14 *Cùm audierint*] tertia pars cantici, propositio prophetica, ex argumento præsentis beneficii. 15 *Diffluent*] ut Jehoschu. 2.9. & sequentibus, & 4.25. & 6.4. 16. *Conticescent*] Cenahhanæi: nam ita fuerunt consternati, ut Jisraëlitis Jardenem transituris non auderent sese objicere. 17 *Plantabis*] id est, firmam eis habitationem concedes, ut Psal. 44.3. & 80.9. *Monte Poss.*] montosa Cenahhanæa quam eis daturus eum ipsis habitaturus, præsentiaque tua sanctificaturus ac stabiliturus es. 18 *Jehova*] Conclusio cantici. ᵉ Heb. *in seculum & seculum.* 21 *Quibus*] viris, Ita ut alternis canerent, mulieribus, eundem versum, qui primus est cantici, ἀναφωνοῦσαι repetentibus, tantùm mutata persona numeroque verbi.

22 *Illud desertum*] Ethami, de quo sup. 13.20. ut probatur ex collatione Num. 33.8. cum hoc ver.

ᶠ *id est, amarum: amaros fontes vocat Plinius lib. 6. natur. histor. capite 29.*

25 *Dulces factæ*] ad præsentem necessitatem populi, non quòd postea dulces remanserint.

Tentavit] id est, explorans ipsorum fidem & obedientiam, fecit ut ipsi proderent quales essent: sic infrà 16.4 & Deut. 8.2. & 16. & 13.4.

ᵍ Heb. *attendendo attendens.*

Caput XVI.

Jisraëlitæ ad sextam stationem aquosam pervenientes castris positis recreantur: inde ad octavam per desertum progressi rursus ob cibi penuriam murmurant in Deum, ducibusq́; suis quòd ipsos eduxerint ex Ægypto exprobrant: quare Deus cœlitus cibum eis demittit, quo per totos quadraginta profectionis annos deinceps aluntur.

1 DEINDE venerunt Elima, ubi *erant* duodecim fontes aquarum & septuaginta palmæ, & castra metati sunt ibi propter aquas illas.
2 Profecti verò Elimis, venerunt tota congregatio filiorum Jisraëlis ᵛ in desertum Sinis, quod *est* inter Elima & inter Sinai, quintodecimo die mensis secundi ab exitu eorum ex Ægypto.
3 Tunc murmurarunt tota congregatio filiorum Jisraëlis contra Moschen & contra Aharonem, propter ᵛ illud desertum:
4 Dixeruntque ad eos filii Jisraëlis, ᵃ utinam mortui fuissemus ᵛ manu Jehovæ in terra Ægypti, cùm assidentes ollæ carnis comederemus panem ad saturitatem: nam eduxistis nos in desertum istud, ut mortem afferretis toti huic cœtui fame ista.
5 Dixit verò Jehova ad Moschen, ecce ego faciam ut pluat vobis panis ex ipso cœlo: quare egreditor hic populus, & colliguntó ᵇ dimensum cujusque diei quotidie, ut ᵛ tentem eum, utrum ᵛ ambulaturus sit in lege mea, necne.
6 Esto autem singulo die sexto, ut ᵛ parent quod intulerint: *hoc* verò esto duplum suprà quam collegerint ᶜ quotidie.
7 Dixit ergo Mosche & Aharon ad omnes filios Jisraëlis, vespere utique cognoscetis ᵛ Jehovam eduxisse vos e terra Ægypti.

2 *In desertum Sinis*] stationem octavam: omittitur hic septima ad mare algosum, ad sinum Aelaniticum, de qua Num. 33. 10.

3 *Illud desertum*] per quod deducendi erant, & cujus asperitate terrebantur.

ᵃ Heb. *quis concederet nos mortuos esse.*

4 *Manu Jehovæ*] qua Aegyptii cæsi sunt.

ᵇ Heb. *rem diei die suo.*

5 *Tentem*] vide suprà in 15.25.

Ambulaturus] id est, vitã transacturus ex præscripto meo.

6 *Parent*] coquant illud totum quod collegerint pro arbitrio suo, ad usum hujus & sequentis diei, ut explicatur infrà ver. 24.

ᶜ Heb. *die die*, geminatum nomen pro adverbio. 7 *Jehovam*] non autem nos fuisse, quod exprobrastis suprà ver. 4.

8 Mane

8 Mane quoque, cùm [a] videritis gloriam Jehovæ, quandoquidé audit murmurationes vestras contra Jehovam : nos enim quid *sumus*, ut murmuretis contra nos?

9 Dixitq; Mosche, *cognoscetis*, cùm dederit vobis Jehova hoc vespere carnem ad edendum,& panem mane ut saturemini,quandoquidem audit Jehova murmurationes vestras, quibus murmuratis contra se : nos enim quid *sumus*? non *sunt* contra nos murmurationes vestræ, sed contra Jehovam.

10 Deinde dixit Mosche ad Aharonem, edic toti congregationi filiorum Jisraëlis,appropinquate [a] ante conspectum Jehovæ: nam audivit murmurationes vestras.

11 Fuitque allocuto Aharone totam congregationem filiorum Jisraëlis, cùm se convertissent ad [a] ipsum desertum, ut ecce gloria Jehovæ appareret in ipsa nube.

12 (Allocutus enim fuerat Jehova Moschen, dicendo,

13 Audivi murmurationes filiorum Jisraëlis: alloquere eos dicendo,inter has [a] duas vesperas comedetis carnem, & ipso mane saturabimini pane : ita cognoscetis me esse Jehovam Deum vestrum)

14 Posteà fuit eo vespere , ut ascendentes coturnices tegerent ipsa castra,mane verò, esset [d] stratus ros circa ipsa castra.

15 Cumq; se [e] elevasset stratus ille ros, ecce in superficie ipsius deserti tenue *quiddam* rotundum, tenue *inquam* sicut ipsa pruina super terram.

16 Quod videntes filii Jisraëlis dicebant [f] alter ad alterum,[g] [a] Man est, non enim sciebant quid esset: dixit verò Mosche ad eos, is *est* panis ille quem dat vobis Jehova ad comedendum.

17 Hoc *est* verbum quod præcepit Jehova, colligite ex eo quisque pro ratione [a] cibi sui [a] mensuram Hhomer [h] in singula capita, pro numero animarum vestrarum : quisque pro iis qui sunt in tentorio suo accipite.

18 Et fecerunt sic filii Jisraëlis: collegerunt enim [i] qui magnam & qui parvam *familiam* habebat.

19 Deinde [a] metiebantur mensura Hhomer, ita ut non abundaret qui magnam habebat, & qui parvam,non laboraret penuria: quisque pro ratione cibi sui [a] colligebant.

20 Sed quamvis Mosche edixisset eis, nemo reliquum faciat ex eo usque in crastinum,

21 [a] Non auscultantes Moschi reliquum fecerunt [k] quidam ex eo in crastinum,quod cùm productis vermibus putruisset, efferbuit contra eos Mosche.

22 Quare collegerunt illum [l] quovis mane, quisque pro ratione cibi sui,nam cùm incalesceret Sol,liquescebat.

23 Fuit autem ipso die sexto,quo colligebant cibum duplum,binas mensuras Hhomer in unumquemque , ut venientes omnes duces congregationis renunciarent Moschi.

24 Qui dixit ad eos, illud *est* quod edixit Jehova,[a] quies sabbathum sanctum *est* Jehovę cras: quod coctari essetis,[a] coquite *hodie*, & quod elixaturi essetis, elixate, quicquid autem [a] abundat, deponite vobis [m] asservandum usque in crastinum.

25 (Cùm enim deposuissent usque in crastinum,sicut præceperat Mosche,non putruit, nec *ullus* vermis in eo fuit)

26 Dixitque Mosche,comedite illud [a] eo die, nam Sabbathum illius diei Jehovæ *est*: eo die non invenietis illum *cibum* in ullo agro.

27 Sex diebus colligetis eum,die verò septimo,sabbatho non erit.

28 Fuit verò ipso die septimo,cùm exivissent *aliqui* de populo ad colligendum,& non invenissent:

29 Ut [a] diceret Jehova ad Moschen, quousq; renuitis observare mandata mea, & leges meas?

30 [a] Consyderate,quia Jehova dedit vobis ipsum sabbathum, idcircò idem dat vobis quovis die sexto cibum bidui: manete quisque in loco suo, [a] ne exeat ullus e loco suo die ipso septimo.

31 Sic quiescebant populus quovis die septimo.

32 Vocavit autem domus Jisraëlis nomen ejus Man : quod erat quasi semen coriandri, album,& [a] ejus sapor velut crustuli [n] melliti.

33 [a] Dixit etiam Mosche, hoc *est* verbum quod pręcepit Jehova,plena mensura Hhomer asservanda est ex eo per ætates vestras: ut videant panem illum,quo vos cibo in hoc deserto,postquã eduxi vos e terra Ægypti.

34 Quare edixit Mosche Aharoni,accipe [a] urnam unam, ubi ponas plenam mensuram Hhomer Man: & depone ipsam [a] ante conspectum Jehovæ asservandam per ætates vestras.

35 Quemadmodum præcepit Jehova Moschi,sic deposuit eam Aharon [a] coram testimonio ipso asservandam.

36 Filii autem Jisraëlis vescebantur Man isto quadraginta annis, donec venirent in regionem habitabilem : hoc, *inquam*,Man vescebantur [a] donec pervenirent ad extremitatem regionis Cenahhanææ.

37 Hhomer autem,[a] decima Ephæ est.

8 *Videritis*]ut inf. factum est,ver.11.

10 *Ante conspectum*] versus columnam populo præeuntem, præsentiæ divinæ symbolum,infrà ver.11.

11 *Ipsum desertum*] cui impendebat columna populum per ipsum deductura.

13 *Duas vesperas*] vide suprà in 12.6.

d Heb.*stratum roris*,*ut v.r.*15.

e *id est*,*dissolutus abiisset*.

f Heb. *vir ad fratrem suum*.

g *id est*,*cibus præparatus*.

16 *Man*] cibus aptus ad comedendum, ut colligitur sine alio hominis labore: hoc autem generali nomine vocant,quia ejus speciē ignorabant : vide Sapientiæ 16.20.

17 *Cibi sui*]familiæ suæ,ut suprà 12.4.

Mensuram Hhomer] decimam Ephæ,infrà ver.37.

h Heb. *in cranium: synecdoche*.

i Heb.*qui multus erat*,*& qui paucus*, *sub.familiã*.

19 *Metiebantur*] ab omnibus collectũ & in commune comportatum adhibita mensura distribuebant, ita accuratè ut nulli plus aut minus quàm opus esset darent 2.Cor.8.15.

Colligebant]demensum sibi recipiebant.

21 *Non auscult.*]vel ex curiositate,vel ex diffidentia demensi partem reservarunt.

k Heb.*viri*.

l Heb.*in mane ipso*, *in mane ipso: sic infrà* 36.3.*& Jechezkel*.46. 14.*&* 16.

24 *Quies*]hoc generale est festorum nomen,sequens verò, singulare diei Sabbathi.

Coquite]ut suprà ver.6.

Abundat]die sexto, supra ordinarium demensum cuiusque diei, nimirum dimidium duplę quam collegerant ver.6.

m Heb.*ad asservationem*: *& sic deinceps*.

26 *Eo die*]Jam statuit quid sit faciendum non tantùm postero die,sed singulis Sabbathis, quandiu durabit Man,& causas in fine ver.indicat

29 *Diceret*]mandaret populo dicenda quæ sequuntur.

30 *Consyderate*] Tres ponuntur Sabbathi observandi causæ : prima, finis creationis,ut Gen.2. altera liberatio a servitute Aegypti,Deut. 5.15.tertia,liberalitas Dei in sexto, & cessatio Man in septimo die quam hic commemorat Mosche,quamvis & alias duas intelligat verbo præterito,dedit,de quibus infrà 20.11.

Ne exeat] ad Man colligendum,aut aliud opus faciendum: alioquin mandatum erat ut exirent ad convocationem sanctam,Levit.23.3.

32 *Ejus sapor*] crudi : quod enim coquebatur, fiebat ut coctione diversos sapores acquireret, Sap.16.21.

n Heb.*in melle*.

33 *Dixit etiam*] hic & 2.sequentes ver. dicuntur per prolepsin : facta enim sunt jam erecto tabernaculo extructaq; arca, antequam asservabantur Man & virga Aharonis, de qua Num.17.10.hîc enim voluit Mosche totam historiam de Man contexere ut apparet infra ver.36.

34 *Urnam*]aureã, Heb.9.4.quicquid Hebręi dicant de materia ejus. *Ante Consp.*]in sacrario, ubi supra arcam inter Cerubinos Dei Majestas erat. 35 *Coram testimonio*] arca & tabulis Legis: sic enim vocantur infrà 25 21.& alibi frequenter. 36 *Donec pervenirent*]Jehoschu.5.11. 37 *Decima Ephæ*]Hhomer,aridorum mensura capit cotylas septem cum quinta parte, sive chœnices duos cum dimidio quintâ minus : unde colligitur quanta sit capacitas Ephæ.

CAPUT XVII.

Jisraëlitæ ab octava ad undecimam stationem progressi, ibiq; sitis impatientia in rixas murmura & tentationes contra Deum & Moschen effusi, cùm aquæ copiam, tum victoriam contra Hhamalekitas consequuntur,mandatum ex scripto de perdenda gente illa accipiunt, & altare in perpetuam hujus rei memoriam extruunt.

1 DEINDE profecti tota congregatio filiorum Jisraëlis a deserto Sinis [a] itineribus suis [a] ex præstituto Jehovæ, castra metati sunt Rephidimis,ubi non erat aqua quam populus biberet.

2 Quapropter contendens populus cum Mosche,dicebant,[a] date nobis aquam ut bibamus: quibus dixit Mosche,quid contenditis mecum? [a] quid tentatis Jehovam?

3 Sed cùm sitiens ibi populus aquam,& mur-

1 *Itineribus suis*] nam duas habuerunt stationes a deserto Sinis Raphidima,de quibus Num. 33.12.& 13.

a Heb.*secundum os Jehovæ: metonymia*.

2 Date] tu & frater qui nos adduxistis.

Quid tentatis Jeh.] quid vestra incredulitate Deum provocatis , ut vobis edat potentiæ suæ præsentiæque signa? sic explicatur infrà ver.7.

murans

murans populus ipse contra Moschen, amplius diceret, quare fecisti ut ascenderemus ex Ægypto, ad mortem afferendum mihi, filiis meis, & pecori meo hac siti?

4 Inclamavit Mosche Jehovam dicendo, quid faciam populo huic? ″adhuc paulisper, tum possent me lapidare.

5 Edixit verò Jehova Moschi, ″transi ante populum hunc & accipe tecum de senioribus Jisraëlis: baculoq; tuo, quo percusseras rivum ipsum, accepto in manu tua, abi.

6 Ecce me stante coram te ibi super illam rupem in Chorebo, ubi percusseris rupem ipsam, procedent ex ea aquæ ut bibat hic populus: ″fecitq; sic Mosche ante oculos Seniorum Jisraëlis.

7 (″Vocavit autem nomen illius loci [b] Massam & Meribam, propterea quòd contenderant filii Jisraëlis, & propterea quòd tentaverant Jehovam dicendo, éstne Jehova in medio nostri, an non?

8 Sed ″venientibus Hhamalekitis, ut pugnarent contra Jisraëlitas, ″Rephidima,

9 Edixit Mosche Jehoschuhhæ, delige nobis homines, & [c] procede pugnatum contra Hhamalekitas: cras, me consistente in vertice istius collis cum baculo ipso Dei in manu mea.

10 Faciens itaque Jehoschuhha quemadmodum dixerat ei Mosche pugnavit contra Hhamalekitas: Mosche verò, Aharon, & Chur, ascenderunt verticem illius collis.

11 Eratque attollente Mosche ″manum suam ut prævalerent Jisraëlitæ, cùm verò quieti dabat manum suam, prævalerent Hhamalekitæ.

12 Quamobrem cùm ″manus Moschis graves essent, acceptum lapidem supposuerunt ei, ut insideret illi: Aharon verò & Chur sustentabant manus ejus, hinc unus & illinc alter, fuitq; utraque manus ejus [d] firma usque ad occasum solis:

13 Donec fregisset Jehoschuhha Hhamalekum, *id est*, populum ejus acie gladii.

14 Itaq; edixit Jehova Moschi, inscribe hoc in monimentum ″libro isto, & ″ insere ipsum in aures Jehoschuhhæ: me [e] omnino deleturum esse memoriam Hhamalekitarum ″e terra sub cœlo.

15 Tunc extruxit Mosche altare, cujus vocavit nomen, ″Jehovæ vexilli mei.

16 Dicebat enim, *sic vocandum est*, quia ″manus super solium Jah, bellum *est* Jehovæ cõtra Hhamalekitas: de ætate in ætatem.

4 *Adhuc paulisper*] id est, si adhuc paulisper differas eis consulere, metuendum est ne vocer ab illis in discrimen vitæ.

5 *Transi ante*] id est, castra moveant Chorebum versus, & tu eis præcedas cum senioribus.

6 *Fecitq; sic*] etsi non omnia statim, nam intercessit prœlium in Hhamalekitas, qui profectionis momento supervenerunt: sunt ergo hęc per prolepsin dicta.

7 *Vocavit*] Mosche.

b Heb. *id est, tentationem & contentionē.*

8 *Venientibus*] cùm se Jisraëlitæ ad profectionem accingerent in Chorebum.

Rephidima] ut eos a tergo adorirentur, Deut. 25. 17. & 18.

c Heb. *procede, pugna*

11 *Manum suam*] cum baculo, ut solent vexilliferi.

12 *Manus Moschis*] quibus alternis baculum tenebat.

d Heb. *firmitas: abstractū pro concreto.*

14 *Libro isto*] his tuis commentariis.

Insere] id est, de eo instrue Jehoschuhhā, qui tuus olim successor futurus est.

e Heb. *delendo deleturum.*

E terra sub cœlo] ubivis terrarum fuerint, quàm latè patet cœlum.

15 *Jehovæ vexilli*] id est, qui per me populo suo in conflictu isto vexillum erexit, & in perpetuū erigit.

16 *Manus sup.*] id est, Deus in ipso solio majestatis sedens manum exertam habet erectumq; vexillum, ad pugnandum contra Hhamalekitas in perpetuum.

Caput XVIII.

Jithro Moschis socer de successu legationis generi & Jisraëlitarum liberatione certior factus, filiam apud se cum duobus liberis a genero relictam ad eum in castra reducit: genero & populo beneficium Dei gratulatus, suam in Deum fidem & pietatem verbis factisq; protestatur: Tunc a genero senioribusq; populi humaniter exceptus dato prudenti & salutari pro repub. consilio domum revertitur.

1 AUDIENS autem Jithro Præses Midjanitarū socer Moschis quæcunq; fecerat Deus Moschi & Jisraëli populo suo, eduxisse Jehovā Jisraëlem ex Ægypto:

2 Assumpsit Jithro socer Moschis, Tzipporam uxorem Moschis, [a] quandoquidem ″deduxerat eam,

3 Duosq; filios ejus: quorum unius nomen *erat* ″Gerschom, quia dixerat *Mosche*, peregrinus sum, in terram alienam *pulsus*.

4 Nomē verò alterius Elihhezer, *quia dixerat*, nam Deus patris mei [b] auxilio *fuit* mihi, qui eripuit me ″e gladio Parhhonis:

5 Et veniens Jithro socer Moschis cum filiis ejus & cum uxore ejus ad Moschen, in desertum illud, ubi is castra habebat, ad ″montem ipsum Dei:

6 ″Dixit ad Moschen, ego socer tuus Jithro venio ad te, uxor quoque tua, & duo filii ejus cum ea.

7 Tunc processit Mosche obviam socero suo, & incurvans se osculatus est eum, rogaruntque alter alterum [c] de prosperitate: posteà ingressi sunt in tentorium ipsius.

8 Ubi enarrante Mosche socero suo quæcūque fecerat Jehova Parhhoni & Ægyptiis propter Jisraëlem, omnesq; molestias [d] quę obvenerant ipsis in via illa, unde eripuerat eos Jehova:

9 Lætatus Jithro super omnibus illis beneficiis quibus affecerat Jehova Jisraëlē, quòd eripuisset eum e manu Ægyptiorum,

10 Dixit Jithro, benedictus *sit* Jehova qui eripuit vos e manu Ægyptiorum & e manu Parhhonis: qui eripuit hunc populum [e] a subjectione manus Ægyptiorum.

11 Nunc agnosco magnum esse Jehovam prę omnibus dijs: nam ea ipsa re [f] ″qua superbiunt, superior illis *est*.

12 Acceptumq; *obtulit* Jithro socer Moschis holocaustū & victimas Deo: & venit Aharon & omnes seniores Jisraëlis ad comedendum cibum cum socero Moschis ″coram Deo ipso.

13 Fuit autem postero die, sedente Mosche ad judicandum populum, cùm adstaret populus ipse Moschi, a mane illius *diei* usque ad vesperam:

14 Ut aspiciens socer Moschis quicquid ipse faciebat populo: diceret, quid hoc *est quod* facis huic populo? cur sedes tu solus, & totus hic populus sistit se coram te a mane usque ad vesperam?

15 Tum dixit Mosche socero suo, nam venit ad me hic populus ad ″consulendum Deum.

16 ″Cùm est inter illos negotium, venit *quisque* ad me ut judicem inter [g] utrumque: & nota facio statuta ipsa Dei & leges ejus.

17 Dixit verò socer Moschis ad eum, non *est* bona hæc res, ″qualem tu facis.

18 [h] Omnino decides, cùm tu, tum populus hic qui *est* tecum: nam ″gravis *est* hæc res supra te, non poteris eam præstare solus.

19 Itaque attende voci meæ, consulam tibi, ″& erit Deus tecum: esto tu pro hoc populo erga Deum ipsum, ut tu referas eorum res ad Deum ipsum,

20 Et commonefaciens eos de statutis ac legibus ejus, notam facias eis viam ipsam per quam ambulaturi sunt, id est, opus ipsum quod sunt facturi.

21 Tu autem provideto ex toto hoc populo de viris [i] ″strenuis, timentibus Dei, viris [k] ″vera-

a Heb. *post missionem ejus, sed hoc nomen plurale est tantùm.*

2 *Deduxerat*] vir ejus Mosche, cùm a Deo legatus mitteretur ad Parhhonem & Jisraëlitas, sup. 4. 18 & sequentibus.

3 *Gerschom*] Exod. 2. 22.

b Heb. *in auxilio meo.*

4 *E gladio Par.*] suprà 2. 15.

5 *Montem Dei*] Chorebum, suprà 3. 1.

6 *Dixit*] per nuncios quos præmisit dicendum curavit.

c Heb. *de pace, ut Genes. 43. 27.*

d Heb. *quæ invenerant eos.*

e Heb. *de sub manu, ut suprà 6. 5.*

f *vel, qua superbiebant, supra eos fuit.*

11 *Qua superbiunt*] bifariam hæc exponi possunt: universè, Deum superiorem esse omnibus potestate præditis, & res ipsas de quibus gloriantur, pro arbitrio moderari: vel speciatim de historia Ægypti accipi, ut ex hypothesi ipsa eruatur thesis.

12 *Coram Deo*] ut moris erat in sacrificiis eucharisticis, Deut. 12. 7. & 27. 7. nam epulum fuisse sacrum locutio ostendit: vide in Gen. 31. 54.

15 *Consulendum Deum*] de rebus tum ad religionem & cultum Dei, tum ad res civiles pertinentibus: sic 1. Schem. 9. 9.

16 *Cùm est*] in rebus civilibus & privatis causis: altera causa.

g Heb. *virum & proximum ejus.*

17 *Qualem*] non enim rem: sed rationem improbat qua utebatur Mosche, ut sequentia ostendunt.

h Heb. *decidendo decides.*

18 *Gravis*] Aetiologia est ex parte ἀνταποδότος. q.d. & tu gravitate oneris conficieris, & populus expectando defetiscens damnum accipiet.

19 *Et erit Deus tecum*] bene erit tibi, Gen. 39. 2.

i Heb. *roboris, ut ver. 25.*

21 *Strenuis*] fortibus & constantia animi præditis, qui solo Dei timore non variis affectibus feruntur.

k ᵃ veracibus, osoribus turpis lucri, quos cõstituas super eos, præfectos millenis, præfectos centenis, præfectos quinquagenis, & præfectos denis:

22 Ut judicent populum hunc omni tempore, sitque ut omnem rem quę magna *erit* referant ad te, omnẽ verò rem quæ parva *erit* judicent ipsi: sic leva a te *onus* ut ferant tecum.

23 Cumque feceris hanc rem & ᵃ præceperit tibi Deus, poteris consistere, etiãq; totus populus hic ad locum suum ᵃ redibit ᵃ cum pace.

24 Auscultans itaque Mosche voci soceri sui, fecit quicquid dixerat.

25 Eligens enim Mosche viros strenuos ex toto Jisraële, constituit eos principes super ipsum populum, præfectos millenis, præfectos centenis, præfectos quinquagenis, & præfectos denis:

26 Qui judicarent populum ipsum omni tempore, rem quæ difficilis *erat* referebant ad Moschen, rem verò quæ parva *erat* judicabant ipsi.

27 Posteà deduxit Mosche socerum suum, ᵃ qui rediit in regionem suam.

k Heb. *veritatis.* *Veracibus*] rationẽ tantùm veritatis habentibus, ideoq; a turpi lucro abhorrentibus, infrà 23.8. Deut.16.19.

23 *Præceperit*] hoc meum consilium approbans. *Redibit*] non coactus expectare a mane usque ad vesperã, ut supra ver.14. *Cum pace*] compositis litibus.

27 *Qui rediit*] vide in Num.10.29.& sequentibus.

CAPUT XIX.

Jisraëlitis castra in duodecima statione ex-adverso Sinai habentibus, Deus per Moschen significat recente redemptionis beneficio commemorato, se fœdus cum eis renovare, eosq; sibi legibus velle obstringere, observantesq; amore suo & beneficentia prosequi: Quibus annuentibus triduum ad se comparandos inducit, omnibusq; (excepto Mosche & Aharone) montis accessu interdicit: Postremò in montem cum majestate summa, cernentibus omnibus ac trepidantibus descendit.

1 IN novilunio *mensis* tertii ex quo exiverunt filii Jisraëlis e terra Ægypti, eo ipso die pervenerunt in desertum Sinai.

2 Cùm itaque profecti Rephidimis venissent in desertum Sinai, & castra haberent in illo deserto (castra autem fecerant ibi Jisraëlitæ e-regione ipsius montis)

3 Mosche ascendit ad Deum ipsum: clamavitq; ad eum Jehova ex ipso monte, dicendo, sic dicito familiæ Jahhakobi, & annunciato filiis Jisraëlis:

4 ᵃ Vos vidistis quæ fecerim Ægyptiis, ut sustulerim vos *quasi* ᵃ alis aquilarum, & adduxerim vos ᵃ ad me.

5 Nunc itaque, si ᵃ sedulò attendetis voci meæ & servabitis fœdus meum, utique eritis mihi peculium præ omnibus aliis populis (nam ᵃ mea *est* tota ipsa terra)

6 Vosq; eritis mihi ᵃ regnum ᵇ sacerdotale, & gens sancta: hæc *sunt* verba illa quibus alloquèris filios Jisraëlis.

7 Veniens itaque Mosche cum vocatis senioribus ipsis populi, proposuisset eis omnia hæc verba quæ præceperat ei Jehova:

8 ᵃ Respondentes totus ipse populus unà, dixerunt, quicquid dixerit Jehova, faciemus: retulitque Mosche verba hæc populi ad Jehovam.

9 Tunc dixit Jehova ad Moschen, ecce ego venturus sum ad te in ᶜ densa hac nube, ut audiat hic populus cùm alloquar te, etiamque tibi fidant in seculum: cùm renunciasset Mosche Jehovæ verba illa populi.

10 Sic edixit Jehova Moschi, ito ad ipsum populum, ut ᵃ sanctifices eos hodie & cras: & lavanto vestimenta sua,

11 Ut sint parati in diem ipsum tertium: nam ipso die tertio descensurus est Jehova ante oculos totius populi hujus, super montem Sinai.

12 Deinde ᵃ terminum ponito huic populo circumquaque, dicendo, cavete vobis ne ascendatis in hunc montem, attingatisve finem ejus: quicquid tetigerit hunc montẽ, ᵈ omnino morte afficitor.

13 ᵃ Ne attingito illud ulla manus, sed lapidibus obruitor, aut ᵉ jaculando conficitor, sive jumentum sive homo *fuerit*, ne vivito: cùm ᵃ tractim sonabit cornu, ea ascendere poterunt in ipsum montem.

14 Descendit ergo Mosche ex monte illo ad populum: ᵃ sanctificavitq; populum, qui lavarunt vestimenta sua,

15 Cùm edixisset populo, estote parati in diem ipsum tertium, ᵃ ne accedite *ullus* ad uxorem.

16 Fuit verò die illo tertio, cùm ᶠ cœpisset mane, ut esset soni & fulgura & nubes ᵍ densæ super illum montem, sonitusq; tubæ vehemens valde: adeò ut trepidaret totus ipse populus qui *erat* ᵃ in castris.

17 Sed educente Mosche ᵃ populum obviam Deo ipsi e castris suis, constiterunt ᵃ ad imum illius montis.

18 ᵃ Mons autẽ Sinai fumabat totus, propterea quòd descendebat super eũ Jehova in ᵃ ipso igne: emittensq; fumũ suum ᵃ tanquam fumũ fornacis, tremebat totus ille mons valde.

19 Cumque sonus ille tubæ pergeret & invalesceret valde, ᵃ Mosche loquebatur, Deus verò ipse respondebat ei ᵃ voce.

20 Tum descendens Jehova super montem Sinai ad ipsum verticem montis, vocavit Jehova Moschen ad ipsum verticem montis, & ascendit Mosche.

21 Edixitq; Jehova Moschi, descende, contestare hunc populum: ne ʰ perrumpant *terminum ascendendo* ad Jehovam videndi animo, ut *non* cadant ex eo multi:

22 *Ne* ipsi quidem ᵃ sacrorum administri, qui ad Jehovam appropinquantes sanctificare se solent, ut non irrumpat in eos Jehova.

23 Dicenti verò Moschi ad Jehovam, ᵃ non poterit *quisquam* hujus populi ascendere montem Sinai: quod tu contestatus es nos dicendo, terminum pone huic monti, & sanctifica illum:

24 ⁱ Respondit ei Jehova, ᵃ abiens descende,

4 *Vos vidistis*] recentis beneficii commemoratione ad fœdus invitat. *Alis aquil.*] id est, brevissimo tempore vos a durissima servitute liberans, huc incolumes extra omnem teli jactum summa fide paternoque studio transtuli, ut aquila pullos: sic Deuter. 32.11. *Ad me*] ut mihi servi sitis, meisque legibus vivatis.

c Heb. *in densitate hujus nubis, vide infrà ver.16.*

10 *Sanctifices*] jubeas se sanctificare, lavando vestimenta sua, hoc ver. & abstinendo ab uxore ver. 15. quibus ceremoniis designatur purgatio ab internis sordibus præteritis, & studium absolutum informandi corpus & animum suum ad sanctè percipiendam Legem ut ver.11.

12 *Terminum ponito*] primùm ut rudis populus affectus sensu majestatis Dei Legislatoris amplius eũ revereretur, studiosiusq; caveret ne ejus mandata transgrederetur, infrà 20.20. deinde ut infirmitati populi consuleretur, qui propius majestatem ejus ferre non potuisset, infrà 20.19 & Heb.12.20.

d Heb. *moriendo ut moriatur fiat.*

13 *Ne attingito*] i. quicquid attigerit montem adeo execrabile esto, ut nulla manus ipsum attingat, sed jaculis vel lapidibus interimitor.

e Heb. *jaculando jaculator.*

Tractim son.] id est, audietur continens unius toni sonus: q.d. erit huic interdicto locus donec istud audiatur.

14 *Sanctificavitq;*] jussit sanctificari, ut ver.10.

15 *Ne accedite*] id est, omnino vacate vobis informandis, ideoq; ne ad uxores quidem vestras accedite.

f Heb. *esset, i. cœpisset esse, ut Gen.5.32.*

g Heb. *graves.*

16 *In castris*] etsi procul a monte: castra enim metaverat ad adverso montis, suprà ver.2.

17 *Populum*] prius confirmatum, ut infrà 20.20.

Ad imum] in ipso termino sibi præscripto ver.12.

18 *Mons autem*] cùm pervenissent illi ad imum montis.

Ipso igne] quo circũdabatur deus, & mons cõflagrabat, Deu.4.11

Tanquam fumum] densum & atrum: ideò Deut.4.11. vocatur tenebræ, nubes & caligo. 19 *Mosche loquebatur*] nusquam in Vetere Testamento legitur quid sit locutus: sed Apostolus ad Hebræos.12.21. id exprimit dicens, adeò fuit sic terribile visum quod apparebat, ut Mosche diceret, expavefactus sum & tremebundus. *Voce*] id est, placidis verbis timorem ei eximens, eum confirmavit. h *Eclipsis supplenda ex ver.* 24. 22 *Sacrorum administri*] id est, primogeniti, quos sibi Dominus consecraverat suprà 13.2. Num.8.16.& sequen. hi enim administrarunt sacra donec Levitæ in eorum locum assumerentur: vide infrà 24.5. 23 *Non poterit*] cùm purè interdixisset Deus, ne ullus ex toto populo ad montem accederet, quærit Mosche an se vel alium aliquem exceptum velit: cui respondens Deus ver. 24. ipsum cum fratre ex interdicto excipit. i Heb. *dixit ad eum.* 24 *Abiens desc.*] interdictum populo denunciaturus.

a Heb. *attendendo attendetis.* 5 *Mea est tota terra*] id est, omnes populi terræ, metonymia. q. d. etsi pro meo jure possim aliquem alium populum quem singulari ratione prosequar, ex omnibus deligere, vos tamen præ cæteris omnibus hac prærogativa ornabo. 6 *Regnum sacerd.*] vide 1. Petri.2.5. & 9. b Heb *sacerdotum.* 8 *Respondentes*] cum Seniores eis proposuissent verba Dei accepta a Mosche.

ut ascendas tu & Aharon tecum: ipsi verò sacrorum administri & populus ne perrumpunto *terminum* ascendendo ad Jehovam, ut non irrumpat in eos.

25 Descendens ergo Mosche ad ipsum populum, *hæc* retulit eis.

CAPUT XX.

Deus promulgat Decalogum terribili voce: qua territi omnes procurant, ut non amplius per se Deus, sed per Moschen ipsos alloquatur: itaq; eos per illum admonet de certis capitibus ad duo prima Decalogi præcepta pertinentibus.

1 TUM elocutus est Deus omnia hęc verba, dicendo,

2 Ego *sum* Jehova Deus tuus, qui eduxi te e terra Ægypti, e domo servorum.

3 Ne esto tibi *ullus* Deorum alienorum *ante faciem meam.

4 Ne facito tibi *sculptile, aut ullam imaginem *eorum* quæ *sunt* in cœlis suprà, aut quæ in terra infra, aut quæ in aquis infra terram:

5 Ne incurvato te eis, neq; colito ea: *nam ego, Jehova Deus tuus *Deus* fortis Zelotes *sum*, *visitans iniquitatem patrum in filios, in a nepotes, & in abnepotes, in *eos qui odio prosequuntur me,

6 Exercens verò benignitatem in millesimos *a patribus* qui diligunt me & qui observant mandata mea.

7 Ne assumito nomen Jehovæ Dei tui * b in vanũ: nam c non relinquet impuné Jehova eum qui assumpserit nomen suum in vanũ.

8 Recordare diei sabbathi, ut *sanctifices illum.

9 Sex diebus operaberis, & facies omne opus tuum:

10 Dies verò septimus *sabbathum *est* Jehovæ Deo tuo: ne facito *ullum opus tu, aut filius tuus, aut filia tua, servus tuus aut ancilla tua, aut jumentum tuum, aut peregrinus tuus qui *est* intra *portas tuas.

11 Nam sex diebus perfecit Jehova cœlum ipsum & terram, mare & quicquid *est* in eis, quievit verò die illo septimo: *idcirco benedixit Jehova diei sabbathi, & sanctificavit illum.

12 Honora patrem tuum, & matrem tuam, ut *prolongent dies tuos super terram illam, quam Jehova Deus tuus dat tibi.

13 Ne occidito.

14 *Ne scortator.

15 Ne furator.

16 Ne proferto contra proximum tuum testimonium falsum.

17 *Ne concupiscito domum proximi tui: ne concupiscito uxorem proximi tui aut servum ejus, aut ancillam ejus, aut bovem ejus, aut asinum ejus, denique quicquid *est* proximi tui.

18 Ipse autē populus totus percipiebant illos sonos, & fulgetra & sonum tubæ, montemq; ipsum fumantem: percipiensque populus, *commoti sunt loco & steterunt procul.

19 *Dixeruntque ad Moschen, *loquere tu nobiscum, & audiemus: sed ne loquatur nobiscum Deus, ut non moriamur.

20 Edixit verò Mosche populo ipsi, ne timeatis, nam ut *tentaret vos, venit Deus ipse: & ut sit timor ejus ante faciem vestram, *ne peccetis.

21 *Stabat ergo populus ipse procul, Mosche verò accessit ad *illam caliginem ubi *erat* ipse Deus.

22 Tunc edixit Jehova Moschi, sic dicito filiis Jisraëlis: vos vidistis, *ex cœlis me locutum esse vobiscum.

23 Ne facite *quicquam* *mecum: *Deos argenteos, aut Deos aureos ne facite vobis.

24 *Altare *terreum facito mihi, ut sacrifices super ipsum holocausta tua, eucharisteria tua, greges tuos & armenta tua: quocunq; in loco jubebo celebrari memoriam nominis mei, veniam ad te, & benedicam tibi.

25 Quòd si altare ex lapidibus facies mihi, ne extruito *ex* eis cæsis: nam cum-primùm cœlum tuum extuleris super ipsum *lapidem*, profanaveris eum.

26 *Neq; ascendito per gradus ad altare meum, ut nó detegantur pudenda tua ad illud.

3 *Ante faciem meam*] id est, mecum, ut ver.23. nam si facto vel cogitatione adhibetur Deus, ante faciem ejus est, cui etiam intima cordium sunt explicata.

4 *Sculptile*] sive ad me, sive ad falsos Deos repræsentandos.

5 *Nam ego*] Aetiologia mandati & interdicti superioris a natura Dei: zelotes est ac potentissimus: ideoque cùm severè animadvertens in idololatras, tum in eos summè beneficus qui fidem servant in spirituali illo conjugio, cujus contractus describitur suprà 19.4. & sequentibus.

Visitans iniq.] non quamvis iniquitatem, sed qua spirituale conjugium dissolvitur, quam adeò severè punit, ut non tantùm eum comprehendat qui illam cõmisit, sed etiam posteros ut meretricios partus: ejus enim qui a fœdere exclusus est, exclusi quoq; sunt filii, sicut eorum qui sunt in fœdere, filii ad fœdus pertinent: vide Hosche.1. & 2. Jechezkel.16. & 23.

a Heb. *tertianos & quartanos, nimirum ab ipsis patribus generationis ordine.*

Eos qui odio pro.] id est, qui ab amore mei deflectentes perfidè mecum agunt. 7 *In vanum*] id est, ulla causa, re, aut ratione vana, vel mendace: quæ omnia formula Hebræa significantur. b Heb. *in ullum vanum*. c Heb. *non declarabit innocentem, pro declarabit nocentem, id est, puniet, nam pœna est criminis consectaria: Metalepsis.* 8 *Sanctifices*] celebres, habens pro sancto & consecrato cultui Dei. 10 *Sabbathum est Jehovæ*] totum consumendum in cultu Dei tui. *Ullum opus*] servile & mechanicum, ne in messe quidem & vindemia, quale concessum est sex reliquis diebus, infrà 34.21. Levit.23.3. *Portas tuas*] terminos jurisdictionis tuæ, metaphora a portis, quibus oppida terminantur. 11 *Idcirco*] his tribus de causis: ut diem illum impendas in cultum Dei tui: ut ne continuis laboribus te aut tuos fatiges, infrà 23.12. Deut.5.14. & ut perpetuò recorderis operum & quietis Dei in creatione. Additur quarta causa Deut.5.15. perpetua memoria liberationis a servitute Aegypti. 12 *Prolongent*] pater & mater honorem sibi ex mandato Dei delatum approbantes, ac benedicentes tibi: quo sensu alii alios servare dicuntur. 1.Tim.4.16. Jacob.5.20. & recipere in æterna tabernacula, Lucæ 16.9. vide Ecclesf.3. verbum enim hoc ubique transitivum est. 14 *Ne scortator*] qui vertunt, ne committas adulterium, præceptum nimis restringunt: significat enim vox omne scortationis genus, ut Ijob.24.15. & Jirmejæ 3.9. & summæ inter Hebræos doctores authoritatis Abben Hhezra ita interpretatus.

17 *Ne concupisc.*] hoc versu unicum præceptum est, etsi Deut.5 in duos versus distinguitur: quamobrem ibi incipitur ab uxore proximi, quæ hîc secundo loco ponitur: quòd si duo præcepta essent, incertum esset utrum alteri antecedat.

18 *Commoti sunt*] longius a monte retrocedendo: accesserant enim ad imum montis, suprà 19.17.

19 *Dixeruntq.*] per tribunos & seniores suos, Deut.5.23.

Loquere tu] effectum ejus quod promiserat Deus supra 19.9. Hujus autem figuræ veritatem & usum explicat Mosche Deuter.18.

20 *Tentaret*] ut suprà 15.20.

Ne peccetis] sed humiliati ipsius legi vos subjiciatis.

21 *Stabat*] reversi ad sua tabernacula, Deut.5.30.

Illam caliginem] fumum densum & nubē, de quibus suprà 19.16. & 18.

22 *E cœlis*] nam etsi ignis nubes, fumus, & sonus tubæ in monte percepta sunt, vox tamen Dei loquentis e cœlis edebatur, Deut.4.36. & Nechemjæ 9.13. 23 *Mecum*] explicatio 1. mandati. *Deos argenteos*] explicatio 2. mandati: synecdoche, quia nobilissimis materiis rejectis, aliæ omnes repudiatæ intelliguntur. 24 *Altare*] q.d. his tantùm abjectis mediis in cultu meo utitor, quocunque vos deducam, donec fixum cultui meo locum designavero: præceptum enim temporarium est ab initio profectionis per desertum usque ad structuram templi, ut illa indicant. quocunque in loco jub. &c. posteà verò altare sacrificiorum fuit æneum, 1.Reg.8.64. *Terreum*] e terra vel lapidibus incultum fieri voluit, ut post temporarium ejus usum, aut laberetur per se, aut destrueretur, & ne elegantiæ aut religionis nomine conservatum posteris offensioni esset. 26 *Neque ascendito*] honestatis ratio in Ecclesia non est temporaria, sed etiam post designatum cultui locum duratura.

CAPUT XXI.

Hebræorum in Hebręos dominium circumscribitur: & in Homicidas, vim facientes aut maledicentes parentibus, damnoq́ afficientes proximum aut jumentum ejus, leges cum adjunctis pœnis feruntur.

1 HÆc autem *sunt* judicia illa, quæ propones eis.

2 Cùm emeris *servum Hebræum, sex annis serviet: illorum autem septimo, exito in libertatem gratis.

3 Si *solus* corpore suo venit, corpore suo exito: *si maritus uxoris est, exito quoq; uxor ejus cum eo.

4 Si dominus ejus dederit ei *uxoré, pepereritq; illi filios aut filias, uxor ipsa cum natis suis erit domini ipsius, ille verò exito *solus* corpore suo.

5 Quòd si a ingenuè dixerit ille servus, amo dominum

2 *Servum Hebræum*] sive is paupertate pressus se aut liberos venderet, ut inf. ver.7. & Deut.15.12. sive ab aliis furti nomine venderetur ex lege infrà 22.3.

3 *Si maritus*] sub pater liberorum est quos nexu secum obliget, similiter exeunto: synecdoche, quam partim analogia juris, partim sequentes ver. ostendunt.

4 *Uxorem*] alienigenam videlicet, ut sibi pararet servos: nam ancillam Jisraëlitidem non poterat dominus dare nuptui jure dominii, ex lege infrà ver.7. hanc autem deseri facilè permittit Deus, quia connubium istud Deo fuit ingratum, qui genus sanctum cum profano nolebat commisceri, ut clarius apparet ex lege Deut.21.10. a Heb. *dicendo dixerit*.

b Heb. *non exibo.*
6 *Coram magistrat.*] ut publicè profiteatur se certo consilio suam libertatem sibi abjudicare.
Januam suam] quidam ad publicam portam referunt, sed hoc verbis & significationi hujus ceremoniæ visum est accommodatius.
In seculum] usque ad Jubilæi annum, Levit. 25.39.
7 *Ut hi servi*] de quibus superiore lege: finis est, ut puellarum honestati consulatur, & nunquam capite vacent: Summa, patri jus omne in filiam perire, venditione emancipatam in domini familiam transire, dominum teneri aut eam ducere aut eam collocare filio: si neutra ratione ei consultum velit, non posse alienigenæ eam vendere, sed agnatis faciendam esse potestatem ejus redimendæ.
8 *Perfidè egit*] legem Dei violavit, qua se obstrinxerat cùm puellam emeret.
9 *Secundum jus*] ut ingenua puella nuptui dator.
10 *Acceperit*] sive dominus, sive filius ejus.
c Heb. *tempus ejus, vel habitationē ejus, hoc est, consortium uxoriū.*
11 *Trium illorum*] id est, nec sibi desponsaverit, nec filio, nec eam redimendi potestatem fecerit. Hactenus leges συγχωρητικαὶ de personarum jure: nolebat enim Deus suos quos a servitute vendicaverat, beneficiū hoc prostituere & se rursus servituti dedere, sed tolerabat factum.
12 *Qui percutit*] datâ operâ, ex antithesi ver. sequentis.

dominum meum, uxorē meam, & filios meos, [b]nolo exire liber:

6 Tum sistens eum dominus ejus coram magistratibus ipsis, sistito eum ad januam suam aut ad alterutrū postem: ubi perforato dominus ejus aurem ejus subula: sic servito ei in seculum.

7 Cùm autem vendiderit quis filiam suam in ancillam, ne exito ut hi servi exeunt.

8 Si mala videbitur in oculis domini sui ita ut non desponset eam sibi, tum finito eam redimi: *alicui e* populo extero ne jus habeto vendendi eam, quandoquidem perfidè egit cum ea.

9 Quòd si filio suo desponset eam, secūdum jus ipsum puellarum facito ei.

10 Si alteram acceperit sibi, alimentum ejus, operimentum ejus, & [c] benevolentiam debitam ei ne diminuito.

11 Quòd si trium illorum *unum* non fecerit ei, tum exito gratis absque pecunia.

12 Qui percutit quenquam ita ut moriatur, [d] omnino morte plectitor.

13 Tamen qui non quæsiverit, sed Deus ipse objecerit manui ejus, constituam tibi locū quò ille confugiat.

14 Cùm autem quis arrogaverit contra proximum suum occidere eum astu, *etiam* ab altari meo rapito eum ad mortem.

15 Item qui percutit patrem suum aut matrem suam, omnino morte plectitor.

16 ‖ Item plagiarius, sive vendiderit hominem, sive deprehensus fuerit in manu ejus, omnino morte plectitor.

17 Item qui maledicit patri suo aut matri suæ, omnino morte plectitor.

18 Item cùm altercantibus hominibus percusserit [e] unus alterum lapide aut pugno, ita ut non mortuus sit, sed [f] decumbat in lecto:

19 Si surgens ambulaverit foras nixus scipione suo, tum [g] impunis esto percussor: tantūmodò cessationem ejus reddito, & [h] plenā curationem ejus præstato.

20 Item cùm percusserit quispiam servum suum aut ancillam suam virga, ita ut moriatur sub manu ipsius, [i] omnino vindicator:

21 Sed si diem unum aut biduum superstes fuerit, ne vindicator, nam pecunia ejus est.

22 Item certantibus hominibus, si [k] percusserit *unus* illorum mulierem gravidam, ita ut [l] ejiciatur fœtus ejus, nec tamen sit exitium: [m] omnino mulctator prout imposuerit ei

d Heb *moriendo ut moriatur fiat, & sic, deinceps: quæ anaphoræ adhibentur, ut juris exequendi necessitas inviolabilis ostendatur, veniæq; dandæ interdictum.* *Morte*] hoc est, magistratus meam hanc legem exequitor, nec ullo studio aut affectu peccatis indulgeto. 13 *Constituam*] videtur in deserto fuisse tabernaculum perfugii locus ubi altare Dei erat. ex ver. sequente: sed post adventum in terram civitates constitutæ sunt, de quibus Numer. 35. Deut. 19. Jehoschu. 20. idque duabus de causis: una, ut eo se reciperent qui longè a magistratu aberant donec de causa sua cognosceretur, ne a vindice opprimerentur: altera, ut ibi cognita causa usque ad mortem summi sacerdotis tutò habitarent. 14 *Arrogaverit*] aut occiderit, aut conatus sit occidere, Deut. 19.19. *Ab altari meo*] .i. nullus ei esto perfugii locus: sic jussit Schelomoh. 1. Reg. 2.25. & 28. & 2. Reg 11.15. 15 *Qui percutit*] etiamsi non sequatur mors, aut grave corporis damnum. ‖ *Deut.* 24.7. e Heb. *vir proximum suum.* f Heb. *cadat in cubile.* 19 *Impunis esto*] ne occiditor. g Heb. *innocens esto, hoc est, declarator, ut suprà* 20.7. *Cessationem*] damnum quod accepit cessando ab opere suo. h Heb. *curando bene curato.* 20 *Servum*] alienigenam, cum fratribus enim lenius agendum erat, Levit. 25.38. *Sub manu*] id est, sub plagis, dum cæditur, ex antithesi ver. 21. i Heb. *vindicando vindicator.* 21 *Pecunia ejus*] emptus pecunia, metonymia. q.d. ipse satis grave de se supplicium sumpsit, pretium emptionis suæ perdendo. k Heb. *percusserint.* l Heb. *exeant nati ejus.* 22 *Exitium*] mulieris aut fœtus, personæ totius aut alicujus partis in ea corruptio. m Heb. *mulctando mulctator.* *Mulctator*] pœna arbitraria: nam præter voluntatem mulierem sibi occurrentem concussit,

maritus ipse mulieris, & per judices dato.

23 Sin autem exitium sit, tum reddito [n] vitam pro vita,

24 Oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede,

25 Ustionem pro ustione, vulnus pro vulnere, livorem pro livore.

26 Item cùm percusserit quis oculum servi sui aut oculum ancillæ suæ, ita ut corruperit eum, in libertatem dimittito eum pro oculo ejus:

27 Et si dentem servi sui aut dentem ancillæ suæ [o] excusserit, in libertatem dimittito eum pro dente ejus.

28 Item cùm cornu ferierit bos aliquis virum aut mulierem, ita ut moriatur: [p] omnino lapidator bos ille, neq; comeditor caro ejus, dominus verò bovis illius insons esto.

29 Quòd si bos petulcus fuerit [q] antea, & quamvis denunciatum fuerit testibus adhibitis domino ejus, non asservaverit eū, itáq; interfecerit virum aut mulierem: bos ille lapidator, etiamque dominus ejus morte plectitor.

30 Si redemptionis pretium impositum fuerit ei, tum dato pretium redemptionis vitæ suæ, omnino prout impositum fuerit ei:

31 Sive filium cornu petierit, sive filiā cornu petierit, secundum hoc jus fiat eo.

32 Si servum cornu petierit bos ille aut ancillam, triginta argenteos siclos dato domino ejus, & bos ille lapidator.

33 Item cùm retexerit quis foveam, aut cùm foderit quis foveam, deinde non operuerit eā, itáq; ceciderit illuc bos aut asinus:

34 Dominus ille foveæ rependito, pecuniam restituito domino illius, quod autē mortuum fuerit, ejus esto.

35 Item si ferierit [r] bos unius bovem alterius ita ut moriatur, tum vendito eo qui vivit partiunto pecuniam pretii ejus, & similiter mortuum partiunto.

36 Aut *si* indicatum est bovem petulcum fuisse antea, nec tamen asservaverit eū dominus ejus: [s] omnino rependito bovē pro illo bove, qui autem mortuus fuerit, ejus esto.

Per judices] tum ut materiam contentionis & privatæ ultionis præcidant, tum ut statum sit quod eorū interventu transactū fuerit.
n Heb. *animam pro anima, anima pro vita, ut inf. ver. 30. metonymia.*
23 *Vitam pro vita*] nam etsi imprudens matrem aut fœtum privarit vita, consilii tamen & occasionis ratio habenda est: cōsilium autem fuit vitam proximi petere, qua occasione vita privavit istum. Est autem hic talionis exemplum, de qua etiam Levit. 24.20. & Deut. 19.19. alia exempla habentur
26 *Servi*] alienigenæ, ut suprà ver. 20. nam Hebræi non erāt cædendi, alioquin illatum eis damnum retaliabatur ex Levit. 24.19.
o Heb. *fecerit ut cadat*
p Heb. *lapidando lapidator.*
28 *Neque comeditor*] a vobis, neque edenda exteris proponitor, ut alioqui morticina caro illis dari poterat in cibum Deut. 14.21. Sic commendatur vita hominis & res ei adversantes detestationi sunt, ut Gen. 9.5.
Insons esto] si vitium non præsciverat, ex versiculo sequente.
q Heb. *ab heri & nudiustertius, sic infrà ver. 36*
29 *Lapidator*] nec ejus caro comeditor, ex ver. 28.
Dominus] ut latę culpæ reus, cùm non caverit ne per suum bovem hoc damnum afferretur.

30 *Si redemptionis*] si causa cognita judicabitur non esse in eo latam culpam, sed aliqua occasione levior esse videbitur, multa irrogabitur ultimi supplicii loco. 32 *Servum*] alienigenam, ut suprà ver. 20. & 26. *Triginta siclos*] septem uncias argenti & quadrantem sive totidem dalleros: siclus enim communis quadrantem unciæ pendebat. 34 *Dominus ille foveæ*] qui aperuit, aut in causa fuit cur aperiretur apertáve relinqueretur, quamvis non sit possessor ejus: nam in eo residet occasio damni. *Pecuniam*] quanti æstimabitur damnum. r Heb. *bos viri bovem proximi ejus.* s Heb. *rependendo rependito.*

Caput XXII.

Leges de furibus, de damno ex depastione aut incendio, de amisso deposito, rerum amotarum, conducti, commodati, de stupro virgini oblato, de sortilega, de nefariam libidinem exercente, de idololatra, de vi, de usura, de pignore, de honore magistratui habēdo, de primitiis, & de sanctimonia ferūtur.

1 Si quis furatus bovem aut parvam pecudē mactaverit aut vēdiderit eam, quinque boves rependito pro uno bove, & quatuor *pecudes* gregis pro una pecude.

2 Si in effossione deprehendatur fur, & percussus moriatur, [a] reus cædis ne esto *percussor.*

3 Si Sol ortus fuerit ei, cædis reus esto: *fur*

1 *Quinque boves*] nam in hoc damnum majus, fractura major, & audacia major est, in sequente vero minor: ideoq; inæquales pœnæ.
2 *Effossione*] nocturna, ex antithesi ver. 3.
a Heb. *ne sunto illi sanguines, sic ver. 3.*

3 *Ei*] furi & percussori, hoc est, si deprehendatur in ipso furto post ortum Solis. *Reus esto*] percussor: ne liceto ei furem occidere.

b Heb. *rependendo rependito: sic deinceps.*
c Heb. *deprehendendo deprehensum fuerit.*
4 *In manu ejus*] si non mactaverit aut vendiderit, sed servet apud se.
Duplum] id est, alterum tantum, quia idem reddit quod furatus erat: sic ver. 7.
d Heb. *incendit incendium.*
8 *Jurejurando*] sic accipiendū ex ver. 11.
Si non extendit] ut ea tanquam sua utatur, aut suam faciat.
e Heb. *opus, ut Gen. 33.14. & infrà ver. 11.*
9 *Rerum amotarum*] quæ quocunq; pacto interversæ fuerint, & proprio domino perierint.
Illum ipsum] rerum amotarum reum.
Quem condemnabūt] sive depositarius evictus, sive depositor falsò accusans.
10 *Ex conducto*] hoc addidimus evidentiæ causâ, quia diversam esse hanc legem a præcedente ostendit pœna: & factum Jahha' obi Gen. 31.39. Hebræorumq; autoritas ita accipiendam confirmant.
11 *Si non*] ut suprà ver. 8.
Accipito] id est, juramento acquiescito.
f Heb. *ejus: relativum ad antecedens remotum.*
g Heb. *discerpendo discerptum.*
15 *Venerat pro*] id est, ejus usum mercede conduxerat, cujus abusu præsens dominus poterat interdicere.
h Heb. *dotando dotans.*
i Heb. *renuendo renuet.*
17 *Prout est dos*] videlicet 50. siclorum minimum, qui æstimantur paulo amplius duodecim unciis argenti & semuncia: vide Deut. 22.29.
18 *Præstigiatricem*] & præstigiatorem, & omnem artis nefariæ exercitorem, Levit. 19.26. & Deut. 18.10.
19 *Quisquis*] hîc quoque synecdoche est: omnes enim nefariæ libidines per analogiam prohibentur: vide Levit. 18.22. & 20.15.
k Heb. *moriendo ut moriatur fiat: vide suprà 21.12.*
l Heb. *clamando clamet.*
m Heb. *exaudiendo exaudio.*

verò [b] omnino rependito, si non *est* ei, venditor pro furto suo.

4 Sin autem [c] totum furtum deprehensum fuerit "in manu ejus, sive bos, sive asinus, sive parva pecus, viventes, "duplum rependito.

5 Si quis depascens agrum aut vineam immiserit pecus suum quod pascat in agro alterius, optimo agri sui, & optimo vineæ suæ rependito.

6 Si egressus ignis invenerit spinas, absumaturq; meta frumenti aut ipsa seges, aut aliquis ager, omnino rependito is qui [d] fecit ut incendium esset.

7 Si quis dederit proximo pecuniam aut supellectilia ad servandum, & id furto ablatum fuerit e domo illius: si deprehendetur fur ipse, rependito duplum:

8 Si non deprehendetur fur ille, tunc sistitor dominus illius domus coram ipsis magistratibus, "*jurejurando se purgaturus,* "si non extēdit manum suam in [e] rem proximi sui.

9 De omni negotio "rerum amotarum, de bove, de asino, de parva pecude, de vestimēto, de omni re amissa, cùm dixerit *ejus dominus* "illum ipsum esse, usque ad ipsos magistratus venito negotium amborum: "quem condemnabunt magistratus, rependito duplum proximo suo.

10 Si dederit quispiam proximo suo "*ex conducto* asinum, aut bovem, aut parvam pecudem, aut ullum jumentum ad servandū, mortuum autem, vel fractum *aliquid,* vel vi abductum fuerit, nemine vidente:

11 Juramentum Jehovæ esto inter utrosque, *quo se purget redemptor* "si non extendit manū suam in rem proximi: quod "accipito dominus [f] rei, ille ne rependito.

12 Quòd si furto ablatum fuerit illi, rependito domino ejus.

13 Si [g] omnino discerptum est, afferto illius *aliquid, in* testimonium: quod discerptum est, ne rependito.

14 Item cùm quis quid petierit a proximo suo *commodatò,* quod corrumpatur aut moriatur, *si* dominus ejus *res* non adfuerit ei, omnino rependito.

15 Si dominus ejus adfuerit ei, ne rependito: Si mercede conductum est, *ne rependito,* "venerat pro mercede sua.

16 Item si quis pellexerit virginem quæ non est desponsata, & cubaverit cum ea, [h] omnino constituens ei dotem *accipiat eam* in uxorem:

17 Si [i] planè renuet pater ejus eam dare illi, pecuniam pendito, "prout *est* dos virginum.

18 "Praestigiatricem ne finito vivere.

19 "Quisquis cubat cum jumento, [k] omnino morte plectitor.

20 Qui sacrificat aliis Diis præterquam Jehovę soli, ut anathema perditor.

21 Item peregrino vim ne facito, nec opprimito eum: nam peregrini fuistis in terra Ægypti.

22 Nullam viduam aut orphanum affligitote.

23 Siqua afflictione afflixeris eum (nam si [l] tantillum clamet ad me, [m] utique exaudire soleo clamorem ejus)

24 Tum accensa ira mea occidam vos gladio: sic erunt uxores vestræ viduæ, & liberi vestri orphani.

25 Si pecuniam mutuā dederis populo meo, pauperi ipsi qui *est* tecum, ne esto ei tāquam fœnerator, ne imponite ei [n] usuram.

26 Si [o] pignore acceperis vestem proximi tui, dum inclinat Sol, restituito illam ei.

27 Nam id solum operimentum ejus *est,* illud *est* vestimentum ejus ad cutem ejus *tegēdam:* in quo cubaret? alioquin erit, cùm inclamabit me ut exaudiam, quia clemens sum.

28 "Magistratus ne execrator, & principi in populo tuo ne maledicito.

29 [p] Frugum tuarum maturarum, & liquoris tui *primitias* ne differto *dare:* primogenitum filiorum tuorum dato mihi.

30 Sic facito bove tuo & pecore tuo: septem dies esto cum matre sua, illorum autē die octavo dato illud mihi.

31 Item homines sancti estote mihi, & carnem in agro discerptam ne comeditote, cani projicite illam.

Caput XXIII.

Leges de injuriis, afficiendo beneficiis inimico, judiciis, intermissione culturæ, sabbatho & festis anniversariis, Idololatria & idolis, cultu veri Dei, fœdere cum Cenahhanæis & eorū diù non ineundo, & habitatione cum illis non communicanda feruntur.

1 "Ne efferto rumorem mendacii, "ne apponito manum tuam cum improbo, [a] agendo testem injurium.

2 Ne [b] insistito vestigiis potentiorum ad mala: neque loquitor de lite, declinādo post potentiores ad pervertendum eum.

3 "Attamen pauperem ne honorato in lite ejus.

4 "Si offenderis bovem inimici tui, aut asinum ejus errantem, [c] omnino reducito eum ad illum.

5 Si videris asinum osoris tui succumbentem oneri suo, tum "desinito ut non relinquas ei: [d] omnino relinquito *rem tuam,* adesto ei.

6 "Ne pervertito judicium egeni tui, in lite ejus.

7 "A verbo mendacii procul abesto, & innocentem ac justum "ne occidito: quia non absolvam "improbum.

8 Et munus ne accipito: nam munus ipsū excęcat "oculatos, & pervertit verba justorum.

9 Et "peregrinum ne opprimito: vos enim experti estis affectum peregrini, cùm peregrini fuistis in terra Ægypti.

10 Item sex annis conseres terram tuam, & colliges proventum ejus:

11 "Septimo autem quoque intermittito ea, & relinquito eam incultam, ut comedant "egeni e populo tuo, residuum verò eorū comedant bestiæ agrestes: sic facito vineę tuæ & oliveto tuo.

12 Sex diebus facies opera tua: die autē ipso septimo cessato, ut quiescat bos tuus & asi-

n Heb. *morsum, i. rodens lucrum.*
o Heb. *pignorando pignoraberis.*
28 *Magistratus*] penes quos est administratio civilis vel ecclesiastica, teste Apostolo Act. 23.5.
p Heb. *plenitudinem tuam, & lachrymam tuam.*
1 *Ne afferto*] ne falsi rumoris autor vel adjutor esto: sic Levit. 19.16.
Ne apponito man.] ut consociator aut conferto operam cum illo, consentiendo aut juvando eum ad malum: synecdoche.
a Heb. *existendo testis injuriæ.*
b Heb. *esto post potent.*
3 *Attamen*] q.d. cavendum a duobus extremis injustitiæ, ne privatus aut potentioribus plus æquo tribuas, aut misericordiæ specie plus tenuibus faveas: sic Levit. 19.15.
4 *Si offenderis*] Deut. 22.1.
c Heb. *reducendo reducito.*
5 *Desinito*] ab occupatione tua, neque ei soli asini sublevandi onus relinquito: sic Deut. 22.4.
d Heb. *relinquendo relinquito.*
6 *Ne pervertito*] De judiciis versus quatuor: vide Deut. 16.19.
7 *A verbo men.*] admittendo, vel pronunciando.

Ne occidito] ne fretus autoritate tua injuria ulla afficito: synecdoche. *Improbum*] ne judicem quidem, qui improbè judicando litem suam fecerit. 8 *Oculatos*] sapientes metaphoricè, Deut. 16.19. 9 *Peregrinum*] hîc magistratibus feruntur leges, ut Deut. 24.19. privatis verò de eodem argumento suprà 22.21. & Levit. 19.33. 11 *Septimo*] idem Levit. 25.3. & pluribus ibidem ver. 20. 21. & 22. *Egeni*] subaudi tecum & cum tuis communi jure, Levit. 25.6. & 7.

nus tuus,& [e] recreetur filius ancillæ tuæ & peregrinus.

13 Et in omnibus quę edixero vobis [f] contine tote vos: nomen autem deorum alienorũ ne recordemini, neq; auditor in ore tuo.

14 Tribus vicibus feriator mihi quotãnis.

15 Festum azymorum observato, septem dies comedito azymos, quemadmodum præcepi tibi, constituto tempore, ipso mense Abib, quia in eo egressus es ex Ægypto: & ne *ulls* comparento coram me vacui:

16 Item festũ [g] anniversarium messis, primitiarum laborũ tuorum quas severis in agro tuo: festumq; collectionis in exitu cujusque anni, cùm collegeris labores tuos ex agro.

17 Tribus vicibus quotannis, compareto omnis mas tuus in conspectu domini Jehovæ.

18 Ne mactando *fundito* sanguinem sacrificii mei cum fermentato: neque pernoctato adeps [h] sacrificii festi mei usque mane.

19 Prima quæque, primitias terræ tuæ afferto in domum Jehovæ Dei tui: ne coquito hœdum in lacte matris suę.

20 Ecce, ego mitto Angelum ante te, ad servandum te in hac via, & ad introducendum te in locum illum quem pręparavi.

21 Cave tibi a facie ejus, & ausculta voci ejus, ne exacerbes eũ: quia non feret defectionem vestrã, quia nomen meũ est [i] in eo.

22 Nã cùm sedulò auscultaveris voci ejus & feceris omnia quæ edicã, inimicabor inimicos tuos, & hostiliter agã cum hostibus tuis.

23 Cùm iverit angelus meus ante te, & introduxerit te in *terram* Emoræi, & Chittæi, & Perizzæi, & Cenahhanæi, & Chivvæi, & Jebusæi, & excidero eum:

24 Ne te incurvato diis eorum, neque colito eos, neque facito secundum opera eorum: quin [k] omnino demolitor eos, & omnino perfringito statuas eorum.

25 Sed colitote Jehovam Deum vestrum, qui benedicet pani tuo & aquæ tuæ: & amovebo *quemvis* morbum e medio tui.

26 Non erit abortiens aut sterilis in terra tua: numerum dierum tuorum complebo.

27 Terrorem mei præmittam ante faciem tuam, & fundam quemlibet populum in quos venies: & [l] omnium inimicorum tuorum exponam tibi cervîcem.

28 Mittam enim *tanquam* crabronem ante te, qui expellet Chivvæum, Cenahhanæum, & Chittæum a conspectu tuo.

29 Non expellam eum a conspectu tuo anno uno, ne sit terra ipsa desolata, & potentior sit bestia agrestis te:

30 Sed [m] paulatim expellam eum a conspectu tuo, usquedum fœtaveris, & possideas terram illam.

31 Et ponam terminum tuum a mari algoso usque ad mare Pelischtæorum, & a deserto usque ad illud flumen *Euphratis*: nam dabo in manum vestram habitatores illius terræ ut expellas eos a facie tua.

32 Ne pangito eũ iis, & cum diis eorũ fœdus.

33 Ne habitanto in terra tua, ut non inducant te ad peccandum mihi: nam serviturus esses diis illorum, nam *id* esset tibi in tendiculam.

Caput XXIIII.

Mosche superiores leges populo propositurus ex mandato Dei descendit, quibus aßentiente populo fœdus inter Deum populumq́ pangit: tum omnibus constitutis quæ ad remp. administrandam se absente pertinebant, cum certo comitatu revertens, solus evocatur ad Deum, apud quem quadraginta dies noctesq́ manet.

1 Edixit autem Moschi, ascende versus Jehovam tu & Aharon Nadab & Abihu & septuaginta e senioribus Jisraëlis: & incurvate vos e longinquo.

2 Deinde accedito Mosche solus ad Jehovam, isti verò ne accedunto: quod autem ad populum, ne ascendunto cum eo.

3 Veniens ergo Mosche cùm enarravisset populo omnia verba Jehovæ & omnia illa jura: respondissetq; populus una voce ac dixissent, omnia hæc verba quæ edixit Jehova faciemus:

4 Scripsit Mosche omnia verba Jehovæ: & surgens mane extruxit altare sub ipso monte, & duodecim statuas pro duodecim tribubus Jisraëlis.

5 Posteà misit pueros filiorum Jisraëlis, qui obtulerunt holocausta, & sacrificaverunt sacrificia eucharistica Jehovæ, juvencos.

6 Et accipiens Mosche dimidium sanguinis illorum, posuit in crateribus: dimidium verò ejusdem sanguinis sparsit super altare illud.

7 Cumq; acceptũ librum illũ fœderis legisset [a] audiente populo, & dixissent, quicquid edixerit Jehova, faciemus & auscultabimus:

8 Accipiens Mosche reliquum sanguinem, sparsit super ipsum populum ac dixit, ecce sanguis illius fœderis quod pepigit Jehova vobiscum, secundum omnia verba hæc.

9 Deinde ascendens Mosche & Aharon, Nadab & Abihu, & septuaginta e senioribus Jisraëlis,

10 Aspexerunt Deum Jisraëlis, & sub pedibus ejus velut opus [b] pavimentatum sapphiro, & velut corpus ipsum cœli nitore.

11 Tamen in selectos filiorum Jisraëlis non extendit manũ suam: nam quamvis intuiti essent Deũ ipsum, comederunt & biberunt.

12 Tum edixit Jehova Moschi, ascende ad me in hunc montem, & esto ibi, ut dem tibi tabulas lapideas, id est, legem ac præcepta quæ scripsero ad docendum eos.

13 Quare surgens Mosche & Jehoschuhha minister ejus, ut ascenderet Mosche ad montem ipsum Dei,

14 Senioribus illis edixit, [c] sedentes nos ex-

[e] Heb. *respiret*. [f] Heb. *custodite vos*. 13 *Ne recordemini*] imò potius efficite ut eorum memoria pereat, Deut. 12.3. *Neque auditor*] sive in juramentis, sive in sermone familiari: vide exemplũ Psal. 16.4. & promissionem Hosche. 2.17. 14 *Tribus*] Deut. 16.16. 15 *Præcepi*] suprà 12.43. & 13.3. *Vacui*] sed pro eo quod habent afferunto, Deut. 16.17. 16 *Festum ann.*] Pentecostes, quo incipiebat segetum messis, Deut. 16.19. [g] Heb. *quodque*. *Collectionis*] sive tabernaculorum, Deuter. 16.13. ubi etiam vide quare collectionis dicatur. 17 *Tribus*] ut suprà ver. 14. 18 *Cum fermentato*] habens adhuc fermentum apud te, sed illud removeto ante Pascha: vide infrà 34.25. *Adeps sacri.*] pars aliqua Paschalis sacrificii, vide ibidem. [h] Heb. *festi mei*: *synecdoche, ut Psalm.* 118.27. 19 *Prima quæque*] primitias personarũ, animaliumq; suprà 13. & rerum omnium, ut sunt primi arborum fructus, Levit. 19.23. *Ne coquito*] ne sacrificii primitiarum nomine offerto ullam pecudem cùm adhuc est lactea, id est, antequàm septiduum excesserit, quo apud matrem relinqui jubetur, suprà 22.30. & Levit. 22. 28. sic infrà 34.26. nam etiam in cibis privatis, illius tanquam immaturi usus damnatur, Deut. 14.21. 20 *Angelum*] non creatum, sed æternum sermonẽ Christum, quem suprà 13.21. nominavit Jehovam. 21 *Ausculta voci ejus*] nam etiam veteri populo Christus a patre magister datus est, licet illustrius Novo Testamento patefactus, 1. Petri 1.11. [i] Heb. *in medio ejus, hoc est, Jehova est, ac non creatus Angelus.* [k] Heb. *demoliendo demolitor, & perfringendo perfringito.* 25 *Amovebo*] ut suprà 15.26. [l] Heb. *dabo omnes inimicos tuos versus te cervice, id est, in fugam dabo.* 28 *Tanquam crabronem*] quod superiore versu promisit illustrat similitudine: q.d. animi eorum immissis aculeis terroris fodicabuntur, ita ut vobis cedere cogantur. *Chittæum*] cæterosque memoratos suprà ver. 23. [m] Heb. *parum parum.* 30 *Fœtaveris*] id est, numero auctus fueris: synecdoche. 31 *Et ponam*] hujus promissionis complementum sub Davide & Schelomone vide 2. Schemu. 8. & 10. & 1. Regum. 4. 21. & 2. Chron. 9. 27. *A deserto*] Schuris, quod Ægyptum spectat.

32 *Ne pangito*] vide infrà 34.32. & Deut. 7. in principio. 33 *Nam id*] nimirum fœdus cum illis, affinitas, habitatio communis, & conversatio: sic autem explicatur hic locus Deut. 16.

1 *Ascende*] sub. postquam superiora jura populo proposueris, & audito ejus consensu fœdus cum eis meo nomine pepigeris: quæ narrantur infrà a ver. 3. ad 9. tum demum ascende leges accepturus, ut infrà ver. 12. *Versus Jehovam*] nam illis deinde subsistendum erat, infrà ver. 14. 2 *Ne ascendunto*] in castris manento. 3 *Illa Jura*] comprehensa superioribus 4. capitibus. 4 *Altare sub ipso monte*] partium fœdus inter se ineuntium signa: sic Gen. 31.45. 5 *Pueros*] administros, primogenitos Jisraëlitarum, qui ante sacerdotium institutum fuerunt sacrorum administri: vide suprà in 19.22. *Holocausta*] prius expiatoria, deinde eucharistica. 6 *Altare illud*] quod Deum repræsentabat fœdus cum populo ineuntem. 7 *Librum fœderis*] in quo continebantur promissiones Dei, & stipulationes sive leges per quas populus officii sui erga Deum ex fœdere monebatur: de quo suprà ver. 4. [a] Heb. *in auribus populi.* 8 *Reliquum sanguinem*] servatum in crateribus, ver. 6. *Super populum*] id est, duodecim illas statuas repręsentãtes duodecim tribus Jisraëlis, de quibus suprà ver. 4. metonymia: nam singulos e populo sanguine aspergi nimis laboriosum fuisset Moschi, neq; sanguis ipse ad tantam multitudinem aspergendam potuisset sufficere: quanquam fortassis aliqua illius pars similiter aspersa fuit. *Sanguis fœderis*] signum veteris fœderis, adumbrans sanguinem Christi quo sancitum est novum, Lucæ. 22. 20. Marc. 14.24. *Omnia verba*] conditiones a Deo propositas, & a populo acceptas. 10 *Deum Jisraëlis*] signa præsentiæ ejus, de quibus ver. 15. & 16. synecdoche. [b] Heb. *structura lapidea sapphiri.* 11 *Selectos*] quos Deus seorsim adduci jusserat, suprà ver. 1. & 9. *Non extendit manum*] non affecit eos ullo malo, quia non temerè, sed Dei jussu accesserant. *Comederunt*] vivi & incolumes manserunt: quam incolumitatem his vitæ actionibus exprimit Mosche: simile vide Gene. 16.13. 12 *Esto ibi*] maneto, donec te propius vocem, infrà ver. 16. [c] Heb. *sedete nobis hìc.* 14 *Nos exp.*] me & Jehoschuhham.

peccate hìc, dum revertamur ad vos: ecce autem Aharon & Chur vobiscum, [d] qui habebit ' aliquid dicendum, accedat eos.

15 Et ascendit Mosche montem illum (operiebat autem nubes quædam montem illum,

16 Habitabatq; gloria Jehovæ in monte Sinai) & operuit eum nubes illa sex diebus: posteà " inclamavit Moschen die illorum septimo e medio ipsius nubis.

17 Aspectus autem gloriæ Jehovæ *erat* tanquam ignis consumens in summitate illius montis, "ante oculos filiorum Jisraëlis.

18 Ita ingressus Mosche in medium ipsius nubis ascendit montem: fuitque Mosche in ipso monte quadraginta dies & quadraginta noctes.

Caput XXV.

Deus Moschen jubet Jisraëlitis indicere materias certas sponte ab ipsis offerendas, ex quibus sibi tabernaculum extruatur, ut ibi visibili symbolo præsentia sua habitet: & arcæ, mensæ, lychnuchi cum instrumentis suis materiam, mensuram, & formam describit.

1 TUM allocutus est Jehova Moschen, dicendo,

2 Edic filiis Jisraëlis, ut accipientes [a] *offerant* mihi oblationem: ab omni viro cujus [b] animus sponte moverit eum, ' accipite oblationem [c] mihi.

3 Hæc autem *est* oblatio illa, quam accipietis ab eis: aurum, & argentum, & æs,

4 Et [d] hyacinthina, & purpurea, & coccinea dibapha, sive " linum xylinum, sive *lana* caprarum,

5 Pelles etiam arietum rubefactæ, & pelles melium, & " ligna Schittim,

6 Oleū ad " luminare, odoramenta ad " oleum unctionis, & ad " suffitum aromata quædam,

7 Lapides " sardonyches, lapides " insitivi pro " amiculo, & pro pectorali sacro,

8 Ut faciant mihi sacrarium, & habitem inter eos:

9 Omnino prout ostendo tibi structuram ipsius tabernaculi, & structuram omnium supellectilium ejus, sic autem facitote.

10 PRIMUM faciunto arcam e lignis Schittim, longitudine sua duûm cubitorum, ac dimidiati, & unius cubiti ac dimidiati latitudine sua, similiter unius cubiti ac dimidiati altitudine sua.

11 Et obducito eam auro puro, intrinsecus & extrinsecus obducito eam: & facito super eam " [e] limbum aureum circumquaque.

12 Fundensq; ei quatuor annulos aureos, indito eos quatuor impagibus ejus, ut duo annuli sint in latere ejus uno, & duo annuli in latere ejus altero.

13 Facito quoque vectes e lignis Schittim, & obducito eos auro:

14 Et inducito vectes illos in annulos ad latera illius arcæ, ad ferendum eis arcam illam.

15 In annulis illius arcæ " [f] sunto vectes illi, ne amoventor inde.

16 Deinde collocato in ea arca " testimonio ipso, quod daturus sum tibi,

17 Facito " operculum propitiatorium ex auro puro, duorum cubitorum & dimidiati longitudine sua, uniusq; cubiti & dimidiati latitudine sua.

18 Et facito duos " Cerubinos aureos, " continente opere facito eos, e duabus extremitatibus operculi ipsius propitiatorii:

19 Facito, inquam, Cerubinum unū ex extremitate *una* hinc, & Cerubinum alterum ex *altera* extremitate inde: ex operculo propitiatorio facito Cerubinos in duabus extremitatibus ejus.

20 Et sunto Cerubini illi passis alis suis sursum versus, obtegentes alis suis operculum illud propitiatorium, & faciebus suis obversis unius ad alterum: " versus ipsum operculum propitiatorium sunto facies Cerubinorum.

21 Imponito autem operculum hoc propitiatorium arcæ ipsi " supernè, " postquam in arca posueris testimonium illud quod daturus sum tibi:

22 Ubi conveniam tecum, & " loquar tecum e superiore parte operculi propitiatorii, e medio duorum Cerubinorum qui *erunt* super arcam illam testimonii, quæcunq; præcepero tibi *referenda* filiis Jisraëlis.

23 ITEM facito mensam e lignis Schittim, duûm cubitorum longitudine sua, & unius cubiti latitudine sua, cubitiq; & dimidiati altitudine sua.

24 Et obducito eam auro puro, facitoque ei limbum aureum circumquaque.

25 Facito quoque " ei fasciam palmarem circumquaque, & facito " limbum aureum ad fasciam ejus circumquaque.

26 Facito etiam ei quatuor annulos aureos, quos indito quatuor ejus angulis, qui *erunt* in quatuor pedibus ejus.

27 " E regione illius fasciæ sunto ipsi annuli, [g] ut sint sedes vectibus ad portandum ipsam arcam.

28 Facito verò vectes istos e lignis Schittim, quos obducito auro, ut portetur eis hæc mensa.

29 Præterea facito " scutulas ejus, & " acerras ejus, & " scutellas ejus, & " scopulas ejus, quibus " tegetur, ex auro puro facito illas.

30 " Imponitoq huic mensæ panem " faciei, ante faciem meam jugiter.

31 ITEM facito lychnuchum ex auro puro: opere " continente fiat lychnuchus ille, scapus ejus, & rami ejus, lances ejus, mala oblonga ejus, & " calyculi ejus ex eo sunto.

32 Sex autem rami egrediuntor e lateribus ejus, tres rami lychnuchi e latere ejus uno, & tres rami lychnuchi e latere ejus altero.

33 Tres lances, speciem amygdalæ referentia in uno ramo *sunto* malum oblongum & calyculus, & tres lances, speciem amygdalæ referentia in uno ramo malum oblongum & calyculus: sic *esto* sex illis ramis qui prodeunt e " lychnucho ipso.

34 In ipso verò lychnucho quatuor *sunto* lances, amygdalæ speciem referentibus malis oblongis " ejus & calyculis ejus.

35 Malum autem oblongum *esto* sub duobus

d Heb. *qui Dominus verborum erit.*
Aliquid dicendum] sive consilio, sive litis diceptione opus sit.
16 *Inclamavit Moschen*] ut solus veniret, suprà ver. 2. nam Jehoschuhha posteà non aderat Moschi, cùm Jehova alloqueretur eum, ut apparet infrà ex 32. 17.
17 *Ante oculos filiorum*] qui in castris manserant: non enim videbant illam speciem, quam visam fuisse legimus ab ijs qui cum Mosche ascendebant, suprà ver. 10.

a *Eclipsis verbi conjugati quam peregrina constructio indicat: sic infrà* 27. 20.
b Heb. *cor.*
2 *Accipite*] tu & quos nominavi tibi suprà 24. 1.
c Heb. *meam.*
d Heb. *hyacinthi, & purpuræ, & vermis dibaphi: abstracta pro concretis.*
4 *Linum xylinum*] vulgo byssum: sed alia est byssi apud Hebræos appellatio: quamobrem nos ita vertimus adducti verbis Plinii lib. 18. natu. hist. cap. 1.
5 *Ligna Schittim*] genus cedri, fortasse proprium illius regionis: nam nusquam alibi quàm in hac historia, & Deuteron. 10. 3. legitur.
6 *Luminare*] lychnuchi, de quo infrà ver. 37. & 27. 20.
Oleum unctionis] de quo infrà 30. 23.
Suffitum] de quo infrà 30. 34.
7 *Sardonyches*] vide Gen 2. 12.
Insitivi] gemmæ insitivæ, de quibus infrà 28. 17.
Amiculo, & pro pect.] vestibus sacerdotalibus, de quibus infrà 28.
11 *Limbum aureum*] ab exteriore parte, quo tegatur operculi propitiatorii cū ara cōmissura, ut apparet ex comparatione ver. 17.
e *vel loricam auream.*
f Heb. *recedunto.*

15 *Sunto*] id est, manento, ut suprà 24. 12.
16 *Testimonio*] tabulis lapideis cum decem præceptis, quæ infrà 31. 18. & 32. 15. dicuntur tabulæ testimonii.

17 *Operculum propitiatorium*] Verbum primitivum duo significat, expiare & illinere sive linimento tegere: quare nos duas significationes una conjunximus.
18 *Cerubinos*] absolutè humanas, sed alatas imagines: vide in Gen. 3. 24. vestitos autem pingimus, ex lege supra 20. 26.
Continente] non ex emptilibus mobilibusve partibus, sed firmiter cohærentibus: sic infra ver. 31. & 36.
20 *Versus ipsum op.*] i. vultu operculum versus demisso.
21 *Supernè*] non suprà elatum sed inditum in os arcæ.
Postquam] non enim posteà licebat eā aperire: ideoq; antequàm operculū fieri jubeiet testimoniū in arca poni jussit, suprà ver. 16.
22 *Loquar tecum*] vide Num. 7. 89.
25 *Ei*] summitati pedum ejus, quò amota mensa pedes cohærerent.
Limbum] sub mensa, ne vacillaret ea aut de trapezophoro depelleretur.
27 *E regione*] proximè infra fasciam.
g Heb. *pro domibus vectibus.*
29 *Scutulas*] formandis panibus, ut essent magnitudine formaque similes, totidem numero quot panes: vide Levit. 24. 5.
Acerras] thuris conceptacula quæ Veteres accepthurarias dicebant, ut cum thure panibus singulis imponerentur, Levit. 24. 7.
Scutellas] scutularū tegmina, quibus in coquendo circumcludebantur panes ut formā eâdem essent: unde Num. 4. 7. vocantur scutellæ tegminis: atq; ita exponit R. Jehuda antiquissimus Hebræorum scriptor.
Scopulas] repurgandæ mensæ instrumenta, ut docet etymon.
Tegetur] i. insterne ur mensa.
30 *Imponitoq*] quovis Sabbatho recentes, Levit. 24. 8.
Faciei] non quòd faciem haberent, sed quia ante faciem Dei erant, ut seq. explicat.
31 *Continente*] ut suprà ver. 18.
Calyculi] vox Hebræa communiter significat calathos, calyculos, & alabastros, sive flores apertos, semiapertos, vel clausos: sed ita reddimus, quia amygdalina specie fuisse dicuntur infrà ver. 33. 33 *Lychnucho*] lychnuchi scapo, ut sequent. ver. synecdoche. 34 *Ejus*] nimirum lychnuchi: quasi dicat, ramorum & scapi summitas forma eadem esto.

ramis

ramis ex eo prodeuntibus, & malum oblongum sub duobus ramis ex eo prodeuntibus,& malum oblongum sub duobus ramis ex eo prodeuntibus,*nimirum* sub sex illis ramis qui prodeunt,ex ipso lychnucho.

36 Mala oblonga [h] ramorum, & rami eorum ex eo sunto:totus *esto* continentis operis ejusdem ,ex auro puro.

37 Et facito lucernas ejus septem,ut "accendat *sacerdos* lucernas ejus,ad lucem præbendum [i] ab omni parte ejus:

38 Et "forcipes ejus,& "trullas ejus ex auro puro.

39 "Talento auri puri facito illum,cum omnibus instrumentis istis.

40 Videto autem ut facias juxta structuram eorum,[k]quæ tibi exhibita est videnda in hoc monte.

h Heb. *eorum*.

37 *Accendat*] hæc propria est verbi significatio cùm de lumine agitur, ut Num.8.2.& 3.

i Heb. *ad transitum faciei ejus, id est, ultrà citraq; se.*

38 *Forcipes*] instrumenta ad emungendas lucernas. *Trullas*] instrumenta ad purgandum lucernas a decidentibus sordibus.

39 *Talento auri*] sacro, quod duplo majus erat communi. continebat enim 120. libras, commune tantùm sexaginta. Libram autem auri si estimes, ut ferè fit, coronatis aureis 100. erit summa lychnuchi & instrumentorum ejus, 12000.coronatorum.

k Heb. *quam factam est ut tu videres, ut infrà 26.30.*

CAPUT XXVI.

Tabernaculi,tentorii,operimenti ejus,& tabulati ad ea sustentanda ratio præscribitur: mandaturq; Moschi , ut sacratiorem partem velo ante arcam appenso ab altera tabernaculi parte separet:in hac verò mensam ad septemtrionale latus, & lychnuchum ad Meridianum disponat.

1 IPSUM verò tabernaculum facito "decem aulæorū, e xylino nativo [a] internexo & hyacinthino, & purpureo, & coccineo dibapho, Cerubinis *referta* opere "artificiosissimo facito ea.

2 Longitudo aulæi unius viginti octo cubitorum,& latitudo quatuor cubitorum , cujusq; aulæi: mensura eadem omnibus hiis aulæis *esto*.

3 Quinque aulæa sunto "conjuncta unum ad alterū,& quinq; culæa conjuncta unum ad alterum.

4 Facito itaq; loramenta hyacinthina in ora aulæi primi "ad extremitatem in commissura: & similiter facito in ora cujusvis aulæi ulteriore in commissura secunda.

5 Quinquaginta loramenta facito in aulæo primo, & quinquagena loramenta facito in extremitate cujusq; aulæi,quę *est* in commissura secunda:continentia hæc loramenta unum *aulæum* cum altero .

6 Facito quoque quinquaginta ansulas aureas:ut conjungas aulæa illa alterum alteri, *inditis loramentis* in ansulas illorum,&"sit ipsum tabernaculum unum.

7 DEINDE facito aulæa e *lana* caprina , *ut sint* pro tentorio super tabernaculum: undecim aulęa facito ista.

8 Longitudo aulæi unius triginta cubitorum,& latitudo quatuor cubitorum aulęi unius:mensura eadem *esto* undecim aulæis.

9 Et "conjungito quinque horum aulæorum seorsim,& sex horum aulæorū seorsim:"conduplicatoque aulæum sextum e-regione [b]anterioris partis ipsius tentorii.

10 Facito itaq; quinquaginta loramenta appenda orę aulæi primi "ulteriori in ipsa commissura:& quinquagena loramenta oræ cujusvis aulæi,commissuræ secundæ.

11 Facito quoque "ansulas æreas quinquagenas,ut inseras ansulas in loramenta,conjungasq; ipsum tentorium,ut sit unum.

12 "Redundans autem, quod superfluum *erit* in aulæis tentorii:dimidiū illud "aulæi quod superfluum erit,redundato versus posteriorem partem tabernaculi:

13 Cubitus verò unus hinc , & cubitus unus inde,ex eo quod superfluum erit in longitudinem aulæorum ipsius tentorii,esto redundans ad latera ipsa tabernaculi hinc& inde, "ad tegendum ipsum.

14 FACITO præterea "tegmen ipsi tentorio e pellibus arietum rubefactis, & operimentum e pellibus melium supernè.

15 ITEM facito asseres ipsi tabernaculo e lignis Schittim, arrectarios.

16 Decem cubitorum esto longitudo cujusq; asseris,cubiti verò & dimidiati cubiti latitudo asseris uniuscujusque.

17 Duo cardines sunto asseri unicuique, [c] "scalari forma compositi,unus cum altero:sic facito omnibus asseribus istis tabernaculi.

18 Facito autem asseres istos huic tabernaculo: viginti asseres ad plagam Australem dextrorsum,

19 (Quadraginta verò stylobatas argenteos facies sub viginti asseribus illis *ponendos*,duos stylobatas sub assere uno " ad duos cardines ejus, & duos stylobatas sub assere altero ad duos cardines ejus)

20 Et lateri tabernaculi secundo ad plagam Aquilonalem,viginti asseres,

21 Cum quadraginta stylobatis eorum argenteis,duobus stylobatis sub assere uno, & duobus stylobatis sub assere altero:

22 Angulis verò ipsis tabernaculi ad Occidentem,facito sex asseres.

23 Et duos asseres facito in antas ipsas angulares tabernaculi,in utroque angulo:

24 Qui sint "gemelliparæ infernè, "pariterque sint gemelliparæ ad verticem suum , "inditi annulo uno:sic esto duobus illis,pro duabus antis angularibus sunto.

25 Sic sunto octo asseres cum stylobatis suis argenteis, sexdecim stylobatis, duobus stylobatis sub assere uno,& duobus stylobatis sub assere altero.

26 Facito etiam transtilla e lignis Schittim: quinque sunto pro asseribus unius lateris ipsius tabernaculi,

27 Et quinque transtilla pro asseribus secundi lateris ipsius tabernaculi, & quinque transtilla pro asseribus lateris Occidentalis ipsius tabernaculi ad utrunque angulum *pertingentia*.

28 Transtillum autem medianum *esto*, "in medio ipso asserum,transcurrens ab uno extre-

1 *Decem aulæorum*] ut ex decem aulæis constet tabernaculum.

a Heb. *contortuplicato, ut loquitur Plautus.i. duobus aut pluribus filis in modum chordæ contortis.*

Artificiosissimo] id est,Barbaricario, ut Imperatores vocant,utrinque eandem speciem referente: quod colligitur ex mediano velo separante sanctum a sancto sanctorum, de quo ver.31.

3 *Conjuncta*] loramentis & ansulis,de quibus ver.sequent. in utraq; autem cōpage primum aulæum nullas habebat ansulas,aut postremum loramenta: ita manebant quina aulæa conjuncta,quorum priora priorem,posteriora posteriorem tabernaculi partem efficiebant. neque ansulis & loramentis hæ duæ partes inter se continebantur.

4 *Ad extrem.*] id est,in ora secunda aulæi, qua cum secundo erat committendum.

6 *Sit ipsum tabernaculum unum*] hoc est,ita posterior aulæorum ordo priori admoveatur, ut nullum sit inter duos ordines spatium: quod speciem redderet duorum tabernaculorum. 9 *Conjungito*] loramentis & ansulis, ut ver. sequentibus. *Conduplicatoq;*] hoc est,ita imponito tabernaculo hæc secundaria aulæa, ut dimidio ejus(id est, duobus cubitis) quod secundo ordine primum est, contegatur dimidium quinti aulæi quod in prioribus ordinibus tentorii & tabernaculi est ultimū, reliqua ejus latitudo contegat initium sexti aulæi in latitudinem. b Heb. *faciei.*

10 *Ulteriori*] citerior enim sive prior qua tabernaculum terminabatur,nullo opus habebat loramento,quia cum nullo erat committēda: vide supra in ver.3

11 *Ansulas*] collocandas in priore ora cuiusque aulæi, dempto primo, ut cum proxime antecedēte conjūgeretur.

12 *Redundans*] supra mensuram aulæorum tabernaculi in longitudinem & latitudinem ejus:superabantur enim aulęa tabernaculi ab aulæis tentorii quatuor cubitis sua latitudine in longitudinem tabernaculi,& duobus cubitis sua longitudine in latitudinem ejus.

Aulæi] postremi omnium ad posteriorem sive occidentalem partem tabernaculi.

13 *Ad tegendum*] nam densitas asserum, transtillorum annulorumque prominentia,& stylobatæ postulabant ut tentorium quo tegebantur latius esset: quamobrem aulæa ejus aucta sunt duobus cubitis in longitudinem.

14 *Tegmen*] sive unum esset consutum, sive duo separata, arietinum inferius,superius verò e pellibus melium.

c Heb. *denticulati infernè.*

17 *Scalari forma*] æqualiter distantes, ut scalarum gradus æqualibus spaciis inter se distant.

19 *Ad duos cardines*] excipiendos: nam singuli stylobatæ singula habuerunt cava,in quæ cardines asserū immitterentur.

24 *Gemelliparæ*] id est, quasi matres tabulæ geminos ex se tabulatorum ordines consocianto, nempe in longitudinem latitudinemque tabernaculi: continebant enim asseres arrectarios tabernaculi utrinque,summitate transtillorum in annulos suos transmissa,totūq; aulæorum pondus sustinebant.

Pariter] æqua & continente forma. *Inditi annulo uno*] uno infernè, & uno supernè,in quem incertis suis denticulis tabulæ antariæ constringebantur. 28 *In medio ipso*] Hebræi omnes quos legere licuit, hoc transtillum per mediam asserum densitatem transmissum dicunt: nos contra ex textu ipso colligimus medium asserum non ratione densitatis,sed longitudinis eorum dici, ut sit sensus,medianum transtillum annulis itamittendum esse , qui præcisè in media longitudine asserum sint collocati.alioqui aut spissos in infinitū asseres fuisse oportet (quod minimè credibile est cùm gestatorium & ambulatoriū hoc tabernaculū fuerit,cujus tota compages ab octo bobus quatuor plaustris vehebatur, Num. 3.36.& 7.8.) aut mirum in modum debilitatos , ac planè tanto oneri ferendo impares, neq; istud transtillum opus fuisset inaurari.ut ver.29.præcipitur.

mo ad alterum.

29 Illos verò asseres obducito auro, annulosq; eorum facito ex auro, *ut sint* sedes trãstillis ipsis: obducito quoque ipsa transtilla auro.

30 Sic erigito tabernaculum illud, secundum convenientiam ejus, d quæ tibi exhibita est videnda in hoc monte.

d *ut suprà* 25.40.

31 Deinde facito velum ex hyacinthino, & purpureo, & coccineo dibapho, & nativo xylino internexo, opere artificiosissimo facito illud Cerubinis *refertum*.

32 Et e appendito hoc ad quatuor columnas e Schittim obductas auro, uncis earum aureis, impositas quatuor stylobatis argenteis:

e *dato, id est, ponito.*

33 Et collocato hoc velo "illarum ansularum loco, inferto illuc intra hoc velum arcam testimonii: ut distinctionem faciat vobis illud velum inter sanctum & inter sanctum sanctorum.

33 *Illarum ansularum loco*] id est, ubi quinque posteriora aulæa (si cum prioribus fuissent conjungenda) ansulas fuissent habitura: ita apparet sanctum sanctorum cœpisse ubi desinebat anterioris tabernaculi longitudo, quæ erat viginti cubitorum.

34 Indito autem operculum propitiatorium ipsi arcæ testimonii, in sancto sanctorum.

35 Ponito verò mensam extra illud velum, & lychnuchum e-regione ipsius mensæ ad latus unum tabernaculi versus meridiem: mẽsam autem collocato ad latus Aquilonale.

36 Facito quoque tegumentum portæ hujus tentorii ex hyacinthino, & purpureo, & coccineo dibapho, & nativo xylino internexo, opere Phrygiano.

37 Et facito pro hoc tegumento quinque columnas e Schittim, "quas obduces auro, uncis earum aureis: funditoq; illis quinque stylobatas æneos.

37 *Quas obduces*] id est, epystilia & zonas earum, infrà 36. 38. Synecdoche.

Caput XXVII.

Altare ad sacrificia, atriumq;, tabernaculi pars exterior, extruendum Moschi præscribitur: & de lucernis lychnuchi, quomodo fovendæ, quando & a quibus aptandæ accendendæq; sint statuitur.

1 Item facito altare e lignis "Schittim: quinq; cubitorum lõgitudine, & quinque cubitorum latitudine, " quadratum sit altare illud, & triũ cubitorũ altitudine sua.

1 *Quadratum*] superiore sua area, etsi altitudo aliis duabus mensuris non respondet.

2 Facito autem a illi cornua super quatuor angulis ejus, "ex ipso sunto cornua ejus: & "obducito illud ære.

a Heb. *cornua ejus: Enallage formæ.*

2 *Ex ipso*] id est, ipsi solidè hærento sursum versus, ut ostendit Jechezkel 43. 16. nam ad ea bestiæ sacrificandæ ligabantur. Psal. 118.27.

Obducito] extrinsecus & intrinsecus, ut nihil lignorum cernatur.

3 Facito etiam lebêtes ejus ad excipiendos cineres ejus, & palas ejus, & crateras ejus, & fuscinulas ejus, & forcipes ejus: omnia instrumenta ejus facito ex ære.

4 Et facito ei " cribrum opere æreo, "reticulũ æreum: facitoque "secũdum illud reticulum quatuor annulos æreos, in quatuor extremitatibus istius altaris.

4 *Cribrum*] e lamina ærea pertusa parvis foraminibus, quibus cinis & sacrificiorum sanguis ad imam altaris partem decideret: quòd si ampliora fuissent foramina, potuissent quoque ligna, carbones, aut carnes eò decidere.

5 "Ponitoq; illud, "subjacente *ei* ambitu ipso altaris infernè, ita ut sit reticulum ad medium illius altaris.

6 Facito etiam vectes huic altari, vectes e lignis Schittim, & obducito eos ære:

7 Et inducitor uterq; vectium istorum in annulos ejus: sic sunto vectes isti in duobus lateribus illius altaris, cùm portabitur.

8 b Cavum e tabulis facito illud: quemadmodum ostendit tibi *Dominus* in hoc monte, sic faciunto.

Reticulum] foraminosum ut rete: metonymia. *Secundum illud*] hoc est, ad illam altaris altitudinem annulos extrinsecus infigito, ad quam cribrum oportet consistere. 5 *Ponitoq;*] in cavo altaris. *Subjacente*] hoc est, ambitus ille sive projectura æris cui cribrum imponetur, continuus esto ab imo altaris usque ad ipsum cribrum, sive justam medietatem altaris. b Heb. *cavum tabularum, id est, tabulatum farctura vacuum.*

9 Item facito atrium istius tabernaculi: ad plagam meridianam dextrorsum, tapetes "ocellatos atrii "e xylino internexo, centum cubitorum longitudine, in latus unum,

9 *Ocellatos*] utrinque pictura tantùm. *E xylino*] eorum colorum de quibus infrà ver. 16.

10 Columnasq; ejus viginti, & stylobatas earum viginti æreos, uncos columnarum & "zonas illarum argenteas:

10 *Zonas*] quibus inter se columnæ connectebantur velut redimitæ, iisque tapetes alligabantur.

11 Similiter ad plagam Aquilonalem in longitudinem, tapetes ocellatos centum cubitorum longitudine, columnasq; ejus viginti, & stylobatas earum viginti æreos, uncos columnarum & zonas illarum argenteas:

12 Latitudinis verò ipsius atrii ad plagam occidentalem, tapetes quinquaginta cubitorum, columnas eorum decem, & stylobatas earum decem.

13 Similiter latitudo ejusdem atrii ad plagã anteriorem Orientem versus, *erit quidem* quinquaginta cubitorum:

14 Sed in quindecim cubitos tapetes ocellati in uno latere *sunto*, columnæ eorum tres, & stylobatæ illarum tres:

15 Similiter in latere altero in quindecim cubitos tapetes ocellati *sunto*, columnæ corũ tres, & stylobatæ illarum tres.

16 Denique in porta ipsa atrii tegumentum *esto* viginti cubitorum ex hyachinthino, & purpureo, & coccineo dibapho, & nativo xylino internexo opere Phrygiano: colũnæ eorum quatuor, & stylobatæ illarum quatuor.

c Heb. *quinquaginta in quinquaginta.*

17 Omnes columnæ istæ atrii circumquaq; redimitæ zonis argenteis, unci earum argentei, & stylobatæ illarum ænei.

18 Longitudo istius atrii centum cubitorum, & latitudo c quinquaginta ex omni parte, altitudo verò quinque cubitorum, "e xylino internexo: stylobatæ verò illarum ænei.

18 *E xylino*] si faciem exteriorem spectes, ubi continui tapetes apparebant: nam columnæ intus erant, pondus tapetum sustinentes.

19 Omnia instrumenta ipsius tabernaculi "ad totum ministerium ejus, tum omnes paxilli ejus, tum omnes paxilli ipsius atrii ex ære *sunto*.

19 *Ad totum ministerium*] erigendi & deponendi, ut sunt clavi, mallei, forcipes, ligones.

20 Item tu præcipito filiis Jisraëlis, ut accipientes *afferant* ad te oleum olivæ purum, "tusum pro luminari, ad accendendum lucernas singulas d quotidie.

20 *Tusum*] tudicula, ut sit purius, non prælo expressum.

d Heb. *jugiter: eas tantùm a vespere ad mane accensas mansisse constat ex 30.8. infrà, & Levit. 24.3. & 1. Schemu 3.3. Catachresis.*

21 In tentorio conventus extra illud velum, quod *erit* versus ipsum testimonium, aptato quãque illarum Aharon aut filii ejus, *ut luceat* a vespera usq; mane coram Jehova: statutum perpetuum *esto* generationibus eorum, a filiis Jisraëlis "*observandum*.

21 *Observandum*] nimirum ut ab his accendatur, ab illis verò oleum subministretur: nam hoc (ut alia ministeria quæ extra sanctum sanctorum obibantur) non solius Aharonis, sed etiam filiorum erat, quamobrem indefinitè suprà 25.37. lucernas accendi jussit.

Caput XXVIII.

Deus futurorum sacerdotum ornamenta præscribit: pro Aharone quidem, amiculum, pectorale continens Urim & Tummim, bracteam coronariam, & cidarin, pro filiis, tiaras, pro utrisque, tunicas, baltheos, & femoralia: quibus illos suo munere in sancto loco functuros indui semper jubet.

1 Item jubeto accedere ad te Aharonem fratrem tuum & filios ejus cum eo, e medio filiorum Jisraëlis, ut sacerdotio fungantur mihi, Aharonẽ, Nadabum, & Abihu, Elhhazarem, & Ithamarẽ filios Aharonis:

2 Cùm feceris vestes sacras Aharoni fratri tuo,

tuo, ad gloriam & ad ornatum.

3 Quapropter tu edicito omnibus [a] industriis, quorumcunque replevero animum spiritu sapientiæ, ut faciant vestes Aharonis, ad consecrandum eum quò sacerdotio fungatur mihi.

4 Hæ autem *sunt* illæ vestes quas facturi sunt, pectorale sacrum, & amiculum, & pallium, & tunica [b] tessellata, cidăris, & baltheus: faciunto ergo *has* vestes sacras Aharoni fratri tuo & filiis ejus, ut quisque eorum sacerdotio fungatur mihi.

5 Ideoque ' illi accipiunto ' aurum illud, & hyacinthina, & purpurea, & coccinea dibapha, & nativum illud xylinum.

6 Primùm faciunto ' amiculum illud ex auro, hyacinthino, & purpureo, & coccineo dibapho, & nativo xylino internexo, opere artificiosissimo.

7 Duo ' humeralia conjungentia sunto illi in ' duabus extremitatibus, ut conjungi possit.

8 ' Cingula verò amictus ejus ' quæ in eo est, prout opus ejus fuerit, ex ipso esto, ex auro, hyacinthino, & purpureo, & coccineo dibapho & nativo xylino internexo.

9 Tum accipiens duos lapides Sardonychas, insculpito eis nomina filiorum Jisraëlis:

10 Sex e nominibus eorum super istorum lapidum unum, & nomina illa sex quæ supererunt, super istorum lapidum alterum, [c] prout illi nati sunt.

11 Opere artificis lapidarii, ' sculpturis *tanquam* sigilli [d] insculpito duobus istis lapidibus nomina filiorum Jisraëlis: circumclusos fundis aureis aptato illos.

12 Et imponito duos istos lapides humeralibus illius amiculi, lapides monimenti pro filiis Jisraëlis, ut portet Aharon nomina eorũ coram Jehova super duos humeros suos in monimentum.

13 Facito itaque fundas ex auro:

14 Et duas catenas auri puri æquabiles faciens illis opere tortili, apponito illas catenas tortiles ad ipsas fundas.

15 Item facito sacrum ' pectorale ' juris, opere artificiosissimo, sicut opus amiculi facito illud: ex auro, hyacinthino, & purpureo, & coccineo dibapho, & nativo xylino internexo facito illud.

16 Quadratum esto, duplicatum: spithămæ unius longitudine sua, & spithamæ unius latitudine sua.

17 Et inserito ei [e] insitivos lapides, lapides ordinibus quatuor: ordo, pyrŏpus, topazius, & Smaragdus, hic ordo primus esto.

18 Hic autem ordo esto secundus, Chrysoprăsus, sapphirus, & adamas.

19 Et hic ordo tertius, cyănus, & Achătes, & amethystus.

20 Hic denique quartus ordo, beryllus thalassius, & Sardius, & Jaspis: impacti fundis aureis sunto insitionibus suis.

21 Hi autem lapides sunto cum nominibus filiorum Jisraëlis duodecim secundum nomina eorum: sculpturis *tanquam* sigilli secundum cujusque nomen sunto pro duodecim tribubus.

22 Et aptato ad illud pectorale sacrum catenas [f] æquabiles, opere tortili, ex auro puro.

23 Factisque pro illo sacro pectorali duobus annulis aureis, ponito duos illos annulos in duabus extremitatibus pectoralis illius sacri.

24 Tunc indens duas illas *catenas* tortiles aureas duobus istis annulis, in extremitatibus pectoralis illius sacri:

25 Duas verò alias extremitates illarum duarum tortilium *catenarum* indens duabus illis fundis, apponito humeralibus ipsis amiculi, *pectorale* ante faciem ejus.

26 Factos quoque duos annulos aureos indito ' duabus extremitatibus illius sacri pectoralis, ' intrinsecus, in ora ejus quæ *est* ad latus ipsum amiculi.

27 Similiter factos duos annulos aureos indito duobus ' humeralibus ipsius amiculi infernè, ante faciem ejus e-regione *alterius* commissuræ ejus: ' a superiore parte cingulæ ipsius amiculi.

28 Ita attollunto pectorale illud sacrum annulis suis ad annulos illos amiculi vitta hyacinthina, ut incumbat ipsi cingulæ amiculi: neque separator pectorale hoc sacrum ab illo amiculo.

29 Ut portet Aharon nomina filiorum Jisraëlis in sacro illo pectorali juris supra cor suũ, cùm ingredietur in ipsum sanctum, in monimentum coram Jehova jugiter.

30 Deinde ponito in sacro illo pectorali juris ' Urim & Tummim, quæ sint supra cor Aharonis cùm ingredietur coram Jehova: sic portabit Aharon jus filiorum Jisraëlis supra cor suum coram Jehova jugiter.

31 Item facito ' pallium ipsius amiculi, totum hyacinthinum:

32 ' In cujus medio esto os *transmittendo* capiti ejus: limbus esto ori illius circumquaq; opere [g] textili, velut os loricæ esto illi, ne laceretur.

33 Et facito in fimbriis ejus malogranata hyacinthina, & purpurea, & coccinea dibapha, in fimbriis ejus circumquaq;, & tintinnabula aurea inter illa circumquaque:

34 Tintinnabulum aureum, deinde malogranatum, tintinnabulũ aureum, deinde malogranatum, in fimbriis illius pallii circumquaque.

35 Hoc esto super Aharonem cùm ministrabit: ' ut audiatur sonus ejus, ' cùm ingredietur ipsum sanctum coram Jehova, & cùm egredietur, neque moriatur.

36 Item facito bracteam ex auro puro: & insculpito ei sculpturis *tanquam* sigilli, Sanctitas Jehovae.

37 Quam appones cum vitta hyacinthina, ita ut sit super ipsam cidărin: e-regione anterioris partis ipsius cidaris esto.

38 Sic esto super frontem Aharonis, ut ' auferat Aharon iniquitatem rerum sacrarum quas consecraverint filii Jisraëlis, omnium donorum, rerum consecratarum ab illis: esto ergo super frontem illius jugiter, [h] ut sit benevolentia erga illos coram Jehova.

39 Item tessellatam facito tunicam illam e nativo xylino, facito quoque cidarin e nativo xylino: baltheum verò facito opere Phrygiano.

40 Filiis autem Aharonis facito ' tunicas,

a Heb. *sapientibus corde, quorum replevero illud spiritu sap.*

b Heb. *tessella.*

5 *Illi*] industrii artifices, de quibus ver. 3.

Aurum illud] id est, de auro illo, ut hęc quoque sacerdotalia ornamenta ex eo, præter superiora faciant.

6 *Amiculum*] ornamentum humerale a lumbis ad summos humeros pertingens, summi Sacerdotis tantùm, quatuor alas in quatuor extremitatibus habens: quarum superiores super humeros flexæ pectorale catenulis aureis sustinebant, inferiores verò ad latera Sacerdotis flexę per annulos inferiori pectoralis parti conjungebantur. Confer hęc cum cap. 39. infrà.

7 *Humeralia*] id est, superiores alæ sive cingulæ.

Duabus] dextera & sinistra.

8 *Cingula*] superiores & inferiores alæ.

Quæ in eo] discretionis causa, ne hæ singulæ pro baltheo accipiantur: erat enim baltheus separatus, istæ verò amiculo continentes.

c Heb. *secundum nativitates illorum.*

11 *Sculpturis*] id est, cujusmodi cælaturis signatorii annuli sculpi solent.

d Heb. *insculpito duos lapides illos super nomina, &c. Hypallage.*

15 *Pectorale*] hæc veluti anterior pars amiculi, qua sacerdotis pectus tegebatur, quatuor annulis aureis ex quatuor suis angulis vitta hyacinthina alis amiculi, (de quibus suprà) alligabatur.

Juris] nam eo induebatur summus Sacerdos consulentibus Deum de jure responsurus. Numb. 27.21. Hhezræ 2.62. & Nechemjæ 7.65.

e Heb. *implementũ lapidum.*

f Heb. *æqualitatis.*

25 *Ejus*] summi sacerdotis, cujus tegebat pectus.

26 *Duabus*] nimirum inferioribus.

Intrinsecus] in interiore pectoralis parte, ut commissura annulorum lateret sub angulis ejus, & pectorale insideret cingulis amiculi, quoties constringebantur: infra ver. 28.

27 *Humeralibus*] i. ὑπομασχαλίαις, subaxillaribus, duabus cingulis inferioribus, quæ etiam humerales dicuntur: catachresis.

A superiore] nam ita commodius sub interiore pectoralis parte vitta constringebatur, cùm extremitas cingulę ei subjiceretur.

30 *Urim*] quæ & qualia fuerint non constat: Certum autem est non numerari inter ea quæ artificibus commissa sunt facienda, sed Moschi soli a Deo data ut ea sacro pectorali inderet: prout fecisse legimus Levit. 8.8. ac propterea fortasse suprà ver. 16. jussit Deus pectorale fieri duplicatum, ut Urim & Tummim intus reponerentur, & ab utraque parte laterent.

31 *Pallium*] cui immediate amiculũ imponebatur.

32 *In cujus*] tam longitudinis quam latitudinis, ut æquè penderet ab anteriore & posteriore parte: erat autem a lateribus apertum, & sine manicis.

g Heb. *textoris.*

35 *Ut audiatur*] pulsante ea crurum motu, nam eousque protendebatur pallium.

Cùm ingredietur] id est, cùm administrabit, & munere suo fungetur, ut Num. 27.17. Deut. 31.2. & 1. Chron. 27.1. & 2. Chron. 1.10. Act. 1. 21.

38 *Auferat*] non in persona sua, sed in summo Pontifice Christo, quem typicè referebat: notantur enim hîc duo beneficia solius Christi, remissio peccatorum, & reconciliatio ęternaque benevolentia, quæ ver. eodem subjicitur.

h Heb. *in benevolentiam.*

40 *Tunicas*] quæ etiam in historiis sacris vocantur amicula, ut 1. Schem. 2. 18. & 28. & 14.3. & 22.18.

& facito eis baltheos: tiaras quoque facito eis ad gloriam & ad ornatum.

41 Deinde induito illis Aharonem fratrem tuum & filios ejus cum eo: & ungens eos [i] consecrato ministerium eorum, ac sanctificato eos, ut sacerdotio fungantur mihi.

42 Fac quoque eis femoralia linea ad tegendum [k] carnem nudam: a lumbis usq; ad *ima* femina sunto.

43 Et sunto super Aharonem & super filios ejus, cùm ingredietur tentorium conventus, aut cùm accedent ipsum altare ad ministrandum in sancto, ne ferentes [l] iniquitatis pœnam moriantur: statuto perpetuo ei & semini ejus post eum.

i Hebr. *impleto manum eorum, pro consecrato, ut infrà 32. 29.*

k Heb. *carnem nuditatis.*

l Heb. *iniquitatem, ut Gen. 4. 13.*

Caput XXIX.

Deus legem de consecratione sacerdotum, & portione eis eroganda ex eucharisticis Jisraëlitarum oblationibus sancit. Jugia sacrificia matutina vespertinaq; instituit: promissionem de sua præsentia confirmat, eaq; se populum, locum, ministros, & cultum sanctificaturum pollicetur.

1 Hoc autem illud *est* quod facies eis, sanctificando eos ut sacerdotio fungantur mihi: accipito juvencum [a] subrumum & arietes duos [1] integros:

2 Et [2] panes azymos, placentasque azymas mistas oleo, & lagana azyma uncta oleo, e simila tritici facito ea.

3 Positisque iis in canistro uno, admoveto ea in ipso canistro, similiter juvencum illum & duos arietes.

4 Tum jubeto Aharonem & filios ejus accedere ad portam tentorii conventus, & lavato eos [4] aqua.

5 Deinde accipiens vestimenta [5] illa, induito Aharonem tunica & [5] pallio amiculi, amiculoque ac pectorali sacro, quæ accinges per cingulam amiculi.

6 Et imposita cidari capiti ejus, aptato [6] coronamentum sanctum super illam cidarin:

7 Acceptumque [7] oleum unctionis fundito super caput ejus: sic unxeris eum.

8 Posteà filios ejus jubens accedere, induito eos tunicis:

9 Et cingito illos baltheo, Aharonem & filios ejus, & alligato [9] his tiaras, ut sit eis sacerdotium decreto perpetuo: sic [b] consecraveris ministerium Aharonis, & ministerium filiorum ejus.

10 Tum admoveto juvencum illum ante tentorium conventus, nitente Aharone & filiis ejus manibus suis super caput illius juvenci:

11 Et jugulato juvencum illum coram Jehova, ad ostium tentorii conventus.

12 Deinde accipiẽs de sanguine illius juvenci, imponito cornibus altaris digito tuo: totum autem reliquum sanguinem effundito versus fundamentum altaris.

13 Accipiens quoq; totum adipem qui operit intestina, & reticulum *quod est* super jecur, ambosque renes ejus & adipem qui *erit* super illos, adoleto super illud altare.

14 Carnem verò illius juvẽci, & pellem ejus, fimumq; ejus igne comburito extra castra: [14] [c] oblatio est pro peccato.

15 Postea arietum illorum unum accipito: & nituntor Aharon & filii ejus manibus suis super caput istius arietis.

16 Jugulatoque ariete isto, acceptum sanguinem ejus inspergito altari circumquaque:

17 Arietem verò ipsum dividito in membra sua, cumque laveris intestina ejus & crura ejus, apponito membris ejus & capiti ejus.

18 Sic adoleto arietem istum totum in ipso altari, [18] holocaustum est Jehovæ: odor [d] gratus, igne absumendũ sacrificium Jehovæ est.

19 Accipito quoq; arietem illorum alterum, nitente Aharone & filiis ejus manibus suis super caput illius arietis:

20 Jugulatoq; ariete isto, acceptum sanguinẽ ejus imponito infimæ auriculæ Aharonis, & infimæ auriculæ filiorũ ejus dexteræ, & pollici manus eorum dexteræ pollicique pedis eorum dexteri: inspergito verò reliquum sanguinem altari ipsi circumquaque.

21 Tum accipiens de illo sanguine qui erit super altare & de oleo illo unctionis, inspergito Aharonem & vestimenta ejus, filiosque ejus & vestimenta filiorum ejus cum eo: ita sanctus erit ipse vestimentaque ejus, atque filii ejus & vestimenta filiorum ejus cum eo.

22 Deinde accipiens ex isto ariete adipem cũ cauda, adipem quoque tegentem intestina, & reticulum jecoris, ambosq; renes, & adipem qui *erit* super eos, & armum dexterum (nam [22] aries [e] consecrationum est)

23 [23] Tractam quoq; panis unam, & placentam panis cum oleo unam, laganumq; unum ex canistro illo azymorum quod erit corã Jehova:

24 Imponito hæc omnia manibus Aharonis, manibusque filiorum ejus, [24] & agitato illa agitatione coram Jehova.

25 Posteà accipiens illa e manu eorum, adoleto in ipso altari super holocaustum, in odorem gratum coram Jehova, sacrificium igne absumendum Jehovæ.

26 Accipito verò pectus ipsum ex ariete consecrationum qui *erit* pro Aharone, cùm agitaveris illud agitatione coram Jehova, [26] & cedito tibi in partem.

27 Sic sanctificato pectus illud agitationis armumque [27] elationis, quod agitatum & qui elevatus fuerit, ex ariete consecrationum, ex *eo* qui *fuerit* pro Aharone, & ex *iis* qui *fuerint* pro filiis ejus.

28 [28] Et cedito Aharoni & filiis ejus statuto perpetuo, *in sacrificiis oblatis* a filiis Jisraëlis cùm elatio erit: nam elatio a filiis Jisraëlis ex sacrificiis eucharisticis eorum, elatio, *inquam*, eorum Jehovæ *erit*:

29 Vestes autem sacræ quæ *fuerint* Aharonis, sunto filiorum ejus post eum, [29] ad ungendum indutos eis, & ad consecrandum in eis ministerium illorum.

30 Septẽ dies induito eas qui sacerdos *fuerit* pro eo ex filiis ejus, qui ingressurus erit in tentoriũ convẽtus ad ministrandũ in sancto.

31 Arietem autem istum consecrationum accipiens, coquito carnem ejus [31] in loco sancto.

32 Et comedito Aharon & filii ejus carnem istam arietis, & panem illum qui *erit* in canistro, ad portam tentorii conventus:

33 Comeduntó, *inquam*, ista ii pro quibus expiatio facta fuerit, ad consecrandum ministerium eorum, ad sanctificandũ eos: [33] extraneus autẽ ne comedito, nam res sancta sunt.

34 Quòd

a Heb. *filium bovis, id est, nondum depulsum a lacte.*

1 *Integros*] omni vitio carentes, ut suprà 12. 5. Levit. 22. 20.

2 *Panes*] Placentas sine oleo, Levit. 8. 26.

4 *Aqua*] nõ quavis, sed ex labro sancto, infrà 30. 18.

5 *Illa*] de quibus cap. 28. ut nominatim subjiciuntur.

Pallio amiculi] vide suprà in 28. 31.

6 *Coronamentum*] bracteam auream, de qua suprà 28. 36. ut explicat Mosche Levit. 8. 9.

7 *Oleum*] de quo infrà 30. 22.

9 *His*] filiis: nam pater tiaræ loco habebat cidarin, ut suprà ver. 6. vide suprà 28. 40.

b Heb. *impleveris manum, ut suprà 28. 41. quemadmodum aries impletionum dicitur infrà ver. 22. sic deinceps.*

14 *Oblatio*] ac proinde comburenda extra castra, Levit. 4.

c Heb. *peccatũ est: metonymia.*

18 *Holocaustum*] totum pro ritu adolendum Deo, Levit.

d Heb. *quieti, id est, oblatio grata, ut Gen. 8. 21. sic deinceps.*

22 *Aries*] & hic ritus requiritur in isto sacrificiorum genere, Levit. 7. 18.

e Heb. *impletionum: vide suprà ver. 9. sic deinceps.*

23 *Tractam*] sic vocat Cato quam vulgus tortam.

24 *Et agitato*] a dextra in sinistram, & contrà.

26 *Et cedito*] tu qui Aharonem & filios consecrans summi sacerdotis munus obis.

27 *Elationis*] id est, sursum extollẽdi, antequã comedatur.

28 *Et cedito*] regula est in futurum de sacerdotum jure, ut Levit. 7. 18. & 10, 14.

29 *Ad ungendũ*] id est, ut cùm ungẽdi fuerint & cõsecrandi successores, induãtur illis, quemadmodum Aharon & filii ejus: statuit enim perpetuam rationem consecrandi sacerdotes.

31 *In loco sancto*] in porta tentorii conventus, ubi coquenda & comedenda erat, infrà ver. 32. & Levit. 8. 31.

33 *Extraneus*] qui ex familia Aharonis non est.

34 Quòd si reliquum fiet de ista carne consecrationum aut de pane isto, usque mane, tū comburito quod reliquum factum fuerit igne, ne comeditor, nam res sancta est.

35 Facito itaque Aharoni & filiis ejus sic, secundum omnia quæ præcepi tibi: septem diebus consecrato ministerium eorum.

36 Juvencum verò pro peccato parato quolibet die ad [a] expiationes, & [a] peccato inspergito altare expiationem faciens in eo, [a] postquam unxeris illud ad sanctificandum illud.

37 Septem diebus expiato super illo altari, & sanctificato illud: sic esto illud altare res [a] sancta sanctarum, [a] quicquid tetigerit altare illud, sanctum esto.

38 Hoc quoque *est* quod [f] offeres in isto altari, agnos anniculos binos quoq; die jugiter.

39 Horum agnum unum offerto mane, & agnum alterum offerto [a] inter duas vesperas.

40 Præterea [a] decimam Ephę similæ, mistæ quartâ [a] hinis olei tusi, & libamen quartam hinis vini, in quemlibet agnum.

41 Agnum verò alterum offerens inter duas vesperas, secundum oblationem matutinam, & secundum libamen ejus facito ei, in odorem gratum, sacrificium igne absumendum Jehovæ.

42 ‖ Holocaustum juge esto generationibus vestris, [a] intra portam tentorii conventus coram Jehova, ubi conveniam vobiscum [a] alloquendo te ibi.

43 Conveniam autem illuc cum filiis Jisraëlis, ut [a] sanctificetur [a] gloriâ meâ:

44 Sanctificabo enim tentorium conventus & altare ipsum, Aharonem etiam & filios ejus sanctificabo, ut sacerdotio fungantur mihi:

45 Et habitabo [g] inter filios Jisraëlis, ac ero illis in Deum:

46 Experienturque me esse Jehovam Deum suũ, qui eduxi ipsos e terra Ægypti, ut habitem inter ipsos: ego *sum* Jehova Deus eorum.

36 *Expiationes*] Aaronis, filiorum, & altaris. *Peccato*] sanguine sacrificii pro peccato, Levit.8.15. synecdoche. *Postquam unxeris*] ut mandatur infra 30.28. & 40.10. vide Levit.8.11. 37 *Sancta Sanctarum*] sanctissima, vide Gen 9.25. & infra 30.32. *Quicquid tetigerit*] hoc est, adeò sanctum esto, ut quidvis contactu ejus sanctificetur: huc respicit Christus Pharisæos redarguens, Matt. 23. 18. f Heb. *facies*, *& sic deinceps*. 39 *Inter duas vesp.*] vide supra. 12.6. 40 *Decimam Ephe*] homerem, de quo supra 16.37. *Hinis*] mensuræ liquidorum tantum capientis quantum 72. ovorum gallinaceorum testæ: est ergo quarta hinis quãtum capiunt 18. ovorum testæ, id est, dimidium congii. ‖ *Num*.28. 3. 42 *Intra portam*] nam in ea tabernaculi parte collocandum erat altare, & offerenda sacrificia: vide infra 40.29. *Alloquendo te*] q.d. per te filios Jisraëlis conveniam. 43 *Sanctificetur*] Jisraël. *Gloriâ mea*] id est, per me, non per unctionem, aspersionẽ, aut quidvis aliud: nam externa illa omnia adhibebantur, ut veræ sanctificationis symbola. g Heb. *in medio*, *ut versic. seq.*

CAPUT XXX.

Altare suffitus, usus & locus ejus describitur: semisicli argentei capitatio maribus vigesimum annum attingentibus superantibusq; ad tabernaculi extructionem imperatur: unguenti suffitusq; sacri confectura & usus præscribitur, & ne ad alios usus adhibeantur severè prohibetur.

1 FACITO etiam altare, [a] thymiaterium suffitus, e lignis Schittim facito illud.

2 *Unius* cubiti longitudine sua, & cubiti latitudine sua, quadratum esto, & duorum cubitorum altitudine sua: [a] ex ipso cornua ejus *sunto*.

3 Et obducito illud auro puro, [a] tectum ejus & latera structuræ ejus circumquaq; & cornua ejus: facitoque ei limbum aureum circumquaque.

4 Deinde binos annulos aureos faciens ei, infrà limbum ejus juxta binos angulos ejus aptato ad duo latera ejus, quod erit [a] in sedes vectibus, ad portandum illud eis.

5 Facito autem ipsos vectes e lignis Schittim, & obducito eos auro.

6 Et ponito illud ante velum quod *erit* ante arcam testimonii, e-regione operculi propitiatorii illius quod *erit* supra testimoniũ, quo conventurus sum tecum:

7 Ut adoleat super illud Aharon suffitum aromatum, unoquoque mane, cùm aptaverit lucernas, adoleat illum,

8 Similiter cùm accenderit Aharon lucernas inter duas vesperas, adoleat illum: suffitus jugis coram Jehova per generationes vestras *esto*.

9 Ne imponite ei suffitum exterum, aut [a] holocaustum, aut oblationem: neque libamen libatote super illud.

10 Tantùm expiationem facito Aharon super cornua ejus semel [a] quotannis: e sanguine [a] sacrificii pro peccato *diei* expiationum semel quotannis expiationem facito in eo per generationes vestras: res sancta sanctarum est Jehovæ.

11 PRAETEREA allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

12 [a] Cùm recensebis singula capita filiorum Jisraëlis per numerandos eorum, tum danto quisque [a] redempturam [b] vitæ suæ Jehovæ, numerando eos, ut non sit in eis plaga cùm numerabis eos.

13 Hoc danto, [a] quisquis transit in numeratos, dimidium sicli [a] prout est siclus sacer ([a] viginti obolorum *est* hic siclus) dimidium sicli oblationem Jehovæ.

14 Quisquis transit in numeratos a nato viginti annos & suprà, dato oblationem Jehovæ.

15 Qui dives est, ne augeto, & qui tenuis est, ne diminuito de dimidio sicli, dando oblationem Jehovæ, ad expiandum animas vestras.

16 Accipiens autem pecuniam istam expiationum a filiis Jisraëlis, reponito eam [a] ad ministerium tentorii conventus: eritque filiis Jisraëlis in monimentum coram Jehova, ad expiandum animas vestras.

17 ITEM allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

18 Facito etiam labrum æneum, & scapum ejus æneum ad lavandum; & ponito illud inter tentorium conventus & inter [a] ipsum altare, ac ponito ibi aquam:

19 Ut lavent Aharon & filii ejus ex eo, manus suas & pedes suos.

20 Cùm erunt ingressuri tentorium conventus, lavanto aqua ut non moriantur, aut cùm erunt accessuri ad ipsum altare, ut ministrent ut adoleant sacrificium igne absumendum Jehovæ:

21 Lavanto, inquam, manus suas & pedes suos

1 *Thymiaterium*] quotidiano usu ejus, etsi ibidem semel quotannis, & aliis in certis peccatorum generibus aspersione sanguinis fieret expiatio, infrà ver.10. Levit.4.7. 2 *Ex ipso*] vide suprà 27. 2. 3 *Tectum*] aream, summam ejus partem. 4 *In sedes*] ut suprà 25.27.

9 *Holocaustum*] nam ad hæc fuit institutum altare suprà 27.1. 10 *Quotannis*] die expiationum, decimo mensis septimi, Levit.16.18. & 23.37. 12 *Cùm recensebis*] Hebræi ferè omnes hoc mandatum non temporarium, sed perpetuum fuisse putant, ut ex collecta compararentur holocausta quotidiana, sacrificia in dies festos, & reliquæ oblationes pro toto cœtu: sed quia nusquam de anniversaria collecta legitur, verisimilius videtur mandatum fuisse Moschi ut semel tantùm fieret: primùm a fine, nam hæc capitatio ad expiationem populi recens ex Aegypto educti imperata est: secundò a verbis exemploque Moschis, qui neque hoc statutum perpetuum vocat ut cætera omnia, neq; deinceps repetiisse legitur, ne tum quidem cùm iteratò & tertiò populũ recẽsuit. Num.1. & 26. tertiò ab exemplo successorum omniũ, qui nusquam legũtur hanc capitationem imperasse: (Legitur quidem Joasch 2. Chron.24. exemplũ Moschis adhibuisse, ut extraordinariæ necessitati extraordinariâ collectâ consuleret: sed quod ibi scribitur, de anno in annum, &c. non ad pensitationem, ut vulgò putatur, sed ad assiduam templi instaurationem pertinet, ut quæ non esset unius anni opus: ut illud taceamus quòd diversũ fuit collectæ genus, quod apparet ex eo quòd cunctabatur Jojada eam colligere, & quòd deinde tanquam voluntaria oblatio in arcam sive cippum Ecclesiæ ab unoquoque pro arbitrio suo conjecta est) Postremò ab hujus collectæ usu: nam pecunia hæc in monimentum statuenda dicitur ver.16. hoc est, in ministerium tabernaculi quod manebat, non autem in res quæ consumuntur (qualia sacrificia erant) impendenda: ac propterea Nechemja legis studiosissimus observator Jisraëlitis postliminio reversis non legis autoritate sed ipsa æquitate fretus ad illum usum trientem sicli indixit Nechem.10.32. quod minimè omnium facturus erat si hac lege caveri intellexisset. *Redempturam*] pecuniam, quam offerri ab iis necesse est, si vitam salvam esse volunt: ideò sequitur, ut non sit in eis plaga. b Heb. *animæ suæ*. 13 *Quisquis transit*] a cœtu numerandorum ad cœtum numeratorum: dabatur enim a singulis transeuntibus dimidiatus siclus. *Prout est siclus sacer*.] duplò major communi. *Viginti obolorum*] est autem obolus tantum argenti quantum pendunt 16. grana hordei: itaque hic semisiclus pendebat 160. grana hordei. 16 *Ad ministerium ten.*] quod speciatim exprimitur infrà 38.25. 18 *Ipsum altare*] holocausti, de quo suprà 27.1. nam thymiaterium de quo ver.1. intra tentorium conventus ante velum sanctuarii erat collocandum, ver.6. quamobrem huic loco accommodari non potest.

ut

ut non moriantur: hoc eſto illis ſtatutum perpetuum, ipſi *Aharoni* & ſemini ejus per generationes eorum.

22 ITEM allocutus eſt Jehova Moſchen, dicendo,

23 Tu autem accipe tibi 'aromatum præſtantiſſimum, myrrhæ ingenuæ quingenta [c] *pondo*, & cinnamomi odarati dimidium ejus, ducenta quinquaginta: & calami odorati ducenta quinquaginta,

24 Et caſiæ quingenta, prout eſt pondus ſacrum, & olei olivæ 'hinem.

25 Et parato [d] ex illo oleum unctionis ſacræ, unguentum 'unguentariæ operæ 'unguentarii: oleum unctionis ſacræ eſto.

26 Eoque ungito tentorium conventus, & arcam ipſam teſtimonii,

27 Menſamque illam cum omnibus inſtrumentis ejus, & lychnuchum, ac inſtrumenta ejus, & altare ipſum ſuffitus,

28 Altare quoque holocauſti & omnia inſtrumenta ejus, labrumque & ſcapum ejus.

29 Ita ſanctificato illa, ut ſint res 'ſancta ſanctarum: quicquid tetigerit illa, ſanctũ eſto.

30 Aharonem quoque & filios ejus ungito: ita ſanctificato eos, ut ſacerdotio fungantur mihi.

31 Filios verò Jiſraëlis alloquitor, dicendo, oleum unctionis ſanctæ eſto hoc 'mihi per generationes veſtras.

32 Carnem hominis ne *quiſquam eo* ungito, aut ſecundum confecturam ejus ne facitote ſimile ei: 'res ſancta eſt, res ſancta eſto vobis.

33 Quiſquis conficiet ſimile ei, aut quiſquis imponet ex eo rei exteræ, utique 'excindetur e populis ſuis.

34 ITEM edixit Jehova Moſchi, accipe tibi aromata, ſtacten & [e] onychem & galbanum [f] 'nardi folia cum ſpicis & thus purum: pondus *unius* prout pondus *alterius eſto*.

35 Et parato ex eo ſuffitum, pigmentum opus pigmentarii, 'ſalitum, purum, ac ſanctum.

36 Contundenſque 'ex eo minutim, ponito ex eo 'coram ipſo teſtimonio in tentorio conventus quò conventurus ſum tecum: res ſancta ſanctarum eſto vobis.

37 At ſecundum hujus ſuffitus quem feceris confecturam ne facitote vobis: 'res ſancta eſto tibi, Jehovæ *eſt*.

38 Quiſquis fecerit ei ſimilem ad odorandũ eam, utique excindetur e populis ſuis.

23 *Aromatum præſtantiſſimum*] vel ſpeciem omnium præſtantiſſimam, hoc eſt, balſamum omnibus, ut Plinius loquitur, odoribus prælatum, quod ideò Arabibus dicitur Belſamin, quaſi dicas, dominium obtinens inter aromata: vel uniuſcujuſque generis, quod ſubjungitur, quicquid eſt præſtantiſſimum: harum prior interpretatio magis placet.

c *Eclipſis, quam ſupplevimus ex Onkelo Chaldæo.*

24 *Hinem*] bicongium: vide ſuprà 29. 40.

d Heb. *illud oleum: appoſitio, ut infrà ver.* 35.

25 *Unguentariæ*] i. artificioſiſſimè paratum.

Unguentarii] non tyronis ſed periti artificis.

29 *Sancta ſanctarum*] ſanctiſſima per ſe, & alias ſanctificans: vide Gen. 9. 25.

31 *Mihi*] ſoli, ut ad nullos alios uſus adhibeatur, aut fiat.

32 *Res ſancta*] q.d. ut res ſancta eſt mea inſtitutione, ita vobis eſto obſervatione.

33 *Excindetur*] vide Gen. 17. 14.

e *Vulgo blattam Byzantiam.*

f Heb. *aromata.*

34 *Nardi folia cũ ſpicis*] tribus modis ab Hebræis redditur: quidam hoc modo, ſtacten & onychem & galbanum *hæc* aromata, & thus, &c. alii, & galbanum illa aromata & thus, reſpicientes ad ea quæ nominata ſunt in ſuperiore confectura ver. 23. alii nardum interpretantur, ut nos fecimus: nardus enim, teſte Plinio lib. 12. natur. hiſt. cap. 12. præcipuus eſt in unguentis odoratis, ideoque generis nomen κατ' ἐξοχὴν obtinet. obtinet autem in plurali, quia non tantùm ſpica, ſed etiam foliis celebratur gemina dote, ut idem loquitur. 35 *Salitum*] ex ſimplice vocis etymo: etſi alii exponunt commixtum, condenſatum, fermentatum, metaphoricè. 35 *Ex eo*] ex paſtillis unguentariis ejus, qui non toti friabantur & contundebantur, ſed tantum quotidie quantum 'abſumendum erat. *Coram ipſo teſt.*] in altari ſuffitus, ſive thymiaterio, de quo ver. 1. 37 *Res ſancta*] vide ſuprà ver. 30.

CAPUT XXXI.

Deus nominatim præcipuos tabernaculi curatores facultate opificii a ſe inſtructos deſignat: & ne ſibi licere putent operi illi ſacro etiam in ſabbatho incumbere, præceptum de ejus obſervatione mortis excidiiq; pœna adjuncta repetit.

1 DEINDE allocutus eſt Jehova Moſchẽ, dicendo,

2 'Vide, nominatim vocavi Betzaleelem filium Uri filii Churis e tribu Jehudæ:

3 Quem 'implevi Spiritu Dei, *quod* ad peritiam & intelligentiam notitiamque & omnem artem,

4 Excogitandi [a] res induſtriè inventas, & operandi in auro & in argento & in ære,

5 Et artificio gemmario inſerendi, & artificio lignario, operandi qualibet arte.

6 Præterea ego ecce, addidi ei Aholiabum filium Achiſamaci e tribu Danis, & 'animo cujuſque [b] induſtrii indidi peritiam: ut faciant quæcunque præcepi tibi.

7 Tentorium conventus, & arcam 'pro teſtimonio ipſo, & operculum propitiatorium quod *erit* ſuper eam, & omnia inſtrumenta ipſa tentorii:

8 Menſamq; cum inſtrumentis ejus, & lychnuchum 'purum cum omnibus inſtrumentis ejus, & altare ſuffitus:

9 Et altare holocauſti cum omnibus inſtrumentis ejus, labrumque & ſcapum ejus:

10 Et 'veſtes miniſterii, & veſtes ſacras Aharonis ſacerdotis, ac veſtes filiorum ejus 'ad fungendum ſacerdotio:

11 Denique oleum unctionis, & ſuffitum aromatum pro ſanctuario: ſecundum omnia quæ præcepi tibi faciunto.

12 Præterea edixit Jehova Moſchi, dicendo,

13 Tu autem alloquere filios Jiſraëlis dicendo, 'veruntamen ſabbatha mea ſervatote: nam 'ſignum eſt inter me & inter vos per generationes veſtras, ad cognoſcendum me Jehovam eſſe qui ſanctifico vos.

14 Obſervate ergo ſabbathum, quia res ſancta eſt vobis: profanantium illud *quiſque* [c] omnino morti traditor, nam quicunque fecerit in eo opus, utique 'excindetur anima illa e medio populorum ſuorum.

15 Sex diebus fiet opus, at die quovis ſeptimo ſabbathum 'requies *eſt*, res ſancta Jehovæ: quiſquis fecerit opus die ullo ſabbathi, omnino morti traditor.

16 Obſervanto itaque filii Jiſraëlis ſabbathum ipſum, celebrando ſabbathum per generationes ſuas, fœdere [d] perpetuo.

17 Inter me & inter filios Jiſraëlis ſignum eſt in perpetuum: quia ſex diebus fecit Jehova cœlum & terram, die autem ſeptimo quievit & [e] 'recreavit ſe.

18 Tandem cùm abſolveret alloqui eum in monte Sinai, dedit Moſchi duas illas tabulas teſtimonii, tabulas lapideas ſcriptas 'digito Dei.

2 *Vide*] conſpira, ut ſcias cui erit hoc opus committendum.

3 *Implevi*] divinis donis quæ ſequuntur inſtruxi.

a Heb. *cogitationes: metonymia.*

6 *Animo cujuſque*] præter duos ſuperiores, qui fuerunt præcipui curatores operis: vide infrà 36. 1.

b Heb. *ſapientis corde.*

7 *Pro teſtimonio*] continendo: vide ſuprà 25. 16.

8 *Purum*] ex auro, puro ſuprà 25. 31.

10 *Veſtes miniſterii*] ſtragulas, hoc eſt, aulæa & vela tabernaculum veſtientia ſuprà 26. & infrà 36. & involucra quibus tegebatur menſa, arca, altare, & reliqua inſtrumenta ſacra, cùm deportanda erant. Num. 4. ſic infrà 35. 19.

Ad fungendum] quibus utentur cum fungendum erit ſacerdotio.

13 *Veruntamen*] q.d. tanti volo fieri ſabbatha mea, ut ne hoc opus quidem, quamvis ſacrum, in eis fieri velim.

Signum] documentum commune inter nos, mei, ut creatoris & ſanctificantis, veſtri autem, ut qui creati eſtis & ſanctificati: ideò ſubjungit, ad cognoſcendũ, q.d. quod obſervari jubeo ut ejus obſervatione hæc cognoſcatis.

c Heb. *moriendo morti traditor, ut infrà ver.* 15.

14 *Excindetur*] vide Gen. 17. 14.

15 *Requies*] ſuprà 16. 26.

d Heb. *ſeculi.*

e Heb. *reſpiravit, ut ſuprà* 23. 12.

17 *Recreavit*] humanitus dictum.

18 *Digito Dei*] id eſt, non artificio humano, ſed divinitus ſculptas, ut 32. 16. nam ſecundas de quibus infrà 34. 1. paravit Moſche.

CAPUT XXXII.

Jiſraëlitæ Moſche tardante vitulum ſibi in Deum conflantes, iram divinam graviſſimè contra ſe provocant: qua demum mitigata revertens Moſche, eos verbis & factis ſeverè caſtigat.

1 CUM autem videret 'populus admodum differre Moſchen deſcendere ex ipſo monte: congregatus populus ad Aharonem

1 *Populus*] magna pars populi: ſynecdoche: nam illi quos Moſche armavit contra idololatras ver. 26. non ſunt in idololatris numerãdi, teſte Apoſtolo 1. Cor. 10.

Aharonem, dixerunt ad eum, [a] age, fac nobis Deos, qui anteeant nobis, jam enim viro illo Mosche, qui eduxit nos e terra Ægypti, quid factum sit ignoramus.

2 Quibus edixit Aharon, rumpentes detrahite inaures aureas quæ *sunt* in auribus uxorũ vestrarum, filiorum vestrorum, filiarumque vestrarum: & afferte ad me.

3 Rumpentes ergo detraxerunt sibi " totus ille populus inaures aureas, quæ *erant* in auribus suis, & attulerunt ad Aharonem.

4 Qui acceptum e manu eorum formavit illud certâ formâ, fecitque [b] ex eo vitulum fusilem: tum dixerunt, hi *sunt* dii tui Jisraël, qui eduxerunt te e terra Ægypti.

5 Quod videns Aharon, extruxit altare coram eo, proclamavitq; Aharon dicendo, festum Jehovæ cras *esto*.

6 Surgentes itaque postero mane obtulerunt holocausta & applicarunt eucharisteria: seditque populus ad edendum & bibendum, deinde surrexerunt ad ludendum.

7 Edixit verò Jehova Moschi, [c] abiens descende, nam " corrupit se populus tuus quem eduxisti e terra Ægypti:

8 Recesserunt " celeriter ab ea via quam præcepi illis, fecerunt sibi vitulum fusilem: & incurvantes se sacrificaverunt " ei, ac dixerunt, hi *sunt* Dii tui Jisraël, qui eduxerunt te e terra Ægypti.

9 Dixit etiam Jehova ad Moschen, " vidi populum istũ, quòd ecce populus [d] " dura cervice est.

10 Nunc igitur " sine me, ut accensa ira mea in eos consumam eos: efficiam verò te in gentem magnam.

11 Quamobrem deprecans Mosche faciem iratam Jehovæ Dei sui, dixit, " quare Jehova accenderetur ira tua in populum tuum, quem eduxisti e terra Ægypti, virtute magna & manu forti?

12 Quare loquerentur Ægyptii, dicendo, malo *animo* eduxit eos, ut occideret eos in istis montibus, & cõsumeret eos e superficie terræ? converte te ne accendatur ira tua, & pœniteat te istius mali quod proposuisti cõtra populum tuum.

13 Recordare Abrahami, Jitzchaki, & Jisraëlis servorum tuorum, quòd jurasti eis per te & promisisti eis, multiplicabo semen vestrũ tanquam stellas cœli: & totam hanc terram quam promisi dabo semini vestro, ut possideant in seculum.

14 Tum " pœnituit Jehovam istius mali, quod facturum se dixerat populo suo:

15 Et Mosche revertens descendit de monte illo cum duabus tabulis testimonii in manu sua: tabulis scriptis a binis paginis suis, hinc & inde erant scriptæ.

16 Erantque tabulæ istæ " opus Dei, & scriptura scriptura Dei erat insculpta tabulis.

17 Audiens autem Jehoschuhha sonum ipsum populi dum vociferaretur, dicebat ad Moschen, " sonus belli *est* in castris.

18 Qui dixit, non *est* sonus [e] quo strenui clamant, neque *est* sonus quo debiles clamant: sonum " cantantium ego audio.

19 Fuitque cùm appropinquans ad castra videret vitulum illum & choros, ut accenderetur ira Moschis, & abjiciens e manibus suis tabulas frangeret eas sub ipso monte.

20 Deinde accipiens vitulum illum quem fecerant " exussit igne, commoluitque donec minutum esset: dispergensq; in superficiem aquarum, jussit bibere filios Jisraëlis.

21 Dixitque Mosche ad Aharonem, quid fecit tibi populus iste, quòd induxeris super eum peccatum maximum?

22 Cui dixit Aharon, ne accendatur ira domini mei, tu nosti populum hunc [f] in malo jacere.

23 Dicentibus mihi, fac nobis Deos qui anteeant nobis: jam enim Mosche viro illo, qui eduxit nos e terra Ægypti quid factum sit ignoramus:

24 Dixi eis, cui *est* aurum? rumpentes detrahite vobis, dederuntq; mihi: quod ubi conjeci in ignem, prodiit vitulus iste.

25 Cùm ergo videret Mosche populum esse " nudatum, quòd " nudasset eum Aharon ad ignominiam subeundam " ab *inimicis* qui insurrecturi fuissent in eos:

26 Subsistens Mosche " in porta castrorum, edixit, quisquis *est* Jehovæ, ad me *aggregator*: sic aggregati sunt ad eum " omnes filii Levi.

27 Dixitque illis, sic ait Jehova Deus Jisraëlis, apponite quisque gladium suum femori suo: transite & redite per castra de porta in portam, ut occidatis quisque " fratrem suum, & quisque amicum suum, & quisque propinquum suum.

28 Quod facientibus filiis Levi secundum edictum Moschis, ceciderunt de populo illo, eo ipso die, ad tria millia virorum.

29 " Dixerat enim Mosche, [g] consecrate manum vestram hodie Jehovæ (nam *cõsecranda est* cuiq; contra " filium suum & fratrẽ suum) ut imponat vobis hodie benedictionem.

30 Fuit autẽ " postridie, cùm dixisset Mosche ad populum, vos peccastis peccato maximo, nunc itaque ascendam ad Jehovam, " fortè expiationem faciam pro peccato vestro:

31 Ut reversus Mosche ad Jehovam " diceret, utique peccavit populus iste peccato maximo, cùm fecerunt sibi Deos aureos.

32 Attamen nunc an condonare vis peccatũ eorum? nam si non *ita est*, " dele me nunc de libro tuo quem scripsisti.

33 Dixit verò Jehova ad Moschen, eum qui peccaret mihi, " delerem de libro meo.

34 Sed nunc abiens deduc populũ istum " quò dixi tibi, ecce " angelus meus præibit tibi: &" quo die visitaturus sum, visitabo adversus eos peccatum ipsorum.

35 " Quare cùm percuteret Jehova populum istum, *percutiebat* propter *id* quod fecit vitulo illi quem fecerat Aharon.

a Heb. *surge*.

3 *Totus*] de quo ver.1.

b Heb. *illud, vitulum fusionis, pro adjectivo conjugato, ut infrà ver.8.*

c Heb. *abi descende.*

7 *Corrupit*] idololatriâ suâ sibi exitium comparavit, effecitque ut non amplius habeatur pro populo meo: sic Deut.32.5.

8 *Celeriter*] post initũ fœdus, & promulgatum decalogum.

Ei] non mihi, licet verbo aliter præ se ferant, suprà ver.5.

9 *Vidi*] q.d. memoria repetens res ejus gestas ab exitu ex Ægypto, & cum facto hoc comparãs, indomitum esse statuo.

d Heb. *durus*.

Dura cervice] metaphora a juvencis refractariis.

10 *Sine me*] q.d. si me siveris neq; precibus averteris iram meam, cõsumam eos: humanitus dictum.

11 *Quare Jehova*] tribus argumentis deprecatur iram Dei, primum est a beneficiis antè collatis, quæ irrita essent si populus consumeretur: secundum a gloria Dei quam hostes obscurarent: tertium a promissionibus factis patribus, quarum fidem constare oporteat.

14 *Pœnituit*] ut Genes.6.6. id est, non consumpsit ut interminatus fuerat suprà vers.10. sed tribus millibus cæsis acquievit vers.28. pœnitentiaque populo imperata infrà 33.4. aspectabilem præsentiam suã a castris subduxit infrà 33.7. & sequentibus.

16 *Opus Dei*] vide suprà 31.18.

17 *Sonus belli*] nesciebat enim quid in castris gereretur, quia in monte substiterat suprà 24.13.

e Heb. *clamandi strenuitatem, neque sonus clamandi debilitatem, sonum cantandi.*

18 *Cantantium*] post crapulam coram vitulo ludentium, ver.6.

20 *Exussit*] deformavit liquefaciens igne: omnia hæc ad detestationem idololatriæ.

f Heb. *quòd in malo est. simile 1.Joan.5.19.*

25 *Nudatum*] gratia & præsidio Dei, quem adeò graviter offenderat.

Nudasset] præstando quod petebant, eosque in errore confirmando, ver.4. & 5. unde gravis in eum ira secuta est, Deut.9.20.

Ab inimicis] ut posteà evenit ab Hhamalekitis, Num.14.45.

26 *In porta*] cùm in tentorium extra castra se reciperet, infrà 33.8.

Omnes filii] nõ quidem omnes Levitæ, sed omnes qui aggregati sunt Levitæ erant, videlicet qui domi manentes se in idololatriã non projecerant, hoc enim nomine commendãtur Deut. 33.9. alioquin ex iis multi in idololatriam cum Aharone lapsi erant, ut apparet ex ver.29. & Deut.33.

27 *Fratrem suum*] q.d. nemini parcite, sed obvium quemq; sine exceptione occidite.

29 *Dixerat enim*] Ætiologia alacritatis Levitarũ, quòd à Mosche didicerant rem fore Deo gratissimam, sibique ac toti populo salutarem.

g Heb. *implete, ut suprà 28 41. & 29.9.*

Filium] ut suprà vers.27.

30 *Postridie*] quã strages edita est, & Mosche sermonem cum Deo habuit, de quo infrà toto cap.33.

Fortè] non dubitantis est, sed sollicitudinem exacuentis, gravitatem peccati ostendentis, & tamen aliqua gratiæ Dei expectatione erigẽtis, ut Jehoschu.14.12. & 1.Schem.14 7. Act.8.22.

31 *Diceret*] illo 40. dierum spatio, quo rursum jejunus in monte mansit, Deut.9.18. Est autem Paralepsis, qua reticens Mosche alias rationes quibus ad impetrandam populo veniam utebatur, colloquii finem duntaxat exprimit quo ipse erupit, cùm nihil aliis præstitisset: vide infrà 33. 32 *Dele me*] ne habeas me in tuorum numero, quos ad salutem prædestinasti: metaphora. 33 *Delerem*] Concessione inhibet ardens Moschis studium erga idololatras: q.d. si ut dicis ullus mihi delendus esset, pro summa mea justitia eum delerem qui peccavit. 34 *Quò dixi*] infrà 33.2. & 3. nam illa tempore præcesserunt. *Angelus*] de quo supra 23.20. *Quo die visitaturus*] q.d. etsi nunc tua intercessione manũ retraho, alio tamen tempore eos propter hoc peccatum castigabo, cùm me aliis peccatis irritaverint. 35 *Quare*] id est, alio tempore quoties novi peccati occasione populum puniebat, punivit quoque huius peccati nomine.

Caput XXXIII.

Populus iræ divinæ [a] sensu ad resipiscentiam per-

motus etiã externũ signis tam declarat: tũ precibus Moschis tandem venia impetratur.

1 EDIXERAT autem Jehova Moschi,[a] abiens ascende hinc tu & populus iste quẽ eduxisti e terra Ægypti, in terram quã juramento promisi Abrahamo, Jitzchako & Jahhakobo, dicendo, semini tuo dabo illam:

2 (Et mittam ante te Angelum, quo expellam Cenahhanæum, Emoræum, & Chittæũ, & Perizzæum, & Chivvæum, & Jebusæum)

3 In terram affluentem lacte & melle: sed non ascendam in medio tui, quia populus durus cervice es, ne consumam te in hoc itinere.

4 Et audiens populus verbum malum istud luctui se dederant, & non imposuerant ullus ornamentum suum sibi:

5 (Quia edixerat Jehova Moschi, edic filiis Jisraëlis, vos *estis* populus durus cervice, uno momento, si ascendero in medio tui, cõsumpsero te: nunc itaque depone ornamentum tuum a te, tunc cognoscam quid sim facturus te)

6 Sed spoliaverant se filii Jisraëlis quisque ornamento suo, procul a monte Chorebo.

7 Mosche verò acceptum tentorium suum tetendit sibi extra castra procul recedendo a castris, vocavitq; illud tentoriũ conventus: erat enim ut quisquis requirebat Jehovam, exiret versus tẽtorium conventus quod *erat* extra castra.

8 Fuit autem cùm exiret Mosche in tentorium illud, surgentesque totus populus starent quisque ad ostium tentorii sui, ut intuerẽtur tergum Moschis donec ingrederetur in illud tentorium:

9 Fuit verò, cùm ingressus esset Mosche in tentorium illud, ut descendens columna illa nubis consisteret ad ostium illius tentorii, & loqueretur cum Mosche.

10 Quamobrem videns totus populus columnam illam nubis consistentem ad ostium illius tentorii, surgebat totus populus ut incurvarent se ad ostium tentorii sui.

11 Alloquebatur autem Jehova Moschen facie ad faciem, quemadmodum alloqui solet quis amicum suum: redeunte verò ad castra *Mosche* cum ministro suo Jehoschuhha filio Nunis puero, non recedebat e medio illius tentorii.

12 Tum dixit Mosche ad Jehovam, vide, tu edicis mihi deduc populum hunc, intereà tu non indicasti mihi quẽ missurus eras mecũ: tu tamen dixisti, agnosco te nominatim, atque etiam invenisti gratiam in oculis meis.

13 Nunc ergo, si modò inveni gratiam in oculis tuis, indica mihi quæso vias tuas, ut agnoscam te eo quòd invenero gratiam in oculis tuis: consydera etiam gẽtem hanc populum tuum esse.

14 Quo dicente, facies mea præcederet ut quietem darem tibi?

15 Dixit Mosche ad eum, si facies tua non præcedet, ne jubeto nos hinc discedere.

16 Nam quanam re cognoscetur invenisse gratiam in oculis tuis me & populum tuum? nónne cùm ibis nobiscum? ita separabimur ego & populus tuus ab omni populo qui *est* in superficie terræ.

17 Dixit itaque Jehova ad Moschen, etiam hãc rem quam dixisti faciam: quia gratiam invenisti in oculis meis, & agnosco te nominatim.

18 Amplius dicenti *Moschi*, fac quæso videã gloriam tuam:

19 Dixit, ego faciam ut transeat tota bonitas mea ante faciem tuam, & inclamabo nominatim Jehova ante faciem tuam: attamen gratiosus ero cui fuero gratiosus, & miserebor cujus misertus fuero.

20 (Dicebat enim, non posses videre faciem meam, quia non potest videre me ullus homo dum vivit)

21 Et dixit Jehova, ecce locus apud me: ut consistas super istam rupem.

22 Erit autem cùm transibit gloria mea, ut ponam te in cavitate ipsa rupis, & obtegam te manu mea donec transivero.

23 Sed cùm amovero manum meam, videbis posteriora mea, facies autem mea videri non potest.

1 *Edixerat*] cùm ad primam illam precationem Moschis suprà 32.11. Deũ pœnituisset ejus mali, quod vers. 10. fuerat interminatus, vide suprà 32.14. nam totum hoc caput per hysterosin est superioris exegeticum.

a Heb. *abi, ascende.*

2 *Et mittam*] hæc diserte promisisse ulli patrum nusquam legitur, sed tamen reipsa promissionibus continentur, ut Gen. 46.3. cùm enim se daturum posteris promisit terram istorum populorum, omnino promisit fore ut illos expelleret.

3 *Non ascendam*] id est, nolo posthac signo aspectabili eos ducere, aut inter eos visibiliter residere, ut feci.

Durus] suprà 32.9.

Ne consumam te] quia nõ possum peccatis connivere, suprà 23.21.

4 *Verbum malum*] Deum gravissimè indignatum de populi excidio cogitasse, aliquantulum precatione Moschis mitigatum pœnitentiam publicam imperasse, & suam præsentiam aspectabilem subtrahere.

Non imposuerant] depositis pretiosis ornamẽtis, cilicio & cinere operti lugubri habitu incedebant.

5 *Tunc*] ratione habita resipiscentiæ tuæ certius aliquid statuam.

6 *Procul a monte*] quasi publicè profitentes se præsentia Dei indignos esse in Chorebo habitantis.

7 *Acceptum tentorium*] nam Deo nullum adhuc erectum fuerat, ac ne populo quidem imperatum. facit autem hoc Mosche ut populi peccatum ante oculos ejus exaggeret, & ne si in populo maneat colloquio Dei privetur, & plenæ reconciliationis actio abrumpatur, quandoquidem se Deus a castris subduxerat, suprà ver. 3. *Vocavitq;*] promulgavit omnibus qui Deum consulerent eorsum esse veniendum, unde nomen cõsecutum est tentorii conventus. 8 *Cùm exiret*] oraturus pro populo Deum ut iram plagasque suas cohiberet, de quibus suprà 32.25. & sequent. *Surgentesq;*] boni, qui Moschen pro ipsis intercessurum ita prosequebantur. 11 *Facie ad faciem*] id est, admodũ familiariter, ut sequentia exprimunt. *Puero*] id est, famulo, ut Gen. 37.2. & 41.12. erat enim tum quasi 53. annos natus. *Non recedebat*] Jehova scilicet, qui planè denunciaverat se non futurũ in medio populi, suprà ver. 3. 12 *Tu edicis*] suprà vers. 1. *Non indicasti*] id est, nihil dicis de columna ignis & nubis quibus hactenus duxeras nos, aut de tabernaculo ubi promiseras habitaturã gloriam tuam: sed quod interminatus es suprà vers. 3. jam reipsa præstas, quòd hic consistens omnino a castris abstines, vers. 11. *Agnosco te*] approbo te, & habeo rationem tui. 13 *Indica mihi*] id est, ostende te fore ducem nostrum.

Agnoscam] id [...] reipsa experiar & sentiam te præsentem esse.

14 *Facies*] aspectabilis præsentia mea, q.d. visne ita fieri? statui enim tibi gratificari.

18 *Fac quæso*] id est, promissionem tuam confirma hoc signo aspectabili.

Gloriam tuam] ipsissimam majestatem tuam ab imaginibus nudam, ad majorem mei cõfirmationem.

19 *Tota bonitas*] id est, gloria, ut ver. 18. & 22.

Gratiosus ero] opere & communicatione mei.

Cui fuero gratiosus] æterno decreto meo: & sic sequentia, q.d. neque omnino neque omnibus hoc tribuo, sed quibus, quando, & quãtum decretum est ab æterno: sic respondet Christus filiis Zebedæi, Matth. 20.23. Hunc locum Apostolus Rom. 9.15 a singulari causa ad universalem optimè accommodat.

20 *Dicebat enim*] altera recusationis causa, petentis personæ imbecillitas.

Dum vivit] in hac mortali vita.

22 *Obtegam te*] humanitus dictum, id est, velabo tibi oculos, ne videas gloriam meam quam humanus aspectus non fert. 23 *Posteriora*] aliquam gloriæ meæ imperfectam imaginem: quæ notitia cum ea comparetur qua quis hominem ex dorso, non autem de facie agnoscit: vide 1. Cor. 13.9 ad finem usque. *Facies mea*] ipsissima majestas mea retecta, ut suprà ver. 20.

CAPUT XXXIIII.

Deus populo infensus esse desinens novas tabulas lapideas dolari, & in mõtem ad se afferri jubet, quibus legem inscribat, & fœdus cum populo certis conditionibus renovet.

1 EDIXIT autem Jehova Moschi, dola tibi duas tabulas lapideas similes illis prioribus, ut inscribam istis tabulis eadem verba quæ fuerant in tabulis illis prioribus quas fregisti.

2 Et esto paratus in crastinum mane, ut ascẽdas ipso mane in montem Sinai, & sistaris mihi illic in vertice istius montis.

3 Sed ne quisquam ascendito tecum, etiamque ne quisquam conspicitor in toto isto monte: etiam pecudes aut armenta ne pascunto e-regione istius montis.

4 Cùm igitur dolasset duas tabulas lapideas similes illis prioribus, surgens Mosche ipso mane ascẽdit in montem Sinai, quemadmodum præceperat Jehova ei: acceptis in manu sua duabus tabulis lapideis.

5 Tum descendens Jehova in ipsa nube constitit cum eo ibi, inclamavitque nominatim, Jehova.

6 Transiens enim Jehova ante faciem ejus, inclamavit, Jehova Jehova, *Deus* fortis misericors, & gratiosus: longanimis, & multus benignitate ac fide:

1 *Similes*] forma & amplitudine.

2 *Esto paratus*] id est, hodie illas expedi, ut cras mane ascẽdas.

In vertice] in ea rupe, de qua suprà 33. 21. & 22.

5 *Jehova*] nubes ipsa, aspectabile signũ præsentiæ ejus.

Inclamavit] ut promiserat suprà 33.19.

6 *Jehova*] hac anaphora Mosche magis præsentia divinæ majestatis afficitur, ut se statim ad reverentiam humilitatemque componat, ut fecisse dicitur infrà ver. 8.

7 Custodiens

7 Custodiens benignitatem millibus, condonans iniquitatem & defectionem & peccatum: qui [a] ullo pacto non absolvit sontem, "visitans iniquitatem patrum in filios, & in filios filiorum, in nepotes & abnepotes.

8 Festinans autem Mosche, inclinato vertice in terram incurvavit se:

9 Et dixit, si nunc inveni gratiam in oculis tuis domine, eat quæso Dominus "in medio nostri: "nam populus durus cervice est, condonans autem iniquitatē nostram & peccatum nostrum comparasti nos in hæreditatem.

10 Qui dixit, ecce, ego "pango fœdus, coram toto populo tuo facturus sum "mirabilia, quæ non fuerunt patrata in tota terra & in omnibus gentibus: adeò ut videat totus hic populus (in cujus medio es) opus Jehovæ terribile esse, quod ego facturus sum erga te.

11 [b] Observa id quod ego præcipio tibi hodie: ecce ego expulsurus sum a facie tua Emoræum, & Cenahhanæum, & Chittæum, & Perizzæum, & Chivvæum, & Jebusæum.

12 "Cave tibi ne pangas fœdus cum habitatore illius terræ ad quam venturus es, ut nō sit "in laqueum in medio tui.

13 Sed altaria eorum demolimini, & statuas eorum frangitote, ac lucos eorum succiditote.

14 Nam non convenit te incurvare Deo alieno, Jehovæ enim nomen *est* "zelotes, *Deus* fortis zelotes est.

15 *Cave tibi inquam* ne pangas fœdus cum habitatore illius terræ: ne cùm scortabitur sectando Deos suos & sacrificabit Diis suis, invitet te, & comedas de sacrificio ejus:

16 Et accipias de filiabus ejus pro filiis tuis, cumque scortentur filiæ ejus [c] sectando Deos suos, efficiant ut scortentur filii tui sectando Deos ipsarum.

17 "Deos [d] fusiles ne facito tibi.

18 "Festum azymorum observato, septem dies vescitor azymis, quemadmodum præcepi tibi, constituto tempore, ipso mense Abib; quia ipso mense Abib egressus es ex Ægypto.

19 "Omne *masculum* aperiens vulvam, meum *est*: quare totius pecoris tui masculum separator, aperiens vulvam bovis aut parvæ pecudis.

20 [e] Asinæ autem aperientem vulvam redimito parva pecude, quòd si non redimes ipsum, decollato: omnem primogenitum filiorum tuorum redimito, neque comparento *ulli* coram me vacui.

21 Sex diebus operaberis, die autem septimo cessato: "in ipsa aratione & in messe cessato.

22 Etiam festum septimanarum [f] feriator tibi, *festum* primitiarum messis triticeæ: & festum collectionis " *in* revolutione cuiusque anni.

23 "Tribus vicibus quotannis, compareto omnis mas tuus ante conspectum domini Jehovæ Dei Jisraëlis.

24 Nam ejiciam gentes a conspectu tuo, & dilatabo terminum tuum: neque cōcupiscet quisquam terram tuam, cùm ascendes comparitur ante conspectum Jehovæ Dei tui ternis vicibus quotannis.

a Heb. *absolvendo non absolvit, subaudi, non absolvendum, q.d. ita misericors, ut maneas justus.*
7 *Visitans*] ut suprà 20.5.
9 *In medio nostri*] ut suprà 29.45. & sequentibus.
Nam populus durus] tres redduntur causæ hujus petitionis: prima, a conditione populi, cùm durus sit populus, tali moderatore eget: secunda, a natura Dei, qualem prædicaverat suprà ver. 6. & 7. tertia, a beneficiis præteritis, & fœdere quo populum in hereditatem asciverat.
10 *Pango fœdus*] acquiesco petitioni tuæ, & fœdus redintegro ea lege quam mox exprimam.
Mirabilia] comprehendit omnia, quæ in gratiam illius populi cùm toto illo itinere, tùm in possessione & conservatione terræ promissæ facturus erat: de quibus ver. 11. & 24.
b Heb. *observa tibi, id est, ut tibi bono sit.*
12 *Cave tibi*] conditiones fœderis quę a populo requirūtur.
In laqueum] ut suprà 23.33. & ver. 15. & 16. hic.
14 *Zelotes*] ut suprà 20.5.
c Heb. *post deos: sic deinceps.*
17 *Deos fusiles*] species pro genere, sūpta occasione a vitulo quem fuderat Aharon, supra 32. synecdoche.
d Heb. *fusuræ vel fusionis.*
18 *Festum azymorum*] fœderis ceremonię & exercitia repetuntur, de quibus suprà 23.
19 *Omne masc.*] ut suprà 13.2. 12. & seq.
e Heb. *asini, genere epicœno.*
21 *In ipsa aratione*] id est, tempora opportunissima, atq; in rebus humanæ vitæ summè necessariis opus intermittito ut sabbathum serves, suprà 31.13.
f Heb. *facito.*
22 *In revolutione*] respectu proventuū, Jubilæi, & remissionis terræ: vide suprà in 12.2.
23 *Tribus vicibus*] de quibus suprà 23. & Deut. 16.16.

25 ǁ Ne jugulando *fundito* cū fermentato sanguinem sacrificii mei: neq; pernoctato usq; mane sacrificium festi Paschatis.

26 Prima quæque, primitias terræ tuæ afferto in domum Jehovæ Dei tui: ne coquito hœdū in lacte matris suæ.

27 Tum edixit Jehova Moschi, scribe tibi verba hæc: quia [g] ex præstituto horum verborū pango tecum fœdus & cum Jisraële.

28 Itaque fuit ibi cum Jehova quadraginta dies & quadraginta noctes, cibū non comedit, & aquam non bibit: dum inscripsit tabulis verba fœderis hujus, decem illa verba.

29 Fuit verò descendente Mosche e monte Sinai (erant autem duæ illæ tabulæ testimonii in manu Moschis, cùm descenderet ex illo monte) "ut ignoraret Mosche splendidam esse factam cutem faciei suæ, cùm ille loqueretur secum.

30 Quamobrem videns Aharon & omnes filii Jisraëlis Moschen, quòd ecce splendida facta erat cutis faciei ejus, timebant accedere ad eum.

31 Sed revocante eos Mosche, reversi sūt ad illū Aharon & omnes principes in eo cœtu: & allocutus est eos Mosche.

32 Posteà demum accesserunt omnes filii Jisraëlis, quibus præcepit omnia quæ locutus fuerat Jehova secum in monte Sinai.

33 Donec autem absolvisset Mosche loqui cum eis, "imposuit faciei suæ velamen.

34 Cumq; veniret Mosche in conspectū Jehovę ad loquedū cū eo, amovebat illud velamen donec exiret: egressus verò sic eloquebatur filiis Jisraëlis id quod mandatum erat sibi.

35 Aspicientes enim filii Jisraëlis faciē Moschis, *videbant* splendidam factam esse cutem faciei Moschis: quapropter reponebat Mosche velamen illud super faciem suam, donec rediret locutum cum eo.

ǁ suprà 23.18.
g Heb. *secundum os, metonymia frequens.*
29 *Ut ignoraret*] vide 2. Cor. 3.
33 *Imposuit*] hujus interpretationis autorem Apostolum secuti sumus, 2. Cor. 3.7.

Caput XXXV.

Mosche sabbathi observatione inculcata oblationem a Deo imperatam indicit: eaq; collata a populo, artifices divinitus vocatos nominat.

1 Cùm ergo "congregasset Mosche totum cœtum filiorum Jisraëlis, edixit eis, hæ *sunt* illæ res quas præcepit Jehova ut faciatis.

2 "Sex diebus fiet opus, die autem unoquoque septimo, esto vobis *dies* sanctus sabbathum quietis Jehovæ: quisquis fecerit in eo opus, morte plectitor.

3 "Ne accenditote ignem in ullis habitationibus vestris, die ullo sabbathi.

4 Præterea allocutus est Mosche totum cœtum filiorum Jisraëlis, dicendo, hæc *est* illa res quam præcepit Jehova, dicendo:

5 "Accipientes ex *iis quæ* penes vos *sunt* oblationem Jehovæ, cujuscunq; [a] animus sponte moverit eum, afferto eam oblationē Jehovæ: aurum, & argentum, & æs,

6 Et hyacinthina, & purpurea, & coccinea dibapha, sive linum xylinū, sive *lanam* caprarū:

7 Et pelles arietum rubefactas, pellesque melium, & ligna Schittim,

8 Et oleum ad luminare, odoramentaq; ad oleum unctionis, & ad suffitum aromata illa:

1 *Congregasset*] suprà 34.32.
2 *Sex diebus*] Jisraëlitis oblationem & artificibus opus imperaturus, mandatum de sabbatho repetit, ea de causa quam attigimus suprà 31. 13.
3 *Ne accenditote*] eo die cultui meo tantùm incumbite, ac ne cibos quidem vobis necessarios parate: vide suprà 16. 24.
5 *Accipientes*] confer cum mandato Dei supra 25.2.
a Heb. *cor, sic deinceps.*

9 Et

9 Et lapides sardonychas & lapides [b] insitivos, pro ipso amiculo, & pectorali sacro.

10 * [c] Industrius autem ex vobis quisque, veniunto ut faciant quicquid præcepit Jehova:

11 Tabernaculum, tentorium ejus & tegmen ejus, ansulas ejus & asseres ejus, transtilla ejus, columnas ejus & stylobatas ejus:

12 Arcam ipsam, vectesque ejus, cum operculo propitiatorio, & velum * tegumenti:

13 Mensam & vectes ejus & omnia instrumenta ejus, & panis faciei *instrumenta*,

14 Lychnuchumque luminaris & instrumenta ejus, ac Lucernas ejus, & oleum luminaris:

15 Item altare suffitus & vectes ejus, & oleum unctionis, & suffitum aromaticum: & * tegmentum portæ ad portam tabernaculi:

16 Altare holocausti & cribrum æneum quod illi *erit*, vectes ejus, & omnia instrumenta ejus, labrum & scapum ejus.

17 Tapetes ocellatos atrii, columnas ejus, & stylobatas ejus, & * tegmentum portæ atrii:

18 Paxillos tabernaculi, & paxillos atrii, cum funibus suis:

19 * Vestes ministerii ad ministrandum in sancto, vestes sanctas Aharonis sacerdotis, & vestes filiorum ejus ad fungendum sacerdotio.

20 Tum egressi toto cœtu filiorum Jisraëlis, a conspectu Moschis,

21 Reversi sunt quisque quem * extulit animus ejus: & quemcunque spiritus ejus sponte movit, afferentes oblationem Jehovæ, ad opus tentorii conventus & ad totum * ministerium ejus, & ad vestes sanctas.

22 Et venientes viri cum mulieribus: [d] quemcunque sponte movit animus, afferebant *hæ quidem* fibulas & monilia & annulos & cingula pendula, omnia supellectilia aurea, omnis verò vir qui [e] offerebat, *offerebat* oblationem auri Jehovæ.

23 Item unusquisque quicquid præstò *fuit* penes se hyacinthinum, aut purpureum, aut coccineum dibaphum, sive linum xylinum, sive *lanam* caprarum, pellesque arietum rubefactas, & pelles melium afferebant.

24 Quisquis offerebat, oblationem argenti aut æris attulerunt *in* oblationem Jehovæ: & penes quoscunque præstò *erant* ligna Schittim, pro toto opere illius ministerii attulerunt.

25 Præterea singulæ mulieres industriæ neverunt manibus suis, attuleruntque netum hyacinthinum & purpureum & coccineum dibaphum & nativum xylinum.

26 Omnes etiam mulieres quas extulit animus earum *ad nendum* industriè, neverunt *lanam* caprarum.

27 Principes verò attulerunt lapides sardonychas & lapides insitivos, pro amiculo & pectorali sacro.

28 Et odoramentum & oleum, pro luminari & pro oleo unctionis, & pro suffitu aromata.

29 Omnes viri & mulieres, quos sponte movit animus ipsorum ad afferendum pro toto illo opere quod præceperat Jehova fieri, per Moschen, attulerunt filii Jisraëlis voluntariam oblationem Jehovæ.

30 Tum dixit Mosche ad filios Jisraëlis, videte, * vocavit Jehova nominatim Betzaleelem filium Uri filii Churis, e tribu Jehudæ:

31 Quem implevit Spiritu Dei, *quod* ad peritiam, ad intelligentiam & ad notitiam & ad omnem artem,

32 Ut excogitet res industriè inventas, & operetur in auro & in argento, & in ære,

33 Et in artificio gemmario ad inserendum, & in artificio lignario, operando omni arte [f] ingeniosissima:

34 Et animo ejus indidit ut docere possit, ipsi & Aholiabo filio Achisamaci e tribu Danis.

35 Implevit eos industria animi, ad faciendũ omne opus fabri, & opificis artificiosissimi, phrygionisque & texteris, in hyacinthinis & in purpureis & in coccineis dibaphis & in nativo xylino, facturos omne opus & excogitaturos res industriè inventas.

36 * Facito hæc Betzaleel & Aholiab, & omnis vir industrius, quibus indidit Jehova peritiam & intelligentiam ut sciant facere totum opus ministeriale sanctuarii, secundum omnia quæ præcepit Jehova.

b Heb. *impletionum, sic ver. 27.*

10 *Industrius*] vide suprà 31.6.

c * Heb. *sapiens corde: sic deinceps.*

12 *Tegumenti*] quo obtegebatur ingressus in sanctuariam.

15 *Tegmentum*] quo obtegebatur ingressus tabernaculi.

17 *Tegmentum*] quo obtegebatur ingressus atrii, de quo suprà 27.16.

19 *Vestes ministerii*] vide suprà 31.10.

21 *Extulit*] id est, excitavit ut non coactè sed liberaliter id faceret, ut planius sequentibus explicatur.

Ministerium ejus] id est, vasa & instrumenta sacra.

d Heb. *omnis voluntarius corde.*

e Heb. *agitabat, species pro genere, synecdoche, ut inf. 38.24 & 29. & Num. 8.11.*

30 *Vocavit*] de his vide suprà 31.2. & sequentibus.

f Heb. *excogitationis.*

36 *Facito*] hunc versum ad præcedentia pertinere, neq; ita interpretandum esse, adeò grammaticũ est, ut nihil suprà.

Caput XXXVI.

Artifices a Deo vocati ex oblata materia tabernaculum, operimenta, vela, asseres, columnas, stylobatasq; faciunt: & quia antè oblata materia satis erat, cavetur ne quid amplius ad hoc opus populus conferat.

1 VOCAVIT ergo Mosche Betzaleelem & Aholiabum, & omnem virum [a] industrium cujus [b] animo indiderat Jehova peritiam, quemcunque extulerat animus ejus, ut accederet ad opus illud ad faciendũ illud.

2 Qui cùm accepissent a conspectu Moschis omnem illam oblationem quam attulerant filii Jisraëlis pro opere ministeriali sanctuarii ad faciendum illud, tamen adhuc afferebant ad eum voluntariam oblationem [c] singulo quoque mane.

3 Quapropter venientes periti illi omnes qui faciebant totum opus sanctuarii, quisque ab opere suo quod ipsi faciebant:

4 Allocuti sunt Moschen dicendo, excedunt populus afferendo: plus satis *est* hujus administrationis pro illo opere quod præcepit Jehova faciendum.

5 Tum præcepit Mosche ut [d] proclamarent in castris, dicendo, ullus aut ulla ne faciunto deinceps opus ad oblationem sanctuarii: sic cohibitus est populus ne afferret.

6 Nam illius [e] rei erat satis illis pro toto hoc opere ad faciendum illud, [f] adeoque supererat.

7 Fecerunt itaque industrius quisque inter facientes hoc opus, tabernaculum illud e decem aulæis, xylino nativo internexo & hyacinthino & purpureo & coccineo dibapho, Cerubinis *referta*, opere artificiosissimo fecit ea.

8 Longitudo aulæi uniuscujusque viginti octo cubitorum, & latitudo quatuor cubitorũ cujusque aulæi, mensura eadem fuit omnibus his aulæis.

a Heb. *sapientem corde, sic deinceps.*

b Heb. *cordis.*

c Heb. *mane mane.*

d Heb. *facerent ut transiret vox.*

e Heb. *operis, ut Gen. 33.14.*

f Heb. *& superfuit.*

Confer hæc omnia cum mandato Dei suprà 26.

g Heb. [illegible]

9 Et conjunxit quinque aulæa unum ad alterum, & quinque aulæa conjunxit unum ad alterum.
10 Deinde fecit loramenta hyacinthina in ora aulæi primi ad extremitatem in commissura: similiter fecit in ora cujusvis aulæi ulteriore, in comissura secunda.
11 Quinquaginta loramenta fecit in aulæo primo, & quinquagena loramenta fecit in extremitate cujusque aulæi quæ *erat* in cõmissura secunda: continuerunt hæc loramẽta aulæa ipsa unum cum altero.
12 Factisq; quinquagenis ansulis aureis, conjunxit ista aulæa alterum alteri *inditis loramentis* in ipsas ansulas, ut esset ipsum tabernaculum unum.
13 Item fecit aulæa e *lana* caprina, ut essent tentorium super ipsum tabernaculum, undecim aulæa fecit illa.
14 Longitudo aulæi unius triginta cubitorũ, & quatuor cubitorum latitudo aulæi uniuscuiusque, mensura eadem *fuit* undecim aulæis.
15 Conjunxitq; horum aulæorum quinq; seorsim, & sex horum aulæorum seorsim.
16 Faciens enim loramenta quinquaginta *aptavit* oræ aulæi ulteriori in commissura secunda, & quinquagena loramenta aptavit oræ aulæi cujusque commissura secunda.
17 Similiter fecit ansulas æreas quinquagenas, ad conjungendum ipsum tentorium ut esset unum.
18 Præterea fecit tegmen ipsi tentorio e pellibus arietum rubefactis, & tegmen e pellibus melium supernè.
19 Item fecit asseres huic tabernaculo e lignis Schittim, arrectarios.
20 Denûm cubitorum longitudo asseris, cubiti verò & dimidii cubiti latitudo asseris uniuscujusque.
21 Binos cardines asseri unicuiq; scalari forma compositos unũ ad alterũ: sic fecit omnibus asseribus ipsius tabernaculi.
22 Fecit autem asseres istos huic tabernaculo: viginti asseres ad plagam Australem dextrorsum:
23 Et quadraginta stylobatas argenteos fecit sub viginti illis asseribus, duos stylobatas sub assere uno ad duos cardines ejus, & duos stylobatas sub assere altero ad duos cardines ejus.
24 Similiter in latere tabernaculi secundo ad plagam Aquilonalem, fecit viginti asseres:
25 Et quadraginta stylobatas eorum argenteos, duos stylobatas sub assere uno, & duos stylobatas sub assere altero.
26 Angulis autem ipsius tabernaculi ad occidentem, fecit sex asseres:
27 Duos præterea asseres fecit ad antas angulares ipsi tabernaculo, in utroque angulo:
28 Qui erant gemellipari inferne, pariterq; erant gemelliparę ad verticem suum inditi annulo uno: sic fecit utrique illorum pro duabus antis illis angularibus.
29 Sic erant octo asseres, & stylobatæ eorum argentei, sexdecim stylobatæ: g bini stylobatæ sub assere unoquoque.
30 Fecit etiam transtilla e lignis Schittim: quinq; pro asseribus primi lateris ipsius tabernaculi,
31 Et quinq; transtilla pro asseribus secundi lateris tabernaculi, & quinque transtilla pro asseribus tabernaculi ad utrumq; angulum *pertinentia* occidentem versus.
32 Fecit autem transtillum horum medianũ, quod transcurreret in medio ipsorum asserum, ab uno extremo ad alterum.
33 Asseres verò ipsos obduxit auro, & annulos eorum fecit ex auro *qui essent* sedes ipsis transtillis, obduxit quoque ipsa transtilla auro.
34 Item fecit velum illud ex hyacinthino, purpureo, & coccineo dibapho, & nativo xylino internexo, opere artificio sissimo fecit illud Cerubinis *refertum*.
35 Et factis ei quatuor columnis e Schittim obduxit eas auro, uncis earum aureis, fuditque eis quatuor stylobatas argenteos.
36 Item fecit tegumentum portæ ipsi tentorii ex hyacinthino & purpureo & coccineo dibapho, & nativo xylino internexo, opere Phrygiano:
37 Et columnas ejus quinque & uncos earum (obduxit tamen earum [h] epistylia, horumq; zonas auro) & stybolatas earum quinque, ex ære.

Caput XXXVII.

Betzaleel arcam, mensam, lychnuchum, thymiaterium, cum instrumentis ipsorum, oleum quoque unctionis, & suffitum aromaticum conficit.

1 ITEM fecit Betzaleel arcam illam e lignis Schittim: duûm cubitorum & dimidiati longitudine sua, & cubiti *unius* ac dimidiati latitudine sua, cubiti que *unius* ac dimidiati altitudine sua.
2 Eaq; obducta auro puro intrinsecus & extrinsecus, fecit ei limbum aureum circumquaque.
3 Et fudit ei quatuor annulos aureos ad quatuor impages ejus, ita ut duo annuli *essent* in latere ejus uno, & duo annuli in latere ejus altero.
4 Fecit quoque vectes e lignis Schittim, quos obduxit auro:
5 Et induxit vectes illos in annulos ad latera illius arcæ, ad ferendum arcam illam.
6 Deinde fecit operculum propitiatorium ex auro puro: duûm cubitorum & dimidiati longitudine sua, & cubiti *unius* ac dimidiati latitudine sua.
7 Fecit etiam duos Cerubinos aureos, continente opere fecit eos, e duabus extremitatibus ipsius operculi propitiatorii:
8 Cerubinum unum ab extremitate *una* hinc, & Cerubinum alterum ab extremitate *altera* inde: ex operculo propitiatorio fecit Cerubinos istos in duabus extremitatibus ejus.
9 Ita ut essent Cerubini illi passis alis sursum, obtegentes alis suis operculum ipsum propitiatorium, & facie sua *obversa* unius ad alterum, versus ipsum operculum propitiatorium facies Cerubinorum essent.
10 Item fecit mensam illam e lignis Schittim: duûm cubitorum longitudine sua, & *unius* cubiti

g Heb. *duo stylobatæ, duo stylobatæ.*

h Heb. *capita, id est, capitella.*

Confer hæc cum mandato Dei sup. 25.

cubiti latitudine sua, & cubiti unius ac dimidiati altitudine sua.

11 Et obduxit eam auro puro, fecitq; ei limbum aureum circumquaque.

12 Facta quoq; ei fascia palmari circumquaque, fecit limbum aureum fasciæ ejus circumquaque.

13 Et fudit ei quatuor annulos aureos, indiditque annulos ipsos in quatuor angulos, qui *erant* in quatuor pedibus ejus.

14 E regione ipsius fasciæ fuerunt illi annuli, sedes vectibus ad portandum mensam.

15 Fecitque vectes ipsos e lignis Schittim, & obduxit eos auro, ad portandum mensam.

16 Fecit quoque instrumenta illa quæ imponerentur mensæ, scutulas ejus & acerras ejus & scopulas ejus & scutellas quibus tegeretur, ex auro puro.

17 Item fecit lychnuchum illum ex auro puro: continente opere fecit lychnuchum illum, scapus ejus & *quisque* ramus ejus, lances ejus, mala oblonga ejus, & calyculi ejus ex ipso erant.

18 Sex autem rami egredientes e lateribus ejus, tres rami lychnuchi e latere ejus uno, & tres rami lychnuchi e latere ejus altero:

19 Tres lances speciem amygdalæ referentia in uno ramo malum oblongum & calyculus, & tres lances, speciem amygdalæ referentia in uno ramo malum oblongum, & calyculus: similiter sex illis ramis qui prodibant e lychnucho illo.

20 In ipso verò lychnuchi *scapo* quatuor lances, amygdalæ speciem referentia mala oblonga ejus & calyculi ejus:

21 Et malum oblongum sub duobus ramis ex eo *prodeuntibus*, & malum oblongum sub duobus ramis ex eo *prodeuntibus*, & malum oblongum sub duobus ramis ex eo *prodeuntibus*, *nimirum* sub sex illis ramis prodeuntibus ex ipso:

22 Mala oblonga eorum & rami eorum ex ipso, totus ille continente opere uno *fuit* ex auro puro.

23 Et fecit lucernas ejus septem, & forcipes ejus, & trullas ejus ex auro puro.

24 Talento auri puri fecit illum, & omnia instrumenta illius.

25 || Item fecit altare ipsum suffitus e lignis Schittim, unius cubiti longitudine sua, & unius cubiti latitudine sua, quadratum, & duûm cubitorum altitudine sua, ex ipso erant cornua ejus.

|| *Confer hæc cum mandato supra 30.*

26 Et obduxit illud auro puro, tectum ejus, lateraque ejus circumquaque, & cornua ejus, fecitque ei limbum aureum circumquaque.

27 Et binos annulos aureos fecit ei infra limbum ejus juxta binos angulos ejus, in duobus lateribus ejus, ut essent sedes vectibus ad portandum illud eis.

28 Fecit autem vectes ipsos e lignis Schittim, quos obduxit auro.

29 Fecit quoque oleum ipsum unctionis sanctæ, & suffitum aromaticum purum, opere pigmentarii.

CAPUT XXXVIII.

Betzaleel altare holocausti, labrum, atriumq; cum ipsorum instrumentis facit: deinde metallorum ad opus sacrum oblatorum summa recensetur, & quid ex unoquoq; factum sit ostenditur.

1 || ITEM fecit altare holocausti e lignis Schittim: quinque cubitorum longitudine sua, & quinque cubitorum latitudine sua, quadratum, & trium cubitorum altitudine sua.

|| *Confer cum mandato Dei supra 27.1.*

2 Fecitque cornibus ejus, super quatuor angulos ejus ex ipso fuerunt cornua ejus, & obduxit illud ære.

3 Fecit etiam omnia instrumenta ipsius altaris, lebetes & palas & crateras & fuscinulas & forcipes, omnia instrumenta ipsius fecit ex ære.

4 Et fecit illi altari cribrum opere *æreo*, reticulum æreum, sub *quo* ambitus illius *erat* ab ima parte usque ad medium illius.

5 Et fundens quatuor annulos indidit quatuor extremitatibus illius e regione cribri ænei, *ut essent* sedes vectibus illius.

6 Fecitq; vectes illos e lignis Schittim, quos obduxit ære.

7 Et induxit illos vectes in annulos ipsos in lateribus illius altaris ad portandum illud eis: cavum ex tabulis fecit illud.

8 || Itẽ fecit labrum illud chalybeum & scapum ejus chalybeum, e speculis mulierum turmatim convenientium, quæ turmatim conveniebat ad portam tentorii conventus.

|| *Confer cum 30. 18. supra.*
8 *Speculis mulierum*] oblatis à mulieribus, quæ studio pietatis turmatim accurrebant ad offerendum Deo.

9 || Item fecit illud atrium: ad plagam meridianam dextrorsum tapetes ocellatos illius atrii e xylino internexo, centum cubitorum.

|| *Confer cum cap. 27.9. supra.*

10 Columnas eorum viginti, & stylobatas earum viginti æneos, uncos illarum columnarum, zonasque illarum argenteas:

11 Similiter ad plagam Aquilonalem, centum cubitorum, columnas eorum viginti & stylobatas earum viginti æneos, uncos columnarum zonasque illarum argenteas:

12 Ad plagam verò occidentalem, tapetes ocellatos in quinquaginta cubitos, columnas eorum decem & stylobatas illarum decem, uncos columnarum zonasque illarum argenteas:

13 Et ad plagam anteriorem orientem versus, quinquaginta cubitorum,

14 Tapetes ocellatos in quindecim cubitos ab uno latere, columnas eorum tres & stylobatas illarum tres,

15 Et a latere altero, hinc & inde ad portam ipsius atrii, tapetes ocellatos in quindecim cubitos, columnas eorum tres & stylobatas illarum tres.

16 Omnes tapetes ocellatos ipsius atrii circumquaque, e xylino internexo,

17 Et stylobatas ad istas columnas æneos, uncos columnarum cum zonis earum argenteos, & obductionem epistyliorum earum ex argento: erant enim omnes columnæ atrii redimitæ zonis argenteis.

18 Tegumentum autem portæ ipsius atrii opere phrygiano, ex hyacinthino & purpureo & coccineo dibapho & nativo xylino internexo, cujus longitudo viginti cubitorum, altitudo verò in latitudine *tegumenti* quinque cubitorum, e-regione tapetium ocellatorum cujusque atrii:

19 Et columnas eorum quatuor cum ſtylobatis earum quatuor æneis, uncos earum argenteos, & obductionem epiſtyliorum earum cum zonis earum ex argento:

20 Omnes autem paxillos ad tabernaculum & ad atrium circumquaque æneos.

21 "Iſta *ſunt* numerata "ipſius tabernaculi, tabernaculi teſtimonii, quæ numerata ſunt [a] ex præſtituto Moſchis *ad* miniſterium "Levitarum, [b] opera Ithamaris filii Aharonis ſacerdotis:

22 Ex quibus Betzaleel filius Uri filii Churis e tribu Jehudę, fecit omnia quæ præceperat Jehova Moſchi,

23 Et cum eo Aholiab filius Achiſamaci de tribu Danis, faber quiſque & ingenioſus artifex, phrygioque in hyacinthino & in purpureo & in coccineo dibapho & in nativo xylino.

24 Totum illud aurū quod factum eſt ad iſtud opus in toto opere ſanctuarii: fuit ergo aurum [c] oblationis, "viginti novem talenta, ſeptingenti triginta ſicli, prout *eſt* ſiclus ſacer.

25 Item argentum numeratorū e cœtu, "centum talenta, cum mille ſeptingentis ſeptuaginta quinque ſiclis, prout *eſt* ſiclus ſacer.

26 Didrachma [d] in ſingula capita dimidium ſicli prout *eſt* ſiclus ſacer, cujuſq; tranſeuntis ad numeratos a nato viginti annos & deinceps, *nimirum* "ſexcentorum trium millium quingentorum quinquaginta.

27 Cujus argenti fuerunt centum talenta ad fundendum ſtylobatas ſanctuarii & ſtylobatas veli, centum ſtylobatæ centum talentorum, talentum in ſtylobatam:

28 Ex mille verò ſeptingentis ſeptuaginta quinque *ſiclis*, fecit uncos ſingulis columnis, & obduxit epiſtylia earum, redimivitq; eas zonis.

29 Item æs oblationis ſeptuaginta talentorum, & bis mille quadringentorum ſiclorum *pondere*:

30 Ex quo fecit ſtylobatas portæ tentorii cōventus, & altare æneum & cribrum æneum quod ei *eſt*, & omnia inſtrumēta illius altaris:

31 Stylobatas quoque ipſos atrii circūquaq;, & ſtylobatas portę ipſius atrii: omnes præterea paxillos tabernaculi, & omnes paxillos atrii circumquaque.

21 *Iſta*] quæ numerare incipit ver. 23.
Ipſius tabernaculi] ad conficiendum tabernaculum & res ad ipſum pertinentes.
a Heb. *ſecundum os.*
Levitarum] totius gentis Leviticæ, quæ poſtea in Levitas & Sacerdotes diſtributa eſt.
b Heb *per manum.*
c Heb. *agitationis, ut infrà ver. 29. vide ſuprà 35.22.*

24 *Viginti novem*] auri ſumma ſuperat pretium quinquies centies ſexagies mille quadringentorum quinquaginta dallerorum.
25 *Centum tal.*] argenti ſumma ſuperat pretium centies nonagies bis mille octingentorum octoginta ſeptem dallerorum cum dimidio: ſiquidem dimidiatus dallerus ſacrum ſiclum efficit: vide juſtam rationem in Gen. 23.
d Heb. in cranium
26 *Sexcentorum*] qui numerus fuiſſe oſtenditur. Num. 1. 46.

CAPUT XXXIX.

Quæ e xylino, auro & gemmis facienda erant, nimirum amiculum, pectorale ſacrum, pallium, tunica, cidaris, tiara, baltheus, femoralia, & bractea ad Moſchen afferuntur, & ab ipſo probata narrantur.

1 ITEM ex illis hyacinthinis & purpureis & coccineis dibaphis fecerunt veſtes miniſterii, ad miniſtrandum in ſancto, fecerunt quoque veſtes ſacras quæ *eſſent* Aharonis, ſicut præceperat Jehova Moſchi.

2 Fecit itaque amiculum illud, ex auro, hyacinthino & purpureo & coccineo dibapho & nativo xylino internexo.

3 Ductis enim bracteis illius auri, ſciderat *artifex* filamenta [a] ad inſerendum inter hyacinthina ipſa, & inter purpurea, & inter coccinea dibapha, & inter nativum illud xylinum, opere artificioſiſſimo.

1 *Confer cum cap. 28. ſuprà.*

a Heb. *ad ſiciendum in medio hyacinth. &c.*

4 Humeralia fecerunt ei conjungentia, ut duabus extremitatibus ejus conjungeretur.

5 Et cingula amictus ejus quæ in eo *erat*, prout *erat* opus ejus ex ipſo fuit, ex auro, hyacinthino, & purpureo, & coccineo dibapho, & nativo xylino internexo, quemadmodum præceperat Jehova Moſchi.

6 Cumque aptaſſent lapides illos ſardonychas circumcluſos fundis aureis, inſculptos ſculpturis *tanquam* ſigilli, de nominibus filiorum Jiſraëlis:

7 Impoſuit illos humeralibus hujus amiculi, *ut eſſent* lapides monimenti pro filiis Jiſraëlis, quemadmodum præceperat Jehova Moſchi.

8 Item fecit ſacrum illud pectorale opere artificioſiſſimo ſicut opus amiculi, ex auro, hyacinthino, & purpureo, & coccineo dibapho, & nativo xylino internexo.

9 Quadratum fuit, duplicatū, *ſic* fecerunt pectorale illud ſacrum, ſpithamæ longitudine ſua, & ſpithamæ latitudine ſua, duplicatum.

10 Inſeruerunt q; ei quatuor ordines lapidum: ordinem, pyropum, topazium, & ſmaragdū, hunc ordinem primum.

11 Et hunc ordinem ſecundum, Chryſopraſum, Sapphirum, & adamantem.

12 Hunc quoque ordinem tertium, cyanum, achatem, & amethyſtum.

13 Hunc deniq; quartum ordinem, beryllum thalaſſium, Sardium, & Jaſpidem: circumcluſos fundis aureis inſitionibus ſuis.

14 Hi ergo lapides cum nominibus filiorum Jiſraëlis erant duodecim de nominibus eorum, ſculpturę *tanquam* ſigilli, cuique de nomine illius, pro duodecim tribubus.

15 Et fecerunt in iſto pectorali ſacro, catenas æquabiles opere tortili ex auro puro.

16 Factiſque duabus fundis aureis, & duobus annulis aureis, poſuerunt duos illos annulos in duabus extremitatibus pectoralis illius ſacri.

17 Indideruntque duas illas *catenas* tortiles aureas duobus iſtis annulis, in extremitatibus illius pectoralis ſacri.

18 Duas verò *alias* extremitates iſtarum duarum tortilium catenarum apponentes duabus illis fundis, indiderunt humeralibus ipſius amiculi, *ut eſſet* ante faciem ejus.

19 Fecerunt quoque duos annulos aureos, quos appoſuerunt duabus extremitatibus pectoralis illius ſacri, intrinſecus in ora ejus, quę *eſt* ad latus ipſius amiculi.

20 Similiter fecerunt duos annulos aureos, quos appoſuerunt duobus humeralibus illius amiculi infernè ante faciem ejus, e regione *alterius* commiſſuræ ejus, a ſuperiore parte cingulæ ipſius amiculi.

21 Ita ſuſtulerunt pectorale illud ſacrum annulis ſuis ad annulos illius amiculi vitta hyacinthina, ut eſſet ſuper cingulam ipſius amiculi, neque ſepararetur pectorale illud ſacrum ab ipſo amiculo: quemadmodū præceperat Jehova Moſchi.

22 Item fecit palliū illud amiculi, opere textili, totum hyacinthinum.

23 Os verò illius pallii in medio ejus velut os loricæ, limbum ori ejus circumquaque, ne laceraretur.

24 Et fecerunt in fimbriis illius pallii malogranata

logranata hyacinthina, & purpurea, & coccinea dibapha, filis internexis.

25 Factiſq; tintinnabulis ex auro puro, poſuerunt tintinnabula hæc inter malogranata, in fimbriis ipſius pallii circumquaque inter malogranata illa:

26 Tintinnabulum deinde malogranatum, tintinnabulum deinde malogranatum in fimbriis illius pallii circumquaque, ad miniſtrandum, quemadmodum præceperat Jehova Moſchi.

27 Itē fecerunt tunicas illas e nativo xylino, opere textili, Aharoni & filiis ejus:

28 Et cidarin illam e nativo xylino, & [b] tiaras illas ornamentorum e nativo xylino, & femoralia linea e nativo xylino internexo:

b Heb. *ornamenta tiararum*: *hypallage*.

29 Et baltheum illum e xylino nativo internexo & hyacinthino & purpureo & coccineo dibapho opere Phrygiano: quemadmodum præceperat Jehova Moſchi.

30 Item fecerunt bracteam coronamenti ſancti ex auro puro, cui inſcripſerunt inſcriptionem ſculpturis *tanquam* ſigilli, SANCTITAS JEHOVAE.

31 Et indiderunt ei vittam hyacinthinam imponendo eam cidari ipſi ſupernè: quemadmodum præceperat Jehova Moſchi.

32 Abſoluto itaque toto opere tabernaculi, tentorii conventus (quod facientes filii Jiſraëlis, ſecundum omnia quæ præceperat Jehova Moſchi, ſic fecerant)

33 Attulerunt tabernaculum illud ad Moſchen, tentorium ipſum & omnia inſtrumenta ejus, anſulas ejus, aſſeres ejus, tranſtilla ejus, columnaſque ejus, & ſtylobatas ejus:

34 Et operimentum e pellibus arietum rubefactis, & operimentum e pellibus melium, & velum tegumenti:

35 Arcam ipſam teſtimonii & vectes ejus, & operculum illius propitiatorium:

36 Menſam cum omnibus inſtrumentis ejus, & panis faciei *inſtrumenta*,

37 Lychnuchum illum *purum, lucernas ejus lucernas [c] aptandas, & omnia inſtrumenta ejus, & oleum luminaris:

37 *Purum*] ex auro puro, ut ſupra 31.8. ſynecdoche.
c Heb. *aptationis*.

38 Et altare aureum & oleum unctionis & ſuffitum aromaticum, & tegumentum portæ ipſius tentorii:

39 Altare æneum & cribrum æneum quod ei *eſt*, vectes ejus & omnia inſtrumenta ejus, labrum & ſcapum ejus:

40 Tapetes ocellatos atrii, columnas ejus & ſtylobatas ejus, & tegumentum ad portam atrii, funes ejus & paxillos ejus, denique omnia inſtrumenta miniſterialia ipſius tabernaculi, pro tentorio conventus:

41 *Veſtes miniſterii ad miniſtrandum in ſanctuario, veſtes ſacras pro Aharone ſacerdote, & veſtes filiorum ejus ad fungendum ſacerdotio:

41 *Veſtes miniſterii*] vide ſuprà 31.10.

42 Secundum omnia quæ præceperat Jehova Moſchi, ſic fecerant filii Jiſraëlis totum illud opus.

43 Cumque videret Moſche totum illud opus quod ecce fecerant illud, *&* quemadmodum præceperat Jehova ſic fecerant, benedixit *eis Moſche.

43 *Eis*] qui obtulerant, & qui ex rebus oblatis ea quæ mandaverat Deus perfecerant.

CAPUT XL.

Erigendi tabernaculi mandatum & executio, divina approbatio per aſpectabilem deſcenſum gloriæ Dei, & profectionum ratio deſcribitur.

1 ALLOCUTUS autem fuerat Jehova Moſchen, dicendo,

2 [a] Tempore menſis primi, primo die ejus menſis, erigito tabernaculum, tentorium conventus.

a Heb. *die, ſynecdoche.*

3 Tum ponito ibi arcam ipſam teſtimonii, & obtegito eam arcam *illo velo.

3 *Illo velo*] quo definitur ſanctum ſanctorum, intima pars tabernaculi.

4 Deinde inferto menſam illam [b] quam inſtruas, inferto quoque lychnuchum illum, & accendito lucernas ejus:

b Heb. *cujus diſponas diſpoſitionem, id eſt, res ex mandato diſponendas ſupr.* 25.29

5 Et ponito altare illud aureum ad ſuffitum coram arca ipſa teſtimonii: tunc apponito *tegumentum portæ ipſi tabernaculo.

5 *Tegumentum*] quo ſanctum altera tabernaculi pars definitur.

6 Poſteà ponito altare holocauſti ante portam tabernaculi, tentorii conventus.

7 Ponito verò labrum inter tentorium conventus & inter hoc altare, ubi ponas aquā.

8 Poſtremò ponito atrium circumquaque, & apponito *tegumentum portæ ipſi atrii.

8 *Tegumentum*] quo terminatur atrium altera pars ac velut ſepes tabernaculi, quæ ſine tecto erat.

9 Tunc accepto oleo unctionis ungito tabernaculum ipſum & quicquid *erit* in eo, ſic ſanctificabis ipſum & omnia inſtrumenta ejus, ut ſit res ſancta:

10 Ungito quoque altare holocauſti & omnia inſtrumenta ejus, ſic ſanctificabis ipſum altare, ut ſit altare illud res ſancta ſanctarū:

11 Ungito etiam labrum ipſum & ſcapum ejus, ſic ſanctificabis ipſum.

12 Deinde jubens accedere Aharonem & filios ejus ad portam tentorii conventus, lavato eos aqua:

13 Et induto Aharone veſtibus ſacris ungens eum ſanctificato eum ut ſacerdotio fungatur mihi,

14 Filios verò ejus jubens accedere, induito eos tunicis,

15 Et ungito eos quemadmodum unxeris patrem eorum, ut ſacerdotio fungantur mihi: ſic fiet ut ſit illis hęc unctio eorum *in ſacerdotium perpetuum, per generationes eorū.

15 *In ſacerdotium perpetuum*] videlicet ut non eſſet opus unctionem repetere ad conſecrandum eorū poſteros in ſacerdotes: ungebantur enim poſtea ſummi ſacerdotes tantum, quamobrem hi ſoli dicuntur uncti Levit. 4.3.

16 Quod fecit Moſche, ſecundum omnia quę præceperat ei Jehova, ſic fecit.

17 Fuit enim ipſo menſe primo, anno *ſecundo, primo die menſis, ut erigeretur tabernaculum.

17 *Secundo*] ab exitu ex Aegypto.

18 Nam erexit Moſche tabernaculum: poſitiſq; ſtylobatis ejus impoſuit aſſeres ejus, & appoſuit tranſtilla ejus, ac erexit columnas ejus.

19 Deinde expandit tentorium in tabernaculo ipſo, cui impoſuit tegmen ipſius tentorii ſupernè, quemadmodum præceperat Jehova Moſchi.

20 Acceptumque ponens teſtimonium in arca illa, appoſuit vectes arcæ, & impoſuit operculum propitiatorium arcæ illi ſupernè:

21 Poſtea intulit arcam in tabernaculum & appoſuit velum tegmenti, ut obtegeret arcam ipſam teſtimonii, quemadmodum præceperat Jehova Moſchi.

22 Item poſuit menſam in tentorio conventus, in latere tabernaculi Aquilonem verſus extra velum illud:

23 Quam inſtruxit inſtructione panis coram Jehova, quemadmodum præceperat Jehova Moſchi.

24 Similiter poſuit lychnuchum in tentorio con-

conventus e-regione illius mensæ, in latere altero tabernaculi Meridiem versus:

25 Et accendit lucernas ejus coram Jehova, quemadmodum præceperat Jehova Moschi.

26 Posuit etiam altare aureum in tentorio cōventus, ante velum ipsum:

27 Et adolevit in eo suffitum aromaticum, quemadmodum præceperat Jehova Moschi.

28 Apposuitque tegumentum portæ, ipsi tabernaculo.

29 Item altare holocausti posuit ad portam tabernaculi, tentorii conventus: & obtulit in eo holocaustum & munus, quemadmodū præceperat Jehova Moschi.

30 Et posuit labrum inter tentorium conventus & inter altare istud, ubi posuit aquam ad lavandum:

31 Laverūtq; ex eo 'Mosche, 'deinde Aharon & filii ejus, manus suas & pedes suos.

32 Cùm ingressuri erant in tentorium convētus, & cùm accessuri erant ad ipsum altare, lavabant, quemadmodum præceperat Jehova Moschi.

33 Deniq; erecto atrio ipso circa tabernaculum & altare illud, apposuit tegumentū portę ipsius atrii: sic absolvit Mosche opus illud.

34 Tunc operuit 'nubes illa tentorium conventus, & gloria Jehovæ 'implevit tabernaculum:

35 Adeò ut non posset Mosche ingredi in tētorium conventus, cùm incubuisset illi nubes: nam gloria Jehovæ implebat ipsum tabernaculum.

36 Cùm autem sustollebatur nubes illa e tabernaculo, proficiscebantur filii Jisraëlis 'in omnibus profectionibus suis:

37 Sin autē non sustollebatur nubes illa, neq; ipsi proficiscebantur, usq; ad diē quo sustollebatur illa.

38 'Nubes enim Jehovæ erat super ipsum tabernaculū interdiu, ignis verò noctu ibidē, in oculis totius familiæ Jisraëlis, omnibus profectionibus eorum.

31 *Mosche*] cùm ingrederetur sacerdotis munus obiturus usquedum Aharonem & filios plenè consecravisset, & omnia sibi imparata in tabernaculo effecisset.
Deinde Aharon] quoties illis sacerdotio fungendum erat.

34 *Nubes illa*] de qua supra 13.21. & alibi sæpe.
Implevit] singulari quadam ratione, & aspectabili symbolo, cum primùm eò descenderet.
36 *In omnibus*] id est, ubicunque essent, hoc signo intelligebant sibi proficiscendum esse.

38 *Nubes*] vide supra 13.21. & 22.

Tertius liber Moschis,

sive

Leviticus.

TERTIUS *liber pentateuchi continet memorabilia in populo Dei dicta & facta ab initio anni secundi post exitum ex Ægypto, erecto jam tabernaculo, usque ad principium secundi mensis ejusdem anni: inprimis autem id genus legum quod ad ceremonias pertinet.*

Caput I.

Lex de voluntario holocausto, ex quibus generibus animalium, & quo ritu sit offerendum.

1 'NCLAMAVIT autem Moschen: deinde allocutus est Jehova eum e tentorio cōventus, dicendo:

2 Alloquere filios Jisraëlis & edicito eis, quisque cùm offeret e vobis 'oblationem Jehovæ, ex jumentis, *hoc est* 'ex bobus aut ex [a] ovibus sive capris offertote oblationem vestram.

3 Si holocaustum erit oblatio ejus e bobus, [b] maris integri offerto illam: ad portam tentorii conventus offerto illam, pro voluntate sua coram Jehova.

4 Et 'nititor manu sua super caput holocausti sui, ut 'sit acceptum pro ipso ad expiandū ipsum.

5 Ac 'jugulato [c] subrŭmum illum *juvencum* coram Jehova, cujus offerentes filii Aharonis sacerdotes sanguinem, spargūto sanguinem illum circumquaque super illud altare quod *est* ad portam tentorii conventus.

6 Deinde nudato *pelle* illud holocaustum, & dividito illud in membra sua.

7 Tunc componentes filii Aharonis sacerdotes 'ignem, struunto ligna super ignem illum.

8 Postea disponunto filii Aharonis sacerdotes membra illa cum capite & adipe, super illa ligna quæ fuerint apposita igni, qui *est* super altare illud.

1 *Inclamavit autem Moschen*] foris manentem, quia præ gloria Dei implente tabernaculum non potuit Mosche ingredi tentoriū, Exod. 40. 34. inclamavit autem, ut vocem suam e tabernaculo sonantem, & leges ferentem de sacrificiis attentè audiret.
2 *Oblationem*] voluntariam, ut ostendit finis versic. 3.
Ex bobus aut] inter animalia terrestria hæ tres solæ species sacrificiis aptæ erant. a *Hebræa vox unica utramque speciem complectitur, quas evidentiæ causa expressimus.* b Heb. *marem integrum per appositionem, ut ver.* 10.

4 *Nititor*] vide in Exod. 29. 10.
Sit acceptum] offerenti acceptum feratur a Deo atque imputetur, tanquam legitimum & gratum sacrificium: vide infrà 7. 8.
5 *Jugulato*] videlicet is qui offert, ut in sequentibus sacrificiis omnibus accipiendum: quod ostenditur infrà 7. 20.
c Heb. *filium bovis*.
7 *Ignem*] illum videlicet qui cœlitus demissus est cùm in eo primùm offerretur, infrà 9. 24. & qui postea ex Dei mandato semper alendus erat in eo altari ad res sacras, infra 6. 5. & 6.

9 *Cùm intestina*] nam hæc quoque lota cum reliquis holocausti partibus erant igne consumenda: unde holocaustum & sacrificium igne absumptum dicitur Exod. 29. 18. & hîc passim.

11 *Versus aquil.*] quod etiam de priore ἀναλογικῶς intelligendum est supra ver. 5.

Coram Jehova] id est, ad portam tentorii conventus, suprà ver. 3.

14 *E turturibus*] quæ duæ tantum species volucrium aptæ erant communibus sacrificiis, præter aviculam in oblatione pro leproso infrà 14.

16 *Sordibus*] visceribus, quæ transmissas ab ingluvie sordes excipiunt: synecdoche.

Orientem versus] longissimè a sancto sanctorum, ad reverentiam majestatis Dei.

Ad locum] in quo is qui purgabat altare cineres primùm collocabat, ut posteà efferrentur extra castra: quod docetur infrà 4. 12. & 6. 3. & 4.

17 *Separabit*] a reliquo trunco.

9 "Cùm intestina ejus & crura ejus laverit aqua: sic adolebit sacerdos ea omnia in illo altari, holocaustum, sacrificium igne absumptum, odoris grati Jehovæ.

10 QUÒD si e grege oblationem suam, ex ovibus aut ex capris *offeret* in holocaustum, maris integri offerto eam.

11 Jugulatoq; illam ad latus illius altaris "versus Aquilonem" coram Jehova: & spargunto filii Aharonis sacerdotes sanguinem ejus super altare illud circumquaque.

12 Divisaque illa in membra sua cum capite ejus & adipe ejus, disponito ea sacerdos super illa ligna quæ fuerint apposita igni qui *est* super illud altare.

13 Cùm intestina cruraque laverit aqua: sic offerens sacerdos ea omnia adolebit in ipso altari, holocaustum est, sacrificium igne absumptum, odoris grati Jehovæ.

14 SIN AUTEM ex aliqua volucri holocaustum oblationem suam *offerat* Jehovæ, tum offerto "e turturibus, aut e pullis columbæ oblationem suam.

15 Quam admovens sacerdos ad ipsum altare, ungue secabit caput ejus adolebitque in illo altari, cùm expressus fuerit sanguis ejus ad parietem ipsum altaris.

16 Et amota ingluvie ejus cum "sordibus ejus, projecerit eam juxta altare illud "orientem versus" ad locum cineris.

17 Fideritque ipsam continentibus alis ejus quas non "separabit, sic adolebit eam sacerdos in ipso altari super ea ligna quæ fuerint apposita igni: holocaustum est, sacrificium igne absumptum, odoris grati Jehovæ.

CAPUT II.

Lex de voluntario munere rerum inanimarum crudarum, torrefactarum, frixarum, elixatarum, & primitiarum, cum interdicto commiscendi fermenti aut mellis, & mandato de adhibendo sale.

1 *Muneris*] donum intellige ex rebus inanimatis ad oblationē aptis: in hoc autē cap. de voluntariis tantum agitur, in tribus verò primis versibus de crudo munere.

7 *Cacabi*] profundi vasis, in quo retcoquuntur liquore mersa.

1 CUJUSVIS autem animæ, cùm offeret oblationem "muneris Jehovæ, e simila esto oblatio, cui superfundito oleum & apponito thus.

2 Sic afferto illud ad filios Aharonis sacerdotes, & accipito inde plenum pugillum suum e simila ejus *muneris* & ex oleo ejus cum toto thure ejus: adoletoq; sacerdos suffimentum ejus in ipso altari, munus igne absumptum odoris grati Jehovæ.

3 Quod autem remanserit ex isto munere, esto Aharonis & filiorum ejus: res sancta sanctarum est ex igne absumptis Jehovæ.

4 QUÒD si offeret oblationem muneris, coctum *aliquid* furno, sunto e simila placentæ azymæ mixtæ oleo, aut lagana azyma uncta oleo.

5 QUÒD si munus ad sartaginem coctum sit oblatio tua, e simila azyma mixta oleo esto.

6 Secato illam in frusta, postquam effuderis super eam oleum: munus est.

7 SIN AUTEM munus "cacabi sit oblatio tua, e simila cum oleo conficitor.

8 Tum afferto munus ipsum quod fuerit confectum "ex istis Jehovæ: quo oblato sacerdoti, admoveto *sacerdos* illud ad altare:

9 Et tollens sacerdos de munere isto "suffimentum ejus, adoleto in altari illo, igne absumptum, munus odoris grati Jehovæ.

10 Quod autem remanserit ex isto munere, esto Aharonis & filiorum ejus: res sancta sanctarum ex igne absumptis Jehovæ.

11 NULLUM munus quod offeretis Jehovæ conficitor fermentatum: nam ex nullo fermento, & ex nullo "melle adolere poteritis igne absumendum munus Jehovæ.

12 In oblatione primitiarum offeretis ea *fermentata* Jehovæ: sed ad hoc altare ne offerunto in odorem gratum.

13 "Omnem autem oblationem muneris tui sale salito: "neque cessare sinito salem fœderis Dei tui a munere tuo, cum omni oblatione tua offerto salem.

14 QUÒD si offeras munus primitiarum Jehovæ, aristas recentes tostas igne, [a] quod contusum fuerit e spicis virentibus, offerto munus primitiarum tuarum.

15 Cui addito oleum, & imponito ei thus: munus est.

16 Sic adolebit sacerdos suffimentum ex [b] eo contuso, & ex oleo ejus cum toto thure ejus: munus igne absumptum est Jehovæ.

8 *Ex istis*] tostis, frixis, aut elixatis.

9 *Suffimentum*] partem illam quam pugillo a sacerdote accipi jussit, ut Deo igne absumatur, suprà ver 2.

11 *Nullum munus*] voluntarium: nam in eucharisticis sacrificiis placentæ fermentatæ adhibebantur, infrà 7. 13. & in primitiarum oblatione duo panes fermentati afferebantur, de quibus infrà 23. 20. & proximè sequente ver.

Melle] nam mel quoque fermentandi vim habet, teste Abben Hhezra.

13 *Omnem autem*] mandatum est universale: ex quo admonet Christus Marc. 9. 49. ut ad æternam & incorruptam fœderis observationem sanctitatemque comparemur, oblationum exemplo quæ sine sale ingratæ erant.

Neque cessare sin.] id est, in te ipso semper habeto fœdus meum quo velut sale conditus sis: oblationes enim hominum alienorum a fœdere, abominationi sunt mihi. Translata locutio a sensibus ad animum.

a Heb. *contusionem spicæ virentis, id est, ex aristis una torrefactis & tusis: metonymia.*

b Heb. *contusione ejus, ut supra ver. 14.*

CAPUT III.

Lex de sacrificiis privatorum eucharisticis, ex tribus quadrupedum generibus.

a Heb. *eucharistiarum, q. d. retributionum.*

b Heb. *qui usque ad ilia & sic deinceps.*

1 QUÒD si sacrificium [a] eucharisticum oblatio ejus *erit*, cùm ex bobus offert sive marem sive fœminam, integram offerto eam coram Jehova.

2 Et nitens manu sua super caput oblationis suæ, mactato illam ad portam tentorii conventus: funduntoque filii Aharonis sacerdotes sanguinem illius super ipsum altare circumquaque.

3 Posteà offerto *sacerdos* de sacrificio hoc eucharistico igne absumendum Jehovæ, adipem illum qui operit intestina, & totum illum adipem qui adhæret intestinis.

4 Præterea ambos renes ejus, & adipem qui *erit* super illos [b] *pertinentem* usque ad ilia, & reticulum quod *erit* super jecur, cum renibus auferto illud.

5 Quod adolento filii Aharonis in eo altari, unà cum holocausto quod *erit* super illa ligna quæ fuerint imposita igni: igne assumptum est, odoris grati Jehovæ.

6 QUÒD si e grege erit oblatio ejus in sacrificium eucharisticum Jehovæ, marem aut fœminam, integram offerto eam.

7 Si ovem offert oblationem suam, tum offerto illam coram Jehova.

8 Et nitens manu sua super caput oblationis suæ, jugulato eam coram tentorio conventus: sparguntoque filii Aharonis sanguinem ejus super ipsum altare circumquaque.

9 Posteà offerto de sacrificio hoc eucharistico igne absumendum Jehovæ, adipem ejus, caudam ipsam integram, quam ad orthopygium auferet, & adipem illum qui operit intestina, & totum illum adipem qui adhæret intestinis.

10 Prætereà ambos renes ejus, & adipem qui *erit* super illos *pertinentem* usque ad ilia, & reticulum quod *erit* super jecur, cum renibus auferto illud.

11 Quod adoleto sacerdos in eo altari: cibus *est* igne absumptus Jehovæ.

12 SIN AUTEM capra erit oblatio ejus, tum offerto illam coram Jehova.

13 Et nitens manu sua super caput ejus, jugulato eam coram tentorio conventus: sparguntoq; filii Aharonis sanguinem ejus super ipsum altare circumquaque.

14 Posteà offerto de ea oblatione sua igne absumendum Jehovæ, adipem illum qui operit intestina, & totum adipem qui adhæret intestinis.

15 Præterea ambos renes ejus, & adipem qui *erit* super illos *pertinentem* usque ad ilia, & reticulum quod *erit* super jecur, cum renibus auferto illud.

16 Quæ adoleto sacerdos in eo altari: cibus igne absumptus in odorem gratum, ['] omnis adeps Jehovæ *esto*.

17 Statuto perpetuo per generationes vestras ['] in omnibus habitationibus vestris, nullum adipem, & nullum sanguinem comeditote.

CAPUT IIII.

Lex de sacrificiis pro peccatis errore commissis a summo sacerdote, Ecclesia, Principe, & privato e vulgo.

1 ITEM allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

2 Alloquere filios Jisraëlis, dicendo, [a] quisque cùm peccaverit per errorem præter omnia mandata Dei *peccatis* quæ non sunt facienda, & fecerit præter unum ex illis mandatis:

3 Si sacerdos ille qui ['] unctus est peccaverit ['] in reatum populi, tum offerto propter peccatum suum quo peccavit, juvencum [b] subrumum integrum Jehovæ in ['] peccatum.

4 Adductoq; juvenco illo ad portam tentorii conventus coram Jehova, nititor manu sua super caput ipsius juvenci, & jugulato juvencum illum coram Jehova:

5 Deinde accipiens ipse sacerdos unctus de sanguine illius juvenci, inferto eum in tentorium conventus,

6 Et intingens sacerdos ipse digitum suum sanguine illius, aspergito de sanguine illo septem vicibus coram Jehova, ante velum sanctuarii:

7 Ponito quoque sacerdos de sanguine illo super cornu altaris suffitus aromatici coram Jehova, quod *est* in tentorio conventus, totum verò reliquum sanguinem juvenci effundito versus fundamentum altaris holocausti, quod *est* ad portam tentorii conventus:

8 Præterea totum adipem illius juvenci pro peccato auferto ab eo, adipem qui operit intestina, & totum adipem qui adhæret intestinis,

9 Ambosque renes & adipem qui *erit* super illos [c] *pertinentem* usque ad ilia, & reticulum quod *erit* super jecur cum renibus auferto illud,

10 Sicut aufertur ex bove sacrificii [d] Eucharistici: quæ adoleto sacerdos in altari holocausti.

11 Pellem verò juvenci illius & totam carnē ejus cum capite ejus, & cum cruribus ejus, intestinaq; ejus, & fimum ejus,

12 Denique totum illum juvencum efferto extra castra ad locū mundum, ad locum [e] ['] ubi effunditur cinis, & comburito eum super ligna igne: in loco ubi effunditur cinis comburitor.

13 QUÒD si totus cœtus filiorum Jisraëlis erraverint, & abdita sit res ab oculis ipsius Ecclesiæ, fecerintq; aliquid preter ullum præceptorum Jehovæ, eorum quæ non sunt facienda, ita ut rei sint:

14 Cùm innotuerit peccatum quo peccaverint contra *mandatum* illud, tunc offerentes Ecclesia juvencum subrumum in peccatum adducunto eum ante tentorium conventus:

15 Nituntorque seniores ipsi cœtus manibus suis super caput illius juvenci coram Jehova, & jugulanto juvencum illum coram Jehova:

16 Deinde inferto sacerdos ipse unctus de sanguine illius juvenci in tentorium conventus:

17 Et intingendo sacerdos ipse digitum suum *accipiens* de illo sanguine, aspergito septem vicibus coram Jehova ante velum ipsum:

18 De eodem quoque sanguine ponito super cornua illius altaris quod *est* coram Jehova, quod *est* in tentorio conventus, totum verò reliquum sanguinem effundito versus fundamentum altaris holocausti quod *est* ad portam tentorii conventus:

19 Præterea totum adipem illius auferens ex illo, adoleto in isto altari.

20 Denique facito juvenco illo quemadmodum facit juvenco pro peccato suo, sic facito eo: ita expiabit eos sacerdos ille & remittetur eis.

21 Efferto verò juvencū illum extra castra, & comburito illum quemadmodum comburit juvencum illum ['] priorem: peccatum Ecclesiæ est.

22 CÙM princeps peccaverit, & fecerit aliquid præter ullum mandatorum Jehovæ Dei sui, eorum quæ non sunt facienda, per errorem ita ut reus sit,

23 Et notum factum fuerit peccatū ejus quo peccavit contra illud, tunc adducito oblationem suam, hircum caprarum marem integrum.

24 Et nititor manu sua super caput illius hirci, &

16 *Omnis adeps*] hoc quoque mandatum generale est, ut in omnibus victimarum generibus adeps nec afferenti nec offerenti cedat, sed Deo sit sacer. Est autem adeps non quodvis pingue, sed musculorum extremitatibus aut membranis hærens, qui frigore concretus durus & fragilis est.

17 *In omnibus*] hoc est, non tantùm animalium mactatorum in publico ad sacrificia, sed etiam in vestris habitationibus ad privatos usus vestros, in universum esu adipis & sanguinis vobis interdico: vide 1. Schem. 14.33.

a Heb. *anima*.

3 *Unctus*] id est, summus: nam is solus postea ungebatur: vide in Exod. 40.15.

In reatum] id est, populum inducens in reatum, sive doctrina sive exemplo materiam ei præbens peccandi: similis locutio est 1. Chro. 21.3.

b Heb. *filium bovis, & sic deinceps*.

Peccatum] hostiam pro peccato, sic in sequentibus: metonymia.

c Heb. *qui usque ad ilia, ut suprà 3.4.*

d Heb. *eucharistiarum, ut suprà 3.1. & sic deinceps.*

e Heb. *effusionis cinerum.*

12 *Ubi effunditur cin.*] deportatus e loco sacro: nam extra castra ultimam cinerariam esse oportebat a priore distinguendam, cujus meminit suprà 1.16.

21 *Priorem*] pro peccato suo, suprà ver. 12.

ci,& jugulato illum in loco ubi jugulat *sacerdos*"holocaustum ipsum coram Jehova: peccatum est.

25 Deinde accipiens sacerdos ipse de sanguine istius peccati digito suo,ponito super cornua altaris holocausti: reliquum verò sanguinem effundito versus fundamentum altaris holocausti.

26 Prætereà totum adipem ejus adoleto in isto altari sicut adipem sacrificii "eucharistici:ita expiabit eum sacerdos a peccato ejus, & remittetur ei.

27 Quod si unus [f]quispiam peccaverit per errorem ex [g] vulgo,faciendo aliquid præter mandata Jehovæ,eorum quæ non sunt facienda,ita ut sit reus:

28 Cùm notum factum fuerit ei peccatũ ejus quo peccavit,tum adducito oblationem suã capram e capris integram fœminam pro peccato suo quo peccavit:

29 Et nititor manu sua super caput istius peccati, & jugulato peccatum istud in loco holocausti.

30 Deinde accipiens sacerdos de sanguine ejus digito suo ponito super cornua altaris holocausti, totum verò sanguinem reliquũ effundito versus fundamentum istius altaris.

31 Præterea totum ejus adipem auferens sicut aufertur e sacrificio eucharistico adeps, adoleto eum sacerdos in ipso altari, in odorem gratum Jehovę:sic expiabit eum sacerdos,& remittetur ei.

32 Sin autem ovem adducet oblationem suam pro peccato,fœminam integram adducito eam:

33 Et nititor manu sua super caput illius peccati,& jugulato illam pro peccato in loco ubi jugulat sacerdos holocaustum ipsum:

34 Deinde accipiens sacerdos de sanguine illius peccati digito suo ponito super cornua altaris holocausti, totũ verò sanguinem reliquum effundito versus fundamentum illius altaris.

35 Prætereà totum ejus adipem auferens sicut aufertur adeps ovis e sacrificio eucharistico adoleto"eos sacerdos in altari illo super"igne consumpta Jehovæ:ita expiabit eum sacerdos a peccato ejus quo peccavit, & remittetur ei.

24 *Holocaustum ipsum*] juge,de quo Exod.29 38.sic vocatur κατ᾽ ἐξοχὴν passim,ut infra ver.33.

26 *Eucharistici*] de quo supra 3.5. & sequentibus.

f Heb. *anima.*

g Heb. *de populo terræ.*

35 *Eos*]adipes tam holocausti quàm sacrificii eucharistici.

Igne consumpta] id est, holocausta quotidiana,& alia adventitia: nam unum altare omnibus istis sacrificiis erat commune quæ in atrio consumebantur.

Caput V.

Leges de dissimulante blasphemiam proximi, de immundo ex immundorum contactu, de temerè jurante,de eo qui res sacras imminuit per errorem sive facti sive juris,& de eo qui de-industria mentitur proximo post illatum damnum.

1 Item cùm peccaverit [a] quispiam, & audierit vocem blasphemiæ, cujus ipse "testis sit,sive viderit sive "cognoverit, si non "indicet, utique "feret iniquitatem ejus.

2 Aut cùm quispiam tetigerit rem ullam immundam, aut cadaver feræ immundæ aut cadaver jumenti immundi aut cadaver reptilis immundi:"etsi abditum fuit ab eo,ipse tamen immundus est & reus.

3 Aut cùm tetigerit immunditiam hominis, "secundum omnem immunditiam ejus qua fit immundus,sive abditum fuerit ab eo sive ipse noverit,reus tamen est.

4 Aut cùm quispiam juraverit "effutiendo labiis suis se malè aut bene facturũ,secundum omnia quæ effutire solet homo juramento, & "abditum fuerit ab eo,deinde cognoverit se reum esse unius ex istis:

5 Tum esto,quia reus est unius ex istis,ut id "confiteatur in quo peccavit:

6 Itaque adducito "reatum suũ Jehovæ propter peccatum suum quo peccavit, fœminã e grege ovem aut capram e capris in reatum: ita expiabit eum sacerdos a peccato suo.

7 Quòd si nõ adipiscatur manus ejus [b] quod satis erit pro parva pecude *comparanda*, tunc adferto reatum suum quo peccavit, duos turtures aut duos pullos columbæ Jehovæ, unum in peccatum, & alterum in holocaustum.

8 Quibus allatis ad sacerdotem,offerto eum qui *est* in peccatum prius, & ungue secato caput ejus e-regione cervicis ejus ita ut non "separet.

9 Et aspergito de sanguine illius peccati super parietem altaris, quod verò remanserit de illo sanguine exprimitor versus fundamentum illius altaris,peccatum est.

10 Ex altero autem conficito holocaustum "pro more:ita expiabit eum sacerdos a peccato ejus quo peccavit,& remittetur ei.

11 Quòd si non assequatur manus ejus duos turtures aut duos pullos columbæ, tunc adferto oblationem suam qui peccavit," decimam Ephæ similæ in peccatum: "ne addito ei oleum, neque imponito ei thus, quia peccatum est.

12 Qua allata ad sacerdotem, accipito ex ea sacerdos plenum pugillum suum *in* suffimẽtum ejus,& adoleto in ipso altari super igne absumpta Jehovæ: peccatum est.

13 Ita expiabit eum sacerdos a peccato suo quo peccavit de aliquo ex istis, & remittetur ei: esto autem *reliquum* sacerdotis, "sicut muneris *reliquum*.

14 Præterea allocutus est Jehova Moschen,dicendo:

15 Cùm quispiam fefellerit falsitate aliqua & peccaverit per errorem *minuens* e rebus sacris Jehovæ,tunc afferto reatum suum Jehovæ arietem integrũ e grege," cum æstimatione tua, *id est*,[c] siclis argenteis prout est siclus sacer,pro reatu.

16 Sic quod peccavit *minuens* e re sacra rependito, & quintam partem ejus superaddito ei & dato illud sacerdoti: ita sacerdos expiabit eum per arietem illum reatus, & remittetur ei.

17 Quòd si quispiam quando peccavit,"ita fecit pręter ullum mandatorum Jehovę eorum quæ non sunt facienda, ut nesciret *faciendum non esse* & reus fieret, nihilominus feret iniquitatem suam.

18 Qua-

a Heb. *anima.*

1 *Testis*] Plerique omnes de eo legem hanc accipiunt,qui testimonium a se in judicio sub religione jurisjurandi petitum ex veritate non præstat: sed quia adjunctæ leges omnes de peccante per ignorantiam & de privatis peccatis loquuntur, communisque omnibus imperatur oblatio, potius de eo hìc videtur agi, qui non corrigit proximum blasphemantem, sed de industria vel imprudentia peccatum ejus dissimulat. est itaque hìc lex de correctione proximi, ut infrà 19. 17. *Cognoverit*] auditione. *Indicet*] ei qui peccavit fraternè eum admonendo. *Feret iniq.*] id est, illius peccati reus erit.

2 *Etsi abditum*]id est, etiam ignorans contactu horum polluitur.

3 *Secundum omnem imm.*]cujus genera explicantur infra 11.12.13.15.& 17. capitibus.

4 *Effutiendo*]temere proferendo ac perturbato animo: quale fuit juramentum Davidis contra Nabalem 1.Schem. 25.22.

Abditum]ex animi perturbatione.

5 *Confiteatur*]cŏ ã domino in loco sacro

6 *Reatum*] oblationem pro reatu, ut ver.7.& 15.nam rerũ nomina cum symbolis earum communicantur metonymicè: sic etiam peccatum ver.7.& suprà 4.3.

b Heb. *sufficientiã parvæ pecudis:sic ver.11.*

8 *Separet*] caput a reliquo corpore,ut supra 1.17.

10 *Pro more*]de quo supra 1.14.

11 *Decimam*]Homerè:vide Ex.16.37.

Ne addito] oblatio enim pro peccato condimento & odoramento,id est, oleo & thure carebat.

13 *Sicut muneris*] de quo suprà 2.3.

15 *Cum æstim.*]i. cum tanta pecunia quanti tu sacerdos æstimaveris damnum sacris ab eo illatum, ut explicatur ver.16. 18.& 25.vide plura de hac lege inf.22.14

c Heb *argento siclorum:hypallage.*

17 *Ita fecit*]i.non minuit quidem ut in superiore lege,sed in rem sacram alia ratione peccavit.

18 Quapropter adducito arietem integrum ex ovili cum æstimatione tua pro reatu ad sacerdotem: ita expiabit eum sacerdos ab errore suo quo erravit cùm ipse nesciret, & remittetur ei.

19 Reatus est, [d] omnino reum se fecit Jehovæ.

20 ITEM allocutus est Jehova Moschen, dicendo,

21 Cùm quispiam peccaverit & fefellerit falsitate " contra Jehovam, mentitus contra proximum suum de deposito aut de [e] societate aut de rapto, aut *de dolo quo* fraudavit proximum suum:

22 Sive inventa re illa mentitus erit de illa, aut juraverit de mendacio, de aliqua re ex omnibus quas facere potest homo peccando in eis:

23 Tum esto quia peccavit & reus est, ut restituat " rapinam ipsam quam rapuit aut ipsam [f] rem dolo interversam, aut depositum ipsum quod apud se depositum fuerat, aut ipsam rem amissam quam invenit:

24 Aut de quocunque juraverit mendaciter, "rependito illud [g] quanti fuerit & quintam ejus superaddito ei: ei cujus est dato illud "quo die [h] reus peractus est:

25 Deinde reatum suum afferto Jehovæ, arietem integrum ex ovili cum æstimatione tua, in reatum ad sacerdotem.

26 Ita expiabit eum sacerdos coram Jehova, & remittetur ei, pro aliquo ex omnibus quæ fecerit, [i] reatum obeundo in eo.

d Heb *reum faciendo, reum se fecit.*

21 *Contra Jehovam*] nam etiam contra proximum pro[pec]catum, contra Jehovam est: sic exaggeratur peccatū mendacii.

e Heb. *compositione manus, videlicet cujusq; societatem cum altero ineuntis: Synecdoche, dexteras jungendi ritus pro consociatione, ut Galat. 2.9. quanquam potest latius accipi pro omni negotiorum gestione, procuratione, & aliis bonæ fidei administrationibus, ubi quis manum apponit ad rem proximi.*

23 *Rapinam ipsam*] si extabit.

f Heb. *fraudē qua fraudavit.*

24 *Rependito illud*] si illud ipsum non potest redhiberi, quia non extat, aut deterius factum est.

g Heb. *Secundum caput ejus, id est, summam vel sortem.*

Quo die reus] .i. restitutionem ne differto, sed eodem tēpore quo reconciliabitur Deo, proximo satisfacito, sic Matth. 5.23.

h Heb. *reatus fuit.*

i Heb *in reatu in eo.*

CAPUT VI.

Ritus superiorum sacrificiorum fusius explicatur, holocausti, muneris omnium communis, muneris sacerdotum cùm initiantur, sacrificiiq; pro peccato & pro reatu.

1 " ITEM allocutus est Jehova Moschen dicendo,

2 Præcipe Aharoni & filiis ejus dicendo, hæc *esto* lex " ipsius holocausti: " ipsum *est* quod ascendit in adustionem *quæ fit* in altari ipso tota nocte usque mane, quia ignis ipse altaris [a] alendus est in eo.

3 Indutus ergo sacerdos " vestimento suo lineo, & femoralibus lineis superindutis carni suæ, tollito cinerem ubi consumpserit ignis holocaustum in isto altari, & ponito illum "secus ipsum altare:

4 Deinde nudato se vestibus " suis & induito vestibus aliis, ac deferto cinerem ipsum extra castra " in locum mundum.

5 Ignis autem qui est super altare alitor in eo, ne extinguitor, sed facito sacerdos ut ardeant ligna super illum [b] quolibet mane: & disponito super illum unumquodq; holocaustum, & adoleto super eum adipes eucharisticorum.

6 Ignis jugiter alitor in eo altari, ne extinguitor.

7 HÆC autem *esto* lex "ipsius muneris: offerto illud *aliquis* filiorum Aharonis coram Jehova ante idem altare:

8 Et tollens ex eo pugillo suo, de simila illius muneris & de oleo ejus totumq; thus illud quod *erit* in eo munere, adoleto in altari, odor gratus *est* suffimentum ejus Jehovæ.

1 *Item al.*] Pleriq; hoc caput incipientes a vers. 20. superioris cap. non viderunt ibi de privato quoq; peccato agi, hîc vero præcepta generalia de sacrificiorum ritu: quamobrem nos cùm veteres Hebræos, tum argumentum secuti aliter distinximus.

2 *Ipsius holoc.*] sive jugis Exod. 29.38. sive privati ac voluntarii supra 1. sive lege imperati.

Ipsum est] id est, totum cōsumitur igne, unde nomen habet, cujus etymon ostendit Mosche.

a Heb. *fiet ut urat.*

3 *Vestimento*] tunica, de qua Exod. 28. 39. & 40.

Secus altare] orientē versus, supra 1.16.

4 *Suis*] ministerialibus, de quibus ver. 3

In locum mun.] de quo supra 4.12.

b Heb. *mane mane.*

7 *Ipsius muneris*] de quo supra 2.

9 Quod autem remanserit ex eo, comedent Aharon & filii ejus: azymis *factum* comeditor in loco sancto, in atrio tentorii conventus comedunto illud.

10 Ne coquitor fermentatum, dedi illud *ut sit* pars eorum ex meis igne absumptis: res sancta sanctarum est sicut "peccatum & sicut reatus ipse.

11 Omnis mas ex filiis Aharonis comedet illud, statuto perpetuo per generationes vestras de igne absumptis Jehovæ: quicquid tetigerit ea, " sacrum esto.

12 ITEM allocutus est Jehova Moschen dicendo,

13 Hæc *esto* oblatio Aharonis & filiorum ejus quam offerent Jehovæ "semper quo tempore [c] consecrabitur corū aliquis, " decima Ephæ similæ munus, dimidium ejus mane & dimidium ejus vespere.

14 In sartagine cum oleo parator, "bullatum afferto illud, [d] cocta muneris frusta, offerto odorem gratum Jehovæ.

15 Similiter sacerdos ille e filiis ejus qui unctus fuerit pro eo facito idem, statuto perpetuo, Jehovæ prorsus adoletor.

16 Sic prorsus esto omne munus sacerdotis, ne comeditor.

17 ITEM allocutus est Jehovæ Moschen, dicendo:

18 Alloquere Aharonem & filios ejus dicendo, hæc *esto* lex peccati: in loco "ubi jugulari solet holocaustum jugulator peccatum coram Jehova, in atrio tentorii conventus.

19 Sacerdos ille qui [e] offert peccatum illud "comedet ipsum: in loco sacro comeditor, in atrio tentorii conventus.

20 Quicquid tetigerit carnem illius, "sanctum esto: & cùm quis asperserit de sanguine illius super ullum vestimentum, illud vestimentum super quod asperserit lavato " in loco sancto.

21 Et vas testaceum in quo coctum fuerit frangitor: quòd si in vase æneo coctum fuerit, tum defricator & immergitor in aquam.

22 Omnis mas in sacerdotibus comedere poterit illud: res sancta sanctarum est.

23 Sed omne peccatum "de cujus sanguine aliquid illatum fuerit in tentorium convētus ad expiandum in sancto, ne comeditor, igne comburitor.

24 ITEM hæc *esto* lex ipsius "reatus, res sancta sanctarum est.

25 In loco in quo jugulare solent holocaustū ipsum, jugulanto reatum: sanguinem autem ejus spargito super altare circumquaque.

26 Totum verò adipem ejus offerto ex eo, caudam & adipem illum qui operit intestina:

27 Ambosque renes & adipem qui *erit* super illos *pertinentem* usque ad ilia, & reticulū quod *erit* super jecur cum renibus auferto illud.

28 Et adoleto illa sacerdos in ipso altari, igne absumendum Jehovæ, reatus est.

29 Omnis mas e sacerdotibus comedere potest illū: in loco sacro comeditor, res sancta sanctarum est.

30 Prorsus sicut peccato sic reatui lex eadem

10 *Peccatum & reatus*] sacrificium pro peccato & reatu, ut infra passim: vide supra 5.6.

11 *Sacrum esto*] ne ad alios usus adhibetor, sed aut frangitor aut ante lavator, infra ver. 20. & 21.

13 *Semper quo temp.*] id est, quotiescunque illorum aliquis sacerdotali muneri initiabitur, sive summus qui ungendus est, sive alii consecrandi.

c Heb. *ungetur, proprium sacerdotis summi. supra 4.3. sed aliis tribuitur pro eorum consecratione & initiatione ad sacra: synecdoche.*

Decima Ephæ.] vide Exod 16.37.

14 *Bullatum*] ita coctum ut in bullas tumuerit.

d Heb. *cocturas muneris frustorum: sensus est, massa illa prius in frusta dividitor, deinde coquitor.*

18 *Ubi jugulari*] supra 1.3. & 5.

e Heb. *facit.*

19 *Comedet ipsum*] quod licebit comedere, nam quædam comedere nefas erat infra 23.

20 *Sanctum esto*] ut supra in ver. 11.

In loco sancto] ubi immunditiam contraxit: nam hoc ad sacerdotes ministrantes pertinet.

23 *De cujus sang.*] hujusmodi sunt sacrificia pro errore summi Sacerdotis & Ecclesiæ, de quibus supra 4. & anniversaria diei expiationum, infra 16.

24 *Reatus*] de quo supra 5. toto cap.

esto utrisque sacerdotis ipsius qui eo expiationem fecerit, esto.

31 Sacerdotis autem qui offert holocaustum alicujus, pellis holocausti quod obtulerit illius sacerdotis esto.

32 Item omne munus quod coquitur in furno, & quicquid paratur in cacabo aut in sartagine, sacerdotis qui offert illud illius esto.

33 Similiter omne "munus mixtum oleo vel aridum: omnium filiorum Aharonis hoc jus esto, "unius sicut alterius.

33 *Munus*] de quo suprà 2. *Unius sicut al.*] id est, omnium ex æquo. f Heb. *viri sicut fratris sui*.

Caput VII.

Lex de eucharistico sacrificio trium generum, gratulatorio, votivo, & voluntario, de adipe & sanguine omni vitando, & de jure sacerdotum in omnes res quæ offerebantur.

1 "ITEM hæc *esto* lex sacrificii eucharistici, quod quis offeret Jehovæ.

2 Si pro gratiarum actione offeret ipsum, tunc offerto cum ipso sacrificio gratiarum actionis placentas azymas mistas oleo, & lagana azyma uncta oleo: *sunto* autem placentæ illæ mistæ oleo, e simila bullatæ.

3 Præter placentas "panem fermentatum offerto in oblationem suam, cum sacrificio gratiarum actionis, eucharistico suo.

4 Et offerto ex ea panem *unum* ex tota oblatione Jehovæ in elationem: ejus sacerdotis qui sparget sanguinem eucharisticorum, esto.

5 Caro autem sacrificii gratiarum actionis, eucharistici ejus, die oblationis ejus comeditor, nemo relinquito ex illa quicquam usq; mane.

6 SI verò votivum aut voluntarium erit sacrificium oblationis ejus, quo die offeret sacrificium suum, comeditor: & postero die similiter quod remanserit ex eo comeditor.

7 Quod autem *diutius* remanebit e carne illius sacrificii, ipso die tertio igne comburitor:

8 Nam si [a] quicquam comedetur de carne sacrificii eucharistici ejus die tertio, non erit acceptum, ei qui obtulit illud, "non reputabitur, "res abominabilis esto: quamobrem [b] is qui comederit ex ea, iniquitatem suam feret.

9 Et horum caro quæ tetigerit ullam rem immundā ne comeditor, igne comburitor: quod autem ad carnem reliquam, "quisquis mundus est comedere poterit [c] illam.

10 [d] Quisquis autem comederit carnem e sacrificio eucharistico "quod *est* Jehovæ, "cum immunditia sua in se, utique " excindetur [e] homo ille e populis suis.

11 Cùm quis tetigerit ullam rem "immundam, sive [f] immundum hominem, sive jumentum immundum, sive quicquid *est* abominatio immunda, deinde comederit de carne sacrificii eucharistici quod *est* Jehovæ: utique excindetur homo ille e populis suis.

12 ITEM allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

13 Alloquere filios Jisraëlis dicendo: nullum adipem " bovis aut ovis aut capræ comeditote.

14 Adeps quidem cadaveris & adeps "discerpti adhiberi poterit ad omne opus: sed omnino ne comeditote eum.

15 Nam quisquis comederit adipem ex iis jumentis e quibus offert homo igne absumendum, utiq; excindetur homo ille qui comederit e populis suis.

16 Similiter nullum sanguinem comedite in ullis habitationibus vestris, ullius volucris aut ullius bestiæ.

17 Quisquis comederit ullū sanguinem, utiq; excindetur homo ille e populis suis.

18 PRAETEREA allocutus est Jehova Moschen, dicendo,

19 Alloquere filios Jisraëlis dicendo: qui offert sacrificium suum eucharisticum Jehovæ, "afferto oblationem suam Jehovæ "de sacrificio suo eucharistico.

20 Manus ejus adferunto igne absumenda Jehovæ: ipsum adipem impositum pectori adserto, & pectus ad agitandum ipsum agitatione coram Jehova.

21 Tum adoleto sacerdos adipem illum in ipso altari, pectus verò ipsum esto Aharonis & filiorum ejus.

22 Armum etiam dextrum date in elationem sacerdoti, ex vestris sacrificiis eucharisticis.

23 Illius e filiis Aharonis qui obtulerit sanguinem & adipem illum eucharisticorum, esto armus ipse dexter in partem.

24 Nam pectus ipsum agitationis armumque elationis excepi a filiis Jisraëlis e sacrificiis eucharisticis eorum: & dedi ea Aharoni sacerdoti & filiis ejus statuto perpetuo, a filiis Jisraëlis *accipienda in partem*.

25 Hæc *est pars* "unctionis Aharonis & unctionis filiorum ejus ex igne absumendis Jehovæ, ex qua "die jussit eos accedere ad sacerdotio fungendum Jehovę:

26 Quam præcepit Jehova [g] dari eis, ex quo die "unxit eos, a filiis Jisraëlis, statuto perpetuo per generationes eorum.

27 "Hæc *est* lex de holocausto ipso, de munere, & de peccato, de reatu, item de consecrationibus, ac de sacrificio eucharistico:

28 Quam præcepit Jehova Moschi in monte Sinai, quo die pręcepit ipse *Jehova* filiis Jisraëlis ut offerant sacrificia sua ipsi in deserto Sinai.

1 *Item*] Hebræos secuti ita distinximus: nam leges de reatu & de peccato cohærere ostendit versus 25.

3 *Panem ferm.*] vide suprà in 2.11.

a Heb. *comedendo comed.*

8 *Non reputabitur*] tanquam sacrificium eucharisticum legitimè oblatum. *Res abominabilis*] vox Hebræa propriè significat carnem quæ vetustate fit deterior in odorem vel speciem.

b Heb. *anima quæ com.*

9 *Quisquis mundus*] e sacerdotibus, de quorum munditia & impuritate infra 21. & 22.

c Heb. *carnem: antecedens pro relativo.*

d Heb. *anima quæ.*

10 *Quod est Jehovæ*] quod ex superioribus causis ingratum non est, sed acceptum Deo. *Cum immunditia sua*] priusquam ab ea sit purgatus, ut imperatur infrà 21. & 22. *Excindetur*] vide in Gen. 17.14.

e Heb. *anima illa: sic deinceps.*

11 *Immundam*] de quo infra a cap. 11 ad 15. & cap. 17.

f Heb. *immunditiam hominis, Hypallage.*

13 *Bovis aut ovis*] eorum jumentorum quæ sacrificiis apta sunt: nam aliorum quæ comedere fas erat, de quibus infrà 11. & Deut. 14 adipe non interdicebatur.

14 *Discerpti*] etiam e jumentorum genere apto sacrificiis.

19 *Afferto*] ipse, non per alium afferendum curato, quod declarat ver. sequens. *De sacrificio*] eas partes quæ vel Deo adolendæ erant, vel sacerdotibus cessuræ.

25 *Unctionis Ahar.*] id est, sacerdotis uncti: hypallage. *Die*] a tempore septiduí illius, quo sacerdotes uncti & consecrati fuerint.

g Heb. *ad dandum eis.*

26 *Unxit eos*] Mosche, vel Deus per Moschen.

27 *Hæc est lex*] Epilogus omnium superiorum a principio libri.

Caput VIII.

Consecratio rerum & personarum ad Dei cultum pertinentium, prout mandatum fuerat Exod. 29. & 30.

1 ITEM allocutus est Jehova Moschen, dicendo,

2 "Accipe Aharonem & filios ejus cum eo, vestesq; illas, & oleum ipsum unctionis, juvencum quoq; ipsum peccati, ac duos arietes, canistrumq; illum azimorum:

3 Et totum hunc cœtum convoca, ad portam tentorii conventus.

4 Quæ fecit Mosche sicut præceperat Jehova ei, & congregatus est cœtus ipse ad portam tentorii conventus.

5 Tum dixit Mosche ad cœtum, "hæc *est* res illa, quam præcepit Jehova facere.

2 *Accipe*] id est, jube tecum ad portam tentorii conventus illos accedere, & alia afferri & adduci ad te.

5 *Hæc est res*] quam mox facturus sum, & vos spectaturi.

6 Jubens

6 Jubens ergo Mosche accedere Aharonem & filios ejus, lavit eos aqua.

7 Deinde imponens ei tunicam accinxit eum baltheo, inductoque ei pallio imposuit amiculum: & accingens illud cingula amiculi, cùm amiciret illum eo,

8 Apposuit ei pectorale sacrum, indiditque pectorali sacro Urim & Tummim:

9 Postea imposita cidari capiti ejus, imposuit cidari e-regione faciei ejus bracteam auream, coronamentum sacrum, sicut præceperat Jehova Moschi.

10 Cumq; accipiens Mosche oleum unctionis unxisset tabernaculũ ipsum & quicquid in eo erat, ut sanctificaret illa,

11 Et aspergens eo altare ipsum septem vicibus unxisset ipsum altare & omnia instrumẽta ejus & labrum & scapum ejus, ad sanctificandum ea:

12 Effundens de illo oleo unctionis super caput Aharonis, unxit eum ad sanctificandum eum.

13 Similiter jussit Mosche accedere filios Aharonis, & induens eos tunicis cinxit eos baltheo, alligavitque eis tiaras, sicut præceperat Jehova Moschi.

14 Deinde admovit juvencum illum peccati, nitente Aharone & filiis ejus manibus suis super caput illius juvenci peccati:

15 Quem cùm jugulasset, acceptum Mosche sanguinem illius posuit super cornua altaris circumquaque digito suo, & expiavit altare: reliquum verò sanguinẽ effudit versus fundamentum altaris, ad expiandum in eo:

16 Postea accipiens totum illum adipem qui *est* super intestina, & reticulum jecoris, ambosque renes & adipem eorum, adolevit Mosche in ipso altari:

17 Reliquum verò juvencum, id est, pellem ejus & carnem ejus & fimum ejus combussit igne extra castra, quemadmodum præceperat Jehova Moschi.

18 Deinde admovit arietem holocausti, nitentibus Aharone & filiis ejus manibus suis super caput illius arietis:

19 Quem cùm jugulasset, sparsit Mosche sanguinem ejus super altare circumquaque:

20 Et diviso ariete in membra sua, adolevit Mosche caput & membra & adipem,

21 Postquam intestina & crura ejus lavisset aqua: sic adolevit Mosche totum arietem hunc in eo altari, holocaustum fuit in odorem gratum, igne absumptum Jehovæ, quẽadmodum præcepit Jehova Moschi.

22 Deinde admovit arietem illorum alterum, arietem consecrationum, nitentibus Aharone & filiis ejus manibus suis super caput illius arietis:

23 Quem cùm jugulasset, accipiens Mosche de sanguine ejus imposuit [a] infimæ auriculæ Aharonis dexteræ, & pollici manus ejus dexteræ, & pollici pedis ejus dexteri:

a Heb. *molli auriculæ.*

24 Similiter jubens accedere filios Aharonis imposuit Mosche de illo sanguine infimæ auriculæ eorum dexteræ, & pollici manus eorum dexteræ ac pollici pedis eorum dexteri, deinde sparsit Mosche reliquum sanguinem super illud altare circumquaque:

25 Cumque accepisset illius adipem & caudam totumque adipem qui *erat* super intestina & reticulum jecoris ambosque renes & adipem eorum, armumque dexterum,

26 De canistro verò illo azymorum quod *erat* coram Jehova, accepisset placentam unam azymam & placẽtam panis cum oleo unam & laganum unum, apposuit adipibus illis armoque dextero:

27 Et imponens hæc omnia manibus Aharonis & manibus filiorum ejus, agitavit illa agitatione coram Jehova:

28 Postea accepta Mosche illa e manibus eorum adolevit in illo altari super ipsum holocaustum: consecrationes fuerunt in odorem gratum, igne absumpta fuerunt Jehovæ.

29 Accepit autem Mosche pectus illius quod agitavit agitatione coram Jehova: ex illo ariete cõsecrationum Moschi cessit in partem, quemadmodum præceperat Jehova Moschi.

30 Tunc accipiens Mosche de illo oleo unctionis & de sanguine isto qui *erat* super altare, aspersit Aharonem vestes ejus & filios ejus & vestes filiorũ ejus cum eo: sic sanctificavit Aharonem & vestes ejus, filiosque ejus & vestes filiorum ejus cum eo.

31 Postea edixit Mosche Aharoni & filiis ejus, coquite istam carnem ad portam tentorii conventus, & ibi comedite eam panemque istum qui *est* in canistro consecrationũ: quemadmodum præcepi dicendo, Aharon & filii ejus comeduntoʺ illud:

32 Quòd autem ʺreliquum fiet de ista carne aut de isto pane, igne comburite.

33 Sed extra portam tentorii conventus ne exite septem diebus usq; ad diem complementi, diebus consecrationum vestrarum: nam septem diebus [b] consecrabit Jehova ministerium vestrum.

34 Sicut ʺfacit die hoc, præceperat Jehova facere ad expiandum vos.

35 Quapropter ad portam tentorii conventus manete interdiu & noctu septẽ diebus, & observateʺobservationem Jehovæ ut non moriamini: sic enim jussus sum.

36 Quod fecit Aharon & filii ejus, secundum omnia verba quæ præceperat Jehova [c] per Moschen.

31 *Illud*] reliquã carnis & panis ex canistro.

32 *Reliquum fiet*] usque in posterum mane.

b Heb. *implebit Jehova manus vestras.*

34 *Facit*] exequitur per me.

35 *Observationem*] id est, legem hanc quam a vobis observari jubet, mortém denuncians si transgrediamini.

c Heb. *per manum Moschis, id est, ministerium: metonymia.*

Caput IX.

Aharon primo die a consecratione filiis populoq; præsente, primùm pro se, deinde pro toto populo sacrificia & munera offert: quibus igne e cœlo absumptis, ministerium sacerdotum populo divinitus comprobatur.

1 Fuit autemʺ die octavo, *quo* convocavit Mosche Aharonem & filios ejus, ac seniores Jisraëlis:

2 Ut ediceret Aharoni, accipe tibi vitulum [a] subrumum in peccatum, & arietem in holocaustum integros, & offer coram Jehova:

3 Filios verò Jisraëlis alloquitor dicendo, accipite hircum caprarum in peccatum, vitulumque & agnum [b] anniculos integros in holocaustum,

4 Et bovem & arietem in eucharistica ad sacrificandum coram Jehova, ʺmunusque mixtum oleo: nam hodie Jehova appariturus est vobis.

1 *Die octavo*] proximè sequente septiduum consecrationis.

a Heb. *filium bovis.*

b Heb. *filios anni.*

4 *Munusq;*] e simila, ut supra 2.

5 Ac-

5 Accipientes ergo quæ præceperat Mosche adduxerunt ante tetorium conventus, & accedentes totus cœtus steterunt [a] coram Jehova.

5 *Coram Jehova*] in atrio tabernaculi.

6 Tum dixit Mosche, hanc rem quam præcepit Jehova facitote, & apparebit vobis gloria Jehovæ.

7 Edixitque Mosche Aharoni, accede ad hoc altare, primum para peccatum tuum & holocaustum tuum expiationem facturus pro te & [a] pro populo hoc: deinde para oblationem ipsius populi & expiationem fac pro eis, quemadmodum præcepit Jehova.

7 *Pro populo*] id est, hac ratione fias idoneus ad faciẽdum pro illo expiationẽ.

8 Accedens itaque Aharon ad altare, jugulavit illum vitulum qui *erat* pro se.

9 Et admovẽtibus filiis Aharonis sanguinem illius ad eum, intingens digitum suum in illo sanguine posuit super cornua illius altaris, reliquum verò sanguinẽ effudit versus fundamentum altaris.

10 Adipem autem & renes & reticulum [c] jecoris in peccato ipso adolevit in eo altari, quẽadmodum præceperat Jehova Moschi:

c Heb. *e jecore.*

11 [a] Carnem verò & pellem ejus, combussit igne extra castra.

11 *Carnem verò*] denique totum juvẽcum reliquum pro ritu istius sacrificii supra 4.11. synecdoche.

12 Deinde jugulavit suum holocaustum, cui porrigentibus filiis Aharonis sanguinem illius, sparsit eum in illo altari circumquaque:

13 Similiter holocaustum porrigẽtibus ei per membra illius & caput illius, quæ adoleret in ipso altari,

14 Postquam lavit intestina & crura illius, adolevit ea cum reliquo holocausto in illo altari.

15 Postea obtulit oblationẽ populi: primùm accepit hircum peccati qui *erat* pro populo, quo jugulato paravit eum pro peccato, ritu sui [a] prioris:

15 *Prioris*] de quo suprà vers. 2. & 8.

16 Deinde obtulit holocaustum ipsum, & paravit illud [a] pro ritu:

16 *Pro ritu*] holocausti supra 1.

17 Obtulit quoque [a] munus illius, & implens manum suam illo, adolevit in eo altari: [a] præter holocaustum matutinum.

17 *Munus*] omni holocausto conjunctum ex lege, suprà 6. & 7.

Præter] juge cum munere suo, synecdochicẽ: nam hoc nulla ex causa intermittebatur, [a] sed reliqua præcedebat, Exod. 29 38.

18 Cumque jugulasset *quispiam* bovem & arietem in sacrificium eucharisticum quod *erat* pro populo: porrigentibus ei filiis Aharonis sanguinem illorum, sparsit eum in ipso altari circumquaque:

19 *Porrigentes* deinde adipes ex illo bove, & ex illo ariete caudam & *adipem* operientem *intestina* & renes & reticulum jecoris,

20 Imposuerunt illos adipes ad ipsa pectora: & adolevit adipes in ipso altari,

21 Pectora verò ipsa & armum illorum dexterum agitavit Aharon agitatione corã Jehova: quemadmodum præceperat Mosche.

22 Tum attollens Aharon manus suas versus populum [a] benedixit eis, ac descẽdit parato illo peccato, holocaustoq;, & eucharistico.

22 *Benedixit eis*] ex formula præscripta Num. 6.

23 Postea venit Mosche cum Aharone [a] in tentorium conventus, cumque egrederentur [a] benedicturi populo, apparuit gloria Jehovæ toti populo.

23 *In tentorium*] ut ibi Aharonem de reliquo ministerio exercendo institueret.

Benedicturi] benedictione enunciata dimissuri eum peractis sacris.

24 Exiens enim ignis a conspectu Jehovæ, cõsumpsit in illo altari holocaustum ipsum & adipes: quod cùm videret totus populus, acclamantes prociderunt super faciem suam.

Caput X.

Filii Aharonis seniores duo munus suum transgressi, divinitùs morte plectuntur: quorum luctu interdicto, occasione neglecti ab aliis officii præcipitur ut a vino & inebriante potu abstineant: lex fertur de esu sacrorum, & Aharonis excusatio Moschi approbatur.

1 [a] SED accipientes filii Aharonis Nadab & Abihu quisque thuribulum suum, indito eis igni imposuerunt suffitum, obtulerũtque coram Jehova ignem alienum, [a] quod non præceperat eis.

2 Quapropter exiens ignis [a] a conspectu Jehovæ [a] exanimavit eos, ita mortui sunt [a] coram Jehova.

3 Tum dixit Mosche Aharoni, illud *est* [a] quod locutus erat Jehova dicendo, [a] in propinquis meis [a] sanctificabor, & ante conspectum totius populi glorificabor: sed [a] conticuit Aharon.

4 Et vocans Mosche Mischaëlem & Eltzaphanem filios [a] Hhuzzielis patrui Aharonis, edixit eis, accedite, sublatos deportate fratres vestros a conspectu sanctuarii extra castra.

5 Qui accesserunt, sublatosque tunicis eorum deportaverunt eos extra castra, sicut edixerat Mosche.

6 Edixit verò Mosche Aharoni, & Elhhazari, & Ithamari filiis ejus, capita vestra [a] ne nudate, neque vestimenta vestra discindite, ut non moriamini & contra totum hunc cœtum effervescat: sed fratres vestri, tota familia Jisraëlis deflebunt hoc incendiũ quod incendit Jehova.

7 [a] Neque a porta tentorii conventus exite ne moriamini, [a] nam oleum unctionis Jehovæ super vos *est*: qui fecerunt secundum verbum Moschis.

8 Et allocutus est Jehova Aharonem, dicendo,

9 Vinum aut potum inebriantem ne bibito tu aut filii tui tecum, quando ingressuri estis tentorium cõventus, ut non moriamini, statuto perpetuo per generationes vestras:

10 [a] Cùm ad discernendum inter sacrum & inter profanum, atque inter mundum & inter immundum,

11 Tum ad docendum filios Jisraëlis omnia illa statuta, quæ edixerit Jehova eis [b] per Moschen.

12 Edixit autem Mosche Aharoni, & Elhhazari & Ithamari filiis ejus qui reliqui erant, accipite munus istud quod reliquum est ex igne absumptis Jehovæ, & comedite illud *cum* azymis propè hoc altare: quia res sancta sanctarum est.

13 Ideò comedetis illud in loco sacro, quia demẽsum tuum & demensum filiorum tuorum est ex igne absumendis Jehovæ: [a] sic enim jussus sum.

14 Pectus autem agitationis & armum elationis comedetis [a] in loco mundo, tu & filii tui & filiæ tuæ tecũ: quia in demensum tuum & demensum filiorum tuorum data sunt ex sacrificiis eucharisticis filiorum Jisraëlis.

15 Armus elationis & pectus agitationis, *quæ*

1 *Sed*] q.d. te... merario filiorum Aharonis facto ali... perturbati ad fu... ctionem suam co... tis attenderunt, ... Moschi eos repre... hendendi oblata... occasio infrà vers...

Quod] duo fece... contra mandatũ De... quòd igne extero... sunt, (vide supra ... 7.) & quòd locum... crum ingressi sun... quod ne summo q... dẽ sacerdoti lice... nisi semel in anno...

2 *A conspectu*] ... e cœlo, ut suprà 9.... vel ab altari hol... causti, quod erat ... conspectu Jehovæ...

a Heb. *devora...* *eos: sed hoc ad* ... *tantùm ademptio...* *refertur: nam corp...* *& vestes integra...* *serunt, infrà vers...* 5. *synecdoche.*

Coram] ibidẽ ... ta morte.

3 *Quod*] supr... 35.

In] sacerdoti... quibus solis lic... tabernaculum pro... pius ad Deum acc... dere.

Sanctificabor] ex... cendo judicia m... corã populo in... cantes.

Conticuit] horta... Moschis divinæ v... luntati acquievit.

4 *Huzzielis*] q... fuit frater Hham... mi patris Aharon... & Moschis, Exod... 18. Num. 3.19.

6 *Ne nudate*] ... ctui ne vacate, syn... doche: erat enim h... signum commune ... ctus, ut infra 13.4...

7 *Neque*] hæ d... leges repetuntur i... fra 20.10. & unive... summis sacerdotib... accommodantur, ... tantùm ministeri... pore aut recens ... ctis, ut hîc, sed to... vitæ curriculo obs... vandæ.

Nam] id est, a D... consecrati estis, ... cens adhuc est ole... unctionis in vobis... in ipsa actione sa... versamini.

10 *(ùm ad*] q... duabus de causis ... terdixit potu qui... perturbat mentem... primùm ut judica... possent, & sibi in... ministratione sua constare, deinde ne turbata mente secus docerent quàm co... nit. b Heb. *per manum Moschis.* 13 *Sic enim*] suprà 2 3. & 6.3. 14 ... *loco mundo*] in castris: quia non tantùm mares, sed etiam fœminæ ex iis com... bant, suprà 7. ver. 4.9.21. & sequent.

cum igne abſumendis adipibus afferent ad agitandum agitatione coram Jehova, hoc eſto tibi & filiis tuis tecum in demenſum perpetuum, quemadmodum præcepit Jehova.

16 Cumq; hircum illum peccati [c] accuratè perquiſiviſſet Moſche, ecce ″ exuſtus erat: quapropter ″ efferbuit contra Elhhazarem & contra Ithamarem filios Aharonis qui reliqui erant, dicendo,

17 Quamobrem non comediſtis peccatum hoc in loco ſancto? nam res ſancta ſanctarum eſt: at illud dederat vobis ″ ad ferendum iniquitatem hujus cœtus, expiationem faciendo pro eis coram Jehova.

18 En, non eſt illatus ſanguis ejus in ſanctuarium intrinſecus: [d] omnino comedere debueratis in *loco* ſancto, ″ſicut præceperam.

19 Tum dixit Aharon ad Moſchen, ecce, hodie ″obtulerunt peccatum ſuum & holocauſtum ſuum coram Jehova, acciderunt autē mihi qualia ″his: ″ſi comedero peccatum hodie, an bonum videbitur in oculis Jehovæ?

20 Quod cùm audivit Moſche, ″bonum viſum eſt in oculis ejus.

[c] Heb. *perquirendo* [per]quiſiviſſet.
16 *Exuſtus*] vide ver. 1.
Efferbuit] quia non [at]tenderant miniſte[ri]o ſuo.
17 *Ad ferendum* [&]c.] ut a cœtu eam vos trāsferatis & [ſu]ſcipiatis expian[du]m: ſic infra 16. 21. 22.
[d] Heb. *comedendo* [co]medere.
18 *Sicut præcep.*] [ſu]prà 6. 23.
19 *Obtulerunt*] to[tu]s cœtus.
His] filiis meis quos [re]prehendis. q. d. e[a]dem negligentiæ [&] perturbationis re[u]m.
Si comedero] id eſt, [g]ratúmne ei foret, ſi [e]go adhuc in peccato [e]rrens, peccatum [p]opuli expiandum [in] me transferrem?
[2]0 *Bonum viſum eſt*] approbavit judicium fratris, ad cujus quæſtionem ex mandato Dei reſpondetur infrà cap. 16.

Caput XI.

Leges de diſcernendis omne genus animantibus mundis ab immundis, ratione cibi, vel contactus.

1 ITEM allocutus eſt Jehova Moſchen & Aharonem, edicendo eis:

2 Alloquimini filios Jiſraëlis dicendo: hæc *ſunt* animalia quæ vos comedetis, ex omnibus beſtiis quæ *ſunt* ſuper terram.

3 Quicquid habet ungulam ſciſſam ita ut ſit bifidatum fiſſura ungularum, ″revocans ruminis *cibum* ex quavis beſtia, illud comedetis.

4 Veruntamen hoc ne comeditote, ex revocantibus *cibum* ruminis aut ex habentibus ſciſſam ungulam: camelum, quia revocat quidem *cibum* ruminis, ſed ſciſſam ungulam non habet, immundus eſto vobis.

5 Et cuniculum, quia revocat quidem *cibum* ruminis, ſed ungulam ſciſſam non habet, immundus eſto vobis:

6 Et leporem, quia revocat quidem *cibum* ruminis, ſed ungulam ſciſſam non habet, immundus eſto vobis:

7 Et ſuem, quia habet quidem ſciſſam ungulam ita ut bifidata ſit fiſſura ungulæ, ſed ruminis *cibum* non ruminat, immunda eſto vobis.

8 De carne iſtorum ne comedite, & cadaver eorum ne tangite, immunda *ſunt* vobis.

9 HOC comedetis ex omnibus quę *ſunt* in aquis: omne quod habet ″pinnas & ſquamas in aquis tum per maria tum in fluminibus, illa comedetis,

10 Quicquid verò non habet ″ pinnas aut ſquamas tum per maria tum in fluminibus, ex omni reptili aquatico, denique ″ ex omni anima vivente quæ *ſit* in ipſis aquis, abominationi ſunto vobis.

11 Ita abominationi ſunto vobis, ut de carne eorum non comedatis, & cadaver eorum abominemini.

3 *Revocans*] q. d. [q]uibus hæc duo in[ſ]unt, bifidati pedes [&] ruminatio, legiti[m]è comedentur.

9 *Pinnas & ſquamas*] conjunctim, ut ſuprà de ungula & ruminatione.
10 *Pinnas aut*] quod deſtituitur al[t]erutro, aut utroque.
Ex omni anim.] ut [a]quatilium multæ ſpecies ſunt teſtaceæ, [c]artilagineæ, pedibus prædiitæ, &c.

12 Quicquid non habet pinnas aut ſquamas in aquis, abominationi eſto vobis.

13 ISTA autem abominationi ex volatilibus, ne comeduntor, abominationi ſunto: ″aquilam, & ″oſsifragam, & ″haliæetum,

14 Et ″milvum, & ″cornicem ſecundum ſpeciem ſuam,

15 Omnem corvum ſecundum ſpeciem ſuam,

16 Et [a] ululam, & ″hirundinem, & æſalonem, & accipitrem ſecundum ſpeciem ſuam,

17 Et bubonem, & mergum, & noctuam,

18 Et ″monedulam, & ″plateam, & ″meropem,

19 Et ciconiam, ardeam ſecundum ſpeciem ſuam, & attagenem, & veſpertilionem.

20 OMNE reptile volucre ambulans quatuor *pedibus*, abominationi eſto vobis.

21 Veruntamen hoc comedetis ex omni reptili volucri quod ambulat quatuor *pedibus*, ″quod non habet crura ſupra pedes ſuos, quibus ſaliat ſuper terram.

22 Iſta *ſunt* ex quibus comedetis, ″Arbem ſecundum ſpeciem ſuam, & Solhamum ſecundum ſpeciem ſuam, & Chargolum ſecundum ſpeciem ſuam, & Chagabum ſecundū ſpeciem ſuam.

23 Omne verò reptile volatile quatuor habens pedes, abominationi eſto vobis.

24 ″HIS autem polluemini: quiſquis tetigerit cadaver eorum, immundus eſto uſque ad veſperam.

25 Item quiſquis portaverit de cadavere illorum, lavato veſtimenta ſua, & immundus eſto uſque ad veſperam.

26 *Cadavera* omnis beſtiæ quæ ″ ſciſſam quidem habet ungulam, ſed fiſſura non *eſt* bifidata, aut *cibum* ruminis nō revocat, immunda ſunt vobis, quicunque tetigerit ea, immundus erit.

27 Similiter omnis incedentis ſuper [b] marculos ſuos ex omni animante [c] quadrupede, immunda ſunt vobis: quiſquis tetigerit cadaver eorum, immundus eſto uſque ad veſperam.

28 Quare qui portaverit cadavera eorum, lavato veſtimenta ſua, & immundus eſto uſq; ad veſperam: immunda ſunt vobis.

29 Item hoc vobis immundum *eſt* ex reptilibus quæ reptant ſuper terram: muſtella, & mus, & ″teſtudo ſecundum ſpeciem ſuam,

30 Et hericius, & lacerta, & ſtellio, & chamęleon, & glis.

31 Iſta *ſunt* quæ ″immunda ſunt vobis ex omnibus reptilibus: quiſquis tetigerit illa poſt mortem illorum, immundus eſto uſque ad veſperam.

32 Et res omnis ſuper quam *aliquod* eorum poſt mortem ſuam ceciderit, immunda eſto: ex quocunque vaſe ligneo, aut veſtimento, aut pelle, aut ſacco, denique unumquodque vas eorum in quibus fit aliquod opus, in aquam inſertor & immundum eſto uſque ad veſperam, deinde mundum eſto.

13 *Aquilam*] in his vertendis doctiſſimos Hebræorum interpretes ſecuti ſumus: a quibus cùm diſcedimus, cauſam exponemus paucis.
Oſſifragam] nomen habet a diſtribuendo, quod huic animanti ſic tribuit Plinius lib. 10. natur. hiſt. cap. 3. ejectos ab aquilis cognatum genus oſsifragæ excipiunt & educant cum ſuis.
Haliæetum] a firmitate, nam hæc avis adeò firma eſt oculorum acie, ut intueatur adverſum ſolem.
14 *Milvum*] a volatus forma.
Cornicem] ſic vertimus ex Ijob. 28. 7. qui huic avi præſtantiſsimam oculorum aciem proverbiali forma tribuit, ut Latini cornicum oculos celebrarunt.
[a] Heb. *filiam ululæ.*
16 *Hirundinem*] hoc & duo ſequentia ex R. Jehuda.
18 *Monedulam*] ex R. Schelomone, & R. D. K.
Plateam] a vomitu: vide Plin. Lib. 10 natur. hiſt. cap. 40.
Meropem] ab amore: nam genitores ſuos reconditos paſcit, Plin. lib. 10. ca. 33.
21 *Quod non habet crura ſup.*] cujus crura ſunt obverſa & pedes varicati: huic enim generi pedes nō ſubſunt cruribus.
22 *Arbem*] hæc inſectorum genera neque Hebræis neq; hiſtoricis neque nobis ſunt cognita, ideo Hebræas voces retinuimus: certum autem eſt in oriente cicadas & locuſtas fuiſſe cibo. Matth. 3. & Marci 1. Plinius lib. 11. natur. hiſt. cap. 26. & 29.
24 *His autem*] hinc uſque ad verſ. 41. digreſsio eſt, qua explicatur non tam quid impurum ſit, quàm quid impurum faciat. Eſt autem tripartita: docetur enim primùm ex cadaveris immundorum contactu, ſecundò ex reptilibus immundis ſive viventibus ſive mortuis, tertiò ex morticini etiam mundorum animantium tactu vel cibo hominem impurari. 26 *Sciſſam*] tantùm ex una parte, ſuperiore vel inferiore pedis. 29 *Teſtudo*] Nomen huic animanti & plauſtro tecto commune eſt, quia hoc animal putaminibus ſuis tectum repræſentat camerati plauſtri. 31 *Immunda*] non tantùm eſu & morticinæ carnis contactu, ut ſuperiora, ſed etiam quod ad contactum eorum dum adhuc vivunt.

33 Omne autem vas testaceum intra quod *aliquid illorum ceciderit, (omne quod intra ipsum fuerit, immundum est) ipsum frangite.

33 *Aliquid illorum*] etiam vivum.

34 Ex omni cibo qui comeditur cui supervenerit *aqua, immundus esto: & omnis potus qui bibi solet, in quocunque vase, immundus esto.

34 *Aqua*] illa impurata.

35 Similiter super quodcunque ceciderit de cadavere illorum, immundũ esto: furnus & testus minuitor, immundi sunt, ideo immundi sunto vobis.

36 Veruntamen fons aut cisterna, congregatio aquarum *erit munda: sed quod tetigit cadaver eorum, immundum esto.

36 *Erit munda*] id est, non erit minuenda, sed purganda aqua quæ impuritatem contraxit.

37 Quòd si ceciderit de cadavere eorum super aliquod semen sativum quod seminari solet, mundum erit.

38 Sed si impositâ aquâ semini, ceciderit de cadavere illorum super ipsum, immundum esto vobis.

39 Item si moriatur ex bestiis *aliqua* quæ vobis *est* cibo, qui tetigerit cadaver ejus, immundus esto usque ad vesperam.

40 Qui autem comederit de cadavere ejus, lavato vestimenta sua, & immundus esto usque ad vesperam: similiter qui asportaverit cadaver ejus, lavato vestimenta sua, & immundus esto usque ad vesperam.

41 ITEM omne reptile quod reptat super terram, abominationi esto, ne comeditor.

42 Quicquid *it super ventrem, & quicquid it quatuor *pedibus*, & quicquid numerosius *est* pedibus ex omni reptili quod reptat super terram, ne comedite ea, sed abominationi sunto.

42 *It super ventrem*] serpit.

43 Ne abominabiles reddito te d vos ipsos ullo reptili quod reptat, neque polluitote vos illis, *essetis enim polluti illis.

d Heb. *animas vestras, ut ver.* 44.

43 *Essetis*] non haberem vos pro mundis, si vos illis contaminaretis.

44 Nam ego Jehova *sum* Deus vester, vos ergo sanctificate, & estote sancti, quia ego sanctus sum: neque polluite vos ipsos ullo reptili, quod reptat super terram.

45 Nam ego *sum* Jehova qui *educo vos e terra Ægypti, ut sim vobis in Deum: estote igitur sancti, quia sanctus ego sum.

45 *Educo*] jam inde ab eductione ex Aegypto in cœpto erga vos beneficio pergo.

46 *Hæc *est* lex de bestiis & volatilibus & omni anima vivente quæ repit in aquis, deniq; de omni anima quæ reptat super terram:

46 *Hæc*] Epilogus.

47 Ad discernendum inter immundum & mũdum, atque inter animal quod comeditur, & inter animal quod non comeditur.

CAPUT XII.

Lex de impuritate mulieris puerperæ, & de tempore ac ratione purgationis ejus.

1 ALLOCUTUS etiam est Jehova Moschen, dicendo:

2 Alloquere filios Jisraëlis dicendo: Mulier cùm edito semine pepererit masculum, ut immunda esse solet septem dies, *secundum dies a quibus * separatur languore suo, immunda esto.

2 *Secundum dies*] ut septiduum immunda est ex purgatione sua menstrua, infrà 15.19. ita a puerperio immunda esto.

3 Die autem * octavo, circumciditor caro præputii ejus.

a Heb. *Separationis languoris ejus.* *Separatur*] a reliquis hominibus tanquam immunda, ibidem. 3 *Octavo*] etsi lex circumcisionis diu antè lata fuit, videtur tamen Deus hoc consilio in diem octavum illam rejecisse, propter septiduum quo impura est mater, & impurat partum.

4 Deinde triginta tres dies maneto *in b sanguinis purgatione: nullam rem sacram tangito, & ad sanctuarium ne venito, donec cõpleti fuerint dies purgationis suæ.

4 *In sanguinis purg.*] quo tempore non amplius ab hominum consortio, sed a rebus sacris abstinebat: sanguis enim μετωνυμικῶς pro impuritate ex[illegible] accipitur.

b Heb. *sanguinibus purgationis: hypallage, & sic deinceps.*

5 Quòd si fœminam pepererit, tunc impura esto duabus hebdomadibus, *secundum *impuritatem* separationis suæ: deinde sexaginta sex dies maneto in purgatione sanguinis:

5 *Secundum imp.*] id est, eadem impuritatis lege, ut suprà ver. 2.

6 Cùm autem impleti fuerint dies purgationis ejus a filio aut a filia, afferto agnũ c anniculum in holocaustum, & pullum columbæ aut turturem in peccatum: ad portam tentorii conventus sacerdoti.

c Heb. *filium anni sui.*

7 Qui offerens illum coram Jehova expiationem faciet pro ea, sic purgata erit a * profluvio sanguinis sui: hæc *esto* lex puerperæ a mare aut a fœmina.

7 *Profluvio*] impuritate, quam ex profluvio contraxerat.

8 Quòd si non d assequatur manus ejus quãtum satis est pro parva pecude, tum accipito duos turtures aut duos pullos columbæ, unũ in holocaustum & alterum in peccatum: & expiationem faciet pro ea sacerdos, sic munda erit.

d Heb. *inveniat manus ejus sufficientiam parvæ pecudis ut suprà 5.7.*

CAPUT XIII.

De signis ad lepram: de lepra hominum per se, aut ex ulcere, aut ex adustione: de porrigine, varo & calvitio: de leprosi separatione: de lepra rerum lanearum, linearum, & pellicearum, atque ratione qua de his omnibus sacerdotes erant cognituri.

1 PRÆTEREA allocutus est Jehova Moschen & Aharonem, dicendo:

2 Homo cùm erit in cute carnis ejus tumor aut abscessus aut phlyzacium, quorum aliquid erit in cute carnis ejus *vergens* ad plagam lepræ: omnino adducitor ad Aharonem sacerdotem, aut ad unum e filiis ejus sacerdotibus.

3 Cumq; inspexerit sacerdos ipse plagam illam in cute carnis ejus, si pilus in plaga illa mutatus fuerit in album, & species illius plagæ profundior fuerit cute carnis ejus, plaga lepræ est: cùm ergo eam inspexerit sacerdos, a immundum illum pronunciato:

a Heb. *impurato illum, & sic deinceps.*

4 Quòd si phlyzacium album erit in cute carnis illius, & profundior non erit species ejus ipsa cute, neque pilus ejus mutatus erit in album: tum recludito sacerdos plaga illa *affectum* septem diebus.

5 Postea inspicito idem sacerdos die septimo, si ecce plaga illa constiterit b judicio ejus, nec diffuderit se plaga illa in ipsam cutem: tunc recludito eum ipse sacerdos septem diebus secundò.

b Heb. *in oculis ejus: nam pro specie cùm accipitur singulare est, ut infrà ver. 55.*

6 Deinde inspicito eam idem sacerdos die septimo secundò, si ecce contracta est plaga illa, neque diffudit se plaga illa in ipsam cutem: tum c mundum pronunciato eum sacerdos, abscessus est, postquam laverit vestimenta sua, mundus esto.

c Heb. *mundato, & sic deinceps.*

7 Sin autem d omnino diffuderit se abscessus ille in cutem ejus, postquam ostensus fuerit sacerdoti ipsi ad purgationem sui, & ostensus fuerit secundò sacerdoti:

d Heb. *diffundendo diffuderit se.*

8 Cùm inspiciet ipse sacerdos, si ecce diffudit

dit ſe abſceſſus ille in cutem ejus, tunc pronunciato illum immundum ſacerdos ipſe, lepra eſt.

9 PLAGA lepræ ſi erit in homine, adducitor ille ad aliquem ſacerdotem:

10 Quæ cùm inſpexerit ſacerdos ille, ſi ecce tumor albus eſt in cute & ipſa mutavit pilum in album, etiam ſi *aliqua* ſanitas carnis vivæ *ſit* in tumore illo:

11 Lepra inveterata eſt in cute carnis ejus, ideò immundū pronunciato eum ſacerdos ille: ne recludito eum, immundus enim eſt.

12 Quòd ſi [e] omnino effloreſcet illa lepra in cute ejus, tegetque illa lepra totam cutem [f] plaga *affecti* a capite ejus uſque ad pedes ejus, [g] quacunq; inſpicient oculi ſacerdotis,

13 Poſtquam inſpexerit ſacerdos ipſe, ſi ecce texit lepra illa totam carnē ejus, tum mundum declarato plaga illa *affectum*: cùm tota mutata eſt in album, mundus eſt.

14 Sed qua die apparebit in ea caro viva, immunda erit.

15 Cùm itaque inſpexerit ille ſacerdos carnem iſtam vivam, immundum pronunciato illum: caro illa viva immunda eſt, lepra eſt.

16 At cùm verſa fuerit caro illa viva & mutata in albam, tum venito ad ſacerdotem.

17 Cumque inſpiciet eum ſacerdos ipſe, ſi ecce verſa fuerit plaga illa in albam, tum pronunciato mundum ſacerdos illum plaga *affectum*, mundus eſt.

18 ITEM caro, cùm fuerit in ipſa cute ejus ulcus, ſi ſanata eſt,

19 Deinde oboritur in loco ipſius ulceris tumor albus, aut phlyzacium album ſubrubidum, tum oſtenditor ſacerdoti:

20 Cumq; inſpiciet ſacerdos ille, ſi ecce ſpecies ejus *eſt* depreſſior ipſa cute & pilus ejus mutatus in album, tum immundum pronunciato eum ſacerdos, plaga lepræ eſt, ulcere effloruit.

21 Quòd ſi cùm inſpiciet eam ſacerdos, ecce non *eſt* in ea pilus albus, neque depreſſior eſt ipſa cute, ſed eſt contracta, tunc recludito eum ſacerdos ſeptem diebus.

22 Poſtea ſi omnino diffuderit ſe per ipſam cutem, tum ſacerdos pronunciato eum immundum, plaga eſt.

23 Sin autem in loco ſuo conſtiterit phlyzacium illud, nec ſe diffuderit, cicatrix illius ulceris eſt: ideò mundum pronunciato eum ſacerdos.

24 ITEM caro, cùm fuerit in cute ejus aduſtio ignis, ſi erit [h] pars ſanata ab illa aduſtione, phlyzacium album ſubrubidum, aut album *tantùm*,

25 Cùm inſpiciet eam ſacerdos, ſi ecce mutatus eſt pilus in album in ipſo phlyzacio & ſpecies ejus eſt profundior ipſa cute, lepra eſt, aduſtione effloruit, quapropter immundum pronunciato eum ſacerdos, plaga lepræ eſt.

26 Quòd ſi cùm aſpiciet eam ſacerdos, ecce non erit in phlyzacio pilus albus, neque depreſſior erit ipſa cute, ſed ipſa contracta erit, tunc recludtio eum ſacerdos ſeptem diebus.

27 Deinde aſpiciente eam ſacerdote eodem die ſeptimo, ſi omnino ſe diffuderit per ipſam cutem, tum ſacerdos pronunciato eum immundum, plaga lepræ eſt.

28 Sin autem in loco ſuo conſtiterit phlyzacium illud, nec diffuderit ſe per ipſam cutem, ſed illud contractum fuerit, tumor illius aduſtionis eſt: quapropter mūdum pronunciato eum ſacerdos, nam cicatrix illius aduſtionis eſt.

29 ITEM cùm in viro aut muliere erit plaga, in capite vel in barba,

30 Inſpiciente ſacerdote plagam illam, ſi ecce ſpecies ejus profundior *eſt* ipſa cute, & in ea *eſt* pilus fulvus tenuis: tum immundum pronunciato eum ſacerdos, porrigo eſt, lepra capitis aut barbæ eſt.

31 Inſpiciente verò ſacerdote plagam illam porriginis, ſi ecce ſpecies ejus profundior non *erit* ipſa cute, & pilus nigricans non *erit* in ea: tum recludito ſacerdos *affectum* plaga porriginis ſeptem diebus.

32 Deinde inſpiciente ſacerdote plagam illam die ſeptimo, ſi ecce non diffudit ſe porrigo illa, neque factus eſt in ea pilus fulvus, neque ſpecies ipſa porriginis profundior *eſt* ipſa cute,

33 Tunc radito ſe, porriginem verò ipſam ne radito: & recludito ſacerdos porrigine illa *affectum* ſeptem diebus ſecundò.

34 Inſpiciēte autem ſacerdote porriginem illam die ſeptimo, ſi ecce non diffudit ſe porrigo illa per ipſam cutem, & ſpecies ejus non *eſt* profundior ipſa cute: tunc mundum pronunciato eum ſacerdos, & cùm laverit veſtimenta ſua, mundus erit.

35 Sin omnino diffudit ſe porrigo illa per ipſam cutem, poſt mundationem ejus,

36 Tunc inſpiciente eum ſacerdote, ſi ecce diffudit ſe porrigo illa per ipſam cutem: ne inquirito ſacerdos de pilo illo fulvo, immūdus eſt.

37 Quòd ſi [i] judicio ejus conſtitit porrigo illa, & pilus nigricans effloruit in ea, ſanata eſt porrigo illa, mundus eſt: quapropter mundum pronunciato ſacerdos.

38 ITEM cùm erunt in cute carnis viri aut mulieris phlyzacia, phlyzacia alba:

39 Tunc inſpicito ſacerdos, ſi ecce in cute carnis eorum phlyzacia erunt contracta alba: varus eſt qui effloruit in ipſa cute, mundus eſt.

40 ITEM cùm alicujus caput glabrum fiet, calvus eſt, mundus eſt.

41 Etſi *tantùm* ex parte faciei ejus glabreſcet caput ejus, recalvaſter eſt, mundus eſt.

42 Cùm autem erit in ipſo loco calvo aut in recalvo plaga alba ſubrubida, lepra effloreſcens eſt in loco calvo aut recalvo ejus.

43 Quare inſpiciente eum ſacerdote, ſi ecce tumor illius plagæ albus ſubrubidus *erit* in loco calvo aut recalvo ejus, ſecundum ſpeciem lepræ cutis carnis,

44 Homo leproſus eſt, immundus eſt: [k] omnino immundum pronunciato eum ſacerdos, in capite ejus eſt lepra ejus.

45 LEPROSI autem in quo plaga iſta eſt, veſtimenta ſunto ſciſſa, & caput ejus eſto retectum, & [l] myſtacem obvelato, & immūdus immundus clamato.

46 Omnibus diebus quibus ea plaga in ipſo fuerit, immūdus habetor, immūdus eſt, ſolus habitato, extra caſtra habitatio ejus eſto.

47 ITEM

e Heb. *effloreſcendo effloreſcet.*

f Heb. viri *plaga*: ver. 13. & 17.

g Heb. *ad omnem aſpectum oculorum ſacerdotis.*

14 *In ea*] id eſt, in plaga conſpicietur viva caro intermixta carni quæ mutata erat in album: nam varietas colorum indicium eſt lepræ, ut contrà unus color ſanitatis.

h Heb. *ſanitas illius aduſtionis.*

i Heb. *in oculis ejus, ut ſuprà ver. 5.*

41 *Ex parte faciei*] a vertice ad frontem & tempora.

k Heb. *impurando impurato.*

45 *Veſtimenta ſunto*] cùm videlicet immundus declaratus, a reliquorum cōſortio emittetur.

l *qui priſcis Latinis dicebatur tittex.*

47 ITEM cùm erit in aliqua veste plaga lepræ, in veste lanea aut in veste linea,

48 Aut in trama aut in licio lineis laneisve, aut in pelle, aut in quovis opere pelliceo,

49 Eritque plaga illa subviridis aut subrubida in aliqua veste, aut in pelle, aut in trama, aut in licio, aut in ullo instrumēto pelliceo, plaga lepræ est: tum ostenditor sacerdoti.

50 Cumque inspexerit sacerdos plagam illam, recludito illud *affectum* plaga septem diebus.

51 Deinde inspiciente *eo* plagam illam die septimo, cùm diffuderit se plaga illa in ea veste, aut in trama, aut in licio, aut in pelle, ad quodcunq; opus aptata sit pellis illa, lepra dolorifica est plaga illa, res immūda est.

51 *Dolorifica*] dolore & damno eos affectura qui utentur ipsis.

52 Quamobrem comburito vestem illam, aut tramā, aut licium e lana sive e lino, aut omne illud instrumentum pelliceum in quo erit plaga ista: nam lepra dolorifica est, igne comburitor.

53 Quòd si inspiciēte sacerdote, ecce non diffudit se plaga illa in ea veste aut in trama, aut in licio, aut in ullo instrumento pelliceo.

54 Tunc præcipito sacerdos ut lavent id in quo *est* plaga illa, deinde recludito id septē diebus secundò.

55 Inspiciente autem sacerdote ubi ablutum fuerit illud plaga *affectum*, si ecce non mutaverit plaga illa speciē suam, etiam si plaga illa non diffudit se, res immunda est, igne comburito eam: res est diminuens, [m] exteriore aut interiore parte ejus.

m Heb. *loco calvo & recalvo ejus: quod aliis ita accipi placet, sive res trita sit, sive nova.*

56 Quòd si inspicente sacerdote, ecce contracta est plaga illa postquā id lavatum est, tum rumpito illud ab ea veste, aut ab ea pelle, aut a trama, aut a licio.

57 Sin apparebit adhuc in ea veste, aut in trama, aut in licio, aut in quocunque instrumento pelliceo, reflorescens est *lepra:* igne comburito illud, in quocunq; *est* plaga ista.

58 Illa autem vestis aut trama aut licium, aut quodcunque instrumentum pelliceum, cùm laveris, si recesserit ab eis plaga ista, tunc lavator secundò, & mundum erit.

59 Hæc *esto* lex plagæ lepræ, vestis laneæ aut lineæ aut tramæ aut licii aut cujuscunque instrumenti pellicei: ad [n] pronunciandum illud mundum aut immundum.

n Heb. *mundandum illud, aut impurandum illud.*

CAPUT XIIII.

De ritu observando cùm sanatus a lepra in cœtum est recipiendus: & de lepra ædium cognoscenda & purganda.

1 PRÆTEREA allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

2 Hæc esto lex leprosi, 'die purgationis ejus: primùm adducitor, " sacerdotē versus.

2 *Die*] quo tempore pronunciandus est purgatus.

Sacerdotem] propius, ne sacerdos cogatur procul a castris discedere.

3 Exibit autem sacerdos ipse extra castra: cumque inspexerit sacerdos, si ecce sanata est plaga illa lepræ a leproso,

4 Præcipito sacerdos ut accipiat *quispiam* pro eo qui purgandus erit, duas " aviculas vivas mundas, & lignum cedrinum, & dibaphum coccineum, & muscum.

4 *Aviculas*] sive (ut Hebræi interpretantur) passeres: nomen enim generis & speciei commune est: nos generis significationem prætulimus.

5 Deinde præcipito sacerdotes ut jugulans aviculam unam, *sanguinem ejus fundat* in vas testaceum super aquam vivam.

6 Aviculam verò alteram vivam accipito, lignumque cedrinum, & dibaphum coccineum, & muscum: & intingito illa simul cum avicula viva in aviculæ jugulatæ sanguinem cum aqua viva.

7 Ita aspergito eum qui purgandus erit a lepra septem vicibus: & pronuncians eum mundum, dimittito aviculam vivam in superficiem agri.

8 Tum qui purgandus est, abluens vestimenta sua & radens totum pilum suum lavator aqua, sic mundus erit, & postea veniet in castra: sed emaneto extra tentorium suum septem dies.

9 Et esto die septimo ut radat totum pilum suum, caput suum & barbam suam superciliaq; oculorum suorum: deniq; totum pilum suum abradito: & ablutis vestimentis suis lavato carnem suam aqua, sic mundus erit.

10 Die autem octavo accipito duos agnos integros, & agnam unam [a] anniculam integram, & tres decimas *Ephæ* similæ *in* munus mistæ oleo, & sextarium unum olei.

a Heb. *filiam* [...] *sui.*

11 Sacerdos autem ille qui purgat, statuito virum istum qui purgatur, unà cum istis, coram Jehova, ad ostium tentorii conventus.

12 Et acceptum sacerdos ille agnum unum offerto in reatum simul cum illo sextario olei, & agitato illa agitatione coram Jehova.

13 Deinde jugulato agnum illum in loco ubi jugulare solet peccatum & holocaustum, in loco sancto: nam sicut peccatum, sic reatus ipse *est* sacerdotis, res sancta sanctarum est.

14 Tum accipiens sacerdos de illo sanguine reatus, imponito sacerdos infimæ auriculæ dexteræ ejus qui purgatur, & pollici manus ejus dexteræ, ac pollici pedis ejus dexteri.

15 Similiter accipiens sacerdos de sextario illo olei, infundito sacerdos manui [b] suæ sinistræ.

b Heb. *sacer*[...] *sic ver.26.*

16 Et intincto sacerdos digito suo dextero, *accipiens* de oleo illo quod *erit* in manu sua sinistra, aspergito de illo oleo digito suo septem vicibus coram Jehova.

17 De residuo autem illius olei quod erit in manu sua, imponito sacerdos infimæ auriculæ dexteræ ejus qui purgatur, & pollici manus ejus dexteræ, ac pollici pedis ejus dexteri: " super ipsum sanguinem reatus.

17 *Super*] id e[st] eadem parte, [qua] prius sanguine[m] [rea]tus aspersa fuit: [ut] supra ver.14.

18 Quod autem remanserit de illo oleo quod *erit* super manum sacerdotis, imponito capiti ejus qui purgatur: sic expiationem faciet pro eo sacerdos coram Jehova.

19 Tum parans sacerdos peccatum expiationem facito pro eo qui purgatur ab immunditia sua, postremò autem jugulato holocaustum.

20 Et offerto sacerdos holocaustum illud & munus ejus in altari: sic cùm expiationem fecerit pro eo sacerdos, mundus erit.

21 Quòd si " tenuis sit, " neque assequatur *ista* manus ejus, tum accipito agnum unum in reatum ad agitationem, quo expiationem faciat *sacerdos* pro eo, & decimam *Ephæ* unam similæ mistæ oleo in munus, atque sextarium olei,

21 *Tenuis*] [...] tenui, pauper. *Neque*] sic [...] ver.22.30.& 32 [...] suprà in 5.11.

22 Et duos turtures aut duos pullos columbæ, quæ assequi poterit manus ejus, ut sit unum in peccatum, & alterum in holocaustum.

23 Quæ

23 Quæ afferto die octavo purgationis suæ sacerdoti, ad portam tentorii conventus coram Jehova.
24 Tunc accipiens sacerdos agnum reatus & sextarium olei, agitato illa sacerdos agitatione coram Jehova.
25 Deinde jugulato agnum reatus: & accipiens sacerdos de sanguine illius reatus, imponito infimæ auriculæ dexteræ ejus qui purgatur, & pollici manus ejus dexteræ, ac pollici pedis ejus dexteri.
26 De oleo quoque effundito sacerdos super manum suam sinistram.
27 Et aspergito sacerdos digito suo dextero de illo oleo quod *erit* in manu sua sinistra, septem vicibus coram Jehova.
28 Postea imponito sacerdos de illo oleo quod *erit* in manu sua, infimæ auriculæ ejus qui purgatur, & pollici manus ejus dexteræ, ac pollici pedis ejus dexteri, ' in loco sanguinis ipsius reatus.
29 Quod autem remanserit ex illo, quod *erit* in manu sacerdotis, imponito capiti ejus qui purgatur ad expiationem faciẽdam pro eo coram Jehova.
30 Deinde parato unum ex turturibus illis aut e pullis columbæ, ex eis quæ assequi potuerit manus ejus,
31 *Ex* iis quæ assecuta fuerit manus ejus, unum in peccatum & alterum in holocaustũ, cum suo munere: sic expiationem faciet sacerdos pro eo qui purgatur coram Jehova.
32 'Ista *esto* lex *ejus* in quo *erit* plaga lepræ, cujus manus assequi ' *illa* non potuerit in purgatione sui.
33 ALLOCUTUS quoque est Jehova Moschen & Aharonem, dicendo:
34 Cùm perveneritis in terram Cenahhani quam ego daturus sum vobis in possessionem, & indidero plagam lepræ alicui domui regionis [c] quam possidebitis,
35 Tunc veniens is cujus *est* domus illa, indicato alicui sacerdoti, dicendo, velut plaga apparet mihi in domo illa.
36 Et præcipito sacerdos ut expediant domum illam, antequàm veniat sacerdos ad aspiciendum plagam illam, ut non polluatur quicquid *est* in ea domo: postmodùm verò advenito sacerdos ad aspiciendum domum illam.
37 Inspiciẽs autem plagam illam, si ecce plaga illa in parietibus illius domus *constat* fossulis subviridibus aut subrubidis, quarum species *sit* depressior ipso pariete:
38 Egreditor sacerdos illa domo ad januam ipsius domus, & recludito [d] eam septem diebus.
39 Posteà redito sacerdos die septimo: cumque inspiciet, si ecce diffudit se plaga illa per parietes illius domus,
40 Tunc præcipito sacerdos ut eruant lapides illos in quibus *erit* plaga ista: & projiciunto eos extra civitatem in locum immundum.
41 Domum autem nudari jubeto tectorio intrinsecus circumquaque: & effundunto pulverem illum quem detraxerint, extra civitatem in locum immundum.
42 Deinde acceptos lapides alios inducunto in locum illorum lapidum, similiter pulvere alio accepto ipsam domum inducito.
43 Quòd si rediens eadem plaga efflorescet in ista domo, postquam eruit lapides illius, & postquam detraxit *pulverem* ex ea domo, & postquam induxit:
44 Tunc adveniens sacerdos inspicito, si ecce diffuderit se plaga hęc per domum illam, lepra 'dolorifica est in ea domo, immunda est.
45 Quapropter destruito domum illam, lapides ejus, & ligna ejus, omnemque pulverem illius domus, & educito extra ipsam civitatem in locum immundum.
46 Qui autem ingressus fuerit domum illam [e] ullo dierum *quibus* reclusit eam, immundus esto usque ad vesperam,
47 Et qui cubaverit in ea domo, lavato vestimenta sua: similiter qui comederit in ea domo, lavato vestimenta sua.
48 Sin autem [f] omnino ingresso sacerdote & aspiciente, ecce non diffudit se plaga illa per domum illam, postquam inducta est domus illa: tunc mundam pronunciato domum illam, quia sanata est plaga.
49 Itaque accipito ad expurgandum domum illam duas aviculas, item lignum cedrinum, & dibaphum coccineum, & muscum:
50 Et jugulatæ aviculæ unius *sanguinem* infundens vasi fictili super aquam vivam,
51 Accipito lignum illud cedrinũ & muscum & dibaphum coccineum, aviculamque alteram vivam, & intingito in sanguine aviculæ jugulatæ, & in aqua viva: & aspergito domum illam septem vicibus.
52 Sic cùm mundaverit domum illam sanguine illius aviculæ & aqua viva, avicula quoque altera viva, lignoque cedrino, & musco, & dibapho coccineo:
53 Dimittito alteram aviculam vivam extra civitatem in superficiem agri: & expiatione facta pro illa domo, erit munda.
54 Ista *est* lex de omni plaga lepræ, & de porrigine,
55 De lepra quoq; vestimenti, & de *lepra* domus,
56 Item de tumore, & de abscessu, & de phlyzacio:
57 Ad docendum qua die quis immundus sit, & qua die quis sit mundus: ista *est* lex cujusque lepræ.

CAPUT XV.

Lex de immunditia viri gonorrhœa laborantis, de eo qui proprio semine se inficit, de muliere ordinarium vel extra ordinem fluxum patiente, & de ratione purgationis illorum.

1 ITEM allocutus est Jehova Moschen & Aharonem, dicendo:
2 Alloquimini filios Jisraëlis, & edicite eis, [a] unusquisque cùm est gonorrhœa affectus a carne sua, profluvio suo immundus est.
3 Hæc autem est immunditia ejus in profluvio ejus: *si* salivaverit ' caro ejus profluvium ejus, aut obstruxerit se caro ejus a profluvio ejus, immunditia ejus est.
4 Omne cubile cui incubuerit gonorrhœa affectus, immundum esto: & omne instrumentum cui insederit, immundum esto.
5 Et quisquis tetigerit cubile ejus, ablutis vestimentis suis lavator aqua, & immundus esto usque ad vesperam.

28 *In loco sanguinis*] ut supra 17.
32 *Illa*] quæ primo loco mãdata sunt ad purgationem lepræ ver. 10.
b Heb. *sacr...* ver. 26.
c Heb. *possessionis vestræ.*
37 *Super*] ... dem parte, ... ius sanguine ... s aspersa fuit ... pra ver. 14.
d Heb. *domum* ...
21 *Tenui*] ... nui, pauper. *Neque*] sic ... er. 22. 30. & 31 ... prà in 5. 11.
44 *Dolorifica*] ut supra 13. 51.
e Heb. *omnibus diebus.*
f Heb. *ingrediendo ingresso.*
a Heb. *vir vir.*
3 *Caro*] honesta pudendorum appellatio per synecdochen.

6 Item qui insederit instrumento ulli cui insedit gonorrhœa affectus, ablutis vestimentis suis lavator aqua, & immundus esto usq; ad vesperam.

7 Item qui tetigerit carnem [a] gonorrhœa affecti, ablutis vestimentis suis lavator aqua, & immundus esto usque ad vesperam.

8 Item cùm despuerit gonorrhœa affectus in aliquem mundum, is ablutis vestimentis suis lavator aqua, & immundus esto usq; ad vesperam.

9 Item omne sedile, cui insidens vehetur gonorrhœa affectus, immundum esto.

10 Item quisquis tetigerit rem ullam quæ substrata fuerit ei, immundus esto usque ad vesperam: & qui portaverit illa, ablutis vestimentis suis lavator aqua, & immundus esto usque ad vesperam.

11 Item quemcunque tetigerit gonorrhœa affectus, manibus suis non immersis in aquam, is ablutis vestimentis suis lavator aqua, & immundus esto usque ad vesperam.

12 Item vas testaceum quod tetigerit affectus gonorrhœa, frangitor: omne verò vas ligneum immergitor in aquam.

13 Cùm autem mundabitur affectus gonorrhœa a profluvio suo, primum numerato sibi septem dies ad purgationem sui, & abluito vestimenta sua, deinde lavato carnem suam aqua viva, ut sit mundus:

14 Denique die octavo accipito sibi duos turtures aut duos pullos columbæ: veniensque coram Jehova ad portam tentorii conventus, dato illos sacerdoti:

15 Quorum parato sacerdos unum in peccatum, alterum in holocaustum: sic expiationem faciet pro eo sacerdos coram Jehova profluvio ejus.

16 ITEM quisque cùm exibit ex eo [b] concubitus semen, is lavato aqua totam carnem suam, & immūdus esto usque ad vesperam.

b Heb. *concubitus seminis: hypallage.*

17 Et super quocunque panno, aut quacunq; pelle fuerit concubitus semen, id abluitor aqua, & immundum esto usque ad vesperam.

18 Mulier etiam cùm qua vir concubuit concubitus semine, ambo lavantor aqua, & immundi sunto usque ad vesperam.

19 MULIER autem cùm erit affecta profluvio, *cùm* profluvium ejus erit in carne ejus, septem dies esto in separatione sua, & quisquis tetigerit eam, immundus esto usque ad vesperam.

19 *Separatione sua*] id est, segregata a reliquis hominibus, ita ut neque cōcumbant, neque vescantur cum ea, neque illam attingant: ut sequentia explicant.

20 Et super quodcunque cubaverit tempore separationis suæ, immundum esto: similiter cuicunque insederit, immundum esto.

21 Et quisquis tetigerit cubile ejus, ablutis vestimentis suis lavator aqua, & immundus esto usque ad vesperam.

22 Quisquis etiam tanget ullum instrumentum cui illa insederit, ablutis vestimentis suis lavator aqua, ac immundus esto usque ad vesperam.

23 Etiamsi illud *quod quis tanget* erit super cubile aut super instrumentum illud, cui illa insidebat cùm is tangeret illud, immundus esto usque ad vesperam.

24 Quod si [c] omnino concubuerit quis cum ea, ita ut [d] id cujus causâ separatur ea fit super ipsum, is immundus esto septem diebus: similiter omne cubile in quo cubaverit, immundum esto.

c Heb. *concumbendo concumbet.*

d Heb. *separatio ejus fit sup. id est, cujus causâ separatur, aut id quod natura ejicit & [illegible].*

25 ITEM mulier cùm profluet profluvio sanguinis diebus multis præter tempus separationis suæ, aut cùm profluet ultra separationem suam: omnibus diebus profluvii immunditiæ suæ, sicut diebus separationis suæ esto, immunda est.

25 *Sicut diebus*] est, eadem immunditiæ lege tenetor, quæ cùm ordinarium fluxum patitur: de quo ver. 19. & sequentibus.

26 Omne cubile in quo cubaverit omnibus diebus profluvii sui, ut cubile separationis suæ esto ei: & omne instrumentum cui insederit immundum esto, secundum immunditiam separationis ejus.

27 Et quisquis tetigerit illa, immundus erit: quapropter ablutis vestimentis suis lavator aqua, & immundus esto usque ad vesperam.

28 CÙM autē mūdabitur a profluvio suo, numeratis sibi septē diebus postea mundator.

29 Itaque die octavo accipito sibi duos turtures aut duos pullos columbæ, & afferto eos sacerdoti ad portam tentorii cōventus:

30 Quorum parato sacerdos unum in peccatum & alterum in holocaustum, & expiationem facito pro ea sacerdos coram Jehova a profluvio immunditiæ ejus.

31 Sic curabitis ut se separent filii Jisraëlis ab immunditia sua, ut non moriantur in immunditia sua, cùm impuraverint tabernaculum meum quod *est* inter ipsos.

32 Ista *est* lex affecti gonorrhœa, ejusque ex quo exit cōcubitus semen, quo fit immūdus.

33 Item languentis *mulieris* in separatione sua, & cujusque profluentis profluvio suo tam maris quàm fœminæ: de viro quoque qui concubuerit cum immunda.

CAPUT XVI.

Lex de ritu anniversariæ expiationis sanctuarii, tentorii, altaris, summi sacerdotis, ac totius populi: & de universali jejunio in die expiationis celebrando.

1 QUAMOBREM allocutus est Jehova Moschen, postquam mortui sunt duo filii Aharonis: (mortui autem sunt [e] cùm appropinquassent ante conspectum Jehovæ)

1 *Quamobrem*] [illegible]gressio est, qua respōdet Deus ad quæstionem Moschi propositam, an infirmus & peccati cōscius sacerdos peccatū populi posiit comedere, suprà 10. 19. quod verba contextus docent, postquam mortui sunt, &c.

Cùm appropinquassent] plus sibi arrogantes quàm sui erat muneris: suprà 10. 1.

2 Edixitq; Jehova Moschi, alloquere Aharonem fratrem tuum, ut ne ingrediatur quovis tempore in ipsum sanctuarium intra velum: ante illud operculum propitiatorium quod *est* super arcam, ut non moriatur, nam [f] in nube appareo super operculum illud.

2 *In nube*] id est, aspectabili specie resideo, & conspicuam exhibeo majestatem meam.

3 Cum hoc ingreditor Aharon ipsum sanctuarium, cum juvenco [a] subrumo in peccatum, & ariete in holocaustum.

a Heb. *filio bovis*.

4 Tunicam lineam sanctam induito, & femoralia linea sunto super carnem ejus, baltheoque lineo accingitor, & cidari linea tegitor: vestes sacræ sunt, ideo lavato aqua carnem suam cùm induet eas.

5 A cœtu verò filiorū Jisraëlis accipito duos hircos e capris in peccatum, & arietem unum in holocaustum.

6 Et offerto Aharon juvencum illum peccati qui *fuerit* pro se, & [a] expiationem facito pro se & pro familia sua.

7 Deinde acceptos duos illos hircos, sistito illos coram Jehova ad portam tentorii conventus.

8 Et

8 *Imponito*] id est, cognoscito per sortem judicium Dei, utrum illorum sibi mactari, & utrum dimitti cum populi peccatis velit.

b *id est, capri profectione: loco in quem emissus caper profecturus erat: sic deinceps.*

9 *Parato*] ut præscribitur ver. 15. & sequentibus.

10 *Hircus verò*] de cujus ritu infrà 20. & sequentibus.

c Heb. *plenitudinem thuribuli carbonibus ignis.*

d Heb. *plenitudinem pugillorum suorũ.*

12 *Comminuto*] ex massa odoramentorum: vide suprà in Exod. 30. 34.

16 *Pro sanctuario*] purgato eo ab immunditie, quę a circumstantibus filiis Jisraëlis immundis inficiebatur.

e Heb. *per manum hominis tempestivi vel opportuni.*

f Heb. *decisam: quæ quia non habitatur, a parte habitabili velut decisa est.*

8 Et imponito Aharon his duobus hircis sortes, sortem unam pro Jehova, sortem verò alteram pro [b] Hhazazele.

9 Tunc offerens Aharon hircum super quem ascenderit sors pro Jehova, parato illum in peccatum.

10 Hircus verò ille super quem ascenderit sors pro Hhazazele, sistitor vivus coram Jehova ad faciendum expiationem super eum: ut dimittant eum Hhazazeli in desertum.

11 Cùm autem offerens Aharon juvencum illum peccati qui *erit* pro se, expiationem faciet pro se & familia sua: jugulato juvencum illum peccati qui *erit* pro se.

12 Et acceptum [c] plenum thuribulum prunis ex ipso altari a conspectu Jehovæ, [d] plenosq́; pugillos suos suffitu aromatum comminuto, inferto intra ipsum velum.

13 Et imponito suffitum illum igni coram Jehova, ut tegat nubes illa suffitus ipsum operculum propitiatorium quod *est* super testimonium, & non moriatur.

14 Postea accipiens de sanguine illius juvenci inspergito digito suo superficiem ipsius operculi propitiatorii orientem versus: ante illud operculum propitiatorium inspergito septem vicibus de illo sanguine digito suo.

15 Jugulato verò hirco illo peccati qui *erit* pro populo, inferto sanguinem ejus intra ipsum velum: & facito sanguine ejus sicut fecit sanguine illius juvenci, id est, inspergito eo ipsum operculum propitiatorium, & ante operculum propitiatorium.

16 Sic expiatione facta pro sanctuario ab immunditiis filiorum Jisraëlis & a defectionibus eorum ex quibusvis peccatis eorum, similiter facito tentorio conventus, manenti apud eos inter immunditias eorum.

17 (Nullus autem homo esto in tentorio cõventus cùm ille ingredietur ad expiationem faciendam in loco sancto, usque dum egrediatur cùm expiationem faciet pro se & pro familia sua, & pro tota congregatione Jisraëlis.)

18 Et exito ad ipsum altare quod *est* coram Jehova, ut expiationem faciat pro eo, accipiensq́; de sanguine illius juvenci & de sanguine illius hirci, imponito cornibus ipsis altaris circumquaque.

19 Et inspergito ipsum ex illo sanguine digito suo septem vicibus: sic mundabit ipsum, & sanctificabit ipsum ab immunditiis filiorum Jisraëlis.

20 Cúmque finem fecerit expiandi sanctuarium & tentorium conventus atque altare ipsum, admoveto hircum illum qui vivus erit.

21 Nitensq́ue Aharon ambabus manibus suis super caput illius hirci qui vivus *erit*, confitetor super ipsum omnes iniquitates filiorum Jisraëlis, & omnes defectiones eorum ex quibusque peccatis eorum, & postquam imposuerit illa capiti istius hirci, emittito eum [e] per hominem commodum in aliquod desertum.

22 Nam portabit hircus ille super se omnes iniquitates eorum in regionem [f] inhabitabilem: quamobrem is dimissurus est hircum illum in ipsum desertum.

23 Postea veniens Aharon in tentorium conventus exuito vestes lineas quas induerat cùm venturus esset in locum sanctum: & relinquito eas ibi.

24 Deinde cùm laverit carnem suam aqua in loco sancto, & induerit vestimenta sua, exiens parato holocaustum suum & holocaustum populi: & expiationem facito pro se & pro populo.

25 Adipem verò cujusque peccati adoleto in ipso altari.

26 Qui autem dimiserit hircum illum pro Hhazazele, ablutis vestimentis suis lavato carnem suam aqua, & postea ingredi poterit in castra.

27 Juvencum verò illum peccati & hircum peccati, quorum sanguis illatus fuit ad expiationem faciendam in sancto, efferto extra castra: & comburunto igne pelles eorum, & carnem eorum, fimumque eorum.

28 Qui autem combusserit ista, ablutis vestimentis suis lavato carnem suam aqua: postea demum ingredi poterit in castra.

29 Atque *hoc* esto vobis in statutum perpetuum: mense septimo, *die* decimo illius mensis affligitote animas vestras, & nullum opus facitote, indigena aut peregrinus qui peregrinatur [g] inter vos.

30 Nam isto die expiationem faciet pro vobis, ad mundandum vos: ab omnibus peccatis vestris, coram Jehova mundabimini.

31 Cessatio, requies esto vobis, qua affligatis animas vestras, statuto perpetuo.

32 Expiato autem sacerdos ille quem *Deus* unxerit & cujus [h] consecraverit ministerium ad fungendum sacerdotio loco patris sui, cùm induerit vestimenta linea, vestimenta sacra.

33 Expiato inquam sanctuarium sacrum, tentorium quoque conventus, & altare expiato: etiam sacerdotes ipsos, & totum populum hujus congregationis expiato.

34 Et esto hoc vobis in statutum perpetuum, ad expiationem faciendam pro filiis Jisraëlis ab omnibus peccatis eorum, semel quolibet anno: quod fecit Aharon, quemadmodum præceperat Jehova Moschi.

29 *Animas vestras*] vos ipsos, videlicet abstinendo ab omni cibo & potu, ac utendo aliis exercitamentis ad finem istum accommodis.

g Heb. *in medio vestri.*

h Heb. *impleverit manum.*

Caput XVII.

Lex de loco omnium sacrificiorum Deo soli per sacerdotem ipsius offerendorum: interdictum universale edendi sanguinis, morticini, aut discerpti: cum pœnis adversus inobsequentes.

1 Praeterea allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

2 Alloquere Aharonem & filios ejus omnesq́ue filios Jisraëlis, & edicito eis, hoc illud *est* verbum quod præcepit Jehova, dicendo:

3 [a] Quicunque e familia Jisraëlis jugulaverit bovem aut agnum aut capram in castris, aut quisquis jugulaverit extra castra,

4 Ac non ad portam tentorii conventus adduxe-

a Heb. *vir vir qui, & sic deinceps.*

3 *Jugulaverit*] oblaturus oblationem Jehovæ, ex ver. 4.

duxerit illam, [b] oblaturus oblationem Jehovæ, ante tabernaculum Jehovæ: [4] sanguis imputator viro illi, sanguinem effudit, quapropter excinditor vir ille e medio populi sui.

5 Adducunto itaque filii Jisraëlis sacrificia sua, [5] quæ sacrificant in superficie cujusvis agri, adducunto inquam illa Jehovæ versus portam tentorii conventus ad sacerdotem, & sacrificanto sacrificia [5] ipsa eucharistica Jehovæ.

6 Ut aspergat sacerdos ipse sanguinem illorum super altare Jehovæ ad portam tentorii conventus, adoleatque illorum adipem in odorem [c] gratum Jehovæ.

7 Neque sacrificanto deinceps sacrificia sua [d] dæmonibus, [e] quos sectantur isti scortando: statutum perpetuum hoc esto eis per generationes eorum.

8 Quapropter eis edicito, quicunque e familia Jisraëlis aut e peregrina *gente* qui peregrinatur [f] inter eos, offeret holocaustũ aut aliud sacrificium,

9 Ac ad portam tentorii conventus non adducet illud, ut paret illud Jehovæ: omnino excinditor vir ille e populis suis.

10 Et quicunque e familia Jisraëlis aut e peregrina *gente* qui habitat inter eos vescetur ullo sanguine, utique ponam faciem meam iratam contra [g] eum ipsum qui comederit ullum sanguinem, & excindam illum e medio populi mei.

11 [11] Nam anima cujusque carnis in sanguine est, ego verò destinavi eum pro vobis in altari ad expiationem faciendam pro animis vestris, nam sanguis is *est* qui pro anima expiationem facit.

12 Idcirco edico filiis Jisraëlis, nulla anima ex vobis comedito sanguinem: etiam peregrinus qui peregrinatur inter vos ne comedito sanguinem.

13 Et quicunque e filiis Jisraëlis aut e peregrina *gente* qui peregrinatur inter eos, [h] venando ceperit capturam bestiæ aut avis quę comeditur, primùm effundito sanguinem ejus, & tegito eum pulvere.

14 Est enim anima cujusque carnis, sanguis ejus pro anima ejus est, ideo edico filiis Jisraëlis, sanguinem ullius carnis ne comeditote: nam cujusque carnis anima sanguis ejus est, comedentium eum quisque excinditor.

15 [i] Quicunque autem comederit morticinum aut discerptum, sive indigena sive peregrinus, is ablutis vestimentis suis lavator aqua, & immundus esto usque ad vesperam, pòst mundus erit.

16 Quòd si non abluerit illa, & carnem suam non laverit, feret iniquitatem suam.

Caput XVIII.

Interdicta ab omni incestu, digamia, adulterio, vaga portentosaque libidine, cum gravi comminatione.

1 ITEM allocutus est Jehova Moschen, dicendo,

2 Alloquere filios Jisraëlis, & edicito eis, ego *sum* Jehova Deus vester.

3 Secundum opera terræ Ægypti in qua habitastis ne facite: similiter secundum opera terræ Cenahhanæi, in quam duco vos, ne facite, & in statutis eorum ne ambulate.

4 *Sed* judicia mea exercetote, & statuta mea observatote ambulando in eis: ego *sum* Jehova Deus vester.

5 Cùm observaveritis statuta mea & judicia mea, homo ille qui fecerit ea, utique vivet per ea: ego *sum* Jehova.

6 [a] NEMO homo ad ullum [6] propinquum carnis suæ acceditote, ad retegendum nuditatem: ego *sum* Jehova.

7 Nuditatem patris tui aut nuditatem matris tuæ ne retegito: mater tua est, ne retegito nuditatem ejus.

8 Nuditatem uxoris patris tui ne retegito: nuditas patris tui est.

9 Nuditatem sororis tuæ, [9] filiæ patris tui aut filiæ matris tuæ, [9] cognationis domesticæ aut exteræ cognationis, ne retegito nuditatem earum.

10 Nuditatẽ [10] filiæ filii tui, aut filiæ filiæ tuę, ne retegito nuditatem earum: nam nuditas tua sunt.

11 Nuditatem filiæ uxoris patris tui, [11] cognationis patris tui, [11] soror tua est: ne retegito nuditatem ejus.

12 Nuditatem sororis patris tui ne retegito, propinqua patris tui est.

13 Nuditatem sororis matris tuæ ne retegito, nam propinqua matris tuæ est.

14 Nuditatẽ fratris patris tui ne retegito: ad uxorem ejus ne appropinquato, amita tua est.

15 Nuditatem nurus tuæ ne retegito: uxor filii tui est, ne retegito nuditatem ejus.

16 Nuditatem uxoris fratris tui ne retegito, nuditas fratris tui est.

17 Nuditatem mulieris & filiæ ejus ne retegito: [17] filiam filii ejus, aut filiam filię ejus ne accipito ad retigendam nuditatem ejus, proximę ejus sunt, scelus est.

18 [18] ITEM [b] mulierem *unam* ad alteram ne assumito, angendo *hanc* retigendo turpitudinem illius *ductæ* super hanc in vita ejus.

19 [19] ITEM ad mulierem [19] in separatione immunditiei suæ ne accedito, retegendo nuditatem ejus.

20 [20] ITEM cum uxore proximi tui ne committito ut concumbas ad semen, polluendo *te* cum ea.

21 ITEM de semine tuo ne permittito traducendum [21] Moleco, ut non profanes nomen Dei tui: ego *sum* Jehova.

22 Cum mare ne concũbito concubitu muliebri: abominatio est.

23 ITEM cum ulla bestia ne committito ut concumbas, polluendo *te* cum ea; mulier quoq; ne consistito coram bestia ut incubet sibi, [23] confusio est.

24 Ne polluite vos ullo horum, quia omnibus his pollutæ sunt gentes istæ quas ego ejicio a facie vestra:

b Heb. *ad offerendum.*

4 *Sanguis*] perinde habetor ac si homicidium perpetrasset, hominisque innoxii sanguinem effudisset: causam vide ver. 11.

5 *Quæ sacrificant*] id est, hucusque consueverant sacrificare ubivis locorum ante erectum tabernaculum.

Ipsa eucharistica] ac multò magis reliqua sanctiora coram Deo: sic enim profitentur ipsi Jisraëlitæ Jehoschu. 22.26.

c Heb. *quietis.*

d Heb. *horrentibus, vel horrificis, quia horridi sunt & horrorem iis incutiunt quibus apparent.*

e Heb. *post quos ipsi scortantur, videlicet Aegyptii & gentes.*

f Heb. *in medio eorum, sic deinceps.*

g Heb. *animam quæ.*

11 *Nam anima*] Interdicti causæ duæ: prior, quòd sanguis sedes sit animæ: posterior, quòd eum sibi reservat Deus, ut eo fiat expiatio pro animis offerentium, ac si anima pro anima dederetur noxæ. His rudimentis apud veterem populum Christus adumbratus est.

h Heb. *venatus fuerit venationem bestiæ.*

i Heb. *omnis anima quæ, &c.*

a Heb. *homo hom*[...]

6 *Propinquum*] [...] ex iis videlicet qu[...] infra aut speciatim nominantur usque [...] ver. 17. aut ex illor[...] comparatione per analogiam intelliguntur.

9 *Filiæ patris*] [...] ris tuæ etiam ex [...] tero parente tan[...]

Cognationis dom[...] domesticæ cogna[...] nis sunt liberi eo[...] dem patre, exteræ verò, ex altero pa[...] nati: nam liberi pa[...] tris familiã sequ[...]

10 *Filiæ fil.*] [...] tis ex filio vel filia.

11 *Cognationis*] [...] matris suæ nuptias, patris tui cog[...] nata facta est: Ex [...] riis hujus legis inter[...] pretationibus [...] videtur simplicit[...] ordini, & verbis a[...] commodatissima.

Soror tua] ex affi[...] tatis jure, ut ver. 8 [...] 15.16.

17 *Filiam filii*] [...] beros privigni aut privignæ tuæ: [...] est vis affinitatis [...] lege Dei, & matri[...] nii commendatio. Hactenus leges naturales sanguinis, quarum gradus po[...] nuntur duo, consan[...] guinitas & affinitas.

18 *Item*] Lex [...] turalis matrimonii ad omnes personas pertinens, Gen. 2. [...]

b Heb. *mulierem ad sororem suam: sed ita passim hæ voces accipiuntur, ut Gen. 26. 31. Exod. 26.3. & Jechezkel. 1. 9. & 23. & 3. 13. Joel. 2. [...] Nos verò hic ita accepimus: primùm, quia suprà ver. 16. connubium cum sorore uxoris prohibetur* ἀναλογικῶς: *secundò quia hæ [...] aliter nisi coactè & obscurè accommodari non possunt, cùm [...] proprio nomine uxores digamorum [...] æmulas scriptura vocet 1. Schemu. 1.6. tertiò nusquam in [...] disertè interdicere[...] digamia nisi Regi, Deut. 17.16. postremò [...] simi sunt interpretes Christus Mat. 19.5. [...] 6. Apostolus 1 Cor. [...] 16. & 7. & Chald[...] Paraphrastes in R[...] 4.6.*

19 *Item*] lex c[...] monialis.

In separatione] c[...] immunditia labo[...] promiscuè de [...] separata est, sup. 15.25 20 *Item*] lex de adulterio, deinde sceleribus. 21 *Moleco*] idolo Hhammonitarum, quod etiam dicitur Milc[...] 1. Reg. 11.5. & 11. in hujus honorem parentes igne filios suos transmittebant, [...] Reg. 23.11. 23 *Confusio*] divinæ ordinationis perturbatio, & facinus con[...] ne dignum

25 Unde polluta est terra, & [a] iniquitatem ejus ego visito adversus eam, ita ut evomitura sit terra habitatores suos.

26 Sed vos observate statuta mea & judicia mea, neque facitote *ullam* ex omnibus istis abominationibus, indigena aut peregrinus qui peregrinatur inter vos.

27 (Nam omnes abominationes istas fecerũt homines istius terræ, quæ [c] vobis exposita est, unde polluta est ipsa terra)

28 Ut non evomat eadem terra vos cùm pollueritis eam, quemadmodum evomuerit gentem illam quæ vobis est exposita.

29 Nam quisquis fecerit *aliquam* ex omnibus abominationibus istis, utique excindentur animę quę illud fecerint e medio populi sui.

30 Observate igitur observationem meam, ut non faciatis ex istis institutis abominandis quæ facta fuerunt ante vos, neque polluatis vos illis: ego *sum* Jehova Deus vester.

25 *Iniquitatem ejus*] id est, incolarum: metonymia.

c Heb. *ante vos est*, ut ver.28. *sic Gen.*20.15.

Propinqui ex consanguinitatis aut affinitatis jure.

Ascendentes	Consanguinei.	3 *Patruus, amita, ver.*12. *&* 20.19. 4 *agnatus vel agnata, ex analogia sequent.*	2 *Pater, mater, ver.*7.	3 *Avunculus, matertera, ver.*13. 4 *cognatus, cognata.*
	Affines.	4 *Patrui uxor, amitæ vir, ver.*14. *&* 20.20.	3 *vitricus, noverca, ver.*8. *&* 20.11. 3 *socer, socrus, ver.*15. *&* 20.12.	4 *avunculi uxor, materteræ vir ex analogia patrui.*
Collaterales	Consanguinei.	2 *frater, soror, ver.*9. *&* 20.17.		
	Affines.	3 *levir, fratria, ver.*16. *&* 20.21.		3 *viri uxorisve frater aut soror, ver.*16. *&* 20.21. 4 *vitrici, novercæ filius filiave, ver.*11.
Descendentes	Consanguinei.	2 *filius, filia, ver.* 7. *nepos, neptis, ver.*10.		
	Affines.	3 *gener, nurus, ver.*15. *&* 20.12.		3 *privignus, privigna, ver.* 8. *&* 17. *&* 20.14. 4 *horum filius aut filia, ver.*17.

Ex horum comparatione tres regulæ nascuntur:

1 *Collateralium inter se conjugia ad quartum usque gradum prohiberi: ascendentium verò* ὀρθογράμμως *vel descendentium ipso naturæ ordine impediri, ac proinde opus non fuisse ut prohiberentur.*

2 *Eosdem gradus ascendentium ac descendentium per analogiam prohiberi.*

3 *Iisdem gradibus viro ac mulieri per analogiam interdici.*

Caput XIX.

Lex de sanctificatione nostri: cujus partes sunt reverentia Dei & parentum, officia in proximos, simplicitas & puritas nostra in corpore, habitu, & actionibus, & rerum contrariarum aversatio: quibus adjuncta sunt gratus animus erga Deum, abstinentia ab omni malo idololatrarum & a specie mali, scortationis præstigiarumq́ detestatio, Dei seniorumq́ honor, charitas erga exteros, & in omnes justitia.

1 PRAETEREA allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

2 Alloquere totum cœtum filiorum Jisraëlis & edicito eis: sancti estote, quia sanctus *sum*, ego Jehova Deus vester.

3 Quisq; matrem suam & patrem suum timete, & sabbatha mea servate: ego *sum* Jehova Deus vester.

4 "Ne convertite vos ad "idola, & "Deos [a] fusiles ne facitote vobis: ego *sum* Jehova Deus vester.

5 Cùm autem sacrificabitis sacrificium eucharisticum Jehovæ, "pro voluntate quidem vestra sacrificabitis illud:

6 *Sed* quo die sacrificabitis illud comeditor & postridie, quod autem remanserit usque ad diem tertium igne comburitor.

7 Quòd si ejus [b] quicquam comedetur die tertio, res abominanda est, non erit acceptum.

8 Ideo [c] comedentium *quisque* iniquitatem suam ferto, quia rem sanctam Jehovæ profanavit: utique excindetur anima illa e populis suis.

9 Item cùm metetis messem terræ vestræ, [d] ne prorsus demetito latus agri tui: spicilegium messis tuæ ne [e] facito.

10 Similiter vineam tuam ne racemato, & deciduos acinos vineæ tuæ ne relegito: ipsi pauperi & peregrino relinquito ista, ego *sum* Jehova Deus vester.

11 Ne furamini, & ne mentimini, neq; fallacia utimini ullus in proximum suum.

12 Item ne jurate per nomen meum ad fallaciam ullam: sic profanaveris nomen Dei tui, ego *sum* Jehova.

13 Ne fraudem facito proximo tuo, neq; rapito: ne pernoctato [f] merces mercenarii apud te usque mane.

14 Ne maledicito surdo, & ante cæcum ne ponito offendiculum: sed timeto a Deo tuo, ego *sum* Jehova.

15 Ne exerceto perversitatem in ullo judicio: ne accipito [g] personam tenuis, neque honorem exhibeto personæ magni: [h] justè judicato proximum tuum.

16 Ne ambulato *cum* detractione per populos tuos, ne instato contra sanguinem proximi tui: ego *sum* Jehova.

17 Ne odio habeto fratrem tuum in corde tuo: [i] liberè corripito proximum tuum, "neque ferto in eo peccatum.

4 *Ne convertite*] Id est, Deo relicto illa ne sectemini.

Idola] a vanitate denominata Hhebræis, quia idolum nihil est, 1.Cor.8.

Deos fusiles] vide Exod.34.17.

a Heb. *fusuræ*.

5 *Pro voluntate*] nam cõceptiva sunt, ac non imperata: vide suprà cap.7.

b Heb. *comedendo comedetur*.

c Heb. *comedentes iniquitatem suam ferto: Syllepsis numeri.*

d Heb. *ne absolvito latus agri tui metere.*

e Heb. *legito.*

f Heb. *opus: metonymia.*

g Heb. *vultum: synecdoche, ut in sequentibus.*

h Heb. *injustitia.*

i Heb. *corripiendo corripito.*

17 *Neque ferto*] ne dissimulato in eo ullum peccatum quod non corripias.

18 Ne ulciscitor, neque *iram* asservato in populares tuos: sed diligito proximum tuum sicut te, ego *sum* Jehova.

19 Statuta mea observatote: [k] jumentorum tuorum ne sinito coire duo genera, in agro tuo ne serito duo seminum genera, & vestimentum duorum generum variè commixtũ ne [l] obtegito te.

20 Item cùm quis cubaverit cum muliere seminis concubitu, quamvis illa sit ancilla despecta cuique, quæ [m] omnino non redimitur, aut libertas non datur ei: flagellatio [n] adhibetor, ne morte afficiuntor, quia non fuit ″ libertate donata.

21 Præterea afferto *vir* reatum suum Jehovæ, ad portam tentorii conventus, arietem reatus.

22 Et expiationem facito pro eo sacerdos illo ariete reatus coram Jehova, pro peccato ejus quo peccavit, & condonabitur ei *liberando eum* a peccato ejus quo peccavit.

23 Item cùm veneritis in istam terram & plãtaveritis quamvis arborem esculenti *fructus*, [o] omnino putate præputium ejus *id est* fructum ejus, tribus annis sunto vobis præputiatæ, [p] nihil earum comeditor.

24 Anno verò quarto esto omnis fructus ejus, ″ sancta res laudationum Jehovæ:

25 (Anno demum quinto comedetis fructum ejus) ut augeat vobis proventum ejus: ego *sum* Jehova Deus vester.

26 Ne comeditote quicquam cum sanguine, ne utimini conjectationibus, [q] neque præstigiis.

27 Ne circumcidite *pilos ad* latus capitis vestri: neque corrumpito latus barbæ tuæ.

28 Neque cæsuram pro ullo [r] mortuo inditote carni vestræ, & inscriptionem stigmatis ne imponitote vobis: ego *sum* Jehova.

29 Ne profanato filiam tuam [s] prostituendo eam: ut non scortetur ″ terra illa, & impleatur illa terra scelere.

30 Sabbatha mea observatote, & sanctuariũ meum reveremini: ego *sum* Jehova.

31 ″ Ne vos convertite ad pythones & ariolos, ne consulitote polluendo vos eis: ego *sum* Jehova Deus vester.

32 Coram ″ canitie assurgito, & honorem habeto faciei senis: & timeto a Deo tuo, ego *sum* Jehova.

33 Item si peregrinatur apud te peregrinus in terra vestra, ne injuria afficite illum.

34 Tanquam indigena ex vobis, esto vobis quisque peregrinus qui peregrinatur apud vos, & diligito eum sicut te: quia peregrini fuistis in terra Ægypti, ego *sum* Jehova Deus vester.

35 Ne exercetote perversitatem in ullo [t] munere, ″ in dimensione, in pondere, aut in ″ mensura.

36 Trutinæ [v] justæ, [x] pondera justa, Epha justum, & hin justus sunto vobis: ego *sum* Jehova Deus vester, qui eduxi vos e terra Ægypti.

37 Observate itaque omnia statuta mea, omniaque judicia mea, & facite ea: ego *sum* Jehova.

k Heb. *jumentum tuum ne sinito coire duobus generibus: & sic sequentia.*

l Heb. *ascẽdito super te.*

m Heb. *redimendo non redimitur.*

n Heb. *esto.*

20 *Libertate donata*] nam de libera lex est Exod. 22. 16.

o Heb. *putando putate.*

p Heb. *ne comeditor.*

24 *Sancta res laudationum*] id est, Deo offeruntor in signum gratiarum actionis.

q Heb. *vel neque ex nubibus conjicite, vel ne temporis observationi plus æquo tribuite.*

r Heb. *anima, ut infrà 21. 1. metonymia.*

s Heb. *faciendo ut ipsa scortetur.*

29 *Terra illa*] populus illius exemplo tuo: metonymia.

31 *Ne vos convertite*] ut suprà ver. 4.

32 *Canitie*] cano homine, Synecdoche.

t Heb. *judicio, id est, officio ex lege præscripto.*

35 *Dimensione*] mensuris quibus dimetiuntur spatia.

Mensuræ] quã res aridæ aut liquidæ capiũtur, & de quantitate earum judicatur.

v Heb. *justitiæ, & sic deinceps.*

x Heb. *lapides: metonymia.*

Caput XX.

In transgressores legum quæ superioribus 2. cap. continentur, statuuntur pœnæ, & sanctificationis mandatum renovatur.

1 PRÆTEREA allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

2 Item filiis Jisraëlis edicito, quisquis e filiis Jisraëlis aut e peregrina gente qui peregrinatur in Jisraële, dediderit de semine suo Moleco, [a] omnino morte afficitor: populus ipse terræ obruunto eum lapidibus:

3 ″ Aut ego opponens iratam faciem meam viro illi ″ excindam illum e medio populi sui, quia de semine suo dedidit Moleco, ut ″ pollueret sanctuarium meum, & ut profanaret nomen sanctum meum.

4 Quòd si ″ [b] omnino occultaverint populus illius terræ a viro isto, cùm dedidit de semine suo Moleco, ut non afficerent eum morte:

5 Tunc opponam ego iratam faciem meam viro illi & ″ familiæ ejus, & excindam eum, omnesque qui [c] scortando sectantur ipsum ut scortentur sectantes Molecum, e medio populi sui.

6 De anima item quæ ‖ converterit se ad Pythones & ad ariolos ut scortando sectetur eos: utique opponens iratam faciem meam animæ illi, excindam illam e medio populi sui.

7 Itaque sanctificate vos, & estote sancti, quia ego Jehova *sum* Deus vester.

8 Et observate statuta mea, & facite illa: ego Jehova *sum* sanctificator vester.

9 ″ Nam ″ ‖ quicunque maledixerit patri suo aut matri suæ, omnino morte afficitor: patri suo aut matri suæ maledixit, [d] cædis suæ causa *est* in ipso.

10 ‖ Similiter vir qui adulterabit cum uxore alicujus, quia adulteravit uxorem proximi sui, omnino morte plectitor adulter ipse & adultera.

11 ‖ Item is qui cubaverit cum uxore patris sui, nuditatem patris sui retexerit, omnino morte afficiuntor ambo, cædis ipsorum causa *est* in ipsis.

12 ‖ Item is qui cubaverit cum nuru sua, omnino morte afficiuntor ambo: ″ confusionem fecerunt, cædis ipsorum causa *est* in ipsis.

13 ‖ Item is qui cubaverit cum mare cõcubitu muliebri, rem abominandam fecerunt ambo: omnino morte afficiuntor, cædis ipsorum causa *est* in ipsis.

14 ‖ Item is qui duxerit mulierem & matrem ejus, scelus est: igne comburunto eum ″ & eas, ut non sit scelus in medio vestri.

15 ‖ Item is qui sibi arrogaverit cubare cum jumento, omnino morte afficitor: jumentum quoque ipsum occiditote.

16 ‖ Item mulier cùm accesserit ad ullum jumentum ut incubet sibi, occidito mulierem & jumentum ipsum: omnino morte afficiuntor, cædis ipsorum causa *est* in ipsis.

17 Item is qui accipiens sororem suam filiam patris sui aut filiam matris suæ viderit nuditatem ejus, vicissim illa viderit nuditatem ipsius, probrum est, quapropter excinduntor ″ in oculis [e] popularium suorum: nuditatem sororis suæ retexit, iniquitatem suam ferto.

18 ‖ Item

suprà 18. 21.

a Heb. *moriendo morte afficitor: sic deinceps.*

3 *Aut ego*] [illegible] bis non innotuit.

Excindam] judicio aliquo singulari etiam in hac vita iram meam contra illum testabor.

Pollueret] sua impuritate, ut suprà 16. 16.

4 *Omnino occultaverint*] datâ operâ dissimulaverint.

b Heb. *occultando occultaverint.*

5 *Familiæ*] populo illius terræ qui dissimulabit scelus; synecdochicè, sic accipitur familiæ nomen Jirmejæ 8. 3. & 16. cæ. 2. 3: quo etiam modo accipitur γένος Marc. 7. 26. & πατριὰ Act. 3. 25. & alibi passim.

c Heb. *scortando post ipsum: sic deinceps.*

‖ suprà 19. 31.

9 *Nam*] id est, si enim non observatis statuta mea, neque rationem habebitis sanctificationis qua sanctifico vos, sed ista scelera facietis quæ sequũtur, erunt quoque istæ pœnæ vobis subeundæ.

Quicunque maledixerit] sensus est, quicunque vel dicto alterum parentum offenderit.

‖ suprà 19. 3.

d Heb. *sanguines ejus in eo: sic deinceps.*

‖ suprà 18. 20.

‖ suprà 18. 8.

‖ suprà 18. 15.

12 *Confusionem fecerunt*] vide suprà 18. 23.

‖ suprà 18. 22.

‖ suprà 18. 17.

14 *Et eas*] sic conscia sunt ambæ, vel alteram earum, videlicet quæ non connubio sed adulterio illi conjuncta est: synecdoche Hebræis frequentissima.

‖ suprà 18. 23.

‖ suprà 18. 9.

17 *In oculis popularium*] publicè.

e Heb. *filiorum populi sui.*

18 || Item is qui cubaverit cum muliere languente *e fluxu* & retegens nuditatem ejus profluvium ejus nudaverit, ipsaque retexerit profluvium sanguinis sui: quapropter excinduntor ambo e medio populi sui.

19 || Item nuditatem sororis matris tuæ, aut sororis patris tui ne retegito: quia proximũ suum nudaverit, iniquitatem suam ferunto.

20 || Item quisquis cubaverit cum ᵉ amita sua, nuditatem patrui sui retexit: peccatum suum ferunto, sine libris moriuntor.

21 || Item quisquis acceperit uxorem fratris sui, ᶠ res exterminanda est: nuditatem fratris sui retexit, sine liberis sunto.

22 ᵘ Denique || observate omnia statura mea & omnia judicia mea, & facite illa, ut non evomat vos terra illa, ad quam ego deduco vos ut habitetis in ea.

23 Neque ambulate in statutis istius gentis quam ego ejecturus sum a facie vestra: quia omnia ista fecerunt, ideo tæduit me eorum:

24 Et dixi vobis, vos hæreditariò possidete terram eorum (nam ego daturus sum illam vobis ut hæreditariò possideatis eam) ᵉ terram affluentem lacte & melle: ego *sum* Jehova Deus vester, qui discrevi vos a reliquis populis.

25 Vos igitur discernite inter bestiam mundam & immundam, & inter avem immundam & mundam: neq; abominandas efficite animas vestras ulla bestia, aut ulla ave, aut ullo quod premit terram, quæ discrevi vobis ut immunda habeatis.

26 Et estote mihi sancti, quia sanctus ego *sum* Jehova: qui discrevi vos a reliquis populis ut sitis mei.

27 Sed viri aut mulieres, si erit ex eis ᵉ pytho aut ariolus, omnino morte afficiuntor: lapidibus obruunto eos, cædis eorum causa *est* in eis.

|| *suprà 18.19.*

|| *suprà 18.12.& 13*

|| *suprà 18.14.*

20 *Amita*] patrui uxore, ut sequentia ostendunt.

|| *suprà 18.16.*

f Heb. *separatio est*, id est, *res separatione digna*.

22 *Denique*] concludit ab exhortatione, ut suprà 18. 26.

|| *suprà 18.26.*

24 *Terram affl.*] ut Exod. 3.8. hyperbole.

26 *Pytho aut ar.*] qui diabolicis artibus reliquos a Dei cultu & sui sanctificatione avocant: nam de iis qui avocant, actum est suprà ver. 6.

Caput XXI.

Leges de puritate sacerdotum a rebus externis & internis: de honore ipsis habendo: & qui ex iis apti aut inepti sint ad ministerium.

1 PRAETEREA edixit Jehova Moschi, alloquere ᵉ sacerdotes filios Aharonis: & dicito eis, pro ᵃ mortuo ne polluito se *ullus vestrûm* in populis suis.

2 Sed pro proximo suo propinquo sibi, pro matre sua, aut pro patre suo, aut pro filio suo, aut pro filia sua, aut pro fratre suo,

3 Aut pro sorore sua virgine ᵉ propinqua sibi, quæ non est *juncta* viro, pro ea ᵉ polluet se.

4 Ne polluito se maritus *pro aliqua* ᵉ in populis suis, ita ut ipse profanet se.

5 ᵉ Ne capillos evellendo calvitium capiti suo inducunto, neque latus barbæ suæ radunto: neque carnem suam ulla cæsura eedunto.

6 Sancti sunto Deo suo, neque profananto nomen Dei sui, quia igne absumenda Jehovæ, cibum Dei sui ipsi offerunt: ideoq; sunto ᵇ sancti.

7 Mulierem meretricem aut ᵉ profanatam ne accipiunto, & mulierem repudiatam a viro suo ne accipiunto: nam sanctus est eorum quisque Deo suo.

8 ᵉ Tu quoque *popule* sanctum habeto illum: qui cibum Dei tui ipse offert: sanctus esto tibi, quia sanctus *sum* ego Jehova sanctificator vester.

9 Filia autem alicujus sacerdotis cùm profanaverit se scortando, patrem suum profanat, igne comburitor.

10 Sacerdos autem ille qui maximus est fratrum suorum, cujus capiti infusum est oleum illud unctionis, & ᶜ consecravit ministerium suum ut induat vestes illas, ᵉ caput suum ne retegito, & vestimenta sua ne discindito:

11 Neque ad ᵈ ulla cadavera mortui venito: ne pro patre quidem suo aut pro matre sua se polluito:

12 Neque e sanctuario exito, ut non profanet sanctuarium Dei sui: nam coronamentum & oleum unctionis Dei sui super ipsum *est*, ego *sum* Jehova.

13 Et quod ad eum, uxorem in virginitate ejus ducito.

14 Viduam, aut repudiatam, aut profanatam meretricem, hujusmodi ne ducito: sed virginem ᵉ e populis suis ducito uxorem.

15 Neque profanato semen suum in populis suis, quia ego Jehova *sum* sanctificator ejus.

16 ITEM allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

17 Alloquere Aharonem, dicendo: ᵉ in quocunque e semine tuo per generationes eorum fuerit corporis vitium, ne accedito ad offerendum cibum Dei sui.

18 Nam nullus vir in quo *est* corporis vitium, accedere debet, vir cæcus aut claudus, aut curtus, aut prælongus membra,

19 Aut vir in quo est fractura pedis, vel fractura manus,

20 Aut gibbosus, aut gracilis, aut in cujus oculis *est* suffusio, aut *in quo est* psora, aut saniosa scabies, aut thlibias teste.

21 In quocunque fuerit aliquod corporis vitium e semine Aharonis sacerdotis, ne appropinquato ad offerendum igne absumenda Jehovæ: corporis vitium *est* in eo, cibum Dei sui ut offerat ne appropinquato.

22 Cibum quidem Dei sui e ᵉ rebus sanctis sanctarum, & e rebus sanctis comedet:

23 Veruntamen ad ipsum verum ᵉ ne venito, & ad altare ne appropinquato, quia corporis vitium *est* in eo, ut non profanet sanctuaria mea: nam ego Jehova *sum* sanctificator eorum.

24 Quæ retulit Mosche ad Aharonem filiosque ejus, & ad omnes filios Jisraëlis.

1 *Sacerdotes*] inferiores quidem usque ad ver. 10. summum verò sex sequẽtibus.

a Heb. *anima*, ut suprà 19.28.

3 *Propinqua*] germana sorore: additum enim est ut hoc nomen ad agnatos & affines minimè extẽdatur, ut sæpe alibi evenit.

Polluet se] intererit funeri ejus, ut ver. 1.

4 *In populis suis*] id est, quam duxit e populis suis, ut infrà ver. 14. Est autem hîc Eclipsis nominis relati.

5 *Ne capillos*] id est, in luctu modum adhibento, ut eos decet qui resurrectionem expectant: idẽ mandatur populo suprà 19.8.

b Heb. *sanctitas*.

c Heb. *implevit manum*.

10 *Caput suum ne*] id est, nulli externo luctui vacato: vide supra 10. 6.

d Heb. *ullas animas*.

14 *E populis suis*] non externam, sed e suo genere vel saltem ex aliqua tribu.

17 *In quocunque*] tam in summo quàm inferiore sacerdote.

22 *Rebus sanctis*] sive sanctioribus, ut erant panes faciei, reatus, peccatum, sive minus sanctis, ut erant eucharistica, primitiæ, decimæ.

23 *Ne venito*] ut eos venire necesse est qui sacra faciunt.

Caput XXII.

Leges ne sacerdotes impuri res sacras comedant, & ut legitimo ritu purgentur: quibus liceat, & quibus non liceat vesci sacris, subjuncta pœna in eos qui contrà venerint: qualia sacrificia & a quibus sacerdotes accepturi sint, qua ætate apta esse incipiant, quomodo mactanda, & quando comedenda sint.

1 ITEM allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

2 Alloquere Aharonem & filios ejus, ut ᵉ sepa-

7 *Profanatam*] cui stuprum est illatum vi aut alio modo. 8 *Tu quoque*] apostrophe ad populum.

[a] separent se a rebus sanctis filiorum Jisraëlis, ut non profanent nomen sanctũ meum: *rebus* quas illi sacrificant mihi, ego *sum* Jehova.

3 Edicito eis, quicunque e toto semine vestro per generationes vestras accesserit ad res illas sacras, quas sanctificaverint filii Jisraëlis Jehovæ, dum immunditia ejus in eo est: utique excindetur [a] ille ipse a facie mea, ego *sum* Jehova.

4 Quisquis e semine Aharonis est leprosus aut gonorrhœa laborans, de rebus sacris ne comedito usque-dum mundus fuerit: similiter qui tangit ullum [b] immundum a mortuo, aut eum ex quo exiit [c] concubitus semen.

5 Aut quicunque tetigerit ullum reptile quo quis impuratur, aut hominem quo quis impuratur, secundum omnem immunditiam ejus.

6 Anima quæ tetigerit illud, immunda quoque esto usque ad vesperam: neque comedito de illis rebus sacris, nisi laverit carnem suam aqua.

7 Postquam occubuerit Sol, mundus erit: & posteà comedere poterit de rebus illis sanctis, quia cibus ejus est.

8 Morticinum aut discerptum ne comedito ut impuretur eo: ego *sum* Jehova.

9 Sed observanto observationem meam, ut non importent in illam *rem sanctam* peccatum, ac moriantur in eo, quia profanaverint illam: ego *sum* Jehova [a] sanctificator earum.

10 Nullus quoque [a] alienus comedito rem sanctam: [a] inquilinus sacerdotis & mercenarius ne comedito rem sanctam.

11 Cùm autem sacerdos emerit quempiam emptione pecuniæ suæ, is comedet ea: similiter [d] verna ejus, isti comedẽt de cibo ejus.

12 Sed filia sacerdotis cùm fuerit nupta viro alieno, ipsa de oblatione illarum rerum sanctarum ne comedito.

13 Filia verò sacerdotis cùm erit vidua aut repudiata, si semen non sit ei, revertaturque ad domum patris sui sicuti *erat* in adolescẽtia sua, de cibo patris sui comedet: at nullus alienus comedito de illo.

14 Quòd si quis comederit rem sanctam per errorem, is addito ei quintam ejus, redditoque sacerdoti rem sanctam:

15 Ut non profanent res sanctas filiorum Jisraëlis, quas obtulerunt Jehovæ:

16 Neque sinant [a] eos ferre pœnam reatus, comedendo res sanctas ipsorũ, quia ego Jehova *sum* sanctificator illarum.

17 Item allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

18 Alloquere Aharonem filiosq; ejus & omnes filios Jisraëlis, ac edicito eis: quicunq; e domo Jisraëlis aut ex peregrino [a] *qui erit* in Jisraële obtulerit oblationem suam secũdum omnia vota sua & secundum omnia voluntaria munera sua, quæ offerunt Jehovę in holocaustum:

19 Pro voluntate vestra, integrum marem ex bobus ex [a] agnis aut ex capris,

20 Nullum, in quo *sit* corporis vitium, offerte: non enim [e] acceptum esset pro vobis.

21 Etiam cùm quis ad offerendum sacrificiũ eucharisticum Jehovæ, [f] segregabit votivũ aut voluntarium munus ex bubili aut ex grege, integrum esto ut sit acceptum, nullum corporis vitium esto in eo.

22 Cæcum, aut fractum, aut mutilum, aut suffusione aut psora aut saniosa scabie *affectũ*, ne offerte hujusmodi Jehovę: & igne absumendum ne imponite ex istis altari Jehovæ.

23 Sed bovem aut pecudem prælongam curtámve membra, in voluntarium quidem munus parabis eam, pro voto autem ne accipitor.

24 Compressum verò aut contusum aut avulsum aut excisum ne offerte Jehovæ: & [a] in regione vestra ne facite *illa*.

25 Et e manu [a] alienigenæ *acceptum* ne offerte [a] cibum Dei vestri [a] ex ullis hujusmodi: quia [a] corruptio eorum *quę est* in eis corporis vitium *censetur* in illis, ne sunto accepta vobis.

26 Praeterea, allocutus est Jehovæ Moschen, dicendo:

27 Bos aut agnus aut capra cum nata fuerit, esto deinde septem dies [a] sub matre sua: a die autem octavo & deinceps accepta erit in oblationem igne absumendam Jehovæ.

28 Bovem verò aut pecudem ullam cum fœtu suo, [a] ne jugulate eodem die.

29 Cumq; sacrificabitis sacrificium laudis Jehovæ, [a] pro voluntate vestra sacrificate.

30 Die eodem comeditor: ne reliquum facite ex eo *quicquam* usque mane, ego *sum* Jehova.

31 Observate itaque mandata mea & facite illa: ego *sum* Jehova.

32 Neque profanate nomen sanctum meum: [a] sed sanctificer [g] inter filios Jisraëlis, ego Jehova *sum* sanctificator vester:

33 Qui deduco vos e terra Ægypti, [h] ut sim vobis in Deum: ego *sum* Jehova.

Caput XXIII.

Leges de statis solennitatibus, Paschate, festo primitiarum, festo buccinarum, die expiationum, & festo tabernaculorum.

1 Item allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

2 Alloquere filios Jisraëlis & edicito eis, solennitates Jehovæ quas indicetis, convocationes sanctæ: hæ *inquam* sunto solennitates meæ.

3 Sex diebus fiet opus, die verò quovis septimo [a] sabbathũ cessationis convocatio sancta esto: nullũ opus facite, sabbathũ est Jehovæ in omnibus habitationibus vestris.

4 [a] Hæ *sunt* solennitates Jehovę, convocationes sanctæ, quas indicetis statuto tempore suo.

5 Primo quoq; mense, *die* quarto decimo illius mensis, inter [a] duas vesperas [a] Pascha est Jehovæ.

6 Quintodecimo enim die ejusdem mensis festum azymorum est Jehovæ: septẽ diebus panes azymos comeditote.

7 Die horum primo convocatio sancta esto vobis: nullum opus servile facitote.

8 Offerte autem igne absumẽda Jehovę septem diebus: die illorum septimo convocatio sancta *esto*, nullum opus servile facitote.

9 Item

---

2 *Separent*] cùm ex aliqua impuritate sunt immundi, de qua ver. 4. & seq.

a Heb. *anima illa*.

b Heb. *immundum animæ*.

c Heb. *concubitus seminis: hypallage*.

9 *Sanctificator earum*] eas a profanatione vendicãs, quia oblatas mihi pro sanctis habeo.

10 *Alienus*] a genere sacerdotum, ut sunt Levitæ & Jisraëlitæ reliqui, ut infrà ver. 12.

Inquilinus] sive advena, sive civis.

d Heb. *natus domui ejus*.

16 *Eos*] qui præter legem vescentur sacris.

18 *Qui erit in Jis.*] id est, proselytus: nam infidelium oblatio nulla grata est Deo.

19 *Agnis*] id est, ovibus: synecdoche, ut infrà ver. 27.

e Heb. *ad benevolentiam, sic ver. 21.*

f Heb. *offeret ad segregandum: Hypallage.*

24 *In regione vestra*] id est, vobis ne fas esto alibi offerre, quam in loco destinato cultui meo, ut suprà 17.

25 *Alienigenæ*] qui genere & fide alienus est a vobis: nam ex peregrino proselyto oblationem licuit accipere, suprà ver. 18.

Cibum Dei] oblationem igne consumendam, ut multis locis explicatur.

Ex ullis hujusmodi] etiamsi per se apta sint ad sacrificium.

Corruptio eorum] id est, infidelitas offerentium facit ut oblationes etiam carentes vitio quasi vitiosæ reputentur & ingratæ sint: nam immundis omnia sunt immunda.

27 *Sub matre*] nam inepta sunt ad sacrificium.

28 *Ne jugulate*] sub. ad sacrificium.

29 *Pro voluntate*] quando & quæ voletis ex aptis generibus.

32 *Sed sanctificer*] id est, studium a vobis adhibeatur ut sanctitas mea integra conservetur inter filios Jisraëlis: potest etiam verti, ut sanctificem me inter, &c. de qua interpretatione vide suprà 10. 3.

g Heb. *in medio filiorum*

h *vel existendo vobis in Deum*.

3 *Sabbathum cessationis*] ut Exod. 35. 2

4 *Hæ sunt solennitates*] anniversariæ præter sabbathum.

5 *Duas vesperas*] Exod. 12. 6.

a *id est, transitus sacrificium eucharisticũ, memoriale transitus Angeli percussoris parcentis familiis Jisraëlitarum cum primogenitos Ægypti occideret: Exodi. 12*

9 ITEM allocutus est Jehova Moschen, dicendo,

10 Alloquere filios Jisraëlis, & edicito eis, cùm ingressi in terram illam quam ego daturus sum vobis messueritis messem ejus: tunc afferte manipulum frugum, primitias messis vestræ ad sacerdotem.

11 Qui agitabit manipulum istum frugum coram Jehova ad acceptionem vestri: postridie illius cessationis agitabit eum sacerdos.

12 Quo autem die agitabitis manipulum illũ frugum: parate agnum [b] anniculum integrum in holocaustum Jehovæ.

13 Et munus ejus, duas decimas *Epha* similam mistam oleo, igne absumenda Jehovæ in odorem gratum: libamen autem ejus, vini quartam hinis.

14 Panem autem tostâsve aristas, aut spicas virentes ne comeditote usque ad illum ipsum diem, usq; dum attuleritis oblationem Dei vestri: statuto perpetuo per generationes vestras, in omnibus habitationibus vestris.

15 DEINDE numerate vobis 'a postero die istius cessationis, ex quo attuleritis manipulum istum frugum agitationis: septem septimanæ integræ sunto.

16 Usque ad posterum diem septimanæ septimæ numerate quinquaginta dies, tunc offerte munus 'novum Jehovæ.

17 'Ex habitationibus vestris afferte 'panes agitationis duos, duarum decimarum *Epha* e simila sunto, fermentati coquuntor: primitiæ *sunt* Jehovæ.

18 Offerte autem cum illo pane septem agnos anniculos integros, & juvencum [c] suburumum, atque arietes duos: sunto holocaustum pro Jehova cum munere suo & libaminibus suis, igne absmenda odoris grati Jehovæ.

19 Parate quoque hircum caprarum unum in peccatum, & duos agnos anniculos in sacrificium eucharisticum.

20 Quæ agitabit sacerdos cum pane primitiarum agitatione coram Jehova cum duobus agnis: res sancta sunto Jehovæ pro sacerdote.

21 Et indicitote eo ipso die, convocatio sancta esto vobis, nullum opus servile facitote: statuto perpetuo in omnibus habitationibus vestris per generationes vestras.

22 Cùm autem metetis messem terræ vestræ, [d] ne prorsus demetito latus agri tui, & spicilegium messis tuæ ne [e] facito: ipsi pauperi & peregrino relinquito ista, ego *sum* Jehova Deus vester.

23 ITEM allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

24 Alloquere filios Jisraëlis dicendo, Mense quoque septimo primo *die* ejus mensis esto vobis cessatio, 'monimentum clangoris, convocatio sancta.

25 Nullum opus servile facitote, sed offerte igne absumenda Jehovæ.

26 PRAETEREA allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

27 Sed quoque die decimo mensis hujus septimi dies expiationum est, convocatio sancta esto vobis, ut 'affligatis animas vestras: tum offerte igne absumenda Jehovæ.

b Heb. *filium anni sui, & sic deinceps.*

15 *A postero*] die decimosexto mensis primi, qui dies est a Paschate secundus.

16 *Novum*] id est, recentium fructuum.

17 *Ex habitationibus*] non ex frugibus exteris, sed e terra quam trado vobis possidendam.

Panes agitationis] offerendos cum agitatione coram Jehova.

c Heb. *filium bovis.*

d Heb. *ne absolvito latus in metendo, ut suprà 19.9.*

e Heb. *legito.*

24 *Monimentum clang.*] tum ut præmoneretur populus inde incipiendum esse annum civilem emptionum, venditionum, servitutis, remissionis terræ, Jubilæi, tam ut ad gratiarum actionem adduceretur propter beneficia superiore anno accepta, & abnegando peccata sua compararetur ad remissionem consequendam proximè venturo expiationis die.

27 *Affligatis*] ut suprà 16.29.

28 Quare nullum opus servile facitote illo ipso die: quia dies expiationum est ad expiationem faciendam pro vobis coram Jehova Deo vestro.

29 Omnis enim anima quæ non fuerit afflicta eo ipso die, omnino excindetur e populis suis.

30 Et omnem animam quæ fecerit ullum opus eo ipso die, omnino perdam animam istam e medio populi sui.

31 Nullum opus facitote, statuto perpetuo per generationes vestras in omnibus habitationibus vestris.

32 Sabbathum cessationis esto vobis quo affligatis animas vestras, [f] cùm nonus dies ejus mensis fuerit vespere: a vespera usq; ad vesperam [g] celebrate cessationem vestram.

33 ITEM allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

34 Alloquere filios Jisraëlis dicendo: decimo quinto quoque die mensis hujus septimi festum 'tabernaculorum 'septem diebus esto Jehovæ.

35 Die primo convocatio sancta *esto*, nullum opus servile facitote.

36 Septem diebus offerte igne absumenda Jehovæ: præterea die octavo convocatio sancta esto vobis, & offerte igne absumenda Jehovæ, '*dies* interdicti est, nullum opus servile facitote.

37 Istæ *sunt* solennitates Jehovæ quas indicetis, convocationes sanctæ: ad offerendum igne absumenda Jehovæ, holocaustum & munus sacrificium & libamina, rem diei *cujusque* die suo.

38 Præter sabbatha Jehovæ, & præter dona vestra & præter omnia vota vestra, & præter omnes voluntarias oblationes vestras quas dabitis Jehovæ.

39 Veruntamen quolibet quintodecimo die hujus mensis septimi cùm collegeritis proventum terræ, celebrabitis festum Jehovæ septem diebus: horum dierum primo cessatio esto, itemq; die octavo cessatio esto.

40 'Sumptis q; pro vobis ipso die primo' termitibus arborum 'speciosarum, spathis palmarum, & ramis arborum densarum ' cum salicibus torrentis, lætamini coram Jehova Deo vestro septem diebus.

41 Et celebrate illud festum Jehovæ septem dies quoque anno: statuto perpetuo per generationes vestras, quolibet mense septimo celebrate illud.

42 In illis tabernaculis manete septem diebus, quisquis indigena est in Jisraële, maneto in istis tabernaculis:

43 Ut cognoscant generationes vestræ me fecisse ut in tabernaculis habitarent filii Jisraëlis, cùm educerem eos e terra Ægypti: ego *sum* Jehova Deus vester.

44 Ita edixit Mosche solennitates Jehovæ, filiis Jisraëlis.

CAPUT XXIIII.

Lex de conferendo oleo in lucernas sacras, & de panibus faciei sabbatho renovandis: Lex contra blasphemos occasione blasphemi deprehensi lata, item contra homicidam, & damno afficientem proximum aut jumentum ejus.

f Heb. *in nono die.*

g Heb. *cessate cessatione.*

34 *Tabernaculorũ*] potiùs tuguriorum: nam non erant ex tabulis, pannis, aut pellibus, sed ex frondentibus arborum ramis contexta, qualia umbræ causa fieri solent: vide sub finem Nechem. 8.

Septem diebus] nam octavus dies immunis erat ab ista ceremonia.

36 *Dies interdicti*] quo omni servili opere interdicebatur: sic vocatur ultimus dies Paschatis, Deuter. 16.8. ex eadem ratione: quare sequentia hîc & aliis locis sunt exegetica.

40 *Sumptis*] quicquid hîc Hhebræi somnient de nova ceremonia, planè explicatio est mandatæ ceremoniæ tuguriorum: docetur enim ex qua materia paranda sint & quomodo vincienda, vide Neche. 8.

Termitibus] vox Hhebræa communiter quidem significat fructus: sed tamen etiam 2. Reg. 19 31. similiter accipitur pro omni re pullulante & germinante, teste etiam Jonathane Chaldæo Paraphraste.

Speciosarum] ut sunt ferè omnes oleosæ: quapropter Nechem. 8. pro termitibus ponuntur frondes olivârum, myrti, & oleosarum arborum.

Cum salicibus] ex quibus vimina fiebant ad colligandos ramos.

1 ITEM allocutus est Jehova Moschen, dicendo,

2 *Præcipe filiis Jisraëlis, ut accipientes *adferant* ad te oleum olivæ purum tusum pro luminari, ad accendendum lucernas [a] quotidie.

3 *Extra velum ipsum testimonii in tentorio conventus aptabit unamquamque illarum *Aharon, *ut luceant* a vespere usque mane coram Jehova quotidie: statuto perpetuo per generationes vestras.

4 Super ipsum lychnuchum *auri* puri aptabit lucernas illas coram Jehova quotidie.

5 ITEM accipiens similam coquito ex ea duodecim placentas, duarum decimarum *Ephæ* esto unaquæque placenta.

6 Quas disponito duobus ordinibus, senas in ordinem quemq; super mensam puram coram Jehova.

7 Et imponito cuique ordini thus purum, ut sit *unicuique pani in suffimentum, igne absumendum Jehovæ.

8 [b] Quolibet die sabbathi aptato eum *sacerdos* coram Jehova jugiter, *acceptum* a filiis Jisraëlis fœdere perpetuo.

9 *Posteà esto Aharonis & filiorum ejus, qui comedent illum in loco sancto: quia res sancta sanctarum est pro eo, *præter igne absumpta Jehovę, statuto perpetuo.

10 EGRESSUS autem est filius cujusdam Jisraëlitidis qui erat filius viri Ægyptii, *inter filios Jisraëlis: concertantibusque in castris filio hoc Jisraëlitidis, & *Jisraëlita quodam,

11 [c] Execrans filius ille Jisraëlitidis mulieris *nomen illud *Dei* blasphemavit, quapropter adduxerunt illum ad Moschen (nomen autem matris ejus *erat* Schelumith filia Dibri de tribu Danis)

12 Posueruntq; eum in custodia, ut exponeret eis *Mosche quid faciendum esset* [d] ex præstituto Jehovæ.

13 Allocutus itaque est Jehova Moschen, dicendo:

14 Educito blasphemum istum extra castra, & nituntor quicunque *audiverunt manibus suis super caput ejus: deinde lapidanto eum totus ipse cœtus.

15 Filios verò Jisraëlis alloquitor dicendo: quisque cùm blasphemaverit Deum suum, omnino ferto peccatum suum.

16 Id est, qui execratur nomen Jehovæ, [e] omnino afficitor morte, omnino lapides conjiciunto in eum totus cœtus: tam peregrinus quàm indigena, cùm execratus fuerit nomē *Dei*, morte afficitor.

17 Item *cùm quis *percusserit ullam animā hominis, omnino morte afficitor.

18 Qui autem percusserit animam jumenti, rependito illam: animam pro anima.

19 Quòd si quis intulerit corporis vitium proximo suo, quemadmodum fecit, sic fiat ei.

20 Fractura *esto* pro fractura, oculus pro oculo, dens pro dente: prout intulerit corporis vitium homini, ita infertor ei.

21 Denique qui occiderit jumentum, rependito illud, & qui occiderit hominem, morte afficitor.

22 Jus idem esto vobis, ut peregrini, ita indigenæ *jus* esto: nam ego Jehova *sum* Deus vester.

23 Quæ referente Mosche filiis Jisraëlis, eduxerunt blasphemum illum extra castra, & obruerunt eum lapidibus: sic filii Jisraëlis fecerunt quemadmodum præceperat Jehova Moschi.

CAPUT XXV.

Leges de intermissione culturæ & ratione victus septimo quoque anno, de jubilæo quinquagesimo quoq; anno celebrando, & de jure venditionis, emptionis, redemptionisq; rerum & personarum pro ratione jubilæi.

1 ITEM allocutus est Jehova Moschen in monte Sinai, dicendo,

2 Alloquere filios Jisraëlis, & edicito eis: cùm ingressi fueritis in eam terram quam ego do vobis, omnino *quiescito terra, *sabbathum est Jehovæ.

3 Sex annis seminabis agrum tuum, & sex annis putabis vineam tuam: & colliges proventum illius.

4 Anno verò septimo sabbathum cessationis esto ipsi terræ, sabbathum Jehovæ: agrum tuum ne seminato, & vineā tuam ne putato.

5 Sponte natum ex messe tua ne metito, & uvas [a] intermissæ tuæ *vineæ* ne vindemiato: annus cessationis esto ipsi terræ.

6 Sed esto *fructus* sabbathi ipsius terræ vobis ad comedendum: tibi & servo tuo, & ancillæ tuæ, mercenario etiam tuo, & inquilino tuo qui peregrinatur apud te.

7 Jumenti etiam tui & cujusque bestiæ quæ *est* in terra tua, esto totus proventus illius ad comedendum.

8 PRAETEREA numerato tibi septem [b] septimanas annorum, septem annos septem vicibus, ita ut tempus septem septimanarum annorum sint tibi quadraginta novem anni.

9 Tunc [c] facito ut ubiq; personet clangor tubæ *mense septimo die decimo ejus mensis, die expiationum facitote ut personet tuba in tota terra vestra.

10 Ut sanctificetis annum quinquagesimum & promulgetis libertatem in ipsa terra omnibus habitatoribus ejus: Jubilæi *annus* ille esto vobis, ut revertamini quisque ad possessionem suam, & quisq; ad familiam suam revertamini.

11 Jubilæi est annus [d] quinquagesimus, jubilæi annus esto vobis: ne seminate, neque metite sponte nascentia ejus *anni*, neque vindemiate uvas intermissarum vinearum ejus.

12 Nam jubilæi est, sanctus esto vobis: *ex quovis agro comedetis proventum ejus.

13 Anno jubilæi isto quisque redibitis in possessionem suam.

14 Quare cùm rem venalem [e] vendideris proximo tuo, aut emeris e manu proximi tui, ne fraudem facitote [f] alter alteri.

15 Secundum numerum annorum a Jubilæo emito a proximo tuo: secundum numerum annorum proventuum vendito ille tibi.

16 Pro multitudine annorum augebis pretium emptionis ejus, & pro paucitate annorū minues pretium emptionis ejus: nam numerum proventuum ille vendit tibi.

2 *Præcipe*] ut Exod. 27. 20.

a Heb. *jugiter, ut Exod. 27. 20.*

3 *Extra velum*] ubi Meridiē versus lychnuchus erat: Exod. 26. 35.

Aharon] aut filii mandato ejus, Exod. 27. 21.

7 *Unicuique*] duodecim fuisse acerras a duodecim principibus tribuum oblatas constat ex Num. 7. & hic ver. 5. totidē panes præcipitur duobus ordinibus in mensa disponi, ac illis imponi thus: quare nos non panes panibus impositos, ut plerique, intelligimus, quorum summo duæ tantùm acerræ fuissent imponendę, sed singulas acerras singulis panibus.

b Heb. *in die sabbathi, in die sabbathi.*

9 *Postea*] finita septimana, ablatis e mēsa panibus, & recentibus substitutis.

Præter igne] i. absumpto thure quod illis erat impositum.

10 *Inter filios*] sive amplexus esset Jisraëlitarū fidem, ut plerisq; putant: sive inter illos peregrinaretur.

Jisraëlita] ex utroq; parente.

c Heb. *defigens vel transfigens: nā blasphemus eum quodam modo transfigit in quem pronunciat blasphemiam: metaphora.*

11 *Nomen illud*] propriū Dei, quod in vanum assumi disertè Decalogo prohibetur.

d Heb. *secundū os.*

14 *Audiverunt*] blasphemantem: hoc autē supplicii genus etiam in aliis criminibus mandatur Deut. 17. 7.

e Heb. *moriendo morte afficitor, lapidando lapidanto, & sic deinceps.*

17 *Cùm quis*] ab occasione repetit leges antè latas Exod. 21. 12. & sequent.

Percusserit ullam] id est, vitam percutiendo ademerit, ut Gen. 37. 21.

2 *Quiescito*] ne exercetor cultura, ut reliquis annis.

Sabbathum] cessatio culturæ terræ præcepta a Jehova.

a Heb. *separationis, id est, a qua te separas, intermittens culturam ejus ex lege mea: sic deinceps.*

b Heb. *sabbatha, pro septimanis, synecdochicè passim in vetere & novo testamento.*

c Heb. *facies ut transeat tuba clangoris: hypallage.*

9 *Mense septimo*] a quo mense & die civilis annus incipiebat, suprà 23. 24.

d Heb. *quinquaginta annorum, id est, inter eos ultimus.*

12 *Ex quovis agro*] id est, ne quid inde asservandum deportator, sed cùm usu habuerit, ad præsentem usum inde desumito.

e Heb. *vendideritis: syllepsis numeri frequens.*

f Heb. *vir fratri suo.*

17 Ne igitur fraudem facitote [g] alter alteri: sed timeto a Deo tuo: quia ego Jehova *sum* Deus vester.

18 Quòd si feceritis statuta mea, & judicia mea observantes feceritis ea, habitabitis in ea terra securè.

19 Et terra illa edet fructum suum, quem cōedetis ad saturitatem: & habitabitis securè in ea.

20 Sin autem dicatis, quid comederemus anno illo septimo si non sumus seminaturi neque collecturi proventum nostrum?

21 At amandabo benedictionem meam vobis anno quoque sexto, ita ut proferat proventum suum in tres annos.

22 Nam seminabitis anno octavo, & comedetis de illo proventu veterem *fructum*, usque ad nonum annum, usque-dum provenerit proventus ejus, comedetis veterem.

23 Terra autem ne venditor [h] lege mancipii, mea enim *est* illa terra: nam peregrini & inquilini vos estis apud me.

24 Itaq; in tota terra possessionis vestræ, redempturæ *legem* [i] relinquite ipsi terræ.

25 Cùm facultatibus attenuatus erit frater tuus, ita ut vendat de possessione sua, tunc accedens vindex ejus qui propinquus *est* ei, redimet rem venditam a fratre suo:

26 Quòd si cui non erit vindex, sed consecuta fuerit manus ejus & invenerit quantum satis est redempturę suæ:

27 Tunc supputatis annis venditionis suę restituito quod superest viro cui vendiderat: sic revertetur in possessionem suam.

28 Sin verò non invenit manus ejus quantū satis erit ad restituendum ei, tunc erit res ejus vendita in manu illius qui emit ipsam usque ad annum jubilæi: deinde discedito emptor in ipso jubilęo, & revertitor *qui vendiderat* in possessionem suam.

29 Item cùm quis vendet domum habitabilem *in* civitate muro *cincta*, tum esto jus redempturæ ejus usque ad complementum anni venditionis ejus: [k] anno pleno esto jus redempturæ ejus.

30 Quòd si non fuerit redempta interea dum completur ei annus integer, tunc cedito domus illa quæ *est* in civitate muro *cincta*, in [l] mancipium illi qui emit eam, per generationes illius: [30] non discedet in ipso jubilæo.

31 Domorum autem in villis quibus non *sunt* muri circumquaque [31] secundum agrum terræ fiat supputatio: redempturæ *jus* esto ipsi *venditori*, aut in jubilæo *emptor* discedito.

32 Quod autem ad civitates Levitarum, domos civitatum possessionis eorum, *jus* [m] perpetuum redempturæ esto Levitis.

33 Sed qui redimit *esto* ex Levitis, aut discedito *emptor* a vendita domo & civitate possessionis illius in jubilæo: nam domus civitatum Levitarum *sunt* possessio eorum [n] inter filios Jisraëlis.

34 Ager verò suburbanus civitatum illorum ne venditor: quia possessio perpetua est eis.

35 Item cùm *facultatibus* attenuato fratre tuo apud te [35] vacillabit manus ejus, tunc confirmato illum, *etiam* peregrinum aut inquilinum, ut vivat tecum.

36 Ne accipito ab eo usuram aut fœnus: sed timeto a Deo tuo, ut [o] vivat frater tuus tecum.

37 Pecuniam tuam ne dato ei in usuram: nec in fœnus dato cibum tuum.

38 Ego *sum* Jehova Deus vester qui eduxi vos e terra Ægypti, ut dem vobis regionem Cenahhanæi, & sim vobis in Deum.

39 Item cùm *facultatibus* attenuatus frater tuus se vendiderit tibi [p] ne exerceto eū servitute servili.

40 Tanquam mercenarius, tanquam inquilinus est apud te, usque ad annum jubilæi serviet apud te.

41 Tunc egredietur a te ipse & filii ejus cum eo, ut revertatur ad familiam suā, & in possessionem patrum suorum revertatur.

42 Quia servi mei sunt quos eduxi e terra Ægypti, ne venduntor venditione servili.

43 Ne dominium exerceto in eum per sævitiam, sed timeto a Deo tuo.

44 Servum autem tuum aut ancillam tuam qui *sint* tui, ex illis gentibus quæ *sunt* circa vos, ex illis acquiretis servum & ancillam.

45 E filiis quoque inquilinorum qui peregrinantur apud vos, ex eis acquiretis, & ex familia eorum qui *erunt* apud vos, quos gignent in terra vestra, cedentq; vobis in possessionem.

46 Et constituetis vos possessores illorū, cum filiis vestris post vos, obtinendo hęreditariò possessionem *eorum*, in perpetuum eorū servitute utemini: at in fratres vestros filios Jisraëlis, nemo in fratrem suum dominator per sævitiam.

47 Imò cùm assecuta facultates manu peregrini aut inquilini apud te, iis attenuatus erit frater tuus apud eum, adeò ut vendiderit se peregrino habitanti apud te, aut [q] indigenę e familia peregrini:

48 Postquam vendidit se, redempturæ *jus* esto ei, unus e fratribus ejus redimet eum,

49 Aut patruus ejus, aut filius patrui ejus redimet eum, aut aliquis e propinquis carnis ejus ex familia ejus redimet eum, aut si assecuta erit *facultates* manus ejus, redimet sese.

50 Supputato autem cum emptore suo ab anno quo vendidit se ei usq; ad annum jubilæi, ut sit pecunia venditionis ejus pro numero annorum, [50] sit *inquam* penes eum tanquam *pecunia* dierum mercenarii.

51 Si adhuc multi supersunt ex istis annis *ante jubilæum*, [r] pro numero illorum restituito redempturam suam de pecunia emptionis sui:

52 Sin autem parum superest ex illis usque ad annum jubilæi, supputando cum eo, pro numero annorum ipsius *jubilęi* restituito redempturam suam.

53 Tanquam mercenarius [s] annus esto apud eum, ne dominator in eum per sævitiam *emptor* ante oculos tuos.

54 Quòd si non redemptus fuerit *uno* ex his, attamen discedet anno jubilæi, ipse & filii ejus cum eo.

55 Nam mihi *sunt* filii Jisraëlis servi, servi mei sunt quos eduxi e terra Ægypti: ego *sum* Jehova Deus vester.

[g] Heb. *vir proximo suo.*

[h] Heb. *in decisionem, id est, præcisa ratione redimendi aut recuperandi quod venditum est.*

[i] Heb. *date vel permittite.*

[k] Heb. *dierum sub anno: id est, tot diebus jus habet redempturæ quot requiruntur ad efficiendum annum, ut vers. sequens explicat.*

[l] Heb. *decisionem, ut suprà ver. 23.*

[30] *Non discedet*] a jure quod habebat in domum emptam, sic ver. 31.

[31] *Secundum agrum*] id est, ut de venditione agri mandatum est, ver. 25. & seq.

[m] Heb. *seculi: sic deinceps.*

[n] Heb. *in medio.*

[35] *Vacillabit manus*] id est, non magis rem suam potest administrare quàm vir morbo confectus uti manu potest: metaphora.

[o] Heb. *ut vita fratris tui sit apud te.*

[p] Heb. *ne servito eo servitute servi.*

[q] Heb. *radicato: id est, qui etsi originem habet aliunde, natus tamen est & quasi radices egit in populo Dei: metaphora.*

[50] *Sit inquam penes*] id est, in sui redemptione tantum deducat ratione annorum quibus servivit habita, quantum mercenarius pro ejusdem temporis mercede lucrifecisset.

[r] Heb. *secundum illos: sic ver. 52.*

[s] Heb. *anni in annum.*

Caput

Caput XXVI.

Interdicta idololatria, obſervationem ſabbathi, & ſanctuarii reverentiam imperat: amplas promiſſiones obſervantibus mandata Dei, comminationes verò tranſgredientibus denunciat: poſtremò reſipiſcentibus certam veniæ ſpem facit.

1 NE facite vobis 'idola, & ſculptile aut ſtatuam ne erigite vobis, neque lapidem ª figuratum ponite in terra veſtra ut incurvetis vos ante eum: nam ego Jehova *ſum* Deus veſter.

2 Sabbatha mea obſervatote,& ſanctuarium meum reveremini: ego *ſum* Jehova.

3 Si ambulaveritis in ſtatutis meis, & mandata mea ſervantes feceritis ea,

4 Utique dabo pluvias veſtras tempore ſuo: edetque terra proventum ſuum,& quælibet arbor agri edet fructum ſuum.

5 Et attinget vobis ' tritura vindemiam, & vindemia attinget ſementem: comedetiſq; cibum veſtrum ad ſaturitatem, & habitabitis ſecurè in terra veſtra.

6 Dabo enim pacem in ea terra,ita ut cubetis & non *ſit* qui exterreat: & faciam ut ceſſet beſtia mala ex ea terra, & gladius non tranſibit per terram veſtram.

7 Quin potius perſequemini inimicos veſtros,qui cadent ante vos gladio:

8 Et quini ex vobis perſequentur centenos, & centeni ex vobis perſequentur myriadas, ita cadent inimici veſtri ante vos gladio.

9 Reſpiciensq; ad vos faciam ut fœtificetis atque augebo vos, & ſtabiliam fœdus meũ vobiſcum.

10 Et comedetis vetus, ᵇ valdè vetus, & vetus propter novum deprometis.

11 Et 'ponam tabernaculum meum inter vos, neque faſtidiet anima mea vos.

12 Deniq; continenter ambulabo ᶜ inter vos ac ero vobis Deus, vos quoque eritis mihi populus.

13 Ego *ſum* Jehova Deus veſter, qui eduxi vos e terra Ægyptiorum ne eſſetis illis ſervi,& frangens lora jugi veſtri feci ut ambuletis ᵈ erecti.

14 QUÒD ſi non aſcultabitis mihi,neq; facietis omnia mandata iſta.

15 Si inquam ſtatuta mea ſpernetis,& ſi judicia mea faſtidiet anima veſtra,& non facietis omnia mandata mea, ſed irritum facietis fœdus meum.

16 Etiam ego hoc faciam vobis,efficiam inquam ut 'dominetur in vos terror cum 'tabe & cum æſtuante morbo, 'conficientes oculos & cruciantes animum: & ſeminetis fruſtra ſemen veſtrum, comedent enim illud inimici veſtri.

17 Et opponam faciem meam iratam vobis ut cædamini coram inimicis veſtris, dominiumq; exerceant in vos oſores veſtri:& fugiatis etiam nemine perſequente vos.

18 Quòd ſi ᵉ adhuc non auſcultaveritis mihi, tunc addam caſtigando vos 'ſeptuplũ propter peccata veſtra.

19 Frangam enim ' excellentiam roboris veſtri, & reddam cœlum veſtrum ' tanquam ferrum,terramq; veſtram ſicut æs.

20 'Deficietq; fruſtra virtus veſtra: non enim edet terra veſtra proventum ſuum, & arbores ipſæ terræ non edent fructum ſuum.

21 Quòd ſi ambulaveritis mecum 'temerè & non acquieveritis ut auſcultetis mihi, tunc addam contra vos plagam ſeptuplam ſecũdum peccata veſtra.

22 Et immittam in vos beſtias agri, ut orbent vos excindentes jumenta veſtra, & diminuentes vos, adeò ut deſolatæ reddantur viæ veſtræ.

23 Quòd ſi iſtis non erudiemini *ut redeatis* ad me,ſed ambulabitis mecum temerè.

24 Utique ambulabo etiam ego vobiſcum 'temerè,& percutiam ego vos quoque ſeptuplo propter peccata veſtra.

25 Et inducam contra vos gladium ulciſcentem ultionem ' fœderis ita ut congregetis vos in civitates veſtras: tum immittam peſtem inter vos, & trademini in manum inimici.

26 'Cùm fregero vobis ſcipionem panis, & coquentes ' decem mulieres panem veſtrum in furno uno retulerint panem veſtrũ *diſtribuendum* certo pondere: ſi comederitis,non tamen ſaturabimini.

27 Quòd ſi hoc non auſcultaveritis mihi, ſed ambulaveritis mecum temerè.

28 Utique ambulabo vobiſcum in æſtuante 'ira temeritatis, & caſtigabo vos ego quoque ſeptuplo propter peccata veſtra:

29 Nam comedetis carnem filiorum veſtrorum,& carnem filiarũ veſtrarũ comedetis.

30 Et perdam excelſa veſtra, & ſuccidam ᶠ ſubdiales ſtatuas veſtras, ponamque cadavera veſtra cum 'cadaveribus ſtercoreorum deorum veſtrorum: & faſtidiet anima mea vos.

31 Et redigens civitates veſtras in vaſtitatem deſolabo ſanctuaria veſtra,neque odorabor odorem gratum ᵍ a vobis.

32 Deſolabo inquam ego iſtam terram, adeò ut obſtupeſcant de ea inimici veſtri,qui 'habitabunt in ea.

33 Vos autem diſpergam in gentes, ʰ faciamque ut perſequantur vos gladio ſtricto, ut ſit terra veſtra deſolata, & civitates veſtræ ſint ipſa vaſtitas.

34 Tum exolvet terra ſabbatha ſua omnibus diebus quibus deſolata manebit, cùm eritis in terra inimicorum veſtrorum, tum quieſcens terra ipſa exolvet ſabbatha ſua.

35 Omnibus diebus quieſcet quibus deſolata manebit, quia non quieverit ' ſeptimanis veſtris, cùm habitaretis in ea.

36 Quòd autem ad eos qui remanſerint e vobis, inducam mollitiem in animum eorũ in regionibus inimicorum ipſorum, ita ut perſequente eos ' ſtrepitu folii agitati fugiant fuga *tanquam* a gladio, cadantq; etiam nemine perſequente.

37 Et impingent ⁱ alter in alterum tanquam a gladio, etiam nemine perſequente: nec erit vobis conſiſtendi facultas adverſus inimicos veſtros.

38 Sed peribitis in ipſis gentibus, & abſumet vos terra inimicorum veſtrorum.

39 Qui autem reliqui fuerint e vobis, tabeſcent propter iniquitatem ſuam in regionibus inimicorũ veſtrorum, etiamq; propter iniqui-

1 *Idola*] ut Levit. 19.4.
a Heb. *effigiei*.
5 *Tritura vind.*] q.d. tanta erit meſſis copia, ut non antè abſolvatur ſegetum tritura quàm vindemiæ tempus advenerit, & præ uvarum copia tempus vindemiæ uſque ad ſementem producatur: abundantiæ maximæ promiſſio.
b Heb. *inveteratum*.
11 *Ponam*] id eſt, jam poſitum non auferam.
c Heb. *in medio veſtri*.
d Heb. *cum erectione, videlicet cervicum*.
16 *Dominetur*] id eſt,occupet ac poſſideat vos.
Tabe] id eſt,omnibus morbis qui homines graviter affligunt: ſynecdoche.
Conficientes &c.] mala quidem exteriora oculos,interiora animum.
e Heb. *uſque ad hæc, ſenſus eſt, ſi mihi eouſque in vobis flagellandis progreſſo non auſcult. &c.*
18 *Septuplum*] numerus finitus pro indefinito, ſic deinceps.
19 *Excellentiam rob.*] id eſt, excellens robur, quo nunc excellitis: hypallage.
Tanquam fer.] pluvias ſupernè continebo,& fructus terræ infernè.

20 *Deficiet*] eſt, licet ad con[...] tionem uſque vi[...] laboretis, inanis [...] men erit labor.
21 *Temerè*] ſine diſcrimine, ſecu[ndum] ſtudia veſtra, [non] voluntatem meam ſic deinceps.
24 *Temerè*] ſine ullo perſonarum diſcrimine, & non adhibita plagis moderatione, habenas iræ meæ in vos laxabo.
25 *Fœderis*] de rupto fœdere meo.
26 *Cùm fregero*] alendi facultatem pani ademero: metaphora.
Decem] q.d. tanta erit panis penuria, ut familiæ multæ [...] tantum habeant [...] de furnum unum [...] nibus ſimul impleant: finitus numerus pro indefinito, ut ſupra ver.18.
28 *Ira temeritatis*] omnia promiſcuè pervadente.
f Heb. *ſolis effigies, id eſt, ſtatuas quæ ſub dio expoſitæ colorem [...] ſtum habent: ut 2. Chro.14.4.*
30 *Cadaveribus*] fragmentis: catachreſis.
g Heb. *veſtrum*.
32 *Habitabunt in ea*] vobis ejectis.
h Heb. *faciam ut educant poſt vos gladium*.
35 *Septimanis*] ſabbatho, ſeptimo quoque anno, & quinquageſimo, ut mandavit Deus ſupra 23. & 25.
36 *Strepitu folii*] id eſt, minima quaque re perculſi.
i Heb. *vir in fratrem ſuum*.

iniquitates patrum suorum cum ipsis [c] tabescent.

40 Sin autem confitebuntur iniquitatem suam & iniquitatem patrum suorum cum prævaricatione sua qua prævaricati sunt in me, etiamque se ambulasse mecum temerè:

41 Me quoque ambulantem cum ipsis temerè, induxisse ipsos in terram inimicorum suorum: si tunc abjicietur istud cor eorum præputiatum, & tunc exolverint pœnam iniquitatis suæ,

42 Utique recordabor fœderis mei cum Jahhakobo, adeoq; fœderis mei cum Jitzchako, atque fœderis mei cum Abrahamo recordabor, ac etiam ipsius terræ recordabor.

43 Terra quidem desolata ab illis exolvet sabbatha sua, quatenus desolata erit illis, & illi exolvent pœnam iniquitatis suæ: [k] quia multis modis judicia mea spreverunt, & statuta mea fastidivit animus eorum.

44 Sed insuper hujus etiam *recordabor, quod* cùm essent in [*] terra inimicorum suorum nõ sprevi eos, neque fastidivi eos, ut consumerem eos irritum faciendo fœdus meum cum eis: quia ego Jehova *sum* Deus ipsorum.

45 Ideò recordabor propter illos fœderis priscorum, quos eduxerim e terra Ægypti ante oculos gentium ut essem eis in Deum, ego Jehova.

46 Ista *sunt* statuta illa judiciaq; & leges, quas dedit Jehova inter ipsum & inter filios Jisraëlis, in monte Sinai per Moschen.

39 *Tabescent*] videlicet filii: q.d. continuabitur calamitas patrum in filiis.

k Heb. *quia & quia*

44 *Terra inimic.*] Ægypto, ubi fœderis mei recordatus illos conservavi.

Caput XXVII.

Leges de æstimatione personarum, bestiarum, ædium, & prædiorum voto consecratorum Domino: de redemptionibus eorum, & primogenitorum, atque decimarum.

1 Allocutus quoq; est Jehova Moschen, dicendo:

2 Alloquere filios Jisraëlis & edicito eis, cùm quis [a] nuncupaverit votum: pro æstimatione [*] tua personæ *sunto* Jehovæ.

3 Esto autem æstimatio tua maris, a nato viginti annos usque ad [b] sexagenarium, esto inquam æstimatio tua quinquaginta sicli argentei, prout *est* siclus sacer.

4 Quòd si fœmina erit, tunc esto tua æstimatio triginta sicli.

5 Sin autem a nato quinque annos usque ad natum viginti annos, tunc esto æstimatio tua in marem viginti sicli: in fœminam autẽ decem sicli.

6 Quòd si *erit* a nato uno mense usque ad natum quinq; annos, tunc esto æstimatio tua in marem quinque sicli argentei: in fœminam verò *esto* æstimatio tua tres sicli argentei.

7 Cùm autem a sexagenario & deinceps, si *erit* mas, tunc esto æstimatio tua quindecim sicli: in fœminam verò decem sicli.

8 Quòd si tenuior sit *facultatibus* quàm pro æstimatione tua, tunc sistito eum coram sacerdote, ut æstimet eum sacerdos: prout assequetur manus illius qui vovit, æstimato eum sacerdos.

9 Sed si bestiam *vovit* [c] ex cujus generе oblationem offerre solent Jehovæ, quicquid ex eo dederat Jehovæ, esto sanctum.

10 Ne [*] aliam sufficito pro ea, neque [*] commutato illam, *substituens* bonum pro malo, aut malum pro bono: quòd si [d] ullo pacto commutet bestiam bestia, tunc esto illa & quæ subjecta est pro illa, esto inquam sancta.

11 Si autem ullam bestiam immundam *vovit*, ex cujus genere non possunt offerre oblationem Jehovæ, tunc sistito bestiam illam coram sacerdote:

12 Et æstimato sacerdos eam sive bonam sive malam: [e] prout æstimaverit tibi sacerdos, sic esto.

13 At si [f] planè volet redimere illam, addito quintam ejus supra æstimationem tuam:

14 Cùm autem quis sanctificaverit domum suam *ut sit* sancta Jehovæ, & æstimaverit eam sacerdos sive bonam sive malam: prout æstimabit eam sacerdos, sic statum esto.

15 Quòd si qui sanctificavit, redimere volet domum suam, similiter additâ quintâ pecuniæ æstimationis tuæ supra eã, erit illius.

16 Sin verò de agro possessionis suæ sanctificaverit quis Jehovæ, tunc esto æstimatio tua secundũ sementem ejus: [*] Corus sementis hordeaceæ quinquaginta siclis argenteis.

17 Si ab anno jubilæi sanctificaverit agrũ suũ, secundum æstimationem tuam statum esto.

18 Sin post jubilæum sanctificavit agrum suum, tunc supputato ei sacerdos pecuniam illius pro numero annorum qui reliqui *sunt* usque ad annum jubilæi, & diminuitor de æstimatione tua.

19 At si planè volet redimere agrum illum is qui sanctificavit eum, similiter additâ quintâ pecuniæ æstimationis tuæ supra eam, erit illius.

20 Quòd si non redimet agrum illum, aut si vendet agrum illum viro alteri, ne redimitor amplius:

21 Sed esto ager ille postquam exiit *a jure ejus*, in jubilæo res sancta Jehovæ, sicut ager [g] devotus: penes sacerdotẽ esto possessio illius.

22 Si autem agrum [h] emptum sibi, qui non *est* ex agris possessionis suæ, sanctificavit Jehovæ:

23 Tunc supputato illi sacerdos summam ipsam æstimationis tuæ usque ad annum jubilæi, & dato illam æstimationem tuam eo die, rem sanctam pro Jehova.

24 Anno jubilæi revertetur ager ille ad eum a quo emerat illum, ad eum cujus *est* possessio ipsius [i] fundi.

25 Omnis autem æstimatio tua esto per siclum sacrum: viginti obolorum erit siclus.

26 Veruntamen primogenitũ quod primum gignitur Jehovæ ex bestiis, ne quis sanctificato illud: sive bos sive parva pecus, [*] Jehovæ est.

27 Sed si ex bestiis immundis *erit*, tunc redimito pro æstimatione tua addens quintam ejus supra eam: quòd si non redimetur, venditor pro æstimatione tua.

28 Ulla autem res devota quam devoverit quis Jehovæ, ex omnibus quæ *sunt* ei ex hominibus aut bestiis, aut ex agris possessionis suæ, ne venditor neque redimitor: omnis res devota [*] sancta sanctarum est Jehovæ.

29 Omnis *bestia* devota quæ devovetur ab homine, ne redimitor: [k] omnino morte afficitor.

a Heb. *separaverit*, *à separatim expressè dicaverit Deo.*

2 *Tua*] quam tu meo jussu mox illis propositurus es.

b Heb. *filium sexaginta annorum: & sic deinceps.*

c Heb. *ex qua sic ver.11.*

10 *Aliam*] ejusdẽ generis.

Commutato] re ulla diversi generis.

d Heb. *commutando commutet: sic deinceps.*

e Heb. *secundum æstimationem tuam sacerdotis.*

f Heb. *redimendo redimet, ut ver.19. & 31.*

16 *Corus*] decem Ephæ sive medimnũ, hoc est triginta modii: vide Jechezkel. 45.11.

g Heb. *devotionis vel anathematis: vide infrà ver.28.*

h Heb. *emptionis suæ.*

i Heb. *terræ.*

26 *Jehovæ est*] ex lege primogenitorum, Exod.13.2.

28 *Sancta sanctarum*] id est, sanctissima: q.d. nunquam ad illum qui devovit eam aut ad alium ulla ratione redito, sed penes sacerdotes in perpetuum maneto.

k Heb. *moriendo morte afficitor.*

32 *Sub virgam*] rationem explicat qua hæc tria animalium genera decimari debent: nimirum ut quo ordine ipsa ex stabulis sua sponte exeunt, decimum quodque baculo numerantis tangatur & segregetur Domino, ut sequens versus indicat.

30 OMNES quoque decimæ illius terræ, ex semine terræ, ex fructu arborum, Jehovæ *sunt*, res sancta sunt Jehovæ.

31 Quòd si planè redimere volet quis de decimis suis, quintam illarum superaddito illis.

32 Et omnium decimarum boum aut gregum, eorum quæ transeunt [a] sub virgam decimum quodque esto sanctum Jehovæ.

33 Ne disquirat inter bonum & malum, neq; commutet ipsum: quòd si ullo pacto commutabit ipsum: tum esto illud & [1] quod suffectum est pro eo, res sancta, ne redimitor.

1 Heb. *commutatio ejus*.

34 Ista *sunt* mandata illa, quæ mandavit Jehova Moschi *referenda* ad filios Jisraëlis in monte Sinai.

Quartus lib. Moschis,

sive

Numeri.

Quartus liber Pentateuchi continet res gestas & leges promulgatas in populo Dei, ab initio mensis secundi anni secundi post exitum ex Aegypto usque ad initium mensis undecimi anni quadragesimi: id est, historiam annorum amplius triginta octo.

CAPUT I.

Deus jubet Moschen Jisraëlitarũ omnium, exceptis Levitis, mares a vigesimo anno ad sexagesimũ per suas tribus recensere, ut ordine ponantur castra: Levitas verò ministerio tabernaculi præficere & circa illud collocare, ut ipsum, cùm opus erit, deponant, portent & erigant.

1 ALLOCUTUS autem est Jehova Moschen in deserto Sinai in tentorio conventus, primo die mensis secundi anno secundo ab egressu eorum e terra Ægypti, dicẽdo:

2 Recensete capita universi cœtus filiorum Jisraëlis per familias ipsorum secundum domos paternas eorum, per enumerationem nominum, omnem marem [a] in singula capita eorum:

3 A nato viginti annos & [b] deinceps, [c] omnes aptos ad egrediendum in militiam in Jisraële: recensebitis eos per exercitus ipsorum: tu & Aharon.

a Heb. *calvitia*: *sic deinceps*: *synecdoche*.
b Heb. *suprà*: *sic deinceps*.
c Heb. *omnem egredientem*, *sic deinceps*.

4 Sunto autem vobiscum vir unus ex unaquaque tribu, vir primarius in domo majorum suorum esto.

5 Hæc itaque *sunto* nomina virorum illorum qui adstabunt vobis: ex Reubene, Elitzur filius Schedē-uris:

6 Ex Schimhhone, Schelummiel filius Tzurischaddai:

7 Ex Jehuda, Nachschon filius Hhamminadabi:

8 Ex Jissascare, Netan-el filius Tzuhharis:

9 Ex Zebulune, Eliab filius Chelonis:

10 De filiis Josephi, ex Ephrajimo, Elischamahh filius Hhammihudis: Ex Menasche, Gamliel filius Pedah-tzuris:

11 Ex Binjamine, Abidan filius Gidhhoni:

12 Ex Dane, Abihhezer filius Hhãmischaddai:

13 Ex Aschere, Paghhiel filius Hhocranis:

14 Ex Gade, Eljasaph filius Dehhuelis:

15 Ex Naphtali, Achirahh filius Hhenanis.

16 Hi sunto, [d] convocati e cœtu, principes tribuum paternarum suarum, primarii multorum millium Jisraëlis sunto.

16 *Convocati e cœtu*] in deliberationibus capiendis, & representanto singuli suas tribus, quorum sunt principes.

17 Assumpsit itaque Mosche & Aharon viros istos, qui expressi nominatim fuerant:

18 Et totum ipsum cœtum congregaverunt primo die mensis secundi: qui professi sunt natales suos per familias suas secundũ domum majorum suorum, per enumerationem nominum a nato viginti annos & deinceps, in singula capita eorum.

19 Sicut præceperat Jehova Moschi, sic recensuit eos in deserto Sinai.

20 FUERUNT itaque filii Rēubenis primogeniti Jisraëlis, generationes eorum per familias eorum secundum domum majorum ipsorum, in enumeratione nominum *facta* per singula capita eorum, omnis maris a nato viginti annos & deinceps, quisquis aptus *erat* ad egrediendum in militiam:

21 Numerati eorum ex tribu Rēubenis, quadragies sexies mille quingenti.

22 Ex filiis Schimhhonis, generationes eorũ per familias eorum secundum domum majorum ipsorũ, numerati ejus in enumeratione nominum *facta* per singula capita eorũ, omnis

omnis maris a nato viginti annos & deinceps quisquis aptus *erat* ad egrediendum in militiam:
23 Numerati eorum ex tribu Schimhhonis, quinquagies novies mille trecenti.
24 Ex filiis Gadis, generationes eorum per familias eorum secundum domum majorũ ipsorum, in enumeratione nominum a nato viginti annos & deinceps, quisquis aptus *erat* ad egrediendum in militiam:
25 Numerati eorum ex tribu Gadis, quadragies quinquies mille sexcenti quinquaginta.
26 Ex filiis Jehudæ, generationes eorum per familias eorum secundum domum majorũ ipsorum, in enumeratione nominum a nato viginti annos & deinceps quisquis aptus *erat* ad egrediendum in militiam:
27 Numerati eorum ex tribu Jehudæ, septuagies quater mille sexcenti.
28 Ex filiis Jissascaris, generationes eorum per familias eorum secundum domum majorum ipsorum, in enumeratione nominum a nato viginti annos & deinceps, quisquis aptus *erat* ad egrediendum in militiam:
29 Numerati eorum a tribu Jissascaris, quinquagies quater mille quadringenti.
30 Ex filiis Zebulunis, generationes eorum per familias eorum secundum domum majorũ ipsorum, in enumeratione nominum a nato viginti annos & deinceps quisquis aptus *erat* ad egrediendum in militiam:
31 Numerati eorum ex tribu Zebulunis, quinquagies septies mille quadringenti.
32 De filiis Josephi, ex filiis Ephrajimi, generationes eorum per familias eorum secundum domum majorum ipsorum, in enumeratione nominum a nato viginti annos & deinceps quisquis aptus *erat* ad egrediendum in militiam:
33 Numerati eorum ex tribu Ephrajimi, quadragies mille quingenti.
34 Ex filiis Menaschis, generationes eorum per familias eorum secundum domum majorum ipsorum, in enumeratione nominum a nato viginti annos & deinceps quisquis aptus *erat* ad egrediendum in militiam:
35 Numerati eorum ex tribu Menaschis, tricies bis mille ducenti.
36 Ex filiis Binjaminis, generationes eorum per familias eorum secundum domum majorum ipsorum, in enumeratione nominum a nato viginti annos & deinceps quisquis aptus *erat* ad egrediendum in militiam:
37 Numerati eorum ex tribu Binjaminis, tricies quinquies mille quadringenti.
38 Ex filiis Danis, generationes eorum per familias eorum secundum domum majorũ ipsorum, in enumeratione nominum a nato viginti annos & deinceps quisquis aptus *erat* ad egrediendum in militiam:
39 Numerati eorum ex tribu Danis, sexagies bis mille septingenti.
40 Ex filiis Ascheris, generationes eorum per familias eorum secundum domum majorũ ipsorum, in enumeratione nominum a nato viginti annos & deinceps, quisquis *erat* aptus ad egrediendum in militiam:
41 Numerati eorum ex tribu Ascheris, semel & quadragies mille quingenti.
42 Filiorum Naphtali generationes per familias eorum secundum domum majorum ipsorum, in enumeratione nominum a nato viginti annos & deinceps quisquis aptus *erat* ad egrediendum in militiam:
43 Numerati eorum ex tribu Naphtali, quinquagies ter mille quadringenti.
44 Isti *sunt* numerati illi, quos recensuit Mosche & Aharon cum ducibus Jisraëlis duodecim viris: vir unus pro unaquaque domo majorum suorum erant.
45 Ita fuerunt omnes numerati filiorum Jisraëlis secundum domum majorum suorum, a nato viginti annos & deinceps quisquis in Jisraële aptus *erat* ad egrediendum in militiam:
46 Fuerunt inquam omnes isti numerati, sexcenties ter mille quingenti quinquaginta.
47 At Levitæ per tribum majorum suorũ, non fuerunt recensiti inter illos.
48 Allocutus enim fuerat Jehova Moschen, dicendo:
49 Veruntamen tribum Levi ne numerato, & capita eorum ne recenseto inter filios Jisraëlis:
50 Sed tu præficito Levitas tabernaculo testimonii & omnibus instrumentis ejus, ac omnibus quæ *sunt* ejus, ipsi ferunto tabernaculum & omnia instrumenta ejus, & ipsi ministranto ei ac circa tabernaculum castra habento:
51 Ut cùm profecturum erit tabernaculum, deponant illud Levitæ, & cùm castrametaturum erit tabernaculum, erigant ipsum Levitæ: sed quicunque * extraneus accesserit, afficietur morte.
52 Quare castra habento filii Jisraëlis quisque in castris suis, & quisque ad vexillum suum per exercitus suos:
53 Levitæ autem castra habento circa tabernaculum testimonii, ut non sit ira fervens contra cœtum filiorum Jisraëlis, & observanto Levitæ observationem tabernaculi testimonii.
54 Quod fecerunt filii Jisraëlis: secundum omnia quæ præceperat Jehova Moschi, sic fecerunt.

51 *Extraneus*] qui non est e genere Levitico, ut Levit. 22. aliquoties.

Caput II.

Ordo servandus a tribubus in castris & profectionibus suis.

1 Deinde allocutus est Jehova Moschen & Aharonem, dicendo:
2 Filii Jisraëlis, quisq; juxta vexillum suum cum signis secundum domum majorum suorum castra habento: e longinquo circa tentorium conventus castra habento.
3 Castra habentium autem ab anteriore parte Orientem versus, vexillum esto castrorum Jehudæ per exercitus suos, cum principe filiorũ Jehudæ Nachschone filio Hhamminadabi,
4 Cujus exercitus, id est, numerati illorum, septuagies quater mille sexcenti.
5 Qui autem castra habebunt juxta eum, *sunto* tribus Jissascaris, cum principe filiorũ Jissascaris Netan-ele filio Tzuhharis.
6 Cujus exercitus, id est, numerati ejus, quinqua-

quagies quater mille quadringenti.

7 *Et* tribus Zebulunis, cum principe filiorum Zebulunis Eliabo filio Chelonis,

8 Cujus exercitus, id est, numerati ejus, quinquagies septies mille quadringenti.

9 Omnes numerati in castris Jehudæ, centies octogies sexies mille quadringenti per exercitus suos: in prima *acie* proficiscuntor.

10 VEXILLUM castrorum Rëubenis *esto* Meridiem versus per exercitus suos, cum principe filiorum Rëubenis Elitzure filio Schedëuris,

11 Cujus exercitus, id est, numerati ejus, quadragies sexies mille quingenti.

12 Qui autem castra habebunt juxta eum, *sunto* tribus Schimhhonis, cum principe filiorum Schimhhonis Schelummiele filio Tzurischaddai,

13 Cujus exercitus, id est, numerati illorum, quinquagies novies mille trecenti:

14 Et tribus Gadis, cum principe filiorũ Gadis Eljasapho filio [a] Rehhuëlis,

15 Cujus exercitus, id est, numerati illorum, quadragies quinquies mille sexcenti quinquaginta.

16 Omnes numerati in castris Rëubenis, centies quinquagies semel mille quadringenti quinquaginta per exercitus suos: hi secundani proficiscuntor.

17 TUM proficiscitor tentorium conventus cum castris Levitarum in medio reliquorum castrorum: sicut solent castrametari, sic proficiscuntor, quisque in loco suo ad vexilla sua.

18 VEXILLUM castrorum Ephrajimi per exercitus suos *esto* [b] Occidentem versus, cũ principe filiorum Ephrajimi Elischamahho filio Hhammihudis,

19 Cujus exercitus, id est, numerati illorum, quadragies mille quingenti.

20 Et juxta eum tribus Menaschis, cum principe filiorum Menaschis Gamliele filio Pedah-tzuris,

21 Cujus exercitus, id est, numerati illorum, tricies bis mille ducenti.

22 Et tribus Binjaminis, cum principe filiorũ Binjaminis Abidane filio Gidhhoni,

23 Cujus exercitus, id est, numerati illorum, tricies quinquies mille quadringenti.

24 Omnes numerati in castris Ephrajimi, cẽties octies mille centum per exercitus suos: hi tertiani proficiscuntor.

25 VEXILLUM castrorum Danis *esto* Aquilonem versus per exercitus suos, cum principe filiorũ Danis Achihhezere filio Hhammischaddai,

26 Cujus exercitus, id est, numerati illorum, sexagies bis mille septingenti.

27 Qui autem castra habebunt juxta eum, *sunto* tribus Ascheris, cum principe filiorum Ascheris Paghhiele filio Hhocranis,

28 Cujus exercitus, id est, numerati illorum, semel & quadragies mille quingenti.

29 Et tribus Naphtali, cum principe filiorum Naphtali Achirahho filio Hhenanis.

30 Cujus exercitus, id est, numerati illorum, quinquagies ter mille quadringenti.

31 Omnes numerati in castris Danis, centies quinquagies septies mille sexcenti: in postrema *acie* proficiscuntor per vexilla sua.

32 Isti *sunt* numerati filiorum Jisraëlis secũdum domum majorum suorum: omnes numerati castrorum per exercitus suos, sexcẽties ter mille quingenti quinquaginta.

33 Levitæ autem non sunt numerati [c] inter filios Jisraëlis, quemadmodum præceperat Jehova Moschi.

34 Quod fecerunt filii Jisraëlis: secundum omnia quæ præceperat Jehova Moschi, ita castrametabantur per vexilla sua, & ita proficiscebantur quique per familias suas secundum domum majorum suorum.

a *Qui etiam Dehhuel, supra* 1.14.

b Heb. *mare versus.*

c Heb. *in medio.*

CAPUT III.

Levitarum numerus, statio, officiaq; describuntur: qui loco primogenitorum ex reliquis tribubus Deo consecrantur: & quia præter numerum Levitarum primogeniti aliquot inventi sunt, quini in singulos redemptionis siclis statuuntur.

1 HÆC autem *sunt* generationum Aharonis & Moschis, ex quo die locutus est Jehova cum Mosche in monte Sinai.

2 Et hæc nomina filiorum Aharonis, primogenitus Nadab, deinde Abihu, Elhhazar, & Ithamar:

3 Hæc inquam nomina filiorum Aharonis sacerdotum qui uncti fuerant, quorũ [a] consecraverat ministerium ad fungendnm sacerdotio.

4 Sed mortuus est Nadab & Abihu coram Jehova, cùm offerrent ignem extraneum coram Jehova in deserto Sinai, & filii non essent illis: quapropter sacerdotio functus est Elhhazar & Ithamar ' coram Aharone patre suo.

5 Allocutus autem est Jehova Moschen, dicendo:

6 Jube appropinquare tribum Levi, & sistito eam coram Aharone sacerdote, ut ministrent ei,

7 'Observentq; observationem ejus, & observationem totius cœtus coram tentorio conventus, exercendo ministerium tabernaculi,

8 Et custodiant omnia instrumenta tentorii conventus, *nempe* ' custodiam filiorum Jisraëlis, exercendo ministerium tabernaculi:

9 Et dato Levitas Aharoni ac filiis ejus: hi [b] omnino donati *sunt* ei e filiis Jisraëlis.

10 Aharonem autem & filios ejus præficito ' ut observent sacerdotium suum: nam quicunque extraneus accesserit, morte plectetur.

11 Item allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

12 De me enim, ecce assumpsi Levitas e medio Jisraëlis loco omnis primogeniti aperientis vulvam ex filiis Jisraëlis: ideò sunto mei Levitæ:

13 Nam meum *est* omne primogenitum, quo die percussi omne primogenitum in terra Ægypti, sanctificavi mihi omne primogenitum in Jisraële [c] tam hominum quàm jumentorum: mea sunto, ego Jehova.

14 Præterea allocutus est Jehova Moschen in deserto Sinai, dicendo:

1 *Hæc autem*] id est, quæ hoc & seq. cap. dicentur, pertinent ad Levitas, et quorum genere fuerunt Mosche & Aharon.

a Heb. *impleverat manum, ut Exod.* 28. 41.

4 *Coram Aharone*] ipso vivente, ut Gen. 11.28.

7 *Observentq;*] cum observantia sacerdoti ministrent vice totius cœtus in ministerio illo subeuntes: nam totius cœtus erat ministrare Domino, cujus vices primùm gerebant primogeniti, jam verò in horum locum Levitæ assumuntur.

8 *Custodiam filiorum Jis.*] quam alioquin filii Jisraëlis præstare tenerentur.

b Heb. *donati donati.*

10 *Ut observent*] ut ministerii parte sacerdotes, quibus donati sunt, sublevent, observantes ne quid alienum fiat sacerdotali muneri.

c Heb. *ab homine usque ad jumentum.*

15 Re-

15 Recenseto filios Levi secundum domum majorum suorum per familias suas, omnes mares [c] a nato uno mense & deinceps numerato.

16 Numeravit ergo eos Mosche [d] ex præstituto Jehovæ, quemadmodum præceperat.

17 Erant autem hi filii Levi nominibus suis, Gerschon, & Kehath, & Merari.

18 Et hæc nomina filiorum Gerschonis per familias eorum, Libni & Schimhhi:

19 Filii verò Kohathi per familias ipsorum, Hhamram & Jitzhar Chebron & Hhuzziel:

20 Filii autem Merari per familias eorum, Machli & Muschi: hæ *sunt* familiæ Levitarum secundum domum majorum ipsorum.

21 Gerschoni *est* familia Libnitica & familia Schimhhitica: hæ familię Gerschonitarum.

22 Numerati eorum in enumeratione cujusque maris a nato uno mense & deinceps, numerati inquam eorum, septies mille quingenti.

23 Familiæ Gerschonitarum post tabernaculum castrametabantur, occidentem versus:

24 Princeps autem paternæ domus Gerschonitarum, Eljasaph filius Laëlis.

25 Custodia verò [c] filiorum Gerschonis in tentorio conventus *est* tabernaculi & ipsius tentorii, operimenti ejus cum tegmento portæ tentorii conventus,

26 Et tapetum ocellatorum atrii cum tegmento portæ ipsius atrii, qui *sunt* ante ipsum tabernaculum & ante altare circumquaque, & funium illius pro toto ministerio ejus.

27 Kehatho autem familia Hhamramæa, & familia Jitzharitis, & familia Chebronitis, & familia Hhuzzielitica: hæ *sunt* familiæ Kohathitarum.

28 In enumeratione cujusque maris a nato uno mense & deinceps, *erant* octies mille sexcenti, custodientes custodiam sanctuarii.

29 Familiæ filiorum Kohathi castrametabantur ad latus tabernaculi, meridiem versus:

30 Princeps autem domus paternæ in familiis Kehathitarum, Elitzaphan filius Hhuzzielis.

31 Custodia verò horum *est* arcæ & mensæ & lychnuchi & altarium instrumentorumque sanctuarii, quibus ministrant, & ipsum tegumentum totumq; ministerium ejus.

32 At [a] princeps principum ordinis Levitici, Elhhazar filius Aharonis sacerdotis: *hæc* præfectura custodientium custodiam sanctuarii.

33 Merari *est* familia Machlitica, & familia Muschitica: hæ familiæ Merari.

34 Et numerati eorum in enumeratione cujusq; maris a nato uno mense & deinceps, *erant* sexies mille ducenti.

35 Princeps autem domus paternæ in familiis Merari, Tzuriel filius Abichajilis: ad latus tabernaculi castrametabantur Aquilonem versus.

36 Præfectura verò custodiæ filiorum Merari *est* asserum ipsorum tabernaculi, & transtyllorum ejus, & columnarum ejus ac stylobatarum ejus, & omnium instrumentorum ejus ac totius ministerii ejus:

37 Item columnarum ipsius atrii circumquaque & stylobatarum illarum, & paxillorum funiumque illarum.

38 Qui autem castrametabantur ante tabernaculum ab anteriore parte ante tentorium conventus Orientē versus, *erant* Mosche & Aharō cum filiis ejus custodientes custodiā sanctuarii pro custodia Jisraëlitarum: extraneus verò qui accessisset, morte plectendus erat.

39 Omnes numerati Levitarum, quos recensuit Mosche & Aharon ex præstituto Jehovæ per familias eorum, omnes mares a nato uno mense & deinceps, vicies bis mille.

40 Deinde edixit Jehova Moschi, recenseto omnem primogenitum marem ex filiis Jisraëlis a nato uno mense & deinceps, & collige numerum nominum illorum:

41 Et accipito Levitas mihi (ego *sum* Jehova) loco omnis primogeniti in filiis Jisraëlis, & jumenta Levitarum loco omnis primogeniti in jumentis filiorum Jisraëlis.

42 Recensente itaq; Mosche, quemadmodum præceperat ei Jehova, omnem primogenitum in filiis Jisraëlis,

43 Fuerunt omnes primogeniti mares in enumeratione nominum a nato uno mense & deinceps per numeratos illorum, vicies bis mille ducenti septuaginta tres.

44 Quapropter allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

45 Accipito Levitas istos loco omnium primogenitorum in filiis Jisraëlis, & jumenta Levitarum loco jumentorum illorum: sic sunto mei Levitæ, ego *sum* Jehova.

46 Quod autem ad [e] redimendos illos ducentos septuaginta tres, qui redundant supra Levitas ex primogenitis filiorum Jisraëlis,

47 Accipito [f] quinos siclos pro quoque capite: prout *est* siclus sacer accipito, viginti obolorum *est* siclus ille.

48 Et dato pecuniam illam Aharoni & filiis ejus, pecuniam redemptorum qui redundaverint inter illos.

49 Acceptâ itaq; Mosche pecuniâ illâ redemptionis ab iis qui redundabant, præter redemptos per Levitas,

50 A primogenitis filiorum Jisraëlis acceptâ hâc pecuniâ, mille trecentis sexaginta quinque siclis, prout *est* siclus sacer:

51 Dedit Mosche pecuniam redemptorum istorum Aharoni & filiis ejus ex prestituto Jehovę, quemadmodum præceperat Jehova Moschi.

15 *A nato uno mense*] tum enim primum purgabantur infantes ab impuritate partus, offerebanturq; Deo primogenitorum nomine, Levit. 12.4. sic infrà ver. 40.

d Heb. *secundum os*, sic ver. 39. & 51.

25 *Filiorū Gersch.*] horum & reliquorū munus fusius explicatur ca. 4. quod hîc per prolepsin dicitur

32 *Princeps principum*] id est, ipsis Levitarum principibus præfectus.

e Heb. *redemptos*, ut infrà 6. 9. catachresis.

f Heb. *quinque quinque siclos in calvitium*.

Caput IIII.

Ex Levitico ordine mandato Dei eliguntur ad ministrandum tabernaculo in statione & profectione a trigenariis ad quinquagenarios, & pro familiarum ratione sua eis munera & onera distribuuntur.

1 Allocutus etiam est Jehova Moschen & Aharonem, dicendo:

2 Recenseto capita filiorum Kohathi inter filios Levi, secundum familias eorum per domum majorum ipsorum,

3 A nato triginta annos & deinceps usque ad natum quinquaginta annos, omnem aptum ab obeundum [3] hanc militiam, ad faciendum opus in tentorio conventus.

4 [4] Hoc *esto* ministerium filiorum Kohathi in tentorio

3 *Hanc militiam*] serviendi sacerdotibus in tabernaculo erecto, aut cùm proficiscendum est, ipsum deportandi: nam hæc duo erant ministerii genera apud ambulatorium tabernaculum.

4 *Ministerium*] id est, his rebus ministranto.

tentorio conventus, res sanctæ sanctarum.

5 Prius accedito Aharon & filii ejus cùm profectura sunt castra, & deponûto [a]velum tegmenti, quo obtegunto arcam testimonii.

6 Deinde imponentes ei tegmen e pellibus melium, postquam expanderint vestem totam hyacinthinam supernè, apponunto demum vectes ejus:

7 Similiter super [7]mensam *panum* faciei expandunto vestem hyacinthinam, impositis ei scutulis ejus & acerris scopulisque & scutellis tegmenti, & panis jugis super eam esto.

8 Deinde expandentes super hæc vestem coccineam dibapham, tegunto illam tegumento e pellibus melium: apponunto demum vectes ejus.

9 Accipientes quoque vestem hyacinthinam tegunto lychnuchum luminaris & lucernas ejus, & forcipes ejus, & trullas ejus, & omnia vasa olearia ejus quibus ministrare solent in eo:

10 Eoque reposito & omnibus instrumentis ejus in tegmento e pellibus melium, imponunto eum palangæ.

11 Item super altare aureum expansa veste hyacinthina, tegunto illud tegumento e pellibus melium, deinde apponunto vectes ejus.

12 Accipiunto quoque omnia instrumenta ministerii quibus ministrare solent in sanctuario, positaq; in veste hyacinthina tegunto illa tegumento e pellibus melium: sic imponunto palangæ.

13 Præterea exceptis cineribus ex altari, expandunto super illud vestem purpuream:

14 Et imponunto ei omnia instrumenta ejus quibus ministrare solent in eo, forcipes fuscinulas & palas & crateras, omnia instrumenta altaris: expansoque super illud tegumento e pellibus melium apponunto vectes ejus.

15 Denique cùm absolverit Aharon & filii ejus tegere sanctuarium & omnia instrumenta sanctuarii, cùm profectura erunt castra, postmodùm accedunto filii Kohathi ad deportandum [15]ea: sed ne attingunto ullam rem sanctam ne moriantur: ista sunto onus filiorum Kohathi in tentorio conventus.

16 Præfecturæ autem Elhhazaris filii Aharonis sacerdotis esto oleum luminaris, & suffitus aromaticus, & munus ipsum jugis sacrificii, oleumque unctionis: *hæc* præfectura totius tabernaculi & omnium quæ *sunt* in eo, tum sanctuarii tum instrumentorum ejus.

17 Allocutus verò est Jehova Moschen & Aharonem, dicendo:

18 Ne committite ut excindatur tribus, *aut ulla* familiarum Kohathitarum e medio Levitarum:

19 Sed hoc facite eis ut vivant ac non moriantur cùm accedent ad res sanctas sanctarum, Aharon & filii ejus advenientes collocanto eos, quemque in ministerio suo & in onere suo:

20 Ut non [a]inspiciant veniendo cùm tegunt *sacerdotes* rem sanctam, & moriantur.

21 Allocutus quoque est Jehova Moschen, dicendo:

22 Recense capita etiam ipsorum filiorum Gerschonis, per domum majorum ipsorum secundum familias ipsorum.

23 A nato triginta annos & deinceps usque ad natum quinquaginta annos recenseto illos: omnem aptum [b]ad obeundum militiam, ad exercendum ministerium in tentorio conventus.

24 Hoc *esto* ministerium familiarum Gerschonitarum, ministrandi, & onus *portandi*:

25 Ut portent aulea tabernaculi, & tentorii conventus, tegumentum ejus & tegumentum melium quod imponitur ei supernè, & tegmen portæ tentorii conventus:

26 Et tapetes ocellatos atrii, & tegmentum in janua portæ atrii quod *est* ante tabernaculum & ante altare circumquaque, & funes eorum, & omnia instrumenta ministerii eorum, & quæcunque fiunt ad illa ut subserviant *illis*.

27 [c]Ex præstituto Aharonis & filiorum ejus esto ministerium totum filiorum Gerschonitarum in toto onere & in toto ministerio eorum: committetis autem eis in custodiam omnia onera ipsorum.

28 Hoc *est* ministerium familiarum filiorum Gerschonitarũ in tentorio conventus: quorum observatio [28]*esto* in manu Ithamaris filii Aharonis sacerdotis.

29 Filios Merari secundum familias ipsorum, per domum majorum ipsorum recenseto.

30 A nato triginta annos & deinceps usque ad natum quinquaginta annos recenseto eos, quemque aptum ad obeundum hanc militiam, ad exercendum ministerium tentorii conventus.

31 Hæc autem *esto* observatio oneris eorum, prꝍter omne ministerium eorum in tentorio conventus, [d]*ut portent* asseres tabernaculi & transtilla ejus, columnasque & stylobatas ejus:

32 Columnas quoque atrii circumquaque & stylobatas earum, & paxillos earum, ac funes earum cum omnibus *instrumentis* illorum & cum omni ministerio eorum: [32]nominatim autem recensete omnia instrumenta observationis oneris eorum:

33 Hoc ministerium familiarum filiorum Merari, præter omne ministerium eorũ in tentorio conventus: *esto* in manu Ithamaris filii Aharonis sacerdotis.

34 Recensuit itaque Mosche cum Aharone & principibus cœtus filios Kohathitarum, secundum familias ipsorum, per domum majorum ipsorum,

35 A nato triginta annos & deinceps usq; ad natum quinquaginta annos, quemq; ad obeundum illam militiam, ad ministerium in tentorio conventus.

36 Fueruntque numerati eorum secundum familias eorum, bis mille septingenti quinquaginta.

37 Hi *sunt* numerati familiarum Kohathitarum, quisque aptus ad ministrandum in tentorio conventus: quos recensuit Mosche cum Aharone [e]ex præstituo Jehovæ per Moschen.

38 Numerati autem filiorum Gerschonis, secundum familias suas per domum majorum suorum,

---

5 *Velum tegmenti*] vide Exod. 35. 12.

7 *Mensam panum*] de qua Exod. 25. 39.

15 *Ea*] etiam arcam ipsam, donec sacerdotes numero aucti eam deportare possent, Deut. 31. 9. nam sacerdotum postea fuisse omnia historiarum exempla docent, in libris Jehoschuhhæ, Judicũ, Schemuelis, & Regum.

a Heb. *veniendo aspiciendo*: hypallage .i. *ne prius veniant, quàm tecta sint a sacerdotibus omnia, ut non moriantur si illa aspexerint.*

b Heb. *ad obeundum ad militandum militiam.*

c Heb. *secundum os, & sic deinceps.*

28 *Esto in manu*] id est, per Ithamarem habeto inspectio illorum, ... rato ut exequantur ministeria sua: ... infrà ver. 33.

d *Ex ver. 25.*

32 *Nominatim*] id est, quæ ... lis deportanda ... vandave tradet ... sigillatim ... indicem, describe ... que habetote.

e Heb. *secundum os Jehovæ per manum Moschis*: sic infra ver. 45.

39 A nato triginta annos & deinceps usque ad natum quinquaginta annos, quisq; aptus ad obeundum illam militiam, ad ministerium in tentorio conventus:

40 Numerati inquam eorum secundum familias suas per domum majorum suorum fuerunt, bis mille sexcenti triginta.

41 Hi *sunt* numerati familiarum filiorum Gerschonis, quisque aptus ad ministrandum in tentorio conventus: quos recensuit Mosche & Aharon ex præstituto Jehovæ.

42 Numerati verò familiarum filiorum Merari, secundum familias suas per domũ majorum suorum,

43 A nato triginta annos & deinceps usque ad natum quinquaginta annos, quisq; aptus ad obeundum militiam illam, ad ministerium in tentorio conventus:

44 Numerati inquam eorum secundum familias suas, fuerunt, ter mille ducenti.

45 Hi *sunt* numerati familiarum filiorum Merari, quos recensuit Mosche & Aharon ex præstituto Jehovæ per Moschen.

46 Levitæ omnes numerati, quos recensuit Mosche cum Aharone & principibus Jisraëlis, secundum familias suas & per domum majorum suorum,

47 A Nato triginta annos & deinceps usque ad natum quinquaginta annos, quisquis aptus ad obeundum militiam *illam*, ad exercendum ministerium cultus & ministerium oneris in tentorio conventus:

48 Numerati inquam eorum fuerunt, octies mille quingenti octoginta.

49 Ex præstituto Jehovæ per Moschen recensuit eos, [f] unumquemque ad ministeriũ suum & ad onus suum: & numerati ab eo *fuerunt* quos præceperat Jehova Moschi.

Caput V.

Deus e castris in quibus habitat, ne contaminentur, leprosos, gonorrhœa laborantes, & cadavere immundos ejici jubet: culpam reatus domino ejus restitui cum quinta, aut si is non extabit, Jehovæ ut sacerdoti cedat: postremò a sacerdotibus de zelotypia justa aut injusta cognosci.

1 ALLOCUTUS quoq; est Jehova Moschen, dicendo:

2 Præcipe filiis Jisraëlis, ut ejiciant e castris omnem leprosum & omnem gonorrhœa laborantem, & omnem immundũ [a] ex cadavere.

3 [b] Sive marem sive fœminam ejicite, extra castra ejicite eos, ut non [3] polluant castra sua, in quorum medio ego habito.

4 Facientes ergo sic filii Jisraëlis, ejecerunt eos extra castra: quemadmodum edixerat Jehova Moschi, sic fecerunt filii Jisraëlis.

5 PRÆTEREA allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

6 Edicito filiis Jisraëlis, cùm vir aut mulier fecerint ullum ex peccatis humanis prævaricando prævaricatione in Jehovam: ita ut rea sit anima illa:

7 [7] Primùm confitentor quisque peccatum suum quod fecerunt, deinde restituens reatum suum [c] quanti est quintam ejus superaddito ei, ac dato illi in quem reus est.

8 Quòd si non erit isti viro vindex ad restituendum ei reatum, reatus qui restituitur Jehovæ, sacerdotis *esto*, præter arietem expiationum, quo expiationem facit pro eo.

9 Similiter omnis oblatio omnium rerum sanctificatarum a filiis Jisraëlis quas attulerint ad aliquem sacerdotem, illius esto.

10 Et cujusque res sanctificatæ, illius sunto: quod quis ulli sacerdoti dederit, illius esto.

11 ITEM allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

12 Alloquere filios Jisraelis & edicito eis, cùm [d] ullius uxor declinans *ab eo* prævaricatione prævaricata fuerit in eum,

13 Et concumbente aliquo cum ea concubitu seminis, absconditum sit ab oculis mariti ejus, eaq; dissimulaverit se cùm tamen immunda facta sit, & nemo testis fuerit contra eam, neq; fuerit deprehensa:

14 Si invaserit eum [e] affectus zelotypiæ ita ut sit zelotypus uxoris suæ, quæ immunda facta sit, aut invaserit eum affectus zelotypiæ ita ut zelotypus sit uxoris suæ, quamvis ipsa non sit facta immunda:

15 Tunc adducito vir ille uxorem suam ad sacerdotem aliquem, & afferto oblationem ejus pro ea decimam Ephæ farinæ hordeaceæ: ne superfundito ei oleum, neque imponito ei thus, quia oblatio zelotypiarum est, munus monimenti revocans in memoriam iniquitatem.

16 Quam jubeto accedere sacerdos, & sistito eam coram Jehova.

17 Et accipito sacerdos [17] aquam sanctam in vase fictili, & de pulvere qui *erit* in solo tabernaculi accipiens sacerdos indito in aquam illam.

18 Sistensq; sacerdos mulierem illam coram Jehova retegito caput illius mulieris, & imponito manibus illius munus monimenti, *quod* munus zelotypiarum est: in manu verò sacerdotis esto aqua illa [18] amaritudinis quæ maledictionem importat.

19 Et adjurans eam sacerdos dicito ad ipsam mulierem, si non concubuit ullus tecum, & si non declinasti *ad eum* immunditie loco mariti tui, insons esto ab aqua illa amaritudinis quæ maledictionem importat.

20 Sin autem tu *sic* declinasti loco mariti tui & immunda facta es, eò quòd indiderit in te aliquis *semen* concubitus sui præter maritum tuum:

21 Adjurans inquam sacerdos mulierem illã adjuratione dirarum, dicito sacerdos mulieri illi, ponat te Jehova in *formulam* dirarũ & juramenti in medio populi tui, cùm reddiderit Jehova femur tuum cadivũ, & ventrem tuum tumidum.

22 Ingreditor itaque hæc ipsa aqua maledictionem importatura in viscera tua, ad tumidum reddendum ventrem & ad efficiendum femur cadivum: cui dicito mulier ipsa, amen amen.

23 Deinde scribito diras istas in quodam libro, & deleto eas aqua illa amaritudinis:

24 Curatoque ut bibat mulier illa aquam istam amaritudinis quæ maledictionem importat, ut ingrediatur in eam aqua ista quæ maledictionem importat, ad amaritudinem.

a Heb. *propter animam: metonymia, ut Levit.21.1.*

b Heb. *a mare usq, ad feminam.*

3 *Polluant*] Jisraëlitæ reliqui, ferendo immundos in medio sui.

7 *Primùm confit.*] vide Levit.5.21.& sequent.

c Heb. *in capite ejus, ut Levit.5.24.*

d Heb. *viri viri.*

e Heb. *spiritus: sic in sequent.*

17 *Aquam sanctam*] haustam ex sancto labro, in quod ad sacros usus importabatur.

18 *Amaritudinis*] sic vocatur ab effectu, quia gravi acerboq; supplicio afficiebat mulierem sontem, ut proximè sequentibus verbis explicatur.

25 Accipiens autem sacerdos e manu mulieris illius munus zelotypiarum, agitato munus illud coram Jehova, & offerto illud super altare.
26 Et pugillo acceptum sacerdos de munere illo suffimentum ejus adoleto in altari, & posteà curato ut mulier illa bibat aquam istam.
27 Cùm enim curaverit eam bibere aquam istam: erit si immunda facta fuerit & prævaricata prævaricatione in virum suum, ut intrante in eam aqua illa quæ maledictionem importat in amaritudinem intumescat venter ejus: & cadat femur ejus: sic erit mulier illa in dirarum *formam* in medio populi sui.
28 Quòd si non immunda facta fuerit mulier illa, sed fuerit munda, tum insons erit, & [f] consequetur semen.
29 Hæc *est* lex zelotypiarum, cùm declinaverit mulier *ad ullum* loco viri sui, ita ut immunda facta sit.
30 Aut cum invaserit aliquem affectus zelotypiæ ita ut zelotypus sit uxoris suæ, ut sistat mulierem ipsam coram Jehova, & exequatur erga eam sacerdos totam legem hanc.
31 Sic insons erit vir ille *ab iniquitate, mulier verò illa feret iniquitatem suam.

f Heb. *seretur semine.*

31 *Ab iniquitate*] cujus planè reus esset, si contra legem Dei tantum vitium in uxore dissimularet, aut suspicionem in animo aleret, quæ conjunctioni conjugali adversatur.

CAPUT VI.

Lex de Nazaræatu, & formula qua sacerdotes erant populo benedicturi.

1 ITEM allocutus est Jehova Moschen, dicendo:
2 Alloquere filios Jisraëlis & edicito eis: cùm vir aut mulier [a] nuncupaverit votum, vovendo votum [b] Nazaræi, separaturum se Jehovæ:
3 A vino aut alio potu inebriante separato se, acetum vini & acetum ullius potus inebriantis ne bibito: & [c] nullum potum e maceratis uvis bibito, nec ullas uvas recentes aut siccas comedito.
4 Omnibus diebus [d] Nazaræatus sui, de nulla re quæ fit ex vite vinifera, a nucleis acinorum usque ad cutem, comedito.
5 Omnibus diebus voti Nazaræatus sui novacula ne transito super caput ejus, usquedum compleantur dies illi quibus separaverit se Jehovæ: sanctus esto, finito crescere comam, capillos capitis sui.
6 Omnibus diebus quibus separaverit se Jehovæ, ad [e] cadaver mortui ne accedito.
7 Propter patrem suum aut propter matrem suam, propter fratrem suum aut propter sororē suam, ne se polluito propter illos cùm mortui sunt: quia Nazaræatum Dei sui *gerit* in capite suo.
8 Omnibus diebus Nazaræatus sui, sanctus est Jehovæ.
9 Quòd si is qui mortuus est mortuus fuerit juxta eum [f] repentino casu, itaque polluerit [g] Nazaræatum capitis ejus, tunc radito caput suum die purgationis suæ, die septimo radito illud:
10 Die autem octavo afferto duos turtures aut duos pullos columbæ sacerdoti, ad portam tentorii conventus:
11 Quorum parans sacerdos unum in peccatum & alterum in holocaustum, expiationem facito pro eo, ab eo quod peccavit circa illud cadaver, sic sanctificato caput illius eo die.
12 Deinde *separans Jehovæ dies Nazaræatus sui adducito agnum anniculum in reatum: dies autem illi priores [h] irriti sunto, quia pollutus fuit Nazaræatus ejus.
13 Hæc autem *esto* lex Nazaræi quo tempore complentur dies Nazaræatus ejus: afferto *istud ad portam tentorii conventus:
14 Nempe offerto oblationem suam Jehovæ, agnum [i] anniculum integrum unum in holocaustum, & agnam anniculam integram in peccatum, arietemque unum integrum in *sacrificium* eucharisticum:
15 Præterea canistrum azymorum, placentas e simila mistas oleo, & lagana azyma uncta oleo, cum munere eorum & libaminibus eorum.
16 Quæ offerens sacerdos coram Jehova, parato peccatum ejus & holocaustum ejus.
17 Arietem autem ipsum parato in sacrificium eucharisticum Jehovæ cum canistro azymorum: similiter parato munus ejus & libamen ejus.
18 Tunc radito Nazaræus in porta tentorii conventus Nazaræatum capitis sui, & acceptos capillos Nazaræatus sui imponito igni, qui subest sacrificio eucharistico.
19 Deinde accipiens sacerdos armum coctū ex illo ariete, & placentam azymam unam ex illo canistro cum lagano azymo uno, imponito ea manibus Nazaræi, postquam sibi raserit Nazaræatum suum.
20 Et agitato ea sacerdos agitatione coram Jehova, res sancta est pro sacerdote præter pectus agitationis & armum elationis: & postmodùm bibet Nazaræus ille vinum.
21 Hæc *est* lex Nazaræi qui voverit, oblatio Jehovæ pro Nazaræatu suo, *præter id quod assequetur manus ejus: prout fuerit votum ejus quod vovit, sic facito, præter legē Nazaræatus sui.
22 PRÆTEREA allocutus est Jehova Moschen, dicendo:
23 Alloquere Aharonem & filios ejus, dicendo: sic benedicitote filiis Jisraëlis, dicendo eis:
24 Benedicat tibi Jehova, & custodiat te.
25 Faciat Jehova ut luceat facies sua tibi, & gratiam faciat tibi,
26 Attollat Jehova faciem suam erga te, & apponat tibi pacem.
27 Et *[k] imponentes manus filiis Jisraëlis, invocabunt nomen meum, & ego benedicam eis.

a Heb. *separaverit, ut Levit. 27.2. & sic deinceps.*
b *id est, separati.*
c Heb. *nullam macerationem uvarum.*
d *id est, separationis suæ, & sic in sequentibus.*
e Heb. *animam, ut suprà 5.2.*
f Heb. *repentè subitò.*
g Heb. *caput Nazaræatus: hypallage, ut vers. 18.*
12 *Separans*] id est de integro incipiens se separare a superioribus rebus totidem dies quot separatum se fore voverat, redintegransque complementum voti ac si tunc primùm votum nuncupasset.
h Heb. *cadent.*
13 *Istud*] quod sequen. 2. versibus exprimitur.
i Heb. *filium anni sui.*
21 *Præter id*] id est, præter id quod sponte voverit, prout sunt facultates ipsius. Lex enim continet res tam a paupere quàm a divite necessariò offerendas.
27 *Imponentes manus*] id est, docebunt signis testatamque facient populo gratiam meam, quam ego pro fide mea facturus sum, nominis mei invocatione, & manuum suarum impositione.
k Heb. *imponent filii Jisraëlis nomen meum.*

CAPUT VII.

Principes tribuum erecto tabernaculo, & consecrato altari, plaustra ad vehendum sacra, & sacrificia instrumentaq; ad sacrum ministerium pertinentia singuli singulis diebus offerunt, ex ordine instituto suprà 2. Postremò ratio describitur qua Mosche ex eo tempore Deum consuluit & responsum ab eo accepit.

a Fuit

1 FUIT autem quo die absolvit Mosche erigere tabernaculum, & ungens illud sanctificavit illud cum omnibus instrumentis ejus, & altare cum omnibus instrumentis ejus, cùm inquam ungens illa sanctificasset illa.

2 Ut offerrent principes Jisraëlis primarii domus majorum suorum (hi *erant* principes tribuum, qui iidem præerant numeratis)

3 Offerrent inquam oblationem suam coram Jehova sex plaustra camerata & duodecim boves, plaustrum unum in binos principes, & bovem unum in unumquemque: & offerrent illa ante tabernaculum.

4 Allocutus autem est Jehova Moschen, dicendo:

5 Accipito *ista* ab illis, ut sint ad exercendum ministerium tentorii conventus, & dato ea Levitis,[5] cuique [5] prout est ministerium ejus.

6 Accipiens itaque Mosche plaustra illa & boves, dedit ea Levitis.

7 Duo plaustra & quatuor boves dedit filiis Gerschonis,[7] prout erat ministerium eorum.

8 Quatuor verò reliqua plaustra & octo boves dedit filiis Merari,[8] prout erat ministerium eorum,[a] per Ithamarem filium Aharonis sacerdotem.

9 Sed filiis Kehathi non dedit, quia ministerium rei sanctæ incumbebat illis,[9] humero laturi erant.

10 Afferebant ergo principes illi cum dedicatione altaris, quo die illud ungebatur, afferebant inquam principes illi oblationem suam ante ipsum altare.

11 Edixit autem Jehova Moschi,[b] principes singuli in singulos dies oblationem suam afferunto, in dedicatione altaris.

12 ITAQUE fuit qui obtulit die primo oblationem suã, Nachschon filius Hhamminadabi[12] pro tribu Jehudæ.

13 Oblatio autem ejus, scutula argentea una centum triginta *siclorum* pondere, crater unus argenteus septuaginta siclorum prout est siclus sacer, ambo pleni simila mista oleo in munus:

14 Acerra una decem *siclorum* aureorum plena thure:

15 Juvencus unus[c] subrumus, aries unus, agnus unus[d] anniculus in holocaustum:

16 Hircus e capris unus in peccatum:

17 In sacrificium verò eucharisticum boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinq; hæc *fuit* oblatio Nachschonis filii Hhamminadabi.

18 DIE secundo obtulit Netan-el filius Tzuhharis, princeps Jissascaris.

19 Obtulit oblationem suam, scutulam argenteam unam centũ triginta *siclorum* pondere, craterem unum argenteum septuaginta siclorum prout est siclus sacer, ambos plenos simila mista oleo in munus:

20 Acerram unam decem *siclorum* aureorum plenam thure:

21 Juvencum unum subrumum, arietem unum, agnum unum anniculum in holocaustum:

22 Hircum e capris unum in peccatum:

23 In sacrificium verò eucharisticum boves duos, arietes quinque, hircos quinque, agnos anniculos quinque: hæc *fuit* oblatio Netan-elis filii Tzuhharis.

24 DIE tertio princeps filiorum Zebulunis, Eliab filius Chelonis.

25 Oblatio ejus, scutula argentea una centum triginta *siclorum* pondere, crater unus argenteus septuaginta siclorum prout est siclus sacer, ambo pleni simila mista oleo in munus:

26 Acerra una decem *siclorum* aureorum plena thure:

27 Juvencus unus subrumus, aries unus, agnus unus anniculus in holocaustum:

28 Hircus e capris unus in peccatum:

29 In sacrificium verò Eucharisticum boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque: hæc *fuit* oblatio Eliabi filii Chelonis.

30 DIE quarto princeps filiorum Rëubenis, Elitzur filius Schedë-uris.

31 Oblatio ejus, scutula argentea una centum triginta *siclorum* pondere, crater unus argenteus septuaginta siclorum prout est siclus sacer, ambo pleni simila mista oleo in munus:

32 Acerra una decem *siclorum* aureorum plena thure:

33 Juvencus unus subrumus, aries unus, agnus unus anniculus in holocaustum:

34 Hircus e capris unus in peccatum:

35 In sacrificium verò eucharisticum boves duo arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque: hæc *fuit* oblatio Elitzuris filii Schedë-uris.

36 DIE quinto princeps filiorum Schimhhonis, Schelummiel filius Tzurischaddai.

37 Oblatio ejus, scutula una argentea centum triginta *siclorum* pondere, crater unus argenteus septuaginta siclorum prout est siclus sacer, ambo pleni simila mista oleo in munus:

38 Acerra una decem *siclorum* aureorum plena thure:

39 Juvencus unus subrumus, aries unus, agnus unus anniculus in holocaustum:

40 Hircus e capris unus in peccatum:

41 In sacrificium verò eucharisticum boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque: hæc *fuit* oblatio Schelummielis filii Tzurischaddai.

42 DIE sexto princeps filiorum Gadis, Eljasaph filius Dehhuelis.

43 Oblatio ejus, scutula argentea una centum triginta *siclorum* pondere, crater argenteus unus septuaginta siclorum prout est siclus sacer, ambo pleni simila mista oleo in munus:

44 Acerra una decem *siclorum* aureorum plena thure:

45 Juvencus unus subrumus, aries unus, agnus unus anniculus in holocaustum:

46 Hircus e capris unus in peccatum:

47 In sacrificium verò eucharisticum boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinq; hæc *fuit* oblatio Eljasaphi filii Dehhuelis.

48 DIE septimo princeps filiorum Ephrajimi, Elischamah filius Hhammihudis.

49 Oblatio ejus, scutula argentea una centum triginta *siclorum* pondere, crater unus argenteus septuaginta siclorum prout est siclus

5 *Cuique*] genti Levitarum, ut sequentibus explicatur. *Prout est*] ut explicatur supra cap. 4.

7 *Prout*] suprà 4. 25. & 26.

8 *Prout*] suprà 4. 31. & 32.

a Heb. *per manum*.

9 *Humero laturi*] supra 4. 14.

b Heb. *princeps unus in diem, princeps unus in diem*.

12 *Pro tribu Jehudæ*] quod hîc a principe Jehudæ publico suæ tribus nomine oblatum dicitur, de sequentibus quoque est intelligendum.

c Heb. *filius bovis sic deinceps*.

d Heb. *filius anni sui & sic deinceps*.

siclus sacer, ambo pleni simila mista oleo in munus:

50 Acerra una decem *siclorum* aureorum plena thure:

51 Juvencus unus subrumus, aries unus, agnus unus anniculus in holocaustum:

52 Hircus e capris unus in peccatum:

53 In sacrificium verò eucharisticum boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque: hæc *fuit* oblatio Elischamahhi filii Hhammihudis.

54 Die octavo princeps filiorum Menaschis, Gamliel filius Pedah-tzuris.

55 Oblatio ejus, scutula argentea una centum triginta *siclorum* pondere, crater unus argenteus septuaginta siclorum prout est siclus sacer, ambo pleni simila mista oleo in munus:

56 Acerra una decem *siclorum* aureorum plena thure:

57 Juvencus unus subrumus, aries unus, agnus unus anniculus in holocaustum:

58 Hircus e capris unus in peccatum:

59 In sacrificium verò eucharisticum boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque: hæc *fuit* oblatio Gamlielis filii Pedah-tzuris.

60 Die nono princeps filiorum Binjaminis, Abidan filius Gidhhoni.

61 Oblatio ejus, scutula argentea una centum triginta *siclorum* pondere, crater argenteus unus septuaginta siclorum prout est siclus sacer, ambo pleni simila mista oleo in munus:

62 Acerra una decem *siclorum* aureorum plena thure:

63 Juvencus unus subrumus, aries unus, agnus anniculus unus in holocaustum:

64 Hircus e capris unus in peccatum:

65 In sacrificium verò eucharisticum boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque: hæc *fuit* oblatio Abidanis filii Gidhhoni.

66 Die decimo princeps filiorum Danis, Achihhezer filius Hhammischaddai.

67 Oblatio ejus, scutula argentea una centum triginta *siclorum* pondere, crater argenteus unus septuaginta siclorum prout est siclus sacer, ambo pleni simila mista oleo in munus:

68 Acerra una decem *siclorum* aureorum plena thure:

69 Juvencus unus subrumus, aries unus, agnus unus anniculus in holocaustum:

70 Hircus e capris unus in peccatum:

71 In sacrificium verò eucharisticum boves duo, arietes quinque, hirci quinque, agni anniculi quinque: hæc *fuit* oblatio Achihhezeris filii Hhammischaddai.

72 [e] Die undecimo princeps filiorum Ascheris Paghhiel filius Hhocranis.

e Heb. *die undecim dierum. Numeralia cardinalia suprà denarium ferè pro ordinalibus ponuntur, ut infrà ver. 78.*

73 Oblatio ejus, scutula argentea una centum triginta *siclorum* pondere, crater unus argenteus septuaginta siclorum prout est siclus sacer, ambo pleni simila mista oleo in munus:

74 Acerra una decem *siclorum* aureorum plena thure:

75 Juvencus unus subrumus, aries unus, agnus unus anniculus in holocaustum:

76 Hircus e capris unus in peccatum:

77 In sacrificium verò eucharisticum boves duo, arietes quinque, hirci quinq;, agni anniculi quinque: hæc *fuit* oblatio Paghhielis filii Hhocranis.

78 [f] Die duodecimo princeps filiorum Naphtali, Achirahh filius Hhenanis.

f Heb. *die duodecim dierum.*

79 Oblatio ejus, scutula argentea una centum triginta *siclorum* pondere, crater argenteus unus septuaginta siclorum prout est siclus sacer, ambo pleni simila mista oleo in munus:

80 Acerra una decem *siclorum* aureorum plena thure:

81 Juvencus unus subrumus, aries unus, agnus anniculus unus in holocaustum:

82 Hircus e capris unus in peccatum:

83 In sacrificium verò eucharisticum boves duo, arietes quinque, hirci quinq;, agni anniculi quinque: hæc *fuit* oblatio Achirahhi filii Hhenanis.

84 Hæc *est* oblatio dedicationis altaris post diem quo illud unctum fuit, *oblata* a principibus Jisraëlis: scutulæ argenteæ duodecim, crateres argentei duodecim, acerræ aureæ duodecim.

85 Centenûm tricenûm *siclorum* scutula argentea unaquæq;, & septuagenûm crater unusquisq;, totum argentum horum vasorum, bis mille quadringenti sicli prout est siclus sacer.

86 Acerræ aureæ duodecim plenæ thure, denûm siclorum unaquæque acerra prout est siclus sacer, totum aurum illarum acerrarũ, centum viginti *sicli*.

87 Omnium boum in holocaustum *numerus* duodecim juvenci, arietes duodecim, agni anniculi duodecim cum munere suo: & hirci e capris duodecim in peccatum:

88 Omnium verò boum sacrificii eucharistici *numerus* viginti quatuor juvenci, arietes sexaginta, hirci sexaginta, agni anniculi sexaginta: hæc *fuit* oblatio dedicationis altaris, postquam illud unctum fuerat.

89 [*] Deinde cùm ingrederetur Mosche in tentorium conventus ut loqueretur cum *Deo* ipso, tunc audiebat quandam vocem sermocinantem secum e superiore parte illius operculi propitiatorii, quod *erat* super arcã testimonii, e medio duorum Cerubinorum: sic alloquebatur eum.

89 *Deinde*] consecrato tabernaculo, ut promiserat Exod. 25.22. nam ante consecrationem ejus aliter cum ipso loquebatur Deus.

Caput VIII.

Deus cùm lucernæ lychnuchi accendendæ sunt, omnes accendi præcipit, & Levitas primogenitorũ loco consecrari prescripta consecrationis formula: postremò tempus definit incipientis & desinentis illorum ministerii.

1 Allocutus autem est Jehova Moschen, dicendo:

2 Alloquere Aharonem & edicito ei: quando accendes lucernas, [*] e-regione faciei lychnuchi lucem præbento septem illæ lucernæ.

2 *E regione*] ultrò citrò, & ex omni parte qua lychnuchus videri potest, ut exprimitur Exod. 25.37.

3 Fecitque sic Aharon, e regione faciei lychnuchi *lucem prabituras* accendit lucernas ejus: quemadmodum præceperat Jehova Moschi.

4 Hoc

4 Hoc autem opus lychnuchi, erat continens "ex auro usque ad scapum ejus, usque ad calyculum ejus opus *erat* continens: secundũ formam illam quam ostenderat Jehova Moschi, sic fecerat lychnuchum illum.

4 *Ex auro*] Exo. 25.31.

5 Allocutus etiam est Jehova Moschen, dicendo:

6 Assume Levitas e medio filiorum Jisraëlis, ut purifices eos.

7 Sic autem facito eis ad purificandum eos, spargito super eos aquam [a] expiationis: & novaculam ducentes super totam carnem suam lavanto vestimenta sua, & purificanto se.

8 Postea accipiunto juvencum [b] subrumum cum munere ejus, simila mista oleo, & juvencum alterum subrumum accipiunto in peccatum.

a Heb. *peccati, quod adhiberetur ad expiandum peccatum: vide de ista aqua infrà 19.*
b Heb. *filium bovis.*

9 Jubénsque Levitas accedere ante tentorium conventus, & congregari totum cœtum filiorum Jisraëlis,

10 Admoveto Levitas coram Jehova, & nituntor filii Jisraëlis manibus suis super ipsos Levitas:

11 Ita offerto Aharon Levitas [c] oblatione coram Jehova *oblatos* a filiis Jisraëlis, ut sint ad exercendum ministerium Jehovę.

c Heb *agitatione, ut in sequent. synecdoche: vide* Exod. 35.22.

12 Ipsi autem Levitæ nituntor manibus suis super caput illorum juvencorum: quorum parato unum *in* peccatum, & alterum in holocaustum Jehovæ, ad expiationem faciendam pro ipsis Levitis.

13 Sic sistes Levitas coram Aharone & corã filiis ejus, offerens eos oblatione Jehovæ:

14 Et separabis Levitas ipsos e medio filiorũ Jisraëlis, ut sint mei Levitæ.

15 Postmodùm verò veniunto Levitæ ad ministrandum tentorio conventus, cùm purgaveris eos & obtuleris eos oblatione:

16 Nam [d] omnino donati *sunt* mihi e medio filiorum Jisraëlis, pro [e] omni aperiente vulvam, primogenito cujusque e filiis Jisraëlis, assumpsi eos mihi:

d Heb *donati donati: ut supra* 3.8.
e Heb. *apertura omnis vulvæ.*

17 Meum enim *est* omne primogenitum in filiis Jisraëlis ex homine & jumento quovis, quo die percussi omne primogenitum in terra Ægypti, sanctificavi illa mihi:

18 Assumpsi autem Levitas pro omni primogenito, in filiis Jisraëlis,

19 Et dedi Levitas ipsos [f] dono Aharoni & filiis ejus e medio filiorum Jisraëlis, ut exerceant ministerium "filiorum Jisraëlis in tentorio conventus, & ut sint "pretiũ redemptionis pro filiis Jisraëlis: sic non erit in filiis Jisraëlis "plaga, cùm accedent filii Jisraëlis ad sanctuarium.

f Heb. *donatos.*

19 *Filiorum Jisraëlis*] id est, quo ministraturi fuissent primogeniti filiorum Jisraëlis, ut faciebant ante assumptam tribum Leviticam ad ministerium Exod. 19.22. vide suprà 3.7. & 8.
Pretium re.] id est, suis personis & ministeriis Jisraëlitas liberent, exolventes pro illis quod illorũ erat præstare.
Plaga] quæ esset, si per se ipsi accedentes, non per Levitas mihi postmodùm ministrarent, ut contigit Hhuzzijæ, 2. Chron. 26.16.

20 Quod fecit Mosche & Aharon & totus cœtus filiorum Jisraëlis Levitis: secundum omnia quæ præceperat Jehova Moschi *fieri* Levitis, sic fecerunt eis filii Jisraëlis.

21 Purificantes enim se Levitæ cùm lavissent vestimenta sua, obtulit eos Aharon oblatione coram Jehova, & expiationem fecit pro eis Aharon ad purgandum eos.

22 Postea demum accesserunt Levitæ ad exercendum ministerium suũ in tentorio conventus coram Aharone & filiis ejus: quemadmodum præceperat Jehova Moschi *fieri* ipsis Levitis, sic fecerunt eis.

23 Allocutus quoque est Jehova Moschen, dicendo:

24 Hoc *est* quod ad Levitas *pertinet*: "a nato vigintiquinq; annos & deinceps, venito *Levita* "ad militandum militiam in ministerio tentorii conventus:

25 Ex quo verò natus fuerit quinquaginta annos, "revertetur a militia hujus ministerii, ut non ministret amplius.

26 Attamen servito fratribus suis *obeuntibus militiam* in tentorio conventus, "observando observationem; ministerium verò non exercebunt: sic facito Levitis in "observationibus eorum.

24 *A nato viginti quinque*] ministerii Levitici diversum hîc initium statuitur, & supra 4.3. & 47. ita ut quinque annorum discrimen intercedat quod spatium 5. annorum Levitis dabatur ad tyrocinium primùm venientibus: quia viginti quinque annos nati reliquis accensi ministrare tenerentur, sed anno demum trigesimo munus suum plene exequi inciperent. Quamobrem suprà 4.3. dicit Mosche, omnem aptum ad obeundum, &c. hic verò, venito &c. *Ad militandum*] id est, consistendum in statione cum reliquis, & observandam rationem ministerii. 25 *Revertetur*] licebit, si volet. 26 *Observando*] id est, inspectionem habendo in alios, ut quique fungantur ministerio suo, & aliis sint νομοφύλακες. *Observationibus*] in singulorum ministeriis; quo sensu accipitur hæc vox suprà cap. 4.

Caput IX.

Jisraëlitę in deserto anno secundo ab exitu rursus jubentur celebrare Pascha: ex occasione lex fertur de Paschate celebrando mense secundo iis qui propter immunditiam peregrinationémve non potuerunt: postremò ratio profectionum Jisraëlitarum & stationum in deserto ostenditur.

1 Allocutus autem "fuerat Jehova Moschen in deserto Sinai, anno secundo ab exitu eorum e terra Ægypti, mense primo, edicendo,

2 Ut celebrarent filii Jisraëlis Pascha ipsum stato suo tempore.

3 Quarto decimo die, mense isto, inter duas vesperas, eum celebrate stato tempore suo, secundum omnia "statuta ejus, & secundum omnes rationes ejus celebrate eum.

1 *Fuerat*] ante Jisraëlitarum distributionem, quæ mense secundo illius anni contigit suprà 1. Translata est autem hæc narratio hucusq; propter Pascha immundorum & iter facientium, dilatum in mensem secundũ.
3 *Statuta ejus*] Exo. 12. & 23. & Levit. 23.

4 Edixit itaque Mosche filiis Jisraëlis, ut celebrarent Pascha:

5 Et celebrantes Pascha primo *mense*, quartodecimo die ejus mensis inter duas vesperas in deserto Sinai, secundum omnia quæ præceperat Jehova Moschi, sic fecerant filii Jisraëlis.

6 Fuerunt autem quidam, qui cùm immundi essent ex [a] cadavere hominis, "non poterant celebrare pascha die illo: quapropter appropinquarunt ante Moschen & ante Aharonem eo ipso die.

a Heb. *anima, ut* Levi. 21.1.
6 *Non poterant*] prohibitum enim fuerat ne immundus eucharistico vesceretur Levit. 7.10.

7 Dixeruntque homines illi ad eum, nos immundi *sumus* ex cadavere hominis: quare subtraheremur ne offeramus oblationem Jehovæ statuto tempore suo [b] inter filios Jisraëlis?

b Heb. *in medio filiorum.*

8 Ad quos dixit Mosche, consistite, dum audiam quid præcepturus sit Jehova vobis.

9 Allocutus autem est Jehova Moschen, dicendo:

10 Alloquere filios Jisraëlis, dicendo, [c] si ullus e vobis erit immundus propter cadaver, aut *ullus* e vobis aut ex generationibus vestris in via remota fuerit: tamen celebrato Jehovæ Pascha.

c Heb *vir vir cùm fuerit, &c.*

11 Mense secundo, decimo quarto die inter duas vesperas "celebranto illud, cum azymis & herbis amaris comedunto illud.

11 *Celebranto*] ut factum legimus temporibus Chizkijæ, 2. Chro. 30.2. & 15.

12 Ne relinquunto *quicquam* ex eo usq; mane, & os ne franguntο in eo: secundum totum statutum Paschatis celebranto illud.

13 Sed vir ille qui *est* mundus aut in itinere

non est, si desierit celebrare Pascha, omnino excinditor anima illa e populis suis: quia oblationem Jehovæ non obtulit stato tempore ejus, pœnam peccati sui ferto vir ille.

14 Et si habitet vobiscum peregrinus, similiter celebrato Pascha Jehovæ, secundũ statutum ipsius Paschatis & secundum rationem ejus, sic celebrato: statutum idem esto vobis, tam peregrino quàm indigenæ ipsi regionis.

15 Quo autem die erectum est tabernaculũ, operuit nubes ipsa tabernaculum, versus tentorium testimonii: vespere autem erat super tabernaculum quasi specie ignis usq; mane.

16 Sic erat jugiter: nubes tegebat illud, sed specie ignis noctu.

17 Prout autem deducebatur nubes illa a tẽtorio ipso, ita postmodum proficiscebantur filii Jisraëlis: & in loco ubi residebat eadem nubes, ibi castrametabantur filii Jisraëlis.

18 [d] Ex præstituto Jehovæ proficiscebantur filii Jisraëlis, & ex præstituto Jehovæ castrametabantur: omnibus diebus quibus residebat illa nubes super tabernaculum, castra habebant:

d Heb. *secundum os, & sic deinceps: etsi hæc non ore, sed signo nubis testata faciebat Deus: Catachresis.*

19 Cumq; [e] continuabat nubes illa residere super tabernaculum diebus multis, tum [*] observabant filii Jisraëlis observationem Jehovæ, & non proficiscebantur:

e Heb. *producebat sive prolongabat, ut ver. 22.*

19 *Observabant*] id est, vacabant cultui ejus in erecto tabernaculo.

20 Sive accideret ut esset illa nubes diebus [f] paucis super tabernaculum, ex præstituto Jehovæ castra habebant, & ex præstituto Jehovæ proficiscebantur:

f Heb. *numeri, supple exigui, ut Deut. 33. 6.*

21 Sive accideret ut esset illa nubes a vespere usque mane, posteà deduceretur nubes illa mane, tum proficiscebantur: sive per diem & noctem, quamdiu deducebatur nubes illa, tam diu proficiscebantur:

22 Sive biduo, sive mense, sive anno, prout continuabat nubes illa residere super ipsum tabernaculum, castra habebant filii Jisraëlis, & non proficiscebantur: & prout deducebatur illa, proficiscebantur.

23 Ex præstituto Jehovæ castra habebant, & ex præstituto Jehovæ proficiscebantur: observationem Jehovæ observabant ex præstituto Jehovæ per Moschen.

Caput X.

Duas argenteas tubas fieri Deus imperat, quibus cœtus convocetur, signa profectionum expeditionumq; dentur, & sacrificiorum tempore clangatur: deinde ordo Jisraëlitarum narratur a deserto Sinai in desertum Paranis proficiscentium Chobabo comite & arca duce: postremò formula precationis Moschis in profectionibus castrorumq; metationibus describitur.

1 PRAETEREA allocutus est Jehova Moschen, dicendo,

2 Fac tibi duas tubas argenteas, opere continente facito illas, ut sint tibi ad convocandum cœtum, & ad imperandum profectionem castrorum.

3 Cùm clangent [*] illis, tunc congregantor ad te totus cœtus ad portam tentorii conventus:

3 *Illis*] ambabus, ut ex comparatione sequentis ver. apparet.

4 Cùm autem unâ clanxerint, tunc congregantor ad te principes, primarii millium Jisraëlis:

5 Cùm autem [*] clangetis fracto sono, tunc proficiscuntor castra illa quæ metantur versus Orientem:

5 *Clangetis*] supple, primùm, ut ex comparatione sequentis ver. intelligitur.

6 Cumq; fracto sono clangetis secundò, tũc proficiscuntor castra quæ metantur meridiem versus: fracto sono clangunto in profectionibus [*] eorum.

6 *Eorum*] tam horum quorum meminit, quam aliorum quos nondum commemoravit: synecdoche.

7 Cùm verò congregabitis congregationem, clangetis quidem, sed non edetis fractum sonum.

8 Et filii Aharonis sacerdotes clangunto tubis illis: hæc sunto vobis in statutum perpetuum per generationes vestras.

9 Cùm autem procedetis ad bellum in regione vestra, contra oppugnatorem oppugnantem vos, similiter fracto sono clangite tubis illis: & fiet vestri memoria coram Jehova Deo vestro, ac servabimini ab hostibus vestris.

10 In die quoque lætitiæ vestræ, & in solennitatibus vestris, & in principiis mensium vestrorum similiter clangetis tubis illis ad holocausta vestra, & ad sacrificia eucharistica vestra: eruntq; vobis in monimentum coram Deo vestro, ego *sum* Jehova Deus vester.

11 FUIT autem anno secundo, mense secundo, vigesimo *die* mensis, *ut* deduceretur nubes illa a tabernaculo testimonii:

12 Et proficiscerentur filii Jisraelis profectionibus suis a deserto Sinai, reseditq; nubes illa in deserto Paranis.

13 Sic profecti sunt primùm [a] ex præstituto Jehovæ per Moschen:

a Heb. *secundum os, i. eo ordine quem Deus præscripsit suprà 2.*

14 Nam profectum est vexillum castrorum filiorum Jehudæ primùm per exercitus suos: cujus exercitui præerat Nachschon filius Hhamminadabi.

15 Et exercitui tribui filiorum Jissascaris, Nethan-el filius Tzuhharis.

16 Exercitui verò tribui filiorum Zebulonis, Eliab filius Chelonis.

17 Tum deposito tabernaculo, profecti sunt filii Gerschonis & filii Merari ferentes tabernaculum.

18 Posteà profectum est vexillum castrorum filiorum Rëubenis per exercitus suos, cujus exercitui præerat Elitzur filius Schedëuris.

19 Et exercitui tribui filiorum Schimhhonis Schelummiel filius Tzurischaddai.

20 Exercitui verò tribui filiorum Gadis, Eljasaph filius Dehhuelis.

21 Tunc profecti sunt Kohathitæ ferentes sanctuarium: ut erigerent [*] illi tabernaculũ dum [*] hi veniebant.

21 *Illi*] Gerschonitæ & Meraritæ, qui cum primo agmine proficiscebantur suprà 17.
Hi] Kehathitæ.

22 Posteà profectum est vexillum castrorum filiorum Ephrajimi per exercitus suos, cujus exercitui præerat Elischamahh filius Hhãmihudis.

23 Et exercitui tribui filiorum Menaschis, Gamliel filius Pedah-tzuris.

24 Exercitui verò tribui filiorum Binjaminis, Abidan filius Gidhhoni.

25 Postremò profectum est vexillum castrorum filiorum Danis, [b] extrema acies omnium illorum castrorum per exercitus suos, cujus exercitui præerat Achihhezer filius Hhammischaddai.

b Heb. *colligens omnia castra: sic dicitur ultima castrorum acies, quia recipit omnia impedimenta, quæ priora sua agmina sequi non possunt: sic Jehoschu. 6. 12. & 16.*

26 Et

26 Et exercitui tribui filiorum Ascheris, Paghhiel filius Hhocranis.

27 Exercitui verò tribui filiorum Naphtali, Achirahh filius Hhenanis.

28 Hæ *erant* "profectiones filiorum Jisraëlis per exercitus eorum, quando proficiscebãtur.

29 " Dixerat autem Mosche Chobabo filio Rehhuelis Midjanitæ socero Moschis, profecturi sumus ad locum de quo dixerat Jehova, illum dabo vobis: veni nobiscum, & benefaciemus tibi, quia Jehova [c] promisit bona Jisraëli.

30 Qui dixit ad eum, non "*jam* ibo, [d] sed cùm ad terram meam & ad cognationem meam ivero.

31 Dixit verò Mosche, " ne quæso deseras nos, quandoquidem " novisti metationes nostras in hoc deserto, erisque nobis oculorum loco:

32 Eritque, si iveris nobiscum, cùm fuerit bonum illud quo benefacturus est nobis Jehova, ut benefaciamus tibi.

33 Profecti itaque sunt a monte Jehovæ itinere tridui (arca autẽ fœderis Jehovæ proficiscebatur ante illos, itinere tridui ad explorandum sibi [e] locum quietis:

34 Et nubes Jehovæ supra eos erat quotidie, cùm proficiscerentur ex castris.

35 Erat autem, cùm profectura esset arca, ut diceret Mosche, surge Jehova, & dispergantur inimici tui, fugiantque osores tui a facie tua:

36 Cùm verò consisteret illa, diceret, da quietem Jehova myriadibus millium Jisraëlis.

28 *Profectiones*] proficiscendi rationes, & proficiscentiũ ordines.

29 *Dixerat*] videlicet cùm primùm ad ipsum venisset, Exod. 18. nã ibi paucis hæc historia Jithronis (qui idem est Chobab) attingitur, quia hîc fusius fuerat describenda.

c Heb. *dixit bonũ de Jisraële: sic Gen.* 18. 19.

30 *Jam*] hoc addimus, quia certũ est ex Judic. 1. 16. & 4. 11. & 1. Schemu. 15. 6. & 2. Reg. 10. 15. & 1. Chron. 2. 55. & Jirmejæ 35. genus Jithronis fuisse Jisraëlitis conjunctum, & inter eos habitasse.

d *sic Gen.* 32. 26.

31 *Ne quæso*] id est, ne abeas e manendi consilio, sed antequam hinc proficiscamur revertere: sic eum dimisit Mosche a se, Exod. 18. 27.

Novisti] id est, versatus es in locis hujus deserti, & nosti locorum opportunitatem.

e *ut Gen.* 8. 9.

Caput XI.

Populus queritans adversus Deum, divino igne percussus, precibus Moschis liberatur: Rursus carnis desyderio & fastidio Man murmurans Deum provocat, & Moschen ita turbat ut excusationem a munere petat: quare Deus huic septuaginta adjungit, in illos verò subministratu eorum desyderiis, gravissima plaga animadvertit.

1 TUM populus cùm queribundi essent, malus fuit [a] audiente Jehova: quapropter audiens Jehova accensus est ira, & exardescens in eos ira Jehovæ consumebat *eos qui erant* in extremitate castrorum:

2 Sed clamante populo ad Moschen, supplicavit Mosche Jehovam, & compressus est ignis ille.

3 Idcirco vocavit *quisque* nomen illius loci [b] Tabhheram, quia exarserat in eos ignis Jehovæ.

4 [c] Convenarum quoque turba quæ in medio ejus *erat* [d] graviter concupiverunt: quare [e] rursus fleverunt etiam filii Jisraëlis dicentes, [f] ô si quis daret nobis comedendam carnem.

5 Recordamur piscium quos edebamus in Ægypto "gratis, cucumerum & peponum & porrorum & cæparum & alliorum.

6 Et nunc "anima nostra arida *est*, nihil quicquam *est*, [g] tantum Man ob oculos nostros.

7 ‖ (Man autem ut semen coriandri erat, & color ejus ut color " bdellii.

8 Itantes populus colligebant ac molebant molis, aut tundebant tudicula, coquebantque in cacabo, aut conficiebant ex eo placentas subcineritias: eratq; sapor ejus tanquam sapor " humoris præstantissimi ex oleo.

9 ‖ Et cùm descenderet ros quidam super castra noctu, descendebat Man cum eo.)

10 Audivit ergo Mosche populum ipsum flentem per familias suas, quemque ad portam tentorii " ipsius: quare accensa est ira Jehovæ valdè, & in oculis Moschis malum visum est.

11 Dixit itaque Mosche ad Jehovam, quare malo affecisti servum tuum? & quare non inveni gratiam in oculis tuis, quòd imposuisti onus hujus populi totius mihi?

12 An ego concepi totum populum hunc? an ego peperi illum? quòd dicis ad me, porta eum in sinu tuo quemadmodum portat nutricius lactentem, ad illam terram quam juramento promisisti majoribus ejus.

13 Unde mihi *esset* caro quam dem toti populo huic? nam flent adversum me dicendo, da nobis carnem ut comedamus.

14 Non possum ego solus ferre [h] *onus* totius populi hujus, nam [i] grave hoc *est* supra me.

15 Quòd si tu sic facturus es mihi, [k] omninò me jam occide, si inveni gratiam in oculis tuis: & ne *ultrà* experiar malum meum.

16 Dixit ergo Jehova ad Moschen, congrega mihi septuaginta viros e senioribus Jisraëlis, quos nosti esse seniores populi & moderatores ejus: & assumptos *adducito* eos ad tentorium conventus, ut sistant se ibi tecum.

17 Tum descendens loquar tecum ibi, & seponam de spiritu qui *est* in te ponamque in eis: sic portabunt tecum onus populi, neque portabis tu solus.

18 Populo autem edicito, parate vos in crastinum ut comedatis carnem, nam flevistis audiẽte Jehova dicendo, ô si quis daret nobis comedendam carnem, nam bene *erat* nobis in Ægypto: dabit igitur vobis Jehova carnem & comedetis.

19 Non uno die comedetis, neque biduo, imò non quinque diebus, neque decem diebus, neque viginti diebus:

20 Usque ad [l] plenum mensem comedetis, usq; dum exeat e naso vestro, & sit vobis in ejectamentum: propterea quòd sprevistis Jehovam: qui *est* in medio vestri, & flevistis coram illo dicendo, quare exivimus ex Ægypto?

21 Dicente verò Mosche, sexcenties mille peditum *est* populus hic in cujus medio ego *sum*: & tu dicis, carnem daturus sum eis, ut comedant mensem plenum.

22 An greges & armenta jugulabuntur eis, ut [m] satis sit eis? an omnes pisces maris congregabuntur eis ut *satu* sit eis?

23 Dixit Jehova ad Moschen, an manus Jehovæ " curta esset? jam videbis utrum eventurum sit tibi verbum meum, nécne.

24 Egressus itaque Mosche elocutus est ad populum verba Jehovæ, & " congregavit septuaginta viros e senioribus populi, quos stitit circa tentorium *conventus*.

25 Tum descendens Jehova in nube illa allocutus est eum, & seponens de illo spiritu, qui *erat* super eum, indidit septuaginta illis viris senioribus: fuitque cùm resideret super eos spi-

a Heb. *in auribus: sic ver.* 18.

b *id est, exarsionẽ.*

c Heb. *colluvies.*

d Heb. *concupiverunt concupiscentia.*

e Heb. *redierunt ut flerent.*

f Heb. *quis faciet nos comedere carnem? sic infrà ver.* 18.

5 *Gratis*] id est, vili pretio: hyperbole.

6 *Anima nostra*] exarescimus & contabescimus penuria rerum omnium.

g Heb. *tantum ad man oculi nostri: hypallage:*

‖ *Exod.* 16. 32.

7 *Bdellii*] gummi arboris bdellii, quod est translucidum simile ceræ, teste Plinio lib. 12. nat. hist. cap. 9.

8 *Humoris præstantissimi*] ejus qui supernatat in oleo, nam illud præstantissimum est, ut scribit Plutarchus libro. 7. συμποσιακῶν προβλημάτων cap. 3. Nec pugnat quod hic scribitur cum Exod. 16. 32. nam ita sapore suo referebat crustulum mellitum, ut simul etiam haberet suavitatẽ olei præstantissimi.

‖ *Exod.* 16. 14.

10 *Ipsius*] supple Moschis, ut ipse ostẽdit ver. 13.

h *Eclipsis nominis conjugati, ut ver.* 14.

i *ut Exod.* 18. 18.

k Heb. *occide me jam occidendo.*

l Heb. *mensem dierum: sic infra ver.* 21.

m *sic accipitur hoc verbum Jehoschu.* 17. 16. *& Judic.* 21. 14 *&* 1. *Reg.* 14. 13.

23 *Curta*] id est, finita minutavé facultas, adeo ut non possit eousque pertingere.

24 *Congregavit*] id est, jussit convenire & se sistere, etiamsi duo ex illis id non fecerint, ver. 26.

spiritus ille, [n] ut [*] tum prophetarent, & non amplius.

26 Remanserant autem duo viri in castris, quorum uni nomen *erat* Eldad, nomen verò alteri Medad, super quos resedit quoque spiritus ille, quia ipsi *erant* inter conscriptos, quamvis non prodiissent ad tentorium: sic prophetarunt in castris.

27 Quare cucurrit minister quidam & renunciavit Moschi, dicens, Eldad & Medad prophetant in castris.

28 Locutusque Jehoschuahh filius Nunis minister Moschis a juventute sua, dixit, domine mi Mosche, cohibe eos.

29 Cui dixit Mosche, an invides tu meâ causa? atqui [o] utinam totus populus Jehovæ *essent* prophetæ, indente Jehova spiritum suum illis.

30 Posteà recepit se Mosche ad castra, cum senioribus Jisraëlis.

31 Tum ventus profectus a Jehova abreptas coturnices a mari dissevit ad castra, quasi itinere unius diei hinc, & quasi itinere unius diei illinc circa castra, idque ad duos cubitos in superficie terræ.

32 Surgensque populus toto die illo & tota nocte illa & toto die postero collegerunt coturnices: qui minimùm, decem acervos collegit, & [p] [*] compositè expanderunt eas sibi circa castra.

33 Earum caro [*] erat adhuc inter dentes illorum, nondum exesa erat, cùm ira Jehovæ accensa est in populum, & percussit Jehova populum plaga magna valdè.

34 Quamobrem vocavit quisque nomen loci illius [q] Kibrothas taavæ, quia ibi sepeliverunt populum, eos qui concupierant.

35 Kibrothis taavę profecti sunt populus Chatzerothas, [*] & substiterunt Chatzerothis.

Caput XII.

Mirjam & Aharon murmurantes se æquant Moschi: sed divinitus represso utrique præfertur Mosche, & de Mirjamo septiduanæ lepræ pœna sumitur.

1 Nam oblocuta est [*] Mirjam cum Aharone contra Moschen, propter uxorem illam [*] Cuschidem quam duxerat, quòd uxorem Cuschidem duxisset:

2 Ac dixerunt, an tantummodo per Moschen locutus est Jehova? nónne etiam per nos locutus est? quod audivit Jehova.

3 (Vir autem ille Mosche [*] mansuetus erat valdè, præ omnibus hominibus qui *erant* in superficie terræ)

4 Quapropter edixit Jehova repente Moschi & Aharoni & Mirjamo, prodite vos tres ad tentorium conventus, & prodierunt ipsi tres.

5 Tum descendens Jehova in columna nubis, subsistit ad portam ipsius tentorii: cumque vocasset Aharonem & Mirjamum, prodierunt ambo.

6 Quibus dixit, audite nunc verba mea, si *est* propheta ex vobis *propheta* Jehovæ per aliquam visionem me ipsum notum facio ei, *aut* per somnium alloquor eum:

7 Non sic servus meus Mosche, qui *est* in tota domo mea fidelis:

8 [a] In os alloquor eum, & [*] ostendo, non *quidem* ænigmatibus, sed similitudinem Jehovę intuetur: quare igitur non timuistis obloqui contra servum meum, contra Moschen?

9 Accensa itaq; est in eos ira Jehovæ, & abiit.

10 Nubes enim illa recessit a superiore parte tentorii, ecce autem Mirjam leprosa *erat, alba* sicut nix: cumque respexisset Aharon ad Mirjamum, ecce leprosa *erat*.

11 Quamobrem dixit Aharon ad Moschen, *attende* ad me domine mi, ne quæso [*] imponas nobis peccati pœnam, quo stultè egimus & quo peccavimus:

12 Ne quæso sit Mirjam similis [*] mortuo, [b] cujus dimidia caro exesa est cùm egreditur ex utero matris suæ.

13 Inclamante ergo Mosche Jehovam, dicendo, *Deus* fortis quæso sana nunc eam:

14 Edixit Jehova Moschi, [*] si pater ejus sputum inspuisset in faciem ejus, annon rubore suffusa esset septē dies? secluditor septē dies extra castra, & postmodum [*] aggregabitur.

15 Seclusa est itaq; Mirjam extra castra septem dies, ideo populus non est profectus donec aggregaretur Mirjam.

16 Posteà verò profecti populus Chatzerothis, castrametati sunt in deserto Paranis.

Caput XIII.

Exploratores jussu Dei in promissam terram præmittuntur: quibus post quadragesimum diem reversis, major pars eorum rem ita refert, ut populum ab aditu illius absterreat.

1 [*] Postea allocutus est Jehova Moschen, dicendo,

2 ‖ Mitte [*] tibi viros qui explorent terram Cenahhani, quam ego daturus sum filiis Jisraëlis, [a] virum unum pro unaquaque tribu majorum suorum mittite, quemque principem inter eos.

3 Misit itaque illos Mosche a deserto Paranis [b] ex præstituto Jehovæ: omnes viri illi, primarii filiorum Jisraëlis erant.

4 Hæc autem *sunt* nomina illorum: pro tribu Reubenis, Schammuahh filius Zacuris:

5 Pro tribu Schimhhonis, Schaphat filius Chori:

6 Pro tribu Jehudæ, Caleb filius Jephunnæ:

7 Pro tribu Jissascaris, Jigeal, filius Josephi:

8 Pro tribu Ephrajimi, Hoscheahh filius Nunis:

9 Pro tribu Binjaminis, Palti, filius Raphu:

10 Pro tribu Zebulunis, Gaddiel filius Sodi:

11 De tribu Josephi, pro tribu Menaschis, Gaddi filius Susi:

12 Pro tribu Danis Hammiel filius Gemalli:

13 Pro tribu Ascheris, Setur filius Micaëlis:

14 Pro tribu Naphtali, Nachbi filius Vophsi:

15 Pro tribu Gadis, Geüel filius Maci.

16 Hæc *sunt* nomina virorum illorum quos misit Mosche ad explorādum terram illam: appellabatq; Mosche Hoschehham filium Nunis, Jehoschuhham.

17 Mittens ergo eos Mosche ad explorandum terram Cenahhani, edixit eis, ascendite hac in meridiana plaga, & conscendite istum montem.

18 Tum

---

[n] Heb. *ut prophetarent, & non adderent* prophetare.

25 *Tum prophetarent*] voluit enim Deus præsente signo populo toti vocationem eorum obsignare: ideo temporariū fuit in eis prophetiæ donum, ut Schauli contigit 1. Schemu. 10. 13.

[o] Heb. *quis det ut totus po.*

[p] Heb. *expanderunt eas expandendo.*

32 *Compositè*] ut melius a putredine conservarentur.

33 *Erat adhuc*] cōpleto mense, de quo suprà ver. 20.

[q] *id est, sepulchra concupiscentiæ.*

35 *Substiterunt*] occasione sequentis historiæ.

1 *Mirjam*] priùs nominatur quæ peccati autor fuit, ideo in illam animadversum est infrà ver. 10.

Cuschidē] Tzipporam Midjanitidem: vocātur autem Midjanitæ Cuschitæ, non quòd ex Cuscho progeniti essent, sed quia obtinebāt partem regionis Cuschi, Gen. 10.

3 *Māsuetus*] quasi dicat, hanc injuriam ab illis modestè ferebat, ut erat injuriarum patientissimus.

[a] Heb. *ore ad*...

8 *Ostendo*] qua... Jum scire volo, ... meipsum.

11 *Imponas*] imp... sinas, sed depr... illam.

12 *Mortuo*] f... tui putrescenti ... tero.

[b] Heb. *qui cùm egreditur ex utero matris suæ, jam exesum ... dimidium carnis ejus.*

14 *Si pater*] id e... si pater terrenus ... quod gravis in e... iræ signum edidis... puderet eam saltem septem dies redire ... conspectum ejus: quanto igitur mag... eam pudere debe... his castris versari ... plaga affectā, in qu... bus ego gravissim... ab ea offensus ... to? secluditor igit... &c.

Aggregabitur] li... berata a lepra in c... tum recipietur.

1 *Posteà*] qui... Kadeschū Barnebh... pervenerunt, inter quod & Paranē ... tæ fuerunt statio... de quibus infra 33. vide in ver. 26. & in frà 32. 8. Præcede... tem autem versum ... hoc caput minimè pertinere tum arg... mentum rei, tum ... bræorum distinctio docet.

‖ *Deut.* 1. 22.

2 *Tibi*] populo tuo petenti, Deut. 1. 22.

[a] Heb. *virum unum, virum unum pro tribu.*

[b] Heb. *secundum os.*

18 Tum consyderabitis terram illam qualis sit: & populum qui habitat in ea, utrum fortis sit an debilis, utrum paucus sit an multus:

19 Et qualis sit ea terra in qua habitat, utrum bona sit an mala: & quales civitates illæ in quibus habitat, utrum [a] in castris an in munitis locis.

20 Rursus qualis sit ipsa terra, utrum pinguis sit an macilenta, utrum sint in ea arbores nécne: confirmate itaque vos ut accipiatis de fructu illius terræ: dies autem illi dies erant præcocium uvarum.

21 Ascendentes igitur exploraverunt terram illam, a deserto Sinis [b] Rechobum usque, quà venis Chamatham.

22 [a] Ascendentes enim per meridianam plagam venerunt [c] Chebronem usque, ubi erant Achiman, Scheschai, & Talmai nati ex [a] Hhanako: Chebron autem extructa fuerat septem annis ante [d] Tzohhanem Ægypti.

23 Deinde pervenerunt usque ad vallem Escholis, unde exciso uno palmite cum botro uvarum, deportaverunt eum palanga duobus *hominibus*: similiter ex malogranatis & ficubus ejus *terræ*.

24 Locum illum vocavit *quisque* vallem [e] Escholis, propter botrum illum quem exciderunt inde filii Jisraëlis.

25 Reversi autem sunt ab exploratione illius terræ, [f] exactis quadraginta diebus:

26 Et abeuntes pervenerunt ad Moschen & ad Aharonem & ad totum cœtum filiorum Jisraëlis versus desertum Paranis [a] Kadeschum: & relato illis ac toti cœtui negotio, ostenderunt eis fructum illius terræ.

27 Narrantes itaque [a] ei dixerunt, pervenimus ad terram illam quò miseras nos: & certè affluens est lacte & melle, atque hic est fructus ejus.

28 Nisi quòd robustus *est* populus qui habitat in ea terra, & civitates ipsas munitas magnas valdè, etiamque natos ex Hhanako vidimus ibi.

29 Hhamalek habitat in regione australi, Chittæus verò & Jebusæus & Emoræus habitat in ipso monte, & Cenahhanæus habitat ad mare & ad ripam Jardenis.

30 Et quamvis [a] compesceret [a] Caleb populum *venientem* ad Moschen (dicebat enim, [g] imò ascendamus ut hæreditariò possideamus eam: nam [h] omnino prævalebimus adversus eam)

31 Tamen alii viri qui ascenderant cum eo dicebant, non prævalebimus ascendendo ad istum populum, nam fortior est nobis.

32 Et induxerunt famam malam de terra illa quam exploraverant, in filios Jisraëlis, dicendo: terra illa per quam transivimus ad explorandum eam, terra est [a] quę consumit habitatores suos, & totus ille populus quem vidimus in ea, homines *sunt* [i] proceri.

33 Præterea ibi vidimus gigantes filios Hhanaki, [k] qui superant reliquos gigantes, ita ut *videremur* in oculis nostris esse sicut locustæ, & sic essemus in oculis eorum.

19 *In castris*] apertis locis, ut sunt castra, ac minime muro cinctis.
21 *Rechobum*] Rechob & Chamath civitates conterminæ erant promissæ terræ ad radices Libani. q. ingressi a parte meridiana penetrarunt usque ad terminos Aquilonares.
22 *Ascendentes*] ut singuli vel bini singula loca, non omnes simul explorarent: quod manifeste ostendit Caleb Jehoschu. 14.12. ubi Caleb sibi nominatim Chebronem deposcit eo nomine, & Jehoschuahh (qui unus erat exploratorum) dicit, audi. &c.
c aliàs urbem Arbæ, Gen. 23.2.
Hhanako] nomen proprium gigantis celeberrimi, quod deinde communiter omnibus gigantibus attributum est.
d *Tanim, quæ Tanitico secundo Nili ostio nomen dedit.*
e *id est, botri.*
f Heb. *a fine quadraginta d.*
26 *Kadeschum*] civitatem Edomæis finitimam infrà 20. 16. decimamoctavam stationem ab ingressu Paranis, infrà 33. 36.
27 *Ei*] Moschi & Aharoni.
30 *Compesceret*] animadvertens populum jam seditionem moliri.
Caleb] & Jehoschuahh, infrà 14.6. synecdoche.
g Heb. *ascendendo ascendamus.*
h Heb. *prævalendo prævalebimus.*
32 *Quę consumit hab.*] id est, durissima, ita ut in ea colenda hominum vires consumantur.
i Heb. *mensurarum*: 1. Chro. 20.6.
k Heb. *præ aliis gigantibus.*

Caput XIIII.

Populus mala exploratorum relatione territus reditum in Ægyptum molitur, monitoribusq; mortem parat, donec Jehova se exhibet: qui subitum exitium minatus, deprecatione Moschis flectitur, ita tamen ut eis ab ingressu promissæ terræ exclusis mortem in deserto decernat, ideoq; jubeat in desertum retrocedere: Hi autem pertinaces dum contra Dei jussum progredi contendunt, ab hostibus caduntur.

1 QUA *fama* accepta totus populus ediderunt vocem suam, fleveruntque populus nocte illa.

2 Et murmurarunt contra Moschen & contra Aharonem omnes filii Jisraëlis: dicebant enim ad eos totus cœtus, utinam mortui essemus in terra Ægypti, aut in deserto hoc utinam moreremur.

3 Nam quorsum Jehova adducit nos in terram istam ut cadamus gladio? *quorsum* uxores nostræ & parvuli nostri sint prædæ? an non melius esset nobis redire in Ægyptum?

4 Dicebantque [a] alter ad alterum, constituamus [b] ducem, & revertamur in Ægyptum.

5 Tum prociderunt Mosche & Aharon super faciem suam, coram tota congregatione cœtus filiorum Jisraëlis.

6 Jehoschuahh verò filius Nunis & Caleb filius Jephunnæ, ex illis qui exploraverant terram, lacerarunt vestimenta sua:

7 Et allocuti sunt totum cœtum filiorum Jisraëlis dicendo, terra per quam transivimus ad explorandum eam, terra *est* [c] perquàm optima.

8 Si delectatur nobis Jehova, introducet quoque nos in terram istam & dabit eam nobis, terram quæ *est* affluens lacte & melle.

9 Tantummodò contra Jehovam [a] ne rebellate, prætereà vos ne timete populum istius terræ, nam [a] cibus noster sunt: recessit [d] [a] umbraculum eorum ab eis, & Jehova *est* nobiscum, ne timete eos.

10 Tunc [e] deliberabant totus cœtus ut obruerent eos lapidibus: sed gloria Jehovæ apparuit in tentorio conventus omnibus filiis Jisraëlis:

11 Dixitque Jehova ad Moschen, quousque provocabunt me populus hic? & quousque non credent mihi ad omnia illa signa quæ feci in medio ejus?

12 Percutiam eum peste & dispellam eum, te autem efficiam in gentem magnam & robustiorem hac.

13 Dixit verò Mosche ad Jehovam, atqui audirent Ægyptii, e quorum medio fecisti virtute tua ut ascenderet hic populus,

14 Ac dicerent, cum habitatore istius terræ (audiverunt enim te Jehovam *esse* in medio populi hujus, quia tu Jehova [f] oculo conspiciendus appares, quòd nubes tua residet super illos ac in columna nubis antecedis eos interdiu, & in columna ignis noctu).

15 Si inquam morte afficeres populum hunc [g] omnes ad unum, loquerentur gentes istæ quæ audiverunt famam tuam dicendo,

16 [h] Propterea quòd non poterat Jehova introducere populum hunc in terram illam, quam juramento promiserat eis, ideò [a] jugulavit eos in hoc deserto.

17 Nunc igitur [a] magnificetur quæso virtus Domini, quemadmodū pronunciasti dicendo,

a Heb. *vir ad fratrem suum.*
b Heb. *caput.*
c Heb. *bona valde valde.*
9 *Ne rebellate*] cōstituendo ducem, & in Aegyptum redeundo contra voluntatem ejus, Deut. 17. 17.
Cibus noster] id est, tam facile illos absumemus quàm facilè consumitur cibus.
d Heb. *umbra, effectus pro causa: metonymicè.*
Umbraculum] id est, omni præsidio nudati sunt & externæ injuriæ expositi.
e Heb. *dicebant.*
f Heb. *oculo ad oculum appares, id est, nō eminus, aut obscurè.*
g Heb. *tanquam virum unum.*
h Heb. *ex non posse.*
16 *Jugulavit*] violenta morte e medio sustulit: synecdoche.
17 *Magnificetur*] appareat magnitudo virtutis domini, & in hoc negotio explicetur.

18 Je-

18 || Jehova *est* longanimis & multus benignitate, condonans iniquitatem & defectionem, qui prorsus non absolvit sontem, visitans iniquitatem patrum in filios, in nepotes & abnepotes:

19 Condona quæso iniquitatem populi hujus pro magnitudine benignitatis tuæ, & prout condonasti populo huic ab Ægypto hucusque.

20 Cui dixit Jehova, condono secundum verbum tuum:

21 Veruntamen *ne* vivam ego, nec impleatur gloria Jehovæ tota terra:

22 (Quia omnes isti homines qui viderunt gloriam meam & signa mea quæ feci in Ægypto, & in deserto hoc, tentarunt me jam [i]decies & non auscultarunt voci meæ)

23 Si viderint terram illam quam juramento promisi patribus eorum: nulli inquam qui provocaverunt me videbunt eam.

24 At servum meum Calebum, quia fuit "spiritus alius cum eo & [k] plenè secutus est me, ideò inducam ipsum in terram "in quam venerat, & semen ejus hæreditariò possidebit eam.

25 Sed Hhamalekita & Cenahhanæus consistit in " ista valle: cras revertimini & [l] "vestro bono proficiscimini in desertum, via *ad* mare algosum.

26 Deinde allocutus est Jehova Moschen & Aharonem, dicendo,

27 Quousque auscultavero cœtui huic malo qui *sunt* murmuratores adversum me? quousque murmura filiorum Jisraëlis qui *sunt* murmurantes contra me, audivero?

28 Dicito ad eos, *ne* vivam ego, dictum Jehovæ, nisi quemadmodum "locuti estis [m] audiente me, ita fecero vobis:

29 *Nisi* in deserto hoc ceciderint cadavera vestra & omnes "numerati vestri in toto numero vestro, a nato viginti annos & deinceps, qui murmurastis adversum me:

30 Si vos ingressuri estis in terram, in qua *juravi* tollens manum meam me collocaturum vos, præter Calebum filium Jephunnę, & Jehoschuhham filium Nunis.

31 Parvulos autem vestros, de quibus " dixistis, prædæ erunt, utique introducam ipsos ut [n] fruantur ea terra quam sprevistis.

32 Cadavera ergo vestra, *quod ad* vos, cadent in hoc deserto:

33 Filii verò vestri "pascentes in deserto quadraginta annos, "ferent pœnam scortationum vestrarum, donec deficiant cadavera vestra in deserto.

34 Pro numero dierum quibus explorastis terram, quadraginta dierum, [o] unoquoque die in annum *verso*, feretis pœnam iniquitatum vestrarum quadraginta annos: sic experiemini [p] pœnam abruptionis a me.

35 Ego Jehova locutus sum, *mentiar* nisi hoc fecero toti cœtui malo huic qui congregati fuerunt contra me: in deserto isto deficient, & ibidem morientur.

36 Quamobrem viri illi quos miserat Mosche ad explorandum terram & (propterea quòd reversi, ad murmurandum incitarunt contra eum totum cœtum, inducendo famam malam de terra illa)

37 Viri inquam illi qui induxerunt famam de terra illa malam, mortui sunt "plaga illa coram Jehova.

38 Jehoschuahh verò filius Nunis & Caleb filius Jephunnæ vivi remanserunt ex viris illis, qui iverant ad explorandum terram illam.

39 Elocuto autem Mosche omnia verba illa apud omnes filios Jisraëlis, luxerunt populus valdè.

40 Deinde cùm manè surrexissent ut ascenderent verticem illius montis, dicendo, [q] præstò sumus ut ascendamus in locum illũ de quo dixerat Jehova, nam "peccavimus:

41 Dixit Mosche, quare transgredimini vos [r] præstitutum Jehovæ? atqui hoc non succedet.

42 Ne ascenditote, nã non *erit* Jehova in medio vestri, ut non afficiamini plaga coram hostibus vestris.

43 Hhamalekita enim & Cenahhanæus "ibi *est* ante vos, cujus gladio caderetis: quandoquidem aversi estis [s] a sequendo Jehova, neque futurus est Jehova vobiscum.

44 Nihilominus contenderunt in altum ut ascenderent verticem illius montis: sed arca fœderis Jehovæ & Mosche non discesserunt è medio castrorum.

45 Quapropter descendit Hhamalekita & Cenahhanæus qui consistebat in monte illo, & percutientes eos contuderunt eos Chormam usque.

CAPUT XV.

Ingressuris promissam terram renovat mandata de muneribus ad sacrificia adjungendis, peregrinum in eis æquans indigenæ: primitias massæ quoties pinsitur offerri jubet: rationem expiandi cœtus aut privati a peccato per errorem commisso statuit, illiusq; puniendi qui protervè transgreditur, ut factum est eo qui violavit sabbathum. postremò peniculamenta oræ vestimenti apponi jubet, ut perpetua monimenta observandæ Legis.

1 POSTEA allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

2 Alloquere filios Jisraëlis & edicito eis, cùm perveneritis in terram habitationum vestrarum, quam ego daturus sum vobis,

3 Si facietis igne absumendum Jehovæ holocaustum aut sacrificium, nuncupando votum, aut in voluntaria oblatione aut in solennitatibus vestris, parando odorem gratum Jehovæ ex armento aut ex grege:

4 Tunc qui offert oblationem suam, afferto Jehovæ, *in* munus [a] decimam *Ephæ* similæ commistam olei quarta hinis,

5 Et vini in libamen quartam hinis, parato in holocausto aut in sacrificio pro unoquoque agno.

6 Aut pro ariete parato munus similæ duas decimas, mistæ olei tertia hinis,

7 Et vini in libamen tertiam hinis, offerto odorem gratum Jehovæ.

8 Quòd si parabis juvencum [b] subrumum *in* holocaustum aut sacrificium, nuncupando votum aut eucharisticum Jehovæ,

9 Tunc offerto cum juvenco subrumo munus, tres decimas *Ephæ* similæ mistæ olei dimidio hinc:

10 Et

|| Exod. 34.6

i Heb. *decem vicibus: numerus finitus pro infinito.*

24 *Spiritus*] id est, alio animo fuit quàm illi præditus, ita ut plenè voluntatem meam sequeretur.

k Heb. *implevit ire post me.*

In quam] in Chebronis agrum, suprà 13. 22. & Jehoschu. 14. 9.

25 *Ista valle*] ab altera parte montis: præmonet fore ut monte occupato Jisraëlitas invadant, ideoque jubet eos retrocedere.

l Heb. *vobis.*

Vestro bono] ut eventus docuit infrà ver. 45.

28 *Locuti*] suprà ver. 2.

m Heb. *in auribus meis.*

29 *Numerati*] de quibus suprà cap. 1. & 2.

31 *Dixistis*] suprà ver. 3.

n Heb. *cognoscant.*

33 *Pascentes*] incertis sedibus vagantes, ut grex pascui causâ vagatur per desertum.

Ferent pœnam] dum istâ quadraginta annorum mora exhibitio terræ promissæ differetur.

o Heb. *die in annum, die in annum.*

p Heb. *fractionem vel abruptionem meam: metonymia usitata. hanc autem esse significationem ostendit conjugatum verbum infrà 32. 7. & 9.*

37 *Plaga illa*] quam interminatus fuerat suprà ver. 12

q Heb. *ecce nos.*

40 *Peccavimus*] agnoscimus nos peccavisse ut 2. Schem. 24. 10. cùm videbamus noluimus ascendere, sed reditum in Ægyptum cogitavimus, suprà ver. 3. & 4.

r Heb. *os.*

43 *Ibi est ante vos*] id est, jam summum montem ante vos occupavit.

s Heb. *a post.*

a Heb. *decimam similam, sic deinceps.*

b Heb. *filium bovis: sic ver. 24.*

10 Et vini offerto in libamen dimidium hinę: igne absumendum odoris grati Jehovæ.

11 Sic fiat in bovem unumquemque aut in arietem unumquemque, aut in parvam pecudem ex ovibus aut ex capris.

12 Pro numero quem parabitis, sic facitote in unumquemque pro numero eorum.

13 Omnis indigena sic parato ista, offerendo igne absumendum odoris grati Jehovæ.

14 Similiter si peregrinetur apud vos peregrinus aut [c] inquilinus in generationibus vestris, cùm parabit igne absumendum odoris grati Jehovæ, quemadmodum facturi estis, ita facito.

15 Huic congregationi, vobis & peregrino qui peregrinatur *apud vos*, statutum idem *esto*: statuto perpetuo per generationes vestras, "ut vos ita peregrinus erit coram Jehova.

16 Lex eadem & ratio eadem esto vobis, & peregrino qui peregrinatur apud vos.

17 Item allocutus est Jehova Moschen dicendo:

18 Alloquere filios Jisraëlis & edicito eis, cùm perveneritis in terram illam, quò ego sum adducturus vos:

19 Tum esto comedentibus vobis de pane illius terræ, ut offeratis oblationem Jehovæ.

20 [d] Primitias cujusque massæ vestræ placentam offerte *in* oblationem: "sicut oblationem [e] ex area, sic offerte illam.

21 Ex primitiis cujusq; massæ vestræ date oblationem Jehovæ, per generationes vestras.

22 Cùm autem erabitis non facientes "omnia mandata ista, quæ elocutus est Jehova Moschi,

23 Omnia *inquam* quæ præcepit vobis Jehova [f] per Moschen, " ex quo die præcepit *illa* Jehova & deinceps per generationes vestras:

24 Tum esto, si [g] non animadvertente ipso cœtu commissum est *illud* per errorem, ut parent totus ille cœtus juvencum subrumum unum in holocaustum, in odorem gratum Jehovæ, & munus libamenque ejus pro ratione ejus: præthereà hircum e capris unum in peccatum.

25 Et expiationem facito sacerdos pro quoque cœtu filiorum Jisraëlis ut condonetur eis: quia error est, & ipsi oblationem suam igne absumendum Jehovæ, peccatumque suum adduxerunt coram Jehova pro errore suo:

26 Hoc condonabitur cuique cœtui filiorum Jisraëlis, & peregrino qui peregrinatur inter eos, quia toti illi populo accidit per errorem.

27 Quòd si anima una peccaverit per errorem, ea offerto capram [h] anniculam in peccatum.

28 Et expiationem facito sacerdos pro anima quę erravit peccato per errorem, coram Jehova, expiando pro ea sic condonabitur ei:

29 Indigenæ ex filiis Jisraëlis, & peregrino qui peregrinatur inter eos: lex eadem esto vobis, committenti *peccatum* per errorem.

30 Anima verò illa quæ commiserit " elata manu, sive ex indigenis sive ex peregrinis, Jehovam afficit probro: omnino excinditor anima illa e medio populi sui.

c Heb. *qui est in medio vestri: periphrasis inquilini.*

15 *Ut vos*] id est, eodem loco apud me quo vos habebitur, qui genere estis Jisraëlitæ: de peregrino autem loquitur qui Dei doctrinam amplexus est.

d Heb. *principium massarum vestrarum: sic ver.* 21.

20 *Sicut oblationē*] id est, pro quantitate massæ tuæ, ut fit in segetibus, Levit. 2.

e Heb. *area: de qua Levi.* 2. 14.

22 *Omnia mandata ista*] ad externum Dei cultum pertinentia, de quibus hoc cap. loquitur: nam hac ratione lex hæc distinguitur ab ea quæ habetur Levit. 4. de errore totius cœtus Jisraëlitarum.

f Heb. *per manum Moschis.*

23 *Ex quo*] inde ab hoc tempore quo legem hanc fero.

g Heb. *longè ab oculis cœtus.*

h Heb. *filiam anni sui.*

30 *Elata manu*] id est, protervè neque Deum neque homines metuens aut curans, non clàm aut recondita manu, sed apertè exertaq; manu contravenerit.

31 Quia verbum Jehovæ sprevit, & mandatum ejus irritum fecit, [i] omnino excinditor anima illa, iniquitas ejus in ea *est*.

32 Cùm autem essent filii Jisraëlis in deserto illo, invenerunt quendam colligentem ligna in die sabbathi:

33 Quem adducentes *ii* qui invenerant illum colligentem ligna, ad Moschen & ad Aharonem & ad totum cœtum:

34 Posuerunt eum in custodia, quia non fuerat declaratum quid faciendum esset eo.

35 Edixit autem Jehova Moschi, [k] omnino morte afficitor vir ille, obruito eum lapidibus totus cœtus extra castra.

36 Educentes itaque totus cœtus illum extra castra, obruerunt illum lapidibus ita ut moreretur, quemadmodum præceperat Jehova Moschi.

37 Item allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

38 Alloquere filios Jisraëlis & edicito eis, ut faciant sibi " peniculamentum in oris vestimentorum suorum per generationes suas, & adhibeant peniculamento ipsius oræ filum hyacinthinum.

39 Hoc esto vobis peniculamentum, ut videntes illud recordemini omnium mandatorum Jehovæ & faciatis ea, ac [l] non attentâ observatione sequamini animum vestrum & oculos vestros quæ vos sequentes scortamini.

40 Ut *inquam* recordemini & faciatis omnia mandata mea, & sitis sancti Deo vestro.

41 " Ego Jehova Deus vester, qui eduxi vos e terra Ægypti ut sim vobis in Deum, sum Jehova Deus vester.

Caput XVI.

Korach Levita sacerdotii ambitu seditionē movens contra Moschen & Aharonem, divinitus cum suis conjuratus & omnibus eorum facultatibus partim igne partim hiatu terræ intercidentibus perit.

1 Assumpsit autem *homines* Korach filius Jitzharis filii Kohathi filii Levi, similiter Dathan & Abiram filii Eliabi, & On filius Pelethi filii Reubenis:

2 Ut insurgentes sisterent se coram Mosche, *Korach* & homines ex filiis Jisraëlis ducenti quinquaginta, principes cœtus, " convocati e cœtu, homines [a] celebres.

3 Et congregantes se adversus Moschen & adversus Aharonem dixerunt ad eos, plus satis *arrogatis* vobis, nam totus hic cœtus, hi omnes sunt sancti, & inter eos *est* Jehova: quare ergo effertis vos super congregationem Jehovæ?

4 Quo audito Mosche, procidit in faciem suam.

5 Deinde allocutus est Korachum & totum cœtum ejus dicendo: manè cùm illuxerit, planè notum faciet Jehova eum qui ipsius *est*, & " qui sanctus *est*, & quem admovit ad se: nam eum quem elegerit, admovebit ad se.

6 Hoc facite, sumite vobis thuribula, Korach cum toto cœtu suo:

7 Inditoque eis igne imponite eis thus coram Jehova cras, eritque is quem elegerit Jehova,

i Heb. *excindendo excinditor.*

k Heb. *moriendo morte afficitor.*

38 *Peniculamentum*] sic vocant Ennius & Lucilius genus segmenti carminati quasi in penicillos sectis filis abiens, quod vulgus frangiā nominat, Germani *franzen*: & ita ab Onkelo & Hhebræorum doctissimis accipitur.

l Heb. *non explorètis post cor vestrum & post oculos vestros, post quæ scortamini.*

41 *Ego Jehova*] q. d. etiamsi patres vestros a promissa terra exclusi, non tamen ideò sum vobis infensus, sed Deus vester maneo.

2 *Convocati e*] vide supra in 1. 16.

a Heb. *nominis, ut Gen.* 6. 4.

5 *Qui sanctus est*] qui sanctificatus est ut sacerdotio fungatur mihi, quod declarant proximè sequentia verba.

va, ille ipse sanctus: plus satis *arrogatis* vobis filii Levi:

8 Cùm dixisset Mosche ad Korachum, audite nunc filii Levi.

9 "An parva res *est* præ vobis, quòd separavit Deus Jisraëlis vos a cœtu Jisraëlis admovendo vos ad se, ut exerceatis ministerium tabernaculi Jehovæ, stantes coram hoc cœtu "pro ministerio eorum?

10 Admovit enim te & omnes fratres tuos filios Levi tecum: & quæratis etiam sacerdotium?

11 Idcircò tu & totus cœtus tuus *ii estis* qui congregatis vos adversus Jehovam: Aharon verò quid *est* ut murmuretis contra eum?

12 Mittente autem Mosche vocatum Dathanem & Abiramum filios Eliabi, dixerunt, non ascendemus:

13 An parum est quòd fecisti ut ascenderemus e terra affluente lacte & melle, ad morte afficiendum nos in isto deserto, quòd [b] etiam continenter imperium tibi assumis in nos?

14 "Etiam non introduxisti nos in terram affluentem lacte & melle, nec dedisti nobis "possessionem agri aut vineæ: an "oculos istorum hominum fodies? non ascendemus.

15 Tùm accensus ira Mosche valdè, dixit ad Jehovam, "ne respicito ad munus eorum: ne asinum quidem unum ab eis usurpavi, neque malo affeci ullum ex eis.

16 Cùm ergo edixisset Mosche Koracho, tu & totus cœtus tuus estote coram Jehova, tu *inquam*, & illi cum Aharone cras:

17 Et accipientes quisque thuribulum suum, indito illis thure admovetote coram Jehova quisque thuribulum suum, ducenta quinquaginta thuribula, tu quoque & Aharon quisque thuribulum suum:

18 Acceperunt quisque thuribulum suum, & indito eis igne imposuerunt eis thus: stantibus ad portam tentorii cõventus tum Mosche tum Aharone.

19 Congregavitq; contra eos Korach totum cœtum suum ad portam tentorii conventus, ubi apparuit gloria Jehovæ toti cœtui.

20 Et allocutus est Jehova Moschen & Aharonem, dicendo:

21 Separate vos e medio cœtus hujus, ut consumam eos [c] momento.

22 Qui procidentes in faciem suam dixerunt, *Deus* fortis Deus spirituum, *Deus* omnis carnis: hic vir unus peccaverit, & contra totum hunc cœtum effervesces?

23 Iterum allocutus est Jehova Moschen, dicendo,

24 Alloquere cœtum dicendo, recedite a circuitu tabernaculi Korachi, Dathanis & Abirami.

25 Surgens itaque Mosche ivit Dathanem & Abiramum versus, [d] sequentibus eum senioribus Jisraëlis:

26 Et allocutus est cœtum, dicendo, recedite nunc a tentoriis istorum improborum hominum, & ne attingite quicquam quod illorum sit: ne consumamini in omnibus [e] pœnis eorum.

27 Itaq; recesserunt a tabernaculo Korachi, Dathanis, & Abirami circumquaq;, Dathan verò & Abiram [f] egressi stabant quisque in ostio tentorii sui cum uxoribus suis, filiisque suis, & parvulis suis.

28 Quibus dixit Mosche, hac *re* cognoscetis Jehovam misisse me ad faciendum omnia opera ista, non autem [g] ex me *venisse ad faciendum ea*.

29 Si ut moriuntur omnes reliqui homines morientur isti, & [h] animadversione omnium reliquorum hominum animadvertetur in eos: ne Jehova miserit me.

30 Sin autem [i] aliquid novi patrabit Jehova, & aperiens humus os suum absorbebit eos cum omnibus quæ eorum *sunt*, descendentque vivi in sepulchrum, tunc cognoscitote homines istos provocasse Jehovam.

31 Fuit ergo cùm absolveret eloqui omnia verba hæc, ut finderetur humus quę suberat illis,

32 Et aperiens terra os suum absorberet eos & domos eorũ, "omnes etiam homines qui *erant* Korachi, & omnes facultates ejus.

33 Ita descenderunt illi cum omnibus quæ ipsorum *erant*, vivi in sepulchrum: & operiente eos terra perierunt e medio congregationis.

34 Omnes verò Jisraëlitæ qui *erant* circa illos, fugerunt ad vocem illorum: dicebant enim, fugiamus, ne absorbeat nos terra.

35 Præterea ignis egressus est a Jehova, & absumpsit ducentos quinquaginta illos viros, qui admoverant thus.

9 *An parva res*] an minoris facitis quàm ut conveniat vobis?

Pro ministerio] quo ipsis fuerat ministrãdum Deo: vide suprà 3.7.

b Heb. *facis te principem super nos etiam te principem faciendo.*

14 *Etiam non introduxisti*] cùm ad ejus fines pervenissemus, fecisti ut retrocederemus, suprà 14.

Possessionem] cujus causâ nos tibi devinctos teneas.

Oculos] an nobiscũ tanquam cum cæcis te actũrũ arbitraris, ut tuas fraudes non videamus?

15 *Ne respicito*] ne acceptum sit tibi, ut Gen.4.4.

c Heb. *quasi momento, id est, tempore admodum exiguo.*

d Heb. *& ibant post eum.*

e Heb. *peccatis, noëma consequentis pro antecedente.*

f Heb. *egressi stantes: hypallage.*

g Heb. *ex corde meo.*

h Heb. *visitatione omnium hominum visitabitur super eos.*

i Heb. *creationem creaverit.*

32 *Omnes etiã homines*] exceptis filiis ejus, ut habetur infrà 26.11.

Caput XVII.

Deus seditiosorum thuribula ad tegendum altare adhiberi jubet in monimentum Jisraëlitis: Populo toto ex superiore clade in Deum murmurante, plaga a Deo immissa per Aharonem cohibetur, & novo miraculo florentis virgæ vocatio Aharonis cõfirmatur: ita murmurandi causâ præcisâ, populus perculsus remedium quærit.

1 TUM allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

2 Edicito Elhhazari filio Aharonis sacerdotis, ut tollat thuribula ista e medio incendii, ignem verò eorum disperge "illuc, (sancta enim sunt)

3 Thuribula istorum qui peccatores *fuerunt* "in animas suas, e quibus faciunto [a] ductiles laminas obducendas altari, nam admoverunt illa coram Jehova, ideò sancta sunt: & sunto in signum Jisraëlitis.

4 Assumpsit itaque Elhhazar sacerdos thuribula illa ærea quæ admoverant ii qui fuerunt exusti, "diduxeruntque ea [b] obducenda altari.

5 (In monimentum filiis Jisraëlis, ne accedat quisquam extraneus qui ex semine Aharonis non *est*, ad adolendum suffitum coram Jehova: ut non sit sicut Korach, & sicut cœtus ejus) quemadmodum edixerat Jehova ipsi per Moschen.

6 Sed murmurarunt totus cœtus filiorum Jisraëlis postridie contra Moschen & contra Aharonem, dicendo: vos morte affecistis populum Jehovæ.

7 Fuitque congregato cœtu contra Moschen & contra Aharonem, ac respicientibus ad tentorium

2 *Illuc*] procul a sanctuario, quò res immunda abjiciebatur extra castra.

3 *In animas*] qui sibi ipsis causa exitii peccatis suis fuerunt.

a Heb. *ductiones laminarum, obductionem pro altari.*

4 *Diduxerunt*] bractearii.

b Heb. *obductionem pro altari, ut ver.*

tentorium conventus, ut ecce operiret illud nubes ipsa: apparebat enim gloria Jehovæ.

8 Venit ergo Mosche & Aharon ante tentorium conventus.

9 Et allocutus est Jehova Moschen, dicendo,

10 [c] Recedite e medio hujus cœtus, ut absumam eos [d] momento: "qui prociderunt in faciem suam.

11 Edixitque Mosche Aharoni, accipe thuribulum, inditoque ei igne ex altari & imposito thure, citò propera ad cœtum, & expiationem facito pro eis: exivit enim fervens ira a facie Jehovæ, iam incepit ipsa plaga.

12 Quo accepto Aharon, quemadmodum edixerat Mosche, cùm accurreret in medium cœtus (ecce autem inceperat plaga illa in populo) indito thure expiationem fecit pro populo.

13 "Cumque staret inter mortuos & inter vivos, cohibita est plaga illa.

14 Fuerunt autem qui mortui sunt ista plaga quater decies mille septingenti, præter mortuos ob negotium Korachi.

15 Deinde reverso Aharone ad Moschen versus portam tentorii conventus, cùm plaga jam cohibita esset:

16 Allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

17 Alloquere filios Jisraëlis, & accipe ab eis [e] singulas virgas pro paterna familia, ab omnibus ducibus eorum secundum paternam familiam suam duodecim virgas, cujusque nomen inscribito virgæ ejus.

18 Nomen verò Aharonis inscribito virgæ Levi: "nam virga una *est* in quemque [f] primarium familiæ paternæ suæ.

19 Et relinquito illas in tentorio conventus, coram " testimonio ubi convenire soleo vos.

20 Eritque ut ejus quem elegero, virga floreat: sic sedando *avertam* a me murmura filiorum Jisraëlis, quibus murmurant contra vos.

21 Quæ cùm elocutus esset Mosche filiis Jisraëlis, dederunt ei omnes duces eorum [g] virgas singulas in duces singulos domus paternæ suæ, duodecim virgas: *eratq́* virga Aharonis inter virgas illorum.

22 Reliquit autem Mosche virgas illas coram Jehova, in tentorio testimonii.

23 Et fuit postridie, ingresso Mosche in tentorium testimonii, ut ecce floruisset virga Aharonis pro familia Levi, producens enim germen emiserat florem, & educabat amygdala.

24 Protulitque Mosche omnes virgas illas a conspectu Jehovæ ad omnes filios Jisraëlis, quas cùm aspexissent, receperunt quisque virgam suam.

25 Edixit autem Jehova Moschi, refer virgam Aharonis ante testimonium, [h] observandam in signum contra deditos rebellioni: ut [i] auferas a me murmura eorum, ac nō moriantur.

26 Quod fecit Mosche, quemadmodum præceperat ipsi Jehova, sic fecit.

27 Tunc allocuti sunt filii Jisraëlis Moschen, dicendo, "en expiramus, perimus, omnes perimus.

c Heb. *efferte vos.*
d Heb. *quasi momento, ut suprà 15. 21.*
10 *Qui prociderunt*] orantes & deprecantes supplicium a populo.
13 *Cumq́ staret*] ut plagæ ulterius serpenti sese objiceret.
e Heb. *virgam virgam.*
18 *Nam virga*] q. d. etiamsi tribum Levi in duas partes distinxi, sacerdotum & Levitarum, in hac tamen ut in reliquis virgam unam esse volo, & Aharonem totius generis principem.
f Heb. *caput.*
19 *Testimonio*] arca testimonii, in loco sacratiore ubi arca est.
g Heb. *virgam in ducem unum, virgam in ducem unum.*
h Heb. *ad observationem in signum filiis rebellionis.*
i Heb. *absumas.*
27 *En*] sensus est, superiora exempla evincunt Deum nobis infensum esse: cuperemus autem ad ejus tabernaculū, ut cum eo reconciliemur, accedere: atqui mors proposita est propius accedentibus: quid igitur faciendum ut desinamus interire?

28 Quicunque [k] propè accedit ad tabernaculum Jehovæ, moriturus est: nunquid conficiemur expirando?

Caput XVIII.

Deus Aharonem & filios officii sui admonet, Levitas verò eis in ministerio sacro subjicit, certa illis ministeria designans: utrisq́ prospicit de alimentis a populo subministrandis ex oblationibus & decimis.

1 "Quapropter dixit Jehova ad Aharonem, tu & filii tui & "familia patris tui tecum " portabitis iniquitatem sanctuarii: nam tu & filii tui tecum portabitis iniquitatem sacerdotii vestri,

2 Atque etiam fratres tuos tribum Levi tribum paternam tuam admovebis tecum, ut adjuncti tibi ministrent tibi (tu autem & filii tui tecum ministrabitis " ante tentorium testimonii)

3 Et ut " observent observationem tui & observationem totius tentorii: sed ad vasa sanctuarii & ad altare ne accedunto, ut non moriantur tum ipsi " tum vos.

4 Adjunguntor verò tibi & observanto observationem tentorii conventus in toto ministerio tentorii: & nullus " extraneus accedito vobiscum.

5 Vos autem observabitis observationem sanctuarii & observationem altaris: sic non erit deinceps fervens ira contra filios Jisraëlis.

6 Etenim ego, ecce, desumpsi fratres vestros Levitas e medio filiorum Jisraëlis: vobis dono dantur pro Jehova, ad ministrandum ministerium tentorii conventus.

7 Tu ergo & filii tui tecum observate sacerdotium vestrum in omni negotio altaris quod *erit* intra ipsū velū ut ministretis: [a] dativo ministerio dono sacerdotium vestrum, ideo extraneus qui propè accesserit, morte plectetur.

8 Præterea dixit Jehova ad Aharonem, ecce insuper ego do tibi ad observationem oblationes meas: ex omnibus rebus sanctis filiorum Jisraëlis tibi do eas propter " unctionem, & filiis tuis in statutum perpetuum.

9 Hoc esto tuum, e rebus sanctis sanctarum *servatis* " ab igne: omnis oblatio eorum ex omni " munere eorum, & ex omni peccato eorum, & ex omni reatu eorum quæ restituent mihi, res sancta sanctarum tua esto & filiorum tuorum.

10 [b] In sanctiore loco comedito illud: omnis mas comedet illud, res sancta esto tibi.

11 Hoc quoque tuum *esto*, elatio doni eorum cum omnibus [c] *donis* filiorum Jisraëlis quæ agitantur, tibi do illa & filiis tuis filiabusq́; tuis tecum statuto perpetuo: quisquis mundus *erit* in familia tua, comedet illud.

12 Quodvis [d] opimum oleum & quodvis opimum musti ac frumenti, primitias eorum quas dederint Jehovæ, do tibi.

13 Primitiæ omnium quæ fuerint in terra illorum, quas attulerint Jehovæ, sunto tuæ: quisquis mundus *erit* in familia tua, comedet ex eis.

k Heb. *accedit accedit.*
1 *Quapropter*] quia Deus Jisraëlitas metu quo premebantur suprà 17. 27. voluit liberare, ideò sui adeundi rationem docet, & per quos quibusque administris reconciliatio facienda.
Familia patris] tribus Levi ex sacerdotibus & Levitis constans.
Portabitis iniq.] dabitis pœnas, si quid in ministerium sacrum committetis.
2 *Ante tentoriū*] procurabitis quicquid ad ministerium sacrum pertinet, ab altari usque ad intimam partem sanctuarii ubi est arca.
3 *Observent obs.*] præsto sint ad omnia mandata tua.
Tum vos] si hoc illis permittetis.
4 *Extraneus*] a genere Levitico, ut ver. 7.
a Heb. *ministerio doni: sic dativos tutores & curatores jurecons. vocent.*
8 *Unctionem*] sacerdotium, quod unctione in te & filios tuos collatum est: Synecdoche signi & rei significatæ.
9 *Ab igne*] id est, quæ neque holocausta sunt, neque destinata ut igne comburantur Deo.
Munere] oblationum genera recenset de quibus Levit. 2. & 4. sequentibus.
b Heb. *in sancto sanctorum: hoc est non in intima tabernaculi parte (ut ferè accipitur) quæ summo tantum sacerdoti & semel quotannis patebat, sed ad portam tentorii, quæ non respectu tabernaculi, sed atrii sanctior dicitur, ut ostenditur Levit 6. 9. & 29. & 8. 31.*
c Heb. *agitationibus fil.*
d Heb. *adipem olei: sic ver. 29. & 30. & 32.*

14 Omne[d] devotum in Jisraële, tuum est.

15 Quicquid aperit vulvam ex omni carne quam oblaturi sunt Jehovæ tam ex homine quam ex jumentis tuum esto: sed[e] omnino redimi jubeto primogenitum hominis, primogenitum quoque jumenti immundi redimi jubeto:

16 [f]Redimendos autem illorum a nato uno mense redimi jubeto secundum æstimationem tuam, argenti quinque siclis prout est siclus sanctuarii: viginti obolorum est:

17 Primogenitum verò bovis, aut primogenitum ovis, aut primogenitum capræ ne finito redimi, res sancta sunt: sanguinem eorum spargito super altare, & adipem illorum adoleto, *ut sit* igne absumptus in odorem gratum Jehovæ.

18 Et caro eorum tua esto,[*] sicut pectus agitationis, & sicut armus dexter, tua esto.

19 Omnes oblationes rerum sanctarum quas offerent filii Jisraëlis Jehovæ, do tibi & filiis tuis ac filiabus tuis tecum in statutum [g] perpetuum:[*] fœdus salis, perpetuum est coram Jehova pro te & pro semine tuo tecum.

20 Edixit enim Jehova Aharoni, in terra illorum ne habeto possessionem, & pars ne esto tibi inter eos: ego *sum* pars tua & possessio tua [h] inter filios Jisraëlis.

21 Filiis autem Levi ecce do omnes decimas ex Jisraële in possessionem, pro ministerio ipsorum quo ipsi ministrant, ministerio tentorii conventus:

22 Ut non accedant deinceps filii Jisraëlis ad tentorium conventus, portantes peccatum ad moriendum,

23 Sed ministrent Levitæ ipsi ministerium tentorii conventus, & ipsi ferant iniquitatem suam: statutum perpetuum per generationes vestras *esto*, ut inter filios Jisraëlis non possideant possessionem.

24 Nam decimas filiorum Jisraëlis quas afferent Jehovæ in oblationem, do Levitis in possessionem: idcirco edico de illis, inter filios Jisraëlis ne possidento possessionem.

25 Allocutus quoque est Jehova Moschen, dicendo:

26 Levitas alloquere & edicito eis, cùm acceperitis a filiis Jisraëlis decimas quas do vobis ab illis pro possessione vestra: tunc offerte ex eis oblationem Jehovæ, decimas ex illis decimis,

27 (Ut[*] imputetur vobis oblatio vestra)[*] sicut frumentum ex area, & sicut [i] maturum liquorem ex torcularis lacu.

28 Sic offerte vos quoque oblationem Jehovæ de omnibus decimis vestris quas acceperitis a filiis Jisraëlis: & date [k] ex illis singulis oblationem Jehovæ, Aharoni sacerdoti.

29 Ex[l] singulis quæ dabuntur vobis offerte omnem oblationem Jehovæ, ex singulorum opimo, ex eo *offerte* sacram partem ejus.

30 Dicito etiam ad eos, cùm offeretis ex eo opimum ejus, tum imputabitur Levitis tanquam proventus ex area, & tanquam proventus e lacu torcularis.

31 Tum comedetis ipsas *decimas* in quovis loco vos & familiæ vestræ: nam merces est vobis pro ministerio vestro in tentorio côventus.

32 Sic non portabitis illarum nomine peccatum, offerentes ex eis opimum earum, & res sacras filiorum Jisraëlis non profanabitis, neque moriemini.

14 *Devotum*] vide Levit.27.28.

e Heb. *redimendo redimito.*

f Heb. *redemptos ut suprà 3.46.*

18 *Sicut pectus*] Levit.7.21.& 22.

g Heb. *seculi.*

19 *Fœdus salis*] id est, ab omni corruptione tutum, perpetuum: metaphora.

h Heb. *in medio: sic deinceps.*

27 *Imputetur*] id est, accepta feratur vobis, non illis a quibus decimas accepe-ritis.

Sicut frumentum] id est, antequam illis utamini, sicut alii tenentur offerre decimas frumenti & aliorum proventuum, antequam illis utantur.

i Heb. *plenitudinem, ut Exod.22.29.*

k Heb. *ex eo.*

l Heb. *omnibus donis vestris.*

Caput XIX.

Deus rationem præscribit conficiendæ aquæ ab immunditia purgantis.

1 ITEM allocutus est Jehova Moschen & Aharonem, dicendo,

2 Hoc *est* statutum legale quod præcepit Jehova dicendo, edicito filiis Jisraëlis, ut accipientes *adducant* ad te junicem rufam: integram, in qua non *sit* vitium, [a] cui jugum nondum impositum sit.

3 Et dabitis eam Elhhazari sacerdoti, qui jubebit eam educi extra castra, ut juguler eam *quis* coram ipso.

4 Tum accipiens Elhhazar de sanguine ejus digito suo, aspergito versus anteriorem partem tentorii conventus de sanguine ejus [b] septies.

5 Et [c] jubeto comburi junicem illam ante oculos suos, pellem ejus & carnem ejus & sanguinem ejus cum fimo ejus jubeto comburi.

6 Assumensq; sacerdos lignum cedrinum & muscum & dibaphum coccineum, projicito ea [d] intra rogum illius junicis.

7 Deinde lotis vestimentis suis sacerdos abluito carnem suam aqua, postmodum veniet in castra, & immundus erit sacerdos usq; ad vesperam.

8 Similiter qui combusserit eam, lavato vestimenta sua aqua, & abluito carnem suam aqua: & immundus erit usque ad vesperam.

9 Tum colligito quispiam mundus cinerem istius junicis, & relinquito extra castra in loco mundo, ut cœtui filiorum Jisraëlis [e] asservetur in [*] aquam separationis, *aqua* peccati est.

10 Deinde lavato qui collegit cinerem illius junicis vestimenta sua, & immundus esto usque ad vesperam: hoc esto filiis Jisraëlis & peregrino peregrinanti inter eos in statutum perpetuum.

11 Qui tetigerit mortuum, quodcunque cadaver hominis, is *esto* immundus septem dies.

12 Et purgato se *aqua* illa die tertio & die septimo, mundus erit: quòd si non purgabit se die tertio & die septimo, non erit mundus.

13 Quisquis tacto mortuo, cadavere hominis qui mortuus est, non purgaverit se, tabernaculum Jehovæ polluit, ideo excinditor anima illa e Jisraële: quia aqua separationis non fuerit aspersa super eum, immundus esto, deinceps immunditia ejus in eo *est*.

14 Hæc *esto* lex cùm homo mortuus fuerit in tentorio: quisquis accedit ad tentorium ipsum, & quisquis *est* in ipso tentorio, immundus esto septem dies.

15 Etiam

a Heb. *super quam non ascenderit jugum, id est, injugem, ut olim in sacrificiis dicebant.*

b Heb. *septem vicibus.*

c Heb. *comburito, nempe per alium, ut ostenditur infrà vers.*

d Heb. *in medium combustionis.*

e Heb. *sit in observationem.*

9 *Aquam separationis*] adhibendam iis qui propter immunditiam fuerant separati, ut ea purgati rursus in cœtum reciperentur: eadem ratione aqua peccati nominatur: sic deinceps.

15 Etiam omne vas apertum *super quo non fuerit pannus circumtortus, immundum est.

15 *Super quo non*] quod aut indito panno contorto, aut circumvoluto ori ejus non fuerit obthuratum.

16 Et quicunque tetigerit in superficie agri confossum gladio, aut * mortuum, aut os hominis, aut sepulchrum, immundus esto septem dies.

16 *Mortuum*] non violenta morte.

17 Accipiunto itaque pro illo immundo de pulvere istius exustæ *juniciæ* peccati, cui imponito aquam vivam in vase:

18 Et acceptum muscum intingens aqua illa vir mundus, aspergito eo tentorium illud & omnia illa vasa, & animas quæ ibi fuerint: similiter eum qui tetigerit aliquod os, aut confossum, aut mortuum aut sepulchrum ullum:

19 Aspergito inquam mundus ille immundum istum die tertio & die septimo: cumque purgaverit eum die septimo, lotis vestimentis suis abluito se aqua: sic mundus erit vespere.

20 Quisquis autem immundus fuerit & non purgaverit se, omnino excinditor anima illa e medio hujus congregationis: nam sanctuarium Jehovæ polluit, aqua separationis non fuit inspersa illi, immundus est.

21 Hoc esto illis in statutum perpetuum: tum qui spargit aquam separationis lavato vestimenta sua, tum qui tangit aquam separationis, immundus erit usque ad vesperam.

22 Et quicquid tetigerit is qui immundus *est*, immundum esto: & anima quæ tetigerit *illud* immunda esto usque ad vesperam.

Caput XX.

Populus aquarum penuriâ in duces suos insurgit, quibus cùm mandasset Deus ut eo præsente petram alloquentes aquam ex ea elicerent, ex diffidentia non planè mandatum ejus exequuntur, ideóq; a promissa terra excluduntur: per Edomæos transitus petitur: eo denegato ad montem Horem divertitur, ubi Aharon moritur, & Elhhazar ei in summo sacerdotio succedit.

1 PERVENIENTIBUS autem filiis Jisraëlis, toto cœtu illorum in desertum Tzinis * mense primo, consedit populus *Kadeschi: ubi mortua est Mirjam, & sepulta ibi.

1 *Mense primo*] anni quadragesimi ab exitu ex Ægypto, ut ostenditur infra 33. 38. & Deut. 2. 14. *Kadeschi*] in deserto Tzinis ad fines Edomæorum, infra ver. 16.

2 Cumque non esset aqua illi cœtui, congregati sunt adversus Moschen & adversus Aharonem:

3 Et contendens populus cum Mosche, loquebantur dicendo, at utinam expirassemus, cùm expirarent fratres nostri coram Jehova.

4 Nam cur adduxistis congregationem Jehovæ in desertum istud? ut moriamur ibi nos & [a] jumenta nostra?

a Heb. *bruta nostra: sic infra ver 8. & 11.*

5 Et quare fecistis ut ascenderemus ex Ægypto? ad adducendum nos in locum malum istum? non *est* locus sementis, aut ficuum, aut vitium, aut malogranatorum, ac ne aqua *quidem* adest ad bibendum.

6 Veniens itaque Mosche & Aharon [b] metu illius congregationis ad portam tentorii conventus, prociderunt in faciem suam: & apparuit eis gloria Jehovæ.

b Heb. *a facie.*

7 Et allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

8 Accipe * virgam hanc, congregatoque isto cœtu tu & Aharon frater tuus alloquimini petram istam ante oculos eorum, ut edat aquam suam: ita proferens eis aquam ex ista petra, dabis bibendum isti cœtui & jumentis eorum.

8 *Virgam hanc*] quam suprà 17. 25. ante testimonium jussit asservari in signum contra rebellioni deditos: ideò Mosche eam a conspectu Jehovæ accepisse dicitur infra ver. 9.

9 Cùm itaque accepisset Mosche virgam illam a conspectu Jehovæ, quemadmodum præceperit ei:

10 Congregaverunt Mosche & Aharon congregationem istam versus petram illam, * dixitque * eis, * audite nunc ô rebelles, * an ex petra hac proferremus vobis aquam?

10 *Dixitq;*] Mosche & Aharon, quod ex pœna utrique inflicta colligitur. *Eis*] contrà quàm jussi fuerant alloqui petram ante oculos illorum. *Audite*] impatientiæ voces. *An ex petra*] incredulitatis voces: quod enim certò fore Deus promiserat ver. 8. id isti in dubium vocant.

11 Deinde Mosche attollens manum suam percussit petram illam virga sua * bis: tunc prodiit aqua multa, ut biberet cœtus ille & jumenta illorum.

11 *Bis*] inobsequens factum, nam a mandato discedunt, cùm petram alloqui jussi suprà ver. 8. eam percutiunt, & quidē iteratò, irato & impatiente perturbatoque animo.

12 Quamobrem dixit Jehova ad Moschen & ad Aharonem, quia non credidistis mihi, ut * sanctificaretis me ante oculos filiorum Jisraëlis, idcircò non introducetis congregationem istam in terram quam ego do eis.

12 *Sanctificaretis me*] certò confirmādo Jisraëlitas de eventu, & securè imperando petræ.

13 (Illa *est* aqua contentionis, ubi contenderunt filii Jisraëlis contra Jehovam) ita sanctificatus est * in illis.

13 *In illis*] in Mosche & Aharone: similem locutionem vide Levit. 10. 3.

14 TUM misit Mosche nuncios Kadescho ad Regem Edomæorum, *qui dicerent*, sic ait frater tuus Jisraël, tu nosti [c] omnes molestias quæ obvenerunt nobis:

c Heb. *omnem molestiam quæ invenit nos, ut Exod. 18. 8.*

15 Ut descenderunt patres nostri in Ægyptum, mansimusque in Ægypto temporibus multis, ac malo affecerunt nos Ægyptii sicut patres nostros.

16 Cumque clamavissemus ad Jehovam, ut exaudivit Jehova vocem nostram, misitque angelum qui eduxit nos ex Ægypto: & ecce jam sumus Kadeschi *in* civitate ad finem termini tui.

17 Transeamus quæsumus per terram tuam, non transibimus per agrum aut per vineam *ullius*, neque bibemus aquam ullius putei: viâ regiâ ibimus, non declinabimus ad dexteram aut sinistrâ usque dum transiverimus terminum tuum.

18 Cui respondit Edomæus, ne transito [d] per regionem meam, ut non prodeam * cum gladio obviam tibi.

d Heb. *per me: synecdoche, ut Deut. 2. 29*

18 *Cum gladio*] id est, armis: synecdoche.

19 Rursus dicentibus ad eum filiis Jisraëlis, tritâ viâ ascendamus, & si aquam tuam bibemus ego & pecora mea, simul dabo [e] pretium venditionis ejus: [f] nihil est *quod petimus*, tantùm pedibus meis transeam:

e Heb. *venditionem: metonymia.*

f Heb. *tantum nō est quicquam, pedibus meis transeam: hysterosis.*

20 Respondit, non transibis, prodiitque Edomæus obviam ei cum populo [g] numeroso & manu forti.

g Heb *gravi.*

21 Renuente itaque Edomæo permittere Jisraëli ut transiret per terminum suum, deflexit Jisraël ab eo.

22 Profecti enim Kadescho, venerunt filii Jisraëlis totus cœtus illorum in Horem montem.

23 ‖ Tum allocutus est Jehova Moschen & Aharonem in ipso monte Hore, juxta terminum terræ Edomæorum, dicendo,

‖ *Num.* 33. 38. & 39.

24 Aggregandus est Aharon ad populos suos, non enim ingredietur in terram quam do filiis Jisraëlis: eò quòd rebellastis contra

b præstitutum meum ad aquam contentionis.

25 Assume Aharonem & Elhhazarem filium ejus, quos jubeto ascendere in montem ipsum Horem.

26 Ubi exuito Aharonem vestibus suis, & induito eis Elhhazarem filium ejus: deinde Aharon aggregabitur & morietur ibi.

27 Fecit ergo Mosche quemadmodum præceperat Jehova, cùm ascendissent in montem Horem ante oculos totius cœtus:

28 Exuens enim Mosche Aharonem vestibus ipsius induit eis Elhhazarem filium ipsius,& mortuus est Aharon ibi in vertice mōtis: postea descendit Mosche cum Elhhazare de monte illo.

29 Cumque viderent totus ille cœtus expirasse Aharonem, fleverunt Aharonem triginta diebus tota domus Jisraëlis.

b Heb. *os*.

Caput XXI.

Jisraëlitæ in pugna adversus Regem Cenahhanæa damno primùm accepto, votum nuncupantes victoriam consequuntur: postea murmurando efficiunt ut serpentes in se mittantur, a quibus precibus Moschis & serpentis ærei intuitu liberantur: post certas profectiones aquis divinitus datis, grato cantico Deum celebrant: denique duobus Emoræis regibus expugnatis regna eorum obtinent.

1 Cùm autem audivisset Cenahhanæus Rex Hharadi inhabitans ¹Australem partem adventare Jisraëlitas via ipsa exploratorum, pugnavit contra Jisraëlem, & captivam fecit ex eo captivorum multitudinem.

2 Quapropter vovens Jisraël votum Jehovæ, dixit, cùm a omnino tradideris populum istum in manum meam, tunc² devotas efficiam civitates eorum.

3 Auscultans ergo Jehova voci Jisraëlis tradidit Cenahhanæum *illi* qui devotos effecit eos & civitates eorum: quamobrem vocavit nomen illius loci b Chormam.

4 Deinde profecti ex illo monte Hore viâ ad mare algosum, ut circumirent terram Edomæorum, cùm imminutus esset animus populi propter viam illam:

5 Dicebat populus contra Deum & contra Moschen, quare fecistis ut ascenderemus ex Ægypto, ad moriendū in hoc deserto? nam non adest panis, nec adest aqua, & animam nostram tædet hujus panis vilissimi.

6 Tum immisit Jehova in populum illum serpentes c presteres qui morderent populum: ita moriebatur populus multus ex Jisraële.

7 Veniens itaque populus ad Moschen dixerunt, peccavimus quòd locuti sumus contra Jehovam & contra te, ora Jehovam ut amoveat a nobis hos serpentes: oravitque Mosche pro populo.

8 Edixit verò Jehova Moschi, fac tibi presterem & impone eum perticæ, eritque ut quisquis morsus fuerit, cùm aspexerit eum d sanitatem recipiat.

9 Et faciens Mosche serpentem æneum imposuit eum cuidam perticæ: eratque cùm momordisset serpens aliquem, ut intuens in serpentem illum æneum sanitatem reciperet.

10 Cumque filii Jisraëlis ¹⁰profecti essent, castrametati sunt Obothis.

11 Deinde profecti Obothis, castrametati sunt ad ¹¹cumulos *montium* Hhabarimorum in illo deserto quod *est* ante conspectum Moabitarum ab ortu Solis.

12 ¹²Inde profecti, castrametati sunt in e valle Zeredis.

13 Inde profecti castrametati sunt ad vadum Arnonis, quod *est* in ipso deserto procedens a termino Emoræi: ¹³nam Arnon terminus Moabitarum inter Moabitas & inter Emoræos *est*.

14 Idcircò dici solet in recensione ¹⁴bellorū Jehovę, contra ¹⁴Vahebum turbine f *pugnavit*, & contra ¹⁴flumina, *nempe* Arnonem.

15 ¹⁵Decursus enim istorum fluminum qui divertit ad situm Hharæ, is nititur termino Moabitarum.

16 Et inde *profecti sunt* g ¹⁶Beerum: is *est* ille puteus de quo edixerat Jehova Moschi, congrega populum ut dem eis aquam.

17 (Tunc cecinit Jisraël canticum hoc, ¹⁷ascende putee, acclamate ei:

18 Putee, quem fodiunt principes, quem effodiunt ingenui e populo, cum Legislatore¹ scipionibus suis) a deserto verò Mattanam *sunt profecti*:

19 Et Mattana Nachalielem, & Nachaliele Bamothas:

20 Bamothis verò ad illam vallem quæ *est* in agro Moabitarum ad initium collium, & respicit versus ²⁰ipsam solitudinem.

21 Tum misit Jisraël nuncios ad Sichonem Regem Emoræorum, qui dicerent,

22 Transeam per terram tuam, non divertemus in *ullum* agrum aut vineam, neque bibemus aquā *ullius* putei: viâ regiâ ibimus usque dum transiverimus terminum tuum.

23 Non permisit autem Sichon Jisraëli transire per terminum suum, sed congregato Sichon toto populo suo procedens obviam Jisraëli in ipsum desertum, venit Jahhetzam ubi pugnavit contra Jisraëlem.

24 Percussit verò eum Jisraël acie gladii: & hæreditariò acquisivit terrā ejus ab Arnone Jabbokum usque, usq; ad Hhammonitas (²⁴nam munitus erat terminus Hhammonitarum)

25 Occupavit ergo Jisraël omnes civitates illas: ideò habitat Jisraël in omnibus civitatibus Emoræi, Cheschbone & in omnibus h oppidis ejus.

26 Cheschbon enim civitas erat Sichonis Regis Emoræi, qui pugnans contra ²⁶Regem Moabitarum ²⁶priorem ademerat totam regionem ejus e manu ejus Arnonem usq;.

27 ²⁷Idcirco dicere solent qui proverbiis utuntur, adite Cheschbonem, ædificetur & firmetur civitas Sichonis.

28 ²⁸Cùm ignis egressus est Cheschbone, flam-

1 *Australem partem*]Cenahhanææ, qua missi fuerant exploratores suprà 13. 18.

a Heb. *tradendo tradideris*.

2 *Devotas efficiam*] non reservabo ad usus nostros, sed tibi consecratas perdam.

b *id est, devotionē sive anathema*.

c Heb. *adurentes*.

d Heb. *vivat: sic per sequent*.

10 *Profecti*]... bus stationibus ... mone & Funone ... sia. 33. 41. & 42.

11 *Cumulos*]... mos colliculos ... incipiunt Hhab... mi montes.

12 *Inde prof*... his novem vers... non stationes Jis... litarum, sed loca compendio enum... rantur per quę tr... verunt antequam Mosche legatos ad Emoræum mitte...

e *vel torrentis*.

13 *Nam Arn*... fuerat quidem ... ditionis Moabita... sed Sichon Emoræ... us bello ipsum ... ulteriore agro ... gerat, itaque Jisraë... tæ nihil quod ... Moabitarum esse... occuparunt.

14 *Bellorum Jehovæ*] quæ Jehovæ providentia & d... contra Moabitas ab Emoræo gesta sunt, ut Moabitæ ca... stigarentur, Sichon elatus Jisraëlitas au... dacius in bellum provocaret, & Jisra... ëlitis hæreditas pa... raretur: vide Judic. 11.

Vahebum]Regem a Sichone devictum de quo infra ver. 26.

f *Eclipsis conjuncti: ut Hhebræis ... are est conjugata ... na ex verbis, & ... ex nominibus intellig...*

Flumina]Arnonem qui in diversos ... ac fluenta dividitur.

15 *Decursus* ... id est, hoc bello factum est, ut Moabitarum ditio eo rivo terminaretur qui vergit ad Hharam: Nam Sichon sibi ulteriores rivos vendicavit.

g *id est, in puteum*.

16 *Beerum*]... cto Arnone: unde ... ctum est ut aquarum penuria laborantibus Deus puteo ... succurreret.

17 *Ascende pu*... canticum est, per prosopopœiam & hypotyposin fa... primum enim ce... starum more seip... sos ad opus urget clamore, deinde ... ras velut oculis ... jicit, nimirum principes & ingenuos ... Mosche scipionibus fodientes.

20 *Ipsam solitudinem*]Kademothas, unde nuncios ad Emoræum misit, Deut. ... 25. 24 *Nam munitus*] proinde non poterat, sicut Moabitarum terminus a Sichone occupari. h Heb. *filiabus: sic deinceps*. 26 *Regem Moab.*]Vabebum ... quo suprà ver. 14. *Priorem*]aut Balaki respectu de quo infrà 22. aut suus, ... ex variis Moabitarum regibus hic erat illi proximus. 27 *Idcircò dicere*] Confirmatio a communi dicto ejus temporis. 28 *Cùm ignis*]altera confirmatio, cujus sensus est: Sichon post occupatam Cheschbonem copiis inde ductis in vicinos Moabitas, tanquam igne consumpsit eos.

ma ex civitate Sichonis, absumpsit *Haram Moabitarum, incolas *excelsorum Arnonis.

29 Væ tibi Moab, periisti popule *Cemoschi: *tradidit filios ejus qui evadebant & filias ejus in captivitatem Regi Emoræo Sichoni.

30 Sed jaculati sumus in eos, pereunte Cheschbone, Dibonem usq; & desolavimus Nophachum usque, *desolatione* [i] pertingente Medebam usque.

31 Itaque habitavit Jisraël in terra Emoræi.

32 Deinde misit Mosche ad explorandum Jahhzerem, quam ceperunt *cum* oppidis ejus: sic expulit Emoræum qui erat illic.

33 Postea conversi cùm ascenderent via *ad* Baschanem, processit Hhog Rex Baschanis obviam eis, ipse cum toto populo suo in prælium Edrehhin.

34 Edixit autem Jehova Moschi, ne timeto eum, nam in manum tuam trado eum totumque populum ejus ac regionem ejus: sed facito ei quemadmodum fecisti Sichoni Regi Emoræorum qui habitabat Cheschbone.

35 Percusserunt itaq; eum filiosq; ejus & totum populum ejus, adeò ut non relinquerent ei superstitem: sic hæreditariò consecuti sunt terram ejus.

Haram] nomen [urbis?] ... gri Moabitarum, ut ... eut. 2. 8.
Excelsorum] locorum munitorum, de... inatorumq; idololatriæ.
29 *Cemoschi*] ... oli Moabitarum, ... Reg. 11. 7. & alibi.
Tradidit] id est, ... vit abduci, ne... potuit defendere.
i Heb. *quæ est usque Med.*

Caput XXII.

Bilhham a Moabitis accersitus ut Jisraëli maledicat, primùm recusat de voluntate Dei admonitus, iterum vocatus, veniam abeundi extorquet: quare offensus Deus in via per Angelum eum objurgat, & quid fieri ab ipso velit disertè repetit.

1 POSTEA profecti sunt filii Jisraëlis, & castra posuerunt in campestribus Moabitarum procul a vado Jerichuntino Jardenis.

2 Quod videns Balak filius Tzipporis, cum omnibus quæ fecerat Jisraël Emoræo ipsi:

3 Timuit Moabita [a] a præsentia istius populi valde, eò quòd multus esset, tæduitq; Moabitam ob præsentiam filiorum Jisraëlis.

4 Quapropter dixit Moabita ad *seniores Midjanis, nunc delingerent hæc congregatio omnia quæ circum nos *sunt*, sicut delingit bos viridem herbam agri: erat autem Balak filius Tzipporis Rex Moabitarum tempore illo.

5 Et misit nuncios ad Bilhhamum filium Behhoris *Petoram, quæ *est* imposita ipsi *flumini, in regionem [b] *popularium ejus, accersitum eum: dicendo, ecce populus egressus ex Ægypto, ecce *operit aspectum hujus terræ, & ipse considet e-regione mei.

6 Nunc itaque veni quæso, *maledic meâ causâ populo huic, quia robustior est me, fortasse prævalebo, percutiemus eum aut expellam eum ex hac terra: novi enim benedictum fore eum cui benedixeris, & cui maledixeris fore maledictum.

7 Iverunt ergo seniores Moabitarum & seniores Midjanitarum [c] cum divinationum honorariis in manibus suis: cumque pervenissent ad Bilhhamum, retulerunt ei verba Balaki.

a Heb. *a facie: sic* ... *inceps.*

4 *Seniores*] senatores quos socios in ... oc consilio adhibuit: ideò legati ... rinque dicuntur ... ipsi infrà ver. 7.

5 *Petoram*] Pacoram Ptolemæo.
Flumini] Euphrati.
b Heb. *filiorum populi ejus, id est, Mesopotamiensium.*
Popularium] erat ... im Mesopotamiensis, ut ipse testatur ... frà 23. 11.
Operit] præ multitudine: hyperbole.
6 *Maledic*] tuis ... tibus fascina eum ... malè pereat: sic ... gnasse dicitur contra Jisraëlem Jeschu. 24. 9.
c Heb. *& divinationes in.*

8 Qui dixit ad eos, pernoctate hic nocte ista, & reddam vobis [d] responsum quemadmodum edixerit Jehova mihi: sic manserunt principes Moabitarum cum Bilhhamo.

9 Venit autem Deus ad Bilhhamum, & dixit, qui *sunt* viri isti apud te?

10 Et dixit Bilhham ad Deum, Balak filius Tzipporis Rex Moabitarum misit *eos* ad me,

11 *Dicens*, ecce populus egressus ex Ægypto jam tegit aspectum hujus terræ: nunc veni, [e] execrare meâ causâ illum, fortasse prævalebo pugnando adversus eum, aut expellam eum.

12 Sed dixit Deus Bilhhamo, ne ito cum illis: ne maledicito populo illi, nã benedictus est.

13 Quare surgens Bilhham eo mane dixit ad principes Balaki, redite in terram vestram, quia renuit remittere Jehova ut eam vobiscum.

14 Et surgentes principes Moabitarum venerunt ad Balakum, dixeruntq; *ei*, renuit Bilhham venire nobiscum.

15 Sed perrexit ulterius Balak, mittendo principes plures & honoratiores istis:

16 Qui cùm venissent ad Bilhhamum, dixerunt ei, sic ait Balak filius Tzipporis, ne quæso [f] excuses te interdicto, quò minus venias ad me:

17 Nam [g] valde cumulabo te honore, & quicquid edixeris mihi efficiam: quare veni quæso, execrare populum hunc meâ causâ.

18 Respondens autem Bilhhã dixit ad servos Balaki, si daret mihi Balak [h] domum suam plenam argento & auro, non possem transgredi [i] præstitutum Jehovę Dei mei, faciendo aliquid parvum aut magnum.

19 Nunc tamen manete quæso hic vos quoq; hac nocte, ut cognoscam quid perrecturus sit Jehova loqui mecum.

20 Veniens autem Deus ad Bilhhamum noctu dixit ei, *quandoquidem accersitum te veniunt viri isti, surge vade cum eis: veruntamen rem quam edixero tibi, illam *facies.

21 Surgens itaque Bilhham ipso mane stravit asinam suam, abiitq; cum principibus Moabitarum.

22 Sed accensâ irâ Dei *quòd ipse abiret, opposuit se Angelus Jehovæ in ea via ut esset adversarius ei: is autem insidebat asinæ suę habens duos pueros suos secum.

23 Cumque videns asina illa Angelum Jehovæ stantem in via illa & gladium ejus eductum in manu ejus, declinasset asina ab illa via ut iret in agrum, percussit eam Bilhham ut cogeret eam reflectere ad viam illam.

24 Tum stetit Angelus Jehovæ in tramite quodam vinearum, [k] maceriam utrinq; habente.

25 Cumque videns asina Angelum Jehovæ *stantem* comprimeret se ad alteram maceriem, compressit pedem Bilhhami ad maceriem illam: quare denuò percussit eam.

26 Postea Angelus Jehovæ perrexit transire: stetitque in loco angusto, ubi nulla erat via ad declinandum dextrorsum aut sinistrorsum.

27 Cumque videns asina Angelum Jehovæ succubuisset sub Bilhhamo, accensus ira Bilhham percutiebat asinam baculo suo.

28 Aperuit autem Jehova os asinæ, quæ dixit Bil-

d Heb. *verbum.*

e Heb. *defige, id est, tuis artibus mihi illum confode: sic infrà ver. 18. & Levitici 24. 11.*

f Heb. *prohibearis.*

g Heb. *honorando honorabo te honore*

h Heb. *plenitudinem domus suæ.*
i Heb. *os.*

20 *Quandoquidē*] q. d. cùm illi te, & tu me adeò importune sollicites, age abi, &c.
Facies] quamvis invitus & aliud cupiens.

22 *Quod ipse abiret*] animo exequendi voluntatem Balaki, Deut. 23. 5.

k Heb. *maceria hinc & maceria illinc.*

l Heb. *tribus vicibus: sic infra ver.* 32. & 33.

m Heb. *ex quo tibi* sum: *pronomen affixum pro separato.*

n Heb. *solendo solco tibi ita facere.*

32 *Declinat hæc via*] id est, aliam tuæ hujus profectionis finem tibi proposuisti a meo: viam enim pro instituto accipit, ut Judic. 4.9.

o Heb. *revertar mihi.*

p Heb. *mittendo miseram.*

a Heb. *posse possem.*

3 *Misit*] ut cum principibus conviraretur quos ei honoris causâ adjunxerat.

b Heb. *obvius fiet Jehova obviam mihi.*

c Heb. *rem ejus quod, &c.*

Bilhhamo, quid feci tibi, quòd percussisti me jam [l] ter?

29 Dicente verò Bilhhamo asinæ, quia ludificata es me: utinam esset gladius in manu mea, jam enim occiderem te.

30 Dixit asina ad Bilhhamum, nónne asina tua sum, qua vehi soles [m] ex quo tua fui usque in diem hunc? an [n] solita fui unquam tibi ita facere? qui dixit, non.

31 Tum detegente Jehova oculos Bilhhami, vidit Angelum Jehovæ consistentem in ipsa via & gladium ejus eductum in manu ejus: quare inclinans verticem incurvavit se in faciem suam.

32 Et dixit ad eum Angelus Jehovæ, quamobrem percussisti asinam tuam jam ter? ecce ego egressus sum ut sim adversarius, quia "declinat hæc via in conspectu meo.

33 Cùm vidit me asina, tum divertit a conspectu meo jam ter: nisi divertisset a conspectu meo, jam certè etiam te occidissem & illam vivam conservassem.

34 Dicente itaque Bilhhamo ad Angelum Jehovæ, peccavi, quia nesciebam te consistere obviam mihi in hac via: quare nunc si malum videtur in oculis tuis, [o] revertar.

35 Dixit Angelus Jehovæ ad Bilhhamum, abi cum istis viris, sed tantùm verbum quod edixero tibi illud loquitor: ivitque Bilhham cum principibus Balaki.

36 Cum autem audiret Balak adventare Bilhhamum, processit obviam ei ad urbem Moabitarum quæ *erat* in termino Arnonis, qui *est* in extremitate ipsius termini:

37 Et dixit Balak ad Bilhhamum, an non [p] sedulò miseram ad te ad accersendum te? quare non veniebas ad me? an verò non possum honore afficere te?

Caput XXIII.

Bilhham præmissis sacrificiis bis conatur Jisraëlitas maledicere morem Balako gerens: sed divinitus animo linguâque illius mutata, benedicit eis, & divinam erga eos benevolentiam prædicat.

1 Dixit verò Bilhham ad Balakum, ecce veni ad te, jam [a] possémne ullo pacto aliquid loqui? illud ipsum verbum quod indiderit Jehova ori meo, eloquar.

2 Ivitque Bilhham cum Balako, & venerunt Kirjath-chutzothas.

3 Ubi mactans Balak boves & pecudes," misit ad Bilhhamum & ad principes qui cum eo *erant.*

4 Fuit autem ipso mane, ut assumens Balak Bilhhamum deduceret eum ad excelsa Bahhalis: unde videbat extremam partem populi.

5 Tum dicente Bilhhamo ad Balakum, extrue mihi hic septem altaria, & prapara hic mihi septem juvencos & septem arietes:

6 Fecit Balak quemadmodum locutus erat Bilhham, obtulitque Balak cum Bilhhamo juvencum & arietem in unoquoque altari.

7 Dixit autem Bilhham Balako, consiste juxta holocaustum tuum dum abeo, fortasse [b] obviam fiet Jehova mihi, & [c] quamcunque rem ostenderit mihi indicabo tibi: & abiit *in* clivum.

8 Cumq; obviam factus esset Deus Bilhhamo, dixit ad eum Bilhham, septem altaria ista disposui, & obtuli juvencum atque arietem in unoquoque altari.

9 Indens verò Jehova verbum ori Bilhhami, dixit, revertere ad Balakum, & sic loquere.

10 Qui reversus ad illum (cùm ecce consisteret juxta holocaustum suum, ipse & omnes principes Moabitarum)

11 Protulit sententiam suam dicens, "e Syria jussit me adduci Balak Rex Moabitarum, e "montibus orientalibus, *dicendo*, veni maledic meâ causâ Jahhakobo, veni [d] detestare Jisraëlem.

12 Quid execrarer quod non execratur *Deus* fortis? aut quid detestarer quod non detestatur Jehova?

13 Cùm e summitate rupium illum aspicio, & e collibus contemplor illum, en populus *qui* "solus habitat, & aliis gentibus seipsum non annumerat.

14 Quis numeret pulverem Jahhakobi? & *quis* numerum? *quis* quartam partem Jisraëlis? [e] "moriar ego morte justorum, & sit finis meus sicut illius.

15 Tum dixit Balak ad Bilhhamum, quid facis mihi? ad execrandum inimicos meos assumpsi te, ecce autem [f] continenter benedicis.

16 Qui respondens dixit, annon quod indidit Jehova ori meo, ipsum [g] observanter eloquerer?

17 Deinde dixit ad eum Balak, veni quæso mecum ad locum alterum ex quo videas eum (tantùm extremitatem ejus videbis, eum verò totum non videbis) & execrare eum meâ causâ inde.

18 Sic assumens eum *deduxit* in agrum [h] Tzophim ad verticem cujusdam collis, ubi extructis septem altaribus obtulit juvencum & arietem in unoquoque altari.

19 Dixitque ad Balakum, consiste hic juxta holocaustum tuum, ego verò obvius fiam illic *Jehovæ.*

20 Obviam itaque factus Jehova Bilhhamo indidit verbum ori ejus, ac dixit, revertere ad Balakum & sic loquere.

21 Cui venienti ad se (cùm ecce consisteret juxta holocaustum suum & principes Moabitarum cum eo) dixit Balak, quid locutus est Jehova?

22 Tum protulit sententiam suam dicens, "surge Balak & audi, aures attende ad me fili Tzipporis.

23 *Deus* fortis non *est* homo qui mentiatur, aut filius hominis quem pœniteat: an ipse dixerit & non faciet? an locutus fuerit, & non præstabit illud?

24 Ecce *in me* recepi benedicere: "benedixit enim, "nec revocabo illud.

25 "Non intuetur iniquitatem in Jahhakobo, nec aspicit perversitatem in Jisraële: Jehova Deus ejus "cùm eo *est*, & clangor regius *est* in eo.

26 *Deus* fortis eductor eorum ex Ægypto, "*est* ei ut vires monocerotis.

27 "Nam non est incantatio contra Jahhakobum, neq; divinatio contra Jisraëlem: "jam hoc tempore dicendum est de Jahhakobo & de Jisraële, quid operetur *Deus* fortis.

28 En

11 *E Syria*] Mesopotamia Syriæ parte, Deut. 23.4

Montibus orient.] vide Gen. 11.26.

d Heb. *indignare,* id est, *in indignationem adduc: sic ver.* 12.

13 *Solus*] religione, legibus, & institutis vitæ ab omnibus aliis separatus Deo.

e Heb. *anima mea moriatur.*

14 *Moriar*] id est, utinam post hujus vitæ exitum felicitatem consequar his sectis repositam.

f Heb. *benedicendo benedicis.*

g Heb. *observando loquendo.*

h id est *speculatorum.*

22 *Surge*] hortatur rem verbo Dei exhibiturus: sic Gen. 45.33. & Judic. 3.20

24 *Benedixit*] Jehova, qui mihi occurrit.

Nec revocabo] non possum irritam facere benedictionem ejus.

25 *Non intuetur*] non imputat illis, sed tegit remittit & purgat peccata.

Cum eo est] illis favet, sua præsentia sanctificans eos, & verbo suo (quod in eis velati buccina personat) regit eos.

26 *Est ei ut vires*] q.d. qui eos a servitute invitis Ægyptiis vindicavit, idem robore munit eos contra inimicos & est munitus monoceros: nec plus valent adversus eos artes diabolicæ, quam venena contra monocerotem.

27 *Nam non*] Confirmatio a re præsente, eò quòd ipse suis fascinis & incantationibus nihil illis nocere possit.

Jam hoc tempore] id est, his omnibus fascinis missis, opus Dei erga Jisraëlem mihi est prædicandum.

28 *Assurget*] prosperabitur & contra hostes prævalebit ut leo.
Non cubabit] non desinet prosperari.

28 En populus *qui* tanquam immanis leo ˑ assurget, & tanquam leo seipsum attollet: ˑnon cubabit donec comederit prædam, & sanguinem cæsorum biberit.

29 Tum dixit Balak ad Bilhhamum, ne execratione execrator eum, nec benedictione benedicito ei.

30 Respondens verò Bilhham dixit ad Balakum, annon allocutus eram te dicendo, quicquid locutus fuerit Jehova, illud faciam?

31 Deinde dixit Balak ad Bilhhamum, age quæso, assumens te *ducam* in locum alium: fortasse rectum videbitur in oculis Dei illius, ut istum inde meâ causâ execreris.

32 Et assumens Balak Bilhhamum *duxit* in verticem Pehhoris, qui respicit ad solitudinem.

33 Ubi dicente Bilhhamo ad Balakum, extrue mihi hic septem altaria, & præpara hic mihi septem juvencos & septem arietes:

34 Fecit Balak quemadmodum dixerat Bilhham, obtulitque juvencum & arietem in unoquoque altari.

CAPUT XXIIII.

Bilhham spiritu Dei adactus Jisraëlitis benedicit, & felicia eis, infelicia verò eorum hostibus coram Rege Moabitarum prænunciat: cui tamen perniciosum dat consilium ante profectionem suam.

a Heb. *vice ut vice in occursum incantationum: sic Judic. 16. 20.*
b Heb. *posuit.*
2 *Per tribus*] in stationes suas distinctum ex lege supra 2.
3 *Aperti oculis*] donati luce spiritus divini.
c Heb. *oculo, ut infrà ver. 15.*
4 *Excidens*] extra se raptus excidentibus sensuũ facultatibus, quæ ratio est videndi visiones Dei, ut 1. Schemuel. 19. 24.
6 *Ut valles*] his metaphoris prædicit felicitatem populi, q. d. amplitudine cum vallibus, felicitatis incremento cum hortis perenni fluvio irriguis, suavitate cum santalis odoratissimis, robore & altitudine cum irriguis cedris comparanda.
Plantavit] q. d. quarum tanta est præstantia, ut non humanitus satæ sed divinitus datæ dicendæ sint.
7 *Fundet*] ita benedicet Deus ut copiosam sobolem habeat atque fructiferam. *Agagum*] Hhamalekitarum regnum eo tempore florentissimum, per synecdochen: nam eorum Reges Agagi dicebantur, ut Aegyptiorum Parhhones: sic 1. Schemu 15. 8. 8 *Deus fortis*] vide suprà 23. 20. d Heb. *exossabit, id est tractabit eos ut feræ prædam.* 9 *Ubi incurvaverit*] ut Gen. 49. 9. *Benedicentium*] ex promissione facta Abrahamo Genes. 12. 3.

1 VIDENS autem Bilhham bonum videri in oculis Jehovæ ut benediceret Jisraëli, [a] hac vice ut antea non ivit ad captandas incantationes, sed [b] convertit faciem suam versus desertum.

2 Cumque sublatis oculis suis videret Bilhham Jisraëlem commorantem ˑper tribus suas, adfuit ei spiritus Jehovæ:

3 Quo protulit sententiam suam dicens, dictum Bilhhami filii Behhoris, dictum viri ˑaperti [c] oculis:

4 Dictum audientis sermones *Dei* fortis, qui visionem omnipotentis videt, ˑexcidens, sed retectus oculis.

5 Quàm sunt bona tentoria tua ô Jahhakob, tabernacula tua ô Jisraël.

6 ˑUt valles extenduntur, ut horti juxta flumen, ut santali *quos* ˑplantavit Jehova, ut cedri juxta aquas.

7 ˑFundet aquam e situlis suis, ut semen ejus sit in aquis multis: sic assurget supra ˑAgagum Rex ejus, & attollet se regnum ejus.

8 ˑ*Deus* fortis eductor ejus ex Ægypto ut vires monocerotis *erit* ei: consumet gentes inimicas sibi & ossa eorum [d] detrahet, aut sagittis suis franget.

9 ˑUbi incurvaverit se, ubi jacuerit tanquam leo & tanquam immanis leo, quis excitet eum? ˑbenedicentium tibi *quisque est* benedictus, & maledicentium maledictus.

10 Tunc accensus ira Balak adversus Bilhhamum complosit manibus suis: dixitque Balak ad Bilhhamum, ad [e] execrandum inimicos meos vocaveram te, & ecce benedixisti [f] continenter tribus jam vicibus.

11 Nunc ergo effuge in locum tuum: dixeram, [g] honore cumulabo te, sed ecce [h] avertit te Jehova ab honore.

12 Sed dixit Bilhham ad Balakum, nónne etiam nuncios tuos quos miseras ad me allocutus eram dicendo,

13 Si daret mihi Balak [i] plenam domum suam argento & auro, non possem transgredi [k] præstitutum Jehovæ, faciendo rem bonam aut malam [l] ex me: quod loquitur Jehova, illud eloquar,

14 (ˑAttamen nunc ecce me eunte ad populum meum, age consulam tibi) quæ facturus est hic populus populo tuo [m] extremis temporibus.

15 Et ˑproferens sententiam suam dixit, dictũ Bilhhami filii Behhoris, dictum viri aperti oculis:

16 Dictum audientis sermones *Dei* fortis, & noscentis notionem excelsi, *qui* visionem omnipotentis videt, excidens sed retectus oculis.

17 ˑVideo illud, non tamen nunc: contemplor illud, sed non propinquum: procedet ˑstella ex Jahhakobo, & exurget sceptrum ex Jisraële, quod ˑfranget latera Moabitarum, & destruet omnes filios Schethi:

18 Et erit Edom possessio, erit inquam Schhir possessio ˑhostibus suis: nam Jisraël faciet [n] strenuè:

19 Dominiumque obtinebit ex Jahhakobo *natus*, qui perdet ˑsuperstitem e civitate *quaque*.

20 Cumque aspiceret Hhamalekum, proferens sententiam suam dixit: ˑ*ut* principium gentium *quod ad* Hhamalekum, ita finis ejus in perpetuum perit.

21 Cùm verò aspiceret ˑKenæum, proferens sententiam suam dixit: forte est habitaculum tuum & ponere in petra nidum tuum.

22 Attamen erit [o] cùm *aliqui* depascent ˑKajinum: quousque *erit in petra nidus tuus*? Assyria captivum abducet te.

23 Deniq; proferens sententiam suam dixit, eheu, quis vivet cùm disposuerit hoc *Deus* fortis?

24 Ut naves a litore ˑCittæorum *solventes* affligant Assyrios & affligant Hhebræos: sed etiam *populus* ille in perpetuum ˑperibit.

25 Postea surgens Bilhham abiit ut reverteretur in locum suum: atque etiam Balak abiit itinere suo.

e *ut suprà, 22. 11.*
f Heb. *benedicendo.*
g Heb. *honorando honorabo te.*
h Heb. *prohibuit te Jehova ab honore: hypallage pro prohibuit honorem a te.*
i Heb. *plenitudinem domus.*
k Heb. *os.*
l Heb. *ex corde meo: ut suprà 16. 28.*
14 *Attamen*] Insinuatio, qua Balaki animum comparat ut res (quamvis animo ipsius ingratas) patienter audiat. Consilium autem hoc quale fuerit, indicat historia ca. 25. nam ex consilio Bilhhami eam evenisse confirmatur infrà 31. 16. & Apoc. 2. 14.
m Heb. *in extremitate dierum.*
15 *Proferens*] sic supra versu. 3. & 4.
17 *Video illud*] quod mox dicturus sum: sic relativa interdum apud Hhebræos antecedentibus præeunt.
Stella] stellæ & sceptri nomine regnũ populi Dei intelligit, cœptum in Davide, completum in Christo: inter quos tempus interjectum fuit progressus quidam stellæ, sive temporale regnum spectes, quod in primis spectabat Bilhham, sive spirituale, quod continenter adimpletur in Christo.
Franget] Moabitas sibi subjiciet quasi perfodiens eorum latera: vide 2. Schem. 8. 2.
Filios Schethi] homines ex Schetho Adami filio prognatos: nam Kajini aliorumque genus diluvio periit.
18 *Hostibus suis*] Jisraëlitis: vide 2. Schemu. 8. 14.
n Heb. *virtutem: nomen pro adverbio.*
19 *Superstitem*] hostem.

20 *Ut principium*] id est, ut copiis ejus infeliciter successit, cum primùm Jisraëlitas aggressi sunt Exod. 17. ita succedet semper donec deleti sint: nam irrevocabili Dei decreto Hhamalekitæ traditi sunt Jisraëlitis delendi, & contra eos perpetuum imperatum bellum, ibidem 3. ver. ultimis. 21 *Kenæum*] gentem Jithronis e Midjanitis: unde Kenæus vocatur Judic. 1. 16. & posteri ejus Kenæi Judic. 4. & 1. Schemu. 15. 6. o Heb. *ad depascendum Kajinum.* 22 *Kajinum*] Kenæum transpositis literis, fortasse autoris gentis istius nomen est. 24 *Cittæorum*] Cilicum: vide Gen. 10. 4. intelligit autem Græcorum Romanorumque copias quibus Hhebræi & Assyrii domiti sunt. *Peribit*] quod Daniel. 2. 34. & 45. figurâ statuæ a lapide, qui sine manibus excisus fuerat, comminutæ prædicitur.

CAPUT XXV.

Jisraëlitæ astuto Bilhhami consilio in idololatriam

triam & scortationem cum alienigenis inducti, iram Dei ita in se provocant, ut duces maleficorum suspendi, reliquos interfici jubeat, donec strenuo Pinchasi facto ira ejus deferbuit. Quo nomine sacerdotium perpetuum ei posterisq; ejus adjudicatur, & in Midjanitas sceleris autores bellum imperatur.

1 TUM manebat Jisraël Schittimis, ubi cœpit populus scortari cum filiabus Moabitarum.

2 Quibus invitantibus populum ad sacrificia deorum suorum, comedebat populus, ac incurvabat se diis illarum.

3 Sic copulato Jisraële cum idolo Pehhoris, accensa est ira Jehovæ in Jisraëlem.

4 Et edixit Jehova Moschi, sume omnes primarios ' istius populi, & ' suspende eos Jehovæ ' coram isto Sole: ut avertatur furor iræ Jehovæ ab Jisraële.

5 Deinde edixit Mosche judicibus Jisraëlis, occidite quisque ' homines suos qui copularunt se idolo Pehhoris.

6 Ecce autem quidam e filiis Jisraëlis veniens ' adduxit versus fratres suos Midjanitidem quandam, ante oculos Moschis & ante oculos totius cœtus filiorum Jisraëlis, ipsis flentibus ad portam tentorii conventus.

7 Quod cùm videret Pinchas filius Elhhazaris filii Aharonis sacerdotis, surgens e medio illius cœtus arripuit spiculum manu sua.

8 Quod penetravit[a] a dorso viri Jisraëlitæ ad [b] ventrem ejus, transfixitque ipsos ambos, virum Jisraëlitam & mulierem illam per ventrem illius: tum coërcita est plaga illa ne *pergeret* in filios Jisraëlis.

9 (Fuerunt autem qui mortui sunt plaga illa, vicies quater mille)

10 Allocutus enim est Jehova Moschen, dicendo,

11 Pinchas filius Elhhazaris filii Aharonis sacerdotis avertit æstuantem iram meam a filiis Jisraëlis cùm [c] ageret zelotypiâ mei inter eos, ita ut non consumpserim filios Jisraëlis zelotypiâ meâ.

12 Idcircò dicito, ecce do ei ' cum fœdere meo pacem.

13 Erit enim ei ac semini ejus post eum fœdere sacerdotium perpetuum, eò quòd zelotypus fuit pro Deo suo, & expiationem fecit pro filiis Jisraëlis.

14 Nomen autem viri Jisraëlitæ illius percussi, qui percussus *fuit* cum illa Midjanitide, *erat* zimri filius Sallu, princeps paternæ familiæ [d] ex Schimhhonitis:

15 Nomen verò illius mulieris Midjanitidis percussæ, Cozbi filia Tzuris, *qui* primarius nationum paternæ familiæ inter Midjanitas erat.

16 Deinde allocutus est Jehova Moschen, dicendo,

17 Hostiliter agite cum Midjanitis istis, ac percutite eos.

18 Nam ipsi hostiliter agunt contra vos machinationibus suis, quas machinati sunt contra vos in negotio Pehhoris, & in negotio Cozbi filiæ principis Midjanitarũ [e] gentilis suæ, quæ percussa fuit in die ipso plagæ ob negotium Pehhoris.

4 *Istius populi*] multitudinis eorum qui ad idololatriã & scortationem se cõtulerunt.
Suspende eos Jeh.] ut 2. Schemu. 21.6.
Coram isto Sole] hoc ipso die antequàm occidat Sol: nam uno die durasse plagam illam legimus infrà ver. 18. & 1. Cor. 10.8.

5 *Homines suos*] suæ curæ commissos secundum ordinem institutum, Exod. 18. 25.

6 *Adduxit*] ipsum malum in media castra intulit: adeo non satis illi fuit ad exteras mulieres vocantes exivisse cum reliquis.

a Heb. *post virum Jisraëlitam.*

b *ut vox affinis Deut. 18.3. quod enim vulgò interpretantur, ad ipsum tentorium, sine exemplo est.*

c Heb *Zelaret zelotypiam meam.*

12 *Cum fœdere meo*] id est, præter fœdus meum quo illi sacerdotium adjudico, illum dono recõciliatione mea cum populo: vide sacerdotii seriem, 1. Chro. 6.4. & sequentibus ver.

d Heb. *Schimhhonitis.*

e Heb *fororis.*

CAPUT XXVI.

Mosche cum summo sacerdote omnibus jam mortuis qui fuerant numerati suprà 1. jubetur iterum Jisraëlitas eâdem ratione qua prius recensere, & distributionis terræ promissæ mandatum accipit.

1 FUIT autem ' post illam plagam, ut diceret Jehova Moschi & Elhhazari filio Aharonis sacerdoti, dicendo:

2 Recensete capita totius cœtus filiorum Jisraëlis a nato viginti annos & deinceps, per familias paternas eorum, omnem [a] aptum ad egrediendum in militiam inter Jisraëlitas.

3 Itaque allocutus est eos Mosche & Elhhazar sacerdos in campestribus Moabitarum, ex adverso Jardenis Jerichuntini, dicendo,

4 *Recensete* a nato viginti annos & deinceps: quemadmodum ' præceperat Jehova Moschi & filiis Jisraëlis, qui egressi fuerant e terra Ægypti.

5 REUBEN, primogenitus *fuerat* Jisraëlis: filiorum Rëubenis, Chanoci familia [b] Chanocæa, Pallu familia Palluitis,

6 Chetzronis familia Chetzronitis, Carmi familia Carmitis.

7 Hi *sunt* e familiis Rëubenitarum, quorum fuerunt numerati quadragies ter mille septingenti triginta.

8 Nati autem Pallu, Eliab,

9 Et filii Eliabi, Nemuel & ‖ Dathan & Abiram: hi *sunt* Dathan & Abiram convocati e cœtu, qui moverunt rixas contra Moschen & contra Aharonem cum cœtu Korachi, quando moverunt rixas contra Jehovam.

10 Quare aperiens terra os suum absorpsit eos & ' *quæ erant* Korachi, cùm moreretur cœtus ille: cùm absumpsit ignis ducentos quinquaginta viros, itaque fuerunt ' in signum:

11 Filii verò Korachi non sunt mortui.

12 FILIORUM Schimhhonis per familias suas, [c] Nemuelis familia Nemuelitica, Jaminis familia Jaminitica: Jacinis familia Jacinitica,

13 [d] Zerachi familia Zerachæa, Schaulis familia Schaulitica.

14 Hi *sunt* e familiis Schimhhonitarum, vicies bis mille ducenti.

15 FILIORUM Gadis per familias suas, e Tzephonis familia Tzephonitis, Chaggi familia Chaggitica: Schuni familia Schunitica,

16 [f] Ozni familia Oznitica, Hheri familia Hheritica.

17 Arodis familia Aroditica, Areeli familia Areelitis.

18 Hi *sunt* e familiis filiorum Gadis per numeratos eorum, quadragies mille quingenti.

19 FILII Jehudæ *fuerant* Hher & Onan: sed mortuus est Hher & Onan in terra Cenahhani.

20 Fuerunt autem filiorum Jehudę per familias suas, Schelæ familia Schelanitis, Perezi familia

familia Peretzæa: Zerachi familia Zerachæa.
21 Fueruntque filiorum Peretzi, Chetzronis familia Chetzronitis, Chamulis familia Chamulitis.
22 Hi *sunt* e familiis Jehudæ per numeratos eorum, septuagies sexies mille quingenti.
23 FILIORUM Jissascaris per familias suas, Tolahhi familia Tolahhæa: g Puvæ familia Puvæa,
24 h Jaschubi familia Jaschubæa, Schimronis familia Schimronitis:
25 Hi *sunt* e familiis Jissascaris per numeratos eorum, septuagies sexies mille quingenti.
26 FILIORUM Zebulunis per familias suas, Seredi familia Seredæa, Elonis familia Elonitis: Jachleelis familia Jachleelitis.
27 Hi *sunt* e familiis Zebulunitarum per numeratos eorum, sexagies mille quingenti.
28 FILII Josephi per familias suas, Menasche & Ephrajim.
29 Filiorum Menaschis, Maciris familia Maciritis, Macir autem genuit Gilhhadem: Gilhhadis familia Gilhhaditis.
30 Horum filiorum Gilhhadis, i Ihhezeris familia Ihhezeritis: Chelеki familia Chelekæa,
31 Et Aschrielis familia Aschrielitis, & Schecemi familia Schecemæa.
32 Et Schemidahhi familia Schemidahhæa, & Chepheris familia Chepheritis.
33 Tzelophchado autem ipsi filio Chepheris non fuerunt filii, sed filiæ: & nomen filiarum Tzelophchadi *fuit* Machla, & Nohha, Chogla, Milca, & Tirtza.
34 Hi *sunt* e familiis Menaschis, quorum numerati quinquagies bis mille septingenti.
35 Hi *sunt* filii Ephrajimi per familias suas, Schutelachi familia Schutelachæa, k Beceri familia Beceræa: Tachanis familia Tachanitis:
36 Atque hi *sunt* filii Schutelachi, Hheranis familia Hheranitis.
38 Hi *sunt* e familiis filiorum Ephrajimi per numeratos eorum, tricies bis mille quingenti: hi *sunt* filii Josephi per familias suas.
38 FILIORUM Binjaminis per familias suas, Belahhi familia Belahhæa, Aschbelis familia Aschbelitis: l Achirami familia Achiramæa,
39 m Schuphami familia Schuphamæa, Chuphami familia Chuphamæa.
40 Fueruntq; filiis Belahhi n Ardi & Nahhamani, *illi* familia Arditis, Nahhamani familia Nahhamitis.
41 Hi *sunt* filii Binjaminis per familias suas, quorum numerati quadragies quinquies mille sexcenti.
42 Hi *sunt* filii Danis per familias suas, o Schuchami familia Schuchamæa: *hi *sunt* e familiis Danis per familias suas.
43 Omnes familiæ Schuchamæorum per numeratos eorum, sexagies quater mille quadringenti.
44 FILIORUM Ascheris per familias suas, Jimnæ familia Jimnæa, Jischvi familia Jischvitis: Berihhæ familia Berihhæa:
45 Filiorum Berihhæ, Cheberi familia Cheberæa: Malcielis familia Malcielitis:
46 Nomen verò filiæ Ascheris, Serach.
47 Hi *sunt* e familiis filiorum Ascheris per numeratos eorum, quinquagies ter mille quadringenti.
48 FILIORUM Naphtali per familias suas, p Jachtzeelis familia Jachtzeelitis: Guni familia Gunitis,
49 Jetzeris familia Jetzeritis, q Schillemi familia Schillemæa.
50 Hi *sunt* e familiis Naphtalitarum per familias eorum, quorum numerati quadragies quinquies mille quadringenti.
51 Hi *sunt* numerati filiorum Jisraëlis, sexcenties mille cum mille septingentis triginta.
52 TUM allocutus est Jehova Moschen dicendo,
53 Istis dividitor terra in possessionem, *pro numero nominum.
54 Ei qui multus est multiplicato possessionem suam, ei verò qui paucus est pauciorem assignato possessionem: cuiq; secundum numeratos suos attribuitor possessio sua.
55 Veruntamen sorte dividitor terra: pro nominibus tribuum paternarum suarum possidento.
56 Per sortem dividitor possessio ejus inter multum & paucum.
57 HI autem *sunt* numerati Levitarum per familias suas, r Gerschonis familia Gerschunnitis, Kehathi familia Kohathæa, Merari familia Meraritis.
58 Hæ *sunt* familiæ Levi, familia *Libnitis, familia *Chebronitis, familia *Machlitis, familia Muschitis, familia *Korachæa: Kehath autem genuit Hhamramum.
59 Et nomen uxoris Hhamrami Jocebed filia Levi, quam peperit *uxor* Levi in Ægypto: peperitque Hhamramo Aharonem & Moschen atque Mirjam sororem eorum.
60 Natus autem est Aharoni, Nadab & Abihu Elhhazar & Ithamar,
61 Sed mortuus est Nadab & Abihu, cùm admoverunt ignem extraneum coram Jehova.
62 Fueruntq; numerati illorum vicies ter mille, omnis mas a nato uno mẽse & deinceps: *non enim recensentur inter filios Jisraëlis, quia non dabatur illis possessio inter filios Jisraëlis.
63 Hi *sunt* numerati s a Mosche & Elhhazare sacerdote, qui numerarunt filios Jisraëlis in campestribus Moabitarum ex adverso Jardenis Jerichuntini.
64 In istis autem non erat quisquam ex numeratis a Mosche & Aharone sacerdote, cùm numerarent filios Jisraëlis in deserto Sinai,
65 (Dixerat enim Jehova de illis, t omnino morientur in isto deserto) neque reliquus erat ex illis quisquam nisi tantùm Caleb filius Jephunnæ, & Jehoschuahh filius Nunis.

CAPUT XXVII.

Filiabus Tzelophchadi paterna hereditate data, lex de jure successionum fertur: deinde Moschi propinqua mors denunciatur, & successor in gubernatione populi divinitus Jehoschuahh nominatur, quem instruendi & instituendi mandatum accipit atque exequitur.

g qui & Pua. 1. Chro.7.1.
h qui & Job dicitur per syncopen: Gen.46.
i quidem Abiëzer Jehoschu.17.2. & passim.
k qui idem Bered 1.Chro.7.20.
l qui idem Echi Gen.46. & Achrach, 1.Chro.8.1.
m qui idem Muppim Gen.46.21.
n qui idem Adar per metathesin, 1. Chro.8.2.
o qui & Chuschim, Gen.46.23.
42 Hi sunt e fam.] id est, ex hoc uno Danis filio diversæ familiæ ortæ sunt.
p qui idem Jachaziel, 1.Chro.7.13.
q qui & Schallum ibidem.
53 Pro numero] habita ratione frequentiæ vel paucitatis in unaquaque familia.
r qui & Gerschum 1.Chron.6.1.
58 Libnitis] e Gerschone orta suprà 3.18.
Chebronitis] e Kohatho suprà 3. 19.
Machlitis] & Muschitis e Merari suprà 3.20.
Korachæa] e Kohatho suprà 16.1.
62 Non enim] hoc est, Jisraëlitarum numeratio dividundæ possessionis causâ fuit instituta: quæ causa cùm ad Levitas nihil pertinuerit, diversa eos numerandi ratio servata, & seorsim a Mosche descripta est.
s Heb. Moschis & Elhhazaris: sic ver. 64.
t Heb. moriendo morientur.

1 ACCEDENTES etiam filiæ Tzelophchadi filii Chepheris filii Gilhhadis filii Maciris filii Menaschis, "ad familias Menaschis filii Josephi, cujus filiarum hæc *sunt* nomina, Machla Nohha & Chogla & Milca & Tirtza:

2 Steterunt coram Mosche & coram Elhhazare sacerdote, & coram principibus ac toto cœtu, ad portam tentorii conventus, dicentes:

3 Pater noster mortuus est in deserto, ipse tamen non fuit inter eorum cœtum qui convenerant contra Jehovam in cœtu Korachi: sed "propter peccatum suum mortuus est cùm filii non essent ei.

4 Quare subtraheretur nomen patris nostri e medio familiæ suæ, eò quòd non *sit* ei filius? da nobis jus possessionis inter fratres patris nostri.

5 Protulit itaque Mosche "causam earum coram Jehova:

6 Et allocutus est Jehova Moschen, dicendo,

7 Rectè filiæ Tzelophchadi loquuntur, [a] omnino dato illis jus possessionis hæreditariæ inter fratres patris earum: & transferto possessionem patris earum in eas.

8 Ad filios autem Jisraëlis loquere, dicendo, cùm quis morietur, si filius non erit ei, tunc transferte possessionem ejus ad filiam ejus.

9 Quòd si filia non erit ei, tunc tradite possessionem ejus " fratribus ejus.

10 Quòd si non erunt ei fratres, tunc tradite possessionem ejus fratribus patris ejus.

11 Sin autem non supererunt fratres patris ejus, tunc tradite possessionem ejus necessario ejus, propinquiori ei ex familia " ejus, ut hæreditariò possideat eam: hoc erit filiis Jisraëlis in statutum judiciale, quemadmodum præcepit Jehova Moschi.

12 DEINDE edixit Jehova Moschi, ascende istum montem Hhabarimorum, & aspice terram quam do filiis Jisraëlis:

13 Ut cùm aspexeris eam, aggregeris ad populos tuos tu quoq; quemadmodum aggregatus est Aharon frater tuus:

14 Quandoquidem rebellastis in deserto Tzinis in contentione cœtus [b] contra præstitutum meum, *quod erat* ut sanctificaretis me ad aquas illas ante oculos eorum: istæ sunt aquæ " contentionis Kadeschi in deserto Tzinis.

15 Allocutus autem est Mosche Jehovam, dicendo,

16 Præficiat Jehova Deus spirituum *Deus* omnis carnis, virum huic cœtui:

17 Qui " procedat ante eos & qui veniat ante eos, quique educat eos & qui reducat eos: ut non sit cœtus Jehovæ sicut pecudes quibus non *est* pastor.

18 Edixit verò Jehova Moschi, sume tecum Jehoschuhham filium Nunis, virum in quo *est* spiritus meus: & imponito manum tuam illi.

19 Sistensque illum coram Elhhazare sacerdote & coram toto cœtu, mandatis instruito illum ante oculos eorum:

20 Et impertire illi de gloria tua, ut auscultent totus cœtus filiorum Jisraëlis.

21 Is coram Elhhazare sacerdote stato, cumque consulito de " judicio Urim coram Jehova: ad " cujus præstitutum exeunto, & ad ejus præstitutum redeunto ipse & omnes filii Jisraëlis cum eo, denique totus cœtus.

22 Fecit ergo Mosche quemadmodum præceperat Jehova ipsi: assumens enim Jehoschuhham stitit eum coram Elhhazare sacerdote & coram toto cœtu.

23 Et imponens manus suas illi mandatis instruxit illum, quemadmodum edixerat Jehova fieri per Moschen.

1 *Ad familias*] id est, comparentes inter familias suæ tribus, quæ coram Mosche lustrabantur, ut paternam hæreditatem peterent.

3 *Propter peccatum suum*] videntur ita ratiocinari: si pater noster aut in cœtu Korachi fuisset, aut ejusmodi peccatum commisisset, non tantum hæreditate sed etiam vita privandæ fuissemus, ut tum integræ familiæ quæ conspiraverant perierunt. Atqui peccatum, propter quod mortuus est, personam ejus non transiit: quare æquum est nobis tradi hæreditatem ejus ut vita nobis a Deo relicta est, præsertim cùm ex decreto Dei aliorum qui propter infidelitatem terra exclusi sunt liberis hæreditas attributa sit supra 14. 31. Deut. 1. 39.

5 *Causam*] nam adhuc incertum erat, utrum fœminæ deficiente sobole mascula hæredes essent, an verò sola dos ad illas perveniret.

a Heb. *dando dato.*

9 *Fratribus*] si pater superstes non erit, ut in hoc exemplo: sic quoque accipiendus finis ver. 10.

11 *Ejus*] patris, ex quo filii denominantur.

b Heb. *ori meo: sic ver. 21.*

14 *Contentionis Kadeschi*] nam altera antè contigerat Rephidimis, ubi Deus a neutro horum offensus fuerat, Exod. 17. 7

17 *Procedat*] domi & foris pace & bello rempub. administret.

21 *Judicio Urim*] oraculo Dei in rebus obscuris & incognitis. De Urim vide Exod. 28. 31. & Levit. 8. 8.

Cujus] Jehovæ, quod proximè præcessit.

CAPUT XXVIII.

Mandatum de jugi holocausto cum munere & libamine suo repetitur: deinde quid sibi singulis sabbathis, noviluniis, diebus Paschatis & Pentecostes, & quo diei tempore offerri velit, præscribit Deus.

1 ITEM allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

2 Præcipito filiis Jisraëlis & edicito eis: oblationem meam cibi mei, in igne absumenda mihi odorem gratum meum, [a] observanter offertote mihi, stato tempore suo.

3 Itaque dicito illis, hoc *est* igne absumendum quòd offeretis Jehovæ: agni [b] anniculi integri bini quoque die in holocaustum jugiter.

4 Agnum illorum unum parato mane, agnumq; alterum parato inter duas vesperas:

5 Et decimam Ephæ similæ in munus, mistæ olei contusi quartâ hinis.

6 Holocaustum juge, " quod paratum fuit in monte Sinai, in odorem gratum, igne absumendum Jehovæ:

7 Et libamen ejus quartam hinis in agnum unumquemque, in loco sancto libato libamen [c] generosi vini Jehovæ.

8 Agnum verò alterum parato inter duas vesperas, ut munus matutinum, & ut libamen ejus parato igne absumendum, odorem gratum Jehovæ.

9 DIE autem sabbathi bini agni anniculi integri, & binæ decimæ similæ in munus mistę oleo cum libamine suo,

10 Holocaustum sabbathi esto sabbatho suo, præter ipsum holocaustum juge cum libamine suo.

11 ITEM in initiis mensium vestrorum offerte holocaustum Jehovæ, juvencos [d] subrumos binos & arietem unum, agnos anniculos septenos integros:

12 Et ternas decimas similæ in munus mistæ oleo in juvencum unumquemq;, binasq; decimas similæ in munus mistæ oleo, in arietem unumquemque,

13 [e] Singulas verò decimas similæ in munus mistæ oleo in arietem unumquemque: holocaustum, odorem gratum, igne absumendum Jehovę.

14 De libaminibus autem eorum, dimidium hinis esto in quemque juvencum, tertiaque hinis in quemque arietem, & quarta hinis vini in quemque agnum: hoc holocaustum mensis ineuntis, *esto* in initio suo, per singulos menses anni.

15 Præterea hircus e capris unus in peccatum, præter holocaustum juge, Jehovæ parator cum libamine suo.

16 ITEM mense primo, decimoquarto die illius mensis, [f] Pascha *esto* Jehovæ.

17 Quin-

a Heb. *observate ad observantiam mihi.*

b Heb. *filii anni: & sic deinceps.*

6 *Quod paratum fuit*] primum quidem oblatum Exod. 29. 38. sed postea triginta novem annis, quibus Jisraëlitæ in deserto vagati sunt, intermissum: vide in Deut. 12. 8.

c Heb. *potum inebriantis.*

d Heb. *filios bovis: & sic deinceps.*

e Heb. *decimam decimam.*

f *id est transitus*

17 Quintodecimo autem die ejus menſis, feſtum: ſeptem diebus azyma comeduntor.
18 Horum dierum primo convocatio ſancta *eſto*: nullum opus ſervile facitote.
19 Et offerte igne abſumendum holocauſtū Jehovæ, juvencos ſubrumos binos & arietem unum: præterea ſeptenos agnos anniculos, integri ſunto vobis.
20 Munus verò illorum, ſimilam miſtam oleo, *nempe* ternas decimas in quemque juvencum, & binas decimas in quemque arietem paratote:
21 Singulas decimas parato in unumquemq; agnum, ex ſeptem illis agnis:
22 Præterea hircum peccati unum, ad expiationem faciendam pro vobis:
23 Præter holocauſtum illud matutinū quod *eſt* pro holocauſto jugi, paratote iſta.
24 Qualia hæc *ſunt* parate in quemq; diem ſeptem diebus, *in* cibum igne abſumendum odoris grati Jehovæ: præter holocauſtum juge parator cum libamine ſuo.
25 At die horum ſeptimo convocatio ſancta *eſto* vobis: opus ſervile nullum facitote.
26 Item die primitiarum, cùm offeretis munus novum Jehovæ *poſt ſeptimanas veſtras, convocatio ſancta eſto vobis, nullum ſervile opus facitote.
27 Et offerte holocauſtum odorem gratum Jehovæ juvencos ſubrumos binos, arietem unum, ſeptenos agnos anniculos:
28 Et munus illorum, ſimilam miſtam oleo, *nempe* ternas decimas in quemque juvencum, binas decimas in arietem quemque,
29 Singulas decimas in agnum unumquemque, ex ſeptem illis agnis:
30 Hircum e capris unum, ad expiationem faciendam pro vobis:
31 Præter holocauſtum juge & munus ejus facitote *iſta*, integra ſunto vobis cum libaminibus ſuis.

26 *Poſt ſeptimanas*] [illegible]xactis ſeptem illis ſeptimanis de quibus [illegible]antum eſt Levit. 23. 15. & 16.

Caput XXIX.

Præſcribit offerenda ſibi præter ordinarias oblationes in feſtis ſeptimi menſis, die buccinarum, expiationum, ſingulis diebus tabernaculorum, & die interdicti hos proximè ſubſequente.

1 Menſe verò ſeptimo, primo *die* menſis, convocatio ſancta eſto vobis, opus ſervile nullum facitote: *dies clangoris eſto vobis:
2 Quo parate holocauſtum in odorem gratum Jehovæ, juvencum [a] ſubrumum unum, arietem unum, agnos [b] anniculos ſeptenos integros:
3 Munus verò eorum ſimilam miſtam oleo, ternas decimas in quemque juvencum, & binas decimas in quemque arietem,
4 Et decimam unam in agnum unumquemque, ex ſeptem illis agnis:
5 Præterea hircum e capris unum *in* peccatum, ad faciendum expiationem pro vobis:
6 Præter holocauſtum menſis illius ineuntis cum munere ſuo, & holocauſtum juge cum munere ſuo & libaminibus ſuis pro ratione eorum, in odorem gratum igne abſumendum Jehovæ.
7 Item decimo *die* menſis hujus ſeptimi convocatio ſancta eſto vobis, *ut affligatis animas veſtras: nullum opus facitote.
8 Et offerte holocauſtum Jehovæ *in* odorem gratum, juvencum ſubrumum unum, arietē unum, agnos anniculos ſeptenos, integri ſunto vobis.
9 Et munus eorum ſimilam miſtam oleo, ternas decimas in quemque juvencum, binas decimas in arietem unumquemque,
10 [c] Singulas decimas in agnum unumquemque, ex ſeptem illis agnis:
11 Hircum e capris unum *in* peccatum: præter peccatum expiationum, & holocauſtum juge cum munere ſuo ac libaminibus ſuis.
12 Item decimoquinto die hujus menſis ſeptimi convocatio ſancta eſto vobis, opus ſervile nullum facitote: ſed celebrate feſtum Jehovæ ſeptem diebus.
13 Et offerte holocauſtum igne abſumendū odorem gratum Jehovæ, juvencos ſubrumos ternos denos, arietes binos, agnos anniculos quatuordenos: integri ſunto:
14 Et munus eorum ſimilam miſtam oleo, ternas decimas in juvencum unumquemq; ex tredecim juvencis, binas decimas in arietē unumquemq; ex duobus illis arietibus,
15 Et ſingulas decimas in agnum unumquemque, ex quatuordecim agnis:
16 Præterea hircum e capris unum, peccati: præter holocauſtum juge, munus ejus & libamen ejus.
17 Deinde die illorum ſecundo juvencos ſubrumos duodenos, arietes binos, agnos anniculos quatuordenos integros,
18 Et munus eorum ac libamina eorum in juvencos, in arietes, & in agnos quoſque ex numero eorum, pro eadem ratione,
19 Præterea hircum e capris unum peccati: præter holocauſtum juge & munus ejus, ac libamina eorum.
20 Die autem illorum tertio juvencos undenos, arietes binos, agnos anniculos quatuordenos integros,
21 Et munus eorum ac libamina eorum in juvencos in arietes & in agnos quoſq; ex numero eorum, pro eadem ratione,
22 Præterea hircum peccati unū: præter holocauſtum juge & munus ejus ac libamen ejus.
23 Die autem illorum quarto juvencos denos, arietes binos, agnos anniculos quatuordenos integros,
24 Munus eorum ac libamina eorum in juvencos, in arietes, & in agnos quoſq; ex numero eorum pro eadem ratione,
25 Præterea hircum e capris unum peccati: præter holocauſtum juge, munus ejus & libamen ejus.
26 Die autem illorum quinto juvencos novenos, arietes binos, agnos anniculos quatuordenos integros,
27 Et munus eorum ac libamina eorum in juvencos, in arietes, & in agnos quoſq; ex numero eorum, pro eadem ratione,
28 Præterea hircum peccati unum: præter holocauſtum juge & munus ejus ac libamen ejus.
29 Die autem illorum ſexto juvencos octonos, arietes binos, agnos anniculos quatuordenos integros,

1 *Diei clangoris*] vide in Levit. 23.24.
a Heb. *filium bovis: ſic deinceps.*
b Heb. *filios anni: ſic deinceps.*
7 *Ut affligatis*] ut Levit. 16.29. & 23.27.
c Heb. *decimam decimam, ut ver.* 15.

30 Et munus eorum ac libamina eorum in juvencos, in arietes, & in agnos quosq; ex numero eorum, pro eadem ratione,

31 Præterea hircum peccati unum: præter holocaustum ejus, munus ejus, ac libamen ejus.

32 Die autem illorum septimo juvencos septenos, arietes binos, agnos anniculos quatuordenos integros,

33 Et munus eorum ac libamina eorum in juvencos, in arietes, & in agnos quosq; ex numero eorum pro ratione eorum,

34 Præterea hircum peccati unum: præter holocaustum juge, munus ejus ac libamen ejus.

35 Die ipso octavo, 'interdicti *dies* esto vobis: opus nullum servile facitote.

35 *Interdicti*] ut Levit. 23. 36.

36 Et offerte holocaustum igne absumendum odorem gratum Jehovæ juvencum unum, arietem unum, agnos anniculos septenos integros,

37 Munus eorum cum libaminibus eorum in juvencum, in arietem, & in agnos quosque, ex numero eorum pro eadem ratione,

38 Præterea hircum peccati unum: præter holocaustum juge, & munus ejus ac libamen ejus.

39 Hæc paratote Jehovæ in solennitatibus vestris: præter votiva vestra & voluntarias oblationes vestras, cum holocaustis vestris, & cum muneribus vestris, & cum libaminibus vestris, & cum eucharisteriis vestris.

40 Quæ retulit Mosche ad filios Jisraëlis, secundum omnia quæ præceperat Jehova Moschi.

Caput XXX.

Lex de votivis promissis, de maris & fœminæ tam puellæ quàm uxoris exceptionibus, de votis viduæ & repudiatæ: quatenus hæc omnia rata aut irrita habenda sint.

1 Item allocutus est Mosche primarios tribuum, ut filiis Jisraëlis dicerent, hoc *est* verbum quod præcepit Jehova.

2 Vir cùm 'voverit votum Jehovæ, aut juraverit juramento, 'obligatione obligando [a] seipsum, 'ne profanato verbo suo: secundum 'omne verbum quod prodierit ex ore suo facito.

3 Fœmina verò cùm vovit votum Jehovæ, aut obligavit se obligatione domi patris sui in adolescentia sua:

4 Si cùm audit pater ejus votum ejus aut obligationem qua obligavit seipsam, tacebit apud eam pater ejus, tunc stata sunto omnia vota ejus, & omnis obligatio qua obligavit seipsam stata esto.

5 Sin autem efficiet pater ejus ut ea infringat *illud* quo die audiverit, nullum ex votis ejus aut obligationibus ejus quibus obligavit seipsam, statum esto: & Jehova condonabit ei, quia pater ejus effecit ut ea infringeret illud.

6 Sed si [b] omnino nubet viro votis ei incumbentibus, aut pronunciato labiorum suorũ quo obligavit seipsam,

7 Audiensq; maritus ejus quo die audiverit illud, tacebit apud eam: tum stata sunto vota ejus, & obligationes ejus quibus obligavit seipsam, statæ sunto.

2 *Voverit votum*] se aliquid præstiturum voto obstrinxerit.

Obligatione] juramento se ab aliqua re aut facto abstenturum receperit: qualia erant Nazaræorum vota legitima, & illegitimum eorum: qui Paulum volebant occidere, Act. 23. 14.

a Heb. *animam suam, sic deinceps.*

Ne profanato] nomen Dei quod promittendo interposuit: profanat autem & qui votum licitum non exequitur, & qui vovet illicitum.

Omne verbum] non pugnans cum lege Domini, ut fuit insidiantium vitæ Pauli.

b Heb. *fiet viri: sic infrà 36. 3.*

8 Sin quo die audivit maritus ejus, effecit ut ea infringeret, irritumq; fecit votum ejus quod incumbebat ei, aut pronunciatum labiorum ejus quo obligaverat seipsam: similiter Jehova condonabit illi.

9 Quod autem ad votum viduæ aut repudiatæ, quicquid *erit* quo obligaverit seipsam, statum incumbito ei.

10 Sed si in domo viri sui vovit, aut obligavit obligatione seipsam per juramentum,

11 Audiénsque maritus ejus tacuerit apud eam, neç fecerit ut ea infringeret *illud*: tunc stata sunto omnia vota ejus, omnisque obligatio, qua obligavit seipsam, stata esto.

12 Sin verò [c] omnino irrita fecerit illa vir ejus quo die audiverit, nihil prolatum labiis ejus, ex votis ejus aut ex obligatione sui ipsius, statum esto: vir ejus irrita fecit illa, quapropter Jehova condonabit illi.

13 Omne votum, & omnem [d] obligationem juramento confirmatam [e] de se ipsa affligenda, 'vir ejus stabilito illam, aut vir ejus irritam facito illam.

14 Quòd si [f] omnino taceat apud eam vir ejus de die in diem, tunc stabilierit omnia vota ejus aut omnes obligationes ejus quæ incumbunt ei: stabilierit, *inquam*, ea, cùm tacuerit apud eam quo die audivit illud.

15 Sin omnino irrita fecit illa postquàm audiverit, tunc ipse portabit iniquitatẽ ejus.

16 Hæc *sunt* statuta quæ præcepit Jehova Moschi inter virum & uxorem ejus *servanda*, inter patrem & filiam ejus in adolescentia ipsius, dum *est* ' in domo patris sui.

c Heb. *irrita faciendo irrita fecit ... sic ver. 15.*

d Heb. *juramentum obligationis hypallage.*

e Heb. *ad affligendum animam suam.*

13 *Vir ejus stabilito*] ne differto de die in diem, sed alterutrum facito, ut ver. sequens ostendit.

f Heb. *tacendo tacebit.*

16 *In domo patris*] sub patria potestate.

Caput XXXI.

Bello jussu Dei contra Midjanitas gesto, virgines tantùm ex hominibus servantur, & cum rebus Midjanitarum prædæ nomine inter milites qui conflixerant & reliquum populum dividuntur: Deus ex illorum pro sacerdotibus, ex hujus præda pro Levitis portionem assumit, præter res a ducibus oblatas, quæ in tabernaculo ad monimentum asservatæ sunt.

1 Allocutus autem est Jehova Moschen, dicendo,

2 [a] Sume 'ultionem Jisraëlitarum de Midjanitis istis, postmodum aggregaberis ad populos tuos.

3 Allocutus itaque est Mosche populum dicendo, [b] expedite ex vobis aliquos ad hanc militiam: ut sint contra Midjanitas, ad edendum ultionem Jehovæ contra Midjanitas.

4 [c] Millenos in singulas tribus, ex omnibus tribubus Jisraëlis mitte ad hanc militiam.

5 Traditis itaque millenis e millibus Jisraëlis in singulas tribus, duodecies mille expeditis ad militiam:

6 Misit Mosche hos millenos in singulas tribus *delectos* ad hanc militiam, eos *inquam*, & Pinchasum filium Elhhazaris sacerdotis in hanc militiam, cum 'vasis sacris 'tubisque clangoris in manu ejus.

7 Qui militantes contra Midjanitas, quemadmo-

a Heb. *ulciscere ultionem.*

2 *Ultionem*] ... rei, de qua suprà ... 18. & infra ver. ...

b Heb. *expedite vos ex vobis: pleonasmus.*

c Heb. *mille quamq; tribum ... in quamque tribum.*

6 *Vasis sacris*] ... fœderis cum iis ... ad eam pertinentibus.

Tubisque] de quibus suprà 10.

admodum præceperat Jehova Moſchi, occiderunt omnes mares.

8 ᵃReges quoque Midjanitarum occiderunt præter cæſas *copias* eorum, Evim & Rekemum & Tzurem & Churem & Rebahhum, quinque Reges Midjanitarum: etiam ᵇ Bilhhamum filium Behhoris occiderũt gladio.

8 *Reges*] beneficiarios ſive vaſſallos (ut vocant) Sichonis, ut apparet Jehoſchu. 13.21. quamvis cæſo Sichone mero imperio ut reges ... ſint.

Bilhhamum] in itinere, dum rediret in Meſopotamiam.

9 Et captivas fecerunt filii Jiſraëlis mulieres Midjanitarum ac parvulos eorum, omnia etiam jumenta eorum & omnia pecora eorum omneſque facultates eorum prædati ſunt:

10 Omnes verò civitates eorum per habitationes eorum, & omnes arces eorum combuſſerunt igne.

11 Deinde acceptis omnibus illis ſpoliis & omni captura, tam hominum quàm jumentorum:

12 Adducebant ad Moſchen & ad Elhhazarem ſacerdotem & ad cœtum Jiſraëlitarum captivos & reliquam capturam ſpoliaque ad caſtra, in campeſtria Moabitarum, quæ *ſunt* ex-adverſo Jardenis Jerichuntini.

13 Sed egreſſi ſunt Moſche & Elhhazar ſacerdos omneſque principes cœtus obviam eis extra caſtra.

14 Efferveſcenſque Moſche contra præfectos illarum copiarum, principes millenorum & principes centenorum, qui redibant ab illo militari prælio:

15 Dixit ad eos Moſche, an conſervaviſtis vivas omnes fœminas?

16 En ipſæ fuerunt filiis Jiſraëlis ex ſermone Bilhhami, ᵈ quæ ſuppeditarunt prævaricationem contra Jehovam in negotio Pehhoris: unde fuit plaga ᵃ illa in cœtu Jehovæ.

ᵈ Heb. *ſuppeditãdo, vel ad ſuppeditãdũ.*

16 *Illa*] de qua ſuprà 25.9.

17 Nunc itaq; occidite omnes mares ex parvulis, omnem quoque mulierem quę cognovit virum concubitu maris occidite:

18 Omnes verò parvulos ex fœminis quæ non cognoverunt concubitum maris, vivos conſervate vobis.

19 Vos autem caſtrametamini extra hæc caſtra ſeptem dies: *etiam* quiſquis occidit *horum* aliquem & quiſquis tetigit cæſum, purgate vos die illorum tertio & die ſeptimo, vos *inquam* & captivos veſtros.

20 Cum omni veſtimento & omni inſtrumento pelliceo omniq; opere *e pilis* caprarum, & omni inſtrumento ligneo, purgabitis vos.

21 Edixit quoque Elhhazar ſacerdos omnibus viris illis militaribus qui iverant in illud prælium, ᵃ hoc *eſt* illud ſtatutum legale quod præcepit Jehova Moſchi.

21 *Hoc eſt*] quod habetur ſuprà ver. 17 & ſequent. ſic enim juſſit Deus ſuprà 25. 17.

22 Tantummodo aurum & argentum, æs, ferrum, ſtannum & plumbum:

23 ᵉ Quicquid fert ignem, tranſmittite per ignem ut mundum ſit, veruntamen ᵃ aquâ ſeparationis purgator: quicquid autem non fert ignem, tranſmittite per aquam.

ᵉ Heb. *omnem rem quæ venit in ignem, ſub. ita ut eo minimè conſumatur.*

23 *Aqua ſeparationis*] de qua ſuprà 19.

24 Et lavate veſtimenta veſtra die horum ſeptimo, ut mundi ſitis, ac poſtmodùm venietis in caſtra.

25 Præterea allocutus eſt Jehova Moſchen, dicendo,

26 Recenſe capita capturæ captivorum tam hominum quàm jumentorum, tu & Elhhazar ſacerdos, & primarii paternarum *familiarum* cœtus:

27 Et divide capturam ipſam inter geſtores hujus prælii qui egreſſi ſunt in militiam, & inter totum cœtum.

28 Et ablatam portionem pro Jehova ab iſtis præliatoribus qui egreſſi ſunt in hanc militiam, animam unam e quingentenis, ex hominibus, & ex bobus, & ex aſinis, & ex gregibus,

29 E media parte ad iſtos *pertinente* accipientes, dato Elhhazari ſacerdoti oblationem Jehovæ.

30 At e media parte ad filios Jiſraëlis *pertinẽte*, accipe unum ᵃ captum e quinquagenis, ex hominibus, ex bobus, ex aſinis, & ex gregibus, ex quibuſcunque jumentis, & ᵃ dato Levitis obſervantibus obſervationem tabernaculi Jehovæ.

30 *Captum e*] Id eſt, quinquageſimum quemque, ut quingenteſimum quodq; ſuprà 28.

Dato] ſic eadem proportio ſervatur quæ in decimarum diſtributione, nimirum ut decimũ ejus quod Levitarum eſt ad Sacerdotes perveniat.

31 Quod fecit Moſche & Elhhazar ſacerdos, quemadmodum præceperat Jehova Moſchi.

32 Fuit autem captura illa, ᵃ reſiduum prædæ quam prædati erant populus ille militaris, pecudum ſexcenta ſeptuaginta quinque millia,

32 *Reſiduum*] nã pars ad alimentum exercitus conſumpta eſt in itinere, & in ſeptiduana ſtatione extra caſtra, ſuprà ver. 19.

33 Item boum ſeptuaginta duo millia,

34 Item aſinorum unum & ſexaginta millia,

35 Item animæ humanæ ex fœminis quæ non cognoverant concubitum maris, univerſæ animæ trigecies bis mille.

36 Fuit autem hujus dimidium, pars eorum qui prodierant in hanc militiam, numerus pecudum, ter centies tricies ſepties mille quingentæ,

37 Fuitque portio pro Jehova ex pecudibus, ſexcentæ ſeptuaginta quinque:

38 Item boum trigecies ſexies mille, portio eorum pro Jehova ſeptuaginta duo:

39 Item aſinorum tricies mille quingentorum, portio eorum pro Jehova ſexaginta unus:

40 Item animarum humanarum ſexdecies mille, portio earum pro Jehova triginta duę animæ.

41 Quam dedit Moſche portionem oblationis Jehovæ, Elhhazari ſacerdoti: ſicut præceperat Jehova Moſchi.

42 De dimidio autem ad filios Jiſraëlis *pertinente*, quod partitus Moſche *receperat* ab hominibus illis qui militaverant

43 (Erat autem dimidium ad cœtum *pertinens* ex pecudibus, tercenties tricies ſepties mille quingentæ,

44 Et ex bobus tricies ſexies mille.

45 Et ex aſinis tricies mille quingenti,

46 Et ex animis humanis ſexdecies mille)

47 Sumens, inquam, Moſche de dimidio ad filios Jiſraëlis *pertinente* unum captum ex quinquagenis quibuſque, ex hominibus & ex jumentis, dedit ea Levitis obſervantibus obſervationem tabernaculi Jehovæ, ſicut præceperat Jehova Moſchi.

48 Tum accedentes ad Moſchen ii qui præfecti *erant* millibus illius militiæ, principes millenorum & principes centenorum,

49 Dixerũt ad Moſchen, ſervi tui recenſuerũt capita virorum hujus prælii qui fuerunt ᵃ in manu noſtra: & non deeſt ex nobis quiſquã.

49 *In manu noſtra*] ſive poteſtate, id eſt, qui nobis commiſſi fuerant.

50 Quapropter offerimus oblationem Jehovæ quiſque quod nactus eſt, inſtrumentum aureum, periſcelidem, aut armillam, annulũ, inaurem, aut cingulum pendulum, ᵃ expiationem

50 *Expiationem faciendo*] nam ex Moſchis irati verbis ſupra ver. 14. intelligebãt ſe peccaſſe: ideoque duo oblationum genera offerunt, expiatorium & euchariſticum.

tionem faciendo pro animis nostris coram Jehova.

51 Accepit ergo Mosche & Elhhazar sacerdos aurum ab illis, [f] totum in instrumentis affabre factis,

f Heb. *totum instrumentum operis*, id est, *operosum*.

52 (Erat autem totum illud aurum oblationis quod obtulerunt Jehovæ, sedecies mille septingentorum quinquaginta siclorum) a principibus millenorũ & a principibus centenorum.

53 Quod ad viros militares, [*] prædam habuerunt quisque sibi.

53 *Prædam habuerunt*] q.d. etsi liberaliter admodum obtulerunt Deo, tamen tanta fuit præda ut quisque sibi multum reservaverit.

54 Cumq; accepisset Mosche & Elhhazar sacerdos aurum illud a principibus millenorum & centenorum, intulerunt illud in tentorium conventus, monimentum pro filiis Jisraëlis coram Jehova.

Caput XXXII.

Rëubenitæ & Gaditæ regionis cis Jordanem cõmoditate adducti, eam sibi in possessionem dari petunt: qui primùm graviter a Mosche objurgati, deinde cõmunes cum fratribus operas ad plenam terræ occupationem polliciti postulatum obtinent. Dimidiatæ verò tribui Menaschis, pars Gilhhadis quam armis occupaverat, adjudicatur.

1 Erat autẽ filiis Rëubenis & filiis Gadis pecus multum, numerosum admodum: ecce autem videbant terrã Jahhzeris & terram Gilhhadis, locum illum esse locum pecuariæ.

2 Quapropter accesserunt filii Gadis & filii Rëubenis, & allocuti sunt Moschen Elhhazaremque sacerdotem ac principes cœtus, dicendo:

3 [*] Hhatarothæ, & Dibon, & Jahhzer, & [a] Nimra, & Cheschbon, & Elhhale, cum [b] Schebamo & Nebunte & [c] Behhone,

3 *Hhatarothæ*] binæ erant eodem nomine infrà 34. & 35.
a *quæ etiam Beth nimra, infrà, ver. 36.*
b *quæ etiam Schibma, infrà ver. 38.*
c *Contractum pro Bahhalmehhone, infrà ver. 38.*

4 Horum regio quam percussit Jehova coram cœtu Jisraëlis, regio pecuariæ est: & servis tuis *sunt* pecora.

5 Dixerunt ergo, si invenimus gratiam in oculis tuis, detur regio ista servis tuis in possessionem: ne nos ducas trans Jardenem.

6 Sed dixit Mosche filiis Gadis & filiis Rëubenis, [*] an fratres vestri procederent in bellum, & vos consisteretis hic?

6 *An fratres*] hac reprehensione non recusat Mosche Jisraëlitis terram attribuere, cujus mandatum se accepisse narrat Deut. 2. 23. sed petentes increpat ignaviæ, & sui erga fratres officii contemptum exprobrat: idq; eo vehemẽtius, quòd distractis copiis fore videbat ut Jisraëlitarum animi frangerentur.

7 Imò quare rumpitis [d] animum filiorum Jisraëlis, ne transeant in terram illam quam dat eis Jehova?

d Heb. *cor, ut ver.* 9.

8 Sic fecerunt patres vestri, cùm misissem eos Kadescho Barnehhæ ad consyderandum illam terram:

9 Nam cùm ascendissent ad vallem Eschcolis consyderantes illam terram, ruperunt animum filiorũ Jisraëlis, ne venirent in eam terram quam dabat eis Jehova.

10 Idcircò accensus irã Jehova die illo, juravit dicendo,

11 *Ne vivam*, si viderint homines isti qui ascenderunt ex Ægypto a nato viginti annos & deinceps, terram illam quam juramento promisi Abrahamo, Jitzchako & Jahhabobo, eò quòd [e] non sunt plenè secuti me:

e Heb. *non impleverunt* ire *post me, ut suprà* 14. 24. *sic deinceps.*

12 Præter Calebum filium Jephunnæ [*] Kenizzæum, & Jehoschuhham filium Nunis, quia plenè secuti sunt Jehovam.

12 *Kenizzæum*] nepoteni Kenazi e tribu Jehudæ, 1. Chron. 4. 13.

13 Et accensus irã Jehova in Jisraëlem, agitavit eos per hoc desertum [*] quadraginta annos, donec consumeretur tota illa ætas quæ fecerat malum illud in oculis Jehovæ.

13 *Quadragi*[...] annumeratis c[...] annis ab exitu [...] AEgypto ad m[...] nem explorat[...] synecdoche.

14 Ecce autem surrexistis loco patrum vestrorum turba, homines [f] peccatis dediti, ut addatis adhuc ad æstum iræ Jehovæ contra Jisraëlem.

f Heb. *pecc*[...]

15 Si [g] vos avertetis ab obsequio ejus, omnino perget adhuc relinquere eum in hoc deserto: sic perdetis totum populum hunc.

g Heb. *revert*[...] *ni ab* eundo *p*[...]

16 Accedentes autem rursus ad eum dixerunt, septa gregum struemus hic pro pecore nostro: & civitates pro parvulis nostris *erunt*.

17 [*] Nos autem expediti erimus, celeres *ad procedendum* ante filios Jisraëlis, usquedum introduxerimus eos in locum suum: interea maneant parvuli nostri in civitatibus istis munitis, [h] metu habitatorum istius terrę.

17 *Nos autem*][...] est, is numerus e[...] bis quem judica[...] fratribus juvand[...] sufficere: nam [...] omnes aptos ad [...] litiam Jardenem [...] fratribus traject[...] apparet ex Jeho[...] 4. 17. synecdoche.
h Heb. *a facie*.

18 Non redibimus in domos nostras, donec [i] adierint filii Jisraëlis quisque possessionem suam.

i Heb. *consti*[...] *rint se possessore*[...] *Jisraëlis quisque p*[...] *sessionis suæ.*

19 Quin non erimus possessores cum illis [k] trans vadum Jardenis, eo quòd obvenerit possessio nostra nobis cis vadum Jardenis Orientem versus.

k Heb. *a vado J*[...] *denis & ultra*.

20 Tum dixit ad eos Mosche, si feceritis rem hanc, si expediti eritis ante Jehovam ad bellum:

21 Si transibit quisque expeditus e vobis Jardenem istum coram Jehova, donec expulerit inimicos suos a facie sua,

22 Et domita fuerit terra illa coram Jehova, posteà demum reuertemini eritisq; insontes apud Jehovam & apud Jisraëlem: sic cedet terra hæc vobis in possessionem coram Jehova.

23 Quòd si non sic facietis, ecce peccaveritis Jehovæ: ac scitote [*] peccatum vestrum obventurum vobis.

23 *Peccatum vestrum*] pœnam [...] cati: metonym[...]

24 Ædificate vobis civitates pro parvulis vestris & septa pro gregibus vestris: sed quod prodiit ex ore vestro facitote.

25 Tum allocuta est *tribus* filiorum Gadis & filiorum Rëubenis Moschen, dicendo, servi tui facient, quemadmodum dominus meus præcipit.

26 Parvuli nostri, uxores nostræ, pecus nostrum, & omnia jumenta nostra ibi erunt in civitatibus Gilhhadis:

27 Servi autem tui transibunt quisque expeditus ad militiam coram Jehova in bellum, quemadmodum dominus meus loquitur.

28 Quapropter præcipiens Mosche de eis Elhhazari sacerdoti & Jehoschuhhæ filio Nunis, primariis etiam paternarum familiarum in filiis Jisraëlis,

29 Edixit Mosche illis, si transierint filii Gadis & filii Rëubenis vobiscum Jardenem, quisque expeditus ad bellum coram Jehova, & domita fuerit terra illa coram vobis: tum date illis hanc terram Gilhhadis in possessionem:

30 Sin autem non transierint expediti vobiscum, tunc possessores fiant inter vos in terra Cenahhani.

31 Responderuntque filii Gadis & filii Rëubenis dicendo, quod edixit Jehova servis tuis, sic faciemus:

32 Nos transibimus expediti coram Jehova in

in terram Cenahhani, & penes nos manebit jus possessionis nostræ cis Jardenem.

33 Dedit itaque eis Mosche, filiis Gadis & filiis Rëubenis ac ˣ dimidiatæ tribui Menaschis filii Josephi, regnum Sichonis Regis Emoræorum & regnum Hhogi Regis Baschanis: regionem ipsam cum civitatibus per terminos ejus, civitates illius terræ circumquaque.

34 Et ædificarunt filii Gadis, Hhatarothas & Hharohherem,

35 Item Hhatrothas Schophanis, & Jahhzerem, & Jogbeham,

36 Et Beth-nimram, & Beth-haranem, civitates munitas cum septis gregum.

37 Filii verò Rëubenis ædificarunt Cheschbonem & Elhhalen, & Kirjathajima,

38 Item Nebuntem & Bahhal-mehhonem ˡmutatis nominibus, atque Sibmam: quibus indiderunt nomina ᵒhæc civitatum quas ædificarunt.

39 Profecti autem filii Maciris filii Menaschis in ᵖGilhhadem cùm cepissent illū, ᵐexpulissentq; Emoræos qui habitabant in eo:

40 Dedit Mosche Gilhhadem Maciri filio Menaschis, qui inhabitavit eum.

41 Jair enim filius Menaschis profectus ceperat villas ipsorum *Gilhhaditarum*, quas vocavit villas Jairis:

42 Similiter Nobach profectus ceperat Kenatham cum pagis ejus, quam vocavit Nobachum de nomine suo.

33 *Dimidiatæ tri-*[bui] causam cur hanc [tr]ibum illis conjun[xer]it vide infrà ver. 39. [&] sequent.

l Heb. *mutatas nomine.*

38 *Hæc*] quæ jam obtinent ex quo ab illis ædificatæ sunt.

39 *Gilhhadem*] [p]artem Gilhhadis [qu]æ Rëubenitis & Gaditis minimè cesserat: synecdoche. [V]ide Deut. 3. 12.

m Heb. *expulisset,* [sub.] *Macciris genus.*

Caput XXXIII.

Jisraëlitarum ab Ægypto ad Cenahhanæam usque profectiones omnes & stationes recensentur: eisq; mandatur ut Cenahhanæos ejiciant, idola eorum perdant, terram sorte inter se dividant, subjuncta gravi comminatione, si quos ex Cenahhanæis idololatris in ea tollerent.

1 HÆ *sunt* profectiones filiorum Jisraëlis, cùm egressi sunt e terra Ægypti per exercitus suos, ᵃ ministerio Moschis & Aharonis.

2 (Scripsit autem Mosche progressus eorum in profectiones eorum ex ᵇ præstituto Jehovæ) hæ inquam sunt profectiones eorum in progressibus eorum.

3 Primum proficiscentes ‖ Rahhmeseso, mense primo, decimo quinto die mensis ipsius primi, postridie ipso Paschatis egressi sunt Jisraëlitæ manu sublata ante oculos omnium Ægyptiorum:

4 ‖ Ægyptiis sepelientibus omnes primogenitos, quos percusserat Jehova in eis: cum in deos etiam illorum exercuisset Jehova judicia.

5 Profecti autem filii Jisraëlis Rahhmeseso, castra posuerunt Succothis.

6 ‖ Deinde profecti Succothis, castrametati sunt Ethami quod *est* in extremitate deserti.

7 ‖ Deinde profecti Ethamo reversi sunt ad fauces Chirotharum quæ *sunt* ante Bahhaltzephonem, & castrametati sunt ante Migdolum:

8 ‖ Deinde profecti ex-adverso Chirotharū transiverunt per medium ipsius maris in desertum: pergentesq; itinere tridui per desertum Ethami, castrametati sunt Maræ.

9 ‖ Deinde profecti Mara pervenerunt Elima (erant autem Elimis duodecim fontes aquæ & septuaginta palmæ) & castrametati sunt ibi.

10 Deinde profecti Elimis, castrametati sunt ad mare algosum.

11 ‖ Deinde profecti a mari algoso, castrametati sunt in deserto Sinis.

12 Deinde profecti a deserto Sinis, castrametati sunt Dophkæ.

13 Deinde profecti Dophka, castrametati sunt Aluschi.

14 ‖ Deinde profecti Aluscho, castrametati sunt Rephidimis, ubi non erat aqua populo quam biberet.

15 ‖ Deinde profecti Rephidimis, castrametati sunt in deserto Sinai.

16 Deinde profecti a deserto Sinai, castrametati sunt ‖ Kibrothis-taavæ.

17 Deinde profecti Kibrothis-taavæ, castrametati sunt ‖ Chatzerothis.

18 Deinde profecti Chatzerothis, castrametati sunt Rithmæ.

19 Deinde profecti Rithma, castrametati sunt Rimmone-peretzi.

20 Deinde profecti Rimmone-peretzi, castrametati sunt Libnæ.

21 Deinde profecti Libna, castrametati sunt Rissæ.

22 Deinde profecti Rissa, castrametati sunt ad Kehelam.

23 Deinde profecti a Kehela, castrametati sunt ad montem Schepheris.

24 Deinde profecti a monte Schepheris, castrametati sunt Charadæ.

25 Deinde profecti Charada, castrametati sunt Makehelothis.

26 Deinde profecti Makehelothis, castrametati sunt Tachathi.

27 Deinde profecti Tachatho, castrametati sunt Terachi.

28 Deinde profecti Teracho, castrametati sunt Mithkæ.

29 Deinde profecti Mithka, castrametati sunt Chaschmonæ.

30 Deinde profecti Chaschmona, castrametati sunt Moserothis.

31 Deinde profecti Moserothis, castrametati sunt apud filios Jahhakanis.

32 Deinde profecti a filiis Jahhakanis, castrametati sunt Chore-gidgadis.

33 Deinde profecti Chore-gidgadis, castrametati sunt ad Jotbatham.

34 Deinde profecti a Jotbatha, castrametati sunt Hhabronæ.

35 Deinde profecti Hhabrona, castrametati sunt Hhetzjone-geberi.

36 Deinde profecti Hhetzjone-geberi, castrametati sunt ‖ in deserto Tzinis, quod *est* Kadesch.

37 Deinde ‖ profecti Kadescho, castrametati sunt ad Horem montem juxta fines terræ Edomæorum.

38 (Ascenditq; Aharon sacerdos Horem montem ex præstituto Jehovæ, & mortuus est ibi, anno quadragesimo ab exitu Jisraëlitarum e terra Ægypti, mense quinto, primo die illius mensis.

39 Erat autem Aharon natus centum viginti tres

a Heb. *manu.*

b Heb. *ore, ut infra ver. 38.*

‖ Exod. 12. 37.

‖ Exod. 12. 12.

‖ Exod. 13. 2.

‖ Exod. 14. 2.

‖ Exod. 15. 22. & 23.

‖ Exod. 16. 1.

‖ Exod. 16. 2.

‖ Exod. 17. 1.

‖ Exod. 19. 1.

‖ Supra 11. 34.

‖ Supra 11. 35.

‖ Supra 20. 1.

‖ Supra 20. 22.

tres annos, cùm moreretur in Hore monte)

40 || Quod audivit Cenahhanæus Rex Hharadi, qui inhabitabat Australem partem in regione Cenahhani, cùm adventarent filii Jisraëlis.

41 Deinde profecti ab Hore monte, castrametati sunt "Tzalmonæ.

42 Deinde profecti Tzalmona, castrametati sunt Punone.

43 Deinde profecti Punone, || castrametati sunt Obothis.

44 Deinde profecti Obothis, castrametati sunt ad || cumulos Hhabarimorum *montium* ad terminum Moabitarum.

45 Deinde profecti e cumulis, castrametati sunt Dibone-Gadis.

46 Deinde profecti Dibone-Gadis, castrametati sunt Hhalmone ad Diblathajima.

47 Deinde profecti Hhalmone ad Diblathajima, castrametati sunt ad montes Hhabarimorum ante Nebuntem.

48 Deinde profecti a montibus Hhabarimorum, castrametati sunt in || campestribus Moabitarũ ex-adverso Jardenis Jerichuntini:

49 Et castra habuerunt secundum Jardenem a Beth-jeschimothis usque "Abel-schittimos, in campestribus Moabitarum.

50 Allocutus autem est Jehova Moschen in campestribus Moabitarum, ex-adverso Jardenis Jerichuntini dicendo:

51 Alloquere filios Jisraëlis & edicito eis, quandoquidem vos *mox* transituri estis Jardenem in terram Cenahhani:

52 Omnino ejicite omnes habitatores ejus terræ a facie vestra, & perdite omnes effigies eorum, & omnes imagines [c] fusas eorum perdite, omniaque excelsa eorum destruite.

53 Cùmq; expulsis *eis* [d] e terra illa habitabitis in ea (nam vobis trado terram illam ut hæreditariò possideatis eam)

54 Tunc adite possessionem illius terræ sorte per familias vestras, ei qui multus est multiplicatote possessionẽ ejus, ei verò qui paucus est pauciorem assignato possessionem ejus, in quemcunq; locum exierit cuiq; sors sua, is illius esto: per tribus paternas vestras possessiones aditote.

55 Quod si non expuleritis habitatores istius terræ a facie vestra, utique erit quicquid reliquum feceritis ex eis in spinas in oculis vestris & in aculeos in lateribus vestris: & hostiliter agent vobiscum in illa terra in qua habitaturi estis.

56 Eritq; ut quemadmodum cogitavi facere illis, faciam vobis.

|| *suprà.21.1.*

41 *Tzalmonæ*] qui locus fortasse denominatus est ab imagine serpentis ibi erecti jussu Dei, suprà 21.6. & sequentibus.

|| *suprà.21.10.*

|| *ibidem 11.*

|| *suprà.22.1.*

49 *Abel-Schittimos*] Schittimos locum esse, ubi Jisraëlitę cum mulieribus Moabitarum convenerunt apparet suprà 25.1. Abelis autẽ nomen quod luctum significat, videtur sumpsisse a luctu quem extorsit populo gravis plaga Dei, ibidem ver.6.

c Heb. *fusurarum.*

d *Eclipsis præpositionis, ut Gen.4.1. & 26.3.*

Caput XXXIIII.

Deus terminos definit reliquæ terræ in possessionem tradendę novem tribubus cum dimidiata: & ad eam distribuendam singulos e singulis tribubus summo sacerdoti & duci nominatim adjungit.

1 Praeterea allocutus est Jehova Moschen, dicendo:

2 Præcipe filiis Jisraëlis & edicito eis, quandoquidem vos mox adituri estis terrã Cenahhani: hæc *esto* terra quæ accidet vobis in possessionem, terra Cenahhani per terminos suos.

3 Primùm esto vobis plaga Australis a deserto Tzinis [a] secundum "sedes Edomæorũ: similiter esto vobis terminus Australis, extremitas "maris salsi ad Orientem.

4 Et divertens vobis terminus hic ab Austro ad ascensum "Hhakrabbimorum pertransito Tzinem, & sunto exitus ejus ab Australi plaga per Kadeschum-barnehhæ: inde procedito "Chatzar-Adarẽ, & transito Hhatzmonem.

5 Posteà divertito hic terminus Hhatzmone ad "torrentem Ægypti, ubi sunt ejus exitus ad ipsum [b] Occidentem.

6 Terminus verò Occidentalis, ut est vobis ipsum mare magnum ita terminus *esto*: hic esto vobis terminus Occidentalis.

7 Hic verò esto vobis terminus Aquilonalis: a mari magno definitote vobis "Horem montem.

8 Ab Hore monte definitote quà itur Chamatham, & sunto exitus illius termini Tzedadi.

9 Et procedente eodem termino Ziphronẽ sunto exitus ejus Chatzer-hhenanis: hic esto vobis terminus Aquilonalis.

10 Item definite vobis in terminum Orientalem, a Chatzer-hhenane [c] Schephamum.

11 Et descendens hic terminus Schephamo Riblam versus ab Oriente Hhajini, descendere pergito terminus, donec attingat litus maris "Cinnereth Orientem versus.

12 Et descendente termino ad ipsum Jardenem, sunto exitus ejus ad mare salsum: ista esto vobis terra per terminos suos circumquaque.

13 Quæ præcepit Mosche filiis Jisraëlis, dicendo: hæc *esto* terra, cujus possessionem adibitis per sortem, quemadmodum pręcepit Jehova dari novem tribubus & dimidiatæ tribui.

14 Nam acceperant tribus filiorum Reubenitarum per familias paternas suas, & tribus filiorum Gaditarum per familias paternas suas, dimidiataq; tribus Menaschis acceperant possessionem suam.

15 Duæ hæ tribus cum dimidiata tribu, acceperant possessionem suam cis vadum Jardenis Jerichuntinum ab anteriore parte orientem versus.

16 Præterea allocutus est Jehova Moschen, dicendo,

17 Hæc *sunt* nomina virorum qui possidendã vobis distribuent istam terram, Elhhazar sacerdos, & Jehoschuahh filius Nunis.

18 Et [d] principem unum ex unaquaque tribu adhibetote ad distribuendam possessionem illius terræ.

19 Hæc autem nomina horum virorum *sunt*: tribus Jehudæ, Caleb filius Jephunnæ.

20 Et tribus filiorum Schimhhonis, Schemuel filius Hhammihudis.

21 Tribus Binjaminis, Elidad filius Cislonis.

22 Et tribus filiorum Danis princeps, Bukki filius Jogli.

23 E filiis Josephi, tribus filiorum Menaschis princeps, Channiel filius Ephodis.

24 Et tribus filiorum Ephrajimi princeps, Kemuel filius Schiphtanis.

25 Et tribus filiorum Zebulunis princeps, Elitza-

a Heb. *permanſiones sive spatia, id est, locum metonymia.*

3 *Sedes*] id est, terminales tractus Edomæorum, ut Jehoschu.15.1.

Maris salsi] mortui, sive Asphaltites lacus: vide in Gen. 14.3.

4 *Hhakrabbimorum*] vel scorpionum, si cui placet appellative accipere.

Chatzar-Adarem] id est, Chetzronem & Adarem conjuncta oppida situ, etsi discreta muro: quapropter seorsim nominantur Jehosch. 15.3.

5 *Torrentem Ægy.*] Schichorem fluvium influentem in paludem Sirbonidem, qui Aegypti proptereà dicitur, quod Aegyptum ab Judæa disterminat.

b Heb. *mare: sic deinceps.*

7 *Horem*] id est, Chermonem, ut Jehoschu.13.15 nam huic monti plura sunt nomina, Schirjon & Schenir Deut. 3 9. itemq; Sion Deu 4.48.

c *Schiphmotha idem locus dicitur 1. Schemu.30.28.*

11 *Cinnereth*] qui posteà dictus est lacus Genezareth.

d Heb. *principem unum, principem unum e tribu.*

Elitzaphan filius Parnaci.

26 Et tribus filiorũ Jissascaris princeps, Paltiel filius Hhazzanis.

27 Et tribus filiorum Ascheris princeps, Achihud filius Schelomi.

28 Deniq; tribus filiorum Naphtali princeps Pedaheel filius Hhammihudis.

29 Hi *sunt* quibus præcepit Jehova, ut possessionem distribuerent filiis Jisraëlis in terra Cenahhani.

CAPUT XXXV.

Jisraëlitæ jubentur quadraginta octo civitates suburbanaque prædia Levitis assignare habitanda: e quibus sex in asyla constituuntur, quò se recipiant homicidæ donec de causa sua cognoscatur, & ubi in tuto maneant qui per imprudentiam aliquem occiderint: Homicidiorum jura explicantur, & reis cædis redemptio omnis præciditur.

1 ITEM allocutus est Jehova Moschen in campestribus Moabitarum, ex-adverso Jardenis Jerichuntini, dicendo:

2 Præcipe filiis Jisraëlis, ut dent Levitis de possessione juris sui civitates ad habitandum: suburbanum quoque prædium in singulas civitates circa ipsas datote Levitis:

3 Ut sint illis civitates ad habitandum, suburbana verò prædia illarum sint pro jumentis eorum & pro facultatibus eorum & pro omnibus animalibus eorum.

4 Suburbana autem prædia illarum civitatum quæ daturi estis Levitis, sunto a muro civitatis cujusque extrinsecus mille cubitorum circumquaque.

5 Ideoque metimini extra civitatem quamque ad plagam Orientalem *bis mille cubitos, & ad plagam Australem bis mille cubitos, & ad plagam Occidentalem bis mille cubitos, & ad plagam Aquilonalem bis mille cubitos, ita ut quæque civitas sit in medio eorum: hæc esto illis *mensura* prædiorum suburbanorum singularum civitatum.

6 Civitates autem quas dabitis Levitis sunto sex civitates receptus, quas dabitis ut confugiat illuc qui *hominem* occidit: & addito te illis quadraginta duas civitates.

7 Omnes civitates quas dabitis Levitis, sunto quadraginta octo civitates, ipsæ cũ prædiis suburbanis suis.

8 Istas autem civitates quas dabitis de possessione filiorum Jisraëlis, de ejus *possessione* *qui multus est [a] multas datote, de ejus verò *possessione* qui paucus est datote pauciores: quisque prout erit possessio sua, dato de suis civitatibus Levitis.

9 Allocutus quoque est Jehova Moschen, dicendo,

10 Alloquere filios Jisraëlis & edicito eis, quandoquidem vos mox transituri estis Jardenem in terram Cenahhani:

11 *Idcircò curate vobis ut obviæ sint civitates *quæ* civitates receptus erunt vobis, ut confugiat illuc occisor qui [b] aliquem percussit per errorem.

12 Et sunto vobis civitates istæ in receptũ *a vindice *occisi*, ut non moriatur qui occidit tantisper dum *stat coram cœtu in judicium.

13 Civitates autem illæ quas dabitis, sex civitates receptus sunto vobis.

14 Tres harum civitatum datote cis Jardenem, & tres reliquas civitates datote in terra Cenahhani: civitates receptus sunto.

15 Filiis Jisraëlis peregrinoque & inquilino inter eos sunto sex civitates istæ in receptum, ut fugiat illuc quisquis percussit aliquem per errorem.

16 Sed si instrumento ferreo *percussit eum ita ut mortuus sit, occisor est, [c] omnino morti traditor occisor ille:

17 Similiter si lapide manuali quo *quis* mori potest percusserit eum ita ut mortuus sit, occisor est, omnino morti traditor occisor ille.

18 Aut *si* ligneo instrumento manuali quo *quis* mori potest percusserit eum ita ut mortuus sit, occisor est, omnino morti traditor occisor ille.

19 Vindex ipse illius sanguinis morti *tradet occisorem illum: cùm incidet in eum, ipse morti tradet eum.

20 Quòd si ex simultate depulerit eum, aut projecerit *aliquid* in eum de-industria ita ut mortuus sit,

21 Aut *per inimicitiam percusserit eum manu sua ita ut mortuus sit, omnino morti traditor percussor ille, occisor est: vindex ipse sanguinis morti tradet occisorẽ illum cùm incidet in eum.

22 Quòd si de-repente sine inimicitia depulit eum, aut projecit in eum ullum instrumentum non de industria,

23 Aut *percussit eum* inconsyderatè ullo lapide quo *quis* mori potest, faciens ut decidat in eum ita ut moriatur, cùm ipse non *sit* inimicus ei, nec quærat malum ejus:

24 Tunc jus dicunto cœtus inter ipsum percussorem & inter vindicem illius sanguinis, secundum judicia ista.

25 Sic eripientes cœtus occisorem istum e manu vindicis illius sanguinis, remittunto eum cœtus ad civitatem receptus sui quò confugerat: in qua maneto usque ad mortem sacerdotis maximi, quem unxit *Deus* oleo sacro.

26 Quòd si [d] ullo pacto exibit occisor iste termino civitatis receptus sui, quò confugerat,

27 Et inveniet eum vindex ille sanguinis extra terminum civitatis receptus ejus: cùm occiderit vindex ille sanguinis occisorem istum, [e] non est reus sanguinis.

28 Nam in civitate receptus sui manere debet usque ad mortem sacerdotis maximi: post mortem verò sacerdotis maximi revertetur occisor in terram possessionis suæ.

29 Sunto autem hæc vobis in statutum judiciale per generationes vestras, in omnibus habitationibus vestris.

30 *Quicunq; percussurus est aliquem, ex sermone testium occidet occisorem: sed testis unus non poterit testari contra aliquem, ut moriatur.

31 At ne accipitote redemptionis pretium pro ullo occisore qui sons sit dignus morte: sed omnino morti traditor.

32 Ne

5 *Bis mille cubitos*] quidam hũc ver. cum 4. ita conciliant, ut illi mille cubiti propinquiores civitati, pecuariæ servirent, hi mille remotiores, culturæ: quod fundamento caret. Alii bis mille cubitos accipiunt ab una extremitate suburbani prædii ad oppositam ei extremitatem: quo pacto media versus pars redundaret. Nobis videtur hic versus exegeticè de quibus cubitis antè loquatur declarare, nimirum Geometricis factis, qui (ut sicli) duplo majores erant communibus. vide 1.Reg.7.15.

8 *Qui multus est*] Noëma, quo subauditur, ac proinde ampliorem accepit hæreditatem, sic etiã in proximè sequente verbo: quod intelligitur ex 33.54. suprà.

a Heb. *multiplicatote* dare, *sic posteà minuite* dare.

11 *Idcircò curate*] idest, destinentur civitates opportuno regionis loco, & viæ ad eas undequaque reddantur expeditæ, ut imperatur Deut. 19.

b Heb. *animam, sic deinceps.*

12 *A vindice*] nã ex lege Dei permittebatur cõsanguineo cædẽ necessarii persequi infrà ver. 21.

Stat corã cœtu] suo ac legitimo, cui defertur hujus facti cognitio ex jure infrà ver. 24. hinc autem apparet: nihil opus fuisse ut ii ad civitatem receptus confugerẽt qui in civitate hominem occiderãt, aut in alio loco unde commodiùs poterãt se sistere purgandos magistratui suo.

16 *Percussit eum*] sciens & prudens Deut. 19.5 sic duobus ver. sequent.

c Heb. *moriendo morti traditor: & sic deinceps.*

19 *Tradet*] id est, licebit ei tradere.

21 *Per inimicitiam*] aperta hostilitate, non infenso tantùm animo.

d Heb. *exeundo exibit.*

e Heb. *non est ei sanguis.*

30 *Quicunque*] sive judex, sive vindex ille sit.

32 Ne quidem accipitote pretium redemptionis ab eo qui effugit in civitatem receptus sui, ut revertatur ad habitandum in suam terram, donec mortuus fuerit sacerdos ille:

33 Ut non contaminetis terram ipsam in qua eritis, quia sanguis iste contaminaturus esset hanc terram: pro eâ autem terrâ fieri non posset expiatio a sanguine qui effusus esset in eâ, nisi per sanguinem effundentis eum.

34 Neque polluito terram ipsam in qua residebitis, in cujus medio habitaturus sum: nam ego Jehova habito in medio filiorum Jisraëlis.

Caput XXXVI.

Occasione hæreditatis filiarum Tzelophchadi lex fertur, qua filia hæres intra paternam tribum jubetur nubere, ne cum ea hæreditas de tribu in tribum demigret.

1 [1] Tunc accedentes primores patrum ex familiis filiorum Josephi cum familia filiorum || Gilhhadis filii Maciris filii Menaschis, locuti sunt coram Mosche & coram principibus primoribus patrum inter filios Jisraëlis.

2 Ac dixerunt, Domino meo præcepit Jehova ut det istam terram in possessionem sorte filiis Jisraëlis: & Dominus meus præceptum habet a Jehova ut det possessionem || Tzelophchadi fratris nostri filiabus ejus.

3 Si [a] nubet alicui e [b] tribulibus filiorum Jisraëlis, detrahetur possessio earum de possessione paterna nostra, & adjicietur ad possessionem tribus eorum quibus nupserint: utique de sorte possessionis nostræ detrahetur.

4 Etiam cùm erit [4] jubilæus filiis Jisraëlis, tamen adjecta manebit possessio earum ad possessionem tribus illorum quibus nupturæ sunt, ita ut de possessione tribus paternæ nostræ detracta maneat possessio earum.

5 Præcepit itaque Mosche filiis Jisraëlis, ex [c] præstituto Jehovæ, dicendo, rectè tribules filiorum Josephi loquuntur.

6 Hoc est verbum quod præcipit Jehova de filiabus Tzelophchadi, dicendo, cui bonum videbitur in oculis suis nubent: veruntamen in familia tribus paternæ suæ nubunto.

7 Nam non avertenda est possessio in filiis Jisraëlis a tribu in tribum: sed filii Jisraëlis adhærento quisque possessioni tribus paternæ suæ.

8 Quapropter quæcunque filia e tribubus filiorum Jisraëlis hæres est possessionis, alicui e familia tribus paternæ suæ nubito, ut filii Jisraëlis hæreditariò possideant quisq; possessionem paternam suam.

9 Neque avertitor possessio a tribu *una* in tribum alteram: sed quisque possessioni suæ adhærento [d] tribulium filiorum Jisraëlis.

10 Quemadmodum præceperat Jehova Moschi, sic fecerunt filiæ Tzelophchadi:

11 Nupserunt enim Machla, Tirtza, & Chogla, & Milca, & Nohha filiæ Tzelophchadi [11] filiis patruorum suorum.

12 *Viris* e familiis filiorum Menaschis filii Josephi nupserunt: fuitque possessio earum conjuncta tribui *ac* familiæ paternæ earum.

13 Hæc *sunt* illa præcepta & judicia quæ præcepit Jehova per Moschen filiis Jisraëlis, in campestribus Moabitarum ex-adverso Jardenis Jerichuntini.

1 *Tunc accedentes*] Trajectio est in Hebræo contextu quã indicat ver. 5. nã reliquæ familiæ filiorũ Josephi se adjũxerunt familiæ Gilhhadis, ut ei apud Moschen & principes Jisraëlis patrocinarentur.

|| *suprà 26.*

|| *suprà 27.*

a Heb. *erunt in uxores: sic supra 30.6. & deinceps.*

b Heb. *filiis tribuũ filiorum Jisr. sic infrà.*

4 *Jubilæus*] quo alioquin possessiones distractæ & alienatæ ad priores dominos ex lege redeunt, Levit. 25.

c Heb. *in*

d Heb. *tribuum*

11 *Filiis*] pot[...] nihil enim coom[...] & honestatem pr[...] cepit Deus, aut M[...] che fieri passus e[...] hanc vocem lati[...] cipi est notissim[...]

QUIN-

Quintus lib. Moschis,

sive

Deuteronomium.

Hoc libro Mosche a brevi commemoratione rerum præteritarum exorsus, populum hortatur ad legis obsequium, quam diligenter repetit & explicat: ab initio undecimi mensis anni quadragesimi, usque ad septimum diem mensis duodecimi ejusdem anni ab exitu ex AEgypto.

Caput I.

Breviter repetitis actis a statione in Chorebo usque Kadeschum barnehhæ, historiam de missis exploratoribus, & decretum Dei contra infideles fusiùs, quàm antè Nume. 14. commemorat & exponit Mosche.

1 Ista] quæ hactenus recensuimus: Epilogus præcedentium, ut indicant locorum nomina, & duorum priorũ versuum cum vers. 3. cõparatio.

Deserto] Sinai, ubi Choreb erat, Exod. 18. & 19.

Campestribus] Moabitarum. Num. 21. & sequentibus.

Maris algosi] quo redire jussi sunt, Num. 14. 25 & infrà 40.

Paranem] de Parane & Chatzerothis Num. 11. & 12. Tria reliqua loca alibi nõ commemorãtur, quia stationem in illis non habuerunt Jisraëlitę.

2 In itinere] hysterosin Hhebraicam consultò ad evidentiam declinavimus.

Quod est] tam breve iter propter gravitatem peccati non potuerunt ante trigesimum octavum annum absolvere, infrà 2. 13.

3 Quadragesimo] ab exitu ex AEgypto.

Undecimo mense] paulò ante mortem suam: nam eum mortuum esse quasi septimo die mensis duodecimi colligitur ex Deut. 34. & Jehoschu. 1. & 4.

‖ Num. 21.

1 *STA *sunt* verba quę elocutus est Mosche universo Jisraëli cis Jardenem, in *deserto, in *campestribus, e-regione *maris algosi, inter *Paranem & inter Tophelem & Labanum & Chatzerothas, ac Di-zahabum:

2 *In itinere a Chorebo per montem Schhiris, usque Kadeschum-barnehhæ, *quod est* iter undecim dierum.

3 Fuit autem *quadragesimo anno, *undecimo mense, primo *die* mensis, ut alloqueretur Mosche filios Jisraëlis secundum omnia quę præceperat ei Jehova *referenda* ad illos.

4 ‖Postquam percussit Sichonem Regem Emoræorum, qui habitabat Cheschbone, & Hhogum Regem Baschanis qui habitabat Hhaschterothis, *percussit* *Edrehhi:

5 Cis Jardenem in terra Moabitarum, placuit Moschi declarare legem istam, dicendo:

6 Jehova Deus noster allocutus erat nos in Chorebo, dicendo, * [a] satis habitastis in monte isto.

7 Convertite vos, & proficiscentes ingredimini in montem Emoræorum & in omnia vicina ejus, in campestria, in montana, & in humilia loca, & *in Australem plagam, & in portus maris: *in* terram Cenahhanæi & Libanum, usque ad flumen maximum, flumen Euphratis,

8 Vide, [b] expono vobis terram illam: ingredimini & hæreditariò possidete illam terram, quam juramento promisit Jehova majoribus vestris Abrahamo, Jitzchako, Jahhakobo daturum se illis, id est, semini eorum post eos.

4 Edrehhi] nam illuc duxisse exercitum contra Jisraëlitas dicitur Num. 21. 33. & infrà 3. 1. 6 Satis habitastis] nam fermè annum ibi habitasse docet comparatio Exod. 19. 1. cum Num. 10. 11. a Heb. *multum fuit vobis habitare, ut infrà 2. 2.* 7 In Australem] hic describit terminos promissæ terræ suo ordine a Meridie, Occidente, Aquilone, & Oriente. b Heb. *pono coram vobis, ut infrà 21.*

9 Et allocutus fueram vos tempore illo, dicendo, non possem solus ferre [c] onus vestri.

10 Jehova Deus vester auxit vos, adeò ut ecce vos hodie sicut stellæ cœli multitudine.

11 Jehova Deus majorum vestrorum [d] augeat vos suprà quàm estis millecuplo, & benedicat vobis quemadmodum dixit vobis.

12 Quomodo ferrem ego solus, [e] molestias a vobis, onera a vobis, & contentiones vestras?

13 [f] Exhibete homines sapientes & prudentes & cognitos per tribus vestras, ut constituam illos in primores vestros.

14 Qui respondistis mihi, dicentes [g] bonum est eam rem de qua dixisti facere.

15 Accipiens itaque primores tribuum vestrarum homines sapientes & cognitos, constitui istos primores vobis, præfectos millenis & præfectos centenis, & præfectos quinquagenis, & præfectos denis, & moderatores per tribus vestras:

16 Et præcepi judicibus vestris tempore illo, dicendo, ubi audiveritis causas inter fratres vestros, judicate [h] justè inter virum & inter fratrem ejus, etiam inter peregrinum ei.

17 Ne [i] suscipite personam in ullo judicio, æquè parvum atq; magnum auditote, ne metuitote [k] a quoquam, nam judicium ipsum Dei est: rem autem quæ difficilis *erit* præ vobis, [l] referte ad me ut audiam eam.

18 Præcepi etiam vobis illo tempore, *res illas omnes quas facturi estis.

19 Deinde cùm profecti Chorebo obiissemus totum illud desertum magnum & formidabile quod vidistis, viâ ad montem Emoræorum, quemadmodum præceperat Jehova Deus noster nobis, & venissemus Kadeschũ-barnehhæ usque:

20 Edixi vobis, venistis usque ad montem Emoræorem quem Jehova Deus noster dat nobis:

21 Vide, exponit Jehova Deus tuus istam terram tibi: ascendens hæreditariò posside, quemadmodum dixit Jehova Deus patrum tuorum tibi, ne timeto, neque consternator.

22 ‖ *Accedentes verò ad me vos omnes, dixistis, mittamus homines ante nos qui nobis pervestigent illã terram: & referant nobis aliquid de via per quã ascensuri sumus, & civitatibus in quas perventuri sumus.

c Heb. *vos*, ut Num. 11. 14.

d Heb. *addat vobis ut vos estis mille vicibus.*

e Heb. *molestiam vestram, onus vestrũ.*

f Heb. *date vobis.* Exod. 18.

g Heb. *bona est res quam dixisti facere.*

h Heb. *justitiâ.*

i Heb *agnoscite faciem.*

k Heb. *a facie cujusquam.*

l Heb. *admovete.*

18 Res illas] totã legem ad mores, judiciaque, & ceremonias pertinentem.

‖ Num. 13.

22 Accedentes] hoc cum Num. 13. conjungendum est, primum enim populus hoc a Mosche petiit, ut hic dicitur: deinde Mosche ad Deum petitionem referente, Deus id sibi placere per Moschen declaravit Num. 13. 2.

23 Quæ res cùm bona videretur in oculis meis, accepi e vobis duodecim homines, hominem unum in quamque tribum.

24 Qui convertentes se & ascendentes montem istum, venerunt usque ad vallem [m] Eschols: ita exploraverunt illam,

25 Et accipientes in manu sua de fructu illius terræ [n] deportarunt ad nos: retuleruntque nobis aliquid, dicentes, bona *est* illa terra quam Jehova Deus noster dat nobis.

26 Noluistis tamen ascendere, sed [o] occasionem dedistis mutandi præstitutum Jehovæ Dei vestri.

27 Mussitastis enim in tentoriis vestris, dicentes, [p] eò quòd Jehova odio prosequitur nos, eduxit nos e terra Ægypti: ut tradat nos in manum Emoræorum ad perdendum nos.

28 Quò ascenderemus? fratres nostri [q] dissolverunt animum nostrum dicendo, populus *est* major & excelsior nobis, civitates magnę & munitæ *assurgentes* in cœlum usque: quinetiam filios [ʺ] Hhanakitarum vidimus illic.

29 Me autem dicente vobis, ne expavescite, neque timete ab illis:

30 Jehova Deus vester qui anteit vos, is pugnaturus est pro vobis, secundum omnia quæ exercuit erga vos contra Ægyptios ante oculos vestros,

31 Et quæ vidisti in deserto, Jehovam Deum tuum portasse te queadmodum portat quis filium suum, in tota via per quam ivistis donec perveniretis ad locum hunc:

32 Non tamen propter hunc sermonem, credidistis Jehovæ Deo vestro.

33 Qui anteit vobis in hac via ad explorandum vobis locum pro castrorum metatione vestra, igne noctu, quo monstret vobis viam per quam ituri estis, & nube interdiu.

34 Quamobrē cùm audisset Jehova vocē sermonū vestrorū, effervescēs juravit, dicendo:

35 *Ne vivam*, si quis ex hominibus istis, *si* generatio prava ista visura est terram illam optimam, quam juramento promisi me daturum patribus vestris:

36 Præter Calebum filium Jephunnæ, ipse videbit eam, & ei tradam illam terram quam calcavit ac filiis ejus, eò quòd [r] plenè secutus est Jehovam.

37 ([ʺ] Etiam contra me irā percitus est Jehova occasione vestri, dicendo, neque tu ingrederis illuc)

38 *Et* Jehoschuhham filium Nunis qui adstat in conspectu tuo, ipse ingredietur illuc: eum cōfirma, quia ipse possidendam dividet eam Jisraëlitis.

39 Parvuli autem vestri de quibus dixistis, prædæ erunt, & filii vestri qui non cognoscunt hodie bonum aut malum, ipsi ingredientur illuc: nam eis tradam eam & ipsi hæreditariò possidebunt eam.

40 Vos igitur revertimini, & proficiscimini in desertum ipsum, viā *ad* mare algosum.

41 Tum respondentes dixistis ad me, peccavimus Jehovæ, nos ascendemus & pugnabimus secundum omnia quæ præceperat nobis Jehova Deus noster: & accingentes vos quisque armis bellicis suis, obtulistis vos ad ascendendum montem illum.

42 Quamvis edixisset Jehova mihi, dicito eis, ne ascenditote neque pugnatote, quia non sum in medio vestri, ut non afficiamini plaga coram inimicis vestris,

43 Et edixissem vobis, tamen non auscultastis: sed occasionem dedistis mutandi præstitutum Jehovæ, cùm [s] arroganter ascenderetis ipsum montem.

44 Egressi enim Emoræi qui inhabitant montem illum obviam vobis, persecuti sunt vos ut facere solent [ʺ] apes: & contriverunt vos in Sehhire Chormam usque.

45 Qui licèt reversi fleveritis coram Jehova, non tamen auscultavit Jehova voci vestræ, nec aurem præbuit vobis:

46 [ʺ] Quamvis cōsedissetis Kadeschi dies multos, ut *sunt* dies quibus consedistis ibi.

47 Deinde convertimus nos & profecti sumus in ipsum desertū viā *ad* mare algosum, quēadmodum edixerat Jehova mihi: & circumivimus montem Sehhiris [ʺ] diebus multis.

Caput II.

Res gestæ apud Edomæos, Moabitas, & Hhammonitas, bellumq́; contra Sichonem exponuntur.

1 Tandem allocutus est me Jehova, dicendo:

2 [a] Satis circumiistis montem istum: convertite vos [ʺ] Aquilonem versus.

3 [ʺ] Item populo præcipe dicendo, vos mox pertransituri estis terminum fratrum vestrorum filiorum Hhesavi inhabitantium Sehhirem: quanquam metuent a vobis, tamen cavete vobis valde.

4 Ne bellum miscete [ʺ] cum illis, non enim daturus sum vobis de terra eorum, [b] vel vestigium plantæ pedis: nam hæreditarium dedi Hhesavo montem Sehhiris.

5 Cibum comparate ab eis pecuniā, quem comedatis, & similiter aquam emitote ab eis pecuniā quam bibatis.

6 Nā Jehova Deus tuus [ʺ] benedixit tibi in omni opere manus tuæ, [ʺ] agnovit iter tuū in deserto maximo isto: jā quadraginta annos Jehova Deus tuus tecū *fuit*, non eguisti *ulla* re.

7 Prætergressi itaq; fratres nostros filios Hhesavi inhabitantes Sehhirem a viā campestrium *quæ sunt* ab Elatha & a Hhetzjonegeberi, convertimus nos ut transiremus viā deserti Moabitarum.

8 Tum edixit Jehova mihi, ne hostiliter age cum Moabitis, neque misceto cum eis bellum: quia non sum daturus tibi de terra ejus hæreditatem, nam filiis Loti dedi Hharem *in* hæreditatem.

9 ([c] Emimi antea inhabitabant eam, populus magnus multúsque & excelsus ut Hhanakita:

10 Gigantes reputabantur etiā illi sicut Hhanakitę, sed Moabitæ vocabant eos Emimos.

11 Sehhirem inhabitabant quoque Choræi antea, in quorum hæreditatem filii Hhesavi successerunt cùm perdidissent eos a facie sua, & inhabitabant loco eorum: quemadmodum faciunt Jisraëlitæ terræ hæreditatis suæ quam dedit Jehova eis)

12 Nunc surgentes transite vallem Zeredis: quare transivimus vallem Zeredis.

13 Dies autem quibus iter fecimus Kadeschobarnehhæ usque-dum transivimus vallem Zeredis, fuerunt triginta octo annorum: donec

m *id est, botri.*

n Heb. *fecerunt descendere.* Num. 14.

o Heb. *mutare fecistis os Jehovæ, id est, fecistis ut Deus aliud consilium vobis proponeret quàm quod habetur suprà vers. 8. sic infrà ver. 43.*

p Heb. *propter odium Jehovæ* quo odit *nos: Eclipsis conjugati ut Gen. 19.16.*

q Heb. *liquefecerunt cor nostrum.*

28 *Hhanakitarum*] vide in Num. 13.22.

r Heb. *implevit ire post Jehovam.*

‖ *Num. 20.12.*

37 *Etiā contra me*] Hanc historiam inserit Mosche duabus de causis: una, ut ostendat eos in causa fuisse cur non tantum ipsi, sed etiam Mosche terra exclusus est dum ipsorum rebellione fuit perturbatus: altera, ut Jehoschuham ab ista exclusione nominatim exceptum, (prout cū Calebo exceptus fuerat Num. 14.30.) successorem sibi eadem operâ nominaret.

s Heb. *arrogan[illegible] vobis ut ascenderetis.*

44 *Apes*] cum [illegible] quo sunt offensæ, [illegible] ni ex parte aggre[illegible] entes.

46 *Quamvis con[sedissetis]*] ut flentes supplicium exclusionis a terra deprecaremini supra ver. 45.

47 *Diebus multis*] annis triginta octo, ut supra in ver. 2.

a Heb. *multū s[illegible] vobis circumire, su[*prà 1.6.

2 *Aquilonem*] [illegible] licto Meridiano [illegible] ctu respectu Cenahanææ, secundum Moabitarum [illegible] iter facite.

3 *Item*] ordine rei gestæ non [illegible] sed quia de Moabitis & Hhāmonitis [illegible] locuturus est, [illegible] regiones erant [illegible] transeundæ, [illegible] tum cōjungit de [illegible] molestandis Edomæis: quorum regionem hîc dicuntur circumivisse, [illegible] bentur discedere.

4 *Cum illis*] [illegible] quis per quos [illegible] turi estis: nam Hh[a]malekitas (quamvis Edomæi essent) nominatim ex hac [illegible] exclusit Deus Exod. 17.14. & infra 25.17.

b Heb. *usque ad vestigium.*

6 *Benedixit*] Confirmatio in futurum ab experiētia gratiæ Dei quadraginta annos in horrendo illo itinere eis consultatis.

Agnovit] curam habuit tui in toto illo itinere.

c *id est, formidabiles.*

donec confecta esset tota ætas illa, [d] viri illi militares e medio castrorum, sicut juraverat Jehova de eis,

d Heb. *viri belli, id est, apti ad bellum a nato viginti annos & deinceps, contra quos exclusionis sententia lata est, Num. 14.23.*

14 Nam etiam manus Jehovæ erat contra eos ad quassandum eos e medio castrorum, donec conficerentur.

15 Fuit itaque cùm omnes viri illi militares moriendo confecti essent e medio populi.

16 Ut alloqueretur me Jehova dicendo,

17 Tu transiturus es hodie terminum Moabitarum Hharem,

18 Et appropinquaturus e-regione Hhammonitarum: ne hostiliter agito adversus eos, neque bellum misceto cum eis: quia non sum daturus tibi de terra Hhammonitarum hæreditatem, nam filiis Loti dedi eam in hæreditatem.

19 (Terra gigantum reputatur ipsa quoque: Gigantes inhabitabant eam antea, quos Hhammonitæ vocabant [e] Zamzumminos,

e *id est, quàm sceleratissimos: abutebantur enim robore & potentia sua.*

20 Populus magnus multusq; & excelsus sicut Hhanakitæ: sed perdidit eos Jehova a facie istorum, ut succedentes in hæreditatem eorum inhabitarent *isti* loco eorum:

21 Quemadmodum fecit filiis Hhesavi inhabitantibus Sehhirem, a quorum facie perdidit Choræos, ut succedentes in hæreditatem eorum inhabitarent loco illorum usq; in hunc diem:

22 'Hhavveos quoq; qui inhabitabant Chatzerima Hhazzam usque, " Caphtoræi qui prodierunt e Caphtore perdiderunt, & inhabitant loco illorum)

22 *Hhavveos*] priscos Palestinæ incolas: vide Jehoschu. 13.3.
Caphtoræi] Pelischtæi a Caphtoræis orti, Gen. 10.14.

23 Surgentes proficiscimini & transite flumen Arnonis: vide, trado in manum tuam Sichonem Regem Cheschbonis Emoræum & terram ejus, [f] " incipe adire hæreditatem: & misceto cum eo bellum.

f Heb. *incipe adi: sic infrà ver. 30.*
23 *Incipe*] vide in Num. 32. 6.

24 Die hoc incipiam imponere pavorem tui & timorem tui [g] populis sub universo cœlo: qui audierint famam tuam, ii trepidabunt & languescent a facie tua.

g Heb. *faciei populorum.*

25 Itaque misi nuncios e deserto Kedemotharum ad Sichonem Regem Cheschbonis, ad dicendum ' verbis pacis:

25 *Verbis pacis*] nam pax prius offerenda erat infra 20. 10. qua repudiata, nō solùm coram Deo sed etiam coram hominibus justè bellum susceptum est.

26 Transeam per terram tuam, [h] continenter procedam eâdem viâ, non recedam dextrorsum aut sinistrorsum.

h Heb. *eadem via, eadem via.*

27 Sine me comparare cibum pecuniâ ut comedam, & aquam pecuniâ dato mihi ut bibam, (tantùm transibo pedibus meis)

28 'Quemadmodum fecerunt mihi filii Hhesavi inhabitātes Sehhirem, aut " *saltem* Moabitæ inhabitantes Hharē, usque-dum transeam Jardenem, " in eam terram quam Jehova Deus noster dat nobis.

28 *Quemadmodū*] nam Edomæi transitum quidem per regionem suam Jisraëlitis denegarunt, ut exprimitur Num. 20. 20. terminos vero suos attingere eis permiserant, cibumq; & potum pecuniâ concesserant: ut ex hoc loco colligitur.
Saltem] nam a terminis attingendis nō repulerunt, sed cibū & potum recusarunt, ut docetur inf. 23. 3.
In eam terram] vide in Exod 3. 18.

29 Sed noluit Sichon Rex Cheschbonis sinere ut transiremus [i] per agrum suum: quia obduravit Deus tuus spiritum ejus, & [k] obfirmavit animum ejus, ut traderet illum in manum tuam, sicut *est* hoc tempore.

i Heb. *per se, ut Num. 20. 18.*
k Heb. *roboravit cor.*

30 (Dixerat enim Jehova ad me, vide, cœpi [l] exponere tibi Sichonem & terram ejus: incipe adire hæreditatem, ut hereditariò possideas terram ejus.)

l Heb. *ponere coram te: sic deinceps.*

31 Quin egressus est Sichon obviam nobis, ipse cum toto populo suo in præliū Jahetzā.

32 Quem exponente Jehova Deo nostro nobis, percussimus eum & filios ejus & totum populum ejus:

33 Et cepimus omnes civitates ejus eo tempore, devovimusque internecioni [m] homines cujusq; civitatis, etiam ' fœminas & parvulos, non reliquum fecimus superstitem:

m Heb. *omnem civitatem hominum: hypallage, ut infrà 3. 6.*
33 *Fœminas*] ut præcipitur infra 20. 16.

34 Tantummodò jumenta prædati sumus nobis, & spolia civitatum illarum quas cepimus.

35 A Hharohhere quæ *est* in ripa fluminis Arnonis, & civitate ipsa quæ *est* in flumine usque ad Gilhhadem, nulla fuit urbs quæ superior esset nobis: omnia hæc exposuit Jehova Deus noster nobis:

36 Cæterùm ad terram Hhammonitarum nō accessisti, totum tractum torrentis Jabboki, & civitates ipsius montis, denique omnia quibus interdixerat Jehova Deus noster.

CAPUT III.

Victoria contra Hhogum, distributio acquisitæ terræ in duas tribus & dimidiatam, institutio Jehoschuhhæ in successorem, deprecatio Moschis ne priùs moriatur quàm sit ingressus terram, & repulsa quam passus est a Deo, exponuntur.

1 INDE nos convertentes ascendebamus viā ad Baschanem: cumq; egrederetur Hhog Rex Baschanis obviam nobis, ipse cum toto populo suo in prælium Edrehhin,

2 Edixit Jehova mihi, ne timeto eum, nam in manum tuam trado eum cum toto populo ejus ac terra ejus: sed facito eo, quemadmodum fecisti Sichone Rege Emoræorum qui habitabat Cheschbone.

3 Tradidit itaque Jehova Deus noster in manum nostram Hhogum quoque regem Baschanis cum toto populo ejus, quem percussimus adeò ut non fecerimus ei reliquum superstitem.

4 Et cepimus omnes civitates tempore eodē, nulla *est* urbs quam non ceperimus ab eis, sexaginta civitates, totum tractum Argobi, regnum Hhogi in Baschane:

5 Omnes istas civitates munitas muro alto, portis, & vectibus, præter civitates paganorum multas admodum.

6 Devovimusque internecioni eos, quemadmodum feceramus Sichone Rege Cheschbonis, devovendo internecioni [a] cujusque civitatis homines, fœminas, & parvulos:

a Heb. *omnem civitatem hominum ut suprà 2. 33.*

7 Omnia verò jumenta & spolia singularum civitatum prædati sumus nobis.

8 Ita cepimus tempore illo terram e manu duorum Regum Emoræorum, quæ *est* cis Jardenem a flumine Arnonis usque ad montem Chermonis:

9 (Tzidonii Chermonem vocant Schirjonē, Emoræi verò illum vocant Schenirem)

10 Omnes civitates planitei, totumque Gilhhadem & totum Baschanem, Salcam & Edrehhin usq;, civitates regni Hhogi in Baschane.

11 Nam ' tantùm Hhog Rex Baschanis se reliquum servarat ex residuo Gigantum, ecce sponda ejus sponda ferrea, nonne est Rabbathæ Hhammonitarum? novem cubitorum *est* longitudo ejus, & quatuor cubitorum latitudo ejus cubito virili.

11 *Tantum Hhog.*] id est, hic solus e gigantibus antiquis habitatoribus terræ reliquus erat, & se suis viribus in possessione regni continuerat: sic amplificatur virtus Dei in tradenda suis contra eum victoria.

12 Cùm itaque terram hanc hæreditariò cōsecuti essemus tempore illo: a Hharohhere

quæ *est* ad flumen Arnonis & dimidium montis Gilhhadis cum civitatibus ejus, dedi Reubenitis & Gaditis:

13 Residuum autem Gilhhadis cum toto Baschane regnum Hhogi dedi dimidiatæ tribui Menaschis: totus tractus Argobi per totum Baschanem, is ipse vocari solebat terra Gigantum.

14 Jair filius Menaschis ceperat totum tractum Argobi usque ad terminum Geschuritarum & Mahhacathitarum: ideò vocavit eas *nempe* Baschanem de nomine suo villas Jairis, usque in diem hunc.

15 Maciri autem dedi *reliquum* illud Gilhhadis.

> 15 *Reliquum*] cujus meminit suprà ver. 2.5.

16 Sed Reubenitis & Gaditis dedi a Gilhhade usque ad fluvium Arnonis, inter amnem *agrum* cum termino, Jabbokum torrentem usque, qui terminus *est* Hhammonitarum:

17 Præterea campestria hæc & Jardenem cum termino, a Cinnereth usque ad mare campestrium mare salsum, sub [a] decursibus ipsius collis versus orientem.

> 17 *Cinnereth*] vide Num.34.11. *Decursibus*] sic vocat declivem illius collis partem in quâ e diversis locis torrentes decurrunt, & civitatem eodem nomine a situ dictam Jehoschu.13.21.

18 Quamobrem præcepi vobis tempore illo dicendo, Jehova Deus vester dat vobis terram hanc quam hæreditariò possideatis: || expediti transite ante fratres vestros filios Jisraëlis, [b] viri militares omnes.

> || Num.32.20.
> b Heb. *filii roboris.*

19 (Sed fœminæ vestræ parvulique vestri & pecora vestra (novi pecora multa esse vobis) manento in civitatibus vestris quas dedi vobis)

20 Usque dum quietem largiatur Jehova fratribus vestris ut vobis, & possideant hæreditariò ipsi quoque terram illam quam Jehova Deus vester dat eis trans Jardenem: tunc revertemini quisque ad hæreditatem suam quam dedi vobis.

21 || Jehoschuhhæ autem præcepi tempore illo, dicendo: oculi tui *sunt*, qui vident omnia quæ fecit Jehova Deus vester duobus regibus istis, sic facturus est Jehova omnibus regnis quò tu transiturus es.

> || Num.27.

22 Ne timete illos: nam Jehova Deus vester, is est qui pugnabit pro vobis.

23 Cumque deprecarer Jehovam tempore illo, dicendo,

24 Domine Jehova, tu cæpisti ostendere servo tuo magnitudinem tuam & manum tuam robustissimam, quâ quis *est* deus fortis in cœlo aut in terra, qui faciat secundum opera tua & secundum virtutes tuas?

25 Transeam quæso ut videam terram istam optimam, quæ *est* trans Jardenem, [a] montem istum optimum, & Libanum:

> 25 *Montem istum opt.*] uberrimos colles, quibus montosa Cenahhanæa referta est.

26 Ut excanduerat Jehova contra me propter vos, sic non auscultavit mihi, sed edixit Jehova mihi, satis esto tibi [c] ne ultrà deinceps alloquitor me de hac re.

> c Heb. *Ne adde alloqui me deincepi.*

27 Ascende verticem istius collis, & attollens oculos tuos Occidentem, Aquilonem, & Austrum, & Orientem versus prospice oculis tuis: quia non es transiturus Jardenē hunc.

28 Mandatis verò instruens Jehoschuhham confirma eum atque corrobora eum: is enim transiturus est ante populum hunc, & idem possidendam distributurus est eis terram, quam prospexeris.

29 Sic consedimus in hac valle e-regione Beth-pehhoris.

CAPUT IIII.

Narrationi præcedenti exhortationem subjicit, ut Deum solum colant, judicia ejus nihil addendo aut detrahendo servent, exempla iræ Dei in transgressores & gratiæ in morigeros recordentur, felicitatem & existimationem suam sciant conjunctā esse Dei obedientia, ideoq; in ea pergant ipsi & filios suos instituant: deinde civitates receptus cis Jardenem designat Mosche.

1 NUNC ergo Jisraël, attende ad statuta judiciaq; illa quæ ego doceo vos facere, ut vivatis & ingressi hæreditariò possideatis terram istam quam Jehova Deus majorum vestrorum dat vobis.

2 Ne addite ad verbum illud quod ego præcipio vobis, neque detrahite de eo, ut servetis præcepta Jehovæ Dei vestri quæ ego præcipio vobis.

3 || Oculi vestri *sunt*, qui viderunt quæ fecit Jehova Bahhal-pehhore: nam omnem virum qui [a] secutus est Bahhal-pehhorē perdidit Jehova Deus tuus e medio tui.

> || Num.25.
> a Heb. *ivit post.*

4 Vos autem qui adhæsistis Jehovæ Deo vestro, vivitis omnes hodie.

5 Vide docui vos statuta & judicia, quemadmodum præcepit mihi Jehova Deus meus, ut sic faciatis in medio illius terræ quo mox ingressuri estis ad hæreditariò possidendū eam.

6 Observate ergo & facite, nam hæc *est* sapientia vestra & prudentia vestra ante oculos populorum: qui audientes omnia statuta ista dicent, tantùm gens ista maxima populus sapiens est & prudens.

7 Nam quæ *est* gens maxima? cui *est* Deus propinquus ei, sicut Jehova Deus noster *est* [b] quotiescunque invocamus eum.

> b Heb. *in omni vocare nos eum.*

8 Rursus quæ *est* gens maxima? cui *sunt* statuta & judicia justa, sicut *est* tota hæc lex quam ego propono vobis hodie.

9 Sed cave tibi, & serva [c] teipsum valde, ne obliviscaris rerum illarum quas viderunt oculi tui, neque recedant ab [d] animo tuo ullo dierum vitæ tuæ, ut notas facias filiis tuis & [e] nepotibus tuis:

> c Heb. *animam tuam, sic deincepi.*
> d Heb. *corde.*
> e Heb. *filiis filiorum tuorum, sic ver. 25.*

10 Die *nimirum* quo stetisti coram Jehova Deo tuo in Chorebo, cum edixisset Jehova mihi, congrega mihi istum populum, ut audienda proponam eis verba mea, quibus discant timere me quibuscunque diebus victuri sunt super terram, & filios suos doceant:

11 Quo accedentes stabatis sub illo monte, cùm mons ille arderet igne usque ad [f] summū cœlum, cum tenebris nube & caligine:

> f Heb. *cor cœli.*

12 Tunc allocutum esse vos Jehovam e medio illius ignis: vocem verborum vos audivisse, at similitudinem nullam vos animadvertisse, præter vocem:

13 Et ipsum indicasse vobis fœdus suum, quo præcipiebat vos [g] observare decem illa verba, & inscripsisse ea duabus tabulis lapideis.

> g Heb. *facere.*

14 Me autem præcepit Jehova tempore illo docere vos statuta & judicia, ut exerceatis ea in ista terra, quò mox transituri estis ad hæreditariò possidendum eam.

15 Quamobrem cavetote vobis ipsis valde (nam

(nam non animadvertistis ullam similitudinem quo die allocutus est Jehova vos in Chorebo e medio illius ignis)

16 Ut non corrumpatis *quicquam*, & faciatis vobis sculptile similitudinem ullius simulachri, formam maris aut fœminæ,

17 Formam ullius animalis quod *sit* in terra, formam ullius avis alatæ quæ volat versus cœlum,

18 Formam ullius repentis in terra, formam ullius piscis qui *sit* in aqua sub terra:

19 Etiam ut non sublatis oculis tuis versus cœlum, cùm aspexeris Solem aut Lunam aut stellas, ullam rem exercitus cœlestis, tum impellaris & incurvans te eis colas ea, quæ impertitus est Jehova Deus tuus reliquis omnibus populis sub universo cœlo.

20 Vos enim assumpsit Jehova, & eduxit vos e catino ferri ex Ægypto, ut essetis ei in populum hæreditarium, sicut *estis* hodierno die.

21 Quamvis Jehova percitus sit ira contra me propter verba vestra, & juraverit me non transiturum Jardenem, nec ingressurum terram illam optimā quam Jehova Deus tuus dat tibi *in* possessionem:

22 (Nam moriturus sum in hac terra, non sum transiturus Jardenem) vos tamen estis transituri, & hæreditariò possessuri terram illam optimam.

23 Cavete vobis ne obliviscamini fœderis Jehovæ Dei vestri, quod pepigit vobiscum, aut faciatis vobis sculptile, similitudinem ullius rei, quo interdixit tibi Jehova Deus tuus:

24 Nam Jehova Deus tuus ignis consumens est, *Deus* fortis zelotes.

25 Cùm genueris filios & nepotes, & [h] habitatores veteres facti fueritis in ea terra, si corrumpetis *quicquam*, & facietis sculptile similitudinem ullius rei, vel feceris aliquod malum in oculis Jehovæ Dei tui provocando eum:

26 Contestor contra vos hodie cœlum & terram, [i] fore ut omnino pereatis quàm celerrimè e terra illa quò transituri estis Jardenem ad possidendum eam: non prolongabitis dies in ea, sed [k] omnino perdemini:

27 Aut disperget Jehova vos in alios populos, & reliqui fietis homines [l] pauci in gentibus, quo Jehova vos abduxerit:

28 Et servietis illic Deis, operi manuum hominis, ligno aut lapidi, qui non vident, neq; audiunt, neque comedunt, neq; odorantur.

29 Quòd si requiretis inde *quisque* Jehovam Deum tuum, invenies, cùm quæsiveris eum ex toto corde tuo, & ex toto animo tuo.

30 Cùm angustia fuerit tibi, & obvenerint tibi omnes res istæ in extremitate dierum, si conversus usque ad Jehovam Deum tuum auscultaveris voci ejus:

31 Quādoquidem Jehova Deus tuus *est Deus* fortis, misericors, non deseret te, neque perdet te: nam non obliviscetur fœderis majorum tuorum, quod juramento sancivit illis.

32 Nam interroga nunc, a temporibus priscis quæ *fuerunt* ante te, inde ab eo die quo creavit Deus hominem super terram, ab una extremitate cœli usq; ad alteram extremitatē cœli: num facta fuerit [m] res cujusmodi hæc maxima, aut num audita fuerit similis ei:

16 *Quicquam*] aut majestatem Dei, effingendo eam similitudine cùm nullam habeat, aut fœdus & legem ejus, addendo vel detrahēdo de ea, aut denique vos ipsos, aliter vivendo quam ex præscripto ejus.

19 *Impertitus est*] duobus argumentis a cultu cœlestium corporum dehortatur: uno, quod non homines illis, sed illa hominibus data sunt ut eis ministrent: altero, quòd non uni alicui populo, sed omnibus sub universo cœlo data sunt utenda: facit enim Deus ut Sol suus oriatur super bonos & malos.

20 *Ferri*] labro sive vase in quo liquatur ferrum, ut 1.Reg.8.51.

h Heb. *inveterati fueritis.*

i Heb. *quòd pereundo peribitis.*

k Heb. *perdendo perdemini.*

l Heb. *numeri, id est, faciles numeratu, ut Gen.34.30.*

m Heb. *secundum rem hanc maximam.*

33 Num audierit *ullus* populus vocem Dei loquentis e medio ignis ut tu audisti, & vixerit:

34 Aut num tentaverit *ullus* Deus veniens assumere sibi gentem aliquam e medio alterius gentis, [n] probationibus, signis ac prodigiis, belloque & manu forti & brachio extento, denique terroribus maximis: qualia *sunt* omnia quæ fecit pro vobis Jehova Deus vester in Ægypto ante oculos tuos.

35 [o] Tibi exhibita sunt videnda, ut cognoscas Jehovam esse Deum ipsum, nullum amplius *esse* præter eum.

36 E cœlis audiendam proposuit tibi vocem suam ut erudiret te: & in terra exhibuit tibi videndum ignem suum maximum, nam verba ejus audisti e medio ignis.

37 Et propterea quòd dilexit majores tuos ita ut elegerit semen *cujusq;* eorum post eum, ideò eduxit te præsentia suā virtute sua maxima ex Ægypto:

38 Ut expellat gentes majores & robustiores te a conspectu tuo, ut introducat te, ut det tibi terram eorum in possessionem, sicut *est* hodie.

39 Scito ergo hodie & revocato in [p] animum tuum, Jehovam Deum ipsum esse in cœlis supernè, & in terra infernè, nullum amplius *esse*:

40 Et observato [q] cunctis diebus statuta ejus & præcepta ejus quæ ego præcipio tibi hodie, quibus bene sit tibi & filiis tuis post te: ut prolonges dies super terram illam quam Jehova Deus tuus dat tibi.

41 TUNC selegit Mosche tres civitates cis Jardenem, ad ortum Solis:

42 Ut confugerit illuc occisor qui occidisset proximum suum per imprudentiam, cùm ipse non odisset eum [r] antea, & fugiens in unam ex illis civitatibus viveret:

43 Betzerem in ipso deserto in terra [s] plana Reubenitarum, & Ramothas in Gilhhade Gaditarum, atque Golanem in Baschane Menaschitarum.

n Heb. *tentationibus.*

34 *Probationibus*] signis quæ legatione Moschis divinam esse confirmarunt Exod.4.

Belloq;] conflictu Dei contra AEgyptios in mari algoso, cujus ratione Mosche Deum virū belli vocat Exod.15.3.

Terroribus] tam AEgyptiorum quàm reliquorum populorum, qui ad famam illius territi nihil contra eos moliri ausi sunt, ut promiserat Deus Exod.23.27.

o Heb. *tu factus es videre, ut Exod.25.40.*

p Heb. *cor.*

q *Hyperbaton in Hhebræo contextu ad evidētiam restituimus: simile est Gen.10.12. & infrà 3.10. & 12.*

41 *Tunc selegit*] prout præceperat Deus, Num.35.14.

r Heb. *ab heri & nudius tertio: vide in Gen 31.2.*

s Heb. *planitiei.*

CAPUT V.

Mosche repetitum populo & explicatum Decalogum docet patribus quidem datum, sed ad filios propriè pertinere: se a Deo ipsis petentibus doctorem constitutum esse, ipsos verò obedientiam promisisse: ideoq; hortatur ut promissum servent.

1 HÆC autem illa *est* lex, quam proposuit Mosche filiis Jisraëlis:

2 Hæ testificationes illæ, statutaque, & judicia, quæ elocutus est Mosche apud filios Jisraëlis, cùm exivissent ex Ægypto:

3 Cis Jardenem in ipsa valle e-regione Bethpehhoris, in terra Sichonis Regis Emoræorum habitantes Cheschbone, quem percusserat Mosche & filii Jisraëlis cùm exivissent ex Ægypto:

4 Cùm jam hæreditariò possiderent terram ejus & terram Hhogi Regis Baschanis amborum Regum Emoræorum, quæ *est* cis Jardenem, ab ortu Solis,

5 A Hharohhere quæ *est* ad ripam fluminis Arnonis, usque ad montem Sionis qui *est* Chermon:

1 *Hæc autem*] Exordium sive propositio sequentium: quā obrem nos sex istos versus ad principium capitis 5. retulimus.

6 *Mare campestrium*] mortuum, sive salsum, id est, Asphaltiten lacum: vide suprà 3.17.

a Heb. *in auribus vestris.*

b Heb. *observetis faciendo, & sic deinceps.*

Exod. 19.

9 *Non cum patribus*] iis qui ante fœdus in Chorebo pactum mortui sunt: nā Legis pactum tum primùm cœpit, cùm in Chorebo Lex promulgata est. Fuit quidem fœdus substātia idem initum cum Abrahamo, renovatū in deserto, & planè in Christo exhibitū: sed forma pro temporum personarumque ratione diversum dicitur: vide ad Hebræos. 8.

10 *Facie ad faciē*] id est, admodum familiariter.

c *Hyperbaton ut suprà* 4.40.

‖ *Exod.* 20.

16 *Id est*] hæc veluti Moschis verba exegeticè posita sunt: ut etiam adduntur quædam suprà ea quæ in Exodo dicitur pronunciasse Deus, infrà ver. 18.20.21.22.

d Heb. *facere, id est, celebrare.*

6 Et omnia ipsa campestria cis Jardenem orientem versus usq; ad * mare campestrium, sub ipsis decursibus collis.

7 Nam Mosche advocatis omnibus Jisraëlitis, edixit eis, audi Jisraël statuta & judicia illa quę ego locuturus sum hodie [a] vobis audientibus: ut discatis illa & [b] observanter faciatis illa.

8 Jehova Deus noster pepigit nobiscum fœdus in Chorebo.

9 * Non cum patribus nostris pepigit Jehova fœdus istud, sed nobiscum, nos ii *sumus qui* hîc *sumus* hodie, nos omnes qui vivimus.

10 *Facie ad faciem locutus est Jehova vobiscum in monte illo e medio ignis,

11 (Ego stabam inter Jehovam & inter vos tempore illo, ad referendum vobis sermonem Jehovæ: timebatis enim propter ignē illum, neque ascendistis illum montem)[c] dicendo:

12 ‖ Ego *sum* Jehova Deus tuus, qui eduxi te e terra Ægypti e domo servorum.

13 Ne sit tibi ullus Deorum alienorum ante faciem meam.

14 Ne facies tibi sculptile, ullam imaginem *eorum* quæ *sunt* in cœlis suprà, aut quæ *sunt* in terra infrà, aut quæ *sunt* in aquis infra terram:

15 Ne incurves te illis, neque colas ea: nam ego Jehova Deus tuus sum *Deus* fortis zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios in nepotes & in abnepotes, in eos qui odio prosequuntur me:

16 Exercens verò benignitatem in millesimos *a patribus* qui diligunt me, * id est, qui observant mandata ejus.

17 Ne assumas nomen Jehovæ Dei tui in vanum: nam non relinquet impunem Jehova eum, qui assumpserit nomen ejus in vanum.

18 Observa diem sabbathi ut sanctifices illum, quemadmodum præcepit tibi Jehova Deus tuus.

19 Sex diebus operaberis, & facies omne opus tuum:

20 Dies verò septimus sabbathum *est* Jehovæ Deo tuo: ne facias ullum opus, tu, aut filius tuus, aut filia tua, aut servus tuus, aut ancilla tua, aut bos tuus, aut asinus tuus, aut ullum jumentum tuum, aut peregrinus tuus qui *est* intra portas tuas, ut quiescat servus tuus & ancilla tua sicut tu:

21 Et memineris te servum fuisse in terra Ægypti, Jehovam verò Deum tuum eduxisse te inde manu forti & brachio extento: idcircò præcipit tibi Jehova Deus tuus [d] ut observes diem ipsum sabbathi.

22 Honora patrem tuum & matrem tuam, quemadmodum præcepit tibi Jehova Deus tuus, ut prolongent dies tuos, & bene sit tibi super illam terram quam Jehova Deus tuus dat tibi.

23 Ne occidas.

24 Neque scorteris.

25 Neque fureris.

26 Neque proferas contra proximum tuum testimonium falsum.

27 Neque concupiscas uxorem proximi tui, neque expetas domum proximi tui, agrum ejus, aut servum ejus, aut ancillam ejus, bovem ejus, aut asinum ejus, denique quicquid *est* proximi tui.

e Heb. *addidit ... alloqui totam congregationem.*

32 *Nam quæ ...* q. d. miraculum ... quòd jam vivimus: sed idem periculum subire metuimus.

‖ *Exod.* 20.18.

f Heb. *benefecerunt quicquid locuti sunt.*

g Heb. *quis dabit ut sit cor eorum.*

h Heb. *revertimini vobis.*

a *Prolongent*] Timor Dei & mandatorum observatio sit tibi causa diuturnæ vitæ.

28 Hæc verba edixit Jehova toti congregationi vestræ in ipso monte, e medio ignis nubis & caliginis, voce magna, neque [e] ulteriùs perrexit: sed inscripsit illa duabus tabulis lapideis quas dedit mihi.

29 Fuit enim cùm audissetis vocem illam e medio tenebrarum illarum & montis ardētis igne, ut accedentibus ad me omnibus primoribus tribuum vestrarum & senioribus vestris,

30 Diceretis, en, ostendit nobis Jehova Deus noster gloriam suam & magnitudinē suam, & vocem ejus audivimus e medio ignis: hodierno die vidimus *ista*: si pergeret Deus loqui cum homine, an viveret?

31 Nunc itaque quare moreremur? nam absumeret nos ignis ille maximus: si pergeremus deinceps audire vocem Dei nostri, utique moreremur.

32 *Nam quæ *est* ulla caro, quæ audità voce Dei viventis loquentis e medio ignis sicut nos, possit deinde vivere?

33 ‖ Accede tu & audi quæcunque dicturus est Jehova Deus noster: deinde tu eloquitor nobis quæcunque edixerit Jehova Deus noster tibi, ut postquàm audiverimus faciamus.

44 Itaque audiens Jehova vocem verborum vestrorum cùm alloqueremini me, dixit Jehova mihi, audivi vocem verborum populi hujus quibus allocuti sunt te, [f] quæcunque locuti sunt, bene sunt locuti.

35 [g] O si esset hic eorum animus illis ad timēdum me & observandum omnia præcepta mea omnibus diebus, ut bene esset eis & filiis eorum in seculum.

36 I, edicito illis, [h] revertimini ad tentoria vestra.

37 Tu autem hîc consiste apud me, & edicam tibi omnia præcepta statutaque & judicia illa quæ docebis eos, ut exerceant *illa* in ea terra quam ego do eis possidendam hęreditariò.

38 Observanter igitur facitote quemadmodum præcepit Jehova Deus vester vobis: ne recedite dextrorsum aut sinistrorsum.

39 Totâ illâ viâ quam præcepit Jehova Deus vester vobis itote, ut vivatis, & bene sit vobis, & prolongetis dies in eâ terrâ quam hæreditariò possessuri estis.

Caput VI.

Mosche doctoris officium præstans Decalogum antè propositum hîc incipit explicare: duo priora ejus præcepta exponit, & bonum ex eorum observatione eventurum monstrat.

1 Hoc autem *est* præceptum, statuta, judiciaque illa, quæ præcepit Jehova Deus vester ut doceam vos, ut exerceatis *ea* in terra, quò mox transituri estis ad hæreditariò possidendum eam:

2 Ut timeas Jehovam Deum tuum observando omnia statuta ejus & præcepta ejus quæ ego præcipio tibi, tu & filius tuus & nepos tuus omnibus diebus vitæ tuæ, & ut [a] prolongent dies tuos.

3 Audi

3 Audi igitur Jisraël, & observanter facito, quo bene erit tibi, & quo augescetis valde (quemadmodum dixit Jehova Deus patrum tuorum tibi) *in* terra affluente lacte & melle.

4 Audi Jisraël: Jehova Deus noster, Jehova unus *est*.

5 Itaq; diligito Jehovam Deum tuum ex toto corde tuo, & ex toto animo tuo, & ex [a] totis viribus tuis.

6 Et sunto verba ista quæ ego præcipio tibi hodie, in corde tuo:

7 Eaque [b] acutè ingerito filiis tuis: ac loquitor de eis [7] cùm sedes domi tuæ, & cùm ambulas per viam aliquam, cùm cubas & cùm surgis:

8 Etiam [8] alligato ea in signum manui tuæ, & sunto pro frontalibus inter oculos tuos:

9 Denique inscribito ea postibus domus tuæ, & portis tuis.

10 Et esto, cùm introduxerit te Jehova Deus tuus in terram quam juramento promisit majoribus tuis Abrahamo Jitzchako Jahhakobo se daturum tibi, *in* civitates maximas & optimas quas non ædificasti,

11 Et *in* domos plenas omni bono quas non implevisti, & *ad* cisternas effossas quas non effodisti, *ad* vineas & oliveta quæ non plantasti, & comedens saturatus fueris:

12 Ut caveas tibi ne obliviscaris Jehovæ, qui eduxit te e terra Ægypti e domo servorum.

13 Jehovam Deum tuum timeto, & ipsum colito, ac per nomen ejus jurato.

14 [c] Ne sequimini Deos alienos, e diis populorum qui circumstant vos:

15 (Nam *Deus* fortis zelotes Jehova Deus tuus *est* in medio tui) ne accensus irâ Jehova Deus tuus in te perdat te e superficie terræ.

16 ‖ Ne tentatote Jehovam Deum vestrum, quemadmodum tentastis Massæ.

17 [d] Diligenter observatote præcepta Jehovæ Dei vestri, & testimonia ejus statutaque ejus quæ præcepit tibi.

18 Et facito quod rectum & quod bonum videtur in oculis Jehovæ (ut bene sit tibi, & ingressus hæreditariò possideas illam terram quam juramento promisit Jehova majoribus tuis)

19 ‖ Expellendo omnes inimicos tuos a facie tua: quemadmodum locutus est Jehova.

20 Cumq; interrogaverit te filius tuus [e] posthac, dicendo, quid *sibi volunt* testimonia statutaque & judicia illa quæ præcepit Jehova Deus noster vobis?

21 Dicito filio tuo, servi eramus Parhhoni in Ægypto: sed eduxit nos Jehova ex Ægypto manu forti,

22 Cùm edidisset Jehova signa prodigiaque maxima & pessima contra Ægyptios, contra Parhhonem & contra totam familiam ejus ante oculos nostros.

23 Eduxit autem nos inde, ut introduceret nos ad dandum nobis terram hanc, quam juramento promiserat majoribus nostris:

24 Et præcepit nos Jehova exercere omnia statuta ista, timendo Jehovam Deum nostrum, [f] ut bene sit nobis omnibus diebus, ut nos conservet in vita sicut hodie.

25 Et [25] justitia erit nobis, si observanter fecerimus cuncta hæc præcepta coram Jehova Deo nostro, quemadmodum præcepit nobis.

a Heb. *Toto valde*

b Heb. *exacuito filiis: metaphora a bellatoribus qui arma exacuunt ut facilius in hostes penetrent: sic jubet proponere parentes liberis suis doctrinam quàm accommodatissimè.*

7 *[cùm sedes, &c.]* id est, nunquam intermittas inculcare ea: periphrasis a situ hominis.

8 *Alligato*]: vide Exod. 13. 9.

c Heb. *ne ambulate post.*

‖ Exod. 17. 7.

d Heb. *observando observate.*

‖ Num. 33. 52.

e Heb. *cras: synecdoche.*

f Heb. *in bonum nobis.*

25 *Justitia*] conditionalis, si observanter fecerimus, &c. vide Rom. 10. 5.

CAPUT VII.

Dehortatur ab idololatria & a personis & rebus in eam inducentibus: proponit ampla præmia acquiescentibus exhortationi suæ, & graves pœnas renitentibus.

1 Cùm introduxerit te Jehova Deus tuus in eam terram, quò tu mox ingressurus es ad possidendum eam, & dejecerit gentes magnas a facie tua, Chittæam & Girgaschæam & Emoræam & Cenahhanæam & Perizzæam & Chivvæam & Jebusæam, septem gentes majores & robustiores te,

2 [a] Exposueritque eas Jehova Deus tuus tibi ut percutias eas: [b] omnino internecioni [2] devoveto eas, ne pangito cum eis fœdus, neque gratiam facito eis,

3 Neque conjungito te affinitate cum eis, filiam tuam ne dato filio ullius *earum*, & filiam ullius ne accipito pro filio tuo:

4 (Abduceret enim filium tuum [c] a sequendo me, & colerent Deos alienos, quamobrem accensus irâ Jehova in vos perderet vos celeriter)

5 Quin potius sic facitote eis, altaria earum diruitote, & statuas earum frangitote, etiam lucos earum succidite, & sculptilia earum comburite igne.

6 Nam populus sanctus es Jehovæ Deo tuo: te selegit Jehova Deus tuus, ut sis ei in populum peculiarem præ omnibus populis qui *sunt* sub universo cœlo.

7 Non [d] eò quòd plures essetis omnibus reliquis populis, amore propendit Jehova in vos ac selegit vos: vos enim eratis paucissimus omnium reliquorum populorum:

8 Sed [e] eò quòd diligit Jehova vos, & eò quòd servat juramentum illud quod juraverat majoribus vestris, eduxit vos Jehova manu forti: ac redemit te e domo servorū, e manu Parhhonis Regis Ægypti.

9 Agnoscito igitur Jehovam Deum tuum esse Deum ipsum, *Deum* fortissimum, fidelissimū, observantem fœderis sui & benignitatis suæ erga diligentes se & observantes mandata sua in mille ætates,

10 Et rependentem odio habentibus se cuiq; in faciem ejus perdendo eum: non dilaturus est odio habenti se, in faciem ejus rependet ei.

11 Observato igitur mandatum statutaque & judicia illa, quæ ego præcipio tibi hodie ut facias ea.

12 Eritque propterea quòd audientes judicia ista observaveritis ac feceritis ea, ut observet Jehova Deus tuus tibi fœdus illud & benignitatem, quam juramento promiserat majoribus tuis.

13 Diliget enim te & benedicet tibi atq; augebit te, benedicet inquam fructui ventris tui & fructui terræ tuæ, frumento tuo mustoque tuo & oleo tuo, fœtui boum tuarum & gregibus pecudū tuarum in ea terra quā juramen-

a Heb. *dederit eas ante faciem tuam: sic ver. 23.*

b Heb. *devovendo devoveto.*

2 *Devoveto eas*] sub. perstantes in idololatria, ut ostendit ver. 4. sic in conservatione Rachabæ atque connubio & aliis quoque exemplis contra hoc mandatum Jisraëlitæ non venerunt.

c Heb. *a post me.*

d Heb. *propter multitudinem vestram præ omnibus populis*

e Heb. *propter dilectionem Jehovæ qua dilexit vos: Eclipsis conjugati.*

ramento promiserat majoribus tuis se daturum tibi.

14 Benedictus eris præ omnibus populis: non erit in te [f] ullus ulláve sterilis, etiam in jumentis tuis.

15 Et amovebit a te Jehova omnem morbum: & nullos languores Ægyptiorum pessimos quos nosti, imponet tibi, sed indet eos omnibus odio habentibus te.

16 "Absumito, inquam, omnes illos populos quos Jehova Deus tuus dat tibi, ne parcito oculus tuus illis: neque colito Deos eorum, quia tendicula id esset tibi.

17 Si dicas in [g] animo tuo, majores *sunt* istæ gentes me, quomodo possem expellere eas?

18 Ne timeto ab eis: [h] fideliter recordare eorum quæ fecit Jehova Deus tuus contra Parhhonem & totam Ægyptum,

19 [i] Probationum illarum maximarum quas viderunt oculi tui, & signorum prodigiorúmque manúsque illius fortis & brachii extenti, quibus eduxit te Jehova Deus tuus: sic facturus est Jehova Deus tuus omnibus illis populis a quorum facie times.

20 Sed etiam " *tanquam* crabronem immittet Jehova Deus tuus in eos, donec pereant qui reliqui fuerint, quique absconderint se a facie tua.

21 Ne consternator metu illorum: nam Jehova Deus tuus in medio tui *est, Deus* fortis magnus & formidabilis.

22 Et quanquam dejiciet Jehova Deus tuus gentes illas a facie tua [k] paulatim, non poteris consumere eas celeriter, ne [l] numero superent te bestiæ agri.

23 Exponet tamen eas Jehova Deus tuus tibi, & divexabit eas vexatione maxima donec perdantur,

24 Et tradet reges earum in manum tuam, ut perdas nomen eorum sub cœlis: non consistet quisquam coram te donec perdideris eos.

25 [m] Sculptiles deos earum comburite igne: ne concupiscas argentum vel aurum *quod sit* in eis, ut accipias tibi, ne illaqueeris eo, nam abominationi est Jehovæ Deo tuo:

26 Ut ne inferens rem abominabilem domũ tuam sis anathema, sicut ea *est*: [n] omnino detestare eam, & prorsus abominare eam, quia anathema est.

CAPUT. VIII.

Omnium mandatorum Dei observationem inculcat, inde pendere vitam & felicitatem docens: quam hortationem confirmat duobus argumentis, ab admirabili Dei ductu per annos quadraginta, & a maxima loci promissi commoditate.

1 Unumquodque præceptum quod ego præcipio tibi hodie [a] observanter facitote, ut vivatis & augeamini, ac ingressi possideatis hæreditario terram illam quam juramento promisit Jehova majoribus vestris.

2 Et recordare totius istius vitæ, qua deduxit te Jehova Deus tuus jam quadraginta annos per ipsum desertum, ut affligeret te tentando te "ad cognoscendum id quod *erat* in [b] animo tuo, utrum observares præcepta ejus nécne.

3 Afflixit enim te & fecit ut esurires, sed cibavit te man, quod non cognoveras neque cognoverant majores tui: ut notum faceret tibi non solo [c] pane vivere hominem, sed omni " eo quod prodit ex ore Jehovæ vivere hominem.

4 Vestimentum tuum non veteravit [d] quin tegumento sit tibi, & pes tuus non [e] intumuit, jam quadraginta annos.

5 Agnosce ergo cum animo tuo, ut erudit quis filium suum, Jehovam Deum tuum erudire te.

6 Et observa præcepta Jehovæ Dei tui, ambulando per vias ejus & timendo eum.

7 Quandoquidem Jehova Deus tuus mox introducturus est te in terram optimam, terram irriguam fluminibus aquarum, fontibus & voraginibus prodeuntibus in convalle & in monte quoque,

8 Terram *feracem* tritici & hordei & vitis & ficus & malogranati, terram *feracem* oleæ [f] oleosæ & mellis,

9 Terram in qua non comedes cum penuria panem, neque egebis quoquam in ea, terrã e cujus lapidibus ferrum, & e cujus montibus excides æs:

10 Cùm comederis & saturatus fueris, benedicito quoque Jehovæ Deo tuo in illa terra optima quam dederit tibi.

11 Caveto tibi ne obliviscaris Jehovæ Dei tui, non observando præcepta ejus judiciáque ejus & statuta ejus quæ ego præcipio tibi hodie:

12 Ne, cùm comedens saturatus fueris, & domos bonas extruxeris ac inhabitaveris,

13 Armentaque tua & greges tui aucti fuerint, ac argentum & aurum auctum fuerit tibi, deniq; quicquid *est* tibi auctum fuerit,

14 Efferat se animus tuus, & obliviscaris Jehovæ Dei tui, qui eduxit te e terra Ægypti e domo servorum:

15 Qui duxit te per desertum illud maximum & formidabile, *abundans* anguibus presteribus & scorpionibus, ac siticulosum ubi non *sunt* aquæ, qui produxit tibi aquam " e rupe, *ex* ipso saxo:

16 Qui in eo deserto cibavit te man, quod non noverant majores tui, ut affligeret te, & ut tentaret te ad benefaciendum tibi [g] ad extremum:

17 Neque dicas cum animo tuo, virtus mea & robur manus meæ paravit mihi opulentiam hanc.

18 Sed recordare Jehovæ Dei tui, quia ipse *est* qui dat tibi virtutem ad comparandum opulentiam, ut præstet fœdus suum quod juramento sanciverat majoribus tuis, sicut *est* hodie.

19 Erit enim si [h] omnino oblitus Jehovæ Dei tui [i] secutus fueris deos alienos, & colens eos incurvaveris te eis (contestor contra vos diem hunc *istud fore*) ut [k] omnino pereatis:

20 Sicut hæ gentes quas Jehova perdiderit a facie vestra, ita pereatis, propterea quod nõ auscultaveritis voci Jehovæ Dei vestri.

CAPUT IX.

Mosche Jisraëlitas propria justitiæ opinione omnino spolians, omnia beneficia gratuitæ Dei bonita-

f Heb. *infœcundus aut infœcunda.*

16 *Absumito*] Regressio ad mandatum quod intermissum fuerat inde a ver. 6.

g Heb. *Corde.*

h Heb. *recordando recordare.*

i Heb. *tentationũ: vide supra in 4.34.*

20 *Tanquam crabronẽ*] vide in Exod. 23.28.

k Heb. *paulisper paulisper.*

l Heb. *multiplicentur supra te.*

m Heb. *sculptilia deorum.*

n Heb. *detestando detestare, & abominando abominare.*

a Heb. *observatote faciendo.*

2 *Ad cognoscendum*] id est, ut tu cognoscas: nam Mosche hic verum legis usũ explicat de quo Apostolus Gal. 3.

b Heb. *corde: sic deinceps.*

c *vel cibo: synecdoche.*

3 *Eo quod prodit*] id est, omni re cui Deus verbo suo alendi nos facultatem indit, quasi imperans ei ut hoc faciat & verbo suo præstans.

d Heb. *ne sit super te: q.d. divinitus factum est ut tamdiu vestimentis tuis commode utereris.*

e Heb. *fermentatus est, id est, intumuit ut massa fermentata solet: vel non pinsus, id est, pressus terra nudus, ut solet pistoris massam subigere.*

f Heb. *olei.*

15 *E rupe, ipso saxo*] geminatione nominis alludere videtur ad duo ejus generis beneficia in deserto præstita, Exod. 17. & Num. 20.

g Heb. *in extremitate tua, id est, jam...*

nitati accepta ferenda docet: quod confirmat rebellionum superiorum commemoratione.

1 AUDI Jisraël, tu transiturus es die hac Jardenem, ut ingressus hæreditariò possideas [a] gentes majores & robustiores te, civitates magnas & munitas *aßurgentes* in cœlum usque.

2 || Populum magnum & excelsum, filios Hhanakitarum, quos tu novisti, & *de quibus* tu audivisti, quis consisteret coram filiis Hhanaki?

3 Scito ergo hodie Jehovam Deum tuum ipsum qui transit ante te ignem *eße* consumentem, ipsum perditurum eos, & ipsum prostraturum eos ante te, ut expellas eos & perdas eos celeriter, quemadmodum Jehova dixit tibi.

4 Ne loquitor cum [a] animo tuo, cùm expulerit Jehova Deus tuus eos a facie tua, dicendo propter justitiam meam introduxit me Jehova ad hæreditariò possidendum terram hanc, ut propter improbitatem gentium istarum Jehova expellit eas a facie tua.

5 Nequaquam propter justitiam tuam aut propter [b] rectum animum tuum ingressurus es ad possidendum hæreditariò terram earum: sed propter improbitatem gentium istarum Jehova Deus tuus expellit eas a facie tua, & ut prǽstet verbum quod juramento promisit majoribus tuis Abrahamo, Jitzchako, & Jahhakobo.

6 Ut *autem* cognoscas non propter justitiam tuam Jehovam Deum tuum dare tibi terram istam optimam ad hæreditariò possidendum eam, sed populum durum cervice *eße* te:

7 Recordare, ne oblivisscitor eorum quibus effecisti ut ira effervesceret Jehova Deus tuus in ipso deserto, inde ab ipso die quo exivisti e terra Aegypti usq; dum venistis in hunc locum [c] perversi fuistis contra Jehovam.

8 *Etiam in Chorebo fecistis ut effervesceret irâ Jehova: nam percitus fuit irâ Jehova contra vos ad perdendum vos:

9 Cùm ascendissem montem ipsum accepturus tabulas lapideas, tabulas ipsas fœderis quod pepigerat Jehova vobiscum, & consedissem in ipso monte quadraginta dies & quadraginta noctes, cibum nō comedissem, nec aquam bibissem,

10 || Et daret mihi Jehova duas illas tabulas lapideas scriptas digito Dei, quibus inerat secundum omnia illa verba quæ locutus fuerat Jehova vobiscum in eo monte e medio ignis die congregationis.

11 Fuit enim exactis quadraginta diebus & quadraginta noctibus, cùm daret mihi Jehova duas illas tabulas lapideas, tabulas ipsas fœderis,

12 Ut ediceret Jehova mihi, surge descende celeriter hinc, nam corrupit *se* populus tuus quem eduxisti ex Ægypto, recesserunt citò ab ea via quam præstitui ipsis, fecerunt sibi [d] fusile.

13 Præterea allocutus est Jehova me dicendo, consyderavi populum hunc, ecce autem populus durus cervice est;

14 Desiste a me, ut perdam eos & deleam nomen eorum sub cœlis, efficiam autem te in gentem robustiorem & majorem ea.

15 Quamobrem convertens me descendi ex ipso monte (mons autem ille ardebat igne) cum duabus tabulis ipsis fœderis in ambabus manibus meis.

16 Cúmque inspicerem quòd ecce peccaveratis Jehovæ Deo vestro, facientes vobis vitulum fusilem, recesseratis celeriter ab ea via quam præstituerat Jehova vobis:

17 Apprehendens duas illas tabulas, abjeci eas ab ambabus manibus meis, & confregi eas ante oculos vestros.

18 Deinde prorui coram Jehova sicut priùs, quadraginta dies & quadraginta noctes (cibum non comedi & aquam non bibi) propter omnia peccata vestra quibus peccaveratis, faciendo quod malum *videtur* in oculis Jehovç, provocando eum:

19 Metuebam enim ab ira illa & quidem æstuante, qua efferbuerat Jehova contra vos ad perdendum vos: & auscultavit Jehova mihi etiam vice illa.

20 In Aharonem quoq; irâ percitus est Jehova valde ad perdendum eum: sed supplex oravi etiam pro Aharone eodem tempore.

21 Peccatum autem vestrum, ipsum quem feceratis vitulum accipiens combussi igne, & contrivi eum molendo optimè donec comminutus esset in pulverem: & projeci pulverem ejus in torrentem, qui descendit ex illo monte.

22 Etiam || Tabhheræ, & || Massæ, & || Kibrothis-taavæ fecistis ut Jehova effervesceret irâ.

23 Item cùm mitteret vos Jehova Kadeschobarnehhæ, dicendo, || ascendite & hęreditariò possidete terrā istam quā traditurus sum vobis: rursus [e] occasionem dedistis mutandi præstitutum Jehovæ Dei vestri, cùm non crederetis ei, neq; auscultaretis voci ejus.

24 Perversi fuistis erga Jehovam, ex quo die cognovi vos.

25 Cùm autem prorurerem coram Jehova quadraginta illos dies & quadraginta noctes quibus [f] dixi me proruisse, eò quòd dixerat Jehova se perditurum vos:

26 Supplex oravi Jehovam dicens, Domine Jehova, ne perdito populum tuum, & *quidem* possessionis tuæ: quem redemisti magnitudine tua, quem eduxisti ex Ægypto manu forti.

27 Recordare servorum tuorum Abrahami Jitzchaki & Jahhakobi, ne respice ad duritiem populi hujus, & ad improbitatem ejus & ad peccatum ejus:

28 Ut non dicant *incolę* illius terræ unde eduxisti nos, [g] propterea quòd non poterat Jehova introducere eos in illam terram quam promiserat eis: & [h] quia oderat eos, eduxit eos ad morte afficiendum eos in deserto illo.

29 Attamen sunt populus tuus, & *quidem* possessionis tuæ, quem eduxisti virtute tua maxima, & brachio tuo extento.

CAPUT X.

Mosche instaurationem fœderis a Deo, novarum tabu-

---

1 Gentes] id est, regionem gentium: metonymia. Nam gentes delendæ erant.

|| Num.13.22. & 33

a Heb. *cordi.*

b Heb. *rectitudine cordis.*

c Heb. *pervertentes, vel mutationis causam afferentes, ut supra ver.24. vide supra 1.26. Exo.32.*

8 Etiam in Chorebo] ubi liberationis recentis recordatio, præsentis Dei respectus, & fœdus recens initum vos, ut cùm maximè, debuerat continere.

|| Exod.20.

d Heb. *fusuram, ut ver.16.*

|| Num.11.3.
|| Exod.17.7.
|| Num.11.34.

|| Num.13.

e Heb. *fecistis ut mutaretur, ut suprà ver.7.*

f Heb. *prorui, vel feci me proruere: suprà ver.18.*

g Heb. *propter non posse Jehovam.* Num.14.16.

h Heb. *ex odio ipsius quo oderat illos.*

tabularum traditione, Levitarum institutione, & deleta Aharonis ac populi rebellione testatam repetens, populum ad gratum erga Deum animum hortatur.

1 ‖ [a] TEMPORE illo edixerat Jehova mihi, dola tibi duas tabulas lapideas sicut illæ priores *erant*, & ascende ad me in montem, facitoq; tibi [a] arcam ligneam:

‖ Exod. 34.1.
1 *Tempore*] illo cùm meis precibus ira ejus conquievisset
Arcam ligneam] temporariam, ubi hæ tabulæ tantisper conservarentur dum arca fœderis fabricata esset, in qua deinde erant collocandæ, Exod. 25.21.

2 Ut inscribam istis tabulis eadem verba, quæ fuerant in tabulis illis prioribus quas fregisti, deinde ponas eas in arca illa.
3 Facta itaque arca e lignis Schittim, dolavi duas tabulas lapideas sicut illæ priores fuerant, & ascendi montem cum duabus illis tabulis in manu mea.
4 Inscripsit ergo tabulis illis secundum scripturam priorem eadem decem verba, quæ edixerat vobis Jehova in monte e medio ignis, die congregationis: & dedit eas Jehova mihi.
5 Tunc convertens me descendi e monte, & posui tabulas illas in arca quam feceram: quæ fuerunt ibi, quemadmodum præceperat mihi Jehova.
6 ‖ Quod autem filiis Jisraëlis progressis e puteis filiorum Jahhakanis, [a] & Mosera, [a] ibi mortuus est Aharon & sepultus ibidem, functusque est sacerdotio Elhhazar filius ejus loco ejus,
7 Cùm inde Gudgodam, & Gudgoda per Jotbatham progederentur [a] terram *versus irriguam* fluminibus aquarum:
8 ‖ [a] Tempore illo separaverat Jehova tribum Leviticam ad portandum arcam fœderis Jehovę, ad standum coram Jehova ut ministraret ipsi & ad benedicendum in nomine ipsius, usq; in diem hunc.
9 ‖ Idcirco non *est* Levitæ pars aut possessio cum fratribus suis: Jehova *est* possessio ejus, quemadmodum locutus est Jehova Deus tuus ei.

‖ Num. 33. 30. & sequentib.
6 *Et Mosera*] hysterosis, ut apparet ex Num. 33.31.
Ibi] in eo progressu de quo ver. 7. Relativum est præpositum suo antecedenti: confer cum Num. 20.22. & 33.38.
7 *Terram versus irr.*] fines Moabitarum in quibus sunt decursus Arnonis: vide Num. 21.14. & 15.
‖ Num. 8.14.
8 *Tempore illo*] de quo supra ver. 1.
‖ Num. 18.20. 23. & 24.

10 Sic cùm ego stetissem in illo monte sicut diebus prioribus, quadraginta dies & quadraginta noctes, exaudivit me Jehova etiam vice illa, noluit Jehova perdere te:
11 Sed edixit Jehova mihi, surge, [a] suscipe profectionem ante populum hunc, ut ingressi possideant hæreditariò terram, quam juramento promisi majoribus eorum me daturum eis.

a Heb. *i in profectionem.*

12 Nunc itaq; Jisraël, quid Jehova Deus tuus petit abs te, nisi ut timeas Jehovam Deum tuum, ambules in omnibus viis ejus, & diligas eum, & colas Jehovam deum tuum ex toto corde tuo, & ex toto animo tuo:
13 Observando præcepta Jehovæ & statuta ejus, quæ ego præcipio tibi hodie, [b] ut bene sit tibi?
14 En Jehovæ Dei tui *sunt* cœli & [a] cœli cœlorum, terra & quicquid *est* in ea:
15 *Attamen* tantùm in majores tuos propensus fuit amore Jehova diligendo eos, unde selegit semen eorum post eos, vos *inquam* præ omnibus populis, *sicut est* hodie.
16 [a] Circumcidite ergo præputium cordis vestri, & cervicem vestrā ne obdurate amplius.
17 Nam Jehova Deus vester, is *est* [a] Deus Deorum & dominus dominorum, *Deus* fortissimus, maximus, potentissimus, summeq; formidabilis, qui non [c] accipit personam, neque recipit munus:

b Heb. *in bonum tibi, ut suprà 6.24.*
14 *Cœli cœlorum*] id est, summi cœli, ut 1. Reg. 8.27.
16 *Circumcidite*] id est, tollite ex animo vestro quod divinæ voluntati repugnat, nimirum carnem peccato obnoxiam Coloss. 2.11. Metaphora a corpore ad animum, ut altera sequens de cervice.
17 *Deus Deorum*] id est, supremus omnium, qui munus aliquod divinum gerunt, ut sunt Angeli & homines, & verissimus Deus: vide in Gen. 9.25.
c Heb. *recipit faciem.*

18 Agit causam pupilli & viduæ, & amat peregrinum dando ei cibum & vestimentum.
19 Itaque amate peregrinum, quia peregrini fuistis in terra Ægypti.
20 Jehovam Deum tuum timeto, eum colito, & ei adhæreto, ac per nomen ejus jurato.
21 Ipse *est* laus tua, idemq; Deus tuus, qui fecit apud te res maximas & formidabiles istas, quas viderunt oculi tui.
22 Ad septuaginta animas descenderunt patres tui in Ægyptum: nunc autem disposuit te Jehova Deus tuus, ut sis sicut stellæ cœli multitudine.

CAPUT XI.

Mosche primum præceptum inculcans commendat observationem ejus à beneficiis ante acceptis & præstantia terræ promissæ: ideoq; hæc diligenter memorari & filios doceri jubet: deinde post ingressum in terram monimentum publicum benedictionis & maledictionis quæ mandatis Dei conjunctæ sunt, institui præcipit.

1 ITAQUE diligito Jehovam Deum tuum, & observato observationem ejus & statuta ejus judiciaq; ejus & præcepta ejus omnibus diebus:
2 Et agnoscite hodie non penes filios vestros (qui non noverunt neq; sunt experti) *fuisse* eruditionem Jehovæ Dei vestri, magnitudinem ejus, manum ejus fortem & brachium ejus extentum,
3 Nimirum signa ejus & facta ejus quæ fecit in medio Ægypti, adversus Parhhonem Regem Ægypti & adversus totam terram ejus,
4 Quæq; fecit exercitui Ægyptiorum equis ejus & curribus ejus, quòd fecit ut aquæ maris algosi inundarent super faciem eorum cùm persequerentur vos, ita ut perdiderit eos Jehova usque in diem hunc,
5 Et quæ fecit in deserto, donec perveniretis ad locum hunc,
6 Et quod fecit Dathani & Abiramo filiis Eliabi filii Rëubenis, cùm aperiens terra os suum absorbuit eos & domos eorum & tentoria eorum, & omnia corpora viventia quæ [a] sequebantur eos in medio totius Jisraëlis:
7 [a] Sed oculos vestros *fuisse*, qui viderunt quodq; opus Jehovæ maximum quod fecit.
8 Observatote igitur quodque præceptum quod ego precipio tibi hodie, ut roboremini, & ingressi hæreditariò possideatis terram, quò mox transituri estis ad hæreditariò possidendum eam:
9 Et ut prolongetis dies super illam terram, quam juramento promisit Jehova majoribus vestris se daturum eis, id est, semini eorum: terram affluentem lacte & melle.

a Heb. *quæ erant in pedibus eorum, ut Exod. 11.8.*
7 *Sed oculos*] id est, singulare in vos beneficium esse, quòd hæc omnia opera vestra ætate vobis spectantibus fruentibusque edita sunt: similem comparationem cum patribus vide supra 5.3.

10 Terra enim quò mox ingressurus es ad hęreditariò possidendum eam, non est ut terra Ægypti unde exivistis, ut semines semen tuum, deinde irriges [b] *labore* pedis tui sicut hortum olitorium:
11 Sed terra illa quò mox transituri estis ad hæreditariò possidendum eam, terra montium

b Heb. *pede tuo, videlicet deferendo aquam, & rivos ducendo.*

tium & convallium est, ad pluviam cœli imbibit aquam:

12 Est terra quam Jehova Deus tuus curat, jugiter oculi Jehovæ Dei tui *intenti sunt* in eam a principio anni usque ad finem [c] ejus.

13 Erit itaque si [d] seriò auscultaveritis præceptis meis quæ ego præcipio vobis hodie, diligendo Jehovam Deum vestrum & colendo eum ex toto corde vestro & ex toto animo vestro,

14 Ut dem pluviam terræ vestræ tempore suo, "tempestivam & serotinam, sic colligas frumentum tuum & mustum tuum & oleum tuum:

15 Etiam dem herbam in agro tuo pro jumentis tuis, ut comedas & satureris.

16 Cavete vobis ne seducatur [e] animus vester, ut recedentes colatis Deos alienos & incurvetis vos illis:

17 Unde accensus irâ Jehova in vos ita claudat cœlos ut non sit pluvia, & terra non edat proventum suum: sic pereatis celeriter a terra illa optima quam Jehova daturus est vobis:

18 Sed reponite hæc verba mea in corde vestro & in animo vestro, & alligate ea in signum manui vestræ, suntoq; pro frontalibus inter oculos vestros:

19 Præterea docete ea filios vestros loquendo de eis, [f] cùm sedes domi tuæ & cùm incedis per viam & cùm jaces & cùm surgis:

20 Etiam inscribito ea postibus domus tuæ, & portis tuis:

21 Ut multiplicentur dies vestri & dies filiorum vestrorum super terram illam, quam juramento promisit Jehova majoribus vestris se daturum eis, ut *multi sunt* dies cœli super terram.

22 Nam si [g] diligenter observaveritis totum hoc præceptum quod ego præcipio vobis faciendum, diligendo Jehovam Deum vestrum, incedendo per omnes vias ejus & adhærendo ei:

23 Utique expellet Jehova omnes gentes istas a facie vestra, & hæreditariò possidebitis gentes majores & robustiores vobis.

24 Omnis locus quem calcaverit planta pedis vestri, vester erit: a deserto ad Libanum usque, ab ipso flumine, flumine Euphratis, usque ad mare "posterum erit terminus vester.

25 ‖ Non consistet quisquam ante faciem vestram: pavorem vestri timoremque vestri indet Jehova Deus vester super faciem totius terræ quam calcabitis, sicut locutus est vobis.

26 Vide ego propono vobis hodie, benedictionem aut maledictionem:

27 Benedictionem, si auscultabitis præceptis Jehovæ Dei vestri quæ ego præcipio vobis hodie:

28 Maledictionem verò, si non auscultabitis præceptis Jehovæ Dei vestri, sed recedetis ab hac via quam ego præcipio vobis hodie, sequendo Deos alienos quos non nostis.

29 Esto igitur cùm introduxerit te Jehova Deus tuus in terram istam, quò tu mox ingressurus es ad hæreditariò possidendum eam, ut "edas benedictionem hanc in monte Gerizzimorum, & maledictionem istam in monte Hhebalis.

30 Nonne sunt trans Jardenem procul viâ ad occasum Solis, in terra illius Cenahhanæi qui inhabitat campestria, e-regione Gilgalis juxta "planitiem Moræ?

31 Nam vos transituri estis Jardenem, ut ingredientes hæreditariò possideatis terram quam Jehova Deus vester dat vobis: & hæreditariò possessuri estis eam, ac habitaturi in ea.

32 Itaque [h] observanter facite omnia hæc statuta & judicia, quæ ego propono vobis hodie.

c Heb. *anni, antecedens pro relativo.*
d Heb. *auscultando auscultaveritis.*
14 *Tempestivam & serot.*] quæ sequitur culturam, & quæ antecedit collectionem proventuum.
e Heb. *cor.*
f *vide suprà in 6.7.*
g Heb. *observando observ.*
24 *Posterum*] id est, occidentale: nam ut oriens pars anterior, sic occidens posterior pars dicitur Job 23.8.
‖ *Exod.* 23.27.
29 *Edas*] audiendo populo pronunties, ut infrà 13.1. Describitur autem benedictio & maledictio hæc Deut. 27. & 28. quæ a Jehoschuhha executioni mandatur Jehoschu.
30 *Planitiem Moræ*] vide Gen. 13.18.
h Heb. *observate faciendo.*

Caput XII.

Idolorum sedes in Cenahhanæa destrui, Deo non quidvis aut ubiq; exemplo gentium, sed tantùm in loco quem ipse elegerit res a Deo institutas & ratione præscripta offerri, etiamq; in domestico carnium esu a sanguine abstineri jubet: postremò idolorum cultum, ut Deo abominabilem, instaurari vetat.

1 Hæc *sunt* illa statuta & judicia, quæ [a] observanter facturi estis in ea terra, quam dat Deus majorum tuorum tibi ut hæreditariò possideas eam, "omnibus diebus quibus victuri estis super terram.

2 [b] Omnino perdite omnia illa loca, ubi gentes quas hæreditariò possessuri estis coluerunt Deos suos, in singulis montibus excelsis, & in singulis collibus, & sub quaque arbore virente.

3 Diruite igitur altaria earum, & confringite statuas earum, & lucos earum comburite igne, ac [c] sculptiles Deos illarum succidite: sic perdite nomen eorum e loco illo.

4 Ne facite sic Jehovæ Deo vestro:

5 ‖ Sed in loco quem elegerit Jehova Deus vester ex omnibus tribubus vestris, ad collocandum nomen suum ibi, in habitatione ejus exquiritote *eum* & venito illuc:

6 Et adducitote illuc holocausta vestra, & sacrificia vestra, decimasq; vestras, & oblationem manus vestræ, item votiva vestra & voluntarias oblationes vestras, & primogenita armenti vestri ac gregis vestri:

7 "Ut comedatis ibi coram Jehova Deo vestro, & lætemini vos & familiæ vestræ, in omni [d] re ad quam jus vobis est admovendi manum, qua benedixerit tibi Jehova Deus tuus.

8 Non facietis secundum omnia quæ nos hic facimus hodie, quisq; "quicquid rectum videtur in oculis ejus:

9 Non enim adhuc ingressi estis ad locum illum quietis & ad possessionem illam quam Jehova Deus tuus dat tibi.

10 Sed ubi trajecto Jardene habitabitis terram quam Jehova Deus vester possidendam dat vobis, & quietem dederit vobis ab omnibus inimicis vestris circumquaque ita ut habitetis securè:

11 Esto ut eò loci quem elegerit Jehova Deus vester ad collocandum nomen suum ibi, adducatis quæcunque ego præcipio vobis, holocausta vestra & sacrificia vestra, decimas

a Heb. *observabitis faciendo: sic infrà vers. 32.*
1 *Omnibus diebus*] Hyperbaton: nam hæc ad prius sententiæ membrum pertinent.
b Heb. *perdendo perdite.*
c Heb. *sculptilia Deorum, hypallage.*
‖ *Levit.* 17.
7 *Ut comedatis*] de iis quibus offerentes jure vesci poterant.
d Heb. *extensione manus vestræ: sic infrà ver. 18.*
8 *Quicquid rectis*] quod ad oblationes attinet: nam etsi oblationum lex una semper fuit ab initio præscripta a Deo, non potuit tamen usque adeò in ambulatoriis Jisraëlitarum castris observari, aut summo jure ab illis exigi: prout ostendit antithesis ver. 11. vide Num. 28.6.

cimas vestras, & oblationem manus vestræ, & [e] selectum quodque votum vestrum quod voveritis Jehovæ:

e Heb. *omnem electionem votorum vestrorum, id est, vota vestra quæ ex selectissimis in unoquoque genere nuncupanda sunt Deo.*

12 Ut lætemini coram Jehova Deo vestro vos & filii vestri filiæq; vestræ, & servi vestri ancillæq; vestræ, Levita etiã qui intra portas vestras erit, quia non *est* ei pars aut possessio vobiscum.

13 Cave tibi ne offeras holocausta tua in omni loco, [f] qui videbitur tibi:

f Heb. *quem videbis.*

14 Sed in eo loco quem elegerit Jehova in aliqua tribuum tuarum, ibi offerto holocausta tua & ibi facito quæcunque ego præcipio tibi.

15 Veruntamen [g] omnino prout desyderat animus tuus, mactare poteris & comedere carnem in omnibus portis tuis, secundum benedictionem Jehovæ Dei tui quam largitus fuerit tibi: immundus & mundus comedere poterit ex ea, ' ut capreæ & ut cervi *carne.*

g Heb. *secundum omne desyderium animi tui: sic infrà 20. & 21.*

15 *Ut capreæ*] quæ animalia ad sacrificia quidem sunt inepta, sed in privatos usus munda: vide infrà ver.22.

16 Tantum horum sanguinem ne comedite, super terram effundito illum sicut aquam.

17 Non poteris comedere intra portas tuas decimas frumenti tui aut musti tui aut olei tui, vel primogenita armenti tui aut gregis tui, neque ulla votiva tua quæ voveris aut voluntarias oblationes tuas, deniq; *ullam* oblationem manus tuæ:

18 Sed coram Jehova Deo tuo comedito illam in loco quem elegerit Jehova Deus tuus, tu & filius tuus filiaque tua & servus tuus ancillaq; tua, & Levita qui *est* intra portas tuas: sic lætator coram Jehova Deo tuo in omni re ad quam jus est tibi admovendi manum.

19 Cave tibi ne deseras Levitam ullo dierum tuorum in terra tua.

20 Cùm dilataverit Jehova Deus tuus terminum tuum, quemadmodum promisit tibi, si dixeris comedam carnem, eò quòd desyderet animus tuus comedere carnem, omnino prout desyderabit animus tuus, comedes carnem.

21 Si procul aberit abs te locus ille, quem electurus est Jehova Deus tuus ad collocandum nomen suum illic, & mactabis de armento tuo aut de grege tuo quem dederit Jehova tibi, ' quemadmodum præcepi tibi: tum comedes intra portas tuas omnino prout desyderabit animus tuus.

21 *Quemadmodum præcepi*] effundens sanguinem ejus, ut ver.16.

22 Verùm quemadmodum comeditur aliqua caprea aut cervus, sic comedes eam: mundus simul & immundus comedent eam.

23 Tantummodo [h] persta ut non comedas ullum sanguinem, quia sanguis cujusque est ejus anima: ideò ne comedito ullius animam cum ipsius carne.

h Heb. *fortis esto.*

24 Ne comedito illum, super terram effundito illum sicut aquam.

25 Ne comedito illum, ut bene sit tibi & filiis tuis post te, cùm feceris quod rectum videtur in oculis Jehovæ.

26 Sed res sacras tuas quæ tuæ *erunt* & votiva tua sumens, venito ad locum quem elegerit Jehova:

27 Et parato holocausta tua, carnem & sanguinem eorum in altari Jehovæ Dei tui, sacrificiorum verò tuorum *aliorum* sanguis effunditor in altari Jehovæ Dei tui, & carnem ' comedito.

27 *Comedito*] sacerdos, aut offerens, aut uterque, prout ferunt sacrificiorum leges.

28 Observa & ausculta omnibus verbis istis quæ ego præcipio tibi, ut bene sit tibi & filiis tuis post te usque in seculum, cùm feceris quod bonum & rectum videtur in oculis Jehovæ Dei tui.

29 Cùm exciderit Jehova Deus tuus a facie tua gentes illas quò mox ingressurus es ad possidendum eas hæreditariò, & hæreditariò possidens eas habitabis in terra earum:

30 Cave tibi ne [i] sequendo eas illaqueeris postquam perditæ fuerint a facie tua, & ne exquiras de diis earum, dicendo, quomodo coluerunt gentes istæ deos suos, & sic faciam ego quoque.

i Heb. *postea.*

31 Ne facito sic Jehovæ Deo tuo: nam quicquid abominationi est Jehovæ, quicquid odit fecerunt diis suis, nam etiam filios suos & filias suas comburunt igne *offerentes* diis suis.

32 Unamquamque rem quam ego præcipio vobis, eam observanter facite: ne addito ei, neque detrahito ex ea.

Caput XIII.

Deus præcepit, ne ulli autori defectionis a se quamvis conjuncto & charo, nec ullis defectoribus, quamvis magno numero, parcatur: & supplicii genus in eos statuit.

1 Cùm surgens in medio tui ' Propheta aut somnians somnium, ' ediderit tibi signum aut prodigium,

1 *Propheta*] qui alteram ex illis ordinariis rationibus, de quibus Num.12.6 falsò sibi arrogaverit.

Ediderit] verbo, id est, prænunciaverit, ut explicat ver.2. sic suprà 11.29 & 1 Reg.13.6.

2 (Quamvis eveniat signum illud aut prodigium quod prædixerat tibi) dicendo, [a] sequamur deos alienos quos non noveras, & colamus eos:

a Heb. *eamus post deos, ut infrà ver.4. & 6.*

3 Ne auscultato verbis Prophetæ istius, aut isti somnianti somnium, quia tentat Jehova Deus vester vos, ' ad cognoscendum an sitis amantes Dei vestri ex toto corde vestro & ex toto animo vestro.

3 *Ad cognoscendum*] vide suprà 8.2.

4 Jehovam Deum vestrum sequimini, & ipsum timete, & mandata ejus observate, ac voci ejus auscultate, eumque colite, & adhærete ei.

5 Propheta autem iste aut somnians somnium iste plectitor morte, ' quia suasit apostasiam contra Jehovam Deum vestrum, qui eduxit vos e terra Ægypti & qui redemit vos e domo servorum, depellendo te a via quam præstituit tibi Jehova Deus tuus ut ambules in ea: sic tollito illud malum e medio tui.

5 *Quia suasit*] prior nota dignoscendi pseudoprophetæ doctrina: posteriorem per concessionem ostendit suprà ver.2. & explicatur infrà 18.21.&22.

6 Si clam incitet te frater tuus filius matris tuæ, aut filius tuus, aut filia tua, aut uxor [b] charissima tibi, aut amicus tuus qui *est* sicut tu ipse, dicendo, eamus & colamus Deos alienos quos non noveras tu aut majores tui,

b Heb. *sinus tui.*

7 E diis populorum qui sunt circa vos propinquorum tibi aut longinquorum abs te, ab una extremitate terræ usque ad alteram extremitatem [c] ejus:

c Heb. *terræ.*

8 Ne acquiescito illi, neque auscultato illi, neque parcito oculus tuus illi, neque clementia utitor, neque celato illum.

9 Sed [d] omnino occidito illum, ' manus tua pri-

d Heb. *occidendo occidito.*

9 *Manus tua*] quò detuleris eum ex lege quæ habetur infrà 17.7. quam rationem servarunt Pharisæi in falso judicio contra Stephanum Act. 7.58.

primùm esto contra illum ut morte afficias illum, posteà verò manus totius populi:

10 Et obruito eum lapidibus ita ut moriatur, quia quæsivit te depellere a Jehova Deo tuo, qui eduxit te e terra Ægypti e domo servorum.

11 Ut audiant omnes Jisraëlitæ & timeant, nec pergant *ulli* facere secundum rem malam hanc in medio tui.

12 Si audiveris de aliqua civitatum tuarum, quas Jehova Deus tuus dat tibi ad habitandum illic, dicentes,

13 Egressi homines [e] nequissimi e medio tui [*] depulerunt habitatores civitatis suæ, dicendo, eamus & colamus deos alienos quos non noveratis:

e Heb. *filii Belijahalis.*

13 *Depulerunt*] a recta via, ut ver. 5.

14 Ubi inquisiveris & pervestigaveris ac percunctatus fueris bene, si ecce [f] vera certaq; erit res illa, *si* commissa fuerit abominatio hæc in medio tui,

f Heb. *veritas.*

15 [g] Omnino percutito habitatores civitatis illius acie gladii: internecioni devoveto eam, & omnes qui erunt in ea jumentaque ejus acie gladii:

g Heb. *percutiendo percutito.*

16 Omnem verò prædam ejus comportato in medium plateæ ejus, & comburito igne civitatem ipsam omnemq; prædam ejus prorsus Jehovę Deo tuo: estoq; tumulus [h] perpetuus, ne ædificator deinceps.

h Heb. *seculi.*

17 Neque adhærescito manui tuæ quicquam de ullo anathemate: ut convertat se Jehova, ne accendatur ira ejus, & *ut* conferat tibi misericordiam & misereatur tui atque augeat te, sicut *se facturum* juramento promisit majoribus tuis:

18 Si auscultaveris voci Jehovæ Dei tui observando omnia præcepta quæ ego præcipio tibi hodie, faciendo quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ Dei tui.

Caput XIIII.

Leges de modo adhibendo ad luctum, de discrimine ciborum, & de tribus decimarum generibus, ordinario in Levitas, anniversario ad sacrum epulum, & tertio quoque anno recurrente in eleemosynam & charitatis officia.

1 ‖ Filii estis Jehovæ Dei vestri: [*] ne incidite vos, neque inducite calvitium inter oculos vestros propter mortuum:

1 *Filii*] promissionem habentes hæreditatis æternæ, ideò non est vobis lugendum ut qui spem non habent, 1. Thess. 4. 13.

‖ *Levit.* 19. 27. & 21. 5.

Ne incidite] hoc enim aut desperantium est, aut cum infidelibus communicantium, a quibus vos segregavit Deus.

2 Quia populus sanctus es Jehovæ Deo tuo, & te elegit Jehova ut sis ei in populum peculiarem, præ omnibus populis qui *sunt* in superficie terræ.

3 ‖ Ne comedito ullam rem abominandam.

‖ *Levit.* 11.

4 Hæ *sunt* bestiæ quas comedetis, boves, [a] ex pecudibus oves & capræ:

a Heb. *pecudes ovium, & pecudes caprarum.*

5 Cervos & capreas & [*] damas, & rupicapras & [*] strepsicerotas & bubalos & camelopardalidas,

5 *Damas*] ex R. Jehuda Hhebræorum antiquissimo scriptore & authoritatis summæ.

Strepsicerotas] sic enim Afri vocant Alzassen, teste Plinio lib. 11. natur. hist. 37. quod corruptè legimus Addacem, appellatione ex nomine Hhebræo & articulo eorum depravata.

6 Et omnem bestiam habentem ungulam scissam & bifidatam fissura in binas ungulas, revocantem ruminis *cibum* inter bestias, ipsam comedetis.

7 Veruntamen hęc ne comeditote ex revocantibus ruminis *cibum* & ex habentibus ungulam scissam bifidatam: camelos & lepores & cuniculos, quia revocant *quidem cibum* ruminis ista, sed ungulam scissam non habent, immunda sunto vobis.

8 Similiter suem, quia ungulam *quidem* scissam habet, sed non *revocat cibum* ruminis, immunda esto vobis: de carne eorum ne comeditote, & cadaver eorum ne tangite.

9 Hæc comedetis ex omnibus quæ *sunt* in aquis: quæcunque habent pinnas & squamas comedetis.

10 Quæcunque verò non habent pinnas aut squamas, ne comeditote: immunda sunto vobis.

11 Omnem avem mundam comedetis.

12 Hæc autem *sunt* ex quibus non comedetis, aquilæ, & ossifragæ, & haliæeti.

13 Et perspicaces nimirum cornices, & milvi secundum speciem suam.

14 Et omnes corvi secundum speciem suam.

15 Et ululæ, & hirundines, & æsalones, & accipitres secundem speciem suam,

16 Et bubones, & noctuæ, & monedulæ,

17 Et plateæ, & meropes, & mergi,

18 Et ciconiæ, & ardeæ secundum speciem suam, & attagenes, & vespertiliones.

19 At omne reptile volucre immundum esto vobis, ne comeduntor.

20 Omne volucre mundum comedetis.

21 ‖ Ne comeditote ullum cadaver (peregrino qui *erit* intra portas tuas dabis illud, ut comedat illud, aut vendes alieno) nam populus sanctus es Jehovæ Deo tuo: ne coquito hœdum in lacte matris suæ.

‖ *Exod.* 23. 19.

22 [b] Fideliter decimato omnem proventum sementis tuę, qui provenit in agro, [c] quotannis.

b Heb. *decimando decimato.*

c Heb. *anno anno.*

23 [*] Et comedes coram Jehova Deo tuo, in loco quem elegerit ad collocandum nomen suum ibi, decimas frumenti tui, musti tui, & olei tui, & primogenita armenti tui gregisq; tui: ut discas timere Jehovam Deum tuum omnibus diebus.

23 *Et comedes*] nam his secundis decimis prospiciebatur de commeatu iis qui ex lege statis feriis in locum electum a Deo conveniebant.

24 Quòd si magnum sit [d] præter facultatem tuam iter ipsum, ut nō possis ferre illas *decimas*, si distet præter facultatem tuam locus quem elegerit Jehova Deus tuus ad collocandum nomen suum ibi: eò quòd benedixit tibi Jehova Deus tuus:

d Heb. *præ te, hoc vers.*

25 Tum [e] commutato pecuniâ, & colligatam pecuniam *habens* in manu tua, ito ad locum quem elegerit Jehova Deus tuus:

e Heb. *ponito eam in pecunia.*

26 Expensaq; pecunia illa in omnia quæ desyderaverit animus tuus, in boves aut in pecudes, & in vinum aut in alium potum inebriantem, denique in omnia quæ expetierit abs te animus tuus, comedes ibi coram Jehova Deo tuo, ac lætaberis tu cum familia tua.

27 Sed Levitam qui *erit* intra portas tuas ne derelinquito, non enim *est* ei pars aut possessio tecum.

28 ‖ A fine trium annorum depromito omnes decimas proventus tui *provenientis* illo anno, & relinquito intra portas tuas:

‖ infra 26. 12.

29 Quem venientes Levitæ (quibus non *est* pars aut possessio tecum) & peregrini pupillique & viduæ qui *sunt* intra portas tuas, comedant & saturentur, ut benedicat tibi Jehova Deus tuus in omni opere manus tuæ quod facies.

Caput

CAPUT XV.

Leges feruntur ut anno intermiſſionis intermittatur exactio nominum niſi ab exteris, etiamq́; eo anno inſtante liberalitas in fratres egentes exerceatur. Jus ſervitutis Hhebræorum, manumittendi ratio, & primogenitorum leges explicantur.

1 A Fine ſeptem annorum facito intermiſſionem.

2 Hoc autem *eſto* jus intermiſſionis, inmittito omnis [a] creditor, jus habens vendicandi manu ſua, id quod " vendicaturus eſſet a proximo ſuo: ne exigito a proximo ſuo & a fratre ſuo, quia [b] Jehova indixit intermiſſionem ſibi.

a Heb. *Dominus debiti vendicans manu ſua, id eſt, qui poſſet rem ſuam manus injectione recipere.*

2 *Vendicaturus eſſet*] niſi lex intermiſsionis obſtaret.

b Heb. *indixit intermiſſionem Jehovæ, antecedēs pro relativo.*

3 Ab alienigena exiges, ſed ab eo quod *erit* tibi apud fratrem tuũ intermittito manum tuam:

4 "Tantùm quia per te non debet eſſe egenus, cùm [c] omnino benedicturus ſit tibi Jehova in ea terra quam Jehova Deus tuus dat tibi in poſſeſſionem, ut hæreditariò poſſideas eam:

4 *Tantùm*] duæ cauſæ legis iſtius, prior charitatis, poſterior benedictionis divinæ ex promiſsione, quæ obedientiæ conditione conjuncta eſt.

5 Si tamen [d] diligenter auſcultaveris voci Jehovæ Dei tui, [e] obſervanter faciendo totum præceptum hoc quod ego præcipio tibi hodie.

c Heb. *benedicendo benedict.*

d Heb. *auſcultando auſcult.*

e Heb. *obſervando facere.*

6 Nam Jehova Deus tuus benedicit tibi, quemadmodum locutus fuerat tibi: adeò ut poteris mutuare gentibus multis, & tu nõ habebis opus mutuari, & poteris dominari in gentes multas, neque in te dominaturæ ſunt.

7 Si fuerit apud te egens [f] quiſpiam e fratribus tuis intra aliquam e portis tuis, in terra tua quam Jehova Deus tuus dat tibi, ne obfirmato [g] animum tuum, neque occludito manum tuam adverſus fratrem tuum qui egens ſit:

f Heb. *ex uno fratrum tuorum, hypallage.*

g Heb. *cor, ut ver. 9. & 10.*

8 Sed [h] liberaliter aperito manum tuam ei, & [i] liberaliter mutuato ei quantum ſatis eſt indigentiæ ejus, id cujus indiget.

h Heb *aperiendo aperito, ut inf. ver. 11.*

i Heb. *mutuando mutuato.*

9 Cave tibi ne ſit quicquam in animo tuo nequam, ut dicas, appropinquat annus ille ſeptimus, annus remiſſionis, & "malignus ſit oculus tuus in fratrem tuum qui egens *eſt* ita ut non des ei: idcircò inclamet contra te Jehovam, & ſit in te peccatum.

9 *Malignus*] id eſt, miſericors, qui eum non libenter aſpicit ut ſuccurrat ei, ſic Matth. 20. 15.

10 [k] Liberaliter dato ei, neque malignus eſto animus tuus cùm das ei: nam hujus rei cauſa benedicit tibi Jehova Deus tuus in omni opere tuo & in omni [l] re ad quam admoves manum tuam:

k Heb. *dando dato.*

l Heb. *extenſione manus tuæ ut ſup. 12. 7.*

11 Quia non deſinet egens e medio hujus terræ: idcircò ego præcipio tibi dicendo, liberaliter aperito manum tuam erga fratrẽ tuum, erga " ‖ pauperem tuum, & erga egenum tuum in terra tua.

11 *Pauperem tuum*] quem tibi Deus offert ut ei ſuccurras.

‖ *Exod. 21. 2.*

12 Si vendatur tibi frater tuus Hhebræus aut Hhebræa, is ſerviet tibi ſex annis: anno verò illo ſeptimo dimittito eum liberũ abs te.

13 Cùm autem dimittes eum liberum abs te, ne dimittito eum vacuum;

14 [m] Liberaliter imponito collo ejus de grege tuo, & de area tua & de torculari tuo, quo benedixerit Jehova Deus tuus dato ei:

m Heb. *imponendo collo imponito ei.*

15 Et recordare te ſervum fuiſſe in terra Ægypti, ac redemiſſe te Jehovam Deum tuum: idcircò ego præcipio tibi rem hanc hodie.

16 Sed eſto ſi dicat tibi, nolo exire a te, eò quòd diligat te & familiam tuam, quia bene *eſt* ei apud te:

17 Ut acceptam ſubulam indas auri ejus & ipſi januæ, ſic erit tibi ſervus [n] in ſeculum; & etiam ancillæ tuæ facito ſimiliter.

18 Ne durum videtor in oculis tuis cùm *ſic* dimittes eum liberum abs te (nam " duplum *eſt* mercedis mercenarii quo ſervivit tibi ſex annis) ut benedicat tibi Jehova Deus tuus in omnibus quæ facies.

19 ‖ OMNE primogenitum quod naſcetur in armento tuo & in grege tuo, quod mas *erit* ſanctificato Jehovæ Deo tuo: ne utitor primogenito bovis tui, neque tondeto primogenitum gregis tui.

20 Coram Jehova Deo tuo " comedito illud [o] quotannis in loco quem elegerit Jehova, tu & familia tua.

21 Sin autem erit in eo vitium, ſi *erit* claudum aut cæcum, ullum *ſi erit ex* " vitiis malis, ne mactato illud Jehovæ Deo tuo.

22 Intra portas tuas comedito illud, immundus & mundus pariter, tanquam capream & tanquam cervum.

23 Tantummodò ſanguinem ejus ne comedito: ſuper terrã effundito eum ſicut aquã.

CAPUT XVI.

Repetit mandatum de tribus feſtis anniverſariis, jubet ſingulis locis conſtitui, qui jus populo rectè adminiſtrent: lucos aut ſtatuas haberi vetat, cùm Dei altare ſit ſatis.

1 ‖ OBSERVATO menſem Abib, ut celebres [a] Paſcha Jehovę Deo tuo: quia in menſe ipſo Abib eduxit te Jehova Deus tuus ex Ægypto noctu.

2 Tum mactato Paſcha, " pecudes & boves Jehovæ Deo tuo, in loco quem elegerit Jehova ad collocandum nomen ſuum ibi.

3 Ne comedito cum illo fermentum, ſeptem diebus comedito cum illo azyma " panem paupertatis ("cum feſtinatione enim exiviſti e terra Ægypti) ut recorderis diei exitus tui e terra Ægypti, omnibus diebus vitæ tuæ.

4 ‖ Neque conſpicitor apud te vetus fermentum in toto termino tuo ſeptem dies: neq; pernoctato quicquam de ea carne quam mactaveris veſpere die primo, uſque mane.

5 Non poteris mactare Paſcha intra aliquam e portis tuis, quas Jehova Deus tuus dat tibi:

6 Sed ad locum illum quem Jehova Deus tuus elegerit ad collocandum nomen ſuum *profectus* ibi mactato Paſcha veſpere, cùm occidit Sol, " ſtato tempore exitus tui ex Ægypto.

7 Et coquito comeditoq́; illud in loco quem elegerit Jehova Deus tuus: deinde revertens mane ibis ad tentoria tua.

8 Sex diebus comedito azyma: ſimiliter die ſeptimo, *qui dies eſt* interdicti Jehovæ Deo tuo, ne facito ullum opus.

9 SEPTEM ſeptimanas numerato tibi, ex quo cœperit " falx *immitti* in ſegetem, incipito numerare ſeptem ſeptimanas.

10 Tum

10 Tum celebrato [a] festum septem septimanarum Jehovæ Deo tuo, [a] tributo & voluntaria oblatione manus tuæ quam dabis, prout benedixerit tibi Jehova Deus tuus.

11 Et lætator coram Jehova Deo tuo, tu & filius tuus & filia tua servusque tuus & ancilla tua, & Levita qui *erit* intra portas tuas, peregrinus quoque & pupillus & vidua qui *erunt* in medio tui, in loco quem elegerit Jehova Deus tuus ad collocandum nomen suum ibi.

12 Ita recordaberis te servum fuisse in Ægypto, cùm observabis & facies statuta ista.

13 FESTUM tabernaculorū [b] celebrato septem diebus, cùm collegeris ex area tua, & ex torculari tuo.

14 Et lætator celebrando festum, tu & filius tuus & filia tua servusq; tuus & ancilla tua, Levita quoque, & peregrinus, pupillusq; & vidua, qui *erunt* intra portas tuas.

15 Septem diebus festum celebrato Jehovæ Deo tuo in loco quem elegerit Jehova, cùm benedixerit tibi Jehova Deus tuus in toto proventu tuo & in omni opere manuum tuarum: erisq; tantummodo lætus.

16 Tribus vicibus compareto quotannis omnis mas tuus ante conspectum Jehovæ Dei tui in loco quem elegerit, in festo azymorum, & in festo septimanarum, & in festo tabernaculorum: sed ne compareto ante conspectum Jehovæ vacuus.

17 Quisque [c] prout donatum est manui suæ, pro benedictione Jehovæ Dei tui, qua donavit te.

18 JUDICES & moderatores constituito tibi in singulis portis tuis quas Jehova Deus tuus dat tibi per tribus tuas, qui judicent populum judicio justo.

19 Ne pervertito judicium, ne [d] accipito personam: neque suscipito munus, quia munus excæcat oculos sapientum, & pervertit verba justorum.

20 [e] Justissimam justitiam sectare, ut vivas & hæreditariò possideas terram quam Jehova Deus tuus dat tibi.

21 Ne conserito tibi lucum ullis arboribus, *ne sunto* unà altari Jehovæ Dei tui, *&* quod feceris tibi.

22 Neque erigito tibi statuam: quæ odit Jehova Deus tuus.

a Festum septem ...] quod etiam ...mitiarum dicitur, ...m.28.26.
Tributo] de quo in... 26. primis unde... ...n versibus.

b Heb. facito tibi.

c Heb. secundum ...ur manus ipsius, ...est, donum Dei ma... ...ipsius collatum. ...od.23.6.

d Heb. agnoscito ...iem.

e Heb. justitiam ...titia.

CAPUT XVII.

Leges de integritate sacrificiorum, de interficiendis idololatris, de consulendis in causa religionis sacerdotibus, in civili judicibus summis, statuta in contra venientes pœna, de Regis eligendi ratione, & de illius electi officio.

1 ‖ NE mactato Jehovæ Deo tuo bovem aut pecudem in qua *sit* vitium, quicquam [1] *quod sit* res mala: nam abominationi Jehovæ Deo tuo est.

2 [2] Si inveniatur in medio tui in aliqua e portis tuis quas Jehova Deus tuus dat tibi, [a] ullus ullave qui fecerit quod malum videtur in oculis Jehovæ Dei tui transgrediendo fœdus ejus:

3 Et abiens coluerit Deos alienos & se incurvaverit illis, aut Soli, aut Lunæ, aut ulli exercitus cœlorum, quod non præcepi,

4 Renunciatumq; fuerit tibi atque audiveris: tum inquirito bene, si ecce [b] vera certaque res illa *erit*, si commissa fuerit abominatio ista in Jisraële:

5 Omnino producito virum illum aut mulierem illam qui commiserint rem pessimā hanc, [5] ad portas tuas, virum *inquam* illum aut mulierem illam, ut obruas eos lapidibus ac moriantur.

6 Ex [c] sermone ‖ duorum testium aut trium testium morte afficitor is qui moritur: ne afficitor morte ex sermone testis unius.

7 ‖ Manus testium primum esto contra eum ut morte afficiant eum, postea verò manus totius populi: sic tollito illud malum e medio tui.

8 Si occulta erit res tibi in judicio *ferendo* inter [8] [d] cædem & cædem, inter litem & litem, aut inter plagam & plagam, e rebus [e] controversis intra portas tuas: tunc surgens ascendito ad locum quem elegerit Jehova Deus tuus,

9 Et adito Sacerdotes Leviticos, [9] vel summum judicem qui erit diebus illis: quos ubi consulueris, indicabunt tibi [f] statum illius judicii.

10 Tum facito [g] ex præstituto illius sententiæ quam indicaverint tibi, *profectus* a loco illo quem elegerit Jehova: & observa ut facias secundum omnia quæ docuerint te.

11 Ex præstituto legis quam docuerint te, & secundum judicium illud quod dixerint tibi facito: ne recedito ab ea sententia quam indicaverint tibi, dextrorsum aut sinistrorsum.

12 Vir autem ille qui commiserit [h] superbè, ut non auscultet Sacerdoti [i] constanter ministranti ibi Jehovæ Deo tuo, aut summo judici, omnino moritor vir ille, & tollito malum illud e Jisraële.

13 Ut omnis populus audiant & timeant, neque superbiant deinceps.

14 CÙM ingressus fueris in terram quam Jehova Deus tuus dat tibi ut hæreditariò possideas illam, & habitabis in illa, si dixeris, statuam super me Regem sicut omnes gentes quæ *sunt* circa me:

15 [k] Tantùm statuito super te Regem quem elegerit Jehova Deus tuus: e medio fratrū tuorum statuito super te Regem, non poteris tibi præficere virum extraneum qui non frater tuus sit.

16 Veruntamen ne multiplicato sibi equos, neque facito ut hic populus revertatur in Ægyptum ad multiplicandum equos: cùm Jehova edixerit vobis, ne [l] deinceps redeatis per viam hanc amplius.

17 Neq; multiplicato sibi uxores, ut non recedat [m] animus ejus a me: argentum quoq; & aurum ne multiplicato sibi admodum.

18 Sed esto cùm insidebit solio regni sui, ut describat sibi exemplum hujus Legis in libro, ex *eo qui erit* in conspectu Sacerdotum Leviticorum:

19 Estoque penes eum, & legito in eo omnibus diebus vitæ suæ, ut discat timere Jehovam Deum suum, observare omnia verba hujus Legis, & statuta ista faciendo ea.

‖ Levit.22. & 22. 24. Num.19.
1 Quod sit res] vide supra in 15.21.
2 Si inveniatur] ...pplementum est ...p.13 suprà: quo do... ...tur quid faciendū ...eo qui alios qui... ...m non seduxit, sed ...se seductus idolo... ...riam committit.
a Heb. vir aut ...ier.

b Heb. veritas.

5 Ad portas] conventuum publicorū loca: nam haberi solebant in portis.

c Heb. ore. bu hos versu.

‖ Num.35.30. & infra 19.15.

‖ suprà 13.9.

8 Cædem & cædem] Cædes politicæ sunt & ad judicum cognitionem pertinent, plagarum discrimen ad cognitionem sacerdotum: litium verò aliæ politicæ, aliæ ecclesiasticæ, cujusmodi sunt quæ aut propter conscientiam magis institutæ sunt, ut zelotypiæ & consimiles, aut civili judicum cognitione pervestigari non possunt.

d Heb. sanguinem & sanguinem.

e Heb. controversiarum.

9 Vel summum] conjunctionem disjunctivam esse apparet ex ver.12. ut re ipsa munera esse disparata constat.

f Heb. rem.

g Heb. secundum os legis illius, ut ver. 11.

h Heb. per superbiam.

i Heb. perstanti ministrando: sic infra 18.5.

k Heb. statuendo statuito.

l Heb. addendo redire.

Num.14.9.

m Heb. cor. ut ver.20.

20 Ne

20 Ne efferatur animus ejus præ fratribus suis, & ne recedat ab hoc præcepto dextrorsum aut sinistrorsum: ut prolôget dies in regno suo ipse & filii ejus in medio Jisraëlis.

CAPUT XVIII.

De jure tribus Leviticæ in oblationes, decimas, & primitias: de sacrilega gentium idololatria fugienda: de propheta Mediatore venturo: & de ratione qua falsi prophetæ dignoscendi sunt.

1 ‖ NE esto sacerdotibus Leviticis toti tribui Leviticæ pars & possessio cum *reliquo* Jisraële: *ex* igne absumendis Jehovæ & *de* possessione ejus comedunto.

2 Quamobrem ne esto possessio ipsi [a] inter fratres suos: Jehova *est* possessio ejus, quemadmodum dixit ei.

3 Hoc autem esto jus sacerdotum a populo, a sacrificantibus aliquod sacrificium sive bovem sive pecudem ut det sacerdoti armũ, & ambas maxillas & omasum.

4 Primitias frumenti tui, musti tui, & olei tui, & primitias velleris ovium tuarum dato ei:

5 Quia eum selegit Jehova Deus tuus ex omnibus tribubus tuis, ut [b] constanter ministret in nomine Jehovæ ipse & filii ejus omnibus diebus.

6 Item si adveniat Levita quispiam ab aliqua e portis tuis ex universo Jisraële, ubi habitabat, adveniat [c] omnino prout desyderabit animus ejus ad locum quem elegerit Jehova.

7 Is ministrato in nomine Jehovæ Dei tui, sicut omnes ejus fratres Levitæ qui stant ibi coram Jehova.

8 * [d] Partem ex æquo comedent (*præter [e] pretium rerum quas quisque eorum vendiderit) * secundum [f] paternas familias.

9 CUM ingressus fueris in terram quam Jehova Deus tuus dat tibi, ne discito facere secundum abominationem gentium istarum:

10 Ne invenitor in te qui traducat filium suum aut filiam suam per ignem, [g] utens divinationibus, planetarius, aut conjector, aut præstigiator,

11 Item utens incantatione, aut requirens pythonem, aut ariolus, aut [h] necromantis.

12 Nam abominationi *est* Jehovæ quisquis facit ista: & propter abominationes istas Jehova Deus tuus expellit istas *gentes* a facie tua.

13 Integer esto cum Jehova Deo tuo.

14 Nam gentes istæ quarum tu hæres futurus es, planetariis & divinis auscultant: de te autem nõ sic permittit tibi Jehova Deus tuus.

15 Prophetam e medio tui e fratribus tuis, sicut ego *sum*, suscitabit tibi Jehova Deus tuus, ei auscultate:

16 Secundum omnia quæ petiisti a Jehova Deo tuo in Chorebo, die congregationis, dicendo: ne [i] pergam ‖ audire vocem Jehovæ Dei, & ignem maximum istum ne videam amplius, ut non moriar.

17 Quamobrem dixit Jehova ad me, [k] bene locuti sunt quod locuti sunt.

18 Prophetam suscitabo eis e medio fratrum ipsorum sicut tu *es*: & indam verba mea ori ejus, ut eloquatur eis quicquid præcepero ipsi.

19 Erit autem, ut quisquis non auscultaverit verbis meis quæ locuturus est in nomine meo ego reposcam ab illo.

20 Veruntamen propheta ille, qui sibi arrogarit eloqui aliquid in nomine meo quod non præcepero ei eloqui, aut qui eloquetur in nomine Deorum alienorum, omnino moritor propheta ille.

21 Quòd si dicas cum [l] animo tuo, quomodo cognoscemus verbum illud quod non elocutus fuerit Jehova?

22 Quod fuerit locutus ille propheta in nomine Jehovæ, si non erit illud verbum * neq; evenerit, hoc illud *est* verbum quod non elocutus est Jehova: superbè elocutus est propheta ille, ne timeto ab eo.

CAPUT XIX.

De tribus civitatibus receptus ultra Jardenem, & quibus liceat in eas securitatis causâ se recipere: de non movendo termino, de jure testium, & de pœna falsis testibus irroganda.

1 CUM exciderit Jehova Deus tuus gentes istas, quarum terram Jehova Deus tuus dat tibi, ita ut hæres sis earum, habitesq; in civitatibus earum & in domibus earum:

2 Tres civitates separato tibi, in medio terræ tuę quam Jehova Deus tuus dat tibi ad hæreditariò possidendum eam.

3 ‖ Parato tibi viam [a] ad eas, *cùm tripertitus fueris terminum terræ tuæ quam possidendam tradiderit tibi Jehova Deus tuus: [b] suntoque ut fugiat illuc omnis occisor.

4 (Hoc autem esto jus occisoris qui fugerit illuc, ut vivat: qui percusserit proximum suum [c] imprudenter, cùm ipse non oderit eum [d] antea,

5 Ut qui iverit cum proximo suo in sylvam ad cædendum ligna, si vibrante se manu ejus cum securi ad cædendum lignum dejecerit ferrum e [e] manubrio ejus, quod offendat proximum ejus ita ut moriatur: is fugiens ad unam harum civitatum fugito)

6 Ne persequens vindex illius sanguinis occisorem cùm incaluit animus ipsius, assequatur eum si major erit [f] via ad eas, & percutiat eum [g] lethaliter: cùm non sit in eum judicium mortis, quia non oderat illum antea.

7 Idcircò ego præcipio tibi dicendo, tres civitates separato tibi.

8 Cùm verò dilataverit Jehova Deus tuus terminum tuum, quemadmodum juramento promisit majoribus tuis, & dederit tibi totam illam terram quam promisit se daturum majoribus tuis,

9 (Siquidem observes totum præceptum hoc faciendo illud quod ego præcipio tibi hodie, diligendo Jehovam Deum tuum & ambulando per vias ejus omnibus diebus) adjicito tibi amplius tres civitates ad tres istas:

10 Ut non effundatur sanguis innoxii, in medio

‖ Num. 18.

a Heb. *in medio fratrum.*

b Heb. *ad perstandum ministrando.*

c Heb. *pro omni desyderio animi.*

8 *Partem ex æquo*] id est, æquè ad functionis Leviticæ & commodi ex ea partem admittitor cum fratribus, ut Num. 18. 31.

d Heb. *partem sicut partem.*

Præter pretium] q. d. ne excluditor a parte commodi, eò quòd habet pretium rei alicujus aut possessionis venditæ unde se possit alere. Ratio est, quia rem venditam redimendi jus perpetuum habet: redimere autem non posset si absumeretur pretiũ: vide Levit. 25 32.

e Heb. *venditiones ejus: metonymia.*

Secundum paternas fam.] id est, suo adventu ne perturbet distributa ministeria inter Levitas: sed accedito Gerschonita Gerschonitas, Kehathita Kehathitas & sic de reliquis. Distributionem autem ministerii vide Num. 3. & 4.

f Heb. *patres. Levit.* 18 21.

g Heb. *divinans divinationes.*

Levit. 19. 26.

Exo. 12. 17.

Levit. 20. 27.

h Heb. *consulens mortuos.*

‖ *Exod.* 20.

i Heb. *addam audire.*

k Heb. *benefecerunt quod locuti sunt.*

dio terræ tuæ quam Jehova Deus tuus dat tibi *in* possessionem, neve sit in te [h] culpa cædis.

[h] Heb. *sanguinum* [illegible]

11 At si fuerit quispiam odio habens proximum suum, qui insidiatus fuerit ei, & insurgens in eum percusserit eum lethaliter ita ut moriatur, deinde fugerit in aliquam harum civitatum:

12 Tunc mittentes seniores civitatis ' illius accipiunto eum inde, & tradunto eum in manum vindicis illius sanguinis ut moriatur.

12 *Illius*] qui reus est cædis.

13 Ne parcito oculus tuus ei: sed tollito reatum sanguinis innoxii ex Jisraële, ut bene sit tibi.

14 Ne moveto terminum proximi tui quem determinarunt prisci, in possessione tua quam possidebis, in ea terra quam Jehova Deus tuus dat tibi ad hereditariò possidendum eam.

15 Ne surgito testis unicus in quemquam, pro ulla iniquitate aut pro ullo peccato ex omnibus peccatis quibus quis peccat: ex [l] sermone duorum testium, aut ex sermone trium testium stata res esto.

16 Si surrexerit ' testis injurius in aliquem, ad testificandum in eum apostasiam:

17 Tum sistunto se duo viri quorum *fuerit* controversia, ista coram Jehova, ante ' sacerdotes aut ' judices qui erunt in diebus illis.

18 Cumq; inquisiverint judices illi bene, si ecce testis falsus *est* testis ille, falsum testatus est contra fratrem suum:

19 Omnino facite ei, quemadmodum molitus fuerat facere fratri suo: ut tollas malum e medio tui:

20 Et qui reliqui sunt audientes timeant, ' neque pergant deinceps facere simile quicquam huic rei malæ in medio tui:

21 Neque parcito oculus tuus: vita pro vita, oculus pro oculo, dens pro dente, manus pro manu, pes pro pede *esto*.

[l] Heb. *ore*, *ut supra* 17.6.

16 *Testis*] etsi in omnibus aliis causis minimum duo testes ex Lege requiruntur: tamen in religionis negotio unus testis ad quæstionem habendam sufficit: adeò vult Deus magistratibus conservationē doctrinæ commendatam esse. Est autem appendix legis quæ habetur supra 17.2.

17 *Sacerdotes*] si res nullis humanis testimoniis cognosci potest: vide supra in 17.8.

Judices] tentaturos si quid civili examine cognosci poterit.

20 *Neque pergant*] id est, ne indulgentia vestra inducantur ad sequendum exemplum illius qui impunitus sit dimissus.

CAPUT XX.

Leges militares de præparatione militum ad hortamenta sacerdotum, & orationem moderatorum exercitus: de pugnis, & de obsidionibus.

1 CÙM prodiens in prælium contra hostem tuum videbis equos & currus, populum majorem te, ne timeto ab eis: nam Jehova Deus tuus tecum *est*, qui fecit ut ascenderes e terra Ægypti.

2 Esto autem cùm procedetis in prælium, ut accedens sacerdos alloquatur populum:

3 Et dicat ad eos, audi Jisraël, vos proceditis hodie in prælium contra hostes vestros: ne mollescat cor vestrum, ne timete, neque trepidate, neque expavescite [a] metu eorum:

[a] Heb. *a facie*.

4 Nam Jehova Deus vester is *est* qui pergit vobiscum, præliando pro vobis contra hostes vestros ad servandum vos.

5 Deinde alloquuntor qui moderatores sunt populū, dicendo, quis *est* ille vir qui ædificavit domum novam & nondū [b] cœpit uti ea? abiens revertitor domum suam, ne moriatur in hoc prælio, & vir alius incipiat uti ea.

[b] Heb. *initiavit* [illegible] *hoc versu*.

6 Item quis *est* ille vir qui plantavit vineam, nec dum [c] eâ sacris jam solutâ usus est? abiens revertitor domum suam, ne moriatur in hoc prælio, & vir alius illâ sacris solutâ utatur.

[c] Heb. *profanavit eam*, *id est fructus ejus adhibuit ad usus non sacros*; *vide legem Levi.19.23. & seq.*

7 Item quis *est* ille vir qui desponsavit uxorem, nec dum duxit eam? abiens revertitor domum suam, ne moriatur in hoc prælio, & vir alius ducat eam:

8 Et pergunto moderatores illi alloqui populum, dicentes, quis *est* ille vir, qui timidus & mollis corde est? abiens revertitor domū suam, ut non liquescat cor fratrum ejus, sicut cor ejus.

9 Tum esto desinentibus moderatoribus alloqui populum, ut præficiant principes ordinum militarium in [d] principiis populi.

[d] Heb. *capite*.

10 CÙM accedes ad aliquam civitatem ad belligerandum contra eam, primùm [e] invitato eam ad pacem.

[e] Heb. *proclamato ad eam pro pace*.

11 Esto autem si [f] pacem tuam responso probet, aperiatq; tibi: esto inquam ut populus totus qui inventus fuerit in ea, sint tibi [g] tributarii, & serviant tibi.

[f] Heb. *pacem respondeat tibi*.

[g] Heb. *in tributum*.

12 Quòd si non ineat pacem tecum, sed gerat contra te bellum, tum obsideto eam.

13 Cumque tradiderit eam Jehova Deus tuus in manum tuam, percutito omnem marē ejus [h] acie gladii:

[h] Heb. *ore*.

14 Fœminas verò parvulosq; & jumenta & quicquid erit in ea civitate, omnia spolia ejus diripies tibi: [i] fruerisque præda hostium tuorum quam dederit Jehova Deus tuus tibi.

[i] Heb. *comedes*: *synecdoche*.

15 ' Sic facito omnibus civitatibus longinquis a te valde, quæ e civitatibus gentium istarum non sunt:

15 *Sic facito*] captivos & spolia servato, ut ver. 14.

16 Sed e civitatibus populorum istorum quas Jehova Deus tuus dat tibi in possessionem, ne finito vivere ' ullam animam.

16 *Ullam animam*] sub. si pacē repudiaverit sanctis conditionibus oblatam: vide supra 2.34. & 3.6.

17 Quin potius [k] internecioni devoveto eos, Chittæum, & Emoræum, Cenahhanæum, & Perizzæum, Chivvæum, & Jebusæum: quemadmodum præcepit tibi Jehova Deus tuus:

[k] Heb. *devovendo devoveto*.

18 Ut non doceant vos facere secundū omnes abominationes suas quas exercuerunt erga deos suos, neque peccetis Jehovæ Deo vestro.

19 Cùm obsidebis aliquam civitatem diebus multis, oppugnando eam ut capias eam, ne perdito arbores ejus vibrando in eas securim, si ex eis comedere potes, eas ne excindito (quamvis ' cujusque hominis sint arbores agri) ' ut procedant ante te in propugnaculum.

19 *Cujusq. hominis*] id est, quamvis omnes imperio hominis subjectæ sint, ac proinde struendis turribus & propugnaculis accommodari possint.

Ut procedant] ut propugnacula ex illis extructa hostibus opponas & te præmunias.

20 Veruntamen arbores quas nosti non esse esculenti *fructus* arbores, eas perdes & excindes, ut ædifices propugnaculum contra civitatem quæ gerit in te bellum, donec [l] corruat.

[l] Heb. *descendat*.

CAPUT XXI.

De expiatione cadis auctore incerto: de ducente captivam uxorem: de jure primogenitorum nulla privata causa perrumpendo: de filio contumace a parentibus deferendo, & morte afficiendo, de jure suspendii.

1 SI *quis* inveniatur confossus in terra quam Jehova Deus tuus dat tibi ut hæreditariò possi-

possideas eam, [a] jacens in agro, nec notum sit quis percusserit eum:

2 Tunc egressi Seniores tui & judices tui, metiuntor *spatium inde* usque ad civitates quæ *sunt* circa confossum illum.

3 Estoq; ut civitatis illius quæ proxima *erit* isti confosso, accipiant civitatis Seniores vitulam de armento quæ non sit ad usum adhibita, [b] quæ non traxerit jugum:

4 Et deducentes Seniores illius civitatis vitulam illam in vallem [c] horridam, in qua nihil colitur neque seminatur, decollanto ibi vitulam in illa valle.

5 Deinde accedentes Sacerdotes filii Levi (eos enim elegit Jehova Deus tuus administrandum sibi, & benedicendum in nomine Jehovæ: & ex eorum [d] præstituto agetur omnis controversia & omnis plaga)

6 Omnes quoque Seniores civitatis illius qui sunt proximi ad confossum istum, lavanto manus suas super vitulam decollatā in ea valle:

7 Et protestantor dicentes, manus nostræ non effuderunt sanguinem hunc, & oculi nostri *effundentem* non viderunt.

8 Expia populum tuum Jisraëlem, quem redemisti Jehova, & ne impone [e] reatum sanguinis innoxii in medio populi tui Jisraëlis: sic expiabitur illis reatus illius sanguinis.

9 Tu ergo tollito reatum sanguinis innoxii e medio tui, si facturus es quod rectum videtur in oculis Jehovæ.

10 [*] Cùm egressus fueris in prælium contra hostes tuos: si dante [f] eos Jehova Deo tuo in manum tuam captivā feceris ex eis captivorum multitudinem:

11 Et videns in ea captivorum multitudine mulierem pulchram formâ, amore propenderis in eam, ita ut accipias tibi in uxorem:

12 Ideoq; introduxeris eam [g] domum tuam: priùs radito caput suum, & [h] alito ungues suos.

13 Depositoq; vestimento captivitatis suæ a se, sedeto domi tuæ, & defleto patrem suum & matrem suam [i] mense pleno: postea verò congrediens cum ea maritus eris ejus, eritque illa tibi in uxorem.

14 Esto tamen si non delectaberis ea, ut dimittas eam arbitrio suo: at nequaquā [k] pecuniâ vendito eam: ne utitor ea ad quæstū, [l] quandoquidem compressisti eam.

15 Si fuerint alicui duæ uxores, una dilecta & altera exosa, pepererintq; ei filios dilecta & exosa: fuerit autem filius primogenitus ejus quæ exosa est:

16 Tum esto ut quo die possessores instituet filios suos eorum quæ *sunt* ipsi, non possit primogenitum efficere filium dilectæ [*] in conspectu filii exosæ qui primogenitus est.

17 Sed eum qui primogenitus *est* filium exosæ agnoscito, dando ei portionem duorum ex omnibus [m] quæ præstò sunt ei: nam is *est* [*] principium potentiæ ejus, ipsius *est* jus primogenitorum.

18 Si cui fuerit filius contumax & rebellis, qui non auscultat voci patris sui & voci matris suæ, quamvis castigaverint eum, tamen non auscultat illis:

19 Tandem prehendentes eum pater ejus & mater ejus, producunto eum ad Seniores civitatis suæ & ad portam loci sui,

20 Ac dicunto ad Seniores civitatis suæ, filius noster iste contumax & rebellis non auscultat voci nostræ, comessator & ebriosus est.

21 Tunc obruunto eum omnes [n] cives ejus lapidibus ita ut moriatur, & tollito malum illud e medio tui, ut omnes Jisraëlitæ audiant & timeant.

22 Cùm autem erit in aliquo peccatum [o] adjudicandum morti, & tradetur morti, si suspenderis eum de ligno:

23 Ne pernoctato cadaver ejus in ipso ligno, sed [p] omnino sepelito eum eodem die, nam suspensus [q] execrationi est Deo: ne ergo polluito terram tuam quam Jehova Deus tuus dat tibi *in* possessionem.

Caput XXII.

Leges de charitate in proximum, de non confundendis sexuum muneribus, de cavenda inhumanitate, de preveniendis periculis, de simplicitate servanda, & honestate in vestitu: & de pœnis in maritum falsò insimulantem uxorem impudicitiæ, in uxorem impudicitiæ evictam, & in adulterii, stupri, & incestus reos.

1 [a] Videns bovem fratris tui aut pecudem ejus devios, ne te occultato ab illis: *sed* [b] omnino reducito eos ad fratrem tuum.

2 Quòd si frater tuus non erit propinquus tibi, aut non nosces eum: tum recipito illum intra domum tuam, ut sit apud te donec quærat frater tuus illum, & illum restituas ei.

3 Et sic facito de asino ejus, sic etiam de vestimento ejus, & sic facito de omni re amissa fratris tui, cùm perierit ei & inveneris illam: non poteris te ipsum occultare.

4 Videns asinum fratris tui aut bovem ejus jacentes in aliqua via, ne te occultato ab eis: [c] omnino erigito cum illo.

5 Ne esto instrumentum virile super fœminam: neque induito vir vestem fœminæ: nam abominationi est Jehovę Deo tuo quisquis facit ista.

6 Si obviam fiet tibi nidus avium in via, in ulla arbore aut humi, *nidus* pullorum aut ovorum, ubi mater incubet pullis aut ovis: ne accipito matrem cum [d] pullis.

7 [e] Prorsus dimittito matrem, pullos verò accipies tibi, ut bene sit tibi, & prolonges dies.

8 Cùm ædificas domum novam, tum facito loricam ad tectum tuum, ut non imponas reatum sanguinis domui tuæ, si decidat [f] aliquis ex eo.

9 Ne conserito vineam tuam duobus generibus, [*] ne sanctus sit illius [g] fructus maturus, *nimirum* semen ipsum quod severis & proventus vineæ.

10 Ne arato bove & asino simul.

11 Ne induito vestimentum duorum generum, variè commixtum, lana & lino pariter.

12 Institas facito tibi, in quatuor oris tegumenti quo tegis te.

13 Cùm duxerit quis uxorem, si postquam congressus est cum ea, odit eam;

a Heb. *cadens*.

b Heb. *qua non sit servitum*.

c Heb. *fortem vel asperam*.

d Heb. *ore erit omnis &c.*

e Heb. *sanguinem, ita hoc versu*.

10 *Cùm egressus*] concessio est facti, non lex: quamobrē duo Lege statuuntur, quæ evincunt rem Deo per se ingratam esse: unum, ceremoniæ ante matrimonium imperatæ, eò spectantes ut mulier deformetur, & vir ab amore suo refrigescat: alterum, dimissio longè facilior quàm in justis & legitimis matrimoniis.

f Heb. *eum: syllepsis*.

g Heb. *in medium domus*.

h Heb. *facito*.

i Heb. *luna dierū, id est, tot diebus quot duxat ambitus Lunæ*.

k Heb. *vendendo vendito*.

l Heb. *pro eo quod*.

16 *In conspectu*] ipso superstite, ut Gen. 11.28.

m Heb. *quæ invenientur ei*.

17 *Principium potentiæ*] vide in Gen 49.3.

n Heb. *viri civitatis*.

o Heb. *judicii mortis*.

p Heb. *sepeliendo sepelito*.

q Heb. *execratio Dei*.

a Heb. *ne videto depulsos & occultato te: sic infrà ver. 4.*

b Heb. *reducendo reducito*.

c Heb. *erigendo erigito*.

d Heb. *filiis, ut infrà ver. 7.*

e Heb. *dimittendo dimittito*.

f Heb. *cadens*.

9 *Ne sanctus*] id est, ne tibi & ceteris qui non est sacri ordinis, usu ejus interdicatur, tanquam rerum sacrarum usu.

g Heb. *plenitudo, ut Exo. 22.29.*

14 Ideoque

14 Ideoque [h] dedit occasiones *habendorum* sermonum de ea, proferens de ea famam malam, puta dixit, mulierem hanc duxeram, sed congressus cum ea non inveni in ea virginitatem:

15 Tunc accipito pater puellæ aut mater ejus *eam*, & proferunto signa virginitatis puellæ apud Seniores civitatis suæ ad portam.

16 Cumque dixerit pater puellæ Senioribus, filiam hanc meam dederam viro huic in uxorem, qui odit eam,

17 Unde ecce ipse dedit occasiones *habendorum* sermonum dicendo, non inveni in filia tua virginitatem, cùm hæc sint signa virginitatis filiæ meæ: expandunto pannum ejus coram Senioribus civitatis.

18 Tum accipientes Seniores civitatis illius virum ejus, castiganto eum.

19 Et mulctanto eum centum *siclis* argenteis, quos dabunt patri puellæ, eò quòd protulit famam malam contra virginem Jisraëlis: & esto ei in uxorem, neque potesto dimittere eam omnibus diebus suis.

20 Sed si vera fuerit res ista, *si* non inventa fuerit virginitas in puella,

21 Tunc educunto puellam ad portã patris ejus, & obruunto eam [i] cives ejus lapidibus ita ut moriatur, eò quòd commisit flagitium in Jisraële scortando domi patris sui: sic tollito malum e medio tui.

22 Si quis deprehendatur cubans cum muliere maritata marito, omnino moriuntor pariter ambo, vir qui cubavit cum muliere, & mulier ipsa: sic tollito malum e medio tui.

23 Si puella virgo desponsata est viro, quam inveniens quis in civitate concubuerit cum ea:

24 Omnino productis eis ambobus ad portam ipsam civitatis obruitote eos lapidibus ita ut moriantur, puellam propterea quòd non clamavit in civitate, virum autem, propterea quòd compressit [24] uxorem proximi sui: sic tollito malum e medio tui.

25 Sed si in agro invenerit vir ille puellam desponsatam, & vim faciens ei vir ille concubuerit cum ea, tunc moritor vir ille qui concubuerit cum ea, solus:

26 Puellæ autem ne facito quicquam, non *est* in puella peccatum [k] capitale: nam quemadmodum surgit quis in proximum suum & [l] occidens *adimit* ei vitam, sic *se habet* hæc res:

27 Cùm in agro invenerit eam, clamaverit puella desponsata, nec fuerit qui servaret eam.

28 Si inveniat quis puellam virginem quæ non est desponsata, & prehendens eam concubuerit cum ea, & [m] manifesti fiant:

29 Tunc dato vir ille qui concubuit cum ea, patri puellæ quinquaginta *siclos* argenteos: & esto ei in uxorem quòd compressit eam, non potesto dimittere eam omnibus diebus suis.

30 ‖Ne ducito quisquam uxorem patris sui, neque retegito oram *vestimenti* patris sui.

h Heb. *imposuit ei occasiones sermonum: supra ver.17.*

i Heb. *homines civitatis ejus.*

24 *Uxorem*] licet desponsatam tantum: nam ea jam uxor ejus jure.

k Heb. *mortis.*

l Heb. *occidit eam animam.*

m Heb. *inveniuntur*

‖ Levit. 18.8.

CAPUT XXIII.

De ineptis ad gerenda officia publica in populo Dei: de munditia in castris: de non prodendo servo alterius: de nullo scorto ferendo: de usura vitanda: de votis solvendis: & de non efferendo proventu ex alieno agro.

1 NEC [1] vulneratus teste, neque exectus virilitate, [*] venito in congregatione Jehovæ.

2 [*] Spurius ne venito in congregatione Jehovæ: etiam [*] decima ejus generatio, ne venito in congregatione Jehovæ.

3 Ne venito Hhammonita aut Moabita in congregatione Jehovæ, etiam decima generatio illorum, ne venito in congregationem Jehovæ usque in seculum.

4 [*] Propterea quòd non occurrerũt vobis cum pane & aqua in ista via, cùm exiretis ex Ægypto, & quia [*] mercede conduxit contra te Bilhhamum filium Behhoris e Petore [a] Mesopotamiæ, ad maledicendum tibi.

5 (Quanquam noluit Jehova Deus tuus auscultare Bilhhamo, sed convertit tibi Jehova Deus tuus maledictionem illam in benedictionem: eò quòd diligeret te Jehova Deus tuus)

6 Ne quærito [*] pacem illorum & bonum illorum, ullis diebus tuis unquam.

7 Ne abominare [b] Edomæum, nam frater tuus est: ne abominare Ægyptium, nam peregrinus fuisti in terra ejus.

8 Filiorum, qui nascentur ex illis, generatio tertia, venito ex illis in congregatione Jehovæ.

9 CÙM exibit exercitus contra hostes tuos, tum caveto tibi ab omni [*] re mala.

10 Si fuerit in te quispiam qui non erit mundus [*] casu nocturno, is exito extra castra, ne ingreditor intra castra.

11 Sed esto appetente vespera ut lavet se aqua: deinde cùm occidit Sol, veniet intra castra.

12 Item spatium esto tibi extra castra, ut [*] egrediaris illuc foras:

13 Et paxillus esto tibi præter arma tua: estoque cum sessurus eris foris, ut eo fodias, & [c] rursus tegas excrementum tuum:

14 Nam Jehova Deus tuus continẽter ambulat in medio castrorum tuorum ad eripiendum te, & ad [d] exponendum inimicos tuos tibi, ideò sunto sancta castra tua: ut non videat in te [e] turpitudinem ullius rei, quamobrem avertat se [f] a te.

15 Ne tradito servum domino suo, qui *confugiens* ad te eripuerit se domino suo.

16 Tecum maneto in medio tui, in loco quem elegerit, in aliqua portarum tuarum ubi bonum videbitur ei: ne opprimito eum.

17 NE esto meretrix e filiabus Jisraëlis: neq; esto meritorius e filiis Jisraëlis.

18 Ne inferto mercedem scorti, aut pretium [*] canis in domum Jehovæ Dei tui, pro ullo voto: nam abominationi Jehovæ Deo tuo sunt pariter ambo.

19 NE dato in usuram fratri tuo, usuram pecuniæ, usuram cibi, usuram ullius rei quæ in usuram datur.

20 [*] Extraneo isti dabis in usuram, fratri autem tuo ne dato in usuram: ut benedicat tibi Jehova Deus tuus in omni [g] re ad quam admoveris manum tuam super terram quo tu mox ingressurus es ad hæreditariò possidendum eam.

1 *Vulneratus*] nã hi ferè ignavi & fracto animo esse solẽt: contra quam mandatur supra 1.17.

Venito] id est, administrato. q. d. munus publicum in populo Dei ne gerito: nam hæc quo minus de interdicto a sacris accipiantur impediunt leges Exod.12.48. Levit 22 18. Num.9.14. & aliæ multæ: de interdicto quoque matrimonio intelligi non debere vel Ruthæ exemplũ ostendit: quæ Moabitis cùm esset, interveniente magistratus authoritate totiusq; populi acclamatione Bohhazo Jisraëlitæ nupsit.

2 *Spurius*] propter infamiam.

Decima ejus] id est, nullus descendentiũ ex eo: nam spurius est.

4 *Propterea quòd*] vide suprà 2.28. est autem hæc ratio sequentis interdicti.

Mercede conduxit] Moabita Num.22.

a Heb. *Syriæ duorum fluminum, id est, interamnis.*

6 *Pacem illorum*] id est, cum illis ne ambias fœdus: quod bono esset illis & tibi damno.

b Heb. *Adomæũ.*

9 *Re mala*] quæ cum æquitate & honestate pugnat.

10 *Casu nocturno*] de quo Levit.15.

12 *Egrediaris illuc*] ad purgandum alvũ, ex sequenti versu.

c Heb. *revertaris ut tegas,*

d Heb. *dandum inimicos tuos coram te.*

e Heb. *nuditatem.*

f Heb. *de post te.*

18 *Canis*] id est, meritorii, quem ad detestationem canẽ vocat: etsi de cane accipere quibusdam placet.

20 *Extraneo isti*] reliquiis istis Cenahhanæorum, infrà 28.12. illas enim Deus exitio destinaverat, & paulatim consumi volebat, suprà 7.22.

g Heb. *extensione manus tuæ.*

21 S i voveris votum Jehovæ Deo tuo, ne differto solvere illud: nam [h] omnino reposceret illud Jehova Deus tuus abs te, & esset in te peccatum.

h Heb. *reposcendo reposceret.*

22 Quòd si [i] abstinueris a vovendo, non erit in te peccatum.

i Heb. *desieris vovere.*

23 ‖ Quod prodiit e labiis tuis observato & facito, quemadmodum voveris Jehovæ Deo tuo voluntariam oblationem, quod dixeris ore tuo.

‖ Eccles. 5.3. & 4.

24 S i ingrediaris vineam proximi tui, comedes quidem uvas pro desyderio tuo ad saturitatem tuam: at instrumento tuo ne imponito.

25 Si ingrediaris segetem proximi tui, decerpes quidem spicas manu tua: at falcem ne agitato in segetem proximi tui.

Psalmus XXIIII.

De uxore non recipienda, quæ repudiata alteri nupsit: de immunitate novi mariti: de rebus ad victum necessariis pignori non accipiendis: de plagiariis: de jure lepræ observando: de pigneratione: de mercede mercenario exhibenda: de non transferendo supplicio sontium in insontes: & de publicis privatisq; officiis in afflictos.

1 C ùm ducta quis uxore maritus fuerit ejus, fueritque si non invenit gratiam in oculis illius (quia invenit in ea [a] turpem rem aliquã) ut scribens ei libellum [b] repudii tradensque in manum ejus, dimiserit eam e domo sua:

a Heb. *nuditatem rei: hypallage.*

b Heb. *abscissionis, ut ver. 3.*

2 Itaque egressa e domo ejus abierit, & [c] nupserit alteri viro:

c Heb. *fuerit alterius viri.*

3 Deinde odio habens eam hic vir posterior, scriptumque ei libellum repudii tradens in manum ejus dimiserit eam e domo sua, aut si moriatur vir ille posterior, qui acceperat eam sibi in uxorem:

4 Ne potesto maritus ejus prior qui dimiserat eam [d] rursus ducere eam, ut sibi sit in uxorem, posteaquàm *per eum* factum est ut pollueretur, nam res abominanda est coram Jehova: ne itaque permittito ut peccet *populus* terræ, quam Jehova Deus tuus dat tibi *in* possessionem.

d Heb. *redire ad ducendum eam.*

5 C ùm acceperit quis uxorem novam, non exibit in militiam, neque [e] imponitor ei *onus* ullius rei: immunis esto domi suæ annum unum, ut exhilaret uxorem suam quam duxit.

e Heb. *transito super eum ex ulla re.*

6 N e pignore accipito quisquam metam aut catillum: nam is vitam acciperet.

7 S i inventus fuerit quis [f] plagiarius alicujus e fratribus suis e filiis Jisraëlis, & ad quæstum abusus fuerit eo aut vendiderit eum: omnino moritor plagiarius ille, sic tollito illud malum e medio tui.

f Heb. *fur animæ.*

8 C ave tibi in plaga lepræ ut observes valde, & ut facias secundum omnia quæ docuerint vos sacerdotes Levitici: quemadmodum præcepi eis, observate faciendo.

9 ‖ Recordare eorum quæ fecit Jehova Deus tuus Mirjamæ, in itinere eùm exiretis ex Ægypto.

‖ Num. 12.

10 C ùm mutuaveris proximo tuo ullius rei mutuum, ne ingreditor domum ejus ad pignerandum pignus ejus.

11 Foris subsistito, ut vir ille qui tu mutuas proferat ad te pignus suum foras.

12 Quòd si vir pauper est, ne cubato [g] habens pignus ejus:

g Heb. *cum pignore ejus.*

13 [h] Omnino restituito ei pignus ejus cùm occidit Sol, ut cubans in veste sua benedicat tibi: quod * tibi erit justitiæ coram Jehova Deo tuo.

h Heb. *restituendo restituito.*

13 *Tibi erit justitia*] id est, imputabitur tibi a Deo pro eleemosyna, quæ passim in scripturis justitia dicitur.

14 N e fraudem facito mercenario pauperi & egeno, e fratribus tuis aut e [i] peregrinis apud te, qui *est* in terra tua intra portas tuas.

i Heb. *peregrino tibi.*

15 Die suo dato mercedem ejus, neque occumbito super eam Sol, nam pauper est, quare * ad eam ipse attollit animum suum: ut non invocet contra te Jehovam, & sit in te peccatum.

15 *Ad eam ipse*] id est, eo spectat & animum erigit, sperans se illa præsenti inopiæ consulturum.

16 N e morte afficiuntor patres pro filiis, nec filii morte afficiuntor pro patribus: quisque propter peccatum suum afficiuntor morte.

17 Ne pervertito judicium peregrini & pupilli, neque pignori accipito vestem viduæ:

18 Sed recordare te servum fuisse in Ægypto, redemisse autem te Jehovam Deum tuum inde: idcircò ego præcipio tibi ut facias rem hanc.

19 Cùm metes messem tuam in agro tuo, si oblitus eris manipuli in agro ipso, ne revertitor ad accipiendum illum, peregrini, pupilli, & viduæ esto: ut benedicat tibi Jehova Deus tuus in omni opere manuum tuarum.

20 Cùm excuties olivas tuas, ne ramos sigillatim recognoscito [k] postquam excusseris: peregrini, pupilli, & viduæ esto.

k Heb. *post te:* in seq.

21 Cùm vindemiabis vineam tuam, ne racemato postquàm vindemiaveris: peregrini, pupilli, & viduæ esto.

22 Et recordare te servum fuisse in terra Ægypti: idcircò ego præcipio tibi ut facias rem hanc.

Caput XXV.

De judiciis ex bono & æquo pronunciandis: de communicando laborum fructu cum laborantibus: de suscitando semine fratris mortui, & ceremoniali pœna recusantis: de pœna mulieris pudoris oblitæ: de justis ponderibus & mensuris habendis: de memoria Hhamalekitarum delenda.

1 S i fuerit controversia inter aliquos, ideoque accesserint ad judicium ut judicent eos: tum justum pronunciato eum qui justus est, & improbato eum qui improbus est.

2 Esto autem, si [a] dignus est quem cædant improbus ille, ut [b] dejiciendum curet eum judex & cædendum coram se, pro improbitate ejus certo numero.

a Heb. *filius cædendi.*

b Heb. *faciat cadere & percutiet eum.*

3 * Quadragenis *plagis* cædendum curabit eum, ne addito: videto ne [c] pergat plagâ numerosiore his cædere eũ, * cùm sit vilis factus frater tuus in oculis tuis.

3 *Quadragenis*] id [...] numerum hunc non excedet: quamobrem ut ab hujus legis transgressione caveretur, statuerunt antiqui ne amplius triginta novem plagæ infligerentur, quibus se quinquies affectum fuisse scribit Apostolus 2. Cor. 11. 24.

c Heb. *addat cædere.*

Cùm vilis] q. d. [...] tis esto tibi adversarium tuum temerariis plagis affectum in perpetua ignominia versari.

4 * N e capistrato bovem [d] triturantem.

4 *Ne capistrato*] vide 1. Cor. 9. 9.

d Heb. [...] in tritura ejus.

5 S i habitantibus fratribus * pariter moriatur unus ex eis, cui filius non *sit*, ne [e] nubito uxor mortui foris viro extraneo:

5 *Pariter*] id est, hæreditatem communem habentibus in eadem paternâ familiâ.

e Heb. *esto.*

*levir ejus congreditor cum ea, & ducens eam sibi *in uxorem, leviri officium præstato ei.

6 Estoq; ut primogenitus quem pariet, [f] succedat in nomen mortui fratris illius: ut non deleatur nomen ejus ex Jisraële.

7 Quòd si non placuerit viro illi ducere glorem suam: tum ascendens glos ejus portam ad seniores, dicito, renuit levir meus *excitare fratri suo nomen in Jisraële, noluit leviri officium præstare mihi.

8 Cumq; accersentes eum Seniores civitatis ejus *id* elocuti fuerint ei, si persistens dixerit, non placet mihi ducere eam:

9 Accedens glos ejus ad eum ante oculos Seniorum, *exuito calceum ejus e pede ejus, spuitoq; ante faciem ejus: & protestans dicito, sic fieri debet viro illo, qui non volet *extruere domum fratris sui:

10 Et vocator nomen *familiæ* ejus in Jisraële, familia exuti calceo.

11 Si concertantibus hominibus inter se, viro cum fratre suo, accedat uxor viri unius illorum ad eripiendum maritum suum e manu percutientis ipsum, & extendens manum suam apprehendat pudenda ejus:

12 Tunc amputato manum illius, ne parcito oculus tuus.

13 Ne esto tibi in loculo tuo [g] diversum pondus, magnum & parvum.

14 Ne esto tibi domi tuæ [h] diversum Epha, magnum & parvum.

15 Pondus integrum & justum esto tibi, Epha integrum & justum esto tibi: ut prolongent dies tuos in ea terra quam Jehova Deus tuus dat tibi.

16 Nam abominationi est Jehovæ Deo tuo quisquis facit ista, quisquis facit iniquitatem.

17 ‖Recordare eorum quæ fecit tibi Hhamalek, in itinere cùm exiretis ex Ægypto:

18 Qui occurrens tibi eo itinere, [i] in postremo agmine tuo cæcidit omnes qui debilitate affecti [k] sequebantur te, cùm tu *esses* lassus & fatigatus: nec reveritus est Deum.

19 Ideò esto cùm quietè dederit Jehova Deus tuus tibi ab omnibus inimicis tuis circũquaq; in terra quam Jehova Deus tuus dat tibi *in* possessionem ad hæreditariò possidendum eam, ut deleas memoriam Hhamaleki sub cœlis: ne obliviscitor.

Levir ejus] ex vi nominis & conjugati verbi in fine hujus versus apparet legẽ esse non remotioribus modò consanguineis, sed ipsis fratribus latam eorum qui sine liberis moriebantur, ideoque illius exceptionem esse quæ habetur Levit.18.16. deinde verò ex ordine naturæ ad agnatos pertinentem.

In uxorem] si ab uxore liber est: nam ne quidem hoc nomine duabus simul uxoribus licebat uti, Levit.18.18.

f Heb. *exurgat.*

7 *Excitare nomen*] i. generando filium pro eo efficere ut ejus nomen, quod alioquin interiturum esset, conservetur.

9 *Exuito calceum*] i. publico hoc signo translationem juris & possessionis ab eo testator: nam calceus possessionis signum erat, detractio verò & traditio alienatæ possessionis & translatæ. Hujus legis affine exemplum vide Ruth 4.7.

Extruere domum] id est, gignere prolem ejus nomine, in qua conservetur nomen & familia ejus.

g Heb. *lapis & lapis: metonymia materiæ pro re effecta.*

h Heb. *Epha & Epha, synecdoche, speciei pro genere.*

‖Exo.17.

i Heb. *truncavit te caude in omnibus.*

k Heb. *ibant post te.*

Caput XXVI.

Mosche repetit leges de primitiis & tertianis decimis solenniter offerendis, cum formulis orationum quibus utebantur offerentes: postremò fœderis Dei cum populo substantiam & usum explicat.

1 Esto autem cùm ingressus fueris in terram, quam Jehova Deus tuus dat tibi *in* possessionem, & hæres factus ejus habitabis in ea:

2 Ut accipiens *de primitiis omnium fructuum illius terræ, quas oblaturus es de terra tua, quam Jehova Deus tuus dat tibi, impones corbi, easque ad locum quem elegerit Jehova Deus tuus ad collocandum nomen suum ibi.

2 *De primitiis*] quas sibi in festo Pentecostes offerri voluit tributi nomine. vide suprà 16.10.

3 Et accedens ad Sacerdotem qui erit diebus illis, dicito ad eum, profiteor hodie Jehovæ Deo tuo me ingressum esse terram, quam juramento promiserat Jehova majoribus nostris se daturum nobis.

4 Tunc accipiens sacerdos corbem e manu tua, statuito eum ante altare Jehovæ Dei tui.

5 Deinde protestare dicens coram Jehova Deo tuo, *Syrus [a] miser *erat* pater meus, qui descendit in Ægyptum hominibus paucis ut peregrinaretur illic: evasit autem illic in gentem magnam, robustam, & amplam.

6 Cumq; malo nos afficientes Ægyptii & affligentes nos, imponerent nobis servitutẽ duram,

7 Inclamavimus Jehovam Deum majorum nostrorum: exaudiensq; Jehova vocem nostram respexit afflictionem nostram, molestiamq; nostram, & oppressionem nostram.

8 Nam educens Jehova nos ex Ægypto manu forti & brachio extento & terrore magno, signis etiam & prodigiis,

9 Introduxit nos in locum hunc, deditq; nobis terram hanc, terram affluentem lacte & melle.

10 Nunc itaq; ecce attuli primitias fructuum terræ, quam dedisti mihi Jehova: sic relinquito illos coram Jehova Deo tuo, & incurvato te coram Jehova Deo tuo.

11 Postea lætaberis de omni bono quod dederit tibi Jehova Deus tuus & familiæ tuæ, tu & Levita & peregrinus qui *erit* in medio tui.

12 ‖Cùm absolveris [b] dare omnes decimas proventus tui *anno tertio, qui annus decimarum est, & dederis Levitæ, peregrino, pupillo, ac viduæ, ut comedant in portis tuis & saturentur:

13 Tunc dicito coram Jehova Deo tuo, sustuli quod sanctum est *e mea domo, etiamque illud dedi Levitæ, & peregrino, pupillo, & viduæ, omnino secundum præceptum quod præcepisti mihi: non sum digressus a mandatis tuis, neq; oblitus sum *eorum*:

14 Non comedi *in luctu meo ex illo, neque sustuli ex eo *ad rem immundam, neq; dedi ex illo *in mortuum: auscultavi voci Jehovæ Dei mei, feci secundum omnia quę præcepisti mihi.

15 Prospice ex habitaculo sanctitatis tuæ e cœlis, & benedic populo tuo Jisraëli & terræ illi quam dedisti nobis, quemadmodum juramento promiseras majoribus nostris, terræ affluenti lacte & melle.

16 Hodierno die Jehova Deus tuus præcipit tibi, ut facias statuta hæc & judicia hæc: observato igitur & facito ea ex toto corde tuo & ex toto animo tuo.

17 [c] A Jehova stipulatus es sponsionem hodie, fore tibi in Deum, idque ambulando in viis ejus & auscultando voci ejus:

18 Jehova verò stipulatus est sponsionem a te hodie, ut sis ei in populum peculiarem, quẽadmodum edixit tibi, & ut observes omnia precepta ejus:

19 Nempe ut efficiat te sublimem supra omnes gentes quas fecit, laude & nomine & gloria, & ut sis populus sanctus Jehovæ Deo tuo, quemadmodum locutus est.

5 *Syrus*] de Jahhakobo loquitur, qui viginti annorum servitutem apud socerum in Syria servivit.

a Heb. *periens.*

‖suprà 14.28.

b Heb. *decimare decimas.*

12 *Anno tertio*] quo separabantur decimæ comedendæ singulis locis promissæ terræ, & lex illa decimarum cõplebatur, de qua suprà 14.

13 *E mea domo*] ne cum reliquo proventu adhiberetur ad res domesticas.

14 *In luctu meo*] id est, hilariter feci: quod mihi reliquum factum est non comedi tristis propter alienatas decimas, sive de illis comederim sive abstinuerim ex lege.

Ad rem immundam] . i. ad alium usum quàm qui præscriptus est a te.

In mortuum] id est, ne in religiosis quidem sumptibus funerum ullam decimarum partem collocavi, sed me continui intra terminos a te præscriptos.

c Heb. *fecisti ut Jehova dicat. i. spondeat ac promittat tibi: sic ver. 18. Jehova fecit ut tu dicas.*

CAPUT XXVII.

Mosche præcipit ut trajecto Jardene lapides obliti calce inscripto Decalogo erigantur, & in altero e duobus vicinis montibus Levitæ audientibus & acclamantibus Jisraëlitis maledictiones Legis in transgressores pronuncient.

1 PRæcepit autem Mosche cum Senioribus Jisraëlis populo, dicendo, observate unumquodq; præceptum quod ego præcipio vobis hodie:

2 Estoque qua die transiveritis Jardenem in terram quam Jehova Deus tuus dat tibi, ut erigas tibi lapides magnos & linias eos calce:

3 Et inscribas eis omnia verba Legis hujus, cùm transieris: ut pervenias in illam terram quam Jehova Deus tuus dat tibi, terram affluentem lacte & melle, quemadmodum locutus est Jehova Deus majorum tuorum tibi.

4 Esto autem, cùm trajecto Jardene erexeritis lapides istos, de quibus ego præcipio vobis hodie, in monte Hhebalis, & liveritis eas calce:

5 Ut extruas ibi altare Jehovæ Deo tuo: altare e lapidibus, * ne agitato super illos ferrum.

5 *Ne agitato*] id est, ne cæduntor, néve cælantor ferro, ut Exod. 20. 25.

6 Lapidibus integris ædificato altare Jehovæ Dei tui, ut offeras in eo holocausta Jehovæ Deo tuo.

7 Mactabis etiam eucharistica quæ comedas ibi: & lætaberis coram Jehova Deo tuo.

8 Inscribito autem istis lapidibus omnia verba hujus legis bene perspicuè.

9 Tum allocutus est Mosche & sacerdotes Levitici totum Jisraëlem, dicendo, attende & audi Jisraël, hodierno die effectus es populus Jehovæ Deo tuo.

10 Auscultato igitur voci Jehovæ Dei tui, & facito præcepta ejus ac statuta ejus, quæ ego præcipio tibi hodie.

11 Præcepitq; Mosche in die illo populo, dicendo,

12 Hi stanto ad benedicendum populo in monte Gerizzimorum, cùm transiveritis Jardenem, Schimhhon, & Levi, & Jehuda, & Jissascar, & Joseph, & Binjamin:

13 Hi verò stanto ad maledictionem in monte Hhebalis, Rëuben, Gad, & Ascher, & Zebulun, Dan, & Naphtali.

14 Protestantesq; Levitæ dicunto ad unumquemque Jisraëlitam, voce alta:

15 Maledictus *est* vir ille qui fecerit sculptile aut fusile, rem abominandam Jehovæ, opus manuum artificis, quamvis posuerit in abdito: & respondentes totus populus dicunto, Amen.

16 Maledictus qui vilipendit patrem suum aut matrem suam: & dicito totus populus, Amen.

17 Maledictus qui movet terminum proximi sui, & dicito totus populus, Amen.

18 Maledictus qui facit ut cæcus erret in via, & dicito totus populus, Amen.

19 Maledictus qui pervertit jus peregrini, pupilli, aut viduæ: & dicito totus populus, Amen.

20 Maledictus qui cubat cum uxore patris sui, quia retexit oram *vestimenti* patris sui: & dicito totus populus, Amen.

21 Maledictus qui cubat cum ulla bestia: & dicito totus populus, Amen.

22 Maledictus qui cubat cum sorore sua, filia patris sui aut filia matris suæ: & dicito totus populus, Amen.

23 Maledictus qui cubat cum socru sua: & dicito totus populus, Amen.

24 Maledictus qui cædit proximum suum clam: & dicito totus populus, Amen.

25 Maledictus * qui accipit munus ad percutiendum, [a] quemquam cæde innocentis: & dicito totus populus, Amen.

26 || Maledictus qui non præstiterit verba Legis hujus faciendo ea: & dicito totus populus, Amen.

25 *Qui accipit*] sive judex sit, sive testis, sive sicarius & redemptor cædis.
a Heb. *animam*.
|| *Galat.* 3. 10.

CAPUT XXVIII.

Mosche propositis præmiis ad Legis Dei observationem hortatur, & comminationibus ab ejus violatione absterret.

1 ERit autem si [a] fideliter auscultaveris voci Jehovæ Dei tui, [b] observanter faciendo omnia præcepta ejus quæ ego præcipio tibi hodie, ut efficiat te Jehova Deus tuus sublimem supra omnes gentes terræ:

a Heb. *auscultando auscultaveris*.
b Heb. *observando ad faciendum: sic infra ver.* 15. *&* 58.

2 Et obvenientes tibi omnes benedictiones istæ assequantur te, cùm auscultabis voci Jehovæ Dei tui.

3 Benedictus eris in civitate, & benedictus eris ruri.

4 Benedictus *erit* fructus ventris tui, & fructus terræ tuæ, & fructus jumentorum tuorum, fœtus boum tuorum, & greges pecudum tuarum.

5 Benedictus * corbis tuus & mactra tua.

6 Benedictus eris * in ingressu tuo, & benedictus eris in egressu tuo.

7 [c] Exponet Jehova tibi inimicos tuos cæsos qui insurgent adversum te: cùm viâ unâ processerint contra te, septem viis fugient coram te.

8 Amandabit Jehova penes te benedictionem in horrea tua & in [d] quodcunq; admovebis manum tuam: benedicetq; tibi in terra quam Jehova Deus tuus dat tibi.

5 *Corbis*] id est, panis tuus pro quovis cibo synecdochicè: est autem metonymia continentis pro contento, ut infra ver. 17.
6 *In ingressu*] id est, omni administratione tua domi & foris: vide in Num. 27. 17.
c Heb. *dabit Jehova coram te*.
d Heb. *omnem extensionem manus tuæ: sic ver.* 20.

9 Stabiliet te Jehova sibi in populum sanctum, quemadmodum juramento promisit tibi: cum observabis præcepta Jehovæ Dei tui, & ambulabis in viis ejus.

10 Unde videntes omnes populi terræ nomen Jehovæ invocari in te, timebunt abs te.

11 Et faciet Jehova ut excellas bonis in fructu ventris tui, & in [e] fœtu jumentorum tuorum, & in fructu terræ tuæ, super terrâ quam juramento promiserat Jehova majoribus tuis se daturum tibi.

e Heb. *fructu*, ut *infra* 18. *&* 51.

12 Aperiet tibi Jehova thesaurum suum optimum, cœlos, dando pluviam terræ tuæ tempore suo, & benedicendo cuique operi manus tuæ: ita ut mutuare possis gentibus multis, tu autem opus non habeas mutuari.

13 Statuetq; te Jehova * in caput, non autem in caudam, ut sis tantummodò superior, nõ autẽ sis inferior; cùm auscultabis præceptis

13 *In caput*] translatio a membris animalium, ut ver. 44.

Jehovæ

Jehovæ Dei tui, quæ ego præcipio tibi hodie, ut observes & facias,

14 Et non recedes ab ullis verbis quæ ego præcipio vobis hodie dextrorsum aut sinistrorsum,[f] sequendo Deos alienos ad colendum eos.

15 SED erit si non auscultaveris voci Jehovæ Dei tui, observanter faciendo omnia præcepta ejus & statuta ejus quæ ego præcipio tibi hodie, ut obvenientes tibi omnes maledictiones istæ assequantur te.

16 Maledictus eris in civitate, & maledictus eris ruri.

17 Maledictus corbis tuus, & mactra tua.

18 Maledictus fructus ventris tui, & fructus terræ tuæ, fœtus boum tuorum, & greges pecudum tuarum.

19 Maledictus eris in ingressu tuo, & maledictus eris in egressu tuo.

20 Immittet in te Jehova ipsam maledictionem vexationem & exitium, in omnem rem ad quam admovebis manum tuam, quã facies: donec excindaris & donec pereas citò, propter malignitatem actionum tuarum, quia deserueris me.

21 Faciet Jehova ut adhærescat tibi pestis, donec consumpserit te ex ea terra quò tu venturus es ad hereditariò possidendũ eam.

22 Percutiet te Jehova tabe, calidaque & æstuante ac adurente febre, & siccitate & uredine, & morbo regio, quæ persequentur te donec pereas.

23 Præterea erunt " cœli tui qui *sunt* supra caput tuum, ænei, & terra quæ subest tibi, ferrea.

24 [g] Efficiet Jehova " ut pluvia terræ tuæ sit pulvisculus aut pulvis, e cœlis descendet super te donec excindaris.

25 [h] Faciet Jehova ut cędaris coram hostibus tuis, viâ unâ procedes [i] contra exercitũ eorum, at septem viis fugies a facie ejus: erisq; " in commotionem omnibus regnis terræ.

26 Et erit cadaver tuum in cibum omnibus volatilibus cœli & jumentis terræ: nec erit qui deterreat.

27 Percutiet te Jehova ulcere Ægypti & hæmorrhoidibus & scabie & prurigine, quibus non poteris sanari.

28 Percutiet te Jehova amentiâ & cæcitate & stupore cordis:

29 Adeò ut palpes in meridie, quemadmodum palpat cæcus in caligine, neque prospereris viis tuis: & sis tantummodò infestus fraudi & rapinæ omnibus diebus, neque sit qui servet.

30 Uxorem desponsabis, sed vir alius cubabit cum ea, domum ædificabis, sed non inhabitabis eam: vineam conseres, sed [k] eã sacris solutâ non uteris.

31 Bos tuus mactabitur ante oculos tuos, nec tamen comedes ex eo, asinus tuus abripietur a conspectu tuo, nec redibit ad te: pecudes tuæ tradentur inimicis tuis, nec erit tibi qui servet.

32 Filii tui filiæque tuæ tradentur populo extraneo: & oculis tuis aspicientibus & deficientibus *attentione* ad eos tota die, tamen non erit in potestate manus tuæ.

33 Fructum terræ tuæ & omnem laborem tuum absumet populus, quem non novisti, eri|sque tantummodò infestus fraudi & quassationi omnibus diebus.

34 Et fies amens propter visum oculorum tuorum, quod videbis.

35 Percutiet te Jehova ulcere maligno in genibus & in cruribus, quo non poteris sanari, a planta pedis tui usque ad verticem tuum.

36 Abducet Jehova te & regem tuum quem præfeceris tibi ad gentem quam non novisti tu aut majores tui, colesq; ibi deos alienos ligna aut lapides.

37 Erisque in stuporem, in parabolam, & in dicterium, apud omnes populos quò abduxerit te Jehova.

38 Semen multum deferes rus, sed parum colliges, quia absumet illud locusta.

39 Vineas conseres & coles, sed vinum non bibes neque comportabis, quia absument illas vermes.

40 Oleæ erunt tibi in toto termino tuo: sed oleo non unges te, quia dejiciet *oleas* oliva tua.

41 Filios filiasque gignes, non tamen erunt tui, sed abibunt in captivitatem.

42 Omnes arbores tuas & fructus terræ tuæ, hæreditariò obtinebit eruca.

43 Peregrinus qui in medio tui *erit*, ascendet supra te [l] perquàm supremè, tu autem descendes [m] perquàm infimè.

44 Ipse mutuabit tibi, tu verò non mutuabis ei: ipse evadet in caput, tu verò evades in caudam.

45 Venientes autem super te omnes maledictiones istæ persequentur te & assequentur te donec excindaris, cùm non auscultaveris voci Jehovæ Dei tui, observando præcepta ejus & statuta ejus quæ præcepit tibi.

46 Eruntque in te pro signo & pro prodigio, atque semine tuo usque in seculum.

47 Propterea quòd non servieris Jehovæ Deo tuo in lætitia & in hilaritate cordis, præ copia *rerum* omnium:

48 Propterea servies inimico tuo, quem mittet Jehova contra te, in fame & in siti & in nuditate & in inopia *rerum* omnium, imponetque " jugum ferreum collo tuo, donec exciderit te.

49 Efferet Jehova contra te gentem e longinquo ab extremitate terræ, *involantem* quemadmodum volare solet aquila: gentem cujus linguam non intelliges:

50 Gentem impudentem, quę ne *quidem* senis personam suscipiet, neque puero gratiam faciet:

51 Quæ absumet fœtum jumẽti tui & fructum terræ tuæ donec excindaris: quæ non reliquum faciet tibi frumentum mustum aut oleum, fœtum boum tuorum aut greges pecudum tuarum, donec perdiderit te.

52 Quæ premet te in omnibus portis tuis, donec corruerint mœnia tua altissima & munitissima quibus tu confideris, in tota terra tua, premet inquam te in omnibus portis tuis, in tota terra tua quam dederit Jehova Deus tuus tibi.

53 Adeò ut comedas fructum ventris tui, carnem filiorum tuorum filiarumque tuarum quas dederit tibi Jehova Deus tuus, in oppressione & in angustia qua anget te inimicus tuus.

f Heb. *eundo post.*

23 *Cœli tui*] vide in Levit. 26.19.

g Heb. *dabit Jehova pluviam terræ tuæ pulvisculum.*

24 *Ut pluvia*] id est, non magis fermẽtabit terram pluvia, quam si pulvis esset.

h Heb. *dabit Jehova te cæsum.*

i Heb. *contra eum sub. inimicum.*

25 *In commotionem*] id est, ut semper commovearis ab externa potentia.

k Heb. *non profanabis eam, ut supra* 20. 6.

l Heb. *suprà suprà.*

m Heb. *infrà infrà.*

48 *Jugum ferreũ*] durissimum & validissimum.

54 Viri illius qui mollis *fuerat* in te & qui *fuerat* delicatus valde, malignus erit oculus in fratrem suum, & in uxorem [n] sibi charissimam, atque in residuum filiorum suorum quos reliquos fecerit:

n Heb. *sinus sui, ut infrà vers. 56. sic suprà 13.6.*

55 Adeò ut non det ulli ex eis de carne filiorum suorum quam comedet, adeò ut non reliquum faciat illi quicquam in oppressione & angustia, qua anget te inimicus tuus in omnibus portis tuis.

56 Mollis in te & delicatæ, quæ non tentarat plantam pedis sui figere super terram præ deliciis & pre mollitie, oculus malignus erit in virum charissimum ipsi, & in filium ipsius, ac in filiam ipsius.

57 Etiam in secundas ipsius quæ prodeunt inter pedes ejus, & in filios ipsius quos pariet, nam comedet eos clam præ inopia *rerum* omnium: in oppressione & in angustia, qua anget te inimicus tuus in portis tuis.

58 Nisi observanter feceris omnia verba Legis hujus, quæ scripta sunt in libro hoc, timendo nomen gloriosissimum & summè reverēdum istud, nempe Jehovā Deum tuum:

59 Omnino *mirabiles efficiet Jehova plagas tuas & plagas seminis tui, plagas magnas & constantes, morbosque malignos & constantes:

59 *Mirabiles efficiet*] adeò aggravabit & amplificabit eas, ut sint omnes in admirationem traductæ.

60 Et revocabit te in omnes languores Ægyptiorum, a quibus metuebas, ut adhæreant tibi:

61 Omnem etiam morbū, & omnem plagam quæ scripta non est in libro Legis hujus, inducet Jehova in te, donec excindaris.

62 Sic reliqui fietis hominibus paucis, pro eò quòd fuistis sicut stellæ cœli multitudine, eò quòd non auscultaveris voci Jehovæ Dei tui.

63 Eritque ut quemadmodum lætabatur Jehova de vobis, benefaciendo vobis & augendo vos, sic lætetur Jehova de vobis, perdendo vos & excindendo vos: cùm convellemini e terra, quò tu ingressurus es ad hæreditariò possidendum eam.

64 Nam disperget te Jehova in omnes populos ab extremitate terræ *una* usque ad *alteram* extremitatem [o] ejus: ubi servies diis alienis quos non noveras tu aut majores tui, lignis & lapidibus.

o Heb. *terræ: antecedens pro relativo.*

65 In gentibus verò illis non requiesces, neq; erit quies plantæ pedis tui, sed dabit Jehova tibi illic cor trepidum, & hebetationem oculorum & mœrorem animi:

66 Eritque via tua suspensa tibi e-regione, pavebisque noctu & interdiu, nec eris certus de vita tua.

67 Unoquoque mane dices, ô si esset vespera, & unaquaq; vespera dices, ô si esset mane: præ pavore cordis tui quo pavebis, & præ viso oculorum tuorum quod videbis.

68 Et reducet te Jehova in Ægyptum *navibus, via ad eam *terram* *de qua dixeram tibi, [p] non deinceps amplius videbis eam: exponetisque vos ibi venales inimicis tuis in servos & in ancillas, sed non erit ullus emptor.

68 *Navibus*] per mare mediterraneū.
De qua dixeram] q. d. ei te rursus subjiciam, abs qua perpetuam liberationem promiseram Exodi 14.13.
p Heb. *non addes amplius videre eam.*

Caput XXIX.

Mosche jussu Dei fœdus in Chorebo pactum cum Jisraëlitis Jardenē mox trajecturis renovat, cum posteris eorum continuari jubet, a fœderis oblivione deterret gravissimi judicii interminatione, & prærogativam populo Dei attributam commendat.

1 Hæc *sunt* verba fœderis quod præcepit Jehova Moschi, ut pangeret cum filiis Jisraëlis, in terra Moabitarum, *præter fœdus illud quod pepigerat cum illis in Chorebo.

1 *Præter fœdus*] id est, præterquam id fœdus quod jam antè pepigerat: correctio, ut Ge. 5.29. nam idem fuit fœdus substantia, sed ratione personarum & loci ubi instauratum est, diversum erat.

2 Cōvocans enim Mosche omnes Jisraëlitas, dixit ad eos, vos vidistis omnia quæ fecit Jehova ante oculos vestros in terra Ægypti, Parhhoni, & omnibus servis ejus, totique regioni ejus:

3 [a] Probationes illas maximas quas viderunt oculi tui, signa & prodigia illa maxima.

a Heb. *tentationes, ut suprà 4.34.*

4 Sed *nondum dederat vobis Jehova [b] mentem ad cognoscendum & oculos ad *videndum & aures ad audiendum, usque in diem hunc.

4 *Nondum dederat*] eratis enim adhuc parvuli.
b Heb. *cor.*
Videndum] cum fructu, id est, res visas & auditas observandum.

5 Deduxi autem vos quadraginta annos per desertum: non inveteraverunt vestimenta vestra, [c] quin tegumento essent vobis, neque calceus tuus inveteravit, quin tegumento esset pedi tuo.

c Heb. *desuper vos, ut mox desuper pedem tuum.*

6 Panem non comedebatis, nec vinum aut potum inebriantem bibebatis, ut cognosceretis me Jehovam esse Deum vestrum.

7 Tandem pervenientibus vobis ad locum hunc, processit Sichon Rex Cheschbonis, & Hhog Rex Baschanis obviam nobis in prælium, & percussimus eos:

8 Occupataque terra eorum, dedimus eam in possessionem Reubeniticæ, Gaditicæq; & dimidiatæ tribui Menaschææ.

9 Quapropter observate verba fœderis hujus & facite ea, ut secundetis quicquid facturi estis.

10 Vos statis hodie omnes corā Jehova Deo vestro, primores vestri tribuum vestrarum, Seniores vestri, & moderatores vestri, omnes viri Jisraëlitæ:

11 Parvuli vestri, fœminæ vestræ, & peregrinus qui *est* in medio castrorum tuorum, a cedente ligna usque ad haurientem aquam tuam:

12 Ad [d] ineundum fœdus Jehovę Dei tui cum adjuratione ejus, quod Jehova Deus tuus pangit tecum hodie:

d Heb. *transeundum in fœdus.*

13 Ut statuat te hodie sibi in populum, & ipse sit tibi in Deum, queādmodum dixit tibi, & quemadmodum juramento promisit majoribus tuis, Abrahamo, Jitzchako, & Jahhakobo.

14 Neque vobiscum solis ego pango fœdus meum hoc, cum adjuratione hac,

15 Sed cum eo qui adstat hic nobiscum hodie coram Jehova Deo nostro, & cum eo qui non *est* hic nobiscum hodie.

16 Quandoquidem vos novistis quomodo nos habitaverimus in terra Ægypti, & quomodo transiverimus [e] per istas gentes, quas pertransivistis,

e Heb. *per medium istarum gentium.*

17 Et vidistis [f] abominandos & stercoreos Deos illorum, ligna & lapides argentum & aurum, quæ *sunt* apud eos:

f Heb. *abominationes & stercora.*

18 *Cavete* ne sit in vobis vir aut mulier aut familia aut tribus, cujus [g] animus avertat se hodie a Jehova Deo nostro, ut eat ad colendum Deos gentium istarum; *cavete* ne

g Heb. *cor.*

sit

sit in vobis radix [g] proferens cicutam aut absynthium:

19 Unde erit, cùm audiverit verba adjurationis hujus, ut benedicat sibi [h] cum animo suo, dicendo, pax erit mihi cùm [i] ex sententia animi mei ambulabo: ' quò addat ebria sitientem.

20 Non acquiescet Jehova ut condonet ei: sed tunc fumante ira Jehovæ & zelo ejus contra virum illum, ' incûbet ei omnis adjuratio quæ scripta est in libro hoc: delebitque Jehova nomen ejus [k] sub cœlis.

21 Et separabit eum Jehova ad malum, ex omnibus tribubus Jisraëlis: secundum omnes adjurationes fœderis, quod scriptum est in libro hoc legis:

22 Adeò ut dicat generatio [l] sequens, filii vestri qui exurgent post vos, & extraneus qui adveniet e terra longinqua (cùm videbunt plagas istius terræ & morbos ejus, quibus affecerit Jehova eam:

23 Sulphure & sale exustam totam terram ejus, non seri, neque pullulare, neque provenire in ea ullam herbam: cujusmodi fuit subversio Sedomi & Hhamoræ Admæ & Tzebojimorum, quas subvertit Jehova ira sua & æstu suo)

24 Denique dicant omnes gentes, quamobrem affecit Jehova sic terram istam? quanta *est* excandescentia, ira maxima ista?

25 Deinde dicant, quia deseruerunt fœdus Jehovæ Dei majorum suorum: quod pepigerat cum ipsis, quando educebat eos e terra Ægypti:

26 Abeuntes enim coluerunt Deos alienos, & incurvaverunt se eis: Deos quos non noverant neque impertitus fuerat ' eis *Deus*.

27 Ideo accensa est ira Jehovæ in terram illam: ut inferret in eam totã maledictionem istam, quæ scripta est in libro hoc.

28 Extirpavitque eos Jehova e terra ipsorum ira & æstu ac fervore magno: & disjecit eos in terram aliam, sicut *est* hodie.

29 Quæ occulta sunt, penes Jehovam Deum nostrum *sunto*: at quæ revelata, nobis & filiis nostris usque in seculum *revelata sunt*, ut faciamus omnia verba hujus Legis.

18 *Proferens*] id est, ne animus vester sit ullius idololatriæ perditæve vitæ seminarium: Metaphora.
h Heb. *in corde suo.*
i Heb. *in aspectu cordis mei ambulabo*, hoc est, id sequar quod spectabit animus meus.
19 *Quò addat ebria sit.*] id est, ut nunquam peccandi finem faciat, aut suum ad peccandum desyderium expleat, sed ut solent ebrii sitim provocare atq; accendere, sic peccatorum fomites, & irritamenta accersat, & in peccatis occallescat.
20 *Incumbet*] id est, reus erit totius fœderis violati, quod adjuratione fuerat confirmatum.
k Heb *de sub.*
l Heb. *posterior*, ut Gen.48.2.
26 *Eis*] solis: vide suprà in 4.19.

Caput XXX.

Veniam & liberationem proponit ex animo resipiscentibus: & divinam voluntatem populo ita fuisse patefactam docet, ut nullus sit futurus in posterum prætextui ignorationis locus.

1 Erit autem cùm obvenerint tibi omnes res istæ, benedictio & maledictio hæc quam proposui tibi: si revocabis *ea* in animum tuum apud omnes gentes quò depulerit te Jehova Deus tuus:

2 Et conversus usque ad Jehovam Deum tuum auscultabis voci ejus secundum omnia quæ ego præcipio tibi hodie, tu & filii tui, ex toto corde tuo & ex toto animo tuo:

3 Ut reducat Jehova Deus tuus multitudinẽ captivorum tuorum misertus tui, & reducens || colligat te ex omnibus populis, quò disperserat te Jehova Deus tuus.

4 Etiamsi [a] quis ex tuis depulsus esset ad extremitatem cœli, inde colliget te Jehova Deus tuus & inde resumet te:

|| Nehemja 1.9.
a Heb. *depulsio tua* [illegible]

5 Reducetque te Jehova Deus tuus in eam terram quam hæreditariò possederant majores tui, ut hæreditariò possideas eam: & benefaciet tibi, & augebit te suprà quàm majores tuos.

6 Et ' circumcidet Jehova Deus tuus [b] animum tuum & animum seminis tui, ad diligendum Jehovam Deum tuum ex toto corde tuo & ex tota anima tua, [c] ut vivas.

7 Indet autem Jehova Deus tuus omnes ' adjurationes istas inimicis tuis & osoribus tuis, qui persecuti fuerint te.

8 Tu verò conversus cùm auscultabis voci Jehovæ Dei tui, & facies omnia præcepta ejus quæ ego precipio tibi hodie,

9 Excellentem efficiet te bonis Jehova Deus tuus in omni opere manus tuæ, in fructu ventris tui & in fœtu jumentorum tuorum, ac in fructu terrę tuæ: nam [d] rursus Jehova lætabitur de te benefaciendo *tibi*, quemadmodum lætatus fuerat de majoribus tuis:

10 Si auscultaveris voci Jehovæ Dei tui observando pręcepta ejus & statuta ejus, quicquid scriptum est in libro hoc legis, si conversus fueris ad Jehovam Deum tuum ex toto corde tuo, & ex toto animo tuo.

11 Nam præceptum hoc quod ego præcipio tibi hodie, occultum non *est* a te, neque longinquum.

12 Non *est* in cœlis, ut dicas, quis ascendet nobis in cœlum, qui sumens illud nobis enunciet nobis illud, ut faciamus illud?

13 Neque est ultra mare, ut dicas, quis transibit nobis trans mare, qui sumens illud nobis enunciet nobis illud ut faciamus illud?

14 Sed propinquum *est* tibi verbũ hoc valde, in ore tuo & in animo tuo, ad faciendum illud.

15 (Vide, propono tibi hodie vitam & bonũ, item mortem ac malum)

16 Quod ego præcipio tibi hodie, ut diligas Jehovam Deum tuum ambulando in viis ejus, & observando præcepta ejus statutaq; ejus & judicia ejus, ut vivas & augearis, ac benedicat tibi Jehova Deus tuus in terra, quò tu venturus es ad hæreditariò possidendum eam.

17 Quòd si avertente se animo tuo non auscultabis, sed impulsus incurvabis te diis alienis & coles eos:

18 Denuncio vobis hodie [e] vos omnino perituros: non prolongabitis dies super terram, quò ut venias ad hæreditariò possidendum eam tu transiturus es Jardenem.

19 Contestor hodie contra vos cœlum & terram, me vitam ac mortem proposuisse tibi, benedictionem ac maledictionem: quare elige vitam, ut vivas tu cum semine tuo,

20 Diligendo Jehovam Deum tuum, auscultando voci ejus, & adhærendo ei (nam ipse *est* vita tua & longitudo dierum tuorum) ut habites super terram, quam juramento promiserat Jehova majoribus tuis Abrahamo Jitzchako & Jahhakobo se daturum eis.

6 *Circumcidet*] id est, repurgabit vos vi sui spiritus, & ad suum obsequium reformabit: metaphora, de qua suprà 10.15.
b Heb *cor.*
c Heb. *propter vitam tuam.*
7 *Adjurationes*] id est, omnia mala in fœdere cum gravi adjuratione denunciata: Synecdoche.
d Heb. *revertetur Jehova ad lætandum de te in bonum.*
Rom. 10.6.
e Heb. *quòd pereundo peribitis.*

Caput XXXI.

Mosche Jisraëli exponit sibi cis Jardenem moriendum, Jehoschuhham sibi a Deo suffectum præficiens:

ficiens promissionibus confirmat, Legem descriptam Sacerdotibus & Magistratibus tradit, ac septimo quoque anno publicè relegi jubet: postremo jussu Dei canticum describi publicè legendum, a singulis verò discendum & decantandum, ut Jisraëlitis beneficentiam Dei, & ingratum ipsorum animum testatum faceret.

1 DEINDE cùm veniens Mosche elocutus esset [1]verba ista apud omnes Jisraëlitas,

2 Dixit ad eos, natus sum hodie centum viginti annos, non possum deinceps [2]procedere & venire: præterea Jehova dixit ad me non es transiturus Jardenem hunc.

1 *Verba ista*] quæ habentur suprà 29. & 30.
2 *Procedere*] id est, consueto munere fungi: vide Num. 27. 17.

3 Jehova Deus tuus, is qui transit ante te, ipse excindet gentes istas a conspectu tuo ut hæreditariò possideas eas: Jehoschuhha is transiturus est ante te, quemadmodum dixit Jehova.

4 Facietque Jehova illis, quemadmodum fecit Sichoni & Hhogo Regibus Emoræi, terræque illorum, qui excidit eos.

5 Nam [a] exponet eas Jehova vobis, ut faciatis eis secundum [5] quodq; præceptum quod præcepi vobis.

a Heb. *dabit eas coram vobis.*
5 *Quodque præc.*] suprà 7. & 20.

6 Confirmamini & fortes estote, ne timete neque expavescite [b] metu eorum: nam Jehova Deus tuus is qui ambulat tecum, non deseret te, neque derelinquet te.

b Heb. *a facie.*

7 Postea evocans Mosche Jehoschuhham, edixit ei ante oculos omnium Jisraëlitarum, confirmare & fortis esto, nam tu ingressurus es cum populo hoc in terram quã juramento promiserat Jehova majoribus eorum se daturum eis: & tu eam possidendam divides eis.

8 Jehova autem, is qui antecedit te, ipse erit tecum, non deseret te, neque derelinquet te: ne timeto, neque consternator.

9 Cumque Mosche scripta hac Lege, dedisset eam sacerdotibus filiis Levi qui portant arcam fœderis Jehovæ, & omnibus Senioribus Jisraëlis:

10 Præcepit eis Mosche dicendo, a fine septem annorum, stato tempore, anno intermissionis in festo tabernaculorum,

11 Cùm veniens totus Jisraël comparebit ante faciem Jehovæ Dei tui in loco quem elegerit: legito *aliquis* legem hanc coram toto Jisraële, [c] illis audientibus:

c Heb. *in auribus illorum.*

12 Congregando populum, viros fœminasq; & parvulos & peregrinum tuum qui *erit* in portis tuis: ut audiant, & ut discant timeantque Jehovam Deum vestrum, & [d] observanter faciant omnia verba Legis hujus.

d Heb. *observent faciendo.*

13 Filii quoque ipsorum qui experti non fuerint, audientes discant timere Jehovam Deum vestrum: quibuscunque diebus vivetis in terra, quo, ut hæreditariò possideatis eam, mox transituri estis Jardenem.

14 Edixerat namque Jehova Moschi, en propè sunt dies tui, cùm moriendum est, voca Jehoschuhham & sistite vos ad tentorium conventus, ut mandatis instruam eum: quapropter iens Mosche & Jehoschuhha stiterant se ad tentorium conventus.

15 Apparueratq; Jehova in tentorio per columnam nubis, stante columna nubis super portam ipsam tentorii.

16 DIXIT quoque Jehova ad Moschen, ecce tu cubaturus es cum majoribus tuis: surgens verò populus iste scortabitur [e] sequendo deos alienigenarum illius terræ [f] in quam venturus est, & derelinquet me, irritumque faciet fœdus meum quod pepegi cum eo.

e Heb. *post Deos.*
f Heb. *in cujus medium.*

17 Quamobrem accensa ira mea contra eum die illa derelinquam eos, & abscondam faciem meam ab eis, ut sit esui, & obveniant ei mala multa atque angustiæ: adeò ut dicant de illa nonne eò quòd Deus meus non *est* in medio mei obvenerunt mihi mala hæc?

18 Ego verò [g] prorsus abscondero faciem meam die illa, propter omne malum quod commiserit, cùm avertit se ad Deos alienos:

g Heb. *abscondendo abscondero.*

19 Nunc itaque scribite vobis canticum istud, quod doceas filios Jisraëlis [19] indendo illud ori ipsorum, ut sit mihi hoc ipsum canticum loco testis contra filios Jisraëlis.

19 *Indendo illud*] id est, sæpius inculcando eis, ut ipsi quoque illud sæpius recantent.

20 Nam introducam eum in terram quam juramento promiseram majoribus ejus, affluentem lacte & melle, ubi comedens saturabitur ac saginabitur: sed avertent se ad deos alienos, & colent eos, me autem irritabunt, idque irritũ faciendo fœdus meum.

21 Esto igitur, cùm obvenerint ei mala multa atque angustiæ, ut testetur canticum hoc in faciem ejus loco testis (non enim oblivioni tradendum est *excindendo* ex ore seminis ejus) nam cognovi [21] figmentum ejus, quid is sit facturus jam hodie, antequàm introducam eum in terram quam juramento promisi.

21 *Figmentum*] id est, cogitationem ejus Gen. 6. 5.

22 Scripsit igitur Mosche canticum istud die illo quod docuit filios Jisraëlis.

23 Et mandatis instruxit Jehoschuhham filium Nunis, dicens, confirmator & fortis esto, nam tu introduces filios Jisraëlis in terram quam juramento promisi eis: & ego ero tecum.

24 Fuit autem cùm absolvisset Mosche scribere verba legis hujus in libro, usque ad finem illorum,

25 Ut præciperet Mosche Levitis portantibus arcam fœderis Jehovæ, dicendo,

26 Accipientes librum hunc Legis, ponite eum [26] a latere arcæ fœderis Jehovæ Dei vestri, ut sit ibi [26] contra te loco testis.

26 *A latere arcæ*] extra arcam in sacrario: atque hic liber est quem sacerdos invenit Ioschijæ temporibus 2 Reg. 22.
Contra te] apostrophe ad populum.

27 Nam ego novi rebellionem tuam & cervicem tuam durissimam: en, dum adhuc ego vivo vobiscum hodie, rebelles fuistis cõtra Jehovam, quanto igitur magis post mortem meam?

28 Congregate ad me omnes Seniores tribuum vestrarum, & moderatores vestros: ut eloquar audientibus ipsis verba hæc, & contester contra eos cœlos & terram.

29 Novi enim fore post mortem meam, ut [h] omnino corrumpatis & recedatis ab hac via quam præstitui vobis: unde obveniet vobis hoc malum extremis temporibus, cùm feceritis quod malum videtur in oculis Jehovæ, provocando eum opere manuum vestrarum.

h Heb. *corrumpendo corrumpatis.*

30 Elocutus itaque est Mosche [i] audiente tota congregatione Jisraëlis verba cantici hujus, usque ad finem eorum.

i Heb. *in auribus totius congregationis.*

CAPUT XXXII.

Mosche proponit & commendat populo canticũ Dei:

Dei: constans ex Procemio, Narratione laudativa præteritorum & præsentium beneficiorum Dei, ac vituperativa ingrati Jisraëlitarum animi, Propositionem gravissimæ comminationis divinæ, & consolationis ex restitutione populi inimicorumq; dejectione, & Conclusionem laudativam ad utrorumque reliquias. Deinde jubetur Mosche e proximo monte terram prospicere & vitam finire.

1 PRÆBETE aures cœli, & eloquar: & audito terra sermones oris mei.

2 ″Stillet tanquam pluvia disciplina mea, fluat tanquam ros sermo meus, ut tenues pluviæ super teneram herbam, & sicut imbres super adultam herbam.

3 Quandoquidem nomen Jehovæ prædicaturus sum, ″ tribuite magnitudinem Deo nostro:

4 ″Rupi illi cujus opus *est* perfectum, omnes enim viæ ejus *sunt* jus, *Deo* forti [a] fideli, & experti iniquitatis, *qui* justus & rectus est.

5 ″ Corrupit se generatio perversa & contorta, vitio suo,″ *quod* non est filiorum ipsius.

6 Jehovæné rependere debebatis istud, popule stulte & insipiens? nónne ipse *est* pater tuus [b] redemptor tuus? *nónne* ipse [c] magnificavit te, & confirmavit te?

7 Recordare dierum seculi, animadvertite annos [d] cujusque ætatis: interroga patrem tuum, ut annunciet tibi seniores tuos, ut dicant tibi.

8 Cùm possessionem distribueret excelsus gentibus, cùm disparatet filios Adami,″ statuit terminos populorum pro numero filiorum Jisraëlis:

9 Quia pars Jehovę est populus ejus, Jahhakob″ funiculus possessionis ejus.

10 Invenit eum in terra deserti, ac in inanitatis & [e] ejulatus solitudine: circumdedit eum, erudivit eum, custodivit eum tanquam pupillam oculi sui.

11 Ut aquila excitat nidum suum, pullis suis incubat, pandit alas suas, assumit eum, portat eum super alas suas:

12 *Sic* Jehova solus duxit eum, nec fuit cum eo Deus alienigena.

13 Vexit eum super″ excelsa terræ, adeò ut comedat reditus agrorum: datque ei sugendum mel *etiam* e petra, & oleum e saxo rupis.

14 Butyrum ex armento, & lac e grege, cum adipe agnorum & ducum inter oves [f] Baschanæorum, & hircorum, cum″ adipe renum tritici: etiam″ sanguinem uvarum bibisti merum.

15 Sed saginatus ″ Jeschurun recalcitravit: saginatus es, obesatus es, adipem obduxisti: deseruit enim Deum qui magnificaverat ipsum, & vilipendit rupem salutis suæ.

16 Ad zelotypiam commoverunt eum propter ″extraneos, propter abominationes provocarunt eum.

17 Sacrificaverunt dæmonibus, non Deo: diis quos non noverant, novis qui e propinquo advenerant, quorum metu non horruerant majores nostri.

18 Rupis quæ genuit te oblitus es, & oblivioni tradidisti *Deum* fortem formatorem tuum.

19 Quod cùm videret Jehova: pre indigna-

2 *Stillet*] id est, utinam eum fructum efferat oratio mea in vobis, quem proferunt pluvia & ros in terra.

3 *Tribuite*] percipiendo verba ejus, & observando.

4 *Rupi*] epitheton Dei, ut qui perfugium firmum est fide ad ipsum recurrentibus.

a Heb. *fidei, cui non est iniquitas.*

5 *Corrupit*] hysterosin ad evidentiam mutavimus: vide Exod. 32.7.

Quod non est] id est, vitiositas illorum aliena est a filiis Dei, qui justus & rectus est: ver. 4.

b Heb. *possessor vel emptor: sed qui e de singulari possessione Dei sit sermo, ad assertionem ex Aegypto verbum accommodavimus.*

c Heb. *fecit, ut infrà ver. 15. & 1. Schemu. 12.6.*

d Heb. *ætatis & ætatis.*

8 *Statuit*] designavit illis possessionem nondum existentibus.

9 *Funiculus*] possessio peculiaris, nam possessiones funiculo dividebantur: metonymia.

e Heb. *ejulatu solitudinis: hypallage. Jechez. 16. Exod. 19.4.*

13 *Excelsa terræ*] id est, fecit ut penetrarent civitates munitissimas.

f Heb. *natorum Baschanis, quæ regio erat pascuosissima, Num. 32.4.*

14 *Adipe renum*] id est, opimo crasso tritico, cujus genicula extuberant formâ renibus persimili: Metaphora ab animantibus. sic Num. 18.22. adipis nomen oleo & musto accommodatur.

Sanguinem] expressum succum.

15 *Jeschurun*] Jisraël. sic vocatur hic & infra 33.5. & 26. a rectitudine quò vocatus est, etsi quàm longissimè ab ea discesserit.

16 *Extraneos*] Deos quos coluerunt.

tione [g] a filiis suis & filiabus suis sprevit eos:

20 Et dixit, abscondam faciem meam ab illis, videam quis *erit* finis illorum: sunt enim generatio [h] perversitatibus dedita, filii in quibus non *est* fides.

21 Ipsi commoverunt me ad zelotypiam per ea quæ non *sunt Deus* fortis, provocaverunt me vanitatibus suis: ego quoque ad zelotypiam commovebo eos per eum″ qui non *est* populus, per gentem stultam provocabo eos.

22 Nam ignis accensus *est* ira mea, qui ardebit″ usque ad imum sepulchrum: absumetque terram & proventum ejus, & inflammabit fundamenta montium.

23 Impendam in eos mala, sagittas meas ″consumam in eos:

24 In exhaustos fame & exesos anthrace ac lue amarissima: dentes etiam bestiarum immittam, cum veneno serpentum [i] terrestrium.

25 Foris orbabit gladius, & in conclavibus terror: tam adolescentulum quàm virginem, lactentem cum viro cano.

26 Dixissem, angulatim profligem eos: faciam ut cesset e mortalibus memoria eorum:

27 Nisi indignationē ab inimico metuissem, ne ignorent hostes illorum: ne dicant, excelsa manus nostra fuit, nec Jehova operatus est omnia hæc.

28 Nam gens [k] inops consiliorum sunt, & non est in eis intelligentia.

29 Utinam saperent, intelligerent ista: animadverterent ad finem usque suum.

30 Quomodo prosequeretur unus mille, & duo fugarent myriadem? si non: fieri quia rupes eorum [l] dedidit eos, & Jehova tradidit eos.

31 (″Non enim ut rupes nostra rupes illorum *est*, ac inimici nostri″ *sunt* judices)

32 Nam [m] ″superat vitem Sedomi vitis eorum, & superat vites Hhamoræ: uvę eorum *sunt* uvæ venenosæ, botri amari sunt eis.

33 Venenum draconum vinum eorum *est*, ac venenum aspidum sævum.

34 Nónne ″illud reconditum est penes me? obsignatum in thesauris meis?

35 ″Mea *est* ultio & retributio, tempore *suo* vacillabit pes eorū: nam propinqua *est* dies calamitatum eorum, & festina *dies* eventurorum illis.

36 Cùm judicaverit Jehova populum suum, tunc propter servos suos″ pœnitebit ipsum, cùm videbit abiisse [n] ″ vires &″ conclusum cum derelicto nihil *esse*:

37 Et dicet, ubi *sunt* dii eorum? rupes cui cōmittebant se?

38 Quorum victimarum adipe vescebantur, & quorum bibebant vinum libaminis? surgant & opitulentur vobis, sit vobis latebra *rupes illa.*

39 Videte nunc, me, me ipsum *esse*, & nullum *esse* Deum mecum: me morte afficere & vitæ restituere, frangere me & sanare, nec *esse* qui e manu mea eripiat.

40 Nam″ attollo ad cœlos manum meam, & dico, vivo ego in seculum:

41 Cùm acuero [o] coruscantem gladium meū, &

g Heb. *filiorum & filiarum, passivè, ut infrà ver. 27. filios autem hic respectu vocationis dicit, quos ratione vitæ vocavit non filios suprà ver. 5.*

h Heb. *perversitatis.*

21 *Qui non est populus*] peculiaris, Rom. 10.19.

22 *Usq; ad imum*] q.d. suprà & infra cōflagrabit, ut præsentibus futurisq; fructibus priventur: sequētia epexegeticè addita sunt.

23 *Consumam*] omnes ad unam ejaculabor.

i Heb. *pulveris.*

k Heb. *periens consiliis.*

30 *Si non*] Eclipsis: si unus Jisraëlita non persequitur mille, &c. sed contrà funduntur ab hostibus, fit quia, &c.

l Heb. *vendidit, id est, subjecit aliis dominis.*

Jechezkel. 19.46.

31 *Non enim*] Apostrophe Moschis, qua causā deditionis in servitutem explicat, quòd Deus opem ferat suis, adversetur desertoribus: quorum neutrum fictitiis Deis ascribi debet.

Sunt judices] experientiā testari possunt.

m Heb. *præ vite Sedomi est vitis eorum.*

32 *Superat*] fructū deteriorem edit: metaphoricè vitam malè actam describit.

34 *Illud*] q.d. jam jam compertum habeo qualis fueris hactenus, atque futurus sis.

35 *Mea est ultio*] non evadēt judicium, etiamsi differatur, sed suo tempore incipient labare.

36 *Pœnitebit*] vide in Gene. 6.6.

n Heb. *manum, ut Num. 11.23.*

Vides] Jisraëlitarū, quibus nimium confiderant.

Conclusum cum der.] id est, & captivum & eum qui evaserat hostium manus nihil posse.

38 *Surgant*] Sarcasmus: similem vide Judic. 10.14.

40 *Attollo manum*] id est, juro Gen. 14.22. humanitus dictum.

o Heb. *coruscationem gladii.*

& arripuerit manus mea judicium, reddam ultionem hoſtibus meis, & oſoribus meis rependam.

42 Inebriabo ſagittas meas ſanguine, & gladius meus abſumet carnẽ, ſanguine [p] confoſſorum & captivorum, ' inde a principio *erunt* ultiones inimici.

43 Cantate gentes [q] *&* populus ejus: nam ſanguinem ſervorum ſuorum ulciſcitur, & ultionem reddit hoſtibus ſuis, ac terram ſuam populumque ſuum expiat.

44 Venit itaque Moſche ut eloqueretur omnia verba cantici hujus [r] audiente populo, ipſe & Hoſcheahh filius Nunis.

45 Cumq; abſolviſſet Moſche eloqui omnia verba omnibus Jiſraëlitis:

46 Edixit eis, [ſ] adjicite animum veſtrum ad omnia hæc verba quæ ego teſtificor contra vos hodie: quæ precipitote filiis veſtris, [t] ut obſervanter faciant omnia verba Legis hujus.

47 Nam non eſt res [v] inanior quàm ut ſuſcipiatis illam, ſed eſt vita veſtra: & hac re prolongabitis, dies ſuper terram, quò ut hereditariò poſſideatis eam tranſituri eſtis Jardenem.

48 Postea allocutus eſt Jehova Moſchen eo ipſo die, dicendo,

49 Aſcende montem hunc Hhabarimorum, montem Nebuntis, qui *eſt* in terra Moabitarum qui *eſt* in conſpectu Jerichuntis: & proſpice terram Cenahhani, quam ego do filiis Jiſraëlis in jus poſſeſſionis.

50 Deinde morere in eo monte quò tu aſcenſurus es, & aggregare ad populos tuos: quemadmodum mortuus eſt Aharon frater tuus in Hore monte, & aggregatus eſt ad populos ſuos:

51 ‖ Eò quòd prævaricati eſtis contra me in medio filiorum Jiſraëlis ad aquas contentionis Kadeſchi in deſerto Tzinis: eo quòd non ſanctificaſtis me in medio filiorum Jiſraëlis.

52 Nam ex adverſo proſpicere poteris terram illam: at illuc non es venturus, in terram illam quam ego do filiis Jiſraëlis.

p Heb. *confoſſi & captivitatis.*
42 *Inde a principio*] id eſt, cùm ultionem ſumam de inimicis, nihil impunitum relinquam eorum quæ inde a principio contra me commiſerunt.
q *vel* cum *populo ejus, ut Rom.* 15.10.
r Heb. *in auribus populi.*
ſ Heb. *ponite cor.*
t Heb. *ad obſervandum faciendo.*
v Heb. *inanis præ vobis.*
‖ Num. 20.

Caput XXXIII.

Moſche paulo pòſt moriturus ſingulis tribubus prophetice benedicit: exorſus & concludens orationem a ſingulari Dei gratia erga eos quibus benedicit.

1 Hæc autem benedictio *eſt*, qua benedixit Moſche ' vir Dei filiis Jiſraëlis ante mortem ſuam.

2 Cùm diceret, Jehova ' e Sinai prodeunte ut oriretur e Sehhire ' iſtis, ' illuceſceret e monte Paranis: ſimul venit *turba* e myriadibus [a] ' ſanctorum: a cujus dextera ' ignis [b] legalis ipſis lucebat.

3 Valde diligis ' populos omnes ſancti ' iſtius *ſunt* ' in manu tua: viciſſim ipſi ' medii inſerantur pedibus tuis, ſuſcipiat *quiſque* e verbis tuis,

4 Lege, *quam* præcepit nobis Moſche, ' hæreditaria congregationi Jahhakobi.

5 ‖ (Erat enim in Jeſchrune ' Rex) cùm ſe congregarent primores populi, ſimul tribus Jiſraëlis.

6 Vivat Rëuben, & non moriatur, ' imò *non* ſit hominibus ejus numerus:

7 Idem quoque ' Jehudæ *precatus*, amplius dixit exaudi Jehova vocem Jehudæ & ad populum ſuum ' reduc eum: manibus ejus ſatis *ſit* ei, & auxilium ab hoſtibus ejus ſis.

8 De Levi autem dixit, ' Tummim tui & Urim tui ' penes virum tuum quem beneficio proſequeris, quem probaſti ' probatione ‖ cum quo contendiſti ad aquas Meribæ:

9 Dicentem de patre ſuo & de matre ſua, ' non reſpicio eum, qui fratres ſuos non agnoſcit, & filios ſuos non recognoſcit: ſed obſervant ſermonem tuum, & fœdus tuum cuſtodiunt:

10 ' Docent judicia tua Jahhakobum, & Legem tuam Jiſraëlem, ' apponunt ſuffitum ad [c] faciem tuam, & prorſus conſumendum ad altare tuum.

11 Benedic Jehova ' copiis ejus, & opus manuũ ejus grato animo ſuſcipe: frange lumbos inſurgentibus in eum & oſoribus ejus, ex quo inſurrexerint.

12 De Binjamine dixit, ' dilectus *eſt* Jehovæ, habitet ſecurè ' cum eo: protegente eum quotidie, & ' inter humeros ejus habitante.

13 Et de Joſepho dixit, ‖ benedicta Jehovæ *ſit* terra ejus: a rebus pretioſis cœli, a rore & ab abyſſo ſubjacente:

14 Item a rebus pretioſis, proventibus Solis, & a rebus pretioſis, [d] quas quæque Luna protrudit:

15 Item a [e] præſtantiſſimis rebus montium antiquiſſimorum, & a pretioſis rebus collium [f] æternorum:

16 Denique a pretioſis rebus terræ cum plenitudine ejus, & ' beneplaciti *Dei* ' inhabitantis rubum: veniant abunde ad caput Joſephi, & ad verticem ſeparati [g] e fratribus ſuis.

17 ' Primogeniti, bovis illius decor *eſt* ei, & *velut* cornua monocerotis duo cornua ejus *ſunt*, quibus populos feriet pariter, *populos* fimum terræ: *ſunt* autem hæc, myriades Ephrajimi, & ſunt *multa* millia Menaſchis.

18 De Zebulune autem dixit, lętare Zebulun ' de exitu tuo: & Jiſſaſcar ' de tentoriis tuis.

1 *Vir Dei*] Prophetæ: nam prophetico ſpiritu, non ſimpliciter benedicit, & res eventuras precatur.
2 *e Sinai*] Metaphora perpetua eſt a Sole ſumpta, qui initio lucem præmittit, poſteà oritur ipſe, tandem terras illuſtrat: ſic gradatim Deus præſentiam ſuam in populo declaravit quacunque iter fecerunt. q.d. inde a termino proximo Aegypti, uſquedum perventum eſt ad Edomæos finitimos terræ promiſſę. *Iſtis*] Jiſraëlitis. *Illuceſceret*] pergeret favere iſtis, etiam poſt defectionem a reditu exploratorum. Num. 13.14. a Heb. *ſanctitatis.* *Sanctorum*] Angelorum, quorum catervis ſtipatus eſt. vide Chabakuk. 3.3. Act. 7.53. Galat. 3.19. *Ignis legalis*] ex quo ſingula ipſis facienda omittendave edicebat. b Heb. *edicti.* 3 *Populos*] tribus Jiſraëlis, ut Judic. 5.14. *Iſtius*] Jiſraëlis. *In manu*] ſub cura tua, ut ſuprà 32.11. *Medii*] efficiantur tui diſcipuli, tibiq; morigeri reddantur, ut ſunt diſcipuli præceptoribus, quorum pedibus aſſident, ut de Paulo dicitur Act. 22.3.

derunt Levitæ gladium ſtringendo in idololatras ad mandatũ Moſchis, non habita propinquitatis ratione, ut Deo manus ſuas conſecrarent, Exod. 32. abſtinendo a propinquorum luctu, Levit. 10.3. & 21. hæreditatiq; terrenæ renuntiando, Numerorum 18.20. 10 *Docent*] omnes e genere Levitico, ideò diſperſi habitabant in Jiſraële. *Apponunt*] ſacerdotes. c Heb. *naſum.* 11 *Copiis ejus*] militiæ ſacræ, diverſiſq; miniſteriis eorum, Num. 4.3. 12 *Dilectus eſt Jeh.*] ut patri ſingulariter fuit, Gen. 44.20. *Cum eo*] ut olim cum patre. *Inter humeros*] id eſt, Jeruſchalaimis in metropoli poſſeſſionis ejus: Metaphora, qua tota poſſeſſio Binjaminis cum corpore confertur, & metropolis cum capite humeris impoſito: ſic Jeſchahhjæ 8.8. ‖ Gen. 49.25. d Heb. *protruſione Lunarum*] e Heb. *capite montium antiquitatis: ſic accipitur caput pro re præſtante Exod.* 30.23. f Heb. *ſeculi.* 16 *Beneplaciti*] id eſt, quas profert terra ex beneplacito Dei. *Inhabitantis rubum*] qui primùm mihi apparuit ex ardente rubo. Exod. 3.2. g Heb. *fratrum ſuorum: vide Gen.* 49.26. 17 *Primogeniti*,] id eſt, duabus dignitatibus excellit, quòd eſt primogenitus, & bos Dei: nam tranſlatum eſt, quod ad poſſeſſionem attinet, primogenitorum jus a Rëubene in Joſephum. 1. Chron. 5.1. deinde bovis officio (de quo proverb. 14.4.) functus eſt, cùm familiam paternam in Aegypto ſuſtentavit. 18 *De exitu*] id eſt, negotiatione tua: maritimam enim regionem habuit navigationibus aptam, Gen. 49.13. *De tentoriis*] id eſt, terra tua contentus eſto, Gen. 49.14. & 15.

19 Populos

19 'Populos ad'montem 'invitent, ibi ſacrificent ſacrificia h juſta:quia affluentiam marium ſugent, & occulta, id eſt, theſauros 'arenæ.

20 De Gade autem dixit, benedictus *eſt* qui 'dilatat Gadem: 'tanquam leo habitat, ut rapiat brachium & verticem:

21 Qui proſpexit 'de principiis ei,quia ibi 'in portione Legiſlatoris 'protectus eſt: ideò veniens cum primoribus populi, juſtitiam Jehovæ faciat, & 'judicia ejus cum *reliquo* Jiſraële.

22 De Dane autem dixit,Dan '*ut* catulus leonis *ſit*: qui exilit ex Baſchane.

23 De Naphtali quoque dixit, ô Naphtali ſatur beneplacito & plene benedictione Jehovæ: ad Occidentem & meridiem hæreditatem obtine.

24 Denique de Aſchere dixit,benedictus a *reliquis* 'filiis Aſcher: ſit acceptus fratribus ſuis: 'intingat in pinguedine pedem ſuum.

25 Ferrum & æs 'ſub calceo tuo: & i quandiu durabunt dies tui'ſermones *habeantur* de te.

26 Nullus *eſt* ſimilis huic *Deo* forti, ô Jiſchurun: qui cœlis inſidet in auxilium tuum, & magnificentiâ ſuâ ſuperioribus nubibus.

27 Protectio *ſit* Deus k ſempiternus, & infernè 'brachia æterna, qui expellat a facie tua inimicum, 'aut dicat perde:

28 Ut habitet Jiſraël ſecurè ſolus,'fons Jahhakobi, in terra frumenti & muſti *ferace*:etiam 'cœli ejus ſtillent rorem.

29 l Beatus es Jiſraël, quis *eſt* ſicut tu,populus ſervatus per Jehovam clypeum auxiliarem tuum,& cujus gladius *eſt* excellentia tua? Sic m reddantur abjecti inimici tui tibi, tu autem' excelſa eorum conculces.

19 *Populos*] tam [...]eros,quàm Jiſraë[...] reliquos. *Montem*] Tzijonem, [...] colendus erat [...]. *Invitent*] exemplo [...]: qui licèt remo[...]ſimi ab eo loco [...]ent,ſtudiosè tamen [...] Lege, ac minimè [...] cui eò confluebât. h Heb *juſtitiæ,id* [...] *eucharistica ut jus* [...]*quirit.* *Arenæ*] id eſt, ma[...]: metonymia. 20 *Dilatat*] ab an[...]uſtia liberat, efficit[...]que ut commodè ha[...]itet: vide in Gen. [...]9.19. *Tanquam Leo*] qua[...] dicat, jam poſ[...]ſsio ei attributa [...]ſt,ex qua tanquam [...]eo commodè po[...]eſt in hoſtium præ[...]dam irruere: vide 1. Chro.5. 21 *De principiis*] [...]q.d.Deus tribuens [...]i poſſeſsionem ante reliquos, juſsit eum in prima acie contra Cenahhanæos procedere,Num.32.16. *In portione Legiſl.*] quæ ei per Moſchen divino juſſu attributa eſt. *Protectus*] loco firmo ac munito ſitus. *Judicia ejus*] in excindendis & exterminandis Cenahhanæis. 22 *Ut catulus*] robore & felice ſucceſſu. 24 *Filiis*] Jiſraëlis, fratribus ſuis, ut mox nominat: quibus e terra ſua res opimas ſuppeditaturus eſt. *Intingat*] præ copia rerum pinguium: hyperbole, ut Gen.49.11. 25 *Sub calceo*] id eſt, terra quam calcabis abundet fodinis ferri & æris. i Heb *ut dies tui,ſermones tui.* *Sermones*] id eſt, laus ſoli tui commendet nomen tuum in perpetuum. k Heb. *antiquitatis.* 27 *Brachia æterna*] id eſt, omnipotentia ſempiterna ejus. q.d.ſuprà & infra eum habeas protectorem. *Aut dicat*] inſtruat te mandato & viribus ad perdendum eum. 28 *Fons Jahhakobi*] id eſt, ii qui manarunt ex Jahhakobo. *Cœli ejus*] ei impendentes, ut ſuprà 28.23. l Heb. *beatitatis tuæ.* m Heb. *mendaces fiant, id eſt, priventur facultate exequendi quod magnificè ſibi pollicebantur: vel emacientur, id eſt, robore priventur.* 29 *Excelſa*] ut ſuprà 32.13.

Caput XXXIIII.

Moſche defunctus munere ſuo, & divino mandato obſequens montem conſcendit, terram circumquaque proſpicit, moritur, a Deo ſepelitur, a Jiſraëlitis lugetur, ſucceditq́ ei Jehoſchuahh.

1 Poſtea aſcendit Moſche e campeſtribus Moabitarum in montem Nebuntis,in verticem illius collis qui *eſt* in conſpectu Jerichuntis: ubi oſtendit ei Jehova totam terram cum Gilhhade Danem uſque:

2 Nempe totam *terram* Naphtali, terramq́ Ephrajimi & Menaſchis, & totam terram Jehudæ, uſque ad'mare poſterum:

3 Meridianam quoque, & planitiem ipſam, convallem Jerichuntis civitatis 'palmiferæ uſque Tzohharem.

4 Dixitque Jehova ad eum, hæc *eſt* illa terra, quam juramento promiſeram Abrahamo Jitzchako & Jahhakobo, dicendo, ſemini tuo dabo eam: oſtendo eam tibi,videndam oculis tuis, ſed eò non es tranſiturus.

5 Mortuus itaque eſt ibi Moſche ſervus Jehovæ,in terra Moabitarum a ex præſtituto Jehovæ:

6 Qui ſepelivit eum in eadem valle in terra Moabitarum, e-regione Beth-pehhoris: 'neque novit quiſquam ſepulchrum ejus uſque in diem hunc.

7 (Erat autem Moſche natus centum viginti annos, cùm moreretur: non caligaverat oculus ejus, neque fugerat viriditas ejus)

8 Et defleverunt filii Jiſraëlis Moſchen in campeſtribus Moabitarum triginta diebus: quibus abſoluti ſunt dies fletus, *id eſt*, luctus Moſchis.

9 Erat autem Jehoſchuahh filius Nunis plenus ſpiritu Sapientiæ, 'cùm b impoſuiſſet Moſche manus ſuas ei: quapropter auſcultantes ei filii Jiſraëlis,fecerunt quemadmodum præceperat Jehova per Moſchen.

10 Sed non ſurrexit Propheta præterea in Jiſraële ſimilis Moſchi, *ut* quem cognoverit Jehova facie ad faciem:

11 In omnibus ſignis & prodigiis ad quæ miſerat eum Jehova facienda in terra Ægypti, contra Parhhonem & contra omnes ſervos ejus, totamque terram ejus:

12 Etiam in omnibus *operibus* manus fortis, & in omnibus *operibus* c terribilibus maximis, quæ fecit Moſche ante oculos totius Jiſraëlis.

2 *Mare poſterum*] vide ſuprà in 11. 14.

3 *Palmiferæ*] ut Judic.1.16. & 2. Chron.28.15. nam palmetis tota fuit conſita, teſte Pli. lib. 5.natur.hiſt.cap.15.

a Heb. *ſecundum os*, *ſuprà* 32.48.

6 *Neque novit*] cauſam,quare incognitam eſſe voluerit Deus ſepulturam Moſchis,vide in Epiſtola Apoſtoli Judæ ver.7.

9 *Cùm impoſuiſſet*] ex mandato Dei: vide hiſtoriam totam Num.27.18. & ſequentibus.

b Heb. *nixus fuiſſet Moſche manibus ſuis ſuper eum.*

c Heb *terroris maximi.*

Primæ partis Bibliorum finis.

Πάντοτε δόξα Θεῷ.

BIBLIORVM

PARS SECUNDA,

id est,

Libri Historici Latini recens ex *Hebræo facti, brevibúsque Scho-* liis illustrati ab Immanuele Tremellio & Francisco Junio.

Librorum Index sequente pagina continetur.

LONDINI,
Typis Henrici Midletoni,
M. D. Lxxxv.

ſehoſchuhhæ	liber unus.
ſudicum	liber unus.
Ruthæ	liber unus.
Schemuelis	libri duo.
Regum	libri duo.
Chronicorum	libri duo.
Hhezræ	liber unus.
Nechemjæ	liber unus.
Eſteræ.	liber unus.

Auguſtinus lib. 18. de civitate Dei cap. 40.

Cui narranti melius præterita credimus quàm qui etiam futura prædixerit quæ præſentia jam videmus? Nam & ipſa hiſtoricorum inter ſe diſſonantia copiam nobis præbet, ut eis potius credere debeamus, qui divinæ quam tenemus non repugnant hiſtoriæ. Paulo poſt: Nos in noſtræ religionis hiſtoria, fulti authoritate divina, quicquid ei reſiſtit non dubitamus eſſe falſiſſimum, quomodolibet ſeſe habeant cætera in ſecularibus literis: quæ ſeu vera ſeu falſa ſint, nihil momenti afferunt quò rectè beateq́; vivamus.

ILLUSTRIS-

ILLUSTRISSIMO POTENTISSIMOQUE PRINCIPI ET DOMINO, D. FRIDERICHO, COMITI Palatino ad Rhenum, Bavariæ Duci, &c.

Sacri Rom. Imperii Electori primario, domino nostro clementissimo, Gratiam & pacem a Domino.

VEMADMODVM in ductionibus aquarũ, Illustrissime princeps, aliud præstant aquileges, aliud castellarii (ut Frontinus vocat) emodulantes laxiora aquæ conceptacula, aliud operæ huc illuc aquas tubulis canalibusq; derivantes: ita multiplicibus variisq; operibus utendũ esse commonstrat omniũ ætatũ experientia, ut perennis hæc & salutaris aqua accõmodè ad suos usus adhiberi possit. Nam ut illud taceamus: a Deo munificentissimo authore potus istius saluberrimi, non plenitudinẽ Spiritus, sed exiguas tantùm scintillas & particulas cõmunicari nobiscũ pro tenuitate nostra: amplius etiã agnoscimus, sive fontis ipsius (cujus petra manalis est Christus) id est, contextus sacri curationem puritatẽq; spectabimus: sive scripturæ locos, in quibus ut in castellis aquæ, summa doctrinæ cœlestis capita continentur: sive uberes illos concionũ rivos & exundantẽ latius in Christianos oẽs explicationẽ veritatis: nullã omnino partem esse quæ non superet omnibus numeris facultates nostras, nullasq; humani ingenii vires ad tantam altitudinem & profunditatem sapientiæ Dei perfectè posse accedere. Et quamvis omnia hęc pertineant ad ædificationem corporis Christi: verbi gratia, Scripturæ loci ad scholas plurimùm, fluenta & rivi ad Ecclesiasticas conciones, fons verò hic Scripturæ ad Christianos omnes universè: nunquã tamen eò adducti sumus ut totam simul componendorum istorum omnium procurationem nobis asumamus: sive conscii tenuitatis nostræ coram Deo, sive rerum amplitudine perterriti, sive Dei ipsius authoritate exemploq; moti, & documentis Ecclesiæ. Si enim oculorum aciem ad nos advertimus, deficit animus: si ad Scripturam, mysteriorum amplitudine & profunditate absorbemur: sin ad authoritatem & exempla Dei, compellimur quidem ad scribendum ut dona Dei quantulacunque sunt in nobis fideliter expendamus, sed ἀπὸ τῆς πολυγραφίας καὶ πολυϊστορίας in hoc quidem argumento maximè avertimur. Cur enim tam paucos brevesq; libellos, hoc est, Biblia aut βιβλαρίδια ista commendavit Ecclesiæ, in thesaurum illius importanda? cur rerum tantarum tanta fecit compendia, nisi ut exemplo ipsius discamus luxuriantem istam orationis sylvam (quæ vanitatis ferè est aut mendaciorum comes) sophistis rhetoribusq; missã facere, & breviloquentiã simplicitatemq; consectari? Aut cur Pastoribus Doctoribusq; suas in Ecclesia & schola functiones disparavit, nisi ad singulos suis repagulis quæ verbo fixit continendos, & illorum dicta, facta, scriptaq; (hæ enim sunt formæ utendorum piè donorũ Dei pro administratione & operatione ad quam quisq; vocatus est in Ecclesia) suis terminis constringenda? Quamobrem non possumus satis mirari præpostera illorum judicia: qui ita in his mysteriis versantur ipsi, quasi omnia quæ ad locũ unum adduci possunt, factis hinc inde coacervationibus multis teneantur possintve profundere: aut hoc ipsum ab aliis perinde exigunt, ac si omnis opera, nisi suffarcinata, foret inutilis. Excurrant illi per nos licet in voculæ unius argumento: in versu unico, si placet, ut in mediis Campaniæ latifundiis velitentur, aut in brevi aquula quasi in Oceano navigent ingenii sui fertilitate & exuberantia styli. denique majores centones compilent (ut ait Satyricus) quàm sunt duo Cæsaris Anticatones. Nos verò commodiùs prospici stomacho esurienti posse sacra hac diæta cogitamus, quàm levari copiã nauseantem, aut deonerari saturum: & quod in ędificiorum structuris dicitur, opus istud Dei firmius sine illa immani fractura compingi & coalescere. Præterea quàm multa piè a multis ante nos dicta sunt! quæ omnia si nobis inculcanda essent: nullam apud omneis gratiam, sed invidiam summam iniremus: saltem hoc nomine apud bonos, quod actum (ut aiunt) agere diceremur. Denique meminimus illustrissime PRINCEPS, instituti nostri, & expectationis communis omnium. Non hîc aguntur homiliæ, & salubres e

sacro fonte rivuli per sanctissimum agrum Christi concionalibus, ut ita dicamus, sulcis derivantur: non locorum compositiones & demonstrationes Dialectica subtilitate & brevitate indicantur, certáque velut castella conficiuntur jucundissimum hunc potum immissariis suis eructantia: Hæc in lectionibus, illa in concionibus Ecclesiasticis Theologi corrivantur: Verùm omnibus æquè Pastoribus & ovibus, Doctoribus discipulisq;, magnis & parvis, firmis & infirmis alteram sanctissimi illius fontis partem labore nostro excultam proferimus. Excultam autem elaboratione nostra propterea dicimus, quòd accessiuncula ista partim contextui (ut confidimus in Domino) aliquam lucem afferet, partim in Scholiis quamvis brevibus, locos difficiliores explanabit: quæstiones enim multæ, quæ antea miris modis exagitatæ sunt, ipso contextu diluuntur, & multi nodi solvuntur uno aut altero Scholiorum verbo. Quorum omnium brevitatem facilè condonaturi sunt, quicunque hac viâ præcaveri putaverint aut ab ingenii humani nausea aut a gravitate sumptuum. Atque hæc quidem de opera nostra apud T.C. plus satis. De rebus autem quæ his libris continentur, de historiis sacris quid multis opus est dicere? Prima lex historiæ (inquiunt veteres) nequid falsi dicere audeat, deinde nequid veri non audeat: nequa suspicio gratiæ sit in scribendo, nequa simultatis. Certè quisquis sine animi perturbatione hos libros legerit, omnia supra quàm dici potest in brevitate hac, vera, certa simpliciáq; recognoscet. Hîc enim tuetur Dominus authoritatem suam, fidem veritatemq; ostendit, & sempiterno suo Spiritu obsignat in animis credentium: cui adhærentes fide, authoritatem non addimus sed accipimus, & in veritate illius confirmamur. Utinam verò Christiani omnes tum veram istarum rerum notitiam, tum legitimum earum usum a Deo opt. max. consequantur. Nos quidem in tradenda simplice veraq; horum notitia fidelem pro eo ac potuimus & diligentem operam consumpsimus: quæ desyderabuntur (prout minimè dubitamus semper ad hominum scripta vel accuratissima aliquid amplius adjungi, detrahi, aut mutari posse) sive in posterum nostrâ, sive aliorum peritiorum operâ in dies subministrabit Deus. Usum verò hujus historiæ sanctæ legitimum licèt præstantes viri olim tradiderint, & multi viri boni memoriâ nostrâ piè sapienterq; scriptis consignaverint: non posse tamen incîdi in hominum mentes sine eodem Spiritu Prophetę & Apostoli sexcentis locis demonstrarunt. Quòd si historiã humana arte industriáq; elaboratam, & ignoratione, vanitate plurimisq; animi perturbationibus implicatam, & prout ipse Herodianus scribit, συγκεκραμένην δόξῃ τῆς ἀληθείας μείζονι, tamen temporum testem, lucem veritatis, vitã memoriæ, magistram vitæ, nuntiam vetustatis vocavit Tullius: quantam obsecro opinionem & reverentiam erga libros istos ingenerari oportet in animis credentium? Nam omnes illæ historiæ nihil ad nostram hanc: quam per prophetas dictavit, per Ecclesiâm tradidit, per Spiritum æternum suum obsignavit Deus. Ferinum itaque fuerit, ac non tantùm Christiano ullo, sed homine planè indignissimum, eosdem usus ab hisce historiis abjudicare: quas Deus commendat suis, sanctitatis, veritatis, utilitatisq; nomine. Temporum testificationem requirimus? quorum partem inde a creatione usq; ad obitum suum exposuit Mosche: ecce hîc evolutam rationem temporum inde a Mosche, usque ad finem regni Persici: hoc autem Alexander Macedo occupavit: cùm Jadduahh sacerdotio fungeretur, cujus Nechemja mentionem facit. Lucémne veritatis? at hæc prælucens dictavit veritas, & seipsam quodammodo literarum monumentis expressam in Ecclesia utendam fruendam dedit. An memoriæ vitã? hîc memorabilia omnia de Deo creatore, hîc de rebus creatis, hîc de earum administratione ac singulari Ecclesiæ ductu, hîc de memoria sempiternæ vitæ documenta omnibus fidẽ amplectentibus aperta exhibentur: in quæ simulac introspicimus, mens animus & memoria virtute Dei animatur. An magisterium vitæ? Deus bone, quàm multifariam, quàm certò, quàm sanctè, quàm efficaciter nostris cogitationibus, sermonibus, factis, toti deniq; vitæ præstituuntur statæ perpetuæq; regulæ in his libris! qua doctrina, quibus exemplis circumfluunt! Non libet hoc loco elogia multa longius petita percurrere: modò pervulgata duo testimoniorũ genera adduxerimus ex Testamento Novo. Unum est: Scripturæ hujus doctrinã testimoniis Christi Evangelistarũ & Apostolorũ confirmatã esse, qui illam tam sæpe quàm Moschen aut Prophetas alios sermoni suo adhibent, & autoritatem sibi apud auditores conciliant ab illius locis. Ideoq; Paulus Romanis, Quæ antè scripta sunt, inquit, ad doctrinã nostram scripta sunt, ut per patientiam & consolationem Scripturarum spem habeamus. Idem Timotheo, Permane in iis quę didicisti & quæ tibi concredita sunt, sciens a quo didiceris: Teq; a puero sacras literas novisse, quæ te possunt sapientem reddere in salute per fidem in Christo Iesu. Tota scriptura divinitus est inspirata, utilis, &c. Alterum est, rationem usus percipiendi ex hoc scripturarum genere ipsis locis singulis commonstrari, ubi adducitur. Nam ut missa faciamus

ea

ea doctrinæ capita, quæ in his libris quàm simplicissimè & accommodatissimè proferuntur: illud pro certo habemus, quot exempla in his libris extant, totidem extare magisteria vitæ & fidei, ac juris factorumq; typos summis infimis, doctis indoctis, adeoq; omnibus imitanda fugiendáve propositos: proinde sive legamus promissiones, minas, præcepta, interdicta, beneficia, judiciáve Dei, sive hominum officia rationem fidei aut vitæ spectantia, sive rerum creatarum quæ in cælo aut terra degunt obsequia: omnia universè & sigillatim ad ingenerandã fidem pertinere, informanda studia, componendos animos, & corrigendos mores. Audiuntur promissiones a Deo? adhibeto fides. Audiuntur minæ? castus affertor metus. Audiuntur præcepta vel interdicta? obsequendi studiũ accedito. Beneficia judiciáve proferuntur? animi cum reverentia Dei, qui certissimus & constantissimus illorum autor est, eò advertuntor. Quæcunq; hominum officia in exemplum subjiciuntur, imitationi sunto: ignorationis, infirmitatis, & contumaciæ exempla odium, horrorem, fugam & studiosissimam cautionem ab iis indunto animis nostris: prompta cælestium terrestrium aquaticorumq; obsequia admirationẽ omnipotentiæ, sapientiæ, bonitatisq; divinæ afferunto: omnia denique confirmanto fidem & patientiam, spem consolationemq; pariunto, & accendunto Zelum: ne per nos fiat, ut quo majorum a Deo benefactorum sumus conscii cum animis nostris, eo majoris perfidiæ & ἀχαριστίας gravioris hîc & in seculo venturo condemnemur. Hæc ita se habere cùm multis locis docent Apostoli, qui hæc rerum antegestarum & in sacrarium Ecclesiæ relatarum exẽpla propter nos fuiße scripta & facta testantur, δείγματα, ἐνδείγματα, ὑποδείγματα, ὑπογράμματα, καὶ τύπους nominantes: tum inprimis Petrus his verbis aureis ostendit: habemus firmiorem (videlicet quàm sint σεσοφισμένοι μῦθοι, quorum antè meminerat) sermonem illum propheticum: cui rectè facitis quòd attendatis: velut lucernæ splendenti in obscuro loco, usquedum dies illucescat & lucifer exoriatur in cordibus vestris: Hoc inprimus scientes nullam prophetiam scripturę esse propriæ explicationis: non enim libidine hominis allata est olim prophetia: sed acti a spiritu sancto loquuti sunt sancti homines illi Dei. Cùm itaq; hi nostri historiarum libri impressa quadam a Deo majestate, autoritate, fide, utilitate, & forma longè anteferendi sint omnibus illis quos humana industria exaravit, & peculiares sint thesauri olim Ecclesiæ commissi, & ab eo tempore per manus traditi ad ædificationem nostram: prout illos Deus sua Ecclesia dignos judicavit, ita nos hanc recognitionem nostrã, quantacunque est, nomine T.C. Ecclesiæ Christi offerrimus. Dignissimum donum exhibet Deus Ecclesiæ suæ, dignum Christiano principe, dignũ omnibus hominibus, dignum seculis: etsi nos imparem rebus, personis, expectationiq; operam exhibemus, sed pro demenso donationis Christi. Octavium Augustum narrat Tranquillus in evolvendis utriusq; linguæ autoribus nihil æquè sectatum esse quàm præcepta & exempla publicè vel privatim salubria; eáque ad verbum excepta aut ad domesticos, aut ad exercituum provinciarumq; rectores, aut ad urbis magistratus plerunq; misiße, prout quique monitione indigerent; etiam libros totos & senatui recitaße, & populo notos per edictum sæpe feciße, quo magis persuaderet rem non a se primo animadversam, sed antiquis pariter fuisse curæ. Egregiũ profectò studium, & conveniens humano principi, qui impotentem tyrannorum dominationem hac sua lenitate universæ posteritati παραδειγμάτιον. Verùm quanto dignius Christiano Principe exempla hæc in manibus, in oculis, in animo ferri, & dicta factaq; ad normã eorum exigi! Hæc sunt proculdubio, hæc illa sunt studia, qui Christianam juventutem alunt, senectutem confirmant, domi oblectant, foris conversantur, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur, & ubivis locorum secundis adversisq; rebus sanctorum animos ad cælestes cogitationes evehunt, faciuntq; ut jam unà cum Christo sedeant ἐν ἐπουρανίοις. Accipe igitur, Illustrissime Princeps, alterum hoc tuorum ergà nos beneficiorum, nostriq; erga T.C. animi monimentum, & pignus officii: ut primùm Deo optimo Maximo de clariore ista veritatis explicatione (si quem Deus, ut speramus, operâ nostrâ contulerit) immortales gratiæ in Ecclesia habeantur, deinde etiam T.C. cujus monitis atq; subsidiis opus istud cœptum & hucusque a nobis perductum est: postremò verò nobis piorum vota foveant, studiumq; nostrum in hoc opere consummando sanctis precibus sublevent coram Deo Patre nostro & Domino Jesu Christo: cui Regi æterno, immortali, invisibili, soli sapienti Deo honor & gloria in sempiterna secula. Amen.

Dominus T.C. quàm diutissimè incolumem servet, tibi adsit, te suo Spiritu regat, & omni benedictionum genere in dies ornet cumulatissimè.

T. C.

Servi addictissimi,

Immanuel Tremellius,
Franciscus Junius.

IEHOSCHVHHÆ
Liber unus.

LIBER Jehoſchuhhæ res memorabiles, inde a morte Moſchis uſq; ad mortem Jehoſchuhhæ ſucceſſoris, a Deo pro Jiſraëlitis geſtas continet: ut fidem ſuam in ſuis promiſſionibus confirmaret, & promiſſa impleret. Eſtq; hiſtoria annorum amplius ſeptendecim.

CAPUT PRIMUM.

Jehoſchuahh divinitus jubetur ſuſcipere populi adminiſtrationem, cum divini favoris promiſſione: vocatione ſuſcepta omnibus mandat, ut ad Jardenem trajiciendum ſe parent, illis autem, quibus cis Jardenem poſſeſſio erat attributa, ut promiſſi memores, in expeditionem cum aliis proficiſcantur, qui omnes fidem dant Jehoſchuhhæ.

1 UIT autem poſt mortem Moſchis ſervi Jehovæ: ut ediceret Jehova Jehoſchuhhæ filio Nunis miniſtro Moſchis, dicendo:

2 Moſche ſervus meus mortuus eſt: jam itaque ſurge, tranſi Jardenem hunc tu & totus populus hic, in terram quam ego do ipſis filiis Jiſraëlis.

3 Omnem locum quem calcaverit planta pedis veſtri [a] daturus ſum: quemadmodum allocutus ſum Moſchen.

4 * A deſerto illo & * Libano iſto uſque ad flumen * maximum, flumen Euphratis, totam terram * Chittæorum uſque ad * mare magnum, ad occaſum ſolis: erit terminus veſter.

5 Non poterit conſiſtere quiſquam ante faciem tuam, ullis diebus vitæ tuæ: quemadmodum fui cum Moſche, ero tecum, non deſeram te, neque derelinquam te.

6 Confirmare & fortis eſto: tu enim poſſidendam trades populo huic terram illam quam juramento promiſeram majoribus eorum, me daturum eis.

7 Tantummodo confirmare & fortis eſto valde, ut [b] obſervanter facias prorſus ſecundum legem illam, quam * præcepit tibi Moſche ſervus meus, ne recede ab * eo dextrorſum aut ſiniſtrorſum: ut ſecunderis quocunque iveris.

8 Ne diſcedito * liber iſte legis ex ore tuo, ſed meditare de eo interdiu & noctu, ut obſervanter facias omnino prout ſcriptum eſt in eo: tunc enim proſperaberis in viis tuis, & tunc ſecundaberis.

9 * Nónne præcepi tibi: confirmare & fortis eſto, ne expaveſcito neque conſternator: quia tecum *eſt* Jehova Deus tuus quocunque iveris.

10 Præcepit itaque Jehoſchuahh moderatoribus populi, dicendo:

11 Tranſite per [c] caſtra, & præcipite populo, dicendo, parate vobis * viaticum: nam intra tres dies vos trajecturi eſtis Jardenem hunc ut ingrediamini ad poſſidendum terram, quam Jehova Deus veſter dat vobis hæreditariò poſſidendam.

12 Rëubeniticæ autem & Gaditicæ ac dimidiatæ tribui Menaſchiticæ: edixit Jehoſchuahh, dicendo:

13 ‖ Recordamini rei illius quam præcepit vobis Moſche, ſervus Jehovæ, dicendo: Jehova Deus veſter quietem largitur vobis, quòd dedit vobis terram hanc.

14 Fœminæ veſtræ, parvuli veſtri, & pecora veſtra manebunt in hac terra, quam dedit vobis Moſche cis Jardenem: at vos tranſite [d] militari ordine ante fratres veſtros, quotquot *eſtis* valentes robore, & adjuvate eos.

15 Uſque dum quietem largitus ſit Jehova fratribus veſtris, ut vobis, & hæreditariò poſſideant etiam ipſi terram, quam Jehova Deus veſter dat eis: tunc revertimini in terram hereditatis veſtræ quam dedit vobis Moſche ſervus Jehovæ cis Jardenem ad ortum ſolis, & hæreditariò poſſidebitis eam.

16 Qui * reſponderunt Jehoſchuhhæ dicendo, quicquid præcepiſti nobis faciemus, & quocunque miſeris nos ibimus.

17 Omnino ſecundum ea quibus auſcultavimus Moſchi, ſic auſcultabimus tibi: * tantummodo ſit Jehova Deus tuus tecum, quemadmodum fuit cum Moſche.

18 Quiſquis occaſionem dederit * mutandi præſtitutum tuum, & non auſcultaverit verbis tuis in omnibus quæ præceperis ei, morte plectetur: tantummodo confirmare & fortis eſto.

CAPUT II.

Jehoſchuahh præmittit exploratores, qui divertunt Jerichunte apud Rachabam, & ab ea abditi, a periculo liberati, ac de regionis ſtatu informati, juſjurando promiſſa ei & toti cognationi ejus vita, ad Jehoſchuhham revertuntur, quem de omnibus certiorem faciunt.

1 MISERAT

a Heb. *dedi, præteritum pro futuro.* *Deut.* 1.28. *Deut.* 11.24.

4 *A deſerto*] deſertum Sinis intelligit, quo terminabatur ad meridiem promiſſa terra.

Libano] Aquilonali termino.

Maximum] termino ab oriente, Gene. 15.18.

Chittæorum] tractum orientalem incolentium.

Mare magnum] terminum ab occidente.

b Heb. *ad obſervandum faciendo: hypallage, ſic ver.* 8.

7 *Quam præcepit*] Num. 27. ver. ultimo. Deut. 31.7. & ſequentibus.

Ab eo] ſub. quod præcepit Moſche.

8 *Liber iſte*] de quo Deut. 31.9.

9 *Nónne*] confirmat eum a vocatione divina.

1 MISERAT autem *prius* Jehoschuahh filius Nunis Schittimis duos viros exploratores clam dicendo, ite, inspicite terram istam, adeoque Jerichuntē: qui abeuntes venerant in domum cujusdā meretricis cauponæ, cujus nomen erat Rachab, ut cubarent ibi.

2 Sed cùm renunciatum fuisset Regi Jerichuntis, dicendo: ecce quidam veniunt huc per noctem e filiis Jisraëlis ad pervestigandum hanc terram:

3 Misit Rex Jerichuntis ad Rachabam qui edicerent: produc viros illos venientes ad te, qui ingressi sunt domum tuam, nam ad pervestigandum totam hanc terram venerunt.

4 (Assumens autem mulier illa duos viros illos, absconderat utrumque) quæ respondit ita, venerant ad me quidem viri, nec sciebam unde essent.

5 Sed cùm claudenda esset porta, in ipsis tenebris, viri illi exierunt: non novi quò abiverint viri illi: persequimini eos celeriter, nam assequemini eos.

6 (Illa autem jusserat ipsos conscendere tectum suum: & absconderat eos in [b] stipulis lini, quæ erant ei dispositæ super tectum.)

7 Quam ob rem viri illorum *alii* persecuti fuerant eos viâ ad Jardenem per vada singula, *alii* autem portam clauserant postea cùm egressi essent, qui persequebantur istos.

8 Illi autem nondum cubaverant cùm ipsa ascendit ad eos super tectum.

9 Dixitq; ad viros istos, novi Jehovam dedisse vobis terram hanc: cùm quia irruit terror vestri super nos: tùm quia diffluxerunt omnes habitatores istius terræ [c] metu vestri.

10 Audivimus enim quo modo arefecit Jehova aquas maris algosi, propter vos, cùm exiretis ex Ægypto: & quæ fecistis duobus regibus Emoræorum, qui *erant* trans Jardenem, Sichoni & Hhogo, quos internecioni devovistis.

11 Quod audientibus nobis liquefactum est cor nostrum, neque [d] constat animo quisquam amplius metu vestri: nam Jehova Deus vester, est Deus in cœlis suprà, & in terra infrà.

12 Nunc itaque jurate mihi, quæso, per Jehovam, quia exercui benignitatem erga vos: sic exercituros vos quoque erga familiam paternam meam benignitatem, & date mihi signum [e] certum.

13 Ut vivos conservetis patrem meum, & matrem meam, & fratres meos, & sorores meas, & quicquid illorum est: eripiatisque animas nostras a morte.

14 Responderuntque ei viri isti, animam nostram loco vestri ad moriendum *damus*, si non enunciaveritis sermonē nostrū hunc: utique erit cùm dederit nobis Jehova terram hanc, ut exerceamus erga te benignitatem & fidem.

15 (Tunc illa demisit eos fune per fenestram: nam [f] paries domus ejus erat in mœnibus, ita ut in ipsis mœnibus habitaret illa:

16 Dicens ipsis, ad istum montem ite, ne occurrant vobis qui persequuntur: & latitate illic tribus diebus, donec revertantur persequentes, deinde ibitis viâ vestrâ.)

17 Dixerunt inquam viri isti, insontes erimus ab adjuratione tua hac, qua adjurasti nos.

18 Ecce nobis intrantibus in hanc terram: hunc funiculum fili dibaphi ligato in hac fenestra, per quam nos demisisti, & patrem tuum cum matre tua ac fratribus tuis, denique totam familiam patris tui jubeto convenire ad te in hanc domum.

19 Erit enim ut cujusque, qui egressus fuerit e foribus domus tuæ, [g] cædis causam in caput ejus *recidat*, & nos simus insontes: cujusque verò qui erit tecum in hac domo, cędis causa *recidat* in caput nostrum, si manus fuerit in eum *injecta*.

20 Sed si enunciaveris sermonem nostrum hunc: tunc erimus insontes ab adjuratione tua, qua adjurasti nos.

21 Qua dicente, secundum verba vestra sic esto, & dimittente eos abiverunt: postea alligavit *illa* funiculum dibaphum ei fenestræ.

22 Abeuntes ergo venerunt in montem illū, ac manserunt ibi tribus diebus, donec redi issent, qui persequebantur *eos*: quæsierant enim eos qui persequebantur totâ illâ viâ, sed non invenerant.

23 Deinde revertentes duo viri isti, cùm descendissent e monte, trajecerunt *Jardenem* & pervenerunt ad Jehoschuhham filium Nunis: & enarrarunt ei quæcunque obvenerant sibi.

24 Dixeruntq; ad Jehoschuhham, *eamus*, nam tradit Jehova in manum nostram totam terram istam: atque etiam diffluunt omnes habitatores istius terræ metu nostri.

CAPUT III.

Jehoschuahh a reditu exploratorum ad Jardenem, cum populo trajecturus, accedit, quò pridie ad sanctificationem comparato, sacerdotes cum arca præmittit: ad quorum ingressum Jarden divisus, transituris cedit: quo signo Jisraëlitæ confirmati, omnes ad unum trajiciunt.

1 ITAQUE cùm surrexisset Jehoschuahh mane, profecti Schittimis pervenerunt usque ad Jardenem, ipse & omnes filii Jisraëlis, pernoctaruntque ibi, nondum trajecerunt.

2 Fuitq; [a] tertio pòst die: ut transirent moderatores per [b] castra.

3 Et præciperent populo dicendo, cùm videbitis arcam fœderis Jehovæ Dei vestri, & sacerdotes Leviticos portantes eam: vos quoque proficiscimini e loco vestro & [c] sequimini eam.

4 (Veruntamen longinquum *spatium* esto inter vos & inter eam, quasi bis mille cubitorum notæ mensuræ: ne *propius* accedite ad eam) ut cognoscatis viam per quam ituri estis, non enim transivistis per eam viam [d] antea.

5 Edixerat enim Jehoschuahh populo, sanctificate vos: nam cras facturus est Jehova in medio vestri mirabilia.

6 Deinde edixit Jehoschuahh sacerdotibus dicendo, portantes arcam fœderis, transite

1 *Miserat autem*] hyperbaton est per totum hoc cap. cujusmodi annotavimus Gen. 11. 1. nam enim hoc capite narrantur gesta sunt Jehoschuhha, antequam edictum de parando viatico promulgaret: Atque voluntate divina gesta fuisse eventus ostendit. Voluit enim Deus per Rachabæ relationem Jisraëlitas, adeos confirmandos, innotescere populi præsentem constitutionem, ut Judic. 7. per somnii narrationem Gideonis animus confirmatus dicitur: & Jonathanis per evocationem Judicram Schema. 14.

Schittimis] de quo Num. 25. & 33. 49.

a Heb. *silenter, id est, non communicato cum populo consilio:* ... *factum fuerat* Num. 13.

b Heb. *in linis ligni*: hypallage.

7 *Virorum illorum*] civium Jerichuntis. *Portam*] urbis videlicet, ne si in urbe essent exploratores, laberentur.

8 *Illi*] cives, qui nondum a murmure plane cessarant.

c Heb. *a facie*: sic deinceps.

11 *Nostrum*] id est, populi nostri.

d Heb. *neque consistit amplius spiritus in quoquam a facie vestri.*

e Heb. *veritatis.*

14 *Animam nostram*] vide in Deut. 32.

f Heb. *nam domus ejus erat in pariete murorum*: hypallage.

17 *Insontes erimus*] id est, esse volumus his duabus conditionibus quæ sequuntur, ne quis sit extra domum, & ne quid reveles.

g Heb. *sanguis ejus in capite ejus, sic paulo infra.*

21 *Postea*] cùm commodum & necessarium visum est.

1 *Mane*] decimo mensis primi: trajecerunt enim die decimo ejusdem mensis, ut apparet infra 4. 19.

a Heb. *a fine trium dierum.*

2 *Tertio pòst die*] a mandato, de parando viatico suprà 1. 11.

b Heb. *medium castrorum.*

c Heb. *ite post eam.*

4 *Notæ mensuræ*] q. communis, quæ duplicata mille cubitos efficiat, ut Num. 35. 5.

d Heb. *ab heri, nudiustertius*: synecdoche usitata.

ante populum: qui portantes arcam fœderis, iverunt ante populum.

7 Dixerat enim Jehova ad Jehoſchuhham, iſto die incipiam magnificare te ante oculos totius Jiſraëlis: ut cognoſcant, quemadmodum fui cum Moſche, me futurū tecum.

8 Tu autem præcipito ſacerdotibus portantibus arcam fœderis, dicendo: cùm perveneritis uſque ad extremitatem aquarū Jardenis, in ipſo Jardene conſiſtite.

9 Edixit itaque Jehoſchuahh filiis Jiſraëlis: accedite huc, & audite verba Jehovæ Dei veſtri.

10 Deinde dixit Jehoſchuahh, hac *re* cognoſcetis Deum fortem, vivum eſſe in medio veſtri & omnino expulſurum a facie veſtra Cenahhanæum, & Chittæum, & Chivvæum & Perizzæum, & Girgaſchæum, & Emoræū, & Jebuſæum.

11 (Ecce arca fœderis *arca* domini totius terræ, tranſit ante vos per Jardenem.

12 Nunc itaq; ſumite vobis duodecim viros e tribubus Jiſraëlis [e] virum unum in quamque tribum.)

13 Erit enim, cùm primum quieſcent plantæ pedum ſacerdotum portantium arcam Jehovę, domini totius terræ in aquis Jardenis, ut aquæ Jardenis diſcindantur, aquę inquam, deſcendentes, ab *iis quæ ſunt* supernè: quæ conſiſtent acervo uno.

14 Fuitq; cùm proficiſceretur populus e tentoriis ſuis ad trajiciendum Jardenem: & ſacerdotes portantes arcam fœderis ante populum:

15 Dum pervenerunt portantes arcam uſq; ad Jardenem, & pedes ſacerdotum portantium arcam cœperunt intingi in extremitate aquarum ejus: (est autem Jarden plenus, ſuperans omnes ripas ſuas omnibus diebus meſſis.)

16 Ut conſiſtentes aquæ, quæ deſcendebant supernè, conſurgerent in acervum unum, procul valdè ab 4 Adamo civitate quę eſt a latere Tzartanis, quę autem deſcendebant ad mare campeſtrium, mare ſalſum, [f] prorſus excinderentur: populus autem tranſirent e regione Jerichuntis.

17 Stabant autem ſacerdotes portantes arcā fœderis Jehovæ in ipſo ſicco in [g] alveo Jardenis firmi: dum omnes Jiſraëlitæ tranſirent per ſiccum, uſque dum abſolviſſent tota gens illa trajicere Jardenem.

8 *Ad extremitatem*] id eſt, in alveum citerioris ripæ.

10 *Hac re*] quam exprimit ver. 13.

e Heb. *virū unum, virū unum, &c.*

13 *Quæ conſiſtent*] videlicet aquæ superiores ut ex ver. 16. apparet.

15 *Eſt autem Jarden*] non tantùm id tunc contigit ut plerique arbitrantur, ſed quotannis fit ex fluminis natura: ut apparet ex 1 Chro. 12.16. & Eccleſiaſtici 24.36.

4 *quæ & Adama*, infrà 19.36.

16 *Tzartanis*] ager in tribu Ephrajimi, de quo 1. Reg. 4.12. & 7.46. Idem etiam dicitur Tzerera Judic. 7.22. & Tzereda mutata litera 1. Reg. 11.26.

Mare ſalſum] Gen. 14.3.

f Heb. *deficerent, excinderentur.*

Excinderentur] id eſt, effluerent, & in lacu Aſphaltite deperirent.

g Heb. *in medio, id eſt, intra alveum.*

CAPUT IIII.

Tranſmiſſo univerſo populo, ſacerdotes cum arca, juſſu Dei, Jardenem trajiciunt, qui illicò revertitur in priorem ſtatum. Cujus beneficii monimenta utrinq; populo Dei eriguntur.

1 Fuit autem cùm abſolviſſent tota gens hæc trajicere Jardenem (quia edixerat Jehova Jehoſchuhhæ dicendo:

2 Sumite vobis e populo duodecim viros: [a] virum unum ex unaquaque tribu.

3 Et præcipite eis dicendo: tollite vobis hinc ex medio Jardene, ex [b] ipſo loco ubi ſtant ſacerdotum pedes firmi, duodecim lapides: & tranſportantes eos vobiſcum, collocate eos in [c] ſtatione in qua pernoctaturi eſtis hac nocte.)

1 *Quia edixerat*] hyperbaton eſt, ut infrà 12. ver. quod huic libro admodū eſt familiare.

a Heb. *virum unū virum unum ex tribu, ſic v. 4.*

b Heb. *ex ſtatione pedum ſacerdotum.*

c Heb. *in diverſorio: ſic ver. 8.*

4 Ut vocaret Jehoſchuahh duodecim illos viros, quos ſtiterat e filiis Jiſraëlis: virum unum e quaque tribu.

5 Quibus edixit Jehoſchuahh, tranſite in conſpectū arcæ Jehovæ Dei veſtri in medio Jardene: & tollentes vobis quiſq; lapidem unum *impoſitum* humero ſuo: pro numero tribuum filiorum Jiſraëlis.

6 Ut ſit hoc ſignum in medio veſtri: ut cùm interrogabunt filii veſtri [d] poſthac, dicendo, quid lapides iſti vobis *deſignant*?

7 Dicatis eis, diſciſſas fuiſſe aquas Jardenis a præſentia arcæ fœderis Jehovæ, cùm tranſiret per Jardenem diſciſſas manſiſſe aquas Jardenis: ideoq; ſunt lapides iſti monimento filiis Jiſraëlis uſque in ſeculum.

8 Itaq; facientes ſic filii Jiſraëlis, quemadmodum præceperat Jehoſchuahh, ſuſtulerunt duodecim lapides e medio Jardene, quemadmodum edixerat Jehova Jehoſchuhhæ, pro numero tribuum filiorum Jiſraëlis: quos tranſportarunt ſecum ad illam ſtationem, & collocarunt eos ibi.

9 Præterea duodecim lapides erexit Jehoſchuahh in medio Jardene, *eorum* loco, ubi ſtabant pedes ſacerdotum portantium arcam fœderis: fueruntque ibi uſque in diem hunc.

10 Interea ſacerdotes portantes arcam ſtabant in medio Jardene, donec abſolutum eſſet id totum quod præceperat Jehova Jehoſchuhhæ ut ediceret populo, ſecundum omnia quæ præceperat Moſche Jehoſchuhhæ: dum populus feſtinantes trajicerent.

11 Fuitq; cùm abſolviſſet totus populus trajicere: Ut trajiceret arca Iehovæ, & ſacerdotes in conſpectu populi.

12 (Trajecerant autem Rëubenitæ & Gaditæ, & dimidiata tribus Menaſchis [e] militari ordine ante filios Jiſraëlis: quemadmodum edixerat eis Moſche.

13 Quaſi quadragies mille expediti ad militiam trajecerant ante Jehovam in bellum, in campeſtria Jerichuntis.

14 Die iſto magnificavit Jehova Jehoſchuhham ante oculos omnium Jiſraëlitarum, ut revererentur eum, quemadmodum erant reveriti Moſchen omnibus diebus vitæ ejus.)

15 Edixerat namque Jehova Jehoſchuhhæ, dicendo:

16 Præcipe ſacerdotibus portantibus arcam teſtimonii: ut aſcendant e Jardene.

17 Ideo præceperat Jehoſchuahh ſacerdotibus dicendo: aſcendite e Jardene.

18 Fuit autem cùm aſcenderent ſacerdotes portantes arcam fœderis Jehovæ e medio Jardene in ſiccum, *tantùm* avellebantur plantæ pedum ſacerdotum: ut reverſæ aquę Jardenis in locum ſuum, irent [f] ut antea, ſupra omnes ripas eius.

19 Populus itaq; aſcenderunt e Jardene duodecimo die menſis primi: & caſtra poſuerunt Gilgale, in extremitate, ad orientem Jerichuntis.

20 Illos autem duodecim lapides quos acceperant e Jardene, erexit Jehoſchuahh Gilgale.

21 Edixitq; filiis Jiſraëlis dicendo: cùm interrogabunt poſthac filii veſtri patres ſuos dicen-

d Heb. *synecdoche uſitata, ut infrà ver. 21.*

9 *Præterea*] in monimento eſt ... cis Jardenē ... tibus.

Uſque in diem hunc] id eſt, ... tabili & perpe... ſtatuto.

10 *Quæ præceperat Moſche*] quorū ſumma continetur Num. 27.21.

e Heb. *quin...* ſuprà 1.14.

Num. 32.

13 *Ante Jehovam*] id eſt, ante arcam Jehovæ, ut ... tur infra 6.14.

f Heb. *heri, nudiuſtertius: ſynecdoche uſitata.*

19 *Gilgale*] per anticipationem ... ita vocat, qui poſtea ita vocatus fuit infra 5.8.

dicendo, quid ſibi volunt lapides iſti?

22 Tunc inſtruite filios veſtros dicendo: per aridam trajecit Jiſraël Jardenem iſtum.

23 Nam areſecit Jehova Deus veſter aquas Jardenis propter vos, donec tranſiſſetis: quemadmodum fecerat Jehova Deus veſter mari algoſo, quod areſecit propter nos donec tranſiſſemus.

24 Ut cognoſcant omnes populi terræ manũ Jehovæ [g] robuſtam eſſe: ut timeatis Jehovam Deum veſtrum omnibus diebus.

25 'Sic fuit cùm audirent omnes reges Emoræorum, qui erant in latere Jardenis verſus occidentem, & omnes reges Cenahhanæorum, qui accolebant mare, areſeciſſe Jehovam aquas Jardenis propter filios Jiſraëlis, donec trajeciſſent: ut liquefieret cor illorum, nec eſſet amplius in iis animus metu filiorum Jiſraëlis.

g Heb. *quòd robuſta eſt.*

25 *Sic fuit*] quia hic verſus a præcedentibus pendet, & ad ſequẽtia non pertinet, ſuperioribus conjunximus.

Caput V.

Jehoſchuahh interruptum circumciſionis uſum, Dei mandato, inſtaurat Gilgale, ubi præſtituto tempore Paſcha celebratur, & Man ceſſat.

1 TEmpore illo edixit Jehova Jehoſchuhhæ, para tibi gladios acutos: & [a] ' ſecundò repetens circumcide filios Jiſraëlis.

2 Paravit itaque Jehoſchuahh ſibi gladios acutos: quibus circumcidit filios Jiſraëlis ad ' collem præputiorum.

3 Hæc autem eſt ratio cur circumcidit Jehoſchuahh: ' *quia* totus populus ille qui exierant ex Ægypto, mares omnes viri [b] ad bellum apti *qui* mortui erant in deſerto, in ipſo itinere, poſtquam exiviſſent ex Ægypto:

4 Quia *inquam* circumciſi fuerant totus populus qui exierant: at totum populum, qui nati fuerant in deſerto, in ipſo itinere, poſtquam exiviſſent ex Ægypto, ' non circumciderant.

5 (Quadraginta enim annis iverant filii Jiſraëlis per deſertum, donec conſumeretur tota gens illa, viri apti ad bellum egreſſi ex Ægypto, qui non auſcultaverant voci Jehovæ: eò quòd juraſſet Jehova eis ſe non permiſſurum eis ut viderent terram, quam juramento promiſerat Jehova majoribus eorum ſe daturum nobis, terram affluentem lacte & melle.)

6 Et *quia* horum filios ſtatuerat loco eorum, ipſos circumcidit Jehoſchuahh: quia perputiati erant, non enim circumciderant eos in ipſo itinere.

7 Fuitque cùm [c] omnino tota hæc gens circumciſa eſſet, ut conſiderent loco ſuo in caſtris donec [d] ſanitatem recepiſſent.

8 Tum dixit Jehova ad Jehoſchuhham, hodie devolvi ' opprobrium Ægypti à vobis: vocavitque nomen loci illius [e] Gilgalem uſque in diem hunc.

9 Cumque filii Jiſraëlis caſtra haberent Gilgale: celebrarunt Paſcha quartodecimo die illius menſis veſpere, in campeſtribus Jerichuntis.

10 Comederuntque ex annona ipſius terræ poſtridie Paſchatis, azymos panes, & toſtũ igne: eo ipſo die.

11 Quam ob rem ceſſavit Man poſtridiè, cùm comederent de annona illius terræ: neque fuit deinceps filiis Jiſraëlis Man: ſed comederunt de proventu terræ Cenahhani anno illo.

a Heb. *& redi, circumcide filios Jiſraëlis ſecundò.*

1 *Secundò repetẽs*] id eſt, rem ſemel ab Abrahamo obſervatam: ac deinde in deſerto a reditu exploratorum neglectam, rurſus in uſum revocans.

2 *Collem præputiorum*] nomen accepit ex præſenti facto, quod præputia circumciſorum ſunt ibi relicta.

3 *Quia totus*] hic hyperbaton eſt valde obſcurũ. quod ut illuſtraremus, præſumpſimus particulam rationalem, quæ eſt in principio verſus ſequentis.

b Heb. *viri belli: ſic infrà ver. 5.*

4 *Non circumciderant*] patres, quaſi fœdus Dei a ſe & poſteris ſuis abjicientes.

c Heb. *cùm abſolviſſent tota illa gens circumcidi.*

d Heb. *reviviſcerent ut Num. 20.8.*

8 *Opprobriũ Ægypti*] id eſt, ex Ægypto hauſtum, Ægyptiis non Jiſraëlitis dignum. nam etſi non datum eſt illis quod cupiebant ut redirent in Ægyptum, Num. 14.4. animo nihilominus Ægyptum ſpirabant, quod vel ex circumciſionis neglectu declararunt.

e *id eſt, devolutio, propter devolutum ibi ab Jiſraëlitis probrum.*

Caput VI.

Jehoſchuahh divinitus viſione præmonetur de felici ſucceſſu contra hoſtes, Deo duce, inſtruiturq; de ratione expugnandæ Jerichuntis: & jubetur civitatem internecioni devovere.

1 'FUIT autem cùm eſſet Jehoſchuahh ad Jerichuntem, & attollens oculos ſuos videret quòd, ecce ' vir quidam ſtaret ex adverſo ejus cum gladio ſuo ſtricto in manu ſua: ut iret Jehoſchuahh ad eum, ac diceret ei, utrum noſter es an hoſtium noſtrorum?

2 Qui dixit, ' non, ſed ego ſum ' princeps militiæ Jehovæ, modò veni: ' quamobrem procidens Jehoſchuahh ſuper faciem ſuam in terram, incurvavit ſe, dixitque ei: quid dominus meus edicit ſervo ſuo?

3 Tum edixit princeps militiæ Jehovæ Jehoſchuhhæ, ' extrahe calceamentum tuum a pedibus tuis, nam locus in quo ſtas ſanctus eſt: fecitque ſic Jehoſchuahh.

4 ([a] Cives autem Jerichuntis occluſerant *eam*, & occluſam continebant metu filiorum Jiſraëlis: non erat qui exiret, nec erat qui intraret.)

5 Dixit deinde ' Jehova ad Jehoſchuhham, vide trado in manum tuam Jerichũtem & regem ejus, valentes robore.

6 Circuite itaque civitatem ipſam, omnes viri [b] apti ad bellum, circumdando civitatem [c] ſemel: ſic facite ſex diebus.

7 Et ſeptem ſacerdotes portanto ſeptem buccinas arietinas ante arcam: die verò ſeptimo circuitote civitatem [d] ſepties: ſacerdotes verò clangunto buccinis illis.

8 Eſtoque cùm tractim ſonabitur cornu arietino, cùm primùm audietis vocem buccinæ, ut vociferentur totus populus vociferatione magna: ſic concidet murus civitatis in loco ſuo, ut aſcendant populus quiſque ex adverſo ſui.

9 Vocavit itaque Jehoſchuahh filius Nunis ſacerdotes, & edixit eis, portate arcam fœderis: ac ſeptem ſacerdotes portanto ſeptem buccinas arietinas ante arcam Jehovæ.

10 Populo autem edixerunt, tranſite & circuite civitatem iſtam: & expeditus quiſque tranſito ante arcam Jehovæ.

11 Fuit ergo, cùm hoc edixiſſet Jehoſchuahh populo, ut ſeptem ſacerdotes portantes ſeptem buccinas arietinas ante Jehovam, trãſirent & clangerent buccinis illis: arca verò fœderis Jehovæ [e] ſequeretur eos:

12 (Expeditus autem quiſque iret ante ſacerdotes illos clangentes buccinis) denique [f] extrema acies ſequeretur arcam, pergentibus *ſacerdotibus* & clangentibus buccinis illis.

13 Nam populo præceperat Jehoſchuahh dicendo, ne vociferemini, neque facite ut audiatur vox veſtra, nec prodeat ex ore veſtro ullum verbum: uſque in diem, quo edicam vobis vociferamini, tunc vociferabimini.

14 Sic, cùm circumduxiſſet arcam Jehovæ, circa

1 *Fuit autem*] hũc verſum cum duobus ſequentibus imperitè a proximè ſequenti hiſtoria divulſum, ei conjunximus, hinc caput ſextum incipientes.

Vir] Jehova forma viri.

2 *Non*] id eſt, neque ex Jiſraëlitis, neque ex hoſtibus.

Princeps militiæ] id eſt, tam angelorum quàm populi Dei. Chriſtus autem eſt, ad quem ſolùm hic principatus pertinet.

Quam ob rem procidens] hũc honorem exhibet ei, quia non angelum, ſed Jehovã eſſe intelligit. Angeli enim eum ſibi deferri nolunt, Apoc. 19. 10. & 22.8.

3 *Extrahe*] ſic Deus præcepit Moſchi Exodi 3. 5. vide annotata ibi.

a Heb. *Jericho autem claudens, & clauſa erat: metonymia.*

5 *Jehova*] quem 1. ver. virum, & 2. ver. principem militiæ Jehova vocarat.

b Heb. *viri belli.*

c Heb. *vice una.*

d Heb. *ſeptem vicibus: ſic ſæpius.*

e Heb. *poſt eos: ſic frequenter.*

f Heb. *colligens. ut Num. 10.25. vide annotata ibi. ſic infrà 14. ver.*

circa civitatem ipsam circumeundo semel, reversi in castra, pernoctarunt in castris.

15 Deinde cùm surrexisset Jehoschuahh manè: rursus portaverunt sacerdotes arcam Jehovæ.

16 Et septem alii sacerdotes portãtes septem buccinas arietinas ante arcam Jehovæ, ire pergebant & clangebant buccinis illis: (expeditus autem quisq; ibat ante eos) & extrema acies sequebatur arcam Jehovæ, pergentibus *sacerdotibus* & clangentibus buccinis illis.

17 Sic circuierunt civitatem die secundo semel, ac reversi sunt in castra: ita fecerunt sex diebus.

18 Fuit autem die septimo, ut surgerent cùm aurora ascenderet, & circuirent civitatem hac eadem ratione septies: tantùm die illo circuiverunt civitatem illam septies.

19 Fuit verò vice septima, buccinaturis sacerdotibus: ut ediceret Jehoschuahh populo, vociferamini, nam dedit Jehova vobis istam civitatem.

20 Esto autem civitas ista ' anathema, ipsa & quicquid est in ea Jehovæ: tantùm Rachab meretrix caupona vivat ipsa, & quicquid est cum ea domi ejus, quia fideliter abscondit legatos illos quos ' miseramus.

20 *Anathema*] id est, exitio devota.

Miseramus] ego cũ primoribus clam populo, sup. 2. 1.

21 Veruntamen vos, servate *vos* ab anathemate, ne ' efficiatis *vos* anathema, accipientes de isto anathemate: & subjicientes castra Jisraëlis anathemati perturbetis ea.

21 *Efficiatis vos anathema*] id est, eidem exitio vos obnoxios reddatis: sic Deut. 7. 26.

22 Sed totum argentum & aurum, & instrumenta ærea aut ferrea res sancta sunto Jehovæ: in ' thesaurum Jehovæ venito.

22 *Thesaurum*] id est, in tentorium conventus, ubi etiam manubiæ Midjanitarum Jehovæ asservabantur Num. 31. in fine.

23 Vociferatus itaque est populus cùm illi clangerent buccinis: fuitque cùm populus audiret sonum buccinæ, & vociferaretur populus voce magna, ut corrueret murus loco suo, ita ut ascenderet populus in civitatem, quisq; ex adverso sui: sic ceperunt civitatem illam.

24 Devoveruntque internecioni quicquid erat in ea civitate [g] tam fœminas, quàm viros, tam pueros quàm senes: & boves & pecudes asinosque acie gladii.

g Heb. *a viro usque ad fœminam, a puero usque ad senem, & usque &c.*

25 Duobus autem viris illis, qui exploraverant illam terram, edixit Jehoschuahh, ite in domum mulieris illius meretricis cauponæ, & educite inde ipsam mulierem & quicquid ejus *est*, quemadmodũ juramento promisistis ei.

26 Cùm itaque ingressi pueri illi exploratores eduxissent Rachabam, & patrem ejus, ac matrem ejus atque fratres ejus, & quicquid *erat* ei, etiam omnes familias ejus eduxissent, collocarunt eos ' extra castra Jisraëlis.

26 *Extra castra*] tantisper dum initiarentur & reciperẽtur in populum Dei, ut Num. 31. 19. vide ver. 28.

27 Ipsam autem civitatem combusserant igni, & quicquid erat in ea: tantummodo argentum & aurum, instrumentaque ærea & ferrea, posuerunt *in* thesauro domus Jehovæ.

28 Sed Rachabam meretricem cauponam, & familiam paternam ejus, cum omnibus quæ erant ei, vivam conservavit Jehoschuahh, quæ ' habitavit inter Jisraëlitas ' usque in diem hanc: eò quòd abscondisset legatos illos, quos miserat Jehoschuahh ad explorandum Jerichuntem.

28 *Usque in diem hanc*] id est, in perpetuum, ut suprà 4. 9. Augustinus lib. 6. locutionis de Josua.

Habitavit] & Schalmoni filio Nachschonnis in tribu Jehudæ nupsit: Matthæi 1. 5.

29 Preterea adjuratione execratus est Jehoschuahh tempore illo, dicendo: maledictus esto vir ille ' coram Jehova, qui ' surget ut ædificet civitatem hanc Jerichũtem, [h] ' pretio primogeniti sui fundet eam: & pretio minimi sui statuat fores ejus.

29 *Coram Jehova*] id est, ex decreto Jehovæ.

Surget] id est, operã dabit ut ædificet.

h Heb. *per primogenitum & per minimum.*

Pretio primogeniti] hujus execrationis effectum vide 1. Reg. 16. 34.

30 Erat autem Jehova cum Jehoschuhha, adeò ut esset fama ejus in tota illa terra.

Caput VII.

Jisraëlitæ propter scelus Hhacanis, ope Dei destituti cæduntur: cujus causa Jehoschuhhæ Deum consulenti explicatur: quapropter inquisitione deprehenso sceleris autore, & supplicio affecto, populus Deo reconciliatur.

1 Sed prævaricati sunt Jisraëlitæ prævaricatione ' in anathemate: accepit enim [a] Hhacan filius Carmi, filii [b] Zabdi, filii Zerachi e tribu Jehudæ de illo anathemate, quapropter accensa est ira Jehovæ in filios Jisraëlis.

1 *In anathemate*] de quo capite præcedenti ver. 20. 21.

a *qui & Hhacar*, 1. Chron. 2. 7. & Hhacan infrà ver. 24.

b *Zimri*, 1. Chron. 2. 6.

2 Cùm enim mittens Jehoschuahh quosdam Jerichunte Hhajum, quod erat prope Beth-Avenem ab oriente Beth-Elis, edixisset eis dicendo, ascendite & explorate terram istam: ascendentesque homines illi explorassent Hhajum:

3 Ac reversi ad Jehoschuhham dixissent ad eum, ne ascendat totus hic populus, quasi bis mille viri, aut quasi ter mille viri ascendant ut percutiant Hhajum: ne fatiges ducendo illuc totum populum hunc, cùm pauci sint isti:

4 Ideoque ascendissent de populo illuc quasi ter mille viri: fugerunt a facie virorũ Hhaji.

5 Cecideruntque ex eis viri Hhaji ad triginta sex viros, persequentes inquam, eos *a loco qui* erat ante portam usque ad ' Schebarimos, ceciderunt eos in illius declivi: quam ob rem liquefactum est cor populi adeò ut [c] *velut* in aquam abiret.

5 *Schebarim*] id est, fractionum loci: sic enim sonat Hebræa vox, videtur nomen accepisse inde, quòd acies Jisraëlitarum ibi fractæ sint.

c Heb. *ut esset in aquam*, id est, ut *difflueret quasi aqua.*

6 Jehoschuahh autem lacerans vestimenta sua, procidit super faciem suam in terram, ante arcam Jehovæ usque ad vesperam, ipse & seniores Jisraëlis: ' imposueruntque pulverem quisque capiti suo.

6 *Imposueruntque pulverem*] lugentium more, de malo accepto, ut 1. Schem. 4. 12 & alibi passim.

7 Dicebatque Jehoschuahh, Aha domine Jehova, quare [d] unquam traduxisti populum hunc trans Jardenem? ut dedas nos in manum Emoræi ad perdendum nos? at utinam voluissemus [e] morari trans Jardenem.

d Heb. *traducendo traducendo.*

e Heb. *& mansissemus.*

8 *Attende* ad me domine: quid dicam postquam obvertit Jisraël cervicem ante hostes suos?

9 Nam audientes Cenahhanæi & omnes habitatores istius terræ, circumvenient nos, & excindent nomen nostrum ex hac terra. Et quid facies nomini tuo maximo?

10 Dixit autem Jehova ad Jehoschuhham [f] surge, quorsum hoc? [g] te manere dejectum in faciem tuam?

f Heb. *surge tibi.*

g Heb. *tu decidens in faciem tuam.*

11 Peccavit Jisraël, atque etiam transgressi sunt ' fœdus meum quod præceperam eis: nam etiam acceperunt ' de anathemate, ac ' etiam furati sunt, etiamque ' mentiti sunt, denique reposuerunt etiam illud inter ' instrumenta sua.

11 *Fœdus meum*] id est, obedientiam, quam promiserant in fœdere, non præstiterunt: Exodi 19. 8 & 24. 7. synecdoche.

De anathemate] id est, de rebus comburendis, ex ver. 24. cap. 6.

Etiam furati] de rebus servandis Jehovæ, de quibus ibid. 22. ver.

Mentiti sunt] non afferendo in thesaurum Jehovæ, quod singulis afferendum erat, ver. 27. ibid.

Instrumenta] id est, tam perdendas res, quàm Deo destinatas, rebus propriis commiscuerunt, in peccato persistentes, quare se & sua eodem anathemate obligarunt.

12 Ideo non poterunt consistere filii Jisraëlis

ante

ante hostes suos, servicem vertent ante hostes suos, quia sunt [h] rei anathematis: non pergam esse vobiscum, nisi perdatis [*] hoc anathema e medio vestri.

13 Surge, sanctifica populum hunc, dicens, sanctificate vos in crastinum: sic enim ait Jehova Deus Jisraëlis, anathema est in medio tui Jisraël, non poteris consistere ante hostes tuos, donec amoveritis anathema istud e medio vestri.

14 Appropinquate ergo manè per tribus vestras: estoque ut tribus illa quam prehenderit Jehova, appropinquet per familias suas, & familia illa quam prehenderit Jehova, appropinquet per domos suas, & domus, quam prehenderit Jehova, appropinquet per viros suos.

15 Tum esto, ut deprehensus cum hoc anathemate [*] comburatur igni, ipse & quicquid *est* ei: quia transgressus est fœdus Jehovæ, & quia commisit flagitium in Jisraële.

16 Cùm itaque surgens Jehoschuahh manè, jussisset Jisraëlem appropinquare per tribus suas: prehensa est tribus Jehudæ.

17 Deinde cùm jussisset appropinquare quãque familiam Jehudæ, prehendit familiam Zerachæam: postea jussit appropinquare familiam Zerachæam per viros suos, & prehensus est Zabdi.

18 Denique jussit appropinquare familiam ejus per viros ejus, & prehensus est Hhacan filius Carmi filii Zabdi, filii Zerachi e tribu Jehudę.

19 Tum dixit Jehoschuahh ad Hhacanem, fili mi, tribue nunc gloriam Jehovæ Deo Jisraëlis, & ede ei confessionem: & enunciato nunc mihi quid feceris, ne celes me.

20 Respondit itaque Hhacan Jehoschuhhæ dicens: verum est, ego peccavi Jehovæ Deo Jisraëlis, & [i] [*] hoc & illud commisi.

21 Cùm enim viderem inter illa spolia togam [k] Babylonicam unam prętantem, & ducentos siclos argenti, & lingulam auream unam quinquaginta siclorum pondere, concupiscens accepi ea, ecce autem sunt abscondita in terra, in medio istius tentorii mei, argentum autem *est* sub ipsa *toga*.

22 Tunc misit Jehoschuahh legatos, qui cucurrerunt in illud tentorium & ecce ea *toga* abscondita erat in tentorio ejus, & argentum illud sub ea.

23 Qui accipientes ea e medio illius tentorii attulerunt ea ad Jehoschuhham & ad omnes filios Jisraëlis: statueruntque ea coram Jehova.

24 Tunc Jehoschuahh, & totus Jisraël cum eo, assumpto Hhacane filio Zerachi, & argento & toga & lingula aurea, & filiis ejus ac filiabus ejus, & bobus ejus, asinisq; ejus, & gregibus ejus, & tentorio ejus, denique quicquid erat ei: deduxerunt ea in convallem Hhacoris.

25 Ubi dixit Jehoschuahh, quàm perturbasti nos? perturbabit te Jehova hoc die: obrueruntque eum totus Jisraël lapidibus, & combusserunt eos igni, [*] cùm obruissent eos lapidibus.

26 Postremò erexerunt super eum acervum lapidum magnum usq; in hunc diem, sic aversus est Jehova a furore irę suæ, idcircò vocavit *quisque* nomen loci illius convallem Hhacoris usque in hunc diem.

h Heb. *sunt in anathemate.*

13 *Hoc anathema*] id est, tum res anathemati devotas prius, tum eas, quæ contagionem ejusdem criminis hauserunt, nempe familiam cum Hhacanis rebus.

15 *comburatur*] id est, postquam supplicium subierit, quod ex lege in blasphemum, & divini mandati contemptorem constitutum est: Levit. 24. 14. & sequentibus: & Num. 15. 30. & 35. absumitor eadem ratione, qua perdendæ res & anathemati devotæ, tollendæ sunt, id est, incendio, ex lege Deut. 13. 16. quam Jisraëlitæ executi sunt, infrà ver. 25. & 26.

i Heb. *& secundũ hoc & secundum illud commisi.*

20 *Hoc & illud*] id est, singula illa commisi, quæ Deus commissa esse in Jisraële queritur suprà 11.

k Heb. *Schinhharis, id est, Babyloniæ regionis, vide Gen. 10. 10.*

25 *Cùm obruissent*] vide annot. ver. 15.

Caput VIII.

Deus Jisraëlitis reconciliatus jubet Jehoschuhham Hhajum aggredi stratagemate, & victoriam promittit, spoliaq; populo concedit, reliquis igni & gladio consumendis. Deinde Jehoschuahh partâ victoriâ altare ex legis præscripto erigit ad sacrificandum, decalogum lapidibus insculpit, & benedictiones ac maledictiones proponit.

1 TUM dixit Jehova ad Jehoschuhham, ne timeto neque consternator, sume tecum totum populum [a] aptum ad bellum, & surgens ascende versus Hhajum: vide trado in manum tuam regem Hhaji & populũ ejus, civitatemque ejus, & terram ejus.

2 Ut facias Hhajo & regi ejus, sicut fecisti Jerichunti & regi ejus: tantùm spolia ejus & jumenta ejus diripietis vobis: dispone tibi insidias contra civitatem istam a posteriore parte ejus.

3 [*] Surgens itaque Jehoschuahh & totus populus aptus ad bellum, ut ascenderet versus Hhajum: delegit Jehoschuahh triginta millia virorum valentium robore, ut præmitteret eos noctu.

4 Præcepitque eis dicendo, videte vos qui insidiaturi estis huic civitati a posteriore parte ipsius civitatis, ne procul collocetis vos ab ipsa civitate valde: sed estote vos omnes parati.

5 Ego autem totusque hic populus qui mecum *erit*, appropinquabimus ad istam civitatem: eritque cùm procedent obviam nobis, quemadmodum prius, & fugiemus ante eos:

6 Ut exeant post nos, donec avellerimus eos ab ipsa civitate, (dicent enim, fugiunt ante nos quemadmodũ prius:) fugiendo ante eos.

7 [*] Tum vos surgitote ex insidiis, ut expellatis [b] reliquias ipsius civitatis: tradet enim Jehova Deus vester eam in manum vestram.

8 Esto autem, cùm occupabitis ipsam civitatem, ut incendatis ipsam civitatem igni, secundum verbum Jehovæ facitote: videte, præcepi vobis.

9 Sic præmisit eos Jehoschuahh, qui abeuntes ad locum insidiarum, consederunt inter Beth-Elem & inter Hhajum ab occasu Hhajo: pernoctavit autem Jehoschuahh nocte illa in medio populi.

10 Deinde surgens Jehoschuahh manè, recensuit populum: ascendebatq; ipse cum senioribus Jisraëlis ante populũ versus Hhajũ.

11 Totus quoq; populus, [c] acies quæ erat cum eo, ascendentes appropinquarunt donec venirente regione ipsius civitatis: posueruntq; castra ab Aquilone Hhajo: vallis autem quædam erat inter eos & inter Hhajũ.

12 Præterea sumpsit quasi quinquies mille viros: quos disposuit in insidiis inter Beth-Elẽ & inter Hhajum, ab occasu civitatis Hhaji.

13 Admovente autem populo tota castra, quę erant ab Aquilone civitati illi, & extremam partem eorũ ab occasu ipsius civitatis: perrexit Jehoschuahh ea nocte in medium [*] illius convallis.

14 Unde fuit, [*] cùm *id* vidisset Rex Hhaji, ut manè

a Heb. *belli, sic deinceps.*

3 *Surgens*] ut Gen. 31. 17.

7 *Tum*] signo dato, de quo infra 18. ver.

b Heb. *ipsam civitatem, metonymia & synecdoche, sic infrà ver. 24.*

c Heb. *bellum.*

13 *Illius convallis*] quę videlicet media erat inter Hhajum & Jisraëlitarum exercitum: de qua sup. ver. 11.

14 *Cùm id vidisset*] Jisraëlitas iniquo loco castra collocasse, nempe in depressa valle, hac opportunitate allectus est ad irrumpendum.

manè [d] festinanter surgentes procederent viri illius civitatis obviam Jisraëli in prælium, ipse cum toto populo suo, *eo ipso tempore ante *planitiem illam: nesciebat autem ille sibi insidias esse a parte posteriore civitatis.

15 Tunc finxerunt se plaga affici Jehoschuahh & totus Jisraël ante eos: fugeruntque via *ad desertum.

16 Quapropter conclamati sunt totus populus, qui remanserat in civitate Hhaji ad persequendos eos: qui persecuti sunt Jehoschuhham, ita ut avellerentur a civitate sua.

17 Neque remanserat quisquam Hhaji aut Beth-Ele qui non exirent ad persequendum Jisraëlem: reliqueruntq; civitatem suam apertam dum persequebantur Jisraëlem.

18 Postea cùm edixisset Jehova Jehoschuhhæ, *extende [e] vexillum istud, quod est in manu tua versus Hhajum, quia in manum tuam tradam ipsum: extendit Jehoschuahh vexillum illud quod erat in manu sua versus ipsam civitatem.

19 Tunc illæ insidię surgentes citò e loco suo, accurrentesq; cum extendisset manum suam, & ingressæ civitatem ipsam ceperunt eam: & festinanter incenderunt civitatem igni.

20 Cumq; respicientes viri Hhaji post se, viderent quod, ecce, ascenderet fumus ipsius civitatis versus cœlum, non erant in eis [f] vires fugiendo huc & illuc: nam populus qui fugiebat ad desertum, convertit se contra eum qui persequutus fuerat.

21 Etenim Jehoschuahh & totus Jisraël videntes suas insidias cepisse civitatem, & ascendere fumum ipsius civitatis: reversi percusserunt viros Hhaji.

22 Ipsæ verò *insidiæ* exierunt ex ipsa civitate obviam illis, ita ut essent Jisraëlitis in medio, istis hinc, & illis inde: percusserunt verò illos adeò, ut non relinquerent illis superstitem aut effugientem.

23 Sed regem Hhaji ceperunt vivum, quem obtulerunt Jehoschuhhæ.

24 Fuit autem cùm absolvissent Jisraëlitæ occidere omnes habitatores Haji in ejus agro, in eo deserto ubi persequuti fuerant ipsos, & cecidissent omnes illi acie gladii, donec consumerentur: ut reversi omnes Jisraëlitæ Hhajum, percuterent reliquias ejus acie gladii.

25 (Fueruntque omnes qui ceciderunt die illo, [g] cùm viri tum fœminæ duodecies millia: omnes viri Hhaji.)

26 Nam Jehoschuahh non *retraxit manum suam, quam extenderat cum vexillo: usque dum internecioni devovisset omnes habitatores Hhaji.

27 Tantùm jumenta & spolia civitatis illius diripuerunt sibi Jisraëlitæ: secundum verbum Jehovæ, quod præceperat per Jehoschuhham.

28 Deinde combussit Jehoschuahh Hhajum: & disposuit ipsum in tumulum [h] perpetuum, in solitudinem usque in diem hunc.

29 Denique regem Hhaji suspendit e ligno usque ad *tempus vespertinum: cùm autem occideret sol, præcepit Jehoschuahh ut cadaver ejus demitterent e ligno, quod projecerunt ad ostium portæ civitatis ipsius, & statuerunt super ipsum acervum lapidum magnum usque in diem hunc.

30 Tunc extruxit Jehoschuahh altare Jehovæ Deo Jisraëlis: in monte Hhebalis:

31 ‖ (Quemadmodum præceperat Mosche servus Jehovæ filiis Jisraëlis, sicut scriptum est in libro legis Moschis,) altare e lapidibus integris, super quos non *agitaverat ferrum: in quo obtulerunt holocausta Jehovę, & sacrificaverunt eucharistica.

32 Præterea inscripsit ibi aliis lapidibus exemplum legis Moschis, quam præscripserat filiis Jisraëlis.

33 Cumq; totus Jisraël & seniores ejus, moderatoresq; & judices ejus adstarent arcæ [i] utrinque, coram sacerdotibus Leviticis portantibus arcam fœderis Jehovæ, peregrinus æquè ac indigena, dimidium ejus e regione montis Gerizzimorum, alterum verò dimidium ejus e regione montis Hhebalis: (quemadmodum prius præceperat Mosche servus Jehovæ populo ipsi Jisraëli.)

34 Postmodum pronunciavit omnia verba ipsius legis, benedictionem ac maledictionem, prorsus ut scriptum erat in ipso libro legis.

35 Nullum fuit verbum ex omnibus quæ præceperat Mosche, quod non pronuntiaverit Jehoschuahh coram tota congregatione Jisraëlis & fœminis & parvulis, peregrino etiam, qui ibat inter eos.

Caput IX.

Fama successus Jisraëlitarum commoti reliqui Cenahhanæi reges in eos conspirant: Gibbhonitæ contrà astu vitam ab eis fœdere obtinent, sed cum perpetua servitute junctam.

1 Fuitque cùm *ista* audivissent omnes reges illi, qui erant cis Jardenē, in montanis & in planitie, & in omnibus portubus maris magni, [a] usque ad *regionem* subjectam Libano: Chittæus & Emoræus, Cenahhanæus, Perizzæus, Chivvæus & Jebusęus:

2 Ut congregarent se pariter ad pugnandum contra Jehoschuhham & contra Jisraëlem [b] animo uno.

3 Habitatores autem Gibhhonis cùm audivissent quæ fecerat Jehoschuahh Jerichunti & Hhajo,

4 Fecerunt *ipsi quoque astu, ut abeuntes fingerent se legatos venisse *e longinquo*: sumentes enim saccos tritos *imposuerunt* asinis suis, & utres vini tritos, ruptosq; & colligatos.

5 Et calceamenta trita & resarta pedibus suis, ac vestimenta trita sibi induta: omnisque panis viatici eorum aruerat, [c] abierat in micas.

6 Qui adeuntes Jehoschuhham in castra Gilgalem, dixerunt ad eum, & ad *primores* viros Jisraëlis: e terra longinqua advenimus, nunc ergo pangite nobiscum fœdus.

7 Dixerunt autem *primores* viri Jisraëlis ad *Chivvæum: fortassis in *medio mei habitas: & *quo modo pangerem tecum fœdus?

8 Qui dixerunt ad Jehoschuhham *servi tui sumus: dixitque ad eos Jehoschuahh, qui estis? & unde venitis?

9 Tum

---

d Heb. *ut festinarent & mane surgerent.*

Eo ipso tempore] sine dilatione aut deliberatione.

Planitiem illam] quæ civitati ad orientem adjacebat: ut ita Jisraëlitas a latere aggrederentur, & fugientibus iter præciderent.

15 *Ad desertum*] quà reditur Jerichuntem.

18 *Extende vexillum*] ut hac explicatione, vexilli signum daretur insidiantibus irruendi in civitatem, & fugientibus faciem in hostes convertendi.

e Heb. *hastam vexillarem qua &c. sic infrà.*

f Heb. *manus: synecdoche.*

g Heb. *a viro usque ad fœminam.*

26 *Retraxit*] quod fuisset signum receptus.

h Heb. *seculi.*

29 *Tempus vespertinum*] vide legem Deut. 21. 22. sic infrà 10. 26.

Deut. 27

31 *Agitaverat*] vide prohibitionem Exodi 20, 25.

i Heb. *hinc & inde.*

a Heb. *usque Libanum.*

b Heb. *ore uno: synecdoche. sic 2. Chron. 18. 12.*

4 *Ipsi quoque*] id est, ut reliqui omnes Cenahhanæi vitæ suæ consulebant conspiratione, sic ipsi hac astutia.

c Heb. *erat mica: sic infrà 12. ver.*

7 *Chivvæum*] id est, Gibhhonitas qui Chivvæi erant.

Medio mei] ac ideo regio quam tenes jure divino ad me pertinet.

Et quomodo] id est, quale fœdus velles me tecum inire.

8 *Servi tui*] id est, ad quævis imperata facienda parati.

9 Tum dixerunt ad eum, e terra longinqua valde venerunt servi tui ad nomen Jehovæ Dei tui: nam audivimus famam ejus, & omnia quæ fecit in Ægypto.

10 Omnia etiam quæ fecit duobus regibus Emoræorum, qui erant trans Jardenem: Sichoni regi Cheschbonis, & Hhogo regi Baschanis, qui erat Hhaschtarothis.

11 Quapropter edixerunt nobis seniores nostri & omnes habitatores terræ nostræ dicendo, sumite in manu vestra viaticum ad ipsum iter, & abite obviam eis, dicetis autem ad eos, servi vestri sumus, nunc ergo pangite nobiscum fœdus.

12 Hic panis noster est, calidum in viaticum accepimus illum e domibus nostris, quo die exivimus ut veniremus ad vos: nunc autem ecce aruit & abiit in micas.

13 Et hi sunt utres vini, quos impleveramus novos, jam ecce, rupti sunt: similiter hæc vestimenta nostra & calceamenta nostra detrita sunt, [d] quia magnum est iter hoc valde.

14 [a] Quæ cùm accepissent viri illi *primores* ex viatico eorum: & os Jehovæ non consuluissent:

15 Fecit cum eis Jehoschuahh pacem, pepigitq; cum eis fœdus de illis in [a] vita servandis: quod juramento promiserunt eis principes cœtus.

16 Fuit autem [e] tertio pòst die quàm pepigissent cum eis fœdus: ut audientes eos propinquos esse sibi, & in medio sui eos habitare:

17 Profecti filii Jisraëlis venirent ad civitates eorum tertio die: erant autem civitates eorum Gibhhon, & Cephira, & Beerothæ, & Kiriath-Jehharim.

18 Sed non percusserunt eos filii Jisraëlis, eò quòd juramento promisissent eis duces cœtus per Jehovam Deum Jisraëlis: quamvis murmurarent totus cœtus contra ipsos duces.

19 Dixerunt enim omnes duces ad totum cœtum, nos juramento promisimus eis per Jehovam Deum Jisraëlis: ideo nunc [a] non possumus [a] tangere eos.

20 Hoc faciamus eis, ut servemus in vita eos: ne fit super nos [a] indignatio, propter illud juramentum quo juravimus eis.

21 Cùm ergo dixissent ad eos duces illi, sinuntor vivere: fuerunt putatores lignorum, & haurientes aquam [a] pro toto cœtu, quemadmodum dixerant ipsis duces.

22 Vocavit enim eos Jehoschuahh, & allocutus est dicendo: quare decepistis nos dicendo: longinqui sumus a vobis valde, cùm vos in medio nostri habitetis?

23 Nunc ergo [a] maledicti estis: neque [f] deficiet ex vobis servus, & qui putent ligna, ac hauriant aquam pro domo Dei mei.

24 Qui respondentes Jehoschuhhæ dixerunt: *fecimus*, quia [g] certò nuciatum fuerat servis tuis, id quod præcepit Jehova Deus tuus Moschi servo suo, ut daret vobis totam hanc terram, & ut perderet omnes habitatores hujus terræ a facie vestra: quare metuimus valde [h] vitæ nostræ a vobis, & fecimus rem hanc.

25 Nunc autem, ecce, nos in manu tua, ut bonum & ut rectum *videtur* in oculis tuis facere nobis, fac.

26 Fecit ergo eis sic: & eripuit eos e manu filiorum Jisraëlis, ut non occiderent eos.

27 Constituitque eos Jehoschuahh in die illo putatores lignorum, & haurientes aquam pro cœtu: idque pro altari Jehovæ usque in diem hunc, in eo loco quem electurus esset.

d Heb. *præ multitudine itineris valde.*

14 *Quæ cùm*] id est, quos sermones cùm admisissent & probassent, adducti specie rerum quas in viaticum sumpserant.

15 *In vita servandis*] nulla addita conditione ad personas, bona, vel regionem pertinête, prout cum exteris licebat, qui Cenahhanæi non erant: vide Deut. 20. 10. 2. Schem. 2. 12. & 21. 2.

e Heb. *a fine trium dierum.*

19 *Non possumus*] quia fidem legitimè dedimus, nondum enim ad eorum urbes accesseramus, cùm illi se nobis dederet, & vitam a nobis peterent. Est autem mandatum Deut. 20. 10. & sequentibus, ne postquam accesserimus ad expugnanda loca a Deo nobis destinata ullos vivere sinamus: sed cùm hi vitam prius petierint, quàm eos aggrederemur, non habemus cur illos, contra juramentum nostrum, internecioni devovere debeamus. Eadem ratione vita concessa est Rachabæ & toti familiæ paternæ ejus, suprà 4. Et eadem ratione reliquias Cenahhanæorum ultro se dedentes Schelomo tributarias fecit 1. Reg. 9. 20. Contrà verò, propter violatum a Schaule juramentum hoc, divinitus fames immittitur, nec ira Dei prius sedatur quàm de familia Schaulis ultio sumpta sit, 2. Schem. 21.

Tangere eos] ut vitam adimamus.

20 *Indignatio*] quæ esset si legitimè præstitum juramentum violaremus.

21 *Pro toto cœtu*] id est, servi publici nomine cœtus populi Dei publicas angarias obeuntes in domo Dei, infrà 23. ver. Et Hhezræ 8. 20. quæ etiam Netinæi id est, dedititii vocantur in Hhezra & Nechemja frequenter.

23 *Maledicti*] id est, miseræ conditionis & laboriosæ addicti.

f Heb. *excindetur.*

g Heb. *nunciando nunciatum.*

h Heb. *animis nostris.*

Caput X.

Reges qui ad pugnandum contra Jehoschuhham se congregarant, audita defectione Gibhhonitarum vires in eos convertunt, sed Jehoschuhhæ auxilio liberantur illi & reges divinitus cæduntur, quam victoriam Jehoschuahh persecutus regionem totam occupat & Gilgalem revertitur.

1 Fuit ergo, cùm audivisset Adoni-Tzedek rex Jeruschalaimorum cepisse Jehoschuhham Hhajum & exitio devovisse ipsum, quemadmodum fecerat Jerichunte & rege ejus sic fecisse Hhajo & rege ejus: præterea pacem fecisse habitatores Gibhhonis cum Jisraëlitis, & [1] *Jisraëlitas* esse in medio eorum:

2 (Timebant autem valde, eò quòd civitas magna esset Gibhhon, sicut una ex civitatibus regiis: imò quòd etiam major esset Hhajo, & omnes cives ejus essent strenui.)

3 Ut mitteret Adoni-Tzedek rex Jeruschalaimorum, ad Hohamum regem Chebronis, & ad Piramum regem Jarmuthi, & ad Japhihham regem Lacischi, & ad Debirum Regem Hheglonis, qui dicerent:

4 Ascendite ad me & auxiliamini mihi, ut percutiamus Gibhhonem: nam pacem fecit cum Jehoschuhha & cùm filiis Jisraëlis.

5 Congregati itaque ascenderunt quinque reges Emoræorum, rex Jeruschalaimorum, rex Chebronis, rex Jarmuthi, rex Lacischi, rex Hheglonis, ipsi cum omnibus copiis suis, & castra ponêtes contra Gibhhonem, bellum gerebant adversus eam.

6 Sed miserunt cives Gibhhonis ad Jehoschuhham in castra Gilgalem, qui dicerent, ne remitte manus tuas a servis tuis: ascende ad nos celeriter, & serva nos auxilians nobis, nam congregantur contra nos omnes reges Emoræorum habitantes in montanis.

7 Ascendit itaque Jehoschuahh Gilgale, ipse & totus populus aptus ad bellum cum ipso: & quidem omnes valentes robore.

8 (Dixerat enim Jehova ad Jehoschuhham, ne timeto ab eis, nam in manum tuam tradidi eos: non consistet ex eis quisquam in conspectu tuo.

9 Pervenitque ad illos Jehoschuahh repentè: tota ipsa nocte ascenderat Gilgale.

10 [a] Fudit itaque illos Jehova coram Jisraële, qui percussit eos cæde magna apud Gibhhonem: deinde persecutus eos via [a] qua ascenditur Bethchoronem, percussit eos Hhazekam & Makkedam usque.

11 Fuit autem cùm fugerent a facie Jisraëlis, ipsis *versantibus* in declivi Bethchoronis, & Jehova dejiciente in eos lapides magnos e Cœlis

1 *Jisraëlitas esse in medio*] Sic enim legitur cap. 9. 16.

10 *Fudit*] lapidibus, ut versus sequês explicat.

a Heb. *ascensus.*

Cœlis Hhazekam usque, quibus moriebantur: (plures erant qui moriebantur lapidibus illis grandinis, quàm quos occiderunt filii Jisraëlis gladio.)

12 Ut tunc ″alloqueretur Jehoschuahh Jehovam die quo [b] exposuit Jehova hunc Emoræum filiis Jisraëlis: & diceret ante oculos Jisraëlis, Sol in Gibhhone [c] subsiste, & Luna ″ in convalle Ajalonis.

13 Subsistit ergo Sol, & Luna stetit donec vindicata esset gẽs *Jisraëlitica* ab hostibus suis: nónne hoc scriptum est in ″ libro recti? stabat autem sol in medio cœlo, neque festinabat ad occasum quasi diem integrum.

14 Nec fuit similis diei illi ante eum, vel post eum, auscultante Jehova voci cujusquam: nam Jehova pugnabat pro Jisraële.

15 ″Tandem reversus est Jehoschuahh, & totus Jisraël cum eo ad castra Gilgalem.

16 Cùm autem fugientes quinque reges illi, abscondissent se in quadam spelunca Makkedæ:

17 Nuntiatumque fuisset Jehoschuhhæ dicendo: inventi sunt quinq; illi reges absconditi in quadam spelunca Makkedæ:

18 Dixit Jehoschuahh, obvolvite lapides magnos ori illius speluncæ: & præficite ei viros ad custodiendum illos.

19 Vos autem ne consistite, persequimini hostes vestros, & [d] postremos quosque eorum cædite: ne permittite eos ingredi in civitates suas: quandoquidem tradidit eos Jehova Deus vester in manum vestram.

20 Fuitque cùm absolvissent Jehoschuahh & filii Jisraëlis percutere eos cæde magna valdè, donec ″consumerentur: superstites verò qui supererant ex eis ingressi essent in civitates munitas:

21 Ut reverterentur totus populus ″in castra ad Jehoschuhham Makkedam [e] incolumes: ″non moverat contra filios Jisraëlis quisquam linguam suam.

22 Diceretque Jehoschuahh, aperite os illius speluncæ, & producite ad me quinq; reges istos ex ipsa spelunca.

23 Qui facientes sic, produxerunt quinque reges istos ad eum ex ipsa spelunca, regem Jeruschalaimorum, regem Chebronis, regem Jarmuthi, regem Lacischi, regem Hheglonis.

24 Deinde fuit cùm produxissent reges istos ad Jehoschuhham, ut vocaret Jehoschuahh omnes viros Jisraëlis, & ediceret ductoribus virorum militantium, qui venerant cum ipso, appropinquate, imponite pedes vestros [f] cervicibus istorum regum: qui appropinquantes imposuerunt pedes suos cervicibus eorum.

25 Tunc dixit ad eos Jehoschuahh, ne timete, neque consternamini, confirmamini & fortes estote, nam sic facturus est Jehova omnibus hostibus vestris, quibuscum vos pugnaturi estis.

26 Percussitque eos Jehoschuahh postea & morte affecit eos, suspendens eos e quinque lignis: qui manserunt suspensi e lignis illis usque ad vesperam.

27 Fuit enim tempore occasus solis, ut præcipiente Jehoschuhha, demitterent eos ex ipsis lignis, ac projicerent eos in speluncam illam ubi absconderant se: & imposuerunt lapides magnos ori illius speluncæ usque in hunc ipsum diem.

28 MAKKEDAM autem cepit Jehoschuahh eodem die, [g] cujus *incolas* percussit acie gladii, & cum rege ejus internecioni devovit, ipsos, id est, ″omnem animam quæ erat in illa, non reliquum fecit superstitem: sed fecit rege Makkedæ, quemadmodum fecerat rege Jerichuntis.

29 DEINDE progressus Jehoschuahh & totus Jisraël cum eo Makkeda Libnam, oppugnavit Libnam.

30 Cumque tradidisset ipsam quoque Jehova in manum Jisraëlis & regem ejus, percussit eam acie gladii, id est, omnem animam quæ erat in ea, non reliquum fecit in ea superstitem: sed fecit rege ejus quemadmodum fecerat rege Jerichuntis.

31 DEINDE progressus est Jehoschuahh & totus Jisraël cum eo Libna Lacischum: & castris positis obsidens eam oppugnavit eam.

32 Tradiditque Jehova Lacischum in manum Jisraëlis, qui cepit eam ″ die secundo, & percussit eam acie gladii, id est, omnem animam quæ erat in ea, secundum omnia quæ fecerat Libnæ.

33 TUNC ascendit Horam rex Gezeris ad auxiliandum Lacischo, sed percussit eum Jehoschuahh & populum ejus, adeò ut non faceret ei reliquum superstitem.

34 DEINDE progressus est Jehoschuahh & totus Jisraël cum eo Lacischo Hheglonem: & castris positis obsidentes eam, oppugnaverunt eam.

35 Quam ceperunt ″eodem die, & percusserunt eam acie gladii, id est, omnem animam quæ erat in ea, eodem die internecioni devovit: secundum omnia quæ fecerat Lacischo.

36 ″DEINDE ascendit Jehoschuahh & totus Jisraël cum eo Hheglone Chebronem, & oppugnaverunt eam.

37 Quam capientes percusserunt acie gladii, & regem ejus & omnes civitates ejus, id est, omnem animam, quæ erat in [h] unaquaque earum, non reliquum fecit superstitem, secundum omnia quæ fecerat Hhegloni, internecioni enim devovit eam, id est, omnem animam quæ erat in ea.

38 DEINDE ″revertens Jehoschuahh & totus Jisraël cum eo, Debirum venit & oppugnavit eam.

39 Cumque cepissent eam & regem ejus & omnes civitates ejus, percusserunt eos acie gladii, & internecioni devoverunt omnem animam in unaquaq; earum, non reliquum fecit superstitem: quemadmodum fecerat Chebroni, sic fecit Debiro & regi ejus, & quemadmodum fecerat Libnæ & regi ejus.

40 DENIQUE percussit Jehoschuahh totam regionem, [i] montanam & australem, & planam, & decursibus irriguam, & omnes reges earum, non reliquum fecit superstitem: sed omnem animam humanam internecioni devovit, quemadmodum præceperat Jehova Deus Jisraëlis.

41 ‖ Sic percussit eos Jehoschuahh inde a Kadescho-Barnehhæ Hhazzam usque: totam

---

12 *Alloqueretur*] precibus interpellaret eum.

b Heb. *posuit coram filiis Jisraëlis.*

c Heb. *sile: sic accipitur 1.Schem.14.10.*

In convalle Ajalonis] ad tribum Zebulunis pertinente versus alterum terminũ promissæ terræ ad Aquilonẽ, vide Judicũ 12. Est enim altera ab ea quę commemoratur infra 19.42. Sensus autem verborum est: sol ne occidas nobis In Gibhhone pugnantibus, & Luna ne nobis afferas noctem.

13 *Libro recti*] forensium annalium sive actorum publicorum qui intercidit, ut alii multi forenses, quorum Scriptura meminit.

15 *Tandem*] ab hoc versu ad ultimũ usque hyperbaton continuum est: nam antequam Gilgalem rediret cum exercitu, omnia, quæ subjungit, gesta sunt. ideo eundem versum in fine capitis repetit.

d Heb. *truncate illos cauda.*

20 *Consumerentur*] qui per agros oppressi sunt.

21 *In castra*] militaria. nam stativa erant Gilgale ut apparet ver. 15. & ultimo.

e Heb. *cum pace, id est, incolumitate.*

Non moverat] id est, ne verbo quidem a quoquam injuriam acceperant.

f Heb. *collis: sic in fine versus, synecdoche.*

g Heb. *& percusserat eam.*

28 *Omnem animam*] humanam: nam cetera prædæ erant: Deut. 20. 16. & 17. & infrà ver. 40. hoc sensu sequentia omnia accipienda sunt.

32 *Die secundo*] *a* obsidione: nam uno die non potuisset civitates tam [illegible] expugnare.

35 *Eodem die*] *quo* obsederunt.

36 *Deinde*] vide ampliorem hujus historiæ explicationem infrà 14. & 15.

h Heb. *in ea: sic fine ver. & ver. 39.*

38 *Revertens*] *a* meridiana parte [illegible] Gilgalem versus tendens.

i Heb. *montis & austri, & planitiei, & decursuum.*

‖ Deut. 20. 16. & 17.

tam etiam terram [r] Goschenis Gibhhonem usque.

42 Omnes autem istos reges & terram eorum cepit Jehoschuahh [k] una expeditione: nam Jehova Deus Jisraëlis pugnabat pro Jisraële.

43 Tum demum reversus est Jehoschuahh & totus Jisraël cum eo ad castra Gilgalem.

41 *Goschenis*] non Aegypti, sed eam de qua infra 15.51.

k Heb. *vice una*.

Caput XI.

Devictis quinque regibus, omnes reliqui conjunctis copiis Jisraëlitas statuunt invadere, sed inopinantes oppressi cæduntur, & tota eorum regio occupatur distribuenda tribubus Jisraëlis, ac ita finis bellis imponitur.

1 Fuitque cùm audivisset *ista* Jabin rex Chatzoris: ut mitteret ad Jobabum regem Madonis, & ad regem Schimronis, & ad regem Aschaphi:

2 Ad reges quoque qui erant ab Aquilone *regionis*, in montanis & in campestribus, in [a] australibus partibus Cinnerothanis & in planitie, & in tractibus Dori versus mare:

3 *Ad* Cenahhanæum ab oriente & occidente, & Emoræum, & Chittæum, Perizzæumque & Jebusæum in montanis: Chivvæum etiam subjacentem Chermoni, in regione [3] Mitzpæ.

4 Qui prodierunt ipsi, & omnes copiæ eorũ cum eis, populus multus, sicut arena quæ *est* in litore maris, multitudine: & equi ac currus multi admodum.

5 Et ex condicto convenerunt omnes reges isti: deinde venientes castra posuerunt simul ad aquas Meromi, ut pugnarent contra Jisraëlem.

6 Dixit autem Jehova ad Jehoschuhham, ne time a facie eorum, nam cras hoc eodem tempore traditurus sum omnes illos confossos coram Jisraële: equis eorum suffragines succidito, & currus eorum comburito igni.

7 Venit itaque Jehoschuahh & totus populus militaris cum eo contra illos ad aquas Meromi repentè, & irruerunt in eos.

8 Quos tradidit Jehova in manum Jisraëlis, ita ut percuterent eos, persequutique sunt eos usque ad magnam Tzidonem, & usque ad [b] salinas, ac usque ad convallem Mitzpę versus orientem: percusserunt autem eos adeò, ut non reliquum facerent eis superstitem.

9 Fecitque Jehoschuahh quemadmodum ipsi edixerat Jehova: equis eorum suffragines succidit, & currus eorum combussit igni.

10 Reversus deinde Jehoschuahh, tempore illo cepit Chatzorem, cujus regem percussit gladio: Chatzor enim antea erat caput omnium regnorum istorum.

11 Percusserunt autem omnem animam, quæ erat in ea, acie gladii internecioni devoventes, non reliqua fuit ulla anima humana: Chatzorem verò combussit igni.

12 Similiter omnes civitates regum istorum, & omnes reges earum cepit Jehoschuahh, percussitque eos acie gladii internecioni devovendo eos: ‖ quemadmodum præceperat Mosche servus Jehovæ.

13 Veruntamen nullam earum civitatum quę [13] manserunt cum aggere suo combussit Jisraël: pręter Chatzorem solam, *quam* combussit Jehoschuahh.

a Heb. *in austro Cinnerothanorum*, id est, regionum sitarum in ultra ripa Genezareth cis & trans Jardenem.

3 *Mitzpæ*] id est, speculæ: nam regio est sita in ingressu Libani supra Jardenem, in qua speculatores collocati erant, ut eorum custodiâ, secura servaretur regio. Non est autem illa Mitzpa quę ad tribum Jehudæ pertinet, infra 15. 38. neque Binjaminis infra 18.26. neque illa Mitzpa Moabitarum de qua 1. Schemu. 22. 3. sed ea quæ est Gilhhadi juncta, de qua Gen. 31.49. & Jud. 1. 1.

b Heb. *ad combustiones aquarum*, id est, loca ubi aquæ comburuntur in salem, ut infra 13.6.

‖ Deut. 20.16. & 17.

14 Omnia autem spolia istarum civitatum & jumenta diripuerunt sibi filii Jisraëlis: tantùm omnes homines percusserunt acie gladii, adeò ut perderent eos, non fecerunt reliquam ullam animam humanam.

15 Quemadmodum præceperat Jehova Moschi servo suo, sic præceperat Mosche Jehoschuhhæ, & sic fecit Jehoschuahh, nihil detraxit ex omnibus quæ præceperat Jehova Moschi.

16 Cepit ergo Jehoschuahh totam regionem istam montanam, & totam australem, & totam terram Goschenis, & planitiem atque campestria, id est, montana Jisraëlis & planitiem ejus.

17 A monte [17] glabro [c] quo ascenditur Sehhirem usque Bahhal-Gadem in convalle Libani, sub monte Chermonis, quorum omnes reges cepit, & percutiens morti tradidit eos.

18 [18] Diebus multis gessit Jehoschuahh contra omnes reges istos bellum.

19 Nulla fuit civitas quæ pacem fecerit cum filiis Jisraëlis, pręter Chivvæos habitatores Gibhhonis: omnia ista ceperunt bello.

20 A Jehova enim fuit quod obfirmarant cor suum, ad occurrendum bello Jisraëli, ut internecioni devoveret illas, nec fieret illis gratia: sed ut perderent eas, quemadmodum præceperat Jehova Moschi.

21 Tempore autem illo veniens Jehoschuahh excidit [21] Hhanakæos e montanis, e Chebrone, e Debiro, e Hhanabo, & ab omnibus [21] montanis Jehudæ & ab omnibus montanis Jisraëlis: eum civitatibus illorum internecioni devovit eos Jehoschuahh.

22 Nullus Hhanakæorum reliquus factus est in terra filiorum Jisraëlis: tantùm Hhazzæ, Gathi & Aschdodi superfuerunt.

23 Sic cepit Jehoschuahh totam illam terram quemadmodum edixerat Jehova Moschi: deinde dedit eam Jehoschuahh in possessionem Jisraëlitis, [23] secundum partitiones eorum per tribus eorum: cùm terra quieta fuit a bello.

13 *Manserunt cum aggere*] id est, quæ obsidionem quidem expectarunt, sed antequam aggeres vi dejicerentur se dediderunt: Ex lege Deut. 20.10.

17 *Glabro*] id est, qui totus est glabretum sine arboribus.

c Heb. *ascendentem Sehhirem, metonymia*.

18 *Diebus multis*] sex annis & paulo plus. quod colligitur ex ætate Calebi, cum peteret possessionem a Jehoschuhha infra 14.6. & sequentibus.

21 *Hhanakæos*] vide annotata Num. 13.22.

Montanis Jehudæ] hinc colligitur librũ hunc compositum fuisse post divisionem populi in duo regna, & Schaulis mortem, quod confirmatur frequenti illa formula qua facta a Jehoschuhha dicuntur durasse in diem hunc. supra 4.9. & sæpius.

23 *Secundum partitiones*] de quibus infra 15. & sequentibus.

Caput XII.

Epilogus expeditionum Jisraëlitarum sub Mosche & Jehoschuhha: cum catalogo regionum quas occuparunt, & regum quos occiderunt.

1 Hi autem sunt reges istius terræ, quos percusserunt filii Jisraëlis & hæreditariò possederunt terram eorum, trans Jardenem ad ortum solis: a flumine Arnonis usque ad montem Chermonis, & omnia cãpestria ad orientem.

2 ‖ Sichon rex Emoręorum qui habitabat Cheschbone: qui dominabatur a Hharohhere, quod est ad ripam fluminis Arnonis, & [a] [2] interamni ipsius fluminis, ac dimidio Gilhhadis usque ad Jabbokum torrentem, terminum Hhammonitarum.

3 Et a campestribus usque ad mare [b] Cinnereth ab oriente, & usque ad mare campestrium, mare salsum ad orientem, *ubi est* via [3] Beth-Jeschimothas: & ab Austro sub ipsis [4] decur-

‖ Num. 21.

a Heb. *& medio ipsius fluminis*.

2 *Interamni*] Deut. 2.36. item 3.16.

b Heb. *Cinnerotharum, vide Num* 34.11

3 *Beth-Jeschimothas*] quæ est in termino Moabitarum: vide Ezech. 25.9.

Decursibus collis] de quibus Deut. 3. 17.

°decursibus collis.

4 Et conterminus Hhog rex Baschanis e reliquiis Raphaæorū: qui habitaverat Hhaschtarothis & Edrehhi.

5 Dominabaturque in monte Chermonis & Salchæ & in toto Baschane, usq; ad terminum Geschuræorum, & Mahhachathæorum, & in dimidio Gilhhadis contermino Sichoni regi Cheschbonis.

6 Mosche servus Jehovæ & filii Jisraëlis percusserunt eos: deditque illam Mosche servus Jehovę hæreditariam possessionem Rëubeniticæ & Gaditicæ, ac dimidiatæ tribui Menaschiticæ.

7 Hi verò sunt reges istius terræ, quos percussit Jehoschuahh cum filiis Jisraëlis cis Jardenem ad occidentem, a Bahhal-Gade in convalle Libani usque ad montem glabrum, quà ascenditur Sehhirem: deditq; eam Jehoschuahh tribubus Jisraëlis hæreditariam possessionem secundum partitiones eorum.

8 In montanis ac in planitie & in campestribus, & in decursibus, & in deserto, ac in australi plaga: *terram* Chittæi, Emoræi, & Cenahhanæi, Perizzæi, Chivvæi, & Jebusæi.

9 Rex Jerichuntis unus: rex Hhaji, quæ a latere erat Bethelis unus.

10 Rex Jeruschalaimorum unus: rex Chebronis unus.

11 Rex Jarmuthi unus: rex Lacischi unus.

12 Rex Hheglonis unus: rex Gezeris unus.

13 Rex Debiri unus: rex Gederis unus.

14 Rex Chormæ unus: rex Hharadi unus.

15 Rex Libnæ unus: rex Hhadullami unus.

16 Rex Makkedæ unus: rex Beth-Elis unus.

17 Rex Tappuachi unus: rex Cheperis unus.

18 Rex Apheki unus: rex °Scharonæ unus.

19 Rex Madonis unus: rex Chatzoris unus.

20 Rex Schimronis Meronis unus: rex Achschaphi unus.

21 Rex Thahhanachi unus: rex Megidduntis unus.

22 Rex Kedeschi unus: rex Joknehhami cum Carmelo unus.

23 Rex Dori cum tractu Dori unus: rex gentium ad Gilgalem unus.

24 Rex Thirtzæ unus: omnes reges triginta unus.

18 *Scharonæ*] vide 1. Chron. 27. 29.

Caput XIII.

Jehoschuhhæ jam seni Deus præcipit, ut totam promissam terram tam occupatam quàm occupandam cis Jardenem novem tribubus cum dimidio distribuat, quæ distributio antequam explicetur, repetit distributionem factam a Mosche trans Jardenem duabus tribubus cum dimidiata.

1 JEHOSCHUAHH autem °senex erat & [a] vergens ætate: quare dixit Jehova ad eum, tu senuisti, vergens ætate es: & terra relinquitur multa admodum hæreditariò possidenda.

2 Hæc terra est quæ relinquitur, omnes limites Pelischtæorum & tota Geschuræa.

3 A °Schichore, qui est ante Ægyptum usq; ad terminum [b] Hhekronis versus Aquilonem, Cenahhanæis °accensetur: *regio* quinque Satrapiarum Pelischtæorum, [c] Hhazzathæ & [d] Aschdodæ, & [e] Eschkeloniticæ, Gathæ, & [f] Hhekroniticæ, quæ Hhavvæorum *fuit*.

4 Ab Austro tota terra Cenahhanęi & [g] Magora quod est Tzidoniorum usque Aphekum: usque ad terminum Emoræi.

5 Terra etiam [h] Giblæa & totus Libanus ad ortum solis, a Bahhal-Gade sub monte Chermonis: usque ad ingressum Chamathæ.

6 Omnes habitatores illius montis a Libano usque ad [i] salinas omnes, Tzidonios ego expellam a conspectu filiorum Jisraëlis: tantum fac ut *sortitione* accidat Jisraëli in possessionem, quemadmodum præcepi tibi:

7 °Nunc itaque divide terram istam in possessionem novem his tribubus & dimidiatæ tribui Menaschiticæ.

8 °[k] Cum *altera dimidiata* ejus Rëubenitica & Gaditica acceperunt possessionem suam quam dederat eis Mosche trans Jardenem ad orientem, °quemadmodum dedit eis Mosche servus Jehovæ:

9 (A Hharohhere quod est ad ripam fluminis Arnonis, & civitate, quæ *est* interamnis, tum totam planitiem Medebæ Dibonem usque.

10 Id est, omnes civitates Sichonis regis Emoræi, qui regnabat Cheschbone: usque ad terminum Hhammonitarum.

11 Tum Gilhhadem & terminum Geschuræum & Mahhacathæum, totumque montem Chermonem ac totum Baschanem Salcam usque.

12 Totum regnum Hhogi in Baschane, qui regnabat Hhaschtarothis & Edrehhi: hic residuus erat e reliquiis °Raphaæorum,) cùm percussisset eos Mosche & expulisset eos.

13 Quamvis non expulerint filii Jisraëlis Geschuræum & Mahhacathæum, sed inhabitaverit Geschuræus & Mahhacathæus in medio Jisraëlitarum, usque in diem hunc.

14 Tantùm tribui Leviticæ non dedit possessionem: °igne consumenda Jehovæ Dei Jisraëlis sunt possessio ejus, quemadmodum dixit ei.

15 Dederat autem Mosche tribui filiorum Rëubenis per familias eorum *in possessionem*.

16 Fuitque eis terminus a Hharohhere, quod est ad ripam fluminis Arnonis, tum civitas quæ est interamnis, tum tota planities usque Medebam.

17 °Cheschbonem cum omnibus civitatibus ejus, quę sunt in illa planitie: Beth-Bahhal °Dibonem & Bamoth-Bahhalem, & [l] Mehhonem.

18 Item Jahhetzam & Kedemothas & Mephahhatham.

19 Item Kiriathajima & Sibmam & Zereth-Schahharam in montanis illius convallis.

20 Item Beth-Pehhorem, & °Aschdothas-Pisgæ & °Beth-Jeschimothas.

21 Denique omnes civitates illius planitiei & totum regnum Sichonis regis Emoræorum, qui regnarat Cheschbone: cùm percussisset Mosche eum & principes Midjanitarum Evin & Rekemum & Tzurem & Churem

1 *Senex*] de ætate ejus vide cap. seq. ver. 10.
a Heb. *vergens diebus; sic infrà bis.*
3 *Schichore*] amnis est, qui Petram Arabiæ præterfluens in Sirbonim paludem influit, & Aegyptum a terra promissa disterminat.
b *vel Accaronis, ut historici nominant.*
Accensetur] non enim erant Philistæi justi possessores ejus, sed vi Hhavvæos expulerant Deut. 2. 23. ideo finem versiculi vertimus, quæ Hhavvæorum fuit.

c *vel Gazæis* [illegible]
d *vel Azoto* [illegible] *Azoto.*
e *Ascalonæ* [illegible] *calone.*
f *Akaronæ* [illegible] *carone.*
g Heb. *Mehharah sed usitatum est literam hebraicam Hhajin in g mutari, est autem fluvius in ora Libani subjecta inter Tyrum & Berytum, vide Plin. lib. 5. cap. 20.*
h *a Gabale, promontorio suprà Tripolem, sic dicta Plin.* [illegible]
i Heb. *combustiones aquarum: vide annotata suprà 11. 8.*
7 *Nunc itaque*] cùm senio confectus sis sup. ver. 1.
8 *Cum altera*] præcedentia mandatum continent, sequentia referunt distributionem prius factam a Mosche Num. 32. & 34. ut appareat novem tribubus tùm cum dimidiata jubetur possessionem distribuere.
k Heb. *cum synecdoche.*
Quemadmodum] à præstita conditione quam præscripserat Mosche.
12 *Raphaæorum*] vide Gen. 14. 5.
14 *Igni consumenda*] synecdoche est, simul & metonymia, nam species pro omni oblationum genere, & igni consumenda pro parte eorum asservata ponuntur Num. 18.
17 *Cheschbonem*] eam habuerunt communem Rëubenitæ cum Gaditis: unde factum est ut infrà 21. 39. a Gaditis dicatur Levitis data.
Dibonem] non est ea quæ Num. 33. 45. Dibon-Gadis vocatur ad differentiam hujus Dibonis, quamvis etiam illa interdū Dibon simpliciter dicatur, ut Numerorum 32. 3.
l *Bahhalmehhon & Behhon Num. 32. 3. & 38. & Bethmehhon Jirmeja 48. 23.*
20 *Aschdothas Pisgæ*] vide Deut. 3. 17.
Beth-Jeschimothas] de qua Num. 33. 49. & Ezech. 25. 9.

Churem & Rebahhum, ' Toparchas Sichonis, inhabitantes eam terram.

22 Bilhhamum quoque filium Behhoris divinum occiderant filii Jiſraëlis gladio ad cæſas copias eorum.

23 Fuitque terminus filiorum Rëubenis Jarden cum termino *ejus*: hæc *eſt* poſſeſſio filiorum Rëubenis per familias eorum, civitates cum villis earum.

24 ITEM dederat Moſche tribui Gadis, pro filiis Gadis per familias eorum,

25 Fuitque illis terminus Jahhazer cum omnibus civitatibus Gilhhadis, & ' dimidiata terra Hhammonitarum: uſque Hharohherem, quæ eſt ante conſpectum Rabbæ.

26 Item a Cheſchbone uſque [m] Ramatham Mitzpæ, & Betonimos: & a Machanajimis uſque ad terminum [n] Debiræ.

27 In convalle autem [o] Beth-Haramum & [p] Beth-Nimram & Succothas & Tzaphonem, reſiduũ regni Sichonis regis Cheſchbonis, Jardenem cum termino *ejus*: uſque ad extremitatem maris Cinnerethæ, trans Jardenem ad orientem.

28 Hæc eſt poſſeſſio filiorum Gadis per familias eorum: civitates cum villis earum.

29 DENIQUE dederat Moſche dimidiatæ tribui Menaſchis: fuitq; dimidiatæ tribus filiorum Menaſchis per familias eorum:

30 Fuit, inquam, terminus eorum a Machanajimis totus Baſchan, totum regnum Hhogi regis Baſchanis, & omnes villæ Jairis, quæ erant in Baſchane ſexaginta civitates.

31 Item dimidium Gilhhadis cum [q] Hhaſchtarothis & Edrehhi civitatibus regni Hhogi in Baſchane: hæc dederat filiis Maciris filii Menaſchis ' pro dimidiata parte filiorum Maciris per familias eorum.

32 Iſta ſunt, quæ poſſidenda tradiderat Moſche in campeſtribus Moabitarũ trans Jardenem Jerichuntis orientem verſus.

33 Tribui autem Leviticæ non dederat Moſche poſſeſſionem: Jehova Deus Jiſraëlis eſt poſſeſſio eorum, quemadmodum dixit eis.

21 *Toparchas*] vide annotata Num. 31. 8.

25 *Et dimidiata*] quam ademerat eis Sichon Num. 21. 26. nam attingere quicquam eorum quæ adhuc poſſidebant Hhammonitæ expreſſè prohibuerat Deus, Deut. 2. 16. & ſequentibus, unde Jiphtach Judic. 11. 17. negat Jiſraëlitas quicquam occupaſſe, quod ad Hhammonitas pertineret.

m *Ramathas Gilhadis*, infrà 20. 8.

n *Kirjath-Sepheri*, infrà 15. 15.

o *Beth haranem*, Num. 32. 36.

p *Nimram*, Num. 32. 3.

q *Behheſchtera*, infrà 21. 27.

31 *Pro dimidiata*] ...enim ejus filii ...editatem acceperunt ultra Jardenem ...m novem tribubus ...infrà 17. 2.

CAPUT XIIII.

Generalis propoſitio partitionis terræ quinq; prioribus verſibus continetur: inde verò uſque ad finem capitis narratur ſingulari privilegio, antequam divideretur terra, Calebo poſſeſſionem attributam eſſe, ut promiſerat Deus Num. 14.

1 ' ISTA verò ſunt quæ poſſidenda acceperunt filii Jiſraëlis in terra Cenahhani: quæ poſſidenda tradiderunt Elhhazar ſacerdos & Jehoſchuahh filius Nunis ac primores paternarum familiarum per ſingulas tribus filiis Jiſraëlis.

2 Sortitione poſſeſſionis ſuæ: (quemadmodum præceperat Jehova per Moſchen) novem tribubus & dimidiatæ tribui.

3 Cùm dediſſet Moſche poſſeſſionem duabus illis tribubus, & dimidiatæ tribui trans Jardenem: Levitis autem non dediſſet poſſeſſionem inter eos.

4 ' Erant enim filiorum Joſephi duæ tribus, Menaſche & Ephrajim, ' quare non dederunt partem Levitis in ipſa terra, ſed civitates ad habitandum, & ſuburbana prædia earum, pro pecoribus eorum & pro facultatibus eorum.

1 *Iſta*] quæ hoc & ...entibus quinque ...pitibus comprehenduntur.

4 *Erant enim*] hoc ...ſu docet quo mo... exceptis Levitis ...illis qui poſſeſſio... acceperant ul... Jardenem, novem ...dimidia ſuper... ...riut.

Quare non dederunt] ...quia manda... ...Deus ut ex... ...rentur Levitæ ...poſſeſſione terræ, ...etiam quia Moſ... ...exemplum ex... ...ionem confir... ...et.

5 Quemadmodum præceperat Jehova Moſchi ſic fecerunt filii Jiſraëlis: & partiti ſunt terram.

6 Acceſſerant enim ' filii Jehudæ ad Jehoſchuhham Gilgalem, & dixerat ad eum Caleb filius Jephunnæ Kenizzæus: tu noviſti verbum quod edixit Jehova Moſchi viro illi Dei, mei cauſâ, & tui cauſâ Kadeſchi-Barnehhæ.

7 Quadraginta annos natum fuiſſe me cùm mitteret Moſche ſervus Jehovæ Kadeſcho-Barnehhæ ad explorandum hanc terram: & retuliſſe ei reſponſum, quemadmodum erat in [a] animo meo.

8 Fratres quidem meos, qui aſcenderant mecum, liquefeciſſe [b] animum populi: me verò [c] plenè ſecutũ eſſe Jehovam Deum meũ.

9 Ideoque juraſſe Moſchen die illo dicendo: *mentiar* niſi terra illa per quam inceſſit pes tuus tibi cedat in poſſeſſionem filiiſque tuis uſque in ſeculum: eò quòd plenè ſecutus es Jehovam Deum meum.

10 Nunc autem, ecce, vivum conſervavit Jehova me quemadmodum dixerat: jam ' quadrageſimus quintus annus eſt, ex quo edixit Jehova edictum hoc Moſchi, ' cùm rediret Jiſraël in deſertum: nunc ergo, ecce ego hodie natus ſum octoginta quinque annos.

11 Adhuc hodie robuſtus ſum, ut quo die miſit me Moſche, ut vires meæ tunc *fuerunt*, ſic etiam vires meæ nunc *ſunt* ad bellum, & ad ' procedendum atque veniendum.

12 Quapropter nunc da mihi montem iſtum, id quod edixerat Jehova die illo: quamvis tu audieris illo die Hhanakæos eſſe ibi, & civitates eſſe maximas *&* munitiſſimas, ' fortaſſis Jehova erit mecum ut expellam eos quemadmodum prædixit Jehova.

13 ' Benedixit ergo ei Jehoſchuahh: deditque Chebronem Calebo filio Jephunnæ in poſſeſſionem.

14 Idcircò ceſſit Chebron Calebo filio Jephunnæ Kenizzæ ' in poſſeſſionem, uſque in diem hunc: propterea quòd plenè ſecutus eſſet Jehovam Deum Jiſraëlis.

15 (Nomen autem Chebronis ante fuerat [d] urbs ' Arbahhi, is eſt homo ille maximus inter Hhanakæos) ' tum terra quieta fuit a bello.

6 *Filii Jehudæ*] ut contribuli ſuo Calebo, advocati patrocinarentur. Hæc autem geſta fuiſſe ante expugnatam Chebronem, oſtendit cõparatio hujus loci cum ver. 36. & 37. capitis 10.

a Heb. *cum corde meo*.

b Heb. *cor*.

c Heb. *impleviſſe poſt Jehovam* ire, *ut infrà aliquoties*.

10 *Quadrageſimus quintus*] id eſt, 7 ab ingreſſu in terram, unde colligitur ſeptem annos Jehoſchuhham impendiſſe in debellandis Cenahhanæis.

Cum rediret] Dei ſententia juſſus retrocedere. Num. 14. 25.

11 *Procedendum*] vide Num. 27. 17.

12 *Fortaſſis*] offert ſe propriis viribus montis incolas aggreſſurum confiſus promiſſione divina. vide Exod. 32. 30. Dubitandi vero particulam adjicit, cùm ad notandam humanitus rei difficultatem, tum ad comparandos & confirmandos in eadem ſpe animos audientium, ut 1. Schem. 14. 7.

13 *Benedixit*] id eſt, approbavit petitionem ejus & conceſſit ei Chebronem, quamvis non promiſerit ut propriis viribus aggrederetur Caleb, ſed ipſe cum toto Jiſraële eam oppugnavit, & captam dedit Calebo. vide ſupra 10. 37.

14 *In poſſeſſionem*] vide infra 21. 11. & ſequentibus.

d Heb. *Kirjath-Arbahhi*.

15 *Arbahhi*] viri nomen eſt, a quo civitas denominabatur. *Tum terra*] idem repetit quod in fine decimi, ut eo clarius temporum ὑστέρωσις cognoſcatur.

CAPUT XV.

Termini poſſeſſionis Jehudæ cum omnibus civitatibus & villis in ea comprehenſis recenſentur.

1 FUIT autem ſors pro tribu filiorum Jehudæ per familias eorum: ad terminum Edomæorum, deſertum Tzinis meridiem verſus *erat* extremitas auſtralis.

2 Fuitque eis terminus meridianus, extremitas maris ſalſi: ab [a] eo ſinu qui ſpectat meridiem verſus.

3 Unde procedens adverſus meridiem ad aſcenſum Hhakrabimorum pertranſit Tzinem, aſcenditque a meridie Kadeſchum-Barnehhæ: ac tranſiens Chetzrone, aſcendit

a Heb. *ab ea lingua*.

dit Aderem, & divertit Karkahhum.

4 Inde transiens Hhatzmonem, procedit ad *flumen Ægypti, cujus termini exitus sunt in mare: hic est vobis terminus meridianus.

5 Terminus autem orientem versus, est *mare ipsum salsum, usque ad extremitatem Jardenis: terminus verò ad latus Aquilonare, a sinu istius maris, *pars Jardenis.

6 Unde ascendens hic terminus Beth-Choglam, transit ab Aquilone Beth-Hharabæ; deinde ascendit idem terminus ad lapidem Bohanis [b] *Rëubenitę.

7 Unde ascendit idem terminus Debirum a convalle Hhacoris, & Aquilonem versus spectat [c] Gilgalem, qui est e regione ascensus Adummimorum, qui est ipsi valli a meridie: tum transit terminus ipse ad aquas Hhe-Schemeschi, suntq; progressus ejus ad fontem Rogelis.

8 Inde ascendit idem terminus per vallem filiorum Hinnomi ad latus urbis Jebusæorum a meridie, ipsa est Jeruschalajima: unde ascendit idem terminus ad verticem montis qui *est* in conspectu [d] vallis Hinnomi versus occidentem: quiq; est in extremitate convallis Raphaæorum versus Aquilonem.

9 Post definit terminum istum mons a [e] vertice suo ad fontem aquarum Nephtoachi,& procedit ad civitates montis Hhephronis: definit etiam terminum istum Bahhala, ista est Kiriath-Jehharim.

10 Deinde divertens terminus ipse a Bahhala occidentem versus,ad montem Sehhiris, transit ad latus montis Jehharimorum ab Aquilone, *hoc jam est* Cesalon: tum descendens Beth-Schemeschum transit Timnam.

11 Postea procedit iste terminus ad latus Hhekronis Aquilonem versus, & definit ipsum terminum ad Schicceronem, & transiens montem Bahhalæ,procedit Jabneelem, & sunt exitus istius termini in mare.

12 Denique terminus occidentalis est, quod est,ad mare magnum & terminum *ipsius*:hic est terminus filiorum Jehudæ circumquaq; per familias eorum.

13 Calebo autem filio Jephunnæ, dederat partem inter filios Jehudæ [f] ex præstituto Jehovæ ad Jehoschuhham:urbem Arbahhi, *qui fuit* pater Hhanakitarum: ea est Chebron.

14 Expuleratque inde Caleb tres Hhanakitas: Scheschaium & Achimanem & Talmaium,g Hhanakitas.

15 Postea *ascendens inde ad habitatores Debiri: (nomen autē Debiri antea fuerat urbs Sepheri,)

16 Dixerat Caleb,qui percusserit urbem Sepheri & ceperit eam: vicissim dabo ei Hhachsam filiam meam in uxorem.

17 Cumq; cepisset eam Hothniel *filius Kenazi agnatus Calebi: dedit ei Hhachsam filiam suam in uxorem.

18 Fuitq; cùm conventura esset,*ut persuaderet illi de petendo a patre suo agro: quare ea desiliit de asino: cui dixit Caleb, quid tibi est?

19 Tum dixit illa, da mihi munus: quandoquidem terram [h] siccam dedisti mihi, des mihi quoque scaturgines aquarum: dedit itaque ei scaturigines superiores & scaturigines inferiores.

20 Hæc est possessio tribus filiorum Jehudæ per familias eorum.

21 Suntque civitates istæ: extremitatis *pertinentis* ad tribum filiorum Jehudæ conterminæ Edomæis ad meridiem: [i] Kabtzeel,& Hheder, & Jagur.

22 Et Kina, & [k] Dimona & Hhadhhada,

23 Et Kedesch, & Chatzor, & Jithnan,

24 Ziph, & Telem, & Behhalothæ,

25 Et Chatzor, Chaddatha, & Kerijothæ, (Chetzron *ea *est* Chatzor.)

26 Aman, & [l] Schemahh, & Molada,

27 Et [m] Chatzar-Gadda, & Cheschman, & Beth-pelet,

28 Et Chazzar-Schuhhal,& Beer-Schebahh, & Bizjothia.

29 [n] Bahhala, & Hijima, & Hhetzem.

30 Et [o] Eltolad, & [p] Cecil,& Chorma.

31 Et Tziklag & [q] Madmanna, & Sansanna,

32 Et [r] Lebaothæ, & [s] Schilchima, & *Hhajim, & Rimmon: omnes civitates *viginti novem, & villæ earum.

33 In humili loco, Eschtaol, & Tzorhha, & Aschna.

34 Et Zanoach, & Hhen-Gannimah, Tapuach, & Hhenam,

35 Jarmuth,& Hhadullam,Soco,& Hhazeka,

36 Et Schahharajima, & Hhadithajima, & Gedera sive Gederothajima: civitates quatuordecim & villæ earum.

37 Tzenan,& Chadascha,& *Migdal-Gadis.

38 Et Dilhan, & Mitzpæ, & *Jokteel,

39 Lacisch, & Botskath,& Hheglon,

40 Et Chabbon,& Lachmas,& Cithlisch.

41 Et Gederothæ,Beth-Dagon,& Nahhama, & Makkeda, civitates sexdecim & villę earum.

42 Libna,& [t] Hhether,& Hhaschan.

43 Et Jiphtach,& Aschna,& Netzib.

44 Et Kehhila,& [v] Aczib,& Marescha: civitates novem & villæ earum.

45 Hhekron cum pagis ejus & villis ejus.

46 Ab Hhekrone usque ad Mare, omnes *civitates* quæ sunt juxta Aschdodum & villæ earum.

47 Aschdod, pagi ejus,& villæ ejus: Hhazza, pagi ejus, & villę ejus usque ad flumen Ægypti: & mare magnum,ac terminus *ejus*.

48 In montanis autem: Schamir,& Jattir, & Socho.

49 Et Danna, & urbs Sannæ, ea *est* Debir.

50 Et Hhanab, & [x] Eschtemo, & Hhanimæ.

51 Et Goschen, & [y] Cholon, & Gilo: civitates undecim & villæ earum.

52 Arab,& Duma, & Eschehham,

53 Et Janum,& Beth-Tapuach,& Apheka,

54 Et Chumta, & urbs Arbahhi, ea *est* Chebron, & Tzihhor: civitates novem & villæ earum.

55 Mahhon,Carmel,& Ziph, & [z] Juta,

56 Et Jizrehhel, & Jokdehham, & Zanoach,

57 Kajim,Gibba, & Timna: civitates decem & villæ earum.

58 Chalchul,Beth-Tzur, & Gedor,

59 Et Mahharath,& Beth-hhanotæ,& Eltekon: civitates sex & villæ earum.

60 [a] Kirjath-Bahhal, ea *est* Kirjath-Jehharima, & Rabba; civitates duæ & villæ earum.

61 In

4 *Flumen Ægypti*] Schichorem intelligit,de quo suprà 13. 3. & infrà ver 47.

5 *Mare ipsum*] totum,ab australi sinu usque ad orientalem, quo Jarden in ipsum mare influit.

Pars Jardenis].i. ab extremitate Jardenis partem ejus usque ad locum Genezareth Juda maximam possedit,etiamsi quarundam tribuum fines in ipsum Jardenem inciderent, hac ratione fiebat ut fines Naphthali ad Jardenem essent Judæ conterminі, ut habetur infrà 16.34.

b Heb. *filii Rëubenis.*

6 *Rëubenitæ*] nihil habuit ea tribus cis Jardenem: sed locus videtur ab hoc Bohanæ Rëubenita denominatus propter rem aliquam gestam ibi, quæ ipsum attingat, sicut infra ver. 37. Migdal-Gadis dicitur.

c *infrà* 18. *Gelilothas.*

d Heb. *Gehinnon unde voce corrupta irrepsit Gehennæ nomen propter immanes cruciatus eorum qui immolabantur Moleco,* 2. *Reg.*23.10.*& Jer.*7. 31.*& 19.*

e Heb. *a vertice montis.*

f Heb. *secundum os.*

g Heb. *natos Hhanako,ut paulò antè in versu filios Hhanaki.*

15 *Ascendens inde*] videtur Calebo attribui expeditio in eam civitatem, quæ tamen supra, 10. 38. Jehoschuhhæ & toti Jisraëli attribuitur: quod fit,quia pro ipso Calebo suscipitur: ideo ipse præmium proponit primo occupanti.

17 *Filius Kenazi*] .i. descendens a Kenazo, sive nepos, sive abnepos 1. Chron.4.

18 *Ut persuaderet*] id est,veniam obtinuit a sponso, a patre suo petendi.

h Heb. *siccitatis.*

i *Jekabtzeel Nechemje* 11.25.

k *Dibon ibid.*

25 *Ea est*] cujus meminit in principio versus.

l *Schebahh infrà* 19.2. *& Jeschuah Nechem.*11.26.

m *forte Chatzar-Susa,de qua infrà* 19.5. *& Chatzar-Susim* 1. *Chron.*4.31.

n *Bala infrà* 19.3. *& Bilha* 1.*Chro.*4.29.

o *Tolad* 1.*Chr.*4.29.

p *Bethul infr.*19.4. *& Betuel* 1. *Chr.*4.30.

q *Mecona Nechem.*11. 28.

r *Beth-Lebaoth infr.*19. 6.

s *Scharuchen infr.* 19.6.*& Schaaraim*, 1.*Chro.*4. 31.

32 *Hhajim &*] separatim leguntur infrà 19.7.& 1.Chr. 4.32.unde apparet duas civitates fuisse, quia autem Nechemjæ 11.29.conjunctæ sunt Hhen-Rimmon, videtur ita vicinę fuisse, ut unam quasi civitatē constituerent.

Viginti novem] plures quidem recensentur, sed quia illarum partem Schimhhonis cessisse apparet infra 19.9.ideo hic tantum 19.numerat quæ remanserunt penes tribum Jehudæ, & quarum etiam aliquot Schimhhonis & Jehudæ communes fuerunt.

37 *Midgal-Gadis*] vide annotata supra 6.ver.

38 *Jokteel*] idest, Petram Arabiæ vide 2.Reg.14.7.

t *Hhetan* 1.*Chr.* 4.32.

v *quæ & Czib Gen.*38.5.*& Cozeba* 1.*Chro.*4.22.

x *Eschtemoah infrà* 21.14.

y *Cholon* 1.*Chr.* 6.58.

z *Jutta infrà* 21.16.

a *quæ & Bahhala* 1.*Chro.*13.6.*& Bahhales-Jehudah* 2.*Sam.* 6.2.

61 In deserto, Beth-Hharabæ, Middin, & Secaca.
62 Et Nibscham, & civitas salis, & Hhen-Gedi: civitates sex & villæ earum.
63 Jebusæos antè inhabitantes Jeruschalajima non potuerunt filii Jehudæ expellere: *sed habitabat Jebusæus cum filiis Jehudæ Jeruschalajimis usque in diem hunc.

63 *Sed habitabat Jebusæus*] detinebant enim arcem, & alterã civitatis partem ad Jehudã pertinentem: a Davide enim primùm sunt devicti 2. Sche.5.6. & sequent. vide Judic.1.8.

Caput XVI.

Termini filiorum Josephi in genere; deinde Ephrajimi speciatim recensentur.

1 DEINDE prodiit sors pro filiis Josephi, a Jardene Jerichuntis, inde ab aquis Jerichuntis ad orientem: desertum illud, quod ascendit Jerichunte per montana Beth-Elem.
2 Inde progreditur Beth-Ele *Luzum: & transit ad terminum *Arcæi *Hhatarothas.
3 Postea descendit occidentem versus per terminum Japhletæi usq; ad terminũ Beth-Choronis inferioris & Gezerum usq;: suntque exitus ejus in mare.
4 Itaque possessionem acceperunt filii Josephi, Menasche & Ephrajim.
5 Fuit autem terminus filiorum Ephrajimi per familias eorum, fuit, inquam, terminus possessionis eorum orientem versus Hhatarothæ-Adaris usque Beth-Choronem superiorem.
6 Et procedit terminus occidentem versus Michmetatam ab Aquilone, tum divertit terminus orientem versus Taanatam-Schilontis, quam pertransit ab oriente ad Janoachum.
7 Tum descendit a Janoacho Hhatarothas & [a] Nahharam: & incurrens in Jerichuntem exit ad Jardenem.
8 A Tappuacho procedit terminus versus occidentem ad flumen Kanæ: suntq; exitus ejus in ipsum mare: hæc *est* possessio tribus filiorum Ephrajimi per familias eorum.
9 Præter civitates illas, quæ distinctæ erant pro filiis Ephrajimi in medio possessionis Menaschitarum: omnes *inquam* civitates illas cum villis earum.
10 Sed non expulerunt Cenahhanæum qui habitabat Gezere: quapropter habitavit Cenahhanæus inter Ephrajimitas usque in diem istum: fuit tamen tributo serviens.

2 *Luzum*] Non est ea, quæ ex Jahhakobi visione Gen.28 19. vocata fuit Beth-El: sed altera non admodum remota, a Beth-Elita quodam extructa: de qua Judic.1.26.
Arcæi Hhatarothas] falluntur qui utroq; hoc nomine unum locum designari putant: quod evincit Hhebræi textus distinctio. Est autem hic locus Erech ex quo Cuschai ille cõsiliarius Davidis, qui infregit consilium Achitophelis, denominatus est Arcæus. 2.Sam.16. sive Erecæus Latinâ formâ.
Hhatarothas] Agrũ situm in termino Ephrajimi Binjaminis & Jehudæ: Quam obrem pro ratione termini variis nominibus distinctus est: infra ver.5.& 7.& 1. Chron.2.54.
a *que & Naghharan*. 1.Chron.7.28.

Caput XVII.

Reliquæ dimidiatæ tribui Menaschis, hæreditas a Jehoschuhha datur Ephrajimo conjuncta: & utrisque de angustia finium querentibus, ratio illos dilatandi ostenditur.

1 FUIT verò sors tribui Menaschis, (*quia ipse primogenitus erat Josephi): Maciri quidem primogenito Menaschis, principi Gilhhaditidos, eò quòd ipse *erat* vir bellicosus, ‖ ideo fuit ejus Gilhhaditis & *Baschan.
2 Fuit verò filiis Menaschis *reliquis per familias suas, filiis [a] Abihhezeris, & filiis Chelcki, & filiis Asriëlis, & filiis Scheecemi, & filiis [b] Chepheris, & filiis Schemiddahhi: (*nam* hi sunt filii Menaschis, filii Josephi, mares per familias suas.
3 Tzelophchado autem filio Chepheris, filii Gilhhadis, filii Maciris, filii Menaschis, non fuerant filii sed filiæ: hæc autem sunt nomina filiarum ejus, ‖ Machla, & Nohha, Chogla, Milca, & Tirtza.
4 Quæ accesserunt coram Elhhazare sacerdote, & coram Jehoschuhha filio Nunis, & coram principibus, dicendo, ‖ Jehova præcepit Moschi dari nobis possessionem inter fratres nostros: quapropter dedit eis *Jehoschuahh* ad [c] præstitutum Jehovæ possessionem inter fratres patris earum.)
5 Acciderunt inquam [d] partes Menaschis *decem: præter terram Gilhhaditicam & Baschanem quæ sunt trans Jardenem.
6 Nam filiæ Menaschis posséderunt possessionem inter filios ejus: terra autem Gilhhaditica fuit filiorum Menaschis reliquorum.
7 Fuit verò terminus Menaschis versus Ascherem Micmetatha, quæ est in conspectu Schecemi: proceditq; terminus versus dexteram ad habitatores Hhen-Tappuachi.
8 (Menaschis *quidem est* regio Tappuachi: sed Tappuach in termino Menaschis, *est* filiorum Ephrajimi.)
9 Unde descendit terminus ad flumen Kanæ ad meridiem ipsius fluminis, civitates istæ Ephrajimi sunt inter civitates Menaschis: terminus autem Menaschis est ab Aquilone ipsius fluminis, suntque exitus ejus in mare.
10 Quæ ad Austrum, Ephrajimi *sunt*, ad Aquilonem verò, Menaschis, estq; mare *terminus ejus: & in Ascherem incidunt ab Aquilone, in Jissascharem verò ab oriente.
11 Est enim Menaschis in Jissaschare & in Aschere, [e] Beth-Schean cum pagis ejus, & [f] Jibleham cum pagis ejus, & habitatores Dori cum pagis ejus, & habitatores Hhendori cum pagis ejus, & habitatores Tahhanaci cum pagis ejus: & habitatores Megidduntis cum pagis ejus tres illi tractus.
12 Sed *non potuerunt filii Menaschis expellere a civitatibus istis: & voluit habitare Cenahhanæus in terra ista.
13 (*Fuit quidem cùm fortes evasissent filii Jisraëlis, ut redderent Cenahhanæum tributarium: sed [g] omnino non expulerunt eum.)
14 Quapropter allocuti sunt *filii Josephi Jehoschuhham dicendo: quare dedisti mihi in possessionem sortem *unicam, & partem unicam, cùm ego sim populus multus, adeò ut *huc usque benedixerit mihi Jehova.
15 Sed dixit ad eos Jehoschuahh, quandoquidem populus multus es, ascende in istam sylvam, & *præcide tibi illic, & in terram Perizzæi & Raphaæorum: siquidem angustus est tibi *mons Ephrajimi.
16 Dixerunt autem filii Josephi, non esset satis nobis iste mons, præterea currus *ferrati sunt apud omnes Cenahhanæos, qui habitant in terra convallis illius, apud eos qui sunt Beth-Scheane, & in pagis ejus, & apud eos qui sunt in convalle Jitzrehhelis.
17 Rursus allocutus est Jehoschuahh domum Josephi Ephrajimum & Menaschem dicendo: populus multus es, & robur magnum est tibi, ne sit tibi sors unica.

1 *Quia ipse est*] rationem addit cur duæ partes sint Menaschi attributæ, quia primogenitus esset: vide legem Deut.21.17. Nã quod legitur Gen.48.18.& seq. prælatum Ephrajimum Menaschi, a Jahhakobo, hoc non ad translationem primogenituræ referendum est, sed ad propheticam benedictionem sobolis. ‖ Num. 32. *Baschan*] ex parte: synecdoche, vide supra 13. 2 *Reliquis*] qui non acceperant possessionem trans Jardenem. a Heb. *Ihhezer*, Num.26.30. b *Chuppim* 1.Chron.7.15.

‖ Num.27.
‖ Num.32.
c Heb. *os*.
d Heb. *funiculi: metonymia, quia funiculis hereditas in partes dividebatur ut infrà 14.*
5 *Decem*] id est, sex in eos qui nominantur ver.2. quarum sexta in quinque filias divisa est.
10 *Terminus ejus*] utriusq; Ephrajimi & Menaschis.
e *Beth-Scham* 1. *Schem.*31.12.
f *Bilhham* 1. *Chro.* 6.70. & *Gath-Rimmon infrà*.21.25.
12 *Non potuerunt*] statim in principio: nam ita Deus prædixerat fore. Exod. 23.29.& 30.
13 *Fuit quidem*] vide Judic.1.28.
g Heb. *expellendo non expulit eum* posteritas Josephi.
14 *Filii Josephi*] utraque tribus, ut apparet ex ver.15. 16.17.
Unicam] id est, cui possidendæ una tribus satis esset: nam bona pars hæreditatis illis assignatæ a Cenahhanæis detinebatur.
Hucusque] id est, ad tantum numerum me excrescere voluerit. erant enim utriusque tribus virorũ amplius 87. millia
15 *Præcide tibi*] id est, locum habitabilem effice tibi succisâ sylvâ.
Mons Ephrajimi] in quo sylva ista est.
16 *Ferrati*] id est, falcibus instructi: metonymia.

18 Quin mons eſto tuus, ſi ſylva eſt, at præcidito eam, ut ſint tui exitus ejus: nam expelles Cenahhanæum, quamvis currus ferrati ſint ei, quamvis robuſtus ſit.

18 *Expelles*] ſecurè pronunciat fore ut expellant ex promiſſione Dei, ſuprà 13.6.

Caput XVIII.

Jiſraëlitæ omnes convenientes, tabernaculum transferunt Gilgale Schiluntem, & juſſu Jehoſchuhhæ dant e ſingulis tribubus geodætas, ut ex eorum deſcriptione reliqua terra ſeptem tribubus, quæ ſupererant, ſorte diſtribuatur: & ſors prima quæ Binjamini accidit, recenſetur.

1 Congregati autem ſunt totus cœtus filiorum Jiſraëlis Schiluntem, collocaveruntq; ibi tentorium conventus: poſtquam terra domita fuit corã eis.

2 Cumque reliquæ eſſent e filiis Jiſraëlis ſeptem tribus, quarum poſſeſſionem non diviſerant,

3 Dixit Jehoſchuahh ad filios Jiſraëlis: quouſque vos remiſſè agetis, [a] quo minus progrediamini ad hæreditariò poſſidendum terram, quam dedit vobis Jehova Deus majorum veſtrorum.

a Heb. *ad progrediendum*.

4 Date ex vobis ternos viros ex quaque tribu: ut mittam eos & ſurgentes obambulent terram, ac deſcribant eam, ſecundum poſſeſſionem * ſuam, deinde redeant ad me.

4 *Suam*] id eſt, ſuarum tribuum quę ipſis eventura eſt.

5 Sic partientur ſe in ea in ſeptem partes: Jehuda manebit in termino ſuo ab Auſtro, & domus Joſephi manebunt in termino ſuo ab Aquilone.

6 Vos autem cùm deſcripſeritis terram ſeptem partibus, adferetis ad me huc: ut jaciam pro [b] tribubus veſtris ſortem, hic coram Jehova Deo noſtro.

b Heb. *pro vobis, ut infrà ver. 8. & 10. mittendos alloquitur ac ſi tribus allocutus eſſet, quæ mittebant eos: ſyllepſis.*

7 Nam non eſt pars Levitis [c] inter vos, quia [d] miniſterium Jehovæ eſt poſſeſſio ejus: Gad verò & Rëuben ac dimidiata tribus Menaſchis acceperunt poſſeſſionem ſuam trans Jardenem ab oriente, quam dedit eis Moſche ſervus Jehovæ.

c Heb. *in medio veſtri.*

d Heb *ſacerdotium: ſynecdoche.*

8 Surrexerunt itaque viri illi ut abirent: præcepitque Jehoſchuahh abituris, ut deſcriberent ipſam terram, dicendo, ite & obambulate iſtam terram, ac deſcribite eam, deinde revertimini ad me, ut hic jaciam pro tribubus veſtris ſortem coram Jehova Schilunte.

9 Abeunteſq; viri iſti tranſiverunt per ipſam terram, & deſcripſerunt eam oppidatim in ſeptem partes in libro: deinde venerunt ad Jehoſchuhham in caſtra Schiluntem.

10 Jecitq; pro [e] tribubus illorum Jehoſchuahh ſortem Schilunte coram Jehova: ſic partitus eſt ibi Jehoſchuahh terram iſtam filiis Jiſraëlis, ſecundũ partitiones illorum.

e Heb. *pro illis.*

11 * Ascendit enim ſors tribus filiorum Binjaminis per familias eorum: deinde prodiit terminus ſortis illorum inter filios Jehudæ & inter filios Joſephi.

11 *Aſcendit & prodiit*] ex urnis, quarum altera nomina tribuum, altera regionum continebat.

12 Fuit autem illis terminus * in angulo verſus Aquilonem a Jardene: & aſcendit terminus ipſe ad latus Jerichuntis ab Aquilone, deinde aſcendit per montem, occidentem verſus, ſuntq; exitus ejus in deſertum * Beth-Avenis.

12 *In angulo verſus aquilonem*] id eſt, in diverticulo Jardenis, quo magis adhuc ad orientem divertit.

Beth-Avenis] ea eſt Beth-Aven, cujus meminit ſuprà 7.2.

13 Unde tranſit terminus Luzum, ad latus Luzi verſus meridiem, * illa eſt Beth-El: poſteà deſcendit terminus Hhatarothas-Adaris ſecundum montem, qui eſt ab Auſtro Beth-Choroni inferiori.

13 *Illa eſt Beth-El*] vide Gen. 28.19. nam Luz altera, retinuit Luzi nomen, de qua Judic. 1.26.

14 Unde definiens terminus ille, divertit in angulo occidentali meridiem verſus, a monte qui eſt in conſpectu Beth-Choronis ad meridiem, & ſunt exitus ejus ad Kiriath-Bahhalem, (ea eſt Kiriath-Jehharima,) civitatem filiorum Jehudæ: hoc eſt latus occidentale.

15 Latus autem verſus meridiem ab extremitate Kiriath-Jehharimorum: hoc exiens a termino occidentali progreditur ad fontem aquarum Nephtoachi.

16 Tum deſcendit idem terminus ad extremitatem montis qui eſt in conſpectu vallis filii Hinnomi, quique eſt in convalle Raphæorum in aquilonali parte *ejus*: deſcenditq; per vallem Hinnomi ad latus Jebuſæi meridiem verſus, deſcendit inquam ad fontem Rogelis.

17 Et definiens verſus Aquilonem procedit Hhen-Schemeſchum, inde procedit [f] Gelilothas, quæ ſunt e regione aſcenſus Adummimorum: ac deſcendit ad lapidem Bohanis Rëubenitæ.

f Heb. *alio nomine Gilgal, ſuprà 15.*

18 Inde tranſiens ad latus *quod eſt* e regione Hharabæ aquilonem verſus, deſcendit Hharabam.

19 Poſtea tranſit terminus ad latus Beth-Choglæ verſus Aquilonem: ſuntq; exitus ipſius termini in ſinum maris ſalſi Aquilonarem, in extremitatem Jardenis meridianam: hic eſt terminus meridianus.

20 Denique Jarden terminat ipſum in latere orientem verſus: hæc *eſt* poſſeſſio filiorum Binjaminis per terminos ejus circumquaque, pro familiis eorum.

21 Sunt autem civitates pro tribu filiorum Binjaminis, per familias eorum: Jericho, & Beth-Chogla, & Hhemek-Ketzitz,

22 Item Beth-Hharaba, & Tzemarajima, & Beth-El,

23 Et Hhavvim, & Para, & Hhophra,

24 Item Cephar-Hhammonai, & Hhaphni, & Gebahh: civitates duodecim & villæ earum.

25 Gibhhon, & Rama, & Beerothæ,

26 Et Mitzpa, & Cephira, & Motza,

27 Et Rekem, & Jirpeel, ac Tareala,

28 Et Tzelahh, Eleph, & Jebuſæi *civitas*, (ea *eſt* Jeruſchalaima,) Gibhhath, & Kirjath, civitates quatuordecim & villæ earum: hæc *eſt* poſſeſſio filiorum Binjaminis per familias eorum.

Caput XIX.

Reliquæ ſex tribus ſimiliter ſorte ſuam hæreditatem conſequuntur, & omnes communi conſenſu Jehoſchuhham civitate, quam petiit, muneranter.

1 Deinde prodiit ſors ſecunda Schimhhoni: pro tribu Schimhhonitarum per familias eorum: fuitque poſſeſſio eorum intra poſſeſſionem filiorum Jehudæ.

2 Fuit enim eis in poſſeſſione illorum, Beer-Schebahh & [a] Schebahh, & Molada,

a *ſuprà 15. ... mahh. & ea eſt ... tur quæ 1 Chro. 4. ... Tocen vocatur ... omnia utrobique ... niunt, hac excepta ... quæ ibi aliquo ... teretur.*

3 Item Chatzar-Schuhhal, & [b] Bala, & Hhetzem,

b *vide 15. ... margine de hac & ... quentibus ... civitatum.*

4 Et Eltolad, & Bethul, & Chorma,

5 Et Tziglad, & Beth-Marcabothæ, & [c] Chatzar-Susa,
6 Et [d] Beth-Lebaothæ, & Scharuchen: civitates tredecim & villæ earum.
7 [e] Hhajin, Rimmon, & [f] Hhether, & Hhaschan: civitates quatuor & villæ earum.
8 Omnes, inquam, villæ quæ erant circa civitates istas usque ad [g] Bahhalath Beerem, sive Ramatham meridianam: hæc est possessio tribus filiorum Schimhhonis per familias suas.
9 [h] Ex portione filiorum Jehudæ, est possessio filiorum Schimhhonis: quia fuit [i] major pars filiorum Jehudæ, quàm eis conveniret, ideo possessionem acceperunt filii Schimhhonis intra possessionem eorum.
10 POSTEA ascendit sors tertia pro filiis Zebulunis per familias eorum: estque terminus possessionis eorum [10] Saridum usque.
11 Unde ascendit terminus eorum secundum mare, etiam Marhalam, & incurrit Dabbeschetam: postea incurrit etiam in torrentem, qui *est* in conspectu [11] Joknehhami.
12 [12] Convertitur autem Sarido antrorsum, versus ortum solis ad terminum [k] Cislloth-Taboris: & procedit Dabratham ac ascendit Japhihham.
13 Indeque transit antrorsum orientem versus Githam-Chepheris, *aliàs* Hhitta-Katzinis: proceditque [l] Rimmonem Methoarum *aliàs* Nehham.
14 Unde divertit terminus ille aquilonem versus Channathonem: suntque exitus ejus in vallem Jiphthach-Elis.
15 Cum [m] Kattatha, & [n] Nahhalale & Schimrone, & Jideala, & Beth-Lechemo: civitates sunt duodecim & villæ earum.
16 Hæc *est* possessio filiorum Zebulunis per familias eorum: *nimirum* civitates istæ & villæ earum.
17 JISSASCARI prodiit sors quarta pro filiis Jissascaris per familias eorum.
18 Estque [18] termini eorum: [18] ad Jizrehhelem & Cesullothæ, & Schunem,
19 Et Chapharajima, & Schion, & Anacharatha.
20 [20] Præterea Rabbith, & [o] Kischion, & Ebetz,
21 Et [p] Remeth, & [q] Hhen-Gannim, & [21] Hhen-Chadda, & Beth-Patzetz.
22 Unde incurrit terminus in [r] Taborem, & Schachatzima, & Beth-Schemeschum: suntque exitus termini eorum in Jardenem: civitates sexdecim & villæ earum.
23 Hæc est possessio tribus filiorum Jissascaris per familias eorum: hæ civitates & villæ earum.
24 TUM prodiit sors quinta pro tribu filiorum Ascheris per familias eorum.
25 [25] Estque termini eorum [s] Chelkath & Choli & Beten, & Acschaph,
26 Et Alammelech, & Hhamhhad, & [t] Mischeal: incurritque in Carmelum in occidente, & in [26] Schichorem ad [26] Libnatham.
27 Inde convertitur versus orientem solis Beth-Dagonem, & incurrit in Zebulunem, & in vallem Jiphtach-Elis ad Aquilonem, Beth-Hhemeki & Nehhielis: proceditque ad [27] Cabulem [27] sinistrorsum.
28 Item [u] Hhebron, & Rechob, & Chammon, & Kana: usq; ad Tzidonem magnam.
29 Unde convertitur terminus Ramam, usque ad civitatem munitam [a] Tzor: convertitur quoque terminus Chosam, suntque exitus ejus in mare a tractu Aczibæ.
30 Præterea Hhumma, & [b] Aphek, & Rechab: civitates viginti duæ & villæ earum.
31 Hæc est possessio tribus filiorum Ascheris per familias eorum: civitates istæ & villæ earum.
32 FILIIS Naphtali prodiit sors sexta: pro filiis Naphtali per familias eorum.
33 [33] Estque termini eorum a Chelepo, & ab querceto in Tzahhanannimis, & ab Adamæi fossa, & Jabneele, usque Lakkumum: suntque exitus ejus in Jardenem.
34 Unde convertitur terminus versus occidentem Aznothas-Taboris, & procedit inde Chukkokum versus: incurritque in Zebulunem a meridie, in Ascherem verò incurrit ab occidente, & in [34] Jehudam ad Jardenem ab ortu Solis.
35 Urbes autē munitæ sunt: Tziddim-Tzer, & [c] Chamah, [d] Rakkath, & [35] Cinnereth,
36 Et Adama, & Rama, & Chatzor,
37 Et [e] Kedesch, & Edrehhi, & Hhen-Chatzor,
38 Et Jireon, & Migdal-El, Chorem, & Beth-Hhanath, ac Beth-Schemesch: civitates novendecim & villæ earum.
39 Ista *est* possessio tribus filiorum Naphtali *per* familias eorum: hæ civitates & villæ earum.
40 PRO tribu filiorum Danis per familias eorum prodiit sors septima.
41 Estq; terminus possessionis eorum: Tzorhha & Eschtaol, & [f] Hhir-Schemesch,
42 Et [g] Schahhalabin, & Ajalon, & Jitla,
43 Et Elon, & Timnatha, & Hhekron,
44 Et Elteke, & Gibbeton, & Bahhalath,
45 Et Jehud, & Bene-Berak, & Gath-Rimmon,
46 Et Me-Jarkon, & Rakkon: cum termino suo e regione [h] Japhuntis.
47 Prodierat autem terminus filiorum Danis minor [i] quàm illis sufficeret: quapropter [47] ascendentes filii Danis pugnaverunt contra Leschemum, & capientes eam percusserunt eam acie gladii, & hæreditariò possidentes eam, habitaverunt in ea, vocaveruntque Leschemum, Danem, de nomine Danis patris sui.
48 Ista est possessio tribus filiorum Danis per familias eorum: hæ ipsæ civitates & villæ earum.
49 Cumque absolvissent possessionem accipere ipsius terræ per terminos ejus: dederunt filii Jisraëlis possessionem Jehoschuhhæ filio Nunis in medio sui:
50 Ex præstituto Jehovæ dederunt ei civitatem, quam petierat [k] Timnah-Serachum in monte Ephrajimi: extruxit deinde ipsam civitatem & habitavit in ea.
51 Istæ sunt possessiones quas possidendas dederunt Elhhazar sacerdos, & Jehoschuahh filius Nunis, ac primores paternarum familiarum tribubus filiorum Jisraëlis per sortem, Schilunte, coram Jehova, ad portam tentorii conventus: sic absolverunt partiri terram.

c *suprà 15. Chatzar-Gadda, conveniūt enim nomina significatione: nam Gadda turmam & Susa equitatū significat.*
d *& Beth-Biri 1. Chro. 4. 31.*
e *quæ & Hhaschā 1. Chro. 6. 59.*
f *Hhetam 1. Chron. 4. 32.*
g *Bahhala 1. Chro. 4. 33. sive Ramothas meridianas 1. Sch. 30. 27.*
h Heb. *ex funiculo: metonymia, ut suprà 17. 5.*
i Heb. *magna præ illis.*
10 *Saridum*] ultima est in angulo meridiano, termino occidentali.
11 *Joknehhami*] Angulum septentrionalem in eodē termino.
12 *Convertitur Sarido*] describit meridianum terminum ascendendo ab occidēte orientem versus.
k *Tabor 1. Chr. 6. 77. & Kartha infr. 21. 34.*
l *Dimna infrà 21. 35. & Rimmono 1. Chro. 6. 77.*
m *Kitrone Jud. 1. 30.*
n *Nahalole Judic. 1. 30.*
18 *Termini eorum*] australis nimirum ab occidente versus orientem.
Ad Jizrehhelem] quæ erat filiorum Josephi sup. 17. 16.
20 *Præterea*] in occidentali termino, in angulo meridiano ad Aquilonem.
o *Kedesch, 1. Chron. 6. 72.*
p *Jarmuth, infrà 21. 29. & Ramoth 1. Chro. 6. 73.*
q *Hhanem ibid.*
21 *Hhen-Chadda*] hinc terminum aquilonarem incipit describere ab occidente in orientem.
r *Daberath inf. 21. 28.*
25 *Estq; termini*] occidentalis ab aquilone ad meridiem.
s *Chukkoth 1. Chro. 6. 75.*
t *Maschal. 1. Chro. 6. 74.*
26 *In Schichorem*] rivus est alius ab eo cujus suprà 13. 3. est enim rivus quē Plin. lib. 5. cap. 19. vocat Pagidam sive Belū.
Libnatham]. i. promontorium album, Plin. ibidem, suprà Hhacuntem: ideo Hhacuntis hic non meminit, quia inclusa est his terminis: meminit autem ejus Judic. 1. 31.
27 *Cabulem*] vide de ea 1. Reg. 9. 13.
Sinistrorsum]. i. ab ea parte quæ maximè septentrionalis est.
u *Hhabdon infr. 21. 30. & 1. Chro. 6. 74.*
a *Tyrum.*
b *Aphik Jud. 1. 31.*
33 *Estq; termini*] orientalis ab Aquilone ad meridiem.
34 *Et in Jehudam*] vide annotata suprà 15. 5.
c *Chamath Dor infrà 21. 32. & Chammon 1. Chro. 6. 76.*
d *fortassis ea est, quæ Karta infrà 21. 32. & Kiriathajim 1. Par. 6. 76. dicitur.*
35 *Cinnereth*] unde nomen accepit lacus, quem accolebant Naphtalitæ, postea dictus Genezareth.
e *Kedesch in Galilea 1. Chro. 6. 76. ad differentiam illius quod est in Jissascare.*
f *Beth-Schemesch 1. Reg. 4. 9. &c. Hhar-Cheres, Judic. 1. 35. nam significatione conveniunt.*
g *Schahhalbim ibidem.*
h *vulgò Joppe.*
i Heb. *ab eis, id est, infrà eos.*
47 *Ascendentes*] vide hæc fusiùs Jud. 18. ex cujus loci collatione constat, quæ hîc leguntur, longo tempore post Jehoschuhhæ mortem gesta esse.
k *Timnath-Cheres Judic. 2. 9. literis inversis.*

Caput XX.

Jisraëlitæ a Deo per Jehoschuhham admoniti civitates receptus designant.

1 DEINDE allocutus est Jehova Jehoschuhham dicendo:

2 ||Alloquere filios Jisraëlis dicendo: date ex vobis civitates illas receptus, de quibus edixi vobis per Moschen.

|| *Num.* 35. 9. *Deut.* 19. 1.

3 Ut confugiat illuc occisor, qui percusserit quempiam errore, per imprudentiam: ut sint vobis receptui a vindice sanguinis illius.

4 Qui, ubi confugiens ad unam ex civitatibus istis, steterit ad ostium portæ civitatis, & [a] exposuerit, audientibus senioribus illius civitatis, rationes suas: tum [b] recipiunto illum in eam civitatem ad se, & danto ei locum, ut habitet cum ipsis.

a Heb. *elocuta fuerit in auribus seniorū &c. verba sua.*
b Heb. *colligunto.*

5 Ut cùm persequetur illum vindex illius sanguinis, tum non tradant occisorem in manum ejus: (nam per imprudentiam percussit proximum suum, cùm non odisset hic illum [c] anteà:)

c Heb. *ab heri nudiustertio: synecdoche.*

6 Sed maneat in civitate illa, donec stet coram cœtu ad judicium suum: ⁶ *ac deinde* usque ad mortem sacerdotis maximi, qui erit in diebus illis: tunc revertens occisor ille veniet in civitatem suam & in domum suā, *etiam* in civitatem unde fugerat.

6 *Ac deinde*] sub. si causa cognita, imprudens fecisse judicabitur. Num. 35. 25.

7 Quapropter ⁷ sanctificaverunt Kedeschum in Galilæa, in monte Naphtali, & Schecemum in monte Ephrajimi & urbem Arbahhi, ea est Chebron, in monte Jehudæ.

7 *Sanctificaverunt*] Id est, In asylum cōsecraverunt.

8 Trans Jardenem autem Jerichuntinum orientem versus dederunt Betzerum in deserto, in planitie e tribu Reubenis, & Ramothas in Gilhhade e tribu Gadis, & Golanem in Baschane e tribu Menaschis.

9 Hæ sunt civitates ⁹ conventus omnibus filiis Jisraëlis & peregrino peregrinanti inter eos, ut confugiat illuc quisquis percusserit quempiam per errorem: & non moriatur manu vindicis illius sanguinis, donec ⁹ steterit coram cœtu.

9 *Conventus*] id est, ad quas conveniebant occisores.
Steterit &c.] id est, causam in judicio dixerit.

Caput XXI.

Civitates sacerdotibus & Levitis cum suis suburbanis, a singulis tribubus sorte attributæ recensentur.

1 TUM accesserunt primores paternarum *familiarum* e Levitis ad Elhhazarem sacerdotem, & ad Jehoschuhham filium Nunis: & ad primores paternarum *familiarum* tribuum e filiis Jisraëlis.

Confer. cum 1. *Chron.* 6. 54.

2 Allocutique sunt eos Schilunte in terra Cenahhani dicendo: Jehova præceperat per Moschen dari nobis civitates ad habitandum, & prædia suburbana earum pro jumentis nostris.

Num. 35.

3 ³ Dederunt itaque filii Jisraëlis Levitis de possessione sua [a] ex præstituo Jehovæ: civitates istas & suburbana prædia earum.

3 *Dederunt*] in usum & habitationem, manente interea dominio directo penes tribus quibus sorte obvenerant, ut exemplum Chebronis docet infra ver. 11. & 12.
a Heb. *secundū os.*

4 Cùm enim prodiret sors pro familiis Kehathitarum, fuerunt filiis Aharonis sacerdotis e Levitis a tribu Jehudę, & a tribu Schimhhonitica & a tribu Binjaminis, sorte ⁴ civitates tredecim.

4 *Civitates tredecim*] de quibus infrà ver. 11. & seq.

5 Filiis autem Kehathi reliquis ex familiis tribus Ephrajimi, & ex tribu Danis, & ex dimidiata tribu Menaschis, sorte ⁵ civitates decem.

5 *Civitates decem*] de quibus infrà ver. 20. & sequentibus.

6 Filiis autem Gerschonis ex familiis tribus Jissascaris, & ex tribu Ascheris, & ex tribu Naphtali, ac ex dimidiata tribu Menaschis in Baschane, sorte civitates ⁶ tredecim.

6 *Tredecim*] de quibus infra ver. 27. &c.

7 Filiis Merari per familias eorum ex tribu Reubenis & ex tribu Gadis, & ex tribu Zebulunis civitates ⁷ duodecim.

7 *Duodecim*] de quibus infrà ver. 34. &c.

8 Dederunt, inquam, filii Jisraëlis Levitis civitates istas, & suburbana prædia earum (quemadmodum pręceperat Jehova per Moschen) sorte.

9 DEDERUNT itaque ex tribu filiorum Jehudæ, & ex tribu filiorum Schimhhonis civitates istas, quas legere poterit *lector* nominatim.

10 Ut essent filiorum Aharonis e familiis Kehathitarum de filiis Levi: nam illis fuit sors primùm.

11 Dederunt, inquam, eis urbem Arbahhi patris [b] Hhanokitarum, ea est Chebron in monte Jehudæ: & suburbana prædia ejus circa eam.

b *antea* ubi ... nakitæ, & pater ... nak.

12 Agrum verò ejus civitatis & villas ejus dederunt Calebo filio Jephunnæ, in possessionem ejus.

13 Filiis ergo Aharonis sacerdotis dederunt civitatem receptus occisoris Chebronem cum suburbanis prædiis ejus: & Libnam cum suburbanis ejus.

14 Et Jattirem cum suburbanis ejus: & Eschtemoahhum cum suburbanis ejus.

15 Et Cholonem cum suburbanis ejus: & Debirum cum suburbanis ejus.

16 Et Hhajinem cum suburbanis ejus: & Juttam cum suburbanis ejus: Beth-Schemeschum cum suburbanis ejus: civitates novem ex duabus tribubus istis.

17 Ex tribu autem Binjaminis, Gibhhonem cum suburbanis ejus: Gebahhum cum suburbanis ejus.

18 Hhanatothas cū suburbanis ejus, & Hhalmonem cum suburbanis ejus: civitates quatuor.

19 Omnes civitates filiorum Aharonis sacerdotum, tredecim civitates cum suburbanis earum.

20 FAMILIIS autem filiorum Kehathi Levitarum, qui reliqui erant a filiis Kehathi: fuerunt quoque civitates sortis eorum ex tribu Ephrajimi.

21 Qui dederunt eis civitatem receptus occisoris, Schecemum cum suburbanis ejus in monte Ephrajimi: & Gezerum cum suburbanis ejus.

22 Item [c] Kibtzaima cum suburbanis ejus, & Beth-Choronem, cum suburbanis ejus: civitates quatuor.

c *Jokmhhamum* 1. *Chron.* 6. 68.

23 Ex tribu autem Danis Elteken cum suburbanis ejus: Gibbetonem cum suburbanis ejus.

24 Ajalonem cum suburbanis ejus: Gath-Rimmonem cum suburbanis ejus: civitates quatuor.

25 A dimidiata autem tribu Menaschis Tahhnacum cum suburbanis ejus, & [d] Gath-Rim-

d ...

Rimmonem cum suburbanis ejus: civitates duas.

26 Omnes civitates decem cum suburbanis earum: pro familiis filiorum Kehathi reliquorum.

27 At Filiis Gerschonis ex familiis Levitarum a dimidiata tribu Menaschis civitatem receptus occisoris, Golanem in Baschane cum suburbanis ejus, & Behheschteram cum suburbanis ejus: civitates duas.

28 Item ex tribu Jissascaris Kischionem cum suburbanis ejus: Deberatham cum suburbanis ejus.

29 Jarmuthum cum suburbanis ejus, Hhen-Gannima cum suburbanis ejus: civitates quatuor.

30 Et ex tribu Ascheris Mischealem cum suburbanis ejus: Hhabdonem cum suburbanis ejus.

31 Chelkatham cum suburbanis ejus, & Rechobum cum suburbanis ejus: civitates quatuor.

32 Et ex tribu Naphtali civitatem receptus occisoris Kedeschum in Galilęa cum suburbanis ejus, & Chamothas-Dori cum suburbanis ejus, & Kartanem cum suburbanis ejus: civitates tres.

33 Omnes civitates Gerschunnitarum per familias eorum: tredecim civitates cum suburbanis earum.

34 Denique familiis filiorum Merari Levitarum reliquorum: ex tribu Zebulunis Joknehhamum cum suburbanis ejus, Kartham cum suburbanis ejus.

35 Dimnam cum suburbanis ejus: Nahalalem cum suburbanis ejus: civitates quatuor.

36 Ex tribu autem Reubenis, Betzerum cum suburbanis ejus: & Jahhetzam cum suburbanis ejus.

37 Kedemothas cum suburbanis ejus: Mephahhatham cum suburbanis ejus: civitates quatuor.

38 Ex tribu autem Gadis, civitatem receptus occisoris Ramothas in Gilhhade cum suburbanis ejus, & Machanajima cum suburbanis ejus.

39 Cheschbonem cum suburbanis ejus: Jahhezerem cum suburbanis ejus: omnes civitates quatuor.

40 Omnes civitates istas filiis Merari per familias eorum, reliquis ex familiis Levitarum: fueruntque sortis eorum civitates duodecim.

41 Omnes civitates Levitarum intra possessionem filiorum Jisraëlis, civitates quadraginta octo cum suburbanis earum.

42 Sunt civitates istæ, [c] unaquæque cum suburbanis suis circa ipsam: sic de singulis civitatibus istis.

Caput XXII.

Reubenitæ cum Gaditis & Menaschitarum parte a Jehoschuhha, parta jam quiete, cum laude & præmio domum remittuntur, qui ad Jardenem, antequam trajiciunt, altare in communionis symbolum extruentes, Jisraëlitis omnibus occasionem præbent belli contra eos suscipiendi, Sed missis legatis & audita illorum defensione, belli consilium deponunt.

1 Cùm autem [a] dedisset Jehova Jisraëlitis totam terram, quam juramento promiserat se daturum majoribus eorum, & hæreditariò possidentes eam, habitarent in ea:

2 Et quietem largitus esset Jehova illis circumquaque, secundum omnia quæ juramento promiserat majoribus eorum: neque consisteret quisquam ante faciem eorum, [a] ex omnibus hostibus eorum, omnes hostes eorum tradidisset Jehova in manum eorum.

3 Non excidisset quicquam ex ullis rebus bonis, quas locutus fuerat Jehova *se præstiturum* domui Jisraëlis, cuncta evenissent:

4 Tunc Jehoschuahh convocavit Reubeniticam & Gaditicam ac dimidiatam tribum Menaschis.

5 Dixitque ad eos, vos observastis omnia quæ præcepit vobis Mosche servus Jehovæ: & auscultastis voci meæ in omnibus quæ præcepi vobis.

6 Non deseruistis fratres vestros jam [a] diebus multis, usque in diem hunc: & observastis observationem & præceptum Jehovæ Dei vestri.

7 Nunc autem, cùm quietem largitus sit Jehova Deus vester fratribus vestris, quemadmodum dixerat eis: nunc inquam conversi [a] abite in tentoria vestra, in terram possessionis vestræ, quam dedit vobis Mosche servus Jehovæ trans Jardenem.

8 Tantùm [b] observanter admodum facite præceptum & legem illam, quam præcepit vobis Mosche servus Jehovæ, diligentes Jehovam Deum vestrum, & ambulantes in omnibus viis ejus, & observantes præcepta ejus, & adhærentes ei: denique colentes eum ex toto corde vestro, & ex toto animo vestro.

9 Benedixitq; Jehoschuahh eis: ac dimisit eos ut abirent in tentoria sua.

10 [a] (Nam dimidiatæ tribui Menaschiticæ dederat Mosche *possessionem* in Baschane: alteri verò dimidiatæ ejus dedit Jehoschuahh [a] cum fratribus eorum cis Jardenem ad occidentem:) insuper etiam cum dimitteret eos Jehoschuahh in tentoria eorum, simul [c] muneratus est eos.

11 Et allocutus est eos dicendo, cum opibus multis redite in tentoria vestra, nimirum cum pecore numeroso admodum, cum argento, & auro, & ære, & ferro, & vestimentis multis admodum: participes estote prædæ hostium vestrorum cum fratribus vestris.

12 Revertentes itaque abiverunt Reubenitæ & Gaditæ & dimidiata tribus Menaschitica a *filiis* Jisraëlis Schilunte, quæ *est* in terra Cenahhani: ut venirent in terram Gilhhadis, in terram possessionis suæ, in qua constituti fuerant possessores [d] ex præstituto Jehovæ per Moschen.

13 Cumque pervenissent ad limites Jardenis, qui sunt in terra Cenahhani: extruxerunt Reubenitæ cum Gaditis & dimidiata tribu Menaschitica illic altare prope Jardenem, altare magnum ad aspectum.

14 Quare audientes filii Jisraëlis dicentem: ecce, extruxerunt Reubenitæ cum Gaditis & dimidiata tribu Menaschitica altare illud

1 *Cùm autem*] solent tres hi versus præcedenti capite includi, sed series historiæ requirit, ut sequentibus conjungantur, ideo ab hoc versu capitis initium fecimus: ostenditur enim istis, quando defuncti sint Reubenitæ & reliqui, munere a Deo per Moschen ipsis imposito Num. 32.

Dedisset] licet Jisraëlitæ, sua negligentia, partem ejus aliquam intermitterent.

2 *Ex omnibus hostibus*] quos Jisraëlitę aggressi essent ab eis hostiliter lacessiti.

6 *Diebus multis*] septem continuis annis, quibus duravit bellum contra Cenahhanæos: vide annotata suprà 14.10.

a Heb. *abite vobis.*

b Heb. *observate faciendo admodum.*

10 *Nam, &c.* rationem reddit cur suprà ver. 4. Reubenitis & Gaditis, Menaschitarum partem conjunxerit.

Cum fratribus] cum reliquis novem tribubus, ut ver. 11.

c Heb. *benedixit eis: benedicendi enim verbum non solùm benè precari, sed etiam beneficium conferre significat.*

d Heb. *secundum os, per manum Moschis.*

illud e regione terræ Cenahhani, in limitibus Jardenis, in [e] latere filiorum Jisraëlis:

e Heb. *in transitu.*

15 Audientes, inquam, filii Jisraëlis, congregati sunt totus cœtus filiorum Jisraëlis Schilunte, ut ascenderent contra eos in militiam.

16 Interim miserunt filii Jisraëlis ad Rëubenitas & ad Gaditas, & ad dimidiatam tribum Menaschis in terram Gilhhadis, Pinchasum filium Elhhazaris sacerdotis:

17 Ac decem principes cum eo, [f] principem unum ex quaque domo paterna, ex singulis tribubus Jisraëlis: (erat autem eorum quisque primarius domus paternæ suæ in millibus Jisraëlis.)

f Heb. *principem unum principem unum in domum paternam, in omnes, &c.*

18 Qui venerunt ad Rëubenitas & ad Gaditas & ad dimidiatam tribum Menaschis in terram Gilhhadis: & allocuti sunt eos, dicendo:

19 Sic dicunt totus cœtus Jehovæ: quæ est prævaricatio hæc, qua prævaricati estis in Deum Jisraëlis avertendo vos hodie [g] a Jehova, cùm extruxistis vobis altare, ut rebelletis hodie contra Jehovam?

g Heb. *ab* eundo *post Jehovam: sic infrà aliquoties.*

20 [h] An parum est nobis, quòd nondum purificavimus nos ipsos ab iniquitate Pehhoris usque in diem hunc: unde fuit illa plaga in cœtu Jehovæ:

h Heb. *an parum est nobis ab iniquitate Pehhoris, quòd non purificavimus nos ab ea. trajectio. Num. 25.*

21 Quòd vos avertimini hodie a Jehova: unde futurum est vobis rebellantibus hodie contra Jehovam, * ut cras adversus totum cœtum Jisraëlis effervescat.

21 *Ut cras*] id est, mox: synecdoche.

22 Quòd si fortè immunda *videtur* terra possessionis vestræ, transite in terram possessionis Jehovæ, in qua habitat tabernaculum Jehovæ, & possessores constituimini inter nos: modò contra Jehovam ne rebelletis, & contra nos ne sitis rebelles, extruentes vobis altare præter altare Jehovæ Dei nostri.

23 An non Hhacan filius Zerachi prævaricatus est prævaricatione causâ illius anathematis, unde in totum cœtum filiorum Jisraëlis fuit ira fervens? quamvis ipse vir unus *prævaricatus sit*, non expiravit propter iniquitatem suam *solus*.

24 Respondentes autem Rëubenitę cum Gaditis, & dimidiata tribu Menaschitica: sic allocuti sunt primores millium Jisraëlis.

25 *Deus* fortis, Deus Jehova, Deus fortis, Deus Jehova ipse scit, & Jisraël ipse sciat: si * rebellione, sive prævaricatione in Jehovam, ne servet nos hodierno die.

25 *Si rebellione*] pathetica est oratio, ideo membris constat concisis.

26 *Si* extruximus nobis altare ut averteremus nos a Jehova: sive ut offerremus in eo holocaustum cum munere, sive ut pararemus in eo sacrificia eucharistica, Jehova ipse requirat.

27 Imò si non ex solicitudine de hac re fecimus istud, dicentes: in [i] posterum allocuturi essent filii vestri filios nostros dicendo: quid vobis [k] cum Jehova Deo Jisraëlis?

i Heb. *cras: & sic sæpius infrà.*
k Heb. *& Jehova.*

28 Quandoquidem terminum posuit Jehova inter nos & inter vos Rëubenitæ & Gaditę, Jardenem hunc, non est vobis portio in Jehova: & effecturi essent filii vestri, ut filii nostri cessarent, quo minus timerent Jehovã.

29 Quapropter diximus, extruentes faciamus jam nobis altare, non ad holocaustum, neq; ad sacrificium.

30 Sed testis sit inter nos & inter vos, & inter generationes nostras post nos: de exercendo cultu Jehovæ coram eo, holocaustis nostris & sacrificiis nostris, eucharisticisque nostris: ut non dicant filii vestri in posterum filiis nostris, non est vobis portio in Jehova.

31 Diximus enim, sic erit cùm alloquentur nos aut generationes nostras in posterum, ut dicamus, Respicite similitudinem altaris Jehovæ, quam fecerunt patres nostri, non ad holocaustum, neque ad sacrificium, sed *ut* testimonium sit inter nos & inter vos.

32 Absit [l] a nobis illud, ut rebellemus contra Jehovam, & ut avertamus nos hodie a Jehova ædificando altare ad holocaustum, ad munus, aut ad sacrificium: excepto altari Jehovæ Dei nostri, quod est ante tabernaculum ejus.

l Heb. *absit nobis ab illo: hypallage.*

33 Cúmque audivisset Pinchas sacerdos & principes cœtus, id est, primores millium Jisraëlis, qui *erant* cum eo, verba ista, quæ locuti fuerant Rëubenitæ cum Gaditis & Menaschitis, visum est bonum in oculis eorum.

34 Quapropter dixit Pinchas filius Elhhazaris sacerdotis ad Rëubenitas & Gaditas & ad Menaschitas: hodie novimus in medio nostri esse Jehovam, ut qui non sitis prævaricati contra Jehovam prævaricatione ista: * tunc eripuistis filios Jisraëlis e manu Jehovæ.

34 *Tunc*] cùm extrueretis altare in alium finem, quàm ad sacrificandum in eo, liberastis vos & nos ab ira Dei.

35 Reversus itaque est Pinchas filius Elhhazaris sacerdotis cum ipsis principibus a Rëubenitis & a Gaditis e terra Gilhhadis in terram Cenahhani ad filios Jisraëlis: & retulerunt eis rem.

36 Cumque bona videretur res illa in oculis filiorum Jisraëlis, benedixerunt Deo filii Jisraëlis: nec amplius locuti sunt ut ascenderent contra illos in militiam, ad perdendum terram illam, in qua Rëubenitæ & Gaditæ habitabant.

37 Sic indiderunt Rëubenitæ & Gaditæ altari isti * nomen: *dicentes*, sed testis est inter nos, Jehovam esse Deum.

37 *Nomen*] supra ver. 30.

Caput XXIII.

Jehoschuahh distributa jam terra, morti vicinus, omnes Jisraëlitas convocat, & commemoratione præteritorum beneficiorum & promissionum divinarum, atque etiam pœnis propositis sui officii admonet & confirmat.

1 Fuit autem exactis * diebus multis, postquàm dedit Jehova quietem Jisraëlitis ab omnibus hostibus eorum circumquaque cùm Jehoschuahh senex esset [a] vergens ætate.

1 *Diebus multis*] non tantùm septem annis bellorum, sed etiam toto tempore quod expendit in distributione terræ, ut probat versus quartus.
a Heb. *declinans* infrà 2.

2 Ut vocaret Jehoschuahh totum Jisraëlem, seniores ejus & primores ejus, judicesque ejus ac moderatores ejus: diceretque ad eos, ego senui, vergo ætate.

3 Vos autem vidistis quæcunque fecit Jehova Deus vester omnibus istis gentibus propter vos: Jehova enim Deus vester is est, qui pugnat pro vobis.

4 Videte [b] jactis sortibus, attribui vobis gentes

b Heb. *feci ut caderent vobis gentes istæ in hæreditatem, &c.*

tes istas reliquas in possessionem per tribus vestras: a Jardene, cùm omnes gentes quas excidi, tum *gentes* maris magni ad occasum Solis.

5 Nam Jehova Deus vester ipse dispellet eas a facie vestra ª omnino expellet eas a facie vestra: ut hæreditariò possideatis terram earum, quemadmodum locutus est Jehova Deus vester vobis.

6 Confirmamini igitur valde, ut observetis & faciatis quicquid scriptum est in libro legis Moschis: ne recedatis ab eo dextrorsum aut sinistrorsum.

7 Ne conveniatis cum gentibus istis, istis, inquam, quæ reliquæ sunt vobiscum: ‖& nomen Deorum earum ne recordemini, ª neq; adjuretis, neque colatis eos, neque incurvetis vos eis.

8 ‖Sed Jehovæ Deo vestro adherescite: quemadmodum fecistis in hunc usque diem.

9 Ut expulit a facie vestra Jehova gentes magnas & robustas: (nam quod ad vos, non constitit quisquam in conspectu vestro usq; in diem hunc:)

10 *Ita* vir ex vobis persequetur mille, quia Jehova Deus vester is est qui pugnat pro vobis: ‖quemadmodum locutus est vobis.

11 [c] Attendite igitur valde animis vestris: ut ametis Jehovam Deum vestrum.

12 Nam si [d] omnino averteritis vos, & adhæseritis residuo gentium istarum, istarum *inquam*, quæ reliquæ sunt vobiscum, & affinitatem contrahentes cum eis, conveneritis cum eis, eæque vobiscum:

13 [e] Certò scitote non perrecturum Jehovam Deum vestrũ expellere omnes gentes istas a facie vestra, sed eas fore vobis in laqueum & in tendiculam, & in ª flagellum lateribus vestris, ac in spinas in oculis vestris, donec pereatis e terra optima hac, quam dedit vobis Jehova Deus vester.

14 Ecce autem ego decessurus sum [f] brevi pro consuetudine totius terræ: quapropter cognoscite ex toto corde vestro, & ‖ex toto animo vestro non excidisse rem ullam, ex omnibus rebus bonis, quas promiserat Jehova Deus vester vobis, omnia evenisse vobis, non excidisse ex eis rem ullam.

15 *Contrà* fore, ut quemadmodum evenit vobis unaquæq; res bona, quam promiserat Jehova Deus vester vobis: sic inducat contra vos Jehova unamquamque rem malam, donec perdiderit vos e terra optima hac, quã dedit vobis Jehova Deus vester.

16 (Quandoquidem transgressi fueritis fœdus Jehovæ Dei vestri quod præcepit vobis, & abeuntes colueritis deos alienos, & incurvaveritis vos eis:) cúmq; primùm accensa fuerit ira Jehovę in vos, perituros vos esse celeriter a terra hac optima, quam dedit vobis.

[Margin notes:]
5 *Omnino expellet*] enim promisit ...m.33.52. Deut. ...9.
‖Exo.23.13.
7 *Neque adjuretis*] ...scientes ut ipsæ ea ...mmemorent, Exo. ...13. & Deut.12.3.
‖Deut.13.4.
‖Levit.26.7.
c Heb. *conservate* ...s *valde*.
d Heb. *avertendo* ...
e Heb. *sciendo sci-*...
...Exod.23.33. item 34.12. Num.33. in fine.
13 *Flagellum lateribus*] mos erat antiquus cædendi latera. Ecclesiast. 30.12 item 42.6.
f Heb. *hodie*: synecdoche.
‖supra 22.3.

Caput XXIIII.

Jehoschuahh rursus omnes tribus Jisraëlis cum earum moderatoribus Schecemum convocat, easq; commemoratis beneficiis divinis præteritis, ad perseverantiam in cultu Dei hortatur, ac fœdus inter Deum & Jisraëlitas renovat. Postremò mors Jehoschuhhæ, & sepultura ejus, ossium Josephi & Elhhazaris sacerdotis describitur.

1 Deinde congregavit Jehoschuahh omnes tribus Jisraëlis ª in agrum Schecemitanum: postquàm convocasset seniores Jisraëlis & primores ejus, & judices ejus, & moderatores ejus, qui stiterunt se ª coram Deo.

2 Tum dixit Jehoschuahh ad totum populum, sic dicit Jehova Deus Jisraëlis: ultra flumen *Euphratem* habitabant majores vestri [a] olim, *utpote* Terach pater Abrahami & pater Nachoris: colebantque Deos alienos.

3 Sed assumpsi patrem vestrum Abrahamũ, e *regione* quæ est trans illud flumen, & deduxi eum per totam terrã Cenahhani: auxique semen ejus, cùm dedissem ei Jitzchakum.

4 Dedi enim Jitzchako Jahhakobum, & Hhesavum: dedi autem Hhesavo montem Sehhiris ut hæreditariò possideret eum, sed Jahhakob & filii ejus descenderunt in Ægyptum.

5 Quò mittens Moschen & Aharonem, plagis affeci Ægyptum, prout feci in medio ejus: & posteà eduxi vos.

6 Deducente autem me patres vestros ex Ægypto, donec advenissetis ad mare, persecuti sunt Ægyptii patres vestros curribus & equitibus ad mare algosum.

7 ‖ Cúmque clamarent ad Jehovam, posuit caliginem inter vos & inter Ægyptios, deinde induxit super eos mare illud, quod operuit eos, videruntq; oculi vestri, id quod feci contra Ægyptios: postea mansistis in ipso deserto diebus multis.

8 Tandem adduxi vos in terram Emoræorum habitantium trans Jardenem, qui pugnaverunt contra vos: tradidi autem eos in manum vestram, ita ut hæreditariò possideatis terram eorum, & perdidi eos a facie vestra.

9 Surrexit quoque Balak filius Tzipporis Rex Moabitarum ut certaret contra Jisraëlem: ideoque, mittens vocaverat Bilhhamum filium Behhoris, ut ‖ malediceret vobis.

10 Sed nolui auscultare Bilhhamo: unde [b] ª continenter benedixit vobis, sic eripui vos e manu ejus.

11 Cumque trajecissetis Jardenem & venissetis ad Jerichuntem, ª pugnaverunt contra vos [c] Jerichuntini, Emoræi & Perizzæi & Cenahhanæi & Chittæi & Girgaschæi, Chivvæi, & Jebusæi: quos tradidi in manum vestram.

12 Mittebam enim ante vos crabronem, qui expellebat eos a facie vestra, *ut* duos reges Emoræi: non gladio tuo, neque arcu tuo *expulisti eos*.

13 Dedi itaque vobis terram in qua non laboraveratis, & civitates quas non extruxeratis, in quibus habitatis: vinetis & olivetis, quæ non plantaveratis fruimini.

14 Quare nunc timete Jehovam & colite eum, integrè & fideliter: & amovete Deos, quos coluerunt majores vestri, in *regione* trans flumen illud & *in* Ægypto, & colite Jehovam.

15 Quòd si malum *videatur* in oculis vestris colere Jehovam, ª eligite vobis hodie quos colatis,

[Margin notes:]
1 *In agrum Schecemitanum*] Schiluntem intelligit, ubi tunc tabernaculum Dei erat. Est enim Schilo in agro Schecemitano: nec novum est, oppidi nomẽ pro agro poni, ut infrà ver. penultimo ossa Josephi Schecemi sepulta dicuntur, & statim subjicitur, sepulta fuisse in portione agri quem emerat Jahhakob &c. agrum autem illum non fuisse in oppido, apparet ex Gen.33.18. & sequenti. Sic Chebron Calebo data dicitur suprà 14.14. cùm tamen non ipsa civitas, sed ejus ager datus sit ei, sup. 21.12.
Coram Deo] id est, in loco tabernaculi.
a Heb. *a seculo*.
‖Exod.14.19. & 20.
‖Num.22.11.
b Heb. *benedixit benedicendo vobis*, vide Gen.8.3.
10 *Continenter*] nam non semel tantùm id fecit, sed quoties tentavit maledicere eis, toties divinitus coactus est eis benedicere.
11 *Pugnaverunt*] hi urbem vobis occludendo, illi verò cum armis vobis occurrendo.
c Heb. *domini Jerichuntis*.
Exod.23.28. *est promissio*.
d Heb. *in integritate & in fide*.
15 *Eligite*] non solvit eos vinculo colendi Deum, quo priùs obstricti erant, sed hæc proponendo animos illorum explorat: & exemplo patrum ac Emoræorum eos ab idololatria absterret: suo verò & familiæ exemplo ad perseverantiam in cultu Dei hortatur. Simile vide in Ruth.1.15.

colatis, ſive deos quos coluerunt majores veſtri, qui habitabant trans flumen illud, ſive deos Emoræorum, in quorum terra habitatis: ego verò & familia mea colemus Jehovam.

16 Cui reſpondens populus dixit: [e] abſit a nobis ut relinquamus Jehovam ad colendum deos alienos.

17 Nam Jehova Deus noſter, is eſt qui eduxit nos & patres noſtros e terra Ægypti e domo ſervorum: & qui edidit ante oculos noſtros ſigna maxima iſta, conſervavitq; nos totâ illâ viâ, per quam ivimus, & in omnibus populis per quorum medium tranſivimus.

18 Expulit etiam Jehova omnes populos iſtos & Emoræum inhabitantem illam terram a facie noſtra: nos quoque colemus Jehovã, quia eſt Deus noſter.

19 Dixit autem Jehoſchuahh ad populum: "non poteſtis colere Jehovam, quia Deus [f] ſanctiſſimus eſt: Deus fortis Zelotes eſt, "non feret defectionem veſtram & peccata veſtra,

20 Cùm deſeretis Jehovam & coletis Deos alienigenarum, ſed converſus malo afficiet vos, & conſumet vos, poſtquam benefecerit vobis.

21 Tum dixit populus ad Jehoſchuhham: "nequaquam, ſed Jehovam colemus.

22 Dixit itaque Jehoſchuahh ad populum, teſtes eſtis ipſi de vobis, vos elegiſſe vobis Jehovam ad colendum eum: qui dixerunt, teſtes ſumus.

23 Nunc igitur *inquit* amovete deos alienigenarum qui ſunt in medio veſtri, & inclinate animum veſtrum ad Jehovam Deum Jiſraëlis.

24 Tum dixerunt populus ad Jehoſchuhham, Jehovam Deum noſtrum colemus, & voci ejus auſcultabimus.

25 Sic pepigit Jehoſchuahh fœdus cum populo die illo: propoſuitque ei ſtatuta & judicia in Schecemo.

26 Deinde ſcripſit Jehoſchuahh verba iſta "in libro legis Dei: qui eſt in Sanctuario Jehovæ: & accipiens lapidem magnum, erexit illum ibi, "ſub quercu illa.

27 Dixitq; Jehoſchuahh ad totum populum: ecce lapis iſte eſto inter nos teſtimonium: quia ipſe [g] interfuit conteſtãdo omnes ſermones Jehovæ quibus locutus eſt nobiſcũ: eſtoque inter vos in teſtimonium, ne mentiamini in Deum veſtrum.

28 Tum dimiſit Jehoſchuahh populum, quemque in poſſeſſionem ſuam.

29 Fuit autem poſt res iſtas, ut moreretur Jehoſchuahh filius Nunis ſervus Jehovæ, natus centum decem annos.

30 ‖Sepeliveruntque eum in termino poſſeſſionis ejus Tinnath-Serachi, quæ eſt in monte Ephrajimi, ab Aquilone monti Gahhaſcho.

31 Coluit autem Jiſraël Jehovam omnibus diebus Jehoſchuhhæ, omnibus etiam diebus "ſeniorum, qui prolongarunt dies poſt Jehoſchuhham, quique " experti erant omne opus Jehovæ, quod fecit Jiſraëli.

32 Tum oſſa Joſephi, quæ "deportaverant filii Jiſraëlis ex Ægypto, ‖ſepeliverũt in Schecemo, in illa portione agri quam emerat Jahhakob a filiis Chamoris patris Schecemi centum numis: ita fuerunt apud filios Joſephi in poſſeſſione *eorum*.

33 Elhhazar quoque filius Aharonis mortuus eſt, quem ſepeliverunt in colle Pinchaſi filii ejus, qui datus fuerat ei in monte Ephrajimi.

e Heb. *abſit nobis à relinquendo: hypallage uſitata.*

19 *Non poteſtis*] ſubaudi, Deos alienos retinendo, & eorum cultum cultui Dei commiſcendo: quod colligitur ex ver.23.

f Heb. *quia Deus ſancti eſt. adjectivum plurale pro ſingulari in gradu ſuperlativo.*

Non feret] impunitam: ſic Exod.23.21.

21 *Nequaquam*] Jehovam deſeremus, &c.

26 *In libro legis Dei*] id eſt, ... ſacerdotes ... in librum legis ... Deut.31.26. ... penes ſe habe... & in ſanctuario ... ſervabant.

Sub quercu] ... vide Gen.35.4 ... dic.9.6.

g Heb. ... *tranſlata locutio* ... *ſtibus vivis* ... *bus audientibusq;* ... *lapidem.*

‖ *Judicum* 2.

31 *Seniorum*] ... tantùm intellig... ſimul cum Jeho... chuhha Remp... miniſtrarant, ... pervixerant.

Quique experti omne opus] id eſt, qui jam adulti ... cùm exirent ex Ægypto, & obſerv... poterant, quæ Deus fecerat Jiſraëli.

32 *Deportaverant*] prout juramẽto ... miſerant Joſeph... Gen.50.25.

‖ Gen.33.19.

JUDICUM

Liber unus.

***LIBER** Judicum ſtatum Reipub. Jiſraelitarum inde a temporibus Jehoſchuhhæ uſque ad Hhelin ſacerdotem, peccata eorum in genere, revocamenta Dei, partim monitis partim judiciis, poſtremò ſingularia exempla duo impudentiſſima Jiſraelitarum deſcribit: ut ex illis corruptiſſimæ in religione & moribus Reipub. imago conſpiciatur. Eſtque hiſtoria annorum a morte Jehoſchuhhæ ducentorum nonaginta novem.*

Ad mortem	Hhothnielis	40	*Judicum cap.3.*	*ver.11.*
	Ehudis & Schamgaris	80		*ver.30.*
	Deboræ	40	*Judicum cap.5.*	*ver.31.*
	Gidhhonis	40	*Judicum cap.8.*	*ver.28.*
	Abimeleci	3	*Judicum cap.9.*	*ver.22.*
	Tolahhi	23	*Judicum cap.10.*	*ver.2.*
	Jairis	22		*ver.3.*
	Jiphtachi	6	*Judicum cap.12.*	*ver.7.*
	Ibtzanis	7		*ver.9.*
	Elonis	10		*ver.11.*
	Hhabdonis	8		*ver.14.*
	Schimſchonis	20	*Judicum cap.16.*	*ver.31.*

CAPUT

CAPUT I.

Jisraëlitæ Jehoschuhha mortuo, hostes invasuri de ordine suo militari Deum consulunt & feliciter pugnant: Res a Jehuda & Josepho strenuè gestæ narrantur. Postremò omnium tribuum negligentia commemoratur.

1 UIT autem post mortem Jehoschuhhæ, "ut consulerent filii Jisraëlis Jehovam dicendo: quis ascendet ex nobis contra reliquum Cenahhanæum in principio, ad pugnandum contra eum?

2 Quibus dixit Jehova, Jehuda ascendito: ecce tradidi "istam terram in manum ejus.

3 ("Dixerat autem Jehuda Schimhhoni fratri suo, ascende mecum in sortem meam, ut pugnemus contra Cenahhanæum illum: vicissim ibo ego quoque tecum in sortem tuam: ibatq; cum eo Schimhhon.)

4 Sic ascendit Jehuda, traditit; Jehova Cenahhanæum & Perizzæum illum in manum eorum: qui percusserunt eorum in Bezeko decies mille viros.

5 Invenientes enim Adoni-Bezekum in Bezeko, pugnaverunt contra eum: & percusserunt Cenahhanæum & Perizzæum illum.

6 Cùm autem fugeret Adoni-Bezek, persecuti sunt [a]eum: & prehendentes eum, amputarunt pollices manuum ejus, ac pedum ejus.

7 Tum dixit Adoni-Bezek, septuaginta reges pollicibus manuū suarum & pedum suorum amputatis, colligebant sub mensa mea, quemadmodum feci, sic rependit mihi Deus: & adduxerunt eum Jeruschalajima, ubi mortuus est.

8 Expugnaverant enim filii Jehudæ "Jeruschalajima, & capientes eam percusserant *incolas* ejus acie gladii: [b] civitati verò ipsi immiserant ignem.

9 Deinde autem descenderant filii Jehudæ ad pugnandum contra Cenahhanæum: inhabitantem "montana, &"australem plagam, & "humilem regionem.

10 ‖ Processerat enim Jehuda ad Cenahhanæum inhabitantem Chebronem: (nomen autem Chebronis antea *erat* urbs Arbahhi:) percusserantque "Schescaium, & Achimanem, & Talmaium.

11 ‖ Ac inde processerat adversus incolas Debiri: (nomen autem Debiri antea *erat* urbs Sepheri.)

12 Ubi cùm dixisset Caleb, qui percutiens urbem Sepheri ceperit eam: utique dabo ei Hhacsam filiam meam in uxorem,

13 Cepit eam Hhothniel "filius Kenazi agnatus Calebi minimus "ex illo. quamobrem dedit ei Hhacsam filiam suam in uxorem.

14 (Fuit autem cùm conventura esset, ut persuaderet illi de petendo a patre suo agro quodam, quare *ea* desiliit de asino: cui dixit Caleb, quid tibi est?

15 Tum dixit ei illa, cedo mihi munus, quandoquidem terram siccam dedisti mihi, des mihi quoque scaturigines aquarum: dedit itaque ei scaturigines superioris & scaturigines inferioris *tractus*)

16 Filii quoque Kenæi soceri Moschis "ascenderant e"civitate palmarum, cum filiis Jehudæ in desertum Jehudæ, quod est ad Australem plagam Hharadi: "profectus enim fuerat ut habitaret cum ipso populo.

17 Vicissim procedente Jehuda cum Schimhhone fratre suo, percusserant Cenahhanæum inhabitantem Tzephathum: quod cùm devovissent, vocavit *Schimhhon* nomen civitatis illius [c]Chormam.

18 "Deinde cepit Jehuda Hhazzam cum termino ejus, & Aschkelonem cum termino ejus: atque Hhekronem cum termino ejus.

19 Aderat enim Jehova Jehudæ, ita ut expelleret montanæ regionis *incolas*: "sed non *perrexit* ad expellendū habitatores ipsius convallis, eò quòd "currus ferrati essent illis.

20 Dederunt autem Calebo "Chebronem, quemadmodum dixerat Mosche: qui expulit inde tres illos filios Hhanaki.

21 Jebusæum quoque habitantem "Jeruschalajimis non expulerunt filii Binjamini: sed inhabitabat Jebusæus cum filiis Binjaminis Jeruschalajima usque in diem hunc.

22 Ascenderant etiam familia Josephi ipsi quoque Beth-Elem: & Jehova *fuerat* cum eis.

23 Curaverant enim familia Josephi explorari ‖ Beth-elem: (nomen autem illius civitatis antea *erat* Luz.)

24 Videntes autem observatores illi quendam exeuntem e civitate illa: dixerant ei, ostende nobis, quæso, ingressum istius civitatis, & exercebimus erga te benignitatem.

25 Sic cùm ostendisset ipsis ingressum ipsius civitatis, percusserant civitatem ipsam acie gladii: virum autem illum cum tota familia ejus dimiserant.

26 Abiitq; vir ille in terram Chittæorum: ubi ædificavit civitatem & vocavit nomen ejus "Luzum, id *est* nomen ejus usque in diem hunc.

27 Sed "non expulerat Menasche incolas Beth-Scheanis, & pagorum ejus, & Tahhanaci pagorumque ejus, & incolas Dori ac pagorum ejus, & incolas Jeblehhami pagorumque ejus, & incolas Megidduntis pagorumque ejus: "placebat enim Cenahhanæo habitare in terra ista.

28 Fuit autem cùm fortis evaderet Jisraël, "ut redderet Cenahhanæum tributarium: sed [d] omnino non expulit eum.

29 Similiter Ephrajim non expulit Cenahhanæum illum qui habitabat Gezere: Sed habitabat Cenahhanæus in medio ejus Gezeri.

30 Zebulun non expulit habitatores Kitronis & habitatores Nahalolis: sed habitabat Cenahhanæus in medio ejus: & erant tributarii.

31 Ascher non expulit habitatores Haccuntis & habitatores Tzidonis: item Achlabi, & Aczibi, & Chelbæ, & Aphiki, & Rechobi.

32 Habitabat enim Aschærita in medio Cenahhanæi,

---

1 *Ut consulerent*] ...peratore destitu... (cujus nutu omnia ...ferant) & in suas ...asi Respub. distri... ...ti, per sacerdotem ...rum consulunt ex ...ge Numerorum ...21.

2 *Istam terram*] id ..., agrum Bezeki, ...em adhuc Cenahhanæus occupat, Jehudæ priùs sorte attributum.

3 *Dixerat autem*] ...est, peculiare fœ...s cū Schimhhone ...ierat, ut ostēdit hi...oria Chormæ, infrà ...ers. 17. quæ temporibus Jehoschuhhæ ...sta fuit: Jehosch. ...14.

a Heb. *post eum*.

8 *Jeruschalajima*] i... ...partem illam quæ ...soli obtigerat Jehosch. 15.8. & 63. Duplex enim erat civitas præter arcem (un...e etiam nomen ha...et dualis formæ) ...arum altera in sorte Jehudæ erat, altera Binjaminis cum ...huda communis, ...x verò solius Binjaminis. Hæc autem ...sequentia temporibus Jehoschuhhæ ...sta hic commemo...antur ἀντιλογι...ῶς ut appareat ...a occasione Deus ...hudam reliquis ...ibubus prætulerit: ...imirum quia fuit ...liquis prudentior, ...in exequendo mā...to divino diligentior: Nam in scripturis sæpe, non tam temporum quàm ...usarum series observatur.

‖ *Jehosch.* 15.

b Heb. *civitatem* ...iserant in ignem, hypallage.

9 *Montana*] ubi ...at Chebron ver. 10.

Australem plagam] ...bi erat Debir vers. ... & Kenæus, & ...horma, ver. 16 17.

Humilem regionem] ...am occupare non ...rrexit ut ver. 19. ...otus enim hic ver...s prolepticus est.

‖ *Jehosch.* 10.36. 11.21. & 15.13.

10 *Schescaium*] de quibus Numer. 13.22. ‖ *Ibid. ver.* 38. & 15.15.

13 *Filius*] id est, ex posteris Kenazi, a quo dictus est Caleb Kenizzæus ...um. 32.12. *Ex illo*] id est, omnium qui ex Kenazo geniti superstites erant, æ...te, auctoritate, opibus minimus, quod dicitur ad commēdationem fidei Calebi, ...strenuitatis illius.

16 *Ascenderant*] id est, in illa expeditione Jehudæ se conjunxerant. Dicitur autē Jithro Kenæus a gente, Numerorum 24.21.

Civitate palmarum] Jerichunte Deut. ultimo 3. ver. sic infrà cap. 3.13.

Profectus enim] vide Numerorum 10. 29.

c *id est*, *anathemati devotam*.

18 *Deinde cepit*] post terræ distributionem, ut apparet ex Jehosch. 13.3. etsi non diu potitus est istis civitatibus, ut ex cap. 3.3. ver. apparet.

19 *Sed non perrexit*] hic incipit seminarium indicare calamitatum Jisraëlitarum, quæ in sequētibus describentur, nimirum quòd gentes inimicas contra mandatum Dei in medio sui tolerarunt singulæ tribus.

Currus ferrati] obliti mandatorum & promissionum Dei, Jehoschu. 13.6. & 17. 18.

20 *Chebronem*] cōfer cum Jehoschu. 21. ver. 11.12.

21 *Jeruschalajimis*] ex altera Jeruschalajima & arce, suprà 8.

‖ *Gen.* 28.19.

26 *Luzum*] vide Jehosch. 16.2.

27 *Non expulerat*] vide Jehosch. 17.12. 13.

Placebat] id est, potius acquiescebat duris conditionibus quàm ut excederet.

28 *Ut redderet*] id est, pacem cum Cenahhanæo iniit nulla alia cōditione quàm tributi, neglecto Dei cultu & expresso mādato Exod. 23.32. & 34.12.15. & Deut. 7. 2.

d Heb. *expellendo non expulit*.

nahhanæi, habitatorum illius terræ: quia non expellebat eum.

33 Naphtali non expulit habitatores Beth-Schemeschi, & habitatores Beth-Hhanathæ: sed habitabat in medio Cenahhanæi, habitatorum illius terræ: & habitatores Beth-Schemeschi & Beth-Hhanathæ erant eis tributarii.

34 Comprimebant autem Emoræi filios Danis intra montana: nam non permittebant ei descendere in ipsam convallem.

35 Placebat enim Emoræo habitare Har-Cheresi, Ajalone, & Schahhalbimis: sed cùm ingravesceret manus [a] familiæ Josephi facti sunt tributarii.

36 (Terminus itaque Emoræi *erat* ab ascensu Hhakrabbimorum: ab ipsa [a] petra & quod suprà *est*.)

35 *Familiæ Josephi*] quæ possessionē habebat Dani & istis Emoræis vicinam.

36 *Ab ipsa petra*] id est, a primo aditu ascensus Hhakrabbimorum.

CAPUT II.

Rationes quibus Jisraëlitæ ad Cenahhanæos depellendos sollicitati sunt, describuntur: Frequens Jisraëlitarum perfidia, & Dei in eos ultio summatim declaratur.

1 [a] QUAMVIS ascendisset [a] nuntius Jehovæ [a] Gilgalæ [a] Bocimos: ac dixisset, feci ut vos ascenderetis ex Ægypto, & introduxi vos in hanc terrā, quam juramento promiseram majoribus vestris, ac dixi non irritum faciam fœdus meum vobiscum in seculum:

2 Vicissim vos ne pangitote fœdus cum habitatoribus terræ hujus, altaria eorum demolimini: attamen non auscultastis voci meæ, quid est hoc *quod* fecistis?

3 Quam ob rem etiam dico, non expellam eos a facie vestra: sunto itaque vobis ad latera, sed Dii eorum erunt vobis in tendiculam.

4 Fueratque cùm eloqueretur nuntius Jehovæ verba hæc apud omnes filios Jisraëlis: ut attollentes populus vocem suam, flerent.

5 (Quare vocarunt nomen loci illius [a] Bocimos): & sacrificarunt ibi Jehovæ.

6 [a] Dimiserat etiam Jehoschuahh populum: & abierant filii Jisraëlis quisq; in possessionem suam, ad hæreditariò possidendum ipsorum terram.

7 Coluerunt quidem populus Jehovam omnibus diebus Jehoschuhhæ, omnibus etiam diebus seniorum, qui prolongarunt dies post Jehoschuhham, qui viderant totum opus Jehovæ maximum quod fecerat Jisraëli.

8 [a] Sed cùm mortuus esset Jehoschuahh filius Nunis servus Jehovæ: natus centum decem annos:

9 Et sepelivissent eum in termino possessionis suæ [b] Timnath-Cheresi, in monte Ephrajimi, ab Aquilone monti Gahhascho:

10 Præterea tota etiam illa ætas aggregati essent ad majores suos: & surrexisset ætas altera post illos qui non agnoscebant Jehovam, nec etiam opus illud quod fecerat Jisraëli:

11 Fecerunt filii Jisraëlis quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: coluerunt enim [c] Bahhalimos.

12 Et relinquentes Jehovam Deum majorum suorum, qui eduxerat eos e terra Ægypti, [d] secuti sunt Deos alios e diis populorum, qui erant circa ipsos, incurvaveruntque se illis: sic provocaverunt Jehovam.

13 Quapropter cùm [a] dereliquissent Jehovam: & servivissent Bahhali & [a] Hhaschtarothis,

14 Accensa est ira Jehovæ in Jisraëlem, ut traderet eos in manum diripientium, qui diripuerunt eos: dediditque eos in manum inimicorum eorum circumquaque: cùm non possent amplius consistere ante inimicos suos.

15 || Quocunque egrediebantur, manus Jehovæ erat contra eos in malum, quemadmodum locutus fuerat Jehova, & quemadmodum juraverat Jehova illis: & angustiis afficiebat eos valde.

16 Postea excitabat *quidem* vindices, qui servabant eos e manu diripientium eos.

17 Sed neque vindicibus suis auscultabant, (scortabantur enim sequentes deos alienos, & incurvabant se illis) recedebant celeriter ab ea via, qua ambularant majores eorum, auscultando præceptis Jehovæ, non sic faciebant.

18 Nam cùm excitaverat illis Jehova vindices, fuerat quidem Jehova cum unoquoque vindice, & servabat eos e manu inimicorum eorum, omnibus diebus cujusque vindicis: [a] pœnitebat enim Jehovam propter gemitum eorum, ab opprimentibus eos, & depellentibus eos.

19 Sed erat mortuo vindice, ut reversi corrumperent se supra patres suos, sequendo deos alienos ad colendum eos & incurvandum se illis: non [e] remitterent de actionibus illorum, & de via eorum obdurata *quicquam*.

20 Quapropter accensa est ira Jehovæ in Jisraëlem: & dixit, propterea quòd transgressi sunt gens ista fœdus meum quod præceperam majoribus eorum, neque auscultarunt voci meæ:

21 Etiam ego non pergam expellere quenquam a facie eorum, ex gentibus quas reliquit Jehoschuahh, cùm moreretur.

22 Ad probandum per eas Jisraëlem: an observaturi sint viam *mandatorum* Jehovæ, ambulando in eis, quemadmodum observarant majores eorum necne.

23 Fecerat autem Jehova ut manerent gentes istæ, quia non expulerant eas celeriter: ideo non tradiderat eas in manum Jehoschuhhæ.

CAPUT III.

Recensentur populi in terra relicti ad Jisraëlitas erudiēdos: Et ex triplici Jisraëlitarum defectione, tria oppressionis tempora, cum liberatione ab illis attributa resipiscentibus, ministerio Hhothnielis, Ehudis & Schimgaris.

1 ISTÆ autem sunt gentes, quæ ut manerent fecit Jehova, ad probandum per eas Jisraëlitas: eos omnes qui non exper-

1 *Quamvis*] his sex primis versibus injustitiam populi exaggerat, quòd neque legi, neq; singularibus monitis paruissent, sed aversi a fœdere, cū Cenahhanæis, exitio divinitus destinatis pacem colerēt, quare precedentibus potiùs quàm sequentibus hi versus conjungendi viderentur, nisi commodius fuisset hujus libri summā in hoc caput contrahere.

Nuntius] sive fuerit propheta extra ordinem vocatus, sive sacerdos Pinchas. Hominem non angelum fuisse apparet, quòd locus unde venerit exprimitur, neque disparuisse legitur, ut de aliis angelis narratur: Sic propheta angelus Dei vocatur Chaggai 1. 13.

Gilgale] id est, cùm populus inde arcam Schiluntem transferret: de quo Jehoschu. 18. principio.

Bocimos] per anticipationem, ut apparet ex versu quinto. Videtur autē locus fuisse Schilunti conjunctus, quia ibi sacrificasse dicuntur, ver. 5.

|| Exod. 23. 32. & 34. 12. Deut. 7. 2.

a id est, flentes.

6 *Dimiserat*] Hoc fuit alterum monitū singlare, de quo Jehosch. 18. 3.

8 *Sed cùm mortuus*] ab hoc versu usque ad 7. versum sequentis capitis summatim explicantur causæ judiciorum Dei in Jisraëlitas, quæ deinde singularibus aliquot exemplis explicantur planiùs infrà a 17. cap. usque ad finem.

b *Timnath-Serach*, *Jehosch.* 24. 30.

c *id est*, [illegible] deos.

d Heb. [illegible] sic ver. 18.

13 *Hasch*[illegible] id est, ovibus [illegible] Deabus Tzid[illegible] 1. Reg. 11. 5. & 33. 2. Reg. 23. 14. & [illegible] lischtæorum 1. S[illegible] 31. 10.

|| *Levit.* 26. *Deut.* 28.

18 *Pœnitebat*[illegible] de Gen. 6. 6.

e Heb. [illegible] *id est, cum* [illegible] *deponerent.*

23 *Non* [illegible] *rant*] nimirum [illegible] raëlitæ, ut [illegible] fuerat illis, Deu[illegible]

ti fuerant ulla bella [1]Cenahhanæa:

2 Tantummodo ut cognoscerent ætates filiorum Jisraëlis, [2]docente eos bello: ea tantùm quæ priùs non noverant.

3 Nempe, quinque Satrapæ Pelischtæorum, & totus Cenahhanæus, Tzidoniusque & Chivvæus inhabitans montem Libanum: a monte Bahhal-Chermone usq; ad ingressû Chamathæ.

4 Fueruntque ad probandum per ipsas Jisraëlem: ad cognoscendum an auscultaturi essent præceptis Jehovæ, quæ præceperat majoribus eorum per Moschen.

5 Filii autem Jisraëlis habitabant in medio Cenahhanæi, Chittæi & Emoræi ac Perizzæi, Chivvæiq; ac Jebusæi.

6 Et accipiebant filias eorum sibi in uxores, & filias suas dabant filiis eorum: deniq; colebant deos eorum.

7 Cùm itaque facerent filii Jisraëlis quod malum *videtur* in oculis Jehovæ, obliti Jehovæ Dei sui: colerentque Bahhalimos, & *idola* lucorum:

8 Accensa est ira Jehovæ in Jisraëlitas, & dedidit eos in manum Cuschanis Rischehhathajimorum regis Syriæ interamnis: serviveruntq; filii Jisraëlis Cuschani Rischehhathajimorum octo annis.

9 Deinde clamaverunt filii Jisraëlis ad Jehovam: quare excitavit Jehova servatorem filiis Jisraëlis, ut servaret eos: [9]Hhothnielē filium Kenazi, agnatum Calebi, minimum ex illo.

10 [a]Cui cùm insideret spiritus Jehovæ [b][10]vindicavit Jisraëlem, nam egressus est ad bellum, tradiditq; Jehova in manum ejus Cuschanem Rischehhathajimorum regem Syriæ: id est, robusta fuit manus ejus supra Cuschanem Rischehhathajimorum.

11 Sic quievit terra. [11]*hæc gesta* quadraginta annorum: cùm mortuus est Hhothniel filius Kenazi.

12 Deinde [c]denuo filii Jisraëlis fecerunt quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: & fortiorem reddidit Jehova Hheglonem regem Moabitarum supra Jisraëlitas, eò quòd facerent quod malum *videtur* in oculis Jehovæ.

13 Congregavit enim ad se Hhammonitas & Hhamalekitas: quibuscum abiens percussit Jisraëlem, & possederunt civitatem palmarum.

14 Servierunt autem filii Jisraëlis Hhegloni regi Moabitarum octodecim annis.

15 Deinde clamantibus filiis Jisraëlis ad Jehovam, excitavit eis Jehova servatorē Ehudem filium Geræ Binjaminitam, virum præclusum manu dextera sua cùm misissent filii Jisraëlis per eum munus Hhegloni regi Moabitarum.

16 (Paraverat autem sibi Ehud gladium [d]bipennem cubitalem longitudine sua: quo accinxerat se sub vestibus suis, ad femur dexterum suum)

17 Obtulit itaque ipsum munus Hhegloni regi Moabitarum: qui Hheglon homo erat pinguis valde:

18 Fuitq; cùm absolvisset offerre munus illud: [18]ut deduceret populum illum qui attulerant munus.

19 Ipse verò reversus e lapicidinis, quæ *sunt* prope Gilgalem diceret: aliquid arcani habeo ad te, ô Rex, qui cùm dixisset, [19]sile, & exiissent ab eo quicunque adstabant ei.

20 Ehud accessit ad eum (is autem sedebat in cœnaculo [e]æstivo suo solus) dixitq; Ehud, aliquid divini habeo ad te: quapropter [20]surrexit e suo solio.

21 Extendens autem Ehud manum sinistram suam, accepit gladium illum a femore suo dextero: & infixit eum ventri illius.

22 Ita ut ingrederetur etiam capulus ipse post mucronem suum, & occluderet adeps mucronem ipsum, (non enim extraxit gladium suum e ventre ejus) & exiret ad podicem ejus.

23 Postea exivit Ehud ad ipsum procœtonē: cùm occlusisset fores cœnaculi circa illum, & pessulo obserasset.

24 Ipso autem exeunte servi illius venerunt & aspexerunt quòd ecce fores ipsius cœnaculi essent obseratæ: quare dixerunt, [f]purgat alvum in conclavi æstivi *cœnaculi*.

25 Cumq; expectassent [g]dudum, & ecce non aperiret fores ipsius cœnaculi: accepta clave aperuerunt, ecce autem dominus eorum ceciderat in terram mortuus.

26 Interea Ehud sese recipiebat, dum cunctarentur illi: & ipse prætergrediens lapicidinas illas sese recepit [26]Sehhiram.

27 Fuitque cùm adveniens clanxisset buccina in monte Ephrajimi: ut descenderent cū eo filii Jisraëlis ex eo monte, [h]ipso praeeunte eis.

28 Dixerat enim ad eos, sequimini me, nam tradidit Jehova inimicos vestros Moabitas in manum vestram: quapropter descenderunt post eum, & præoccupantes vada Jardenis Moabitis, non siverunt quemquam transire.

29 Sed percusserunt Moabitarum tempore illo quasi decies mille viros, quemq; [i]opulentum, & quemque virum strenuum: neque recepit se quisquam.

30 Sic depressi sunt Moabitæ die illo sub manu Jisraëlitarum & quievit terra. [30]*hæc gesta* octoginta annorum.

31 Quibus post eum fuit [31]Schamgar filius Hhanathi, qui percussit Pelischtæos sexcentos viros stimulo bovis: servavitq; ipse quoque Jisraëlem.

CAPUT IIII.

Nova Jisraëlitarum a Deo defectio, cum severa Dei castigatione: Resipiscentia eorum, & divina liberatio per Deboram, Barakum & Jahbelem recensetur.

1 DEINDE cùm [a]rursus filii Jisraëlis facerent quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: Ehude mortuo:

2 Dedidit eos Jehova in manum Jabinis regis Cenahhanæi, qui regnabat in [2]Chatzore: (cujus militiæ princeps erat Sisera,) & habitabat [2]Charoschethæ gentium.

3 Quapropter clamaverunt filii Jisraëlis ad Jehovam: cùm enim nongenti currus ferrati essent ei, ipse oppresserat filios Jisraëlis violentia, viginti annis.

---

1 *Cenahhanæa*] id *est*, a populo Dei contra Cenahhanæos gesta Mosche & Jehoschuhha ducibus: Nā historias bellorum illorum ex parte tenebant, sed Dei in illis singularia judicia non animadvertebāt: quod sequens versus illis explicat.

2 *Docente eos bello*] id est, bellorum eventis eos revocantibus ad eorum recordationem, ad quæ alioquin illi non attendebant.

9 *Hhothnielem*] de quo suprà 1.13.

a Heb. *& fuit super eum spiritus Jehovæ, id est, divina vi impulsus fuit.*

b Heb. *judicavit vel causam egit.*

10 *Vindicavit*] id est, manu armata Jisraëlitarum causam contra hostes suscepit, & superior fuit.

11 *Hæc gesta*] id est, quæcunq; a morte Jehoschuhhæ usq; ad mortem Hhothniëlis facta narrantur, comprehensa etiam servitute sub Syris, de qua ver. 8. gesta fuerunt quadraginta annis: nam hoc membrum ἀπὸ κοινοῦ ad totam historiam est referendum: & sic accipiendum esse hunc locum & sequentes docet temporum ratio ex 1. Reg. 6.1. Simile vide Gen. 15.13.

c Heb. *addiderunt facere.*

d Heb. *cui erant duæ acies.*

18 *Ut deduceret*] a periculo, si quod venturum erat, liberi essent.

19 *Sile*] donec illi abierint, qui me circumstant.

e Heb. *refrigerationis, quod erat ei.*

20 *Surrexit*] vide Num. 23.22. in annotatione.

f Heb. *tegit ipse pedes suos: sic 1. Schem. 24.4. periphrasis honesta purgantis alvum.*

g Heb. *usque ad tarditatem, id est, amplius distulisset aperire, quàm solebat.*

26 *Sehhiram*] locus est ad montana Ephrajimitarum, ut ostendit versus sequens.

h Heb. *& ipse descendebat ante eos.*

i Heb. *pinguem: translatum a corpore ad opes.*

30 *Hæc gesta*] a morte Hhothniëlis ad hujus mortem, ut suprà ver. 11.

31 *Schamgar*] de quo infrà 5. ver. 6.

a Heb. *cùm adderent filii Jisraëlis facere.*

2 *In Chatzore*] id est, in agro Chatzoritano: nam Chatzorē Jehoschuahh combusserat: Jehoschuhh. 11. ver. 11. & 13. ideo subjungitur ipsum resedisse Charoschethæ.

Charoschetha] i. in loco sylvatico: Sic fuit locus a situ dictus. Gentium autem vocatur quod eò tanquam in locum munitum & tutum se contulissent reliquiæ Cenahhanæorum.

4 Debora autem fœmina prophetissa [b] Lappidothana: "judicabat Jisraëlem tempore illo.

5 (Quæ habitabat sub palma Deboræ inter Ramam & inter Beth-Elem in monte Ephrajimi:) nam ascendebant ad eam filii Jisraëlis in judicium.

6 Mittens itaque advocavit Barakum filium Abinohhami Kedescho Naphtalitarum: dixitque ad eum, nónne præcepit Jehova Deus Jisraëlis? I & [c] convocatos in montem Taboris assumito tecum decies mille viros e filiis Naphtali & e filiis Zebulunis.

7 Nam [d] convocabo adversum te ad torrentem Kischonis Siseram principem militiæ Jabinis, currusq; ejus & multitudinem ejus: quem tradam in manum tuam.

8 Dixit verò ad eam Barak, si iveris mecum utique iturus sum: sin autem non iveris mecum, non ibo.

9 Quæ dixit: [e] omnino itura sum tecum, nisi quod non erit gloria tua, "secundum hanc viam qua tu ambulas: in manum enim mulieris dedet Jehova Siseram: sic surgens Debora ivit cum Barako Kedeschum.

10 Cùm itaque accersivisset Barak Zebulunitas & Naphtalitas Kedeschum, deduxit [f] ad vestigia sua decem millia virorum: ibatque cum eo Debora.

11 (Cheber autem Kenæus "separaverat se a [g] Kenæa gente, de filiis Chobabi soceri Moschis: tetenderatq; tentorium suum usq; ad quercetum in [h] Tzahhanajimis, quod *est* prope Kedeschum.

12 Cùmque renunciassent Siseræ ascendisse Barakum filium Abinohhami montē Taboris,

13 Accersivit Sisera omnes currus suos, nongentos currus ferratos, & totum illum populum qui *fuerat* cum eo: Charoschetha gentium ad torrentem Kischonis.

14 Tum edixt Debora Barako: surge, nam hic ille dies est, quo tradit Jehova Siseram in manum tuam, nónne Jehova procedit ante te? quare descendit Barak e monte Taboris & decies mille viri post eum.

15 "Fuditque Jehova Siseram, & omnes illos currus, totumque illum exercitum *sternendū* acie gladii ante Barakum: ita ut descendens Sisera de suo curru fugeret pedibus suis.

16 Barak verò cùm persequeretur currus illos, & exercitum illum usque Charoschethā gentium: & caderet totus exercitus Siseræ acie gladii, non relictus esset ne unus quidem.

17 Sisera fugit pedibus suis ad tentorium Jahhelis uxoris Cheberi Kenæi: "erat enim pax inter Jabinem regem Chatzoris & inter familiam Cheberi Kenæi.

18 Prodiens autem Jahhel obviam Siseræ, dixit ad eum: diverte domine mi, diverte ad me: ne timeto: sic divertit ad eam in tentorium: quę texit eum stragula amphitapa.

19 Dixerat autem ad eam, da mihi, quæso, bibendum parum aquæ, nam sitio: & illa aperiens utrem lactis, dederat ipsi bibendum, antequàm tegeret eum.

20 Dixit autem ad eam, sta in porta tentorii: & esto, si quis adveniens interroget te & dicat, estné istic aliquis? ut dicas nemo est.

21 Deinde Jahhel: uxor Cheberi accipiens paxillum ipsius tentorii, & apponens [i] manū suam ad malleum quendam, accessit ad eum sensim, ac infixit paxillum illum in tempora ejus, ita ut [k] permearet in terram: nam ipse fessus somno sopitus erat, sic mortuus est.

22 Ecce autem Barako persequente Siseram, prodiit Jahhel obviam ei, dixitque ei: veni ut ostendam tibi virum illum quem tu quæris: qui ingressus est ad eam: & ecce Sisera prostratus mortuus, cum paxillo in temporibus suis.

23 Sic cùm depressisset Deus die illo Jabinem regem Cenahhanæum ante filios Jisraëlis,

24 [l] Perrexit manus filiorum Jisraëlis continenter durior esse contra Jabinem regem Cenahhanæum: usque dum excidissent Jabinem regem Cenahhanæum.

b Heb. *fœmina Lappidotharum.*
4 *Judicabat*] id est, consulentibus de jure ex revelatione divina respondebat, ut versus sequens explicat.
c Heb. *& attrahito in montem Taboris, & assumito &c. nimirum accersendo, ut docet ver.* 10.
d Heb. *attraham, sub. divino meo instinctu.*
e Heb. *eundo ibo.*
9 *Secundum hanc viam*] hac ratione quam tu sequeris parta victoriæ laus non ad te, sed ad mulierē perventura est: mulierem autem hic indefinitè accipit, & eventus docet Deboræ & Jahheli magna ex parte eam ascribi. Viam autem sic accipit Mosche Num. 22. 32.
f Heb. *ad pedes suos.*
11 *Separaverat se*] id est, relictis suis gētilibus apud tribum Jehudæ, venerat habitatum in regionem Naphtalitarum.
g Heb. *a Kajino: sic Num.* 24. 22.
h *qui Tzahhanammimi vocantur. Jehos.* 19. 33.
15 *Fudit*] ut Jehosch. 10. 10.
17 *Erat pax*] id est, non erant simultates aut bella inter illos, sed pacem familia illa Kenæa æque cum Jabine atq; cum Jisraëlitis colebat, ut quæ nullum jus sibi in ea regione vendicaret: sic 1. Schemu. 7. 13.
i Heb. *malleum ad manum suam. hypallage.*
k Heb. *desiliret in terram, id est, cum impetu crumpens ex altero temporum infigeretur in terram.*
l Heb. *ivit manus filiorum Jisraëlis eundo & dura essendo.*

Caput V.

Carmen epinicium, quo Debora Deum victoriæ auctorem celebrat, & reliquis celebrandum proponit, a superiore Dei ductu, & liberatione e proximis populi calamitatibus e peccato ipsorum natis, & a commodis victoriæ. Deinde vocationem suam prædicans, se, Barakum, & singulas tribus ad persequendam victoriam hortatur ab exemplo duarum tribuum, quę hanc victoriam comparaverant, a singularibus testimoniis divini favoris, & a judiciis Dei severis in hostes & desides, & clementibus in adjutores. Postremò ludificatur hostium muliebrem jactationem, & canticum prophetica precatione concludit.

1 CECINIT autem Debora & Barak filius Abinohhami: die illo dicendo.

2 [a] Quandoquidem sumit ultiones per Jisraëlem, sponte se offerente "populo: benedicite Jehovę.

3 Audite reges, aurem prębete dominatores, ego, ego Jehovæ canam, psallam Jehovæ Deo Jisraëlis.

4 Jehova cùm "procederes a Sehhire, cùm gradereris ab agro Edomæorum, "terra mota est, etiam Cœli stillaverunt: etiam densæ nubes stillaverunt aquas.

5 Montes diffluxerunt a pręsentia Jehovæ: "ipse Sinai a præsentia Jehovæ Dei Jisraëlis.

6 "Diebus "Schamgaris filii Hhanathi, diebus "Jahhelis desierant cœtus commeantium: & euntes itineribus cœtus commeantes, ibant *itineribus* tortuosis.

7 Desierant [b] pagani in Jisraële, desierant: usquedum surrexi Debora, dum surrexi "mater in Jisraële.

a Heb. *in ulciscendo ultiones.*
2 *Populo*] id est, non toto Jisraële, sed iis qui Barakum secuti Siseram fuderant, de quibus suprà 4. ver. 10. & infrà ver. 18. nam eo nomine dicuntur sponte se obtulisse, quod Barakum priùs in se nulli imperium habentē, secuti sunt. Est autem his duobus versibus exordium, in quo Jisraëlitas ad laudationem Dei: exteros verò ad attentionem hortatur.
4 *Cùm procederes*] populum inde in terram promissam deducendo, Num. 20. ver. 21. & 21. capite cum sequentibus. Narrationis pars prima, in qua recenset anteactam beneficentiam Dei erga Jisraëlem in debellandis Cenahhanæis. *Terra mota est*] id est, omnia tua præsentia perculsa sunt: hyperbolicæ locutiones. 5 *Ipse Sinai*] q.d. non tantùm illi, in quos procedebas, sed etiam quos procul a tergo relinquebas, ut erat mons Sinai. 6 *Diebus Schamgaris*] secunda narrationis pars, in qua afflictus Jisraëlitarum status, proximè ante victoriam hanc partam, describitur. *Schamgaris*] de quo suprà tertii capitis ultimo versiculo. *Jahhelis*] de qua suprà cap. 4. 17. versiculo & seq. & infrà in hoc cantico. Sensus autem est, a morte Ehudis usque ad hunc conflictum adeò premebatur hic populus ab hostibus, ut commercia cessarent, & quibus iter faciendum erat, hostium metu, diverticula quærenda essent, neque tuta esset ullius pagi habitatio. b Heb. *desierant pagi, supple viri, vel paganus quisque.* 7 *Mater*] tum quia spiritu prophetico Jisraëlitis ut mater filiis, & propheta discipulis (quos prophetarum filios scriptura vocat) consulebat, tum quia hoc bello malum ab Jisraëlitis, ut pia mater, depulit.

8 "Elegerat

8 Elegerat deos novos, tunc debellator *erat in* portis: clypeus an conspiciebatur? aut spiculum in quadraginta millibus, in Jisraële?

9 [c] Animus meus *propensus est* erga mandata habentes Jisraëlitarum, *erga* se sponte offerentes in populo: benedicite Jehovæ.

10 Equitantes asinas nitidas, residentes in provincia, & qui proficiscimini per viam confabulamini.

11 A strepitu sagittariorum inter haustra, ibi confabulentur de [d] justis operibus Jehovæ, justis operibus erga paganos suos in Jisraële: tunc cùm descendent ad portas, populus Jehovæ *confabulentur*.

12 Expergiscere, expergiscere Debora, expergiscere, expergiscere, eloquere canticum: surge Barak, & captivam fac multitudinem captivorum tuorum fili Abinohhami.

13 Tunc dominium residui populi tradidit magnificis: Jehova dominium tradidit mihi in fortissimos.

14 Ex Ephrajimo: *ex* iis *quorum* radix ad Hhamalekitas *protenditur*: [e] *ex* sequentibus te Binjaminitis inter populos meos: e Macire legislatores: & e Zebulune convocantes descendunt ad stylum scribæ.

15 Etiam principes in Jissascare cum Debora: ut Jissascar, sic Barak, ad cujus [f] vestigia missus est *exercitus* in ipsam convallem: magni institutis [g] animi in [h] partibus Rëubenis.

16 (Cur desidéres inter duas illas sarcinas audiendo sibila acierum?) magni [i] profundis cogitationibus animi ad partes Rëubenis.

17 Gilhhad ultra Jardenem habitans, & Dan quare degeret apud naves? Ascher *quare* desidéret ad portum marium, & in præruptis suis habitaret?

18 Zebulun & Naphtali populus est *qui* abjecit [k] se ipsum ad moriendum, in editis locis agri.

19 Venerunt reges, pugnaverunt: tunc pugnaverunt reges Cenahhanæi Tahhanaci ad aquas Megidduntis: ne frustulum *quidem* argenti acceperunt.

20 E Cœlis pugnarunt: sydera ipsa e suis aggeribus pugnaverunt contra Siseram.

21 Torrens Kischonis everrit eos, torrens occursuum torrens Kischonis: proculca anima mea robur.

22 Tum fortes eorum obtuderunt calces equorum: [l] præ citatis cursibus suis.

23 Maledicite Merozo, inquit angelus Jehovæ, [m] continenter maledicite habitatoribus ejus: quia non advenerunt ad auxilium Jehovæ, ad auxilium Jehovæ inter fortes.

24 Benedicitor præ fœminis Jahhel uxor Cheberi Kenæi: præ fœminis in tentorio degentibus benedicitor,

25 Aquam petierat *ille*, lac *ipsa* dedit: in patera magnificorum obtulit [n] lac pingue.

26 Manus sinistra ejus ad paxillum, dextera autem ejus ad tuditem laborantium sese extenderunt: & tudit Siseram, abrasit caput ejus, & fregit ac transverberavit tempora ejus.

27 Inter pedes ejus incurvavit se, cecidit, jacuit: inter pedes ipsius incurvavit se, cecidit, ubi incurvavit se ibidem cecidit *vita* spoliatus.

28 Per fenestram prospectabat & garriebat mater Siseræ, per fenestellam: cur tardat currus ejus redire? cur differunt incessus curruum ejus?

29 Sapientes principum fœminarum ejus respondebant: etiam ipsa referebat sermones suos sibi ipsi.

30 An non assecuti sunt? partiuntur prædam? puellam unam, *imò* duas [o] in personam quamque? præda versicolorium *est* Siseræ, præda versicolorium phrygionicum opus: versicolor operis phrygionici utrinq; ad [p] colla prędantium.

31 Sic pereant omnes inimici tui, Jehova, at diligentes eum *roborentur*, ut cùm procedit Sol in robore suo: sic quievit terra. *hæc gesta* quadraginta annorum.

8 *Elegerat*] afflictionum, in quas populus inciderat, causam exponit idololatriam, suprà 2. ver. 10. & sequentibus, & 4. ver. 1.
Clypeus an, &c.] id est, Deus illis animū ademit, ut se contra hostes non valuerint defendere, ut comminatus erat, Levit. 26.36. Deuteronom. 28.65.
c Heb. *cor meum.*
9 *Animus meus*] tertia pars cantici, propositio qua militiæ duces laudat, & omnes secum ad laudationes Dei accendit, postremò vocationem suam a Deo singulis tribubus nominatim commendat: & classicum canens ad perdendas Cenahhanæorum reliquias hortatur: quod factum esse ostendit ver. ultimus cap. 4.
Mandata habentes] id est, duces qui huic militiæ præfuerunt.
Sponte se offerentes] id est, etiam milites gregarios, qui ultrò venerant, ut suprà ver. 2.
10 *Equitantes asinas*] id est, qui animi causa aliquò convenitis.
Residentes in provincia] id est, qui manetis domi.
Qui proficiscimini per viam] id est, commeantes mercatores.
11 *A strepitu*] id est, pueri & puellæ, qui ad hauriendum aquam discrimen vitæ subibant, ab hostium sagittis, eodem loco convenientes, divinam liberationem prædicent. d Heb. *justitias Jehovæ, justitias pagani ejus.* *Erga paganos suos*] quibus deinceps Dei beneficio, suos pagos tutò inhabitare licet. *Cùm descendent ad portas*] conveniēt ad curiam & forum. 13 *Tunc*] cùm Barak captivos fecit Cenahhanæos. *Residui populi*] Cenahhanæi, qui reliquus factus fuerat suprà 3. *Magnificis*] Jisraëlitis. *Dominium tradidit mihi*] id est, Jisraëlitis me præfecit, ut suprà 7. quos sigillatim quinque sequentibus versibus enumerat. 14 *Quorum radix*] id est, ex tribu Jehudæ & Schimhhonis, quarum hæreditas extendebatur ad Hhamalekitas usque, ut ostendit comparatio 16. vers. cap. 1. suprà, cum 1. Sam. cap. 15. vers. 6. Locutio autem est metaphorica, qua comparantur tribus arbori, quarum extrema pars ad Austrum radix appellatur. e Heb. *ex post te* sequentibus. *Ex sequentibus te*] apostrophe ad Deum, qua Binjaminis reliquias servatas ab excidio Binjaminiticæ tribus (cujus mentio habetur infra 19. & sequentibus capitibus) paucitate sua non impeditas fuisse docet, quò minus in populis Dei numerarentur, id est, tribum unam efficerent, quia secutæ erant Deum: nam historiam illam huic tempore præcessisse ostendemus suo loco. *Legislatores: & e*] id est, primarii, qui jus populo dicunt. *Convocantes*] id est, quorum authoritate conventus habentur. *Ad stylum scribæ*] id est, unis literis a me transmissis obsequuntur. 15 *Cum Debora*] id est, consentiunt cum ea, & jussi se ei sistunt. *Sic Barak*] vocatus cum sua tribu Naphtalitica accessit, suprà 4. ver. 6 & imperata fecit ibidem ver. 10. f Heb. *ad cujus pedes: sic Exod. 11. ver. 8. & suprà 4. ver. 10.* *Magni institutis animi*] id est, magnates industrii: periphrasis gubernatorum in ea tribu. g Heb. *cordis: sic ver. 16.* *In partibus*] id est in regione trans Jardenem. h Heb. *divisionibus.* 16 *Cur desidéres*] Apostrophe ad Jissascarem, qua asininam ejus segnitiem excitat: vide de eo Gen. 49. 14. *Audiendo, &c.*] id est, non admovendo manum, sed quiescendo interea dum fratres tui cum inimicis ad fines tuos dimicant. *Ad partes Rëubenis*] Gaditas intelligit, qui Rëubenitis adjacebant. *Magni*] id est, magnates consulti. i Heb. *profunditatibus cordis.* 17 *Apud naves*] possessionem enim habuit magna ex parte maritimam, Jehosch. 19. ver. 40. sicut & Ascher ibidem ver. 24. & sequentibus. *Præruptis suis*] supple, rupibus. 18 *Zebulun & Naphtali*] quarta pars confirmatio ab exemplo superioris victoriæ. k Heb. *animam suam.* *In editis locis agri*] in monte Taboris, de quo suprà 4. 14.

19 *Reges*] Jabin & fœderati ejus, ut res amissas recuperarent.
Tahhanaci, &c.] regiones sunt in dimidiata tribu Menaschis non procul a Tabore, Jehosch. 17. 11. & suprà 1. 27.
Ne frustulum] id est, nihil acquisiverunt illo bello.
20 *E cœlis*] id est, res cœlestes, pluviæ, venti, grandines, procellæ.
Sydera ipsa] quæ sunt harum rerum instrumenta.
E suis aggeribus] e superioribus regionibus aëris: translata locutio a militibus ex editiore loco pugnantibus.
21 *Torrens Kischonis*] qui labitur ad radices Carmeli, trāctum Tahhanacæum & Megiddūtem præterfluens.
Everrit eos] auctus imbribus sua rapiditate hostium corpora abstulit.
Occursuum] ad quem utrique exercitus concurrentes manu conseruerunt.
Proculca anima] id est, quicquid validum fuit, sive torrentem, qui paulo antè hostes abripuit, sive hostes ipsos robori suo præfidentes.
l Heb. *plausibus, plausibus: supple equitum, qui currendo plaudunt terram.*
23 *Maledicite Merozo*] secundus confirmationis locus ab ira Dei in desides, ut fuerunt Merozitæ, & favore Dei in adjutores, ut fuit Jahhel.
Inquit angelus] id est, quicunque spiritu Dei afflati sunt, mecum semper pronunciabunt Merozitas maledictos esse & Jahhelem benedictam. m Heb. *maledicite maledicendo.* 24 *Cheberi Kenæi*] vide suprà 4. 17. & sequentibus. *In tentorio*] quas decet domi se continere, non viros, ut Merozitæ fecerant. 25 *In patera magnificorum*] id est, ampla, ut ad satietatem biberet. n Heb. *butyri. subaudi lac: id est, recens & non pressum.* 28 *Per fenestram*] postrema pars cantici, Conclusio bimembris: primùm enim per hypotyposin mulierum hostilium jactationes cum Sarcasmo traducit: deinde propheticam precationem illarum jactationibus opponit, qua exitium reliquiis hostium, Jisraëlitis autem roboris incrementum, comparatione Solis ab ortu ad meridiem procedentis, precatur. o Heb. *in caput viri, id est cujusque.* p Heb. *ad colla virorum prædæ.*

CAPUT VI.

Deus Jisraëlitas rursus a se deficientes per Midjanitas castigat, per prophetam increpat: & Gidhhonem per angelum ad eos liberandos vocat ac præparat.

1 DEINDE cùm facerent filii Jisraëlis quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: tradidit eos Jehova in manum Midjanitarum septem annis.

2 Roborata itaq; manu Midjanitarum super Jisraëlem:

Jiſraëlem: metu Midjanitarum faciebant ſibi filii Jiſraëlis ſpecus illas quæ *ſunt* in montibus, & ſpeluncas ac munitiones.

3 Erat enim cùm ſeverat Jiſraël, ut aſcendente Midjane, Hhamalek quoque & orientales ſimiliter aſcenderent adverſus illum.

4 Et 'caſtra ponentes contra eos perderent proventum terræ, uſque quà venis Hhazzam: neque reliquum facerent victum in Jiſraële, aut parvam pecudem, aut bovem aut aſinum.

5 Nam ipſi & peccora eorum aſcendebant cum tentoriis ſuis: veniebant autem quaſi locuſtæ multitudine, ipſiſque & camelis eorum non erat numerus: veniebantque in eam terram ad perdendum eam.

6 Cùm ergo depauperatus eſſet valde Jiſraël ob præſentiam Midjanitarum: clamaverunt filii Jiſraëlis ad Jehovam.

7 Fuitque cùm clamarent filii Jiſraëlis ad Jehovam, propter Midjanitas:

8 Ut mitteret Jehova virum prophetam ad filios Jiſraëlis: qui dixit eis, ſic ait Jehova Deus Jiſraëlis, ego feceram ut vos aſcenderetis ex Ægypto, & eduxeram vos e domo ſervorum,

9 Et eripueram vos e manu Ægyptiorum & e manu omnium opprimentium vos: expuleramque eos a facie veſtra, & dederam vobis terram eorum,

10 Denique dixeram vobis, ego ſum Jehova Deus veſter: ne timete deos Emoræorum, in quorum terra habitatis: at non auſcultaſtis voci meæ.

11 Poſteà veniens 'angelus Jehovæ, conſedit ſub quercu illa quæ eſt Hhophræ, pertinente ad Joaſchum Abi-Hhezeritam cujus filius Gidhhon decutiebat triticum in quadam [a] areola, [b] ut fugiens deportaret a conſpectu Midjanitarum.

12 Cumque appareret ei angelus Jehovæ: dixit ad eum, Jehova *eſt* tecum, valentiſsime robore.

13 Cui dixit Gidhhon, *attende* ad me domine, ſi eſt Jehova nobiſcum, at quare obvenit nobis totum hoc? & ubi ſunt omnia mirabilia ejus, quæ enarrabant nobis patres noſtri dicendo, nónne fecit ut ex Ægypto aſcenderemus Jehova, cùm nunc deſeruerit nos Jehova ac tradiderit nos in manum Midjanitarum?

14 Tum reſpiciens ad eum Jehova dixit, i 'virtute tua hac, & ſervabis Jiſraëlem e manu Midjanitarum: nónne mitto te?

15 Cui ille dixit, *attende* ad me Domine, 'quanam reſervabo Jiſraëlem? 'ecce dux meus pauperrimus eſt inter Menaſchitas, & ego minimus in domo patris mei.

16 Tum dixit ad eum Jehova, 'ſed ero tecum: ideo percuties Midjanitas 'tanquam virum unum.

17 Dixit autem *Gidhhon* ad eum, ſi nunc inveni gratiam in oculis tuis: (ut edas mihi ſignum te illum eſſe qui loqueris mecum)

18 Ne, quæſo, moveas te hinc, donec redeam ad te, & prolatum munus meum collocem ante te: qui dixit, ego conſidebo donec revertaris.

19 Deinde Gidhhon rediit, cùm paraſſet hœdum e capris, & ex Epha farinæ azymos panes, carne poſita in caniſtro, & jure poſito in cacabo: protulitque ad eum ſub quercum illam, & 'applicavit.

20 Nam edixerat ei angelus ille Dei, accipe iſtam carnem, & azymos panes, & colloca in petra illa, jus autem effunde: qui fecit ſic.

21 Tum extendens angelus Jehovæ extremitatem ſcipionis illius, qui *erat* in manu ejus, tetigit illam carnem & illos azymos panes: aſcenditque ignis e rupe illa, qui abſumpſit carnem & azymos panes illos: ſic angelus Jehovæ abiit a conſpectu ejus.

22 Quapropter animadvertens Gidhhon angelum Jehovæ eum eſſe: dixit Gidhhon: 'Aha, domine Jehova, quandoquidem vidi angelum Jehovæ 'facie ad faciem.

23 'Dixit verò ei Jehova, pax *eſt* tibi: ne time: non morieris.

24 Extruxit itaque ibi Gidhhon altare Jehovæ, quod vocavit, JEHOVAE PACIS: uſque in diem hunc adhuc extat Hhophræ Abi-Hhezeritarum.

25 (Nam fuerat ea ipſa nocte ut diceret ei Jehova: accipe juvencum [c] adultiorem, qui eſt patris tui, nempe juvencum 'illum ſecundum 'ſeptennem: & poſtquam deſtruxeris altare illud Bahhalis, quod *eſt* patri tuo, & lucum qui *eſt* juxta illud ſucciderís,

26 Extruito altare Jehovæ Deo tuo in ſummitate illius ipſius 'arcis, cum ipſa ſtrue: tunc accipiens juvencum illum ſecundum offerto holocauſtū in lignis illius luci quem exciderís.)

27 Itaque Gidhhon accipiens decem viros e ſervis ſuis, fecit quemadmodum edixerat ei Jehova: fuit autem quia timebat familiam patris ſui, & homines civitatis illius, [d] ſi feciſſet interdiu, ut faceret noctu.

28 Cùm autem ſurrexiſſent homines illius civitatis manè, & ecce dirutum erat altare Bahhalis, & lucus qui *fuerat* juxta illud, exciſus: juvencus autem ſecundus ille oblatus in holocauſtum *erat* ſuper illud altare extructum:

29 Dixerunt 'alter ad alterum, quis fecit rem hanc? cumque inquiſiviſſent & percunctati eſſent, dixerunt: Gidhhon filius Joaſchi fecit rem hanc.

30 Dixerunt autem homines illius civitatis ad Joaſchum, produc filium tuum, ut moriatur: quia diruit altare Bahhalis, & quia ſuccîdit lucum qui *erat* juxta illud.

31 Dixit verò Joaſch omnibus qui inſtabant apud ipſum, 'vóſne contendetis pro Bahhale? an vos ſervabitis eum? qui contenderit pro eo, [e] hoc ipſo mane morti tradetur: ſi Deus eſt, contendet pro ſe, quia diruit altare ipſius.

32 'Vocavit itaq; illum die illo [f] Jerubbahhalem: [g] eò quòd dixiſſet, contendet contra eum ipſe Bahhal, quia diruit altare ejus.

33 Omnes autem Midjanitæ & Hhamalekitæ ac orientales 'congregati ſimul, trajecto *Jardene* 'caſtrametati erant in convalle 'Jitzrehhelis.

34 Sed ſpiritus Jehovæ 'induit Gidhhonem: qui cùm clanxiſſet buccina, [h] convocati Abi-Hhezeritæ eum ſecuti ſunt.

35 Præ-

4 *Caſtra ponentes*] ſingulis annis, ut & ſeptimo anno facere inceperant, infrà 33. ver.

11 *Angelus Jehovæ*] Chriſtus ſermo æternus patris, qui infrà ver. 14. Jehova, & 15. dominus vocatur.

a Heb. *torculari, id eſt, parva area quãtum torculari capiendo ſatu eſt: quo ſenſu accipitur hîc a R. Jehuda ſcriptorum Hhebræorum antiquiſſimo.*

b Heb. *ad faciendum fugere.*

14 *Virtute tua hac*] qua te valētiſsimum robore vocans, donavi, & me tecum futurum promiſi.

15 *Quanam re.*] non diffidentiæ, ſed conſulentis verba ſunt, quaſi dicat, non dubito futurū quod promittitur, ſed modum quæro illius efficiendi.

Ecce dux meus] duplici ratione oſtendit ſibi facultatem deeſſe: prior, quia præfecturę in qua eſt, tenues ſint vires: poſterior, quia in præfectura illa ipſe minimum locum obtinet.

16 *Sed ero tecum*] ut ſuprà ver. 12.

Tanquam virum unum] id eſt, faciliimè, ac ſi tibi cum uno negotium eſſet.

19 *Applicavit*] offerendo, ut Exod. 32. 6. Maleaci 2. 12. & 3. verſ. 3.

22 *Aha*] interjectio eſt exitium ſibi metuētis ex conſpectu Jehovæ. vide Gen. 16. 13. annot.

Facie ad faciem] vide Exod. 33. 11.

23 *Dixit verò*] hanc vocem abiens protulit.

c Heb. *bovis.*

25 *Illū ſecundum*] id eſt, qui in bobili ordine ſecundus eſt.

Septennem] Ac ſi diceret eodem natum anno, quo Midjanitarum cœperat tyrannis.

26 *Arcis*] quā ſuprà ver. 20. petram & 21. ver. rupem vocavit, hîc vocat arcem, quòd calamitoſo illo tempore in ejuſmodi loca tanquam in arces Jiſraëlitæ ſe recipiebant, ut ſuprà ver. 2.

d Heb. *a faciendo interdiu.*

30 *Alter ad alterum*] tam ex civibus, quam ex domeſticis.

31 *Vóſne*] Ut divina voluntate Dei inſtructus reſpondet tribus argumentis: primùm ab audacia eorum, qui præter vocationem vindices Bahhalis eſſe volebant, & contra voluntatem Dei veniebant: ſecundò a metu ſupplicii divini, quem illis injicit: tertiò ab officio ipſius Bahhalis per conceſsionem ironicam, ſi Deus eſt, &c.

e Heb. *dum eſt hoc mane.*

32 *Vocavit, &c.*] pater filium Gidhhonem, non convitii ſed monimenti causa quemadmodū etiam Jerubboſcheth 2. Schem. 11. 21.

f *id eſt, contendat contra eum Bahhal.*

g Heb. *dicendo.*

33 *Congregati erant*] anno ſeptimo ejus calamitatis.

Caſtrametati] ſicut indicavimus ſuprà ver. 4. & infrà 7. 12. idem repetitur.

Jitzrehhel] vide Jehoſch. 17. 16.

34 *Induit*] inſtruxit eum voluntate & facultate ad hanc expeditionem pertinente.

h Heb. *& convocatus eſt Abihhezri poſt eum: ſic deinceps in ver. proximè ſequente.*

35 Præterea nuntios misit per totum Menaschen, qui convocatus ipse quoque secutus est eum: nuntios etiam misit ad Ascherem & ad Zebulunem & ad Naphtalin, qui ascẽderunt obviam * istis.

36 Dixerat autem Gidhhon ad Deum: si tu servaturus es manu mea Jisraëlem, quemadmodum locutus es:

37 Ecce ego statuo i vellus lanæ in hac area: si ros fuerit in ipso vellere solo, & in tota terra siccitas, sic novero te servaturum manu mea Jisraëlem, quemadmodum locutus es.

38 Et fuit ita, nam surgens postero mane, quo asperserat *Jehova* vellus: expressit rorem ex illo vellere, plenam pateram aquæ.

39 Rursus dixit Gidhhon ad Deum, ne accendatur ira tua in me, & loquar tantùm hac vice: probem, quæso, solummodo hac vice hoc vellere: fit, quæso, siccitas in hoc vellere solo, & super totam terram sit ros.

30 Fecit itaque Deus sic nocte illa: erat enim siccitas in illo vellere solo, at in tota terra erat ros.

35 *Istis*] Abihhezeritis & Menaschitis.

i Heb. *tonsuram lanæ, sic deinceps.*

CAPUT VII.

Gidhhon partem populi, Dei jussu dimittit, & residuos trecentos divinitus designatos retinet, quibuscum noctu, Dei jussu & adversarii somnio confirmatus, mirabili stratagemate hostes fundit, & fugientium partem cædit.

1 SURGENS itaque Jerubbahhal, is est Gidhhon, totúsque populus qui erat cum eo, castrametati sunt ad * fontem Charodi: castra autem Midjanitarum *erant* ei ab Aquilone, cis collem * Moræ in ipsa convalle.

2 Sed dixit Jehova Gidhhoni, numerosior *est* hic populus qui *est* tecum, quàm ut tradam Midjanitas in manum eorum: * ne gloriam assumat sibi Jisraël supra me, dicendo, manus mea salutem attulit mihi.

3 Nunc itaque proclama jam a audiente hoc populo dicendo, is qui timidus est & trepidus, revertens evolato * versus montem Gilhhadis: sic reversa sunt ex eo populo viginti duo millia, decies autem mille remanserunt.

4 Quapropter edixit Jehova Gidhhoni, populus iste adhuc est numerosior, deducito eos ad istas aquas, & b disparabo tibi eum illic: estoque ut de quocunque edixero tibi, hic ito tecum, is eat tecum: de quocunque autem edixero tibi, hic ne ito tecum, is ne eat.

5 Deducto itaque populo ad istas aquas: edixit Jehova Gidhhoni, quicunq; lambet lingua sua ex ista aqua, quemadmodum lambere solet canis, statuito eum seorsim: similiter quicunque incurvabit se in genua sua ad bibendum.

6 Fuitque numerus eorum qui lamberant sua manu ad os suum *admota*, trecentorum virorum: totum autem reliquum illius populi incurvaverunt se in genua sua ad bibendum aquam.

7 Tum edixit Jehova Gidhhoni, trecentis istis viris lambentibus servabo vos, & tradam Midjanitas in manum tuam: quam ob rem totus iste populus abeunto quisque in locum suum.

8 Cùm itaque accepissent hic populus commeatum in manu sua, & buccinas * illorum, & omnes viros Jisraëlitas illos dimisisset quemque in tentoria sua, trecentos istos viros retinuit: castra verò Midjanitarum infra eum *erant* in illa convalle.

9 Fuit autem illa ipsa nocte ut ediceret ei Jehova, surge, descende contra ista castra: nam trado ea in manum tuam.

10 Quòd si times descendere: descende tu & Pura puer tuus ad ipsa castra:

11 Et audito quid loquantur, ut posteà confirmentur manus tuç, ac descendas contra ista castra: descendit itaque ipse & Pura puer ejus ad extremitatem c militarium ordinum, qui *erant* in castris.

12 Midjanitæ autem & Hhamalekitæ cum omnibus orientalibus * diffusi erant in ea convalle * tanquam locustæ multitudine: camelisque eorum non erat numerus, *erant* sicut arena quæ *est* in littore maris multitudine.

13 Cumque advenisset Gidhhon, ecce quidam narrabat proximo suo somnium: & dicebat, ecce somnium somniavi, quòd ecce d tostus panis hordeaceus obvertebat se in castris Midjanitarum, & perveniẽs in quodque tentorium, concutiebat ipsum ita ut caderet, subvertebatque ipsum: sic jacebat tentorium quodque.

14 Respondens autem proximus ejus dicebat, non est hoc *aliud* nisi gladius Gidhhonis filii Joaschi viri Jisraëlitæ: tradidit Deus in manum ejus Midjanitas & tota hçc castra.

15 Fuit ergo cùm audisset Gidhhon narrationem illius somnii & e explicationem ejus ut incurvaret sese: & reversus ad castra Jisraëlitarum diceret, surgite, tradit enim Jehova in manum vestram castra Midjanitarum.

16 Tum distribuit trecentos illos viros in tria f agmina: tradiditque buccinas in manum cujusq; eorum, & hydrias vacuas, erantque faces in medio illarum hydriarum.

17 Et edixit eis, me versus respicitote, & sic facitote: cùm ecce ego veniam ad extremitatem istorum castrorum, esto ut quemadmodum faciam sic faciatis.

18 Clangam enim buccina ego & quicunque *erunt* mecum: quare clangitote vos buccinis quoque circum tota ista castra, & dicite, Jehovæ & Gidhhonis *gladius*.

19 Adveniens itaque Gidhhon & centum viri qui *erant* cum ipso ad extremitatem illorum castrorum principio vigiliæ mediæ, (tãtummodo g demum statuebant custodes:) clanxerunt buccinis simul comminuendo hydrias, quæ *erant* in manu ipsorum.

20 Clanxeruntque tria illa agmina buccinis, & fregerunt hydrias: sic tenebant manu sinistra sua faces, manu verò dextera sua buccinas ad clangendum: deinde clamarunt, gladius Jehovæ & Gidhhonis.

21 Subsistebant autem quisque in loco suo circum castra ipsa: discurrentia verò tota illa castra vociferabantur & fugiebant.

1 *Fontem Charodi*] is fons esse videtur, cujus meminit 1.Schem.29.1. quia in Jitzrehhele situs erat, & fortasse Charod (quod sonat trepidum) dictus est, vel a trepidatione 22. milliũ, qui Gidhhonem deseruerunt infrà 3. ver. vel a trepidatione Midjanitarum fusorum per Gidhhonem ibi castra habentem, vel deniq; a trepidatione Schaulis ibidem, de qua 1.Schemu.28.5.

Collem Moræ] id est, jaculatoris vel indicis. hoc quoque nomen collis ille consecutus videtur a sagittariis qui Schaülem fugientem assecuti sunt. 1.Sch.31.3. nam unus erat e montibus Gilbohhæ.

2 *Ne gloriam assumat*] vide Exodi.8.9.

a Heb. *in auribus hujus populi.*

3 *Versus montem Gilhhadis*] id est, retrorsum, ne animos Jisraëlitarũ qui vicini erãt hostibus, minuerent, hostium verò animos confirmarent.

b Heb. *defæcabo, translatum a metallis ad homines.*

8 *Illorum*] omniũ qui prins abierant, vers. 3. & tunc obibant.

c Heb. *quinorum, sic Exod.13.18.*

12 *Diffusi erant*] vide Gen.25.18.

Tanquam locustæ] erant enim centum triginta quinque millia, ut apparet ex 8.cap.ver.10.

d Heb. *tostum panis hordeorum.*

e Heb. *fracturam ejus, translatum verbũ a nucibus vel nucleis quasi dicat, enucleationem.*

f Heb. *tria capita: sic infrà 10. & 9.34.*

g Heb. *statuendo statuebant.*

22 Rursus clanxerunt trecentis illis buccinis, & [h] obvertit Jehova gladium [i] unius in alterum, idque per tota illa castra: adeò ut fugerit exercitus ille usq; Beth-Schittam per *Tzereram usque ad ripam *Abel-Mecholæam supra Tabbatham.

23 Quapropter convocati sunt viri Jisraëlitæ e Naphtali & ex Aschere, atque ex toto Menasche, qui persecuti sunt Midjanitas.

24 Præterea nuntios misit Gidhhon per totum montem Ephrajimi qui edicerent, descendite obviam Midjanitis, & præoccupate illis aquas [k] Beth-Baram usque, nempe Jardenem: itaque convocati omnes viri Ephrajimi præoccupaverũt aquas illas Beth-Baram usque, id est, Jardenem.

25 Ceperuntque duos principes Midjanitarum Hhorebum & Zeebum, ac occiderunt Hhorebum in rupe Hhorebi, Zeebum verò occiderunt in torculari Zeebi cùm persequerentur Midjanitas: caput autem Hhorebi & Zeebi attulerunt ad Gidhhonem *trans Jardenem.

h Heb. *posuit.*
i Heb. *virum proximum suum.*
22 *Per Tzereram*] id est, agrum Tzartanis, ut colligitur ex 1.Reg.4.12. vide Jehosch.3.16.
Abel-Mecholeã] id est, ripam Jardenis ex adverso Abel-Mecholæ: Locus est unde oriundus erat Elischahh. 1.Reg.19.16. in tribu Ephrajimi 1.Reg.4.12.
k *quæ apud Johannem cap.1.28. Bethabara dicitur.*
25 *Trans Jardenẽ*] nam Jardenem trajecerant, ut ostendit ver.4. capitis sequentis.

CAPUT VIII.

Gidhhon Ephrajimitarum contra se contentione prudenter & modestè sedata, hostes fugientes persecuturus a Succothanis & Penuelitis commeatum non impetrat: quare illis interminatus expeditionem suam feliciter persequitur, & reversus illos plectit: Oblatum dominium repudiat, & victoriæ monimentum in urbe sua statuit, quo post mortem ejus Jisraëlitæ ad idololatriam abusi sunt.

1 SED dixerunt ad eum viri Ephrajimitæ, quæ est hæc res *quam* fecisti nobis, non vocando nos cùm proficisceteris ad pugnam contra Midjanitas? *contenderuntque cum eo validè.

2 Qui dixit ad eos, quid feci nunc cujusmodi vos? *nónne meliores sunt racemationes Ephrajimitarum, vindemia Abihhezeritarum?

3 In manum vestram tradidit Deus principes Midjanitarum Hhorebum & Zeebum: quid ergo potui facere cujusmodi vos? tunc destitit [a] iratus illorum animus ab eo, cùm locutus esset verbum hoc.

4 Cùm autem venisset Gidhhon ad Jardenem: trajiciens ipse cum trecentis viris qui erant cum eo fessi, persequentes tamen:

5 Dixit viris Succothanis, date, quæso, *tractas panis huic populo [b] qui sequitur vestigia mea: fessi enim sunt, & ego persequor Zebachum & Tzalmunahhum Reges Midjanitarum.

6 Dixit verò principum Succothanorum *ordo*: *an [c] manus Zebachi & Tzalmunahhi nunc est in manu tua, ut tradamus exercitui tuo panem?

7 Quibus dixit Gidhhon: propterea cùm tradiderit Jehova Zebachum & Tzalmunahhum in manum meam: utique [d] triturando cædam carnem vestram, spinis istius deserti & sentibus.

8 Et ascendens inde Penuelem allocutus est eos [e] in eandem sententiam: sed responderunt ei viri Penuelitæ, quemadmodum responderant viri Succothani.

9 Quare etiam allocutus est viros Penuelitas dicendo: cùm revertar [f] incolumis, destruam turrim istam.

10 Zebach autem & Tzalmunahh erant Karkoræ, & exercitus eorum cum ipsis quasi quindecim millium, quicunque residui *erant* e toto exercitu [g] orientalium: qui autem ceciderant, centum viginti millia virorum erant stringentium gladium.

11 Ascendit itaque Gidhhon viâ *degentium in tentoriis ab oriente *Nobacho & *Jogbehæ: percussitque exercitum illum: nam exercitus ille degebat securè.

12 Sed fugientes Zebachum & Tzalmunahhum persecutus est: cepitque duos reges Midjanitarum Zebachum & Tzalmunahhum, & totum exercitum illum perculit.

13 Quapropter revertens Gidhhon filius Joaschi ab illo prælio ante *ascensum solis,

14 Cepit puerum e viris Succothanis & percunctatus est eum: qui descripsit ei principes Succothanos & seniores ejus, septuaginta septem viros.

15 Cumq; ingressus esset ad viros Succothanos dixit: ecce Zebach & Tzalmunahh de quibus exprobrastis mihi dicendo: an manus Zebachi & Tzalmunahhi est nunc in manu tua, ut tradamus viris tuis fessis panẽ?

16 Et assumptis senioribus civitatis illius, spinisque deserti & sentibus: *documentum in eis dedit viris Succothanis.

17 Deinde turrim Penuelis destruxit, ac interfecit *viros illius civitatis.

18 Postea dixit ad Zebachũ & ad Tzalmunahhum: quales erãt viri quos interfecistis Tabore? qui dixerunt, qualis tu tales illi *erant*, idem *erant* formâ quali filii regis.

19 Tunc dixit, fratres mei filii matris meæ erant: *ita ut* vivit Jehova, si vivos servassetis eos, *non occiderem vos.

20 Itaque dixit Jethero primogenito suo, surgens occide istos: sed non strinxit puer gladium suum, eò quòd timeret, nam adhuc puer erat.

21 Tum dixit Zebach cum Tzalmunahho: surge tu & incurre in nos: nam qualis est vir, tale *est* robur ejus: quapropter surgens Gidhhon interfecit Zebachum & Tzalmunahhum: accepitque *lunulas illas, quæ *erant* ad colla camelorum ipsorum.

22 Posteà dixerunt Jisraëlitæ ad Gidhhonem: dominium habe in nos, tum tu, tum filius tuus, tum [h] nepos tuus: quia servasti nos e manu Midjanitarum.

23 Sed dixit ad eos Gidhhon, non habebo ego dominium in vos neque filius meus habebit dominium in vos: Jehova habiturus est dominium in vos.

24 Præterea dixit ad eos Gidhhon, petam a vobis petitionem ut detis mihi quisque monile prædæ suæ: (monilia enim aurea fuerant illis, quia *Jischmahhelitæ erant.)

25 Qui dixerunt [i] lubentissimè dabimus: explicantesque pannum quendam conjecerunt illuc quisque monile prædæ suæ.

26 Fuit autem pondus monilium aureorum quæ petierat, *mille septingentorum *Siclorum* auri: præter lunulas & myrothecidia & vestes purpureas, quibus induti erant reges Midjanitarum, & præter torques, qui erant ad colla camelorum illorum.

27 Apta-

1 *Contenderunt validè*] ex cæcis duobus regibus Midjanitarum sibi præsidentes.
2 *Nónne meliores sunt*] Pugnam cum vindemia, fugientiũ verò persecutionem cum racematione comparat, quasi dicat, nos Abihhezeritæ non tantum pugnando, quantum vos Ephrajimitæ a nobis fugatos persequendo, consecuti sumus.
a Heb. *spiritus.*
5 *Tractas panis*] id est, quam celerrimè paratas & coctas, ne nostrum iter abrumpatur.
b Heb. *qui est ad pedes meos.*
6 *An manus*] quasi dicant, longissimè abes ab expectatione tua, cùm tu fessus & parvo comitatu, expeditos, numerosiores & a labore recreatos persequeris: ita ejus consilium ridẽt.
c Heb. *vola.*
d Heb. *triturabo, id est, repetitis ictibus, ut solent qui triturant, ad necem usque cædã.*
e Heb. *sicut hoc.*

f Heb. *cum pa*[...]
g Heb. *filiorum orientis.*
11 *Degentium in tentoriis*] Arabum scenitarum.
Nobacho] de quo Num.32.ver.ult.
Jogbeha] in tribu Gadis, de quo Num. 32.35.
13 *Ante ascensum*] sub ipsum ortum.
16 *Documentum in eis*] id est, conce[...] dendo Succothan[...] informavit ut in posterum saperent.
17 *Viros illius*] [...] illi civitati præfect[...] ut ex superiore exemplo constat.
19 *Non occiderem*] sed illos vita vel[...] redimerem.
21 *Lunulas illas*] id est, ornamenta [...] nari forma, & [...] tas phaleras.
h Heb. *filius fi*[...] *tui.*
24 *Jischmahhelitæ erant*] vide Gen.[...]
i Heb. *dando d*[...]*mus.*
25 *Mille sep*[...]*torum*] id est, [...] daleronum.

27 Aptavitque Gidhhon illud *aurum* in amiculum, ᵃ statuitque ipsum in sua civitate Hhophræ: ᵃquod scortantes secuti sunt omnes Jisraëlitæ ibi: fuitque Gidhhoni, id est, familiæ ejus in tendiculam.

28 Tum depressi Midjanitæ ante filios Jisraëlis, non perrexerunt attollere caput suum: sic quievit terra diebus Gidhhonis: *hæc gesta* quadraginta annorum.

29 Et abiens Jerubbahhal filius Joaschi, mansit domi suæ.

30 (Fuerunt autem Gidhhoni septuaginta filii, egressi e femore ejus: nam uxores multæ erant ei.

31 Concubina verò ejus quæ erat Schecemi, peperit ei ipsa quoque filium, cui nomen indidit Abimeleco)

32 Sed cùm mortuus Gidhhon filius Joaschi in canitie bona, sepultus esset, in sepulchro Joaschi patris sui Abihhezeritæ Hhophræ:

33 Fuit mortuo Gidhhone, ut ᵏ denuò filii Jisraëlis scortantes sequerentur Bahhalimos proponerentque sibi ᵃ Bahhal-Berithû in Deum.

34 Ita non recordarêtur filii Jisraëlis Jehovæ Dei sui, qui eripuerat ipsos e manu omnium inimicorum ipsorum circumquaque:

35 ᵃ Neque exercerent benignitatem erga familiam Jerubbahhalis, Gidhhonis: secundum omne illud bonum quo affecerat Jisraëlem.

27 *Statuitq.*] in monimentum victoriæ.
Quod scortantes] .i. demum mortuo Gidhhone abusi sunt ad cultum Bahhalimorum, infrà 33.
k Heb. *reverterentur filii Jisraëlis ut scortarentur.*
33 *Bahhal-Berithum*] idolum Schecemitarum, de quo cap. sequente.
35 *Neque exercerent*] Transitio est ad historiam sequentē.

Caput IX.

Abimelec Schecemitarum imperium consecutus omnes fratres uno excepto occidit, qui ipsi & Schecemitis exitium denunciat. Deus verò illius predictionem mutuis Abimeleci & Schecemitarum odiis, grassationibus & pugnis ita adumplevit, ut vaticinatus erat.

1 Cùm enim abiens Abimelec filius Jerubbahhalis Schecemum ad cognatos matris suæ, allocutus esset eos, & totam familiam paternæ domus matris suæ, dicendo:

2 Eloquimini, quæso, ᵃ audientibus omnibus Schecemitis, utrum melius est vobis, an ut dominium habeant in vos septuaginta viri, omnes filii Jerubbahhalis, an verò ut dominum habeat in vos vir unus? ᵃrecordemini autem me esse os vestrum & carnem vestram.

3 Elocuti sunt cognati matris ejus pro eo, audientibus omnibus Schecemitis, omnia verba ista, inclinavitque ᵇ animus eorum ad sequendum Abimelecum, eò quòd diceret, cognatus noster est.

4 Quapropter dederunt ei septuaginta *siclos* argenti ex æde Bahhal-Berithi: quibus cōduxit Abimelec viros vanos & instabiles, qui secuti sunt ipsum.

5 Ita venit in domum patris sui Hhophram, & interfecit fratres suos filios Jerubbahhalis, *qui erant* septuaginta viri, super lapidem unum: sed superstes relictus est Jotham filius Jerubbahhalis minimus: absconderat enim sese.

6 Tum congregarunt se omnes Schecemitæ, & ᶜ omnes incolæ munitionis, abeuntesq; constituerunt Abimelecū in regem, in ᵃplanitie statuæ, quæ *est* in *agro* Schecemitano.

a Heb. *in auribus omnium dominorum Schecemi: sic ver. 3. & sic deinceps.*
2 *Recordemini*] oratio est ecliptica: quasi dicat, Quòd si constitueritis virum unum habendum esse, præferte me aliis, qui vobis sanguine conjunctus sum.
b Heb. *cor.*
c Heb. *& tota domus munitionis.*
6 *Planitie*] in campo illo prope Schecemum ubi Jehoschuahh magnum lapidem erexisse legitur sub quercu: Jehosch. ult. ver. 26. vide annotata ibi.

7 Quod cùm nunciassent Jothamo, abiens constitit in vertice montis Gerizzimorum, & sublata voce clamavit: dicens illis, audite me Schecemitæ, ita audiat vos Deus.

8 ᵈ ᵃ Aliquando iverunt arbores ut crearent sibi regem: dixeruntque olivæ, regna super nos.

9 Sed dixit eis oliva, cogerérne desistere cum pinguedine mea ego, per quam ᵃ honorant Deum & homines: & irem ᵃvagatum propter alias arbores?

10 Deinde dixerunt arbores ficui: veni tu, regna super nos.

11 Sed dixit eis ficus, congerérne disistere cum dulcedine mea, & cum reditu meo optimo, & irem vagatū propter alias arbores?

12 Tum dixerunt arbores viti: veni tu, regna super nos.

13 Sed dixit eis vitis: cogerérne desistere cum musto meo, quod ᵃ lętificat Deum & homines: & irem vagatum propter alias arbores?

14 Denique dixerunt omnes arbores ad Cynosbatum: veni tu, regna super nos.

15 Tum dixit Cynosbatus ad arbores: si ᵉ seriò vos ᶠ creatis me in regem super vos, venite, obtegite vos umbra meā: sin minus, exeat ignis ex Cynosbato, & absumat cedros ipsas Libani.

d Heb. *eundo iverunt ad ungendum.*
8 *Aliquando*] apologus ut 2. Reg. 14. 9.
9 *Honorant Deum*] adhibetur enim oleum ad sacrificia, ad unctionem regum, sacerdotum, ac prophetarum, denique ad corpora humana delibuenda.
Vagatum] id est, circumcursatum ad regium munus exequendum.
13 *Lætificat Deum*] quia ad oblationes legales adhibetur, & cor hominis exhilarat: psal. 104. 15.
e Heb. *in veritate, ut ver. 16. & 19.*
f Heb. *ungitis, ut sup. ver. 8.*

16 Similiter nunc, si seriò & integrè fecistis quòd Regē constituistis Abimelecum, & si bonum exercuistis erga Jerubbahhalem & erga familiam ejus, & si secundum beneficium manuum ejus affecistis eum:

17 (Pugnavit enim pater meus pro vobis: & abjiciens animam suam procul, eripuit vos e manu Midjanitarum.

18 Vos autem insurrexistis contra familiam patris mei ᵍ hoc tempore & interfecistis filios ejus, *qui erant* septuaginta viri super lapidem unum: regemq; constituistis Abimelecum filium ancillæ ejus super Schecemitas: eò quòd cognatus vester est)

19 Si, inquam, seriò & integrè fecistis erga Jerubbahhalem & erga familiā ejus hoc tempore: lætamini de Abimeleco, & lætetur ipse etiam de vobis:

20 Sin verò minus, exeat ignis ex Abimeleco, & absumat Schecemitas & incolas munitionis: & exeat ignis ex Schecemitis & incolis munitionis qui absumat Abimelecum.

21 Tum aufugit Jotham, & fugiens abiit ᵃ Becrum: mansitq; ibi metu Abimeleci fratris sui.

22 Tenuit ergo Abimelec principatum super Jisraëlem tribus annis.

23 Immisit autem Deus ʰ affectum malum inter Abimelecum & inter Schecemitas, adeò ut prævaricarentur Schecemitæ contra Abimelecum.

24 Ut reversa injuria septuaginta filiis Jerubbahhalis *illata*, id est, cędes eorum reponeretur Abimeleco fratri eorum, qui interfecerat eos, & Schecemitis qui confirmaverant manus ejus, ut interficeret fratres suos.

25 Ponentes enim adversus eum Schecemitę insidiatores in verticibus illorum montium, rapiebant quicquid transibat juxta illos per

g Heb. *hodie: synecdoche.*
21 *Becrum*] forte is locus est qui Jehosch. 19. 8. Bahhalath-Beer dicitur in tribu Schimhhonis.
h Heb. *spiritum.*

per eam viam: quod 'renunciatum est Abimeleco.

26 Deinde veniens Gahhal filius Hhebedi & fratres ejus, cùm pervenissent Schecemum: confisi sunt ei Schecemitæ.

27 Adeò ut exeuntes in agrum vindemiarent vineas suas, & calcarent *uvas*, facerentq; 'laudativa carmina: deinde ingressi ædem Dei sui comederent & biberent ac maledicerent Abimeleco.

28 Quare dixit Gahhal filius Hhebedi, præsente Zebule præfecto Schecemi, 'quis est Abimelec, & quæ Schechem ut serviamus isti? nonne filius *est* Jerubbahhalis? servite 'cum civibus Chamoris[i] principis Schecemi, cur enim serviremus isti nos?

29 [k]'At utinam populus hic esset in manu mea, ut tollerem Abimelecum: dixitque de Abimeleco, ' multiplica exercitum tuum & prodi.

30 Audiens itaque Zebul præfectus ipsius civitatis verba Gahhalis filii Hhebedi: quibus accensa est ira ejus,

31 Misit nuncios ad Abimelecum 'Tormam, qui dicerent: ecce Gahhal filius Hhebedi & fratres ejus ingressi sunt Schecemum, qui ecce cum civitate oppugnaturi sunt te.

32 Nunc igitur surge noctu tu & populus qui *est* tecum: & insidiare in agro.

33 Et cito ipso mane cùm orietur Sol, ut surgas irruiturus in 'civitatem, nam ecce ipse & populus qui *est* cum eo exituri sunt ad te, sic facies ei prout obvenerit manui tuæ.

34 Surrexit itaque Abimelec & totus populus qui *erat* cum eo noctu: insidiatique sunt in Schecemitas ' quatuor[l] agminibus.

35 Gahhal verò filius Hhebedi cùm exivisset, substitit in foribus portæ civitatis: surgebat enim Abimelec & populus qui *erat* cum eo ex insidiis.

36 Vidensque Gahhal populum illum, dicebat ad Zebulem, ecce populus descendens e verticibus istorum montium: sed respondit ei Zebul, umbram ipsorum montium vides quasi homines.

37 [m]Deinde iterum locutus Gahhal, amplius dixit, ecce populus descendentes ex [n]editiore loco terræ: nam agmen unum veniebat a via planitiei [o] Mehhonenimorum.

38 Cui dixit Zebul, ubi nunc est 'os tuum, quo dicebas, quis est Abimelec ut serviamus ei? an non iste est populus ille quem sprevisti? egredere, quæso, nunc, & pugna contra eum.

39 Sic egressus Gahhal ante Schecemitas pugnavit contra Abimelecum.

40 Sed persecutus est eum Abimelec fugientem a facie sua: cecideruntque confossi multi, usque ad fores ipsius portæ.

41 Residebat autem Abimelec Arumæ: expulitque Zebul Gahhalem cum fratribus ejus, ne habitarent Schecemi.

42 Fuit etiam postridie 'cùm exiret populus in agrum, ut renunciarent Abimeleco.

43 Qui assumens populum suum, partitus est eos in tria agmina, & insidiatus est in agro: cumque videret quòd ecce populus exibat e civitate, insurgens in eos percussit eos.

44 Nam Abimelec & agminum *illud* quod *erat* cum ipso irruentes instabant ad fores portæ ipsius civitatis: duo verò reliqua agmina irruentia in omnes qui erant in agro percusserunt eos.

45 Itaque Abimelec oppugnans ipsam civitatem toto illo die cepit civitatem, & populum qui *erat* in ea interfecit: destructaq; civitate 'consevit eam sale.

46 Quæ cùm audirent omnes [p] cives arcis Schecemitanæ: ingressi sunt propugnaculum, ædem Dei Berithi.

47 Cumque nunciatum esset Abimeleco se congregasse omnes cives arcis Schecemitanæ:

48 Ascendit Abimelec montem Tzalmonis ipse & totus populus qui erat cum eo, ubi accipiens Abimelec securim bipennem in manu sua, amputavit ramos arborum, quos sublatos imposuit humero suo: edixitque populo qui *erat* secum, quod vidistis me facere, [q] festinanter facite sicut ego.

49 Quapropter amputarunt totus quoq; populus quisque ramos suos, & secuti Abimelecum circumposuerunt propugnaculo, & incenderunt illis propugnaculum igni: sic mortui sunt etiam omnes cives arcis Schecemitanæ, quasi mille viri & mulieres.

50 Deinde profectus Abimelec Tebetzum: castra posuit contra Tebetzum, & cepit illud.

51 Arx autem munita erat intra civitatem illam, quò confugientes omnes viri & mulieres, id est, omnes cives illius civitatis, occluserant circa se: & ascenderant ad tectum arcis.

52 Sed veniens Abimelec usque ad arcem ut pugnaret contra eam: cùm accederet usque ad portam arcis, ad comburendum eam igni,

53 Dejecit mulier quædam fragmen molæ super caput Abimeleci: & confregit cranium ejus.

54 Quare inclamans celeriter puerum armigerum suum edixit ei, stringe gladium tuum, & morti trade me, ne dicant de me, mulier interfecit eum: tum confodit eum puer ejus, ita ut mortuus sit.

55 Videntes autem Jisraëlitæ mortuum esse Abimelecum, abiverunt quisque in locum suum.

56 Sic fecit Deus ut rediret maleficium Abimeleci, quo affecerat patrem suum, interficiendo fratres suos, *qui erant* septuaginta,

57 Et totum maleficium Schecemitarum fecit Deus ut rediret in caput illorum: evenitque illis maledictio Jothami filii Jerubbahhalis.

CAPUT X.

Jisraëlitæ aliquandiu sub Tolabho & Jaire pace & libertate usi, postquam in idololatriam relapsi sunt, divinitus deduntur hostibus suis: quapropter Deum inclamantes, primùm quidem graviter increpantur, deinde verò seriò resipiscentes gratiam impetrant.

1 Sur-

25 *Quod renunciatū*] oratio ecliptica, quæ suppletur ex oratione sequenti. quasi dicat, qui ex relatione, in Schecemitas infensus in agro Schecemitano grassabatur. simile est Gen. 35. 22.

27 *Laudativa carmina*] id est, cantu suo & laudibus Gahhalis declararunt se omni metu Abimeleci solutos esse, & hoc beneficium Gahhali adscribere.

28 *Quis est Abimelec?*] indignitatem servitutis comparatione personarum Abimeleci & Schecemitarum ostendit: Jerubbahhalis filius est, qui nomē cōsecutus est a dejecto altari & luco Dei Bahhalis, quique ut privatus vixit, neque imperium in quemquam habuit: Schecemitæ autem liberam Rempub. jam olim constitutam habuerunt.

Cum civibus Chamoris] id est, si serviendum est, ne patiamini vos servitute premi duriore, quàm olim hujus loci cives sub Chamore, qui Schecemitis erat veluti pater.

i *patris.*

k Heb. *quis det?*

29 *At utinam*] init consilium cum civibus de occidendo postridie Abimeleco Tormæ.

Multiplica exercitum] absentem exagitat ironice & arroganter.

31 *Tormam*] idem locus est, qui infra 41. ver. Aruma vocatur.

33 *Civitatem*] cæso Gahhale cum civibus, ut statim subjicit.

34 *Quatuor agminibus*] ut illos circumveniret.

l Heb. *capitibus, ut suprà 7. 16. sic deinceps.*

m Heb. *& adjecit amplius Gahhal loqui, ac dixit.*

n Heb. *umbilico terræ.*

o *id est, planetariorum.*

38 *Os tuum*] quasi dicat, ut heri ore ita nunc manu te virum præsta.

42 *Cùm exiret*] ut prius consilium exequerētur, etsi priore duce destituti, tanto flagrabant in Abimelecum odio. nam qui de operibus rusticis accipiunt, non considerant vindemiam jam factam fuisse, & ejus nomine epulum meditrinaliorum (ut Latini vocarunt) celebratum suprà ver. 27. aratio autem non statim vindemiam subsequitur.

45 *Consevit sale*] perpetuæ detestationis symbolum.

p Heb. *dominorum Schecemi, sic deinceps.*

q Heb. *festinate, facite.*

1 SURREXIT autem post Abimelecum ¹ ad conservandum Jisraëlem Tolahh filius Puæ filii Dodonis ᵃ Jissascarita: qui residebat ² Schamire in monte Ephrajimi.
2 Is judicavit Jisraëlem viginti tribus annis: & moriens sepultus est Schamire.
3 Deinde surrexit post eum Jair Gilhhadita: qui judicavit Jisraëlem viginti duobus annis.
4 Erant autem ei triginta filii equitantes triginta ᵇ asellos: ac triginta civitates erant eis, quas vocarant ⁴ villas Jairis usque in diem istum, quæ *erant* in terra Gilhhadis.
5 Deinde mortuus Jair, sepultus est Kamone.
6 Tum ᶜ rursus faciebant filii Jisraëlis quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: colebant enim Bhahalimos & Hhaschtarothas, id est, deos Syriæ & deos Tzidonis & deos Moabitarum, deosque Hhammonitarum & deos Pelischtæorum: ac proinde dereliquerant Jehovam nec colebant eum.
7 Quapropter accensa est ira Jehovæ contra Jisraëlitas: adeò ut dederet eos in manum ⁷ Pelischtæorum & in manum Hhammonitarum.
8 Hi autem confringebant & conquassabant Jisraëlitas usque ad ⁸ annum illum: *nimirum* decimum octavum annum, omnes *inquam* Jisraëlitas qui *erant* ultra Jardenem in terra Emoræi quæ *est* in Gilhhade.
9 Trajiciebant quoque Hhammonitæ Jardenem ad pugnādum etiam contra Jehudam, & contra Binjaminem & contra familiam Ephrajimi: adeò ut angustia esset Jisraëlitis valde.
10 Clamaverunt itaq; Jisraëlitæ ad Jehovam dicendo: peccavimus tibi, tum quia dereliquimus Deum nostrum, tum *quia* coluimus Bhahalimos.
11 Sed dixit Jehova ad Jisraëlitas: an non ex Ægyptiis & ex Emoræis, & ex Hhammonitis & ex Pelischtæis,
12 Tzidoniis quoque & Hhamalekitis, & ᵈ indigenis opprimentibus vos: cùm clamaretis ad me, omnino servavi vos e manu eorum?
13 Attamen derelinquētes me coluistis Deos alienos: ¹³ idcirco non pergam servare vos.
14 Abite, & inclamate Deos istos, quos elegistis: ipsi servent vos tempore angustiæ vestræ.
15 Dixerunt autem Jisraëlitæ ad Jehovam, peccavimus, fac tu nobis ᵉ omnino prout bonum *videtur* in oculis tuis: veruntamen libera nos, quæsumus, ᶠ hoc tempore.
16 Et removentes Deos alienigenarum e medio sui coluerunt Jehovam: ita imminutus est ¹⁶ animus ille ejus ¹⁶ propter laborem Jisraëlitarum.

1 Ad conservandum] continendum Jisraëlē in cultu Dei, atque ideo in pace, & parta antè libertate.
a Heb. *vir Jissascari.*
2 *Schamire*] oppido Jissascaris contermino Eprajimitis, aliud enim est a Schamire Jehudæ, de quo Jehosch. 15.48.
b Heb. *pullos*, ut infrà 12.14.
4 *Villas Jairis*] de nomine prioris Jairis, de quo Num. 32. 41.
c Heb. *addiderunt facere.*
7 *Pelischtæorum*] a quibus adhuc Jiphtachi tempore Jisraëlitarum pars, quæ ad occidentem sita est, premebatur: nam in historia Jiphtachi tantùm de Hhammonitis scribitur, de Pelischtæis vero demū in historia Schimschonis.
8 *Annum illum*] vide infrà 11.6.
d Heb. *habitaculi viris*, id est, *gentibus illius terræ quam habitatis*, *reliquiis* (*exabhaxeorum.*
13 *Idcirco*] quia coluistis & adhuc colitis.
e Heb. *secundum omne bonum in oculis tuis.*
f Heb. *hoc ipso die.*
16 *Animus*] indignatio ejus, quia dixerat Deus, non pergam servare vos, supra ver. 13.
Propter laborem] eum quo ab hostibus premebatur, tum quo studebat in gratiam redire cum Deo.

CAPUT XI.

Gilhhaditæ bellum suscepturi contra Hhammonitas Jiphtachum gentilem suum profugum, promisso regionis principatu, in belli ducem accersunt, qui tentatis sæpe Hhammonitarum animis per legatos, rationibusque suis frustra propositis, bello confligens eos devincit. Deinde ab expeditione rediens filiam suam e domesticis primam nactus, ut procedens in hostes voverat, conjugio privatus, Deo sanctificat.

1 ¹ NAM cùm cōvocati Hhammonitæ castra haberent in Gilhhade: congregati sunt quoque Jisraëlitæ & castra metati sunt in ¹ Mitzpa.
2 Ubi dixerunt populus, principes Gilhhadis ᵃ alter ad alterum: quis ille vir erit, qui incipiet pugnare contra Hhammonitas? is esto primarius omnibus habitatoribus Gilhhadis.
3 (Jiphtach autem Gilhhadites erat valens robore, eratque filius mulieris meretricis: ex qua ³ genuerat Gilhhad Jiphtachum.
4 Pepererat etiam uxor Gilhhadis ei filios: & cùm adolevissent filii ipsius uxoris, expulerunt Jiphtachum: dicebant enim ei, non es habiturus possessionem in domo patris nostri, quia filius mulieris ⁴ exteræ es.
5 Aufugiens itaque Jiphtach metu fratrum suorum, considebat in ⁵ terra Tobi: collegerant enim se ad Jiphtachum homines vani, & ⁵ exierant cum illo,)
6 Fuit autem ⁶ post annos *illos*: ut bellum gererent Hhammonitæ contra Jisraëlitas.
7 Fuitque cùm pugnaturi essent Hhammonitæ contra Jisraëlitas: ut abirent seniores Gilhhadis ad assumendum Jiphtachum e terra Tobi:
8 Et dicerent Jiphtacho, veni & esto nobis ductor: ut pugnemus contra Hhammonitas.
9 Dixit verò Jiphtach senioribus Gilhhadis, nónne vos ⁹ odistis me, & expulistis me e domo patris mei? cur ergo venitis ad me nunc, cùm angustia est vobis?
10 Dixerūt verò seniores Gilhhadis ad Jiphtachum, ¹⁰ idcirco nunc reversi sumus ad te, ut veniens nobiscum pugnes contra Hhammonitas: ¹⁰ imò sis nobis primarius, omnibus habitatoribus Gilhhadis.
11 Dixit ergo Jiphtach ad seniores Gilhhadis, quādoquidem reducitis me ad pugnandum contra Hhammonitas: cùm exposuerit eos Jehova mihi, ego futurus sum vobis primarius.
12 Tum dixerunt seniores Gilhhadis ad Jiphtachum: Jehova ᵇ ¹² cognoscet inter nos, nisi secundum verbum tuum sic fecerimus.
13 Ita profectus est Jiphtach cum senioribus Gilhhadis, constitueruntque populus ipsum super se primarium & ductorem: postquam elocutus esset Jiphtach omnia ¹³ verba sua coram Jehova in Mitzpa.
14 Deinde misit Jiphtach nuntios ad regem Hhammonitarum qui dicerent, quid mihi ᶜ tecum, quòd venisti ad me, ut pugnes in terra mea?
15 Dixit autem rex Hhammonitarum ad nuntios Jiphtachi, quia cepit Jisraël ¹⁵ terram meam, cùm ascēderet ex Ægypto ab Arnone usque ad Jabbokum, & ad Jardenem usque: nunc ergo restitue illa *loca* cum pace.
16 Quapropter perrexit rursus Jiphtach: misitque nuntios ad regem Hhammonitarum.
17 Et dixit ei, sic ait Jiphtach: ¹⁷ non cepit Jisraël

1 *Nam cùm convocati*] hunc & sequentem versiculum ad undecimum caput pertinere res ipsa loquitur.
Mitzpa] vide Jehosch. 11.3.
a Heb. *vir ad proximum suum.*
3 *Genuerat Gilhhad*] alius a Gilhhade Maciris filio, tamen ex posteris ejus.
4 *Exteræ*] non domesticæ, quasi dicat, vulgo quæsitas.
5 *Terra Tobi*] Tobi tractus est ad regionem Gilhhadis non procul a Hhammonitis in ingressu Arabiæ desertæ: vide 2. Schemu. 10.6.& 8. ver.
Exierant] e Gilhhade, ut cum Jiphtacho sedes novas quærerent.
6 *Post annos illos*] id est, ultimo annorū illorum octodecim, de quibus capitis decimi versiculo octavo.
9 *Vos odistis*] sive fratres Jiphtachi fuerint, sive ex magistratu, qui hæreditatem Jiphtacho abjudicaverit, sive utrique simul.
10 *Idcirco*] quasi dicant, missa faciamus ista, & audi causam ob quam jam ad te venimus: nam propterea venimus ut &c.
Imò sis] id est, non tantùm in hoc negotio, sed posteà in cæteris principatum apud Gilhhaditas obtineas, ut supra versiculo secundo.
b Heb. *erit audiēs.*
12 *Cognoscet*] id est, paciscemur tecū præsente Jehova, ut cognoscat de pacto nostro, & violatores ejus puniat.
13 *Verba sua*] quæ prius cū legatis habuerat.
c Heb. *& tibi.*
15 *Terram meam*] falso suā fuisse dicit regionem quæ prius Moabitarum fuerat, deinde Sichonis, postremo Jisraëlitarum. Numerorum vigesimo primo cap. versiculo 26.
17 *Non cepit Jisraël*] primus locus defensionis Jiphtachi est inficiatio, cujus confirmatio tribus sequentibus versib. continetur, a narratione rerum gestarum Numerorum capitis vigesimi versiculo vigesimo primo, & Deuteronomii secundo, qua ostendit nihil sibi fuisse Jisraël iri cum Hhammonitis, sed tantùm cum Edomæis & Moabitis, Deuteronomii capitis secundi versiculo vigesimo octavo.

raël terram Moabitarũ, aut terram Hhammonitarum.

18 Sed aſcendentibus illis ex Ægypto: cùm perrexiſſet Jiſraël per deſertum uſque ad mare algoſum, tadem pervenit Kadeſchum.

19 Unde miſit Jiſraël nuntios ad regem Edomæorum dicendo: tranſeam, quæſo, per terram tuam: ſed non auſcultavit rex Edomæorum: etiamque ad regem Moabitarum miſit, qui non acquievit: ſic conſedit Jiſraël Kadeſchi.

20 Poſteà pergens per deſertum illud circuivit terram Edomæorum & terram Moabitarum, veniens verſus ortum ſolis terræ Moabitarum, caſtraque metati ſunt trans Arnonem: ſed non ingreſſi ſunt terminum Moabitarum. Arnon enim terminus Moabitarum erat.

21 Inde *miſit Jiſraël nuntios ad Sichonem regem Emoræum, regem Cheſchbonis: dixitque ei Jiſraël: liceat nobis, quæſo, tranſire per terram tuam uſque ad locum meum.

22 Sed non fidens Sichon Jiſraëli ut tranſiret per terminum ſuum: congregavit Sichon totum populum ſuum, & caſtrametati ſunt ad Jahetzam, pugnavitque contra Jiſraëlem.

23 Tradidit autem Jehova Deus Jiſraëlis Sichonem & totum populum ejus in manum Jiſraëlitarum, qui percuſſerunt eos: ſic hæreditariò poſſedit Jiſraël totam terram Emoræi habitatoris terræ illius.

24 Hæreditariò, inquam, poſſederunt *totum terminum Emoræorum ab Arnone uſque ad Jabbokum, & a *deſerto uſque ad Jardenem.

25 *Nunc autem Jehova Deus Jiſraëlis ejecit Emoræum a facie populi ſui Jiſraëlis: & tu hæres illius eſſes?

26 Nónne cujus hæredem inſtitueret te Cemoſch Deus tuus illius hæres eſſes? ſic quemcunque expulit Jehova Deus noſter a facie noſtra, illius hæreditatem obtinebimus.

27 *Jam verò an [d] ullo pacto melior es Balako filio Tzipporis rege Moabitarum? an *unquàm contendit cum Jiſraële? num pugnavit unquam contra nos?

28 Dum habitavit Jiſraël Cheſchbone & in villis ejus, & [e] Hharhhore & in villis ejus, atque in omnibus civitatibus quæ ſunt [f] ſecundum Arnonem *trecentos annos: & quare non eripuiſtis *eas* tempore illo?

29 *Quamobrem ego non peccavi in te, ſed tu afficis me malo pugnando contra me: Jehova qui judex eſt, judicet hoc tempore inter Jiſraëlitas & inter Hhammonitas.

30 Attamen non auſcultavit rex Hhammonitarum verbis Jiphtachi, cùm miſiſſet ad eum.

31 Itaque adfuit ſpiritus Jehovæ Jiphtacho, ut *pertranſiret Gilhhadem & Menaſchem: pertranſivit enim Mitzpen Gilhhadis, & Mitzpa Gilhhadis tranſivit ad Hhammonitas.

32 (Vovens autem Jiphtach votum Jehovæ dixerat: cùm [g] omnino tradideris Hhammonitas in manum meam:

33 Utique erit, [h] quodcunq; primum egredietur foribus domus meæ obviam mihi, quando revertar cũ pace ab Hhammonitis: *erit, inquam, Jehovæ, aut offeram illud holocauſtum.

34 Cumque tranſiviſſet Jiphtach ad Hhammonitas ut pugnaret contra eos: tradidit eos Jehova in manum illius.

35 Percuſſit enim eorum a Hharohhere, uſq; quà venis *Minnitham viginti civitates, & uſque ad [i] Abelum vinearum, plaga magna admodum: ſic depreſſi ſunt Hhammonitæ a facie Jiſraëlitarum.

36 Deinde redeunti Jiphtacho Mitzpam in domum ſuam, ecce filia ejus exibat obviam ei cum tympanis & cum choris: & tantùm ipſa unica erat: non erat illi ex ſe *alius* filius aut filia.

37 Quam ob rem fuit cùm videret eam ut lacerans veſtes ſuas diceret: Ah, ah filia mea [k] omnino *depreſſiſti me, quia es inter turbatores meos: ego enim pandi os meum Jehovæ ita ut non poſſim [l] repetere.

38 Quæ dixit ad eum: pater mi, pandiſti os tuum Jehovæ, fac mihi quemadmodum exivit ex ore tuo: poſtquàm præſtitit tibi Jehova ultiones de hoſtibus tuis, de Hhammonitis.

39 Deinde dixit ad patrem ſuum, fiat mihi hæc res: deſiſte a me duobus menſibus, ut abeam deſcendens in iſtos montes, & defleam virginitatem meam, ego cum puellis amicis meis.

40 Qui dicens, abi, dimiſit eam duobus menſibus: ſic abiens illa cum puellis amicis ſuis, deflevit virginitatem ſuam ſuper illos montes.

41 Deinde fuit [m] exactis duobus menſibus cùm reverſa eſſet ad patrem ſuum, ut *exequeretur in ea votum ſuum quod voverat: nam ipſa non novit virum: *fuitque ritus in Jiſraële.

42 De anno in annum ibant filiæ Jiſraëlitarum ad confabulandum cum filia Jiphtachi Gilhhaditæ: quatuor diebus quotannis.

21 *Inde miſit*] altera pars defenſionis, aſſertio juris ſui a legitimo bello cõtra Sichonem, qui tunc eam regionem poſſidebat.

24 *Totum terminũ Emoræorum*] regionẽ quam Hhammonitæ ſupra verſ. 15. juris ſui eſſe falsò affirmabant: ut oſtendit limitum circumſcriptio.

Deſerto] Arabia deſerta.

25 *Nunc autem*] tertia pars defenſionis, cõfirmatio juris a victoria divinitus data, quã amplificat per conceſſionẽ juris gentium, argumento a minore ad majus: ſi quod putatis a diis veſtris vobis attributum eſſe, juſtè vos illud poſſidere arbitramini: multo juſtius nos poſſidemus, quod Jehova nobis tradidit.

27 *Jam verò*] quartus defenſionis locus cõfutatio duobus argumentis, a ſilẽtio Moabitarum, qui prius regionem poſſederant, atque ideo eorum magis interfuiſſet: & a longi temporis præſcriptione, quæ continetur verſu ſequente.

An unquam contẽdit] hujus regionis cauſa.

d Heb. *an bonus, bonus es tu præ Balako? an contendendo contendit? an pugnando pugnavit?*

e *id eſt, Hharohhere infrà ver.* 35.

f Heb. *quæ ſunt ad ſpatia Arnonis.*

28 *Trecẽtos annos*] ab exitu ex Ægypto incipit numerus, unde narrationis ſuæ initium fecerat ſuprà verſiculo decimo octavo: præciſè autem trecentos annos numerat pro trecentis quinque, brevitatis cauſa. Eclipſis, ut infrà vigeſimo, verſ. quadrageſimo ſexto.

29 *Quamobrem*] Concluſio bimembris: qua primum injuſtam Hhammonitarum expeditionẽ, juſtãq; ſui defenſionem probat: deinde Deum inter utroſque judicem invocat.

31 *Pertranſiret*] cum exercitu, quem ducebat in Hhammonitas.

g Heb. *tradendo tradideris.*

h Heb. *illud egrediens quod egredietur.*

33 *Erit Jehovæ*] ſubaudi, conſecra[illegible] illi, & ſi fuerit [illegible] ad ſacrificium [illegible] eo holocauſt[illegible] junctio enim [illegible] ctiva eſt hoc loco [illegible] alibi frequẽter [illegible] di capitis 1. ver. [illegible] 21. ver. 15.

35 *Minnith[illegible]* eſt, imam Arn[illegible] minoris partem [illegible] mano junctam [illegible] tur enim Arm[illegible] quaſi Aram-m[illegible] id eſt, Syria [illegible] corrupta appella[illegible] ne: atque hæc [illegible] Aquilonalis eſt [illegible] vinearum verò [illegible] ſtralis.

i *id eſt, luctum* [illegible] *teſſis a luctu Hhammonitarum ex* [illegible] *hoc nomen accepit.*

k Heb. *deprimendo depreſſiſti.*

37 *Depreſſiſti me*] quaſi dicat, qui [illegible] antehac turbar[illegible] nati ſunt, oper[illegible] ſerunt, ut fratres [illegible] & Hhammonitæ, [illegible] tu hoc facto pr[illegible] me dejicis: nam quod promiſi, revocare non poſſum.

l Heb. *reverti* [illegible] *andi ad pandendum, id eſt, votum hoc* [illegible] *commutare.*

m Heb. *a fine* [illegible] *rum menſium.*

41 *Exequeretur ea votũ*] id eſt, illam non redemit [illegible] tione pecuniæ, ſecundum legem quæ [illegible] betur Levitici [illegible] mo ver. 4. ſed rel[illegible] conſecratam Domino: ideo non p[illegible] eſt illam nubere [illegible] alterius quàm Jehovæ eſſe videretur: quod ex legis ignoratione (ut corrupta erant tempora) [illegible] ctum eſt. dicit enim ſupra verſ. 37 ſe non poſſe repetere, & puella patri [illegible] bens, virginitatem ſuam deflet. *Fuitq; ritus*] id eſt, abiit in conſuetudin[illegible] quod verſu ſequente explicatur.

Caput XII.

Ephrajimitæ levi de cauſa Jiphtacho interminantes excidium, maxima clade ab eo afficiuntur, & in fuga linguæ vitio detecti jugulantur. Judices tres mortuo Jiphtacho ordine ſuccedũt, Ibtzan, Elon & Hhabdon.

1 Cùm itaque *convocati Ephrajimitæ tranſiviſſent verſus aquilonem: dixerunt Jiphtacho, quare tranſiviſti ad pugnandum contra Hhammonitas nobis non vocatis, ut iremus tecum? domum tuam comburemus tecum igne.

2 Dixit autem Jiphtach ad eos, [a] in controverſia eram ego & populus meus contra Hhammonitas gravi: cumque inclamarem vos, non ſervabatis me e manu eorum.

3 Itaque videns te non ſervare, *expoſui [b] vitam meam in manu mea, tranſivique ad Hhammonitas, quos tradidit Jehova in manum meam: & quare aſcenditis ad me hoc tempore ad pugnandum contra me?

1 *Convocati*] [illegible] a Jiphtacho [illegible] ti, ut verſu [illegible] teſtatur Jiph[illegible] tardiùs adve[illegible] ſive certo con[illegible] Jiphtachum [illegible] ſuri ultrò conv[illegible] rint.

a Heb. *in contro*[illegible] *verſia eram ego & populus meus & Hhammonitæ valdè.*

3 *Expoſui*] [illegible] periculum me [illegible] ci: ſic 1. Sche[illegible] & 28.21.

b Heb. [illegible] *meam.*

4 Tum

4 Deinde] post cōflictum dum persequebantur fugientes: nam hic versus prolepticus est, completiturque historiam quæ planius duobus versibus sequentibus describitur.

Gilhhaditæ] id est, milites Jiphtachi, qui inter regionem suam & Ephrajimitarum se collocarant ad obsidenda itinera & occupanda vada Jardenis, quo præcluderent Ephrajimitis reditum.

c *id est, Ephrajimita.*

d *id est, fluxus fluminis, ut accipitur Psal. 69. 3. & Jeschahje 27. 14.*

e *vox corrupta ex blæsa Ephrajimitarum pronuntiatione, nihil per se significans.*

6 Nec comparabat] quia statim & incogitatè efferre jubebatur.

f *Heb. emisit.*

4 Tum contrahens Jiphtach omnes Gilhhaditas, pugnavit contra Ephrajimitas: deinde percusserunt viri Gilhhaditæ Ephrajimitas: dicebant enim Gilhhaditæ medii inter Ephrajimitas & Menaschen, perfugæ Ephrajimitarum estis.

5 Occupaverant namque Gilhhaditæ vada Jardenis contra Ephrajimitas: ita erat cùm dicerent perfugæ Ephrajimitarum, transeam, ut dicerent illorum cuique Gilhhaditæ, ésne [c] Ephrathæus? quo dicente non:

6 Dicebant ei, dic jam [d] schibboleth: qui dicebat [e] siboleth, nec comparabat se ad loquendum rectè: quam obrem apprehensum eum jugulabant ad vada Jardenis: sic ceciderunt tempore illo ex Ephrajimitis quadraginta duo millia.

7 Judicavit autem Jiphtach Jisraëlem sex annis: deinde mortuus Jiphtach Gilhhadita, sepultus est in *aliqua* civitatum Gilhhaditarum.

8 Post eum verò judicavit Jisraëlem Ibtzan e Beth-Lechemo.

9 Erantque ei triginta filii, & triginta filias [f] locavit foras, & triginta filias introduxit pro filiis suis foris: judicavitque Jisraëlem septem annis.

10 Deinde mortuus Ibtzan sepultus est Beth-Lechemi.

11 Et post hunc judicavit Jisraëlem Elon Zebulonita: judicavit autem Jisraëlem decem annis.

12 Posteà mortuus Elon Zebulonita, sepultus est Ajalone in terra Zebulunitarum.

13 Et post eum judicavit Jisraëlem Hhabdon filius Hillelis Pirhhathonites.

g *pullis, ut suprà 10. 4.*

15 Hhamalekitarum] quem Hhamalekitæ incolebant adhuc ex parte, unde a Schaule demum ejecti sunt 1. Schem. 15. id est in orientali Ephrajimitarum tractu.

14 Erantque ei quadraginta filii & triginta nepotes equitantes septuaginta [g] asellos: judicavitque Jisraëlem octo annis.

15 Deinde mortuus Hhabdon filius Hillelis Pirhhathonites: sepultus est Pirhhathone in terra Ephrajimitarum in monte Hhamalekitarum.

Caput XIII.

Jisraëlitis adhuc Pelischtæorum dominatu propter peccata sua pressis, Schimschon divinitus parentibus promittitur in Jisraëlitarum vindicem: legibusq; de eo latis promissio signo confirmatur, & suo tempore præstatur.

a *Heb. cùm addidissent filii Jisraëlis facere, &c.*

1 Quadraginta annis] qui incipiunt a decimo quarto anno gubernationis Jaris, de quo cap. 10. 3. & desinunt in nuptiis Schimschonis, ubi primùm occasione capta Pelischtæos cædit, ut ex eorum spoliis socios, prout promiserat, muneraret, infrà 14. 20. nam quæ hoc capite narrantur, temporibus præcedentium judicum contigerunt.

1 Cùm autem [a] rursus filiis Jisraëlis facientibus quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: tradidisset eos Jehova in manum Pelischtæorum quadraginta annis:

2 Fuerat vir quidam e Tzorhha, e familia aliqua Danitarum nomine suo Manoach: cujus uxor sterilis erat, ut quæ non peperisset.

3 Apparuit autem angelus Jehovæ mulieri illi: dixitque ad eam: ecce nunc sterilis es ut quæ nondū pepereris: sed conceptura es & paritura filium.

4 Jam ergo cave tibi nunc, & ne bibito vinum aut potum inebriantē: neq; comedito quicquam immundi.

b *Heb. ascendere faciat.*

5 Incipiet] nam nihil a Jairis temporibus in Pelischtæos gestum est, & ipse Schimschon non prorsus Jisraëlitas a Pelischtæis liberavit, ut apparet ex 1. Sch. 7. 13.

5 Nam ecce tu concipies & brevi paritura es filium, ad cujus caput nemo [b] admoveto novaculam: nam Nazaræus Dei erit ipse puer inde ab utero: & ipse incipiet servare Jisraëlem e manu Pelischtæorum.

6 Tunc veniens mulier illa allocuta est virum suum dicendo, vir quidam Dei venit ad me cujus aspectus erat veluti aspectus Angeli Dei reverendus valde: sed non interrogavi eum undenam esset, & nomen suum non indicavit mihi.

7 Dixit autem mihi, ecce tu concipies & brevi paritura es filium: jam ergo ne bibito vinum aut potum inebriantem, neq; comedito quicquam immunditiæ: nam Nazaræus Dei erit ipse puer inde ab utero, usque ad tempus mortis suæ.

8 Quapropter supplex orans Manoach Jehovam dixit: attende ad me Domine, vir ille Dei quem miseras, veniat quæso rursus ad nos, doceatque nos quid faciamus puero illi qui natus fuerit.

9 Et auscultavit Deus voci Manoachi: venit enim ille angelus Dei rursus ad ipsam mulierem, cùm ipsa sederet in quodam agro, & Manoach vir ejus non esset cum ea.

10 Quare festinans mulier illa cucurrit ut indicaret viro suo: dixitque ad eum, ecce apparuit mihi vir idem qui venerat die illo ad me.

11 Quapropter surgens Manoach secutus est uxorem suam: cumque venisset ad virum illum dixit ei: tune vir ille es, qui allocutus fueras istam mulierem? qui dixit, sum.

12 Nunc eveniet] verba sunt declarantis se fide certa promissionem Dei amplexum esse.

c *Heb. quæ ratio pueri illius, & opera ejus, &c.*

12 Tum dixit Manoach, nunc eveniet unumquodque verborum tuorum: quæ [c] ratio erga puerum illum, & opera *præstanda* erit ei?

13 Edixit autem angelus Jehovę Manoacho: ab omni re quam indicavi mulieri huic caveto sibi.

14 De nulla re quæ exit e vite vinifera comedito *illa*, & vinum aut potum inebriantem ne bibito, neque immunditiæ quicquam comedito: quicquid præcepi ei observato.

d *Heb. ut paremus ante te, metalepsis.*

16 Non comederem] duplex est proponendi cibi finis, ut comedatur humanitus, vel ut Deo acceptus absumatur: prima ratione mihi offerre opus non est, altera si offeras scito te Jehovæ oblaturū.

Non enim sciebat] sed tantùm virū Dei esse putabat.

17 Honore] id est, honorarium aliquod munus tibi ingratitudinis signum offeramus.

18 Fuit mirificus] id est, factis maluit Manoacho se declarare quam verbis. & promissionem superiorem confirmare.

e *Heb. mirifice agendo.*

f *Heb. neque addebat amplius angelus apparere.*

15 Postea dixit Manoach ad angelum Jehovæ: detineamus, quæso, te ut [d] parantes *apponamus* tibi hœdum e capris.

16 Sed dixit angelus Jehovæ ad Manoachū, si detineres me, non comederem de cibo tuo, sin autem parare vis holocaustum, Jehovæ offeres illud: non enim sciebat Manoach eum esse angelum Jehovæ.

17 Rursus dixit Manoach ad angelum Jehovæ, quis es de nomine tuo, ut cùm evenerit quodque verborum tuorum honore afficiamus te?

18 Cui cùm dixisset angelus Jehovę, ecquid interrogas de nomine meo? fuit mirificus.

19 Nam cùm Manoach assumens hœdum e capris & ejus munus, offerret in rupe quadam Jehovæ: is [e] mirabiliter egit, Manoacho & uxore ejus videntibus.

20 Fuit enim cùm ascenderet flamma quædam ab altari versus cœlum, ut ascenderet angelus Jehovæ in flamma illa altaris: quod Manoach & uxor ejus videntes, procidetunt super faciem suam in terram.

21 Neque [f] deinceps amplius angelus Jehovæ apparebat Manoacho & uxori ejus tunc

2 *Tzorhha*] quæ Jehosch. 15. 33. & 19. 41. inter Jehudæ & Danis terminales civitates numeratur: Est autem hîc nomen civitatis pro agro ejus: nā rui habitabant Schimschonis parentes in castris Danis, de quibus infrà 14. 1.

4 *Quicquam immundi*] i. non tantùm cujus esus vulgo ex lege Levit. 11. sed etiam Nazaræis ex lege, Num. 6. 3. & 4 prohibitus est.

novit Manoach eum [a]angelum Jehovæ esse:

22 Quapropter dixit Manoach ad uxorem suam, g omnino morituri sumus: nam Deum vidimus.

23 Sed dixit ei uxor ejus, si delectaretur Jehova morte afficiendo nos, non accepisset e manu nostra holocaustum cum munere, neque ostendisset nobis omnia hæc: quin etiam hoc tempore non fecisset ut audiremus hujusmodi.

24 Peperit itaque mulier illa filium, cujus nomen vocavit Schimschonem: adolevitq; puer ille & [a] benedixit ei Jehova.

21 *Angelum Jehovæ*] sermonem æternum, quem versu sequente ipse vocat Elohim, uxor verò ejus Jehovam ver. 23

g Heb. *moriendo morituri sumus.*

24 *Benedixit*] donavit eum heroico animo, & prodigiosis viribus corporis.

Caput XIIII.

Schimschon Pelischtæam puellam ducturus, cùm ad sponsalia contrahenda proficiscitur, leonem in itinere inermis necat: postea ad nuptias rediens e leonis cadavere mel exceptum comedit cum parentibus; quod in nuptiali convivio invitatis ænigmaticè proponit, sponsione utrinque facta, cujus mente a sponsa retecta, irâ accensus discedit, Pelischtæos cædit, e quorum exuviis promissioni satisfacit, & uxor ejus alteri nubit.

1 [a] Cœpit autem spiritus Jehovæ [a] agere eum in [a] castris Danis inter Tzorhham & inter Eschtaolem.

2 Cùm enim descendisset Schimschon Timnatham: & vidisset fœminam Timnathæ e filiabus Pelischtæorum,

3 Ascendens indicavit patri suo & matri suę, ac dixit, fœminam vidi Timnathæ e filiabus Pelischtæorum: nunc itaque accipite eam mihi in uxorem.

4 Dicente autem ei patre & matre ejus, an non est inter filias agnatorum tuorum aut in toto populo meo uxor, quòd tu abis ad accipiendum uxorem e Pelischtæis istis præputiatis? responderat Schimschon patri suo, istam accipe mihi: [a] ea enim recta videtur in oculis meis.

5 (Pater autem & mater ejus ignorabant a Jehova id esse, occasionem [a] ipsum quærere a Pelischtæis: nam tempore illo Pelischtæi dominium habebant in Jisraëlitas.)

6 Cùm ergo descenderet Schimschon cum patre & matre sua Timnatham: pervenientibus usque ad vineas Timnathæ, ecce [a] adultus leo rugiens occurrebat ei.

7 Tum incessit eum spiritus Jehovæ, adeò ut discinderet illum, ac si discidisset aliquem hœdum quamvis nihil esset in manu ejus: [a] non autem indicavit patri aut matri suæ id quod fecerat.

8 Deinde descendit & allocutus est fœminã illam, quæ recta visa est in oculis Schimschonis.

9 Revertens autem post aliquot dies, ut duceret eam, secessit ad videndum cadaver illius leonis: & ecce examen apum in corpore illius leonis *erat* cum melle.

10 Quod cùm eduxisset in manus suas, [b] pergebat ire comedendo, & perveniens ad patrem suum & matrem suam, dedit eis, qui comederunt: sed non indicavit eis, se e corpore leonis eduxisse mel illud.

11 Postea descendit pater ejus ad illam fœminam: fecitque ibi Schimschon convivium, sic enim solebant facere juvenes.

12 Fuit autem cùm [a] viderent eum illi triginta sodales [a] quos assumpserant, ut essent cum eo,

13 Ut diceret eis Schimschon, [c] proponam vobis nunc ænigma: quod si [d] planè explicaveritis mihi intra septem dies hujus convivii & inveneritis, utique dabo vobis triginta sindones, & triginta [e] mutandas vestes.

14 Sed si non potueritis explicare mihi, vicissim vos dabitis mihi triginta sindones & triginta mutandas vestes: qui dixerunt ei, propone ænigma tuum, ut audiamus illud.

15 Tum dixit eis, ab edente prodiit edulium, & ab acri prodiit dulce: qui non potuerunt explicare ænigma illud [a] tribus diebus.

16 Fuit autem dierum illorum septimo ([a] dixerant enim uxori Schimschonis, pellice virum tuum, [a] ut explicet nobis hoc ænigma, ne comburamus te & familiam patris tui igne: an ad hæreditatem nostram consequendam invitastis nos nécne?

17 Quamobrem flebat uxor Schimschonis apud eum, & dicebat, tantùm odisti me ac non amas me: istud ænigma proposuisti popularibus meis, & mihi non explicasti: qui dicebat ei, ecce patri aut matri meę non explicavi, & tibi explicarem?

18 Sic flebat apud eum [a] septem illis diebus, quibus fuit illis convivium:) fuit inquam, die illorum septimo ut explicaret ei, quia premebat eum, & illa explicaret ænigma ipsum popularibus suis:

19 Dixerunt ergo ei [f] cives illius civitatis die septimo cùm nondũ occumberet sol, quid dulcius est melle, & quid acrius leone? qui dixit eis, [a] nisi arassetis vitula mea, non invenissetis ænigma meum.

20 Tum incessit eum spiritus Jehovæ, ut descendens ad Aschkelonitas, percuteret ex eis triginta viros, & acceptis exuviis eorum daret illas [a] mutandas *vestes* eis qui explicaverant illud ænigma: & [a] accensâ irâ suâ [a] ascenderet in domum patris sui.

21 Quapropter g nupsit uxor Schimschonis [a] sodali ejus, quem sibi in sodalem asciverat.

1 *Cœpit agere*] hic versus sequentibus potius quam præcedentibus cohæret: continet enim generalem propositionẽ eorum quæ gessit Schimschon divini spiritus instinctu.

Agere] id est, bruto adolescentiæ Schimschonis impetu uti cœpit ad ea ordinanda, quæ ei contendendi cum Pelischtęis occasionẽ darent: ut mala voluntate fratrum Josephi usus est ad implendum ea, quæ per somnium prędixerat: Gen. 37. & 50. ver. 20.

Castris Danis] Locus est vicinus urbi Jahharimorum, id est, Chebroni, qui nomen accepit ab expeditione Danitarũ, de qua infrà 18. 12. quasi dicat, spiritus Jehovæ in domo paterna cœpit eum agere, ut apparet ex ver. 31. cap. 16.

4 *Ea enim*] quasi dicat, neque nostrorum sanctitatis, neque illorum impuritatis & præputii rationem habeo, sed oculos meos sequor: hî: brutus Schimschonis impetus apparet.

5 *Ipsum*] Jehovam, qui volebat a Pelischtæis Schimschoni justam inimicitiarum occasionem dari. a *adultus leonum, id est, integra ætate, firmissimisq; viribus, & ferocia maxima.* 7 *Non autem indicavit*] nam illi vel ad leonis rugitum fugâ sibi consuluerant, vel Schimschon a parentibus in itinere digrediebatur, ita ut ipsis absentibus leonem laceraverit: non autem indicavit, ne ab iis increparetur temeritatis nomine. Tota autem hæc de leone historia eò pertinet, ut Schimschon præpararetur ad suscipiendas Pelischtæorum inimicitias, viribus sibi a Deo submministratis fretus, & ut argumentum suppeditaretur ænigmatis, cujus nomine Pelischtæi Schimschonem provocarunt.

Caput XV.

Schimschon denegatâ sibi uxore occasionem arripit Pelischtæorum agros incendendi & Pelischtæos contra se armatos cædendi, quapropter grassantibus in Jehudam Pelischtæis, fidei popularium suorum se committit, ut vinctus ad illos deducatur, ubi divinitus solutis vinculis, maxilla asini rursus eos cædit. Denique a labore sitiens precibus novum fontem a Deo impetrans, recreatur.

1 FUIT autem post *aliquot* dies [a] tempore messis triticeæ, ut visitaturus Schimschon uxorem suam cum hœdo e capris, diceret, ingrediar ad uxorem meam in ipsum conclave: sed non permisit ei pater illius ingredi.

2 Dixit enim pater illius, [b] planè cogitavi te prorsus odisse eam: ideò tradidi eam sodali tuo: nónne soror ejus minor [c] elegantior est ea? nubat nunc tibi loco ejus.

3 Quamobrem dixit de eis Schimschon, * insons fuero hac vice a Pelischtæis, cùm ego affecero eos malo.

4 Et abiens Schimschon cepit trecentas vulpes: acceptisque facibus obvertit [d] caudam unam ad alteram, & posuit facem unamquamque mediam inter binas caudas.

5 Sic accendens ignem in facibus immisit eas in segetes Pelischtæorum: qui succendit cùm metas tum segetes, vineasque & oliveta.

6 Interrogantibus autem Pelischtæis, quis fecit istud? cùm dixissent, Schimschon gener illius Timnæi, eò quòd acceptam uxorem ejus dederit sodali ejus: ascenderunt Pelischtæi, & eam cum patre ejus combusserunt igni.

7 Sed dixit eis Schimschon, * siccine facturi estis? at cùm ultionem sumpsero de vobis, postmodum desistam.

8 Percussitque eos * crus *vibrans* in femora *eorum* plaga magna: deinde descendens consedit in scopulo petræ * Hhetami.

9 Quamobrem ascendentes Pelischtæi castra posuerunt * contra Jehudam, fuderuntque se in loco [e] Lechi.

10 Dixerunt autem viri Jehudæ, cur ascendistis contra nos? qui dixerunt, ad vinciendum Schimschonem ascendimus, ut faciamus ei, quemadmodum fecit nobis.

11 Tum descendentes ter mille viri ex Jehuda ad scopulum petræ Hhetami, dixerunt Schimschoni, an nesciebas Pelischtæos dominium habere in nos? quid ergo est, quod fecisti nobis? qui dixit eis, quemadmodum fecerant mihi, ita feci eis.

12 Qui dixerunt ei, ad vinciendum *te* descendimus, ut tradamus te in manum Pelischtæorum: quibus dixit Schimschon, jurate mihi, [f] *nam timeo* ne incurratis vos in me.

13 Tum allocuti sunt eum dicendo, nequaquam *incurremus*, sed [g] bene vinciemus te, ut tradamus te in manum eorum, ac nullo modo morte afficiemus te: vinxerunt autem eum duobus funibus novis, & deduxerunt eum ab illa petra.

14 Ipse pervenerat usque ad locum Lechi, & Pelischtæi vociferabantur præ gaudio ad occursum ejus: cùm incessit eum spiritus Jehovæ quo fuerunt funes illi qui erant ad brachia ejus, tanquam [h] fila linea, quæ arserunt igni, & dissoluta sunt vincula ejus e manibus ejus.

15 Cumq; invenisset maxillam asini humentem, extensa manu sua accepit eam, qua percussit mille viros.

16 Quapropter dicebat Schimschon, ista maxilla asini acervum unum, * imò duos acervos, ista maxilla asini percussi mille viros.

[a] Heb. *diebus*, ut ver. 20.
[b] Heb. *dicendo dicebam, quòd odio odisti eam: sic dicere pro cogitare, Exod. 2. ver. 14 & infrà ver. 3.*
[c] Heb. *melior, supple forma, ut Gen. 6. 2.*
3 *Insons fuero*] Datâ mihi hoc facto justâ vindictæ occasione, ut ipse explicat ver. 11.
[d] Heb. *caudam ad caudam.*
7 *Siccine facturi estis?*] quasi dicat, ex hoc initio intelligo, quid me facturi essetis, si in vestras manus venirem: atqui non idcirco prius desistam ab inceptis, quàm de vobis ultus fuero.
8 *Crus vibrans*] id est, non aliis armis eos petens, quàm pede.
Hhetami] qui ad tribum Schimhhonis intra fines Jehudæ pertinebat 1. Chron. 4. 32.
9 *Contra Jehudā*] comprehenso Schimhhone ex ea ratione, quæ dicta est suprà cap. 1. sic in sequentibus.
[e] *id est, maxillæ: quod nomen accepit ab hac historia.*
[f] *Eclipsis, de qua Gen. 3. 22 in annotatione.*
[g] Heb. *vinciendo vinciemus te: at morti tradendo non trademus te.*
[h] Heb. *tanquam lina: substant. vivum pro adjectivo, & materia pro re effecta: metonymicè.*
16 *Imò acervos*] Correctio est: nam cùm maxilla hostes utrinq; prementes cæderet, facti sunt ex eis duo acervi.

17 Unde fuit cùm absolvisset loqui & projecisset maxillam a manu sua, ut vocaret locum illum [i] Ramath-Lechi.

18 Deinde sitiens valde invocavit Jehovam ac dixit, tu [k] effecisti per manum servi tui salutem hanc maximam: nunc autem morerérne siti, aut inciderem in manum istorum præputiatorum?

19 Quapropter * fidit Deus [l] cavum quoddam, quod est in loco illo Lechi, ita ut prodirent ex eo aquæ, de quibus bibit, sic restituto [m] animo ejus revixit: idcirco vocavit nomen ejus *fontis*, fontem invocantis, qui est in illo Lechi, usque in hunc diem.

20 Vindicavit autem Jisraëlem * temporibus Pelischtæorum viginti annis.

CAPUT XVI.

Pelischtæi non jam armis sed artibus Schimschonis mortem quærentes de primo consilio ab eo præventi decidunt Hhazzæ: sed postea Sorekî Delilæ ab eo amatæ proditione viribus nudatus Pelischtæis venditur, a quibus excæcatus in pistrinum truditur donec recuperatis viribus ad Pelischtæorū hilariæ per ludibrium traductus, ædem dejecit moriens, & Pelischtæos oppressit.

1 VENIT enim Schimschon Hhazzam: ubi cùm videret quandam meretricem, congressus est cum ea.

2 Hhazzæis cùm diceretur, venit Schimschô huc: * circumeuntes insidiati sunt ei tota illa nocte in porta civitatis suæ: conticescebantq; tota illa nocte, cùm dixissent *conticescamus* usque ad lucem matutinam, tum interficiemus eum.

3 Sed cùm cubasset Schimschon usq; ad medium noctis, surgens ipso medio noctis arripuit fores portæ civitatis, una cum duobus postibus earum, profectusque est cum eis, *conjunctis* vecte imponens humeris suis: ac deportavit in verticem montis illius, qui *est* in conspectu Chebronis.

4 QUAPROPTER fuit postea cùm adamaret mulierem in valle Sorekî: cujus nomen Delila,

5 Ut ascenderent ad eam Satrapæ Pelischtæorum, dicerentque ad eam, pellice cum & [a] cognosce in quo *consistat* vis ejus * magna, & quo pacto prævaleamus ei, ut vinciamus eum, * ad affligendum eum: nos autem dabimus tibi quisque millenos centenos *siclos* argenti.

6 Dixit ergo Delila ad Schimschonem, indica mihi quæso in quo *consistat* vis tua magna, & quo pacto vinciri posses ad affligendum te.

7 Ad quam dixit Schimschon, si vincirent me septem restibus virentibus quæ nondum exsiccatæ fuerint: tum infirmarer, & essem sicut unus aliquis homo.

8 Curaverunt ergo ei adferri Satrapæ Pelischtæorum septem restes virentes quæ nondum fuerant exsiccatæ; quibus illa vinxit eum.

9 (Insidiæ autem manebant apud eam in aliquo conclavi,) & dixit ad eum, Pelischtæi invadunt te Schimschon: qui disrupit restes illas quemadmodum disrumpitur filum

[i] *idest, abjectionis maxillæ.*
[k] Heb. *dedisti.*
19 *Fidit*] hiatum & aperturam fecit unde aquæ prodire inciperent.
[l] Heb. *mortarium, a similitudine ejus propter cavitatem.*
[m] Heb. *spiritus.*
20 *Temporibus Pelischtæorum*] quasi dicat, ultiones quidem aliquas fecit, sed tamen non abstulit eorum dominatum.
2 *Circumeuntes*] id est, per circitores curaverunt tota illa nocte, ut cives parati essent in matutinum tempus ad occidendum Schimschonem.
[a] Heb. *vide, metaphora.*
5 *Magna*] qua reliquos superat.
Ad affligendum eum] ad magnam ejus vim cohibendam, ut communem cum aliis hominibus sortem experiatur: sic in sequentibus, quod ipse Schimschon, explicat ver. 7.

b Heb. *olfecit: metaphora.*

9 *Agnita vis ejus*] id est, non est cognitum a Pelischtæis in quo vis ejus consisteret: noëma.

c Heb. *cùm vinciendo vincirent.*

13 *Septem cincinnos*] id est, capillamentum omne, in septem cincinnos quasi licia distributum.

14 *Quæ impacto paxillo*] subaudi, postquam egisset quæ ex verbis Schimschonis agenda esse diceret: noëma. quasi dicat, his factis impegit paxillum in scapum, ne jugum cum panno cui capilli attexti erant volvi posset.

d Heb. *cor tuum, sic deinceps.*

16 *Imminueretur*] maximè frangeretur: sic Num. 21.4.

e Heb. *ad moriendum.*

f Heb. *ascendit.*

19 *Septem cincinnos*] id est, totum capillamentum ejus, ut indicat ver. 17. numerus finitus pro infinito.

g Heb. *vice, ut vice: sic Num.* 24.1.

20 *Jehovam recessisse*] vim illam, quam priùs contulerat, ei adimendo.

22 *Ut cùm abraderetur*] id est, in pristinam suam magnitudinem recrescebat.

h Heb. *ad sacrificandum*

23 *Dagoni*] id est, Tritoni maritimarum gentium, quales erant Pelischtæi, idolo. nomen habet ab Hebraica piscis appellatione, eò quòd inferiore parte sua piscis esset, 1. Schem. 5.4.

Ad lætitiam] ad celebranda hilaria.

stupeum, cùm [b] sentit ignem: fic non est agnita vis ejus.

10 Postea dixit Delila ad Schimschonem, ecce delusisti me: nam elocutus es mihi mendacia: nunc indica mihi quæso quo pacto vinciri possis.

11 Qui dixit ad eam, si [c] validè vincirent me funibus recentibus, quibuscum nullum opus esset factum: tum infirmarer & essem sicut unus aliquis homo.

12 Sed cùm accipiens Delila funes recentes vinxisset eum illis, dixissetque ad eum, Pelischtæi invadunt te Schimschon: (manebant autem insidiæ in quodam conclavi) disrupit illos a brachiis suis tanquam filum.

13 Quapropter dixit Delila ad Schimschonem, hactenus delusisti me, & elocutus es mihi mendacia: indica mihi quo pacto vinciri posses: qui dixit ad eam, si attexueris septem ' cincinnos capitis mei ad jugum textoris.

14 'Quæ impacto paxillo dixit ad eum, Pelischtæi invadunt te, Schimschon: qui expergefactus a somno suo, profectus est cum paxillo ipso texturæ & cum ipso jugo.

15 Deinde dixit ad eum quomodo dicis amo te, cùm [d] animus tuus non sit penes me? jam tribus vicibus illusisti mihi, dum non indicasti mihi in quo *consistat* vis tua magna.

16 Fuit itaque cùm premeret eum verbis suis omnibus diebus & urgeret eum: denique 'imminueretur animus ejus, ac si [e] moriturus esset,

17 Ut indicaret ei totum animum suum & diceret ei, novacula nunquam [f] fuit admota ad caput meum, eò quòd Nazaræus Dei sum inde ab utero matris meæ: quòd si raderer, recederet a me vis mea, & infirmarer, ac essem ut quivis homo.

18 Cùm ergo animadverteret Delila eum indicasse sibi totum animum suum, mittens accersivit Satrapas Pelischtæorum dicendo: ascendite hac vice: nam indicavit mihi totum animum suum: sic ascenderunt ad eam Satrapæ Pelischtæorum afferentes ipsam pecuniam in manu sua.

19 Illa autem cùm somnum ei induxisset super genua sua, accersivit quendam, curavitque ut abraderet 'septem cincinnos capitis ejus: deinde cœpit affligere eum, cùm recessisset vis ejus ab eo.

20 Dixit enim, Pelischtæi invadunt te Schimschon: qui expergefactus a somno suo dicebat, [g] hac vice ut anteà exibo, cùm excussero me: nam ipse ignorabat 'Jehovam recessisse a se.

21 Itaque apprehendentes eum Pelischtæi effoderunt oculos ejus: & eum deductum Hhazzam vinxerunt duobus vinculis chalybæis, ubi erat molens in domo vinctorum.

22 Inceperant autem capilli capitis ejus reflorescere, 'ut cùm abraderetur.

23 Quando Satrapæ Pelischtæorum congregati sunt ad [h] celebrandum sacrificium magnum Dagoni deo suo, & ' ad lætitiam: dicebant enim, tradidit Deus noster in manus nostras Schimschonem inimicum nostrum.

24 Videntes eum quoque populus laudabant Deum suum: dicebant enim, tradidit Deus noster in manus nostras inimicum nostrum & vastatorem terræ nostræ, quique [i] multos e nobis confodit.

25 Fuitq; cùm [k] hilaris esset animus illorum, ut dicerent, vocate Schimschonem & ludat coram nobis: qui evocantes Schimschonem e domo vinctorum ut luderet coram ipsis, statuerunt eum inter columnas.

26 Dixerat enim Schimschon puero illi qui tenebat manum ejus, colloca me & fac palpem illas columnas, quibus hæc domus sustentatur: & ' innitar illis.

27 (Erat autem ea domus plena viris & mulieribus, ubi erant omnes Satrapæ Pelischtæorum: super tectum autem quasi tria millia virorum ac mulierum qui spectabant quando luderet Schimschon.)

28 Invocans verò Schimschon Jehovam dicebat: domine Jehova recordare mei obsecro, & confirma me obsecro tantùm hac vice, ô Deus, ' ut sumam de Pelischtæis ultionem *vicis* unius propter ambos oculos meos.

29 Tum complexus Schimschon duas columnas medianas quibus domus illa sustentabatur, nixus est eis: uni dexterâ suâ, alteri verò sinistrâ suâ.

30 Deinde dicens Schimschon, [l] moriar ego cum Pelischtæis, ' inclinavit se vi, deciditq; domus illa super ipsos Satrapas & super totum populum qui erat in ea: ita fuerunt mortui illi, quos morti tradidit cùm moreretur, plures quàm quos morti tradiderat in vita sua.

31 Posteà descendentes cognati ejus, & tota familia paterna ejus, deportaverunt eum, & ascendentes sepeliverunt eum inter Tzorhham & inter Eschtaolem, in sepulchro Manoachi patris ejus: vindicaverat autem Jisraëlem viginti annis.

i Heb. *multiplicavit confossos nostros.*

k Heb. *cùm bene esset cordi illorum, ut infrà* 18.20.

26 *Et innitar illis*] quasi esset ex labore pristini & adversæ suæ acceleratione fessus.

28 *Ut sumam ultionem*] quasi dicat, quando nunc in hanc Pelischtæorum frequentiam veni, qui deinceps oculis captus quærere non possum, ac proinde vindictam, quas de injuria tu in me instaurando multiplicandarum commoditas tanta oblata est: fac ut injuriam hanc mihi effossione oculorum illatam & damnû irreparabile quo me affecerunt ad ultiones tuas impediendas, semel nunc demum præstem.

l Heb. *moriatur anima mea, ut Num.* 23.14.

30 *Inclinavit*] manibus secum depellens columnas.

Caput XVII.

Mulier pecuniam sibi a filio priùs ablatam, deinde sibi restitutam, idololatriæ destinat: ex qua mater statuam, filius ornamenta, imagines, & sacerdotem ex genere Levitico mercede procurat.

1 'Fuerat autem quidam e monte Ephrajimi, cujus nomen erat Micajehu.

2 Qui cùm dixisset matri suæ, argentum illud mille centum *siclorum* quod captum fuerat tibi, 'quia tu execrata es, sicut etiam dixisti me audiente, ecce argentum illud penes me est, ego ceperam illud: dixit mater ejus, ' benedictus sit filius meus Jehovæ.

3 Deinde restituenti argentum illud mille centum *siclorum* matri suæ, dixit mater ejus: [a] omnino sanctificavi istud argentũ Jehovæ *dimissura* e manu mea filio meo ad facien-

1 *Fuerat autem*] Quæcunque ab hoc capite usque ad finem libri narrantur pertinent quæ scribuntur suprà 2. ver. 11. & sequentibus, non multo post mortem Jehoschuhæ gesta fuisse apparet: primùm quod ad historiam hujus & sequentis capitis attinet, eò quòd verisimile non est tribum Danis, quæ numerosa erat, diu potuisse propria possessione carere, ut caruisse dicitur infrà 18.1. & confirmatur Jehosch. 19.47. Deinde eo quod is quem in sacerdotem tribus Danitica adoptavit juvenis & pronepos Moschis ex Menasche erat, ut apparet ex 18.30. Tertiò quia hanc historiam ante sequentem de Binjaminitis gestam, esse ostenditur infrà 20.1. Similiter quod ad sequentem historiam attinet cap. 19. & sequentibus sub idem tempus contigisse probatur, primùm ex Pinchaso, qui tum temporis sacerdotio fungebatur, ut apparet ex 20.28. deinde ex eo quòd Jeruschalajimi ea (quæ Jebus dicebatur) ea pars quæ ad Binjaminem spectabat adhuc a Jebusæis tenebatur, ut docetur infià cap. 19.11. vide supra cap. 1. ver. 8. & 21. Postremò ex verbis Deboræ Judicum 5.14. Est ergo hujus & sequentium capitum status, Jisraëlitarum Rempub. tam in religione quàm in moribus fuisse corruptissimam: quia ex parvis initiis brevi tempore totæ tribus in idololatriam & aperta scelera ruerunt, quod satis fuit unico tantùm in utróque genere exemplo confirmasse. Finis autem est, ut judiciorum Dei, quæ suprà a capite 3 hucusque commemorata sunt, justitia elucescat. 2 *Quia tu execrata es*] quasi dicat, ego execratione tua perdita perculsus agnosco culpam. *Benedictus sit*] hac mea execratione liberatus

a Heb. *sanctificando sanctificavi.*

dum ſculptile & fuſile : quapropter ᵃ jam reſtituerem tibi.

4 Reſtituit tamen argentum illud matri ſuæ: unde accipiens mater ejus ducentos *ſiclos* argenti dedit illud fuſori, qui fecit ex eo ſculptile & fuſile: fuitq; in domo Micajehu.

5 Huic autem viro Micæ erat ædes Deorum: qui ᵃ facto ᵃ amiculo & imaginibus ᵇ conſecravit miniſterium ᵃ unius e filiis ſuis, ut eſſet ipſi in ſacerdotem.

6 (Temporibus illis non erat ᵃ rex in Jiſraële: quiſq; quod rectum *videbatur* in oculis ſuis faciebant.)

7 Fuit autem ut ᵃ puer *diſcedens* Beth-Lechemo Jehudæ: (qui cùm eſſet Levita ᵃ peregrinatus erat illic.)

8 Diſcedens, inquam, vir ille ab ea civitate Beth-Lechemo Jehudæ ad peregrinandum ubicunq; inveniret *commodum*: perveniret in montem Ephrajimi, uſq; ad domum Micę conficiendo iter ſuum.

9 Cui dicente Mica unde venis? dixit ad eū Levita ſum, *venio* Beth-Lechemo Jehudæ: ego autem vado ad peregrinandum ubicunque *commodum* invenero.

10 Tum dixit ei Mica, mane apud me, & eſto mihi in patrem & in ſacerdotem, & dabo tibi denos ſiclos argenti quotannis, & ᵃ ſyntheſin veſtium & victum tuum: ſic ivit Levita.

11 Et dum placuit Levitæ iſti manere apud virum illum: fuit iſte puer ei quaſi unus e filiis ejus.

12 Conſecravit enim Mica miniſterium iſtius Levitę, ut eſſet ſibi puer ipſe in ſacerdotem: ſic erat in domo Micæ.

13 Dicebat enim Mica, nunc novi Jehovam benefacturum eſſe mihi: eò quòd eſt mihi ᵃ hic Levita in ſacerdotem.

3 *Jam reſtituerem*] quaſi dicat, quid opus eſt ut illud ad me referas, cum ſi haberem tibi reddituia eſſem?

5 *Qui facto amiculo*] ex reliqua pecunia, quam ſibi mater reliquerat.

Amiculo] ſacerdotal bus veſtibus: ſynecdoche.

b Heb. *implevit manum*. Exo 28.41. & infrà ver 12.

Unius e filiis] ad tempus, donec ſibi de aliquo Levita pro videretur.

6 *Rex*] gubernator & ordinarius judex: ſic accipitur Gen.36.31.& Deut. 33.5.

7 *Puer*] ratione miniſterii Exodi 33.11. Eſt autem hic Jehonathan de quo infrà 18 30.

Peregrinatus erat illic] ubi tamen Levitis nulla erat aſsignata habitatio, ſed ibi ſervitutem ſerviebat, ut erant jam tum omnia perturbata.

10 *Syntheſin veſtium*] tam ad uſum proprium, quàm ad miniſterium.

13 *Hic Levita*] q.d. non amplius ex alieno genere ad functionem ſacerdotalē aliquem aſſumo.

Caput XVIII.

Danitæ ſedem ampliorem ſibi quærentes, Lajiſchum ſtatu ejus per exploratores cognito ſtratagemate occupant, & idololatriam ex una familia in totam ſuam tribum, partim ſuperſtitione partim oraculi eventu adducti, derivant.

1 TEMPORIBUS illis non erat ᵃ rex in Jiſraële: cùm temporibus iiſdem tribus Danitica quæreret ſibi poſſeſſionem ad habitationem, ᵃ hæc enim ei nondum acciderat uſque in diem illum inter tribus Jiſraëlis in poſſeſſione *ejus*.

2 Quapropter miſerunt filii Danis ex familia ſua, quinque viros e finibus ſuis ᵃ homines ſtrenuos Tzorhha & Eſchtaole, ad explorandum terram quandā & ad perveſtigandum eam, dicentes ad eos, ite, perveſtigate illam terram: qui pervenientes in montem Ephrajimi uſque ad domum Micæ, pernoctarunt ᵃ ibi.

3 Cumque ipſi eſſent apud domum Micę, agnoverunt vocem illius pueri Levitæ: quapropter divertentes illuc dixerunt ei, quis adduxit te huc? & quid tu agis hic? quidve tibi hic eſt?

4 Qui dixit ad eos, ᵇ hæc & talia fecit mihi Mica, & mercede conduxit me ut ſim ei in ſacerdotem.

1 *Rex*] vide cap. 17.6.

Hæc enim] confer hunc locum cum Jehoſchu.19.47.& ſuprà 1.34.

a Heb. *filios ſtrenuitatis*.

2 *Ibi*] i. In loco ubi Mica domum habebat.

b Heb. *ſicut hoc & ſicut hunc*.

5 Tum dixerunt ei, conſule Deum quæſumus: ut ſciamus an ſecundum erit iter noſtrum, cujus cauſa imus.

6 Quibus dixit ſacerdos ille, ite cum pace: ᶜ ᵃ coram Jehova eſt iter veſtrum, quò ituri eſtis.

7 Abeuntes ergo quinque viri illi pervenerunt Lajiſchum: ubi animadverterunt populum qui *erat* in ea, (*ut erat* ſita in tuto) ᵃ ſecundum rationem Tzidoniorum quietum & ſecurum eſſe, ᵃ nec eſſe quicquam quod pudorem afferret in ea terra, *neq;* ᵈ ᵃ hæredem imperii: præterea eos remotos eſſe ᵃ a Tzidoniis, ᵃ & rem non eſſe eis cum quoquam.

8 Redeuntibus itaq; ipſis ad fratres ſuos Tzorhham & Eſchtaolem, dixerunt fratres ipſorum, quid vos?

9 Qui dixerunt, ſurgite ut aſcendamus contra illos: nam conſyderavimus terram illam quòd ecce bona ſit valde, & vos ſileretis: ne pigramini properare eundo ad poſſidendū iſtam terram.

10 Cùm advenietis, adveneritis ad populum ſecurum & in terram quæ *eſt* ampla ſpatiis, nam tradidit Deus eam in manum veſtram: locus *eſt* ubi nulla *eſt* penuria, nulla rei quæ *ſit* in terra.

11 Itaque profecti inde ex familia Danitica Tzorhha & Eſchtaole: ſexcenti viri accincti armis bellicis,

12 Aſcendentes caſtra fecerunt ad urbem Jahharimorum ad Jehudam: (idcirco vocarunt locum illum, ᵃ Caſtra Danis uſque in hunc diem, ecce eſt ᵃ poſt urbem Jehharimorum.)

13 Deinde tranſeuntes illinc ad montem Ephrajimi: pervenerunt uſque ad domum Micæ.

14 Ubi loquentes quinq; viri illi qui iverant ad explorandum Lajiſcum cum terra ejus, dixerunt ad fratres ſuos, noſtiſne in domibus iſtis eſſe amiculum & imagines, & ſculptile & fuſile? nunc igitur ᵃ cognoſcite quid facturi ſitis.

15 Qui divertentes illuc venerunt in domum illius pueri Levitæ domum Micæ: & ᵃ interrogaverunt illum de ᵉ proſperitate.

16 Sexcenti autem viri accincti armis bellicis ſuis, qui erant e filiis Danis, ſubſtiterant ad fores portæ.

17 ᵃ Interea aſcendentes quinque viri illi, qui iverant ad explorandum illam terram, ingreſſi illuc, acceperunt ſculptile & amiculum & imagines & fuſile ipſum: dum ipſe ſacerdos ſubſiſteret ad fores portæ cum ſexcentis viris illis, qui accincti erant armis bellicis.

18 Cumq; iſti qui ingreſſi fuerant domum Micæ accipientes *afferrent* ſculptile, amiculum & imagines ac ipſum fuſile: dixit ad eos ſacerdos ille, quid facitis?

19 Qui dixerunt ei, ſile: impone manū tuam ori tuo, & veniens nobiſcū eſto nobis in patrē & in ſacerdotē: utrum melius eſt te eſſe ſacerdotem domui unius viri, an te eſſe ſacerdotem tribui & familiæ in Jiſraële?

20 Tum ᶠ lætatus eſt animus ipſius ſacerdotis, & recepit amiculum ipſum & imagines & ſculptile: ſic proficiſcebatur in medio illius populi.

c Heb. *e regione Jehovæ*.

6 *Coram Jehova*] i. Deus ſibi ob oculos propoſuit iter & inſtitutum veſtrum, ut illud ſecundet: ſic impiè nomine Jehovæ abutitur.

7 *Secundum rationem Tzidoniorum*] id eſt eiſdem inſtitutis & legibus utentem.

Nec eſſe quicquam] omnia licere, & nihil apud eos turpe præ licentia eſſe.

d Heb. *hæredem interdicti aut prohibitionis*.

Hæredem] id eſt, Rempub. non rege, ſed alternante magiſtratu regi.

A Tzidoniis] qui auxilio illis eſſe potuiſſent ſi abfuiſſent propius.

Et rem] id eſt, ſingulare fœdus: ita enim ſibi confidebant, ut aliorum fœdera rejicerent.

12 *Caſtra Danis*] vide ſuprà 14. ver.1.

Poſt urbem] id eſt, ab occidente ejus. vide annotata Deut. 11.24.

14 *Cognoſcite quid facturi*] id eſt, ut nos fecimus ſuprà ver.5. deos hos de expeditione veſtra cōſulite.

15 *Interrogaverunt illum de pace*] id eſt, amicè ſalutatum foras ad ſexcentos colloquendo adduxerunt, ut intelligitur ex ver.17. Metalepſis.

e Heb. *de pace*: ſic Gen.43.27.

17 *Intereà*] dum eum ſexcenti apud ſe colloquio detinent.

f Heb. *bene habuit cor*, ut ſuprà 16.25.

21 Ita

21 Ita conversi abibant, positis parvulis & pecoribus & impedimentis ante se.

22 Ipsi procul aberant a domo Micæ, cùm viri illi qui inhabitabant domos, quæ erant junctæ domui micæ convocati assecuti sunt filios Danis.

23 Et inclamantes filios Danis fecerunt ut converterent faciem suam: qui dixerunt Micæ, quid tibi *est*, quòd g convocatis comitatus es?

24 Qui dixit, deos meos, quos feceram accepistis & sacerdotem ipsum, & abitis: & quid mihi amplius *est*? quid igitur *est* hoc quod dicitis ad me, quid tibi *est*?

25 Sed edixerunt ei filii Danis, ne facito ut audiatur vox tua apud nos, ne si incurrant in vos viri amarulenti animo, h perdas vitam tuam & vitam familiæ tuæ.

26 Deinde perrexerunt filii Danis itinere suo: Mica verò cùm videret eos fortiores esse se, conversus rediit domum suam.

27 Sic isti acceptis quæ fecerat Mica, & sacerdote qui fuerat ei, supervenerunt Lajischo populo quieto & securo, quos percusserunt acie gladii: *postquam civitatem ipsam cõbusserunt igni.

28 Nemo autem fuit qui eriperet, *quia remota erat a Tzidone, & res non erat illis cum quoquam: (ea autem est in convalle illa quæ adjacet *regioni Rechobi:) posteà extruentes ipsam civitatem habitarunt in ea.

29 Vocarunt autẽ nomen illius civitatis Danem de nomine Danis patris sui, qui natus fuerat Jisraëli: siquidem *Lajisch nomen erat civitatis illius primò.

30 *Tum statuerunt sibi filii Danis illud sculptile: *Jehonathan verò filius Gerschomi, filii Menaschis, ipse & filii ejus fuerunt sacerdotes tribui Daniticæ usque ad tempus quo *migravit e terra.

31 Et constitutum habuerunt sibi i sculptile quod fecerat Mica omnibus diebus quibus fuit domus Dei Schilunte.

g Heb. *quòd convocatus es.*

h Heb. *colligas animam tuam & animam &c.*

27 *Postquam civitatem*] id est, ignem diversis partibus civitatis subjecerunt, ut quia pauciores erant, commodius hostes in extinguendo incendio occupatos opprimerent.

28 *Quia remota*] supra ver. 7.

Regioni Rechobi] Parti Syriæ Trachonitidis, de qua 2. Schem. 10. 6. & 8. ver.

29 *Lajisch*] sive Lesche, Jehosch. 19. 47. postea Cæsarea Paneadis.

30 *Tum statuerũt*] videntes omnia successisse, prout sacerdos prædixerat. tanta fuit erroris efficacitas, ut totam tribũ in idololatria & sacerdotem cum posteritate tota in sacerdotio confirmaret.

Jehonathan] de quo supra in ver. 1. capitis 17.

Migravit] nimirũ domus Dei Schilunte, quod ex ver. seq. ζευγματικῶς præsumendum est, vide 1. Schem. 4. & Psa. 78. 60.

i Heb. *sculptile Micæ quod fecerat: trajectio, sic 2. Reg. 24. 5.*

Caput XIX.

Levita quidam exteram concubinam a se profectam repetens, Bethlechemi quatriduo apud patrem illius hæret, cum qua deinde revertens opprimente nocte Gibhham divertit: ubi a peregrino exceptus, a civibus obsidetur, & in concubinam exponere cogitur, quam deinde ex accepta per totam noctem contumelia mortuam recipit, & in duodecim partes divisam per singulas tribus Jisraëlis membratim ad jus postulandum mittit.

1 Fuit quoq; temporibus illis, cùm *rex non esset in Jisraële: fuit inquam ut quidam Levita peregrinatus per latera montis Ephrajimi acciperet sibi mulierem concubinam e Beth-Lechemo Jehudæ.

2 Quæ concubina ejus *scortata cum eo, tandem discessit ab eo in domum patris sui Beth-Lechemum Jehudæ: ubi fuit a plenis quatuor mensibus.

3 Quapropter surgens vir ejus abiit post eam ad loquendum b quæ illi essent cordi, ut reduceret eam, cum puero suo & pari asinorum quæ introduxit eum in domum patris sui: & ipse pater puellæ videns eum, lætatus est de occursu ejus.

4 Nam retinente eum socero ejus patre ipsius puellæ mansit apud eum tribus diebus: ubi comedebant & bibebant ac pernoctabant.

5 Fuit autem die quarto ut surgentibus illis mane consurgeret ab proficiscendum: sed dixit pater ipsius puellæ ad generum suum, fulci c animum tuum frustulo cibi, deinde abibitis.

6 Itaque sedentes comederunt ambo unà & biberunt: dicebatq; pater puellæ ad ipsum virum, acquiesce & pernocta, ut bene sit animo tuo.

7 Sed surrexit vir ille ad proficiscendum: insistente verò apud eum socero ejus, d rursus pernoctavit ibi.

8 Posteà surrexit mane die quinto ut abiret: dicente autem patre puellæ, fulci quæso animum tuum: cunctati sunt donec declinaret dies, nam comedebant ambo.

9 Tandem surrexit vir ille ad proficiscendũ ipse & concubina ejus & puer ejus: cumq; diceret ei socer ejus pater puellæ, ecce nũc remissus est dies adeò ut advesperascat, pernoctate quæso, *ecce hospitium hodiernum, pernocta huc ut bene sit animo tuo, deinde surgentibus vobis cras ad iter vestrum, perges ad tentorium tuum,

10 Noluit vir ille pernoctare, sed surgens abivit & pervenit e ex adverso Jebusi, id est, Jeruschalajimorum: & cum eo par asinorum instratorum, concubina quoque ejus cum eo *erat.*

11 Ipsi *erant* prope Jebusum, cùm dies declinasset valde: quapropter dicebat puer ad dominum suum, propera quæso ut divertamus in istam civitatem Jebusæi & pernoctemus in ea.

12 Ad quem dixit dominus ejus, non divertemus in ullam civitatem alienigenæ, ex eis quæ non sunt filiorum Jisraëlis: sed transibimus Gibhham usque.

13 Præterea dixit puero suo, perge ut appropinquemus ad alterum istorum locorum: & pernoctemus Gibhhæ aut Ramæ.

13 Prætereuntes igitur properabant: sed occubuit illis sol prope Gibhham quæ est Binjaminis.

15 Quapropter diverterunt illuc, ingredientes ad pernoctandum Gibhhæ, & ingressus consedit in platea civitatis: quia non fuit quisquam qui reciperet eos in domum suam ad pernoctandum.

16 Ecce autem vir senex veniens ab opere suo ex agro vespere (erat antẽ vir ille e monte Ephrajimi, qui peregrinabatur Gibhhæ: viri autem loci illius Binjaminitæ.)

17 Qui cùm sublatis oculis suis videret virum illum viatorem in platea civitatis: dixit vir ipse senex, quò abis & unde venis?

18 Qui dixit ad eum, transimus Beth-Lechemo Jehudæ usque ad latera montis Ephrajimi unde sum; iveram enim usq; Beth-Lechemum Jehudæ; ad *domum autem Jehovæ abeo, & non est quisquam qui recipiat me in domum suam.

19 Quamvis tum stramen tum pabulum sit penes servos tuos pro asinis nostris, tum etiam panis & vinum sit pro me & pro ancilla tua

* *Rex*] ut suprà 17. 6.

2 *Scortata cum eo*] non enim justa uxor erat, donec parentum consensu confirmatum est matrimoniũ, Exod. 22. 16. quo confirmato pater illius dicitur Levitæ socer, infrà ver 4. sic passim accipitur hæc locutio Jechezkelis 16. cap. & 23.

a Heb *dierum quatuor mensibus: Nom. 11. 20. & 21. ver.*

b Heb. *super cor ejus, sic Gen. 34. 3.*

c Heb. *cor frustulo cibi*

d Heb. *reversus est & pernoctavit.*

9 *Ecce hospitium*] id est, aliò tibi non est eundum, sed hîc hodie hospitandum.

e Heb. *usque contra Jebusum.*

18 *Domum Jehovæ*] Schiluntem, ubi tabernaculum erat.

tua

tua & hoc puero: nullius rei sit penuria.
20 Sed cùm dixisset vir ille senex, ᵉ pax esto tibi, quicquid deficit te, incumbat tantùm mihi: tantummodo in hac platea ne pernoctato,
21 Introducens in domum suam, pabulum dedit asinis: deinde lotis pedibus suis comederunt & biberunt.
22 Ipsi exhilarabant animos suos, cùm ecce viri civitatis illius, viri ᶠ nequam circumsteterunt domum illam, pulsantes ad ejus januam: & allocuti sunt virum illum, dominum ejus domus, senem illum, dicendo, produc virum illum, qui ingressus est domum tuam ut cognoscamus eum.
23 Ad quos egressus vir ille dominus domus illius, dixit ad eos, ne fratres mei, ne malefacite quæso: quandoquidè ingressus est vir iste domum meam, ne facite flagitium istud.
24 Ecce filiam meam quæ virgo *est*, & concubinam illius, producam nunc eas, & comprimite eas, aut facite eis quod bonum *videtur* in oculis vestris: viro autem isti ne facite quicquam hujus flagitii.
25 Sed nolentibus viris illis auscultare ei, prehendés ipse vir concubinam suam produxit ad eos foras: qui cognoscentes eam cùm ᵍ indesinenter abusi essent ea tota nocte usque mane, dimiserunt eam cùm ascenderet aurora.
26 Tum rediit mulier illa appetente mane: & collapsa jacebat ad portam domus illius viri, ubi dominus ipsius erat usq; ad ipsam lucem.
27 Cùm autem surgens Dominus ejus mane, apertis januis domus exiret ad pergendum itinere suo: ecce mulier illa concubina ejus jacens ad portam domus ᵃ cum manibus suis in limine.
28 Qui cùm dixisset ad eam, surge ut abeamus, nec esset qui responderet: acceptam eam *imposuit* asino, sic surgens vir ille abiit in locum suum.
29 Deinde ingressus domum suam, accipiens gladium prehendit concubinam suam, quam divisit per ossa ejus in duodecim membra: misitque eam per totum terminum Jisraëlis.
30 Eratque ut quisquis videbat diceret, non fuit factum neque fuit visum, hujusmodi inde a tempore *quo* ascenderunt filii Jisraëlis e terra Ægypti usque in diem hunc: ʰ adhibete vos ad istud, consilium inite & colloquimini.

e Pax esto tibi] nihil esto sollicitus.

f Heb. viri filiorum Beli-Jahhal.

g Heb. facti sunt in ea.

27 Cum manibus] quasi indormivisset, manibus capiti subjectis in limine.

h Heb. apponite.

Caput XX.

Jisraëlitæ conventu indicto Binjaminitas citant, accusationem Levitæ audiunt, reos a Binjaminitis petunt, in contumaces ac recusantes bellum decernunt: bis a Binjaminitis cæsi ad Deum convertuntur, quo reconciliato Binjaminitas stratagemate vincunt, eosq́ perdũt funditus, exceptis 600

1 Itaque exiverunt omnes Jisraëlitæ, cóngregatusq; est totus cœtus ᵃ unanimis ᵃ a Dane ᵃ Beerschebahhum & ᵃ terram Gilhhadis usque: ad Jehovam ᵃ Mitzpam.

a Heb. quasi vir unus: & sic deinceps.

1 A Dane] oppido quod prius Lajisch sive Leschem dicebatur suprà 18.29. terminus septentrionalis Jisraëlitarum. Beerschebahhum] civitas Jehudæ versus Pelischtæos, terminus meridianus, Gen.21.31. Terram Gilhhadis] terminum ab oriente. Mitzpam] locus erat in finibus Binjaminitarum, quorum res agebatur in isto conventu, quasi in media longitudine regionis situs, ac proinde conventibus habendis destinatus, vide Jehosch.11.3.

2 Ubi constiterunt ᵇ *usque ab* extremitatibus totius populi omnes tribus Jisraëlis, in congregatione populi Dei: quadringenta millia virorum peditũ stringentium gladiũ.
3 Audiverunt autem Binjaminitæ ascendere Jisraëlitas Mitzpam: ᵃ dicebant enim Jisraëlitæ, eloquimini quo modo factum est malum istud?
4 ᵃ Tum protestatus vir ille Levita, vir mulieris illius occisæ, dixit: cùm Gibhham illam quæ *est* Binjaminis venissem ego & cócubina mea ad pernoctandum,
5 Insurrexerunt in me ᶜ Gibhhani & circundederunt contra me ipsam domum noctu: ᵈ sibi proposuerant me occidere, & concubinam meam ita compresserunt ut mortua sit.
6 Quapropter prehendens concubinam meam membratim divisi eam, ac misi eam per totum agrum possessionis Jisraëlitarum, eò quòd fecissent scelus & flagitium in Jisraële.
7 ᵃ Ecce vos omnes Jisraëlitæ *estis*, ᵉ communicate inter vos sermonem & consilium hic.
8 Surrexit ergo totus populus unanimis dicendo: non sumus ituri ullus in tentorium suum, neque secessuri in domum suam.
9 Sed nunc esto hæc res quam facturi sumus contra Gibhham: ᶠ oppugnabimus eã ᵃ sorte.
10 Accipiemus enim denos viros e centenis per omnes tribus Jisraëlis, & centenos e millenis, ac millenos e decies millenis ad ᵍ comparandum commeatum pro hoc populo, ut invadendo ʰ Gibhham Binjaminitarum faciant ⁱ omnino prout meritum est flagitium illud quod fecit in Jisraële.
11 Sic congregati sunt omnes Jisraëlitæ *venturi* contra illam civitatem unanimes conjuncti.
12 Tum miserunt tribus Jisraëlis viros ad omnes tribus Binjaminis qui dicerent: quod est malum istud, quod factum est in vobis?
13 Nunc igitur date istos viros ᵏ nequam, qui *sunt* istic Gibhhæ, ut morti tradamus eos & tollamus malum ab Jisraële: sed noluerunt auscultare Binjaminitæ voci fratrum suorum Jisraëlitarum.
14 Congregaverunt enim se Binjaminitæ e suis civitatibus Gibhham: ut prodirent in prælium contra Jisraëlitas.
15 ᵃ Numeraveruntq; se Binjaminitæ tempore illo e suis civitatibus viginti sex millia virorum stringentium gladium: præter habitatores Gibhhæ *qui* numeraverunt se septingentos viros lectissimos.
16 ᵃ E toto populo isto erant septingenti viri lectissimi ᵃ præcludentes manum dexteram suam: istorum quisque funda mittens lapidem ad ᵃ capillum, ˡ sine erratione mittebat.
17 Jisraëlitæ quoque numeraverunt se præter Binjaminitas quadringenta millia virorum stringentium gladium: quorum quisque vir *erat* bellicosus.
18 Deinde surgentes ascenderunt in ᵃ domum Dei fortis, ut consulerent Deum, dixeruntque Jisraëlitæ, ᵃ quis ex nobis primùm ascendet ad hanc pugnam contra Binjaminitas? quibus dixit Jehova, Jehuda primùm.

b Heb. angustiis populi.

3 Dicebant] legatis missis Binjaminitæ convocabant & suum negotium explicare jusserant.
4 Tum] Binjaminitis non comparentibus.
c Heb. domini Gibhhæ.
d Heb. imaginati erant.
7 Ecce vos omnes] quasi dicat, hæc injuria non me solum, sed totam Jisraëlitarum Remp. attingit.
e Heb. date vobis sermonem.
f Heb. contra eam sorte ibimus.
9 Sorte] id est, sortiemur qui annonæ curatores & qui bellatores sint futuri
g Heb. accipiendũ.
h Gebhah: sic infrà ver.33.
i Heb. secundum totum illud flagitium quod fecit in Jisraële.
k Heb. viri filii Beli-Jahhal.
15 Numeraveruntq;] id est, e toto suo numero conscripserunt viginti sex millia virorum qui in aciem prodirent, ut Gibhhani septingentos, reliquis ad locorum custodiam relictis.
16 E toto populo] id est, e toto Binjaminitarum exercitu: hi erant velites ad Jisraëlitas lacessendos missi.
Præcludentes] id est, ita præfidentes viribus & militari peritiæ suæ, ut vel manu sinistra cum hoste dimicare auderent.
Capillum] hyperbole, qua tanta eorum peritia in mittendis lapidibus fuisse dicitur, ut rem quantumvis parvam attingerent.
l Heb. non sinerent peccare, id est, aberrare lapidem.
18 In domum Dei] id est, Schiluntem, ut confirmatur cap. 21.12.
Quis ascendet] quasi dicant, statutum est bellum inire ad puniendos sceleratos & contumaces, vires autem nostræ tantæ sunt, & adeò justa causa, ut de victoria securi simus, sed non convenit inter nos quis primus ordine inter nos procedat.

19 Sur-

19 Surgentes itaque Jisraëlitæ manè: castra posuerunt contra Gibhham.

20 Et exeuntes Jisraëlitæ in prælium contra Binjaminitas: instruxerunt contra eos Jisraëlitæ aciem apud Gibhham.

21 Exeuntes verò Binjaminitæ Gibhha: prostraverunt ex Jisraëlitis die illo viginti duo millia virorum humi.

22 Confirmavit tamen se populus, Jisraëlitæ: ita ut [m] iterum instruerent aciem in eodem loco ubi instruxerant die illo priore:

23 Cùm ascendentes Jisraëlitæ flevissent coram Jehova usque ad vesperam, consuluissentq; Jehovam dicendo, an [n] iterum accedam in prælium contra filios Binjaminis *fratris mei? dixissetq; Jehova ascendite contra illum.

24 Appropinquaverunt itaque Jisraëlitæ ad Binjaminitas die isto secundo.

25 Exeuntes quoque Binjaminitæ obviam eis Gibhha eo ipso secundo die, prostraverunt ex Jisraëlitis iterum octodecim millia virorum humi: omnes hos stringentes gladium.

26 Quapropter ascendentes omnes Jisraëlitæ, totus, inquam, populus ille venerunt ad domum Dei fortis, & *flentes consederunt ibi coram Jehova, ac jejunaverunt die illo usq; ad vesperam: obtuleruntq; holocausta & eucharistica coram Jehova.

27 Cùm consuluissent Jisraëlitæ Jehovam: (nam ibi erat arca fœderis Dei temporibus illis.)

28 *Ipsi* & Pinchas filius Elhhazaris filii Aharonis *qui stabat coram eo temporibus illis dicendo, utrum pergam adhuc exire in prælium contra filios Binjaminis fratris mei, an desinam? quibus dixit Jehova, ascendite: cras enim traditurus sum eum in manum tuam.

29 Disposuit autem Jisraël insidias apud Gibhham circumquaque.

30 Deinde ascendentes Jisraëlitę contra Binjaminitas die tertio, instruxerunt *aciem* apud Gibhham sicut [o] anteà.

31 Unde exeuntes Binjaminitæ obviam isti populo avellebantur ab ipsa civitate: cœperant enim [p] percutiendo confodere ex isto populo ut anteà per vias illas tritas, quarum altera ascendit ad domum Dei fortis, altera verò Gibhham, in agro quasi triginta viros ex Jisraële.

32 Quapropter dicebant Binjaminitæ, cæduntur isti ante nos ut prius: at Jisraëlitæ dixerant fugiemus, ut avellamus eum a sua civitate ad istas vias tritas.

33 Tunc omnes Jisraëlitæ surgentes quisque e loco suo instruxerunt aciem Bahhal-Tamare: insidiæ quoque Jisraëlitarum eruperunt e loco suo post *denudatione Gibhhæ.

34 Veneruntq; Gibhhæ *ex adverso decies mille viri lectissimi ex toto Jisraële cùm prælium ingravesceret: illi autem ignorabant se pertingere malum illud.

35 Affecit enim Jehova Binjaminem *plaga coram Jisraële, adeò ut prosternerent Jisraëlitę e Binjamine die illo vicies quinquies mille centum viros: hos omnes stringentes gladium.

36 Nam videntes Binjaminitæ se plaga affici: (*cesserant enim Jisraëlitæ loco Binjaminitis, quia confidebant insidiis quas posuerant contra Gibhham.

37 Insidiæ verò illæ festinantes irruerant in Gibhham: & [q] signo dato insidiæ percusserant totam civitatem illam acie gladii.

38 Cúmque constitutum fuisset tempus Jisraëlitis cum insidiis istis: ut [r] excitantibus istis multam elationem fumi e civitate illa,

39 Converterent se Jisraëlitæ ad prælium: Binjaminitæ verò incepissent percutiendo confodere quasi triginta viros: eò quòd dicerent, utique plaga [s] omnino afficitur coram nobis, sicut bello priore.

40 Elatio illa, columna *inquam* fumi cœperat ascendere e civitate: adeò ut respicientes Binjaminitę retrorsù, *viderent* quòd ecce ascenderet incendium civitatis in cœlum.)

41 Et Jisraëlitas se obvertere, turbati sunt Binjaminitæ: videbant enim pertingere se malum illud.

42 Averterunt itaque se ante Jisraëlitas in viam ad desertum: sed [t] præliatores assecuti sunt eos, & unumquemq; e civitatibus aliis prosternebant* in medio cujusque.

43 Cinxerunt Binjaminitas, persequendũ curaverunt quemque, proculcaverunt quemque [v] quietum, usque *ex adverso Gibhhæ ab ortu solis.

44 Nam *ceciderunt e Binjaminitis octo decies mille viri: hi omnes viri strenui.

45 Deinde eorum qui aversi fugiebant versus desertum ad Petram Rimmonis *racemarunt quemque per tritas illas vias, quinquies mille viros: posteà assecuti eos a tergo Gidhhomum usque, percusserunt ex eis bis mille viros.

46 Ita fuerunt omnes qui ceciderunt *e Binjaminitis *vicies quinquies mille viri stringentes gladium eodem die: omnes isti viri strenui.

47 Eorum autem qui aversi erant, effugerunt versus desertum ad petram Rimmonis sexcenti viri: qui consederunt in petra Rimmonis quatuor mensibus.

48 Quibus Jisraëlitæ reversi ad Binjaminitas percusserant eos acie gladii, [x] tam homines civitatis cujusque quàm jumenta, denique quicquid inventum est: etiam omnibus civitatibus illis, quæ supererant immiserunt ignem.

Caput XXI.

Jisraëlitæ bello contra Binjaminitas confecto, fletu & precibus a Deo consilium servandæ in reliquiis tribus exorant. Jabeschitas delent, ex quibus puellas quadringentas Binjaminitis tradunt: reliquis autem consilio prospiciunt de uxoribus Schilunte rapiendis, & raptarum parentibus prout promiserant reconciliatis, domum quisq; revertuntur.

1 Jisraëlitæ autem juramento se obstrinxerant *Mitzpæ dicendo: quisquam nostrûm non dabit filiam suam Binjaminitæ in uxorem.

2 Quamobrem populus ingressi domum Dei fortis consederunt ibi usq; ad vesperam coram Deo: & sublata voce sua fleverunt fletu magno.

3 Ac

m Heb. *adderent instruere.*

n Heb. *addam accedere.*

23 *Fratris mei*] quasi dicant, an ideò ingratum est bellum, quia contra fratres suscipitur? sic nondum pugnaverunt fide.

26 *Flentes*] tandem videntes seipsos Deo ingratos fuisse, resipuerunt, quã resipiscentiam a signis externis describit.

28 *Qui stabat*] ut sacerdos summus. sic Deut. 10.17.

o Heb. *vice ut vice Num 24.1. & infrà ver. 31.*

p Heb. *percutere ex isto populo confossos, ut infrà ver. 39.*

33 *Post denudationem*] id est, postquam Gibhhani cum totis copiis exeuntes in Jisraëlitas fugientes civitatem præsidio nudaverant.

34 *Ex adverso Gibhhæ*] id est, collocaverunt se medios inter Gibhham & Gibhhanos, ne se in civitatem reciperent.

35 *Affecit plaga*] prolepsis: qua in genere proponit historiam, quam deinde sigillatim persequitur.

36 *Cesserant*] hyperbaton, quod ad evidentiam parenthesi inclusimus.

q Heb. *tractu clanxerant insidiæ.*

r Heb. *ad faciendum eos ut multum ascenderet elatio fumi.*

s Heb. *afficiendo afficitur.*

t Heb *prælium* & *secutum est eum comminus.*

42 *In medio cujusque*] id est, singulos cives in suis civitatibus prostraverunt.

v Heb. *quietis virum, id est, qui non expeditione armorum sumpserat.*

43 *Ex adverso*] id est, usque ad finem Binjaminitis versus Jeruschalaima.

44 *Ceciderunt*] in ipso conflictu.

45 *Racemarunt*] id est, palantes occiderunt: metaphora ut supra 8.2.

46 *E Binjaminitis*] ex acie Binjaminitarum.

Vicies quinquies mille] centenario numero prætermisso brevitatis causa: qui paulò antè præmissus 35. versu: sic supra 11.28. eclipsis.

x Heb. *a civitate hominis: hypallage.*

1 *Mitzpæ*] cùm bello contra Binjaminitas suscipiendo deliberaturi illic conveniissent supra 20.1.

3 Ac dixerunt, *quare ô Jehova Deus Jisraëlis fieret istud in Jisraële: ut desyderaretur hodie ex Jisraële tribus una?

4 *Fuitque postridie, cùm manè surgentes populus *extruxissent illic altare: ut offerrent holocausta & eucharistica:

5 Et dicerent Jisraëlitæ, quis *est* qui non ascendit cum hac congregatione ex omnibus tribubus Jisraëlis ad Jehovam? (nam juramentum maximum [a] intercesserat contra eum qui non ascenderet Mitzpam ad Jehovam dicendo,[b] omnino morti tradetur.

6 *Cùm enim pœniteret Jisraëlitas de Binjamine fratre suo dixerant, excinderemúsne hodie tribum unam ex Jisraële?

7 Quid facturi sumus istis, reliquis istis quod ad uxores? nos enim juramento obstrinximus per Jehovam, ut non daremus illis de filiabus nostris in uxores)

8 *Cùm autem dixissent, quis ullus est e tribubus Jisraëlis qui non ascendit Mitzpam ad Jehovam? ecce non venerat quisquam in castra, Jabescho Gilhhadis ad congregationem.

9 Numeravit enim se populus: & ecce non erat ibi quisquam ex habitatoribus Jabeschi Gilhhadis.

10 Quapropter miserunt illuc cœtus duodecies mille viros e [c] strenuissimis, & mandatis instruxerunt eos dicendo: ite ut percutiatis habitatores Jabeschi Gilhhadis acie gladii, etiam mulieres & parvulos.

11 Hoc enim illud *est* quod facturi estis: omnem marem & omnem fœminam expertam concubitum maris internecioni devovebitis.

12 Qui invenerunt ex habitatoribus Jabeschi Gilhhadis quadringentas puellas virgines, quæ non fuerant expertæ virum concubitu maris: *adduxeruntque eas Schiluntem ad castra, *quæ *manserant* in terra Cenahhani.

13 Tum mittentes totus ille cœtus qui alloquerentur Binjaminitas qui *erant* in petra Rimmonis, promulgaverunt illis pacem.

14 Sic reversi sunt Binjaminitę tempore illo, quibus dederunt fœminas illas, quas vivas conservarant e fœminis Jabeschi Gilhhadis: sed sic *non fuerunt satis illis.

15 Cumq; *adhuc* populum pœniteret de Binjamine: eo quòd fecisset Jehova rupturam in tribubus Jisraëlis,

16 Dixerunt seniores cœtus ipsius, quid faciemus reliquis istis quod ad mulieres: cùm perditæ sint e Binjamine fœminæ?

17 Amplius dixerunt, [d] possessio Binjaminitarum hæreditaria est horum qui evaserunt: non enim delenda est tribus ex Jisraële.

18 Nos autem non possumus dare eis uxores e filiabus nostris: (obstrinxerant enim se juramento Jisraëlitæ dicendo: maledictus sit qui dederit uxorem Binjaminitis.)

19 Tandem dixerunt: ecce festum Jehovæ est Schilunte de anno in annum, quod *celebratur* ab Aquilone domus Dei fortis, versus ortum solis ad tritam viam, quæ ascendit a domo Dei fortis Schecemum: & a meridie Lebonæ.

20 Et præceperunt Binjaminitis dicendo: ite ut insidiemini in vineis.

21 Et animadvertite, ut ecce cùm exibunt puellę Schiluntinæ ad saltandum choreis: statim prodeuntes e vineis illis rapiatis vobis quisque uxorem suam e puellis Schiluntinis: deinde abite in terram Binjaminitarum.

22 Erit autem cùm venient parentes earum aut agnati earum ad litigandũ apud nos, ut dicamus ad eos, *gratificamini nobis illas, ut qui non cepimus pro quoque uxorem suam *in isto bello: nam vos non dederitis illis, *neque jam rei eritis.

23 Facientes itaque sic Binjaminitæ perduxerunt uxores pro numero suo e saltantibus illis quas rapuerant: abeuntesque reversi sunt ad possessionem suam, & instauraverunt civitates suas in quibus habitarunt.

24 Receperunt quoq; se inde Jisraëlitæ tempore illo quisque ad tribum suam, & ad familiam suam: *unde exiverunt quisque in possessionem suam.

25 Temporibus illis non erat rex in Jisraële: quisque quod rectum *videbatur* in oculis suis faciebat.

3 *Quare, &c.*] [pe]tunt ut Deus sibi rationem conservandi tribum explicet.

4 *Fuitq; postridie*] [c]ùm jam impetrassent consilium quod petierant, ut in sequentibus explicatur.

Extruxissent altare] præter ordinarium, propter multitudinem sacrificiorum quæ offerenda erant, ut factum est Schelomonis tempore 1. Reg.8.64. nam quod unum tantùm altare lege imperabatur, ad ambulatoriam Rempub. restringendum est cùm altare hinc illuc deferendũ erat, ut ostendit Mosche Exodi 20.24.

a Heb. *fuerat*.

b Heb. *moriendo morti tradetur*.

6 *Cùm enim pœniteret*] nimirum pridie: explicatur enim narratio versus secundi & tertii.

8 *Cùm autem dixissent*] nimirum postridie, divinitus ostensa ratione consulendi reliquiis Binjaminitarum & contumaces castigandi.

c Heb. *filius roboris*.

12 *Adduxeruntq;*] reliquis omnibus interfectis, ut mandatum illis fuerat vers.

Quæ manserant in terra Cenahhani] quę non trajecerant Jardenem, ut Jabeschitas oppugnarent.

14 *Non fuerunt, &c.*] sic accipitur idem verbum Num. 11.22.

d Heb. *possessio hæreditaria evasionis Binjamini*.

22 *Gratificamini nobis*] quasi dicant, non illis, sed nobis datę reputantor.

In isto bello] contra Jabeschitas, ex quo tantùm quadringentæ Binjaminitis traditæ sunt.

Neque jam rei] quasi dicant, non est cur metuatis ne non præstetis fidem vestram, non dedistis, ceperunt ipsi: & si qua culpa est, eam in nos recipimus.

24 *Unde exiverunt*] id est, cùm gregatim primùm unaquęq; tribus ad sortem suam pervenissent, singuli postea in possessionem suam discesserunt.

RUTH

Liber unus.

RUTH Moabitis prioris mariti (cui premente fame in agrum Moabitarum profecto nupserat) defuncti recordatione & pietatis studio, socrum in patriam revertentem secuta: Bohhazo secundis nuptiis, iure propinquitatis coniungitur: cui parit Hhobedum Davidis avum: unde Christus, secundum carnem, genus suum ducit. Matth. primo.

CAPUT

CAPUT I.

Elimelec Beth-Lechemites fame e patria cum uxore & duobus filiis pulsus, apud Moabitas consedit: ubi ipso primùm, deinde utroque filio orbata Nahhomi in patriam fame sedata unà cum Rutha altera Nuru decennio pòst revertitur.

1 UIT autem [a]quo tempore judicabant judices, cùm esset fames in ipsa terra: ut abiret quidam Beth-Lechemo Jehudę ad peregrinandum in agrum Moabitarum, ipse cum uxore sua & duobus filiis suis.

2 Cujus viri nomen erat Elimelec, nomen verò uxoris ejus Nahhomi, & nomina duorum filiorum ejus Machlon & Ciljon "Ephratæi e Beth-Lechemo Jehudæ, pervenientesque in agrum Moabitarum [b] substiterunt ibi.

3 Ubi mortuo Elimeleco viro Nahhomi, superstes relicta est ipsa cum duobus filiis suis.

4 Qui duxerunt sibi uxores Moabitidas, nomen unius erat Hhorpa & nomen alterius Ruth: consederuntque ibi quasi decem annos.

5 Deinde mortuis quoque utrisque Machlone & Ciljone, superstes relicta mulier illa a duobus natis suis & a viro suo,

6 Surrexit ipsa cum nuribus suis, ut reverteretur ex agro Moabitarum: (audierat enim in agro Moabitarum Jehovam "visitasse populum suum dando eis panem.)

7 Et egressa est e loco illo ubi substiterat, & duæ nurus ejus cum ea: ingresseq; sunt iter ad revertendum in terram Jehudæ.

8 Sed dicebat Nahhomi duabus nuribus suis, abeuntes revertimini quæq; in domum matris suæ: exerceat erga vos Jehova benignitatem, quemadmodum exercuistis "erga mortuos & erga me.

9 Det Jehova vobis ut inveniatis requiem quęque in domo viri sui: cumque oscularetur eas, sublata sua voce flebant.

10 Dicebantque ei: quin tecum "revertemur ad populum tuum.

11 Sed dicebat Nahhomi, revertimini filiæ meæ: cur veniretis mecum? num adhuc "sunt mihi filii in visceribus meis, qui vobis viri futuri sint?

12 Revertimini filiæ meæ, abite: nam senior sum quàm [c] ut nubam: si dicerem est mihi spes: essem etiam hac nocte cum viro: aut etiam parerem filios:

13 An propter hæc expectaretis, usque dum adolescerent? an "propter hæc differetis ita ut non nuberetis cuiquam? nequaquam filiæ meę: nam mihi multò "amarius est quàm vobis: sed "exeruit se contra me manus Jehovæ.

14 Tum sublata voce sua fleverunt iterum: & Hhorpa "osculata socrum suam *abiit*, Ruth autem adhærebat ei.

15 Quamobrem dixit *socrus*: ecce reversa est fratria tua ad populum suum & ad Deos suos, "revertere post fratriam tuam.

16 Sed dixit Ruth, ne [d] adversa esto mihi ut derelinquam te recedendo a te: nam quocunq; iveris ibo, & ubicunque diversata fueris diversabor, populus tuus populus meus: & Deus tuus Deus meus est.

17 Ubicunque morieris, moriar & ibidem sepeliar: "sic faciat Jehova mihi, & sic pergat, nam sola mors separatura est inter me & interte.

18 Itaque videns illam fortiter instare, ut pergeret secum: destitit *sic* alloqui eam.

19 Ita profectæ sunt ambæ donec pervenirent Beth-Lechemum: fuit autem cùm ingrederentur Beth-Lechemum, ut [e] fusę omnes cives *accurrerent* ad eas ac dicerent, heccine est Nahhomi?

20 Quæ dicebat ad eas, ne vocate me [f] Nahhomin, vocate me [g] Maram: eò quòd amaritudine affecit me omnipotens valde.

21 Ego plena abieram, at vacuam reducit me Jehova: cur vocaretis me Nahhomin, cùm Jehova testificatus sit contra me, & omnipotens malis affecerit me?

22 Sic cùm reversa esset Nahhomi habens Rutham Moabitidem nurum suam secum "redeuntem ex agro Moabitarum: ingressæ sunt Beth-Lechemum in principio messis hordeaceæ.

CAPUT II.

Ruth dum spicilegium in agro Bohhazi facit, innotescit ei, a quo humanissimè verbis excepta, bonis ita afficitur, ut eorum etiam commodum ad socrum perveniat.

1 ERAT autem Nahhomi huic [a] affinis a marito ejus, vir valens facultatibus e familia Elimeleci: cujus nomen erat Bohhaz.

2 Cùm ergo dicenti Ruthæ Moabitidi ad Nahhomin, eam quæso in aliquem agrum ut legam spicas post eum, in cujus oculis invenero gratiam, dixisset illa, abi filia mea:

3 Et abiens venisset ut legeret in aliquo agro post messores, [b] accidit "casu ei possessio agri *pertinentis* ad Bohhazum, qui erat e familia Elimeleci.

4 Ecce autem Bohhaz veniens Beth-Lechemo dixit messoribus, Jehova sit vobiscum: cui dixerunt, benedicat tibi Jehova.

5 Tum dixit Bohhaz puero suo, [c] qui præerat illis messoribus: cujus est puella hæc?

6 Cui respondens puer, qui præerat illis messoribus dixit, puella Moabitis est, "quæ rediit cum Nahhomi ex agro Moabitarum.

7 Dixit autem, legam quæso & colligam inter manipulos post messores: sic accedens perstitit ex quo fuit mane usque adhuc, modò sedit paulisper domi suæ.

8 Tum dixit Bohhaz ad Rutham, nonne audis filia mea? ne abito ad legendum in agrum alterum, neque etiam discedito hinc: sed hîc hæreto cum puellis meis.

9 Oculi tui *intenti sunto* in agrum illum quē metent ut sequaris eas: an non præcepi pueris

---

a Heb. *in diebus.*

1 *Quo tempore*] Ex collatione primi capitis Matth. vers. 5 cum fine hujus historiæ colligitur hæc contigisse temporibus Deboræ. Primùm quod ad Bohhazi attinet e Rachaba natum, fieri potest ut ea ipsum pepererit quinquaginta quinque annos nata, si ei tribuantur quindecim cùm exploratores excipit Jehos. 2. ita ut vigesimo tertio Hhothnielis Bohhazum pariat: unde ad initium Deboræ sunt anni nonaginta septem, quibus si addideris viginti priores annos Deboræ, erit Bohhaz 117. annorum, cùm e Rutha suscipit Hhobedum: Hhobedum quoque & Jischaium, ut historiæ Davidis tempus cum hoc conveniat, necesse est centenarios genuisse.

2 *Ephratæi*] e Beth-Lechemo Jehudæ ut sequentia verba testantur: Ephrata enim Gen. 35. 19. est Beth-Lechē.

b Heb. *fuerunt ibi.*

6 *Visitasse populū*] vide annotata Gen. 21. 1. vers.

8 *Erga mortuos*] filios meos, maritos vestros, cum viverent.

10 *Revertemur ad populum*] id est, revertentem prosequemur ut infra ver. 22. quasi dicant, adeo grata fuit nostra cum filiis tuis conversatio, ut illorum recordatio nos ad totum populum amandum incitet.

11 *Sunt mihi filii*] per quos suscitetur mortuis semen ex lege Deut 25. 5.

c Heb. *sim viro, ut Num. ultimo, sic infrà ver. 13.*

13 *Propter hæc*] has cōditiones, quas commemoravit versu præcedenti.

Amarius est] id est, etsi grave est quod deseritis me, mihi adhuc molestius est vobis privari. *Exeruit se*] id est, non per me factum est ut vos desererem: sed divina voluntate, qua ego filiis, vos viris orbatæ sumus.

14 *Osculata socrum*] quia non religione, sed humanitate fuerat mota ad sequendam socrum: ut ostendunt verba Nahhomi proximè sequentia. 15 *Revertere post fratriam*] ut fidem ejus exploret, fratriæ exemplum proponit.

d Heb. *ne occurr... mihi: metaphora.*

17 *Sic faciat Jehova*] Imprecandi forma, qua malum aliquod sibi infl... & continuari vel... postulabant, si fec... quàm dixerant fe... rent: est autem ali... que aposiopesis ... li: quod vel ipsi in... telligebant, vel Dei judicio committebant.

e Heb. *consona... tur tota civitas ... vel per strepentum civitas de eis.*

f *id est, amœn...*

g *id est, amara: translatum autem ... ab uno sensu ad ... ut significet ...*

22 *Redeuntem*] id est, cum redeunte ... nientem, ut suprà ... & infrà 2. 6. & ... Schem. 15. 25. Catachresis.

a Heb. *notus.*

b Heb. *accidit ... sui ejus: Emallage.*

3 *Casu*] id est, ... hac de re nihil co... tante sed Deo pro... ipsa.

c Heb. *qui con... tutus erat super m... res.*

6 *Quæ rediit*] ... suprà in versum ... mum capitis pri...

pueris istis ne attingant te? cùm autem sities, ito ad ista vasa, & bibito ex eo quod hauserint pueri isti.

10 Quare procidens in faciem suam, incurvavit se in terram ac dixit ad eum, quare inveni gratiam in oculis tuis, ut agnoscas me, cùm sim alienigena?

11 Sed respondens Bohhaz dixit ei, [d] planè indicatum est mihi quicquid egisti cum socru tua: post mortem viri tui: ut deseruisti patrem tuum & matrem tuam & [e] solum natale tuum, & venisti ad populum quem non cognoveras [f] antea.

12 Rependet Jehova opus tuum, & 'erit merces tua perfecta a Jehova Deo Jisraëlis, quòd 'sub ejus alas venisti ut te obtegeres.

13 Quæ dixit, 'invenio gratiam in oculis tuis domine mi, quòd consolatus es me, & quòd locutus es quę sunt [g] cordi ancillæ tuæ: at ego non sum futura ut una ancillarum tuarum.

14 Dixit verò ei Bohhaz 'tempore cibi, accede huc ut comedas ex hoc cibo, & intingas bucceam tuam in acetum istud: & sedenti ei a latere messorum porrexit *aristas* tostas, adeò ut comedens saturaretur, & reliquum faceret.

15 Deinde surrexit ad legendum *spicas*: præcepit autem Bohhaz pueris suis dicendo, etiam inter 'manipulos legentem ipsam ne pudefacite.

16 Atque etiam de [h] industria omittite ei ex fasciculis manualibus, & sinite *eos* ut legat: nec increpate eam.

17 Legit itaque in eo agro usque ad vesperam: adeò ut cùm excussisset quod legerat, esset quasi 'Epha hordei.

18 Cumque deferens ipsa venisset in civitatem, & vidisset socrus ejus quod legerat: præterea proferens dedisset ei quod reliquum fecerat 'ex quo saturata fuerat:

19 Dixit ei socrus ejus, ubi legisti hodie, & ubi fecisti *opus*? sit qui agnovit te benedictus: indicavitq; socrui suæ apud quem *opus* fecerat, dicens, nomen viri illius apud quem *opus* feci hodie *est* Bohhaz.

20 Tum dixit Nahhomi nurui suæ, benedictus sit a Jehova: ut qui non destitit exercere benignitatem suam erga 'vivos & erga mortuos: deinde dixit ei Nahhomi, propinquus noster vir ille, ex 'vindicibus nostris est.

21 Tum dixit Ruth Moabitis: etiam quia edixit mihi, cum istis pueris qui mei sunt hæreto, donec absolverint totam messem quæ mea *est*.

22 Quapropter dixit Nahhomi ad Rutham nurum suam: bonum est filia mea ut exeas cum puellis ejus: ac non adversi sint tibi *metentes* in agro altero.

23 Itaque hærebat cum puellis Bohhazi legendo, donec absoluta esset messis hordei & messis tritici: deinde mansit apud socrum suam.

d Heb. *indicando indicatum est mihi.*

e Heb. *terram nativitatis tuæ.*

f Heb. *heri nudius tertius*: synecdoche.

12 *Erit merces tua*] id est, planè fidem tuam, qua ad ipsum cōfugisti, munerabitur Deus.

Sub ejus alas &c.] metaphora a pullis avium.

13 *Invenio gratiā*] quasi dicat, satis gratiæ inivi apud te, cum me humaniter consolatus es, & verbis tuis confirmasti, indignum esset me accipere abs te beneficium etiam illud quod domesticorum tuorum proprium est, suprà versiculo nono.

g Heb. *quæ sunt super cor*: sic Gen. 34.3.

14 *Tempore cibi*] cùm ipse unà cum operariis cibum sumpturus esset.

15 *Inter manipulos*] fasces manipulorum.

h Heb. *omittendo omittite ei.*

17 *Epha*] vide Exodi capitis decimi sexti versiculo ultimo.

18 *Ex quo saturata*] vide suprà versiculo decimo quarto.

20 *Erga vivos*] id est, erga nos, & mortuorum nostrorum recordationem in nobis.

Vindicibus] ex eis ad quos pertinent vindiciæ sive jus redimendi hæreditates nostras, & semen suscitandi, Levit. 25. Deut. 25.5.

Caput III.

Ruth a socru instructa, jacentem Bohhazum noctu accedit, eumq; de jure propinquitatis sibi ex lege exhibendo verecundè submonet, a quo promisso confirmata, ad socrum cum munere remittitur.

1 Postea dixit ei Nahhomi socrus ejus: filia mea, 'an non quærerem tibi requiem qua bene sit tibi?

2 Jam verò annon Bohhaz affinis noster, cū cujus puellis fuisti, ecce ipse ventilaturus est hordeum in area nocte hac?

3 'Lavans itaque te' ungito te, & impositis tibi vestibus tuis descendito in ipsam aream: ne innotescito ipsi viro donec absolverit comedere & bibere.

4 Sed esto cùm cubabit, ut cognoscas locum ubi cubaturus est, deinde accedens retegas pedes ejus & cubes: & ipse indicabit tibi quid sis factura.

5 Quæ dixit ad eam, quicquid edixeris mihi faciam.

6 Descendit itaque in aream, & fecit omnino prout præceperat ei socrus ejus.

7 Cùm enim comedisset Bohhaz ac bibisset, & [a] hilaris animo ivisset cubitum in extremam partem cujusdam acervi: venit illa clam, & retectis pedibus ejus cubavit.

8 Fuit autem ipsa media nocte, 'ut contremisceret vir ille, & huc illuc se verteret, cùm ecce mulier cubaret ad pedes ejus.

9 Cui dixit, quæ *es* tu? quæ dixit, sum Ruth ancilla tua, ut 'expandas alam tuam super ancillam tuam, quia 'vindex es.

10 Qui dixit benedicta esto, filia mea, Jehovæ, meliorem præstas benignitatem tuam hanc 'posteriorem illa priore, non sequendo ullum juvenum, sive pauperem sive divitem.

11 Nunc ergo filia mea, ne timeto, 'quicquid dicis efficiam tibi: novit enim [b] quisque intra portas populi mei, te fœminam esse [c] strenuam.

12 Nunc inquam, quia verum est, etsi vindex ego sum: tamen prętereà *est* vindex propinquior me,

13 Pernocta hac nocte, eritq; mane, si vendicabit te, bene vendicet, sin autem noluerit vendicare te, tum vendicabo te ego, ut vivit Jehova: cuba usque mane.

14 Itaque cubavit ad pedes ejus usq; mane, deinde surrexit cùm nondum agnosceret [d] alter alterum: dicebat enim Bohhaz, ne innotescat ingressam esse ullam mulierem in hanc aream.

15 Cumque dixisset, cedo ventrale [e] quo tegeris, & tene illud: quæ tenuit illud: tunc demensus sex *mensuras* hordei imposuit ei, deinde 'ingressus est civitatem.

16 Illa verò venit ad socrum suam, quę dicebat, 'quæ es filia mea? indicavitq; ei quicquid fecerat sibi vir ille.

17 Dixit etiam, sex *mensuras* hordei istas dedit mihi: dicebat enim ad me, ne venito vacua ad socrum tuam.

18 Tum dixit *illa*, conside filia mea usq; dum rescis cas quomodo casura sit res: non enim quieturus est vir ille, nisi absolverit hanc rem hodie.

1 *Annon quærerem*] quasi dicat, an non sollicita essem ut tibi de fausto connubio prospiceretur? confer cum 1.11. suprà.

3 *Lavans te*] Consilium est re legitimum, specie inhonestum: sed fidens pietati utriusq; & Bohhazi senio, illud nurui proponit, ita ut offensionem proximi circumstantiis temporis & loci vitet.

Ungito te] ut erat usus in regionibus orientalibus: psal. 104. Math. 6.17.

a Heb *bonus corde, aut bonum esset cor ejus.*

8 *Ut contremisceret*] rei novitate perterritus.

9 *Expandas alam*] id est, me ducens in uxorem protectionē meam suscipias: vide suprà 2.12. & annotata in Gen. 20.16.

Vindex] vide suprà 2.20.

10 *Posteriorem*] quòd socrum tuam mariti recordatione secuta es, magnum quidem est: sed majus adhuc quòd posthabita ætatis & formæ meæ ratione, mariti propinquum juvenibus formosis præfers.

11 *Quicquid dicis*] id est, connubium quod expetis cum vindice procurabo.

b Heb *tota porta populi*: synecdoche, pro tota civitate.

c Heb. *strenuitatis.*

d Heb. *vir proximum suum.*

e Heb. *quod est super te.*

15 *Ingressus est civitatem*] ad conficiendum quod Ruthæ promiserat, ut sequens caput ostendit.

16 *Quæ es filia mea*] nam ipsa diluculo venerat, ita ut socrus eam de facie agnoscere nō posset, suprà ver. 14.

Caput IIII.

Bohhaz Rutham Moabitidem cum hæreditate Elimelechi a propinquiore in judicio concessam, sibi in uxorem accipit: ex qua suscipit Hhobedum Davidis avum.

1 BOHHAZ autem ascendens ad portam cõsidebat ibi, cùm ecce vindex ille trãsiret de quo locutus fuerat Bohhaz: cui dixit, a adesdum, sede hic, b heus tu, N. qui accedens sedit.

2 Tum assumens Bohhaz decem viros e senioribus civitatis dixit: sedete hic: qui sederunt.

3 Postea dixit vindici illi: partem agri, qui fuerat cognati nostri Elimeleci: c 3 alienavit Nahhomi, quæ reversa est ex agro Moabitarum.

4 Quamobrem ego d statui revelare, te audiente, dicendo: compara coram his assidentibus, & coram senioribus populi mei: 4 si vẽdicaturus es, vendica: quòd si nõ vendicaturus es, indica mihi ut cognoscam: nam nullus est præter te qui vendicet, & ego *secundus* sum a te: qui dixit, ego vendicaturus sum.

5 Sed dixit Bohhaz, quo die comparabis agrum illum *alienatum* a manu Nahhomi, omnino a Rutha Moabitide uxore demortui comparaveris, 5 excitando nomen demortui in possessionem ejus.

6 Tum dixit vindex ille: non possum vendicare mihi, 6 ne perdam possessionem meam: vendica tu tibi e id cujus meæ erant vindiciæ: nam non possum vendicare.

7 (Hoc autem antiquitus in Jisraële *obtinebat* in vindiciis 7 & in permutatione ad stabiliendam unamquamque rem: detrahebat vir *ille* calceum suum, & dabat proximo suo: & hoc erat ejus *rei* testimonium in Jisraële)

8 Cùm ergo dixisset vindex ille Bohhazo: compara tibi: 8 extraxit calceum suum.

9 Tum dixit Bohhaz senioribus illis & toti populo, testes estis hodie me comparare quæcunque fuerunt Elimeleci, & quæcunq; fuerunt Ciljonis & Machlonis *alienata* a manu Nahhomi:

10 Præterea etiam Rutham Moabitidem uxorem Machlonis, comparo mihi in uxorem ad excitandum nomen demortui in possessionem ejus, ut non excindatur nomen demortui a fratribus suis, & a 10 porta loci sui: testes estis hodie.

11 Cui dixerunt totus populus qui erat in porta & seniores, testes *sumus*: reddat Jehova hanc mulierem quæ ventura est domum tuam, similem Racheli & Leæ, quæ extruxerunt ambæ domum Jisraëlis, & 11 compara opes Ephratæ, f & fac prædicetur nomen Beth-Lechemi.

12 Sitq; domus tua ut domus Peretzi, quem peperit Tamar Jehudæ: ex illo semine quod daturus est tibi Jehova de puella hac.

13 Accepit itaque Bohhaz Rutham g nubentem sibi, & congressus est cum ea: deditque ei Jehova ut h conciperet & pareret filium.

14 Tum dicebant mulieres ad Nahhomin, benedictus *sit* Jehova, qui non destituit te vindice hodie: & celebretur nomen illius in Jisraële.

15 Hic erit tibi ut instaurator i vitæ, idq; sustentando canitiem tuam: quia nurus tua quæ diligit te, peperit eum, quæq; est melior tibi septem filiis.

16 Accipiensq; Nahhomi natum illum, apposuit eum sinui suo: fuitq; ei vice nutricis.

17 Indiderunt autem ei vicinæ nomen, dicentes, natus est filius Nahhomi: vocaverunt enim nomen ejus 17 Hhobedum, is *est* pater Jischi, patris Davidis.

18 Atque hæ *sunt* generationes Peretzi: Peretz genuit Chetzronem.

19 Chetzron autem genuit Ramum: & Ram genuit Hhamminadabum.

20 Hhamminadab autem genuit Nachschonem: & Nachschon genuit Salmon.

21 Salmon autem genuit Bohhazum: & Bohhaz genuit Hhobedum.

22 Hhobed autem genuit Jischajum: & Jischai genuit Davidem.

1 *De quo locutus*] cum Rutha suprà 3. 12.
a Heb. *accede.*
b Heb. *peloni almoni, hoc est, si græcè reddas τὸ δεῖνα. sic loquuntur Hhebræi cùm certum hominem significare volunt, neque tamen nominare: sic 1. Sam. 21. 3. & 2. Reg. 6. 8.*
c Heb. *vendidit.*
3 *Alienavit*] id est, in filium Machlonem transtulit, quo mortuo ad Rutham uxorem devoluta est.
d Heb. *dixi revelabo aurem tuæ dicendo.*
4 *Vendicaturus es, &c.*] apostrophe ad seniores primum, deinde ad vindicem, qua non observata, locus videtur obscurior.
Ut cognoscam] statim quid mihi faciendum sit: sic Gen. 18. 21.
5 *Excitando*] secundum legem Deut. 25. 5. vide annotata ibi.
6 *Ne perdam*] q.d. ne si unam tantum prolem suscipiam, non mihi, sed mortuo suscipiam: ideoque hæreditatem meam ita perdam, ut Elimelec & filii suam: eadem ratio fuit Onanis Gen. 38. 8.
e Heb. *redemptionem meam vel vindicias meas.*
7 *Et in permutatione*] id est, in omni publico alienationis genere: synecdoche, nam permutatio antiquissimum est alienationis genus: teste Aristotele Ethicorum ad Nichomachũ lib. 5. ca. 5. *Vir ille*] qui rem a se alienabat: nam calcei traditione, juris sui cessionem, & rei alienationem significabat. *Proximo suo*] in quem jus suum transfundebat. 8 *Extraxit*] passus est secundum legem ab ea cujus connubium recusabat, extrahi, ut cui ea nuberet, illum in cessionis signum traderet.

10 *A porta*] id est, a civibus. metonymia.
11 *Compara opes*] q.d. precamur, ut opes in hoc matrimonio nõ spectasse, opulentus ex eo fias.
Ephratæ] Beth-lechemi ut supra 1. 2.
f Heb. *prædica.*
Prædicetur nomen] tam demortui quàm tuum ipsius, suscep-tis pluribus liberis.
g Heb. *cum sumpsisset in uxorem.*
h Heb. *conceptum.*
i Heb. *animæ.*
17 *Hhobedum*] id est, servientem, officio quodam dicebant eum præstiturum.

SCHEMUELIS

Liber primus.

PRIMUS liber Schemuelis res gestas sub judicibus Hheli & Schemuele ac sub rege Schaule describit. Estq; historia octoginta annorum.

Sub { Hheli / Schemuele & Schaule } 40. cap. 4. 18. / 40. Act. 13. 21. } Vers.

CAPUT

Caput I.

Channa Elkanæ Levitæ uxor, & Peninna æmula, graviter ferens, quòd jam diu sterilis esset, & eo nomine ab illa provocaretur, Deum Schilunte flēs supplicat: ubi primùm ab Hheli ut ebria repulsa, deinde postquam se purgavit, ejus sermone confirmata, tandem Schemuelem parit, quem jam educatum Deo, ut ex mariti consensu voverat, in perpetuum Nazaræum addicit.

1 ERAT autem vir quidam ᵃe duplici Rama ᵃTzophæorum in monte ᵃEphrajimi: cujus nomen Elkana filius Jerochami, filii [a] Elihu, filii [b] Tochu, filii [c] Tzuphi, ᵃEphrateus.

2 Et erant ei duæ uxores, nomen unius Chāna, nomen verò alterius Peninna: erantque Peninnæ nati: Channæ verò non erant nati.

3 Ascendebat autem vir ille e civitate sua de anno in annum, ad incurvandum se & ad sacrificandum Jehovæ exercituum, ᵃSchiluntē: ubi duo filii Hheli, Chophni & Pinchas, sacerdotio fungebantur Jehovæ:

4 Eratque quo die sacrificabat Elkana: ut daret Peninnæ uxori suæ, & omnibus filiis ejus ac filiabus ejus partes:

5 Channæ verò daret partem unam [d] tristis valdè: eò quòd Channam diligeret, & Jehova occlusisset vulvam ejus.

6 Et ipsam quoque [e] valde provocabat ᵃæmula ejus, ut commoveret eam: quia occluserat Jehova vulvam ejus.

7 Sic autem faciente eo quotannis, cùm illa ascēderet in domum Jehovæ ita *æmula* provocabat eam: ut fleret & non comederet.

8 Quamvis diceret ei Elkana vir ejus, Channa quare fles? & quare non comedis? & quare malè se habet [f] animus tuus? an non melior sum tibi quàm decem filii?

9 Surrexit itaque Channa, postquam comedisset ille Schilunte & postquam bibisset: cùm Hheli sacerdos sederet in solio ad postem templi Jehovæ.

10 Cumque illa esset [g] amaro animo: supplicavit Jehovam & [h] vehementer flevit.

11 ᵃVovitque votum dicens, Jehova exercituum, [i] si omnino respiciens ad afflictionem ancillę tuæ recordaberis mei, & non oblivisceris ancillæ tuæ, sed dabis ancillæ tuæ semen [k] masculum: utique dabo ipsum Jehovæ, omnibus diebus vitæ ejus: & ᵃnovacula non [l] admovebitur capiti ejus.

12 Erat autem cùm illa [m] multis supplicaret coram Jehova: ut Hheli observaret os ejus.

13 Nam Channa loquebatur cum animo suo, tantùm labia ejus movebantur, vox autem ejus non audiebatur, quapropter reputabat eam Hheli ebriam.

14 Et dixit ad eam Hheli, quousque ages ebriam? amove vinum tuum a te.

15 Sed respōdens Channa dixit: nequaquam domine mi: mulier [n] ægra animo sum, & vinum aut potum inebriantem non bibi: sed effundo *desyderium* animi mei corā Jehova.

16 [o] Ne compares ancillam tuam cum ulla fœmina nequam: nam præ magnitudine meditationis meæ & indignationis meæ *sic* locuta sum hactenus.

1 *E duplici Rama*] id est, ex ea quæ in duas civitates divisa erat.

Tzophæorum] incolarum regionis Tzuphi de qua infra 9. 5.

Ephrajimi] ut a Rama Binjaminis & Naphtali distinguatur.

a *Elihab*. 1. *Chron*. 6. 27. & *Eliel ibi. ver*. 34.

b *Nachath*. *ib*. *vers*. 26. & *Toach ibid*. 34. *ver*.

c *Tzophai ibid*. *ver*. 26.

Ephrateus] id est, ex agro Ephrajimitarum.

3 *Schiluntem*] ubi tabernaculum consiterat: inde a septimo anno Jehoschuhhæ. vide Jehoschuhhæ 18. 1.

d Heb. *irarum vir*.

e Heb. *& provocabat eam æmula ejus etiam provocatione*.

6 *Æmula ejus*] Peninna altera uxor: nam ita vocantur uxores digamorum Levitici 18. 18.

f Heb. *cor tuum*, ut *infrà ver*. 13.

g Heb. *amara animæ*.

h Heb. *flendo flevit*.

11 *Vovitque*] sive sub cōditione, si maritus comprobaret, sive consensum illius antè audiverit: vide legem Num. 30.

i Heb. *respiciendo respexeris*.

k Heb. *virorum*.

Novacula non admovebitur] id est, Nazaræus erit ex voto Num. 6.

l Heb. *ascendet*.

m Heb. *multiplicaret supplicando*.

n Heb. *dura spiritu*.

o Heb. *ne des ancillam tuam coram filia Beli-Jahhal*, *id est*, *nequitiæ*.

17 Tum respondens Hheli dixit, ᵃabi cum pace: Deus autem Jisraëlis præstet petitionem tuam quam petiisti ab eo.

18 Quæ dixit, ᵃinveniat ancilla tua gratiam in oculis tuis: sic abiens mulier illa itinere suo ᵃcomedit, & irata [p] facies non erat amplius ei.

19 Cumque surgentes manè incurvavissent se coram Jehova, & revertentes pervenissent domum suam Ramam: cognovit Elkana Channam uxorem suam: & Jehova recordatus est ejus.

20 Fuit enim ᵃpost revolutiones [q] temporis ex quo concepit Channa, ut pareret filium: vocavitq; nomen ejus [r] Schemuelem. nam, *inquit*, a Jehova petivi illum.

21 Deinde ascendente ipso viro Elkana cum tota familia sua ad sacrificandum Jehovæ sacrificium illud anniversarium, & ᵃvotum suum *persolvendum*:

22 Channa non ascendit: dicebat enim viro suo, *differendum* donec ᵃeducatus fuerit puer iste: tunc adducam eum ut comparens in conspectu Jehovæ, ᵃmaneat ibi usque in seculum.

23 Cui dixit Elkana vir ejus, fac quod bonum *videtur* in oculis tuis, mane donec educaveris eum: tantummodò præstet Jehova verbum suum: Sic mansit mulier illa ut lactaret filium suum, donec educasset eum.

24 Deinde abduxit eum secum, postquam educavit eum, cum juvencis tribus & Epha uno farinæ, & utre vini: introduxitque eum in domum Jehovæ Schilunte: puer autem erat *admodum* puer.

25 Mactaveruntque juvencum, cùm adducerent puerum ad Hhelin.

26 Cui dixit *Channa*, *attende* ad me domine mi, ᵃut vivit anima tua domine mi, sum mulier quæ stabat tecum hic supplicando Jehovam.

27 Pro puero isto supplicabam: præstititque mihi Jehova petitionem meam, quam petebam ab eo.

28 Quam ob rem ego quoque commodatum restituo eum Jehovæ omnibus diebus quibus fuerit, ᵃipse commodatus est Jehovæ: incurvavitque se *Schemuel* ibi Jehovæ.

17 *Abi cum pace*] id est, hac sollicitudine te libera, & fac ut animus tuus in Dei providentia acquiescat. sic 2. Reg. 5. 19.

18 *Inveniat*] id est, ut jam prome oras, ita precor ut porro facias.

Comedit] cùm responsum & precationem sacerdotis pro oraculo accepisset.

p Heb. *facies ejus non erat* ut fuerat prius.

20 *Post revolutiones*] exacto ordinario graviditatis tempore.

q Heb. *dierum*.

r *id est, petitum a Deo forti, nomine ex duobus corruptis & ex integro composito*.

21 *Votum suum*] commune ipsius & uxoris votum, de Schemuele Deo dicando.

22 *Educatus fuerit*] id est, eousque provectus ut ministrare possit: nam hoc verbum non tantùm est a mamma disjungere, sed educare, Num. 17. 23. 1. Reg. 11. 20.

Maneat ibi] id est, ne sit mihi necesse eum educandum reducere, sed maneat a me emancipatus perpetuò: nam alioquin postea Schemuelis domicilium fuit Ramæ, cùm legitima sua administratione functus esset, infrà 7. 16.

26 *Ut vivit*] quasi dicat, per tuam vitam obsecro, ut attendas ad me.

28 *Ipse commodatus*] id est, ab eo mihi datus jam restitutus esto ei.

Caput II.

Channa gratitudinis cantico Deum celebrat: Filii Hheli sacerdotali munere ad sua scelera abutuntur, & Jisraëlitas a sacris ceremoniis alienāt, nec tamen a patre debita severitate castigantur: quare Deus iratus calamitatē & exitium ipsi Hheli & ejus posteritati per Prophetam denunciat.

1 TUNC orans Channa dixit, ᵃexultat [a] animus meus in Jehova, elevatur ᵃcornu meum in Jehova: dilatatur os meum ᵃcontra hostes meos, nam lætor de salute tua.

2 ᵃNullus est sanctus ut Jehova, imò nullus

1 *Exultat*] Propositio est, quasi dicat, ex salutari hoc tuo beneficio tantam lætitiam concepi, ut animus qui prius tristis erat, exultet, caput abiectum elevetur, & os occlusum dilatetur. Est enim totum hoc canticum metaphoris, asyndetis, & apostrophis refertum. a Heb. *cor meum*. *Cornu*] pro capite: sic ver. 10. *Contra hostes*] sive Peninnam æmulam, sive alios qui mihi sterilitatis opprobrium objiciebant: nam est indefinitè dictum. 2 *Nullus est sanctus*] Confirmatio propositionis tribus argumentis: primum a natura Dei sanctissimi, & qui solus a creaturis sanctificandus est. Secundum a singulari ejus fide, beneficētia, & protectione erga suos. Non est rupes &c. Tertiū ab universali ejus providentia & dispositione rerū omniū; qui postremus locus exemplis aliquot antitheticis confirmatur.

est præter te: & nulla *est* rupes ut Deus noster.

3 Ne [b] multis loquimini admodum elatè, ne prodeat [c] superbum *quicquam* ex ore vestro: 'nam Deus fortis [d] omni notitia præditus est Jehova, & non disponuntur actiones.

4 [e] Arcu valentes conteruntur: & collapsi accinguntur robore.

5 Saturi ob panem operam suam locant: famelici autem ' desinunt: adeò ut sterilis ' septem pariat: & [f] abundans filiis elanguescat.

6 Jehova morte afficit & in vitam restituit: demittit in sepulchrum & educit.

7 Jehova depauperat & ditat: deprimit, etiam extollit.

8 Erigit e pulvere tenuem, e sterquilinio extollit egenum, collocando cum ingenuis, & faciendo ut solium gloriæ possideant: nam Jehovæ sunt cardines terræ, quibus imposuit orbem habitabilem.

9 'Pedes eorum quos benignè accepit conservabit, improbi verò in tenebris ' conticescent: quia viribus *suis* ' non obtinebit quisquam.

10 *Singuli* contendentes in Jehovam conterentur, contra quemque in cœlis intonabit, Jehova judicabit fines terræ: 'nam dabit fortitudinem regi suo, & extollet cornu uncti sui.

11 Deinde abiit Elkana Ramam in domum suam: puer autem ministrabat Jehovæ in conspectu Hheli sacerdotis.

12 Quamvis filii Hheli [g] nequam essent: 'nec agnoscerent Jehovam.

13 'Ratio enim sacerdotum istorum cum populo *hæc* erat: cùm ullus quispiam sacrificabat sacrificium, veniebat puer sacerdotis dum coqueret carnes, habens fuscinam tridentem in manu sua.

14 Incutiensq; in labrum aut in lebêtem, aut in ahenum, aut in cacabum, quicquid depromebat fuscina illa, accipiebat sacerdos ex eo: sic faciebant Schilunte, omnibus Jisraëlitis venientibus illuc.

15 Etiam cùm nondum adolevissent illius adipem, veniens puer sacerdotis dicebat viro qui sacrificabat, da carnem assandam pro sacerdote: non enim accepturus est abs te carnem coctam, sed crudam.

16 Quòd si dicebat ad eum vir ille, [h] potius jam adoleant ipsum adipem, tum accipe tibi prout desyderabit animus tuus: dicebat hic illi, imò jam nunc dabis, sin autem minus, accepturus sum vi.

17 Sic erat peccatum istorum puerorum magnum valde in conspectu Jehovæ: quia 'spernebant homines munus Jehovæ.

18 At Schemuel ministrabat in conspectu Jehovæ: puer cinctus ' amiculo lineo.

19 Pallium autem parvum faciebat ei mater ejus, quod adferebat ei de anno in annum: cùm ascenderet cum viro suo ad sacrificandum sacrificium anniversarium.

20 Benedixerat autem Hheli Elkanæ & uxori ejus dicendo, reponat tibi Jehova semen ex muliere hac, pro restitutione ejus quem petierat a Jehova: cùm abirent in locum suum.

21 Cumque visitaret Jehova Channam, concipiens peperit tres filios & duas filias: dum puer Schemuel cresceret apud Jehovam.

22 Hheli autem senex erat valde: qui audiens quæcunque faciebant filii sui toti Jisraëli, & ut concumbebant cum mulieribus 'quæ turmatim conveniebant ad portam tentorii conventus:

23 Dicebat eis, quare facitis res hujusmodi? ut ego audiam sermones hos malos de vobis ab ipso toto populo.

24 'Nequaquam filii mei: non enim bona est ista fama quam ego audio, vos avertere populum Jehovæ.

25 'Si peccaverit [i] ullus in alterum, judicabit eum ' magistratus: sed si in Jehovam ullus peccat, quis oret illum? non tamen auscultarunt voci patris sui: quia 'volebat Jehova morte afficere eos.

26 Interea puer Schemuel [k] pergebat crescere & gratus esse, tum apud Jehovam, tum etiam apud homines.

27 Venit autem 'vir Dei ad Hhelin: dixitque ad eum, sic ait Jehova: an *non* [l] planè me ipsum revelavi domui 'patris tui, cùm essent in Ægypto *subditi* domui Parrhonis?

28 Deinde eligendo illum ex omnibus tribubus Jisraëlis mihi in sacerdotem, ' ad offerendum super altare meum, ad adolendum suffitum, ad gestandum amiculum coram me: dedi familiæ patris tui ' *reliquias* omnium igne absumendorum a filiis Jisraëlis?

29 Cur 'recalcitratis in sacrificium meum & in munus meum, quod præcepi, habitaculi *hujus*: & honorasti filios tuos supra me, ut saginaretis vos e primario cujusque muneris Jisraëlis, populi mei?

30 Idcirco dictum Jehovæ Dei Jisraëlis, [m] 'dixeram quidem, domus tua ut domus patris tui continenter ibunt coram me usque in seculum: at nunc, dictum Jehovæ, 'absit mihi: nam honorantes me honorabo, contemptores autem mei ' leves fient.

31 Ecce dies venturi sunt, cùm ' amputabo brachium tuum, & brachium domus patris tui: ne sit senex e domo tua.

32 'Nam intueberis angustiam habitaculi pro omni eo quo ' benefacturus fuisset *Deus* Jisraëli: adeò ut non sit futurus senex in familia tua omnibus diebus his.

33 'Is autem *quem* non excindam tibi ab altari meo, *erit* ad consumendum ' oculos tuos & ad cruciandum animum tuum: nam tota soboles domus tuæ *reliqua* morientur virili ætate.

34 Atque hoc' tibi esto signum quod eventurum est duobus filiis tuis Chophni & Pinchaso: die uno morientur ambo.

35 'Statuam verò mihi sacerdotem firmum,

b Heb. *ne multiplicetis, loquamini altum altum.*

c Heb. *durum, densum.*

3 *Nam Deus fortis*] duobus argumentis dehortatur a malo: primò quia Deo omnia consilia perspecta sunt: altero, quia omnia pro voluntate sua moderatur & disponit.

d Heb. *notitiarum.*

e Heb. *arcus valentium, hypallage.*

5 *Desinunt*] nimirum famelici esse.

Septem] id est, multos, finitus numerus pro indefinito.

f Heb. *multa filiis.*

9 *Pedes eorum*] Conclusio prophetica, qua divinam protectionem & salutem eis quos benignè accepit in Christo promittit, contrà verè iram & exitium ejus adversariis denunciat.

Conticescent] cõfusione & metu, ut piorum os contrà dilatatur suprà ver. 1.

Non obtinebit] ut suprà in fine versus tertii.

10 *Nam dabit*] Vaticinatur de regno futuro in populo Dei, quod propriè pertinet ad Christũ: quasi dicat, suos servabit & adversarios perdet per regem suum Christum, cui omnem potestatem daturus est in Cœlo & in terra.

g Heb. *filii Beli-Jahhal.*

12 *Nec agnoscerent*] videlicet factis, ut ad Titum 1.16.

13 *Ratio enim*] id est, forma quam servabant non lege, sed nefaria usurpatione & præsidentia authoritatis suæ: sic 1. Schem 8.9.

h Heb. *adolendo adoleant.*

17 *Spernebant homines*] Jisraëlitæ tam effreni ministrorum Dei licentia a cultu Dei & reverentia illius abstrahebantur. vide infra ver. 24.

18 *Amiculo*] vide in Exod. 28.40.

22 *Quæ turmatim*] vide Exod. 38.8. in annotatione.

24 *Nequaquam*] videlicet hujusmodi facite.

25 *Si peccaverit*] quasi dicat, si homo hominem offendit, est cognitio civilis aut Ecclesiastica quæ res cõponi possunt: sed si in Deum quis volens & elata manu peccet, non adhuc reliquum est pro peccatis sacrificium, neque quisquam pro eo apud Deum intercessurus est, Num. 15. 30. infrà 3.14. Jirmejæ 7.16. & 11.14. & 14.11. Heb. 10.26. & 1. Joh. 5.16.

i Heb. *virum.*

Magistratus] vide Exod. 22.28.

Quia volebat] id est, stabat sententia.

k Heb. *ibat & crescens & bonus.*

27 *Vir Dei*] id est, Schemuel, cujus vocatio per ὑποτύπωσιν explicatur capite sequente.

l Heb. *revelando revelavi.*

Patris tui] Aharonis.

28 *Ad offerendum*] quæ communia erant omnibus sacerdotibus tam ex Elhazare quàm ex Ithamare descendentibus.

Reliquias] ut Numer. 18. est lex.

29 *Recalcitratis*] contemnitis & quasi pedibus teritis.

m Heb. *dicendo dixeram.*

30 *Dixeram*] in prima sacerdotii institutione Exod. 28. 43. & 29.9.

Absit mihi] ut domum tuam totam lege stabiliam.

Leves fient] prout Mosche meo nomine pronunciavit Levit. 10.3.

31 *Amputabo brachium*] id est, totam familiam tuam excindam, adeò, ut tantùm juvenes aliquot supersint. quòd factum esse apparet, cùm uno die Hheli cum duobus filiis occideret infrà cap. 4. superstites enim remanserunt Achitub & Icabod, de quibus infrà 14.3. 32 *Nam intueberis*] te vivo accidet, ut habitaculum angustia premátur areâ amissâ, infrà 4.11. & sequente. *Benefacturus fuisset*] Si tu & tui cultum Dei conservassetis. 33 *Is autem*] id est, præter calamitatem quam tuo tempore immittam, non est sobolis tuæ melior futura conditio: nam illa quoque tota violenta morte tolletur, infrà 22.17. Ebjatharem autem quem non tollam violenta morte in illa clade, reservabo ad subeundas magnas calamitates 1. Reg. 2. ver. 26. *Oculos tuos*] in nepote tuo. 34 *Tibi esto signum*] id est, initium tuæ calamitatis erit a morte filiorum, ex quo argumentum sumes reliquorum calamitatum tibi denunciatarum. 35 *Statuam verò*] quasi dicat, etsi de te & de tuis facturus sum ut denunciavi, constanter tamen præstiturus sum promissionem meam, de qua suprà ver. 30.

qui quemadmodum est in corde meo & in animo meo faciet: & ædificabo ei "domum firmam, ut continenter ambulet coram uncto meo omnibus temporibus.

36 Eritque ut quicunque reliquus fuerit in familia tua "veniat incurvatũ se illi pro nummulo argenteo & segmento panis: ac dicat, coopta me quæso in unam e functionibus sacerdotalibus, ut comedam frustum panis.

> *Domum firmam*] Id est, faciam ut non intercidat ejus posteritas, & munus illius continuabo. Intelligit autem Tzadokum, qui fideliter ex voluntate Dei Davidi & Schelomoni hæsit, ac proinde in summum sacerdotem unctus est. 1. Paralip. 29.22. & sacerdotium in posteris ejus semper continuatum: sic infrà 25.28.
>
> 36 *Veniat incurvatum*] hoc impletum est postquã Ebjathar sacerdotio a Schelomone abdicatus, & Hhanathothas ablegatus est 1. Reg. 2.26. nam non poterat sine cibario Dei ex suo agello ipse cum familia sua victitare: postremò autẽ publico judicio definitum a Joschi:a 2. Reg. 23.9. & divinitus in perpetuum confirmatum Jechezkel. capitis quadragesimi quarti versiculo decimo & sequentibus.

CAPUT III.

Deus Schemueli se primùm patefaciens cladem familiæ Hheli prædicit, eamq; per ipsum sacerdoti Hheli denunciat. Deinde pergens cum Schemuele communicare famam ei & autoritatem apud totum Jisraëlem conciliat.

1 "DUM enim puer Schemuel ministrabat Jehovæ "coram Hheli: sermo Jehovæ fuerat [a] rarus temporibus illis, nec fuerat visio [b] "aperta.

2 Sed fuit "die illa, Hheli cubante in "loco suo: (oculi autem ejus cœperant caligare, "non poterat videre.)

3 Schemuele quoq; cubante: "cùm nondum lucerna Dei extingueretur in templo Jehovæ ubi erat arca Dei:

4 Ut vocaret Jehova Schemuelem: qui dixit, ecce me:

5 Et accurrens ad Hhelin dixit, ecce me: vocasti enim me: sed dixit, non vocavi, revertere [c] cubitum: qui abiens cubavit.

6 [d] Iterum autem Jehova amplius vocavit Schemuelem: quare surgens Schemuel abiit ad Hhelin ac dixit, ecce me: nam vocasti me: qui dixit, non vocavi fili mi, revertere cubitum.

7 At Schemuel nondum expertus fuerat Jehovam: id est, nondum revelatus fuerat ei sermo Jehovæ.

8 Deinde Jehova vocavit amplius Schemuelem tertiò: qui surgens abiit ad Hhelin ac dixit, ecce me: nam vocasti me: tum intellexit Hheli Jehovam vocasse puerum ipsum.

9 Quapropter dixit Hheli Schemueli, abi cubitum: esto autem si vocaverit te, ut dicas, loquere Jehova, quia audit servus tuus: sic abiens Schemuel cubavit "in loco suo.

10 Veniens autem Jehova substitit, cùm vocasset ut anteà, Schemuel Schemuel: dixissetque Schemuel, loquere quia audit servus tuus.

11 Ac dixit Jehova ad Schemuelẽ: ecce ego facturus sum rem "in Jisraëlem: quam quisquis audiverit, "tinnient ambæ aures ejus.

12 Die illa præstabo Hheli "quicquid loquor contra familiam ejus, "incipiendo & perficiendo.

13 Indico enim ei me vindicaturum esse familiam ejus usque in seculum: propter iniquitatem quam "novit, quia maledictionem inferentibus sibi filiis suis, "non tamen repressit eos.

14 Ideoq; juro familiæ Hheli, *ne vivam*, "si expiabitur iniquitas familiæ Hheli ullo sacrificio & munere usque in seculum.

15 Cùm itaque cubuisset Schemuel usq; mane, aperiebat "valvas domus Jehovæ: Schemuël enim timebat indicare Hheli istam visionem.

16 Sed vocavit Hheli Schemuelem dicens, Schemuel fili mi? qui dixit: ecce me.

17 Et dixit quis est sermo ille quo allocutus est te? ne quæso celes me: "ita faciat tibi Deus & ita pergat, si celaveris me quicquã ex toto sermone illo quo allocutus est te.

18 Itaque indicavit ei Schemuel omnes illos sermones nec celavit eum: qui dixit, Jehova est, quod bonum *videtur* in oculis suis faciat.

19 "Cùm autem crevisset Schemuel, Jehova erat cum eo, adeò ut non sineret decidere ullum ex omnibus sermonibus ejus "in terram.

20 Unde cognovit totus Jisraël "a Dane usque Beerschebahhum Schemuelem fidelẽ esse prophetam Jehovæ.

21 Nam pergebat Jehova apparere Schilunte: "postquam revelasset se Jehova Schemueli Schilunte "per sermonem Jehovæ.

> 1 *Dum enim*] vide annotata suprà 2.27.
>
> *Coram Hheli*] id est, institutore.
>
> a Heb. *pretiosus*.
>
> b Heb. *perrupta*.
>
> *Aperta*] id est, fuerunt quidem singulares & privatæ visiones cum piis communicatæ, ut cum Manoacho Judic. 13. sed publicè Prophetarum omne officium jacebat.
>
> 2 *Die illa*] cùm Deus virum suum mitteret ad Hhelin, declaratum ea de quibus suprà 2.27.
>
> *In loco suo*] in atrii parte tabernaculo proxima, ubi erant sacerdotum cellæ.
>
> *Non poterat*] videlicet clarè: nam tantum cœperant caligare oculi.
>
> 3 *Cùm nondum*] id est, ante tempus matutinum, quousque ardebant lucernæ Exodi 27.20. & 21. & 2. Chron. 13.11.
>
> c Heb *revertere, cuba, sic deinceps*.
>
> d Heb. *& addidit Jehova adhuc &c. sic ver. 8.*
>
> 9 *In loco suo*] id est, in remotiore tabernaculi parte ubi erant Levitarum cellæ.
>
> 11 *In Jisraëlem*] Non tantum in domum Hheli, sed etiã in populum, qui sacerdotum offensione spernebant cultum Jehovæ. suprà 2.17. cladem autem intelligit de qua infrà 4.2. & 10. vers.
>
> *Tinnient*] id est, adeò audiens percelletur, ut præ horrore sensus ejus hebetentur.
>
> 12 *Quicquid loquor*] quod quia capite superiore continetur, brevitatis causã est omissum. *Incipiendo*] id est, totum id a principio ad finem, quod 6. ultimis versibus 2. cap. denunciatur.
>
> 13 *Novit*] id est, cujus est reus ratione quæ subjungitur.
>
> *Non tamen*] ea severitate & modis quibus debuit pro authoritate patris, sacerdotis, & judicis, ac scelerum magnitudine. Vide lenitatem ejus supra 2. ver. 23. & sequentibus.
>
> 14 *Si expiabitur*] vide annotata supra 2. ver. 25.
>
> 15 *Valvas domus*] id est, atrii, ut Jisraëlitis adoraturis paterent.
>
> 17 *Ita faciat*] Imprecatio, de qua vide Ruth. 1.17.
>
> 19 *Cùm autem*] explicat fusius quod supra 2.26. attigerat: sunt autem hæc parasceuastica ad sequentia.
>
> *In terram*] ita ut effectum suum non sortiretur: metaphora a semine, cui sato benedicit Deus.
>
> 20 *A Dane*] vide Judic. 20.1. in annotatione.
>
> 21 *Postquam revelasset*] id est, cœpisset revelare, suprà ver. 7.
>
> *Per sermonem*] de quo in superioribus.

CAPUT IIII.

Jisraëlitæ priore prælio contra Pelischtæos fusi arcam Dei a filiis Hheli in castra adduci jubent ut ea duce rursus cum hostibus dimicent, qui graviore adhuc clade accepta, arcam sacerdotibus interfectis amittunt: ad cujus rei famam Hheli cadens & nurus pariens moriuntur, ut prædixerat Deus suprà capite 2. & 3.

1 [a] EVENIT autem sermo Schemuëlis "toti Jisraëli: cùm egressi Jisraëlitæ obviã Pelischtæis in bellum castra-metarentur ad illum *locum* qui *dicitur* "Eben-Hhezer, & Pelischtæi castra haberent "Apheki.

2 Nam cùm acie instructa Pelischtæi irent obviam Jisraëli & [b] consereretur prælium, plaga affectus est Jisraël coram Pelischtæis: ita ut percuterent ipso conflictu in eodem agro quasi quatuor millia virorum.

3 Quam ob rem cùm venisset populus in castra, dixerunt seniores Jisraëlis: quare plaga affecit nos hodie Jehova coram Pelischtæis? assumamus ad nos Schilunte arcam fœderis Jehovæ, ut procedens in medio nostri servet nos e manu inimicorum nostrorum.

4 Misit itaque populus Schiluntem, ut deportarent inde arcam fœderis Jehovæ exercituum "insidentis Cerubinis: erant autem ibi cũ arca fœderis Dei duo filii Hheli, Chophni & Pinchas.

5 Fuit autem cùm veniret arca fœderis Jehovæ in castra, ut vociferarentur omnes Jisraëlitæ vociferatione magna adeò ut perstreperet terra.

6 Audientes autem Pelischtæi sonum illius vociferationis dicebant, quid sibi vult sonus vociferationis maximæ istius in castris

> a Heb. *fuit: sic Gen. 24.15.*
>
> 1 *Toti Jisraëli*] Nã mala denunciarat nõ tantum domui Hheli: sed etiam Jisraëli suprà 3.11. & sequentibus: ex quorũ prædictione & eventu ei respondente apud Jisraëlem autoritas comparata est suprà 3.19. & 20. ver.
>
> *Eben-Hhezer*] per anticipationem: nam nomen hoc consecutus est ex victoria de qua infrà 7.11.
>
> *Apheki*] civitas est Jehudæ, Jehosc. 15.53
>
> b Heb. *extenderetur, vel explicaretur.*
>
> 4 *Incidentis Cerubinis*] e quorum medio responsa dabat, Num. 7.89.

Hhebræorum? & intellexerunt arcam Jehovæ venisse in castra eorum.

7 Quapropter timentes Pelischtæi cùm [e] diceretur Deus venisse in castra eorum, dicebant, væ nobis: quia non fuit tale quippiam [d] antehac.

8 Væ nobis, quis nos eripiet e manu "istorum deorum magnificentissimorum? hi sunt illi dii qui percusserunt Ægyptios, "præter singulas plagas, "in deserto.

9 Confirmate vos, & estote viri ô Pelischtæi, ne serviatis Hhebræis quemadmodum servierunt vobis: estote igitur viri & pugnate.

10 Pugnantibus itaque Pelischtæis, iterum plaga affecti Jisraëlitæ fugerunt quisque ad tentoria sua, fuitq; plaga illa magna valde: nam ceciderunt ex Jisraële triginta millia peditum.

11 Et arca Dei capta est: duoque filii Hheli mortui sunt, Chophni & Pinchas.

12 Tum currens quidam Binjaminita ex ipsa acie, venit Schiluntem eodem die: vestibus suis laceris, & "terra capiti suo inspersa.

13 Quo ingrediente ecce Hheli "sedebat in solio, latus viæ observans: erat enim [e] animus ejus trepidus propter arcam Dei: cumque vir ille ingressus esset nuntiando per civitatem, exclamavit tota civitas.

14 Audiens verò Hheli sonum istius clamoris dixit, quid sibi vult sonus ipsius multitudinis? tum vir ille festinans venit ut nunciaret Hheli.

15 (Hheli autem natus erat nonaginta octo annos: & oculorum ejus *acies* caligaverat ita ut non posset videre)

16 Dixitq; vir ille ad Hhelin, ego *sum* qui venio ab ipsa acie, nam ego ex ipsa acie effugi hodie: cui dixit, quid fuit rei, fili mi?

17 Tum respondens nuntius ille dixit, fugit Jisraël coram Pelischtæis, & etiam magna plaga fuit in populo: quin etiam duo filii tui mortui sunt, Chophni & Pinchas, & arca Dei capta est.

18 Fuit ergo cùm mentionem faceret ille arcæ Dei, ut caderet *Hheli* e solio retrorsum ante latus portæ, ita ut fracta vertebrarum cervicis suæ compage moreretur: senex enim erat vir ille & gravis, & judicaverat Jisraëlem quadraginta annis.

19 Præterea nurus ejus uxor Pinchasi prægnans [f] proxima partui, cùm audiret hanc famam de capta arca Dei, & mortuo socero suo ac viro suo: incurvavit se ut pareret, quia [g] irruerant in eam dolores ejus.

20 Cumque, quo tempore moriebatur, dicerent quæ adstabant ei, ne timeto: nam filium peperisti: non tamen respondit neq; apposuit animum suum.

21 Indiderat autem nomen puero ipsi [h] I-Cabodem, dicendo, emigravit gloria ab Jisraële: *audiens* de capta arca Dei & de mortuo socero suo ac viro suo.

22 Dicebat enim, emigravit gloria ab Jisraële: "propterea quòd capta esset arca Dei.

e Heb. *dicerent venit Deus, &c.*

d Heb. *heri nudiustertius.*

8 *Istorum Deorū*] de unico vero Deo impiè, ut deorū multorum cultores loquuntur.

Præter plagas] de illis loquitur, quibus affecti Aegyptii Jisraëlitas dimittere coacti sunt, de quibus in Exodo usque ad 12 cap.

In deserto] ubi Aegyptii Jisraëlitas persequentes in mari algoso submersi sunt, quod deserto Ethami conjunctum erat Exodi 13.20. vide annotata Exodi 15. 22.

12 *Et terra capiti*] vide annotata Jehos. 7.6.

13 *Sedebat in solio*] quod erat ad limen templi Jehovæ, suprà 1.9.

e Heb. *cor, &c. sic ver. 20.*

f Heb. *ad pariendū.*

g Heb. *vertebant se in eam dolores ejus.*

h .i. *non est gloria.*

22 *Propterea quòd*] quasi dicat, illud eam inprimis cruciabat, & domesticam calamitatem publicæ postponebat.

CAPUT V.

Deus in Pelischtæos propter abductam arcam suam animadvertens, Deum eorum comminuit, eosq; & regionem eorum gravi plaga afficit: adeò ut consilium de remittenda arca inire cogantur.

1 Pelischtæi autem captam arcam Dei abduxerunt Eben-Hhezere Aschdodum.

2 Ubi Pelischtæi acceptam arcam Dei induxerunt "in ædē Dagonis: collocaveruntque eam prope Dagonem.

3 Sed cùm surrexissent Aschdodæi postridie, ecce Dagon collapsus jacebat facie sua in terram coram arca Jehovæ: & accipientes Dagonem, restituerunt eum in locum suum.

4 Surgentibus verò manè postridie, rursus ecce Dagon collapsus jacebat facie sua in terram coram arca Jehovæ: caput autē Dagonis & ambæ palmæ manuum ejus abscissæ *erant* in ipso limine infero, tantùm [a] quod referebat piscem remanserat in eo.

5 Idcirco non calcant sacerdotes Dagonis aut ulli ingredientes in ædem Dagonis limen inferum Dagonis Aschdodi: usque in hunc diem.

6 Præterea ingravescens manus Jehovæ contra Aschdodæos "desolabat eos: (percutiebat enim eos hæmorrhoidibus) Aschdodum & terminos ejus.

7 Videntes autem Aschdodæi sic rem habere: dicebant, non manebit arca Dei Jisraëlis apud nos: nam dura est manus ejus contra nos & contra Dagonem deum nostrum.

8 Mittentes itaque congregaverunt omnes satrapas Pelischtæorum ad se, quibus dixerunt, quid facturi sumus arca Dei Jisraëlis? dixerunt verò illi, Gathum circumducitor arca Dei Jisraëlis, quò circumduxerunt arcam Dei Jisraëlis.

9 Sed fuit postquàm circumduxissent eam, ut esset manus Jehovæ contra civitatem illā vexatione magna valde, qua percussit cives illius civitatis a minimo usq; ad maximum: "nam occultabant se inter eos hæmorrhoides.

10 Quapropter miserunt arcam Dei Hhekronem: fuitq; cùm intraret arca Dei Hhekronem, ut clamarent Hhekronitæ dicendo, circumduxerunt ad me arcam Dei Jisraëlis ad morte afficiendum me & populum meum.

11 Proinde mittentes congregaverunt omnes satrapas Pelischtæorum quibus dixerunt, dimittite arcam Dei Jisraëlis, ut revertatur in locum suum, neque morte afficiat me & populum meum: erat enim vexatio lethalis in tota ea civitate, gravis erat valde manus Dei ibi.

12 Homines enim [b] qui supervivebant manebant affecti hæmorrhoidibus: ita ut ascenderet exclamatio civitatis in cœlum.

2 *In ædem Dagonis*] vide de eo annotata Judicum 16.23.

a Heb. *Dagon remanserat.*

6 *Desolabat eos*] homines hæmorrhoidibus: & regionem muribus infestando, de quibus infrà 6.5.

9 *Nam occultabant*] sistebatur enim sanguis, qui internea erodebat: quod est secundum genus hæmorrhoidū, & multò gravius.

b Heb. [illegible]bantur.

CAPUT VI.

Pelischtæi suorum sacerdotum consilio arcam post septem mensium captivitatem cum muneribus piaculo impositam dimittunt, quam Beth-Schemeschitæ ad suos fines venientem irreverentius aspicientes divinitus castigantur: quare eam civibus Jehharimorum abducendam tradunt.

1 Fuerat autem arca Jehovæ in agro Pelischtæorum septem menses.

2 Cùm vocantes Pelischtæi suos sacerdotes

tes & divinos dicerent eis, quid facturi essemus arca Jehovæ? instruite nos qua ratione remittamus eam in locum suum.

3 Qui dixerunt, si remissuri estis arcam Dei Jisraëlis, ne remittite eam [a] donis vacantem, sed [b] omnino reddite ei [3] reatum, tunc sanabimini, aut innotescet vobis [3] quare non recedat a vobis manus ejus.

4 Dicentibus autem *Pelischtæis*, quis est ille reatus quem reddemus ei? dixerunt, *de* numero Satraparum Pelischtæorum quinque hæmorrhoides aureæ, & quinque mures aurei: quia plaga eadem est omnibus istis & satrapis vestris.

5 Nam cùm feceritis [5] imagines hæmorrhoidum vestrarum & imagines murium vestrorum qui corrumpunt hanc terram, & dederitis Deo Jisraëlis gloriam: fortassis allevabit manum suam a vobis & a Diis vestris & a terra vestra.

6 Et quare aggravaretis cor vestrum, quemadmodum aggravarunt Ægyptii & Parrho cor suum? nonne postquam præclara gessit in eos, tàdem dimiserunt istos ita ut abierint?

7 Nunc itaq; [c] facite unum plaustrum novum & accipite duas vaccas fœtas, [d] quibus nunquam est impositum jugum: & jungite eas vaccas illi plaustro, pullos verò earum reducite domum [e] ne eas sequantur.

8 Tum accipientes arcam Jehovę imponite eam plaustro, & instrumenta ista aurea, quæ reddideritis ei *in* reatum ponetis in capsula a latere illius: sic dimittetis eam ut abeat.

9 Consyderabitis autem, si viâ *ferente ad* terminum ejus, ascenderit Beth-Schemeschū, ipse affecerit nos hoc malo maximo: sin autem minus, utique cognoscemus nequaquam manum ejus attigisse nos, casum esse *qui* accidit nobis.

10 Fecerunt itaque viri illi sic, nam accipientes duas vaccas fœtas junxerunt eas illi plaustro: cùm pullos earum reclusissent domi.

11 Imposueruntque arcam Jehovæ plaustro illi: & capsulam suam unà cum muribus aureis, & cum imaginibus mariscarum suarum.

12 Ita rectà contendentes vaccæ per viam illam, per viam Beth-Schemeschi, [12] stratâ viâ unicâ [f] ibant continenter mugientes, neque declinabant ad dexteram vel sinistram: satrapæ verò Pelischtæorum [g] sequebantur eas usque ad terminum Beth-Schemeschi.

13 Beth-Schemeschitę autem metebant messem triticeam in sua convalle: qui cùm sublatis oculis suis viderent ipsam arcam, gavisi sunt [13] inspiciendo.

14 Cumque perveniens plaustrum in agrum Jehoschuhhæ Beth-Schemeschitę substitisset ibi, ubi erat lapis magnus: [14] fiderunt ligna plaustri, & ipsas vaccas obtulerunt holocaustum Jehovæ.

15 [15] Levitæ enim deposuerunt arcam Jehovæ & capsulam illam quæ *erat* prope eam, in qua *erant* instrumenta aurea, & imposuerunt lapidi illi magno: Beth-Schemeschitæ autem [15] offerebant holocausta, & sacrificabant sacrificia die illo Jehovæ.

16 Quod quinq; satrapæ Pelischtæorum cùm vidissent: reversi sunt Hhekronem eodem die.

17 Hæ autem sunt mariscæ aureæ quas reddiderunt Pelischtæi Jehovæ in reatum: pro Aschdodo una: pro Hhazza una: pro Aschkelone una: pro Gatho una: pro Hhekrone una:

18 Et mures aurei *de* numero omnium civitatum Pelischtæorum per quinque satrapias illas, [h] nomine tam civitatum munitarum quàm vicorum paganorum: usque [i] ad lapidem illum magnum, super quem collocarat arcam Jehovæ, *id est* usque in diem hunc in agro Jehoschuhhæ Beth-Schemeschitæ.

19 [19] Percussit autem ex Beth-Schemeschitis qui inspexerant arcam Jehovæ, [19] ut percusserat [19] ex illis quinquagies mille septuaginta homines: quapropter lugentes populus eò quòd percussisset Jehova populum plaga magna,

20 Dicebant Beth-Schemeschitæ, quis posset consistere coram Jehova Deo sanctissimo isto? & ad quem ascendet a nobis?

21 Miserunt ergo nuntios ad habitatores urbis Jehharimorum qui dicerent: reduxerunt Pelischtæi arcam Jehovæ, descendite, abducite eam ad vos.

22 [22] Venerunt itaque cives urbis Jehharimorum & abducentes arcam Jehovæ intulerūt eam in domum Abinadabi in ipso colle: Elhhazarem autem filium ejus sanctificaverunt ad observandum arcam Jehovæ.

a Heb. *vacuæ.*

b Heb. *reddendo reddite.*

3 *Reatum*] oblationem pro reatu, ut Levitici 5. & passim. quasi dicant, peccatum nō videmus: sed fieri potuit ut propter omissum aliquem e ritibus ejus, rei sitis. *Quare non recedat*] id est, ipsum non esse in causa cur non recedat: sed casum esse, ut infrà vers. 9.

5 *Imagines hæmorrhoidum*] id est, sedes cum hęmorrhoidibus, vel mariscis, ut infrà vers. 11 & 17.

c Heb. *accipite & facite: verborum ὑστερολογία.*

d Heb. *super quas non ascendit jugum.*

e Heb. *de post eas.*

12 *Stratâ viâ unicâ*] id est, nunquam deflectentes, ut sequētia epexegeticôs ostendunt.

f Heb. *ibant eundo & mugiendo.*

g Heb. *ibant post eas.*

13 *Inspiciendo*] relectam contra legem Num. 4. 5. & 20. vers. sive a Pelischtæis relecta missa esset, sive ab ipsis.

14 *Fiderunt*] nimirum sacerdotes Levitici ordinis, de quibus vers. 15. erat enim Beth-Schemesch urbs sacerdotum, Jehosch. 21. 16.

15 *Levitæ enim*] e sacerdotum genere, ad quos propriè hoc munus pertinebat: vide Num. 4. 5. & sequentibus versibus. *Offerebant*] id est, suppeditabant animalia sacerdotibus ad holocausta & sacrificia.

h Heb. *a civitate munita usque ad vicū paganum: supple subministrati mures.*

i Heb. *luctum nam sic denominatus fuit lapis assini nomine a luctu populi, de quo vers. 19. nam aben lapidem, abel luctum significat, quæ una tantum litera discrepant.*

19 *Percussit ex Beth Schemeschitis*] eos qui propius ad inspiciendum arcam irreverenter accesserant suprà 13. ver. *Ut percusserat*] hoc est, Hæmorrhoidibus, quibus Pelischtæos percusserat suprà 5. 6 & sequent. *Ex illis*] id est, Pelischtæis quorum anteà meminit. Ita scriptum invenimus in vetere codice Hebræo manuscripto ex bibliotheca illustrissimi Principis Electoris Palatini. Quod autē de Beth-Schemeschitis plerique hunc locum accipiunt, nobis non probatur: primùm quia Beth Schemeschitæ erant Aharonitæ ad quos tractatio arcæ pertinebat, Numer. 4. Secundò, quia tantum numerum hominum totus tractus Beth-Schemeschi non potuit, nedum ipsum oppidum continere. Tertiò, quia si tanta fuissent affecti plaga, non potuissent celare fratres suos cives urbis Jehharimorum: ad quos nuntios mittunt, ut ad se arcam recipiant. Hanc autem horum sententiam fluxisse suspicamur ex affinitate vocum Bahem, in eis, & Babham, in populo, una tantum litera discrepantium. 22 *Venerunt*] hunc versum ad superiora pertinere res ipsa docet: quare cum superioribus conjunximus.

CAPUT VII.

Jisraëlitæ Schemuelis opera ad veram resipiscētiam, reconciliationem cum Deo, & legum instaurationem adducti, vigesimo post anno divinitus ab invadentibus Pelischtæis servantur, & prius amissas civitates recuperant. Postremò forma quietæ gubernationis sub Schemuele exponitur.

1 FUIT autem, ex quo tempore resedit arca in urbe Jehharimorum, multis diebus elapsis, cùm jam esset vigesimus annus: quando lamentantes tota familia Jisraëlis [a] sequebantur Jehovam,

2 ([2] Edixerat enim Schemuel toti familiæ Jisraëlis dicendo, si ex toto [b] animo vestro vos convertimini ad Jehovam, auferte deos alienigenæ *gentis* e medio vestri & Hhaschtarotas: & comparantes animum vestrum ad Jehovam, colite eum solum, & eripiet vos e manu Pelischtæorum.

3 Et amoverant filii Jisraëlis Bahhalimos & Hhaschtarotas: & colebant Jehovam solum.

4 Deinde edixerat Schemuel, congregate totum Jisraëlem Mitzpam, ut supplicem pro vobis Jehovam.

5 Congregaverantque se Mitzpam, [5] ubi haurientes aquam effuderant coram Jehova, jejunantesque illo die, dixerant illic, peccavimus Jehovæ. ita [*] judicaverat Schemuel filios Jisraëlis Mitzpæ).

a Heb. *lamentabātur post Jehovam.*

2 *Edixerat enim*] his quatuor versibus tota ratio administrationis qua Schemuel Jisraëlitas gubernavit inde a morte Hheli, exponitur: quod hyperbaton ut planius esset parenthesi inclusimus.

b Heb. *corde: sic deinceps.*

5 *Ubi haurientes*] hyperbolica descriptio ingentis lamentationis. quasi dicat eos lachrymarum rivos ex intimo fonte cordis haustos, oculis coram domino profudisse: quo hyperbolico genere pleni sunt inter alios psalmi. *Judicaverat*] i. populo resipiscenti & cum Deo recōciliato jus dixit, & corruptū Jisraëliticæ Reip. & Ecclesiæ 1. Chr. 9. 22. statum correxit.

6 Fuit inquam ut audientes Pelischtæi Jisraëlitas congregare se Mitzpam, ascenderent Satrapæ Pelischtæorum versus Jisraëlem: quod cùm audirent Jisraëlitæ timuerunt ab [c] adventu Pelischtæorum.

7 Quapropter dicebant Jisraëlitæ ad Schemuelem, ne sileto pro nobis, quin inclames Jehovam Deum nostrum: ut servet nos e manu Pelischtæorum.

8 Et accipiens Schemuel agnum [d] lactentem unum obtulit eum holocaustum totum Jehovæ: inclamavitque Schemuel Jehovam pro Jisraële, & exaudivit eum Jehova.

9 Fuit enim Schemuele offerente holocaustum, cùm Pelischtæi appropinquassent ad prælium contra Jisraëlem: ut intonaret Jehova sono magno eodem die contra Pelischtæos & funderet eos, ita ut plaga afficerentur coram Jisraële.

10 Egressi autem Jisraëlitæ Mitzpa persecuti sunt Pelischtæos: quos percusserunt usque ad *locum* subjacentem 'Beth-Cari.

11 Tunc accipiens Schemuel lapidem quendam collocavit eum inter Mitzpam & inter scopulum illum cujus nomen vocavit [e] Eben-Hhezerum: dicebat enim, usque huc adjuvit nos Jehova.

12 Sic depressi sunt Pelischtæi, 'neque perrexerunt deinceps invadere terminum Jisraëlitarum: 'erat enim manus Jehovæ contra Pelischtæos omnibus diebus Schemuelis.

13 Et [f] reductæ sunt civitates illæ ad Jisraëlem, quas ceperant Pelischtæi ab Jisraële, inde a Hhekrone Gathum usque, & terminum earum eripuit Jisraël e manu Pelischtæorum: 'eratque pax inter Jisraëlitas & inter Emoræos.

14 Judicavit autem Schemuel Jisraëlem 'omnibus diebus vitæ suæ.

15 Profectusque de anno in annum obibat 'domum Dei fortis & 'Gilgalem & Mitzpam: ut judicaret Jisraëlem in omnibus locis istis.

16 (Quamvis regressio ejus esset 'Ramā, quia ibi erat domus ejus, & ibidem judicaret Jisraëlem): & extruxit 'illic altare Jehovæ.

c Heb. *a facie: sic Gen. 36. 6. facies pro adventu.*

d Heb. *lactis.*

10 *Beth-Cari*] nomen scopuli illius de quo versu 11.

e *id est, lapidem adjumenti, de quo suprà 4. 1.*

12 *Neque perrexerunt, &c.*] justo videlicet exercitu, ut dilatarent regionem suam: sed contenti erant stationario milite tueri, quæ acquisiverant: nam est proleptica narratio omnium quę tempore Schemuelis cōtra Pelischtæos contigerunt, vide infrà 10. 5. & 13. 3.

Erat enim] ut paulatim res acquisitas amitterēt, quod versus proximus indicat, & historia sequens docet.

f *reversa sunt.*

13 *Erat pax*] id est, inter eos nullum gerebatur bellum: sic Judic. 4. 17.

14 *Omnibus diebus*] etiam comprehenso Schaulis regno, ut apparet infrà 13. 15. & 16. capitibus. Hinc factum ut Actorum 13. 21. Schemueli & Schauli conjunctim anni quadraginta tribuantur.

15 *Domum Dei fortis*] id est, urbem Jehharimorum arcæ Dei domicilium quia coram ea ex lege festis anniversariis maximi conventus habebantur Exod. 23. 17.

Gilgalem & Mitzpam] quæ duo loca in media longitudine ita sita erant, ut Mitzpa extremitatem latitudinis ad occidentem & Gilgal ad orientem attingerent: quare videbantur habendis conventibus commodissimæ. 16 *Ramam*] vide suprà 1. 1. *Illic*] nimirum in urbe Jehharimorum, ubi arca erat: sic enim frequenter relativa ad remotiora antecedentia referuntur: ut Gen. 10. 12. & infrà 27. 8. & 2. Schem. 21. 13. & Psalmo 99. 7. Cujusmodi multa in Novo Testamento extant.

CAPUT VIII.

Schemuel jam senex filios suos in administrationem populi cooptat, qui a patris vestigiis longè discedentes, Jisraëlitis regem a Schemuele petendi occasionem præbent. Quare Schemuel Deo consulto eos a proposito frustra deterrere conatus, propter damna quæ accepturi erant inde, annuens illorum petitioni eos dimittit.

1 SED fuit cùm senuisset Schemuel, & præposuisset filios suos judices Jisraëli,

2 (Erat autem nomen primogeniti filii ejus [a] Joel, & nomen secundi ab eo Abija): Judices *inquam* 'usque ad Beer-Schebahhum:

3 Nec ambularent filii ejus viis ejus, sed [b] sectarentur lucrum: & accipientes munus perverterent judicium;

a *Idem qui 1. Chro. 6. 28. Vaschni vocatur.*

2 *Usque ad*] synecdoche, qua sub una extremitate alteram ei oppositam nempe Danis simul intelligit.

b Heb. *declinarent post.*

4 Ut congregantes se omnes seniores Jisraëlis venirent ad Schemuelem Ramam,

5 Et dicerent ad eum, ecce tu senuisti & filii tui non ambulant viis tuis: nunc præpone nobis regem, ad vindicandum nos, ut *habent* omnes istæ gentes.

6 'Malum autem visum est istud verbum in oculis Schemuelis, cùm dicerent, da nobis regem ad vindicandum nos: quapropter 'supplicavit Schemuel Jehovam.

7 Sed dixit Jehova ad Schemuelem, 'ausculta voci populi hujus in omnibus quæ indicunt tibi: non enim te spreverunt '*solùm*, sed me spreverunt, ne regnem super ipsos.

8 Secundum omnia illa facta quæ fecerunt a die quo deduxi eos ex Ægypto usque in hunc diem, quibus dereliquerunt me & coluerūt Deos alienos: sic ipsi faciunt etiā tibi.

9 Nunc itaque ausculta voci illorum: veruntamen cùm [c] sedulo contestatus fueris contra eos, & indicaveris eis 'rationem istam regis qui regnaturus est super eos.

10 Itaque indixit Schemuel omnia verba Jehovæ populo, petentibus a se regem.

11 Ac dixit, hæc erit ratio ipsa regis qui regnabit super vos, filios vestros accipiet ut sibi disponat in curribus suis & in equitibus suis, & currant ante currum suum.

12 Et ad disponendum sibi præfectos millenis, & præfectos quinquagenis: & ad arandum [d] arva sua & ad metendum messem suam, & ad faciendum instrumenta bellica sua, & instrumenta curruum suorum.

13 Similiter filias vestras accipiet in unguentarias, in coquas & in pistrices.

14 Etiam agros vestros, & vineas vestras ac oliveta vestra optima accipiet, & dabit servis suis.

15 Semina quoq; vestra & vineas vestras decimabit: & dabit aulicis suis & servis suis.

16 Servosq; vestros & ancillas vestras ac juvenes vestros præstantissimos & asinos vestros accipiet: quod faciet ad opus suum.

17 Greges vestros decimabit: denique vos eritis ei in servos.

18 Adeo ut clamaturi sitis die illa propter regem vestrum, quem elegeritis vobis: sed non exaudiet vos Jehova die illa.

19 Renuerunt tamen populus auscultare voci Schemuelis: & dixerunt, 'nequaquam: sed rex præerit nobis.

20 Ut simus nos quoq; sicut omnes istæ gentes, & vindicet nos rex noster, & procedens ante nos gerat bella nostra.

21 Audiens itaque Schemuel omnia verba populi, elocutus est ea [e] apud Jehovam.

22 Et edixit Jehova Schemueli, ausculta voci eorum, ut præficias eis regem: quapropter edixit Schemuel Jisraëlitis, 'ite quisque in civitatem suam.

6 *Malum visum est*] & meritò: nam Dei gubernationem sperni videbat: ut ipse Deus versu 7. testatur, quod confirmatur infrà 12. 17. & 19.

Supplicavit] consulens Deum quid sibi faciendum esset ad petitionem populi, & orans pro populo.

7 *Ausculta voci*] verba sunt irati, ut testatur Hosche. 13. 11.

Solùm] ecclipsis, qualis Gen. 32. 28. ut ostendit finis versus sequentis: sic faciunt etiam tibi &c.

c Heb. *contestando contestatus fueris.*

9 *Rationem istam*] ut suprà 2. 13. vide annotata ibi.

d Heb. *arationem suam.*

19 *Nequaquam*] subaudi, hęc tua contestatio nos a nostro proposito deterrebit.

e Heb. *in auribus Jehovæ.*

22 *Ite quisque*] ecclipsis est assentientis & totam rei procurationem in se recipientis.

CAPUT IX.

Schaul ad Schemuelem occasione amissarum asinarum eum de illis consulturus adveniens, de regia dignitate sibi delata præmonetur, cōvivio honorificè excipitur, & a Schemuele præmisso puero deducitur.

1 ERAT autem quidam e Binjamine, cujus nomen Kisch, filius [a] Abielis, filii Tzeroris, filii Bechorathi, filii Aphiachi,

a *qui Ner dicitur 1. Chro. 8. 33. & 9. 39.*

chi, filii [a] viri Binjaminitæ: valens robore.

2 Huic verò erat filius nomine suo Schaul juvenis & [b] elegans, adeo ut nemo esset e filiis Jisraëlis elegantior eo: ab humero suo sursum versus altior erat toto populo.

3 Cùmque amissæ essent asinæ quædam Kischo patri Schaulis: edixit Kisch Schauli filio suo, accipe nunc tecum unum ex istis pueris, & surgens abi quæsitum istas asinas.

4 Itaque transivit in montem Ephrajimi, cùm pertransivisset terram *Schalischæ neque invenissent: pertransivissent etiam terram *Schahhalimorum, neque *illic* essent, denique pertransivissent terram [c] Binjaminitarum, neque invenissent.

5 Ipsis venientibus in terram *Tzuphi, Schaul dicebat puero suo qui cum ipso erat, agedum revertamur: ne cessans pater meus de asinis istis, sollicitus sit de nobis.

6 Qui dixit ei, ecce jam vir Dei est in civitate ista, & quidem vir honoratissimus, quicquid prædicit [d] omnino evenit: eamus nunc illuc, fortè indicabit nobis *viam nostram *ad* id cujus causâ profecti sumus.

7 Dixit verò Schaul puero suo, ecce ergo eamus sed *quid adferemus viro isti? nam panis [e] defecit ex instrumentis nostris, & donarium nullum est quod adferamus ad virum hunc Dei: quid *est* penes nos?

8 Tum pergens puer ille respondere Schauli dixit, ecce præsentem in manu mea quadrantem sicli argentei: hunc dabo viro isti Dei, ut indicet nobis viam nostram.

9 *Antiquitus in Jisraële sic dicebat quisque, cùm profecturus esset ad consulendum Deum, agite eamus usque ad Videntem: nam qui propheta hodie, antiquitus vocabatur *Videns.

10 Cùm itaque dixisset Schaul puero suo, bonus est sermo tuus, agedum eamus: & irent versus illam civitatem, ubi erat vir ille Dei,

11 Ipsi ascendebant per clivum civitatis, cùm invenerunt puellas egredientes ad hauriendum aquam: & dixerunt illis, éstne illic Videns?

12 Quæ respondentes eis dixerunt, est, ecce ante te: festina jam, nam hodie venit in civitatem, quia [f] convivium *est* huic populo in isto excelso.

13 Simulac ingressi eritis civitatem, invenietis eum, cùm nondum ascenderit excelsum istud *ad comedendum, nam non comedet populus usque dum advenerit, cùm ipse *benedixerit convivio, postmodum comedent invitati: nunc ergo ascendite, nam hoc ipso [g] tempore inventuri estis eum.

14 Cùmque ascendissent in civitatem ipsis pervenientibus in mediam civitatem: ecce Schemuel prodibat obviam illis, ut deduceret ad excelsum illud.

15 (*Jehova enim revelarat in aurem Schemueli: die uno antequam adveniret Schaul, dicendo:

16 Hoc ipso tempore cras *missurus sum ad te quendam e terra Binjaminis ut ungas eum in *antecessorem super populum meum Jisraëlem, & servet populum meum e manu Pelischtæorum: *nam respexi populum meum: quia pervenit clamor ejus ad me.)

1 *Viri Binjaminitæ*] id est, patris Gibhhonitarum Jehbielis 1. Chro. 9. 35.

b Heb. *bonus forma: ut Gen. 6. 2.*

4 *Schalischæ*] ea regio plana est in Binjamine. 2. Reg. 4. 42.

Schahhalimorum] cujus oppidum Johan. 3. 23. Salim corrupta voce dicitur, non procul a Gilgale ad Jardenem.

c Heb. *Jeminitarum.*

5 *Tzuphi*] de quo suprà 1. 1.

d Heb. *eveniendo evenit.*

6 *Viam nostram*] qua via nobis eundū est, ut asinas istas inveniamus.

7 *Quid adferemus*] q. d. incivile esset sine honorario eum accedere, anteà ignotum.

e Heb. *abiit.*

8 *Viam nostram*] suprà ver. 6.

9 *Antiquitus*] q. d. priscis illis temporibus tanta erat inter Jisraëlitas pietas, ut in rebus obscuris Deum consulerent per prophetas ejus, quos tunc vocabant Videntes. Exemplū habemus in Ribka Gen. 25. 22.

Videns] Quia visionibus se & res occultas patefaciebat illis Deus, ut Num. 12. 6.

f Heb. *mactatio, ut Gen. 31. 54 vide annotata: & deinceps.*

13 *Ad comedendum*] non autem ad sacrificandum: quod contra legem fuisset, jubentem ut coram Deo tantùm sacrificetur: Levit. 17. 3. & sequentibus. Deut. 12. 5. & sequent.

Benedixerit] ex lege Deut. 8. 10.

g Heb. *die, synecdoche, ut infrà. 16.*

15 *Jehova enim*] Instituti convivii causa indicatur & simul ostenditur cur Schemuel obviam eis prodierit: prout etiam ad hunc finem Schemuel armum asservari jusserat, infrà ver. 23.

16 *Missurus*] secreto ductu spiritus, ipso aliud cogitante.

Antecessorem] id est, ut ita dicamus, prætorem, qui tempore belli ante exercitum procedit.

17 Cùmque Schemuel videret Schaulem: Jehova dixit ei, ecce hic *est* vir, quem dixeram tibi, hic imperium obtinebit in populo meo.

18 Quapropter Schauli accedenti ad Schemuelem intra portam: & dicenti, indica quæso mihi ubinam sit domus Videntis?

19 Respondit Schemuel Schauli dicens, ego *sum* ille Videns, ascende ante me in istud excelsum ut comedatis mecum hodie: & dimittam te manè, *quicquid autem est in [h] animo tuo *jam* indico tibi.

20 Nempe quod ad asinas, quæ amissæ erant tibi [i] abhinc tertio die, ne apponito animū tuum ad illa: nam inventæ sunt: *erga quem autem est totum desyderium Jisraëlis? nónne erga te, & erga totam familiam patris tui?

21 Respondens autem Schaul dixit: *an non Binjaminita sum [k] minimus e tribubus Jisraëlis, & familia mea infima est omnium familiarum in tribubus Binjaminis? & quam ob rem allocutus es me sermone hujusmodi?

22 Assumpsit tamen Schemuel Schaulem & puerum ejus, quos introduxit in cœnaculum: *deditque eis locum in [l] summo invitatorum, qui *erant* quasi triginta viri.

23 Tum dixit Schemuel coquo, cedo partem illam quam dederam tibi: de qua dixeram tibi, repone eam apud te.

24 Cumque deprompsisset coquus armum quendam & quæ hærebant ei, apposuit *Schemuel* ante Schaulem dicens, ecce quod reliquum *erat* ponens ante te, comede: nam in hoc tempus reservatum fuit tibi, *ex quo* dixi, populum invitavi: sic comedit Schaul cum Schemuele illo die.

25 Posteà descenderunt ex illo excelso in civitatem: ubi locutus est *Schemuel* cum Schaule *versus suum tectum.

26 Illis autem manè surgentibus fuit cùm ascenderet aurora, ut vocaret Schemuel Schaulem versus tectum suum *dicens, surge ut dimittam te: cumque surrexisset Schaul; egressi sunt ambo, ipse & Schemuel foras.

27 Ipsi descendebant ad extremum civitatis, cùm Schemuel edixit Schauli, dic huic puero ut transeat ante nos: (transivit itaque:) tu autem *sta jam, & [m] enunciabo tibi sermonem Dei.

Nam respexi] id est, prospicere illi statui.

19 *Quicquid autem*] quicquid cogitas ex me sciscitari, quod sequens versus explicat.

h Heb. *in corde: sic 20. ver.*

i Heb. *hodie est tertius dierum illorum.*

20 *Erga quem*] q. d. nosti omnium Jisraëlitarum desyderium esse ut sibi præficiatur rex, prout seniores mihi exposuerūt, supra 8. 5. jam verò cui defert Deus hanc dignitatem nisi tibi, ac proinde familiæ patris tui?

21 *An non Binjaminita*] modestè tribus rationibus gradatim regnum recusat: a tribu omnium infirmissima ex historia Judic. 20. a personæ suæ & a familiæ totius tenuitate.

k Heb. *e minimis tribuum hypallage.*

22 *Deditque eis*] hac collocatione & armi appositione cœpit dignitatē Schaulis invitatis adumbrare.

l Heb. *in capite.*

24 *Ex quo dixi*] ex quo indixi coquo, ut convivium invitatis pararet.

25 *Versus suum*] ut pote locum secretiorem, ac proinde commodiorem sermonibus habendis & precibus, Danielis 6. 11, Act. 10. 9.

26 *Dicens surge*] Paralepsis, cujusmodi est Gen. 3. 1. vide annotata ibi. Reticentur enim monita Schauli a Schemuele data.

27 *Sta jam*] ut cum reverentia audias divinum oraculum: vide annotata Gen. 49. 33. & Num. 23. 22.

m Heb. *faciam ut audias.*

CAPUT X.

Schemuel Dei jussu Schaulem in regem ungit privatim, & de vocatione ipsius signorum prædictione confirmat. Deinde Mitzpæ in publicu conventibus, primùm Dei nomine cum populo expostulat, & sortitione designatum a Deo regem populo sistit, qui eum maxima ex parte acclamationibus excipit.

1 Tum accepta Schemuel phiala olei perfundens caput ejus *osculatus est eum: & dixit, nonne *sic faciendum est*, quia unxit te Jehova in antecessorem super possessionem suam?

1 *Osculatus est*] In subjectionis signum: vide Gen. 41. 40. in annotatione.

2 "Cùm abieris hodie a me invenies duos viros apud " sepulchrum Rachelis, in termino Binjaminis " Tzeltzachi: qui dicent ad te, inventæ sunt asinæ quas quæsitum abieras, & ecce omissis pater tuus rebus istis asinarū, sollicitus est de vobis dicendo, quid faciam filio meo?

3 Et inde progressus ulterius, cùm veneris usque ad planitiem Taboris, invenient te illic tres viri ascendentes ad Deum "in domum Dei fortis: unus ferens tres hœdos, & alter ferens tres tractas panis, & alius ferens utrem vini.

4 Qui interrogabunt te de [a] prosperitate: dabuntque tibi duas *tractas* panis, quas accipies e manu eorum.

5 Postmodum pervenies ad " collem ipsum Dei, ubi sunt " stationarii milites Pelischtæorum: eritque ibi cùm ingressus fueris civitatem, ut occurras " turbæ Prophetarum descendentium de illo excelso, "cum nablio & cum tympano & tibia & cithara ante se, qui prophetabunt:

6 Irruetque super te spiritus Jehovæ, ut prophetes cum eis: & " mutaberis in virum alium.

7 Quòd cùm erit, cùm evenerint signa ista tibi: fac " quod obvenerit manui tuæ, quia Deus ipse tecum erit.

8 "Posteà descendens ante me Gilgalem, quò ecce ego descendam ad te, " ad offerendum holocausta, & ad sacrificandum sacrificia eucharistica: " septem diebus expectato usquedum venero ad te, & notum faciam tibi id quod facturus es.

9 Itaque fuit cùm avertisset humerum suum abeundo a Schemuele ut mutaret ei Deus cor in aliud: & evenerint omnia ista signa die eodem.

10 Cùm autem venissent illuc ad collem illū, ubi ecce turba prophetarum obviam facta esset ei: irruente super eum spiritu Dei prophetabat inter eos.

11 Fuitque cùm omnes qui noverant eum [b] antè, viderent, quòd ecce cum prophetis prophetaret: ut diceret populus [c] alter ad alterum, quid hoc *est quod* [d] accidit filio Kischi? an etiam Schaul *est* inter prophetas?

12 Respondens autem "quidam, ex eo loco dixit, at quis *est* "pater eorum? idcirco [e] abiit "in proverbium, an etiam Schaul *est* inter prophetas?

13 Cùm autem absolvisset prophetare, ingressus est ipsum " excelsum.

14 Dixit autem patruus Schaulis ad eum & ad puerum ejus "quò abieratis? qui dixit, ad quærendum asinas, cùm autem videremus nusquā esse, venimus ad Schemuelem.

15 Dicente verò patruo Schaulis: indica quæso mihi quid dixerit vobis Schemuel.

16 Dixit Schaul ad patruum suum, [f] certò indicavit nobis inventas esse asinas: sed negotium regni non indicavit ei " quod edixerat Schemuel.

17 Schemuel autem convocato populo Mitzpam "ad Jehovam,

18 Dixit ad filios Jisraëlis, sic ait Jehova Deus Jisraëlis, ego deduxi Jisraëlem ex Ægypto & eripui vos e manu Ægyptiorum, & e manu omnium regnorum, *ab* opprimentibus vos.

19 Vos verò hodie sprevistis Deum vestrum, qui ipse servat vos ab omnibus malis vestris & angustiis vestris: cùm " dixistis ei: imò regem prepones nobis: nunc ergo sistite vos coram Jehova per tribus vestras, & " per duces vestros.

20 Cumque faceret Schemuel " ut accederent omnes tribus Jisraëlis, deprehensa est tribus Binjaminis.

21 Deinde cùm faceret ut tribus Binjaminis accederet per familias suas: deprehensa est familia Matreæ *gentu*, denique deprehensus est Schaul filius Kischi, quem cùm quærerent non inveniebatur.

22 Quam ob rem cùm rogarent iterum Jehovam, " an adhuc adventaturus est huc ille? dixit Jehova, ecce ipse latitat ad impedimenta.

23 Tum accurrentes assumpserunt eum inde, qui stitit se in medio populi: erat autem altior toto populo ab humero suo sursum versus.

24 Tum dixit Schemuel ad totum populum, videtisne quem elegit Jehova, non esse ei similem in toto populo? tunc vociferantes totus populus dixerunt, vivat Rex.

25 Cumq; elocutus esset Schemuel apud populum jus regni, & descripsisset in quodam libro, quem collocavit coram Jehova: dimisit Schemuel totum populum, quemque domum suam.

26 Et etiam Schaul abiit domum suum Gibham, "comitantibus eum copiis, [g] quorum tetigerat Deus animos.

27 At [h] homines nequā dicebant, quid servaret nos iste? contemnentes eum, ut ne afferrent quidem ei munus, tamen " [i] planè conticuit.

CAPUT XI.

Hhammonitæ Jisraëltarum fines invadentes, Jabeschitas ita obsidione premunt, ut turpissimæ conditione deditionem post septem dierum inducias paciscantur: sed intereà Schaulis diligentia copiosus exercitus colligitur: quo fusis Hhammonitis, liberantur Jabeschitæ, & sic Schaulis vocatio confirmatur.

1 "NAM ascendens Nachasch Hhammonita castra habebat contra Jabeschū Gilhhadis: tandem dicentibus omnibus civibus Jabeschi ad Nachaschum, pange nobiscum fœdus ut serviamus tibi:

2 Dicebat ad eos Nachasch Hhammonita, hac *lege* pangam vobiscum, effodiendo vobis oculum dexterum cujusque: ut imponam hoc ipsum probrum toti Jisraëli.

3 Dixerunt autem ad eum seniores Jabeschi, desiste a nobis septem dies, ut mittamus nuntios per totum terminum Jisraëlis: quòd si

---

2 *Cùm abieris*] a signis mox eventuris Schaulem confirmat.
Sepulchrum Rachelis] propè Beth-Lechemum Gen. 35. 19. 20.
Tzeltzachi] nomen est loci, quem superioribus verbis circumscribit.
3 *In domum Dei*] id est, in urbem Jehharimorum ubi arca residebat.
a Heb. *de pace*.
5 *Ad collem*] ad editiorem partem Gibhhæ, ubi est excelsum sive synagogā, locus cœtui sacro destinatus: ideo vocatur collis Dei.
Stationarii milites] vide annotata suprà 7. 12. & infrà 13. 3.
Turba Prophetarum] studiosorum operam dantium prophetiæ: quorum alii filii, id est, discipuli Prophetarum dicuntur, alii Prophetæ simpliciter.
Cum Nablio] his instrumentis utebantur pro incitamentis, ut apparet ex 2. Regum 3. 15.
6 *Mutaberis in virum*] id est, animus tuus eo spiritus dono repentè imbuetur, quod ad obeundum regium munus pertinebit.
7 *Quod obvenerit*] prout te vocatum senseris ita ambulato, & suo tempore regem te præsta: ut fecisse legitur infrà 11. 7. & 13. 2. & 3.
8 *Posteà descendens*] cùm ea gesseris quæ obvenerint manui tuæ contra Hhammonitas & Pelischtæos.
Ad offerendum] eò arcâ adductâ, ut apparet infrà 12. 2. & 13. 9.
Septem diebus] de quibus infrà 13. 8.
b Heb. *ab heri nudiustertio*.
c Heb. *vir ad proximum suum*.
d Heb. *fuit*.
12 *Quidam ex eo loco*] fortassis unus aliquis ex illorum Prophetarum numero.
Pater eorum] institutor: quasi dicat, an putatis hos prophetas esse eò quòd tantùm ab hominibus instituti sunt, & non potiùs quòd divinitus prophetandi donum habuerunt?
e Heb. *fuit*.
In Proverbium] de aliquo qui aliquid præter expectationem præstat, vide infrà 19. 24. 13 *Excelsum*] ædem in colle Dei, de quo suprà ver. 5. 14 *Quo abieratis*] intelligens Schaulem prophetasse, & rei novitate motus studiosius percontatur, præsertim audita mentione Schemuelis. f Heb. *indicando indicavit*. 16 *Quod edixerat*] subaudi, ne cuiquam indicaret: quapropter etiam puerum Schaulis præmiserat, cùm Schaulem uncturus esset suprà 9. versu ultimo.

17 *Ad Jehovam*] quo arcam apportari & sacerdotem summum cum Urim & Thummim advenire jusserat, ad mittendas sortes & consulendum Deum, infrà 22. vide infrà in capitis duodecimi versum secundum.
19 *Dixistis ei*] Deo & mihi Prophetæ ejus, suprà 8. 5.
Per duces] subaudi singularum familiarum, quæ multæ erant in singulis tribubus: Eandem rationem servat quam Jehoschuahh ex præscripto domini, Jehoschu. 7. 14. & sequentibus.
20 *Ut accederent*] coram arca, ubi utique erant: unde sortes mittebantur: nam præmissis precibus Deus per sortem consulebatur: preces autem præcessisse indicat ver. 22. ubi dicitur: Iterum rogarent Jehovam &c. Sic Act. 1. 24.
22 *An adhuc*] id est, an quia abest vocandus est, ut sistatur coram populo?
26 *Comitantibus eum copiis*] id est, cum prætorianis cohortibus, & comitatensibus Regis (ut Imperatores vocant) quos elegit ad 3000, infrà 13. 2.
g Heb. *quos Deus tetigerat in corde ipsorum*.
h Heb. *Filii Belijahhal, id est, homines nequitiæ dediti*.
27 *Planè conticuit*] id est, modestè se continuit, vide infrà 11. 12.
i Heb. *fuit ut obmutescens*.

1 *Nam*] occasionem explicat petiti ab Jisraëlitis regis & omnium eorum quæ ab octavo capite huc usque narrantur: quod etiam planiùs confirmat ver. 14. capitis 12.

si nemo fuerit qui servet nos, tum exibimus ad te.

4 Cùm itaque venissent isti nuntii "Gibhham Schaulis, & elocuti essent verba illa audiente populo: totus populus sublata voce sua flebant.

5 Ecce autem Schaul sequebatur armentum suum ex agro, dixitque Schaul, quid *est* huic populo quòd flent? qui narrarunt ei verba civium Jabeschi.

6 Tú irruente spiritu Dei super Schaulem dum audiret verba ista: "accensa est ira ejus valde.

7 Et acceptum par boum membratim divisit illud, & transmisit in totum terminum Jisraëlis [a] " per eosdem nuntios dicendo, quisquis non exibit post Schaulem " & post Schemuëlem, sic fiet armento ejus. Unde incidit pavor Jehovæ in populum ita ut exirent [b] unanimes.

8 Quos cùm recenseret " in Bezeko, fuerunt "Jisraëlitarum trecenta millia: "virorum autem Jehudæ triginta millia.

9 " Qui dixerunt nuntiis illis qui advenerant, sic dicetis civibus Jabeschi Gilhhadis: cras aderit vobis salus cùm incalescet sol: quod redeuntes nuntii illi cùm indicassent civibus Jabeschi, illi læti sunt.

10 Itaq; dixerunt cives Jabeschi *Hhammonitis*, cras exibimus ad vos " ut faciatis nobis omnino prout bonū *videbitur* in oculis vestris.

11 Fuit autem " postridie, ut disposito Schaul populo tribus [c] agminibus pervaderent media castra in vigilia matutina: percuterentque Hhammonitas usque ad æstum diei: fuitque ut qui residui erant dispergerentur neque relinquerentur ex eis duo simul.

12 Tum dixit populus ad Schemuelem, quis *est* qui dicebat, Schaul *ne* regnaret super nos? date hujusmodi homines ut morti tradamus eos.

13 Sed dixit Schaul, non tradetur morti quisquam die hoc: quandoquidem hodie effecit Jehova "salutem in Jisraële.

4 *Gibhham Schaulis*] quæ prius Binjaminis dicebatur.
6 *Accensa est ira*] in Hhammonitas, propter illorum invasionē & superbissimas conditiones.
a Heb. *per manum eorundem nuntiorum.*
7 *Per eosdem*] ut magis permoverent de suis rebus agentes.
Et post Schemuëlem] nam huic expeditioni Schemuelem interfuisse docet versus 12. & principium capitis sequentis.
b Heb. *tanquam vir unus: sic Judicum* 20.1.
8 *In Bezeko*] in Bezekano agro Judic. 1.4.
Jisraëlitarum] ex aliis tribubus.
Virorum Jehudæ] comprehenso etiam Schimhhone, ut Judic. 1.3. quorum sedes erat Pelischtæis contermina: ac ideo non poterat tam commodè viris exhauriri quàm reliquæ tribus.
9 *Qui dixerunt*] Schaul cum Schemuele: ex consensu totius populi.
10 *Ut faciatis*] subaudi, nisi suppetię advenerint: reticent autem adventum eorum, ut reperiantur imparati.
11 *Postridie*] id est, die primo a pacto septiduo.
c Heb. *capitibus: sic Judic.* 7.16. & 20.
13 *Salutem in*] vocationis meæ testem, quam isti prius in dubium vocabāt. Noēma, quo rationis tantū prior pars explicatur: sic 2. Sch. 19.23.

Caput XII.

Schemuel Jabeschi comitiis Gilgalem indictis coram populo & rege anteactam suam administrationem censuræ subjicit: qua probata, populum ingrati in Deum animi arguit, & cœlitus edito signo eorum animos percellit: deinde consternatos & resipiscentes erigit & confirmat, atque ad constantiam in Dei cultu hortatur.

1 " TUM " dixit Schemuel ad populum: agite eamus Gilgalem: ut " renovemus ibi regnum hoc.

2 Abierunt itaque totus ille populus Gilgalem ut regem constituerent ibi Schaulem coram Jehova, Gilgale, & sacrificarent ibi sacrificia eucharistica "coram Jehova: quamobrem lętatus est ibi Schaul & omnes Jisraëlitæ pervalde.

3 " Prętereà dixit Schemuel ad totū Jisraëlē: ecce auscultavi voci vestrę in omnibus quæ dixeratis mihi: & constitui super vos regem.

1 *Tum*] Hos duos versus, quia ad orationem Schemuelis in castris habitam pertinent, illi conjunximus.
Dixit] cùm adhuc essent ad Jabeschum in castris, ut probat finis decimi versiculi: nam Schemuel septimo tantùm die istius conventus Gilgalem venturus erat, suprà 10.8. & infrà 13.8. & 10.
Renovemus] planè ex omnium consensu probatum confirmemus. hæc autem dicit, tum ut eorum qui priùs Schaulem pro rege non agnoverant peccatum levetur, tum ut omnis in posterum occasio rebellionis pręcidatur.
2 *Coram Jehova*] præsente arca ejus: in conventus enim maximos per sacerdotes adduci solebat: ut confirmatur ex capite 14.19.
3 *Prætereà dixit*] ibidem in castris ante profectionem Gilgalem.

4 "Nunc autem ecce regem ipsum pergentem ante vos: cùm ego senui & incanui, & filii mei ecce sunt inter vos: ego verò continenter ambulavi coram vobis a pueritia mea in diem hunc.

5 Ecce me, testificamini contra me coram Jehova & coram uncto ejus, cujus bovem acceperim: aut cujus asinum acceperim: aut quem fraudaverim: aut quem concusserim: aut e cujus manu acceperim redemptionis pretium, " ut abderem oculos meos propter illud: & reddam vobis.

6 Qui dixerunt, nō fraudasti nos, neq; concussisti nos, neq; accepisti quicquā e manu ullius.

7 Tum dixit ad eos, testis *est* Jehova contra vos, & testis *est* unctus ejus hodie, vos non invenisse in manu mea quicquam: dixitque *populus*, testis *est*.

8 Dixitq; Schemuel ad populū: Jehova *testis est*, qui [a] magnificavit Moschē & Aharonē, & qui deduxit majores vestros e terra Ægypti.

9 Nunc itaque sistite vos, & contendam vobiscum coram Jehova: de omnibus [b] "justis factis Jehovæ quæ fecit vobiscum & cum majoribus vestris.

10 Postquam venisset Jahhakob in Ægyptum: clamantibus majoribus vestris ad Jehovam, misit Jehova Moschen & Aharonem, qui eduxerūt majores vestros ex Ægypto & collocaverunt eos " in loco isto.

11 ‖ Deinde cùm obliviscerentur Jehovæ Dei sui: dedidit eos in manum Siseræ principis militiæ Chatzoris, & in manum Pelischtæorum, & in manum Regis Moabitarum, qui oppugnaverunt eos.

12 Sed cùm clamarent ad Jehovam dicentes, peccavimus quòd deserentes Jehovam coluimus Bahhalimos & Hhaschtarothas: at nunc eripe nos e manu hostium nostrorum, ut serviamus tibi:

13 ‖ Misit Jehova Jerubbahhalem & " Bedanem & Jiphtachum & Schemuelem: eripuitque vos e manu hostium vestrorum circumquaque, ita ut habitaretis securè.

14 Denique videntes Nachaschum regem Hhammonitarum invasisse vos, dixistis mihi, "nequaquam, sed rex regnaturus est super nos: "cùm Jehova Deus vester, sit rex vester.

15 Nunc igitur ecce regem illum quem elegistis, quem petiistis: ecce inquam [c] præfecit vobis Jehova regem.

16 Si timentes Jehovam colueritis eum, & auscultaveritis voci ejus, neque [d] occasionem dederitis mutandi præstitutum Jehovæ: utique [e] permanebitis tum vos tum etiam rex ipse qui regnat super vos, [f] sequentes Jehovam Deum vestrum.

17 Sed si non auscultaveritis voci Jehovæ, quin mutaveritis præstitutum Jehovæ, utique erit manus Jehovę contra vos, ut contra patres vestros.

18 Etiam nunc consistite, & respicite hanc rem maximam: quam facturus est Jehova ante oculos vestros.

19 Nónne " *dies* messis triticeæ est hodie? ubi invocavero Jehovam, edet sonos & pluviam: itaque agnoscite & videte malum vestrum quod fecistis, magnum esse in oculis Jehovæ, petendo vobis regem.

20 Cumq; clamaret Schemuel ad Jehovam, edidit

4 *Nunc autem*] quasi dicat, cùm nunc regem habeatis, ad quem Reipub. vestræ gubernatio pertinet: & ego ætatis imbecillitate excuser, filii autem mei lege in privatorum conditionem devenerint, ego me ultro sisto, ut administratæ ab ineunte ætate a me Reipub. rationē reddam.
5 *Ut abderem*] id est, ab injuria cognoscenda muneribus corruptus averterem me.
a Heb. *fecit: ut Deut.* 32.6.
b Heb. *justitias.*
9 *Justis factis*] tam beneficiis, ex promissione: quàm suppliciis, ex ipsorum meritis: ut sequens narratio indicat.
10 *In loco isto*] Nam duce Mosche duo regna Emoræorum occupata sunt, in quibus erat Jabesch. Num. 20. & 21.
‖ *Judicum* 4. *Judicum* 10.7. *Judicum* 3.
‖ *Judic.* 6. *Judic.* 10. *Judic.* 11.
13 *Bedanem*] id est, Jaīrē Menaschitam, de quo Judicum 10.3. nam hoc cùm ordini vocum congruit, quo utitur Schemuel: tum loco qui est, 1. Chro. 7.17.
14 *Nequaquam*] vide supra 8.19.
Cùm Jehova] atque ideo gubernatione ejus contenti esse debuissetis suprà 8.7.
c Heb. *dedit super vos.*
d Heb. *feceritis mutare os Jehovæ: sic infrà ver.* 17. & *Deut.* 1.26.
e Heb. *eritis.*
f Heb. *post Jehovam: sic infra* 23.
19 *Dies messis*] id est, cœlum sudum, quale ad messem tempestivum est.

edidit Jehova sonos & pluviam eodem die: timuitque totus populus valde Jehovam & Schemuelem.

21 Quam ob rem dixerunt totus populus ad Schemuelem, supplica pro servis tuis apud Jehovam Deum tuum & ne moriamur: adjecimus enim ad omnia peccata nostra malum, petendo nobis regem.

22 Tum dixit Schemuel ad populum, ne timete, vos fecistis totum malum hoc: *veruntamen ne recedite g aversi a Jehova, sed colite Jehovam ex toto h animo vestro.

23 Ne inquam recedite: nam sequeremini ipsam inanitatem: quæ non prosunt, neque eripiunt, quia sunt inanitas.

24 Non enim deseret Jehova populum suum propter nomen suum maximum: quia placuit Jehovæ vos sibi efficere populum.

25 Etiam quod ad me, absit mihi i ut peccem Jehovæ, ut desinam supplicare pro vobis: imò instituam vos in via optima & rectissima.

26 Veruntamen timete Jehovam & colite eum verè, ex toto animo vestro: nam consyderate k res magnas quas fecit erga vos.

27 Quòd si l ultro malefeceritis: tum vos, tum rex vester consumemini.

22 *Veruntamen ne recedite*] quasi dicat, etiamsi graviter a vobis peccatum sit: misericordia suâ vos respicit, modò ne vos ab eo amplius avertatis.

g Heb. *de post Jehovam.*

h Heb. *corde: sic deinceps.*

i Heb. *a peccando, a desinendo.*

k Heb. *quod magnificavit vobiscum.*

l Heb. *malefaciendo malefeceritis.*

Caput XIII.

Præsidium Pelischtæorum apud Gibhham, dum Schaul in expeditione est contra Hhammonitas, a Jonathane funditur: quam ob rem Pelischtæi magno exercitu regionē ingressi in Micmascho ex adverso Gibhhæ castra ponunt: Schaul verò hoc audito Jisraëlitas ad arma excitat, & Gilgale non exspectato Schemuele sacrificat, ideo graviter a Schemuele increpatus & de instabilitate regni sui monitus, cùm Jisraëlitæ diffugerent, ipse Gibhham cum paucis reliquis inermibus proficiscitur, cujus adversam regionem hostes tribus agminibus emissis occupabant.

1 a AGENS primum annum Schaul in regno suo: (*duobus autem annis regnavit super Jisraëlem.)

2 *Elegerat sibi Schaul tria millia ex Jisraëlitis, ut essent cum Schaule bis mille *in b Micmascho, & *in monte Beth-Elis: mille autem essent cum Jonathane Gibhhæ Binjaminis: reliquum autem populi dimiserat, quemque in tentoria sua.

3 *Interea percussit Jonathan stationarios milites Pelischtæorum qui erant Gebahhi, quod cùm audivissent Pelischtæi: Schaul quidem clanxit buccina per totam eam terram dicendo, audiant Hhebræi:

4 Omnes inquam Jisraëlitæ audiant dicentes, percussit Schaul stationarios milites Pelischtæorum, unde etiam fœtidus factus est Jisraël inter Pelischtæos: & convocētur populus c ad sequendum Schaulem Gilgalem.

5 Pelischtæi verò congregaverunt se ut bellarent contra Jisraëlem triginta millibus curruum, & sex millibus equitum, ac populo in multitudinem sicut arena quæ *est* in littore maris: & ascendentes castrametati sunt in Micmascho ad orientem *Beth-Avenis.

6 Itaq; Jisraëlitæ videntes angustiā esse sibi, eò quòd coarctaretur populus; *abscondebant sese populus *alii* in speluncis, & in spinetis, & in petris, & in arcibus, & in cisternis.

7 Hhebræi verò alii trajiciebant Jardenem in terram Gadis & Gilhhadis: Schaule autem hærente adhuc Gilgale, *totus hic populus* trepidi accurrebant post eum.

8 Cumque expectasset septem dies, secundum illud *tempus, quo *expectaturus erat* Schemuel, neque veniret Schemuel Gilgalem, dispergebatur populus ab eo.

9 Quapropter dixit Schaul, admovete mihi istud holocaustum & Eucharistica: & *obtulit holocaustum.

10 Sed fuit cùm absolveret offerre holocaustum illud, ut ecce Schemuel adveniret: & exivit Schaul obviā ei ad *benedicendū ei.

11 Cui dixit Schemuel, quid fecisti? Dixit autem Schaul, cùm viderem dispergi populum a me, & te non advenisse constituto tempore dierum, Pelischtæos verò congregatos esse in Micmascho:

12 Dicebam, jam descendent Pelischtæi contra me Gilgalem, cùm faciem Jehovæ nondum deprecatus fuero: cumque continuissem me, tandem obtuli holocaustum.

13 Tum dixit Schemuel ad Schaulem, stultè gessisti te: non observasti mandatum Jehovæ Dei tui, quod mandavit tibi, jam certè stabilivisset Jehova *regnum tuum apud Jisraëlitas usque *in seculum.

14 Nunc autem regnum tuum non stabit: quæsivit sibi Jehova *virum secundum animum suum, quem mandavit Jehova esse antecessorem in populo suo, quia non observasti id quod præceperat tibi Jehova.

15 Deinde surgens Schemuel ascendit Gilgale Gibhham Binjaminitarum: ubi recensuit Schaul populum, qui præstò erant secum, quasi sexcentos viros.

16 Schaule itaque & Jonathane filio ejus & populo qui præstò aderat eis, considentibus Gebahhi Binjaminitarum: Pelischtæis verò castra habentibus in Micmascho:

17 Egressus est miles d populator e castris Pelischtæorum tribus e agminibus: agmen unum vertens se ad viam *versus* *Hhophram, in terram Schuhhalis:

18 Et agmen unum obvertens se viā *Beth-Choronem *spectante*: & agmen unum obvertens se viā ejus termini qui spectat versus vallem *Tzebohhimorum in desertum.

19 *Faber autem non inveniebatur in tota terra Jisraëlitarum: dixerant enim Pelischtæi, *caveamus* ne faciant Hhebræi gladium aut hastam.

20 Adeò ut descenderent omnes Jisraëlitę ad Pelischtæos: ad poliendum quisque vomerem suum, aut ligonem suum, aut securim suam, & rutrum suum.

21 *Alioquin

a Heb. *filius anni, vel anniculus Schaul in regnare suo.*

1 *Agens primum*] i. cùm recēs regnum suum iniret, statim in ingressu prioris anni regni sui gesta sunt, tam quæ gesta narrantur duobus superioribus capitibus, quàm quæ describuntur hoc & sequente.

Duobus autem annis regnavit] Subaudi legitimè, nondum planè rejectus a Deo & spiritu ejus destitutus, de quo infrà 16.15. rejectus enim fuit tum demum cùm in expeditione contra Hhamalekitas Deo non obtēperavit, inf. 15. & spiritu destitutus cùm David unctus fuit: infrà 16.13. & 14. Confirmatur autem hæc interpretatio primùm ex cap. 14.48 ubi regnum cepisse dicitur, id est, tyrannicè occupasse: deinde etiam ex multis bellis ejus de quibus ibidem scribitur: tertiò ex longis persecutionibus in Davidem atque numerosis: postremò ex tempore quo David exul Tziklagi cum suis hæsit, infrà 27. ver. 6. 2 *Elegerat*] hi sunt illi de quibus suprà 10.26. quos Schaul profecturus contra Hhammonitas, sub cura Jonathanis reliquit contra præsidia Pelischtæorum. *In Micmascho*] nomen non oppidi sed tractus est, in finibus Binjaminitarum ad montem Beth-Elis. b Heb. *Micmaso, ut Hhezræ* 2.27. *In monte Beth-Elis*] nam ibi erat peropportunus transitus, ut meminit principium capitis sequentis & Jeschahhjæ 10.28. 3 *Interea*] dum Schaul occupabatur in expeditione contra Hhammonitas.

c Heb. *post eum.*

5 *Beth-Avenis*] oppido & deserto Beth-Avenis, de quo Jehos. 18.12.

6 *Abscondebant sese populus*] tum ex universo regno, tum etiam ex tribus illis millibus præsidiorum, de quibus suprà ver. 2.

7 *Totus hic populus*] sexcenti illi, qui infrà ver. 15. commemorantur: & alii qui deinde dilapsi sunt ut versu sequenti commemoratur.

Trepidi] adeò ut arma in præsidiis suis reliquerint & inermes ad Schaulem confugerint: est autem relativū hic ante suum antecedens positum, quod frequenter fieri solet.

8 *Tempus, quo &c.*] id est, adventum suum dilaturus ut dixerat suprà 10.8.

9 *Obtulit*] per sacerdotem, non exspectato adventu Schemuëlis, ut jussus fuerat suprà 10.8.

10 *Benedicendum*] salutandum eum, ut Gene. 47.7.

13 *Regnum tuum*] i. personæ tuæ electione commissum.

In seculum] perpetuò, tota vita tua, ut suprà 1.22.

14 *Virum*] Davidem, de quo infrà 16. nam eo consecrato Schaul desiit legitimè regnare, ut suprà dictum est in versum primum.

d Heb. *corruptor.*

e Heb. *capitibus: sic deinceps.*

17 *Hhophram*] oppidum Binjaminitarum, de quo Jehos. 18.23. id est, septentrionem versus, ratione loci ubi Pelischtæi castra habebant.

18 *Beth-Choronem*] in tribu Ephrajimi occidentem versus, in cōfinio Binjaminis Jehos. 16.3. & 18.13.

Tzebohhimorum] in tribu Binjaminis versus desertū Jardanis de eodem legitur Nechemjæ 11.34.

19 *Faber*] de fabris ferrariis intelligit: q.d. ex quo tempore Pelischtæi dominatum in Jisraëlitas obtinuerant, studiosè caverant his artibus, ne Jisraëlitis arma aut armorum habendorum facultas esset.

21 *Alioquin [f] adhibebatur lima pro rutris & pro ligonibus, & pro tridente, & pro securibus: etiam ad * aptandum stimulum.

22 Ita fuit [g] tempore belli, ut non inveniretur gladius aut hasta [h] penes totum populum qui erat cum Schaule & Jonathane: * tantùm inveniebatur penes Schaulem & Jonathanem filium ejus.

21 *Alioquin*] si solebant aut non poterant Pelischtæos adire.
f Heb. *erat*.
Aptandum] tam partem illam quæ veruto infigitur: quā alteram qua stimulantur jumenta.
g Heb. *die*.
h Heb. *in manu totius populi*.
22 *Tantùm inveniebatur*] causam vide suprà in annotatione in ver. 7.

Caput XIIII.

Jonathan cessante & inscio patre atque exercitu, divino spiritu & signo incitatus, cum solo armigero hostes invadit ac fundit. Deinde Schaul cum exercitu fusos persequens, intempestivo interdicto plenam victoriam impedit, & filium ut interdicti violatorem ad mortem petit: sed ab ea per milites liberatur: Postremò reliqua bella a Schaule feliciter gesta summatim, ejusq́ genus ac progenies recensetur.

1 * Progressa autem statione Pelischtæorum ad [a] * angustias Micmaschi:

2 Fuit quodam die ut ediceret Jonathan filius Schaulis puero armigero suo: agedum transeamus ad stationem Pelischtæorum, quæ est a [b] latere illo: quamvis patri suo nō indicavisset.

3 Schaul verò considebat in extremitate collis sub malo punica quæ *est* in * Migrone: & populus qui aderat ei quasi sexcenti viri.

4 Et Achija filius Achitubi fratris * Icabodis filii Pinchasi, filii Hheli sacerdotis Jehovæ Schilunte gestans amiculum: * qui populus ignorabat abiisse Jonathanem.

5 (Inter angustias autem illas quibus quærebat Jonathan transire ad stationem Pelischtæorum, [c] scopulus erat ab uno latere hinc, similiter scopulus ab altero latere inde: nomenque unius Botzetz, & nomen alterius Sene.

6 Scopulus illorum unus erat situs ab Aquilone contra Micmaschum: alter verò a meridie contra Gebahhum.)

7 Cùm ergo diceret Jonathani ad puerum armigerum suum, agedum transeamus ad stationem præputiatorum istorum, * fortè faciet Jehova pro nobis: non enim *est* Jehovæ impedimentum quin servet multis aut paucis:

8 Diceret ipsi armiger ejus, fac quicquid est in [d] animo tuo: applica te ex *sententia* animi tui, ecce me tecum.

9 Dixit Jonathan, ecce nos transituri sumus ad viros istos: & retegemus nos eis.

10 * Si dicent ita ad nos, [e] subsistite donec pervenerimus ad vos: tum stabimus in loco nostro & non ascendemus ad eos.

11 Sin autem ita dicent, ascendite ad nos, utique ascendemus: nam tradiderit eos Jehova in manum nostram: hoc igitur esto nobis signum.

12 Itaque retegentibus se ambobus stationi Pelischtæorum: dicebant Pelischtæi, ecce Hhebræi prodeunt e foraminibus ubi sese absconderant.

13 Deinde alloquentes * homines istius stationis Jonathanem & armigerum ejus, dixerunt: ascendite ad nos, ut notam faciamus vobis rem: quamobrem dixit Jonathan ad armigerum suum, ascende post me, nam tradidit eos Jehova in manum Jisraëlis.

1 *Progressa*] hunc versum ad sequentia pertinere res ipsa docet.
a Heb. *transitum*: sic ver. 5.
Angustias] quibus occupatis patebat eis in Binjaminitarum campos aditus: de illis infrà ver. 5. Et Jeschahh. 10. 29.
b Heb. *transitu illo*: sic infrà 5. & 41. ver.
3 *Migrone*] agri nomen ab altera angustiarum parte Gibhham versus Jeschahh. 10. 29.
4 *Icabodis*] de quo suprà 4. 21.
Qui populus] tam sacerdos quā Schaul cum comitatu suo.
c Heb. *dens petra*.
7 *Fortè faciet*] vide Jehos. 14. 12.
d Heb. *corde*: sic deinceps.
10 *Si ita dicens*] vide annotata Gen. 24. 14.
e Heb. *silete*: sic Jehos. 10. 12, 13.
13 *Homines*] id est, primi excubitores sive procubitores exercitus.

14 Cùm itaque ascendisset Jonathan nixus manibus & pedibus suis, & armiger ejus post eum: * cadebant ante Jonathanem, armiger quoque ejus * morte afficiebat post eum.

15 Fuitque plaga illa prior qua percussit Jonathan & armiger ejus quasi viginti viros, fermè in dimidiato jugero, *id est*, boum [f] jugatorum actu.

16 Quapropter fuit trepedatio in illis castris, in eo agro & in toto illo populo, stationarii & populatores milites trepidaverunt ipsi quoque: adeò ut commoveret se ipsa terra, & evaderet in trepidationem [g] maximam.

17 Videntes autem speculatores ubi *retulerunt* ad Schaulem Gibhham Binjaminitarū: quòd ecce multitudo illa colliquesceret & [h] pergeret continenter tundere se:

18 Dixit Schaul populo qui erat secum, recensete jam & videte quis abiit a nobis: qui cùm recensuissent, ecce non aderat Jonathan & armiger ejus.

19 Dixit ergo Schaul Achijæ, admove arcam Dei: (* nam erat arca Dei illa die cum filiis Jisraëlis.)

20 Sed fuit adhuc alloquente Schaule sacerdotem illum, cùm multitudo illa quæ *erat* in castris Pelischtæorum [i] pergeret continenter conflictari: ut diceret Schaul ad ipsum sacerdotem, * recipe manum tuam.

21 Et congregati Schaul totusque populus ille qui *erat* cum eo, venerunt usque ad pugnam illam: ubi ecce erat gladio cujusque *stricto* in alterum, strepitus magnus valde.

22 * Hhebræi autem quidam *erant* istis Pelischtæis ut [k] anteà, qui ascenderant cum ipsis ad ea castra circumquaque: isti etiam fuerunt [l] ab Jisraëlitis, qui erant cum Schaule & Jonathane.

23 Præterea omnes Jisraëlitæ qui * absconderant sese in monte Ephrajimitarum audientes fugere Pelischtæos: assecuti sunt ipsi quoque eos a tergo in eo prælio.

24 Sic servavit Jehova die illo Jisraëlem: & [m] * exercitus transivit Beth-Avenem.

25 Ubi Jisraëlitæ pressi sunt eodem die: * quia execratione obstrinxit Schaul populum dicendo: maledictus *esto* vir ille qui comederit cibum usq; ad vesperam: ut ultionem sumam de inimicis meis, neque gustavit totus ille populus cibum.

26 Quamvis [n] totius regionis populus venissent in * quandam sylvam, ubi erat mel in superficie agri:

27 Tamen advenientis populi ad eam sylvam, ubi ecce fluxus mellis erat: nemo fuit qui admoveret manum suam ad os suum: timebat enim populus illam adjurationem.

28 Sed Jonathan qui * non audiverat cùm adjuraret pater suus populum, extendens extremitatem baculi, qui *erat* in manu ipsius, intinxit eam in illum favum mellis: & cùm advertisset manum suam ad os suum, * lumen receperunt oculi ejus.

29 * Re-

14 *Cadebant*] ab eo videlicet cæsi.
Morte afficiebat] sumptis armis ab aliquo ex interfectis.
f Heb. *paris jugo*.
g Heb. *Dei*: sic Gen. 30. 8.
h Heb. *& iret eundo & contundendo se*.
19 *Nam erat*] vide annotata suprà 12. 2.
i Heb. *iret eundo & conflictando*.
20 *Recipe manum*] q. d. non amplius hic in cōsulendo Deo hærendum est: sed propius ad Pelischtæos accedendum: hic incipit prodere suum animū a spiritu Dei alienum.
22 *Hhebræi autem*] multi Pelischtæi multa mancipia Hhebræorum inter impedimenta castrorum suorum habebant, qui arrepta hac occasione ad suos Jisraëlitas transfugerunt.
k Heb. *ut heri nudiustertius*.
l Heb. *cum*.
23 *Absconderant*] ut supra 13. 6.
m Heb. *bellum*, metonymicōs.
24 *Exercitus transivit*] persequens Pelischtæos cùm pervenisset Beth-Avenem nō procul a Micmascho, ut apparet ex 13. 5. ubi volebat sumere cibum: sed adjuratione Schaulis ad persequendum victoriam supra modū pressus est.
25 *Quia execratione*] finem bonum sumendæ de hostibus ultionis duobus malis mediis definit: nimirum interdicto necessarii cibi, & execratione, secundum argumentum destituti Schaulis spiritu Dei.
n Heb. *tota terra*: ut Gen. 41. 57. sic infrà ver. 30.
26 *In quandam*] inter Beth-Avenem & Ajalonem Danis.
28 *Non audierat*] nondum enim ex quo Pelischtæos invasit, ad exercitum redierat.
Lumen] id est, vires recepit, unde singuli sensus recreati sunt: synecdoche, ut Gen. 16. 13.

29 [n]Respondenti autem cuidam de populo & dicenti, [o]omnino adjuravit pater tuus populum dicendo: maledictus *esto vir* ille qui comederit cibum hodie: [*]ita fatigatus est populus:

30 Dixit Jonathan, [*]turbavit pater meus terram: videte quæso ut illuminati sunt oculi mei, cùm gustavi parum mellis hujus:

31 Etiam quia (utinam liberè comedisset hodie populus de præda hostium suorum quod suffecisset:) quia *inquam* jam non multa *est* plaga in Pelischtæos.

32 Percusserunt itaque die illo Pelischtæos a Micmascho [*]Ajalonem usque: ubi fatigatus erat populus valde.

33 Quamobrem contendens populus ad prædam, accipiebant quidem pecudes & boves & [p]*juvencos* subrumos, quos jugulantes *fundebant sanguinem* humi: sed [*]comedebat populus cum ipso sanguine.

34 Quod cùm nunciassent Schauli dicendo: ecce hic populus peccant Jehovæ comedendo cum sanguine: dixit perfidè egistis: [*]devolvite ad me hodie lapidem magnum.

35 Deinde dixit Schaul, [q]discurrentes per populum edicite eis, admovete ad me quisque bovem suum, & quisque parvam pecudem suam, & jugulate hic, ut comedatis & non peccetis Jehovæ comedendo *quicquam* cum sanguine: admoventes ergo totus populus quisque bovem suum, *qui erat* in manu sua, illa nocte, [*]jugulaverunt ibi.

36 Ita extruxit Schaul altare Jehovæ: [r]hoc primum extruxit altare Jehovæ.

37 Posteà dixit Schaul, descendentes persequamur Pelischtæos noctu, & deprædemur eos usque ad lucem matutinam, ut non reliquum faciamus ex eis quemquam: qui dixerunt, quicquid bonum *videtur* in oculis tuis fac: sed dixit sacerdos, accedamus hic ad Deum.

38 Consulente itaque Schaule Deum, an descendens persequar Pelischtæos? an traditurus es eos in manum Jisraëlis? non respōdit ei die illo.

39 Quapropter dixit Schaul: accedite huc, [s]usque ab omnibus extremitatibus populi: & cognoscite ac videte [t]qua re fuerit peccatum hoc die.

40 Nam ut vivit Jehova qui servat Jisraëlem, etiamsi illud fuerit in Jonathane filio meo, [v]omnino morietur: nec erat qui responderet ei ex toto populo.

41 Tum edixit toti Jisraëli: vos estote a latere uno, ego autem & Jonathan filius meus erimus a latere altero: dixeruntque populus ad Schaulem: quod bonum *videtur* in oculis tuis fac.

42 Cùm itaque dixisset Schaul ad Jehovam Deum Jisraëlis, [*]cedo integrum: & deprehensus esset Jonathan cum Schaule: populus autem [x]absoluti essent:

43 Dixit Schaul, [y]sortimini inter me & inter Jonathanem filium meum: [*]deprehensusq; est Jonathan.

44 Quare edixit Schaul Jonathani, indica mihi quid fecisti? quod indicans ei Jonathan, dixit: tantummodò gustavi extremitate baculi, qui *est* in manu mea parum mellis: ecce me, an morerer?

29 *Respondenti*] ad hortamenta Jonathanis obvios Jisraëlitas incitantis ad strenuè persequendū hostes.

o Heb. *adjurando adjuravit, &c.*

Ita fatigatus] q.d. vires nos ita deficiunt, ut longius persequi non possimus.

30 *Turbavit*] Improbat consilium patris primùm ab effectu, quòd populus viribus destituitur: quem locum probat exemplo suo. Secundò ab eventu, quia non adeò cędebantur Pelischtæi, ut cæsi fuissent, si Jisraëlitæ cibo vires suas confirmassent. Tertiò correctione ex abrupto, qua pium suum votum opponit patris adjurationi: Quia libertatem populo præripuit: & prædæ à Deo oblatæ usum intercludens populum in necessitatem conjecit.

32 *Ajalonem*] Danis videlicet Jehos. 19.42.

p Heb. *filios bovis.*

33 *Comedebat*] præ festinatione, non planè depurato & expresso sanguine, quāobrem cavendum putarent ne veniretur contra legem, Levit. 3.17.

34 *Devolvite ad*] ad extruendum altare, de quo infrà ver. 36. ut coram Deo & se spectante animalia jugularent.

q Heb. *spargimini per populum & dicetis.*

35 *Jugulaverunt*] in agro qui altare circunstat.

r Heb. *hoc incepit extruere, &c.*

s Heb. *omnes anguli populi: sic Judic.* 20.2

t Heb. *in quo.*

v Heb *morte morietur: sic infr. ver.* 45.

42 *Cedo integrum*] id est, declara quis sit innoxius: pro eo quod est declara nocentem, sed euphemismo utitur ut solent hypocritæ: sic 1. Reg. 21.10.

x Heb. *exivissent, id est, sorte exempti fuissent.*

y Heb. *conjicite, subaudi sortes.*

43 *Deprehensus*] qui verè erat integer & innocens: ita Deus revera præstat: quod Schaul hypocrita κατ' εὐφημισμὸν dixerat.

45 Cui dixit Schaul, [*]ita faciat *mihi* Deus & ita pergat: ut omnino moriturus es, Jonathan.

46 Sed dixit populus ad Schaulem, an Jonathan moreretur, qui [z]comparavit salutem hanc maximā in Jisraële? absit: [*]ut vivit Jehova, an cadere debet ullus e capillis capitis ejus: quandoquidē [a]Deo duce operatus est hoc hodie? sic [*]redemerunt populus Jonathanem ut non moreretur.

47 Deinde ascendit Schaul a persequendis Pelischtæis: Pelischtæi verò abierunt in locum suum.

48 Schaul autem [*]acceptum obtinuit regnū super Jisraëlem: & bellavit circumquaque contra omnes inimicos suos: contra Moabitas: & contra Hhammonitas, & contra Edomæos: & contra [*]reges Tzobæ, & contra Pelischtæos, & in quoscunq; se vertebat inquietabat *eos.*

49 Comparavit etiam copias quibus [*]percussit Hhamalekum: denique eripuit Jisraëlem e manu diripientium eum.

50 [*]Erant autem filii Schaulis Jonathan & [b]Jischvi & Malcischuahh: nomina verò duarum filiarum ejus, nomen *quidem* primogenitæ Merab, nomenque minoris Mical.

51 Et nomen uxoris Schaulis Achinohbam filia Achimahhatzi: nomen verò principis exercitus ejus Abner filius Neri patrui Schaulis.

52 Nam Kisch pater Schaulis, & Ner pater Abneri [*]filius erat Abi-Elis.

53 Sed quia erat validum bellum contra Pelischtæos omnibus diebus Schaulis: prospiciebat *sibi* Schaul de omni viro forti, & omni [c]strenuo, quem recipiebat ad se.

45 *Ita faciat*] id quod tam facilè præsumpit in jurando, videtur ignarus fuisse juratur. Rationem majorem habet juramenti quàm juris, ut qui integer est a morte sententia ita in seipsum sententiam fert, quam Deus in ipsum suo tempore executus est. De hac formula jurandi vide Ruth 1.17. in annotatione.

z Heb. *fecisse* Gen. 12.2. & *inf.* 49. *ver.*

46 *Ut vivit*] adjurat populus Schaulem, & appellat ipsius conscientiam coram vivente Deo, ut posthabita juramenti ratione, juris habeat rationem, quasi dicat, an ex jure esset, ut vel minimum damnum acciperet a populo Dei vir, qui solum secutus tantam populo salutem comparavit? proverbiale dictum ut 2. Schem. 14.11. & 1. Reg. 1. penult.

a Heb. *cum Deo.*

Redemerunt] id est, se interponentes Schaulem impediverunt ne eum morti traderet.

48 *Acceptum*] vide annotata sup. 13.1.

Reges] Tzobæi populorum, qui corrupto nomine a Plinio lib. 6. cap. 28. Nubei dicuntur: regionem tenebant a Batanea ad Euphratem: de quibus vide 2. Schem. 8. 49 *Percussit*] quæ expeditio explicatur capite sequenti. 50 *Erant autem*] Eos tantùm nominat qui in bello patrem sequebantur, & in eo tandem ceciderunt, infrà 31.2. b *qui & Abinadab. inf.* 31.2. & 1. *Chr.* 8. & 9. 52 *Filius*] suprà 9.1. c Heb. *filio roboris.*

Caput XV.

Schaul divinitus jussus Hhamalekitas penitus excindere, ducto in eos exercitu, lenius quàm pro mandato cum eis agit. Deinde reversus cum præda Gilgalem, a Schemuele iterum post aliquot reprehensiones & cavillationes, rejectionis sententia audita, & occiso Agago domum revertitur.

1 Cum autem dixisset Schemuel ad Schaulem, me miserat Jehova ad ungendum te in regem super populum suum, *nempe* super Jisraëlem: idcirco nunc ausculta voci, verbisq; Jehovæ.

2 || Sic ait Jehova exercituum, [*]visitavi id quod fecit Hhamalek Jisraëli: cui opposuit in itinere cùm ascenderet ex Ægypto, *aciem.*

3 Nunc abi ut percutias Hhamalekum, & anathemati devoveatis quicquid est ei, neque clementia utaris erga eum: sed occidito [a]cùm virum tum mulierem, cùm puerū tum lactentem, cùm bovem tum parvam pecudē, cùm camelum tum asinum quemq;.

4 Hoc promulgato Schaul apud populum, recensuit eos in [*]Telajimis, ducenta millia peditum, & decem millia [*]virorum Jehudæ.

5 Cumque Schaul pervenisset usque ad civitates Hhamaleki: ut contenderet *cum eo* in valle ejus:

|| Exod. 17. 8. usque ad finem, & Deut 25.17. & seq.

2 *Visitavi*] i. recognovi, & visitare statui: vide annotata Gen. 21.1.

a Heb. *a viro usque ad mulierem &c.*

4 *Telajimis*] in agro Telemi oppidi tribus Jehudæ, de quo Jehos. 15.24.

Virorum Jehudæ] causam exigui istius numeri vide supra 11.8. in annotatione.

6 Edixit

6 Edixit Schaul 'Kenæis,'abite, recedite, descendite e medio Hhamalekitæ, ne tollā te cum eo: tu enim exercuisti ' benignitatem erga omnes Jisraëlitas cùm ascenderent ex Ægypto: recessit *itaq;* Kenæus e medio Hhamaleki.

7 Et percussit Schaul Hhamalekum: '*habitantem* inde a ' Chavila *usque* quà venis ' Schurem, qui est e regione Ægypti.

8 Sed cepit ' Agagum regem Hhamaleki vivum: cùm totum ejus populum internecioni devovisset acie gladii.

9 Itaque clementia usus Schaul cum populo erga Agagum, & erga opimos gregum & armentorum, etiam ' secundarios, & erga ' ovium duces & erga quicquid bonum erat, noluerunt internecioni devovere ea: tantùm omnem rem contemptibilem & [b] tabescentem, eam internecioni devoverunt.

10 Quapropter fuit verbum Jehovæ ad Schemuelem, dicendo:

11 ' Pœnitet me constituisse Schaulem in regem, quia [c] aversus est a sequendo me, & verba mea non præstitit: quod [d] displicuit Schemueli adeò ut clamaret ad Jehovam tota illa nocte.

12 Deinde surgente Schemuele *ut iret* obviam Schauli mane: nunciatum est Schemueli dicendo, venerat Schaul ' Carmelum, ubi ecce ' constituerat sibi [e] stationem: sed deflectens transivit ac descendit Gilgalem.

13 Quò veniente Schemuele ad Schaulem: 'dixit ei Schaul, benedictus esto Jehovę, præstiti verbum Jehovæ.

14 Cui dixit Schemuel, quid ergo *sibi vult* vox pecudum istarum [f] *personans* aures meas? & vox ista armentorum quam ego audio?

15 Dixit verò Schaul, ab Hhamalekitis adduxerunt ea populus, qui clementia usus est erga opimos gregis & armenti, ad sacrificandum Jehovæ Deo tuo: residuum autem internecioni devovimus.

16 Tum dixit Schemuel ad Schaulem, desine, ut renunciem tibi quod elocutus est mihi Jehova hac nocte: qui dixit ei, loquere.

17 Dixit ergo Schemuel, nonne ' cùm parvulus *videbaris* in oculis tuis, caput tribuum Jisraëlis fuisti: & unxit te Jehova in regem super Jisraëlem?

18 Et mittens te Jehova in iter: dixit, abi, & internecioni devoveto peccatores istos Hhamalekum, & oppugnato eum, usq; adeò ut *tu* isti consumant eos?

19 Quare ergo non auscultasti voci Jehovæ, sed contendens ad prædam, fecisti quod malum *videtur* in oculis Jehovæ?

20 Dixit verò Schaul ad Schemuelem, imò auscultavi voci Jehovæ: & ambulavi in iter quò misit me Jehova: adduxi quidem Agagum regem Hhamaleki: sed Hhamalekum internecioni devovi.

21 Accepit verò populus de præda illorum greges & armenta præstantissimum illius anathematis: ad sacrificandum Jehovæ Deo tuo Gilgale.

22 At dixit Schemuel, an delectatur Jehova holocaustis & sacrificiis, ut cùm auscultatur voci Jehovæ? ecce auscultare *est* melius sacrificio: attendere, adipe arietum.

23 Quin *sicut* peccatum divinationis *est* rebellio: & *sicut* superstitio & idola *est* repugnantia: quia sprevisti verbum Jehovæ, sprevit similiter te ne sis Rex.

24 Tum dixit Schaul ad Schemuelem, peccavi quòd transgressus sum [g] præstitutū Jehovę & verba tua: sed timui populum: ideo auscultavi voci eorum.

25 Nunc autem, condona, quæso, peccatum meum: & ' revertere mecum, ut incurvem me Jehovæ.

26 Dixit verò Schemuel ad Schaulem, non revertar tecum: nam sprevisti verbum Jehovæ. ideò sprevit te Jehova, ne sis rex super Jisraëlem.

27 Itaque divertit Schemuel ut abiret: quare apprehendit *Schaul* alam pallii ejus, ita ut laceraretur.

28 Tum dixit ad eum Schemuel: laceravit Jehova regnum Jisraëlis a te hodie: ut det ipsum proximo tuo, qui melior *est* te.

29 Quin etiam ' qui *est* æternitas Jisraëlis non committet mendaciter, neque pœnitebit eum: non enim homo *est* ut pœniteat eum.

30 Tandem eo dicente, peccavi: jam honora quæso me coram senioribus populi mei & coram Jisraële: & revertere mecum, ut incurvem me Jehovæ Deo tuo:

31 Reversus Schemuel [h] secutus est Schaulem, & incurvavit se Schaul Jehovæ.

32 Deinde dicente Schemuele, admovete ad me Agagum regem Hhamaleki: ivit ad eum Agag [i] delicatè *cultus*: dicebat enim Agag, ' certè recessit amaritudo mortis.

33 Sed dixit Schemuel, quemadmodum orbavit mulieres gladius tuus: sic orbabitur inter mulieres mater tua: dilaniavitq; Schemuel Agagum coram Jehova Gilgale.

34 Tum abiit Schemuel Ramam: Schaul verò ascendit in domum suam Gibhhā Schaulis.

CAPUT XVI.

Schemuel ex Dei mandato, omisso Schaule Beth-Lechemum specie convivii ad Jischajum proficiscitur, & Davidem ejus filium in regem consecrat: quem Deus regali spiritu instruit: Schaulem verò malo spiritu agitatum ad Davidis operam adhibendam incitat.

1 ' POSTEA non perrexit Schemuel ' invisere Schaulem 'usque ad diem mortis suæ: ' cùm luxisset Schemuel de Schaule: & Jehovam pœnituisset regem constituisse Schaulem super Jisraëlem.

2 Nam dixit Jehova ad Schemuelem: quousque lugeres de Schaule, cùm ego spreverim eum ne regnet super Jisraëlem? imple cornu tuum oleo, & abi *quo* mitto te ad Jischajum Beth-Lechemitam, nam prospexi inter filios ejus mihi de rege.

3 Cui dicente Schemuele, quomodo irem? audiens enim Schaul occideret me: dixit Jehova, vitulam armenti accipito in manu tua & dicito, ' ad celebrandum convivium Jehovæ veni.

4 Et invitato Jischajum ad illud convivium: ego autem ostendam tibi id quod facturus:

8 *Kenæis*] qui in finibus Jehudæ & Hhamalekitarū habitabant Jithronis gentiles Judic. 1.16.

Abite] congeries asyndetos celeritatis index: vide Gē. 18.6.

Benignitatem] quæ Exod. 18. describitur & Num. 10.29. & seq.

7 *Habitantem*] non describit terminum quem depopulatus est Schaul: sed r[e]g[ionem] onem quam occupabant, qui Schauli occurrerant. Non enim omnes Hhamalekitę sed isti tantùm cæsi sunt: ut apparet infra 30.

Chavila] regione Arabiæ.

Schurem] terminū Arabiæ versus Aegyptum, de quo Gen. 16.7. & 25.18.

8 *Agagum*] vide annotata Num. 24.7.

9 *Secundarios*] id est, minus præstātes: se[d] non macilentos & contemptibiles: hanc genuinam esse Hebraicę vocis significationem, quicquid alii dicant, docent literarum ordo & vocalium notæ.

Ovium duces] ut commodius greges suis ducibus assuefactos, abducere possent: ita autem accipiendum esse Hebræam vocem docet perpetua apud Prophetas metaphora, qua duces hominum hanc appellationem obtinent: ut 2. Reg. 11.4. & 19. Jechez. 39.18.

b Heb. *liquescentē*.

11 *Pœnitet me*] humanitus dictum, ut Gen. 6.6. quod ostendit infrà ver. 29. & 16.1.

c Heb. *a post me*.

d *sic accipitur* Gen. 31.35.

12 *Carmelum*] oppidum Jehudę, quod redeunti ab Hhamalekitis in itinere erat Jehosch. 15.55.

Constituerat sibi] i. cum exercitu constiterat ut recrearetur a labore.

e Heb. *spatium fornicum*.

13 *Dixit ei Schaul*] obviam ei profectus ut eum acciperet: ut apparet ex ver. 25 & sequentibus.

f Heb. *in auribus meis*.

17 *Cùm parvulus*] vide suprà 9.21.

g Heb. *os*.

25 *Et revertere*] vide Ruth. 1.22. in annotatione: & sic sequentia.

29 *Qui est æternitas*] periphrasis Dei ad sermonem suum accommodata: quasi dicat, Deus qui naturâ æternus est, æternum se populo suo usquequaque exhibet: ac proinde in æternum te de regno dejicit & Davidem evehit.

h Heb. *post Schaulem*.

i Heb. *in deliciis*.

32 *Certè recessit*] id est, periculū mortis evasi, quandoquidem ab armato rege ad senem prophetam abducor.

1 *Postea &c.*] hunc versum ad sequentia pertinere res ipsa docet.

Invisere] ut anteà solitus erat, regis instruendi causa: Sic accipitur idem verbum 2. Reg. 8. ver. ultimo.

Usque ad diem mortis] id est, nunquam: vide Gen. 49.26.

Cum luxisset] id est, pro facto, quod sibi displicebat, apud Deū intercessisset suprà 15.11. nam fieri non poterat, ut audita Dei irrevocabili sententia, & ea ipsius nomine Schauli pronunciata suprà 15.

29. precibus contenderit ut rescinderet ut.

3 *Ad celebrandum*] sic eadem vox pro convivio accipitur suprà 9.12. & 13. & infrà hoc capite. Quod autem additur Jehovæ, ad sacrificia referendum non esse vel inde apparet, quòd intra domesticos Jischai parietes celebrabatur: cùm nulla publica aut privata sacrificia ex lege alibi quàm in loco a Deo designato: vel temporibus corruptis, alibi quàm in excelsis offerri possent: sed ideò additur Jehovæ, ut intelligatur ex mandato Jehovæ ad rem aliquam divinam esse institutum.

a Heb. *pax adventire tuum: sic infrà ver. 6.*

6 *Jussit comparare*] Declarando ei consilium Dei de eligendo rege ex filiis ejus: quod ostendit finis versiculi 9. 10. & 11.

b *Qui & Elihu* 1. *Chron.* 27. 18.

7 *Utique coram Jehova*] id est, probatus est Jehovæ in regem, ut Judic. 18. 6. imprudenter dictum quod sequentia corrigunt: quale est Nathanis 2. Schem. 7. 3.

c *Qui idem Schimha* 1. *Chro.* 2. 13. & 2. *Schem.* 13. 3.

12 *An absolverunt*] similis est locutio, Matth. 10. 23.

Deflectemus] ad convivium. eodem sensu accipitur idem verbum, Gen. 42. 24.

14 *Unxisset*] præeunte explicatione voluntatis Dei: vide 2. Schem. 5. 2.

Irruens spiritus] de quo supra 10. 6. qui a Schaule recessisse dicitur proximo versu.

Posteà] uncto Davide & celebrato convivio.

d Heb. *coram te.*

e Heb. *benefacientem pulsando.*

19 *Valens robore*] Ex his quorum nomine hic commendatur David colligitur eum jam ante Pelischtæum interfecisse, unde apparuit ipsum esse bellicosum, & Deum adesse ei.

f Heb. *asinum panis.*

22 *Stabat coram eo*] id est, ministrabat ei: ut explicatur Deut. 10. 8. sic versu 23.

es, ut ungas mihi quem dixero tibi.

5 Cùm itaq; Schemuel faciens quod edixerat Jehova adveniret Beth-Lechemum: trepidi accurrerunt seniores civitatis obviam ei, & dicebat *quisque*, [a] prosperéne advenis?

6 Qui dixit, prosperè, ad celebrandum convivium Jehovæ veni, comparate vos ut veniatis mecum ad illud convivium: similiter 'jussit comparare se Jischajum & filios ejus, & invitavit illos ad illud convivium.

7 Fuit autem ingredientibus illis, cùm videret [b] Eliabum: ut diceret, 'utique coram Jehova *est* unctus ejus.

8 Edixit verò Jehova Schemuëli, ne respicito ad speciem ejus, aut ad altitudinem staturæ ejus, nam respui eum: non enim *specto* quod spectare solet homo, nam homo spectat *quod est* ob oculos, sed Jehova spectat *quod est* in animo.

9 Deinde vocans Jischai Aminadabum, jussit eum transire ante Schemuelem: qui dixit, neque hunc elegit Jehova.

10 Tunc jussit Jischai transire [c] Schammam: qui dixit, neque hunc elegit Jehova.

11 Sic jussit Jischai transire septem filios suos coram Schemuele: sed dicebat Schemuel ad Jischajum, non elegit Jehova istos.

12 Denique dicenti Schemuëli ad Jischajum, 'an absolverunt *transire* pueri? dixit, adhuc reliquus *est* minimus qui ecce pascit gregem: edixit ergo Jischajo, mitte & assume eum, non enim 'deflectemus donec venerit huc.

13 Mittens itaque adduxit eum (erat autem rufus cum pulchritudine oculorum & decoro aspectu:) & dixit Jehova, surgens unge eum, quia hic ille est.

14 Cùm ergo Schemuel accepto cornu olei, 'unxisset eum in medio fratrum ejus, 'irruens spiritus Jehovæ in Davidem, *egit eum* a die illo & deinceps: 'Posteà surgens Schemuel abiit Ramam.

15 Nam spiritus Jehovæ recesserat a Schaule: perturbabatque eum spiritus malus a Jehova.

16 Quapropter dicentibus servis Schaulis ad eum: ecce jam spiritus Dei malus perturbat te:

17 Edicat, quæsumus dominus noster servis tuis [d] adstantibus tibi, *ut* perquirant aliquem scientem, pulsantem citharam: eritque cùm inerit tibi spiritus Dei malus, ut eo pulsante manu sua, bene sit tibi.

18 Edixit Schaul servis suis, prospicite mihi jam de aliquo [e] bene pulsante quem adducatis ad me:

19 Tum respondens unus ex ejus pueris dixit, ecce prospexi, filium est Jischai Beth-Lechemitæ scien pulsare, & 'valens robore, & vir bellicosus, rerumque intelligens ac vir formosus: denique Jehova *est* cum eo.

20 Quapropter Schaul missis nuntiis ad Jischajum edixit, mitte ad me Davidem filium tuum, qui *est* cum grege.

21 Accipiens verò Jischai asinum [f] *cum* pane, & utrem vini, hædumq; e capris unum: misit per Davidem filium suum ad Schaulem.

22 Cumq; venisset David ad Schaulem 'stabat coram eo: dilexitque eum valde, adeò ut esset ei armiger.

23 Mitteretque Schaul ad Jischajum, qui diceret: stet, quæso, David coram me: nam invenit gratiam in oculis meis.

24 Erat enim cùm inesset spiritus Dei Schauli, ut David accipiens citharam pulsaret manu sua: unde [g] respirabat Schaul, & bene erat ei, recedente ab eo 'spiritu illo malo.

CAPUT XVII.

Schaule castra habente ex adverso Pelischtæorum, qui armati irruperant: monstrosæ magnitudinis Goljath armis munitissimus per quadraginta dies in medium prodit, sese offerens ad decernendum de victoria, singulari certamine: sed tandem ab adolescente inermi Davide, fide munito, victus occiditur, & Pelischtæorum copiæ funduntur.

1 Cùm enim congregantibus Pelischtæis castra sua ad bellum, congregata fuissent 'Socuntem, quæ est Jehudæ: & metata inter Socuntem, & Hhazekam, in [a] Ephes-Dammimis.

2 Schaul verò & Jisraëlitæ congregati castris positis ad convallem querceti: instruxissent aciem contra Pelischtæos:

3 Consistentibus Pelischtæis in monte hinc, Jisraëlitis verò consistentibus in monte inde: ubi vallis erat inter eos:

4 Egressus erat quidam [b] duellator e castris Pelischtæorum Goljath nomine Gatho *oriundus*: cujus altitudo erat sex cubitorum cum spithama.

5 Galea autem chalybea super caput ejus, & lorica squamata erat indutus: (cujus loricæ pondus *erat* quinquies mille siclorum) e chalybe.

6 Et tibialia chalybea *erant* super pedes ejus: & humerale chalybeum inter humeros ejus.

7 Hastile autem hastæ ejus simile *erat* jugo textorum, & [c] mucro ferreus hastæ ejus sexcentorum siclorum erat: & qui scutum ferebat antecedebat eum.

8 Qui subsistens clamabat ad acies Jisraëlitarum & dicebat eis, quare prodiretis instruendo aciem? an non ego sum Pelischtæus unus? vos ergo servi Schaulis seligite vobis virum qui 'descendat ad me.

9 Si prævalebit pugnando contra me ita ut percutiat me, utique simus vobis servi: sin autem ego prævaluero ei, ita ut percutiam eum, vicissim estote nobis servi, 'omnino servietis nobis.

10 'Dicebat præterea Pelischtæus ille, egóne probro affecero acies Jisraëlitarum hodie? date mihi virum ut pugnemus simul.

11 Cumque audisset Schaul & totus Jisraël verba illa Pelischtæi: consternati timebant valde.

12 'David autem ille filius viri Ephrathæi e Beth-Lechemo Jehudæ: (huic nomen Jischai, erantque ei 'octo filii: & vir ille temporibus Schaulis senuerat, provectus inter homines *senes*.

13 Abeuntesque tres filii Jischai maximi sequebantur Schaulem in isto bello: nomenq; trium filiorum ejus qui iverant in istud bellum *erat* Eliab primogeniti, secundi autem ab eo Abinadab, & tertii Schamma).

14 David

g Heb. *respirabat Schaul.*

24 *Spiritu* [illegible] est, lymphationes, quæ ab illo spiritu malo proficiscebantur, tunc temporis cessantibus: metonymia.

1 *Socuntem &c.*] oppida tribus Jehudæ Jehosc. 15. 35. H[illegible] autem toto hoc capite digressio ad confirmandum verba, quibus Schaulis servi Davidem ei commendabant, supra 16. 18.

a *Idem Pas-Dammima*, 1. *Chr.* 11. 13.

b Heb. *vir qui inter duos: supple pugnam singularem* [illegible] *ni postulabat infrà* [illegible] *& 10. ver. alii* [illegible] *duo: subaudi* [illegible] *sic infrà 23. ver.*

c Heb. *lamina* [illegible] *de Gen. 3. 24.*

8 *Descendat* [illegible] ad singulare certam[illegible]

9 *Omnino servi*[illegible]] Verba sunt victoris sibi præfidenter [illegible] licentia.

10 *Dicebat præterea*] cùm videret [illegible] minem prodire ad singulare certam[illegible] quo provocaverat, ut sequens versus [illegible] tendit.

12 *David autem ille*] cujus [illegible] tionem fecerant [illegible] vi Schaulis, sup. 16. [illegible]

Octo] Propter [illegible] septem tantum [illegible] qui nominantur 1. Chron. 2. 13. 14. 15. hîc autem octo [illegible] nuntur: quia [illegible] unus ex aliquo [illegible] rum jam tum [illegible] tus erat: fortassis Jonadab Schamm[illegible] filius de quo 2. Sch. 13. 3. nepotes [illegible] in scripturis [illegible] filii dicuntur.

14 David, inquam, ille ᵉminimus: cùm tres maximi sequerentur Schaulem,

15 David, inquam, ibat & redibat ᵈ a ᵉcomitatu Schaulis: ad pascendum gregem patris sui, Beth-Lechemum.

16 Appropinquaverat autem Pelischtæus ille ᵉ mane & vespere: & stiterat se quadraginta diebus.

17 Cùm dixit Jischai Davidi filio suo, accipe nunc pro fratribus tuis epham hanc aristarum tostarum, & decem hos panes & ᶠ celeriter deportato in castra ad fratres tuos.

18 Decem verò caseos istos lacteos deferto ad præfectum Chiliadi *eorum*: & fratres tuos visitans *cognoscito* de ᵍ prosperitate *eorum*: ᵉ& arrham ab eis accipito.

19 Schaul autem cum ipsis, & omnes Jisraëlitæ in convalle querceti *erant*: bellantes contra Pelischtæos.

20 Itaque surgens David mane deserto grege penes custodem, assumpsit *ea* & abiit, quemadmodum præceperat ei Jischai: perveritque ᵉ ad plaustrorum ambitum cùm exercitus prodiret in aciem, & vociferarentur ad prælium.

21 Nam instruxerat se Jisraëlitarum & Pelischtæorum acies ʰ altera adversus alteram.

22 Quapropter David deserens ᵉ impedimenta a se in manu custodis impedimentorum, cucurrit in ipsam aciem: & adveniens interrogavit fratres suos de prosperitate.

23 Ipso autem loquente cum eis, ecce vir ille duellator ascendebat, Goljath Pelischtæus nomine, oriundus Gatho, ex aciebus Pelischtæorum, & loquebatur ᵉ hujusmodi verba: quæ audivit David.

24 Singuli autem Jisraëlitæ cùm viderent istum virum: fugiebant a facie ejus, adeò metuebant valde.

25 Et dicebat quisque Jisraëlita, nónne vidistis hunc virum qui ascendit, ad probro afficiendum Jisraëlem ascendere? erit tamen *ut* virum illum qui percusserit eum, ditet rex divitiis magnis, & filiam suam det ei, & domum paternam ejus efficiat immunem in Jisraële.

26 Tunc allocutus est David homines qui adstabant sibi dicendo: ᵉ quid fieret viro qui perceuteret Pelischtæum illum, & auferret opprobrium ab Jisraële? quis enim *est* Pelischtæus præputiatus iste quòd probro afficit acies Dei viventis?

27 Cui locutus est populus ille in eandem sententiam dicendo: ᵉ ita fiet viro illi qui percusserit eum.

28 Audiebat autem Eliab frater ejus maximus, cùm alloqueretur viros illos: quare Eliab accensus ira in Davidem dixit, quorsum descendisti, aut penes quem deseruisti pauculas illas pecudes in deserto? ego novi arrogantiam tuam & nequitiam animi tui, te ad inspiciendum hoc bellum descendisse.

29 Dixit verò David, ᵉ quid feci nunc? nónne ᵉ negotium fuit?

30 Deinde deflectens ⁱ ab eo versus alium, locutus est in eandem sententiam: responderuntq; populus in sententiam priorem.

31 Cumque auditi fuissent sermones quos loquebatur David: indicatis illis præsente Schaule assumpsit eum.

32 Dicente verò Davide ad Schaulem, ne concidat ᵏ animus ullius propter istum: servus tuus iturus est & pugnaturus contra Pelischtæum istum.

33 Dixit Schaul ad Davidem, non prævaleres eundo ad Pelischtæum istum, ut pugnes contra eum: puer enim es, ipse verò vir bellicosus a pueritia sua.

34 Tum dixit David ad Schaulem, pascente servo tuo patri suo gregem: cùm accedens leo aut ursus, auferret ᵉ parvam pecudem e grege,

35 Egressus persequebar illum, ut percuterem eum, aut eriperem ex ore ejus, insurgentem verò in me prehendebam eum barba, & percutiens morte afficiebam eum.

36 Tum leonem tum ursum percussit servus tuus: & esset Pelischtæus præputiatus iste ut unus ex eis, cùm probro affecerit acies Dei viventis?

37 Dicebatque David, Jehova qui eripuit me ˡ a leone, & ab urso, idem eripiet me e manu Pelischtæi istius: tum dixit Schaul ad Davidem, abi & Jehova *sit* tecum.

38 Jusserat autem Schaul Davidem indui ᵉ armis suis, & imposuerat galeam chalybeam capiti ejus: jusseratq; eum indui lorica.

39 Cùm itaque David accinctus gladio suo super arma sua vellet incedere, cùm non expertus esset: dixit David ad Schaulem, non possum incedere cum istis, quia non sum expertus, amovitq; ea David a se.

40 Et accepto baculo suo in manu sua, elegit sibi quinque læves lapides ex ᵐ valle, quos imposuit instrumento pastorali quod habebat, id est, peræ, funda autem ejus erat in manu ejus: sic appropinquabat ad Pelischtæum.

41 Similiter Pelischtæus ⁿ continenter pergebat appropinquare ad Davidem: viro illo, qui ferebat scutum, præcedente eum.

42 Cumque intuitus Pelischtæus videret Davidem, spernebat eum: eò quòd esset puer & rufus cum pulchritudine aspectus.

43 Quam ob rem dicebat Pelischtæus ille ad Davidem, an canis sum quòd venis contra me ᵉ cum baculis? maledicebatq; Pelischtæus ille Davidi per Deos suos.

44 Deinde cùm dixisset Pelischtæus ad Davidem: accede ad me, ut tradam carnem tuam volatilibus Cœli & bestiis agri:

45 Dixit David ad illum Pelischtæum, tu venis ad me cum gladio & cum hasta & cum ᵉ humerali: ego verò venio ad te in nomine Jehovæ exercituum, Dei acierum Jisraëlitarum, quem probro affecisti.

46 Hoc ipso die dedet te Jehova in manum meam, ut percutiens te amoveam caput tuum a te, & tradam cadavera exercitus Pelischtæorum hoc ipso die volatilibus Cœli & bestiis terræ: ita cognoscent *incolæ* totius terræ Deum esse pro Jisraële.

47 Et cognoscent tota congregatio hæc, non gladio aut hasta Jehovam servare: nam ᵉ Jehovæ *est* hoc bellum, ideo tradet vos in manus nostras.

48 Fuit autem cùm ᵉ surgens Pelischtæus pergeret appropinquare obviam Davidi: & festinans David procurreret in aciem obviam

14 *Minimus*] eorum qui propriè erant, supra 16.12.

d Heb. *de cum Schaule.*

15 *A comitatu Schaulis*] hoc est, sæpius a patre ad fratres, qui in isto bello Schaulem comitabantur, mittebatur.

e Heb. *infinitivi verborum sunt positi pro adverbiis.*

f Heb. *sic currere.*

g Heb. *pace, ut infra 22.*

18 *Et arrham ab eis accipito*] id est, symbolum aliquod ab eis, quod me de prosperitate eorum certiorem reddat, tecum deportato.

20 *Ad plaustrorum ambitum, &c.*] id est, ad locum impedimentorum quibus castra circumvallata erant ut infra 26.5 synecdoche: plaustra pro omni impedimentorum genere.

h Heb. *acies adversus aciem.*

22 *Impedimenta*] id est, ea quæ ad fratres & ducem militarem ducebat.

23 *Hujusmodi verba*] qualia commemorata sunt ver. 8

26 *Quid fieret*] q. d. quid tantis præmiis opus est ad fortem Jisraëlitam incitandum? etiam sine præmio ineundum est certamen duabus de causis: prior a persona hostis injurii & alieni a Deo ac fœdere ejus: posterior a dignitate eorum qui afficiuntur injuria, quorum probra in se recipit Deus.

27 *Ita fiet*] q. d. utut etiam sine præmio certandum sit: nihilo minus tamen certum est præmium propositum.

29 *Quid feci*] subaudi cujus nomine nunc arrogantiæ me damnas.

Negotium fuit] cujus conficiendi causâ huc me misit pater.

i Heb. *a prope eum.*

k Heb. *cor hominis.*

34 *Parvam pecudem*] Ita reddidimus, Chaldæum paraphrasten & duos codices manu scriptos secuti: alioquin pro hac voce in vulgatis exemplaribus legitur: & auferebat hoc e grege: mutatâ unâ litera, proclivi lapsu.

l Heb. *e manu leonis, & e manu ursi, ut Gen. 9.5.*

38 *Armis suis*] id est, Davidi datis a Schaule & ipsius corpori accommodatis: nã tanta fuit Schaulis proceritas, ut arma ipsius, Davidi convenire non potuerint.

m *vel torrente.*

n Heb. *similiter ibat Pelischtæus iens & appropinquans Davidem.*

43 *Cum baculis*] Indefinitè dictum: plurale pro singulari, ut Gen. 21.7. & alibi frequenter.

45 *Humerali*] armis ad corpus tegendum pertinentibus: synecdoche.

47 *Jehovæ est*] Vos Jehovæ bellum infertis: nos pro eo gerimus.

48 *Surgens*] se expediens & ad conflictum comparans, ut Gen. 31.17.

viam Pelischtæo,

49 Ut extendens David manum suam ad suum instrumentum, acceptum inde lapidem intorqueret funda, & percuteret Pelischtæum in fronte ejus: ita ' ut immerso lapide in frontem ejus caderet [o] pronus in terram.

50 Cùm itaque robustior fuisset David Pelischtæo funda & lapide, & percutiens Pelischtæum " morti tradidisset eum: quamvis gladius non esset in manu Davidis:

51 Accurrens David stetit super Pelischtæum, deinde arrepto gladio ejus, quē eduxit e vagina sua ut morte planè afficeret eum, amputavit illo caput ejus: quapropter videntes Pelischtæi mortuū esse fortissimum suum, aufugerunt.

52 Surgentes verò viri Jisraëlis & Jehudæ, vociterantes persecuti sunt Pelischtæos "usque quà is per vallem, & usque ad portas Hhekronis: cecideruntq; confossi Pelischtæorum per viam *ad* ' Schahharajima Gathum & Hhekronem usque.

53 Deinde reversi Jisraëlitæ ab insectando Pelischtæos: diripuerunt castra eorum.

54 "Posteà accipiens David caput Pelischtæi, detulit ipsum Jeruschalaima: arma verò ejus deposuit in " tentorio suo.

55 Cùm autem videret Schaul Davidem obviam procedentem Pelischtæo illi, dicebat ad Abnerem principem militiæ, cujus filius est iste puer, Abner? cui dicebat Abner, *ut* vivit anima tua, Rex, non novi.

56 Dicebat verò Rex: interroga tu, cujus filius sit iste adolescens.

57 Quapropter cùm reverteretur David a cęde Pelischtæi, assumens eum Abner adduxit eum in aspectum Schaulis: caput Pelischtæi habentem in manu sua.

58 Ad quem dicente Schaule, cujus filius es ô puer? dixit David, filius servi tui Jischai Beth-Lechemitæ.

59 "Fuitque cùm absolveret alloqui Schaulem, ut anima Jonathanis devinciretur cum anima Davidis: adcò ut amaret eum Jonathan tanquam [p] se ipsum.

49 *Immerso*] id est, altius infixo, ea facilitate qua fuisset in aquas immersus.

o Heb. *super faciem suam.*

50 *Morti tradidisset*] id est, lethale vulnus inflixisset ei.

52 *Usque quà is*] id est, per iter totius vallis, cujus meminit supra ver. 3.

Schahharajima] oppidum in finibus Jehudæ, de quo Jehosch. 15.36.

54 *Postea*] non videtur hoc statim a victoria factum: sed diu postea: tum fortassis cùm arca Dei ipso jam rege constituto Jeruschalaima translata est, & ei ibi tentorium erectum 2. Schemu. 6.17. prolepsis est, ut Exod. 16 33.

Tentorio suo] id est, quod arcæ Dei ipse tetenderat, ibidem & 1. Chron. 15.1. & seq. versibus.

59 *Fuitq.*] hunc versum cum superioribus conjungendum esse ipsius initium docet.

p Heb. *animam suam.*

CAPUT XVIII.

David Schaulis citharædus, & Jonathani fæderatus satellitio regis præficitur: & ita se gerit ut ipsius administratio omnibus probata a puellis publico cantico administrationi Schaulis præferatur. Unde in Davidem Schaul odio tanto exarsit: ut ejus mortem apertè primùm, deinde insidiosis consiliis, deferendo honores & affinitatem promittendo periculosis conditionibus quæsiverit: quæ omnia pericula singulari Dei providentia superavit.

1 ITAQUE assumpsit eum Schaul " die illa: nec permittebat ei redire domum patris sui.

2 'Deinde pepigit Jonathan cum Davide fœdus: eò quòd amaret eum tanquam [a] se ipsum.

3 Et exuens se Jonathan pallio, quo erat indutus, tradidit illud Davidi: & vestes suas, & tum gladium suum, tum arcum suum, tum denique baltheum suum.

4 Cumque prodiens David ad quæcunque mittebat eum Schaul, secundaretur, præposuit eum Schaul viris militaribus: bonusque videbatur in oculis totius populi, ac etiam in oculis servorum Schaulis.

5 Sed fuit ' redeuntibus illis, cùm reverteretur David a cæde [b] Pelischtæorum, ut prodirent fœminæ ex omnibus civitatibus Jisraëlis ad cantandum, & earum choreæ obviam Schauli Regi cum tympanis prę lætitia & cum panduris.

6 "Respondebant autem fœminæ ludentes & dicebant: "percussit Schaul millia sua, at David myriadas suas.

7 Quapropter accensa est *ira* Schauli valde, mala enim videbatur in oculis ejus hæc res ac dicebat, tribuerunt Davidi myriadas, mihi verò tribuerunt millia, & quid *tribuant* amplius ei? utique ipsum regnum.

8 Et " configebat Schaul oculos in Davidem, ab eo die & deinceps.

9 Fuit enim postridie cùm irruente spiritu Dei malo in Schaulem "prophetico more ageret domi suæ, & David pulsaret manu sua eo die ut anteà: (erat autem hasta in manu Schaulis)

10 Ut jacularetur Schaul hastam: 'dicebat enim percutiam Davidem usq; ad parietem: sed deflexit David metu illius bis.

11 Deinde metuens Schaul propter Davidem eò quòd esset Jehova cum illo & a Schaule recessisset,

12 Amovit eum Schaul a se, constituitq; eum sibi " præfectum Chiliadi: ut 'procederet & veniret ante populum.

13 David autem in omnibus viis suis secundabatur: quia Jehova *erat* cum eo.

14 Cumq; videret Schaul eum secundari valde: formidabat ab eo.

15 Totus verò Jisraël & Jehuda amabat Davidem: quia ipse procedebat & veniebat ante eos.

16 "Itaque dixit Schaul ad Davidem, ecce filia mea major Merab, ipsam daturus sum tibi in uxorem, tantùm esto mihi [c] strenuus & gere bella Jehovæ: (Schaul enim dicebat, nę sit manus mea contra eum, sed sit contra eum manus Pelischtæorum).

17 Dixit verò David ad Schaulem, "quis *sum* ego? aut quis *autor* vitæ meæ? *aut* familia patris mei in Jisraële, ut sim gener regi?

18 Fuit autem quo tempore daturus erat Merabam filiam Schaulis Davidi: ut ipsa daretur "Hhadrieli 'Mecholathæo in uxorem.

19 Sed amabat Mical filia Schaulis Davidem: quod cùm nuntiarent Schauli, rectum visum est in oculis ejus.

20 (Dicebat enim Schaul, dem eam illi ut sit ei in "tendiculam, & sit contra eum manus Pelischtæorum:) dixitque Schaul ad Davidem, per [d] alteram te affinitate conjunge mecum 'ista die.

21 Pręceperat autem Schaul servis suis, alloquimini Davidem "clam dicendo, ecce delectatur te rex, & omnes servi ejus amant te: nunc ergo junge te affinitate cum rege.

22 Et eloquentibus servis Schaulis in aures Davidis sermones istos: dixerat David: an *videtur* leve in oculis vestris affinitate jungi cum rege: cùm ego sim vir 'pau-

1 *Die illa*] qua missis legatis ad Jischajum petiit ut apud se David relinqueretur: est enim regressio ad historiā intermissam in fine capitis 16.

2 *Deinde*] i. postquā eū Schaul assumpsisset in aulam, amorem (quo inde a cæso Pelischtæo eum prosequebatur) fœdere confirmavit.

a Heb. *animam suam supra* 17.59.

5 *Redeuntibus illis*] Schaule, populo, & servis Schaulis ab aliqua alia pugna contra Pelischtæos.

b Heb. *Pelischtæi. Enallage numeri frequentissima, ut Gen. 3. 19. & sequentibus & infrà* 19.5.

6 *Respondebant*] id est, hunc amœbæum versum, nempe percussit Schaul, &c. alternis canebant, ut Exodi 15 21.

Percussit Schaul] laude dignus est Schaul: sed decuplo majore David. Numerus certus pro incerto.

8 *Configebat*] id est, limis intuebatur, & observabat ut eius nceret.

9 *Prophetico more ageret*] id est, extra se esset, & spiritu malo actus, ita sermones & actus suos componeret, ut boni Prophetæ solent acti spiritu bono.

10 *Dicebat*] id est, cogitabat apud sese intra sæpe.

12 *Præfectū Chiliadi*] non ut eum cohoneret: sed ut eum hostibus interficiendi objiceret: vide infrà 16. & 24. ver.

Procederet & veniret] vide Num. 27. 17.

16 *Itaque dixit*] i. cùm permanēte odio necem Davidis quæreret: populi verò amore in Davidem ipse deterreretur a perpetranda cæde: fraudulentum hoc consilium suscepit.

c Heb. *in filium roboris.*

17 *Quis sum*] a persona sua, patris & familiæ inæqualitatē suam ostendit.

18 *Hhadrieli*] filio Barzillai Ephrathitæ. 2. Schem. 21.8.

Mecholathæo] vide Judic. 7.22.

20 *In tendiculam*] ut explicatur infrà ver. 24.

d Heb. *per duas, id est, secundam: numerale cardinale pro ordinali sic 2. Reg. 15.32. & alibi.*

Ista die] i. intra certum & præfinitum tempus, ut apparet ex ver. 25.

21 *Clam*] id est, tanquam ex vobis intelligat consilium ex me profectum esse.

22 *Pauper*] quasi dicat, non esset penes me eam dotem tribuere quæ convenit filiæ regis: non enim accipiebant: sed dabant viri dotem, ut Gen. 34. 12. Exod. 22. 16. & 17.

24 *Centum præputiis*] Loco dotis, quæ minimùm erat quinquaginta siclorum: vide annot. Exodi 22 17.

25 *Dies illi*] id est, nondum præfinitum a rege tempus elapsum erat: de quo suprà 20. versu.

"pauper & vilis?

23 Quod cùm renuntiassent servi Schaulis ei dicendo: hujusmodi sermonibus locutus est David:

24 Edixerat Schaul, sic dicitote Davidi: non delectatur rex dote, nisi "centum præputiis Pelischtæorum, ut ultio sumatur de inimicis regis: (Schaul autem cogitabat efficere ut David caderet manu Pelischtæorum.)

25 Renuntiantibus igitur servis ejus Davidi sermones istos, recta *visa* est res in oculis Davidis, ut affinitate conjungeret se regi: nec dum impleti erant "dies illi,

26 Cùm surgens David abiit ipse cum viris suis & percussit e Pelischtæis ducentos viros: quorum præputia attulit David, pleneq; exhibuerunt ea regi, quo affinitate se jungeret Regi; quapropter dedit ei Schaul Micalem suam filiam in uxorem.

27 Videns autem Schaul & experientia cognoscens Jehovam esse cum Davide: & Micalem filiam Schaulis amare illum:

28 Perrexit Schaul metuere a Davide amplius: sic fuit Schaul infestus Davidi omnibus diebus suis.

29 Prodeuntibus enim præfectis Pelischtæorum: erat quotiescunque prodibant, ut secùdaretur David præ omnibus servis Schaulis: & in pretio esset nomen ejus valde.

Caput XIX.

Schaulis consilium de interficiendo Davide a Jonathane Davidi retegitur, & eo monitore David Schauli reconciliatur: sed iterum bello a Davide feliciter gesto, Schaul mortem illius quærit, cujus furori cedens David domum se recepit, in qua circumventus, Micalis astu & operâ eripitur: Schemuelem adit & Prophetarum collegium: ibique a violentia legatorum & ipsius etiam Schaulis, ipsis divinitus repressis, conservatur.

1 Itaque allocutus est Schaul Jonathanem filium suum & omnes servos suos de morte afficiendo Davide: sed Jonathan filius Schaulis delectabatur Davide valde.

2 Quapropter indicavit Jonathan Davidi dicendo, quærit Schaul pater meus morte afficere te: nunc ergo cave tibi, quæso, "mane, & consideas in occulto abscondetie.

2 *Mane*] id est, antequam a satellitibus patris mei opprimaris, ut infrà ver. 11.

3 Ego autem exiens consistam ad latus patris mei in eodem agro ubi tu eris, & ipse alloquar de te patrem meum, & ubi percepero aliquid, nuntiabo tibi.

4 Alloquens ergo Jonathan de Davide *bonis* verbis Schaulem patrem suum: dicebat ad eum, ne peccet rex in servum suum in Davidem, quia non peccavit in te, quinimò facta ejus bono sunt tibi valde.

5 Nam cùm exponens vitam suam in manu sua percussit a Pelischtæos, & comparavit Jehova salutem magnam toti Jisraëli, vidisti & lætatus es: & quare peccares contra sanguinem innoxium, morte afficiendo Davidem immeritò?

a Heb. *Pelischtæum: vide suprà* 18. 5. *in margine.*

6 Tunc auscultavit Schaul voci Jonathanis: ita ut juraret Schaul, ut vivit Jehova, non afficietur morte.

7 Quapropter vocans Jonathan Davidem, indicavit ei Jonathan omnia verba ista: & reduxit Jonathan Davidem ad Schaulem, ut esset coram eo b sicut anteà.

8 Fuitque cùm c redintegraretur bellum: ut prodiens David ad pugnandum contra Pelischtæos, perceuteret eos plaga magna, & fugerent a facie ejus.

b Heb. *sicut heri nudiustertius, ut Gen.* 31. 2.

c Heb. *cùm adjiceret bellum esse.*

9 Deinde cùm inesset spiritus Jehovæ malus Schauli; (erat autem domi suæ desidens, tenens hastam suam manu sua:) pulsante Davide manu,

10 Quæsivit Schaul percutere hasta Davidem, d *usque* ad parietem: quo abscedente a facie Schaulis percussit hasta parietem: sic David aufugiens eripuit se nocte illa.

d Heb. *Davidem & parietem.*

11 Misit autem Schaul legatos versus domum Davidis ad observandum eum, ut morte afficeret eum mane: quod nuntiavit Davidi Mical uxor ejus dicendo: si non eripis e te ipsum hac nocte, cras morte afficieris.

e Heb. *animam tuam.*

12 Cumq; demisisset Mical Davidē per quandam fenestram: abiens aufugit & eripuit se.

13 Mical verò assumptam quandam imaginem imposuit lecto, & "pulvinar caprinum cervicali ejus: quam texit veste *stragula*.

13 *Pulvinar caprinum*] ut capillamenti humani specie deciperentur a Schaule missi.

14 Mittente verò Schaule legatos ad capiendum Davidem: dicebat illa, ægrotus est.

15 Tunc remisit Schaul legatos illos ad invisendum Davidem, dicens: adducite eum in lecto ad me ut morte afficiam eum.

16 Sed cùm ingressi essent legati, & ecce quædam imago erat in lecto, & pulvinar caprinum in cervicali ejus:

17 Dixit Schaul ad Micalem, quare ita decepisti me & dimisisti inimicum meum, ut eriperet se? dixit Mical ad Schaulem, ipse dixerat mihi, dimitte me, quam ob rem morte afficerem te?

18 David ergo fuga eripiens se venit ad Schemuelem Ramam, indicavitq; ei quicquid fecisset sibi Schaul: "abiitq; ipse cum Schemuele; ut considerent Najothis.

18 *Abiitq;*] ut in prophetarum collegio & Schemuelis consortio Davidis animus confirmaretur & mirificam Dei administrationem, cui ipse fidebat, experiretur, qua ipse ereptus, inimici aversi sunt: fortasis etiam ut in collegio illo velut in asylo tutus a Schaule esset, quod apud omnes gentes etiam receptum fuisse, historiæ prophanæ docent, & exemplum confirmat, suprà 10. 10. ubi ne Pelischtæi quidem hostes Jisraëlitarum, cœtum prophetarum agentem Gibhhæ stationis eorū loco, infestarunt.

19 Cumq; nuntiaretur Schauli dicendo, ecce David est Najothis in Rama:

20 Misit Schaul legatos ad capiendum Davidem: quorum vidit *quisque* congregationem prophetarum prophetantium, & Schemuelem stantem, qui præerat illis: quapropter invasit legatos Schaulis spiritus Dei, ut "more prophetico agerent ipsi quoque.

20 *More prophetico*] vide suprà 18. ver. 9. sic deinceps, apparet autem eos deposuisse habitum illum militarem, quo capturi Davidem venerant ex ultimo versu hujus capitis.

21 Quod cùm nuntiassent Schauli, misit legatos alteros qui more prophetico egerunt ipsi quoque: ideò remisit Schaul legatos tertios qui more prophetico egerunt ipsi quoque.

22 Tandem abiens etiam ipse Ramam cùm pervenisset usque ad cisternam magnam quæ est in Schecu interrogabat dicens, ubi est Schemuel & David? cui dixit *quispiam*, ecce Najothis in Rama.

23 Tum abibat illuc Najothas in Rama: sed invasit eum quoque ipsum spiritus Dei: ita ut f continenter pergens prophetico more ageret, usquedum perveniret Najothas in Rama.

f Heb. *ut iret eundo & prophetico more ageret.*

24 Ubi "exuens etiam ipse vestes suas prophetico more agebat ipse quoque coram Schemuele: ita "excidit "nudatus toto die illo & tota nocte: ideo dicere solent, "an etiam Schaul *est* inter prophetas?

24 *Exuens*] id est, deponens militarem habitum, sicut fecerant prius ab ipso missi, ut se in speciem prophetæ componeret.

Excidit] id est, extra se raptus est: vide Num. 24. 4.

Nudatus] supple militari habitu quo se exuerat.

An etiam Schaul] Proverbium est, de eo qui præter expectationem divinitus cohibetur a præstando conatu suo: quod confirmat exemplum Bilhhami Num. 23. & 24. & Pauli Actor. 9. Est autem hoc proverbium anceps de iis qui aut spiritu Dei impelluntur ad aliquid agendum ut sup. 10. 12. aut de iis qui a præstando avertuntur.

CAPUT XX.

David fugiens Schaulem apud Jonathanem de injuria conqueritur: qua Jonathan audita, cum Davide constituit tempus, locum & rationem, quibus eum de patris animo certiorem faciat, jurejurando veri amici officium perpetuum ei promittit & ab eo restipulatur: Quòd posthabita paternæ indignationis & periculi sui ratione fideliter præstans, Davidē liberat, consolatur & confirmat.

1 INTEREA fugiens David Najothis in Rama: venit ac dixit coram Jonathane: quid feci? quæ *est* iniquitas mea? & quod *est* peccatum meum coram patre tuo, quòd quærit [a] vitam meam?

2 Qui dixit ei: absit, non morieris: ecce non solet pater meus facere quicquam magnum aut quicquam parvum quin revelet mihi in aurem: cur ergo celaret me pater meus rem hanc? non *est* hoc.

3 Deinde verò juravit David, (cùm dixisset, [b] certò novit pater tuus me invenisse gratiam in oculis tuis, ideo dixit: ne cognoscat hoc Jonathan, ut non afficiatur dolore:) at certè ut vivit Jehova & vivit anima tua, "quasi passus inter me & inter mortem *est*.

4 Dixit verò Jonathan ad Davidem: eloquere quod sit [c] desyderium tuum & efficiam tibi.

5 Tum dixit David ad Jonathanem, ecce "novilunium est cras, quo ego [d] omnino sedere soleo cum rege ad comedendum: "dimittito ergo me ut abscondam me in isto agro "dum erit vespera tertiana.

6 Si recensendo desyderaverit me pater tuus: tum dicito, [e] "obnixè excusavit se apud me David ut percurreret Beth-Lechemum in civitatem suam, nam convivium ibi est anniversarium toti ejus familiæ.

7 Si ita dixerit, Bene, pax erit servo tuo: sin autem [f] planè accendetur ei *ira*, scito [g] definitum esse malum hoc ab eo.

8 Hanc exerceto benignitatem erga servum tuum, quandoquidem in fœdus Jehovæ induxisti servum tuum, tecum: quòd si est in me iniquitas, tu me afficito morte: nam usque ad patrem tuum quare adduceres me?

9 Cui dixit Jonathan, absit tibi, nam si planè novero definitum esse hoc malum a patre meo ut obveniat tibi, an non illud indicarem tibi?

10 Dixit autem David ad Jonathanem, quis indicabit mihi: si quid responderit tibi pater tuus duri?

11 Dixit verò Jonathan ad Davidem, age exeamus in istum agrum: egressique sunt ambo in agrum illum.

12 Tum dixit Jonathan ad Davidem, "ô Jehova Deus Jisraëlis, cùm pervestigavero a patre meo secundum hoc tempus cras *aut* postridie, si ecce bonus fuerit erga Davidem: an non tunc mitterem ad te, & revelarem tibi in aurem?

13 "Ita faciat Jehova Jonathani & ita pergat, si bonum videbitur patri meo hoc malum inferre tibi, ut revelaturus sum tibi in aurem & dimissurus sum te cum pace, "quò sit Jehova tecum, sicut fuit cum patre meo.

14 "Nónne ergo *id facerem* tantisper dum vixero? "nónne vicissim exerciturus es erga me benignitatem Jehovæ *hanc*, quòd "non moriturus sum?

15 Neque præcisurus es benignitatem tuam a familia mea usque in seculum: ne tunc quidem cùm excindet Jehova inimicos Davidis quemq; a superficie terræ.

16 "Et requiret Jehova de manu inimicorum Davidis: sic pepigit Jonathan cum familia Davidis [h] *fœdus*.

17 Similiter [i] de-integro adjuravit Jonathā Davidem præ amore suo erga eum: nam amore [k] sui ipsius amabat eum.

18 Posteà dixit ei Jonathan, cras est novilunium: & desyderaberis, cùm vacabit sedes tua.

19 Cùmque ad [l] triduum abfueris, descendito [m] diligenter, & venito ad locū illum ubi absconderas te, [n] quo die "istud negotium *gestum fuerat*: & consideto juxta lapidem istum qui *dictus est* [o] Ezel.

20 Ego autem tres sagittas ad latus ejus jaculabor: [p] emittendo ad scopum.

21 Ecce autem mittens puerum quendam *dicendo*, abi inveni sagittas: si [q] planè dixero puero, ecce sagittæ sunt præter te citeriùs, assumito eum & venito: nam pax tibi erit: nec erit "quicquam ut vivit Jehova.

22 Sed si ita dixero adolescenti: ecce sagittæ sunt præter te ulterius: abi, quia "dimiserit te Jehova.

23 Hoc autem verbum quod locuti sumus ego & tu: (ecce Jehova *est* inter me & inter te) *esto* usque in seculum.

24 Itaque "abscondit se David in illo agro: fuitque in novilunio: quo sessurus erat Rex ad cibum, ut comederet.

25 Ut sessuro rege in sede sua sicut [r] antea, in sede ad parietem, "assurgeret Jonathan: sederetq; Abner a latere Schaulis: & vacaret locus Davidis.

26 Attamen non est locutus quicquā Schaul illo die: dicebat enim, "casus est, non est mundus: quia non est mundus "*non venit*.

27 Sed fuit [s] postridie a novilunio, cùm vacaret locus Davidis, ut diceret Schaul ad Jonathanem filium suum: quare non venit filius Jischai tum heri tum hodie ad cibum?

28 Respondit autem Jonathan Schauli: obnixè excusavit se David apud me ut percurreret Beth-Lechemum usque.

29 Et dixit, dimitte me, quæso: quia convivium familiæ nobis *est* in ea civitate, & ipse frater meus "præcepit mihi, nunc itaq; si inveni gratiam in oculis tuis, proripiam, quæso, me & invisam "fratres meos: idcirco non venit ad mensam regis.

30 Tum accensa est ira Schaulis in Jonathanem adeò ut diceret ei, "fili perversissime [t] contumacissime, nónne novi te seligere filium Jischai ad pudorem tuum & ad pudorem nuditatis matris tuæ?

31 Nam quibuscunque diebus filius Jischai vixerit super terram, non stabilieris tu &

---

1 *Intereà*] dum Schaul divinitus correptus diem & noctē Najothis hærebat.

a Heb. *animam: & sic deinceps.*

b Heb. *noscendo novit: ut infrà 9. ver.*

3 *Quasi passus*] præsentissimum est periculum meum in quo versor.

c Heb. *quis sit animus tuus: sic animus pro desyderio Psal. 27. 12. & alibi frequenter.*

5 *Novilunium est cras*] atque ideo dies solennis epuli.

d *sedendo sedere soleo.*

Dimittito ergo] quandoquidem patris vices eo absente geris, ut ostenditur infra ver. 25, nam intereà Schaul Najothis hærebat, sup. 19. 23.

Dum erit vespera] Id est, nocte illa a qua incipit tertius dies mensis, me abscondam & expectabo dum abs te certior fiam de patris tui erga me animo.

e Heb. *exorando exoravit se a me: sic infrà ver. 28.*

6 *Obnixè excusavit*] vide infrà ver. 28. 29.

f Heb. *accendendo accendetur.*

g Heb. *absolutum: sic 9. ver. & ver. 33.*

8 *In fœdus induxisti*] supià 18. 2.

12 *ô Jehova*] Exclamantis cum admiratione, quasi dicat, Deus bone fierine posset ut ego qui adeò te amo, officium istud non præstarem?

13 *Ita faciat*] aposiopesis contrarii per Euphemismum: q. d. ita benedicat ut revelabo, aut maledicat ut non revelabo.

Quo sit] ut divinæ voluntati inserviam, quæ tibi regnum, prius patri meo collatum, adjudicavit.

14 *Nónne ergo*] quasi dicat, [illegible] tibi [illegible] coram Deo: & ejus consilio servire [illegible] deam, nónne tecum vitam meam ob[illegible] ferrem?

Nónne vicissim] Restipulatio, qua [illegible] officium in se & in posteros suos a Davide postulat.

Non moriturus sum] id est non afficiar morte, cujus pater meus totam familiam suam ream peragit.

16 *Et requiret*] [illegible] sterosis verborum, quam ad perspicuitatem mutavimus.

h *Eclipsis, ut infrà 22. 8. & 1. Reg. 8.*

i. Heb. *addidit Jonathan adjurare.*

k Heb. *animæ suæ.*

l Heb. *tertiare.*

m Heb. *valdè.*

n Heb. *in die istius facti.*

19 *Istud negotium*] liberationis tuæ a manu patris, me intercedente. supra 19. 2. & sequentibus.

o *Id est, aditus vel aditionis, eò quòd ad eum aditurus erat Jonathan Davidem, ut ei negotium indicaret.*

p Heb. *emittendo mihi: pleonasmus.*

q Heb. *dicendo dixero.*

21 *Quicquam*] subaudi periculi.

22 *Dimiserit te Jehova*] hoc signo ante dato te abire jusserit: sic docet qua ratione sit præstiturus quod suprà ver. 13. juravit.

24 *Abscondit*] ad constitutum diem supra 5. intra quod tempus contigerunt quæ describuntur undecim versibus sequentibus.

r Heb. *ut vice in vice: sic Num. 24. 1.*

25 *Assurgeret*] qui patris vices gerens eo absente, jam tertiò cederet.

26 *Casus est*] aliquis ex iis casibus quibus homines sordidantur: vide Levitic. 11. & sequentibus.

Non venit] subaudi, ad epulum sacrum eucharisticum, quod in novilunio celebratur Num. 10. 10. [illegible] quo immundis comedere nefas erat Levitic. 7. 9.

s Heb. *a crastino novilunii secundo.*

29 *Præcepit mihi*] ex mandato patris.

Fratres] id est, cognationem meam, ut alibi passim.

30 *Fili perversissime*] ut impurissimus loquitur In filium adeoque in illius matrem suam uxorem convitia ingerens turpissima.

t Heb. *fili ipsius contumaciæ.*

regnum tuum: quare nunc mitte & captum *adduc* eum ad me: quia [v] reus mortis est.

32 Respondens verò Jonathan Schauli patri suo: dixit ad eum, quare morte afficeretur? quid fecit?

33 Tum jaculatus est Schaul hastam suam in eum, ut percuteret eum: unde cognovit Jonathan definitum hoc esse a patre suo ut morte afficeret Davidem:

34 Quapropter surrexit Jonathan a mensa, [x] accensus ira: neque comedit in die novilunii secundo cibum: dolore enim afficiebatur, propter Davidem: *&* quia ignominia affecerat ipsum pater ipsius.

35 Fuitque ipso mane, ut exiens Jonathan in agrum illum ad tempus constitutum Davidi: cum puero parvo secum:

36 Diceret puero suo, curre, inveni jam sagittas, quas ego jaculaturus sum: itaque currente puero ipse [y] jaculando sagittam ulterius transmisit.

37 Cùm autem venisset puer usque ad [z] scopum, ad quem jaculabatur Jonathan: inclamavit Jonathan post puerum dicens, nónne sagitta præter te ulterius est?

38 Prætereà inclamavit Jonathan post puerum citò festina, ne consistito: quare collectis puer Jonathanis sagittis, rediit ad dominum suum.

39 (Ipse autem puer nesciebat quicquam: tantùm Jonathan & David conscii erant hujus rei).

40 Et dedit Jonathan arma sua puero illi, qui erat secum: dixitque ei, abi, refer in civitatem.

41 Puer ille abibat cùm David surgens e latere meridiano, procidit [a] pronus in terram, incurvans se tribus vicibus: & osculati sunt [b] alter alterum, fleveruntque alter cum altero, donec Davidem [c] erexisset.

42 Cùm diceret Jonathan Davidi, abi cum pace: *ratum esto* quod juravimus nos ambo in nomine Jehovæ dicendo: Jehova *esto* inter me & inter te, atque inter semen meum & inter semen tuum, usque in seculum.

v Heb. *filius mortis.*

x Heb. *in accensione iræ, ut Exod. 11.8.*

y Heb. *jaculatus est sagittam transmittendo eam.*

z Heb. *locum sagittæ periphrasis scopi.*

41 *E latere meridiano*] lapidis & agri.

a Heb. *super faciem suam.*

b Heb. *vir proximum suum.*

c Heb. *magnificasset vel sustulisset*: *ut Psal. 41.10.*

Erexisset] consternatum animo confirmasset, ut sequens versus ostendit: prout etiam posteà fecit, cap. 23.17.

Caput XXI.

David discedens a Jonathane ad Achimelecum sacerdotem venit: panes sacros & gladium Goljathi ab eo obtinet prospectante Doëgo: Inde Gathum profectus a Pelischtæis agnoscitur, & ad regem adductus amentiæ simulatione evadit.

1 Itaque surgens abiit: cùm Jonathan rediret in civitatem.

2 Adveniente autem Davide [a] Nobum ad Achimelecum sacerdotem: trepidus accurrens Achimelec obviam Davidi, dicebat ei, quare tu solus es? & an nemo est tecum?

3 Dixit verò David Achimeleco sacerdoti: rex præcepit mihi aliquid: edixitque mihi, ne quis sciat quicquam de hac re ad quam mitto te, & quam præcipio tibi: ipsis autem pueris condixi locum cujusdam [a] N.

4 Nunc igitur quid est [b] penes te? quinque panes tradito in manum meam: aut quod præstò est.

5 Respondit verò sacerdos Davidi dicens: non adest panis [c] communis penes me: sed panis sacer adest: si caverint sibi pueri ipsi, utique a muliere.

6 Tum respondens David sacerdoti dixit ei: imò verò mulier intercepta est nobis, ut heri nudiustertius: cùm egrederer jam erant instrumenta ipsa puerorum sancta: est enim [d] ratione communis *penes sacerdotes*: tum etiam eo die cùm sanctificandus est *alius* in eodem vase.

7 Itaque dedit ei sacerdos sanctum: eò quòd non esset ibi panis, nisi panes faciei qui amovebantur a conspectu Jehovæ, ad apponendum panem calidum, quo die ille tollebatur.

8 (Erat autem ibi quidam e servis Schaulis eo die detentus coram Jehova, nomine Doeg Adomæus: amplissimus pastorum qui erant Schauli.

9 Prætereà dixit David Achimeleco: annon est hîc penes te hasta aut gladius? nam nec gladium meum, nec arma mea accepi in manum meam: quia *erat* verbum regis urgens.

10 Cui dixit sacerdos [e] postquam applicuisset amiculum, gladius Goljathi Pelischtæi, ‖ quem percussisti in convalle querceti, ecce is est involutus panno: si illum accepturus es tibi, accipe: nam non *est* alius præter ipsum hîc: cui dixit David, non *est* ei similis: da eum mihi.

11 Itaque surgens David aufugit die illo [f] metu Schaulis & venit ad Acischum Regem Gathi.

12 Dicentibus autem servis Acischi ad eum, nónne hic *est* David Rex istius terræ? an nô de hoc respondebant in choreis dicendo: ‖ percussit Schaul millia sua: David autem suas myriadas?

13 Reposuit David verba ista in [g] animo suo: timebatque valde ab Acischo rege Gathi.

14 Quapropter mutavit sibi [h] speciem suam in oculis eorum, & agebat insanum in manu eorum: & signabat valvas portæ, demittebatq; salivam suam in barbam suam.

15 Et dixit Acisch ad servos suos: ecce cùm videritis hominem amentem, quare adduxistis eum ad me?

16 Careóne amentibus ego, quòd adduxistis hunc ut amentem agat apud me? hiccine ingrederetur domum meam?

a *Nobum*] ubi tum tabernaculum Dei erat, atque ideò multi sacerdotes, ministrandi causâ ibidem residebant: eratque in tribu Binjaminis prope Hhaathothas, ubi assignata erat habitatio & ager familiæ isti, Nechemjæ 11.32. & 1. Reg. 2.26.

a Heb. *Peloni almoni*: vide annotata Ruth. 4.1.

b Heb. *sub manu tua*: sic deinceps.

c Heb. *prophani esse.*

5 *Utique a muliere*] id est, sui sanctificationi studuerint, adeò ut ne ad uxores suas quidem accesserint. Quæstio est quam sumit sacerdos ex analogia mandati de quo Exodi 19.15. & ex oraculo Dei de quo infrà ver. 10. & cap. sequente ver. 10 quasi dicat, qui rebus sanctis sanctarũ, quales sunt hi panes, usuri sunt, hac puritate præditi esse debent, quam Deus a populo ad se accessuro exegerat & nũc quoque mandato exigit.

6 *Intercepta*] id est, tanta est celeritas hujus itineris nostri, ut cum uxoribus esse non licuerit nobis a discessu nostro: a quo hic tertius dies agitur.

Instrumenta] id est, quibuscunque ad iter hoc conficiendum instructi sunt.

Est enim ratione] id est, æquè atque alio pane sacerdotes eo vesci possunt: hæc verba sunt autoris ex Levit. 24.9.

d Heb. *via prophani.*

Tum etiam] id est, inde ab ipso die sabbathi ineunte, quo reponendi sunt in suis scutellis recentes, ibidem ver. 8. & infrà ver. sequent.

8 *Detentus*] aut religione sabbathi, aut voto.

Adomæus] id est, vel ex Adamo oppido Naphtalitarum de quo Jehoschu. 3.16. & 19.36. vel potius ex Edomæa oriundus, sed Jisraëlitarum religionem profitens, ut Chittæus infrà 26.6. & similia.

e Heb. *post ipsum amiculum.*

10 *Postquam applicuisset*] q.d. de his postulatis Davidis indutus amiculo Deum consuluisset: ita accipienda esse hæc verba docent historia sequentis cap. ver. 10. 13 & 15. Jonathan Chaldæus paraphrastes, & Jeschahhja Hhebræus interpres: Similẽ locutionem vide Deut. 24.20. & 21. ‖ *Suprà* 17.2. f Heb. *e facie*. 11 *Ad Acischum*] quem Psalm. 34.1. Abimelecum vocat communi Pelischtæorum Regum appellatione. 12 *Rex*] id est, gubernator, ut Gen. 36.31. ‖ *Suprà* 18.6. g Heb. *in corde suo.* h Heb. *gustum suum.* 14 *Speciem*] id est, gestus, verba, & quicquid cadere potest in hominum sensum: translatum nomen a sensu gustus ad visum & auditum, & si qui sunt alii quibus homo hominem explorare potest. *In manu*] dum erat in eorum potestate, & captus ad regem adducebatur: vide initium Psalmi 56.

Caput XXII.

David a Pelischtæis dimissus Hhadullami cum copiis & parentibus ad Moabitas proficiscitur, sed a propheta monitus Judæam cum suo comitatu repetit: Quo audito Schaul a proditione sibi metuens, suos objurgat, absentem filium accusat, & delatum Achimelecum & familiam coram se a delatore occidi, totamq; civitatem eorum excindi jubet: e quibus solus Ebjathar evadens ad Davidẽ proficiscitur.

1 ITAQUE abiens David inde, proripuit se ad speluncam 'Hhadullami: quo audito, fratres ejus & tota familia patris ejus descenderunt ad illum illuc.

2 Congregaverunt quoq; se ad eum quilibet pressus angustia, & cuicunque erat exactor, & quisquis amaro erat animo, ut esset ipsis præfectus: ita fuerunt cum ipso quasi quadringenti viri.

3 Posteà abiens David inde 'Mitzpam Moabitarum: dixit ad 'regem Moabitarum, egressi, quæso, *maneant* pater meus & mater mea vobiscum, tantisper dum cognoscam quid facturus sit me Deus.

4 Quos deduxit in conspectum regis Moabitarum: manseruntque apud eum omnibus diebus quibus fuit David 'in eo propugnaculo.

5 Edixit autem propheta 'Gad Davidi, ne maneto in isto propugnaculo: abito & redito in terram Jehudę: abiens itaq; David venit in sylvam Cherethæ.

6 Tum audiens Schaul recognitum esse Davidem & homines qui erant cum eo: Schaul, inquam, considens Gibhhæ sub nemore in excelso, 'cum hasta sua in manu sua omnibus servis ejus adstantibus ei:

7 Dixit Schaul servis suis qui adstabant sibi, audite jam Binjaminitæ, etiám*ne* vobis omnibus daturus est filius Jischai agros & vineas? omnés*ne* vos dispositurus est præfectos millenis & præfectos centenis?

8 Quòd conjurastis vos omnes contra me, neque est qui revelaverit mihi in aurē, || cùm pangeret *fœdus* filius meus cum filio Jischai, neque est e vobis qui ægrè tulerit meā causâ, & revelaverit mihi in aurem: 'quòd excitaverit filius meus servum meum contra me insidiatorem, sicut *est* hodie?

9 Respondit autem Doeg Adomæus, qui adstabat cum servis Schaulis dicens, vidi filium Jischai venientem Nobum ad Achimelecum filium Achitubi.

10 'Qui consuluit pro eo Jehovam, & viaticum dedit ei: etiā gladium Goljathi Pelischtæi dedit ei.

11 Tum misit Rex vocatum Achimelecum filium 'Achitubi sacerdotem, & totam familiam paternā ejus, sacerdotes qui *erant* Nobi: veneruntque omnes ad Regem.

12 Et dixit Schaul, audi jam fili Achitubi: quo dicente, ecce me, domine mi:

13 Dixit ad eum Schaul, quare conjurastis contra me tu & filius Jischai: cùm dederis ei panem & gladium, & consulueris pro eo Deum, ut insurgeret contra me insidiator, sicut *est* hodie?

14 Respondens verò Achimelec regi dixit, at quis *est* inter omnes servos tuos sicut David fidus, & gener regis, & incedens in tui obedientia, ac honorabilis in domo tua?

15 *An* eo die cœpi consulere pro illo Deum? 'absit mihi: ne imponat Rex servo suo quicquam, *aut* ulli e familia patris mei: nam non fuit conscius servus tuus in toto hoc negotio rei parvæ aut magnæ.

16 Attamen dixit Rex: [a] omnino moriturus es Achimelec: tu & tota familia patris tui.

17 Dixitq; Rex 'cursoribus qui adstabant sibi: divertite & morte afficite sacerdotes Jehovæ: quia etiam manus eorum 'adjuncta est Davidi: & quia scientes eum fugere, non revelarunt mihi in aurem: sed noluerunt servi regis extendendo manum suam irruere in sacerdotes Jehovę.

18 Quapropter dixit Rex Dojego, diverte tu & irrue in sacerdotes istos: 'divertens ergo Dojeg Adomæus irruit ipse in sacerdotes, & morte affecit eodem die octoginta quinque viros, gestantes 'amiculum lineum.

19 Nobum quoque civitatem istorum sacerdotum percussit acie gladii tam viros quàm fœminas: tam pueros quàm lactentes: etiam boves & asinos ac parvas pecudes acie gladii.

20 Tamen proripuit se filius unus Achimeleci filii Achitubi nomine Ebjathar: & 'fugit post Davidem.

21 'Tum nuntiante Ebjathare Davidi, Schaulem occidisse sacerdotes Jehovæ:

22 Dixit David Ebjathari: sciebam eo die, cùm ibi esset Doeg Adomæus, [b] omnino indicaturum esse Schauli: ego in causa fui, *cur sæviretur* in [c] omnes personas familiæ patris tui.

23 Mane mecum: ne time: nam qui quærit vitam meam quærit vitam tuam: sed *in* custodia tu es apud me.

1 *Hhadullami*] oppidum est in tribu Jehudæ: de quo Jehosch. 15. 35. hujus autem speluncæ meminit etiā 2. Schem. 23. 13. & 1. Chron. 11. 15.

3 *Mitzpam*] id est, speluncam, φρȣρὰν clausuram vel clausuram, ut Jureconsulti vocant. Jehosc. 11. 3.

Regem Moabitarū] unum ex hostibus Schaulis, ut apparet, 1. Schem. 14. 48. quo nomine verisimile est regem Davidi & copiis ejus, quas persequebatur Schaul, locum apud se dedisse, ut fecerunt Pelischtæi, infrà 27. cap.

4 *In eo propugnaculo*] in Mitzpa.

5 *Gad*] cujus fit mentio 2. Schem. 24. & 1. Chron. 21. & 2. Chron. 29.

6 *Cum hasta*] quasi paratus ut supplicium sumeret ipse de deprehenso.

|| *Suprà* 18. 2.

8 *Quòd excitaverit*] audiens Davidem cum copiis reversum esse in regnum: & videns Jonathanem abesse ex quo in eum hastam vibraverat suprà 20. 33. suspicatur conjurationem factam, & sibi insidias parari.

10 *Qui consuluit*] ut cognosceret, an sacros panes tantùm sacerdotibus concessos, & gladium semel Deo sacratum ad alios usus transferre fas esset.

11 *Achitubi*] cujus meminit suprà 14. 3.

15 *Absit mihi*] ut conjurem contra te: quod dixerat Schaul ver. 13.

a Heb. *moriendo morieris*.

17 *Cursoribus*] id est, viatoribus sive apparitoribus.

Adjuncta est Davidi] id est, conscii fuerunt ei: vide Levitici 5. 21.

18 *Divertens*] hujus historiæ accommodationem ad divinam comminationem vide suprà 2. 33. in annotatione.

Amiculum lineum gestantes] functionem sacram obeuntes: ad quam amiculo lineo solebant tegi, quam lex tunicam appellat Exodi 28. 40. & 41.

20 *Fugit*] quem & secutus est Kehhilam infrà 23. 6.

21 *Tum nuntiante*] hæc de occasione per prolepsin dicuntur: tum enim demum gesta sunt cùm Ebjathar Kehhilam venit, infrà ibidem.

b Heb. *indicando indicaturum esse*.

c Heb. *in omnem animā*: sic Gen. 14. 21.

Caput XXIII.

David duobus oraculis Dei confirmatus Kehhileos a Pelischtæorum obsidione liberat. Ebjatharem cum ornamentis sacerdotis advenientem recipit. Inde certior de Schaulis contra se consilio factus Deo consulto, per deserta Ziphæorum abit: ubi a Jonathane confirmatus, fœdus cum eo renovat. Deinde a Ziphæis proditus, & a Schaule circumventus, divinitus allato nuntio de irruptione Pelischtæorum, liberatur.

1 CÙM autem indicassent Davidi, dicendo: ecce Pelischtæi bellum gerunt contra Kehhilam, & ipsi diripiunt areas *illius*:

2 'Consuluit David Jehovam dicendo, an iturus sum & percussurus Pelischtæos illos? & dixit Jehova ad Davidem, i, & percutiens Pelischtæos illos servato Kehhilam.

3 Dicentibus verò hominibus Davidis ad eum, ecce nos hic in Jehuda 'timemus: 'quanto igitur magis euntes Kehhilam in acies Pelischtæorum?

4 [a] 'Amplius iterum consuluit David Jehovam, responditque ei Jehova: dicens, surge, descende Kehhilam quia ego 'illico traditurus sum Pelischtæos in manum tuam.

5 Itaque abiens David cum viris suis Kehhilam, debellavit Pelischtæos & abegit pecora eorum, cùm percussisset eos plaga magna: sic servavit David habitatores Kehhilæ:

6 Fuit autem quando fugit Ebjathar filius Achimeleci ad Davidem Kehhilam: *ut* descenderet *cum* amiculo in manu sua.

7 Tum nunciatum est Schauli Davidem venisse Kehhilam: quare dicens Schaul, conclusit eum Deus in manu mea: quandoquidem [b] venit inclusum se in civitate *munita*

foribus

2 *Consuluit*] per Prophetam Gadem qui erat in comitatu Davidis, suprà 22. 5. nam nondum apud se habebat sacerdotem cum amiculo, per quem Deum consulere posset.

3 *Timemus*] ab uno hoste Schaule.

Quanto igitur magis] subaudi timendum erit, si Pelischtæos a fronte & Schaulem a tergo habeamus?

a Heb. *adjecit adhuc David consulere Jehovam*.

4 *Amplius iterum*] non sua: sed suorum causâ.

Illicò] antequam Schaul te adoriri possit.

b Heb. *inclusit se veniendo: hypallage*.

foribus & vecte.

8 Promulgavit Schaul toti populo bellum: ut descendendo Kehhilam, obsideret Davidem & homines ejus.

9 Sed resciscens David Schaulem fabricari contra se hoc malum: edixit Ebjathari sacerdoti, "applica amiculum.

10 Dixitque David, ô Jehova Deus Jisraëlis, c certò audivit servus tuus Schaulem quærere ut invadat Kehhilam, ad perdendum civitatem meâ causâ.

11 "An dedituri essent me d Kehhilæi in manum ejus? an descensurus esset Schaul, quêadmodum audivit servus tuus? ô Jehova Deus Jisraëlis indica quæso servo tuo: cui dixit Jehova, descensurus esset.

12 Deinde dixit David, an dedituri essent Kehhilæi me & homines meos in manum Schaulis? cui dixit Jehova, dedituri essent.

13 Quapropter surgens David cum hominibus suis quasi sexcentis viris egressi sunt Kehhila, ut continenter itarent, quò itare possent: quod cùm nuntiatum est Schauli Davidem se proripuisse Kehhila, destitit procedere.

14 Considebat autem David per desertum in propugnaculis, tandem consedit in monte, in deserto Ziphi: & quamvis quæreret eum Schaul omnibus illis diebus, non tradidit eû Deus in manum illius.

15 "Percipiebat enim David cùm Schaul prœcederet ad quærendum vitam suam: David ergo erat in deserto Ziphi, Chorescha:

16 Cùm surgens Jonathan filius Schaulis, adivit Davidem Chorescham: & "confirmavit manum ejus in Deo.

17 Dixit enim ei, ne timeto, quia non est inventura te manus Schaulis patris mei: sed "tu regnaturus es super Jisraëlem, & ego "futurus sum e secundus a te: quin etiam Schaul pater meus "novit ita fore.

18 Pepigeruntque ambo fœdus "coram Jehova: & considente Davide Choreschę, Jonathan abiit domum suam.

19 Tum ascenderunt Ziphæi ad Schaulem Gibhham ejus, dicentes: an non David latitat apud nos in propugnaculis, Choreschæ, in colle Chacilæ, qui est a f meridie solitudinis?

20 Nunc ergo g pront desyderat omnino animus tuus descendere, descende: nostrû autem esto, dedere eum in manum regis.

21 Quibus dixit Schaul, benedicti estote Jehovæ: quòd clementia utimini erga me.

22 Ite jam, informate *vos* certiùs adhuc, & cognoscite ac dispicite locum ejus: ubi erit pes ejus: quis viderit eum ibi: "nam dicebat mihi ipse, se astu admodum solere uti.

23 Dispicite ergo & recognoscite ex omnibus illius latebris ubi *jam* latitet: tum revertimini ad me cum certitudine, ut eam vobiscum: eritque si ipse fuerit in hac terra, ut perscruter eû in omnibus millibus Jehudæ.

24 Itaque surgentes redierunt Ziphum ante Schaulē: cùm David & homines ejus essent in deserto Mahhonis, in campestribus, ad meridiem illius solitudinis.

25 Nam adveniente Schaule & viris ejus ad quærendum: cùm indicassent Davidi, descendit "e petra illa & consedit in deserto Mahhonis: quod audiens Schaul persecutus est Davidem *in* deserto Mahhonis.

26 Ibatque Schaul a latere montis hinc: David autē cum hominibus suis a latere montis inde: sed fuit Davide accelerante abitû metu Schaulis: ut Schaul & homines ejus circumcluderent Davidem & homines ejus ad prehendendum eos.

27 Sed nuntius venit ad Schaulem dicens, festina & abi: quia irruerunt Pelischtæi in hâc terram.

28 Quapropter revertens Schaul a persequêdo Davide abiit obviam Pelischtæis: idcircò vocaverunt locum illum, "Petrâ diremptionum.

9 *Applica amiculum*] id est, accede indutus amiculo, ut consulas pro me Deum ratione præscripta Num. 27. 21.

c Heb. *audiendo audivit.*

11 *An dedituri essent me*] subaudi, si hîc consisterem, ut docet vers. 14.

d Heb. *domini Kehhilæ: sic ver. 12. & Judic. 9. 2.*

15 *Percipiebat*] per exploratores quos emittebat, & per indices qui erant in regno.

16 *Confirmavit manum ejus*] id est, ipsum anxium divinis promissionibus confirmavit, ut docet versus sequens: synecdoche.

17 *Tu regnaturus es*] ex promissione Dei supra 16.

Futurus sum &c.] ex tua promissione, & fœdere inter nos inito.

e Heb. *tibi in secundum.*

Novit ita fore] ex Schemuele supra 15. 28. ex continuo successu Davidis, atque etiam aliorum sermone: ut ipse Schaul ostendit suprà 20. 30. 31. & 22. 8.

18 *Coram Jehova*] id est, solenne, præsente sacerdote Dei.

f Heb. *dextera: sic infrà 24.*

g Heb. *ad omne desyderium animæ tuæ descendendi descende.*

22 *Nam dicebat ipse mihi*] id est, David cum familiariter mecum versaretur, rogatus qua ratione tam facilè hostibus potiretur, dicebat &c.

25 *E petra illa*] id est, e colle Chacilæ de quo suprà ver. 19.

28 *Petram diremptionum*] Ex eo quod nuntio allato de Pelischtæis diremptæ sunt copiæ Schaulis a copiis Davidis quas circumvenerant.

Caput XXIIII.

Davide agente in deserto Hhen Gedi, Schaul cum copiis ad eum intercipiendum proficiscitur: sed cùm in itinere alvum purgaturus solus speluncam ingreditur, imprudens in Davidem incidit: qui suorum hortamento propemodùm adductus, ut manus Schauli inferret, inhibet se & suos: Schaulemque egressum reverenter alloquens, & partem laciniæ quam absciderat, ostendens: evincit Schaulem injustitiæ, suam innocentiam probat, & ab injuria sibi facienda dehortatur. Postremò fide petenti Schauli data de non delenda ejus posteritate, abit.

1 Postea ascendens David inde: considebat in propugnaculis ad "Hhen-Gedin.

2 Fuit autem cùm reverso Schaule a persequendis Pelischtæis: nunciarent ei dicendo, Ecce David in deserto Hhen-Gedi:

3 Ut accipiens Schaul tria millia virorum delectorum e toto Jisraële: iret ad quærendum Davidem & homines ejus versus rupes "rupicaprarum.

4 Cumque perveniens ad caulas ovium prope viam, ubi erat spelunca, ingrederetur Schaul ad a purgandum alvum: Davide & hominibus ejus considentibus ad latera illius speluncæ:

5 Dicebant homines Davidis ad eum: ecce hic dies *est* quo dicit Jehova ad te: ecce ego trado inimicum tuum in manum tuam, ut facias ei quemadmodum bonum *videbitur* in oculis tuis: quare surgens David abscidit alam pallii quod *erat* Schauli, clam.

6 Sed fuit postmodùm, ut b afficeret animus Davidis ipsum: eò quòd abscidisset alam pallii quod *erat* Schauli.

7 Quam ob rem dixit hominibus suis: absit mihi a Jehova, an facerem rem hanc Domino meo, "uncto Jehovæ, extendendo manum meam contra eum? *non faciam*: quia unctus Jehovæ est.

8 Et c "dispescuit homines suos David verbis, nec sivit eos insurgere in Schaulem: sic Schaul surgens ex ea spelunca, ibat itinere suo.

9 Posteà demum David surgens, egressus est e spelunca, & clamavit post Schaulem dicendo: domine mi Rex: cumque intueretur Schaul post se, verticem inclinans David facie in terram *demissa*, incurvavit se.

10 Dixitque David Schauli: quare auscultas verbis

1 *Hhen-Gedin*] vide annotata Gen. 14. 7.

3 *Rupicaprarum*] id est, editissimas, qualibus illud genus animalium delectatur.

a Heb. *ad tegendum pedes suos: vide Judic. 3. 24.*

b Heb. *ut percuteret cor Davidis ipsum: sic 2 Schem. 24. 10.*

7 *Uncto Jehovæ*] a Deo ad regnum assumpto: ac proinde sancto & munito ab omni injuria.

c Heb. *fidit, vel diffidit.*

8 *Dispescuit*] id est, jam ex utraque parte speluncæ, ubi latebant, exurgentes, ut in Schaulem irruerent, utrinque repressit.

verbis cujusquã dicentis: ecce David quærit malum tuum?

11 (Ecce hoc die viderunt oculi tui, Jehovam tradidisse te in manum meam in ista spelunca:) Dicit quidem, *quærit* occidere te: atqui pepercit *oculus meus* tibi: dixi enim non extendam manum meam in dominum meum, nam unctus Jehovæ est.

12 Imò, pater mi, [d] etiam atque etiam vide alam pallii tui in manu mea: ex eo quòd, excindendo alam pallii tui, non interfeci te, agnosce & vide [*] non esse in manu mea malum aut defectionem, neque peccasse me in te: quamvis tu veneris [e] vitam meam, ut intercipias eam.

d Heb. *vide etiam vide*.

12 *Non esse in manu*] id est, me non versare malum, synecdoche: sic infrà 26. 18.

e Heb. *animam meam*.

13 Judicabit Jehova inter me & inter te, & ulciscetur me Jehova de te: at manus mea non erit contra te.

14 Quemadmodum [f] dicitur sententiâ illâ antiquorum: ab improbis prodeat improbitas: at manus mea non erit contra te.

f Heb. *dicit* quisque *sententiam illam antiqui*.

15 Post quem processit rex Jisraëlis? quem tu persequeris? [*] persequeris canem mortuum, persequeris pulicem unum.

15 *Persequeris canem*] quasi dicat, facis quod est tanto rege indignum, dum me tenuissimum, infimum & infirmissimum tanto comitatu persequeris: hyperbolæ sunt per comparationem dictæ.

16 Sed erit Jehova judex, & jus dicet inter me, & inter te: cognoscet, inquam, agetque causam meam, & vendicabit me e manu tua.

17 Fuit autem cùm absolvisset David alloqui verbis istis Schaulē: ut diceret Schaul, an vox tua hæc *est*, fili mi David? & sublata Schaul voce sua fleret:

18 Dicens ad Davidem, justior es me: nam tu rependis mihi bonũ, cùm ego affecerim te malo.

19 Tu enim indicasti hodie, te afficere me bono: quamvis dederet me Jehova in manum tuam: attamen te non occidisse me.

20 Cùm autem quis invenit inimicum suum, an dimittit eum [g] cum beneficio? itaque Jehova rependat tibi beneficium, [h] pro eo quod fecisti mihi hodie.

g Heb. *in via bona*.

h Heb. *pro hodierno die quod fecisti mihi: trajectio, ut Gen. 5. 29.*

21 Sed nunc, ecce novi te [i] omnino regnaturum: & stabile fore in manu tua regnum Jisraëlis.

i Heb. *regnando regnaturum*.

22 Nunc, inquam, jura mihi per Jehovam, [*] *dira tibi imprecans* si excideris semen meum post me: & si perdideris nomen meum e familia patris mei.

22 *Dira tibi imprecans*] Eclipsis, de qua Gen. 14. 23.

23 Quod juravit David Schauli: tum abiit Schaul domum suam: David verò & homines ejus ascenderunt ad propugnaculum quoddam.

CAPUT XXV.

Schemuele mortuo, David cum suis ad fines Jehudæ meridianos secedit: ubi cum pastoribus Nabalis aliquandiu versatus, tandem ad eum in loco vicino greges tondentem, nuntios mittit, qui donum aliquod sibi ab eo impetrarent: sed duriter excepti, & vacui contumeliosè dimissi ad Davidem revertuntur: qui ultionis studio inflammatus, & cum bona copiarum parte adversus Nabalem proficiscens, Abigajilæ occurrit: quæ deprecatione, rationibus, & munere iram ejus placat, & reversa marito periculum explicat: ex quo adeò consternatur, ut decimo post die moriatur, quo accepto nuntio David Abigajilam uxorem ducit.

1 TUM [*] mortuo Schemuele, cùm se congregarent omnes Jisraëlitæ, [*] ut plangerent eum & sepelirent eum in domo ejus Ramæ: surgens David descendit versus [*] desertum Paranis.

2 Quidam autem [*] Mahhone agens, cujus opus erat Carmeli, & quidem vir magnus valde (nam erant ei ovium tria millia & mille capræ: erat *quoque* cùm tonderentur oves suæ Carmeli)

3 Hujus viri nomen Nabal, & uxoris ejus nomen Abigajil mulier quidem ipsa [a] præstante mente & pulchrâ formâ: sed vir illius durus, & malis actionibus deditus, eratq; Calebita.

1 *Mortuo Schemuele*] cujus consilio subsidioq; fretus... modius in regno... sabatur.

Ut plangerent & sepelirent] Quo tempore ad fines regni se recepit, & a Schaulis persecutione aliquantisper respiravit.

Desertum Paranis] ad meridianos terminos regni & tribus Jehudæ.

2 *Mahhone*] vide de hoc & de Carmelo Jehos. 15. 55.

a Heb. *bona intelligentiâ*.

4 Audiens ergo David in deserto illo, Nabalem tondere oves suas:

5 Misit David decem pueros: edixitq; Davids pueris illis, ascendite Carmelum, & ingressi ad Nabalem, interrogate eum nomine meo de [b] prosperitate.

b Heb. *de pace*.

6 Ac dicite ipsi, [*] ita [c] agenti: & tu pace, & domus tua pace, & quicquid est tibi pace *fruitor*.

6 *Ita agenti*] pariter jam & prosperitate fruenti, meo nomine ejus continuationem precamini.

c Heb. *viventi*.

7 Nunc autem audivi tibi esse ovium tonsores: jam (pastores tuos cùm essent nobiscum non affecimus injuria, neque desyderatum est illis quicquam omnibus diebus quibus fuerunt in Carmelo:

8 Interroga pueros tuos qui indicabunt tibi, ut inveniant [*] pueri isti gratiam in oculis tuis:) quandoquidem [*] die [d] læto venimus: da quæso quod obvenerit manui tuæ [*] servis tuis, & filio tuo Davidi.

8 *Isti pueri*] id est, nos nuntii Davidis.

Die læto] quo proventus tuos e gregibus recipis, & æquum est ex lege Deut. 15. 7. ut ex tua abundantia aliquid cum fratribus egentibus communices.

d Heb. *bono*.

Servis tuis] qui et sumus ex animo, & etiam factis servorum officium præstitimus apud servos tuos, & Davidi ... cium filii.

9 Advenientes itaque pueri Davidis, allocuti sunt Nabalem omnibus verbis istis nomine Davidis: & quietè se [*] continuerunt.

9 *Continuerunt*] patienter Nabalem invehentem in se & in Davidem, aliènem usque audiverunt.

10 Cùm respondens Nabal servis Davidis diceret, quis *est* David? aut quis *est* filius Jischai? multi sunt servi qui [*] erumpentes deficiunt quisque a domino suo.

10 *Erumpentes deficiunt*] id est, qui perrumpunt officii sui fines: sumpta metaphora ab exundantibus fluminibus.

11 Scilicet acciperem panem meum & aquas meas, & [e] mactatas carnes meas, quas mactavi pro tonsoribus ovium mearum: & darem hominibus quos non novi undénam sint.

e Heb. *mactationem meam quam mactavi*.

12 [*] Et converterunt se pueri Davidis in viam suam: reversiq; venerunt & nuntiaverunt ei secundum omnia verba ista.

12 *Et converterunt*] modestè & quietè ut suprà vers. 9.

13 Quapropter dixit David hominibus suis, accingite quisque gladium suum, quibus accingentibus singulis gladium suum, accinxit quoque David gladium suum: ita ascenderunt post Davidem quasi quadringenti viri, ducenti verò consederunt ad impedimenta.

14 Intereà Abigajilæ uxori Nabalis indicaverat puer unus e suis pueris dicendo, ecce misit David nuntios a deserto [*] ad benedicendum domino nostro, & abegit eos.

14 *Ad benedicendum*] ut Gen. 47. 7.

15 Cùm tamen homines illi boni fuerint erga nos valde: neque fuerimus injuria affecti, nec desyderaverimus quicquam quibuscunque diebus itavimus cum eis, dum essemus in agro.

16 [f] Muri loco fuerunt nobis tum noctu tum interdiu: quibuscunque diebus fuimus cum eis pascentes gregem.

f Heb. *murus fuerunt circa nos*.

17 Nunc ergo cognosce & dispice quid factura sis, nam [*] definitum est malum contra dominum

17 *Definitum est*] de quo infrà vers. 21.

dominum nostrum & cõtra totam familiam ejus: ipse autem g nequior est, quàm ut alloquar eum.

18 Ideò festinans Abigajil accepit ducentos panes, & duos utres vini, & quinque pecudes paratas, & quinque sata aristæ tostæ, & centum uvas passas,& ducentas palathas ficuum: quæ imposuit asinis.

19 Dixitque pueris suis, transite ante me:ecce post vos ventura sum:viro autem suo Nabali non indicaverat.

20 Fuit verò ea insidente asino,& descendente per abditum montis,ut ecce David & homines ejus descenderent obviam illi: & illa occurreret eis.

21 (Dixerat enim David, utique frustra conservavero quicquid *erat* isti in deserto, ita ut non desyderetur ex omnibus quæ sunt ei quicquam: reddidit enim mihi malum pro bono.

22 "Ita faciat Deus hostibus Davidis & ita pergat:*ut* non reliquum faciam ex omnibus quæ *sunt* ei usque ad lucem crastinam,"mingentem ad parietem.)

23 Itaque cùm videret Abigajil Davidem, festinans descendit de asino: & "procidens ante Davidem in faciem suam,incurvavit se terram *versus*.

24 Cumque procidisset ad pedes ejus dixit, "in me,me inquã,domine mi, *sit* hæc iniquitas: sed loquatur, quæso, ancilla tua ad aures tuas, & audi verba ancillæ tuæ.

25 "Ne, quæso,apponat dominus meus h animum suum ad virum istum" nequissimum,ad Nabalem, nam prout *est* nomen ejus,ita est, i Nabal est nomen ejus, & penes eum est stultitia: ego verò,ancilla tua non videram pueros domini mei quos miseras.

26 "Nunc ergo domine mi, perviventem Jehovam,& per k vitam tuam,"quandoquidem cohibet te Jehova ne ineas cædes, " & vindicet manus tua te,"nunc inquam," sint sicut Nabal inimici tui, id est, qui quærunt malum contra dominum meum.

27 "Jam verò " hoc donum illud est,quod adduxit ancilla tua domino meo ut detur pueris istis qui itant ad l vestigia domini mei.

28 Condona queso,defectionem ancillæ tuæ: "nam m planè parabit Jehova domino meo "domum firmam, si "bella Jehovæ dominus meus gerat, & malum non inveniatur in te in diebus tuis.

29 "Ut ut surgat homo ad persequendum te, & ad quærendum vitam tuam: erit tamen vita domini mei "ligata in fasciculo viventium apud Jehovam Deum tuum, at vitam inimicorum tuorum " ejaculabit e medio n cavo fundæ.

30 "Sed esto, cùm fecerit Jehova domino meo bonum illud, o secundum omnia quæ promisit tibi: & mandato instituerit te antecessorem super Jisraëlem:

31 (Si quidem hoc non fuerit tibi titubationi, aut offensioni p animi domino meo, q si effundat sanguinem immeritò, aut vindicet dominus meus se): cùm *inquam* benefecerit Jehova domino meo, ut recorderis ancillæ tuæ.

32 Tum dixit David Abigajilæ: benedictus *sit* Jehova Deus Jisraëlis, qui misit te hoc ipso die obviam mihi:

33 Et benedictum consilium tuum, benedictaque tu ipsa: quæ continuisti me hoc ipso die "ne inirem cædes, & vindicaret me manus mea.

34 Nam certè ut vivit Jehova Deus Jisraëlis, qui cohibuit me ne malo afficerem" te: nisi festinans venisses obviam mihi: certè non relictus fuisset Nabali usque ad lucem matutinam,mingens ad parietem.

35 Ita accipiens David e manu ejus id quod adduxerat sibi: ei dixit, ascende cum pace domum tuam: vide auscultavi voci tuæ, & "suscipio vultum tuum.

36 Cùm autem veniret Abigajil ad Nabalem, ecce ei cõvivium erat domi suæ, quasi convivium regium: r in quo animus Nabalis lætus erat, adeò ut perualdè ebrius esset: quã ob rem illa non indicavit ei quicquam parvi aut magni usque ad lucem matutinam.

37 Sed fuit mane cùm abiisset f crapula a Nabale, & indicaret ei uxor ejus res istas: ut t obstupuerit animus ejus in eo, & ipse fuerit "veluti lapis.

38 Cumque fuissent quasi decem dies: quibus plaga affecerat Jehova Nabalem, mortuus est.

39 Audiens autem David Nabalem esse mortuum dixit,benedictus Jehova,qui egit causam opprobrii mei a v Nabale, & servum suum subtraxit a re mala, malum autem Nabalis convertit Jehova in caput ejus: misitque David per quos alloqueretur Abigajilam ad ducendum eam sibi uxorem.

40 Venientes itaque servi Davidis ad Abigajilam Carmelum, allocuti sunt eam dicendo: David misit nos ad te, ut ducat te sibi in uxorem.

41 Tum surgens illa incurvavit se facie *demissa* ad terram: & dixit: ecce ancilla tua in famulam ad lavandum pedes servorum domini mei.

42 Deinde x festinanter surgens Abigajil insedit asino, & quinq; puellæ ejus, quæ ibant ad vestigia ejus: & secuta legatos Davidis, fuit ei uxor,

43 Quamvis Achinohhamam duxisset David "e Jizrehhele: fueruntque etiam hæ ambæ ei uxores.

44 Nam Schaul dederat Micalem filiam suam uxorem Davidis: y Palti filio Lajischi, qui erat "e Gallimis.

CAPUT XXVI.

Ziphæi rursus Davidem Schauli produnt:qui copias ducens in eum,ita divinitus sopitur noctu cum toto exercitu, ut David uno comitatus ad Schaulem usque penetret,ejusq; hastam & phialam auferens,tutò se in montem recipiat:unde inclamatus castris ducem neglecti officii objurgat, regem excitat, de injuria quæ sibi fiebat,cum eo expostulat,jure secum agi petit,& ad Deum justum judicẽ provocat.

1. Cùm

---

g Heb. *filius nequitiæ.*

22 *Ita faciat*] vide ...1.17.

Mingentem] id est, ne canem quidem: sic ...

23 *Procidens*] hoc ... abjectissimè & humillimè supplicis ...

24 *In me*] exordium abrupto, quo transfert crimen in se, & audientiam facit.

25 *Ne quæso*] Propositio deprecationem continens, primùm culpæ, a viri sui conditione & sua ignoratione.

h Heb. *cor suum.*

Nequissimum] ut Deutero.15.9. quò verbis his spectare videtur.

i id est, *stultus.*

26 *Nunc ergo*] altera pars propositionis, deprecatio pœnæ per adjurationem.

k Heb. *vitam animæ tuæ.*

Quandoquidem] a providentia Dei ipsius occasum disponentis.

Et vindicet] ab officio Davidis, ne sibi illi ipsius ultionem firmat.

Nunc inquã] ab æquitate per comparationem facti Nabalis, cum alieno: quasi dicat, non de illis qui delinquunt in suo officio, ut Nabal ultio sumenda est sed de illis qui studio contra suum officium veniunt.

Sint sicut Nabal] id est, sicut Nabal futurus esset, si in tuo consilio pergeres.

27 *Jam verò*] secunda propositio, quæ primùm oblato munere crimen quod in se transtulerat supra versiculo vigesimo quarto deprecatur.

Hoc donum illud] quod per legatos tuos petieras, suprà 8.ver.

l Heb. *ad pedes*: ut Exod.11.8. sic infrà 42.ver.

28 *Nam planè parabit*] Confirmatio propositionis suæ a promissione Dei cũ officio Davidis conjuncta, quo argumẽto usa est suprà 26. pro Nabale.

m Heb. *faciendo faciet.* *Domum firmam*] id est, regnum firmius quàm fuerit Schaulis: vide suprà 2.30. *Bella Jehovæ*] non autem privatas ultiones tuas. 29 *Ut ut surgat*] altera confirmatio a decreto Dei, quod nemo potest infirmare. *Ligata &c.*] id est, firmissima & secura, ut avelli ei a quoquam non posit: metaphora. *Ejaculabit*] id est, violenter illis eripiens, quam longissimè abjiciet, ut lapidem emissum funda: metaphora a re præsenti: id est, ab armis Davidis & sociorum ejus. n Heb. *volæ.* 30 *Sed esto*] Conclusio petitoria, per hypothesin promissionum Dei, & officii Davidis: qui fuerant suprà duo summi suasionis loci. o Heb. *secundum omne, quod locutus est bonum illud de te, trajectio antecedentis post relativum.*

p Heb. *cordis.*

q Heb. *effundendo, &c. vindicando, &c.*

33 *Ne inirem cædes*] id est, ne officium meum transgrederer ultionis studio excæcatus.

34 *Te*] familiam tuam, ut sequentia exponunt.

35 *Suscipio vultum*] vide annotata Gen. 32.20.

r Heb. *cor Nabalis bonum erat in eo.*

f Heb. *vinum: metonymia.*

t Heb. *mortuum fuerit cor ejus in medio ejus.*

37 *Veluti lapis*] præclusus sensibus rigebat, horrore periculi perterrefactus.

v Heb. *a manu Nabalis.*

x Heb. *festinans ut surgeret.*

43 *E Jizrehhele*] oppido Jehudæ: Jehoschu.15.56.

y qui Palthiel 2.Schem.3.15.

44 *E Gallimis*] loco Binjaminitarum non procul a Gibhha Schaulis: Jeschahhjæ 10.30.

1 CUM rursus venissent Ziphei ad Schaulem Gibhham dicendo: nonne David latitat in eodem colle Chacilæ ex-adverso solitudinis?

2 Surgens Schaul descendit versus desertum Ziphi, & cum eo ter mille viri delecti Jisraëlitæ: ad quærendum Davidem in deserto Ziphi.

3 Itaque castra posuit Schaul in colle ipso Chacilæ, qui est ex adverso solitudinis prope viam: David autem considens in deserto, animadvertit venire Schaulem post se in desertum.

4 Miserat enim David exploratores: per quos cognovit pro certo adventare Schaulem.

5 Quare surgens David venit in locum ubi castra habebat Schaul, ut inspiceret David locum ubi cubabat Schaul, & Abner filius Neri princeps militiæ ejus: Schaul autem cubabat in ambitu plaustrorum: populus verò castra habebat circa eum.

6 Quod referens David, allocutus est Achimelecum Chittæum, & Abischajum filium Tzerujæ fratrem Joabi dicendo: quis descensurus est mecum ad Schaulem in ipsius castra? cui dixit Abischai, ego descendam tecum.

7 Veniente ergo Davide & Abischajo ad populum illum nocte: ecce Schaul cubabat dormiens in plaustrorum ambitu, & hasta ejus infixa erat humi *versus* cervical ejus: Abner verò & populus cubabāt circa eum.

8 Tum dixit Abischai ad Davidē: dedit hodie Deus inimicū tuum in manum tuam: quare nunc percutiam quæso eum hasta usque in terram ictu uno, utique non iterabo ei.

9 Sed dixit David ad Abischajum: ne perimito eum: quis enim immissa manu sua in unctum Jehovæ insons esset?

10 Præterea dixit David, ut vivit Jehova *non sinam*: sed Jehova plaga afficiet eum: aut dies ejus adveniet ut moriatur: aut in bellum descendet ut consumatur.

11 Absit mihi a Jehova, ut extendam manum meam in unctum Jehovæ: sed nunc, quæso, accipe hastam quæ *est* versus cervical ejus, & phialam istam aquæ: deinde abeamus.

12 Accepit itaque David hastam & phialam illam aquæ a cervicali Schaulis, & abiverunt: nec fuit qui videret: neque qui nosset, neque qui evigilaret: omnes enim dormiebant, quia altus sopor Jehovæ irruerat super eos.

13 Cumque transivisset David ipsorum aditum, substitit in vertice cujusdam montis e longinquo: *interjecto* amplo spatio inter eos.

14 Unde inclamavit David populum & Abnerum filium Neri dicendo, an non respondes Abner? tandem respondens Abner dixit, quis es *qui* inclamas regem?

15 Tum dixit David ad Abnerum, an non vir egregius es? & quis *est* tibi similis in Jisraële? quare ergo non observasti *adstans* domino tuo regi? nam veniret unus e populo ad perimendum regem dominum tuum.

16 Non est bona hæc res quā fecisti, ut vivit Jehova [a] rei mortis estis, qui non observastis circa dominum vestrum, circa unctum Jehovæ: nunc enim aspice, ubi *est* hasta regis & phiala aquæ quæ *erat* ad cervical ejus?

17 Tum agnoscens Schaul vocem Davidis dixit, an vox tua hæc *est*, fili mi David? cui dixit David, vox mea *est*, domine mi rex.

18 Ad hæc dixit, quam ob rem persequitur dominus meus servum suum? quid enim feci? & quid mali *est* in manu mea?

19 Nunc ergo, audiat, quæso, dominus meus rex verba servi sui: si Jehova incitavit te contra me, odoretur munus: sin autem [b] homines, maledicti sint coram Jehova: quia expellunt me hodie ne cooptatus hæream possessioni Jehovæ, dicentes abi, cole Deos alienos.

20 At nunc, ne cadat sanguis meus in terram procul a conspectu Jehovæ: nam procedit rex Jisraëlis ad quærendum pulicem unum, ac si persequeretur perdicem in montibus.

21 Dixit verò Schaul: peccavi, revertere, fili mi David: non enim malefaciā tibi amplius, propterea quòd pretiosa visa est vita mea in oculis tuis hoc ipso die: ecce stultè egi & erravi quamplurimum.

22 Cui respondens David dixit: ecce hastam regis: transeat jam unus ex istis pueris qui accipiat eam.

23 Jehova autem reddet unicuique justitiam suam & fidem suam: quandoquidem tradiderat te Jehova hodie *mihi* in manum: sed nolui immittere manum meam in unctum Jehovæ.

24 Ideoque ecce, quemadmodum vita tua magni fuit in oculis meis: ita magni erit vita mea in oculis Jehovæ, & eripiet me ab omni angustia.

25 Tum dixit Schaul ad Davidem, benedictus es, fili mi David, etiam [c] porrò facito, nam etiam omnino prævalebis: sic abeunte Davide itinere suo, Schaul reversus est in locum suum.

1 *Rursus*] de prima eorum proditione vide suprà 23.20.

5 *Ambitu plaustrorum*] vide suprà 17.20.

6 *Achimelecum Chittæum*] id est, ex ea gente ortum, religione tamen Jisraëlitam.

Filium Tzerujæ] sororis Davidis, vide 1.Chron.2.16.

10 *Plaga afficiet*] id est, committo eum Deo, ut quocunque pacto voluerit eum e medio tollat.

12 *Altus sopor Jehovæ*] maximus & divinitus immissus: vide Gen.35.5.

13 *Ipsorū aditum*] castrorum ingressum ubi excubiæ collocantur.

Inclamas regem] id est, ita inclamas ut regem excites.

15 *Nam veniret*] id est, venire posset.

a Heb. *filii mortis.*

16 *Rei mortis*] nā hoc ex jure gentium capitale est.

18 *In manu*] vide suprà 24.12.

19 *Odoretur munus*] id est, nihil aliud peto, quàm ut acceptum sit sacrificium mei per mortem, quam ultro me offero: ut est acceptum munus ritè oblatum. Munus pro oblatione tota, synecdoche metaphorica.

b Heb. *filii hominis.*

Quia expellunt] Non sinunt me versari in cœtu fidelium: sed cogūt me vivere inter infideles: & proinde ad defectionem a Deo provocant.

20 *Procul a conspectu*] id est, ne prius morte afficiar, quam legitimè de causa mea sit cognitum, & sistar magistratui qui judicia Dei exercet, & in cujus medio Deus præsidet.

Nam procedit rex] pro sua libidine, sine ulla juris forma, ut aucupes.

Pulicem] id est, me ei longè inferiorem, ut suprà 24.15.

23 *Justitiam*] id est, æquitatem causæ suæ, vel iniquitatem.

Fidem] id est, constantiam in officio aut instabilitatem.

25 *Etiam porrò facito*] id est, in justitia & fide, quam antea exercuisti erga me, persevera, & tandem superior eris.

c Heb. *conficiendo conficies, & prævalendo prævalebis.*

CAPUT XXVII.

David ut Schaulem effugiat ad regem Gathi rursus cum suis recurrit: apud quem aliquandiu in regia urbe commoratus, ab eo impetrat Tziklagum: unde in veteres populi sui hostes sæpe irrumpens hominibus occisis, copiosam prædam abducebat, fingens apud regem se e Judæa abduxisse.

1 TANDEM dixit David cum [a] animo suo, jam, consumar aliquo die manu Schaulis: nihil mihi melius est, quàm ut [b] omnino proripiam me in terram Pelischtæorum: ut [c] spem abjiciat Schaul mei *prehendendi*, quærendo me amplius in ullo termino Jisraëlis, cùm eripuero me e manu ejus.

2 Itaque surgens David, [d] transfugit ipse & sexcenti viri qui *erant* cum eo ad Acischum filium Mahhoci, regem Gathi.

3 Manebatque David cum Acischo Gathi, ipse & viri ejus, quisque cum familia sua: David cum duabus uxoribus suis Achinohhama Jizrehhelitide, & Abigajila uxore Nabalis Carmelitide.

4 Sic cùm nuntiatum esset Schauli Davidem fugisse Gathum: non perrexit amplius quærere eum.

5 Dixit autem David ad Acischum: quæso, si inveni gratiam in oculis tuis, [e] detur mihi locus

a Heb. *animo suum.*

b Heb. *proripiendo proripiam me.*

c Heb. *desperabit de me Schaul.*

d Heb. *transfugit.*

2 *Acischum*] de quo suprà 21.11. sed prius accepta fide publica, non ut antea clanculum.

e Heb. *dentur mihi locum.*

locus in aliqua civitatum [f] hujus agri & resideam ibi: nam cur resideret servus tuus in civitate regia tecum?

6 Quam ob rem dedit ei Acisch die illa Tziklagum: [f] hoc pacto fuit Tziklag regum Jehudæ usque in hunc diem.

7 Fuit autem numerus dierum quibus mansit David in agro Pelischtæorum: anni *unius* & [a] quatuor mensium.

8 Et ascendebat David & viri ejus irruentes in [a] Geschuræum & g Girzæum & Hhamalekitam: ([a] illæ enim *sunt gentes* quæ [h] olim habitaverant [a] ipsam terram,) quà venis [a] Schurem usque ad terram Ægypti.

9 Et percutiens David regionem, non conservabat vivum marem aut fœminam: sed acceptis gregibus & armentis, & asinis & camelis & vestibus revertebatur & veniebat ad Acischum.

10 Cumque diceret Acisch, in quem irruistis hoc tempore? dicebat David, in meridianum tractum Jehudæ, aut in meridianum tractum [a] Jerachmeelis, aut in meridianum tractum [a] Kenæi.

11 Marem autem vel fœminam non conservabat vivum David, *quem* adduceret Gathum dicens: *cavendum* ne indicent nos dicendo: sic fecit David: & ita erat ratio ejus omnibus diebus quibus mansit in agro Pelischtæorum.

12 Credensque Acisch Davidi dicebat: [i] planè fœtidum se reddidit populo suo Jisraëli, ideò erit mihi servus perpetuus.

5 *Hujus agri*] id est, civitate regni tui altera.

f *sic accipitur eadem vox infrà* 28.2.

6 *Hoc pacto*] fuerat quidem assignata Jehudæ per Jehoschuhham 15.31. sed tamen obtinebatur a Pelischtæis, donec hac occasione ad Jehudam transferretur.

7 *Quatuor mensium*] usque ad Schaulis mortem, post cujus casum Chebronë transivit de quo 2. Schemu.2.1.

8 *Geschuræum*] reliquias Cenahhanæorum: qui ad adventum Jisraëlitarum Geschurem in Gilhhade, de quo Jehos. 12.5. & Gezerum in Ephrajimo, de quo Jehos.16.3. reliquerunt, ut ad Hhamalekitas se reciperent.

g *pro Gezræo, transpositis literis, ut notant Massoritæ.*

Illæ enim] duæ priores: vide suprà 7.16.

h Heb. *a seculo: sic Gen.6.4.*

Ipsam terram] Judæam cis & trans Jardenem.

Schurem] de quo Gen.16.7. & Exo.15.22.

10 *Jerachmeelis*] regionem Judeæ, quam possident posteri Jerachmeelis primogeniti Chetzronis, de quo 1.Chron.2.ver.9.25. & sequentibus. *Kenæi*] vide Judic.1.16. i Heb. *fœtidum reddendo, fœtidum se reddidit: vide Gen.34.30*

Caput XXVIII.

David Acischo in bellum cũ reliquis Pelischtæis profecturo operam suam pollicetur. Schaul verò Pelischtæorum adventu consternatus, cùm nullum responsum a Deo impetraret, Pythonissam adit: cujus opera, a spectro Schemuelis mortis denuntiationem & regni ablationem audit, quo nuntio exterritus & media confectus cecidit: deinde cibo confirmatus ad sua castra abit.

1 FUIT autem diebus illis cùm congregarent Pelischtæi castra sua ad militiam, ad bellandum contra Jisraëlem: ut ediceret Acisch Davidi, [a] omnino scito te mecum proditurum in castra, te cum hominibus tuis.

2 Dicente verò Davide ad Acischum, [b] hoc pacto tu experieris id quod facturus sit servus tuus: dixit Acisch ad Davidem: [a] propterea custodem capitis mei ponam te omnibus diebus.

3 (Schemuel autem mortuus erat, & planxerant eum omnes Jisraëlitæ, cùm sepelivissent eum Ramæ, id est, in civitate sua: & [a] Schaul amoverat Pythones & ariolos e terra sua.)

4 Cùm ergo congregantes se Pelischtæi venissent & castra haberent [a] Schunemi: & cõgregasset Schaul omnes Jisraëlitas ut castra haberent [a] Gilbohhæ,

5 Vidensque Schaul castra Pelischtæorum, timeret ac trepidaret [c] animus ejus valde:

a Heb. *sciendo scito.*

b *ut suprà.27.6.*

2 *Propterea*] quòd te virum præstiteris.

3 *Schaul amoverat*] vide annotata 2. Schem.21.1.

4 *Schunemi*] oppidum est in termino Jissaschcaris Jehos.19.18.

Gilbohhe] montes sunt non procul a cõvalle Jizrehhelis: nam ibi prælium consertum est.

c Heb. *cor.*

6 Consuluit Schaul Jehovam: sed non respondebat ei Jehova: nec per somnia, nec per [a] Urimos, nec per [a] Prophetas.

7 Quare dixit Schaul servis suis: quærite mihi mulierem prædità Pythone, ut adeam eam, consulturus per eam: ad quem servi ejus dixerunt, ecce mulier prędita Pythone est [a] Hhen-Dori.

8 Cùm itaque se dissimulasset Schaul indutus vestibus aliis, ivit ipse & duo viri cum eo, & venerunt ad istam mulierem noctu: cui dixit, divina, quæso, mihi per Pythonem, & [d] evoca mihi eum quem dixero tibi.

9 Sed dicente muliere ad eum: ecce tu nosti quid fecerit Schaul, ut excidit Pythones & ariolos ex hac terra: cur ergo te ponis in tendiculam vitæ meę ad morte afficiendum me?

10 Juravit ei Schaul per Jehovam dicendo: ut vivit Jehova non obveniet tibi [e] pœna propter hanc rem.

11 Tum dixit mulier, quem evocabo tibi? qui dixit, Schemuelem evoca mihi.

12 Cùm autem videret mulier [a] Schemuelem, clamavit voce magna: & allocuta est mulier Schaulem dicendo: quare decepisti me, cùm [a] tu sis Schaul?

13 Dixit verò ei Rex, ne timeto: sed quid vidisti? & dixit mulier ad Schaulem: [a] deos [a] vidi ascendentes e terra.

14 Quo dicente ei, quę *est* forma [a] hujus? dixit illi, vir senex ascendit, qui *est* amictus pallio: tunc agnoscens Schaul Schemuelem esse, verticem inclinavit facie *demissa* in terram, & incurvavit se.

15 Dixit autem Schemuel ad Schaulẽ: [a] quare commovisti me evocando me? cui dixit Schaul, angustia est mihi valde: nam Pelischtæi bellum gerunt contra me: Deus autem recessit a me, nec exaudit me amplius sive per prophetas, sive per somnia: quapropter inclamavi te, ut doceas me quid sim facturus.

16 Cui dixit Schemuel, quare ergo consulis me: cùm Jehova recesserit a te, & sit inimicus tuus?

17 [a] Fecit enim Jehova sibi quemadmodum locutus est per me: [a] laceravit enim Jehova regnum istud e manu tua, ut tradat illud proximo tuo Davidi.

18 Quum non auscultaveris voci Jehovæ, neque executus sis [f] iram ejus accensam in Hhamalekum: idcirco rem hanc facit tibi Jehova hoc die.

19 Præterea traditurus est Jehova Jisraëlem quoque tecum in manum Pelischtæorum, ita ut cras, tu & filii tui [a] futuri sitis mecum: etiam castra Jisraëlitarum traditurus est Jehova in manum Pelischtæorum.

20 Tum Schaul [g] confestim cecidit [h] totà statura suà in terram, adeò timebat valde a verbis Schemuelis: vis etiam non inerat ei; quia non comederat cibum toto die & tota nocte illa.

21 Quapropter accedẽs mulier illa ad Schaulem, cùm videret eum turbatum esse valde: dixit ad eum: ecce auscultavit ancilla tua voci tuæ, & [a] exposui vitam meam in manu mea, ut auscultarem verbis tuis, quæ edixisti mihi.

6 *Urimos*] de quibus Num.27.21. illi enim non penes Schaulem: sed penes Davidem erant, suprà 23.6. & 9.

Per prophetas] Num.12.6. id est, neque ordinariè, neque extra ordinem.

7 *Hhen-Dori*] oppidum est Menaschitarum cis Jardenem: Jehos.17.11.

d Heb. *fac ascendere mihi: sic deinceps.*

e Heb. *iniquitas; metonymia, Gen.4.1*

12 *Schemuelem*] spectrum diabolicum specie Schemuelis.

Cùm tu sis] quod intellexerat a Diabolo quem evocaverat.

13 *Deos*] i. divinas quasdam imagines, quibus Diabolus ante suas illusiones prę ludere solet.

Vidi] ac proinde disparuerant cùm Schemuelis apparituro precessissent: Noëma.

14 *Hujus*] quem adhuc vides.

15 *Quare*] ut specie Schemuelem, ita verbis mentiebatur: sic in toto capite.

17 *Fecit sibi*] id est disposuit sua consilia ad eum finem ut exequatur id quod locutus est per Schemuelem.

Laceravit] vide suprà 15.27. & 28. ver. cujus rei executio docetur 2.Schem.2.

f Heb. *accensionem iræ ejus.*

19 *Futuri sitis*] id est, mortui, ut Schemuel.

g Heb. *festinavit & cecidit.*

h Heb. *plenitudine staturæ suæ.*

21 *Exposui vitam*] ut Judic.12.3.

22 Nunc

22 Nunc itaque ausculta tu quoque voci ancillæ tuæ, & cùm apposuero tibi frustum panis, comede: ut insit tibi vis, cùm proficisceris in viam.

23 Renuente verò ac dicente eo, non comedam, institerunt apud eum servi ejus, etiamque mulier, ita ut auscultaret voci eorum: & surgens e terra [i] recubuit in lecto.

24 Mulieri autem illi erat vitulus [k] saginatus domi, quem [l] festinanter mactavit: & accipiens farinam depsit & [m] ex ea coxit azymos panes.

25 Deinde admovit ad Schaulem & ad servos ejus, qui comederunt: & surgentes abiverunt nocte illa.

i Heb. *sederet.*
k Heb. *saginarii.*
l Heb. *festinavit & mactavit.*
m Heb. *eam, ut Gen. 3.17.*

CAPUT XXIX.

Pelischtæi lustrantes exercitum, uno ore Davidem abdicant: Acischumque excusantem ita increpant, ut Davidem cum ipsius hominibus remittat.

1 Cùm itaque congregassent Pelischtæi omnes copias suas [1] Aphekum: Jisraëlitis castra habentibus ad [1] fontem qui est Jizrehhele:

2 Satrapæ Pelischtæorum transibant cum centenis & millenis: David verò & homines ejus [2] transibant in extrema *acie* cum Acischo.

3 Quam ob rem dixerunt principes Pelischtæorum, quid *sibi volunt* Hhebræi isti? dixit verò Acisch ad principes Pelischtæorum: annon hic *est* David servus Schaulis regis Jisraëlitarum, qui fuit apud me jam aliquot diebus, imò jam [3] aliquot annis, neque deprehendi in eo quicquam, [a] ex quo die defecit usque in hunc diem?

4 Sed efferbuerunt contra eum principes Pelischtæorum, dixeruntque ei principes Pelischtæorum, remitte virum istum, ut revertatur in locum suum, ubi præfecisti eum, ut non descendat nobiscum in hoc prælium: neque sit nobis adversarius in hoc prælio: qua enim re benevolentiam sibi conciliabit apud dominum suum? an non capitibus [4] horum hominum?

5 ‖An non hic *est* David de quo respondebant in choreis dicendo: percussit Schaul millia sua: David verò myriadas suas?

6 Quapropter Acisch advocans Davidem edixit ei: ut vivit Jehova, tu rectus es, & bonus *videtur* in oculis meis [6] egressus tuus & ingressus tuus mecum in castra: quia non deprehendi in te malum ex *quo* die venisti ad me usque in diem hunc: sed in oculis istorum satraparum non *videris* bonus.

7 Nunc ergo revertere & abi cum pace: ut non facias *quod videtur* malum in oculis satraparum Pelischtæorum.

8 Dixit verò David ad Acischum: at quid feci, quidve deprehendisti in servo tuo ex quo die fui coram te usque in diem hunc: quòd non iturus sum ut pugnem contra hostes domini mei regis?

9 Respondens verò Acisch dixit ad Davidem: scio, certè bonus *videris* in oculis meis sicut angelus Dei: veruntamen principes Pelischtæorum dixerunt: non est ascensurus nobiscum in hoc prælium.

10 Quare nunc manè surge cum servis domini tui, qui advenerunt tecum: cumque surrexeritis manè & illuxerit vobis, abite.

11 Itaque surrexit David ipse cum hominibus suis, abiturus manè, ut reverteretur in terram Pelischtæorum: cùm Pelischtæi ascenderent Jizrehhelem.

1 *Aphekum*] Aphek oppidum in tribu Ascheris Jehos. 19.30. *Fontem*] de quo vide Judic. 7.1. in annot.
2 *Transibant*] lustrantes copias suas.
3 *Aliquot annis*] i. jam altero anno: indefinitè dictum, vide suprà 27.7.
a Heb. *a die deficere sui.*
4 *Horum hominum*] id est, nostris & nostrorum.
‖ *Suprà 18.6.*
6 *Egressus*] id est, conversatio & administratio tua: sic Num. 27.17.

CAPUT XXX.

David a Pelischtæis Tziklagum remissus, oppidum invenit spoliatum & exustum: quod per Ægyptium ab Hhamalekitis factum cognoscens, eos assequitur & fundit: & prædam omnem tam sibi, quàm finitimis ereptam recuperat. De ea milites componit, & munera amicis civitatibus in terminis Jisraëlis mittit.

1 Erat verò quando venit David cum hominibus suis Tziklagum, [1] tertius dies: Hhamalekitæ autem irruentes in meridianum *tractum* & in Tziklagum, percusserant Tziklagum & combusserant illud igne.

2 Et captis fœminis quæ erant in eo, neminem a minimo ad maximum morte affecerant: sub abducebant abeuntes itinere suo.

3 Itaque veniente Davide cum hominibus suis in civitatem, cùm ecce combusta esset igne: & uxores eorum, filiique eorum ac filiæ eorum capti essent:

4 Sustulit David & populus qui erat cum eo vocem suam & fleverunt: usque dum non superesset ipsis vis flendi.

5 Et quamvis duæ uxores Davidis captivæ essent: Achinohham Jizrehhelitis, & Abigajil uxor Nabalis Carmelitæ:

6 Et angustia esset Davidi valde: quòd loquerentur populus de ipso lapidando (erat enim amarus animus totius populi, cujusque propter filios suos vel propter filias suas) tamen [6] confirmavit se David in Jehova Deo suo.

7 Edixitque David Ebjathari sacerdoti filio Achimeleci, applica, quæso, meâ causâ amiculum: applicavitque Ebjathar amiculum Davidis causâ.

8 Tum consulente Davide Jehovam dicendo, persequar turmam hanc? assequárne eam? dixit ei, persequere: nam [a] omnino assequuturus es, & omnino erepturus es.

9 Quapropter abiens David ipse & sexcenti viri qui *erant* cum ipso, venerunt usque ad torrentem Besoris: ubi reliqui [9] isti substiterunt.

10 Inde persecutus est David ipse cum quadringentis viris: cùm subsisterent ducenti viri, qui ita [b] defecti erant viribus, ut non possent trajicere torrentem Besoris.

11 Illi inventum virum Ægyptium in agro capientes, *duxerunt* ad Davidem: cùm dedissent ei panem ut comederet, & bibendam dedissent ei aquam:

12 Dedissentque ei fragmen palathæ, & duas uvas passas ut comederet: itaque restitutus esset ei animus: (non enim comederat cibum, neque biberat aquam tribus diebus & tribus noctibus.)

13 Tum dixit ei David, cujus es tu? & undénam es? qui dixit, puer Ægyptius sum, servus viri

1 *Tertius dies*] quo David discessit e castris Pelischtæorum: nam tantum itineris inter castrorum locum intercessit, & cet initium sequentis libri vers. 1.
6 *(confirmavit)* vide suprà 23.16. in annotatione.
a Heb. *assequendo assequuturus es, & eripiendo erepturus.*
9 *Isti*] ducenti, de quibus vers. sequent.
b Heb. *qui defecti erant a transeundo.*

viri Hhamalekitæ: dereliquit autem me Dominus meus, eò quòd ægrotarem [c] *abhinc* die tertio.

14 Nos irrueramus ad meridianum tractum *Ceretæi, & in *eum* qui *est* Jehudæ, & in meridianum *Calebi: deniq; Tziklagum combussimus igne.

15 Quamobrem dicenti ad eum Davidi, possésne deducere me ad turmam istam? dixit, jura mihi per Deum, te non affecturum me morte: neque dediturum me in manum domini mei: & deducam te ad turmam istam.

16 Cumque deduxisset eum, (ecce autem dissiti erant in tota superficie illius terræ: comedentes & bibentes & tripudiantes de tota præda illa magna quam ceperant e terra Pelischtæorum, & e terra Jehudæ:)

17 Percussit eos David a crepusculo usque ad vesperam [d] postridie *expeditionis in eos*: nec proripuit se ex eis quisquam, nisi quadringenti homines pueri, qui insidentes Camelis aufugerunt.

18 Sic eripuit David quicquid ceperant Hhamalekitæ: etiam duas uxores suas eripuit David.

19 Neque defuit eis [e] quicquam parvum aut magnum, tum e filiis aut filiabus, tum e præda: deniq; quicquam quod accepissent eis: hæc omnia reduxit David.

20 Præterea cepit David *totum reliquum gregem & armentum: *quod* abducentes ante *pecora sua dicebant, hæc *est* præda Davidis.

21 Redeunte itaque Davide ad ducentos illos homines, qui [f] defecti viribus non poterant sequi Davidem, quosque jusserat residere ad torrentem Besoris: egressi sunt obviam Davidi & obviam populo, qui *erat* cum eo: & accedens David ad illum populum, interrogabat eos de [g] prosperitate.

22 Deinde *respondens quisque pravus & nequam ex hominibus illis qui iverant cum Davide, dicebant: propterea quòd non sunt profecti mecum, ne demus eis de hac præda quam eripuimus: sed cuique uxorem suam & filios suos, ut abducentes abeant.

23 Dixit verò David, ne facitote sic fratres mei: [h] *præterquam quòd tradidit nobis Jehova *hæc*, servans nos & tradens turmam quæ venerat contra nos in manum nostram:

24 Præterea quis auscultet vobis in re hac? *nam prout *est* pars descendentis in prælium: ita etiam *est* pars residentis ad impedimenta: pariter partiuntor.

25 *Quod fuit a die illo & deinceps: nam imposuit illud statutum & judicium Jisraëli usque in hunc diem.

26 Deinde cùm venisset David Tziklagum, misit de ea præda senioribus Jehudæ amicis suis dicendo: ecce vobis [i] donum de præda hostium Jehovæ.

27 Nempe iis qui *erant* *in domo Dei: & iis qui *erant* *Ramothis meridianis, & iis qui *erant* *Jattire,

28 Et iis qui *erant* *Hharohhere, & iis qui *erant* *Siphmothis, & iis qui *erant* *Eschtemohhæ,

29 Et iis qui *erant* Racali, & iis qui *erant* in civitatibus *Jerachmeelitæ, & iis qui *erant* in civitatibus *Kenæi.

30 Item iis qui *erant* *Chormæ, & iis qui *erant* *Cor-Hhaschane, & iis qui *erant* Hhataci.

31 Denique iis qui *erant* Chebrone: & omnibus locis quò *itaverat David, ipse cum hominibus suis.

Caput XXXI.

Schaul prælio commisso fugiens Pelischthæos, cæsis filiis, sibi mortem consciscit, Pelischtæi fugientium Jisraëlitarum loca occupant, & inter confossos, Schaulis & filiorum corpora inventa, ad ludibrium præ mœnibus, affigentes, diis ac populo suo gratulantur: Jabeschitæ verò noctu abrepta corpora Jabeschi exurunt, & ossa sepeliunt.

1 ‖ *Pelischtæis autem præliantibus contra Jisraëlem: fugerunt Jisraëlitæ metu Pelischtæorum, cecideruntque confossi in monte Gilbohhæ.

2 Ubi assecuti Pelischtæi Schaulem cum filiis ejus: percusserunt Pelischtæi *Jonathanem & Abinadabum ac Malci-Schuhham filios Schaulis.

3 Ingravescente verò prælio in Schaulem, invenerunt eum homines arcu jaculantes: timuitque valde ab ipsis jaculatoribus.

4 Quapropter cùm dixisset Schaul armigero suo, stringe gladium tuum & transfode me illo, ne venientes præputiati isti transfodiant me, & *illudant mihi, & noluisset armiger ejus (reverebatur enim valde *eum*) arrepto Schaul gladio suo irruit in eum.

5 Tum videns armiger ejus mortuum esse Schaulem: irruit ipse quoque in gladium suum, ut moreretur cum ipso.

6 Sic mortuo Schaule cum tribus filiis suis & armigero suo, & etiam omnibus hominibus suis eo die pariter:

7 Videntes Jisraëlitæ qui *habitabant* *citra convallem illam, & qui *habitabant* citra Jardenem fugisse Jisraëlitas & mortuos esse Schaulem ac filios ejus: derelictis civitatibus suis fugerunt: & venientes Pelischtæi habitarunt in eis.

8 Fuit autem *postridie, cùm venissent Pelischtæi ad spoliandum confossos: ut invenirent Schaulem & tres filios ejus prostratos in monte Gilbohhæ.

9 Cujus caput cùm abscidissent, & dextraxissent arma ejus: miserunt in terram Pelischtæorum circumquaque, ad nuntiandum in æde *terriculorum suorum, & populo.

10 Et deposuerunt arma ejus in æde *Hhaschtarotharum: corpus verò ejus affixerunt *prope murum *Beth-Schanis.

11 Sed audientes de eo *habitatores Jabeschi Gilhhadis: quod fecerant Pelischtæi Schauli:

12 Surgentes omnes viri strenui, abierunt tota nocte: & assumpserunt corpus Schaulis & corpora filiorum ejus a muro Beth-Schanis: redeuntesque Jabeschum *combusserunt ea ibi.

13 Deinde accipientes ossa eorum sepeliverunt sub nemore ad Jabeschum: & jejunaverunt septem diebus.

SCHE-

14 *Ceretæi*] id est, Pelischtæi, ut ostendi- infra vers. 16. & Tzephaniæ 2.5. & Jechezkelis 25.16.
Calebi] id est, quem possidet posteritas Calebi.

d Heb. *postridie* eorum.

e Heb. *a parvo usque ad magnum, & usque ad filios, &c.*

20 *Totum reliquum gregem*] quæ hostes aliunde compilaverant.
Pecora sua] quæ sibi fuerant erepta versu proximo.

f *vide suprà* 10. vers.

g Heb. *de pace.*

22 *Respondens*] cùm sermo cœpisset agi de dividenda præda.

h Heb. *cũ eo quod tradidit.*

23 *Præterquam quòd*] prius argumentum est a genere victoriæ quòd non ipsorum viribus: sed divina beneficentia parta.

24 *Nam prout*] alterum argumentum a jure militari: ex æquo censentur militare, stationarii castrorum & qui in aciem prodeunt.

25 *Quod fuit*] id est, obtinuit lex illa.

i Heb. *benedictio*: sic Gen. 33.11.

27 *In domo Dei*] id est, in urbe Jehharimorum, quo arca restituta a Pelischtæis, translata resedit 1. Schem. 6 21.
Ramothis] de quibus Jehos. 19.8.
Jattire] Jehos. 15. 48.

28 *Hharohhere*] Jehos. 13.16.
Siphmothis] quæ Num. 34.10. Schephã dicitur.
Eschtemohhæ] quæ Eschtemo Jehos. 15. 50. vocatur.

29 *Jerachmeelitæ*] de quo suprà 27.10.
Kenæi] vide Judic. 1.16.

30 *Chormæ*] Judic. 1.17.
Cor-Hhaschane] fortè oppidum est Schimhhonis quod simpliciter Hhaschã, Jehos. 19.7. dicitur.

31 *Itaverat*] ad quos frequenter se receperat David, cũ fugeret a Schaule.

‖ 1. *Chron.* 10.

1 *Pelischtæis*] redgreditur ad historiã cap. 29. dimissione Davidis & ejus in Hhamalekitas expeditione interruptam.

2 *Jonathanẽ &c.*] vide supra 14.50.

4 *Illudant mihi*] id est, aliquo mortis genere indigno me afficiant.

7 *Citra convallem, &c.*] est, ab utraque parte loci, in quo prælium fuerat commissum.

8 *Postridie*] conflictus.

9 *Terriculorum*] idolorum, quibus terrentur animi superstitiosorum: non instituuntur. Confer cum 1. Chro. 10. cap.

10 *Hhaschtarotharum*] vide annotata Judicum 2.13.
Prope murum] id est, in platea muro juncta, infrà 2. Sche. 21.12.
Beth Schanis] quod & Beth-Schean dicitur Judic. 1.27. & alibi. Hoc in sorte Menaschis erat, sed nondum ereptũ Pelischtæis, ibidem: ut de Kehhila dictum est suprà 27.6.

11 *Habitatores*] memores beneficii a Schaule accepti, sup. cap. 11.

12 *Combusserunt*] id est, carnem eorum: tum quia jamdudum soli & aëri exposita computruerant: tum etiam quia hac ratione prospiciebatur, ne rursus corpora illa ludibrio exponerentur.

SCHEMUELIS
Liber secundus.

POSTERIOR liber Schemuelis res gestas a morte Schaulis, usque ad finem regni Davidis describit. Estq; historia quadraginta annorum, 2 Schem.5.5.

CAPUT I.

David morte Schaulis per eum nunciata, qui se illius interfectorem fuisse profitetur, supplicium de eo sumit: & carmine deplorat Schaulis & Jonathanis mortem.

1 FUIT autem post mortem Schaulis, cùm David reversus esset [Y] [a] a cæde Hhamalekitarum: & consedisset David Tziklagi duobus diebus:

2 Fuit, inquam, die tertio, ut ecce quidam veniret e castris a Schaule, vestibus laceris & [a] terra imposita capiti suo: fuitque eo veniente ad Davidem, cùm procidens in terram incurvasset se:

3 Ut diceret ei David, undénam venis? qui dixit ad eum, e castris Jisraëlitarũ proripui me.

4 Dixit verò ad eum David, quid fuit rei? indica, quæso, mihi: qui dixit, nempe fugit populus a prælio: [b] ubi cùm multi e populo ceciderunt & mortui sunt, tum etiam Schaul & Jonathan filius ejus mortui sunt.

5 Dicenti autem Davidi ad puerum qui nunciabat ei: qui scis mortuum esse Schaulem & Jonathanem filium ejus?

6 Dixit puer qui nunciabat ei, [c] casu incidi in montem Gilbohhæ, cùm ecce Schaul [d] incumberet hastæ suæ: ecce autem currus & [6] magistri equitum assequebantur eum,

7 Cumque respiciens a tergo suo videret me: inclamavit me, & dixi ei, ecce me.

8 Eo autem dicente mihi, quis es? cùm dixissem ad eum, Hhamalekita sum,

9 Dixit ad me, insta, quæso, in me & morte affice me, quia [9] detinuit me hæc ocellata chlamys: nam adhuc tota [e] vita mea in me *est*.

10 Instans itaq; in eum morte affeci eum: quia sciebam eum non victurum, postquam cecidisset: & accepi coronamẽtum quod *erat* in capite ejus & armillam, quæ erat in brachio ejus, ut afferrẽ ea ad dominum meum huc.

11 Tum David corripiens vestimenta sua laceravit ea: similiter etiam omnes homines qui *erant* cum eo.

12 Et plangentes fleverunt, jejunaveruntque usque ad vesperam, propter Schaulem, & propter Jonathanem filium ejus, & propter populum Jehovæ, deniq; propter familiam Jisraëlis quod cecidissent gladio.

13 Et dixit David ad puerum qui nunciabat ei, undẽnam es? quo dicente filius cujusdam [13] peregrini Hhamalekitæ sum,

14 Dixit ad eum David: quo modo non timuisti extendere manum tuam ad perimendum unctum Jehovæ?

15 Vocansq; David unum e pueris suis dixit, accede, incurre in eum; qui percussit eum ita ut moreretur.

16 Cùm dixisset ad eum David, [f] cædis tuæ *causa est* super caput tuum: nam os tuum testatum est contra te dicendo: ego morte affeci unctum Jehovæ.

17 Lamentatus autem est David lamẽtatione hac de Schaule & de Jonathane filio ejus.

18 [18] Quam protulit ad docendũ filios Jehudæ *tractare* arcũ: [*] ecce scripta est in libro recti.

19 [19] O decus Jisraëlis, [*] in excelsis tuis confossi: quo modo ceciderunt robusti!

20 [20] Ne indicetis [*] Gathi, neque annuntietis in plateis Aschkelonis: ut non [*] lætentur filiæ Pelischtæorum, ut non exultent filiæ præputiatorum.

21 O montes Gilbohhæ, ne ros néve pluvia *decidat* super vos, ô agri [g] editi: quia illic [21] fastidio fuit clypeus robustorum, clypeus Schaulis, deest [*] unctus oleo.

22 [22] A sanguine confossorum, ab adipe fortium arcus Jonathanis non retrocedebat; & gladius Schaulis non revertebatur vacuus.

23 [23] Schaul & Jonathan amantissimi & jucundissimi in vita sua: in morte quoque sua non separati sunt: [*] aquilis leviores, leonibus robustiores erant.

24 [24] Filiæ Jisraëlis de Schaule flete, qui vestiebat vos dibapho cum deliciis, qui inducebat ornamenta aurea super vestimenta vestra.

25 [25] Quomodo ceciderunt robusti in isto prælio! Jonathan in excelsis tuis confossus!

26 [26] Angustia est mihi propter te, frater mi, Jonathan: jucundus fuisti mihi valde: admirabilior fuit amor tuus mihi amore fœminarũ.

27 [27] Quo modo ceciderunt robusti, & perierunt arma bellica!

Y *A cæde*] de qua 1.Schem.30.
a Heb. *a cædendo Hhamalekum.*
a *Et terra imposita*] vide Jehos.7.6.
b Heb. *& etiam multum e populo cecidit.*
c Heb. *incidendo incidi.*
d Heb. *niteretur hastæ suæ.*
6 *Magistri equitũ*] synecdoche, id est, ipsi cum suis turmis.
9 *Detinuit me*] impedivit hastam ne in corpus meum altius penetraret.
e Heb. *anima.*
13 *Peregrini*] id est, peregrinantis in Jisraële, quod quibus conditionibus permissum fuerit, vide Deut.20.10 & 23.3. & sequentibus.
f Heb. *sanguis tuus*, sic Jos.2.19. & Jer. 9.24.
18 *Quam protulit*] id est, ut ea enunciata per contribules suos, quasi hortamento excitaret eos ad peritiam jaculandi exercitatione comparandam.
Ecce scripta est, &c.] vide Jehos.10.13. in annotatione.
19 *O decus*] Periphrasis Dei: exordium patheticum cladis propositionem continens. Est autem pars lamentationis cycloides.
In excelsis] id est, in montibus terræ tuæ, ut infra 21. & 25. vers.
20 *Ne indicetis*] Propositio secundi eventuũ ex superiore clade quos perturbatio fingit. Eorũ priorem deprecatur, ut istius cladis rumor unquam ad Pelischtæos perferatur: & finem habet honorẽ Dei, ut Micæ 1.10. posteriorem imprecatur in cladis loci.
Gathi] i. in ullis partibus Pelischtæorum, ne in propinquioribus quidem.
Lætentur] Deum blasphemãtes & populo ejus insultantes, ut de Schimschone Judic.16.23. & seq.
g Heb *elationum: substantivum pro adjectivo.*
21 *Fastidio fuit*] i. abjectus est clypeus nostrorum cum animo.
Unctus] id est, rex Schaulis amissus est.
22 *A sanguine*] amplificatio cædis, a præstãtia personarum Schaulis & Jonathanis. Est autem hic primus commendationis locus a rebus gestis: quasi dicat, nunquam frustra hostibus arma intulerunt, quin ea in ima hostium quamvis fortissimorum, viscera penetrarent.
23 *Schaul & Jonathan*] secundus locus a constante fide & amore mutuo usque ad mortem.
Aquilis] tertius locus ab eorum agilitate & robore.
24 *Filiæ Jisraëlis*] quartus locus ab effectis, quod subditos bonis cumulabant.
25 *Quo modo*] versus amœbæus, idem cum primo & ultimo versu lamentationis, quo transitur ad quintum locum lamentationis.
26 *Angustia est mihi*] quintus locus a privato suo damno & dolore propter summum mutuum amorem: suum enim fraterno amori comparat, & Jonathanis erga se, muliebri.
27 *Quo modo*] Conclusio per versum amœbæum.

CAPUT II.

David oraculo Dei Chebronem profectus a posteris Jehudæ in regem eligitur: Jabeschitis per legatos de officio præstito Schaulis gratulans, id Deo acceptum testatur, & iis operam suam pollicetur. Ischboscheth filius Schaulis operâ Abneri, reliquo Jisraëli præficitur: & bello inter utrunque biennio post orto, Abner cum suis funditur.

1 FUIT autem post hæc, cùm consulente Davide Jehovam dicendo, sũmne ascẽsurus in aliquam civitatum Jehudæ? edixisset Jehova ei ascende: Et dicenti Davidi, quò ascensurus sum? dixisset, Chebronem:

2 Ut

2 Ut ascenderet illuc David, etiamque duæ uxores ejus: Achinohham Jizrehhelitis, & Abigajil uxor Nabalis Carmelitæ:

3 Homines quoque suos, qui secum *erant* deduceret David, quemque cum familia sua: & habitarent [3] in civitatibus Chebronis.

4 Quò advenientes homines Jehudæ, unxerunt ibi Davidem in regem super familiam Jehudæ: & [4] indicaverunt Davidi dicendo, homines Jabeschi Gilhhadis sunt qui sepelierunt Schaulem.

5 Quamobrem David missis legatis ad homines Jabeschi Gilhhadis: dixit ad eos, benedicti estis Jehovæ, qui exercuistis benignitatem hanc erga dominum vestrum, erga Schaulem, quòd sepelivistis eum.

6 Propterea nunc exerciturus est Jehova erga vos benignitatem & fidem: & ego quoque [a] reponam vobis beneficium hoc, qui fecistis rem hanc.

7 Nunc itaque confirmentur manus vestræ, & estote [b] strenui, cùm mortuus est dominus vester Schaul: [7] nam similiter unxerunt me domus Jehudæ in regem super se.

8 Abner autem filius Neri princeps militiæ, quæ *fuerat* Schaulis: assumptum [c] Ischboschethum filium Schaulis, traduxit [8] Machanajima.

9 Constituitque eum regem super [9] Gilhhadem, super [d] [9] Ascheræos, & [9] Jizrehhelem, & Ephrajimum, & Binjaminem, denique super Jisraëlem totum.

10 Quadraginta annos natus erat Ischboschethus filius Schaulis, cùm [e] regnare cœpit super Jisraëlem, & duobus annis regnaverat: (tantùm domus Jehudæ erant [f] qui sequebantur Davidem.

11 Fuitq; numerus dierum, quibus erat David rex Chebrone super domum Jehudæ: septem annorum & sex mensium.)

12 Cùm egressus est Abner filius Neri, & servi Ischboschethi filii Schaulis Machanajimis Gibhhonem.

13 Joab quoque filius Tzerujæ & servi Davidis egressi occurrerunt eis apud piscinam Gibhhonis simul: consederuntque hi secundum piscinam hinc: illi verò secundum piscinam inde.

14 Ubi dicenti Abnero ad Joabum: surgant jam pueri isti ut [14] ludant coram nobis: dixit Joab, surgant.

15 Surgentes itaque transiverunt *pari* numero: duodecim a Binjamine, id est, ab Ischboschetho filio Schaulis, & duodecim a servis Davidis.

16 Quorum quisque apprehenso capite proximi sui, gladium suum *infixit* lateri proximi sui: sic ceciderunt simul: quapropter vocat quisq; locum illum, [16] portionem fortium quæ est Gibhhone.

17 Deinde fuit prælium durum admodum die illo: & plagâ affectus est Abner & homines Jisraëlis ante servos Davidis.

18 (Erant autem ibi tres filii Tzerujæ Joab & Abischai & Hhasa-El: eratque Hhasa-El celer pedibus suis, ut caprearum aliqua quæ *degit* in agro.)

19 Quapropter persequebatur Hhasa-El Abnerum: nec declinabat eundo ad dexteram aut ad sinistram, a persequendo Abnero.

20 Respiciens verò post se Abner dixit, êsne tu Hhasa-El? qui dixit, sum.

21 Dicente verò ei Abnero, declina tu ad dexteram tuam, aut ad sinistram tuam, & prehendens tibi unum ex istis pueris, accipe tibi exuvias ejus: noluit Hhasa-El divertere [g] ab eo persequendo.

22 Quare rursus adhuc dixit Abner ad Hhasa-Elem, diverte tu a me persequendo: quare percutiens *sternerem* te in terram? [22] & quomodo sublaturus essem faciem meam apud Joabum fratrem tuum?

23 Cùm itaque renueret divertere, percussit eum Abner stylo posteriore hastæ ad quintam costam, ita ut exeunte hasta a tergo ejus, caderet ibi & moreretur in loco suo: eratque *ut* quisquis veniebat ad locum illum ubi cadens Hhasa-El mortuus fuerat, subsisterent.

24 Sed persecuti sunt Joab & Abischai Abnerum: qui cùm sol occuberet venerunt ad collem Ammæ, qui *est* in conspectu Giachi, via ad desertum Gibhhonis.

25 Et congregaverunt se Binjaminitæ [h] sequentes Abnerum, ita ut essent cuneus unus: substiteruntque in vertice collis unius.

26 Unde inclamans Abner Joabum dixit, [26] an in æternum consumet gladius? an non scis amaritudinem fore in fine? quousque ergo non edices populo isti, ut avertantur a persequendo fratres suos?

27 Cui dixit Joab: ut vivit Deus ipse, nisi [27] locutus fuisses, *nihil fecissemus*: sed inde a matutino tempore abductus fuisset populus, quisque a persequendo fratrem suum.

28 Tum clangente Joabo buccina ut subsisterent totus populus, neque amplius persequerentur Jisraëlitas: non perrexerunt amplius bellum gerere.

29 Ita Abner & homines ejus abiverunt per campestria tota nocte illa: & trajecto Jardene obeuntes [i] totum tractum separatum *Jardene* pervenerunt Machanajima.

30 Joab verò reversus a persequendo Abnerum congregavit totum populum: desyderatique sunt e servis Davidis novemdecim viri & Hhasa-El.

31 Servi autem Davidis percusserant e Binjaminitis, id est, ex hominibus Abneri *multos*: trecenti sexaginta viri mortui sunt.

32 Tollentes autē Hhasa-Elem sepeliverunt eum in sepulchro patris sui, quod *erat* Beth-Lechemi: cùm pergentibus totâ nocte Joabo & hominibus ejus, illuxisset ipsis Chebrone.

Caput III.

Bello inter Davidem & Ischboschethum durante, decrescit hic: ille verò in dies augescit, numerosa prole: restitutione Micalis uxoris: confœderatione Jisraëlitarum deficientium ab Ischboschetho operâ Abneri: quem rege inscio, Joab & Abischai dolo interficiunt. A quo maleficio David verbis & opere se purgans, Abnerum honorificè sepeliendum curat, & apud suos se excusat quod Joabi supplicium differat.

1 Deinde fuit bellum [a] diutinum inter domum Schaulis & inter domum Davidis: sed Davidis pergens valescebat: domus

g Heb. *a post eum: sic deinceps.*

22 *Et quo modo*] .i. qua fronte essem coram fratre tuo compariturus?

h Heb. *post.*

26 *An in æternum*] Tribus argumentis deterret Joabum a persequenda victoria. Primum est ab humanitatis officio. Secundum ab eventu, qui non potest etiam victoribus non esse luctuosus in ejusmodi victoriis: postremum a naturali necessitudine & religionis jure.

27 *Locutus*] id est, nisi prior sermone provocasses, suprà ver. 14.

i Heb. *totam separationem: sic cant. 2 vers. ultimo, montes separationis, id est, ultra Jardenem.*

a Heb. *longum*

domus verò Schaulis pergentes attenuabantur.

2 Nati enim sunt Davidi filii Chebrone: fuitque primogenitus ejus Amnon ex Achinohhama Jizrehhelitide.

3 Et secundus ab eo [b]Cileab ex Abigajila uxore Nabalis Carmelitæ: & tertius Abschalom filius Mahhacæ filiæ Talmai regis *Geschuris.

4 Et quartus Adonija filius Chaggithæ: & quintus Schephatja filius Abitaliæ.

5 Denique sextus Jitrehham ex Hegla, *quaque* uxore Davidis: hi nati sunt Davidi Chebrone.

6 Fuit etiam cùm esset bellum inter domum Schaulis & inter domum Davidis: & Abner *sese confirmasset in domo Schaulis:

7 (Fuerat autem Schauli concubina *nomine Ritzpa filia Ajæ) *ut diceret *Ischboscheth* ad Abnerum: quare congressus es cum concubina patris mei?

8 Tum accensus *irâ* Abner valde propter verba Ischboschethi dixit: *an persona canina sum? *qui fuerim Jehudæ? hodie exercuero benignitatem erga domum Schaulis patris tui: erga cognatos ejus, & erga proximos ejus quòd non exhibuerim te in manũ Davidis: ut imputes mihi *iniquitatem istius mulieris?

9 Ita faciat Deus Abnero, & ita pergat *facere* ei, ut quemadmodum juravit Jehova Davidi, ut *inquam* sic facturus sum ei,

10 Transferendo hoc regnum a domo Schaulis: & stabiliendo solium Davidis super Jisraëlem & super Jehudam, *a Dane usque Beerschebahhum.

11 Qui non potuit amplius respondere Abnero quicquam, [c] præ timore quo timebat eum.

12 Itaque misit Abner legatos ad Davidem *propter hoc, qui dicerent: *cujus *est* regio? *&* dicerent, pange fœdus tuum mecum, & ecce *manus mea affutura est tibi, ad avertendum ad te totum Jisraëlem.

13 Qui dixit, bene *est*: ego pacturus sum tecum fœdus: veruntamen rem unam ego peto abs te dicendo: non visurus es faciem meam, nisi antequam introducant te, cum Micale filia Schaulis adveneris ad videndum faciem meam.

14 Misitque David nuntios ad Ischboschethum filium Schaulis, qui dicerent: da uxorem meam Micalem quam dispondi mihi *centum præputiis Pelischtæorum.

15 Itaque mittens Ischboscheth assumpsit eam a viro: a [d] Paltiele filio Lajischi.

16 Pergente autem cum ea viro ejus, [e] continenter flendo post eam *Bachurima usq; edixit ei Abner: abi, revertere: qui reversus est.

17 Sermo autem Abnero fuerat cum senioribus Jisraëlis dicendo: [f] anteà planè quærebatis Davidem in regem super vos:

18 Nunc ergo efficite: nam Jehova locutus est de Davide dicendo: per Davidem servum meum servaturus sum populum meum Jisraëlem e manu Pelischtæorum, & e manu omnium hostium ipsorum.

19 Præterea locutus erat similiter Abner audientibus Binjaminitis: cùm abiit etiam Abner ad eloquendum in aures Davidi Chebronem, omnia quæ bona *videbantur* in oculis Jisraëlitarum: & in oculis *totius familiæ Binjaminis.

20 Cùm autem venisset Abner ad Davidem Chebronem [g]comitatus viginti hominibus: fecit David Abnero & hominibus qui *erant* cum eo convivium.

21 Deinde dicente Abnero ad Davidem: surgens abeam ut congregem ad dominum meum regem omnes Jisraëlitas: qui pangant tecum fœdus, & regnes prorsus prout desyderat animus tuus: dimisit David Abnerum: qui abibat cum pace.

22 Ecce autem servi Davidis cum Joabo, veniente a *persequenda* aliqua turma, prædam magnam secum abducebant: sed Abner non erat amplius cum Davide Chebrone, eò quòd dimisisset eum ut abiret cum pace.

23 Joabo itaque & toto exercitu qui *erat* cum eo ingressis: postquam nuntiaverunt Joabo dicendo: venit Abner filius Neri ad regem, qui dimisit eum ut abiret cum pace:

24 Veniens Joab ad regem dixit: quid fecisti? ecce venerat Abner ad te: quare dimisisti eum ut *abeat [h] continenter?

25 Nostine Abnerum filium Neri? certè ad pelliciendum te venit: aut ad cognoscendum *egressum tuum & regressum tuum: denique ad cognoscendum quæcunque facis.

26 Tum egressus Joab a Davide, misit legatos post Abnerum: qui revocaverunt eum a cisterna Siræ: sed David non erat conscius.

27 Reversoque Abnero Chebronem, seorsim duxit eum Joab intra portam, ut loqueretur cum eo, [i] imprudentem: percussitque eum ibi quintâ costâ, adeò ut moreretur: *propter sanguinem Hhasa-Elis fratris sui.

28 Quod cùm posteà audisset David, dixit: insons ego *sum* & regnum meum apud Jehovam usque in seculum: *a sanguinibus Abneri filii Neri.

29 Maneant super caput Joabi, & super *caput* totius domus paternæ ejus: *neque [k] deficiat e domo Joabi fluxum patiens: aut leprosus: aut qui *nitatur scipione: aut cadens gladio: aut carens cibo.

30 *Joab enim & Abischai frater ejus occiderant Abnerum: eò quòd morte affecisset Hhasa-Elem fratrem ipsorum *Gibhhone in illo prælio.

31 Posteà edixit David Joabo & toti populo qui *erat* cum eo: *lacerate vestimenta vestra & accingite vos ciliciis, ac plangite ante Abnerum: & rex ipse David sequebatur feretrum illius.

32 Ipsis autem sepelientibus Abnerum Chebrone: rex sublata voce sua flebat ad sepulchrum Abneri, flebantque totus populus.

33 Et lamentatus rex Abnerum dixit: ergò*ne* *ut moritur stultus, mortuus fuerit Abner?

34 Manus tuæ *non fuissent ligatæ, & pedes tui æreis compedibus non fuissent admoti: ut cadit quis ante [l] iniquissimos, cecidisti: pergebantque totus populus deflere eum.

35 Veniente autem toto populo ut reficeret Davidem cibo, cùm adhuc erat dies: juravit David dicendo, ita faciat mihi Deus, & ita pergat, ut non ante occasum solis gustaturus sum panem aut prorsus quicquam.

36 Quod

---

b *qui dicitur Daniel* 1. Chr. 3. 1.

3 *Gesch.*] pars est Syriæ, contermina Gilhhadi in Trachonitide: Deut. 3. 14.

6 *Sese*] i. autoritatem & opes sibi comparasset.

7 *Nomine*] de qua vide plura infra cap. 21.

Ut diceret] falsa suspitione vel delatione motus: nam nihil tale commisisse legitur.

8 *An persona*] id est, vilis, abjecta, & scortationi dedita, nam utroque spectat appellatio canis. Deut. 23. 18. & 1. Schem. 24. 15.

Qui fuerim &c.] id est, qui a te defecerim cum tribu Jehuda supra 2. 4. Exprobrat beneficium suum erga Ischboschethum, & sequentibus amplificat.

Iniquitatem] i. velut commissam cum hac muliere: ita inficiatur objectum sibi crimen.

10 *A Dane*] vide Judic. 20. 1.

c Heb. *præ timore ejus.*

12 *Propter hoc*] i. hac offensione motus.

Cujus est] supple, nisi tua, cui Deus imperium detulit.

Manus mea] i. operâ meam tibi navabo: vide Levit. 5. 21.

14 *Centum præputiis*] ex Schaulis pacto mihi proposito 1. Schem. 18. 24.

d *qui Palti dicitur* 1. Schem. 25. ver. ult.

e Heb. *eundo & flendo.*

16 *Bachurima*] oppidum in tribu Binjaminis, ut apparet infrà cap. 19. 17.

f Heb. *etiam heri, etiam nudiustertius:* synecdoche.

19 *Totius familiæ &c.*] i. maxima partis: synecdoche. 1. Chro. 12. 29.

g Heb. *& cum eo viginti homines.*

24 *Abeat continenter*] i. conficiat iter suum sine impedimento.

h Heb. *eundo.*

25 *Egressum*] vide Num. 27. 17.

i Heb *per errorem.*

27 *Propter sanguinem*] propter cædem de qua sup. 2. 23.

28 *A sanguinibus*] ut versu præcedenti vide Gen. 4. 10.

29 *Neq; deficiat*] tantisper dum ibit ejus familia noxia fit istius.

k Heb. *excindatur.*

Nitatur scip.] i. valetudinarius, pigricus, tabidus &c. synecdochicè dicitur.

30 *Joab enim*] rationem reddit imprecationis Davidis in totam paternam familiam ejus: quia ambo fratres, qui perierant, in necem Abneri conspiraverant.

Gibhhone] sup. 2.

31 *Lacerate*] Jehos. 7. 6.

33 *Ut moritur*] Hoc est, an tam indignè virum adeò bonum obire oportuit? ut versu sequenti explicatur.

34 *Non fuissent*] si justo certamine conflixissent tecum, parui fecit quin captus fueris manibus & pedibus.

l Heb. *filios iniquitatis: id est dolo & perditione infestos.*

36 Quod cùm totus populus cognovisset, bonum *visum* est in oculis eorum: omnino prout fecerat rex, *videbatur* in oculis totius populi bonum.

37 Agnoscebant enim totus populus ejus, & totus Jisraël die illo, non *profectum* fuisse a rege, ut *quis* morte afficeret Abnerum filium Neri.

38 Nam dixerat rex ad servos suos: 'an nescitis principem & quidem magnum cecidisse die hoc in Jisraële?

39 Ego autem hoc tempore [m] infirmus sum, 'utpote unctus rex: homines verò isti filii Tzerujæ [n] 'firmiores sunt me: 'rependet Jehova ei qui fecit hoc malum secundum maleficium ejus.

38 *Annescitis*] q.d. occisores tanti viri agnoscitis maximo supplicio dignos pro atrocitate criminis, & amplitudine personæ occisæ: sed infirmus rerum mearum status, non patitur ut nunc supplicium sumam de eis, qui plus quàm ego apud populum possunt.
m Heb. *tener*.
39 *Utpote*] id est, designatus quidem totius Jisraëlis rex: sed nondum plenè regnum consecutus.
n Heb. *duriores*.
Firmiores] militaribus hominibus acceptiores quàm ego sim, ut apparet infrà cap. 19. Est autem utriusque membri antithesis metaphorica a plantis desumpta. *Rependet*] id est, sumet ipse de eo supplicium, cùm me adhuc facultas deficit: vel me facultate instruet, ut ipsius judicium exerceam: vide initium executionis infrà 19.14. progressum 1.Reg.2.5. & 6. executionem autem plenam ibidem ver. 34. & 35.

CAPUT IIII.

Morte Abneri Ischboscheth fractus: Jisraëlitis consternatis, latronibus impunè grassantibus, tandem ab illorum duobus simulato habitu, domum illius ingressis, dormiens occiditur: quibus caput illius ad Davidem afferentibus, præter expectationem ipsorum, ignominiosæ mortis sententia a Davide pronuntiatur, & executioni mandatur: caput verò Ischboschethi honorificè sepelitur.

1 AUDIENTE verò filio Schaulis mortuum esse Abnerum Chebrone, 'remissæ sunt manus ejus: omnes verò Jisraëlitæ 'conturbati sunt.

2 Duo autem homines principes 'turmarum 'erant filio Schaulis, nomen unius Bahhana: nomen verò alterius Rechab filii Rimmonis Beerothæi e Binjaminitis: nam Beerothæ quoq; 'annumerabantur Binjamini.

3 Fugerantque Beerothitæ isti 'Gitajima: fuerantque peregrini ibi usque 'in istum diem.

4 'Cùmque e Jonathane filio Schaulis filius esset affectus pedibus: (natus quinque annos erat, cùm pervenit fama de Schaule & de Jonathane e 'Jizrehhele: quo assumpto cùm nutrix ejus fugeret, fuit ea accelerante fugam, ut cadens claudus redderetur:) cujus nomen erat [a] Mephiboscheth:

5 Iverunt filii Rimmonis Beerothæi Rechab & Bahhana intraveruntque [b] æstu diei in domum Ischboschethi: ipso cubante cubatu meridiano.

6 Cumque illuc pervenissent usque ad intimum domus, bajulantes triticum, percusserunt eum quintâ costâ: deinde Rechab & Bahhana frater ejus proripuerunt se.

7 Itaque ingressi domum illam, ipso cubante in lecto suo, [c] in cubiculo suo, cùm percutientes morte affecissent eum, & amovissent caput ejus: assumpto capite ejus abiverunt 'viâ campestrium tota illa nocte.

8 Et afferentes caput Ischboschethi ad Davidem Chebronem, dixerunt ad regem: ecce caput Ischboschethi filii Schaulis inimici tui, qui quærebat [d] vitam tuam: sic edidit Jehova pro domino meo rege ultiones hodie de Schaule & de semine ejus.

9 Sed respondens David Rechabo & Bahhanæ fratri ejus, filiis Rimmonis Beerothæi, dixit eis: 'vivit Jehova, qui redimit [e] me ab omni angustia.

10 'Cùm eum qui nuntiabat mihi dicendo: ecce mortuus est Schaul, qui tamen [f] *videbatur* in oculis suis quasi læta nuntians, apprehensum occiderim Tziklagi: 'quod [g] *oportebat* me ei præstare pro nuntio:

11 Quanto magis *oportet* hominibus improbis, *qui* occiderunt virum 'justum, domi ejus, in cubili ejus: jam ergo an non reposcerem sanguinem ejus e manu vestra, & tollerem vos e terra?

12 Præcepit itaque David pueris suis ut occiderent eos, qui amputarunt manus eorum & pedes eorum, & suspenderunt ad piscinam Chebrone: caput verò Ischboschethi assumentes, sepeliverunt in sepulchro Abneri Chebrone.

1 *Remissæ*] i. fractus animo destitit bellum gerere.
Conturbati] rei novitate consternati, quasi præcisa suorum consiliorum viâ, de quibus sup. 3.17.
2 *Turmarum*] latronum grassatorum: ut Hosch. 6.9. & 7.1.
Erant filio] e subditis ejus, quia Binjaminitæ erant.
Annumerabantur] Jehos. 18.25. q.d. etiamsi Beerothæ a Pelischtæis post Schaulis cædem occupatæ adhuc detinerentur. 1. Schem. 31.7.
3 *Gitajima*] Nechem. 11.33. Binjamitarum oppidum.
In istum] quo facinus perpetrarunt, infrà ver. 7.
4 *Cumq; e Jonathane*] Quasi dicat, cùm latrones isti viderent neminem fore designatæ a se cædis aut regni vindicem, præter Mephiboschethum puerum adhuc claudum, spe impunitatis in factum audacius prorupe[runt].
Jizrehhele] ubi cæ[si] & fugati sunt. 1. Schem. 31.
a *qui & Meribbahal & Meri-Baahal*. 1. Chr. 8.34. & 9. [40.]
b Heb. *cùm æstus diceret*, sic Gen. 18.1.
c Heb. *in conclavi cubatus sui*. 7 *Via camp.*] i. trajecto Jardene per solitudinem [Ar]ichuntinam: nam cædes Machanajimis perpetrata est. d Heb. *animam tuam*.

9 *Vivit*] q.d. Deus idem est in sempiternum, qui promissionem suam de me servando, non maleficorum opera (ut vestra est) sed sanctè hactenus præstitit, & in posterum præstiturus est. Prius argumentũ damnationis illorũ, a fide promissionum Dei.
e Heb. *animam meam*.
10 *Cùm eum*] secundum argumentum a præjudicio, per comparationem minoris.
f Heb. *erat in oculis suis*.
Quod oportebat] quasi dicat, quæ merces illi jure a me debebatur.
g Heb. *quod mihi erat et præstandum nuntium*. 11 *Justum*] id est, qui ipsos nulla injuria affecerat, ut contrà illi improbi, id est, injurii dici solent, ut Exod. 2.13. & alibi passim.

CAPUT V.

David a toto Jisraële rex confirmatus Tzijonem occupat, & instaurat: amicitiam cum rege Tyriorum init: filiorum numero augetur, Pelischtæos bis fundit: sic in dies magis augescit.

1 TUNC venientes omnes tribus Jisraëlis ad Davidem Chebronem: loquutæ sunt dicendo, ecce nos, 'os tuum & caro tua sumus.

2 [a] Item planè antehac cùm Schaul nobis præesset rex, 'tu eras qui educebas & reducebas Jisraëlem. deniq; 'dixit Jehova tibi, tu pasturus es populum meum Jisraëlem, & tu præfuturus es antecessor Jisraëli.

3 Venerunt quoque omnes seniores Jisraëlis ad regem Chebronem, quibuscum pepigit rex David fœdus Chebrone 'coram Jehova: & unxerunt Davidem in regem super Jisraëlem.

4 Natus triginta annos David cùm [b] regnare cœpit: quadraginta annis regnavit.

5 Chebrone regnavit super Jehudam septem annis & sex mensibus: Jeruschalaimis verò regnavit 'triginta tribus annis per totum Jisraëlem & Jehudam.

6 'Profectò autem rege cum hominibus suis Jeruschalaima contra Jebusæum inhabitantem eam terram: allocutus est *ille* Davidem dicendo: ne venito huc, sed amoveto te, 'cæcis ipsis & claudis dicentibus, non est venturus David huc.

7 Attamen cepit David propugnaculum Tzijonis: ea *jam est* civitas Davidis.

8 (Dixerat enim David die illo, quisquis pertingens ad illud emissarium, cœperit percutere Jebusæum & istos cæcos & claudos exosos animo Davidis, '*primarius & princeps futurus est* eò quòd dixissent cæcus & claudus, non introgressus est [c] huc.)

9 Et habitans David in eo propugnaculo vocavit illud, civitatem Davidis: quia ædificavit David circumquaque a munitione ipsa 'introrsum.

1 *Os tuum &c.*] ut Gen. 29.14.
a Heb. *etiam heri, etiam nudiustertius*.
2 *Tu eras*] vide 1. Schem. 18.4. & 5. ver.
Dixit Jehova] cùm per Schemuelem eũ ungi jussit 1. Schem. 16.13. Signum enim non fuit sine verbo: sed brevitatis causâ ibi reticetur.
3 *Coram*] i. publico jurejurando, Jehova advocato teste.
b Heb. *regnavit*, ut inf. ver. 9. sic Gen. 5. 32.
5 *Triginta trib.*] i. triginta duobus cum dimidio: synecdoche.
6 *Profectò*] Confer quæ hîc dicuntur cum 1. Chr. 11.4. & 5.
Cæcis ipsis] freti munitione loci, ipsi inprimis Davidem ludificati sunt, & præcipui autores fuerunt ut Davidi minimè cederetur: gloriantes vel se solos Davidem propulsaturos.
8 *Primarius*] eclipsis consequentis, sive oratio anantapodotos, quæ impletur, 1. Chr. 11.6.
c Heb. *in hanc domum*.
9 *Introrsum*] nam Joab reliquam civitatem instauravit 1. Chro. 11.8.

10 Sic pergebat David [d] continenter crescere: quia Jehova Deus exercituum *erat* cum eo.

11 *Misit enim Chiram rex Tyri legatos ad Davidem, ligna que cedrina, & fabros lignarios & [e] latomos: qui extruxerunt domũ Davidis:

12 Cùm expertus esset David Jehovam stabilivisse se in regem super Jisraëlem, & extollere regnum suum propter populum ipsius Jisraëlem.

13 Accepit autem David adhuc concubinas & uxores e Jeruschalaimis postquam venit Chebrone: natique sunt Davidi filii & filiæ.

14 Atque hæc sunt nomina eorum qui nati sunt ei Jeruschalaimis: [f] Schammuahh, & Schobab, & Nathan & Schelomo.

15 Item Jibchar & [g] Elischuahh, & Nepheg & Japhiahh.

16 Et Elischamahh, & [h] Eljadahh, & Eliphelet.

17 Audientes autem Pelischtæi *Jisraëlitas* unxisse Davidem in Regem super se: ascenderunt omnes Pelischtæi, ad quærendum Davidem, versus propugnaculum: quod audiens David *descendit.

18 Cùm enim Pelischtæi venissent: & diffiti essent per convallem *Raphaæorum:

19 Consuluerat David Jehovam dicendo, an ascensurus sum contra Pelischtæos? an traditurus es eos in manum meam? & dixerat Jehova Davidi, ascende, nam [i] omnino traditurus sum Pelischtæos istos in manum tuam.

20 Veniens itaque David Bahhal-Peratzima, percussit eos ibi David ac dixit, rupit Jehova inimicos meos coram me, ut *est* eruptio aquarum: idcirco vocavit *quisque* nomen loci illius [k] Bahhal-Peratzima.

21 Nam *dereliquerunt ibi *terricula sua: quæ *sustulit David & viri ejus.

22 [l] Iterum autem adhuc Pelischtæi ascendentes: diffiti erant in convalle Raphaæorum.

23 Cùm consulenti Davidi Jehovam dixit, ne ascendito; [m] diverte a persequendis eis, posteà aggredere eos ex adverso mororum.

24 Et esto cùm audieris sonum incessus in cacuminibus mororum, ut tunc *moveas te: tunc enim prodierit Jehova ante te ad percutiendum castra Pelischtæorum.

25 Cumq; David sic faceret quemadmodum præceperat ei Jehova: percussit Pelischtæos a *Gebahho usque qua venis Gezerum.

d Heb. *eundo & crescendo.*

11 *Misit eum*] confer hos duos versus cum initio 1. Chro. 14.

e Heb. *fabros lapidum muri.*

f *qui & Schimbha* 1. Chro. 3.5.

g *qui & Elischamahh, ibid. ver.* 6.

h *qui & Bebheljadahh* 1. Chro. 14.7.

17 *Descendit*] ex arce sua processit ut contra Pelischtæos, ut explicatur ibidem ver. 8.

18 *Raphaæorum*] in tribu Jehudę, Jehosch. 15.8.

i Heb. *tradendo traditurus sum.*

k *id est, planitiem rupturarum a rupturis exercitus Pelischtæorum.*

21 *Nam*] q.d. tam preceps fuit Davidis irruptio & illorum ruptura, ut fugientibus ne Deos quidem suos recipere vacaverit.

Terricula] vide annotata 1. Schem. 31.9

Sustulit] comburendo ea, ut 1. Chron. 14.12.

l Heb. *addiderunt adhuc Pelischtæi ascendere.*

m Heb. *diverte a post eos.*

24 *Moveas*] procedas in prælium.

25 *Gebahho*] Gibhhone in tribu Binjaminis Jehosch. 18.25.

CAPUT VI.

David Jisraëlitas convocat, ut secum arcam Dei ex urbe Jehharimorum in civitatem suam deducant: in cujus deportatione peccatur, tum a sacerdotibus dum arcam plaustro devehendam curant: tum a Hhuzza, qui ad eam temerè manum admovens divinitus in exemplum morte afficitur. Unde consternatus David, arcam in itinere Hhobed-Edomo committit, donec audita ejus prosperitate consilium repetit, & eam ad se magno comitatu & lætitia adducit. Postremò a Micale dersus eam ipse graviter increpat, Deus verò sterilitate punit.

1 POSTEA congregavit *iterum David quosque delectos ex Jisraële, triginta millia.

2 Surgente autem Davide & toto illo populo qui erat cum eo, ut abiret *Bahhalibus Jehudæ: ad deducendum inde arcam Dei, ad quam *invocabatur nomen, nomen *inquam* Jehovæ exercituum *insidentis Cerubinis:

3 *Imposuerunt arcam Dei plaustro novo, ut deportarent eam e domo Abinadabi, quæ *erat* in ipso colle: Hhuzza & Achjo filiis Abinadabi ducentibus plaustrum illud novũ.

4 Deportaverunt itaque eam e domo Abinadabi quæ *erat* in ipso colle Dei *euntes* cum arca Dei: Achjo autem ibat ante arcam.

5 David verò & tota domus Jisraëlis gestiebant [a] *præ lætitia* coram Jehova, cum quovis *instrumento* e lignis abiegnis: nempe cum citharis & cum nabliis & cum tympanis, & cum tubis & cum cymbalis.

6 Sed cùm venissent usque ad aream [b] Naconis: Huzza extensa ad arcam Dei *manu*, prehẽdit eam: quia dimoverant eam boves.

7 Quamobrem accensus irâ Jehova in Hhuzzam: percussit ibi Deus eum propter [c] hoc *imprudens factũ: ita ut moreretur ibi, prope arcam Dei.

8 *Displicuit autem Davidi, eò quòd irrupisset Jehova irruptione in Hhuzzã: quapropter vocat *quisq;* locum illum rupturã Hhuzzæ, usque in diem hunc.

9 Et timens David Jehovam die illo: dixit, *quomodo intraret ad me arca Jehovæ?

10 Noluitque abducere David ad se arcam Jehovæ in civitatem Davidis: sed curavit David ut ea diverteret in domum *Hhobed-Edomi *Gittæi.

11 Considente autem arca Jehovæ in domo Hhobed-Edomi Gittæi tres menses: cùm benediceret Jehova Hhobed-Edomo & toti domui ejus:

12 Et nuntiaretur regi Davidi dicendo: benedixit Jehova domui Hhobed-Edomi, & omnibus quæ ei *sunt* propter arcam Dei: *abiens David deduxit arcam Dei e domo Hhobed-Edomi in civitatem Davidis cum lætitia.

13 Erat autem cùm progressi essent portantes arcam Jehovæ sex gressibus: *ut sacrificaret boves & pinguia *sacrificia*.

14 David verò saltabat omnibus viribus coram Jehova: eratque David accinctus amiculo lineo.

15 Ita David & tota domus Jisraëlis adduxerunt arcam Jehovæ cum clangore & cum sono tubæ.

16 Fuit autem arca Jehovæ intrante in civitatẽ Davidis: cùm Mical filia Schaulis prospectans per quandam fenestram, videret regem Davidem [d] contentissimè saltantem coram Jehova, ut sperneret eum [e] cum animo suo.

17 Cumque introducta arca Jehovæ statuissent eam in loco suo, intra tentorium *quod tetenderat ei David: obtulit David holocausta coram Jehova & Eucharistica.

18 Deinde cùm absolvisset David offerre holocaustum & Eucharistica: benedixit populo in nomine Jehovæ exercituum.

1 *Iterum*] i. [illegible] dò, nam bis [illegible] causam Davidem [illegible] gregasse Jisraëlitas docet 1. Chro. 13.

2 *Bahhalibus*] i. urbe Jehharim[illegible] Jehos. 15.60.

Invocabatur] i. celebatur: synecdoche usitata, ut Gen. 4.26.

Insidentis] vide 1. Schem. 4.4.

3 *Imposuerunt*] [illegible] liti legis quæ [illegible] tur Num. 7.9. & P[illegible] lischtæorum [illegible] plum secuti 1. Sch[illegible]

a Heb. [illegible] *id est, Judentium [illegible] gestiebant, ut inf. ver.* 16.

b *qui & Cidon,* 1. Chro. 13.9.

c Heb. *hanc imprudentiam.*

7 *Imprudens*] [illegible] præter munus et [illegible] familię suæ com[illegible] sum gestandi [illegible] humeris, eam plaustro imposuit: [illegible] peccatum sacerdo[illegible] & levitarum [illegible] commune fuit: [illegible] nunc contra legem Num. 4.15. [illegible] attingit: quod pa[illegible] liare est illi [illegible] peculiariter [illegible] animadvertit [illegible]

8 *Displicuit*] [illegible] dem verbum [illegible] tur Gen. 31.35.

9 *Quomodo*] [illegible] bandi, cùm [illegible] declaret, [illegible] hanc suam [illegible] tem.

10 *Hhobed*] [illegible] Levitæ ex [illegible] bus & canto[illegible] Chro. 15.18. & [illegible]

Gittæi] ex oppi[illegible] Gath-Rimmon, quod a Menas[illegible] & Danitis [illegible] niter fuit attri[illegible] Kehathitis, Jehos[illegible] 24. & 25.

12 *Abiens*] [illegible] Confer cum 1. Chro. 15.

13 *Sacrificaret*] altari [illegible] aggesto ex lege Exod. 20.24.

d Heb. [illegible] *tem & saltantem.*

e Heb. *in* [illegible]

17 *Quod tetenderat*] antequam [illegible] ceretur arca, [illegible] initium cap. 15. 1. Chro. conferatur cum 1. Chro. 16.

19 Et impertitus est toti illi populo, toti multitudini Jisraëlitarum, tam viris quàm mulieribus, cuique tractam panis unam, & frustum unum carnis, & lagenam *vini* unam: posteà abiit totus populus ille quisque domum suam.

20 Tum revertẽte Davide ab benedicendum domui suæ: egressa Mical filia Schaulis obviam Davidi dixit: quàm gloriosus fuit hodiè rex Jisraëlis, qui retexit se hodie ante oculos ancillarum servorum suorum, f prorsus ut retegit se unusquispiam e vanissimis *hominibus*!

21 Dixit verò David ad Micalem: coram Jehova, qui elegit me præ patre tuo & præ tota familia ejus: præcepto instituendo me antecessorem super populum Jehovæ, super Jisraëlem: '*præ lætitia gestivi*: & gestiam coram Jehova.

22 ' Quo g abjecero me adhuc amplius, & fuero humilior ante oculos meos: eo apud istas ancillas, de quibus locuta es, *&* apud illos gloriosior ero.

23 ' Itaque Micali filiæ Schaulis ipsi non fuit proles: in diem usque mortis suæ.

f Heb. *ut retegendo retegit se, &c.*

20 *Retegit, &c.*] id est, scurriliter vel histrionicè, deposita omni honestate & gravitate.

21 *Præ lætitia*] eclipsis antecedentis sive hypozeugma, quod indicat copula.

22 *Quo abjecero*] juxta sententiam ipsius Dei 1. Sche. 2. 30.

g Heb. *leviorem habuero me.*

23 *Itaque*] propter hunc suum in Deum & in maritum ac regem contemptum, sterilitatis perpetuæ probro affecta est.

CAPUT VII.

Nathan Davidis consilium de ædificando templo primùm ex proprio sensu approbat: sed posteà Dei jussu Davidi declarat, id ex vocatione nõ esse: filium autem ei promittit, qui consilium illud fideliter exequetur: ejusq; regno plurima, typicè in Schelomone & posteris: perfectè verò in Christo implenda revelat. Pro quibus David indignitatem suam agnoscens, & æterno Dei verbo omnia ascribens, gratitudinem suam amplissimis verbis exponit.

1 ' FUIT autẽ cùm desideret rex domi suæ: & Jehova dedisset ei quietem circumquaque ab omnibus inimicis ejus:

2 Ut diceret rex ad Nathanem prophetam: vide quæso, ego habito in domo cedrina: dum arca ipsa Dei habitat 'inter aulæa.

3 ' Dixit vero Nathan ad regẽ: quicquid *est* in a animo tuo abi facnã Jehova tecum *est*.

4 Sed fuit nocte illa: ut b ederetur verbum Jehovæ ad Nathanem, dicendo:

5 Abi ut dicas ad servum meum Davidem, ita ait Jehova: ' túne ædificares mihi domum quam inhabitem?

6 ' Cùm non habitarem in æde *ulla*, inde a tempore, quo deduxi filios Jisraëlis ex Ægypto usque in diem hunc: sed itarem cum tentorio & cum tabernaculo:

7 Quocunque itabam cum filiis Jisraëlis, locutúsne sum quicquam ulli c moderatorum Jisraëlis, quibus præceperam ut pascerent populum meum Jisraëlem, dicendo: quare non ædificastis mihi domum cedrinam?

8 Nunc ergo, sic dicito servo meo Davidi, ita ait Jehova exercituum: ' ego assumpsi te ex ipsa caula, a sequendo grege: ut antecessor præesses populo meo Jisraëli.

9 Et fui tecum quocunq; ivisti, excidiq; ' omnes inimicos tuos a facie tua: adeò ut comparaverim tibi nomen magnum, par nomini maximorum qui *sunt* in terra.

1 *Fuit autem*] confer totum hoc caput cum 1. Chron. 17.

2 *Inter aulæa*] in tabernaculo, quod ei in civitate sua tetenderat, suprà 6. 17.

3 *Dixit verò Nathan*] ut suprà 1. Schem. 16, 7.

a Heb. *in corde.*

b Heb. *fuisset.*

5 *Túne ædificares*] hoc est, putásne tantũ tibi fore otii a rebus bellicis, ut eam ædificare possis? quasi dicat, falleris: nam bella adhuc multa gesturus es, vide cap. 8. Atque hæc est ratio, quam Schelomoni adfert 1. Chro. 22. 8. & Schelomo proponit 1. Reg. 5. 3. Avertit Davidem a suo instituto hac prima ratione.

6 *Cùm non habitarem*] Secunda ratio ab exemplo antecessorum qui nihil tale acceperunt: scientes sui vocationem expectandam esse.

c Heb. *sceptrorum*: synecdoche.

8 *Ego assumpsi te*] accommodat secundam rationẽ ad personam Davidis: quasi dicat, reliquam partem officii illius exequere, ad quod te assumpsi, & in quo opem meam expertus es. 9 *Omnes inimicos*] id est, Schaulem & quicunque opposuerant se Davidi ne regnaret.

10 Dispositurus etiam sum locum populo meo Jisraëli, & plantaturus eum, ut habitet in loco suo, & non commoveatur amplius: neq; pergant d iniquitati dediti affligere eum, quemadmodum prius,

11 Nimirum ex quo die mandatis instruxi judices super populum meum Jisraëlem: ' usquedum quietem dedi tibi ab omnibus inimicis tuis. Deniq; indicat tibi Jehova: ' domum paraturum esse tibi Jehovam:

12 ' Quando completis diebus tuis, occubueris cum patribus tuis: excitabo semen tuum post te, quod prodierit e visceribus tuis: & stabiliam regnum ejus.

13 Ipse ædificabit domum nomini meo: & stabiliam solium regni ejus usque in seculum.

14 Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium: qui cùm perversè egerit, corripiam eum 'virga hominum, id est, plagis humanis:

15 At benignitas mea 'non amovebitur ab eo: quemadmodum amovi a Schaule, quem amovi a facie tua.

16 Sed firma erit domus tua, & regnum tuum usque in seculum, e ' tibi erit expositum: solium tuum erit stabile usque in seculum.

17 Secundum omnia verba hæc, & secundum totam visionem hanc: sic allocutus est Nathan Davidem.

18 Itaq; ingressus Rex David, f restitit coram Jehova: ac dixit, quis *sum* ego, domine Jehova? & quæ *est* familia mea quòd 'deducis me eousque?

19 Et parum adhuc visum est hoc in oculis tuis, domine Jehova: adeo ut locutus sis etiam de familia servi tui in longinquum: g ' idque secundum rationem humanam, domine Jehova.

20 Sed quid perget adhuc David loqui apud te: cùm tu cognoscas servum tuum, domine Jehova?

21 ' Propter ' VERBUM tuum, & secundum animum tuum, præstas h has omnes res maximas: notas faciendo servo tuo.

22 (Propterea ' magnus es Jehova Deus: quin non *est* par tibi, imò non *est* Deus præter te:) ' omnino prout audivimus auribus nostris.

23 Quæ ergo *est* sicut populus tuus, sicut Jisraël gens ulla in terra? ad quam redimendam sibi in populum i iverit Deus, & ad k comparandum sibi nomen, & ad præstandum ' vobis has res maximas & l reverenter suspiciendas terræ tuæ, *expellendo* a facie populi tui, quem redemisti tibi ex Ægypto gentes & deos earum.

24 Nam stabilivisti tibi populum tuum Jisraëlem, ut tibi *sit* populus usque in seculum: & tu Jehova *es* eis in Deum.

25 Nunc ergo Jehova Deus, verbũ illud quod promisisti servo tuo & familiæ ejus præsta in seculum: & fac quemadmodum dixisti.

26 Ut magnificetur nomen tuum usque in seculum dicendo: Jehova exercituum Deus *est* super Jisraëlem: & domus servi tui Davidis stabilis sit coram te.

27 Tu enim Jehova exercituum Deus Jisraëlis 'revelasti in aurem servi tui dicendo: domum ædificaturus sum tibi: idcirco m judicavit servus tuus cum animo suo orandum te esse oratione hac.

d Heb. *Filii iniquitatis.*

11 *Usquedum*] i. usq; ad hoc tempus, ut suprà ver. 1.

Domum paraturum] ideoq; hanc tuam esse vocationem, ut huic promissioni inservias, & regnũ stabilias perventurum ad successorem tuum.

12 *Quando*] Postrema pars, promissio hæredis, regni & domus, in Schelomone & posteris typica, in Christo absoluta: ut ostendit illud, Usque in seculum: confer cum 1. Chro. 22. 8. & sequentibus.

14 *Virga hominũ*] id est, modum adhibebo castigationibus ut patres cùm castigant filios.

15 *Non amovebitur*] ita ut convellam regnum ejus, transferamq; in aliam familiam.

e Heb. *coram te*, *sic Gen.* 13. 9.

16 *Tibi expositum*] ut a tua posteritate possideatur.

f Heb. *consedit*: catachresis.

18 *Deducis eousq;*] id est, evehis ad tantam amplitudinem: metaphora. Exordiũ a comparatione personæ suæ & suorum, cum beneficiis Dei sive acceptis sive promissis.

g Heb. *& hæc est ratio hominis.*

19 *Idq; secundum*] id est, familiariter mecum agis, ut solet homo cum homine: ita commendat beneficia Dei a forma, ut in superioribus a reipsa.

21 *Propter*] Propositio, causam continens beneficiorum Dei erga populum & erga se.

VERBUM] id est, propter Christum servum tuum, vide 1. Chron. 17. 19.

h Heb. *totam hanc ipsam magnitudinem*, *ut infrà ver.* 23.

22 *Magnus es*] i. magnus agnosceris.

Omnino prout] quæ majoribus nostris fuerant promissa, jam re ipsa consignas mihi servo tuo.

i Heb. *iverint dii*, *ut Gen* 20. 13.

k Heb. *ponendum.*

23 *Vobis*] Apostrophe ad populum Dei.

l Heb. *reverenda.*

27 *Revelasti*] suprà ver. 11.

m Heb. *invenit servus tuum cum corde suo.*

28 [a] Quapropter nunc, domine Jehova, tu ipse *es* Deus & verba tua *sunt* veritas: promisistique servo tuo bonum istud.

29 Nunc inquam, [n] placeat tibi benedicere domui servi tui, ut sit in seculum coram te: quia tu domine Jehova dixisti, benedictione ergo tua benedicatur domus servi tui in seculum.

CAPUT VIII.

David contra Pelischtaeos, Moabitas, Tzobaeos, Damascenos, Edomaeos adeò prosperè pugnat, ut eis cæsis amplam prædam reportet, & eos tributarios reddat: Regi verò Chamathæ per filium muneribus instructum, amicitiam petenti assentitur, munerâq; cum spoliis Deo consecrat.

1 [a] FUIT enim post hæc, ut David percutiens Pelischtæos, deprimeret eos, & acciperet David [a] frænum [a] Amgaris e manu Pelischtæorum.

2 Percussit etiam Moabitas, cúmque metiretur [a] eos funiculo dejicendo [a] eos in terram: [a] metiebatur duobus funiculis quos morte afficeret, integro autem funiculo quos in vita conservaret: fueruntque Moabitæ Davidi servi [a] afferentes munus.

3 Percussit quoque David [b] Hadad Hhezerem filium Rechobi [a] Regem Tzobæ: cùm proficisceretur *David* ad repellendam manum ejus, [a] versus flumen Euphratem.

4 Cepitque David ex eis mille *currus*, & [a] septingentos equites, & viginti millia virorum peditum: & succisis David suffraginibus omnium [c] currulium equorum, reliquum fecit ex eis *ad* centum currus.

5 Venerant autem Syri [d] Damasceni ad juvandum Hadad Hhezerem regem Tzobæ: quapropter percussit David e Syris viginti duo millia virorum.

6 Imposuitque David stationarios Syriæ Damascenæ: & fuerunt Syri Davidi servi adferentes munus: servabat enim Jehova Davidem quocunque ibat.

7 David autem acceptos umbones aureos, qui *erant* penes servos Hadad Hhezeris: attulit Ierusch alaimum.

8 E [e] Betacho quoque & [f] Berothai civitatibus Hadad Hhezeris: accepit rex David æris quamplurimum.

9 Cumq; audiret Tohhi rex Chamathę: Davidē percussisse totas copias Hadad Hhezeris,

10 Misit Tohhi [g] Joramum filium suum ad regem Davidem ad rogandum eum de prosperitate, & ad benedicendum ei: eò quòd præliatus contra Hadad Hhezerem, percussisset eum. (nam Hadad Hhezer [h] bella gerebat contra Tohhin,) erantque in manu [a] illius [a] instrumenta argentea, & instrumenta aurea, & instrumenta ænea.

11 Hæc quoque [a] consecravit rex David Jehovæ: cum argento & auro quod consecraverat, *ablatum* ab omnibus gentibus quas subegerat.

12 A Syris & a Moabitis, & ab Hhammonitis, & a Pelischtæis, & ab Hhamalekitis: etiam de præda Hadad Hhezeris filii Rechobi regis Tzobæ.

13 Comparavit etiam David nomen, cùm reverteretur a cæde Syrorum, in [a] valle salis: [a] percutiens octodecim millia.

14 Adeò ut disponens in Edomæum stationarios, in tota Edomæa poneret [a] stationarios, & essent omnes Edomæi servi Davidis: servabat enim Jehova Davidem quocunque ibat.

CAPUT IX.

David Jisraëlitis jus dicens, curatores Reipub. & Ecclesiæ ordinat: & fœderis sui cum Jonathane memor, domesticum exemplum pietatis & fidei in Mephiboschethum Jonathanis filium edit.

1 [a] REGNABAT itaq; David super totum Jisraëlem: eratq; David exercens judicium & justitiam in toto populo.

2 Joab autem filius Tzerujæ [a] præerat militiæ: & Jehoschaphat filius Achiludis [a] a memoria *erat*.

3 Et [a] Tzadok filius Achitubi, ac Achimelech filius [a] Ebjatharis sacerdotes: Scheraja autem scriba.

4 Et Benaja filius Jehojadahhi [b] præerat [a] Cerethæis & [a] Pelethæis: filii denique Davidis [a] præsides erant.

5 Dixit verò David an certè superesset adhuc qui relictus sit de familia Schaulis: ut exerceam erga eum benignitatem propter Jonathanem?

6 Erat autem servus familię Schaulis nomine Tziba, quem vocarunt ad Davidem: ad quem dicente rege: Tune es Tziba? dixit *sum*, servus tuus.

7 Dicente verò rege, an nullus amplius superest familiæ Schaulis erga quem exerceam [a] benignitatem Dei? dixit Tziba ad regem: *superest* adhuc filius Jonathanis, [a] affectus pedibus.

8 Tunc dixit ei rex: ubinam est? dixit Tziba ad regem: ecce est in domo Maciris, filii Hhammielis [a] Lodebari.

9 Mittens ergo David assumpsit eum e domo Maciris filii Hhammielis Lodebaro.

10 Cumque ingressus esset Mephiboscheth filius Jonathanis filii Schaulis ad Davidem, procidens in faciem suam incurvavit se: & dicenti Davidi, Mephiboscheth, dixit, ecce servum tuum.

11 Tum dixit ei David: [a] ne timeto: nam [c] omnino exerciturus sum erga te benignitatem, propter Jonathanem patrem tuum: & [a] restituam tibi totum agrum Schaulis [a] patris tui: tu verò sumpturus es cibum in mensa mea semper.

12 Qui incurvans se dixit: quid *est* servus tuus: ut respexeris ad [a] canem mortuum, [d] qualis *sum* ego?

13 Quum ergo vocasset rex Tzibam puerum Schaulis, e dixit ei: quicquid *erat* Schauli & toti familiæ ejus, [a] do filio domini tui.

14 Quapropter colito ei terrã, tu, & filii tui, & servi tui: deinde [a] afferto, ut sit [a] filio domini tui cibus quem comedat: sed Mephiboscheth filius domini tui, sumpturus est semper cibum in mensa mea: Tzibæ autē quindecim *erant* filii & viginti servi).

15 Dixitq; Tziba ad regem: omnino prout

---

28 *Quapropter*] Conclusio postulatoria a natura: libera voluntate: promissionibus: & fide Dei. n Heb. *velis & benedic*.

1 *Fuit enim*] ætiologia sive confirmatio causæ, cur noluerit Deus templum a Davide sibi ædificari est hic & capite 10. nam utrobique summa bellorum, quæ supererant Davidi gerenda, recensetur. *Frænum Amgaris*] id est Gathum potentissimum illius montis oppidum, cujus clausura totus Pelischtæorum tractus montanus, ab hostibus defendebatur: vide 1. Chron. 18. 1. a Heb. *Amma: proprium nomen montis Pelischtaeorum, ex quo & appellativo Har conflatum est nomen Amgaris: de quo Plin. lib. 5. cap. 13. natur. hist.*

2 *Eos*] regionem eorum, metonymia. *Eos in*] civitates eorū æquando solo. *Metiebatur*] sensus est, regionem in tres partes mensus est adhibito funiculo, ex quibus unam conservavit iis occisis qui erant in aliis duabus. *Afferentes munus*] i. tributarii, ut infra ver. 6.

b *qui & Hadar Hhezer 1. Chro. 18. dicitur.*

3 *Regem Tzobæ*] 1. Schem. 14. 48. belli hujus occasio attingitur hic, quòd Chamatham invasurus exercitum per terminos Davidis duceret, cùm dicitur, ad repellendam manum ejus, i. propulsandas copias ejus a suis finibus. *Versus flumen*] finis hujus belli, ut fines regni sui eò produceret, hac occasione, secundum promissionē Gen. 15. 18. quod innuit 1. Chro. 18. 3.

4 *Septingentos*]. i. decurias equitū septingentas, quæ efficiunt septem millia equitum: ibid. ver. 4. sic infrà 10. 17. c Heb. *omnium currium: metonymia.* d *in Chronicis Darmaskeni: & sic deinceps.* e *quæ in Chronicis Tibchath transpositis literis & mutata forma: Tauba Ptolemæo.* f *in Chron. Cun: Ptolemeo Barathena.* g *Hhadoramum 1. Chro. 18. 10.* h Heb. *vir bellorū Tohhi erat Hadad Hhezer.* 10 *Illius*] Jorami filii Tohhi. *Instrumenta*] quę patris nomine dedit Davidi, 11 *Consecravit*] ad futuri templi ornatum: vide 1. Chron. 18. 11. & 26. 26.

13 *Valle salis*] in Edomæa 2. Reg. 14. 7. & Psalm. 60. *Percutiens*] duce Abischajo, ut commemorat 1. Chro. 18. 12. 14 *Stationarios*] quibus præerat prorex usque ad Jehoschaphati tempora 1. Reg. 22. 48.

1 *Regnabat*] hos quatuor versus, qui non ad bella externa, sed ad domesticam gubernationem pertinent, seq. conjunximus, quia eodem spectant. 2 *Præerat*] ex eo quod gessit legitur supra 5. 8. a Heb. *monitor*. 3 *Tzadok*] e gente Elhhazaris 1. Chro. 6. 8. *Ebjatharis*] filii Achimeleci occisi a Schaule 1. Schem. 22. e genere Ithamaris 1. Chron. 24. 3. b Heb. *cum Cerethæo & Pelethæo*. 4 *Cerethæis*] i. Jisraëlitis, quorum colonias deviis Pelischtæis, qui Cerethæi dicitur, 1. Schem. 30. 14. in illorum transmiserat: sive in commorantes: sive inde in prætoriam cohorte cooptatur, ut exercitui. *Pelethæis*] i. militibus e tribu Jehudæ natis Peletho Jerahhmeelis filio, de quo 1. Chro. 2. 33. ambiguum quoq; ut Pelischtæis in bellis contermini, in bellis erant exercitati: vide 1. Schem. 27. 10. & 30. 29. *Præsides*] id est primarii administri a latera regis, ut 1. Chron. 18. 17. De voce vide Gen. 41. 45. 7 *Benignitatem Dei*] i. fœdere & jurejurando corā Deo promissam. *Affectus*] ... 8 *Lodebari*] ... trans Jardenem, ut apparet infra 17. 27. 11 *Ne timeto*] quamvis Ischboschethi partes secutus fuisti infra 19. 25. c ... *exerciturus sum* ... *Restituam*] ... tatis per duam ... avitam hereditatem ... bonę fidei possessoribus ... obtinebant ... tem te ... equorum ... remittam. 12 ... 13 ...

Num. 27. 8. & 9. *Patris tui*] id est, avi tui, ut Exodi. 2. 18. vide 1. Sche. 24. 17. in annotatione. d Heb. *qui sicut ego*. ... ditatis jure. 14 *Afferto*] videlicet, proventus ejus: nam eum colonum prædiarium instituit David: vide infrà 19. 30. *Filio domini*] id est, Micæ filio Mephiboschethi, qui jam est dominus tuus.

pre-

præceperit dominus meus rex servo suo, sic facturus est servus tuus: quanquam Mephiboscheth comedens *in mensa mea, *foret* ut unus e filiis regiis.

16 *Erat* autem Mephiboschetho filius parvus, nomine Mica: & quotquot habitabant domi Tzibæ, servi erant Mephiboschetho.

17 Ita Mephiboscheth residebat Jeruschalaimis, quia in mẽsa regis semper comedebat: quamvis esset claudus [c] utroque pede.

15 *Inmensa*] quã apud paraturus esset.
Unum] ut filium Regis decet.
c Heb. *duobus pedibus suis.*

Caput X.

David a Hhammonitis injuria in legatos suos, & belli apparatu provocatus, contra Hhammonitas & auxiliares eorum copias per Joabum & Abischajum feliciter pugnat. Deinde eosdem novis auxiliis instructos rursus cædens, pacem petere & servitutem pacisci cogit.

1 *FUIT quoque posteà, cùm mortuo *rege Hhammonitarum, regnaret Chanun filius ejus pro eo:

2 Ut diceret David: exerceam benignitatem erga Chanunem filium Nachaschi, *quemadmodum exercuit pater ejus erga me benignitatem: & mitteret David consolatum eum per servos suos de patre ejus: venirentq; servi Davidis in regionẽ Hhammonitarum.

3 Dicentibus autem principibus Hhammonitarum ad Chanunem dominum suum: Davidne honore afficere patrem tuum in oculis tuis *videtur*, quia misit tibi consolatores? an non ut perscrutetur hanc civitatem, & ad explorandum eam, denique ad evertendum eam misit David servos suos ad te?

4 Accipiens Chanun servos Davidis, abrasit dimidium barbæ eorum, & præcidit vestes eorum per medium, usque ad nates eorum: sic remisit eos.

5 Quod cùm indicassent Davidi, misit obviam eis: (erant enim homines illi rubore suffusi valde:) edixitque rex, considete Jerichunte donec refloreseat barba vestra, ut revertamini.

6 Videntes itaque Hhammonitæ se fœtidos factos Davidi: miserunt Hhammonitæ qui *mercede conducerent e Syris [a] *Rechobæis & e Syris *Tzobæis viginti millia peditum: & a rege *Mahhacæ mille viros, & *viros Tobi, duodecim millia virorum.

7 Quod audiens David: misit Joabum cum toto exercitu suo robustissimos quosque.

8 Egressi itaque Hhammonitæ instruxerunt aciem ad *ostium portæ: Syri verò Tzobæ & Rechobi, & viri Tobi ac Mahhacæ [b] seorsim *erant* in agro.

9 Quam ob rem videns Joab, obversam esse contra se aciem [c] a fronte & a tergo: selectos ex omnibus lectissimis Jisraëlis, instruxit adversus Syros.

10 Residuum autem populi tradidit in manum Abischai fratris sui: quod instrueret adversus Hhammonitas.

11 Ac dixit: si Syri robustiores fuerint me, tum esto mihi [d] auxilio: quòd si Hhammonitę robustiores fuerint te: vicissim ibo, ut auxilio sim tibi.

12 Confirmare, imò confirmemus nos pro populo nostro, & pro civitatibus Dei nostri: Jehova autem faciet quod bonum *videbitur* in oculis suis.

13 Tum accedente Joabo & populo qui erat cum eo, in prælium contra Syros: fugerunt a facie ejus: Hhammonitæ verò videntes fugisse Syros, fugerunt a facie Abischai, & ingressi sunt civitatem suam: deinde revertens Joab a Hhammonitis ingressus est Jeruschalaima.

14 Sed videntes Syri se plaga affectos fuisse coram Jisraële: rursus congregaverunt se simul.

15 Et mittens Hadarhhezer, eduxit Syros qui degunt trans flumen, veneruntq; *Chelamum: [e] Schobaco principe militiæ Hadarhhezeris præeunte illis.

16 Quod cùm nuntiaretur Davidi, congregato toto Jisraële, trajecit Jardenem venitque Chelamum: ubi Syri instruentes aciem adversus Davidem præliati sunt contra eum.

17 Sed fugerunt Syri a facie Jisraëlis: & occidit David e Syris *septingentorum curruum equites, & quadraginta *peditum* millia: Schobacum quoque principem militiæ illius percussit: ita ut moreretur ibi.

18 Quam ob rem videntes omnes reges *servi Hadarhhezeris, se plaga affectos esse ante Jisraëlitas, pacem ineuntes cum Jisraëlitis servierunt eis: metuebant enim Syri amplius auxilio esse Hhammonitis.

1 *Fuit*] confer hoc caput cum 1. Chr. 19.
Rege] i. Nachascho, de quo 1. Schem. 11.
2 *Quemadmodum*] nihil plane reperitur Nachaschum beneficii præstitisse Davidi: sed verisimile est, Hamum in Schaulis odium, a quo magnam cladem acceperat 1. Schem. 11. Davidi fugienti gratificatum esse.
6 *Mercede*] i. mille talentis argenti, ut 1. Chro. 19. 6.
a Heb. *domus Rechobi.*
Rechobæis & Tzobæis] subditis Hadarhhezeris.
Mahhacæ] finitimæ Gilhhadi vin Trachonitide: vide Deut. 3. 14.
Viros Tobi] vide Judic. 11. 5. hic autem non enumerantur currus, de quibus 1. Chron. 19. 7.
8 *Ostium*] civitatis Medebæ in fine Hhammonitarum: Num. 21. 30. 1. Chron. 19. 7.
b Heb. *soli, ut Gen.* 43. 32.
c Heb. *ab ante & retro.*
d Heb. *saluti: sic deinceps.*
15 *Chelamum*] forte oppidum illud est, quod Ptolomæus Alamtham vocat, apud Trachonitas Arabas.
e *qui & Schophac,* 1. *Chr.* 19. 16.
17 *Septingentorum*] i. septingentarum decuriarum equites, ut supra 8. 4. Ideo 1. Chro. 19. 18. septem millia equitum fuisse dicuntur.
18 *Servi*] i. conducti ab eo, ut ipsi in eo bello operam suam locarent.

Caput XI.

David redintegrato contra Hhammonitas bello, cùm domi desideret Urija uxorem formosam lavantem videns accersit, & a se compressam remittit: quam ex se concepisse audiens maritum e castris revocat, ut partus illius haberetur. Quod quia non succedit, remissum in castra Urijam cum literis, Joabo mandat, ut eum interficiendum hostibus objiciat: quo effecto viduam ejus ducit, & filium ex ea suscipit.

1 SED fuit *vertente anno, quo tempore prodeunt reges: cùm misisset David Joabum & servos suos cum eo, ac totum Jisraëlem qui perderent Hhammonitas & obsiderent *Rabbam: Davide desidente Jeruschalaimis:

2 Fuit, inquam, tempore *vespertino, cùm surrexisset David a cubili suo, & obambulans in tecto domus regiæ, mulierem *lavantem se vidisset ex ipso tecto: quæ quidem mulier pulchra aspectu erat valde:

3 Ut mitteret David sciscitatus de ipsa muliere (cùm dixisset *quispiam*, an nõ *est* [a] Bath-Schebahh filia Elihhami uxor Urijæ *Chittæi?)

4 Mitteret, inquam, David nuntios ut assumeret eam: qua ingressa ad ipsum cubavit cum ea, cùm ipsa [b] purgasset se ab immunditia sua: posteà reversa est domum suam:

5 Concepit autem mulier: quapropter mittens indicavit Davidi dicens: gravida sum.

6 Tunc mittens David *edixit* Joabo: mitte ad me Urijam Chittæum: misitque Joab Urijam ad Davidem.

7 Ingressum autem Urijam ad se: interroga-

1 *Vertente*] i. redeunte æstate, qua solent bella geri.
Rabbam] metropolim Hhammonitarũ Philadelphiam dictã.
2 *Vespertino*] i. pomeridiano, quo solent homines meridiari.
Lavantem] i. purgantem se ab immunditia, ut exprimit versus 4. ex lege Levit. 11.
a *qua & Bath-Schuahh & pater ejus Hhammiel transpositis syllabis* 1. *Chro.* 3. 5.
3 *Chittæi*] vide annot. 1. Schem. 26. 6.
b Heb. *sanctificasset se.*

vit David de [e] prosperitate Joabi, & de prosperitate populi, & de prosperitate belli.

8 Deinde dixit David Urijæ: descende domum tuam & 'lava pedes tuos: sic egresso Urija e domo regia, 'egrediebatur post eum ferculum regium.

9 Sed cubavit Urija ad ostium domus regiæ, cum omnibus servis domini sui: neque descendit domum suam.

10 Quod cùm nuntiassent Davidi dicendo: non descendit Urija domũ suam: dixit David ad Urijam: nónne ex itinere advenis? quare non descendisti domum tuam?

11 Dixit verò Urija ad Davidem: 'arca ipsa, & Jisraël ac Jehuda manent in tuguriis: & Joab 'dominus meus, ac servi domini mei in superficie agri castra habent: & ego ingrederer domum meam ad comedendum & ad bibendum & ad cubandum cum uxore mea? [d] ut vivis & ut vivit anima tua, non sum facturus rem hanc.

12 Tum edixit David Urijæ: subside hic etiam hodie, & cras dimittam te: sic subsedit Urija Jeruschalaimis die illo & postridie.

13 Quo accersivit eum David, ut comederet ante se & biberet, '& inebriaret eum: attamen egressus est vespere ad cubandum in cubili suo cum servis domini sui: neque domum suam descendit.

14 Fuit itaque mane ut David scriptam epistolam ad Joabum: mitteret [e] per Urijam.

15 Scribebat autem in ea epistola, dicendo: adhibete Urijam ex adverso [f] præliatorum fortissimorum: deinde avertite vos [g] ab eo, ut percussus moriatur.

16 Fuit ergo Joabo observante civitatem: ut poneret Urijam versus locum illum: ubi sciebat esse viros strenuos.

17 Egressisque viris civitatis, & pugnantibus contra Jehudam, caderent e populo, e servis Davidis: & moreretur etiam Urija Chittæus.

18 Quare mittens Joab, qui indicaret Davidi singulas res hujus prælii:

19 Præcepit nuntio dicendo: cùm absolveris singulas res hujus prælii eloqui apud regem:

20 Tum esto, si [h] invehatur æstuans ira regis, ita ut dicat tibi: quare accessistis ad civitatem expugnaturi? an non sciebatis quàm ejaculentur e muro?

21 Quis percussit Abimelecum filium 'Jerubbeschethi? an non mulier dejecit super eum fragmen molæ e muro, ita ut mortuus sit Tebetzi? quare accessistis ad murum? *esto inquam* ut dicas, etiam servus tuus Urija Chittæus mortuus est.

22 Sic abivit nuntius ille: qui veniens indicavit Davidi omnia *ad* quæ miserat eum Joab.

23 Dixitque nuntius ille ad Davidem: cùm fortiter se gerentes contra nos homines illi, prodirent ad nos in agrum: & instaremus illis usque ad ostium portæ:

24 Jaculati sunt jaculatores contra servos tuos e muro, & mortui sunt e servis regis: ac etiam servus tuus Urija Chittæus mortuus est.

25 Edixit verò David nuntio: sic dicito ad Joabum: ne mala videatur in oculis tuis hæc res: nam [i] hujusmodi *ratione* & hujusmodi *homines* consumere solet gladius: confirma militiam tuam contra istam civitatem, ut destruas eam, & confirma ipsum *militem*.

26 Audiens verò uxor Urijæ, mortuum esse Urijam virum suum: planxit de marito suo.

27 Sed cùm transisset luctus, & mittens David recepisset eam in 'domum suam: fuit ei uxor, & peperit ei filium: mala autem visa est 'hæc res, quam fecit David, in oculis Jehovæ.

e Heb. *pace.*

8 *Lava pedes*] i. recrea te a labore itineris: synecdoche.

Egrediebatur] i. mittebatur a rege ad eum, in benevolentiæ signum.

11 *Arca*] solebat enim in gravibus bellis arca deferri in castra: ut apparet ex 1. Schem. 4. 4. & 14. 19.

Dominus meus] regis vicarius, & totius exercitus imperator: sic infrà 20. 6.

d Heb. *vita tua & vita anima tua.*

13 *Et inebriaret*] ut ebrium remitteret domum, quod a sobrio non obtinuerat.

e Heb. *per manum Urijæ.*

f Heb. *belli fortissimi:* metonymia.

g Heb. *a post eum.*

h Heb. *si ascendat.*

21 *Jerubbeschethi*] Gidhhonis, qui Jerubbahhal dicitur Judic. 6. 32. nam idem est Jerubbeschetn: vide hanc historiam Judicum 9. 50. &c.

i Heb. *sicut hoc & sicut hoc absumit gladius.*

27 *Hæc res*] totum hoc Davidis factum: est enim hic parasceve ad sequens caput, quo reprehenditur David.

Caput XII.

Nathan a Deo missus, proposita Davidi parabola quid juris esset expiscatus: eum ad facti sui cõscientiam revocat, & resipiscenti veniam pronuntiat, sed castigationibus conjunctam: de quarum una, nimirum infantis morte, David sperans Deum exorari posse, fletu, jejunio, precibusq; eum sollicitat: donec audita infantis morte voluntati ejus acquiescit. Posteà Schelomonem ex Bath-Schebahha suscipit: Rabbam expugnat, & de Hhammonitis, injuria legatis facta nomine, supplicia gravia sumit.

1 QUAPROPTER misit Jehova Nathanem ad Davidem: qui ingressus ad eum dixit ei: 'duo homines erant in civitate quadam, unus dives, alter verò pauper.

2 Diviti erant greges & armenta multa admodum.

3 Pauperi autem nihil quicquã: nisi agna una parva quã emerat, quam alebat, ut educaretur secum, & cum filiis suis pariter: de frusto *panis* ejus comedebat, & de poculo ejus bibebat, & in sinu ejus cubabat: deniq; erat ei tanquam filia.

4 Sed adveniente viatore ad virum illum divitem, pepercit accipere de grege suo, aut de armento suo, quod pararet viatori qui venerat ad se: accipiens verò agnam viri illius pauperis, paravit eam illi viro, qui venerat ad se.

5 Tunc David accensus ira in virum illum valde: dixit ad Nathanem: ut vivit Jehova, [a] reus mortis *est* vir ille qui fecit hoc.

6 Agnam quoque ipsam rependito 'quadruplam: 'eò quòd fecit rem hanc, & eò quòd 'non pepercit.

7 Tum dixit Nathan ad Davidem: tu vir ille es: sic ait Jehova Deus Jisraëlis: ego unxi te in regem super Jisraëlem, & ego te eripui e manu Schaulis.

8 Præterea tradidi tibi domum dominorum tuorum, 'etiam uxores dominorum tuorum [b] ad animum tuum, denique tradidi tibi 'domum Jisraëlis & Jehudæ: & si parum est, addíturus fui tibi [c] hæc & talia.

9 Quare sprevisti verbum Jehovæ faciendo quod malum *videtur* in oculis ejus? Urijam Chittæum percussisti gladio, ut uxorem ejus assumeres tibi in uxorem: occidisti autem eum gladio Hhammonitarum.

10 Nunc itaq; non amovebitur gladius a domo tua, 'usque in seculum: eò quòd sprevisti me, ut acciperes uxorem Urijæ Chittæi, quæ esset tibi uxor.

11 Sic ait Jehova: ecce ego suscitaturus sum con-

1 *Duo homines*] Allegoria sive parabola, qua propheta Davidem adigit ad ferendum contra se sententiam.

a Heb. *filius mortis.*

6 *Quadruplam*] Ex lege Exod. 22. 1. Sic accipiendam esse vocem, non autem pro bis quadruplo, apparet ex usu ipsius vocis, Jesch. 30. 26.

Eò quòd] ætiologia suis duabus partibus, duobus condemnationis membris respondens: ita ut prior pars ad posterius condemnationis membrum pertineat velut propinquius, ex Hhebræorum usu.

Non pepercit] i. fecit contra id quod præcipitur Deut. 19. ac proinde reus mortis est.

8 *Etiam uxores*] q. d. res & personas etiam intimas atque charissimas, eorum qui prius tui erant domini, subjeci tibi.

b Heb. *in sinum tuum:* metonymia: sic Psalm. 89. 50.

Domum] i. regnum totius populi.

c Heb. *sicut hoc & sicut hoc.*

10 *Usque in seculum*] dum vives: vide 1. Schem. 1. 22.

contra te "malum e domo tua, & accipiens uxores tuas "ante oculos tuos tradam proximo tuo : "qui cubabit cum uxoribus tuis d" coram isto Sole.

12 Quamvis tu feceris clam: attamen ego facturus sum rem hanc coram toto Jisraële, & coram Sole.

13 Tum dixit David ad Nathanem : peccavi Jehovæ: quapropter dixit Nathan ad Davidem: etiam Jehova transtulit "peccatum tuum: non es moriturus.

14 Tantummodo quia e planè irritasti Jehovam "per inimicos ejus in hac re: similiter iste filius, qui natus est tibi, f omnino moriturus est.

15 Deinde abiit Nathan domum suam: & Jehova plaga affecit infantem illum, quem pepererat uxor Urijæ Davidi, adeò ut conficeretur morbo.

16 Quamobrem requisivit David Deum propter puerum: & g utens David jejunio "cùm rediisset, pernoctavit & cubavit humi.

17 Et quamvis seniores domus ejus instarent apud eum ut erigerent eum a terra : noluit tamen : neque refecit se cum eis cibo.

18 Fuit autem "die septimo, cùm mortuus esset infans: ut timerent servi Davidis nunciare ei mortuum esse infantem. dicebant enim: ecce cùm esset infans vivus alloquebamur eum : sed non auscultabat voci nostræ: quo modo ergo dicentibus nobis ad eum, mortuus est infans, id afficiet *eum* malo?

19 Sed videns David servos suos inter se mussitantes, intellexit David mortuum esse infantem : dixitq; David ad servos suos: mortuúsne est infans? qui dixerunt, mortuus est.

20 Tum surgens David e terra "lavit se, ac unxit se, & mutatis vestimentis suis, ingressus domum Jehovæ incurvavit se: postea rediens domum suam, petiit ut apponerent ipsi cibum, & comedit.

21 Dicebant autem servi ejus ad eum: quæ *est* hæc res quam fecisti? propter istum infantem viventem jejunans flebas: postquam verò mortuus est infans, surgens comedisti cibum.

22 Qui dixit: dum infans viveret, jejunans flebam: quia dicebam "quis scit? gratiam potest facere mihi Jehova, ut vivat infans.

23 At nunc mortuus est: quorsum ego jejunarem? possémne revocare eum denuo? ego sum abiturus ad ipsum: at ipse non est reversurus ad me.

24 Itaque David consolatus Bath-Schebahham uxorem suam, & accedens ad eam cubavit cum ea: peperitq; filium, cujus nomen "vocavit *David* Schelomonem: & Jehova dilexit eum.

25 Ideoque mittens per Nathanem prophetam, vocavit etiam nomen ejus h Jedidjah: "propter Jehovam.

26 Bellum autem gerens Joab contra Rabbam Hhammonitarum capiebat ipsam "civitatem regiam.

27 Sed mittens Joab legatos ad Davidem: dixit, oppugnavi Rabbam, etiam cepi i civitatis *partem ubi est* aqua:

28 Quare nunc congrega residuum populi & castra metare contra hanc civitatem ut capias eam: ne si cepero civitatem, "prædicetur nomen meum de ea.

29 Itaque David congregato toto populo, profectus est Rabbam : quam expugnavit & cepit.

30 Et assumpsit coronam regis eorum a capite ejus, cujus pondus erat "talenti auri cum lapidibus pretiosis: quę imposita fuit capiti Davidis: prædamque civitatis detulit multam valde.

31 Populum verò, qui erat in ea, eductum k "subjecit serræ, & tribulis ferreis, ac securibus ferreis: traduxitque eos in laterariam: & sic fecit omnibus civitatibus Hhammonitarum : deinde reversus est David cum toto populo Jeruschalaima.

11 *Malum e domo*] Abschalomum Davidis filium, infrà 15. 16. & 17.

Ante oculos tuos] id est, te vivo : synecdoche.

Qui cubabit] infrà 16. 21. & 22.

d Heb. *ante oculos Solis.*

Coram isto sole] id est, palàm & interdiu

13 *Peccatum tuum*] id est, personam tuam liberat peccato & pœna, quam tu in te pronuntiaveras suprà ver. 5.

e Heb. *irritando irritasti. per inimicos Jehovæ nomen sanctum ejus officio antecedentis & relativi, ut Gen. 9. 6.*

14 *Per inimicos*] id est, Hhammonitas, quorum opera es usus ad occidendum Urijam innoxium.

f Heb. *moriendo morietur.*

g Heb. *jejunans jejunio.*

16 *Cùm rediisset*] a domo Dei, ubi eum requisiverat.

18 *Die septimo*] ab ejus nativitate.

20 *Lavit*] ut se ex jejunio recrearet & luctum deponeret: vide infrà 14. 3.

22 *Quis scit*] quasi dicat, quis possit affirmare comminationem illam irrevocabilem esse?

24 *Vocavit David*] ex Dei jussu, 1. Chron. 22. 9.

h *id est, amatum Deo.*

25 *Propter Jehovam*] quia amabatur ab eo.

26 *Civitatem regiam*] id est, partem civitatis, ubi erat regia. Regreditur ad historiam intermissam in principio capitis 11.

i Heb. *civitatem aquæ.*

28 *Prædicetur*] id est, ascribatur mihi victoria.

30 *Talenti*] id est, sexaginta librarum: vide Exod. 25. 39.

k Heb. *quos posuit in serra.*

31 *Subjecit serræ*] id est, his suppliciorum generibus eos affecit, ferro & igne.

CAPUT XIII.

Amnon sororis amore languens, consilio Jonadabi agnati, a patre astu obtinet ut ipsam ad se mittat: invitam comprimit: posteà mutato animo turpiter expellit: ea in itinere lugens ad Abschalomū fratrem suum se recipit: qui post dissimulatum biennio odium in convivio illum occidendum curat, & apud avum maternum triennium exulat.

1 Fuit autem post hæc, cùm Abschalomo filio Davidis "soror pulchra *esset* nomine Tamar: ut deamaret eam Amnon filius Davidis.

2 Adeò ut a præ angustia Amnon conflictaretur morbo, propter Tamaram sororem suam: "quia virgo erat: unde occulta videbatur *ratio* in oculis Amnonis faciendi ei quicquam.

3 Erat autem Amnoni amicus nomine Jonadab filius Schimhhæ fratris Davidis: eratq; Jonadab vir b astutus valde.

4 Qui dixit ei : quare sic attenuatus es fili regis, c singulo quoque mane? an non indicares mihi? cui dixit Amnon: Tamaram sororem Abschalomi fratris mei ego deamo.

5 Dixit verò ei Jonadab: cuba in cubili tuo, & age ægrotum : ut veniente patre tuo ad invisendum te, dicas ad eum: veniens, quæso, Tamar soror mea ut reficiat me cibo, paret ante oculos meos cibum ipsum : quem cùm videro comedam e manu ejus.

6 Decumbens itaque Amnon, agebat ægrotum: cumque venisset rex ad invisendum eum, dixit Amnon ad regem: veniat, quæso, Tamar soror mea, ut paret ante oculos meos duo crustula, & reficiar de manu ejus.

7 Quapropter misit David ad Tamaram in domum ejus, qui diceret : ito jam in domum Amnonis fratris tui, & parato ei cibum illum.

8 Tum abiens Tamar in domum Amnonis fratris sui, ipso decumbente: assumptā massam quam depserat, paravit eam in crustula ante oculos illius, & coxit crustula ipsa.

9 Posteà accipiens sartaginem "effudit coram eo, quod rennit comedere: (dixerat autem Amnon: facite ut exeat quisque a me, & exiverant quisque ab eo.

10 Ad Tamaram verò dixerat Amnon, afferto cibum istū in conclave, ut reficiar e manu tua : & accipiens Tamar crustula illa quæ paraverat, attulerat ad Amnonem fratrem suum

1 *Soror*] ex eadem matre Mahhaka, de qua suprà 3. 3.

a Heb. *angeretur Amnon conficiendo se morbo.*

2 *Quia virgo*] atq; ideo pro more virginum arctius servabatur.

b Heb. *sapiens.*

c Heb. *mane mane.*

9 *Effudit*] e sartagine in discum.

suum in ipsum conclave).

11 Sed eam admoventem sibi ut comederet: prehendens dixit ei: accede, cuba mecum soror mea.

12 Quæ dixit ei: ne frater mi, ne comprimito me. nam non est ita faciendum in Jisraële: ne committito flagitium hoc.

13 Ego enim, quò [d] derivarem opprobrium meum? tu autem esses ut unus e flagitiosissimis in Jisraële: nunc itaque, *alloquere, quæso, regem ut non [e] interdicat me tibi.

14 Qui renuit auscultare voci ejus: & cùm robustior esset ea, compressit eam cubando cum ea.

15 Deinde odit eam Amnon odio magno valde: majus enim *erat* odium quo odit eam: quàm amor quo deamarat eam: dixitque ei Amnon, surge abi.

16 Illa verò dicente ei, *occasione mali maximi hujus, majoris altero quo affecisti me, quòd pellis me: noluit auscultare ei.

17 Sed inclamans puerum ministrum suum, dixit: emitte jam istam a me foras, & obde pessulum foribus post eam.

18 (Erat autem induta tunica versicolore: sic enim vestiebantur filiæ regis virgines palliis): itaq; emisit eam minister illius foras, & pessulum obdidit foribus post eam.

19 Tum Tamar assumptum cinerem imposuit capiti suo: tunicamque versicolorem, qua erat induta, laceravit: & *imposita manu sua capiti suo [f] abiens continenter vociferabatur.

20 Ad quam dixit Abschalom frater ejus: an Amnon frater tuus fuit apud te? sed nunc soror mea, tace, *frater tuus est: ne apponas [g] animum tuum ad hanc rem: itaque consedit Tamar, idque desolata in domo Abschalomi fratris sui.

21 Rex quoq; David audivit omnes res istas: & *displicuit ei valde.

22 Sed *non loquebatur Abschalom cum Amnone sive malum, sive bonum, quamvis odisset Abschalom Amnonem: propterea quòd compresserat Tamaram sororem suam.

23 Deinde fuit post biennium [h] integrum, cùm essent tonsores *ovium* Abschalomo in planitie *Chatzoris, quæ est contermina Ephrajimo: *ut invitaret Abschalom omnes filios regis.

24 Nam ingressus Abschalom ad regem dixerat: ecce jam sunt tonsores *ovium* servo tuo: veniat quæso, rex & servi ejus cum servo tuo.

25 Dixit autem rex ad Abschalomum: ne fili mi: ne nunc veniamus omnes, ut non prægravemus te: & quamvis urgente eo, noluit tamen ire: sed *benedixit ei.

26 Cui dixit Abschalom: [i] saltem veniat quæso, nobiscum Amnon frater meus: dixit verò ei rex: quorsum iret tecum?

27 Sed urgente ipsum Abschalomo: misit cum eo Amnonem & omnes filios regis.

28 Præceperat autem Abschalom pueris suis dicendo: videte quæso, cùm [k] lætus fuerit animus Amnonis vino, & edixero vobis, percutite Amnonem, ut morte afficiatis eum: ne timetote: *nónne quia ego præcepero vobis? confirmamini & [l] strenui estote.

29 Itaque fecerunt pueri Abschalomi Amnoni, quemadmodum præceperat Abschalom: quapropter surrexerunt omnes filii regis, & insidentes quisq; mulo suo aufugerũt.

30 Fuit autem dum adhuc essent in via, ut rumor quidam perveniret ad Davidem dicendo: percussit Abschalom omnes filios regis, neque relictus est ex eis unus.

31 Quapropter surgens rex, laceravit vestimenta sua, & cubabat humi: cum omnibus servis suis, adstantibus laceratis vestibus.

32 Cui locutus Jonadab filius Schimhhæ fratris Davidis, dixit: ne dicat, dominus meus, omnes pueros filios regis affecerunt morte, cùm Amnon solus mortuus sit: Nam [m] ex præstituto Abschalomi factum est [n] id quod proposuerat: ex quo die compressit ille Tamaram sororem ipsius.

33 Nunc ergo ne statuat dominus meus rex apud animum suum quicquam dicendo, omnes filios regis mortuos esse: sed Amnonem solum mortuum esse.

34 Interea fugiebat Abschalom: puero autem speculatore sublatis oculis suis, *vidente quòd ecce populus multus veniebant *a via [o] ad illum, *vià* a latere montis,

35 Dixit Jonadab ad regem: ecce filii regis veniunt: secundum verbum servi tui sic factum est.

36 Fuitque cùm absolvisset eloqui, ut ecce filii regis advenirent, & sublata voce sua flerent: tum rex quoque & omnes servi ejus fleverunt fletu magno valde.

37 Abschalomo fugiente & proficiscente ad *Talmaium filium Hhammichuris regem Geschuris: luxitque de filio suo omnibus diebus illis,

38 Quibus Abschalom fugiens venerat Geschurem: fuit autem ibi tribus annis.

CAPUT XIIII.

Joab animadvertens regis animum in Abschalomum impensum esse, mulierem submittit: quæ primum tentato per parabolam regis animo, posteà inde Abschalomi causam agens, efficit, ut rex eum per Joabum hujus consilii autorem, revocet: sed Abschalom biennio a regis congressu exclusus, Joabum tandem ad patrem detrudit, per quem liberum ad regem aditum impetrat.

1 CÙM autem [a] consumeret Davidem regem *desyderium* exeundi ad Abschalomum (consolationem enim ceperat de Amnone, *quia mortuus esset)

2 Cognoscens Joab filius Tzerujæ: [b] *animũ regis hærere Abschalomo:

3 Misit Joab *Tekohham, & assumpsit inde mulierem [c] astutam: dixitque ad eam: age, quæso, lugentem, & indue te jam vestibus lugubribus, *neque ungitor oleo: sed esto sicut mulier jam dies multos lugens de mortuo.

4 Ita veniens ad regem alloquere eum [d] in hanc sententiam: [e] Indiditque Joab ipsa verba ori ejus.

5 Itaque dixit mulier illa Tekohhæa ad regem, cùm procidens super faciem suam in terram incurvasset se: dixit, inquam: serva ô Rex.

6 Cui dicente rege: quid tibi est? dixit illa: equidem mulier vidua sum, & mortuus est vir

---

d Heb. *facerem ut abires.*

13 *Alloquere quæso*] ut præsens periculum evitet: nõ planè recusat: sed ut a rege id petat consulit, dilationem quærens.

e Heb. *non prohibeat me abs te.*

16 *Occasione mali*] oratio imperfecta, quia ab Amnone urgente ejus discessum abrumpitur: videtur autem voluisse Amnoni ostendere graviora adhuc subsecutura mala ex hac sui ejectione: eò quòd statim futurum erat, ut res omnibus innotesceret, sicut eventus declaravit.

19 *Imposita manu sua*] morem exprimit fœminarum gravissimè lugentiũ: de quo etiam Jirm. 2. vers. 37.

f Heb. *ablibat eundo & vociferabatur.*

20 *Frater tuus est*] quasi dicat: etsi ipse fraterni juris oblitus est, te tamen decet illius rationem habere, & cavere ne ejus infamia in te & nos omnes qui fratres sumus, promulgata redundet: postremò cogitandum tibi est regem non tui tantum, sed etiam illius rationem habiturum, qui similiter filius est & quidem primogenitus: ac proinde te omnibus querimoniis tuis nihil effecturam.

g Heb. *cor: sic vers. 33.*

21 *Displicuit*] sic Gen. 31. 35.

22 *Non loquebatur*] id est, nunquam hujus rei mentionem apud eum fecit, sive improbando sive approbando: sic Gen. 31. 24.

h Heb. *dierum: vide Gen. 29, 14. in annotatione.*

23 *Chatzoris*] de qua Jehosch. 15. 25.

Ut invitaret] solebant enim tunc domini ipsi interesse & convivia agitare: vide Gen. 38. & 1. Sche. 25.

25 *Benedixit ei*] sermone, & fortasis etiam munere.

i Heb. *si non, subaudi tu venis.*

k Heb. *bonum cor.*

28 *Nónne*] subaudi, fecerit is: quasi dicat, si quis eo nomine voluerit vobis esse molestus, ego præstabo.

l Heb. *filii roboris.*

vir meus.

7 Ancillæ autem tuæ duo erant filii, qui dum rixarentur ambo in agro, nec esset dirimens inter eos, cùm percussisset alter hunc, qui unicus est: hic morte affecit illum.

8 Tum ecce surgens [e]tota familia contra ancillam tuam, dixerunt: da percussorem fratris sui, ut morte afficiamus eum pro vita fratris sui quem interfecit, & perdamus etiam ipsum hæredem: ita extinxerint [e]prunam meam quæ remansit, non [f]relinquendo viro meo nominis superstitem in superficie terræ.

9 Dixit verò rex ad mulierem illam, abi domum tuam: & ego mandabo de te.

10 Sed dixit mulier illa Tekohhæa ad regem: in me, domine mi Rex, [e]esto hæc iniquitas & in familiam patris mei, nam rex cum solio suo [e]erit innoxius.

11 Cui dixit rex: eum qui loquitur contra te, adducito ad me: ut non pergat amplius attingere te.

12 Iterum dicente: [e]recordetur, quæso, rex Jehovæ Dei tui, ne [g]plus vindex sanguinis perimat neq; perdant filium meum: dixit *rex*: ut vivit Jehova, [e]non cadet e capillis filii tui in terram.

13 Tum dixit mulier illa: eloquatur quæso ancilla tua apud dominum meum regem aliquid: quo dicente, eloquere:

14 Dixit mulier: & [e]quare cogitasti rem hujusmodi contra populum Dei? & *quare* secum loquitur Rex hanc rem ipsam [e]quasi *de* reo, dum non revocat Rex depulsum [e]illius?

15 [e]Nam [h]omnino morituri sumus, & *futuri* veluti aquæ diffluentes in terram quæ non recipiuntur: & non susciperet Deus desyderium [e]*illius* & [i]iniret cogitationes, ut non maneat depulsus [e]ab illo [e]is qui depulsus est?

16 Nunc autem quòd veni allocutum dominum meum regem de hac re, *veni* [e]quia metum mihi incusserunt populus: quapropter [e]dixit ancilla tua: alloquar jam regem, fortassis facturus est rex verbum ancillæ suæ.

17 Si auscultaverit rex eripiendo ancillam suam e manu viri: [e]perdituri me & filium meum pariter a possessione Dei:

18 Dixit, inquam, ancilla tua: [e]jam erit verbum Domini mei regis ad quietem: ([e]nam ut angelus Dei, ita *est* dominus meus rex cùm audit bonum aut malum:) [e]& Jehova Deus tuus erit tecum.

19 Respondens verò Rex, dixit ad mulierem illam: ne, quæso, celato me rem, de qua interrogaturus sum te: cui dixit mulier illa, loquatur jam dominus meus rex.

20 Itaque dicenti regi: an [k]opera Joabi adfuit tibi in tota hac re? respondens mulier, dixit: ut vivit anima tua, domine mi Rex, non est flectendum ad dexteram vel ad sinistram ab omnibus quæ locutus est dominus meus rex: nam ipse servus tuus Joab præcepit mihi, & ipse indidit ori ancillæ tuæ omnia verba hæc.

21 [e]Ut circumduceret speciem hujus sermonis, fecit servus tuus Joab rem hanc: dominus autem meus [e]sapiens est, quasi sapientiâ angeli Dei, ad cognoscendum quicquid fit in hac terra.

22 Quamobrem dixit rex ad Joabum: ecce fecisti jam rem hanc: abi ergo, reduc puerum illum, Abschalomum.

23 Tum procidens Joab in faciem suam versus terram, incurvavit se, & [e]benedixit regi: dixitq; Joab: hodie experitur servus tuus, me invenisse gratiam in oculis tuis, domine mi rex: quòd effecit rex verbum servi sui.

24 Deinde surgens Joab abiit Geschurem: reduxitque Abschalomum Jeruschalaima.

25 Dicente verò rege: divertito domum suam, & faciem meam ne videto: divertit Abschalom domum suam, & faciem regis non vidit.

26 Non erat autem vir pulcher ut Abschalom in toto Jisraële [l]laudabilis valde: a planta pedis ejus, usque ad verticem ejus, non erat in eo vitium.

27 Et cùm tondebat [m]*capillos* capitis sui: (fiebat autem exactis [n]singulis annis ut tonderet: quia prægravabant eum, tonderet eos:) ut penderet capillos capitis sui ducentis siclis pondere [e]regio.

28 Et nati sunt Abschalomo tres filii & filia una nomine Tamar: hæc erat fœmina pulchra aspectu.

29 Itaq; mansit Abschalom Jeruschalaimis biennium [o]integrum: cùm faciem regis nondum vidisset.

30 Quapropter mittente Abschalamo ad Joabum, ut mitteret eum ad regem: cùm nollet venire ad ipsum: & mittente adhuc secundò, iterum nollet venire:

31 Edixit servis suis, videte possessionem Joabi [p]adjacentem meæ, ubi ei *est* hordeū: ite & succendite eam igni: succenderuntq; servi Abschalomi possessionem illam igne.

32 Tum surgens Joab venit ad Abschalomum in domum ejus: dixitque ad eum: quare succenderunt servi tui possessionem istam, quæ mea *est*, igne?

33 Dixit Abschalom ad Joabum: ecce misseram ad te dicens: veni huc & mittam te ad regem, [e]ut dicas: quare veni Geschure? melius esset mihi me adhuc ibi esse, quam ob rem nunc videam faciem regis: [e]quòd si est in me iniquitas, morte me afficiat.

34 Veniens itaque Joab ad regem indicavit ei: qui vocavit Abschalomum: isque veniens ad regem, incurvavit se super faciem suam in terram coram rege: & osculatus est rex Abschalomum.

Caput XV.

Abschalom plenè a patre restitutus, subditorum animos artibus ita ab eo ad se allicit, ut secum contra Davidem conspirent: David verò ut sibi consulat & populo parcat, urbe cum suis exiens fugit quidem: sed in ipsa fuga constituit, quæ ad Abschalomi consilia evertenda pertinebant.

i Heb. *cogitaret, &c.* *Ab illo*] populo. *Is*] Abschalom. ... est: putarésne hoc studium tantum humanum esse: & non potius Deum illud excitare in populo, ut ea ratione revocetur Abschalom ab exilio? 16 *Quia ... incusserunt*] q.d. videbam periclitaturum esse populum nisi ei restitutione Abschalomi succurreretur. *Dixit*] .i. cogitavit apud se. 17 *Perdituri*] .i. qui fu... perditurus me, nisi tua autoritas intercederet: So autem dicit, quia extincto ... suo de vita sua desperabat. 18 *Jam erit*] quasi dicat, Ita cogitabam, si in ... hac privata, rex ratione mei habita, filio meo consulendum judicabit: mul... magis in publica causa filio suo ad publicam tranquillitatem consulturus est. *... Angelus*] id est, in simili causa, idem judicium constanter laturus est, ... humanis affectibus. *Et Jehova*] id est, cùm hoc feceris, Deus benedicti... tibi aderit.

k Heb. *animus Joabi tecum? metonymia.*

21 *Ut circumduceret*] id est, ut versando hunc sermonē de filio meo, illum tandem devolveret ad causam Abschalomi.

Sapiens] ut sagacissimus, optimè es assecutus consilium nostrum.

23 *Benedixit*] gratias agendo.

l Heb. *ad laudandum.*

m Heb. *caput suum: synecdoche.*

n Heb. *a fine anni in annum.*

27 *Regio*] id est, civili non sacro.

o Heb. *dierum.*

p Heb. *ad latus meæ.*

33 *Ut dicas*] meis verbis.

Quòd si est iniquitas] quasi dicat, cognoscatur de causa mea: vide annotata supra ver. 14.

a Heb. *de post sic.*

1 *Quinquaginta viros*] id est, satellitiū regium: quia interfecto Amnone, & Cileabo extincto, ipse heres futurus erat.

2 *Portæ*] palatii regii.

3 *Consydera*] quasi dicat, etsi causa tua bona est, prudenter tamen tibi agendum, ut eam bene tractes: nam omnia negligēter geruntur a regiis, sic reddendum esse versum Hhebraicæ distinctiones docent.

b Heb. *quis ponet me: formula optantis.*

4 *Istum*] cujus rationes bonæ sunt & rectæ, de quo suprà ver. 3.

6 *Suffurabatur*] vide Gen. 31. 20. in annotatione.

7 *Quadraginta annorum*] regni Davidis, de quo suprà 5. 5.

8 *Votum vovit*] proficiscendi Chebronem, ubi natus sum: ut apud tribules meos, & seniores Jisraëlis prædicem beneficium acceptū.

Geschure] exul, suprà 13. 38.

c Heb. *reducendo reduxerit.*

10 *Exploratores*] qui nuntiorum speciem præ se ferebant: re tamen ipsa explorabant animos præcipuorum in singulis tribubus, & in partes Abschalomi adductos, Chebronem indicato conventus fine, invitabant, infrà 17. 1.

d Heb. *in integritate sua.*

e Heb. *mactationes: ut Gen. 31. 54.*

f Heb. *populo pergente & augescente.*

g Heb. *cor Jisraëlitarum est post Abschalomum.*

14 *Aut impellens*] id est, oppugnans nos in civitate inclusos.

15 *Prout*] quasi dicant, e duabus rationibus utram voles sequemur.

h Heb. *in pedibus ipsius. sic deinceps.*

16 *Sequente vestigia*] id est, ordinario suo comitatu.

i Heb. *in domo quadam remotionis.*

17 *Remoto*] ab urbe.

18 *Cerethæis*] vide suprà 9. 4.

1 Fuit autem [a] aliquanto pòst, ut pararet sibi Abschalom currum cum equis: & [1] quinquaginta viros præcurrentes sibi.

2 Præterea mane surgens Abschalom, stabat secundum viam ipsius [2] portæ: eratq; ut cuicunque esset lis venienti ad regem in jus, inclamans Abschalom eum diceret: ex quanam civitate es? quo dicente, ex aliqua tribuum Jisraëlis *sum* servus tuus:

3 Diceret ad eum Abschalom: [3] consydera rationes tuas, bonæ sunt & rectæ: sed qui audiat nemo *est* tibi a rege.

4 Et dicebat Abschalom: [b] utinam poneret me judicem in hac terra: ut ad me veniret cuicunque est lis aut causa, & justum pronuntiarem [4] istum.

5 Erat etiam cùm quis appropinquaret incurvaturus se ei: ut extensa manu sua, cum apprehensum deoscularetur.

6 Cumq; faceret Abschalom omnibus Jisraëlitis hac ratione, qui veniebant in jus ad regem: [6] suffurabatur Abschalom animum Jisraëlitarum.

7 Tandem fuit ante finem [7] quadraginta annorum, ut diceret Abschalom ad regem: abeam, quæso, ut persolvam votum meū quod vovi Jehovæ, Chebronem.

8 Nam [8] votum vovit servus tuus, cùm residerem [8] Geschure in Syria dicendo: si [c] omnino reduxerit me Jehova Jeruschalaima, ut colam Jehovam.

9 Cui dicente rege: abi cum pace: surgens abiit Chebronem.

10 Miserat autem Abschalom [10] exploratores per omnes tribus Jisraëlis, qui dicerent: cùm audietis sonum buccinæ Chebrone, tum dicite: regnat Abschalom.

11 Cum Abschalomo verò abierant ducenti viri Jeruschalaimis: Vocati *quidem*, sed euntes [d] integro animo: non enim conscii erant ullius rei.

12 Miserat etiam Abschalom *accersitum* Achitophelem Giluntinum, consiliarium Davidis, a civitate ejus Gilunte, cùm mactaturus esset [e] animalia: fuitq; conjuratio firma, [f] populo continenter augescente cum Abschalomo.

13 Tum venit index quidam ad Davidem dicens: [g] animus Jisraëlitarum sectatur Abschalomum.

14 Quam ob rem dixit David omnibus servis suis, qui eum ipso erant Jeruschalaimis: surgite & fugiamus ante adventum Abschalomi: alioquin non esset nobis effugium: festinanter properate, ne festinans assequatur nos, [14] aut impellens in nos istud malum, percutiat hanc civitatem acie gladii.

15 Dicentibus ergo servis regis ad regem: omnino [15] prout elegerit dominus meus Rex, ecce servos tuos:

16 Egressus est rex cum tota familia sua [h] [16] sequente vestigia ipsius: tantùm reliquit rex decem fœminas concubinas, ad custodiendum domum suam.

17 Egressus autem rex & totus populus sequens vestigia ejus; substiterunt in [i] quodā loco [17] remoto.

18 Cumque omnes servi ejus transirent ad latus ejus, cum omnibus [18] Cerethæis & omnibus Pelethæis: omnes quoq; Gittæi sexcenti viri, qui Gatho ad vestigia ipsius *Ittai* venerant, transirent ante faciem regis.

19 Dixit rex ad [19] Ittai Gittæum: quare ires tu quoque nobiscum? revertere & mane cum rege: nam [19] extraneus es, & etiam [19] remigraturus es in locum tuum.

20 [k] Nuperrime venisti, & hodie [l] abducerem te ad vagandum nobiscum: cùm ego abeam, [m] quò me ire contigerit? revertere, & [20] redde fratribus tuis tecum benignitatem & fidem.

21 Respondens verò Ittai regi dixit: ut vivit Jehova, & vivit dominus meus Rex, tantummodò in loco ubi erit dominus meus rex, sive ad mortem sive ad vitam, ibi futurus est servus tuus.

22 Dicente itaq; Davide ad Ittai: veni & transi: transivit Ittai Gittæus cum omnibus viris suis, & omnibus parvulis qui erant secum.

23 Et [n] omnes incolæ terræ flebant voce magna dum populus totus transirent: rex itaque pertransivit torrentem [23] Kidronem, totusque populus transibant versus viam [23] ad desertum.

24 Cùm autem ecce [24] Tzadok quoque, & omnes Levitæ [24] cum eo, ferentes arcam fœderis Dei, collocassent arcam Dei, ascendente etiam [24] Ebjathare: donec absolveret totus populus ille transire e civitate:

25 Edixit rex Tzadoko: reduc arcam Dei in civitatem: si invenero gratiam in oculis Jehovæ: utique reducet me, & faciet ut revisam se & habitaculum suum.

26 Quòd si ita dixerit: non delector te: ecce me: faciat mihi prout bonum *videtur* in oculis suis.

27 Præterea dixit Rex ad Tzadokum sacerdotem, [27] ipse es videns, revertere in civitatem cum pace: & Achimahhatz filius tuus, & Jonathan filius Ebjatharis, duo filii vestri [27] vobiscum.

28 Videte ego cunctaturus sum in campestribus istius deserti: donec venerit [o] a vobis qui annuntiet mihi aliquid.

29 Itaque reduxit Tzadok cum Ebjathare arcam Dei Jeruschalaima: & consederunt ibi.

30 David autem ascendebat per clivum *montis* olivarum [p] continenter flens, [30] opertus capite suo, & pergens discalceatus: similiter totius populi qui erant cum eo, operuerant quisque caput suum, & ascendebant [q] continenter flendo.

31 Cumq; Davidi [31] nuntiaret dicendo: Achitophel est inter conjuratos cum Abschalomo: dixit David: stultum redde, quæso, [31] cōsilium Achitophelis, ô Jehova.

32 Deinde fuit cùm David pervenisset usque ad illius verticem, ubi [32] incurvaturus erat se Deo ut ecce Chuschai [32] Arcæus obviam veniret ei lacerata tunica sua, & terra imposita capiti suo.

33 Cui dixit David: si transieris mecum, utiq; eris mihi oneri:

34 Sin autem in civitatem reversus, dixeris Abschalomo: servus tuus, ô Rex, futurus sum, servus equidem patris tui fui [r] jamdiu: nunc autem similiter sum servus tuus: utique irritum facies mea causa consilium Achitophelis.

19 *Ittai G[...]*] præfectum [...] riorum Gath[...] Davide occ[...]

Extraneus] [...] est, non es c[...] sticis meis, & [...] inde periculo[...] non erit a [...]

Remigraturus] [...] est, rediturus G[...] in stationem tu[...]

k Heb. *heri.*

l Heb. *[...] te nobiscum [...] do.*

m Heb. *qui [...] abeo.*

20 *Redde*] [...] gratiam habe[...] & sociis a me.

n Heb. *[...] me to[...] sic Gen. 41. 57.*

23 *Kidronem*] [...] ter urbem & mo[...] tem olivarum [...]

Ad desertum] [...] vergit ad camp[...] Jardenis, vide [...] 28.

24 *Tzadok*] [...] hebdomade [...] sterio erat: [...] dines sacri m[...] rii a Schemuele [...] Davide confi[...] erant 1. Chro. 9. 2[...] & 2. Chron. 23. [...]

Cum eo] id e[...] ordinarie sub e[...] arcam ministr[...]

Ebjathare] e[...] hebdomade [...] nistrabat.

27 *Ipse es* [...] sic habetur in [...] manu scriptis co[...] pluribus Hhebr[...] & Chaldeo par[...] phraste. Sensus [...] munus tuum [...] me privata [...] one fugient[...] sed Reipub. [...] sacris inservit, [...] statione tua [...]

Vobiscum] [...] civitatem ver[...] deant; nam [...] non sunt ingr[...] frà 17. 17.

o Heb. *[...] niat aliquid [...] qui [...]*

p Heb. *ascend[...] & flens.*

30 *Opertus*] [...] lugentium [...] volutus: vide [...] 5. & Ester. 6. 12.

q Heb. *ascend[...] & flendo.*

31 *Nuntiaret*] [...] Tzadok & Eb[...]

Consilium Achitophelis] quod [...] ximi hebat: vide [...] frà 16. ver. ultima.

32 *Incurvaturus se*] inde versus [...] Dei se conv[...]

Arcæus] vide [...] notata Jehos. 16. 2.

r Heb. *ar[...]*

35 Et an non tecum erunt ibi Tzadok & Ebjathar sacerdotes? esto igitur, ut quamcunque rem audiveris e domo regis, indices Tzadoko & Ebjathari sacerdotibus.

36 *Ecce ibi cum eis *sunt* duo filii eorum: Achimahhatz Tzadochi, Jonathan autem Ebjatharis: per quos mittentes ad me *indicetu* quamcunque rem audiveritis.

37 Itaque venit Chuschai amicus Davidis in civitatem: cùm Abschalom venturus esset Jeruschalaima.

36 *Ecce ibi*] sic putat David, ignorans eos parentum ... subsisse ad ... tem Rogelis ... 17.17.

Caput XVI.

David in fuga a famulo Mephiboschethi verbis & munere deceptus, herilia bona ei addicit: & a Schimhhi Binjaminita contumeliosis verbis & factis provocatus, conscientiâ judicii divini a vindicta abstinet, & suos impedit, ne quid adversus eum faciant. Abschalomum Jeruschalaima ingressum, Chuschai Davidis amicus ambigua oratione demulcens, in ejus consilium se insinuat: Achitophel verò Davidi infensus Abschalomo autor est, ut palàm cum concubinis patris congrediens, præcisâ Jisraëlitis omni reconciliationis spe, sibi eos magis devinciat.

1 DAVID autem tràsierat paululum præter verticem *montis, cùm ecce *Tziba puer Mephiboschethi venit obviâ ei: & par asinorum instratorum, quibus impositi erant ducenti panes, & centum uvæ passæ centumque [a] poma & uter vini.

2 Dixit ergo rex ad Tzibam, quid *sibi volunt* hæc tua? cui dixit Tziba: hi asini pro familia regis, ad insidendum: hi verò panes & poma, ut comedant pueri, & vinum, ut bibant qui fessus fuerit in deserto.

3 Tum dicente rege, at ubi *est* filius domini tui? dixit Tziba ad regem, ecce residet Jeruschalaimis, dicit enim, hodie reddituri sunt mihi domus Jisraëlis regnũ patris mei.

4 Quam obrem dixit rex Tzibæ: ecce tuum esto quicquid erat Mephiboschethi: cui dixit Tziba, *incurvo me: *inveniam gratiam in oculis tuis, domine mi Rex.

5 Deinde progrediebatur rex David Bachurima versus: ecce autem inde quidam prodiens e familia domestica Schaulis, nomine Schimhhi filius *Geræ procedebat [b] continenter maledicens.

6 Et appetebat lapidibus Davidem, & omnes servos regis Davidis: quamvis totus populus & robustissimi quique, a dextera ejus, & a sinistra ejus *essent.*

7 Sic autem dicebat Schimhhi maledicendo ei: exi, exi [c] vir sanguinarie, & vir nequissime.

8 Convertit in te Jehova omnes cædes familiæ Schaulis, cujus loco regnasti: traditque Jehova regnum ipsum in manum Abschalomi filii tui: jam ecce te *in malo tuo, quia vir sanguinarius es.

9 Tum dicenti Abischajo filio Tzerujæ ad regem: quare malediceret *canis iste mortuus domino meo regi? transeam, quæso, ut auferam caput ejus.

10 Dixit rex, [d] quid mihi vobiscum filii Tzerujæ? si maledicit, quia Jehova edixit ei, maledic Davidi: ecquis dicat, quare sic facis?

1 *Montis*] videlicet olivarum: de quo ... 15.30.
Tziba] de quo sup. ...6.
a Heb. *æstatis*, id est, *æstivi fructum*.
4 *Incurvo me*] id est, declaro me gra... : synecdoche.
Inveniam] quasi dicat, oro te, ita mihi ... gratiosus in posterum ... ut nunc es.
5 *Geræ*] filii Echud ... filii Binjaminis, de quo 1.Chron.8.6.
b Heb. *exibat exeundo & maledicens*.
c Heb. *vir sanguinum, & vir Belijahhal*.
8 *In malo*] id est, ... pœna maleficiorũ ... tuorum: Noëma.
9 *Canis mortuus*] vide 1.Schem.24.15. ... annotatione.
d Heb. *quid mihi vobis*.

11 Deinde dixit David ad Abischajum & ad omnes servos suos: ecce filius meus, qui prodiit [e] e visceribus meis, quærit [f] vitam meam: quanto igitur magis nunc Binjaminita iste? sinite eum ut maledicat, quia edixit ei Jehova.

12 Fortasse respiciet Jehova ad afflictionem meam: & reddet Jehova mihi bonum loco maledictionis ejus, hodierno die.

13 Itaque progrediebatur David cum hominibus suis, itinere suo: quamvis Schimhhi [g] pergens in latere montis ex adverso ejus continenter malediceret, & appeteret lapidibus ex adverso ejus, & [h] injiceret pulverem.

14 Sic advenit rex & totus populus qui erat cum eo fessi: & recreavit se *ibi.

15 Abschalom verò & totus populus ejus Jisraëlitæ, ingressi sunt Jeruschalaima: & Achitophel cum eo.

16 Fuit autem cùm venisset *Chuschai Arcæus amicus Davidis ad Abschalomum: & dixisset Chuschai ad Abschalomum: *vivat rex, vivat rex.

17 Ut diceret Abschalom ad Chuschajum: hæccine *est* benignitas tua erga amicum tuum? quare non ivisti cum amico tuo?

18 Dixit verò Chuschai ad Abschalomum: nequaquam, quem enim elegit Jehova & populus hic, ac omnes Jisraëlitæ: non essem *ejus*, ac cum eo manerem?

19 Secundò, cui ego serviero? nonne coram filio ejus? quemadmodum servivi coram patre tuo, sic futurus sum coram te.

20 Dixit autem Abschalom *ad Achitophelẽ: [i] da consilium quid facturi simus.

21 Dixit verò Achitophel ad Abschalomum: congredere cum concubinis patris tui, quas reliquit ad servandum domum suam: ut audiente toto Jisraële *fœtidum te redditum esse patri tuo: *confirmentur manus omnium qui tecum sunt.

22 Quapropter cum tetendissent Abschalomo tentorium super tectum *illius: congressus est Abschalom cum concubinis patris sui, *ante oculos totius Jisraëlis.

23 *Consilium enim Achitophelis, quod consulebat diebus illis, *erat* ac si quis petiisset verbum ipsum Dei: ita erat quodque consilium Achitophelis tum Davidi tum Abschalomo.

e *in manuscripto exemplari, ex me.*
f Heb. *animam.*
g Heb. *pergens pergendo, &c. & malediceret.*
h Heb. *pulveraret pulvere.*
14 *Ibi*] id est, Bachurimis: vide vers. 5.
16 *Chuschai*] supr. 15.32.
Vivat rex] hîc Chuschai toto suo sermone cũ Abschalomo ex ambiguo ludificatur ei.
20 *Ad Achitophelem*] id est, totum consilium suum: synecdoche.
i Heb. *date vobis: Pleonasmus.*
21 *Fœtidum te*] id est, prorsus exosum, & ab omni reconciliationis spe exclusum ut Gen.34.30.
Confirmentur manus] id est, eo constantius agant: synecdoche.
22 *Illius*] nimirũ regiæ, cujus concubinæ custodes erant: de quo ver.21.
Ante oculos] ex prædicto suprà 12.11.
23 *Consilium enim*] id est, etsi facinus, omnium judicio per se horrendum erat: tamen tanta erat apud omnes Achitophelis autoritas, ut rem Abschalomo & factiosis Jisraëlitis probaverit.

Caput XVII.

Achitophel sponte Abschalomo consilium dat de opprimendo Davide, & se ducem offert: sed a Chuschaio, ad Abschalomum vocato, multis rationibus hoc consilium infringitur, & astu alterum suggeritur Davidi salutare. Cujus rei David certior factus ab eo, Jardenem trajicit, & commeatu ab amicis adjuvatur. Persequente verò Davidem Abschalomo, Achitophel indignabundus de rejecto consilio suo laqueo seipsum suspendit.

1 DIXIT præterea Achitophel ad Abschalomum: deligam quæso, duodecim millia virorum, ut surgens persequar Davidem hac nocte.

2 Et invadens eum, dum est lassus & [a] remissis manibus, ita perterrefaciam eum, ut fugiat totus

a Heb. *remissus manibus: synecdoche.*

tus populus qui cum eo est: sic percutiam regem ipsum solum.

3 Tum reducam totum illum populum ad te: quasi restitutio rerum omnium *est* is quem tu quæris: toti populo erit pax.

4 Et recta videbatur res illa in oculis Abschalomi: & in oculis omnium seniorum Jisraëlis.

5 Sed dixit Abschalom: voca jam etiam Chuschaium Arcæum: ut audiamus quid sit in ore etiam ipsi.

6 Cùm ergo venisset Chuschai ad Abschalomum, allocutus est eum Abschalom dicendo: in hanc sententiam locutus est Achitophel, an facturi sumus verbum ejus? si non *facturi sumus*, tu loquere.

7 Dixit verò Chuschai ad Abschalomum: non *est* bonum consilium istud quod consuluit Achitophel hac vice.

8 Deinde dixit Chuschai: tu novisti patrem tuum & homines ejus esse robustos: præterea amaro animo sunt, tanquam ursus orbatus per agrum: cumque pater tuus bellicosus sit, non pernoctabit cum populo.

9 Ecce nunc ipse delitescit in aliqua e fossis, aut in aliquo e locis *suis*: erit autem cùm ceciderint ex istis in principio, ut audiens quisq; dicat, fuit plaga in populo qui sequitur Abschalomum:

10 Et ipsi etiam [b] strenui, quorum [c] animus *est* ut animus leonis omnino colliquescent: novit enim totus Jisraël robustum esse patrem tuum & strenuos qui sunt cum eo.

11 Sed consulo, ut [d] prorsus congregato ad te toto Jisraële a Dane Beerschebahhum usque, sicut arena quæ *est* ad mare in multitudinem: & [e] persona tua procedente in hanc expeditionem:

12 Aggrediamur eum [f] ubicunque locorum reperietur, & [g] commodè ingruamus ei, quemadmodum cadit ros super terram: sic non relinquetur ex eo, id est, ex hominibus qui sunt cum eo vel unus.

13 Quòd si in civitatem se receperit, curabunt omnes Jisraëlitæ attolli in civitatem illam funes: & trahemus illam usque ad torrentem, adeò ut ne lapillus quidem inveniatur ibi.

14 Tum dixit Abschalom & omnes Jisraëlitæ: melius *est* consilium Chuschai Arcæi consilio Achitophelis: Jehova autem præstituerat irritum facere consilium Achitophelis, quod melius fuisset: ut induceret Jehova in Abschalomum malum suum.

15 Deinde dixit Chuschai ad Tzadokum & Ebjatharem sacerdotes: [h] ista & talia consuluit Achitophel Abschalomo & senioribus Jisraëlis: hæc verò & talia consului ego.

16 Nunc itaque mittite festinanter, & indicate Davidi dicendo: ne pernoctato hac nocte in campestribus istius deserti: quin imò [i] omnino trajicito: ne absorbeatur rex & totus populus qui cum eo *est*.

17 Jonathan autem & Achimahhatz constiterant ad fontem Rogelis, ad quos profecta quædam ancilla, indicavit eis: ut ipsi euntes indicarent regi Davidi: non enim poterant comparere *aut* ingredi in civitatem.

3 *Est is*] id est, David, quo si potieris, omnium potiere.

9 *Locis suis*] id est, ipsi, jam in illa persecutione Schaulis cognitis & exploratis.

Ex istis] subaudi, militibus tuis.

b Heb. *filii roboris: sic infrà.*

c Heb. *cor colliquescendo colliquescet.*

d Heb. *congregando congregetur.*

e Heb. *facie tua.*

f Heb. *in uno locorum ubi reperietur.*

g Heb. *quiescemus super eum, sicut cadit ros.*

13 *Funes*] id est, machinas bellicas funibus ductiles, sive scansorias, sive demolitorias: metonymia.

Trahemus] hyperbole, qua facilitatem & gravitatem excidii exprimit.

14 *Melius*] id est, accommodatius ad consequendum desyderium Abschalomi.

h Heb. *sicut hoc & sicut illud: sic infrà.*

i Heb. *trajiciendo trajicito.*

16 *Absorbeatur*] subitò circumventus obruatur: metaphora.

17 *Ad fontem Rogelis*] in terminis Jehudæ & Binjaminis: Jehos. 15.7. & 18.16.

Non poterant] ex condicto parentum: ut inde ad Davidem commodiùs excurrere possent.

18 Videns tamen eos puer, indicavit Abschalomo: quapropter abeuntes ambo festinanter venerunt in domum cujusdam Bachurima, cui puteus erat in atrio ipsius, quò descenderunt.

19 Cumque accipiens mulier ipsa explicasset tegumentum in superficie illius putei, & expandisset super illud molam: non innotuit res.

20 Venientibus enim servis Abschalomi ad eam mulierem domum ejus & dicentibus: ubi est Achimahhatz & Jonathan? dixit eis ipsa mulier: transiverunt rivulum istum aquæ: quare cùm quæsivissent nec invenissent, reversi sunt Jeruschalaima.

21 Fuit autem postquam abiissent illi, ut hi ascendentes e puteo, pergerent nunciaturi regi Davidi: dixeruntque ad Davidem: surgite & transite festinanter hanc aquam: sic enim consuluit contra vos Achitophel.

22 Quam ob rem surgens David & totus populus qui erat cum eo, trajecerunt Jardenem: dum illucesceret mane, ne unus quidem deerat, qui non transiisset Jardenem.

23 Achitophel autem videns non fieri consilium suum: instrato asino suo surgens abiit domũ suam: & præceptis datis in familiam suam, strangulavit se: sic mortuus est & sepultus in sepulchro patris sui.

24 David verò venerat Machanajima: cùm Abschalom trajiceret Jardenem: ipse & omnes Jisraëlitæ cum eo.

25 Tunc Hhamasam posuit Abschalom loco Joabi qui præesset militiæ: (Hhamasa autem filius erat cujusdam nomine [k] Jitræ Jisraëlitæ, qui congressus fuerat cum [l] Abigale filia Nachaschæ sorore Tzerujæ matris Joabi.)

26 Et castra posuit Jisraël cum Abschalomo in terra Gilhhadis.

27 Fuit autem cùm veniret David Machanajima: ut Schobi filius Nachaschi e Rabba Hhammonitarum, & Macir filius Hhammielis e Lodebaro, ac Barzillai Gilhhadita e Rogelimis,

28 Cubilia, & pelves, & vasa fictilia, & triticum, & hordeum, & farinam, etiam e spica tosta, & fabas, & lentes, & spicas tostas,

29 Et mel, & butyrum, & parvas pecudes, & caseos armentitios afferrent ad Davidem & ad populum qui erat cum eo, ut comederent: dicebant enim: populus iste famelicus, & lassus, & sitibundus *est* in hoc deserto.

18 *Bachurima*] [illegible] de supra 3.16.

19 *Molam*] [illegible] grana tusa & commolita.

22 *Dum illucesceret*] id est, [illegible] strato exercitu [illegible] nit neminem [illegible] derari.

24 *Machanajima*] vide Gen. 32.2.

k qui 1. Chron. 2.17. Jether.

25 *Jisraëlitæ*] [illegible] ligionis & [illegible] vitæ: genere [illegible] Ischmaëlita, 1. Chron. 2.17.

l [illegible] Nachaschæ [illegible] Jischai.

26 *In terra Gilhhadis*] [illegible] Machanajima [illegible] dem circumd[illegible] rent.

27 *E Rabba*] [illegible] gnata jam [illegible] vide, supra 12.26 [illegible] sequentibus.

Lodebaro] [illegible] pra 9.4.

Barzillai] [illegible] frà 19.32.

28 *Etiam e spica*] [illegible] qualis est [illegible] venatea, quæ [illegible] nisi torrefacta [illegible] tur.

Caput XVIII.

David instructum exercitum Abschalomo cum maximis copiis appropinquanti, obviam mittit: ipse Machanajimis ex voluntate populi consistit. Prælio commisso Abschalom cum suis fusus in sylvam fugit, & capillis quercui suspensus hæret, donec a Joabo & ejus armigeris occiditur. Postremò istius victoriæ nuntii duo excurrentes ad Davidem, rem paucis nuntiant.

1 Cùm autem David lustrato populo qui erat secum: præposuisset eis præfectos millenis & præfectos centenis:

2 Et

2 Et commisisset David populum, tertiam manui Joabi, & tertiam manui Abischai filii Tzerujæ fratris Joabi, ac tertiam manui Ittai Gittæi: dicebat rex ad populum: [a] omnino processurus sum ego quoque vobiscum.

3 Sed dixit populus, non es processurus. nam sive [b] plane fugeremus, non apponerent ad nos [c] animum: sive morerentur dimidium nostri, non apponerent ad nos animum, "etiamsi jam ut sumus, decies mille *essemus*: quare nunc melius erit, si fueris nostrâ causâ "pervigil ad ferendum opem.

4 Dicens itaque ad eos rex: quod bonum visum fuerit in oculis vestris faciam: substitit rex "in spatio ipsius portæ, dum totus iste populus procederent per centenos & millenos.

5 Præcepit autem rex Joabo, & Abischajo & Ittajo, dicendo: [d] leniter propter me erga puerum istum, erga Abschalomum: & totus populus audiverant, cùm præciperet rex omnibus præfectis [e] de Abschalomo.

6 Egresso itaq; populo in agrum obviam Jisraëli: fuit prælium "ad sylvam Ephrajimitarum.

7 Ubi cæsi sunt populus Jisraëlis ante servos Davidis: adeò ut esset ibi plaga magna in die illo, viginti millium.

8 Nam cùm esset ibi sparsum prælium in superficiem totius terræ: [f] "plures consumpsit sylva illa de populo, quàm consumpserit gladius die illo.

9 Obviam autem facto Abschalomo servis Davidis: & Abschalomo insidente mulo, venit mulus subter [g] perplexam quercum magnam: [h] cui quercui ita hæsit caput ejus, ut [i] penderet inter cœlum & inter terram, & mulus qui sub eo erat prætergrederetur.

10 Quod videns quidam nuntiavit Joabo, ac dixit: ecce vidi Abschalomum suspensum de quercu.

11 Dixit verò Joab viro illi qui nuntiabat sibi: cùm ecce videris, quare ergo non percussisti eum ibi *dejiciens* in terram? nam penes me erat dare tibi decem *siclos* argenteos & cingulum unum.

12 Sed dixit vir ille ad Joabum: etiamsi ego "appenderem manibus meis mille *siclos* argenteos, non extenderem manum meam in filium regis: nam [k] nobis audientibus, præcepit rex tibi, & Abischajo, & Ittajo dicendo: observate quicunque *estis* de puero isto, de Abschalomo.

13 Aut *si* commisissem [l] ex me ipso falsitatem: cùm nulla res celari possit a rege: "an tu sisteres te ex adverso?

14 Dixit verò Joab: non ita "morabor coram te: & assumens tria tela in manum suam, infixit ea in [m] medium Abschalomi adhuc viventis, per mediam quercum.

15 Deinde circumdantes decem pueri armigeri Joabi: percusserunt Abschalomum ita ut morte afficerent eum.

16 Tum clangente Joabo buccina, reversus est populus ejus a persequendis Jisraëlitis: quia subtraxit Joab populum.

17 Assumpseruntq; Abschalomum, & projicientes eum in ea sylva in quandam fossam magnam, statuerunt super eum cumulum lapidum magnum valde: omnes verò Jisraëlitæ fugerunt quisque ad tentoria sua.

18 Abschalom autem assumptam statuerat sibi in vita sua statuam "in convalle regis: dicebat enim, "non est mihi filius: ut monimentum statuam nominis mei: quapropter vocavit statuam illam de nomine suo: quæ vocatur, locus Abschalomi usque in diem hunc.

19 Cumque Achimahhatz filius Tzadoki diceret: excurram, quæso, & nuntiē regi: Jehovam vindicasse eum e manu hostiū ejus:

20 Dixit ei Joab: tu non [n] is es, qui *perferas* nuntium hoc die: sed nuntiabis "die alio: hodie autem non es nuntiaturus, quandoquidem filius regis "mortuus est.

21 Dixit verò Joab cuidam "Æthiopi: abi, nuntia regi quod vidisti: qui Æthiops incurvans se Joabo, cucurrit.

22 Pergens autem adhuc Achimahhatz filius Tzadoki, dicebat ad Joabum: quicquid tandem sit, excurram ego quoque post ipsum Æthiopem: ut diceret Joab: quam ob rem tu cursurus esses, fili mi, cùm tibi nō sit nuntius [o] conveniens?

23 Quicquid sit, inquit, excurram: cui dixit, excurre: excurrens itaque Achimahhatz via planitiei, prætergressus est Æthiopem illum.

24 Consederat autem David inter duas portas, & iverat speculator in tectum portæ ad ipsum murum: qui sublatis oculis suis vidit, quòd ecce quidam accurrebat solus.

25 Quamobrem inclamante speculatore & indicante regi: dixit rex, si solus est, nuntius est in ore ejus: ita [p] veniendo continenter appropinquabat.

26 Deinde vidit speculator quendam alium accurrentem, & inclamans speculator janitorem dixit: ecce quidam accurrit solus: tū dixit rex, nuntium allaturus est etiam hic.

27 Dicente verò speculatore, ego video cursum prioris quasi cursum Achimahhatzi filii Tzadoki: dixit rex, vir bonus est, & propter "nuntium bonum venit.

28 Tandem exclamans Achimahhatz ad regem dixit, Pax: cumq; incurvasset se regi facie sua versus terram: dixit: benedictus Jehova Deus tuus qui dedidit homines illos, qui extulerant manum suam contra dominum meum regem.

29 Dicenti autem regi: pax*ne est* puero Abschalomo? dixit Achimahhatz: vidi multitudinem aliquam magnam, cùm mitteret Joab "servum regis, & *me* servum tuum: sed non novi quid esset.

30 Cui dixit rex: diverte, consiste isthic: qui divertens stetit.

31 Tum ecce Æthiops ille venit: dixitq; Æthiops: nuntium accipiat dominus meus rex, quòd vindicavit te Jehova hodie e manu omnium insurgentium contra te.

32 Dixit itaq; rex ad Æthiopem: an pax *est* puero Abschalomo? cui dixit Æthiops: sint sicut puer iste inimici domini mei regis, & quicunq; insurgunt contra te ad malum.

Caput XIX.

Davide Abschalomi mortem deflente, milites ejus pudefacti dilabuntur: donec Joabi reprehensione

---

a Heb. *procedendo processurus.*

b Heb. *fugiendo fugeremus.*

c Heb. *cor: sic infrà.*

3 *Etiamsi jam*] id est, etiamsi decuplo plures & instructiores essemus, non tanti facerent victoriam, quam si te unum opprimere possent. *Pervigil*] id est, attentus, & accuratissimè hic observans ut nobis succurras si opus fuerit: hæc interpretatio videtur simplicior & consecutioni vocum accommodatissima: ut confirmatur ver. 24.

4 *In spatio*] id est, inter duas portas, ut infra ver. 24.

d Heb. *sensim.*

e Heb *de re Abschalomi.*

6 *Ad sylvam Ephraimitarum*] id est, ubi olim a Jiphtacho Ephrajimitæ sunt cæsi Judic. 12. unde sylva illa nomen accepit, licèt esset in tribu Menaschis trans Jardenem.

f Heb. *multiplicavit sylva consumere.*

8 *Plures consumpsit*] sive in stipites impingerent, sive in arbores illiderent, denique in scrobes & præcipitia caderent &c.

g Heb. *perplexitatem, &c.*

h Heb. *prehensiōni fuit caput ejus ad quercum.*

i Heb. *poneretur.*

12 *Appenderem*] id est, si præsentem tantam pecuniam numeraret mihi quispiam, non facerem.

k Heb. *in auribus nostris.*

l Heb. *in animo meo.*

13 *An tu*] id est, regi me damnanti repugnaturus esses ad defensionem mei?

14 *Morabor*] præteriens occasionem hostem occidendi.

m Heb. *in cor: sic, in cor quercus hic.*

18 *In convalle*] vide annotata Gen. 14. 17. *Non est mihi*] nam mortui erant tres ejus filii: de quibus suprà 14. 28.

n Heb. *vir nuntii hoc die.*

20 *Die alio*] cùm alia occasio dabitur læta nuntiandi: confer cum versic. 22. *Mortuus*] ideò nuntius est lugubris regi.

21 *Aethiopi*] servo regis, ut infra ver. 29.

o Heb. *sufficiens ut Num. 11. 22.*

p Heb. *veniebat veniendo & appropinquando.*

27 *Nuntium bonum*] id est, mihi utilem.

29 *Servum regis*] Aethiopem, ut observatum est in ver. 21.

one & minis adductus, deposito luctu, populo se exhibet. Auditis Jisraëlitarum studiis de se reducendo, suam tribum ita sollicitat, ut reliquos in eo negotio anteverta: excepto Schimhhi, qui culpam deprecaturus cum eis advenit. Mephiboscheth restituitur, & Cimeham in familiam regis asciscitur: Jisraëlitæ autem præreptam sibi gloriam ægrè ferentes, cum Jehuda graviter contendunt.

1 TUM commotus rex, ascendens in cœnaculum illius portæ flebat: & ita dicebat eundo: fili mi Abschalom, fili mi, fili mi Abschalom: [a] utinam mortuus essem ego, *utinam* essem loco tuo, Abschalom fili mi, fili mi.

2 Cùm autem nuntiatum esset Joabo: ecce rex flet ac luget de Abschalomo:

3 Fuit illa salus eo die *conversa* in luctum toti populo: cùm audiret populus eo die dicentes: dolore afficitur rex de filio suo.

4 Et [b] furtim populus ille eo die veniebat in civitatem: quemadmodum furtim se surrepturus fuisset populus rubore suffusus si fugissent in prælio.

5 Rex verò obvolverat 'faciem suam, & clamabat rex, voce magna: fili mi Abschalom, Abschalom fili mi, fili mi.

6 Cùm veniens Joab ad regem intrò: dixit, 'pudefecisti hodie vultum omnium servorũ tuorum, qui eripuerunt vitam tuam hodie, & vitam "filiorum tuorum filiarumq; tuarum & vitam uxorum tuarum, & vitam concubinarum tuarum:

7 Amando osores tuos, & odio prosequendo amantes tui: ut qui indicasti hodie 'non esse tibi principes aut servos, experior enim hodie si Abschalom viveret, & nos omnes hodie mortui essemus, tunc rectum *fore* in oculis tuis.

8 Nunc ergo surge, exi & loquere [c] quę sint cordi servis tuis: nam per Jehovam juro, si non exieris, non pernoctaturum quenquam apud te hac nocte: & pejus tibi futurũ hoc, omni malo quod obvenit tibi ab adolescentia tua usque nunc.

9 Surgens itaque rex consedit in porta: quod cùm toti populo nuntiassent dicendo: ecce rex considet in porta, venit totus populus ante regem, "Jisraëlitæ verò fugerant quisq; in tentoria sua.

10 Erat autem totus populus iste disceptans apud se in omnibus tribubus Jisraëlis dicendo: "hic Rex eripuerat nos e manu omnium inimicorum nostrorum, & idem liberaverat nos e manu Pelischtæorum: modò autem fugit ex hac terra ab Abschalomo.

11 Abschalom verò quem unxeramus mortuus est in hoc prælio: nunc ergo quare [d] quiescitis a revocando rege?

12 Quapropter Rex David misit ad Tzadokum & ad Ebjatharem sacerdotes qui dicerent: alloquimini seniores Jehudę dicendo: quare essetis postremi ad reducendum regem domum suam: cùm sermo totius Jisraëlis pervenerit ad regem *de reducendo eo* domum suam?

13 Fratres mei estis, os meum & caro mea estis: quare ergo postremi essetis ad reducendum regem?

14 'Hhamasæ quoque dicitote: an non 'os meum & caro mea es? ita faciat mihi Deus & ita pergat, si non princeps militiæ futurus es coram me omnibus diebus 'loco Joabi.

15 Sic cùm inflexisset [e] animum omnium virorum Jehudæ 'quasi viri unius: miserunt ad regem *qui dicerent*, revertere tu & omnes servi tui.

16 Revertens igitur rex venit usque ad Jardenem; Jehuda autem venit Gilgalem, ut iret obviam regi, ad traducendum regem cis Jardenem.

17 Cùm festinans Schimhhi filius Geræ Binjaminita qui erat e Bachurimis: descendit cum viris Jehudæ, obviam regi Davidi:

18 Et mille viri cum eo e Binjamine: Tziba quoque minister familiæ Schaulis, & quindecim filii ejus, & viginti servi ejus cum eo: qui transmiserunt Jardenem 'ante regem.

19 Cùm ergo transivisset 'ponto ille ad transvehendum familiam regis, & ad faciendum quod bonum *videretur* in oculis ejus: Schimhhi filius Geræ procidit coram rege, quando trajecturus erat per Jardenem.

20 Et dixit ad regem: ne imputet mihi dominus meus iniquitatem, neque recorderis quæ iniquè egit servus tuus, quo die egressus est dominus meus rex Jeruschalaimis: ut rex 'reponat in animo suo.

21 Agnoscit enim servus tuus: ego enim peccavi: sed ecce veni hodie 'prior tota domo Josephi, ut descenderem obviam domino meo regi.

22 Respondente verò Abischajo filio Tzerujæ ac dicente: an propterea morte non afficeretur Schimhhi: cùm maledixerit uncto Jehovæ?

23 Dixit David, [f] quid mihi vobiscum filii Tzerujæ, quòd estis mihi hodie [g] adversarii? 'hodiéne afficeretur morte quisquam in Jisraële? nam nónne agnosco hodie me esse regem super Jisraëlem?

24 Dixitque rex ad Schimhhin, 'non es moriturus, & juravit ei rex.

25 Mephiboscheth quoque [h] nepos Schaulis descenderat obviam regi: ('non curaverat autem pedes suos, neque curaverat mystacem suum & vestes suas non laverat ex quo die abierat rex, usque ad diem quo venit cum pace.)

26 Fuitq; obvius regi cùm rediret *rex* Jeruschalaima: cui dixit rex: quare non proficiscebaris mecum Mephiboscheth?

27 Qui dixit, domine mi rex, servus meus decepit me: nam 'dixerat servus tuus, insternam mihi asinam ut insidens ei abeam cum rege: quia claudus *est* servus tuus.

28 Et traduxit servum tuum apud dominum meum regem: dominus autem meus rex, *est* 'sicut angelus Dei: quare fac quod bonum *videtur* in oculis tuis.

29 Nam non [i] erant omnes e familia patris mei nisi 'rei mortis apud dominum meum regem: cùm posuisti servum tuum inter comedentes *cibum* mensæ tuæ, & quid *est* mihi

a Heb. *quis det mori me.*

b Heb. *furabatur se veniendo.*

5 *Faciem suam*] caput suum: synecdoche, vide suprà 15.30.

6 *Pudefecisti*] id est, hoc tuo facto effecisti, ut tuum exercitum victorem, facti sui pudeat, perinde ac si victus esset, & ingratum te præbuisti.

Filiorum tuorum, &c.] hoc est, ita rebellem filium defles, ut si vitam illius toti familiæ tuæ anteponeres, quod familiæ contumeliosum est & turpe.

7 *Non esse tibi*] videlicet curæ.

c Heb. *super cor servorum tuorum: sic Gen. 34.3.*

9 *Jisraëlitæ*] qui steterant ab Abschalomo.

10 *Hic rex eripuerat*] Tribus argumentis ad revocandum Davidem se excitant. Primùm a beneficiis Davidis, qui eos liberaverat & defenderat. Deinde a facinoris indignitate filii in patrem. Tertiò a morte Abschalomi, quem ipsi stultè ad regiam dignitatem evexerant, & justè a Deo in eo prælio prostratum agnoscunt.

d Heb. *siletis: ut Exo. 14.14.*

14 *Hhamasæ*] quem Abschalom principem militiæ suæ cõstituerat, suprà 17.25.

Os meum] id est, consanguineus meus, ut Gen. 29.14. nam filius erat sororis Davidis, suprà 17.25.

Loco Joabi] scilicet dignitatem illam sua strenuitate in expugnatione Jebusi, 1. Chron. 11.6. sibi comparasset; jam tamen Abschalomi cæde & protervo isto in regem sermone, & arrogato imperio juste abdicabatur.

e Heb. *cor, sicut.* 20.

15 *Quasi viri unius*] id est, unanimi consensu, ut Jud. 20.1.

18 *Ante regem*] id est, antequam rex ad Jardenem veniret.

19 *Ponto ille*] quem præmiserat tribus Jehudæ ad reducendum regem, & quem Schimhhi cum suo comitatu ad deprecandam iram regis sequebatur.

20 *Reponat in animo*] ultionem aliquando sumpturus.

21 *Prior tota domo*] quasi dicat, studio redeundi in gratiam tuam tanta diligentiâ ad te properavi, ut anteverterim omnes posteros Josephi, quorum ager tibi secundum Jardenem Machanajimis huc ad [illegible] venienti est vicinior: nam Binjaminitarum ager remotior erat Jehos. 18. 11.

f Heb. *mihi & vobis, ut suprà 16.10.*

g Heb. *in adversarium.*

23 *Hodiéne*] eodem argumento utitur quo Schaul 1. Schem. 11.13.

24 *Non es moriturus*] per me, quasi dicat, etsi facti tui ratio minimè est prætereunda, tamen quod me attingit tibi condono, & facti judicium aliis relinquo: vide 1. Reg. 2.8.37. & sequentibus.

h Heb. *filius.*

25 *Non curaverat*] in signum luctus ob fugam regis; vide suprà 12.20.

27 *Dixerat servus*] id est, expostularam Tziba servo meo consilium meum & mandaveram ut insterneret &c.

28 *Sicut angelus*] vide suprà 14.21.

i Heb. *non erat tota domus patris mei, nisi hominum mortis.*

29 *Rei mortis*] omnes enim partes Ischboschethi sequebamur suprà 2. habitaverat enim trans Jardenem ubi regnaverat Ischboscheth suprà 9.

amplius

amplius ° juris *postulandum*, aut expostulandum amplius apud regem?

30 Cui dixit rex: °quare eloquereris ultrà verba tua? ° edixeram ut tu & Tziba partiamini ° agrum.

31 Dixit verò Mephiboscheth ad regem, vel omnia accipiat: postquam venit dominus meus rex cum pace domum suam.

32 Barzillai quoque Gilhhadita descenderat Rogelimis: quare trajecit cum rege Jardenem, prosequendo eum per Jardenem.

33 ‖ (Erat autem Barzillai senex valde natus octoginta annos, qui sustentaverat regem dum resedit Machanajimis. nam vir magnus erat valde.)

34 Dixit itaque rex ad Barzillaium: tu progredere mecum, & sustentabo te apud me Jeruschalaimis.

35 Sed dixit Barzillai ad regem: [k] quantum *est* tempus annorum vitæ meæ, ut ascendam cum rege Jeruschalaima?

36 Natus sum octoginta annos hodie: an dignoscere possum inter bonum & malum? num gustare poterit servus tuus quod comedam & quod bibam? num audire potero amplius vocem cantorum & cantatricum? & quare esset servus tuus amplius oneri domino meo regi?

37 °Perparùm transierit servus tuus Jardenem cum rege: quare ergo retribuerit mihi rex retributionem hanc?

38 Revertatur, quæso, servus tuus, ut moriar in civitate mea apud sepulchrum patris mei & matris meæ: Sed ecce servus tuus [l] ° Cimeham transiturus est cum domino meo rege: cui fac quod bonum *videtur* in oculis tuis.

39 Quam ob rem dixit rex: mecum transeat Cimeham, cui ego faciam quod bonum *videtur* in oculis tuis: præterea quicquid optaveris a me efficiam tibi.

40 Cumque trajecisset totus populus Jardenem, & rex quoque trajecisset: osculatus rex Barzillaium, benedixit ei: qui reversus est in locum suum.

41 Deinde progresso rege Gilgalem, & Cimehane progrediente cum eo: cùm totus populus Jehudæ [m] prosequerentur regem, ac etiam °pars populi Jisraëlis.

42 Ecce omnes Jisraëlitæ venientes ad regem: dixerunt ad regem: quare °furtim abduxerunt te fratres nostri viri Jehudæ, traducentes regem cum familia ejus cis Jardenem? (°omnes autem homines Davidis cum eo erant)

43 Responderunt autem omnes viri Jehudæ contra viros Jisraëlis: quoniam rex ° propinquus est mihi, & cur accensa est *ira* tibi de hac re? an [n] quicquam comedimus a rege? an donativum donavit nobis?

44 Respondêtes verò viris Jisraëlis viri Jehudæ dixerunt: decem partes mihi *sunt* ° in rege, atque adeò pro Davide potior sum te, quare ergo vilipendisti me? an non fuit sermo meus ° prior apud me de reducendo rege meo? sed ° durior fuit sermo virorum Jehudæ sermone virorum Jisraëlis.

Juris postulandum] propter bona adempta, detractum honorem, & injuriam factã a servo.

30 *Quare eloquereris*] quasi dicat, accipio excusationem, pluribus opus non est.

Edixeram] quasi dicat, posteriorem sententiam revoco, qua prædia tua Tzibæ adjudicari, cùm apud me defectionis te accusasset supr. 16. 3. & priorem suprà 9. redintegro.

Agrũ] id est, proventum: synecdoche.

‖ Sup. 17. 27.

k Heb. *quot sunt dies annorum vitæ meæ*: sic Gen. 23. 1.

37 *Perparùm*] quasi dicat, pro tantillo officio tanta retributione opus non est.

l vel *Cimhan*. ver. 41.

38 *Cimeham*] filius vel proximus.

m Heb. *progredi fecerunt regem*.

41 *Pars populi*] qui non defecerant a rege, & qui jam redierant cum eo in gratiam, ut Schimhhi suprà 17. ver.

42 *Furtim abduxerunt*] non expectatis nobis (qui constitueramus te ut regẽ decet, reducere) honorem præripuerunt.

Omnes homines] & tribules Jehudæ, & qui pro Davide militarant: quibus copiis freti audaciores erãt in sua responsione.

43 *Propinquus*] id est, contribulis meus.

n Heb. *comedendo comedimus*.

44 *In rege*] id est, in regno, ut Hosche. 10. 15.

Prior] supr. ver. 10. & 11.

Durior fuit] id est, refellendo Jisraëlitarum rationes & indignando eos, insolentiùs adhuc locuti sunt quàm Jisraëlitæ.

Caput XX.

Autore Schebahho, Jisraëlitæ a Davide deficiunt, & a sola tribu Jehudæ rex Jeruschalaima reducitur: ubi vitiatas a filio concubinas perpetuæ custodiæ committit. Hhamasæ ut celeriter defectionis autorem persequatur jubet: eo tardante Abischajum submittit. In cujus comitatu Joab Hhamasæ obviam factus proditoriè eum interficit. Deinde cum fratre Schebahhum persequitur, obsidet, & cives defectoris capite tradito, obsidione liberans, Jeruschalaima revertitur, dignitatemq́; suam recipit.

1 IBI autem casu aderat quidam [a] nequam nomine Schebahh filius Bicri [b] Binjaminita: qui clangens buccina dicebat: °non *est* nobis pars cum Davide, neque *est* nobis possessio cum filio Jischai: quisque ad tentoria sua, ô Jisraëlitæ.

2 Sic ascendit [c] a Davide quisque Jisraëlita post Schebahhum filium Bicri: homines verò Jehudæ adhæserunt regi suo a Jardene usque Jeruschalaima.

3 Ingressus autem David domum suam Jeruschalaimis, assumptas rex decem fœminas concubinas, quas reliquerat ad custodiendum domum suam: tradidit eas in [d] custodiã, ubi sustentabat eas, & cum eis non congrediebatur: sed fuerunt vinctæ usque ad diem mortis ipsarum [e] ° viduitate in vitam.

4 Edixit autem rex ° Hhamasæ: convoca mihi viros Jehudæ in diem tertium, & tu hîc te ° siste.

5 Itaque abiit Hhamasa ad convocandum Jehudam: sed tardavit ultra tempus illud quod constitutum erat ei.

6 Quapropter dixit David ad Abischajum: nunc magis nobis nociturus esset Schebahh filius Bicri quàm Abschalom: tu assume servos ° domini tui, & persequere eum: ne inveniat sibi civitates munitas, & eripiat *se ex* oculis nostris.

7 Itaque prodeuntes °post eum, °homines Joabi, & ° Cerethæi ac Pelethæi & robustissimi quique: prodierunt Jeruschalaimis ad persequendum Schebahhum filium Bicri.

8 Ipsis *agentibus* apud lapidem illum magnum, qui *est* in Gibhhone, Hhamasa obvenit eis: Joab autem erat accinctus chlamyde sua vestimenti sui, super quam *erat* [f] zona cum gladio, ° copulato lumbis ejus in vagina sua, ° ut ipso eunte caderet *gladius*.

9 Tum dixit Joab Hhamasæ: [g] tune prosperè agis frater mi? apprehenditque manus dextera Joabi barbam Hhamasæ, ut oscularetur eum.

10 Cumque Hhamasa non caveret sibi a gladio, qui *erat* in manu Joabi, percussit eum illo in quinta costa, & effudit viscera ejus in terram: adeò ut non iterato ei *ictu* moreretur: deinde Joab cum Abischajo fratre suo persecutus est Schebahhũ filium Bicri.

11 Quidam autem stabat juxta illum e pueris Joabi: qui dicebat, quisquis est bene affectus erga Joabum, & quisquis est pro Davide sequatur Joabum.

12 Intereà Hhamasa °volutabat se in suo sanguine in medio tritæ viæ: quam ob rem videns vir ille subsistere totum populum, avertit Hhamasam ab ipsa trita via in agrum, & conjecit super eum pannum, cùm vidisset quemvis venientem ad illum consistere.

13 Cùm amotus esset a trita via, progrediebatur

a Heb. *vir Belijahhal*.

b Heb. *vir Jeminita*.

1 *Non est nobis*] id est, nihil habemus commune cum Davide: sic 1. Reg. 12. 16.

c Heb. *a post Davidem*.

d Heb. *domum custodiæ*.

e Heb. *viduitate vitæ*.

3 *Viduitate in vitam*] id est, perpetua, destitutæ marito quamdiu vixerunt.

4 *Hhamasæ*] ut quem constituerat principem militiæ suæ, sup. 19. 14.

Siste] subaudi, eodem die.

6 *Domini tui*] Hhamasæ, sub quo tu militas: sic Urija Joabum vocat dominũ suum, suprà 11. 11.

7 *Post eum*] id est, Abischajum cum copiis ejus.

Homines Joabi] quorum nominatim dux erat.

Cerethæi] quorum dux erat Benaja supr. 9. 4.

f Heb. *zona gladii*.

8 *Copulato*] id est, elato ad lumbos, ne inter ambulandum nutans & crus alli dens incedenti impedimento esset: ut pedites Germani solent.

Ut ipso eunte] nam sic certo consilio aptaverat, ut sibi non caveret Hhamasa: infrà 10. ver.

g Heb. *an tu pax*, &c.

12 *Volutabat*] moriens.

tur unusquisque post Joabum ad persequendum Schebahhum filium Bicri.

14 (Is progrediebatur per omnes tribus Jisraëlis, ᵍ Abelum nimirum Beth-Mahhacæ cum omnibus ᵍ Beræis: qui congregantes se etiam sequebantur eum.)

15 Venientes igitur illi, obsederunt eum Abeli-Beth-Mahhacæ, & diffuderunt [h] missilia catapultaria in civitatem quæ resistebat ad interiorem murum: & totus populus qui erat cum Joabo, perdebant dejicientes ᵍ istum murum.

16 Tum inclamavit mulier sapiens de civitate: audite, audite: dicite, quæso, ad Joabum: appropinqua huc usque ut alloquar te.

17 Cumq; appropinquasset ad eam, dixit mulier: tune es Joab? qui dixit, sum: & ea dicente audi verba ancillæ tuæ: dixit, ego audio.

18 Itaque locuta est dicendo: [i] ᵍ omnino loquebantur principio, dicendo: [k] haud dubiè interrogabunt Abelæos, & ita absolverint.

19 Ego [l] ex pacem colentibus, e fidelibus Jisraëlis *sum*: tu quæris morte afficere [m] incolas civitatis, & quidem metropolis in Jisraële: quare absorberes possessionem Jehovæ?

20 Respondit verò Joab dicens: Absit, absit mihi ut absorbeam, & ut perdam.

21 Non ita se habet res: sed quidam ᵍ e monte Ephrajimi Schebahh filius Bicri nomine suo, extulit manum suam contra regem Davidem: tradite eum solum, & abibo [n] ab obsidione hujus civitatis: quapropter dixit mulier illa ad Joabum: ecce caput ejus mox projicietur ad te per murum.

22 Et ita incessit mulier illa apud populum sapientia sua, ut amputantes caput Schebahhi filii Bicri, projicerent ad Joabum: qui cùm clanxisset buccina, dispersi sunt ab obsidione civitatis quisque in tentoria sua: Joab verò reversus est Jeruschalaima ad regem.

23 Sic Joab ᵍ præerat toti militiæ in Jisraële: Benaja autem filius Jehojadahhi præerat Cerethæis & Pelethæis.

24 Et Adoram præerat tributo: & Jehoschaphat filius Achiludis erat [o] a memoria.

25 [p] Scheja autem scriba: Tzadok verò & Ebjathar sacerdotes.

26 Et etiam Hhira Jairites erat ᵍ præses pro Davide.

14 *Abelum*] oppidum Menaschitarū tribui Naphthali coterminum, quod alio nomine Abel Majim dicitur, 2.Chron.16.4. Vocatur autem Abel-Mahhacæ ad differentiam aliorum oppidorum ejusdem nominis: fuit hoc Mahhacæ uxoris Machiris: 1.Chron.7.16. *Beræis*] id est, civibus Beerotharū, oppidi Binjaminitarū, Jehosch.18.25. contribulibus & fortassis civibus suis.

h Heb. *catapultam: metonymia.*

15 *Istum murum*] interiorem videlicet.

i Heb. *loquendo loquebantur.*

18 *Omnino, &c.*] id est, cives mei omnino sibi principio persuadebant fore, ut per legatos exponeres petitionem tuam & omnia, priusquam armis experireris: quod si factū fuisset, jam absolutum & cōfectum esset negotiū. Sic modestè Joabo mandatum Dei objicit, Deut.20.10. de conditionibus pacis offerendis: civiū suorum de Joabo opinionem bonam, deniq; facilitatem omnium ad efficiēdam & præstandam rem justam.

k Heb. *interrogando interrogabunt.*

l Heb. *ego pacem colentium fidelium Jisraëlis sum.*

m Heb. *civitatem & murē: metonymia.*

21 *E monte Ephrajimi*] id est, ex oppido sito in finibus montis Ephrajimi: nam propriè Beerothæ erant Binjaminitarum: Jehosch.18.25. & suprà 4.2.

n Heb. *a cōtra hāc civitatem: sic ver.*22.

23 *Præerat*] nam imperiū jure sibi ademptū improbè recuperavit: cætera vide suprà 9.

o Heb. *memorator.*

p *qui suprà* 9.3. *Scheraja.*

26 *Præses*] sic suprà 9.4.

Caput XXI.

Fame per triennium Jisraëlitas premente, David oraculo admonitus, propter cæsos a Schaule contra jusjurandum, Gibhhonitas, immissam esse: petentibus in piaculum Gibhhonitis, septem e posteris Schaulis suspendendos tradit: quo facto reconciliatur Deus. Pietas commendatur, Ritzpæ quidem in custodiendis suspensis: Davidis verò, in eis cum Schaule sepeliendis. Posteà quatuor recensentur prælia contra Pelischtæos feliciter gesta, in quorum singulis singuli gigantes occubuerunt.

1 FUERAT autem fames temporibus Davidis [a] tribus annis continuis: ᵍ deinde ᵍ requisivit David faciem Jehovæ: cui dixit Jehova, propter Schaulem & domum [b] illius ᵍ sanguinariam, eò quòd ᵍ morte affecit Gibhhonitas.

2 Itaque rex accersitis Gibhhonitis allocutus est eos: (Gibhhonitæ autem non e filiis Jisraëlis erant: sed e residuo Emoræi, quibus etsi filii Jisraëlis juramento caverant: tamen quæsiverat Schaul percutere eos, ᵍ affectus zelo pro filiis Jisraëlis & Jehudæ.)

3 Et dixit David ad Gibhhonitas: quid faciam vobis? & quânam re expiabo, ᵍ ut benedicatis possessioni Jehovæ?

4 Cui dixerunt Gibhhonitæ: non *agitur* mihi *de* argento aut auro cum Schaule & cum familia ejus: neque *agitur* nobis *de* ullo morte afficiendo in Jisraële? quibus dixit: id quod vos dicetis facturus sum vobis.

5 Tum dixerunt ad regem: viri illius qui absumpsit nos, & qui cogitavit contra nos: *per quem* exterminati sumus ne consisteremus in ullo termino Jisraëlis:

6 Ex illius filiis dentur nobis septem homines quos ᵍ suspendamus Jehovæ apud Gibhham Schaulis, ô electe Jehovæ: quibus dixit rex, ego daturus sum.

7 Sed clementiâ usus rex erga Mephiboschethum filium Jonathanis filii Schaulis: propter ᵍ juramentum Jehovæ quod *fuerat* inter ipsos, inter Davidem, & inter Jonathanem filium Schaulis:

8 Accepit rex duos filios ᵍ Ritzpæ filiæ Ajæ, quos pepererat Schauli, Armonin & Mephiboschethum: & quinque filios ᵍ *sororis* Micalæ filiæ Schaulis quos pepererat Hhadrieli filio Barzillai Mecholano:

9 Tradiditq; eos in manum Gibhhonitarum, qui suspenderunt eos in ᵍ monte coram Jehova: sic ceciderunt hi septem simul: sunt autem affecti morte ᵍ ipsis primis diebus messis, in principio messis hordeaceæ.

10 ᵍ Accepit autem Ritzpa filia Ajæ quoddam cilicium, quod tenderet sibi ad rupem illam a principio messis: ᵍ donec effunderetur aqua super eos e cœlis: ᵍ ut non sineret volatilia cœli quiescere super eos interdiu, aut bestias agri noctu.

11 Et renunciatum est Davidi quod fecerat Ritzpa filia Ajæ concubina Schaulis.

12 ‖ Et abiens David accepit ossa Schaulis, & ossa Jonathanis filii ejus a civibus Jabeschi Gilhhadis: qui suffurati erant ea e platea Beth-Schanis, ubi suspenderant eos Pelischtæi, quo tempore percusserant Pelischtæi Schaulem in Gilbohha.

13 Cumque deportasset inde ossa Schaulis & ossa Jonathanis filii ejus: ᵍ collegerunt ossa *eorum* qui suspensi fuerant:

14 Sepeliveruntque cum ossibus Schaulis & Jonathanis filii ejus in terra Binjaminitarum ᵍ Tzelahhi, in sepulchro Kischi patris illius, feceruntque omnino prout præceperat rex: sic exoratus est Deus ipsi ᵍ terræ ᵍ post illud.

b Heb. *domum illam sanguinum.*

Sanguinariam, ob quę Schauli adhærebat, sanguinem & cædes spirantis: & post Schaulē Ischboschetho cōtra institutum Dei: vide suprà 19.29.

Morte affecit] contra juramentum illis præstitum Jehosch.9. hæc historia alibi non legitur: nam ad eadem sacerdotum & excidium civitatis Nobi de quo 1.Sche.22. referri nō placet, quia sacerdotes quoque hoc loco mentionem fecisset, & quia in eo facto zelo non ducebatur pro Jisraëlitis, quod sequente vers. dicitur: seditionis affectu, verisimilius verò est, hoc ab eo factū esse, cum Pythones & ariolos exterminaret etiam 1.Schem.28.3.& 9. vers. Quia istis zeli commune fuit gentes & gentium illas e medio Jisraëlis tollere.

2 *Affectus zelo*] mādato Dei sibi proposito, de quo Exodi 23. in fine & Deut. 7. & 20. sed sine scientia.

3 *Ut benedicatis*] id est, reconciliationem vestram testificantes, iram Dei ab Jisraële avertatis: sic de Abimeleco & Abrahamo Gen.20.17.

6 *Suspendamus*] ad eum vobis reconciliandum jura ejus exequendo in familiam istam, ut Num.25.4.

7 *Juramentum Jehovæ*] de quo 1.Sche. 20.15. & 42. & 23.18.

8 *Ritzpa*] de qua suprà 3.7.

Sororis Micalæ] ecclipsis qualis legitur infrà 19. vers. nam uxorem Hhadrielis alterā Schaulis filiam fuisse apparet 1.Sch. 18.18.

9 *Monte*] Gibhha Schaulis.

Ipsis primis] sub tēpus Paschatis, quo primùm falx in segetem ex lege mittebatur: Deut.16.9.

10 *Accepit*] intelligens ex oraculo hac ratione Deū populo reconciliatum iri, & missa pluvia reconciliationem suam significaturum, accepit, &c.

Donec effunderetur] incerta enim erat, quo tēpore pluvia casura esset. *Ut non sineret*] si fortè Deus nondū planè reconciliatus fuisset ac proinde pluviā mittere distulisset: nam hæc ad pietatis officia se ita comparaverat, ut divinæ voluntati satisfaceret, & non manerent insepulta quocunque temporis momento sibi satisfactum esse testificaturus esset Deus pluviam demittendo in terminos Jisraëlis: vide legem Deut.21.23. ‖ 1.Schem.31.10. & sequentibus. 13 *Collegerunt*] diu postquam sepulti fuissent. 14 *Tzelahhi*] de quo Jehosch.18.28. *Terræ*] demittendo pluviam. *Post illud*] postquam suspensi sunt. relativum ad remotius refertur, vide suprà 1.Schem.7.16.

a Heb. *anno post annum.*

1 *Deinde*] id est, anno quarto, ut ostenditur infrà 24.cap. *Requisivit*] ordinaria ratione, de qua Numer.27.21.

15 Cùm

15 Cùm autẽ adhuc esset bellum Pelischtæis contra Jisraëlitas: descendens David & servi ejus cum eo, pugnaverũt contra Pelischtæos, ita ut defessus esset David.

16 Tum Jischbi Benob, qui erat e natis cujusdam gigantis, cujus mucronis pondus, *erat* trecentorum siclorum pondus, ex chalybe, eratque accinctus novo *gladio*: [c] cogitabat percutere Davidem.

17 Sed opem tulit ei Abischai filius Tzerujæ, & percutiens Pelischtæum morte affecit eum: tunc jurarunt homines Davidis ei dicendo: non es proditurus ultrà nobiscum in prælium, ut non "extinguas lucernam Jisraëlis.

18 Fuit quoque posteà cùm adhuc esset prælium "Gobi contra Pelischtæos: ut tunc percuteret Sibcai Cuschathæus [d] Saphum, qui erat e natis ejusdem gigantis.

19 Item fuit adhuc præliũ Gobi cum Pelischtæis: ubi percussit Elchanan filius [e] Jahhare-Oregim Beth-Lechemita, Goljathi Githæi "*fratrem*, cujus hastile erat ut jugum textorum.

20 Fuit item adhuc bellum ad Gathum: eratque [f] quidam procerus, [g] cujus manuum & pedum digiti erant seni, viginti quatuor numero: & ipse quoque natus erat eidem giganti.

21 Quem, cùm probro afficeret Jisraëlem, percussit Jonathan filius [h] Schimhhai fratris Davidis.

22 Quatuor isti editi sunt eidem "Giganti Gathi: "qui ceciderunt manu Davidis; & manu servorum ejus.

c Heb. *dicebat.*

17 *Extinguas lucernam*] id est, morte tua felicem nostrarũ rerum cursum & regię majestatis lumen intervertas.

18 *Gobi*] in loco adjacente Gezeri: ideò 1. Chron 20. hoc bellum dicitur gestũ ad Gezerem.

d *Sippajum*, 1. *Chr.* 20.4.

e *Jahhiru*, 1. *Chro.* 20.5.

19 *Fratrem*] sic enim expresse scribitur. 1. Chron. 20. 5. sic supr. ver. 8.

f Heb. *vir mensuræ.*

g Heb. *cujus digiti manuum & digiti pedum sex & sex.*

h *Schimhha* 1. *Chr.* 20.7.

22 *Giganti eidem*] qui pater erat Goljathi.

Qui ceciderunt] cõprehenso Goljatho: synecdochè.

CAPUT XXII.

Davidis carmen laudativum, editum ab eo sub finem vitæ: quo Deum laudat recordatione beneficiorum jam acceptorum, & in posterum se laudaturum profitetur.

1 ‖ ELOCUTUS autem est David Jehovæ verba cantici hujus: qua die eripuerat eum Jehova e manu inimicorum ipsius, ut e manu Schaulis.

2 Et dixit: "Jehova petra mea, & propugnaculum meum, & liberator meus, a me *est*.

3 Deus rupis meæ, in quem me recipiam: clypeus meus & "cornu salutis meæ: editus locus meus, & perfugium meum: servator meus, a violentia servas me.

4 "Laudatum invoco Jehovam: & ab inimicis meis servor.

5 "Cùm circundant me irrumpentes fluctus mortis: torrentes *hominum* nequam perterrent me.

6 Dolores "sepulchri circumeunt me: occurrunt mihi "tendiculæ mortis.

7 In ipsa angustia mea invoco Jehovam, & Deum meum inclamo: "qui exaudit e templo suo vocem meam: & clamorem meum auribus suis.

8 Et "concutitur ac movetur terra: "fundamenta cœlorum commoventur: concutiuntur autem cùm ira accenditur ei.

9 *Cùm* ascendit fumus per nasum ejus, & ignis ex ore ejus consumit: prunæ ardent ab eo.

10 Et demittens Cœlum descendit: cum caligine sub pedibus suis.

11 Et insidet Cerubinis & volat: ac conspicuus est super alas venti.

12 Et circumponit sibi tenebrarum tuguria: atrorem aquarum, densitates superiorum nubium.

13 Splendore qui *est* ante eum, ardent prunæ igneæ.

14 Tonat e Cœlis Jehova: & excelsus edit vocem suam.

15 Et emittit sagittas, *quibus* dispergit illos: fulgur quo fundit illos.

16 Conspiciuntur etiam imi alvei maris: revelantur fundamenta orbis habitabilis: increpatione Jehovæ, a flatu spiritus nasi ejus.

17 "Mittens ex edito assumit me: extrahit me ex aquis multis.

18 Eripit me ab inimico meo valentiore: ab osoribus meis, cùm robustiores sunt me.

19 *Cùm* occurrunt mihi in tempore calamitatis meæ: tum est Jehova scipio mihi.

20 Et educit in latum me: liberat me "quia delectatur me.

21 Tribuit mihi Jehova secundum "justitiam meam: secundum puritatem manuum mearum restituit mihi.

22 Cùm observo vias Jehovæ: neque improbè averto me a Deo meo:

23 Sed omnia judicia ejus in conspectu meo sunt: & ab ullo statutorum ejus non recedo:

24 Denique cùm sum integer illi: & caveo mihi [a] ne iniquè agam:

25 Restituit mihi Jehova secundum justitiam meam: secundum puritatem meam coram oculis suis.

26 Cum benigno benignum te exhibes: cum viro integro integrum te exhibes.

27 Cum puro purum te præbes: at cum perverso "eluctaris.

28 Populum autem afflictum servas: & oculos tuos contra elatos "dejicis.

29 "Quin imò tu es "lucerna mea ô Jehova: & Jehova "illustrat tenebras meas.

30 Per te enim transcurro "turmam: per Deum meum transilio "murum.

31 "Hujus Dei fortis integra est via: sermo Jehovæ purgatissimus est: clypeus est omnibus qui se recipiunt ad eum.

32 Nam quis *est* Deus fortis præter Jehovam? & quis rupes præter Deum nostrum?

33 Hic Deus fortis robur *est* meum, & *mearum* copiarum: & "expeditam reddit integrè viam meam.

34 Disponit pedes meos, ut cervarum: "ut in excelsis meis statuat me.

35 Docens manus meas prælium: adeò ut frangatur arcus chalybeus brachiis meis.

36 Nam "das mihi clypeum salutis tuæ: & "mansuetudo tua adauget me.

37 "Dilatas gressui meo locum meum: neque "vacillant malleoli pedum meorum.

38 Persequor inimicos meos, ut perimam eos: neque

‖ Confer hoc caput cum psal. 18. & 144.

2 *Jehova*] propositio, contenta tribus versibus: per congeriem metaphoricarũ similitudinum.

3 *Cornu salutis*] id est, quo me defendo, ut bestiæ cornibus.

4 *Laudatum*] id est, cùm eum invoco, non possum non erũpere in laudes, quia certa fiducia amplector quod peto.

5 *Cùm circundant*] Confirmatio a narratione beneficiorum Dei planè poëtica: cujus duæ sunt partes, liberationis ex adversis ab hoc versu ad 29. & gloriosæ victoriæ inde ad 47.

6 *Sepulchri circũeunt*] id est, lethales.

Tendiculæ mortis] id est, quas homines nequam tetenderunt in necem meam. 7 *Qui exaudit*] primus gradus beneficiorum Dei, precum exauditio in calamitatibus. 8 *Concutitur, &c.*] secundus, præsentiæ suæ testificatio multiplex, ad confirmandos suos & hostes perterrefaciendos usque ad versum 17. A terræ motu: ab aëris inflammatione: a repercussu nubium: a vi majore, & impressionibus: a ventorum concertatione: a nubium condensatione: a coruscatione: a tonitruis: a fulguribus: & a maris terræque hiatu. *Fundamenta cœlorum*] id est, altissimi montes, quibus videtur quasi cœlum incumbere.

17 *Mittẽs*] tertius gradus, opus liberationis, sub similitudine ejus qui aliquẽ e profundis aquis eripit, propositum.

20 *Quia delectatur*] unica causa liberationis, gratuita Dei benevolentia erga nos.

21 *Justitiam*] causæ nimirũ, quam contra hostes sustineo: sive facti mei, cũ illorum comparati.

a Heb. *ab iniquitate mea.*

27 *Eluctaris*] id est, ita certas, ut eum sua ipsius perversitate corruentem vincas.

28 *Dejicis*] id est, e sublimiore loco eos observas puniẽdos.

29 *Quin*] altera pars narrationis, ut observatum est supr. vers. 5.

Lucerna] id est, author felicitatis meæ: metaphora.

Illustrat] id est, dissipat adversa prosperis allatis.

30 *Turmam, Murũ*] hostium.

31 *Hujus Dei*] Epiphonema: percurrens laudes Dei ab operibus: sermone & essentia ejus his duobus versibus.

33 *Expeditam*] id est, sublatis omnibus impedimentis complanat & felicem exitum dat.

34 *Ut in excelsis*] id est, in munitionibus, quas tanta velocitate cõparavi, stabilit me: sic Deut. 32. 13. & 33. 29.

36 *Das mihi*] id est, armas me salute.

Mansuetudo tua] qua ad benefaciendum tuis te demittis.

37 *Dilatas*] id est, facis ut liberè incedam sublatis adversariis.

Vacillant] ut solent trepidi.

neque revertor donec consumam eos.
39 Et consumo eos ac frango eos, adeò ut non exurgant: sed cadant sub pedes meos.
40 Accingis enim me robore ad bellum: prosternis sub me insurgentes in me.
41 Et inimicorum meorum exponis mihi cervicem: odio habētium me, ut excindam eos.
42 Circumspectant: sed non est qui servet: ad Jehovam: sed non exaudit eos.
43 Contundo itaque eos tanquam pulverem terræ: ut lutum platearum comminuo eos, dispando eos.
44 Sic liberas me a contentionibus populorum: conservas me in caput gentium: populus *quem* non noveram serviunt mihi.
45 Alienigenæ mendaciter se dedunt mihi: "ad auditionem auris obediunt mihi.
46 Alienigenæ " decidunt: & horrescunt " e conclavibus suis.
47 "Vivit Jehova, & benedicta rupes mea: quapropter exaltetur Deus rupis [b] salutaris meę.
48 Deus ille fortis, qui [c] præstat ultiones mihi & deturbat populos subter me.
49 Qui exitum dedisti mihi ab inimicis meis: & supra insurgentes in me exaltasti me: a viro [d] violentissimo eripuisti me.
50 Idcirco celebrabo te, Jehova, in gentibus: & nomini tuo psallam.
51 *Dicens ipsum esse* turrim, [e] omnimodam salutem regis sui: & exercere benignitatem erga unctum suum, Davidem & semen ejus usque in seculum.

45 *Ad auditionē*] id est, quàm primùm audiunt mandatum, obtemperant, etsi mendaci animo.
46 *Decidunt*] ut folia arborum marcida.
E conclavibus] id est, etiam in abstrusissimis locis, quo se ad securitatem recipere solent, metu percelluntur.
47 *Vivit Jehova*] Conclusio cujus duæ sunt partes, præsentis laudationis ab anteactis beneficiis: & publicę professionis in futurum.
b Heb. *salutis.*
c Heb. *dat.*
d Heb. *violentiarum.*
e Heb. *salutes.*

Caput XXIII.

David moriturus vocationē suam, mandatū Dei & promissiones repetit, & suam indignitatem confessus, fidem suam in fœdus Dei protestatur: ex quo suo regno prospera: alienis adversa denuntiat. Catalogus describitur ducum exercitus Davidis: e quibus summi tribuni rebus strenuè gestis commendantur.

1 DENIQUE hæc sunt verba Davidis "postrema: Dictū Davidis filii Jischai: dictum inquam, viri qui constitutus est "excelsus: unctus Dei Jahhakobi: & " amœnus psalmis Jisraëlitarum.
2 "Spiritus Jehovæ locutus est in me: & sermo ejus per linguam meam.
3 " Dixit Deus Jisraëlis, mihi locuta est "rupes Jisraëlis: qui dominatur "hominibus istis justus esto, dominans *in* timore Dei.
4 *Erunt* " ut cum lucente mane oritur sol: "*ut* mane non nubilo, herba tenera e terra *existit* splendore post pluviam.
5 Quamvis non sit ita " domus mea erga Deū fortem: quādoquidem fœdus [a] "perpetuum disposuit mihi, " ordinatum *manet* prorsus & servatum, quia tota salus mea & totum " desyderium *est*: "quamvis nō faciat ut pullulet.
6 At "*homines* nequam ut spinæ remotæ erunt omnes: quæ manu non capiuntur.
7 Sed qui attrectaturus est eas [b] munitur ferro & hastili: ut igne [c] prorsus comburantur in "sede eadem.
8 ‖ ISTA sunt nomina robustissimorum qui erant Davidi: [d] Joscheb Baschebeth Tachcemonita "primarius ducum: [e] huic gratum fuit hastato una vice invadere octingentos [f] "confodiendos.
9 Post hunc Elhhazar filius Dodonis " Achochai: inter hos tres robustissimos [g] comites Davidis, cùm " abjicerent se contra Pelischtæos: *quibus* congregatis illuc ad bellum, "abierant Jisraëlitæ.
10 Is surgens percussit Pelischtæos, usquedum defatigata esset manus ipsius, & " adhæreret manus ipsius gladio suo: præstante Jehova salutem magnam illo die: post quem reversus est populus tantùm ad spoliandum.
11 "Post hunc autem Schamma filius Agæ Hararites: cùm congregarentur Pelischtæi in catervam: ubi erat portio agri plena lentibus: & populus fugeret a facie Pelischtæorum,
12 Stitit se in medio illius portionis ut liberaret eam, percussitque Pelischtæos: ita præstitit Jehova salutem magnam.
13 Præterea descendentes tres isti supra triginta primarii convenerunt in messe ad Davidem, ad speluncam "Hhadullami: cùm caterva Pelischtæorum castra haberent in cōvalle " Raphaæorum.
14 (Nam David tunc agebat " in suo propugnaculo: & statio Pelischtæorum tunc "erat *ad* Beth-Lechemum)
15 Et desyderio motus dixit David: [h] ô si quis bibendā daret mihi aquam e cisterna Beth-Lechemi, quæ *est* ad portam.
16 Quapropter perruperunt tres isti potentissimi per castra Pelischtęorum: & haustam aquam e cisterna Beth-Lechemi, quæ *est* ad portam, deportantes attulerunt ad Davidem: qui noluit bibere eam: sed effudit eam Jehovæ.
17 Dicebat enim: absit mihi a Jehova ut faciam hoc, an sanguinem istorum hominum, qui [i] iniverunt periculum vitæ suæ biberem? sic noluit bibere illam: hæc fecerunt tres illi potentissimi.
18 Deinde Abischai frater Joabi filius Tzerujæ erat primarius "horum trium: qui vibravit hastam suam in trecentos, quos confodit: eratque [k] nominatissimus inter hos tres.
19 Horum trium, nónne quia honoratissimus erat, fuit illis princeps? attamen usque ad "illos tres non pervenit.
20 Et Benaja filius Jehojadahhi filius viri strenui, magnus rebus gestis, e "Kabtzeele: is percussit duos [l] valentissimos Moabitas, & idem descendens percussit quendam leonem in medio cisternæ "tempore nivis.
21 Idem quoq; percussit quendam Ægyptium [m] spectabilē *magnitudine*: cùm esset in manu

1 *Postrema*] Id est, habita ab eo postquā mandata dedit filio Schelomoni, de quibus 1. Reg. 2. eumque precibus Deo commendavit Psalm. 72. cùm jājam esset moriturus. Hoc enim facto Jahhakobū Gen. 49. & Moschen Deut. 32. & 33. imitatus est.
Excelsus] .i. evectus ad fastigium regni, ut proximè sequētia verba indicāt.
Amœnus] .i. propheta, qui suaves psalmos Jisraëlitis ad laudandum Deum conscripsit.
2 *Spiritus Jehovæ*] .i. Deus pater per filium in spiritu animū & linguā meā moderatus est ad prophetias exarandas, confirmatio posterioris sui epitheti. 3 *Dixit*] cōfirmatio prioris sui epitheti a vocatione & mandato Dei. *Rupes*] vide Deut. 32. 4. *Hominibus*] Jisraëlitis. 4 *Ut cum*] .i. omni luce prosperitatis & gloriæ circumfulgebunt, altera pars sermonis Dei promissio regi, & populo colenti justitiam & timorem Dei. *Ut mane*] .i. virescent perpetuò: ut herbæ, quibus pluviæ & calores tempestivè adveniūt. 5 *Domus &c.*] .i. ego & regnum meum, quamvis hæc non ita exactè præstemus, ac proinde rei simus non servati fœderis cum Deo, &c. a Heb. *seculi.* *Perpetuum*] quia Deus immutabilis est, & ita promisit sup. 7. 15. 16. *Ordinatum, &c.*] .i. penes ipsum est ordinatio & conservatio, quam se effecturum recepit, ibid. *Desyderium*] Deus & fœdus ejus. *Quamvis non faciat*] id est, propter indignitatem nostram perparum præstet illius promissæ felicitatis. Sic anticipat objectiones: unam quòd non pareant mandato Dei: alteram quòd Deus promissa nondum præstet. Statuit enim inobedientiā suā fidem Dei inanem reddi non posse: ut Roman. 3. 3.

6 *Homines* [illegible] qui mādata Dei [illegible] amplectuntur, [illegible] que promissionum sunt participes, id est, reprobi. [illegible] tem antithesis [illegible] comparatione [illegible] superioribus.
b Heb. *implet ferro.*
c Heb. *comburendo comburentur.*
7 *In eadem sede*] id est, in eo loco [illegible] succisæ fuerint.
‖ *Confer cum* 1. *Chron.* 11. *a ver.* 11.
d *ibi Jaschob* [illegible] *filius Chachmoni.*
8 *Primarius ducum*] id est, dux [illegible] mus primi agminis, ut quinque sequentium suorum agminum suo ordine.
e Heb. *hoc gratum fuit ei hastato.*
f Heb. *confossos infrà 18. ver.*
Confodiendos] e quibus trecētos [illegible] confodisse ostendit 1. Chron. 11. 11.
9 *Achochai*] e posteris Achoachi Benjaminitæ, de quo 1. Chron. 8. 4. [illegible] vers. 28.
g Heb. *cū Davide.*
Abjicerent se] id est, abjecta vita [illegible] periculo se exponerent: sic Judic. 5. 18.
Abierant] id est, fugientes loco cesserant, 1. Chro. 11. ver. 13. & hîc ver. 11.
10 *Adhæreret*] ex distensione nervorum præ magno labore.
11 *Post hunc*] [illegible] Elhhazare secundus restitit Pelischtæis, alteram catervam ab altera agri parte invadens, nam Elhhazar ab ea parte Pelischtæos aggressus est, ubi erat hordeum: Schamma verò qua lentes erant: 1. Chron. 11. 13.
13 *Tres isti*] supra nominati.
Hhadullami] 1. Sam. 22. 1.
Raphaæorum] sup. 5. 18.
14 *In suo propugnaculo*] Jebusi in civitate sua, paulo antè expugnata, ex qua prodiit Hhadullamum versus, Pelischtæos aggressurus.
Erat ad Beth-Lechemum] ibi nimis [illegible] fidens.
h Heb. *quis [illegible] dam dabit mihi.*
i Heb. *qui [illegible] runt pro animis suis.*
18 *Horum trium*] qui sequuntur.
k Heb. [illegible] ei in tribus istis. 19 *Illos tres*] antè numeratos. 20 *Kabtzeele*] Jehos. 15. 21. a tribu Jehudæ. l Heb. *ariel, id est, duos leones fortissimos.* *Tempore nivis*] quo feræ ferociores sunt penuria victus. m Heb. *virum aspectus.*

Ægypti

Ægyptii hasta, descendit ad eum baculo: & accipiens hastam e manu Ægyptii, interfecit eum hasta ipsius.

22 Hæc fecit Benaja filius Jehojadahhi: qui erat nominatus inter hos tres potentes.

23 Honoratus supra triginta: quamvis ad tres illos non pervenerit: quam ob rem præposuit eum David n satellitio suo.

24 Hhasaël frater Joabi " supra triginta istos: Elchannanem filium Dodonis Beth-Lechemitam.

25 o Schammam " Charoditam: Elikam Charoditam.

26 Cheletzum p Paltitam: Hhiram filium Hhikeschi Tekohhæum.

27 Abihhezerem Hhanathotanum: q Mebunnaium " Chuschatæum.

28 r Tzalmonem Achochæum: Maharaium " Netophathæum.

29 s Chelebum filium Bahhanæ Netophathæum: Ittaium filium Ribbai e Gibhha Binjaminitarum.

30 Benajam " Pirhhathonæum: t Hiddaium ex una vallium " Gahhaschi.

31 v Abi-Hhalbonem Hharbathæum: Hhazmavethum x Barchumæum.

32 Eljachbam " Schahhalbonæum: e filiis y Jaschenis Jonathanem.

33 Schammam " Hhararitam: Achiamum filium z Schararis Hhararitam.

34 a Eliphelethum filium Achasbi " Mahhachathæi: b Elihhamum filium Achithophelis " Giluntinum.

35 c Chetzravum " Carmelitam: Pahharaium " Arbæum.

36 d Jigalem filium Nathanis e Tzoba: Banin Gaditam.

37 Tzelekum Hhammonitam: Nacharajum e Beerothitam armigerum Joabi filii Tzerujæ.

38 Hhiram " Jitræum: Garebum Jitræum.

39 Urijam Chittæum: omnes sunt " triginta septem.

n Heb. *auscultationi suæ*: id est, *militibus stipatoribus suis, qui semper præstò erant ad imperium ipsius* 2. Sam. 9.4. & 20.23.

24 *Supra triginta*] postremus quidem secundi ordinis: sed præstantior triginta Chiliarchis quos deinceps nominat, nam sex isti quinis Chiliarchis præerant, ut Joab erat imperator omnium: sunt enim hæ duæ voces ἀπὸ κοινοῦ sex illis accommodandæ quorum nomina & res gestæ modo explicatæ sunt.

o *Schammothum Hharoritã*, 1. Chr. 11.

25 *Charoditam*] Judic. 7.1.

p *Pelonitam.*

q *Sibcaium.*

27 *Chuschatæum*] e tribu Jehudæ 1. Chro. 4.4.

r *Hhilaium.*

28 *Netophathæum*] in tribu Jehudæ 1. Chro. 2.54.

s *Chelebum, & Chelda*, 1. Chro. 27.15.

30 *Pirhhathonæum*] oppidum in tribu Ephrajimi, Judic. 12.15.

t *Churaium.*

Gahhaschi] mons in tribu Ephrajimi, Jehosch. 24.3. & Judic. 2.9.

v *Abielem.*

x *Bacharumæum*, *id est, ex Bachurimis Binjaminitarum.*

32 *Schahhalbonæũ*] e Schahhalabimis in tribu Danis Jehosch. 19.42.

y *Hhaschemi.*

33 *Hhararitam*] montanum, e montibus Ephrajimi. z *Sacharis.* a *Eliphalem filium Uris.* 34 *Mahhachathæi*] trans Jardenem ex oppido Menaschitarum Jos. 13.11. b *Achijam Pelonitam.* *Giluntinum*] Jehos. 15.51. c *Chetzronem.* 35 *Carmelitam*] ex oppido Jehudæ Jehos. 15.55. d *Naa-Hharajum.* *Arbæum*] ex Arabo oppido Jehudæ ibidem 52. e *Joelem fratrem Nathanis.* 37 *Beerothitam*] Jehos. 18.25. 38 *Jitræum*] e Jattire oppido Jehudæ: Jehosch. 15.48. 39 *Triginta septem*] comprehenso Joabo imperatore summo, & secundo a rege.

CAPUT XXIIII.

David Satanæ instinctu populum numerari jubens, Dei iram in se & in populum concitat. Quã obrem Deus ei trium pœnarum optione data, triduana peste, ut David elegerat, in populum sævit. Deinde populi & Davidis resipiscentis misertus, altare sibi extrui & sacrificia in eo offerri destinato loco quem demonstrat, jubet.

1 " PERREXIT autem ira Jehovæ accendi in Jisraëlitas: cùm incitasset " *adversarius* Davidem in eos " dicendo: I, numera Jisraëlem & Jehudam.

2 Edixit enim rex Joabo principi copiarum a suarum, discurre jam per omnes tribus Jisraëlis " a Dane Beerschebahhum usque: & recensete " populum: " ut sciam numerum populi.

3 Et quamvis diceret Joab ad regẽ: at adjiciat Jehova Deus tuus ad populum b quotquot sunt centuplum, idque oculis domini mei regis videntibus: dominus autem meus rex quare delectaretur re hac?

4 Tamen prævaluit verbum regis apud Joabum, & apud præfectos copiarum: quapropter egressus est Joab, & præfecti copiarum a conspectu regis ad recensendum populum Jisraëlem.

5 Et trajicientes Jardenem castra posuerunt ad " Hharohherem, a dextera civitatis, " quæ est in medio " torrentis Gaditarum Jahhzerem usque.

6 Deinde venerunt Gilhhadem, & in terram inferiorem " recens comparatam: posteà venerunt " Dan-Jahhanum, & " circa Tzidonem.

7 Et venientes ad " urbem munitam Tyri, & omnes civitates Chivvæi, & Cenahhanæi: processerunt ad meridianum tractum Jehudæ Beerschebahhum.

8 Denique cùm discurrissent per totam terram, venerunt c exactis novem mensibus & viginti diebus, Jeruschalaima.

9 Ubi dedit Joab numerum census populi regi: " erant autem Jisraëlitarum octingenta millia virorum d strenuorum stringentium gladium: virorum autem Jehudæ " quingenta millia.

10 Tum e animus Davidis affecit eum, postquam numerasset populum: quapropter dixit David ad Jehovam: peccavi valde *in* eo quod feci: sed nunc Jehova, transfer, quæso, iniquitatem servi tui, " nam stultè egi valde.

11 Cumque surrexisset David manè: verbum Jehovæ fuit ad Gadem prophetam " Videntem Davidis dicendo.

12 Abiens alloquitor Davidem: ita ait Jehova: tria ego propono tibi: delige unum ex his quod faciam tibi.

13 Veniens ergo Gad ad Davidem renuntiavit ei: dixit enim ei: an eveniet tibi " septem annorum fames in terra tua? an potius ut fugias tribus mensibus, a facie opprimentium te, " ita ipse persequetur te? an denique ut sit tribus diebus pestis in terra tua? nunc cognosce, & vide quid rei responsurus sim ei qui misit me.

14 Dixit verò David ad Gadem: angustia est mihi valde: incidamus, quæso " in manum Jehovæ, nam magnæ sunt miserationes ejus: in manum autem hominis ne cadam.

15 Itaq; posuit Jehova pestem in Jisraële ab eo mane usque ad " tempus constitutum; qua mortui sunt de populo a Dane usque Beerschebahhum septuaginta millia virorum.

16 Extenderatq; manũ suam angelus contra Jeruschalaima ad perdendum ea: sed pœni-

1 *Perrexit*].i. cùm toto triennio antè Jisraëlitis infensus, famem immisisset ob peccatum Schaulis sup. ... hac Davidis offensione rursum in eos ira accensus est: nam utque hæc historia ... ὕστερον πρότερον temporum ultimo loco ponitur. *Adversarius*] ex 1. Chro. 21.1. ... nomina conjugata verbis suis: ut contrà verba nominibus inclusa latent, ex linguæ proprietate, ut Gen. 18.21. *Dicendo*] sine ulla legitima causa: sive Ecclesiastica, ut fuit illa tempore Moschis, Exod. 30. sive politica, ut est temporibus belli, sed contra promissiones Dei, contra fidem suam privatam & contra publicam quietem veniens: vide 1. Chro. 23.23. a Heb. *quæ erant* ...

2 *A Dane*] vide Judicum 20.1.

Populum] aptum ad militiam obeundam .i. a nato viginti annos & deinceps 1. Chro. 23. 26. & 27.23. prout ostenditur infrà ver. 9

Ut sciam] mera curiositate movetur, & nullam rationem adfert aliam: quam voluntatem: quapropter Joab conans eum a proposito avertere dicit: quare delectaretur Dominus meus re hac?

b Heb. *ut sunt, & ut sunt centum vicibus.*

5 *Hharohherem*] vide Num. 32.34.

Quæ est] vide Deut. 2.35.

Torrentis] Arnonis.

6 *Recens comp.*] temporibus Schaulis: 1. Chro. 5. 10.

Dan-Jahhanũ] Quod Dan simpliciter dicitur Jehos. 19.47.

Circa Tzidonem] nam agrũ tenebant: quamvis Cenahhanæi urbem: quemadmodum de Tyro in sequenti versu dicendum est.

7 *Urbem munitã*] Jehos. 19.29.

c Heb. *a fine novem mensium.*

9 *Erant autem*] quorum numerum Joab regi dedit, cùm primùm Jeruschalaima venit, nondum numerato Binjamine neque Levi: studio enim Joab omiserat eos, quia rem improbabat, ut apparet 1. Chro. 21.6. Cur autem ibi trecenta millia ad hunc numerum accedant, vide 1. Chro. 27.24.

d Heb. *virorum roboris.*

Quingenta millia] annumeratis triginta millibus, quorum milleni singuli Chiliarchis parebant, de quibus suprà 23. 8. ver. & sequent. quã ob rem his omissis in Chronicis quadringenta septuaginta millia tantum numerantur.

e Heb. *percussit cor Davidis ipsum: sic* 1. *Schem* 24. 6.

10 *Nam stultè*] i. agnosco me stultè egisse, ut Num. 14.40.

11 *Videntem*] vide 1. Schem. 9.9. & de ejus officio 2. Chro. 29.25.

13 *Septem ann.*] q.d. jam tres anni famis propter Gibhhonitas elapsi sunt: hic quartus est, quo datâ pluviâ testatus quidẽ est Deus se reconciliatũ esse: sed hoc tuo peccato offensus denuo proponit tibi alterũ trienniũ cujus mentio est 1. Chr. 21. 12. nam hoc triennium superioribus annis conjunctum septem efficit. *Ita ipse*] i. Deus tibi infensus ipsorum contra te conatus secundet & efficiat ut assequantur te: vide 1. Chro. 21.12. 14 *In manum Jehovæ*] solius, ut finis versus explicat. 15 *Tempus*] tridui, suprà ver. 13.

tens Jehova istius mali, edixit angelo qui perdebat de populo: satis *est*, jam remitte manum tuam: angelus autem Jehovæ erat juxta aream [f] Aravnæ Jebusæi.

17 Cùm allocutus David Jehovam, videndo angelum qui percutiebat populum, dixisset: ecce ego peccavi, & ego iniquè feci: hi autem, hæ oves quid fecerunt? sit quæso manus tua contra me & [*] contra domum paternam meam.

18 Deinde [*] rediit Gad ad Davidem die illo: & dixit ei: ascende, statue Jehovæ altare in area Aranjæ Jebusæi.

19 Et ascendente Davide secundum verbum Gadis: quemadmodum præceperat Jehova:

20 Cùm prospectans Aravna videret regem & servos ejus transeuntes ad se: egressus Aravna incurvavit se regi facie sua *demissa* in terram.

21 Dixitque Aravna: quare venit dominus meus rex ad servum suum? cui dicente David: emptum a te istam aream, ad ædificãdum altare Jehovæ: ut cohibeatur hæc plaga a populo:

22 Dixit Aravna ad Davidem: accipiat & offerat dominus meus rex quod bonum *videtur* in oculis ejus: vide [*] hos boves pro holocausto, & has tribulas & instrumenta boum in ligna.

23 Hæc omnia dabat Aravna regulus regi: dicebatque Aravna ad regem: Jehova Deus tuus acceptum te habeat.

24 Dixit verò rex ad Aravnam, nequaquam: sed [g] omnino emam abs te pretio: neque offeram Jehovæ Deo meo holocausta gratis: quapropter emit David [*] aream illam & illos boves argenti [*] siclis quinquaginta.

25 Deinde extruens ibi David altare Jehovę: obtulit holocausta & eucharistica: sic exoratus est Jehova terræ, & cohibita plaga hæc ab Jisraële.

f *qui & Aranja* ver.18. *& Ornan in Chronicis.*

17 *Contra domum*] i.contra familiares meos, ut consiliorum participes.

18 *Rediit*] ex jussu Dei 1.Chro.21.18.& infr. 19.ver.

22 *Hos boves*] ... bus utebatur in ... atione.

g Heb. *omnino ... mam.*

24 *Aream*] ... cum toto loco ... sexcentis siclis ... reis 1.Chro.21.25. qui efficiunt paulo amplius mille ... gentos dalleros.

Siclis quinquaginta] videlicet boves: ... est, dalleris paulo amplius duodecim synecdoche.

REGUM

LIB. PRIOR.

PRIOR liber regum res gestas quinq; regũ Jehudæ, Schelomonis, Rechabhhami, Abijæ, Asæ, Jehoschaphati: & octo regum Jisraëlis Jarobhhami, Nadabi, Bahhaschæ, Elæ, Zimri, Tibni, Hhomri & Achabi continet. Estq; historia centum octodecim annorum: e quibus primi quadraginta Schelomonis fuerunt: cæteri nimirum septuaginta-octo reliquorum regnantium in Jehuda & in Jisraele.

Schelomonis 40. 1.Reg.11.42.

	Jehudæ			Jisraëlis		
Anni	Rechabhhami	17.	1.Reg.14.21.	Jarobhhami	21	1.Reg.14.20.
	Abijami	3.	1.Reg.15.2.	Nadabi	1.	1.Reg.15.25.
	Asæ	41.	1.Reg.15.10.	Bahhaschæ	23	1.Reg.16.1.
	Jehoschaphati solius	17.	1.Reg.22.52.	Elæ	1.	1.Reg.16.10.
				Zimri dies	7.	1.Reg.16.17.
				Tibni cum Hhomri		
				Hhomri	11.	1.Reg.16.25.
				Achabi	21.	1.Reg.16.31.

In regibus Jisraëlis observandum, nos ex numero, qui in istis singulis scripturæ locis habetur, ultimum cujusque annum detrahere: quia idem est successoris primus.

CAPUT I.

Davide rigente præ senio, Adonija maximus natu filius apud populum gratiosus, cum Joabo & Ebjathare conspirat, ut regnum paternum occupet: sed Nathanis operâ, dissipato eorum consilio, a Davide Schelomo rex instituitur: a sacerdote ungitur: a populo accipitur, & spectante Davide in solio regni collocatur. Cujus rei Adonija certior factus, dilapso comitatu, ad altare domini securitatis causâ se confert: donec fide data ad Schelomonem ductus, domum cum venia remittitur.

1 REx autem David [*] senuerat, vergebat [a] ætate: & quamvis operirent eum pannis: non tamen [b] calefiebat.

2 Quapropter dixerunt ei servi ejus; [c] quæratur domino meo regi puella virgo, quæ stet coram rege, & sit ei adjutrix: ut cubante ea in sinu tuo, calefiat dominus meus Rex.

3 Quærentes itaque puellam pulchram in toto termino Jisraëlitarum: invenerunt Abischagam [*] Schunamitidem, quam adduxerunt ad regem.

4 Erat autem puella hæc pulchra admodum: eratque regi adjutrix, & ministrabat ei: rex verò non cognovit eam.

5 Adonija porrò filius Chaggithæ efferens se dicendo: [*] ego regnaturus sum: [*] paraverat sibi currum, & equites, & quinquaginta viros præcurrentes sibi.

6 Quem pater ejus [d] nunquam dolore afficiebat dicendo: quare ita facis? & ipse [*] quoque bonâ formâ erat valde, pepereratque eum *Chaggitha* post Abschalomum *natum*.

7 Tandem [*] fuerunt ei sermones cum Joabo

1 *Senuerat*] nam ad annum 70. pervenerat: vide 2. Schem. 5.4.

a Heb. *diebus: ut Gen.* 18.*ver.*11.

b Heb. *non calefiebat ei: sic inf. ver.* 2.

c Heb. *quærant.*

3 *Schunamitidem*] e Schunemo oppido Jissascaris. Jehosch. 19. 18.

5 *Ego regnaturus*] quasi dicat, meum ... regnare jure ... qui primus sum, ... oribus fratribus ... tinctis: infra ver. 6 & 2.Schem.3.4.

Paraverat] Exemplo Abschalomi 2. Schem.15.

d Heb. *a diebus suis.*

6 *Quoque*] ut Abschalom: qua ... erat gratiosus apud populum.

7 *Fuerunt ei sermones*] id est, communi consilio cum illis conspiravit.

filio Terujæ, & cum Ebjathare sacerdote: ut e Adonijam secuti adjuvarent.

8 Tzadok verò sacerdos, & Benaja filius Jehojadahhi & Nathan propheta, & *Schimhhi ac Rehhi, & reliqui potentes qui erant Davidi, non aderant Adonijæ.

9 Cumq; Adonija mactatis pecudibus ac bobus iisque pinguibus apud lapidem Zocheleth, qui est juxta fontem *Rogelis: invitasset omnes fratres suos filios regis, & omnes homines Jehudæ servos regis:

10 Nathanem verò Prophetam & Benajam, & reliquos potentes, ac Schelomonem fratrem suum non invitasset:

11 Allocutus est Nathan Bath-Schebahham matrem Schelomonis dicendo: an non audivisti regnare Adonijam filiū Chaggithæ: domino nostro Davide ignorante?

12 Nunc ergo age, f daturus jam sum tibi consilium: quo libera vitam tuam, & vitam filii tui Schelomonis.

13 Abi & ingressa ad regem Davidem dicito ad eum: nónne tu domine mi rex, jurasti ancillæ tuæ dicēs: Schelomo filius tuus regnaturus est post me, & ipse sessurus est super solium meum: cur ergo regnat Adonija?

14 Ecce te adhuc loquente ibi cum rege: ego quoque ingrediar post te, & g confirmabo verba tua.

15 Itaq; ingressa est Bath-Schebahh ad regē in conclave, (rex enim erat senex valde:) ubi Abischag Schunamitis ministrabat regi.

16 Et inclinato vertice Bath-Schebahh incurvavit se regi: & dicente rege: quid tibi est?

17 Dixit ei: domine mi, tu jurasti per Jehovam Deum tuum ancillæ tuæ: Schelomo filius tuus regnaturus est post me, & ipse sessurus est in solio meo.

18 Nunc autem, ecce Adonija regnat: h te, domine mi rex, ignorante.

19 Mactatis enim bobus, iisque pinguibus & i pecudibus multis, invitavit omnes filios regis etiam Ebjatharem sacerdotem, & Joabum principem militiæ: Schelomonem verò servum tuum non invitavit.

20 At k jam, domine mi rex, oculi omnium Jisraëlitarum in te conversi sunt, ut indices eis, quis sessurus sit in solio domini mei regis post ipsum.

21 Alioquin erit, cùm occubuerit dominus meus rex cum patribus suis: ut sim ego & filius meus Schelomo *peccatores.

22 Ecce autem ipsa adhuc loquebatur cum rege: quando Nathan propheta venit.

23 Cumque nuntiassent regi dicendo: ecce Nathan propheta: *ingressus in conspectum regis, incurvavit se regi l facie sua *demissa* versus terram.

24 Dixitque Nathan, domine mi Rex, *tūne* dixisti, Adonija regnaturus est post me, & ipse sessurus est in solio meo?

25 Nam descendit hodie, & mactatis bobus iisque pinguibus & pecudibus multis, invitavit omnes filios regis, & principes militiæ, & Ebjatharem sacerdotem, qui ecce comedunt & bibunt coram eo: & dixerunt, vivat rex Adonija.

26 Me verò, me servum tuum, & Tzadokum sacerdotē & Benajam filium Jehojadahhi, ac Schelomonē servum tuum non invitavit.

e Heb. *adjuvarent post Adonijam.*

8 *Schimhhi*] forsitan est ille de quo infr. 4.17.

9 *Rogelis*] Jehos. 15.7. & 2. Schem. 17. 17.

f Heb. *consulturus.*

g Heb. *muniam adimplebo.*

h *in aliis exemplaribus, & nunc domine mi rex ignoras.*

i Heb. *in multitudinem: sic infr. ver. 25.*

k *& tu domine mi rex: habent quædam exemplaria.*

21 *Peccatores*] id est, agetur nobiscum ut cum sontibus, & de vita nostra periclitabimur.

23 *Ingressus*] egressa Bath-Schebahha: ut apparet ex ver. 28.

l Heb. *super faciē suam in terram.*

27 An a domino meo rege facta est hæc res? quòd non notum fecisti servo tuo, quis sessurus sit in solio domini mei regis post ipsum.

28 Cui cùm respondisset rex David: dixit, vocate mihi Bath-Schebahham: *quæ ingressa in conspectum regis stabat coram rege.

29 Juravitque rex dicens: ut vivit Jehova, qui redemit animam meam de omni angustia:

30 m Quemadmodum juraveram tibi per Jehovam Deum Jisraëlis dicendo: Schelomonem filium tuum regnaturum post me: cumque sessurum in solio meo pro me: ita facturus sum hoc die.

31 Tum inclinans verticem Bath-Schebahh, facie *demissa* in terram, incurvavit se regi: ac dixit, vivat dominus meus rex David *in seculum.

32 Deinde dixit rex David: vocate mihi Tzadokum sacerdotem & Nathanem prophetam, & Benajam filium Jehojadahhi: veneruntque in conspectum regis.

33 Quibus dixit rex: sumite vobiscum servos *domini vestri, & facite ut Scholomo filius meus insideat mulæ meæ: ita deducite eum ad *Gichonem.

34 Ubi ungito eum Tzadok sacerdos, & Nathan propheta in regem super Jisraëlem, & clangētes buccina, dicitote: vivat rex Schelomo.

35 Deinde ascendite post eum, & ingressus sedeat in solio meo, & ipse regnet pro me: nam præcepi eum esse antecessorem in Jisraële & in Jehuda.

36 Tum *respondens Benaja filius Jehojadahhi, regi dixit: *Amen: ita dixerit Jehova Deus Domini mei regis.

37 Quemadmodum fuit Jehova cum domino meo rege: ita sit eum Schelomone: amplificetque solium ejus, supra solium domini mei, regis Davidis.

38 Descendens ergo Tzadok sacerdos & Nathan propheta & Benaja filius Jehojadahhi *Cerethæusque & Pelethæus, cùm fecissent ut insideret Schelomo mulæ regis Davidis, deduxerunt eum ad Gichonem.

39 Ubi Tzadok sacerdos accepto cornu olei *e tentorio unxit Schelomonem: & clangētes buccina dicebant totus populus: vivat rex Schelomo.

40 Ascendebant autem totus populus post eum, & ipse populus canebant tibiis, lætabanturque lætitia magna: adeo ut *finderetur terra præ voce eorum:

41 Et audiret Adonija, & omnes invitati qui erant cum eo, cùm ipsi absolverent comedere: audiensq; Joab sonum buccinæ diceret: quare vox ista urbis perstrepētis *editur*?

42 Cùm adhuc ipse loqueretur, ecce Jonathan filius Ebjatharis sacerdotis advenit: cui dicente Adonija, accede, vir enim n strenuus es, & *bonum nuntium affers:

43 Respondens Jonathan dixit Adonijæ: at dominus noster rex David regem constituit Schelomonem.

44 Misit enim cum eo rex Tzadokum sacerdotem & Nathanem prophetam ac Benajam filium Jehojadahhi, Cerethæumque & Pelethæum: qui fecerant ut ipse insideret mulæ regis.

28 *Quæ ingressa*] egresso Nathane ut docet ver. 32.

m Heb. *quòd quēadmodum, &c quod ita facturus sum, pleonasmus particulæ ad evidentiam.*

31 *In seculum*] id est, quàm diutissime: quasi dicat, mihi satis est de jure confirmari, non peto ut te regno spolies.

33 *Domini vestri*] id est meos, in cujus obedientia perstatis.

Gichonem] id est, in locum istum per gradus civitatis Davidis prosequimini, qui cis Gichonem est, quasi medius inter civitatem Davidis & alteram Jeruschalaima, ut aditus obtineat ex adverso fontis Rogelis: nam Gichon rivus erat alluens civitatem Davidis & Jeruschalaima 2. Chron. 32. 30. & 33. 14.

36 *Respondens Benaja*] suo & reliquorum nomine, ut apparet ver. 47.

Amen] id est, firmum & statum esto a Deo.

38 *Cerethæusq.*] vide 2. Schem. 9. 4.

39 *E tentorio*] quod tetenderat David arcæ in civitate sua 2. Schem. 6. 17.

40 *Finderetur*] hyperbole.

n Heb. *roboris.*

42 *Bonum nuntium*] vide simile 2. Schem. 18. 27.

45 Et unxerunt eum Tzadok sacerdos & Nathan propheta regem apud Gichonem, & ascenderunt inde læti, adeò ut perstreperet urbs: hæc illa est vox quam audivistis.

46 Quin-etiam insidet Schelomo ipsi solio regni.

47 Et etiam ingressi sunt servi regis ad benedicendum cum domino nostro rege Davide dicendo: præstantius reddat Deus tuus nomen Schelomonis nomine tuo, & amplificet solium ejus supra solium tuum: ac incurvavit se rex ' in suo cubili.

48 Atque adeò ita dixit rex: benedictus Jehova Deus Jisraëlis qui dedit hodie sedentem in solio meo, idque oculis meis videntibus.

49 Quare trepidantes surrexerunt omnes illi invitati, qui aderant Adonijæ: & abiverunt quisque itinere suo.

50 Adonija verò metuebat a Schelomone: quare surgens abiit, & ' prehendit cornua altaris.

51 Cumque nuntiaretur Schelomoni dicendo, ecce Adonija timet regem Schelomonem: ideoque ecce prehendit cornua altaris dicẽdo: juret mihi rex Schelomo se non affecturum morte servum suum gladio:

52 Dixit Schelomo: si futurus est [o] strenuus, non cadet *ullus* e capillis ejus in terram: sed si malum deprehendetur in eo, utique morietur.

53 Itaq; misit rex Schelomo qui deducerent eum ab altari: unde veniens incurvavit se regi Schelomoni: cui dixit Schelomo, abi domum tuam.

47 *In suo cubili*] adoraturus, ut Jahhakob, Gen. 47. 31. & cum illis bene precaturus filio.

50 *Prehendit cornua*] non ut tutus esset donec de causa cognosceretur: sed ut misericordiam imploraret ob numinis reverentiam: sicut Joab, infrà 2. 28.

o Heb. *in filium roboris*.

CAPUT II.

David moriturus Schelomonem filium hortatur ad pietatem erga Deum & ad justitiam: nominatim verò beneficium posteris Barzillai rependi, & supplicium de Joabo & Schimhhi sumi jubet: Quod Schelomo datis occasionibus justis, non tantùm in eos: sed etiam in Adonijam & Ebjatharem præstat.

1 ' CUMQUE propè essent dies Davidis ut moreretur: præcepit Schelomoni filio suo, dicendo:

2 Ego [a] decessurus sum brevi pro consuetudine totius terræ: sed confirmare & esto [b] vir.

3 Et observato observationem Jehovæ Dei tui, ambulando in viis ejus, servando statuta ejus & præcepta ejus, judicia que ejus, & testimonia ejus, sicut scriptũ est in lege Moschis: ' ut secundes quicquid feceris, & quocunque te verteris.

4 Ut præstet Jehova verbum suum quod promisit mihi dicendo: si observabunt filii tui viam suam, ambulando coram me in fide: ex toto corde suo, & ex toto animo suo: dicendo *inquam*: ' non excindetur tibi vir a solio Jisraëlis.

5 Adhæc tu nosti quid ' fecerit mihi Joab filius Tzerujæ: quid fecerit duobus principibus exercituum Jisraëlis, Abnero filio Neri, & Hhamasæ filio Jetheri, quos occidit, [c] ' designans cædem bellicam in pace: ' ut reposuit [d] sanguinem bellicæ *cædis* in zona sua, quæ adhærebat lumbis ipsius, & in calceamento suo quod habebat ad pedes suos.

6 Quam ob rem facito ' pro sapientia tua: ' neque finito descendere canitiem ejus cum pace in sepulchrum.

7 Erga filios verò Barzillai Gilhhaditæ exerceto benignitatem, & sunto inter comedentes *cibum* mensæ tuæ: quia similiter ' appropinquarunt ad me cùm fugerem propter Abschalomum fratrem tuum.

8 ‖ Deniq; ecce ' apud te *esto* Schimhhi filius Geræ Binjaminita e Bachurimis: qui quidem maledixit mihi maledictione acerrima, quo die ibam Machanjima: quo descendente obviam mihi ad Jardenem juravi ei per Jehovam dicendo, morte non afficiam te gladio.

9 Nunc autem eum sontem ne absolvito, cùm vir sapiens sis: sed cognoscito quid sis facturus eo, ut deducas canitiem ejus cum sanguine in sepulchrum.

10 Posteà occubuit David cum patribus suis: & sepultus est in civitate Davidis.

11 Dies autem quibus regnavit David super Jisraëlem fuerunt quadraginta annorum: Chebrone regnavit septẽ annos, Jeruschalaimis verò regnavit triginta tres annos.

12 Cùm itaq; Schelomo sederet in solio Davidis patris sui: & confirmaretur regnum ejus valde.

13 Venit Adonija filius Chaggithæ ad Bath-Schebahham matrem Schelomonis: qua dicente, [e] an cum pace advenis? dixit, cũ pace.

14 Et dixit, [f] aliquid mihi est *dicendum* tibi: qua dicente, loquere.

15 Dixit, tu nosti meum fuisse hoc regnum, & in me convertisse omnes Jisraëlitas faciem suam ut regnarẽ: sed devolutum esse ipsum regnum ut esset fratris mei, ' eò quòd a Jehova ejus sit.

16 Nunc autem ego petitionem unam peto abs te: ' ne avertito faciem meam: quæ dixit ad eum, loquere.

17 Dic quæso Schelomoni regi, (non enim aversurus est faciem tuam:) ut det mihi Abischagam Schunamitidem in uxorem.

18 Cui dixit Bath-schebahh: bene: ego pro te alloquar regem.

19 Itaque cùm venisset Bath-schebahh ad regem Schelomonem ut loqueretur ei pro Adonija: assurgens rex obviam ei, incurvavit se ei, & sedens in solio suo, apponi jussit solium matri regis, quæ sedit ad dexteram ejus.

20 Et dixit, petitionẽ unam parvam ego peto abs te: ne avertito faciem meam: cui dicente rege, pete mater mea: non enim avertam faciem tuam:

21 Dixit illa: detur Abischag Schunamitis Adonijæ fratri tuo in uxorem.

22 Respondens verò rex Schelomo dixit matri suæ: & quare tu petis Abischagam Schunamitidem pro Adonija? ' imò pete pro eo regnũ ipsum, cùm ipse sit frater meus major me: ' at illius & Ebjatharis sacerdotis, ac Joabi filii Tzerujæ *petitio est*.

23 Et juravit rex Schelomo per Jehovam dicendo: ita faciat mihi Deus & ita pergat: ut contra vitam suam locutus est Adonija verbum istud.

1 *Cumque*] vide annotata 2. Sche. 23. 1.

a Heb. *ab eo per viam totius terræ*.

b Heb. *in virum: id est, præsta te virum, quamvis ætate adolescens*: 1. Chron. 22. 5.

3 *Ut secundes*] eodem sensu dictũ quo Exod. 20. 12. ut prolongẽt dies tuos, &c.

4 *Non excindetur*] i. semper erit aliquis tibi successor, per μείωσιν dictum.

5 *Fecerit*] κατ' ἄρσιν per consequentiam, dum peràdè interfecit illos, quos ego in fidẽ meam receperã.

c Heb. *ponens sanguines belli in pace*.

Designans] i. patrãs ejusmodi cædem pacis tempore, quæ tãtùm tẽporibus belli convenit.

Ut reposuit] i. cruẽtatum ensem in vaginam reposuit & cruentatis pedibus ambulavit, neque eo nomine magis affectus est, quàm si nihil commisisset.

d Heb. *sanguines belli*.

6 *Pro sapientia*] tempus & rationem faciendi sapienter observãs: quia ferox homo est novarum rerum cupidus: non diu quiescet, quin tibi justam occasionem in se animadvertendi præbeat.

Neque finito] id est, ne finito cum naturali morte interire: sic 9. ver.

7 *Appropinquarunt ad me*] id est, appropinquantes idem officium exhibuerunt mihi: 2. Schem. 17. 27.

‖ 2. Schem. 16. 5.

8 *Apud te esto*] id est, Ne finito illum vagari: sed certum ei locum circumscribito quo se cõtineat, ne quid cũ suis Binjaminitis molitur: apud quos gratia & autoritate valet, ut apparet 2. Sch. 19. 17. & sequentibus.

e Heb. *an pacis adventus tuus?*

f Heb. *verbum mihi est ad te*.

15 *Eò quòd a Jehova*] 1. Chron. 22. 12. & 28. 5.

16 *Ne avertito*] id est, ne recuses: synecdoche: sic deinceps.

22 *Imò pete*] Abischagam petis: eadem opera regnum transfer: nam hic scopus ejus est eodem Achitophelis consilium spectabat, cùm Abschalomum induxit, ut rem haberet cum concubinis patris, 2. Schem. 16. 22.

At illius] id est, hoc non est ipse solus commentus, sed Ebjatharis & Joabi conjuratorum usus est consilio.

24 ‖Quapropter nunc ut vivit Jehova qui stabilivit me, & collocavit me in solio Davidis patris mei, quiq; paravit mihi domum, quemadmodum locutus est: hodie morte afficietur Adonija.

25 Mittens igitur rex Schelomo *jussit eum occidi* per Benajam filium Jehojadahhi, qui irruit in ipsum ita ut moreretur.

26 ‖ Ebjathari autem sacerdoti edixit rex; [f]Hhanathothas abi ad agrũ tuum, nam [g] reus mortis es: attamen hoc die non afficiam te morte quia portasti arcam domini Jehovæ, coram Davide patre meo: & quia [a] afflixisti te in omnibus quibus afflictus est pater meus.

27 Sic ejecit Schelomo Ebjatharem ne esset sacerdos Jehovæ: [a] ut impleret verbum Jehovæ, quod locutus fuerat contra domum Hheli Schilunte.

28 Rumore autem hoc perveniente usque ad Joabum (Joab enim declinabat post Adonijam, quamvis post Abschalomum non declinasset:) fugiens Joab ad tentorium Jehovæ, prehendit cornua altaris.

29 Cumq; nuntiaretur regi Schelomoni: [a] fugit Joab ad tentorium Jehovæ, & ecce *est* prope altare:

30 Misit Schelomo Benajam filium Jehojadahhi, dicens: abi irrue in eum.

31 Nam cùm venienti Benajæ ad tentorium Jehovæ, & edicenti ei, sic edicit rex: egredere, dixisset, nequaquam: sed hic moriar: & retulisset Benaja regi rem dicens, ita locutus est Joab & ita respondit mihi:

32 Dixit ei rex, [a] fac quemadmodum locutus est, & irrue in eum, deinde sepeli eum: ut amoveas [h] culpam sanguinis immeriti, quem effudit Joab, a me, & a domo patris mei.

33 Et [i] retorqueat Jehova [a] sanguinem ejus in caput ejus: qui irruit in duos homines justiores & meliores se, & occidit eos gladio, patre meo Davide ignorante: Abnerum filium Neri principem militiæ Jisraëlis, & Hhamasam filium Jetheri principem militiæ Jehudæ.

34 Sic reversis cædibus eorum in caput Joabi, & in caput [a] seminis ejus in seculum: Davidi, id est, semini ejus & domui ejus ac solio ejus fit pax usque in seculum a Jehova.

35 Itaque ascendens Benaja filius Jehojadahhi irruit in eum & morte affecit: deinde sepultus est domi suæ in deserto.

36 Tum præposuit rex Benajam filium Jehojadahhi loco ejus exercitui: Tzadokum verò posuit rex loco Ebjatharis.

37 Deinde mittens rex accersivit Schimhhin, & dixit ei: extrue tibi domum Jeruschalaimis ut habites ibi: neq; egreditor inde huc aut illuc.

38 Erit enim quo die egressus transieris torrentem [a] Kidronem ([k] certò scito te omnino moriturum: ut [l] causa cædis tuæ sit in capite tuo.

39 [a] Dixit autem Schimhhi regi, bona *est* res ista: quemadmodum locutus est dominus meus rex, ita facturus est servus tuus: & cósedit Schimhhi Jeruschalaimis diebus multis.

40 Fuit autem [m] exactis tribus annis, cùm fugissent duo servi Schimhhi ad Acischum filium Mahhacæ regem Gathi: & indicassent Schimhhi *quidam* dicendo: ecce servi tui sunt Gathi.

‖ 2.Schem.7.12.

‖ 1.Schem.15.24. 1.Schem.22.20.

26 Hhanathothas] vide Jehoschu.21.18. & annotata 1.Schem. 22.2.

g Heb. *vir mortis.*

Afflixisti te] ex quo expulsus est domus paternæ suæ a Schaule 1.Schem.22.20.

27 *Ut impleret*] i. ut Jehova impleret verbum suum: nomen pro se & pro suo relativo: sic Gen.9.6. vide 1.Schem.2.35.& 36.

29 *Fugit Joab*] quasi ad asylum, ut Adonija cap.1.51. vide annotata Exodi 21.13.

32 *Fac quemad.*] ex lege Exod.21.14.

h Heb. *sanguines* scilicet *gratis* metonymia.

i Heb. *redire faciat:* sic infra ver.45.

33 *Sanguinem*] i. quem ipse effudit.

34 *Seminis*] vide 2.Schem.3.29.

38 *Kidronem*] vide 2.Schem.15.23.

k Heb. *sciendo scito, quòd moriendo morieris:* sic ver.43.

l Heb. *sanguis tuus* &c.

39 *Dixit*] adhibito juramento ut apparet ex ver.43.

m Heb. *a fine trium annorum.*

41 Ut surgens Schimhhi strato asino suo abiret, Gathum ad Acischum quæsitum servos suos: rediensq; Schimhhi reduceret servos suos Gatho.

42 Cùm itaque nuntiatum esset Schelomoni: abivisse Schimhhin Jeruschalaimis Gathũ, & reversum esse:

43 Mittens rex accersivit Schimhhin, & dixit ad eum: nónne juramento astrinxi te per Jehovam, & contestatus sum te dicendo: quo die exiens abieris huc aut illuc, certò scito te omnino moriturum: dixerasque ad me, bona *est* hæc res quam audio.

44 Quare ergo non observasti juramentum Jehovæ, & præceptum quod præceperam tibi?

45 Deinde dixit rex ad Schimhhin, tu nosti totum illud malum, cujus conscius est animus tuus, quo affecisti Davidem patrem meum: retorquet autem Jehova malum tuum in caput tuum.

46 Rex verò Schelomo benedictus & solium Davidis erit stabile coram Jehova usque in seculum.

47 Tum præcipiente Rege Benajæ filio Jehojadahhi, egressus irruit in eum, ita ut moreretur: sic regnum stabilitum est in manu Schelomonis.

47 *Stabilitum*] sublatis rerum innovatoribus.

CAPUT III.

Schelomo filiam regis Ægypti uxorem ducit: Deum singularibus sacrificiis Gibhhone colit: ubi optione a Deo in somnis data petendi quod vellet, prout petit, sapientia divinitus donatur, etiam aliis donis suprà quàm petierat cumulata: quæ, in judicio litigantium inter se mulierum apparere incipiens, autoritatem ei & reverentiam magnam apud subditos conciliat.

1 JUNXIT autem se affinitate Schelomo cum Parhhone rege Ægypti: & [a] accipiens filiam Parhhonis duxit eam [a] in civitatem Davidis: [a] donec absolvisset ædificare [a] domum suam, & [a] domum Jehovæ, ac [a] murum Jeruschalaimorum circumquaque.

2 Tantummodò pupulus sacrificabant in [a] istis excelsis: cùm nondum ædificata fuisset domus nomini Jehovæ, tantisper-dum fuerunt dies isti.

3 [a] Amabat enim Schelomo Jehovam, ambulando in statutis Davidis patris sui: tantummodò in istis excelsis, ipse sacrificabat & adolebat.

4 Cùm itaque abiens rex Gibhhonem ad sacrificandum ibi: eò quòd esset [a] excelsum magnum: mille holocausta obtulisset Schelomo in altari illo:

5 Gibhhone apparuit Jehova Schelomoni per somnium [a] eadem nocte: dixitque Deus: pete, quid daturus sum tibi?

6 Cui dixit Schelomo: tu exercuisti erga servum tuum Davidem patrem meum benignitatem magnam: cùm ambularet coram te [a] fideliter ac justè & recto corde erga te:

1 *Accipiens filiam*] priùs populo Dei professione fidei conjunctam: aliter enim prohibebatur Deut 7.3. Nam hæc a Schelomone gesta esse in principio regni ejus, cùm adhuc amaret Deum, versus 3 ostendit: & Psal. 45.& libro canticorum confirmatur.

In civitatem] ubi regiam suam habebat: sed angustiorem quàm ut tantam reginam cum ejus comitatu commodè caperet.

Donec absolvisset] ut infrà cap.7.8.

Domum suam] de qua infra 7.2.& sequentibus.

Domum Jehovæ] de qua 6.

Murũ] inf.9.15.& 19.

2 *Istis*] quæ commemorantur in hoc capite, nempe Gibhhone ubi erat tabernaculum 2.Chron. 1. 3.& Jeruschalaimis ubi erat arca 2.Schem.6.versic.17. 3 *Amabat*] Ideo neque ipse alibi offerebat, neq; alios offerre patiebatur. ‖ 2 Chr.1.6. 4 *Excelsum*] ubi ordinarium erat cultus divini exercitium, & altare jugis holocausti 2.Chr.1.5.
5 *Eadem*] quæ proximè sacrificium Schelomonis subsecuta est. 2.Chro.1.7.
a Heb. *in fide & in justitia & in rectitudine cordis.*

servastique ei benignitatem hanc maximã, quòd dederis ei filium, sedentem in solio ejus, ut *est* hodierno die.

7 Nunc enim Jehova Deus mi, tu constituisti *me* servum tuum regem loco Davidis patris mei: quamvis ego puer parvus nesciam ᵃprocedere & redire.

8 Servum, inquam, tuum in medio populi tui quem elegisti: populi multi, qui neque numerari neque supputari potest præ multitudine.

9 Da igitur servo tuo ᵇ animum intelligentem ad judicandum populum tuum, discernendo inter bonum & malum: quis enim posset judicare hunc populum tuum ᶜ numerosissimum?

10 Qui sermo cùm bonus videretur in oculis ᵈ Jehovæ: quòd petiisset Schelomo rem hanc:

11 Dixit Deus ad illum: eò quòd petiisti rem istam: & non petiisti tibi dies multos: neq; petiisti tibi divitias: neq; petiisti ᵉ vitam inimicorum tuorum: sed petiisti tibi discretionem ad intelligendum judicium:

12 Ecce facio secundum sermonem tuum: ecce do tibi ᵃ animum sapientem & intelligentem: adeò ut ᶠ par non fuerit tibi ante te, & post te non surrecturus sit par tibi.

13 Insuper etiam, quod non petiisti do tibi, tum divitias tum gloriam: adeò ut non sit par tibi ullus inter reges omnibus diebus tuis.

14 Quòd si ambulaveris per vias meas, observando statuta mea, & præcepta mea, quemadmodum ambulavit David pater tuus: etiam prolongabo dies tuos.

15 Deinde expergefacto Schelomone, cùm ecce ᵃ *adesset* somnium: venit Jeruschalaima, ubi stans coram arca fœderis Jehovæ, obtulit holocausta, & fecit eucharistica, deinde fecit convivium omnibus servis suis.

16 Tum venientes duæ mulieres ᵃ cauponæ ad regem: steterunt coram eo.

17 Dixitque mulier illarum una, *attende* ad me domine mi: ego & mulier hæc habitamus in domo eadem: & peperi apud eam in eadem domo.

18 Fuit autem die tertio a partu meo, cùm peperisset etiam mulier hæc: & essemus unà, nullus extraneus esset nobiscum, in eadem domo: præterquam nos duæ in eadem domo,

19 Ut moreretur filius mulieris hujus noctu: eò quòd incubuisset ei.

20 Quapropter surgens media nocte, accepit filium meum a ᵍ latere meo, ancilla tua dormiente, & collocavit eum in sinu suo: filium autem suum mortuum collocavit in sinu meo.

21 Cumque surgerem mane ad lactandum filium meum, ecce mortuus erat: sed animadverti de eo mane, quòd ecce non esset filius meus quem pepereram.

22 Dixit verò mulier illarum altera, nequaquam: sed filius meus *est*, qui vivit, filius verò tuus qui mortuus est: illa verò dicebat, quin-imò filius *est* tuus, qui mortuus est, & filius meus qui vivit: sic loquebantur coram rege.

23 Tum dixit rex: hæc dicit, hic *est* filius meus qui vivit, filius autem tuus qui mortuus est: sed illa dicit, quin imò *est* filius tuus qui mortuus est, filius autem meus qui vivit.

24 Quare edixit rex, accipientes mihi gladium *afferte*: qui attulerunt gladium ante regem.

25 Quibus dixit rex: scindite natum istum qui vivit in duas partes: & date ejus dimidium uni, dimidiumque alteri.

26 Sed mulier illa cujus erat filius qui vivebat, allocuta est regem (æstuabant enim viscera ejus erga filium suũ) ac dixit, *attende* ad me domine mi: date huic natum istum qui vivit, & ʰ minimè afficite eum morte: illa verò dicebat, neque mihi, neq; tibi sit: scindite.

27 Tunc pronuntiavit rex dicens: date illi natum istum qui vivit, & minimè eum morte afficite: illa mater ejus est.

28 Cumque audirent omnes Jisraëlitæ judicium hoc, quod judicaverat rex, timuerunt a facie regis: videbant enim sapientiam Dei in ⁱ eo esse ad exercendum judicium.

7 *Procedere*] i. obire functionem meam: vide Num. 27. 17.

b Heb. *cor: sic deinceps.*

c Heb *gravem: ut Num. 20. 20.*

d *vel domini, ut in quibusdam exemplaribus.*

e Heb. *animam.*

12 *Animum*] ad intelligenda & præstanda quæ sunt officii tui.

f Heb *sicut tu: sic deinceps.*

15 *Adesset*] i. abeunte somno sentiret illud somnium non fuisse somnium evanidum: sed ornatum se esse donis, quæ in somnio promissa fuerant.

16 *Caupone*] quæ simul cauponaria exercebant: nam meretrices fuisse credibile non esset: cùm quia regnum inde a temporibus Davidis bene constitutum erat, tum quia non fuissent ausæ coram Schelomone Deum amante, & tum adhærente Legi ad agendum causam suam comparere.

g Heb. *a prope me.*

h Heb. *morte afficiendo ne afficite eum morte: sic ver. 27.*

i Heb. *in medio ejus ut Exod. 23. 21.*

CAPUT IIII.

Schelomo toti Jisraëli imperans regnum ordinat, de administratoribus, annonæ curatoribus, equis & copiis ordinariis providens: ita ut sui tranquillè agerent: vicini ei obtemperarent, & longinqui ejus sapientiæ fama ad eum confluerent.

1 ERAT autem rex Schelomo, rex super totum Jisraëlem.

2 Et hi sunt principes qui erant ei: Hhazaria ᵃ filius Tzadoki præses.

3 Elichoreph & Achija filii Schischæ, scribæ: Jehoschaphath filius Achiludis ᵃ a memoria.

4 Benaja filius Jehojadahhi præfectus militiæ: Tzadok verò & Ebjathar ᵃ sacerdotes.

5 Et Hazarja filius Nathanis præfectus ᵇ Sitarchis: & Zabud filius Nathanis ᵃ præses, amicus regis.

6 Et Achischar ᵃ præfectus domui: & ᶜ Adoniram filius Hhabdæ præfectus ᵃ delectui.

7 Erantque Schelomoni duodecim Sitarchi super totum Jisraëlem qui sustentabant regem & familiam ejus: mensem quotannis erat unicuiusque sustentare *eam.*

8 Quorum hæc sunt nomina: filius Churis in monte Ephrajimi.

9 Filius Dekeri in ᵃ Makatzo, & Schahhalbimis & ᵈ Bethschemescho: Elone quoque Bethchanane.

10 Filius Chesedi in ᵃ Arubbothis: ipsius erat ᵃ Soco & tota ᵃ terra Chepheri.

11 Filii Abinadabi totus tractus ᵃ Dori: Taphath filia Schelomonis erat ei uxor.

12 Bahhanæ filii Achiludis ᵃ Tahhanac & Megiddo: & tota Beth-Schean quæ est prope ᵃ Tzartanem infra Jizrehhelem, a Beth-Scheane usq; ᵃ Abel-Mecholam, usque ultra ᵃ Joknehhamum.

13 Filii Geberi in Ramothis Gilhhadis erant

2 *Filius Tzadoki*] non sacerdotis: sed alterius ejusdem nominis.

a Heb. *memorator, ut 2. Schem. 3. 2.*

4 *Sacerdotes*] id est, primarii in ordinibus sacerdotum constitutis a Davide, 1. Chro. 24.

b Heb. *præfectis de quibus ver. 7. & sequentibus, qui curatores erant annonæ regiæ.*

5 *Præses*] regii consilii.

6 *Præfectus*] id est, magister aulæ magnus.

c *infrà 12. 18. Adoram.*

Delectui] de quo infra 5. 14.

9 *Makatzo*] id est, in tractu, qui obtigerat tribui Danis, Pelischtæis contermino: unde nomen habet quod sonat finẽ, quasi dicat, terminalem tractum.

d *quæ Jehos. 19. 41. Hhir-Schemesch dicitur.*

10 *Arubbothis*] nomen tractus in Jehuda.

Soco] de quo Jehos. 15. 35.

Terra Chepheri] alter tractus Jehudæ in Menasche cis Jardenem, Jehos. 17. 11. 12 *Tahhanac*] ibidem. *Tzartanem*] vide Jehos. 3. 16. *Abel-Mecholam*] vide Judic. 7. 22. *Joknehhamum*] in termino Zebulunis Jehos. 19. 11. & 21. 22.

possessus a Chephero filio Aschuris. 1. Chr. 4. 6. 11 *Dori*]

ᵃ ville

13 *Villæ Jairis*] ...m.32.41. *Argobi*] Deut.3.4. 14 *Machanajimis*] ...osch.13.26 vide notata Gen 32.2. 16 *In superioribus*] est, in montanis, ...orum pars ad Da..., pars ad Ascheri pertinebat: pars Schelomone fuerat ...ens acquisita. 2. Chron.8.15.& 16. 18 *In terra Gilhadis*] reliqua ab ea ...am sup.13. versic. ...ominavit. *Illi terræ*] quæ fuerat duorum regum. 20 *Flumine*] Euphrate: sic deinceps. 21 *Triceni Cori*] id est, ter centeni medimni attici. Corus enim decem Ephas est medimnos atticos continet sive viginta seas, id est, modios Romanos. 22 *Lectissima Altilia*] omissis omnium interpretũ somniis vocis etimon secuti sumus. c Heb. *præsepiata, ut liceat loqui.* 23 *Tiphsacho*] Tapsacho ad Euphratem, ut vocant historici, quod deinde vocatum est Amphipolis Plin. libr. natur. hist.5. cap.24. f *quæ Gaza vocatur.* g Heb. *transitibus.* 24 *Sub vite*] id est, in prædiis suis: synecdoche. *A Dane*] Judic.20.1. 25 *Quadraginta millia*] id est, status ordinarius a Schelomone constitutus est, de alimento præstãdo huic equorum numero ad omnem necessitatem: e quibus sexdecim millia quatuor millibus curruum aptabantur, de quibus 2. Chron 9. 25. reliqui, id est, viginti quatuor millia ad duodecies mille equites pertinebant, quorum quisque habebat binos, ut fit in ordinariis principum copiis. Ita conciliandus est hic locus cum 2. Chron 9. 25. 27 *Angarios*] Id est, celeres equos, qui vulgò dicuntur postæ, in stationibus regis dispositos: vide Ester8.10.& 14. 29 *Quàm sapientiam omnium*] id est, superabat omnes exteros cognitione liberalium artium & scientiarum, quibus orientales & Aegyptii olim floruerunt.

"villæ Jairis filii Menaschis quæ sunt in Gilhhade, ejus erant tractus "Argobi, qui *est* in Baschane sexaginta civitates magnæ, *munitæ* muro & vecte chalybeo.

14 Achinadab filius Hiddonis erat in "Machanajimis.

15 Achimahhatz in Naphthali: ipse quoque acceperat Bolematham filiam Schelomonis in uxorem:

16 Bahhana filius Chuschai in Ascherc & "in superioribus *partibus*: Jehoschaphat filius Paruachi in Jissascare.

17 Schimhhi filius Elæ in Binjamine:

18 Geber filius Uri "in terra Gilhhadis: terra Sichonis regis Emoræi & Hhogi regis Baschanis: hic Sitarchus unus qui præerat "illi terræ.

19 Jehuda & Jisraël multi, ut arena quæ est ad mare in multitudinem: comedebant & bibebant & lætabantur.

20 Schelomo autem erat dominans in omnia regna ab ipso "flumine *ad* terram Pelischtæorum, & usque ad terminũ Ægyptiorum: offerebant munus & serviebant Schelomoni omnibus diebus vitæ ejus.

21 Eratque cibarium Schelomonis in diem unum "triceni Cori similæ, & sexageni Cori farinæ.

22 Deni boves pingues, & viceni boves pascuales & centenæ pecudes: præter cervos & capreas & damas, denique "lectissima quæque [c] altilia.

23 Nam ipse dominabatur in tota citeriore parte fluminis a "Tiphsacho ad [f] Hhazzam, in omnes reges qui erant citra ipsum flumẽ: & pax erat ei ab omnibus [g] lateribus suis circumquaque.

24 Adeò ut consideret Jehuda & Jisraël securè quisque "sub vite sua & sub ficu sua, "a Dane Beerschebahhum usq; omnibus diebus Schelomonis.

25 Erantq; Schelomoni "quadraginta millia præsepiorum equilium, ad equitatum ejus: & ad duodecies mille equites.

26 Sustentabantq; Sitarchi illi regem Schelomonem, & omnes qui appropinquabant ad mensam regis Schelomonis, quisq; mense suo: non sinebant desyderari quicquam.

27 Hordeum autem & stramen in equos, & in "angarios: afferebant ad locum ubi erant: quisque pro ratione sua.

28 Prætereà indidit Deus sapientiam Schelomoni, & intelligentię multũ admodum: & amplitudinem animi, secundum *amplitudinem* arenæ, quæ *est* in littore maris.

29 Erat enim sapientia Schelomonis major, "quàm sapientia omnium orientalium: & quàm omnis sapientia Ægyptiorum.

30 Sapientior etiam fuit omnibus "suis hominibus: "Ethane "Ezrachæo, & Hemane, & Calcole, & [h] Dardahho filiis Macholis: [i] pervasitque nomen ejus in omnes gentes circumquaque:

31 Et elocutus est "ter mille sententias: fueruntque cantica ejus quinque supra mille.

32 Elocutus etiam est de plantis a cedro quæ *est* in Libano usque ad "muscum, qui prodit e pariete: denique elocutus est de jumentis, & de volucribus, & de reptilibus, & de piscibus.

33 Quam ob rem veniebant ex omnibus populis ad audiendam sapientiam Schelomonis: ab omnibus regibus terrę, qui audierant de sapientia ejus.

30 *Suis hominibus*] Jisraëlitis. *Ethane &c.*] de quibus 1. Chron.2.6. *Ezrachæo*] qui Zeracho progenitus est, quem Juda suscepit e Tamare, ibidem. h *Dardahho*: 1 *Chro.*2.6. i Heb. *fuit.* 31 *Ter mille &c.*] ...quibus ea tantùm collecta & in Ecclesiæ thesaurum importata sunt, quæ Proverbiorum, Ecclesiastis, & canticorum libris continentur: reliqua de quibus etiam ...seq. fidei hominum commissa interciderunt. vide infrà 11.41. in annotatione.

32 *Muscum*] vide Exodi 12.22. id est, a maxima ad minimã.

Caput V.

Schelomo a Chiramo per nuntios salutatus, juvari ab ipso petit ad materiam pro structura templi parandam: quod Chiram certis conditionibus mercedu accipiens, cum Schelomone paciscitur & præstat. Schelomo autem operarios suppeditat adjunctis præfectis & curatoribus.

1 Miserat autẽ Chiram rex Tyri servos suos ad Schelomonẽ: cùm audiret *Jisraëlitas* unxisse eum in regem loco patris ejus: || "amicus enim fuerat Chiram Davidi omnibus diebus ejus.

2 Quapropter misit Schelomo ad Chiramum qui dicerent:

3 Tu novisti Davidem patrem meum non potuisse ædificare domum nomini Jehovæ Dei sui, [a] "propter bellatores qui circumdabant eum: donec poneret Jehova illos sub plantis pedum ejus.

4 At nunc quietem dedit Jehova Deus meus mihi circumquaque: non *est* adversarius, neque *est* "occursus mali.

5 Quam ob rem ecce [b] cogito ædificare domum nomini Jehovæ Dei mei: quemadmodum prædixit Jehova Davidi patri meo, dicendo, filius tuus quem ponam pro te in solio tuo, ipse ædificaturus est istam domum nomini meo.

6 Nunc ergo præcipe ut succidant mihi cedros e Libano & servi mei erunt cum servis tuis: mercedem autem servorum tuorum daturus sum tibi prorsus prout dixeris: tu enim nosti non esse inter nos quemquam peritum ad cædendum ligna ut sunt Tzidonii.

7 Fuit autem cùm audiens Chiram verba Schelomonis: lætaretur valde: ut diceret: benedictus Jehova hoc tempore, qui præfecit pro Davide filium sapientem populo multo isti.

8 Et misit Chiram ad Schelomonem qui dicerent: audivi quorum causâ misisti ad me: ego effecturus sum omnem voluntatem tuam, quod ad ligna cedrina, & quod ad ligna abiegna.

9 Servi mei deducent a Libano ad mare; & ego disponens ea ratibus, per mare *mittam* usque ad locum quem miseris *significatum* mihi, ut ibi disparem ea & tu auferas: tu vicissim facito voluntatem meam dando cibum familiæ meæ.

10 Itaque dabat Chiram Schelomoni ligna cedrina & ligna abiegna [c] prorsus ut volebat.

11 Schelomo autem dabat Chiramo "vicies millenos coros tritici in cibum pro familia ejus & vicies coros olei tusi; ita dabat Sche-

|| 2. *Chron.*2. 1 *Amicus enim*] quam cum Davide contraxerat amicitiam 2. Schem.5.11. & 1. Chron.14.1. nunquam interrupit. a Heb. *propter belli viros.* 3 *Propter bellatores*] vide 2. Schem. 7.5. 4 *Occursus mali*] quod sit mihi impedimento. b Heb. *dico, subandi apud me: sic Exodi* 2.14.2. *Schem.*7.13. c Heb. *totam voluntatem ejus.* 11 *Vicies millenos coros &c.*] & totidem hordei ac vini, 2. Chron.2.10. synecdoche: de coro vide supra 4.21.

Schelomo Chiramo de anno in annum.

12 Cùm ergo dedisset Jehova sapientiam Schelomoni, quemadmodum promiserat ei: & esset pax inter Chiramũ & inter Schelomonẽ, ita ut paciscerentur fœdus ambo ipsi:

13 [d] Indixit rex Schelomo delectũ in toto Jisraële: fuitq; delectus triginta milliũ virorũ.

14 Quorum mittebat ad Libanũ decies millenos in mensem [e] alternis: mensem erant in Libano: duos autem menses *quisque* domi suæ: Adoniram autem præerat isti delectui.

15 Erant quoq; Schelomoni "septuagies mille bajuli: & octuagies mille putatores in illo monte.

16 "Præter principes curatorũ Schelomonis, qui præerant illi operi, ter mille trecenti: qui dominabãtur populo, faciẽtibus opus illud.

17 Et præcipiente rege devexerunt lapides magnos, lapides [f] "pretiosos: ad fundandum domum illam, lapides cæsos.

18 Dolabãtq; structores Schelomonis, & structores Chirami, atq; "Giblæi: sic præparabant ligna & lapides ad ædificandum domum.

d Heb. *imposuit tributum* personale: *sic deinceps in capite.*

e Heb. *mutationibus.*

15 *Septuagies mille*] hi omnes peregrini erant ut apparet 2. Chron. 2. in fine.

16 *Præter principes*] id est, præter peregrinos illos ter mille, de quibus 2. Chron. 2. secundo & ultimo ver. quos curatores illi Jisraëlitę, de quibus ver. 13. prę fecerant centũ quinquaginta millibus operariis: ita ut essent e tribus millibus singuli quinquagenis operariis præfecti: sexcenti verò reliqui alternis ab his tribus millibus rationem exigereat, singuli ab eorum denis. Ideò hîc trecenti tantum tribus millibus adduntur: in Chronicis antẽ sexcenti, annumeratis etiam trecentis, qui vicarias operas præstabant. f *Vel raros*, ut 1. *Schem.* 3. 1. & *infra* 7. 9. & 10. 17 *Pretiosos*] non quidem gemmas, sed tamen in genere suo forma & magnitudine præstantes. 18 *Giblæi*] vicini Tzidoniis.

Caput VI.

Schelomo templum Deo sumptuosissimum, cujus magnitudo, partes & ornamentum describitur, absolvit septem annorum spatio.

1 DEINDE fuit "quadringentesimo octuagesimo anno ab egressu Jisraëlitarum e terra Ægypti, anno quarto, mense "Zivo (is mensis *est* "secundus) regni Schelomonis super Jisraëlem: ut [a] ædificare inciperet domum Jehovæ.

2 Domus autem quam ædificavit rex Schelomo Jehovæ, *fuit* longitudine sua sexaginta "cubitorum, & viginti latitudine sua: triginta verò cubitorum altitudine sua.

3 "Et porticus erat ante templum domus viginti cubitorum longitudine sua secundum frontem latitudinis domus: decem cubitorum latitudine sua ante domum.

4 Et fecit domui fenestras [b] "prospectui accommodas "clausas.

5 Et ædificavit ad murum domus "substructionem circumquaque: "ad muros ipsius domus circumquaque templo & adyto: fecitque "alas circumquaque.

6 Substructio ima *erat* quinque cubitorum latitudine sua, & mediana sex cubitorum latitudine sua, tertiana verò septem cubitorum latitudine sua. nam "contracturas indiderat domui circumquaque extrinsecus, "ne hærerent muris domus.

7 Domus autem cùm ædificabatur, [c] "lapide integro ut fuerat advectus ædificabatur: "neque mallei aut securis, *aut* ullum instrumentum ferreum auditum est in illa domo cùm ædificaretur.

8 Porta ad "alæ medianum erat in latere domus "dextero: quà per cochleas ascendebant ad medianum, & a mediano "ad tertiana *cubicula.*

9 Ædificata itaque domo illa atque absoluta: "obtexit domum ipsam [d] cantheriis, & coaxationibus cedrinis.

10 Ædificavit autem substructionem quamq; circa totam domum quinis cubitis altitudine sua: "quam adjecit domui lignis cedrinis.

11 Tum fuit verbum Jehovæ ad Schelomonem, dicendo.

12 Hæc, quam tu ædificas, "domus illa est: si ambulaveris in statutis meis, & judicia mea exercueris, ac observaveris omnia præcepta mea ambulando in eis: utiq; præstabo verbum meum erga te, quod "elocutus sum Davidi patri tuo.

13 Et habitabo inter Jisraëlitas: neque derelinquam populum meum Jisraëlem.

14 Cùm itaque ædificasset Schelomo domum istam, & absolvisset eam,

15 [e] Contabulavit muros ipsius domus intrinsecus [f] tabulis cedrinis: a solo domus usque [g] tegmen murorum obduxit ligno intrinsecus: obduxit etiam solum ipsum "domus tabulis abiegnis.

16 Contabulavit verò viginti cubitos ad latera ipsius domus tabulis cedrinis, "a solo usq; ad ipsos muros: contabulavit, inquam, "ipsi intra adytum in sancto sanctorum.

17 Quadraginta autem cubitorum erat domus illa: illud templum anterius.

18 Et [h] ad cedros domus intrinsecus erant [i] incisæ colocynthides & aperti flores: omnia erant cedrina, nullus lapis conspiciebatur.

19 Adytum quoque intra domum intrinsecus paravit: ad collocandum ibi arcam fœderis Jehovæ.

20 Quod autem ad interiorem partem adyti, viginti cubitorum erat longitudo, & viginti cubitorum latitudo, ac viginti cubitorum altitudo ejus, quam obduxit auro [k] "asservato: obduxit etiam "altare cedrinum.

21 Cumque obduxisset Schelomo hanc domum intrinsecus auro asservato: [l] fecit interjectum *parietem* præter "funes aureos ante adytum, quem similiter obduxit auro.

22 Ita totam domum ipsam obduxit auro, donec absolveretur tota domus: similiter totum altare illud quod erat "ad adytum obduxit auro.

23 Fecit autem in ipso adyto duos Cerubinos e lignis [m] oleosis: decem cubitorum altitudo [n] utriusque *eorum.*

24 Et quinque cubitorum erat ala Cerubini una: similiter quinque cubitorum ala Cerubini altera: decem cubiti *erant* ab extremitate alæ cujusque, usque ad extremitatem alę suæ *alterius.*

25 Sic decem cubitorum Cerubinus alter erat: mensura eadem & proportio eadem ambobus Cerubinis.

26 Altitudo Cerubini unius decem cubitorum, & similiter Cerubini alterius.

27 Disposuit autem istos Cerubinos intra "domum intimam ita ut expassis alis cerubinorum attingeret ala unius murum hunc, & ala

1 *Quadringentesimo*] hos annos ita colliges: in deserto 40. Deut. 1. 3. sub Jehoschuhha 17. Judicibus 299. Hheli, Schemuele & Schaule 80. Davide 40. quibus additi quatuor anni Schelomonis hunc numerum efficiunt.

Zivo] qui respondet majori ex parte Aprili.

Secundus] ex Dei instituto, Exodi 12. 2.

a Heb. *ædificavit: sic Gen.* 5. 32. & *infrà ver.* 37. *prout exponitur* 2. *Chron* 3. 1.

2 *Cubitorum*] sacrorum & Geometricorum in metiendis corporibus solidis receptorum: namideò dicuntur primarii 2. Chro. 3. 3. vide infra 7. 2. & 15. & Numer. 35. 5.

3 *Et porticus*] duæ tantùm dimensiones hîc ponuntur longitudinis & latitudinis: altitudinis verò describitur 2. Chron. 3. 4.

b Heb. *fenestras prospectuum clausorum.*

4 *Prospectui accomodas*] id est, e lato contractas utrinque usque ad mediam crassitiem muri: ea enim ratione commodiùs lux undequaque intromittitur. *Clausas*] vitro, ad arcendas cœli injurias. Sic interpretatur R. Jehuda scriptor antiquissimus, cujus sententiam ex vocum etymo reliquis omnibus præferimus. 5 *Substructionem*] id est, solum cujusq; contignationis: vide ver. 6. *Ad muros*] a parte exteriore. *Alas*] id est, extantes muros alarum instar, ad alteram partem substructionis sustinendam. 6 *Contracturas indiderat*] id est, quino quoque cubito assurgentis muri crassitiem ejus deminuerat cubito uno extrinsecus, ut projecturę illæ muri essent cubilia substructionis trabibus. *Ne hærerent*] id est, ut exemptiles essent sine damno templi, & tantùm projecturis incumberent. c Heb. *advectionis* lapide. 7 *Lapide integro*] id est, prorsus affabre facto antequam adveheretur, ut sequentia explicant. *Neque mallei*] id est, instrumenta illa quæ ad tundendos, dolandos, & cælandos lapides adhiberi solent.

8 *Alæ medianum*] i. qua ascendebant ad medianam contignationem. *Dextero*] i. meridiano. *Ad tertiana*] hinc ex parte apparet singulas contignationes distinctas fuisse in diversa cellas: clarius verò huc ex 2. Reg. 11. & 1. Chron. 28. 11. 9 *Obtexit*] intrinsecus tectum [illegible] d Heb. *dorsis & ordinationibus.* 10 *Quam adjecit*] i. imposuit [illegible] ris muri domus, ut suprà 6. 12 *Domus illa*] quam patri tuo promisi ut ædificares 2. Schem. 7. 13. *Elocutus sum*] [illegible]

e Heb. *ædificavit*: *sic ver.* 16. f Heb. *lateribus*: *sic deinceps.* g Heb. *muros tegminis*, i. ad murorum partem, cui incumbit tegmen. 15 *Domus*] non adyti, sed prioris partis: synecdoche, ut apparet ex vers. vide 2. Chron. 3. 4. 16 *A solo usque ad muros*] id est, solum totum a muro ad alterum. *Ipsi*] Deo. h Heb. & *cedro ad domum.* i Heb. *incisura colocynthidum vel sphærarum, & apertionis florum*: *sic infrà ver.* 29. & 32. k Heb. *reclusi*: *sic ver.* 21. 20 *Asservato*] a Davide in hunc usum 1. Chro. 28. 14. vide 2. Chron. 3. 6. *Altare*] suffituum, de quo ver. 22. l Heb. *transfecit.* 21 *Funes aureos*] quibus pendebat velum ante parietem & portam ad sanctum sanctorum: synecdoche. 22 *Ad adytum*] id est, e regione porta. m Heb. *olei.* n Heb. *uni.*

27 *Domum intimam*] id est, adytum.

ala Cerubini alterius attingeret murum alterum: alæ verò eorum versus medium domus attingerent q altera alteram.

28 Et obduxit istos Cerubinos auro.

29 Omnes autem muros istius domus p circuitu inciso, sculpturis incisurarum Cerubinorum & palmarum, & apertorum florum intrinsecus & "extrinsecus.

30 Solum quoque domus obduxit auro " intus & extrà.

31 Et *in* porta adyti fecit fores e lignis oleosis: superliminare *cum* postibus " quinta *parietis*.

32 In his autem binis foribus e lignis oleosis incidit cæsuras Cerubinorum, & palmarum,& apertos flores , quos obduxit auro: diduxit etiam super Cerubinos & super palmas aurum.

33 Et similiter fecit portæ templi postes e lignis oleosis : " e quarta *parietis*.

34 Et binas fores e lignis abiegnis: duæ q valvæ foribus unis versatiles, ac duæ valvæ incisæ foribus alteris versatiles.

35 Incidit enim Cerubinos & palmas ac apertos flores: quæ obduxit auro, r adaptato ad earum scalpturam.

36 Posteà ædificavit " atrium interius tribus ordinibus *lapidum* cæsorum: & ordine sectarum cedrorum.

37 Anno quarto ſ cœpta est fundari domus Jehovæ mense Zivo.

38 Anno verò undecimo mense " Bule (is mensis *est* " octavus) absolvit domum hanc cum omnibus rebus ejus, & secundum omnes rationes ejus : ita ædificavit eam septem annis.

o Heb. *ala, alam.*

p Heb. *circuitu incisura.*

29 *Extrinsecus*] partem illum quo distinguebatur adytum a templo, in illa parte, quæ templum spectabat.

30 *Intus & extrà*] tam in adyto quàm in templo.

31 *Quinta parietis*] id est, altitudine & latitudine sua quatuor continebat cubitos, qui efficiunt quincuncem parietis.

33 *E quarta parietis*] id est, quinque cubitis latam & totidem altam: nam hic est quadrans parietis.

q Heb *latera.*

r Heb. *directo ad suam scalpturam.*

36 *Atrium interius*] propinquius templo pro sacerdotibus 2. Chron.4.9. Sic autem dicitur respectu atrii magni pro populo, ibidem.

ſ Heb *fundata est.*

38 *Bule*] qui respondet majore ex parte nostro octobri.

Octavus] ex Dei instituto, ut suprà in ver.1.

Caput VII.

Privata Schelomonis structura & publica: Deinde religiosum opificum Columnarum, Lacus, Basium cum labris, & instrumentorum eò pertinentium ex ære : Postremò res aureæ ad Dei cultum & honorem comparata describuntur.

1 POSTEA domum suam ædificavit Schelomo tredecim annis : " quibus absolvit totam "domum suam.

2 "Deinde ædificavit domum "saltus Libani "centum cubitorum longitudine, & quinquaginta cubitorum latitudine, & triginta cubitorum altitudine : "super quatuor ordines columnarum cedrinarum, "& trabes cedrinas impositas columnis.

3 Et "tectum cedrinum supernè suprà a "contabulationes, quod *erat* suprà colunas, quadraginta quinque : quindenas ordine.

4 Et prospectuum "tres ordines, "quorum aspectus ad aspectum *dirigebatur*, b "triplici serie.

5 Et omnes portas cum postibus quadratas c jugumento: & " directuram aspectus ad aspectum triplici serie.

6 Præterea " porticum columnarum fecit, "quinquaginta cubitorum longitudine , & triginta cubitorum latitudine : ita ut porticus esset secundum aspectum illarum, id est, columnæ & columen secundum aspectum "illarum.

7 ITEM " porticum tribunalis ubi judicabat, porticum, *inquam*, judicii fecit: quod obtectum erat cedro, d a soli parte una ad alteram.

8 Posteà domui suæ ubi habitabat, atrium "alterum "interius ista porticu, opere huic simile erat: "domum quoque filiæ Parhhonis fecit quam duxerat Schelomo, similem porticui isti.

9 "Omnia hæc *erant* e lapidibus e pretiosis, "secundum dimensiones *unius* cæsi lapidis, sectis serra intrinsecus & extrinsecus: idque a fundamento usque ad f " præcinctiones, etiam extrinsecus : *omnia inquam*, usque ad atrium "magnum.

10 Fundatio quoque *erat* e lapidibus pretiosis, lapidibus magnis, lapidibus denûm cubitorum, & lapidibus octonûm cubitorum.

11 Similiter supernè e lapidibus pretiosis, secundum dimensiones *unius* lapidis cæsi , & cedro.

12 Denique atrio magno circumquaq; , tres erant ordines lapidis cæsi, & ordo trabium cedrinarum : similiter atrio domus Jehovæ "interiori, & porticui ejusdem domus.

13 Misit quoque rex Schelomo, ut assumeret g Chiramum e Tyro.

14 (Is erat filius mulieris viduæ, "e tribu Naphtali, cujus pater vir " Tyrius fuerat faber ærarius:) eò quòd plenus esset, peritia & intelligentia ac notitia ad faciendum omne opus " ex ære: ‖ qui veniens ad regem Schelomonem fecit totum opus ejus.

15 Formavit enim duas columnas æreas: " octodecim cubitorum erat altitudo columnæ unius, " quam filum duodecim cubitorum cingebat: etiam columnam secundam.

16 Et " duo coronamenta fecit ad imponendum summitatibus columnarum e fuso ære: "quinque cubitorum altitudo coronamenti unius, & quinque cubitorum altitudo coronamenti alterius.

17 h "Encarpi opere implexo, fasciæ opere catenato ipsis coronamentis, quæ erant in summitate columnarum: " septem coronamento uni, & septem coronamento alteri.

18 Quæ aptavit ad ipsas columnas: " deinde duos ordines circumquaque super encarpum unum, ad tegendũ coronas, quæ impo-

c Heb. *unius aspectus.*

5 *Directuram aspectum*] id est, ita ut duorum laterum fenestræ ex diametro singulæ ad singulas dirigerentur in singulis contignationibus.

6 *Porticum columnarum*] id est, constantem ex multis columnis, & tecto illis imposito.

Quinquaginta] ut ejus longitudo protenderetur in latitudinem domus.

Illarum] sub. portarum, de quibus versu 5.

7 *Porticum tribunalis*] nimirum Jeruschalaimis ante domum suam, ubi forum constituit. Erat autem conjunctum huic foro atrium exterius pro populo ad forum accedente, ut colligitur ex versu sequente.

d Heb. *ab hac soli, usque ad illam soli* extremitatem .

8 *Alterum*] ab exteriori illo atrio , quod 2.Reg.20.4. appellatur medianum.

Interius] id est, inter ipsam porticum & domum regiam.

Domum quoque] vicinam quidem: sed extra arcem Davidis, vide supra 3.1. indicatur autem causa 2. Chron.8.23.

9 *Omnia hæc*] quæ hoc & superiore capite commemorantur ædificia.

e *velneru : sic deinceps : ut supra 5.17. & infrà 10. & 11. ver.*

Secundum dimensiones] id est, structura isodomo.

f Heb *palmas, quia ferè palmares sunt projecturæ.*

Præcinctiones] .i. summi muri projecturas sive loricationes , quibus incumbit tectum.

Magnum] ubi populus conveniebat.

12 *Interiori*] id est, sacerdotum: vide supra 6.36.

g *qui & Churam* 2.*Chro*.4.11.

1 *Quibus absolvit*] non mirum videri debet, si plus temporis in ea impendit quàm in domum Dei, suprà 6. quia neque materiam paratam invenit: neque tot operas, neque tantam diligentiam adhibuit.

Domum suam] de qua ver.8.

2 *Deinde*] post viginti annos, de quibus infrà 9.10. capta jam Chamatha civitate regia Libani: 2. Chron.8.13.

Saltus Libani] in ipso saltu ædificatam.

Centum cubitorum] communium, quales adhibebantur in rebus non sacris: alioqui major fuisset domus ista domo Dei : vide suprà 6. 2 *Super quatuor*] hæc infima est domus contiguatio . *Et trabes cedrinas*] hoc est, solum medianæ contiguationis, cui impositæ quadraginta quinque columnæ, de quibus ver . 3. efficiebant medianam contignationem. 3 *Tectum cedrinum*] tertia & summa contignatio. a Heb. *laterarunt suprà 6.15.* *Contabulationes*] quibus mediana contignatio circumsepta erat. 4 *Tres ordines*] in singulis contignationibus singuli fenestrarum ordines ad prospiciendum. *Quorum aspectus*] id est, inter se parallelogrammæ, & convenienter in singulis contignationibus superiores inferioribus ad perpendiculum respondebant. b Heb. *tribus vicibus : sic ver. 5.* *Triplici serie*] id est, æquè in longitudinis latera duo atque in altitudinem fenestræ habebant convenientem responsum.

14 *E tribu Naphtali*] etiamsi mater e tribu Danis erat 2 Chron.2:14. *Tyrius*] .i. incola Tyri : genere tamen Judæus. *Ex ære*] synecdoche: ibidem. ‖ 2.*Chro*. 3.15. 15 *Octodecim cubitorum*] sacrorum, id est, triginta sex communium: quamobrem in Chronicis trigeni quini cubiti tribuuntur cuique, quia de communibus ibi sermo est : excipitur autem basis, quæ unius cubiti communis altitudine erat, quæ efficit trigesimum sextum cubitum. *Quam filum &c.*] Ita ut diameter ejus esset quaternûm cubitorum. 16 *Duo coronamenta*] id est, epistilia, quorum partes erant ternæ: capitulum, abacus & corona. *Quinque cubitorum*] si tres istas partes comprehendas : nam capitulum unius cubiti erat : abacus unius: corona trium. ideò infrà versic. 19. coronæ cum abaco quatuor cubiti tribuuntur: at 2.Reg.25:20 coronæ soli tres cubiti. h Heb. *Perplexitates opere perplexo.*

17 *Encarpi &c.*] Id est, totum capitulum ex florum, frondium ac fructuum implexu coronario incursantium constabat , quaternis ordinibus qui ternis fasciis redimiti erant. *Septem*] comprehensis encarporum ac fasciarum ordinibus.

18 *Deinde duos ordines*] .i. abacum duobus ordinibus malogranatorũ cinctum.

nendæ

nendæ erant summitati ¹ malogranatorum (ut etiam fecit coronæ alteri.)

19 "Ita ut coronę, quæ *erant* super capitulum columnarum opere liliaceo, *collocandarum* in porticu: quatuor cubitorum *essent*.

20 "Coronæ autem impositæ duabus istis columnis etiam sursum versus, *sitæ erant* e regione [i] projecturæ, quæ *erat* in latere encarpi: & malogranata ducentena *binis* ordinibus circumquaque, *etiam* ad coronamentum alterum.

21 Deinde erexit columnas ipsas in porticu templi: erectamque columnam dexteram vocavit nomine ejus [k] "Jacin: posteà erectam columnam sinistram vocavit nomine ejus [l] Bohhaz.

22 Cùm itaque impositum esset capitulo columnarum "opus liliaceum: absolutum est opificium columnarum.

23 ITEM fecit ipsum [m] lacum fusum: decem cubitorum erat [n] " a labri parte una ad alteram, rotundum circumquaque, cujus altitudo quinque *erat* cubitorum, & filum triginta cubitorum cingebat eum circumquaque.

24 [o] Colocynthides autem subter labium ejus circumquaque cingebant ipsum, "denæ in cubitum ambiebant lacum circumquaq;: duobus ordinibus colocynthides fusæ in fusura ejus.

25 Stabat impositus duodecim bobus, tribus respicientibus ad aquilonem, & tribus respicientibus ad occidentem, & tribus respicientibus ad meridiem, ac tribus respicientibus ad orientem: quibus lacus *erat* impositus supernè: ita eorum omnium posteriora intus *latebant*.

26 Crassitudo autem ejus palmaris erat, & labium ejus "simile operi labii calicis, *aut* floribus lilii: bis "mille bathos "continebat.

27 Item fecit " bases decem æreas: quaternûm cubitorum longitudo basis uniuscujusque, & quaternûm cubitorum latitudo ejus, ternorumq; cubitorum altitudo ejus.

28 Erat autem hujusmodi opus cujusque basis: [p] zophori erant eis: erantq; zophori inter [q] denticulatos toros.

29 Ipsis autem zophoris qui *erant* inter denticulatos toros, inerant leones, boves, & Cerubini: & super denticulatos toros "fulcrum supernè: infra leones verò & "boves "adjectiones opere ducto.

30 Erantq; quaternæ rotę æneæ basi unicuiq;, & "tabulæ æreæ, quibus erant "scapulæ in quaternis impagibus suis: subter labrum quodque, scapulæ illæ erant fusæ e regione "adjectionum cujusque *labri*.

31 Deinde illius " *labri* os ab interiore parte [r] "ambitus coronarii sursum versus *extabat* "uno cubito, cujus "*ambitus* os rotundum *erat* "opere fulcri, "unius cubiti & dimidiati cubiti: "circa cujus os similiter inerant cæsuræ, & " zophori earum quadrati non rotundi.

32 Quaternę autem rotæ illæ subter zophoros illos, & axes rotarum *affixi erant* basi: & altitudo rotæ uniuscujusq; erat cubiti unius & dimidiati cubiti.

33 Eratque opus rotarum istarum simile operi rotæ currus: axes earum, & modioli earum, & canthi earum, & radii earum: omnia fusa.

34 Similiter quaternæ scapulæ ad quaternos angulos basis uniuscujusque: ex ipsa basi erant scapulæ ejus.

35 "Ita ut in summo ipsius basis, dimidiati cubiti "altitudo rotunda *extaret* circumquaq;: nam in summo basis "manus illius, ut zophori illius, ex ipsa erant.

36 Insculpsit autem "tabulis illius, "manibus illius, & "zophoris illius Cerubinos, leones & palmas: prout [s] cælaturis cujusque & adjectionibus circumquaque *conveniebat*.

37 [t] In hanc *formam* fecit decem bases: fusura eadem, mensura eadem, proportio eadem *erat* ipsis omnibus.

38 Item fecit decem labra ærea: quadragenos "bathos continebat labrum unumquodque: quaternûm cubitorum *erat* labrum unumquodque: labrum unum impositum basi suæ uni, in decem bases.

39 Et disposuit harum basium quinque ad latus ipsius domus dextrorsum, & quinque ad latus domus sinistrorsum: lacum verò posuit versus latus domus dexterum, "ad orientem e " regione meridiei.

40 Cùm itaque Chiram fecisset labra & hamas ac crateras eorum: absolvit Chiram facere totum opus, quod fecit regi Schelomoni *pro* domo Jehovæ.

41 Columnas duas, & "orbes coronarios qui erant impositi capitulo columnarum duos: & encarpos duos, ad tegendum duos orbes coronarios, qui *erant* impositi capitulo columnarum.

42 Et malogranata quadringenta pro duobus encarpis: duobus ordinibus malogranata pro encarpo unoquoque, ad tegendum duos orbes coronarios, qui *erant* in superficie columnarum.

43 Item bases decem, & labra decem imposita basibus.

44 Item lacum unum, & boves duodecim sub ipso lacu.

45 Item ollas, & hamas, & crateras: denique omnia vasa illa quæ fecit Chiram regi Schelomoni *pro* domo Jehovæ: ex ære purgato.

46 In planitie Jardenis fudit ea rex in [v] terra argillosa: inter " Succothas, & inter " Tzartanem.

47 Et omisit Schelomo *pendere* omnia vasa ista præ multitudine: [x] quàmplurima erant: non pervestigatum est æris eorum pondus.

48 Fecit verò Schelomo omnia instrumenta ista, quæ *erant* domui Jehovę: nempe "altare aureum, & mensam, super quam erant panes faciei, auream.

49 Item lychnuchos, quinque a dextera, & quinq; a sinistra ante ipsum adytum ex auro asser-

Malogranatorum] id est, abaci malogranatis cincti, quæ artifices guttas vocant.

19 *Ita ut coronæ*] cum suis abacis: vide suprà 15.

20 *Coronæ autem*] id est, coronarum scapi ab ima parte sua, usque ad eam qua expanduntur flores, ad perpendiculum respondebant parti illi encarpi quæ maximè prominebat.

i Heb. *ventris.*

k *i. stabilit vel stabiliet.*

21 *Jacin & Bohhaz*] hæc duo nomina columnis propheticè indita fuerunt, ut prædicaret Schelomo columen & robur plusquam aheneum in regno Dei, id est, in ecclesia esse.

l *i. in ipso est robur.*

22 *Opus liliaceum*] ut suprà 19. ver.

m Heb. *mare: sic deinceps.*

2. *Chro.* 4.2.

n Heb. *a labro ejus usque ad labrum ejus.*

23 *A labri parte*] id est, ex diametro.

o *vel fungi.*

24 *Denæ in cubitum*] id est, trecentæ in ambitum.

26 *Simile operi, &c.*] id est, repandum, ut sunt calices & lilia, periphrasis.

Mille bathos] mensura liquidorum ejusdem capacitatis cum Epha, de qua Exodi 16.35. amphora attica.

Continebat] quasi dicat, hic bathorum numerus ordinariè inferebatur: nam alioquin totum usque ad summitatem labri poterat capere ter mille bathos, 2. Chro 4.5.

27 *Bases*] trusatiles sive ambulatorias, sedes labrorũ, de quibus infrà 38. ver.

p Heb. *clausuræ.*

q *latæ fasciæ, quibus insculptæ essent imagines: de quibus in versu sequente.*

q Heb. *scalas: sic deinceps.*

29 *Fulcrum*] id est, area sive superficies statuminata, qua fultum nitebatur labrum. *Boves*] sub. & cerubinos, synecdoche. *Adjectiones*] id est, fascias e venusto opere implexo & continente appositas. 30 *Tabulæ æreæ*] quæ instratæ erant axibus, ut sibi impositas bases sustinerent. *Scapulæ*] id est, extremæ tabulæ in formam humerorum e quatuor angulis assurgentes, ne inter trudendum vacillaret labrum.

Adjectionum cujusque labri] id est, ornamentorum quæ erant ad collum labri sub projecturis ejus, dimidio cubito infra summitatem labri: vide infrà ver. 35. 31 *Labri os*] id est, æquabilis cavitas sub projectura. r Heb. *coronæ.* *Ambitus coronarii*] id est, circuli in quem indebatur ex labro cubitus unus cum dimidiato. *Uno cubito*] ab area ambitus coronarii usque ad summas scapulas. *Ambitus os*] id est, æquabilis cavitas sub area, in quam indebatur labri dimidia altitudo.

Opere fulcri] id est, justo & ad proportionem labri, quod rotundum erat, accommodato: ut æ... cimento esset undequaque.

Unius cubiti] ... mensura imi labri, quod recipiebat.

Circa cujus os] id est, in area illa quadrata baseos, cujus medium ambitus coronarius occupabat.

Zophori earum] id est, eas circumcludentes ab extremis areæ quadratæ partibus.

35 *Ita ut in summo*] id est, supra basim & scapulas ejus.

Altitudo] summi labri videlicet, ut dictum est suprà ver. 30.

Manus illius] id est, scapularum summitates, quibus veluti manibus fulcitur labrum.

36 *Tabulis*] ... entibus summam aream.

Manibus] id est, extanti scapularum parti: synecdoche.

Zophoris illius] nimirum areæ, de quibus suprà 31.

s Heb. *secundum effossuram cujusque.*

t Heb. *secundum hanc.*

38 *Bathos*] vide suprà ver. 26.

39 *Ad orientem*] id est, ad ingressum domus.

E regione meridiei] id est, in latere dextero domus: exegeticum est.

41 *Orbes coronarios*] id est, coronas, suprà ver. 19. & 20.

v Heb. *in densitate terræ.*

46 *Succothas*] in tribu Gadis trans Jardenem: vide Gen. 33.17. & Jehosch. 13.27.

Tzartanem] in tribu Ephrajimi cis Jardenem, Jehos. 3.16. & suprà 4.12.

x Heb. *valde valde.*

48 *Altare aureum*] Thymiaterium cedrinum obductum auro: de quo suprà 6.20. & 22.

assérvato: ' flores etiam & lucernas & forcipes aureos.

50 Item pelves & instrumenta musica, & crateras & acerras & trullas *ex* auro asservato: etiam "cardines fœminas cum foribus domus interioris sancti sanctorum, *&* cum foribus domus templi ipsius, aureas.

51 ||Perfecto demum toto opere illo, quod fecit rex Schelomo *pro* domo Jehovæ: inferens rex Schelomo "res consecratas a Davide patre suo, argentum & aurum, & vasa posuit in thesauris domus Jehovæ.

49 *Flores*] id est, ychnnchorum ornamenta & instrumẽta.
50 *Cardines fœminas*] id est, mẽtas cavas sive ferramenta jannis affixa, quæ circum cardines volvuntur.
|| 2.*Chron*.5.
51 *Res consecratas*] partim factas, partim infectas, quæ ex opere superfuerant.

Caput VIII.

Schelomo convocatis primoribus populi & sacerdotibus, deducit arcam Tzijone in adytum, tabernaculum ac vasa sacra Gibhhone in thesaurum domus Dei: in qua cùm Deus præsentiæ suæ signum aspectabile edidisset, Schelomo cum populo benedicit Deo, & conceptis precibus sacrificat: domum Dei consecrat: festum tabernaculorum celebrat: denique populum ad pietatem hortatus dimittit.

1 TUNC congregari jussit Schelomo seniores Jisraëlis, & omnes primarios tribuum, principes paternarum familiarum cum Jisraëlitis ad regem Schelomonẽ Jeruschalaima: ut deducerent arcã fœderis Jehovæ " e civitate Davidis, ea *est* Tzijon.

2 Congregatis itaque ad regem Schelomonẽ omnibus Jisraëlitis mense [a] ' horridorum *agrorum*, in ipso "festo: is *est* mensis " septimus:

3 Et convenientibus omnibus senioribus Jisraëlis: deportarunt " sacerdotes arcam.

4 Et deduxerunt " arcam Jehovæ & " tentorium conventus, & omnia vasa sacra quę *erant* in tentorio: deduxerunt, inquam, ea " sacerdotes & Levitæ.

5 Rex autem Schelomo & totus cœtus Jisraëlitarum qui convenerant ad eum, cum ipso *euntes* coram arca: sacrificabant pecudes & boves, quæ nec numerabantur nec supputabantur præ multitudine.

6 Intulerunt autem sacerdotes arcam fœderis Jehovæ in locum ipsius, in adytum domus, in sanctum sanctorum: sub alas Cerubinorum.

7 Nam Cerubini pandebant alas super locum arcæ: & obtegebant Cerubini arcam & vectes ejus supernè.

8 Deinde protenderunt ejus vectes, ita ut conspicerentur summitates vectium " e sancto " versus partem anteriorem ipsius adyti: non autem conspiciebantur foris: fueruntque ibi usque in diem hunc.

9 ||" Nihil *erat* in arca præter duas tabulas lapideas, quas collocaverat ibi Mosche in Chorebo: quando ' pepigit *fœdus* Jehova cum filiis Jisraëlis, egredientibus ipsis e terra Ægypti.

10 Fuit autem cùm exirent sacerdotes e sancto ipso: ut nubes impleret domum Jehovæ.

11 Adeò ut non possent sacerdotes consistere ad ministrandum propter ipsã nubem: cùm implevisset gloria Jehovæ domum Jehovæ.

12 ||Tum dixit Schelomo: "Jehova dixit se habitare in caligine.

13 [b] Planè ædificavi tibi domum habitaculi: stationem [c] in qua resideas in secula.

14 Posteà rex conversa facie sua ' benedixit cum tota congregatione Jisraëlis: tota congregatione Jisraëlis stante:

15 Ac dixit: benedictus Jehova Deus Jisraëlis, qui allocutus est ore suo Davidem patrem meũ, prout manu sua implevit, dicẽdo:

16 ||Ex quo die eduxi populum meum Jisraëlem ex Egypto: non " elegeram civitatem ex ullis tribubus Jisraëlis: ad ædificandum domum ubi esset nomen meum: sed elegi Davidem ut præesset populo meo Jisraëli.

17 Quamobrem cùm esset in [d] animo Davidis patris mei: ædificare domum nomini Jehovæ Dei Jisraëlis:

18 Dixit Jehova ad Davidem patrem meum: eò quòd fuit tibi in animo ædificandi domum nomini meo: bene fecisti [e] quòd fuisti eo animo.

19 Veruntamen tu non es ædificaturus istam domum: sed filius tuus qui egressurus est e lumbis tuis, is ædificabit domum istam nomini meo.

20 Itaque præstitit Jehova verbum suum quod locutus fuerat: surrexi enim loco Davidis patris mei, & sedens in solio Jisraëlis quemadmodum locutus est Jehova, ædificavi domum hanc nomini Jehovæ Dei Jisraëlis,

21 Ubi disposui locum pro arca, in qua *est* ' fœdus Jehovæ, quod pepigit cum patribus nostris, cùm educeret eos e terra Ægypti.

22 Deinde substitit Schelomo "ante altare Jehovæ, coram tota congregatione Jisraëlis, & expandit manus suas versus cœlum:

23 Ac dixit: "Jehova Deus Jisraëlis, nullus *est* similis tibi Deus, in cœlis supernè, aut in terra infernè: servans fœdus & benignitatem servis tuis, qui ambulant coram te, ex toto animo suo.

24 Qui servasti Davidi patri meo servo tuo id quod elocutus fueras ei: ut elocutus fueras ore tuo, ita manu tua implevisti, sicut *est* hoc die.

25 "Nũc ergo Jehova Deus Jisraëlis serva Davidi servo tuo patri meo, id quod elocutus fueras ei, dicendo: non excindetur tibi vir a conspectu meo sedens in solio Jisraëlis: si tamen observabunt filii tui viam suam ambulando ' coram me, quemadmodum ambulasti coram me.

26 Nunc etiam Deus Jisraëlis: confirmetur, quæso, verbum tuum quod elocutus es servo tuo Davidi patri meo:

27 (' Quamvis an revera habitaret Deus in terra? ecce cœli ipsi, & " cœli cœlorum non capiunt te: quanto minus domus hęc quam ædificavi).

28 Ut respicias ad orationem servi tui, & ad deprecationem ejus Jehova Deus mi: auscultando clamori & orationi qua servus tuus orat coram te hodie.

29 Ut sint " oculi tui aperti erga domum hanc noctu & interdiu, erga locum illum de quo dixisti: futurum est nomen meum ibi: auscultando orationi qua orabit servus tuus versus locum hunc.

30 ' Auscultato igitur deprecationi servi tui, & populi tui Jisraëlis, qua orabunt

' ver-

1 *E civitate*] vide 2.Schem.5.9.
a Heb. *fortium vel asperorum*.
2 *Horridorum agrorum*] id est, septẽbri, quo collectis totius anni proventibus, agri inculti horrescunt: sic Deut.21.4.
Festo] Tabernaculorum, ut colligitur ex 65. versu.
Septimus] Ex divina institutione, Exod.12.2.
3 *Sacerdotes*] Levitici ordinis: ideò Levitæ dicuntur 2. Chron.5.4.
4 *Arcam Jehovæ*] e civitate Davidis, supra ver.1.
Tentorium conventus] Gibhhone, 2. Chron.1.3.& 4.ver.
Sacerdotes & Levitæ] quique pro munere & functione sua Num.4. nam etsi eo loco nihil de sacerdotibus legitur: tamen certum est aucto sacerdotum numero, portandi arcam munus illis impositum fuisse, Deut.31.9.
8 *E sancto*].i. ex arca sacta, 2.Chro.5.7.
Versus partem anteriorem] ut veluti repagula essent sacerdoti adytum ingredienti: & ita semper manserunt etiã consistente arca, ut mandatum fuerat Exod. 25.15.
|| Exod.40.20.
Nihil erat in arca] id est, intra arcam sub operculo: nam urna in qua erat Man, & virga Aharonis coram testimonio quidem: sed extrà arcam fuisse leguntur, Exo.16.35. & Num.17.19. Nec pugnat quod ad Heb.9.ver.4. legitur: nam relativum, in qua, non ad arcæ nomen proximum: sed ad nomen σκηνῆς id est, tabernaculi referendum est, etiamsi remotius sit. *Pepigit fœdus*] vide similem ecclipsim 1.Schem.20.16.& 22.8. || 2.*Chron*.6. 12 *Jehova dixit*] q.d. hoc signo testatur se præsentem esse, ut Moschi dixit, Levitici 16.2.

b Heb. *ædificando ædificavi*.
c Heb. *ad residentiam tuam*.
14 *Benedixit*] sub. Deo, laudibus ejus & precibus: nam benedicendi verbo utrunque continetur, ut Matth.14.19. & 26.26.
|| 2.Sche.7.6.& 7.
16 *Elegeram*].i. electionem meam patefeceram: humanitus dictum.
d Heb. *corde: sic deinceps*.
e Heb. *quòd fuit cum corde tuo*.
21 *Fœdus*] id est, tabulæ fœderis: Metonymia.
22 *Ante altare*] sub. holocausti, quod erat in atrio, ubi Schelomonem hæc protulisse e suggestu legitur. 2.Chron.6. 12.& 13.
23 *Jehova Deus*] exordium orationis, a laudatione, cujus argumenta sunt, natura Dei & gratia, posita partim in promissionibus, partim in effectis earum.
25 *Nunc ergo*] propositio, secunda orationis pars, cujus membra sunt duo: unum, ut stabiliatur regnũ in familia Davidis: alterũ, ut Deus præsentia sua in domo sibi consecrata, regnum & regem sanctificet & regat.
Coram me].i. in lege mea, 2.Chro.6.16.
27 *Quamvis &c.*] correctio petitionis de præsentia Dei in domo, argumento a majore: q.d. si neque tota terra: neq; omnes cœli te capere possunt, quid dicerem: ut contineatis in hac domo? Act.7.47.
Cœli cœlorum].i. summi cœli.
29 *Oculi tui*] humanitus dictum.
30 *Auscultato*] tertius locus propositionis: quo petit Schelomo, ut in posterum ad omnes occasiones Deus re ipsa præsentiam suam petenti cuique, sive ex populo ejus sive ex alienigenis utilem & salutarem ostendat.

Versus locum] Id est, horsum conversus, quasi respiciens ad promissionem tuę prę́setiæ in hoc loco. Exemplum in Daniele cap. 6. 11.

*versus locum hunc: tu, inquam, auscultato in loco habitationis tuæ in cœlis, & auscultans condonato.

31 *Cùm peccaverit ullus in proximum suum, qui detulerit ei juramentum execrationis, execratione adjurando eum, (nam veniet execratio ante altare tuū in domum hanc):

31 *Cùm peccaverit*] synecdoche: quasi dicat: in causis omnibus dubiis quæ hominis inquisitione pervestigari non possunt: ut eæ sunt, in quibus lex ad jurisjurandi religionem remittit Exod. 22. 8. & 11. Num. 5. 15. & alibi: tu qui omnia nosti justum judicem te declara.

32 Tunc tu audito e cœlis, & conficiens judicato servos tuos, improbando improbum, reddendo viam ejus in caput ejus: & justificando justum, reddendo ei secundum justitiam ejus.

33 Cùm plaga affectus fuerit populus tuus Jisraël coram hoste: eò quòd peccaverint in te: si conversi ad te *celebrabunt nomen tuum, & orabunt ac deprecabuntur te versus domum hanc:

33 *Celebrabunt nomen tuum*] sibi reatum: tibi vero justitiam ac gloriam tribuentes.

34 Tunc tu exaudiens e Cœlis cōdonato peccatum populi tui Jisraëlis: & reducito eos in terram hanc, quam tradidisti majoribus eorum.

35 Cùm clausum fuerit Cœlum ita ut non sit pluvia, eò quòd peccaverint in te: si orantes versus locum hunc celebrabunt nomen tuum, & a peccato suo revertentur, *quia testatus fueris contra eos:

35 *Quia testatus &c.*] immissa siccitate, ut factum est 2. Schem. 21.

36 Tunc tu exaudiens e Cœlis condonato peccatum servorum tuorum, & populi tui Jisraëlis: cùm docueris eos viam optimam per quam ambulent: & dato pluviam super terram tuam quam dedisti populo tuo in possessionem.

37 Fames cùm erit in hac terra: pestis cùm erit, uredo, rubigo, locusta, bruchus cùm erit: cùm anget eum inimicus ejus in terra [f] ditionis ejus: quæcunque plaga, quæcunque ægritudo:

f Heb. *portarum.*

38 Omnem orationem, omnem deprecationem quæ erit a quocunque homine, *aut* a toto populo tuo Jisraële: cùm agnoscentes quisque plagam animi sui, *expandet manus suas versus domum hanc,

38 *Expandet manus*] id est, precabitur: synecdoche a signo.

39 Tum tu exaudito e cœlis, statione habitationis tuæ, & condonans facito aut dato unicuique secundum omnes vias ejus, quas agnosces apud animum ejus: tu enim nosti solus animum omnium filiorum hominis.

40 Ut *revereantur te omnibus diebus, quibus sunt victuri in superficie hujus terræ quam dedisti majoribus nostris.

40 *Revereantur*] ambulando in viis tuis, 2. Chron. 6. 31.

41 Quin etiam extraneo ipsi, qui non e populo tuo Jisraële *fuerit*: sed venerit e terra longinqua propter nomen tuum.

42 (Audient enim de nomine tuo magno, & manu tua robusta ac brachio tuo extento:) cùm adveniens orabit versus domum hanc:

43 Tu auscultato e Cœlis, statione habitationis tuæ, & facito [g] omnino prout clamaverit ad te extraneus ipse: ut experiantur omnes populi terræ nomen tuum, ad reverendum te, sicut populus tuus Jisraël, & ad cognoscendum nomen tuum invocari super domum hanc quam ædificavi.

g Heb. *secundum omne quod.*

44 Cùm procedet populus tuus in bellum contra inimicum suum, *via qua mittes eos: si orabunt Jehovā *viā civitatis hujus quam elegisti, & hujus domus quam ædificavi nomini tuo:

44 *Viā qua mittes*] id est, expeditione justa & a te imperata.

Viā civitatis] id est, versus civitatem hanc: sic ver. 48.

45 Tum exaudito e cœlis orationem eorum & deprecationem eorum: ut peragas causam eorum.

46 Cùm peccaverint in te (nam nemo *est* qui non peccet), & iratus contra eos [h] exposueris eos inimico: ita ut captivos abduxerint eos *illi* a quibus capti sunt in terram inimici, longinquam aut propinquam,

h Heb. *dederis coram inimico*: ut Gen. 13. 9. & Deu. 7. 2.

47 Si reducent in animum suum in ea terra ubi captivi detinebuntur: ut conversi deprecentur te, in terra eorum quorum sunt captivi, dicendo: peccavimus & perversè egimus, improbè fecimus:

48 Et revertentur ad te ex toto corde suo, & ex toto animo suo in terra inimicorum suorum, qui captivos detinebunt eos: & orabūt te viā terræ suæ, quam dedisti majoribus ipsorum, hujus civitatis quam elegisti, & hujus domus quam ædificavi nomini tuo:

49 Tum exaudito e cœlis, statione habitationis tuę, orationem eorum & deprecationem eorum: ut peragas causam eorum.

50 Et condonato populo tuo quæ peccaverint contra te, & omnes defectiones eorum quibus defecerint a te: & [i] conciliato eis misericordiam coram captivos detinentibus eos, ut misereantur eorum.

i Heb. *dato in misericordia.*

51 *Populus enim tuus & possessio tua sūt: quos eduxisti ex Ægypto, e medio *catino ferri.

51 *Populus tuus*] Confirmatio petitionum superiorum: tertia orationis pars.

Catino ferri] vide Deut. 4. 20.

52 Oculis tuis apertis existentibus ad deprecationem servi tui, & ad deprecationem populi tui Jisraëlis: auscultando eis [k] quandocunque invocabunt te.

k Heb. *in omnibus vocare eos te.*

53 Tu enim distinxisti eos tibi in possessionem ab omnibus populis terræ: ‖ quemadmodum locutus es per Moschen servum tuum, cùm educeres majores nostros ex Ægypto, Domine Jehova.

‖ Exod. 19. 5.

54 Deinde fuit cùm absolvisset Schelomo orare Jehovā tota oratione & deprecatione ista: ut surgens ab anteriore parte altaris Jehovæ, ab inflectione sua in genua, manibusque suis passis versus Cœlum,

55 Staret ac benediceret *Deo* cum tota congregatione Jisraëlis, voce magna dicendo:

56 ‖ Benedictus Jehova qui dedit quietem populo suo Jisraëli, prorsus ut locutus fuerat: *non excidit res ulla ex omnibus rebus bonis ejus, quas locutus fuerat per Moschen servum suum.

‖ *Deut.* [illegible]

56 *Non excidit*] vide Jehosch. 23. 14.

57 *Sit Jehova Deus noster nobiscum quemadmodum fuit cum majoribus nostris: ne derelinquat nos neque deserat nos.

57 *Sit Jehova*] Precatio est Schelomonis cœtum dimittentis.

58 Ad inclinandum animum nostrum ad se: ut ambulemus in omnibus viis ejus: ut observemus præcepta ejus, & statuta ejus, ac judicia ejus quæ præcepit majoribus nostris:

59 Et sint verba mea ista, quibus deprecatus sum coram Jehova, propinqua Deo nostro interdiu & noctu: ut peragat causam *servi sui & causam populi sui Jisraëlis, [l] cujusque temporis tempore suo.

59 *Servi sui*] id est, regis.

l Heb. *rem diei die suo.*

60 Ut cognoscant omnes populi terræ Jehovam esse Deum ipsum: neminem *esse* amplius.

61 Esto igitur cor vestrum integrum erga Jehovam Deum nostrum: ambulando in statutis ejus, & observando præcepta ejus, sicut hodierno die.

62 Deinde rex & omnes Jisraëlitæ cum eo: sacrificarunt sacrificia coram Jehova.

63 Sa-

63 Sacrificavit enim [l]Schelomo *in* sacrificiū eucharisticum quod sacrificavit Jehovę, boves vicies bis mille & pecudes centies vicies mille: cùm dedicarent domum Jehovę rex & omnes filii Jisraëlis.

64 Eo ipso die consecravit rex [m] [*]internam partem atrii quæ *erat* ante domum Jehovæ, eò quòd parasset ibi holocausta & munera ac adipes eucharisticorum: [*]nam altare æreum, quod *erat* coram Jehova, minus erat quàm ut caperet holocausta & munera ac adipes eucharisticorum.

65 Celebravit etiam Schelomo tempore illo illud [*]festum, & totus Jisraël cum eo, congregatio magna, inde ab [*]ingressu Chamathæ usque ad [*]torrentem Ægypti, coram Jehova Deo nostro [*]septem diebus, [*]deinde septem diebus: hoc est, quatuordecim diebus.

66 [*]Die octavo dimisit populum, cùm benedixissent regi: ita abierunt ad tentoria sua, læti & hilares animo de toto illo bono, quo affecerat Jehova [*]Davidem servum suum, & Jisraëlem populum suum.

63 *Schelomo*] cum populo, ut explicat finis versus.
m Heb. *medium atrii.*
64 *Internam par.*] id est, atrium interius sive sacerdotum: hypallage.
Nam altare æreum] quod fecerat Schelomo, 2. Chron.7.7. de cujus forma, 2. Chron.4.1.
65 *Festum*] nempe tabernaculorum.
Ingressu Chamathæ] vide Num.13.21 & 34.8.
Torrentem Aegypti] Num.34.5. in annotatione.
Septem diebus] tamdiu enim duravit dedicatio.
Deinde septem diebus] festum tabernaculorum.
66 *Die octavo*] id est, sub finem diei octavi: nam dies interdicti fuit dies octavus, Levitic.23.36.& 2.Chron.7.9. ut postridie proficisceretur, qui fuit vigesimus tertius mensis, ut indicat ibidem ver.10. *Davidem*] & Schelomonem, 2.Chron.7.10. synecdoche.

Caput IX.

Schelomo Dei nova revelatione confirmatus de anteactis promissionibus, domo sua ædificata, Chiramo regionem nuper acquisitam offert in compensationem officiorum, quibus adjutus ab eo fuerat: publica opera curat: gentes populo intermixtas deditione recipit & servituti addicit: Cultum Dei e legis præscripto observandum curat: & classe procul transmissa, auri peregrini vim magnam comparat.

2.Chron.8.

1 Fuit autem cùm absolvisset Schelomo ædificare domum Jehovę & domum regis: idq; pro toto desyderio Schelomonis quo delectatus fuerat faciendo:

2 ([*]Apparuerat enim Jehova Schelomoni secundò: [*]quemadmodum apparuerat ei Gibhhone,

3 Et dixerat Jehova ad eum: exaudivi orationem tuam, & deprecationem tuam qua deprecatus es coram me: consecravi domū istam quam ædificasti: ut collocem nomen meum ibi usque in seculum: & sint oculi mei & [a] animus meus ibi omnibus diebus.

4 Tu autem, si ambulaveris coram me, sicut ambulavit David pater tuus, [b] integro animo & recto, faciendo omnino prout præcepi tibi: statuta mea & judicia mea observaveris,

5 ‖Utiq; stabiliam solium regni tui super Jisraëlem in seculum: quemadmodum elocutus fueram Davidi patri tuo dicendo: non excindetur tibi vir a solio Jisraëlis.

6 Si [c] omnino aversi fueritis vos & filii vestri a [d] sequendo me, & non observaveritis præcepta mea & statuta mea, quæ proposui vobis: sed abeuntes colueritis deos alienos, & incurvaveritis vos eis:

7 Utiq; excindam Jisraëlem a superficie hujus terræ quam dederam eis: & istam domum quam consecravi nomini meo dimittam a facie mea: eritq; Jisraël [*] in parabolam & dicterium inter omnes populos.

2 *Apparuerat*] hyperbaton est usque ad ver.10. quo ostendit qua re fretus ædificaverit sibi quoque domos, & templum Dei, atque basilicas tam accuratè ornaverit: nimirum promissione præsentiæ divinæ in templo, & stabilitatis regni in posteris.
Quemadmodum] id est, proxima nocte a dedicatione, ut antea proxima nocte a sacrificiis, suprà 3.5.
a Heb. *cor: sic deinceps.*
b Heb. *integritate cordis & rectitudine.*
‖Suprà 2.4.
c Heb. *avertendo aversi fueritis.*
d Heb. *a post me.*

8 Et domus ista *ut ut* fuerit excelsa, quisquis transibit juxta eam [*]obstupescet aut [*]sibilabit: dicent enim: quamobrem fecit Jehova ita terræ isti, & domui isti?

9 Ac dicent: eò quòd dereliquerunt Jehovam Deum suum, qui eduxerat majores ipsorum e terra Ægypti, & prehenderunt deos alienos: & incurvantes se eis coluerunt eos: idcirco induxit Jehova in eos totum malum istud.)

10 Fuit inquam, exactis [*]viginti annis, quibus ædificavit Schelomo duas illas domos: domum Jehovæ & domum regis:

11 Quia Chiram rex Tyri donaverat Schelomonem lignis cedrinis & lignis abiegnis ac [*]auro, pro toto desyderio ejus: *ut* tunc daret rex Schelomo Chiramo viginti civitates ad [e] [*] regionis limitem.

12 Itaque egressus Chiram Tyro ad visendū civitates illas quas dabat ipsi Schelomo: cùm non placerent in oculis ejus:

13 [*] Dixit, quid *sunt* civitates istæ, quas das mihi, frater mi? ideò vocat eas *quisque* [*]terræ Cabul *civitates* usque in diem hunc.

14 Miserat enim Chiram regi, [*]centum viginti talenta auri.

15 Hæc porrò causa est [*]delectus, quem indixerat rex Schelomo ut ædificaret domum Jehovæ, & domum suam, & [*] munitionem ipsam murumque Jeruschalaimorum: item [*]Chatzorem & [*]Megidduntem & [*] Gezerum.

16 (Parhho rex Ægypti ascendens ceperat Gezerum, & combusserat eam igne: Cenahhanæum autem qui inhabitabat civitatem interfecerat: dederatque eam in munus filiæ suæ uxori Schelomonis.

17 Ædificavit autem Schelomo Gezerum:) & [*]Bethchoronem inferiorem.

18 Item [*]Bahhalatham & [*]Tadmorem in deserto, [*]in illa terra.

19 Omnes quoq; civitates armamentariorū, quæ *erant* Schelomoni, & civitates curruum, & civitates equitum, denique pro desyderio Schelomonis *id* quod desyderaverat ædificare Jeruschalaimis, & [*]in Libano, & in tota terra dominatus sui.

20 Totius populi qui relictus fuerat ex Emoræo, Chittæo, Perizzęo, Chivvæo & Jebusæo, qui non *erant* e filiis Jisraëlis:

21 [*]Horum filios qui relicti fuerant post eos in ipsa terra, quos [*]non potuerant Jisraëlitæ internecioni devovere, [f] [*]adegit eos Schelomo in [*]tributum servile [*] usque in hodiernum diem.

22 Ex Jisraëlitis verò neminē reddidit Schelomo servum: sed erant viri militares, &

7 *In parabolam*] ut Deut.28.37.
8 *Obstupescet*] admiratione, ut sequētia in versu explicāt.
Sibilabit] ludibrio & derisione, ut apparet ex versu seq.
10 *Viginti annis*] septem extructi templi sup.6 38.& tredecim extructæ domus suæ, sup.7.1. id est, vigesimo quarto regni ejus.
11 *Auro*] cujus numerus explicatur infra ver.14.
e Heb. *in regione limitis.*
Regionis limitem] id est, Ascheri conterminam versus septentrionem: sed extra possessionem a Deo lege definitam: ex qua non licebat quicquam exteris possidendum dare: nam Cabulem minimè ad Ascherem pertinuisse, cum ex hoc loco ostenditur: tum ex ipso civitatum Ascheris numero, qui habetur Jehosch.19.a versiculo 24. usque ad 30. denique ex 2.Chronic. 8.14. ubi Schelomo Jisraëlitarum colonias eò deduxisse legitur.
13 *Dixit*] reddendo eas amice, ut testatur 2.Chron.8.14.
Terræ Cabul] id est, displicentis, ex Phœnicum lingua, ut testatur Josephus Antiquitatum lib. 8. cap.2.
14 *Centum viginti*] id est, septingenta viginti millia aureorum.
15 *Delectus*] de quo supra 5.13.
Munitionem ipsam] videlicet Tzijonis.
Chatzorem] Jehos. 19.36. Naphtalitarum.
Megidduntem] Manaschitarum: Jehos. 17.11.
Gezerum] Ephrajimitarum: Jehoschu.21.21.
17 *Beth-Choronem inferiorem*] synecdoche pro superiore & inferiore: vide 2.Chron.8. 17. Ephrajimitarum, Jehoschu.21.22.
18 *Bahhalatham*] Danitarum Jehoschu.19.44. *Tadmorem*] si ea civitas est, quam Ptolemæus vocat θαμόρων: in deserto Judę est, non procul ab Hhen-Gedi: si verò est Palmira, ut Josephus putat Antiquit. Jud.lib.8.cap.2. in solitudine Syriæ sita est: sed posterior sententia magis placet. *In illa terra*] hoc est, quæ omnia oppida in ipso Schelomonis regno & intra fines a Deo designatos erant. 19 *In Libano*] vide suprà 7.2.& sequentibus. 21 *Horum filios*] vide annotata Jehoschu.9.19. *Non potuerant*] justo Dei judicio: quia cùm mandatum haberent & possent, neglexerant, Judic.2. f Heb. *Ascendere fecit in tributum servitutis.* *Adegit*] dedititios: sive ultrò se offerrent: sive pacem oblatam acciperent ex lege Deuteron.20.10. *In tributum servile*] i. præter pecuniarum tributum, servitutem etiam ab eis exigebat. *Usque in hodiernum*] i. in perpetuum: nam etiam post captivitatem, nomen retinuerant servorum Schelomonis, Hhezræ 2.55. & Nehemjæ 7.60.

servi

servi ejus, & principes ejus, & duces ejus, & præfecti curruum ac equitum ejus.

23 Ex his erant principes curatorum, qui præfecti erant operi pro Schelomone quingenti quinquaginta: qui dominabantur populo, facientibus opus illud.

24 ||Veruntamen filia Parhhonis ascenderat e civitate Davidis ad domum suam quam ædificaverat ei *Schelomo*: tunc ædificavit munitionem ipsam.

25 Et offerebat Schelomo ter quotannis holocausta & eucharistica super altare quod extruxerat Jehovæ: & suffitum adoleri curabat in eo quod erat coram Jehova: cùm perfecisset domum.

26 Præterea classem paravit rex Schelomo Hhetzjone Geberi, quæ *est* prope Elothas ad littus maris algosi in terra Edomæorum.

27 Misit verò Chiram in ea classe servos suos, g nautas, peritos maris: cum servis Schelomonis.

28 Qui profecti Ophirum, acceperunt inde auri quadringenta viginti talenta, quæ attulerunt ad regem Schelomonem.

22 *Servi ejus*] ingenua servitute & liberalibus officiis.
23 *Quingenti*] quorum ducenti quinquaginta, de quibus 2. Chronic. 8. 22. alternis curatione sua fungebantur.
Quinquaginta] alternis decurionum officium agentes, ab illis opus exigentes, vide suprà 5. 16. annotata.
||*Suprà* 7. 8.
24 *Munitionem*] suprà versu 15.
25 *In eo quod erat, &c.*] id est, in Thymiaterio, est autem synecdoche, pro eo quod est, cultum Dei exercebat ex lege, ut in Chronicis explicatur.
26 *Elothas*] vide de utroq; loco Deuteron. 2. 7.
g Heb. *homines navium*.
28 *Ophirum*] id est, ad auream Chersonesum, ut explicat Josephus. *Quadringenta*] id est, vicies, quinquies centena, viginti millia aureorum. At in 2. Chron. 8. versu ultimo est accessio 30. talentorũ, quæ non ad regem afferebantur: sed in usum classis insumebantur.

CAPUT X.

Regina Schebæ auditâ famâ de Schelomone, eum invisit: sapientiam ejus probat: gloriam perlustrat & muneribus datis & acceptis domum revertitur. Cujus historiæ occasione, istius gloriæ Schelomonis documenta exponuntur, in ascensu: clypeis: solio: poculis, & reliquis instrumentis: denique proventibus ex classe, pensitationibus exterorum, & vectigalibus.

1 AUDIENS autem regina Schebæ famam Schelomonis a & nominis Jehovæ: venit ad probandum eum ænigmatibus.

2 Et ingressa Jeruschalaima cum exercitu b numeroso admodum, camelis ferentibus aromata, & aurum multum admodum, ac lapides pretiosos: accessit ad Schelomonẽ, & elocuta est ei quicquid *erat* in c animo suo.

3 Cui indicavit Schelomo omnia verba ejus: non fuit absconditum quicquam regi, quin indicaverit ei.

4 Quapropter cùm videret regina Schebæ omnem sapientiam Schelomonis: & quamque domum quam ædificaverat:

5 Cibum etiam mensæ ejus, & consessum servorum ejus, & statum ministrorum ejus & vestitum eorum: similiter pincernas ejus, & ascensum ejus quo ascendebat in domum Jehovæ: non *erat* amplius in ea spiritus.

6 Tandem dixit ad regem: verum *est* verbum illud quod audiveram in terra mea: de rebus tuis & de sapientia tua.

7 Tamen non credidi verbis illis usquedum venirem, & viderent oculi mei, sed ecce nõ indicatum fuerat mihi ejus dimidium: d superas sapientiâ & bonitate famam illam quam audiveram.

1 *Schebæ*] vide Gen. 10. 7.
a Heb. *ad nomen*.
2 *Exercitu*] id est, comitatu & satellitio regio.
b Heb. *gravi*.
c Heb. *cum corde: sic infrà 24. ver.*
3 *Cui indicavit*] id est, respondit ad omnes quæstiones ejus.
5 *Consessum servorum*] id est, multitudinem procerum qui sub eo erant suis ordinibus.
Et ascensum ejus] de quo infra ver. 12.
Non erat in ea, &c.] præ stupore quo penè exanimabatur: hyperbole.
d Heb *addidisti sapientiam & bonitatem ad famam &c.*

8 Beati homines tui, beati servi tui isti: qui stant coram te jugiter, qui audiunt sapientiam tuam.

9 Sit Jehova Deus tuus benedictus, qui delectatus est te, ut collocaret te in solio Jisraëlis, eò quòd diligit Jehova Jisraëlem in seculum, ideò imposuit te regem, ut exerceres judicium & justitiam.

10 Et dedit regi centum viginti talenta auri, & aromata multa valde, ac lapides pretiosos: e non sunt advecta hujusmodi aromata amplius tanta multitudine, quanta dedit regina Schebæ regi Schelomoni.

11 (Nam etiam classis Chirami quæ afferebat aurum ex Ophiro: advexerat ex Ophiro ligna thyina multa admodum & lapides pretiosos:

12 Et paraverat Rex ex illis lignis thyinis f repagulum ad domum Jehovæ & ad domum regis: & citharas, & nablia pro cantoribus: non fuerant advecta talia ligna thyina, neque visa usque in diem illum.)

13 Rex verò Schelomo dedit reginæ Schebæ pro toto desyderio ejus quicquid petivit, præter id quod g rependit ei pro facultate regis Schelomonis: quæ revertens abiit in terram suam, ipsa cum servis suis.

14 Erat autem pondus auri quod obveniebat Schelomoni quolibet anno: sexcentorum sexaginta sex talentorum auri:

15 Præter *id quod obveniebat* a h publicanis negotiatorum & mercaturæ aromatariorũ: & omnibus regibus Arabiæ, & proceribus ejus regionis.

16 Itaque fecerat rex Schelomo ducentos clypeos ex auro malleato: sexcentos aureos i imponebat clypeo unicuique.

17 Item trecenta scuta ex auro malleato, tria pondo auri imponebat scuto unicuiq;: quæ posuit rex in domo saltus Libani.

18 Fecerat præterea rex solium eburneum magnum: & obduxerat illud auro depuratissimo.

19 Sex gradus erant huic solio, & fastigium rotundum ipsi solio a posteriore parte ejus, & fulcra manuaria hinc & inde ad locum sessionis: ac duo leones stantes juxta ipsa fulcra manuaria.

20 Duodecim quoque leones stantes ibi ad sex gradus ejus hinc & inde: non fuerat factum tale in ullis regnis.

21 Insuper omnia vasa potoria regis Schelomonis *erant* aurea: & omnia vasa domus saltus Libani ex auro k asservato: nihil inerat argenti: non æstimabatur temporibus Schelomonis ullius *pretii*.

22 Nam classis Oceani pro rege, cum classe Chirami *erat*: semel ternis annis veniebat classis ex Oceano afferens aurum & argentum, ebora, & simias, & pavones.

23 Sic major erat rex Schelomo omnibus regibus terræ: divitiis & sapientia.

24 Et totius terræ *reges* quærebant aspectum Schelomonis: ut audirent sapientiam ejus, quam indiderat Deus animo ejus.

25 Isti quoque afferebant quisque munus suum, instrumenta argentea & instrumenta aurea, & vestimenta, & arma, & aromata, equos & mulos: rem annuam quotannis.

10 *Centum*] suprà 9. 14.
e Heb. *non venit sicut aroma illud amplius in multitudine quod dedit &c.*
11 *Nam*] reddit rationem cur obstupuerit regina ad aspectum tantæ gloriæ: nominatim verò illius ascensus de quo suprà ver. 5.
Chirami] & Schelomonis: synecdoche: vide suprà 9. 26 & 27.
Thyina] ligna præstantissima, ut apparet ex apocal. 18. 12. vide Plin lib. 13 natural. hist. cap. 15. & 16. nam quod coralium Hhebræi interpretantur, alienum est ab istis operibus ad quæ adhibebantur neque fuisset tam procul advehendum, cum in mari mediterraneo & rubro abunde crescat.
f Heb. *fulcrum*.
12 *Repagulum*] synecdoche, pro ascensu repagulis utrinque munito, quo a domo regis ad domum Dei ibatur: sic enim accipiendum esse ostenditur 1. Chro. 26. 16. & 18. & 2. Chro. 9. 11.
g Heb. *reddidit: quo sensu accipitur idem verbum 2 Chro. 8. 14. nam apud Hebræos simplicia verba habent significationem compositorum quibus illi carent.*
14 *Sexcentorum, &c.*] hoc est, tricies centies mille, nongenties nonagies sexies mille aureorum.
h Heb. *hominum exploratorum: solet enim illud genus hominum in speculis esse, ad occasionem accipiendi comparandarum aut distrahendarum mercium.*
15 *Publicanis negotiatorum*] id est, iis qui publica regis vectigalia exteris mercatoribus imperata redimebant.
Regibus Arabiæ] finitimis tam ab oriente quàm a meridie.
16 *Itaque*] cùm ita abundaret auro.
Aureos] sub siclo communes, qui efficiunt aureos nostros paulo minus mille.
i Heb. *ascendere faciebat.*
17 *Tria pondo*] continentia siclos centenos, 2. Chron. 9. 16.
k Heb. *clauso.*
21 *Ullius pretii*] hyperbole: ut infra ver. 27.
22 *Classis Oceani*] compatata ad navigationem Africani Oceani.

26 ‖Ita ut congregaret Schelomo currus & equites: essentque ei mille quadringenti currus, & duodecies mille equites: quos abduci jussit in civitates curruum, & ad regem Jeruschalaima.

27 Et reddidit rex argentum Jeruschalaimis ut lapides: cedros autem reddidit ut sycomoros quæ *crescunt* in loco depresso, multitudine.

28 Et vectigal equorum ex Ægypto, quod erat Schelomoni, id est, neti mercatores regis accipiebant netum pro pretio.

29 Nam ascendens ex Ægypto exibat currus sexcentenis siclis argenti, & equus centenis quinquagenis: & ita pro omnibus regibus Chittæorum, & pro regibus Syriæ in manu sua educebant.

‖ 2.Chro.1.14.
26 *Mille quadringenti*] alternis in ordinario comitatu ejus: nam alioquin totus numerus curruum tam in comitatu ejus quàm in stationibus erat quatuor millium: vide supra 4.25. & 2. Chron.9.25.
Abduci jussit] id est, per vices in stationibus esse, & sibi ministrare.
27 *Ut lapides*] hyperbole.
28 *Vectigal*] nam ex Aegypto terrestri itinere in Syriam proficiscentibus per angustias transeundum erat inter Syriacum & rubrum mare, quas obtinebat Schelomo. *Equorum*] id est, mercium, quæ equis aut curribus vehebantur, ut sequens versus explicat: metonymia. *Erat Schelomoni*] quia per ipsius regionem transibatur. *Neti*] id est, mercium netarum & confectarum, ut byssi & aliarum, quæ ibi parabantur: de quibus vide Proverb.7.16. & Jechezkel.27.7. *Mercatores*] id est, publicani sive vectigalium redemptores. 29 *Exibat*] e finibus Jehudææ, & Schelomonis regni. *Currus*] oneratus mercibus in quaternos equos: prout equus onustus centenos quinquagenos siclos pendebat. *Chittæorum*] ab oriente: ut Jehos.1.4. *Syriæ*] ab Aquilone. *In manu sua*] id est, secum abducebant quæcunque volebant, pensitatis vectigalibus.

Caput XI.

Schelomo multarum exterarum fœminarum consortio corruptus, in idololatriam labitur: ideoq; Dei iram in se ita provocat, ut ei interminetur lacerationem regni: duos hostes excitet: & Jarobhhamum servum ejus in successorem majoris partis regni præsignificet. Qua occasione cùm Schelomo ejus necem quæreret, in Ægyptum aufugit: ubi manet usque ad Schelomonis mortem.

1 POSTEA rex Schelomo adamavit mulieres alienigenas multas, idque præter filiam Parhhonis: Moabitidas, Hhammonitidas, Edomæas, Tzidonias, & Chittæas.

2 ‖ E gentibus de quibus edixerat Jehova filiis Jisraëlis: ne convenitote cum eis, nec ipsi conveniunto vobiscum: profectò inclinarent [a] animum vestrum post deos suos: iisdem adhæsit rex Schelomo amore:

3 Adeò ut essent ei fœminæ principes septingentæ, & concubinæ trecentæ: quapropter inclinarunt fœminæ ejus animum ejus.

4 Fuit ergo tempore senectutis Schelomonis, fœminis inclinantibus animum ejus post deos alienos: cùm non esset animus ejus integer erga Jehovam Deum suum, sicut *fuerat* animus Davidis patris ejus:

5 Ut [b] sequeretur Schelomo Hhaschtoretham [c] deam Tzidoniorum, & Milcomum abominationem Hhammonitarum.

6 Sic faceret Schelomo quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: neque [d] plenè sequeretur Jehovam sicut David pater ejus.

7 Tunc ædificavit Schelomo excelsum Cemoscho abominationi Moabitarum, in eo monte qui *est* in conspectu Jeruschalaimorum, & Moleco abominationi Hhammonitarum.

8 Itidem fecit omnibus suis fœminis alienigenis: adolentibus & sacrificantibus diis suis.

1 *Idq; præter filiam*] quam legitimè duxerat. q. d. uxori huic suæ legitimæ alias multas superinducens: vide suprà 3.1. sic accipiuntur hæ particulæ ver.25. & 2.Chron.11.18.
‖ Deut.7.3. & seq.
a Heb. *cor: sic deinceps.*
b Heb. *iret post: sic ver. 10.*
5 *Hhaschtoretham*] Astartem vocant historici.
c Heb. *Deos: sic ver.33.*
Milcom] vide annotata Levitici 18. 21.
d Heb. *impleret ire post.*
7 *Cemoscho*] ut Num.21.29.
In eo monte] olivarum, de quo vide 2. Schem.15.30.

9 Itaque irà percitus est Jehova in Schelomonem, eò quòd declinasset animus ejus a Jehova Deo Jisraëlis, qui apparuerat ei bis:

10 Et interdixerat ei hanc ipsam rem, ne sequeretur deos alienos: nec tamen observasset id quod præceperat Jehova.

11 Et dixit Jehova Schelomoni, eò quòd fuit hoc apud te, quòd non observasti fœdus meum & statuta mea quæ præcepi tibi: [e] omnino lacerabo hoc regnum a te, & tradam servo tuo.

12 Veruntamen diebus tuis non faciam hoc propter Davidem patrem tuum: e manu filii tui lacerabo illud.

13 Sed totum hoc regnum non lacerabo: tribum unam dabo filio tuo, propter Davidem servum meum, & propter Jeruschalaima quæ elegi.

14 Itaq; suscitavit Jehova adversarium Schelomoni Hadadum Edomæum: is *erat* e semine regis *qui regnaverat* in Edomæa.

15 Fuit autem cùm esset David contra Edomæos, ascendente Joabo principe militiæ ad sepeliendum confossos: ‖ postquam percussisset omnes mares in Edomæa.

16 (Nam sex menses mansit ibi Joab cum tota Jisraële: donec excidisset omnes mares in Edomæa)

17 Ut fugeret Hadad ipse, & homines Edomæi e servis patris ejus cum eo ad proficiscendum in Ægyptum: erat autem Hadad puer parvus.

18 Cumque surgentes è Midjane venissent Paranem: assumpserunt secum homines Parane & venerunt in Ægyptum ad Parhhonem regem Ægypti, qui dedit ei domum, & cibum condixit ei, terram quoq; dedit ei.

19 Ubi invenit Hadad gratiam in oculis Parhhonis [f] permagnam: adeò ut daret ei uxorem sororem uxoris suæ sororem Tachpenesæ [g] Augustæ.

20 Peperit autem ei soror Tachpenesæ Genubathum filiū ejus, quem educavit Tachpenes intra domum Parhhonis: ita ut esset Genubath domi Parhhonis inter filios Parhhonis.

21 Audiens autem Hadad in Ægypto, occubuisse Davidem cum patribus ejus & mortuum esse Joabum principem militiæ: dixit Hadad ad Parhhonem: dimitte me ut eam in terram meam.

22 Dicente verò ei Parhhone: at quid deficit te apud me, quòd ecce quæris abire in terram tuam? dixit, non: sed [h] omnino dimitte me.

23 Suscitavit prætereà Deus illi adversarium Rezonem filium Eljadahhi: qui fugerat ab Hadar-Hhezere rege Tzobæ domino suo.

24 Et congregatis ad se hominibus erat princeps turmæ, cùm occideret David illos: deinde euntes Damascum habitarunt in ea, & regnarunt Damasci.

25 Et erat adversarius Jisraëli omnibus diebus Schelomonis: idq; præter malum illud quod *inferebat* Hadad: & tædebat eum Jisraëlis, cùm regnaret in Syria.

26 Jarobhhamum quoq; *excitavit* filium Nebati Ephratæum e Tzereda (cujus matri nomen

9 *Bis*] Gibhhone, supra 3.5. deinde Jeruschalaimis, sup. 9.2.
11 *Dixit Jehova*] i. interminatus est, neque minas suas revocavit, ex resipiscentia Schelomonis, vide annotata 2. Chron.11.17.
e Heb. *lacerando lacerabo.*
12 *Propter Davidem*] i. propter promissionem factam Davidi 2.Schem.7.14. &c. & 1. Chron. 28.9.
13 *Propter Jeruschalaima*] i. propter promissionem præsentiæ suæ regni Davidis stabilitate conjunctam, supra 8.16. & 2.Chron.6.6.
‖ 2.Schem.8.14.
f Heb. *valde.*
g Heb. *domina.*
20 *Educavit*] sic 1.Schem.1.23.
h Heb. *dimittendo dimitte.*
23 *Rezonem*] vide infra 15.18.
Qui fugerat] cùm videret victoriam inclinare in partes Davidis.
24 *Regnarunt*] i. regnum statuerunt pro ipso & posteris.
25 *Tædebat*] ut ideò indies infestabat.
26 *Tzereda*] vide Jehos.3.16.

nomen Tzeruhhæ fœminæ viduæ) servum Schelomonis: ita ut ᶠattolleret manum suam contra regem.

27 Hæc autem occasio *est* quâ sustulit manum contra regem Schelomonem: ædificabat munitionem: obstruebat ᵍrupturam civitatis Davidis patris sui.

28 Vir autem iste Jarobhham valentissimus erat robore: quare videns Schelomo ʰpuerum ipsum ⁱnegotio esse intentum: præfecit eum toti oneri familiæ Josephi.

29 Fuit autem eodem tempore, Jarobhhamo egresso Jeruschalaimis: ut inveniret eum Achija Schilonites propheta in via, cùm ille induisset vestimentum novum, & essent ambo soli in agro.

30 Ubi prehendens Achija vestimentum novum quo ᵏtegebatur: laceravit illud in duodecim fragmenta.

31 Ac dixit Jarobhhamo: accipe tibi decem fragmenta, nam sic ait Jehova Deus Jisraëlis: ecce ego laceraturus sum regnum hoc e manu Schelomonis, & daturus tibi decem tribus.

32 ˡTribus autem una erit ejus propter servum meum Davidem, & propter Jeruschalaima civitatem quam delegi ex omnibus *civitatibus* tribuum Jisraëlis:

33 Eò quòd dereliquerunt me, & incurvarunt se Hhaschtorethæ deę Tzidoniorum, & Cemoscho deo Moabitarum, ac Milcomo deo Hhammonitarum: neq; ambularunt in viis meis faciendo quod rectum videtur in oculis meis, videlicet statuta mea & judicia mea, sicut David pater hujus.

34 Non tamen auferam quicquam istius regni de manu hujus; sed principem dispono eum omnibus diebus vitæ ejus propter Davidem servum meum quem elegi, qui observavit precepta mea & statuta mea.

35 Sed accipiens illud regnum e manu filii ejus: dabo tibi ˡ ex illo decem tribus.

36 Filio verò ejus dabo tribum unam: ᵐut sit lucerna Davidi servo meo omnibus diebus coram me Jeruschalaimis, in civitate quam delegi mihi ad ponendû nomen meum ibi.

37 Te itaque assumam ut regnes secundum omnia quæ desyderabit animus tuus, & eris rex super Jisraëlem.

38 Erit autem si auscultaveris omnibus quæ præcepero tibi, & ambulaveris in viis meis ac feceris quod rectû *videtur* in oculis meis, observando statuta mea & præcepta mea, quemadmodum fecit David servus meus: ut adsim tibi & ædificem tibi ⁿdomum firmam, quemadmodum ædificavi Davidi, ac tradam tibi Jisraëlem.

39 Affligam quidem semen Davidis propter hoc: veruntamen non omnibus diebus.

40 Quam ob rem querebat Schelomo morte afficere Jarobhhamum: sed surgens Jarobhham fugit in Ægyptum ad Schischakum regem Ægypti: fuitque in Ægypto donec mortuus esset Schelomo.

41 ᵐReliquę autem res Schelomonis, & quicquid fecit ac sapientia ejus nónne sunt scripta ⁿin libro rerum Schelomonis?

42 Dies autem quibus regnavit Schelomo Jeruschalaimis super totum Jisraëlem fuerunt quadraginta annorum.

43 Deinde occubuit Schelomo cum patribus suis, & sepultus est in civitate Davidis patris sui: regnavitque Rechabhham filius ejus, loco ejus.

Attolleret manum] .i. deficeret a Schelomone, ut exprimitur ver. 40.

27 *Rupturam*] quam David fecerat expugnando Jebusæum, 2. Schem. 5. 6. & sequent.

28 *Puerum*] id est, ministrum: sic Exod. 33. 11.

i Heb. *facientem opus*.

k Heb. *quod erat super eum*.

32 *Tribus una*] nempe Jehudæ integra: nam e Binjamine tantùm pars penes eum mansit.

l Heb. *illud*: *synecdoche*.

36 *Ut sit lucerna*] .i. regius splendor: vide 2. Schem. 21. 17.

38 *Domum firmam*] ut 1. Schem. 2. 35. & 2. Schem. 7. 16.

m Heb. *reliquum verum*.

41 *In libro*] .i. in actis publicis, sive in commentariis rerum gestarum Schelomonis: q. d. nihil attinet hîc ea enarrare: hæc ad fidem & institutionem Ecclesiæ sunt satis: ita enim his scriptis temperavit Spiritus Dei, consulens tenuitati nostrę: sic Joan 20. 30. & 21. 25. Nam hęc de duob. libris Chronicorum, qui longo post intervallo ab Hhezra conscripti sunt, ridiculû esset accipere.

Caput XII.

Rechabhham duro responso decem ferè tribus a se alienat: quæ Jarobhhamum novum regem sibi præficiunt, Rechabhhami legato interfecto. Quamobrem Rechabhham in Jisraëlitas bellum adornat: sed Dei jussu ab eo abstinet. Jarobhham verò metu Rechabhhami se munit, & ne sui deficerent, nova religionis specie avertit eos a Jeruschalaimis adeundis, & eos in regno suo, statutâ idololatriâ, continet.

1 ‖ TUM abiit Rechabhham Schecemum: nam Schecemum ᵃconveniebat totus Jisraël ad constituendum eum regem.

2 Fuerat autem cùm audivisset Jarobhham filius Nebati qui *erat* adhuc in Ægypto, ‖ ex quo fugerat metu regis Schelomonis: (habitabat enim Jarobhham in Ægypto)

3 Ut mitterent accersitum eum: & venirent Jarobhham & tota congregatio Jisraëlis: alloquerenturq; Rechabhhamum, dicendo:

4 Pater tuus ᵃ ᵇdurum imposuit jugum nobis: tu ergo nunc leva nos servitute patris tui dura & jugo ejus gravi quod imposuit nobis, & serviemus tibi.

5 Qui dixit ad eos: abite usque ad diem tertium, tum revertimini ad me: sic abiverunt populus.

6 Intereà iniit consilium rex Rechabhham, cum senioribus, ᶜqui steterant ante Schelomonem patrem ipsius ᵇ cùm esset in vivis, dicendo: quo modo vos consilium inivetis ad respondendum populo huic aliquid?

7 Qui allocuti sunt eum dicendo: si hodie fueris servus populo huic, & servieris eis, id est, respondens eis allocutus fueris eos ᵈverbis bonis: utique erunt tibi servi omnibus diebus.

8 Sed reliquit consilium seniorum quo consuluerant ei: & iniit consilium cum eis ᶜ qui a pueris educati fuerant secum, & qui stabant coram ipso.

9 Dixitq; ad eos: quod vos consilium inivetis ut responderemus aliquid populo huic, qui allocuti sunt me dicendo: leva nos jugo illo quod imposuit pater tuus nobis?

10 Tum allocuti sunt eum isti qui a pueris educati fuerant cum eo, dicendo: sic dices populo isti qui alloquuti sunt te dicendo: pater tuus grave effecit jugum nostrum, tu ergo leva *illud* nobis: sic alloqueris eos: ᵉminimus *digitus* meus densior est lumbis patris mei.

11 Jam verò pater meus oneravit vos jugo gravi: ego autem superaddam jugo vestro: pater meus castigavit vos scuticis: ego autem castigabo vos flagellis aculeatis.

12 Cùm ergo venisset Jarobhham & totus populus ad Rechabhhamû die tertio: quẽadmodum edixerat rex dicendo: revertimini ad me die tertio:

13 Respondit rex populo duriter, derelicto consilio seniorum quo consuluerant ei.

‖ 2. Chro. 10.

1 *Convenieba*] quia ibi habenda erant comitia regni, propter loci commoditatem [illegible] in meditullio regni.

‖ Sup. 11. 40.

a Heb. *induravit jugum nostrum*.

4 *Durum jugum*] .i. onera gravia, qualia describuntur supra cap. 4. a vers. 7. usque ad 27. quare de illis conquestus est populus, [illegible] habita commoditatum ratione quę ad ipsum Schelomonis regno pervenerant.

6 *Qui steterant ante*] .i. qui ministrarant & a consiliis erant: sic vers. 8.

b Heb. *cùm esset vivus*.

7 *Verbis bonis*] acquiescens petitioni illorum. 2. Chro. 10. 7.

c Heb. *cum eis illis qui &c. sic ver. 14 trajectio*.

10 *Minimus digitus*] proverbialiter dictum: quasi dicat, nulla est pars mea tam infirma [illegible] sit valentior [illegible] patris mei.

14 Allo-

14 Allocutus est enim eos ex consilio puerorum suorum dicendo: pater meus grave reddidit jugum vestrum: ego autem supperaddam jugo vestro: pater meus castigavit vos scuticis: ego autem castigabo vos flagellis aculeatis.

15 ‖ Cùm itaque non auscultasset rex populo: (erat enim ᵃ causa a Jehova: ut præstaret verbum suum, quo allocutus fuerat Jehova per Achijam Schilonitem Jarobhhamum filium Nebati).

16 Videns totus Jisraël regem non auscultasse sibi: retulerunt populus regi responsum dicendo: quæ nobis ᵇ portio *esset* cum Davide? utique non *est nobis* possessio cum filio Jischaji: ad tentoria tua Jisraël: jam ᶜ prospice domui tuæ David: sic abiit Jisraël ad tentoria sua.

17 Tantùm ᵃ super filios Jisraëlis qui habitabant inter civitates Jehudæ: regnavit Rechabhham.

18 Cumq; misisset rex Rechabhham ᵈ Adoramum qui præerat tributo, & obruissent omnes Jisraëlitæ eum lapidibus ita ut moreretur: Rex Rechabhham ᵉ totis viribus conscenso curru fugit Jeruschalaima.

19 Sic defecerunt Jisraëlitæ a domo Davidis usque in hunc diem.

20 Fuitque cùm audissent omnes Jisraëlitæ reversum esse Jarobhhamum, (quem mittentes accersiverant ad cœtum) ut constituerent eum regem super totum Jisraëlem: nemo ᶠ secutus est domum Davidis, præter ᵃ tribum Jehudæ ᵃ solam.

21 ‖ Cùm autem Rechabhham venisset Jeruschalaima, congregavit ex tota domo Jehudæ & tribu Binjaminis centum octoginta millia delectorum *hominum* gerentium bellum ad pugnandum contra domum Jisraëlis: ut reduceret regnum illud ad Rechabhhamum filium Schelomonis.

22 Sed fuit verbum Dei, ad Schemahhjam virum Dei dicendo:

23 Edicito Rechabhhamo filio Schelomonis regi Jehudæ, & toti domui Jehudæ & Binjamini: & residuo populi, dicendo,

24 Sic ait Jehova: ne ascendite, néve pugnate contra fratres vestros filios Jisraëlis: revertimini quisque domum suam: ᵃ nam a me facta est res ista: qui auscultarunt verbo Jehovæ & reversi abiverunt, secundum verbum Jehovæ.

25 Posteà ᵃ ædificavit Jarobhham Schecemū in monte Eprajimi, & habitavit in eo: & procedens inde ædificavit ᵃ Penuelem.

26 Dicebat autem Jarobhham ᵍ cum animo suo: mox reversurum esset regnum hoc ad domum Davidis:

27 Si ascenderet populus iste ad parandum sacrificia in domum Jehovæ Jeruschalaima, & rediret animus populi istius ad dominum suum, ad Rechabhhamum regem Jehudæ: utique occiderent me: sic reverterentur ad Rechabhhamum regem Jehudæ.

28 Quapropter inito consilio rex fecit duos vitulos aureos: & edixit ʰ Jisraëlitis, satis *sit* vobis, ut non ascendatis Jeruschalaima: ecce Dii tui ô Jisraël, qui eduxerunt te e terra Ægypti.

29 Quorum unum posuit ᵃ Beth-Ele: alterum verò collocavit Dane.

30 Sic fuit res ista in causa peccati, cùm irent populus ᵃ coram ⁱ hoc Danem usque.

31 Paravit enim domum excelsorum: & fecit sacerdotes ᵏ e populo, qui non erant e filiis Levi.

32 Et constituit Jarobhham festum mense octavo quintodecimo die ejus mensis, simile ᵃ festo quod *celebrabatur* in Jehuda, quo offerebat in altari: similiter fecit Beth-Ele sacrificādo vitulis quos fecerat: etiam Beth-Ele constituit sacerdotes excelsorū quę fecerat.

[Margin notes:]

‖ 2. Chron. 11. 29. & sequentibus.

15 *Causa Jehova*] id est, hæc media disposuit Deus, ut illud exequeretur quod per prophetam Jarobhhamo dixerat, supra 11. vers. 31.

16 *Portio cum Davide*] vide annotata 2. Sam. 20. 1.

Prospice] id est, cura tibi rerum tuarum, & a nostris abstine.

17 *Super filios Jisraëlis*] id est, super tribum Schimhhonis & partem Binjaminis: quorum hi sortem conjunctam, illi commistā habebant & super convenas aliarum tribuum, ut ostenditur infrà vers. 33. & 2. Chron. 11. 13. & sequent.

d qui Adoniram dicitur suprà 4. 6.

e Heb. roboravit se ascendendo currum ad fugiendum.

f Heb. fuit post.

20 *Tribum*] id est, sortem unam tribuū duarum Jehudæ & Schimhhonis: vide annotata Deut. 33. 7.

Solam] subaudi integram.

‖ 2. Chron. 11.

24 *Nam a me*] vide supra 15. ver.

25 *Ædificavit*] id est, munivit.

Penuelem] trans Jardenem in tribu Gadis: vide Gen. 32. 30.

g Heb. in corde suo: sic ver. 27.

h Heb. illis: relativum præpositum antecedenti.

29 *Bethele & Danem*] in finibus regni sui: priore meridiano, posteriore septentrionali: Hæc autem per prolepsin dicuntur, quæ tribus proximè sequētibus versibus explicatur.

30 *Coram hoc*] qui erat Dane: nam ad posterius prolepseos membrum & propinquius pertinent relativę voces ex Hebræorum usu.

i Heb. uno.

k Heb. e partibus.

32 *Festo*] tabernaculorum.

Caput XIII.

Jarobhhā Bethele sacrificans a viro Dei obliquè reprehenditur: futurum olim Dei judicium in altare & ejus sacerdotes denuntiante, & præsentibus prodigiis in regem & in altare confirmante. Inde ex mandato Dei abiens, a propheta quodam oraculi prætextu deceptus redit: Quam ob rem offensus Deus, eum apud Bethelitam objurgat: deinde in itinere morte quam denuntiaverat afficit: quo cognito Bethelita honorificè eum sepelit, & filios de vaticiniis illius fide informat: Jarobhhamo nihilominus in sua defectione pergente.

1 ᵃ Cùm autem offerret in altari quod fecerat Beth-Ele, quintodecimo die, mense octavo, mense illo, quod commentus fuerat ᵃ animo suo: & celebrans festum cum filiis Jisraëlis, offerret in altari illo adolendo:

2 Ecce vir Dei veniens e Jehuda cum verbo Jehovæ Beth-Elem: Jarobhhamo astante altari ad adolendum,

3 Clamavit contra altare illud per verbum Jehovæ, dicens: altare, altare, sic ait Jehova: ecce filius ᵃ nasciturus est domui Davidis nomine Joschija, ᵃ qui mactabit super te sacerdotes excelsorum, adolentes super te, & ossa hominum comburent super te.

4 Et ᵃ edidit illo ipso die prodigium dicendo: hoc *est* prodigium ejus quod dixit Jehova: ecce altare hoc findetur, & effundetur cinis, qui *est* super ipsum.

5 Fuit autem cùm audito rex verbo viri Dei, quo clamabat contra altare Beth-Ele, extēdisset Jarobhham manum suam ab altari dicendo: prehendite eum: ut exaresceret manus ejus quam extenderat contra illum: ita ut non posset retrahere eam ad se.

6 Altare autem fissum est, & effusus cinis ab altari: secundum prodigium, quod ᵃ ediderat vir Dei ex verbo Jehovæ.

7 Tunc locutus rex dixit ad virum illum Dei: deprecare, quæso, iratam faciem Jehovæ Dei tui, & ora pro me, ut redeat *restituta* manus mea ad me: cumq; deprecatus esset vir ille Dei iratam faciem Jehovæ, *restituta* manus regis rediit ad ipsum, & fuit sicut anteà.

8 Quapropter dixit rex ad virum illum Dei: veni mecum domum: & ᵇ refice te: deinde dabo tibi donum.

9 Dixit verò vir ille Dei ad regem: ᵃ si dares mihi dimidiam domum tuam non irem tecum: neque comederem panem, neque biberem aquam in hoc loco.

10 Sic enim præcepit mihi ᶜ verbo suo Jehova dicendo: ne comedito panem neq; bibito aquā: neq; revertitor per eā viam qua iveris.

[Margin notes:]

1 *Cùm autē offerret*] versum hunc ad sequentia pertinere res ipsa docet.

a Heb. ex corde suo.

3 *Nasciturus*] post annos circiter 330.

Qui mactabit] vide 2. Reg. 23. 15. & sequentibus.

4 *Edidit prodigiū*] per quod fides de vaticinio suo confirmaretur, secundum institutionem Domini Deut. 13.

6 *Ediderat*] id est, verbo pronuntiaverat, ut Deut. 13. 2.

b Heb. fulcito.

c Heb. verbo Jehovæ: antecedens verbum & relativi obtinens, ut Gen. 9. 6.

11 Itaque abiit viâ aliâ: ac non est reversus viâ illa qua venerat Beth-Elem.

12 [c]Propheta autem quidam senex habitabat Beth-Ele: cui veniens filius ejus, enarravit totum hoc factum quod fecerat vir Dei illo die Beth-Ele, cum verbis quibus allocutus fuerat regem, quæ enarraverunt [d] *filii* patri suo.

13 Ad quos dicente patre eorum, quanam viâ abiit? consyderarunt filii ejus viam qua ibat vir ille Dei, qui venerat e Jehuda.

14 Deinde edixit filiis suis: insternite mihi asinum: qui instraverūt ei asinum, & insedit ei.

15 Secutus itaq; virum illum Dei, invenit eum sedentem sub quadam quercu: & dixit ad eum, esne vir ille Dei qui veneras e Jehuda? qui dixit, sum.

16 Tum dixit ad eum: veni mecum domum & comede panem.

17 Qui dixit: non possum reverti tecum, aut ingredi tecum: neque comedam panem, neque bibam tecum aquam in isto loco:

18 Verbum enim editū est mihi ex verbo Jehovæ: ne comedito panem, neque bibito ibi aquam: neque [e] redito via quâ iveris.

19 Sed eo dicente illi: etiam ego propheta *sum* ut tu, & angelus allocutus est me ex verbo Jehovæ dicendo: reduc eum tecum domum tuam, ut comedat panem & bibat aquam: (mentiebatur *autem* ei)

20 Reversus est cum eo, & comedit panem domi ejus, & bibit aquam.

21 Fuit verò illis assidentibus mensæ: fuit, inquam, verbum Jehovæ ad prophetam illum [a] quem reduxerat.

22 Inclamavit enim virum Dei qui venerat e Jehuda dicendo: sic ait Jehova: propterea quòd rebellasti contra [f] præstitutum Jehovæ, neque observasti præceptum illud, quod præceperat tibi Jehova Deus tuus:

23 Sed reversus es & comedisti panem, & bibisti aquam in loco in quo edixerat tibi: ne comedito panem, neque bibito aquam: non est venturum cadaver tuum in sepulchrum majorum tuorum.

24 Fuitq; postquā comedisset panem & postquam bibisset: instravissetque ei asinum, *nimirum* ei prophetæ quem reduxerat:

25 Ut eum abeuntem inveniret leo in via, & morte afficeret eum: sic erat cadaver ejus abjectum in via: & adstabat asinus juxta ipsum: leo quoque adstabat juxta cadaver ipsum.

26 Cùm ecce quidam transeuntes viderunt cadaver illud abjectum in via, & leonem adstantem juxta cadaver: qui venientes retulerunt in ea civitate in qua propheta ille senex habitabat.

27 Quod cùm audiret propheta ille qui reduxerat eum de via dixit: vir ille Dei *est*, qui rebellavit contra præstitutum Jehovæ: ideò tradidit Jehova eum leoni isti, ut frangens eum morte afficeret eum, secundum verbum Jehovæ quo locutus fuerat ei.

28 Deinde edixit filiis suis dicendo, insternite mihi asinum; qui instraverunt.

29 Tum abiens invenit cadaver illius abjectum in via & asinum ac leonem adstantes juxta cadaver: non comederat leo cadaver, neque fregerat asinum.

30 Sustulit itaque hic propheta cadaver viri Dei, & impositum asino reduxit illud: & ingressus est civitatem propheta ille senex ad plangendum & sepeliendum illud.

31 Et eo collocante cadaver illius in sepulchro suo: plangebant super eum, eheu frater mi.

32 Fuitq; postquam sepelivisset eum, ut diceret filiis suis dicendo, cùm mortuus fuero, similiter sepelite me in hoc sepulchro, in quo vir ille Dei sepultus est, juxta ossa ejus collocate ossa mea.

33 Nam [g] omnino futura est res quam prædicavit ex verbo Jehovæ: contra altare quod *est* Beth-Ele, & contra omnes domos excelsorum quæ *sunt* in civitatibus [h] Schomronis.

34 [i] Hoc facto non est reversus Jarobhham a via sua mala, sed [k] rursus fecit e populo sacerdotes excelsorum, ejus qui volebat [l] consecrabat ministerium ut essent sacerdotes excelsorum.

35 Fuitq; hac re domus Jarobhhami in *causa* peccati: & ut excinderet ac perderet *eam Deus* a superficie terræ.

CAPUT XIIII.

Jarobhham de filio ægrotante prophetam per uxorem consulens, non tantùm de eo responsum accipit: sed etiam de propinquo excidio familiæ suæ: de regni Jisraëlitici continua agitatione & excidio præmonetur, & morienti Nadab succedit. Rechabhhami quoque & Jehudæ peccatis Deum provocantes, a rege Ægypti affliguntur & spoliantur: & Rechabhhamo mortuo succedit Abijam.

1 TEMPORE illo ægrotabat Abja filius Jarobhhami:

2 Quapropter dixit Jarobhham uxori suæ: surge jam & [a] dissimula te, ut non agnoscant te esse uxorem Jarobhhami: ac ito Schiluntem: ecce ibi *est* Achija propheta: qui [b] promiserat mihi me fore regem super populum hunc.

3 Accipiens autem in manu tua decem panes & buccellata, & lagenam mellis adito eum: is indicabit tibi quid futurum sit isto puero.

4 Et faciens ita uxor Jarobhhami surrexit, & abiens Schiluntem ingressa est domum Achijæ: Achija autē non poterat videre: nam oculi ejus caligaverant præ [c] senio ejus.

5 Sed Jehova indixerat Achijæ: ecce uxor Jarobhhami ventura est, ut requirat aliquid abs te de filio suo, quia ægrotus est: [d] his & talibus alloquitor eam: futurum autem est cùm ingredietur, ut ipsa agat extraneam.

6 Fuit itaque cùm audiret Achija strepitum pedum ejus ingredientis januam, ut diceret: ingredere uxor Jarobhhami: ecquid tu agis extraneam? ego verò missus sum ad te *ad indicandum* durum.

7 I, dic Jarobhhamo: sic ait Jehova Deus Jisraëlis: propterea quòd te extuli e medio hujus populi, & imposui te antecessorem populo meo Jisraëli,

8 Et laceratum regnum a domo Davidis tradidi tibi: neque fuisti sicut servus meus David, qui observavit præcepta mea, & qui [e] secutus est me ex toto animo suo, faciendo tantum-

12 *Propheta autem*] hoc facto mendax, ut docetur ver. 19. etsi alioquin certa sunt pietatis illius in hoc capite documenta, ut quod a sacris Jerobhhami abstinuerit: quòd humaniter prophetam vivum & mortuum sit prosecutus: quòd sepulturam cum eo communem habere voluerit: quòd denique filios suos in expectatione vaticinii confirmaverit.

d *Eclipsis correlativi, ut Levit.* 21.4.

e Heb. *revertere eundo.*

21 *Quem reduxerat*] sic interpretandū esse docet epexegesis quæ statim subsequitur: ut etiam 24. ver. eadem locutio eodem modo exprimitur, & confirmant verba ipsa Bethelitæ in fine ver. 27.

f Heb. *os: sic Num.* 20.24. *& infr. ver.* 21.

g Heb. *essendo erit.*

h [illegible]

i Heb. *post hanc.*

k Heb. *reversus & fecit e partibus populi ut suprà* 12.31.

l Heb. *implebat manum, ut Exod.* 28.41.

35 *Fuitque hac re*] vide suprà 12.30.

a Heb. *muta te ipsam.*

b Heb. *locutus fuerat de me in regem.*

c Heb. *senio: synecdoche.*

d Heb. *secundum hoc & secundum [illegible]*

e Heb. *ambulavit post me ex toto [illegible]*

tantummodò quod rectum *videtur* in oculis meis:

9 Sed [f] pejus egesti omnibus qui fuerunt ante te: & abiens fecisti tibi deos alienos, etiam fusiles ad provocandum me: deniq; abjecisti me post tergum tuum:

10 Idcirco ecce ego inducturus sum malum in domum Jarobhhami,& excisurus sum Jarobhhamo "mingentem ad parietem," conclusumque & derelictum in Jisraële: & tollam [g] asseclas domus Jarobhhami: quemadmodum tollit quis stercus, donec desecerit.

11 "Morientem Jarobhhamo in civitate, comedent canes: morientem verò in agro, comedent volatilia cæli: nam Jehova locutus est.

12 Tu autem surge, abi domum tuam: cùm intrabunt pedes tui civitatem illico morietur infans:

13 Quem plangent omnes Jisraëlitæ sepelientes *eum*, is enim solus " perveniet Jarobhhamo in sepulchrum: eò quòd [h] " est de eo *solo* e domo Jarobhhami sententia bona apud Jehovam Deum Jisraëlis.

14 Itaq; suscitabit sibi Jehova " regem super Jisraëlem, qui excidet domum Jarobhhami "eadem die: "quid autem? etiam nunc *suscitavit*.

15 Prætereà "percutiet Jehova Jisraëlem *agitans* "quemadmodum agitatur arundo in aqua: & " convellens Jisraëlem a terra hac optima quam dederat majoribus eorum, disperget eos procul ultra ipsum "flumen: eò quòd fecerunt lucos suos provocantes Jehovam.

16 Denique exponet Jisraëlem: propter peccata Jarobhhami quibus peccavit,& quibus ad peccandum induxit Jisraëlem.

17 Tum surgens uxor Jarobhhami abiit, & pervenit "Tirtzam: qua veniente ad limen domus suæ, puer mortuus est.

18 Et sepelientes eum planxerunt eum omnes Jisraëlitæ: "secundum verbum Jehovę quod locutus fuerat [i] per servum suum Achijam prophetam.

19 [k] Reliquæ autem res Jarobhhami,ut bellavit & ut regnavit: ecce scriptæ sunt in [l] libro "Chronicorum regum Jisraëlis.

20 Dies autem quibus regnavit Jarobhham fuerunt "viginti duorum annorum: qui postquam occubuit cum patribus suis, regnavit Nadab filius ejus pro eo.

21 Rechabhham verò filius Schelomonis regnavit in Jehuda: natus unum & quadraginta annos Rechabhhā cùm iniret regnū, septemdecim annos regnavit Jeruschalaimis, in civitate quam elegerat Jehova ad ponendum nomen suum ibi ex omnibus *civitatibus* tribuum Jisraëlis, " & nomen matris ejus Nahhama Hhammonitis.

22 "Fecit etiam Jehuda quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: & ad zelotypiam moverunt eum peccatis suis, quibus peccarunt supra quàm omnia quæ fecerant majores eorum.

23 Nam extruxerunt etiam sibi excelsa,& statuas ac lucos: super omnem collem altum, & sub omni arbore virente.

24 Insuper etiam meritorii erant in terra

[f] Heb. *male egisti faciendo*.
9 *Deos alienos*] vide 2.Chron.11.15.
10 *Mingentem*] vide 1.Schem.25.22.
Conclusumq;] vide Deut.32.36.
[g] Heb. *post domum Jarobhhami* euntes: sic infrà 16.3.
11 *Morientem Jarobhhamo*] vide executionē infrà 15.29. & sequentibus.
13 *Perveniet Jarobhhamo*] .i. ex posteris ejus.
[h] Heb. *inventa est de eo*: vide Num.11.22.
Est de eo &c.] .i. placuit Deo hunc solum e posteris Jarobhhami sepulturæ honore afficere.
14 *Regem*] Babhascham, vide inf. 15.27
Eadem die] id est, eodem tempore quo regnum invadet.
Quid autem] correctio. q.d. quid dico suscitabit? imò jam constitutus est,& in regno versatur.
15 *Percutiet*] Infelicem & calamitosum statum regni Jisraëlitici a Jarobhhamo usque ad finem prophetat.
Quemadmodum agitatur] .i. perpetuis motibus civilibus & externis divexans, ut tota illius regni historia docet.
Convellens] sub Hoschehha filio Elæ per Salmanassarem, 2 Reg.17.
Flumen] Euphratē in Assyriam, Mesopotamiam, & Mediam, 2.Reg.17.6.
17 *Tirtzam*] urbē regiam ante extructā Samariā, ad Euphratem sitam non procul Tiphsacho: vide 2. Reg.15.16.
18 *Secundum verbum*] suprà ver.13.
[i] Heb. *per manum servi*.
[k] Heb. *reliquū verum*.
[l] Heb. *verum dierum* .i. *in actis publicis: sic deinceps*.
19 *Chronicorum*] vide suprà 11.41. sic infra 29.
20 *Viginti duorum annorum*] quorum ultimus in regno filii primus numerandus est.
21 *Et nomen matris*] hîc & in fine capitis meminit matris, quòd idololatriæ ipsius author post regni triennium fuerit: vide 2.Chro.11.17.
22 *Fecit etiam*] anno quarto regni ipsius, ut apparet ex 2. Chro.11.17.& infra versic.25.

ipsa: faciebant secundum abominationes gentium, quas ejecerat Jehova a facie Jisraëlitarum.

25 ‖ Quapropter fuit anno quinto regis Rechabhhami: ut ascendens " Schischak rex Ægypti contra Jeruschalaima,

26 Acciperet thesauros domus Jehovæ,& thesauros domus regis: illa, inquam, omnia acciperet: acciperet etiam omnia "scuta aurea quæ fecerat Schelomo.

27 Pro quibus fecit Rex Rechabhham scuta ærea: quę deposuit in manum præfectorum "cursoribus, qui observabant portam domus regis.

28 Eratque ex quo veniebat rex in domum Jehovæ, ut afferrent ea cursores: posteà referrent ea ad procœtonem cursorum.

29 Reliquæ autem res Rechabhhami, & omnia quæ fecit: nónne sunt scripta in libro Chronicorum regum Jehudæi?

30 Etiam bellum *quod* fuit inter Rechabhhamum & inter Jarobhhamum omnibus diebus eorum.

31 Cumque occubuisset Rechabhham cum patribus suis, & sepultus esset cum patribus suis in civitate Davidis: cujus matri nomen Nahhama Hhāmonitis: regnavit [m] Abijam filius ejus pro eo.

‖ 2.Chron.12.
25 *Schischak*] ad quem Jarobhham fugisse legitur 1. Reg. 11.40. idem Saso is Diodoro Siculo, & Susakis Justino dicitur.
26 *Scuta aurea*] de quibus supra 10.16. & 17.
27 *Cursoribus*] .i. regis stipatoribus ad officia expeditis.
[m] *qui Abija*, 2. Chro.12.16.

Caput XV.

Abijam improbus triennio regnat, Asa verò filius bonus & instaurandi cultus Dei studiosus uno & quadraginta: Sed Babhaschæ conatu mala ratione impedito iram Dei in se provocat. In regno verò Jisraëlitico Nadab Jarobhhamo succedit sceleratus patris exemplo: quem Babhascha altero ipsius regni anno per conjurationem occidit, & toto Jarobhhami stirpe deleta regno potitur.

1 ‖ Anno autem decimo octavo regis Jarobhhami filii Nebati: regnavit [a] Abijam super Jehudam.

2 Tribus annis regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomen [b] Mahhaca filia "Abischalomi.

3 Et ambulavit in omnibus peccatis patris sui, quæ fecerat coram ipso: nec fuit [c] animus ejus integer erga Jehovam Deum suum, ut animus Davidis patris sui.

4 Sed propter Davidem dedit Jehova Deus illius, illi "lucernam Jeruschalaimis, suscitando filium ejus post eum & stabiliendo Jeruschalaima:

5 Eò quòd fecisset David quod rectū *videtur* in oculis Jehovæ: "neque recessisset ab omnibus quæ præceperat ei, omnibus diebus vitæ suæ: præterquam in re Urijæ Chittæi.

6 Bellum autem fuerat inter Rechabhhamū & Jarobhhamum omnibus diebus vitæ ejus.

7 Sed cùm reliquæ res Abijami,& omnia quæ fecit nónne sunt scripta in libro "Chronicorum regum Jehudæ, tum bellum [d] confectū inter Abijamum & Jarobhhamum?

8 Postea occubuit Abijam cum patribus suis, quem sepeliverunt in civitate Davidis: & regnavit Asa filius ejus pro eo.

‖ 2. Chro.13.
[a] in Chron. *Abija*.
[b] *Micaja filia Urielis*. 2 Chro.13.2. *binomii enim fuerunt ipsa & pater*.
2 *Abischalomi*] nō filii Davidis (nam ejus liberi non supervixerunt, 2. Schem. 18.18) sed alterius Gibhhani e Binjamine, 2.Chron.13.2.
[c] Heb. *cor: sic deinceps*.
4 *Lucernam*] vide suprà 11.36. Sequentia autem per epexegesin ostendunt in quo consistat ista lucerna, nimirum in regno & in religione.
5 *Neque recessisset*] .i. neque omnia pietatis & justitiæ officia lege imperata deposuisset: præterquam &c. Nam Urijæ facto in totam legem peccavit, sed ex infirmitate: non autem elata manu & projecta audacia totus effusus est ad peccandum in Spiritum sanctum. 7 *Chronicorum*] ut suprà 11.41. [d] Heb. *fuit*: *Sed ita hoc loco interpretandum esse verbum docet 2. Chron.13.3. & sequentibus*.

9 Anno itaque vigesimo *completo* Jarobhhami regis Jisraëlis: regnavit Asa super Jehudam.

10 Uno & quadraginta annis regnavit Jeruschalaimis:·cujus [e] aviæ nomen Mahhaca filia Abischalomi.

11 Et fecit Asa quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ: sicut David pater ipsius.

12 Nam abstulit meritorios e terra: & amovit omnes deos stercoreos quos fecerant majores sui.

13 Quin etiam ipsam Mahhacam aviam suam amovit ne esset [f] augusta: eò quòd fecerat horrendam statuam cum luco: & succisam Asa horrendam statuam ejus, combussit ad torrentem Kidronem.

14 Excelsa quidem non amota sunt: sed animus Asæ fuit integer erga Jehovam omnibus diebus ejus.

15 Et retulit res consecratas patris sui,& res consecratas *a se* in domum Jehovæ: argentum & aurum & instrumenta.

16 Quamobrem bellum fuit inter Asam & inter Bahhascham regem Jisraëlis omnibus diebus eorum.

17 ||Nam ascendens Bahhascha rex Jisraëlis contra Jehudam, ædificabat Ramam; ne sineret ad Asam regem Jehudæ egredi aut regredi *quemquam*.

18 Sed accipiens Asa totum argentum & aurum quæ reliqua erant in thesauris Jehovæ: etiam thesauros domus regiæ, tradidit in manum servorum suorum: quos misit rex Asa ad Ben-Hadadum filium Tabrimonis filii Chezjonis regem Syriæ, qui habitabat Damasci ut dicerent:

19 Fœdus *est* inter me & inter te, inter patrē tuum & inter patrem meum: ecce mitto ad te munus argenteum & aurum: age fac irritum fœdus tuum cum Bahhascha rege Jisraëlis,ut abscedat a me.

20 Et auscultans Ben-Hadad regi Asæ, misit principes copiarum [g] suarum contra civitates Jisraëlis,& percussit Hijonem, & Danem & [h] Abelum Beth-Mahhacæ, & [i] totum tractum Cinnereth & totam terram Naphthali.

21 Unde fuit audiente Bahhascha, ut desisteret ab ædificanda Rama, & resideret Tirtzæ.

22 Tunc rege Asa promulgante in tota Jehuda,(nemo erat immunis,)deportarunt lapides Ramæ, & ligna ejus quibus ædificabat Bahhascha,& ædificavit ex illis rex Asa Gebahhum Binjaminitarum & Mitzpam.

23 Reliquæ autem omnes res Asæ, & omnis fortitudo ejus, & quæcunque fecit, & civitates quas ædificavit, nónne sunt scripta in libro Chronicorum regum Jehudæ? veruntamen tempore senectutis suæ ægrotavit ex pedibus suis.

24 Posteà cùm occubuisset Asa cum patribus suis,sepultus est cum patribus suis in civitate Davidis patris sui: & regnavit Jehoschaphat filius ejus pro eo.

25 Nadab verò filius Jarobhhami regnare cœpit super Jisraëlem anno secundo Asæ regis Jehudæ: ac regnavit super Jisraëlem biennio.

26 Fecitque quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: ambulans in via patris sui, & in peccato ejus, quo ad peccandum induxit Jisraëlem.

27 Quapropter conspirationem fecit contra eum Bahhascha filius Achijæ e domo Jissascaris, & percussit eum Bahhascha ad Gibbetonem,qui Pelischtæorum erat:cùm Nadab & omnes Jisraëlitæ obsiderent Gibbetonem.

28 Itaque morte afficiens eum Bahhascha anno tertio Asæ regis Jehudæ: regnavit pro eo.

29 ||Fuitque cùm cœpit regnare, ut percuteret totam domum Jarobhhami, donec perdidisset eam: non reliquam faceret ullam animam Jarobhhamo: secundum verbum Jehovæ quod locutus fuerat per servum suum Achijam Schilonitam.

30 Propter peccata Jarobhhami quibus peccavit, & quibus ad peccandum induxit Jisraëlem: propter indignationem ejus, qua provocavit Jehovam Deum Jisraëlis.

31 Reliquę autem res Nadabi & omnia quæ fecit nónne sunt scripta in libro Chronicorum regum Jisraëlis?

32 Itaque bellum erat inter Asam & inter Bahhascham regem Jisraëlis omnibus diebus illorum.

CAPUT XVI.

Regni Jisraëlitarum status temporibus Asæ describitur: ut Bahhascha Jarobhhamo in peccatis similis,similis pœna denuntiatur: ut eam Ela filius cum toto genere luit. Ut Zimri post septiduum se ipsum comburit: Ut regnum Jisraëlitarum inter Hhomrim & Tibnim dividitur: Ut Hhomri solus regno potitus Samariam ædificat: & malitia antecessores superat: Ut Achab ei succedens omnes impietate superat: Denique ut contra execrationem Jehoschuhhæ Jerichunte instaurata,autor instaurationis pœnas luit.

1 ANNO tertio Asæ regis Jehudę: regnavit Bahhascha filius Achijæ super totum Jisraëlem Tirtzæ, viginti quatuor annis.

2 Cùm autem faceret quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: ambulans in via Jarobhhami, & in peccato ejus, quo ad peccandum induxerat Jisraëlem:

3 Fuit verbum Jehovæ ad Jehu filium Chanani contra Bahhascham,ut diceret:

4 Quia cùm exaltavi te ex ipso pulvere,& posui te antecessorem in populo meo Jisraële: ambulasti in via Jarobhhami,& ad peccandum induxisti populum meum Jisraëlem,ut provocarent me peccatis suis:

5 Ecce ego mox sublaturus sum [a] asseclas Bahhaschę & asseclas domus ejus: & redditurus domum tuam sicut domum Jarobhhami filii Nebati.

6 Morientem Bahhaschæ in civitate comedent canes: & morientem ei in agro comedent volatilia Cœli.

7 Reliquę autem res Bahhaschæ, & quæ fecit, fortitudoq; ejus, nónne sunt scriptæ in libro Chronicorum regum Jisraëlis?

8 (Posteà occumbens Bahhascha cum patribus suis,sepultus est Tirtzæ; & regnavit Ela filius ejus pro eo)

9 *Completo*] Nam Nadab Jarobhhamo successisse scribitur anno secundo Asæ, infrà ver.25.

e Heb.*matri: vide suprà 2.ver. & infrà 13.ver.*

12 *Meritorios*] de quibus suprà 14 24. vide infrà 22.47.

13 *Amovit*] .i. dignitate & potestate eam privavit: hæc autem omnia summatim sine temporū distinctione de administratione Asæ referuntur, quæ planius in sua tempora distribuuntur 2.Chr. 14.15.& 16.cap.

f Heb.*domina: ut suprà* 11.19.

Succisam]& comminutam: synecdoche: 2.Chro. 15.16.

14 *Erga Jehovam*] id est, erga cultum ejus, quamvis vitam reliquam huic studio non conformaverit.

16 *Quam ob rem*] cùm Bahhascha videret Asam religionem instaurasse, & multos in suo regno ad Asam defecisse, ut in fœdus Dei convenirent: vide 2.Chro. 15.8. & sequentibus.

|| 2.*Chro*.16.

17 *Ne sineret, &c.*] ut suorum defectionem impediret, & iter ad sollicitandos suos præcluderet.

18 *Quæ reliqua erant*] a temporibus Rechabhhami: vide suprà 14.26.

Chezjonis] fortè is est, qui suprà 11,23. Rezon dicitur.

19 *Inter patrem tuum*] nam adversarius fuisse legitur temporibus Schelomonis, ac non diutius: suprà 11.25. posteà autē diviso regno utriusque fœderatus fuit.

g Heb.*quæ* erant ei.

20 *Hhijonem & Danem &c.*] id est, percurrens superiorem tractum Ascheris. Danis & Naphtali usque ad fines Menaschis stragem edidit: Nam Hhijon Ascheris, Dan Danitarum, Abel-Mahhaca Menaschitarum, Cinnereth Naphtalitarum erat.

h 2.*Chro*.16 4.*dicitur Abel-Majim: vide 2.Schem*.20.14.

i Heb.*totas Cinnerothas: vide Jehos.* 11.2.

23 *Tempore senectutis*] tribus ultimis annis suis: quare nihil fortiter gessit.

25 *Biennio*] imperfecto, ut ostendit ver. 28.& ca.seq.ver.2.

27 *Gibbetonem*] oppidum attributū Dani, quod Pelischtæi tenebant. Jehoschu.19.44.

||*Sup*.14.10.*& sequentibus*.

32 *Bellum erat*] ut suprà ver.16.

1 *Anno tertio*] hos duos versus ad sequentia pertinere res ipsa ostendit.

Viginti quatuor annis] quorum primus & ultimus imperfecti sunt: nam primus etiam Nadabo antecessori, & ultimus Elæ filio communis est.

a Heb.*post Bahhascham & post domum ejus euntes, ut sup*.14.10.

7 *Chronicorum*] vide suprà 11.41.& sic de seq.

9 Ut

9 'Ut etiam per Jehu filium Chanani prophetam verbum Jehovæ fuerat contra Bahhascham & contra domum ejus: idque propter totum malum illud, quod fecerat in oculis Jehovæ, quòd provocasset eum operibus manuum suarum, quòd esset similis domui Jarobhhami: & eò quòd percussisset eum.

10 'Anno vigesimo sexto Asæ regis Jehudæ *completo*: regnabat Ela filius Bahhaschæ super Jisraëlem Tirtzæ 'secundo anno,

11 Cùm facta conspiratione in eum servus ejus Zimri princeps dimidiatæ partis curruum, dum is Tirtzæ biberet[b] ad ebrietatem, in domo Artzæ, qui præerat domui ipsius Tirtzæ:

12 Veniens Zimri & percutiens eum, morte affecit eum anno vigesimo septimo Asæ regis Jehudæ: ac regnavit pro eo.

13 Fuit autem cùm primum iste regnaret, 'dum insedit solio suo, ut percuteret totam familiam Bahhaschæ, non reliquum faceret ei 'mingentem ad parietem: 'etiam vindices ejus & amicos ejus.

14 Itaq; perdidit Zimri totam familiam Bahhaschæ: secundum verbum Jehovæ quod locutus est contra Bahhascham, per[c] Jehu prophetam:

15 Propter omnia peccata Bahhaschæ & peccata Elæ filii ejus: quibus peccaverunt, & quibus ad peccãdum induxerunt Jisraëlem, provocando Jehovam Deum Jisraëlis vanitatibus suis.

16 Reliquæ autem res Elæ & quæcunque fecit: nónne sunt scripta in libro Chronicorum regum Jisraëlis?

17 Anno vigesimo septimo Asæ regis Jehudæ regnavit Zimri septem diebus Tirtzæ: cùm populus castra haberent 'contra Gibbetonem qui *erat* Pelischtæorum.

18 Sed qui castra habebant, populus ille audiens dicentes: conspiravit Zimri, & etiam percussit regem: constituerunt omnes Jisraëlitæ regem Hhomrin principem militiæ super Jisraëlem eodem die, in ipsis castris.

19 Posteà ascendens Hhomri, & omnes Jisraëlitæ cum eo Gibbetone: obsederunt Tirtzam.

20 Fuit autem cùm videret Zimri captam esse civitatem, ut ingrederetur palatium domus regiæ: & combusta secum domo regis igne, moreretur:

21 Propter peccata sua quibus peccaverat faciendo quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: ambulando in via Jarobhhami, & in peccato ejus quod fecerat inducẽdo Jisraëlem ad peccandum.

22 Reliquæ autem res Zimri, & conspiratio ejus qua conspiravit, nónne sunt scriptæ in libro Chronicorum regum Jisraëlis?

23 Tunc divisus est populus ille, Jisraël in partes: pars una populi sequebatur Tibnin filium Ginathi ut constitueret eum regem: pars vero altera sequebatur Hhomrin.

24 Cumque firmior esset populus qui sequebatur Hhomrin populo qui sequebatur Tibnin filium Ginathi: 'mortuo Tibni 'regnavit Hhomri.

25 Anno trigesimo primo *completo* Asæ regis Jehudæ, (regnavit Hhomri super Jisraëlem 'duodecim annis): Tirtzæ regnabat sexto anno,

26 Cùm emit montem [d]Schomronis a Schemero 'duobus talentis argenti: & ornato ædificiis monte, vocavit nomen civitatis illius quam ædificavit de nomine Schemeri domini illius montis, Schomronem.

27 Et fecit Hhomri quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: ac pejus fecit quàm ullus qui fuerit ante eum:

28 'Nam ambulavit in tota via Jarobhhami filii Nebati, & in singulis peccatis ejus, quibus ad peccandum induxerat Jisraëlem: ut provocaret Jehovam Deum Jisraëlis vanitatibus illorum.

29 Reliquæ autem res Hhomri, '& omnia quæ fecit, & fortitudo ejus qua fecit: nónne sunt scripta in libro Chronicorum regum Jisraëlis?

30 Posteà occubuit Hhomri cum patribus suis & sepultus est Schomrone: regnavitque Achab filius ejus pro eo.

31 Achab autem filius Hhomri regnare cœpit super Jisraëlem anno trigesimo octavo Asæ regis Jehudæ: regnavitque Achab filius Hhomri super Jisraëlẽ Schomrone 'viginti duobus annis.

32 || Fecitque Achab filius Hhomri quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: plus quàm omnes qui fuerant ante ipsum.

33 Fuit enim ('nónne leve habebatur ei ambulare in peccatis Jarobhhami filii Nebati?) ut acciperet uxorem Izebelem filiam 'Eth-Bahhalis regis Tzidoniorum: & abiẽs coleret [e]Bahhalem illorum ac incurvaret se ei:

34 Et statueret altare Bahhali isti in æde illa Bahhalis, quam extruxerat Schomrone.

35 Præterea [f]consereret Achab lucum: denique [g]amplius Achab faceret ad provocandum Jehovam Deum Jisraëlis, quàm omnes reges Jisraëlis qui *fuerant* ante ipsum.

36 Diebus ejus ædificavit Chiel Beth-Elita Jerichuntem: [h]pretio Abirami primogeniti sui fundavit eam, & pretio Schegubi natu minimi sui statuit fores ejus: secundum verbum Jehovæ quod locutus erat per Jehoschuhham filium Nunis.

Caput XVII.

Elija Achabo a Deo multorum annorum siccitatem denuntiat: jussúq; certo loco delitescere, per annum corvorum ministerio divinitus cibatus: inde propter aquæ penuriam Dei jussu Zarphatham profectus, a tenui vidua, quam promissione Dei confirmat, ultra biennium sustentatur: cui mortuum filium precibus suscitat.

1 Dixit autem Elija 'Tischbites ex 'inquilinis Gilhhadis ad Achabum: ut vivit Jehova Deus Jisraëlis ante quem 'adsto, non est futurus 'annis istis ros aut pluvia: nisi ex verbo meo.

2 Posteà fuit ad eum verbũ Jehovæ, dicendo:

3 Abi hinc, & convertens te orientem ver-

9 *Ut etiam*] accõmodatio exitus istius regis ac totius familiæ Bahhaschæ, ad superiorem prophetiam Jehu, ver. 4. & 5.

10 *Anno vigesimo sexto*] quo mortuus erat Baschabha, & regnare cœperat Ela.
Secundo anno] Elæ, qui fuit 27. Asę, ut infrà 12, quasi dicat: vix dum elapsus erat ei annus primus cùm ad conspirationem ventum est.
b Heb. *ebrius.*

13 *Dum insedit*] id est, septiduo illo quo regnavit.
Mingentem] vide 1. Schem. 25. 22.
Etiam vindices] id est, omnes qui erant ejusdem cognationis.
c Heb. *per manum Jehu.*

17 *Contra Gibbetonem*] vide suprà 15. 27. annotat.

24 *Mortuo Tibni*] quarto demum anno post sublatum Zimrin: vide in 2. Chron. 22. 2.
Regnavit] anno 5. & sequente regnum totius Jisraëlis obtinuit.

25 *Duodecim annis*] comprehensis annis 4. quibus æmulũ habuit Tibnin.
d *vulgo Samariæ sic deinceps.*
26 *Duobus talentis*] id est, paulo minus bis mille daleris.

28 *Nam ambulavit*] duo notantur hîc mala quibus superavit antecessores: unum, quòd regum & populi peccata minutatim perscrutatus est ut illis hæreret: alterum, quòd consultò & de-industria Deum provocavit, cùm superiores non ita destinato cõsilio & desperata malitia id fecissent: nam decretis obstrinxit populum, & ad idololatriam tyrannicè coegit: quod testatur Mica propheta 6. 16.
29 *Et omnia*] sic habent nostra vetusta manu scripta exemplaria.
31 *Viginti duobus annis*] imperfectis: nam primus cum patre, ultimus cum filio communis fuit.
|| *Infrà* 21. 25.
33 *Nónne leve*] epiphonema: quasi dicat, quàm parvi fecit iste peccata priorum, qui novis illa cumulavit.
Eth-Bahhalis] quẽ Diodorus Siculus vocat Itobalum.
e *id est, tutelarem deum: vide Judic. 2. 11.*
f Heb. *faceret.*
g Heb. *adderet facere.*
h Heb. *pro Abiramo, & pro Schegubo, Jehos. 6. 29.*

1 *Tischbites*] id est, incola partis illius Gilhhadis, quæ ad orientem spectat, temporibus Schaulis Hagarenis adempta. Hæc autem Tescheb dicta est: vel eò quòd veteres incolæ ad centum millia captivi abducti sunt: vel quòd ex Jisraëlitis trans Jardenem coloniæ eò transmissæ sunt, ut eam inhabitarent: vide 1. Chron. 5. 21. *Inquilinis*] id est, colonis e Gilhhade transmissis. *Adsto*] id est, ministro, ut exponitur Deut. 10. 8. *Annis*] tribus & sex mensibus Luc. 4. 25. & Jacobi 5. 17. vide infrà 18. 1. sic enim apertè colligitur ex mandato & promissione Dei infrà 14.

sus, absconde te ad torrentem Cerithi, qui *est* e regione Jardenis.

4 Eritque ut ex illo torrente bibas: *corvis autem præcepi, ut te sustentent ibi.

5 Qui abiens fecit secundum verbum Jehovæ: veniens enim consedit ad torrentem Cerithi, qui *est* e regione Jardenis:

6 Quò corvi afferebant ei panem & carnem quolibet mane, similiter panem & carnem quolibet vespere: & e torrente bibebat.

7 Sed fuit exacto anno, cùm exsiccatus esset torrens ille: quia non fuerat pluvia in illa terra:

8 Ut esset verbum Jehovæ ad eum, dicendo:

9 Surge, abi *Tzarphatham quæ *est* Tzidonis, & consideto ibi: ecce præcepi ibi mulieri viduæ ut sustentet te.

10 Qui surgens abiit Tzarphatham, cumque pervenisset ad portam civitatis, ubi ecce mulier vidua colligebat ligna: advocavit eam & dixit: [a] accipiens da, quæso, mihi paululum aquæ in hoc vase ut bibam.

11 Euntem verò ut acceptam daret: rursus advocans eam dixit: accipiens da quæso mihi frustum panis *prout est* *in manu tua.

12 Quæ dixit, ut vivit Jehova Deus tuus non *est* mihi *placenta: sed plena vola farinæ in cado, & paululum olei in phiala: & ecce colligo duo ligna, ut veniens parem illam mihi & filio meo, ut comedamus illud: *deinde moriemur.

13 Dixit verò ad eam Elija: ne timeto, abi, para secundum verbum tuum: veruntamen fac mihi de ea placentâ parvâ priùs, quam afferas mihi: tibi verò & filio tuo facito posteà.

14 Nam sic ait Jehova Deus Jisraëlis: [b] cadi istius farina non cōsumetur, & phialæ istius oleum non deficiet: usque ad *diem quo daturus est Jehova pluviam in superficie terræ.

15 Abiens ergo illa fecit secundum verbum Elijæ: ita comedit ipsa & ipse, idque domi ejus per annum.

16 Cadi farina illa non consumebatur, & phialæ illius oleum non deficiebat: secundum verbum Jehovæ quod locutus fuerat per Elijam.

17 Fuit autem [c] *his rebus gestis ut ægrotaret filius mulieris illius, dominæ domus: cumq; esset ægritudo ejus valida admodum, adeò ut *non reliqua esset in eo respiratio.

18 Dixit illa ad Elijam: *quid [d] mihi tecum vir Dei? *veneris ad me ad recordandum iniquitatem meam, & afficiendum morte filium meum?

19 Qui dixit ad eam: da mihi filium tuum: & acceptum eum e sinu ejus, detulit eum in cœnaculum, ubi ipse habitabat, deposuitq; eum super lectum suum.

20 Tum inclamans Jehovam dixit: ô Jehova Deus mi: *etiámne viduam hanc apud quam ego hospitor malo affeceris, mortem afferendo filio ejus?

21 Et *admensus se super puero *ter, inclamavit Jehovam dicens: Jehova Deus mi, revertatur quæso anima pueri hujus in mediū ejus.

22 Quapropter auscultavit Jehova voci Elijæ, ita ut reversa animâ pueri in medium ejus, is revixerit.

4 *Corvis præcepi*] hæc avis lege immūda erat cibo: non autem contactu, nisi mortua: Levit. 11. 15.

9 *Tzarphatham*] quam scriptores vocant Sareptam inter Tyrum & Tzidonem sitam ad mare.

a Heb. *accipe quæso mihi: vide Exod. 25. 2. sic deinceps.*

11 *In manu tua*] id est, penes te.

12 *Placenta*] id est ne minimus quidem panis factus.

Deinde moriemur] quasi dicat, nulla est deinceps vitę sustentandæ ratio.

b Heb. *cadus istius farinæ, & phiala olei: hypallage.*

14 *Diem quo*] id est, usquedum anni duo cum dimidio effluxerint.

c Heb. *post res has.*

17 *His rebus gestis*] id est, tertio anno quem apud viduam agebat: sive exacto biennio siccitatis: nam annum educatus est corvorum ministerio, suprà ver. 7. & alterum apud viduam, de quo ver. 15.

Non reliqua esset] id est, expirasset.

18 *Quid mihi tecum*] subaudi, fuerit. Id est, quorsum spectaverint promissiones tuæ, si moriendū sit illis quibus factæ sunt?

d Heb. *mihi & tibi: sic 2. Schem. 16. 10. & 19. 23.*

Veneris ad me] quasi dicat, cùm me primùm allocutus es, me & filium de vita in remissione peccatorum confirmasti ver. 14. quòd jam amplius annum experta sum: nunc verò éstne aliquid cujus nomine tam graviter sim castiganda contrà quàm initio spem feceras?

20 *Etiámne*] quasi dicat, ut alios multos qui fame & siccitate pereunt, sed minimè confirmatos de vita: ut hæc vidua per me confirmata, est.

21 *Admensus se*] tum ut visu & contactu pueri ad orandum magis inflammaretur; tum ut incubationis medio caro pueri foveretur, confer cum facto Elischahhi 2. Reg. 4. 34.

Ter] alternis incubans & orans.

23 Tum acceptum Elija puerum deduxit e suo cœnaculo domum, & reddidit eum matri ejus: dixitque Elija: vide, vivit filius tuus.

24 Dixit verò mulier ad Elijam: jam hoc experior virum Dei te esse: & verbum Jehovæ in ore tuo verum.

Caput XVIII.

Elija ab Achabo diu quæsitus, jussu Dei se illi exhibet: increpantem regem reprehendit, & Jisraëlem cum falsis prophetis in montem Carmeli convocari jubet: ubi populo similiter reprehenso, miraculo cum prophetis Bahhalis spondet: convictos jugulat: regi pluviam denuntiat, & abeuntem Jizrehhelem prosequitur.

1 *POSTEA diebus multis post annum tertium hunc, fuit ut verbum Jehovæ esset ad Elijam dicendo: I, *ostende te Achabo, & dabo pluviam in superficie terræ.

2 Itaque abiit Elija ut ostenderet se Achabo: erat autem fames valida in *Schomrone.

3 Quapropter advocaverat Achab Hhobadjam qui præerat domui ipsius: (erat autem Hhobadja timens Jehovæ valde.

4 Nam fuit cùm excinderet Izebel prophetas Jehovæ: ut accipiens Hhobadja centum prophetas absconderet eos, quinquagenos viros in una spelunca, & sustentaret eos pane & aqua.)

5 Et edixerat Achab Hhobadjæ: perambula hanc terram ad fontes aquarum, & ad omnes torrentes: si fortè inveniamus fœnum, ut vivos conservemus equos & mulos, & non [a] sinamus excindi nobis jumenta.

6 Itaq; partiti terram inter se quam obirent: Achab profectus est unâ viâ ipse [b] seorsim, & Hhobadja profectus est viâ alterâ seorsim.

7 Fuit autem Hhobadja *versante* in itinere, cùm Ecce Elija obvius ei fieret: ut agnoscēs eum procideret in faciem suam ac diceret: túne ille *es* dominus meus Elija?

8 Qui dixit ei, sum: i, dic domino tuo, ecce Elijam.

9 Dixit verò *Hhobadja*: quid peccavi: quòd tradis servum tuum in manum Achabi ut morte afficiat me?

10 Ut vivit Jehova Deus tuus, non *est* gentis aut regni *locus* quò non miserit dominus meus ad quærendum te: qui dixerunt non *adest*: etiam adjuravit regnum & gentem: quia non potest invenire te.

11 Et nunc tu dicis: i, dic domino tuo ecce Elijam.

12 Atqui erit me abeunte abs te, ut spiritus Jehovæ deferat te nescio quò: cumque venero indicatum Achabo, si non inveniat te occidet me: tamen servus tuus timet Jehovam ab adolescentia mea.

13 Nónne indicatum est domino meo quid fecerim cùm occideret Izebel prophetas Jehovæ? ut occultavi e prophetis Jehovæ centum viros, [c] quinquagenos viros in una spelunca, & sustentavi eos pane & aqua?

14 Nunc autem tu dicis: i, dic domino tuo, ecce Elijam: atqui occideret me.

15 Dixit verò Elija: ut vivit Jehova exercituum coram quo *adsto; hodie ostendam me ei.

1 *Posteà diebus*] id est, elapsis sex mensibus, Luc. 4. 25. & Jacob. 5. 17. vide suprà in 17. 1.

Ostende] ea dicturus & facturus quæ in sequentibus narrantur, ut ipse docet ver. 36.

2 *Schomrone*] id est, regno Jisraëlis, synecdoche.

a Heb. *& non excindamus nos a jumentis: hypallage.*

b Heb. *solus: ut Gen. 43. 32.*

c Heb. *quinquaginta quinquaginta viros.*

15 *Adsto*] ut suprà 17. 1.

16 Abiens

16 Abiens itaque Hhobadja obviam Achabo indicavit ei: quapropter ivit Achab obviam Elijæ.
17 Fuitque cùm videret Achab Elijam: ut diceret Achab ad eum: túne ille es *perturbator Jisraëlis?
18 Qui dixit, non perturbo Jisraëlem: sed tu & domus patris tui: dum derelinquitis præcepta Jehovæ & sequeris Bahhalimos.
19 Sed nunc mitte, congrega ad me totum Jisraëlem in montem Carmelum: & prophetas Bahhalis quadringentos quinquaginta, prophetas quoque *luci illius quadringentos comedentes e mensa Izebelæ.
20 Itaque mittens Achab ad omnes Jisraëlitas congregavit prophetas illos in montem Carmeli.
21 Tum accedens Elija ad totum populum illum, dixit: *quousque claudicaturi estis in duabus istis cogitationibus? si Jehova est Deus ipse, sequimini eum: sin autem istorum Bahhal, sequimini eum: sed *non responderunt ei populus ille quicquam.
22 Prætereà dixit Elija ad populum illum: ego relictus sum propheta Jehovæ solus: *prophetæ autem isti Bahhalis quadringenti quinquaginta viri.
23 Itaque [d]dentur nobis duo juvenci, & eligentes sibi juvencum unum, in membra dividāt eum ac imponant lignis: sed ignem ne apponunto: ego quoque parabo juvencum alterum, quem imponam lignis: sed ignem non apponam.
24 Tum *invocatote nomen deorum vestrorum: ego verò invocabo nomen Jehovæ: eritque Deus ille qui testabitur igne, ipse Deus: cui respondens totus populus ille dixerunt: bona *est* hæc res.
25 Deinde dicente Elija prophetis Bahhalis: eligite vobis juvencum unum, & parate primum, nam *estis* plures: & invocate nomen deorum vestrorum: sed ignem ne apponite:
26 Acceperunt juvencum *quem concesserat eis: quo parato cùm invocassent nomen Bahhalis a mane usque ad meridiem dicendo, ô Bahhal exaudi nos, & nulla *esset* vox & nullus exaudiens: *insultarunt in altare quod fecerat *Elija*.
27 Fuit enim ipso meridie ut ludificans eos Elija diceret: clamate voce magna quandoquidem Deus est. nam colloquium: aut, nam *insectatio *est* ei: aut, nam iter *est faciendum* ei: fortassis dormit, ut evigilet.
28 Qui clamabant voce magna, & *incidebant sese pro ratione ipsorum gladiis & spiculis: usque adeo ut perfunderent se sanguine.
29 Fuit verò cū præteriisset meridies, ut *prophetas agerent usquedum *offertur munus: sed nulla *erat* vox, & nullus exaudiens, nullaque attentio.
30 Elija autem edicente toti populo illi, accedite ad me, accessit totus populus ad eum: tum curavit altare Jehovæ *quod dirutum erat.
31 Nam accepit Elija *duodecim lapides pro numero tribuum filiorum Jahhakobi: ad quem fuerat verbum Jehovæ dicendo, || Jisraël esto nomen tuum.
32 *Cumque extruxisset lapidibus istis altare in nomine Jehovæ: paravit aquæ ductum *capientem* quasi [e]duo sata semētis circa illud altare.
33 Deinde disposuit ligna: & divisum in membra juvencum imposuit lignis.
34 Tum edixit: implete quatuor Cados *aqua, & effundunto super ipsum holocaustum & super ligna: iterum edicente, secundò facite, secundò fecerunt: rursus edicente tertiò facite, tertiò fecerunt.
35 Adeò ut [f]fluerent aquæ circa altare: atque etiam aquæ ductum impleret aqua.
36 Fuit autem cùm *offertur munus, ut accedens Elija propheta diceret: ô Jehova Deus Abrahami, Jitzchaki & Jisraëlis, hodie innotescat te Deum esse in Jisraële, & me servum tuum: qui ex verbo tuo feci omnes res istas.
37 Exaudi me Jehova, exaudi me, ut agnoscant populus hic te Jehovam Deum illum esse: cùm tu averteris animum eorū *retrorsum.
38 Tunc ignis Jehovæ decidens, consumpsit holocaustum & ligna & lapides & pulverem ipsum: etiam aquam quæ *erat* in aquæ ductu delinxit.
39 Quod cùm videret totus ille populus, prociderunt in faciem suam: & dixerunt, Jehova ipse Deus est, Jehova ipse Deus est.
40 Deinde dicente Elija eis: prehendite prophetas istos Bahhalis, nemo se proripiat ex eis: prehenderunt eos: quos deducens Elija ad torrentem *Kischonis, jugulavit ibi.
41 Et dixit Elija Achabo: ascende, comede & bibe: nam *ecce* strepitus multitudinis pluviæ.
42 Sic ascendit Achab ad comedendum & bibendum: Elija autem ascendit in verticem Carmeli, & pronum se abjecit in terram: deinde posuit faciem suam inter genua sua.
43 Edixerat autem puero suo, ascende jam, intuere viā maris: qui ascendens intuitus est ac dixit, non *est* quicquam: & septies edixit revertere.
44 Fuitque septima *vice* ut diceret: ecce nubes parva sicut vola hominis ascendit a mari: tum dixit: ascende, dic Achabo, junge equos & descende ne intercludat te pluvia.
45 Itaque fuit [g]intereà cùm Cœli obscurarentur nubibus & vento, unde fuit pluvia magna: ut equitans Achab abiret Jizrehhelem.
46 Manus autem Jehovæ adfuit Elijæ, ut *confirmaret lumbos ejus: ita præcurrit Achabo usquedum venias Jizrehhelem.

17 *Perturbator*] qui tantam siccitatē & famem in Jisraëlē immittis.
19 *Lucilli*us] de quo suprà 16.33.
21 *Quousque*] i. quousque in dubio erunt conscientiæ vestræ, quem cultum sequamini? nam neque cultui vitulorum quem vos Jehovæ exhibere putatis ex institutione Jarobhhami: neque Bahhalimis, quos recens instituit Achab, planè acquiescitis: denique nescitis utrum veterem novo, an novum veteri præferre debeatis: hæc autem quæ sequuntur per concessionem dicuntur.
Non responderunt] quia dubitabant uter Dei cultus esset, aut hærebant donec miraculo Elijæ confirmati sunt.
22 *Prophetæ isti*] non comprehensis prophetis luci, de quibus sup. ver. 19.
d Heb. *dent nobis duos*.
24 *Invocatote*] Apostrophe ad Prophetas Bahhalis.
26 *Quem concesserat*] i. cujus optionem dederat.
Insultarunt] post meridiem, furorem propheticum simulantes ut ipsum everterent ver. 30. provocati sarcasmis Elijæ: nam prolepticus hic versus 3. sequentibus exponitur.
27 *Insectatio*] vel hostium vel ferarum.
28 *Incidebant*] ex more gentium, de quo Deut. 14.1.
29 *Prophetas*] vide 1. Schem. 18.9.
Offertur munus] i. usque ad tempus vespertinum, quo munus offerebatur, Exo. 29.41. sic inf. 36. simile vide 2. Reg. 3. 20.
30 *Quod dirutum &c.*] ab insultantib. prophetis sup. 26.
31 *Duodecim lapides*] ut hac altaris structura doceret Jisraëlitas, omnes tribus simul in unum corpus Deo sacrum debere coalescere, & avitæ dignitatis memores ab omni idolorum servitute abstinere.
|| Gen. 32. 28. & 35.10.
32 *Cumque extruxisset*] speciali mādato Dei hoc facto extra ordinem Jisraëlitas revocantis: ac proinde contra legē non venit quæ est Levit. 17. & Deut. 12.
e Heb. *quasi locū duorum satorum sementis*.
34 *Aqua*] nam carmelus imminet mari, unde aquam petebant.
f Heb. *irent*.
36 *Offertur munus*] sup. ver. 29.
37 *Retrorsum*] ab idololatria in quam nunc præceps currit, ad te converteris.
40 *Kischonis*] vide Judic. 5. 21.
g Heb. *dum sic & dum sic est*.
46 *Confirmaret*] i. vires suppeditaret ut expeditè pedes iter faceret.

CAPUT XIX.

Izebel audita cæde prophetarum suorum, Elijæ per nuntium mortem in crastinum minatur. Quare Elija in desertum fugiens mortem expetit: unde, ab angelo cibo confirmatus, in Chorebum progreditur & in speluncam se abdit: ex qua a Deo evocatus, ad novos reges Syriæ & Jisraëlitarum, per Elischabhum sibi in munere prophetico successurum, instituendos mittitur.

1 INDICAVIT autē Achab Izebelæ quicquid fecerat Elija: & eum occidisse prorsus omnes prophetas ejus gladio.

2 Quapropter misit Izebel nuntium ad Elijam qui diceret: sic faciant dii & sic pergant, ut hoc ipso tempore cras [a] reddituro sum vitam tuam ut est vita uniuscujusque illorum.

3 Quod cùm [b] intelligeret, surgens abiit, [c] consulens vitæ suæ, pervenitq; Beer-Schebahhum quod *est* Jehudæ: ubi reliquit puerum suum.

4 Ipse verò perrexit in illud desertum itinere unius diei, & veniens consedit sub junipero quadam: ubi expetebat [d] apud se mori, ac dicebat: satis *est*, nunc Jehova accipe animam meam, non enim sum ' melior majoribus meis.

5 Ita recumbens obdormivit sub junipero quadam: cùm ecce quidam angelus tangens eum, dixit ei: surge, comede.

6 Eo intuente, ecce ad locum capitis ejus placenta carbonibus *tosta*, & phiala aquæ: unde comedit ac bibit, posteà [e] rursus recubuit.

7 Reversus autem angelus Jehovæ secundò, tetigit eum dicens: surge comede: nam [f] majus esset hoc iter quàm conficeres.

8 Surgens ergo comedit ac bibit: deinde progressus est vi cibi illius quadraginta dies & quadraginta noctes *sustentante eum*, usq; ad montem Dei Chorebum.

9 Ubi cùm ingressus quandam speluncam pernoctaret ibi: ecce verbum Jehovæ ad eum, quo dixit ei: quid tibi *rei* hîc est, Elija?

10 Quo dicente, [g] " planè zelo affectus sum pro Jehova Deo exercituũ: eò quòd dereliquerunt fœdus tuũ Jisraëlitæ: " altaria tua destruxerunt: & ‖ prophetas tuos occiderunt gladio: cumque ego relictus sim solus, etiam quærunt [h] vitam meam ut auferant eam:

11 Edixit Deus: exi & consiste in isto monte coram Jehova: ecce autẽ Jehova transibat & ' ventus magnus ac vehemẽs perfringens montes ac perrumpens petras ante Jehovã: non *erat* in eo vento Jehova: post ventum autem illum concussio, non *erat* in concussione illa Jehova:

12 Et post concussionem illam ignis: nõ erat in eo igne Jehova: denique post ignem illum, vox ' silentio tenuis.

13 Fuitque ut audiens Elija " obvolveret faciem suam toga sua: & exiens consisteret in porta ipsius speluncæ: cùm ecce ad eum *fuit* vox, quæ dixerat: quid *rei* tibi hîc est Elija?

14 Cui dixerat *ille*, planè zelo affectus sum pro Jehova Deo exercituum, eò quòd dereliquerunt Jisraëlitæ fœdus tuum, altaria tua destruxerunt, & prophetas tuos occiderunt gladio: cumque ego relictus sim solus, etiam quærunt vitam meam ut auferant eã.

15 Edixit enim ei Jehova: abi, revertere itinere tuo versus desertum Damasci, & ' veniens ungito Chazaëlem in regem super Syriam,

16 Jehu autem filium Nimschi ungito in regem super Jisraëlem: denique Elischahhũ filium Schaphathi ' Abel-Mecholanum ungito in prophetam ' loco tuo.

17 Erit enim ut eum qui proripuerit se a gladio " Chazaëlis ' morte afficiat Jehu: eum verò qui proripuerit se a gladio Jehu, ' morte curabit affici Elischahh.

18 ' Reliquos autem feci ex Jisraële septies mille: quorum omnium genua " non curvaverunt se Bahhali, & quorum omnium os non osculatum est illum.

19 Itaq; abiens inde cùm invenisset Elischahhum filium Schaphati qui arabat duodecim jugis antecedentibus eum, & ipse *erat* cum duodecimo: transiens Elija ad eum, " injecit togam suam illi.

20 Tum relictis bobus accurrens post Elijam dixit: ' osculer quæso patrem meum & matrem meam ut sequar te: cui dixit: " abi, revertere: nam " quid feci tibi?

21 Itaque divertit ab eo, & acceptum par boum mactavit, & instrumento boum coxit [i] illorum carnem: " quam dedit populo suo, & comederunt: posteà surgens secutus est Elijam, & ministrabat ei.

a Heb. *positura sum.*
b Heb. *videret.*
c Heb. *pro vita sua.*
d Heb. *cum animo suo.*
4 *Melior*] ut diutius mihi vivendum sit quã illi vixerint.
e Heb. *reversus est ut recumberet.*
f Heb. *multum esset pro te hoc iter.*
g Heb. *zelando zelavi: sic inf. ver. 14.*
10 *Planè zelo*] q.d. abjectio tui fœderis: cultus tui destructio: prophetarum tuorũ cædes, & mei persecutio faciunt ut mortem expetam: suprà ver. 4.
Altaria] i. cultum, metonymia: nam propriè altaria Dei erant Jeruschalaimis.
‖ *Sup.* 18. 13.
h Heb. *animam: sic infrà* 14.
11 *Ventus magnus*] hujus apparitionis duo sunt fines: unus ut de divina presentia certior reddatur Elija: alter ut ea confirmetur. & ad exequendum mãdata Dei cõparetur.
12 *Silentio*] i. cũ ventus, concussio & ignis conquievissent.
13 *Obvolveret*] vide Exod. 3. 6.
15 *Veniens*] i. instituito per alium: vide executionem 2. Reg. 8. sic etiam de Jehu accipienda sunt verba sequentia 2. Reg. 9.
16 *Abel-Mecholanum*] Judicum 7. 22.
Loco tuo] i. qui hæc tibi mandata exequatur.
17 *Chazaëlis*] in bello contra Joramũ de quo 2. Reg. 8. 28.
Morte afficiat] 2. Reg. 9. 10.
Morte curabit] per Chazaëlem: vide 2. Reg. 8. 12. & executionem ibidem cap. 10. 32. & cap. 13. 3.
18 *Reliquos*] respondet ad illud quod dixerat: Relictus sum solus, &c. suprà ver. 10.
Non curvaverunt] i. coluerunt, synecdoche, vide Gen. 41. 40.
19 *Injecit togam*] id est, hoc signo vocationem Dei ei indicavit, & in numerum prophetarũ assumptum esse declaravit: quorum habitus ille erat.
20 *Osculer*] id est, valedicam parentibus & amicis meis: synecdoche.
Abi revertere] i. hac conditione ad ut quàm primum revertaris.
Quid feci] q.d. sis muneris memor ad quod te vocavi, & cujus administratio non patitur moras, ut curam aliarum rerum: Matth. 8. 22. & Lucæ 9. 62.
i Heb. *coxit eos, carnem.*
21 *Quam dedit, &c.*] convivio valedicturus eis.

Caput XX.

Rex Syriæ regnum Jisraëlis invadens ab Achabo fidem subjectionis cum obsidibus & thesauris petit: cui Achab fidem offert, reliqua deprecatur. Deinde instante Syro & tempus designante, Achab ex consilio suorum conditiones repudiat: Syrum oppugnantem duobus præliis fundit; quorum posteriore Syrum dedentem se honorificè accipit, & fœdere icto a se dimittit: Quam ob rem a propheta reprehenditur denuntiata a Deo ipsi & populo pœna.

1 BEN-HADAD autem rex Syriæ congregatis omnibus copiis suis, & triginta regulis secum, cum equis & curribus: ascendens obsedit Schomronem ut oppugnaret eum.

2 Et misit nuntios ad Achabum regem Jisraëlis in civitatem:

3 Per quos dixit ei, sic ait Ben-hadad: argentum tuum & aurum tuum meum esto: etiam fœminæ tuæ & filii tui præstantissimi ' mei sunto.

4 Respondens autem rex Jisraëlis dixit: secundum verbum tuum domine mi Rex: ' tuus sum & quæcunque *sunt* mihi.

5 Rursus autem redeuntes nuntii dixerunt: sic ait Ben-hadad dicens: quia miseram ad te qui dicerent, argentum tuum & aurum tuum & fœminas tuas & filios tuos mihi ' dato.

6 ' Sed hoc ipso tempore cras mittam servos meos ad te, ut scrutentur domum tuam, & domos servorum tuorum: eritque ut quicquid desyderabile *erit* oculis tuis, positum in manu sua accipiant.

7 Itaque rex Jisraëlis vocatis omnibus senioribus regionis dixit: agnoscite quæso & videte istum quærere malum: miserat enim ad me pro fœminis meis & pro filiis meis, & pro argento meo ac pro auro meo: ' neque denegaveram ei.

8 Dixerunt verò ad eum omnes illi seniores & totus populus: ne ausculato neq; acquiescito.

9 Dixit ergo nuntiis Ben-hadadi, dicite domino meo regi: quicquid mandabas servo tuo

3 *Mei sunto*] id est, planè dedito meo arbitratui personas & facultates tuas.
4 *Tuus sum*] beneficiarius, quem vasallum vocant.
5 *Dato*] videlicet jamjam tu ipse, non expectans donec per meos involem.
6 *Sed*] q.d. quandoquidem non dedisti &c.
7 *Neque*] quo minus fidei & clientelæ ejus subjiceremur.

tuo primùm, facturus sum: rem verò hanc non possum facere: sic abeuntes nuntii retulerunt ei rem.

10 Quapropter mittens ad eum Ben-hadad dixit: sic faciant mihi dii & sic pergant: non sufficeret pulvis Schomronis pugillis toti populo huic qui [a] sequitur vestigia mea.

11 Sed respondens rex Jisraëlis dixit, eloquimini: ne jactet se qui accingit se ut qui discingit.

12 Fuit autem audito verbo hoc, cùm biberet ipse & reges illi in tuguriis: ut ediceret servis suis, admovete: qui admoverunt contra civitatem.

13 Tum ecce propheta quidam accedens ad Achabum regem Jisraëlis,dixit,sic ait Jehova: vidésne totam multitudinem maximam istam? ecce ego traditurus sum eam in manum tuam hodie, ut cognoscas me esse Jehovam.

14 Dicenti verò Achabo,per quos? dixit, sic ait Jehova: per pueros præfectorum provinciis: iterum dicenti, quis componet [b] aciem? dixit,tu.

15 Itaq; recensuit pueros præfectorum provinciis, qui *erant* ducenti triginta duo, & post hos recensuit totum populum, omnes Jisraëlitas septies mille.

16 Et egressi sunt ipso meridie: cùm Ben-hadad [c] biberet ad ebrietatem in tuguriis ipse cum regulis illis triginta duobus auxiliaribus ejus.

17 Egressis autem pueris præfectorum provinciis primùm: misit Ben-hadad cùm renuntiassent ei dicendo,homines egressi sunt Schomrone.

18 Ac dixit, sive ad pacem egressi sint, prehendite eos vivos: sive ad bellum egressi sint,vivos prehendite eos.

19 Isti autem egressi e civitate: pueri præfectorum provinciis, & copiæ quæ sequebantur eos:

20 Percusserunt quisque virum suum, adeò ut fugientes Syros persequerentur Jisraëlitæ: proripuit autem se Ben-hadad rex Syriæ in equo cum equitibus.

21 Tum egressus rex Jisraëlitarum percussit equos & currus: denique percussit Syros plaga magna.

22 Accedens autem propheta ille ad regem Jisraëlis dixit ei: abi, confirma te, & cognosce ac vide quid sis facturus: nam [d] revertente anno rex Syriæ ascensurus est contra te.

23 Servi verò regis Syriæ dicebant ad eum: dii montium sunt dii eorum,idcirco firmiores fuerunt nobis: at certè pugnemus contra eos in ipsa planitie: si non firmiores erimus eis.

24 Itaque rem hanc facito: amove regulos istos,quemque a loco suo, & substitue proceres loco eorum.

25 Tu tamen numerato tibi copias [e] ex tuis, prout erant copiæ illæ quæ ceciderunt,& equos prout erant illi equi, & currus prout illi currus erant: sic pugnemus contra illos in ipsa planitie: si non firmiores erimus eis: qui auscultans voci eorum sic fecit.

26 Fuit enim revertente anno,cùm recensuisset Syros Ben-hadad: ut ascenderet Aphekum in bellum contra Jisraëlitas.

27 Jisraëlitæ quoque recensiti & commeatu instructi processerunt obviam eis: & castra habentes Jisraëlitæ e regione eorum, similes *erant* duobus parvis gregibus caprarum: Syri autem replebant illam terram.

28 Quapropter accedens vir ille Dei allocutus est regem Jisraëlis ac dixit: sic ait Jehova: eò quòd dixerunt Syri Deum montium Jehovam ac non Deum convallium esse: ideò traditurus sum totam multitudinem maximam istam in manum tuam, ut cognoscatis me esse Jehovam.

29 Itaque castra habebant hi ex adverso illorum septem dies: fuit verò die septimo, ut appropinquante acie, percuterent Jisraëlitæ e Syris centum millia peditum uno die.

30 Fugientibus deinde reliquis Aphekum in ipsam civitatē, corruit ejus murus super viginti septem millia virorum qui reliqui erant: sed Ben-hadad fugiens ingressus est civitatem in [f] intimum conclave.

31 Ubi dixerunt ad eum servi ejus: ecce jam audivimus reges domus Jisraëlis,reges [g] benignos esse: imponamus quæso cilicia lumbis nostris, & funes indamus capitibus nostris,& exeamus ad regem Jisraëlis, fortassis [h] vitam tuam servabit.

32 Itaque accingentes ciliciis lumbos suos & funes indentes capitibus suis, venerunt ad regem Jisraëlis dicentes: servus tuus Ben-hadad dicit, vivat quæso anima mea: qui dixit, éstne adhuc vivus? frater meus est.

33 (Homines autem isti [i] experimento discere festinabant & præcisè cognoscere an ex ipso esset), dixerunt itaque, frater tuus *ergo est* Ben-hadad: qui dixit,redite assumpto eo: egressum itaque ad se Ben-hadadum, jussit ascendere in currum suum.

34 Ad quem dicente Ben-hadado, civitates illas quas acceperat pater meus a patre tuo, restituam,& limitanea constitues tibi in Damasco, quemadmodum constituerat pater meus in Schomrone: *dixit*, & ego cum hoc fœdere dimittam te: sic pacto cum eo fœdere dimisit eum.

35 Vir autem quidam e filiis prophetarum dixit ad proximum suum ex verbo Jehovæ: percute me quæso: sed renuit vir ille percutere eum.

36 Ideoque dixit ei,propterea quòd non auscultasti voci Jehovæ, ecce abeuntē te a me percussurus est leo: cumque abiisset ab eo, inveniens eum leo percussit eum.

37 Iterum invento viro alteri dixit: percute me quæso: quem percutiebat vir ille [k] continenter ac vulnerabat.

38 Tum abiens propheta ille stetit coram rege in via: dissimulaverat autem se cinere insperso oculis suis.

39 Fuitq; rege transeunte,ut ipse clamans ad regem diceret: servus tuus processerat in medium prælii cùm ecce quidam accedens adduceret ad me virum & diceret, serva virum hunc: si [l] ullo pacto desyderabitur,utiq; erit vita tua pro vita ejus, vel talentum argenti pendes.

40 Fuit

10 *Non sufficeret*] comparatio est a magno: sed hyperbolica atque Thrasonica: quasi dicat,tota terra Schomronis auferretur pugillis a meis: quanto magis homines vere similis hyperbole 2.Schem.17.13.

a Heb.*qui est in pedibus meis*: ut Exod. 11.8.

11 *Ne jactet*] id est, qui induit arma pugnaturus ne ita gloriatur ac si victoriā parti illa deponeret, ...

13 *Admovete*] machinas.

14 *Per pueros præfectorum*] id est, ministros domesticos.

b Heb.*ligabit*.

c Heb.*bibens ebrius*.

d Heb.*in reversione anni*: sic *inf.ver.*26.

24 *Amove*] id est, ne adhibeto ut antea. *Proceres*] e subditis, qui pareant fidelius.

e Heb.*ex tecum*.

25 *Ex tuis*] id est, non auxiliario milite qui lucrum & mercedem tantùm spectat.

26 *Aphekum*] in sorte Ascheris: Jehosch. 19.30. quod occupavit rex Syriæ in hoc bello.

27 *Duobus gregibus*] erant enim distributi in duas acies sed parvas respectu Syrorum.

f Heb,*conclave in conclave*.

g Heb.*benignitatis*.

31 *Imponamus cilicia*] id est, liceat nobis servis tuis lugubri sontium habitu misericordiam implorantium, regem Jisraëlis adire,ut pro salute tua intercedamus.

h Heb.*vivificabit animam tuam*.

32 *Frater meus est*] id est,fraterno studio & officiis prosequar eum.

i Heb.*experimento discebant & festinabant & præcidebant ex eo*.

33 *Experimento discere*] id est,sagaciter & studiosè intenti erant ut animum Achabi explorarent gestu & sermone quā erga Benhadadum esset.

34 *Quas acceperat pater*] supra 15.20.

Patre tuo] id est, antecessore tuo nempe Bahhascha.

Limitanea] id est, clausuras sive aditus in regnum Damascenum.

In Schomrone] id est,regno Samariæ: synecdoche.

Dixit & ego] eclipsis insolens verbi etiā in diverso membro ἀπὸ κοινοῦ repetendi: ut 2.Reg. 9.27.& 10.15.

k Heb.*percutiendo & vulnerando*.

l Heb.*desyderando desyderabitur*.

40 *Non adesset*] id est, fuga se eripuisset.

m Heb. *anathematis mei*.

40 Fuit autem servo tuo agente hîc & illic, ut ille non adesset: tum dixit ad eum rex Jisraëlis: rectè judicium tuum tu decidisti.

41 Tum festinans amovit cinerem ab oculis suis: ut agnosceret ipsum rex Jisraëlis e prophetis esse:

42 Et dixit ad illum, sic ait Jehova: eò quòd virum [m] a me anathemate devotum dimisisti e manu: ideò erit vita tua pro vita ejus, & populus tuus pro populo ejus.

43 Quam ob rem abiens rex Jisraëlis domum suam fastidiosus & indignabundus: ingressus est Schomronem.

CAPUT XXI.

Achab recusatâ sibi a Nabotho vinea æger decumbit, donec ab Izebela erigitur spe certa consequendæ vineæ. Quod ut ei præstet Nabothum falsis testibus oppressum lapidari curat, & Achabum in vineæ possessionem mittit. Quam ob rem Elija Achabo obviam missus, ipsi cum tota ejus posteritate & ipsi etiam Izebelæ excidium a Deo denunciat. Quo nomine Achab exterrefactus ad tempus resipiscit, & sententiæ executionem prorogat.

a Heb. *post res istas*.

3 *Absit mihi a Jehova*] lege enim prohibetur possessionem terræ illius alienari lege mancipii, Levit. 25.23. & Num. 36.7. & sequentibus.

7 *Túne exerceres*] reprehendit in marito animi abjectionē & consilii inopiam, tanquam rege indignam.

b Heb. *candidos, id est, spectatos & illustres: sic ver. 11.*

c Heb. *qui habitabant cum Nabotho.*

9 *Indicite jejunium*] id est, cœtum indicto jejunio convocate, ut pro more, publico conventu de maleficiis inquisitio habeatur. Nam jejuniorum dies insumebantur in reconciliando Deo, maleficiis tollendis & jure dicendo.

Collocate in principiis] hoc est, jubete ut e media turba procedens sistat se coram magistratu.

d Heb. *in capite: sic ver. 12.*

e Heb. *filios Belijahhal.*

10 *Nequam*] verba sunt autoris exegeticè describentis testes ab Izebela submissos

f Heb. *benedixisti, per antiphrasin: vide 1. Schem. 14.42. sic infrà ver. 13.*

Ut moriatur] tanquam reus minutæ majestatis divinæ & humanæ: vide legem Levitici 24.15. & sequentibus, & Exodi 22.28.

1 FUIT autem [a] his rebus gestis, cùm vinea Nabotho Jizrehhelitę agenti Jizrehhele, esset juxta palatium Achabi regis Schomronis:

2 Ut alloqueretur Achab Nabothum dicens: cedo mihi vineam tuam, ut sit mihi in hortum olitorium, nam propinqua est juxta domum meam, & dabo tibi pro ea vineam meliorem ea: sin melius *videtur* in oculis tuis, dabo tibi pecuniam pretium hujus.

3 Dixit verò Naboth ad Achabum: absit mihi a Jehova, ut cedam possessionem majorum meorum tibi.

4 Quam ob rem venit Achab domum suam fastidiosus & indignabundus, propter verbum quo allocutus fuerat ipsum Naboth Jizrehhelita dicens, non cedam tibi possessione majorum meorum: & jacens in lecto suo, avertebat faciem suam ne comederet cibum.

5 Sed veniente ad ipsum Izebela uxore ipsius, & dicente ad ipsum: ecquid spiritus tuus fastidiosus est, adeò ut non comedas cibum?

6 Dixit ad eam, quia allocutus Nabothum Jizrehhelitam dixeram ei, cedo mihi vineam tuam pecunia, aut si mavis dabo tibi vineam pro ea: sed dixit non sum daturus tibi vineam meam.

7 Tum dixit ad eum Izebel uxor ejus, túne nunc exerceres regnum super Jisraëlem? surge, comede cibum, & bono animo esto: ego dabo tibi vineā Nabothi Jizrehhelitæ.

8 Itaque scribens illa literas nomine Achabi, obsignavit sigillo ejus: & misit literas ad seniores & ad [b] clarissimos qui *erant* in civitate illius, [c] cives cum Nabatho.

9 Scripserat autem in illis literis edicens: indicite jejunium & collocate Nabothum in [d] principiis populi.

10 Et collocate duos homines [e] nequam ex adverso ejus, qui testificentur contra eum dicendo: [f] maledixisti Deo & regi: deinde educentes eum lapidatote eum, ita ut moriatur.

11 Feceruntq; homines civitatis illius ipsi seniores & clarissimi, qui iidem cives *erant* in civitate illius, quemadmodum mandaverat eis Izebel: quemadmodum scriptum erat in literis quas miserat ad eos.

12 Indicto jejunio collocarunt Nabothum in principiis populi.

13 Tum venientes duo illi homines nequam, consederunt ex adverso ejus: testatiq; sunt contra eum homines isti nequam, contra Nabothum, coram populo dicentes, maledixit Naboth Deo ac regi: sic eduxerunt eum extra civitatem suam, & lapidibus obruerunt eum ita ut moreretur.

14 Deinde miserunt ad Izebelam qui dicerent: lapidatus est Naboth, & mortuus.

15 Fuit autem cùm audivisset Izebel lapidatum Nabothum ac mortuum esse, ut diceret Izebel ad Achabum: surge, hæreditariò posside vineam Nabothi Jizrehhelitę, quam renuerat dare tibi pecunia, non enim vivus est Naboth, sed mortuus.

16 Sic fuit audiente Achabo mortuum esse Nabothum: ut surgeret Achab descensurus ad vineam Nabothi Jizrehhelitæ ut hæreditariò possideret eam.

17 Fuit autem verbum Jehovæ ad Elijā Tischbitem, dicendo:

18 Surge, descende obviam Achabo regi Jisraëlitarum habitanti Schomrone: ecce in vinea Nabothi *est*, quo descendit ut hæreditariò possideat eam.

19 Et alloquitor eum dicens, sic ait Jehova: an occideris, ac etiam hæreditariò possideas? alloquitor ergo eum dicendo, sic ait Jehova, [g] pro eo quod linxerunt canes sanguinem Nabothi, lincturi sunt canes tuum sanguinem etiam tibi.

20 Dixit verò Achab ad Elijam: téne invenire me, inimice mi? qui dixit [h] invenire oportuit, eò quòd dedidisti te ad faciendum quod malum *videtur* in oculis Jehovę.

21 Ecce inducturus sum in te malum, & tollam posteros tuos: & excisurus sum Achabo mingentem ad parietem, & conclusum ac derelictum in Jisraële.

22 || Et reddam domum tuam sicut domum Jarobhhami filii Nebati, & sicut domum Bahhaschæ filii Achijæ: propter indignationem qua provocasti *me* quòd ad peccandum induxisti Jisraëlem.

23 Atque etiam contra Izebelam locutus est Jehova dicendo: canes comedent Izebelam ad præmunitionem Jizrehhelis.

24 Morientem Achabo in civitate comedent canes, & morientem in agro comedent volatilia Cœli.

25 || Enimverò non fuit similis Achabo, qui deddierit se ad faciendum quod malum *videtur* in oculis Jehovæ.

26 Nam commisit res valde abominandas [i] sequendo stercoreos deos: prorsus ut fecerant Emoræi quos expulit Jehova a facie Jisraëlitarum.

27 Fuit verò cùm audisset Achab verba ista, ut laceratis vestibus suis, & imposito cilicio carni suæ jejunaret: cubaret etiam cum cilicio & ambularet lentè.

28 Quapropter fuit verbum Jehovæ ad Elijam Tischbitem, dicendo:

15 *Hæreditariò possideò*] ut cujus bona fisco tuo annotata sint, omnibus hæredibus ejus cum ipso de votis anathemati ita obtendebat religionis speciem perinde ac si judicio divino in Dathanem & Abiramū Numeri 16. & in Hhacanem Jehoschu. 7. sese confirmaret. vide 2. Reg. 9.26.

Sed mortuus] ipse cum hæredibus.

19 *Sic ait Jehova*] vide executionem infrà 22.38.

g Heb. *in loco ejus quod, &c.*

20 *Téne invenire*] quasi dicat, an non conveniebat te inimicum meum, a meo conspectu abstinere?

h Heb. *inveni.*

21 *Ecce inducturus*] interruptum ab Achabo sermonem repetit.

Mingentem] vide 1. Schem. 25.22.

Conclusum] Deut. 32.36.

|| Sup. 15.27 & 16.13.

23 *Canes comedent*] vide 2. Reg. 9.33.

|| Suprà 16.31.

i Heb. *eundo post.*

27 *Ut laceratis*] resipiscentia temporaria, ut ex historia sequente infrà 22.8 constat.

29 Vidésne

29 Videsne Achabum se abjecisse ante faciem meam? eò quòd abjecit se ante faciem meam, non inducam malum illud diebus ejus: diebus filii ejus inducam malum illud super domum ejus.

29 Eò quod] q.d. hanc temporariam pœnitentiam beneficio temporario compensabo.

CAPUT XXII.

Achab cum Jehoschaphato Ramothas Gilhhadis oppugnatum profectus, & dissimulato habitu pugnans occiditur, ut a propheta ei prædictum fuerat. Jehoschaphati vita & res gestæ summatim describuntur.

1 ‖ Cùm autem mansissent tres annos: sine bello inter Syriam & inter Jisraëlem:

2 Fuit anno tertio *completo*, [a] ut descenderet Jehoschaphat rex Jehudæ ad regem Jisraëlis.

3 Dixerat verò rex Jisraëlis ad servos suos: novistisne [b] nostras esse Ramothas Gilhhadis? & nos [a] quiescimus a recipiendis illis e manu regis Syriæ?

4 Dicente itaque ad Jehoschaphatum, iturúsne es mecum in istud bellum Ramothas Gilhhadis? [c] dixit Jehoschaphat ad regem Jisraëlis, sicut ego, sic tu: sicut populus meus, sic populus tuus: sicut equi mei, sic equi tui *sint*.

5 Dixit præterea Jehoschaphat ad regem Jisraëlis: consule quæso hoc ipso die verbum Jehovæ.

6 Tunc congregatis rex Jisraëlis prophetis suis quasi quadringentis viris, dixit ad eos: utrum iturus sum contra Ramothas Gilhhadis in bellum, an destiturus? qui dicebant, ascende, traditurus enim est dominus in manum regis.

7 Dicente verò Jehoschaphato: an non est hîc propheta Jehovæ amplius, ut consulamus ex eo?

8 Dixit rex Jisraëlis ad Jehoschaphatum, amplius vir quidam *est* ex quo consulas Jehovam: sed ego odi eum: quia non prophetat de me bonum, sed malum, Micajehu filius Jimlæ: dixit verò Jehoschaphat: [d] ne loquatur rex ita.

9 Itaque advocato rex Jisraëlis aulico uno: edixit, [b] festinanter adduc Micajehu filium Jimlæ.

10 (Interea rex Jisraëlis & Jehoschaphat rex Jehudæ sedebant quisque in solio suo, induti vestibus *regiis* in area ad ostium portæ Schomronis: & omnes prophetæ illius prophetabant coram eis.

11 Fecerat enim Tzidkija filius Cenahhanæ cornua ferrea, & dicebat: sic ait Jehova: his feries Syros, adeò ut consumas eos.

12 Omnes quoq; prophetæ illi prophetabant similiter, dicendo: ascende Ramothas Gilhhadis & prosperare, traditurus enim est Jehova in manum regis).

13 Nuntius autem ille qui iverat vocatum Micajehu alloquebatur eum, dicendo: ecce nunc verba istorum prophetarum uno ore bonum *prophetant* regi: sit quæso verbum tuum ut verbum unius illorum, & eloquitor bonum.

14 Cui dixit Micajehu: ut vivit Jehova, quod edixerit mihi Jehova id eloquar.

‖ 2 Chro. 18.

2 Ut descenderet] instituto pro rege Jehoramo filio: nam pacem inter se inierant, ver. 45.

3 Nostras] tum ex prima distributione terræ, tum ex fœdere cum Ben-hhadado: sup. 20. 34.

a Heb. *silemus*: translatio.

4 Dixit] id est, incitavit, ut communem in hoc bellum operam conferret, 2. Chro. 18, 2. & seq.

8 Ne loquatur] hoc est, neque personam oderis, neque verbum Dei ratione personæ spernas.

b Heb. *festina*.

15 Cùm ergo ingressus esset ad regem, dixit rex ad eum: Micajehu utrum ituri sumus in bellum contra Ramothas Gilhhadis, an destituri? qui dixit ad eum, [e] ascende & prosperare: scilicet tradet Jehova in manum regis.

16 Dicenti verò ad eum regi, [c] quoties tandem ego adjuraturus sum te: ut non eloquaris mihi, nisi veritatem in nomine Jehovæ?

17 Dixit, video omnes Jisraëlitas [f] dispersum iri per illos [g] montes, ut oves quibus non *est* pastor: nam dixit Jehova, non *erit* dominus istis, revertantur quisque domum suam [h] cum pace.

18 Tunc dicente rege Jisraëlis ad Jehoschaphatum: nónne dixeram ad te: fore ut non prophetaret de me bonum: sed malum?

19 Dixit, [i] propterea audi verbum Jehovæ: vidi Jehovam insidentem solio suo, & totum exercitum cœli adstantem ei, a dextera ejus & a sinistra ejus.

20 Ubi dicente Jehova, quis pelliciet Achabum, ut ascendat & corruat apud Ramothas Gilhhadis? hic dicit [d] hoc modo, & ille dicit illo modo.

21 Tandem prodiit quidam spiritus, qui consistens coram Jehova dixit, ego pelliciam eum: dicente verò Jehova ad eum: [e] quo pacto?

22 Dixit, egressus ero spiritus mendacii in ore omnium prophetarum ejus: tum dixit, pellicies, etiamque [k] prævalebis, exi & fac ita.

23 Quare nunc ecce indidit Jehova spiritum mendacii ori omnium prophetarum tuorũ: intereà locutus est Jehova contra te malum.

24 Tunc accedens Tzidkija filius Cenahhanæ percussit Micajehu in maxillam: dicens, quanam transivit spiritus Jehovæ a me, ut alloqueretur te?

25 Cui dixit Micajehu, ecce tu videris illo ipso die: cùm ingredieris [f] intimum conclave ad abscondendum te.

26 Dixit verò rex Jisraëlis, prehende Micajehu, & [l] reduc ad Ammonem præfectum civitatis: & ad Joaschum filium regis.

27 Quibus dicito, sic edicit rex: ponito istum in [g] carcere: & alite eum pane [h] angustè, & aqua angustè, donec rediero cum pace.

28 [m] Dixit verò Micajehu, [i] si planè reversus fueris cum pace, non locutus fuerit Jehova per me: dixitq;, audite populi quotquot sunt.

29 Itaque ascendit rex Jisraëlis cum Jehoschaphato Rege Jehudæ *contra* Ramothas Gilhhadis.

30 Ubi dixit rex Jisraëlis ad Jehoschaphatum, [k] cùm dissimularet se processurus in prælium: at tu induere vestimentis tuis: sic dissimulans se rex Jisraëlis processit in prælium.

31 Rex autem Syriæ præceperat suis curruum præfectis triginta duobus, dicendo: ne [n] pugnatote contra parvum aut contra magnum: sed contra regem Jisraëlis solùm.

32 Fuit itaq; cùm videntes præfecti curruum Jehoschaphatum ipsi dicerent, utique rex Jisraëlis est: ut [o] accederent contra eum ad pugnandum: & [p] exclamaret Jehoschaphat.

33 Quam ob rem fuit cùm viderent præfecti curruum regem Jisraëlis non esse: ut reverterentur a [l] persequendo eo.

34 Sed

15 Ascende] ironicè pseudoprophetas fingit.

c Heb. *usque ad quot vices*.

17 Dispersum] sc. in istam expeditionem proficiscentur.

Montes] Gilhhadis ubi sitæ erant Ramothæ.

Cum pace] id est, omissa belli cogitatione.

19 Propterea] id est, quia nunc ludificaris consilium Dei, & incredulitatem palàm testatam facis: jam tibi certam Dei sententiam denuntio: sic 2. Chro. 25. 16.

d Heb. *hic in sic & ille in sic*.

e Heb. *in quo*.

22 Prævalebis] i. habebis efficacitatẽ ad desipiendum.

f Heb. *conclave, in conclave sup. 20. 30*.

26 Reduc.] in civitatem.

g Heb. *in domo coercitionis*.

h Heb *oppressionis*: nomen pro adverbio.

28 Dixit] Micajehu contestans quotquot aderant.

i Heb. *revertendo reversus*.

k Eclipsis particulæ Beth pro gerundio: dissimulando se & veniendo in prælium.

31 Pugnatote] id est, pugnando contendite.

32 Accederent] ab aliis divertentes in eum contenderent 2. Chro. 18. 31.

Exclamaret ad Jehovam, ejus opem implorans, ibidem.

l Heb. *a post eum*.

34 Sed quidam jaculatus arcu [m] simplici animo, percussit regem Jisraëlis ' inter commissuras, id est, inter loricæ *partes*: quapropter dixit aurigæ suo, deflecte manu tua, & educ me ex castris: quia ægrotus factus sum.

35 Quoniam autem [n] invalescebat prælium eo die, rex ' distinebatur propter currus suos contra Syros: quare mortuus est vespere, cùm effluxisset sanguis e plaga ejus in [o] capsum currus.

36 Quapropter transivit [p] præco per castra occumbente sole, dicens: quisque in civitatem suam & quisq; in regionem suam *redito*.

37 Rex verò mortuus pervenit Schomronem: & sepeliverunt *Jisraëlitæ* regem Schomrone.

38 Cumque immergeret *auriga* illius currum in piscina Schomronis, lingebant canes sanguinem ejus: sic cùm ipsius arma lavarunt: ‖ secundum verbum Jehovæ quod locutus fuerat.

39 Reliquæ autem res Achabi, & omnia quæ fecit, domusque eburnea quam ædificavit, omnes item civitates quas ædificavit: nónne sunt scripta in libro ' Chronicorum regum Jisraëlis?

40 Deinde cùm occubuisset Achab cum patribus suis, regnavit Achazja filius ejus pro eo.

41 Jehoschaphat porrò filius Asæ regnare cœpit super Jehudam: anno quarto Achabi regis Jisraëlis.

42 Johoschaphat natus triginta quinque annos cùm regnare inciperet, 'viginti quinq; annis regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomen erat Hhazuba filia Schilchi.

43 Et ambulavit prorsus in via Asæ patris sui: non recessit ab ea: faciendo quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ.

44 Veruntamen excelsa non desistebant: adhuc populus sacrificabant & adolebant in excelsis.

45 ‖ 'Et pacem inierat Jehoschaphat cum rege Jisraëlis.

46 Reliquæ autem res Jehoschaphati & fortitudo ejus qua fecit, & qua pugnavit: nónne sunt scriptæ in libro Chronicorum regum Jehudæi?

47 ‖ Is reliquos meritorios qui relicti fuerant tẽporibus Asæ patris sui: sustulit e sua terra.

48 In Edomæa tunc ' non erat rex: *sed* prorex.

49 Jehoschaphat paravit [q] classem Oceani quæ proficisceretur Ophirum auri causâ: sed non ivit: quia fracta est classis Hhetzjone-Geberi.

50 Tunc dixerat Achazja filius Achabi ad Jehoschaphatum, eant servi mei cum servis tuis in ista classe: sed ' non acquieverat Jehoschaphat.

51 Posteà cùm occubuisset Jehoschaphat cũ patribus suis, & sepultus esset cum majoribus suis in civitate Davidis patris sui: regnavit Jehoram filius ejus pro eo.

52 Achazja filius Achabi regnare cœpit super Jisraëlem Schomrone anno decimo septimo Jehoschaphati regis Jehudæ *completo*: & regnavit super Jisraëlem ' biennio.

53 Fecitque quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: nam ambulavit in via patris sui & in via matris suæ ac in via Jarobhhami filii Nebati, qui ad peccandum induxi Jisraëlem.

54 Et colens Bahhalem incurvabat se ei: sic provocavit Jehovam Deum Jisraëlis, prorsus prout fecerat pater ejus.

m Heb. *in simplicitate sua nihil minus cogitans quàm Achabum percutere.*

34 *Inter commissuras*] i. ad latus ubi est commissura anterioris cum posteriore parte.

n Heb. *ascendebat.*

35 *Distinebatur*] i. occupatus erat, ut suos fugam molientes sisteret, 2. Chr. 18.34.

o Heb. *in sinum.*

p Heb. *clamoris vir: quam eclipsin ostendit genus verbi: sic Gen. 4.7.*

‖ *Suprà* 21. 19.

39 *Chronicorum*] ut infrà 46. vide sup. 11.41.

42 *Viginti quinque annis*] comprehensis filii Jehorami gubernatione, & quatuor primis annis regni illius: quamobrem hic liber a decimo septimo anno Jehoschaphati definit, unde cœpit Jehorami gubernatio: vide 2. Reg. 1.17. & 8.16.

‖ 2. *Chro.* 20.

45 *Et pacem*] cum Achabo & filio ejus 2. Reg. 3.7. quod similiter reprehensione dignum fuit: unde 2. Chro. 19.2. a propheta reprehenditur.

‖ *Sup.* 15. 12.

48 *Non erat*] inde a temporibus Davidis: 2. Schem. 8.14.

q Heb. *naves se deinceps.*

50 *Non acquieverat*] priusquam fuit eadem persuasione, & malè cessit. 2. Chro. 20.

52 *Biennio*] supple imperfecto: nã prior fuit cum Achabo, posterior cum Jehoramo communis.

REGUM

LIB. II.

SECUNDUS liber regum continet res gestas sedecim Regum Jehudæ, & duodecim regum Jisraëlis. Estque historia 320. annorum.

Jehudæ			Jisraëlis		
Jehoram prorex & rex	12. ex	2.Reg.8.16	Achazja	1	1.Reg.22.52
Achazja		2.Reg.8.26	Jehoram	11	2.Reg.8.25.
Hhathalja	6	2.Reg.11.3	Jehu	28	2.Reg.10.36
Joasch	39	2.Reg.12.2.	Jehoachaz	15	2.Reg. 13.1.
Amatzja	17	2. Reg.14.2	Joasch	16	2.Reg.13.10
Hhuzzija	52	2.Reg.15.2.	Jarobhham	41	2.Reg.14.23
Jotham	15	2.Reg.15.33	Zecarja	Capite	2.Reg. 15.8.
Achaz	14	2.Reg.16. 2.	Schallum		2.Reg.15.13
Chizkija	29	2.Reg.18.2.	Menachem	10	2.Reg.15.17
Menasche	55	2.Reg.21.1.	Pekachja	2	2.Reg.15.23
Amon	2	2.Reg.21.19	Pekach	20	2.Reg.15.27
Joschija	31	2.Reg. 22.1.	Hoscheahh	17	2.Reg.15.30
Joachaz		2.Reg.23.31			
Jehojakim	11	2.Reg.24.1.			
Jehojacin		2.Reg.24.10			
Tzidkija	11	2.Reg.25.1.			
Inde usq; ad Jehojacinem evectum,	26. anni.	2.Reg.25.30			

Caput I.

Moabitarum defectio: Achazjæ morbus & mors, prout ab Elija denuntiata fuerat: & Jehorami fratris successio.

1 DEFECIT autem [1] Moab ab Jisraële post mortem Achabi.

2 Cumque cecidisset Achazja per quendam clathrum in cœnaculo suo quod *erat* Schomrone, [*] ægrotabat: quam ob rem mittens nuntios edixit eis: ite, consulite Bahhal-Zebubum Deum Hhekronis, an [a] sanitatem recepturus sim ex morbo hoc.

3 Intereà angelus Jehovæ allocutus est Elijam Tischbitem: surge, ascende obviam nuntiis regis Schomronis, & eloquere eis: an propterea quòd non *est* Deus in Jisraële, vos itis consultum Bahhal-Zebubum Deum Hhekronis?

4 At propterea sic ait Jehova, ex illo lecto quò ascendisti non es descensurus: sed [b] omnino moriturus: deinde [*] abiit Elija.

5 Reversis itaque nuntiis istis ad illum: dixit ad eos: quid revertimini?

6 Qui dixerunt ad eum, quidam ascendit obviam nobis, qui edixit nobis: abite, revertimini ad regem qui misit vos, & eloquimini ei: sic ait Jehova: an propterea quòd non est Deus in Jisraële tu mittis consultum Bahhal-Zebubum Deum Hhekronis? propterea ex illo lecto quò ascendisti non es descensurus: sed omnino moriturus.

7 Rursus dixit ad eos: quis habitus *est* viri illius qui ascendit obviam vobis, & elocutus est vobis verba ista?

8 Quibus dicentibus ad eum, vir est [c] pilosus, & cingulo pelliceo accinctus lumbos suos: dixit, Elija Tischbites est.

9 Tum misit ad eum præfectum quinquaginta [*] cum quinquaginta suis: qui ascendens ad eum (ecce enim considebat in vertice cujusdam montis) edixit ei: ô vir Dei, rex edixit, descende.

10 Respondens verò Elija allocutus est illum præfectum quinquaginta: quòd si vir Dei sum, descendat ignis e Cœlo & consumat te & quinquaginta tuos: illicò descendens ignis e Cœlo consumpsit eum cum quinquaginta ejus.

11 [d] Rursus itaque *rex* misit ad eum præfectum quinquaginta alterum cum quinquaginta suis: qui clamans edicebat ei: ô vir Dei, sic edixit rex, citò descende.

12 Respondens verò Elija elocutus est eis: si vir Dei sum, descendat ignis e Cœlo & consumat te cum quinquaginta tuis: illicò descendens ignis Dei e Cœlo consumpsit illum cum suis quinquaginta.

13 Itaque rex rursus misit præfectum quinquaginta tertianis cum suis quinquaginta: ascendensque venit præfectus quinquaginta iste tertius, & procidens in genua sua coram Elija deprecabatur eum ac dicebat ad eum: ô vir Dei pretiosa habeatur quæso [e] vita mea & vita servorum tuorum quinquaginta horum in oculis tuis.

14 Ecce descendens ignis e Cœlo consumpsit duos præfectos quinquagenis priores cum quinquagenis eorum: sed nunc pretiosa habeatur vita mea in oculis tuis.

15 Edixerat autem angelus Jehovæ Elijæ: descende cum isto, ne timeto a facie ejus: quapropter surgens descendit cum eo ad regem.

16 Dixitque ad eum: sic ait Jehova, eò quòd misisti nuntios consultum Bahhal-Zebubum Deum Hhekronis: (an propterea quòd non *est* Deus in Jisraële ad consulendum verbum ejus?) idcircò e lecto illo quò ascendisti non es descensurus: sed omnino moriturus.

17 Mortuus itaque est secundum verbum Jehovæ quod locutus fuerat Elija, ac regnavit [*] Jehoram pro eo, [*] anno secundo Jehorami filii Jehoschaphati regis Jehudæ: quia non *erat* illi filius.

18 Reliquæ autem res Achazjæ quas fecit: nónne sunt scriptæ in libro [*] Chronicorum regum Jisraëlis?

Caput II.

Elija Elischahho in via colloquens, Jardene per siccum traiecto in Cœlum assumitur: Elischahho successore relicto donis cœlitus instructo: qui fisso similiter Jardene reversus a prophetis colitur: aquam Jerichuntis curat: & Beth-Elu pueris sibi illudentibus efficaciter maledicit.

1 DEINDE fuit cùm sublaturus esset Jehova Elijam turbine in Cœlum: & proficisceretur Elija cum Elischahho Gilgale:

2 Ut diceret Elija ad Elischahhum, conside quæso hîc, quia Jehova mittit me Beth-Elem usque: cui dixit Elischahh, ut vivit Jehova & vivit anima tua, non derelinquam te: ita descenderunt Beth-Elem.

3 Tunc egressi filii prophetarum qui *agebant* Beth-Ele ad Elischahhum, dixerunt ad eum: nostíne hodie Jehovam assumpturum dominum tuum a [a] te? qui dixit, etiam ego novi: silete.

4 Rursus dicente ei Elija: conside quæso hîc Elischahh, nam Jehova mittit me Jerichuntem: dixit, ut vivit Jehova & vivit anima tua non derelinquam te: ita venerunt Jerichuntem.

5 Accedentes autem filii prophetarum qui *agebant* Jerichunte ad Elischahhum, dixerunt ad eum: nostíne hodie Jehovam assumpturum dominum tuum a te? qui dixit, etiam ego novi: silete.

6 Amplius dicente ei Elija: conside quæso hîc, nam Jehova mittit me ad Jardenem: dixit, ut vivit Jehova & vivit anima tua, non derelinquam te: ita abibant ambo.

7 Quinquaginta quoque viri e filiis prophetarum, euntes [*] constiterunt e regione procul: istis ambobus consistentibus ad Jardenem:

8 Cùm Elija assumpta toga sua & convoluta percuteret aquas illas, & divisæ *cederent* huc & illuc: ita transiverunt ipsi ambo per siccum.

9 Fuit

---

1 *Moab*] quem domuerat David 2. Schem. 8. 2.

2 *Ægrotabat*] ac proinde nihil contra Moabitas tentare potuit.

a Heb. *victurus*: sic 2 Reg. 8. 8.

b Heb. *moriendo morieris*: sic deinceps.

4 *Abiit Elija*] post executionem mandati accepti, abiit in verticem montis.

c Heb. *dominus pili*.

9 *Cum quinquaginta*] ut vel invitum ad se traherent, tanquam ministri injustitiæ regis: quamobrem non prius ad regem descendit quàm tertia legatione audita sit ab Angelo confirmatus, infra ver. 15.

d Heb. *reversus est & misit*: sic ver. 13.

e Heb. *anima*: sic infra versu sequente.

17 *Jehoram*] frater ejus, filius Achabi, infra 3. 1.

Anno secundo] ex quo Jehoram gubernare cœpit ut prorex, qui fuit annus decimus octavus Jehoschaphati.

18 *Chronicorum*] vide 1. Reg. 11. 41.

a Heb. *de cum capite tuo*: Synecdoche: sic deinceps.

7 *Constiterunt*] ut observarent quid eo fieret.

9 Fuit tandem ipsis transeuntibus, ut Elija diceret ad Elischahhum: pete, quid faciam tibi, cùm nondû assumor abs te: cui dixit Elischahh, sit ergo, quæso, portio dupla de tuo spiritu penes me.

10 Cui dixit, rem difficilem petiisti: si videris me assumi a te, futurum est tibi sic: sin verò minus, non est futurum.

11 Fuit itaque ipsis pergentibus ambulando colloqui, ut ecce currus igneus & equi ignei separationem facerent inter utrosque: sic ascenderet Elija turbine in cœlum.

12 Quod Elischahh videns ipse clamabat: pater mi, pater mi, currus Jisraëlis & equites ejus: donec non videret eum amplius: postea accipiens vestes suas laceravit eas in duo fragmenta.

13 Sublataq; toga Elijæ quæ ceciderat ab eo: reversus constitit ad ripam Jardenis.

14 Ubi cùm accipiens togã Elijæ quæ ceciderat ab eo, percussisset aquas illas, dicens, ubi es Jehova Deus Elijæ? etiam iste cùm percussisset aquas, divisæ *cesserunt* huc & illuc, sic transivit Elischahh.

15 Quod ex adverso videntes filii prophetarum qui *agebant* Jerichunte dixerunt: quievit spiritus Elijæ super Elischahhum: quare venientes obviam ei, incurvaverunt se ei in terram usque.

16 Et dixerunt ad eum, ecce jam *sunt* cum servis tuis quinquaginta homines strenui: eant quæso ut quærant dominum tuum: [c] *videndum* ne fortè sustulerit eum spiritus Jehovæ, & conjecerit eum in aliquem montium, aut in aliquam vallium: qui dixit, non estis missuri,

17 Tandem instantibus apud eum, dum differebat: dixit, mittite: miserunt itaq; quinquaginta viros: qui quærentes tribus diebus non invenerunt eum.

18 Itaque reversis ad eum, cùm ipse consideret Jerichunte: dixit ad eos: nónne edixeram vobis: ne eatis?

19 Tum dicentibus hominibus illius civitatis ad Elischahhum: ecce jam habitatio hujus civitatis bona *esset*, quemadmodum dominus meus videt: sed aquæ malæ sunt, quapropter regio facit abortum:

20 Dixit, sumite mihi phialam novam, & ponite ibi salem: qui sumptam *attulerunt* ei.

21 Tum egressus ad scaturiginem illius aquæ, injecit illuc salem: ac dixit, sic ait Jehova, sano aquam hanc, ut non sit inde deinceps mors aut abortus.

22 Sic sanata est illa aqua usq; in hodiernum diem: secundum verbum Elischahhi quod locutus fuerat.

23 Posteà ascendebat inde Beth-Elam: ipso autem ascendente via illa, pueri parvi egressi e civitate illa illudebant ei dicentes ei, ascende calve, ascende calve.

24 Qui cùm retrospiciens videret eos, maledixit eis in nomine Jehovę: quapropter egressæ duæ ursæ e sylva illius, disciderunt ex eis quadraginta duos pueros.

25 Unde abiit ad montem Carmeli: & inde reversus est Schomronem.

9 *Nondum assumor*] dum adhuc versor in extremo actu administrationis propheticæ, in qua tu mihi ex Dei mandato successurus es, 1.Reg.19.16.

Portio dupla] id est, donorum spiritualiũ prærogativa inter prophetas prout ad functionem novam mihi necessaria futura est. translata locutio, a jure corporali primogenitorum Deut.21.17 ad dona spiritus.

b, Heb. *difficultatem injecisti petendo.*

10 *Rem difficilem*] id est, quæ non humanitus datur: sed divinitus: & rarò contingit

Si videris] q.d. ne expectato a me: sed ab eo qui me assumpturus est: ac proinde signum ejus attentè observato, ut de donis ad vocationem tuam confirmeris.

12 *Currus Jisraëlis*] id est, vis & robur Jisraëlis: metaphora.

Laceravit] Ingens magistrum.

14 *Ubi es Jehova*] id est, qui adfuisti Elijæ in simili actione, suprà vers. 8.

15 *Filij Prophetarum*] de quibus suprà ver. 7.

c *Eclipsis, qualis est Gen.3.22.*

17 *Mittite*] per concessionem, importunitate ipsorum victus.

19 *Regio facit abortum*] hoc est, neque hominum & animantium fœtus, neque terræ fructus ad justã maturitatem pervenire finit: nam in toto tractu Jerichuntino unus tantùm fons erat: vide Josephum de bello Judaico lib.5.

23 *Illudebant ei*] non tantùm in contemptum personæ: sed etiam functionis propheticæ, ut qui idololatriam, quæ Beth-Ele exercebatur ab ipsis incunabulis imbibissent.

24 *In nomine Jehovę*] cui ipsi illudebant in propheta.

Caput III.

Jehoram Jisraëlita contra rebelles Moabitas proficiscens cum Jehoschaphato & rege Edomæorum, siti in itinere valde premitur: Sed Elischahhi ministerio aqua subministratur & victoria promittitur. Severum Anathematis judicium in Moabitas decernitur quod victores exequuntur postridie: donec cognita Moabitarum obstinatione de expugnando oppido desperantes, domũ revertuntur.

1 Itaque Jehoram filius Achabi regnare cœpit super Jisraëlem Schomrone, anno decimo octavo Jehoschaphati regis Jehudæ: regnavitque duodecim annis.

2 Et fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: sed non sicut pater ipsius & sicut mater ipsius: nam abstulit statuam Bahhalis quam fecerat pater ipsius.

3 Veruntamen peccatis Jarobhhami filii Nebati, quibus ad peccandum induxit Jisraëlem, adhæsit: non recessit [a] ab ullo eorum.

4 Meschahh autem rex Moabitarum erat pecuarius: penderatque regi Jisraëlis centena millia agnorum, & centena millia arietum lanatorum.

5 || Sed fuerat cùm moreretur Achab: ut deficeret rex Moabitarum a rege Jisraëlis.

6 Quapropter egressus rex Jehoram die illa Schomrone recensuit totum Jisraëlem.

7 Et abiens misit ad Jehoschaphatum regem Jehudæ qui dicerent: Rex Moabitarum defecit a me: profecturúsne es mecum contra Moabitas in prælium? || qui dixit ascendam: sicut ego, sic tu: sicut populus meus, sic populus tuus: sicut equi mei, sic equi tui *sint*.

8 Dicenti verò, quanam via ascensuri sumus? dixit, via deserti Edomæorum.

9 Profecto itaque rege Jisraëlis cum rege Jehudæ & rege Edomæorum, circumiverunt itinere septidui: deinde non erat aqua pro exercitu, & pro jumentis quæ [b] sequebantur vestigia eorum.

10 Quapropter dixit rex Jisraëlis: eheu quòd vocavit Jehova tres hos reges, ut traderet eos in manum Moabitarum.

11 Dixit verò Jehoschaphat: an non *est* hîc propheta Jehovę ut consulamus Jehovam ex eo? cui respondens unus ex servis regis Jisraëlis dixit: est hîc Elischahh filius Schaphati qui infundebat aquam manibus Eliję.

12 Dicente verò Jehoschaphato: est apud eum verbum Jehovæ: descenderunt ad eum rex Jisraëlis & Jehoschaphat ac rex Edomæorum.

13 Sed dixit Elischahh ad regem Jisraëlis, quid mihi [c] tecum *est*: abi ad prophetas patris tui & ad prophetas matris tuæ: cui dixit rex Jisraëlis: ne *ista dicito*, quandoquidem vocavit Jehova tres reges hos, ut tradat eos in manum Moabitarum.

14 Tum dixit Elischahh, ut vivit Jehova exercituum ante quem adsto, nisi [d] personam Jehoschaphati regis Jehudę susciperem: non intuerer te neque aspicerem te.

15 Sed nunc assumentes *adducite* mihi fidicinem: sic fuit cùm pulsaret fidicen, ut adesset ei manus Jehovæ:

16 Et diceret, sic ait Jehova: [e] faciendæ *sunt* in valle hac multę fossæ.

17 Nam sic ait Jehova, non [f] sensuri estis ventum,

1 *Decimo octavo*] qui idem posterius fuit Achazjæ.

Duodecim annis] imperfectis.

a Heb. *ab eo non discessit* (?) *lepsis*.

|| Suprà 1,1.

|| Sic 1.Reg.22.4.

8 *Via deserti*] non recta, ut illos a tergo adoriamur.

9 *Rege Edomæorum*] id est, pro rege beneficiario Jehoschaphati, infra 8.20.

b Heb. *quæ erant in pedibus eorum: ut Exod.11.8.*

11 *Infundebat aquam*] i. ministrabat: synecdoche.

12 *Est apud eum*] i. proculdubio habebit quod nomine Dei exponat.

c Heb. *mihi & tibi: ut 2.Schem.16.10.*

13 *Prophetas patris &c.*] i. prophetas Bahhalis & luci, 1.Reg.18.19.

Hos tres reges] q.d. non tantùm de me agitur: sed etiam de his duobus, quos magni facis.

d Heb. *faciem: synecdoche.*

15 *Fidicinem*] cujus opera perturbatus ipsius animus ex præsentia impii regis Jisraëlitarum sedaretur, & spirituali carmine compararetur ad cœlestia prædicenda, sicut aliorũ ad ea percipienda.

Manus Jehovæ] i. vis prophetica, sive donum prophetandi: metonymia.

e Heb. *facere in hac valle fossam, fossam.*

f Heb. *videbitis: synecdoche.*

tum, neque visuri estis pluviam: tamen vallis ista implebitur aqua: unde bibatis vos, pecoraque vestra & jumenta vestra.

18 Et leve hoc *visum est* in oculis Jehovæ: nam traditurus est Moabitas in manum vestram.

19 * Quorũ percutite omnem civitatem munitam, & omnem civitatem lectam, omnemque arborem bonam dejicite, & omnes fontes aquæ obthurate: omnem deniq; possessionem bonam afficitote lapidibus.

20 Fuit autem mane, cùm * tempus esset offerendi munus, ut ecce aqua veniret a via Edomææ: & impleretur terra illa aquâ.

21 Moabitæ verò omnes audierant ascendere istos reges ad pugnandum contra se: quapropter convocati fuerant ab omni " accingente se *primùm* cingulo & deinceps, stabantque in termino suo.

22 Itaque surgentes mane, sole jam orto super aquâ illam: cùm viderent Moabitæ ex adverso illam aquâ rubentẽ ut sanguinem:

23 Dixerunt, sanguis est: g omnino desolaverunt se reges isti, & percusserũt h alter alterũ: quapropter nunc ad prædam, ô Moabitæ.

24 Cumq; pervenissent ad castra Jisraëlis, surgentes Jisraëlitæ percusserunt Moabitas, ita ut fugerint a facie ipsorum: & i perrexerunt percutere Moabitas etiam in ipsa *regione eorum*.

25 Nam civitates eorum destruxerunt, & quãque possessionem bonam injectis quisque lapidibus suis impleverunt, & quemque aquæ fontem obthurarunt, ac quamque arborem bonam dejecerunt, " donec Kir-Charesetæ reliquos facerent *Moabitæ* * lapides ejus: quapropter divertentes funditores quatiebant eam.

26 Videns autem rex Moabitarum prævalere sibi k hos bellatores. (nam acceperat secum septingentos viros stringentes gladium, ut perrumperent per regem Edomæorum: sed non potuerant).

27 Accepit filium * suum primogenitum qui regnaturus erat pro ipso, & obtulit eum in holocaustum super murum ipsum: adeò erat fervor magnus contra Jisraëlitas: " quare profecti ab eo reversi sunt in regionẽ suam.

19 *Quorum percutite omnem civitatem*] quasi dicat, omnia anathemati devovete, ut qui non tantùm a regno: sed etiam a religione defecerunt: vide Deut. 13.12.

20 *Tempus offerendi munus*] vide 1. Reg. 18.29.

21 *Accingente se primùm*] novitio tyrocinium armorum exercente.

g Heb. *desolando desolaverunt se*.

h Heb. *vir ad proximum suum*.

i Heb. *& percusserunt in ea, etiam percutiendo Moabitas*.

25 *Donec Kircharesetæ*] id est, reliquiæ Moabitarum eò se recipientes impedirent, ne sicut cæteræ destrueretur.

Lapides ejus] id est, muros: metonymia: ab illis enim vim Jisraëlitarum propulsabant.

k Heb. *hujus belli milites*.

* *Corrigendum, ejus, id est, regis Edomæorum, vide Hhamos 1. 16. in Annotat.*

27 *Quare profecti*] i. cùm viderent tantùm obstinationem in Moabitis: ac proinde de potiũda urbe desperarent, ab imperato anathemate perficiendo destiterunt diffidentia.

Caput IIII.

Elischahhi miracula: aucti olei apud viduam prophetæ exhibiti & excitati a mortuis filii Schunamitidis hospitæ suæ: & pultis ex amara dulcis factæ, denique panum viginti in multorum alimentum subministratorum, describuntur.

1 Mulier autem quædam ex uxoribus filiorum prophetarum clamabat ad Elischahhum dicens, servus tuus vir meus mortuus est: tu verò nosti, servum tuum timuisse Jehovã: creditor autem venit ad rapiendũ duos natos meos sibi in servos.

2 Ad quam dixit Elischahh: quid facturus sum tibi? indica mihi: quid *est* tibi domi? quę dixit, non *est* ancillæ tuæ quicquam domi, nisi lecythus olei.

3 Qui dixit, abi, pete tibi vasa foris ab omnibus vicinis tuis: vasa vacua, " ne pauca petito.

4 Tum ingressa occludito fores tibi & filiis tuis: deinde infundito in omnia vasa illa, & quod plenum fuerit * amoveri jubeto.

5 Itaque abiens ab eo, cùm occlusisset fores sibi & filiis suis: ipsis admoventibus ad illam, infundebat illa.

6 Fuitque cùm plena essent vasa illa: & dicente ea filio suo admove mihi adhuc vas: dixisset ad eam nullum præterea *est* vas: ut * consisteret oleum.

7 Tunc illa veniens indicavit viro Dei: qui dixit, abi, vende istud oleũ & repende creditori tuo: tu verò cum filiis tuis vivito e reliquo.

8 Prætereà fuit quodam die, cùm pertransiret Elischahh * Schunemum, ut ibi * mulier *quædam* magna prehenderet eum ad sumendum cibum: unde fuit quoties transibat, *ut* diverteret eodem ad sumendum cibum.

9 Dixit enim illa ad virum suum: ecce quæso novi virum Dei sanctum hunc esse: qui transit per nos jugiter.

10 Faciamus, quæso, cœnaculum parvum muro, ubi ponamus illi lectum & mensam, sellam quoque & lucernam: estoq; cùm venerit ad nos *ut* divertat eò.

11 Fuit deinde quodam die, quo venerat illuc: cùm divertens ad cœnaculum illud cubasset ibi:

12 Ut diceret Gechazi puero suo, voca Schunamitidem istam: quam ille vocavit, ut sisteret se * coram illo.

13 (* Edixerat enim illi, dic jam ad eam: ecce a sollicita fuisti erga nos tota sollicitudine ista, quid faciendum est tuâ causâ? éstne loquendum tuâ causâ ad regem, aut ad præfectum militiæ? quæ dixerat, " in medio populi mei ego habito.

14 Dicenti verò Elischahho, quid ergo faciendum est ejus causâ? dixerat Gechazi, utique filius non *est* ei, & vir ejus *est* senex).

15 Dicente ergo advoca eam, cùm vocasset eam, stitit illa se ad portam illius.

16 Et dixit ille, * hac ipsa tempestate, cùm hoc tempus vigebit, tu amplexatura es filium: quæ dixit, * ne, domine mi vir Dei, ne mentiaris ancillæ tuæ.

17 Itaq; cõcepit mulier illa, ac peperit filium ea ipsa tempestate: cùm vigeret illud tempus quo allocutus fuerat eam Elischahh.

18 Deinde crevit infans ille: fuitq; quodam die, cùm egressus esset ad patrem suum apud messores,

19 Ut diceret ad patrem suum, caput meum, caput meum: qui edixit puero, refer illum ad matrem suam.

20 Is referens eum, adduxit ad matrem ejus: super cujus genua cùm sedisset usque ad meridiem, mortuus est.

21 Tunc sursum deportans illa, collocavit eum super lectum viri Dei: & includens eum, egressa est.

22 Deinde accersivit virum suum dicens, mitte mihi quæso unum e pueris, & unam asinarum: ut excurram usque ad virum Dei: deinde revertar.

23 Qui dixit, quare itura es ad eum hodie, * cùm non sit novilunium neq; sabbathum? quæ dixit, b quieto animo *esto*.

24 Deinde instrata asina edixit puero suo, duc & abi: equitando * ne inhibeto meâ causâ, nisi edixero tibi.

3 *Ne pauca petito*] id est, sive a te, sive ab aliis: cura ut vasorum copiâ instructa sis.

4 *Amoveri jubeto*] id est, per filios seponito.

6 *Consisteret*] id est, augeri desineret.

8 *Schunemum*] vide Jehosch. 19.18.

Mulier magna] genere & facultatibus, ut sequentia ostendunt.

12 *Coram illo*] id est, Elischahho.

13 *Edixerat illi*] id est, ministro suo.

a Heb *trepidasti ad nos tota trepidatione ista*.

In medio populi mei habito] id est, amicè cum omnibus popularibus meis vivo: adeò ut illorum causâ nihil habeam quod apud istos conquerar.

16 *Hac ipsa tempestate*] vide Gene. 18.10. & 14.

Ne domine mi] verba sunt deprecantis: quasi dicat, faxit Deus ut quod dixisti irritum non fiat.

23 *Cùm non sit novilunium*] qui dies ordinarii sunt ad cõsulendum Deum & verbum ejus audiendum: nam in regno Jisraëlis, ubi religio corrupta erat, pii huc illuc ad consulendum prophetas discurrebant.

b Heb. *pax: sic ver. 26.*

24 *Ne inhibeto*] id est, continenter pergito.

25 Sic abiens illa pervenit ad virum Dei in montem Carmeli: fuit autem cùm videret eam vir Dei procul, ut ediceret Gechazi puero suo, ecce Schunamitis illa.

26 Nunc curres quæso obviam ei, dic ei: *éstne* pax tibi? *éstne* pax viro tuo? *éstne* pax nato? quæ dixit, quieto animo *esto*.

27 Cumq; pervenisset ad virum Dei in montem, prehendit pedes ejus: accedenti autem Gechazi ad depellendum eam, edixit vir Dei, sine eam, nam animus ejus amaritudine affectus est in ea: quod Jehova celavit me, neque indicavit mihi.

28 Dicente verò illa, an petieram filium a domino meo? an non dixeram: ne fallas me?

29 Edixit Elischahh Gechazi, accinge lumbos tuos, & sumpto scipione meo in manum tuam abi: si quem inveneris, ne [c] salutato eum: & si quis te salutaverit, ne respondeto ei: & ponito scipionem meum super faciem pueri.

30 Sed dixit mater pueri: ut vivit Jehova & vivit anima tua non derelinquam te: quare surgens secutus est eam.

31 Gechazi autem antecesserat eos, & posito scipione super faciem pueri, nulla *erat* vox neque ulla attentio: quapropter revertens obviam illi, indicavit illi dicens: non evigilavit puer.

32 Tum ingressus est Elischahh domum illius: ecce autem puer mortuus, collocatus erat super lectum ipsius.

33 Quò ingressus occlusit fores post utrunq; & supplicavit Jehovam.

34 Deinde conscendens *lectum* incubuit puero, & imponens os suum ori ejus, & oculos suos oculis ejus, & volas suas volis ejus, extendit se super eum: ut incalesceret caro pueri.

35 Postea rursus ibat per domum [d] modò huc modò illuc, & conscendens extendebat se super illum: tandem sternutavit puer usque septies, & aperuit puer oculos suos.

36 Tum inclamans Gechazin edixit: advoca Schunamitidem istam: qui cùm advocasset eam, venit ad illum: & dixit *Elischahh*, defer filium tuum.

37 Itaque ingressa est, & procidens ad pedes ejus incurvavit se versus terram: deinde deferens filium suum exivit.

38 Elischahho autem reverso Gilgalem, cùm fames esset in ea terra, & filii prophetarum sederent coram eo: edixit puero suo, dispone ollam istam magnam, & coque pultem pro filiis prophetarum.

39 Egressus verò quidam in agrum ad colligendum olera, invenit vitem agrestem, collegitq; ex ea colocynthidum agrestium plenam vestem suam: & veniens concissas posuit in olla pultis: non enim noverant.

40 Postea infuderunt hominibus ut comederet: sed fuit comedentibus illis ex ea pulte, ut clamantes ipsi dicerent, mors *est* in olla ista, vir Dei: & non possent comedere.

41 Qui dixit, at sumentes *afferte* farinam, projecitq; in ollam: posteà dixit, infunde huic populo & comedant: nec fuit quicquam mali in olla.

42 Intereà quidam veniens e planitie Schalischæ attulit ad virum Dei panes primitiarum, viginti panes hordeaceos, & spicas recentes cum gluma sua: itaque edixit, appone huic populo ut comedant.

43 Dixit verò minister ejus, quid apponerem hoc centum viris? rursus edixit, appone huic populo, ut comedant (sic enim edixit Jehova) [e] abundè & reliquum faciant.

44 Quo apponente eis: comederunt, & reliquum fecerunt secundum verbum Jehovæ.

27 *Prehendit pedes &c.*] vide 1. Schem. 25.23.

28 *An petieram*] quasi dicat, priore conditione mea contenta non petebam filium: sed ultro a te promissum, mihi divinitus dari & conservari petieram: nunc autem quia recepisti te præstiturum petitionem meam suprà ver. 13. & sequentibus: in eadem petitione persto.

29 *Accinge lumbos tuos*] expeditè iter facturus.

Ne salutato] synecdoche: id est, ne colloquitor cum eo, quod sit tibi in mora: sic Luc. 10.4.

c Heb. *ne benedicito, & si quis tibi benedixerit.*

Ponito scipionem] quo signo Gechazi confirmabatur de virtute Dei ipsi affutura ad preces Elischahhi, cujus erat scipio.

31 *Nulla erat vox*] id est, nullum apparuit in puero restitutæ vitæ signum: nō quòd Elischahh falsus fuerit opinione sua, cùm baculū tradidit ministro: sed quia ad importunum mulieris juramentum consilium mutare est coactus.

34 *Incubuit puero*] vide 1. Reg. 17. 21.

d Heb. *semel huc & semel illuc.*

37 *Procidens*] cum submissione gratias agens.

38 *Gilgalem*] unde cum Elija profectus fuerat, suprà 2.1.

39 *Vitem agrestem*] id est, colocynthidē, quam Hhebræi a forma sic vocabant.

Non noverant] quā naturā essent.

42 *Schalischa*] vide 1. Schem. 9.4.

Caput V.

Nahhaman Syrus per Elischahhum mundatus lepra ad Deum convertitur: & Gechazi propter interversam Nahhamani clam Elischahho pecuniam, divinitus ipse cum posteris lepra afficitur.

1 Nahhaman autem præfectus militiæ regis Syriæ erat vir magnus apud dominum suum, & [a] persona accepta: quia per eum ediderat Jehova salutem Syriæ: sed vir iste valens robore erat leprosus.

2 Cumq; Syri turmales, egressi captivam abduxissent e terra Jisraëlis puellam parvam: [b] quæ fuit administra uxori Nahhamanis:

3 Dixit illa ad heram suam: utinam dominus meus esset coram propheta illo qui *habitat* in Schomrone: tum [c] restitueret eum a lepra ejus.

4 Itaque veniens indicavit domino suo, dicendo: [d] hæc & talia locuta est puella ista, quæ *est* e terra Jisraëlis.

5 Cui dicente rege Syriæ: age, abi, & mittam literas ad Regem Jisraëlis: abiens accepit in manu sua decem talenta argenti, & sex millia aureorum, ac decem mutandas vestes.

6 Et attulit literas ad regem Jisraëlis, quibus dicebat: nunc ergo, cùm pervenerint hæ literæ ad te, ecce mitto ad te Nahhamanem servum meum, ut restituas eum a lepra ejus.

7 Fuit verò, cùm legisset rex Jisraëlis illas literas, ut lacerans vestimenta sua, diceret: an Deus sum ad morte afficiendum, & ad restituendum vitæ, quòd iste mittit ad me ut restituam a lepra sua? at profectò cognoscite, quæso, ac videte, istum fabricari sibi occasionem contra me.

8 Sed fuit cùm audivisset Elischahh vir Dei Regem Jisraëlis lacerasse vestimenta sua, ut mitteret indictum regi: quare lacerasti vestimenta tua? veniat jam ad me, & experietur prophetam esse in Jisraële.

9 Venit itaque Nahhaman cum equis suis & cum curru suo, ac substitit ad portam domus causâ Elischahhi.

10 Sed misit ad eum Elischahh nuntium, dicentem: abi & lavato te [e] septies in Jardene: sic [f] restituetur caro tua tibi, & mundus eris.

11 Tum effervescens Nahhaman abibat: dicebat enim, ecce dicebam, [g] procul dubio exiturus est ad me, & consistens invocaturus nomen Jehovę Dei sui, & agitaturus manum suam in ipso loco: ut restituat leprosum.

12 An non melior *est* [h] Abana & [i] Pharphar flumina Damasci omnibus aquis Jisraëlis? an nō possem lavare me illis ut mundus essem? sic conversus abibat cum æstuante ira.

e Heb. *comedendo & reliquum facien[do].*

a Heb. *accepta facie.*

1 *Salutem Syriæ*] id est, regnum ab hostibus conservarat.

b Heb. *quæ erat coram uxore:* synecdoche.

c Heb. *colligeret,* id est, *reciperet in hominum consortium:* ver. 6. 7. & 11.

d Heb. *sicut hoc & sicut hoc.*

5 *Decem talenta*] paulo minus decem millibus dalerorum.

Sex millia aureorum] siclorum, id est, quindecies mille daleros.

6 *Nunc ergo*] paralepsis: nam tantum ea literarum pars recitatur, quæ petitionis summam continet, ut Gen. 32.

e Heb. *septem vicibus:* sic ver. 14.

f Heb. *redibit:* ver. 14.

g Heb. *exeundo exiturus est.*

h *quod & Amana historicum Adona vel Adonibus dicitur.*

i [illegible]

13 Accedentes verò servi ejus allocuti sunt eum ac dixerunt: [k] domine mi, *si* rem magnam iste propheta edixisset tibi, an non facturus fuisses? quanto igitur magis cùm edicit tibi, lava te ut mundus sis?

14 Itaq; descendens immersit se in Jardenē septies, secundum verbum viri Dei: & restituta est caro ejus, ut caro pueri parvi, & mundus factus est.

15 Tum reversus ad virum Dei, ipse cum [l] omnibus copiis suis, venit & stitit se coram eo, dicens: ecce jam novi nullum esse Deum in tota terra *nisi in Jisraële: quare nunc accipe quæso [m] munus a servo tuo.

16 Dixit verò *Elischahh*, ut vivit Jehova ante quem sto, non sum accepturus: & quamvis instaret apud eum ut acciperet, renuit.

17 Cui dixit Nahhaman, [n] saltem *detur quęso servo tuo duorum mulorum onus e terra: non enim est facturus amplius servus tuus holocaustum aut sacrificium diis alienis: sed Jehovæ.

18 Hac in re condonet Jehova servo tuo: cùm ingreditur dominus meus ædes Rimmonis ut incurvet se ibi, quia is nititur manu mea, similiter incurvo me in æde Rimmonis: hoc incurvare meum in æde Rimmonis condonet quæso Jehova servo tuo, in hac re.

19 Sed dixit ei Elischahh, abi cum pace: ita abierat ab eo *exiguum spatium terræ:

20 Cùm *diceret Gechazi minister Elischahhi viri Dei: ecce cohibuit se dominus meus apud Nahhamanem Syrum istum, ne acciperet e manu ejus id quod adduxerat: sed ut vivit Jehova, curram post eum ut accipiam ab eo aliquid.

21 Itaque persecutus est Gechazi Nahhamanem: quem videns Nahhaman accurrentem post se, desiliit e curru suo obviam ei, ac dixit: [o] prosperéne?

22 Qui dixit: prosperè, dominus meus mittit me ad dicendum: ecce jam modò venerunt ad me duo pueri a monte Ephrajimi e filiis prophetarum: da quæso pro eis talentum argenti & duas mutandas vestes.

23 Cui dixit Nahhaman: acquiesce, cape duo talenta: instititq; apud eum, ut ligaret duo talenta argenti in duobus loculis, & duas mutandas vestes: quæ tradidit duobus pueris suis, ut ferrent ante illum.

24 Sed cùm pervenit ad clivum, accipiens e manu eorum deposuit in quadam domo: postquam dimisisset homines illos & abivissent.

25 Deinde ipse ingressus cùm sisteret se Domino suo, dixit ad eum Elischahh: undénam Gechazi? qui dixit, non ivit servus tuus huc aut illuc.

26 Dixit verò ad eum *Elischahh*: *non abierat [p] animus meus, ‖cùm cōverteret se vir a curru suo obviam tibi: an tempus erat *accipiendi argentum, aut accipiendi vestes, aut oleas, aut vineas, aut greges, aut armenta, aut servos, aut ancillas?

27 Idcirco *lepra Nahhamanis adhæreto tibi & semini tuo in seculum: sic egressus est a conspectu ejus affectus lepra *alba* sicut nix.

k Heb. *pater mi.*

l Heb. *cum toto castris suis.*

15 *Nisi in Jisraële*] i. nisi eum qui ab Jisraëlitis colitur.

m Heb. *benedictionem.*

n Heb. *si non acceptur us es: sic 2. Schem. 13.26.*

17 *Detur quæso*] hîc Nahhaman de vero Deo persuasus, duo postulat ex zelo Dei profecta: sed non secundum scientiam: nam zelus Dei est, quod dicit: non est facturus servus tuus &c. a scientia verò alienū: primùm quòd petit ut sibi terrā deportare liceat, super quā sacrificet: nam neque terræ per se hærebat sanctitas: neque alibi quam Jeruschalaimis sacrificare fas erat. Deinde quòd petit ut Deus condonet officiosam, ut ipse existimabat, servitutem coram rege.

19 *Abi cum pace*] q.d. quieto animo esto: & ne sis sollicitus de istis rebus, quæ nihil ad pacem conscientiæ tuæ faciunt: sed potius illam turbaturæ essent, & Deum in te provocaturæ. Sic 1. Schem. 1.17. & suprà 4.23. & 26.

Exiguum spacium] vide Gen 35.16.

20 *Diceret*] cum animo suo, ut suprà ver. 11.

o Heb *an est pax: sic ver. 22.*

26 *Non abierat*] i. aderat presens.

p Heb *cor meum.*

‖ *Sup. ver. 21.*

Accipiendi argentum] i. quicquam. synecdochicōs omnia dona intelligit.

27 *Lepra Nahhamanis*] i. eodem genere lepræ corripitor quo ille laboravit. Est autem prophetica denuntiatio divini judicii in eum & posteros ejus ad detestationem sceleris: mentiebatur enim Spiritui sancto, ut Ananias & Sapphira Actorum 5.

CAPUT VI.

Elischahhi tria miracula: revocatæ securis e flumine: retectarum insidiarum quas struebant Syri: & delusi ac capti ab eo Syrorum exercitus, qui ad capiendum eum venerant, describuntur: Deinde ex obsidione Schomronis fames, cum prædictione subitæ & maximæ abundantiæ.

1 DIXERUNT autem filii prophetarum ad Elischahhum: ecce jam hic locus, ubi nos considemus coram te, [a] angustior est, quàm ut nobis sit satis.

2 Abeamus quæso usque ad Jardenem, ut accipientes inde quisque tignum unum, paremus nobis illic locum ubi habitemus: qui dixit, abite.

3 Dicente verò uno illorum: acquiesce quæso & i cum servis tuis: dixit, ego iturus sum.

4 Itaque ivit cum eis: & cùm venissent ad Jardenem, cædebant ligna.

5 Fuit autem illorum uno dejiciente tignum etiam cum ferro, *ut ferrum* caderet in aquā: quapropter exclamabat dicens Eheu domine mi: est enim [b] commodatum.

6 Cui dixit vir Dei, quò cecidit? cumq; ostendisset ei locum, præcîdens lignum injecit illuc: ita fecit ut enataret ferrum.

7 Deinde dixit, tolle tibi: qui extendens manum suam recepit illud.

8 PRAETEREA cùm rex Syriæ gereret bellum contra Jisraëlitas, & consilium iniret cum servis suis dicendo, apud locum *cujusdam N. erit metatio mea:

9 Mittebat vir Dei ad regem Jisraëlis dicendo: cave tibi ne transeas per locum illum: nam ibi Syri *insidiantur.

10 Quare mittebat rex Jisraëlis ad locum de quo dixerat ipsi vir Dei, & monuerat ipsum ut caveret sibi illic: [c] non semel neque bis.

11 Perturbato itaque animo regis Syriæ super re hac: inclamans servos suos dixit ad eos: annon indicaretis mihi, quis ex nostris ad regem Jisraëlis *retulit*?

12 Cui dixit unus e servis ejus, *non domine mi rex: sed Elischahh propheta ille, qui *est* in Jisraële, indicat regi Jisraëlis verba ipsa quæ loqueris in conclavi cubilis tui.

13 Tum dixit: ite & videte ubi nam est, ut mittens capiam eum: nuntiatumque est ei, dicendo: ecce est *Dothane.

14 Misit itaque illuc equos & currus, ac copias [d] numerosas: quæ venientes noctu, cinxerunt obsidione civitatem illam.

15 [e] Mane autem minister viri Dei surgens, cùm exiret, & ecce copiæ circumdabant civitatem, & equi & currus: dixit puer ejus ad eum: eheu domine mi, quo modo faciemus?

16 Cui dixit, ne metuito: nam plures *sunt* qui nobiscum quàm qui cum illis *sunt*.

17 Et orans Elischahh dixit: ô Jehova *aperi quæso oculos ejus ut videat: & aperiens Jehova oculos pueri illius, vidit quòd ecce mons ille plenus *erat* equis & curribus igneis circa Elischahhum.

18 Cumque descenderent ad eum, oravit Elischahh Jehovam ac dixit: percute quæso gentem istam *subito scotomate: qui percussit eos subito scotomate secundum verbum Elischahhi.

19 Tum dixit ad eos Elischahh: *non *est* hæc via, neq; hæc est civitas illa: sequimini me & ducam vos ad virum illum quem quęritis: sic

a Heb. *angustus est pre nobis.*

b Heb. *petitum commodato.*

8 *Cujusdam N.*] vide Ruth 4.1.

9 *Insidiantur*] de Syris loquens, voce Syra utitur, significante se ad insidiandum demittere.

c Heb. *non una neq duab* vicibus, *i. persæpe,*

12 *Non*] i. non ita se habet res, ut suspicaris.

13 *Dothane*] locus est nō procul a Schecemo & Schomrone, ac ideo in tribu Menaschis, Gen. 37.17.

d Heb *graves.*

e Heb. *matutinum agebat minister viri Dei surgendo.*

17 *Aperi*] id est, illustra.

18 *Subito scotomate*] vide Gen. 19.11.

19 *Non est hæc via*] q.d. neque hac neque illac est vobis eundum ut assequamini eum quem quæritis.

22 *An quos*] argumentum est a majori: quasi dicat, ne eos quidem occideres quos mancipii jure tibi in bello comparares: ergo multo minus alieno beneficio comparatos fas erit occidere.

23 *Neque perrexerunt*] id est, non amplius Syri turmariis insidiantibus Jisraëlitas aggredi ausi sunt, sed justis & numerosis castris.

25 *Octogenûm siclorum*] id est, vicenum dalerorum.

Quarta pars] supple columbarum.

Venter] id est, ingluvies cum interaneis: quod sequentia per appositionem explicant: metonymia continentis pro contento.

Quinûm siclorum] id est, unius daleri cum quadrante.

27 *Ne servet te*] Impatientis & indignabundi atque infidelis verba, videntis se juvandi facultate destitutum.

f *in Hebraeo ὑστέρωσις est verborum, quam sustulimus ad evidentiam.*

30 *Cilicium imposuit*] ut se cum rege luctu communicare testaretur.

31 *Quapropter*] fretus turba assentantis populi, irascitur autem contra Elischahhum: tum quia verbo ejus Syris resistebatur, ac proinde se ab illo delusum fuisse cogitabat: tum quia putabat negligentia Elischahhi fieri ut fames indies ingravesceret.

32 *Quendam*] qui exprimitur ver. 35.

g Heb. *ex ante se.*

Occisoris] Achabi, cujus nutu Naboth & viri boni occisi sunt. 1. Reg. 18. & 21.

Comprimite] id est, sistite eum extra septa, ne ingressus irruat in me: ut commodè possim denuntiare verbum Domini.

Annon strepitus] id est, vestigiis ipsius insistit Rex, & proximè eum sequitur.

33 *Dixit*] cùm sisteretur à senioribus ostendentibus tantam famem non fortuitò, sed divinitus immissam esse.

Hoc malum] fames, & parvulorum cædes ex fame consecuta.

34 *Dixit Elischahh*] ad seniores nuntium, & regem adventantem, ut ostenditur infra 7. 16. hos autem duos versus cum superioribus cohærere res ipsa ostendit.

h heb. *sic ut nunc hoc tempus.*

duxit eos Schomronem.

20 Fuit autem cùm ingressi essent Schomronem, dicente Elischahho: ô Jehova aperi oculos istorum, ut videant: ut aperiret Jehova oculos eorum, & viderent quòd ecce essent in medio Schomronis.

21 Dicebat verò rex Jisraëlis ad Elischahhum cùm videret eos: percutiámne? percutiam pater mi?

22 Qui dixit: ne percutito: *an quos captivos abduceres gladio tuo & arcu tuo, *eos* percuteres? propone panem & aquam illis, ut comedant & bibant: deinde abeant ad dominum suum.

23 Itaque apparavit eis apparatum magnum: qui cùm comedissent & bibissent, ac dimisisset eos, abierunt ad dominum suum: *neq; perrexerunt deinceps turmæ Syrorum invadere terram Jisraëlis.

24 Sed fuit posteà, ut congregans Ben-hadad rex Syriæ totum exercitum suum: ascenderet & obsideret Schomronem.

25 Ideoq; esset fames magna Schomrone, dum ecce obsidebant eam: adeò ut esset caput asini *octogenûm *siclorum* argenti, & *quarta pars, *venter ipse *qui est* in cavo columbarum *quinum *siclorum* argenti.

26 Fuitq; rege Jisraëlis transeunte secundum murum: ut mulier *quædam* clamaret ad eum, dicens: serva, domine mi rex.

27 Qui dixit, *ne servet te Jehova: unde servarem te? an ex area? aut ex torculari?

28 Dixit prætereà ei rex: quid tibi *est*? quæ dixit, mulier isthæc dixerat ad me: da filium tuum ut comedamus eum hodie, filium autem meum comedemus cras.

29 Coximus itaque filium meum, & comedimus eum: sed cùm dicerem ad eam die alio, da filium tuum ut comedamus eum, abscondit filium suum.

30 Fuit verò cùm audisset rex verba mulieris illius, ut laceraret vestimenta sua, dum transiret secundum murum: quod cùm vidisset f populus intra civitatem: ecce *cilicium imposuit carni suæ.

31 *Quapropter dixit rex: ita faciat mihi Deus & ita pergat, si manserit caput Elischahhi filii Schaphati in eo hodie.

32 (Elischahh autem sedebat domi suæ, & seniores sedebant cum eo:) & misit *quendam g ex adstantibus sibi: cùm nondum venisset nuntius iste ad ipsum, ipse jam dixerat ad seniores, pervidetisne ut mittit filius *occisoris iste qui auferat caput meum? videte cùm ingredietur nuntius iste, occludite fores & *comprimite eum in ipsis foribus: *an non strepitus pedum domini ejus sequitur eum?

33 Adhuc ipso loquente cum illis, ecce nuntius ille descendit versus eum: & *dixit, ecce *hoc malum *sit* a Jehova, quid confiderem Jehovæ amplius?

34 *Dixit verò Elischahh: audite verbum Jehovæ: sic ait Jehova, h hoc tempore cras, satum similę siclo, & bina sata hordei *venient* siclo, in porta Schomronis.

35 Respondit autem viro Dei dux ille, cujus manu rex nitebatur, ac dixit: si Jehova faceret *cataractas in cœlis, an posset esse res ista? cui dixit *Elischahh*: ecce tu id visurus es oculis tuis, sed ex eo non es esurus.

35 *Cataractas*] ad profundendum frumentum.

Caput VII.

Deus excitato strepitu Syros in fugam vertit: ex quorum castris in manum Jisraëlitarum, ad leprosorum indicium, traditis, eos fame levat, & curatorem annonæ eo fructu privat: implens quod per Elischahhum superiore capite prædixerat.

1 ERANT autem quatuor homines leprosi ad januam *portæ *Schomronis*: qui dicebant a alter ad alterum: quid desidemus hìc donec moriamur?

2 Si dicamus, ingrediamur civitatem: at fames *est* in civitate, ideo moriemur ibi: sive desideamus hìc, itidem moriemur: nunc itaque agite, deficiamus ad castra Syrorum: si nos vivere sinent, vivemus: sin verò morte affecerint nos, etiam moriemur.

3 Quare surgentes ipso crepusculo ut venirent in castra Syrorum: venerunt usque ad finem castrorũ Syrorũ: ubi ecce nemo *erat*.

4 Nam dominus effecerat ut audirent castra Syrorum strepitum curruum & strepitum equorum, strepitum copiarum magnarũ: adeò ut dicerent b alter ad alterum: ecce mercede conduxit rex Jisraëlis contra nos reges Chittæorum & reges Ægypti, ut invadant nos.

5 Itaque surgentes aufugerant ipso crepusculo, & dereliquerant tentoria sua, & equos suos & asinos suos, ipsa castra *quemadmodum erant: denique c fuga consuluerant vitæ suæ.

6 Cùm ergo venientes leprosi isti usque ad finem castrorum, & ingressi in tentoriorum unum comedissent & bibissent, deportarunt inde argentum aurumque & vestes, quę abeuntes absconderunt: d rursus venientes in tentorium aliud, similiter deportarunt inde, & abeuntes absconderunt.

7 Tum dixerunt alter ad alterum, non rectè facimus: dies iste dies boni nuntii *est*, & nos tacerémus? si expectaverimus usque ad lucem matutinam, utiq; obventura est nobis culpa: quare nunc agite, & euntes indicemus domui regis.

8 Venientes itaque inclamaverunt janitorem civitatis, & indicaverunt *illis dicendo: ingressi sumus castra Syrorum, ubi ecce nemo *est*, ne vox quidem hominis: sed equi ligati, & asini ligati, & tentoria quemadmodum erant.

9 Quo inclamante reliquos janitores: ii indicarunt domui regis intus.

10 Surgens itaque rex noctu dicebat ad servos suos: indicabo jam vobis id quod faciant nobis Syri: sciunt famelicos nos esse: ideò exiverunt ex castris, ut absconderent sese in agro dicentes: cùm egressi fuerint e civitate, capiemus eos vivos, & civitatem invademus.

11 Respondens autem unus e servis ejus dixit: sed accipiant quæso quinq; ex equis reliquis, qui relicti sunt in ea (ecce sunt *sicut tota multitudo Jisraëlitarũ qui reliqui sunt in ea: ecce sunt sicut tota multitudo Jisraëlitarum, qui deficiunt) & mittentes videamus.

1 *Porta Schomronis*] exclusi a consortio civium ex lege, Levit. 13. 14. vicini autem portæ erant propter prementem hostem.

a Heb. *vir ad proximum suum: sic ve. 3.*

b Heb. *vir ad fratrem suum.*

5 *Quemadmodum erant*] id est, ut cùm in illis versarentur Syri: sic ver. 8.

c Heb. *fugerant pro anima sua: sic Gen. 19. 17.*

d Heb. *reversi venientes.*

8 *Illis*] janitori cum excubitoribus.

11 *Sicut tota multitudo*] i. prope est, ut fame pereant, sicut homines nostri, ac proinde nõ est quod multum simus solliciti de eorum conservatione.

12 Itaque acceperunt duos [a] equos vectarios: quos misit rex post castra Syrorum dicendo, ite & videte.

a Heb. *vecturas equorum; hypallage.*

13 Ita persecuti sunt eos usque ad Jardenem: ecce autem tota illa via plena erat vestibus, & instrumentis, quæ projecerant Syri inter festinandum: quod reversi nuntii indicarunt regi.

14 Quare egressus populus diripuerunt castra Syrorum: fuitque satum similæ *venale* siclo, & bina sata hordei siclo secundum verbum Jehovæ.

15 Rex autem præfecerat portę ducem illum, cujus manu nitebatur: quem proculcaverunt populus in porta ita ut moreretur: quẽadmodum locutus fuerat vir Dei, cùm loqueretur descendente rege ad ipsum.

16 ‖ Fuerat enim cùm loqueretur vir Dei regem dicendo: bina sata hordei siclo, & satum similæ siclo *venale* erit hoc tempore cras in porta Schomronis:

‖ Suprà 6.34.

17 Ut responderet iste dux viro Dei, dicens: etiāsi faceret Jehova cataractas in cœlis, an esse posset secundum verbum hoc? diceretque *Elischahh*, tu id visurus es oculis tuis: sed ex eo non esurus.

18 Fuit ergo illi sic: nam proculcarunt eum populus in porta ita ut moreretur.

Caput VIII.

Elischahh Schunamitidi famem septennii prædicens, autor est ei ut aliò cum familia migret: Mortem Ben-hadadi & regnum Chazaëlis prænuntiat: Jehorā Jehoschaphato patri succedit, quo regnante Edomæi & Libnæi deficiūt, eiq; mortuo succedit Achazja, qui Joramum Achabi filium ex vulneribus in prælio contra Syros acceptis, laborantem invisit, Jizrehbelem.

1 ‖ Elischahh autem edixerat mulieri illi cujus filium vitæ restituerat, dicendo: surge & abi tu cum familia tua, & peregrinare ubicunq; peregrinari poteris: nam proclamavit Jehova famem, quę etiam advenit in hanc terram ad septennium.

‖ Suprà 4.35.

2 Surgens itaque mulier illa fecerat secundum verbum viri Dei: abierat enim ipsa cum familia sua, & peregrinata fuerat in terra Pelischtæorum septem annos.

3 Fuit verò exactis septem annis, cùm reversa esset mulier e terra Pelischtæorū: ut prodiret ad implorandum regem " pro domo sua, & pro agro suo.

3 *Pro domo &c.*] recuperandis: in quorum possessionē ipsa absente, alii missi fuerant.

4 Intereà rex alloquebatur Gechazin puerum viri Dei, dicens: narra, quæso, mihi omnes res magnas quas fecit Elischahh.

5 Itaque fuit illo narrante regi, quo modo vitæ restituisset mortuum: ut ecce mulier illa, cujus filium restituerat vitæ, imploraret regem pro domo sua & pro agro suo: quapropter dixit Gechazi, domine mi rex, hæc illa *est* mulier, & hic filius ejus, quem vitę restituit Elischahh.

6 Interrogante autem rege mulierem illam, cùm enarrasset ipsi: dedit illi rex aulicum unum dicens, cura restitui quicquid *est* illius, etiam omnes proventus agri, ex *quo* die dereliquit hanc terram [a] ad hoc usque tempus.

a Heb. *& usque nunc.*

7 Posteà venit Elischahh Damascum, cùm Ben-hadad rex Syriæ ægrotaret: indicatumq; est ei dicendo, venit vir Dei huc usq;.

8 Itaque edixit rex ille Chazaëli, accipe in manu tua munus, & i obviam viro Dei, ut consulas Jehovam ex eo, dicens: an revalescere possum ex morbo hoc?

9 Tum abiturus Chazaël obviam ei, accepit munus in manu sua, & [b] ex quavis re pręstante Damasci, onus quadraginta Camelorum: & veniens substitit coram eo, ac dixit: " filius tuus Ben-hadad rex Syriæ misit me ad te, dicendo: an revalescere possum ex morbo hoc?

b Heb. *& omne bonum Damasci, id est, quodvis.*

9 *Filius tuus*] qui te ut patrem veneratur.

10 Ad quem dixit Elischahh: abi, dic ei: [c] omnino " revalescere posses: sed ostendit mihi Jehova e um [d] omnino moriturum.

c Heb. *vivendo vivere potes: sic deinceps.*

10 *Revalescere potes*] ex morbo qui lethalis non est.

d Heb. *moriendo morietur.*

11 Et quamvis contineret vultum suū ac componeret [e] dudum: tandem flevit vir Dei.

e Heb. *usque ad tarditatem: ut Judic. 3. 25.*

12 Cui dicente Chazaële, quare dominus meus flet? dixit, quia novi illud malum quo affecturus es filios Jisraëlis: munitiones eorum committes igni, & juvenes eorum gladio occides, & infantes illorum allides, ac prægnantes eorum diffindes.

13 Dixit verò Chazaël: at quid *est* servus tuus hic " canis, ut faciat rem magnam hanc? Cui dixit Elischahh, ostendit mihi Jehova te *fore* regem super Syriam.

13 *Canis*] id est, vilis & abjectus, 2. Schem. 3. 8.

14 Tum abiens ab Elischahho venit ad dominum suum, qui dixit ei, quid dixit Elischahh? dixit mihi, inquit, omnino revalescere potes.

15 Sed fuit postridie cùm acceptam stragulam intingens in aquam extenderet super faciem illius, ut moreretur: sic regnavit Chazaël pro illo.

16 " Anno autem quinto Jorami filii Achabi regis Jisraëlis, cùm Jehoschaphat esset rex Jehudæ, regnare cœpit Jehoram filius Jehoschaphati, rex Jehudæ.

16 *Anno quinto*] qui erat vigesimus secundus regni Jehoschaphati. confer cum cap 3. 1. regnat enim simul cum patre quatuor annis: quam ob rē 2. Chro. 21. 3. legitur ipsum Jehoschaphatum regnum tradidisse Jehoramo: quia primogenitus erat.

17 Natus triginta duos annos erat cùm regnare inciperet, & " octo annis regnavit Jeruschalaimis.

17 *Octo annis*] solus jam mortuo patre quatuor, & quatuor vivente patre.

18 Quibus ambulavit in via regum Jisraëlis, quemadmodum faciebant domus Achabi: nam " filia Achabi erat ei uxor: ita fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ.

18 *Filia Achabi*] Hhathalja, ver. 26.

19 ‖ Tamen noluit Jehova perdere Jehudam, propter Davidem servum suum: quemadmodum dixerat de eo, se daturum illi lucernam, & filiis ejus omnibus diebus.

‖ 1. *Reg.* 11. 36.

20 ‖ Diebus hujus defecit Edom [f] ne subjectus esset Jehudæ: & constituerunt super se " regem.

‖ 2. *Chron.* 21. 8.

f Heb. *de manu Jehudæ: sic ver.* 22.

20 *Regem*] nam prius imperabat prorex datus a Rege Jehudæ, 1. Reg. 22. 48 Est autem hîc complementum vaticinii Jitzchaki Gen. 27. 42.

21 Quapropter profectus est Joram [g] Tzahhirem, & omnes currus cum eo: fuitq; ipso surgente nocte, ut percuteret Edomæos circumjacentes sibi, & præfectos curruum, fugeretq; populus iste ad tentoria sua.

g *Ptolemæo Tzaram.*

22 Attamen perstitit in defectione Edom ne subjectus esset Jehudę in hunc usque diem: tunc defecit " Libna eodem tempore.

22 *Libna*] sacerdotum urbs in Jehuda Jehosch. 21. 13. ita defectione impeditus, victoriam persequi non potuit.

23 Reliquæ autem res Jorami & quicquid fecit: nonne sunt scripta in libro Chronicorum regum Jehudæ?

24 Cumque occubuisset Joram cum patribus suis, & sepultus esset cum patribus suis in civitate Davidis: regnavit [h] Achazja filius ejus pro eo.

h *qui & Hhazjahu* 2. *Chron.* 22. 6.

25 Anno duodecimo *ineunte* Jorami filii Achabi regis Jisraëlis, regnare cœpit [i] Achazja filius Jehorami, rex Jehudæ.

26 Natus viginti duos annos Achazja cùm regnare inciperet, anno uno regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomen Hhathalja [k] nata Hhomri rege Jisraëlis.

27 Et ambulavit in via domus Achabi, fecitque quod malum *videtur* in oculis Jehovæ sicut domus Achabi: quia gener domus Achabi erat.

28 Quapropter ivit cum Joramo filio Achabi in bellum contra Chazaëlem regem Syriæ Ramothas Gilhhadis: ubi percusserunt Syri Joramum.

29 Et reversus est Joram rex, ut curaret se Jizrehhele, a percussoribus: dum percusso eo Syri Ramæ inter prœliandum *consisterent* cum Chazaële rege Syriæ: Achazja verò filius Jehorami rex Jehudæ descendit ad invisendum Joramum filium Achabi Jizrehhelem: eò quòd ægrotus esset.

i *qui & Joachaz* 2.*Chron.*21.17.
26 *Viginti duos annos*] cùm ageretur annus 42. ex quo domus Hhomri regnare cœpit. 2.Chron.22.2.
Anno uno] imperfecto: quia eodem Hhathalja regnare cœpit, cujus primus dicitur.
k Heb. *filia*.
29 *Ramæ*] id est, Ramothis Gilhhadis.
Consisterent] id est, non persequerentur victoriam.

Caput IX.

Jehu ex Dei decreto in regem Jisraëlitarum unctus, de ipsius voluntate instructus, & in castris confirmatus in Joramum conspirat: & cum exercitu ad exequendum Dei decretum properans, Joramum, Achazjam & Izebelam occidit: e quibus solus Achazja sepeliendus relinquitur.

1 Elischahh autem propheta, vocato uno e filiis prophetarum: edixit ei, accinge lumbos tuos, & accipiens phialam olei hanc in manu tua, abi Ramothas Gilhhadis.

2 Et ubi perveneris illuc, dispiciens *quære* illic Jehu filium Jehoschaphati filii Nimschi: ad quem cùm veneris, facito ut surgat e medio fratrum suorum, & introducito eum in [a] intimum conclave.

3 Tunc accepta phiala olei infundito capiti ejus, ac dicito, ita ait Jehova: ungo te in regem super Jisraëlem: deinde aperiens fores fugito, neque differto.

4 Itaque abiit puer ille, puer propheta ille Ramothas Gilhhadis.

5 Quo ingresso ecce principes copiarum cõsidebant: dixit autem: verbum mihi *est* ad te, ô princeps: cui dicente Jehu, ad quem ex omnibus nobis? dixit, ad te, ô princeps.

6 Cùm ergo surgens ingressus esset intrò, infudit oleum capiti ejus: ac dixit ei, ita ait Jehova Deus Jisraëlis: ungo te in regem super populum Jehovæ, super Jisraëlem.

7 Ut percutias domum Achabi domini tui: sic ulciscar [b] cædem servorum meorum prophetarum, & cædem omnium servorum Jehovæ a manu Izebelę:

8 Pereunte tota familia Achabi, cùm excindam Achabo mingentem ad parietem, conclusumque & derelictum in Jisraële.

9 ‖ Et reddam domum Achabi sicut domum Jarobhhami filii Nebati, & sicut domum Bahhaschæ filii Achijæ.

10 Etiam Izebelam comedent canes, in portione Jizrehhelitana: nec erit qui sepeliat: deinde aperiens fores aufugit.

11 Jehu verò regresso ad servos domini sui, dicebat *quisque* [c] prosperéne? quare venit demens iste ad te? ad quos dixit, vos novistis hominem & sermonem ejus.

12 Tandem dicentibus falsum est, indica quæso nobis: dixit, [d] his & talibus allocutus est me dicendo: ita ait Jehova, ungo te in regem super Jisraëlem.

13 Tunc [e] festinanter accipientes quisque vestem suam, supposuerunt ei in fastigio graduum: & clangentes buccina dicebant, regnat Jehu.

14 Deinde conjuravit Jehu filius Jehoschaphati filii Nimschi contra Joramum: cùm Joram *qui* servabat Ramothas Gilhhadis ipse cum toto Jisraële, adversus Chazaëlem regem Syriæ,

15 ‖ Reversus esset Jehoram rex, ut curaretur Jizrehhele, a percussoribus quando percusserunt eum Syri, cùm pugnaret contra Chazaëlem regem Syriæ: & dixit Jehu: si [f] est vobis in animo, ne exito *quisquam* proripiens se ex hac civitate, ut abeat renuntiatum Jizrehhelem.

16 Tum equitans Jehu ivit Jizrehhelem: quia Joram decumbebat ibi: Achazja verò rex Jehudæ descenderat ad invisendum Joramum.

17 Speculator autem stans in turri Jizrehhele, cùm videret agmen Jehu inter veniendum dixit: alicujus agmen video: tum dixit Jehoram, accipe equitem, & mitte illis obviam, qui dicat, prosperéne?

18 Abiens itaque eques obviam ei dixit, ita ait rex: prosperéne? cui dixit Jehu, [g] quid tua de prosperitate? diverte [h] ad asseclas meos: quam ob rem indicavit speculator dicendo: pervenit nuntius ille usque ad eos: sed non revertitur.

19 Et misit equitem alterum: qui veniens ad eos dixit, ita ait rex, prosperéne? cui dixit Jehu, quid tua de prosperitate? diverte ad asseclas meos:

20 Quod indicavit speculator, dicendo: pervenit usque ad eos: sed non revertitur: & ductus iste, *est* quasi ductus Jehu filii Nimschi. nam [i] præcipitanter ducere solebat.

21 Tum dicẽte Jehoramo, junge, junxit *auriga* currum ejus: sic egressus Jehoram rex Jisraëlis & Achazja rex Jehudæ quisq; in curru suo, processerunt obviam Jehu: quem invenerunt in portione Nabothi Jizrehhelitæ.

22 Fuit autem cùm videret Jehoram Jehu, ac diceret, prosperéne Jehu? ut is diceret, quid istud prosperè, dum scortationes Izebelæ matris tuæ, & præstigiæ ejus quàm plurimæ durant?

23 Itaq; avertens Jehoram manus illius, fugiebat: cùm dixisset ad Achazjam, dolus *est* Achazja.

24 Sed Jehu [k] vehementissimè adducto manu sua arcu percussit Jehoramum [l] interscapilio ejus, ita ut exiret sagitta ex corde ejus: sic corruit in curru suo.

25 Deinde edixit Bidcari duci suo: tolle, projice eum in portione agri Nabothi Jizrehhelitæ: nam recordare, me & te pariter equitantibus binis post Achabum patrem istius, Jehovam protulisse adversus eum onus hoc.

26 *Nempe, ne vivam* si non cædem Nabothi, &

1 *Accinge lumbos*] ut supra 4.29.
3 *Fratrum suorum*] i. collegarum: vide ver. 5.
a Heb. *conclave in conclavi: sic* 1.*Reg.*20.30.
4 *Puer propheta*] i. propheta administer, Exod. 33.11.
b Heb. *sanguines: sic deinceps.*
8 *Mingentem &c.*] vide 1.Schem.25.22. & Deut.32.36.
‖ 1.*Reg.*15.27. & 16.13.
10 *In portione &c.*] id est, portione regis quam iniquè Nabotho ademerat: vide 1.*Reg.*21.

c Heb. *compos? sic deinceps.*
11 *Novistis hominem*] quasi dicat, scitis quid prophetæ loqui soleant: ex ejus persona conjicite quæ sint ipsius verba.
d Heb. *secundum hoc & secundum illud.*
e Heb. *festinarunt & acceperunt.*
13 *In fastigio graduum*] i. in suggestu regio.
‖ *Supra* 8.29.
f Heb. *si est cum animo vestro: sic* Gen.23.8.
g Heb. *quid tibi & paci? sic deinceps.*
h Heb. *ad post me: sic ver.*19.
i Heb. *in dementia.*
23 *Illius*] aurigæ, jubens ut deflecteret.
k Heb. *implevit manum suam arcu: hypallage, pro implevit, id est, pleni tetendit manu sua arcum.*
l Heb. *inter brachia ejus.*
25 *Onus*] id est, comminationem hanc propheticam: ut ferè in prophetis accipitur.

& cædem filiorum ejus, quam vidi hesterna vespera, ||dictum Jehovæ, rependero tibi in hac ipsa portione, dictum Jehovæ: quare nunc tolle, projice eum in hac portione, secundum verbum Jehovæ.

27 Quod Achazja rex Jehudæ videns, aufugit via domus hortensis: sed persecutus eum Jehu, edixit, etiam ipsum percutite in suo curru: *sic percusserūt eum* in ascensu Guris, qui *est* ad *Jiblehhamum: unde fugit *Megiddun-tem, ubi mortuus est.

28 Postea currui imponentes eum servi ejus, *abduxerunt* Jeruschalaima: sepeliveruntque eum in sepulchro ejus cum patribus ejus in civitate Davidis.

29 Anno autem undecimo *completo* Joramo filio Achabi, regnare cœperat Achazja super Jehudam.

30 Prætereà adveniente Jehu Jizrehhelem, cùm id audivisset Izebel [m]apposito fuco oculis suis, & aptato capite suo: prospiciebat per fenestram.

31 Cumq; Jehu ingrederetur portam, dixit illa: prosperéne *ô Zimri, occisor domini sui.

32 Ille verò sublata facie sua ad fenestram illam, dixit: *quis *facit* mecum? quis? & respicientibus ad eum duobus *vel* tribus *aulicis:

33 Dixit: deturbate eam: qui deturbarunt eam, & aspersa est pars sanguinis ejus parieti & equis, & conculcavit eam *Jehu.*

34 Deinde ingressus postquam comedit & bibit: edixit: revisite jam maledictam istam & sepelite eam: nam filia regis est.

35 Abierunt ergo ad sepeliendum eam: sed non invenerunt ex ea nisi calvariam, & pedes ac volas manuum.

36 Quod cùm reversi indicavissent ei, dixit: verbū Jehovæ est, || quod locutus fuerat per servum suum Elijam Tischbitem dicendo: in portione Jizrehhelitica comedent canes ipsi carnem Izebelæ.

37 *Itaq; sit cadaver Izebelæ tanquam stercus in superficie agri, in portione Jizrehhelis: ut non dicant, hæc *est* Izebel.

|| 1.Reg.21.17.&c.

27 *Sic percusserunt*] Eclipsis: de hoc genere eclipseos vide 1.Reg.20.34.

Jiblehhamum] oppidum Menaschis Jehosch.17.11.

Megidduntem] ibidem.

29 *Completo*] nam ineunte duodecimo regnasse scribitur, suprà 8.25.

m Heb. *posuit ad fucum oculos suos: hypallage, ut suprà 24. ver.*

31 *ô Zimri*] ô alter Zimri 1.Reg.16.17. cujus conspirationis ultio fuit per Hhomrin socerum Izebelæ.

32 *Quis facit*] quasi dicat, an nemo istic a meis partibus futurus est?

Aulicis] ex comitatu Izebelæ.

|| 1.Reg.21.23.

37 *Itaque*] quasi dicat, rescindo priorem sententiam meam de ea sepelienda.

Caput X.

Jehu pergens divinam sententiam in Achabum exequi, omnes ejus filios jugulari curat: factum suum populo ex Eliæ prophetia probat: Achazjæ agnationem tollit. Bahhalis cultum & sacerdotes abolet: sed peccatis Jarobhhami insistit. quo nomine a Deo primùm verbis: deinde operâ Chazaëlis severè castigatur, & mortuo succedit filius Jehoachaz.

1 Cúmque Achabo essent septuaginta filii Schomrone: scripsit Jehu literas, quas misit Schomronem ad *principes Jizrehhelis, *seniores & *nutritios Achabi, edicendo.

2 *Nunc ergo, cùm pervenerint literæ istæ ad vos: quandoquidem apud vos sunt filii domini vestri: & penes vos currus & equi, civitas quoque munita & arma:

3 Dispicite optimum & rectissimum e filiis domini vestri quē collocetis in solio patris sui: & pugnatote *pro domo domini vestri.

1 *Principes Jizrehhelis*] i. præcipuos aulicos missos a Joramo cum filiis Samariam, cùm expeditionem susciperet in Syriam.

Seniores] ac ideò minus aptos ad expeditionem bellicā: aptissimos autem ad Rempub. consilio, juventutem autoritate regendam.

Nutritios Achabi] i. quibus filii Achabi commissi erant, quique magnates Samariæ erant. 2 *Nunc ergo*] paralepsis, qualis suprà 5.6. 3 *Pro domo domini*] cui bellum indixi, concessio autem est ironica.

4 Qui timentes [a]vehementissimè dicebant: ecce duo isti reges non substiterunt coram eo: & quo modo subsisteremus nos?

5 Quapropter misit [b]præfectus domui & præfectus civitatis, seniores etiam & nutritii ad Jehu dicendo: servi tui sumus, ideoq; quicquid edixeris nobis faciemus: non præficiemus ullum regem: quod bonum *videtur* in oculis tuis facito.

6 Qui scripsit ad eos literas secundò, dicens: si mei estis, & voci meæ auscultatis, assumptis capitibus [c]singulorum filiorum domini vestri: venite ad me hoc ipso tempore cras Jizrehhelem: filii autem regis, septuaginta viri erant apud magnates illius civitatis, qui educabant eos.

7 Fuit itaque, cùm pervenissent istæ literę ad eos, ut accipientes filios regis jugularent septuaginta viros: & imponentes capita eorum sportis, mitterent ad eum Jizrehhelem.

8 Tum veniens nuntius indicavit ei dicendo, attulerunt capita filiorum regis: qui dixit, componite illa duobus acervis *ad januam portæ usque mane.

9 Fuit deinde mane cùm egressus substitisset, ut diceret ad totum populum *justi estis: ecce ego conspiravi contra dominum meum & occidi eum: *& quis percussisset omnes istos?

10 *Agnoscite jam non oportere ut excidat *quicquam* in terram de verbo Jehovæ, quod locutus est Jehova contra domum Achabi: sed Jehovam efficere quod locutus erat per servum suum Elijam.

11 Deinde percussit Jehu omnes qui reliqui erant de domo Achabi Jizrehhele: & omnes magnates ejus, & necessarios ejus, & sacerdotes ejus: donec non relinqueret ei superstitem.

12 Nam cùm surgens abiret profecturus Schomronem: & *jam* esset *Beth-Hhekedi pastorum in itinere:

13 Jehu inventis [d]agnatis Achazjæ regis Jehudæ dixit: qui estis? qui dixerunt, agnati Achazjæ sumus: & descendimus ad [e]salutandum filios regis & filios Augustæ.

14 Quam ob rem edixit *Jehu*, prehendite illos vivos: qui prehenderunt eos vivos: & jugularunt eos apud cisternā Beth-Hhekedi, quadraginta duos viros: ita ut non reliquum faceret quenquam ex eis.

15 Posteà abiens inde cùm invenisset Jehonadabum filium *Rechabi, occurrentem sibi & [f]bene precantem sibi, dixit ad illum: *an inest [g]animo tuo rectum *erga me*, quemadmodum animo meo, erga animum tuum? cui dicente Jehonadabo, est: si est *inquit*, cedo manum tuam: quem cùm dedisset manum suam, jussit conscendere ad se in currum.

16 Dicens, veni mecum, & vide Zelum meum pro Jehova: sic imposuerunt eum currui illius.

17 Cumque venisset Schomronem, percussit omnes qui relicti fuerant Achabo Schomrone, donec *perderet eum: secundū verbum Jehovæ quo allocutus fuerat Elijam.

18 Posteà Jehu congregato toto populo dixit ad eos: Achab coluit Bahhalem parùm: Jehu colet eum multùm.

a Heb. *valdè valde.*

b Heb. *qui erat super domum &c.*

c Heb. *hominum.*

8 *Ad januam portæ*] i. ad curiam, & forum judiciale.

9 *Justi estis*] quasi dicat: ego vos innocentes pronuntio, non est quòd putetis me quicquam moliri in salutem vestram.

Et quis percussisset] quasi dicat, quis tantùm facinus ausus fuisset committere nisi me duce ac potius authore Deo.

10 *Agnoscite jam*] quasi dicat, non meo instinctu: sed Dei impulsu factum, ut exequeretur quod comminatus fuerat 1. Reg.21.21.& seq.

12 *Beth-Hhekedi*] pagi nomen: significans locum ligaminis: vel quòd ibi tondendas oves ligarent: vel quòd hi e regio sanguine, qui pastores populi dicuntur, ibi ligati & jugulati sunt.

d Heb. *fratribus* i. *filiis fratrum* 2. Chron. 22.8. *sic Gen.*13.8.

e Heb. *ad pacem filiorum regis.*

15 *Rechabi*] viri celebris Kinæi e genere Jithronis, vide 1. Chron.2.55. & Jirmejæ 35.

f Heb. *benedicentem.*

An inest &c.] q.d. an æquè mihi ex animo bene cupis, ut ego tibi bene volo?

g Heb. *cordi tuo: sic deinceps.*

Inquit] eclipsis: ut 1.Reg.20.34.

17 *Perderet eum*] i. totum genus Achabi: syllepsis.

19 Quare nunc omnes prophetas Bahhalis, omnes ſervos ejus, & omnes ſacerdotes ejus vocate ad me: ullus ne deſyderator, nam ſacrificium magnum mihi *ſacrificandum eſt* Bahhali: quiſquis deſyderabitur ne vivito: Jehu autem faciebat fraude, ut perderet ſervos Bahhalis.

20 Et dixit Jehu: ſanctificate "diem interdicti Bahhali, quem proclamaverunt.

21 Miſit enim Jehu per totum Jiſraëlem, ut venirent omnes ſervi Bahhalis: neque relinqueretur quiſquam qui non veniret: quibus ingreſſis in ædem Bahhalis, plena erat ædes Bahhalis [h] confertim.

22 Tum edixit ei qui præerat veſtiario, prome veſtimentum in quoſque ſervos Bahhalis: qui prompſit eis veſtimentum.

23 Et ingreſſus Jehu cum Jehonadabo filio Rechabi in ædem Bahhalis, edixit ſervis Bahhalis, perveſtigate & videte ne ſit hic vobiſcum e ſervis Jehovæ *quiſquam*: ſed ſervi Bahhalis ſoli.

24 Cùm itaque veniſſent ad faciendum ſacrificia & holocauſta: Jehu diſpoſitis ſibi foris octoginta viris dixit: ejus viri anima *a* quo proripuerit ſe *quis* ex hominibus iſtis, quos ego [i] committo manibus veſtris, erit pro anima illius.

25 Deinde fuit cùm abſolverit *ſacerdos* facere holocauſtum, ut ediceret Jehu curſoribus, & ducibus: ingredimini, percutite eos: ne exito quiſquam: qui percuſſerunt eos acie gladii: quos abjecerunt curſores & duces: deinde perrexerunt in ædem Bahhalis *per* quamque civitatem.

26 Et educentes ſtatuas ædis Bahhalis, comburebant eam.

27 Deſtruebantque ſtatuam Bahhalis: & deſtructa æde Bahhalis diſponebant eam in latrinas uſque in hodiernum diem.

28 Sic perdidit Jehu Bahhalem ex Jiſraële.

29 Veruntamen a [k] ſequendis peccatis Jarobhhami filii Nebati, quibus ad peccandũ induxit Jiſraëlem non receſſit Jehu: *a* vitulis aureis, qui Beth-Ele, & qui Dane *erant*.

30 Quam ob rem dixit Jehova ad Jehu: eò quòd bene feciſti quod rectum *videtur* in oculis meis: omnino quod *erat* in animo meo feciſti domui Achabi: [l] "abnepotes tui ſedebunt in ſolio Jiſraëlis.

31 Sed Jehu non obſervavit ut ambularet in lege Jehovæ Dei Jiſraëlis ex toto animo ſuo: nõ receſſit a peccatis Jarobhhami quibus ad peccandum induxit Jiſraëlem.

32 Temporibus illis cœpit Jehova truncare Jiſraëlem: "percutiente eos Chazaële in toto termino Jiſraëlis.

33 A Jardene ad ortum ſolis, tota terra Gilhhadis, Gaditarum, & Rëubenitarum & Menaſchitarum a Hharohhere quæ *eſt* ad torrentem Arnonis: tum Gilhhadem, tum Baſchanem.

34 Reliquæ autem res Jehu & quicquid fecit, & tota fortitudo ejus: an non ſunt ſcripta in libro "Chronicorum regum Jiſraëlis?

35 Denique cùm occubuiſſet Jehu cum patribus ſuis & ſepeliviſſent eum Schomrone: regnavit Jehoachaz filius ejus pro eo.

36 Dies autem quibus regnavit Jehu ſuper Jiſraëlẽ Schomrone, fuerunt vigintiocto anni.

20 *Diem interdicti*] vide Levitici 23. 36.

h Heb. *ore ad os, id eſt, adeò denſi, ut ora hominum ferè ſeſe contingerent: ut infrà 21. 16.*

i Heb. *venire facio ad manus veſtras.*

k Heb. *a poſt ipſa peccata.*

l Heb. *filii quartanorum* ordinum. i. *quartani.*

30 *Abnepotes tui*] vide complementum infra 15.8. & ſequentibus.

32 *Percutiente eos*] ex prophetia Eliſchahhi, ſuprà 8. 12.

34 *Chronicorum*] vide 1. Reg. 11.41.

Caput XI.

Hhathalja, filio mortuo, regnum invadit: & e cæde ſtirpis regiæ in quam illa graſſatur, Joaſch anniculus eripitur: A ſacerdote occultatur & inſtituitur uſque ad annum ſeptimum: quo conſpiratione facta populo ipſum producit: regem inſtituit: Hhathaljam occidit, & collapſum cultũ inſtaurat.

1 ‖ Hhathalja autem "mater Achazjæ, cùm videret mortuum eſſe filium ſuum: ſurgens perdidit totum ſemen [a] regium.

2 Sed accipiens [b] Jehoſchebahha filia regis Jorami ſoror Achazjæ, Joaſchum filium Achazjæ, furtim ſurreptum e medio filiorum regis qui afficiebantur morte, ipſum & nutricem ejus *abdidit* in conclave lectorum: deinde abſconderunt eum metu Hhathalję, ita ut non afficeretur morte.

3 Ita fuit cum illa in domo Jehovæ latitans ſex annos: quibus Hhathalja regnavit ſuper eam terram.

4 Anno autem ſeptimo mittens [c] Jehojadahh aſſumpſit centuriones, primores, & curſores, ac ingredi juſſit eos ad ſe in domum Jehovæ: ‖ quibuſcum "pepigit fœdus, ac jurejurando obſtringens eos in domo Jehovæ, oſtendit eis filium regis.

5 Præcepitque eis dicendo: hæc *eſt* res quam facturi eſtis: tertia pars veſtrum "ingredientium ſabbatho & obſervantium obſervationem, adeſto "domui regis.

6 Et tertia altera " in porta Suris: reliqua verò tertia " in porta poſt curſores: ut obſervetis obſervationem domus hujus "*ab* irruptione.

7 Ex vobis verò omnibus "exituris ſabbatho binæ [d] laterales cuſtodiæ: cùm obſervaverint obſervationem domus Jehovæ, "adſunto regi.

8 Et cingite regem circumquaque, quiſque cum armis ſuis in manu ſua, ut qui invaſerit hos ordines morte afficiatur: & eſtote cum rege cùm exibit & cùm ingredietur.

9 Itaq; fecerunt centuriones omnino prout præceperat Jehojadahh ſacerdos, aſſumſerunt etiam quiſq; homines ſuos ingredientes ſabbatho "cum egredientibus ſabbatho: venientes ad Jehojadahhũm ſacerdotem.

10 ‖ Deditque ſacerdos centurionibus haſtas & umbones qui fuerant regis Davidis, & erant in domo Jehovæ.

11 Cumque adſtarent curſores quiſque cum armis ſuis in manu ſua, a latere domus "dextero uſque ad "latus domus ſiniſtrum "verſus altare, & "verſus domum: apud regem circumquaque.

12 Produxit *Jehojadahh* filium regis, & impoſito ei coronamento, idque "cum teſtimonio, cõſtituerunt eum regem ungentes eum: & complodentes volis dicebant: vivat rex.

13 Cùm autem audiret Hhathalja ſtrepitum concurſantium, populi: ingreſſa eſt ad populum in domum Jehovę.

‖ 2. Chron. 22.10.

1 *Mater Achazjæ*] ſuprà 8.26.

a Heb. *regni*[illegible]

b *quæ & Jehoſchabhhat.* 2. Chron. 22.11.

c *Qui & Jochanan.* 1. Chron. 6.9.

‖ 2. Chron. 23.

4 *Pepigit fœdus*] de tollenda Hhathalja, inſtituendo Joaſcho, tollenda idololatria, & reſtituendo cultu Dei quo tempore Jiſraëlitæ mares conveniebant ex lege ad colendum Deum, Exodi 23.

5 *Ingredientium ſabbatho*] id eſt, vice ſua miniſterium in templo obeuntium a ſabbatho ad ſabbathum. vide 1. Schem. 15.24.

Domui] id eſt, in aquilonari parte atrii, ubi rex a ſexennio latuerat.

6 *In porta Suris*] [illegible] & Jeſod, id eſt, fundamenti dicitur, 2. Chron. 23.5. erat autem maxima atrii porta ab oriente, quam ob rem etiam porta ſuprema a ſtructura dicitur, infrà 15.35.

In porta poſt curſores] quæ 2. Chron. 23. 4. porta Sippim, id eſt, poſtium dicitur: meridiana porta atrii ſacerdotum.

Ab irruptione] id eſt, ne quis irrumpens periculum crearet regi, aut vitium loco ſancto inferret.

7 *Exituris ſabbatho*] id eſt, qui jam functi miniſterio hebdomadario, ad proprias habitationes eſſetis conceſſuri.

d Heb. *manus ſive latera. i. lateraneæ, metonymia: ſic ver. 11.*

Adſunto regi] id eſt, regem utrinque ſtipantes in atrium magnum deducatis, populo exhibendum.

9 *Cum egredientibus*] nam hos non dimiſit, ſuprà ver. 7.

‖ 2. Schem. 8. [illegible]

11 *Dextero*] verſus portam meridianam, ubi ſtabant curſores ſuprà ver 6. ; *Latus ſiniſtrum*] aquilonare, qua parte rex latebat. *Verſus altare*] id eſt, ad portam orientalem in fronte atrii. *Verſus domum*] id eſt, ad occidentem templi. 12 *Cum teſtimonio*] id eſt, tradito ei libro legis, ut mandatur Deut. 17.18. & ſequentibus.

14 Ubi

14 Ubi videns quod ecce rex ſtabat *in columna ſua pro more, & principes & tubæ aderant regi, totúſque populus terræ lætus clangebat tubis: laceravit Hhathalja veſtimenta ſua, clamans, conjuratio, conjuratio.

15 Præcepit autem Jehojadahh ſacerdos centurionibus illis præfectis copiarum, & edixit eis: ſinite iſtam exire *intra ordines: etiam eum qui ſequetur iſtam morte afficientes gladio: dicebat enim ſacerdos: ne morte afficiatur in domo Jehovæ.

16 Cùm itaque diſponerent ei [e] cuſtodias laterales, abiit via *aditus equorum verſus domum regis: ubi morte affecta eſt.

17 Tunc pepigit Jehojadahh *fœdus inter Jehovam & inter regem ac inter populum, ipſos fore populum Jehovæ: & inter regem & inter populum.

18 Poſtea ingreſſus eſt totus populus regionis ædem Bahhalis & demoliti ſunt eam, altaria ejus & imagines ejus fregerunt benè: Mattanem verò ſacerdotem Bahhalis occiderunt ante ipſa altaria: & *repoſuit ſacerdos præfecturas in domo Jehovæ.

19 Cumque aſſumpſiſſet centuriones, & primores, curſoreſque & totum populum terræ, deduxerunt regem e domo Jehovæ, ingreſſiq; ſunt via portæ curſorum in domum regis: ubi ſedit *Joaſch* ſuper ſolium regum.

20 Et lætatus eſt totus populus terræ, ac civitas conquievit: poſtquam Hhathaljam morti tradidiſſent gladio, in domo regis.

14 *In columna ſua*] id eſt, in columna regia, impoſita labro ſive baſi quam Schelomo paraſſe legitur, 2. Chron. 6.13. Idem de Joſchija legitur infra 23.3.

15 *Intra ordines*] id eſt, copias armatorum extra atrium diſpoſitas.

e *Vide ſuprà ver. 7.*

16 *Aditus equorum*] id eſt, portæ civitatis Davidis ita vocatæ, ad aquilonē: qua ad portā Ephrajimi ibatur, infrà 14.13.

17 *Fœdus*] duplex: prius eccleſiaſticum regis & populi cum Deo: deinde civile populi cum rege.

18 *Repoſuit*] id eſt, inſtauravit cultum & ordinem, temporum injuriâ corruptiſſimum.

Caput XII.

Jehoaſch vivo Jehojadahho rectè ſe gerens templum Dei inſtaurari jubet: poſtea illo mortuo degenerans, a Chazaële Syriæ rege infeſtatur: & tandem a ſervis conjuratis occiditur: cui filius Amatzja ſuccedit.

1 NATUS annos ſeptem Joaſch cùm regnare inciperet:

2 Anno ſeptimo Jehu regnare cœpit Jehoaſch, & quadraginta annis regnavit Jeruſchalaimis: cujus matri nomen Tzibia e Beer-Schebahho.

3 Fecitque Jehoaſch quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ omnibus diebus illius, Jehojadahhi ſacerdotis: *qui docebat eum.

4 *Veruntamen excelſa non amota ſunt: adhuc populus ſacrificabant & adolebant in excelſis.

5 Edixit autem Jehoaſch ſacerdotibus: omnem pecuniam ſacrorum quæ inferetur in domum Jehovæ, *pecuniam tranſeuntis, [a] pecuniam æſtimationis animarum cujuſq;: omnem pecuniam quam [b] venerit in animū cujuſque offerendi Jehovæ:

6 Sumunto apud ſe ſacerdotes quiſque a noto ſibi: & ipſi [c] curanto labem ipſius domus, ubicunque inventa fuerit labes.

7 Deinde fuit anno vigeſimo tertio regis Jehoaſchi: nondum curantibus ſacerdotibus labem domus,

8 Ut rex Jehoaſch vocato Jehojadahho ſacerdote, & reliquis ſacerdotibus diceret ad eos: quare non curatis labem domus? nunc ergo ne accipitote pecuniam a notis vobis: ſed ad labem domus *curandam* *redditote illam.

9 Cui acquieverunt ſacerdotes: ne acciperent pecuniam a populo, neque curarent labem domus.

10 Quare *accipiens Jehojadahh ſacerdos arcam *alicujus, excavato foramine in [d] operculo ejus: poſuit eam *juxta altare dextrorſum, qua ingreditur quiſque domum Jehovæ: & collocarunt ibi ſacerdotes, obſervantes *limen, & totam pecuniam quæ inferebatur in domum Jehovæ.

11 Eratque videntibus illis multum eſſe pecuniæ in arca: ut aſcenderet ſcriba regis & ſacerdotis maximi, & *ligarent quam numeraverant pecuniam inventam in domo Jehovæ.

12 Poſtea tradebant pecuniam iſtam certâ ſummâ compoſitam in manus curatorum illius operis, præfectorum *operi* domus Jehovæ: qui expendebant illam in fabros lignarios, & in ſtructores, reficientes domum Jehovæ:

13 Nempe in cementarios, & in lapicidas, & ad comparanda ligna, & lapides cæduos, ut curarent labem domus Jehovæ: & ad omnia quæ inſumenda erant in domum ad curandam eam.

14 Veruntamen non fiebant domui Jehovæ pelves argentei, inſtrumenta muſica, crateres, tubæ, ullum inſtrumentum aureum aut inſtrumentum argenteum: ex iſta pecunia, quæ inferebatur in domum Jehovæ,

15 *Cùm curatoribus operis tradebant illam: ut curarent eâ domum Jehovæ.

16 Neque rationes exigebant ab hominibus illis in quorum manus tradebant pecuniam, tradendam curatoribus operis: *nam fidè illi agebant.

17 *Pecunia pro delicto & pecunia pro peccatis non inferebatur in domum Jehovæ: ſacerdotibus cedebant.

18 *TUNC aſcēdens Chazaël rex Syriæ oppugnavit Gathum & cœpit illud: & [e] convertebat Chazaël faciem ſuam, ut aſcenderet *contra Jeruſchalaima.

19 Sed Jehoaſch rex Jehudæ accipiens omnia illa ſacra quę conſecraverant Jehoſchaphat, & Jehoram & Achazja majores ipſius reges Jehudæ, & ſacra ſua totumque aurum quod inveniebatur in theſauris domus Jehovæ & domus regis: miſit ad Chazaëlem regem Syriæ: ita divertit a Jeruſchalaimis.

20 Reliquæ autem res Joaſchi, & omnia quæ fecit: nónne ſunt ſcripta in libro *Chronicorum regum Jehudæ?

21 Tandem inſurgentes ſervi ejus cùm [f] feciſſent conſpirationem: percuſſerunt Joaſchum in loco munitionis qui [g] vergit *Sillam verſus.

22 [h] Jozachar, inquam, filius Schimhhatæ, & Jehozabad filius [i] Schomræ ſervi ejus, percuſſerunt eum ita ut moreretur: & ſepeliverunt eum *cum majoribus ſuis in civitate Davidis: regnavitque Amatzja filius ejus pro eo.

Caput XIII.

Jehoachazo in Jiſraële regnante, regnum a Syria

3 *Qui docebat &c.*] nam poſt Jehojadahhi mortem Joaſch deſcivit a cultu Dei: vide 2. Chron. 24.18.

4 *Veruntamen excelſa*] ſenſus eſt, Deū quidem colebant tātùm: ſed alibì quàm in loco quem elegerat.

5 *Pecuniam tranſeuntis, &c.*] id eſt, collectam vel capitationem, quæ viritim a ſingulis ex ordine tranſeuntibus domeſticatim colligebatur, prout quiſque ſua æſtimabat, & ultrò offerebat.

a Heb. *viri, pecuniam animarum æſtimationis ejus.*

b Heb. *aſcendit in cor viri.*

c Heb. *confirmanto rupturam, ſic deinceps.*

8 *Redditote illam*] quam videlicet hactenus accepiſtis.

10 *Accipiens*] juſſu regis: vide 2. Chro. 24.8.

Alicujus] ſacerdotis vel Levitæ: nam quicquid penes ſe habebant ex capitatione, retulerant ex mādato regis ver. 8.

d Heb. *janua ejus.*

Juxta altare] id eſt, ad dexterum poſtem portæ atrii ſacerdotum, ubi altare erat extrinſecus in fine atrii magni, quouſque pervenire licebat toti Jiſraëli: vide 2. Chron. 24.8.

Limen] portæ atrii ſacerdotum ex præſcripto Dei, Numer. 18.4.

11 *Ligarent*] loculis impoſitam.

15 *Cum curatoribus*] ſed reparata domo reſiduū pecuniæ in illa impenſum eſt, 2. Chron. 24.14.

16 *Nam fidè*] id eſt, pecunia fidei illorum committebatur, & ipſi bona fide adminiſtrabant.

17 *Pecunia pro delicto*] de qua Levitici 5.15. & ſequentibus. nā quod ibi de duobus reatus generibus præcipitur, ſynecdochicè ad ſimilia peccata pertinet, ex analogia quæ habetur Levitici 6.30.

18 *Tunc aſcendens &c.*] ex prophetia Eliſchahhi, ſuprà 8.12.

Tunc] mortuo Jehojadahho, & Joaſcho corrupto, 2. Chr. 24.17. & ſequētibus.

e Heb. *componebat.*

Contra Jeruſchalaima] cùm jam popularetur regnum ibidem ver. 23.

20 *Chronicorum*], vide 1. Reg. 11.41.

f Heb. *cōſpiraſſent conſpiratione.*

g Heb. *deſcendit.*

21 *Sillam*] id eſt, aggeſtum iter. videtur partem illam intelligere, in qua Schelomo aggeſta terra, aſcenſum fecit a domo ſua ad Domum Dei: 1. Chron. 26.16. & 2 Chron. 9.11. Nam magis probamus Hhebræam vocem Silla appellativè accipi pro aggere, ex illorum locorū comparatione.

h *qui & Zabad* 2. Chron. 24.26.

i *Schimritha, ibidē.*

22 *Cū majoribus*] i. ſicut majores: ſed non in ſepulchro regum, 2. Chron. 24.25.

ris valde atteritur: donec Joaſch a patre in regnum cooptatus, & a Deo per Eliſchabhum confirmatus, ter Syros vincens res amiſſas recuperaret.

1 AB anno vigeſimo tertio Joaſchi filii Achazjæ regis Jehudæ: regnavit Jehoachaz filius Jehu ſuper Jiſraëlē, Schomrone "ſeptemdecim annis.

2 Et fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: [a]ſecutus enim eſt peccata Jarobhhami filii Nebati, quibus ad peccandum induxit Jiſraëlem: non receſſit [b] ab ullo eorum.

3 Quapropter accenſus ira Jehova in Jiſraëlem "tradebat eos in manum Chazaëlis regis Syriæ, & in manum Benhadadi filii Chazaëlis omnibus illis diebus.

4 Sed deprecante Jehoachazo iratam faciem Jehovæ: auſcultavit ei Jehova, cùm videret oppreſſionem "Jiſraëlitarum, quòd opprimeret eos rex Syriæ.

5 Itaque dedit Jehova, Jiſraëlitis "ſervatorem, ut [c] exirent e manu Syrorum, & conſiderent filii Jiſraëlis in tentoriis ſuis [d] ſicut anteà.

6 Veruntamen non receſſerunt a peccatis domus Jarobhhami, quibus ad peccandum induxit Jiſraëlem, in unoquoque eorum ambulavit: quin etiam "lucus ipſe manebat Schomrone.

7 Quamvis non reliquum feciſſet Jehoachazo populum: niſi quinquaginta equites, & decem currus, ac decies mille pedites: perdiderat enim illos rex Syriæ, & redegerat eos tanquam pulverem, "triturando.

8 Reliquæ autem res Jehoachazi, & omnia quæ fecit, ac fortitudo ejus: nónne ſunt ſcripta in libro Chronicorum regum Jiſraëlis?

9 Poſteà cùm occubuiſſet Jehoachaz cum majoribus ſuis & ſepeliviſſent eum Schomrone: regnavit Joaſch filius ejus pro eo.

10 "Anno trigeſimoſeptimo Joaſchi regis Jehudæ *completo*: regnavit Joaſch filius Jehoachazi ſuper Jiſraëlem, Schomrone ſexdecim annis.

11 Et fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: non receſſit ab omnibus peccatis Jarobhhami filii Nebati, quibus ad peccandum induxit Jiſraëlem: in unoquoque eorum ambulavit.

12 Reliquæ autem res Joaſchi, & quicquid fecit, ac fortitudo ejus, quòd pugnavit "contra Amatzjam regem Jehudæ: nónne ſunt ſcripta in libro Chronicorum regum Jiſraëlis?

13 Poſteà occubuit Joaſch cum majoribus ſuis, & Jarobhham ſedit in ſolio ejus: ſepultúſque eſt Joaſch Schomrone cum regibus Jiſraëlis.

14 "Cùm enim Eliſchahh ægrotaret morbo ſuo, quo mortuus eſt: "deſcendit ad eum Joaſch rex Jiſraëlis: & flens ante faciem ejus dicebat: "pater mi, pater mi: currus Jiſraëlis & equites ejus.

15 Cui dicente Eliſchahho: ſume arcum & ſagittas: ſumens *attulit* ad eum arcum & ſagittas.

16 Tum dixit regi Jiſraëlis: appone manum tuam ad arcum: qui appoſuit manum ſuam:

1 *Septemdecim annis*] quorum duo poſtremi fuerunt cum filio communes, ut infrà ver. 10. & 22.
a Heb. *ivit poſt.*
b Heb. *ab eo: ſic ver. 6. & 11.*

3 *Tradebat*] id eſt, faciebat ut a Syris cæderentur, & aliquid ex regno amitteretur. Prolepſis qua generatim attinguntur hiſtoriæ, quæ infrà ordine exprimuntur.

4 *Jiſraëlitarum*] quorum cum majoribus pepigerat fœdus, infrà verſ. 23.

5 *Servatorem*] Joaſchum, infrà ver. 25.
c Heb. *de ſub manu Syrorum.*
d Heb. *ut heri nudiuſtertius: ſic Gen. 31. 2.*

6 *Lucus*] quem plantaverat Achab, de quo 1. Reg. 16. 35.

7 *Triturando*] id eſt, bellis & depopulationibus affligendo valde comminuerat.

10 *Anno trigeſimo ſeptimo*] nondū mortuo patre, in regni adminiſtrationem cooptatus: ſeptemdecim enim anni regni Jehoachazi uſq; ad trigeſimum nonū regis Jehudæ extenduntur.

12 *Cōtra Amatzjam*] capite proximè ſequente.

14 *Cùm enim*] ætiologia eſt illius quod dixerat ſuprà 5. ver. Deum dediſſe ſervatorem: & fortitudinis ejus, cujus meminit ver. 12.
Deſcendit rex Joaſch] patre adhuc vivente: quod factum videtur cum Jehoachaz deprecaretur faciem Jehovæ ſuprà ver. 4.
Pater mi] ut ſuprà 2. 12.

impoſuit verò Eliſcahh manus ſuas manibus regis.

17 Ac dixit, aperi feneſtram iſtam antrorſum, quam aperuit: cumque dicente Eliſchahho, jaculare: jaculatus eſſet: dixit Eliſchahh: "ſagitta ſalutis "*erit* Jehovæ, ſagitta, inquam, ſalutis contra Syros: quare percutito Syros [e] fortiter uſque ad conſumptionem.

18 Deinde edicente, "accipe reliquas ſagittas, accepit *Joaſch*: iterum edicente regi Jiſraëlis, percutiendo impete *illis* terram: cùm percuſſiſſet [f] ter, "deſtitit.

19 Quam ob rem efferveſcens contra eum vir Dei, dixit: percutiendum fuiſſet "quinquies aut ſexies, "tunc percuſſiſſes Syros uſque ad conſumptionem: nunc verò *tantùm* ter percuſſurus es Syros.

20 Poſteà cùm mortuum Eliſchahhum ſepeliviſſent: turmæ Moabitarum invaſerunt illam terram ineunte anno.

21 Fuit verò ipſis ſepelientibus quendam, cùm ecce videntes turmam illorum, projeciſſent virum illum in ſepulchrum Eliſchahhi: ut iniens attingeret vir ille oſſa Eliſchahhi, & reviviſcens "ſtaret erectus in pedes ſuos.

22 Chazaël ergo rex Syriæ opprimebat Jiſraëlitas omnibus "diebus Jehoachazi.

23 Sed gratiā faciens eis Jehova, & miſertus eorum, reſpexit ad eos: propter fœdus ſuum cum Abrahamo, Jitzchako, & Jahhakobo: neque voluit perdere eos, neq; abjecit eos a facie ſua hactenus.

24 Itaque mortuo Chazaële rege Syriæ: & regnante Benhadado filio ejus pro eo:

25 [g] Recepit Jehoaſch filius Jehoachazi civitates illas e manu Benhadadi filii Chazaëlis, quas ceperat *ille* e manu Jehoachazi patris ipſius, bello: ter percuſſit eum Joſach, cùm reſtitueret civitates Jiſraëlis.

17 *Sagitta ſalutis*] metonymia, ſigni pro re ſignificata.
Erit Jehovæ] id eſt, jubet me Jehova promittere vobis victoriam hoc ſigno.
e Heb. *in vehemente.*

18 *Accipe ſagittas*] ut cognoſceret ex hoc, quæ & quanta futura eſſet victoria.
f Heb. *tribus vicibus: ſic ver. 19.*
Deſtitit] non omnibus ſagittis emiſſis.

19 *Quinquies &c.*] prout ſunt in pharetra.
Tunc percuſſiſſes] id eſt, cognoviſſes te percuſſurum.

21 *Staret*] id eſt, reſurgeret.

22 *Diebus Jehoachazi*] quandiu, videlicet ſolus nō aſſumpto filio regnavit.

g Heb. *revertit & ut caperet;*

Caput XIIII.

Amatzja principio Dei cultum amplexus, inſignem contra Edomæos conſequitur victoriam: qua elatus, ab Jiſraëlitis, quos provocabat, funditur, capitur & gravi mulcta afficitur. Poſteà a ſubditis conjuratis pellitur: Hhazarja filius ſubſtituitur: Jarobhham autem ſecundus regnum Jiſraëlis amplificat, & morienti ſuccedit Zecarja.

1 "AB anno ſecundo Joaſchi filii Joachazi regis Jiſraëlis: regnavit Amatzja filius Joaſchi, rex Jehudæ.

2 Natus vigintiquinque annos cùm regnare inciperet, "vigintinovem annis regnavit Jeruſchalaimis: cujus matri nomen Jehohhaddan [e] Jeruſchalaimis.

3 Qui fecit quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ: "ſed non ſicut David pater ejus: prorſus ut fecerat Joaſch pater ejus, fecit.

4 Veruntamen excelſa non ſunt remota: adhuc populus ſacrificabant & adolebant in excelſis.

5 ‖ Fuit autem cùm confirmatum eſſet regnum in manu ejus: ut percuteret ſervos ſuos, qui percuſſerant regem patrem ſuum.

6 Filios verò percuſſorum non affecit morte: ſicut ſcriptum eſt in libro legis Moſchis, præcepiſſe Jehovam dicendo: ‖ ne afficiuntor morte patres pro filiis, & filii ne afficiuntor

1 *Ab anno ſecundo*] ex quo cœpit vivente Jehoachazo patre regnare Joaſch Jiſraëlita, qui idē quadrageſimus eſt Joaſchi regis Jehudæ, & Amatzjæ patris.

2 *Viginti novem*] ex quibus ſeptendecim annos regnavit: reliquis verò duodecim propter conſpiratione vitam tranſegit exul: ſyntecdoche.

3 *Sed non ſicut*] id eſt, non integro animo, 2. Chron. 25. 2.
‖ Sup. 12. 21.

‖ Deut. 24. 16.

ciuntor morte pro patribus: sed quisque propter peccatum suum morte afficitor.

7 Is percussit Edomæorum in "valle salis decem millia, & occupavit "Petram in eo bello: cujus nomen vocat quisque "Jokteelem usque in diem hunc.

8 Tunc "misit Amatzja nuntios ad Jehoaschū filium Jehoachazi filii Jehu regem Jisraëlis qui dicerent: age "videamus [a] alter faciem alterius.

9 Misit verò Jehoasch rex Jisraëlis ad Amatzjam regem Jehudæ qui dicerent: "quædam spina quæ in Libano *erat*, misit ad cedrum quæ *erat* in Libano ad dicendum: da filiam tuam filio meo in uxorem: interea prateriens bestia agrestis, quæ in Libano *erat*, conculcavit spinam illam.

10 [b] Egregiè percussisti Edomæos: ideo extulit te animus tuus: fruere gloria & conside domi tuæ: nam quare misceres bellum malo *tuo*? ut cadas tu & Jehuda tecum?

11 Sed non auscultante Amatzja, "ascendit Jehoasch rex Jisraëlis, & viderunt alter alterius faciem, ipse & Amatzja rex Jehudæ: apud "Beth-Schemeschum quod *est* "Jehudæ.

12 Plaga autem affectus est Jehuda coram Jisraële: ita ut fugerent quisque ad tentoria sua.

13 Amatzjam verò regem Jehudæ filium Jehoaschi "filii Achazjæ, prehendit Jehoasch rex Jisraëlis apud Beth-Schemeschum: deinde veniens Jeruschalaima perrupit in muro Jeruschalaimorum, "a porta Ephrajimi usque ad "portam anguli, quadringentos cubitos.

14 Denique assumpto toto auro & argento, omnibusq; vasis quæ inventa sunt in domo Jehovæ, & in thesauris domus regis, etiam [c] obsidibus, reversus est Schomronem.

15 Reliquæ autem res Jehoaschi quas fecit, fortitudoque ejus, utque pugnavit contra Amatzjam regem Jehudæ: nónne scripta sunt in libro Chronicorum regum Jisraëlis?

16 Cumque occubuisset Jehoasch cum patribus suis, & sepultus esset Schomrone cum regibus Jisraëlis: regnavit Jarobhham filius ejus pro eo.

17 Vixit verò Amatzja filius Joaschi rex Jehudæ post mortem Jehoaschi filii Jehoachazi regis Jisraëlis: quindecim annis.

18 Reliquæ autem res Amatzjæ: nónne sunt scriptæ in libro Chronicorum regum Jehudæ?

19 "Tandem cùm [d] fecissent contra eum conspirationem Jeruschalaimis, "fugit" Lacischum: quam ob rem miserunt post eum Lacischum ubi morte affecerunt eum.

20 Unde deportaverunt eum equis: sepultusque est Jeruschalaimis cum patribus suis in civitate Davidis.

21 "Tum assumentes totus populus Jehudæ [e] Hhazarjam, qui erat natus sexdecim annos: constituerunt eum regem pro patre ejus Amatzja.

22 Ipse ædificavit "Elatham, quam recuperaverat Jehudæ: postquam occubuisset rex cum patribus suis.

23 Ab anno quintodecimo Amatzjæ filii Joaschi regis Jehudæ: regnavit Jarobhham filius Joaschi rex Jisraëlis Schomrone, uno & quadraginta annis.

24 Fecitq; quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: non recessit ab omnibus peccatis Jarobhhami filii Nebati: quibus ad peccandum induxit Jisraëlem.

25 Hic recuperavit terminum Jisraëlis, ab aditu "Chamathæ usque ad "mare campestrium: secundum verbum Jehovæ Dei Jisraëlis, quo locutus fuerat per servum suum "Jonam filium Amittai, prophetam, qui erat e "Gatho-Chepheris.

26 Nam viderat Jehova afflictionem Jisraëlis jactati valde: & "nihil esse "conclusum, nihilque esse derelictum: denique neminem esse adjutorem Jisraëli.

27 Et nondum dixerat Jehova se deleturum nomen Jisraëlitarum [f] sub cœlo: servavit itaque eos per Jarobhhamum filium Joaschi.

28 Reliquæ autem res Jarobhhami & quicquid fecit, fortitudoque ejus qua pugnavit, utque recuperavit "Damascum & Chamathā Jehudæ pro Jisraële: nónne sunt scripta in libro Chronicorum regum Jisraëlis?

29 Posteà occumbente Jarobhhamo, cum patribus suis cum regibus Jisraëlis: regnavit Zecarja filius ejus pro eo.

9 *Valle salis*] 2. Schem. 8. 13.
Petram] metropolim Arabiæ Petreæ, a qua denominatur.
Jokteelem] vide Jehos. 15. 38.
8 *Misit Amatzja*] partim recordatione cædis majorum a Jehu factæ suprà 9. partim verò motus recenti injuria, de qua 2. Chro. 25. 10. & 13.
Videamus &c.] id est, coram dimicemus alter contra alterum.
a Heb. *videamus nos invicem facie: sic ver. 11.*
9 *Quædam spina*] Apologus, ut Judic. 9. 8. in quo rex Jisraëlis regem Jehudæ, spinæ: se, cedro Libani: populatores, bestiæ agri: damnum illatum, conculcationi comparat: quasi dicat, Tu ipse te infirmiorem esse sentiens, quàm ut Edomæos solus expugnares, ultro ambivisti conjunctionē mecū, ut cum multo potentiore: petens a me auxiliares copias: quòd si insperata dimissione efferati quidam ex meis, me inscio, in agrum tuum irruerunt, non sum in culpa. Jam tu ista victoria insolescens æquas spinam cedro, lacessens me bello, & tibi populoque tuo malum arcessis. Confer ista cum historia 2. Chro. 25. 6. & sequentibus, unde hæc interpretatio sumpta est.
b Heb. *percutiendo percussisti.*
11 *Ascendit*] non expectans donec rex Jehudæ fines suos invaderet.
Beth-Schemeschū] Jehos. 15. 10.
Jehudæ] ad differentiam ejus quod in tribu Naphtali est, Jehos. 19. 38.
13 *Filii Achazjæ*] quem avus ipsius interfecerat; sic ad contemptum proponit genus, sup. 9.
A porta Ephrajimi] ab aquilone versus orientem ascendendo: vide sup. 11. 16.
Portam anguli] sive angulorum Zecarjæ 14. 10. & porta angularis sive prospiciens, 2. Chro. 25. 23.

c Heb. *filiis sponsionum vel fide jussionum.* 19 *Tandem*] nimirum anno quarto a morte Joaschi, cùm Jarobhham ageret annum quartum. d Heb. *conspirassent conspiratione.* *Fugit*] ubi privatam vitam egit undecim reliquis annis ex illis quindecim quorum meminit sup. ver. 17. *Lacischum*] in tribu Jehudæ ad fines Pelischtæorum. 21 *Tum*] cùm conspirarent in eum, & fugeret Amatzja. Ex quo fit ut undecim anni sequentes, non tantùm Amatzjæ: sed etiam Hhazarjæ qui idem Hhuzzija dictus est, communi jure tribuantur. e *Qui & Hhuzzija, infrà 15. 30.*

22 *Elatham*] vide Deut. 2. 7.
25 *Chamathæ*] termini Jisraëlitarum, de quo Num. 13. 21. & 34. 8.
Mare campestrium] vide Deut. 3. 17.
Jonam] qui inter duodecim prophetas minores quintus est ordine.
Gatho-Chepheris] oppido Zebulunis: Jehos. 19. 13.
26 *Nihil esse*] id est, nullius facultatis nullarumque virium ad salutem comparandam.
Conclusum &c.] Deut. 32. 36.
f Heb. *de sub cœlo.*
28 *Damascum & Chamatham*] quæ jure ad tribum Jehudæ petinuerant, 2. Schem. 8. 6. & 1. Chron. 18. 3.

CAPUT XV.

Hhazarja sacrum sacerdotium invadens, percutitur lepra: idèo hominum consortio excluditur, filio intereà regnum administrante. Quo tempore genus Jehu in Zecarja extinditur. Schallum, Menachem, Pekachja, Pekach & Hoschea hh regnum Jisraëlis obtinent. Tandem Jotham mortuo patre in Jehuda regnat: & morienti succedit Achaz filius.

1 ANNO "vigesimo septimo Jarobhhami regis Jisraëlis: regnabat Hhazarja filius Amatzjæ, rex Jehudæ.

2 (Natus fuerat annos sexdecim cùm regnare inciperet, & quinquaginta duobus annis regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomen Jecolja e Jeruschalaimis.

3 Feceratque quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ: omnino prout fecerat Amatzja pater ejus.

4 Sed excelsa non amota fuerant: adhuc populus sacrificabant & adolebant in excelsis.)

5 Cùm "plaga affecit Jehova regem, qua fuit leprosus usque ad diem mortis suæ: ideóque habitabat in domo [a] semota: Jotham verò filius regis præerat domui, jus dicens populo regionis.

6 Reliquæ autem res Hhazarjæ, & omnia quæ fecit: nónne sunt scripta in libro Chronicorum regum Jehudæ?

7 Posteà cùm occubuisset Hhazarja "cum patribus suis, sepelivissentque eum cum patribus ejus in civitate Davidis: regnavit Jotham filius ejus pro eo.

1 *Vigesimo septimo*] qui vigesimus quartus erat Hhuzzijæ.
5 *Plaga affecit*] vide causam 2. Chro. 26. 16. & sequentibus.
a Heb. *libera, id est, reliquis non conjuncta, ex lege de leprosis Levitici 13. 46.*
7 *Cum patribus*] non quidem in eodē sepulchro: sed in agro religioso sepulturæ regum, 2. Chr. 26. 23

8 An-

8 Anno [a]trigesimo octavo Hhazarjæ regis Jehudæ: regnavit Zecarja filius Jarobhhami super Jisraëlem Schomrone, sex mensibus.

9 Et fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ, quemadmodum fecerant majores ejus: non recessit a peccatis Jarobhhami filii Nebati, quibus ad peccandum induxit Jisraëlem.

10 Contra hunc conspirans Schallum filius Jabeschi, & percutiens eum coram populo, morte affecit eum: & regnavit pro eo.

11 Reliquæ autem res Zecarjæ: ecce sunt scriptæ in libro Chronicorum regum Jisraëlis.

12 Illud est verbum Jehovæ quo allocutus fuerat Jehu dicendo, [b] abnepotes tui sessuri sunt super solium Jisraëlis: & ita accidit.

13 Schallum filius Jabeschi regnavit anno trigesimo nono Hhuzzijæ regis Jehudæ: regnavit autem mensem [c] integrũ, Schomrone.

14 Ascendens enim Menachem filius Gadi, e [a]Tirtza: & ingressus Schomronem, percussit Schallumum filium Jabeschi, Schomrone: & eo morte affecto regnavit pro eo.

15 Reliquæ autem res Schallumi, & conspiratio ejus qua conspiravit: ecce sunt scriptæ in libro Chronicorum regum Jisraëlis.

16 Tunc percussit Menachem [a]Tiphsachum, id est, quicquid in ea erat, & omnes terminos ejus a Tirtza. quia [a]non aperuerat, ideò percussit: ipsas omnes prægnantes ejus diffidit.

17 Ab anno trigesimo nono Hhazarjæ regis Jehudæ: regnavit Menachem filius Gadi super Jisraëlem decem annis, Schomrone.

18 Et fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: non recessit a peccatis Jarobhhami filii Nebati, quibus ad peccandum induxit Jisraëlem, omnibus diebus suis.

19 ‖Invadente autem Pule rege Assyriæ regionem illam, dedit Menachem Puli [a]mille talenta argenti: ut [d] [a]esset adjumento sibi ad confirmandum regnum in manu ipsius.

20 Exegit verò Menachem istam pecuniam a Jisraële ab omnibus qui valebant facultatibus: ut daret regi Assyriorum [a]quinquagenos siclos argenti in virum unumquenq;: deinde reversus est rex Assyriorum: nec substitit ibi in ea regione.

21 Reliquæ autem res Menachemi, & quæcunque fecit: nónne sunt scripta in libro Chronicorum regum Jisraëlis?

22 Posteà occubuit Menachem cum majoribus suis: & regnavit Pekachja filius ejus pro eo.

23 Ab anno quinquagesimo Hhazarjæ regis Jehudæ: regnavit Pekachja filius Menachemi super Jisraëlem Schomrone, biennio.

24 Et fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: non recessit a peccatis Jarobhhami filii Nebati, quibus ad peccandum induxit Jisraëlem.

25 Conspirans autem contra eum Pekach filius Remaljæ dux ejus cum Argobo, & cum eo qui *dicebatur* Leo, percussit eum Schomrone in palatio domus regiæ, habens secum quinquaginta viros [e] e Gilhhaditis; cumque morte affecisset eum, regnavit pro eo.

26 Reliquæ autem res Pekachjæ & quæcunque fecit: ecce sunt scripta in libro Chronicorum regum Jisraëlis.

27 Ab anno quinquagesimo secundo Hhazarjæ regis Jehudæ: regnavit Pekach filius Remaljæ super Jisraëlem Schomrone, viginti annis.

28 Et fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: non recessit a peccatis Jarobhhami filii Nebati, quibus ad peccandum induxit Jisraëlem.

29 Diebus Pekachi regis Jisraëlis invadens [f] Tiglath-Pileser rex Assyriorum cepit [a]Hijonem, & Abelum, domus Mahhacæ, & [a]Janoachum, & [a]Kedeschum & Chatzorem & [a]Gilhhadem, denique Galilæam ipsam, totam terram Naphthali: ac harum *incolas* deportavit in Assyriam.

30 [g] Facta autem conspiratione contra Pekachum filium Remaljæ, Hoscheahh filius Elæ ita percussit eum ut morte afficeret eum, anno vigesimo [a] a *regno cœpto* Jothami filii Hhuzzijæ: deinde [a]regnavit pro eo.

31 Reliquæ autem res Pekachi, & quæcunque fecit: ecce sunt scripta in libro Chronicorum regum Jisraëlis.

32 ‖ Ab anno secundo Pekachi filii Remaljæ regis Jisraëlis: regnare cœpit Jotham filius Hhuzzijæ, rex Jehudæ.

33 Natus viginti quinque annos erat [a] cum regnare inciperet, & [a] sexdecim annis regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomen Jerusçha filia Tzadoki.

34 Et fecit quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ: omnino prout fecerat Hhuzzija pater ejus, fecit.

35 Veruntamen excelsa non sunt amota, adhuc populus sacrificabant & adolebant in excelsis: hic ædificavit [a]portã domus Jehovæ supremam.

36 Reliquæ autem res Jothami, & quæcunque fecit: nónne scripta sunt in libro Chronicorum regum Jehudæ?

37 [a]Diebus istis cœpit Jehova immittere in Jehudam Retzinem regem Syriæ, & Pekachum filium Remaljæ.

38 Cumque occubuisset Jotham cum patribus suis, & sepultus esset cum patribus suis, in civitate Davidis patris sui: regnavit Achaz filius ejus pro eo.

Caput XVI.

Achaz impius a regibus Syriæ & Jisraëlis pressus ad Assyrium recurrit: a quo occupata Syria & rege occiso, Achaz afflictus, in graviorem idololatriam quàm anteà delabitur: cui mortuo succedit filius Chizkija.

1 ANNO [a]decimo septimo Pekachi filii Remaljæ: regnare cœpit Achaz filius Jothami, rex Jehudę.

2 Natus viginti annos erat Achaz eùm [a]ille regnare inciperet, & sexdecim annis regnavit Jeruschalaimis: sed non fecit quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ Dei sui, sicut

---

8 *Trigesimo octavo*] qui idem ultimus est Jarobhhami.

b Heb. *filii quartani sup.* 10.30.

c Heb. *dierum: sic Gen.* 29.14.

14 *Tirtza*] vide 1.Reg.14.17.

16 *Tiphsachum*] vide 1.Reg 4.23.
Non aperuerat] ei proficiscenti Tirtza contra Schallumum.

‖ 1.Chro.5.26.
19 *Mille talenta &c.*] quasi decies centies mille daleros.
d Heb *ut essent manus ejus secum: metonymia.*
Esset] .i. pacem redemit ab eo, & ejus opem obtinuit ut confirmaretur in regno.
20 *Quinquagenos*] .i. duodecim daleros cum dimidio cuique Assyrio.

e Heb. *Ex Gilhhaditarum.*

f qui & Tiglath-Pilneeser, 1.Chr.5.26.
29 *Hhijonem*] vide 1.Reg.15.20. & sequentes.
Janoachum] Jehos. 16.6. Ephrajimitarum.
Kedeschum] Naphtalitarum Jehos. 19.36. & 37.
Gilhhadem] id est, totam regionem trans Jardenem quã Reubenitæ, Gaditæ & pars Menaschitarum obtinebant.
g Heb. *conspiravit conspirationem.*
30 *A regno*] anno quarto Achazi: & quia ejus adhuc nullam mentionem fecit, tempus describit a superiore rege.
Regnavit] mero quidem imperio octo annis, tributario verò novem infra 17. 1. & 6.
‖ 2.Chron.27.
33 *Cùm regnaret*] .i. cùm regni administrationem iniit, propter lepram patris, suprà ver.5.
Sexdecim] a morte patris.
35 *Portam*] vide suprà 11.6.
37 *Diebus istis*] i. sub finem regni Jothami cœperunt calamitates illæ, quæ consecutæ sunt regnante Achazo.

1 *Decimo septimo*] qui idem fuit Jothami decimus sextus.
2 *Ille*] Jotham, [illegible] de quo ver.1. [illegible] piendum esse [illegible] ætas Chizkijæ, qui ad regnum pervenit cum hujus ætate comparata, infra 18.2. simile vide 2.Chr.36.

cut David pater ejus.

3 ‖Ambulavit enim in via regum Jisraëlis: atque etiam filium suum transmisit per ignem secundum abominationes gentium, quas expulerat Jehova a facie Jisraëlitarum.

4 Et sacrificabat studiosè, adolebátque *in excelsis, & in collibus: & sub omni arbore virente.

5 ‖Tunc ascendit Retzin rex Syriæ, & Pekach filius Remaljæ rex Jisraëlis Jeruschalaima in bellum: qui obsiderunt Achazum: sed non potuerunt debellare.

6 (Tempore illo averterat Retzin rex Syriæ, *Elatham ad Syros, & excusserat Jehudæos ex *Elothis: Syri verò venientes Elatham habitaverunt ibi usque in diem hunc.)

7 Misit enim Achaz nuntios ad Tiglath-Pelesèrum regem Assyriæ dicendo: servus tuus & filius tuus sim: ascende & serva me e manu regis Syriæ, & e manu regis Jisraëlis, qui insurrexerunt contra me.

8 Et accipiens Achaz aurum & argentum quod inveniebatur in domo Jehovæ, & in thesauris domus regiæ: misit ad regem Assyriæ munus.

9 Cui auscultavit rex Assyriæ, & ascendens rex Assyriæ Damascum cepit eam, & deportavit *incolas* ejus *in Kirum: Retzinem verò morte affecit.

10 *Profectus autem rex Achaz obviam Tiglath-Pelesero regi Assyriæ Damascū: *cùm vidisset altare quod *erat* Damasci: misit rex ad Urijam sacerdotem similitudinem illius altaris, & structuram ejus secundum totum artificium ejus.

11 Et extruxit Urija sacerdos altare: omnino prout miserat rex Achaz Damasco: ita fecit Urija sacerdos, dum rediret rex Achaz Damasco.

12 Deinde cùm rediisset rex Damasco, & vidisset rex illud altare: accedens rex ad ipsum altare, obtulit in eo.

13 Et adolevit holocaustum suum, munúsque suum, & libavit libamen suum: inspersitque sanguinem eucharisticorum suorum altari.

14 Altare verò æneum quod fuerat coram Jehova, longiùs amovit ab anteriore parte ipsius domus, ne esset inter suum altare, & inter domum Jehovæ: posuitque illud ad latus sui altaris aquilonem versus.

15 Præcepitque rex Achaz Urijæ sacerdoti dicendo: in hoc altari magno adole holocaustum matutinum, & munus vespertinum, holocaustúmque regis & munus ejus, etiam holocaustum totius populi terræ, munúsque eorum, & libamina eorum, ac sanguinem holocausti, omnemque sanguinem sacrificii ei inspergito: altare verò æneum erit penes me *inquirere.

16 Quod fecit Urija sacerdos: omnino prout præceperat rex Achaz.

17 Præterea truncavit rex Achaz *Zophoros & bases, & amovit ab illis labrum quodque, lacum quoque deposuit a bobus [a] æreis, qui suberant ei: ac imposuit illum pavimento lapideo.

18 *Tegmen quoque sabbathi, quod ædificaverant in ipsa domo, & *accessum regis

‖ Levit. 20. 23.

4 In excelsis] contra legē Deut. 12. 2.

‖ Jeschahbje 7. 1.

6 Elatham] de qua suprà 14. 22.

Elothis] id est, a tota ditione Elathæ.

9 In Kirum] id est, eam Mediæ partem, quæ ab hac deportatione Syromedia est dicta; appellatur autem Kir, id est, murus, quòd monte Zagro velati muro circumquaq; cingatur. De Cyrene accipere alienum est, cùm nūquam ad regnum Assyriorū pertinuerit, & ab agro eorum sit remotissima. Media autem regibus Assyriæ parebat, ut apparet infrà cap. 17. 6.

10 Profectus obviam] ad gratulandū ei de victoria: tum etiam ut impetraret ab eo auxilium, quo recuperaret quæ ademerant ei Pelischtæi, 2. Chron. 28. 18.

Cùm vidisset] confer cum 2. Chron. 28. 23.

15 Inquirere] id est, Deum in eo consulere, si quando placebit.

17 Zophoros &c.] 1. Reg. 7. 28. & sequentibus.

a Heb. desuper bobus ære.

18 Tegmen sabbathi] id est, paratum pro custodibus templi, qui singulis sabbathis functiones suas obibant per vices: de quibus suprà 11. 5. Est autem synecdoche, pro eo quod est, occlusit fores templi Jehovæ 2. Chron. 28. 24.

Accessum regis] de quo 1. Reg. 10. 5. & 12.

extimum, amovit a domo Jehovæ: *metu regis Assyriæ.

19 Reliquæ autem res Achazi, quas fecit: nónne sunt scriptæ in libro Chronicorum regum Jehudæ.

20 Denique cùm occubuisset Achaz cum patribus suis, sepultúsque esset cum patribus suis *in civitate Davidis: regnavit Chizkija filius ejus pro eo.

CAPUT XVII.

Hoschéahh regis Assyriorum tributarius effectus, cum rege Ægypti conspirat, & tributum recusat Assyrio. quam ob rem Assyrius regnum invadit, occupat, regem capit, populum deportat, & novos colonos intromittit: quis leviore plaga plui afficiuntur ad cultum Dei aliqua ex parte effingendum, quàm Jisraëlita ad retinendum & restituendum ullis calamitatibus.

1 ANNO duodecimo Achazi regis Jehudæ: cùm regnaret Hoscheahh filius Elæ Schomrone, super Jisraëlem nono anno:

2 Et faceret quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: sed non sicut reges Jisraëlis qui fuerant ante eum:

3 Contra eum ascendit Schalmaneser rex Assyriæ: factúsque est illi Hoscheahh servus, & pendebat ei munus.

4 Posteà *invenit rex Assyriæ in Hoschehha conspirationem: eum misisse nuntios ad Soum regem Ægypti, & non obtulisse munus regi Assyriæ [a] ut quotannis: quare coercuit eum rex Assyriæ, & *vincivit eum in carcere.

5 Nam pervasit rex Assyriæ totam ejus regionem: & ascendens Schomronem obsedit eam *tribus annis.

6 Anno nono *Hoschehhæ cepit rex Assyriæ Schomronem, & deportavit Jisraëlem in Assyriam: collocavitq; eos in *Chalacho, & in *Chabore, *fluvio Gozanis, & in civitatibus Mediæ.

7 *Sic fuit, eò quòd peccaverant filii Jisraëlis contra Jehovam Deum suum, qui eduxerat eos e terra Ægypti: [b] ne subessent manui Parhhonis regis Ægypti: & reveriti fuerant deos alienos.

8 Ambulaverantq; in statutis gentium, quas expulerat Jehova a facie filiorum Jisraëlis: & quæ fecerant reges Jisraëlis.

9 Et mussantes filii Jisraëlis res quæ rectæ non sunt, contra Jehovam Deum suum: ædificaverant sibi excelsa in omnibus civitatibus suis: *a turri custodum usque ad civitatem munitam:

10 Statuerantq; sibi statuas ac lucos: in omni colle excelso, & sub omni arbore virente.

11 Et adoleverant ibi in omnibus excelsis, sicut gentes quas deportaverat Jehova a facie eorum: fecerántque res malas provocando Jehovam.

12 Et coluerant stercoreos deos: de quibus edixerat Jehova eis: ne facitote rem istam.

13 Cumque contestaretur Jehova in Jisraëlem & in Jehudam per [c] omnes prophetas *cujuscunque visionis, dicendo: revertimini a viis vestris pessimis: & observate præcepta

Metu regis] id est, a vi regis Assyriorū sibi metuens, ne fortè per illū accessum in regiam irrumperet.

20 In civitate Davidis] at non in sepulchris regum: vide 2. Chron. 28. 27.

4 Invenit] nimirum quinto aut sexto anno, postquam tributarius factus esset: vide infrà 18. 9.

a Heb. de anno in annum.

Vincivit] nono anno ex quo tributarius factus fuerat, ut sequentia explicant.

5 Tribus] nimirum septimo, octavo & nono anno.

6 Hoschehhæ] tributarii, qui fuit 17. annus & ultimus regni ipsius.

Chalacho] id est, in Chalcitide Mesopotamiæ.

Chabore] Chaboras fluvius & oppidum dicitur Ptolomæo Geographicorū lib. 5. cap. 18. in Acrabene Mesopotamiæ.

Fluvio Gozanis] id est, in Gausantide, quam fluvius Chaboras ab Acrabene disterminat.

7 Sic fuit] Ætiologia judiciorum Dei qua explicatur quibus sceleribus provocatus Deus Jisraëlis regnum pessunderit: usque ad finem capitis.

b Heb. desub manu.

9 A turri &c.] id est, ubique: æque in solitariis atq; in frequentibus locis: proverbiale dictum.

c Heb. per manum omnium: sic deinceps.

13 Cujuscunq; visionis] id est, quacunq; ratione vel forma illis cernendam proponebat voluntatem suam: vide Num. 12. 6.

cepta mea & statuta mea, omnino secundum legem illam quam præcepi majoribus vestris: quæque commisi vobis per servos meos prophetas:

14 Non auscultaverant: sed obduraverant cervices suas, ut [d] majores cervices suas: qui non crediderant Jehovæ Deo suo.

15 Et spernentes statuta ejus, ac fœdus ejus, quod pepigerat cum majoribus ipsorum, & testimonia ejus, quibus contestatus est eos: sectati fuerant ipsam vanitatem, adeò ut vani effecti fuerint, & *sectati* fuerint gentes circumstantes ipsis: de quibus præceperat Jehova eis: ne facerent sicut illæ.

16 Et derelictis omnibus præceptis Jehovæ Dei sui, fecerant sibi fusile, duos vitulos: fecerant etiam lucum, & incurvaverant se toti exercitui Cœlorum: coluerant quoque Bahhalem.

17 Præterea transmiserant filios suos & filias suas per ignem, & [e] usi erant divinationibus, & conjectores fuerant: denique se ipsos dediderant ad faciendum quod malum *videtur* in oculis Jehovæ provocando eum:

18 *Fuit, inquam,* ut irâ percitus Jehova valde in Jisraëlem, amoverit eos a facie sua: non reliqua fuit nisi tribus Jehudæ *sola.

19 *Etiam Jehuda non observabat præcepta Jehovæ Dei sui: sed ambulabant in statutis Jisraëlitarum, quæ fecerant.

20 Ideò spernens Jehova totum *semen Jisraëlis, & affligens eos, tradiderat eos in manum diripientium: donec abjiceret eos a facie sua.

21 (Postquam *laceravit Jisraëlitas a domo Davidis: cùm regem constituissent Jarobhhamum filium Nebati: depulit enim Jarobhham Jisraëlitas a [f] sequendo Jehovam, & induxit eos ad peccandum peccato magno.

22 Et ambularunt filii Jisraëlis in omnibus peccatis Jarobhhami quæ fecerat: non recesserunt [g] ab ullo eorum.)

23 Donec amoveret Jehova Jisraëlem a facie sua: quemadmodum locutus fuerat per omnes servos suos prophetas: ita demigravit Jisraël a terra sua in Assyriam usque in hunc diem.

24 Deinde adduxit *rex Assyriæ e Babele & e *Cutha, & e *Hhava, & e *Chamatha, & *Sepharvajimis *colonos* quos collocaverat in civitatibus Schomronis loco Jisraëlitarum: & hæreditariò possidentes Schomronem habitant in civitatibus ejus.

25 Fuit autem cùm principio habitantes ibi *non vererentur Jehovam: ut immitteret Jehova in illos leones, qui interficiebant eos.

26 Itaque allocuti sunt regem Assyriæ dicendo: gentes istæ quas deportans collocasti in civitatibus Schomronis, ignorant ritum Dei regionis istius: ideò immisit in eos leones, qui ecce morte afficiunt eos, quandoquidem ignorant ritum Dei illius regionis.

27 Præcepit verò rex Assyriæ dicendo: ducite illuc unum ex istis sacerdotibus, quos deportastis inde: & abeuntes *residento ibi: ut doceat eos ritum Dei illius regionis.

28 Veniens itaque unus ex illis sacerdotibus quos deportaverant e Schomrone, consedit Beth-Ele: & docebat eos quo modo *reverituri essent Jehovam.

29 Attamen faciebant [h] quæque gens deos suos: quos collocabant in æde excelsorum, quæ fecerant *Schomronitæ: quæque gens in civitatibus suis ubi habitabant.

30 Nam homines Babelis fecerunt Succoth-Benoth, & homines Cuthi fecerunt Nergalem: homines verò Chamathæ fecerunt Aschimam.

31 Hhavvæi autem fecerunt Nibchanem & Tartakum: & Sepharvæi comburebant filios suos igne Adrammeleco & Hhanammeleco diis Sepharvajimorum.

32 Sic reverebantur Jehovam: & faciebant sibi e [i] numero suo sacerdotes excelsorum: qui *sacra* faciebant eis in æde excelsorum.

33 Jehovam reverebantur: & deos suos colebant, ex *ritu gentium quas deportaverant inde.

34 Usque in hunc ipsum diem *isti faciunt ex ritibus priscis: non reverentur Jehovam, neque faciunt secundum statuta ipsorum, & secundum ritum ipsorum: id est, secundum legem & secundum præceptum quod præceperat Jehova filiis Jahhakobi: *cui imposuit nomen Jisraëlis.

35 Et quibuscum pepigerat Jehova fœdus, præceperatque eis dicendo: ne reveremini deos alienos: neque incurvate vos eis, neque colite eos, neque sacrificate eis:

36 Sed Jehovam, qui eduxit vos e terra Ægypti virtute magna & brachio extento, ipsum reveremini, eique incurvate vos, ac sacrificate ei:

37 Et statuta ac judicia, legemque & præceptum, quæ scripsit vobis, [k] observanter facite omnibus diebus: ac ne reveremini deos alienos:

38 Et fœderis quod pepigi vobiscum ne obliviscamini: ut non revereamini deos alienos.

39 Sed Jehovam Deum vestrum reveremini: & ipse eripiet vos e manu omnium inimicorum vestrorum.

40 Non tamen auscultarunt: sed secundum priscum ritum suum faciunt:

41 Quamvis gentes istæ reveritæ sint Jehovam, & cum idolis suis coluerint: etiam filii eorum & nepotes eorum: sicut fecerant majores eorum, faciant usque in diem hunc.

CAPUT XVIII.

Instaurato per Chizkijam Dei cultu in regno Jehudæ: & occupato Schomronis regno ab Assyriis: regnum Jehudæ invaditur propter defectionem Chizkijæ: quamobrem Chizkija paciscitur pretio cum rege Assyriæ: qui nihilominus per legatos Chizkijam multis contumeliis afficit, & populum ad defectionem, Deum proterve blasphemando sollicitat.

1 FUIT autem *anno tertio Hoschehhæ filii Elæ regis Jisraëlis: ut regnaret Chizkija filius Achazi, rex Jehudæ.

2 Natus viginti quinque annos erat cùm regnare inciperet, & viginti novem annis regnavit

---

[d] Heb. *ut cervices majorum suorum: hypallage.*

[e] Heb. *divinaverant divinationibus, & conjectaverant.*

18 *Sola*] cum adhærentibus Levitis & Binjaminitarũ reliquiis: synecdoche.

19 *Etiam Jehuda*] altera causa judicii in Jisraëlitas, contagium regni Jehudæ, in eâdem labem prolabentis vicini regni exemplo, Oseæ 4.15.

20 *Semen Jisraëlis*] id est, regni decẽ tribuum: synecdoche.

21 *Laceravit*] subaudi Jarobhham.

[f] Heb. *a post.* 1.Reg.12.28.

[g] Heb. *ab eo.*

24 *Rex Assyriæ*] Esar-Chaddon filius Sancheribi: Hhezræ 4.2.

Cutha] e Cossea, regione Susianes.

Hhava] regione Arabiæ desertæ, in quam Hhavvæi pulsi a Pelischtæis se receperant: Deut.2 23. quæ & Hhivva dicitur infrà 18.34.

Chamatha] Syriæ, in finibus Cenahhanææ.

Sepharvajimis] id est, ex agro Sephare urbis ad Euphratem in Mesopotamia.

25 *Nõ revererẽtur*] id est, non colerent eum externo cultu.

27 *Residento*] Legati qui expostulatũ venerant cum sacerdote.

28 *Reverituri essent*] id est, [illegible] vitulum, cujus specie putabant Deum repræsentari.

[h] Heb. *gens gens sic infrà.*

29 *Schomronitæ*] id est, decem tribus, incolæ regni Schomronis.

[i] Heb. *e partibus suis: ut 1.Reg.12.31.*

33 *Ritu gentium*] id est, decem tribuum.

34 *Isti*] id est, decem tribus quas proximè commemoravit: nam ex comparatione istarum coloniarum, quas rex Assyriæ transmisit, contumacia Jisraëlitarum ostenditur, qui toties castigati graviter, & nunc demum tam dura servitute pressi, ne minimum quidem resipiscentiæ signum dederunt.

Cui imposuit] exaggeratio, ut 1.Reg.18.31.

[k] Heb. *observate faciendo.*

gnavit Jeruſchalaimis: cujus matri nomen [a] Abi filia Zecarjæ.

3 Et fecit quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ: omnino prout fecerat David pater ejus.

4 || Ipſe amovit excelſa, fregitque ſtatuas, & excidit lucum: contudit etiam ſerpentem æneum quem fecerat Moſche: eò quòd uſque ad dies illos Jiſraëlitæ adolerent ei, quẽ vocavit [b] Nechuſchtanem.

5 In Jehova Deo Jiſraëlis fiduciam habuit: & non fuit ei ſimilis inter omnes reges Jehudæ qui poſt eum, aut qui ante eum *fuerunt*.

6 Adhæſit enim Jehovæ: non receſſit [c] ab eo ſequẽdo: ſed obſervavit præcepta ejus, quæ præceperat Jehova Moſchi.

7 Et aderat Jehova ei: quocunque prodibat, ſecundabatur: ' rebellavitq; in regem Aſſyriæ ut non ſerviret ei.

8 Ipſe percuſſit ' Peliſchtæos uſque Hhazzam, & terminos ejus: ' a turri cuſtodum uſque ad civitatem munitam.

9 Fuit autem anno quarto regis Chizkijæ, is *eſt* annus ſeptimus ' Hoſchehhæ filii Elæ regis Jiſraëlis: ut aſcendens Schalmaneſer rex Aſſyriæ contra Schomronem, obſideret eam.

10 Deinde cepit eam ſub finem ' tertii anni, anno ſexto Chizkijæ: is annus *erat* nonus Hoſchehhæ regis Jiſraëlis, *quo* capta fuit Schomron.

11 || Et deportavit rex Aſſyriæ Jiſraëlitas ' in Aſſyriam: quos collocavit in Chalacho, & ad Chaborem fluvium Gozanis & in civitatibus Mediæ.

12 Propterea quòd non auſcultaverant voci Jehovæ Dei ſui, & tranſgreſſi fuerant fœdus ejus, quicquid præceperat Moſche ſervus Jehovæ: neque auſcultaverant, neque fecerant.

13 Deinde decimo quarto anno regis Chizkijæ aſcendit Sancherib rex Aſſyriæ contra omnes civitates Jehudæ munitas, & ' occupavit eas.

14 Quam ob rem miſit Chizkija rex Jehudæ ad regem Aſſyriæ ' Laciſchum qui dicerent, peccavi: diverte a me: id quod impoſueris mihi feram: impoſuit autem rex Aſſyriæ Chizkijæ regi Jehudæ ' trecenta talenta argenti, & triginta talenta auri.

15 Quam omnem pecuniam dedit rex Chizkija, quæ eſt inventa in domo Jehovæ: & in theſauris domus regiæ.

16 Tempore illo truncavit Chizkija fores templi Jehovæ, & ' antas quas ' obduxerat Chizkija rex Jehudæ: tradiditque eas regi Aſſyriæ.

17 || ' Sed miſit rex Aſſyriæ Tartanem & Rabſariſum & Rabſchakem Laciſcho ad regem Chizkijam, cum copiis [d] numeroſis ' Jeruſchalaima: qui aſcendentes cùm proficiſcerentur Jeruſchalaima, aſcendentes venerunt & ſubſtiterunt ad aquæ ductum piſcinæ ſuperioris, qui *eſt* in aggere agri fullonis.

18 Cumq; inclamaſſent regem, egreſſus eſt ad eos Eljakim filius Chilkijæ, qui præerat domui: & Schebna ſcriba, & Joach filius Aſaphi [e] a memoria.

19 ' Ad quos dixit Rabſchake, dicite jam ad Chizkijam: ' ſic ait rex maximus rex Aſſyriæ, quæ *eſt* fiducia iſta, qua confidis?

20 ' Dixeris, (veruntamen verba [f] futilia,) *adeſſe* conſilium & fortitudinem ad bellũ: nunc cui confidis quòd rebellas contra me?

21 Nunc, ecce fiduciam tuã habueris in ſcipione arundinis iſtius quaſſatæ, in Ægyptio: quo ſi quis innixus fuerit, intrans volam ejus perforabit eam: ita *eſt* Parhho rex Ægypti omnibus fiduciam habentibus in ipſo.

22 Quòd ſi dixeritis ad me: in Jehova Deo noſtro fiduciam habemus: an non is *eſt* cujus abſtulit Chizkija excelſa & altaria, edicens Jehudæ & Jeruſchalaimis: coram altari hoc incurvate vos Jeruſchalaimi?

23 ' Sed nunc [g] miſceto bellum cum domino meo rege Aſſyriæ: & dabo tibi bis mille equos, ſi poteris ſuppeditare qui equitent eos pro te.

24 Quo modo ergo ' averteres faciem ducis unius e ſervis domini mei minimis? ſed fiduciam tuam habes in Ægyptio propter currus & propter equites.

25 At nunc, an abſque Jehova aſcendi contra locum hunc, ad perdendum eum? Jehova ' edixit mihi: aſcende contra regionem iſtam & perde eam.

26 ' Dixit verò Eljakim filius Chilkijæ, & Schebna ac Joach ad Rabſchakem: alloquere quæſo ſervos tuos Syrè: intelligimus enim: neque alloquitor nos Judaicè, [h] audiente populo hoc qui *eſt* ſuper murum.

27 Ad quos dixit Rabſchake, an ad dominum tuum, aut ad te miſit me dominus meus ut loquerer verba hæc? nónne ad homines iſtos qui ſedent ſuper murum, ' ut comedant excrementa ſua, ut bibant lotium ſuum vobiſcum?

28 Itaque ſubſiſtens Rabſchake exclamavit voce magna Judaicè: & locutus eſt dicens: audite verbum regis maximi, regis Aſſyriæ.

29 Ita ait rex, ne vos decipiat Chizkija: non enim poterit vos eripere e manu ejus.

30 Neque adducat vos Chizkia ut fiduciam habeatis in Jehova, dicendo, [i] certò eripiet nos Jehova, neque tradetur civitas hæc in manum regis Aſſyriæ.

31 Ne auſcultetis Chizkijæ: nam ſic ait rex Aſſyriæ: tranſigite mecum munere & prodite ad me: ſic comedite quiſq; *fructum* vitis ſuæ, & quiſque *fructum* ficus ſuæ, ac bibite quiſque aquas ciſternæ ſuæ.

32 Uſquedum veniens aſſumam vos, *deducendos* in terram ſimilem terræ veſtræ, terram frumenti & muſti *feracem*: terram pane & vineis *abundantem*, terram olivæ oleoſæ & mellis: & vivite ac non moriamini: neque auſcultate Chizkijæ, quia ſeducit vos dicendo: Jehova eripiet nos.

33 An [k] ullo modo eripuerunt dii gentium quiſq; terram ſuam e manu regis Aſſyriæ?

34 Ubi ſunt dii Chamathæ & ' Arpadi? ubi ſunt dii ' Sepharvajimorum, ' Henahhi & ' Hhivvæ? quin ' eripuerunt*ne* Schomronem e manu mea?

35 Qui *ſunt* inter omnes Deos iſtarum regionum, qui eripuerint regionem ſuam e manu mea: ut eripiat Jehova Jeruſchalaima e manu mea?

36 Ob-

a *qua & Abija.* 2.Chro.29.1.

|| 2.Chro.29.30. & 31.capitibus.

b *id eſt, æreum: a materia.*

c Heb. *a poſt eum.*

7 *Rebellavit*] elatus rebus ſecundis, excutiens jugum quod receperat pater Achaz, ſupra 16.7.

8 *Peliſchtæos*] qui patri Achazo multa ademerant, 2.Chro. 28.18.

A turri] ut ſuprà 17.9.

9 *Hoſchehha*] ex quo tributarius, &c.

10 *Tertii anni*] obſidionis.

|| Sup.17.6.

11 *In Aſſyriam*] i. in ditionem ſuam.

13 *Occupavit*] aliquas nimirum: ſynecdoche.

14 *Laciſchum*] civitatem tribus Jehudæ, quam Aſſyrius tunc oppugnabat, Jehoſ.15.39.

Trecenta argenti, & triginta auri talenta] id eſt, quaſi ſexcenta millia dalerorum.

16 *Antas*] id eſt, poſtes & limina.

Obduxerat] laminis aureis, cum rurſus aperiret domum Jehovæ primo menſe anni primi 2.Chro. 29.3.

|| *Jeſchah.* 36.

17 *Sed miſit*] non ſtans promiſsis accepta pecunia.

d Heb. *gravibus.*

Jeruſchalaima] ut ea ſuis præſidiis firmarent, & tyrannidis regiæ eſſent adminiſtri, contra quam tranſactum fuerat.

e Heb. *memorator: ſic infrà ver.* 37.

19 *Ad quos*] recuſantes præſidia iſta intromittere.

Sic ait rex] increpatio eſt dilemmatica: quaſi dicat: Si tuis viribus fidis, vanitatis eſt: ſin alienis, cujus obſecro? an Aegyptii? at ſocietas illius exitialis eſt: an verò Dei? at illius cultum minuiſti: nam blaſphemè vitio vertit quod imperaverat Deus, Deut. 12.5.

20 *Dixeris*] id eſt, tecum cogitaveris, & populo perſuaſeris nihil tibi deeſſe quod ad propulſandum regem opus ſit.

f Heb. *labiorum.*

23 *Sed nunc*] ſarcaſmus, quo ludificatur audaciam Chizkijæ propter tenuitatem ejus

g Heb. *miſtete* bello.

24 *Averteres*] i. propulſares.

25 *Edixit mihi*] i. teſtatur mihi in animo, fore me vindicem injuriarum, quibus affeciſti eum: ver.22.

26 *Dixit Eljakim &c.*] i. unus eorum de ſententia omniũ.

h Heb. *in auribus.*

27 *Ut comedant*] i. quibus niſi maturè ab hac pertinacia diſcedant, eventuræ ſunt calamitates illæ, & rerum ſumma difficultas.

i Heb. *eripiendo eripiet.*

k Heb. *eripiendo eripuerunt.*

34 *Arpadi*] in regione Arrapachitide, aut melius Arpaditide, ſumma Aſſyriæ parte.

Sepharvajimorum] vide ſupra 17.24.

Henahhi] Ingines, regionis in Meſopotamia: nam literam Hhajin ferè per literam g exprimunt hiſtorici.

Hhivvæ] vide ſupra 17.24.

Eripuerunt] dii Schomronis videlicet ἀπὸ κοινοῦ.

36 Obticuerunt autem populus, neque responderunt ei quicquam: præceptum enim regis fuerat edicentis: ne respondete ei.

37 Venit itaque Eljakim filius Chilkijæ qui præerat domui, & Schebna Scriba, ac Joach filius Asaphi a memoria ad Chizkijam [l] laceris vestibus: & indicaverunt ei verba Rabschakis.

l Heb. *lacerati vestes.*

Caput XIX.

Deus per Jeschahhjam nuntiis Chizkijæ ipsum consulentibus, promittit irritum fore Assyrii consilium de expugnandis Judæis. Iterum autem cominante & blasphemante Assyrio eandem promissionem repetit & signo confirmat, quam statim effectu implet, strage Assyriorum per angelum & Sancheribi cæde.

1 FUIT autem cùm audiret rex Chizkija, ut laceraret vestimenta sua: & tegens se cilicio ingrederetur domum Jehovæ:

2 Et mitteret Eljakim qui præerat domui, & Schebnam scribam, ac seniores sacerdotum tectos ciliciis: ad Jeschahhjam prophetam filium Amotzi.

3 Qui dixerunt ad eum: sic ait Chizkija, *dies angustiæ & increpationis & irritationis dies hic: *cùm venerint filii usq; ad os matricis, & vis non adsit ad partum.

4 Utinam audiat Jehova Deus tuus omnia verba Rabschakis, quem misit rex Assyriæ dominus ejus, ad afficiendum probro Deum viventem: & arguat verba ista quæ audierit Jehova Deus tuus: itaque effer precationem tuam pro *hoc residuo quod præsens est.

5 Cùm itaque venissent servi regis Chizkijæ ad Jeschahhjam:

6 Dixit eis Jeschahhja, sic dicite domino vestro: sic ait Jehova: ne timeto propter verba ista quæ audivisti, quibus blasphemarunt *pueri regis Assyriæ me.

7 Ecce ego *indam ei spiritum, ut audito *rumore revertatur *in terram suam: *tandem dejiciam eum gladio in terra ejus.

8 Itaque reversus Rabschake invenit regem Assyriæ oppugnantem *Libnam: audierat enim eum profectum esse Lacischo.

9 Audiens autem de Tirhaka rege *Cuschi dicentes: ecce procedit ut pugnet contra te? [a] rursus misit nuntios ad Chizkijam, edicendo.

10 Sic alloquimini Chizkijam regem Jehudæ, dicendo: ne decipiat te Deus tuus in quo tu fiduciam habes dicendo: non tradentur Jeruschalaima in manum regis Assyræ.

11 Ecce tu audivisti id quod fecerunt reges Assyriæ omnibus aliis regionibus internecioni devovendo *incolas* earum: & tu eriperis?

12 An dii gentium quas perdiderunt majores mei eripuerunt eas? *Gozanem & *Charanem, & *Retzephum & *Hhedenitas qui sunt *Telasari?

13 Ubi *est* rex *Chamathæ, & rex Arpadi, & rex civitatis illius Sepharvajimorum, Henahhi & Hhivvæ?

14 Cumq; accepisset Chizkija literas e manu nuntiorum, & legisset eas: ascendens in domum Jehovæ, explicavit eas Chizkija coram Jehova.

15 Et precatus est Chizkija coram Jehova, dicens: Jehova Deus Jisraëlis, *insidens Cerubinis, tu es Deus solus omnibus regnis terræ: tu fecisti Cœlum & terram.

16 Inclina Jehova aurem tuam, & audi: aperi Jehova oculos tuos & vide: audi, inquam, verba Sancheribi, illius quem misit ad probro afficiendum Deum viventem,

17 Verum est Jehova: vastaverunt reges Assyriæ gentes illas & regionem earum,

18 Et tradiderunt deos earum igni: quia dii non erant: sed opus manuum hominis, lignum aut lapis: ideò perdiderunt eos.

19 Itaque nunc Jehova Deus noster serva nos, quæso, e manu illius: ut cognoscant omnia regna terræ, te Jehovam Deum esse solum.

20 Tum misit Jeschahhja filius Amotzi ad Chizkijam qui diceret: sic ait Jehova Deus Jisraëlis: quæ precatus es me contra Sancheribum regem Assyriæ exaudivi.

21 Hoc est verbú quo [b] edicit Jehova *responderi* ei: *contemnit te, subsannat te Virgo, filia Tzijonis: post te *caput movet filia Jeruschalaimorum.

22 Quem probro affecisti ac blasphemasti, & contra quem extulisti vocem? utique attollis in sublime oculos tuos contra sanctum Jisraëlis.

23 Per nuntios tuos probro affecisti dominum, cùm diceres: multitudine curruum meorum ego ascendi summitatem montiú, latera Libani: & succidam [c] proceras cedros ejus: lectissimas abietes ejus: *ingrediar etiam [d] extremum diversorium ejus: sylvas, arva ejus.

24 Ego effodio ut bibam aquas *exteras: *nam exsicco planta pedum meorum omnes rivos locorum [e] obsessorum.

25 An non audivisti inde a longo *tempore* *me id facere, & a diebus priscis formare illud? *nunc adduco illud, ut sis ad deturbandum in acervos vastos civitates munitas.

26 *Ideo habitatores earum contracti manu, territi sunt & erubuerunt: fuerunt *ut* herba agri, ut [f] oleracea herba tenera, *ut* fœnum tectorum, & *ager* tactus uredine, [g] antequam in culmum assurgat.

27 Utique sessionem tuam, & profectionem tuam, & incessum tuum novi: etiam furorem tuum contra me.

28 Quoniá tu furis contra me, & tumultuatio tua ascendit ad aures meas: ideo ponam *hamum meum in naso tuo, & frænum meum inter labia tua, ac perducam te viâ illâ per quam venisti.

29 *Illud autem esto tibi, hujus *rei* signum: comedere vos anno uno sponte natum: & anno altero sponte renatum: anno demum tertio *serite & metite ac plantate vineas, & comedite fructum earum.

30 [h] Nam residuum domus Jehudæ quod relictum fuerit, rursus *radicabitur infernè, & fructum proferet supernè;

3 *Dies angustiæ*] id est, dies calamitosus, quo increpamur de facto nostro, & Dei nomen contumeliosè proscinditur.

Cùm venerint] allegoria, qua se parturienti, & populum suum fœtui: præsentis verò periculi magnitudinem, gravissimæ pariendi difficultati comparat. q.d. tantæ sunt angustiæ, ut neque fœtus se ipsum juvare: neque ego ipsum ex angustia liberare possim.

4 *Hoc residuo*] reliquæ enim decem tribus jam in captivitatem abierant, suprà 17. & regni Judaici pars jam ab Assyrio obtinebatur: suprà 18.13.

6 *Pueri*] id est, ministri: sic Exod. 33.11.

7 *Indam spiritum*] id est, afficiam animum ejus hac voluntate.

Rumore] de adventu Tirhakæ, ver. 9.

In terram suam] ut hostem invadentem depellat: sic experiemini periculum non ita præsens esse ut putatis.

Tandem] iis gestis quæ prædicuntur ver. 28. & completa narrantur ver. 37.

8 *Libnam*] vide Jehos. 15.42. & 21.13

9 *Chuschi*] vide Gen. 10.6.

a Heb. *reversus est & misit.*

12 *Gozanem*] vide suprà 17.6.

Charanem] id est, Charras Mesopotamiæ, Gen. 11.31.

Retzephum] Rezipha Ptolomæo, Mesopotamiæ.

Hhedenitas] vide Gen. 2.10. *Telasari*] quæ postea Seleucia dicta est, Hhedenis metropolis. 13 *Chamathæ*] vide suprà 18.34.

31 Cùm

31 Cùm Jeruschalaimis 'prodibit reliquum & & residuum e monte Tzijonis: zelus Jehovæ exercituum facturus est istud.

32 'Propterea sic ait Jehova de rege Assyriæ: non est 'ingressurus in civitatem hanc, neque jaculaturus huc sagittam: neque oppositurus ei scutum, neque diffundet contra eam [i]missilia catapultaria.

33 Viâ qua venerit, eâdem revertetur: in civitatem verò hanc non ingredietur, dictum Jehovæ.

34 Nam protegam civitatem hanc ad servandum eam: propter me & 'propter Davidem servum meum.

35 Itaque fuit nocte eadem, ut prodiens angelus Jehovæ percuteret in castris Assyriorum centum octoginta quinque millia: qui cùm surrexissent mane, ecce omnia illa erant cadavera mortuorum.

36 Quare profectus abivit & reversus est Sancherib rex Assyriæ: conseditque Nineves.

37 Ubi fuit ipso se incurvante in æde Nisrochi Dei sui, ut Adrammelec, & Scharetzer filii ejus percuterent eum gladio: ipsi verò proripuerunt se in terram 'Ararati: & regnavit Esar-Chaddon filius ejus pro eo.

31 *Prodibit reliquum*] i. reliquiæ populi, quę intra muros Jeruschalaimorum propter hostes se continebant, prodibunt liberæ ab obsidione.
32 *Propterea*] ut promissionis suæ veritatem ostendat.
Ingressurus &c.] i. non instituet obsidionem in secundo suo adventu.
i Heb. *catapultam*: metonymia.
34 *Propter Davidem*] i. promissionem illi factam: 1.Reg.11.12.
37 *Ararati*] vide Gen.8.4.

Caput XX.

Chizija ex lethali ulcere decumbens Deum precatur, & sanitatem ac prorogationem regni in quindecim annos obtinet: & signo de promissione Dei confirmatur. Deinde a legatu Babylonis salutatus, superbè illis suos thesauros ostentat: quam ob rem per Jeschahhjam graviter objurgatur: & de direptione opum, suorumque captivitate præmonetur: cui succedit Menasche.

1 'DIEBUS illis ægrotavit Chizkija [a] lethaliter: & veniens ad eum Jeschahhja filius Amotzi propheta, dixit ad eum, sic ait Jehova: da præcepta familiæ tuæ: nam tu [b] brevi morieris: ac 'non vives.

2 Quapropter advertens faciem suam ad parietem: oravit Jehovam, dicendo:

3 Obsecro Jehova, recordare jam me 'continenter ambulasse coram te fideliter & [c] animo integro, & quod bonum *videtur* in oculis tuis fecisse: flevitque Chizkija fletu magno.

4 Tum fuit Jeschahhja nondum egresso ex 'atrio mediano: ut verbum Jehovæ esset ad eum, edicendo:

5 Revertere & dicito ad Chizkijam antecessorem populi mei, sic ait Jehova Deus Davidis patris tui: audivi precationem tuam: vidi lachrymas: ecce sano te, die tertio ascensurus es in domum Jehovæ.

6 Et addam diebus tuis quindecim annos, & e manu regis Assyriæ eripiam te, & civitatem hanc: protegamque civitatem hanc propter me, & 'propter Davidem servum meum.

7 Tum edixit Jeschahhja: sumite palatham ficuum: quam sumentes imposuerunt ulceri illius. 'ita revaluit.

8 Dicente verò Chizkija ad Jeschahhjam: 'quod *est* signum Jehovam sanaturum esse me, & me ascensurum die tertio in domum Jehovæ?

9 Dixit Jeschahhja: hoc ipsum tibi *esto* signũ 'a Jehova, facturum esse Jehovam: rem quã locutus est: abeâtne 'ista umbra decem gradibus an retrocedat decem gradibus?

10 Cui dixit Chizkija: levius *esset* umbrã 'declinare decem gradibus: non: sed retrocedat umbra ista decem gradibus.

11 Quapropter cùm inclamasset Jeschahhja Propheta Jehovam: 'reduxit umbram illam iisdem gradibus, quibus descenderat in solario Achazi decem gradibus.

12 Tempore illo 'misit [d]Berodach Baladan filius Baladanis, 'rex Babyloniæ literas cum munere ad Chizkijam: audierat enim ægrotasse Chizkijam.

13 Ad quos intentus Chizkija, ostendit eis totum gazophylacium suum: argentum, & aurum, & aromata ac oleum præstantissimum, & domũ vasorum suorũ: deniq; quicquid inveniebatur in thesauris suis: non fuit quicquam quod non ostenderet eis Chizkija in domo sua & in tota ditione sua.

14 Quapropter ingressus Jeschahhja propheta ad regem Chizkijam: dixit ad eum: quid dixerunt homines illi, & unde venerunt ad te? cui dixit Chizkija, e terra longinqua venerunt, Babylone.

15 Iterum dicenti, quid viderunt domi tuæ? dixit Chizkija quicquid *est* domi meæ viderunt: non fuit quicquam quod non ostenderim eis in thesauris meis.

16 Tum dixit Jeschahhja ad Chizkijam: audi verbum Jehovæ.

17 Ecce dies venturi sunt, quibus deportabitur quicquid *est* domi tuæ, & quod recondiderunt majores tui usque in diem hunc, in Babyloniam: non relinquetur quicquam, ait Jehova.

18 De filiis etiam tuis, qui prodibunt ex te, quos geniturus es, assument: ut 'sint aulici in palatio regis Babyloniæ.

19 Dixit verò Chizkija ad Jeschahhjam: bonum *est* verbum Jehovæ quod locutus es: præterea dixit: 'nónne? quandoquidem pax & stabilitas futura est diebus meis.

20 Reliqua autem res Chizkijæ & tota fortitudo ejus: utque fecit piscinam, & aquæductum, quo induxit aquam 'in civitatem: nónne sunt scripta in libro Chronicorum regum Jehudæ?

21 Tandem cùm occubuisset Chizkija cum patribus suis: regnavit Menasche filius ejus pro eo.

1 *Diebus illis*] id est, quartodecimo anno regni ejus, cùm adventu Tirhakæ Assyrius avocaretur a Judæa, quod evincit versiculus 6.
a Heb. *ad moriendum.*
b Heb. *tu es mortuus*: ut Gen. 20.3.
Non vives] i. non potes vivere ex tanto morbo ullo naturæ remedio: sed hæc omnia & subsunt & pronuntiantur sub conditione voluntatis & potentiæ divinæ.
3 *Continenter ambulasse*] q.d. me pro virili mea conditioni adhæsisse quam proposueras 1.Reg. 8.25. peto igitur ut memor promissi tui ibidem, non patiaris vitâ excedere me sine successore filio: nam triennio pòst Menasche ei natus est infrà 21.1.
c Heb. *corde.*
4 *Atrio mediano*] interius ipsa porticu, quod 1.Reg.7.8. atrium alterum vocatur.
6 *Propter Davidem*] sup. 19.34. 7 *Ita revaluit*] non ex facultate ficuum, cùm morbi natura esset indomita a mediis naturalibus: sed ex Dei verbo. 8 *Quod est signum*] q.d. modò dixisti actum esse de vita mea: jam vero sanitatem promittis: velim signo confirmari hoc promissum.

9 *A Jehova*] q.d. non ex me profectũ: sed a Jehova.
Ista umbra] pariter retrocedente sole: synecdoche, ut apparet ex Jeschahhjæ 38.8.
10 *Declinare*] i. uno momento in decimum gradum abripi.
11 *Reduxit*] ita dies qui duodenas horas continebat vigintiduarum effectus est.
12 *Misit*] ad inquirendum prodigium prout observatum fuerat a Chaldæis 2.Chron.32.31.
d *qui & Merodach* Jeschu.39.1.
Rex Babyloniæ] priùs fiduciarius Assyrii: tandem verò Assyriorum & Babyloniorum monarcha effectus est.
18 *Sint aulici*] quod completum esse legimus infrà cap.24.& 25.
19 *Nónne*] i. omnino bonum & justũ. affirmandi ratione apud Hebræos usitata: sic 1.Schem.20.1.
20 *In civitatem*] ut illam hostibus interciperet, 2.Chron. 32.3.4.& 30.ver. de hac piscina vide Nechemjæ 3.16.

Caput XXI.

Menasche omnium pessimè se in regno gerente, Deus per prophetas suos, illius domui & regno excidium denuntiat: cui mortuo succedit Amon filius, patri in malo similis, quo per conspirationem sublato ad regnum assumitur filius Joschija.

1 'NATUS duodecim annos Menasche cùm regnare inciperet, 'quinquaginta quinq; annis regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomen Chephtzi-Ba.

2 Qui fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ:

1 *Quinquaginta quinque*] comprehensis iis quibus fuit captivus in Babylonia, 2.Cron.33.11.

hovæ: secundum abominationes illarum gentiũ quas expulerat Jehova [a] a conspectu Jisraelitarum.

3 Nam [b] rursus ædificavit excelsa quæ ' perdiderat Chizkija pater ipsius: erexitq; altaria Bahhali, ac fecit lucum, quemadmodum fecerat ' Achab rex Jisraëlis, & incurvans se toti exercitui cœlorum, coluit ea.

4 Etiam extruxit altaria in domo Jehovæ: de qua dixerat Jehova: Jeruschalaimis collocabo ' nomen meum.

5 Extruxit, inquam, altaria toti exercitui cælorum: in ' duobus atriis domus Jehovæ.

6 Præterea traduxit filium suum per ignem: præstigiisque & conjectationibus usus est: & instituit pythonem & ariolos: [c] plurimum fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ provocando eum.

7 Et collocavit cum sculptili lucum quem paraverat: in domo de qua dixerat Jehova ad Davidem & ad Schelomonẽ filium ejus: ‖ in domo hac & Jeruschalaimis quæ elegi præ omnibus *locis* tribuum Jisraëlis, collocabo nomen meum in seculum.

8 Neque deinceps [d] faciam ut erret pes Jisraëlitarum ab hac terra quam tradidi majoribus eorum: si modò [e] observanter fecerint omnino prout præcepero eis: & secundum totam legem quam præcepit eis servus meus Mosche.

9 At non auscultarunt: nam fecit Menasche ut aberrarent, faciendo quod malum est amplius quàm gentes, quas perdiderat Jehova a conspectu Jisraëlitarum.

10 Quamvis loqueretur Jehova per servos suos prophetas, dicendo:

11 Propterea quòd fecit Menasche rex Jehudæ abominationes istas: pejora egit omnibus quæ fecerunt Emoræi qui antecesserant eum: & ad peccandum induxit etiam Jehudam in stercoreis diis suis:

12 Idcirco sic ait Jehova Deus Jisraëlis: ecce ego inducturus sum malum super Jeruschalaima & Jehudam: quod quisquis audierit, ' tinnient ambæ aures ejus.

13 Extensurus enim sum super Jeruschalaima ' regulam Schomronis, & perpendiculum ' domus Achabi: & ' abstersurus sum Jeruschalaima, ut qui abstergere solet gabatam: abstergit, deinde subvertit [f] eam in os.

14 Et deserens residuum possessionis meæ, tradam eos in manum hostium eorum: ut sint prædę & conculcationi omnibus hostibus suis.

15 Quandoquidem fecerunt quod malum *videtur* in oculis meis, & provocarunt me: inde a die quo egressi sunt majores eorum ex Ægypto usque in diem hunc.

16 Insuper etiam sanguinem innoxium fudit Menasche quamplurimum: usque adeò ut impleret Jeruschalaima [g] confertim: præter peccatum suum quo ad peccandum induxit Jehudam, ut faceret quod malum *videtur* in oculis Jehovæ.

17 Reliquæ autem res Menaschis & ' quicquid fecit, peccatumque ejus quo peccavit: nónne sunt scripta in libro Chronicorum regum Jehudæ?

18 Tandem cùm occumbens Menasche cum patribus suis, sepeliretur in horto domus suæ, in horto Hhuzzæ: regnavit Amon filius ejus pro eo.

19 Natus viginti duos annos Amon cùm regnare inciperet, duobus annis regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomen Meschullemeth filia Charutzi e ' Jotba.

20 Qui fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: quemadmodum fecerat Menasche pater ejus.

21 Ambulavit enim in tota illa via, qua ambulaverat pater ejus: & colens stercoreos deos quos coluerat pater ipsius, incurvavit se eis.

22 Et derelinquens Jehovam Deum majorum suorum: non ambulavit in via Jehovæ.

23 Conspiraverunt autem servi Amonis contra eum: & morte affecerunt regem suum in domo ejus.

24 Percussit verò populus regionis omnes qui conspiraverant contra regem Amonẽ: & regem constituerunt populus regionis Joschijam filium ejus pro eo.

25 Reliquæ autẽ res Amonis quas fecit: nónne sunt scriptæ in libro ' Chronicorum regum Jehudæ?

26 Quem sepelivit in sepulchro ejus, in horto Hhuzzæ: & regnavit Joschija filius ejus pro eo.

a Heb. *a facie filiorum Jisraëlis.*
b Heb. *reversus est & ædificavit.*
3 *Perdiderat*] supra 18. 4.
Achab] 1. Reg. 16. 33. 34. 35.
4 *Nomen meum*] subaudi solũ, 1. Reg. 8. 29. & 9. 3.
5 *Duobus atriis*] populi & sacerdotũ.
c Heb. *multiplicavit facere.*
‖ *Psalm.* 132.
d Heb. *addam facere ut erret.*
e Heb. *observaveris faciendo.*
12 *Tinnient*] vide 1. Schem. 3. 11.
13 *Regulam Schomronis*] i. eodem modo Jeruschalaima tractabo, quo tractavi Schomronem: Metaphora sumpta ab architectis.
Domus Achabi] i. sicut Achabi gens deleta est, ita horum familiam prorsus deleturus sum: quod executus est, partim in Tzidkija & filiis, infra 25. 10. partim in Jischmaële, ibidem ver. 28. Nam Zerubbabel & successores ejus non per Schelomonem, ut reliqui omnes, sed per Nathanem a Davide descẽdunt, ut apparet Luc. 3.
Abstersurus] cives regni Judaici, ut sordes patinę profundioris, abstergendo, & præsens regnum subvertendo. vide complementum Jirmejæ 39.
f Heb. *in faciem ejus.*
g Heb. *ore ad os*: ut sup. 10. 21.
17 *Quicquid fecit*] post captivitatem suam, de quibus vide 2. Chr. 33. a versu 11.
19 *Jotba*] Jotbath illa Jotba in finibus Moabitarum de qua Num. 33. 33. & Deut. 10. 7.
25 *Chronicorum*] ut 1. Reg. 11. 41.

Caput XXII.

Joschija domus Dei instaurationem urgente, summus sacerdos librum legis authenticum nactus ad regem mittit: cujus lectione perculsus Deum consulit: a quo sententiam de regni excidio accipit: et si executio ejus propter abjectionem regis, post mortem illius rejicitur.

1 Natus octo annos Joschija cùm regnare inciperet, uno & triginta annis regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomen Jedida filia Hhadajæ ' Botzkatæa.

2 ‖ Qui fecit quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ: ambulans omnino in via Davidis patris sui, neque recedens dextrorsum aut sinistrorsum.

3 Fuit autem anno decimo octavo ' regis Joschijæ: ut mitteret rex Schaphanem filium Atzaljæ filii Meschullami scribam, in domum Jehovæ, dicens:

4 Ascende ad Chilkijam sacerdotem summum, ut ' absolvat *aptare* pecuniam inferendam in domum Jehovæ: quam collegerunt ' custodes liminis ejus, a populo:

5 Et tradant eam in manum curatorum operis, qui præfecti sunt in domo Jehovæ: ut tradant eam opificibus qui *sunt* in domo Jehovæ, ad curandum labem domus.

6 Fabris & structoribus & cæmentariis: item ad comparandum ligna, & lapides cæduos, ad curandum domum.

7 Veruntamen non subducebatur ' cum illis ratio pecuniæ traditæ in manum illorum: nam fide illi agebant.

8 ' Tum dixit Chilkija sacerdos summus ad Schaphanem scribam: ' librum legis inveni in domo Jehovæ: traditque Chilkija librum ipsum Schaphani, qui legit illum.

9 Cumq; veniens Schaphan scriba ad regem, retu-

1 *Botzkatæa*] Botzka oppidum Jehudæ, Jehos. 15. 39.
‖ 2. Chro. 34.
3 *Regis*] i. regni ejus, vide copiosius, 2. Chro. 34.
4 *Absolvat* [illegible] i. res oblatas argentum infectum pecunia [illegible] ut accommodari in usum suum [illegible] possit: confer [illegible] cap. suprà.
Custodes liminis] Levitici ordinis, ibid. ver. 10.
7 *Cum illis*] curatoribus operis Levitis, ut ostenditur 2. Chr. 34. 12.
8 *Tum dixit*] cùm executioni mandaret quod rex imperarat.
Librum legis] authenticum Moschis autographum, [illegible] Dei in sacrario repositum: Deut. 31. 24. & sequentibus.

retulisset regi rem: ac dixisset, conflaverunt servi tui pecuniam illam quæ inventa fuit in domo, & tradiderunt eam in manum curatorum operis, qui præfecti sunt in domo Jehovæ:

10 Indicavit Schaphan scriba regi dicendo: librum tradidit mihi Chilkija sacerdos: legitq; eum Schaphan coram rege.

11 Fuit autem cùm audiret rex verba libri legis: ut laceraret vestimenta sua.

12 Et præciperet rex Chilkijæ sacerdoti, & Achikamo filio Schaphanis, & [a] Hhacbori filio Micaję, & Schaphani scribę, ac Hhasaję servo regis, dicendo:

13 Ite, consulite Jehovam pro me & pro populo, nempe pro toto Jehuda, super verbis libri hujus qui inventus est: nam magnus æstus *est* iræ Jehovæ, quæ accensa est in nos: eò quòd non auscultarunt patres nostri verbis legis hujus, ut facerent omnino prout præscriptum est nobis.

14 Itaq; abiit Chilkija sacerdos, & Achikam & Hhacbor & Schaphan, & Hhasaja ad Chuldam prophetissam uxorem Schallumi filii [b] Tikvæ filii Charchasi vestiarii: ea enim habitabat Jeruschalaimis in parte [14] secunda ab eo: & allocuti sunt eam.

15 Ad quos dixit, sic ait Jehova Deus Jisraëlis: dicite viro qui misit vos ad me:

16 Sic ait Jehova, ecce inducturus sum malum contra locum hunc, & contra habitatores ejus: omnia verba istius libri, quem legit rex Jehudæ:

17 Propterea quòd dereliquerunt me, & adoleverunt diis alienis, ut irritarent me omni opere manuum suarum: ideò accensa manebit æstuans ira mea in locum hunc, & non extinguetur.

18 De rege verò Jehudæ, qui misit vos ad cōsulendum Jehovam, sic dicitote ad eum: sic ait Jehova Deus Jisraëlis: *tu* qui audivisti verba ista,

19 Quia mollitus est [c] animus tuus, & demisisti te a facie Jehovę, cùm audivisses ea quę locutus sum contra locum hunc, & contra habitatores ejus, fore in desolationem & in maledictionem: & lacerans vestimenta tua flevisti coram me: ideo etiam ego exaudivi: dictum Jehovæ.

20 Propterea ecce ego faciam ut aggregeris ad patres tuos, & aggregeris ad sepulchra tua [20] in pace: ut non videant oculi tui totum istud malum quod ego inducturus sum contra locum hunc: qui retulerunt regi rem.

Caput XXIII.

Joschija cum toto populo fœdus cum Deo renovat: Templum & regnum ab idololatria repurgat: idololatriæ autores castigat: prædicta Jarobhhamo Jisraëlitarum regi primo, complet: Dei cultum fidelissimè restituit: tandem in bello contra Ægyptium temerè suscepto occiditur: cui Joachaz filius improbus succedens ab eodem Aegyptio vinctus abducitur, Jebojakimo fratre ei substituto, & tributario facto.

1 Cùm itaque misisset rex, qui congregarent ad se omnes seniores Jehudæ & Jeruschalaimorum:

2 Ascendit rex in domum Jehovæ & omnes viri Jehudæ, omnesque habitatores Jeruschalaimorum cum eo: cùm sacerdotes, tùm prophetæ ac totus populus a minimo usque ad maximum: & legit [a] ipsis audientibus omnia verba libri fœderis, qui inventus fuerat in domo Jehovæ.

3 Deinde stans rex ad [3] columnam suam pepigit fœdus coram Jehova, se secuturos Jehovam, & observaturos præcepta ejus & testimonia ejus ac statuta ejus ex toto corde & ex toto animo: præstando verba fœderis illius, quæ scripta sunt in libro illo: cui [3] adsistebat totus populus in ipso fœdere.

4 Tunc præcepit rex Chilkijæ sacerdoti summo & sacerdotibus secundanis ac custodibus liminis: ut efferrent e templo Jehovæ omnia illa instrumenta quæ parata fuerant Bahhali & luco, totiq; exercitui cœlorum: quæ combussit extra Jeruschalaima, in agris Kidronis, quorum pulverem deportari curavit [4] Beth-Elem.

5 Præterea abolevit [5] atratos, quos constituerant reges Jehudæ: ut eorū quisque adoleret in excelsis per civitates Jehudę, & ambitum Jeruschalaimorum: similiter eos qui adolebant Bahhali, Soli & Lunæ ac [b] planetis, denique toti exercitui cœlorum.

6 Exportavit etiam [6] lucum e domo Jehovæ extra Jeruschalaima ad torrentem Kidronem, quem comburens ad torrentem Kidronem comminuit in pulverem: & projecit pulverem ejus super sepulchrum [6] illorum popularium.

7 Et destruxit [c] lupanaria quæ *erant* in domo Jehovę: ubi mulieres texebant [7] ædiculas ad lucum.

8 Insuper adductis omnibus sacerdotibus [8] e civitatibus Jehudæ, polluit excelsa ubi adoleverant sacerdotes isti [8] a Gebahho [8] Beerschebahhum usque: & destruxit etiam excelsa portarum, [8] *etiam* quod erat ad ostium portæ Jehoschuhhæ præfecti urbis, quod erat ad sinistram cujusque *intrantis* portam civitatis.

9 Veruntamen [9] non offerunt [9] sacerdotes illi excelsorum in altari Jehovæ Jeruschalaimis: [9] sed comedunt azymos panes inter fratres suos.

10 [10] Polluit etiam Tophethum quod est [10] in valle filii Hinnomi: ne traduceret quisquam filiū suum aut filiam suā per ignem Moleco.

11 [11] Abolevit quoq; equos illos quos posuerant reges Jehudæ Soli ab ingressu in domum Jehovæ, in [d] domum Nethan-Meleci aulici, quæ *erat* in ipsis suburbiis: [11] currus autem Solis combussit igni.

12 Et altaria quæ *erant* [12] super tectum cœnaculi Achazi quæ fecerant reges Jehudæ, [‖] etiam altaria quæ fecerat Menasche in duobus atriis domus Jehovę destruxit rex: quibus abruptis inde, projecit pulverem eorum in torrentem Kidronem.

a Heb. *in auribus eorum.*

3 *Columnam suam*] vide supra 11.14.

Adsistebat] præsentia videlicet & opere, ut sequentia docent.

4 *Beth-Elem*] ut comportatis undiq; sordibus locum illum quem Jisraëlitæ sacrum habuerant religione spoliaret: parebat enim Beth-el regno Jehudæ inde a temporibus Abijæ, 2.Chron.13.19.

5 *Atratos*] id est, sacrificulos pullis vestibus indutos, ex superstitioso ritu.

b *vel, signis cœlestibus.*

6 *Lucum*] a Menasche constitutum, suprà 21.7.

Illorum popularium] videlicet idololatrarum: in detestationem idololatriæ cui adhæserant, & contaminationem sepulchrorum in exemplum vivis.

c Heb. *domos meretriciorum.*

7 *Aediculas*] id est, sacella textilia.

8 *E civitatibus*] id est, excelsis quæ in singulis civitatibus erant, ut ab idololatria desisterent & Deum colerent.

A Gebahho] qui tunc temporis erat terminus regni Judaici septentrionalis in Binjamine: vide 1.Reg.15.22.

Beerschebahhum] terminus meridianus Judic.20.1.

Etiam quod] q.d. sine discrimine privata & publica, potentum & tenuium idola abstulit.

9 *Non offerunt*] id est, abdicati sunt ipsi, & tota ipsorum posteritas a sacro ministerio: vide Jechezkel 44.10. & sequentibus.

Illi sacerdotes] qui e genere Aharonis sunt. sed peregrino cultu se contaminaverunt.

Sed comedunt] id est, sunt eodem jure post resipiscentiam, quo qui corporis vitio laborabant, Levitici 21.17. & sequentibus. summa est, Joschijam leniore judicio erga sacerdotes usum esse, tum ut generi Levitico parceret, in quo Deus frequentia & manifesta suæ misericordiæ signa ediderat: ut in Aharonis persona Deut 9.20: posteris Korachi, Num.26.11: & Ebjathare, 1.Reg. 2.26. tum ut nihil gravius in resipiscentes ex publica corruptione statueret.

10 *Polluit*] id est, religione idololatriæ exuit: catachresis, sic deinceps. *In valle*] vide Jehos.15.8. 11 *Abolevit*] .i. interfici jussit. d Heb. *cubiculum*: synedoche. *Suburbiis*] civitatis Davidis. *Currus solis*] .i. ipsi dicatos. 12 *Super tectum*] ex ritu colentium exercitum cœlorum, Jirmejæ 19.13. & Tzephanjæ 1.5. ‖ *Suprà* 21.5.

‖ 1.Reg.11.5.
13 *Ad dexteram*] i. meridiem versus.
Montis corrumpentis] i. olivarum, qui a fructu mâs Mischæ. i. unctionis dicebatur: hîc verò per antonomasiam mons Maschchith. i. corrumpentis propter idololatriam vocatur, ut apud Hoschebham Beth-Aven pro Beth-El 4.15.
‖ 1.Reg.13.
‖ *Ibidem* 13.2.
18 *Qui venerat*] & se cum eo sepeliri jusserat, 1.Reg.13.31.
20 *Omnes sacerdotes*] non divinitus vocatos: sed ex institutione Jarobhhami factos, 1.Reg.12.31.
22 *A diebus judicum*] sed illis non annumeratis: ideò in 2. Chron.35.18. Schemuel tantum qui eorum ultimus fuit nominatur: q. d. a constituto regno nullus fuit qui tanta sedulitate populum, sacerdotes, & se ipsum præparaverit ad celebrandum Pascha, impuritatem omnẽ amovendo, & fœdus Dei renovando, denique Ecclesiæ disciplinam severissimè exigendo.

13 ‖ Item excelsa quæ *erant* in conspectu Jeruschalaimorum, quæ *erant* ad dexteram montis corrumpentis, quæ ædificaverat Schelomo rex Jisraëlis, Hhaschtorethæ abominationi Tzidoniorũ, & Cemoscho abominationi Moabitarum, & Milcomo abominationi Hhammonitarum: polluit rex.
14 Et confractis statuis ac succisis lucis earum: implevit loca earum ossibus hominum.
15 ‖ Quin-etiam altare illud quod *erat* Beth-Ele, excelsum illud quod fecerat Jarobhham filius Nebati quo ad peccandum induxit Jisraëlem, etiam altare illud, & excelsum illud destruxit: & comburens excelsum comminuit in pulverẽ, & combussit lucum.
16 Cùm aspiciens Joschija, vidisset sepulchra illa quæ ibi erant in monte, & mittens accepisset ossa ex ipsis sepulchris, & comburens in illo altari polluisset ipsum: ‖ secundum verbum Jehovæ quod proclamaverat vir ille Dei, qui prædixerat res istas.
17 Dicente autem, quid sibi vult monumentum hoc quod ego video? dixerunt ad eum homines illius civitatis: hoc sepulchrum *est* illius viri Dei qui veniens e Jehuda prædixerat res istas, quas fecisti contra hoc altare Beth-Ele.
18 Qui dixit, finite illud: ne quis commoveto ossa ejus: sic eripuerũt ossa ejus, cum ossibus illius prophetæ, qui venerat e Schomrone.
19 Atq; adeò omnes domos excelsorum, quæ *erant* in civitatibus Schomronis, quas fecerant reges Jisraëlis irritando *Jehovam* amovit Joschija: ac fecit illis secundum omnia facta quæ fecerat Beth-Ele.
20 Et mactavit omnes sacerdotes excelsorum, qui *erant* ibi, super ipsa altaria, combussitq; ossa hominum in eis: deinde reversus est Jeruschalaima.
21 Tum præcepit rex toti populo dicendo: celebrate Pascha Jehovæ Deo vestro: prout scriptum est in libro fœderis hujus.
22 Quamvis non celebratum fuerit simile Paschati huic a diebus judicum qui judicarunt Jisraëlem: & ullis diebus regum Jisraëlis aut regum Jehudæ,
23 Ut decimo octavo anno regis Joschijæ celebratum est Pascha istud Jehovę Jeruschalaimis.
24 Atq; etiam pythones, & ariolos & imagines ac stercoreos deos, & omnes abominationes quæ conspiciebantur in terra Jehudæ & Jeruschalaimis sustulisset Joschija: ut præstaret verba legis scripta in libro quẽ invenerat Chilkija sacerdos in domo Jehovę.
25 Et similis ei non fuisset ante ipsum rex, qui reverteretur ad Jehovam ex toto corde suo, & ex toto animo suo, totisq; viribus suis, omnino secundum legem Moschis: nec post eum extiterit similis ei:
26 Attamen non est reversus Jehova a furore iræ suæ maximo, quo accensa erat ira ejus in Jehudã: propter omnia irritamenta quibus irritaverat eum Menasche.
27 Sed dixit Jehova: etiam Jehudam amovebo a facie mea, quemadmodum amovi Jisraëlem: & spernam civitatem hanc quam elegeram, Jeruschalaima: etiam domum hanc de qua dixeram: erit nomen meum ibi.
28 Reliquæ autem res Joschijæ & omnia quæ fecit: nónne sunt scripta in libro Chronicorum regum Jehudæ?
29 Diebus ejus ascendebat Parhho-Neco rex Ægypti contra regem Assyriæ ad flumen Euphratis: cumque processisset rex Joschija obviam illi, morte affecit eum Megiddunte, cùm vidisset ipsum.
30 Quem mortuum imponentes currui servi ejus Megiddunte abduxerunt eum Jeruschalaima, & sepeliverunt eum in sepulchro ipsius: accipiensq; populus terræ [e] Jehoachazum filium Joschijæ, unxerũt eum, constituentes eum regem loco patris sui.
31 Natus viginti tres annos Jehoachaz cùm regnare inciperet tribus mensibus regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomen Chamutal filia Jirmejæ e Libna.
32 Qui fecit quod malum videtur in oculis Jehovæ: omnino prout fecerant majores ejus.
33 Quem vinciri jussit Parhho-Neco Riblæ in regionè Chamatæ ne regnaret Jeruschalaimis: & imposuit mulctã regioni ejus centenũm talentorum argenti, & talenti auri.
34 Et regem constituit Parhho-Neco Eljakimum filiũ Joschijæ pro Joschija patre ejus, immutans nomen ejus in Jehojakimum: Jehoachazo verò assumpto abiit in Ægyptum: ubi mortuus est.
35 Deinde illud argentum & aurum dabat Jehojakim Parhhoni: sed taxabat habitatores terrę, ut daret pecuniam illam [f] ex præstituto Parhhonis: ab unoquoq; pro æstimatione sua exigebat argentum illud & aurum: a populo *inquam* terræ, ut daret Parhhoni-Neconi.

29 *Obviam illi*] ut depelleret eum.
Megiddunte] in tribu Menaschis, Judic. 1.27.
Cùm vidisset ipsum] vide suprà 14.8.
30 *Accipiensq; populus*] ne rex Aegypti regnum rege vacuo occuparet.
e *qui & Jochanan* 1.Chro.3.15. & Schallum, Jirmejæ 22.11.
Unxerunt eum] ut hoc signo declararent regnum [...] Aegyptiorum [...] tum, tanquam de integro se huic traderent contra vim hostis defendendum: alioquin unctione opus non erat, cùm esset legitimus successor.
33 *Vinciri jussit*] tantisper dum re[...] teretur ab expeditione in Carcemisch 2.Chron.35.20. & Jirm.46.2.
Riblæ] Apamia[...] Paraphrastes Jerosolymitanus docet in Num.34.11.
Centenûm talentorum] quasi centum denûm millium siclorum in summa.
34 *Mortuus est*] ex vaticinio Jirmejæ 22.11.&12.
f Heb. *secundum os*.

Caput XXIIII.

Jehojakimo perseverante in peccatis: Babylonius a Deo immittitur, qui eum sibi tributarium reddit: & deinde rebellantem perdit. Cui mortuo Jehojacin filius succedens æquè pravus ad deditionem a Babylonio cogitur: qui ipsum cum pretiosissimis spoliis, & captivorum numero in Babyloniam abducit: Tzidkija rege suffecto.

1 NATUS viginti quinq; annos Jehojakim cũ regnare inciperet, undecim annis regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomẽ Zebudda filia Pedajæ e Ruma.
2 Cùm autem faceret quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: omnino prout fecerant majores ipsius:
3 Diebus ejus ascendit Nebucadnetzar rex Babyloniæ: cui cùm fuisset Jehojakim servus tribus annis, posteà aversus rebellavit contra eum.
4 Quam ob rem immisit Jehova contra eum turmas Chaldęorum, & turmas Syrorum, turmasq; Moabitarum, ac turmas Hhammonitarum: immisit inquam, eas contra Jehudam ad perdendum eum: secundum verbum Jehovæ quod locutus fuerat per servos suos prophetas.
5 Enimverò [a] ex præstituto Jehovæ *id* fiebat contra Jehudam, ut amoveret *eum* a facie sua: [b] propter peccata similia omnino iis quæ fecerat Menasche.

1 *Regnare inciperet*] subaudi solus post fratris captivi [...] tem: nam dum captivus viveret, [...] batur ad eum [...] gni pertinere: [...] hic ejus velut [...] rex erat: licet [...] 22.11. de illo [...] prophetasset [...] in regnum [...] teretur.
Undecim annis] pro-rex, tum rex [...] fratris mortem.
3 *Diebus ejus*] id est, post annum [...] tum regni ejus [...] is fuit Nebucadnetzari primus, Jirm. 25.1.
Ascendit] [...] fudisset Aegyptios [...] Jirmejæ 46.2.
Tribus] quinto, sexto & septimo regni sui.
4 *Turmas &c.*] [...] castra Nebucadnetzari constantia his gentibus. *Per suos Prophetas*] per Mosen Deut.31.& 32. per alios supr. 21.10. per Chuldam sup.22.15. & per Jirmejam [...] 4.& 15. cum seq. a Heb. *secundum os*. b Heb. *propter peccata Menaschis [...] omnibus quæ fecit: trajectio: ut Gen.5.29.& Judic.18.31.* 5 *Quæ fecerat* [...] 16. vide Jirm.22.17.

6 Nam etiam sanguinem innoxium effundebat, adeò ut impleret Jeruschalaima sanguine innoxio: ideo noluit Jehova condonare.

7 Reliquæ autem res Jehojakimi & omnia quæ fecit: nónne sunt scripta in libro Chronicorum regum Jehudæ?

8 Tandem occumbente Jehojakimo cum patribus suis: regnavit [c] Jehojacin filius ejus pro eo.

9 Posteà [*] non perrexit ultrà rex Ægypti procedere e regione sua: cùm cœpisset rex Babyloniæ a flumine Ægypti, úsque ad fluvium Euphratis quicquid fuerat regis Ægypti.

10 Natus octodecim annos Jehojacin cùm regnaret, [*] tribus mensibus regnarat Jeruschalaimis (cujus matri nomen Nechuschta filia Elnathanis e Jeruschalaimis.)

11 Et fecerat quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: omnino prout fecerat pater ejus:

12 Quo tempore ascenderũt servi Nebucadnetzari regis Babyloniæ Jeruschalaima: ut veniret civitas in obsidionem.

13 Cumq; venisset Nebucadnetzar rex Babyloniæ ad ipsam civitatem: servis ejus obsidentibus eam:

14 Prodiit Jehojacin rex Jehudæ ad regem Babyloniæ, ipse cum matre sua, servi quoque ejus & præfecti ejus cum aulicis ejus: quem cepit rex Babyloniæ anno octavo regni sui.

15 Et depromptis inde omnibus thesauris domus Jehovæ, & thesauris domus regis: [d] decerpsit omnia instrumẽta aurea quæ fecerat Schelomo rex Jisraëlis pro templo Jehovæ: quemadmodum [*] prædixerat Jehova.

16 Et deportavit rex [*] e totis Jeruschalaimis cùm omnes præfectos, tum omnes valentes robore, [*] decies mille captivos, omnesq; fabros lignarios & fabros ferrarios: nihil relictum est præter tenuem populum terræ.

17 Deportavit enim Jehojacinem in Babylonem: & matrem regis & fœminas regis, & aulicos ejus, & [*] potentiores regionis: [e] relegavit Jeruschalaimis in Babyloniam:

18 Omnes quoque viros strenuos septies mille, & fabros lignarios ac ferrarios mille: omnes robustos bellatores: deduxit rex Babyloniæ captivos in Babyloniam.

19 Constituitque rex Babyloniæ Mathanjam [*] patruum illius regem loco illius: cujus nomen immutavit in Tzidkijam.

c *qui & Jeconja* 1.Chron.3.16. & *Conja Jirm.*22.28.

9 *Non perrexit*] usque ad ultimos annos Tzidkijæ, cùm obsiderentur Jeruschalaima a Chaldæis, Jir.37.5.

10 *Tribus mensibus*] & decem diebus: synecdoche, 2. Chr. 36.9.

d Heb. *truncavit.*

15 *Prædixerat*] supra 20.17.

16 *E totis Jeruschalaimis*] i. toto e regno: synecdoche.

Decies mille] in quorum numero erant e tribu Jehuda ter mille viginti tres, Jir. 52.28. Est autem prolepsis, quę duobus sequentibus versibus speciatim explicatur.

17 *Potentiores regionis*] quorum omnium numerus erat bis millium.

e Heb. *duxit captivitate.*

19 *Patruum illius*] vide 1.Chro.3.15. & 19.

CAPUT XXV.

Tzidkija improbo contra Babylonium rebellante, Jeruschalaima a Chaldæis obsidentur, occupantur, & rex fugiens intercipitur: cujus filii eo præsente jugulantur: ipse verò excæcatus & vinctus in Babyloniam abducitur. Templũ, regia & omnia magnifica ædificia igne absumuntur, mœnia urbis dejiciuntur, populi pars abducitur: pars tenuior ad colendum terram Gedaljæ committitur: thesauri & res pretiosæ sacræ auferuntur: primores occiduntur: reliquiæ occiso Gedalja Ægyptum petunt. Tandem Jehojacin anno 37. captivitatis suæ a successore Nebucadnetzari ad regiam dignitatem in aula ejus evehitur.

1 ‖ [*] NATUS unum & viginti annos Tzidkija cùm regnare inciperet, undecim annis regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomen Chamutal filia Jirmejæ e Libna.

2 Qui fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: omnino prout fecerat [*] Jehojakim.

3 Cumque secundum iram Jehovæ fieret Jeruschalaimis, & in Jehuda: adeò ut abjiceret eos a facie sua: & rebellaret Tzidkija contra [*] regem Babyloniæ:

4 Fuit anno nono regni illius, mense decimo, die decimo mensis: ut adveniens Nebucadnetzar rex Babyloniæ, ipse cum omnibus copiis suis contra Jeruschalaima, castra facerent juxta ea: extruentes contra ea propugnacula circumquaque.

5 Sic venit civitas in obsidionem: usque ad undecimum annum regis Tzidkijæ.

6 Cujus nono *die* [a] *quarti* mensis, cùm invaluisset fames in civitate: adeo ut non esset panis populo regionis:

7 Et [*] perrupta esset civitas, [*] omnibus bellatoribus *abeuntibus* nocte illa, viâ [*] portæ inter duplicem murum, quæ *erat* juxta hortum regis: Chaldæis contra obsidentibus civitatem circumquaque: abiit etiam *rex* viâ campestrium.

8 Sed persecutæ copiæ Chaldæorum regem, assecutæ sunt eum in campestribus Jerichuntis: cùm omnes copiæ ejus dispersæ essent ab eo.

9 Et prehendentes regem deduxerunt eum ad regem Babyloniæ [*] Riblam: ubi [b] tulerunt de eo sententiam.

10 Ex qua filios Tzidkijæ jugularunt ante oculos ejus: deinde oculos Tzidkiję excæcavit, & vinctum numellis chalybeis deduxerunt in Babyloniam.

11 Deinde mense quinto septimo *die* mensis, ipso decimonono anno regis Nebucadnetzari regis Babyloniæ: ingressus Nebuzar-Adan præfectus satellitum servus regis Babyloniæ Jeruschalaima:

12 Combussit domum Jehovę & domum regis: etiam omnes domos Jeruschalaimorũ: id est, omnes domos magnatum combussit igne.

13 Et muros Jeruschalaimorum circumquaque: destruxerunt omnes copiæ Chaldæorum, quæ *erant* cum præfecto satellitum.

14 Reliquum autem populum, eos qui relicti fuerant in civitate, & defectores qui defecerant ad regem Babylonię, & reliquum vulgi: deportavit Nebuzar-Adan præfectus satellitum.

15 Tantùm e tenui *populo* terræ reliquos fecit præfectus satellitum: ut essent [c] vinitores & agricolæ.

16 Præterea columnas ęreas quæ *erant* in domo Jehovæ, & bases, & lacum æreum qui *erat* in domo Jehovæ, fregerunt Chaldeæi: deferentes æs eorum in Babyloniam.

17 [*] Item ollas & hamas & instrumenta musica, & acerras, & omnia instrumenta ærea quibus ministraverant, acceperunt:

18 Item trullas & crateras, [d] quæcunque auræa & quæcunque argentea: accepit præfectus satellitum:

19 Columnas duas, lacum unum, & bases

‖ *Jirmeja* 52.

1 *Natus &c.*] re ipsa docet hunc & duos sequentes versus cum sequentibus conjungendos esse.

2 *Jehojakim*] frater ejus ex utroque parente.

3 *Regem Babyloniæ*] a quo rex fuerat institutus sup. 24.17.

a *Eclipsis quæ suppletur ex Jirme.* 52.6.

7 *Perrupta*] ab obsidentibus, portã medianam occupantibus, Jirm.39.3.

Omnibus bellatoribus] Tzidkijæ.

Portæ] .i. pseudothyron.

9 *Riblam*] vide supra 23.33.

b Heb. *locuti sunt cum eo judicium.*

c Heb. *in vinitores.*

17 *Item ollas*] vide 1.Reg.6. & 7.

d Heb. *quæ auri auri, & quæ argenti argenti.*

quas fecerat Schelomo pro domo Jehovæ: non fuit pondus æri omnium vasorum istorum.

20 Octodecim cubitorum erat altitudo columnæ unius: cui imposita *erat* corona ærea: & altitudo ipsius coronæ *erat* trium cubitorum, & encarpus ac malogranata ad coronam circumquaque, omnia ex ære: & his similia erant columnæ alteri cum encarpo.

21 Item cepit præfectus satellitum [a] Serajam sacerdotem primarium, & Tzephanjam sacerdotem secundanum: ac tres custodes liminis.

22 E civitate verò cepit aulicum unum qui erat præfectus bellatoribus: & quinq; homines ex [e] intimis regis, qui inventi sunt in civitate, & scribam primarium exercitus, qui exercitum conscribebat e populo terræ: ac sexaginta viros e populo terræ qui inventi sunt in civitate.

23 Hos captos Nebuzar-Adan præfectus satellitum deduxit ad regem Babyloniæ Riblam.

24 Quos percutiens rex Babyloniæ, morte affecit Riblæ in terra Chamathæ. sic migravit Jehuda e terra sua.

25 Populo autem illi qui relictus fuerat in terra Jehudæ, quem reliquerat Nebucadnetzar rex Babyloniæ: illis præfecit Gedaljam filium Achikami filii Schaphanis.

26 ‖ Cumque audivissent omnes præfecti copiarum ipsi & homines ipsorum, regem Babyloniæ præfecisse Gedaljam, venerunt ad Gedaljam Mitzpam: nempe Jischmahhel filius Netanjæ, & Jochanan filius Kareachi, & Saraja filius Tanchum ethi [f] Netophathitæ, & [f] Joazanja filius Mahhachathitæ ipsi cum hominibus suis.

27 Quibus jurans Gedalja & hominibus eorum, dixit eis: ne timete [g] ut sitis servi Chaldæorum: residete in hac terra, & servite regi Babyloniorum: sic bene erit vobis.

28 Fuit verò mense septimo, ut accedens Jischmahhel filius Netanjæ, filii Elischamahhi e semine [h] regio, & decem homines cum eo, percuterent Gedaljam ita ut moreretur: unà cum Jehudæis & Chaldæis qui *erant* cum eo Mitzpæ.

29 Tum surgentes totus populus a minimo usque ad maximum, etiam præfecti copiarum, abiverunt in Ægyptum: metuebant enim a [i] Chaldæis.

30 Posteà fuit trigesimoseptimo anno a deportatione Jehojacinis regis Jehudæ, duodecimo mense, vigesimoseptimo die mensis: ut efferret Evil-Merodach rex Babyloniæ, quo anno regnare cœpit, caput Jehojacinis regis Jehudæ, e carcere.

31 Cum quo locutus est bonis *verbis*: & posuit solium ejus supra solium reliquorum regum qui *erant* secum in Babylonia.

32 Et mutatis vestimentis carceris sui: comedebat cibum jugiter coram illo: omnibus diebus vitæ suæ.

33 Nam cibarium ejus, cibarium juge dispositum fuit ei a rege, [k] demensum diei cujusque in diem quemque: omnibus diebus vitæ ejus.

20 *Corona trium*] vide 1.Reg 7.16.

21 *Serajam*] de quo 1.Chron.6.14.

e Heb. *videntibus faciem regis, id est, ordinariis ministris regis: sic Ester* 1.14.

‖ *Jirmeja* 40.7.
26 *Præfecti copiarum*] Tzidkijæ, palantes per agros, qui dispersi fuerant supra ver.7.

Netophathitæ] filii Hhephai, Jirmejæ 40.8.
f *qui & Jezanja*, *Jirmeja* 40.8.
g Heb. *ab esse servos Chaldæorum: sic interpretandum ex Jirmeja, Jirmeja*...
h Heb. *regni.*
i Heb. *a facie Chaldæorum: Jir.*43.
30 *Vigesimoseptimo*] consilio jam ante inito & rebus comparatis inde a die vigesimo quinto ejusdem mensis, de quo Jirmejæ 52 31. est hoc demum die plenè effectum est.
Evil-Merodach] successor Nebucadnetzari.
k Heb. *verbum diei in suo; ut Exod.*16.5.

CHRONICORUM

Liber Prior.

PRIORE libro Chronicorum percurrit Hhezra ortum & propagationem gentis Jisraëliticæ usq; ad reditum a captivitate Babylonica: Deinde ab historia Davidis regnu redorsus constitutionem Reipub. & Ecclesiæ ab eo factam accuratissimè describit, usque ad regnum Schelomonis, id est, annum ab orbe condito 2985.

Genesis Chronicum est	2368.	Judicum	299
Exodi	142.	1.Schemuelis	80
Reliquorum Moschis	39.	2.Schemuelis	40
Jehoschuhhæ	17.		

Summa 2985.

CAPUT I.

Majores Noachi inde ab Adamo: & posteri ejus usque ad Abrahamum: Abrahami quoq; posteri usq; ad Jahhakobum copiosius propter historiam sacram recensentur: Et reges ac duces nominatim commemorantur, qui Edomæorum agro præfuerunt, usq; ad Moschis tempora.

1 ‖ ADAM, Scheth, Enosch,
2 Kenan, Mahalaleel, Jered,
3 Chanoc, Methuschelach, Lemec,
4 ‖ Noach, Schem, Cham, & Jepheth.

5 Filii Jephethi, Gomer, & Magog, & Madai, & Javan, & Tubal, & Meschec, & Tiras.

6 Filii autem Gomeri: Aschcenaz & Diphath & Togarma.

7 Filii verò Javanis, Elischa, & Tarschischa: Cittim, & Rodonim.

8 Filii Chami: Cusch & Mitzrajim, Put, & Cenahhan.

9 Et filii Cuschi, Seba, & Chavila, & Sabta, & Rahhema, & Sabteca: filii verò Rahhemæ, Scheba & Dedan.

10 Prætereà Cusch genuit Nimrodum: is cœpit

‖ *Gen.*5.

‖ *Gen.*10.

pit esse potens in terra.
11 Mitzrajim autem genuit Ludæos, & Hhanamæos, & Lehabæos, & Naphtuchæos:
12 Pattrusæos quoque & Casluchæos, & unde egressi sunt Pelischtæi, Caphtoræos.
13 Cenahhan verò genuit Tzidonem primogenitum suum, & Chethum,
14 Jebusæum quoque, & Emoræum, & Girgaschæum,
15 Et Chivvæum, & Hharkæum, & Sinæum,
16 Et Arvadæum, & Tzemaræum, & Chamathæum.
17 Filii Schemi, Hhelam, & Aschur, & Arpacschad, & Lud, & Aram, hujus *filii*, Hhutz, & Chul, & Gether, & Meschec.
18 At Arpacschad genuit Schelachum: Schelach verò genuit Hheberum:
19 Hhebero autem editi sunt duo filii: quorum unius nomen Peleg: quia temporibus ejus divisa fuit terra: nomen verò fratris ejus Joktan.
20 Qui Joktan genuit Almodadum, & Schelephum, & Chatzar-mavethum, & Jerachum,
21 Et Hhadoramum, & Uzalem, & Diklam,
22 Et Hhebalem, & Abimaëlem, & Schebam,
23 Et Ophirem, & Chavilam, & Jobabum: hi omnes fuerunt Filii Joktanis.
24 ‖ SCHEM, Arpacschad, Schelach, ‖ Gen.11.10.
25 Hheber, Peleg, Rehhu,
26 Serug, Nachor, Terach,
27 Abram, is *est* Abraham.
28 FILII Abrahami, Jitzchak, & Jischmahhel.
29 ‖ Hæ *sunt* generationes eorum: primogenitus Jischmahhelis Nebajoth, deinde Kedar, & Adbeel, & Mibsam, ‖ Gen.25.13.
30 Mischmahh, & Duma, Massa, Chadad, & Thema,
31 Jetur, Naphisch, & Kedma: hi *sunt* filii Jischmahhelis.
32 ‖ Filii autem Keturæ concubinæ uxoris Abrahami: ea peperit Zimranem, & Jokschanem, & Medanem, & Midjanem, & Jischbakum, & Schuachum: filii autem Jokschanis, Scheba, & Dedan. ‖ Gen.25.2.
33 Filii verò Midjanis, Hhepha, & Hhepher, & Chanoc, & Abidahh, & Eldahha: omnes hi *fuerunt* filii Keturæ.
34 ‖ Genuit ergo Abraham Jitzchakum: filii verò Jitzchaki, Hhesav, & Jisraël. ‖ Gen.25.25.
35 ‖ Filii Hhesavi: Eliphaz, Rehhuel, & Jehhusch, & Jahhlam, & Korach. ‖ Gen.36.10.
36 Filii Eliphazi: Teman, & Omar, Tzephi & Gahhtam, Kenaz, & Thimnahhę *filius* nempe Hham alek.
37 Filii Rehhuelis: Nachath, Zerach, Schamma, & Mizza.
38 Filii autem Sehhiris, Lotan, & Schobal, & Tzibhhon, & Hhana: & Dischon, & Etzer, & Dischan.
39 Filii autem Lotanis, Chori & Homam: soror verò Lotanis, Timnahh:
40 Filii Schobalis, Hhaljan & Manachath, & Hhebal, Schephi, & Onam: Filii verò Tzibhhonis, Aja, & Hhana.
41 Filii Hhanæ, Dischon: & filii Dischonis Chamram, & Eschban, & Jitran, & Ceran.
42 Filii Etzeris, Bilhan, & Zahhavan, Jahhakan: filii Dischanis, Hhutz, & Aran.
43 Hi autem sunt reges qui regnaverunt in Edomæa, ante quàm regnaret rex e filiis Jisraëlis: Belahh filius Behhoris, cujus civitas nomine erat Dinhaba.
44 Cumque mortuus esset Belahh: regnavit loco ejus Jobab filius Zerachi e Botzra.
45 Cumque mortuus esset Jobab: regnavit loco ejus Chuscham, e regione Temanæi.
46 Cumq; mortuus esset Chuscham: regnavit loco ejus Hadar filius Bedadis, qui percussit Midjanem in agro Moabitarum: cujus civitas nomine *erat* Hhajith.
47 Cumq; mortuus esset Hadad: regnavit loco ejus Samla e Masreka.
48 Cumq; mortuus esset Samla: regnavit loco ejus Schaul e Rechobothis fluminis.
49 Cumq; mortuus esset Schaul: regnavit loco ejus Bahhal-Chanan filius Hhacboris.
50 Cumq; mortuus esset Bahhal-Chanan: regnavit loco ejus Hadad, cujus civitas nomine Pahhi: nomen verò uxoris ejus Mehetabeel filia Matredis, filia Me-Zahabi.
51 Cumq; mortuus esset Hadad: fuerunt duces Edomæorum: dux Timnahh, dux Halja, dux Jeteth,
52 Dux Aholibama, dux Ela, dux Pinon,
53 Dux Kenaz, dux Teman, dux Mibtzar:
54 Dux Magdiel, dux Hhiram: hi *fuerunt* duces Edomæorum.

TABULA I.

Adam.–Scheth.–Enosch.–Kenan.–Mahalaleel.–Jered.–Chanoc.–Metuschelah.–Lemec.–Noach.

Schem.

- Hhelam, Aschur, Arpacschad, Lud, & Aram.
  - (Arpacschad) Schelach.
    - Hheber.
      - Peleg.
        - Rehhu
        - Serug.
        - Nachor.
        - Terach.
        - Abraham. tab. 2.
      - Joktan.
        - Almodad, Scheleph, Chatzar-maveth, Hhadoram, Uzal, Dikla, Hhebal, Abimaël, Scheba, Ophir, Chavila, & Jobab.
  - (Aram) Hhutz, Chul, Gether, & Meschec.

Cham.

- Cusch, Mitzrajim, Put, & Cenahhan.
  - (Cusch) Nimrod, Seba, Chavila, Sabbeta, Sabteca, & Rahhema.
    - (Rahhema) Scheba, & Dedan.
  - (Mitzrajim) Ludæi, Hhanamæi, Lehabæi, Naphtuchæi, Pattrusæi, Casluchæi, & Caphtoræi.
    - Pelischtæi.
  - (Cenahhan) Tzidon, Cheth, Jebusæus, Emoræus, Girgaschæus, Chivvæus, Hharkæus, Sinæus, Arvadæus, Tzemaræus, & Chamathæus.

Jepheth.

- Gomer, Magog, Madai, Javan, Tubal, Meschec, & Tiras
  - (Gomer) Aschenaz, Diphath, & Togarma.
  - (Javan) Elischa, Tarschischa, Cittim, & Rodanim.

TABULA II.

Abraham e

- Sara uxore
  - Jitzchak
    - Hhesav sive Edom,
      - Eliphaz, Rehhuel, Jehhusch, Jahhlam, & Korach.
        - (Eliphaz) Teman, Omar, Tzephi, Gahhtam, Kenaz, & e Timnahh Hhamalek.
        - (Rehhuel) Nachath, Zerahh, Schamma, & Mizza.
    - Jahhakob. cap. 2.
- Hagara ancilla
  - Jischmahhel
    - Nebajoth, Kedar, Adbeel, Mibsam, Mischmahh, Duma, Massa, Chadad, Tema, Jetur, Naphisch, & Kedma.
- Ketura concubina.
  - Zamran, Jokschan, Medan, Midjan, Jischbak & Schuach.
    - (Jokschan) Seba, & Dedan.
    - (Midjan) Hhepha, Hhepher, Chanoc, Abidahh, & Eldahha.

TABULA III.

Choræorum

gentis author Sehhir

- Lotan, soror Timnahh.
  - Chori, Homam.
- Schobal,
  - Hhaljan, Manachath, Hhebal, Tzephi, & Onam.
- Tzibhhon,
  - Aja, Hhana.
- Hhana,
  - Dischon.
- Dischon,
  - Chamran, Eschban, Jitran, & Ceran.
- Etzer,
  - Bilhan, Zahhavan, & Jahhakan.
- Dischan.
  - Hhutz, Aran.

status, sub

- Regibus Choræis
  - Belahho
  - Jobabo
  - Chuschamo
  - Hhadado 1.
  - Samla
  - Schaüle
  - Bahhal-Chanane
  - Hadado 2
- ducibus Edomæis, occupato regno
  - Timnahho
  - Hhalja
  - Jethetho
  - Aholibama
  - Ela
  - Pinone
  - Kenazo
  - Temane
  - Mibtzare
  - Magdiele
  - Hhiramo,

CAPUT II.

Numeratis Jisraëlis filiis, recensio posterorum Jehudæ instituitur hoc capite & duobus sequentibus. In hoc verò nominatim percursa tantum Zerachi gente, in recensenda Chetzronis posteritate insistit. Primum Rami usque ad Davidem: deinde filiorum quos Chetzron in senectute suscepit: tertiò Jerachmeelis: postremo primi & secundi Calebi.

1 ‖HI *sunt* filii Jisraëlis: Reüben, Schimhhon, Levi, & Jehuda, Jissascar & Zebulun,
2 Dan, Joseph, & Binjamin, Naphtali, Gad, & Ascher.
3 "Filii Jehudæ, Hher, & Onan, & Schela: a tres editi sunt ei a filia Schuhhę Cenahhanitide: cumq; *visus* esset Hher primogenitus Jehudæ, malus in oculis Jehovæ, morte affecit eum.
4 Tamar verò nurus illius peperit illi "Peretzum & Zerachum: omnes filii Jehudæ quinque.
5 ‖Filii Peretzi, Chetzron, & Chamul.
6 Filii autem Zerachi, b "Zimri, & Ethan, & Heman, & Calcol, & c Darahh: hi omnes quinque.
7 Et filii *Zimri*, Carmi: *nepos* d Hhacar turbator Jisraëlis, qui prævaricatus fuit in anathemate.
8 Filii autem Ethanis, Hhazarja.
9 Filii verò Chetzronis qui editi sunt ei: Jerachmeel, & e Ram, & f Celubai.
10 ‖RAM verò genuit Hhamminadabum: & Hhamminadab genuit Nachschonem principem filiorum Jehudæ.
11 Nachschon autem genuit Salmam, & Salma genuit Bohhazum.
12 Et Bohhaz genuit Hhobedum, & Hhobed genuit Jischaium.
13 Jischai autem genuit primogenitum suum Eliabum: & Abinadabum secundum, & g Schimhham tertium,
14 Nethaneelem quartum, Raddaium quintum,
15 Otzemum sextum, Davidem septimum.
16 Et sorores eorum Tzerujam & Abigajilã: filii autem Tzeruję fuerunt Abschai, & Joab & Hhasa-El, tres.
17 Abigajil verò peperit Hhamasam: pater autem Hhamasæ fuit h Jether Jischmahhelita.
18 "CALEB autem filius Chetzronis genuerat ex "Hhazuba uxore, & ex Jerihhotha: hujus filii erant Jescher & Schobab & Ardon.
19 Mortua verò "Hhazuba: accepit sibi Caleb Ephratham, quæ peperit ei Churem.
20 ‖Et Chur genuit Urin, & Uri genuit Betzaleelem.
21 Postmodùm congressus est Chetzron cum "filia Maciris patris Gilhhadis, quam ipse duxit cùm esset natus sexaginta annos: quæ peperit ei Segubum.
22 (Segub autem genuit Jairem: cui fuerunt viginti tres civitates in terra Gilhhadis.
23 Nam accepit ab ipsis i "Geschuræis & Syris villas Jairis cum Kenatha & villis ejus sexaginta civitates: Hæc omnia *ceperunt* filii Maciris patris Gilhhadis.)
24 Etiam post mortem Chetzronis cùm k duxisset Caleb Ephratham: similiter uxor Chetzronis Abija peperit ei quoque Aschchurem patrem Tekohhæorum.
25 FUERUNT autem filii Jerachmeelis primogeniti Chetzronis, primogenitus Ram: deinde Buna, & Oren, & Otzem *ex* Achija.
26 Fuit quoque uxor altera Jerachmeeli, nomine Hhatara: ea *est* mater Onami.
27 Fuerunt verò filii Rami primogeniti Jerachmeelis: Mahhatz, & Jamin & Hheker.
28 Item fuerunt filii Onami, Schammai, & Jadahh: filiiq́ue Schammai, Nadab, & Abischur.
29 Nomen verò uxoris Abischuris Abihajil: quæ peperit ei Achbanem, & Molidum.
30 Et filii Nadabi, Seled, & Appajim: sed mortuus est Seled sine liberis.
31 Filii verò Appajimi Jischehhi: & filii Jischehhi Scheschan, & l filia Scheschanis Achlai.
32 Filii autem Jadahhi fratris Schammai, Jether, & Jonathan: sed mortuus est Jether sine liberis.
33 Filii verò Jonathanis, Peleth & Zara: isti fuerunt filii Jerachmeelis.
34 Non fuerunt autem Scheschani filii: sed m filiæ: eratque Scheschani servus Ægyptius nomine Jarchahh.
35 Quam ob rem dedit Schechahh "filiam suam Jarchahho servo suo in uxorem: quæ peperit ei Hhattaium.
36 Hhattai autem genuit Nathanem, & Nathan genuit "Zabadum.
37 Zabad autem genuit Ephlalem, & Ephlal genuit Hhobedum.
38 Hhobed autem genuit Jehu, & Jehu genuit Hhatzarjam.
39 Hhatzarja autem genuit Cheletzum, & Cheletz genuit Elhhasam.
40 Elhhasa autem genuit Sismaium, & Sismai genuit Schallumum.
41 Schallum autem genuit Jekamjam, & Jekamja genuit Elischamahhum.
42 ITEM filii "Calebi fratris Jerachmeelis, Meschahh "primogenitus ejus: ipse pater fuit Ziphæorum: & posteri Mareschæ patris Chebronis.
43 Filii autem Chebronis Korach, & Tappuach, & Rekem, & Schemahh.
44 Schemahh verò genuit Rachamum patrē Jorkehhami: & Rekem genuit Schammaiū.
45 Filius autem Schammai, Mahhon: qui Mahhon pater fuit Beth-Tzuritarum.
46 Hhepha quoque uxor concubina Calebi peperit Charanem & Motzam & Gazezū: Charan enim genuit Gazezum.
47 Filii verò *Motzæ*, Johedai: *ex quo* Regem, & Jotham, & Geschan, & Pelet, & Hhepha, & Schahhaph.
48 *Ex* n uxore concubina Mahhaca, Caleb genuit Scheberum, & Thirchanam.
49 Peperit autē *uxor* Schahhaphi patris Madmannæorum, Schevam patrem Macbenæorum, & patrem Gibhhæorum: denique filia Calebi "Hhacsa.
50 ISTI fuerunt filii "Calebi, filii Churis primogeniti Ephrathæ: Schobal pater Kirjath-Jehharimanorum.
51 Salma "pater Beth-Lechemitarum, o Chareph pater familiæ Gaderitarum.
52 Fueruntque filii Schobali patri Kirjath-Jehharimanorum: p Haroe pater incolarum partis

---

‖Gen.35.23.
3 *Filii Jehudæ*] a quo in præcipuam juris primogeniti partem divinitus assumpto, incipit genesis patriarcharum recensio, propter regni successionem, & Christi originem: vide Gen.49.8.&c.
a Heb. *trias edita est ei*. Gen.38.
4 *Peretzum*] qui Hhero in jus primogenitorum successit, velut a patre excitatum semen.
‖Gen.46.12.
b *qui & Zabdi* Jehos.7.1.
6 *Zimri*] propriè filius, sequentes autem in posteris fuerunt, etsi non proximè ab eo nati: fuerūt enim filii Macholis 1.Reg.4.30.
c *qui & Dardahh* 1.Reg.4.30.
d *qui & Hhacan. sed hic allusio ad turbatoris nomen.*
e *qui & Aram*, Mat.1.3.
f *qui & Caleb inf.* ver.18.
‖Ruth.4.19.
g *qui & Schammah* 1.Schem.16.10.
h *qui & Jithra Jisraëlita*, 2 Schem. 17.25.
18 *Caleb autem*] Hic non instituitur ex professo recensio generis Calebi primi: nam habetur infra ver.42. sed tantùm ostenditur quam efficax erat Dei benedictio ad vegetandā in Aegypto senectutem Chetzronis, ac proinde Jisraëlitas multiplicandos.
Hhazuba] cujus posteri recensentur infra ver. 42 & seq.
‖Ex.31.2.
21 *Filia Maciris*] ex qua Jair filius quoque Menaschis dictus est, Num.32.41. & ratione hæreditatis inter Menaschitas accensus.
i Heb. *accepit Geschure & Syro villas Jairis ab iis*.
ὑπόμνημα Num. 32.41.
23 *Geschuræis*] erat enim Gilhhad pars Geschuris, atque adeò Syriæ.
k Heb. *cum Caleb ad Ephratham accessisset.*

l Heb. *filii: synecdochicè dictū, q.d. quicquid habuit liberorum, unica fuit filia Achlai. vide infrà ver.35.*
m *synecdochicè dictum ut Gen.21.7.*
35 *Filiam suam*] Achlajam ver.31.
36 *Zabadum*] de quo infrà 11.41.
42 *Calebi*] primi de quo ver.18. hîc autem brevitatis causa reticentur filii qui nominati fuerūt, supra ver.18.
Primogenitus] primæ uxoris Hhazubæ filius, supra ver.18.
n Heb. *uxore concubina Calebi Mahhaca, genuit &c. ut Gen.* 9.6.
49 *Hhacsa*] prima, primi Calebi filia.
50 *Calebi*] secundi, qui fuit primi nepos ex Chure, de quo ver. 19.
51 *Pater Beth-Lechemitarum*] ex parte: nam alius est a Salma Bohhazi Beth-Lechemitæ patre, de quo ver. 11.
o *qui & Penuel*: infrà 4.4.
p *qui & Reaja* infrà 4.2.

Adam—Scheth—Enosch—Kenan—Mahalaleel—Jered—Chanoc—Metuschelah—Lemec—Noach. Schem. TABULA I.

52 *Menuchotarū*] .i. regionis Manachatæ in fine Jehudæ, Binjaminis & Danis: ut apparet cùm ex hoc loco, tum inf.8.6.
53 *Tzarhhathai*].i. incolæ Tzorhhæ & Eschtaolis, ex ea parte quæ ad Jehudam pertinuit Jehosch.15.33. 54 *Hhatarothani*] vide annotata Jehosch.16.2. q Heb. *& pars Manachathani Tzarhhaui.*

partis ᵗMenuchotarum.

53 Et familiæ Kirjath-Jehharimanorum, Jithritarum, Putæorum, & Schumatæorum, & Mischrahhæorum: ex his prodierunt ᵗTzarhhathæi, & Eschtaolitæ.

54 Filii Salmę, Beth-lechemitę & Netophatęi, ᵗHhatarothani e familia Joabi: & q Tzorhhani *qui fruebantur* parte Menuchotharū.

55 Et ᵗfamiliæ ᵗscribarum incolentium Jahhberzum, Thirhhatæorum, Schimhhatæorū, Suchatæorum: hi sunt ᵗKinæi advenæ, orti ᵗChamatho, patre familiæ ᵗRechabi.

55 *Familiæ scribarum*] hic versus pangōs adjectus ab quis etsi hæ familiæ tribū Jehudæ non attigerunt: tamen cum Jehuda habitarunt in deserto Jehudæ, ubi Jahhbetz sita erat, Judic.1.16. *Scribæ*] .i. in scripturis & actis publicis exercendis vitam transigentium ut Reipub. & his utiles essent: quibus alloquin nulla erat attributa hæreditas: sed tantum cum quibus vellent concessa habitatio. *Kinæi*].i. posteri Jitronis, a gente sic dicti, Judic.1.16. *Chamatho*] principe eorum, qui cum tribu Jehudæ habitarunt: hoc est discretionis causa additur, quia Cheber cum suis ab istis separans se ad Menuchatas migrasse legitur: Judic.4.11. *Rechabi*] de qua Jirmejæ 35.

TABULA I.
Jahhakob sive Jisraël.

- Reuben, cap.5.
- Schimhhon, cap.4.
- Levi, cap.6.
- Jehuda, cap.2,3,4.
- Jissascar, cap.7.
- Zubulun,
- Dan,
- Joseph,
  - Ephrajim, cap.7.
  - Menasche cap.5,7.
- Binjamin, cap.7,8.
- Naphtali, cap.7.
- Gad, cap.5.
- Ascher, cap.7.
- Dina.

TABULA II.
Jehuda

- ex filia Schuahhi
  - Hher, Onan, & Schela. cap.4.
- ex Tamara nuru
  - Peretz
    - Chetzron, ex
      - uxore prima
        - Jerachmeel, ex
          - Achija,
            - Ram, Buna, Oren,
              - Mahhatz Jamin, & Hheker.
            - Otzem.
          - Hhatara, Onam
            - Schammai,
              - Nadab,
                - Seled, Appajim, Jischehhi. Scheschā. Achlai nupsit Hhatti. Nathan. Zadab. Ephlal. Hhobed. Jehu. Hhazarja. Cheletz. Elhhassa. Sismai. Schallum. Jekamja. Elischamahh.
              - Abischur.
                - Achban, Molid. Jarchachho (Ægyptio.
            - Jadahh.
              - Jether,
              - Jonathan.
                - Peleth. Zaza.
        - Ram Hhamminadab. Nachschon. Salma. Bohhaz Hhobed. Jischai, cujus
          - filii Eliab, Abinadab, Schimhha, Netan-el, Raddai, Otzem. & David. de quo cap.3.
          - filiæ
            - Tzeruja,
              - Abschi sa. Joab, & Hhasael.
            - Abigajil.
              - Hhamassa.
        - Celubai. tab.3.
      - filia Maciris
        - Segub.
          - Jair
      - Abija
        - Aschchur.
          - Tekohhæi.
    - Chamul
  - Zerach
    - Zimri, Carmi. Hhakar.
    - Etan, Hhazarja
    - Machol
      - Hheman, Calcol, & Darahh, vel Dardahh.

TABULA III.
Celubai, vel Caleb primus vel Carmi.

- ex uxoribus
  - Hhazuba,
  - Jerihhotha,
    - Meschahh, Marescha.
      - Ziph. Chebron.
        - Korach. Tappuach, Rekem, Schemahh, Schammai, Racham, Mahhon, Jorkehham. Beth-tzuritę.
    - Jetzer, Schobab, Ardon.
  - Ephratha, Hhacsa filia Hhepha,
    - Chur
      - Caleb 2. Uri. Betzaeel.
      - Charan, Motza, Gazez, Johedai.
        - Regem, Jotham, Geschan, Pelet, Hhepha, & Schahhaph.
- Concubinis.
  - Mahhaca
    - Scheber, Tirchana, Schahhaph, Scheva, Madmānæi (Macbenæi, & & Gibhhæ.

Achinohham, Amnon.

Rephaja, Arn

Hhodavja, E

CAPUT III.

Davidis filii, regnũ, successores in regno ex Schelomone primùm, deinde ex Nathane duces & primores recensentur.

1 ‖ **H**I autem sunt filii Davidis, qui editi sunt ei Chebrone: primogenitus Amnon Achinohhamæ Jizrehhelitidis: secundus [a] Daniel Abigajilæ Carmelitidis:

2 Tertius Abschalom filius Mahhacæ filiæ Talmai regis Geschuris: quartus Adonija filius Chaggithæ:

3 Quintus Schephatja Abitalæ: sextus Jithrehham Hheglæ, *cujusq;* uxoris ejus.

4 Sex editi sunt ei Chebrone, ubi regnavit septem annos & sex menses: triginta verò tribus regnavit Jeruschalaimis.

5 ʺ Hi autem editi sunt ei Jeruschalaimis: [b] Schimhha & Schobab, & Nathan, & Schelomo, quatuor [c] Bathschuahhæ filiæ Hhammielis.

6 Item Jibchar, & [d] Elischamahh, & Eliphelet,

7 Et Noga, & Nepheg, & Japhiahh,

8 Et Elischamahh, & [e] Eljadahh, & Eliphelet: novem.

9 Omnes filii Davidis, præter filios uxorum concubinarum & ʺ Tamaram sororem illorum.

10 ʺ Filius verò Schelomonis Rechabhham: Abija filius ejus, Asa filius ejus, Jehoschaphat filius ejus,

11 Joram filius ejus, Achazja filius ejus, Joasch filius ejus,

12 Amatzja filius ejus, Hhazarja filius ejus, Jotham filius ejus,

13 Achaz filius ejus, Chizkija filius ejus, Menasche filius ejus,

14 Amon filius ejus, Joschija filius ejus.

15 Filii autem Joschijæ, primogenitus [f] Jochanan, secundus [g] Jehojakim: tertius Tzidkija, quartus Schallum.

16 Filii verò Jehojakimi, Jeconia filius ejus. ʺ Tzidkija filius ejus.

17 ʺ Filii autem Jeconjæ ʺ vincti, Schealtiel filius ejus.

18 *Hujus* autem Malciram, & Pedaja, & Schenatzar, Jekamja, Hoschumahh, & Nedabja.

19 Filii verò Pedajæ, Zerubbabel & Schimhhi: & filius Zerubbabelis, Meschullam, & Chananja, & Schelomith soror eorum.

20 ʺ *Illius* verò Chaschuba, & Ohel, & Berecja, & Chasadja, Juschab-Chesed, quinque.

21 Filius verò Chananjæ Pelatja, & Jeschahhja: filii Rephajæ, filii Arnanis, filii Hhobadjæ, filii Schecanjæ.

22 Filii, inquam, Schecanjæ Schemahhja: & filii Schemahhjæ Chattusch, & Jigeal & Bariach, & Nehharja, & Schaphat, sex.

23 Et filius Nehharjæ, Eljohhenai, & Chizkija, & Hhazrikam tres.

24 Denique filii Eljohhenai, Hodajeva, & Eljaschib, & Pelaja, & Hhakkub, & Jochanan, & Delaja, & Hhanani, septem.

‖ 2.Schem.3.2.
a qui & Cileab ibidem ver.3.
5 Hi autem] hîc seorsim ac non promiscuè, ut sequentes Davidis filii ex Bathschuahha recensentur: propter prerogativã regni divinitus attributam Schelomoni, infra 28.5. ac proinde ex jure & naturę ordine ad proximum fratrem perventurum, intercidente ejus posteritate. Inverso autem ordine enumerantur, quia mox de Schelomone & ejus posteris sermo habendus est: Schelomo enim natura primus fuit: 2.Schem. 12.24. Nathan secundus, & sic deinceps.
b qui & Schammuahh 2.Schem.5.14.
c Bathschebahh filia Elihhami 2.Schem. 11.3.
d qui & Elischuahh 2.Schẽ.5.ver.15.
e qui & Behheljadahh infrà 14.7.
9 Tamaram] de qua 2.Schem.13.
10 Filius Schelomonis] successio regũ e stirpe Schelomonis.

f qui & Jehoachaz 2.Reg.23.30. & Schallũ Jirm.22.11.
g qui & Eljakim, 2.Reg.23.34.
16 Tzidkija filius ejus] non natura: erat enim ejus patruus 2.Reg.24.17. sed successione regni, ut versu sequente.
17 Filii Jeconjæ] non natura: nam sine liberis ex Dei decreto extinctus est, & in eo Schelomonis semen, Jirm.22.30. sed successionis jure, quę ad Nathanis posteros devolvebatur: fuit enim Schealtiel filius Neri ex posteritate Nathanis, Luc. 3.27.
Vincti] id est captivi, & in Babyloniã deportati: 2.Reg.24.17.
20 Illius verò] id est, Meschullami: quod colligitur ex collatione hujus versiculi cum sequente.
21 Filii Rephajæ] συναθροισμὸς sive congeries, qua in genere nominantur familiæ, quæ ad stirpem regiam pertinebant.

TABULA I.

David.

Chebrone, ex | Jeruschalaimis, ex

Achinohham, Abigajil, Mahhaca, Chaggith, Abital, Hhegla. | Bathschuahha, v. Bathschebahha | incertis
Amnon. Daniel. Abschalom, Tamar. Adonija. Schephatja. Jitrehham.

Schelomo, | Nathan, Schobab, Schimhha
Rechabhham. | Mattatha.
Abija. | Mainam.
Asa. | Melca.
Jehoschaphat. | Eljakim.
Joram. | Jona.
Achazja. | Joseph.
Joasch. | Jehuda.
Amatzja. | Schimhhon.
Hhazarja. | Levi.
Jotham. | Mattath. ⎫ ex Lucæ 3.
Achaz. | Joram.
Chizkija. | Elihhezer.
Menasche. | Josche.
Amon. | Hher.
Joschija. | Elmodan.
 | Cuschan.
Jochanan, Jehojakim, Tzidkija, Schallum. | Abdi.
Jeconja. | Malci.
Successores juris | Neri.

Tzidkija patruus Jeconjæ, rex e Schelomone ultimus. | Schealtiel princeps.
Malcira, Pedaja, Schenatzar, Jecanja, Hoschamahh, Nedabja.
Zerubbabel Schimhhi.
Meschullam, | Chananja, Schelomith
Chaschuba, Ohel, Berecja, Chasadja, Juscab-chesed. | Pelatja, Jeschahhja.

TABULA II.

Viri e stirpe regia, posteri Nathanis aut fratrum

Rephaja, Arnan, Hhobadja, Schecanja, Schemahhja.
Chattusch, Jigeal, Bariach, Nahharja, Schaphat.
Eljohhenai, Chizkija, Hhazrikam.
Hhodavja, Eljaschib, Pelaja, Hhakkub, Jochanan, Delaja, Hhanani.

CAPUT

Caput IIII.

Reliquorum posterorum Jehudæ, Calebi secundi, Aschchuri, Celubi, & Schelæ catalogus. Itē Schimhhonis gens & possessio, partim a Jehoschuhha eis attributa, partim armis multo post comparata exponitur.

1 FILII Jehudæ: Peretz, Chetzron, & [a] Carmi, & Chur, & [ʹ] Schobal.

2 [b] Reaja autem filius Schobalis, genuit Jachathum, & Jachath genuit Achumaium, & Lahadum: horum *sunt* familiæ [ʹ] Tzorhhatæorum.

3 Item hi ex patre Hhetamæorum, Jizrehhel & Jischma, & Jidbasch: quorum sorori nomen Hatzelelponi.

4 Et [c] penuel [ʹ] pater Gedoræorum & Hhezer pater [d] Chuschæ: hi *sunt* filii Churis primogeniti Ephrathæ patris Beth-Lechemitarū.

5 [ʹ] ASCHCHURI verò patri Tekohhæorum fuerunt duæ uxores: Chelea & Nahhara.

6 Peperitq; ei Nahhara Achuzamum, & Chepherum, & Temenin, & Hhaachaschtarin: hi *sunt* filii Nahharæ.

7 Filii autem Cheleæ, Tzereth, Jetzochar, & Etnan [ʹ] *& Kotz*.

8 Kotz autem genuit Hhanubum, & Hatzobebā: & familias Acharchelis filii Harumi.

9 Sed fuit [ʹ] Jahhbetz honoratior fratribus suis: cui mater indidit nomen [e] Jahhbetz dicendo: eò quòd peperi cum dolore, *ita vocandus est*.

10 Nam invocavit Jahhbetz Deum Jisraëlis dicendo: [ʹ] si [f] planè benedicens mihi ampliaveris terminum meum, & aderit manus tua mihi, denique feceris [g] ut malum non afficiat me dolore: fecitque Deus ut eveniret quod petierat.

11 CELUB autem frater [h] Schuchæ genuit Mechirum (is fuit pater Eschtonis.

12 Et Eschton genuit familiam Raphæ, & Paseachi, & Techinnæ patris Hir-Nachaschi: hi fuerunt homines Recæ.)

13 Item posteros Kenazi, Hhothnielem, & Serajam:) filii autem Hhothnielis Chathath *& Mehhonathai*.

14 Mehhonathai verò genuit Hhophram: & Seraja genuit Joabum patrem *degentium* [ʹ] *in* valle fabrorum, nam fabri erant.)

15 Et filios Calebi filii [ʹ] Jephunnæ, Hiru, Elam, & Nahhamum: filii autem Elæ, [i] secundus Kenaz.)

16 Et filios Jehallelelis: Ziphum & Zipham, Tirjam, & Asarelem:

17 Et [k] filios Hhezræ, & Jetherum, & Meredum, Hhepherumque & Jalonem (concipiens autem *uxor Meredi peperit* Mirjamum, & Schammaium, & Jischbachum patrem Eschtemohhæorum.

18 Uxor verò ejus Jehudæa peperit Jeredum patrem Gedoræorum, & Cheberum patrem Socuntinorum, & Jekuthielem patrem Zanoachitarum: illi quidem filii erant Bithjæ filiæ Parhhonis, quam duxerat Mered.

19 Hi verò filii uxoris [l] Judææ sororis Nachami Garmæi patris Kehhilæorum: & Eschtemohhæ Mahhachathitæ.)

20 Item filios Schimonis, Amnonem, & Rimnam, Ben-chananem, & Tilonem: filios quoque Jischehhi, Zochethū & Ben-zochethū.

21 FILII Schelæ filii Jehudæ, Hher pater Lecanorum, & Lahhda pater Mareschanorum, & familiæ [m] gentis artificis in bysso, gentis Aschbehhæ.

22 Item Jokim & homines [n] Cozebæ, & Joaschh, & Saraph, [ʹ] qui dominium habuerunt in Moabitas, & Jaschubi-Lechem: [ʹ] sed res istæ *sunt* obsoletæ.

23 Isti sunt figuli illi, desidentes ad plantas & macerias: cum rege in opere ejus manserunt [ʹ] illic.

24 ‖ FILII Schimhhonis: Nemuel, & Jamin, Jarib, Zerach, Schaul.

25 Schallum filius ejus, Mibsam filius ejus, Mischmahh filius ejus:

26 Et filii Mischmahhi: Chammuel filius ejus, Zaccur filius ejus, Schimhhi filius ejus.

27 Fuerunt autem Schimhhi filii sexdecim, & filiæ sex, cùm fratribus ejus non essent filii multi: itaque tota familia sua [o] non fuerunt tam multi, ut filii Jehudæ.

28 ‖ Habitaveruntq; Beer-schebahhi, & Moladæ, & Chatzar Schuhhale,

29 Et Bilhhæ, & Hhetzemi, & Toladi,

30 Et Bethuele, & Chormæ, & Tziklagi,

31 Et Beth-Marcabothis, & Chatzar-Susimis, & Beth-Birei, & Schahharajimis: hæ *fuerunt* civitates eorum, [ʹ] quandiu regnavit David.

32 Pagi autem eorum, Hhetam, & Hhajin, Rimmon, & Tocen, & Hhaschan: civitates quinque.

33 Prætereà omnes pagi eorum qui *erant* circa civitates illas Bahhalem usque: hæ habitationes eorum *fuerunt*, prout per gentes se distribuendo adierunt illas.

34 Meschobab autem & Jamlec & Joscha filius Amatzjæ:

35 Et Joel: & Jehu filius Joschibjæ, filii Serajæ, filii Hhasielis:

36 Et Eljohhenai, & Jahhakoba, & Jeschochaja, & Hasaja, & Hhadiel, & Jesimiel, & Benaja:

37 Et Ziza filius Schiphehhi filii Allonis, filii Jedajæ, filii Schimri filii Schemahhjæ:

38 Hi [p] quorum adducta sunt nomina, principes in familiis suis: cùm paternæ familiæ eorum erupissent in multitudinem:

39 Abiverunt in aditum [ʹ] Gedoris, usque ad orientalem tractum ipsius [ʹ] vallis: ad quærendum pascuum gregi suo.

40 Cumque invenissent pascuum pingue & bonum, & terram amplam spaciis, & quietam ac tranquillam: [ʹ] quia Chamo orti erant, qui habitabant ibi anteà,

41 Venientes isti scripti de nominibus, temporibus Jechizkijæ regis Jehudæ, percusserunt tentoria eorum, & habitacula quæ inventa sunt ibi, & internecioni devoverunt eos usque [ʹ] in diem illum, habitaveruntque loco eorum: eò quòd pascuum esset gregi suo ibi.

42 Prætereà ex illis, *nempe* e filiis Schimhhonis profecti ad montem Sehhiris homines quingenti: Pelatja, & Nahharja, & Rephaja, & Hhuzziele filiis Jischehhi [q] præeuntibus eis:

43 Percusserunt residuū [ʹ] quod evaserat Hhamalekitarum: ubi habitaverunt usque in diem illum.

TABULA

---

a *qui & Celubai sup.2.9. & Caleb primum ibi, ver.18.*

2 *Schobal*] filius Calebi filii Churis qui Caleb brevitatis causa omittitur: sup. 2.50.

b *qui & Haroe, sup.2.52.*

2 *Tzorhhatæorum*] ex parte, ut sup.2.53.

c *Chareph: supra 2. 51.*

4 *Pater Gedoræorum*] ex parte: confer cum ver.18.

d *qui & Schucha, infrà ver.11.*

5 *Aschchuri*] Posthumo Chetzronis, de quo supr.2.24.

7 *Et Kotz*] eclipsis frequens in hoc scriptorum genere, ut infrà ver.13.

9 *Jahhbetz*] autor unius e numeratis familiis Acharchelis.

e *id est, dolorificus: corrupto nomine per metathesin literarum.*

10 *Si planè &c.*] Aposiopesis voti, juramētorum propria, quibus votum affine est.

f Heb. *benedicendo benedixeris.*

g Heb. *& feceris de malo ut non afficiat me dolore. Trajectio ut Gen.5.29.*

h *qui & Chuscha suprà ver.4.*

14 *In valle fabrorum*] sita in finibus Jehudæ & Binjaminis: ac proin le mixti imperii: Nechem.11. 35.

15 *Jephunnæ*] filii Kenazi: unde Caleb Kenizzæus dictus est, Num.32.12.

i Heb. *etiam Kenaz.*

k Heb. *filium: enallage.*

l Heb. *Hodija: aphæresis.*

m Heb. *gentis opificii byssini.*

n *quæ & Cezib. Gen.38.5. ubi nominat Schela: & Aczib Jehosch.15.44.*

22 *Qui dominium habuerunt*] id est, pro rege in agro Moabitarum imperavêrūt.

Sed res istæ] quasi dicat, supervacaneū esset plura de isto gente, possessione & dignitate referre, cùm jam hæc omnia posterorum ignavia sepeliat: qui figlinam, agricolationem, & rusticam structuram, denique miseram apud Babylonium servitutem suæ libertati prætulerint, ut apparet ex versu sequente.

23 *Illic*] in Babylonia.

‖ *Gen.46.10.*

o Heb. *non multiplicati sunt usque ad filios Jehudæ.*

‖ *Jehosch.19.*

31 *Quandiu regnavit*] id est, usque ad captivitatem Babylonicam.

p Heb. *hi qui venerunt per nomina.*

39 *Gedoris*] id est, Gederæ sive Gederothājimorum Jehosch.15.36.

Vallis] quæ protēditur ab Ephes-Dammimis Hhebronem usque: vide 1.Schem. 17.

40 *Quia Chamo*] ætiologia est sequentium, nimirum quo jure illos profligaverint.

41 *In diem illum*] quo desiit regnum Davidicum, sup.ver. 31. & infrà ver.43.

q Heb. *in capite eorum.*

43 *Quod evaserat*] sub Schaule, 1.Schem. 14.48. & sub Davide 2.Schem.8.12.

Hher, Lahhda, Aschbeahh, Jokim, Cozebani, Joasch, Saraph, Jaschubi-lechem, & alii, quorum exoleta sunt nomina, quia in Babylonia manserunt Regis figlinam, agriculturam, & materiariam exercentes.
Lecæi. Mareschani. opifices ex bysso.

TABULA

TABULA I.

Jehuda
Peretz
Chetzron
Carmi, *v.* Celubai, *v.* Caleb primus
Chur
Caleb secundus

- Schobal
  - Kirjath-Jehharimani quorum familiæ Jitritis, Puthitis, Schumathitis, & Mischrahhitis,
  - Haroë, *v.* Reaja
    - Jachath
      - Achumai, Lahad.
        - Tzorhhatæi.
- Salma, pater
  - Bethlechemitarum, Netophatæorum, Hhatrotanorum, Menuchotanorum & Tzorhhæorum ex parte. His sunt accensi Kenæi scribæ, incolæ Jahhbetzi, quorum familiæ
    - Tirhhatæa, Schimhhatæa, & Sucatæa.
- Chareph, *v.* Penuel, pater Gedorenorum sive Gaderitarũ.
- Hhetam
  - Jizrehhel, Jischma, Jidbasch, & soror Hhatzelelponi.
- Hhezer
  - Chuscha, *v.* Schucha
  - Celub tab. 3.

TABULA II.

Aschchur, pater Tekohhæorum ex uxoribus

- Chelea
  - Tzereth, Jetzochar, Etnan, Kotz.
    - Hhanub, Hatzobeba, Harum.
    - Acharchelis familiæ, in quibus erat Jahhbetz.
- Nahhara
  - Achuzzam, Chepher, Temeni, Haachaschtari.

TABULA III.

Celub

- Meschir
  - Eschton
    - Rapha, Paseach, Techinna.
    - Hhir-nachasch.
      - viri Recæ.
- Kenaz primus
  - Hothniel
    - Chatath, Mehhonothai.
      - Hhophra.
  - Seraja
    - Joab
      - incolę vallis fab.
  - Jephunne
    - Caleb 3.
      - Hhiru, Ela, Nahham.
        - Kenaz secundus.
- Jehalleleel
  - Ziph, Zipha, Tireja, Asareel.
- Hhezra
  - Jether, Mered, Hhepher, Jalon.
    - e Bitheja Ægyptia
      - Mirjam, Schammai, Jischbach.
        - Eschtemohhæi.
    - e Jehudæa
      - Jered
        - Gedoræi.
      - Cheber
        - Socuntini.
      - Jekuthiel.
        - Zanoachæi.
- Schimon.
  - Amnon, Rinna, Benchanan, Tilon, Jischehhi.
    - Zocheth, Benzocheth.

TABULA IIII.

Schela

- Hher,
  - Lecæi.
- Lahhda,
  - Mareschani.
- Aschbeahh, opifices ex bysso.
- Jokim, Cozebani, Joasch, Saraph, Jaschubi-lechem, & alii, quorum exoleta sunt nomina, quia in Babylonia manserunt Regis figlinam, agriculturam, & materiariam exercentes.

TABULA

TABULA V.

Schimhhonis

Posteri

Namuel	Schaul.
Jamin	Schallum.
Jarib	Mibsam.
Jacim	Mischmahh.
Zerach	Chammuel.
	Zaccur.
	Schimhhi.
	filii 16. filiæ 6.

Possessio

per Jehudam

oppida:
- Beer-schebahh
- Molada
- Chatzar-schuhhal
- Bilcha, v. Bahhala, v. Bala.
- Hhetzem
- Tolad, v. Eltolad.
- Betuel, v. Betul, v. Cesil.
- Chorma
- Tziklag
- Beth-marcabothæ
- Chatzar-susima, v. Chatzar-susa, v. Chatzar-gadda.
- Beth-birei, v. Beth-lebaothæ, v. Lebaothæ.
- Schahharajim, v. Scheruchen.
- Schemahh, v. Schebahh, v. Jeschuahh.

pagi:
- Hhetam, v. Hhether.
- Hhajin
- Rimmon
- Tocen
- Hhaschan.

temporibus Jechizkijæ
- ager qui est in accessu Gedoris, usque ad tractum Orientalem vallis, ereptus filiis Chami.
- Hhamalekitarum ager in montanis Edomææ.

Caput V.

Reubenitarum, Gaditarum: & partis Menaschitarum trans Jardenem, familiæ, duces, cædes, expeditiones, defectio a Deo, & deportatio describitur.

1 ‖ FILII autem Reubenis primogeniti Jisraëlis, (erat enim primogenitus: sed cùm prophanasset strata patris sui, tradita sunt primogenita ejus filiis Josephi filii Jisraëlis: non autem ut sibi *soli* attribueret primogenita.

2 Nam Jehuda ²prævaluit fratribus suis, & antecessor *est* ex eo: ² reliqua verò primogenita *fuerunt* Josephi.)

3 ‖ Filii *inquam* Reubenis primogeniti Jisraëlis: Chanoc, & Pallu, Chetzron & Carmi,

4 Filii ⁴Joëlis: Schemahhja filius ejus, Gog filius ejus, Schimhhi filius ejus.

5 Mica filius ejus, Reaja filius ejus, Bahhal filius ejus:

6 Beera filius ejus, quem deportavit Tilgath-Pilneeser rex Assyriæ: is princeps erat Reubenitarum.

7 Fratrum autem ⁷ illius per familias suas quisque cùm distribuerent se per generationes suas: primarius Jehhiel, deinde Zecarja.

8 Et Belahh filius Hhazazi, filii Schemahhi filii Joëlis: ⁸hic habitabat a Hharohhere Nebuntem, & Bahhal-Mehhonem usque.

9 ⁹Deinde orientem habitavit usque ad aditum ⁹in desertum inde a flumine Euphrate: nam pecora eorum multiplicata erant in terra Gilhhadis.

10 Quapropter temporibus Schaulis bellum gesserunt contra ¹⁰Hagarenos, qui ceciderũt manu ipsorum: ita habitaverunt in tentoriis eorum, ᵃin toto tractu anteriore *quæ est* ad orientem Gilhhadi.

11 FILII verò Gadis ex adverso eorum habitabant, in terra Baschanis Salcam usque.

12 Joël eorum primarius, & Schaphan secundus ab eo: deinde Jahhnai, & Schaphat in Baschane ¹²*manserunt*.

13 Fratres verò eorum per paternas familias suas, Micaël, & Meschullam, & Schebahh, & Jorai, & Jahhecan, & Ziahh, & Hheber: ¹³septem,

14 (Hi *erant* filii Abichajilis filii Churi, filii Jareachi, filii Gilhhadis, filii Micaelis, filii Jeschischai, filii Jachdonis, filii Buzi.)

15 Achi filio Hhabdielis filii Guni ¹⁵primario per paternas familias eorum,

16 Cùm habitarent in Gilhhade, in Baschane, & in villis ejus: & in omnibus municipiis ¹⁶Scharonis, secundum ᵇ fines suos.

17 Hi omnes per genera distribuendo se, ¹⁷temporibus Jothami regis Jehudæ: & temporibus ¹⁷Jarobhhami regis Jisraëlis:

18 E filiis Reubenis, & Gaditis & dimidiata tribu Menaschis, strenui homines ferentes scutum & gladium, & tendentes arcum ac periti belli, quadragies quater mille septingenti sexaginta prodeuntes in militiam,

19 Gesserunt bellum contra Hagarenos: nimirum ¹⁹ Jeturem & Naphischum, & Nodabum.

20 Cumque ²⁰adjuvarentur contra illos, traditi sunt in manum eorum, ipsi Hagareni & quæcunque *erant* penes illos: nam ad Deum clamaverant in prælio: & exoratus fuerat eis, quia fiduciam collocaverant in eo.

21 Itaque ceperunt pecora eorum, camelos eorum quinquagies mille, & pecudum ducenta quinquaginta millia, ac asinorum duo millia: animarum autem humanarum centum millia:

22 Postquam confossi multi cecidissent, nam a Deo ipso *confectum est* hoc prælium: ita habitaverunt loco illorum usque ad ²²deportationem suam.

23 ²³FILII enim dimidiatæ tribus Menaschis habi-

‖ Gen. 35. 22. & 49. 3.

2 *Prævaluit*] .i. dignitate principali supra fratres divinitus per patrem donatus est, Gen. 49. 8.

Reliqua primogenita] .i. duplum hæreditatis præ cæteris fratribus, quod alterum est primogenituræ jus: Gen. 48. 5. & 49. 22.

‖ Gen. 46. 9.

4 *Joëlis*] orti, ut credibile est, Chanoco, eò quòd tribus princeps fuerit, v. 6.

7 *Illius*] nimirum Chanoci, id est, trium aliarum familiarum principes.

8 *Hic habitabat &c.*] .i. hæc tribus Reubenitica, de qua agitur.

9 *Deinde*] temporibus Schaulis ut versu sequente.

In desertum] ad Jardenem: hoc est, possedit ab Euphrate usque ad Jardenem.

10 *Hagarenos*] Jischmahhelitas Agara matre natos, Arabiam desertam incolentes.

a Heb. *supra omnem faciem orientalem Gilhhadi*.

12 *Manserunt*] ad tuendos proprios fines, fratribus foris bellum gerentibus.

13 *Septem*] pro numero familiarum Gadis, Num. 26. 15.

15 *Primario*] .i. summum imperatorem agente in exercitu, de quo ver. 18.

16 *Scharonis*] Agri pascuosissimi, de quo infra 27. 29.

b Heb. *exitus*.

17 *Temporibus Jothami*] proregem agentis, cùm pater leprosus esset, 2. Reg. 15. 5.

Jarobhhami] secundi, qui ipsis imperabat, ibidem cap. 14. ver. 16.

19 *Jeturem &c.*] de quibus Gen. 25. 15 hoc est Ituræos, Nabæos & Jischmahhelitas alios, in Arabia deserta Syriæ finitimos: nam Reubenitæ sup. ver. 10. inferiorem Arabiæ partem suæ regioni finitimã occuparant: hi verò superiorem Gaditis & Menaschitis conterminam.

20 *Adjuvarentur*] a Deo: ut finis hujus versus, & versus 22. explicat.

22 *Deportationem*] de qua 2. Reg. 17.

23 *Filii enim*] ætiologia est eur Menaschitæ sese reliquis adjunxerint in illa expeditione.

habitantes in ea terra: a Baschane Bahhal-Chermonem & Senirem, id est, montem Chermonem usque, ipsi *quoque* aucti fuerant.

24 Quorum primores paternarum familiarum hi *sunt*: Hhepher & Jischehhi, & Eliel, & Hhazriel, & Jirmeja, & Hodanja, & Jachdiel, viri valentes robore, [c] viri nominati, primores per paternas familias suas.

25 Sed cùm [25] prævaricati essent in Deum majorum suorum: & scortati essent sectando Deos populorum ejus regionis, quos perdiderat Deus a facie eorum:

26 Suscitavit Deus Jisraëlis [d] [26] animum Pulis regis Assyriæ, & animum [26] Tilgath-Pilneeseris regis Assyriæ, ut deportaret ipsos Rëubenitas, & Gaditas, ac dimidiatam tribum Menaschis: itaque abduxit eos in Chelachum, & Chaborem, & [26] Haram, & ad flumen Gozanis, usque in diem hunc.

c Heb. *viri nominum.*

25 *Prævaricati essent*] ut copiosè ostenditur 2.Reg.17.7. & sequentibus.

d Heb. *spiritum sic paulo post.*

26 *Animum Pulis*] de quo 2.Reg.15.19.

Tilgath-Pilneeseris] de quo 2.Reg.15.29.

Haram] id est, montosam regionem superioris tractus Mediæ, de cæteris vide in 2.Reg.17.6.

TABULA I.

Rëuben

Chanoc, Joël,	Pallu	Chetzron	Carmi.
Schemahhja,	Eliab		Joël
Gog, Schimhhi,			Schemahh.
Mica, Reaja,			Hhazaz
Bahhal, Beera.	Jehhiel	Zecarja	Belahh.

Horum possessio

Jehoschuhhæ temporibus a Hharohhere Nebuntem & Bahhal-Mehhonem usq;	Schaulis temporibus Hagarenorum ager a deserto ad Euphratem.

TABULA II.

Gad

Tziphjon, Chaggi, Guni, Ozni, Hheri, Arod, Areel.

Hhabdiel
Achi
Buz
Jachdo.
Jeschai
Micaël
Gilhhad
Jaroach
Churi
Abichajil, cujus filii præfecti copiis temporibus Jarobhhami

Imperator Achi

Micaël, Meschullam, Schebahh, Jorai, Jahhkan, Ziahh, Hheber.

Horum possessio.

Jehoschuhhæ temporibus, Gilhhad, Baschan usque Salcam	Jarobhhami ager Hagarenorum

TABULA III.

Dimidiatæ tribus Menaschis principes

Hhepher, Jischehhi, Eliel, Hhazriel, Jirmeja, Hhodarja, Jachdiel.

Hhorum possessio a Baschane ad Bahhal-Chermonem.

Præfecti Reipublicæ

2. Joël, Schapham, Jahhnai, Schaphat.

Jetur, Naphisch, Nodab.

Caput VI.

Sacerdotum & Levitarum gentes, functiones, & designatæ habitationes recensentur.

1 FILII Levi: [a] Gerschon, Kehath, & Merari.

2 Filii autem Kehathi: Hhamram, [b] Jizhar, & Chebron, & Hhuzziel.

3 Filii verò Hhamrami, Aharon, & Mosche, & Mirjam: ac filii Aharonis, Nadab, & Abihu, Elhhazar & Ithamar.

4 Elhhazar genuit Pinchasum: Pinchas genuit Abischuhham.

5 Abischuahh autem genuit Bukkin: & Bukki genuit Hhuzzin.

6 Et Hhuzzi genuit Zerachjam: & Zarachja genuit Merajothum.

7 Merajoth genuit Amarjam, & Amarja genuit Achitubum.

8 ‖ Et Achitub genuit Tzadokum: & Tzodok genuit Achimahhatzum.

9 Et Achimahhatz genuit Hhazarjam: & Hhazarja genuit [c] Jochananem.

10 Et Jochanan genuit Hhazarjam: is *est* [10] qui egit sacerdotem in domo illa, quam ædificaverat Schelomo Jeruschalaimis.

11 Genuit autem Hhazarja Amarjam, & Amarja genuit Achitubum.

12 Et Achitub genuit Tzadokum, & Tzadok genuit [d] Schallumum,

13 Et Schallum genuit Chilkijam, & Chilkija genuit Hhazarjam.

a qui & Gerschom, vers.16. Gen.46.11. Exod.6.15.

b qui & Hhammi-nadab vers.22.

‖ 2.Schem.9.3. 2.Schem.15.27.

c *qui & Jebojadahh*, 2.Reg.11.4.

10 *Qui egit sacerdotem*] id est, adeò strenuè perfunctus est sacerdotio contra Hhuzzijam, ut illud a labe vindicaret, 2.Chron.26.17. & sequentibus: hæc communis est interpretatio. Nobis verò magis placet pronomen ad Jochananem referre: quasi dicat, Jochanã is ille Jebojadahh qui rebus deploratis & Hhathalsæ tyrannide oppressis dei cultum & Rempub. restituit 2.Reg. 11.& 2.Chron.23. vide 2.Chron.24.16.

d *qui & Meschullam.*

14 ‖ Et Hhazarja genuit [e]Serajam, & Seraja genuit Jehotzadakum.
15 Qui Jehotzadak abiit, cùm efficeret Jehova ut deportarentur Jehudæi & Jerosolymitani per [e] Nebuchad-Netzarem.
16 [f]FILII Levi: Gerschom, Kehath, & Merari.
17 Hæc autem *sunt* nomina filiorũ Gerschomi, Libni & Schimhhi.
18 Et filiorum Kehathi: Hhamram, & Jitzehar & Chebron & Hhuzziel.
19 Filiorum Merari, Machli & Muschi: atque hæ familiæ Levitarum per majores suos.
20 Gerschomo, Libni filius ejus, Jachath filius ejus, [f]Zimma filius ejus:
21 [f] Joach filius ejus, [g] Hhiddo filius ejus, Zerach filius ejus, [h] Jehaterai filius ejus.
22 Filii Kehathi: Hhamminadab filius ejus, ‖ Korach filius ejus, Assir filius ejus.
23 Elkana filius ejusdem, & Ebjasaph filius ejusdem, Assir filius hujus.
24 Tachath filius ejus, [i] Uriel filius ejus, [k] Hhuzzija filius ejus, & [l] Schaul filius ejus, *& Elkana filius ejus.*
25 Et filii Elkanæ, Hhamasai, & Achimoth.
26 Filius Hhamasai [m] Elkana: filius hujus, Elkana, [n] Tzophai filius ejus, & [o] Nachath filius ejus.
27 [p] Eliab filius ejus, Jerocham filius ejus, Elkana filius ejus, *Schemuel filius ejus.*
28 Filii verò Schemuelis primogenitus [q] Vaschni, deinde Abija.
29 Filii Merari, Machli: Libni filius ejus, Schimhhi filius ejus, Hhuzza filius ejus.
30 Schimhha filius ejus, Chaggija filius ejus, Hhasaja filius ejus.
31 HI AUTEM *sunt* quos constituit David ad [r] ministerium musicum in domo Jehovæ ex quo [s] quievit arca:
32 Ut essent administri coram tabernaculo tentorii conventus musicâ: donec ædificaret Schelomo domum Jehovæ Jeruschalaimis: ubi perstiterunt pro munere suo in ministerio suo.
33 Hi, inquam, qui perstiterunt cum filiis suis: e Kehathitarum posteris Heman musicus filius Joëlis, filii Schemuelis,
34 [t]Filii Elkanæ, filii Jerochami, filii Elielis, filii Toachi,
35 Filii Tzuphi, filii Elkanæ, filii Machathi, filii Hhamasai,
36 Filii Elkanæ, filii Joëlis, filii Hhazarjæ, filii Tzephanjæ,
37 Filii Tachathi, filii Assiris, filii Ebjasaphi, filii Korachi,
38 Filii Jitzeharis, filii Kehathi, filii Levi, filii Jisraëlis.
39 Et cognatus ejus Asaph, qui stabat ad dexteram ejus: Asaph filius Berecjæ, filii Schimhhæ.
40 Filii Micaëlis, filii Bahhaseja, filii Malcijæ,
41 Filii Etni, filii Zerachi, filii Hhadajæ,
42 Filii Ethanis, filii Zimmæ, filii Schimhhi,
43 Filii Jachathi, filii Gerschomi, filii Levi.
44 Filii verò Merari cognati eorum ad sinistram illius: [a]Ethan filius [b]Kischi, filii Hhabdi, filii Malluci,
45 Filii Chaschabjæ, filii Amatzjæ, filii Chilkijæ,
46 Filii Amtzi, filii Bani, filii Schemeris,
47 Filii Machli, filii Muschi, filii Merari, filii Levi.
48 Cognati autem eorum reliqui Levitæ: instituti ad totum ministerium tabernaculi domus Dei.
49 Aharon verò & filii ejus adolebant in altari holocausti & in altari suffitus: præter omne opus sancti sanctorum: idque ad expiationem faciendam pro Jisraële, omnino prout ‖ præceperat Mosche servus Dei.
50 Atque [u] hi sunt filii Aharonis: Elhhazar filius ejus, Pinchas filius ejus, Abischuahh filius ejus,
51 Bukki filius ejus, Hhuzzi filius ejus, Zerachja filius ejus,
52 Merajoth filius ejus, Amarja filius ejus, Achitub filius ejus,
53 Tzadok filius ejus, Achimahhatz filius ejus.
54 ‖ HÆ AUTEM *sunt* habitationes eorũ, per castella eorum, in termino eorum: filii Aharonis e familia Kehathitarum: quia illorum *erat* hæc sors.
55 Ideò dederunt illis Chebronem in terra Jehudæ: & suburbana prædia ejus circa eã:
56 Agrum verò civitatis & pagos ejus: dederunt Calebo filio Jephunnæ.
57 Filiis ergo Aharonis dederũt civitates Jehudæ, *civitatem* receptus [c] Chebronẽ: præterea Libnam & suburbana prædia ejus, & Jattirũ cũ Eschtemohha & suburbana ejus.
58 Item [d] Chilenem & suburbana ejus, Debirem & suburbana ejus,
59 Et [e] Hhaschanem ac suburbana ejus, & Beth-Schemeschum ac suburbana ejus.
60 E tribu autem Binjaminis, Gebahhum & suburbana ejus, & [f] Hhalemetham ac suburbana ejus: & Hhanathotas ac suburbana earum: horum omnes civitates [*] tredecim per familias eorum.
61 Itẽ filiis Kehathi reliquis a [*] familia unius tribus, & a dimidiata tribu, dimidio Menaschis, sorte civitates decem.
62 Et filiis Gerschomi per familias eorum, a tribu Jissascaris, & a tribu Ascheris, & a tribu Naphtali, & a tribu Menaschis in Baschane civitates tredecim.
63 Filiis Merari per familias eorum a tribu Rëubenis & a tribu Gadis, ac a tribu Zebulunis sorte civitates duodecim.
64 Dederunt, inquam, filii Jisraëlis ipsis Levitis: istas civitates & suburbana prædia earũ.
65 ([*] Cùm dedissent sorte a tribu filiorum Jehudæ, & a tribu Schimhhonitarum ac a tribu Binjaminitarum:) civitates istas quas lecturi sunt nominatim *lectores.*
66 Primùm, reliquis e familiis Kehathitarum, quorum termini civitates a tribu Ephrajimi.
67 Dederunt, inquam, ipsis e civitatibus receptus, Schecemum cum suburbanis prædiis ejus in monte Ephrajimi: & Gezerum ac suburbana ejus:
68 Et [g] Jokmehhamum ac suburbana ejus, & Bethchoronem & suburbana ejus:
69 [*] Similiter Ajalonem ac suburbana ejus, & Gath-rimmonem ac suburbana ejus.
70 Item a dimidiata tribu Menaschis, [h] Hhanerem ac suburbana ejus, [i] Bilhhamumque ac suburbana ejus: familiæ Kehathitarum reliquorum.

71 Filiis

‖ 1.Chron.9.11. 2.Reg.22.4. Ibid.25.21.
14 *Serajam*] a quo natus Hhezra, Hhezræ 7.1.
e Heb. *per manũ.*
16 *Filii Levi*] trãsitio ad recensionem generis Levitarum præter sacerdotes, repetito principio capitis.
20 *Zimma filius ejus*] id est, nepos: filius enim Schimhhi fuit filii Jachathi infrà ver.42.
f *qui & Ethan infrà 42.ver.*
g *qui & Hadaja, 41.ver.*
h *qui & Etni, 41.ver.*
‖ *Exod.6.23.*
i *Tzephanja, ver. 36.*
k *Hhazarja, ibid.*
l *Joël, ibid.*
m *qui & Machath infrà 35.ver.*
n *Tzuph, ibid.*
o *Toach 34.ver.*
p *Eliel, ibid.*
q *Joël, ver.33.*
r Heb. *manibus musicæ, id est, musicis: synecdoche: ut 2.Chro. 29.27.*
31 *Quievit*] id est, translata est in domũ Davidis: prius enim huc illuc deportabatur.
a *qui & Jeduthun infrà 9.16. & passim.*
b *qui Kuschaja infrà 15.17.*
‖ *Num.3. & 4.*
50 *Hi sunt filii Aharonis*] usque ad Davidem ex ver.31.
‖ *Jehosch.21.*
c *quæ & Kirjath-Arbahh.*
d *Cholon: Jehosch. 21.15.*
e *Hhajin, ibid.16.*
f *Hhalmon, ibid.18.*
60 *Tredecim*] sæpe undecim quæ hîc numerantur: & præter eas Jutta & Gibhhon, Jehosch.21.16. & 17.
61 *Familia unius*] Ephrajimi infrà ver. 66. & Danis, Jehosch. 21.23.
65 *Cùm dedissent*] subaudi, sacerdotibus civitates: de quibus suprà ver.60.
g *Kibtzaim: Jehos.21.22.*
69 *Similiter Ajalonem*] a tribu Danis, ex qua omittuntur duo civitatum nomina ad Kehathitas pertinentia: Jehos. 21.23.
h *quæ & Tahhanac ibid. ver.25.*
i *Gath-Rimmon ibid. & Jibleham Jehos. 17.11.*

71 Filiis Gerschomi, a familia dimidiatæ tribus Menaschis, [k] Golanem in Baschane & suburbana ejus: & [l] Hhaschtarothas ac suburbana ejus.

72 Item a tribu Jissascaris [m] Kedeschum ac suburbana ejus: Dobratham ac suburbana ejus:

73 Et [n] Ramothas ac suburbana earum, & [o] Hhanemum ac suburbana ejus.

74 Item a tribu Ascheris [p] Maschalum ac suburbana ejus: & Hhabdonem ac suburbana ejus:

75 Et [q] Chukkokum ac suburbana ejus, & Rechobum ac suburbana ejus.

76 Item a tribu Naphtali, Kedeschum in Galilæa ac suburbana ejus, & [r] Chammonem ac suburbana ejus, & [s] Kirjathajima ac suburbana eorum.

77 Filiis Merari qui reliqui erant, a tribu Zebulunis, [t] Rimmonuntem ac suburbana ejus, [v] Taborem ac suburbana ejus.

78 Trans Jardenem autem Jeruchuntis ab oriente Jardenis a tribu Rēubenis, Betzerum in deserto ac suburbana ejus: & Jahetzam ac suburbana ejus:

79 Et Kedemothas ac suburbana earum, & Mephahhatham ac suburbana ejus.

80 Item a tribu Gadis, Ramothas in Gilhhade ac suburbana earum: & Machanajima ac suburbana eorum:

81 Et Cheschbonem ac suburbana ejus, & Jahhazerum ac suburbana ejus.

k *Gaulon Jehos. 21. v.*

l *Behheschtera, ibid.*

m *Kischjon, ibid. 28. ver.*

n *Jarmuth, ibid. ver. 29.*

o *Hhen-Ganim per crasin. ibidem.*

p *Mischeal, ibid. ver. 30.*

q *Chelkath, ver. 31.*

r *Chammotha-Dori, ibid. 32.*

s *Kartan, ibid.*

77 *A tribu Zebulunis*] quatuor civitates: de quibus hic duæ omittuntur, Jehosch. 21. 34. expressæ.

t *Dimna, ibid. 35. ver.*

v *Nahalal, ibid.*

TABULA I.

Levi.

- Gerschom, Gerschon.
  - Libni Schimhhi
    - Jachath
    - Schimhhi
    - Zimma
    - Joach, Ethan.
    - Hhiddo, Hhadaja
    - Zerach
    - Jeatrai, Ethni.
    - Malcija
    - Bahhasseja
    - Micaël
    - Schimhha
    - Berecja
    - Asaph
- Kehath
  - Hhamram,
    - Aharon, Mosche, Mirjam.
      - Nadab, Abihu, Elhhazar, Iithamar.
        - Pinchas,
        - Abischuahh,
        - Bukki,
        - Hhuzzi,
        - Zerachja,
        - Merajoth,
        - Amarja,
        - Achitub,
        - Tzadok,
        - Achimahhatz,
        - Hhazarja,
        - Jochanan, Jojadahh.
        - Hhazarja,
        - Amarja,
        - Achitub,
        - Tzadok,
        - Schallum,
        - Chilkija
        - Hhazarja,
        - Seraja
        - Jehotzadak.
  - Jitzehar, Chebron, Hhuzziel.
    - v. Hhamminadab,
    - Korach
      - Assir, Elkana, Ebjasaph.
        - Assir,
        - Tachath.
        - Uriel, Tzephanja.
        - Hhuzzija, Hhazarja.
        - Schaul, Joël.
        - Elkana.
          - Hhamassai, Achimoth.
          - Elkana, Machath.
          - Elkana.
          - Tzophai, Tzuph.
          - Nachath, Toach.
          - Eliab, Eliel.
          - Jerocham,
          - Elkana,
          - Schemuel.
            - Vaschni, Joël Abija.
            - Heman.
- Merari
  - Machli
    - Libni.
    - Schimhhi
    - Hhuzza
    - Schimhha
    - Chaggija
    - Hhassaja
  - Muschi.
    - Machli
    - Schemer
    - Bani
    - Amtzi
    - Chilkija
    - Amatzja
    - Chaschabja
    - Malluc
    - Hhabdi
    - Kischi, Kuschaja
    - Ethan.

TABULA II.

Possessiones, & oppida.

1. Aharonitarum in tribu

- Jehudæ, & Schimhhonis 9.
  - Chebron, Kirjath-arbahh.
  - Libna,
  - Jattir,
  - Eschtemoahh,
  - Chilen, Cholon,
  - Debir
  - Hhaschan, Hhajin,
  - Beth-schemesch
  - Jutta
- Binjaminis 4.
  - Gebahh,
  - Hhallemeth,
  - Gibhhon,
  - Hhanathoth.

2. Kehathitarum in tribu

- Ephrajimi 4.
  - Schecem,
  - Gezer
  - Jokmehham, v
  - Kibtzajim
  - Beth-Choron.
- ½ Menaschis 2.
  - Hhaner, v
  - Tahhanac
  - Bilhham, v
  - Jiblehham, v
  - Gath-rimmon.
- Danis 4.
  - Elteke,
  - Gibbeton,
  - Ajalon,
  - Gath-rimmon.

3. Gerschonitarum in tribu

- ½ Menaschis 2.
  - Golan, v Gaulon
  - Hhaschtaroth, v
  - Behheschtra.
- Jissacaris 4.
  - Kedesch, v Kischjon.
  - Dobrath,
  - Ramoth, v Jarmuth.
  - Hhanem, v
  - *Hhen-gannim.*
- Ascheris 4.
  - Maschal, v
  - Mischeal.
  - Hhabdon.
  - Chukkok, v
  - Chelkath.
  - Rechob.
- Naphtali 3.
  - Kedesch Galilææ.
  - Chammō, Chammoth-dor.
  - Kirjathajim, v
  - Kartan.

4. Meraritarum in tribu

- Zebulunis, 4.
  - Rimmono, Dimna.
  - Tabor, Nahalal.
  - Joknehham.
  - Kartha.
- Rēubenis 4
  - Betzer.
  - Jahhetza.
  - Kedemoth.
  - Mephahhath.
- Gadis 4
  - Ramoth Gilhhadis.
  - Machanajim.
  - Cheschbon.
  - Jahhzer.

CAPUT VII.

Jissascaris, Binjaminis, Naphtali, Menaschis, Ephrajimi, & Ascheris familiæ recensentur.

1 || ET filii Jissascaris, Tolahh, & Pua, & Jaschub, & Schimrom, quatuor.

2 Filii verò Tolahhi, Hhuzzi, & Rephaja, & Jeriel, & Jachmai, & Jibsam, & Schemuel, primores paternæ familiæ suæ Tolahhitidis, valẽtes robore per generationes suas: quorum numerus ᶻ temporibus Davidis, viginti duorum millium sexcentorum.

3 Et filii Hhuzzi Jizrachja, cum filiis Jizrachjæ Micaële & Hhobadja, & Joële Jischija, quinque primores omnes:

4 Quibuscum per generationes suas, per paternas familias suas, turmarii militiæ bellicæ tricies sexies mille: nam [a] multas habuerunt uxores atque liberos.

5 Cum reliquis fratribus eorum, per omnes familias Jissascaris valentissimi robore, octuagies septies mille, [b] censu omnium ipsorum.

6 BINJAMINIS Belah, & Beker, & [c] Jedihhaël, ᶻ tres.

7 Ac filii Belahhi Etzbon, & Hhuzzi, & Hhuzziel & Jerimoth, & Hhiri, quinque primores paternarum familiarum valentissimi robore: quorum census viginti duorum millium triginta quatuor.

8 Filii autem Beceri, Zemira, & Johhasch, & Elihhezer, & Eljohhenai, & Hhomri, & Jeremoth, & Abija, & Hhanathoth, & Hhalemeth, omnes hi filii Beceri.

9 Quorum census per generationes eorum, per primores paternæ familiæ suæ, valentiũ robore, vicies mille ducentorum.

10 Filii verò Jedihhaëlis, Bilhan, & filii Bilhanis Jehusch & Binjamin, & Ehud & Cenahhana, & Zethan & Tarschisch, & Achischachar.

11 Omnes hi filii Jedihhaëlis per primores paternarum *familiarum* valentissimi robore decies septies mille, ducenti, [d] apti ad procedendum in militiam bellicam.

12 ᶻ Præter Schuppæos & Chuppæos [e] cives urbis, *&* Chuschæos ᶻ natos in agro extero.

13 || Filii Naphthali, Jachtziel, & Guni, & Jetzer, & Schallum, ᶻ cum natis Bilhæ.

14 ᶻ FILII Menaschis *Gilhhad*, Asriel quem peperit *uxor Gilhhadis* (concubina uxor ᶻ illius Syra pepererat Macirem patrem Gilhhadis.

15 Macir autem [f] acceperat uxorem nomine Mahhacam sororem ᶻ Chuppimi & Schuppimi) & ᶻ nomen secundi Tzelophchad, fueruntque Tzelophchado filiæ.

16 Peperit autem Mahhaca uxor Maciris filium, quæ vocavit eum nomine Pereschum, fratrem verò ejus nomine Schereschum: cujus filii Ulam & Reken.

17 Et filii Ulami, ᶻ Bedan: ᶻ hi *sunt* in filiis Gilhhadis, filii Maciris, filii Menaschis.

18 ᶻ Soror autem ejus Hhammolecceth: peperit Jischhhodum, & [g] Abihh ezerẽ, & Machlam, *& Schemidahhum.*

19 Denique fuerunt filii Schemidahhi: Achjan & Schecem & [h] Likchi & Anihh am.

20 FILII autem Ephrajimi, Schutelach: & Bered filius ejus, & Tachat filius ejus, & Elhhada filius ejus, & Tachat filius ejus,

21 Et Zabad filius ejus, & Schutelach filius ejus, & Hhezer & Elhhad: ᶻ quos occiderunt homines Gathi indigenæ illius terræ, ᶻ cùm descendissent ut caperent pecora illorum.

22 Quapropter luctu afflixit se Ephrajim pater illorum diebus multis: sed venerunt fratres ejus ad consolandum eum.

23 Tum congressus est cum uxore sua, quæ concipiens peperit filium: & vocavit nomen ejus [i] Berihha, quòd in afflictione fuisset propter familiam suam:

24 Et filiam ejus Scheëram, quæ ædificavit Beth-Choronem inferiorem & superiorem: & Uzen-Scheeram.

25 Item Rephachum filium ejus, & Reschephum, & Telachum filium ejus, & Tachanam filium ejus.

26 ᶻ Illius filio [k] Hhadani, Hhammihud filius ejus, Elischamahh filius ejus,

27 [l] Non filius ejus, Jehoschuahh filius ejus.

28 ᶻ Horum autem possessio & habitationes *sunt* Bethel & villæ ejus: & ab oriente [m] Nahharan, ab occasu verò Gezer, & villæ ejus, & Schecem cum villis ejus, usque ad Hhazzam & villas ejus.

29 In locis verò Menaschitarum *erant* Beth-Schean & villæ ejus, Tahhanac & villæ ejus, Megiddo & villæ ejus, Dor & villæ ejus: in istis habitabant filii Josephi filii Jisraëlis.

30 FILII Ascheris, Jimna, & Jischva, & Jischvi, & Berihha ac Serach soror horum.

31 Filii autem Berihhæ, Cheber & Malciel: hic pater fuit Birzavithæ.

32 Et Cheber genuit Japhletum, & Schomerum, & Cothamum: & Schuhham sororem horum.

33 Filii autem Japhleti, Pasasch & Bimhal, & Hhasvath: hi fuerunt filii Japhleti.

34 Et filii Schameri: Achi, & Rohega, Jechubba, & Aram, & *Helem.*

35 Filius autem Helemi fratris hujus, Tzophach, & Jimnahh, & Schelesch, & Hhamal.

36 Filii Tzophachi: Suach, & Charnepher & Schuhhal, & Beri, & Jimra:

37 Betzer, & Hod, & Schamma, & Schilscha, & [n] Jitran & Beera.

38 Filii autem Jetheri: Jephunne, & Pispa, & Ara, *& Hhulla.*

39 Filii denique Hhullæ: Arach, & Channiel, & Ritzja.

40 Omnes hi filii Ascheris, primores familiarum paternarum lectissimi, valentissimi robore, primores principum: quorum census ad militiam bellicam, numerus virorũ istorum vicies sexies mille.

|| *Gen* 46.13. & *Num.* 26.23.

2 *Temporibus Davidis*] id est, cùm ejus jussu per Joabum recensitus est Jisraël 2. Schem. 24.

a Heb. *multiplicaverunt uxores & liberos.*

b Heb. *censeri horum per omnes: sic deinceps.*

c *qui & Aschbel, Gen.* 46.21.

6 *Tres*] quorum posteri a Joabo fuerunt annumerati.

d Heb. *egredientes in militiam ad bellum.*

12 *Præter*] id est, exceptis horum familiis quæ non venerũt in Joabi censum: recensuit enim Joab eos tãtùm e Binjaminitarũ tribu in quos ex oportunitate itineris incidit: Quam ob rem neq; eos qui Jeruschalaimis habitabant, neque foris natos & commorantes numeravit.

e Heb. *filios civitatis.*

Natos in agro] id est, Moabitarũ agro, de quibus infra. 8.8.

|| *Gen.* 46.25.

13 *Cum natis Bilhæ*] id est, cum Danitis, qui eandem habuerunt matrem Bilham. Consulto autẽ hîc reticetur Dan, quia unum duntaxat habuit familiæ suæ principem Chuschimum Gen. 46.23.

14 *Filii Menaschis*] id est, posteri, nam Asriel pronepos fuit ex Gilhhade filio Maciris, filii Menaschis: Tzelophchad verò abnepos ex Chephero filio Gilhhadis Num. 27.1.

Illius] nimirũ Menaschis.

f *maxima est verborum* ἐμπλοκὴ *sive trajectio quam nos perspicuitatis causa ex ver. seq. restituimus.*

15 *Chuppimi &*] i. ex tribu Binjaminis, suprà vers. 12.

Nomen] nepotis Gilhhadis ex Chephero fratre Asriëlis juniore, Num. 26.33.

17 *Bedan*] de quo 1. Schemu. 12.13. in annotatione.

Hi sunt in filiis] id est, possessionem habuerunt inter Gilhhaditas.

18 *Soror*] i. Gilhhadis, filia Maciris.

g *qui & Hhezer, Num.* 26.30.

h *qui & Chelek, ibidem per metathesin literarum.*

21 *Quos occiderunt*] id est, quorum partem: synecdoche.

Cum descendissent] id est, Gathæi hosti AEgypti populari: erant enim illis crebra cum AEgyptiis bella, quorum causa Jisraëlitæ in AEgypto a Pelischtæis sibi metuebant. huc spectabat consilium Dei, de quo Exod. 13.17.

i *id est, in afflictione.*

26 *Illius*] nempe Schutelachi, filii Ephrajimi, Num. 26. 36.

k *qui & Hheran, Num.* 26.36.

l *qui & Nun, Num.* 13.16.

28 *Horũ*] Ephrajimitarum.

m *quæ & Nahhara Jehosch.* 16.7.

n *qui & Jether versu sequenti.*

TABU-

TABULA I.
Jissascar

Tolahh Pua, v Jaschub, v Schimron.
Puva Job

Hhuzzi, Rephaja, Jeri-
Jizrachja el, Jachmai, Jibsam, & Schemuel.

Micaël, Hhobadja,
Joël, & Jischija.

TABULA II.
Binjaminis principes temporibus Davidis

e Belahho — Etzon, Hhuzzi, Hhuzziel, Jerimoth, & Hhiri.

e Becero — Zemira, Johhasch, Elihhezer, Eljohhenai, Hhomri, Jeremoth, Abija, Hhanathoth, Hhalemeth.

e Jedihhaële
Bilhan — Jehusch, Binjamin, Ehud, Cenahhana, Zetan, Tarschisch, Achischachar.

natos — Jeruschalaimis, peregrè Cuschæos — Schuppæos & Chuppæos.

TABULA III.
Naphtali

Jachtziel, Guni, Jetzer, Schallum.
Jachtzeel. Schillem.

TABULA IIII.
Menasche
Macir

ex uxore — Gilhhad — Asriel, Chepher. Tzelophchad, cui filiæ.
Hammoleceth — Ischehod, Abihhezer, Machla, Schemidahh. — Achjan, Schecem, Likchi, Anihham. Chelek.

ex Mahhaca Binjaminitide — Peresch — Ulam — Bedan.
Scheresch — Rekem

TABULA V.
Ephrajim

Schutelach, Bered, Tachath, Elhhada, Tachath, Zabad, Schutelach, Hhezer, Elhhad, Berihha, Scheera, Rephach, Rescheph, Telach, (Tachan.
Hhadan, v Hheran
Hhamnihud
Elischamahh
Non, v Nun.
Jehoschuahh

mater
Bethchoronitarum, — superiorum inferiorum.
Uzzen-scheeranorum.

TABULA VI.
Ascher

Jimna, Jischva, Jischvi, Berihha, Serach soror.

Cheber Malciel
Birzavith

Japhlet — Pasac, Bimhal, Hhasvath.

Schomer, v Schemer — Rohega, Achi, Jechubba, Aram, Hhelem.

Tzophach, Jimnahh, Schelesch, Hhamal.

Schuach, Charnepher, Schuhhal, Beri, Jimra, Betzer, Hod, Schamma, Schilscha, Jitran, v Jether, Beera.

Jephunne, Pispa, Ara, Hhulla.

Arach, Channiel, Ritzja.

CAPUT VIII.

Binjaminitarum familiæ & sedes earum recensentur, & postremò Schaulu & Jonathanis genus.

1 [1]BINJAMIN autem genuit Belahhum primogenitum suum: [a]Aschbelem [b]secundum, & Achrachum tertium:

2 [c]Nocham quartum, & [d]Rapham quintum,

3 (Fueruntque filii Belahho: [e]Addar & Gera & Abihud,

4 Et Abischuahh & Nahheman & Achoach.)

5 Et Gera & [f]Schephuphan, & [g]Churam.

6 [6]Atque hi filii Echudis: hi *sunt primores* paternarum *familiarum* habitatoribus [h]Gebahhi, qui curaverunt istos migrare in [*]Manachatam.

1 *Binjamin*] Etsi hujus tribus recensio aliqua in superiore capite facta est: duæ tamen sunt causæ, cur rursus eandem & copiosius recenseat: Prior, ut hoc caput sit ad sequentem historiã κατασκευαστικόν. altera, ut Binjaminitarum qui erant pars regni Jehudæ, recensio integra post captivitatem haberetur. a *Idem qui & Jedihhaël sup. 7.6.* *Secundum*] ordine naturæ: Nam quod Mosche filios Binjaminis alio ordine enumerat, fit per congeriem: ut ex eo evincitur, quòd etiam nepotes in filiorum numero promiscuè recenset. b *Echi, Gen. 46.21. & Achiram, Num. 26.38*

c *qui Becer Gen. 46.21.* d *qui Rosch ibidem.* e *qui & Ard. ibidem.* f *qui & Muppim, ibidem, & Schephupham, Num. 26.39.* g *qui Chuppim ibidem Gen. & Chupham, Numerat.* 6 *Atque*] Hinc incipit de Binjaminitarum locis & possessionibus agere non habita ratione autorum primorum a quibus familiæ propagatæ sunt. In causa esse videtur Binjaminitarum illa strages quæ Judicum 20. describitur. h *Etiam Gibbha Schaulis. 1. Schem. 11.4. sive Binjaminis dicitur.* *Manachatam*] Numero jam ita aucti ut commodè simul habitare non possent, colonias eò ablegarunt, in eam partem quæ Binjaminitarum erat: vide sup. 2. ver. 52.

7 *Nahhamanem &c.*].i.horum posteros agnatos suos. i *qui Achoach sup. ver.* 4. *Jussit*] nempe Echud paterfamilias. k *quæ & Chodesch, ver. sequente.*

7 Nam Nahhamanem & i Achijam & Geram migrare jussit: cùm genuisset Hhuzzam & Achichudem, *& Schacharajimum.*
8 Qui Schacharajim genuit in agro Moabitarum ex *quo* is dimisit illos: ex Chuschima & k Bahhara uxoribus suis:
9 Genuit inquam, *ex* Chodescha uxore sua: Jobabum & Tzibjam, & Mescham & Malcamum,
10 Et Jehhutzum, & Socjam & Mirmam: hi filii ejus, primores paternarum *familiarum* erant.
11 Ex Chuschima autem genuit Abitubum & Elpahhalem.
12 Filii verò Elpahhalis, Hheber, & Mischehham, & Schemed: is ædificavit Onuntem, & Lodum ac villas ejus.
13 ITEM Berihha & Schemahh fuerunt primores paternarum *familiarum* habitatoribus Ajalonis: hi fugaverunt habitatores Gathi.
14 Achjo autem, Schaschak & Jeremoth:
15 Et Zebadja, & Hharad, & Hheder:
16 Et Micael, & Jischpa, & Jocha filii Berihhæ:
17 Item Zebadja, & Meschullam, & Chizki, & Cheber:
18 Et Jismerai, & Jizlia, & Jobab, filii Elpahhalis:
19 Item Jakim, & Zicri, & Zabdi:
20 Et Elihhenai, & Tziltai & Eliel,
21 Et Hhadaja, & Beraja, & Schimrath filii l Schimhhi:
22 Item Jischpan, & Hheber, & Eliel:
23 Et Hhabdon, & Zicri, & Chanan:
24 Et Chanaja, & Hhelam, & Hhantothija:
25 Et Jiphdeja, & Penuel filii Schaschaki:
26 Et Schamscherai, & Schecharja, & Hhatalja:

12 *Filii Elpahhalis*] præter eos, qui Jeruschalaima inhabitarunt, de quibus infrà ver. 17. *Onuntem &c.*] de quibus Hhezræ 2. versic. 33. Nechem. 7. 37. & 11. 35.
13 *Ajalonis*].i. agri circumjacentes Ajalonem civitatem, in tribu Danis: Jehosch. 19. 42.
14 *Achjo autem*] Catalogus principũ e singulis familiis Binjaminis, qui Jeruschalaimis habitabant.
l *qui & Schemahh sup. ver.* 13.

27 Et Jahhareschja, & Elija, & Zicri filii Jerochami:
28 Hi primores paternarum *familiarum* per generationes suas primores: hi inquam habitabant Jeruschalaimis.
29 GIBHHONE autẽ habitabant pater Gibhhonis, cujus uxoris nomen Mahhaca:
30 Et filius ejus primogenitus Hhabdon, deinde Tzur, & Kisch, & Bahhal, & Nadab,
31 At Gedor & Achjo & m Zeker,
32 Et Mikloth, *qui* genuit n Schimeam: hi etiam ex adverso fratrum suorum, habitarunt Jeruschalaimis cum fratribus suis.
33 o Ner autem genuerat Kischum, & Kisch genuit Schaulem, & Schaul genuit Jonathanem, & Malci-Schuhham, & Abinadabum, & p Esch bahhalem.
34 Filius autem Jonathanis, q Merib-Bahhal, & Merib-Bahhal genuit r Micam.
35 Et filii Micæ, Pithon, & Melec, & s Taareahh & Achaz.
36 Achaz autem genuit t Jehohhaddam, & Jehohhadda genuit Hhalemethũ, & Hhazmavethum, & Zimrin: Zimri verò genuit Motzam.
37 Et Motza genuit Binhham, cujus filius v Rapha, cujus filius El-Hhasa, cujus filius Atzel.
38 Atzeli autem fuerunt sex filii, quorum hæc nomina, Hhazrikam, Bocru, & Jischmahhel, & Schehharja, & Hhobadja & Chanan: omnes hi filii Atzelis.
39 Filii verò Hhescheki fratris ejus, Ulam primogenitus ipsius, Jehhusch secundus, & Eliphelet tertius.
40 Erant autem filii Ulami, viri valentes robore, tendentes arcum, & abundantes filiis & nepotibus, centum quinquaginta: omnes hi ex filiis Binjaminis.

29 *Pater Gibhhonis*].i. Jehhiel, infra cap. 9. 35.
m *qui & Zecarja infrà* 9. 37.
n *qui & Schimam infrà* 9. 38.
32 *Ex adverso*].i. Gibhhonitarum, in ea civitatis regione, quæ Gibhhonem spectat. *Cum fratribus*] i. reliquis Binjaminitis incolentibus Jeruschalaima.
o *qui & Abiel, 1. Schem.* 9. 1.
p *qui Ischboscheth, 2. Schem.* 2. 8.
q *qui & Mephiboscheth 2. Schem.* 9. 10. *& Meribahhal parte sequente* 40. *ver.*
r *de quo 2. Schem.* 9. 16.
s *qui & Tachrehh infrà* 9. 41.
t *qui & Jahhrah ibidem* 42. *ver.*
v *qui & Rephaja ibid.* 43.

TABULA I.

Binjamin

- Belahh
  - Addar, Gera, Abihud, Abischuahh, Nahhaman, & Achoach.
- Aschbel, *v* Jedihhaël
- Achrach, *v* Echi, *v.* Achiram.
- Nocha, *v* Becer
- Rapha, *v* Rosch
- Gera,
- Schephuphan, *v* Schephupham.
- Churam, *v* Chupham.
- Chuppim, *v*

Quorum principes

Gebahhi, Ajalone, Jeruschalaimis, Gibhhone.

TABULA II.

Echud, pater Gebahhæorum, cujus posteri fuerunt

- Gebahhi
  - Hhuzza, Achichud, Schacharajim, qui genuit in agro Moab
    - e Chuschima
      - Abitub, Elpahhal.
        - Hheber, Mischehham, Schemed.
    - Bahhara, *v* Chodesch
      - Jobab, Tzibja, Mescha, Malcam, Jehhutz, Socja, & Mirma.
- in Menachata.
  - Nahhaman, Achija, Gera.

TABULA III.

Ajalone.

- Berihha
  - Achjo, Schaschak, Jeremoth, Zebadja, Hharad, Hheder, Micaël, Jischpa, Jocha & Elpahhal
    - Zebadja, Meschullam, Chizki, Cheber, Jischmerai, Jizlija, & Jobab.
- Schemahh, *v.* Schimhhi
  - Jakim, Zicri, Zabdi, Elihhenai, Tziltai, Eliel, Hhadaja, Beraja, & Schimrath.

TABULA

TABULA IIII.
Jeruſchalaimis

Schaſchak: Jiſchpan, Hheber, Eliel, Hhabdon, Zicri, Chanan, Chananja, Hhelam, Hhantothija, Jiphdeja, & Penuel.

Jerocham: Schamſcherai, Schecharja, Hhatalia, Jahhareſchja, Elija, & Zicri.

TABULA V.
Gibhhone
Jehhiel, pater Gibhhonitarum, cujus uxor Mahhaca.

Hhabdon, Tzur, Kiſch, Bahhal, Ner, Nadab, Gedor, Achjo, Zecer, Mikloth, Schimea

Mikloth, Schimea: incolæ Jeruſchalaimorum

Ner
Kiſch
Schaul

Jonathan, Malciſchuahh, Abinadab, Eſchbahhal.
Meribahhal. v.Achiſchuahh v.Iſchboſcheth.
Mica.

Pithon, Melec, Taereahh, Achaz.
Tachreahh, Jehohhadda, Jahhra.

Hhalemeth, Hhazmaveth, Zimri.
Motza.
Binhha.
Rapha.
Elhhaſſa.

Atzel: Hhazricam, Bocru, Jiſchmahhel, Schehharja, Hhobadja, & Chanan.

Hheſchek: Ulam, Jehhuſch, & Eliphelet.

Caput IX.

Facto epilogo præcedentium, ſtatus civilis & Eccleſiaſticus Jeruſchalaimorum recenſetur a deportatione: Et ad Binjaminitarum Schauliſq; genus reditur.

1 [1] AT omnes quidem Jiſraëlitæ, recenſiti ſunt, ut ecce ſcripti erant in libro regum Jiſraëlis: Jehudæi verò *ut cùm* deportati ſunt in Babyloniam, propter prævaricationem ſuam.

2 Habitatores autē primi, *qui inhabitant* poſſeſſionem ſuam, per civitates ſuas, Jiſraëlitæ, ſacerdotes, Levitæ, & [2] Nethinæi,

3 Jeruſchalaimis inquam habitarunt e filiis Jehudæ, & e filiis Binjaminis, & [3] e filiis Ephrajimi ac Menaſchis.

4 [a] Hhuttai filius Hhāmihhudis, filii Hhomri, filii Imri, filii Bani e filiis Peretzi filii Jehudę.

5 Et ex *familia* Schelanæa [b] Hhaſaja primogenitus & filii ejus:

6 Et e filiis Zerachi, Jehhuel, quorum agnati ſexcenti nonaginta.

7 E filiis verò Binjaminis, Sallu filius Meſchullami filii [c] Hodavjæ filii Haſſenuæ.

8 Et Jibneja filius Jerochami, ac Ela filius Hhuzzi filii Micri: & Meſchullā filius Schephatjæ filii Rehhuelis, filii Jibnijæ.

9 Quorum agnati per generationes ſuas [9] nongenti quinquaginta ſex: omnes hi viri primores paternarum *familiarum* per familias paternas ſuas.

10 Item ex ſacerdotibus: Jedahhja & Jehojarib & Jacin:

11 Et [d] Hhazarja filius [11] Chilkijæ filii Meſchullami, filii Tzadoki, filii Merajothi, filii Achitubi, anteceſſor in domo Dei.

12 Et Hhadja filius Jerochami, [12] filii Paſchchuris, filii Malcijæ: & [e] Mahhaſai, filius Hhadielis, filii Jachzere filii Meſchullami, filii [f] Meſchillemithi filii Immeris:

13 Quorum agnati primores familiarum paternarum ſuarum, mille ſeptingenti, ſexaginta: valentes robore ad opus miniſterii domus Dei.

14 Item ex Levitis: Schemahhja filius Chaſchubi, filii Hhazrikami, filii Chaſchabjæ e filiis Merari:

15 Et [g] Bakbakar, Chereſch, & Galal: & Mattanja filius Micæ, filii [h] Zicri, filii Aſaphi.

16 Et [i] Hhobadja filius Schemahhjæ, filii Galalis, filii Jeduthunis: & Berecja filius Aſæ, filii Elkanæ qui habitabat in villis [16] Netophathæorum.

17 Et Janitores, Schallum, & Hhakkub, & Talmon, & Achiman: in quorum agnatis Schallum primarius *erat*.

18 [18] (Is hactenus in porta regis verſus orientem *ſtationem habet*:) [18] illi ſunt [18] Janitores ſecundum caſtra Levitarum.

19 Schallum verò filius Koræ filii Ebjaſaphi filii Korachi, & agnati ejus e familia patris ejus Korachitę in opere miniſterii, obſervāt [19] limina ad tentorium: ut [19] patres eorum juxta [19] caſtra Jehovæ obſervaverant aditum.

20 Cùm Pinchas filius Elhhazaris anteceſſor præeſſet olim eis, [20] cui Jehova adfuerat.

21 Zecarja filius Meſchelemjæ [21] janitor eſt oſtii, ad tentorium conventus.

22 Hi omnes qui electi fuerant in janitores, per limina ducenti duodecim, iſtos per villas ſuas recenſitos, iſtos *ordines inquam* ſtatuerat [22] David & [22] Schemuel [22] videns, in ſtato munere ipſorum:

23 Ut ipſi & filii eorum adſtantes portis [23] ad

1 *At omnes quidem*] Epilogus ſuperiorum, quo docetur unde iſtę recenſiones ſint deſumptæ.

2 *Nethinæi*] vide Joſ. 9.21. Summa eſt ut priſcorum Jehudæorum quatuor erant claſſes: Popularis, Sacerdotalis, Levitica & Deditítia, quæ erat ex exteris in religionem cooptatis: ſic poſtliminio reverſis Jehudæis eſt obſervatum.

3 *E filiis Ephrajimi & Menaſchis*] id eſt, ex aliis tribubus ad quas Jeruſchalaima non pertinebant: ſynecdoche. nam eos intelligit, qui ſtudio religionis, ad Jehudā convenerunt.

a *qui Hathaja filius Hhuzzijæ filii Zecarjæ filii Amarjæ filii Schephatjæ filii Mahalelis: nam binomines erant: Nechem.* 11.4.

b *qui Mahhaſeja, Nechemjæ* 11.5.

c *qui & Jobhed Nechem.* 11.7. *& Jehuda, Ibid.* 9. *ver.*

9 *Nongenti*] qui ſuperiori numero, de quo verſ. 6. adjuncti, efficiunt mille ſexcentos quadraginta ſex principes familiarum.

d *Seraja, Nechemjæ* 11.11.

11 *Chilkijæ*] qui librum legis invenit ſub Joſchija 2.Reg.22.8.

12 *Filii Paſchchuris*] id eſt, abnepotis: vide Nechem.11.12. ſic paſſim.

e *qui Hhamaſchaſai, filius Hhazarielis filii Achſai: Nechem.* 11.13.

f *qui Meſchillemoth, Ibid.*

g *qui & Bakbukija, Ibid. ver.* 17.

h *qui & Zabdi, Ibid.*

i *qui Hhabda filius Schammuhhe, Ibid.*

16 *Netophathæorum*] in tribu Jehudæ ſuprà 2.54. Nam etſi poſſeſsiones in tribu Jehudæ & Binjaminis attributæ erant ſacerdotibus: tamen cum Levitis pro neceſsitate communicata fuit ipſorum habitatio, ex quo regnum diviſum eſt.

18 *Is*] id eſt, qui primarius janitorum eſt.

Illi] nēpe quatuor qui modò in præcedente verſu nominati ſunt.

Janitores] id eſt, Janitorum Levitarum, per vices cuſtodias ſuas obeuntium primarii, infrà 22. & ſequentibus.

19 *Limina ad*] .i. interiora atque adeò ſanctiora.

Patres eorū] .i. Kehathitæ Num.4.4.

Caſtra] id eſt, Sacerdotes circum arcam caſtra habentes.

20 *Cui Jehova*] .i. qui charus fuit Deo, Num.25.11.& ſeq.verſib.

21 *Janitor*] id eſt, primarius janitorum ſive cuſtodum interiorum.

22 *David*] vide infrà 16.& 23. *Schemuel*] vide 1.Schem. 7.5. *Videns*] vide 1.Schem.9.9.

23 *Ad domum Jehovæ &c.*] id eſt, ad exteriorem & interiorem cuſtodiam de quibus ver.12.& ſequentibus.

domû Jehovę, ad domû tectorii per custodias,
24 In quatuor [k] plagas essent janitores orientem, occidentem, aquilonem, & austrum:
25 Et agnati eorum per villas suas *habitantes* venirent [l] septimo quoq; die in sua tempora ' cum illis.
26 Nam in stato munere sunt, quatuor potentissimi janitorum illi Levitæ, & præsunt cubiculis ac thesauris Domus Dei:
27 Et circa domum Dei pernoctant, nam illis incumbit custodia: & præsunt aperturæ, & quidem [m] singulo quoque mane.
28 Ex his quoque præsunt ' instrumentis ministerii: nam certo numero inferunt ea, ut *certo* numero depromunt ea.
29 Nam ex illis *alii* constituti sunt super instrumenta illa, etiam super omnia instrumẽta sacra: alii super similam, & vinum, & oleum, & thus & aromata.
30 (Quamvis ex filiis sacerdotum sint [n] artifices unguenti ex ipsis aromatibus.)
31 Et Mattitja ex Levitis: *is est* primogenitus ' Schallumi Korachæi: ex stato munere præest operi rerum ex cacabo.
32 Item e filiis Kehathitis agnatis ipsorum præsunt pani dispositionis, adaptando ' unoquoque [o] sabbatho.
33 ' Horum quoque ipsi sunt musici, primores paternarum *familiarum* inter Levitas in cubiculis degentes immunes: quia interdiu & noctu illorum est versari in suo opere.
34 Isti primores paternarum *familiarum* inter Levitas, per generationes suas primores: isti *inquam* habitant Jeruschalaimis.
35 ‖ ' GIBHHONE ergo habitaverant pater Gibhhonitarum Jehhiel, ' cujus uxori nomen Mahhaca:
36 Et filius ejus primogenitus Hhabdi: deinde Tzur, & Kisch, & Bahhal & ' Ner, & Nadab.
37 At Gedor, & Achjo, & Zecarja, & Mikloth,
38 (Qui Mikloth genuit Schimeamum) hi etiam ipsi ex adverso fratrum suorum habitarunt Jeruschalaimis cum fratribus suis.
39 Ner autem genuerat Kischum, & Kisch genuit Schaulem: & Schaul genuit Jonathanem, & Malci-Schuahham, & Abinadabû, & Eschbahhalem.
40 Filius autem Jonathanis Meri-Bahhal: & Meri-Bahhal genuit Micam.
41 Et filii Micę, Pithô, & Melec, & Tachreahh, & Achaz.
42 Achaz autem genuit Jahhram, & Jahhra genuit Hhalemethum, & Hhazmavethum, & Zimrin: Zimri autem genuit Motzam:
43 Et Motza genuit Binhham: cujus filius Rephaja, cujus filius Elhhasa, cujus filius Atzel.
44 Atzeli autem fuerunt sex filii, quorum hæc nomina: Hhazrikam, Bocru, & Jischmahhel, & Schehharja, & Hhobadja, & Chanan: hi filii Atzelis.

k Heb. *ventos*.

l Heb. *in septenum dierum, de tempore ad tempus*.

25 [*cum illis*] id est, primoribus, de quibus suprà vers. 17. & 21.

m Heb. *& in mane, & in mane*.

28 [*Instrumentis ministerii*] prolepsis sive propositio universalis, quam sequẽtes versus sigillatim explicant.

n Heb. *unguentarii unguenti*.

31 *Schallumi*] vide suprà 17. & 19.

32 *Unoquoque*] Levit. 24. 5.

o Heb. *sabbatho, sabbatho*.

33 *Horum*] id est, ex hoc ordine Levitico.

‖ *Suprà* 8. 29.

35 *Gibhhone*] Regressio ad gentem & historiã Schaulis, de qua capite præcedẽti a versu 29. ut fit κατασκευὴ ad historiam sequentem.

Cujus uxori] sic invenimus in antiquo manuscripto, & in vetustioribus exemplaribus excusis: quæ sequi maluimus, propter convenientiam hujus loci cum superiori capite: quamvis in permultis libris etiam Hhebraicis, hoc modo legatur: cujus sorori nomen Mahhaca.

36 *Ner*] diversus ab Abneri patre qui Kischi non pater, sed frater fuit 1. Schem. 14. 51.

Caput X.

Ultimum Schaulis cum Pelischtæis prælium, cum ipsius ac filiorum morte: Jabeschitarúmque in eos officio describitur: & causa mortis illius, ac regni ad Davidem translati ostenditur.

1 ‖ PELISCHTÆIS autem præliantibus contra Jisraëlem: fugerunt Jisraëlitæ [a] metu Pelischtæorum, cecideruntque confossi in monte Gilbohhæ.
2 Ubi assecuti Pelischtæi Schaulẽ & filios ejus: percusserunt Pelischtęi Jonathanẽ & Abinadabû & Malcischuhhã filios Schaulis.
3 Ingravescente verò prælio in Schaulem, invenerunt eum jaculantes arcu: timuitque a jaculatoribus.
4 Quapropter cùm edixisset Schaul armigero suo, stringe gladium tuum, & transfode me illo: ne venientes præputiati isti illudant mihi, & noluisset armiger ejus: reverebatur enim valde *eum*: arrepto Schaul gladio suo irruit in eum.
5 Tum videns armiger ejus mori Schaulem: irruit ipse quoque in suum gladium ut moreretur.
6 Sic mortuo Schaule & tribus filiis ejus & omnibus domesticis ejus pariter mortuis:
7 Vidẽtes omnes Jisraëlitæ qui *habitabant* citra convallem illam, fugisse *Jisraëlitas*, & mortuos esse Schaulem ac filios ejus: derelictis civitatibus suis fugerunt, & venientes Pelischtæi habitarunt in eis.
8 Fuit autem postridie cùm venissent Pelischtæi ad spoliandum confossos: ut invenirent Schaulem & filios ejus, prostratos in monte Gilbohhæ.
9 Quem cùm spoliassent, deportarunt caput ejus & arma ejus: miseruntq; in terram Pelischtæorum circumquaque: ad nuntiandum apud terricula sua, & apud populum.
10 Et deposuerunt arma ejus *in* æde deorum suorum: [b] caput verò ejus affixerunt *in* æde Dagonis.
11 Sed audientes omnes *habitatores* Jabeschi Gilhhadis quicquid fecerant Pelischtæi Schauli:
12 Surrexerunt omnes viri strenui, & assumptum corpus Schaulis, & corpora filiorum ejus, intulerunt Jabeschum: & sepelientes ossa eorum sub quadam quercu Jabeschi, jejunarunt septem diebus.
13 Itaque mortuus est Schaul ' propter prævaricationem suam, qua prævaricatus est contra Jehovam, [c] eò quòd non observasset verbum Jehovæ: atque etiam quòd consulere Pythonem quæsivisset:
14 Ac non requisivisset Jehovam: ideò morte affecit eum: & avertit regnum ipsum ad Davidem filium Jischai.

‖ 1. *Schem.* 31.

a Heb. *a facie*.

b Heb. *cranium*; *synecdoche*.

13 *Propter prævaricationẽ*] Prolepsis, sive propositio generalis peccatorum Schaulis: quorum tres gradus subjiciuntur: quòd inobsequens fuit verbo Dei: quòd Diabolum consuluit: & quòd impœnitens fuit. Sunt autem hi duo versus paraskevastici ad historiam Davidis, quæ in sequentibus toto hoc libro explicatur.

c Heb. *propter verbum Jehovæ quod non observasset*: ut Gen. 5. 29. trajectio.

Caput XI.

David Chebrone maximo Jisraëlitarum conventu rex totius Jisraëlis instituitur: Jebusum occupat & munit. Ejus duces recensentur ordine, tum qui in expeditionibus militabant, tum stationarii.

1 ‖ ' NAM congregati sunt ' omnes Jisraëlitæ ad Davidem Chebronem: ut dicerent: ecce os tuum & caro tua sumus.
2 [a] Planè antehac, etiam cùm esset Schaul rex, tu eras qui educebas & reducebas Jisraëlem: denique dixit Jehova Deus tuus tibi: tu pasturus es populum meum Jisraëlem, & tu præfuturus es antecessor populo meo Jisraëli.
3 Venerunt quoque omnes seniores Jisraëlis ad regem Chebronem: quibuscum pepigit David fœdus Chebrone coram Jehova: & unxerunt

‖ 2. *Schem.* 5. 1.

1 *Nam*] ætiologia, qua explicatur quo ordine & quibus mediis Deus a Schaule ad Davidem regnum transtulit.

Omnes Jisraëlitæ] id est, delecti ex singulis tribubus: de quibus infrà 12. 23 & sequentibus versibus.

a Heb. *etiam heri, etiam nudiustertius, tu eras &c.*

unxerunt Davidem in regem super Jisraëlem: ‖ secundum verbum Jehovæ per Schemuëlem.

‖ 1. Schem. 16.

4 Profectò autem Davide [a] cum toto Jisraële Jeruschalaima, ea *erat* Jebus (nam ibi Jebusæi *erant ex* [a] habitatoribus terræ.)

5 Dixerunt habitatores Jebusi Davidi: non es venturus huc: sed cepit David arcem Tzijonis: ea *est* civitas Davidis.

6 (Dixerat enim David, quisquis percusserit Jebusæum primùm, futurus est primarius & princeps: quare cùm ascendisset primùm Joab filius Tzerujæ factus est primarius.)

7 Postea habitabat David in ea arce: idcirco vocarunt eam, civitatem Davidis.

8 Nam extruxit civitatem ipsam circumquaque, [b] tam munitionem quàm circuitum ejus: Joab verò [c] instauravit reliquum civitatis.

9 Sic [d] pergebat David continenter crescere: quia Jehova exercituum erat cum eo.

10 Hi autem *sunt* primores robustissimorum qui [a] fuerunt Davidi, qui fortiter se gesserunt cum eo, pro regno ejus, *&* [a] cum toto Jisraële ad efficiendum ut regnaret: secundum verbum Jehovæ, [a] super Jisraëlem.

11 Et *ex* his [a] numerus robustissimorum qui erant Davidi: Jaschchobhhā filius Chachmonæi primarius ducum: hic vibravit hastam suam in trecentos [e] quos confodit, vice una.

12 Post hunc verò Elhhazar filius Dodonis Achochæi: hic erat inter hos [a] tres robustissimos.

13 [a] Ipse erat cum Davide [f] Pas-Dammimis, cùm Pelischtæis congregatis illuc ad bellū: (*erat* autem portio illa agri plena hordei) populus fugerent metu Pelischtæorum.

14 [a] Stiterunt autem se in medio illius portionis ut liberarent eam, ac percusserunt Pelischtæos: sic servavit Jehova conservatione magna.

15 Præterea descenderunt tres isti supra triginta primarii e quadam rupe ad Davidem, ad speluncam Hhaddullami: cùm castra Pelischtæorum metarentur in convalle Raphaæorum.

16 (Nam David tunc *agebat* in suo propugnaculo: statio autem Pelischtæorum tunc ad Beth-Lechemum.)

17 Cumque desyderio motus David diceret: ô si quis bibendam daret mihi aquam, e cisterna Beth-Lechemi quæ *est* ad portam:

18 Perruperunt tres isti per castra Pelischtæorum, & haustam aquam e cisterna Beth-Lechemi quæ *est* in porta, deportantes attulerunt ad Davidem: quam noluit bibere: sed effudit eam Jehovæ.

19 Dicebat enim: absit mihi a Deo meo ut faciam hoc: an sanguinem virorum istorum biberem, [g] ineuntium periculum vitæ suæ? nam periculo vitæ suæ attulerunt eam: ideò noluit bibere illam: hæc fecerunt tres illi potentissimi.

20 Deinde Abschai frater Joabi ipse erat primarius horum trium: hic quoque vibravit hastam suam contra trecentos quos confodit: eratque nominatissimus inter hos tres.

21 Horum trium supra alios duos honoratissimus: ideò fuit illis princeps: at usque ad illos tres non pervenit.

22 Benaja filius Jehojadahhi, filius viri strenui, magnus rebus gestis e Kabtzeele: hic percussit duos valentissimos Moabitas: & idem descendens percussit quendam leonem in medio cisternæ, tempore nivis.

23 Idem quoque percussit virum quendam Ægyptium, virum [h] procerum quinque cubitorum: cùm in manu ipsius Ægyptii *esset* hasta, par jugo textorum, descendit ad eum baculo: & arripiens hastam e manu Ægyptii, interfecit eum hasta ipsius.

24 Hæc fecit Benaja filius Jehojadahhi: qui erat nominatus inter hos tres robustissimos.

25 Supra triginta ecce honoratus erat: quamvis ad illos tres non pervenerit: quamobrem præposuit eum David satellitio suo.

26 Item *e* robustissimis copiarum Hhasaël frater Joabi, Elchanan filius Dodonis e Beth-Lechemo,

27 Schammoth Harorita, Cheletz Pelonæus,

28 Hhira filius Hhikeschi Tekohhæus, Abihhezer Hhanathothæus,

29 Sibcai Chuschathæus, Hhilai Achochæus,

30 Maharai Netophathæus, Cheled filius Bahhanæ Netophathæus,

31 Ithai filius Ribai e Gibhha Binjaminitarū; Benaja Pirhhathonites,

32 Churai ex *una* vallium Gahhaschi, Abiel Hharbathæus,

33 Hhazmavet Bachurimanus, Eljachba Schahhalbonites,

34 E filiis Haschemi Gizonitæ Jonathan, filius Schagæ Hararitæ,

35 Achiam filius Sacaris Hararita, Eliphal filius Uris,

36 Chepher Mecerathæus, Achija Pelonæus,

37 Chetzro Carmelita, Nahharai filius Ezbai,

38 Joël frater Nathanis, Mibchar filius Hagri,

39 Tzelek Hhammonita: Nachrai Berothita armiger Joabi filii Tzerujæ,

40 Hhira Jitræus, Gareb Jitræus,

41 Urija Chittæus, [a] Zabad filius Achlai,

42 [a] Hhadina filius Schizæ Reübenita, primarius Reübenitarum: attamen superiores eo triginta.

43 Chanan filius Mahhacæ, & Joschaphat Mithnæus,

44 Hhuzzija Hhaschterathæus: Schamahh & Jehhiel filii Chothami Hharohherita,

45 Jedihhaël filius Schimri, & Jocha frater ejus Titzæus,

46 Eliel Hhammachavim, & Jeribai, & Joschavja filii Elnahhami: & Jitma Moabita,

47 Eliel, & Hhobed, & Jahhasiel Metzobajani.

Caput XII.

Copiæ quæ se Davidi partim exilii tempore, partim Chebrone regnanti adjunxerunt: Et postremò quæ ex singulis tribubus ad maximum conventum regi Jisraëlitis præficiendo convenerunt, recensentur.

---

b Heb. *ab ipsa munitione usque ad circuitum ejus.*

c Heb. *vivificavit vel sanavit: ut 2. Chr. 24.13.*

d Heb. *ibat David eundo & crescendo.* 2. Schem. 23.8.

10 *Fuerunt Davidi*] in expeditione contra Jebusum: de quibus inf. 12.23. &c.

Cum toto Jisraële] ut sup. ver. 4.

Super Jisraëlem] totum videlicet.

11 *Numerus robustissimorum*] ex quibus selectus est numerus ducum, qui deinde ordinariis cohortibus sub Davide præfuerunt.

e Heb. *confossos: sic deinceps.*

12 *Tres*] quorum tertius hic reticetur: exprimitur autem 2. Schem. 23.11.

13 *Ipse erat*] de hoc bello vide 2. Schem. 5.17. & sequentibus, & 23.c. ver. 11.

f *quæ & Ephes-Dammima,* 1. Schem. 17.1.

14 *Stiterunt*] Elhhazar & Schamma.

g Heb. *super animas suas: nam super animas suas, &c.*

h Heb. *mensuræ.*

41 *Zabad*] vide suprà. 2.36. Hic autem unus, præter recensionē quæ est 2. Schē. 23 additur: fortasse quia Elika, de quo ibi ver. 25. occumbente, hic in locum ejus suffectus est.

42 *Hhadina filius*] altera pars recensionis, qua exponitur qui duces stationarii in finibus regni ultra Jardenē præfuerint, & regionibus recens acquisitis: de quibus suprà. 5.10.

1 HI verò sunt qui venerant Tziklagum ad Davidē, adhuc [a]exclusum metu Schaulis filii Kischi: qui cum illis [*] robustissimis *fuerunt* adjutores bellorum ejus.

2 Armati arcu, [a] dextrorsum & sinistrorsum *petentes* lapidibus, sagittis *jaculantes* arcu: ex agnatis Schaulis e Binjaminitis.

3 Primarius Achihhezer, deinde Joasch, filii Schemahhæ Gibhhani, & Jeziel & Pelet filii Hhazmavethi: & Beraca & Jehu Hhanathothanus:

4 (Jischmahhja verò Gibhhonita robustissimus inter [*] hos triginta erat: ideoque præerat his triginta) & Jirmeja & Jachaziel, & Jochanan & Jozabad Gederanus:

5 Elhhuzai, & Jerimoth, & Behhalja, & Schemarja, & Schephatja Charuphæus:

6 Elkana, & Jischija, Hhazareel, & Johhezer, & Jaschobhham Korachæi:

7 Et Johhela, & Zebadja filii Jerochami e Gedore.

8 Etiam e Gaditis [b] secesserunt ad Davidem ad [*] propugnaculū illud in desertum, valentes robore, viri militares ad bella ejus, instructi clypeo & scuto: quorū facies ut facies leonis *erant*, & similes erant capreis in montibus [c] pernicitate.

9 Hhezer primus, Hhobadja secundus, Eliab tertius,

10 Mischmanna quartus, Jirmeja quintus,

11 Hhattai sextus, Eliel septimus,

12 Jochanan octavus, Elzabad nonus,

13 Jirmeja decimus, Macbannai undecimus:

14 Hi e Gaditis primores militiæ: unusquisque in centenos qui minimus, & qui maximus in millenos:

15 Hi *inquam* sunt qui trajecerunt Jardenem mense primo, quamvis [d] [*] exundaret supra omnes ripas suas: & fugaverunt omnes *incolas* convallium ad orientem & ad occidentem.

16 Cùm autem venirent e filiis Binjaminis & Jehudæ usque ad istam munitionem ad Davidem:

17 Egressus est David obviam eis, & locutus dixit eis: si [e] pacis animo venitis ad me ut juvetis me, erit mihi vobiscum [f] animus adunatus: sed si ad decipiendum me *prodituri* hostibus meis, cùm non sit injuria in manibus meis: respiciat Deus majorum nostrorum & reprehendat.

18 Tunc [*] spiritus induit Hhamasajum primarium horum ducum: *ut diceret*: tibi David, & comitibus tuis filii Jischai *sit* pax, pax tibi & pax adjuvantibus te: adjuvat enim te Deus tuus. sic suscepit eos David, & constituit eos inter primores turmarios.

19 || E Menaschitis autem defecerunt ad Davidem, quando venit cum Pelischtæis contra Schaulem ad prælium: sed non [*] juverunt illos: (nam de consilio dimiserant eum Satrapæ Pelischtæorum dicendo: [g] periculo capitum nostrorum deficeret ad dominum suum Schaulem.)

20 Cùm [*] rediisset Tziglagum, defecerunt ad eum e Menaschitis Hhadnach, & Jozabad, & Jedihhaël, & Micaël, & Jozabad, & Elihu, & Tzillethai, qui erant Chiliarchi apud Menaschitas.

21 Hi quoque fuerunt adjumento Davidi adjuncti turmæ ejus: nam valentes robore erant omnes: quapropter fuerunt præfecti in ejus militia.

22 Quin etiam [h] opportuno quoque die veniebant ad Davidem ut juvarent eum: donec exercitus redderetur magnus ut exercitus Dei.

23 HI VERÒ numeri primariorum inter expeditos ad militiam venerunt ad Davidem Chebronem: [*] ut averterent regnū Schaulis ad eum, secundum [i] præstitutum Jehovæ.

24 Filii Jehudæ ferentes clypeum & spiculum, sexies mille octingenti, expediti ad militiam:

25 E filiis Schimhhonis valentes robore ad militiam: septies mille centum.

26 E Levitis, quater mille sexcenti:

27 Et Jehojadahh qui [*] antecessor erat Aharonitis: & cum eo ter mille septingenti:

28 Et Tzadok adolescens valens robore: & familiæ paternæ ejus principes vigintiduo.

29 Item e Binjaminitis agnatis Schaulis ter mille: nam adhuc multi illorum [*] observabant observationem domus Schaulis.

30 Et ex Ephrajimitis, vicies mille octingenti: valentes robore, viri [k] nominati per familias paternas suas.

31 Et e [*] dimidiata tribu Menaschis, octodecies mille: qui expressi erant nominibus, ut venirent ad constituendum regem Davidē.

32 Et e Jissascaritis [l] [*] noscentes scitè tempora, ut [m] noscerent Jisraëlitæ quid *sibi* faciendum essent: primores illorum ducenti, quorum omnium fratres ex præstituto eorum *agebant*.

33 E Zebulunitis prodeuntes in militiam, instructi ad bellum omnibus armis bellicis quinquagies mille: etiam ordinibus servandis *exerciti* [n] [*] integro animo.

34 Et e Naphtalitis præfecti mille: quibuscū clypeati & hastati tricies septies mille.

35 Et e Danitis instructi ad bellum, vicies octies mille sexcenti.

36 Et ex Ascheritis prodeuntes in militiam, ordinem servando bellicum, quadragies mille.

37 Et ex transjardenanis, ex Reübenitis & Gaditis atque ex dimidiata tribu Menaschis cum omnibus armis militiæ bellicæ, centies vicies mille.

38 Omnes hi viri bellatores ordines aciei servantes, animo integro venerunt Chebronem ad regem præficiendum Davidem toti Jisraëli: quin etiam totius residui Jisraëlitarum [o] animus unus erat ad regem constituendum Davidem.

39 Hi fuerunt ibi cum Davide diebus tribus, comedentes & bibentes: quia præparaverant eis [*] fratres eorum.

40 Atque etiam [*] propinqui illorum usque ab Jissascare, & Zebulune, & Naphtali advehebant panes asinis, & camelis, & mulis, & bobus: cibum, farinam, palathas, & uvas passas, vinumque & oleum, boves, pecudesque [p] copiosè: quia lætitia erat in Jisraële.

CAPUT XIII.

David de consilio omnium ordinum arcam Dei

---

1 *Exclusum*] i. extra regni fines agentem, 1. Schem. 27. 1. *Robustissimis*] de quibus capite præcedente.

a Heb. *dextram petentes & sinistram petentes lapidibus*: ut Gen. 13. 9.

4 *Hos triginta*] qui hîc recensentur.

b Heb. *separaverunt se*.

8 *Propugnaculum*] i. Tziklagum, sup. ver. 1. quod situm erat in deserto Jehudæ.

c Heb. *festinando*.

d Heb. *impleret supra omnes ripas suas*.

15 *Exundaret*] vide Jehos. 3. 15.

e Heb. *ad pacem*.

f Heb. *cor ad simul*.

18 *Spiritus induit*] ut Judic. 6. 34.

|| 1. Schem. 29.

19 *Juverunt illos*] Pelischtæos Davidis copiæ.

g Heb. *super capita nostra*.

20 *Rediisset*] cæsis jam Hhamalekitis 1. Schem. 30. quo tempore Gaditæ & Binjaminitæ Davidi sese adjunxerunt.

h Heb. *tempore diei in die*: hypallage.

23 *Ut averterent*] vide sup. in fine capitis decimi, & in principio undecimi.

i Heb. *os*: sic ver. 32.

27 *Antecessor*] i. eorum sacerdotum ductor, qui hîc commemorantur ad Davidem recens venisse: nam sacerdotum qui antea in regno Chebronitico penes Davidem erant summus erat Ebjathar. 1. Schem. 23. 6.

29 *Observabant*] i. studebant conservare regnum penes familiam Schaulis.

k Heb. *nominum*.

31 *Dimidiata tribu*] cis Jardenem commixta Ephrajimitis.

l Heb. *noscentes intelligentiam in tempora*.

32 *Noscentes*] i. periti prudentiaque instructi, qua explorarunt quid quando agendum esset, & omnibus Jisraëlitis in hoc facto præiverunt: sic Ester. 1. 13.

m Heb. *ut nosceret quid facturus esset Jisraël*: trajectio.

n Heb. *absque corde & corde*, i. e. *non duplici animo*.

33 *Integro animo*] venerunt, ut inf. ver. 38.

o Heb. *cor*.

39 *Fratres eorum*] i. contribules.

40 *Propinqui*] i. parentes & agnati singulorum, peculiarem curam singuli suorum habentes.

p Heb. *in multitudinem*.

Dei Kirjath-Jehharimis abdutit, ut Jebusum deportet: sed divinitus perempto in itinere Hhuzza, consilium mutans apud Hhobed-Edomum eam deponit.

1 DEINDE iniit consilium David cum Chiliarchis & centurionibus, omnibusque antecessoribus:

2 Et dixit David toti congregationi Jisraëlis: si vobis bonum, & a Jehova Deo nostro *videtur esse*, ª passim dimittamus ad fratres nostros qui reliqui sunt per omnes regiones Jisraëlitarum, & cum eis *ad* sacerdotes & Levitas ᵇ per civitates & suburbana eorum: ut congregentur ad nos.

3 Ita divertamus arcam Dei nostri ad nos: nam non requisivimus eam diebus Schaulis.

4 Dixerunt autem tota congregatio illa, faciendum esse ita: nam recta *videbatur* res illa in oculis totius populi.

5 Congregavit ergo David ex toto Jisraële a Schichore Aegypti, usque quà venis Chamatham, ad deducendum arcam Dei e Kirjath-Jehharimis.

6 ‖ Cumque ascendisset David cum toto Jisraële Bahhalam *sive* Kirjath-Jehharima quæ *sunt* Jehudæ: ad deducendum inde arcam Dei Jehovæ insidentis Cerubinis, cujus invocatur nomen:

7 Imposuerunt arcam Dei plaustro novo *deportandam* e domo Abinadabi: Hhuzza & Achjo ducentibus plaustrum.

8 David autem & omnes Jisraëlitæ præ lætitia gestiebant coram Deo totis viribus: tam canticis quàm citharis, & nabliis & tympanis & cymbalis atque tubis.

9 Sed cùm venissent usque ad aream Cidonis: extendit Hhuzza manum suam ad prehendendũ arcã, quia dimoverant *eam* boves.

10 Quam ob rem accensus ira Jehova in Hhuzzam, percussit eum, eò quòd extenderet manum suam ad arcam: ita ut moreretur ibi coram Deo.

11 Displicuit autem Davidi, quòd irrupisset Jehova irruptione in Hhuzzam: quapropter vocat quisque locum illum, ruptură Hhuzzæ usque in hunc diem.

12 Et timuit *sibi* David a Deo die illo dicens: quo modo introducerem ad me arcam Dei?

13 Neque abduxit David arcam ad se in civitatem Davidis: sed curavit ut ea diverteret in domum Hhobed-Edomi Gittæi.

14 Considente autem arca Dei apud familiam Hhobed-Edomi in domo ejus tres menses: benedixit Jehova familiæ Hhobed-Edomi, & omnibus quæ *erant* ei.

CAPUT XIIII.

Tyriorum rex muneribus & officiis Davidem prosequitur: qui filiorum numero augetur & Pelischtæos bis fundit.

1 ‖ MISIT autem Chiram rex Tyri legatos ad Davidem: lignaq; cedrina & ª latomos ac fabros lignarios: ad extruendum ipsi domum:

2 Cùm expertus esset David ᵇ a Jehova stabiliri se in regem super Jisraëlem: quia sursum extollebatur regnum ejus propter populum ipsius Jisraëlem.

3 ‖ Accepit deinde David adhuc uxores Jeruschalaimis: genuitque David adhuc filios & filias.

4 Atq; hæc *sunt* nomina ᶜ eorum qui nati sunt ei Jeruschalaimis: Schammuahh, & Schobab, Nathan, & Schelomo:

5 Item Jibchar, & Elischuahh, & Elpelet,

6 Et Noga, & Nepheg, & Japhiahh,

7 Et Elischamahh, & Behheljadahh, & Eliphelet.

8 Audientes autem Pelischtæi, unctum esse Davidem in regem super totum Jisraëlem: ascenderunt omnes Pelischtæi ad quærendum Davidem, quod audiens David processit ante eos.

9 Cùm enim Pelischtæi venissent & diffusi essent per convallem Raphæorum:

10 Consuluerat David Deum dicendo: an ascensurus sum contra Pelischtæos, & traditurus es eos in manum meam? & edixerat ei Jehova: ascende, nam traditurus sum eos in manum tuam.

11 Ascendentibus itaque illis Bahhal-Peratzima, percussit eos ibi David: ac dixit David: rupit Deus inimicos meos manu mea, ut eruptione aquarum: idcirco vocant nomen loci illius Bahhal-Peratzim.

12 Nam dereliquerant ibi deos suos: qui edicente Davide, exusti sunt igne.

13 Pergentes autem iterum Pelischtæi, diffusi erant in ea convalle:

14 Cùm consulenti iterum Davidi Deum, edixit ei Deus: ne ascendito post eos: diverte ab eis, posteà aggredieris eos ex adverso mororum.

15 Et esto, cùm audieris sonum quendam incessus in cacuminibus mororum: *ut* tunc prodeas in prælium: prodierit enim Deus ante te ad percutiendum castra Pelischtæorum.

16 Cumque faceret David quemadmodum præceperat ei Deus: percusserunt castra Pelischtæorum inde a Gibhhone Gezerum usque.

17 Sic abiit fama Davidis per omnes regiones: & Jehova indidit metum ejus omnibus gentibus.

CAPUT XV.

David erecto tentorio arcæ Dei in civitate sua, per Levitas ex legis præscripto, eam e domo Hhobed-Edomi eò deportari curat, prosequentibus Jisraëlitarum ordinibus.

1 CUM autem ª fecisset sibi David domos in civitate sua: & parato loco arcæ Dei, tetendisset ei tentorium:

2 Tum dixit David, non sunt laturi arcam Dei nisi Levitæ: quia ipsos elegit Jehova ad ferendum arcam Dei, & ministrandum ei usque in seculum.

3 Itaque congregans David omnes Jisraëlitas Jeruschalaima ad deducendum arcam Jehovæ, in locum ejus quem paraverat ei,

4 Collegit David filios Aharonis & Levitas istos.

5 ‖ E filiis Kehathi: Uriëlem principem, & agnatos

‖ Suprà 3.3.

c Heb. *natorum qui fuerunt ei, & c. trajectio.*

a Heb. *cùm fecisset sibi domos in civitate Davidis. antecedens suo & relativo loco: ut Gen. 9. 6. Num. 4.*

‖ Suprà 6.

agnatos ejus ducentos viginti.
7 E filiis Gerschomi: Joëlem principem, & agnatos ejus centum triginta.
8 E filiis Elitzaphanis: Schemahhjam principem, & agnatos ejus ducentos.
9 E filiis Chebronis: Elielem principem & agnatos ejus octoginta.
10 E filiis Hhuzzielis: Hhamminadabū principem & agnatos ejus centum duodecim.
11 Tunc vocavit David Tzadokum & Ebjatharem sacerdotes: ac Levitas istos Urielem, Hhasajam & Joëlem, & Schemahhjam, & Elielem, & Hhamminadabum.
12 Et edixit eis: vos primarii paternarum familiarum inter Levitas; sanctificate vos ipsos & agnatos vestros: ‖ ut deporteris arcam Jehovæ Dei Jisraëlis in *locum quem* præparavi ei.
13 Quia principio vos non *fecistis hæc*: irrupit Jehova Deus noster in nos: cùm non requireremus eum [b] ritè.
14 Itaque sanctificaverunt se sacerdotes ac Levitæ: ad deportandum arcam Jehovæ Dei Jisraëlis.
15 Et tulerunt Levitæ arcam Dei, quemadmodum præceperat Mosche ex verbo Jehovæ: humero suo vectibus sibi impositam.
16 Edixit quoque David principibus Levitarum, ut instituerent agnatos ipsorum musicos cum instrumentis musicis nabliis, citharisque ac cymbalis, resonaturos extollendo vocem cum lætitia.
17 Instituerunt ergo Levitæ illi [c] Hemanem *filium Joëlis & ex cognatis ejus [d] Asaphum filium Berecjæ: & e Meraritis cognatis suis [e] Ethanem filium Kuschajæ.
18 Et cum ipsis cognatos ipsorum secundanos: Zecarjam, Benem & Jahhazielem & Schemiramothum & Jechielem & Hhumin, Eliabum & Benajam, & Mahhasejam & Mattitjam, & Eliphelem, & Miknejam, & Hhobed-Edomum, ac Jehhielem janitores.
19 Ac musici quidem isti, Heman, Asaph & Ethan: cymbalis chalybeis *resonabant.
20 Et Zecarja, & [f] Hhazziel, & Schemiramoth, & Jechiel, & Hhumri, & Eliab, & Mahhaseja, & Benaja, cum nabliis [g] *acutæ symphoniæ.
21 Mattitja verò & Eliphele & Mikneja & Hhobed-Edō, & Jehhiel & Hhazazja cum citharis [h] *gravi symphoniæ præerant.
22 At Cenanja princeps Levitarum [i] quibus *incumbebat* munus portandi: *erudiebat de munere portandi, quia peritus erat.
23 Berecja autem, & Elkana janitores adstantes arcæ.
24 Et Schebanja, & Joschaphat, & Netaneel, & Hhamasai, & Zecarja, & Benaja, ac Elihhezer sacerdotes clangentes tubis: anteibant arcæ Dei: posteà Hhobed-Edom, & Jechija janitores *sequebantur* arcam.
25 Deinde erat David cum senioribus Jisraëlis & Chiliarchis: procedentibus ad deducendum arcam fœderis Jehovæ e domo Hhobed-Edomi cum lætitia.
26 Erat autem cum [k] *levaret Deus Levitas gestantes arcam fœderis Jehovæ: ut sacrificarent septenos juvencos & septenos arietes.

‖ *Suprà* 13.7.

b Heb. *secundum ritum suum*. *Num.* 4.

c *Suprà* 6.33.
17 *Filium Joëlis*] filii Schemuelis Kehathitæ.
d *Ibid.* 39. *ver.*
e *ibid. ver.* 44.
19 *Resonabant*].i. exercebant musicam diatonum.
f *qui Jahhaziel ver.* 18.
g Heb. *virgineis*: *ut* παρθένια *genus Musices vocarunt Dores.*
20 *Acutæ symphoniæ*] id est, ut vulgus Musicorum dicit, alto & superiore: sive ut veteres vocabant, sonis synemmenis, diazeugmenis & hyperboleis: qui soni optimè vocibus virginum referuntur. Sunt autem hæc plerunq; in Chromate posita, secundo genere musices.
h Heb. *octave i. quam musici vocant diapasôn.*
21 *Gravi symphoniæ*].i. ut vulgus musicorum vocat basso & Tenore, sive ut veteres, hypatis & Mesis, id est, imis & mediis sonis: quod genus cantionum fere in harmonia, tertio genere musices, positum est.
i Heb. *quierant in onere.*
22 *Erudiebat*] id imperabat modum & tempus gestandi, interquiescendi, & bajulos cōmutandi.
k Heb. *adjuvaret.*
26 *Levaret*].i. cùm jussu Cenanjæ consisteret arca, Levitæ interquiescerent, & & alii aliis succederent, erat autem hoc spatium senûm gressuum, 2. Schem. 6. 13.

27 Ita David *paludatus pallio byssino, & omnes Levitæ gestantes arcam, & musici, atq; Cenanja qui princeps erat muneris portandi, musicam exercentes: (Davidi autem impositum *erat* *amiculum lineum)
28 Denique omnes Jisraëlitæ deducebant arcam fœderis Jehovæ cum clangore & sono buccinæ, tubisque ac cymbalis: resonantes nabliis & citharis.
29 Fuit autem arca fœderis Jehovę intrante in civitatē Davidis: cùm Mical filia Schaulis prospectans per quandam fenestram, videret regem Davidem saltantem & gestientem, ut sperneret eum cum animo suo.

Caput XVI.

David allata arca Dei, ministros apud eam constituit: canticum describitur in deportatione arcæ cantatum. Sacerdotumq; & Levitarum officia tam coram arca quàm tabernaculo distribuit.

1 ‖ Cùm itaq; intulissent arcam Dei, & statuissent eam intra tentorium illud, quod tetenderat ei David: *obtulerunt holocausta & eucharistica coram Deo.
2 Deinde cùm absolvisset David offerre holocaustum & eucharistica: benedixit populo in nomine Jehovæ.
3 Et impertitus est unicuique Jisraëlitæ [a] tam viris quàm mulieribus viritim tractam panis unam, & frustum carnis, & lagenam *vini*.
4 Tunc disposuit coram arca Jehovæ e Levitis ministros: tam ad [b] prædicandum quàm ad celebrandum & laudandum Jehovam Deum Jisraëlis.
5 Asaphum primarium, & secundum ab eo Zecarjam: Jehhielem, & Schemiramothum, & Jechielem, & Mattitjam, & Eliabum, & Benajam, & Hhobed-Edomum, & Jehhielem cum instrumentis nabliorum & cum citharis (Asaph autem cymbalis resonabat)
6 Benajam verò & Jachazielem sacerdotes: cum tubis jugiter coram arca fœderis Dei.
7 Tunc eodem die tradidit David [c] primùm ‖ *hunc Psalmum* ad celebrandum Jehovam, in manum Asaphi & cognatorum ejus.
8 *Celebrate Jehovam, proclamate nomen ejus: notas facite in populis actiones ejus.
9 Canite ei, psallite ei, confabulamini de omnibus mirabilibus ejus.
10 Laudibus vos efferte in nomine [d] sancto ejus: lætetur [e] animus quærentium Jehovam.
11 Requirite Jehovam & * robur ejus: quærite faciem ejus jugiter.
12 Recordamini mirabilium ejus quę fecit, prodigiorum ejus, & judiciorum oris ejus.
13 O semen Jisraëlis servi ejus: filii Jahhakobi electi ejus.
14 Hic *est* Jehova Deus noster: in tota terra judicia ejus *sunt*.
15 Recordamini in seculum *fœderis ejus: in mille ætates verbi *quod* præcepit:
16 ‖ Quod pepigit cum Abrahamo, & juramenti ejus *cum* Jitzchako:
17 ‖ Quod præstitit etiam Jahhakobo, in statutum, Jisraëli in fœdus perpetuum:
18 Dicens, tibi daturus sum terrā Cenahhani,

27 *Paludatus pallio*] id est, paludamento regio.

Amiculum lineum] superindutum paludamento regio, quod dignitatem regiam coram Deo abjiciens, & reliquis Dei ministris se æquans.

‖ 2. *Schem.* 6.17.

1 *Obtulerunt holocausta*] cum solennem: vide plenius infrà ver. 39. & 2. Schem. 6.13.

a Heb. *a viro usque ad mulierem.*

b Heb. *commemorandum.*

c Heb. *in principio.*
‖ *Psal.* 105.
8 *Celebrate*] Propositio laudativa sive hortativa ad laudes Dei. Sunt autem hujus cantici partes quatuor in quibus sunt tres propositiones & conclusio: quarum propositionum singulæ duo continent capita, hortationem ad laudes, & laudum argumentum. In hac prima Jisraëlitæ ad laudes Dei provocantur, a gratuito fœdere Dei, & beneficiis collatis ex fœdere, usque ad ver. 23.
d Heb. *sanctitatis.*
e Heb. *cor.*
11 *Robur ejus*] id est, arcam praesentiæ Dei robustissimum symbolum: sic 2. Chro. 6.41. & Psal. 78.61.
15 *Fœderis ejus*] id est, eorum quæ vobis promisit, & quæ a vobis stipulatus est: vide Gen. 17.9.
‖ Gen. 22.16.
‖ Gen. 28.13. & 35.11.

ni, 'funiculum possessionis vestræ.

19 Quamvis sitis homines [f] pauci, planè pauci, & inquilini in ea.

20 'Nam itabant a gente in gentem, & a regno in populum alium.

21 ‖Non permisit cuiquam opprimere eos: etiam reprehendit propter eos reges, dicens;

22 Ne attingitote 'unctos meos, & 'prophetas meos ne afficitote malo.

23 'CANITE Jehovæ 'tota hæc terra: annuntiate de die in diem salutem ejus:

24 Narrate in gentibus gloriam ejus, in omnibus populis mirabilia ejus.

25 Nam magnus Jehova, & laudandus valde, & reverendus *est* supra omnes deos.

26 Quia omnes dii populorum sunt 'idola: Jehova verò 'cœlos fecit:

27 Gloria & decor coram eo, robur & gaudium 'in loco ejus.

28 'Cedite Jehovæ familiæ populorum: cedite Jehovæ gloriam & robur:

29 Cedite Jehovæ gloriam nominis ejus: afferte munus & venite in conspectum ejus: incurvate vos Jehovæ in decore sanctitatis.

30 'Formidate a conspectu ejus tota terra. Etiam stabilietur orbis habitabilis ne dimoveatur.

31 'Lætabuntur cæli & exultabit terra: ac dicent in gentibus, Jehova regnat.

32 Perstrepet mare & quod ipsum implet, exultabit ager & quicquid in eo est.

33 Tunc cantabunt arbores sylvæ: ob præsentiam Jehovæ, cùm advenerit ad judicandum terram.

34 'Celebrate Jehovam, quoniam bonus est, quoniam in seculum benignitas ejus.

35 Et dicite, serva nos Deus salutis nostræ, & 'congrega nos & libera a gentibus: ad celebrandum nomen sanctum tuum, & laudationibus commendandum nos in laude tua.

36 Benedictus Jehova Deus Jisraëlitis a seculo usque in seculum: tum dixerunt totus populus, Amen: & [g] laudem Jehovę.

37 Reliquit autem ibi *David* coram arca fœderis Jehovæ Asaphum & cognatos ejus, ad ministrandum coram arca jugiter, [h] prout opus erat in diem quotidie.

38 Et Hhobed-Edomum & *Chosam* cum fratribus ipsorum sexaginta octo: Hhobed-Edomum, inquam, filium Jedithunis & Chosam in janitores:

39 Tzadokum verò sacerdotem, & cognatos ejus sacerdotes coram tabernaculo Jehovę: in excelso quod erat 'Gibhhone:

40 Ad offerendum holocausta Jehovæ in altari holocausti jugiter quolibet mane & vespere: & ad *præstandum* quicquid scriptum *est* in lege Jehovæ quod imperavit Jisraëli:

41 Et cum eis Hemanem, & Jeduthunem, & reliquos selectos qui expressi sunt nominibus: ad celebrandum Jehovam, quoniam in seculum *est* benignitas ejus.

42 Penes ipsos autem Hemanem & Jeduthunem tubas & cymbala pro resonantibus, & instrumenta musica Dei: filios verò Jeduthunis ad januam.

43 Denique abierunt totus populus quisque domum suam: reversus autem est David ad benedicendum domui suæ.

CAPUT XVII.

Eodem argumento est cum 2. Schem. 7.

1 ‖FUIT autem, cùm desideret David domi suæ: ut diceret David ad Nathanem prophetam: ecce ego habito in domo cedrina dum arca fœderis *habitat* sub aulęis.

‖2. Schem. 7.

2 Dixit verò Nathan ad Davidem: quicquid *est* in animo tuo fac, nam Deus ipse tecum *est*.

3 Sed fuit nocte illa: ut ederetur verbum Dei ad Nathanem dicendo:

4 Abi ut dicas ad Davidem servum meum: ita ait Jehova: tu non ædificaturus es mihi domum illam quam inhabitem.

5 Cùm non habitarem in æde ulla, inde a tēpore quo adduxi Jisraëlem usque id diem hunc: sed essem de tentorio in tentorium *itans*, etiam extra tabernaculum:

6 Quocunque itabam in toto Jisraële: an quicquam locutus sum ulli judicū Jisraëlis, quibus præceperam ut pascerent populum meum dicendo: quare non ædificatis mihi domum cedrinam?

7 Nunc ergo sic dicito servo meo Davidi, ita ait Jehova exercituum: ego assumpsi te ex ipsa caula, a sequendo grege, ut præesses antecessor populo meo Jisraëli.

8 Et fui tecū quocunque ivisti, excidiq; omnes inimicos tuos a facie tua: adeò ut comparaverim tibi nomen par nomini maximorum qui *sunt* in terra.

9 Dispositurus etiam sum locum populo meo Jisraëli & plantaturus eum, ut habitet in loco suo, ac non commoveatur amplius: neq; pergant iniquitati dediti terere eum quemadmodum prius:

10 Nimirum ex quo tempore mandatis instruxi Judices super populum meum Jisraëlem: usquedum depressi omnes inimicos tuos: denique indico tibi, domum ædificaturum tibi Jehovam.

11 Erit enim completis diebus tuis, ad abeundum cum patribus tuis: ut excitem semen tuum post te, quod erit e filiis tuis: & stabiliam regnum ejus.

12 Ipse ædificabit mihi domum: & stabiliam solium ejus usque in seculum.

13 Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium: benignitatem verò meam non amovebo ab illo, quemadmodum amovi ab eo qui fuit ante te.

14 Sed constituam eum in domo mea & in regno meo usque in seculum: & solium ejus erit stabile usque in seculum.

15 Secundum omnia verba hæc, & secundum totam visionem hanc: sic allocutus est Nathan Davidem.

16 Itaque ingressus rex David restitit coram Jehova, ac dixit, quis *sum* ego Jehova Deus, & quæ est familia mea, quòd deducis me eò usque?

17 En

...inprimis a Davide alienati, supra 12.29. g Heb. *laudare: infinitivus pro nomine.* h Heb. *in rem diei die suo.* 39 *Gibhhone*] quo translatum fuit post cædem sacerdotum perpetratam Nobi, 1. Schem. 22. vide infra 2. Chron. 1. 3.

17 Et parum visum est hoc in oculis tuis, Deus: adeo ut locutus sis de familia servi tui in longinquum: & prospexeris mihi secundum rationem humanam de hac excellentia, Jehova Deus.
18 Quid perget adhuc David loqui apud te de honore *quo honoras* servum tuum: cùm tu servum tuum cognoscas?
19 Jehova propter SERVUM tuum, & secundum animum tuum præstas totam hanc rem maximam: notas faciendo omnes res istas maximas.
20 (Jehova non *est* par tibi, imò non *est* Deus præter te:) omnino prout audiveramus auribus nostris.
21 Quæ ergo *est*, sicut populus tuus Jisraël, gens ulla in terra: ad quam redimendam sibi in populum iverit Deus: ad comparandum nomen tibi rerum maximarum, & reverenter suspiciendarum, expellendo a facie populi tui, quem redemisti ex Ægypto, gentes?
22 Nam reddidisti populum tuum Jisraëlem tibi populum usque in seculum: & tu Jehova *es* illis in Deum.
23 Nunc ergo Jehova verbum illud quod promisisti servo tuo & familiæ ejus, statum sit usque in seculum: & fac quemadmodum dixisti:
24 Ut cùm statum erit magnificetur nomen tuum usque in seculum, dicendo: Jehova exercituum Deus Jisraëlis *est* Deus Jisraëli: & domus Davidis servi tui stabilis *sit* coram te.
25 Tu enim, Deus mi, revelasti in aurem servi tui, te edificaturum ipsi domum: idcirco judicavit servus tuus orandum esse coram te.
26 Quapropter nunc Jehova tu ipse *es* Deus: & promisisti servo tuo bonum istud.
27 Nunc, inquam, cùm placuerit tibi benedicere domui servi tui, ut sit in seculum coram te: quia tu Jehova benedixisti: *sit* igitur benedicta in seculum.

CAPUT XVIII.

Eodem argumento cum 2. Schem. 8. & principio 9.

1 ‖FUIT autem post hæc, ut percutiens David Pelischtæos deprimeret eos: & acciperet Gathum & villas ejus e manu Pelischtæorum.

‖2. Sche 8.8.

2 Percussit etiam Moabitas: fueruntque Moabitæ Davidi servi, afferentes munus.
3 Percussit quoque David Hadar-Hhezerem regem Tzobæ in Chamatha: cùm proficisceretur *David* ad injiciendam manum suam versus flumen Euphratem.
4 Cepitq; David ab eo mille currus, septies mille equites, & vicies mille viros pedites: & succisis David suffraginibus omnium currulium equorum, reliquum fecit ex eis ad centum currus.
5 Venerant autem Syri Darmasceni ad juvãdum Hadar-Hhezerem regem Tzobæ: quapropter percussit David e Syris viginti duo millia virorum.
6 Imposuitque David *stationarios* Syriæ Darmascenæ: & fuerunt Syri Davidi servi, afferentes munus: servabat enim Jehova Davidem quocunque ibat.
7 David autem acceptos umbones aureos, qui *erant* penes servos Hadar-Hhezeris: attulit Jeruschalaima.
8 E Tibchata quoque & Cune civitatibus Hadar-Hhezeris accepit David æris quamplurimùm: ex quo fecit Schelomo lacum æneum, & columnas cum instrumentis æneis.
9 Cumque audiret Tohhu rex Chamathæ Davidem percussisse totas copias Hadar-Hhezeris regis Tzobæ:
10 Misit Hadoramum filium suum ad regem Davidem, ad rogandum eum de prosperitate, & ad benedicendum ei: eò quòd præliatus contra Hadar-Hhezerem, percussisset eum (nam Hadar-Hhezer bella gerebat contra Tohhu) cum quibuslibet instrumentis aureis argenteisq; ac æreis.
11 Etiam hæc consecravit rex David Jehovæ: cum argento & auro quod abstulerat ab omnibus gentibus istis: ab Edomæis & a Moabitis, & a Hhammonitis, & a Pelischtæis, & a Hhamalekitis.
12 Abschai etiam filius Tzerujæ percussit Edomæorum, in valle Salis, octodecim millia:
13 Adeò ut disponeret in Edomæa stationarios, & essent omnes Edomæi servi Davidi: servabat enim Jehova Davidem quocunque ibat.
14 ‖Regnabat itaque David super totum Jisraëlem: eratq; exercens judicium & justitiam in toto populo suo.

‖2. Schem.

15 Joab autem filius Tzerujæ præerat militiæ: & Jehoschaphat filius Achiludis a memoria:
16 Et Tzadok filius Achitubi atque Abimelec filius Ebjatharis sacerdotes: Schauscha autem scriba:
17 Et Benaja filius Jehojadahhi præerat Cerethæis & Pelethæis: filii denique Davidis primarii ad manum regis.

CAPUT XIX.

Idem ferè cum 2. Schem. 10.

1 ‖FUIT quoque posteà, mortuo Nachascho rege Hhammonitarum: cum regnaret filius ejus pro eo:

‖2. Schem. 10.

2 Ut diceret David, exerceam benignitatem erga Chanunem filium Nachaschi, quia exercuit pater ejus erga me benignitatem, & mitteret David legatos ad consolandum eum de patre ejus: venirentque servi Davidis in regionem Hhammonitarum ad Chanunem, ut consolarentur eum.
3 Dicentibus autem principibus Hhammonitarum Chanuni: an honore afficere *videtur* David patrem tuum in oculis tuis, quia misit tibi consolatores? an non ad perscrutandũ, & ad evertendum & ad explorandum terrã hanc venerunt servi illius ad te?
4 Accipiens Chanun servos Davidis, rasit eos, & præcidit vestes eorum per mediũ usq; ad summas coxendices: sic remisit eos.
5 Quòd cùm abeuntes *quidam*, indicassent Davidi de hominibus istis, misit obviam eis: erant enim homines illi rubore suffusi valde:

‖ 2. Schem. 11. 1.

valde:edixitque rex confidete Jerichunte, donec refloreſcat barba veſtra ut revertamini.

6 Videntibus itaque Hhammonitis ipſos ſe fœtidos reddidiſſe apud Davidem: miſit Chanun cum Hhammonitis mille talenta argenti ad mercede conducendum ſibi e Syria interamni, & e Syria Mahhaca, & e Tzoba currus & equites.

7 Itaque mercede conduxerunt ſibi triginta duo millia *peditum*, currus & regem Mahhacæ cum populo ſuo: qui venientes caſtra metati ſunt in conſpectu Medebæ: Hhammonitæ quoq; congregati e civitatibus ſuis, venerunt in bellum.

8 Quod audiens David: miſit Joabum cum toto exercitu, robuſtiſſimos quoſque.

9 Egreſſi autem Hhammonitæ inſtruxerant aciem ad portam civitatis illius: reges verò qui venerant, erant ſeorſim in agro.

10 Quam ob rem videns Joab obverſam eſſe contra ſe aciem a fronte & a tergo: ſelectos ex omnibus lectiſſimis in Jiſraële inſtruxit adverſus Syros:

11 Reſiduum verò populi tradidit in manum Abſchai fratris ſui: quod inſtruxerunt adverſus Hhammonitas:

12 Ac dixit, ſi robuſtiores erunt me Syri, tum eſto mihi auxilio: quòd ſi Hhammonitæ robuſtiores erunt te, viciſſim auxilio ero tibi.

13 Confirmare, imò confirmemus nos pro populo noſtro, & pro civitatibus Dei noſtri: Jehova autem quod bonum *videtur* in oculis ſuis faciet.

14 Tum accedente Joabo & populo qui *erat* cum eo contra Syros in prælium: fugerunt a facie ejus.

15 Hhammonitæ verò videntes fugiſſe Syros, fugerunt ipſi quoque a facie Abſchai fratris illius, & ingreſſi ſunt civitatem ſuam: deinde venit Joab Jeruſchalaima.

16 Sed videntes Syri ſe plaga affectos fuiſſe coram Jiſraële: miſſis legatis eduxerunt Syros qui degunt trans flumen: Schophaco principe militiæ Hadarhhezeris præeunte illis.

17 Quod cùm nuntiaretur Davidi, congregato toto Jiſraële, trajecit Jardenem, venitq; ad eos, ut inſtrueret contra eos *aciem*, cumque inſtruxiſſet David contra Syros aciem, præliati ſunt contra eum.

18 Sed fugerunt Syri a facie Jiſraëlis, & occidit David e Syris ſepties mille equites curules, & quadragies mille viros pedites: Schophacum quoque principem militię illius affecit morte.

19 Quapropter videntes ſervi Hadar-Hhezeris ſe plaga affectos eſſe ante Jiſraëlitas, pacem ineuntes cum Davide ſerviverunt ei: neque voluerunt Syri auxilio eſſe Hhammonitis amplius.

CAPUT XX.

David ſuo imperio Hhammonitas ſubjicit: & tria prælia cum Peliſchtæis, cæſis tribus eorum gigantibus feliciter gerit.

1 || DEINDE fuit tempore vertentis anni, quo tempore prodeunt reges, ut duceret Joab copias militares, & perderet regionem Hhammonitarum: deinde veniens obſideret Rabbam, Davide deſidente Jeruſchalaimis: * tandem percutiente Joabo || Rabbam & deſtruente eam:

2 Aſſumpſit David coronam regis eorum a capite ejus, quam invenit eſſe pondere talenti aurei, & lapides pretioſos in ea, quæ impoſita fuit capiti Davidis: prædamq; civitatis detulit multam valde.

3 Populum verò qui in ea *erat* eductum diſſecuit ſerra & tribulis ferreis ac ſecuribus, & ſic fecit David omnibus civitatibus Hhamonitarum: deinde reverſus eſt David cum toto populo Jeruſchalaima.

4 || Fuit quoque poſteà * cùm perſtaret prælium ad Gezerem contra Peliſchtæos: *ut* tunc percuteret Sibbecai Chuſchathæus Sippaium e natis cujuſdam gigantis, ita depreſſi ſunt.

5 Ibidem fuit adhuc prælium contra Peliſchtæos: ubi percuſſit Elchanan filius Jahhiris Lachnim fratrem Goljathi Gittæi, cujus haſtile erat par jugo textorum.

6 Item fuit adhuc bellum ad Gathum: eratque quidam procerus, cujus digiti ſeni erant, viginti quatuor: & ipſe quoque natus erat eidem giganti.

7 Quem, cùm probro afficeret Jiſraëlem: percuſſit Jonathan filius Schimhhæ fratris Davidis.

8 Iſti editi ſunt giganti eidem Gathi: qui ceciderunt manu Davidis, & manu ſervorum ejus.

CAPUT XXI.

Eodem argumento eſt cum 2.Schem.24.

1 || INSTANS autem adverſarius contra Jiſraëlem: incitavit Davidem ad numerandum Jiſraëlem.

2 Quam ob rem edixit David Joabo & præfectis populi: ite, numerate Jiſraëlitas a Beer-ſchebahho Danem uſque: deinde afferte ad me ut cognoſcam numerum eorum.

3 Et quamvis diceret Joab: adjiciat Jehova populo ſuo quotquot ſunt centuplum: an non, domine mi rex, omnes *ſunt* domino meo ſervi: cur quæreret iſtud dominus meus? cur eſſet ad dandum reatum Jiſraëli?

4 Tamen verbum regis prævaluit apud Joabum: quare egreſſus Joab, obivit totum Jiſraëlem: deinde venit Jeruſchalaima.

5 Ubi dedit Joab numerum cenſus populi Davidi: (erãt autem omnium Jiſraëlitarum undecies centies mille viri ſtringentes gladium, Jehudæ verò quadringenties ſeptuagies mille viri ſtringentes gladium)

6 Licet Levin & Binjaminem non numeraſſet inter illos: quòd abominandum videretur verbum regis Joabo.

7 Quam ob cauſam cùm videretur malum in oculis Dei, percuſſit Jiſraëlem.

8 Et dixit David ad Deũ: peccavi valde quòd feci rem iſtam: ſed nunc aufer quæſo iniquitatem ſervi tui, nam ſtultè egi valde.

9 Allocutus autem eſt Jehova Gadem videntem Davidis, dicendo:

10 Abiens alloquitor Davidem dicendo: ita ait Jehova: tria ego propono tibi, delige tibi

Marginal notes: || 2.Schem.12.26. &c. — || 2.Schem.21.18. — || Confer cum 2.Schem.24. — || 2.Schem.11.1.

tibi unum ex eis quod faciam tibi.

11 Veniens ergo Gad ad Davidem: dixit ei, sic ait Jehova, accipe tibi,

12 Aut triennii famem: aut trimestre, quo cõsumaris ob præsentiam hostium tuorum, gladio inimicorum assequente: aut triduum quo gladius Jehovæ, ac pestis in terra hac & angelus Jehovæ perdat in toto termino Jisraëlis: nunc itaque vide quid rei sim responsurus ei qui misit me.

13 Dixit verò David ad Gadem, angustia *est* mihi valde, incidam quæso in manum Jehovæ, nam magnæ *sunt* miserationes ejus valde: in manum autem hominis ne incidam.

14 Itaque posuit Jehova pestem in Jisraële: qua ceciderunt ex Jisraëlitis septuagies mille viri.

15 Miserat autem Deus angelum Jeruschalaima ad perdendum ea: sed cùm eo perdente respiceret Jehova, & pœniteret eum istius mali: edixit angelo perdenti, satis *est*: jam remitte manum tuam: angelus verò Jehovæ stabat apud aream Ornanis Jebusæi,

16 Cùm David sublatis oculis suis vidit angelum Jehovæ stantem inter terram & inter cœlum, cum gladio suo stricto in manu sua, extenso contra Jeruschalaima: ideoq; procidit David, & seniores tecti ciliciis in faciem suam:

17 Et dixit David ad Deum, an non edixi numerari populum, & ego is sum qui peccavi & [a]omnino malè feci: hæ autem oves quid fecerunt? Jehova Deus mi, sit quæso manus tua contra me, & contra domum paternam meam: at contra populum tuum ne *sit* ad *afficiendum* plaga.

a Heb. *malefaciendo malefeci.*

18 Tum Angelus Jehovæ edixit Gadi, dicendum Davidi: ut ascenderet David ad statuendum altare Jehovæ in area Ornanis Jebusæi.

19 Ascendit itaque David secundum verbum Gadis, quod edixerat nomine Jehovæ.

20 Cumque aversus Ornan, viso angelo, & quatuor filii ejus cum eo se continerent abditos: (Ornan autem triturabat triticum.)

21 Veniebat David usque ad Ornanem: sed intuitus Ornan, ubi vidit Davidem, egressus ex area sua incurvavit se Davidi facie in terram *demissa*.

22 Dixit verò David ad Ornanem, da mihi locum hujus areæ, ut extruam in eo altare Jehovæ: pecunia justa da illum mihi, ut cohibeatur plaga hæc a populo.

23 Dicente verò Ornane ad Davidem, accipe tibi, & faciat dominus meus rex quod bonum *videtur* in oculis suis: vide, dono hos boves ad holocausta, & has tribulas ad ligna, & triticum hoc ad munus, hoc totum dono:

24 Dixit rex David Ornani, nequaquam: sed omnino empturus sum justa pecunia: nam non offeram quod tuum *est* Jehovæ, aut offeram holocaustum gratis.

25 Appendit itaque David Ornani pro loco illo: siclos aureos sexcentos.

26 Deinde extruens ibi David altare Jehovæ, obtulit holocausta & eucharistica: & invocato Jehova, exaudivit eum igne cœlitus *demisso* super altare holocausti.

27 Edixitque Jehova angelo: qui reposuit gladium suum in vaginam ejus.

Caput XXII.

David ex occasione superioris historiæ cognoscens locum quem elegerat Jehova: opifices & materiam comparat ad templi ædificationem: Schelomonem instruit de promissionibus Dei & officio ædificandi templi: Postremo principibus præcipit ut filio sint adjumento.

1 [1]TEMPORE illo videns David, Jehovam exaudivisse ipsum in area Ornanis Jebusæi: cùm sacrificasset ibi:

2 (Tabernaculum autem Jehovæ quod fecerat Mosche in deserto, & altare holocausti tempore illo: *erat* in excelso [2]Gibhhone:

3 Neque potuerat David ire [3]ante ipsum ad requirendum Deum: [3]eò quòd territus esset metu gladii angeli Jehovæ.)

4 Dixit David, [4]hic *est* locus Jehovæ Dei, & hic *locus* altaris ad holocaustum pro Jisraële.

5 Quapropter dixit David, ut congregarent peregrinos qui *erant* in terra Jisraëlis: quos constituit latomos, ut cæderent lapides cæduos, ad ædificandum domum Dei.

6 Ferrum quoque [a]copiosè, in clavos, in valvas portarum, in catenationes paravit David: atque æs copiosè *adeò ut* non *esset* pondus:

7 Deniq; ligna cedrina adeò ut non *esset* numerus: nam adducebant Tzidonii & Tyrii ligna cedrina copiosè ad Davidem.

8 Dicebat enim David, Schelomo filius meus [8]puer *est* ac tener: domus verò illa, ædificanda Jehovæ, & magna facienda est [b]summè: ad nomen *&* quidem ornatissimum *obtinendum* apud omnes terras: comparem jam ei: comparavit itaque David copiosè *illa* ante mortem suam.

9 Deinde vocavit filium suum Schelomonẽ, ut præciperet ei de ædificanda domo Jehovæ Deo Jisraëlis.

10 Dixitq; David Schelomoni: fili mi: quod ad me, [c]erat mihi in animo ædificare domum nomini Jehovæ Dei mei:

11 Sed editum est mihi verbum Jehovæ, dicendo: [11]sanguinem copiosum effundis & bella magna geris: non es edificaturus domum nomini meo, quia sanguinem multum effundis in terram coram me.

12 Ecce filius editus tibi, is futurus est [d]quietus, cùm quietem dedero ei ab omnibus inimicis ejus circumquaque: ‖nam [e]Schelomo erit nomen ejus: etiam pacem & tranquillitatem disponam in Jisraële diebus ejus.

13 Is ædificaturus est domum nomini meo, idemque mihi futurus in filium, & ego ei in patrem: & firmabo solium regni ejus super Jisraëlem usque in seculum.

14 Nunc fili mi, futurus est Jehova tecum: quandoquidem prosperaberis, ædificato domum Jehovæ Dei tui, quemadmodum locutus est de te.

15 Veruntamen det tibi Jehova intellectum & prudentiam, cùm mandatis instruet te super

1 *Tempore illo*] versus ad sequentia pertinere res ipsa docet.

2 *Gibhhone*] ut supra 16.39.

3 *Ante ipsum*] tabernaculum Gibhhone.

Eò quòd territus] id est, tantopere consternatus, ut ne consisteret quidem posset propter gravitatem præsentis mali. 21.15. Ita impeditum est Davidis consilium: Dei autem impletum est, qui hac occasione populo suo locum, quem elegit ad collocandum nomen suum, palam demonstravit, Deut. 12.5. &c.

4 *Hic est locus*] id est, d. nunc demonstratus a Deo hunc locum sibi tum esse & destinatum a Deo, ut ipse in eo maneat, & nos ipsi ordinarium cultum exhibeamus.

a Heb. *in multitudinem*: sic deinceps.

8 *Puer*] vide infra 29.1.

b Heb. *sursum*, ad nomen & ornatũ &c. εἰς ὄνομα καὶ εἰς δόξαν, sive ut vulgo dicitur, *&c.*

c Heb. *erat cum corde meo.*

11 *Sanguinem copiosum*] id est, bella nimis occupatus es: vide in 2. Schem. 7.5.

d Heb. *vir quietis.*

‖ 2. Schem. 7.12.

e *Id est, Pacificus.*

super Jisraëlem: & ut observes legem Jehovæ Dei tui.

16 Tunc prosperaberis, si [f] observanter facies statuta & judicia quæ præcepit Jehova Moschi de Jisraële: confirmare & fortis esto, ne timeto neque consternator.

17 Ecce autem "in afflictione mea paravi ad domum Jehovæ auri" talenta centies mille, & argenti decies centies mille talenta: æri autem & ferro non *est* pondus, quia copiosum est: ligna etiam & lapides paravi, supra quæ adjecturus es.

18 Penes te verò sunt copiosè opifices, cæsores & artifices ex lapide & ligno: & quidem omnes periti in unaquaque arte.

19 Auro argento & æri ac ferro non *est* numerus: agedum fac, nam futurus est Jehova tecum.

20 Deinde præcepit David omnibus principibus Jisraëlis, ut juvarent Schelomonem filium suum, *dicens*,

21 An non Jehova Deus vester vobiscum *est*, qui dedit vobis quietem circumquaq; : nam tradidit in manum meam habitatores hujus terræ, & subjecimus ipsam terram "coram Jehova, & coram populo ejus.

22 Nunc adhibete cor vestrum & animum vestrum ad requirendum Jehovam Deum vestrum: ideoque agite ædificate sanctuarium Jehovæ Dei: ad inferendum arcam fœderis Jehovæ, & instrumenta sacra Dei in domum quæ ædificata fuerit nomini Jehovæ.

23 "Nam cùm David senuisset, & satur esset dierum: constituit regem Schelomonem filium suum super Jisraëlem.

f Heb. *observave* *faciendo*.

17 *In afflictione*] i. in molestiis diuturnis & bellis quibus agitatus sum, sup. 22. versic. *Talenta auri centies &c.*] i. quinquies centies mille daleros in auro & totidem in argento.

21 *Coram Jehova*] i. ad illius cultui, & populi usui sit exposita.

23 *Nam cùm David*] hunc versum ad præcedentia pertinere manifestum est, tum ex 28. & 29. cap. ubi hæc historia fusius recensetur: tum etiam eo quòd sequens constitutio totius regni tam ecclesiastica quàm politica longo intervallo ante mortem Davidis facta est, ut suis locis ostendetur. Hîc enim continetur superioris exhortationis & mandati causa.

CAPUT XXIII.

Levitarum recensio: & distributio per gentes & familias ad sua officia describitur.

1 Cùm autem congregasset David omnes principes Jisraëlitarum, & sacerdotes ac Levitas:

2 Numerati sunt Levitæ " a nato triginta annos & deinceps: quorum fuit numerus per [a] capita eorum, triginta octo millia virorum.

3 Ex his qui præessent operi domus Jehovæ vicies quater mille erant: & moderatores ac judices sexies mille.

4 Et quater mille janitores, ac " quater mille laudantes Jehovam, instrumentis quæ feci *inquit* ad laudandum.

5 "Distribuit autem eos David distributionibus: secundum filios Levi, in Gerschonitas, Kehathitas & Meraritas.

6 E Gerschonitis erant [b] Lahhdan & Schimhhi.

7 "Posterorum Lahhdanis quisque primarius Jechiel & Zetham & Joël tres:

8 *Et* posterorum "Schimhhi, Schelomith & Chaziel & Haran tres: hi erant primores paternarum familiarum Lahhdanis.

9 Posteri autem Schimhhi, Jachad, [c] Zina, & Jehhusch ac Berihha: hi quatuor *erant* posteri Schimhhi.

10 Erat verò Jachad primarius & Ziza secundanus: at Jehhusch & Berihha, quia nó multos habebant liberos, fuerunt in familia paterna recensionis unius.

11 Filii Kehathi, Hhamram, Jitzehar Chebron & Huzziel, quatuor.

12 Filii Hhamrami, Aharon & Mosche: ‖ separatus autem fuit Aharon ad sanctificandum ipsum in rem sanctam sanctarum ipse & filii ejus usque in seculum: ad adolendum coram Jehova ad ministrandum ei, & ad benedicendum in nomine ejus usque in seculum.

13 Ipsius verò Moschis viri Dei: filii [d] accensentur tribui Leviticæ.

14 Filii Moschis, Gerschom & Elihhezer.

15 Filiorum Gerschomi Schebuel primarius.

16 Fuerunt autem posteri Elihhezeris *sub* Rechabja primario: neque erant Elihhezeri filii alii: sed posteri Rechabjæ multiplicati sunt [e] summè.

17 Filii Jitzeharis, Schelomith primarius.

18 Filiorum Chebronis: Jerija primarius, Amarja secundanus, Jechaziel tertianus, & Jekamhham quartanus.

19 Filiorum Hhuzzielis, Mica primarius, & Jischija secundanus.

20 Filii Merari, Machli & Muschi: posteri Machli, Elhhazar & Kisch.

21 Cùm autem morienti Elhhazari non essent filii, sed filiæ: duxerunt eas filii Kischi cognati earum.

22 Filiorum Muschi, Machli & Hheder, ac Jeremoth tres *primarii*.

23 ("Hi ipsi Levitæ per familias paternas suas, primarii paternarum familiarum cum numeratis ipsorum, pro numero nominum virritim, " exercentes opus in ministerio domus Jehovæ: *numerati sunt* " a nato viginti annos & deinceps.

24 "Quamvis dixisset David: quietem dedit Jehova Deus Jisraëlis populo suo: & habitabat Jeruschalaimis usque in seculum:

25 Atque etiam Levitis: non est portandum tabernaculum & ulla instrumenta ejus ad ministerium ejus.

26 Nam in " actis Davidis posterioribus numerus Levitarum fuit horum, *nempe* a nato viginti annos & deinceps.)

27 "Constitutio enim eorum erat, ut *essent* ad manum filiorum Aharonis in ministerio domus Jehovæ, præfecti atriis & apothecis, & purgationi cujusque rei sanctæ: ac operi ministerii domus Dei:

28 Id est, pani dispositionis, & similæ in munus, & in placentas azymas, & in ea quæ fiunt cacabo, & in bullata: item cuique "mensuræ & "dimensioni.

29 Item ut starent [f] unoquoque mane ad celebrandum & ad laudandum Jehovam: & similiter vespere.

30 Item omni oblationi holocaustorum Jehovæ, in singula sabbatha, in novilunia & in stata tempora: numero *certo*, prout ratio incumbebat illis jugiter coram Jehova.

31 Deniq; observarent observationem tentorii conventus & observationem rei sanctæ, observationemque filiorum Aharonis cognatorum suorum: in ministerio domus Jehovæ.

2 *A nato triginta annos*] ex lege Num. 4. vide in Num. 8. 24.
a Heb. *cranea*: sic infra ver. 23.

4 *Quater mille laudantes*] annumeratis discipulis, cum doctoribus ducentis octoginta octo: infrà 25.7.

5 *Distribuit*] ex mandato Dei per Gadum & Nathanem 2. Chron. 29. 25. vide 2. Chron. 8. 26.
b *qui Libni* sup. 6.20.

7 *Posterorũ Lahhdanis*] qui temporibus Davidis venerunt in censum: sic deinceps.

8 *Schimhhi*] filii Lahhdanis. nã Lahhdanis genus in duas summas familias divisum est, Lahhdaniticam & Schimhhiticam.
c *qui & Ziza* ver. 10.

‖ Exod. 28.

d Heb. *vocantur de tribu*.
e Heb. *sursum* ut *supra* 22.8.

23 *Hi ipsi Levitæ*] Digressio qua ostendit Hhezra se in hoc & tribus sequentibus capitibus rationem habere legitimæ numerationis a Davide factæ, postquam adducta fuit arca supra 16.37. ad stabiliendum cultum Dei: non autem alterius illegitimæ quam hic multis nominibus damnat: de hac vide 2. Schem. 24. & sup. 21. & infrà 27.24.
Exercentes] primũ argumentum, quo improbatur altera recensio: quia a ministerio illorum ad tractanda arma hoc pacto Levitas & Sacerdotes avocabat.
A nato viginti] secundum argumentũ quòd Levitas eadem ratione qua reliquos Jisraëlitas numeravit Num. 1.3. & infrà 27.23. Ac non ex præstituto legis, Num. 4.3.

24 *Quamvis*] tertium argumentum, quòd in hoc facto promissionum Dei: fideique suæ in promissiones, quam priore recensione erat professus, ita oblitus est, ut Levitas cum Jisraëlitis a fide & quiete publica abduceret.

26 *Acti in posterioribus*] id est, posteriore ista recensione per Joabum facta.

27 *Constitutio*] id est, ordinata & præscripta functio erat triplex: ministrantium, musicorum, atque janitorum, ut ostenditur tribus cap. sequentibus.

28 *Mensuræ*] id est, quantitati rerum aridarum aut liquidarum, quæ ad res sacras adhibebantur.
Dimensioni] id est, spacii, in quæ personæ, sacrificia, &c. recipiebantur. vide Levit. 19.35.
f Heb. *mane, mane*.

CAPUT

Caput XXIIII.

Sacerdotum recensio fit per suas gentes, officia & ordines: ac postremò Kehathitarum & Meraritarum Sacerdotibus ministrantium.

||Levit.10.

1 ||Filiorum verò Aharonis distributiones: (filii Aharonis *fuerant* Nadab & Abihu, Elhhazar & Ithamar:

2 Sed mortuo Nadabo & Abihu coram patre ipsorum, cùm filii non essent ipsis: sacerdotio fungebantur Elhhazar & Ithamar.)

3 Quibus distribuit eos David, & Tzadok e filiis Elhhazaris, atque Achimelec e filiis Ithamaris: in præfecturam suam ad ministerium suum.

4 Et inventi sunt posteri Elhhazaris plures, quod ad primarios virorum, quàm posteri Ithamaris, cùm distribuerent eos: posteris Elhhazaris primores in paternas familias erant sexdecim: posteris verò Ithamaris in familias paternas ipsorum octo.

5 Distribuerunt autem eos sortibus *alios cum aliis: *quamvis essent principes sacrorũ, & principes Dei e posteris Elhhazaris, etiam in filios Ithamaris.

6 Quos descripsit Schemahhja filius Netanelis scriba e Levitis, coram rege & principibus ipsis & Tzadoko sacerdote atque Achimeleco filio Ebjatharis, primoribusq; paternarũ *familiarum* inter sacerdotes & inter Levitas: familiam paternam unam*quamque* *captam ex Elhhazare, & [a] similiter captam quamque ex Ithamare.

7 Nam prodiit sors prima Jehojaribo, Jedahhjæ secunda:

8 Charimo tertia, Sehhorimo quarta:

9 Malcijæ quinta, Mijamini sexta:

10 Kotzo septima, Abijæ octava:

11 Jeschuhhæ nona, Schecanjæ decima:

12 Eljaschibo undecima, Jakimo duodecima:

13 Chuppæ decimatertia, Jeschebeabo decimaquarta:

14 Bilgæ decimaquinta, Immeri decimasexta:

15 Cheziri decimaseptima, Pitzetzo decimaoctava:

16 Petachjæ decimanona, Jechezkeli vigesima:

17 Jacini vigesimaprima, Gamuli vigesimasecunda:

18 Delajæ vigesimatertia, Mahhazjæ vigesimaquarta:

19 *Horum *fuit* præfectura *illorum in ministerio suo, ut ingrederentur in domum Jehovæ, secundum officium illorum, sub manu Aharonis patris illorum: quemadmodũ præceperat ei Jehova Deus Jisraëlis.

20 Quod autem ad filios Levi *reliquos: e filiis Hhamrami [b] Schubaël: filiorũ Schubaëlis Jechdeja.

21 ||De Rechabja *verò*: filiorum Rechabjæ primarius Jischija.

22 E Jitzeharitis Schelomoth: filiorum Schelomothi Jachath.

23 *E Chebronitis Jerija*: & filii Jerijæ: Amarja secundanus, Jachaziel tertianus, Jekamhhã quartanus.

24 Filiorum Hhuzziëlis, Mica, ex filiis Micæ Schamir:

25 *Et* frater Micæ Jischija, e filiis Jischijæ Zecarja.

26 Filii Merari, Machli & Muschi: filii Jahhazijæ filii illius, *primarii erant*.

27 Filii Merari ex Jahhazija filio ejus, tum Schoham & Zaccur tum Hhibri.

28 Ex Machli Elhhazar, cui non *erant* filii.

29 Ex Kischo, filiorum Kischi Jerachmeel.

30 Filiorum verò Muschi, Machli, & Hheder & Jerimoth: hi Levitæ *primores* per domos paternas ipsorum.

31 Quos conjecerunt etiam sortibus *ex adverso fratrum suorum Aharonitarum coram Davide rege, & Tzadoko cum Achimeleco, & primoribus paternarum familiarum ex sacerdotibus & Levitis: paternarum familiarum primarium quemque *cum* cognatis suis minoribus ex adverso *illorum*.

5 *Alios cum aliis*] id est, promiscue, discrimen ordinũ Deo sortitione relinquẽtes.

Quamvis] Occupatio, qua responderur objectioni huic: non posse æqui juris esse, si summum sacerdotium penes Elhazaris posteros sit ex jure naturæ & institutione Dei Num 25.13.

6 *Captam*] id est, a Deo sorte obvenientem.

a Heb. *& captam captam*.

19 *Horum fuit præfectura*] id est, his eadem cura commissa est sub summo sacerdote, quæ Elhhazari & Ithamari sub Aharone sacerdote, ut passim in lege habetur.

Illorum] Aharonis & filiorum ejus.

20 *Reliquos*] hoc est, qui nondum plane & sigillatim enumerati fuerunt: Gerschonitarum autem primarios sigillatim enumeravit sup. 23. 6. &c. & sacerdotes in hoc capite: ac proinde tantùm supersunt reliqui Kehathitæ & Meraritę recensendi: omissi autem fuerunt, quia horum ordines sacerdotibus ministrabant: ideo fuerunt hìc cum illis conjungendi.

b *qui & Schebuel*, *suprà* 23.15.

||Vide sup. 23.15. & seq.

31 *Ex adverso fratrum*] id est, pari ordinum numero, & respondentibus inter utrosque ordines officiis: nam hæc fuit prima Levitarum functio: duæ aliæ, duobus proximè sequentibus capitibus exponuntur.

Caput XXV.

Musici sacri in viginti quatuor ordines distributi, & functiones eorum recensentur.

1 Distinxit quoque David cum principibus militiæ, ad ministerium in filios Asaphi & Hemanis & Jeduthunis, eos qui * prophetabant citharis nabliis & cymbalis: fueruntq; de numero illorum viri [a] functionis *hujus* ad ministerium suum.

2 In filios Asaphi, Zaccur & Joseph, & Nethanja & [b] Ascharela filii Asaphi: *ad manum Asaphi qui prophetabat [c] ex præscripto regis.

3 In Jeduthunem: filii Jeduthunis Gedalja & [d] Tzeri & Jeschahhja, Chaschabja & Mattithja * *& Schimhhi* sex ad manus patris sui Jeduthunis cum cithara, qui prophetabat *de celebrando & laudando Jehova.

4 In Hemanem: filii Hemanis Bukkija, Matanja, [e] Hhuzziel, [f] Schebuel & Jerimoth, Chananja, & Chanani, [g] Eljatha, Gidalti, & Romanti-Hhezer, Joschbekascha, Mallothi, Hothir, Machazioth.

5 Omnes hi filii Hemanis, *qui erat* videns regis, in *verbis Dei de extollendo cornu. (dederat enim Deus Hemani filios quatuordecim, & filias tres.)

6 Omnes isti ad manus patris ipsorum incumbebant musicæ *in* domo Jehovæ, cum cymbalis, nabliis & citharis ad ministerium domus Dei: ex pręscripto regis, Asapho & Jeduthuni & Hemani.

7 Fueruntq; numero illi cum cognatis suis edoctis musicam *canendam* Jehovæ: omnes doctores ducenti octoginta octo.

8 Quorum conjecerunt sortes *ad* observationem ex adverso illorum [h] æquè parvi atque magni, doctorum cum discipulis.

9 Et prodiit sors prima in Asaphum Josepho: Gedalja secunda, qui cum cognatis suis & filiis suis erant duodeni.

10 Tertia Zaccuri, filiis ejus & cognatis ejus duodecim.

11 Quarta Jitzri, filiis ejus & cognatis ejus duodecim.

12 Quinta Netanjæ, filiis ejus & cognatis ejus

1 *Prophetabant*] id est, sacras cantiones canebant: sic & inceps.

a Heb. *operis vel operæ*.

b *qui Jeschareh infrà ver. 14*.

2 *Ad manum Asaphi*] id est, sub Asapho summo suarum familiarum præfecto, in prima musicorum classe.

c Heb. *secundum manus regis*.

Ex præscripto, &c.] id est, himnos decantabant propheticos & didascalicos conscriptos a Davide, & in Ecclesiam receptos: ex comparatione illorum qui dicuntur Hemani & Jeduthuni traditi infrà 3. & 5. versu: & inscriptionibus Psalmorum in quibus nominatur Asaph.

d *qui & Jitzri infrà ver. 11*.

3 *Et Schimhhi*] ex versu 17.

De celebrando] sive commemoratione liberationum præteritarum, ut Psal. 39. & 77. sive ad Dei laudem universè prædicandam.

e *qui & Hhazarel infrà ver. 18*.

f *Schubaël ver. 20*.

g *Elijatha ver. 27*.

5 *Verbis Dei*, &c.] Id est, hymnis sacris pertinentibus ad regis aut regni robur & amplitudinem: quæ cornu dictione ferè in sacris libris exprimuntur.

h Heb. *sicut parvus sicut magnus, doctor cum discipulo*.

ejus duodecim.

13 Sexta bukkijæ, filiis ejus & cognatis ejus duodecim.

14 Septima Jescharelæ, filiis ejus & cognatis ejus duodecim.

15 Octava Jeschahhjæ, filiis ejus & cognatis ejus duodecim.

16 Nona Mattanjæ, filiis ejus & cognatis ejus duodecim.

17 Decima Schimhhi, filiis ejus & cognatis ejus duodecim.

18 Undecima Hhazareeli, filiis ejus & cognatis ejus duodecim.

19 Duodecima Chaschabjæ, filiis ejus & cognatis ejus duodecim.

20 In decimatertia Schubaël, filii ejus & cognati ejus duodecim.

21 In decimaquarta Mattitja, filii ejus & cognati ejus duodecim.

22 In decimaquinta Jeremoth, filii ejus & cognati ejus duodecim.

23 In decimasexta, Chananja, filii ejus & cognati ejus duodecim.

24 In decimaseptima, Joschbekascha, filii ejus & cognati ejus duodecim.

25 In decimaoctava, Chanani, filii ejus & cognati ejus duodecim.

26 In decimanona, Mallothi, filii ejus & cognati ejus duodecim.

27 In vigesima Elijatha, filii ejus & cognati ejus duodecim.

28 In vigesimaprima Hothir, filii ejus & cognati ejus duodecim.

29 In vigesimasecunda Gidalti, filii ejus, & cognati ejus duodecim.

30 In vigesimatertia Machazioth, filii ejus & cognati ejus duodecim.

31 In vigesimaquarta Romamti-Hhezer, filii ejus & cognati ejus duodecim.

Caput XXVI.

Distributio Janitorum templi ex Levitis: & constitutiones munerum ordinariæ atque extraordinariæ recensentur.

1 QUOD ad distributiones in Janitores: ex Korachæis, [a] Meschelemja filius Koræ ex filiis [b] Asaphi.

2 Meschelemjæ autem filii *erant*: Zecarja primogenitus, Jedihhaël secundus, Zebadja tertius, Jatniel quartus:

3 Hhelam quintus, Jehochanan sextus, Eljehohhenai septimus.

4 Hhobed-Edomo quoque *erant* filii: Schemahhja primogenitus, Jehozabad secundus, Joach tertius, & Sacar quartus, & Netaneel quintus:

5 Hhammiel sextus, Jissascar septimus, Pehhulletai octavus: nam ' benedixerat ei Deus.

6 Etiam Schemahhjæ filio ejus editi erant filii, qui dominatum habebant in familia paterna ipsorum: eò quòd valentes robore essent.

7 Filii Schemahhjæ, Hhothni eum Rephaële & Hhobedo, Elzabado fratribus ipsius [c] strenuis: Elihu & Schemahhja.

8 Isti omnes e filiis Hhobed-Edomi ipsi cum filiis suis ac fratribus suis [d] quisq; strenuus pro sua facultate ad ministerium: erant sexaginta duo Hhobed-Edomo.

9 (Meschelemjæ verò filii ac cognati strenui erant octodecim.)

10 Item Chosæ ' e Meraritis filii: Schimri horum primarius, quamvis non esset primogenitus: tamen constituit eum pater ejus 'primarium:

11 Chilkija secundus, Tebalja tertius, Zecarja quartus: omnes filii & cognati Chosæ tredecim.

12 In hos *facta sunt* distributiones janitorum per primarios viros: *ad* custodias ' ex adverso fratrum ipsorum ad ministrandum in domo Jehovæ.

13 Nam conjecerunt sortes [e] æquè parvi atque magni, in domos paternas ipsorum, ad [f] unamquamque portam.

14 Accidit autem sors 'versus orientem Schelemjæ: Zecarjæ verò filii ejus [g] consiliarii prudentis, cùm jacerent sortes, prodiit sors ad 'septentrionem:

15 Hhobed-Edomo ad 'meridiem: filiis verò ejus 'obvenit [h] ærarium.

16 Schuppimo & Chosæ ad ' occidentem, cum 'porta injectus in [i] aggesto ascensu: 'custodia ex adverso custodiæ *agente*.

17 Ad orientem Levitæ erant seni: ad septentrionem in diem quaterni: ad meridiem in diem quaterni: & ad ærarium [k] 'bis bini.

18 In [l] parte exteriore *&* ad occidentem: quaterni ad 'aggerem: bini ad partem exteriorem.

19 Hæ distributiones janitorum in Korachæos & Meraritas.

20 Hi quoque Levitę: 'Achija pręerat thesauris domus Dei, thesauris, inquam, 'rerum sacrarum.

21 In Lahhdanitas & ' in Gerschonitas, e Lahhdane ('primores paternarū familiarū *erant* e Lahhdane Gerschonita) [m] Jechieli.

22 Filii Jechieli: Zetham & Joël frater ejus, præerant thesauris domus Jehovę.

23 In Hhamramitas, in Jitzcharitas, in Chebronitas, in Hhozzielitas,

24 Similiter Schebuel filius Gerschomi filii Moschis, antecessor præerat thesauris 'eorū.

25 Cognati autem eorum ex Elihhezere: Rechabja filius ejus, cujus filius Jeschahhja, cujus filius Joram, cujus filius Zicri, cujus filius Schelomith.

26 Hic Schelomith cum fratribus suis præerat omnibus thesauris rerum sacrarū: quas consecravit David rex, & primores paternarum familiarum cum chiliarchis & centurionibus ac præfectis militiæ:

27 Ex bellis & ex præda consecrarūt: ad [n] curandum domum Jehovę.

28 Item omnibus quæ consecravit Schemuël videns, & Schaul filius Kischi, ac Abner filius Neri, & Joab filius Tzerujæ: quisquis consecrabat *deponebat* in manum Schelomithi ac fratrum ejus.

29 Ex Jitzeharitis, Cenanja & filii ejus 'operi

---

[a] qui Schelemja infrà ver. 14.
[b] Ebjasaph suprà 9.19.

5 *Benedixerat*] ut Gen. 1.22. & 28. ver.

[c] Heb. *filiis roboris* ut ver. 9.
[d] Heb. *vir roboris*.

10 ' *Meraritis*] hoc de Hhobed-Edomo & Chosa zeugmaticè intelligendū est: nam Hhobed-Edom Jeduthunis Meraritæ filius erat, suprà 16.38. quamobrem superiorem versum parenthesi inclusimus.

Primarium] non in jure primogeniti: sed in functione custodię.

12 *Ex adverso*] ut suprà 24.31. & 25.1.

[e] Heb. *sicut parvi sicut magni: ut sup.* 25.8.

[f] Heb. *ad portam & portam*.

14 *Versus orientem*] id est, ab anteriore templi parte.

[g] Heb. *consulentis cum prudentia*.

Septentrionem] sinistram templi partem.

15 *Meridiem*] dexteram templi partem.

Obvenit ærarium] locus in quo collectæ reservabātur: ita accipiendum esse ostēdit locus secundi Chron. 25.24.

[h] Heb. *domus congregatorum*.

16 *Occidentem*] id est, posteriorem templi partem.

Porta injectus] id est, quam versus terra injecta & accumulata est ad parandum iter regis. de quo 1. Reg. 10.5. & 12.

[i] Heb. *in aggere ascendente*.

Custodia ex adverso &c.] id est, simul obeuntibus suum munus ordinibus janitorum, & simul abeuntibus, cùm alii succederent.

[k] Heb. *duo duo*.

17 *Bis bini*] quorum bini portam vestibuli exteriorem, & bini interiorem ærarii observabant.

[l] Heb. *ad parbar: quæ vox Chaldæa est, & composita, q. d. partem exteriorem vel in agrum spectantem*.

18 *Aggerem*] de quo supra 16. ver.

20 *Achija*] Merarita & Meraritarū quæstor, ut ex sequentium comparatione apparet: incipit autem hic ab eo, quia superior versus desinit in Meraritas, ex Hhebræorum usu.

Rerum sacrarum]. i. ad ministerium sacrū Meraritarum, & ad ipsos Meraritas pertinentium.

21 *In Gerschonitas*]. i. posteros Schimhhi Gerschonitæ, de quo supra 23.6. *Primores paternarum*] causam ostendit, cur e Lahhdanitis quæstores Gerschonitarum constituti sunt. [m] *qui Jechiel, sup.* 23.7. 24 *Eorum*] Kehathitarum, quos per quatuor familias suas nominavit, superiore versu. [n] Heb. *confirmandum: ut 2. Reg. 12.6.* 29 *Operi externo*]. i. erant curatores earum rerum, quæ foris parandæ erant, ad futuram templi ædificationem, & continuationem cultus Dei: vide Nechemjæ 11.16.

externo *præerant* "apud Jisraëlitas, moderatores & judices.

30 E Chebronitis, Chaschabja & cognati ejus strenui, mille septingenti in præfectura Jisraëlitarum, [o] secundum Jardenem "occidentem versus, omni operi Jehovæ & ministerio "*imperato* a rege.

31 E Chebronitis, Jerija primarius, in Chebronitarum generationibus in paternas *familias*: ("anno quadragesimo regni Davidis quæsiti sunt: ita inventi in eis, valentes robore in Jahhzere Gilhhaditarum.)

32 Et cognati ejus strenui, bis mille septingenti primores paternarum familiarũ: quos præfecit David rex apud Rëubenitas & Gaditas & dimidiatam tribum Menaschitarũ, omni negotio Dei, & "negotio regio.

Apud Jisraëlitas] .i. in eo regni tractu, qui secundum mare Mediterraneum est: nam tota regio cis Jardenem in duos tractus divisa est, hujus curationis ratione: nimirum secundum mare & secundum Jardenem infrà versu sequente: synecdoche.

o Heb. *a transitu Jardenis.*

30 *Occidentem*] .i. in citeriore præfectura.

Imperato a rege] sup. 22.5.

31 *Anno quadragesimo*] quo David maximum conventum Jisraëlitarum habuit & Schelomonem filium sibi successorem pronuntians, omnibus cultum Dei & structuram templi: nominatim verò filio functionum ecclesiasticarum distributiones commendavit infra 28. & 29. 32 *Negotio regio*] id est, imperato a rege, ut versu 30.

Caput XXVII.

Legiones ordinariæ cum suis ducibus, tribuni populi, & regis officiales recensentur.

1 FILIORUM autem Jisraëlis secundum numerum ipsorum, in primores paternarum familiarum, chiliarchosque & centuriones & moderatores eorum, ministrantes regi in omni negotio suarum distributionum (quarum quæque [a] "procedebat & redibat *de* mense in mensem omnibus mensibus anni): distributio unaquæque *erat* vicenûm quaternûm millium.

2 Distributioni primæ in mensem primum, præerat [b] Jaschobhham filius Zabdielis: (in cujus distributione erant viginti quatuor millia.)

3 E filiis Peretzi primarius omnibus præfectis exercituum in mensem primum.

4 In distributione autem mensis secundi erat [c] Dodai Achochæus, & distributio ejus, "deinde Mikloth antecessor: in cujus distributione erant vigintiquatuor millia.

5 Præfectus militiæ tertius in mensem tertium Benaja filius Jehojadahhi sacerdotis primarius: in cujus distributione erant vigintiquatuor millia.

6 Hic Benaja potens inter triginta, præerat etiam "ipsis triginta: "& distributioni ejus Hhammizadab filius ejus.

7 Quartus in mensem quartum Hhasaël frater Joabi, & Zebadja filius ejus post eum: in cujus distributione erant vigintiquatuor millia.

8 Quintus in mensem quintum princeps [d] Schamhuth Zerachæus: in cujus distributione erant vigintiquatuor millia.

9 Sextus in mensem sextum Hhira filius Hhikeschi Tekohhæus: in cujus distributione erant vigintiquatuor millia.

10 Septimus in mensem septimum Cheletz [e] Pelonita e posteris Ephrajimi: in cujus distributione erant vigintiquatuor millia.

11 Octavus in mensem octavum Sibcai Chuschathæus, e Zerachæis: in cujus distributione erant vigintiquatuor millia.

12 Nonus in mensem nonum Abihhezer Hhanathothanus e Binjaminitis: in cujus distributione erant vigintiquatuor millia.

a Heb. *qua ingrediebatur & egrediebatur.*

1 *Procedebat*] .i. obibat munus suum, ut Num. 27.17.

b *qui & Joschebh-Baschebeth*, 2. Sche. 23 8.

c *qui & Dodo Ibid. 9.*

4 *Deinde*] Dodaio extincto: ut de Hhasaële infrà ver. 7.

6 *Ipsis triginta*] de quibus 2 Schem. 23. & supra cap. 11.

Et distributioni &c.] quia idem Benaja præerat etiam ordinariis stipatoribus regis, & prætorianis cohortibus 2. Schem. 9.4.

d *qui & Schammoth sup. 11.27. & Schamma 2. Schem. 23 10.*

e *qui & Paltita 2. Schem. 23.26.*

13 Decimus in mensem decimum Maharai Netophathita e Zerachæis: in cujus distributione erant vigintiquatuor millia.

14 Undecimus in undecimum mensem Benaja Pirhhathonita e posteris Ephrajimi: in cujus distributione erant vigintiquatuor millia.

15 Duodecimus in duodecimũ mensẽ [f] Chelדai Netophathita ex Hhothniele: in cujus distributione erant vigintiquatuor millia.

16 IN tribubus autem Jisraëlis, Rëubenitica antecessor erat Elihhezer filius Zicri: Schimhhonitica Schephatja filius Mahhacæ:

17 Levitica Chaschabja filius Kemuelis: Aharonis Tzadok:

18 Jehudæ [g] Elihu e fratribus Davidis: Jissascaris Hhomri filius Micaëlis:

19 Zebulunis Jischmahhja filius Hhobadjæ: Naphtali Jerimoth filius Hhazriëlis:

20 Filius Ephrajimi Hhoscheahh filius Hhazazjæ: dimidiatæ tribui Menaschis, Joël filius Pedajæ:

21 Dimidio Menaschis ad Gilhhadem Iddo filius Zecarjæ: Binjamini Jahhasiel filius Abneri:

22 Dani Hhazareel filius Jerochami: hi erant "principes tribuum Jisraëlis.

23 "Non recensuit autem David numerum eorum infra [h] natum viginti annos: eò quòd dixisset Jehova se multiplicaturum Jisraëlitas tanquam stellas cœli.

24 Joab filius Tzerujæ "cœperat numerare: sed non absolverat, quòd esset ob hanc caussam ira fervens contra Jisraëlem: "neque [i] relatus est istorum numerus, in numerum Chronicorum regis Davidis.

25 "Thesauris vero regis præerat Hhazmaveth filius Hhadielis: & thesauris qui erant in agro, in reliquis civitatibus, & in pagis ac in turribus, Jonathan filius Hhuzzijæ.

26 Item exercentibus opus rusticum in agricultura Hhezri filius Celubi.

27 Item [k] vinitoribus Schimhhi Ramathæus: sed [l] proventui vinearũ, thesauris vini, Zabdi Schiphmæus.

28 Item cultoribus olearum, sycomororum quæ erant in humili loco, Bahhal-Chanan Gederita: thesauris autem olei, Johhasch.

29 Item armentis pascentibus in "Scharone, Schitrai Scharonita: armentis autem *pascentibus* per cõvalles, Schaphat filius Hhadlai.

30 Item camelis Obil Jischmahhelita: & asinis, Jechdeja Meronothæus.

31 Item pecudibus Jaziz Hagarenus: omnes hi præfecti facultatum quæ erant regi Davidi.

32 Jonathan verò patruus Davidis, consiliarius, vir prudens, & [m] juris peritus erat: & Jechiel filius Chachmonæi erat cũ filiis regis.

33 Achithophel quoque consiliarius erat regi: & Chuschai Arcita amicus regis.

34 Post Achithophelem verò Jehojadahh filius Benajæ & Ebjathar, denique princeps militiæ regis erat Joab.

Caput XXVIII.

David convocatis ordinibus declarat Schelomonem ex Dei voluntate regni hæredem esse: omnes ad cultum Dei, & structuram templi a Deo præscriptã hortatur; cujus formam Schelomoni tradit.

f *qui & Cheleb, 2. Schem. 23.29. & Cheled sup. 11.30.*

g *qui & Eliab, 1. Schem. 16.7.*

22 *Principes tribuum*] excepto Aschere, de quo synecdochicè idem judicium faciendum.

23 *Non recensuit*] .i. cavit ne recenserentur: ne videretur inquirere in fidem promissionum Dei, idq; tam priore quàm posteriore recensione.

h Heb. *a nato viginti annos & infra* Gen 15.5.

24 *Cœperat numerare*] omnes Jisraëlitas supra annum vigesimũ, 2. Schem. 24.

Neque relatus est] .i. hi duodecim ordines constantes ex ducentis octogintaocto millibus: præter singulares singulorum principum chiliadas, (quæ omnia simul efficiunt trecenta millia) non sunt relati in 2. Schem. 24.9. qui liber est ecclesiasticus Chronicorũ Regis Davidis: sic reddit rationem Hhezra cur ipse numerum trecentorum millium adscripserit supra 21.5. ad eam summam quæ habetur 2 Schem. 24.

i Heb. *ascendit.*

25 *Thesauris Regis*] .i. fisco Jerosolymitano: ut ostendit sequentis membri comparatio.

k Heb. *exercentibus opus vinearum.*

l Heb. *et qui in vineis.*

29 *Scharone*] quid alii dicant, certum est Scharonem campestrem regionem esse Libano subjectã inde a Baschane, et cap. 5 16. supra.

m Heb. *scriba.*

1 CON-

1 [1] CONGREGAVIT itaq; David omnes præfectos Jisraëlis, præfectos tribubus, & præfectos distributionibus ministrãtes regi, & Chiliarchos centurionesque, atque præfectos omnibus facultatibus & pecuariæ regis, filios quoq; suos cum aulicis & robustissimis, deniq; quemque valentem robore, Jeruschalaima.

2 ‖ [2] Et surgens David rex in pedes suos dixit: audite me fratres mei & popule mi: ego, *cùm esset* [a] mihi in animo ædificare locum quietis pro arca fœderis Jehovæ, & pro scabello pedum Dei nostri, cõparaveram quibus ædificarem.

3 Sed Deus dixit mihi, non es ædificaturus domum nomini meo: quia [b] [3] vir bellis *occupatus* es & sanguinem fundis.

4 Elegit autem Jehova Deus Jisraëlis me ex tota familia paterna mea, ut essem rex super Jisraëlem in seculum: ‖ nam Jehudam elegerat in antecessorem, & e familia Jehudæ familiam patris mei: inter filios verò patris mei, me voluit quem constitueret regem super totum Jisraëlem.

5 Similiter autẽ ex omnibus filiis meis (multos enim filios dedit mihi Jehova:) elegit Schelomonem filium meum, ut insideret solio regni Jehovæ, super Jisraëlem.

6 Nam dixit mihi, Schelomo filius tuus ipse ædificaturus est domũ meam & atria mea: nam elegi ipsum mihi in filium: & ego futurus sum ei in patrem:

7 Et stabiliturus sum regnum ejus usque in seculum: si firmus fuerit in exercendis præceptis meis, & judiciis meis, sicut hoc tempore.

8 Nunc ergo ante oculos totius Jisraëlis congregationis Jehovæ, & [c] audiente Deo nostro, observate & exquirite omnia præcepta Jehovæ Dei vestri: ut hæreditariò possideatis terram hanc optimam, & possidendam tradatis filiis vestris post vos usque in seculum.

9 Tu quoq; Schelomo fili mi, agnosce Deum patris tui, & cole eum corde integro & animo studioso: quia omnia corda exquirit Jehova, & quodque figmentum cogitationum intelligit: si exquisiveris eum, invenietur abs te: sed si dereliqueris eum, rejiciet te in perpetuum.

10 Vide jam, quandoquidem Jehova elegit te ad ædificandum domum pro sanctuario: confirmare & fac.

11 Tunc tradidit David Schelomoni filio suo structuram porticus, & domiciliorum ejus, & gazophylaciorum ejus, cœnaculorumq; ejus, ac cubiculorum ejus interiorum, etiam loci operculi propitiatorii:

12 Deniq; structuram omnium quæ *erant* penes eum *informata* [11] per spiritum, de atriis domus Jehovæ, & de omnibus domibus circumquaque pro thesauris domus Dei, & pro thesauris rerum sacrarum.

13 Item pro distributionibus sacerdotum & Levitarum, & pro omni opere ad ministerium domus Jehovæ, ac pro omnibus instrumentis ad ministerium domus Jehovæ *pertinentibus*.

14 Aurum certo pondere ad aurea ad singula instrumenta [14] [d] cujusque ministerii: *argentum* ad omnia instrumenta argentea *certo* pondere, ad singula instrumenta cujusque ministerii.

15 Id est, pondus pro lychnuchis aureis, & lucernis eorum aureis, ex pondere [e] cujusque lychnuchi & lucernarũ ejus: & pro lychnuchis argenti ex pondere lychnuchi & lucernarum ejus, secundum ministerium cujusq; lychnuchi:

16 Et aurum pondere pro mensis dispositionis in [f] quamq; mensam: similiter argentum pro mensis argenteis.

17 Item pro fuscinulis & crateribus, & scutellis aurum purum: & pro pelvibus aureis certo pondere [g] in quamque pelvim: & pro pelvibus argenteis argentum *certo* pondere in quamque pelvim.

18 Item pro altari suffitus aurum purgatissimum *certo* pondere: & ad structuram [18] sedilis, *id est*, cerubinorum aurum, ut pandentes *alas* [18] tegerent arcam fœderis Jehovæ.

19 Hæc omnia de scripto, *sunt* a manu Jehovæ, *inquit, qui* instruxit me: omnia opera hujus structuræ.

20 Itaque dixit David Schelomoni filio suo, confirmare estoque fortis & fac: ne timeto neque consternator: nam Jehova Deus, Deus meus tecum erit (non deseret te neque dereliquet te) donec absolveris totum opus ad ministerium domus Jehovæ.

21 Ecce autem distributiones sacerdotum & Levitarum ad unumquodque ministerium domus Dei: & penes te sunt ad omne opus omnes voluntarii *instructi* peritia ad omne ministerium: denique principes & totus populus *parati* ad omnia verba tua.

1 [1] Congregavit] regressio ad historiam, quam cœperat narrare suprà a capite 11.

§ 1.Schem.7.5.

2 Surgens] a lecto, in quo præ senectute jacere solebat, honorem exhibens verbo Dei quod propositurus erat: sic Gen.49.33.

a Heb. *cum corde meo*.

b Heb. *vir bellorum*.

3 Vir bellis] vide 2.Schem.7.5. in annotatione.

‖ Gen.49.8. 1.Schem.16.2.

c Heb. *in auribus Dei nostri*.

11 *Per spiritum*] id est, autore spiritu Sancto.

14 *Cujusq; ministerii*] tam in sancto, ubi adhibebantur instrumenta aurea, quàm in atrio ubi argẽtea: quomodo etiam tres sequentes versus sunt accipiendi.

d Heb. *ministerii & ministerii: sic deinceps*.

e Heb. *lychnuchi & lychnuchi: sic deinceps*.

f Heb. *in mensam & mensam*.

g Heb. *in pelvim & pelvim: sic deinceps*.

18 *Sedilis*] ita vocat Cerubinos, quia illis Deus insidere dicitur. vide 1.Sche. 4.4.

Tegerent] 1.Reg.6. 23. & sequentibus.

CAPUT XXIX.

David verbis & exemplo ordines Jisraelitarum provocat, ad liberaliter offerendum in structuram templi: Deo gratias agit: populo & filio bene precatur: & gratiis Deo actis a populo, sacrificiisq; oblatis, rex novus & sacerdos summus omnium consensu confirmantur.

1 PRAETEREA dixit David rex toti illi congregationi: Schelomonem filium meum [1] unum elegit Deus [1] puerum & tenellum: opus autem hoc magnum *est*: non enim homini istud palatium: sed Jehovæ Deo *paratur*.

2 Atque omnibus *quidem* viribus meis præparavi pro domo Dei mei, aurum ad aurea & argentum ad argentea, & æs ad ærea, ferrum ad ferrea, & ligna ad lignea: lapides sardonychas & [a] insitivos, [b] lapides ad ornatum, & ad opus phrygianum, denique quosvis lapides pretiosos, & lapides marmoreos, [c] copiose.

3 Et amplius, quandoquidem propendeo voluntate erga domum Dei mei, est mihi peculium, aurum, & argentum: trado pro domo Dei mei, suprà quàm omnia quæ præparavi in domum sanctam:

4 [4] Ter mille talenta auri ex auro [4] Ophiris, & [4] septies mille talenta argẽti purgatissimi ad

1 *Unum*] quasi dicat, monarcham eum ita instituit, ut regnum per filios meos divisum esse nolit: vide infrà ver.23.

Puerũ] id est, ætate non ita provectũ, & multis fratribus natu minorem: nam alioquin jam tum uxorem duxerat, ut ostẽdit ætas Rechabhhami, 2.Chron.12. 13.

a Heb. *implementorum*.

b Heb. *lapides fuci sive ornamenti, & operis phrygiani*.

c Heb. *in multitudinem: sic deinceps*.

4 *Ter mille*] id est, decies octies centena millia coronatorum pro æstimatione talenti communis: vide Exodi 25.39. *Ophiris*] vide 1.Reg.9.28. *Septies mille talenta argenti*] id est, septuagies octies centies mille quadraginta millia dalerorum.

obducendum parietes 'domorum:

5 Aurum pro aureis, & argentum pro argenteis, & pro omni opificio manu artificum: quis ergo sponte se offert, [d]ut consecret ministerium suum hodie Jehovæ?

6 Itaque sponte se obtulerunt principes paternarum *familiarum* & principes tribuum Jisraëlis, & Chiliarchi, centurionesque, & præfecti operi regis.

7 Dederuntq; ad opus domus Dei auri talenta 'quinquies mille, & 'drachmarum myriadem, & argenti talenta 'decies mille, æris; octodecies mille talenta, & ferri centies mille talenta:

8 Denique lapidum quicquid inveniebatur penes unumquemque dederunt in thesaurum domus Jehovæ: in manum 'Jechielis Gerschonitæ.

9 Et lætabatur populus cùm sponte offerrent, nam [e] animo integro offerebant Jehovæ: etiamque David rex lætabatur lætitia magna.

10 Quamobrem benedixit David Jehovæ ante oculos totius congregationis: & dixit David 'Benedictus es Jehova Deus Jisraëlis patris nostri a seculo usque in seculum.

11 Tua *est*, ô Jehova, magnitudo & potentia & gloria & æternitas ac majestas: imò omnia in cœlo & in terra: tuum *est* Jehova regnum, ut qui te extollis supra omnia in caput.

12 Nam divitiæ & gloria a facie tua *sunt*, & tu dominium habes in omnia, & in manu tua vis & potentia: in manu, inquam, tua magnificandi & confirmandi rem qnamlibet.

13 Itaque nunc Deus noster, celebramus te: & laudamus nomen tuum [f] gloriosum.

14 Etenim quis sum ego, aut quis populus meus ut obtineamus vim sponte offerendi hujusmodi? nam ex te sunt omnia, & a manu tua *acceptum* reddimus tibi.

15 Peregrini enim sumus coram te, & inquilini, sicut omnes majores nostri: velut umbra *sunt* dies nostri super terram quę non [g] consistit.

16 Jehova Deus noster, tota hæc rerum multitudo quam paravimus ad ædificandum tibi domum pro nomine sancto tuo: e manu tua *est*, & tua *sunt* hæc omnia.

17 Sed novi, Deus mi, te esse scrutatorem cordis, & quæ recta sunt velle: ego [h] recto corde meo sponte obtuli omnia ista: nunc quoque populum tuum qui præsentes sunt hic,

Domorum] id est, aurum quidem ad tēplum Dei, argentum verò ad ædificia templo adjuncta.

d Heb. *ut impleat manū suam: sic Exod.* 28.41.

7 *Quinquies mille*] id est, tricies centena millia coronatorum.

Drachmarum myriadem] id est, dextātem talenti: nam talentū duodecies mille drachmas cōtinet, id est, quater mille octingentos coronatos.

Decies mille] id est, nonagies decies sexcenties mille daleros.

8 *Jechielis*] de quo supra 26.21.

e Heb. *corde: sic deceps.*

10 *Benedictus*] Exordium laudativum, ab amplitudine Dei & beneficiorum ejus: tenuitate offerentiū, & studioso ipsorum animo.

f Heb. *gloriæ tuæ.*

g Heb. *non est expectatio, vel consistentia.*

h Heb. *in rectitudine cordis mei.*

vidi cum lætitia sponte offerentem tibi.

18 'Jehova Deus Abrahami, Jitzchaki & Jisraëlis majorum nostrorum, serva hoc in seculum, nempe 'figmentum cogitationum cordis populi tui: & constitue animum eorum erga te.

19 Schelomoni quoque filio meo da animum integrum ad observandum pręcepta tua, tęstimonia tua & statuta tua: tum faciēdo omnia illa, tum ædificando palatiū istud 'quod præparavi.

20 Deinde edixit David toti congregationi, benedicite nunc Jehovæ Deo vestro: sic benedixerunt tota illa congregatio Jehovæ Deo majorum suorum, & inclinato vertice incurvaverunt se Jehovæ ac 'regi.

21 Ac sacrificaverunt Jehovæ sacrificia, obtuleruntque Jehovę holocausta postridie diei illius, juvencos mille, arietes mille, agnos mille & libamina eorum: & sacrificia copiosè pro toto Jisraële.

22 Et comederunt ac biberunt coram Jehova die illo cum lætitia magna: regemque 'secundò instituerunt Schelomonē filium Davidis, quem unxerunt Jehovæ in antecessorem, & 'Tzadokum in sacerdotem.

23 Insidens autem Schelomo solio Jehovæ in regē pro Davide patre suo, prosperabatur: nam auscultabant ei omnes Jisraëlitæ.

24 Omnesque principes & robusti, ac etiam omnes filii regis Davidis: 'dederunt manum se fore subditos regi Schelomoni.

25 Magnificabat enim Jehova Schelomonem [i] summè ante oculos totius Jisraëlis: indens ei majestatem regiam, qualis non fuerat in ullo rege ante ipsum, super Jisraëlem.

26 David autem filius Jischai cùm regnasset super totum Jisraëlem:

27 (Dies verò quibus regnavit super Jisraëlem fuerunt quadraginta annorum: Chebrone regnaverat septem annis, deinde Jeruschalaimis regnavit triginta tribus.)

28 Mortuus est in canitie bona, satur dierum, divitiarum & gloriæ: & regnavit Schelomo filius ejus pro eo.

29 Res autem Davidis regis 'priores & posteriores: ecce sunt scriptæ in verbis Schemuelis videntis, & in verbis Nathanis prophetę, & 'in verbis Gadis videntis:

30 Cum tota [k] regni ejus gubernatione & potentia ejus: ac temporibus quæ inciderunt ei & Jisraëli, ac omnibus regnis *finitimarum* regionum.

18 *Jehova Deus Abrahami*] propositio ἐυτικὴ apud Deum, pro populo primùm, deinde pro novo rege.

Figmentum] id est, studium quod in hac re declararunt, porrò fove in eis.

19 *Quod*] id est, cujus materiam: synecdoche.

20 *Regi*] Schelomoni.

22 *Secundò*] id est, regem in regno confirmarūt, quem prius tumultuariè pater propter seditionem Adonijæ regem proclamari jusserat, 1.Reg.1.33.

Tzadokum in sacerdotem] summum abrogato Ebjathar, propter conspirationem cum Adonijah factam 1.Reg 1.7.

24 *Dederunt manum*] id est, fidem porrecta manu: synecdoche.

i Heb. *sursum.*

29 *Res priores*] id est, ante peccatum cum Bath-schebahha commissum & post peccatum quo multas calamitates sibi & toti regno accersivit, vide 2.Chron.17.3.

In verbis] id est, in duobus libris Schemuelis, quorum partes hi qui nominantur, conscripserunt.

k Heb. *cum tota regno: metonymia.*

CHRO-

CHRONICORUM

Liber Secundus.

Secundo libro Chronicorum percurrit Hhezra progressum & finem regni Jehudæ, usque ad annum reditus a captivitate Babylonica. Estq́; historia annorũ quadringentorum septuaginta duorum: ultimus verò annus cum historia Hhezræ communis est.

A Schelomone ad deportationem Jeconjæ anni	401
Anni captivitatis	70
Cyri regis Persidis.	1

Caput I.

Schelomo rex Deum Gibhhone colit: ubi divinitus sapientia donatur, & divitiis ac honoribus instruitur.

1 ùm autem se confirmasset Schelomo filius Davidis in regno suo: & Jehova Deus ejus adsistens ei magnificaret eum [a] summè:

a Heb. *sursum, ut supra 1.Chro.22.8.*

2 Indixit Schelomo toti Jisraëli & chiliarchis, & centurionibus, judicibusque, & unicuique duci in toto Jisraële, primoribus paternarum familiarum:

3 Abieruntq; Schelomo & tota illa congregatio cum eo in excelsum quod *erat* Gibhhone: quia ibi erat tentorium conventus Dei, quod fecerat Mosche servus Jehovæ in deserto.

4 ‖(Sed arcam Dei deduxerat David ex urbe Jehharimorum, in *locum* quem paraverat ei David: cùm tetendisset ei tentorium Jeruschalaimis)

‖ 2.Schem.6.

5 Altare quoque æreum quod fecerat Betzaleel filius Uri filii Churis ibi *erat* coram tabernaculo Jehovæ: ubi requisivit eum Schelomo & ipsa congregatio.

6 ‖Obtulitque ibi Schelomo in altari æreo coram Jehova, quod aderat tentorio conventus: obtulit, inquam, in eo holocausta mille.

‖ 1.Reg.3.4.

7 Eadem nocte apparuit Deus Schelomoni, dixitq; ei: pete: quid daturus sum tibi?

8 Dixit autem Schelomo Deo, tu exercuisti erga Davidem patrem meum benignitatem magnam: quòd feceris ut regnem loco ejus.

9 Nunc Jehova Deus, statum erit verbum tuum, *habitum* cum Davide patre meo: cùm tu feceris ut regnem super populum multum, ut pulvis terræ.

10 Nunc, inquam, sapientiam & notitiam da mihi: qua "procedam ante populum hunc & redeam: quis enim posset judicare populum tuum hunc maximum?

10 *Procedam ante &c.*] vide Num.27.17

11 Tum dixit Deus Schelomoni, eò quòd fuit hoc [b] in animo tibi, & non petiisti divitias, opes, aut honorem, aut [c] vitam osorum tuorum, etiamque dies multos non petiisti: sed petiisti tibi sapientiam & notitiam qua judices populum meum, cui regem te præfeci:

b Heb. *cum corde tuo.*
c Heb. *animam.*

12 Sapientia illa & notitia datur tibi: divitias insuper ac opes, honoremq́; daturus sum tibi: cujusmodi non fuit regibus qui fuerũt ante te, & cujusmodi post te non erit.

13 Cùm itaque rediret Schelomo Jeruschalaima, a *profectione* ad excelsum quod *erat* Gibhhone, a conspectu tentorii conventus: "sic regnabat super Jisraëlem.

14 ‖"Congregavit etiam Schelomo currus & equites: erantq; ei mille quadringenti currus, & duodecies mille equites: quos collocavit in civitatibus curruum, & apud regem Jeruschalaimis.

13 *Sic*] id est, ea sapientia & notitia quam promiserat Deus: de qua copiosiùs 1.Reg.3.
‖ 1.Reg.10.26.
14 *Congregavit etiam*] confirmatio alterius partis promissionum Dei de opibus, honore, &c. suprà 12. ver.

15 Et reddidit rex, Jeruschalaimis argentum & aurum ut lapides; cedros autem reddidit ut sycomoros, quæ in depresso loco *crescunt*, multitudine.

16 Et vectigal equorum ex Ægypto quod erat Schelomoni: id est, neti, mercatores regis netum accipiebant pro pretio.

17 Nam " deducebant & exportabant ex Ægypto currum sexcentenis *siclis* argenti, equum verò centenis quinquagenis: & ita pro omnibus regibus Chittæorum & regibus Syriæ in manu sua educebant.

17 *Deducebant*] mercatores exteri.

Caput II.

Schelomo templum ædificaturus, de operis & materia prospicit, & cum rege Tyri de mercede contrahit.

1 Cùm autem [a] cogitaret Schelomo ædificare domum nomini Jehovæ: & domum [b] regiam suam:

a Heb. *diceret, ut 1.Reg.5.5.*
b Heb. *regno suo: sic infrà ver. 12.*
‖ 1.Reg.5.13. &c.

2 ‖Numeravit Schelomo septuagies mille viros bajulos, & octuagies mille viros putatores "in illo monte: & qui præessent illis ter mille sexcentos.

2 *In illo monte*] id est, Libano, ut exprimitur versu 8. κατ' ἐξοχὴν.

3 Cùm misisset Schelomo ad Churamum regem Tyri, dicendo: quemadmodum fecisti cum Davide patre meo, cui misisti cedros ad ædificandum sibi domum in qua habitaret.

4 Ecce ego ædificaturus sum domum nomini Jehovæ Dei mei: ad sanctificandũ eum, ad adolendum coram eo suffitum aromatum, *ad* dispositionem *panum* jugem, holocaustaq; in matutinum quodq; & vespertinum tempus, in quæque sabbatha & novilunia, & in stata tempora Jehovæ Dei nostri: in seculum hoc incumbit Jisraëli.

5 Domus autem illa quam ædificaturus sum, magna erit: nam major *est* Deus noster omnibus diis.

6 Sed quis obtineat vim ædificandi ei domum:

mum: cùm cœli ipsi & cœli cœlorũ non capiant eum ? & quis *sum* ego ut ædificem ei domum : nisi ut adoleatur coram eo ?

7 ⁷Ita nunc mitte mihi virum peritum operandi ex auro & ex argento, & ex ære, & ex ferro,& ex purpureo , & ex coccineo, & ex hyacynthino,& ſcientem ſculpere ſculpturas : cum peritis qui penes me *ſunt* in Jehuda & Jeruſchalaimis , quos comparavit David pater meus.

8 Mitte etiam mihi ligna cedrina , abiegna, & ⁸thyina e Libano : novi enim ſervos tuos ſcientes eſſe cædendi arbores Libani : ecce autem ſervi mei erunt cum ſervis tuis :

9 Idque ad comparandum mihi ligna cedrina ᶜ quàmplurima: nam domus illa quam ædificaturus ſum,magna *futura eſt*, & quidem mirificè.

10 Viciſſim ecce,putatoribus illis, cæſoribus arborum do tritici ᵈ excuſſi ſervis tuis coros vicies mille, & hordei coros vicies mille: & vini bathos vicies mille,ac olei bathos vicies mille.

11 Dixit verò Churam rex Tyri ſcripto, quod miſit ad Schelomonem : præ amore Jehovæ erga popu lum ſuum , conſtituit te ſuper eos regem.

12 Deinde dicebat Churam, benedictus Jehova Deus Jiſraëlis, qui fecit cœlum & terram : quòd dedit Davidi Regi filium ſapientem,ſcientem, ᵉ prudentem &intelligentem,qui ædificaturus eſt Domum Jehovæ,& domum regiam ſuam.

13 ‖Nunc itaque mitto virum peritum, ſcientem & intelligentem *qui erat* Churamo patri meo :

14 Filium mulieris ᶠ e poſteris Danis, & ¹⁴patrem ejus virum Tyrium, ſcientem operari ex auro & ex argento,ex ære,ex ferro,ex lapidibus,& ex lignis ,ex purpureo,ex hyacinthino,& ex byſſino, & ex coccineo : & ſculpere quamlibet ſculpturam , & excogitare ᵍ quodvis induſtriè inventũ : quicquid proponetur ei cum peritis tuis, & peritis domini mei Davidis patris tui.

15 Viciſſim nunc triticum illud & hordeum, oleum & vinum quod dixit dominus meus, mittat ſervis ſuis.

16 Nos verò cædemus arbores ex Libano ad omnem neceſſitatem tuam, quas devehemus tibi ratibus per mare, ʰ Japhuntem : unde tu deportabis eas Jeruſchalaima.

17 Numeravit itaque Schelomo omnes homines peregrinos qui *erant* in terra Jiſraëlis, poſt numerationem qua numeraverat eos David pater ipſius : inventiq; ſunt centies quinquagies ter mille ſexcenti.

18 E quibus effecit ſeptuagies mille bajulos, & octuagies mille putatores in monte illo : ter verò mille ſexcentos ut præeſſent ⁱ adigendo huic populo.

7 *Ita nunc*] apodoſis primi illius membri quod cœptum fuerat ver. 3. quemadmodum feciſti &c. eſt enim interjectum hyperbaton.

8 *Thyina*] vide 1. Reg 10.11.

c Heb. *in multitudinem.*

d Heb. *percuſſionem tritici.*

e Heb. *ſcientem prudentia & intelligentia: ſic ver.* 13.

‖1. Reg. 7. 13.

f Heb. *e filiabus Danis.*

14 *Patrem ejus*] qui ſimiliter Churam nomine vocabatur infra 4. 16.

g Heb. *omnem excogitationem: ut Exodi* 31. 4.

h *qua Joppe: Jeboſchua* 19. 46.

i Heb. *ad faciendum ut tranſiret hic populus.*

Caput III.

Locus,tempus,partes ædificati templi,cum earum materia & forma deſcribuntur.

1 ‖DEinde incepit Schelomo ædificare domum Jehovæ Jeruſchalaimis ¹ in monte Morijæ,ubi apparuerat *Jehova* Davidi patri ipſius: ‖in loco quem paraverat David in area Ornanis Jebuſæi.

2 Incepit autem ædificare menſe ſecundo, *die* ſecundo,anno quarto regni ſui.

3 Atque ³harum *dimenſionum erat* ᵃ fundatio Schelomonis in ædificanda domo Dei: longitudo cubitorum ³ex menſura primaria cubitorum ſexaginta, & latitudo cubitorum viginti.

4 Porticus autem quæ *erat* ante longitudinem, ſecundum ᵇ frontem latitudinis ipſius domus , cubitorum viginti , altitudo verò centum viginti : quam obduxit intrinſecus auro puro.

5 ⁵ Domum quoque magnam obtexit lignis ⁵abiegnis , deinde obtexit eam auro præſtante, ⁵ubi fecerat ut eminerent in ea palmæ & catenæ.

6 Et obduxit ⁶ipſam domum lapidibus pretioſis ad ornatum : aurum autem ipſum *erat* ⁶aurum parvajimorum.

7 Obtexit verò domus trabes, poſtes, & parietes ejus & valvas ejus auro: cùm inſculpſiſſet Cerubinos parietibus.

8 Fecit etiam domum ſancti ſanctorum, longitudine ſecundum latitudinem domus cubitorum viginti, & latitudine cubitorum viginti: quam obtexit auro præſtante ad ⁸ talentorum ſexcentorum *pondus*.

9 Pondus verò in clavos ſiclorum quinquaginta auri: denique ⁹cœnacula obtexit auro.

10 Fecit quoque in domo ſancti ſanctorum Cerubinos duos opere ᶜ ¹⁰exemptili: quos obduxerunt auro.

11 Quorum Cerubinorum alæ longitudine ſua in cubitos viginti *protendebantur*: ala una cujuſq; in cubitos quinos pertingens parietem domus, ala ſimiliter altera cubitorum quinq; pertingens alam Cerubini alterius.

12 Sic ala Cerubini una cubitorum quinque pertingebat parietem domus: & ala ejus altera cubitorum quinque hærebat alæ cerubini alterius.

13 Alæ Cerubinorum iſtorum expandebant ſe in cubitos viginti : ipſi autem ſtabant pedibus ſuis,facie ſua introrſum *verſa*.

14 Fecit quoque velum hyacinthinum & purpureum,& coccineum & byſſinum : in quo expreſſit Cerubinos.

15 ‖Item fecit ante domum ipſam columnas duas cubitorum ¹⁵tricenûm quinûm longitudine ;& coronamentum quod *erat* in ſummitate cujuſque, cubitorum, quinûm.

16 Ut fecerat ¹⁶catenas in adyto, ¹⁶ita poſuit in ſummitate columnarum: fecitq; malogranata ¹⁶centena, quæ interpoſuit catenis illis.

17 Deinde erexit columnas ante templum, unam a dextera , & alteram a ſiniſtra ejus: vocavitq; nomen dexteræ Jacin, & nomen ſiniſtræ Bohhaz.

‖1. Reg. 6.

1 *In monte Morijæ*] de quo Gen. 22. 2.

‖2. Schem. 24. & 1. Chron. 21.

3 *Harum dimenſionum*] quæ hoc & ſequente verſu explicantur.

a Heb *fundare infinitivus pro actione.*

Ex menſura primaria] vide 1. Reg. 6. 2.

b Heb. *faciem.*

5 *Domum magnam*] id eſt, templum exterius, quod ſanctum dicebatur, 1. Reg. 6. 17.

Abiegnis] ſolum videlicet, ut conſtat ex 1. Reg. 6. 15. & deſcriptione parietum infra ver. 7.

Ubi fecerat] id eſt, in prominentia palmarum & catenarũ.

6 *Ipſam domum*] .i. reliquam partem ſoli, quæ vacua erat, implevit opere maſivo atque emblemate ex diverſis lapillorum generibus.

Aurum parvajimorum] .i. ex Chavila, ubi præſtantiſsimum aurum fuiſſe teſtatur Moſche, Gen. 2. 11 eſt enim in ea ſive Chaſenorum regno Pabacia oppidum corrupto nomine dicti pro Parvajimis Plinio natur. hiſt. lib. 6. ca. 28. quod aurum David ex devictis regibus regioni illi finitimis conſecutus, ad hos uſus aſſervarat 1. Reg 6. 20.

8 *Talentorum ſexcentorum*] .i. tricies ſexcenties mille coronatorum.

9 *Cœnacula*] id eſt, domicilia quę porticui incumbebant, de quibus 1. Chro. 28. 11 & 12.

c Heb. *exemptium.*

10 *Exemptili*] .i. ex multis partibus, quæ divelli inter ſe poterant: quod neceſſarium fuit propter eorum magnitudinem & gravitatem.

‖1. Reg. 7. 15.

15 *Tricenûm quinûm &c.*] vide annotata 1. Reg. 7. 15.

16 *Catenas*] .i. funes aureos, de quibus 1. Reg. 6. 21.

Ita poſuit] faſcias opere catenato, 1. Reg. 7. 17.

Centena] in quolibet ordine.

Caput IIII.

Ornamenta templi inteſtina, altare, lacus labra, lychnuchi, & menſæ: item atria & minutiora inſtrumenta deſcribuntur.

1 FEcit præterea altare æreum, viginti cubitorũ longitudine,& viginti cubitorum latitudine: decem autem cubitorum altitudine.

2 ‖Item

2 ‖ Item fecit lacum fusum: decem cubitorum ᵃ a labii parte una ad alteram, rotūdum circumquaque, & quinque cubitorum altitudine, quem filum triginta cubitorum cingebat circumquaque.

3 (ᵒSimilitudo autem boum sub eo undequaque circumstantium eum in decem cubitos cingentium lacum ipsum circumquaque *erat*: qui boves *pertingebant* duos ordines *colocynthidum* fusarum in fusura ejus)

4 Stantem super duodecim boves, tres respicientes ad aquilonem, & tres respicientes ad occasum, & tres respicientes ad meridiē, & tres respicientes ad orientem: ita lacus eis impositus erat supernè: quorum omnium posteriora intus *latebant*.

5 Crassitudo verò ejus palmaris *erat*, & labium ejus simile operi labii calicis, *aut* floris lilii: quod capax erat bathorum, ter mille continebat.

6 ‖ Item fecit labra decem: quorum disposuit quinque a dextera, & quinque a sinistra ad lavandum ex eis, opus holocausti abluebant ex eis: sed lacus *erat* sacerdotibus ad lavandum se ex eo.

7 ‖ Item fecit lychnuchos aureos decem ᵇ ᵒeadem ratione inter se: posuitque in templo quinque a dextera & quinque a sinistra.

8 Item fecit mensas decem quas collocavit in templo, quinq; a dextera & quinque a sinistra: fecitque crateras aureos centum.

9 Item fecit ᵒatrium sacerdotum & atrium ᵒmaximum: & valvas atrio cuique, quorum valvas obduxit ære.

10 ‖ Lacum verò posuit versus latus dexterum ad orientem e regione meridiei.

11 Item fecit Churam ollas, & hamas, & crateras: ita absolvit Churā cæterum opus istud, quod faciebat regi Schelomoni pro domo Dei:

12 Columnas duas, & ᵒorbes cum coronis in summitate columnarum duos: & encarpos duos ad tegendum duos orbes coronarios qui *erant* in summitate columnarum:

13 Et malogranata quadringenta ad duos encarpos: binis ordinibus malogranata in encarpo unoquoque: ad tegendum duos orbes coronarios qui *erant* in superficie columnarum.

14 Bases quoque fecit, & labra fecit imposita basibus:

15 Lacum unum: & duodecim boves sub eo.

16 Item ollas, & hamas, & fuscinas, ac omnia instrumenta illorum fecit *cum* ᵒChuramo patre suo, regi Schelemoni pro domo Jehovæ: ex ære terso.

17 In planitie Jardenis fudit ea rex in ᶜ terra argillosa: inter Succothas & inter Tzeredanum *agrum*.

18 Itaque fecit Schelomo omnia ista instrumenta ᵈ numerosa valde: non enim pervestigatum est pondus æris eorum.

19 Fecit enim Schelomo omnia instrumenta illa quæ erant Domus Dei: & altare aureum & mensas, quibus imponebatur panis faciei:

20 Et lychnuchos cum lucernis eorū, ut arderent pro ritu suo ante adytum, ex auro asservato:

21 Flores etiam & lucernas & forcipes ex auro: quod erat ᵉ perfectissimum aurum:

22 Instrumentaq; musica, & crateras, & acerras, & trullas *ex* auro asservato: & portæ domus valvas interiores sancti sanctorum, valvasque domus, *valvas* templi ᵒ ex auro.

‖ 1.Reg.7.23.
a Heb. *a labio ejus ad labium ejus.*
3 *Similitudo autem boum*] id est, boves ærei formā suā: hypallage.
‖ 1.Reg.7.38.
‖ Ibid.49.ver.
b Heb. *secundum rationem eorum.*
7 *Eadem ratione*] id est, ad exemplum ejus quem paraverat Mosche in deserto.
9 *Atrium sacerdotum*] id est, quod sacerdotibus erat proprium, templo conjunctum, ubi erant eorum cellæ ab utraque templi parte: 1.Reg.6.5. de quo 1.Reg.6.36.
Maximum] id est, maximæ capacitatis in ambitu templi & atrii sacerdotum, pro populo.
‖ 1.Reg.7.39.
12 *Orbes*] id est, imas coronarum partes annulis similes.
16 *Churamo patre*] vide supra 2.14.
c Heb. *in densitate terræ.*
d Heb. *in multitudine valde.*
e Heb. *perfectionum aurum.*
22 *Ex auro*] id est, deauratas.

Caput V.

Schelomo convocatu sacerdotibus & primoribus populi arcam Tzijone in adytum: tabernaculum & vasa sacra Gibhhone deportat in thesaurum domus Dei, ubi Deus signum aspectabile suæ præsentiæ edit.

1 ‖ Perfecto autem toto opere quod fecit Schelomo pro domo Jehovæ: inferens Schelomo res consecratas a Davide patre suo, & argentum, & aurum, & omnia instrumenta posuit in thesauris domus Dei.

2 ‖ Tunc congregari jussit Schelomo seniores Jisraëlis, & omnes primarios tribuum, principes paternarum *familiarum* cum Jisraëlitis Jeruschalaima: ut deducerent arcam fœderis Jehovæ, e civitate Davidis, ea *est* Tzijon.

3 Congregatis itaq; ad regem omnibus Jisraëlitis in ipso festo: hoc *festum est* mensis septimi:

4 Et convenientibus omnibus senioribus Jisraëlis: deportarunt ᵒ Levitæ arcam:

5 Et deduxerunt arcam & tentorium conventus, omniaque vasa sacra quæ *erant* in tentorio: deduxerunt *inquam* ea sacerdotes & Levitæ.

6 Rex autem Schelomo, & totus cœtus Jisraëlitarum qui convenerant ad eum præeuntes arcæ: sacrificabant pecudes & boves, quæ nec numerabantur nec supputabantur præ multitudine.

7 Intulerunt autem sacerdotes arcam fœderis Jehovæ in locum ipsius, in adytum domus, in sanctum sanctorum: sub alas Cerubinorum.

8 Erant enim Cerubini pandentes alas super locum arcæ: & obtegebant Cerubini arcam & vectes ejus supernè.

9 Deinde protenderunt vectes ejus, ita ut cōspicerentur summitates vectium ex arca *productorum* versus partem anteriorem ipsius adyti: non autē conspiciebantur foris: quod fuit ibi usque in ᵒ diem istum.

10 Nihil *erat* in ea arca, præter duas illas tabulas quas collocaverat Mosche in Chorebo: quando pepigit Jehova *fœdus* cum filiis Jisraëlis, egredientibus ipsis ex Ægypto.

11 Fuit autem cùm exirent sacerdotes ᵒ e sancto ipso: (ᵒnam omnes sacerdotes qui aderant sanctificaverant se, non fuerant observandæ distributiones:

12 Similiter Levitæ musici omnes ex Asapho, ex Hemane, ex Jeduthune, tam filii eorum quàm cognati eorū, induti bysso, cum cymbalis, & cum nabliis ac citharis adstabant ad orientem altari: & cum illis sacerdotes ad centum viginti, clangentes tubis:

13 Erat enim ᵃ pariter clangentium tubis & musicorum, ᵇ edere concentum unum ad laudandum & celebrandum Jehovam:) & cùm efferrent concentum tubis & cymbalis ac

‖ 1.Reg.7.51.
‖ 1.Reg.8.1.
4 *Levitæ*] id est, sacerdotes Levitici generis: vide Num. 4.15.
9 *Diem istum*] deportationis, de qua in fine 2.Reg. vide 1.Chron.4.41.
11 *E sancto*] ex adyto & templo.
Nam] ætiologia est, cur eo die sacerdotes in templum & adytum libere & sine offensa ingressi sint, non servatis distributionibus: de quibus 1.Chron.23. & sequētibus.
a Heb. *sicut unus.*
b Heb. *audire facere sonum.*

13 *Quia bonus*] id est, Psalmum.136.

ac instrumentis musicis, cumque laudarent Jehovam *quia bonus *est*, quia in seculum benignitas ejus: ut domum illam, domum Jehovæ impleret nubes:

14 Adeò ut non possent sacerdotes consistere ad ministrandum propter illam nubem: cùm implevisset gloria Jehovæ domum Dei.

CAPUT VI.

Schelomo cum populo Deo benedicit, & preces concipit.

‖ 1.*Reg*8.12.

a Heb. *ad residentiam tuam.*

1 ‖ TUM dixit Schelomo: Jehova dixit se habitare in caligine.

2 Utique ego ædificavi domum habitaculi tibi: & stationem [a] in qua resideas in secula.

3 Posteà rex cōversa facie sua benedixit cum tota congregatione Jisraëlis: tota congregatione Jisraëlis stante.

4 Ac dixit, benedictus Jehova Deus Jisraëlis, qui allocutus est ore suo Davidem patrem meū: prout manibus suis implevit, dicendo:

5 Ex quo die eduxi populum meum e terra Ægypti: non elegeram civitatem ex ullis tribubus Jisraëlis, ad ædificandum domum ubi esset nomen meum: neque elegeram virum qui præfuturus esset antecessor populo meo Jisraëli.

6 Sed elegi Jeruschalaima ut sit nomen meum illic: & elegi Davidem ut præsit populo meo Jisraëli.

7 Quam ob rem cùm esset in animo Davidis patris mei: ædificare domum nomini Jehovæ Dei Jisraëlis:

8 Dixit Jehova ad Davidem patrem meum: eò quòd fuit tibi in animo ædificare domū nomini meo: benefecisti quòd fuisti eo animo.

9 Veruntamen tu non es ædificaturus istam domum: sed filius tuus qui egressurus est e lumbis tuis, is ædificabit domum istam nomini meo.

10 Itaq; præstitit Jehova verbum suum quod locutus fuerat: surrexi enim loco Davidis patris mei, & insidens solio Jisraëlis, quemadmodū locutus est Jehova, ædificavi hanc domum nomini Jehovæ Dei Jisraëlis.

11 Ubi disposui arcam in qua *est* fœdus Jehovæ: quod pepigit cum filiis Jisraëlis.

12 Deinde substitit *Schelomo* ante altare Jehovæ coram tota congregatione Jisraëlis: & expandit manus suas.

b Heb. *labrum dictum a forma: catachresis.*

13 *Atrii*] publici, de quo suprà 4.9.

c Heb. *ingeniculans.*

13 (Nam fecerat Schelomo [b] suggestum æreum, posueratque ipsum in medio atrii: quinque cubitorum longitudine & quinque cubitorum latitudine, triumque cubitorum altitudine:) substitit inquam in eo, & [c] flexus in genua sua coram tota cōgregatione Jisraëlis expandit manus suas versus cœlum:

14 Ac dixit, Jehova Deus Jisraëlis, nullus *est* similis tibi Deus in cœlo aut in terra: servans fœdus & benignitatē illam servis tuis, qui ambulant coram te ex toto animo suo:

15 Qui servasti servo tuo Davidi patri meo, id quod elocutus fueras ei: ut elocutus fueras ore tuo: ita manu tua implevisti, sicut *est* hodie.

16 Nunc ergo Jehova Deus Jisraëlis, serva servo tuo Davidi patri meo id quod elocutus fueras ei, dicendo: non excindetur tibi vir a conspectu meo sedens in solio Jisraëlis: si tamen observabūt filii tui viam suam, ambulando in lege mea, quemadmodum ambulasti coram me.

17 Nunc etiam Jehova Deus Jisraëlis, confirmetur verbum tuum, quod elocutus es servo tuo Davidi.

18 (Quamvis an revera habitaret Deus cum homine in terra? ecce cœli, & cœli cœlorū ipsi non capiunt te, quanto minus domus hæc quam ædificavi?)

19 Ut respicias ad orationem servi tui & ad deprecationem ejus, Jehova Deus mi: auscultando clamori & orationi qua servus tuus orat coram te:

20 Ut sint oculi tui aperti erga domum hanc interdiu & noctu, erga locum hunc, ubi *te* dixisti positurum nomen tuum: auscultando orationi qua orabit servus tuus versus locum hunc.

21 Auscultato igitur deprecationibus servi tui, & populi tui Jisraëlis, quibus orabunt versus locum hunc: tu inquam auscultato e loco habitationis tuæ e cœlis, & auscultans condonato.

22 Cùm peccaverit ullus in proximum suum, qui detulerit ei juramentum execrationis, execratione adjurando eum: (nam veniet execratio ante altare tuum in domum hāc.)

23 Tunc tu audito e cœlis, & conficiens judicato servos tuos: rependendo improbo, reddendo viam ejus in caput ejus: & justificando justum, reddendo ei secundum justitiam ejus.

24 Itē cùm plaga affectus fuerit populus tuus Jisraël coram hoste, eò quòd peccaverint in te: si conversi celebrabunt nomen tuum, orabuntq; & deprecabuntur coram te versus domum hanc:

25 Tum tu exaudiens e cœlis, condonato peccatum populi tui Jisraëlis: & reducito eos in terram hanc quam tradidisti eis, ut majoribus eorum.

26 Cùm clausum fuerit cœlum, ita ut non sit pluvia, eò quòd peccaverint in te: si orantes versus locum hunc celebrabunt nomen tuum, & a peccato suo revertentur, quia testatus fueris contra eos:

27 Tunc tu exaudiens e cœlis condonato peccatum servorum tuorum, & populi tui Jisraëlis: cùm docueris eos viam optimam per quam ambulent: & dato pluviam super terram tuam, quam dedisti populo tuo in possessionem.

28 Fames cùm erit in hac terra: pestis cùm erit, uredo aut rubigo: locusta aut bruchus cùm erit: cùm anget eum inimicorum ejus *quisque* in terra ditionis ejus, quæcunque plaga aut quæcunque ægritudo:

29 Omnem orationem, omnem deprecationem quæ erit a quocunque homine, aut a toto populo tuo Jisraële: cùm agnoscentes quisque plagam suam & dolorem suum expandet manus suas versus domum hanc:

30 Tunc tu exaudiens e cœlis, a statione habitationis tuæ condonato: & dato unicuique secundum vias ejus, quod agnosces apud animum ejus (tu enim solus nosti animum filiorum hominis.)

31 Ut

31 Ut revereantur te ambulando in viis tuis, omnibus diebus quibus victuri sunt in superficie hujus terræ: quam dedisti majoribus nostris.

32 Quin etiam extraneo ipsi, qui non e populo tuo Jisraële fuerit: sed venerit e terra longinqua propter nomen tuum magnum, manumque tuam robustam,& brachium tutum extentum: cùm advenientes orabunt versus domum hanc:

33 Etiam tu auscultato e cœlis,& statione habitationis tuæ, & facito omnino prout clamaverit ad te extraneus ipse: ut experiantur omnes populi terræ nomen tuum: tum ad reverendum te, sicut populus tuus Jisraël: tum ad cognoscendum nomen tuum invocari super domum hanc quam ædificavi.

34 Cùm procedet populus tuus in bellum contra inimicos suos, viâ qua mittes eos: si orabunt viâ civitatis hujus quam elegisti & hujus domus quam ædificavi nomini tuo:

35 Tunc exaudito e cœlis orationem eorum, & deprecationem eorum: ut peragas causam eorum.

36 Cùm peccaverint in te,(nam nemo *est* qui non peccet,) & iratus contra eos exposueris eos inimico: ita ut captivos abduxerint eos illi a quibus captivi sunt, in terram longinquam aut propinquam:

37 Si reducent in animum suum in ea terra ubi detinebuntur captivi: ut conversi deprecentur te in terra captivitatis suæ, dicendo: peccavimus, perversè egimus, & improbi fuimus:

38 Et revertentur ad te ex toto corde suo, & ex toto animo suo in terra captivitatis suæ, ubi captivos detinebunt eos: & orabunt viâ terræ suæ quam dedisti majoribus ipsorum, hujusque civitatis quam elegisti, & hujus domus quam ædificavi nomini tuo:

39 Tum exaudito e cœlis, e statione habitationis tuæ, orationem eorum & deprecationes eorum: ut peragas causam eorum: & condonato populo tuo quæ peccaverint contra te.

40 Nunc Deus mi, sint quæso oculi tui aperti & aures tuæ intentæ: ad [d] orationem, *qua orabitur versus* locum hunc.

41 || Nunc, inquam, surge Jehova Deus ad *requiem tuam, tu & area *roboris tui: sacerdotes tui, Jehova Deus, *induantur salute, & *quos benignè accipis lætentur de eodem bono.

42 Jehova Deus, ne avertas faciem *uncti tui: recordare *benignitatum *erga* Davidem servum tuum.

d Heb. *orationem loci hujus: sic infrà* 8.5.
|| *Psal.*132.8.
41 *Requiem tuam*] i. locum hunc in quo statuisti quiescere, & non amplius itare cum tentorio & tabernaculo: vide 2. Schem.7.6.
Roboris tui] vide 1. Chro.16.11.
Induantur] id est, circumvallentur & circummuniantur salutaribus tuis beneficiis, ut vestimento corpus: sic Jeschahhjæ 62.1.
Quos benignè] i. electi & sancti.
42 *Uncti tui*] i. meam in Christo, unctorum tuorum capite.
Benignitatum] i. promissionum factarum & inceptorum beneficiorum erga domum ejus.

Caput VII.

Schelomo sacrificans, domum Dei consecrat: & festo tabernaculorum celebrato populum dimittit.

1 || Cumque absolvisset Schelomo orare: illico ignis descendens e cœlis ab sumpsit holocaustum & sacrificia: *gloria Jehovæ implente domum illam:

2 Adeò ut non possent sacerdotes ingredi domum Jehovæ: cùm implevisset gloria Jehovę domum Jehovę.

3 Omnes autem Jisraëlitæ videntes cùm descenderet ignis ille, & gloria Jehovæ in domum: inflexerunt se facie in terram, versus pavimentum, & incurvaverunt se celebrando Jehovam, quoniam bonus *est*, quoniam in seculum benignitas ejus.

4 || Rex verò & totus populus sacrificarunt sacrificia coram Jehova.

5 Sacrificavit enim rex Schelomo sacrificium boum vicies bis mille, & pecudum centies vicies mille: cùm dedicarent domum Dei rex & totus populus.

6 (Interea sacerdotes in observationibus suis consistebant, & Levitæ cum instrumentis musicis Jehovæ, quæ fecerat David rex, celebrando Jehovam, quoniam in seculum benignitas ejus, per *hymnum Davidis *traditum* in manum ipsorum: sacerdotes verò *alii clangebant tubis e regione eorum, omnibus Jisraëlitis adstantibus.)

7 Consecravit enim Schelomo internam partem atrii, quæ *erat* ante domum Jehovæ, eò quòd parasset ibi holocausta & adipes eucharisticorum: nam altare æreum quod fecerat Schelomo non poterat capere holocausta illa, muneraque & adipes illorum.

8 Celebravit etiam Schelomo festum illud tempore illo septem diebus, & totus Jisraël cum eo, congregatio magna valde: inde ab ingressu Chamathæ usque ad torrentem Ægypti.

9 Celebraruntque die octavo interdictum: cùm dedicationem altaris celebrassent septem diebus, & festum illud septem diebus.

10 Die autem vigesimo tertio mensis septimi, dimisit populum in tentoria ipsorum: lætos & hilares animo de illo bono, quo affecerat Jehova Davidem, Schelomonemque ac Jisraëlem populum suum.

|| 1.Reg.8.54.
1 *Gloria Jehovæ*] i. nube: vide supra 5.13.& 14.
|| 1.Reg.8.62.
6 *Hymnum Davidis*] i. Psalmum 136.
Alii] centum viginti, de quibus supra 5.12.

Caput VIII.

Argumentum hujus capitis idem est cum 1. Reg.9.

1 || Cùm autem absolvisset Schelomo domum Jehovæ & domum regiam: & quicquid venerat in animum Schelomoni facere in domo Jehovæ & in domo sua, *meo* prosperatus esset.

2 (Apparuerat enim Jehova Schelomoni nocte illa, & dixerat ei: exaudivi orationem tuam, & elegi locum hunc mihi pro domo sacrificiorum.

3 Si clausero cœlos ita ut non sit pluvia: aut si præcepero locustæ ut exedat terram: aut si immisero pestem in populum meum:

4 Et deprimentes se populus meus super quos invocatur nomen meum, oraverint & requisiverint faciem meam, revertentes a viis suis malis: vicissim ego exaudiens e cœlis condonabo peccatum eorum, & curabo terram eorum.

5 Jam nunc oculi mei futuri sunt aperti, & aures meæ intentæ ad *orationem *qua orabitur versus* locum hunc.

6 Jam enim elegi & consecravi domum istam, ut sit nomen meum ibi usque in seculum: sintque oculi mei & animus meus ibi omnibus diebus.

|| 1.Reg.9.
1 *Cùm autem*] hæc ita distinguenda esse constat ex collocatione ejusdem historiæ 1.Reg.9.
2 Heb. *orationem loci hujus: sic sup.*6.40.

7 Tu autem si ambulaveris coram me, sicut ambulavit David pater tuus, idque faciendo omnino prout præcepi tibi statutaque mea & judicia observaveris:

8 Utique stabiliam solium regni tui: quemadmodum pactus sum Davidi patri tuo dicendo: non excindetur tibi vir dominans in Jisraële.

9 Sin autem aversi fueritis vos & dereliqueritis statuta mea, & præcepta mea quæ proposui vobis: & abeuntes colueritis deos alienos, & incurvaveritis vos eis:

10 Utique extirpabo istos e terra mea quam dederam eis, & istam domum quam consecravi nomini meo projiciam a facie mea: & [b] efficiam eum in parabolam & in dicterium inter omnes populos.

11 Et de domo ista quæ fuerit excelsa, omni transeunti juxta eam stupor obveniet: dicet enim: quam ob rem fecit Jehova sic terræ isti, domuique isti?

12 Ac dicent: eò quòd dereliquerunt Jehovam Deum majorum suorũ, qui eduxerat eos e terra Ægypti, præhenderuntque deos alienos, & incurvantes se eis coluerunt eos: idcirco induxit in eos totum malum istud.)

13 Fuit ergo exactis viginti annis, quibus ædificavit Schelomo domum Jehovæ & domum suam:

14 Ut civitates illas quas [c] reddiderat Churam Schelomoni, ædificaret Schelomo: & habitatores collocaret ibi Jisraëlitas.

15 Pergens quoque Schelomo in Chamatham Tzobæ: cùm fortior fuisset ea,

16 Ædificaret Tadmorem in deserto: & omnes civitates armamentariorum, quas ædificavit in Chamatha.

17 Ædificaret etiam Beth-Choronem superiorem, & Beth-Choronem inferiorem: civitates munitas, *instructas* muris, portis & vectibus:

18 Item Bahhalatham & omnes civitates armamentariorum quę *erant* Schelomoni, & omnes civitates curruum ac civitates equitum: deniq; pro toto desyderio Schelomonis *id* quod desyderaverat ædificare Jeruschalaimis, & in Libano & in tota terra dominatus sui.

19 Totius populi qui relictus fuerat ex Chittæo, & Emoræo, & Perizzæo Chivvæoque & Jebusæo, qui non *erant* e Jisraële:

20 Ex horum filiis, eos qui relicti erant post hos in ipsa terra, quos non consumpserant filii Jisraëlis: eos adegit Schelomo in tributum, usque in diem istum.

21 Ex Jisraëlitis autem quos non reddidit Schelomo servos in opus suum: (nam erant viri militares, & principes ducum ejus, præfectique curruum & equitum ejus.)

22 *Ex illis*, inquam, *erant* principes curatorum, qui pro rege Schelomone *curabant* ducenteni quinquageni: qui dominabantur illi populo.

23 Filiam verò Parhhonis deduxit Schelomo e civitate Davidis *in illam domum quã ædificaverat ei: dixerat enim, * non posset habitare uxor mecum in domo Davidis regis Jisraëlis, nam sancta sunt * ista, cùm venerit ad ea arca Jehovæ.

24 Tunc offerebat Schelomo holocausta Jehovæ: super altare Jehovæ quod extruxerat ante porticum.

25 Idque rem diei quotidie offerendo secundum præceptum Moschis, quibusque sabbathis & noviluniis, statisque temporibus, [d] ter quotannis: in festo azymorum, & in festo septimanarum, ac in festo tabernaculorum.

26 Et constituit secundum rationem Davidis patris sui, distributiones sacerdotum in ministerio eorum, & Levitarum in custodiis ipsorum ad laudandum & ministrandum coram sacerdotibus, [e] ad *quodq;* officiũ diurnũ die suo: janitores quoq; per distributiones eorum in [f] unamquamque portam: nam sic præceptum fuerat Davidis * viri Dei.

27 Neque recesserunt a præcepto regis imposito sacerdotibus & Levitis, in omni [g] officio & thesauris *administrandis*.

28 Cùm autem comparatum esset totum opus Schelomonis usque in istum diem, *inde a* fundatione domus Jehovæ usquedum absolvisset eam: perfecta domo Jehovæ:

29 Tunc profectus est Schelomo Hhetzjonem-Geberis & prope Elothas ad littus maris, in terram Edomæorum.

30 Misit verò ei Chura per servos suos naves, & servos peritos maris: qui abeuntes cum servis Schelomonis Ophirum, acceperunt inde quadringenta quinquaginta talenta auri, quæ attulerunt ad regem Schelomonem.

b Heb. *dabo vel ponam.*

c vide 1.Reg.9. 13. *de significatione hujus vocis.*

23 *In illam domum*] de qua 1.Reg. 7.8.

Non posset] id est, angustior est, quàm ut comitatum utrumque capiat, ut observatum est 1.Reg.3. 1.

Ista] i. loca domui Davidis adjacentia: quapropter aut Deo ædificari, aut pura servari debent.

d Heb. *tribus vicibus.*

e Heb. *ad rem diei die suo.*

f Heb. *portam & portam.*

26 *Viri Dei*] Prophetæ, & quidem adhibito sacrorum Prophetarum consilio ordines Ecclesiæ disponentis: ut 2. Chron.29.25.

g Heb. *re: ut sup.* ver.26.

CAPUT IX.

Ejusdem est argumenti cum 1. Reg. 10.

1 || REGINA autem Schebæ audiens famã Schelomonis, venit ad probandum Schelomonem ænigmatibus, Jeruschalaima cum exercitu numeroso admodum, & camelis ferentibus aromata, aurumque [a] plurimum & lapides pretiosos: & accedens ad Schelomonem, elocuta est apud eum quicquid erat in animo suo.

2 Cui indicavit Schelomo omnia verba ejus: neque fuit absconditum quicquam Schelomoni, quin indicaret ei.

3 Quapropter cùm videret regina Schebæ sapientiam Schelomonis: & quamque domum quam ædificaverat:

4 Cibum etiam mensæ ejus, & consessum servorum ejus, statumque ministrorum ejus, & vestimenta eorum: similiter pincernas ejus cum vestimentis eorum, & ascensum ejus quo ascendebat in domum Jehovæ: non erat in ea amplius spiritus.

5 Tandem dixit ad regem, verum *est* verbum illud quod audiveram in terra mea: de rebus tuis & de sapientia tua:

6 Tamen non credidi verbis illorum usquedum venirem, & viderent oculi mei: sed ecce non indicatum fuerat mihi dimidium amplitudinis sapientiæ tuæ: superas famam illam quam audiveram.

7 Beati homines tui, & beati servi tui isti: qui stant coram te jugiter, & audiunt sapientiam tuam.

|| 2.Reg.10.

a Heb. *in multitudinem: sic deinceps.*

8 Sit

8 Sit Jehova Deus tuus benedictus: qui delectatus est te, ut collocaret te in solio suo regem pro Jehova Deo tuo: eò quòd diligit Deus tuus Jisraëlem quem statuat in seculum: ideò imposuit te illis regem, ut exerceres judicium & justitiam.

9 Et dedit regi centum viginti talenta auri, aromataque multa valde, & lapides pretiosos: nam non sunt advecta amplius aromata hujusmodi, quanta dedit regina Schebæ regi Schelomoni.

10 (Nam etiam servi Churami, & servi Schelomonis qui attulerant aurum ex Ophiro: advexerant ligna thyina, & lapides pretiosos:

11 Et paraverat rex e lignis illis thyinis [b] aggestam viam in domum Jehovæ, & in domum regis, citharasque & nablia pro cantoribus: non fuerant visa talia antè in terra Jehudæ.)

b Heb. aggere.

12 Rex verò Schelomo dedit reginæ Schebæ pro toto desyderio ejus quod petivit: præter *compensationem eorum* quæ attulerat ad regem: tum revertens abiit in terram suam ipsa cum servis suis.

13 Erat autem pondus auri quod obveniebat Schelomoni anno unoquoque: sexcentorum sexaginta sex talentorum auri.

14 Præter *id quod* publicani negotiatorum & mercatorum afferebant: etiam omnes reges Arabiæ, & proceres ejus regionis afferebant aurum & argentum Schelomoni.

15 Itaque fecerat rex Schelomo ducentos clypeos ex auro malleato: sexcentorum *siclorum* aurum malleatum, imponebat clypeo unicuique.

16 Item trecenta scuta ex auro malleato, trecentos *siclos* aureos imponebat scuto unicuiq;: quæ posuit rex in domo saltus Libani.

17 Fecerat præterea rex solium eburneũ magnum: & obduxerat illud auro puro.

18 Sex autem gradus erant huic solio ' cum clivulo ex auro, huic solio continentes, & fulcra manuaria hinc & inde ad locum sessionis: & duo leones stantes juxta fulcra hæc manuaria.

18 *Cum clivulo*] id est, molli ascensu in circuitu solii præterquam ab anteriore parte, ubi gradus erant: nam in clivuli extremitate erant leones, gradus singulos quasi observantes.

16 Duodecim quoq; leones stantes ibi ad sex gradus ejus hinc & inde: non fuit factum tale in ullo regno.

20 Insuper omnia vasa potoria regis Schelomonis *erant* aurea, & omnia vasa domus saltus Libani ex auro asservato: nihil *inerat* argenti: æstimabatur temporibus Schelomonis nullius pretii.

21 Nam naves regis obibant Oceanum cum servis Churami: semel ternis annis veniebant naves Oceani afferentes aurum & argentum, ebora, & simias, & pavones.

22 Sic major erat rex Schelomo omnibus regibus terræ divitiis & sapientia.

23 Et omnes reges terræ quærebant aspectum Schelomonis: ut audirent sapientiam ejus, quam indiderat Deus animo ejus.

24 Isti quoque afferebant quisq; munus suũ: instrumenta argentea, & instrumenta aurea, vestimentaq;, arma & aromata, equos & mulos: rem annuam quotannis:

25 Ita ut essent Schelomoni ' quater mille præsepia equorum, & currus, & duodecies mille equites: quos collocavit in civitatibus currũum, & apud regem Jeruschalaimis.

25 *Quater mille*] id est, præsepia equorum ad quater mille currus: vide annotata 1.Reg.4.25.

26 || Eratq; dominium habens in omnes alios reges: inde à flumine *Euphrate* usque ad terram Pelischtæorum, & usque ad terminum Ægypti.

|| 1.Reg.4.21.

27 Et reddidit rex argentum Jeruschalaimis ut lapides: cedros autem reddidit ut sycomoros, quæ in loco depresso *crescunt*, multitudine.

28 Pendebant enim vectigal equorum ex Ægypto *mercatores* Schelomoni, & ex omnibus aliis regionibus.

29 Reliquæ autem res Schelomonis ' priores & posteriores: nónne sunt scriptæ ' in verbis Nathanis Prophetæ, & in prophetia Achijæ Schiluntini, & in visione [c] Jehhdonis videntis de Jarobhhamo filio Nebati?

29 *Priores & posteriores*] id est, ante & post lapsum ejus: de quo 1.Reg. 11. ut confirmatur infrà 17 3.

In verbis Nathanis] id est, principio primi libri regum, quod hi tres conscripserunt, qui hîc nominantur.

c *qui & Hhiddo infrà 12.15. & Hhoddo infrà 15.1.*

30 Regnavit verò Schelomo Jeruschalaimis super totum Jisraëlem quadraginta annis,

31 Cumq; occubuisset Schelomo cum patribus suis, & sepelivissent eum in civitate Davidis patris ejus: regnavit Rechabhham filius ejus pro eo.

CAPUT X.

Eodem est argumento cum 1. Reg. 12.

1 || TUNC abiit Rechabhham Schecemũ: nam Schecemum conveniebant omnes Jisraëlitæ ad constituendum eum regem.

|| 1.Reg.12.

2 Fuerat autem cùm audivisset Jarobhham filius Nebati, qui erat *adhuc* in Ægypto, quò fugerat metu Schelomonis regis: ut reverteretur Jarobhham ex Ægypto.

3 Nam miserant accersitum eum, venitque Jarobhham & totus Jisraël: & allocuti sunt Rechabhhamum dicendo:

4 Pater tuus durum imposuit jugum nobis: tu ergo leva *nos* servitute ista patris tui dura, & jugo ejus gravi quod imposuit nobis, & serviemus tibi.

5 Qui dixit ad eos, adhuc triduum *differte*, tum revertimini ad me: sic abiit populus.

6 Intereà iniit consilium rex Rechabhham cum senioribus qui steterant ante Schelomonem patrem ipsius, dum esset in [a] vivis, dicendo: quomodo vos consilium iniretis ad respondendum populo huic aliquid?

a Heb. vivus.

7 Qui allocuti sunt eum, dicendo: si fueris [b] facilis populo huic gratificando eis, & allocutus fueris eos verbis bonis: utique erunt tibi servi omnibus diebus.

b Heb. in bonum.

8 Sed reliquit consilium seniorum quo consuluerant ei: & iniit consilium cum iis, qui a pueris educati fuerant secum, stantibus coram ipso:

9 Dixitq; ad eos: quod vos consilium iniretis, ut responderemus aliquid populo huic: qui allocuti sunt me dicendo, leva *nos* jugo isto quod imposuit pater tuus nobis?

10 Tum allocuti sunt eum isti, qui à pueris educati fuerant cum eo dicendo: sic dices populo isti, qui allocuti sunt te dicendo, pater tuus grave effecit jugum nostrum: tu ergo leva *illud* a nobis: sic alloqueris eos: minimus *digitus* meus densior est lumbis patris mei.

11 Jam verò pater meus oneravit vos jugo gravi: ego autem superaddam jugo vestro: pater

pater meus castigavit vos scuticis, ego autem flagellis aculeatis.

12 Cùm ergo venisset Jarobhham & totus populus ad Rechabhhamum die tertio: quemadmodum edixerat rex dicendo, revertimini ad me die tertio:

13 Respondit eis rex duriter: nam dereliquerat rex Rechabhham consilium seniorum:

14 Et allocutus est eos ex consilio puerorum suorum dicendo: pater meus grave effecit jugum vestrum: ego autem superaddam illi: pater meus castigavit vos scuticis: ego autem flagellis aculeatis.

15 Cùm itaque non auscultasset rex populo: (erat enim causa a Deo: ut præstaret Jehova verbum suum quo allocutus fuerat per Achijam Schiluntinum Jarobhhamum filium Nebati).

16 ‖ Omnes Jisraëlitæ quia non auscultaverat rex ipsis, responderunt populus regi dicendo, quæ nobis portio esset cum Davide? utique non est nobis possessio cum filio Jischaji, quisque ad tentoria tua, ô Jisraël: jam prospice domui tuæ, David: sic abiit totus Jisraël in tentoria sua.

17 (Tantùm super filios Jisraëlis qui habitabant inter civitates Jehudæ regnavit Rechabhham.)

18 Cumq; misisset rex Rechabhham Hadoramum qui præerat tributo, obruerunt eum Jisraëlitæ lapidibus, ita ut moreretur: quamob rem rex Rechabhham totis viribus conscenso curru fugit Jeruschalaima.

19 Sic defecerunt Jisraëlitæ a domo Davidis usque in hunc diem.

16 *Omnes Jisraëlitæ quia &c.*] in quibusdam exemplaribus additur, Videntes, quòd fortè irrepsit ex comparatione cum 1.Reg.12.16. sed probatiora nostra exemplaria eo carent.

Caput XI.

Rechabhham a bello in Jisraëlitas Dei jussu abstinet: regnum munitionibus, commeatu, armis, personisq; confirmat. Sacerdotes Levitas & Jisraëlitas profugos recipit: filiosq; provinciis præficit.

1 ‖ Cùm autem venisset Rechabhham Jeruschalaima: congregavit ex domo Jehudæ & Binjaminis centum octoginta millia delectorum *hominum* gerentium bellum: ad pugnandum contra Jisraëlem, ut reduceret regnum illud ad Rechabhhamum.

‖ 1.Reg.12.21.

2 Sed fuit verbum Jehovæ ad Schemahhjam virum Dei, dicendo:

3 Edicito Rechabhhamo filio Schelomonis regi Jehudæ: & omnibus Jisraëlitis in Jehuda & Binjamine, dicendo:

4 Sic ait Jehova: ne ascendite, neque pugnate contra fratres vestros, revertimini quisque domum suam: nam a me facta est res ista: qui auscultantes verbis Jehovæ, reversi sunt a profectione contra Jarobhhamum.

5 Itaque resedit Rechabhham Jeruschalaimis: & ædificavit civitates ad munitionem "in Jehuda:

6 Ædificavit, inquam, Beth-Lechemum, & Hhetamum, & Tekohham:

7 Item Beth-Tzurem, & Socuntem, & Hhadullamum:

8 Gathum quoque, & Mareschem, & Ziphum:

9 Et Adorajima, & Lacischum, & Hhazekam:

5 *In Jehuda*] i. est, in regno Jehudæ, ut ostendit comparatio versus 10. synecdochicè.

10 Et Tzorhham, & Ajalonem, & Chebronem quæ *sunt* in Jehuda & in Binjamine, civitates munitionum.

11 Confirmavitque has munitiones: disponens in eis "antecessores, & apothecas cibi, & olei, & vini:

12 Et in [a] unaquaque civitate "clypeos & spicula: denique confirmavit eas [b] quamplurimum: ita fuit ejus Jehuda & Binjamin.

13 Sacerdotes quoque & Levitæ, qui *erant* in toto Jisraële, stiterunt se ei e toto termino suo.

14 Nam derelinquentes Levitæ prædia suburbana sua & possessionem suam, abiverunt ad Jehudam & Jeruschalaima: cùm rejiceret eos Jarobhham, & "filii ejus, "ne sacerdotio fungerentur Jehovæ:

15 Statueretq; sibi sacerdotes pro excelsis, & pro dæmonibus: & pro vitulis quos fecerat.

16 Et secuti illos ex omnibus tribubus Jisraëlis, qui dedebant [c] animum suum ad requirendum Jehovam Deum Jisraëlis: venerunt Jeruschalaima ad sacrificandum Jehovæ Deo majorum suorum.

17 Qui confirmarunt regnum Jehudæ, & fortificarunt Rechabhhamum filium Schelomonis, ad triennium: nam ambulaverunt in via Davidis & "Schelomonis triennio.

18 Acceperat autem sibi Rechabhhã uxorem præter Machalatam filiã Jerimothi filii Davidis: Abihajilam filiam Eliabi filii Jischaii:

19 Quæ peperit ei filios: Jehuschum, & Schemarjam, & Zahamum.

20 Post hanc verò duxit [d] Mahhacam filiam Abschalomi: quæ peperit ei Abijam & Hhattaium, & Zizam, & Schelomithum.

21 Amabat autem Rechabhham Mahhacam filiam Abschalomi præ omnibus uxoribus suis, & concubinis suis: nam uxores octodecim duxerat, & concubinas sexaginta: unde genuit viginti octo filios & sexaginta filias.

22 Ideoq; Rechabhham constituit primarium Abijam filium Mahhacæ antecessorem inter fratres ipsius: quia erat constituturus eum regem.

23 Et "prudentiam adhibens, dispersit de omnibus filiis suis per singulas regiones Jehudæ & Binjaminis, in omnes civitates munitionum, quibus indebat commeatum [e] copiosum: & [f] procuravit *eis* multitudinem uxorum.

11 *Antecessores*] filios suos, infra 23. ver.

a Heb. *in omni civitate & civitate.*

12 *Clypeos*] id est, omnia genera armorum tam ad defensionem quàm ad offensionem: synecdoche.

b Heb. *ad multum valde.*

14 *Filii ejus*] sive ad consilium adhibuerit: sive opera illorum usus sit in præsidiis constituendis exẽplo Rechabhhami.

Ne Sacerdotio &c.] id est, ne doctrinam nuntiarent, & populum in ea continerent, ac in reliquis exercitamentis ad cultum Dei pertinentibus officium suum facerent.

c Heb. *cor.*

17 *Schelomonis*] nam videtur ex hoc loco ut ex toto Ecclesiaste Schelomo post lapsum resipuisse: et si non potuit idololatriam planè evertere, & cultum Dei redintegrare ut temporibus Menaschis infra 33.17.

d *quæ & Mikaja filia Urielis e Gibhha, infrà* 13.2.

23 *Prudentiam adhibens*] exemplo Abrahami Gen.25. sic de Jehoschaphato infra 21.3.

e Heb. *in multitudinem.*

f Heb. *petiit.*

Caput XII.

Rechabhham & Jehuda peccatis Deum provocantes a rege Aegypti affliguntur & spoliantur. Resipiscentes Dei verbo eriguntur & restituuntur: postremò Rechabhhamo succedit Abija.

1 ‖ Fuit autem cùm stabilivisset Rechabhham regnum, cumq; confirmatus esset, *ut* "relinqueret legem Jehovæ: & totus Jisraël cum eo.

‖ 1.Reg.14.21.

1 *Relinqueret*] post illud triennium, de quo sup. 11.17.

2 Unde fuit anno quinto regis Rechabhhami, ut ascendens Schischak rex Ægypti contra Jeruschalaima, (quia prævaricati erant contra Jehovam)

‖ 1.Reg.14.

3 Cum mille ducentis curribus, & cum sexaginta millibus equitum: [a] innumeroq; populo

a Heb. *ad numerum populi.*

pulo qui veniebant cum ipso ex Ægypto, *Lubæis, *Succæis, & *Æthiopibus:

4 Caperet civitates ipsas munitionum quæ *erant* Jehudæ: & veniret Jeruschalaima usque.

5 Schemahhja verò propheta *ille, veniens ad Rechabhhamum ac principes Jehudæ, qui congregati erant Jeruschalaimis [b] metu Schischaki: dixit eis, sic ait Jehova: vos dereliquistis me, ideò ego quoque derelinquo vos *tradendos* in manum Schischaki.

6 Tum deprimentes se principes Jisraëlis & rex: dixerunt, justus est Jehova.

7 Quos cùm videret Jehova seipsos depressisse, fuit verbum Jehovæ ad Schemahhjam dicendo, depresserunt se ipsos: non perdam eos: sed præstabo eis mox [c] liberationem, neque effundetur æstuans ira mea super Jeruschalaima per [d] Schischakum:

8 Sed *erunt ei servi: ut experiantur servitutem mei, & servitutem regnorum reliquarum regionum.

9 Ascendens itaque Schischak rex Ægypti contra Jeruschalaima *accepit thesauros domus Jehovæ, & thesauros domus regis, omnia, inquam, illa accepit: accepit etiam scuta aurea quæ fecerat Schelomo.

10 Pro quibus fecit Rex Rechabhham scuta ærea: quæ deposuit in manum præfectorum cursoribus, qui observabant portam domus regis.

11 Eratque ex quo veniebat rex in domum Jehovæ: ut venientes cursores afferrent ea: deinde referrent ea ad procœtonem cursorum.

12 Cùm itaque se depressisset, aversa est ab eo ira Jehovæ, ut non perderet [e] omnino: *prout etiam erga Jehudam usus fuerat verbis bonis.

13 Confirmavit ergo se rex Rechabhham Jeruschalaimis & regnavit: nam natus unum & quadraginta annos Rechabhham cùm regnare inciperet, septendecim annis regnavit Jeruschalaimis: civitate quâ elegerat Jehova ad collocandum nomen suum ibi, ex omnibus *civitatibus* tribuum Jisraëlis, & nomen matris ejus Nahhama Hhammonitis.

14 Fecit autem malum: nam non comparavit animum suum ad quærendum Jehovam.

15 Res verò Rechabhhami *priores & posteriores an non sunt scriptæ in verbis Schemahhjæ prophetæ & Hhiddonis Videntis *in genealogiis: etiam bella Rechabhhami contra Jarobhhamum omnibus eorum diebus?

16 Denique cùm occubuisset Rechabhham cum patribus suis, & sepultus esset in civitate Davidis: regnavit [f] Abija filius ejus pro eo.

3 *Lubæi*] hi sunt Libyes Mareothæ conterminal Aegypto: quare potius dicendi fuissent Lubies sive Lybies ex vero etymo.
Succæi].i. Troglodytis: ita vocatis quod in tabernaculis degant, quæ hebraicè Succoth dicuntur: quam ob rem regionem illorum Troglodyticen piscis Succoën dictam esse testatur Plin. libro 6. natur. hist. cap 29. etsi Mectoën legitur proclivi lapsu, mutato Samec in Mem.
Aethiopibus] sub Aegypto.
5 *Ille*] de quo sup. 11.2.
b Heb. *a facie.*
c Heb. *effugium.*
d Heb. *per manum* Schischaki.
8 *Erunt ei servi*].i. cogentur pacis conditiones ab eo accipere, & se redimere.
9 *Accepit*], datos a rege & populo pro sui redemptione.

e Heb. *in totum* vel *in consumptionem.*
12 *Prout etiam*] vide 1. Reg 11. 13. & 36. & sup. versu 7.

15 *Priores*] ut supra 9.29.
In genealogiis].i. in libro, in quo regum genealogias describit: qui etiam dicitur Midrasch, id est, commentarius: infra 13. 22.
f *qui & Abijam* 1. Reg 14.31. & *passim in libro regum.*

CAPUT XIII.

Abija Deo confisus, felicissimè contra Jarobhhamum pugnat.

1 || ANNO decimo octavo regis Jarobhhami: regnare cœpit Abija super Jehudam.

2 Tribus annis regnavit Jeruschalaimis, cujus matri nomen Micaja filia Urielis e Gibhha: bellumque fuit inter Abijam & inter Jarobhhamum.

3 Quam ob rem junxit Abija copias, robore valentes bellatores, quadringenties mille viros delectos: Jarobhham verò instruxit contra eum aciem cum octingentis mille viris delectis valentibus robore.

4 Tum surgens Abija e summo monte *Tzemarajimorum, qui *est* in montanis Ephrajimi: dixit, audite me Jarobhham, & totus Jisraël.

5 An non vestrum erat agnoscere Jehovam Deum Jisraëlis tradidisse regnum Davidi super Jisraëlem *in seculum: ipsi & filiis ejus *fœdere salis?

6 ||Attamen surrexit Jarobhham filius Nebati servus Schelomonis filii Davidis: & rebellavit contra dominum suum.

7 Deinde congregati sunt ad eum homines vani, [a] nequissimi, qui fortificarunt se contra Rechabhhamum filium Schelomonis: cùm Rechabhham esset puer ac [b] mollis animo: neque confirmaret se adversus illos.

8 Et nunc vos [c] cogitatis confirmare vos adversus regnum Jehovæ, *quod est* in manu filiorum Davidis: quamvis sitis multitudo magna: tamen penes vos vituli aurei *sunt*, quos fecit vobis Jarobhham in deos.

9 || An non depulistis sacerdotes Jehovæ filios Aharonis & Levitas? & fecistis vobis sacerdotes, ut populi reliquarum regionum: quemlibet venientem [d] ad consecrandum ministerium suum *juvenco subrumo & arietibus septem, estque sacerdos iis qui non *sunt* dii?

10 Nos autem *habemus* Jehovam Deum nostrum, quem non dereliquimus: sacerdotes autem ministrantes Jehovę sunt filii Aharonis, & Levitæ *sunt* in opere suo:

11 Et adolent Jehovæ holocausta [e] quolibet mane & quolibet vespere, suffitum quoque aromatum & dispositionem panum super mensam mundam, & lychnuchum aureum cum lucernis ejus *curant* accendendo quolibet vespere: observamus enim observationem Jehovæ Dei nostri: vos autem dereliquistis eum.

12 Quare ecce nobiscum *est* in [f] principiis Deus ipse: & sacerdotes ejus cum tubis clangoris ad clangendum contra vos: filii Jisraëlis ne pugnetis contra Jehovam Deum majorum vestrorum: non enim secundaremini.

13 Intereà Jarobhham jusserat divertere insidias, ut [g] invaderent eos a tergo: ita erant *Jisraëlitæ* a fronte Jehudæis, insidiæ verò a tergo eorum.

14 Aspicientes autem Jehudæi quòd ecce sibi instabat bellum [h] a fronte & a tergo, inclamarunt Jehovam: sacerdotes verò clangebant tubis.

15 Clanxerunt etiam viri Jehudæ: fuitq; cùm clangerēt viri Jehudæ, ut Deus plaga afficeret Jarobhhamū, & totum Jisraëlem coram Abija & Jehuda.

16 Quam ob rem fugerunt Jisraëlitæ metu Jehudæ: tradiditque illos Deus in manum horum.

|| 1. Reg. 15.

4 *Tzemarajimorum*] in finibus Binjaminis: vide Gen. 10.18.

5 *In seculum*] 2. Schem. 7.13.
Fœdere salis].i. perpetuo, Num. 18. 19.
|| 1. Reg. 11.26.

a Heb. *filii Belijahhal.*
b Heb. *tener corde.*
c Heb. *dicitis ut* Exod. 2.14.

|| Sup. 11.13. & 14.

d Heb. *ad implendum manum suam. ut* Exod. 28.41.
9 *Juvenco subrumo*].i. novo hoc ritu a vobis conficto.

e Heb. *mane mane, & vespere vespere: sic deinceps.*

f Heb. *in capite: ut* Deut. 20.9.

g Heb. *ut venirent a post eos: sic deinceps.*
h Heb. *facie & dorso.*

17 Per-

17 Percusserunt enim eos Abija & populus ejus percussione magna: ita ut caderent confossi ex Jisraëlitis quingenties mille viri delecti.

18 Ita depressi sunt Jisraëlitæ tempore illo: & fortificati filii Jehudæ: quia nitebantur Jehova Deo majorum suorum.

19 Nam persecutus Abija Jarobhhamum: cepit ab eo civitates, "Beth-Elem cum villis ejus: & Jeschanam cum villis ejus: "Hhephravin quoque cum villis ejus.

20 Neque obtinuit vim Jarobhham amplius diebus Abijæ: sed cùm plaga affecisset eum Jehova, mortuus est.

21 Confirmatus ergo est Abija: qui "duxerat sibi uxores quatuordecim: unde genuit viginti duos filios, & sexdecim filias.

22 Reliquæ autem res Abijæ, & viæ ejus ac verba ejus: scripta sunt in "commentario prophetæ Hhiddonis.

19 *Beth-Elem*] Binjaminiticæ tribus, ubi vitulorum alter erat 1. Reg. 12. 19.
Hhephravin] Hnophra Biniam nitarũ, Jehosch 18. 23.
21 *Duxerat*] non tantùm in regno, sed vivo etiam patre
22 *Commentario*] vide suprà 12. 15.

Caput XIIII.

Asa rex publicam idololatriam tollit: urbes munit, & Æthiopes invadentes, invocato Dei nomine cæsos fusosq; spoliat.

‖ 1. Reg. 15. 8.

1 ‖Cùm autem occubuisset Abija cum patribus suis, & sepelivissent eum in civitate Davidis, regnavit Asa filius ejus pro eo: diebus ejus quievit terra decem annis.

2 Et fecit Asa quod bonum & rectum *videtur* in oculis Jehovæ Dei sui.

3 Amovit enim altaria alienigenarum atque excelsa: & confregit statuas eorum, succiditque lucos eorum:

4 Et edixit "Jehudæis, ut requirerent Jehovam Deum majorum ipsorum: & ut facerent legem & præceptum ejus:

5 Amovit, inquam, ab omnibus civitatibus Jehudæ excelsa & "subdiales statuas: cùm quiesceret regnum coram eo.

6 Ædificavit quoque civitates munitionis in Jehuda: cùm quiesceret ea terra, & nullum gereretur secum bellum annis illis: nam quietem dederat Jehova ei.

7 Dicebat enim Jehudæis, ædificemus civitates has, & circumdemus muro, & turribus, valvis & vectibus, [a] tantisper dum hæc terra nobis exposita est, quandoquidem requisivimus Jehovam Deum nostrum, requirentibus dedit quietem nobis circumquaq;: quapropter ædificarunt & prosperati sunt.

8 Fuerunt autem Asæ copiæ ferentes "clypeum & spiculum: e Jehuda trecentorum millium: e Binjamine autem ferentium scutum & tendentium arcum ducentorum octoginta millium: omnes hi valentes robore:

9 Cùm prodiisset contra eos Zerach Æthiops cum copiis[b] decies centies millium, & curribus "ter centies: venissetque "Mareſcham usque.

10 Quò procedens Asa adversus eum: instructis aciebus in valle Tzephathæ ad Mareſcham:

11 Invocavit Asa Jehovam Deum suum, dicens: ô Jehova, nihil li *est* apud te, opem ferre destituto viribus [c] "intercedendo abundanti *viribus*: opem fer nobis, Jehova Deus noster: nam tibi innitimur, & in nomine tuo venimus contra multitudinem istam: ô Jehova, Deus noster es; ne obtineat *vires* côtra te mortalis.

12 Tum plaga affecit Jehova Æthiopes illos coram Asa & coram Jehuda: fugeruntque Æthiopes.

13 Quos persecutus est Asa, & populus qui cum eo erat ad Gerarum usque, ceciderunt que ex Æthiopibus *tot* ut non esset illis [d] "instauratio: quia fracti erant coram Jehova & corã exercitu ejus: ita deportarunt isti prædam multam valde.

14 Percusserunt etiam omnes civitatum "*incolas* circa Gerarum: nam invaserat eos "metus Jehovæ: spoliaruntque omnes civitates illas, in quibus spolia multa erant.

15 Atq; etiam "habitatores tentoriorum pecuariorum percusserunt: & captivos abducendo greges quàm plurimos & camelos, reversi sunt Jeruschalaima.

4 *Jehudæis*] id est, omnibus pertinentibus ad regnum Jehudę.
5 *Subdiales statuas*] vide Levitici 26. 30. in annotatione. Hæc autem omnia de publica cultus Dei instauratione sunt accipienda: nam anno demum decimo quinto sigilla. im quæstione habita, etiam privatæ idololatriæ sunt abolitæ, & fœdus cum Deo instauratũ, infrà 15. 8. &c.
a Heb. *adhuc hæc existente ut hæc terra coram nobis* sit.
8 *Clypeum*] vide annotata sup. 11. 12.
b Heb. *mille millium*.
9 *Ter centies*] suple ἀπὸ κοινοῦ mille; ut patet infrà 16. 8.
Mareſcham] in finibus Jehudæ, Jehosc chuhæ 15. 44.
c Heb. *inter abundantem*.
11 *Intercedendo*] id est, opponendo te illi, ut vulgus loquitur.
d Heb. *vivificatio*.
13 *Instauratio*] i. nulla suas copias instaurandi ratio: sic enim conjugatum vivificandi verbum accipitur 1. Chronicorum 11. 8. ut observatum est Gen. 18. 10.
14 *Incolas*] qui Pelischtæi erant, ac proinde Jehudæorum perpetui hostes: & fortè etiam Aethiopibus juncti.
Metus] vide simile Ge. 35. 5. & inf. 17. 10.
15 *Hhabitatores*] i. Scenitas Arabas Pelischtææ & Edomææ finitimos, qui fugientibus Aethiopibus iter eratur, 1. Chro. 4. 41.

Caput XV.

Asa a propheta monitus inceptam regni reformationem, & veri cultus instaurationem persequitur: fœdusq; cum Deo renovat.

1 Tum Hhazarjam filium [a] Hhodedi incessit spiritus Dei:

2 Qui procedens ante Asam, dixit ei: audite me Asa totusque Jehuda & Binjamin: "Jehova fuit vobiscum dum fuistis cum eo: & si requiretis eum, præstò erit vobis: sin derelinquetis eum, derelinquet vos.

3 "Dies enim multi aguntur Jisraëlitis sine Deo vero, & sine sacerdote docente, ac sine lege.

4 Quòd si conversus fuisset, cùm angustia esset sibi, ad Jehovam Deum Jisraëlis: requirentibus eum præstò fuisset illis.

5 Sed "temporibus istis non *est* pax exeunti & redeunti: verùm vexationes magnæ super omnes habitatores regionum illarum:

6 Adeò ut "contundantur gens gente & civitas civitate: quia Deus vexat eos omni angustia.

7 "Vos ergo confirmamini, neque sint "remissæ manus vestræ: est enim merces operi vestro.

8 Quare cùm audiret Asa verba ista, & "prophetiam illam *scriptam a* Hhodedo propheta: confirmans se abstulit "reliquos abominandos deos e tota terra Jehudæ & Binjaminis, atque ex illis "civitatibus quas ceperat de montanis Ephrajimi: renovavitque "altare Jehovæ, quod erat "ante porticum Jehovæ.

9 Et congregavit totum Jehudam & Binjaminem, & illos qui peregrinabantur apud eos, ex Ephrajimo & Menasche, "etiam e Schimhhone: nam defecerant ad eum ex Jisraëlitis [b] plurimi, cùm vidissent Jehovam Deum ejus esse cum eo.

a qui Hhiddo sup. 12. 15. & Jehbhdo, sup. 9. 29.
2 *Jehova*] propositio hortatoria ad pietatem, ab ope Dei, quam expertum erat regnum Jehudæ.
3 *Dies enim*] altera confirmatio ab exemplo regni Jisraëlitici.
5 *Temporibus*] ab initio defectionis hucusque.
6 *Contundantur*] vide comminationẽ 1. Reg. 14. 10. & sequentibus, & complementum 1. Reg. 15. 27.
7 *Vos ergo*] conclusio hortatoria, ut quod bene cœperant promovere, & cultum Dei planè redintegrare pergant.
Remissæ manus] vide 2. Schem 4. 1.
8 *Prophetiam*] Achijæ quam Hhoded in acta retulit, 1. Reg. 14. 7. & sequentibus: nam Hhodedum sive Hhiddonem partem illam historiæ regum scripsisse ostendimus suprà 13. 22.
Reliquos] quæstione domesticatim habita regnum ab idololatria repurgavit.
Civitatibus] de quibus suprà 13. 19.
Altare] & totum atrium de integro curavit: quam ob rem atrium novum dicitur infrà 20. 5. synecdoche.
Ante porticum] suprà 8. 24.
9 *Etiam e Schimhhone*] hinc apparet Schimhhonitas aliquos Jisraëlitis illis finitimos a regno Jehudæ defecisse, cùm laceraretur regnum: etsi de cætero corpus tribus Schimhhoniticæ Jehudę adhæsit, dum domus Davidis regnavit. 1. Chro. 4. 31. & sequentibus.
b Heb. *in multitudinem*.

10 Itaque congregati Jeruschalaima [a]mense tertio: anno quinto decimo regni Asæ,

11 Sacrificaverunt Jehovæ die illa, *quæ* de præda attulerant: boves septingentos, & pecudum septem millia:

12 Inieruntq; fœdus de requirendo Jehova deo majorum suorum: ex toto corde suo, & ex toto animo suo:

13 Adeò ut quisquis non requisiturus esset Jehovam Deum Jisraëlis, morte afficiendus esset: [c] sive parvus sive magnus: sive vir sive fœmina.

14 Et jurarunt Jehovæ cum sono magno & clangore: tubisque ac buccinis.

15 Lætabantur enim omnes Jehudæi de isto juramento: nam ex toto [d] animo suo jurabant, quòd cum toto studio suo [a]requisivissent eum, præstò fuisset eis: dederat enim Jehova quietem eis circumquaque.

16 [a]Quinetiam Mahhacam aviam Asæ regis amovit ne esset augusta, eò quòd fecerat cum luco horrendam statuam: & succisam Asa horrendam statuam ejus comminuit, ac combussit ad torrentem Kidronem.

17 Excelsa quidem non amota sunt ex Jisraële: sed animus Asæ fuit integer omnibus diebus ejus.

18 Et retulit res consecratas a patre suo & res consecratas a se in domum Dei: argentum & aurum & instrumenta.

19 Bellum enim non fuerat usque ad annum [a]trigesimumquintum [a][e] regni Asæ.

Mense tertio] in quem festum septimanarum incidit, mandatum a Deo Exod. 23.16.

c Heb. *inde a parvo ad magnum, &c.*

d Heb. *corde.*

15 *Requisivissent*] supra 14.11.

‖ 1. Reg. 15.13.

19 *Trigesimum quintum*] inclusivè, ut ostenditur infra 16.1.

Regni Asæ] i. regni Jehudæ a diviso populo quod tunc obtinebat Asa: nam regna modò a populis denominantur, modò a personis regnantibus. Est autem hic annus decimusquartus ex quo regnabat Asa: Nam Rechabhham septendecim annos regnavit, Abija tres: quibus si hos quindecim addas erunt triginta-quinque a lacerato regno: sic versu proximo sequente.

e vel *regno Asæ.*

Caput XVI.

Asa de Syrorum ope ad impediendum Bahhascham adhibitâ, a propheta reprehensus, cum in carcerem trudit: populum concutit: & morbo afflictus ad medicos tantùm non ad Deum recurrit.

1 ‖ ANNO [a]trigesimo sexto regni Asæ, ascendens Bahhascha rex Jisraëlis contra Jehudam, ædificabat Ramam: ne fineret egredi aut regredi *quenquam* ad Asam regem Jehudæ.

2 Sed depromens Asa argentum & aurum ex thesauris domus Jehovæ & domus regis: misit ad Ben-Hadadum regem Syriæ qui habitabat Damasci, dicendo.

3 Fœdus *est* inter me & inter te, ut inter patrem meum & inter patrem tuum: ecce mitto ad te argentum & aurum. age irritum fac fœdus tuum cum Bahhascha rege Jisraëlis: ut abscedat a me.

4 Et auscultans Ben-Hadad regi Asæ misit principes copiarum suarum contra civitates Jisraëlis, quæ percusserunt Hijonem, & Danem, & Abel-Majima: [a] omnesque civitates armamentariorum Naphtali.

5 Unde fuit audiente Bahhascha, ut desisteret ab ædificanda Rama: quia faciebat *Syrus* ut cessaret ab opere suo.

6 Tunc Asa rege assumente totum Jehudam deportarunt lapides Ramæ & ligna ejus, quibus ædificabat Bahhascha: & ædificavit ex illis Gebahhum & Mitzpam.

7 Quam ob rem illo tempore veniens [a]Chanani Videns ad Asam regem Jehudæ: dixit ad eum: quandoquidem innixus es rege Syriæ: ac non innixus es Jehova Deo tuo: idcirco [a]proripiunt se copiæ regis Syriæ, [b] ne sint ad manum tibi.

8 An non [c] Æthiopum illorum & Libyum erant copiæ numerosæ curribus & equitibus [d] quamplurimum? tamen cùm innitereris Jehova, tradidit eas in manum tuam.

9 Cùm Jehovæ oculi discurrant per totam terram, ut [a]firmum se exhibeat erga eos *quorum* [e] animus integer *est* erga ipsum: stultè egisti in hac re: nam [f] porrò futura sunt contra te bella.

10 Tunc indignatus Asa contra videntem illum, tradidit eum in [g] [a]carcerem Cippi, quia [h] indignatione percitus erat contra eum de hac re: & conquassabat Asa ex populo tempore illo.

11 Sed ecce res Asæ [a]priores & posteriores: ecce sunt scriptæ in libro regum Jehudæ & Jisraëlis.

12 Ægrotavit autem Asa anno trigesimonono regni sui, ex pedibus suis, [i] usque eò ut morbus ejus summè *invalesceret*: tamen ne in morbo quidem suo requisivit Jehovam: sed hæsit medicis.

13 Denique occumbens Asa cum patribus suis: mortuus est anno quadragesimo primo ex quo regnare cœpit.

14 Quem sepeliverunt in sepulchris ejus, quæ foderat sibi in civitate Davidis, deponentes eum in cubili quod impleverat [k] aromaticis speciebus paratis unguentario opere: & [a]combusserunt ei ustionem *odorum*, perquàm maximam.

‖ 1. Reg. 15.16.

1 *Trigesimo sexto*] id est trigesimosexto de quo sup. 15.10. vide annotata ibidem in versum ultimum.

a Heb. *omnia armamentaria civitatum Naphtali.*

7 *Chanani*] pater prophetæ Jehu, de quo 1. Reg. 16.3. infra 19.2.

Proripiunt se] q. d. nihil egisti Syros advocando: nam illis abeuntibus redintegrabit hostis tuus bellum, quo continenter infestaberis infra 9. vers. vide 1. Reg. 15.16.

b Heb. *a manu tua.*

c Heb. *Æthiopes, & Libyes erant in copiis, Sup. 14.*

d Heb. *multum valde.*

9 *Firmum*] non autem varium, & suorum partes temerè deserentem, ut Syri.

e Heb. *cor.*

f Heb. *ex nunc.*

g Heb. *in domum eversionis: sic dicitur Cippus ab evertendo & contorquendo junctura corpore.*

10 *Carcerem Cippi*] id est, carcerem sonticum, ubi sontes constringuntur Cippis: nam cum propheta agebat ut cum reo minutæ majestatis: sic Jirmejæ 20. & 37.

h Heb. *in indignatione erat contra eum.*

11 *Priores & posteriores*] vid. sup 9.29

i Heb. *usque sursum morbus eius.*

k Heb. *aromatibus & speciebus: Endyadis.*

14 *Combusserunt ei*] i. sepulchrum eju lustrarunt in ustrina suffitu facto, regum more. vide infra 21 sub finem.

Caput XVII.

Jehoschaphat regno confirmato, Ecclesias purgari & institui curat, dum Deus hostium alios cohibet, alios ei subjicit, postremò descripto status copiarum ejus.

1 REGNAVIT itaque Jehoschaphat filius ejus pro eo: & confirmavit se super Jisraëlem.

2 Nam disposuit copias per omnes civitates Jehudæ quæ munitæ erant: & disposuit stationarios per regionem Jehudæ, & per civitates Ephraijmi quas ceperat Asa pater ejus.

3 Eratque Jehova cum Jehoschaphato: quia ambulabat in viis Davidis patris sui [a]prioribus, & non requirebat [a]Bahhalimos:

4 Quia Deum patris sui requirebat, & in præceptis ejus ambulabat: ac non [a] imitabatur factum Jisraëlitarum.

5 Ideò confirmavit Jehova istud regnum in manu ejus, ita ut darent omnes Jehudæi [a]munus Jehoschaphato: sic fuerunt ei divitiæ & gloria [b] copiosè.

6 [a]Elato itaque animo suo ad vias Jehovæ: amplius adhuc amovit [a] excelsa & lucos ex Jehuda.

7 Et anno tertio ex quo regnare cœpit, misit [a]cum præfectis suis, cum Ben-Chajile & cum Hhobadja & cum Zecarja & cum Netaneële, & cum Micaja: ad docendum per civitates Jehudæ:

8 Cum illis, inquam, hos Levitas, Schemahjam & Netanjam, & Zebadjam & Hhasaëlem, & Schemiramothum, & Jonathanem, & Adonijam, & Tobijam, & Tob-Adonijam,

3 *Prioribus*] vide 1. Chron. 29.29.

Bahhalimos] id est, ulla idola: synecdoche.

a Heb. *secundum factum &c.*

5 *Munus &c.*] id est, eum suum esse regem hoc symbolo omnes profiterentur: ut 1. Schem. 10.27.

b Heb. *in multitudine.*

6 *Elato*] id est, cum audentior factus esset ad promovendum verum Dei cultum, quam fuisset Asa pater ipsius.

Excelsa &c.] quæ vel relicta fuerant vel rursus invecta.

7 *Cum præfectis*] i. hos selegit ex omnibus ordinibus ad tempus, per quos statum ecclesiarum recognosceret, & populum in verbo Dei institueret, ac autoritate sua in officio confirmaret.

nijam Levitas: quibuscum *erant* Elischamahh & Jehoram sacerdotes.

9 Qui docuerunt in Jehuda, habentes secum librum legis Jehovæ: & obiverunt omnes civitates Jehudæ docentes populum.

10 Pervaserat autem metus Jehovæ omnia regna regionum quæ *erant* circa Jehudam: ut non gererent bellum contra Jehoschaphatum.

11 Quin-imò a Pelischtæis adferebant ad Jehoschaphatum munus, & pecuniam [c] indictionis: etiam Arabes adducebant ei greges, arietes septies millenos septingentenos, & hircos septies millenos septingentenos.

c Heb. *oneris.*

12 Ita Jehoschaphat [d] pergebat crescere usque ad summum: & ædificavit in Jehuda arces & civitates armamentariorum.

d Heb. *erat iens & crescens.*

13 Et [e] [13] res multæ erant ei per civitates Jehudæ: ac homines [f] bellatores, valentes robore Jeruschalaimis.

e Heb. *opus multum*: *Gen.* 33. 14.

13 *Res multæ*] ad munitionem & commeatum pertinentes: ut suprà 11. 11.

f Heb. *belli.*

14 Quorum numeratio per paternas familias eorum: ex Jehuda chiliarchorum Hhadna princeps, quicum erant valentium robore trecenta millia:

15 Et [g] secundum hunc Jehochanan princeps: quicum erant ducenta octoginta millia:

g Heb. *ad manum hujus: sic deinceps.*

16 Et secundum hunc Hhamasja filius Zicri, sponte se offerens [16] Jehovæ: quicum erant ducenta millia valentium robore:

16 *Jehovæ*] id est, alacerrimo & promptissimo animo ad gerenda bella ejus.

17 Ex Binjamine verò valens robore Eljadahh: quicum erant armati arcu aut scuto ducenties mille:

18 Et secundum hunc Jehozabad: quicum erant centum octoginta millia expeditorum ad militiam:

19 Hi erant qui ministrabant regi: [19] præter eos quos disposuerat rex per civitates munitas in toto Jehuda.

19 *Præter eos*] de quibus suprà ver. 2.

Caput XVIII.

Argumentum idem est cum 1. Reg. 22.

1 Cùm autem essent Jehoschaphato divitiæ & gloria [a] copiosè: [1] affinitate se junxit Achabo.

a Heb. *in multitudinem: sic ver.* 2.

1 *Affinitate se junxit*] accipiendo Hhathaljam Achabi filiam in uxorem Jehoramo filio suo: 2. Reg. 8. 18.

2 Deinde descendit [b] exactis *aliquot* [2] annis ad Achabum Schomronem, cui mactavit pecudes & boves copiosè, populoque qui *erat* cum eo: & incitavit eum ut ascenderet contra Ramothas Gilhhadis.

b Heb. *ad finem annorum*. 1. *Reg.* 22.

2 *Annis*] anno decimo septimo regni sui, ut annotatum est, 1. Reg. 22. 42.

3 Dixit enim Achab rex Jisraëlis ad Jehoschaphatum regem Jehudæ, iturúsne es mecum Ramothas Gilhhadis? qui dixit ei, sicut ego, sic tu: & sicut populus tuus, populus meus: ut tecum simus in isto bello.

4 Dixit præterea Jehoschaphat ad regem Jisraëlis: consule, quæso, hoc ipso die verbum Jehovæ.

5 Tunc congregatis rex Jisraëlis prophetis suis quadringentis viris: dixit ad eos, utrùm ituri sumus contra Ramothas Gilhhadis in bellum istud: an destiturus sum? qui dicebant, ascende: traditurus enim est Deus in manum regis.

6 Dicente verò Jehoschaphato: annón est hîc propheta Jehovæ amplius, ut consulamus ex eo?

7 Dixit rex Jisraëlis ad Jehoschaphatum, amplius vir quidam *est* ex quo consulas Jehovam: at ego odi eum, quia non prophetat de me bonum, sed omnibus diebus suis malum: is est Micajehu filius Jimlæ: dixit verò Jehoschaphat, ne loquatur rex ita.

8 Itaque advocans rex Jisraëlis aulicum unum edixit: festinanter adduc Micajehu filium Jimlæ.

9 Intereà rex Jisraëlis & Jehoschaphat rex Jehudæ sedentes: quisque in solio suo, induti vestibus *regiis* considebant in area ad ostium portæ Schomronis: & omnes prophetæ illius prophetabant coram eis.

10 Fecerat enim sibi Tzidkija filius Cenahhanæ cornua ferrea: & dicebat; sic ait Jehova: his feries Syros adeò ut consumas eos.

11 Omnes quoq; prophetæ illi prophetabant similiter dicendo: ascende Ramothas Gilhhadis & prosperare: traditurus enim est Jehova in manum regis.

12 Nuntius autem ille, qui iverat vocatum Micajehu, alloquebatur eum, dicendo: ecce verba prophetarum istorum ore uno bonum prophetant regi: sit, quæso, verbum tuum ut unius illorum, & eloquitor bonum.

13 Cui dixit Macajehu: ut vivit Jehova, quod edixerit Deus meus, id eloquar.

14 Cùm ergo ingressus esset ad regem, dixit rex ad eum: Mica, utrum ituri sumus contra Ramothas Gilhhadis in bellum, an destiturus sum? qui dixit: ascendite & prosperamini, scilicet tradentur in manum vestram.

15 Dicenti autem ad eum regi: quoties ego tandem adjuraturus sum te, ut non eloquaris mihi nisi veritatem in nomine Jehovæ?

16 Dixit, video omnes Jisraëlitas dispersum iri per montes illos, ut oves quibus non *est* pastor: nam dixit Jehova, non *erit* dominus istis: revertantur quisque domum suam cum pace.

17 Tum dicente rege Jisraëlis ad Jehoschaphatum: nónne dixeram ad te, fore ut non prophetaret de me bonum: sed malum?

18 Dixit, propterea audite verbum Jehovæ: vidi Jehovam sedentem in solio suo, & totũ exercitum cœlorum adstantes a dextera ejus & sinistra ejus.

19 Ubi dicente Jehova, quis pelliciet Achabum regem Jisraëlis, ut ascendat & corruat apud Ramothas Gilhhadis? præterea dicente, hic dicit hoc modo, & ille dicit illo modo:

20 Tandem prodiit quidam spiritus qui consistens coram Jehova dixit, ego pelliciam eum: dicente verò Jehova ad eum, quo pacto?

21 Dixit, egressus ero spiritus mendacii in ore omnium prophetarum ejus: tum dixit, pellicies, etiamq; prævalebis: exi & fac ita.

22 Quare nunc ecce indidit Jehova spiritum mendacii ori tuorum prophetarum istorum: intereà Jehova locutus est contra te malum.

23 Tunc accedens Tzidkija filius Cenahhanæ percussit Micajehu in maxillam: & dixit, quanam viâ transivit spiritus Jehovæ a me, ut alloqueretur te?

24 Cui dixit Micajehu: ecce tu videris illo ipso

so die: quo ingredieris intimum conclave ad abscondendum te.

25 Dixit verò rex Jisraëlis, prehendite Micajehu, & reducite eum ad Ammonem præfectum civitati: & ad Joaschum filium regis.

26 Quibus dicite: sic edicit rex, ponite istum in carcere: & alite cum pane angustè, & aqua angustè, donec rediero cum pace.

27 Dixit verò Micajehu, si planè reversus fueris cum pace, non locutus fuerit Jehova per me: prætereà dixit, audite populi quotquot sunt.

28 Itaque ascendit rex Jisraëlis cum Jehoschaphato rege Jehudæ contra Ramothas Gilhhadis.

29 Ubi dixit rex Jisraëlis ad Jehoschaphatum, cùm dissimularet se processurus in prælium: at tu induere vestimentis suis: sic dissimulante se rege Jisraëlis processerunt in prælium.

30 Rex autẽ Syriæ præceperat præfectis curruum suorum dicendo: ne pugnatote contra parvum *aut* contra magnum: sed contra regem Jisraëlis solum.

31 Fuit itaque cùm videntes præfecti curruum Jehoschaphatum, ipsi quoque dicerent, rex Jisraëlis est, ut diverterent contra eũ ad pugnandum: sed exclamanti Jehoschaphato Jehova auxiliatus est, & [c] avertit illos Deus ab eo.

32 Nam fuit cùm viderent præfecti curruum, eum non esse regem Jisraëlis: ut reverterentur a persequendo eum.

33 Sed quidã jaculatus arcu simplice animo, percussit regem Jisraëlis inter commissuras, id est, inter loricæ *partes*: quapropter dixit aurigæ suo, deflecte manu tua, & educ me e castris: quia ægrotus factus sum.

34 Quoniam autem invalescebat prælium eo die, rex Jisraëlis distinebat currus ' suos adversus Syros usque ad vesperam: quam ob rem mortuus est *quo* tempore occidit sol.

c Heb. *incitavit eos.*

34 *Suos*] id est, sui exercitus in fugam inclinantis.

Caput XIX.

Jehoschaphat prophetæ reprehensione resipiscens, suos ad Deum revocat: Et ordinem Ecclesiasticum atque politicum in regno toto recognoscit.

1 Revertente autem Jehoschaphato rege Jehudæ domum suam, cum pace Jeruschalaima:

2 Prodiens in conspectum ejus Jehu ' filius Chanani videns, dixit ad regem Jehoschaphatum: an ' improbo auxiliari & osores Jehovę diligere te? at propter hæc tibi incumbit fervens ira a Jehova.

3 Veruntamen res bonæ inventę sunt apud te: quòd ' removisti lucos e terra, & constituisti animum tuum ad quærendũ Deum.

4 Deinde ' resedit Jehoschaphat Jeruschalaimis: postquam ' conversus obivisset per populum, ' a Beerschebahho usque ad montana Ephrajimi, & revocasset eos ad Jehovam Deum majorum ipsorum:

5 Constituissetque judices in ea regione per omnes civitates Jehudæ munitas, [a] cuique civitati:

6 Edicens judicibus, videte quid sitis facturi: non enim ' pro homine judicaturi estis, sed pro Jehova: qui vobiscum futurus est in rebus judiciariis.

7 Quare nunc insit pavor Jehovæ vobis: observate ut faciatis: non enim *est* apud Jehovam Deum nostrum iniquitas, aut acceptio [b] personarum, aut sumptio muneris.

8 Atque etiam Jeruschalaimis constituit Jehoschaphat e Levitis & sacerdotibus, & ex primoribus paternarum familiarum Jisraëlis, ad ' judicia Jehovæ, & ad ' lites: cùm ' reverterentur *illi* Jeruschalaima.

9 Et præcepit eis dicendo: sic facitote cum timore Jehovæ, cum fide, & cum [c] animo integro.

10 Ut quæcunque lis pervenerit ad vos a fratribus vestris residentibus in civitatibus suis, *de discrimine* inter cædem & cædem, inter legem & præceptum, statuta & judicia, admoneatis eos, ne rei fiant Jehovæ, & incumbat fervens ira vobis & fratribus vestris: sic facitote ut non sitis rei.

11 Ecce autem Amarja sacerdos primarius inter vos, in omni ' negotio Jehovæ: Zebadja verò filius Jischmahhelis antecessor ' in domo Jehudæ in omni negotio ' regio, cum moderatoribus & Levitis [d] ' expositi sunt vobis: confirmate vos & facite, & Jehova aderit [e] ' æquo.

2 *Filius Chanani*] de quo suprà 16.7.
Improbo] Achabo & Jisraëlitis, suprà 18.
3 *Removisti lucos*] suprà 17.4. & 6.
4 *Resedit*] id est, quievit, habenis regni Joramo commissis, & ecclesiastico ac politico ordine constitutis, ut sequitur.
Conversus] id est, resipiscens ad prophetæ monitum.
A Beer-Schebahho] id est, ab una regni extremitate ad alteram.
a Heb. *civitati & civitati.*
6 *Pro homine*] id est, non tam mei aut ullius hominis, quàm Dei vices in judicando geritis.

b Heb. *faciei.*
8 *Judicia Jehovæ*] id est, causas sacras, quarum cognitio ad sacerdotes & Levitas pertinebat: vide Deut. 17.8. & seq.
Lites] civiles.
Reverterentur Jeruschalaima] cùm alii judices propter obscuritatem aut difficultatem causarum, vos consulturi venient, aut partes inter se dissidentes ad vos remittent, ex lege Deut. 17.
c Heb. *corde.*
11 *Negotio Jehovæ*] vide suprà 8. ver.
In domo Jehudæ] id est, in regno.
Regio] id est, regni, sive politico.
d Heb. *coram vobis: ut Gen. 13.9.*
Expositi sunt] id est, semper erunt præstò, ut consulentibus de jure respondeant.
e Heb. *bono.*
Aequo] id est, rebus & personis æquitate conjunctis.

Caput XX.

Jehoschaphat divinam opem jejunio & precibus contra Moabitas & alios implorans, & promissionem Dei fide amplexus, victoriam divinitus obtinet: postremò societatem init contra voluntatem Dei cum Achazja: quæ reprehenditur & infelicem successum habet.

1 Fuit autem posteà, venientibus Moabitis & Hhammonitis, & ' *aliis qui* trans Hhammonitas *habitabant*, cum eis, contra Jehoschaphatum in bellum:

2 Venerunt qui indicarent Jehoschaphato, dicendo: invadit te multitudo magna e ' transmarina *regione*, ex Syria: qui ecce sunt ad ' Chatzatzonem Tamaris, ea *est* Hhen-Gedi.

3 Timens verò composuit Jehoschaphat faciem suam ad quærendum Jehovam: & indixit jejunium toti ' Jehudæ.

4 Itaque congregati sunt Jehudæi ad requirendum *opem* a Jehova: etiam ex omnibus civitatibus Jehudæ convenerunt ad requirendum Jehovam.

5 Tunc stans Jehoschaphat in congregatione Jehudæ & Jeruschalaimorum, apud domum Jehovæ ante atrium ' novum:

6 Dixit: Jehova Deus majorum nostrorum, nónne tu *es* Deus in Cœlis, & tu dominaris in omnia regna gentium: ita ut in manu tua sit vis & potentia, ac [a] nemo tibi possit obsistere?

7 Nónne tu Deus noster expulisti habitatores terræ hujus a conspectu populi tui Jisraëlis, & tradidisti eam semini Abrahami diligenti te, in seculum?

8 In qua habitantes: ædificaverunt tibi in ea sanctuarium pro nomine tuo, dicendo:

9 ' Si obvenerit nobis malum, puta gladius, judicium, aut pestis, sive fames, consistemus ante

1 *Aliis*] id est, Syris, de quibus ver. 2. & Edomæis ver. 10.
2 *Transmarina*] id est, trans mare salis sive mortuum, quod lacus Asphaltites etiam dicitur: nam in eam partem nationes istæ convenerant ad invadendũ Jehudam.
Chatzatzonem] de qua Gen. 14.7.
3 *Jehuda*] id est, toti regno suo.
5 *Novum*] vide suprà 15.8.
a Heb. *nemo est contra te sistendo se.*
9 *Si obvenerit*] summa orationis a Schelomone habitæ, suprà 6.14.

ante domum hanc & coram te: nam nomen tuum est in domo hac: quare inclamantes te ex angustia nostra, exaudi & serva.

10 Nunc autem ecce Hhammonitæ & Moabitæ, & 'montana Sehhiris, in quæ 'non permisisti Jisraëlitis ingredi cùm venirent e terra Ægypti: quamvis recesserint ab illis, & non perdiderint illos:

11 Tamen ecce ipsi 'rependunt nobis: adveniendo ut expellant nos ab hæreditate tua, quam hæreditariò possidendam tradidisti nobis.

10 *Montana Sehhiris*] id est, incolas: metonymia.
Non permisisti] Deuter. 2.3.8. & 18. ver.
11 *Rependunt*] id est, compensant nostrum beneficium hoc maleficio.

12 Deus noster, an non judicia exerciturus esses in eos? nam non *est* in nobis vis [b] obsistendi multitudini magnę isti invadenti nos: & nos nescimus quid facturi simus: sed in te *defixi sunt* oculi nostri.

13 Intereà 'omnes Jehudæi stabant coram Jehova: etiam parvuli eorum, uxores eorum & filii eorum.

b Heb. *vis ante multitudinem, &c.*
13 *Omnes*] id est, ex singulis familiis omnes: simile est Jonæ 3.6.

14 Tunc Jachazielem filium Zecarjæ, filii Benajæ, filii Jehhielis filii Mattanjæ, Levitam e posteris Asaphi: incessit spiritus Jehovæ in medio ipsius congregationis:

15 Quo dixit, attendite omnes Jehudei & habitatores Jeruschalaimorũ, & rex Jehoschaphat: sic ait Jehova vobis, vos ne timetote neque consternamini metu multitudinis magnæ istius: nam non vestrum erit hoc prælium: sed Dei.

16 Cras descendite versus eos, ecce ascensuri sunt per 'clivum [c] Tzitzi: & invenietis eos in extremitate vallis, in fronte deserti Jeruelis.

16 *Clivum Tzitzi*] qui situs erat inter desertum Tekohhæ & desertum Jeruelis, de quo in hoc versu.
c *vel floris, id est, floridum.*

17 Non *erit* vestrum pugnare in hoc *prælio*: sistite vos, consistite & videte salutem Jehovæ erga vos, Jehudæi & Jeruschalaimani: ne timetote, neque consternamini, cras exite ante eos: nam Jehova aderit vobis.

18 Tunc inclinavit Jehoschaphat verticem facie *demissa* in terram: omnes quoque Jehudæi & habitatores Jeruschalaimorum prociderunt coram Jehova, incurvando se Jehovæ:

19 Et surrexerunt Levitæ e posteris Kehathitarum & e posteris Korachæorum: ad laudandum Jehovam Deum Jisraëlis voce magna summè.

20 Deinde surgentes mane, exiverunt in desertum Tekohhæ: quibus exeuntibus, consistens Jehoschaphat dixit, audite me Jehudæi & habitatores Jeruschalaimorum, firmè credite Jehovæ Deo vestro, & confirmabimini: firmè credite prophetis ejus: & prosperabimini.

21 Ita consilio habito cum populo, constituit musicos Jehovæ, & laudantes 'decorum sanctitatis: qui procedendo ante expeditum *exercitum* dicerent: celebrate Jehovam: quoniam in seculum benignitas ejus *est*.

21 *Decorum sanctitatis*] periphrasis Dei.

22 Quando autem inceperunt cantum & laudem, disposuit Jehova insidiatores contra Hhammonitas, Moabitas, & montanos Sehhiris, qui invaserant Jehudam, ita ut afficerentur plagis.

23 Nam institerunt Hhammonitæ & Moabitæ contra habitatores montis Sehhiris ad internecioni devovendum & perdendum eos: & cùm absolvissent contra habitatores Sehhiris, juverunt *inter se* ut [d] alter esset alteri perditor.

24 Intereà Jehuda veniebat ad ipsam 'speculam versus 'desertum illud: quibus respicientibus ad multitudinem illam, ecce erant cadavera prostrata humi, nec *erat* [e] superstes.

25 Quapropter advenit Jehoschaphat cum populo suo ad diripiendam prædam eorum, inveneruntque inter eos copiosè tum facultates, tum instrumenta desyderabilia cum cadaveribus: quæ spoliaverunt sibi, [f] adeò ut non essent ferendo: fueruntque per triduum diripientes prædam illam: magna enim erat.

d Heb. *vir in perniciem socium suum, ut esset perditor.*
24 *Speculam*] quæ est in summo colle Tzitzi, de quo ver. 16.
Desertum illud] Jeruelis.
e Heb. *vir liberationis.*
f Heb. *ad non esse deportationem.*

26 Die autem quarto congregaverunt se in convalle benedictionis, ubi benedixerunt Jehovæ: idcircò vocant nomen loci illius, convallem benedictionis usque in hunc diem.

27 Posteà reversi omnes viri Jehudę & Jeruschalaimorum cum Jehoschaphato in principiis ipsorum, ut reverterentur Jeruschalaima cum lætitia: nam lætitia affecerat eos Jehova ab hostibus eorum:

28 Venerunt Jeruschalaima cum nabliis & cum citharis, & cum tubis: ad domũ Jehovę.

29 Et incessit pavor Dei omnia regna illarum regionum: cùm audirent pugnasse Jehovam contra hostes Jisraëlis.

30 Ita quievit regnum Jehoschaphati: quietem largiente illi, Deo ejus circumquaque.

31 Cùm autem regnaret Jehoschaphat super Jehudam: (natus triginta quinque annos cùm regnare inciperet, viginti quinque annis regnavit Jeruschalaimis, cujus matri nomen Hhazuba filia Schilchi)

32 Ambulavit in via patris sui Asæ: neque recessit ab ea: faciendo quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ.

33 Veruntamen excelsa non amota sunt: nam adhuc populus 'non comparaverant animum suum erga Deum majorum suorum.

34 Reliquæ autem res Jehoschaphati 'priores & posteriores: ecce sunt scriptæ in verbis 'Jehu filii Chanani, qui 'jussus est referre in librum 'regum Jisraëlis.

35 'Nam postmodum consociavit se Jehoschaphat rex Jehudę cum Achazja rege Jisraëlis: is *autem* [g] improbissimè agebat.

36 Tamen consociavit eum sibi, faciendo naves ad obeundum Oceanum: feceruntque naves Hhetzjone-Geberis.

37 Quapropter prophetavit Elihhezer filius Dodavæ Mareschanus contra Jehoschaphatum dicendo: quandoquidem consociasti te cum Achazja: disrumpit Jehova opera tua, & confractæ sunt naves, neque obtinuerunt *vim* obeundi Oceanum.

33 *Non comparaverant*] quamvis Jehoschaphat sedulò eos revocasset, supra 19.4.
34 *Priores & posteriores*] id est, ante peccatũ & post peccatum, quod sequentibus versibus explicatur & 1. Chron. 29. 29.
Jehu] de quo suprà 19.2.
Jussus est] autoritate Dei & Ecclesiæ ita ipse quoque fuit unus ex scriptoribus historiæ regum.
Regum] tam Jehudæ quàm Jisraëlis, ut habetur a 1. Reg. 16 usque ad finem libri, & in principio secundi.
35 *Nam postmodum*] ætiologia explicans res posteriores Jehoschaphati.
g Heb. *improbè egit faciendo.*

Caput XXI.

Jehoram fratres suos regni sui stabiliendi causa interficit: & quia impiè vivit defectione Edomæorum ac Libnæ, bello Pelischtæorũ & Arabum, domesticorum cæde & bonorum direptione castigatur: postremò incurabili morbo divinitus extinguitur.

1 Cùm autem occubuisset Jehoschaphat cum patribus suis, sepultusq; esset cum patribus

patribus suis in civitate Davidis: regnavit Jehoram filius ejus pro eo.

2 Huic *erant* fratres filii Jehoschaphati, Hhazarja, & Jechiel, & Zecarja, & Hhazarja, & Micaël, & Schephatja: omnes hi filii Jehoschaphati regis "Jisraëlis:

3 "Quibus dederat pater eorum dona multa argenti & auri & rerum pretiosarum cum civitatibus munitis in Jehuda: regnum verò dedit Jehoramo, quia erat primogenitus.

4 Surgens autem Jehoram ut confirmaret se in regno patris sui, interfecit omnes fratres suos gladio: etiamque *aliquos* e principibus Jisraëlis.

5 ‖ Natus triginta duos annos Jehoram cùm regnare inciperet, octo annos regnavit Jeruschalaimis.

6 Quibus ambulavit in via regum Jisraëlis, quemadmodum faciebant familia Achabi: nam "filia Achabi erat ei uxor: fecitq; quod malum *videtur* in oculis Jehovæ.

7 Noluit tamen Jehova perdere domum Davidis propter illud fœdus quod pepigerat cum Davide: & quemadmodum dixerat se daturum ei lucernam & filiis ejus omnibus diebus.

8 Temporibus hujus defecit Edom, ne subjectus esset Jehudæ: & constituerunt super se regem.

9 Quapropter profectus est Jehoram cum præfectis suis & omnibus curribus suis secum: fuitque ipso surgente nocte, ut percuteret Edomæum circumjacentem sibi, & præfectos curruum ejus.

10 Attamen perstitit Edom in defectione, ne [a] subjectus esset Jehudæ usq; in "diem istum: tunc defecit Libna eodem tempore ne subjecta esset ei: nam dereliquerat Jehovam Deum majorum suorum.

11 Etiam ipse fecit excelsa in montibus Jehudæ: effecitque ut scortarentur "habitatores Jeruschalaimorum, imò impulit "cum Jehuda.

12 Quam ob rem pervenit ad eum scriptum "ab Elija propheta, dicente: sic ait Jehova Deus Davidis patris tui: propterea quòd non ambulasti in viis Jehoschaphati patris tui, & in viis Asæ regis Jehudæ:

13 Sed ambulasti in via regum Jisraëlis, & effecisti ut scortarentur Jehuda & habitatores Jeruschalaimorum, sicut effecit domus Achabi ut scortaretur *Jisrael*: insuper etiam fratres tuos domesticos patris tui meliores te interfecisti:

14 Ecce Jehova afficit *te* plaga magna in populo tuo: & in filiis tuis, & in uxoribus tuis, atque in omnibus facultatibus tuis.

15 Tu quoque [b] agitaberis morbis magnis, morbo intestinorum tuorum: [c] per duos annos continuos, donec exeant intestina tua præ morbo illo.

16 Excitavit itaque Jehova contra Jehoramum [d] animum Pelischtæorum & Arabû, "qui *sunt* [e] finitimi Æthiopum:

17 Qui ascendentes contra Jehudam, irruperunt in *regionem* ejus, & abduxerunt captivas omnes facultates quæ inventæ sunt in domo regis, etiamque filios ejus, & uxores ejus: ita ut non relinqueretur ei filius nisi [f] Jehoachaz minimus filiorum ejus.

18 Deinde post omnia hæc: affecit eum Jehova in intestinis ejus morbo illo, adeò ut nulla *esset* medicina.

19 Perrexit enim de anno in annum, adeò ut quo tempore exibat "terminus ille, completis annis duobus, exirent intestina ejus, cum morbo ejus, & moreretur morbis [g] gravissimis: neque fecerunt ei populus ejus "ustionem *odorum* similē ustioni majorum suorū.

20 Natus triginta duos *annos* erat cùm regnare inciperet, & octo annis regnavit Jeruschalaimis: quos cùm transegisset "sine voluptate: sepelierunt eum in civitate Davidis: sed non in sepulchris Regum.

2 *Jisraëlis*] .i. regni Jehudæ cum adhærentibus Jisraëlitis: synecdoche.

3 *Quibus dederat*] vide supra 11.23.

‖ 2.Reg.8.17.

6 *Filia Achabi*] Hhathalja de qua infra 22.1.2.10.& seq.

a Heb. *de sub manu ejus*.

10 *Diem istum*] deportationis: vide 1.Chro.4.41.

11 *Habitatores Jeruschal.*] i. in ipso loco ubi Deus sacrarium suum habebat, idololatriam statuit, & invitis etiam obtrusit.

Cum Jehuda] id est, atque Jerosolymitanos ac Jehudæos reliquos.

12 *Ab Elija*] .i. quod Elija, antequā assumeretur, scripserat de futuro regno Jehorami: ut Jeschahhja de futuro regno Cyri, Jeschah. 44.& 45. & Achija de regno Joschijæ 1. Reg.13.3. sic oportuit impium Regem ab absentibus reprehendi qui præsentes non fuisset passus: nam Elijam temporibus Jehoschaphati raptum fuisse ante hujus regnum docetur 2.Reg.3.11.

b Heb. *eris in morbis*.

c Heb. *anno super annum*.

d Heb. *spiritum*.

16 *Qui sunt finitimi*] i. ex Petræa & felice Arabia, quę vergunt ad Aethiopiam.

e Heb. *ad latus*.

f *qui Achazja infrà capitibus sequentibus passim, & Hhazarja infrà 22.6.*

19 *Terminus ille*] quem præstituerat Elija supra ver.15.

g Heb. *pessimis*.

Ustionem] vide supra 16.14.

20 *Sine voluptate*] .i. in perpetuis calamitatibus & lethali morbo.

CAPUT XXII.

Achazja rex familię Achabi obsecutus, unà cum ea a Jehu perimitur: ita regno Jehudæ a Hhathalja occupato solus Joasch ex cruentis illius manibus eripitur.

1 ‖ CONSTITUERUNT autem habitatores Jeruschalaimorum regem Achazjam filium ejus minimum pro eo: nam omnes priores "interfecerat turma quædam quæ venerat cum Arabibus in castra: ita regnavit Achazja filius Jehorami rex Jehudæ.

2 "Cujus matri nomen Hhathalja "nata Hhómri [a] agentis "quadragesimum secundum annum cùm [b] Achazja regnaret, qui anno uno regnavit Jeruschalaimis.

3 Hic etiam ambulavit in viis domus Achabi: nam mater ejus erat consiliaria ejus ad improbè agendum.

4 Itaque fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ sicut domus Achabi: ipsi enim erant ei consiliarii post mortem patris ejus, [c] adeò ut perdiderint eum.

5 Etiam in consilio eorum ambulavit: profectus cum Jehoramo filio Achabi rege Jisraëlis in bellum contra Chazaëlem regem Syriæ ad Ramothas Gilhhadis: ubi percusserunt Syri Joramum.

6 Cumq; reverteretur ut curaret se Jizrehhele: nam percussores qui percusserant eū apud Ramam cùm præliaretur, "*constiterunt* cum Chazaële rege Syriæ: Hhazarja filius Jehorami rex Jehudæ descendit ad invisendum Jehoramum filium Achabi Jizrehhelem: eò quòd ægrotus esset.

7 ‖ Sed a Deo fuit "proculcatio Achazjæ veniendo ad Joramum: nam processit cum Jehoramo ad Jehu filium Nimschi venientem, quem unxerat Jehova ad excindendum domum Achabi.

8 Fuit enim cùm judicia exerceret Jehu cōtra domum Achabi: ut inveniens principes Jehudæ, & filios cognatorum Achazjæ ministrantes Achazjæ, interficeret eos.

9 Deinde cùm quæsivisset Achazjam, ceperunt eum (is autē se absconderat "in Schomrone) & adductum eum ad Jehu morte affecerunt eum ac sepeliverunt eum: dicebant enim, filius est Jehoschaphati, qui quęsivit Jehovam ex [d] toto animo suo: ita non *erat* domui Achazjæ, qui obtineret vires ad [e] regnandum.

‖ 2.Reg.8.24.

1 *Interfecerat*] sup.21.17.

2 *Cujus matri*] in Hhebræo textu trajectio est obscurior, cujusmodi est 1. Schemu.20.16. & Hhezræ 10.17. & Nechemjæ 12.22. qua non observata hic locus fuit variis quæstionibus & interpretationibus involutus.

Nata Hhomri] nam filia erat Achabi filii Hhomri: cujus nomen hîc ad totam familiam pertinet, in qua ipse primus regnavit, 1.Reg.16.25.

a Heb. *filii quadraginta duorum annorum*: sic 1. Schem. 13.1.

Quadragesimum secundum] nam tot anni numerantur ex quo Hhomri plenè adivit regnum usque ad regnum Achazjæ. Hhomri enim regnavit octo annis solus, Achab cum Achazja filio vigintiduobus, & Joram a Jehu sublatus duodecim.

b Heb. *Achazja cùm regnaret ipse*: pleonasmus.

c Heb. *ut esset perditor ei*.

6 *Constiterunt*] .i. nō persecuti sunt victoriam, ut Jehoramum prehenderent.

‖ 2.Reg.9.21.& sequentibus.

7 *Proculcatio*] .i. Deus hac occasione effecit, ut quasi pedibus Jehu, ipse quoq; Achazja tereretur: hoc est, cum reliqua familia Hhomri perderetur.

9 *In Schomrone*] .i. in regno Jisraëlis, a metropoli synecdochice denominato.

Sepeliverunt] .i. eum sepeliendum tradiderunt Jehudæis, patris rationem habentes. d Heb. *corde*. e Heb. *regnum*.

10 Quapropter Hhathalja mater Achazjæ, cùm videret mortuum esse filium suum, surgens perdidit totum semen regium domus Jehudæ.

11 Sed accipiens Jehoschabhhat filia regis Joaschum filium Achazjæ, furtim surreptum eum e medio filiorum regis, qui afficiebantur morte, abdidit ipsum & nutricem ejus in conclave lectorum: abscondit autem eum Jehoschabhhat filia regis Jehorami uxor Jehojadahhi sacerdotis: quia ipsa erat soror Achazjæ, metu Hhathaljæ, ut ea non afficeret eum morte.

12 Ita fuit cum ipsis in domo Dei latitans sex annis: dum Hhathalja regnaret super terram.

CAPUT XXIII.

Idem est argumentum cum 2.Reg.11.

||2.Reg.11.4.

1 || ANNO autem septimo confirmans se Jehojadahh assumpsit centuriones, Hhazarjam filium Jerochami, & Jischmahhelem filium Jehochananis, & Hhazarjam filium Hhobedi, & Mahhasejam filium Hhadajæ, ac Elischaphatum filium Zicri secum in fœdus:

2 Qui circumeuntes per Jehudam congregaverunt Levitas ex omnibus civitatibus Jehudæ, & primarios paternarum *familiarū* Jisraëlis: qui venerunt Jeruschalaima.

3 Tum pepigit tota illa congregatio fœdus in domo Dei cum rege: cùm dixisset eis *Jehodajahh*, ecce filius regis regnaturus est, ||quemadmodum promisit Jehova posteris Davidis.

||2.Schem.7.13.

4 Hæc *est* res quam facturi estis: tertia pars vestrum ingredientium sabbatho ex sacerdotibus & Levitis, *sunto* janitores liminum.

5 Et tertia altera adesto domui regis: reliqua verò tertia in porta [a] præcipua: totus autem populus in atriis domus Jehovæ.

6 Sed ne ingreditor domum Jehovæ: nisi sacerdotes & qui ministrant ex Levitis, ipsi ingressuri sunt: quia [b] sancti sunt: ac totus populus observanto observationem Jehovæ.

7 Et cingunto Levitæ regem circumquaque, quisque cum armis suis in manu sua, ut quisquis venturus est in domum istam, morte afficiatur: & adsunto regi cùm ingredietur & cùm egredietur.

8 Itaque fecerunt Levitæ & totus Jehuda, omnino prout præceperat Jehojadahh sacerdos: assumpserunt etiam quisque homines suos ingredientes sabbatho cum egredientibus sabbatho: non enim exemerat Jehojadahh sacerdos ullas distributiones.

9 Deditque Jehojadahh sacerdos centurionibus hastas, & scuta, & umbones, qui *fuerant* regis Davidis: qui erant in domo Dei.

10 Cumque constituisset totum populū cum missili cujusque in manu ipsius a latere domus dextero, usque ad latus domus sinistrū, versus altare & versus domum: apud regem circumquaque:

11 Produxerunt filium regis, & imposito ei coronamento idque cum testimonio, constituerunt eum regem: ungentes eum Jehojadahh & filii ejus: & dicebant, vivat rex.

12 Cùm autem Hhathalja audiret strepitum populi concursantium & [c] faventium regi: ingressa est ad populum in domum Jehovæ.

13 Ubi videns quòd ecce rex stabat in sua columna in ingressu, & principes ac tubæ aderant regi, totusque populus terræ lætus clangebat tubis, & musici instrumentis musicis, qui [d] exemplo præibant ad favendum *regi*: laceravit Hhathalja vestimenta sua, dicens: conjuratio, conjuratio.

14 Jussit autem Jehojadahh sacerdos exire centuriones, præfectos aliquos copiarum edicens eis, sinite istam exire intra ordines, & qui sequetur istam, morti traditor gladio: dicebat enim sacerdos, ne afficitote eam morte in domo Jehovæ.

15 Cùm itaque disponerent ei custodias laterales, abiit per aditum portæ equorum versus domum regis: ubi morte affecerunt eam.

16 Tunc pepigit Jehojadahh fœdus inter illum & inter totum populum, ac inter regē: ipsos fore populum Jehovæ.

17 Posteà ingressi totus populus ædem Bahhalis demoliti sunt eam, & altaria ejus, imaginesque ejus perfregerunt: Mattanem verò sacerdotem Bahhalis occiderunt ante ipsa altaria.

18 Et reposuit Jehojadahh præfecturas in domo Jehovæ [e] commissas sacerdotibus Levitis quos distribuerat David in domo Jehovæ: ad offerendum holocausta Jehovæ, sicut scriptum est in lege Moschis cum lætitia & cum musica: secundum [f] dispositionem Davidis.

19 Restituit quoque janitores in portis domus Jehovæ: ut non ingrederetur immundus ulla re.

20 Cumque assumpsisset centuriones & magnificos, dominantesque in populo, ac totum populum terræ: deduxit regem e domo Jehovæ, ingressique sunt per portam summam domum regis: & collocarunt regem in solio regni.

21 Et læti sunt totus populus terræ, ac civitas conquievit: postquam Hhathaljā morti tradiderunt gladio.

CAPUT XXIIII.

Idem argumentum est cum 2.Reg.12.

||2.Reg.12.

1 || NATUS septem annos Joasch cùm regnare inciperet, quadraginta annis regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomen Tzibja e Beer-Schebahho.

2 Fecitque Joasch quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ, omnibus diebus Jehojadahhi sacerdotis.

3 Cùm autem accepisset ei Jehojadahh uxores duas: genuit filios & filias.

4 Fuitque posteà: [a] cùm esset Joascho in animo instaurare domum Jehovæ:

5 Ut congregatis sacerdotibus ac Levitis ediceret eis: exite per civitates Jehudæ, & congregate a toto Jisraële pecuniam ad curandum domum Dei vestri de anno in annum:

5 *Porta præcipua*] id est, maxima & ima atrii, unde fundamenti porta appellatur: nam atrium magnum in declivi erat.
a Heb. *fundamenti*.
b Heb. *sanctitas*.

8 *Non exemerat*] id est, jusserat omnes eo die se sistere, quo producturus erat regem: sine ulla excusatione perfuncti muneris.

c Heb. *laudantium*.
d Heb. *notum facientibus ad laudandum*.
16 *Illum*] id est, Jehovam, de quo ver. 14.
e Heb. *in manu sacerdotum Leviticorum*.
f Heb. *manus*.
20 *Portam summam*] sive cursorum, id est, maximam regiæ, quam cursores & satellites regis solebant observare.

a Heb. *esset cum corde Joaschi renovare*.
5 *Anno in annum*] vide annotata Exod. 30.12.

annum: vos itaque festinate in hoc negotio: sed non festinarunt Levitæ.

6 Quapropter vocans rex Jehojadahhum primarium: dixit ei, quare non habuisti quæstionem de Levitis ut afferrent a Jehuda & Jeruschalaimis collectam [a] Moschis servi Dei & congregationis Jisraëlis: ad [a] tentorium conventus?

7 Hhathalja enim improbissimè se gerente, filii ejus perruperant in domum Dei: etiamque omnes res consecratas domui Jehovæ, aptaverant Bahhalimis.

8 Itaque edicente rege, aptaverunt arcam aliculus: posueruntq; eam in porta domus Jehovæ, foris.

9 [b] Promulgaveruntque in Jehuda & Jeruschalaimis ut afferrent Jehovæ [a] collectam Moschis servi Dei, imperatam Jisraëli in deserto.

10 Tunc lætantes omnes principes & totus populus: attulerunt & injecerunt in arcam, donec absolvissent *instaurare.*

11 Eratque quo tempore [a] deferebat arcam ad delegatos regis per Levitas, (nam cùm viderent multam esse pecuniam, conveniebat [a] scriba regis cum delegato sacerdotis primarii) ut evacuarent arcam illam, posteà deportantes reponerent eam in loco suo: sic facientes de die in diem, colligebant pecuniam [c] copiosè.

12 Quam tradebat rex & Jehojadahh curatori operis ministerii domus Jehovæ, qua mercede conducebant putatores & fabros ad instaurandum domum Jehovæ: etiamque fabros ferrarios & ærarios ad curandum domum Jehovæ.

13 Sic facientibus curatoribus operis, [d] assurrexit in justam constitutionē opus illud per manum eorum: ita ut restituerunt domum dei in formā ipsius, confirmantes eam.

14 Cumque absolvissent, attulerunt coram rege & Jehojadahho reliquum pecuniæ: unde fecit instrumenta ad domum Jehovæ, instrumenta ministrandi & offerendi cum acerris, & quidem instrumenta aurea & argentea: sic fuerunt [a] offerentes holocausta in domo Jehovæ jugiter omnibus diebus Jehojadahhi.

15 Senio autem confectus Jehojadahh & satur dierum mortuus est: natus centum triginta annos cùm moreretur.

16 Quem sepeliverunt in civitate Davidis cum regibus: eò quòd exercuisset bonum in Jisraële, tum [a] erga Deum, tum erga [a] domum illius.

17 Post mortem verò Jehojadahhi venientes principes Jehudæ [a] incurvaverunt se regi: tunc auscultavit rex eis.

18 Ita derelinquentes domum Jehovæ Dei majorum suorum, coluerunt lucos & idola: fuitque fervens ira contra Jehudam & Jeruschalaima propter reatum illorum hunc:

19 Cùm misisset ad eos prophetas ad revocandum eos ad Jehovam: iisq; contestantibus contra eos non præbuissent aurem.

20 Quin imo cùm spiritu Dei induente Zecarjam filium Jehojadahhi sacerdotis ipsius, [a] constitisset [e] ex editiori loco in populo: dixissetq; eis, sic ait Deus, quare transgredimini præcepta Jehovæ? at non prosperabimini: quia dereliquistis Jehovam, vicissim derelinquet vos:

21 Conjurantes contra eum, obruerant eum lapidibus ex præcepto regis: in atrio domus Jehovæ.

22 (Non enim recordabatur Joasch rex illius benignitatis quam exercuerat Jehojadahh pater ejus erga se, cùm interficeret filium ejus) qui cùm moreretur dixit, videbit Jehova, & requiret.

23 Fuit ergo vertente anno, ascendentibus contra eum copiis Syriæ, ut invadentes Jehudam & Jeruschalaima perderent omnes populi principes de populo: & omnem prædam eorum mitterent ad regem Darmasci.

24 Quamvis [f] paucis hominibus venissent copiæ Syriæ, tamen Jehova tradidit in manum eorum copias [g] numerosas valde: quia derelinquerant Jehovam Deum majorum suorum: ita in Joaschum exercuerunt [a] judicia.

25 Cùm autem discessissent ab eo (nam reliquerant eum in morbis gravissimis *versantem:*) conjurarunt inter se contra eum servi ejus, propter cædes [a] filiorum Jehojadahhi sacerdotis, & interfecerunt eum in lecto ipsius: ita mortuus est: sepeliveruntq; eum in civitate Davidis: sed non sepeliverunt eum in sepulchris regum.

26 Atq; hi *sunt* qui conjurarunt inter se contra eum: Zabad filius Schimhhathæ Hhammonitidis, & Jehozabad filius Schimritæ Moabitidis.

27 Filii autem ejus, & magnitudo oneris impositi ei, & fundatio domus Dei, ecce sunt scripta [a] in commentario libri regum: regnavitq; Amatzja filius ejus pro eo.

6 *Moschis*] id est, quali est usus Mosche: sic peccata Menaschis 2. Reg. 24. 5. & iniquitas patrum Exo. 34. 7. & signum Jonæ Matth. 12. 39. contradictio Core & error Balaam in Epist. Judæ, aliaque plurima τροπικῶς quasi eadem essent eodem modo appellantur.

Tentorium conventus] quasi dicat, quemadmodum ille extra ordinem collegit, quæ ad structuram tabernaculi requirebantur: ita nunc quæ ad templi instaurationem opus sunt, a nobis procurari & a populo conferri convenit.

b Heb. *ediderunt vocem.*

9 *Collectam Moschis*] id est, qualis fuit collecta Moschis, ut sup. ver. 6. nam diversam fuisse vel ex eo apparet, quòd illic capitatio viritim & certa summa imperatur: hîc verò libera cuiusque oblatio in arcam conjicitur: atque ideò magis comparanda esset cum illa Moschis, de qua Exod. 25.

11 *Deferebat*] Levita, cui hoc committebatur.

Scriba regis &c.] nam his ambobus commissa erat a rege & summo sacerdote quæstura istius ærarii.

c Heb. *in multitudinem.*

d Heb. *ascendit sanitas isti operi: metaphora, ut 1. Chro. 11. 8. & Nehem. 4. 7.*

14 *Offerentes &c*] id est, cultum Dei in domo ejus exercuerunt: synecdoche.

16 *Erga Deum*] instaurando cultum ejus.

Domum illius] Davidis, recuperando illi regnum.

17 *Incurvaverūt*] id est, blanditiis ita eum demulserunt, ut animum illius divini cultus alioquin studiosum frangerent, & regiæ autoritatis specie omnia pro libidine administrarent etiam in causis religionis.

20 *Constitisset*] id est, ex editiore loco orationem habuisset.

e Heb. *de super populo.*

f Heb. *in paucitate hominum.*

g Heb. *in multitudine.*

24 *Judicia*] Dei, de quibus 2. Reg. 12. 19. & infrà ver. 27.

25 *Filiorum*] id est filii, indefinitè dictum, ut Gen. 46. 7.

27 *In commentario*] id est, in 2. Reg. 12. ubi tributum Joascho a Chazaële impositū describitur.

Caput XXV.

Amatzja principio Dei cultum amplexus conductas Jisraëlitarum copias dimittit, & insignem contra Edomæos victoriam consequitur: qua elatus a Deo deficit, & ab Jisraëlitis, quos provocabat, funditur, capitur, mulctatq; gravis afficitur. Posteà a subditis conjuratis pellitur, & morte afficitur.

1 ‖ Natus vigintiquinque annos regnare cœpit Amatzja, & vigintinovem annis regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomē Jehohhadan e Jeruschalaimis.

2 Fecitque quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ: sed non [a] animo integro.

3 Fuit autem cùm confirmatum esset regnum penes ipsum: ut interficeret servos suos, qui percusserant regem patrem suum:

4 Filios verò eorum non affecit morte: sed *fecit* sicut scriptum est in lege, in libro Moschis, præcepisse Jehovam dicendo: ne moriuntor patres pro filiis, & filii ne moriuntor pro patribus: sed quisque propter peccatum suum moriuntor.

5 Præterea Amatzja congregatis Jehudæis, constituit eos per familias paternas, per chiliarchos, & per centuriones in toto Jehuda & Binjamine: & recensens eos a nato viginti annos & deinceps, invenit eorum trecenta millia delectorum, *aptorum* ad prodeundum in militiam prehendentium [a] spiculum aut clypeum.

‖ 2. Reg. 14.

a Heb. *cordis.*

5 *Spiculum &c.*] vide suprà 11. 12.

6 Insuper mercede conduxit ex Jisraëlitis, centies mille valentes robore, centum talentis argenti.

7 Quare vir Dei venit ad eum dicendo: ô rex, ne venito tecum exercitus Jisraëlitarum, non enim *est* Jehova cum Jisraëlitis, ullo Ephrajimitarum.

8 Sed procede tu, age, confirma te ad hoc bellum: facturus esset Deus ut impingas coram hoste: nam *est* vis in Deo ad auxiliandum, & ad faciendum ut impingas.

9 Dicente verò Amatzja viro Dei, quid ergo faciendum centum talentis, quæ dedi turmæ Jisraëlitarum? dixit vir Dei: est Jehovæ dare tibi amplius eo.

10 Separavit itaque eos Amatzja, nempe turmam illam quæ venerat ad *ipsum* ex Ephrajimo, ut abirent in locum suum: quapropter accensa ira ipsorum valde contra Jehudam, revertebantur in locum suum [b] accensi ira.

11 Intereà Amatzja confirmans se deduxit populum suum, & abiit in vallem salis: ubi percussit filiorum Sehhiris decem millia.

12 Et decem millia vivorum captivos abducentes Jehudæi, duxerunt ad fastigium *Petræ: & dejecerunt eos e fastigio Petræ, ita ut omnes disrumperentur.

13 [c] Turmarii verò illi quos remiserat Amatzja ne procederent secum in bellum, omnino irruerunt in civitates Jehudæ * a Schomrone Beth-Choronem usque: & percutientes ex eis tria millia, diripuerunt direptione magna.

14 Fuit autem postquam rediisset Amatzja a percutiendo Edomæos, ut adducens deos filiorum Sehhiris, constitueret illos sibi deos: & coram illis incurvaret se, atque adoleret illis.

15 Quam ob rem accensus ira Jehova in Amatzjam: misit ad eum prophetam qui diceret ad eum: cur quæris deos istius populi, qui non eripuerunt populum suum e manu tua?

16 Fuit autem cùm alloqueretur ipsum, ut diceret illi *rex*, an consiliarium regi tradiderunt te? [d] desiste, quare * percuterent te? itaque destitit Propheta, cùm dixisset: * agnosco Deum iniisse consilium de perdendo te, quandoquidem facis hoc: ac non auscultas consilio meo.

17 Tunc inito consilio Amatzja rex Jehudæ, misit ad Joaschū filium Jehoachazi filii Jehu regem Jisraëlis, qui dicerent: age videamus alter faciem alterius.

18 Misit verò Joasch rex Jisraëlis ad Amatzjam regem Jehudæ, qui dicerent: quædam spina quæ in Libano *erat*, misit ad cedrum quæ *erat* in Libano ad dicendum: da filiam tuam filio meo in uxorem: intereà præteriens bestia agrestis quæ in Libano *erat*, conculcavit spinam illam.

19 [e] Cogitasti, ecce percussisti Edomæos, ideò extulit te animus tuus ad venandum gloriā: nunc conside domi tuæ: quare miscceres bellum malo tuo, ut cadas tu & Jehuda tecum?

20 Sed non auscultavit Amatzja: quia a Deo id erat, ut traderet eos in manum *horum*: eò quòd quæsivissent deos Edomæorum.

21 Et ascendente Joascho rege Jisraëlis, viderunt alter faciem alterius, ipse & Amatzja rex Jehudæ: apud Beth-Schemeschum quod *est* Jehudæ.

22 Plaga autem affectus est Jehuda coram Jisraële: ita ut fugerent quisq; in tentoria sua.

23 Amatzjam verò regem Jehudę filium Joaschi, filii Jehoachazi prehendit Joasch rex Jisraëlis apud Beth-Schemeschum: deinde adducens eum Jeruschalaima, perrupit in muro Jeruschalaimorum a porta Ephrajimi usq; ad portam angularem quadringentos cubitos.

24 Denique toto auro & argento omnibusq; vasis quæ inventa sunt in domo Dei penes *Hhobed-Edomum, & Thesauris domus regiæ obsidibusq; *acceptis*: reversus est Schomronem.

25 Vixit verò Amatzja filius Joaschi rex Jehudæ, post mortem Joaschi filii Jehoachazi regis Jisraëlis: quindecim annis.

26 Reliquæ autem res Amatzjæ * priores & posteriores: nónne ecce sunt scriptę in libro regum Jehudæ & Jisraëlis?

27 Nam ex quo tempore recessit Amatzja [f] a sequendo Jehova, cùm fecissent contra eum conspirationem Jeruschalaimis, fugit Lacischum: quam ob rem miserunt post eum Lacischum, ubi morte affecerunt eum.

28 Inde deportaverunt eum equis: & sepeliverunt eum cum patribus ejus in * civitate Jehudæ.

b Heb. *in accensione iræ: ut Exod. 11.8.*

12 *Petræ*] id est, ad saxum civitatis primariæ in Arabia Petræa, quæ ab eo Petra dicitur: quam occupasse in hac expeditione legitur 2.Reg. 14.7.

c Heb. *filii turmæ.*

13 *A Schomrone*] id est, per totam latitudinem regionis Jehudæ, Jisraëlitarum regno conterminam.

d Heb. *desiste tibi: pleonasmus usitatus: vide Gen. 12.33.*

16 *Percuterent*] id est, ne committas nimis loquendo, ut irruant in te.

Agnosco] vide simile 1.Reg.22. 19.

e Heb. *dixisti: ut Exod. 2.14.*

24 *Hhobed-Edomum*] id est, posteros Hhobed-Edomi, janitores & thesaurorum sacrorum custodes, 1.Chro.26.15.

26 *Priores*] vide 1.Chro.29.29.

f Heb. *de post Jehovam, conspirarunt conspiratione.*

28 *Civitate Jehudæ*] id est, metropoli regni.

Caput XXVI.

Hhuzzija dum pietati studet divino præsidio secundatur, vicinos hostes subjicit, & regnum confirmat: deinde sacrum sacerdotium invadens lepra percutitur, ideòque hominum consortio excludi tur, filio interea regnum administrante.

1 ‖ TUM assumentes totus populus Jehudæ Hhuzzijam, qui erat natus sexdecim annos: constituerunt eum regem pro patre ejus Amatzja.

2 Ipse ædificavit Elotham, quam recuperaverat Jehudæ: postquam occubuisset rex cum patribus suis.

3 Natus sexdecim annos Hhuzzija, cùm regnare inciperet: quinquaginta duobus annis regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomen Jecolja e Jeruschalaimis.

4 Fecitque quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ: * omnino prout fecerat Amatzja pater ejus.

5 ‖ Fuit enim intentus quærendo Deo diebus Zecarjæ, informantis [a] in rebus pertinentibus ad timorem Dei: & quibus diebus quæsivit Jehovam, secundavit eum Deus.

6 Nam procedens cùm oppugnaret Pelischtæos, perrupit murum Gathi, & murum Jabnes, & murum Aschdodi: ædificavitq; civitates in Aschdodęa, & in Pelischtæorū *regione*:

7 Et auxiliatus est ei Deus * contra Pelischtæos, & contra Arabas qui habitabant in Guris planitie, & indigenas.

8 Dederunt quoque Hhammonitæ munus Hhuzzijæ; adeò ut abiret nomen ejus usq; ad ingressum Ægypti, quia confirmabat se [b] summè.

9 Nam ædificavit Hhuzzija turres Jeruschalaimis ad portam anguli & ad portam vallis & ad

‖ 2.Reg.14.21.

4 *Omnino prout*] id est, non animo integro, ut ille: supra 25.2.

‖ 2 Reg.15.2.

a Heb. *in timore Dei: sic enim habetur in antiquo manuscripto exemplari* [illegible] *simo Bibliotheca illustrissimi Principis Electoris Palatini: & sic legit Rabbi Schelomo antiquissimus in suo commentario.*

7 *Contra Pelischtæos*] id est, omnes finitimos, e quibus Pelischtæi regno Jehudæ ab occidente erant: Arabes a meridie: Hhammonitæ ab oriente: Indigenæ verò ubique sparsi, de quibus Judicu 10.12.

b Heb. *usque sursum.*

& ad [a]Miktzohham: & [b]firmavit eas.

10 Ædificavit etiam turres in [c]deserto, & fodit cisternas multas tam in depresso loco quàm in planitie, eò quòd pecoris multum esset ipsi: & agricolæ ac vinitores in montibus, & in arvis, nã amator [c] agriculturę erat.

11 Erant autem Hhuzzijæ copiæ gerentium bellum, aptorum ad prodeundum in militiam turmatim pro numerò recensionis eorum, *factę* [d] per Jehhielem scribam & Mahhasejam moderatorem: commissæ manui Chananjæ ex principibus regis.

12 Totus numerus primorum paternarum *familiarum* inter valentes robore, bis mille sexcentorum.

13 Quorum manui commissi copiarum militarium ter centies septies mille quingenti, gerentes bellum virtute militari: ad auxiliandum regi contra hostem.

14 Quibus paravit Hhuzzija pro toto exercitu scuta & spicula, galeasque & loricas & arcus: usque ad lapides fundarum.

15 Fecit præterea Jeruschalaimis [e] machinas ingeniosissimè excogitatas, ut essent super turres & super angulos, ad jaculandum sagittis & lapidibus magnis: exivitque nomen ejus usq; in longinquum: quia [f] [f]mirificè adjuvabatur, usquedū confirmatus esset;

16 Sed ubi confirmatus est, extulit se animus ejus usque adeò ut se corrumperet, & prævaricaretur contra Jehovam Deum suum: ingressus enim est in templum Jehovæ, ut adoleret super altare suffitus.

17 Ingressus verò post eum Hhazarja sacerdos: & cum eo sacerdotes Jehovæ octoginta robusti;

18 Obstiterunt Hhuzzijæ regi dicentes ei, [*]non *est* tuum, ô Hhuzzija, adolere Jehovæ: sed sacerdotum filiorum Aharonis qui consecrati sunt ad adolendum: exi e sanctuario, nam prævaricatus es: neque futurum est tibi gloriæ a Jehova Deo.

19 Tum indignatus est Hhuzzija, habens in manu sua suffimentum ad adolendum: cumque indignaretur contra sacerdotes, lepra exorta est in fronte ejus corā ipsis sacerdotibus in domo Jehovæ [g] [*]ab altari suffitus.

20 Respiciens itaque ad eum Hhazarja sacerdos primarius cum omnibus reliquis sacerdotibus, quòd ecce esset leprosus in fronte sua, deturbaverunt eum inde: etiamque ipse impellebatur ad exeundum, quia plaga afficiebat eum Jehova.

21 Sic fuit Hhuzzija rex leprosus usq; ad diem mortis suæ, habitans in domo [h] semota leprosus, cùm abscissus esset a domo Jehovæ: intereà Jotham filius ejus præerat domui regis, judicans populum terræ.

22 Reliquas autem res Hhuzzijæ priores & posteriores: [*]scripsit Jeschahhja filius Amotzi propheta.

23 Tandem occumbente Hhuzzija cum patribus suis, sepelierunt eum cum patribus ejus [*]in agro sepulchrali qui erat regum: dicebant enim leprosus est: & regnavit Jotham filius ejus pro eo.

9 *Miktzohham*] vide Nechem.3.19. *Firmavit eas*] præsidiis & munitionibus.

10 *Deserto*] Arabiæ, quod pascuosum erat.

c Heb. *terra*.

d Heb. *per manum*.

e Heb. *excogitata excogitatione excogitantis*.

f Heb. *mirificabat adjuvari*.

15 *Mirificè adjuvabatur*] a Deo, ut docet ver.7.

18 *Non est tuum*] vide Exod.30.7. & sequen.

g Heb. *de super altare*.

19 *Ab altari*] .i. a Deo præsenti am suam in altari testante, & ex eo lepram aspectabili signo ejaculante: synecdoche.

h Heb. *libera*, ut 2.Reg.15.5.

22 *Scripsit Jeschahhja*] tum in libro secundo Regum, cum in libro prophetiæ suæ.

23 *In agro*] id est, in eodem agro: sed seorsim a cadaveribus aliorum regum.

Caput XXVII.

Jotham regnum bene & feliciter administrat, & Hhammonitas reddit tributarios.

1 ‖ Natus vigintiquinque annos Jotham cùm regnare inciperet, sexdecim annis regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomen Jeruscha filia Tzadoki.

2 Et fecit quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ, omnino prout fecerat Hhuzzija pater ipsius: (tantummodò non est ingressus templum Jehovę:) sed adhuc populus corrumpebant se.

3 Hic ædificavit portam domus Jehovæ supremam: & in [*]muro clivi ædificavit [a] plurimùm.

4 Civitates etiam ædificavit in montanis Jehudæ: & in saltibus ædificavit palatia & turres.

5 Hic etiam pugnans contra regem Hhammonitarum prævaluit eis: ita ut darent ei Hhammonitæ anno illo centum talenta argenti, & decies mille [*] coros tritici, similiter hordei decies mille: hoc rependerunt ei Hhammonitæ etiam anno secundo & tertio.

6 Itaque confirmavit se Jotham: quia comparaverat [*]vias suas coram Jehova Deo suo.

7 Reliquæ autem res Jothami, & omnia [*]bella ejus, viæq; ejus: ecce sunt scriptæ in libro regum Jisraëlis & Jehudæ.

8 Natus vigintiquinque annos cùm regnare inciperet: sexdecim annis regnaverat Jeruschalaimis;

9 Cùm occumberet Jotham cum patribus suis, & sepelirent eum in civitate Davidis: ita regnavit Achaz filius ejus pro eo.

‖ 2.Reg.15.33.

3 *Muro clivi*] Editioris partis Jeruschalaimorum post templum ad occidentem siti, inter Gichonem torrentē & portam piscium, de quo infrà 33.14. & Nechem.3.26.& 27. Item 11.21.

a Heb. *in multitudinem*.

5 *Coros*] vide 1.Reg.4.21.

6 *Vias suas*] id est, consilia, actiones, vitamque suam.

7 *Bella ejus*] ei illata a rege Syriæ & Jisraëlitarum: de quibus 2.Reg.15.37.

Caput XXVIII.

Achaz impius a rege Syriæ & Jisraëlitis (a quibus pietatis & charitatis exemplum Achazo exhibuit Deus) Edomæis & Pelischtæis pressus ad Assyrium recurrit: a quo afflictus Achaz in graviorem idololatriam quàm anteà delabitur: & mortuo, Jechizkija filius succedit.

1 ‖ Natus viginti annos Achaz cùm ille regnare inciperet, sexdecim annis regnavit Jeruschalaimis: sed non fecit quod rectum *videtur* in oculis Jehovę, sicut David pater ipsius.

2 Ambulavit enim in viis regum Jisraëlis: atque etiam [a] fusiles *imagines* fecit Bahhalimis.

3 Præterea ipse adolevit in [*] valle filii Hinnomi: & arsit filios suos igne, secundum [*]abominationes gentium quas expulerat Jehova a facie Jisraëlitarum.

4 Et sacrificabat studiosè, adolebatque in excelsis, & in collibus: & sub omni arbore virente.

5 Quam ob rem tradidit eum Jehova Deus ejus in manum regis Syrorum: qui percutientes eum captivam abduxerunt ab eo multitudinem magnam, quam deduxerunt in Darmascum: etiamque in manum regis Jisraëlitarum traditus est, ita ut percuteret eum percussione magna.

6 Interfecit enim Pekach filius Remaljæ ex Jehudæis centies vicies mille die uno, omnes [b] robustos: eò quòd dereliquissent Jehovam Deum majorum suorum.

7 Interfecit quoq; Zicri potens Ephrajimita Mahhase-

‖ 2.Reg.16.2.

a Heb. *fusiones*.

3 *Valle filii Hhinnomi*] vide Jehosch. 15.8. *Abominationes gentium*] Levitici 18. 21.& 20.2.

b Heb. *filios roboris*.

Mahhasejam filium regis, & Hhazrikamum antecessorem domus ejus, atque Elkanam secundum a rege.

8 Itaque captivos ducebant Jisraëlitæ e cognatis suis ducenta millia mulierum, puerorum & puellarum, ac etiam prædam multam diripuerant ex eis: deducebantq; ista spolia in Schomronem:

9 Cùm ibi existens propheta Jehovæ Hhoded nomine: prodiit ante exercitum illum qui veniebat in Schomronem, ac dixit eis: ecce propter iram Jehovæ Dei majorum vestrorum æstuantem contra Jehudæos, tradidit eos in manum vestram: ita ut interficeretis ex eis 'cum indignatione, 'usque ad cœlos pertingit istud.

10 Et nunc filios Jehudæ & Jeruschalaimorum cogitatis subjicere ut sint serv & ancillæ vobis! 'annon penes vos, vos *inquam sunt* duntaxat reatus contra Jehovam Deū vestrum?

11 Quare nunc auscultate mihi: & restituite hanc captivorum multitudinem, quam abducitis captivam a fratribus vestris: nam æstus iræ Jehovæ *exundaret* in vos.

12 Tunc surgentes homines e primoribus Ephrajimitarum, Hhazarja filius Jehochananis, Berecja filius Meschillemothi & Jechizkija filius Schallumi & Hhamasa filius Chadlai: adversus venientes ab illa militia:

13 Dixerunt eis: non estis adducturi hanc captivorum multitudinem huc: quia in [c] reatum gravissimum cederet nobis '*quod* vos dicitis, superaddendo peccatis nostris & reatui nostro: quia magnus reatus incumbit nobis, & æstus iræ contra Jisraëlem.

14 Ita dereliquit expeditus quisque multitudinem illam captivam & prædam suam, ante istos principes & totam congregationem.

15 Tunc surgentes homines quidam qui expressi fuerant [d] nominatim, prehenderunt multitudinem illam captivam, & omnes nudos eorum induerunt ex ipsa præda: cumque induissent & calceassent, cibumque & potum dedissent atque unxissent eos, deduxerunt asinis quemque labentem eorum, adduxeruntque eos Jerichuntem *in* civitatem palmarum juxta fratres eorum: deinde reversi sunt in Schomronem.

16 Tempore illo misit rex Achaz ad reges Assyriæ: ut auxiliarentur sibi.

17 Nam adhuc Edomæi venientes: percusserant Jehudam, & abduxerant captivos.

18 Pelischtæi quoque irruerant in civitates depressi agri & meridianas Jehudæ: ceperantq; Beth-Schemeschum, & Ajalonem, & Gederothas, & Socuntem ac villas ejus, Timnamque & villas ejus, & Gimzuntem ac villas ejus: ubi habitabant.

19 Deprimebat enim Jehova Jehudam propter Achazum regem Jisraëlis: quia abstraxerat Jehudam, ut [e] omnino prævaricaretur contra Jehovam.

20 Veniens itaque ad eum Tilgath-Pilneeser rex Assyriæ, angustia affecit eum: non autem confirmavit eum.

21 Quamvis [f] accipiens Achaz partem ex domo Jehovæ & domo regis ac principum: dedisset regi Assyriæ: tamen non fuit auxilio ei.

22 Quocunque autem tempore angustia afficiebat ipsum Jehova, pergebat prævaricari contra Jehovam: idem erat rex Achaz.

23 Sacrificavit enim diis Darmascenorum 'percutientium ipsum: dicens, quia dii regum Syriæ sunt auxilio eis, illis sacrificaturus sum ut auxilientur mihi: at illi fuerunt *obices* [g] in quos impingeret, ipsi & toti Jisraëli.

24 'Adeò ut congregans Achaz instrumenta domus Dei, truncaret instrumenta domus Dei, & occluderet fores domus Jehovæ: faceretq; sibi altaria in unoquoque angulo Jeruschalaimis:

25 Etiam in singulis civitatibus Jehudæ faceret excelsa ad adolendum diis alienis: ita provocavit Jehovam Deum majorum suorum.

26 Reliquæ autem res ejus, & omnes viæ ejus 'priores & posteriores: ecce sunt scriptæ in libro regum Jehudæ & Jisraëlis.

27 Denique cùm occubuisset Achaz cum patribus suis, & sepelivissent ipsum in ipsa civitate, Jeruschalaimis, (non enim intulerunt eum in 'sepulchra regum Jisraëlis:) regnavit Jechizkija filius ejus pro eo.

9 *Cum indignatione*].i. veterum simultatum & bellorum inde a divisione regni gestorum nomine exacerbati.

Usque ad Cœlos] .i. summa est hæc sævitia quam exercetis, & animus infensissimus: hyperbole, ut Gen. 11.4.

10 *An non penes*] quasi dicat, nonne conscii vobis estis, vos aliis peccatis vestris reos jam peractos esse coram Deo, quòd illa hoc novo scelere cumulatis?

c Heb. *reatum Jehovæ .i. maximum: solet enim quicquid gravissimum & maximum est exprimi adjuncto aliquo nomine Dei: ut Gen. 30.8. & Jirm. 2.30.*

13 *Quod dicitis*] .i. cogitatis de fratribus vestris in servitutem trahendis.

d Heb. *nominibus.*

e Heb. *prævaricando prævaricaretur.*

f Heb. *partitus esset.*

23 *Percutientium ipsum*] .i. cùm a Rezine superatus esset, suprà ver. 5. & 2. Reg. 16.5. & 6.

g Heb. *ad impingere faciendum eum.*

24 *Adeò ut*] postquam rex Assyriæ eum invasisset, 2. Reg. 16.10.

26 *Priores & posteriores*] id est, ante immissas a Deo calamitates & post.

27 *Sepulchra regum*] quæ erant in arce Davidis.

Caput XXIX.

Jechizkija rex constitutus, illico Dei cultum restituit: sacerdotibus imperat ipsorum sanctificationem templiq; purgationem: in quo deinde ipse cum populo per sacerdotes & Levitas multas oblationes magna cum lætitia offert.

1 ‖ Jechizkija regnare cœpit natus viginti quinque annos, & viginti novem annis regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomen Abija filia Zecarjæ.

2 Et fecit quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ: omnino prout fecerat David pater ejus.

3 Hic ipso anno primo regni sui mense primo aperuit fores 'domus Jehovæ, & confirmavit ipsos *sacerdotes*:

4 Jussit enim convenire sacerdotes & Levitas, & congregavit eos in 'plateam orientalem:

5 Ac dixit eis, auscultate mihi, ô Levitæ: jam sanctificate vos, & sanctificate domum Jehovæ Dei majorum vestrorum, & efferte [a] 'quod separandum est e sancto.

6 Nam prævaricati sunt patres nostri, & facientes quod malum *videtur* in oculis Dei nostri, dereliquerunt eum: & avertentes faciem suam a tabernaculo Jehovæ opposuerunt cervicem.

7 Etiam occluserunt fores porticus, extinxeruntque lucernas & suffitum non adoleverunt: denique holocaustum non obtulerunt in sancto, Deo Jisraëlis.

8 Quam ob rem fuit fervens ira Jehovæ contra Jehudam & Jeruschalaima: adeò ut tradiderit eos commotioni, desolationi & sibilo: 'quemadmodum videtis oculis vestris.

9 Nam ecce 'ceciderunt patres nostri gladio: & filii nostri filiæque nostræ ac uxores nostræ in captivitate *fuerunt* propter illud.

‖ 2. Reg. 18.1.

3 *Domus Jehovæ*] .i. porticus & totius domus, quas occluserat pater, suprà 28. 24. & infrà ver. 7.

4 *Plateam orientalem*] .i. ante præcipuam atrii portam.

a Heb. *separationem: metonymia.*

5 *Quod separandum est*] .i. quæ sunt impura, aut ad prophanum cultum invecta.

8 *Quemadmodum videtis*] vos jam aliquot annis a Syris, Jisraëlitis, Edomæis, Pelischtæis & Assyriis opprimi.

9 *Ceciderunt &c.*] suprà 28.6. & seq.

10 Nunc

10 Nunc est b mihi in animo pangere fœdus cum Jehova Deo Jisraëlis: ut avertat se a nobis æstus iræ ejus.

11 Filii mei, nunc * ne erretis, vos enim elegit Jehova, ut stantes coram ipso ministretis ipsi, & ut sitis ipsi ministrantes & adolentes.

12 Tum surgentes hi Levitæ, Machath filius Hhamasai, & Joël filius Hhazarjæ e posteris Kehathitarum: ex Meraritis verò Kisch filius Hhabdi, & Hhazarja filius Jehallelelis: atque e Gerschonitis Joach filius Zimmæ, & Hheden filius Joachi:

13 Et e filiis * Elitzaphanis, Schimri & Jehhiel: ac e filiis Asaphi, Zecarja, & Matanja:

14 E filiis quoque Hemanis, Jechiel & Schimhhi: & e filiis Jeduthunis, & Schemahhja & Hhuzziel:

15 Congregarunt cognatos suos & sanctificaverunt se, veneruntque ex præcepto regis ad res Jehovæ: ad purgandum domum Jehovæ.

16 Nam ingressi sacerdotes interiorem partem domus Jehovæ ad purgandum: extulerunt omnem immunditiem, quam invenerāt in templo Jehovæ, in atrium domus Jehovę: recipiebant verò Levitæ exportandam in torrentem Kidronis foras.

17 Cœperant autem * primo *die* mensis primi sanctificare: & die octavo ejusdem mensis ingressi porticum Jehovæ, sanctificaverunt domum Jehovæ diebus octo: ita ut die sexto decimo mensis primi absolverint.

18 Tum venientes * intrò ad Jechizkijam regem, dixerunt: purgavimus totam domum Jehovæ, & altare holocausti cum omnibus instrumentis ejus, & mensam dispositionis cum omnibus instrumentis ejus.

19 Denique omnia instrumenta illa quæ abjecerat rex Achaz cùm regnaret, prævaricatione sua: comparavimus & sanctificavimus, quæ ecce sunt ante altare Jehovæ.

20 Itaque mane surgens Jechizkija rex, congregavit præfectos civitati: & ascendit in domum Jehovæ.

21 * Cumque adduxissent juvencos * septem & arietes septem, agnosque septem, & hircos e capris septem in peccatum pro regno & pro sanctuario, ac pro Jehuda: edixit filiis Aharonis sacerdotibus, ut offerrent in altari Jehovæ.

22 Tum jugularunt boves, & accipientes sacerdotes illorum sanguinem * insperserunt in ipsum altare: similiter jugulantes arietes insperserunt illorum sanguinem in altare, & jugulantes agnos insperserunt illorum sanguinem in altare.

23 Postremò admoverunt hircos peccati ante regem & congregationem: qui manibus suis nixi sunt eis.

24 Jugulantesque eos sacerdotes expiaverunt sanguine eorum in altari ad expiationem faciendam pro toto Jisraële: quia toti Jisraëli indixerat rex holocaustum & peccatum illud.

25 ‖ Restituerat autem Levitas in domo Jehovæ cum cymbalis, cum nabliis, & cum citharis ex præcepto Davidis, & Gadi videntis regii, & Nathanis prophetæ: nam a Jehova præceptum illud erat per prophetas ejus.

26 Itaq; adstantibus Levitis cum instrumentis Davidis: sacerdotibus verò * cum tubis:

27 Edixit Chizkija ut offerrent holocaustum in altari: & quo tempore cœpit holocaustū, cœpit musica Jehovæ cum ipsis tubis, idque cum c canticis traditis & instrumentis Davidis regis Jisraëlis.

28 Intereà tota congregatio incurvabant sese, cùm musici canerent & tubicines tubis clangerent: omnia hæc usquedum absolutum esset holocaustum.

29 Cùm autem absolvissent offerre: procidentes rex, & omnes qui præsentes erant cum eo, incurvaverunt se:

30 Edixitque Chizkija rex & principes Levitis, ut laudarent Jehovam verbis Davidis & Asaphi videntis: qui cùm laudassent, dum agitaretur lætitia illa, inclinato vertice incurvaverunt se.

31 Tum locutus Jechizkija dixit: jam d consecrastis ministerium vestrum Jehovæ, * accedite & adducite sacrificia & eucharistica in domum Jehovæ: adduxerunt itaq; congregatio illa sacrificia & eucharistica, & omnis voluntarius e animo holocausta:

32 Adeò ut esset numerus holocaustorum, quę adduxerunt congregatio, boum septuaginta, arietum centum, agnorum ducentorum: ad holocaustum Jehovæ erant omnia hæc:

33 * Aliorum autem consecratorum, boum sexcentorum, & pecudum ter mille.

34 Veruntamen sacerdotes erant pauciores, neque poterant * nudare *pelle* omnia illa holocausta: quare * confirmarunt eos cognati eorum Levitæ, donec absolutum esset illud opus, & donec sanctificassent se reliqui sacerdotes: nam Levitæ rectiores fuerant animo ad sanctificandum se sacerdotibus.

35 Nam etiam imponendum erat copiosè de adipibus eucharisticorum & de libaminibus * præter illa holocausta: ita constitutus est cultus domus Jehovæ.

36 Lætatusque est Jechizkija totusque populus, de eo quod restituerat Deus populo: * nam repentè fuerat hæc res.

Caput XXX.

Jechizkija inito consilio Jehudæis & Jisraëlitis indicit Pascha in mensem secundum: in quo celebrando Levitæ immundorum vicibus funguntur: pro quibus oratione habita Deus conciliationē suam testatus est. Deinde feriæ conceptivæ habentur, ad professionem grati erga Deum animi.

1 Deinde misit Jechizkija per totum Jisraëlem & Jehudam, & etiam fasciculos literarum scripsit ad Ephrajimitas & Menaschitas, ut venirent in domum Jehovę Jeruschalaima ad celebrandum Pascha Jehovæ Deo Jisraëlis.

2 Nam inierat consilium rex & principes ejus cum tota congregatione Jeruschalaimis: de celebrando Paschate * mense secundo.

3 Non enim potuerant celebrare illud tempore * eodem: cùm sacerdotes non sanctificassent se ad * sufficientem numerum, & populus non congregassent se Jeruschalaima.

b Heb. *cum corde meo.*

11 *Ne erretis*] id est, ne persistetis in errore: in quo cultum Dei, ad quem electi estis, omisistis.

13 *Elitzaphanis*] qui fuit princeps familię Kehathitarum, Num.3.30.

17 *Die primo*] id est, eodem die quo rex constitutus est.

18 *Intrò*] id est, in regiam.

21 *Cumq; adduxissent*] id est, omnes quadrupedū species sacrificio aptas, ad consecrationem loci & personarum, ad holocaustum, pro peccatis, & ad eucharistica.

Septem] ad significandam universitatem, sive totum regni corpus.

Pro sanctuario] ut denuo consecraretur.

22 *Insperserunt &c.*] ex ritu Levit.8.15. & sequent.

‖ 1.Chron.23.& 25.

26 *Cum tubis*] ex mandato Dei Num.10.10.

c Heb. *cum manibus: synecdoche, ut suprà 1.Chron.6.31. & Hhezra 3.10.*

d Heb. *implevistis manum vestram: ut Exod.28.41.*

31 *Accedite*] Apostrophe ad populum.

e Heb. *corde: sic ver.34.*

33 *Aliorum &c.*] id est, sacrificiorum tam votivorū quàm voluntariorum, quæ in eucharisticis numerantur: atq; etiam munerum, de quibus Levit.2.

34 *Nudare pelle*] quia occupati erant in oblationibus offerendis.

Cōfirmarunt] id est, partem muneris istorum in se receperūt, quod alioquin sacerdotum erat: Levit.1.6.

35 *Præter illa holocausta*] id est, multa igne absumenda accedebāt ad sacrificia: nam omnis adeps Jehovæ erat Levit.3.16. ut & suffitus ex libamine.

36 *Nam repentè*] quasi dicat, factum hoc inspiratum lætitiam piorum auxit, uno momento ex illis tenebris, quas offuderat Achaz, emergentium.

2 *Mense secundo*] ex lege Num.9.

3 *Eodem*] quo cōventus fuerat habitus & purgatio instituta: nam illud fuisset tempus proprium Paschatis, Exod.12.

Sufficientem] ut superioris conventus sacrificia offerrent: nedū maximi hujus, quo totus populus Jisraëliticus ad celebrandum Pascha fuisset conventurus, suprà 29.34.

4 Cúmque recta videretur hæc res in oculis regis: & in oculis totius congregationis illius:

5 Constituerant rem *hanc* ut [a] promulgarent per totum Jisraëlem a Beer-Schebahho Danem usque, ut venirent celebratum Pascha Jehovæ Deo Jisraëlis, Jeruschalaima: nam [b] jam diu non celebraverant [c] ex præscripto.

6 Abiverunt itaque cursores cum fasciculis literarum [d] ac rege a principibus per totum Jisraëlem & Jehudam, & ex præcepto regis dicebant: filii Jisraëlis, convertimini ad Jehovam Deum Abrahami, Jitzchaki & Jisraëlis, ut convertat se ad [e] reliquias, quæ reliquæ factæ sunt vobis e manu [6] regum Assyriæ.

7 Neque estote ut patres vestri, & ut fratres vestri, qui prævaricati sunt contra Jehovam Deum majorum suorum: quos tradidit desolationi, quemadmodum videtis.

8 Nunc ne obdurate cervices vestras, ut patres vestri: [8] cedite manum Jehovæ, & ingressi sanctuarium ejus, quod sanctificavit in seculum, colite Jehovam Deum vestrum: ut avertat se a vobis æstus iræ ejus.

9 Nam conversis vobis ad Jehovam, fratres vestri & filii vestri [f] consequentur misericordiam coram illis, qui captivos detinent ipsos, adeò ut revertantur in terram hanc: nam gratiosus & misericors *est* Jehova Deus vester: neque avertet faciem a vobis, si convertamini ad ipsum.

10 Cùm autem cursores illi transirent de civitate in civitatem per regionem Ephrajimi & Menaschis, ac Zebulunem usque: deridebant eos ac subsannabant eos.

11 Veruntamen quidam ex Aschere, & Menasche, & e Zebulune deprimentes se, venerunt Jeruschalaima.

12 Etiam in Jehudæis erat [12] manus Dei: indens eis [g] animum unum, ad faciendum præceptū regis ac principum ex verbo Jehovę.

13 Et congregati sunt Jeruschalaima populus multus ad celebrandum festum azymorum mense secundo: congregatio [h] quàmplurima.

14 Qui surgentes amoverunt altaria quæ erant Jeruschalaimis: & omnes aras thurarias amoventes, projecerunt in torrentem Kidronis.

15 Deinde jugularunt Pascha quartodecimo *die* mensis secundi: cùm reliqui sacerdotes & Levitæ [15] rubore suffusi sanctificassent se, & obtulerunt holocausta in domo Jehovæ.

16 [||] Ita steterunt in statione sua secundum officium suum ex lege Moschis viri Dei: sacerdotes spargentes sanguinem *acceptum* e manu Levitarum.

17 Quia multitudo in eo cœtu erat qui non sanctificaverant se: ideò Levitæ incumbebant [17] jugulationi Paschatum pro omni immundo, ad sanctificandum *ea* Jehovæ.

18 Nam magna pars illius populi, multitudo ex Ephrajimo, & Menasche, Jissascare & Zebulune non mundaverant se cùm comederent Pascha, secus quàm [18] præscriptum est: sed oravit Jechizkija pro eis dicendo: Jehova optimus [18] expiationē faciat pro *eo*:

19 [19] Quisquis animum suum comparaverit ad quærendum Deum Jehovam, Deum majorum suorum: quamvis non *sit* prout mundities [i] sacra *postulat*.

20 Et auscultans Jehova Jechizkijæ, [20] curavit populum.

21 Itaq; celebrarunt Jisraëlitæ qui præsentes erant Jeruschalaimis, festum azymorum septem diebus cum lætitia magna: laudabantque Jehovam de die in diem Levitæ ac sacerdotes instrumentis [21] *concinentibus* robur Jehovæ.

22 [22] Locutus enim fuerat Jechizkija, quæ [k] erant cordi omnibus Levitis, informantibus in intelligentia ejus quod *videtur* bonum Jehovæ: ideò comederunt stato illo tempore septem diebus, sacrificantes sacrificia eucharistica, & confitentes Jehovæ Deo majorum suorum.

23 Cumque consilium inivissent tota congregatio illa de celebrandis septem diebus aliis: celebrarunt septem dies *cum* lætitia.

24 Quibus Chizkija rex Jehudæ obtulit congregationi mille juvencos, & septies mille pecudes: & principes obtulerunt congregationi juvencos mille, pecudesque decies mille: se verò sanctificaverant sacerdotes [l] [24] copiosè.

25 Ita læti sunt tota congregatio Jehudæ & sacerdotes ac Levitæ, totaque congregatio eorum qui venerant ex Jisraële: tam peregrini qui venerant e terra Jisraëlis, quàm habitantes in Jehuda.

26 Fuitq; lætitia magna Jeruschalaimis: quia inde [26] a diebus Schelomonis filii Davidis regis Jisraëlis, hujusmodi non fuerat Jeruschalaimis.

27 Deniq; surgentes sacerdotes Levitici [27] benedixerunt populo, & exaudita est vox eorum: pervenit enim oratio eorum in habitaculum sanctum illius, in cœlum.

CAPUT XXXI.

Populus idololatriam convellit, & Jechizkija sacerdotes ac Levitas in suis muneribus & distributionibus restituens, de cibario eorum prospicit, revocata primitiarum decimarumq́; lege.

1 Cùm autem absolvissent omnia ista, egressi omnes Jisraëlitæ qui præsentes fuerant, per civitates Jehudæ fregerunt statuas, & succiderunt lucos, destruxeruntque excelsa ac altaria e toto Jehuda & Binjamine, etiam [1] *per* Ephrajimum & Menaschem, usque dum absolvissent: deinde reversi sunt omnes Jisraëlitę quisque in possessionem suam per civitates suas.

2 Restituit verò Jechizkija distributiones sacerdotum ac Levitarum per distributiones eorum, quemque secundum ministerium ipsius, sacerdotes & Levitas, in holocausta & in eucharistica: ad ministrandum & ad celebrandum, atque ad laudandum [2] in portis castrorum Jehovæ.

3 Portionem quoque regis e facultatibus suis ad quæque holocausta, ad holocausta matutina & vespertina, & holocausta pro sabbathis ac pro noviluniis, & pro solennitatibus: [||] ut præscriptum est lege Jehovæ.

4 Similiter edixit populo, habitatoribus Jeruschalaimorum, ut darent [4] portionem sacerdotum

---

a Heb. *transmitterent vocem.*

b Heb. *non per multum temporis.*

c Heb. *sicut scriptū est: sic infrà 8.*

d Heb. *a manu regis &c.*

e Heb. *evasionem quæ relicta est vobis.*

6 *Regum Assyriæ*] Pulis 2. Regū 15.19. & 1. Chronicorum 5. 26. & Tilgath-Pilneeseris 2. Reg. 15.29. & suprà 28.20.

8 *Cedite manum*] id est, prostrati, Dei opem & auxilium implorate, ut vos misericordia sua erigat: ut Lamentationum 5 6.

f Heb. *erunt in misericordiam.*

12 *Manus Dei*] id est, virtus & efficacia: metonymia.

g Heb. *cor: sic ver. 19.*

h Heb. *in multitudinem valde.*

15 *Rubore suffusi*] quod tam diu distulissent sui sanctificationem.

|| *Levitici 1. & sequentibus cap.*

17 *Jugulationi*] quæ alioquin ad offerentes pertinebat, ut observatum est Levitici 1.5.

18 *Præscriptū est*] Levit. 7.20.

Expiationē faciat] id est, præstet spiritu suo, quod isti temporis importunitate prætermiserunt: sic ostendit Chizkija quid fuerit juris de eis, qui sine fide mala, etiam secundo mense impurati erant.

19 *Quisquis &c.*] quasi dicat, modo qui accedent ad Pascha, animos suos comparaverint: cætera ne imputet Deus.

i Heb. *sanctitatis.*

20 *Curavit*] id est, virtute spiritus sui sanctificavit.

21 *Concinentibus*] id est, quibus canentes Psalmos robur Jehovæ prædicabant.

22 *Locutus enim*] antequam hæc fierent, videns Chizkija magnum populi undequaque imparatum, undequaque ad celebrandum Pascha cōfluere: cōsilium cum sacerdotibus & Levitis legis peritis habuerat: in quo constitutum est, ut res precibus Deo committeretur, Levitæ animos sumerent ad officiū populo præstandum, & populum de re tota instituerent ex verbo Dei.

k Heb. *ad vel super cor: vide Gen. 34, 3.*

l Heb. *in multitudinem.*

24 *Copiosè*] id est, tanto numero, ut abundè sacerdotum esset: non autem ut suprà ver. 3.

26 *A diebus Schelomonis*] exclusivè ut vocant, id est, a diviso regno non fuit celebrata tanta festivitas, junctis cum Jehuda Jisraëlitis.

27 *Benedixerunt*] ex lege Num. 6, 23.

1 *Per Ephrajimum*] id est, partem illam quæ regi Jehudæ parebat, sive occupatā a superioribus regibus ut suprà 13, 19. & 15. 8. sive ipse aliqua ex causa ad Jehudam defecisset, ut tunc Jisraëlis regnum fluctuabat, & multis motibus agitabatur: sic infrà 34.6.

2 *In portis castrorum*] id est, templi, quò conveniebat populus Dei, & Dei ministri quasi castrensi modo erant collocati.

|| *Num. 28.*

4 *Portionem sacerdotum &c.*] ut describitur Num. 18.

cerdotum & Levitarum : [4]ut confirmarent ſe in lege Jehovæ *exequenda*.

5 Tum ſimulac erupit hoc verbum,[a] plurimas contulerunt Jiſraëlitæ primitias frumenti, muſti, oleique ac [5] palmæ, denique omnis proventus agri: decimas quoque omnium [b] copioſè attulerunt.

6 Filii quoque Jiſraëls & Jehudæ qui habitabant in civitatibus Jehudæ, ipſi etiam decimas armenti & gregis, & decimas [c] ſacras, id eſt, ſacratas Jehovæ Deo ipſorum: afferentes depoſuerunt [d] acervatim.

7 [7]Menſe tertio cœperunt acervorum illorum fundamenta ponere: menſe verò [7]ſeptimo abſolverunt.

8 Cumque venientes Jechizkija & principes, vidiſſent acervos illos: benedixerunt Jehovæ & populo ejus Jiſraëli.

9 Percunctatuſque eſt Jechizkija ſacerdotes & Levitas de illis acervis:

10 Alloquens verò eum [e] Hhazarja ſacerdos primarius in familia Tzadoki: dixit, ex quo cœptum eſt iſtam oblationem afferre in domum Jehovæ, comedimus & ſaturati ſumus, ac ſupereſt [f] quamplurimum: quia Jehova benedixit populo ſuo, ita ut quod ſupereſt ſit multitudo hæc.

11 Quapropter edicente Jechizkija, ut compararent cellas in domo Jehovæ: compararunt.

12 Quò inferebant oblationem illam, & decimas, & res conſecratas conſtanter: [12]præerantque illis anteceſſor Conanja Levita, & Schimhhi frater ejus ſecundus ab eo:

13 Jechiel verò & Hhazazja, & Nachath, & Hhaſaël, & Jerimoth, & Jozabad, & Eliel, & Jiſmachja, & Machath, ac Benaja: [13]præfecti erant ſub manu Conanjæ & Schimhhi fratris ejus, inſtitutione Jechizkijæ regis, & Hhazarjæ [13] anteceſſoris domus Dei.

14 Kore verò filius Jimnæ Levitæ janitor verſus orientem, præerat voluntariis oblationibus Dei: ut diſtribueret oblationem Jehovæ, & res ſanctas ſanctarum.

15 [15]Ad manum autem ejus, Hheden, & Minjamin, & Jeſchuahh, ac Schemahhja, Amarja, & Schecanja per civitates ſacerdotum in ſtato munere: dando cognatis ſuis per diſtributiones [15] tam magno quàm parvo:

16 (Præter generis ipſorũ mares, a nato tres annos & deinceps) omni ingredienti domum Jehovæ ad [g] officium diurnum: pro miniſterio eorum, in obſervationibus eorum, ſecundum diſtributiones eorum.

17 Et cum recenſione generis ſacerdotum per familias paternas eorum, etiam Levitis a nato viginti annos & deinceps: in obſervationibus eorum, per diſtributiones eorum.

18 Etiam generi ipſorum in omnes parvulos eorum, uxores eorum, filioſque eorum ac filias eorum, toti congregationi: [18] cùm in ſtato munere ſuo rerum ſanctarum ſanctificaſſent ſe.

19 Tum poſteris Aharonis ſacerdotibus per agros ſuburbanos civitatũ eorum, in [h] unaquaque civitate *præerant* homines, qui expreſſi ſunt [19] nominibus: ad dandum portiones cuique mari inter ſacerdotes, ſimiliter ſingulis recenſitis genere inter Levitas.

20 Itaque fecit talia Jechizkija in toto Jehuda: fecitque quod bonum, & rectum, [i] ſtatumq; *videtur* cum Jehova Deo ſuo.

21 In omni verò opere quod cœperat in miniſterio domus Dei, & in lege ac in præcepto, quærendo Deum ſuum: ex toto [k] animo ſuo exercuit ſe, & ſecundatus eſt.

[4] *Ut confirmarent*] id eſt, illi rei firmè incumberent, neque diſtraherentur aliunde quærendi cauſa.
[a] Heb. *multiplicaverunt primitias*.
5 *Palmæ*] id eſt, dactylorum ſive fructuũ e palma: ita hoc loco vocem interpretantur Hhebræi omnes uno conſenſu: nam primitiarum mellis nuſquam in lege fit mentio: & primitiæ ac decimæ tantum imperantur ex fructibus terræ & animantibus: deniq; vox ipſa Hhebræa utrunque ſignificat.
[b] Heb. *in multitudinem*.
[c] Heb. *decimas ſanctitatum*.
[d] Heb. *acervos acervos*.
7 *Menſe tertio*] ſub feſtum Pentecoſtes.
Septimo] quo collecta fructuum totius anni abſolvitur: unde feſtum tabernaculorum collectionis dicitur, Exod. 23.16.
[e] Heb. *qui è Tzadoki* 1. Chron. 6.12.
[f] Heb. *uſque in multitudinem*.
12 *Præerantq; &c.*] id eſt, ſummi quæſtores ſacri erant, ſive ut Jureconſulti vocant, cimeliarchæ.
13 *Præfecti*] id eſt, curatores rationes accepti & expenſi cimeliarchis reddentes.
Anteceſſoris] id eſt, ſummi ſacerdotis.
15 *Ad manum*] id eſt, conjuncti adminiſtri, ut foris extra Jeruſchalaima iſtas oblationes reciperent.
Tam magno] ex lege Deut. 18.8.
[g] Heb. *rem diei die ſuo*.
18 *Cùm in ſtato*] id eſt, cùm primum ad hanc functionem initiati ſunt, ut continenter de cibariis ſacerdotum & Levitarum pro ætate ac ſexu eorum, providerent.
[h] Heb. *civitate & civitate*.
19 *Nominibus*] ſuprà verſ. 15.
[i] Heb. *ſtabilitatem*.
[k] Heb. *cordis*.

Caput XXXII.

Jechizkija adverſus Sancheribum munit Jeruſchalaima, populum confirmat : contra blaſphemias legatorum orans, divinitus cæſis hoſtibus exauditur. Poſteà gravi morbo liberatus & erectus a Deo: beneficiis ejus per ſuperbiam abutitur : reſipiſcentia & precibus iram Dei amolitur : Cui mortuo ſuccedit Menaſche.

1 ‖ POST res iſtas & firmam conſtitutionẽ earum, venit Sancherib rex Aſſyriæ: & invadens Jehudam caſtra ponebat cõtra civitates ejus munitas, [a] cognitas illas diſcindendo ſibi adjungere.

2 Videns autem Jechizkija advenisse Sancheribum: & faciem ejus *obverſam eſſe* [b] ad oppugnandum Jeruſchalaima:

3 Iniit conſilium cum principibus ſuis & dynaſtis ſuis, de obthurandis aquis fontium qui erant extra civitatem : & auxilio fuerunt ei.

4 Nam congregantes ſe populus multus obthurarunt omnes illos fontes, & [4] torrentem inundantem per medium regionis, dicendo: cur venientes reges Aſſyriæ invenirent aquas multas?

5 Præterea confirmans ſe, extruxit totum murum illum [5] perruptum quem perduxit uſque ad [5] turres : foris verò [5] murum alterum, & confirmavit munitionem civitatem Davidis : paravitque miſſilia [c] copioſè & ſcuta.

6 Et impoſuit præfectos militares populo: congregatiſque eis ad ſe in plateam portæ civitatis, locutus eſt, [d] quæ erant eis cordi, dicendo:

7 Confirmamini & fortes eſtote, ne timetote neque conſternamini metu regis Aſſyriæ, & metu totius multitudinis quæ *eſt* cum eo: nam nobiſcum major *eſt*, quàm cum eo.

8 Cum eo *eſt* brachium carneum : nobiſcum verò Jehova Deus noſter ad auxiliandum nobis & ad [e] gerendum bella noſtra, ſic innixi ſunt populus verbis Jechizkijæ regis Jehudæ.

9 Poſteà miſit Sancherib rex Aſſyriæ ſervos ſuos Jeruſchalaima, dum ipſe obſideret Laciſchum & totus dominatus ejus cum ipſo : ad Jechizkijam regem Jehudæ, & ad omnes Jehudæos qui erant Jeruſchalaimis, ut dicerent:

10 Sic ait Sancherib rex Aſſyriæ: cui rei confiditis, quòd deſidetis in munitione, Jeruſchalaimis?

11 An non Jechizkija incitat vos, [f] ut exponat vos morti per famem & per ſitim, dicendo: Jehova Deus noſter eripiet nos e manu regis Aſſyriæ?

12 An non ipſe Jechizkija abſtulit excelſa ejus & altaria ejus: edixitq; Jehudæ & Jeruſchalaimis dicendo: corã altari unico incurvatote

‖ 2. Reg. 18. 13.
[a] Heb. *dicens diſcindere eas ad ſe*.
[b] Heb. *ad bellum contra Jeruſchalaima*.
4 *Torrentem inundantem*] Gichonem, de quo infrà ver. 30.
5 *Perruptum*] ſub Amatzja a Joaſcho rege Jiſraëlis, ſuprà 25.23.
Turres] portæ Ephrajimi, & portæ angularis, de quibus ibidem.
Murum alterum] de quo infrà 33.14.
[c] Heb. *in multitudinem*.
[d] Heb. *ſuper cor illorum*.
[e] Heb. *ad bellandum*.
[f] Heb. *ad moriendum*.

vatote vos, & in eo adoletote?

13 An nescitis quid fecerim ego & majores mei omnibus populis terrarum? an [g] ullo modo potuerunt dii gentium terrarum eripere terram suam e manu mea?

14 Quis fuit inter omnes deos gentium illarum quas internecioni devoverunt majores mei, qui potuerit eripere populum suum e manu mea: ut possit Deus vester eripere vos e manu mea?

15 Nunc itaq; ne seducat vos Chizkija, neq; incitet vos *incitatione* hujusmodi, neq; credite ei: nam non potest ullus Deus ullius gentis aut regni eripere populum suum e manu mea, ut e manu majorũ meorũ: [h] quãto minus dii vestri eripiẽt vos e manu mea?

16 Amplius etiam locuti sunt servi illius contra Jehovam Deum ipsum: & contra Jechizkijam servum ejus.

17 Etiam literas scripserat ad probro afficiendum Jehovam Deum Jisraëlis: & ad obloquendum ei dicendo, sicut dii gentium terrarum, qui non eripuerunt populum suum e manu mea: sic non est erepturus Deus Jechizkijæ populum suum e manu mea.

18 Quæ proclamabant voce magna Judaicè populo Jeruschalaimorum qui *erat* super murum, ad metum incutiendum eis, & ad *turbandum eos: ut caperent civitatem.

19 Ita locuti sunt de Deo Jeruschalaimorum: ut de diis populorum terræ, opere manuum hominis.

20 ‖ Oravit verò Jechizkija rex, & Jeschahhja filius amotzi propheta propter ista: & clamaverunt cœlum versus.

21 Quapropter mittens Jehova angelum, excidit omnem valentem robore & antecessorem ac principem in castris regis Assyriæ: qui reversus est cum pudore vultus in terram suam: ubi ingressum ædem Dei sui, prodeuntium e visceribus ejus *quidam*, prostraverunt eum gladio.

22 Ita servavit Jehova Jechizkijam & habitatores Jeruschalaimorum e manu Sancheribi regis Assyriæ, & e manu omnium: *ducebatque eos liberatores undequaque:

23 Adeò ut multi afferrent munus Jehovæ Jeruschalaima, & res pretiosas Jechizkijæ regi Jehudæ: nam elatus erat ante oculos omnium gentium posteà.

24 ‖ Diebus illis ægrotavit Jechizkija [i] lethaliter: quapropter oravit Jehovam: qui alloquens eum, prodigium edidit ei.

25 At non pro beneficio erga se rependit Jechizkija: nam extulit se [k] animus ejus: quapropter fuit contra eum fervens ira, & contra Jehudam ac Jeruschalaima.

26 Sed cùm se depressisset Jechizkija pro elatione animi sui, ipse & habitatores Jeruschalaimorum: non obvenit eis fervens ira Jehovæ diebus Jechizkijæ.

27 *Erat enim Jechizkijæ divitiarum & honoris [l] quamplurimum: thesaurosque cõparaverat sibi ad argentum & ad aurum, & ad lapides pretiosos, & ad aromata, & ad scuta, ac ad omnia instrumenta desyderabilia:

28 Apothecas quoque ad proventum frumẽti, & musti ac olei: & [m] stabula ad omnia jumenta, & greges per stabula.

g Heb. *possendo potuerunt.*

h Heb. *quanto magis dii vestri non &c.*

18 *Turbandum*] id est, turbatis animis rixas inter oppidanos concitandum: per quas aut deditione, aut faciliore cõpendio caperentur Jeruschalaima.

‖ 2. Reg. 19.

22 *Ducebat*] id est, agebat & moderabatur: translatum ab exemplo pastoris & gregis.

‖ 2. Reg. 20.

i Heb. *usque ad moriendum.*

k Heb. *cor: sic deinceps.*

27 *Erat enim*] his sex versibus explicantur quæ per prolepsin duobus præcedẽtibus dicta sunt: causa, & forma elationis.

l Heb. *multum valde.*

m Heb. *præsepia ad omne jumentum & jumentum. synecdoche.*

29 Civitates etiam curaverat sibi, & possessionem gregum ac armentorum copiosè: dederat enim ei Deus facultates multas valdè.

30 Et ipse Jechizkija obthuraverat [n] alveum aquæ Gichonis superiorem, quam rectà deduxerat infernè ad occidentem civitati Davidis: denique secundatus fuerat Jechizkija in toto opere suo.

31 Itaq; *agentem* cum oratoribus principum Babyloniæ, qui miserant ad eum, ut inquirerent de prodigio illo quod fuerat in terra, *dereliquit eum Deus: tentando eum: ut *experiretur quicquid erat ei in animo.

32 Reliquæ autem res Jechizkijæ & benignitates ejus: ecce sunt scriptæ * in visione Jeschahhjæ filii Amotzi prophetæ: præter librum regum Jehudæ & Jisraëlis.

33 Tandem cùm occubuisset Jechizkija cum patribus suis, & sepelientes eum in superiore parte sepulchrorum posterorum Davidis, honore affecissent eum in morte ejus totus Jehuda & habitatores Jeruschalaimorum: regnavit Menasche filius ejus pro eo.

n Heb. *tuborum metonymia.*

31 *Dereliquit*] i. sivit eum agere ex affectu suo. *Experiretur*] vide Deut. 8. 2.

32 *In visione*] à capite 36. usque ad 40.

Caput XXXIII.

Menasche pessimè in regno se gerens, prophetarum monitis & temporaria captivitate castigatur, qua demum resipiscens in regnum restituitur: in quo cultum Dei ex parte instaurat: & morienti succedit impius Amon: deinde huic conspiratione sublato, Joschija.

1 ‖ NATUS duodecim annos Menasche, cùm regnare inciperet: quinquagintaquinque annis regnavit Jeruschalaimis.

2 Qui fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ: secundum abominationes illarum gentium, quas expulerat Jehova a conspectu Jisraëlitarum.

3 Nam [a] rursus ædificavit excelsa quæ demolitus fuerat Jechizkija pater ejus: & erexit altaria Bahhalimis, fecitque lucos, & incurvans se toti exercitui cœlorum coluit eos.

4 Etiam extruxit altaria in domo Jehovæ: de qua dixerat Jehova: Jeruschalaimis erit nomen meum in seculum:

5 Extruxit, inquã, altaria toti exercitui cœlorum: in duobus atriis domus Jehovæ.

6 Prætereà idem traduxit filios suos per ignem in valle filii Hinnomi: & divinationibus, & conjectationibus & præstigiis usus est, instituitq; Pythonem & ariolos: plurimũ fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ provocando eum.

7 Et collocavit sculptile, simulachrum quod paraverat in domo Dei, de qua dixerat Deus ad Davidem & Schelomonem filium ejus: in domo hac & Jeruschalaimis, quæ elegi præ omnibus *locis* tribuum Jisraëlis, collocabo nomen meum in seculum:

8 Neque deinceps amovebo pedem Jisraëlitarum ab hac terra, quam constitui majoribus vestris: si modò [b] observanter fecerint quæcunque præcepero eis, secundum totam

‖ 2. Reg. 21.

a Heb. *reversus est et ædificavit.*

b Heb. *observaverint facere.*

tam legem, & statuta ac judicia *edita* per [c] Moschen.

9 Itaque fecit Menasche ut aberrarent Jehuda & habitatores Jeruschalaimorum: faciendo malum amplius quàm gentes, quas perdiderat Jehova a conspectu Jisraëlitarũ.

10 Et quamvis alloqueretur Jehova Menaschem & populum ejus: non tamen attenderunt.

11 Quam ob rem adduxit Jehova contra eos principes exercitus qui *erat* regi Assyriæ, & ceperunt Menaschem "in spinis quibusdam: quem vincientes chalybeis vinculis deduxerunt Babylonem.

12 Ubi cùm angustia afficeret eum, deprecatus est faciem Jehovæ Dei sui: depressitque se valde coram Deo majorum suorum.

13 Cumque orasset eum, exoratus ei exaudivit deprecationem ejus, reduxitque eum Jeruschalaima in regnum ipsius: ita agnovit Menasche Jehovam esse Deum.

14 Posteà autem ædificavit "murum exteriorem civitati Davidis ad occidentem Gichonis, ab ipso torrente usque ad ingressum per "portam piscium, quem circunduxit " clivo, extollens eum valde: ac præposuit præfectos copiarum omnibus civitatibus munitis in Jehuda.

15 Et amovens deos alienigenarum, & "simulachrum illud a domo Jehovæ, omniaq; altaria quæ extruxerat in monte domus Jehovæ & Jeruschalaimis: projecit extra civitatem.

16 Comparavit verò altare Jehovæ, sacrificans in eo sacrificia eucharistica & laudis: ac edixit Jehudæ ut coleret Jehovã Deum Jisraëlis.

17 Sed adhuc populus sacrificabant in excelsis: veruntamen Jehovæ Deo suo.

18 Reliquæ autem res Menaschis, usque ad orationem ejus ad Deum suum, verbaque videntium qui allocuti sunt eum in nomine Jehovæ Dei Jisraëlis: ecce sunt "inter verba regum Jisraëlis.

19 Oratio autem ejus, cùm exoratus est illi Deus, & totum peccatum ejus ac prævaricatio ejus, & loca in quibus extruxit excelsa, ac constituit lucos & sculptilia, antequàm se deprimeret: ecce sunt scripta inter "verba Chozai.

20 Tandem cùm occumbentem Menaschem cum patribus suis, sepelivissent in domo ejus: regnavit Amon filius ejus pro eo.

21 Natus viginti duos annos Amon, cùm regnare inciperet: duobus annis regnavit Jeruschalaimis.

22 Qui fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ, quemadmodum fecerat Menasche pater ejus: nam omnibus sculptilibus quæ fecerat Menasche pater ejus, sacrificabat Amon & colebat ea.

23 Sed non depressit se coram Jehova, sicut depresserat se Menasche pater ipsius: quin ipse Amon auxit reatum.

24 Conspiraverunt autem contra eum servi ejus, & morte affecerunt eum in domo ejus.

25 Percusserunt verò populus regionis omnes qui conspiraverant contra regem Amonem: & regem cõstituerunt populus regionis Joschijam filium ejus pro eo.

c Heb. *per manum Moschis.*

11 *In spinis*] id est, inter vepres in quibus latitabat, ut 1. Schem. 13.6.

14 *Murum exteriorem*] id est, præmunitionem cœptam a Chizkija suprà 32.5. absolvit, aut labefactatam ab Assyriis instauravit.

Portam piscium] vide Nechemjæ 3.3.

Clivo] vide suprà 27.3.

15 *Simulachrum*] de quo suprà ver. 7.

18 *Inter verba*] id est, in 2. Reg. 21.

19 *Verba Chozai*] liber est qui non extat: vide 1. Reg. 11. 41. annotata.

Caput XXXIIII.

Eodem argumento est cum 2. Reg. 22. & initio 23.

1 Natus octo annos Joschija, cùm regnare inciperet: uno & triginta annis regnavit Jeruschalaimis.

2 Qui fecit quod rectum *videtur* in oculis Jehovæ: ambulans in viis Davidis patris sui: neque recedens dextrorsum aut sinistrorsum.

3 Nam "octavo anno regni sui, cùm esset adhuc puer, cœpit quærere Deum Davidis patris sui: "duodecimo autem anno cœpit mundare Jehudam & Jeruschalaima ab excelsis & lucis, sculptilibusq; ac fusilibus.

4 Destruebant enim "coram eo altaria Bahhalimorum, & subdiales statuas, quæ [a] impositæ erant eis succidit: & lucos sculptiliaque ac fusilia perfringens & comminuens, sparsit in superficiem sepulchrorum *hominum* qui sacrificaverant in eis.

5 Ossa verò sacerdotum combussit super altaria illorum: sic "mundavit Jehudam & Jeruschalaima.

6 Etiam in "civitatibus Menaschis & Ephrajimi ac Schimhhonis usque ad Naphtalin: rutris ipsorum circumquaque:

7 Cumq; demolitus esset altaria illa, & lucos sculptiliaque contudisset comminuendo, omnesque subdiales statuas succidisset per totam terram Jisraëlis: reversus est Jeruschalaima.

8 "Anno autem decimo octavo, quo regnabat, purgando regionem & domum: misit Schaphanẽ filium Atzaljæ & Mahhasejam præfectum civitati, & Joachum filium Joachazi a memoria, "ad confirmandum domum Jehovæ Dei sui.

9 Qui cùm venissent ad Chilkijam sacerdotem summum, "pecuniam inferẽdam in domum Dei, quam collegerant e manu Menaschitarum & Ephrajimitarum, & a toto residuo Jisraëlis, atque a toto Jehuda & Binjamine, tradiderunt Levitæ custodes liminis: reversi Jeruschalaima.

10 "Tradebant autem in manum "curatorum operis, qui præpositi erant in domo Jehovæ: hi verò tradebant illam opificibus qui operabantur in domo Jehovæ ad curandum labem, & ad confirmandum domum.

11 Tradebant enim fabris & structoribus ad comparandum lapides cæduos, & ligna "ad catenationes: etiam ad contabulandum "domos quas perdiderant reges Jehudæ.

12 Homines verò isti agebant fidè in illo opere, nempe præpositi illis *opificibus* Jachath & Hhobadja Levitæ ex Meraritis, & Zecarja ac Meschullam e posteris Kehathitarum dum præessent: quorum Levitarum quisq; "doctor erat in instrumentorum musicorum *tractatione*.

13 At bajulis: (nam præerant *Levitæ* omnibus opificibus [b] "utrique ministerio:) ex Levitis quoq; iisque janitoribus præerant scribæ & moderatores.

¶ 2. Reg. 22.

3 *Octavo anno regni*] id est, simul atque ad regni gubernationem liberiorem pervenit annos sexdecim natus: a paternis corruptionibus animum ad pietatem adjecit: & in privato illius studio sese exercuit.

Duodecimo autem] quo merum in regni administratione imperium habuit.

4 *Coram eo*] id est, eo jubente & præsente.

a Heb. *quæ suprà ab eis.*

5 *Mundavit*] ab externis sordibus: quantumvis invitis & obnitentibus Jehudæis: quorum iniquitas & contumacia inde ab hoc anno redargui palã & damnari cœpit, Jechezkel. 4.6.

6 *Civitatibus Menaschis &c.*] de illis loquitur quę regno Jehudæ se adjunxerant, & Jisraëlitarum erant: ut suprà 31.1. Sic enim explicatur versibus 7. & 33.

8 *Anno decimo octavo*] ex quo regnũ iniverat, & a cœpta purgatione sexto: sic accipiendum esse ostendunt permulti apud Jechezkelem loci.

Ad confirmandum] id est, denuntiandum ex mandato regis sacerdoti summo, ut collectas colligeret, & ex eis domum Dei instauraret: versu sequente.

9 *Pecuniam inferendam*] ὕστερον sive trajectionem verborum alioquin obscuram perspicuitatis causa sustulimus.

10 *Tradebant autem*] quatuor hi versus hyperbaticè inseruntur historiæ, ad quã regressio est versu 14.

Curatorum operis] .i. illorũ quatuor Levitarum, quorũ meminit versu 12.

11 *Ad catenationes*] .i. tigna sive trãsversaria sive arrectaria, quibus catenatis inter se, vel ut vulgus dicit, in castratis, ligneæ cellæ sacerdotum aut Levitarum cohærebant. *Domos*] sive sacerdotum quæ templo appendebant: sive Levitarum, quæ atrio. 12 *Doctor*] id est, primarius quisque sui ordinis in distributionibus musicorum: de quibus 1. Chron. 25. b Heb. *ministerio & ministerio.* 13 *Utrique ministerio*] id est, structuram conficiendi de quo ver. 10. & materiam comportandi, de quo hîc. Simile est Hhezræ 3 9.

14 Cum-

14 Cumque proferrent pecuniam illam illatam in domum Jehovæ: invenit Chilkija sacerdos librum legis Jehovæ, *traditum* per c Moschen.

c Heb. *manum Moschis.*

15 Et locutus Chilkija dixit ad Schaphanem scribam, librum hunc legis inveni in domo Jehovæ: tradiditque Chilkija ipsum librum Schaphani.

16 Itaq; afferens Schaphan librum illum ad regem: cùm adhuc referret regi verbum, dicendo, quicquid traditum est in manum servorum tuorum faciunt:

17 Nam conflâtes pecuniam inventam in domo Jehovæ: tradiderût eam in manum præpositorum, & in manum opificum:

18 Indicavit Schaphan scriba regi, dicendo: librum dedit mihi Chilkija sacerdos: legitque ex eo Schaphan coram rege.

19 Quam ob rem fuit audiente rege verba illa legis: ut laceraret vestimenta sua:

20 Præcepitque rex Chilkijæ, & Achikamo filio Schaphanis, ac Hhabdoni filio Micæ, & Schaphani scribæ, atque Hhasajæ servo regis, dicendo:

21 Ite, consulite Jehovam pro me, & pro reliquo in Jisraële & Jehuda super verbis libri hujus qui inventus est: nam magnus est æstus iræ Jehovæ, quæ effusa est in nos: eò quòd non observarunt patres nostri verbum Jehovæ, ut facerent omnino prout præscriptum est in libro hoc.

22 Itaque abiit Chilkija & qui *erant* regis, ad Chuldam prophetissam uxorem Schallumi filii Tokehathi filii Chasrę vestiarii: ea enim habitabat Jeruschalaimis in parte secunda *ab eo*: & allocuti sunt eam *verbu* ejusmodi.

23 Quæ dixit eis, sic ait Jehova Deus Jisraëlis, dicite viro illi qui misit vos ad me:

24 Sic ait Jehova: ecce inducturus sum malum contra locum hunc, & contra habitatores ejus: omnes execrationes scriptas in libro illo quem legerunt coram rege Jehudæ:

25 Propterea quòd dereliquerunt me, & adoleverunt diis alienis: ut irritarent me omnibus operibus manuum suarum: ideò effusa manebit æstuans ira mea in locum hunc, & non extinguetur.

26 De rege verò Jehudæ qui misit vos ad consulendum Jehovam, sic dicitote ad eum: sic ait Jehova Deus Jisraëlis: *tu* qui audivisti verba ista:

27 Quia mollitus est animus tuus, & depressisti te a facie Dei, cùm audivisses verba ejus contra locum hunc & contra habitatores ejus, & deprimens te coram me, lacerasti vestimenta tua, ac flevisti coram me: ideò etiam ego exaudivi: dictum Jehovæ.

28 Ecce ego faciam ut aggregeris ad patres tuos, & aggregeris ad sepulchra tua in pace: ut non videant oculi tui totum istud malum, ‖ quod ego inducturus sum contra locum hunc & contra habitatores ejus: qui retulerunt regi rem.

‖ 2. Reg. 23.

29 Cùm itaque misisset rex & congregasset omnes seniores Jehudæ & Jeruschalaimorum:

30 Ascendit rex in domum Jehovæ, omnesq; viri Jehudæ, & habitatores Jeruschalaimorum, cùm sacerdotes & Levitæ, tum totus populus a maximo usque ad minimum: & legit ipsis audientibus omnia verba libri fœderis, qui inventus fuerat in domo Jehovæ.

31 Deinde stans rex in statione sua, pepigit fœdus ipsum coram Jehova, se secuturum Jehovam, & observaturũ præcepta ejus & testimonia; ejus & statuta ejus ex toto corde suo, & ex toto animo suo: præstando verba fœderis illius, quæ scripta sunt in libro illo.

32 Stiterat autem quemq; qui inventus est Jeruschalaimis, & in Binjamine: ut facerent habitatores Jeruschalaimorum secundum fœdus Dei, Dei majorum suorum.

33 Tunc amovit Joschija omnes abominationes ex omnibus regionibus, quæ *erant* Jisraëlitarum: & 'adduxit quemque inventum in Jisraële, ad colendum Jehovam Deum ipsorum: omnibus diebus ejus non recesserunt a sequendo Jehova Deo majorum suorum.

33 *Adduxit quemque*] id est, regia sua autoritate obstrinxit: & quamvis propensos Jehudæorum animos cõpescuit, ne ipso vivo ab externo Dei cultu deficerent: tantam adhibuit et veritatem disciplinæ.

Caput XXXV.

Joschija Dei cultum fidelissimè restituit, Pascha ex Dei instituto celebrat: & tandem in bello contra Ægyptum temerè suscepto occiditur.

1 ‖ Celebravit autem Joschija Jeruschalaimis Pascha Jehovæ: jugulaveruntque Pascha quartodecimo *die* primi.

‖ 2. Reg. 23. 21.

2 Et constituens sacerdotes in custodiis suis: confirmavit eos in ministerio domus Jehovæ.

3 Edixit verò Levitis 'præparantibus pro toto Jisraële res sanctas Jehovæ: 'ponite *eas* coram arca sancta in ista domo, quam ædificavit Schelomo filius Davidis rex Jisraëlis: 'non incumbit vobis onus deportandi humero: nunc servite Jehovæ Deo vestro, & populo ejus Jisraëli:

3 *Præparantibus*] sic enim legitur in emendatissimo manuscripto exemplari et bibliotheca Illustrissimi Principis Electoris Palatini: & sequentia hanc lectionem confirmant.

Ponite eas] id est, ne amplius foris, aut per domos jugulate paschata: ut cùm propter superiorum regum tyrannidem templum clausum fuit, & publicus Dei cultus in eo abreptus: quo tempore Deus propter necessitatem cultum illum intra privatos parietes a piis observatum quasi in AEgypto fuissent pii, clementer tulit.

Non incumbit] id est, quemadmodum non alibi quam ante arcam offerendum est Jehovæ: ita etiam nefas est alibi quàm hîc ad templum offerre, ubi perpetua arcæ sedes a Deo est constituta: ideoque necesse est, non ut arcam huc illuc circumferatis, prout olim Numer. 7. 9. usque ad Schelomonis tempora: sed ut undecunque huc oblationes conferãtur, Deut. 12. 5. & sequentibus.

4 ‖ Et præparate per familias paternas vestras, secundum distributiones vestras: ex præscripto Davidis regis Jisraëlis, & ex scripto Schelomonis filii ejus.

‖ 1. Chron. 26.

5 Et assistite in sancto 'classibus familiarum paternarum, fratribus vestris a popularibus: id est, partitio *cujusque* familiæ paternæ Levitarum.

5 *Classibus*] id est, in paschate singulis societatibus Jisraëlitarum convenientibus ad idem pascha comedendum, ex lege Exod. 12. 4. ministrate: sic accipiendi infra ver. 12.

6 Ita jugulate Pascha: cumque sanctificaveritis vos, 'præparate pro fratribus vestris facientes secundum verbum Jehovæ per b Moschen.

7 Obtulit autem Joschija popularibus ex grege agnorum & c hœdorum quosque in sacrificia paschalia: secundum omnia quæ prę̨stò erant, ad numerum tricies mille, & 'armentalia ter mille: hæc de facultatibus regis.

8 Similiter principes ejus pro liberalitate, populo suo, sacerdotibus & Levitis obtulerunt: Chilkija *quidem* & Zecarja, & Jechiel antecessores domus Dei, sacerdotibus dederunt in sacrificia paschalia bis mille sexcentas *pecudes*, & armentalia trecenta.

9 Conanja verò cum Schemahhja & Netaneele fratrib. suis, Chaschabja quoq; & Jehhiel ac Jozabad principes Levitarum, obtulerunt Levitis in sacrificia paschalia, quin-

a Heb. *filiis populi: sic deinceps.* 6 *Præparate*] ut fecisse leguntur vers. 11. & sequentibus. b Heb. *manum Moschis.* c Heb. *filiorum caprarum.* 7 *Armentalia*] tam in sacrificia festi azymorum: quàm in holocausta & eucharistica.

quies

quies mille *pecudes* & armentalia quingenta.

10 Itaque præparato hoc cultu: steterunt sacerdotes in statione sua & Levitæ per distributiones suas, secundum præceptum regis.

11 Jugulabant autem illi suum Pascha: sacerdotes verò spargebant *sanguinem effusum* manu illorum: & Levitæ nudabant *pelle*.

12 Et amovebant quod absumendum erat offerendum Jehovæ, ut redderent illa classibus familiæ paternæ *cujusque*, popularibus suis: sicut præscriptum est in libro Moschis: similiter quoque de bobus.

13 Tum coquebant Pascha igne pro ritu: reliqua verò sacra coquebant in ollis, & in lebetibus, & in gabatis, cùm celeriter transmisissent ad omnes populares.

14 Postmodum præparaverunt sibi & sacerdotibus: cùm sacerdotes posteri Aharonis incumberent offerendo ei quod absumendum erat, nempe adipibus, usque ad noctem: ideò Levitæ parabant sibi & sacerdotibus posteris Aharonis.

15 Similiter musici posteri Asaphi in statione sua *erant* secundum præceptum Davidis, tum Asapho, tum Hemani, & Jeduthuni videnti regis *datum*: janitores quoque ad [d] unamquamque portam: non erat illis recedendum a ministerio suo: sed cognati eorum reliqui Levitæ parabant eis.

16 Ita constitutus est totus cultus Jehovæ die illo, celebrando Pascha, & offerendo igne absumenda in altari Jehovæ: secundum præceptum regis Joschijæ.

17 Celebraruntque filii Jisraëlis qui præsentes erant, pascha tempore illo: & festum azimorum, septem diebus.

18 Neque celebratum fuit pascha simile huic in Jisraële a diebus Schemuelis prophetæ: nec ulli regum Jisraëlis celebrarant pascha simile ei quod celebravit Joschija cum sacerdotibus & Levitis, totoque Jehuda & Jisraële præsente & habitatoribus Jeruschalaimorum.

19 Decimo octavo anno, [e] regnante Joschija: celebratum fuit Pascha istud.

20 Post omnia hæc, cùm constituisset Joschija domum, ascendebat Neco rex Ægypti ad oppugnandum Carcemischum ad Euphratem: cui procedebat obviam Joschija.

21 Et quamvis mitteret ad ipsum legatos, dicendo: quid [f] mihi tecum, rex Jehudæ? nõ contra te, *heus* tu, hac die: sed contra domum belligerantem adversum me, quò Deus edixit accelerare me: abstine te a Deo qui mihi adest, & ne perdat te:

22 Tamen non avertit Joschija faciem suam ab illo; sed ut pugnaret contra eum, dissimulavit se, neque auscultavit verbis Neconis ex [g] verbo Dei: venit autem ad pugnandum, in convallem Megidduntis.

23 Ubi cùm jaculati essent jaculatores in regem Joschijam: edixit rex servis suis: devehite me, quia ægrotus factus sum valde.

24 Devehentes itaque eum servi ejus, a curru ejus *demissum* imposuerunt currui secundario quem habebat, & deduxerunt eum Jeruschalaima, ubi mortuus est, & sepultus in sepulchris majorum suorum: toto Jehuda & Jeruschalaimis lugentibus propter Joschijam.

11 *Is sid est*, singuli offerentes, ut in reliquis sacrificiis, vide annotata Levit. 1.5. *Nudabant pelle*] vide supra 29.34.

13 *Pro ritu*] Exod. 12.8. *Reliqua sacra*] .i. partes eucharisticorum cedentes offerentibus. *Transmisissent*] Levitæ, separatis iis quæ Deo cedebant.

15 *Posteri*] quorum erant vices tunc, cùm hoc pascha celebratum est.

d Heb. *portam & portam*.

e Heb. *in regno Joschijæ*.

20 *Domum*] & cultum, synecdoche. *Carcemischum*] forte Zeugma oppidum Cyrrhesticæ, in summus transitus Euphratis.

f Heb. *mihi & tibi*.

21 *Domum belli*.] .i. Assyriam, ex 2. Reg. 23.29.

g Heb. *ore*.

22 *Megidduntis*] in Menasche, Jehosch. 17.11.

25 Lamentatus est etiam Jirmeja propter Joschijam: dixeruntque omnes musici & musicæ in lamentationibus suis de Joschija *dicta*, usque in hunc diem, quæ dederunt pro statuto in Jisraële: & ecce scripta sunt in Lamentationibus.

26 Reliquæ autem res Joschijæ, & benignitates ejus: sicut scriptum est in lege Jehovæ:

27 Res, inquam, ejus priores & posteriores: ecce sunt scriptæ in libro regum Jisraëlis & Jehudæ.

CAPUT XXXVI.

Jehoachazi, Jehojakimi, Jehojacini & Tzidkijæ impiorum, & regni ipsorum infelix exitus, templi & urbis ruina: & deportationis tempus describitur.

1 ‖ ACCIPIENTES itaque populus terræ Jehoachazum filium Joschijæ: constituerunt eum regem loco patris ipsius Jeruschalaimis.

2 Natus viginti tres annos Jehoachaz cùm regnaret: tribus mensibus regnavit Jeruschalaimis.

3 Quem amovit rex Ægypti Jeruschalaimis: & imposuit mulctam regioni ejus, centenûm talentorum argenti, & talenti auri.

4 Constituitque regem rex Ægypti Eljakimum fratrem ejus super Jehudam & Jeruschalaima: immutans nomen ejus in Jehojakimum: Jehoachazum verò fratrem ejus assumens Neco deduxit in Ægyptum.

5 ‖ Natus vigintiquinque annos Jehojakim, cùm regnare inciperet: undecim annis regnavit Jeruschalaimis: cumque faceret quod malum *videtur* in oculis Jehovæ Dei sui:

6 Ascendit contra eum Nebucadnezar rex Babyloniæ: & vincivit eum catenis chalybeis, ut abduceret eum in Babyloniam.

7 Etiam ex instrumentis domus Jehovæ deportavit Nebucadnezar in Babyloniam: quæ indidit templo suo in Babylone.

8 Reliquæ autem res Jehojakimi, & abominationes ejus quas fecit, & quod deprehensum est in eo: ecce sunt scripta in libro regum Jisraëlis & Jehudæ: regnavitque Jehojacin filius ejus pro eo.

9 Natus octo annos Jehojacin, cùm ille regnare inciperet, tribus mensibus & decem diebus posteà regnavit Jeruschalaimis: & fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ.

10 Itaque vertente anno, mittens rex Nebucadnezar deportavit eum in Babyloniam, cum instrumentis desyderabilibus domus Jehovæ: constituitque regem Tzidkijam [a] cognatum ejus super Jehudam & Jeruschalaima.

11 ‖ Natus unum & viginti annos Tzidkija, cùm regnare inciperet: undecim annis regnavit Jeruschalaimis.

12 Qui fecit quod malum *videtur* in oculis Jehovæ Dei sui: non depressit se a facie Jirmejæ prophetæ ex [b] verbo Jehovæ.

13 Contra etiam in regem Nebucadnetzarem rebellavit, qui adjuraverat ipsum per Deum: & obdurans cervicem suam, obfirmavit [c] animum suũ, ne converteretur ad Jehovam

25 *Usque in hunc diem*] .i. adhuc extantia. *In Lamentationibus*] quas conscripsit Jirmeja.

27 *Priores & posteriores*] .i. ante & post inventum librum legis.

‖ 2. Reg. 23. 30.

3 *Jeruschalaimis*] captivum abducens cum Riblam, 2. Reg. 23.33.

‖ 2. Reg. 24. 1.

6 *Ut abduceret*] non autem eousque deductus est, sed in itinere mortuus, vide Jirmejæ 22.18.19.

8 *Deprehensum*] rebellionis crimen: 2. Reg. 24.3.

9 *Ille*] .i. pater hujus: nam ipse cum regnare cœpit, octodecim annorum erat, 2. Reg. 24. 10. vide similem locutionem 2. Reg. 16.2.

a Heb. *fratrem id est, patruum*: vide 1. Chron. 3.16.

‖ 2. Reg. 25.

b Heb. *ore*.

13 *Contra etiam*] Jirmejæ 27.7. & seq.

c Heb. *cor*.

vam Deum Jisraëlis.

14 Etiam omnes principes sacerdotum & populi, [d] quamplurima prævaricati sunt prævaricatione, secundum omnes abominationes gentium: polluentes domum Jehovæ quam sanctificaverat Jeruschalaimis.

d Heb. *multiplicaverunt prævaricari prævarications.*

15 ‖ Cumque mitteret Jehova Deus majorum ipsorū ad ipsos per nuntios suos, [e] inde a diluculo continenter: eò quòd clementer amplecteretur populum suum & habitaculum suum:

‖ *Jirmeja.* 23.
e Heb. *diluculo surgendo & mittendo.*

16 Subsannabant nuntios Dei, & spernentes verba ejus, dicebant se circumduci per prophetas ejus: donec accensus est æstus iræ Jehovæ in populum suum: adeò ut non esset curatio:

17 Et induxit contra eos regem Chaldæorum, qui interfecit juvenes eorum gladio in loco sanctuarii eorum, neque clementia usus est erga juvenem aut virginem, senem aut decrepitum: omnes tradidit in manum ejus.

18 Et omnia instrumenta domus Dei, majora & minora, thesaurosque domus Jehovæ, & thesauros regis ac principum ejus: hæc omnia deportavit in Babylonem.

19 Et combusserunt domum Dei, ac demoliti sunt murum Jeruschalaimorum: quorum omnia palatia [f] comburentes igne, omnia instrumenta desyderabilia perdiderunt.

20 Et deportavit qui reliqui erant a gladio, in Babylonium: ubi fuerunt illi & [30] filiis illius servi, usquedum [g] obtineret Monarchia Persidis:

21 ‖ Ad implendum verbum Jehovæ *dictum* ore Jirmejæ, donec exsolvisset terra [21] sabbatha sua: omnibus diebus desolationis quievit, complendo [21] septuaginta annos.

22 ‖ Anno autem primo [h] Cyri regis Persidis, ut compleretur verbum Jehovæ *dictum* ore Jirmejæ: excitavit Jehova spiritū Cyri regis Persidis, ut [i] promulgaret per totum regnum suum, idque etiam scripto, dicendo:

23 [23] Sic ait Cyrus rex Persidis, omnia regna terræ tradidit mihi Jehova Deus cœli, & ipse commisit mihi ut ædificem sibi domum Jeruschalaimis quæ *sunt* in Jehuda: quis inter vos de toto populo ejus est *ædificaturus* ? Jehova Deus ejus sit cum eo, & ascendito.

f Heb. *combusserunt ad perdendum.*

30 *Filiis illius*] i. filio & nepoti [illegible] ad tempora Darii Medi & Cyri Jirmejæ 27.7. & Daniël. 6. 1.

g Heb. *regnaret regnum Persidis:* sed ad vitandam amphibologiam [illegible] *vimus.*

‖ *Jirme.* 25. & 29. 10.

21 *Sabbatha*] vide Levit. 26.43.

Septuaginta an.] a deportatione Jehojacinis sive Jeconiæ, usque ad regnum Darii Medi & Cyri: nam illud esse principium deportationis nominatim docet Jechezkel. 40.1.

‖ *Hhezræ.* 1.1.

h Heb. *Coreschi:* sic deinc.

i Heb. *transmitteret vocem.* 23 *Sic ait Cyrus*] Cum Dario Medo socero, qui Cyro sponte administrationem Babyloniæ concessit, & similiter populo Dei benefecit, ut apparet ex libro Daniëlis: sic Hhezræ 6.14. & 22.

HHEZRÆ
Liber Unus.

LIBER Hhezræ continet historiam Jehudæorum reducum inde ab edicto Cyri usque ad decimum nonum annum Darii Artaxerxis Longimani: Estque historia septem septimanarum annorum, de quibus Daniëlis 9.25. id est, annorum quadraginta novem.

Cyri cum Cambise	9
Magorum	1
Darii Hystaspis	20
Longimani	19

CAPUT I.

Promulgato per Cyrum edicto, populus reditum instituit: pauperiores imperatu subsidiis juvantur: Et princeps Jehudæ sacra instrumenta ad domum Dei pertinentia, a Cyro recipit.

1 ‖ NNO autem primo [a] Cyri regis Persidis, ut compleretur verbum Jehovæ *dictum* ore Jirmejæ: excitavit Jehova spiritum Cyri regis Persidis: ut [b] promulgaret per totum regnum suum, idq; etiam scripto, dicendo:

‖ 2. Chron. 36.22. & 23.
a Heb. *Coreschi:* sic ubique.

b Heb. *transmitteret vocem.*

2 Sic ait Cyrus rex Persidis: omnia regna terræ tradidit mihi Jehova Deus cœli: & ipse commisit mihi ut ædificem sibi domum Jeruschalaimis quæ *sunt* in Jehuda.

3 Quis inter vos de populo ejus *est ædificaturus*? sit Deus ejus cum eo, & ascendito Jeruschalaima quæ *sunt* in Jehuda: & ædificato domum Jehovæ Dei Jisraëlis, illius Dei qui [3] *habitat* Jeruschalaimis.

3 *Habitat*] id est, fixit habitationem, 2. Schem. 7.13.

4 Et quisquis [4] residuus fuerit ex omnibus locis ubi peregrinatur: sublevanto eum homines loci ipsius argento, & auro, & facultatibus, atque jumentis: [c] præter voluntariam oblationem ad domum Dei qui *habitat* Jeruschalaimis.

4 *Residuus*] id est, non potuerit proficisci præ inopia [illegible] rum ad tantum iter necessarium.

c Heb. *cum voluntaria, &c.*

5 Tunc surrexerunt [5] primores paternarum familiarum Jehudæ & Binjaminis, sacerdotum quoque & Levitarum: & [5] cujuscunque excitavit Deus spiritum, ut ascenderent ad ædificandum domum Jehovæ qui *habitat* Jeruschalaimis.

5 *Primores paternarum &c.*] quorum recensio est cap. 2.

Cujuscunque] [illegible] ex aliis tribubus [illegible] apparet ex 1. Chron. 9.3.

6 Quos omnes [d] vicini eorum confirmarunt manibus suis, instrumentis argenteis, auro, facultatibus, jumentisque ac rebus pretiosis: [e] præter id omne quod voluntariè offerebatur.

d Heb. *circuitus eorum:* [illegible]

e Heb. *seorsum præter:* pleonasmus.

7 ‖ Etiam ipse rex Cyrus produxit instrumenta domus Jehovæ: quæ eduxerat Nebucadnetzar Jeruschalaimis, indideratque domui deorum suorum.

‖ 2. Reg. 24.15. & 25.16. & seq. 2. Chro. 36.7.

8 Et

8 Et produxit ea Cyrus rex Persidis per [f] Mithredatem præfectum ærario: numeravit Scheschbatzari [†] principi Jehudæorum.
9 Quorum hic erat numerus: pelves aurei triginta, pelves argentei mille, secespitæ viginti novem:
10 Crateres aurei triginta, crateres argentei [*] secundarii quadringenti decem: instrumenta alia [*] per millia.
11 Omnia instrumenta ex auro, & ex argento, quinquies mille quadringenta: omnia ista deportavit Scheschbatzar, cùm deportata multitudo deduceretur e Babylone Jeruschalaima.

Caput II.

Populus Dei qui primùm cum suis ducibus & impedimentis post Cyri edictum reversus est: & oblatio ab ejus primoribus ad templi instaurationem facta, recensetur.

1 Atque [*] hi *sunt* homines [*] illius provinciæ ascendentes e captivitate illius deportationis, quam deportaverat Nebucadnetzar rex Babyloniæ in Babyloniam: ut reverterentur Jeruschalaima & in Jehudæam, quisque in civitatem suam.
2 Qui profecti sunt [*] cum Zerubbabele, Jeschuhha, Nechemja, [a] Seraja, [b] Rehhelaja, Mordecaio, Bilschane, [c] Mispare, Bigvaio, [d] Rechumo, Bahhana: numerus hominum popularium Jisraëlis.
3 Posteri Parhhoschi, bis mille, centum septuaginta duo.
4 Posteri Schephatjæ, trecenti septuaginta duo.
5 Posteri Arachi, [*] septingenti septuaginta quinque.
6 Posteri Pachath-Moabi, ex posteris Jeschuhhæ & Joabi: bis mille octingenti [*] duodecim.
7 Posteri Hhelami, mille ducenti quinquagintaquatuor.
8 Posteri Zattu, nongenti quadragintaquinque.
9 Posteri Zacai, septingenti sexaginta.
10 Posteri [e] Bani, sexcenti quadragintaduo.
11 Posteri Bebai, sexcenti viginti tres.
12 Posteri Hhazgadis, mille ducenti vigintiduo.
13 Posteri Adonikami, sexcenti sexagintasex.
14 Posteri Bigvai, bis mille quinquagintasex.
15 Posteri Hhadinis, quadringenti quinquagintaquatuor.
16 Posteri Ateris ex Jechizkija: nonagintaocto.
17 Posteri Betzai, trecenti vigintitres.
18 Posteri [f] Joræ, centum duodecim.
19 Posteri Chaschumi, ducenti vigintitres.
20 Posteri [*] Gibbaris, nonagintaquinque.
21 Beth-Lechemitæ, centum vigintitres.
22 Netophatæi, quinquagintasex.
23 Hhanathothani, centum vigintiocto.
24 Hhasmavethani, quadragintaduo.
25 Kirjah [g] Hharimani, Cephirani, & Beerothani: septingenti quadragintatres.
26 Ramani, & Gebahhæi: sexcenti vigintiunus.
27 Micmasæi, centum vigintiduo.
28 Beth-elitæ, & Hhajani: ducenti vigintitres.
29 [*] Nebuntini, quinquagintaduo.
30 Posteri [h] Magbischi, centum quinquagintasex.
31 Posteri Hhelami [*] alterius, mille ducenti quinquaginta quatuor.
32 Posteri Charimi, trecenti viginti.
33 [*] Lodæi, Charidæi, & Onuntini: septingenti viginti quinque.
34 Jerechuntini, trecenti quadraginta quinque.
35 Senaani, ter mille sexcenti triginta.
36 Sacerdotes: posteri Jedahhjæ e familia Jeschuhhæ, nongenti septuagintatres:
37 Posteri Immeris, mille quinquaginta duo:
38 Posteri Paschchuris, mille ducenti quadraginta septem:
39 Posteri Charimi, mille septemdecim.
40 Levitæ: posteri Jeschuhhæ & Kadmielis e filiis [i] Hodavjæ, septuaginta quatuor.
41 Musici posteri Asaphi, centum vigintiocto.
42 Posteri janitorum: posteri Schallumi, posteri Ateris, posteri Talmonis, posteri Hhakkubi, posteri Chattitæ, posteri Schobai: hi omnes centum trigintanovem.
43 [*] Nethinæi: posteri Tzichæ, posteri Chaschuphæ, posteri Tabbahhothi:
44 Posteri Kerosi, posteri [k] Sihhahæ, posteri Padonis:
45 Posteri Lebanę, posteri Chagabæ, posteri Hhakkubi:
46 Posteri Chagabi, posteri [l] Schamlai, posteri Chananis:
47 Posteri Giddeli, posteri Gacharis, posteri Reajæ:
48 Posteri Retzinis, posteri Nekodæ, posteri Gazami:
49 Posteri Hhuzzæ, posteri Paseachi, posteri Besai:
50 Posteri Asnæ, posteri Mehhunimi, posteri [m] Nephusimi:
51 Posteri Bakbuki, posteri Chakuphæ, posteri Charschuris:
52 Posteri [n] Batzluthi, posteri Mechidæ, posteri Charschæ:
53 Posteri Barkosi, posteri Sisræ, posteri Tamachi:
54 Posteri Netziachi, posteri Chatiphæ:
55 Posteri [*] servorum Schelomonis: posteri Setai, posteri Sopherethi, posteri [o] perudæ:
56 Posteri Jahhalæ, posteri Darkonis, posteri Giddeli:
57 Posteri Schephatję, posteri Chattilis, posteri Pocereth-Hatzebajimi, posteri [p] Ami:
58 Omnes Nethinæi & posteri servorũ Schelomonis: trecenti nonaginta duo:
59 Hi quoque fuerunt ex ascendentibus a [*] Telmelacho, [*] Tel-Charscha: [*] Cerub, [q] Addan, & Immer: sed [*] non potuerunt indicare familiam majorum suorum, & semen eorum, utrum ex Jisraëlitis essent:
60 [*] Posteri Delajæ, posteri Tobijæ, posteri Nekodæ, sexcenti quinquagintaduo:
61 E posteris verò sacerdotum: posteri Chabajæ

Notes (left margin):

[f] Mithredatem, &c.] [illegible]

8 *Principi*] id est, legato regis, qui Jehudæis reducibus fuerat præfectus, ut eos mitteret in possessionem terræ ex autoritate regis: vide infrà 5.14.

10 *Secundarii*] ab urceis, quorum usus erat in secunda parte templi, in atrio.

Per millia] i. non pro ratione formæ: sed promiscuè per numerum millenarium tradebantur minora utensilia: quorum omnium summa generalis sequente versu exponitur.

1 *Hi sunt*] i. hæc est recensio illorum qui nomina sua dederunt in Babylonia, cùm institueretur profectio in Jehudæam.

Illius provinciæ] Babylonicæ: sic enim ab habitatione dicuntur: ut Ittai, Gittæus ab habitatione dicitur, 2. Schem. 15. 19.

2 *Cum Zerubbabele &c.*] i. istis ducibus.

a *qui Hhezarja*, Nechem. 7. 7.
b *Rahhamja*, ibid.
c *Mispereth*, ibid.
d *Nechumo*, ibid.

5 *Septingenti*] qui nomina dederunt in Babylonia: pervenerunt autem in Jehudæam, sexcenti quinquaginta duo. Nechemjæ 7. 10. reliqui vel consilio mutato remanserant, vel in itinere mortui sunt. idem dicendum de diversitate numerorum in seq.

6 *Duodecim*] quibus sex accesserant, cùm recensio in Jehudæa fieret: sic deinceps, ubi numeri accessio occurrit apud Nechemjam.

e *qui Binnui*, ibid. ver. 15.

f *Chariph*, ver. 24.

20 *Gibbaris*] Gibhhonitæ e Binjamine, ut apparet ex Nechem. 7. 25.

g *Jehharimensi* ver. 29. ibidem.

Notes (right margin):

29 *Nebuntini*] i. non ex Nebunte Reubenitarum quæ trans Jardenem erat, & ad regnum Jehudæ non pertinebat: sed ex altera Nebunte, quæ passim in scripturis ante captivitatem Nob vocatur: ideò a Nechemja Nebo altera vocatur.

h *qui Magpihhasch* Nechem. 10. 21.

31 *Alterius &c.*] ab eo de quo ver. 7. etiamsi numeri utrobique conveniant.

33 *Lodæi &c.*] e Binjamine, 1. Chro. 8. 12.

i *Hodeva*: Nechem. 7. 43. & Jehuda inf. 3. 9.

43 *Nethinæi*] vide Jehos. 9. 21.

k *Sihha*, Nechem. 7. 47.

l *Schalmai*, ver. 48. ibid.

m *Nephischesimi*, ver. 52. ibid.

n *Batzlithi*, ver. 54. ibid.

55 *Servorum*] de quibus vide annotata 1. Reg. 9. 21.

o *Peridæ*, ver. 57. ibid.

p *Amonis*, ver. 59. ibid.

59 *Tel-Melacho &c.*] nomina locorum sunt in Babylonia & Mesopotamia. videtur autem Tel-Melach esse oppidum quod Ptolemæus Telme vocat: significat enim cumulum salsum sive sterilem, ut erant agri sub Ure Chaldæorum, in quos rivi Euphratis ducti sũt: teste Plinio natur. histo. lib. 6. 27.

Tel-Charscha] ad orientem Babyloniæ, quod vel nomen indicat: fortassis quæ Ptolemæo Talatha ad Tigrim.

Cerub Addan, &c.] cum suis familiis.

Non potuerunt] ac proinde certam aliquam possessionem in Jehudæa obtinere.

q *qui Addon*, ver. 62. ibid.

60 *Posteri Delajæ*] qui se Levitas profitebãtur: ut colligitur ex comparatione hujus versiculi cum præcedente & sequente.

61 *Barzillai*] de quo 2. Schem. 17. 27.
r Heb. *polluti sunt a sacerdotio.*
63 *Edixit*] ex Jehudæorum consilio, ad quos res ista pertinebat.
Legatus regis] quem vulgo commissarium vocant: ita enim Persica voce dicebantur. Is autem fuit Scheschbatzar, suprà 1.8.
Cum Urimis] quibus cõsuleretur Deus ex lege Num. 27. 21.
64 *Quadragies bis mille*] Comprehensis illis qui sua natalia non potuerunt profiteri, tam ex Jisraëlitis quàm ex Levitis & sacerdotibus.
65 *Istos*] i. isto numero.
Cantores &c.] quos Levitæ ad revocandum in usum musicã sacram (quam septuaginta annorum captivitate oblivioni tradiderant) instituta profectione pecunia compararant.
69 *Drachmas*] i. quasi simel & sexagies mille ducatos: nã drachma quadrantem sicli pendebat.
s Heb. *sex myriadas & mille.*
Argenti pondo] i. amplius centies vicies quinquies mille daleros. vide 1. Reg. 10. 17.

bajæ, posteri Kotzi: posteri [*] Barzillai, qui accepta e filiabus Barzillai Gilhhaditæ uxore, vocatus est de nomine illorum.

62 Isti quæsiverunt quisque scripturam suam qui suum genus prædicabant: sed non inventæ sunt: quapropter ut [r] polluti abstenti sunt a sacerdotio.

63 [*] Edixit enim [*] legatus regis eis: ne comederent de re sancta sanctarum: donec existeret sacerdos [*] cum Urimis & Tummimis.

64 Tota hæc congregatio universè: [*] quadragies bis mille, trecentorum sexaginta:

65 Præter servos eorum & ancillas eorum [*] istos: septies mille, trecentos triginta septem: in quibus erant [*] cantores & cantatrices ducentæ:

66 Equi eorum septingenti triginta sex: muli eorum ducenti quadraginta quinque:

67 Cameli eorum quadringenti triginta quinque: asini sexies mille, septingenti viginti.

68 Ex primoribus autem paternarum *familiarum* cùm pervenissent ad domum Jehovæ qui *habitat* Jeruschalaimis, quidam sponte se offerentes ad domum Dei statuendam in sede ipsius:

69 Pro facultate sua dederunt in thesaurum ipsius operis auri [*] drachmas [s] semel & sexagies mille: & [*] argenti pondo quinquies mille, & tunicas sacerdotum centum.

70 Ita habitaverunt sacerdotes ac Levitæ, ex quorum populò tum cantores tum janitores *erant*, & Nethinei in civitatibus suis: similiter omnes Jisraëlitæ in civitatibus suis.

Caput III.

Jisraëlitæ reduces altare extruunt: sacrificiorum usum revocant: tabernaculorum festum celebrant, materiam & opifices curant, Levitas operi præficiunt: & fundamenta templi cum lætitia pariter & luctu jaciunt.

1 *Mensis septimus*] id est, in autumno: quia primum anniversarium festum a Deo præscriptum, post eorum redditũ in mensem istum incidit.
a Heb. *sicut vir unus: ut Judic.* 20. 1.
b *qui & Jehoschuahh, Chaggai* 1. 1. *Deut.* 12. 5. *& seq.*
2 *Jeschuahh*] princeps Levitici ordinis.
Zerubbabel] princeps populi.
Filius] id est, nepos, 1. Chron. 3. 19.
c Heb. *in suis sedibus.*
3 *In sede sua*] id est, eo loco, ubi ante ruinam templi fuerat.
Quamvis] id est, quamvis finitimi eis minitarentur: non tamen propterea destiterunt a restituendo quàm primùm Dei cultu: freti promissione Dei Exod. 34. 24. d Heb. *cum terrore super eos a populis &c.* e Heb. *holocausto, dici: nomen pro suo relativo.* 4 *Pro numero &c.*] qui definitur in singulos dies, Num. 29. 12. & seq.

1 Cùm autem advenisset [*] mensis septimus, Jisraëlitis *versantibus* in civitatibus suis: convenerunt populus [a] unanimiter Jeruschalaima.

2 Ubi surgens [b] [*] Jeschuahh filius Jotzadaki cum cognatis suis sacerdotibus, ac Zerubbabel [*] filius Schealthielis cum cognatis suis, extruxerunt altare Dei Jisraëlis: ad offerendum in eo holocausta, sicut scriptum est in lege Moschis viri Dei.

3 Cumque statuissent altare [c] [*] in sede sua, [*] quamvis [d] incuteretur ipsis terror a populis aliarum gentium: obtulerunt in eo holocausta Jehovæ, holocausta unoquoque mane & vespere:

4 Et celebrarunt festum tabernaculorum, sicut præscriptum est, cum holocausto [e] suo in diem quemque [*] pro numero, secundum ritum officii diurni die suo.

5 Et postmodùm holocaustum juge, & in noviluniis, ac in omnibus statis feriis Jehovæ, *&* res sacras: denique omnis offerentis voluntariam oblationem, *obtulerunt* Jehovæ.

6 A die primo mensis septimi cœperunt offerre holocausta Jehovæ: cùm templi Jehovæ non esset jactum fundamentum.

7 Dederuntque pecuniam putatoribus ac fabris, cibumque & potum ac oleum Tzidoniis ac Tyriis: ut adveherent ligna cedrina ex Libano in mare Japhontis, secundum facultatem [f] a Cyro rege Persidis ipsis datam.

8 Anno autem secundo ex quo venerant ad domum Dei Jeruschalaima mense secundo: cœperunt Zerubbabel filius Schealthielis, & Jeschuahh filius Jotzadaki, cæteriq; cognati eorum sacerdotes ac Levitæ, & omnes qui venerant e captivitate Jeruschalaima, constituerunt que Levitas a nato viginti annos & deinceps: ut præessent operi domus Jehovæ.

9 Assistens itaque [*] Jeschuahh, filii ejus & cognati ejus, Kadmiel & filii ejus posteri [g] Jehudæ simul, præfuerunt [*] opificibus in domo Dei: *&* posteri Chenadadi filii eorum & cognati eorum Levitæ.

10 Itaque fundantibus structoribus templum Jehovæ: constituerunt sacerdotes indutos cum tubis, & Levitas Posteros Asaphi cum cymbalis ad laudandum Jehovam, cum [h] *canticis*, traditis a Davide rege Jisraëlis.

11 Qui exclamabant laudando & celebrando Jehovam: quoniam bonus est, quoniam in seculum benignitas ejus erga Jisraëlem: totus verò populus vociferabantur vociferatione magna laudando Jehovam: eò quòd fundaretur domus Jehovæ.

12 Multi autem ex sacerdotibus & Levitis primoribusque paternarum *familiarum*, senes qui viderant domum priorem [*] in fundatione sua, [*] hac domo *versante* ante oculos eorum, flebant voce magna: multi quoque vociferatione ex lætitia efferebant vocem.

13 Ita ut populus non internoscerent sonum vociferationis ex lætitia, a voce fletus populi: quia populus vociferabantur vociferatione magna: & vox illa audiretur inde usque a longinquo.

5 *Res sacras*] quælibet alia sacrificia, de quibus in Levitico.
f Heb. *Cyri regis Persidis erga eos.*
9 *Jeschuahh, &c.*] de quibus supra 2. 40.
g *qui & Hodavja, sup.* 2. 40.
Opificibus in domo &c.] i. structoribus ipsis: ut posteri Chenadadi qui sequuntur præerant rebus importandis & deportandis, 2. Chron. 34. 12 & 13. est enim μετωνυμία ἀντικειμένων.
h Heb. *cum manibus: vide simile* 1. *Chron.* 29 27.
12 *In sua fundatione*] i. dum adhuc existeret: fuerat enim domus eversa tantũ ante sexaginta annos, id est, captivitatis undecimo, 2. Reg. 25. & 2. Chro. 36. & Jechezkel. 40. 1.
Hac domo] i. ejus fundamento: synecdoche.

Caput IIII.

Hostes Judæorum frustra astu conati structuram templi Dei impedire: Toparcharum & summi senatus operâ duos reges Cambysem & Darium Hystapis contra Judæos inflammantes, obtinent interdictum extruendi templum: quod deinde armis tuentur.

1 Audientes autem hostes Jehudæ, & Binjaminis: [a] istos deportatos ædificare templum Jehovæ Deo Jisraëlis:

2 Accesserunt ad Zerubbabelem, & ad primores paternarum *familiarum*, & [*] dixerunt eis: ædificemus vobiscum, nam sicut vos requisituri sumus Deum vestrum: & [*] eidem sacrificamus inde a diebus [*] Esar-Chaddónis regis Assyriæ, qui deduxit nos huc.

3 Dixit verò eis Zerubbabel, & Jeschuahh cum reliquis primoribus paternarum *familiarum*

a Heb. *filios illius deportationis.*
2 *Dixerunt eis*] hoc consilio ut illis intermixti personas inter se committerent, & ita opus interverterent.
Eidem] vide 2. Reg. 17. 26.
Esar-Chaddonis] filii Sancheribi, de quo 2. Reg. 19. 37.

liarum Jisraëlis: non *est* [b] vestrum nobiscum ædificare domum Deo nostro: sed nos *qui* una *sumus* ædificabimus Jehovæ Deo Jisraëlis, sicut præcepit nobis rex Cyrus rex Persidis.

4 Attamen populus illius regionis debilitabant manus populi Jehudæ: & turbabant eos ne ædificarent:

5 Prætereà mercede conducebant consiliarios contra eos ad dissolvendum consilium eorum: omnibus diebus Cyri regis Persidis usque ad regnum [c] ' Darii regis Persidis.

6 Nam in regno [d] ' Assueri in principio regni ejus: scripserunt accusationem contra habitatores Jehudæ & Jeruschalaimorum:

7 Ut diebus ' Artaxerxis scripserat ' Bischlam, Mithredates, Tabeel, & reliqui collegæ ejus ad Artaxerxem regem Persidis: cum exemplari ' decreti ' scripto Syrè, & exposito Syrè.

8 ' Rechum præses consilii & Schimschai legis-peritus scripserunt literas unas contra Jeruschalaima: Artaxerxi regi in eandem sententiam.

9 Tunc Rechum præses consilii & Schimschai legis-peritus, & reliqui e collegio eorum: ' Dinæi, & Aparsatcæi, Tarpelæi, Aparsci, Arcevæi, Babylonii, Schuschancæi, Dehavæi, Hhelamæi:

10 Et reliquæ nationes, quas deduxit ' Osnapar magnus & gloriosus, ac collocavit in urbe Samariæ: & reliqua regione transfluviali, & quidem ' eodem tempore.

11 Hoc *est* exemplum literarum quas miserunt ad ipsum ad Artaxerxem regem: servi tui, homines transfluviales, ' tali tempore.

12 Notum sit regi, Jehudæos qui ascenderunt abs te, ad nos venisse Jeruschalaima: urbem ipsam rebellem & malam ædificare, murosque perficere, ac fundamenta ipsa conjungere.

13 Jam verò notum sit regi: si urbs ista exædificetur, & muri perficiantur: [e] canonem veterem & vectigal non daturos: ita thesauro regum damnum attuleris.

14 Jam propterea quòd ruinæ templi [f] satagimus: quia spoliationem regis non convenit nobis videre: idcirco mittimus ut notum faciamus regi.

15 (Nam inquiret aliquis in libro commentariorum majorum tuorum: & inventurus es in libro commentariorum, & cogniturus urbem istam urbem fuisse rebellem & damnosam regibus provinciisque, ac conspirationem facere in medio sui inde a diebus seculi: propterea urbem istam devastatam fuisse.)

16 Notum facimus regi, si urbs ista exædificabitur, & muri perficientur: propterea partem in transfluviali regione non amplius fore tuam.

17 Responsum misit rex Rechumo præsidi consilii, & Schimschaio legis-perito, ac reliquis e collegio eorum qui habitabant in Samaria, & in reliqua regione transfluviali:

Pax, & tali tempore.

18 Decretum quod misistis ad nos: explicatè lectum est coram me.

19 Et a me constituto consilio, inquisiverunt & inveverunt urbem istam inde a diebus seculi contra reges sese extulisse & rebellionemque & conspirationem factam fuisse in ea.

20 Etiam reges potentes præfuisse Jeruschalaimis, & dominatos fuisse in tota regione transfluviali: quibus canon vetus & vectigal dabatur.

21 Jam constituite consilium ad impediendum viros istos: ut urbs ista non ædificetur, donec a me consilium constitutum fuerit.

22 Et cavete errorem committere hac in re: ne crescat ruina in damnum regum.

23 Tunc ex quo exemplum decreti Artaxerxis regis lectum est coram Rechumo & Schimschaio legis-perito ac collegio eorum: profecti sunt [g] celeriter Jeruschalaima contra Jehudæos, quos impediverunt ' brachio & vi.

24 Tunc impeditum est opus domus Dei qui habitat Jeruschalaimis: & ' mansit impeditum usque ad annum secundum regni ' Darii regis Persidis.

Caput V.

Jehudæi de divina voluntate per prophetas moniti, diu intermissum opus resumunt, & vicinis illud impedire conantibus facti sui rationem reddunt: Qua audita illi Darium regem consulunt.

1 Quo *anno* prophetavit ' Chaggai propheta & Zecarja filius Hhiddonis prophetæ, *mandantes* Jehudæis qui erant in Jehudæa & Jeruschalaimis: nomine inquam Dei Jisraëlis *mandantes eis*.

2 Tunc surgentes Zerubbabel filius Schealtielis, & Jeschuahh filius Jotzadaki, redorsi sunt ædificare domum Dei qui *habitat* Jeruschalaimis: & cum ipsis prophetæ Dei ' juuantes eos.

3 Eo tempore venit ad eos Tatnai princeps transflumen, & Schethar-Bozenai cum collegio suo: qui sic dixerunt eis, ' quis [a] contulit vobis jus domum istam ædificandi, & murum hunc perficiendi?

4 Tunc hujusmodi respondimus eis: *&* quæ essent nomina virorum qui hoc ædificium ædificarent.

5 Oculus autem Dei eorum aderat reducibus Jehudæis: ita ut non impediverint eos dum causa ad Darium perveniret: cujus tunc retulerunt ' decretum super hac re.

6 Exemplum literarum quas misit Tatnai princeps trans flumē, cum Schethar-Bozenaio & collegio suo, Persici qui erant trans flumen ad Darium regem.

7 Narrationem miserunt ad eum, [b] in qua sic scriptum erat: Dario regi pax omnis.

8 Notum sit regi nos profectos esse in Jehudæam provinciam, ad domū Dei magni quæ ædificatur lapidibus [c] maximis, & ' ligna apponuntur parietibus: denique opus istud celeriter fit, & prosperatur in manibus eorum.

9 Tunc interrogavimus reduces istos, hujusmodi dicentes eis: quis contulit vobis jus domum

b Heb. *vobis & nobis*.

c Heb. *Darjavesch: sic deinceps*.

5 *Darii*] Longimani: qui quartus fuit a Cyro, nā quod historici Xerxē in regibus Persidis numerant, factum est quia bella patris Darii in Græcia administravit per annos amplius septem, deinde ab Artabano præfecto cùm se turpiter ex Græcia reciperet, occisus est Dario sene adhuc superstite. Quamobrem jure a Metasthene omissus est.

d Heb. *Achaschverosch: sic ubiq.*

6 *Assueri*] qui & Darius Hystaspis filius & etiam Assuerus Artaxerxes propter ejus antecessorē ab historicis vocatur. hic autē more scripturæ præpostero temporum ordine narratio incipit, quia versus proximus a Dario Longimano finitus est, ut ea ratione redeatur eò unde cœperat oratio.

7 *Artaxerxis*] i. Cambysis filii Cyri, qui vivente patre & foris in expeditione agente, ex Persarum usu, regnum administravit.

Bischlam &c.] Toparchæ regionum trans Euphratem.

Decreti] i. diplomatis, quod a rege sanciri, & ad se remitti postulabant.

Scripto Syrè, &c.] i. tam literis, quàm sermone Syro: ut obsignatum eò commodius promulgari posset, Judæis lingua Babylonica (quæ Syra dicebatur) communiter utentibus.

8 *Rechum præses &c.*] id est, summus Senatus transfluvialis, per synecdochen: nam hi duo præsides erant, partim corrupti pecunia, suprà ver. 6. partim autoritate Toparcharum abducti, & odio in Jehudæos inflammati.

9 *Dinæi, &c.*] i. ut geographi nomināt, Dennæi, Paretaceni, Tapyri, Persæ, Aracenæ, Babylonii, Susani, Dahitæ qui etiā Zaparortenæ, & Medorum pars: ex quibus omnibus colonias eò miserant Reges Assyriæ & Senatum composuerant.

10 *Osnapar*] qui sup. 2. ver. Esar-Chaddon vocatur. *Eodem tempore*] i. quo tempore Toparchæ miserunt decretum, illi literis ad regem missis illud commendarunt.

11 *Tali tempore*]. i. die, mense, & anno. N. nam temporis notatio literis præfigebatur, ut mercatores & pragmatici forenses solent. sic infrà ver. 17.

e Chal. *demensum vetustatis: sic ver. 20.*

f Chal. *quia demolitionem templi demolimur, & nuditatē, &c.*

g Chal. *cum celeritate.*

23 *Brachio & vi*] id est, armata manu ἐνδυνάμως.

24 *Mansit impeditum*] id est, quamdiu Cambyses & Darius Hystaspis regnarunt. supra ver. 6. 7. & 8.

Darii regis] Artaxerxis Longimani, qui ex Estera Darii Hystaspis filius erat.

1 *Chaggai, &c.*] Chaggai 1. 1. & Zacarjæ 1. 1.

2 *Juvantes eos*] verbo & opere.

3 *Quis contulit, &c.*] hoc & sequente versu oratio est anātapodota: nam petitionis duo sunt capita, quorum posterius reticetur: responsionis item duo, quorum reticetur prius: vide infrà ver. 9. cum duobus sequent.

a Chal. *posuit vel disposuit: sic deinceps.*

5 *Decretum*] quod habetur capite seq.

b Chal. *in cujus medio.*

8 *Ligna apponuntur, &c.*] id est, parietes tabulis vestiuntur.

c Chald. *devolutionis, id est, tanta magnitudinis ut ferri non possint: sed devolvantur: sic infrà 6. 4.*

domum istam ædificandi, & murum ejus perficiendi?

10 Atque etiam nomina eorum petivimus ab eis, ut nota faceremus tibi: quò scriberemus nomen virorum qui sunt inter primarios eorum.

11 Qui hujusmodi sermone responderunt nobis, dicendo: nos sumus servi Dei cœli & terræ, & ædificamus domum quæ ædificata fuerat antehac inde a multis annis, quam rex Jisraëlis magnus ædificaverat & perfecerat.

12 Sed ex quo provocarunt majores nostri Deũ cœli, tradidit eos in manum Nebucadnetzaris regis Babyloniæ Chaldæi: qui domum hanc destruxit, & populum deportavit in Babyloniam.

13 Verùm anno primo Cyri regis Babyloniæ, Cyrus rex contulit jus domum Dei istam ædificandi:

14 Insuper etiam instrumenta domus Dei aurea & argentea quæ Nebucadnetzar deprompserat e templo quod *erat* Jeruschalaimis, & abduxerat in templum Babylonicum: ‖deprompsit eadem Cyrus rex e templo Babylonico, traditáque sunt *cuidam* Scheschbatzari nomine, quem principem constituerat:

15 Edicens ei: instrumenta hæc suscipe, abiens deduc ea in templum quod *est* Jeruschalaimis: domusque Dei ædificator in loco suo.

16 Tunc Scheschbatzar ille veniens posuit fundamenta domus Dei, qui *habitat* Jeruschalaimis: atque ex eo tempore hucusque ædificatur, necdum est absoluta.

17 Nunc itaque si regi bonum videtur, perquiratur in [d] tabulario regis illic quod *est* in Babylonia: num ita sit, quòd a Cyro rege collatum sit jus ædificandi domum Dei istam Jeruschalaimis: deinde voluntatem regis super hoc mittat ad nos.

‖ Sup. 1. 8.

d Chal.] *in loco gazarum: sic vocant omne repositorium.*

Caput VI.

Darius Longimanus Cyri edictum secutus, ministris suis vetat, ne Jehudæos deinceps in structura templi impediant: pecuniam, materiam, sacrificia petentibus sine mora subministrari imperat: & contrà venientibus ultimum supplicium decernit. Quod præstantibus ejus ministris templum absolvitur, & consecratur: restitutisq́; in eo sacerdotum ac Levitarum ordinibus, Pascha a toto populo celebratur.

1 TUNC Darius rex constituit ' legem: cùm perquisivissent in [a] chartophylacio, ubi tabulæ repositæ fuerant de " Babylonia:

2 Et inventum esset ' Achmetæ in regia quæ *est* in provincia Mediæ volumen quoddam: in quo sic scriptum erat " Memoriale.

3 Anno primo Cyri regis, Cyrus rex constituit legem. domus Dei Jeruschalaimis " intus ædificator, ut sit locus ubi sacrificent sacrificia, & fundamenta ejus attolluntor: " *etiamsi esset* altitudo ejus cubitorum sexaginta, amplitudo ejus cubitorum sexaginta:

4 Ordinibus lapidum maximorum ternis, & ordine lignorum novorum: & impensæ e domo regia traduntor.

5 Insuper etiam instrumenta domus Dei aurea & argentea, quæ Nebucadnetzar deprompserat e templo quod *erat* Jeruschalaimis & deduxerat in Babyloniam: restituunto ut perveniat *unumquodque* in templum quod *erit* Jeruschalaimis in locum suum, & collocetur in domo Dei.

6 Jam *itaque* Tatnai princeps trans flumen, Schethar-Boznai cum collegio suo, Persici qui estis trans flumen: remoti estote inde.

7 Sinite opus domus Dei illius: princeps Jehudæorum, & reduces Jehudæorũ, domum Dei hujus ædificanto in loco suo.

8 Præterea a me constituitur lex de eo quod facturi estis erga reduces Jehudæorum illos, in ædificanda domo Dei illius: ut de facultatibus regiis, de canone transfluviali illico impensa tradatur viris illis: ne ' impediatur.

9 Etiam quæ opus sunt, ut juvenci subrumi, & arietes, & agni ad holocausta pro Deo cœli, triticum, sal, vinum & oleum, prout edixerint sacerdotes qui *sunt* Jeruschalaimis tradendum esse sibi [b] quotidie: error ne committitor.

10 Ut offerant res odoris grati Deo cœli: & orent pro vita regis & filiorum ejus.

11 Præterea a me constituitur lex: ut quisquis mutaverit rem hanc, amoveatur lignum a domo ejus, quo erecto aboleatur in eo: domusque ejus sterquilinium fiat hanc ob causam.

12 Deus verò cujus nomen habitat illic, dejiciet omnem regem & populum qui extenderit manum suam ' ad mutandum, quò destruat domum Dei hujus, quæ *est* Jeruschalaimis: ego Darius constitui legem, illicò efficitor.

13 Tunc Tatnai princeps transflumen, Schethar-Boznai, & collegium eorum: propterea quòd mandaverat Darius rex hujusmodi, illicò effecerunt.

14 Reduces verò Jehudæorum ædificantes prosperabantur ex prophetia Chaggai prophetæ, & Zecarjæ filii Hhiddonis: donec ædificantes perfecissent de sententia Dei Jisraëlis, & de sententia ' Cyri cum Dario & ' Artaxerxis regis Persidis.

15 Finita autem domo ista ad diem tertium mensis ' Adar: cùm esset annus sextus Darii regis:

16 Celebrarunt Jisraëlitæ, sacerdotes ac Levitæ & reliqui [c] reduces deportationis, dedicationem domus Dei hujus cum gaudio.

17 Obtuleruntq́; in dedicatione domus Dei hujus juvencos centum, arietes ducentos, agnos quadringentos: & hircos e capris in peccata pro toto Jisraële duodecim, pro numero tribuum Jisraëlis.

18 Ubi constituissent sacerdotes ex ' partitione eorum, & Levitas ex distributione eorum, in ministerio Dei qui *habitat* Jeruschalaimis: ‖secundum præscriptum libri Moschis.

19 Deinde celebrarunt reduces deportationis Pascha: *die* quartodecimo mensis primi.

20 Nam mundaverant se sacerdotes ac Levitæ

1 *Legem*] cujus verba habentur infrà ver. 6. & sequentibus.

a Chal. *in loco scriptorum.*

Babylonia] id est, regno Babylonico.

2 *Achmeta*] id est, Ecbatanis, ut autores vocant, ubi regia erat Mediæ: fortaßis ita dicta, quòd reges æstivam stationem illic haberent, ut hybernam Seleuciæ ad Tigrim: Strabo lib. 11. Est enim Achmeta Chaldaicè, quasi locus æstivus. *Memoriale*] Inscriptio voluminis. 3 *Intus*] i. intra mœnia urbis. *Etiamsi esset*] hanc partem non per mandatum: sed per concessionem interpretamur: quia certum est ex Chaggai Cap. 2. versu 3. multis nominibus excellentius fuisse Schelomonis ædificium: cùm hoc secundum pauciore hominũ numero, & breviore tẽpore, & avocantibus in dies inimicis ædificatũ sit.

8 *Impediatur*] ædificium istud, de quo ver. 7.

b Chal. *in die in diem.*

12 *Ad mutandum*] legem meam hanc, ut ver. 11.

14 *Cyri cum Dario*] vide 2. Chron. 36. 23. in annotatione.

Artaxerxis] sive Darii Longimani, qui idem Artaxerxes communi Regibus Persarum appellatione dicebatur: sic deinceps.

15 *Adar*] qui duodecimus est, & maxima ex parte Februario nostro respondet.

c Chal. *filii deportationis: sic ver. 19.*

18 *Partitione &c.*] quæ habentur 1. Chro 24. 25. & 26.

‖ Num. 3. & 4.

tæ pariter; omnes mundi erant: ideò 'jugularunt pascha pro omnibus reducibus deportationis, & pro cognatis suis sacerdotibus, ac pro se ipsis.

21 Quod comederunt Jisraëlitæ qui reduces erant ex deportatione & quisquis separatus ab immunditia gentium regionis 'adjunxerat se illis: quærendo Jehovam Deum Jisraëlis.

22 Denique celebrarunt festum azymorum septem diebus cum lætitia: quoniam exhilaraverat eos Jehova, & converterat animũ 'regis Assyriæ erga eos: ad confirmandum manus eorum in opere domus Dei, Dei Jisraëlis.

20 *Jugularunt*] i. a populo jugulata, pelle nudarunt: & pro se ac sacerdotibus jugularunt & nudarunt: synecdoche.
21 *Adjunxerat*] ex lege Exodi 12. 48. & Num. 9. 14.
22 *Regis Assyriæ*] i. Darii Medi, qui primus gratiâ & autoritatem Jehudæis conciliavit, Danielis 6. nam ex quo Arbactus præfectus Mediæ, sublato Sardanapalo, regnum Assyriorum obtinuit: promiscuè nominatum est regnum Assyriæ ex jure, & Mediæ ab origine regum: vide Justinum lib. 1. & Diodorum Siculum lib. 3. Nam etiam eodem modo Artaxerxes Rex Persidis nominatur Rex Babyloniæ synecdochicè Nechemjæ 13.6.

Caput VII.

Hhezra Jeruschalaima ad Ecclesiam ibi reformandam profecturus, regia autoritate munitur: qua fretus magnum Jisraëlitarum comitatum abducit, & Deo benedicit.

1 DEINDE his rebus gestis, regnante Artaxerxe rege Persidis: Hhezra filius 'Serajæ, filii Hhazarjæ, filii Chilkijæ,

2 Filii Schallumi, filii Tzadoki, filii Achitubi,

3 Filii Amarjæ, filii Hhazarjæ, 'filii Merajothi,

4 Filii Zerachjæ, filii Hhuzzi, filii Bukki,

5 Filii Abischuhhæ, filii Pinchasi, filii Elhhazaris, filii Aharonis sacerdotis primarii:

6 Hic *inquam* Hhezra ascendit e Babylonia: (erat autem legis peritus promptus in lege Moschis, quam dederat Jehova Deus Jisraëlis:) cùm dedisset ei rex, prout manus Jehovæ Dei ejus aderat ei, omnem petitionem ejus.

7 Ascenderuntque ex Jisraëlitis, & e sacerdotibus ac Levitis, tam musicis quàm janitoribus Nethinæisque Jeruschalaima: anno 'septimo Artaxerxis regis.

8 Pervenit verò mense illius quinto: qui annus septimus erat regi.

9 Siquidem primo die mensis primi ipse *fuit* [a] autor ascendendi e Babylonia: primo autem die mensis quinti pervenit Jeruschalaima, prout manus Dei ejus optima adfuerat ei.

10 Nam Hhezra comparaverat [b] animum suumad 'quærendũ legem Jehovæ & ad præstandum eam: & ad docendum Jisraëlem statuta ac judicia.

11 Hoc autem *est* exemplum decreti quod dedit rex Artaxerxes Hhezræ sacerdoti legis perito, perito rerum [c] quas præcipit Jehova, & statutorum ejus in Jisraële.

12 Artaxerxes rex regum: Hhezræ sacerdoti perito legis Dei cœlestis, [d] incolumitatem: & 'tali tempore.

13 A me constituitur lex, ut quicunq; sponte se obtulerit in regno meo e populo Jisraëlis, sacerdotibusque ejus ac Levitis ad proficiscendum Jeruschalaima tecum, proficiscatur.

1 *Serajæ*] de quo 2. Reg. 25. 21. vide 1. Chron. 6. 3. & seq.
3 *Filii Merajothi*] hic sex brevitatis causa omittuntur, de quibus 1. Chron. 6.
7 *Septimo*] i. secundo ab ædificato templo: vide suprà 6. 15.
a Chal. *fundamentum ascensûs*.
b Chal. *cor: sic deinceps*.
10 *Quærendum legem*] i. ad cognoscendum de observatione legis & legitima constitutione Ecclesiæ: quam ideò studiosius in libris duobus Chronicorum proposuit ad imitationem.
c Chal. *præceptorum Jehovæ*.
d Chal. *perfectionẽ*.
12 *Tali tempore*] vide suprà 4. 11.

14 Quandoquidem à rege & 'septem consiliariis ejus mitteris ad 'quæstionem habendã in Jehudæa & Jeruschalaimis: de lege Dei tui, quæ *est* tibi ad manum:

15 Et ad deferendum argentum & aurum: & quod rex & consiliarii ejus sponte offerunt Deo Jisraëlis, cujus Jeruschalaimis *est* habitaculum:

16 Cum toto argento & auro quod inveneris in tota provincia Babyloniæ: cum voluntaria oblatione populi & sacerdotum sponte offerentium pro domo Dei sui, quæ *est* Jeruschalaimis,

17 Ut illico emas pecunia ista, juvencos, arietes, agnos cum munere eorum & libaminibus eorum: & offeras ea in altari domus Dei vestri, quæ *est* Jeruschalaimis.

18 Quod autem tibi & 'cognatis tuis bonum videbitur reliquo argento & auro facere: pro voluntate Dei vestri facitote.

19 Et instrumenta quæ traduntur tibi ad ministerium domus Dei tui: reddito corã Deo Jeruschalaimis.

20 Reliqua verò necessaria domui Dei tui, quæ acciderint tibi tradenda: tradito ex ærario regis.

21 Præterea a me, me Artaxerxe rege, constituitur lex omnibus quæstoribus qui *estis* trans flumen: ut quicquid postulaverit a vobis Hhezra sacerdos peritus legis Dei cœlestis illico efficiatur:

22 Usque ad argenti 'talenta centum, & ad tritici 'coros centum, & ad vini 'bathos centum, ac usque ad bathos olei centum: salis verò quantum non potest præscribi.

23 Quicquid est ex sententia Dei cœli, perficitor diligenter in domo Dei cœli: ut non sit fervens ira contra regnum regis, aut filios ejus.

24 Item notum vobis facimus ullis sacerdotibus aut Levitis, musicis, janitoribus, Nethinæis & ministris domus Dei istius: 'canõnem veterem aut vectigal non licere imponere.

25 Tu autem Hhezra, pro sapientia Dei tui quæ tibi ad manum *est*, constitue judices & causarum cognitores, qui causas cognoscant in toto populo qui *est* trans flumen, ex omnibus scientibus legis Dei tui: & qui nesciverit eum docetote.

26 Quicunque verò non fecerit legem Dei tui, & legem regis, illico judicatum fiat de eo: sive morti, sive [e] exilio, sive mulctæ facultatum, sive vinculis *adjudicetur*.

27 Benedictus *sit* Jehova Deus majorum nostrorum: qui indidit rem talem animo regis, ad ornandum domum Jehovę, quæ *est* Jeruschalaimis.

28 Et erga me advertit benignitatem coram rege consiliariisque ejus, ac omnibus principibus regis potentibus: ego itaque confirmans me, prout manus Jehovæ Dei mei aderat mihi, congregavi ex Jisraële primarios qui ascenderent mecum.

14 *Septem consiliariis*] i. summis Satrapis, qui inde a retecta Magorum fraude septeni regibus Persiæ adfuerunt & soli eorum conspectu liberè usi sunt, Ester 1. 10. & 14.
Quæstionem] i. ad cognoscendum utrũ ibi res sint divinæ legi conformatę.
18 *Cognatis tuis*] i. reliquo consilio sacerdotum.
22 *Talenta &c.*] vide Exodi 38. 25. & Nechemjæ 11. 23.
Coros &c.] vide 1. Reg. 4. 21.
Bathos] 1. Reg 7. 26.
24 *Canonem veterem*] suprà 4. 13.
e Chal. *eradicationi: nam natale solum plantario, & exilium extirpationi comparatur: vide Levit. 25. 47.*

Caput VIII.

Hhezræ comites recensentur: celebrato jejunio, & traditis in manum sacerdotum ac Levitarum oblationibus, profectio instituitur & absolvitur: postea

ſiculum Jeruſchalaimū rex conſecratur, in theſaurum reponuntur, & ſacrificia offeruntur Deo, reguq́ue decreta executioni mandantur.

1 HI autem *ſunt* primores paternarum *familiarum* & genus eorum: qui aſcenderunt mecum regnante Artaxerxe rege, ex Babylonia.

2 E poſteris Pinchaſi, Gerſchom: e poſteris Ithamaris, Danijel: e poſteris Davidis, Chattuſch.

3 E poſteris Schecanjæ, " e natis Parhhoſchi, Zecarja: qui cum generis recenſione per mares centum quinquaginta *erant*.

3 *E natis Parhhoſchi*] ad diſcrimen alterius Schecanjæ de quo verſu 5.

4 E poſteris Pachat-Moabi, Eljehohhenai filius Zerachjæ: & cum eo ducenti mares.

5 E poſteris Schecanjæ filii Jachaziëlis: cum quo trecenti mares.

6 Et e poſteris Hhadinis, Hhebed filius Jonathanis: & cum eo quinquaginta mares.

7 Item e poſteris Hhelami, Jeſchahhja filius Hhathaljæ: & cum eo ſeptuaginta mares.

8 Item e poſteris Schephatjæ, Zebadja filius Micaëlis: & cum eo octoginta mares.

9 E poſteris Joabi, Hhobadja filius Jechielis: & cum eo ducenti octodecim mares.

10 Item e poſteris Schelomithi, filius Joſiphjæ: & cum eo centum ſexaginta mares.

11 Item e poſteris Bebai, Zecarja filius Bebai: & cum eo viginti octo mares.

12 Item e poſteris Hhazgadis, Jochanan filius Katanis: & cum eo centum decem mares.

13 Item e poſteris Adonikami " poſterioribus, quorum hæc *ſunt* nomina, Eliphelet, Jehhiel, & Schemahhja: & cum eis ſexaginta mares.

13 *Poſterioribus*] eorum reſpectu qui primùm cum Zerubbabele profecti ſunt, ſup. 2.13.

14 Deniq; e poſteris Bigvai, Hhuthai & Zabbud: & cum eis ſeptuaginta mares.

15 Cùm autem congregaſſem eos ad " flumen quod alluit Ahavam, & caſtra haberemus ibi diebus tribus: animum adverti ad populum & ad ſacerdotes: at e Levitis neminē inveni ibi.

15 *Flumen*] Maarſarem Ptolemæo, ſive Neharſarin. i. fluvium principalem dictum, qui in unum e lacubus Chaldaicis funditur, ubi eſt oppidum Betava.

16 Quapropter amandavi Elihhezerem, Arielem, Schemahhjam, cum Elnathane, & Jaribo, ac Elnathane, atque Nathane, & Zecarjam ac Meſchullamum primores: Jojaribum quoque & Elnathanem doctores:

17 Cùm mandata dediſſem eis, ad Iddonem primarium in " Caſiphja loco, indens ori eorum verba quibus alloquerentur Iddonem, Achivum & Nethinæos in Caſiphja loco: ut adducerent ad nos miniſtros pro domo Dei noſtri.

17 *Caſiphja*] i. in regione Caſpiorum in finibus Aſſyriæ ſupra Meſopotamiam, conterminorum Armeniæ. Nam etſi hæ regiones procul diſſitæ fuerunt: tamen non dubium eſt, quin brevi ſpatio totum illud iter confecerint freti diplomate regis, & commoditate Angariarum, ut vocabant Perſæ i. ſtationum, in quibus equi celeres paſſim diſpoſiti erant juſſu regis.

18 Qui adduxerunt ad nos, prout manus Dei noſtri optima aderat nobis, virum intelligentem e poſteris Machli, filii Levi, filii Jiſraëlis: nempe Scherebjam cum filiis ejus & cognatis ejus octodecim.

19 Item Chaſchabjam, & cum eo Jeſchahhjam e poſteris Merari: cognatos illius & filios eorum viginti.

20 Ex Nethinæis autem, quos " dediderat David ac principes miniſterio Levitarum, Nethinæos ducentos viginti: omnes exprimebantur nominibus.

20 *Dediderat David*] cùm Levitas in ordines diſtribueret, 1. Chron. 25. & 26. vide Jehoſch. 9.21. & 1. Chron. 9.2.

21 Tum proclamavi ibi jejunium Ahavæ ad flumen: quò affligeremus nos coram Deo noſtro: quærentes ab eo viam rectam pro nobis ac parvulis noſtris, omnibuſque facultatibus noſtris.

22 Nam puduerat me petere a rege copias aut equites, ut auxilio eſſent nobis ab hoſte in hoc itinere: quia allocuti fueramus regem, dicendo: manus Dei noſtri adeſt omnibus quærentibus ipſum, in bonum: robur verò & quidem iræ ejus contra omnes derelinquentes eum.

23 Cùm itaque jejunantes quæſiviſſemus a Deo noſtro hanc rem: exoratus eſt nobis.

24 Tunc diſparavi e principibus ſacerdotum duodecim: cum " Scherebja, Chaſchabja, & cum eis, ex cognatis eorum decem:

24 *Scherebja &c.*] Levitis, ſup. 18. & 19. ver. qui ex officio ſacerdotibus miniſtrabant, ut infra ver. 30.

25 Quibus appendi argentum iſtud & aurum & inſtrumenta: oblationem domus Dei noſtri quā obtulerant rex & conſiliarii ejus ac principes ejus, & omnes Jiſraëlitæ qui præſtò fuerant:

26 Appendi, inquam, ad manum eorum argenti talenta ſexcenta quinquaginta, & inſtrumenta argentea centum talentorum: auri centum talenta.

27 Item crateres aureos viginti drachmarum millenûm: & inſtrumenta ex [a] " orichalco præſtante duo, pretioſa ut aurum:

a Heb. *æris fulgentis.*

27 *Orichalco*] i. electri præſtantiſſimo genere, quod Feſtus vocat aurichalcum.

28 Dixique ad illos, vos eſtis ſancti Jehovæ, hæc quoq; inſtrumenta ſunt ſancta: argentum etiam ac aurum ſunt voluntaria oblatio Jehovæ Deo majorum veſtrorum.

29 [b] Sedulò obſervate donec ea appendatis coram principibus ſacerdotum ac Levitarum, principibuſque paternarum *familiarum* Jiſraëlis Jeruſchalaimis: in cellis in domo Jehovæ *reponenda*.

b Heb. *ſedulò eſtote obſervate.*

30 Ita receperunt ſacerdotes ac Levitę pondus illud argenti & auri ac inſtrumentorum: deferendum Jeruſchalaima in domum Dei noſtri.

31 Tunc profecti ſumus a flumine Ahavæ duodecimo *die* menſis primi ad eundum Jeruſchalaima: & manus Dei noſtri adfuit nobis, qua liberavit nos e manu hoſtis, & inſidiantis in hoc itinere.

32 Denique poſtquam pervenimus Jeruſchalaima: & conſedimus ibi diebus tribus:

33 Die quarto expenſum eſt illud argentum & aurum ac inſtrumenta in domo Dei noſtri, ad manum Meremothi filii Urijæ ſacerdotis, & [c] collegæ ejus Elhhazaris filii Pinchaſi: quibuſcum erat Jozabad filius Jeſchuhhæ & Nohhadja filius Binnui Levitæ:

c Heb. *cum eo.*

34 Ex numero, ex pondere cuique *attributo*: " inſcriptumque eſt totum illud pondus tempore eodem.

34 *Inſcriptum*] i. in acta publica relatum, ut publico inſtrumento liberata eſſet illorum fides.

35 Qui venerant a captivitate [d] reduces deportationis obtulerunt holocauſta Deo Jiſraëlis, juvencos duodecim " pro toto Jiſraële, arietes nonaginta ſex, agnos ſeptuaginta ſeptem, hircos peccati duodecim: hæc omnia in holocauſtum Jehovæ.

d Heb. *filii.*

35 *Pro toto*] ut ſup. 6.17.

36 Poſteà tradiderunt edicta regis, ſatrapis regiis, & principibus trans flumen: qui " ſublevarunt populum & domum Dei.

36 *Sublevarunt*] ut ſupra 1.4.

CAPUT IX.

Hhezra de affinitate Jiſraëlitarum cum exteris certior factus, luget, jejunat, & Dei iram ſedulò pro omnibus publicè deprecatur.

1 His

1 HIs autem completis, accesserunt ad me principes, dicendo: non separaverunt se hic populus, Jisraëlitæ & sacerdotes ac Levitæ a populis aliarum regionum: secundum abominationes illorum Cenahhanæorũ, Chittæorum, Perizzæorũ, Jebusæorum, Hhammonitarũ, Moabitarum, Ægyptiorum & Emoræorum *fecerunt*.

2 Nam Assumpserunt de "filiabus illorum, sibi & filiis suis, ita ut commiscuerint se" semen sanctum cum populis illarum regionum: etiam manus ipsorum principum & antistitum "prima fuit in prævaricatione ista.

3 Itaque audiens rem hanc "laceravi vestem meam & pallium meum: & "vellens de capillis capitis mei, & barbæ meæ sedebam desolatus.

4 Tunc ad me congregaverunt se quisquis trepidabat ad verba Dei Jisraëlis, propter prævaricationem [a] deportatæ multitudinis: dum ego sedebam desolatus, usque ad *tempus* muneris vespertini.

5 *Tempore* autem muneris vespertini surrexi ab afflictione mei, idque laceratam habens vestem meam & pallium meum: & flectens in genua mea expandi manus meas ad Jehovam Deum meum:

6 "Ac dixi: Deus mi, pudet me & erubesco attollere, Deus mi, faciem meam ad te: "nam iniquitates nostræ creverunt supra caput, & reatus noster magnus est in cœlum usque.

7 Inde a diebus majorum nostrorum sumus in reatu magno usque in diem hunc: adeò ut propter iniquitates nostras traditi fuerimus nos, reges nostri & sacerdotes nostri in manum regum istarum regionum, gladio, captivitati, & prædæ ac pudori vultus, sicut est "hodierno die.

8 At nunc cùm ex minimo momento "facta est gratia a Jehova Deo nostro, relinquendo nobis residuum, & ponendo nobis "clavum in loco sancto ejus: cùm "illustrans oculos nostros Deus noster, dedit nobis restitutionem aliquantulam in servitute nostra:

9 Quamvis servi simus: tamen in servitute nostra non dereliquit nos Deus noster: sed "advertit erga nos benignitatem coram regibus Persidis, dando nobis restitutionem: ut "extollamus domum Dei nostri, & restituamus vastitates ejus: denique "dando nobis maceriam in Jehuda & Jeruschalaimis:

10 Nunc, inquam, quid dicemus, Deus noster, "post hoc: cùm dereliquerimus præcepta tua?

11 "Quæ præcepisti per servos tuos prophetas, dicendo: ‖terra illa quam ingressuri estis ad hæreditariò possidendum eam, terra impura est ab impuritate populorum regionum ejus: propter abominationes eorum, quibus impleverunt eam [b] confertim & passim immunditia sua.

12 ‖Nunc ergo filias vestras ne traditote filiis illorum, & filias illorum ne assumitote filiis vestris, nec quæritote pacem illorum, & bonum eorum usque in seculum: ut confirmemini & comedatis præstantiam terræ illius, & hæreditariò possidendam tradatis filiis vestris usque in seculum.

13 Etiam post totum id quod evenit nobis propter facta nostra pessima & propter reatum nostrum maximũ: quod tu Deus noster cohibuisti "infra peccata nostra: & dedisti nobis residuum hujusmodi:

14 An [c] rursus irrita faceremus præcepta tua, & quidem affinitatem jungentes cum populis [d] abominandis istis? an non percelleres ira contra nos, donec consumeres, ut non esset superstes aut residuum?

15 "Jehova Deus Jisraëlis justus es: sed facti sumus residui sicut *est* hodierno die: ecce "coram te sumus in reatibus nostris: quamvis non sit consistendum coram te cum hoc.

9 *Filiabus illorum*] mancipantibus in superstitione gentis suæ, atque ideò alienis a fœdere Dei: nam hæc et autoritate tum Dei tum Ecclesiæ matrimonia nõ sunt: vide Deu. 7. 2.

Semen sanctum] id est, vocatum ad sanctitatem, & Dei gratia ab aliis separatũ.

Prima fuit] infra 10 vers. 17. & sequent.

3 *Laceravi, &c.*] lugentium more, Gen. 37. 34.

Vellens] non religiosæ superstitionis ergò Levit. 19. 27. 21. & 5. & Deut. 14. sed præ gravitate mœroris.

a Heb *deportationis*

6 *Ac dixi &c.*] insinuatio, ut in causa turpissima.

Nam iniquitates] propositionis pars prima: cõfessio peccatorum ante captivitatem, & posterioris a tempore liberationis.

7 *Hodierno die*] in plurima parte nostrũ.

8 *Ex minimo momento*] i. a paucis annis: hyperbole ad exaggerationem peccati.

Facta est gratia] alter locus exaggerationis, a magnitudine beneficii Dei.

Clavum] id est, velut trabali clavo fixum hunc nostrum in sancto loco affligẽdo: Jeschahh. 22. 23.

Illustrans oculos] ex gravitate calamitatem defectos: vide 1. Schem. 14. 28.

9 *Advertit benignitatem*] ut sup. 7. 28.

Extollamus domum] id est, collapsam erigamus, & cultum in ea restituamus: Tertius exaggerationis locus.

Dando maceriam] id est, nos circumquaque muniendo: metaphora.

10 *Post hoc*] tantum in nos collatum beneficium.

11 *Quæ præcepisti*] quartus exaggerationis locus a monitis Dei præcedentibus: quod plus satis præcaverat Deus, ne ignorantiam pro excusatione afferrent.

‖ Levit 18. 25. & 27.

b Heb. *ab ore ad os, id est ab una extremitate ad alteram.*

‖ Deut. 7. 3. & 23. 6.

13 *Infra peccata*] id est, mitius esse voluisti: quàm meriti essemus peccatis nostris.

c Heb. *reverteremur ad irrita facienda.*

d Heb. *abominationum.*

15 *Jehova Deus, &c.*] Conclusio, qua justitiã Deo tribuit: sibi & populo reatum, & iram Dei deprecatur ab incepto redemptionis beneficio.

Coram te] i. exponimus nos tibi, agnoscentes reatum & indignitatẽ nostram.

CAPUT X.

Hhezra cum adjunctis sibi ex singulis ordinibus, populum Dei a consuetudine alienigenarum repurgat: illis illarumq; liberis a populo Dei ablegatis.

1 CÙM autem oraret Hhezra, & confiteretur flens ac se prosternens ante domum Dei: & congregati ad eum ex Jisraële congregatione multa valde: viri mulierésque & pueri, cùm flerent populus ille permulto fletu:

2 Locutus Schecanja filius Jechielis e posteris Hhelami, dixit Hhezræ: nos prævaricati sumus in Deum nostrum: quòd [a] consociavimus domo uxores alienigenas e populis terræ: sed nunc est [b] quod Jisraël speret hac in re.

3 "Nunc ergo pangamus fœdus cum Deo nostro, "ejiciendo omnes uxores & natos ex eis, ex consilio Domini & eorum "qui trepidant ad præceptum Dei nostri: denique secundum legem efficitor.

4 Surge: nam tibi incumbit hæc res, & nos aderimus tibi: confirmare & effice.

5 Itaque surgens Hhezra adjuravit principes sacerdotum, Levitas & totum Jisraëlem, ut facerent secundum rem hanc: qui juraverunt.

6 Posteà surrexit Hhezra ab "anteriore parte domus Dei, "ut abiret in cellam Jehochananis filii Eljaschibi: & abivit illuc: cibum nondum comederat, nec aquam biberat, quia lugebat propter prævaricationem deportatæ multitudinis.

7 Ita [c] promulgarunt per Jehudam & Jeruschalaima, omnibus [d] reducibus deportationis: ut congregarent se Jeruschalaima:

8 Et quisquis non venturus esset intra triduum ex consilio principum ac seniorum, "anathema fore omnes facultates ejus: ipsum verò "separatum iri a congregatione deportatæ multitudinis.

9 Quam ob rem congregati omnes homines Jehudæ & Binjaminis Jeruschalaima tertio die ipsius "mensis noni, *die* vigesimo mensis: considebant totus ille populus "in platea domus Dei, trementes propter hanc rem, & ex pluviis.

10 Tunc surgens Hhezra sacerdos dixit ad eos: vos prævaricati estis quòd consociastis domo uxores alienigenas: superaddentes reatui Jisraëlis.

a Heb. *fecimus ut residerent domi: sic deinceps.*

b Heb. *est spes Jisraëlis super hoc.*

3 *Nunc ergo*] remedium proponit, spei, de qua dixerat, rationem ostendens: nimirum ut fœdus cum Deo, alienigenarum consortio abruptum redintegretur.

Ejiciendo] id est, postquã ejecerimus mulieres & partus, quorum consortio (quia lege impuri sunt) fœdantur viri, & ipsa Ecclesia fœdaretur, si eos toleraret.

Qui trepidant] id est, qui inculpatè hac in re ipsi vixerunt, & in familia sua non tolerarunt.

6 *Anteriore parte, &c.*] id est, a loco atrii populi.

Ut abiret] ubi consilium hac de re haberetur: cujus executio sequentibus versibus describitur.

c Heb. *transmiserunt vocem.*

d Heb. *filiis deportationis: sic ver. 16.*

8 *Anathema*] vide Levitici 27. 28.

Separatum] id est, excommunicatum.

9 *Mensis noni*] ratione anni legalis, de quo vide annotata Exodi 12. Est autem is quem vocant Cisleu, respondens ex parte nostro Novembri.

In platea] id est, in loco atrii nondum cincto muris, ut apparet ex Nechem. 2. 8.

11 Nunc ergo edite confessionē Jehovæ Deo majorum vestrorum, facientes voluntatem ejus: & separate vos a populis istis terræ, & ab uxoribus alienigenis.
12 Cui respondentes tota illa congregatio, dixerunt voce magna: secundum verbum tuum, sic nostrum est facere.
13 Verùm populus multus *est*, & tempus hoc e pluviosum *est*, nec *est* vis consistendi foris: hoc autem opus non *est* diei unius neque duorum, quia f plurimi defecimus in hac re.
14 Consistant, quæsumus, principes nostri totius hujus congregationis, & quisquis est in civitatibus nostris qui consociaverit domo uxores alienigenas, veniet temporibus designatis, & cum ipsis seniores g cujusque civitatis ac judices ejus: usquedum avertamus æstuantem iram Dei nostri, usquedum hæc res *confecta sit*.
15 Tantùm Jonathan filius Hhasaëlis, & Jachzeja filius Tikvæ constiterunt ad istud: Meschullam verò & Schabbetai Levitæ adjuverunt eos.
16 Facientibus itaque sic reducibus ex deportatione, separati sunt Hhezra sacerdos, homines primarii paternarum *familiarum* pro familiis paternis suis, & hi omnes nominibus expressi: sederuntque a die primo mensis decimi, ad quæstionem habendam ejus rei:
17 Usque ad diem primum mensis primi: quo perfecerunt cum omnibus illis hominibus qui consociaverant domo uxores alienigenas.
18 Deprehensi autē sunt e filiis sacerdotum, qui consociaverant domo uxores alienigenas: e filiis Jeschuhhæ filii Jotzadaki & cognatis ejus, Mahhaseja, & Elihhezer, & Jarib, & Gedalja:
19 Qui adhibuerunt manum suam ad ejiciendum uxores suas: & reatum confitentes, arietem ex grege pro reatu suo *obtulerunt*.
20 Item e posteris Immeris, Chanani, & Zebadja.
21 Item e posteris Charimi: Mahhaseja, Elija, & Schemahhja, & Jechiel, & Hhuzzija.
22 Item e posteris Paschuris: Eljohhenai, Mahhaseja, Jischmahhel, Netaneel, Jozabad, & Elhhasa.
23 Ex Levitis autem: Jozabad, & Schimhhi, & Kelaja, idem Kelita, Petachja, Jehuda, & Elihhezer.
24 Item e musicis, Eljaschib: & ex janitoribus, Schallum, & Telem, & Uri.
25 De Jisraëlitis verò: e posteris Parhhoschi, Ramja, & Jezija, & Malcija, & Mijamin, & Elhhazar, & Malcija, & Benaja.
26 Item e posteris Hhelami: Mattanja, Zecarja, & Jechiel, & Hhabdi, & Jeremoth, & Elija.
27 Item e posteris Zattu: Eljohhenai, Eljaschib, Mattanja, & Jeremoth, & Zabad, & Hhaziza.
28 Item e posteris Bebai: Jehochanan, Chananja, Zabbai, Hhathlai.
29 Item e posteris Bani: Meschullam, Malluc & Hhadaja, Jaschub, Scheal, & Ramoth.
30 Item e posteris Pachath-Moabi, *ex* Hhadna & Calale: Benaja, Mahhaseja, Mattanja, Betzaleel, & Binnui, ac Menasche.
31 Item e posteris Charimi: Elihhezer, Jischija, Malcija, Schemahhja, Schimhhon,
32 Binjamin, Malluc, Schemarja.
33 E posteris Chaschumi: Mattenai, Mattatta, Zebad, Eliphelet, Jeremai, Menasche, Schimhhi.
34 E posteris Bani: Mahhadai, Hhamram, & Uel:
35 Benaja, Bedeja, Celuhu:
36 Vanja, Meremoth, Eljaschib:
37 Mattanja, Mattenai, & Jahhasau:
38 Et Bani, & Binnui, Schimhhi:
39 Et Schelemja, & Nathan, & Hhadaja:
40 Mabnadbai, Schaschai, Scharai:
41 Hhazareel, & Schelemja, Schemarja:
42 Schallum, Amarja, Joseph.
43 E Nebuntinis: Jehhiel, Mattitja, Zabad, Zebina, Jaddau, & Joël, Benaja.
44 Omnes isti duxerant uxores alienigenas: & erant *quibusdam* ex istis uxores unde h susceperant liberos.

e Heb. *pluviarum*.

f Heb. *multiplicavimus deficere*.

14 *Cum ipsis seniores*] id est, quos magistratus cujusque loci Jeruschalaimis apud consilium illud maximum sistent: testificantes se cives suos lustrasse, eosq; quos ad luxerint reos deprehendisse.

g Heb. *civitatis & civitatis*.

15 *Tantùm Jonathā*] ex sacerdotibus: quod ex antithesi sequentis membri colligitur: causam vide suprà ver. 3. quam ob rem ne summus quidem sacerdos huic consilio interfuit: vide infrà, ver. 18.

17 *Usque ad diem, &c.*] ὑστέρωσις verborū mutavimus ad perspicuitatem: cujusmodi est 1. Sche. 20.16. & 2. Chro. 22.2.

19 *Arietem ex grege*] quod per analogiam de singulis sequentibus accipiendum est: Simile vide Gen. 49.16.

23 *Ex Levitis*] sacerdotibus ministrabant, ut ex antithesi sequentium colligitur: cujusmodi fuit supra ver. 15.

44 *Et erant*] i. illas sive solæ essent, sive cum liberis abdicarunt.

h Heb. *posuerunt*.

NECHEMJÆ
Liber Unus.

LIBER Nechemjæ instaurationem Jeruschalaimorum, correctionemq́, reducis populi & labentis cultus Dei describit. Estq́, historia quasi septuaginta annorum a vigesimo anno Longimani usque ad Regnum Darii ultimi.

A vigesimo Longimani ad finem usque	Anni	18
Darii Nothi		18
Artaxerxis Mnemonis		10
Darii Ochi		22
Arsanis		3

Cui successit Darius ultimus. Annum enim Nothi decimumnonum, successori ejus communem fuisse ratio temporis ostendit: & sic deinceps usque ad Darium ultimum.

Caput I.

Caput I.

Nechemja accepto nuncio de adversis rebus in Jehudæa luget: & adhibito jejunio Deum orat: ut populo ignoscat, & suis consiliis faveat.

1 VERBA Nechemjæ filii Chacaljæ: "Fuit autem mense "Cislevo anno "vigesimo, cùm essem "Schuschane in regia:

2 Ut veniente Chanani uno e cognatis meis, ipso cum viris quibusdam e Jehudæa: interrogarem eos de Jehudæis, de residuo illorum qui relicti fuerant ex captivitate, & de Jeruschalaimis.

3 Qui dixerunt mihi: reliqui illorum qui relicti fuerant ex captivitate ibi in ea provincia in malo magno & in opprobrio sunt: & murus Jeruschalaimorum diruptus, & portæ eorum "manent succensæ igne.

4 Fuit verò cùm audirem verba ista, ut sedens flerem ac lugerem *aliquot* dies: quibus jejunavi & oravi coram Deo Cœli:

5 Ac dixi: "obsecro Jehova Deus Cœli, Deus fortissime, maxime, & summè reverende: observans fœdus & benignitatem diligentibus se, & observantibus præcepta sua:

6 "Sit, quæso, auris tua intenta, & oculi tui aperti ad auscultandum orationi servi tui qua oro coram te hoc tempore interdiu ac noctu, pro Jisraëlitis servis tuis: & confiteor peccata Jisraëlitarum, quibus peccavimus tibi: ego quoque & familia patris mei peccavimus.

7 Corruptione corrupimus tibi: ac non observavimus præcepta, statutaque ac judicia illa quæ præcepisti per Moschen servum tuum.

8 "Recordare, quæso, verbi quod præcepisti Moschi servo tuo, ut diceret: ‖ vos prævaricaturi estis: ego dispergam vos in populos.

9 Cùm autem conversi ad me observabitis præcepta mea, & facietis ea: si fuerint depulsi ex vobis ad extremitatem Cœli, inde colligam eos, & reducã eos in locum quem elegi ad collocandum nomen meum ibi,

10 At hi *sunt* servi tui & populus tuus: quem redemisti virtute tua maxima, & manu tua validissima.

11 "Obsecro domine, sit jam auris tua intenta in orationem servi tui, & in orationem servorum tuorum, qui student revereri nomen tuum: & secunda, quæso, servum tuum hodie, dans ei misericordiam *consequi* coram "viro isto: ego enim eram pincerna regi.

Caput II.

Nechemja a rege obtinet dimissionem in Jehudæam, & facultatem urbis instaurandæ. Quare literis & comitatu instructus Jeruschalaima venit, opus aggreditur, & vicinis contra nitentibus respondet.

1 FUIT verò mense "Nisane, anno vigesimo Artaxerxis regis cùm *afferendum esset* vinum in conspectum ejus: ut "afferens vinum porrigerem regi, & non essem [a] ingratus in conspectu ejus.

2 Quapropter dixit mihi rex, quare vultus tuus afflictus est cùm non sis ægrotus? non est hæc nisi afflictio [b] animi: "nam timebam quamplurimùm.

3 Itaque dixi regi, rex in seculum vivat: quare non esset afflictus vultus meus, cùm "civitas ipsa, locus sepulchrorum majorum meorum vastata, & portę ejus maneant consumptæ igne?

4 Tum dicente mihi rege: quid illud *est* super quo requiris? "Oravi Deum cœli.

5 Et dixi regi: si regi bonum videtur, & si gratus *est* servus tuus coram te: ut mittas me in Jehudęam, in civitatem sepulchrorũ majorum meorum & ædificem eam.

6 Dixit verò mihi rex, & conjux assidens ei: quousque esset *duratura* profectio tua, & quando reverteris? itaq; bonum visum est coram rege ut dimitteret me, cùm exposuissem ei "tempus.

7 Deinde dixi regi: si regi bonum videtur, literas "tradant mihi ad principes trans flumen: ut transmittant me usque dum venero in Jehudæam.

8 Literas quoque ad Asaphum custodem [c] saltus qui *est* regi, ut det mihi ligna ad contignandum portas "castri adjuncti ædi, & ad murum civitatis, & ad "domum quam ingressurus sum: quas dedit mihi rex, prout manus Dei mei optima aderat mihi.

9 Veni itaque ad principes trans flumen, & tradidi eis literas regis: miserat autem rex mecum præfectos copiarum & equites.

10 Quod cùm audiret Sanballat "Choronites & Tobija "servus Hhammonites, displicuit eis [d] maximè: advenisse hominem ad procurandum bonum Jisraëlitis.

11 Denique perveni Jeruschalaima: ubi cùm fuissem diebus tribus:

12 Surrexi noctu, ego & homines pauci mecum: neque indicavi cuiquam quid Deus meus inderet animo meo faciendum Jeruschalaimis: & jumentum non erat mecum præter jumentum illud cui insidebam.

13 Et egressus sum per "portam vallis noctu, "tum versus "fontẽ [e] serpentis, tum ad "portam sterquiliniorum: ubi "effringebam de muris Jeruschalaimorum qui fuerant perrupti, & portæ eorum absumptæ igne.

14 Inde transivi ad "portam fontis, & ad "piscinam regis: sed "non erat locus jumento quod suberat mihi ut transiret.

15 Quam ob rem ascendi secundum torrentem noctu, cùm effregissem de muro: & revertens veni ad portam vallis, ita reversus sum.

16 Antistites verò nesciebant quò irem aut quid facerem: nam Jehudæis aut sacerdotibus, aut clarissimis aut antistitibus aut reliquis curatoribus operis adhuc non indicaveram.

17 Dixi itaque ad eos: videtis malum in quo

1 *Fuit autem*] ita incipit Nechemja librum suum, quia eum Hhezræ conjungit.
Cislevo] qui plurimum respondet Novembri, supra Hhezræ 10.9. Erat autem Chaldæorum annorum ratione mensis tertius, quam rationem hîc Nechemja sequitur.
Vigesimo] Darii Artaxerxis Longimani, ut ostenditur infra 2.1.
Schuschane] Susis Susianes metropoli quam a Dario Hystaspis ædificatam fuisse historici scribunt. Plin. li. 6 cap. 27 natural. hist.
3 *Manent &c.*] ut cùm ruina illata est a Nebucadnetzare, 2. Chro. 36.19.
5 *Obsecro Jehova*] Exordium a natura & fœdere Dei.
6 *Sit quæso*] Propositio: cujus partes sunt confessio peccati, & deprecatio.
8 *Recordare &c.*] Deprecatio primùm a promissis Dei his duobus versibus: deinde a conditione populi, & anteactis erga ipsum Dei beneficiis, ver. 10.
‖ *Deut.* 30.4.
11 *Obsecro*] Conclusio petitoria, ut Ecclesiæ precibus & suo instituto faveat.
Viro isto] Artaxerxe rege.
1 *Nisane*] i. septimo ex ratione Chaldæorũ: qui primus erat Hhebræis, apud quos dicitur Abib, Exod. 12. *Afferens vinum*] quia vices ministrandi regi ad ipsum redierant ex aulicorum usu: alioquin si prius data fuisset oportunitas, prius fuisset petiturus.

a Heb. *malus: sic deinceps.*
b Heb. *cordis.*
2 *Nam timebam*] i. partim meorum studio sollicitabar: partim magnitudine regis & postulati deterrebar.
3 *Civitas ipsa*] i. Jeruschalaima, utitur autem ista periphrasi ad excusandum studium suum, & probandum regi.
4 *Oravi*] tacitè cum animo meo.
6 *Tempus*] quod exprimitur infra 5.14. & 13.6.
7 *Tradant*] illi quibus hoc a rege demandabitur.
c Heb. *Paradisi: sic vocant regionem a Libano ad Antilibanum propter ejus amœnitatem, in cujus summa extremitate fuit oppidum nomine Paradisi, de quo Ptolemeus, & Plinius.*
8 *Castri*] i. atrii, quod domum Dei ita cingebat, ut castellũ circumdatur castro: sermonem accommodat ad prophani regis captum.
Domum] i. prætorianam.
10 *Choronites*] Toparcha Moabitarum a Choronajimis ejus regionis præcipuo loco denominatus, de quo Jeschahhjæ 16.5. & Jirmejæ 48.3.5. & 34. vers.
Servus] i. Toparcha Hhammonitarũ, beneficiarius, quem vulgò vassallum vocant, regis Persidis, quod etiã ἀπὸ κοινοῦ de Sanballato est intelligendum.
d Heb. *malum visum est illis malum magnum.*
13 *Portam vallis*] i. per locum in quo porta vallis antea fuerat, & postea ipsius opera redintegrata est. Dicitur autẽ porta vallis, quòd in valle ad radicem montis esset, ubi superior urbs cum inferiore conjungebatur. vide infrà 3.13.
Tum versus] prolepsis, quæ explicatur duob. ver. seq.
Fontem serpentis] i. fontem Schiloachi: quem ita vocarunt Jehudæi a lento & serpente fluxu: vide Jeschahhja 8.6.
e Heb. *draconis: vide Exodi* 7.12. *Portam sterquiliniorum*] quæ ferè terminum urbis angularem efficiebat ab oriente: nam per eam sordes urbis in Kidronem efferebantur, ut quàm remotissimæ essent a templo. *Effringebam*] i. parietinas explorabam. 14 *Portam fontis*] qua ibatur ad fontem Schiloachi, & Rogelis in civitate Davidis.
Piscinam regis] quam cap. 3.15. vocat Piscinam Schelachi, quam Schiloachi rivus efficiebat. *Non erat locus*] id est, vadum, in Kidronis torrentis ex oppido effluentis alveo.

versamur, Jeruschalaima vastata esse, & portas eorum succensas igne: agite ædificemus murum Jeruschalaimorum: ut non simus amplius opprobrio.

18 Et ubi indicavi eis manum Dei mei quæ *est* optima, adfuisse mihi, & etiam verba regis quæ dixerat mihi: dixerunt, surgamus & ædificemus: confirmaruntq; manus suas ad hoc bonum.

19 Audiens verò Sanballat Choronites, & Tobija servus Hhammonites & Geschem "Arabs, subsannabant nos & spernebant nos: dicentes, quæ *est* res ista quam facitis? an contra regem rebellatis?

20 Quibus respondi "rem, ac dixi: Deus cœli secundabit nos, & nos servi ejus surgentes ædificabimus: vobis verò non est "pars, aut jus, aut monimentum Jeruschalaimis.

19 *Arabs*] Toparcha Arabiæ, ut suprà ver. 10.

20 *Rem*] id est, rem sicut gesta erat a me apud regem explicavi.

Non est pars] id est, neque possesio neq; jus, aut aliquod vestigium sive species, & prætextus juris.

Caput III.

Structuræ communes triplicis civitatis Jeruschalaimorum: deinde singulares, aliæ, ad regiam, aliæ, ad Levitarum sedem pertinentes, describuntur.

1 Surgens enim Eljaschib sacerdos summus, & cognati ejus sacerdotes, ædificarunt a "porta gregis (quam ipsi "sanctificaverunt, & statuerunt valvas ejus, inde usque ad "turrim centenariam sanctificaverunt eam) usque ad "turrim Chananeelis.

2 Et ad latus ejus ædificarunt Jerechuntini: & ad alterum latus ejus ædificavit Zaccur filius Imri.

3 "Portam autem piscium ædificarunt Senaani: ipsi contignaverunt eam, & statuerunt valvas ejus, seras ejus, & vectes ejus.

4 Ad quorum latus instauravit Meremoth filius Urijæ filii Kotzi, & ad horum latus instauravit Meschullam filius Berecjæ filii Meschezabeelis: & ad horum latus instauravit Tzadok filius Bahhanæ.

5 Et ad latus horum instaurarunt Tekohhæi: sed magnifici eorum non submiserunt collum suum ad opus "domini ipsorum.

6 Portam autem "veterem instaurarunt Jojadahh filius Paseachi, & Meschullam filius Besodejæ: ipsi contignaverunt eam, & statuerunt valvas ejus, & seras ejus, ac vectes ejus.

7 Et ad latus horum instauravit Melatja Gibhhonita, & Jadon Meronothanus, Gibhhonitæ, & Mitzpani: usque ad "soliū principis "cis flumen.

8 Ad cujus latus instauravit Hhuzziel filius Charchajæ "*cum* aurifabris, & ad latus ejus instauravit Chananja filius *unius* e pigmentariis: "reliquerunt autem Jeruschalaima, quaqua versum murus latus *erat*.

9 Posteà ad latus horum instauravit Rephaja filius Churis, "præfectus dimidio tractui Jeruschalaimorum.

10 Et ad latus horum instauravit Jedaja filius Charumaphi, atq; e regione domus suæ: ad cujus latus instauravit Chattusch filius Chaschabnejæ.

11 "Mensura altera instauravit Malcija filius Charimi, & Chaschub filius Pachath-Moabi: unà cum "turri furnorum.

12 Et ad hujus latus instauravit Schallum filius Locheschi "præfectus dimidio tractui Jeruschalaimorum: ipse & filiæ ejus.

13 "Portam vallis instauravit Channun cum habitatoribus Zanoachi: ipsi ædificaverunt eam, statueruntq; valvas ejus, seras ejus, & vectes ejus: ac mille cubitos in muro usque ad "portam sterquiliniorum.

14 Portam verò sterquiliniorum instauravit Malcija filius Rechabi præfectus tractui Beth-Ceremi: ipse ædificavit eam, statuitq; valvas ejus, seras ejus, & vectes ejus.

15 Item "portam fontis instauravit Schallum filius Col-chozæ præfectus tractui "Mitzpæ: ipse ædificavit eam & contexit eam, statuitque valvas ejus, seras ejus & vectes ejus: murum quoque piscinæ "Schelachi inde ab horto regis usque "ad gradus descendentes e civitate Davidis.

16 Post eū instauravit Nechemja filius Hhazbuki præfectus dimidio tractui Beth-tzuris: usque ex adverso sepulchrorum "Davidis, & usque ad piscinam "factam, & ad "locum potentiorum usque.

17 Post eum instauraverunt "Levitæ, Rechum filius Bani: ad cujus latus instauravit Chaschabja præfectus dimidio tractui Kehhilæ cum "tractu suo.

18 Post eum instaurarunt cognati eorum, Bavvai filius Chenadadi, præfectus dimidio tractui Kehhilæ.

19 Instauravit verò ad latus ejus Hhezer filius Jeschuhhæ præfectus Mitzpæ mensuram alteram: e regione ascensus ad "armamentarium Miktzohhum.

20 Post eum "flagrante animo instauravit Baruc filius Zabbai mensuram alteram: inde a Miktzohho usque ad portam domus Eljaschibi sacerdotis summi.

21 Post eum instauravit Meremoth filius Urijæ filii Kotzi mensuram alteram: inde a porta domus Eljaschibi usque ad finem domus Eljaschibi.

22 Post hunc instauraverunt sacerdotes "viri planitiei.

23 Post hoc instauravit Binjamin & Chaschub e regione domus suæ: post quem instauravit Hhazarja filius Mahhasejæ filii Hhananjæ juxta domum suam.

24 Post hunc instauravit Binnui filius Chenadadi mensuram alteram: inde a domo Hhazarjæ usque ad Miktzohhum & "angulum usque.

1 *Porta gregis*] hæc porta ad meridiem urbis erat, in ea vallis parte quæ frontē civitatis Davidis & templi spectabat. ita autem vocata fuisse videtur Hhebræis, & Græcis προβατική: quia in ea parte erat forum pecuarium ad commoditatem sacrificantium, & piscina illa quinq; porticubus constans nomine Beth Chesda, de qua Johan. 5.2. Confer cum ver. 32. & infrà 12.39.

Sanctificaverunt] id est, precibus Deo commendarant, & spacium ab ea usque ad turrim centenariam rebus ad usum tēpli pertinentibus consecrarunt: quam ob rem in ambitu erant aurifabri & aromatarii infrà ver. 32. in platea verò forum pecuarium & piscina: quam verisimile est, inde ab hoc tempore, in signum approbatæ hujus instaurationis fuisse ornatam cœlesti illo miraculo, de quo Johan. 5.4.

Turrim centenariā] sitam inter portam gregis & turrim Chananeelis. fortè sic dicta est, quòd centenis cubitis ab utroque loco distaret. *Turrim Chananeelis*] qua a porta gregis itur occidentem versus: de hac Jirmejæ 31.38. Nam Nechemja a porta gregis incipiens ad occidentem progreditur inde usque ad septentrionem: & sic deinceps usque ad ver. 13. totum urbis ambitum describit, donec in eandem portam recidat. 3 *Portam piscium*] in civitate Davidis ad occasum sita est. sic dicta, quòd mare spectabat, & pisces a mari per eam afferebantur: de ea vide 2. Chro. 33.14. Tzephanjæ 1.10. & infrà 12.39.

5 *Domini ipsorum*] i. Dei, ex cujus beneficio & mandato suscepta erat instauratio. ita notat eos ingrati animi: ut Debora Merozitas, Judicum 5.23. & Hhezra posteros Schelæ, 1. Chro 4 22. 6 *Veterem*] quia muri prioris fuerat: ut refert Josephus lib. 6 de bello Judaico, cap. 6. a qua initium habebat murus, civitatem Davidis ab altera Jeruschalaimorum parte dividens. 7 *Solium principis*] id est, prætorium, synecdochicè: de quo suprà 2.8. *Cis flumen*] id est, Judææ quæ est cis Euphratem. 8 *Cum aurifabris &c.*] in hac quoque parte septentrionali ex adverso portæ gregis erat aurificum & pigmentariorum vicus: ad commoditatem eorum, qui per hanc regionem urbis templum adibant.

Reliquerunt &c.] id est, non fuerunt solliciti de instaurando muro medio, qui ab ea parte, quæ supra portam Ephrajimi erat, ad portam veterem protendebatur: & superiora & inferiora Jeruschalaimi, civitatemq; Davidis inter se dividebat de partibus urbis vide Judicum 1.8.

9 *Præfectus dimidio tractui*] id est, illi urbis parti, quæ ad tribum Jehudæ pertinebat.

11 *Mensura altera*] id est, tanta quanta instauraverat Chattusch: sic infrà sæpius.

Turri furnorum] sita inter portā sterquiliniorum, & murum latum, Nechemjæ 12.38.

12 *Præfectus*] pro Binjamin: illius enim erat septentrionalis tractus urbis.

13 *Portam vallis*] de qua suprà 2.13. nam hic demum Nechemja a parte orientali ad meridianā transilit: quia reliquus murus ab oriente ad septentrionem non ita labefactatus fuerat.

Portam sterquiliniorum] extimum terminum Jeruschalaimorum ab oriente: vide supra 2.13. & infra 12.31.

15 *Portam fontis*] de qua supra 2.14. hic autem incipit Nechemja de singularibus illis operibus agere, quæ vel ad regiā vel domum Dei pertinebant.

Mitzpæ] in Binjamine: vide Judicum 20.1.

Schelachi] id est, Schiloachi, de qua Johan. 9.7.

Ad gradus] quibus descendebatur ad alteram Jeruschalaima, Nechem. 12.37.

16 *Davidis*] id est, quæ pro familia sua curavit David.

Factam] a rege Chizkija: vide 2. Reg. 18.17. & 20.20.

Locum potentiorum] ubi præsidiarii civitatis Davidis stationem habebant.

17 *Levitæ*] id est, genus Leviticum, quod etiam sacerdotes complectitur: ut apparet ex seq.

Tractu suo] id est, hominibus tractus sui: metonymia.

19 *Armamentarium*] turrim sive munitionem in editissimo loco civitatis Davidis, a prærupto situ suo, appellatam Miktzoahh. 2. Chron. 26.9. 20 *Heb. accendit se, instauravit.* 22 *Viri planitiei*] de quibus infra 12.28. 24 *Angulum usque*] id est, alteram turrim quæ angulam efficiebat civitatis Davidis.

25 Palal

25 Palal filius Uzai *instauravit* e regione Miktzohli & turris prominentis, a domo regis superiore quæ adjacet "atrio custodię: post hunc Pedaja filius Parhhoschi.
26 Nethinæi autem qui habitabant in "clivo: instaurarunt usque ex adverso "portæ aquarum ad orientem & turris prominentis.
27 Post hoc instaurarunt Tekohhani mensuram alteram, ex adverso turris magnæ prominentis usque ad murum clivi.
28 Supra "portam equorum instaurarunt sacerdotes, quisq; e regione domus suæ.
29 Post illud instauravit Tzadok filius Immeris e regione domus suæ: post quem instauravit Schemahhja filius Schecanjæ custos "portæ orientalis.
30 Post quem instauravit Chananja filius Schelemjæ, & Chanun filius Tzalaphi sextus mensuram alteram: post eum instauravit Meschullam filius Berecję e-regione cubiculi sui.
31 Post eum instauravit Malcija filius alicujus aurifabri usque ad locum Nethinæorum & aromatariorum, e regione "portæ mandati, usque ad ascensum "anguli.
32 Inter ascensum autem anguli & portam gregis, instaurarunt aurifabri & aromatarii.

CAPUT IIII.

Jehudæorum hostes cœptam urbis instaurationem primùm ludificantur: deinde cùm succedere eam intelligunt, conspirant: Nechemja verò conspiratione audita Deum precatur, & disciplinam militarem instituit: ita divinitus hostium conatus irriti fiunt, & instaurationis opus procedit.

1 FUERAT autem, cùm audivisset Sanballat nos ædificare murum istum: ut accensus ira indignaretur plurimùm: & subsannaret Jehudæos.
2 "Dicebat enim coram cognatis suis & copiis Samariæ: dicebat, inquam: quid isti Jehudæi languidi facturi essent? "an finerent eos? "an sacrificaturi essent? an absolverent hoc tempore? an [a] redivivos statuerent lapides, e ruderibus, postquam exusti sunt?
3 Tobija verò Hhammonita assistens ei: "dixit: etiam ut ædificent, si ascendat vulpes, utiq; perrumpet murum lapideum eorum.
4 "Audi, ô Deus noster, nos esse contemptui, & converte probrum eorum in caput eorũ: & expone eos prædæ in terra captivitatis:
5 Neque obtegas iniquitatem eorum, & peccatum eorum a facie tua ne deleatur: quia "irritaverunt te respectu ædificantium.
6 Ita ædificavimus murum istum, adeò ut [b] constructus fuerit totus murus usque ad dimidium ipsius: nam populo erat [c] animus ad agendum.
7 Fuit verò cùm audiret Sanballat, & Tobija Arabesq;, & Hhammonitæ, atque Aschdodæi [d] assurrexisse ad justam constitutionem muros Jeruschalaimorum, & cœpisse loca perrupta occludi: accensa est *ira* eorum valde.
8 Quare conspiraverunt omnes simul, ut venientes oppugnarent Jeruschalaima: aut facerent ei [e] impedimentum.
9 (Quapropter oravimus Deum nostrum: & constituimus custodiam adversus eos interdiu & noctu metu eorum.
10 Dicebant enim Jehudæi, "debilitata est vis bajulorum, & "pulveris multum superest: nos autem "non prævalituri essemus ædificando murum.)
11 Et dixerant hostes nostri, ne animadvertant, neq; videant donec pervadentes medium eorum interficiamus eos: aut [f] cessationem afferamus isti operi.
12 Fuit verò cùm advenissent Jehudæi habitantes apud illos: & dixissent nobis decies, "*cavete vobis* ab omnibus locis per quæ redire potestis ad nos:
13 Ut constituerem ab imis partibus cujusq; loci *aliquos* a posterioribus partibus muri, in locis arduis: constitui etiam populum per familias cum gladiis suis, spiculis suis, & arcubus suis.
14 Cumq; lustrassem surgens, dixi ad clarissimos & ad antistites & ad residuum populi: ne timetote ab [g] istis: dominum maximum & summè reverendum recordamini, & pugnatote pro fratribus vestris, filiis vestris, & filiabus vestris, uxoribus vestris, & domibus vestris.
15 Deinde fuit cùm audivissent inimici nostri innotuisse nobis, & irritum fecisset Deus consilium eorum: ut reverteremur omnes ad murum, quisque ad opus suum.
16 Erat tamen inde ab eo die pars "puerorum meorum agens in opere, pars verò eorum tenens cum spiculis scuta & arcus & loricas: principes autem "sequebantur quamq; familiam Jehudæorum.
17 Eorum qui ædificabant murum, & qui ferebant onus *cum* onerantibus: una manu sua *quisque* agebat in opere: altera tenente missile.
18 Structores autem isti, quisque gladio suo accincti erant ad lumbos suos, cùm ædificarent: tubicen verò erat apud me:
19 Dixi enim clarissimis & antistitibus residuoq; populi, opus hoc multum & amplum *est*: ideoq; nos disparati in muro, longinqui sumus [h] alter ab altero.
20 In locum ubi audietis sonum tubæ, illuc congregamini ad nos: Deus noster pugnaturus est pro nobis.
21 Sic faciebamus opus: quorum pars tenebant spicula ab ascensu auroræ, usque ad [i] exortum stellarum.
22 Etiam tempore illo edixi populo: quisque cum puero suo pernoctanto intra Jeruschalaima: ut sint nobis noctu ad custodiam, & interdiu ad opus.
23 Ne ego quidem & cognati mei & pueri mei, deniq; [k] custodes qui sequuntur me exuturi sumus vestes nostras: "cuique gladius suus *&* aqua *esto*.

CAPUT V.

Nechemja expostulantem populum, servitutis, æris alieni, & bonorum oppignerationis onere liberari curat: & ipse exemplo suo præiens de suo remittit, populum publicis oneribus sublevat, & sua cum ipsis communicat.

1 ERAT autem clamor populi cum uxoribus suis magnus: contra cognatos suos Jehudæos.

2 Nam

25 *Atrio custodiæ*] de quo Jirmejæ 32.2. & sequentibus.
26 *Clivi*] de quo 2.Chron.27.3.
Portæ aquarum] sitæ ad orientem in civitate Davidis versus ingressum templi, de qua infra 8.2. & 12.37.
28 *Portã equorũ*] portam Aquilonarẽ civitatis Davidis, quâ ibatur ad portã Ephraimi: vide 2.Reg.11.16.
29 *Portæ orientalis*] id est templi spectantis ad orientem.
31 *Portæ mandati*] Videtur ita dicta, quòd ibi synedrium habetur: & de Ecclesiæ legibus ibi responderetur consultantibus.
Anguli] de quo supra ver.24.

2 *Dicebat enim*] hæc indignantis sunt verba, quasi coram milite arma conclamaret.
An finerent eos] id est, an nostri homines eos amplius ferrent?
An sacrificaturi essent &c.] id est, an per nos licere ipsis operam dare sacrificiis suis, & munitionem cœptam absolvere?
a Heb. *vivificaturi essent lapides ex acervis pulveris, &c.* vide Gen.18.10.
3 *Dixit &c.*] hæc verba subsannantis sunt hyperbolica, quibus indignatio superior tollitur: Sic Deus consulit suis, ut sine impedimento pergant.
4 *Audi ô Deus*] oratio Nechemjæ quã habuit cum sermones hostium ad eum preferrentur.
5 *Irritarunt te*] q.d. hæc non propter nos sed propter gloriam tuam effice: quã isti indignissimè proculcarunt, dũ in nos tuo jussu ædificantes invecti sunt.
b Heb. *colligatus fuerit.*
c Heb. *cor.*
d Heb. *ascendisse sanitatem muris: sic* 2.Chron.24.13.
e Heb. *aberrationẽ.*

10 *Debilitata est*] id est, bajuli viribus fracti non essent pares sustinẽdæ & propulsandæ impressioni hostium.
Pulveris multum &c.] quasi dicat, necesse est illos in posterum multum bajulare.
Non prævalituri essemus] sub. contra hostem, si omnium operæ in labore structuræ consumerentur.
f Heb. *faciamus ut cesset istud opus.*
12 *Cavete vobis*] id est, certis custodiis & exploratoribus firmate omnes aditus, quibus vos isti adoriri possent. Est autem hîc eclipsis verbi conjugati cum custodiæ nomine, de quo supra ver.9. unde illud supplevimus.
g Heb. *a facie istorum.*
16 *Puerorum*] id est, custodum, quorũ dux eram: alternis enim excubias agebant, & operi murorum incumbebant.
Sequebantur] id est, ad opus deducebant & reducebant.
h Heb. *vir a fratre suo.*
i Heb. *exitum.*
k Heb. *viri custodiæ.*
23 *Exuturi sumus*] cùm in excubiis erimus.
Cuiq. gladius] id est, singuli armis & cibario instructi comparento: synecdoche.

2 Nam erant qui dicerent: filios nostros & filias nostras nostrum multi *oppigneramus*, ut accipiamus frumentum & comedentes vivamus.

3 Alii erant qui dicerent, agros nostros, vineasque nostras & domos nostras oppigneramus: ut accipiamus frumentum in ipsa fame.

4 Denique erant qui dicerent: mutuamur pecuniam pro canone regis: oppigneratis agris nostris & vineis nostris.

5 Jam verò ut caro cognatorum nostrorum, caro nostra est: sicut filii eorum, filii nostri *sunt*: ecce autem nos subjicimus filios nostros & filias nostras in servos, suntque de filiabus nostris *quædam* subjectæ, quarum *redemptio* non *est* in facultate manuum nostrarum, cùm agri nostri & vineæ nostræ penes alios sint.

6 Itaque displicuit mihi valde: cùm audirem clamorem eorum & verba ista.

7 Cumque consilium iniisset [a] animus meus apud me: contendi cum clarissimis & antistitibus, dixique eis: onus [b] uniuscujusque impositum alteri vos exigitis: & indixi illorum causa congregationem magnam.

8 Ubi dixi eis, nos comparamus fratres nostros Jehudæos, qui venditi sunt gentibus, prout est in nobis: & etiam vos venderetis fratres vestros, aut venderentur nobis? qui siluerunt, nec invenerunt quod responderent.

9 Tum dixi: non *est* bona hæc res quam facitis: an non in timore Dei nostri ambulaturi estis: potius quàm *in* probro istarum gentium inimicarum nobis?

10 At etiam ego, cognati mei, & pueri mei exacturi essemus ab eis pecuniam aut frumentum: remittamus, quæso, onus istud.

11 Restituite, quæso, eis hoc ipso die agros eorum, vineas eorum, oliveta eorum ac domos eorum: præterea centesimam pecuniæ, aut frumenti, mustique, aut olei, quam exacturi essetis ab eis.

12 Qui dixerunt, restituimus, & ab eis non repetemus: sic facturi sumus quemadmodum dicis: tum convocavi sacerdotes, *per quos* adjuravi illos ut facerent secundum verbum istud.

13 Etiam lacertum meum excussi, dicens: sic excutiat Deus omnem virum qui non præstiterit verbum hoc, a domo ejus, & a labore ejus: & ita sit excussus ac vacuus: dixeruntq; tota congregatio, Amen, laudantes Jehovam: fecitque populus secundum verbum istud.

14 Etiam ex quo tempore præceperat mihi ut essem princeps in terra Jehudæ: ab anno vigesimo usq; ad annum trigesimum secundum Artaxerxis regis, duodecim annis: ego cum cognatis meis cibarium principis non comedi.

15 Nam principes priores qui antecesserant me, prægravabant populum accipientes ab eis de pane & vino, [c] præter argenti siclos quadragenos: etiam pueri eorum dominabantur in populo: ego verò non feci ita propter reverentiam Dei.

16 Etiamque in opere muri istius instauravi, & agrum non comparavimus: omnesque pueri mei congregati erant ibi ad opus.

17 Quin ipsi Jehudæi & antistites centū quinquaginta viri, & qui veniebant ad nos ex gentibus quæ *erant* circa nos: mensæ meæ assidebant:

18 Ita ut quod parabatur unoquoque die: bos unus, pecudes senæ selectæ cum avibus pararentur mihi: & [d] intra diem denum ex quovis vino plurimum: [e] nihilo-minus tamen cibarium principis non petebam, eò quòd gravis fuisset servitus illa imposita ipsi populo.

19 Recordare mei, Deus mi, in bonum: quicquid fecerim erga populum istum.

2 *Oppigneramus*] id est, alii jam ante oppigneravimus, & alii in dies oppignerare cogimur: est enim in tribus his versibus mesozeugma. Occasionem verò dedit his queri moniis assiduus eorum in instaurando muro labor, quo impediebantur a privatis suis & domesticis occupationibus.

4 *Pro canone regis*] de quo Hhezræ 4.13. nam ab hoc canone tantùm immunes erant sacerdotes, Levitæ & ministri domus Dei, Hhezræ 7.24.

5 *Ut caro*] id est, tantidem sumus ex jure naturæ, & mandato Dei: Deut. 15.7.

Non est in facultate nostra] id est, non habemus unde redimamus.

a Heb. *cor meum*.

b Heb. *viri in fratrem suum*.

7 *Vos exigitis*] id est, rei istarum exactionum estis: sive debitores compellatis, aut vestro aut aliorum creditorum nomine: sive alios finatis exigere.

Illorum] expostulantium.

8 *Comparamus*] id est, tenemur comparare ex lege Levit. 25 47. & sequentibus.

9 *Probro*] id est, factis probrosis.

10 *Exacturi essemus*] si cum illis, exemplo vestro, summo jure experiremur.

13 *Etiam lacertū*] Publicæ execrationis formula: id est, excusso pallio lacertū eduxi: synecdoche.

A labore] id est, a facultatibus, ut omnis ipsius labor sit irritus.

14 *Præceperat mihi*] Deus per regem: supra 2.6. & 8. ver.

c Heb. *post*.

15 *Præter argenti*] id est, amplius denos daleros in diem.

18 *Et unoquoque die* ...] id est, cum demensum vini decimo quoq; die singulas bovis ... erogabatur.

d Heb. *inter decem dierum*.

e Heb. *tamen cum hoc*.

19 *Recordare, &c.*] quasi dicat, nihil mihi apud homines hac narratione arrogo, cujus testis est Deus, & multo minus apud Deum, cujus fidem & misericordiam imploro: fretus non meis factis: sed ejus bonitate: utcunque mihi bene sim conscius, sic infrà 13.22.

Caput VI.

Impedimenta Nechemjæ oblata a vicinis hostibus, a Pseudoprophetis, & falsis fratribus, ædificationis & totius administrationis tempore describuntur.

1 Fuit autem cùm auditum esset Sanballato, & Tobijæ, Geschemoque Arabi, residuoque inimicorum nostrorum, me exædificasse murum, neq; esse residuam in eo rupturam: etiam ad hoc usque tempus valvas me non statuisse in portis:

2 Ut mitteret Sanballat cum Geschemo ad me, dicendo: age, ineamus consilium pariter in *aliquo* vicorum in valle Onuntis: illi autem cogitabant afficere me malo.

3 Sed misi ad eos nuntios qui dicerent: opus magnum facio: ideoq; non possum descendere: quam ob rem cessaret hoc opus, cùm desisterem *ab* eo descendens ad vos?

4 Et remittentibus ad me [a] in eandem sententiam quater: respondi eis in eandem sententiam.

5 Tandem misit ad me Sanballat in hanc sententiam [b] quintò per puerum suum: & literis e manu ejus apertis,

6 Scriptum erat in eis: per gentes auditur, ut [c] Gaschmu ait, te & Jehudæos [d] cogitare rebellionem: idcirco te ædificare istum murum: teque fore illis regem, cùm res istæ fuerint.

7 Insuper etiam prophetas te constituisse, qui prædicent de te Jeruschalaimis, dicendo: rex est in Jehuda, adeò ut mox fama perferenda sit ad regem hujusmodi rerum: quare nunc age, ineamus consilium pariter.

8 Tum misi ad eum dicendo: non *est* factum hujusmodi rerum *quicquam* quas tu dicis: sed ex [e] animo tuo comminisceris eas.

9 Nam omnes isti timorem studebant injicere nobis, dicendo: remissæ erunt manus eorum ab isto opere, ita ut non perficiatur: nunc itaque *ô Deus* confirma manus meas.

10 Præterea cùm ego venissem in domum Schemahjæ filio Mehetabelis, qui detentus erat: dixit, conveniamus in domum Dei [f] intra ipsum templum, & occludamus valvas templi: venturi enim sunt ad interficiendum te: noctu, inquam, venturi sunt ad interficiendum te.

11 Cui dixi, an vir qualis *sum* ego fugeret? aut quis *est* qualis ego, qui ingrediatur in templum ut vivat? non ingrediar.

2 *Valle Onuntis*] tribus Binjaminiticæ infrà 11.35.

Afficere me malo] id est, occidere, εὐφημία.

a Heb. *secundum verbum hoc quatuor vicibus*.

b Heb. *vice quinta*.

c *qui sup. ver. 1. Geschem.*

d Heb. *rebellare*.

6 *Cùm res istæ*] id est, istis omnibus confectis & constitutis.

7 *Ineamus consilium*] q.d. ut malo quod tibi & toti provinciæ imminet, occurramus: & ne nobis eveniat aliquid mali propter vicinum malum.

e Heb. *corde*.

9 *Dicendo*] id est, cogitando cum animo suo: ut Exod. 2. 14.

Nunc itaque] vide simile supra 4.4.

10 *Delaja*] sacerdote primario vicis vigesimæ tertiæ, de quo 1. Chron. 24.18.

Detentus &c.] id est, qui se voto vel religione detineri simulabat pro salute Nechemjæ: de cujus periculo se divinitus monitum fingebat.

In domum Dei] q. d. non est tutum in urbe esse, cùm portæ valvis nondum instructæ sint, supra ver. 1.

f Heb. *in medio templi*.

11 *Qualis sum &c.*] q. d. hoc non esset mihi honorificum: qui Deo confido, & huic populo præsum.

Aut quis est] id est, facerem contra testimonium conscientiæ meæ, quæ novit ex lege mihi extero non licere vel vitæ tuendæ causâ in templum Dei me recipere. Numer. 3.38.

12 Tunc

12 Tunc [a]agnovi quòd ecce nequaquam miserat eum Deus: sed istam prophetiam indixerat mihi: quia Tobija & Sanballat mercede conduxerant eum:

13 Ut [a] conductitius esset: ut timens & ita faciens peccarem: quod fuisset illis g argumentum infamiæ, ut probro exponerent me.

14 Recordare Deus mi, Tobijæ & Sanballati secundum opera ejus ista: atque etiam Nohhadjæ prophetissæ & residui illorum prophetarum, qui timorem studebant injicere mihi.

15 Tandem [a]perfectus est murus vigesimo quinto *die* [a]Elulis: ad [a]quinquagesimum secundum diem.

16 Fuit itaque cùm audirent omnes inimici nostri, & viderent omnes gentes quæ *erant* circa nos oculis suis, ut conciderent valde: quia agnoscebant a Deo nostro confectum fuisse opus istud.

17 Etiam [a]diebus illis frequentarunt clarissimi Jehudæ [a]literas suas h missas ad Tobijam: ut quæ *erant* Tobijæ, i afferebantur ad ipsos.

18 (Nam multi in Jehuda k conjurati erant ei: quia gener erat Schecanjæ filio Arachi: & Jehochanan filius ejus duxerat filiam Meschullami filii Berecjæ.)

19 Etiam benefacta ejus prædicant coram me, & res meas prodebant ei: literas *verò* mittebat Tobija ad injiciendum mihi timorem.

12 *Agnovi*] ex eo videlicet quòd consilium suaderet quàm lex imperat: vide Deut. 13.

13 *Conductitius*] .i. stipendiarius, quem vulgò pensionarium vocant, ut continua pensitatione obstrictus, omnibus modis Nechemjam ad peccatum sollicitaret.

g Heb. *ad nomen malum.*

15 *Perfectus est murus*] .i. valvis, seris, & vectibus ac omni ex parte confirmatus.

Elulis] .i. ultimi mensis plurimû Augusto respondentis.

Quinquagesimum secundum diem] ex quo murus lapideus fuerat ædificatus.

17 *Diebus illis*] quibuscunque ædificatû est, & Nechemja Jeruschalaimis mansit, id est, spatio duodecim annorum.

Literas suas] quarum argumentum est versu ultimo.

h Heb. *euntes.*

i Heb. *venientes.*

k Heb. *domini juramenti.*

Caput VII.

Nechemja officia domus Dei recognoscit: urbi præsides instituit, custodiasq; ordinat: & conventu habito Jisraëlitas reduces recenset, ad urbem incolis muniendam: qui omnes pro suis facultatibus Deo offerunt.

1 DEinde fuit, cùm ex ædificato muro instituissem valvas ejus: & recensiti essent janitores musicique & reliqui Levitæ:

2 Ut mandatis instruerem Chananin fratrem meum, & Chananjam præfectum castro super Jeruschalaima: nam erat vir planè a fidus, & timebat Deum præ multis.

3 Ac edixi eis: ne aperiuntor portæ Jeruschalaimorum usquedum incalescat sol, & dum [a]ipsi adstantes occludent valvas, etiam [a]tractate: idque constitutis custodiis habitantium Jeruschalaimis, unoquoque in custodia sua, & unoquoque [a]ex adverso loci sui.

4 Urbs autem ipsa ampla erat spatiis & magna: populus verò paucus intra eam: nec erant domus ædificatæ.

5 [a]Quapropter indente Deo meo in b animû meum, [a]congregavi clarissimos antistitesq; & populum: ut fieret [a]generis recensio, & inveni libellum recensionis eorû qui [a]ascenderant primùm, in quo inveni scriptum.

6 ||Hi *sunt* homines illius provinciæ, qui ascenderunt e captivitate illius deportationis quam deportaverat Nebucadnetzar rex Babyloniæ: qui reversi sunt Jeruschalaima & in Jehudæam, quisque in civitatem suam.

7 Qui venerunt cû Zerubbabele, Jeschuhha, Nechemja, Hhazarja, Rahhamja, Nachamani, Mordecaio, Bilschane, Mispeeretho, Bigvaio, Nechumo, Bahhana: numerus hominum popularium Jisraëlis.

8 Posteri Parhhoschi, bis mille centum septuaginta duo.

9 Posteri Schephatjæ, trecenti septuagintaduo.

10 Posteri Arachi, sexcenti quinquagintaduo.

11 Posteri Pachath-Moabi, ex posteris Jeschuhhæ & Joabi: bis mille octingenti octodecim.

12 Posteri Hhelami, mille ducenti quinquagintaquatuor.

13 Posteri Zattu, octingenti quadragintaquinque.

14 Posteri Zaccai, septingenti sexaginta.

15 Posteri Binnui, sexcenti quadragintaocto.

16 Posteri Bebai, sexcenti vigintiocto.

17 Posteri Hhazgadis, bis mille trecenti vigintiduo.

18 Posteri Adonikami, sexcenti sexagintaseptem.

19 Posteri Bigvai, bis mille sexagintaseptem.

20 Posteri Hhaddinis, sexcenti quinquagintaquinque.

21 Posteri Ateris, ex Chizkija nonagintaocto.

22 Posteri Chaschumi, trecenti vigintiocto.

23 Posteri Betzai, trecenti vigintiquatuor.

24 Posteri Chariphi, centum duodecim.

25 Gibhhonitæ nonagintaquinque.

26 Beth-Lechemitæ & Netophathæi centum octogintaocto.

27 Hhanathothani centum vigintiocto.

28 [c]Hhazmavethani quadragintaduo.

29 Kirjath-Jehharimani, Cephirani, & Beerothani septingenti quadragintatres.

30 Ramani & Gebahhæi sexcenti vigintiunus.

31 Michmasæi centum vigintiduo.

32 Bethelitæ & Hhajani centû viginti tres.

33 Nebuntini alteri quinquagintaduo.

34 Posteri Hhelami alterius mille ducenti quinquagintaquatuor.

35 Posteri Charimi trecentiviginti.

36 Jerechuntini trecenti quadragintaquinq;.

37 Lodæi, Chadidæi & Onuntini septingenti vigintiunus.

38 Senaani ter mille nongenti triginta.

39 Sacerdotes: posteri Jedahhjæ e familia Jeschuhhæ nongenti septuagintatres.

40 Posteri Immeris mille quinquagintaduo.

41 Posteri Paschchuris mille ducenti quadragintaseptem.

42 Posteri Charimi mille septendecim.

43 Levitæ: posteri Jeschuhhæ cum Kadmiele e filiis Hodevæ septuagintaquatuor.

44 Musici: posteri Asaphi, centum quadragintaocto.

45 Janitores: posteri Schallumi, posteri Ateris, posteri Talmonis, posteri Hhakkubi, posteri Chatitæ, posteri Schobai: centum trigintaocto.

46 Nethinæi:

a Heb. *fidei vel veritatis.*

3 *Ipsi adstantes &c.*] .i. custodes: quibus portarum cura mandata fuerit.

Tractate] .i. admotis manibus observate an bene sint clausæ.

Ex adverso loci] .i. in portis & propugnaculis, quæ fuerint in ea urbis regione quàm quisque inhabitat.

5 *Quapropter &c.*] .i. cum istam incolarum paucitatem animadverterem Jeruschalaimis.

b Heb. *cor.*

Congregavi] .i. convenire jussi in diem primum mensis septimi: ut audita lectione legis compararentur ad ea facienda, quæ Dei cultui, conservationi urbis & populi convenire judicarentur. Prolepsis quinque capitum sequentium.

Generis recensio] ac proinde incolarum urbis numerus augeretur: inventis iis qui ad antiquas urbanas familias olim pertinebant, & in oppidum etiam aliis, si opus esset, ascitis. *Ascenderant primùm*] .i. qui in Jehudæam duce Zerubbabele pervenerant: nam hæc recensio prima est in Jehudæa facta cùm primum in eam appulissent: sed tamen secunda ab ea quæ prius fuerat habita in Babylonia, cùm institueretur profectio, Hhezræ 2. Hinc varietas numerorû orta. || *Vide Hhezræ 2.*

c Heb. *Viri loci Hhazmavethi.*

46 Nethinæi: posteri Tzichæ, posteri Chaschuphæ, posteri Tabbahhothi,
47 Posteri Kerosi, posteri Sihhæ, posteri Padonis,
48 Posteri Lebanæ, posteri Chagabæ, posteri Schalmai,
49 Posteri Chananis, posteri Giddeli, posteri Gachadis,
50 Posteri Reajæ, posteri Retzinis, posteri Nekodæ.
51 Posteri Gazami, posteri Hhuzzæ, posteri Paseachi,
52 Posteri Bezai, posteri Mehhunimi, posteri Nephischesimi.
53 Posteri Bakbuki, posteri Chakuphæ, posteri Charchuris,
54 Posteri Batzelithi, posteri Mechidæ, posteri Charschæ,
55 Posteri Barkosi, posteri Siseræ, posteri Temachi,
56 Posteri Netziachi, posteri Chatiphæ:
57 Posteri servorum Schelomonis: posteri Sotai, posteri Sopherethi, posteri Peridæ,
58 Posteri Jahhalæ, posteri Darkonis, posteri Giddeli,
59 Posteri Schephatję, posteri Chatilis, posteri Pocereth-Hatzebâjimi, posteri Amonis:
60 Omnes Nethinæi & posteri servorũ Schelomonis, trecenti nonagintaduo.
61 Hi quoque *fuerunt* qui ascenderunt e Tel-Melacho *&* Tel-Charscha: Cerub, Addon & Immer: sed non potuerunt indicare familiam majorum suorum, & semen eorum: utrum ex Jisraëlitis essent.
62 Posteri Delajæ, posteri Tobijæ, posteri Nekodæ, sexcenti quadragintaduo.
63 E sacerdotibus verò, posteri Chabajæ, posteri Cotzi: posteri Barzillai: qui accepta e filiabus Barzillai Gilhhaditæ uxore, vocatus est de nomine illorum.
64 Isti quæsiverunt quisque scripturam suam, qui suum genus prædicabant: sed non inventa est: quapropter ut polluti abstenti sunt a sacerdotio.
65 Edixit enim regis legatus eis, ut non comederent de re sancta sanctarum: donec existeret sacerdos cum Urimis & Tummimis.
66 Tota hæc congregatio universè, quadragies bis mille trecentorum sexaginta:
67 Præter servos eorum & ancillas eorum istos: septies mille trecentos triginta septẽ: quibuscum erant cantores & cantatrices: ducentæ quadraginta quinque.
68 Equi eorum, septingenti triginta sex: muli eorum ducenti quadragintaquinque:
69 Cameli, quadringenti trigintaquinque: asini, sexies mille septingenti viginti.
70 ¹TUM pars primorum paternarum *familiarum* contulerunt ad ¹ipsum opus: ¹regis legato conferente in thesaurum, auri ¹drachmas mille, crateras quinquaginta, tunicas sacerdotum quingentas triginta:
71 E primoribus, inquam, paternarum *familiarum* contulerunt in thesaurum ipsius operis, auri drachmas [d] vicies mille, & ¹argenti pondo bis mille ducenta.
72 Quod verò contulerunt reliquum populi: fuit auri drachmæ vicies mille, & argenti pondo bis mille: ac tunicę sacerdotum sexaginta septem.

70 *Tum*] cùm Nechemjæ mandato congregati sunt sup. ver. 5: quemadmodũ primo adventu contulerant, Hhezræ 2. 68.
Ipsum opus] id est, ad omnia quæ forent opus in domo Dei.
Regis legato] Nechemja, ut nominatim exprimitur infrà 8.10. & 10.2.
Drachmas mille] .i. quasi mille ducatos.
d Heb. *duas myriadas: sic ver. 72.*
71 *Argenti pondo*] .i. amplius quinquagies mille quinquaginta daleros: vide 1. Reg. 10, 17.

CAPUT VIII.

Jisraëlitarum conventui verbum Dei proponitur, consternati eriguntur, tabernaculorum festum indicitur: quod summo studio & religione celebratur, habitis quotidie sacris concionibus.

1 ¹NAM habitaverant sacerdotes & Levitæ, janitoresque & musici & populares ac Nethinæi, deniq; omnes Jisraëlitæ in civitatibus suis: adveniente autem ¹mense septimo, dum Jisraëlitæ *inhabitarent* civitates suas:
2 Congregati sunt totus populus [a] unanimis in plateam quæ *est* ante ² portam aquarum: dicentes Hhezræ legis perito, ut afferret librum legis Moschis, quam præceperat Jehova Jisraeli.
3 Adferens itaq; Hhezra sacerdos legem coram congregatione tam virorum quàm mulierum, & [b] omnium aptorum ad intelligenter audiendum, die primo mensis septimi:
4 Legit in illo ante plateam illam quæ *est* ante portam aquarum a luce usque ad meridiem, coram viris mulieribusque ac intelligentibus: auribus totius populi *attentis* ad librum legis.
5 Stabat autem Hhezra legis peritus in suggestu ligneo quem fecerant ad hanc rem: adstãte ei ⁵Mattitja, & Schemahho, & Hhanaja, & Urija, & Chilkija, & Mahhaseja ad dexteram ejus: a sinistra verò ejus Pedaja, & Mischaële, & Malcija, & Chaschumo, & Chaschabaddana, Zecarja, Meschullamo:
6 Cùm aperuit Hhezra librum ante oculos totius populi (nam superior toto populo erat:) quem dum ⁶apertum habuit, consistebant totus populus.
7 Deinde benedixit Hhezra Jehovæ Deo maximo: cui respondentes totus populus Amen, Amen, cum elatione manuũ suarum, verticem inclinarunt & incurvarunt se Jehovæ facie *demissa* terram versus.
8 Similiter Jeschuahh, & Bani, & Scherebja, Jamin, Hhakkub, Schabbetai, Hodija, Mahhaseja, Kelita, Hhazarja, Jozabad, Chanan, Pelaja, & alii Levitæ docebant populum legem: ⁸populo manente in statione sua.
9 Legebant enim librum illum, legem Dei explanatè: & exponendo sensum, dabant intelligentiam per scripturam ipsam.
10 Deinde dixit Nechemja, is *est* legatus regis, & Hhezra sacerdos legis peritus, ac Levitæ docentes populum, toti populo: hic dies sanctus *est* Jehovæ Deo vestro, ¹⁰ne lugete neque flete: flebant enim totus populus cùm audirent verba legis.)
11 Sed, inquit eis, abite, ¹¹comedite pinguia, & bibite dulcia, ac ¹¹mittite portiones cuicunque nihil *est* paratum: nam sanctus *est* hic dies domino nostro, & ne dolore afficiamini: sed ¹¹gaudium Jehovæ sit robori vobis.
12 Cùm itaque Levitæ [c] repressissent totum populum, dicendo: silete, quia hic dies sanctus est: & ne dolore afficiamini:
13 Abiverunt totus populus ad comedendum & ad bibendum & mittendum portiones, & ad agitandum lætitiam magnam: quòd intellexissent verba illa, quæ nota fecerant ipsis.

1 *Nam habitaverant*] causa indictæ illius congregationis, de qua sup. 7. 5. nimirũ ut habitarentur Jeruschalaima, quæ prius inopia muri ædificiorumq; quasi deserta relinquebatur. hinc autem incipiendum esse caput res ipsa indicat.
Mense septimo] ex ratione legis Exo. 12 nam hic de rebus legalibus agitur: alioquin ratione politica diceretur primus: vide annotata Exo. 12. 2.
a Heb. *quasi virunus.*
2 *Portam aquarum*] vide supra 3. 26
b Heb. *omnis intelligentis ad audiendum.*
5 *Mattitja, &c.*] qui seniores erant e genere Levitico omnes.
6 *Apertum habuit*] id est, legit & concionem habuit: synecdoche.
8 *Populo manente*] .i. singulis e populo in suis sedibus se continentibus: erant enim propter populi frequentiam plures cœtus & conciones institutæ ibidem, & eodem tempore.
10 *Ne lugete &c.*] ex lege Num. 10. 10.
11 *Comedite pinguia*] id est, bono cibo & potu vos recreate.
Mittite portiones] ex lege Deut 16. 14.
Gaudium Jehovæ] .i. ista Dei beneficentia exhilarare vos & confirmare debet: cùm vobis terram promissam, urbem, templum, cultum, doctrinamq; restituerit.
c Heb. *jussissent conticescere.*

14 Postridie verò congregati sunt primores paternarum *familiarum* totius populi, sacerdotes ac Levitæ ad Hhezram legis peritum: idque ad intellectum [a] habendum in verbis legis.

15 Cumque invenissent scriptum in lege: præcepisse Jehovam per Moschen, || ut considerent Jisraëlitæ in tabernaculis, in festo eorum mense septimo:

16 Et [c] ut promulgarent ac [d] proclamarent in omnibus civitatibus suis & Jeruschalaimis, dicendo, exite in montana, & afferte ramos olivarum, & ramos arborum oleosarum, ramosque myrti, & spathas palmarum, & ramis arborum densarum: ad faciendum tabernacula, [a] prout scriptum est.

17 Egressi populus attulerunt, & fecerunt sibi tabernacula quisque in tecto suo aut in atriis suis, ac in atriis domus Dei: etiam in platea [a] portæ aquarum, & in platea portæ Ephrajimi.

18 Sic cùm fecissent tota congregatio illa, reduces a captivitate tabernacula, & considerent in ipsis tabernaculis: ([a] etsi non fecerant inde a temporibus Jeschuhhæ filii Nunis, ita filii Jisraëlis usque in diem istum) essetque lætitia magna valde:

19 Legebat *Hhezra* in libro legis Dei [e] quotidie, inde a die primo usq; ad diem ultimum: || celebraruntque festum septem diebus, die verò octavo diem interdicti pro ritu.

14 *Habendum*] id est, ad cognoscendum quid sibi & populo suo lege imperabatur.

|| *Levit.* 23. & *Deut.* 16.

16 *Ut promulgarent*] sicut imperatum est in omnibus congregationibus sanctis: Levit. 23.4. & Num. 10.10.

Prout scriptum est] vide Levit. 23.40.

d Heb. *transmitterent vocem.*

17 *Portæ aquarū, &c.*] id est, ab una parte oppidi ad alteram: synecdoche.

18 *Etsi non fecerāt &c.*] id est, etsi nunquam habuerunt Jisraëlitæ in festo tabernaculorum convocationem sanctā, & conciones quotidianas. (lege enim tantum die primo & octavo imperabatur convocatio, Levit. 23.35. & 36.) tamen præ studio pietatis & lætitia, singulis diebus convocationes sanctas habuerunt.

e Heb. *de die in diem.*

|| *Levit.* 23.36.

Caput IX.

Publica Jisraëlitarum reducum resipiscentia lectione legis audita exponitur: Et oratio subjungitur qua Deum laudantes se ipsos accusant, iramque ejus & graviora supplicia deprecantur.

1 [a] POSTEA die vigesimoquarto mensis ejusdem, congregatis Jisraëlitis in jejunio & ciliciis, & [a] terra ipsis imposita:

2 [a] Disparati sunt [a] nati Jisraële ab omnibus alienigenis: & consistentes confessi sunt peccata sua, & iniquitates majorum suorum.

3 Nam [a] illis erectis in statione sua legebant *Levitæ* in libro legis Jehovæ Dei sui per quadrantem diei: quo quadrante confitebantur & incurvabant se Jehovæ Deo suo,

4 [a] Conscensoque [a] suggestu Levitarum, Jeschuahh, & Bani, Kadmiel, Schebanja, [b] Bunnai, Scherebja, [c] Bani, [d] Cenani: inclamaverunt voce magna Jehovam Deum suum.

5 Cùm dixissent iidem Levitæ Jeschuahh, & Kadmiel, Bani, Chaschabneja, Scherebja, Hodija, Schebanja, Petachja: Surgite, benedicite Jehovæ Deo vestro [a] a seculo usque in seculum: & benedicunto [a] nomini glorioso tuo, atque [a] exaltato supra omnem benedictionem ac laudem.

6 [a] Tu ille Jehova solus es: tu fecisti || cœlos, cœlos cœlorum, & omnem exercitum eorum, terram & quicquid *est* in ea, maria & quicquid *est* in eis, & tu conservas hæc omnia: [a] etiam exercitus cœlorum tibi se incurvant.

1 *Posteà*] id est, cū audita lege agnoscerent quàm procul abessent ab illa sanctitate, quam ipsa imperat, &c.

Terra ipsis &c.] vide Jehoschuhhæ 7.6.

2 *Disparati sunt &c.*] ut sublata ista consuetudine impura cum exteris, sanctè deprecarentur culpam, hoc capite, & fœdus cum Deo renovarent, capite 10.

a Heb. *semen Jisraëlis.*

3 *Illis*] id est, popularibus.

4 *Conscensoque*] post totius legis lectionem.

Suggestu Levitarum] id est, in suo suggestu Levita quisque: nam propter frequentiam octonæ conciones erant, in quibus lex legebatur, & fiebat peccatorum confessio.

b. *qui Chaschabneja.*

c *qui Hodija.*

d *qui Petachja, vers. sequent.* 5. *A seculo in seculum*] id est, bendictio sempiterna. *Nomini tuo*] Apostrophe ad Deum. *Exaltabo supra &c.*] id est, omnem benedictionem & laudem sua amplitudine superanti. hæc autem sunt verba Levitarum, populum ad laudes Dei, & confessionem peccati sui excitantium. 6 *Tu ille*] Exordium laudativum a natura Dei, ab opere creationis, & conservationis. || *Gen* 1. *Etiam exercitus*] id est, omnes res creatæ etiam altissimæ & præstantissimæ tibi obsequuntur.

7 [a] Tu es Jehova Deus, qui eligens || Abramum eduxisti eum Ure Chaldæorum: & imposuisti ei nomen || Abraham.

8 || Et inveniens animum ejus [a] fidelem coram te: etiam pepigisti cum eo fœdus, te daturum terram Cenahhanæi, Chittæi, Emoræi, Perizzæique, ac Jebusæi, & Girgaschæi, daturum, *inquam*, semini ejus: & præstitisti verba tua, quia justus es.

9 [a] Nam || aspiciens afflictionem majorum nostrorum in Ægypto: & clamorem eorum exaudiens ad mare algosum:

10 || Edidisti signa & prodigia contra Parhhonem & contra omnes servos ejus, & contra totum populum terræ ejus: noveras enim hos superbivisse in illos: & comparasti tibi nomen sicut *est* hodierno die.

11 || Et mare diffidisti coram illis, ita ut [e] penetraverint mare per aridam: persequentes verò eos projecisti in profunda, tanquam lapidem in aquas valentes.

12 || Præterea columna nubis duxisti eos interdiu: & columna ignis noctu, illustrando eis viam qua ituri erant.

13 || Deinde super montem Sinai ita descendisti ut alloquereris eos e cœlis: & dedisti eis judicia recta & leges veras, statuta ac præcepta bona.

14 Sabbathum quoque sanctum tuum notum fecisti eis: cùm præcepta statutaque & legem præciperes eis per Moschen servum tuum.

15 || Item panem e cœlo dedisti eis ad famem eorum, & || aquam e petra eduxisti eis ad sitim eorum: & edixisti eis ut venirent ad || hæreditariò possidendum terram, quam sublata manu tua *juraveras* te daturum eis.

16 [a] Ipsi verò & patres nostri superbè egerunt: & obdurantes cervicem suam, non auscultaverunt præceptis tuis:

17 Renuerunt, inquam, auscultare: immemores mirabilium tuorum, quæ exercueras erga ipsos: & obdurata cervice sua || constituebant ducem, ut redirent ad servitutem suam rebellione sua: [a] attamen tu Deus condonationum es, gratiosus & misericors, longanimis & multus benignitate, qui non dereliqueris eos.

18 || Etiam cùm fecissent sibi vitulum fusilem, & dicerent: hic *est* Deus tuus, qui eduxit te ex Ægypto: denique afficerent *te* contumeliis magnis:

19 Tamen tu miserationibus tuis maximis non dereliquisti eos in ipso deserto: columna nubis non recessit ab eis interdiu, ut deduceret eos per viam: aut columna ignis noctu, ut illustraret eos & viam per quam ituri erant.

20 || Spiritum etiam tuum optimum dedisti ad intelligentiam tribuendum eis: & Man tuum non cohibuisti ab ore eorum, & aquas dedisti eis ad sitim eorum.

21 || Ita quadraginta annis sustentasti eos in deserto, non eguerunt: || vestimenta eorum non veterarunt, & pedes eorum non intumuerunt.

22 || Et dedisti eis regna & populos, quos [a] dispertitus es angulatim: nam hæreditariò possederunt regionem [a] Sichonis cum regione regis [a] Cheschbonis, & regionem Hhogi

7 *Tu es Jehova*] ab electione, fœdere & promissionibus. Narratio cujus partes sunt duæ: beneficiorū Dei, & perversitatis Jisraëlitarum.

|| *Gen.* 11.33.

|| *Gen.* 17.5.

|| *Gen.* 15.6.

8 *Fidelem*] id est, certa fide amplectentem promissiones tuas.

9 *Nam aspiciens*] Prolepsis, quæ in sequentibus explicatur.

|| *Exod.* 3.7.

|| *Exod.* 7. & *quinque sequentibus.*

|| *Exod.* 18.11.

e Heb. *transirent per medium maris.*

|| *Exod.* 14.15.

|| *Exod.* 13.21.

|| *Exod.* 19. & 20. *ac sequentibus.*

|| *Exod.* 16. & 17.

|| *Num.* 20.

|| *Deut.* 1.8.

16 *Ipsi verò*] Narrationis secunda pars.

|| *Num.* 14.4.

17 *Attamen*] narrationis ἐργασία, per antithesin sive comparationem superiorum partium inter se: qua ostenditur quàm sollicitè, diu, variè & prolixè Deus beneficiis & signis cum ingrato Jisraëlitarū animo certaverit.

|| *Exod.* 32.

|| *Num.* 11.

Jehosch. 5.11.

|| *Deut.* 2.6.

|| *Deut.* 8.4.

|| *Num.* 21.

22 *Dispertitus es angulatim*] id est, reliquos superstites eorum hucilluc dissipatos in summas angustias conjecisti.

Sichonis] id est, Emoræorum, quibus propriè imperabat Sichon.

Cheschbonis] id est, partis agri Moabitarum, quam antè occupaverat Sichon, Num. 21.26.

Hhogi regis Baschanis.

23 Cumque [a] filios eorum multiplicasses sicut stellas cœli: & introduceres eos in terram illam, quò edixeras patribus eorum ut venirent ad hæreditariò possidendum eam:

24 ‖ Ingressi illorum filii hæreditariò possederunt terram illam, cùm deprimeres coram eis habitatores ipsius terræ, Cenahhanæos: & hos traderes in manum eorum: nempe reges horum & populos regionis, ut facerent eis pro voluntate sua.

25 Itaque ceperunt civitates munitas & solum pingue, possederuntq; hæreditariò domos plenas omni bono, cisternas effossas, vineas, & oliveta, & arbores [f] esculenti fructus plurimas: quibus comedentes saturati & saginati sunt, oblectaruntque se bonitate tua maxima.

26 Cùm verò mutantes se rebellarunt contra te [a] rejicientes legem tuam post [g] tergum suum, & prophetas tuos interficientes, qui contestabantur ipsos, ut reducerent ipsos ad te: denique afficerent *te* contumeliis magnis:

27 ‖ Tradebas eos in manum hostium ipsorum, qui angerent eos: cùm autem tempore angustiæ suæ inclamarent te, tu e cœlis exaudiebas, & pro miserationibus tuis maximis dabas eis servatores, qui servabant eos e manu hostium ipsorum.

28 Sed simulac quies erat eis, [h] rursus faciebant malum coram te: quapropter relinquebas eos in manum inimicorum eis, qui dominarentur in eos: cumque conversi inclamarent te, tu e cœlis auscultans eripiebas eos pro miserationibus tuis, multis temporibus.

29 Contestabaris quidem eos, revocando eos ad legem tuam: sed ipsi superbè agebant, neque auscultabant præceptis tuis, & in ipsa judicia tua peccabant: ‖ in quibus, si ea faceret homo, victurus esset: exhibebant [a] armum refractarium, cervicemque suam obdurabant, neque auscultabant.

30 ‖ Cumque protrahens erga eos [a] annos multos, contestatus esses eos spiritu tuo per prophetas tuos: neque præbuissent aurem: tadem tradidisti eos in manum populorum regionum.

31 Sed propter miserationes tuas magnas nō fecisti eorum consumptionem, neque dereliquisti eos: quia Deus fortis, gratiosus & misericors es.

32 [a] Nunc ergo Deus noster, Deus fortis, maxime, potentissime & summè reverende, servans fœdus & benignitatem: ne parùm esto coram te obvenisse nobis totam hanc molestiam, regibus nostris, principibus nostris, & sacerdotibus nostris, prophetisque nostris ac majoribus nostris, totique populo tuo: inde a diebus regum Assyriæ usque in diem hunc.

33 [a] Quamvis tu justus sis in omnibus quæ obveniunt nobis: nam veritatem exercuisti, quia improbè egimus.

34 Et cum regibus nostris principes nostri ac majores nostri non fecerunt legem tuam: neque attenderunt ad præcepta tua & ad testimonia tua, quibus contestatus es eos.

35 Nam ipsi in regno suo, & in beneficio tuo plurimo quod contuleras eis, & in regione amplissima & pinguissima [i] quam exposueras eis, non coluerunt te: neque reversi sunt a factis suis pessimis.

36 [a] Ecce nos hodie servos: & in terra hac ipsa quam tradideras majoribus nostris, ut fruerentur fructu ejus & bonitate ejus: ecce nos servos *in* ea.

37 *Ecce* ut proventum suum efferat regibus, quos præposuisti nobis propter peccata nostra: etiam in corpora nostra dominentur & in jumenta nostra pro voluntate sua: adeò ut in angustia magna simus.

Caput X.

Omnes Jisraelitarum ordines fœdere cum Deo renovato sese obstringunt ad legis Dei & cultus ipsius observationem.

1 [a] PRo hoc autem toto, cùm pangeremus Constitutionem *fœderis* & scriberemus: idque cum horum obsignatione, principum nostrorum, Levitarum nostrorum, sacerdotum nostrorum:

2 ([a] Itaque fuerunt in istis obsignationibus: Nechemja legatus regis filius Chacaljæ, & Tzidkija.

3 Seraja, Hhazarja, Tzidkija,

4 Paschchur, Amarja, Malcija,

5 Chattusch, Schebanja, Malluc,

6 Charim, Meremoth, Hhobadja,

7 Danijel, Ginnethon, Baruc,

8 Meschullam, Abija, Mijamin,

9 Mahhazja, Bilgai, Schemahhja: isti sacerdotes:

10 Levitæ autem: Jeschuahh filius Azanjæ, Binnui e posteris Chenadadi, Kadmiel:

11 Et cognati eorum, Schebanja, Hodija, Kelita, Pelaja, Chanan,

12 Micai, Rechob, Chaschabja,

13 Zaccur, Sch[illegible]bja, Schebanja,

14 Hhodija, Bani, [illegible]nu:

15 Primores populi, Parhhosch, Pachath-Moab, Helam, Zattu, Bani,

16 Bunni, Hhazgad, Bebai,

17 Adonja, Bigvai, Hhadin,

18 Ater, Chizkija, Hhazzur,

19 Hodja, Chaschum, Betzai,

20 Chariph, Hhanathoth, Nebai,

21 Magpihhasch, Meschullam, Chezir,

22 Meschezabeel, Tzadok, Jaduahh,

23 Pelatja, Chanan, Hhanaja,

24 Hoscheahh, Chananja, Chaschub,

25 Lochesch, Pilcha, Schobek,

26 Rechum, Chaschabna, Mahhaseja:

27 Item Achija, Chanan, Hhanan,

28 Malluc, Charim, Bahhana.)

29 Reliquum populi, Sacerdotes, Levitæ, Janitores, Musici, Nethinæi, & quisquis disparatus fuit a populis regionum in legem Dei, uxores eorum, filii eorum & filiæ eorum: quisque [a] notitia præditus & intelligentia:

30 Firmè adjungentes se fratribus suis, magnificis eorum, & ineuntes [a] execrationem & juramentum nos ambulaturos in lege Dei, quæ tradita fuit per Moschen servum Dei: id est, observaturos & facturos omnia præcepta Jehovæ domini nostri, judiciaque ejus

23 *Filios eorum*] qui dixerant, constituamus nobis ducē: vide Num. 14. 21. & sequent.

‖ *Vide Jehoschuhhæ librum.*

f Heb. *esca in multitudine.*

26 *Rejiciētes &c.*] id est, abjicientes ejus memoriam.

g Heb. *corpus: sic 1. Reg. 14. 9.*

‖ *Judic. 2. & 3.*

h Heb. *revertebantur ad faciendum.*

‖ *Levit. 18. 5.*

29 *Armum refractarium*] metaphora a jumentis & bobus impatientibus oneris & jugi.

‖ *2. Reg. 17. & 2. Chron. 36. 15. & sequentibus.*

30 *Annos multos*] quamdiu duraverunt regna Jehudæ & Jisraelis.

32 *Nūc ergo Deus*] Conclusio petitoria: qua graviores in posterum calamitates deprecantur, & orant ut Deus superiorum calamitatum, quas subierūt omnes tamdiu, rationē habeat, & tandem aliquando castigandi finem faciat.

33 *Quamvis*] alterum conclusionis membrum, confessio justitiæ judiciorum Dei in se propter peccata sua.

i Heb. *[illegible]*

36 *Ecce nos*] [illegible] tius conclusionis [illegible] cus: [illegible] ad conciliandum Dei misericordiam.

1 *Pro hoc toto*] id est, ad testandam [illegible] riam nostram abdicationē mali, & studium consequendæ misericordiæ: quā superiore oratione exposueramus Deo.

2 *Itaque fuerunt*] hyperbaton usque ad ver. 29.

a Heb. *cognoscens, intelligens.*

30 *Execrationem & juramentum*] ad confirmationem fœderis, de quo ver. 1.

ejus & ſtatuta ejus:

31 ‖ Et non daturos filias noſtras populis regionis: & filias eorum non aſſumpturos pro filiis noſtris:

32 ‖ Et a populis regionis afferentibus merces, & quamlibet annonam die ſabbathi ad vendendum, nos non accepturos ullo ſabbatho aut die ſacro: & nos deſerturos *culturam* anni ſeptimi, & omne jus vendicandi manu:

33 *Inſtituimus nobis præcepta, imponentes nobis *trientem ſicli quotannis: ad cultum domus Dei noſtri:

34 Ad panes diſpoſitionis, munuſque juge, & holocauſtum juge ſabbathorum, noviluniorum, ad ſolennitates & ad res ſacras atque ad peccata, ut expietur Jiſraël: denique *ad* totum opus domus Dei noſtri.

35 Item ſortes *conjecimus Sacerdotum, Levitarum & *populi pro [b] lignis oblationum: *ut afferrent in domum Dei pro familiis paternis noſtris, temporibus condictis de anno in annum: ad accendendum ſuper altare Jehovæ Dei noſtri: ſicut ſcriptum eſt in lege.

36 ‖ Item *inſtituimus* nos allaturos primitias terræ noſtræ, & primitias omnis fructus cujuſque arboris de anno in annum: ad domum Jehovæ:

37 ‖ *Primogenita quoq; filiorum noſtrorum & jumentorum noſtrorum, ſicut ſcriptum eſt in lege: & *primogenita boum noſtrorum, & pecudum noſtrarum allaturos in domum Dei noſtri ad ſacerdotes, miniſtrantes in domo Dei noſtri:

38 ‖ Primitias cujuſque maſſæ noſtræ, & oblationes noſtras, & fructum cujuſque arboris, muſtum & oleum nos allaturos ſacerdotibus in cubicula domus Dei noſtri: ‖ decimas verò terræ noſtræ *daturos* Levitis: qui ipſi Levitæ decimaturi ſint in quibuſcunque civitatibus *fuerit* cultura noſtra.

39 Et poſtquam adfuerit ſacerdos filius Aharonis Levitis, quando dabunt decimas Levitæ: ipſos Levitas abducturos decimas ſuarum decimarum ad domum Dei noſtri, in cubicula, in [c] theſaurum ejus.

40 Nam ad illa cubicula afferre debent *Jiſraëlitæ & *Levitæ oblationem frumenti, muſti & olei: ubi ſunt inſtrumenta ſanctuarii, & ſacerdotes & miniſtri, janitoreſque & muſici: *ut non derelinquamus domum Dei noſtri.

‖ Deut. 7. Exod. 20. ‖ Deut. 5. Exodi. 23. Exod. 23. 11. Deut. 15. 1.

33 *Inſtituimus nobis*] i. ordinavimus, ita exigente neceſſitate cultus Dei: etiāſi lege nō fuiſſet diſerte imperatus hic ordo: ſed res ipſa Num. 28. 29. quãobrem hęc nō tãtū a vulgo: ſed a Davide rege & Chizkija pro facultatibus fuit ſubminiſtrata leguntur, 1. Chron. 26. 29. & 2. Chron. 31. 3.

Trientem ſicli] vide annotata Exod. 30. 12.

35 *Conjecimus &c.*] hoc eſt, quia ſortium à Davide 1. Chro. 24. & 25. ac 26. inſtitutarum numerus intēger non aderat: nova ſortitione uſi ſumus.

Populi] id eſt, Nethinæorum ſive deditiorum addictorum miniſterio domus Dei, Jehoſch. 9. 21.

b Heb. *pro oblatione lignorum, hypallage: ſic infrà 13. 31. Num. 3. 7. Levit. 6. 2. Num. 28. & 29.*

Ut afferrent] id eſt, toto legitimo miniſterio defungerētur: ſynecdoche.

‖ *Exod. 23. 19. Levit. 19. 23.*

‖ *Exod. 13. Levit. 27.*

37 *Primogenita*] id eſt, pretia primogenitorum quę ſacrificiis inepta erant.

Primogenita boum] id eſt, ipſa corpora: quia ſacrificiis apta.

‖ *Num. 15. 20.*

‖ *Num. 18. 21. & ſequentibus.*

c Heb. *in locum theſauri.*

40 *Jiſraëlitæ*] quibus de alimento in ſtatas ferias cautum fuerat Lege, Deut. 14. 23.

Levitæ] omnes ordinis Levitici: tā ſacerdotes, quàm eorū adminiſtri.

Ut non derelinquamus] i. ne per nos fiat his rebus omiſsis, ut derelinquatur cultus Dei.

Caput XI.

Jeruſchalaimis incolæ ſorte ordinantur: reliquis in ſuas poſſeſsiones commigrantibus.

1 Conſederunt autem principes iſti populi Jeruſchalaimis: cùm reliquus populus conjeciſſent ſortes, ut educerent unum e denis qui inhabitaret Jeruſchalaima, civitatem ſanctam: novem autem reliquæ partes civitates ſuas.

2 (*Quamvis benedicerent populus omnibus hominibus illis, qui ſponte ſe oblaturi eſſent ad inhabitandum Jeruſchalaima)

3 Iſti, inquam, ſunt primarii *provinciæ qui inhabitarunt Jeruſchalaima: aliàs civitates Jehudæ inhabitantibus quibuſque in poſſeſſione ſua per civitates ſuas, Jiſraëlitis, ſacerdotibus, & Levitis, Nethinæiſque, ac poſteris *ſervorum Schelomonis.

4 Jeruſchalaima itaque *inhabitarunt e Jehudæis & e Binjaminitis: e Jehudæis, Hhataja filius Hhuzziję, filii Zecarjæ, filii Amarjæ, filii Schephatjæ, filii Mahalaleelis, e poſteris Peretzi:

5 Item Mahhaſeja filius Baruci, filii Colchoze, filii Chazajæ, filii Hhadajæ, filii Jojaribi, filii Zecarjæ, filii Schiloni:

6 Omnes poſteri Peretzi inhabitantes Jeruſchalaima: quadringenti ſexagintaocto viri [a] ſtrenui.

7 Hi verò poſteri Binjaminis: Sallu filius Meſchullami, filii Johhedi, filii Pelajæ, filii Kolajæ, filii Mahhaſajæ, filii Ithielis, filii Jeſchahhjæ:

8 Et poſt eum Gabbai, Sallai: nongenti viginti octo.

9 Joël autem filius Zicri præfectus erat illis: & Jehuda filius Senuæ ſecundarius in civitate.

10 E ſacerdotibus: Jedahhja filius Jojaribi, Jacin,

11 Seraja filius Chilkijæ, filii Meſchullami, filii Tzadoki, filii Merajothi, filii Achitubi, anteceſſor in domo Dei:

12 Et cognati eorum facientes opus in ipſa domo, octingenti vigintiduo: cum Hhadaja filio Jerochami, filii Pelaljæ, filii Amtzi, filii Zecarjæ, filii Paſchchuris, filii Malcijæ.

13 Item fratres iſtius primores in paternis *familiis*, ducenti quadraginta-duo: cum Hhamaſchſajo filio Hhazareelis, filii Achtzai, nepotis Meſchillemothi, filii Immeris:

14 Et cognati eorum valentes robore, centum vigintiocto: quibus præfectus Zabdiel filius Gedolimi.

15 E Levitis quoque: Schemahhja filius Chaſchubi, filii Hhazrikami, filii Chaſchabjæ, filii Bunni.

16 Item Schabbetai & Jozabad, præfecti *operi externo pro domo Dei [c] primoribus Levitarum.

17 Item Mattanja filius Micæ, filii Zabdi, filii Aſaphi primarius, [b] primùm celebrabat in ipſa oratione, aut Bakbukija ſecundarius e cognatis ejus: & Hhabda filius Schammuhæ filii Galalis, filii Jeduthunis:

18 Omnes Levitæ in civitate ſancta, ducenti octogintaquatuor.

19 Janitores verò, Hhakub, Talmon, & cognati eorum obſervantes in portis: centum ſeptuagintaduo.

20 Reliquum autem Jiſraëlitarum, Sacerdotum, Levitarum in omnibus civitatibus Jehudæ quiſque poſſeſſionem ſuam:

21 Nethinæi verò inhabitabant *clivum: & Tzicha ac Giſchpa præerant Nethinæis.

22 Præfectus autem Levitarum Jeruſchalaimis, Hhuzzi filius Bani, filii Chaſchabjæ, filii Mattanjæ, filii Micæ: e poſteris Aſaphi muſicis, *e regione operis domus Dei.

23 Nam *præceptum regis *datum fuerat* de eis: & conſtitutio pro muſicis, demenſum cujuſque diei quotidie.

24 Petachja verò filius Meſchezabeelis e poſteris Zerachi filii Jehudæ, erat [c] adminiſtrator

2 *Quamvis benedicerent*] i. non modò non impedirent: ſed etiam faverēt ac benè precarētur iis, qui voluntariè inhabitatori eſſent Jeruſchalaima: in quibus fuerunt aliqui ex Ephrajimitis & Menaſchitis, 1. Chron. 9. 3.

3 *Provinciæ*] Jehudææ, quæ regni Perſici provincia erat.

Servorum Schelomonis] vide 1. Reg. 9. 21.

4 *Inhabitarunt*] ſorte: nam hîc ii tantùm commemorãtur quibus ſorte obvenit Jeruſchalaimorum inhabitatio: At 1. Chr. 9. non hi tantùm: ſed etiam incolæ voluntarii recenſentur de quibus ſuprà ver. 2. Quamobrem illic Ephrajimitarum, Menaſchitarum, Zerachitarum, aliorumq; ex ſacerdotibus, Levitis & populo habetur mentio: & longè amplior numerus exponitur.

a Heb. *roboris.*

16 *Operi externo*] id eſt, curatores erãt earum rerū, quæ foris parabãtur ad cultum Dei: quorum cauſa conferebatur triens ſicli viritim: de quo ſuprà 10. 33. vide 1. Chron. 26. 29.

b Heb. *principium.*

21 *Clivū*] de quo 2. Chron. 27. 3. & ſuprà 3. 26.

22 *E regione operis*] id eſt, qui muſici inſtituti erant, ut aſſiſterēt toti miniſterio quod intus fiebat; ut alii Levitæ foris ſuprà ver. 16.

23 *Præceptum*] vide Hhezræ 7. 22. quaſi dicat, munificentia regis proſpectum eſt muſicorum ſacrorum alimento: cùm annuam penſionem de ſuo ærario erogari juſsit.

c Heb. *præmanu regis.*

ſtrator regis in omni negotio ergà populum.

25 In villis autem cum agris earum: e poſteris Jehudæ inhabitabant [e] Kirjath-Arbahhum cum pagis ejus, & Dibonem cum pagis ejus, & Jekabtzeelem cum villis ejus:

26 Item Jeſchuhham, & Moladam, & Beth-Pelethum:

27 Et Chatzar-Schuhhalem, & Beerſchebahhum cum pagis ejus:

28 Et Tziklagum, Meconamque cum pagis ejus:

29 Et Hhen-Rimmonem, Tzorhhamque, & Jarmuthum:

30 Zanoachum, Hadullamum cum villis eorum, Laciſchum cum agris ejus, Hhazekam cũ pagis ejus: ita [d] commorabantur a Beerſchebahho ad vallem Hinnomi uſque.

31 Poſteri verò Binjaminis, a Gebahho: Michmaſchum & Hhajam & Beth-Elem cum pagis ejus:

32 Hhanathothas, Nobum, Hhananjam:

33 Chatzorem, Ramam, Gittajima:

34 Chadidum, Tzebohhima, Neballatum:

35 Lodum, & Onuntem cum valle fabrorum.

36 De Levitis autem, [e] diſtributiones Jehudæ & Binjaminis *inhabitabant.*

CAPUT XII.

Primores ſacerdotum & Levitarum, & ſucceſſio ſummorum ſacerdotum uſque ad tempora Alexandri magni recenſentur: & murorum totius urbis dedicatio, functionumq́, in templo confirmatio deſcribitur.

1 [e] ATQUI iſti *ſunt* primores ſacerdotum & Levitarum, qui [e] aſcenderant cum Zerubbabele filio Schealthielis & Jeſchuhha: Seraja, Jirmeja, Hhezra:

2 Amarja, [a] Malluc, Chattuſch:

3 [b] Schecanja, [c] Rechum, [d] Meremoth:

4 Hiddo, [e] Ginnetoi, Abija:

5 [f] Mijamin, Mahhadja, Bilga:

6 Schemahhja, Jojarib, Jedahhja:

7 [g] Sallu, Hhamok, Chilkija, Jedahhja: hi primores ſacerdotum & cognatorum ſuorum temporibus Jeſchuhhæ:

8 [e] LEVITAE verò: Jeſchuahh, Binnui, Kadmiel, Scherebja, Jehuda: Mattanja præfectus celebrationibus, ipſe cũ cognatis ſuis:

9 Deinde Bakbukja, & Hunni cognati illorum, e regione illorum per [e] obſervationes.

10 [e] Jeſchuahh autem genuit Jojakimum: & Jojakim genuit Eljaſchibum, & Eljaſchib genuit Jojadahhum.

11 Jojadahh verò genuit [h] Jonathanem, & Jonathan genuit Jadduhham.

12 Temporibus autem [e] Jojakimi erant ſacerdotes primarii paternarum *familiarum*: ex Seraja, Meraja: ex Jirmeja, Chananja:

13 Ex Hhezra, Meſchullam: ex Amarja, Jehochanan:

14 Ex Melicu, Jonathan: ex Schebanja, Joſeph:

15 Ex Charimo, Hhadna: ex Merajotho, Chelkai:

16 Ex Hhiddone, Zecarja: ex Ginnetone, Meſchullam:

17 Ex Abija, Zicri: ex Minjamine ex Mohhadja, Piltai:

18 Ex Bilga, Schamuahh: ex Schemahhja, Jonathan:

19 Ex Jojaribo autem, Mattenai: ex Jedahhja, Hhuzzi:

20 Ex Sallaio, Kallai: ex Hhamoko, Hheber:

21 Ex Chilkija, Chaſchabja: ex Jedahhja, Nethaneel:

22 [e] Atque hi quidem ſacerdotes uſque ad regnum [e] Darii Perſæ: LEVITARUM, temporibus Eljaſchibi, Jojadahhi, Jochananiſque & Jadduhhæ, [e] conſcripti ſunt primores paternarum *familiarum.*

23 Levitarum *enim* primores paternarum *familiarum,* conſcripti in libro ‖ Chronicorum: ſimiliter uſque ad [e] tempora Jochananis nepotis Eljaſchibi:

24 Primores, inquam, Levitarum *ſunt* Chaſchabja, Scherebja, & Jeſchuahh filius Kadmiëlis, & cognati eorum e regione eorum ad laudandum, ad celebrandum ex præcepto Davidis viri Dei: [e] obſervatio ex adverſo obſervationis:

25 Mattanja, & Bakbukja, Hhobadja, Meſchullam, Talmon, Hhakkub: cuſtodientes janitorum cuſtodiam, in [e] ærariis portarum.

26 Iſti *jam erant* temporibus [e] Jojakimi filii Jeſchuhhæ, filii Jotzadaki: temporibus quoque Nechemjæ principis, ac Hhezræ ſacerdotis legis periti.

27 Ad dedicationem autem muri Jeruſchalaimorum [i] [e] requiſiti ſunt Levitæ ex omnibus locis eorum, quos reducerent Jeruſchalaima: ad celebrandum dedicationem & lætitiam, idque gratiarum actionibus & muſica, cymbalis, nabliis & citharis.

28 Itaq; congregati ſunt poſteri muſicorum: tum ex planitie circum Jeruſchalaima, & ex villis Netophathæi:

29 Tum ex loco Gilgalis & ex campis Gebahhi & Hhazmavethi: nam villas [e] ædificabant ſibi muſici circum Jeruſchalaima.

30 Cumque mundaſſent ſe ſacerdotes & Levitæ: [e] mundaverunt populum, portaſque & murum.

31 Deinde jubens aſcendere principes Jehudæ [e] verſus ſuperiorem partem muri: conſtitui duas [k] claſſes celebrantium magnas: quarum progreſſiones *erant, unius* ad [e] dexteram a ſuperiore parte muri ad [e] portam ſterquiliniorum.

32 (Sequebatur autem [e] iſtos, Hoſchahhja, & dimidium principum Jehudæ:

33 Nempe Hhazarja, Hhezra, & Meſchullam,

34 Jehuda, & Binjamin, & Schemahhja, ac Jirmeja:

35 Et [e] præter ſacerdotes cum tubis: [e] Zecarja filius Jonathanis, filii Schemahhjæ, filii Mattanjæ, filii Micajæ, filii Zaccuris, filii Aſaphi:

36 Et [e] cognati ejus, Schemahhja, & Hhazareel, Milalai, Gilalai, Mahhai, Nethaneel, Jehuda quoq;, & Chanani cum inſtrumentis muſicis Davidis viri Dei: & Hhezra legis peritus antecedebat illos.)

37 De-

---

25 *Kirjath-Arbahhum*] hæc omnia loca uſque ad 31. verſ. erant Jehudæ & Schimhhonis: vide Jehoſch. 15. & 19.

d Heb. *caſtra habebãt. i. in formam caſtrorum ſe diſponebãt, civitatibus nõdum inſtauratis.*

36 *Diſtributiones*] id eſt, loca ab iſtis tribubus ſibi attributa.

1 *Atque iſti*] Digreſſio ab hoc verſu uſque ad 27. nata ab occaſione ſuperioris recenſionis, ut una ſerie totus eccleſiaſticus & politicus ordo contexeretur.

Aſcenderant] duabus profectionibus: altera cum ducibus Zerubbabele & Jeſchuhha, Hhezræ 2. altera cũ ipſo Hhezra, Hhezræ 7. ſynecdoche.

a *qui Melicu infra* ver. 14.

b *Schebanja, ibidem.*

c *Charim, verſ.* 15.

d *Merajoth ibid.*

e *Ginneton, verſ.* 16.

f *Minjamin Mohhadja ver.* 17.

g *Sallai, ver.* 20.

9 *Obſervationes*] de quibus 1. Chron. 25.

10 *Jeſchuahh &c.*] ſeries ſummorum ſacerdotum poſt reditum a captivitate, uſque ad tranſlationem Monarchiæ Perſicæ ad Alexandrum Magnum: cui Jeruſchalaima adorſuro obviã venit Jadduahh. Joſephus Ant. lib. 11. cap. 7. & 8. Hoc autẽ non debet cuiquam mirum videri a Nechemja ſcribi: cùm a regno Artaxerxis, cui Nechemja inſerviebat, uſque ad Monarchiam Alexandri non intercedant ſexaginta anni. h *qui Jochanan, verſ.* 22. & 23. 12 *Jojakimi*] ſacerdotis ſummi poſt Jeſchuhham.

22 *Atque hi quidem*] ὑστέρωσις verborum quã ad perſpicuitatẽ ſuſtulimus: vide 2. Chron. 22. 2. in annotatione.

Darii Perſæ] poſtremi, qui ab Alexandro fuſus eſt.

Cõſcripti ſunt] quaſi dicat, nihil eſt opus ut a me deſcribantur.

‖ 1. Chron. 9.

23 *Tempora Jochananis*] id eſt, uſque ad Jadduhham filium ejus.

24 *Obſervatio &c.*] vide 1 Chron. 24. 31. & 26. 16.

25 *Ærariis portarum*] 1. Chron. 26. 15.

26 *Jojakimi*] in Nechemja in Jehudæam primum miſſus eſt.

i Heb. *requiſiverunt Levitas.*

27 *Requiſiti ſunt*] id eſt, revocati, cum a magno illo tumultu, de quo ſupra 7. 5. ut alii Jiſraëlitæ ad ſuas habitationes revertenterentur.

29 *Ædificabant*] nã Babylonicis bellis omnia fuerant everſa.

30 *Mundaverunt*] id eſt, purgaverunt rebus immundis.

31 *Verſus ſuperiorem*] id eſt, in ædiorem partem alterutrã Jeruſchalaimorum orientem verſus: inter portam ſterquiliniorum, & turrim furnorum.

k Heb. *celebrationes: metonymia: ſic infrà* 38. & 40 *ver.*

Dexteram] id eſt, verſus meridiem.

Portam ſterquiliniorum] de qua ſupra 3. 13.

32 *Iſtos*] id eſt, ſacerdotes & Levitas prioris claſſis, qui exprimuntur ver. 35.

35 *Præter ſacerdotes*] quorum nomina per claſſes exponuntur infrà ver. 41.

Zecarja &c.] Levitas eſſe ex progenie Aſapho, & adminiſtrationis genere 1. Chron 25.

36 *Cognati ejus*] partim Aſaphi, partim Hemani & Jeduthune orti, de quibus 1. Chron. 9. & 25.

37 Deinde ad portam fontis, quæ ' ex adverso ipsorum *erat*, ascenderunt per gradus civitatis Davidis in ascensum muri: ' inde a *muro qui est* supra domum Davidis usque ad portam aquarum orientem versus.

38 Similiter classis celebrantium altera quæ procedebat ex adverso, quam ego sequebar: dimidiumque populi, a 'superiore parte ejusdem muri, ab *ea quæ est* supra ' turrim furnorum, ad murum latum usque.

39 Deinde a parte quæ *est* supra ' portam Ephrajimi, & supra portam veterem, & supra portam piscium, turrimque Chananeelis & turrim centenariam ad portam gregis usque: & substiterunt in porta custodiæ.

40 Deinde substiterunt duæ illæ laudantium classes in domo Dei: ego quoque & dimidium antistitum mecum.

41 Sacerdotes quoque, Eljakim, Mahhaseja, Minjamin, Micaja, Eljohhenai, Zecarja, Chananja cum tubis:

42 Item Mahhaseja, & Schemahhja, & Elhhazar, & Hhuzzi, & Jehochanan, & Malcija, Hhelamque, & Hhezer: resonabant etiam musici cum Jizrachja præfecto suo.

43 Et sacrificarunt die illo sacrificia magna atque læti sunt: nam Deus [l] affecerat eos lætitia magna, etiam fœminis & pueris lætantibus: adeò ut audiretur lætitia Jeruschalaimorum usque e longinquo.

44 Præfecti sunt etiam eo die homines cubiculis ad thesauros, ad oblationes, ad primitias, & ad decimas: ut colligerent in ea ex agris civitatum portiones legales pro sacerdotibus & pro Levitis: nam lætitia Jehudæorum *erat* de sacerdotibus & de Levitis ' cōsistentibus.

45 Qui observaturi erant observationem ' Dei sui & observationem ' munditiei, musicorumque & janitorum: || secundum præceptum Davidis & Schelomonis filii ejus.

46 Nam temporibus Davidis & ' Asaphi a priscis temporibus: primores musicorum, cum musica laudationis & celebrationum, Deo assistebant.

47 Quare omnes Jisraëlitæ temporibus Zerubbabelis & temporibus Nechemjæ, dabant portiones musicorum & janitorum, [m] demensum cujusq; diei quotidie: & || consecrabant Levitis: Levitæ verò consecrabant posteris Aharonis.

37 *Ex adverso*] ex alteris Jeruschalaimis in civitatem Davidis ascendentium: vide sup. 3.15.
Inde a muro] i. obiverunt ad interiore parte totum murum civitatis Davidis a porta fontis ad portam aquarum, quæ erat e regione templi, sup. 3.26.
38 *Superiore parte*] de qua ver. 31.
Turrim furnorum] de hac, & reliquis locis hîc annot. vide sup. 2 & 3.
39 *Portam Ephrajimi*] ad Septentrionem urbis alterius, quæ cum civitate Davidis magis conjuncta erat.
l Heb. *lætificaverat eos lætitia.*
44 *Consistentibus*] i. quod in ministerio suo deinceps essent permansuri, ac non per agros ut anteà erraturi.
45 *Dei sui*] in cultu legitimo exhibendo.
Munditiei] i. rebus immundis arcendis, ut supra ver. 30
|| 1 *Chron.* 24. 25. & 26.
46 *Asaphi*] cum Hemane & Jedithune: synecdoche.
m Heb. *rem diei in die suo.*
|| *Num.* 28. *Num.* 18.

CAPUT XIII.

Nechemja recepta post aliquod tempus rursus administratione: exterorum consortium intermissionem sacri ministerii: violationem sabbathi: & conjugium cum alienigenis severè corrigit.

1 ' TEMPORE illo lectum est in libro Moschis, audiente populo: in quo inventū est scriptum, ut non || veniat Hhammonita aut Moabita in congregationem Dei usque in seculum:

2 Propterea quòd non occurrerant Jisraëlitis pane & aqua: & conduxerant contra eos Bilhhamum ad maledicendum eis: quāquam convertit Deus noster maledictionem illam in benedictionem.

3 Itaque fuit cùm audirent istam legem: ut disparent omnem miscellaneam turbam a Jisraële.

4 Anteà autem Eljaschib sacerdos præpositus cubiculo domus Dei nostri: [a] affinis factus fuerat Tobijæ:

5 ' Paraveratque ei cubiculum magnum, ubi prius reponebant munus, thus, instrumentaque, & decimas frumenti, musti & olei, [b] || præceptas pro Levitis, musicisque ac janitoribus: & oblationem sacerdotum.

6 Sed [c] cùm totum hoc fieret, non eram Jeruschalaimis: || nam anno trigesimosecundo Artaxerxis ' regis Babyloniæ redieram ad regem, tantùm [d] exactis ' *aliquot* annis, exorata est mihi venia a rege.

7 Cumque venissem Jeruschalaima: & intellexissem malum istud quod fecerat Eljaschib pro Tobija, parando ei cubiculum in atriis domus Dei.

8 Malum visum est mihi valde: quam ob rem ejeci omnia instrumenta domestica Tobijæ foras extra illud cubiculum.

9 Cumque edicente me, mundavissent illa cubicula: retuli illuc instrumēta domus Dei, munus, & thus.

10 Deinde cognoscens portionum Leviticarum nihil fuisse datum: ideoque diffugisse quemque in agrum suum, Levitas & musicos [e] curatores operis:

11 Contendi cum antistitibus, ac dixi: quam ob rem derelicta fuit domus Dei? & congregans illos, restitui illos in statione sua.

12 Omnesque Jehudæi attulerunt decimas frumenti, mustique, & olei, in thesauros.

13 Et quæstores dedi super thesauros, Schelemjam sacerdotem, & Tzadokum scribam, & Pedajam ex Levitis: atque ad manum eorum Chananem filium Zaccurris filii Mattanjæ: quia fidi reputabantur: quorum erat distribuere cognatis suis.

14 ' Recordare mei, Deus mi, in hac re: & ne finito deleri benignitates meas, quas exercui erga domum Dei mei, & erga observationes ejus.

15 Temporibus iisdem videns in Jehudæa calcantes torcularia ipso sabbatho, & afferentes manipulos quibus onerabant asinos: etiamque vinum, uvas, & ficus, ac quodvis onus, & adducentes die sabbathi Jeruschalaima: contestatus sum, quo die vendebant commeatum.

16 Tyrii quoque habitabant in ipsa *urbe*, afferentes pisces, & omnes res venales: quas vendebant ipso sabbatho Jehudæis, & quidem Jeruschalaimis.

17 Quapropter contendi cum clarissimis Jehudæorum: & dixi eis, || quæ *est* res pessima hæc, quam facitis, quod profanatis diem sabbathi?

18 An non cùm ita fecissent majores vestri, induxit Deus noster super nos totum malum istud, & super civitatem hanc? & vos augetis æstum iræ contra Jisraëlem profanando sabbathum.

19 Fuit itaque cùm ' obumbrarentur portæ Jeruschalaimorum ante sabbathum, ut edicente me clauderentur fores, quas edixi ne aperirent usque postridie sabbathi: præterea ex pueris meis constitui in portis, ne ingrederetur onus die sabbathi.

1 *Tempore illo*] quo Nechemja secundo præfecturam Jehudææ consecutus est infra ver. 6. fuitque hoc ad summum quinquennio postquam ad Artaxerxem rediisset: nam Artaxerxes non ultra 37. annos regnavit.
|| *Deut.* 23. 3.
a Heb. *propinquus.*
5 *Paraverat*] ex pluribus cubiculis confectum, dejectis intergerinis illorum parietibus: ut apparet ex verbis sequentibus, & ver. 9.
b Heb. *præceptum Levitarum.*
|| *Num.* 18. *Num.* 28. & 29.
c Heb. *in toto hoc.*
|| *Sup.* 5. 14.
6 *Regis Babyloniæ*] vide in Hhezræ 6.22.
d Heb. *ad finem annorum vel anni exoratus sum a rege.*
Aliquot annis] ad summum quinque: vide in ver. 1.
e Heb. *facientes opus.*
14 *Recordare mei &c.*] id est, exaudi me, & cultum a me restitutum conserva.
|| *Exodi.* 20.
19 *Obumbrarentur*] i. cùm sol vergens ad occasum, disparet à portis Jeruschalaimorum, hoc est, tempestivè admodum: quia sol propter adversos montes celerius illorum conspectu occultabatur: hoc autem præcepit, rationem habens legis, Levitic. 23. 32.

20 Sed cùm pernoctassent aromatarii & propolæ omnium rerum venalium, extra Jeruschalaima semel ac iterum;
21 Contestatus sum eos, dicens ad eos: cur estis pernoctes e regione muri? si iterabitis, manum immittam in vos: ex tempore illo non veniebant sabbatho.
22 Edixi verò ᵉLevitis, ut mundarent se, & venientes observarent portas, sanctificando diem sabbathi: etiam hoc ᵉrecordare mei, Deus mi, & parce mihi pro multitudine benignitatis tuæ.
23 Etiam diebus illis vidi Jehudæos habitatione consociasse sibi fœminas, Aschdodæas, Hhammonitidas, Moabitidas:
24 Et filios eorum ex parte loqui Aschdodææ, neque scientes loqui Jehudaicè: sed ex lingua ᶠcujusque populi sui.
25 Ideò contendi cum eis, ᵉmaledicens eis, & percutiens ex eis aliquos ᵉglabravi eos: & jurejurando obstrinxi eos per Deum *dicens*; ᵉ*dira imprecamini vobis* si dederitis filias vestras filiis illorum, aut si assumpseritis filiis vestris aut vobis de filiabus illorum.
26 ‖An non cum istis peccavit Schelomo rex Jisraëlis: quamvis in gentibus multis non fuerit rex par ei: & dilectus Deo suo esset, adeò ut constituerit eum Deus regem super totum Jisraëlem? etiam ipsum ad peccandum induxerunt fœminæ alienigenæ.
27 Et vobis an ᵉauscultabimus, faciendo totum malum maximum istud: prævaricando contra Deum nostrum: ut habitatione consocietis fœminas alienigenas?
28 Etiam ᵉe posteris Jojadahhi filii Eljaschibi sacerdotis summi gener erat Sanballato Choronitæ: quem fugavi a me.
29 ᵉRecordare horum, Deus mi, secundum ᵉpollutiones sacerdotii, & ᵉfœderis sacerdotalis, atque Levitici.
30 Itaque mundavi ᵉillos ab omni extero; & restitui observationes sacerdotibus & Levitis, quemque in opere suo:
31 ᵉTum ad ᵍligna oblationis temporibus condictis, tum ad primitias. Recordare mei, Deus mi, in bonum.

22 *Levitis*] qui die quoque sabbathi, ut reliquis profestis, necessaria comparabant.
Recordare mei] vide suprà 5.19. in annotat.
f Heb. *populi & populi*.
25 *Maledicens*] id est, maledicis conviciis eos agitans, pro ut merebantur.
Glabravi] id est, capillos aut barbam prehendens avelli: synecdoche.
Dira imprecamini] eclipsis, de qua Gen. 14.23.

‖ 1. Reg. 11.
27 *Auscultabimus*] dissimulantes ac ferentes factum vestrum.
28 *E posteris*] id est, nepotibus: hic enim hic Menasse frater Jaddhuhhi sacerdotis summi: de quo vide Josephum Antiq. lib. 11. cap. 7. & 8.
29 *Recordare*] id est, vindica.
Pollutiones sacerdotii] quibus, intra affinitate ista, sacerdotium prophanavit.
Fœderis] quod rupit, & a quo impiè descivit, fœderi versus cultum Dei inito cum Sanballato socero: Josephus ibidem.
30 *Illos*] qui volentes abdicarunt impura consortia.
g Heb. *oblationis lignorum: ut suprà* 10. 35.

ESTERÆ
Liber Unus.

LIBER Esteræ ea quæ Jehudæis temporibus Darii Assueri filii Hystaspis memorabilia acciderunt: Evectionem Esteræ: Hamanis exitiale in Jehudæos consilium, liberationemq́ue eorum: & Mordecaii administrationem describit. Estq́ue historia, quasi annorum octodecim.

Nam convivium instituit	anno	3	cap. 1. ver. 3.
Ducit Esteram		7	cap. 2. 16.
Hamanin Jehudæos cõspirat, & tandem suspenditur		12	cap. 3. 7. & 7. 10.

Inde ad finem regni ejus Ester regnat, & Mordecai administrationem summam obtinet.

CAPUT I.

Assuerus magnum & diuturnum convivium suis exhibet: sub cujus fine reginam ad ostentationem advocat: & renuentem ex consilio procerum regno abdicat promulgata lege in exemplum.

1 UIT autem temporibus ᵃAssueri (ᵃis est Assuerus qui regnũ obtinebat ab India usque ad Æthiopiam, centum viginti septem provinciarum)
2 Ut temporibus illis cũ sederet rex Assuerus in solio regni sui; quod erat ᵇSusis in urbe regia:
3 Anno tertio regni sui faceret convivium omnibus principibus suis ac servis suis: principibus copiarum Persiæ & Mediæ, regulis & præfectis provinciarum, coram se:
4 Ostentando divitias, gloriam regni sui, & honorem, decorem magnitudinis suæ: diebus multis, *nempe* centum octoginta diebus:
5 (Etiam dum completis diebus istis, fecit rex ᵉtoti populo qui præstò erant Susis in urbe regia a maximo usque ad minimũ, convivium septem diebus: in atrio horti palatii regii)
6 *Aulæa* alba, viridia & hyacinthina, appensa funiculis byssinis & purpureis, ad ᶜannulos argenteos & columnas marmoreas: ᵉlectos aureos & argenteos super pavimentum

a Heb. *Aschasch verosch: sic deinceps*.
1 *Is est Assuerus*] intelligit Darium Hystaspis filium, ut Hhezræ 4. 6. qui primus ab India ad Aethiopiam usque regnavit: nam etsi reges Medorum & Persarum priores magnum imperium obtinebant: tamen illorum nullus fines Aethiopiæ attigit ante Cambysem filium Cyri, qui simulac Aegyptum devicit, quasi libata tantum Aethiopia, in Aegypto mortuus est, teste Justino lib. 1. neque septem annis integris regnavit: cum hic Assuerus multò amplius regnaverit, ut ostenditur infrà 3.7. & sequentibus, vide provinciarum recensionem apud Herodotum b. 3

b Heb. *Schuschan*.
Toti populo] præter superiores convivas totum etiam populum regiæ urbis adhibuit: ut ostendit ver. 11.
c Heb. *orbes*.
6 *Lectos*] quibus convivantes accumbebant pro more antiquo.

mentum e porphyrite & marmore: denique [a] habitationem & circumpositũ apparatum.

7 Et potum præbendo in vasis aureis, & [d] vasis inter se variis: vinumque regium plurimum, pro [e] facultate regis.

8 Potum autem ex jure nemo exigebat: sic enim [f] constituerat rex unicuiq; magistro domus suæ, ut facerent pro voluntate [g] uniuscujusque.

9 Etiam [9] Vaschti regina fecit convivium fœminarũ: in domo regia quæ *erat* regi Assuero.

10 Die illorum septimo, [10] cùm [h] hilaris esset animus regis vino: edixit Mehumani, Biztæ, Charbonæ, Bigtæ & Abagtæ, Zethari & Carcaso, septem aulicis ministrantibus coram rege Assuero:

11 Ut adducerent reginam Vaschtin in conspectum regis, cum corona regia: ad ostentandum populis & principibus pulchritudinem ejus, quòd bona specie esset.

12 Sed cùm renuisset regina Vaschti venire ad verbũ regis, quod per [i] aulicos illos *afferebatur*: efferbuit rex valde, & æstuans ira ejus exarsit in eo.

13 Quapropter dicente rege sapientibus [13] noscẽtibus tempora: ([13] nam sic negotium regis exponebatur omnibus noscentibus jus & judicia)

14 Et propinquo sibi Charschenæ, Schethari, Admathæ, Tarschischo, Mereso, Marsenæ, Memuchani: [14] septem principibus Persidis & Mediæ, videntibus faciem regis, sedentibus primis in regno:

15 Ex jure quid faciendum regina Vaschti: eò quòd non fecit edictum regis Assueri per aulicos?

16 Dixit Memuchan coram rege & principibus, non contra regem solùm perversè egit Vaschti regina: sed contra omnes principes & contra omnes populos qui *sunt* in omnibus provinciis regis Assueri.

17 Cùm prodibit [k] factum reginæ ad omnes fœminas, *futurum est* ut spernant maritos suos in oculis suis: dicendo, ipse rex Assuerus edixerat adduci Vaschtin reginam in conspectum suum: tamen non advenit.

18 Etiam hoc ipso die dicturæ sunt principes *fœminæ* Persidis & Mediæ, quæ audiverunt factum reginæ, omnibus principibus regis: [l] ita plus satis contemptus & æstuantis iræ *nobis erit*.

19 Si regi bonum videtur prodeat edictum regium a conspectu ejus: & [19] scribatur inter jura Persidis & Mediæ: ut non [m] pereat: quia non venit Vaschti in conspectum regis Assueri: ideò regnum ejus tradet rex proximæ ejus, quæ melior *erit* ea.

20 Ita audito edicto regis quod promulgabit in toto regno suo, utut magnum est: omnes fœminæ tribuent honorem maritis suis, a maximo usque ad minimum.

21 Cumque bona videretur hæc res in oculis regis & principum: fecit rex secundum sententiam Memuchanis.

22 Nam misit literas ad omnes provincias regis, ad [n] unamquamque provinciam secundum scripturam ejus, & ad unumquemque populum secundum linguam ejus: ut esset quisque vir dominator domi suæ: quod edixit [22] quisque lingua populi sui.

Radbakanon &c.] has voces ita interpretamur, ut Chaldæas origine.
d Heb. *vasis a vasis diversis*.
e Heb. *secundum manum*.
f Heb. *fundavit*.
g Heb. *viri & viri*.
9 *Vaschti*] Cyri filia, soror Cambysis Artaxerxis: quamobrem etiam Artachschastam vocabatur sive Artisthone Herodoto corrupta voce: vide infra 2.7. annotat.
10 *Cùm hilaris esset*] id est, magis vino quam ratione ageret: quo modo evocatio reginæ ad ostẽtum, & sequentia accipienda sunt.
h Heb. *cùm bonum esset cor*.
i Heb. *per manum eunuchorum*: sic ver. 15.
13 *Noscentibus tempora*] vide annotat. 1. Chron. 12. 32.
Nam sic] id est, nihil sine consilio procerum a rege fieri solebat.
14 *Septem principibus*] vide Ezræ 7. 14.
k Heb. *res*: sic ver. 18.
l Heb. *plané satis*.
19 *Scribatur*] id est, in acta regni authentica referatur, ut firmum maneat.
m Heb. *transeat*.
n Heb. *ad provinciam & provinciam, populum & populum*.
22 *Quisque*] præfectorum, quibus rex mandarat.

CAPUT II.

Delectus puellarum ex toto regno Assueri habetur, ut ei apta inveniatur uxor: inter quas Ester assumpta omnibus præfertur, & regina creatur: Mordecai verò conspirationem quorundam aulicorum in regem per Esteram prodit, quod in regni annales refertur.

1 [a] His rebus gestis, cùm sedatus esset æstus regis Assueri: [1] mentionem fecit Vaschti, & ejus quod fecerat, quodque decretum fuerat in ea.

2 Quapropter dixerunt pueri regis ministri ejus: quærant *aliqui* regi puellas virgines [b] bona specie,

3 Et constituat rex [c] procuratores in omnibus provinciis regni sui, qui congregent quamque puellam virginem bona specie, Susis urbe regia, in [3] gynæcẽum, ad manum [d] Hegæ aulici regis custodis fœminarum: qui adhibeat [3] mundum earum.

4 Deniq; puella quæ bona videbitur in oculis regis, regnet loco Vaschti: cumq; bona visa esset hæc res in oculis regis, fecit ita.

5 Vir Jehudæus erat Susis in urbe regia: cujus nomen Mordecai filius Jairis, filii Schimhhi, filii Kischi [e] Binjaminita.

6 Qui deportatus fuerat Jeruschalaimis cum deportatione quæ deportata fuit cum Jeconja rege Jehudæ: ‖ quem deportavit Nebucadnetzar rex Babyloniæ.

7 Is nutriebat [7] Hadassam: ea *est* Ester filia [7] patrui ejus, eò quòd non *esset* illi pater aut mater: eratq; puella illa pulchra forma & bona specie, quam moriente patre ejus & matre ejus assumpserat Mordecai sibi in filiam.

8 Fuit itaque cùm audito verbo regis & decreto ejus, congregarentur puellæ multæ Susis in urbem regiam ad manum Hegai: ut assumeretur Ester in domum regis ad manum Hegai custodis gynæcẽi.

9 In cujus oculis cùm bona videretur puella, & obtineret benignitatem ab eo: [f] celeriter dedit ei mundum ejus & [9] portiones ejus septemque puellas quas visum fuerat dare ei e domo regis: deniq; [g] dedit ei puellisq; ejus conditionem optimam in gynæcẽo.

10 Non indicaverat Ester populum suum aut genus suum: nam Mordecai interdixerat ei ut non indicaret:

11 Sed [h] quolibet die Mordecai obambulabat ante atrium gynæcẽi: ut cognosceret de [i] prosperitate Esteræ, & quid fieret ea.

12 Cùm autem pervenisset terminus [k] cujusque puellæ ut ingrederetur ad regem Assuerum, [l] postquam fuerat ipsi *factum* pro jure fœminarum duodecim menses: (sic enim complebantur dies mundi earum: sex menses oleo myrrhino, & sex menses aromatibus mundoque muliebri.)

13 Tunc cum eo puella veniebat ad regem: [13] quicquid indicebat dabatur ei: ut procederet cum ea, a gynæcẽo usque ad domum regis.

14 Vespere ingrediebatur illa, & mane revertebatur in gynæcẽum [14] alterum ad manum Schahhaschgazi aulici regis, custodis concubinarum: non redibat amplius ad regem: sed si delectabatur ea rex, vocabatur nominatim.

a Heb. *post res istas*: ut infra 3. 1.
1 *Mentionem*] fortaisis misericordem, factum cum decreti gravitate comparãs: quod tamen ex jure Persarum & Medorũ mutari non poterat. Danjelis 6. 16. & infra 8. 8.
b Heb. *bonas*: sic infra 3. & 8. ver.
c Heb. *constitutos*.
3 *Gynæcẽum*] id est, ut Græci vocant, παρθενῶνα sive domum virginum: nam alterum est mulierum, infra 14.
d *qui & Hegai*, ver. 8.
Mundum] id est, omnia pertinentia ad cultum muliebrem, tam rei pigmentariæ quàm vestiariæ: sicut ostenditur infrà vers. 12.
e Heb. *vir Jeminita*.
‖ 2. Reg. 24.
7 *Hadassam*] quã Herodotus lib. 3. & 7. Atossam vocat summæ apud Darium autoritatis. quamvis Herodotus in cæteris plurimùm à veritate aberret: sive ipsius ignoratione, sive librariorum imperitia factum sit, ut nomina uxorum Darii commutata sint: nam quod ad Vaschtin pertinet, Atossæ tribuit: ut contra quod ad Atossam, attribuit Artisthonæ, quæ est Vaschti: vide suprà 1. 9. annot.
Patrui] Abichajilis, ver. 15.
f Heb. *accelleravit dare*.
9 *Portiones*] id est, alimenta & pigmenta.
g Heb. *mutavit eã & puellas ejus in optimum*.
h Heb. *omni die & die*.
i Heb. *pace*.
k Heb. *puellæ & puellæ*.
l Heb. *a fine fuisse ei*.
13 *Quicquid indicebat*] id est, quẽcumque comitatum aut ornatũ expetebat, a gynæciario dabatur.
14 *Alterum*] Cõcubinarum, ubi asservabantur quæ fuerãt congressæ cum rege.

15 Cùm itaque pervenisset terminus Esteræ filiæ Abichajilis patrui Mordecai, quam assumpserat sibi in filiam, ingrediendi ad regem: *non quæsivit quicquam, nisi quod dicturus esset Hegai aulicus regis custos gynæcêi: obtienbatque Ester gratiam in oculis omnium videntium eam.

16 Ita assumpta Ester ad regem Assuerum, *adducta est* in domum regiam ejus, mense decimo is *est* mensis *Tebeth: anno septimo regni ejus.

17 Dilexit enim rex Esteram præ omnibus aliis mulieribus: & obtinuit gratiam & benignitatem coram eo, præ omnibus aliis virginibus: adeo ut imponeret coronam regiam capiti ejus, & reginam constitueret eam loco Vaschti.

18 Posteà fecit rex convivium magnum omnibus principibus suis & servis suis, convivium Esteræ: & [m] immunitaté provinciis concessit, deditque munus secundum facultatem regiam.

19 Dum autem essent * aggregatæ virgines secundò: & Mordecai * consideret ad portam regis:

20 Non indicabat Ester genus suum aut populum suum, quemadmodum * interdixerat ei Mordecai: sed sermonem Mordecaii Ester faciebat, ut cùm esset alumna apud eum.

21 Diebus illis, cùm Mordecai consideret ad portam regis: & effervescens Bigtan & Teresch duo aulici regis ex custodibus liminis, quærerent immittere manum in regem Assuerum:

22 Innotuit res ista Mordecaio, quam indicavit Esteræ reginæ: Ester verò dixit regi nomine Mordecaii.

23 Cumque res quæstione habita deprehenderetur: suspensi sunt illi ambo de ligno, & scriptum est in *libro [n] Chronicorum coram rege.

Caput III.

Haman regis jussu ab omnibus adoratur, præterquam a Mordecaio: in quem infensus Haman obtinet a rege mandatum de toto Jehudæorum genere tollendo, & ad omnes provinciarum præfectos mittit.

1 His rebus gestis, magnificavit rex Assuerus Hamanem filium Hammedathæ *Agagæum, & extulit eum adeò ut poneret solium ejus supra *solium* omnium principum qui *erant* apud ipsum.

2 Et omnes servi regis qui [a] ingrediebantur portam regis, *flectentes incurvaverunt se Hamani, quia sic præceperat de eo rex: sed Mordecai * non flectebat, neque incurvabat se.

3 Quam ob rem dicebant servi regis qui ingrediebantur portã regis, Mordecaio: quare transgrederis præceptum regis?

4 Fuit itaque cùm dixissent ad eum [b] quotidie, & non auscultasset eis: ut indicarent Hamani: ad videndum *an constitura essent verba Mordecaii, nã indicaverat eis se esse Jehudæum.

5 Itaque videns Haman Mordecaium non flectere se, aut incurvare ipsi: impletus est Haman æstu.

6 Sed cùm sperneret in oculis suis mittere manum in Mordecaiũ solum (nam indicaverant ipsi populum Mordecaii:) ‖ quærens Haman perdere omnes Jehudæos, qui *erant* in toto regno Assueri, populares Mordecaii,

7 Mense primo, is *est* mensis *Nisan, anno duodecimo regis Assueri: jussit conjici pur id est sortem coram [c] se, * de die in diem, & de mense *in mensem* usque ad mensem duodecimum, is *est* mensis * Adar.

8 Dixerat enim Haman regi Assuero, est populus quidã dispersus ac dissipatus inter populos, in omnibus provinciis regni tui: quorum jura diversa sunt a *jure* omnium populorum: * jura autem regis non exequûtur, ideóque regi non est utile sinere eos.

9 Si apud regem bonum videtur, scribatur ut perdant eos: & decies mille talenta argenti pendam ad manus præfectorum huic operi, ut inferant in thesauros regis.

10 Tum amovens rex annulum suum e manu sua: * tradidit illum Hamani filio Hammedathæ Agagæo, *oppressuro Jehudæos.

11 Et dixit rex Hamani: istud argentum, *traditum esto tibi: & ut facias in istum populum, sicut bonum *videtur* in oculis tuis.

12 Itaque vocatis scribis regis, mense ipso primo, tertio decimo die, scriptum est omnino prout præceperat Haman, *ad satrapas regis, & ad duces qui *erant* in [d] unaquaque provincia, & ad principes singulorum populorum, cuique provinciæ secundum scripturam ejus, & cuique populo secundũ linguam ejus: nomine regis Assueri scriptũ, & obsignatum annulo regis.

13 Missæ autem sunt literæ per cursores in omnes provincias regis: ad perimendum, ad interficiendum, & ad perdendum omnes Jehudæos, tam pueros quàm senes, parvulos & fœminas uno die, decimo tertio mensis duodecimi, is mensis *est* Adar: & ad prædandum spolia eorum.

14 Exemplum istius scripti, ut constitueretur jus in unaquaque provincia, patefactum est omnibus populis: ut essent parati in diem istum.

15 Cursores exiverunt * citati, cum verbo regis, & jus datum est Susis in urbe regia: rex verò & Haman sedebant ad bibendum, cũ [e] *cives Susorum perplexi essent.

Caput IIII.

Mordecai auditum regis decretum graviter lugens, Esteræ per internuntios significat, eamq; seriò sui officii admonet: ad quod præstandum ipsa cum Jehudæis omnibus, indicto jejunio se comparat.

1 Cùm itaq; Mordecai *cognovisset quicquid factum erat: lacerans Mordecai vestimenta sua * induit cilicium cum cinere: & exiens per civitatem clamabat clamore magno & amaro.

2 Ita venit usque * ante portam regis: non enim erat ingrediendum in portam regis cũ * indumento cilicii.

3 Et in [a] qualibet provincia, in quemcunque locum verbũ regis & edictum ejus pervene-

---

15 *Non quæsivit*] hoc est, non studuit ut sibi regis animum ullis ornamẽtis, pigmentis, aut ulla ratione conciliaret: ut testatum faceret se ad regem invitam perduci: sed tantum imperata a custode fecit: adeo memor & studiosa erat legis.

16 *Tebeth*] qui nostro Decembri plurimum respondet.

m Heb. *quietem, id est, vocationem ab oneribus*.

19 *Aggregatæ*] i. a gynæceo regis, singulæ ad suos se recepissent.

Consideret] i. munus suum ordinarium exerceret in aula regis: fortè custodiæ palatii, ut ver. 21. subindicat.

20 *Interdixerat*] prudenter & modestè cavens, ne hoc nomine ipsi populóve suo invidia gravior, aut periculum crearetur.

23 *Libro Chronicorum*] id est, Persicorum annalium.

n Heb. *verborum dierum*.

1 *Agagæum*] Hhamalekitam, e stirpe Agagi: vide Num. 24.7.

a Heb. *in porta regis: sic deinceps*.

2 *Flectentes incurvaverunt*] deferentes ei honorem supra humanum, ex regis mandato: qualis regi Persarum habebatur: nam etiam Conon Atheniensis hanc προσκύνησιν indignam ratus a colloquio regis abstinuisse dicitur apud Justinum lib. 6.

Non flectebat] tum quia ex ea gente erat in quam Jehudæis perpetuum bellum Deus indixerat, Exod. 17.14. & Deut. 25.17: tum quia is honor soli Deo debebatur. b Heb. *die & die*. 4 *An constitura*] id est, an persistiturus esset constanter in suo proposito, & in professione gentis ac religionis suæ, Hhamalekitas aversantis.

‖ Infra 9.24.

7 *Nisan*] qui nostro Martio ex parte respondet: in hoc autem libro menses numerantur ex ratione regis, Exod. 12.

c Heb. *coram Hamane: antecedens pro se & relativo sumpt.* Gen. 9.6.

De die in diem] id est, quicunque dies aut mensis ad cædem Jehudæorum perpetrandam sorte accideret.

Adar.] respondens ex parte Februario.

8 *Jura autem regis*] qui jusserat Hamanem adorari. ita nefariè singulare Mordecaii factum in se, derivat in Jehudæos omnes, quasi omnia jura regis convellerent.

10 *Tradidit illum*] in symbolum traditæ autoritatis, ut Gen. 41.42.

Oppressuro] i. cui animus erat Jehudæos opprimendi, & dabatur autoritas.

11 *Traditum esto*] id est, acceptum habeo, & eo te dono.

12 *Ad satrapas*] nimirum ut constituto ab Hamane tempore regis edictum promulgarent & exequerentur.

d Heb. *provincia & provincia, & ad principes populi & populi: sic deinceps*.

15 *Citati*] id est, equis celeribus vecti, quos Persæ vocabant Angarios: vulgus postas dicit.

e Heb. *civitas Schuschan perplexa esset*.

Cives Susorum] id est, Jehudæi Susis habitantes, de hoc mandato certiores facti: synecdoche.

1 *Cognovisset*] vel alicujus amici revelatione, vel inimicorum sermone: etsi in constitutum tempus dilata erat promulgatio.

Induit] vide Jehos. 7.6.

2 *Ante portam*] i. plateam regiæ adjacentem, inf. ver. 6.

Indumento] i. habitu lugubri, synecdoche: vide Gen. 50.4. a Heb. *provincia & provincia*.

rat, luctus magnus erat Jehudæis, jejuniumq; & fletus ac planctus: ciliciumq; cum cinere stratum erat multis.

4 Quam ob rem venientes puellæ Esteræ & aulici ejus cùm indicarent ei, dolens exhorruit regina valde: & misit vestimenta ad induendum Mordecaium, & ad amovendum cilicium ejus ab eo: quæ non admisit.

5 Deinde advocans Ester Hathacum ex aulicis regis, quem [b] constituerat administrum ipsi, mandata dedit ei de Mordecaio: ut sciret quid & quare hoc esset.

6 Egresso itaque Hathaco ad Mordecaium: in plateam civitatis quæ *est* ante portam regis:

7 Indicavit ei Mordecai quicquid obtigerat sibi: & præstitutam pecuniæ summam, quam dixerat Haman se pensurum in thesauros regis contra Jehudæos ad perdendum eos.

8 Præterea exemplum scripti juris quod positum fuerat Susis ad perimendos ipsos dedit ei, ut ostenderet Esteræ & indicaret ei: atque præceptum daret ei veniendi ad regem ad deprecandum eum, & ad rogandum in conspectu ejus pro populo suo:

9 Rediens itaque Hathac, indicavit Esteræ verba Mordecaii.

10 Dixit verò Ester Hathaco, & mandavit ei referre ad Mordecaium:

11 Omnes servi regis, etiam populus provinciarum regis sciunt: quicunque vir aut mulier ingressus fuerit ad regem in atrium interius, qui non fuerit vocatus, unum esse jus de eo morte afficiendo: præterquam cui extenderit rex sceptrum aureum, eum vivere: ego verò non fui vocata ut ingrederer ad regem, hic *est* trigesimus dies.

12 Sed cùm indicassent Mordecaio verba Esteræ:

13 Dixit Mordecai referendum ad Esteram: ne putes apud animum tuum te ereptum iri in domo regis, ex omnibus Jehudæis.

14 Nam si [c] omnino silueris tempore isto, respiratio & liberatio constabit Jehudæis [d] aliunde: tu verò & domus patris tui peribitis: & quis novit an propter tempus ejusmodi perveneris ad istud regnum?

15 Tum edixit Ester referri ad Mordecaium.

16 I, congrega omnes Jehudæos, qui præstò sunt Susis: & jejunate pro me, & ne comedatis, neque bibatis tribus diebus noctu & interdiu: similiter ego quoque cum puellis meis jejunabo: ita demum ingrediar ad regem, quod non *est* secundum jus: & cùm perierim periero.

17 [e] Abiit itaque Mordecai: & fecit omnino prout præceperat ei Ester.

b Heb. *constituerat coram ipsa.*

7 *Quicquid obtigerat*] id est, totam historiam superioris capitis.

Præstitutam &c.] sup. 3.9.

8 *Positum*] id est, decretum in arcano consilio regis.

Præceptum daret] verbis Mordecaii, quasi jus in alumnam suam retinentis sup. 2.10.

11 *Extenderit*] juxta ritum regum Persidis, suos hoc symbolo ad se vocantium, ut inf. 5.2.

c Heb. *silendo silueris.*

14 *Tempore isto*] tam periculoso Jehudæis.

d Heb. *e loco alio.*

Et quis novit] argumentum a providente dispensatione Dei, cujus usum nulla occasione omittendum esse docet.

16 *Secundum jus*] suprà ver. 11.

Perierim, periero] vide Gen. 43. 14.

e Heb. *transivit.*

Caput V.

Ester ornatu regio Aßuerum accedit pro Jehudæis intercessura: eumq; cum Hamane ad convivium invitatos, & exceptos convivio, in alterum posteri diei convivium invitat: Haman intereà Mordecai inurbanitate offensus, patibulum erigit: de quo ille ex suorum consilio ante proximum regina convivium suspendatur.

1 DEINDE fuit completo die tertio ut induta Ester *indumentis* regiis, consisteret in atrio domus regis interiore ex adverso domus regis: rex autem insidebat solio regni sui in domo regia, ex-adverso portæ domus.

2 Fuit verò cùm videret rex Esteram reginam consistentem in eo atrio, (obtinebat gratiam in oculis ejus): ut extenderet rex ad Esteram sceptrum aureum quod *erat* in manu ipsius, & accedens Ester tangeret summitatem sceptri.

3 Tum dicente rege: quid tibi Ester regina *est*? aut quæ *est* petitio tua? etiam usque ad dimidium regni, dabitur tibi.

4 Dixit Ester, si apud regem bonum videtur: veniat rex cum Hamane hodie ad convivium quod paravi ei.

5 Cùm itaque edixisset rex, accelerate Hamanem, ad faciendum verbum Esteræ: venit rex cum Hamane ad convivium quod paraverat Ester.

6 Dixit autem rex Esteræ [a] cùm bibisset vinum, quod *est* postulatum tuum & dabitur tibi? aut quæ *est* petitio tua? etiam usque ad dimidium regni fiet.

7 Cui respondens Ester dixit: *hoc* postulatum meum & petitio mea:

8 Si inveni gratiam in oculis regis, & si apud regem bonum *videtur* concedere postulatum meum & facere petitionem meam: veniat rex & Haman ad convivium quod paravero eis: ubi cras factura sum secundum verbum regis.

9 Itaque egressus est Haman die illo lætus & [b] hilari animo: sed cùm videret Haman Mordecaium in porta regis, ut neque assurgebat neque movebat se propter ipsum: impletus est Haman contra Mordecaium æstu.

10 Continuit tamen se Haman, dum rediret domum suam: deinde mittens accersivit amicos suos, cum Zerescha uxore sua.

11 Quibus enarrans Haman gloriam divitiarum suarum & amplitudinem filiorum suorum: & quibuscunque rebus magnificaverat ipsum rex, & quibus extulerat eum supra principes & servos regis:

12 Dicebat Haman: etiam non introduxit Ester regina cum rege ad convivium quod fecit, nisi me: quin-etiam in crastinum invitatus sum apud eam cum rege.

13 Sed totum hoc non prodest mihi: quocunque tempore video Mordecaium istum Jehudæum considentem in porta regis.

14 Cui dixit Zeresch uxor ejus, & omnes amici ejus: parent patibulum altum quinquaginta cubitos: & mane dic regi, ut suspendant Mordecaium ex eo: & ingredere cum rege ad convivium lætus: quæ res cùm bona videretur coram Hamane, paravit illud patibulum.

1 *Completo die tertio*] nam triduanũ indixerat jejunium: quo finito regem ad prius convivium invitat.

Domus regis] id est, illius partis regiæ, quam rex inhabitabat.

2 *Obtinebat gratiam*] ut sup. 2.17.

Extenderet rex] eo signo indicans ad cognitionem postulati se paratum esse, & quasi ad dicendum erigens: ut infrà 8.4.

Tangeret] subjiciendo manum summitati ejus, in reverentiæ & subjectionis signum.

4 *Cum Hamane*] ut eum apud regẽ præsentem accusaret decreti per fraudẽ surrepti contra suos populares nomine, & ipsos omnes cavillandi vias ei præcluderet: cùm primùm sibi justam occasionẽ a Deo dari perciperet: prout ante secundũ convivium evenit, cùm Mordecai jussu regis in summam autoritatem evectus est.

a Heb. *in convivio vini.*

8 *Cras factura sum*] id est, explicatura petitionem meam: sic promittit, certior facta divinitus occasionem explicandæ petitionis, intra illud tempus nõ defuturã.

b Heb. *bonus corde.*

11 *Enarrans*] ad exaggerandum Mordecaii factum, accumulatione mens.

Caput VI.

Assuerus fugiente per noctem somno annales recognoscit: in quibus Mordecaii beneficio lecto, Hamanem suppresso illius nomine, consulit quomodo sit ei beneficium rependendum: ex cujus consilio administro Hamane ipso Mordecaeum extollit: Hamani verò consternato domi eventus tristis a suis denuntiatur.

1 Nocte illa [1] fugiente somno regis: edixit afferri librum commentariorum, [a] Chronica, quæ fuerunt lecta coram eo.

2 ‖ Cumque inveniretur scriptum indicasse Mordecaium de Bigtana & Tereſcho duobus aulicis regis ex custodibus liminis: quòd quæsivissent mittere manum in regem Aſſuerum:

3 Dixit rex: quid honoris aut magnificentiæ [b] collatum est in Mordecaium propter hoc? dixerunt autem pueri regis ministri ejus, non est collatum ei quicquam.

4 Tum dixit rex, quis *est* in atrio? (Haman autem venerat in atrium domus regis exterius, ut diceret regi suspendendum esse Mordecaium de illo patibulo quod paraverat illi)

5 Dicentibus verò pueris regis ad eum, ecce Haman stat in atrio: edixit rex, ingrediatur.

6 Deinde ingresso Hamani dixit rex, quid faciendum viro illo cujus honore rex delectatur? ([6] dicebat verò Haman cum [c] animo suo, quem magis delectaretur rex afficere honore quàm me?)

7 Tum dixit Haman ad regem: viro cujus rex delectatur honore,

8 Adferant indumentum regium, quali induitur rex: & [8] cùm impositum fuerit diadema regium capiti ejus, & equus cui insidet rex *adductus*:

9 Tradentes indumentum & equum in manum alicujus e principibus regis, qui reguli sunt: induunto virum illum, cujus honore delectatur rex: & transvehunto eum equo illo per plateam civitatis, proclamantóque coram eo: ita faciendum est viro illo, cujus honore delectatur rex.

10 Edixit itaque rex Hamani: festina, sume indumentum illud & equum quemadmodū dixisti, & fac ita Mordecaio Jehudæo qui considet in porta regis: ne [d] omittito quicquam ex omnibus quæ locutus es.

11 Quam ob rem assumens Haman indumentum & equum induit Mordecaium: & transvexit eum per plateam civitatis, proclamans coram eo: ita faciendum est viro illo cujus honore delectatur rex.

12 Postea reversus est Mordecai ad portam regis: Haman verò [e] proripuit se domum suam lugens, & [12] opertus capite.

13 Ubi cùm enarrasset Haman Zereschæ uxori suæ, & omnibus amicis suis, quicquid obvenerat sibi: dixerunt ei sapiētes ejus & Zeresch uxor ejus: quandoquidem [13] e semine Jehudæorum *est* Mordecai, ante cujus conspectum cœpisti concidere, non prævalebis ei: sed [f] omnino concides ante faciem ejus.

14 His adhuc loquentibus cum eo, aulici regis advenerunt: qui [g] celeriter abduxerunt Hamanem ad convivium quod paraverat Ester.

1 *Fugiente somno*] o Ita dispensante. a Heb. *verba dierum*. ‖ *Sup.* 2. 21.

b Heb. *factum est Mordecaio: sic infra eodem vers.*

6 *Dicebat verò*] ex præcedente gratia regis tantum sibi rrogabat: ut se eum esse statueret, ad quē is honor perventurus esset.

c Heb. *corde.*

8 *Cum impositum*] in textu est trajectio, quam ad evidentiam mutavimus.

Diadema regium] quale regibus beneficiariis & Dynastis imponebatur, quos illi megistanes vocabant teste Suetonio in Augusto Cæsare: vide 2. Reg. 25. 32. & Jeschahhjæ 10. 7. & infra 8. 5.

d Heb. *cadere sinito.*

e Heb. *impulsus est.*

12 *Opertus capite*] vide 2. Schem. 15. 30. in annotatione.

13 *E semine*] quasi dicant, quandoquidem tibi cum hac gente res est, jam actum est de te: nam illos a Deo ipsorum evehi, & adversarios illorum impediri ac dejici, cùm res anteactæ a temporibus Cyri hucusque ostendunt: tum insperata hæc istius hominis evectio: ita percellebat eos Deus & afficiebat metu certissimo illius decreti contra Hhamalekitas, de quo Exod. 17. 14. & Deut. 25. 17.

f Heb. *concidendo concides.*

g Heb. *festinarunt deducere.*

Caput VII.

Ester in altero convivio regi urgenti, postulatum suū exponit de sua & populi sui incolumitate: Hamanem consilii autorem accusat: quem rex e patibulo suspendi jubet, quod Mordecaio paraverat.

1 Cùm itaque venisset rex & Haman, [a] convivatum cum Estera regina:

2 Dixit rex Esteræ etiam [2] die secundo, [b] postquam bibisset vinum: quod *est* postulatum tuum Ester regina, & dabitur tibi? aut quæ *est* petitio tua? etiam usque ad dimidium regni fiet.

3 Tum respondens Ester regina dixit, [3] si inveni gratiam in oculis tuis, ô rex, & si apud regem bonum videtur: [3] concedatur mihi [c] vita mea ad postulatum meum, & populus meus ad petitionem meam.

4 [4] Nam venditi sumus ego & populus meus: quos perimant, interficiant, & perdant: [4] quòd si in servos & ancillas venditi fuissemus, siluissem: sed non *est* iste hostis utilis, [d] damnosus est regi.

5 Elocutus verò rex Assuerus dixit Esteræ reginæ: quis *est* iste & ubi iste *est*, quem [e] provexit eò audaciæ animus ipsius, ut faceret ita?

6 Cui dixit: vir hostis & inimicus Haman pessimus, iste *est*: quapropter Haman terrefactus est a conspectu regis & reginæ.

7 Tum rex surgens in æstu suo a [f] bibendo vino, *abiit* in hortum palatii: Haman verò substitit ad requirendum pro vita sua ab Estera regina: videbat enim [g] definitum esse contra se malum a rege.

8 Rex autem rediens ex horto palatii in domum ubi biberat vinum, Hamane procidente super lectum cui accumbebat Ester, dixit rex: an etiam subacturus esset reginā apud me in ipsa domo? simulatque verbum hoc prodiit ex ore regis, faciem Hamanis [8] operuerunt.

9 Et dicente Charbona uno ex aulicis, coram rege: etiam ecce ‖ patibulum quod paravit Haman Mordecaio, qui locutus fuerat bonum pro rege, stat ad domum Hamanis altum quinquaginta cubitos: edixit rex, suspendite istum ex eo.

10 Itaque suspenderunt Hamanem ex eo patibulo quod paraverat Mordecaio: & æstus regis sedatus est.

a Heb. *bibitum* [illegible] *necdoche, ut Gen.* 43. 34.

2 *Secundo die*] i. secundi convivii, quod condixerat supra 5. 8.

b Heb. *in convivio vini.*

3 *Si inveni*] Exordium a persona sua, & rei æquitate. (*Concedatur*] Propositio.

c Heb. *anima.*

4 *Nam venditi*] ætiologia propositionis, sive confirmatio.

Venditi sumus] supra 3. 8. & sequent.

Quòd si] amplificatio superioris ætiologiæ a comparatione facti hypothetica, & ab utili.

d Heb. *com*[illegible] *regis.*

e Heb. *implevit cor suum.*

f Heb. *convivio vini: sic vers.* 8.

g Heb. *absolutum: ut* 1. *Schem.* 20. 7.

8 *Operuerunt*] ne amplius faciem regis viderent: ut fiebat apud Persas cum iis, qui a gratia regis exciderant.

‖ *Sup.* 2. 21.

Caput VIII.

Assuerus Mordecaium dignitatibus auget: eiq; ac Esteræ concedit, ut suis verbis Jehudæos confirment & armari in diem cædis ab Hamane condictum curent: quam denuntiationem Jehudæi læti accipiūt.

1 Die illa dedit rex Assuerus Esteræ reginæ domum Hamanis hostis Jehudæorum: Mordecai verò veniebat in conspectum regis, cùm indicasset Ester [1] quid is sibi esset.

2 Nam amovens rex annulum suum, quem transferri jusserat ab Hamane, tradidit eum Mordecaio: [2] præposuitque Ester Mordecaium domui Hamanis.

3 [3] Deinde [a] rursus Ester elocuta est coram rege, procidens ante pedes ejus: & flens deprecabatur eum, ut averteret malum Hamanis Agagæi & cogitationem ejus, quam cogitaverat contra Jehudæos.

4 Nam extendente rege ad Esteram sceptrum aureum: surgens Ester constitit coram rege:

1 *Quid is sibi esset*] id est, ut suus necessarius esset: sic Gen. 33. 5. & 8.

2 *Præposuitque*] excisis domesticis illius, infrà 9. 6. & seq.

3 *Deinde*] id est, postquam Haman suspendi jussus est, supra 7. 9.

a Heb. *adjecit Ester & locuta est.*

5 Et dixit, si apud regem bonum videtur, & [a] si inveni gratiam coram eo, id est, si recta videtur res hæc coram rege, & [b] grata videor in oculis ejus: [a] rescribatur ad revocandum literas illas, cogitationem Hamanis filii Hammedathæ Agagæi, quas scripserat ad perdendum Jehudæos, qui *sunt* in omnibus provinciis regis.

6 Nam quomodo potero aspicere illud malum quod obventurum esset populo meo, [c] & quomodo potero aspicere perditionem cognationis meæ?

7 Dixit verò rex Assuerus Esteræ reginæ & Mordecaio Jehudæo: ecce domum Hamanis tradidi Esteræ: cùm eum suspendissent ex patibulo, propterea quòd missurus fuerat manum suam in Jehudæos:

8 Vos itaque scribite pro Jehudæis, ut bonum *videtur* in oculis vestris, nomine regis, & obsignate annulo regis: sed scriptura quæ rescripta fuerat nomine regis & obsignata annulo regis [a] non est revocabilis.

9 Tum convocatis scribis regis tempore illo mense ipso tertio, is *est* mensis [a] Sivan, vigesimo tertio *die*: rescriptum est omnino prout præcepit Mordecai ad Jehudæos & ad satrapas principesq; ac præfectos provinciarum quæ *sunt* ab India usq; ad Æthiopiam, centum viginti septem provinciæ, secundum scripturam [d] cujusque provinciæ, & secundum linguam [e] cujusque populi: ad Jehudæos autem secundum scripturam ipsorum, & secundum linguam ipsorum.

10 Cumque scripsisset nomine regis Assueri, & obsignasset annulo regis, misit literas per [f] cursores celeres, equitantes in equis angariis, [a] regios cursores, natos angaris,

11 ([a] Concessisse regem Jehudæis qui sunt in [g] unaquaque civitate, ut congregati resistant pro vita sua, ut perimant, occidant & perdant omnes copias populi aut provinciæ quæ hostiliter invadent ipsos parvulos & fœminas: & ut prædentur spolia eorum:

12 [a] Die eodem in omnibus provinciis regis Assueri: tertiodecimo mensis duodecimi, is *est* mensis Adar.)

13 [a] Exemplum istud scripturæ constituendum jus in unaquaq; provincia, patefactum omnibus populis, idque ut sint Jehudæi parati in diem istum ad ulciscendum se de inimicis suis.

14 Cursores equitantes in equis angariis, regii cursores [h] prodierunt celere & citato cursu, cum verbo regis: & jus datum est Susis in urbe regia.

15 Ita Mordecai egrediebatur a conspectu regis cum indumento regio, hyacinthino & albo, coronaq; aurea magna, & stola byssina aut purpurea: & [i] [a] cives Susorum luce perfusi lætabantur.

16 Jehudæis erat [a] lux & lætitia: gaudiumque ac gloria.

17 Etiam in unaquaque provincia & in unaquaque civitate, in quemcunque locum edictum regis & jus illius perveniebat, lætitia & gaudium erat Jehudæis, convivium & [k] hilaria: multique ex populis terræ [a] Jehudæi fiebant, nam irruerat in eos metus Jehudæorum.

5 *Si inveni*] Exordium, ut suprà 7.3.
b Heb. *bona*.
Rescribatur] Propositio, cujus argumentatio est versu sequente: similis ei, qua utitur Jehuda Genes. 44.34.
c Heb. *potero ut aspiciam*.
8 *Non est*] vide suprà 2.1. quasi dicat, videte ut genti vestræ alia ratione quã decreti revocatione, consulatis.
9 *Sivan*] ex parte Maio respondens.
d Heb. *provinciæ & provinciæ: sic deinceps*.
e Heb. *populi & populi: sic deinceps*.
f Heb. *per manum cursorum in equis*.
10 *Regios cursores*] his duabus vocibus definiuntur cursores angarii, quales in Persia e stativis locis erant dispositi, teste Herodoto lib. 8. Primum enim regii cursores dicuntur a sanctione: Persicè Achaschterani sive ut Suidas vocat Astandæ pro Achaschtandæ, quod sonat regios fugientes: deinde etiam nati angariis, id est, viris qui angariorum, & parangariorum, aut lati cursus servitute tenebantur, quia ista servitus hæreditaria erat & in familias perdurabat: de quibus vide librum 10. Codicis, & 5. Basilicorum.
11 *Concessisse, &c.*] summa edicti publici.
g Heb. *in civitate & civitate*.
12 *Die eodem*] id est, constituto ab Hamane, suprà 3.13.
13 *Exemplum*] summa ejus est quod literis mandabatur singulis præfectis.
h Heb. *accelerati & impulsi*.
i Heb. *civitas Susorum lucebat & lætabatur: metonymia*.
15 *Cives Susorum*] id est, Jehudæi Susa inhabitantes: ut docet versus sequens.
16 *Lux & lætitia*] id est, illustris lætitia, *in diad. uc.*
k Heb. *dies bonus*.
17 *Jehudæi fiebant*] id est in Jehudæorum cœtum se recipiebant.

CAPUT IX.

Jehudæi condicto die eos perdunt, qui in ipsos ex Hamanis decreto eodem die fuerant insurrecturi. Quam ob rem a Mordecaio instituitur consuetudo celebrandi dies sortium quotannis, & a regina confirmatur.

1 ITAQUE duodecimo mense, is *est* mensis Adar, ipso die tertio decimo, quo propè erat ut verbum regis & jus ejus fieret: quo die sperabant inimici Jehudæorum se dominium exercituros in eos: aut [a] e-converso quo dominium exercituri erant Jehudæi ipsi in osores suos:

2 Congregaverunt se Jehudæi in civitatibus suis per omnes provincias regis Assueri ad mittendum manum in quærentes malum ipsorum: ante quos non constitit quisquam: nam irruit metus eorum in omnes populos.

3 Omnes autem præfecti provinciarum, satrapæque & principes, & curatores operum quæ *erant* regi sublevabant Jehudæos: quia irruerat metus Mordecaii in eos.

4 Nam magnus erat Mordecai in domo regis, & fama ejus obibat omnes provincias: quia vir ille Mordecai [b] pergebat magnus esse.

5 Itaque percusserunt Jehudæi omnes inimicos suos percussione gladii, & cæde ac perditione: feceruntque contra osores suos pro voluntate sua.

6 Etiam Susis in urbe regia interfecerunt Jehudæi, & perdiderunt quingentos viros:

7 Et Parschandatham, Dalphonemque, & Aspatham,

8 Et poratham, Adaljamque, & Aridatham,

9 Et Parmaschtam, Arisaiumq;, & Aridaium, ac Vajezatham:

10 Decem filios Hamanis filii Hammedathæ hostis Jehudæorum [a] interfecerunt: sed ad prædam [a] non miserunt manum suam.

11 Die illo cùm pervenisset numerus interfectorum Susis in urbe regia, in conspectum regis:

12 Dixit rex Esteræ reginæ, [a] Susis in urbe regia interfecerunt & perdiderunt Jehudæi quingentos viros, ac decem filios Hamanis: in reliquis provinciis regis quid fecerint? jã quod *est* postulatum tuum, & dabitur tibi? aut quæ petitio tua amplius, & fiet?

13 Cui dixit Ester, si apud regem bonum videtur, [a] concedatur etiam cras Jehudæis qui sunt Susis facere secundum jus hodiernũ. & decẽ filios Hamanis [a] suspendant e patibulo.

14 Edicente ergo rege ut fieret ita, constitutum est jus Susis, quo decem filios Hamanis suspenderunt.

15 Et congregantes se Jehudæi qui *erant* Susis, etiam die quartodecimo mensis Adaris, interfecerunt Susis trecentos viros: sed ad prædam non miserunt manum suam.

16 Reliqui Jehudæi quoque qui *erant* in provinciis regis congregarunt se, ut resistentes pro vita sua quiescerent ab inimicis suis, & interfecerunt osorum suorum septuagintaquinque millia: sed ad prædam non miserunt manum suam:

17 Die decimo tertio mensis Adaris: quieverunt autem quarto decimo ipso, & celebrarunt

a Heb. *converso hoc*.
b Heb. *iens & magnus*.
10 *Interfecerunt*] non tantum propter has inimicitias: sed decreti Dei memores de delenda Hhamalekitarum memoria, Exodi 17.14. & Deut. 25.17.
Non miserunt &c.] nam etsi illis a rege permissum erat sup. 8.11. tamen consultò sibi a præda temperarunt: rationem habentes legis Dei, quæ vetat derivari in filios iniquitatem parentum: Deut. 24.16. Posterorum vero Hamanis alia ratio fuit, quorum excidiũ imperaverat Deus Exod. 17.14. & Deut. 25.17.
12 *Susis in urbe regia*] gratulantis verba.
13 *Concedatur*] supererant enim adhuc in urbe Jehudæorum hostes: quos Jehudæi, ut pauciores numero erant, non potuerant conficere: sicut ostendit ver. 15.
Suspendant] jam interfectos, ad execrationem & exemplum suffigant.

runt illum diem convivii & lætitiæ.

18 Jehudæi verò qui *erant* Susis, congregarunt se ipso decimo tertio & quartodecimo ipso: quieverunt autem quintodecimo ipso, celebrantes eum diem convivii & lætitiæ.

19 [a] Idcirco Jehudæi pagani, habitantes in [c] pagis civitatum, celebrarunt diem quartum decimum mensis Adaris, lætitia & convivio ac [d] hilariis: & missu portionum [e] alterius ad alterum.

20 [a] Nam rescripsit Mordecai res istas: & misit literas ad omnes Jehudæos qui *erant* in omnibus provinciis regis Assueri, propinquos & longinquos:

21 Instituendo eis ut celebrarent diem quartumdecimum mensis Adaris, & diem quintum decimum in ipso: [f] quotannis:

22 Pro ratione dierum quibus quieverunt Jehudæi ab inimicis suis, & mensis qui conversus est eis a mœrore in lætitiam, & a luctu in hilaria: celebrando eos dies convivii & lætitiæ, tum missu portionum alterius ad alterum, tum donis erga egentes.

23 Ita receperunt quique Jehudæi se facturos quod inceperant: & quod scripserat Mordecai ad ipsos.

24 [a] || Quoniam Haman filius Hammedathæ Agagæus hostis omnium Jehudæorum cogitationem inverat contra Jehudæos ad perdendum eos: & conjici jusserat Pur id est sortem ad fundendum eos & ad perdendum eos.

25 Sed cùm [a] illa venisset coram rege, edixerat *rex* cũ literis, || revertatur cogitatio ejus pessima quam cogitavit contra Jehudæos in caput ipsius: ideò suspenderunt eum filiosque ejus ex patibulo.

26 Præterea vocantes dies istos Purim de nomine Pur *sive sortis* illius, [g] nempe propter omnia verba epistolæ istius: & *propter* id [a] quod viderant [h] hujus rei, & *propter* id quod pervenit ad ipsos:

27 Instituerunt & receperunt Jehudæi in se & in semen suũ, & in omnes qui essent se adjuncturi eis, ut non [i] pereat: se celebraturos duos dies istos, secundum rescriptum eorum & secundum condictum tempus eorum: quotannis.

19 *Idcirco*] id est, propter liberationẽ hoc die partam.
c Heb. *civitatibus pagorum*: hypallage.
d Heb. *die bono*: *sic deinceps*.
e Heb. *viri ad proximum suum*: *sic ver.* 22.
20 *Nam rescripsit*] id est, scripto autor fuit istius consuetudinis, de qua duobus versibus sequentibus
f Heb. *in omni anno & anno*: *sic deinceps*.
24 *Quoniam Haman*] ratio consuetudinis sumpta ex literis Mordecaii ad Jehudæos.
|| *Sup.* 3.6. & 7.
25 *Illa*] Ester, relativum a suo antecedente quàm remotissimum: vide simile Gen. 10, 12. & 1. Sche. 7.16.
|| *Sup.* 3.
g Heb. *propterea*.
26 *Quod viderant*] id est, quod in singulis locis cognoverunt atque experti sunt, literis ab Hamane allatis, hostibus in cædem paratis, & insperata liberatione.
h Heb. *in sic*.
i Heb. *transeat*: *ut sup.* 1.19, & *infrà ver.* 28.

28 Et dies istos memoratos & celebres *fore* in [k] unaquaque ætate, familia, provincia, & civitate: denique dies Purim istos non perituros e medio Jehudæorum, & memoriam eorum non interituram a semine ipsorum:

29 Scripsit quoque Ester regina filia Abichajilis, ut Mordecai Jehudæus, *epistolam* secundam *ad* omnem [l] [a] ratihabitionem: ad stabiliendum epistolam *dierum* Purim [a] istam.

30 Quas literas misit *Mordecai* ad omnes Jehudæos per centum vigintiseptem provincias regni Assueri: verbis [m] prosperitatis & firmitatis *præmissis*:

31 Ut instituant dies Purim istos condictis temporibus eorum, quemadmodum stabilivit apud eos Mordecai Jehudæus, & Ester regina: & quemadmodum stabiliverant apud se ipsos & apud semen ipsorum: [n] [a] documenta jejuniorum & clamoris sui.

32 Cùm itaque edictum Esteræ stabilivisset res istas *dierum* Purim: conscriptum est in libro hoc.

k Heb. *in ætate & ætate, familia & familia, provincia & provincia, civitate & civitate*.
l Heb. *firmitatem*.
29 *Ratihabitionem*] id est, quicquid potuit pertinere ad illius consuetudinis confirmationem & autoritatem.
Istam] quam scripserat Mordecaius, & cujus argumentum explicatum est supra inde a versu 20.
m Heb. *pacis*.
n Heb. *res sive verba*: metonymicè.
31 *Documenta jejuniorum*] id est, qui dies monimento futuri sunt salutis, quam jejunio & precibus fuerant a Deo consecuti.

CAPUT X.

Assuerus imponit tributum, & Mordecaio autoritatem administrationemq; committit: in qua ille suis gratificatur & consulit.

1 POSTEA imposuit rex Assuerus tributum [a] regioni, & insulis maris.

2 Omnia autem facta autoritatis ejus & potentiæ ejus, & explicatio amplitudinis Mordecaii, qua magnificavit eum rex: [a] an non sunt scripta in libro [a] Chronicorum regum Mediæ & Persidis?

3 Nam Mordecai Jehudæus secundus a rege Assuero, magnusq; apud Jehudæos, & acceptus multitudini fratrum suorum erat: procurans bonum populo suo, & proloquens prosperitatem toti [a] semini suo.

1 *Regioni &c.*] id est, ab aliis tributum exegit: Jehudæos immunes fecit ab isto tributo: cùm expeditio in Græciam duce Xerxe paratur: quamobrem Herodotus lib. 3. etsi suppresso Jehudæorum nomine, partem Arabiæ Jehudææ cõterminam immunem fuisse scribit: eademque causa apud Persas dici Cyrum patrem Cambysem dominum, Darium verò cauponem regni extitisse. 2 *An non &c.*] quasi dicat, nihil attinet ea hic enarrare: hæc ad fidem sunt satis. vide simile 1. Reg. 11.41. a Heb. *verborum dierum*. 3 *Semini suo*] id est, genti suæ: synecdoche.

Secundæ partis Bibliorum finis.

πάντοτε δόξα Θεῷ.

ILLUSTRISSIMO PRINCIPI AC DOMINO POTENTISSIMO, DOMINO IOANNI CASSIMIRO, PALATINO COMITI AD RHENUM, BAVARIÆ Duci, &c. gratiam & pacem a Domino.

DITURI poëticos sacræ Scripturæ libros, PRINCEPS Illustrissime, & oblaturi tuæ Celsitudini, neque multis de ratione hujus instituti nostri apud te præfandum statuimus, neque rei tantæ apud omneis commendationem a nobis afferendam esse. Hanc enim jam olim paterna Dei opt. max. gratia ingeneravit & impreßit pietati tuæ, & apud omnes bonos testificata est post omnem hominum memoriam Spiritus sancti autoritas, cui neque arte nostra quicquam poßet ampliùs accedere, neque impietate multorum decedere. Cùm tamen & peritos strenuosq; remiges personantia confirment celeusmata, & athletas quosque fortißimos spectantis coronæ voces & hortationes accendant, consilium hoc speravimus non fore ingratum T. C. neque militi Christiano ulli futurum ducimus inutile, si quas Ecclesiæ veteris & patrum sanctißimorum voces huic operi præmittamus. Nostræ enim fatemur, plurimum a rei dignitate & amplitudine essent abfuturæ, adeò sumus apud nos conscii tenuitatis & infirmitatis nostræ; neque verò multum apud quamplurimos autoritate possent: sed quod in nobis exile atque jejunum est, id veneranda antiquitas sua autoritate gratiáque resarciet. Communem igitur Basilii magni & Augustini sententiam de hoc opere adducemus gravitate maxima, elegantia non mediocri, & sanctimonia summa confertissimam. Omnis scriptura, inquiunt illi, divinitus inspirata & utilis ad docendum hac ipsa de causa a sancto Spiritu conscripta est ut veluti in communi quadam sanandis animis officina omnes homines & singuli nobis remedium ex ea perturbationibus propriis assumamus: hoc enim remedium (ait quidam) sublaturum est peccata magna. Ac in eis quidem sunt alia quæ Prophetæ tradunt, alia quæ Historici, alia item quæ Lex, alia quæ in Proverbiis monitorum formâ: Psalmorum verò liber quæcunque utilia sunt ex omnibus comprehendit, futura prædicit, veterum historias commemorat, legem fert viventibus, gerendorum statuit modum, & (ut semel breviterq; dicam) publicum bonorũ documentorum est promptuarium quoddam, ea quæ singulus conferunt pro studio ipsorum invenienda & percipienda exhibens. Etenim & veteribus animarum vulneribus medetur, & recentibus velocissimum solet remedium adhibere, & quod affectum est curat, & quod integrum est conservat, denique omnino passiones tollit (quoad ejus fieri per nostram infirmitatem potest) quæ variè animis hominum in præsente vita dominantur; idq; cum melodica animarum perductione quadam & delectatione modestas reddente cogitationes nostras atque temperante. Quoniam enim Spiritus sanctus videbat humanum genus ægrè ad virtutem adduci, & nos propter vitiositatem naturæ ad voluptates inclinantis rationem rectè vivendi negligere,

re, quid ille fecit? delectabiles cantionum modulos documentis suis permiscuit; ut dum suavitate & gratia mulcetur auditus, utilitatem illam percipiamus clàm quæ ex sermonibus istis innascitur: quemadmodum periti medici faciunt, qui potanda austeriora pharmaca præbentes ægris, sæpe os poculi melle circumlinunt, ne ægri utilitatem suam præ austeritate refugiant. Propterea igitur nobis hæc Psalmorum carmina modulis aptis excogitata sunt, ut si qui ætate sunt pueri, aut plane adolescentes moribus, specie quidem modulentur, revera autem animas suas erudiant. Neque enim Apostolicum, neque propheticum præceptum facilè ex vulgo quisquam aut segnioribus hominibus unquam memoria complectitur, & illud tenet animo cùm ex Ecclesia egreditur: Psalmorum verò dicta & modulantur domi, & in foro circumferunt: & sicubi quis offensus animo exacerbatur & efferatur valdè, postquam fuerit Psalmi (ut ita dixerim) carminibus incantatus, abscedit illico sepulta his sanctis modulis animi sui feritate, quamvis acerbissima. Psalmus tranquillitas animarum est, brabeutes pacis, perturbationes & fluctus animorum cohibens: mollit enim iracundiam mentis, luxúmque revocat ad temperantiam. Psalmus amicitias congregat, adunat dissidentes, reconciliat adversarios: quis enim amplius inimicum duxerit hominem, qui cum vocem Psalmi unicam ad Deum emiserit? Quod igitur omnium bonorum est hominibus inter se maximum charitatem exhibet Psalmorum modulatio, concentum velut commune aliquod hominibus adunandis inter se vinculum suggerens animo, & compingens populum ad chori unius symphoniam. Psalmus dæmones fugandi instrumentum est, angelos ad auxilium nostrum adducendi, armatura in terroribus nocturnis, diurnorum laborum requies, tutamen pueris, juvenibus ornamentum, solamen senibus, mundus mulieribus aptissimus: solitudines efficit habitatas, fora sobria: est tyronibus rudimentum, proficientibus incrementum, perfectorum firmamentum, vox totius Ecclesiæ una. Hic solennitates illustrat, hic tristitiam quæ est secundum Deum operatur: Psalmus enim vel ex lapideo corde lachrymas evocat. Psalmus angelicum opus est, cœlestis administratio, spirituale thymiama. O verè sapiens magistri illius cogitatũ artificiosissimè procurantis, ut eádem operâ cantemus & res utiles addiscamus, quia hoc pacto hæc documenta magis in animis nostris informantur. Nam quæ doctrina per violentiam quandam animis inditur, ea non solet permanere: quæ verò cum delectatione & gratia insinuatur atq; inducitur, nescio quo pacto diutiùs hærere mentibus cernitur, & constantiùs memoriæ inhærere. Quid enim est, obsecro, quod ex Psalmis nequeas discere? nónne amplissimum decus fortitudinis? nónne justitiam accuratissimam? nónne gravem temperantiam? nónne prudentiam absolutissimam? nónne resipiscentiæ rationem? nónne regulas patientiæ? nónne quicquid boni enuntiare possis? hìc profectò est Theologia perfecta, prænuntiatio Christi in carne venturi, minæ judicii, cõmunis resurrectionis spes, suppliciorum metus, pollicitatio gloriæ, mysteriorum revelatio: omnium rerum thesauri in hunc Psalmorum librum, tanquam in magnum aliquod & commune promptuarium, comportati sunt atque repositi. Habes Illustriss. PRINCEPS, Psalmorum encomium, breve illud quidem verborum numero, sed amplissimum reipsa & magnificentissimum, quo magnus ille Basilius olim utebatur: cujus quidem encomii nos propterea neque tædet neque pudet, quòd maximum illum pietate & eruditione virum D. Augustinum minimè puduit operi suo idem ferè de verbo redditum dissimulato autore præfigere. Quid ergo? dixerit quispiam: vósne libros omnes poëticos qui in Scriptura extant vocatis Psalmos, vósne libris omnibus istis eadem tribuitis quæ veteres propriè & singulariter aptarunt ei libro quem librum laudum Hebræi appellarunt? nos verò hoc nomine sanctissimo, illi laudum vel Psalmorum Davidicorum (ut συνεκδοχικῶς appellantur) libro nihil derogamus, neque aliis quicquam suprà quàm oporteat temerè arrogamus. Nam libros qui a Davide aliisque viris Dei fuerunt traditi ut in Ecclesia canerentur, eos κατ' ἐξοχὴν & singulariter Psalmos dici & dicendos esse agnoscimus: alios verò qui ita scripti sunt ut viri boni cantare potuerint eos & arbitratu suo cantaverint delectationis suæ & institutionis ergò, eos non minus propriè sed communi voce confirmamus Psalmos appellari. Itaque hos libros omnes communiter vocamus Psalmos, quia sunt rithmici; non prosa oratione scripti, ut omnes alii (etsi in his Cantica quædam extant elegantissima Moschis, Deboræ, Davidis, Jeschahhjæ, Jechizkijæ, Jirmejæ, & Chabbakuki inspersa) sed numeris adstricti ad commoditatem memoriæ & cantus: quo quidem scriptorum genere numeroso verbis, & sententiarum [illegible] optimè doceri animos, delectari,

atque

atque permoveri nemo non novit qui humanitatem noverit. Quid enim aliud est ψαλμὸς, quàm spirituale & sanctum scriptionis genus privatim, publicè, canentium, psallentium, aut symphoniam exercentium modulationi accommodum? Sed quid nos de voce hac diu multúmque opus est laborare? Christus ipse discipulos suos compellans (si ad argumentationem ipsius probè attendamus) autor nobis futurus est hoc totum librorum Poëticorum corpus librum Psalmorum appellari, Hi sunt (inquit) sermones illi quos dicebam vobis, cùm adhuc vobiscum essem; oportere ut impleantur omnia quæ scripta sunt in Lege Moschis, Prophetisq́ꝫ & Psalmis de me. Sunt quidem omnes Prophetæ, quorum manus ad exarandam scripturam sacram adhibuit Dominus: sed tria universè ex illis omnibus genera constituuntur scripturæ a Christo Servatore nostro, & Apostolo confessionis nostræ. Primum est lex Moschis, id est, Pentateuchus, ex qua velut perenni & salubri fonte ducti fuerunt omnes aliorum scriptorum rivi, & ad quam cæteri veteris Testamenti libri tanquam ad caput suum referri debent. Secundum est Prophetarum, qui nudè soluta oratione & voce & scripto Ecclesiæ Dei tradiderunt quæcunque Spiritus sanctus clàm infundebat illis, ut cum tota Ecclesia communicarent palàm. Atque horum quidem Prophetarum alii qui res antegestas monumentis literarum consignarunt, Prophetæ anteriores; alii qui ex præsentibus futura judicia & promissa Dei prædicarunt, posteriores nuncupantur: non ab ordine collocationis (ut recentiores Hebræi somniarunt) sed a rerum quas prædicarunt & conscripserunt argumento. Tertium verò genus est Psalmorum, hoc est, librorum in quibus res a Mosche Prophetisque traditæ & sancto Dei Spiritu testatæ aptis numeris exponuntur, aut demonstrantur exemplis tam publicis quàm singularibus. Horum igitur Psalmorum (ut vocavit Christus) commune est quicquid boni Patres de cantionibus veteris Ecclesiæ prædicarunt in libro laudum comprehensis: commune argumentum, communis forma, communis usus, omnia ad eandem gloriæ Dei prædicationem & ædificationem Ecclesiæ pertinentia. Hæc poësis sacra est elegantissima Legis Prophetarumq́ꝫ epitome, ab aliis libris hoc uno differens quòd illi oratione fusa & simplice audientibus narrarunt, eos docuerunt, atque commoverunt; hi verò numerosa & brevi ad memoriam, figuratâ ad vim & efficacitatem oratione protulerunt eadem documenta voluntatis Dei: quæ duo (ut taceamus cantum) compages inquam numerorum & figurarum lumina, quantum in mentibus humanis possint, supervacaneum fuerit hoc loco exponere. Nam cùm tota cœlestis theologia in vera iustaq́ꝫ Dei & nostri cognitione sita sit: si placebit maiestatem Dei ex natura eius in Christo per libros istos cognoscere, habes Proverbiorum Schelomonis partem; si ex creatione & administratione providentiæ, habes Ijobum; si ex gratioso fœdere cum Ecclesia inito, habes Canticum Canticorum: sin autem tibi ad cognitionem nostri, delineari cupis vanissimam quæ a natura est animi nostri, judiciorum, & actionum formam, nihil Ecclesiaste convenientius: si officia Ethica æquè ad pietatem ac humanitatem pertinentia, nihil aptius altera Proverbiorum parte: si denique omnia simul complecti desyderaveris, en tibi Psalmorum (ut vulgo appellatur) librum, thesaurum, inquit Ambrosius, virtutum omnium; speculum naturæ divinæ, administrationis, & gratiæ: cùm vanitatis, tum officiorum nostrorum omnium indicem & πάγχρηστον σύμβολον, in quo explicatam cernas totius hominis & ψυχικοῦ & spiritualis anatomen, hortum, animæ Christianæ & odoramentorum omnium, instructissimam παναρέτων medicamentorum officinam, certissimumq́ꝫ (ut Epiphanii verbo utamur) πανάριον. Quamobrem non possimus satis laudare sanctissimum consilium principis illustrissimi & sanctissimi parentis tui, qui Psalmorum librum cogitabat seorsim vernaculo sermone editum circumgestare secum, & domesticis singulis gestandum, legendum, discendúmque tradere; ut is sibi & suis omnibus thesaurus esset. De operâ autem nostrâ nolumus apud T. C. aut viros bonos prædicare quicquam: hoc unum confirmabimus, quicquid nobiscum artis & industriæ communicavit Dominus, id nos accuratè optima fide & diligentia attulisse cùm ad convenientem verborum interpretationem, tum ad simplicem & germanam rerum intelligentiam: cui non parum putamus illud conducere, quòd ordinem & viam aliquam percipiendis & comprehendendis rebus, quàm brevissimè a nobis fieri potuit tradidimus. Neminis hîc officium improbamus, neminem damnamus, nemini præjudicatum afferimus: scimus enim lata esse valde documenta Domini, eáque ab aliis aliter æquo animo ferimus tractari & teri. Nos bonorum impulsu in agricolationem hanc incubuimus testificante Domino

Luc. 24. 44.

mino in mentibus nostris : itaque (ut cum Arnobio loquamur) hunc sacræ Scripturæ laticem, licet tenuiter, sitim patientibus aperimus ut sitientes bibant : rogamusq; & obsecramus per sanctissimum nomen Domini nostri Iesu Christi & gloriosum adventum ipsius, eos omnes qui sibi Spiritu sancto videntur ebrii, & qui re ipsa participes sunt cælestium donorum ejus, ut nulla tamen sitientibus impedimenta patiantur inferri : neque enim qui vino exuberant aquam volentes bibere prohibent. Atque hunc quidem librum thesaurum Ecclesiæ sacrum, elaboratum a nobis per voluntatem Domini, indicem propensissimi nostri erga T. C. animi & constantissimi sponsorem officii, nunc demum T. C. offerimus : ut quemadmodum hoc commune est & fuit semper toti Ecclesię documentum, piis singulis, & Illustrissimo parenti tuo, eodem etiam modo sit tibi germano Dei Patris in Christo, sanctæ & catholicæ Ecclesiæ in semine incorrupto verbi, & tanti parentis a natura filio : sit ergo doctrina hæc commendatissima, colatur, teneatur, & feratur oculis pietatis tuæ ad gloriam Dei Patris in Iesu Christo capite & servatore nostro, ad Ecclesiæ ejus ædificationem & salutem æternam T. C.

Illustrissime PRINCEPS, *Deum oramus & Patrem Domini nostri Iesu Christi, ut T. C. quàm diutissimè servet incolumem, tibi adsit, te suo Spiritu regat, & omni benedictionum genere exornet cumulatissimè. Amen.*

T. C.

Servi addictissimi,

Immanuel Tremellius,
Franciscus Junius.

IJOBI

Argumentum.

Ijob, sanctum exemplum patientiæ, plurimis & gravissimis calamitatibus probatus a Deo, & omni ope destitutus: durioribus adhuc tentationibus ab uxore & amicis petitur. Nam illa insanis ludificationibus exagitat virum: hi verò a providentia & justitia Dei sapientissima & potentissima, a peccatrice hominum natura, atque a prima illa Ijobi perturbati oratione conjecturam facientes; statuunt in singulis suis orationibus Ijobum aut maleficentissimè vixisse apud homines, aut hypocritam fuisse coram Deo: alioquin nunquam futurum fuisse, ut a Deo justissimo tam graves plagæ infligerentur ipsi. Hæc summa propositionis illorum, status conjecturalis. Ijob verò, etsi interdum plùs æquo infirmitate carnis exardescens, criminationes amicorum ita refellit, ut neque justitiam Deo, neque sibi adimi patiatur: sed duabus rationibus utitur ad defendendum se: una, quòd judicia Dei, utcunque justa sint, hominibus sunt incognita; ac proinde temerè amici de ipso judicant: altera, quòd Deus ipse communi experientiâ contrà ostendit quàm illi asserant, etiam in hac vitâ bonis sæpiùs malè esse quàm malis. Ita ad seipsum veniens primùm utitur testimonio conscientiæ suæ, cui aliquando lacessitus aspergit murmura: deinde per ἀντικατηγορίαν, sive criminis translationem amicos reprehendit, quòd causam Dei (ut sibi videbantur) suscipientes, ipsum injustè criminarentur. His sermonibus ultrò citroq; habitis, Elihu velut comparans animos dissidentes ad reverentiam: documenta exponit de justitia & misericordia Dei, utrosque reprehendit & docet Ijobum humilitatem, a comparatione majestatis Dei cum humana sorte. Postremò Deus idem documentum confirmans ab operum suorum exemplo, Ijobum primò ad silentium, deinde ad confessionem & resipiscentiam; amicos verò ejus ad reconciliationem adducit: restituto denique Ijobo amplius quàm antè benedicit.

Caput I.

Ijob pius & potens operâ Satanæ a Deo exercetur, amissis facultatibus & liberis: qua calamitate pressus in pietate permanet; & seipsum consolans benedicit Deo.

1 VIR erat in regione "Hhutzi, Ijob nomine: eratque vir ille integer, & rectus, timensque Dei, & recedens a malo.

2 Huic editi fuerunt septem filii & tres filiæ:

3 Eratq; possessio ejus septies mille pecudes, & ter mille cameli, & quingēta juga boum, quingentæque asinæ, & famulitium permultum: denique erat vir ille maximus omnium a "orientalium.

4 Euntes autem filii ejus faciebant cōvivium domi suæ quisque die suo; & mittentes invitabant tres sorores suas, "ad comedendum & bibendum secum.

5 Deinde erat "cùm circumegissent dies convivii, ut mittens Ijob "sanctificaret eos, & surgens manè offerret holocausta *de* numero illorum omnium. nam dicebat Ijob, fortasse "peccaverint filii mei, aut b "maledixerint Deo apud c animum suum: ita faciebat Ijob singulis diebus "illis.

6 Cùm itaq; esset "dies hujusmodi, advenientibus "filiis Dei ut sisterēt se coram Jehova; similiter advenit etiam "Satan inter eos.

7 Dicente autem Jehova ad Satanam, unde venis? respondens Satan Jehovæ, dixit, "a peragrando terrā, & a perambulando in ea.

8 Dicente verò Jehova ad Satanam, d advertistine animum tuum ad servum meum Ijo-

1 *Vir erat*] Historiam hâc fuisse gestā docent personarum, gentium, & regionū nomina, liberorum Ijobi numerus, & inprimis nobilis illa restitutio & instauratio Ijobi, de qua cap.42. denique testimonium Jechezkelis 14.14. & Jacobi 5.11. Tēpus etsi certò definiri non potest; verisimile tamen est ex personarum, gētium, locorumque nominibus, & ex ætate quæ Ijobo 42. cap. tribuitur, eum vixisse quo tempore Jisraëlitæ in AEgypto degebant: inprimis verò ex eo quòd post latam legem nemini licuit alibi quàm coram arca vel tabernaculo Dei sacrificare, sine mandato singulari. nam amicorum Ijobi unus e posteris Abrahami, alter e posteris Nachoris, & alii e posteris Hhesavi fuerunt: vita verò tam longæva non ita fuit cū posterioribus seculis communicata ut Mosche (quem Jehudæi existimant hujus libri scriptorem fuisse) testatur Psalmo 90.10. Denique Ijob aut non fecisset contra præscriptum legis sacrificans, aut Scriptura non commendasset illius sacrificia; si venisset contra legem. *Hhutzi*] vide Gen.10.23. a Heb. *filiorum Orientis.* 3 *Orientalium*] in quam regionem Abrahami filios præter Jitzchakum amandatos fuisse docet Mosche, Gen.25.6. & 18.

4 *Ad comedendum, &c.*] id est, ad convivandum: periphrasis, ut infra ver.13. & 18. 5 *Cùm circumegissent*] id est, quotiescunque eorum unus fratres convivio acceperat, quasi actis in orbem vicibus. *Sanctificaret eos*] id est, sanctificationem imperaret, ut mundati sequenti sacrificio interessent. *Peccaverint*] opere aut verbis inter convivandum. b Heb. *benedixerint*: εὐφημία, *ut 1.Reg.21.10. & infrà ver.11.* *Maledixerint*] id est, non ita sanctificaverint ut par est. αὔξεσις, quam pii adhibere solent in damnandis peccatis suis & suorum: cùm hypocritæ contrà levare soleant peccata sua etiam gravissima, inde ab Adami labe. c Heb. *cor.* *Illis*] quibus fiebant ista convivia. 6 *Dies hujusmodi*] quo convivium agitabatur apud primogenitem, infrà ver.13 & 18. *Filiis Dei*] id est, angelis, divinis spiritibus ministrantibus Deo propter eos qui hæredes salutis futuri sunt: sic vocantur διαστολικῶς, ut a filiis hominum discernantur. Sunt autem hæc humanitus dicta, & a terrenis regibus desumpta, ut 1.Reg.22.19. *Satan*] spiritus malus, nostræ salutis adversarius, qui & ipse Deo se sistere & imperata facere cogitur. 7 *A peragrando*] vide 1.Pet.5.8. sic infrà 2.2. d Heb. *posuistine cor tuum: sic infrà 2.3.*

9 *An gratis, &c.*] quasi dicat, commodè potest te revereri, qui tãtam mercedem a te accepit: quã describit versus sequẽs.
10 *Obsepivisti, &c.*] id est, ab omni malo obtexisti, & adhuc obtegis: metaphora.
11 *Attinge*] id est, attingendo amove & perde: μείωσις digna improbitate veteratoris Satanæ, ut infrà 2.5.
Nisi] similẽ phrasin vide 1.Reg.20.23. & 25.
In os, &c.] id est, palàm & abjecta omni numinis reverẽtia, ut alibi dicitur corã Jehova, Gen.10.9.
e Heb. *faciem tuã: sic infrà* 2.5.
13 *Cùm inquam*] regresśio ad narrationem cœptam ver.6.
f Heb *ad spatia eorum, sive latera.*
15 *Sabæorum gens*] Arabiæ desertæ partem incolentium ex posteris Keturę, Gen. 25.3. de quibus Jechezkelis 27.23.
g Heb. *capitibus: ut Judicum* 7.16.
19 *Ventus*] id est, turbo ab omnibus partibus domum impetens, ut desertum perspiratur vento: sic Jirmejæ 4.11.& 13. 24.
h Heb. *transitu.*
i Heb. *attingente.*
20 *Laceravit*] vide Gen.37.34. sic infrà 2.12.
Totondit caput] in signum luctus ex more regionis: sic Lamentationum 2.10. & Micæ 1.16.
21 *Nudus*] consolatur se primò a lege naturæ de ortu & exitu nostro: deinde a prudentisśima administratione ac singulari Dei patris: ex quibus concludit omnem gloriam tribuendam Deo.
Illuc] id est, in terram, quò se projiciebat ipse, ut dicitur præcedente ver.
22 *Non peccavit*] id est, neque facto neque dicto hactenus Deum offendit.

bum: quòd non sit par ei in terra, vir integer, ac rectus, timens Dei, & recedens a malo?

9 Respondens Satan Jehovæ, dixit, *an gratis timet Ijob Deum?

10 Nónne tu *obsepivisti eum, domumque ejus, & quicquid *est* ei circumquaque? operique manuum ejus ita benedixisti ut pecus ejus in multitudinem eruperit in terra?

11 Enimverò mitte, quæso, manum tuam, & *attinge quæcunque *sunt* ei; *nisi *in e os tuum maledicturus sit tibi.

12 Itaq; dixit Jehova ad Satanam, ecce quæcunque *sunt* ei, in manu tua *sunto*. tantummodo in ipsum ne mittito manum tuam. & exivit Satan a conspectu Jehovæ.

13 *Cùm, inquam, esset dies hujusmodi; quo filii illius & filiæ illius comedebant & bibebant vinum in domo fratris sui primogeniti:

14 Nuntius veniens ad Ijobum dixit; cùm boves ararent, & asinæ pascerent f secundum eos,

15 Irruens *Sabæorum gens cepit ea, & pueros percusserunt acie gladii: proripui autem me tantummodo ego solus, ad indicandum tibi.

16 Adhuc isto loquente alter adveniens, dixit; ignis Dei cecidit e cœlo, qui exardescẽs in pecudes & pueros consumpsit eos: proripui autem me tãtummodo ego solus, ad indicandum tibi.

17 Adhuc isto loquente alius adveniens, dixit: Chaldæi dispositis tribus g agminibus, irruerunt in camelos & cœperunt eos, puerosq; percusserunt acie gladii: proripui autem me tantummodo ego solus, ad indicandum tibi.

18 Dum iste loquebatur, etiam alius veniens, dixit; filii tui filiæque tuæ comedebant ac bibebant vinum in domo fratris sui primogeniti:

19 Cùm ecce *ventus magnus venit a h plaga deserti; quo i impetente quatuor angulos domus, corruit illa super pueros ita ut mortui sint: proripui autem me tantummodo ego solus ad indicandum tibi.

20 Tunc surgens Ijob *laceravit pallium suum, & *totondit caput suum; procidensque in terram incurvavit se;

21 Dicens, *nudus exivi ex utero matris meæ, & nudus redibo *illuc; Jehova dedit, & Jehova recepit: sit nomen Jehovæ benedictum.

22 In hoc toto *non peccavit Ijob, neque attribuit insulsitatem Deo.

Caput II.

Ijob constanter pergens in pietate, per Dei voluntatem a Satana corpore suo gravisśimè affligitur: ab uxore deridetur, & ab amicis invisitur.

1 *Quodam die*] dũ adhuc Ijob esset in recente luctu, ut apparet infra ver.8.
Convenientibus] ut suprà 1.6.

1 ITERUM fuit *quodam die, *convenientibus filiis Dei ad sistendum se Jehovæ, ut veniret etiam Satan inter eos, ad sistendum se Jehovæ.

2 Dicente autem Jehova ad Satanam; unde nam venis? respondit Satan Jehovæ dicens, a peragrando terram, & a perambulando in ea.

3 Dicente verò Jehova ad Satanam: advertistine a animum tuum ad servũ meum Ijobum, quod non sit par ei in terra, vir integer, ac rectus, timens Dei & recedens a malo? ut adhuc retinet integritatem suam? & incitasti me b ad perdendum *res* ejus *frustra.

4 Respondit Satan Jehovæ, dicens, *pellem pro pelle, & quicquid est, viro daturus esset pro c seipso.

5 Verùm mitte, quæso, manum tuam, & *attinge ossa ejus & carnem ejus; nisi in d os tuum maledicturus sit tibi.

6 Itaque dicente Jehova ad Satanam, ecce is *in manu tua *esto*; veruntamen vitam ejus *serva:

7 Egressus Satan a conspectu Jehovæ; percussit Ijobum ulcere pessimo, a planta pedis ejus usque ad verticem ejus.

8 *Adeò ut assumeret sibi testam, ad scabendum se ea: ipso adhuc *sedente in cinere.

9 Tum dicebat ei uxor ejus, *adhuc tu retines integritatem tuam; e benedicendo Deo atque moriendo?

10 Ad quam ille dixit; ut loqui solet aliqua stultarum loqueris: scilicet bonum illud acceperimus a Deo, & malum hoc non acciperemus? in toto hoc non peccavit Ijob labiis suis.

11 Cùm autem audivissent tres amici Ijobi totum malum istud quod obvenerat ei; profecti sunt quisque *e loco suo, Eliphaz *Temanites, & Bildad *Schuchites, ac Tzophar *Nahhamathites: & convenerunt pariter, ut venirent ad condolendum ei & ad consolandum eum.

12 Sed cùm sublatis oculis suis e longinquo non agnovissent eum, *postea efferentes vocem suam *cœlum versus fleverunt: & lacerantes quisque pallium suum insperserunt pulverem capitibus suis.

13 Ita *sedebant cum eo humi septem diebus & septem noctibus: neque erat qui alloqueretur eum *ullo* verbo: *quia videbant magnum esse dolorem illum valde.

14 Postea aperiens Ijob os suum: *maledixit diei suo.

a Heb. *cor.*
b Heb. *ad deglutiendum ei.*
3 *Frustra*] id est, nónne percipis nihil effecisti, dum a me consecutus es facultatem eum spoliandi bonis & liberis?
4 *Pellem pro pelle*] quasi dicat, verum est quod vulgò dici solet, pellem pro pelle, id est, nihil esse homini tam charum, quin illud sui tuendi causa exponat: non quod ille dicebat, proximus sum egomet mihi, omnium hominum commune est.
c Heb. *anima sua sic ver.6.*
5 *Attinge ossa*] propius illum preme afflictionibus, ita ut ipsa ossa & carnem ejus attingant atque transverberent.
d Heb. *faciem tuã benedicturus.*
6 *In manu tua*] id est, tibi expositus est ipse quem affligas.
Serva] id est, ne appetito, nec adimito.
8 *Adeò ut*] id est, adeò ut ne primoribus quidem digitis commodè uti posset; & quia aliorũ officiis destituebatur præ gravitate mali exhorrentium eum (ut ipse conqueritur infrà 19.13. & sequentibus) saltem confractum testæ ad scabiem suam adhibebat.
Sedente in cinere] id est, lugente: vide suprà 1.20.
9 *Adhuc tu retines*] quasi dicat, adhuc in tua simplicitate persistis; quòd Deo isti benedicis, qui te in istas mortis angustias conjecit, nec usquam exitum ostendit? Sarcasmus.
e *Eclipsis particulæ, ut* 1.*Reg*.22.30.
11 *E loco suo*] id est, e regionibus suis, quæ de nomine autorum suorum distinctæ fuerunt: Gen. 25.& 36. *Temanites*] e posteris Temanis nepotis Hhesavi ex Eliphazo, Gen.36.11. incolens Arabiã desertam. *Schuchites*] e posteris Schuachi filii Abrahami ex Ketura, Gen.25.2. incolens Arabiam desertam, fortè quam Plinius vocat Saccaram. *Nahhamathites*] fortè a Timnahho ex posteris Hhesavi, de quo Gen.36.40. per literarum metathesin: ac potius ex oppido Nahhama quod postea cesśit tribui Jehudæ in finibus illius: Jehosch. 15.41. 12 *Postea*] quam agnoverunt. *Cœlum versus*] in Hebræo hysterosis est, quam ad perspicuitatem sustulimus: ut Jehosch.24.26. 13 *Sedebant*] lugentes cum eo, ut supra vers.8. *Quia videbant*] id est, commiseratione tantæ calamitatis adeò afficiebantur, ut verba eis interciperet, & consolandi facultatem adimeret. 14 *Maledixit*] nempe ex infirmitate carnis adversus Spiritum concertantis. Est autem in his verbis transitio ad sequentis capitis argumentum.

Caput III.

Ijob ex angustiis diei ortus sui maledicens; contra naturam, & contra Deum propter vitam acceptam & conservatam contendit.

1 Nam

1 NAM proloquens Ijob, *dixit:
2 Utinam *periisset dies quo nasciturus eram; & nox *qua parens* dixit, conceptus est mas:
3 *Dies ille fuisset a *tenebricosus, *ne requisivisset eum Deus supernè; neque illuxisset ei splendor:
4 *Vendicassent eum sibi tenebræ & umbra b lethalis: incubuisset ei nubes: perturbassent eum atrores diurni:
5 *Noctem illam ipsam occupasset caligo; *ne fuisset gavisa in diebus anni: in numerum mensium ne venisset.
6 O si illa ipsa nox fuisset *solitaria: *ne evenisset cantus in ea:
7 *Execrati fuissent illam c *qui illustrant diem: *qui parati sunt excitare balænam:
8 *Tenebrosæ fuissent stellæ diluculi ejus; dum expectaret lucem, non adfuisset: neque vidisset *palpebras auroræ:
9 *Quoniam *non clausit fores d *uteri mei; *nec abscondit molestiam ab oculis meis.
10 *Cur non inde a vulva mortuus sum? ex utero exiens *non* expiravi?
11 Quamobrem exceperunt me *genua? & quare ubera, quæ sugerem?
12 *Nam nunc jacêrem & quiescerem; dormirem, tunc quies esset mihi:
13 *Cum regibus & consiliariis terræ, qui *ædificabant *in* vastitatibus sibi:
14 Aut cum principibus quibus erat aurum; qui implebant domos suas argento:
15 Aut sicut abortus *abditus non *ampliùs* essem: ut infantes, *qui* non viderunt lucem.
16 Illic improbi desistunt *a commotione, ac ibi quiescunt *defessi viribus.
17 Pariter vincti tranquillè agunt; non audiunt vocem exactoris:
18 Parvus ac magnus illic est, servusque liber a domino suo.
19 *Quare *dat *Deus* ærumnoso lucem? & vitam amaris animo?
20 Quibus præstolantibus mortem non adest illa, quamvis e perscrutentur eam plusquam thesauros abditissimos:
21 Qui lætantur cum exultatione; gaudent, cùm inveniunt sepulchrum:
22 Viro cujus via est *abdita, & quem *obtexit Deus?
23 *Nam *ante cibum meum gemitus meus advenit, & effunduntur velut aquæ *rugitus mei.
24 Etenim pavor quo expaveram accessit me; & quod formidaveram, obvenit mihi.
25 *Non quiescebam, nec eram tranquillus, nec requiescebam; tamen advenit commotio.

1 *Dixit*] Patheticæ est tota hæc oratio, & poëticis figuris plurimum referta: cujus partes sunt tres: Prima est imprecatio in diem ortus sui, usque ad versum 10. Secunda, detestatio vitæ suæ ineuntis, cum elegantissima commendatione status eorum qui excesserunt e vivis, a ver. 10. usque ad 19. versum. Tertia est detestatio præsentis vitæ & conditionis in qua versabatur: quæ omnia ex infirmitate carnis in Ijobo Spiritui reluctantis profecta esse, ostenditur supra 2.14.

2 *Periisset*] Propositio summa imprecationis adversus diem ortus, atque adeò noctem conceptus sui; quod genus argumentationis remotum vocant Rhetores: ut ferè fit ab iis qui cum gravissimis animi perturbationibus conflictantur.

3 *Dies illi*] ἐργασία propositionis, qua invehitur in diem naturalem, duobus versibus; deinde in noctem, inde a versu 5. usque ad 9. versum. a Heb. *tenebrarum dies.* *Tenebricosus*] id est, quasi in tenebris sepultus. *Ne requisivisset*] abdicasset, neque rationem ejus habuisset: id est, uno verbo, nullus fuisset. est enim hîc congeries verborum eodem pertinentium. 4 *Vendicassent*] imprecationes metaphoricæ a rebus forensibus sumptæ: quasi dicat, quemadmodum vindex judicis autoritate in rerum possessionem mittitur, eas obtinet, & quæcunque displicent sursum deorsumque vertit, ita tenebræ sempiternaque oblivio in diem istum a Deo abdicatum dominatæ fuissent. b Heb. *mortis.* 5 *Noctem illam*] ἐργασία propositionis, qua invehitur in noctem, quatuor versibus, ut diximus in ver. 3. *Ne fuisset gavisa*] id est, ne hoc jus obtinuisset, ut inter anni partes recenseretur: κατὰ προσωποποιΐαν. 6 *Solitaria*] id est, a Deo creaturisque omnibus abjecta, ut sequentia explicant. *Ne evenisset cantus*] id est, ne fuissent ortæ in ea stellæ, neque suo modo laudes cecinissent Deo: vide similem phrasim infra 38. 7. hyperbolæ prosopopœëticæ. 7 *Execrati fuissent*] id est aversati, non fecissent principium noctis. c Heb. *illustratores diei.* *Qui illustrant diem*] id est sydera quæ istam diei partem illustrant, nempe noctem conceptus mei: synecdoche. *Qui parati sunt*] id est, venti, turbines, & procellæ, quibus pulsatæ in profundo belluæ cum fluctibus volvuntur. vide Plin. lib. 9. cap. 3. periphrasis ventorum & flatuum. 8 *Tenebrosæ fuissent*] id est, illę quoque noctem aversatæ finem ejus non fecissent: ac proinde neque principium habuisset, neque finem. periphrasis, pro eo quod est, non fuisset. *Palpebras auroræ*] id est, primum splendorem radiorum ab exorituro sole utrinque in palpebrarum speciem assurgentium: metaphora ab eo qui expergiscitur & palpebras attollit, quo cum aurora poëticè comparatur. Eandem similitudinem alteri sermoni accommodatam vide infra 41. 18. 9 *Quoniam*] ætiologia superiorum imprecationum bimembris, pro ratione præcedentis optati. *Non clausit fores*] impediendo conceptum. ratio imprecationis in noctem quæ proximè antecessit: metaphora. d Heb. *ventris*: synecdoche. *Uteri mei*] id est, qui continuit atque edidit me. *Ne abscondit*] impediendo nativitatem & exordium vitæ. ratio imprecationis in diem. 10 *Cur non inde*] secunda pars, contentio adversus naturæ ordinem: ut observatum est versu 1. est enim vitę ineuntis detestatio quatuor gradibus distincta, his duobus versibus: qua antepontit vitæ mortem, a tempore quo gestatus est in utero, quo emersit ex utero, quo ab obstetrice exceptus est, & quo admota sunt ei ubera. 11 *Genua*] nempe obstetricis curantis novum partum.
12 *Nam nunc jacêrem*] ætiologia superioris detestationis, vacatio a molestiis, quæ fuerunt sibi subeundæ. quasi dicat. unica mors ab omnibus hujus vitæ molestiis me immunem reddidisset. nam etsi hîc sparguntur multæ concertantis carnis querimoniæ: tamen apertè his verbis ostendit, se adeò de futura vita securum esse, ut tantùm fuerit sollicitus de quiete a præsentibus calamitatibus. 13 *Cum regibus*] his quinque versibus amplificat optatum suum a communi hominum sorte: quibus omnibus, sive secundis rebus utantur sive adversis, mors obeunda est. Quamobrem quatuor genera vitæ prosperæ & adversę inter se opponit: eorum qui possessionibus & opibus prævalent, cum abortu aut iis qui statim abripiuntur morte; opprimentium cum oppressis; magnorum cum parvis; & dominorum cum servis. Cum regibus autem, id est, ut reges sunt: sic versu sequente, cum principibus.

Aedificabant in vastitatibus] id est, ambitiose structuris magnificis in loco quamvis vasto atque difficili excitatis, sibi nomen comparabant.

15 *Abditus*] id est, planè immaturus fœtus, in quo forma & lineamenta corporis nondum distincta apparent: synecdoche.

Qui non viderunt] id est, aut fœtus grandiusculi & jam formati, quos Nonius aborsus vocat, aut maturi fœtus qui antequam prodeant moriuntur, olim exterricinei dicti.

16 *A commotione*] inferenda subditis videlicet, aut vinctis, aut servis: de quibus postea.

Defessi] ex illata commotione.

19 *Quare dat*] Tertia querimoniæ pars, contentio adversus ipsum Deum, ut observatum est ver. 1. Tractatur autem duobus modis, per thesin, & per hypothesin. *Dat lucem*] id est, in luce conservat & præsente vita. e Heb. *perfodeant: metalepsis.* 22 *Abdita*] id est, ita malis circumclusa ut nesciat qua erumpat, aut quem tandem ærumnarum finem consequuturus sit. *Obtexit*] id est, cooperuit malis: est autem hîc transitio ad hypothesin, quasi dicat, ego autem sum hujusmodi, cur ergo dat vitam, &c.
23 *Nam*] ætiologia hypotheseos, cujus partes sunt duæ: præsentis mali continua gravitas, & mens sibi conscia bene anteactæ vitæ cum summa religione & sollicitudine. *Ante cibum*] id est, adeo gravis & perpetua est hæc calamitas, ut ne cibi quidem aut ullius necessitatis causa dolores possim fallere, & uno momento a gemitibus aberrare: sic infrà 7.19. *Rugitus*] id est, immanes vociferationes: metaphora a leonibus famelicis. 25 *Non quiescebam*] id est, sollicitè observabam omnes actiones meas & meorum coram Deo, ne ipsum offenderem, & ad dimovendum me de statu meo provocarem facto delictóve meo: vide supra 1.1. & 5.

CAPUT IIII.

Eliphaz Ijobum fracti animi arguens, justitiam judiciorum Dei quam Ijob reprehendisse videbatur, multis argumentis asserit, & homines peccati damnat: deinde omnes ad Dei misericordiam suo exemplo revocandos esse docet. Postremò concludens, Ijobum dehortatur a peccato: & hortatur ad fidem & obsequium, propositis promissionibus.

1 CUI respondens Eliphaz Temanites, *dixit:
2 *An proferentibus nobis verba apud te, ægrè feres? sed continere sermones quis possit?

1 *Dixit*] hoc caput cũ sequente ideo coniungimus, quia unica est & perpetua oratio. Sunt autem illius partes quatuor: Exordium, versu 2. Ἀνασκευὴ sive confutatio dictorum Ijobi, usque ad ver. 6. capitis 5. Κατασκευὴ sive confirmatio, usq; ad ver. 17. Et conclusio a ver. 17. 2 *An proferentibus*] Exordium bimembre, quo primum deprecans fastidiũ Ijobi audientiam facit: deinde necessitatem explicat habendæ orationis istius a bona fide & conscientia abs qua superiorem orationem Ijobi dissimulari posse negat.

3 'Ecce erudiebas multos, & 'manus remissas confirmabas.
4 Labantem confirmabant sermones tui; & fortificabas genua se incurvantia.
5 Cùm autem nunc evenit *hoc* tibi, defetisceris? cùm attingit te, perturbaris?
6 'An non [a] 'religio tua, spes tua; expectatio tua, & integritas viarum tuarum *constabit*?
7 'Recordare, quæso, [b] quis unquam innocens periit? aut ubi recti excisi sunt?
8 "Quemadmodum vidi, ' arantes afflictionem, & seminantes molestiam, metunt eam.
9 'Ab halitu Dei pereunt; & a' flatu nasi ejus consumuntur.
10 "Rugitu leonis, & voce ferocis leonis, dentibusque juvenum leonum commoluntur:
11 Veteris leonis 'perituri sine præda; & catulorum immanis leonis *dentibus* dissipantur.
12 'Præterea ad me verbum [c] clanculum perlatum est, ex quo percepit auris mea pauxillum;
13 'Inter cogitationes ' a visionibus nocturnis:" cùm irruit altus sopor in homines.
14 'Pavor occurrit mihi, & tremor; qui plurimum ossa mea expavefecit:
15 Cùm spiritus ante faciem meam [d] transmeans, horrificaret pilos carnis meæ.
16 Dum constitit, non agnovi aspectum ejus, imagine *ejus* oculis meis obversante: &" [e] silendo vocem *istam* audivi.
17 'An mortalis Deo justior esset? num opifice suo mundior esset vir?
18 En servis suis non crediturus esset '*firmitatem*, angelis, inquam, suis appositurus lucem.
19 Quanto minus 'inhabitantibus domos argillaceas? 'quibus in isto pulvere est fundamentum suum: [f] qui conteruntur ' antequam tinea;
20 *Qui*' a mane ad vesperam contunduntur, *qui* sine disponente *Deo* in æternum peribunt.
21 Nónne 'ablata excellentia sua, *quæ* inerat illis; moriuntur, ' ac non sapientia *vivunt*?

3 *Ecce erudiebas*] ἔκθεσις, primus locus ἀνασκευῆς, i. propositio, qua indigna Ijobi oratio reprehenditur per oppositionē anteactæ vitæ ἐκ τοῦ ἐναντίου: quasi dicat, te qui alios erigebas, nunc animum abjicere, & in religione, spe, atque integritate tua tibi non constare est indignissimum. Inest autem huic propositioni τοῦ φήσαντος διαβολή, id est loquentis criminatio, his quatuor versibus.

Manus remissas] metaphoræ a corpore ad animum translatæ, quibus docet, quæ fuerint effecta eruditionis & documentorum, quæ Ijob aliis tradiderat: sic 1. Schem. 23. 16. & Jescha. 35. 3. & infrà 8. 20.

6 *Annon*] Expositio præsentis officii ab absurdo.

a Heb. *timor tuus*. *Religio tua*] id est, tua illa sollicitudo religiosa, quam antè adhibueras in administratione tua: de qua suprà 1. 1. & cap. 3. 25.

7 *Recordare*] secundus locus ἀνασκευῆς ἐκ τοῦ ἀδυνάτου, ab impossibili, cujus summa est, fieri non potest, quin ad salutem bonorum ut contra in exitium improborum, Deus & omnes res creatæ comparentur; cùm hoc demonstrent omnia manifestò omnium ætatum, si retrò memoria colligas, documenta. hæc usque ad ver. 12. b Heb. *quis ipse*.

8 *Quemadmodum vidi*] ἐργασία superioris loci a contrariis, cujus se testem oculatum Eliphaz asserit. *Arantes afflictionem*] metaphoræ consiliorum, actionum & eventorum ab agricultura sumptæ. Hæ autem propositiones in genere quidem veræ sunt; ad Ijobum verò male accommodantur: hinc enim conclusio hæc tacitè conficitur, afflictionem & molestiam metis: ergo arasti & sevisti eam. 9 *Ab halitu Dei &c.*] humanitus dicta, quibus obscurè mortis genus perstringit, quo occubuerant filii Ijobi, suprà 1. 19. *Flatu nasi*] id est, vento: ut Exodi 15. 8. 10 *Rugitu leonis*] quasi dicat, si Deus eos non perdit sua, ipsorum, aut rerum inanimarum opera, perdit per animata: ex quibus consequitur nunquam fuisse filios tuos evasuros. Significat autem rugitu leonis a leone rugiente: hypallage rhetorum. 11 *Perituri sine præda*] id est, gravissime pressi diuturna fame, qua mox alioquin fuisset periturus. 12 *Præterea*] tertius locus ἀνασκευῆς ab impossibili, qui primùm 17. versu exponitur: nam ad ejus explicationem antequam veniat, fidem & autoritatem sibi conciliat a testimonio cœlesti. c Heb. *furtim: catacresis*. 13 *Inter cogitationes*] id est, dum ego pervigil de rebus tuis cogitarem. *A visionibus*] id est, prout visa mihi vigili & de te cogitanti sese obtulerunt: sunt enim visa a somniis distincta, Num. 12. 6. & infrà 7. 14. *Cùm irruit*] id est, prima vigilia, cujus tempore homines primùm somno altissimo gravari solent: periphrasis. 14 *Pavor*] animos ad reverentiam visi, fidemque revelationis comparans. d Heb. *mutans locum*. 16 *Silendo*] id est, dum ab horrore meo confirmatus, ad illam tacitus attenderem. e Heb. *silentio*. 17 *An mortalis*] tertia argumentatio, ut observatum est in ver. 12. cujus summa est; hæc est communis omnium hominum sors, ut nulla ex parte cum Deo justitia & puritate comparari possint, ac proinde multis calamitatibus justè a Deo affligantur. hinc autem tacitè Eliphaz concludit; quid ergo te misero fiet, si pergas cum Deo contendere, ut antè fecisti? suprà 3. 19. 18 *Firmitatem*] eclipsis conjugati, ut Gen. 18. 21. Est autem hîc ἐξεργασία superioris propositionis per comparationem majoris: ait enim, non esset judicaturus secundum Angelos. sed tum de bono suo, tum de honore & gloria deciderent, si freti justitia sua cum Deo se compararent.

19 *Inhabitantibus*] id est, spiritibus humanis inhabitantibus corpora, quæ domus luteæ per circumlocutionem dicuntur, ut 2. Cor. 5. 1.

Quibus] domibus, id est, quæ corpora sunt caducissima, & velut arenæ instabili superstructa.

Qui] mortales.

f Heb. *quos conterunt: vide infrà 7. 3.* *Antequam tinea*] id est, citissimè, & minore negotio quàm tinea conteritur, quæ solo attritu est friabilis. 20 *A mane &c.*] id est, totos dies atteruntur calamitatibus, & tamen ne minimam quidem unicam ferendo essent sine singulari adjumento Dei. 21 *Ablata excellentia*] id est, cùm repetitur ab illis corporibus anima, moriuntur &c.

Ac non sapientia] id est, non possunt ulla arte mortem effugere: est autem hîc eclipsis contrarii, ut Gen. 18. 19.

CAPUT V.

1 "JAM advoca, éstne qui attestetur tibi? "ad quem verò e sanctis te convertes?
2 Si ad stultum, "interficiet indignatio; & fatuum morte afficiet zelus.
3 "Ego vidi stultum radicatum: cujus" execratus sum habitaculum repentè.
4 "Procul absunt filii ejus a salute: & conteruntur" in porta, nec *est* qui eripiat:
5 "Cujus messem" famelicus comedit, quam '[a] e medio spinarum receperit: denique exhaurit' horridus facultatem eorum.
6 'Cùm non prodeat e pulvere afflictio, & ex humo non efflorescat molestia;
7 Sed homo ad molestiam edatur; 'ut [b] scintillæ prunarum in altum evolant.
8 Profectò "ego requirerem Deum fortem: & in Deo reponerem causam meam:
9 ‖ 'Faciente res magnas quarum non est pervestigatio, mirabiles [c] adeò ut sint innumeræ.
10 Qui edit pluviam in superficie terræ, & immittit aquas in superficiem [d] agrorum:

1 *Jam advoca*] Quartus ἀνασκευῆς locus ἐκ τοῦ ἀσυμφόρου, ab inutili: q. dicat; cùm jam apud Deum nihil contendēdo efficere queas, advoca si potes, qui patrocinentur tibi: concedentis verba.

Ad quem] quarti loci ἐργασία per dilemma hujusmodi: aut pios ad patrocinium tuum advocaturus es, aut impios. Si pios, nolent; si impios, non poterunt. Jam igitur ad quem qui suscipiat patrocinium?

2 *Interficiet*] patronum simul & clientem interficiet ira & zelus Dei.

3 *Ego vidi*] Confirmatio alterius membri dilemmatici, a testimonio suo & communi experientia. *Execratus sum*] id est, videns execrationi addictum exhorrui: metalepsis. 4 *Procul absunt*] secundum genus calamitatum quod improbis immittit Deus; posteritatis exitium deploratum, & quidem acclamante publico omnium consensu. *In porta*] id est, publicè, metonymia: vide Gen. 34. 20. 5 *Cujus messem*] tertium calamitatum genus, quod nulla pars bonorum penes improbos manet; sed omnia ad alios perveniunt.

Famelicus] id est, tenuissimus quisque, cui nihil alioquin superfuisset alimenti.

E medio spinarum] id est, difficillimè, maximis sumptibus severit, & proventu nullo receperit cum immani cruciatu. a Heb. *inter de spinis: pro, de inter spinas: anastrophe.* *Horridus*] id est, aut prædo, aut hostis: sic dictus, tum quia plerumque ita constituti sunt, synecdochicè: tum quia horrorem incutiunt obviis, metonymicè: sicut Psalm. 68. 22. 6 *Cùm non prodeat*] ἔκθεσις sive propositio κατασκευῆς ἐκ τοῦ σαφοῦς, ab evidente; cujus summa est, cùm non sint calamitates acceptæ ferendæ terræ aut casibus fortuitis, aut denique earum causæ aliò derivandæ; sed hæreant in ipso homine propter peccatum ejus: omnibus rebus creatis omissis, ad Deum confugiendum esse. 7 *Ut scintillæ*] id est, cùm homo ad innatum sibi peccatum exardescat, ut carbones accenduntur igne; ac proinde subeant omnibus momentis ex eo calamitates, ut scintillæ e prunis emicant, &c. b Heb. *filii prunæ exaltant volare*. 8 *Ego requirerem*] non autem ut tu adversus Deum contenderem. ‖ *Infrà 9. 10.* 9 *Faciente*] secundus locus κατασκευῆς, exaggeratio superioris propositionis a prædicatione potentiæ Dei. Tractatur autem duobus argumentis, ab administratione proventuum terræ, & hominum; ex quibus hoc modo concludit a consequente: primùm, si res tam magnificas præstat, & terram irrigat ad hominum bonum: quanto magis homines curaturus est? ut Christus Matth. 6. Deinde, si res humanas ita administrat, ut improbos eorumque consilia perdat ad defendendam innocentiam in singularibus causis; quanto magis vim suam exerturus est, in tuenda electorum & credentium salute? c Heb. *usque ad non esse numerum*. d Heb. *locorum foris*.

11 Ut

11 Ut ponat depressos in excelso: & ᵃ pullati extollantur salute.
12 Qui irritas facit cogitationes astutorum: ut non perficiant manus eorum [e] quicquam:
13 Qui deprehendit sapientes astutiâ ipsorum: adeò ut consilium reluctantium præcipitetur;
14 Interdiu ᵃ offendant tenebras; & quasi de nocte palpent in ipso meridie:
15 Qui servat ᵃ a gladio, ab ore illorum: denique ᵃ a manu fortis egentem.
16 Ita adest tenui ᵃ spes, & ᵃ nequitia obdit os suum.
17 ᵃ Ecce beatus *est* mortalis quem arguit Deus. ᵃ quapropter castigationem omnipotentis ne spernas.
18 ᵃ Nam idem dolore afficit, qui ᵃ obligaturus esset: vulnerat, cujus manus mederentur.
19 In ᵃ sex angustiis eriperet te; etiam in ᵃ septem non ᵃ attingeret te malum:
20 In fame redimeret te a morte; & in bello a [f] manibus armatis:
21 Cùm ᵃ flagellat lingua, absconderetis; neque timeres a vastatione ut veniat.
22 ᵃ Ad vastationem & ad famem ᵃ rideto, & a bestiis terræ ne timeto:
23 ᵃ Nam cum lapidibus agri *erit* fœdus tuum, & bestiæ agri erunt pacatæ tibi:
24 Et experieris pacem *inesse* tentorio tuo; ᵃ revisesque habitaculum tuum, si non peccabis:
25 Experieris etiam multiplicari semen tuum, & prognatos te sicut herbam terræ *virescere*:
26 Pervenies cum senio ad sepulchrum: sicut ᵃ [g] abit meta frugum tempore suo.
27 ᵃ Ecce hoc, pervestigavimus hoc, ita est: ausculta huic, & tu cognosce [h] bono tuo.

11 *Depressos*] penuria & fame. *Pullati*] i. lugêtes ex inedia: synecdoche. e Heb. *essentiam, id est, ut sit quicquam.* 14 *Offendant tenebras*] id est, in rebus etiam evidẽtissimis cæcutiant: translatæ locutiones. 15 *A gladio, ab ore*] i. a violentis dictis & factis illorum. *A manu*] id est, facultate: metonymia. 16 *Spes*] id est, quod speravit. *Nequitia*] id est, vir nequam obmutescit præ stupore, adeò præsentibus Dei judiciis percellitur: sed hæc hypallage est ἐμφατικωτέρα: ut Psalmo 107.42. 17 *Ecce beatus*] tertius locus κατασκευῆς ἐκ τοῦ συμφέροντος, ab utili: quo transitur ad conclusionem totius orationis. *Quapropter*] Conclusio: cujus partes sunt, dehortatio a malo, & hortatio tum ad officium erga Deum; tum ad doctrinæ comprehensionẽ. Est autem hîc dehortatio ad Ijobum, continens tacitam reprehensionem dictorum Ijobi, usque ad 22. versum. 18 *Nam*] ætiologia proximæ dehortationis. *Obligaturus esset*] si non sperneres; sed submisso animo te ei committeres, ut suprà 8. 19 *Sex*] id est, in multis afflictionibus versantem. *Septem*] id est, in plurimis: numeri definiti pro indefinitis. est autem hęc pars ætiologiæ usque ad versum 22. a promissionibus Dei hypotheticis sive conditionalibus, si credas, & non spernas castigationes Dei. *Attingeret te*] ut suprà 1.11. f Heb. *manibus gladii.* 21 *Flagellat lingua*] id est, a calumniis & obtrectationibus protegereris. 22 *Ad vastationem*] altera pars conclusionis; hortatio ad veram fidem & opera fidei, afflictiones omnes in virtute Dei superantis. *Rideto*] id est, adeò fide persuasus esto de reconciliatione & benevolentia Dei, ut nullum ex rebus adversis damnum metuas. 23 *Nam cum lapidibus*] hortationis ἄρσις; id est, si cum Deo primùm reconciliatus fueris; lapides, feræ, denique omnes res creatæ jure fœderis tibi subservient: humanitus dictum, ut Hhosch. 2.18. 24 *Revisesque*] id est, restituẽris in integrum, si non amplius Deum offendes. 26 *Abit*] id est, deportatur in horreum. Sunt autem hîc promissiones allegoricæ, a re rustica sumptæ. g Heb. *ascendit.* 27 *Ecce hoc*] altera hortatio ad doctrinam percipiendam tribus argumentis; ab experientia ipsorum, a certissima rei ipsius veritate, & ab utili. h Heb. *tibi.*

Caput VI.

Ijob reprehensis acriter amicis neglecti officii, & confutatis Eliphazi rationibus, caussam suam de integro constituit coram illis. Quam deinde explicat duobus locis, narratione ærumnarum suarum, & indignationis in quam ex tantarum ærumnarum sensu animus ejus abripiebatur, vehementissimè.

1 RESPONDENS verò Ijob, ᵃ dixit:
2 ᵃ Utinam [a] accuratè ᵃ penderetur ᵃ indignatio mea; & ᵃ ærumnæ meæ lancibus trutinæ attollerentur pariter.
3 ᵃ Nam nunc *quidem* arena marina ᵃ gravior est *indignatio*: idcirco verba mea ᵃ degluttiuntur.
4 Sed ᵃ sagittæ omnipotentis in me *graviores sunt*, quarum virus ebibit spiritum meum: conturbationes Dei, *quæ* acie instructa oppugnant me.
5 ᵃ An rudit onager apud ᵃ teneram herbam? boátne bos ad farraginem suam?
6 An comeditur insulsum, absque sale? éstne sapor in ᵃ [b] albumine vitelli?
7 ᵃ Renuit attingere animus meus: ᵃ ista sunt planè languores cibi mei.
8 ᵃ O si ᵃ quis daret evenire petitionem meam, & ut expectationem meam daret Deus.
9 Et placere Deo conterere me: ᵃ solveret manum suam, ut conficeret me.
10 ᵃ Est enim adhuc consolatio mea; (ᵃ quamvis exæstuem dolore, nec parcat *Deus*) quòd ᵃ non celaverim sermones sancti.
11 ᵃ Quæ *est* vis mea ut durem? aut quis ᵃ finis meus, ut prorogem vitam meam?
12 An vis ᵃ lapidea *est* vis mea? an caro mea ᵃ chalybea?
13 ᵃ An verò non est [c] defensio mea penes me? aut [d] quod res est, depulsum est a me.
14 ᵃ Contra [e] *eum* ᵃ cujus liquescit erga amicum suum benignitas: & *qui* timorem omnipotentis ᵃ dereliquit?
15 ᵃ Fratres mei [f] fefellerunt, sicut torrens, ut

1 *Dixit*] Istius orationis Ijobi summæ partes sunt duæ; ἀνασκευὴ sive confutatio sermonis quam habuerat Eliphaz, capitulo 5. versu. 6. usque ad ver. 28. & ἔκθεσις κρινομένου sive expositio quæstionis quæ agitur, & in sequentibus controvertitur ad finem usque septimi. 2 *Utinam*] Exordium patheticum a voto, quo Ijob ita summam τοῦ κρινομένου explicat, ut a judicio Eliphazi ad saniorum hominum judicium provocet. a Heb. *pendendo penderetur.* *Penderetur*] translatio a rebus corporeis. *Indignatio mea*] i. æstus & conflictatio animi mei ex ærumnarum sensu proficiscens, prout explicatur infra 7.11. & seq. *Ærumnæ*] id est, mala ista advenientia indignationem animi generantia, de quibus infra 7.1. & sequentibus. 3 *Nam*] ætiologia duobus membris superioris versus respondens. hîc enim explicatur indignatio; & ærumnæ, sequente versu. *Gravior*] numero & pondere: hyperbole metaphorica. *Degluttiuntur*] id est, tum præ multitudine indignationis imparia sunt illis enunciandis; tum præ gravitate semesa verba aut potius suspiria mihi excidunt. 4 *Sagittæ*] id est, ærumnæ immissæ a Deo, versu 2. quasi dicat, miramini tantam indignationem qua transversus rapitur animus meus: sed eheu, multum abest a gravitate & innumerabilitate malorum quę ego sentio: quam ob rem mala sua summè emphaticis translationibus exprimit, cùm illis acumen sagittarum tribuit: quibus manu omnipotentis immissis ac velut veneno irâ ejus infectis se ita transverberatum esse profitetur, ut spiritum ipsius exhauriant, conturbent, & quasi instructa acie oppugnent: pathetica omnia. 5 *An rudit onager*] primus locus ἀνασκευῆς ἐκ τοῦ ἀσυμφόρου, ab inutili, variis similitudinibus expressus, quarum explicatio est versu 7. quasi dicat; non possunt me in hac conditione versantem pascere sermones vestri, quia partim alieni sunt, partimque insulsi: quam ob rem ut onagri & boves cibo suo acquiescunt; contrà verò destituti vociferantur: non debet vobis mirum esse si abhorreo a sermonibus vestris. *Teneram herbam*] id est, pabulum suum. 6 *Albumine*] insipido, cujusmodi sunt verba vestra. b Heb. *saliva: a forma & lentore per simili.* 7 *Renuit*] id est, ex animo repudio sermones vestros. *Ista*] id est, sermones isti quos habetis, quasi dicat, tantùm abest ut sermonibus vestris recreer, aut eorum condimento reficiatur vita mea, ut contrà cibum ipsum amariorem, vitamque injucundiorem & languidiorem reddant. 8 *O si*] exclamatio parergos ex abrupto, gravius afflicto & perturbato Ijobi animo ex sermone Eliphazi. quasi dicat, quandoquidem tam iniqui judices estis adversum me, neque æquioris ullius cognitoris adipiscendi facultas ostenditur: jam ad vota mea præcedentia redeo. *Quis daret*] id est, utinam morerer illicò: periphrasis mortis, duobus versibus. 9 *Solveret*] id est, non amplius inhiberet, sed toto impetu injiceret in me: humanitus dictum, ut illud Psal. 74. inhibere manum suam e sinu suo. 10 *Est enim*] ætiologia postulati proximi, quod sibi bene sit conscius. *Quamvis*] occupatio objectionum, quibus Eliphaz & alii usuri fuissent, nimirum a sensu præsente carnis, & a gravitate manus Dei. *Non celaverim*] id est, professus sim fidem & cultum Dei sine intermissione. 11 *Quæ est*] altera ætiologia optati, versu 8. & 9. ab infirmitate ipsius cum suis ærumnis comparata. *Finis meus*] activè, id est, quem istis ærumnis meis possim imponere. 12 *Lapidea*] ut sustineat tantas ærumnas. *Chalybea*] ut frangat eas. 13 *An verò*] regressio ad ἀνασκευὴν cujus hic est secundus locus ἐκ τῆς εὐφημίας αὐτοῦ, a commendatione fidei & conscientiæ suæ. quasi dicat, utcunque sermones vestri me dejecturi essent: erigit tamen me fidei & veritatis qua utor consolatio. c Heb. *auxilium meum.* d Heb. *essentia.* 14 *Contra eum*] id est, contra te Eliphaz, & quemcunque alium. Inest autem his verbis transitio ad tertium locum ἀνασκευῆς ἐκ τῆς τοῦ φθέγξαντος διαβολῆς, a criminatione ejus qui sermonem contrà habuerat. e Heb. *contra liquescentem ab amico suo benignitatem: synecdoche.* *Cujus liquescit*] id est, diffluit atque evanescit, ut sequentium versuum allegoria explicat. *Dereliquit*] arrogando sibi autoritatem judicandi fratris, Jacobi 4.11. 15 *Fratres mei*] explicatio allegorica tertii loci, usque ad vers. 22. cujus summa est: quemadmodum torrentes hyberno imbrium tempore exundant, cùm non est opus ampliore aqua; æstivo verò & siti uloso dilabuntur, & exarescente terra quasi ludificantur spem hominũ, cùm refrigerio aquarum opus est: ita mihi usu venit ab amicis meis. nã secũdis rebus cùm uterer, videbar mihi circũfluere illorũ adjumentis: nũc verò in tanto calamitatũ æstu, nullũ ex eis solamen percipio, quasi exaruissent omnes. Dicũtur ergo Ijobi fratres Eliphaz & alii. f Heb. *perfide egerunt.*

torrentes alveo tranſeuntes.

16 Qui *tetri ſunt a glacie; in quibus abſcondit ſe nix.

17 Quo tempore *æſtu diffluunt *homines, torrentes* *excinduntur: dum calet eorum quiſque, g diſpereunt e loco ſuo.

18 *Huc illuc avertuntur a ſemitis h ſuis conſuetis: abeunt in nihilum & pereunt.

19 *Quod* intuenteis cœtus commeantium ex *Tema; turbas Sabæorum *qui* expectationē habuerant in illis,

20 Pudet i fiduciam habuiſſe: venientes eouſque erubeſcunt.

21 Nunc enim *qui* fuiſtis, non *eſtis*: videntes *conſternationem, timetis.

22 *An quia dixerim, date mihi? aut ex facultatibus veſtris *munera exhibete propter me?

23 Aut *liberate me e manu hoſtis? & e manu violentorum redimite me?

24 *Docete me, & ego ſilebo: & quid erravi intelligendum date mihi.

25 *O quàm *acres ſunt ſermones recti! ſed quid *reprehendit reprehenſio a vobis?

26 An reprehēdere verba cogitatis? & k ventilare ſermones *hominis* animo abjectiſſimi?

27 *Etiam in pupillum irruitis; cùm foditis *foveam* contra amicum veſtrum.

28 *Sed nunc *acquieſcite, *reſpicite ad me: & l *expoſitum erit vobis, ſi mentiar.

29 (*Revertimini quæſo *ne eſto iniquitas; revertimini inquam iterum, *juſtitia mea ſibi *conſtet.*)

30 *An erit in lingua mea iniquitas, an palatum meum non dabit intelligendas ærumnas?

16 *Tetri ſunt*] id eſt, hyeme horrent præ aquarum copia: periphraſis.

17 *Aeſtu*] id eſt, æſtate flagrante.

Excinduntur] id eſt, celerrimè pereunt, quaſi uno momento reſecarentur: metaphora: ſic etiam proximum extinguendi verbum.

g Heb. *extinguuntur.*

18 *Huc illuc*] id eſt, diffluunt.

h Heb. *viæ ſuæ, id eſt, conſuetudinis.*

19 *Tema*] Arabiæ deſertæ, ex Ketura, & ex poſteris Jiſchmahhelis, Gen. 25.3. & 15.

i Heb. *quòd fiduciæ fuerit: ſic in emendatiſſimo exemplari manuſcripto legimus ex bibliotheca illuſtriſſimi Principis Electoris Palatini.*

21 *Conſternationem*] id eſt, calamitatem amici veſtri, quæ eſt vobis conſternationi, & deterret vos, ne ii ſitis erga me qui fuiſtis antehac. Apodoſis ſive applicatio ſuperioris allegoriæ.

22 *An quia*] quartus ἀνασκευῆς locus ἐκ τοῦ ἀπρεποῦς, ab inhoneſto, per dilemma: Si (inquit) aliquid de facultatibus veſtris peterem (quod honeſtè amicus alter ab altero exigit) aut mihi, aut aliis propter me erogari operámve adhiberi: inhoneſtum eſſet amico laboranti recuſare: at quanto magis futurū eſt vobis dedecoroſum, ſi ne illud quidem levamen præſtatis, quod præſtare poſſetis ſine ullo diſpendio jacturaque veſtra? Sin autem inhoneſti a vobis aliquid peto, docete me & redarguite. *Munera*] ad corrumpendum judicium: id eſt, jus aliqua ratione propter me convellite. 23 *Liberate*] id eſt, vim quæ mihi allata fuit, vi armata aut quocunque modo repellite. 24 *Docete*] quintus ἀνασκευῆς locus ἐκ τοῦ ἀδυνάτου, ab impoſſibili, per conceſſionem. q.d. ego tam bene mihi ſum conſcius, ut pro certo habeam nullam mei incuſandi materiam vobis ſubminiſtratam eſſe: ſed quandoquidem ita vultis, agite, experimini ſi quid jure poteſtis reprehendere. 25 *O quàm acres*] ultimus ἀνασκευῆς locus ἐκ τοῦ ἀνακολούθου ab inconſequente, amplificatus contrario epiphonemate: magna eſt (inquit) vis & autoritas piæ ac veræ reprehenſionis: at veſtra cujuſmodi eſt? inanis eſt, tantùm hærens verborum aucupiis, & miſerum exagitans contraquàm debuiſſetis, ſic utitur ἀντικατηγορίᾳ, ſive criminis relatione. *Acres*] id eſt, efficaces ad animos permovendos percellendóſque. *Reprehendit*] id eſt, continet aut efficit conveniens cum reprehenſione recta. k Heb. *vento dare.*

27 *Etiam in*] Concluſio ἀνασκευῆς ἐκ τῆς τῶν φασκόντων διαβολῆς, a criminatione eorum qui ſermonem adverſum habuerant: qua ſtatuit Ijob iſtos non minus iniquos eſſe, quàm ſi pupillum aut innocentem puerum (cujus defenſio omnibus ætatibus lege Dei & naturæ commendata eſt) violentia ſua, quaſi mole injecta, opprimerent. 28 *Sed nunc*] Tranſitio ad ἔνθεσιν, alteram orationis partem, cujus exordium tribus his verſibus comprehenditur. *Acquieſcite*] audientiam facit precibus, primum a perſona ſua, deinde a cognitione & judicio æquorum auditorum, quod illis defertur a Ijobo: poſtremò ab averſatione & deprecatione præcedentium offenſarum. *Reſpicite ad me*] id eſt, habete rationem mei, obſecro, & attendite. l Heb. *ante faciem veſtram.* *Expoſitum erit*] id eſt, ipſi judices eſtote. 29 *Revertimini*] id eſt, animos veſtros perturbatione abreptos ad rem ipſam revocate: ideoque omnia utrinque integra ſunto, & omiſſâ modò dictarum offenſarum recordatione, æquè inter nos audiamus.

Ne eſto iniquitas] id eſt, ponamus neque me a vobis, neque vos a me ullo verbo offenſos eſſe. *Juſtitia mea*] id eſt, relinquamus juſtitiam meam ſuo loco, & rationem anteactæ vitæ meæ. 30 *An erit*] id eſt, ſi mentiar exponendo calamitates meas coram Deo & vobis.

CAPUT VII.

1 *NONNE *præfinitum eſt tempus mortali in terra: & ut dies mercenarii, *dies ejus?

2 *Sicut ſervus *qui* aſpirat ad umbram; & ſicut mercenarius *qui* expectat a dum fecerit:

3 *Sic effectum eſt mihi ut poſſideam menſes vanitatis; *etiam noctes moleſtiæ b conſtitutæ ſunt mihi.

4 *Si quando decumbo, dico; ecquando ſurgam & emenſus fuerit *veſper? adeo ſatior jactationibus uſque ad diluculum:

5 *Induit caro mea vermes, & *ramentum pulveris: cutis mea *diſrumpit ſe, & liquefit.

6 Dies mei velociores fuerunt radio textoris; & conſumpti ſunt cum inopia ſpei.

7 *Recordare (quandoquidem *ventus eſt vita mea, c non eſt oculus meus iterum viſurus *bonum,

8 Nec contemplaturus eſt me oculus d perſpicaciſſimus) etiam *oculi tui ad me reſpiciunto ut non ſim *ampliùs.*

9 *Ut conſumitur nubes & abit; ita qui deſcendit in ſepulchrum, non aſcenſurus eſt *ampliùs,*

10 Nec reverſurus ampliùs domum ſuam, neque agniturus eum ampliùs *locus ejus.

11 *Proinde ego non cohibeo os meū, loquor in anguſtia ſpiritus mei: queror in amaritudine animi mei.

12 *An mare ſum? an *cete? quòd diſponis circa me cuſtodiam?

13 *Cùm dico, ſolabitur me ſponda mea; levabit querelam meam cubile meum:

14 Tum conſternas me *ſomniis, & præ *viſionibus conturbas me:

1 *Nonne*] Ijob toto hoc capite, cujus partes ſunt duæ, una, explicatio ærumnarum, uſque ad ver. 11. altera, explicatio indignationis, uſque ad finem capitis; prout utramq; propoſuerat ſupra 6.2. Propoſitio autem ærumnarum continetur duobus locis κατὰ σύγκρισιν: unus eſt a communi præſentis vitæ miſeria atq; laboribus, ver. 1. alter a ſingulari Ijobi ſorte verſantis in ſumnis difficultatibus, quæ per cōparationem communis illius ſortis amplificatur, verſibus ſequētibus. Summa eſt miramini quod expetivi aut me non natum eſſe, aut quàm primùm emori: ſed duo argumenta graviſſima me eò pertrahunt, ærumnæ meæ, & indignatio. *Præfinitum*] id eſt, nónne aliqua quiete terminantur labores vitæ noſtræ; ac proinde ſecundum naturam finem laborum expeto? *Dies ejus*] id eſt, labores quotidiani ejus: ſynecdoche. 2 *Sicut ſervus*] ſecundus locus a ſingularibus ſuis calamitatibus, quas amplificat hoc modo: Si alii homines ex communi naturæ lege a labore vacationem expetunt; quid aliud poſſum expetere ego quidem quàm mortem? cùm tota vita mea dies & noctes cum infinitis & graviſſimis calamitatibus conflictetur, quarum finem mors unica eſt allatura. a Heb. *feciſſe ſuum.* 3 *Sic effectum*] id eſt, indeſinenter in labore rigidiore verſor quàm ſervus & mercenarius ullus. *Etiam noctes*] quæ aliis ad quietem datæ ſunt. b Heb. *conſtituerunt: impersonali ſignificatione, pro linguæ more: ut ſuprà 4.19.* 4 *Si quando*] ἐργασία proximæ querimoniæ de ſuis calamitatibus, quas noctu, interdiu, perpetuas & indeſinentes eſſe gradatim oſtendit. *Veſper*] id eſt, nox incipiens a veſpere: ſynecdoche, ut Gene. 1.5. 5 *Induit*] id eſt, totum corpus vermibus circumtectum eſt, quaſi veſtimento. *Ramentum pulveris*] id eſt ulcerum manantium ſordes concretas, ut tabum, meliceridas, & ſimilia. *Diſrumpit*] videlicet erumpentibus ulceribus, & liquefit manantibus. 6 *Dies mei*] Occupatio, qua anticipat objectionem naſcentem ex ſermonibus Eliphazi, ſuprà 5.17. & ſequentibus, quorum hæc erat ſumma: ſi tibi bene es conſcius, oportet animum tuum confirmari de promiſſionibus Dei ad vitam hanc pertinentibus. Reſpondet verò Ijob; ad utrumque confirmatus ſum, ad vitam, & ad mortem: ſed cùm tempus proſperitatis tanta celeritate effluxerit, & nunc tam manifeſta ſint indicia & documenta ad mortem; quorſum mihi hujus vitæ expectatio? 7 *Recordare*] Concluſio prioris partis ἐκθέσεως per apoſtrophen ad Deum. Quaſi dicat quandoquidem Deus ita planè teſtatur mihi de hac vita cedendum eſſe, nolo vobiſcum amplius contendere; ſed ad Deum orationem convertam, cujus ſumma eſt; cùm tot modis oſtendas vanitatem brevitatémque vitæ meæ, quæſo ut potiùs tollas, quàm ut me diutius in malis hærere ſinas. *Ventus*] id eſt, mox evanitura. c Heb. *non reverſurus eſt oculus meus ad videndum bonum.* *Bonum*] ſub. in hac vita: ſic ſequentia. d Heb. *viſus.* 8 *Oculi tui*] humanitus dictum, ut infrà ver. 21. 9 *Ut conſumitur*] γνώμη, qua ſe conſolatur Ijob; ſi vitæ finem obtinuerit, deſituras in perpetuum calamitates, ut 2, Schem. 12.23. 10 *Locus ejus*] id eſt, populares ejus: metonymia. 11 *Proinde*] tranſitio ad alteram partem ἐκθέσεως, de indignatione animi, quæ tota in ſequentibus per apoſtrophen ad Deum enuntiatur. 12 *An mare ſum*] primus locus ἐκθέσεως, quo comparat conſtitutionem animi ſui cum gravitate afflictionum quibus opprimitur. quaſi dicat, ſ[illegible] ne ita ferox ut mare fervens & æſtuans, aut ut immania cete? quin potiùs nonne omnibus modis ſtudui ſollicitè, ut obtemperarē tibi? at tu, ô Deus, quaſi excubiis contra me poſitis dies & noctes infeſtas animum meum, & ad vitæ præſentis horrorem adducens, efficis ut præoptem mortem. *Cete*] de cujus robore, motu, & validiſſima agitatione vide infrà 41. 13 *Cùm dico*] i. cùm me ad quietē cōpono, tum ab iſtis quaſi emiſſariis tuis invador. 14 *Somniis*] dormientem. *Viſionibus*] pervigilē: vide ſuprà 4.13.

15 Adeo

15 Adeò ut eligat 'strangulationem animus meus, mortem potiùs quàm "ossa mea.
16 Aspernor *ea*, ne "in seculum vivam: "desiste a me." nam vanitas sunt dies mei.
17 'Quid *est* mortalis, ut magni facias eum? & ut apponas ad eum [e] animum tuum?
18 Ut "visites eum temporibus matutinis? momentis explores eum?
19 'Quandiu non respicis '*aliorsum* a me? non deseris me, " dum deglutiam salivam meam?
20 'Peccavi," quid agerem tibi, ô ' custos hominum? quare "proposuisti me scopum tibi: adeò ut esse me, mihi sit oneri?
21 Imò" quid non condonas " defectionem meam, & aufers iniquitatem meam," cùm jam in isto pulvere decumbam? aut *quid non* [f] tempestivè requisivisti me, ut non essem?

15 *Strangulationem*] quamvis durissimam, sed præsentissimam mortem. *Ossa mea*] id est, vitam corporis mei: synecdoche. 16 *In seculum*] id est, diutius. *Desiste a me*] hoc est, ne amplius vitâ prorogato, sed morte finem affligendi facito. sic concludit locum primum a precatione. *Nam vanitas*] id est, quicquid mihi amplius vivendum est, futurum est mihi calamitosissimum: sic judicat Ijob, ut suprà ver. 6.

17 *Quid est mortalis,*] secundus locus ἐκθέσεως a communi hominum sorte. quasi dicat, compara, quæso, tenuitatem hominis cum assiduis probationibus & exercitamentis tuis: an tam magni facis eum, ut magnis & continentibus ærumnis probare velis eum? e Heb. *cor.* 18 *Visites*] affligendo. 19 *Quandiu*] accommodatio ad suam personam. *Aliorsum*] i. aliò iram tuam convertis: ut Psa. 79. 6. & infra 147. *Dum deglutiam*] id est, minimo momento saltem. 20 *Peccavi*] tertius ἱκετικῶς locus per confessionem & deprecationem culpæ & pœnæ, argumentis sumptis a natura & officio seu administratione Dei, & a persona deprecantis. Peccavi autem, id est, fateor me esse peccatorem. *Quid agerem*] id est, solvendo impar sum. *Custos hominum*] i. qui pro bonitate naturæ tuæ servas, & administrationem salutis tibi uni vendicas. *Proposuisti me*] in quem præter ordinarium illum tuę administrationis cursum, collimes & ejaculeris furorem tuum: ut suprà 6. 4. 21 *Quid non*] Conclusio dilemmatica: aut satis jam habeto his pœnis, aut me occidito. *Defectionem*] id est, afflictiones, defectionis & iniquitatis pœnas. *Cùm jam*] id est, cùm tu me in pulverem usque abjeceris, & ego me sistam tibi animo abjectissimo: locus est commiserationis a præsente conditione. *Tempestivè*] vide suprà in ver. 8. f Heb. *mane requisivisti.*

Caput VIII.

Bildad Ijobum graviter reprehendit quasi obloquentem justitiæ Dei: eam testimoniis & exemplis probat, & Ijobum minis deterrere conatur, promissionibusque revocare.

1 TUNC respondens Bildad Schuchites, "dixit:
2 'Quousque effaberis ista? & ' ventus validus sermones oris tui *futuri sunt*?
3 'An Deus fortis perverteret judicium? aut an omnipotens perverteret justitiam?
4 'Si filii tui peccaverunt ei; ideo dimisit eos " in [a] potestatem defectionis ipsorum.
5 Si tu sedulò requireres Deum fortem; & omnipotentem deprecareris;
6 'Modò purus & rectus sis: certè jam ' expergisceretur tua causa, & 'perficeret habitationem "justitiæ tuæ,
7 Essentque [b] priora tua 'perexigua: adeò posteriora tua augerentur valde.
8 "Nam consule quæso ætatem priscam; & compara *te* ad 'pervestigationem majorum illorum.
9 ("Nam [c] hesterni sumus, neque experti sumus; nā "umbra sunt dies nostri super terrā.)
10 An non illi docturi sunt te? "dicturi tibi, & ex animo suo prolaturi verba?
11 "An attollit se juncus absque cœno, augetur ulva absque aquis?
12 Adhuc existens 'in virore suo, *cùm* nondum decerpitur; tamen ante omne gramen arescit.
13 Ita sunt semitæ omnium obliviscentium Dei fortis: nam expectatio hypocritæ perit,
14 'Quem fastidit spes sua; cujus fiducia " est domus aranei,
15 Quo innitente domui suæ non consistit illa; apprehendente eam non stat.
16 "Succosus est," ante solem; &" supra hortum suum tener ramus ejus prodit:
17 In " acervo radices ejus implectuntur; "domum lapideam inspicit.
18 "Si perdit eum a loco ejus; adeò ut ementiatur eum *locus dicens*, non vidi te:
19 "En illa lætitia viæ ejus: cùm *educto eo* ex pulvere faciunt ut alter efflorescat.
20 "Ecce Deus fortis non spreturus est integrum: sed non " confirmat manum maleficorum,
21 "Donec "impleverit risu os tuum, & labia tua jubilo:
22 Osores tui induantur pudore: & tentorium improborum nusquam sit.

1 *Dixit*] Oratio est ἐπιτιμητικὴ sive reprehensiva, cōstans propositione, ver. 2. confirmatione reprehensionis suæ usque ad ver. 20. Et cōclusione a promissionibus Dei: Cujus summa est; Ijobum temerè & impiè administrationi Dei obloqui, quòd non damnet anteactam vitam suam & suorum; neque judiciis Dei patienter acquiescat: Finis verò, ut ad seriam peccatorum confessionem & resipiscentiam se comparans benedictionem a Deo expectet. Ita quidem sancta est thesis, sed in hypothesi sive singulari quæstione facti peccatur, dum argumentatur Bildad ex præsentibus calamitatibus Ijobum hypocritarum more in peccatis vixisse, eorum nomine affligi, & adhuc malâ fide agere quòd inficietur peccata sua; cujusmodi ferè est sequentium reprehensionum in Ijobum ratio. 2 *Quousque*] propositio reprehensionis ἐκ τῆς τοῦ φάσεως διαβολῆς, quòd Ijob perturbato vehementissimè animo sermones indignos haberet indignissimè. *Ventus validus*] id est, quasi bruto impetu ferris ad conviciandum Deum, proruendum judicia ejus, & convellenda omnia. 3 *An*] primus reprehensionis locus ἐκ τοῦ σαφοῦς, ab evidente, quasi dicat, quis nescit Deum justissimum esse, neque tua neq; alterius causa ęquum & bonum convellere? 4 *Si peccaverunt*] ἐργασία superioris loci dilemmatica: necesse est, inquit, ut Deum justissimum confitearis, sive filios tuos, sive te ipsum spectes: nam utrosque castigavit peccatorum nomine: sed illos quidem ad mortē; te verò, si sapis, ad resipiscentiam cui benedictiones conjunctæ sunt. *In potestatem*] i. ut ipsos sua defectio perderet. a Heb. *in manum* 6 *Modò purus*] i. modò conversio non sit hypocritica, & impura oratio. *Expergisceretur*] i. ostenderet te sibi esse curæ: humanitus dictum, ut Psal. 35. 23 *Perficeret*] i. absolutè bearet. *Justitia tuæ*] id est, tuam, cùm justè vives: hypallage αὐξητική.

b Heb. *principium tuum perexiguum adeò consequens tuum augeretur.* 7 *Perexigua*] id est, prope nihil esset prior ille status tuus ad eum qui tibi divinitùs obventurus esset. 8 *Nam*] secundus locus confirmationis ἐκ μαρτυρίας παλαιῶν, a testimonio majorum & omnium temporum universè. *Pervestigationem majorum*] id est, sciscitandos & percunctandos majores antiquissimos. 9 *Nam hesterni*] ætiologia, cur modestè reticendo suum testimonium ad priscorum autoritatem & fidem Ijobum revocet, ut confirmet propositionem Eliphazi, suprà 4. 8. Est autem tota hyperbolica per μείωσιν dicta, & per comparationem sui cum priscis majoribus. c Heb. *heri.* *Umbra*] id est, brevissima ætas nostra est comparata cum majorum ætate, fluxa, instabilis, & ipsa ultrò abiens. 10 *Dicturi tibi*] id est, dicta mea confirmaturi bona fide. 11 *An attollit*] tertius confirmationis locus ἐκ παραβολῆς, ex comparatione qua ostenditur tam esse ex ordine & jure administrationis Dei ut impii & hypocritæ intercidant, eorumque expectatio præscindatur; quam odinarium est, juncum in siticulosis locis arescere, aut dissipari telam aranei. 12 *In virore suo*] id est, tempore viriditatis suæ, quo adhuc crescere, ac non decerpi solet. 14 *Quem fastidit*] id est, eum quasi fastidiens fugit id ipsum quod sperat, adeò ut insperatis calamitatibus opprimatur; metaphora. Est autem hîc amplificatio superioris loci ab exemplis duobus aranei, & arboris, usque ad 19. versum. *Est domus aranei*] id est, adeò fragilis & fallax, ut illa est. 16 *Succosus est*] alterum exemplum quo exprimitur allegoricè primùm felicitas improborum, deinde luxurians in aliorum damnum propagatio; & postremò exitium. Succosus autem, id est, abundans & circumfluens bonis insitis & adventitiis. *Ante solem*] id est, palam, in oculis omnium agit commodissimè. *Supra hortum, &c.*] id est, plus æquo luxuriat: his omnibus tacitè Ijobum & ejus filios perstringit. 17 *In acervo*] id est, ita latè radices diffundit, ut fundamenti struem offendat in ædibus domini sui. *Domum lapideam*] id est, luminibus domus officit. quasi dicat, suprà & infrà damnosus est familiæ domui sui. 18 *Si perdit eum*] dominus ejus, funditùs extirpando e loco ejus, ita ut nullum vestigium ejus appareat; quod in sequentibus per prosopopœiam exprimitur. 19 *En illa lætitia*] Apodosis ironica similitudinis, Ijobum graviter mordens; etsi statim lenitur promissionibus. quasi dicat, ubi est gloria & jactatio illius, cùm avulsæ nullum vestigium supersit, & in locum ejus altera suffecta sit? 20 *Ecce Deus fortis*] Conclusio a promissionibus Dei ad superiores minas mitigandas; sed tamen oppositione status improborum illustrata, velut aculeo infixo in animum Ijobi; ut partim metu a malè gerenda vita deterreret, partim spe revocaret ad Deum. *Confirmat*] vide suprà 4. 3. 21 *Donec impleverit*] Transitio a thesi ad hypothesin: quasi dicat, te ergo, si integer eris, non spernet Deus; sed acceptum habebit usquedum, &c. ut suprà ver. 6. *Impleverit risu*] id est dederit amplissimam materiam gaudii, tibi benefaciendo, & inimicos confundendo.

Caput IX.

Ijob agnita & celebrata justitia, sapientia ac potentia Dei, inficiatur criminationem vitæ suæ sibi ab amicis objectam, & justitiam suam asserens docet ex præsentibus Dei judiciis non esse de hominibus judicandum. Postremò querimonias suas repetens.

petens a Deo multis argumentis adductis mala sua deprecatur, & concludit flebili optato.

1 *Dixit*] Istius responsionis Ijobi summæ partes sunt tres: Prima, ὁμολογητικὴ sive confessoria Justitiæ & potentiæ Dei, usq; ad ver. 21. Secunda, ἀπαγορευτικὴ inficians criminationem sui & defendens integritatem suam, usque ad finem capitis: Tertia, ἔκθεσις sive expositio indignationis suæ & querimoniæ apud Deum, cap. 10.

2 *Verum est*] Cõfessio, ad primam Bildadi propositionem respondens, suprà 8. 3. quam in sequentibus explicat primò per thesin, usq; ad ver. 14. deinde per hypothesin & accommodationem ad personam suam, usque ad ver. 21.

3 *Si volet litigare*] homo videlicet de sua justitia adversus sapientissimam & potentissimam Dei justitiam.

Ad unum ex mille] id est, millies peragetur reus.

4 *Est sapiens*] Cõfirmatio propositionis superioris a natura Dei.

1 RESPONDENS verò Ijob, [1] dixit:

2 [2] Verum est, novi ita esse: nam quî justus esset mortalis *comparatus* cum Deo fortis?

3 [3] Si volet litigare cum eo, non poterit respondere ei *ad* unum ex mille.

4 [4] Est sapiens [a] animo & fortis viribus: quis obdurans *animum* adversus eum prosperitate utitur?

5 [5] Qui refigit montes ita ut non animadvertant *homines*: qui subvertit eos in ira sua.

6 Qui commovet terram e loco ejus; adeo ut columnæ ejus contremiscant:

7 ‖ Quo interdicente Soli, non oritur; qui circa stellas obsignat:

8 Qui extendit cœlos solus; & calcat excelsa maris:

9 Qui facit Arcturum, Orionem & Pleiadas; ac penetralium Austri *sydera*:

10 Qui facit res magnas, [b] adeoque impervestigabiles; & mirabilia, adeoque innumera.

11 Si transit præter me, tamen non possum videre: si transmeat, tamen non animadverto eum.

12 Si rapit, quis cogat eum restituere? quis dicat ei, quid facis?

13 Deo non revocante iram suam; sub ipso incurvantur adjutores superbiæ.

14 Quanto minus ego responsarem ei? electurus essem *habere* verba mea contra eum?

15 Cui si justus sim, non responsabo; *sed* judicem meum deprecabor.

16 Si provocem, an respondebit mihi? non credo auribus percepturum vocem meam.

17 Qui turbine contereret me, & multiplicaret vulnera mea impunè.

18 Non sineret me revocare spiritum meum; sed saturaret me amaritudinibus.

19 Si viribus *experirer*, fortissimum ecce: sin judicio, quis vadimonium constitueret mihi?

20 Si justum me assererem, os meum condemnaret me: *si* integrum me, perverteret me.

21 Integer sum, non sum mihi conscius: *sed* ex animo meo sperno vitam meam.

22 [c] Propter hoc unum dico; integrum, ut improbum ipse consumit.

23 Quandoquidem flagello mortem affert repentè; ad probationẽ innocentium ridet:

24 Terra traditur in manum improbi, adeò ut faciem judicum ejus obtegat: si nõ *ille facit*, quisnam est?

25 Nam dies mei velociores fuerunt cursore; aufugerunt, non sunt experti bonum:

26 Transmearunt cum navibus [d] celocibus, sicut aquila involans in escam.

27 Si dico, obliviscar querimoniæ meæ, derelinquam [e] iram meam, & recreabo me:

28 Formido omnes dolores meos: recognosco fore ut non purges me:

29 *Sed* me tanquam improbum fore: quare jam in vanum laborarem?

30 Si lavero me aquis nivalibus, & emundavero smegmate manus meas:

31 Tum in foveam demerges me, & abominabuntur me vestes meæ.

32 Quamvis non sit vir sicut ego, *ut* responsem ei, conveniamus pariter in judicium:

33 Neque sit inter nos arbiter, interpositurus manum suam inter utrumque nostrum;

34 Amoturus a me virgam ejus, & terrorem ejus, ne perturbet me:

35 Eloquar, & non timebo ab eo: nam non ita sum conscius mihi.

17 *Qui turbine contereret*] i. misericordi perderet me: periphrasis, duobus vers. *Turbine*] id est, subita, violenta, & fragosa plaga, qualem experti fuerant ipsius filii, supra 1. 19.

Impune] id est, sine ullo damno suo, ac nemine vindicante me: sic Proverb. 1. 11.

19 *Sin judicio*] id est; si in jus vocare vellem.

Quis vadimonium] id est, quis tandem judicis partes agens, me & illum in jus vocaret ad agendum causam nostram?

20 *Si justum*] altera propositio hypothetica, quasi dicat, si justitiam meam cum illius justitia comparare vellem, meis ipsius verbis ut meo gladio jugularẽ me.

Integrum me] comparatione Dei.

Perverteret] videlicet os meum.

21 *Integer sum*] Secunda pars responsionis ad propositionem Bildadi quæ est suprà 8. 6 & sequentibus. Est autem hoc versu prolepsis sequentium in responsione partium. nam primum integritatẽ suam, fidem, & conscientiam adversus probra quæ objiciebant illi, asserit: deinde ostendit se sine mala fide fastidire vitam suam, quod capite sequente explicat. Integer sum, (inquit) comparatione vestri in hac defensione mea: nam integer sum ab iis peccatis quæ mihi objicitis fuisse in causa cur ita affligar. *Non sum mihi conscius*] sic distinguimus secuti fidem manuscripti exemplaris. 22 *Propter hoc unum*] ἀνασκευὴ sive confutatio argumentationis illius Bildadi: Si justus esses, non affligeret te Deus, sup. 8. 6. & 20. Atqui te affligit; Ergo injustus es. Cui ita respondet Ijob, utcunque afflictus sim, mihi sum bene conscius: itaque concludo probos ut improbos a Deo affligi; amplius dico, pro arbitrio ipsius utrosque consumi. c Heb. *unum hoc propterea dico: antecedens cum relativo: pleonasmus*. 23 *Quandoquidem, &c.*] id est, quandoquidem innocentes necat subitò, aut gravissimis afflictionibus eos probando delectatur: humanitus dictum. 24 *Terra traditur*] confutatio alterius partis argumentationis Bildadi sup. 8. 11. qua dixerat, ut probis benedicit Deus, sic e contrario improbis & actionibus eorum in hac vita palàm & apertè reipsa maledicere. confutat autem Ijob ab experientia. *Faciem judicum &c.*] id est, bonos etiam condemnet, a quibus fuisset condemnandus: a signo synecdochicè, ut Esteræ 7. 8. *Ille*] nimirum Deus. 25 *Nam dies mei*] confirmatio superioris argumentationis ab exemplo suo: ostendit enim, utcunque integer sit: tamen amissam esse quàm celerrimè prosperitatem suam ver. 25. & 26. deinde se gravissimè & sine intermissione affligi, versibus sequentibus.

Dies mei] prosperi, ut sup. 7. 6. *Bonum*] diuturnum & constans. d Heb. *desiderii, id est, ita constitutis, ut quàm citissimè vectorem ad desiderium perducant.*

27 *Si dico*] q. d. si quando succurrit ut de liberatione a malis meis ventura cogitem, præcidunt mihi spem mala præsentia. e Heb. *faciem: sic Levitici 17. 10. & 1. Schem. 1. 18.* 28 *Non purges*] i. ut purum me a calamitatibus liberes: ita concludit Ijob ex rebus præsentibus, ut sup. 7. 6. 29 *Improbum fore*] ita tractatum iri, ut vos de improbo dixistis. *Laborarem*] de fovenda aliqua spe adversus istas exitiales ærumnas: sic refellit sermonem Bildadi suprà 8. 6. 30 *Si lavero*] i. quamvis purissimus essem hominum, tamen ita affligeres me: apostrophe ad Deum. 31 *Abominabuntur*] id est, horrebunt me etiam omnia mihi proxima, & juris mei: hyperbole. 32 *Quamvis*] Conclusio superioris sermonis μεταβατικὴ id est, transitiva ad querimoniam sequentis capitis, conjuncta propositione quæ est in ver. 35. & principio sequentis capitis; qua ita statuit Ijob; etsi neque mihi est autoritas cum illo contendendi, neque alteri judicandi, aut arbitrium interponendi: non dubitabo tamen expostulare cum illo familiariter, fretus bona fide & conscientia. *Pariter*] id est, æquis inter nos legibus, ut inter litigantes ex æquo disputari solet. 35 *Ita*] nimirum ut vos exprobratis mihi.

Quis obdurans] ab exemplo: est autem prolepsis hoc versu, cujus duæ argumentationes sigillatim sequentibus explicantur. 5 *Qui refigit*] confirmatio prioris argumentationis de natura Dei, ab operibus ejus, usque ad ver. 11.

Animadvertant] nempe amotionem, adeoque ullum vestigium eorum. 6 *Columnæ*] i. ima fundamenta, quasi dicat, terram a summo ad imum. 7 *Quo interdicente*] id est, qui efficit noctem & diem: periphrasis: nam donec oriatur sol, est nox: & adveniente die contra, quasi obsignatæ occultantur stellæ.

‖ *Gen. 1.* 8 *Calcat excelsa maris*] id est, æstum & fluctus ferventis maris quasi pede comprimit. 9 *Qui facit Arcturum*] id est, qui facit ac moderatur annum; cujus partes a signis cœli ordinariis designantur, principio ducto a Septembri; prout numeratur civilis annus. *Arcturum*] cujus sydus exoritur undecim diebus ante æquinoctium Autumni, & dimidiam anni partem terminat. *Orionem*] sydus quod totis noctibus mense Decembri in hemisphærio supero versatur, & deinceps usque ad vergiliarum tempus conspicuum est. *Pleiadas*] Latinè vergilias, quæ una cum vere oriuntur, & durant usque ad Autumnum. *Penetralium austri*] intelligit æstiva sydera, ut est canicula, &c. quæ quia ad polum Antarcticum sive axem meridianum spectant (qui polus velut inferior subest horizonti nostro) penetralium Austri sydera appellantur: dicuntur enim penetralia austri elegante phrasi per hypallagen pro Austro penetralium, id est, abstruso & quasi in penetralibus terræ abscondito. b *usque ad non pervestigationem, & usque ad non numerum, suprà 5. 9.* 11 *Si transit*] confirmatio secundæ argumentationis ab exemplis. est autem hoc primum hypotheticum a persona sua, quasi dicat: si quod documentum potentiæ, & sapientiæ & justitiæ suæ edit ob oculos meos, non sum is qui eam cognoscere & pervestigare possim; adeò inscrutabilia sunt judicia ejus & impervestigabiles viæ ejus, Rom. 11. 33. 12 *Si rapit*] secundum exemplum κατὰ θέσιν, a persona eorum quos Deus malis afficit arbitratu suo. 13 *Deo non revocante*] tertium exemplum, a persona eorum qui vires suas consumunt & alienas adhibent ut absistant Deo. *Adjutores superbiæ*] id est, superbi, & eorum patroni. 14 *Quanto minus*] altera pars confessionis, ut diximus in ver. 2. qua primùm statuit se non responsaturum, sed submisso animo deprecaturũ Deum: deinde hoc institutum suum duabus propositionibus hypotheticis confirmat. Quod autem dicit, Quantò minus, comparatio majoris est: si nemo (inquit) quantumvis potens & validis auxiliis fultus Deo utiliter obloqui aut obsistere potest; quid ego miser, solus, &c.

Electurus essem] id est, de industria litigarem, ut supra ver. 3. 15 *Si justus*] id est, si sapiam, & velim in mea justitia pergere. *Deprecabor*] ut facit sub finem sequentis capitis. 16 *Si provocem*] Propositio prior hypothetica, qua docet quam malè sibi sit cessurum, si cum Deo judicio aut viribus certare velit: quod amici tanquam homini malè sano & furenti exprobrabant. *Auribus percepturum*] accepturum provocationem meam.

a Heb. *corde.*

CAPUT

Caput X.

1 ' Fastidit anima mea vitam meam; [a] deponam a me querimoniam meam: loquar in amaritudine animæ meæ;

2 Dicam Deo, 'ne condemnes me; notum fac mihi quamobrem ' contendas mecum.

3 'An bonum est tibi, quòd opprimis? quòd spernis laborem manuum tuarum? & consilium improborum illustras?

4 'An oculi carnei sunt tibi? an ut videt mortalis vides?

5 'An similes diebus mortalium dies tui *sunt*? aut anni tui similes diebus viri?

6 'Ut inquiras in iniquitatem meam, & de peccato meo quæras?

7 'In notitia tua *est* me non esse improbum: 'nec tamen est quod eripiat a manu tua.

8 'Manus tuæ dolore afficiunt me, quæ fecerunt me: unà circumquâque *sunt* quibus perdas me.

9 || Recordare, quæso, quòd sicut argillam fecisti me: & in pulverem reduceres me?

10 Nónne ' sicut lac fudisti me? & tanquam caseum coagulasti me?

11 'Cute & carne induisti me? ossibúsque & nervis texisti me?

12 'Cùm vita benignitatem exercuisti erga me? & visitatio tua conservavit spiritum meum?

13 'At ista recondidisti in [b] animo tuo: novi hoc esse apud te.

14 'An simulac pecco, observes me? & ab iniquitate mea non purges me?

15 Si improbus sim, hei mihi; si justus sim, non 'possum attollere caput meū: satiare ' ignominia, & respice afflictionem meam.

16 'Nam attollit sese *illa*, ut ferox leo ' venaris me: & [c] 'rursus mirificum te exhibes contra me.

17 Renovas ' testes tuos contra me, augens indignationem tuam adversus me: 'vices & exercitus sunt contra me.

18 'At quare e vulva eduxisti me? *ô si* expirassem, & oculus non vidisset me:

19 Essem ac si nunquam fuissem; ex utero in sepulchrum elatus fuissem.

20 'An non paulisper diebus meis ' cessabit? deponet a me, ut recreem me paulisper?

21 ' Cùm nondum abivero unde ' non sum rediturus; ' in terram tenebrosam & ' umbræ lethalis.

22 Terram obscurissimam, similem caligini, umbræ lethalis, & ' expertem vicissitudinum; ' utcunque splendeat, similem caligini.

1 *Fastidit*] ut supra 9.21. 1 Heb. *relinquam* de *super me.* 2 *Ne condemnes*] Propositio deprecationis primùm, deinde optati: ut Deus severitatis suæ in Ijobum causam explicet, cùm ipse sibi bene sit conscius. *Contendas*] flagellando me. 3 *An bonum*] Confirmatio propositionis a rebus absurdis, quæ etsi in Deum cadere non possunt: tamen pro forma judiciorum ab humana infirmitate de Deo cogitari possent. Est autem hic primum absurdum, ut Deus justus opprimat hominem sibi bene conscium: secundum, ut opifex spernat suum opus: tertium, ut probus improbis faveat, hoc ver. 4 *An oculi*] quartum absurdum, ut Deus omnium cognitor judicio fallatur. 5 *An similes*] quintum absurdum concludens superiora omnia: an tota, inquit, æternitate tua quicquam tibi humanum evēnit? synecdoche. Sic transit Ijob ad hypothesin causæ suæ. 6 *Ut inquiras*] nempe quasi jam omnia non essent tibi exploratissima: ut asserit sequente vers. 7 *In notitia tua est*] Propositio prima, confutans absurdum primum, de quo supra ver.3. *Nec tamen est*] [illegible] ad movendam misericordiam: quasi dicat, veruntamen ne mea quidem integritas, cujus tu mihi testis es, facit ut hac plaga liberer. 8 *Manus tuæ*] Propositio secunda pathetica respiciens ad absurdum secundum versic.3. amplificata primum κατ' σύγκρισιν sive comparationem antecedentis operis Dei cum præsentibus calamitatibus: deinde per enumerationem singulorum Dei operum erga se inde a conceptu. || Gene.2.7. 10 *Sicut lac*] id est, conceptum humanam & naturalem effecisti: periphrasis. 11 *Cute & carne*] id est, in utero formasti. 12 *Cùm vita, &c.*] id est, animasti, & in vita conservasti. 13 *At ista*] ὑποφορὰ, sive subjectio fidei ad præcedentes quæstiones. b Heb. *corde.* 14 *An simulac*] Tertia propositio, respondens tertio absurdo per dilemma: alia est, inquit, apud te ratio eorum qui ex infirmitate peccant alia improborum. Si ex infirmitate offendi, an mecum eadem ratione acturus es atque cum improbo? 15 *Possum attollere*] ita ærumnarum gravitate opprimor: quam ob rem ad orationem patheticam statim confugit. *Ignominia*] mea videlicet, id est, desine me ignominia afficere misertus mei. 16 *Nam attollit*] precationis αἴτιον, duobus versibus. *Venaris*] id est, insectaris plagis: humanitus dictum. c Heb. *reverteris, & mirificum.* *Rursus mirificum*] id est, subinde mirificos dolores mihi affers. 17 *Testes*] id est, plagas, testes indignationis tuæ, ut infrà 16.8. *Vices & exercitus*] id est, velut copiæ aliæ aliis succedentes oppugnant me. 18 *At quare*] Contentio fervens adversus Deum, ἐκ τοῦ πάθους ex infirmitate carnis proficiscens: vide suprà 3.10. & sequentibus. 20 *An non*] conclusio a voto & ardente gemitu, repressa superiore contentione adversus Deum, quasi victoris ex ea erigentis se ad Deum. *Cessabit*] renovare dolores: videtur autem Ijob ex his verbis novos eo momento aculeos & tela dolorum persensisse, quibus ad Deum excitaretur.

21 *Cùm nondum abivero, &c.*] id est, mortuus fuero: periphrasis. *Non sum rediturus*] vide suprà 7.9. & 10. *In terram*] descriptio sepulchri periphrastica. *Umbræ lethalis*] id est, umbrosissimam. 22 *Expertem vicissitudinum*] in temporibus videlicet: est enim perpetua nox ibi. *Utcunque splendeat*] id est, quæ quantumvis sole lucente perlustretur terra, semper opaca permanet.

Caput XI.

Tzophar sermonem Ijobi a comparatione majestatis divinæ refellens, docet unicam salutis viam esse fidem & resipiscentiam; ad quam Ijobum hortatur.

1 Cui respondens Tzophar Nahhamathites, ' dixit:

2 ' An multitudini verborum non responderetur? aut an [a] vir loquax justus haberetur?

3 ' Ad mendacia tua homines silerent? & te subsannantem nemo pudore suffunderet?

4 ' Dixisti enim, ' pura est disciplina mea; & ' mundus sum ante oculos tuos.

5 ' At certè, *o si* quis daret Deum loqui; & aperire labia sua adversus te:

6 Ut indicet tibi [b] occultissimā sapientiā, ' duplo majorem fore ad existentem *hanc* (quod animadverte) si exacturus esset abs te Deus pœnam iniquitatis tuæ.

7 ' An profunditatem *sapientiæ* Dei invenias? aut usque ad finem *sapientiam* omnipotentis invenias?

8 *Altior est* [c] altissimis cœlis, quid ages? profundior ' sepulchro *imo*, quid cognosces?

9 Longior terra mensura ejus: & latior mari.

10 ' Si transmeabit ut ' dedat: sive ut ' congreget; quis verò avertet eum?

11 ' Cùm ipse novit ' homines vanos, & videt nequitiam; an non ' consideraret:

12 ' Ut vir ' vacuus fiat cordatus: homo ' ut pullus onagri natus?

13 ' Si tu ' comparans animum tuum; expansurus es ad eum manus tuas:

1 *Dixit*] Hujus orationis summæ partes sunt, Exordium, ver.2. & 3. Ἀνασκευὴ sive confutatio sermonis quem habuerat Ijob, a 4. ver. usque ad 13. Κατασκευὴ sive confirmatio promissionum Dei in resipiscentem, usque ad 18. ver. Et Conclusio, inde usque ad finem. 2 *An multitudini*] Exordium a necessitate, in quam sibi adduci videbatur Tzophar ut sermones Ijobi refelleret. Ejus necessitatis loci sunt quatuor amplificati contentione vehementissima, hoc & seq. versu. Primus ἐκ τοῦ ἀπρεποῦς, ab inhonesto; Si tibi inhonestū est tot verba effutire, nobis adhuc inhonestius foret ea dissimulare: & secūdus ἐκ τοῦ ἀσυμφόρου, ab inutili; Loquacitas non efficiet justū. a Heb. *vir labiorū.* 3 *Ad mendacia tua*] Tertius locus, ab injusto: Injustum est mendaciis assentari. *Et te*] Quartus ἐκ τοῦ ἀδυνάτου, ad impossibili: non possunt pii non obsistere blasphemanti bus. 4 *Dixisti*] Ἀνασκευῆς sive confutationis ἔκθεσις, propositio argumenti quod statuit confutare. *Pura est disciplina*] id est, ego ex puro corde, conscientia bona & fide non simulata versatus sum in tuenda doctrina Dei, suprà 6.10. *Mundus sum*] vitæ ratione sup. 10.7. 5 *At certè*] summum & unicum argumentum confutationis a testimonio Dei, quod Ijobo δι' εὐχῆς, precationis modo objicit, velut obfirmatè omnibus hominum documentis resistenti. b Heb. *occultis sapientiæ.* 6 *Duplo majorem*] id est, te multò graviores pœnas tuis peccatis meritum esse, quàm sunt hæ quibus affligeris, si Deus tecum summo jure agere vellet, ut Hhezr. 9.13. 7 *An profunditatem*] Ἐργασία superioris propositionis de occultissima sapientia Dei, quam metaphoricè cum rerum corporearum exemplis comparat, omnibus humanis dimensionibus eam superiorem esse confirmans, hoc ver. & duob. seq. c Heb. *altitudinibus: hypallage.* 8 *Sepulchro*] .i. omnibus inferis. 10 *Si transmeabit*] .i. si operibus exerat se, ut suprà 9.11. *Dedat*] abjiciens a se. *Congreget*] recipiens ad se. 11 *Cùm ipse*] Ἐργασία alterius membri in propositione adducti, de peccato hominis & cognitione ejus. *Homines vanos*] ut esse præsumeris ex verbis tuis, & ex pœnæ quam sustines gravitate. *Consideraret*] ad judicandum, & ad puniendum. 12 *Ut vir*] Usus animadversionum Dei, quo comparatur transitio ad κατασκευήν. *Vacuus*] corde & intelligentia. *Ut pullus*] id est, etiam brutissimus inde ab ortu suo. 13 *Si tu comparans*] Κατασκευὴ sive confirmatio hypothetica promissionum Dei, qualem alii amici adhibuerunt suprà 5.17. & 8. 5. & 20. *Comparans*] id est, si ex animo resipisces.

14 Quandoquidem nequitia est in manu tua, procul amove eam: & ne sinito habitare in tentoriis tuis iniquitatem.
15 Tunc cùm "extuleris faciem tuam e vitio: utique "eris validus, & non timebis.
16 Nam tu molestiæ oblivisceris: sicut aquarum *quæ* "præterierunt recordaberis:
17 Et "supra meridiem exurget tempus; "evolabis, similis matutino eris.
18 "Confide igitur, dum est spes: si "[d]perscrutatus fueris, securè cubabis:
19 Et recubantem nemo exterrebit: imò precabuntur faciem tuam multi.
20 "Oculi verò improborum deficient, cùm perfugium perierit ab eis, & "spes eorum exspiratione animæ.

15 *Extuleris*] id est, te erexeris, & in vitio non amplius jacebis: sic perstringit Ijobum quasi in peccato jacentem. *Eris validus*] quod antè plane imparatus jactabas, sup. 9. 35. 16 *Præterierunt*] videlicet non reversuræ. 17 *Et supra meridiem*] id est, illustrissima gloria circumfulgebis. *Evolabis*] id est, quasi uno momento ex ærumnis istis emerges atque eveheris. 18 *Confide*] Conclusio exhortatoria ad fidem & resipiscentiam tempestivam, partim a promissionibus Dei adjunctis, partim a metu judiciorum ejus: quem aculeum adhibet ad fodicandum Ijobum: ut suprà 8.20. *Perscrutatus*] id est, vias tuas exploraveris, & resipiscente animo a te abjeceris: sic Lamentationum 3.40. d Heb. *perfoderis: metaphora.* 20 *Oculi improborum*] id est, improbi sua spe frustrati vitam in lachrymis & ejulatu consument. *Spes eorum*] id est, misera morte de rebus speratis decident.

CAPUT XII.

Ijob confutatis amarulenter ab experientia & communi rerum creatarum testificatione argumentis Tzopharis, & reliquorum mendacibus sermonibus repudiatis, omnes injuriæ in Deum arguit. Postea redintegrans constitutionem causæ suæ, expostulat cum Deo de illatis calamitatibus, easque argumentis aliquot deprecatur.

1 RESPONDENS verò Ijob, "dixit.
2 "Scilicet vos esse "populum: & "vobiscum morituram sapientiam.
3 "Etiam mihi est animus ut vobis; "non [a]inferior sum vobis: "& apud quem non *sunt* hujusmodi?
4 "*Ut qui* derisui *est* amico suo sum, "quem clamantem ad Deum exaudit: "derisui *est* justus, integer.
5 "Tæda contempta *est* ad cogitationem tranquilli: is qui constitutus est, in "nutationibus pedis.
6 Tranquilla sunt tentoria "vastatoribus, & secura provocantibus iram Dei fortis: cuicunque efficit Deus ut eveniat *optatum* ad manum.

1 *Dixit*] Hujus responsionis Ijobi summæ partes sunt duæ: ἀνασκευὴ sive confutatio partim singularis sermonum Tzopharis, partim universalis amicorum omnium, usque ad 17. ver. cap. 13. Et nova ἔκθεσις, hoc est, propositio sive constitutio causæ suæ coram Deo, usque ad finem. 2 *Scilicet*] Exordiū ironicum: primus locus ἀνασκευῆς, a reprehensione amarulenta eorum qui sermonem habuerant. *Populum*] id est, verè homines, quibuscum ego comparatus sum vir vacuus, & quasi pullus onagri, suprà 11.12. *Vobis cum morituram*] id est, præter vos neminem esse sapientem: Sarcasmus. 3 *Etiam*] amplificatio ironiæ superioris per comparationem sui. *Non inferior*] id est, non minus habeo animi & intelligentiæ quàm vos; sic infrà 13.2. a Heb. *non cado ego præ vobis: sic infrà 13.2.* *Et apud quem*] altera amplificatio ironiæ. 4 *Ut qui, &c.*] secundus locus ἀνασκευῆς, ἐκ τοῦ ἀπρεποῦς, ab inhonesto; sed κατ' εὐφημισμὸν in tertia persona enuntiatus, ut suprà 6.14. tum ut minùs amicorum animi offendantur, tum ut commodiùs ad thesin transeatur. *Quem*] amicum, &c. Id est, cui in præsentia Deus benedicit, ut fruatur tranquillitate vitæ; ac proinde quem indignius est de misero amico male judicare, maximè qui justitiam & integritatē suam asserit. *Derisui*] Transitio ad thesin. 5 *Tæda contempta*] Tertius locus ἀνασκευῆς, Thesis sive propositio contraria ex adverso illi quam posuerat Tzophar suprà 11,13. & sequentib. Tu (inquit) dicis fore ut probus securè in hac vita degat, & gloriosa posteritatis luce meridiem superet: ego verò contrà ab exemplo meo confirmo, primùm virum integrum ad multas mutationes & casus tota hac vita comparatum esse: deinde ad opinionem eorum qui tranquillè vivunt quasi absumptam tædam abjectum esse, nedum ut luceat velut sol: contrà verò multa improbis ex animo succedere, utcunque statueris suprà 11.20. *Nutationibus pedis*] id est, calamitatibus, quæ parum abest quin ipsum hominem prosternant: elegans metaphora, ut Psal. 18.37. 6 *Vastatoribus, &c.*] id est, improbis, qui non tantùm contra secundam legis tabulam, sed etiam contra primam veniunt.

7 "Enimvero interroga, quæso, jumenta, & docebit te *illorum quodque*: aut volucrem cœli, & indicabit tibi:
8 Aut confabulare cum terra, & docebit te: etiam enarrabunt tibi pisces maris.
9 "Quis non cognovit ex omnibus istis, manum Jehovæ facere illud;
10 In cujus manu *est* anima omnis viventis, & spiritus totius carnis humanæ?
11 "An non auris verba probabit, ut palatum cibi gustum assumit sibi?
12 "In decrepitis erit sapientia? & in longitudine dierum intelligentia?
13 "Penes illum *est* sapientia & fortitudo: illius *est* consilium & intelligentia.
14 "En *ita* "destruit ut non ædificetur: "occludit viro *ita* ut non aperiatur.
15 En ita "cohibet aquas ut arescant: aut ita emittit eas ut subvertant terram.
16 Apud illum *est* robur & "substantia: ejus *est* "errans & in errorem inducens.
17 Qui facit "ut consulti deveniant in dementiam; & judices stultos reddit:
18 "Vinculum regum dissolvit; & cingulum alligat lumbis eorum:
19 Qui facit ut "præsides deveniant in dementiam; & valentissimos pervertit:
20 Qui "amovet [b]sermonem eloquentibus; & judicium senum recipit:
21 Qui effundit contemptum super ingenuos; & zona validos destituit:
22 Qui "revelat profunda e tenebris; & educit in lucem "umbram lethalem:
23 "Qui "auget gentes & perdit eas; qui "expandit gentes & abducit eas:
24 Qui "amovet animum primoribus populi terræ; & facit ut aberrent in loco inanitatis avio.
25 Qui facit ut "errent tanquam ebrius, palpent in tenebris [c]deficiente luce.

7 *Enimvero* [illegible] ἀνασκευῆς [illegible] ἐκ τοῦ ἀτόπου, ab absurdo [illegible] stendit Ijob [illegible] esse ut istam administrationem Dei negent illi [illegible] ob oculos [illegible] omnes res [illegible] quantumvis [illegible] & animo destitutæ confirmant. 9 *Quis non cognovit*] id est, quis non discat ex illorum singulorum documentis? [illegible] superioris propositionis de calamitatibus bonorum & secundis rebus improborum. 11 *An non auris*] Pathetica reprehensio, quam de industria inseruit Ijob in medium hunc locum de administratione Dei, ut amicos gravius perstringeret, quasi dicat, vos hactenus rebus a Deo creatis usi estis, & sensibus vestris decrevistis ea quæ vobis sapiebant, placebant ad visum, &c. sed cùm omnia ista totidem sint documenta mirificæ ipsius administrationis Dei: an non tandem aliquando aurem & animum advertentes meliùs judicabitis de administratione Dei? an semper cæci, surdi, fatui, & stupidi futuri estis in percipiendis omnium rerum documentis & sermonibus meis? 12 *In decrepitis*] Exaggeratio superioris argumenti ab ætate amicorum Ijobi, ut qui jam provectiores debuerant experientia longiore ista didicisse. Jam verò se ostendit reipsa comperire penes Deū unū esse, & ab illo solo percipi sapientiam, vers. sequent. 13 *Penes illum*] regressio ad ἐργασίαν quæ fuerat intermissa a versu 11. in qua administrationem Dei confirmat, primùm a natura ejus, deinde ab effectis, qualia inter homines quotidie observantur. Penes illum, inquit, id est, ejus sunt, & in ejus administratione hæc insunt omnia: sic naturam administrationis explicat hoc versu. 14 *En ita, &c.*] id est, ineluctabilis est administratio ejus, cujus exponuntur effecta usque ad finem capitis per antithesin membrorum. *Destruit*] ut Sedomum, &c. Gen. 19. *Occludit*] id est, [illegible] quasi objecta structura, & obserata porta, ut Lotum. Ibidem. 15 *Cohibet*] ut Genes. 7. & 8. 16 *Substantia*] id est, existentia (ut vocant) rerum omnium. *Errans*] sive corpore, ut Psalm. 107.4. & 40. sive animo, ut Gen. 3. de Serpente, Adamo & Chava. 17 *Ut consulti*] sicut Exodi 1. & sequent. capitibus. 18 *Vinculum regum*] ut Genes. 14. 19 *Præsides*] ut suprà vers. 17. 20 *Amovet sermonem*] ut in historia Schecemitarum, Gen. 34. b *labium.* 22 *Revelat profunda*] ut in historia Josephi, Gen. 37. & 41. *Umbram lethalem*] id est, rem abstrusissimam. 23 *Auget gentes*] ut ante diluvium, Genes. 5. & 11. *Expandit*] ut Gen. 10. & 11. 24 *Amovet animum*] Exod. 8. & 14. 25 *Errent*] Gen. 19. Est autem verborum hysterosis, ut 1. Schemu. 20.16. c Heb. *non luce.*

CAPUT XIII.

1 "EN omnia vidit oculus meus: audivit auris mea, & percepit sibi.
2 Utique quod scitis, scio ego quoque: non sum inferior vobis.

1 *En omnia*] confirmatio superiorum; quia docet Ijob se ista omnia partim experientia cognovisse, partim fide habere exploratissima: quam ob rem nos in superioribus exempla omnia ex priscis illis temporibus adduximus.

3 "Profectò

3 *Profectò ego pro omnipotente loquar; & disceptare pro Deo forti volo.
4 *Etenim vos concinnatores mendacii; medici nihili omnes estis.
5 *O *si* quis daret ut [a] omnino sileretis: nam esset vobis pro sapientia.
6 Audite jam disceptationem meam: & ad contentiones labiorum meorum attendite.
7 *An pro Deo forti loqui debetis iniquitatem? aut pro eo loqui debetis fraudem?
8 *An personam ejus accipere debetis: cùm pro Deo forti contenditis?
9 *An bonum *futurum est* cùm *pervestigabit vos; si ut illuditur mortali,* illuseritis ei?
10 [b] Omnino reprehendet vos: *etiamsi clam personam accipiatis.
11 *An non excellentia ejus perturbat vos,& pavor ejus irruit in vos?
12 *Memoriæ vestri sunt [c] similes cineri: [d] tumulis luti altiora vestra.
13 *Silentes desistite a me, ut eloquar ego: & *obveniat mihi quidvis.
14 *Quam ob rem *auferrem carnem meam dentibus meis, & *animam meam ponerem in manibus meis?
15 *Si enecaret me, non sperarem? veruntamen vias meas ante faciem ejus probabo.
16 Etiam ipse mihi erit saluti: quamvis in cōspectum ejus *hypocrita non veniat.
17 *Audite [e] continenter sermonem meum,& enuntiationem meam auribus vestris.
18 Ecce jam dispono judicium: scio me *fore justum.
19 *Quis *est* qui contendat mecum? *Si nunc silerem, expirarem.

3 *Profectò ego*] alterum pars ἀνασκευῆς, confutatio universalis sermonum quos amici in Ijobum ad defendendam Dei justitiam habuerant; cujus propositio hoc versu est hujusmodi: vos me existimatis litigare adversus Deum,& illi(ut vobis quidem videtur) patrocinamini; sed ego contrà translationem criminis instituo in vos,quia vos ii estis qui Deum patrocinio vestro offenditis, & gravem ei injuriam facitis, quasi mendaciis causa ipsius defendenda esset.

4 *Etenim vos*] ἀντιλογία institutionis ἀντεγκλήματος a duabus causis; una, quòd Deo nihil prosunt mentiendo; altera, quòd ne Ijobo quidē prosunt inepus pharmacis & medicamentis adhibitis.

5 *O si quis*] audientiam facit primùm κατ' ἐυχὴν: deinde ab inhonesto, quia stultus qui tacet, sapiens reputabitur, Proverb.17.28. postremò ab utili, quia increpationem suam spectat utilem eis & salutarem fore.

a Heb. *silendo sileretis*. 7 *An pro Deo forti*] Propositio increpationis: Pro Deo loqui sanctum est; sed iniquitatem loqui impium. Iniquitatem vero vocat Ijob, quod ordinariam illā administrationem Dei, quàm asseruit superiore capite, singuli pernegaverant, Eliphaz suprà 5.3. & sequentibus: Bildad, suprà 8.11. & sequentibus: & Tzophar suprà 11.13.& 20. 8 *An personam ejus*] id est, an ita respectu personæ Dei abripimini, ut nullam habeatis rationem mei? quod ne quidem cum ipsius Dei justitia est consentaneum: sic infrà 10. ver. hactenus argumentum ab injusto. 9 *An bonum*] argumentum ab inutili; quo ostendit primùm hanc rationem ipsis fore inutilem, hoc versu: deinde verò perniciosam justo judicio Dei, tribus versibus sequentibus. *Pervestigabit*] id est, recognoscet & expendet patrocinium vestrum. *Illuseritis*] id est, mendaciis, cavillis,& tergiversationibus causam illius egeritis, quæ ad decipiendos homines & turpes causas velandas adhiberi solet. b Heb. *reprehendendo reprehendet*. 10 *Etiamsi clam*] id est, quantumvis obscuræ sint rationes vestræ,& hominum notitiā fugiant: tamen pater ille cœlestis videt in secreto, & suo tempore reposciturus est. 11 *An non*] alter locus ἐκ τοῦ ἀσυμφόρου. q.d. nónne majestas Dei præsens vos percellit & deterret a me condemnando, ut etiam facit metus venturi illius judicii? superiore versu: gradatio. 12 *Memoriæ vestri*] id est, quicquid in vobis est maximè memorabile,& altum si cum Deo comparabitur, & reipsa nihil est: confirmatio proximi argumenti ex comparatione conditionis nostræ cum excellentia Dei. c Heb. *similitudines*. d Heb. *altis luti*. 13 *Silentes desistite*] Conclusio ἀνασκευῆς, conjuncta transitione ad novam ἔκθεσιν. *Obveniat*] id est, sinite me meo periculo loqui. 14 *Quam ob rem*] Occupatio: qua docet Ijob non esse cur de ipso metuant quasi desperante, ac præ desperatione adversus Deum contendente in suam ipsius pernitiem. *Auferrem carnem*] id est, me ipsum in desperationem abiens consumerem? *Animam meam*] id est, vitæ & animi mei omnem curam abjicerem? vide simile 1. Schem. 19.5. 15 *Si enecaret*] Amplificatio occupationis a circumstantia mortis. quasi dicat, tantum abest ut omnem vitæ ac salutis meæ rationem abjecerim, ut potius in mortis angustiis fidem in Deum habiturus, rationem vitæ meæ apud eum depositurus, & salutem ab eo constantissimè expectaturus sim, vero, simplice & integro animo. 16 *Hypocrita*] qualem me cogitatis esse,& nominatim vocavit Bildad suprà 8.13. 17 *Audite continenter*] Exordium ἐκθέσεως. e Heb. *audiendo*. 18 *Ecce*] primum argumentum exordii, a bona fide & conscientia sua, quam statuit explicare coram Deo. *Fore justum*] id est, justum habitum iri coram Deo. 19 *Quis est*] quasi dicat, cùm Deus me justificet, quis intentabit crimina adversus me? sic Rom 8.33. *Si nunc*] secundum argumentum a necessitate, quasi dicat, rumperer, si hic æstus apud me continendus esset, & non daretur liber expostulandi locus.

20 *Tantummodo duo ne facias contra me: tunc a facie tua non abscondam me.
21 *Manum tuam procul amove a me: & terror tuus ne perturbet me.
22 Deinde inclama, ut ego respondeam: aut eloquar, ut reddas responsum mihi,
23 *Quot mihi iniquitates & peccata sint; defectionem meam & peccatum meum notum fac mihi:
24 Quare faciem tuam abscondas,& *reputes me inimicum tibi?
25 *An folium impulsum exagitares? aut stipulam aridam persequereris?
26 Quòd *rescribis contra me amaritudines; & efficis ut possideam hæreditariò *iniquitates pueritiæ meę:
27 Ac *ponis in compede pedes meos,* observans omnes semitas meas: *super radices pedum meorum imprimeris.

20 *Tantummodo*] altera pars Exordii sermone converso ad Deum, qua postulat Ijob ut ad æquam & legitimam disceptationem causæ attendat Deus: idque duobus modis: unus, ut cesset ab infligendis plagis & inhibeat eas ver.21: alter ut sibi ipsi det securitatem a plagis,& ipsius animum confirmet, quo audeat expostulare cum Deo, ver.22.

21 *Manum*] id est, plagas: metonymia.

23 *Quot mihi, &c.*] Propositio summa, ac velut status totius causæ his duobus versibus, qua Ijob assumpta actoris persona cum Deo expostulans, se tam bene sibi conscium esse ostendit, ut non possit statuere cum animo suo se propter peccata sua tam graviter flagellari: ac proinde si quid ejusmodi est (cujus se nescium profitetur) exponi sibi a Deo postulat. Dicit enim, Quot, id est, quid & quantum peccaverim, fac ut sciam. 24 *Reputes*] id est, mecum, ut cum inimico, agas rigidissimè. 25 *An folium impulsum*] primus locus contentionis veluti forensis, ad misericordiam adducens Deum ab indigno, per comparationem majestatis divinæ cum tenuitate sua: nam Ijob se cum folio depulso & quisquiliis arentibus comparat: judicium verò Dei gravissimis & vehementissimis figuris explicat, duobus versibus sequentibus. quasi dicat, indignum est majestate tua ut misellum homuncionem & abjectissimum tot & tantis calamitatibus obruas. 26 *Rescribis*] id est, Judiciali rescripto tuo in me decernis plagas tam amaras atque difficiles: humanitus dictum ex forensi usu. *Iniquitates*] id est, pœnas inde a pueritia mea iniquitate meritas. 27 *Ponis in compede*] id est, me coërces istis malis, quasi sontem compedibus vinctum. *Observans*] id est, singulis his malis circumcludens me quasi armatis custodibus, ut suprà 10.17. *Super radices*] id est, vestigia iræ tuæ usque ad extremos pedis articulos pertingunt, ut cùm pes sontis totus uritur gravitate compedum. radices autem pedum vocat ipsos pedes, qui in digitos quasi radicis partes diffunduntur.

Caput XIIII.

1 *QUANQUAM *iste velut putredo veterascit, ut vestis quam edit tinea,
2 Homo natus muliere, brevis [a] ætate,& satur commotione,
3 Ut flos, simulac egressus est succiditur, & fugit velut umbra, neque consistit:
4 Nihilo minus super *istum *aperis oculum tuum: & me adducis in judicium tecum.
5 *Quis edat mundum ex immundo? ne unus quidem.
6 *Quandoquidem præcisi sunt dies ejus, numerus mensium ejus penes te *est*: determinationes ejus fecisti, quas non transgrediatur:
7 *Respice *aliorsum* ab eo, donec desistat: usque dum *exsolverit, ut mercenarius, [b] diurnum suum.
8 *Nam est de arbore spes, si excindatur, ad-

1 *Quanquam*] ἀπόδοσις, redditio sive accommodatio superioris argumenti, primùm κατὰ θέσιν, a conditione hominum universè; deinde, καθ' ὑπόθεσιν, a conditione ipsius singulari.

Iste] homo natus muliere versic.2.

a Heb. *diebus*.

4 *Istum*] hominē, ac nominatim me qui sum ista conditione,& ex ipsorum numero: sic transitio fit a thesi ad hypothesin.

Aperis oculum] id est, nominatim respicis,& quæstionē habes. 5 *Quis*] secundus locus contentionis ἐκ τοῦ ἀδυνάτου ab impossibili. quasi dicat, si mecum peccatorum & immunditiæ nomine experiris, nosti neque me, neque alium mortalium quempiam suis viribus ab immunditia liberari posse, ac proinde aut judicium tuum gravissimum illis subeundum esse, aut adhibendam misericordiam tuam, quam tu ipse misertus infirmæ carnis promisisti, Gen.8.21. 6 *Quandoquidem*] tertius locus captandæ misericordiæ ἐκ τοῦ πρέποντος, ab eo quod magis Deum misericordem decet. quasi dicat, convenientius futurum est majestati tuæ ut præsente morte contentus sis, quàm ut toto vitæ curriculo me miserum hominem rigidissimè & præter ordinem exagites. 7 *Respice aliorsum*] vide suprà 7.19. *Exsolverit*] .i. transegerit vitam, b Heb. *diem suum*. 8 *Nam est*] ἀπολογία superioris loci ἐκ παραβολῆς a comparatione contrarii, qua Dei misericordiam captat hoc modo: si homo tanta facultate præditus esset quantam habet arbor, quæ sine graviore periculo putatur & ad radicem usque cæditur, deinde facili negotio repullulat; existimarem leniùs calamitates mihi perferendas esse: jam verò cùm neque ligneus sit homo neque tam vividus ut semel occisus sponte repullulet, respice aliorsum a me, &c.

10 *Ex odore*] id eſt, vel tantillo humore: metaphora.
Velut planta] id eſt, ac ſi novella planta, aut viviradix eſſet.
12 *Abeuntibus*] amplificatio ab altera ſimilitudine aquarum pereuntium e lacu, id eſt, alveo ſive conceptaculo ſuo: quam ſimilitudinem aut a cognito aliquo exemplo aut hypotheticè propoſuit; cujuſmodi exemplum memorabile eſt apud Dionem Nicæum in Auguſto & Trajano.
13 *Uſquedum, &c.*] id eſt, nunquam in vitam hanc revertentur.
14 *Utinam*] quartus locus contentionis, optatum hypotheticum ſive conditionale: ſi homo hanc vitam recepturus eſſet, ut verſus ſequens oſtendit.
Occultares me] ut radix arboris abſconditur terra, ubi ab externis injuriis tuta eſt.
Determinationem] id eſt, tempus quo vitam reciperem.
15 *Revicturum*] hac præſente vita.
Sperarem] de hac vita a calamitatibus immuni recipienda.
16 *Revocares*] in vitam, & me redivivus ſiſterem.

huc repullulaturam, & tenerum ramum ejus non deſtiturum,
9 Cùm valde ſenuerit in terra radix ejus, adeo ut in pulvere jam moriturus fuiſſet pes ejus *ſucciſæ*;
10 ᵃEx odore aquarum regerminat: & agit ramum ᵃvelut planta.
11 At vir moritur debilitate fractus: cumque expiravit homo, ubinam eſt?
12 ᵃAbeuntibus aquis e lacu, ut flumen exſiccatum exareſcit:
13 Ita vir cùm occubuit, non reſurgit ᵃuſquedum non *erunt* cœli, non excitabuntur *viri*: neque expergiſcentur a ſomno ſuo.
14 ᵃUtinam in ſepulchro ᵃoccultares me, abſconderes me donec averſa eſſet ira tua: diſponeres mihi ᵃdeterminationem, recordatus mei.
15 Cùm moritur vir, an ᵃrevicturus eſt? omnibus diebus præfiniti temporis mei ᵃſperarem: donec rediret immutatio mei.
16 ᵃRevocares, & ego reſponderem tibi: opus manuum tuarum expeteres.
17 ᵃSi nunc ᵃgreſſus meos numeres: ᵃnon ſerves propter peccatum meum:
18 Et obſignatam *ut* in faſciculo defectionem meam, adſuas ad ᵃiniquitatem meam:
19 Enimverò mons ruens decideret: & rupes refigeretur e loco ſuo.
20 ᵃLapides exterunt aquæ: ᶜ inundatione abripis *e* pulvere terræ ſponte naſcentia ejus: ita ſpem mortalis perdis.
21 Prævales ei in æternum, ita ut abeat; & mutans vultum ejus dimittis eum.
22 ᵃSi augeantur filii ſui, ignorat: ſin diminuantur, non animadvertit ad eos.
23 Tantummodo carne ejus dolore ᵃin ipſo affecta: animus quoque ejus de ipſo luget.

17 *Si nunc*] Concluſio pathetica ex comparatione ſeveritatis judiciorum Dei, hoc & ſequente verſu; cum infirmitate omnium rerum creatarum, ver. 20. & 21. nominatim verò hominis, uſque ad finem. *Greſſus meos numeres*] id eſt, ſingula facta mea recenſeas, & ad amuſsim metiaris. *Non ſerves*] id eſt, perdas. 18 *Iniquitatem*] id eſt, pœnam hanc meam univerſa peccatorum meorum recordatione acumules, quis mons? quæ rupes? quæ virtus rei creatæ ferat? 20 *Lapides exterunt*] id eſt, continuis plagis quantumvis in ſpeciem mollibus edomas res duriſsimas, & res altiſsimè radicatas aufers. c Heb. *inundas*. 22 *Si augeantur*] id eſt, morte allata ſenſum omnem illis & notitiam rerum præſentium etiam chariſsimarum adimis. 23 *In ipſo*] id eſt, dum vivit, & caro ejus ſemper doloribus infeſta eſt, & animo ſemper aliquid mœroris hæret: adeò hæc vita abundat & circumfluit malis.

CAPUT XV.

Eliphaz altera hac oratione Ijobum inſipientiæ & protervia in Deum nomine objurgans, revocat ad agnitionem peccati ſui per comparationem juſtitiæ Dei: deinde juſtitiam Dei commendans a manifeſto exitio impiorum in hac vita, Ijobum ab iſta fiducia ſua dehortatur.

1 *Dixit*] Hujus reſponſionis ſummæ partes ſunt duæ: ἀνασκευὴ, ſive confutatio ſermonum Ijobi, uſque ad ver. 17. & κατασκευὴ ſive confirmatio earundem reprehenſionum quas ipſe & alii Ijobo enuntiaverant, inde uſque ad finem capitis. 2 *An ſapiens*] Exordium ſive primus confutationis locus ἐκ τῆς τοῦ φήσαντος διαβολῆς, a criminatione Ijobi; quem locum bifariam tractat; per communem locum, ver. 2. & 3. & per ſingularem hypotheſin accommodationemque ad Ijobum, tribus ſequentibus. *Ventoſam*] id eſt, evanidam ut ventus, quæ nihil habet præter verba in ventos fugientia. a Heb. *venti*. *Impleret Euro*] id eſt, intus in animo vanas procelloſas ac ſluctuantes cogitationes admitteret.

1 CUI reſpondens Eliphaz Temanites, ᵃdixit:
2 ᵃAn ſapiens reſponderet ſcientiam ᵃᵃventoſam? aut ᵃimpleret Euro ventrem ſuum?
3 Diſceptando verbo *quod* non prodeſt: aut ſermonibus quibus non proficit?
4 ᵃEtiam tu irritam facis reverentiam; & detrahis confabulationem ᵇ cum Deo forti.
5 ᵃNam docet iniquitatem tuam os tuum; ᵃcùm eligas *adhibere* linguam aſtutorum.
6 Condemnat te os tuum, non autem ego; & labia tua teſtantur contra te.
7 ᵃAn primus hominum genitus es? aut ante colles formatus?
8 An arcanum Dei ᶜ intelligis? & ᵃcontrahis ad te ſapientiam?
9 Quid noſti quod neſciamus? quid intelligis quod non *ſit* apud nos?
10 Etiam canus, etiam decrepitus *eſt* inter nos: grandior quàm pater tuus ᵈ ætate.
11 ᵃAn parvæ *ſunt* præ te conſolationes Dei fortis? aut aliquid ᵃobvolvit *eas* apud te?
12 Quid ᵉabripit tibi animum tuum? aut ᵃquid collimant oculi tui?
13 Quòd convertis contra Deum fortem ᵃſpiritum tuum. ita depromis ex ore tuo ſermones?
14 ᵃQuid *eſt* mortalis ut mundus ſit? & ut juſtus ſit natus muliere?
15 En, ſanctis ſuis non crediturus eſſet firmitatem: & ᶠcœlites non ſunt mundi in oculis ejus.
16 Quantò minus *vir* abominabilis & fœtidus; vir ᵃimbibens ut aquam iniquitatem?
17 ᵃIndicabo tibi, audi me: nam id vidi quod enarrabo,
18 Quod ſapientes nuntiant; & non celant *accepta* a majoribus ſuis:
19 ᵃQuibus ſolis tradita terra; non tranſibat alienum quicquam per medium eorum.
20 ᵃOmnibus diebus improbi, ᵃipſe doloribus ſe conficit: & ᵃnumero annorum ᵃ reconditi ſunt violento.
21 ᵃSonus pavorum *eſt* in auribus ejus; ᵃin ipſa pace vaſtatorem invaſurum eum.
22 ᵃNon credit ſe rediturum ᵃ e tenebris: ᵃcùm ſpeculantur, *credit* ſe eſſe expoſitum gladio.

4 *Etiam tu*] id eſt, nunc demum video te planè deſperare, omni reverentia & invocatione Dei abjecta. ita liberè criminatur, quod prius hypotheticè propoſuerat ſuprà 4. 6.
b Heb. *coram Deo*.
5 *Nam docet*] ætiologia ſuperioris criminationis, quaſi dicat, nos non damnamus te; ſed tu ipſe.
Cùm eligas] id eſt, ſciens & prudens cavilleris, ut ſolent aſtuti.
7 *An primus*] ſecundus confutationis locus ἐκ συγκρίσεως id eſt, a contentione ſive comparatione perſonarum colloquentium, quaſi dicat, neque antiquitas, neque peritia, neque autoritas in te ſunt tantæ, ut nos ulla ratione ſuperare poſſis: quod deinde amplificatur ἐξ ἀντιθέτου, id eſt, contraria aſſertione, verſu 10. Imò verò, inquit, nos tibi ætate, peritia, & autoritate præimus.
c Heb. *in arcano Dei audis*: ſic Deut. 28. 49.
8 *Contrahis ad te*] id eſt, omnibus aliis ademptam tibi ſoli vendicas eam.
d Heb. *diebus*.
11 *An parvæ*] tertius confutationis locus ἐκ τῶν ἀκολούθων a conſequentibus, quo ita argumentatur: cùm nos non vulgares aliquas conſolationes: ſed divinas tibi propoſuerimus, cujuſmodi vir bonus non poteſt abjicere; omnino neceſſe eſt ut tu aut ex præfidentia tui labores, divinas conſolationes faſtidiens: aut aliquo præjudicato aliove ſtudio abreptus ſis: quid abripit tibi, &c? *Obvolvit*] id eſt, ita perſtringit oculos animi tui, ut illas non percipias, quaſi tenebris involucris tectas. e Heb. *capit te corde tuo*. 12 *Quid collimant*] id eſt, quid ſpectas, quo ſtudio tranſverſus raperis? metaphora a jaculatoribus ſumpta. 13 *Spiritum tuum*] id eſt, animum indignatione accenſum. 14 *Quid eſt mortalis*] poſtremus confutationis locus, a comparatione naturæ humanæ cum divina, qua idem Eliphaz uſus fuerat ſuprà 4. 17 & ſequentibus. f Heb. *cœli*: metonymia. 16 *Imbibens*] id eſt, cui tam ordinarium eſt & familiare peccatum quam cibus & potus. 17 *Indicabo*] κατασκευῆς id eſt, ſecundæ partis in reprehenſione, exordium: quo audientiam facit Eliphaz duobus argumentis, a teſtimonio experientiaque ſua: & a communi ſapientum, priſcorum, potentiorum, juſtorumque hominum conſenſione. 19 *Quibus ſolis, &c.*] id eſt, qui ea autoritate & potentia qua fuerunt præditi, inprimis uſi ſunt ad jus, bonum & æquum tuendum, & ad injuſtum quidvis & alienum a ſuo officio propulſandum. 20 *Omnibus diebus*] Propoſitio, qua conatur Eliphaz quod dixerat ſuprà 5. 3. probare, Improbum, utcunque prima ſpecie efferri videatur, tamen tum aſſiduis ſuæ conſcientiæ ſtimulis excitari, vexari, & conſternari; tum ſeveriſsimis Dei judiciis flagellari & perdi in hac vita: quod Ijob ſingulis reſponſis ſuis diluerat. *Ipſe ſe*] id eſt, ejus conſcientia ipſum. *Numero annorum*] id eſt, quamdiu vivit. *Reconditi*] id eſt, dolores aſſervati juſto judicio Dei, qui exponuntur infrà uſque ad ver. 31. 21 *Sonus pavorum*] id eſt, eum exagitat ſuus terror a ſequentibus incommodis, prout interminatur Deus Levitici. 26. 36. & Deuter. 28. 65. *In ipſa pace, &c.*] id eſt, omnibus diffidit. 22 *Non credit*] id eſt, deſperat; qui ſummus eſt diffidentiæ gradus. *E tenebris*] id eſt, ex adverſis. *Cùm ſpeculantur*] Amplificatio prioris mali. Quaſi dicat, ne iis quidem fidem habet, qui in ejus ſalutem intenti ſunt. nos hanc interpretationem communi prætulimus propter verbi formam & accentus naturam, omiſſo Maſoritarum judicio.

23 "Vagatur propter cibum, *dicens* ubinam *inveniam*? cum ſcit paratum eſſe, ad manum ei *eſt* dies tenebrarum:

24 Perturbant eum oppreſſio & anguſtia: "prævalet ei, ut rex paratus cum pilata acie.

25 Quia intendit adverſus Deum fortem manum ſuam: & contra omnipotentem "ſe exhibuit virum;

26 "Incurret ei in collum: in g "denſiſſimum, "*in* h tergina ſcuta ejus.

27 Quia operuit vultum ſuum adipe ſuo; & "effecit ſtrigas ad ilia:

28 "Et inhabitavit civitates exciſas, domos quæ non inhabitabantur; quæ "comparaturæ fuiſſent ſe in acervos:

29 Non diteſcet, neque ſtabunt opes ejus: "neque extendet in terra perfectionem iſtorum:

30 "Non recedet a tenebris, tenerum ramum ejus arefaciet flamma: deniq; recedet "ſpiritu oris illius.

31 "Ne credat vanitati qui ſeducitur: nam vanitas futura eſt i compenſatio ejus.

32 k Ante diem ejus "complebitur: "nam ramus ejus non vireſcet.

33 Violenter "auferet *Deus* omphacem ejus ut vitis: & abjiciet ſicut oleæ "florem ejus.

34 "Nam congregatio hypocritarum erit ſolitaria: & ignis abſumet tentoria l *corruptorum* munere.

35 "Quorum venter concipiendo moleſtiam ac pariendo laborem, comparat dolum.

23 *Vagatur*] id eſt, terroribus conſcientiæ ita divexatur, ut in maxima abundantia ſummè egeat, laboret de victu ſupra modum, & præſens exitium ſemper ſibi adeſſe cogitet.
24 *Prævalet ei ut rex*] id eſt, ut potente, denſo, & perpetuo exercitu contra ſe armato circumcluditur & opprimitur terroribus conſcientiæ ſuæ. Pilatam verò aciem, id eſt, confertam & preſſam in orbem dicimus, ex autoritate Varronis & Servii.
25 *Se exhibuit*] id eſt, arroganter Deũ oppugnavit, ut Num. 15.30. eſt autẽ hic altera pars propoſitionis de judiciis Dei adhibitis ad præſentem pœnam improborum.
26 *Incurret*] humanitus dictum. Id eſt, quaſi jugulo aut corporis trunco prehendens, impetum faciet in eum.
g Heb. *denſitatem.*
Denſiſſimum] id eſt, obeſum corporis truncum, ut explicat verſus ſequens. *In tergina ſcuta*] id eſt, in præſidia firmiſsima quibus circummunitus erat, ut explicatur ver. 28. & 29. h Heb. *tergora ſcutorum.* 27 *Effecit ſtrigas*] .i. ita obeſavit corpus, ut pingue in cute plicaturas effecerit, deſcriptio ſummæ abundantiæ, ut Pſal. 17. 10. & 73. 7. 28 *Et inhabitavit*] .i. regionẽ labefactatam conſtituit & confirmavit ad munitionem ſuam: adeò potentia valuit. *Comparaturæ &c.*] .i. mox fuiſſent corruituræ: vide ſimile ſuprà 3. 13.
29 *Neque extendet*] .i. truncum aut ramos ſupra terram non amplius efferet iſtis rebus, quibus alioquin perfectus videbatur. 30 *Non recedet*] .i. ſemper latebit in terra: aut ſi efferetur mox tenerum ramum, &c. *Spiritu oris*] .i. verbo & mandato ex ore procedente; humanitus dictum, ut Pſal. 33. 6. 31 *Ne credat*] Concluſio ἐκ παλλαγίου obliquè Ijobum perſtringens in tertia perſona, qua dehortatur eum a fiducia vana, argumento ſumpto ab infelice hominum præſidentium exitu. i Heb. *permutatio.* k Heb. *non die ejus.* 32 *Complebitur*] nimirum compenſatio, id eſt, antequam juſtum vitæ ſpatium decurrerit, in hac vita luet. *Non ramus*] id eſt, neque facultatibus, neque genere, neque gloria ſecundabitur: allegoria arboris, hoc & ſequente verſu. 33 *Auferet*] .i. tollet poſteros ejus violentia, ut ſyderatione acinos viti adimit. *Florem ejus*] .i. gloriam & expectationem, ut cum oleæ flores decutit ſyderatio. 34 *Nam congregatio*] Apodoſis ſive interpretatio ſuperioris allegoriæ, Ijobum obliquè perſtringens, cui iſta obvenerant. l Heb. *muneris.* 35 *Quorum venter*] .i. quorum animus in eo tantum laborat, ut moleſtiam aliis afferat, aut eos circumveniat dolo: allegoria frequens puerperii: cujus verba, quia in Hebræo per hyſteroſin dicuntur, evidentiæ cauſâ invertimus.

Caput XVI.

Ijob increpatis graviſſimè amicis, oſtendit quàm indignè ab ipſis exagitetur, quàm graviter manu Dei prematur, & quantopere ſe ipſe abjiciat: deinde confirmationem graviſſima reprehenſione redorſus, patronum & cognitorem a Deo ſibi dari petit ad tuendam gloriam Dei & innocentiam ſuam coram omnibus. Poſtremò amicos ad reſipiſcentiam hortatus concludit ſibi tantùm de morte cogitandum eſſe.

1 RESPONDENS verò Ijob, "dixit:

2 "Audivi hujuſmodi multa: "conſolatores moleſti omnes eſtis.

3 "An finis *eſt* verbis a ventoſis? "aut quid exacerbat te, ut reſpondeas?

4 "Etiámne ego ſicut vos eloquerer? ſi eſſet "anima veſtra loco animæ meæ, accumularem contra vos verba? aut "moverem contra vos caput meum?

5 "Fortificarem vos ore meo: & motus labiorum meorum cohiberet *dolorem veſtrum.*

6 "Si loquar, non cohibetur dolor meus: "ſi deſiſtam, quid a me abit?

7 Tantum nunc "fatigat me: "deſolaſti me toto "cœtu meo.

8 Quòd rugas obduxiſti mihi pro "teſte eſt: & exurgens in me macies mea in facie mea, teſtatur.

9 "Ira ſua rapit, quaſi inteſtino odio proſequatur me, frendit contra me dentibus ſuis: *quaſi* hoſtis meus, b aciem oculorum ſuorum vibrat in me.

10 "Diſtendunt contra me os ſuum, "probroſè percutiunt maxillas meas: unà contra me congregati.

11 "Dedidit me Deus fortis "iniquo: & in manus improborum inclinavit "me.

12 Tranquillus eram & "diſrupit me, & prehendens cervice mea diſſipavit me: & erexit me ſibi in ſcopum.

13 Circumſtant adverſum me "jaculatores ejus, "diſſecat renes meos, nec parcit: effundit in terram fel meum.

14 "Irrumpit in me c irruptione alia ad aliam: incurrit in me ut robuſtus.

15 "Cilicium "conſui ad ulceroſam cutem meam: redactus ſum in pulverem "cornu meo.

16 Facies mea lutulenta effecta eſt præ fletu: denique palpebris meis "*adeſt* umbra lethalis.

17 "Propterea quod non *eſt* "violentia in manibus meis: ideo oratio mea pura *eſt hæc.*

18 "O terra, "ne tegas ſanguinem meum: & "ne ſit locus clamori meo.

19 "Etiam nunc ecce in cœlis teſtem meum, & conſcium meum in excelſis.

1 *Dixit*] hujus reſponſionis ſummæ partes ſunt tres: Ἀνασκευὴ ſive confutatio, a ver. 2. uſq; ad 17. Κατασκευὴ ſive confirmatio præcedentis ſuæ querimoniæ, uſq; ad ver. 9. c. 17. Et poſtremò epilogus. 2 *Audivi*] Confutationis exordium ἐκ τῆς τῶν φησάντων διαβολῆς a criminatione cõfabulantium, partim ex locis inſitis, ver. 2. & 3. partim ex aſſumpto, ver. 4. & ſeq. Et autem hic primus ἐκ τοῦ ἀσυμφόρου ab inutili: ait enim inutiliter res ſibi perſpectas toties recantari. *Conſolatores moleſti*] ſecundus locus ab inhoneſto, quòd moleſtiam miſero inhoneſtè & præter officium afferant.

3 *An finis eſt*] .i. ſatiſne dixiſti? ſic nominatim compellat Eliphazum.
a Heb. *venti.*
Aut quid] Tertius locus ab injuſto, injuſtè hominem non laceſſitum in calamitoſum invehi.
4 *Etiámne ego*] aſſumptus locus per hypotheſin; a comparatione perſonæ ſuæ & officii, quod amicis exhibiturus eſſet, ſi loco ipſius verſarentur.
Anima veſtra] .i. ſi vos eſſetis loco meo.
Moverem caput] .i. ridderémne & ludificarer vos? ut 2. Reg. 19. 21.
5 *Fortificarem*] ὑποφορὰ, ſubjectio ſui officii quod præſtiturus eſſet.
6 *Si loquar*] Secunda pars Ἀνασκευῆς, narratio flagellorum Dei & injuriæ quam ab amicis accipiebat Ijob: ut harum partium inter ſe comparatione amplificetur indignitas facti.
Si deſiſtam] id eſt, ſemper loquens & tacens doloribus excrucior, prout ſequentia oſtendunt uſque ad ver. 10.
7 *Fatigat me*] dolor meus.
Deſolaſti] Apoſtrophe ad Deum.
Cœtu] .i. familia, ſuprà 1. cap. & amicis.
8 *Pro teſte eſt*] .i. quantopere fatiget me dolor.
9 *Ira ſua*] metaphoricæ locutiones, de Deo humanitus dictæ. b Heb. *oculos ſuos acuit in me.* 10 *Diſtendunt contra me*] .i. inſlant buccas, & pleno ore debacchantur in me. alterum narrationis membrum, ut obſervatum eſt in ver. 6. *Probroſè percutiunt*] .i. me palam in os afficiunt inhumaniſsimis contumeliis. 11 *Dedidit me*] Amplificatio ſuperioris querimoniæ a damnis antè acceptis Chaldæorum Sabæorumq; operâ ſuprà cap. 1. & Dei ipſius manu, verſu ſeq. quorum utrunq; exaggeratur ex circunſtantia temporis: quòd tum maximè ex inſperato accidit tanta calamitas, cùm ſecundis rebus uteretur. q.d. Ego cùm hoſtium quos non offenderam injuria, tum manus Dei violentia preſſus, omnino diffluo; his duobus verſibus: ſed accedit jam ab amicis iſtis cumulus iſte calamitatum, ut in me certatim velut in ſcopum jaculentur, adeoq; in virum Deo & hominibus exoſum: quod hîc allegoricè verbis caſtrenſibus exponitur. *Iniquo*] Chaldæis & Sabæis. *Me*] id eſt, res meas: ſynecdoche. 12 *Diſrupit*] igne & turbine, ſuprà cap. 1. 13 *Jaculatores*] uxor, amici, & alii convitiis me proſcindentes. *Diſſecat renes*] id eſt, morbis & malis, tanquam immiſſis telis, undequaque confodit totum corpus meum & eius intimas partes; tum ſupra præcordia, ubi jecur cum felle ſitum eſt, tum infra præcordia, ubi renes velut ſagittis tranſverberat. 14 *Irrumpit*] id eſt, infligit mihi ſubinde recentes plagas vehementiſsimè. c Heb. *irruptione ante faciem irruptionis.* 15 *Cilicium conſui*] altera amplificatio querimoniæ ab effectis, duobus verſibus: quod per tantas ærumnas in luctu, ignominia, ſqualore, & præſentiſsima morte verſatur. *Conſui*] i. adeo manant ulcera corporis mei, ut lugubris amictus, quem primò ſuperiorum ærumnarum cauſa indueram ſuprà 1. & 2. carni meæ quaſi conſutus hæſerit. *Cornu meo*] .i. robore & gloria mea. 16 *Adeſt umbra*] .i. caligant oculi mei tanquam moribundi. 17 *Propterea &c.*] Tranſitio ad κατασκευὴν, argumento a bona fide & conſcientia ſua. *Violentia*] id eſt, maleficium illud quod exprobrant mihi amici mei. 18 *O terra*] Exordium patheticũ: cujus ſumma eſt, Ijobum terrã & res omnes creatas obteſtari, ut innocentiæ ipſius teſtificationẽ edant: inprimis verò Deum, ut partim adverſantes ſibi redarguat, partim Ijobi cauſam probet. *Ne tegas*] imprecatio hypothetica. q.d. ſi quam cædem maleficiúmve quod objicitis patravi, illud revelet ac teſtificetur terra. *Ne ſit locus*] .i. ne in cœlũ efferatur recipiaturve clamor meus, ſi ſum ejuſmodi. 19 *Etiã*] prior cauſa imprecationis a teſtimonio Dei & cõſcientiæ ſuæ.

20 *Derident*] posterior causâ imprecationis a persona adversariorum, quòd ne in intimis quidem amicis inveniat fidem, qua cognoscant de æquitate causæ suæ.

Apud Deum] Propositio κατασατικὴ

20 *Derident me amici mei: *apud Deum stillat oculus meus:

21 *Ut disceptet *causam* viri cum Deo; & filii hominis cum amico suo *litigantis*.

22 *Nam [d] anni paucissimi evenerunt, & *itinere unde non sum reversurus abeo.

23 Spiritus meus corruptus est, dies mei extinguuntur, sepulchra *adsunt* mihi.

sive (ut vocant) constitutiva causæ quam in sequentibus acturus est. quasi dicat, a Deo cum lachrymis peto ut disceptet, &c. 21 *Ut disceptet*] Status causæ duplex: Alter, ut alterutram partem litigantem adversus Deum compescat autoritate sua: alter, ut causam hominum inter se litigantium definiat. 22 *Nam anni*] ætiologia constitutionis causæ quæ modo dicta est, a persona sua. quasi dicat, Deum vellem in præsentia disceptationem in se recipere, quia ad mortem propero. d Heb. *anni numeri: simile est Gen.*34.30. *Itinere*] ut supra 7.9. & 10.

CAPUT XVII.

1 *Quandoquidem*] secunda pars κατασκευῆς, petitio, cujus causæ summatim, ver. 1. & petitionis summa, ver. 2. continentur.

Ludificationes] id est, criminationes quibus isti ludificantur me: metonymia.

In exacerbatione] id est, isti dies noctesque non cessant exacerbare animum meum.

2 *Dispone quæso*] .i. effice ut unus aliquis tuam & meam causam uno patrocinio defendat adversus istos, & tua ac mea causa vadimonium consponde at. est autè huic forensi loquendi formulæ synecdoche, cùm petit sponsorem vadimonii .i. qui consponso vadimonio se sistat, causam agat utriusque, &c.

a Heb. *conspondere mihi: infinitivus pro nomine.*

Manûi meæ] id est, spondeatur mihi porrecta manu ab eo quisquis sit: synecdoche a communi spondentium forma: cui similis est Jirmejæ 50.15.

1 *QUANDOQUIDEM non sunt *ludificationes apud me; sed *in exacerbatione istorum pernoctat oculus meus:

2 *Dispone, quæso, [a] consponsorem mihi tecum: quis est? *manui meæ plaudatur.

3 (*Nam animum istorum *abscondisti ab intellectu: idcirco *non exaltabis)

4 *Qui* [b] adulationem indicet amicis: ita ut oculi [c] deditorum ei *deficiant.

5 Nam *statuit me, ut parabola populis; & quidem [d] ad tympanum trita, ante *eos* sim:

6 Adeo *ut caliget præ indignatione oculus meus: & membra mea velut *umbra *sint* omnia.

7 *Obstupescant recti super hac re; & innocens contra hypocritam sese excitet:

8 Et *contineat justus viam suam: mundúsq; manibus [e] amplius fortificetur.

9 *Enimvero [f] quotquot estis *revertimini, & venite quæso: nam non invenio inter vos sapientem.

10 Dies mei præterierunt, *cogitationes meç avulsæ sunt: [g] quas possidere solebat animus meus.

11 *Noctem in die disponunt: *cùm* illuxit *dies*, propinqua est *nox* propter istas *tenebras.

12 *Si expectem, sepulchrum domus mea est: in tenebris *instruo strata mea.

13 Foveam appello, *pater meus es: *matrem meam & sororem meam, vermes.

3 *Nam animum*] ἐργασία causarum quæ positæ sunt vers. 1. primùm a persona adversariorum, vers. 3. & 4. deinde a sua, versibus seq. *Abscondisti ab intellectu*] id est, nihil intelligunt, ac proinde causa cadent. *Non exaltabis*] secundum illos judicando. b Heb. *adulationi indicet amicos: hypallage.* c Heb. *filiorum ejus* adulationis. 4 *Deficiant*] id est confusi abeant, dejectis in terram oculis. 5 *Statuit me*] scilicet amicorum adulatio. d Heb. τυμπανισμὸς, *ut ita dicamus, tympanizationis.* 6 *Ut caliget, &c.*] id est, totus humore exhauriar ac viribus. *Umbra*] corporis, ac non amplius corpus; hyperbole. 7 *Obstupescant*] id est; animo, dictis, & factis viri boni glorientur in Deo, & de hypocritarum confusione exultent: summus finis agendæ istius causæ, duobus versibus. 8 *Contineat justus*] id est, perseveret in sua justitia, ac non istarum offensionum argumento avertatur. e Heb. *addat fortitudinem.* 9 *Enimverò*] Epilogus, cujus partes sunt duæ: una, hortationis ad amicos conjuncta reprehensione sermonum antecedentium: altera, querimonia tristis de miseria conditionis suæ. f Heb. *omnes ipsi: ut* 1. *Reg.* 22.28. *Revertimini*] id est, resipiscite. 10 *Cogitationes*] de diebus meis & statu illorum recuperando. g Heb. *possessiones cordis mei.* 11 *Noctem in die*] id est, præsentia hæc mala efficiunt, ut dies quamvis lucidus mihi sit nox; prout sequentibus explicatur. *Tenebras*] id est, calamitates, ut suprà 15. 22.

12 *Si expectem*] restitutionem mei quam proponitis, frustra expectavero. *Instruo strata*] id est, jamjam ad jacendum in sepulchro compono, qui tenebrarum est locus, suprà 10.21. 13 *Pater meus*] id est, tuus domesticus sum, ut filius parentum. *Matrem meam*] id est, cognationis vestræ sum: hyperbolæ, quibus significat se jam omnem istius vitæ cognationem & usum abdicasse.

14 *Et ubi jam *est* expectatio mea? aut ipsam expectationem meam quis contempletur?

15 *Vectibus [h] sepulchralibus descendent; cùm pariter in pulvere [i] descendam.

14 *Et ubi*] quid dicat, quid est, quid in animo meo possit expectationem istam quam proponitis accendere? aut quis ita dejectus & morti proximus, vitæ præsentis redintegrationem contempletur? sic loquitur ex præsente sensu carnis, prout judicium fieri poterat humanitus. 15 *Vectibus sepulchri*] id est, mox videbitis istas expectationes quas prædicatis, una cum corpore feretro efferri in sepulchrum, una intercident cum hac vita mea. h Heb. *sepulchri.* i Heb. *descensus* erit.

CAPUT XVIII.

Bildad Ijobum gravissimè increpat, velut omnia sibi arrogantem, & amicorum monita judiciaq; Dei damnantem: deinde elegantissimis allegoriis improborum statum infelicem percurrit.

1 *Dixit*] Istius responsionis summæ partes sunt duæ. Exordium pathecicum constans pera reprehensione Ijobi, usque ad ver. 3. & Propositio ad finem usque: cujus status est, utcunq; se Ijob pertinaciter velit defendere, tamen abundè ex comparatione justitiæ Dei cum judiciis præsentibus & dictis factisq; Ijobi, amicorum dicta confirmari, Ijobi verò confutari.

2 *Quousque*] Exordium ex abrupto, velut hominis se in medium sermonem Ijobi inferentis perturbato animo. Est autem totum epitimeticum, cujus increpationis loci sunt duo; ab indigno, ver. 2. & 3. & ab impossibili, ver. 4.

Imponetis] plurale est ironicũ per concessionem.

1 CUI respondens Bildad Schuchites, *dixit:

2 *Quousque *imponetis fines sermonibus? *quousque* instruetis, ut postea loquamur?

3 *Quare reputamur ut jumenta? sordemus in oculis vestris?

4 *O qui discerpit animam suam ira sua, an propter te derelinquetur terra, & refigetur rupes e loco suo.

5 *Imò *lux improborum extinguitur: neque splendet *scintilla ignis ejus.

6 *Lux tenebrosa est in tentorio ejus: & lucerna ejus in eo extinguitur.

7 *Anguntur gressus roboris ejus: & dejicit eum consilium suum.

8 Nam *immittitur in rete pedibus suis: & in cassem continenter ambulat.

9 Prehendit calcaneo laqueus: constringens prævalet ei *horridus.

10 Absconditus est in terra funiculus ejus: & decipula ejus in semita.

11 *Circumquaque perturbant eum *terrores: & *disjiciunt eum ad pedes ejus.

12 *Fit famelicum robur ejus: & *calamitas comparatur ad latus ejus.

cessionem. q.d. quandoquidem tu unus in sententia tua instar omnium nostrum haberi vis, esto sanè; an continuò dignum est ut silentium indicas nobis arbitratu tuo? deinde per gradationem; an etiã ut docendi nos autoritatem tibi uni arroges, & loquendi formulas præscribas? 3 *Quare reputamur*] secundus locus ab indigno, per gradationẽ. q.d. an dignũ est nos a te toties proscindi, ac non majoris fieri quàm bestiæ rationis expertes, & cum rebus sordidissimis & abjectissimis comparari? suprà 12.7. & 17.3. & 9. 4 *O qui*] alterũ mẽbrũ exordii ἐκ τοῦ ἀδυνάτου, ab impossibili, amplificatum illustri comparatione, hoc modo: tu ipse vides cum animo tuo, te nihil ira tua & indignatione ampliùs consequi, quàm ut teipsum excarnifices (quod tamen negaverat Ijob suprà 13.14.) putarésne te qui ultro in perniciem tuam coruis efficere posse ut omnia sursum deorsùm ferantur, aut cœlum terræ misceatur? atqui perinde facis cùm ordinem justitiæ Dei oppugnas, arrogans justitiam tibi ac proinde abjudicans Deo, ac si ordinem sapientissimæ istius administrationis convelleres: nam idem est justissimus administrator hominum, & sapientissimus omnium creaturarum rector Deus. 5 *Imò*] Propositio theseos, id est, documenti universalis de infelice impiorum exitu; cujus accommodatio ad Ijobum aut tacitè fiebat, aut a Ijobo in capite sequente interrupta est. *Lux*] sic refellit propositionem Ijobi dicentis, utcunq; sibi bene sit conscius: tamen extingui dies suos, suprà 16.23. *Scintilla*] .i. vel tantillũ prosperitate utitur. In vetere codice manuscripto mutata litera una legitur, ambitus ignis ejus, quod per gradationem ita accipiendum esset, neque lucem ejus duraturam, neq; tum quidem cùm ingentem focum accenderit præbiturum lucem. est autem his duobus versibus prima allegoria lucis ad figurandam conditionem improborum. 6 *Lux tenebrosa*] .i. aut imaginaria est prosperitas, si qua est; aut statim disperit. 7 *Anguntur*] Secunda allegoria a feris & avibus, quibus semper comparatæ sunt tendiculæ; qua ostendit quamlibet prosperitatem improbi, ut firmissima videatur, esse perexiguam & perangustam, adeoq; suis consiliis tamen ita confirmat dictum Eliphazi suprà 15.20. & seq. 8 *Immittitur*] Deo disponente, & illum suo ipsius facto deturbante. 9 *Horridus*] nimirũ venator sive auceps ut suprà 5.5. 11 *Circumquaque*] tertia allegoria ab exemplo forensi reorum, qui gravissimis criminibus tenentur, usq; ad ver. 16. *Terrores*] ut lictores & apparitores regis, cujus meminit ver. 14. Sic enim isti satellites in tota hac allegoria nominantur. *Disjiciunt*] .i. fugientis & vagabundi vestigiis insistunt, persequendo reum, donec sistant regi. 12 *Fit famelicum*] .i. spoliatur omnibus bonis, quæ ad indicem relata annotantur fisco. *Calamitas*] .i. tormentis subjicitur, & tandem lateribus, ut mancipia & sontes tundebantur olim.

13 *Comedit

13 ªComedit ªvectes cutis ejus, comedit vectes ejus ªprimogenitus mortis.
14 ªAvulsâ a tentorio ejus fiduciâ ejus, adigit eum *terror* ad ªregem terrorum.
15 ªHabitante in tentorio ejus *terrore*, ex quo non *est* ejus; spargitur super habitaculum ejus sulphur.
16 ªInfernè radices ejus exarescunt: & supernè succiditur ramus ejus.
17 ªMemoria ejus perit e terra; neque nomen *est* ei [a] in plateis.
18 [b] Depellitur a luce in tenebras; & a terra habitabili deturbatur.
19 Neque filius ei, neque nepos in populo ejus; neque superstes *est* in habitationibus ejus.
20 De die ejus stupent posteri; & præsentes [c] apprehenduntur horrore.
21 Profectò ista sunt tabernacula iniqui; & iste locus *viri* [d] non agnoscentis Deũ fortẽ.

13 *Comedit &c.*] Hebr. gravissima fame premitur, dum cognoscitur causa ejus: hyperbole. *Vectes cutis*] id est, artus qui trunco corporis, ut vectes, infixi hærent. *Primogenitus mortis*] id est, cruentissima mors ac funestissima. nam Hebræi res summas in suo genere primogenitas vocant, quasi dicas duplas: metaphora sumpta a primogenitorum jure, de quo Deut. 21.17. sic Jesahjæ 15.3. 14 *Avulsa, &c.*] omnibus quibus confidebat, puta liberis, familia, bonis, & si quæ sunt ejusmodi, deportatis, omnia addicuntur regi. *Regem terrorum*] id est, principem, qui terrori est improbis. Est autem hæc periphrasis mortis improbos percellentis, ut præcedente versu. 15 *Habitante*] id est, postquam causa cognita ab illo abjudicata sunt bona, immittuntur lictores ad incendendas ædes ejus, in facti perpetuam detestationem. 16 *Infernè*] quarta allegoria, qua idem fuerat usus supra 8.16. & seq. 17 *Memoria ejus*] Apodosis sive accommodatio superiorum allegoriarum ad thesin de statu improbi, ut obliquè perstringat Ijobum. Sunt autem hæc summa illius capita: ignominia, ipsius & posterorum excidium, omnium admiratio & horror de judiciis in eum, ac postremò cædis illius oblit[e]ratio. a Heb. *in facie plateæ.* b Heb. *depellunt eum, deturbant eum: impersonaliter sumptum, ut supra* 7.3. c Heb. *apprehendunt horrorem.* d *vel, quem non agnoscit Deus fortis.*

CAPUT XIX.

Ijob rejectis superioribus contumeliis amicos explicatione suarum ærumnarum ad misericordiam hortatur, fidem & innocentiam suam palam fieri optat testificatione Dei, & beneficio resurrectionis vitæque æternæ se consolatur: postremò illos dehortatur ab insectatione sui.

1 RESPONDENS verò Ijob, ªdixit:
2 ªQuousque mœrore afficietis animum meum; & attereretis me sermonibus?
3 Jam ª[a] decies ignominia affecistis me: non erubescitis *quòd* obfirmatis vos contra me.
4 ªEnimverò [b] esto, erraverim; mecum ªpernoctet error meus.
5 An verò contra me amplificare debetis probrum meum; & disceptare contra me?
6 ªAgnoscite jam quod Deus ªsubvertit me; & rete suum circumegit mihi.
7 En exclamans violentiam, ªnon tamen exaudior: vociferanti non adest judicium.
8 ªViam meam sepsit ut non possim transire; & semitis meis tenebras apposuit:
9 [c] Gloria mea me nudavit; & amovit coronam capitis mei:

1 *Dixit*] Hujus responsionis Ijobi summæ partes sunt tres: ἀνασκευὴ sive confutatio superiorum criminationum, conjuncta deprecatione pathetica, usque ad ver. 23. κατασκευὴ sive confirmatio fidei & innocentiæ suæ: & Conclusio de amicorum erga se officio. 2 *Quousque*] Exordiũ ἀνασκευῆς ex abrupto, ad refellendum illud quo utebatur Bildad, suprà 18. Sunt autem illius loci duo; unus, ab injusto, ver. 2. alter, ab inhonesto & maximè importuno, ver. 3. 3 *Decies*] id est, multoties: finitus numerus pro infinito, ut Levitici 26. 26. a Heb. *decem vicibus.* 4 *Enimverò*] primus locus ἀνασκευῆς hypotheticus sive per concessionem dictus, ἐκ τοῦ ἀδίκου, ab injusto. nam sic argumentatur Ijob: Jam professus sum integritatem fidei & conscientiæ meæ: sed ut illud taceam, & confitear me errando provocasse iram Dei, an continuò dignum est vobis ut miserias accumuletis misero? b Heb. *verè.* *Pernoctet*] id est, adhuc hæream in errore meo: metaphora. 6 *Agnoscite jam*] alter locus ἀνασκευῆς ἐκ τοῦ πρέποντος, ab honesto: honestum esse ut calamitates afflicti cognoscantur, & misericordia de illis capiatur, quas propterea Ijob explicat, usque ad ver. 21. deinde amicorum misericordiam implorat. *Subvertit*] id est, de pristino statu dejecit, quasi volucrem irretitam. 7 *Non tamen exaudior*] id est, non sublevor ab istis calamitatibus. 8 *Viam meam*] ut suprà 3.22. c Heb. *gloriam meam a me nudavit: hypallage.*

10 ªDemolitus est me circumquaque ªut abeam; & ªamovit tanquam arboris expectationem meam:
11 At accendens contra me iram suam, reputavit me sibi sicut hostes suos:
12 Simul advenientes ªturmæ ejus, aggerarunt contra me viam suam; & castra fecerunt circa tentorium meum.
13 ªFratres meos procul a me abegit; & familiares mei ªtantùm abalienant se a me:
14 Desinunt propinqui mei, & noti mei obliviscuntur mei:
15 Inquilini domus meæ, & ancillæ meæ [d] extraneum reputant me; alienigena sum in oculis eorum.
16 Servum meum inclamo, sed non respondet; dum ore meo deprecor eum:
17 Spiritus meus ªalienus est uxori meæ; utcunque supplicem ªper filios ventris mei:
18 Etiam parvuli spernunt me; cùm surgo, obloquuntur mihi:
19 Abominantur me omnes homines [e] intimi mihi; & quos diligo adversantur mihi:
20 Cuti meæ ªut carni meæ adhærent ossa mea; denique ereptus sum ªcum cute dentium meorum.
21 ªMiseremini mei, miseremini mei, vos amici mei; quia manus Dei plagis afficit me.
22 ªQuare persequeremini me, sicut Deus fortis? & ªcarne mea non saturaremini?
23 ªO *si* quis jam daret ªut scriberentur sermones mei: ô *si* quis daret ut in libro exculperentur:
24 ªStylo ferreo atq; ªplumbo in perpetuum in rupe inciderentur.
25 ªAttamẽ ego ªnovi ªredemptorem meum ªviventem: & ªposteriorem super pulverem resurrecturum:
26 Proinde postquam evigilavero *&* *vermes* confoderint ªistud; tamen carne mea me visurum esse Deum.
27 ª*Idem* qui sum, ac non alienus visurus sum mihi, & oculi mei aspicient: *postquam* consumpti fuerint ªrenes mei cum sinu meo.
28 ªQuin imò dicere deberetis, quid perse-

10 *Demolitus est*] id est, ablaqueavit & deruit, tanquam terram arboris radicitus extirpandæ. *Ut abeam*] id est, peream. *Amovit*] id est, evulsum exarescit me, sine spe restitutionis. 12 *Turmæ ejus*] id est, multiplices copiæ afflictionum ipsi ministrantium cõtra me: elegans allegoria a forma castrensi. 13 *Fratres meos*] i. auxiliaribus destituit me: quod alterũ est damnum in re militari. *Tantum*] id est, non nisi alieni sunt a me: illorum nemo accedit me. d Heb. *in extraneũ.* 17 *Alienus, &c.*] id est, avertit faciem suam a me, ac si gravè olentem halitum a me nõ posset ferre. *Per filios*] id est, per sanctum jus conjugii, & fructus ejus. e Heb. *secreti mei.* 20 *Ut carni*] id est, ut naturaliter solent adhærere carni. *Cum cute*] id est, labiis. quasi dicat, nihil remansit integrũ præter sermonis instrumenta. 21 *Miseremini*] tertius locus ἀνασκευῆς, nimirum πάθος: quo misericordiam implorat a commemoratione suarum calamitatum duobus versibus. 22 *Quare persequeremini*] quasi dicat, satis esto vobis me tantopere a Deo premi. *Carne mea*] quasi dicat, satis esto vobis carnem meam esse consumptam; neque velut immanes feræ etiam ossa quæ supersunt comminuite. 23 *O si*] κατασκευὴ, sive confirmatio bimembris: nam primùm fidem sermonum suorum apud amicos pathetico voto sive oratione confirmat, his duobus versibus: deinde fiduciam suam in Deum de salute æterna & carnis resurrectione profitetur: adeò se bona fide & conscientia præditum esse coram Deo & hominibus ostendit, versibus sequentibus. *Ut scriberentur*] ut palam & in æternum testata fieret æquitas causæ meæ. 24 *Stylo ferreo*] id est, cœlo ad literas exarandas. *Plumbo*] in sulcos literarum infuso. 25 *Attamen*] altera pars confirmationis, ἐπανόρθωσις sive correctio superioris dicti ad confirmationem sui ipsius, & rejectionem nefariæ illius criminationis quam Bildad objecerat suprà 8.21. quasi dicat, sed quid est opus me tantopere laborare de probanda vobis justitia mea, aut palàm & in æternum apud homines confirmanda? hæc verò demum est gloria mea, nimirum testificatio conscientiæ meæ, quâ ita acquiesco in promissionibus Dei de resurrectione & vitâ æternâ mihi ipsi obventura, ut hoc me adversus omnium tentationum procellas, ac nominatim contumelias vestras consoletur. *Novi*] fidei notitia. *Redemptorem meum*] sive vindicem, qui tum personam meam ab interitu tandem vindicaturus est in æternum adventu suo, tum causam meam nunc a procellis totius mundi & contumeliis vestris. Est autem is Deus pater in Filio per Spiritum. *Viventem*] ac proinde utcunque causam meam homines oblivione sepeliant, tamen illam integram apud Deum vivum asservari. *Posteriorem*] id est, hominem redivivum die resurrectionis in adventu Christi: nam posterior homo, qualis in resurrectione futurus est, cum hoc priore comparatur, ut 1. Cor. 15.42. 26 *Istud*] istas reliquias mei prioris hominis, recubituri in pulvere. Est autem ὕστερον πρότερον in his verbis. 27 *Idem &c.*] id est, ego ipse hâc meâ ipsius carne, hisce oculis. 1. Cor. 15. 53. & seq. *Renes mei*] id est, totus, ab una parte ad alteram: synecdoche. 28 *Quin imò*] Conclusio ab officio amicorum duplice; uno, erga Ijobum, ut sanctè de illo cogitarent & humanitate prosequerentur eũ, ver. 28. altero, ut se coram Deo ugentes sanctè componerent, & sibi metuerent a vindicta ejus, si secus porro facerent.

Cùm radix &c.] id est, cùm fide in Deum radicatus perrexerim in integritate mea.

f Heb. *a facie gladii.*

quæremus eum? *cùm radix rei insit mihi.

29 Metuite vobis f a gladio: *nam æstus iræ *habet* g pœnas iniquitatum cruentas; * ut cognoscatis quod ex jure *est*.

29 *Nam æstus*] id est, cum efficitur ut in iram effervescat Deus, non possunt subterfugi gravissima supplicia quæ penes eum sunt. g Heb. *iniquitates gladii. Ut cognoscatis*] i. ut saltem metu & horrore judiciorum ejus ad officium cognoscendum revocemini.

Caput XX.

Tzophar occasione ex verbis Ijobi sumpta eandem propositionem de misero improborum exitio repetit, & a justitia Dei, exemplis ordinariis, atq; autoritate verbi divini confirmat.

1 *Dixit*] Hujus responsionis summæ partes sunt tres: Exordium, vers. 2. & 3. Κατασκευὴ sive confirmatio superioris propositionis, Improbis male esse, a ver. 4 ad 29. & Conclusio.

2 *Propterea*] quòd dicis nobis metuendum esse a Deo & explorandum quid sit ex jure; supra 19. 29. Est autem hic exordium constans duabus partibus: quarum una audientiam facit & necessitatem proponendæ istius doctrinæ ostendit ἐκ τοῦ δικαίου, ab justo, quod objecerat Ijob; altera ab honesto per concessionem, versu 3. qua ostendit Tzophar se hoc sponte carni & infirmitati Ijobi cedere, ut ipsos afficiat probris; se illis nihil moveri, ac proinde nolle refellendis illis operam dare; sed tantùm iis rebus in medium afferendis, quarum testimonium perhibeat Spiritus Dei spiritui suo.

1 Cui respondens Tzophar Nahhamathites, *dixit:

2 *Propterea cogitationes me reducunt *ut loquar*: propter *illud* inquam * festinatio mea *est* in me.

3 Castigationem a ignominiosam mihi audio: sed spiritus ex intelligentia mea jubet me * respondere.

4 * An hoc nosti? ab æterno, b ex quo posuit *Deus* hominem super terram,

5 * Cantum improborum * a propinquo, & lætitiam hypocritæ usque ad momentum esse?

6 * Si ascenderit in cœlos excellentia ejus; & caput ejus nubem ipsam attigerit:

7 * Sicut stercus ipsius, in perpetuum peribit: qui viderant eum, dicent, ubi est?

8 * Tanquam somnium avolat * quod non inveniunt; & fugatur ut visum nocturnum.

9 Oculus qui contuebatur eum non perget: neque amplius contemplabitur eum * locus ejus.

10 * Filii ejus * student gratificari tenuibus: etiam manus ipsius coguntur restituere * substantiam suam.

11 * Ossa ejus implentur * *peccato* adolescentiæ ejus: donec cum eo in pulvere jaceat.

12 * Quamvis dulce in ore suo malum, * celaverit sub lingua sua;

13 Parcens ei * non dereliquerit illud: sed continuerit illud c intra palatum suum:

14 * Cibus ejus in viscera ejus conversus,

Festinatio] id est, studium eloquendi stimulat, urget, & accelerat me. a Heb. *ignominiæ meæ.* 3 *Respondere*] ad quæstionem videlicet, omissis probris quę in nos conjicis. 4 *An hoc nosti*] Confirmationis ἔκθεσις sive propositio, Malis malè esse: quam eò gravius enunciat, quòd nominatim appellat conscientiam Ijobi, & exempla omnium temporum adducit. b Heb. *a ponere hominem.* 5 *Cantum*] id est, prosperitatem: metonymia. *A propinquo*] id est, modò tantum & recens cœpisse, ac mox desinere. 6 *Si ascenderit*] ἐργασία superioris propositionis, usque ad finem capitis. est autem hîc primus ejus locus per concessionem hyperbolicam. 8 *Tanquam somnium*] alterum simile ad amplificationem superioris loci, de vanitate & interitu improbi. *Quod non*] id est, cujus rem non inveniant somniantes, cùm evigilant: sic Jeschahhjæ 29. 7. & 8. 9 *Locus ejus*] ut suprà 7. 10. 10 *Filii ejus*] secundus locus de calamitate improbi, non ipsum tantum, sed posteros etiam pervadente. *Student gratificari*] id est, tenuiores sunt ipsis tenuibus. *Substantiam suam*] quam tenuibus ademerat. 11 *Ossa*] amplificatio prioris loci de persona malefici: per comparationem prosperi status quo abusus est, cum flagellis & judiciis Dei subsequentib. *Peccato adolescentiæ*] id est, supplicium anteactæ vitæ inde ab adolescentia hominem totum prosternit, velut tabes, aut putredo exedens ossa ejus. 12 *Quamvis*] allegoria de statu improborum, quinque versibus; qua improborum mala cum cibis comparantur, quæ ipsis venenata & exitialia dicuntur esse. *Celaverit*] nimirum illud veluti cibum mandens. 13 *Non dereliquerit*] id est, non expuerit, ut sequens membrum ostendit. his autem verbis figurat hypocritam, & obliquè Ijobum perstringit; docens Deum pœnas ab illo reposcere non quidem palam malè actæ vitæ; sed malæ mentis & mali animi, cujus venenum ipse cogatur ebibere.

c Heb. *in medio palati.* 14 *Cibus*] id est, malum quod comparabat animo, ut cibus comparatur ore.

* fel aspidum *fit* d in ipso.

15 Opes absorpsit, & evomit illas: e ventre ejus depellit eas Deus fortis.

16 * Venenum aspidum suxerit: occiderit eum lingua viperæ.

17 * Ne spectet * rivos, flumina, torrentes mellis & butyri.

18 Restituens * laborem ac si non absorpsisset, e compensatione opum suarum, utique non * exultabit.

19 Cùm quassat, f cogitur derelinquere tenues: cùm domum rapit, non extruit eam.

20 Nam nihil experitur tranquilli in * ventre suo: cum re desiderabili sua non proripit se.

21 * Non est residuum cibo ejus: propterea non manet prosperitas ejus.

22 Cum implenda esset sufficientia ejus, * angustia est ei: omnis manus molesti invadit eum.

23 *Cùm* esset impleturus ventrem suum, immittit in eum *Deus* æstuantem iram suam; quam depluit in eum loco cibi ejus.

24 Fugientem ab armis ferreis, transverberat eum arcus chalybeus.

25 Stringit *gladium* adeò ut * exeat e corpore, & * coruscus e felle ejus: * abeuntem invadunt terrores.

26 Omnes tenebræ reconditæ sunt * in repositis ei, consumit eum ignis * non accensum flatu: conteritur superstes in tentorio ejus.

27 * Retegunt cœli pœnam iniquitatis ejus; & terra insurgens in eum.

28 * Demigrat proventus domus ejus: * defluunt *pœnæ* in die iræ illius.

29 * Hæc *est* portio hominis improbi a Deo; & possessio *ejus* g indicta ei a Deo forti.

Fel aspidum] id est, fit venenum [illegible] le ei.

d Heb. *in medio ejus.*

16 *Venenum suxerit, &c.*] id est, proinde cedet ipsi maleficium suum, ac si venenum hausisset potentissimum, aut aspera fuisset morsu.

17 *Ne spectet*] elegans apostrophe, quasi exultantis adversus improbum, & ingentem illius expectationem ludificantis, cum illustribus hyperbolis.

Rivos] id est, affluentiam rerum secundarum, suaviter & molliter sibi ex animi sententia succedentium.

18 *Laborem*] id est, res alienas labore partas.

e Heb. *opibus compensationis suæ applicage.*

Exultabit] id est, fruetur: sicut exponitur sequente ver.

f Heb. *dereliquit.*

20 *Nam*] aetiologia superioris doctrinæ de vana felicitate improborum, primùm ab infirmitate ipsorum, versibus tribus: deinde a judicio Dei persequentis sive immediatè (ut loquuntur) a 23. versu usque ad 26. sive mediatè & rerum creatarum opera. *Ventre suo*] id est, in se: synecdoche, qua utitur propter superiorem allegoriam cibi. 21 *Non est residuum*] id est, totum alimentum ei adimitur, ut Psalmo 59. 14. 22 *Angustia est ei*] partim a terroribus conscientiæ, partim ab hominibus quos molestia affecerit, sentit angustias tum maximè, cùm se fruiturum putat copiæ cornu & abundantia summa: sic deinceps sequentia. 25 *Exeat*] id est, transadigat corpus & viscera effundat. *Coruscus*] gladius: nomen est ex epitheto: vide Jechezk. 21. 15. *Abeuntem*] id est, dum ista effugit, ruit in alia: sic Hhamos 5. 19. 26 *In repositis ei, &c.*] id est, asservatis ei a Deo. *Non accensum*] id est, sponte ardentem, ut stipulæ aut stupæ: ut Jesch. 1. 31. & 5. 24. ita comparatus est ad incendium, ut cremium aut arefactum lignum: sic etiam Jechezk. 21. 3. 27 *Retegunt*] id est, exerunt & notam omnibus faciunt, exequentes judicium Dei. 28 *Demigrat*] ulciscente & pœnas reposcente terra: nam hic versus per hysterosin memb[r]orum duo maledictionum genera explicat, quæ denunciantur superiore versu a terra & a cœlo. *Defluunt*] id est, Stillant & ingruunt e cœlo. 29 *Hæc est*] Conclusio, qua Tzophar conatur Ijobum adducere in sententiam suam ab operibus Dei & ab autoritate verbi ejus. g Heb. *indicere ipsi a Deo forti.*

Caput. XXI.

Ijob aculeis Tzopharis stimulatus graviùs amicos increpat, propositionem ipsorum de infelicitate improborum confutat ratione, exemplis, & autoritate Dei: quæ deinde nominatim sibi accommodat, & amicorum consolationes responsaq; arguit.

1 Respondens verò Ijob, * dixit:

2 * Audite a continenter sermonem meum: & sit istud *loco* consolationum vestrarum.

3 * Ferte me dum ego elocutus fuero; postmo-

1 *Dixit*] Istius orationis, quæ tota est ἀνασκευαστική, partes sunt tres: Exordium faciendæ audientiæ causa, a versu 2. ad 7. Propositio ἀνασκευῆς, a versu 7. ad 34. & conclusio, ver. 34. 2 *Audite continenter*] id est, ne me interpellate aut abrumpite sermonem meum, ut ante aliquoties fecistis. Est autem primus locus Exordii ab officio eorum. quasi dicat, quandoquidem non potestis me alia ratione consolari, saltem silentio me juvate; & si patienter me audietis, ponam hoc in consolationis loco. a Heb. *audiendo.* 3 *Ferte*] amplificatio superioris loci. quasi dicat, saltem ad tempus ferte, &c.

dum

dum verò b 'eloquium meum subsannato.

4 'An ego apud hominem querimoniam meam *instituo*? & 'si est, cur *conquerar*, non c angustaretur spiritus meus?

5 'Respicite ad me, & stupore corripiamini: & apponite manum ad os.

6 'Certè si recordarer, confestim conturbarer: & apprehenderetur caro mea horrore.

7 'Cur improbi 'vivunt? veterascunt? etiam valent viribus?

8 Semen eorum firmum est ante eos cum eis; & prognati eorum in oculis eorum.

9 Domibus eorum pax a pavore est: neque 'virgâ Deus instat eis.

10 Bos ejus init, nec ejicit semen: d enititur vacca ejus, neque abortit.

11 Emittunt ut gregem parvulos suos: & nati eorum saltitant.

12 Sumunt tympanum & citharam: & lætantur ad sonum organi.

13 Inveterant in bono dies suos: deinde momento in sepulchrum descendunt:

14 'Qui dicebant Deo forti, recede a nobis: nam notitiâ viarum tuarũ non delectamur.

15 Quid est omnipotens ut colamus eũ? aut quid proficiemus, cũ intercedemus apud eũ?

16 'En non *est* in man[u e]orum bonum eorum: consilium improborum procul *abesto* a me.

17 'Quoties 'lucerna improborum extinguitur, & supervenit eis interitus ipsorum, dolores impertitur *Deus* ira sua?

18 *Quoties* sunt ut palea coram vento, & ut gluma quam surripit turbo?

19 *Quoties* Deus reponit filiis illius iniquitatem illius, rependit illi & 'cognoscit?

20 *Quoties* vident oculi illius perniciẽ suam, & de æstuante ira omnipotentis 'bibit?

21 'Nam quod *est* studium illius de familia sua post se, 'cùm numero menses illius truncabuntur?

22 'An Deum fortem *quisquam* docebit scientiam: qua ipse 'excelsos judicet?

23 'Hic moritur in 'robore perfectionis suæ: totus tranquillissimus & quietus:

24 'Cujus mulctralia plena sunt lacte: & medulla ossium ejus irrigua est.

25 Ille verò moritur animo amaro; qui non fruitus est bono.

26 Pariter in pulvere jacent: & vermis obtegit eos.

27 'En novi cogitationes vestras: & commenta *quæ* de me e iniquè comminiscimini:

28 Vos dicere, 'ubi est domus 'ingenui? & ubi 'tentorium habitationum 'improborum?

29 'An non interrogastis transeuntes viâ? & 'signa eorum non agnoscetis?

30 'Nam in die calamitatis subtrahitur malus: in die indignationum exportantur *mali*.

31 Quis indicat ei in faciem viam ejus? quod ipse fecit quis rependet ei?

32 'Tandem ipse in sepulchra effertur: & apud tumulum assiduus est.

33 'Dulcescunt ei glebæ vallis; & post se omnes homines trahit, ut ante eum fuerunt innumeri.

34 'Quo modo ergo consolaremini me vanitate: cùm responsionibus vestris reliqua sit prævaricatio?

b Heb. eloquii mei. [Eloquium meum] apostrophe ad Tzopharem, qui verba Ijobi interrumpens ironicè ea deliserat, suprà 20.2. 4 *An ego*] secundus locus Exordii a consilio suo: non est mihi, inquit, res vobiscum, aut cum ullo homine; ad Deum futura oratio mea, qui expostulandi facultatem non intercludit mihi. *Si est cur*] tertius locus ἐκ τοῦ πρέποντος ab honesto: inhonestum atque inhumanum est vos mihi intercipere facultatem conquerendi in angustia spiritus mei. hinc oritur exhortatio ad officium humanitatis, sequente versu. c Heb. *abbreviaretur*; sic Exodi 6.8. 5 *Respicite &c.*] id est, istæ calamitates meæ quæ vobis ob oculos versantur, vos saltē ad stuporē & silentiũ adducant. 6 *Certè si recordarer*] id est, si vel tantum meminissem tantæ calamitatis, quam alius ferret: consternaret me sola recordatio & commiseratio illius: quanto magis vos præsentis, si animum advertetis, necessarium est obstupescere ad calamitatem meam? amplificatio superioris exhortationis hypothetica, a persona sua. 7 *Cur improbi*] ἀνασκευὴ sive confutatio illius argumentationis; improbos esse quibus malè cedit: cujus partes sunt duæ; una κατὰ θέσιν, sive generatim enuntiata de statu improborum, usque ad 27. versum: altera καθ' ὑπόθεσιν, per singularem accommodationem ad Ijobum. Refellit autem ἀξίωμα illud, primùm per argumentationem contrariam; dicitis improbitatem esse in causa cur improbi malè pereant; quid ergo causæ est cur improbi & impii prosperentur? hæc usq; ad 17. versum; deinde ab exemplo ostendit non esse illud perpetuum; imò potius infrequentius esse ut improbi vexentur malis: ad convellendum ἀξίωμα amicorum, & argumentationem suam confirmandam. *Vivunt*] id est, bona constitutione corporis gaudent; prosperitate liberorum, versu 8. tranquillitate familiæ, versu 9 fœtura animalium, versu 10; copia & lascivia, ver. 11. & 12. & tandem non languida morte utuntur, versu 13. 9 *Virga*] id est, castigatione ulla. d Heb. *liberat*] 14 *Qui dicebant*] Amplificatio argumenti superioris, a gravitate illorum impietatis in Deum, quæ blasphemis sermonibus illorum exprimitur, duobus versibus. 16 *En non est*] Occupatio, qua utitur Ijob, ne existimarent amici eum hac specie ad impietatem allectum esse, aut in præsentia allici. Hæc eò, inquit, non dico, quòd aut existimem illos penes se habere autoritatem in res suas arbitratu suo, aut quòd animus meus in studium ejusmodi rapiatur: nam mens mea & animus meus ab istis cogitationibus & consiliis absunt quàm longissimè: sed ut ostendam vanitatem propositionis vestræ. 17 *Quoties lucerna*] Confirmatio ab exemplo, ut suprà dictum est in versum 7. Quoties, inquit. quasi dicat, non ita frequenter eveniunt ista ut extinguatur, &c. *Lucerna improb.*] vide suprà 18. 5. & 6. 19 *Cognoscit*] id est, quæstionem habet: hysterosis. 20 *Bibit*] id est, inebriatur & conturbatur effusis calamitatibus: frequens metaphora. 21 *Nam quid, &c.*] id est, ut Deus ipsum viventem non excitat malis: sic non excitat ipsum animus ejus aut conscientia, ut sit sollicitus de rebus post mortem eventuris familiæ suæ. *Cùm num.*] descriptio mortis. 22 *An Deum for.*] Conclusio prioris membri ἀνασκευῆς, constans duobus capitibus; explicatione brevi juris sive officii nostri, & facti sive eventus cum jure comparati. hîc verò primùm agitur de officio hominum in suspiciendis ac non definiendis Dei judiciis; quia ita statuit Ijob, cùm hæc, inquit, ita se habeant, & improbi frequentiùs in hac vita secundis rebus, quàm adversis utantur: ne putetis aut vestrum, aut meum, aut cujusquam mortalis esse, ut Deo præfigat præsentium judiciorum legem; perinde ac si quid, qua ratione, aut quando in improbos agendum sit ignoraret.

Excelsos] id est, elatos animo, & secundis rebus. 23 *Hic moritur*] alterum membrum conclusionis, de facto quod communi omnium ætatum experientia commonstratur. quasi dicat, insipientis est de hominibus a præsente eventu judicare; sapientis verò Deo committere; cùm tota hæc administratio & eventus sit adeò hominibus incertus. *Robore perfectionis*] id est, in perfectissima felicitate, quanta apud homines esse potest. 24 *Cujus mulctralia*] id est, qui omnibus bonis, quæ fortunæ & corporis vocant, abundat: synecdoche. 27 *En novi*] altera pars ἀνασκευῆς, attingens singulariter personam Ijobi; cujus membra sunt duo; ἔκθεσις sive propositio, his duobus versibus; & confutatio versibus sequentibus. e Heb. *violenter facitis*] 28 *Ubi est domus*] Ironia, qua utitur Ijob, ut eò melius amicorum animos effingat. *Ingenui*] i. nobilis. principem ante agentis, nimirum Ijobi. *Tentorium habitationum*] i. magnificum, ex multis habitationibus constans, ut sunt prætoria & principum ædes. *Improborum*] sic filios & familiam Ijobi perstringit. 29 *An non, &c.*] Confutatio ἐκ τοῦ αἰτίου; absurdum est, inquit, vos nescire quod omnibus e plebe notum est, non consulere vos quenquam, neq; agnoscere. *Signa eorum*] i. exempla, quæ cùm eis eveniunt, aliis sunt documento: hæc autem explicantur versibus seq. 30 *Nam in die, &c.*] Confutationis locus ab exemplis ἀνανταπόδοτος. nam sic respondet Ijob objectioni amicorum: quod dicitis; Malos malè perire, ac proinde me in perditionem istam devenisse propter improbitatem meam, falsissimum est; cùm plerumq; improbi a pervadentibus calamitatibus immunes sint, nullius judicium subeant, aut ab ullo in ordinem cogantur. Inde enim ex contrario sequitur (quod Ijob reticet) in viros bonos istas calamitates incidere. 32 *Tandem ipse*] Occupatio objectionis istius; atqui in sepulchrum effertur improbus: cui respondet Ijob tribus argumentis; primùm satis esse ad institutum ut commodè vitam transegerit & calamitates prævenerit morte; deinde sepulchrum ipsum consolationi esse, quod vacuum sit ab istis calamitatibus & mutationibus, ut suprà 3.16. & sequentibus, & 10.22: postremò quod morte nihil accidit ei, quin cum omnibus hominibus omnium ætatum commune sit. 33 *Dulcescunt ei, &c.*] hyperbolæ, per prosopopœiis sensum & humanas actiones mortuis tribuentes. 34 *Quo modo*] Conclusio, qua asserit Ijob ex superioribus, inanes esse tum consolationes tum disceptationes eorum: consolationes quidem, quia vanæ erant, & nihil ad se accommodatæ; disceptationes verò, quia etiam in Deum & in Ijobum altercando peccabant.

Caput XXII.

Eliphaz Ijobum a contentione adversus Deum revocans justitiam Dei asserit, injustitiæ & impietatis Ijobum arguit, exemplo diluvii deterret, & ad seriam resipiscentiam ac tempestivam revocat, adjunctis Dei promissionibus.

1 CUI respondens Eliphaz Temanites, 'dixit:

2 'An Deo forti prodesse potest vir? cùm prodest, ex eo prosperatur *Deus*?

3 'An oblectationi est omnipotenti, quòd justificas te? aut an lucro, quòd integras asseris vias tuas?

1 *Dixit*] Hujus orationis summæ partes sunt duæ: prior ἐπιτιμητικὴ sive continens reprehensionem vitæ dictorumq; Ijobi, usq; ad 20. ver. posterior παρακλητικὴ sive hortatoria ad resipiscentiam, adjunctis amplis promissionibus, usq; ad finem. 2 *An Deo forti*] Reprehensionis sive confutationis locus primus, ἐκ τοῦ ἀδυνάτου; quo ostendit Eliphaz non esse cur Ijob tantopere apud Deum & coram ipsis de sua integritate glorietur: nam (inquit) ut homo sit optimus, non potest Deum sibi ullo beneficio obstringere; ac proinde non potes tibi ipsi coram illo confidere, quasi de ipso bene sis meritus: ut psaltes de se confitetur Psal. 16. 2. 3 *An oblectationi*] secundus locus, ab inutili: non conducere, aut ad gratiam promerendam, aut ad ullam aliam utilitatem, si quis se velit justificare coram Deo: Lucæ 17. 10.

4 ″An de religione tua argueret te? veniret tecum in judicium?
5 Nonne malicia tua multa est? neque est finis iniquitatibus tuis?
6 ″Nam pignus acceperis a fratribus tuis immeritò: & [a]″nudos nudaveris vestibus suis:
7 Non aquam bibendam lasso dederis: & a famelico prohibueris panem:
8 Præterea viri [b]lacertosi fuerit terra hæc: & [c]acceptus persona habitaverit in ea:
9 Viduas dimiseris vacuas: & lacertus *uterque* pupillis contritus fuerit:
10 ″Ideoq; circumstant te laquei: & perturbat te pavor repentinus:
11 Aut tenebræ, ne videas; & agmen aquarum obtegit te.
12 ″An non Deus ″est, *inquis*, in altitudine cœli? & aspice summitatem sydera ut excelsa sunt.
13 Ideo dicis, quid nosceret Deus fortis? an per caliginem ″judicaret?
14 Densæ nubes latibulum sunt ei, ut non aspiciat: & ambitum cœlorum obambulat.
15 ″An ″semitam ″seculi observasti, quam triverunt homines [d]vani?
16 ″Qui corrugati sunt cùm nondum esset tempus; ″fluvio effuso in fundamentum eorum.
17 ″Qui dicebant Deo forti, recede a nobis? & ″quid facturus fuisset omnipotens illis?
18 Quorum domos ipse impleverat bono: ″at consilium improborum procul ″*abesto* a me.
19 Videntes justi ″lætantur: & innocens ″subsannat eos.
20 ″Cùm nondum excinditur ″substantia nostra; & ″residuum illorum absumit ignis:
21 ″Assuesce, quæso, cum illo: & pacem habe: in his obveniet tibi bonum.
22 Recipe, quæso, ex ore ejus legem: & repone dicta ejus in animo tuo.
23 Si ″reverteris usque ad omnipotentem, [e]″instauraberis: *si* procul amoveris iniquitatem a tentoriis tuis:
24 ″Idque ponendo pro pulvere lectissimum aurum & argentum: & pro rupe [f]″Ophirinum aurum ″fluviatile.
25 Nam erit omnipotens lectissimum aurum tuum; & argentum, virésque tibi.
26 Si tum in omnipotente te ipsum oblectabis: & attolles ad Deum faciem tuam,
27 Supplex orabis eum; tum *inquam* exaudiet te: & ″vota tua persolves.
28 Cùm primùm decernes sermonem, [g]præstabitur tibi: & in viis tuis resplendebit lux.
29 Cùm ″depresserint te, qui loquutus es in exaltatione; tum demissum oculis servabit:
30 ″Liberabit [h]noxium; eritque liberatus puritate manuum tuarum.

4 *An de religione*] tertius locus a natura Dei justissima, abs qua virum religiosum & sanctum non castigatum iri docet, hoc versu; sed contra severissimam hanc castigationem arguit monimentum esse summæ & infinitæ malitiæ Ijobi, versu sequente. 6 *Nam pignus*] secunda pars reprehensionis, amplificatio proximè præcedentis loci de malitia Ijobi: cujus partes sunt duæ, injuria in homines, usque ad ver.12. & impietas in Deum, usque ad 15. ver. Harum autem criminationum quia status conjecturalis est, & magis in præsumptionibus quàm certis probationibus positus, futuro utitur, pignus acceperis, nudaveris, &c. quasi dicat, necesse est ut fatearis te aut hoc, aut illud, aut omnia commisisse, si bene attenderis ad justitiam judiciorum Dei.

a Heb. *vestes nudorum nudaveris: hypallage.* *Nudos*] id est, qui jam nudi sunt propter injuriam tuam.

b Heb. *brachii.*

c *vel, elatus.*

10 *Ideoq; circumstant*] accommodatio ad justitiam Dei, quasi ultiones sumentem de inhumanitate Ijobi, quatuor metaphoris.

12 *An non Deus*] secundum caput confirmationis de Ijobi impietate in Deũ, quam Eliphaz partim ex causa quæ agebatur; partim ex superioribus Ijobi verbis astruere conatur per mimesin illius, his tribus versibus. Est autem hîc eclipsis qualem ante observavimus 1.Reg.20.34.& 2.Reg.9.27. *Est in altitudine*] quasi dicat, ideoq; longissimè a nobis abest. 13 *Judicaret*] id est, judicis partes ageret. 15 *An*] tertius reprehensionis locus, ab exemplo eorum qui diluvio olim perierunt, usque ad ver.20. *Semitam*]; id est, rationem vitæ quam secuti sunt, & exitum eorum, de quo versu sequente. *Seculi*] id est, antiquam. d Heb. *vanitatis.* 16 *Qui corrugati*] id est, intempesta morte abrepti sunt, & diluvio mersi; corrugantur enim hominum mersorum & diu in aquis fluctuantium corpora: synecdoche. *Fluvio effuso*] aquis diluvii terram inundantibus. 17 *Qui dicebant*] sua impietate & protervia, ut sup.21.14. *Quid*] aliud pro justitia sua: sic Ijobum obliquè mordet & fodicat. 18 *At consilium*] epiphonema, quo resumptis Ijobi verbis supra 21. 16. partim velut præripit illi aversationem hanc, tanquam indignè ea abutenti; partim sibi vendicat & piis omnibus, sequente versu. 19 *Lætantur*] approbantes & gratulantes judicio Dei. *Subsannat*] vitam malè gestam improbans. 20 *Cùm nondum*] secunda pars, hortatio ad resipiscentiam, cujus propositiones sunt duę; una de officio Ijobi, tribus versibus; altera de promissionibus, quæ omni resipiscenti a misericordia Dei comparata sunt. *Substantia nostra*] id est, humana natura, vel genus: sic monet Ijobum a circumstantia temporis. quasi dicat, dum adhuc stas vivus, & dum adhuc potes utilem expectationem venturi illius judicii præcipere animo tuo: nam hæc vera est piorum ac fidelium nota in vetere & Novo Testamento passim, expectatio extremi judicii, in secundo adventu Christi. *Residuum illorum*] i. reliquos peccatores, servatos igni in diem damnationis & exitii impiorum, Jeschahhjæ 66.15. & sequentibus. & 2.Pet.3.7.& sequentibus. 21 *Assuesce*] propositio generalis officii & promissionum: nam officium assuescendi cum Deo & pacem colendi exponitur versu sequente; promissiones verò, reliquo capite. 23 *Reverteris*] id est, seria resipiscentia uteris, & fructus ejus proferes. e Heb. *ædificaveris.* *Instauraberis*] id est, tu ipse, personæ, res, & facultates tuæ non tantùm redintegrabuntur; sed etiam gloriosius curabuntur a Deo, ver.24.& 25. optata tibi succedent omnia, & illustrabuntur a Deo. 26.27.& 28. versibus; denique & tibi ex istis calamitatibus emergenti benedicetur, & aliis propter te, ver.29.& 30.

24 *Idq; ponendo*] allegorica hypotyposis ad figurandam instaurationem, sermone translato a fructoribus. f Heb. *lapidem Ophirum: vel fluminibus.* *Ophirinum*] id est, præstantissimum, de quo 1.Reg.10.11. *Fluviatile*] id est, lectissimum ex Ophirino: nam nullum aurum absolutius est fluviato, et cursu ipso tritoq; perpolitum. Plinius lib.33.cap.4. Posset tamen non incommodè ad copiam referri, si ita interpreteris, fluminibus Ophirum. quasi dicat, qui aurum non pluris facit quàm rupem, etiamsi perenne illius largumq; flumen flueret. 27 *Vota tua persolves*] id est, nulla tibi a Deo nisi gratias agendi occasio dabitur. g Heb. *exurget vel stabit tibi.* 29 *Depresserint te*] hæc mala quæ pateris, pro eo quòd tam arroganter & protervè adversus Deum contendis. 30 *Liberabit noxium*] id est, tanta erit illius erga te benedictio, ut etiam aliorum misereatur qui non fuerint innocentes, propter te, ex promissione facta Abrahamo Gene. 11, 35.& 18, 24.& sequentibus. atque huc videtur spectasse Propheta Jechezkel 14.14 & sequentibus: ubi Ijobi intercessio cum Noachi & Danielis intercessione conjungitur.

Caput XXIII.

Ijob ægrè ferens objurgationem amicorum, sibi judicium constitui a Deo petit; fidem suam & integritatem profitetur in mediis calamitatibus. Deinde propositionem aliorum convellens docet improbis in hac vita plurimùm bene esse; Deum verò tempus judiciorum sibi asservare & quomodo & quando decrevit, ea demum in improbos familiamq; eorum exequi.

1 Cui respondens Ijob, ″dixit:
2 ″Etiam hodie rebellionem *haberi* querimoniam meam: ″*cùm* [a]plaga mea gravis existit supra gemitum meum?
3 ″O *si* quis daret ut [b]scirem invenire eum: pervenirem usque ad sedem ejus.
4 ″Disponerem coram eo causam: & os meum implerem ″argumentis.
5 Cognoscerem *quibus* verbis responderet mihi: & intelligerem quid diceret mihi.
6 ″An pro amplitudine virium litigaret mecum? non; sed ipse inderet vires mihi.
7 ″Illic rectus disceptat cum eo: & ″liberarē me in perpetuum a judice meo.
8 (″En si antrorsum ivero, non aderit: si verò retrorsum, non animadvertam eum:
9 Cùm aget ipse *ad* sinistram, non tamen videbo: ″operiet dexteram plagam, nec tamen respiciam)

1 *Dixit*] Hujus orationis summæ partes sunt duæ: una est Κατασκευὴ sive confirmatio hypotheseos de fide & innocentia Ijobi usque ad cap.24. altera, ἀνασκευὴ sive confutatio theseos, quam conati fuerant amici Ijobum improbitatis evincere a præsentibus calamitatibus. 2 *Etiam hodie*] Κατασκευῆς exordium patheticum ex abrupto: quo conqueritur Ijob sibi injuriam fieri, & eo graviorem, quo cum majoribus calamitatibus conflictatur. *Cùm plaga*] id est, gravius affligor quàm ut possim pro gravitate ingemiscere: amplificatio injuriæ, ut supra 6.4.

a Heb. *manus: metonymia, ut infrà 27.11.* 3 *O si quis*] Κατασκευῆς primus locus ab optato, quo docet Ijob se bona fide & conscientia fretum maximè expetere ut sistatur coram Deo: quod copiosè explicat usque ad ver. 11. b Heb. *ut scirem & invenirem.* 4 *Disponerem*] id est, dispositè & ex ordine cum ipso agerem. *Argumentis*] innocentiæ meæ: sic exponuntur expostulantis partes, hoc & sequente versu. 6 *An pro multitudine*] alterum caput forensis administrationis, de partibus judicis. quasi dicat, constet mihi mea innocentia, quam ego scio non oppugnatum, sed confirmatum iri a Deo, ut justissimus est. 7 *Illic rectus*] Confirmatio a thesi: non patiuntur (inquit) repulsam viri boni; neque ego paterer. *Liberarem me*] id est, proba ta causa impetrarem ab eo liberationem. 8 *En si*] Correctio superioris optati. quasi dicat, sed quid desidero quod exorari non potest? quia Deus liberrimus, cum creaturis agit liberrimè, neque in ordinem humanum cogitur. 9 *Operiet*] id est, incumbet ad dexteram partem.

10 Cùm

[10 ... recognovisset] regressio ad summum locum de ... eventu judicii, si concederetur sibi. Sicut aurum] id est, purissimus, ut aurum ex igne. 11 Gressum ejus] secundus locus Κατασκευῆς superioris, aetiologiam continens ab integritate sua, duobus versibus. Gressum autem ejus passivè accipe, id est, ab eo definitum, & monstratum. 13 Sed si] tertius locus Κατασκευῆς ab omnipotẽtia Dei,

10 ' Cùm recognovisset viam quæ *est* apud me, probavisset me; " sicut aurum exirem.
11 ' Gressum ejus retinuit pes meus: viam ejus observavi, ut non declinarem:
12 Neque præceptum labiorum ejus dimovi: ex instituto meo recondidi sermones oris ejus.
13 ' Sed si ipse " contra unum *agit*, quis revocet eum? quod animus ejus cupit, id efficit.
14 Nam perficit statutum [c] de me: & " hujusmodi multa sunt penes eum.
15 Propterea ' a facie ejus perturbor; dum consydero, expavesco ab eo:
16 Quia Deus fortis ' emollit animum meum; & omnipotens perturbat me:
17 " Cùm nondum excisus sim a conspectu tenebrarum; aut a conspectu meo operiat caliginem.

duobus versibus; & imbecillitate sua exhorrescente ad judicia Dei, tribus sequentibus. *Contra unum*] id est, unum aliquem castigat. c Heb. *meum*. 14 *Hujusmodi multa*] quibus obnitentes & refractarios edomet. 15 *A facie*] id est, sensu flagellorum præsentium ejus, & metu futurorum. 16 *Emollit*] id est, teneritatem & imbecillitatem affert animo meo attendenti ad omnipotentiam ejus. 17 *Cùm nondum*] id est, cùm neque antehac mors prævenerit ærumnas meas, quod optabam suprà cap. 3. neque jam in ærumnis versans, cernam ullum liberationis modum mihi oblatum esse, sive a morte, quæ finem calamitatum faciat, sive a Deo, ut me expediat ab istis calamitatibus, quæ tenebrarum & caliginis nomine indicantur plerumque in scriptura sacra.

Caput XXIIII.

1 *Cur ab omnipotente*] Ἀνασκευῆς sive confutationis illius partes sunt Propositio, usque ad ver. 17. Occupatio, ac velut quoddam confutationis genus, versibus 8 & Conclusio. Hic autem propositionis summa est: Deum tempora judiciorum suorum ita noscere solum, ut ne cum piis quidem & religiosis hominibus eorum notitiam ordinariè communicet; ac proinde non posse ab hominibus regulas certas de eo præscribi, quod sibi soli vindicavit Deus. *Abscondita*] videlicet hominum notitiæ. *Tempora*] quibus sive in hoc, sive in futuro seculo decrevit impios punire. a Heb. *ejus*. 2 *Iis*] Ἐργασία propositionis in sequentibus, cujus loci sunt, injuria in res & in personas, usque ad vers. 13. impietasque in Deum,

1 " CUR ab omnipotente non essent " abscondita ' tempora? ut noscentes eum non prævideant dies [a] ab eo *præstitutos*
2 " Iis qui terminos movent: *qui* gregem quem rapuerunt pascunt:
3 Asinum pupillorum abigunt: pignore capiunt bovem viduæ:
4 Avertunt egentes a via: simul " occultantur pauperes terræ:
5 En *ut* onagri in deserto prodeunt ad opus suum, diligenter pervestigantes prædam: campestris locus " ei cibum *præbet & pueris* ejus.
6 In agro *messem* non suam demetunt: & vineam improbus *quisque* [b] vindemiant:
7 Nudum pernoctare cogunt absque veste; adeò ut non sit operimentum in ipso frigore:
8 Ab inundatione *in* montibus madesiant; & absque tegumento " amplectantur rupem:
9 Abripiunt rapinam [c] a pupillo sugente ubera: & *quo* indutus est pauper, pignori accipiunt:
10 Nudum ire cogunt absque vestitu; & " famelicos *qui* portant manipulos:
11 Intra muros ipsorum oleum exprimentes; *&* torcularia calcantes sitiunt.
12 " E civitate homines gemunt; & anima confossorum ' vociferatur: ut Deus " non sinat disponi insulsitatem.

quam evincit ipsorum conscientia dum fugit lucem, & ad omnem improbitatem projecta est, a ver. 13. usque ad 17. ver. 4 *Occultantur pauperes*] id est, abdunt se in loca abstrusissima ubi latitant eorum metu. 5 *Ei*] id est, cuique eorum campestria loca inserviunt, ut sequens ver. indicat. b Heb. *serò colligunt: proprium vindemiæ, quia fit desinente anno.* 8 *Amplectantur rupem*] ne ab inundantibus aquis rapiantur. c Heb. *ab uberibus pupillo.* 10 *Famelicos*] id est, bajulos, quorum opera condendo in horrea & apothecas frumento abusi sunt, vacuos remittunt absque mercede & alimento suo, contra legem Levit. 19. 13. & Deut. 24. 14. & contra omnem humanitatem, ut amplificatur sequente ver. 12 *E civitate*] id est, totas civitates opprimunt gravissimè. *Vociferatur*] orans Deum ut, &c. *Non sinat disponi insulsitatem*] id est, pergere & confirmari tam pravam administrationem; quæ ideo insulsitatis nomine perstringitur, quia nec Deo nec hominibus bonis humanum aliquid sapientibus probatur.

13 " Isti sunt inter rebellantes adversus " lucem, non agnoscunt vias ejus: nec sedent in semitis ejus.
14 " In ipsa luce surgẽs occisor interficit pauperem & egentem; noctu verò est sicut fur.
15 Et oculus scortatoris observat crepusculum dicendo, ne contempletur me oculus: & larvam faciei apponit.
16 Perfodit in tenebris domos, quas interdiu designaverant sibi: " nesciunt lucem.
17 " Sed pariter *uno* mane est illis " lethalis umbra: " cùm cognoscit *Deus*, " terrores *adsunt* lethalis umbræ.
18 [d] " Levior est quàm superficies aquarum, " maledicta portione istorum in terra: non " [e] refluet, [f] secundum consuetudinem altarum *ruet*.
19 " Ut siccitas, etiam æstus arripiunt aquas nivales, *ita* sepulchrum *eos qui* peccarunt.
20 " Obliviscitur illius vulva, suaviter depascente eum verme amplius non commemoratur: ita confringitur velut arbor iniquitas.
21 " Consociat ei sterilem " non parientem: & viduam non afficit bono.
22 " Trahitque robustos vi sua: si consistit *ullus*, diffidit vitæ suæ.
23 " *Si* dat ei ut securitate nitatur; tamen oculi ejus intenti sunt viis istorum.
24 *Si* attollunt se aliquantulum, mox nemo superest: adeo deprimuntur, planè omnes " decutiuntur: & velut [g] fritspicæ succidũtur.
25 " An non igitur ita est? quis ementietur me? & rediget [h] in nihilum sermonem meum?

13 *Isti sunt*] altera pars ἐργασίας, ut observatum est in ver. 2. *Lucem*] spiritualem; sive naturalem in animo & cõscientia eorum ingeneratam, sive advẽtitiam, quam Deus testificatur verbo & operibus suis, de officio erga se & res creatas omnes, idque in Christo, qui est vera illa lux illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum. 14 *In ipsa luce, &c.*] id est, totos dies consumit in maleficiis, prout videtur cõmodum, hoc versu; aut clam interdiu comparat quod noctu perpetret, duobus sequentibus. 16 *Nesciunt*] id est, studiosissimè hãc lucem fugiunt, & alteram illam spiritualem longissimè abjiciunt. 17 *Sed pariter uno*] Ἀνασκευῆς pars secunda, qua occupat Ijob objectionem hanc; quid ergo? an statuis malis in hac vita semper benè esse, & bonis plerumque malè? ad quam respondet Ijob, se nunquam fuisse in ea sententia; ista pendere ex arbitratu Dei, judicia ejus in improbos plerumque uno momento designari; denique sive eos vexare velit; sive aliquo modo secundare, singularem illius regulam non posse ab hominibus percipi. *Lethalis umbra*] id est, exitium. *Cùm cognoscit*] id est, cognitionem ut judex adhibet, quærit, & animadvertit in facinorosos. *Terrores*] id est, simulac Deus quæstionem habere cœpit, suis terroribus & furiis animus improbi fodicatur. Sic explicantur principia & progressus exitii improborum; quod modò per prolepsin dixit, usque ad ver. 21. d Heb. *levis est supra superficiem aquarum.* 18 *Levior est*] id est, citiùs diffluit. *Maledicta*] id est, sententia maledictionis in istos a Deo lata. *Refluet*] id est, non reciprocabitur, conversusque recurret in pristinum statum, ut fit in æstuariis; sed ut aquæ altæ & ex edito loco ruentes, deturbatus in perpetuum manebit: elegans allegoria, ut Gen. 49. 4. e Heb. *convertet se.* f Heb. *consuetudine secundum altarum: hypallage, ut Gen.* 18. 11. 19 *Ut siccitas*] altera allegoria ab aquis nivalibus; quæ quia subtiliores sunt, eo celerius æstu ab arente terra imbibuntur. 20 *Obliviscitur illius*] id est, perinde disperit ab hominibus memoria ejus, ac si nunquam conceptus esset, aut editus ex utero. hoc enim synecdochicè accipitur pro toto tempore ejus inde a conceptu. 21 *Consociat*] secunda pars judiciorum Dei in improbos, nimirum quòd etiam eorum familiam affligit & pessundat gravissimè; ac primum quidem uxorem, hoc versu: deinde liberos, sequentibus. Nam consociat, inquit, id est, neque vivo eo, neque mortuo, uxori benedicit. *Non parientem*] justo judicio ejus; quamvis non natura sterilem. 22 *Trahitque robustos vi sua*] id est, tollit e medio liberos, vel opibus, potestate, & honore florentissimos. 23 *Si dat ei ut securitate*] id est, si quietem ei ad tempus largitur, observat tamen eorum consilia & actiones, ad efficiendum quod sequente versu exponitur. 24 *Decutiuntur:*] id est, nullo negotio deturbantur. g Heb. *caput vel cacumen spicæ: sic una voce appellat Varro.* 25 *Annon igitur*] Conclusio, a veritate superioris doctrinæ amicos arguens. h Heb. *ad non.*

Caput XXV.

Bildad Ijobum confirmantem integritatem suã ex comparatione maiestatis diuinæ cœlestiúmque corporum reprehendit.

1 TUM respondens Bildad Schuchites, " dixit:

1 *Dixit*] hic sermo Bildadi confutat priorem propositionem Ijobi de innocentia, quam dixerat se probaturum Deo, suprà cap. 23. Confutat autem ἀπὸ κοινῦ τόπου, cujus membra sunt duo: unum, comparationis hominis cum Deo, usque ad vers. 5. alterum, cum cœlestibus corporibus, vers. 5. & 6.

2 " Domina-

2 Dominatus, &c.] Propositio unius loci communis de omnipotentia Dei, cujus apodosis hominem cum Deo comparans habetur ver.4.
a Heb. *pavoris.*
b Heb. *facit.*
Colit] Confirmatio propositionis de reverenda illa potentia Dei tribus argumentis. primùm a tranquillissima, convenientissima & constantissima administratione rerum cœlestiũ, hoc versu; deinde a rerum morem ei gerentium innumerabilitate; postremò a præstantissima luce, qua omnes suos administros creaturasque superat, ver.3. *Excelsis*] id est, in cœlis & supra cœlos. 3 *Turmariis*] id est, omnibus cœlestibus & terrestribus ad jussa ejus capessenda comparatis. *Non exurgit*] id est, quem non superat lux bonitatis ejus? 4 *Quid ergo?*] cùm Deus potentissimus, instructissimus, & optimus omnium sit, quid homo? &c. comparatio majoris. 5 *En usque*] altera comparatio majoris, ex ordine gradationis posita. quasi dicat, sed quid hominem cum Deo comparo, cum ille ne cum rebus quidem creatis cœlestibus luce comparari possit? Quamobrem ut Ijobum afficiat gravius, appellat ipsius conscientiam: En, inquit, usque ad lunam, quasi dicat, attolle eousque oculos, & observa quantopere obscuretur, si cum Deo comparabitur. *In oculis*] id est, collata cum eo. 6 *Vermis*] id est, qui cum Deo comparatus nihil amplius est quam vermis præ imbecillitate & vanitate naturæ suæ.

2 ᵃ Dominatus & ᵃ *quidem* formidabilis est penes illum; ᵇ ᵃ colit pacem in ᵃ excelsis suis.
3 An est numerus ᵃ turmariis ejus? & supra quem ᵃ non exurgit lux ejus?
4 ᵃ Quid ergo justus esset mortalis *comparatus* cum Deo forti? aut quid purus esset natus muliere?
5 ᵃ En usque ad lunam, non tamen splenderet: etiam sydera non pura essent ᵃ in oculis ejus.
6 Quanto minus mortalis, ᵃ vermis? & filius hominis, lumbricus?

Caput XXVI.

Ijob rejectis ironicè sermonibus Bildadi, ampliùs prædicat omnipotentiam & sapientiam Dei a rerum cognitione, creatione & administratione.

1 *Dixit*] Hujus responsionis partes sunt duæ: una est Ἀνασκευὴ sive cõfutatio ironica propositionis Bildadi, usque ad ver.6. altera Κατασκευὴ sive confirmatio infinitæ illius potentiæ Dei, quam prædicaverat Bildad, ut eadem opera jejunitatem sermonis ejus ostenderet, & confirmaret se optimè de Deo sentire, usque ad finem capitis.
2 *Quam adjuvisti*] Confutatio ironica ἐκ τοῦ ἀνωφελοῦς, ab inutili, his duobus vers. quam deinde amplificat duobus sequentibus. Est autem hîc confutationis locus ex ironia superioris sermonis & concessione compositus, hoc modo: Egregia verò dicta, & salutaria scilicet: maximè cùm (ut vobis videmini) apud virum infirmum, abjectum, & ignorantem agitis. quasi dicat, hæc omnia nullius sunt momenti apud me, ad juvandum, servandum, consulendum, aut edocendum me. *Brachium*] id est, virum, synecdoche: ita se vocat Ijob per μείωσιν συγχωρητικήν. 3 *Quam consuluisti*] quasi dicat, tantùm abest ut facto prosîtis mihi, ut ne verbis quidem adjuvetis. 4 *Apud quem enunciasti*] Amplificatio superioris confutationis, primùm a persona sua. quasi dicat, quem putas esse me, ut profundas apud me verba ista? ego verò ampliùs teneo, & ampliùs de Deo quam tu prædicare possum: prout facit inde a versu sexto: deinde a persona adversarii. quasi dicat, quis tam bellè te docuit, & ad dicenda ista veluti animavit? postremò ab effectis; quæ per ironiã hyperbolicam exponit ver.5. quasi dicat, mirum fuerit profectò, si ad tam festivos, opportunos, & salutares sermones tuos mortui ipsi e sepulchro non excitabuntur, aut ex profundo ipso emergent. 5 *Habitatores*] id est, cadavera jam olim submersa. 6 *Nudũ est*] Cõfirmatio prædicationis illius de omnipotentia Dei κλιμακώδης sive per gradationem facta, primùm a centro terræ & universa terra, ver.6. & 7. deinde ab aquis partim cœlestibus, ver.8. & 9. partim marinis, ver. 10. & duobus sequentibus: postremò ab ornatu cœli & aquarum, ver.13. *Sepulchrum coram*] id est, terræ penetralia sunt illi resupina & apertissima: vide Heb. 4.13. *Perditioni*] id est, loco perditionis in quo animantia consumuntur: metonymia. ‖ *Gen.*1. 7 *Aquilonem*] id est, orbem terrarum, synecdochicè: nam Aquilo ut superior pars orbis nostri, incumbit inferioribus partibus, & omnes simul incumbunt nihilo. 8 *Densis nubibus*] velut aquarum conceptaculis, tam firmis ut non stilleat nisi ad ipsius voluntatem,

1 Cui respondens Ijob, ᵃ dixit:
2 ᵃ Quàm adjuvisti destitutum virtute? servasti ᵃ brachium destitutum robore.
3 ᵃ Quàm consuluisti insipienti? & quod res est, plurimum fecisti notum.
4 ᵃ Apud quem enuntiasti sermones? & cujus anima prodiit ex te?
5 Ipsi expertes vitæ reformarentur; & sub aquis ᵃ habitatores earum.
6 ᵃ Nudum est ᵃ sepulchrum coram illo, neque est tegumentum ᵃ perditioni.
7 ‖ Qui extendit ᵃ Aquilonem super inane: suspendit terram super nihilum.
8 Ligat aquas in ᵃ densis nubibus suis; adeo ut non findatur nubes sub eis.
9 Continet superficiem ᵃ solii; expandit ad illud nubem suam:
10 Decreto circinavit ᵃ superficiem aquarum; usque ad consummationem ᵃ lucis cùm tenebris;
11 ᵃ Usquedum ᵃ columnæ cœli concutiantur, & ᵃ obstupescant ab increpatione ejus.
12 Virtute sua ᵃ disrupit mare: & intelligentia sua discidit ᵃ pelagus.
13 Spiritu suo cœlos ornavit: formavit manus ejus ᵃ serpentem ᵇ oblongum.
14 ᵃ En istæ sunt partes viarum ejus; sed quantam particulam rei audimus de eo? at tonitru ᶜ summæ potentiæ ejus quis intelligat?

9 *Solii*] [...] li, Jeschah[...].
10 *Superficiem aquarum, &c.*] id est, mare circ[...] 12.
Lucis cum tenebris] id est, seculi, quod discernitur luce & tenebris: vide Jumeja.5.24.
11 *Usquedum*] id est, donec dissolvatur mundus: synecdoche, vide 2. Petri 3.7. & 10.
Columnæ cœli] id est, montes, quibus videtur cœlum incumbere velut columnis: vide simile 2.Schem.22.8. *Obstupescant*] id est, dissiliant, per prosopopœiam dictum. 12 *Disrupit*] id est, divisit maria, fluenta, lacus, stagna, &c. ut conspiceretur arida. a Heb. *superbiam, id est, superbam aquarum congeriem, ubi consistebat terra.* 13 *Serpentem oblongum*] id est, balænam, quæ ab immensa illa longitudine sua nominatur vectis maris: ut Jeschahh. 27.3. b Heb. *vectem: ut Jeschahhja* 27.3.
14 *En istæ sunt*] Conclusio istius propositionis: omnipotentiam Dei & sapientiam non posse nisi minima ex parte intelligi, nedum audiri aut prædicari a nobis. *Tonitru*] id est, potentissima opera ejus totum orbem longè lateque personantia, & in aureis rerum creatarum omnium etiam surdissimarum, ut fragoso tonitru, vehementissima vi irrumpentia. c Heb. *potentiarum.*

Caput XXVII.

Ijob Deum testem adhibens amicos reprehendit; probos & improbos usu afflictionũ docet innotescere: ac postremò sapientiam Dei hominibus quamvis sagacibus impervestigabilem, & Deo soli ab æterno cognitam fuisse ostendit.

1 Deinde ᵃ pergens Ijob proferre sententiam suam, ᵃ dixit:
2 ᵃ Ut vivit Deus fortis, *qui* ᵃ summovit causam meam; & omnipotens, *qui* amaritudine afficit animam meam:
3 Quandiu anima mea in me erit; & spiritum Deus in naso meo *sinet*:
4 ᵃ Non sunt locutura labia mea iniquitatem; neque lingua mea effabitur dolum.
5 ᵃ Absit ᵃ a me, ut justificem vos: quoad expiravero, non amovebo integritatem meam a me.
6 Justitiam meam retineo; neque deseram eam: non abjiciet *eam* ᵇ animus meus ᶜ unquam.
7 ᵃ Erit ut improbus inimicus meus: & insurgens in me ut iniquus.
8 ᵃ Nam quæ esset expectatio hypocritæ,

1 *Pergens*] id est, a singulari responsione facto propositioni Bildadi, transiens ad integram constitutionem suæ & amicorum causæ, his quinque capitibus.
Dixit] Totius orationis Ijobi summæ partes sunt duæ: ἀντικατηγορία, hoc est, translatio criminis sive recriminatio in amicos, confutans sermones ipsorum his duobus capitibus; & κατασκευὴ, id est, constitutio & confirmatio sermonũ suorum, tribus sequentibus. Hujus autem ἀντικατηγορίας partes sunt, Propositio, a ver. 2. usque ad 8. confirmatio a ver. 8. ad finem capitis usque: & confutatio, capite sequente. 2 *Ut vivit*] Exordium propositionis a religione juramenti, ad fidem faciendam sermoni de innocentia sua & amicorum injuria usque ad ver.4. *Summovit*] id est, rejecit, ut nondum de ea cognosceret. 4 *Non sunt*] id est, nihil tergiversabor; omnia bona fide & sine dolo malo enuntiabo, rationem duntaxat habens veritatis.
5 *Absit a me*] Propositio, constans duabus partibus; criminatione amicorum, & sui probatione; quæ partes duobus sequentibus versibus converso ordine ex Hhebræorum usu amplificantur. a Heb. *mihi.* b Heb. *cor meum.* c Heb. *a diebus meis, ut* 1.*Reg.*1.6. 7 *Erit ut improbus*] id est, quisquis mihi in hac causa adversatur, tandem aliquando injuriæ condemnabitur: prout factum est cap.42.7.& 8. 8 *Nam quæ*] confirmatio innocentiæ a fide sua & exspectatione in Deum, etiam in ipsis afflictionibus. quasi dicat, vos an[...] bus hisce præsentibus judicium facientes, hypocritam statuitis esse quem ita graviter Deus affligit; ac proinde me omnes uno ore hypocriseos condemnatis, supra 8.13.& 15.34.& 20.5. Ego vero contrà, cùm jam antè afflictiones proborum improborumque communes esse demonstraverim, suprà 9.22. & sequentibus; omnino confirmo probos & improbos non ex afflictionum numero aut gravitate cognosci; sed ex animi constitutione, & afflictionum usu: nam probi utcunque rebus vel charissimis spolientur, a Deo exaudiuntur: si nondum exaudiuntur, tamen in Deo acquiescunt, & oblectationem capiunt; denique adversis rebus æquè ac secundis in invocatione nominis Dei perseverant; hypocritæ vero quid expectarent? cui confiderent? quo delectarentur? quem invocarent? nam simul ac de rebus suis & optatis deturbantur, planè dejiciuntur de mente, & ipsi animum abjiciunt, hæc est propositio major.

quam

quam expleverit; cùm decutit Deus desyderium ejus?
9 An clamorem ejus exauditurum Deum fortem, cùm supervenit ea angustia?
10 An in omnipotente sese oblectat? invocat Deum ' omni tempore?
11 'Doceo vos in [d] plaga Dei fortis *versans*: quis sim erga omnipotentem, non celo.
12 En, vos omnes videtis: ' & quare vanitate vanescitis?
13 'Hæc *est* portio hominis improbi [e] a Deo forti; & possessio violentorum, *quam* ab omnipotente accipiunt.
14 Si multiplicatur filii ejus, *multiplicantur* ad gladium: & prognati ejus non saturantur pane.
15 Superstites ejus 'in ipsa morte sepeliuntur: & ' viduæ ejus non flent.
16 Si coacervaverit ut pulverem argentum; & velut lutum comparaverit vestem;
17 Quod comparaverit, justus induet: & argentum innocens partietur.
18 Ædificaverit 'quasi Arcturi domum suam: *erit* tamen velut ' tuguriũ *quod* fecit custos.
19 Dives cubat, cùm nihildum [f] interversum est: ubi ' oculos suos aperit, nihil adest.
20 'Assequitur eum velut aquæ, [g] terrorum multitudo: noctu furtim abripit eum turbo.
21 Asportante ipsum Euro abit; qui in morem procellæ corripit eum e loco suo.
22 Ita projiciente in ipsum & non parcente *Deo*; ab ejus manu [h] contentissimè ' fugit.
23 'Explodit eum manibus suis; & exsibilat eum e loco ejus.

[Marginal notes:] 8 *... tempore*] ... secundis & adversis rebus.
11 *Doceo vos*] Assumptio, transiens hypotheticè ad personam suam. q.d. At ego non facio, ut hypocritæ solent; sed animum meum, ut cõfiteatus est erga Deũ in gravissima hac calamitate, vobis expono, & videtis ipsi. d Heb. *manumeto-* ... *ut supra* 23.2.
12 *Et quare*] Conclusio: q.d. ex malis principiis falsò concluditis: frustra tempus consumitis, & me obtunditis.
13 *Hæc est*] Majoris probatio complectens duo capita; unum, de calamitatibus quæ etiam improbos invadunt, usque ad ver. 20. alterum, de miserrima animi eorum constitutione, usq; ad finem capitis. e Heb. de *cum Deo*.
15 *In ipsa morte*] .i. adhuc animã agentes. *Viduæque*] .i. ne ab intimis quidem lugentur: ita sunt omnibus exosi: synecdoche.
18 *Quasi Arcturi*] id est, prætoriũ magnificum, splendidum, & alterum velut paradisum, cœlestemque domum fieri curaverit: denique velut in cœlo fuerit sententia sua. *Tugurium*] hoc enim tantisper durat dum fructus sunt in agro. f Heb. *colligitur*. 19 *Oculos suos*] .i. simul atq; evigilat. 20 *Assequitur eum*] Altera pars ἐργασίας, ut notatum est in ver. 13. quasi dicat, conscientia ejus longè aliter quàm justorum afficitur, perculsa terrorum turbinibus, ventis, & procellis, malorumq; gravissimorum infinito numero. g Heb. *terrores*. h Heb. *fugiendo fugit*. 22 *Fugit*] id est. desperat & diffidit ei, ut hosti infensissimo. 23 *Explodit*] Deus: humanitus dictum.

Caput XXVIII.

1 'Nam ' est *quidem* argento ' eductio: & 'locus auro *quod* liquant:
2 Ferrum e ' pulvere sumitur: & 'lapide funditur æs:
3 'Terminum impositum tenebris, & omnem perfectionem *mortalis* ipse pervestigat; 'lapidem caliginis & umbræ lethalis:
4 'Cùm erumpit torrens 'dimisso accola, *aquæ* ' oblivioni traditæ a pede; exhauriuntur, [a] mortalis operâ abscedunt.
5 Terræ ' ex qua prodit cibus; ' quamvis sub ea diversum sit velut ignis;
6 *Terræ inquam* ejus lapides ' loco Sapphiri; pulveres verò aurum sunt illi;
7 Semitã quam non novit volucris, neque contuitus est oculus ' cornicis;
8 Quam non calcarunt [b] juvenes feræ; neq; transivit per eam immanis leo:
9 In ' silicem mittit manum suam: evertit radicitùs ' montes:
10 In rupibus diffindendo ' efficit rivos: & quicquid [c] rarum est, videt oculus ejus.
11 'A fletu flumina obligat: denique absconditum prodit luci.
12 'At illa sapientia unde inveniretur? & ubinam esset locus intelligentiæ?
13 Non novit mortalis æstimationem ejus; neque invenitur in terra istorum viventium.
14 Abyssus dicit, non est in me: & mare dicit non est penes me.
15 Non posset dari aurum asservatum pro ea: neque appendi argentum *in* pretium ejus.
16 Non potest taxari insigni auro Ophirios Sardio pretioso, aut Sapphiro.
17 Non potest *ullus* æstimare eam auro aut ' nitidissima gemma: nec permutationem ejus vase auri purgatissimi.
18 'Sandastri aut unionis nulla fiat mentio: nam acquisitio sapientiæ præit carbunculis.
19 Non potest æstimare eam Topazio Æthiopico: insigni auro puro taxari non potest.
20 Illa igitur sapientia unde adveniret? & ubinam esset locus intelligentiæ?
21 Cùm occulta sit ab oculis omnis viventis: etiam a volatili cœli abscondita:
22 'Perditio & mors dicant; auribus nostris ' audivimus [d] famam ejus.
23 '*Solus* Deus intelligit viam ejus; & ipse scit locum ejus.
24 'Nam ipse in extremitates terræ intuetur; sub omnibus cœlis videt.
25 'Aptando ' pondus aëri; & appendendo aquas ex mensura:
26 'Faciendo pluviæ statutum; & viam fulgetro tonitruum,
27 'Jam tum videbat eam, & recensebat eam: comparabat eam, etiamque pervestigabat eam.
28 'Dixit verò homini; En ' reverentia domini est sapientia: & recedere a malo, intelligentia.

[Marginal notes:] 1 *Nam*] Confutationis locus unus, toto hoc capite elegãtissimis figuris illustratus, respiciens ad conclusionem Ijobi suprà 27.12. Quasi dicat, Dixi vos in cogitationibus sermonibusque vestris evanescere atque desipere: miramini dictum; ego verò hoc uno tantum argumento contentus ero ad diluendum sermones vestros. Sapientia Dei est impervestigabilis, ac proinde incognita hominibus; vos autem de ea ita loquimini, ut si pervestigassetis & explorassetis eam: vanissimi igitur estis qui de sapientissima illa administratione Dei pro judicio vestro statuitis. Tota itaque argumentatio est ἐκ τοῦ ἀδυνάτου. Sed antequam istud ἀδύνατον sive (ut ita loquamur) impossibilitatem ostendat; distinguit sapientiam humanam a divina; & per comparationem istius sapientiæ quæ homini relicta est, sapientiam Dei amplificat. Est autem comparationis istius membrum unum de sapientia humana, usque ad ver. 12. deinde ab eo versu est comparationis apodosis. *Est quidem argento*] quasi dicat, est quidem homini a Deo attributa mirabilis ars & sapientia, quæ, si alibi usquam, elucet in metallorum effossionibus & distinctionibus. *Eductio*] sive terræ argyritidis effodiendæ, sive excoquendæ. *Locus*] id est, aurifodinæ inveniuntur arte. 2 *Pulvere*] id est, e structuris sive glebis, venaque ferratia. *Lapide*] æroso, quem vocant cadmiam; vel in Cypro e chalcite. 3 *Terminum impositum*] id est, viscera, fibras, & sinum terræ intimum. *Lapidem caliginis, &c.*] id est, abstrusissimos lapides. 4 *Cùm erump*] id est, cùm repentè stagnat specus metallica, & cuniculi irrumpentibus aquis exundantur; ea est ars & sapientia hominis, ut etiam profundissimas aquas exhauriat, irrumpentes obturet, & specus arefaciat. *Dimisso accola*] id est, ab alveo suo ordinario qui accolebatur, præceps in cuniculos metallicos exundat. *Oblivioni traditæ*] .i. quas pes ullus (ut Hhebræi loquuntur) non novit sive expertus est unquam, quæ pede non possunt transiri præ profunditate. a Heb. *a mortali*.

5 *Ex qua prodit*] id est, quæ plus satis benigna est & fertilis, quacunque calcatur. *Quamvis sub ea*] .i. quamvis sæpe in subterraneis specubus venæ terræ sulphureę, sive natura sua sive ferramentorum ictibus irritatæ, sive lucernis inflammatæ in homines exardescant: tamen nõ deterrentur ipsi.
6 *Loco Sapphiri*] .i. lapides illi effossi stringuntur, & poliuntur in Sapphiros: & ex pulvere disparatur aurum.
7 *Cornicis*] quamvis oculatissimæ, & sitientis auri, id est, uno verbo, semita omnibus rebus creatis avia; periphrasis. b Heb. *filii feræ*.
9 *Silicem*] qui in fodinis occursare solet: candidam vocant artifices, autore Plinio. *Montes*] qui excavati cuniculariorum operâ dehiscunt, fidentibus rimis.
10 *Efficit rivos*] .i. flumina librata ex aliis jugis montium, substructis canalibus ducit, aut ex propinquo derivat: corrugos vocant, inquit Plin. lib. 33. ca 4. c Heb. *pretiosum*, *ut* 1. *Schem*. 3. 2.
11 *A fletu*] corrugos pro arbitrio obthurat obicibus, ne etiam tantillùm stillent; quod metaphoricè notat fletus appellatio.
12 *At illa sapientia*] Apodosis, ut notatum est in ver. 1. qua ostenditur neque usquã inveniri posse, ver. 13. & 14. neque ullo pretio, a ver. 15. ad 20. ver. neque a quoquam vivente, ver. 21. & 22.
17 *Nitidissima*] sic interpretamur ex vocis etymo.
18 *Sandastri*] ad vocem Chaldaicam proximè accessimus, & vocis etymon: Vide Plin. lib. 37. cap. 7. 22 *Perditio & mors*] .i. omnes res creatæ, quæ antè perierunt. q.d. neque nunc, neque unquam antehac comprehensa fuit a mortalibus: synecdoche. *Audivimus*] nempe tantùm: quasi dicat, nunquam potuimus cognoscere aut assequi eam. Prosopopœia. d Heb. *auditionem*. 23 *Solus Deus*] altera pars confutationis κατασκευαστικῆς: qua ubi notitiam sapientiæ illius omnibus ademit, soli Deo asserendam docet. Est autem hoc versu propositio, cujus ἐργασία in sequentibus continetur usque ad finem capitis. 24 *Nam*] explicatio sapientiæ Dei ab infinitate e[j]us in omnia loca, hoc versu; & omnia tempora, versibus sequentibus. 25 *Aptando*] .i. inde ab eo tempore quo Deus creabat, aptabatque omnia. *Pondus aëri*] id est, cùm omnes res creatas ex pondere & mensura ordinabat sapientissime. 26 *Faciendo*] id est, cùm leges ponere in futurum totius administrationis, ordinariæ & extra ordinem. 27 *Jam tum*] id est, jam eo tempore illa intimè & familiarissimè utebatur, ut Proverbiorum 8. ac proinde illam ab æterno obtinet infinitam: sed homini circumscripsit, ver. sequent. 28 *Dixit verò*] Conclusio, a finibus quos sapientiæ nostræ circumposuit Deus; ut amicos a suis judiciis revocet; suum studium erga Deum ostendat, & probet se nolle penitiùs in judicia Dei inquirere, quam prout revelata est ab ipsa sapientia. *Reverentia domini*] sic Ecclesiastis 12.15.

CAPUT XXIX.

Ijob pristinæ suæ amplitudinis pluribus recordatus, exoptat redintegrationem illius; præsentium calamitatum vim, ex comparatione illius felicitatis gravissimè amplificat: studium suum in colenda humanitate, pietate, officiisq; omnibus in Deum & homines profitetur: propter quod in præsentis mali indignationem irrumpens, dira sibi imprecatur si contrà quàm debuit fecerit; Deum provocat, & judicium constitui petit.

1 AMPLIUS perrexit Ijob proferre sententiam suam "dicens:

2 "O si quis daret mihi *ut* tanquam mensibus præcedentibus; tanquam diebus *præcedentibus* Deus conservaret me:

3 "Cùm efficeret ut splenderet lucerna sua super caput meum; ad cujus lumen "ambulabam per tenebras:

4 Ut eram diebus "hybernorum meorum, "arcano Dei in tentorio meo:

5 Cùm adhuc omnipotens erat mecum; circunstantibus me pueris meis:

6 Cùm "lavabam vestigia mea butyro; & rupes fundebat apud me rivos olei:

7 "Cùm egrediebar ad "portam per urbem; in platea comparabam sedem meam.

8 Videntes me pueri occultabant sese; etiam decrepiti assurgentes stabant.

9 Principes continebant sermones; & manum imponebant ori suo:

10 [a]Eloquentes antecessores occultabant se: eorumq; lingua palato eorum "adhærebat.

11 Nam auris audiens beatum prædicabat me: & oculus videns testificabatur mihi,

12 Me eripere pauperem vociferantem; pupillumque, & cui adjutor non est.

13 Benedictio "pereuntis veniebat super me; & [b] animum viduæ ad cantum excitabam.

14 "Justitiam induebam, & induebat me; velut pallio & cidari judicium meum.

15 Ut oculi eram cæco: & *velut* pedes claudo eram.

16 Pater eram egentibus; & "litem *ejus quem* non cognoveram, ipsam pervestigabam:

17 Perfringebamque "molares iniqui; & e dentibus ejus ejiciebam prædam.

18 "Itaque dicebam, apud nidum meum expirabo: & sicut arena, [c] multis diebus utar:

19 "Radix mea explicata erit aquis; & ros pernoctabit in ramo meo:

20 Gloria mea *erit ut* novella apud me; & "arcus meus in manu mea innovabit *se*.

21 "Mihi auscultantes expectabant: & conticescebant ad consilium meum.

22 Post verbum meum "non iterabant: ita super eos stillabat sermo meus.

23 Expectabant enim tanquam pluviam me; & os suum distendebant, *ut* ad pluviam serotinam.

24 Si jocabar cum eis, "non credebant; & "lumen vultus mei non dejiciebant.

25 "Si eligebam viam eorum, sedebam primarius: denique habitabam ut rex inter turmarios suos; "quando lugentes consolatur.

1 *Dicens*] Hæc oratio Ijobi παθητικὴ, ut annotatum est suprà 27. in ver. 1. continetur tribus capitibus; cujus summæ partes sunt, propositio optati de instauratione in pristinam sortem, cap. 29. altera Propositio calamitatis & indignationis suæ præsentis, a principio cap. 30. usque ad ver. 24. deinde Contentio gravissimis imprecationibus juncta, usque ad finē cap. 31.

2 *O si quis*] propositio summa optati a Deo, cujus singulæ partes ex ordine toto capite exponuntur.

3 *Cùm efficeret*] primus locus optati, beneficentia Dei in ipsum, familiam, domum, & bona ipsius: usq; ad 7. ver. frequentibus metaphoris & hyperbolis illustratus.

Ambulabam per tenebras] id est, a cōmunibus calamitatibus liber eram.

4 *Hybernorum*] allegoria insignis, qua ampliùs explicat quod modò dixit, de immunitate sua a præsentissimis & communibus ærumnis. quasi dicat, quēadmodum stationarii milites degētes in hybernaculis quiescunt a laboribus, & eis de commeatu prudentis ducis operâ & studio providetur: ita etiam mihi consulebat Deus, dum aliis subeundæ erant permagnæ molestiæ.

Arcano] id est, consilio & providentia velut imperatoris mei. 6 *Lavabam, &c.*] id est, abundabam & circumfluebam bonis: hyperbolica synecdoche: ut Gen. 49. 11. 7 *Cùm egrediebar*] secundus locus optati, honor publicus ab omnibus uno consensu ipsi exhibitus, & prædicatus ex merito ipsius, usque ad ver. 18. *Portam*] id est, forum judiciale. a Heb. *vocis antecessores, id est, vocales: synecdoche.* 10 *Adhærebat*] id est, immota stabat. 13 *Pereuntis*] id est, jam jam perituri, nisi auxilio adfuissem ei.

b Heb *Cor.* 14 *Justitiam induebam*] id est, me honorem habentem sibi honorabat, & mihi judiciisque meis testimonium apud omnes honorificum perhibebat. 16 *Litem ejus quem*] id est, nulla erat apud me personarum acceptio, ita jus ex æquo dicebam. 17 *Molares*] id est, injustorum violentiam retundebam: metaphora a feris. 18 *Itaque dicebam*] tertius locus optati, fiducia & securitas præcepta animo ex superiore Dei benignitate, hominum acclamatione, & bona conscientia, usque ad ver. 21. c Heb. *multiplicabo dies.* 19 *Radix*] allegorica figuratio prosperitatis suæ, a plantis quæ irrigantur, & perpetuò ut novellæ virent. 20 *Arcus*] id est, robur meum. quasi dicat, nunquam infirmabor. 21 *Mihi*] ultimus locus optati, prærogativa ipsius in honoratiorum consessu atque consiliis, usque ad finem.

22 *Non iterabant*] nimirum sermonem, id est, non agebant secundas in dicendo, sed dicenti mihi acquiescebant.

24 *Non credebant*] id est, in tanta opinione eram apud illos, ut etiam jocabundi sermonem seriò acciperent.

Lumen vultus] id est, nullo mœrore afficiebant me; in omnibus placebant & gratificabantur mihi. 25 *Si eligebam*] id est, si ultrò eos accedebam. *Quando lugentes*] id est, cum aliqua occasione consternatum exercitum in spem bonam erigit: est enim maximum solamen militibus intrepidi ducis præsentia.

CAPUT XXX.

1 "NUNC autem rident me minores me [a] tempore: "qui sprevissem parentes eorum apponere canibus gregis mei.

2 Etiam vires manuum eorum quorsum mihi *profuissent*? in illis "perierat senium.

3 Qui præ inopia & fame "confugiebant *in* solitarium, siccaneum; [b] "hesterna nocte vastatum & pervastatum *locum*:

4 Qui decerpebant [c]herbas e salsilagine cum stirpibus: etiam radices, "juniperique cibo erant illis:

5 E medio expellebantur: vociferabantur *homines* contra eos, ut *contra* furem:

6 In concavitate vallium habitando, foraminibus pulveris & petrarum,

7 Inter stirpes "rudebant; sub urtica [d] "pungebantur:

8 Homines [e] flagitiosissimi, etiam homines ignominiosissimi; afflictissimi erant; [f] extorres.

9 Nunc, inquam, modulatio istorum sum: & sum eis [g] sermonis argumentum.

10 Abominantur me, longè recedunt a me: & a facie mea "non cohibent sputum.

11 "Nam "chordam meam solvit, & afflixit me *Deus*: ideo "habenas a præsentia mea dimiserunt.

12 Ad dexteram [h] puberes "insurgunt, pedes meos impellunt: aggerant contra me semitas [i] exitiales suas.

13 Destruunt iter meum, ad calamitatem meam conferunt; "quod non est futurum adjumento illis.

14 Quasi "irruptione lata, invadunt *me*: sub vastata labe devolvunt sese.

15 "Eversus est super me *nidus meus*, terrorum multitudo persequitur ut ventus "ingenuitatem meam: ita ut tanquam nubes prætererierit salus mea.

16 Et jam in me "seipsam effundit anima mea: obtinent me dies afflictionis meæ.

1 *Nunc autem*] Altera propositio, ut notatum est supra 29. in ver. 1. cujus propositionis loci sunt iidem qui prioris propositionis: sed ordine inverso ex Hhebræorum usu opponuntur.

a Heb. *diebus: synecdoche.*

Qui sprevissem] primus locus indignationis, comparatio honoris sui antecedentis cum ignobilitate, tenuitate & infamia eorum a quibus contemnebatur, usque ad ver. 11.

Apponere] id est, instituere inter opiliones abjectissimos & custodes gregis mei: causas exponit seq.

2 *Perierat senium*] id est, vitam totam usque ad senium inanem consumpserant.

3 *Confugiebant*] hysterosin verborum ad evidentiam mutavimus.

b Heb. *hesterna noctis vastationem & pervastationem.*

Hesterna nocte] id est, recentissimam & horridissimam vastitatem; ita Reip. & omnibus bonis erant exosi.

c Heb. *salsilaginem.*

4 *Juniperi*] id est, baccæ e junipero; synecdoche.

7 *Rudebant*] id est, exclamabant læti.

d Heb. *abscessibus afficiebantur.* *Pungebantur*] id est, urebantur, adeo ut pustulæ & abscessus ex urticarum contactu exorirentur. e Heb. *filii flagitiosi, etiam filii absque nomine.* f Heb. *ex terra.* g Heb. *in sermonem.* 10 *Non cohibent*] in signum videlicet maximi contemptus & indignationis: ut Num. 12. 14.

11 *Nam*] secundus locus indignationis, nimirum infirmatio ipsius; qui opponendus est tertio loco superioris propositionis usq; ad ver. 18 κατ' ὑποθήκην.

Chordam meam] id est, arcus mei, cujus mentionem fecerat suprà 29. 20. *Habenas dimiserunt*] id est, effrænatè in me invecti sunt, quasi immissis vel excussis habenis. h Heb. *pubertas.* 12 *Insurgunt*] allegorica descriptio injuriarum, a forma castrensi. i Heb. *calamitatis suæ.* 13 *Quod non est*] id est, etsi nullum ex eo emolumentum ad ipsos perventurum est, tamen maligno studio in me omnibus modis irruunt. 14 *Irruptione lata*] id est, ut milites in stationem meam (de qua suprà 29. 4.) labefactatam irrumpunt. 15 *Eversus est*] de quo sup. 29. 18. *Ingenuitatem*] id est, gloriam illam meam, quam extulerat tot verbis sup. 29. 16 *Se ipsam effundit*] id est, liquefit & contabescit.

17 Nox

17 'Nox ossa mea perfodit a me: & nervi mei non recumbunt.

18 k 'Præ magna vi *morbi* 'mutat se vestitus meus: ut ora tunicæ meæ 'cingit me.

19 Projecit me in lutum; adeo ut comparare me possim pulveri & cineri.

20 'Vociferor ad te; sed non exaudis me: cōsisto; sed *non* advertis te ad me.

21 Convertis te in crudelem contra me: pro robore manus tuæ, intestinum odium exerces adversum me.

22 'Extollis me in ventum, *ei* imponis me; & 'efficis ut diffluam l substantia.

23 'Nam experior, mors avocat me; & 'domus constituta omni viventi.

24 'Enimverò 'num oratio *aderat, cùm* immitteret manum? cùm in oppressione 'ejus 'propter ista *erat* vociferatio?

25 An non flebam m pro eo cui dura erant tēpora? anxia erat anima mea pro egente?

26 Quod bonum expectanti mihi evenit malum; & speranti lucem evenit caligo:

27 'Viscera mea effervefacta sunt, adeò ut non quiescant: prævenerunt me dies afflictionis.

28 'Ater ambulo non a sole; surgens in congregatione vociferor.

29 'Frater factus sum draconibus: & socius n pullis ululæ.

30 Cutis mea denigrata est super me; & ossa mea exarserunt præ siccitate.

31 Proinde 'ad luctum redacta est cithara mea; & organum meum ad vocem flentium.

17 *Nox*] id est, ne ipsum quidem tempus quietis mihi quietem affert; sed medullitus exhaurit, & vires adimit motuū & actionum omnium præ nervorum lassitudine.

k Heb. *præ magnitudine vis*.

18 *Præ magna vi*] tertius locus indignationis: turpis & abjecta ipsius constitutio.

Mutat se] id est, decoloratur & trāsfiguratur, dilutus sanie manante ex corpore meo.

Cingit] id est, constringit me; ut ora vestimenti in quam inseritur collum, ita agglutinatur sanie: nam apud veteres reliqua pars vestimentorum laxa erat præter eam quam vocabant luram.

20 *Vociferor*] quartus locus; adversatio Dei, qui priùs Ijobo benedixerat supra 29. 2. & sequentibus.

22 *Extollis*] ut stipulam vortex, qui dicitur typhon.

Efficis ut diffluam] id est, velut prester consumis & proteris me: metaphora a procellis.

l Heb. *essentia*.

23 *Nam experior*] ætiologia superioris indignationis a sensu carnis. *Domus constituta*] id est, sepulchrum, ut Psal. 49. 15.

24 *Enimvero*] tertia pars orationis; cujus capita summa sunt duo: unum, contentio & expostulatio, qua Ijob indignitatem suarum calamitatum explicat per comparationem anteactæ vitæ suæ, usque ad ver. 5. cap. 31. alterum, quo hypotheticè sibi imprecatur dira, si secus quàm dixerat, vitam transegerit, a ver. 5. ad finem. Est autem hic prior contentionis locus ab officiis humanitatis, his duobus versibus; unde sequitur expostulatio, quòd tam inhumanè excipiatur, usque ad finem hujus capitis. *Num oratio*] id est, nónne aliorum calamitosorum nomine Deum flagellantem deprecabar pio & humano officio? sic Psal 35. 13. *Ejus*] id est, ab eo factam. *Propter ista*] id est, hujusmodi mala qualia jam patior, quorum causa ad Deum vociferantur afflicti. m Heb. *propter durum die: formidoche*. 27 *Viscera*] explicatio istius mali & caliginis, de qua expostulavit superiore versu. 28 *Ater*] id est, exustus & exhaustus malis, atque luctuosus; quæ duæ propositiones inverso ordine explicantur duobus sequentibus versibus. 29 *Frater*] vociferatione funesta imitatus eos. n Heb. *filiabus*. 31 *Ad luctum*] id est, lætus ille & gloriosus status meus tristi commutatus est.

Caput XXXI.

1 'Foedus pepigeram cum oculis meis: & quid advertissem animum ad virginem?

2 'Nam quæ *est* portio a a Deo supernè? aut possessio ab omnipotente de excelsis?

3 Nónne exitium iniquo, & quidem b monstrosum operariis iniquitatis?

4 An non ipse videt vias meas? & omnes gressus meos numerat?

5 'Si ambulavi cum vanitate; aut festinavit ad dolum pes meus:

6 Examinet me lancibus justitiæ; & cognoscat Deus integritatem meam.

7 Si declinavit gressus meus a via 'illa, & c oculos meos secutus est animus meus; aut manibus meis adhæret 'quicquam:

1 *Fœdus pepigerā*] posterior contentionis locus a cōstitutione animi sui & conscientiæ coram Deo; quo ostēdit se legem animo suo dedisse & omnibus affectibus, posito sibi ob oculos timore Dei; nec ideo minus in istas calamitates incidisse, ut conquestus est suprà 3. 25.

2 *Nam quæ est*] ætiologia initi fœderis, & legis animo suo impositæ; timor Dei, reformidatio judiciorum ejus, & conscientia omniscientiæ (ut ita loquamur) ejus. a Heb. *Dei superne; aut possessio omnipotentis*. b Heb. *exterum*. 5 *Si ambulavi*] alterum membrum ex antithesi, ut observatum est suprà 30. in ver. 24. 7 *Illa*] quam dixit ver. 1. *Quicquam*] alienum a præstituta via. quasi dicat, si quid alienum concupisco, aut pro meo habeo. c Heb. *post oculos meos ivit cor meum*.

8 Quod seminavero, alius comedat; & propagines meæ eradicentur.

9 Si pellectus fuit animus meus ad mulierem; aut ad ostium proximi mei 'insidiatus sum:

10 Molat alteri uxor mea; & super eam incurvent se alii.

11 Nam illud flagitium est; & ea est iniquitas d a judicibus animadvertenda.

12 Ignis enim iste ad perditionem usque consumpturus esset; & omnem proventum meū eradicaturus.

13 Si sprevi causam servi mei, aut ancillæ meæ, litigantium mecum:

14 ('Quid enim facerem, si surgeret Deus fortis? & si visitaret, quid responderem ei?

15 Nónne in utero, qui fecit me, fecit eum? & disposuit nos in ipsa vulva idem?)

16 Si cohibui me ab 'optato tenuium; aut oculos viduæ 'confeci?

17 Et comedi frustum cibi mei solus; ac non comedit pupillus ex eo:

18 (Nam a pueritia mea adolevit *apud* me tāquam patrem: & ab utero matris meæ ductavi *pupillam* ipsam)

19 Si 'aspexi pereuntem eò quòd non esset vestimentum; & non fuit tegumentum egenti:

20 Si non benedixerunt mihi 'lumbi ejus; quòd de vellere agnorum meorum incalesceret:

21 Si 'agitavi contra pupillum manū meam; quòd viderem in porta auxilium meum:

22 Humerus meus de scapula sua decidat, & brachium meum ab acetabulo defringatur.

23 'Sed pavori erat mihi exitium e a Deo forti: cujus excellentiæ non prævaluissem.

24 Si posui *in* auro spem meam; aut insigni auro dixi, fiducia mea:

25 Si lætatus sum cū multæ essent opes meæ; & cùm ingentes *opes* invenit manus mea:

26 Si aspiciendo lucem cùm splenderet, aut lunam, 'pretiosum ambiens:

27 'Pellectus est in occulto f animus meus; & g osculatum est os meum, & manus mea:

28 Etiam hoc fuisset iniquitas a judicibus animadvertenda: nam abnegassem Deum fortem supernè.

29 Si lætatus sum de oppressione osoris mei: & 'excitavi me cùm obvenit ei malum:

30 (Non enim permisi peccare palatū meum: petendo execratione animam ejus)

31 'Si non dixerunt h contubernales mei, ô si quis daret de 'carne istius: non saturamur;

32 *Quia* foris non pernoctabat peregrinus; fores meas viatori aperiebam:

33 Si texi more hominum i defectiones meas, abdēdo ex dilectione mei iniquitatē meam:

34 ('Nam violentiam afferre potuissem multitudini magnæ; sed 'contēptus familiarum

9 *Insidiatus*] ut adulter alienam domum obsidens.

d Heb. *Judicum, id est, quærenda, cognoscenda, & punienda a judicibus: sic vers. 28. Proverb. 6. 27.*

14 *Quid enim*] ætiologia elegantissima sui officii erga infimos quosque, primùm a judicio Dei aprosopolepto; deinde a lege creationis & naturali jure.

16 *Optato tenuiū*] subaudi efficiendo; hoc est, subtraxi me, quo minus eis satisfacerem.

Confeci] id est, frustratus sum, ac ita effeci, ut oculi longiori expectatione conficerentur.

19 *Aspexi*] tantùm; neque subministravi.

20 *Lumbi ejus*] id est, ipse lumbis tectus: vide Deut. 24. 13.

21 *Agitavi*] id est, inhumanè repuli, cecidi, aut interminatus sum, manu mea, id est, potentia, & autoritate abusus.

23 *Sed pavori*] Exceptio per metalepsin. quasi dicat, Sed non feci, quia tīmui Deum.

e Heb. *exitium Dei fortis*.

26 *Pretiosum ambiens*] id est, cœli ambitum & conversationem, ac quicquid esse videtur in eo pretiosum. Sic ostendit Ijob se abhorrere ab omnibus gentium superstitionibus.

27 *Pellectus est &c.*] id est, si quicquā cogitavi, dixi, aut feci quod spectaret ad idololatriam. est autem in posteriore membro hujus versus syllepsis non infrequens, qua unum verbum cum duabus vocibus significatione diversis communicatur, etsi unius tantùm proprium est. quasi dicat, si unquam osculatum est os meum, aut patravit manus mea: sic Exod. 23. 18. & 34. 25.

f Heb. *cor meum*.

g Heb. *osculata est manus mea cum ore meo*. 29 *Excitavi me*] ad lætitiam gestiens. 31 *Si non dixerunt*] id est, nisi fuerim adeò hospitalis, ut hospitalitate mea defessi domestici mei conquererentur non esse sibi tantum otii ab occupationibus & officio hospitalitatis exhibendo, ut justum cibum capere possent: sic enim accipiendum docent sequentia. h Heb. *homines tentorii mei*. *Carne istius*] id est, quam paramus isti hospiti: quasi dicant, meliùs agitur cum exteris quam cum domesticis: nam exteris ciborum & temporis satis est, nobis propter illos vix superest interspiratio ad capiendum cibum. i Heb. *defectionem meam, ut in aliis legitur*.

34 *Nam*] sensus est utcunque potentia instructus fuerim ad nocendum multis: tamen nihil fuit in quo ullum hominem cogitatione, sermone, vel facto mihi arrogaverim offendere; sed ab omni injuria facienda timore Dei cohibitus sum. *Contemptus familiarum*] in quem violentorum familiæ apud Deum & homines justo Dei judicio adducuntur.

exterrebat me, ita ut cōticescerem, "non exirem porta)

35 "Quis det mihi auscultantem mihi? en k"scopum meum, omnipotens respondeat mihi, & libello quem scripserit adversarius meus.

36 *Dispeream* si non super scapulam meam portarem "eum: "annecterem eum pro diadematis mihi.

37 Numerum gressuum meorum indicarem "illi "ut antecessor appropinquarem ad illum.

38 "Si contra me terra mea clamaverit; & pariter porcæ ejus fleverint:

39 Si "vim ejus comederim absque pecunia, & animam dominorum ejus [l] defatigarim:

40 Loco tritici prodeat "spina, & loco hordei "vitium frugum: absoluta sunt "verba Ijobi.

Non exirem] ad offendendum quenquā videlicet.

35 *Quis det*] id est, utinam constituatur judicium, & audiendo cognoscatur de causa mea.

k Heb. *signum meum*.

Scopum] hæc conclusio est quò tendit oratio mea; nimirū ut aut Deus mecum disceptet causam meam; aut quisquis sit adversarius meus, libello capita accusationis suæ exhibeat de scripto, ut ex eis cognoscatur: forenses locutiones quibus perturbatus utitur.

36 *Eum*] libellum. quasi dicat, tantum abest ut eo confundar, ut potius in meam gloriam singula accusationis capita cessura sint. *Annecterem*] quasi dicat, triumpharem de adversario & accusationibus ejus; adeo mihi sum bene conscius. sic respondet ad posterius membrum versus 35. de libello. 37 *Illi*] Deo respondenti: respicit ad prius membrum. *Ut antecessor*] fretus æquitate causæ meæ, non ut affinis culpæ sed ut princeps, securus accederem. 38 *Si contra*] ultima imprecatio, qua exponit Ijob se parato animo judicia maledictionesque subiturum, si quisquam de injuria ipsius justè expostulaverit: quod elegantissima prosopopœia exprimit. 39 *Vim*] ut Gen. 4.12. l Heb. *fecerim spirare anhelantem*. 40 *Spina*] id est, spinosa omnia, lappæ, cardui, tribuli, anonides, &c. *Vitium frugum*] id est, aut fruges vitiatæ, aut quæ vitiant fruges earum loco. *Verba Ijobi*] cum amicis his tribus habita.

Caput. XXXII.

Elihu silentio Ijobi amicorúmq; velut occasione utens, & partim illius verbis quibusdam, partim horum taciturnitate offensus sermonem aggreditur: & ab excusatione orsus necessitatem dicendi sibi afferri docet a spiritu Dei, illorum silentio, & testificatione suæ conscientiæ: tum verba Ijobi repetens pluribus argumentis redarguit: ac postremo Ijobo copiam respondendi si velit, facit.

1 CESSANTIBUS "quoque tribus illis hominibus respondere Ijobo; cùm ipse justus *videretur* in oculis suis:

2 Accensa est ira Elihu filii Baraceelis "Buzitæ e familia [a] Syra: in Ijobum *quidem* accensa est ira ejus; propterea quòd justam assereret animam suam præ Deo.

3 In tres verò amicos illius accensa est ira ejus; eò quòd non [b] haberent præstò quod responderent: & tamen condemnabant Ijobum.

4 Elihu autem præstolatus fuerat "Ijobum in verbis; quia seniores essent ipso [c] ætate.

5 Sed vidente Elihu "nullum esse responsum in ore trium istorum hominum, accensa est ira ejus.

6 Itaq; respondit Elihu filius Baraceelis Buzita, "dicens; minimus sum ætate, vos autem decrepiti: idcircò veritus sum, ac timui [d] ostendere sententiam meam vobis.

7 "Dicebam, [e] provecti ætate loquentur; & annosi notam facient "sapientiam.

8 "Profectò spiritus ille in mortali; & afflatus omnipotentis efficit eos intelligentes:

9 [f] "Parvi sapiunt *eo*; ut senes intelligunt judicium.

10 "Ideoque dico, [g] auscultate mihi: ostendam sententiam meam ego quoque.

11 "En expectavi verba vestra, aurem præbens "*attendi* usque ad [h] sensa vestra; eousque *unde* pervestigatis sermones:

12 Deniq; ad vos *attendens*, consyderavi quòd ecce nemo Ijobum reprehendat; respondeat sermonibus ejus e vobis.

13 "Ut non dicatis, "invenimus sapientiam; Deus fortis impellet eum, non vir:

14 *Respondebo*, "quamvis non contra me instruxerit sermones: sed "dictis vestris non respondebo ei.

15 "Consternati sunt, non respondent amplius; transtulerunt a se sermones.

16 Nam expectavi cùm loquerentur: quia desistunt, nec respondent amplius,

17 "Respondebo ego quoque partem meam; ostendam sententiam meam ego quoque.

18 "Nam plenus sum sermonibus: coarctat me spiritus ventris mei.

19 Ecce venter meus ut "vinum, cui non aperitur; sicut utres novi finderetur.

20 Eloquar, ut respiratio sit mihi; aperiens labia mea respondebo.

21 "Ne, quæso, [i] "accipiam personam ullius; & [k] apud hominem non utar præfatione.

22 Non enim novi [l] præfationibus uti: paululum "*utentem*, tolleret me qui fecit me.

1 *Quoque*] ut Ijob cessaverat, suprà 31. 40.

2 *Buzitæ*] id est, oriundi Buzo filio Nachoris, Gen. 22.21.

a Heb. *Rami, pro Arami, id est Syriæ, ut 2. Chron. 22.5. aphæresis.*

3 *Non haberent*] id est, quòd nullis amplius argumentis & probationibus uterentur, quibus sententiam suam in Ijobum latam defenderent ad justificādum Deum.

b Heb. *invenirent responsum*.

4 *Ijobum*] & amicos: synecdochicè, ut sequentia ostendunt: nam Ijob postremo loco dixerat, inde a capite 26.

c Heb. *diebus*, sic infrà ver. 6. 5 *Nullum esse responsum*] postquā Ijob loqui desiisset. 6 *Dicens*] Istius orationis summæ partes sunt duæ: prior est Insinuatio, qua se excusat Elihu, & occasiones ostendit quibus ad dicendum compellitur, usque ad finem hujus capitis: altera, est oratio singularis ad Ijobum, capite 33. Hujus autem Insinuationis partes sunt duæ; una, qua benevolentiam captat narratione reverentiæ suæ erga seniores, tum amicos, usque ad versum 15. tum Ijobum ipsum, inde ad versum 21. altera, petitio qua audientiam facit, & simplicitatem suam in dicendo bene accipi postulat. d Heb. *ab ostendendo*. 7 *Dicebam*] id est, persuadebam mihi de vobis. e Heb. viri *dierum, &c. & multitudinis annorum.*

Sapientiam] [illegible] Dei & vestra cognitione sitam, cui adversantur illa quæ de Ijobo prædicantur ver. 1. & 2.

8 *Profectò*] correctio: quasi dicat: Jam verè agnosco hoc non esse commune ætati bonum; sed singulare Dei beneficium per communicationem spiritus, sive in juvenibus, sive in senibus.

f Heb. *non magni*.

9 *Parvi sapiunt*] id est, æquè cum parvis ac magnis communicatur gratia hæc arbitratu Dei.

10 *Ideoq; dico*] Petitio audientiæ.

g Heb *auscultans, infinitivus pro finito modo & tempore.*

11 *En expectavi*] altera pars narrationis, de reverentia quam facto exhibuit.

Attendi] id est, accuratissimè & quam penitissimè sensa animi vestri exploravi.

h Heb. *intelligentias vestras*.

13 *Ut non dicatis*] Propositio forma, quam in agenda adversus Ijobum causa servaturus est; in qua modestè aliorum rationes rejicit, & sibi aliam viam ineundam esse docet, hoc & sequente versu. *Invenimus sapientiam*] q. d. nunc demum ex re præsente manifestò deprehendimus nos verè & sapienter antea de isto homine statuisse: nam priùs ex tantarum calamitatum aspectu optimè statueramus non posse eas aliunde quàm a Deo immitti: neque in alium quàm in virum consceleratissimum. Jam verò cùm hic palam obloquatur Deo repudiatis omnibus consolationibus ejus, profectò confirmatur omnino prior illa sententia nostra, & nobis ista animi obfirmatio omne amplius loquendi desyderium adimit cum eo homine, quem nemo homo poterit; sed Deus solus de ista animi pertinacia depellere. 14 *Quamvis, &c.*] Occupatio, qua ostendit sibi non amplius expectandum ut nominatim provocetur ad dicendum, quia gloria Dei, seniorum silentio, & Ijobi verbis eo adducitur. *Dictis vestris*] id est, eodem modo, iisdemque argumentis. 15 *Consternati sunt*] Apostrophe ad Ijobum, ut observatum est in versiculo 6. *Transtulerunt*] id est, curam tecum amplius loquendi abjecerunt. 17 *Respondebo*] Propositio. 18 *Nam plenus*] Propositionis ætiologia per allegoriam hyperbolicam, hoc versu & duobus sequentibus. 19 *Vinum*] id est, mustum cui non est ademptum obthuraculum, ut exhalet. 21 *Ne quæso*] altera pars insinuationis, petitio, ut observatum est in versu 6. i Heb. *accipiam faciem viri*. *Ne accipiam personam*] id est, liceat mihi per vos simpliciter, omissis omnibus illis præfationibus quæ ad civilem sermonem adhibentur, sensum animi mei exponere. k Heb. *homini non attribuam cognomen.* l Heb. *ut cognomine utar*. 22 *Utentem*] id est, in causa divina te aut istos cum personarum acceptione compellantem.

Caput XXXIII.

1 "VERUM enimvero audi quæso sermones meos: & omnia verba mea auribus percipe.

2 Ecce jam "aperio os meum; loquitur lingua mea cum palato meo.

3 [a] Rectum animum meum sermones mei; & sententiam labiorum meorum clarè eloquentur.

1 *Verum enimvero*] altera oratio ad Ijobum, cujus partes sunt quatuor: Exordium, usque ad vers. 8. Propositio usque ad vers. 12. Confutatio, usque ad 31. vers. & Conclusio. Exordium autem audientiam facit Elihu ab æquitate sermonis quem habiturus est, tribus primis versibus: deinde duo illa capita Ijobo concedit quæ ad constituendum judicium sibi dari postulaverat, suprà 13.20. & sequentibus. 2 *Aperio*] id est, jam incipio rem ipsam eloqui. periphrasis ab origine & instrumentis sermonis, qua Ijobum ad audiendum excitat. a Heb. *rectitudinem cordis mei.*

4 "Spiritus Dei fortis fecit me;& afflatus omnipotentis vitam indidit mihi.
5 Si poteris respondere mihi: instrue *responsum* coram me, resiste.
6 En ego secundum sermonem tuum *agam* pro Deo forti: e luto decisus sum etiam ego.
7 Ecce formido mei non perturbabit te: & manus mea super te non erit gravis.
8 §Tantummodo dixisti [b] me audiente; dum vocem sermonum audivi:
9 ‖Purus sum, sine defectione, nitidus sum; nec iniquitas est in me.
10 ‖En abruptiones quas contra me invenit; reputat me ut inimicum sibi:
11 Ponit in compede pedes meos; observat omnes semitas meas.
12 "En hoc, non es justus respondeo tibi: "quia major est Deus mortali.
13 "Quare adversus eum litigas; quòd *de* omnibus rebus suis non respondeat?
14 "Cùm semel loquitur Deus fortis, etiam bis; non cernit illud *mortalis*.
15 "Per somnium, visionem nocturnam, cum irruit altus sopor in homines: in dormitationibus super cubile:
16 Tunc" revelat auri hominum; & eruditionem" eorum" obsignat:
17 Ut amoveat homo" opus; ut superbiam a viro" obtegat;
18 "Cohibeat animam ejus a fovea; & vitam ejus, ne [c] trajiciat eam missile.
19 "Etiam corripit dolore super cubile ejus; & multitudinem ossium ejus *dolore* forti.
20 Adeò ut abhorreat vita ejus ipsum cibum; & anima ejus escam desyderabilem:
21 Consumatur caro ejus a conspectu;& promineant ossa ejus *quæ* non videbantur:
22 Denique propinqua sit foveæ anima ejus, & vita ejus lethalibus *malis*.
23 "Si adsit ei" nuntius, "interpres" unus ex mille, qui indicet homini[d]" æquitatem illius;
24 Et [e] "de gratia eum allocutus dixerit; "redime eum, ne descendat in foveam, expiatione "*quam* inveni:
25 "Recreatur caro ejus plus quàm in pueritia, revertitur ad dies adolescentiæ suæ.
26 Cùm supplex oraverit Deum, benignè recipit eum, ut aspiciat faciem ejus cum jubilo: & restituit mortali" justitiam ejus.
27 "Contemplatur homines dicens; peccaveram & rectum perverteram: quod" non profuerat mihi.
28 Redemit animam meam ne transiret in foveam, ut vita mea lucem respiciat.
29 "En omnia hæc operatur Deus fortis; bis*que* ter*que* cum viro:
30 Reducendo animam ejus a fovea, ut illustretur lumine hujus vitæ.
31 "Attende Ijob, ausculta mihi: sile ut ego loquar.
32 Si adsunt sermones *ad* respondendum mihi, loquere, quia desyderio teneor" justificandi te.
33 Sin minus, tu asculta mihi: sile, & docebo te sapientiam.

4 *Spiritus Dei fortis*] id est, sum creatura, ac proinde ex æquo mecum, si placet, agere potes: sic pluribus ostendit hoc ver. & tribus sequentibus autoritatem & jus quod Ijob habiturus est ad defendendam causam, prout Ijob optaverat supra 9.32. & sequentibus.

§ *Tantummodo*] summa propositio eorum quæ Elihu in oratione Ijobi reprehendenda esse observaverat: ideò particula (ut vocant) exclusiva utitur. quasi dicat, omitto quæ tu de gravitate afflictionis tuæ, de indignatione animi tui, de fide tua in Deum, & de conscientia bene actę vitæ testatus es, & quæcunque piè de Deo prædicasti: tantùm ex tua ista oratione decerpturus sum quæ tu arroganter, tum de innocentia tua in præsente causa, tum etiam de Deo effudisti.

b Heb. *in auribus meis*.

‖ Sup. 9.21. & 16.17. & 29.14.

‖ Sup. 14.13. & 13.24. & 19.11.

‖ Sup. 13.27.

12 *En hoc*] Confutatio, ut observatum est in ver. 1. qua simpliciter negat quod Ijob confirmabat: utcunq; fueris justus & integer (inquit) saltem in his sermonibus injustus es deinde negationem suam argumentis suis probat. *Quia major*] firmamentum superioris negationis a natura Dei: Deus, inquit, non tantùm majestate & potentia, de qua tu expostulas; sed etiam veritate, justitia, sapientia, & misericordia mortales infinitè superat: quare in hac re injustus es. 13 *Quare adversus*] Secundus locus, qui ex prima argumentatione velut fonte suo (ut etiam sequentes loci) derivatur; a comparatione naturæ Ijobi. quasi dicat, vis igitur ut rationes omnes divinæ administrationis referantur ad angustias ingenii tui? quasi verò infinita illa profunditas consiliorum operationumque Dei humano ingenio, ut pusillum est, capi possit. 14 *Cùm semel*] tertius locus ab experientia. imò verò, inquit, fieri potuit ut tibi Deus jam sæpe responderit; sed videmus eam esse hebetudinem & oscitantiam nostram, ut vix graviter & sæpe sollicitantem agnoscamus. 15 *Per somnium*] Confirmatio tertiæ argumentationis a communibus prisci illius seculi documentis: hoc ita se habere, inquit, ex eo constat, quod modò interdiu, modò noctu, modò per somnia, modò per visiones, ut Num. 12.6. homines docet, vigiles, dormitantes, vel oppressos somno. hìc verò observandum est scriptum verbum Dei ac legem reticeri quia illæ tantùm rationes erant documentorum ante legem datam. 16 *Revelat*] id est, afflictionum causas, usum, & exitum ostendit, ut Abimeleco Gen. 20. *Eorum*] id est, qua ipsi erudiuntur a Deo. *Obsignat*] id est, imprimit in animis eorum quos castigat. inest autem his verbis transitio ad quartum argumentum confutationis. a fine documentorum Dei; sive per revelationes, de quibus suprà tribus versibus; sive per afflictiones, de quibus a ver. 19. sive denique per homines & administrationem verbi, infra ver. 23. 17 *Opus*] nimirum suum, & animum malum. primus usus documentorum, resipiscentia a malo externa & interna. *Obtegat*] id est, efficiat ut non sit: metaphora a rebus corporeis, ut Psalm. 32.1. 18 *Cohibeat*] secundus usus, nostra salus. c Heb. *transeat per missile: hypallage*. 19 *Etiam*] id est, ad eosdem usus. sic modestè transit ad præsentem causam Ijobi, amplificans locum de afflictionibus usque ad ver. 23. ut observatum est in ver. 16. 23 *Si adsit*] tertius usus documentorum Dei, fides in promissiones gratiæ Dei etiam ab hominibus denuntiatas. *Nuntius*] id est, propheta nuntians voluntatem Dei, ut judicum 2.1. *Interpres*] cujus interventu Deus consilium suum laborantibus explicat. *Unus ex mille*] id est, cujusmodi nuntius & interpres fidus voluntatis Dei est rarissimus. d Heb. *rectitudinem* *Aequitatem illius*] Dei qua omnia & nominatim ipsos laborantes regit & gubernat.

e Heb. *gratificatus ei*.

24 *De gratia*] id est, cùm pius ille nuntius beneficium & gratiam Dei afflicto prædicaverit, & pro eo oraverit Deū, &c. ut Jacobi 5.14.

Redime eum] summa orationis quæ apud Deum pro afflictis habenda est.

Quam inveni] id est, in Christo consecutus sum.

25 *Recreatur*] altera pars istius ἐργασίας de exitu & usu superiorum documentorum: cujus primus gradus est instauratio, secundus, pax conscientiæ, ver. 26. tertius, prædicatio liberationis suæ a peccatis, ver. 27. & 28.

26 *Justitiam*] quā ei confert in Christo, reputans eum pro justo. 27 *Contemplatur*] id est, hominum contemplatione adductus exemplum in se editum prædicat. *Non profuerat*] id est, summè nocuerat: μείωσις.

29 *En omnia*] summa constitutio superioris confutationis & ἐργασίας.

31 *Attende*] conclusio superioris argumentationis, audientiam ad alteram proximè sequentē faciens, & Ijobo dans optionem vel respondendi si quid habet, quod respondeat; vel audiendi orationem alterā quam habiturus erat. 33 *Justificandi*] id est, hoc velim tibi persuadeas me non eum esse qui ausim te condemnare; etsi in superioribus dictis fuisti reprehendendus.

CAPUT XXXIIII.

Elihu Ijobi tacentis superiora verba repetens, absurditatem eorum demonstrat a justissima natura & operibus Dei, præfractos perdentis, & servantis calamitosos invocantes ipsum: tum ad misericordiam Dei eum revocans a superioribus obmurmurationibus dehortatur: & Deum postremò orat ut illud judicio suo præstare velit.

1 ITERUM respondens Elihu, "dixit:
2 "Audite sapientes, sermones meos: & scientes aurem præbete mihi.
3 ‖Nam auris sermones probat; ut palatum gustat escam.
4 "Causam *agendam* eligamus nobis: cognoscamus inter nos quid sit bonum.
5 ‖Dixit enim Ijob, justus sum; & Deus fortis summovit causam meam.
6 ‖*An* in causam meam mentiar? mortifera est sagitta mea, sine defectione.
7 "Quis vir par Ijobo, imbibiturus esset sanam ut aquam?
8 Et iter facturus esset in sodalitio cum operariis iniquitatis; & ambulaturus cum hominibus [a] improbis?
9 "Ac si dixisset, non prodest viro; si volet "*ambulare* cum Deo.
10 "Idcirco [b] homines cordati, auscultate mihi:

1 *Dixit*] Hujus orationis partes sūt quatuor, Exordiū, ver. 2. & 3. Propositio, inde usq; ad 10. ver. Confutatio, usq; ad 33. ver. & conclusio, ad finem usq; capitis.

2 *Audite sapientes*] Exordium a persona auditorum; quo ostendit confidere se, si quid præsentes auditores sapiunt grata & utilia documenta allaturum: ac proinde dicta sua illorū judiciis submittere.

‖ Suprà 12.11.

4 *Causam*] Propositio τοῦ κρινομένου id est, sermonum Ijobi qui in controversiam vocandi erant.

‖ Sup. 13. ver. 18. & 23.10. & sup. 27.2. ‖ Sup. 6.4. 7 *Quis vir*. Amplificatio propositionis a persona Ijobi. quasi dicat Elihu; nemo unquam vir bonus qualem se Ijob asserit, eò dementiæ venturus est, ut probris & ludibrio omnium se exponat, integritatem sibi tum etiam asserens cum obloquitur Deo, quasi cum ratione insanire velit, hęc autem omnia allegoricis loquendi formis proponuntur. a Heb *impietatis*.

9 *Ac si dixisset*] hoc tantum absurdum ostendit Elihu consequens esse ex propositionibus Ijobi. *Ambulare*] id est, Deum ducem sequi, ut Gen. 5.22.

10 *Idcirco*] transitio ad confutationem, in qua Elihu faciens audientiam unū argumentum adducit, ex quo sequentia omnia ut fonte profluunt, a natura Deī justissima; quod argumentum emphaticè per ἀποστροφήν enuntiatur. b Heb. *homines cordis: sic ver. 34.*

mihi

mihi: absit [e] a Deo forti improbitas, & ab omnipotente iniquitas.

11 "Nam opus hominis rependit ei, & secundum iter cujusque facit ut obveniat ei.

12 "Etiam verè Deus fortis non agit improbè, & omnipotens non pervertit judicium.

13 "Quis commisit ei terram? & quis disposuit orbem habitabilem universum?

14 Si apponens ad eum [d] animum suum, spiritum ejus & animam ejus ad se reciperet;

15 Expiraret omnis caro simul; & homo in pulverem reverteretur.

16 "Si itaque est intelligentia, audi hoc: aurem præbe voci sermonum meorum.

17 "An etiam odio habentis judicium "obligaret *vulnus*? imò an justum validum condemnares?

18 "Qui dicit regi, ô nequam; ô improbe, ingenuis:

19 Qui non accipit personam principum, neque agnoscitur nobilis præ tenui; "nam opus manuum ejus sunt omnes.

20 Momento moriuntur, & media nocte cõmoventur populus ac prætereunt: & [e] amovetur fortis sine manu.

21 Quia oculi ejus *attendunt* ad vias cujusque; & omnes gressus ejus respicit.

22 Nullæ sunt tenebræ, nullaque umbra lethalis; ubi se abscondãt operarii iniquitatis.

23 "Cùm non pro viro disponit amplius, ut ambulet contra Deum fortem in judicium;

24 [f] Infinitè conterit validos, & constituit alios in locum eorum.

25 [g] Hoc pacto recognoscens facta eorum; simul atque "mutavit noctem, conteruntur.

26 In loco improborum "complodit eos, "in statione videntium:

27 Quandoquidem recesserunt a [h] sequendo eum; & ullas vias ejus non animadverterũt:

28 "Inducendo super eorum quemque clamorem tenuis, cùm clamorem pauperum exaudit,

29 (Nam cùm ipse "tranquillat, quis inquietabit? & cùm "abscondit faciem, quis "contemplabitur eum?) tum super gentem, tum super homines pariter:

30 Ne "regnet homo hypocrita," ne sint tendiculæ populi.

31 "Sed ad Deum fortem; qui dicit condono, non destruam," *dicendum est*:

32 "Præterquam *quod* "video, tu doce me: si iniquitatem operatus sum, non pergam.

33 "An ex te est *illud*? rependet illud, si "spreveris; si tu "eligas, profectò non ego: jam quod [i] sentis eloquere.

34 "Homines cordati dicent mecum; & vir sapiens auscultans mihi,

35 Ijob non scitè loquitur; & verba sua imprudenter.

36 "Pater mi, probetur Ijob usque ad victoriam: propter responsiones *quales* hominibus iniquis insunt.

37 "Nam additurus esset ad peccatum suum defectionem, inter nos "complosurus esset; & multiplicaturus sermones suos in Deum.

e Heb. *absit Deo forti ab improbitate & omnipotenti ab iniquitate: hypallage.*

11 *Nam*] ἐργασία argumenti ἐξ ἀντιθέτου.

12 *Etiam*] repetitio simplex superioris argumenti, ut ea commodius ad sequentes probationũ locos transeatur.

13 *Quis commisit*] probatio a mero imperio & autoritate Dei: quasi dicat, ne ab ullo quidem ad injustiam faciendam adigi potest. quod probatur a creatione, hoc versu; & potentissima administratione, duobus sequentibus.

d Heb. *cor.*

16 *Si itaque*] Apostrophe ad Ijobum, qua eum nominatim excitat & compellat, posito superiore fundamento.

17 *An etiam*] summa illa argumentatione, de qua ver. 10. jam Elihu fretus, appellat conscientiam Ijobi: quasi dicat, dic, quæso, bona fide, estne injustitia in Deo, ut protervos probet? imò verò (inquit ille per correctionem) impudentissimum fuerit si Deum voles condemnare: quod probat duobus attributis, justitiæ & potentiæ ejus, ac postea copiosius amplificat, usque ad ver. 31.

Obligaret vulnus] i. injustè curaret perversos: synecdoche.

18 *Qui dicit*] ἐργασία superiorũ attributorum Dei a personis, forma, tempore judiciorũ Dei, & aliis circunstantiis.

19 *Nam opus*] ætiologia a creatione, ut sup. 31. 15.

e Heb. *amovent: impersonaliter, ut suprà* 4.19. & 7.3. 23 *Cùm non*] id est, cùm decretum est non diutiùs differre supplicium in eos qui protervè oppugnant Deum: hæc omnia periphrasticè ad deprimendum & consternandum Ijobum. f Heb. *sine pervestigatione.* g *ut 1. Schem.* 27.6. 25 *Mutavit noctem*] id est, protulit lucem, qua revelantur omnia in judicio ejus: vide Ephes. 5.13. 26 *Complodit eos*] ut inflatas vesicas in sua ipsorum sede. *In statione*] id est, palam in exemplum omnibus; vide Jeschahjæ 26.9. h Heb. *a post eum.* 28 *Inducendo*] id est, vindictas quas miseri a Deo poposcerunt in singulos ducendo: metonymia. 29 *Tranquillat*] miseros afflictos. *Abscondit faciem*] ab improbis: ætiologia a potentia Dei. *Contemplabitur*] id est, quis improborum aversanti Deo ausit obsistere? 30 *Regnet*] nimirum amplius. *Ne sint tendiculæ*] id est, ne amplius boni exponantur improborum aucupiis. 31 *Sed ad Deum*] Confutationis usus ἐξ ἀντιθέτου, superiori loco respondens qui habetur ver. 10 Non est, inquit, Deus damnandus injustitiæ eò quòd flagellet; sed homo qui flagellatur, ac proinde flagellis revocatur ad misericordiam Dei implorandam; cujus effecta sunt duo, culpæ & pœnæ meritæ condonatio. revocat autè eum argumento non a natura, aut operibus; sed a verbo & promissione ejus ducto, quod certissimũ est & efficacissimũ veritatis Dei documentũ. *Dicendum est*] eclipsis similis ei quæ observata est 1. Reg. 20.34. 32 *Preterquam*] summa deprecationis afflictorũ: cujus capita sunt duo; unum, quo profitentur pii studium & fidem suam ad recipienda documenta Dei, eaq; exoptant: alterum, quo exponunt suam resipiscentiam & peccatorum abnegationem. *Video*] i. cognosco, sive de peccatis meis, sive de mandatis tuis, sive de gratia & benevolentia erga me.

33 *An ex te*] Conclusio, cujus membra sunt tria: primum, quo appellat conscientiam Ijobi, hoc versu: secundum quo bonorum consensionem & commune judicium de Ijobi sermonibus adducit, duobus sequentibus: postremum, quo sermonẽ claudit oratione ad Deũ duobus ultimis. Dicit ergo, An ex te? quasi dicat, videris cum sermones istos habuisti, extra te raptus fuisse malorum gravitate; sed jam revoco te ad te ipsum; si etiam ex te, id est, animo tuo, idem dicturus esses, cùm ad te ipsum redieris? *Spreveris*] monentem & revocantem: sic deterret ab eventu; deinde ab exemplo suo. *Eligas*] dicere quod antea. i Heb. *nosti.* 34 *Homines cordati*] A consensione omnium bonorum, ut diximus in ver. 33. 36 *Pater mi*] tertius conclusionis locus; optatum, ut tantisper flagelletur Ijob donec Deo vincenti cedat, & responsis vanis renuntiet, per apostrophen ad Deum. 37 *Nam additurus*] ætiologia optati a tribus absurdis: nam, inquit, nisi hoc fiat, metuendum est ut bonus Ijob neque saluti suæ, neque ædificationi nostræ, neque gloriæ Dei consulat. *Complosurus*] id est, nos ludificaturus, & explosurus cum ludibrio sermones nostros.

Caput XXXV.

Elihu Ijobum ad peccati agnitionem hortatus, ostendit, neque justitiam efficere quicquam, neque injustitiam officere Deo; sed oportere ut omnes afflictionibus edocti se abjiciant coram Deo: ac proinde Ijobum ad agnitionem sui & spem in Deum hortatur.

1 Amplius respondens Elihu, "dixit:

2 "An hoc ratiocinabaris in causa; cùm diceres, justitia mea major *est* quàm Dei fortis?

3 "Si roges, quid profuturum sit tibi, *dicens*; quid proficerem [a] supplicio meo?

4 Ego respondeo tibi sermones; & "sociis tuis tecum.

5 "Intuere cœlum & respice: & contemplare superiores nubes, *ut sunt* altæ supra te.

6 Si peccas, quid operaris illi? sive multæ sunt defectiones tuæ, quid facis illi?

7 Si justus es, quid das illi? aut quid e manu tua accipit?

8 "Viro cujusmodi es, improbitas tua; & filio hominis justitia tua *aliquid efficiet*.

9 "[b] Freti magnitudine efficiunt ut oppressi clament; vociferantur propter brachium magnatum.

10 "Si non dicit *oppressus*, ubi est Deus [c] qui fecit me? qui dat Psalmorum argumentum

1 *Dixit*] Hujus sermonis partes sunt quatuor: Exordium μεταβατικὸν sive transitivum, ver. 2. Propositio querimoniarum injustarum Ijobi, ver. 3. & 4. Confutatio propositionis, a ver. 5. ad 15. & conclusio.

2 *An hoc*] Exordium hoc transitionem facit a superiore sermone ad sequentem argumentationem; quam propterea ingreditur, quòd Ijob nihil ad superiorem sermonem responderat. q. d. fieri non potest profectò, cum istos sermones de te ipso contra Deum effutivisti, ut ad locum illum attenderis quem modò explicavi; nimirum de justitia misericordiaque Dei, ac de officio tuo. 3 *Si roges*] propositio per prolepsin sive anticipationem illius objectionis quam poterat Ijob adducere, occasione sumpta ex fine sermonis præcedentis, hoc modo: quid tu expetis, ut ampliùs prober afflictionibus suprà 34.36? quid illud, obsecro, mihi profuturum esset, si graviùs adhuc affligerer? quò spectaverant Ijobi verba suprà 7.20. & sequentibus. ad quẽ sermonem respondet subjectio, sequente versu. a Heb. *Peccato meo: per synecdochen: ut Zecarjæ* 14.19. 4 *Sociis tuis*] i. qui idem senserint tecum. 5 *Intuere cœlum*] tota hæc confutatio nititur dilẽmate; quo consultò utitur Elihu, ut totum locũ de usu nostrarum afflictionũ explicet Ijobi & omnium aliorũ causa. Est autẽ hujusmodi: Afflictiones istas necesse est aut Deo prodesse, aut tibi; cùm Deus nihil sine causa agat: Deo prodesse nego, ab hoc ver. usq; ad 8. Superest ut tibi & tui similibus prosint. Ad priorem autem dilemmatis partem confirmandam utitur demonstratione per comparationem minoris: Nihil potes efficere in cœlos: Deus est suprà omnes cœlos: ergo multo minus poteris Deum malo vel bono afficere. 8 *Viro*] transitio ad alteram partem dilemmatis: mali vel boni afficiuntur pro malitia vel bonitate sua; quę propositio hîc universè diffusiùs explicatur usque ad ver. 15. 9 *Freti magnitudine*] nimirum magnatum, qui mox nominantur. b Heb. *præ magnitudine.* 10 *Si non dicit*] i. si homo oppressus ad Deum non revertitur, adductus ad fidem, naturæ, creationis beneficiis ordinariis & extraordinariis ejus; ac denique verbo: is profectò nihil egerit clamoribus vagis, ver. 12. ut Psal. 18.42. & Prover. 1.28. c Heb. *qui fecerunt me: Gen.* 1.26. *respiciens ad personas sanctæ triadis.*

de noctes:

11 Qui docet nos præ bestiis terræ; & præ volatilibus cœli sapientes nos facit:

12 Ibi clamant propter superbiam malorum; sed non exaudit.

13 [d] Meram vanitatem non exaudit Deus fortis, & omnipotens non contemplatur eam.

14 Multo minus si dicas, non contemplaris istud, *exauditurus est*; judica coram eo, & expecta eum.

15 Nunc enim quia nihil *istorum* est, visitat ira ejus: quia non agnoscit *Ijob* abundantiam hanc ingentem.

16 Sed Ijob vanitate dilatat os suum; absq; scientia sermones multiplicat.

Noctes] id est, etiam cùm nulla ad eum laudandum documenta circumfulgent, internis spiritu excitat ad laudes.

11 *Docet*] id est, ratione, scientia, & sapientia supra res alias creatas instruit. hæc totidem sunt argumenta ad exaggerandam stupiditatem hominum in calamitatibus torpentium.

12 *Ibi*] id est, in calamitate positi.

d Heb. *tantum vanitatem*.

13 *Meram vanitatem*] summa illius propositionis quæ ab exemplis & eventis administrationis Dei confirmata est suprà, inde a versu 8. Est autem hoc prius membrum comparationis a minore, cujus apodosis est sequente versu: Si (inquit) justo Dei judicio non exaudiuntur aut sublevantur ii, qui in æstu calamitatum evanescunt, neque suas cogitationes ad Deum evehunt; quanto minus exaudieris, si protervè dixeris Deum nullam habere rationem tui; ac proinde velut in cœlum inspuens, omnem providentiam, autoritatem & administrationem ei blasphemè eripueris? 14 *Judica*] brevis hortatio a superioribus documentis; qua Elihu primùm Ijobi conscientiam appellat, dicens; teipsum judicem facio coram Deo, num ita se res habeat ut modò dicebam: deinde illum ad spem & fidem in Deum revocat. Est autem hoc membrum habendum in conclusionis loco, quæ confirmatur & amplificatur versibus sequentibus. 15 *Nihil istorum*] id est, neque rectè judicas, neque expectas a Deo, ut pium hominem decet. *Abundantiam*] id est, abundantissimam illam adeoq; infinitam misericordiam & munificentiam Dei, quam modò prædicavimus. 16 *Vanitate dilatat*] id est, vanissimè contra Deum quicquid sibi in buccam venit effutit, præstrictus mali præsentis gravitate.

CAPUT XXXVI.

Elihu proponit Ijobo omnipotentiam, bonitatem, justitiam, ac misericordiam Dei; iisq; confirmatis ab exemplis recentibus ac priscis, & ab operibus Dei ordinariis atq; extraordinariis, Ijobum excitat ad comparandam ignorationem & infirmitatem suam cum infinita notitia potentiaq; Dei, & revocat eum ad misericordiam gratuitam illius.

1 POSTREMO pergens Elihu, dixit:

2 Sustine me paulisper, ut ostendam tibi: nam sunt adhuc pro Deo sermones.

3 Proferam sententiam meam e longinquo; & opifici meo tribuam justitiam.

4 Nam revera non *erunt* mendaces sermones mei: integer sententiis *ero* apud te.

5 En Deus fortis validus est, nec tamen spernit: validus est, virtus [a] animi.

6 Non servat vitam improbo; sed jus pauperum edit:

7 Non subtrahit a justo oculos suos, potius cum regibus solio *adest*; ut collocet illos in æternum atque exaltentur.

8 Quòd si vincti compedibus, captivi detineantur funibus afflictionis,

9 Postquam indicavit eis opus eorum; & defectiones eorum invaluisse;

1 *Dixit*] hujus orationis summæ partes sunt quatuor: Exordium, usque ad ver. 5. Propositio asserens potentissimã, sapientissimam, justissimamq; administrationem Dei, a 5. ver. usque ad 15. Confirmatio, inde usque ad ver. 22. cap. 37. & conclusio.

2 *Sustine*] Exordio audientiam facit a persona Dei, cujus causam agit, a causæ antiquitate & jure, & a fide personæ suæ.

3 *E longinquo*] id est, prout res fuit non tantùm inde a seculis, verùm etiam ante omnia secula.

5 *En Deus fortis*] propositio asserens studium Dei in administrandis rebus, adversus murmura quæ Ijobo ex infirmitate carnis exciderant. Quasi dicat, omnipotens quidem est; sed non ut superbus tyrannus, qui potentia sua abutatur ut infirmos proterat. *Spernit*] quemquam; sed omnium rationem habet, ut sequentibus explicatur. *Virtus animi*] id est, non tantùm ipse est validus; sed etiam infirmis & languentibus mortalium animis solus ipse virtutem præstat.

a Heb. *cordis*

6 *Non servat*] ἐξεργασία propositionis a diversitate subjectorum: nam malis, (inquit) & bonis potenter, justè, & sapienter præsidet, eventaque eorum moderatur. 7 *Illos*] justos quosque & pauperes. 8 *Quòd si*] Amplificatio ab ordine judiciorum Dei: primum in eos qui resipiscunt a malo, usque ad ver. 12. deinde in contumaces & palam obnitentes Deo, ver. 12. ac postremò in hypocritas, ver. 13. & 14.

10 Et revelavit illis [b] in aurem hujusmodi eruditione; indicens ut revertantur ab iniquitate:

11 Si auscultent & colant *eum*; consumunt dies suos in bono, & annos suos in *rebus* amœnis.

12 Sin autem non auscultaverint, missili transmittuntur: & exspirant in ignoratione.

13 Hypocritarum verò ex [c] animo, *qui* apponunt iram; nec vociferantur cùm vincivit eos:

14 Moritur cum juventa illa anima eorum: & vita eorum cum illis meritoriis.

15 Liberat afflictum in afflictione ejus; & revelat oppressione eis in aurem.

16 Sic etiam averterat te ab ore angustiæ, in latitudinem cui non suberat pressura: & [d] ferculum mensæ tuæ plenum erat pinguedine.

17 Dum judicium improbi compleres: judicium & jus obtinerent.

18 Cùm æstuans ira *obvenit*, *cave* ne avertat te explosione; & magnum pretium redemptionis ne abducat te.

19 An æstimabit nobilitatem tuam? non lectissimum aurum; ne *quidem* omnia fortificarent vires.

20 Ne aspires ad illam noctem, qua abeunt populi *in* locum suum.

21 Cave tibi, ne respicias ad vanitatem; ut hoc eligas præ afflictione.

22 En Deus fortis extollit virtute sua: quis sicut ipse docet?

23 Quis commisit ei viam ejus? quis dicit, operaris iniquitatem?

24 Recordare ut amplifices opus ejus; quod contemplati sunt mortales.

25 *Quod* omnes homines viderunt; mortalis intuetur e longinquo, *& dicas*:

26 En Deus fortis ita amplus est ut non cognoscamus; cujus annorum numero non est pervestigatio.

27 Nam subtrahit stillas aquarum, *quæ* fundebant pluviam ad calamitatem ejus;

28 Cùm fluerent superiores nubes: stillarent super homines multos.

b Heb. *revelat aurem eorum: sic vers.* 15.

10 *Eruditione*] id est, afflictione cæteris, qua Deus erudit suos providentia suæ: sic Psalm 94. 12.

c Heb. *corde*.

14 *Cum juvent.*] id est, æquè morientur & pari judicio Dei conterentur atque juveniles illi animi, qui protervè obnituntur Deo, & palam ad omne flagitium projecti sunt: nam horum meminerat ver. 12.

Anima eorum] id est, ipsi.

Meritoriis] synecdoche pro flagitiosis omnibus.

15 *Liberat &c.*] Transitio ad confirmationem per anaphoram sive repetitionem summariam illius membri in propositione quod ad causã Ijobi pertinet, ut habetur ver. 7. & accommodatur in sequentibus.

16 *Sic etiam*] primus confirmationis locus a persona Ijobi, quòd mirificam illam administrationem Dei ipse expertus esset, his duobus versibus: unde oritur locus doctrinæ, a ver. 18 usque ad 22.

In latitudinem] descriptio allegorica præcedentis felicitatis Ijobi.

d Heb. *descensus, id est, quod deponebatur in mensam.*

17 *Judicium improbi*] id est, justè de causa ejus statueres.

18 *Aestuans ira*] id est, gravissimum Dei judicium infensi in te: prius documentum sive dehortatio a vana fiducia, ver. 18. & 19. *Avertat explositione*] id est, ne Deus explodat te, si ita in ipsum inveharis. *Ne abducat*] id est, ne confidas fore cùm semel te explodet Deus, ut ullo pretio gratiam ejus de integro tibi concilies; ut copiosiùs sequens versus ostendit. 19 *Fortificarent*] id est, tuerentur te ne exploderetis a Deo. 20 *Ne aspires*] posterius documentum, sive dehortatio a desperatione. *Noctem*] id est, mortem quam omnes oppetunt, & tu jam toties dixisti tibi imminere, & teipsum ultrò ad eam aspirare. 21 *Cave tibi*] summa utriusq; dehortationis superioris, a vanitate utriusq; studii: ita transitur ad secundum confirmationis locum. 22 *En Deus fortis*] secundus locus confirmationis a natura, documentis, & operibus Dei; quorum dignitas commendatur primùm a forma, quòd nemo docere potest operibus ut Deus, hoc versu; deinde a jure, quòd operum suorum leges a nemine accipit, aut jure reprehendi potest, versu sequente. *Extollit*] videlicet documenta & vias suas, ut sequentia ostendunt. 24 *Recordare*] amplificatio secundi istius loci, primùm a singulari opere Dei, extra ordinem naturæ facto temporibus Noachi, usque ad ver. 29 deinde ab aliis tum ordinariis, tum extraordinariis, hoc & sequente capite. *Opus ejus*] diluvii, ut nominatim explicabit inde a ver. 27.

Quod contemplati] id est, totum genus humanum expertum est. 25 *Mortalis*] id est, nos memoria nostra jam olim gestum recordamur. 26 *En fortis Deus*] id est, incomprehensibilis & sempiternus. Sunt autem hæc per hypotyposin dicta, ut eo melius animus Ijobi ad suspiciendum Deum adducatur. 27 *Subtrahit*] id est, aquas in nubibus suo loco continet, ne in orbem terrarum perrumpant, ut olim fecerunt, sic ostendit ne mundo quidem inesse æternitatem; sed Deo soli, qui pro arbitrio suo cum rebus creatis eam communicat. *Calamitatem ejus*] id est, diluvium quod immisit terris. 28 *Super homines*] omnes excepto Noacho cum familia. hoc autem argumentum ex verbis Eliphazi suprà 22. 15. & sequentibus de industria resumit Elihu, ut operum Dei admirabilitatem asserat: non (ut ille) ad perterrefaciendum Ijobum; sed potius ad confirmandum in fide & expectatione, quamvis adversantibus malis, exemplo Noachi, cujus postea recordatur, ver. 32.

29 Si etiam] secundum amplificationis argumentum ab instauratione naturæ quam diluvium interverterat, & perpetua administratione Dei.
Extensiones] id est, densas nubes extensas in aëre: hypallage.
Fragores] ventorum luctantium & aërem perspirantium.
Tugurio] id est, in nubibus, ut Psal. 18.12.
30 Extendit super eum] id est, serenum

29 "Si etiam consyderet **homo** " extensiones densarum nubium, " fragores in " tugurio illius:

30 En " extendit " super eum lucem suam; & "radices maris tegit:

31 " Cum illis judicaturus est populos; *aut* daturus cibum [c] abundè.

32 "Manibus obtegit lucem; & interdicit "ipsi propter " intercedentem:

33 Indicans in " eum benevolentiam suam; in pecora, etiam in proventum *terræ*.

34 Etiam " ad hoc trepidat [f] animus meus: & subsilit e loco suo.

cœlum efficit ventis dispellentibus nubes. *Super eum*] hominem, id est, supra nos. *Radices maris*] id est, terram, cui incumbunt maria, imbribus humectat & obtegit: sic per hysterosin ostendit effecta nubium, ventorumque, de quibus superiore versu. 31 *Cum illis*] id est, cùm visum est ipsi, aut judiciis exercere homines, aut beneficiis cumulare, ut infrà 37. 12. c Heb. *ad multiplicantem*. 32 *Manibus obtegit*] id est, modò tenebras efficit, quasi obducta manu; modò restituit lucem, velut abducta manu ad suorum preces. *Ipsi*] manui videlicet, ne amplius lucem obtegat. *Intercedentem*] Noachum diluvii tempore, & pios Noachi exemplo accedentes Deum. 33 *Eum*] pium intercedentem, colentem Dei. 34 *Ad hoc*] id est, ad consyderationem istius administrationis Dei, cujus meminit inde a ver. 29. ut indicat repetitio particulæ Etiam: quam ob rem versum hunc cum superioribus conjunximus. f Heb. *cor meum*.

Caput XXXVII.

1 *Audite*] tertium argumentum a tonitruis, fulgetris, pluviis, turbine, ventis, grandine, glacieque, usque ad ver. 19.
a Heb. *audiendo*.
Loquelam] allegoria tonitru in scripturis frequens.
2 *Lucem*] fulgetra lucida, ut infrà 38. 24.
b Heb. *alas*.
3 *Eam*] lucem, id est, fulgetrum: nam prius videtur coruscatio, quam exaudiatur sonus.
Neque differt] id est, fulgetra, tonitruum prænuntia exhibet: μετωνυμικῶς. non differt, id est, præmittit.
c Heb *mirabilibus*.
6 *Manum*] id est, immissis ejusmodi tempestatibus efficit ut homines domum ab opere suo fugiant; ubi dominis licet per otium operas suas recognoscere.
Obsignat] id est, præcludit ne operetur, tanquam sigillo imposito: metaphora. d Heb. *viros operis sui*.

1 AUDITE [a] diligenter conjunctam commotione vocem ejus, & "loquelam ex ore ejus prodeuntem.

2 Sub omnes cœlos dirigit eam, & " lucem suam ad [b] oras terræ.

3 Post " eam rugit sonus, tonat voce excellentiæ suæ: "neque differt illa, quum audienda est vox ejus.

4 Tonans Deus fortis voce sua *facit* [c] mirabiliter: facit *res* adeo magnas ut non possimus cognoscere.

5 Cùm nivi edicit, esto in terra, aut imbri, *ac* pluviæ: mox imber pluviæque roboris ejus *adsunt*.

6 "Manum cujusque hominis " obsignat; ut recognoscat omnes [d] operarios suos.

7 Tum ingreditur bestia in latibulum: & in antris suis degit.

8 " E suo penetrali prodit turbo; & a " dispergentibus frigus.

9 [e] A flatu suo Deus fortis edit glaciem: & " latitudinem aquarum [f] coarctat.

10 Etiam *pro* irrigatione " fatigat densam nubem; dispergit nubem "lucis suæ.

11 " Denique ipse *Deus* " per vicissitudines [g] versat secum sapientia consilia sua de opere " istorum, quodcunque præcipit istis *faciendum* in superficie orbis, in terra:

12 "Sive ad flagellum, sive terram suam; sive ad faciendum beneficentiam, [h] efficit ut "præstò sit.

13 "Auribus percipe istud Ijob, consiste & consydera mirabilia Dei fortis.

14 Nostine cùm disponit Deus de illis, ut "splendeat lux nubis suæ?

15 Nostine " de libramentis densæ nubis, mirabilia *Dei* perfecti scientiis,

16 Quibus vestimenta tua "calent "a meridie; quum " tranquilla est terra?

17 " *An* expanderes cum eo *cœlos* [i] junctos superioribus nubibus; " firmos, " ut speculum fusum?

18 "Notum fac nobis quid diceremus ei? non possumus instruere *sermones* propter " tenebras.

19 " An in acta referetur ei, si loquar? an " diceret quis? at absorberetur.

20 "Jam enim non respiciunt *homines* " lucem *cùm* nitida est in superioribus nubibus, quas ventus transiens purgavit;

21 "Per aquilonem [k] aurea lux advenit: in Deo reverenda *est magis* gloria.

22 " Omnipotens quem non assequimur, amplus est virtute: " sed judicio & magnitudine justitiæ non affligit.

23 "Idcirco reverentur eum mortales: "non respectat ullos sapientes [l] animo.

12 *Sive ad flagellum*] fines superioris administrationis tres: quorum duo extremi homines propriè attingunt, quos Deus vel meritis suppliciis afficit; vel benignitate sua misericorditer prosequitur, medius universè ad res omnes creatas pertinet, quas liberum est ipsi pro jure & autoritate sua afficere bono vel malo.
h Heb. *facit invenire ipsum*.
Præstò sit] unumquodque illorum.
13 *Auribus percipe*] quartum argumentum a compellatione conscientiæ Ijobi, ut eam seriò cum Dei sapientia comparet; ac proinde agnoscat tenuitatem suam, usque ad vers. 22. hujus autem tenuitatis duo sunt loci præcipui; unus, a notitia & intelligentia Ijobi, usque ad ver. 17. alter, ab impotentia, ver. 17.
14 *Splendeat lux*]

id est, coruscatio & fulgetrum emicent. 15 *De libramentis*] id est, potesne judicare de admirabili opere Dei, quo nubes velut æquilibrio ab omnibus cœli partibus consistentes, ac nullis ventis perspirantibus agitatæ, tantum æstum a sole concipiunt, ut homines præfocari videantur? 16 *Calent*] id est, incalescunt, ut quamvis exilia tibi sint oneri. *A meridie*] id est, a sole meridiano. *Tranquilla*] a ventis, & omni aëris agitatione, unde magis sidit & fervet calor. 17 *An expanderes*] id est, quid posses præstare in creatione, si redintegranda esset? i Heb. *ad superiores nubes*. *Firmos*] id est, firmiores quàm hæc inferiora sint. *Ut speculum*] id est, pellucidos. 18 *Notum fac*] redit ad compellandum conscientiam Ijobi, atque ita dehortatur, ne amplius obloquatur Deo, argumento per hypothesin sumpto a persona sua. Quasi dicat, patronum optasti; ego spopondi fidem meam ad justificandum te, siquid possum, suprà 33. 32. sed non video omnibus expensis quid præstare possim. *Tenebras*] mentis. 19 *An in acta*] id est, putásne fieri posse ut vadetur mecum, & causæ istius cognitionem suscipi jubeat? *Diceret*] id est, causa experietur contra illum. 20 *Jam enim*] confirmatio superioris propositionis per comparationem minoris: nemo potest (inquit) adversis oculis nitidum solem contueri; quis ergo ferat præsentiam majestatis Dei? *Lucem*] κατ᾽ ἐξοχὴν, id est, solem: qui ex eo quoque Aegyptiis appellatur orus. 21 *Per Aquilonem*] id est, Aquilonares ventos, qui dispellunt nubes, ut suprà vers. 8. k Heb. *auri lux*, repetitum ex superiore versu. 22 *Omnipotens*] Conclusio orationem (ut rhetores vocant) efficiens κυκλοειδῆ. nam paullùm mutatis vocibus repetit eandem propositionem quæ habetur suprà 36. 5. *Sed*] id est, quamvis sit potentissimus; tamen homines a se creatos tanti facit, ut non utatur omnipotentia sua ad eos summo jure ac pro merito ipsorum affligendos. 23 *Idcirco*] nimirum quòd potentissimus Deus omnia judicia temperat sua misericordia: alterum membrum conclusionis de officio bonorum in Deum misericordem, ad quod Ijobum generali hoc documento provocat. *Non respectat*] hoc est, non propter illos aut propter ullam præstantiam quæ insit in illis; sed propter nomen suum, etiam sapientissimorum inter homines miseretur; sive (uno verbo) ad se, non ad illos respicit, cùm misericordia utitur in Filio dilectionis suæ. l Heb. *corde*.

8 *E suo penetrali*] id est, e nubis depressæ specu, ut loquitur Plin. lib. 2. cap. 48. *Dispergentibus*] nempe ventis Aquilonaribus, qui nubes dissipant & frigus efficiunt, infrà ver. 21. e Heb. *a flatu Dei fortis edit, &c. antecedens pro se & suo relativo: ut Gen. 9. 6.* 9 *Latitudinem aquarum*] id est, ex aquis longè se diffundentibus condensat grandinem. f Heb. *in angustum redigit*. 10 *Fatigat*] huc illuc impellendo: metaphora a rebus animatis. *Lucis suæ*] id est, e cujus medio emicant fulgetrorum rimæ, de quibus suprà ver. 2. 11 *Denique ipse*] summa tertii argumenti: ubi ostendit Elihu totam istam administrationem unicæ Dei sapientiæ acceptam ferri oportere. *Per vicissitudines*] quas rebus humanis exhibet, modò hoc, modò illud efficiendo.
g Heb. *versat se in sapientibus consiliis suis: humanitus dictum*. *Istorum*] pestorum, de quibus locutus est inde a principio capitis.

Caput XXXVIII.

Deus Ijobum increpans, ac velut in aciem provocans, evincit de sapientia, potentia, & bonitate sua argumentis creationis & administrationis universæ, atque singularis in res creatas omnes, cœlo, aëre, terra, mari, & abysso: quam ob rem Ijob interrogatus a Deo, cedit autoritati ejus, & se inferiorem causa confitetur.

1 TANDEM respondit Jehova Ijobo e turbine, dicens:
2 Quis iste *est*, qui obtenebrat consilium sermonibus inscitè?
3 Accinge nunc ut vir lumbos tuos; & *quod* interrogabo te, notum facito mihi.
4 Ubinam eras cùm fundarem terram? indica, si novisti intelligentiam.
5 Quis disposuit mensuras ejus; quandoquidem scitus es? aut quis extendit in ea regulam?
6 Cui rei bases ejus demersæ incumbunt? aut quis jecit lapidem angularem ejus,
7 Cùm canerent simul stellæ matutinæ; & *cui* vociferati sunt omnes filii Dei?
8 Aut *quis* occlusit valvis mare; cùm erumperet *tanquam* e vulva exiens?
9 Cùm ponerem nubem indumentum ejus: & caliginem cunabula ejus?
10 Cùm diffregi pro eo *terram* decreto meo: & apposui vectem & valvas:
11 Dicens, hucusque venies & ne procedito: & hic opponet se *littus* superbiæ fluctuum tuorum.
12 An [a] unquã præcepisti matutino tempori? notum fecisti auroræ locum suum,
13 Ut carperet [b] oras terræ; cùm excutiuntur improbi ex ea?
14 (Mutat se ea sicut argilla sigillaris: & sistunt se velut indumenta *ejus*)
15 Ut prohiberetur ab improbis lux eorum: & brachium elatum frangeretur?
16 Pervenistine usque ad profunditates maris; aut in penetrali abyssi inambulasti?
17 An revelatæ sunt tibi portæ mortis; aut portas umbræ lethalis vidisti?
18 Considerastine usque ad latitudines terræ? indica, si nosti eam totam.
19 Quanam via *itur ubi* habitat lux: & tenebrarum ubi *est* locus?
20 Cùm perceperis horum unumquodque *usq;* ad terminum suum; & cùm intellexeris semitas domus ejus:
21 Noveris te jam tum natum fuisse; & numero dies tuos esse multos.
22 Pervenistine ad thesauros nivis? aut *in* thesauros grandinis inspectionem habes?
23 Quæ cohibeo ad tempus angustiæ: ad diem conflictus & belli.
24 Quænam est via, *qua* in partes diffilit lux; dispergente Euro super terram?
25 Quis dividit inundationi aquæ ductum? & viam nimbo [c] sonoro?
26 Demittendo pluviam in terram vacuam viro; in desertum in quo non *est* homo:
27 Ut satiet vastatum & pervastatum *locum*; efferatque productionem teneræ herbæ.
28 Estne pluviæ pater? aut quis genuit guttas roris?
29 E cujus utero egressa est glacies: aut pruinam cœli quis genuit?
30 Tanquam lapide aquas abscondentes se: cùm superficies abyssi concrescit?
31 An constringes delicias Pleiadum; aut lora Orionis dissolves?
32 Educésne remotiora signa *quodque* tempore suo? aut Arcturum cum filiis suis duces?
33 An cognoscis de statutis cœli; an disponere potes dominatum ejus in terra?
34 An attollere potes ad densam nubem vocem tuam; ut affluentia aquarum tegat te?
35 An emittere potes fulgura ut abeant: an dicent tibi, ecce nos?
36 Quis indidisset præcordiis sapientiam? aut quis dedisset menti intelligentiam?
37 Quis sapphirinas efficit nubes sapientia? & utres cœli quis prosternat,
38 Perfundendo pulverem ista effusione; ut glebæ conglutinentur?

1 *E turbine*] cum majestatem sibi & verbo suo compararet; tum ad terrendam & humiliandum animum Ijobi, ut Jechezk. 1.4. *Dicens*] Hujus orationis partes sunt, Exordium 2. & 3. ver. Confutatio, usque ad capitis 39. vers. 34. & conclusio dialogistica.
2 *Quis iste est*] Exordii locus prior ἐκ τοῦ φύσαντος διαβολῆς, id est, ab Ijobi qui sermonem habuerat, reprehensione: cujus reprehensionis argumenta sunt duo; unum, quod in toto sermone suo imperitè & sine consilio sensa animi sui effuderit; alterum, quod etiam consilium Dei obscurare nititur.
3 *Accinge*] alter locus exordii, propositio sive provocatio Ijobi ad sermones conferendos: quod saepius antè postulaverat: agedum Ijobe, (inquit Deus) si potes, accinge, id est, compara & confirma te: metaphora a certaminibus corporis.
4 *Ubinam &c.*] Confutatio sermonum Ijobi quibus adversus Deum contenderat, erotematicè Ijobo proponitur, ut copia dicendi facta respondeat. Sunt autem tria confutationis argumenta: primum, a comparatione æternitatis Dei cum brevissimo ac recente Ijobi tempore, quo usus erat Eliphaz, sup. 15. 7. sed ratione diversissima; secundum, a tenuitate notitiæ & scientiæ Ijobi, hoc versu: tertium a comparatione operum Dei cum Ijobi infirmitate, cæteris versibus. 5 *Quis disposuit*] tertium genus argumentorum ab operibus, partim creationis & administrationis universæ, toto hoc capite: partim singularis administrationis animantium, capite sequente. Hic autem primus locus est a creatione & constitutione terræ, usque ad versum 7. metaphoricè enuntiatus a comparatione architecturæ. *Quandoquidem scitus*] Ironia. 7 *Cùm canerent*] Secundus locus ἐκ πλαγίου adductus occasione præcedentis loci, a creatione corporum & spirituum cœlestium; vide suprà 37. 3. *Matutinæ*] id est, lucidæ. *Cui vociferati sunt*] id est, cujus laudes prædicarunt suæ & aliorum creationis nomine. *Filii Dei*] id est, angeli, ut suprà 1. 6.
8 *Aut quis occlusit*] tertius locus a creatione & constitutione aquarum. *Valvis*] de quibus infrà 10. & 11. versu. *Cùm erumperet*] uno momento ad mandatum Dei & ex thesauro potentiæ ejus, ut fœtus ex utero. 9 *Cùm ponerem*] id est, mare aliis aquis, tanquam vestitu & fasciis partum, circumtegerem: elegans allegoria. 10 *Diffregi*] id est, alveos ejus, velut cunas, exaravi & circummunivi.
12 *An unquam*] quartus locus, a constitutione lucis & tenebrarum. a Heb. *a diebus tuis: ut sup. 27. 6.* 13 *Ut carperet*] i. exoriens totam terram perlustraret: synecdoche. b Heb. *alas.* *Cùm excutiuntur*] descriptio lucis ab effectis, hoc & seq. versu. Improbi autem matutino dicuntur propterea excuti, quòd fugiant lucem: unde antegressa illa processit allegoria, suprà 34. 25. 14 *Mutat se*] i. novam faciem induit, quæ prius per noctem tota fuerat atra. *Sigillaris*] id est, sicut argilla figuli, suis operibus, coloribus, cælaturisq; variis, sic terra multiplicibus bonis exornata conspicitur. *Sistunt se*] id est, fructus terram vestiente se oculis nostris exhibent. 15 *Ut prohiberetur*] a fine. quasi dicat, an si unquam fuerunt coercendi mali, potuisti vel tantillum accellerare lucem, ut deprehensos, luce sua, id est, vita, rebusq; omnibus, quarum nomine illustres habentur, eos spoliares? 16 *Pervenistine*] quintus locus ab amplitudine per humanam artem impervestigabili, primum quidem maris his duobus versibus; deinde terræ, vers. 18. postremò cœli, versu. 19. 17 *Portæ mortis*] profundissimæ abyssi illius, in quas natura hominum viva penetrare non potest: vide simile suprà 28. 3. 20 *Cùm perceperis, &c.*] ironica concessio, profecta a sponsione quæ habetur suprà ver. 3. sic Jeschahh. 29. 16. & infrà 40. 9.

Usque ad terminum] id est, planè, & sine exceptione. *Semitas domus*] id est, quibus in stationem ejus perveniatur.
21 *Jam tum*] videlicet cùm fundata est terra, cæteraq; effecta quæ supra dixit Deus.
22 *Pervenistine*] hactenus argumenta creationis; sequuntur alia ab operibus administrationis, ut suprà ver. 5. observatum est. primus autem locus est a procellis singularibus, usque ad vers. 28. Pervenistine, inquit, id est, habesne administrationem & curator istorum institutus es? metaphora sumpta a quæstoribus ærarii.
23 *Quæ cohibeo*] id est, quorum procurationem administrationemque reservavi mihi. *Ad tempus angustiæ*] id est, ad quodcunque tempus mihi visum fuerit: synecdoche. nominatim autem calamitatum meminit, ut ostendat sibi præsentissima esse instrumenta, quibus contumaces retundat.
24 *Quænam est*] id est, qua ratione fiunt coruscationes, fulgura, procellæ, ventorum concertationes, nisi per me? *Lux*] vide suprà 37. 2. 25 *Inundationi*] id est, quis facit ut procellosa nubes e cœlo exundans modò huc modò illuc erumpat, tanquam a certis aquæductuum emissariis? simili argumento utitur Hhamos, 4. 7. & 8. c Heb. *vocum.* 28 *Estne*] secundus locus ab eo administrationis genere quod magis ordinarium est in natura rerum: ut sunt pluvia & ros, hoc versu: gelu, pruina, & frigus, duobus sequentibus: tempestates anni per sua signa distributæ, 31. 32. & 33. & sic deinceps. *Pater*] præter me, & sic deinceps. 30 *Tanquam lapide*] id est, glaciem lapide sistentem 31 *Constringes*] id est, cohibebis Pleiades, ne verment & suas delicias proferant: vide suprà 9. 9. *Lora Orionis*] id est, quasi ductarios funes illius adimes, quibus imbres, tempestates, ac frigora solet secum advehere? 32 *Remotiora signa*] id est, meridiana, ab aspectu nostro magis remota. *Cum filiis*] id est, signis borealibus. 33 *An disponere*] id est, an cœli cursum & effecta in inferiora moderari potes? quæ instituerat Deus Gene. 1. 14 & sequentibus. 34 *Tegat te*] id est, tibi ministret irrigationem, cùm & quantum voles. 36 *Quis indidisset*] id est unde habuisses ista? 37 *Sapphirinas efficit*] id est, quis adeo serenat cœlum, ut speciem reddat sapphiri? *Utres*] id est, nubes velut in utres digestas, exonerat? 38 *Perfundendo*] id est, terram cùm pulverulenta est ab ariditate, immissis pluviis fermentando?

CAPUT XXXIX.

1 AN venari potes immanibus leonibus prædam; aut catervam juvenum leonum explere potes:
2 Cùm incurvant se in antris suis; consident in tugurio ad insidias?
3 Quis comparat corvis [a] escam ipsorum,

1 *An venari potes*] tertia argumentatio, ab administratione singulari animantium terrestrium & volatilium. Est autem in his verbis primum exemplum generis voracissimi & famelici, leonum in quadrupedibus, & corvorum in volatilibus; de ratione subministrandi eis alimentum. 3 *Corvis*] sua, & pullorum causa sollicitis. a Heb. *viaticum.*

cum pulli eorum ad *Deum* fortem " vociferantur ; aberrantibus [b] penuria cibi ?

4 " Possisne " noscere tempus quo pariunt rupicapræ ? *quo* enituntur cervæ, observes?

5 Numeres menses *quos* complent ? noscas tempus partus earum ?

6 Ut " incurvent sese, pullos suos edendo " dissecent se : " dolores suos emittant ?

7 " Revalescant nati earum, crescant per agrum : egressi non revertantur ad eas ?

8 " Quis dimisit ferum animal liberum: & " lora onagri quis solvit ?

9 Cui disposui campestria *pro* domo ejus: & *pro* habitaculis ejus salsuginosam terram.

10 Ridet multitudinem urbis : nam fragores exactoris non exaudit.

11 [c] Exploratum in montibus est pascuum ejus : & post omnem viriditatem inquirit.

12 An volet unicornis servire tibi : pernoctabitne ad præsepia tua ?

13 An ligares unicornem ad [d] arationem denso fune ejus ? occarétne convalles post te?

14 An fides ei, quia multa est vis ejus : aut relinquas ei laborem tuum ?

15 Credésne ei relaturum esse sementem tuam :& *in* aream tuam collecturum ?

16 " Alámne pavonum exultabundam ; an pennam ciconiæ , aut struthiocamelo *dares* ?

17 Qui relinquit terræ ova sua : & in pulvere calefacit ea :

18 Oblitus pedem compressurum esse illud; & bestiam agrestem proculcaturam illud.

19 *Deus* [e] " torrefaciens excludit pullos ejus [f] alienâ operâ : propter vanitatem laboris ejus [g] ex incuria :

20 Quia [h] destituit eam Deus sapientia : neque impertitus est ei istam intelligentiam.

21 Quo tempore in excelsum extollit se; " ridet equum & sessorem ejus.

22 " Darésne equo robur? an indueres collum ejus " tonitru ?

23 An tremefaceres eum sicut locustam? gloriam ronchi ejus terrore ?

24 Fodiunt *pedes* in convalle , & lætatur præ virtute ; prodiens obviam armis.

25 Ridet pavorem, neque consternatur ; neque revertitur metu gladii,

26 Contra se sonante pharetra ; splendente hasta & lancea.

27 In fremitu & commotione fodit terram: neque consistit firmus, cùm sonus tubæ *editur* :

28 Ad sonum tubę dicit, Ha ha he, cùm e longinquo odoratur bellum ; tonitru principum & vociferationem.

29 An ex intelligentia tua pennis utitur accipiter ? " pandit alas suas versus austrum ?

30 An [i] ad præstitutum tuum " altum petit aquila? an certè attollit nidum suum ?

31 Rupem inhabitat & immoratur; in scopulo rupis & munitione :

32 Unde pervestigat cibum ; in longinquum oculis ejus intuentibus.

33 Etiam pulli ejus sorbent sanguinem ; & ubi sunt confossi, ibi est.

34 " Deinde respondens Jehova Ijobo, dixit :

35 " Satisne? contra omnipotentem contumacem esse *quenquam* ? " increpator Dei respondeat ad istud.

36 Itaque respondens Ijob Jehovæ, dixit :

37 " En, vilis sum, " quid responsarem tibi? " manum meam appono ad os meum.

38 Semel locutus sum ; sed non respondebo: aut iterum ; sed non pergam.

Vociferantur] id est, in suo nido crocitant, Deum suo modo inclamantes.

b Heb. *propter non cibum.*

4 *Possisne*] secundum exemplum, a cura & administratione partus, sylvestrium maximè & pernicissimorum animantium.

Noscere tempus] id est, partum istarum moderari suo tempore? ut suprà 38.33. sic sequentia omnia verba per synecdochen: pro eo quod est totam administrationem earum obtinere.

6 *Incurvent sese*] ad partum: quasi dicat, tunc efficis ut cervæ, quæ alioquin ægerrimè essent pariturae, commodius pariant? nam ante partum purgantur herba quadam quæ seselis dicitur, faciliore ita utentes utero, inquit Plin. lib. 8. cap 32.

Dissecent se] id est, dilatent naturalia : synecdoche.

Dolores suos emittant] id est doloribus partus liberentur e-jecto involucro partus, aro & seseli depastæ : Aristoteles lib. 9. de historia animalium, cap. 5. & Plinius ibidem.

7 *Revalescant*] ab angustiis & difficultatibus partus, quibus fracti sunt.

8 *Quis dimisit*] tertium exemplum commune ferarum omnium, ab immansueta earum natura quam solus moderatur Deus ; quo in genere duo singularia exempla adducit, onagri, usque ad ver. 12. & unicornis, usque ad ver. 16.

Lora] id est, quis indidit ei ferociam & impatientiam jugi?

c Heb. *exploratio montium.*

d Heb. *porcam, synecdoche: nam sulcus, porca & lira sunt arationis partes.*

16 *Alámne*] quartum exemplum, ab ornatu volatilium, & provida administratione stolidissimorum animalium, a struthiocameli exemplo, usque ad ver. 22.

e Heb. *torrefacit pullos.* 19 *Torrefaciens*] id est, solis æstu fovet ova quæ struthiocamelus in arena posuerat, donec excludantur pulli. f Heb. *per non ejus.* g Heb. *non pavore. i. sollicitudine.* h Heb. *fecit ut oblivisceretur.* 21 *Ridet*] altitudine & celeritate. Aristoteles de partibus animalium lib. 4. in fine, & Plin. principio lib. 10. humanitus dictum , ut suprà vers. 10. sic deinceps. 22 *Darésne*] quintum exemplum a robore & nobilitate, primùm equi, usque ad ver. 29. deinde accipitris & aquilæ. *Tonitru*] id est, hinnitu vehementissimo, qui a fremitus gravitate cum tonitru comparatur. est autem his verbis elegantissima descriptio generosi equi, qualem Græci φρυαγματίαν velut fremebundum vocant. 29 *Pandit alas*] id est, in Australem plagam avolat hyberno tempore, Plin. lib. 10. cap. 8.

i Heb. [illegible]

30 *Altum petit*] exempla hæc aquilarum de variis earum generibus sunt accipienda: vide Plin. lib. 10. cap. 3.

34 *Deinde*] Conclusio dialogistica, ut observatum est in ver. 1.

35 *Satisne*] reprehensio quasi indignantis in Ijobum, duobus argumentis; a firmitate superiorum argumentorum quæ exposuit Deus, & a comparatione hominis cum Deo.

Increpator] Concessio ejus quod petierat suprà 13. 22. qua Ijobum ad secundas agendas si volet, provocat ; sed indefinite. quasi dicat, quisquis fuerit. 37 *En, vilis sum*] Confessio Ijobi singularis ad superiorem propositionem Dei ; non autem integra, ut fuit postea, infrà 42. 1. En (inquit) vilis sum: respicit ad secundum argumentum , seipsum cum Deo comparans: καθ' ὑςέρωσιν. *Quid responsarem*] subjectio ad prius argumentum, qua exponit Ijob se acquiescere superioribus dictis Dei. *Manum meam*] ut suprà 21. 5.

CAPUT XL.

Deus Ijobum reprehendit, docens non satis esse ut desistat de causa, nisi gloriam omnem ipsi tribuat: propterea in superiore argumento, pergens, justitiam & omnipotentiam sibi duobus illustrissimis exemplis vendicat.

1 ITAQUE respondens Jehova e turbine Ijobo, " dixit :

2 " Accinge nunc ut vir lumbos tuos: quod interrogabo te, notum facito mihi.

3 " An " etiam irritum facies judicium meum? condemnabis me, ut justus sis ?

4 " Aut an brachium ut Dei fortis est tibi? & voce ut ipse intonabis ?

5 " Orna *te* jam excellentia & sublimitate ; gloriaque & decore indue te.

6 " Disperge indignationes iræ tuæ; & aspice quicquid est excellens, ac dejice illud.

7 Aspice quicquid est excellens, deprime illud : & contunde improbos " loco suo.

8 " Absconde eos in ipso pulvere pariter ; faciem eorum obliga in abscondito.

9 " Tunc etiam ego celebrabo te ; quod servet te dextera tua.

10 " Jam ecce elephantem quem feci " tecum: *qui* " fœnum ut bos comedit:

11 Ecce jam , inquam , vis ejus " in lumbis ejus *est* : & robur ejus in [a] umbilico ventris ejus.

1 *Dixit*] Hujus secundæ responsionis argumentum cum priore commune est: Finis, ut Ijob ad ampliorem & integram prædicationem gloriæ Dei & infirmitatis suæ professionem adducatur. Partes verò sunt, Exordium, vers. 2. ἔκθεσις sive propositio reprehensionis, a ver. 3. usque ad 10. Et confirmatio a duobus singularibus exemplis, a 10. vers. usq; ad finem cap. 41.

2 *Accinge, &c.*] Exordium, ut suprà 38 3.

3 *An etiam*] Propositio reprehensionis Ijobi, quòd imperfectam adhuc confessionem edidisset: quam ob rem eo nomine illum reprehendit Deus, quod planè sibi injuria fieret, nisi apertè Ijob rem totam confiteretur. Hoc autem docet primùm ab absurdo, docens absurdum esse ut taceat Ijob , postquam innocentiam suam defendit, & de judicio Dei conquestus est ; deinde ἐκ τῦ ἀδυνάτυ, ver. 4. *Etiam irritum facies*] .i. nondum revocabis quod anteà de meo judicio expostulasti ? 4 *Aut an*] secundum argumentum ab impossibili, per comparationem potentiæ Ijobi cum potentia Dei. 5 *Orna te*] amplificatio synchoretica sive (ut loquuntur) concessiva utriusque superioris argumenti de justitia & potentia. q.d. experire jam potentiam tuam, & justa judicia exerce (si potes) ea forma, majestate, atque efficacia qua exercet Deus : deniq; Deum age. 6 *Disperge*] id est, iram tuam gravissimam momento uno longè lateq; in omnem præstantiam diffunde. 7 *Loco suo*] id est, ubicunque locorum sint, ita ut non ipsi coram te hîc sistantur ; sed potentia tua pervadat, ut potentia Dei. 8 *Absconde, &c.*] id est, tolle omnes, & perpetua oblivione sepeli. 9 *Tunc*] ironia, ut suprà 38. 20. 10 *Jam ecce*] Confirmatio a duobus exemplis, primùm elephantis, usque ad finem capitis : deinde balænæ in mari, cap. 41. *Tecum*] i. inter terrestria, ut tu es. *Fœnum, &c.*] .i. rebus e terra nascentibus pascitur ; non autem ut feræ, raptis; synecdoche. 11 *In lumbis*] id est, totus robustissimus est supernè & infernè. a Heb. *in umbilicis.*

12 Arrigit caudam suam similem cedro: nervis testium ipsius in ramos abeuntibus.

13 Ossa ejus sunt tribulis chalybeis; artus ejus vecti ferreo similes.

14 Huic primario operi viatum Dei fortis; qui fecit ipsum, adhibuit gladium ipsius;

15 Quamvis proventum montes proferant ei; & omnes bestiæ agri ludant ibidem.

16 Sub umbrosis cubat; in occulto arundinum & cœni:

17 Tegunt eum umbrosa, quodq; umbra sua: cingunt ipsum salices torrentis.

18 En comprimit flumen, *ut* non festinet: consideret irrupturum esse Jardenem in os suum.

19 *An* in oculis ejus capiet eum *quisquam*: tendiculis perforabit nasum?

12 *Caudam*] i. penè κατ᾽ εὐφημισμόν. *Similem cedro*] id est, ingentem, hyperbole; etsi non pro reliqui corporis magnitudine magna est, ut res ipsa docet. *Nervis testium*] id est, qui semen a testibus, qui longius a cauda absunt, per cremasteras velut protensos ramos ad penem demittitur: nam testes elephanto non foris conspicui sunt; sed intus circa renes conditi, teste Aristotele lib. 2. de historia animalium, cap. 1. 13 *Ossa ejus*] id est, sunt firmissima. 14 *Huic primario*] id est, hoc tantum specimen admirabilium Dei operum armavit Deus manu sive proboscide, quasi gladio validissimo. 15 *Quamvis*] id est, terræ nascentibus pascatur, nec armis in aliorum animantium perniciem abutatur, ut quæ vescuntur rapto. *Ludant*] securæ ab eo. 16 *Occulto arundinum*] id est, ripas accolit plurimùm, ubi hæc crescunt: Aristoteles lib 9. de historia animal. cap. 46. & Plin. lib. 8. Cap. 10. 18 *Comprimit flumen*] id est, amnem in quo se abluit, præ mole corporis avertit & obsistit ei; quod sequentia per hyperbolen explicant. 19 *In oculis*] id est, apertè, ac non insidiis structis: vide Plin. lib. 8, cap. 8. & 9. quibus insidiis capiantur. *Tendiculis*] i. hamis vel uncis in nasum injectis, ut fit piscibus: ita transitio fit ad alterum genus aquaticum, de quo 41. cap.

Caput XLI.

1 AN extrahas balænam hamo; aut fune *quem* demerserit lingua ejus?

2 An appones juncum naso ejus; aut spina perforabis maxillam ejus?

3 An multis utetur apud te deprecationibus? aut alloquetur te mollibus?

4 An panget fœdus tecum? assumes eam servum [a] perpetuum?

5 Ludésne ea tanquam avicula? aut ligabis eam pro puellis tuis?

6 Apparabúntne convivium propter eam socii? divident eam inter mercatores?

7 An implebis [b] harpagonibus cutem ejus? aut fuscina piscaria caput ejus?

8 Pone super eam manum tuam: meminisse belli ne pergito.

9 En spes ejus *capiendæ* mendax est: an etiam ad aspectum ipsius *hominis* dejicietur?

10 Non est ferox, qui excitet eam: quis ergo est, *qui* sistat se coram me?

11 Quis prævenit me, & rependam? *quicquid* subest toti cœlo, meum est.

12 Non silebo membra ejus; & sermonem de viribus, & gratia dispositionis ejus:

13 Quis retegit superficiem vestis ejus: cum [c] geminis habenis suis quis accedat?

14 Fores faciei ejus quis aperiat? circa dentes ejus est terror.

15 Excellentia, viribus scutorum; circumclusa est sigillo arctissimo.

16 Unum alteri tam propè sunt; ut ventus nō possit intervenire illis.

17 [d] Quodque proximo suo cohærent; continentia sunt ita ut non sejunguntur.

18 Sternutationibus ejus splendet lux; & quidem oculorum ejus, velut palpebræ auroræ.

19 Ex ore ejus *velut* tædis prodeuntibus; scintillis ignis proripientibus sese,

20 *Ita* e naribus ejus prodit fumus: ut aheni ferventis & cortinæ:

21 *Quasi* halitus ejus carbones incenderet; & flamma ex ore ejus prodiret.

22 In collo ejus commoratur robur; & ante eam exilit mœror.

23 Melandrya carnis ejus cohærent; firma est in se, non dimovetur.

24 Cor ejus firmum est ut lapis; firmum, inquam, ut fragmen [e] metæ.

25 Ab excellentia ejus timent fortes: metu confractionum se purgant.

26 Assequentis eam gladius non consistet; hasta, telum, aut lorica.

27 Reputat ut paleam ferrum; ut lignum putre chalybem.

28 Non fugat eam [f] sagitta; in stipulam convertuntur ei lapides fundæ.

29 Ut stipula reputantur ballistæ *lapides*; & ridet ad vibrationem lanceæ.

30 Subduntur ei *ut* acumina testacea; substernit excisum in luto.

31 Fervefacit tanquam ollam profundum; & mare disponit ut mortarium unguentarii.

32 Post se lucidam reddit semitam; putaret *videns* [g] abysso canitiem esse.

33 Non sunt in pulvere [h] comparanda ei; quæ agant intrepidè.

34 Quicquid altum est, despicit; estque regina super omnes [i] feras.

1 *An extrahas*] secundum exemplum, ut observatum est suprà 40. 10. quo ait, An extrahas, id est, potésne capere ut pisces alios? 2 *An appones*] id est, potésne retinere captam? *Juncum*] id est, cō. stringésne incerto junco, ut minutos pisces? *Spina*] id est, unco piscatorio. a Heb. *seculi*. 6 *Apparabúntne*] id est, an de captura ejus piscatores læti convivantur, eamq; sibi vendicare possunt: hîc enim agitur de captura ab hominibus arte, labore, atque industria facta. *Divident*] id est, an unquam redemptores, qui condicto piscatoribus pretio capturas in adversionem comparant, sibi hoc nomine gratulati sunt capturam dividentes? 7 *An implebis*] id est, an injectis in cutem ejus confertim harpagonibus, poteris eam in littus trahere? b Heb. *spinis*. 8 *Pone*] ironica concessio. *Meminisse*] dehortatio, ex adverso ironiæ respondens; cujus ἐργασία & accommodatio ad præsentem causam, exponitur tribus versibus sequentibus. 10 *Quis ergo*] accommodationis argumenta sunt, a potentia, hoc versu; atque a justitia & jure. ver. 11. 12 *Non silebo*] regressio ad explicationem amplitudinis, quæ in balæna est. 13 *Retegit superficiem*] id est, quis potest illam e mari in siccum adducere, & nudam sistere coram hominibus? sic deinceps per gradationem. *Cum geminis*] id est, retectam quis frænet? c Heb. *cum duplo habenarum*. 14 *Fores*] id est, maxillas ad inserendum frænum, quæ ita aperiuntur ut ingentes portarum valvæ. 15 *Excellentia*] id est, præstantissimis & durissimis squamis quæ forma & usu sunt balænæ scuta: hypallage rhetorum.

Sigillo arctissimo] quod duo sequentes versus explicant. d Heb. *vir cum fratre suo*. 18 *Sternutationibus*] id est, cùm natans anhelat, & obviarum undarum turbines volvit, tum retecti oculi illius ferè emicant. *Palpebræ auroræ*] hyperbole quæ etiam frequens est versibus sequentibus: de hac autem venustissima tralatione vide suprà 3. 8. 19 *Ex ore ejus*] id est, tam ingentes fumos ore & naribus efflat, ut maximum intus incendium factum diceres. 20 *Ut aheni*] id est, ita in sublime nimbos efflat, ut fervens olla aut cortina bullas, 22 *Exilit mœror*] id est, mœrore afficit omnes obvios, acsi de illis triumphans exultaret mœror effectus ab ipsa: humanitus dictum. 23 *Melandrya*] id est, caro ejus solida est, neque in melandrya sive partes assulatim dissilit, ut allorum piscium caro: nam melandrya vocātur illa mēbra, cetis quernis assulis simillima, Plin. lib. 9. ca. 15. sensus est, corpore & corde est validissima, hoc & sequente versu. 24 *Cor ejus*] id est, fortis & intrepida est. e Heb. *inferioris mole*. 25 *Metu confractionum*] id est metu periculi instantis horrore expiant animos & purificant se confitentes Deo, ac fidei ejus se committentes. ἐργασία fortitudinis quam proposuerat superioribus ver. 26 *Assequentis*] ἐργασία sive amplificatio roboris quod proposuerat ver. 22. & 23. per hysterosin. *Gladium*] hoc est, omnia arma contererentur, ac nihil præstabunt: hæc usque ad ver. 31. f Heb. *filius arcus*. 30 *Subduntur*] id est, vibrati in eam lapides tanquam diffractæ testæ resiliunt, & in profundum abeunt. *Excisum*] id est, ferrum comminutum in profundum maris dejicit, ubi lutum est. 31 *Fervefacit*] id est, totum oceanum turbat; vide Plin. lib 9. cap. 3. & 6. 32 *Post se*] id est vestigia in spacium aliquantisper imprimit, tum quendam velut sulcum a tergo ducens, tum albentem spumam excitans vehemente agitatione sua.
g Heb. *abyssum canitiei esse*. h Heb. *comparare ei*. i Heb. *filios feræ*, *ut suprà* 28. 8.

Caput XLII.

Ijob majestatem divinam & ignorantiam suam confessus, se docendum tradit Deo; & resipiscentiam suam protestatur: qua probata, Deus alios reprehendit, reconciliationis viam ostendit, administro Ijobo; & huic omnibus modis benedicit.

1 RESPONDENS verò Ijob Jehovæ, dixit:

2 Novi te omnia posse: [a] neque averti te posse a cogitatione *perficienda*.

1 *Dixit*] Hujus responsionis partes sunt duæ, Propositio ὁμολογητικὴ, sive confessoria, & Petitio. 2 *Novi*] Propositionis istius partes sunt duæ; confessio omnipotentiæ & efficacitatis consiliorum Dei, ver. 2. & confessio ignorantiæ, cujus nunc demum Ijob se conscium agnoscit, ver. 3. a Heb. *neque averti a te posse cogitationem*: *hypalage*, *ut Gen.* 11. 6.

3 Quis iste est, 'inquit, qui occultat consilium inscitè? idcirco 'indico me non intellexisse: 'mirabilia sunt supra me, adeò ut nequeam cognoscere.

4 'Exaudi, quæso, dum ego eloquar: quod rogabo te, notum facito mihi.

5 'Auditione auris audieram de te: nunc autem oculus meus videt te.

6 'Idcirco aspernor 'illa, atque pœnitet me; 'in pulvere & cinere.

7 Fuit autem postquam elocutus esset Jehova verba ista apud Ijobum; ut ediceret Jehova Eliphazo Temanitæ, accensa est ira mea in te, & in duos amicos tuos, quia non estis locuti de me rectè, ut servus meus Ijob.

8 Quam ob rem nunc sumite vobis septem juvencos, septemq; arietes, & adite servum meum Ijobum; 'ut offerendum curetis holocaustum pro vobis, & servus meus Ijob oret pro vobis: nam verè [b] personam ejus accipiam; ut non afficiam vos [c] pœna flagitii, quia non estis locuti rectè de me, ut servus meus Ijob.

9 Itaq; abeuntes Eliphaz Temanites & Bildad Schuchites, Tzophar Nahhamatites fecerunt quemadmodum edixerat ipsis Jehova: accepitque Jehova personam 'Ijobi.

10 Deinde Jehova restituit [d] 'quod captum fuerat Ijobo, cùm orasset pro amicis suis: etiam auxit Jehova quicquid fuerat Ijobo, 'duplo.

11 Et convenientes ad eum omnes cognati ejus, & omnes cognatæ ejus, & omnes familiares ejus antea, commederunt cum eo cibum in domo ejus; & condolentes ei consolati sunt eum, de toto illo malo quod induxerat Jehova super eum: ac 'dederunt ei quisque 'numum unum, & quisque monile unum aureum.

12 'Jehova ergo benedixit fini Ijobi magis quàm principio ejus: nam fuerunt ei quatuordecim millia pecudum, & sex millia camelorum, & mille paria boum, milleque asinæ.

13 Fuerunt etiam ei septem filii & tres filiæ:

14 Quarum primæ indidit nomen Jemimæ; nomen autem secundę Ketzihhæ; & nomen tertiæ Keren-Happuc.

15 Neque inveniebantur fœminæ pulchræ, ut filiæ Ijobi in tota illa regione; quibus dedit pater earum possessiones inter fratres earum.

16 Cumque vixisset Ijob postea centum quadraginta annis; & vidisset filios suos, & [e] nepotes suos quatuor generationibus;

17 Mortuus est Ijob senex, & satur dierum.

3 *Inquit*] suprà 38. 2. sic exponit tacitè se eum esse, qui obmurmuraverit Deo. *Indico me*] quasi dicat, fateor me peccasse; sed ignorans feci. *Mirabilia*] cogitationes & consilia tua quæ non tantùm antehac, sed etiam nunc superant captum meum: ita viam sternit ad precationem sequentem.

4 *Exaudi*] Petitio, cujus partes sunt duę: una ut Deus hominē suæ infirmitatis conscium non aspernetur; altera, ut ignorantem & consulentem doceat.

5 *Auditione*] confirmatio petitionis duobus argumentis, a beneficio Dei erga supplicem, & a seria ejus resipiscentia. beneficium autem Dei duobus gradibus exponitur, hoc versu, quod Deus audiendum & videndum se ipsi præbuerit. 6 *Idcirco*] quia beneficium illud antè acceptum, cùm audivissem te prædicari; nunc demum altero cumulasti, quod te præsentem exhibes. *Illa*] quę videlicet cogitaveram & dixeram. *In pulvere*] id est, ex animo & studiosissimè: quod illis externis symbolis significabatur.

7 *Non estis*] id est, causam meam iniquè egistis, ut Ijob suprà exposuerat cap. 23. 8 *Ut offerendum*] id est, ut Ijob sacerdotis partibus defungatur pro vobis, sacrificio & precibus. sic Malci-tzedek, & Abraham ante datam legem Gen. 14. & 20. b Heb. *vultum ejus: sic ver. 9.* c Heb. *flagitio.*

9 *Ijobi*] sacerdotio fungentis, nomine Christi sacerdotis & victimæ sempiternæ nostræ, quem illa figurabant. d Heb. *captivitatem Ijobi.*

10 *Quod captum*] id est, incolumitatem corporis, bona, amicos, & liberos: quæ omnia fuerant adempta, ut sequentibus ver. exponitur. *Duplo*] id est, quamplurimum: numerus finitus pro infinito.

11 *Dederunt*] id est, quasi redivivo atque de integro in pristinam illam dignitatem suam & autoritatem restituto, de qua suprà 29. honoraria obtulerunt, ut essent tum amicitiæ, tum obsequii symbola: sic enim viri principes munere salutabantur, ut 1. Schem. 10. 27. & 2. Chron. 17. 5. *Numum*] vide Gen. 33. 19.

12 *Jehova*] Regressio ad sermonem interruptum, & propositionem καθόλου enunciatam suprà ver. 10. e Heb. *filios filiorum suorum.*

Psalmi.

PSALMI.

Argumentum.

LIBER Psalmorum sacras cantiones continet, quæ in Ecclesia vetere fuerunt conscriptæ usque ad funesta tempora Antiochi: ac propterea est quædam velut epitome veteris testamenti, speculum gratiæ Dei absolutaq; hominis totius anatome, qua exponuntur omnis generis documenta, de promissionibus operibusq; Dei gratiosis erga suos, severis in adversarios, & in omnes fidelibus: item de fide nostra in promissiones ejus, de obsequio, de infirmitatibus, patientia, constantia, & liberatione nostra in rebus adversis, de legitimo bonorum usu & gratiarum actione in rebus secundis, denique de toto officio nostro erga Deum, & fide illius erga nos in Christo: de quo elegantissimæ & illustrissimæ prophetiæ habentur passim ad consolationem & confirmationem Ecclesiæ.

PSALMUS I.

Virorum bonorum vita describitur; denunciaturq; eis felicitas: malis verò infelicitas ex judicio Dei.

1 Beatus] Psalmus est ἀνεπίγραφος, generis didascalici: cujus partes sunt Propositio duplex, & confirmatio, vers. ultimo. Prior propositio, tribus primis versibus, bonorum constitutionem explicat; posterior, vers. 4. & 5. improborum conditionem, per antithesin. Prioris ergo propositionis summa est, Bonos beatos esse; ideoq; sigillatim ostenditur tum qui sint boni, ver. 1. & 2. tum quæ illorum felicitas, ver. 3. boni duobus

1 BEATUS *est* vir ille, qui non ambulat in consilio improborum, & viæ peccatorum non insistit; ac in concessu derisorum non sedet:

2 Si tamen in lege Jehovæ *est* oblectatio ejus; & de lege illius meditatur interdiu ac noctu.

3 Erit enim ut arbor plantata ad rivos aquarum, quæ fructum suum edit tempore suo, foliumq; ejus non decidit: id est, quicquid faciet, prosperabitur.

4 Non ita improbi *futuri sunt*: sed sicut gluma quam dispellit ventus.

5 Idcirco non consistent improbi in illo judicio: aut peccatores in cœtu justorum.

6 Nam agnoscit Jehova viam justorum: at via improborum perit.

modis describuntur; primùm κατ' ἄρσιν sive ἀναίρεσιν, quòd absint a malo; deinde κατὰ θέσιν, quòd sanctimoniæ hæreant, versu. 2. Hoc autem versu tres sunt [illegible], ad personas, formas, & actiones personarum pertinentes. In personis censentur improbi, animo: peccatores, vita; & derisores, in utroque omnibus modis obfirmati. Formæ sunt, consilium, animi; via, vitæ sive instituti; & concessus, denotans habitudinem. Actiones verò, ambulare ad certum aliquem finem, quod est consilii; insistere viæ, consilio capto; & sedere ac conquiescere in consilio & actionibus malis, obstinatè, cùm vir aut sua ipsius malitia rapitur, aut aliena traducitur. 2 *Si tamen*] altera bonorum descriptio, velut per correctionem superiori juncta. quasi dicat, beatus qui abstinet a malo; si studet bono; id est, si vera, viva & ardente fide animum eò refert ut obsequatur Deo, cogitationes suas, sermones operaque conformans voluntati illius explicatæ Lege: ut Psalm. 34. 15. & 37. 27. *Lege*] id est, doctrina Dei, quæ sola est omnis boni regula. 3 *Erit*] secundum membrū propositionis, descriptio felicitatis quæ viris bonis adjudicatur, per comparationem arboris: nam tria ponuntur arboris attributa. 1. plantatio secundum aquas; symbolum regenerationis & succi quem trahimus a Christo, nimirum justitiæ ejus habitantis in nobis. 2. fructuum productio; symbolum sanctificationis vitæ, ad gloriam Dei & commune bonum. 3. constans viriditas; symbolum perseverantiæ: quæ omnia exegeticè proponit Psaltes uno prosperandi verbo. 4 *Non ita*] Altera propositio superiori opposita, & per hysterosin membrorum ei ex adverso respondens. *Sicut gluma*] radice, succo, fructu, omniq; viriditate carens: non autem ut arbor illa, ver. 3. 5 *Idcirco*] Exegesis & accommodatio ejus quod dixerat de gluma, eam dispelli vento, ad improborum statum. quasi dicat, propterea quòd sunt inanissimi, privabuntur beatitate illa de qua ver. 1. *Illo judicio*] in beato illo & benedicto statu qui adjudicatur justis, suprà ver. 1. denique in consortio justorum coram Deo.

6 Nam] Confirmatio, sive ἀντιθετικὴ causarum explicatio, ex quibus superiora eventa bonis & malis sigillatim certa sunt. *Agnoscit*] id est, in rationes suas refert, probat, & curat Deus; ac proinde non perit bonorum via, sed eos in optatissimum salutis portum perducit in Christo. *Perit*] id est, quia eam non approbat Deus, perit via ipsorum cum ipsis; synecdoche.

PSALMUS II.

Impiorum conatus in regnum Davidis & Christi; Dei securitas & judicium in illos, regniq; institutio, amplitudo, firmitas, & effecta proponuntur: quamobrem adversarii ad fidem & resipiscentiam revocantur; exitium reluctantibus denunciatur, & obsequentibus salus.

1 Quare] Psalmus est ἀνεπίγραφος, ut superior, generis didascalici; quo thesis superioris psalmi tum ad Davidem & regnum ipsius accommodatur, velut Christi & Ecclesiæ typum; tum etiam propriè ad Christum & Ecclesiā. Partes autem illius sunt tres; Propositio, duobus versibus; Narratio, inde a vers. 3. & Conclusio in fine Psalmi. Ac propositionis quidem illustratæ admirativa interrogatione, summa est mundum pugnare adversus regnum Dei; ex cujus circumstantiis admiratio illa profecta est. sic Act. 4. 25. ad regnum Christi accommodatur id quod priùs in regno Davidis fuerat adumbratum, cùm a tam multis hostibus peteretur, 2. Schem. a 2. capite usque ad 10. *Inane*] id est, quod effectu suo cariturum est. 2 *Jehovam*] autorem regni Davidis & Christi. *Christum*] id est, unctum; sive Davidem typum, sive Christum qui est typorum veritas. 3 *Dicunt*] secunda pars, narratio; ut diximus in versum 1. quæ continet hypophoram sive subjectionem ad præcedentem interrogationem, de consiliis & conatu improborum, hoc vers. deinde expositionem potentiæ operumq; Dei, versib. sequentib. *Vincula*] id est, servitutis jugum, quod nobis videtur gravissimum: ita sapit mundus. 4 *Sedens*] narratio posterior, cujus partes sunt duæ: una, potentiæ Dei, qua ostenditur Deum nihil de istis conspirationibus laborare, ver. 4. sed suo tempore omnes istos gigantes conturbaturum, ver. 5. & 6. Secunda misericordiæ & gratiæ, eum interea temporis Regis sui & Prophetæ opera voluntatem suam explicaturum, usque ad vers. 10. Hîc autem studiosè observanda est elegantissima personarum, loci, actionum, & operationum comparatio: nam unus Deus, regibus; sedens, ridens, & subsannans, tumultuantibus, meditantibus & consultantibus; & cœli terræ opponuntur. *Ridet*] humanitus dictum, ut sequentia. 5 *Tunc*] id est, simul castigabit opere & verbo, qui prædicato ante verbo parere noluerint, & a suis inanibus consiliis discedere: tunc autem, id est, eo ipso momento quod decreto suo præfinivit Deus; cùm illi obfirmatè nitentur vincula ipsius disrumpere, & Deo fuerit visum conturbare ipsos.

1 QUARE tumultuantur gentes, & nationes meditantur inane;

2 Sistunt se reges terræ, & dominatores consultant simul; contra Jehovam, & contra Christum ejus?

3 *Dicunt*, disrumpamus vincula istorum; & projiciamus a nobis densos funes istorū.

4 Sedens in cœlis ridet; dominus subsannat eos.

5 Tunc alloquetur eos in ira sua; cum æstu suo perturbabit eos:

6 Dicens,

6 *Dicens*, "atqui ego [a] inungens regem meum, præfeceram" Tzijoni "monti sanctitatis meæ.
7 "Narrabo [b] ex decreto, Jehova dixit ad me, "filius meus es: ego " hodie "genui te.
8 Pete a me, & dabo "gentes possessionem tuam: jus, inquam, possessionis tuæ fines terræ.
9 Confringes "istos virga ferrea; ut vas figuli dissipabis eos.
10 "Nunc ergo" Reges, animadvertite, erudimini, judices terræ:
11 Colite Jehovam cum reverentia; & exultate cum tremore.
12 "Osculamini" filium " ut non irascatur, & pereatis " *in* via, si exarserit vel minimum ira ejus: "beati omnes qui se recipiunt ad eum.

6 *Atqui*] Exprobratio castigantis Dei, quasi dicat, hunc elegeram, & vos eum impiè oppugnastis.

a Heb. *inunxeram regem meum super Tzijonem.*

Tzijoni] sedi regni Davidis, & typo Ecclesiæ Christi: nam hoc tum de Davide dici potest, 1. Schem. 16.14. tum de Christo, Ephe. 1.20. & sequentibus.

Monti sanctitatis] Davidem quidem illi aspectabili qui erat Jeruschalaimis, Christum verò monti Tzijoni, & civitati Dei vivi, ac Jeruschalaimis cœlestibus, Heb. 12.22. 7 *Narrabo*] id est, fideliter prophetam agam, & exponam voluntatem Dei de persona regis, hoc versu; de regno, vers. 8. & de potentia ac effectis ejus, vers. 9. Est autem hic secunda narrationis pars, qua misericorditer Christi & legatorum ejus operâ improbi revocantur ad Deum, antequam exerat potentiam suam illis perdendis. b Heb. *ad decretum.* *Filius meus*] id est, adoptatus in vocationem & administrationem regni Dei; quod & typicè ad Davidem, & perfectè ad Christum accommodari debet; ut Act. 13.33. Heb. 1.5. & 5.5. *Hodie*] cum a Schemuele David unctus est, 1. Schemu. 16.14. & cum Christus primogenitus in orbem terrarum inductus est, Heb. 1.6. *Genui*] Davidem, cum singulari Dei spiritu donatus vir alius factus est, ibidem: Christum, cùm in orbem venit, 1. Tim. 3.16. 8 *Gentes*] quæ finibus quidem terræ promissæ in lege continebantur; sed angustum illud regnum typus fuit regni universalis Christi: nam horum complementum legitur 2. Schem. a principio usque ad cap. 12. de Christo verò, Johan. 3.35. 9 *Istos*] de quibus in principio psalmi: complementum in Davide, 2. Schem. ibidem; in Christo, Psalm. 110. & 1. Cor. 15. Est autem hic unus tantùm effectus regni Davidis & Christi, qui ad præsentem causam pertinet; alter verò omittitur, bonorum salus expressa in fine Psalmi. 10 *Nunc ergo*] Tertia pars Psalmi, conclusio hortatoria a superioribus documentis, exponens officium hominum, & officii istius causas, vers. 12. Nunc ergo, inquit, dum tempus est, antequam adveniat Christus cum virga ferrea, & Deus ipse vos conturbet in furore suo; duo ista officia præstate, audientiam, & cultum ex fide. *Reges*] & populi: synecdoche. 12 *Osculamini*] id est, fidem date illi ad superiora hæc officia præstanda: vide Genes. 41.40. *Filium*] Christum, ut suprà vers. 7. qui superiore versu Jehova dictus est. *Ut non irascatur*] causæ duæ, vitatio mali quod versatur in indignatione filii & hominum perditione; atque felicitas. *In via*] amplificatio a circumstantia, quòd in medio cursu consumentur, nedum ut pertingant metam consiliorum suorum. *Beati*] Epiphonema, alteram causam felicitatis nostræ exponens, videlicet synceram fidem in Deum.

PSALMUS III.

David de gravitate afflictionum conquerens, fidem suam natura Dei experientiaq; confirmat: itaq; Deum orat pro salute sua & populi.

1 "PSALMUS *Davidis, cùm fugeret metu Abschalomi filii sui.*
2 "Jehova, quàm multi sunt hostes mei; multi insurgentes contra me!
3 Multi dicentes de anima mea, non est ulla salus isti in Deo. "Sela.
4 " At tu Jehova scutum *es* circa me; gloria mea, & extollens caput meum.
5 "Voce mea ad Jehovam clamanti, respondit mihi e " monte sanctitatis suæ. Sela.
6 Ego " cubui & dormivi, experrectus sum; quia Jehova sustentabat me.
7 "Non timebo a myriadibus populi; quæ circumstantes posuerint *castra* contra me.
8 "Surge Jehova, serva me Deus mi, qui percussisti omnes inimicos meos "ad maxillam; dentes improborum confregisti.
9 Jehovæ *est* ipsa salus; super " populum tuum *sit* benedictio tua. Sela.

1 *Psalmus*] Inscriptio occasionem psalmi & argumentum ostendit. occasio exponitur 2. Schem. 15. usque ad 20. cap. Psalmus argumento est εὐκτικὸς, ex tribus partibus constans; Expostulatione, Narratione, & Petitione.

2 *Jehova*] Expostulatio sive querimonia, malorum obfidentiũ, ver. 2. & 3; cujus πάθος anaphoris & homœoteleutis, καὶ τρωτικῶ λόγῳ illustre est. 3 *Sela*] Patheticæ huic admirationi, qua psaltes numerum & gravitatem hostium, contumelias in se, & blasphemias in Deum indignissimas expresserat, subjungit Sela, velut notam attentionis animi, & contenti soni. 4 *At tu Jehova*] altera pars, narratio, continens fiduciæ professionem ab officio Dei erga suos; quòd inermibus est scutum, ignominiosis gloria, & prostratis autor ut se ipsos erigant, (in quorum numero propheta se ponit) & gloriationem, ver 7. 5 *Voce mea*] Confirmatio superioris fiduciæ, ab anteacta experientia. *Monte sanctitatis*] id est, e suo sacrario, & cœlesti & terrestri: vide psal. 2.6. 6 *Cubui*] videlicet securus ab hostibus.

7 *Non timebo*] id est, ita fido ut nihil timeam: gloriatio fidei elegantissima, ut infrà 27.1. & sequentibus: secundus narrationis locus. 8 *Surge*] Petitio duplex, pro salute regis, & pro salute populi, nixa duobus argumentis: unum est singularium liberationum quas a Deo perceperat David, hoc versu; alterum naturæ Dei quòd solus est omnis salutis autor. *Ad maxillam*] id est, ita contudisti, ut omnem nocendi facultatem eis ademeris, & ignominia in os affeceris. 9 *Populum tuum*] etiam qui imprudenter ad Abschalomum desciverat.

PSALMUS IIII.

David orans, adversarios reprehendit improbitatis vanitatisq; nomine: eosq; probata causa ad fidem & resipiscentiam revocat: postremò Deum orat ut se dirigat verbo & spiritu.

1 [a] "MAGISTRO *symphoniæ fidium, psalmus Davidis.*
2 " Invocantem me exaudi, Deus justitiæ meæ; in "angustia " dilatasti mihi *locum*: gratiam fac mihi, & audi orationem meam.
3 "Filii virorum, quousque gloria mea ignominiæ *futura est*, dilecturi estis inanitatem; quæsituri mendacium? Sela.
4 "Cognoscite potius separasse Jehovam sibi eum " quem benignitate prosequitur: Jehova exauditurus est, cùm inclamavero eum.
5 Commovemini, & ne peccetis: [b] cogitate cum animo vestro, " in cubili vestro, & [c] desistite. Sela.
6 Sacrificate " sacrificia justitiæ: & fiduciam habete in Jehova.
7 "Multi dicunt, ô si quis efficiat ut videamus bonum: "attolle super nos lucem faciei tuæ Jehova.
8 "Indideris lætitiam [d] animo meo; majorem

a Heb. *præfecto in pulsatilibus*, id est, ψηλαφητοῖς.

1 *Magistro*] Inscriptio usum Psalmi, genus, & autorem indicat. Tempus etsi hic non exprimitur, videtur tamen ex argumento ad persecutiones Schaülis referendum esse. Psalmus est εὐκτικὸς & διδασκαλικὸς, ex tribus partibus, id est, exordio, doctrina, & prece constans.

Magistro] id est, symphoniaco a Davide tradito ut ad fides in sacris caneretur: nam instrumentorum musicorum alia sunt ψηλαφητὰ, alia verò ἐμπνευματικὰ, ut annotavimus in Gene. 4.21. 2 *Invocantem*] prima pars Psalmi, exordium; quo exaudiri, gratiam impetrare, & liberari expetit duobus argumentis: primum ab officio Dei, quem justæ suæ causæ judicem justissimum appellat; deinde ab experientia præterita. *Dilatasti*] id est, liberasti ex angustia: metaphora. 3 *Filii virorum*] altera pars Psalmi didascalica, ad malos pertinens usque ad versum 7. quibus proponuntur duo documentorum genera: nam primùm evincuntur mali sui, vers. 3. deinde revocantur ad bonum, usque ad vers. 7. Quod autem dicit, filii virorum, id est, vos qui freti autoritate regis insolescitis adversus me, & viri vobis videmini: sic per apostrophen cum magnifica fidei gloriatione reprehendit eos duobus nominibus, tum quòd gloriam ipsi a Deo prænuntiatam nefariè volebant in ignominiam traducere; tum quòd nihil erant consecuturi suis consiliis, adeò confidebat veritati Dei, quam statim prædicat. 4 *Cognoscite*] revocatio improborum ad bonam frugem triplex ostenditur: primùm in mente & intelligentia, ut cognoscant æquitatem hujus causæ, quam testatur Deus, vers. 4. secundo in animo & voluntate, ut perculsi acquiescant voluntati Dei, vers. 5. tertio in vita, ut obedientiæ fructus proferant, ver. 6. *Quem benignitate*] id est me, ut regem quem designavit statuat. b Heb. *dicite in corde vestro.* 5 *In cubili vestro*] id est, etiam quo tempore & loco soletis vos quieti componere, voluntatis Dei sensu afficimini. c Heb. *silete*: sic. 1. Schem. 14.9. 6 *Sacrificia justitiæ*] id est, recto animo & ritu legitimo, ut Psalmo. 51.21. 7 *Multi dicunt*] Tertia pars Psalmi, petitio illustrata per comparationem studii improborum vagi; qui bonum quidem universè & bruta quadam ratione desiderant, sed falluntur in singulari definitione ejus. *Attolle*] summa petitionis piis necessariæ dum in hac vita per speciem ambulant: est enim bonum nostrum Deus; lux verò divini vultus nobis est dux viæ, qua itur ad ipsum bonum. 8 *Indideris*] Amplificatio petitionis ab effectis lætitiæ, hoc versu; & securitatis, sequente. quasi dicat, si tantùm lucem faciei tuæ extuleris, omnino recreaveris me. d Heb. *cordi meo.*

quia

"quàm temporis *quo* frumentum illorum & mustum illorum aucta sunt.

9 "In pace simul cubabo & dormiam; cùm tu Jehova solus in tuto collocaveris me.

Quàm temporis] id est, multo uberiorem, quàm soleat celebrari temporibus messis & vindemiæ: vide Jeschahhjæ 9.3. Judicum 9.27. & alibi frequenter. 9 *In pace*] ut suprà Psal. 3. 5. & 6.

13 "Quia tu benedicis justo, Jehova: tanquã clypeo benevolentiã circumteges eum.

13 *Quia tu*] ætiologia laudis quam Ecclesia tribuit Deo, a sempiterna benedictione & beneficentia ejus, ex gratuita ipsius benevolentia in futurum perseveratura.

Psalmus V.

David Deum supplicans ostendit se fretum testimonio conscientiæ, & certum de adversariorum injuria, reverenter Dei beneficentiam implorare: ac ita demum constitutus, petit se a Deo regi, adversarios Deo rebellantes retundi, & Ecclesiæ subministrari laudationis argumentum.

1 "MAGISTRO *symphoniæ ad* "*pneumatica instrumenta, Psalmus Davidis.*

2 "Dicta mea auribus percipe, Jehova; considera meditationem meam:

3 Attende voci clamoris mei, rex mi & Deus mi; nam ad te oro.

4 "Jehova "mane auditurus es vocem meam: mane dispositurus sum apud te *sermonem*, & speculaturus.

5 "Nam non es, o Deus fortis, studiosus improbitatis; non diversatur *apud* te malum.

6 Non consistunt insani e regione oculorum tuorum: odisti omnes operarios iniquitatis.

7 Perdis loquentes mendacium: a virum sanguinarium & dolosum abominatur Jehova.

8 Ego autem pro amplitudine benignitatis tuæ ingrediar "domum tuam: incurvabo me versus templum sanctitatis tuæ cum reverentia tui.

9 "Jehova, deduc me per justitiam tuam propter "observatores meos: dirige ante me "viam tuam.

10 "Nam non *est* in ore "ullius rectum, "intimum eorum ærumnæ; "sepulchrum apertum guttur eorum: lingua sua dolosè blandiuntur.

11 "Hos reos perage Deus, decidant a consiliis suis: propter amplitudinem defectionum eorum depelle eos, "quia rebellant in te.

12 "Contrà lætentur omnes se recipientes ad te, in seculum canant dum proteges eos: & exultent in te amantes nominis tui.

1 *Magistro*] Quod ad inscriptionem, vide suprà 4.1. Psalmus est εὐκτικὸς, Exordio, Propositione, & Petitione constans. *Pneumatica instrumenta*] Hhebræis Nechiloth dicuntur ea musicorum instrumentorum genera, quæ tubulata sunt atque excavata; cujusmodi fuerunt sacerdotum tubæ & Levitarum buccinæ; quod genus instrumentorum quia sonum edit immisso vento, pneumaticum appellatur: Hhebræis verò Nechila, id est, perforatum, per contractionem pro Nechilla, mutata vocali brevi in longam: vide suprà in Psalmo 4.1. 2 *Dicta mea*] Exordium audientiam faciens tum a persona Dei, propter naturam, officium & promissiones ejus; tum a persona supplicis. 4 *Jehova*] Propositio fiduciæ, ex qua fore dicit ut Deum accedat, sollicitet precibus, & observet effecta promissionum Dei; cujus fiduciæ argumenta sequentibus quatuor versibus exponuntur. *Mane auditurus*] id est, tempestivè faciam ut audias me, non desinam. 5 *Nam non*] Confirmatio fiduciæ duobus argumentis: primum a persona adversariorum, quorum improbitatem statuit Deo exosam esse, tribus versibus; deinde a persona sua, quòd fretus est benignitate Dei, & cum reverentia accedit, versu 8. a Heb. *sanguinum & doli.* *Domum tuã*] id est, atrium domus; synecdoche. vide Nechemjæ 6.11. in annotatione. 9 *Jehova*] Petitio continens membra tria, de Davide, de improbis, & de Ecclesia tota. Primi autem summa est, ut Deum ducem habeat in via ipsius per omnem justitiam: finis summus, gloria Dei. *Observatores*] tam improbos, de quibus duobus sequentibus versibus; quàm probos & pios, de quibus versibus ultimis. *Viam tuam*] i. justitiæ tuæ, quam præscribis verbo tuo: prima petitio pro persona sua. 10 *Nam non est*] singularis explicacio illius finis propter quem se commisit Deo superiore versu. *Ullius*] eorum quos commemoravit 5. & 6. versibus: videlicet nisi tuo Spiritu deduxeris per justitiam tuam, & direxeris ante ipsum vitam tuam: quod propterea petii, præcedente versu. *Intimum eorum*] i. toti intus ærumnas alienas machinantur. *Sepulchrum apertum*] i. nihil loquuntur aut spirant nisi cædes, sanguinem, atq; exitium. Hunc autem locum ex hypothesi ad thesin optimè accommodat Paulus, cùm habeat rationem naturæ humanæ destitutæ benignitate Dei, Rom. 3.13. ut modò ostendimus. 11 *Hos reos*] Secunda petitio in personã adversariorũ. *Quia rebellant*] quasi dicat, non propter me, sed propter te ipsum. 12 *Contrà lætentur*] Tertia petitio, pro Ecclesiæ totius ædificatione.

Psalmus VI.

David ægrotus iram Dei flagellumq; deprecatur, misericordiam implorat, & salutem petit: quę deinde certa fide percipiens adversus inimicos de attentione & beneficentia Dei insperata gloriatur.

1 MAGISTRO *symphoniæ fidium, ad* "*gravem symphoniam; Psalmus Davidis.*

2 "Jehova, ne in ira tua "reprehendas me; neque in æstu tuo castiges me.

3 Gratiam fac mihi Jehova, "quia languidus sum: cura me Jehova; quia conturbata sunt ossa mea,

4 Et anima mea conturbata est valde: tu ergo Jehova "quousque?

5 "Revertere Jehova, "eripe animam meam: serva me "propter benignitatem tuam.

6 "Nam non est in ipsa morte recordatio tui: in sepulchro quis celebraret te?

7 "Defatigor in gemitu meo, "facio ut natet totam noctem lectus meus: lachrymis meis spondam meam liquefacio.

8 Contabescit præ indignatione oculus meus; consenescit "propter omnes hostes meos.

9 "Recedite a me omnes "operarii iniquitatis: nam audit Jehova vocem fletus mei:

10 Audit Jehova deprecationem meam; Jehova orationem meam suscipit.

11 Erubescant & conturbentur valde omnes inimici mei: "revertantur erubescentes "momento.

1 *Gravem symphoniam*] vide 1. Chron. 15.21. 2 *Jehova*] Psalmus est εὐκτικὸς, cujus petitio septem primis versibus; exultatio verò fidei, tribus ultimis continetur. Petitionis partes sunt duæ, ut ver. 10. indicat, suis causis junctæ: deprecatio mali, hoc est, iræ & flagellorum Dei, usque ad ver. 5. & petitio liberationis atq; salutis, usq; ad ver. 9. *Reprehendas*] nempe verberando. 3 *Quia languidus*] ratio deprecationis a constitutione personæ suæ, quam per gradationem amplificat. 4 *Quousque*] castigas & a me aversus manes? aposiopesis. 5 *Revertere*] ἀνθρωποπαθῶς dictum, altera petitionis pars, ut observatum est in versu 2. *Eripe*] a morte præsentissima, ut versus sequens ostendit. *Propter benignitatem*] prima petitionis causa a natura Dei & benignis promissionibus, quæ non nisi a viventibus piis celebrari possunt. 6 *Nam*] Confirmatio causę a gloria Dei, quæ recordatione & celebratione nominis ejus illustratur. quasi dicat, si moriar, non potero amplius in vivis prædicare nomen tuum: sic psal. 30.10. & 88.11. & 115.17. & 118.17. & Jeschahhjæ 38.18. 7 *Defatigor*] secunda causa a persona supplicis. *Facio ut natet*] id est, me & lectum meum demergo lachrymis, hyperbole: sicut & sequentes loquendi formæ, quæ exprimunt gravitatem mali. 8 *Propter omnes hostes*] qui hostili animo calamitates meas observant, & triumphant de me: sic transitur ad alteram hujus Psalmi partem. 9 *Recedite*] Apostrophe ad inimicos, qua David fidei gloriationem & veritatem Dei illis omnibus opponit. quod autem ait, Recedite, spe delusos esse illos intelligit. *Operarii iniquitatis*] id est, hypocritæ, prout describuntur psal. 41.7. & sequent. 11 *Revertantur erubescentes*] qui me fuerant cum lætitia invisuri, si labefactari sivisses me. *Momento*] id est, videntes præter expectationem me divina ope restitutum; prout Deus velut ad ictum oculi suos liberare solet.

Psalmus VII.

David perfidè accusatus, liberationem exoptat a Deo; professus fidem & testificationem conscientię suæ, mala quę in se struebantur averti petit: postremò in fidei gloriatione confirmatus pronuntiat improborum exitium, & Dei laudem a piis prędicatum iri.

1 "ODE *varia Davidis: quam cecinit Jehovæ* "*ad verba Cuschi* "*Binjaminitæ.*

a Heb. *ode erratica, id est, multiplex & constans ex vario carminum genere; ubi plures strophæ (quas recentiores vocant) justas efficiunt periodos: sic Chabakuk. 3.1.* 1 *Ad verba Cuschi*] Etsi hujus alibi mentio nominatim non habetur; non dubium est tamen, quin hic ex Schaülis comitatu fuerit, & gravis alicujus criminis Davidem insimulaverit falso: cujusmodi est illud quod inficiatur David, 1. Schem. 24.10: quæ falsa delatio huic psalmo occasionem dedit. *Binjaminitæ*] nam gentiles Schaülis primas in regno obtinebant, 1. Schem. 22.7.

2 'Jehova Deus mi, 'ad te recipio me: serva me ab omnibus persequentibus me, & libera me:

3 Ut non abripiat tanquam leo b meipsum; dilacerans, nemine liberante.

4 'Jehova Deus mi, si feci istud: si est iniquitas *ista* 'in manibus meis:

5 Si intuli malum mecum colenti pacem: ('quin eripui hostiliter insequentem me immeritò)

6 Persequatur inimicus me ipsum & assequatur, conculcetque in terra 'vitam meam: & 'faciat ut gloria mea in pulvere habitet. Sela.

7 'Surge Jehova in ira tua, extolle te propter indignationes hostium meorum; & evigilans *attende* ad me, *qui* 'judicium præcipis.

8 'Cumque cœtus nationum circumdet te; propter eum 'in altum revertere.

9 'Jehova jus dicit populis: judica me Jehova; secundum 'justitiam meam & secundum integritatem meam *pronuncia* de me.

10 'Deficiat quæso malum improborum, ut stabilias justum: 'prout explorator es 'c animorum & renum Deus juste.

11 'Scutum meum in Deo *consistit*; qui servat rectos corde,

12 Deo *inquam* judice justo; & Deo forti 'commovente illos, quotidie.

13 'Si non 'convertatur *improbus*, gladium suum acuat; arcum suum tendat, & dirigat ipsum:

14 Et sibi comparatis armis lethiferis; sagittas suas 'persequentibus paret:

15 'Ecce parturierit molestiam; aut conceperit laborem, ut pariat 'mendacium:

16 Cisternam foderit & excavaverit eam: 'cadet tandem in foveam *quam* paraverit.

17 Redibit molestia ejus in caput ejus: & super verticem ejus injuria ejus 'descendet.

18 'Celebrabo Jehovam secundum justitiam ejus; & psallam nomen Jehovæ excelsum *esse*.

2 *Jehova*] Psalmus est mixtus, ἱκετικὸς & διδασκαλικὸς, continens ardentissimam orationem, usque ad ver. 11. & confirmationem propheticam eorum quæ Dei dispensatione fuerant eventura, usque ad finem. Petitionis autem partes sunt duæ; una, de liberatione sui, usque ad ver. 10. altera, de eversione mali, ver. 10. *Ad te recipio*] primum instrumentum orationis, fides in Deum; cujus adjunctum salus & conservatio nostri, sequente versu ostenditur. b Heb. *animam meam: sic ver. 6.* 4 *Jehova Deus*] Secundum instrumentum petitionis, testimonium conscientiæ, quòd nullius maleficii esset sibi conscius in ea causa cujus nomine apud Schaülem fuerat accusatus. Tractatur autem ista propositio per ὁρμητικὸν σχῆμα, duobus modis: nam primum est thesis sive explicatio anteactæ vitæ, duobus versibus: deinde hypothesis pœnæ, cui se ipsum dedit si cōperiatur illius criminationis reus, v. 6. *In manibus meis*] id est, in me: synecdoche. 5 *Quin eripui*] Amplificatio a contrario, cujus veritatem vide 1. Schem. 24. 6. & sequentibus, & 26. 9. 6 *Vitam meam*] i. me vivum. *Faciat*] i. ignominiosa morte & sepultura afficiat. 7 *Surge Jehova*] repetitio orationis; qua transitur ad petitionis causas ut iniqui cohibeantur, innocentes defendantur, & Dei gloria promoveatur: qui tres fines per hysterosin Hhebræis persamiliarem sequentibus ver. exponuntur. *Judicium præcipis*] i. summe & justissime judex. 8 *Cumq; cœtus*] Amplificatur finis gloriæ Dei a circumstantiis. quasi dicat, cùm hoc tempus sit maximè juri dicendo accommodum, quo tanta est Jisraëlitarum expectatio; non tantùm mihi; sed etiam gloriæ tuæ & illorum ædificationi consule. *In altum revertere*] id est, conscende solium judicaturus. 9 *Jehova*] secundus finis petitionis, argumento per thesin ducto ab officio Dei, quod nominatim ad personam suam & causam singularem accommodat. *Justitiam*] i. innocentiam in hac causa, ut professus est suprà ver. 4. & 5.

10 *Deficiat quæso*] tertius finis petitionis, ut Deus maleficia convellat; sive servatis adhuc, sive perditis improbis: quam unam rationem esse docet stabiliendi justi. *Prout*] Confirmatio a natura Dei omniscia, & officio ejus. *Animorum & renum*] i. cogitationum & cupiditatum. c Heb. *cordium.* 11 *Scutum*] altera pars psalmi, prophetice explicans usum fidei & consequentia ejus. De usu autem fidei his duobus versibus agitur, nimirum quòd se committens Deo salutē recipit, & quòd improborum cruciatus a Deo immissos observat. 12 *Commovente*]. i. justissimè eos exagitante atq; divexante: nam respicit David ad interminationem Dei Deut. 28. 25. 13 *Si non convertatur*] alterum membrum confirmationis propheticæ de rebus consequentibus fidem in Deum: docet enim psaltes primùm quid eventurum sit improbis, usque ad vers. 18. deinde quid pii facturi sint vers. 18. In statu improborum & eventu describendo tres proponuntur allegoriæ; una militiæ, altera partus, tertia foveæ: ad significandas vires, consilia, & fraudes quibus uti solent. *Convertatur*]. i. consilium institutum non mutet; sed ita pergat ut sequentia explicant. 14 *Persequentibus*] satellitibus & administris nequitiæ suæ. 15 *Ecce parturierit*] Amplificatio superioris conditionalis propositionis καθ' ὑπόδειξιν, quasi rem præsentem oculis subjiceret; consilia, conatus, & effecta allegoricè repræsentans. *Mendacium*] i. id quod fallet eum expectatione ipsius. 16 *Cadet*]. i. sua tandem arte, suis armis, suis conatibus corruet; quod ipse de Schaüle nominatim dicit, 1. Schem. 26. 10. sic infrà 11. 3.

17 *Descendet*] Quasi dicat, cœlitus immittetur. 18 *Celebrabo*] altera consequentia fidei, ut observatum est supra vers. 13.

Psalmus VIII.

David extollit majestatem Dei ab operibus in cœlo & in terra, maximè verò in homine tum creato tum instaurato per Christum.

1 Magistro *symphoniæ ad* a 1 *Gittæa instrumenta Psalmus Davidis.*

2 'Jehova domine noster, quàm magnificum *est* nomen tuum in tota terra; qui b ponis decus tuum 'supra cœlos.

3 'Ab ore infantium & lactentium 'fundas robur *illius*; 'propter hostes tuos, faciendo ut cesset inimicus & ultor sui.

4 Quum respicio cœlos tuos, 'opus digitorum tuorum; lunam & stellas quas statuisti:

5 'Quid *est* mortalis, ut 'memor sis ejus? aut filius hominis, ut visites eum?

6 Nam 'fecisti eum paulò minorem angelis: & gloria ac decore coronasti eum.

7 Dominum eum præfecisti operibus manuum tuarum: omnia posuisti sub pedibus 'ejus:

8 Greges & armenta quotquot sunt: & etiam bestias agrestes:

9 Aves cœlorum & pisces maris: quod permeat semitas marium.

10 Jehova domine noster, quàm magnificū est nomen tuum in tota terra.

a Heb. *ad Gittæam enallage numeri frequens.* 1 *Gittæa instrumenta*] Id est, quibus utebantur posteri Jeduthunis tertiæ musicorum classis, ex quorum genere erat Hhobed-Edom Gittæus & familia ejus 1. Chro. 16. 38. Dicuntur autem Gittæa, quia penes hanc familiam Gittæam asservabantur, & ab ea suo tempore pro ministerio sacro fratribus musicis subministrabantur, ut docet locorum comparatio 1. Chro. 9. 28. & 26. 20. cum sequentibus. 2 *Jehova*] psalmus est ἐπαινετικὸς, forma κυκλοτερὴς, constans ex propositione & argumentis laudis. Propositio laudis est ver. 2. & ultimo, conjuncta exclamatione & admiratione; qua ostendit in cœlo & in terra Deum sese laudabilē exhibere; quæ duo subjecta, terræ & cœli, hoc versu per prolepsin dicta duobus sequentibus explicantur. b Heb *ponere: infinitivus pro indicativo præsenti.* *Supra cœlos*] id est, infinitus es majestate & gloria. 3 *Ab ore*] altera pars, propositio argumentorum ex quibus laudandus est Deus, cujus loci sunt duo: unus ab ipsius administratione, hoc versu; alter a rebus creatis: maximè verò ab homine, non tantum prout creatus est, sed etiam reparatus in Christo, sequentibus. Hic autem ab exemplo rerum (quarū hæc alioqui videtur infirmissima, illa ἀδύνατος) ostenditur quantoperè Deus sit commendabilis. quasi dicat, inde a tenuissimo illo exordio humanæ vitæ, etiam in perpusillis & recens natis infantibus usque ad exitum hujus vitæ gloria Dei semper illustratur (sicut argumentatur Christus Matth. 21. 16.) & in rebellib. quoque potentissimè perficitur. *Fundas*] q. d. jam inde fundamenta jacis agnoscendi & prædicandi robustissimi decoris tui. *Propter hostes tuos*] evincendos, oraq; eorum obthuranda, ut sequentia explicant.

4 *Opus digitorum*]. i. elaboratissimum & planè divinum: humanitus dictum.

5 *Quid est mortalis*] tertius locus de conditione hominis, quam argumento esse docet ad prædicandam gloriam Dei, duobus modis; primùm a tenuitate hominis si spectabitur in se ipso: deinde ab amplitudine beneficiorum Dei quibus ornatur. Tenuitatem aspectabilem ostendit per comparationem corporum cœlestiū, quæ neque generationi neque corruptioni sunt obnoxia, ut homo est ab orbe condito; amplitudinem verò per comparationem spirituum cœlestium & autoritatē, primùm quidem Christo in spiritus corporaq; omnia attributam; deinde verò ab hominibus participatam per Christum in hæc inferiora omnia: vide Heb. 2. 6. & seq. *Memor sis*] ut quatuor versus sequentes explicant. 6 *Fecisti*]. i. præstantiā illi prope angelicam cœlestemq; contulisti in hac vita. 7 *Ejus*] prioris Adami in creatione, Gen. 1. 26. & sequentibus; & posterioris, 1. Cor. 15. 27. & Heb. 2. 8.

Psalmus IX.

David de occiso Goljatho & fusis Pelischtæis gratias agit Deo, majestatem, officium operaq; ejus celebrat, & pios ad celebrandum hortatur: deinde exponit formam precationis, quam tunc temporis fideles habuerunt pro salute sua & inimicorum dejectione.

1 Magistro *symphoniæ, de morte* a 1 *illius duellatoris*; *Psalmus Davidis.*

2 'Celebrabo Jehovam ex toto b animo meo; enarrabo omnia mirabilia tua.

a Heb. *illius qui inter: vide 1. Schem. 17. 4.* 1 *Illius duellatoris*] Goljathi, de quo 1. Schem. 17.

2 *Celebrabo*] Psalmus est ἐπαινετικὸς sive laudativus, duabus partibus constans. Prima est, laudatio singularis prophetæ, usque ad vers. 12. Secunda, hortatio ad omnes fideles pertinens, ut Deum prophetæ exemplo celebrent vers. 12. & 13: cui subjicitur forma orationis, qua utuntur pii ad opem Dei consequendam, & obtinendum. Istud laudationis argumentum, usque ad finem psalmi. Continent autem singulæ partes suas causas. Itaque primæ hujus partis membra sunt duo; propositio laudationis, usq; ad ver. 5. & Cōfirmatio, inde usq; ad 12. b Heb. *cordis*

3 Lætabor

3 Lætabor & exultabo in te; psallam nomini tuo excelso, *dicens*:

4 [c] Revertentes inimici mei retrorsum, corruunt, & pereunt a facie tua.

5 Nam exercuisti judicium meum & causam meam; sedisti in solio, judex [d] juste.

6 Increpavisti gentes, perdidisti improbum; nomen istorum delevisti in [e] secula sempiterna.

7 O inimice, absolutæné sunt vastitates in æternum? an civitates extirpasti? periit memoria ipsorum, *perierunt* ipsi.

8 At Jehova in seculum permanet; comparans ad judicium solium suum:

9 Ut ipse judicet orbem [f] justè; jus dicat nationibus rectissimè:

10 Et sit Jehova editus locus attrito; editus, *inquam*, locus temporibus *quibus est* in angustia.

11 Itaque fiduciam habebunt in te agnoscentes nomen tuum: quia non derelinquis quærentes te Jehova.

12 Psallite Jehovæ inhabitanti Tzijonem: nuntiate in populis actiones ejus.

13 Nam qui reposcit cædes, horum recordatur: non obliviscitur clamoris pauperum,

14 *Clamantium*, gratiam fac mihi Jehova, respice afflictionem meam ab osoribus meis; exaltans me e portis mortis:

15 Ut enarrem universam laudem tuam in portis filiæ Tzijonis: exultem in salute tua, *dicens*:

16 Demersæ sunt gentes in foveam *quam* fecerant; ad rete quod absconderant captus est pes earum.

17 Innotuit Jehova judicio *quod* exercuit: opere manuũ suarum irretitus est improbus; [g] meditandum Sela.

18 Revertantur improbi ad sepulchrum usque; omnes gentes oblitæ Dei.

19 Non enim in æternum oblivioni tradendus est egens: expectatio pauperum *non* peritura est in perpetuum.

20 Surge Jehova, ne roboret se mortalis: judicentur gentes coram facie tua.

21 [h] Incute Jehova timorem eis: experiantur gentes se mortales esse, Sela.

a Heb. *revertendo*. 4 *Revertentes*] Formula laudis, quã se prædicaturũ profitetur psaltes. 5 *Nam*] Confirmatio summæ propositionis ab isto singulari Dei beneficio contra Pelischtæos. *Sedisti in solio*] id est, judicem egisti; humanitus dictum. d Heb. *justitiæ*. 6 *Gentes*] Pelischtæos, ut si sententiam ferendo fudisses eos. *Improbum*] Goljatham. *Istorum*] qui in ista acie occubuerunt. e Heb. *in seculum & æternum*. 7 *O inimice*] Sarcasmus, quo ostendit quàm irrita fuerint Pelischtæorum consilia, quasi dicat, perditionem aliis interminabantur, ipsi verò eam subiverunt. Est autẽ hic ἐργασία propositionis per hunc sarcasmum & subjectã ei apodosin. *Periit*] apodosis per antithesin elegãtissimam. 8 *At Jehova*] secundum membrum antitheseos, quo a superiore hypothesi psaltes transit ad thesin de natura, officio, & operibus Dei. *In seculum*] id est, natura æternus est, ac nunquam interiturus, ut sunt hostes. *Comparans*] id est, officio judex justissimus. 9 *Ut ipse*] id est, ut opere præstet quicquid judicaverit, perdendo aut servando ex calamitatibus.

f Heb. *in justitia, in rectitudinibus*. 10 *Editus locus*] id est, arx & propugnaculum: metaphora, ut 2.Schem.22.3. 11 *Itaque*] conclusio laudationis singularis, a fide ingenerata in animis piorum propter bona illa quæ in superioribus explicavit, ad secundam partem μεταβατική. 12 *Psallite*] secunda pars, hortatio: ut observatum est sup.ver.2. 13 *Nam qui*] Confirmatio hortamenti a benignitate Dei. *Qui reposcit*] id est, Deus justissimus & cædium vindex. *Horum*] pauperum & afflictorum, qui mox nominantur. 14 *Clamantium*] forma orationis, ut observatum est suprà vers.2. tum pro salute piorum ad gloriam Dei, usque ad vers. 18. tum pro confusione hominum Deo & Ecclesiæ adversantium, ad finem usque. *Portis mortis*] id est, ab hac certissima alioquin morte & præsentissima efferens me: pars igitur prior petitionis hoc versu continetur; finis verò sequentibus usque ad vers.18. 15 *Portis filiæ Tzijonis*] id est, intra Ecclesiam; quæ filia Tzijonis propterea dicitur, quod Deus ibi suam sedem & conventus Ecclesiæ destinaverit. 16 *Demersæ sunt*] ut suprà 7.16. g Heb. *meditationis*. 18 *Revertantur*] altera pars petitionis adversus hostes, usque ad finem. *Oblitæ Dei*] id est, quæ omissa Dei recordatione opprimunt egentes, de quibus ver. sequentib. synecdoche. 19 *Nam*] ætiologia petitionis ab æquo & bono conveniente cum natura Dei. 20 *Surge*] Amplificatio proximè præcedentis petitionis, a modis quos adhibiturus est Deus in infirmandis, judicandis, & consternandis adversariis; denique mortalibus (si opus est) afficiendis morte. h Heb. *appone timorem illis*.

PSALMUS X.

Ecclesia se destitui ope Dei; & ab improbis opprimi expostulans, malum animum, maledicta, maleficia & blasphemias improborũ explicat; bonorumq́ perpessiones ostendit. Idcirco Deum sollicitat ut nominis sui rationem habens suorumq́ misertus improbos contundat & pios liberet.

1 QUARE Jehova abs[i]stis in longinquo? te occultas temporibus *quibus sumus* in angustia?

2 Superbia sua improbus persequitur pauperem: *hi* deprehenduntur cogitationibus quas comminiscuntur *illi*.

3 Nam laudat *illa* improbus pro desyderio animi sui: & quæstuosus [a] prædicat, irritat Jehovam.

4 Improbus iste pro elatione vultus sui non inquirit; non *esse* Deum, *sunt* omnes cogitationes ejus.

5 Manent viæ ejus quocunque tempore, altè absunt judicia tua a conspectu ejus: quicunque sunt hostes ejus, efflat in eos.

6 Dicit cum [b] animo suo, non dimovebor; [c] ulla ætate qui non *versabor* in malo.

7 Execratione os ejus plenum est, fraudibusque & dolo; subest linguæ ejus molestia & labor.

8 Considet in [d] speeu villarum, in latebris, occisurus innocentem: oculi ejus contra inopem delitescunt.

9 Insidiatur in latibulo, sicut leo in tugurio suo, insidiatur ad rapiendum pauperem: rapit pauperem trahendo eum in rete suum.

10 Atterit se, incurvat se: donec deciderit in robusta ejus *membra* cœtus contritorum:

11 Dicens cum animo suo, oblitus est Deus fortis: abscondit faciem suam, non respicit [e] unquam.

12 Surge Jehova, Deus fortis attolle manum tuam: ne obliviscaris pauperum.

13 || Quam ob rem irritans improbus Deũ diceret cum animo suo; te non inquisiturum?

14 Respicis, quin tu molestiam & indignationem intueris ad reddendum manu tua: [f] *quam* tuæ fidei committit inops; pupilli tu es adjutor.

15 Frange brachium improbi: & pravi improbitatem reposce, *donec* non invenias.

16 O Jehova rex in [g] secula sempiterna; pereunt gentes *singulæ* e terra sua.

17 Desyderium mansuetorum exaudivisti Jehova: confirma animum horum: adverte aurem tuam:

1 *Quare*] psalmus est ἀνεπίγραφος, generis εὐκτικοῦ, ex duabus partibus constans; propositione querimoniæ & difficultatũ quibuscum fideles conflictantur, usque ad ver. 12. & Petitione, usq; ad finem. Querimoniæ duo sunt loci, unus de Deo, quòd opem differat, vers.1. alter de improbis, quòd bonos afficiant malis, ver.2. *Absistis*] id est, ita opẽ differs ut si procul abesses a nobis: humanitus dictum, ut sequentia. 2 *Deprehenduntur*] id est, inopinantes opprimuntur. 3 *Nam laudat*] ἐργασία posterioris illius partis quæ in querimonia dicta est, de improborũ injuria: cujus duo gradus prolepticè ponuntur hoc versu; sequentibus verò sigillatim explicantur usque ad vers. 12. Primus est αὐθάδεια & gratulatio sui ipsius cũ animo suo, atque Thrasonica de maleficiis apud alios gloriatio. Secundus, cõtumacia in Deum atque blasphemia. *Illa*] facta & cogitationes, de quibus ver.2. a Heb. *benedicit*. 4 *Improbus*] Explicatio secundi mẽbri per hysterosin, Hhebræorum more. *Vultus sui*] id est, animi, quem indicat vultus: synecdoche. 5 *Manent*] id est, quæcunque tempora incidant, quasi immotus secundis rebus utitur; non experitur gravitatem judiciorum Dei, unde gloriosè alios ludificatur. explicatio primi gradus usque ad ver. 11 in qua docetur quo modo improbi constituti sunt, primùm animo, hoc & sequente versu, deinde sermone, ver.7. postremò opere, tribus sequentibus. *Viæ ejus*] id est, institutum & ratio vivendi ejus. b Heb. *in corde suo: sic infrà vers. 11. & 13.* c Heb. *ætate & ætate*. 7 *Subest linguæ*] vide infrà Psalmo 66.17. *Molestia & labor*] quem videlicet afferat aliis. d Heb. *in insidia: id est, insidiarum loco*. 8 *Villarum*] id est, locorum infrequentium, per synecdochen. 11 *Dicens cum animo*] repetitio secundi & summi gradus nequitiæ, de quo suprà in fine ver. 3. & 4. ut eo veluti aculeo infixo, vehementiùs transeatur ad petitionem. e Heb. *in æternitatem*. 12 *Surge Jehova*] Petitio, ut observatum est in vers. 1. quæ post adducta argumenta membratim repetitur, ver. 15. & sequentibus. 13 *Quam ob rem*] primum argumentum petitionis, a gloria Dei per gravissimam contentionem enuntiatum de reprimendis impiorum blasphemiis in Deum. || *Suprà ver.4.* 14 *Respicis*] secundum argumentum ab officio & natura Dei odio habentis & ulciscentis malum: contra quam dicunt improbi suprà ver. 11. neque cognoscere, neque repositurum esse Deum. f Heb. *super te derelinquit*. *Quam tuæ fidei*] tertium argumentum a fide piorum in Deum. 15 *Frange*] regressio ad petitionem; cujus capita sunt duo, dissipatio improborum hoc versu; & miserorum liberatio vers. 17. & 18. *Brachium*] id est, omnia violentiæ instrumenta, ut exarmatum judices. 16 *O Jehova*] Exclamatio pathetica ad conciliandam misericordiam, duobus argumentis: unum est a funesta perditione bonorum quos perdunt improbi: alterum, ab officio Dei quod semper habuit, & antea ad usum bonorum supplicantium exercuit. g Heb. *in seculum & æternum: ut suprà 9.6.* *Gentes*] id est, cœtus populi tui. 17 *Confirma*] secundum petitionis membrum, ut observatum est suprà in ver. 15.

18 Vindi-

18 Vindicando pupillum & attritum; ut non pergat amplius violentiam afferre mortalis, e terra.

Psalmus XI.

David contumeliis & persecutionibus affectus, gravissimè inimicos reprehendit, ruinam consiliorum sibi adversantium prænuntiat: Deum judicem cognoscere, probare, & tandem judicaturum esse singulos, ostendit ex æquo & bono.

1 Magistro *symphoniæ*, "Ode *Davidis*: "Ad Jehovam me recepi; quomodo dicitis animæ meæ, [a] emigra e "monte vestro" *velut* avicula?

2 Nam ecce isti improbi "tendunt arcum, aptant sagittas suas nervo: ad jaculandum in caligine contra rectos corde.

3 Atqui istis propositis destruentur: "justus *enim* quid operatus est?

4 "Jehova "in templo sanctitatis suæ *est*, Jehovæ solium est in cœlis: "oculi ejus vident, "palpebræ ejus "explorant filios hominum.

5 Jehova justum "explorat; improbum autem & amantē violentiæ odit animus ejus.

6 "Depluet super improbos prunas, ignem, & sulphur: [b] "ventusque vario prestere conjunctus "portio poculi eorum *erit*.

7 "Sed justus Jehova justitias "diligit: rectum "videt vultus ejus.

1 *Ode*] Quia non distinguit inscriptio utrum Psalmus fuerit an canticum; vocem utrique generi communem adhibemus. Ode est διδασκαλικὴ, continens primùm ἀγῶνα sive contentionem adversus improbos, Schaülem (ut verisimile est) & ejus asseclas, usque ad vers. 4. deinde prophetiam sive prædicationem divinæ administrationis in bonos & malos. *Ad Jehovam*] contentionis prius argumentum a fiducia sua in Deum; cui opponit ex adverso Psaltes tum amarulentas & blasphemas inimicorum contumelias, ut 1. Schem. 26. 19: tum conatus impios & fraudulentos, vers. 2. de quibus 1. Schem. a 18. usque ad finem. a *vel emigrate, id est, tu cum tuis hominibus.* *Monte vestro*] id est, in quem vos recipitis tanquam in domicilium vestrum aut securitatis locum: sic enim accuratissimè persequebatur eos Schaül. vide 1. Schem. 24. 3. & 2. Schem. 17. 9. *Velut avicula*] id est, quàm velocissimè. 2 *Tendunt arcum*] id est comparant arma & dolos contra me & meos. 3 *Atqui*] secundum argumentum contentionis ab eventis, quo prædicit David consiliis, artibus & conatibus suis ipsorum omnes adversarios esse ruituros: metaphora a structuris. *Justus enim*] ætiologia superioris argumenti a conscientia justitiæ & innocentiæ suæ in hac causa. 4 *Jehova*] altera pars odes, prædicatio eventus quem superiore versu dixerat, ideoque hoc & sequentibus post omnem contentionem copiosè explicat eventum piis salutarem ab infinita majestate, cognitione, administratione, justitia, & operatione ejus. *In templo sanctitatis*] id est, in cœlis, ut sequentia exegeticè ostendunt. quasi dicat, judex cœlestis est. primus gradationis locus ab usu forensi. *Oculi ejus*] id est, cognoscit de omnibus: secundus gradationis locus. *Palpebræ*] id est oculi, metonymicè. *Explorant*] id est, dum cognoscit de hominibus, diligenter omnia excutit; quod sequente versu per antithesin exponitur. 5 *Explorat*] castigando quem amat, ut ostendit oppositio improborum, ad quorum eventa describenda transit per occasionem [illegible], ὕστερον πρότερον. 6 *Depluet*] id est, horrifica judicia exercebit, quæ ab externis casibus describuntur: tertius gradationis locus. b Heb. *ventus presterum.* *Ventusque vario*] id est, procellosissimus & omnia conflagrans; cujusmodi esse turbinem quem presterem vocant testatur Plin. lib. 2. cap. 48. *Portio poculi*] id est, tantum judicium exhausturi sunt, ut intus & extra, corpore & animo conflagrent, experientes gravitatem judiciorum Dei: sic in scripturis metaphoricè designatur beneficiorum, castigationum, ultionumque mensura, quam suo judicio unicuique demensus immittit Deus. 7 *Sed*] regressio ad sermonem de bonis, qui fuerat cœptus ver. 5. *Diligit*] cùm explorando cognovit de justo homine: ut contra improbos odisse dicitur ver. 5. *Videt*] id est, rationem illius habet, & singularem ejus curam gerit; non autem ut improbos, aversatur & perdit.

Psalmus XII.

David aulicorū calumniis impudentissimis pressus, opem Dei implorat: adducta promissione ejus fidem suam confirmat, & salutem petit.

1 "Magistro *symphoniæ ad gravem symphoniam, Psalmus Davidis.*

2 "Serva Jehova. "nam desiit beneficus: nam defecerunt veraces ex filiis hominum.

3 Vanum loquuntur [a] alter cum altero: labiis [b] blandis, duplici animo loquuntur.

4 "Excindat Jehova omnia labia blanda; linguam eloquentem grandia.

5 Eorum qui dicunt, lingua nostra "prævaleamus, labia nostra penes nos sunt: quis esset "dominus nobis?

6 "Propter vastationem pauperum, propter exclamationem egentium mox exurgam, dicit Jehova: "locabo in salute, "laqueum tendat ei.

7 Dicta Jehovæ dicta "pura sunt: *ut* argentum purgatum in catino terræ, defæcatum "septies.

8 "Tu Jehova serva eos: custodi eorum quemque a "generatione ista in seculum;

9 *In qua* circumquaque improbi "obambulant quasi extolleretur crapula in filiis hominum.

1 *Magistro*] De hac inscriptione vide supra in Psal. 6. 2 *Serva*] Psalmus est εὐκτικὸς, constans petitione, usque ad ver. 6. Propositione doctrinæ ad confirmandum orationem fidei, vers. 6. & 7. & postremò conclusione petitoria, unde psalmi initium fecerat. Petitionis membra sunt duo: postulatum unum de salute, vers. 2. & 3; alterum, de excidio improborum: utrique postulato suæ conjunctæ sunt causæ. *Nam desiit*] ætiologia a persona adversariorum. neque sunt, inquit, qui mihi benefaciant; neque sunt qui fidem præstent, cùm se mihi benefacturos simularunt.

a Heb. *virum proximo suo.* b Heb. *labiis blanditiarū corde & corde.* 4 *Excindat*] alterum postulatum non ex affectu carnis; sed duce spiritu Dei pronuntiatum adversus homines flagitiosissimos, Schaülis (ut credibile est) aulicos, mēdaciorum contra Davidē cōcinnatores. 5 *Prævaleamus*] ad Davidem evertēdum. hîc autem per gradationem minimumque illorum malitiam describit. *Dominus*] qui impediat ne labiis utamur pro arbitratu nostro. sic protervè Dei & hominum curam omnē abjiciūt, modò Schaüli assententur. 6 *Propter*] altera pars, Propositio didascalica; cujus mēbra sunt duo, promissio Dei erga bonos hoc versu; & confirmatio fidei nostræ in promissiones Dei, sequente. *Locabo*] pauperem & calamitosum. *Laqueum tendat*] concessio ironica. quasi dicat, omnem lapidem contra justum moveat improbus; servabo tamen. 7 *Pura*] non ut illa assentatorum, impurissima & inanissima. *Septies*] id est, optimè & sæpe: numerus finitus pro infinito, ut Proverb. 6. 31. 8 *Tu Jehova*] Conclusio petitoria accommodans thesin ad se & suos. *Generatione ista in*] improborum, quam descripsit vers. 2. 3. & sequentibus. 9 *Obambulant*] id est, ita circumcursant & circumvolitant ad nocendum bonis, ut si crapula cerebrum eorum occupasset & dementasset eos: elegans comparatio eorum quorum animus studiis nefariis rapitur, cum ebriis & ex crapula petulantibus.

Psalmus XIII.

David de opis divinæ dilatione, infirmitate sua, & inimicorum importunitate expostulans, Deum orat pro salute sua, & inimicorum confusione, ad glorificandum eum.

1 Magistro *symphoniæ, Psalmus Davidis.*

2 "Quousque Jehova? "oblivisceris mei in æternum? quousque abscondes faciem tuam a me?

3 Quousque [a] "congeram consilia in animum meum, mœrorem in cor meum totum diem? quousque attollet se inimicus meus contra me?

4 "Intuere, exaudi me Jehova Deus mi: "illustra oculos meos; ut "non "dormiam *dormitione* mortis:

5 Ut non dicat inimicus meus, prævalui ei: hostes mei exultent, si dimotus fuero.

6 "Ego verò in benignitate tua fiduciam habeo, exultet animus meus in salute tua: canam Jehovæ, quòd bono affecerit me.

2 *Quousque*] Psalmus εὐκτικὸς, Propositione querelæ, & Petitione constans. Querelæ loci sunt tres; primus a persona Dei, tanquam deserentis, vers. 2; secundus a persona calamitosi, tanquam luctantis cum suis infirmitatibus; tertius, a persona inimicorū, ver. 3. Quousque autem, subaudi, non intueberis? aposiopesis. *Oblivisceris*] humanitus dictum, sicut sequentia, ut supra 10. 1. a Heb. *ponam.*

3 *Congeram*] id est, fluctuabo consiliis pro calamitatum quibus afficior varietate & multitudine; ita in dubio est animus. 4 *Intuere*] petitio tribus gradibus querimoniæ respondens, qui habentur suprà 2. vers. *Illustra oculos meos*] elata super me luce faciei tuæ, ut suprà 4. 7. quam Deus abscondisse dicitur, ver. 2. *Non dormiam*] ætiologia sive explicatio causatum, quibus ad petitionem adducitur: harum prima est a persona sua, hoc versu; secunda, a persona inimici, vers. 5; tertia, a persona Dei, cujus gloriam hoc pacto prorogatum iri profitetur, vers. 6. *Dormiam dormitione*] periphrasis mortis, metaphorica. 6 *Ego verò*] id est, nomen tuum prædicabo ex animo, cujus prædicationis duo ponuntur argumenta; fiducia in Deum ad futurum tempus, & beneficia Deo antè collata.

Psalmus XIIII.

David populi Jisraëlis vitium & impietatem a Dei & conscientiæ ipsorum testificatione, & vanitate studii illorum ostendit; fretúsque promissionibus Dei, futuram liberationem lætitiamque prædicat a sola illius misericordia.

1 Ma-

1 Ode] vide annot. Psal. 11. 1. Psalmus est διδασκαλικὸς, constans ex Propositione, Contestatione adversus improbos, & Conclusione prophetica. Propositio est, populum Judaicum Schaüle duce non secus fure adversus Davidē quam si nullus Deus esset; prout hæc fuit constitutio mundi omnibus temporibus, ut interpretatur Apostolus Rom. 3.

Stultus] id est, ratione sua abutens ad insaniam: ut a natura homo est donec per Spiritum Dei renovetur.

1 MAGISTRO *symphoniæ*, "Ode *Davidis*: Dicit "stultus [a] cum animo suo; non *est* Deus: "corrumpunt, abominandam *quamq;* actionem perpetrant, non *est* qui faciat bonum.

2 "Jehova e cœlis prospectat super filios hominum; ut videat an sit intelligens, requirens Deum.

3 Unusquisq; "recessit, pariter "putidi facti sunt: non *est* qui faciat bonũ, non *est* vel unus.

4 "An ignari essent omnes operarii iniquitatis: "exedentes populum meum *quasi* edant panem, Jehovam non invocantes?

5 Ibidem expavescunt pavore: "quia Deus adest generationi justæ.

6 "Consilium pauperis pudefacturi essetis: sed Jehova est receptus ejus.

7 "O *si* quis det e "Tzijone salutem Jisraëlis: cùm reduxerit Jehova "reducē turbā populi sui; exultabit Jahhakob, lætabitur Jisraël.

a Heb *in corde suo.* *Corrumpunt*] Confirmatio propositionis petitur primùm a testimonio operum quæ illi committunt aut omittunt, hoc versu; deinde a testimonio Dei, duobus sequentibus; postremò verò a testificatione propriæ ipsorum conscientiæ, qui summus est locus contestationis, cujus antè meminimus.

2 *Jehova*] explicatio testimonii divini sumpta a judiciorum forma; prospectat, videt, cognoscit tanquam judex, hoc versu, & quæstione habita deprehendit id quod sequente versu dicitur. 3 *Recessit*] a Deo, neque requisivit eum. *Putidi facti sunt*] tantùm abest ut res a Deo oblatas velut odorari possint atq; percipere: nam hoc ex adverso opponitur ei quod dixerat superiore versu, an sit intelligens. 4 *An ignari*] tertius confirmationis locus, ut dictum est supra ver. 1. quasi dicat, fieri non potest, quin ita transigentes vitam sint sibi malè conscii hoc versu; ac proinde etiam tum & eodem loco ubi se in maleficiis occupant, terroribus conscientiæ agitentur, versu seq. *Exedentes*] .i. in bonos injurii, & in Deum impii; quod synecdochicè duabus loquendi formis ostenditur. 5 *Quia Deus adest*] .i. quia Deus justorum causa conscientiam improborum, velint nolint, exstimulat. 6 *Consilium*] Contestatio, a propheta fidelium nomine facta adversus improbos per apostrophen: quasi dicat, non stat per vos quo minus pauperes confundatis; habetis voluntatis & facultatis plus satis; sed unicum est impedimentum vobis e cœlo, & nobis salutare perfugium. 7 *O si quis*] Conclusio prophetica ex superiore contestatione nascens; cujus partes sunt duæ, optatum, & prophetica gloriatio de futura liberatione. *Tzijone*] id est, habitaculo Dei. *Reducem turbam*] id est, me & meos e terra promissa exulantes; vide complementum in regno Davidis 1 Chron. 12. 38 & sequentibus. Verissimum verò complementum in regno Christi docetur Evangelio.

PSALMUS XV.

David ostendit verà Ecclesiæ presentis & sempiternæ membra ex integritate vitæ, justitia, & veritate innotescere.

1 Jehova] Psalmus est διδασκαλικὸς, formæ διαλογιστικῆς, quæstione & responso constans. Quæstio est quis in tentorio .i. Ecclesia aspectabili, sit cōmoraturus dum peregrinamur a domino, & quis in Ecclesia catholica & cœlesti in sempiternum habitaturus, denique futurus germanum utriusq; membrum.

1 PSALMUS *Davidis*. "Jehova quis commoraturus est in tentorio tuo? quis habitaturus in monte sanctitatis tuæ?

2 "Qui ambulat [a] integrè, exercetq; justitiam: ac loquitur veritatem, *prout est* in [b] animo suo:

3 "Non obtrectat lingua sua, "non afficit proximum suum malo; & "opprobrium non infert in propinquum suum:

4 "In cujus oculis contemptus *est* [c] reprobus; timentes verò Jehovæ honorat: juratus [d] in damnum suum; non tamen mutat.

5 "Pecuniam suam non exponit fœnori, & munus pro innocente non accipit: "qui facit ista, non dimovebitur in seculum.

De hac quæstione Deus salutis author consulitur, ut ostendat Psaltes responsum quod subjicitur esse omni exceptione majus. 2 *Qui ambulat*] responsum a signis, quibus homo hominem suo modo & aliquatenus potest internoscere. Proponuntur autem signa tria, Integritas, Innocentia, & Veritas; quæ tria respondent tribus illis capitibus novo homini attributis, Eph. 4. 24 sequentibus autem versibus καθ' ὑστέρωσιν, sive ordine præpostero ex Hhebræorum consuetudine explicantur. a Heb. *integer.* b Heb. *corde.* 3 *Non obtrectat*] Explicatio veritatis ab exemplo uno, synecdochicè. *Non afficit*] Explicatio Innocentiæ sive justitiæ. *Opprobrium*] dictis, aut factis. 4 *In cujus oculis*] explicatio integritatis: reprobos reprobat, & probos probat; non assentatur cuiquam, ne sibi quidem indulget; ita timore Dei in officio continetur: atq; hic postremus locus sequente versu amplificatur duob. aliis exemplis; quia doctrina est inprimis παράδοξος: primùm, Non esse propter damnum abstinendum a benefactis; deinde, Non esse benefaciendum expectatione commodi. c Heb. *spretus.* d Heb. *ad malefaciendum sibi.*

5 *Pecuniam*] .i. sive ex beneficio commodet, sive ex officio judicet, sui emolumenti rationem abjicit, & proximũ juvat charitate, non utilitate ductus. *Qui facit ista*] Conclusio a promissionibus Dei.

PSALMUS XVI.

David Deum orat ut se ab omni idololatria purum conservet; & idololatrarum miseria exposita bona sua in Deo prædicat: eumq; celebrat tum præsentium bonorum nomine, justitiæ, & sanctificationis per spiritum, tum etiam venturorum, nimirum resurrectionis Christi & omnium piorum per Christum, ac vitæ æternæ.

1 INSIGNIS Ode *Davidis*. "Serva me, Deus fortis; "nam me recipio ad te:

2 "Dicis Jehovæ, *ô anima mea*, dominus meus es: "bonum a me non *pervenit* ad te.

3 "Sanctis qui in terra sunt & magnificis; in quibus tota oblectatio mea est.

4 "Multiplicant dolores suos, *qui* "alienum dotant: "non libabo libamina eorum ex sanguine; "neque assumam nomina eorum in labiis meis.

5 "Jehova *est* "portio prædii mei, & poculi mei: "tu sustentas sortem meam.

6 "Funiculi acciderunt mihi in amœnis; etiam possessio mea elegans est pro me.

7 "Benedicā Jehovæ "qui consulit mihi; "etiā per noctes, erudientibus me renibus meis.

8 Propono mihi Jehovam jugiter: quia a dextera mea *est*, "non dimovebor.

9 Idcirco lætatur [a] animus meus, & exultat "gloria mea: etiam caro mea habitat securè:

10 "Quia non es derelicturus animam meam in sepulchro: non permissurus es quem be-

1 *Serva me*] Ode est generis mixti, partim εὐκτικῆ partimq; εὐχαριστικῆ. Petitionis usque ad ver. 5. summa est, ut Deus prophetam servet integrum ab omni labe idololatriæ, prout causæ quas adducit, apertè ostendunt.

Nam] ætiologia sive explicatio causarum, ex quibus servari petit. Prima est a fide sua in Deum, in hoc versu; & principio sequentis: secunda ab officio ipsius erga proximos, duobus sequentibus; tertia, ab exemplo idololatrarum, ver. 4.

2 *Dicis*] secunda causa ab officio; qua exponit David se conservationem a Deo petere, quia vult officium facere; primùm erga Deum, agnoscendo & profitendo ex animo dominum suum; deinde erga bonos, benefactis & exemplis studiosè adjuvando, quod ad ampliorem confirmationem enuntiat per apostrophen ad animam suam. quasi dicat, testis est spiritus Dei in spiritu meo me ad præstanda hæc officia; non autem carnali studio conservationem petere. *Bonum*] q.d. quandoquidem nullum aliud officiũ tibi præstare possum quam professionem & prædicationem juris tui & dominatus in me; saltem hoc ex animo faciā: tu quoq; vicissim serva me, ut sanctis possim præstare quod erit penes me.

3 *Sanctis*] q.d. serva me, ut sanctis prosim: nam quæ interjecta sunt, id est, secunda ver. 1. pars, & totus secundus ver. speciē habent hyperbati. 4 *Multiplicant*] Tertia causa ab exemplo idololatrarũ, a quibus videtur ad idololatriam provocatus esse durante exilio suo, ut innuit expostulatio ejus cum Schaüle 1. Schem. 26. 19. q.d. nihil proficiunt idololatræ; nam animos superstitione trepida implent, & exhauriunt domos. *Alienum dotant*] .i. alieno Deo ac potius idolo se velut matrimonio copulantes, non accipiunt; sed conferunt dotem mox in nihilum abituram. *Non libabo*] .i. neq; deos illegitimos, neq; illegitimè colam; ut gentes quæ sanguine libant contra legem: Levit. 3. 17. *Neque assumam*] vide Exodi 23. 13. Sunt autem hæc per antithesin posita, ut commodius transeatur ad alteram partem: q.d. non colam illos: sed hærebo soli Deo: nam Jehova est, &c.

5 *Jehova*] altera pars eucharistica, ut ostendit ver. 7. Incipit autem eam per oppositionem sui boni cum idololatrarum damnis. q.d. illi amittunt omnia; at ego omnia possideo, quia possideo Jehovam creatorem & conservatorem omniũ.

Portio prædii] .i. vita mea, per synecdochen; ad illos verò idololatras nihil attinet. *Tu sustentas*] .i. non mihi servandam committis sortem meam; sed ipse mihi conservas virtute tua, 1. Pet. 1. 4. & 5. Apostrophe. 6 *Funiculi*] amplificatio ab amœnitate beneficiorum Dei; qua gradatione illustratur antithesis fidelium cum idololatris. Nam idololatris (inquit) nihil accedit superstitione; pios auget religio: illis etiam quod habent deperit; his conservatur datum: illis dolores multiplices & infiniti; his amœnitates obveniunt. De funiculis antē vide Deut. 32. 9. 7 *Benedicam*] Propositio eucharistica a conscientia beneficiorum Dei, quam duobus versibus suprà per antithesin attigit, & sequentibus copiosè explicat, primùm a bonis præsentibus, usq; ad finem sequentis versus: deinde a futuris, usq; ad finem. *Qui consulit*] .i. spiritu suo me docet: primum beneficium.

Etiam per noctes] .i. & ita quidem consulit ut spiritus ejus in me habitet, qui omni etiam quietis tempore intimas meas voluntates & studia dirigit; quorum sedem renibus scriptura tribuit, ut suprà 7. 10. gradatio, quam sequens versus amplificat. 8 *Non dimovebor*] transitio ad beneficia futura, de quibus primùm gloriatur fides, sequente versu: deinde proponit singularem eorum explicationē, duobus reliquis. a Heb. *cor.* 9 *Gloria mea*] .i. anima mea, ut Gen. 49. 6. & infrà 30. 13. 10 *Quia non es*] .i. excitabis me ex pulvere in resurrectione mortuorum, atq; etiam me in semine meo, id est, Christum meũ non patiēris experiri corruptionem in sepulchro: quia ipse est resurrectio & vita; ac proinde autor resurrectionis meæ & piorum omnium: vide Act. 2. 25. & sequentibus.

nigni-

nignitate prosequeris ' videre corruptionẽ.

11 Facturus es " ut experiar semitam vitæ: satietatem gaudiorum ante faciẽ tuam, amœnitatem ad dexteram tuam, in æternum.

Videre] id est, experiri: metaphora a sensu uno ad alterũ.

11 *Ut experiar*] id est, ut expertus & emensus viam istius vitæ, vita illa lætissima, amœnissima, & sempiterna coram te perfruar: sic duo ponit ventura beneficia quæ animo præceperat David, resurrectionem carnis, & vitam æternam.

Psalmus XVII.

David ab inimicis pressus justitiam causæ, vitæ innocentiam, & simplicitatem suam profitetur: ita fretus bonitate Dei servari se ab inimicis & inimicos conturbari petit, ut bonorum suorum quibus confidebant instabilitatem experirentur, & ipse veritatem Dei.

1 ' ORATIO *Davidis*. Exaudi Jehova " justitiam, attende ad clamorem meum; aurem præbe orationi meæ, absq; " labiis a dolosis.

2 A facie tua " judicium meum prodeat: oculi tui " videant recta.

3 Cùm exploraveris b animum meum, visitaveris " nocte; " probaveris me, non " invenies; *quod* cogito, non transgreditur os meum.

4 Quòd ad opera humana; ex verbo labiorũ tuorum, ego " observo semitas " effractoris:

5 Continendo gressus meos in " orbitis tuis; ne dimoveantur pedes mei.

6 "Ego invoco te, quia exaudis me Deus fortis: inclina aurem tuam ad me, ausculta sermonem meum.

7 "Separa benignitates tuas, ô qui servas recipientes se ad dexteram tuam ab insurgentibus.

8 "Serva me " tanquam nigrum pupillæ oculi: " umbrâ alarum tuarum absconde me:

9 Propter improbos qui vastant me; inimicos meos c capitales *qui* cingunt me:

10 "Adipem suum d obesant; ore suo loquuntur superbè:

11 "Gressum nostrum nunc circundant nobis: " oculos suos adjiciunt ut declinemus in terram.

12 Similitudo cujusque est tanquam leonis appetentis rapere; & velut juvenis leonis residentis in latibulis.

13 "Surge Jehova, anticipa faciem ejus; prosterne eum, " eripe animam meam gladio tuo ab improbo:

14 Ab hominibus *eripe* manu tua, Jehova, ab hominibus " e mundo, " quorum portio *est* in hac vita, quorum ventrem imples " recondito *thesauro* tuo: " satiantur filii, & relinquunt excellentiam suam infantibus suis.

15 "Ego " in justitia videam vultum tuum: " satiabor e " cum expergiscar similitudine tua.

1 *Oratio*] Hujus odes argumentum inscriptione ipsa ostenditur. Partes sunt duæ; Exordium, usq; ad ver. 7. & petitio, ad finem usque. Exordii quo audientiam facit duo sunt argumenta; unum a persona sua, usq; ad ver. 6; alterum a persona Dei, ver. 6. A persona sua audientiam implorans his locis nititur, justitia causæ, ver. 2; simplicitate animi, & orationis suæ, ver. 3; & integritate studii sui in vita informanda, ver. 4. & 5. quæ omnia prolepticè duabus vocibus justitiæ, & labiorum fraude vacantium continentur ver. 1.

Justitiam] id est, justam causam meam accipe.

Labiis dolosis] id est, quæ non conveniant cum cogitatione, ver. 3.

a Heb. *dolo*.

2 *Judicium*] id est, sententia & judicati executio.

Videant] id est, demonstrent se videre & probare æquitatem meam.

b Heb. *cor*.

3 *Nocte*] qua solet plurimùm Deus animos hominum ab actionibus humanis evocatos sollicitare & admonere volũtatis suæ, ut Ijobi 4. 13.

Probaveris] quasi metallum conflans. *Invenies*] sub. dolum, de quo ver. 1.

4 *Observo semitas*] ne incedam per illas. *Effractoris*] .i. hominis præfracta audacia omne jus perrumpentis. 5 *Orbitis tuis*] .i. quas designasti verbo tuo. 6 *Ego invoco*] alterum argumentum a persona Dei, & facili attentione ejus ad preces servorum suorum; quæ experientia spem ingenerabat & confirmabat in animo Davidis. 7 *Separa*] Petitio generalis, hoc versu; cujus membra sunt duo; unũ, ut Deus servo suo benefaciat; alterum, ut obsistat adversariis propter illum: universè autem utrunque petitur hac loquendi forma, separa benignitates tuas. quasi dicat, hactenus ita egisti nobiscum, ut si benignitates tuæ promiscuæ essent omnibus, ac potius ad illos pertinerent: jam tempus est ut secernas benignitatem & quos benignitate prosequeris, vindicesq; ab istorum abusu. 8 *Serva me*] prior petitionis locus pro salute sua. *Tanquam nigrum*] id est, studiosissimè, ut homo solet pupillam oculi sui: sic Deut. 32. 10. *Umbra alarum*] .i. protege me, ut exponitur Ruth. 2. 12, humanitus dictum. c Heb. *in animam, id est, vitam*.

10 *Adipem suum obesant*] id est, præpingues sunt, & desyderiis suis omnibus circumfluunt: sic amplificat calamitates suas a cõparatione adversariorum, quòd bene se habeant, arroganter loquantur; & inhumanè vivant insectantes bonos, duobus versibus sequentibus. d Heb. *occludunt, id est, obstipant*. 11 *Gressum nostrum*] .i. observant me & meos. *Oculos suos*] .i. hoc unum spectant ut ruamus. 13 *Surge Jehova*] altera pars petitionis adversus improbos. *Eripe*] regressio ad priorem petitionem. quasi dicat, illos dejice, ut eripias me.

14 *E mundo*] .i. qui sunt mundani, mundum spirant & sapiunt; neque ad regnum Dei pertinent.

Quorum portio] hoc est, nihil cum altera vita commune habent; sed hanc esse putant saginarium suum. *Recondito thesauro*] .i. opimis rebus: metonymia. *Satiantur*] id est, diuturna felicitate abutuntur, prout est benignitas & patientia Dei. 15 *Ego*] Conclusio petitionis bimembris, ad vitam præsentem & futuram spectans. *In justitia*] .i. hic mihi satis est, modò sententia tua & reipsa demonstratus justus, faciei tuæ luce perfruar, de qua supra 4. 7. & 16. 11. *Satiabor*] quasi dicat, non indignè fero illos hîc præsentibus beneficiis satiari atque inferciri; per me licet: ego in venturorum bonorum certissima fiducia conquiesco. e Heb *in expergiscendo*. *Cum expergiscar*] .i. resurgam e mortuis, quos obdormire dicit scriptura usque ad secundum adventum Christi. *Similitudine tua*] .i. videbo te perfectissimè sicuti es, & similis ero tibi, cum patefactus fuerit Christus glorioso adventu suo: vide 1. Joan 3. 2.

Psalmus XVIII.

Eodem argumento est cum 2. Schem. 22.

1 MAGISTRO *symphoniæ*, " *servi Jehovæ Davidis*: *qui elocutus est Jehova verba cantici hujus, qua die eripuerat Jehova eum e manu omnium inimicorum ipsius, ut e manu Schaulis*:

2 "*Et dixit*; ex intimis visceribus diligam te, Jehova, firmitas mea.

3 Jehova, petra mea, & propugnaculum meum, & liberator meus: Deus fortis meus, rupes mea ad quem me recipiã, clypeus meus, & cornu salutis meæ, editus locus meus.

4 Laudatum invocans Jehovam, ab inimicis meis servor.

5 Circumdantibus me doloribus mortis; & torrentibus *hominum* nequam perterrentibus me:

6 Doloribus sepulchri circumeuntibus me; occurrentibus mihi tendiculis mortis:

7 In ipsa angustia mea, invoco Jehovam, & ad Deum meum vociferor: *qui* exaudit e templo suo vocem meam, & vociferatio mea coram eo pervenit ad aures ejus.

8 Et concutitur ac movetur terra, fundamentaque montium commoventur; concutiuntur autem, cùm *ira* accenditur ei:

9 *Cùm* ascendit fumus per nasum ejus, & ignis ex ore ejus consumens: prunæ ardent ab eo:

10 Et demittens cœlum descendit; cum caligine sub pedibus suis:

11 Et insidens Cerubinis volat, volitatque super alas venti:

12 Disponit tenebras latibulum suum, circa se tugurium suum: a tenebrosas aquas, densitates superiorum nubium.

13 A splendore *qui est* ante eum nubes ejus densæ transeunt: grando & prunæ igneæ,

14 Tonante in cœlis Jehova, & excelso edente vocem suam, grando & prunæ igneæ:

15 Ita emittens sagittas suas, dispergit illos; & fulgura jaculans fundit illos.

16 Conspiciuntur etiam imi alvei aquarum, & revelantur fundamenta orbis habitabilis; increpatione tua Jehova, flatu spiritus nasi tui.

17 Mittens ex edito assumit me, extrahit me ex aquis multis:

18 Eripit me ab inimico meo valẽtiore; & ab osoribus meis, cùm robustiores sunt me.

1 *Servi Jehovæ*] id est, qui vita & regno decessurus rationem vitæ, fidei, & administrationis suæ reddidit Deo, ut fidelem servum oportuit. sic contrà cum regnum aditurus esset, elegante Psalmo se Dei servum fore professus est, & se totum commisit administrationi & bonæ voluntati Dei, infrà Psal. 36.

2 *Et dixit*] de toto hoc Psalmo vide 2. Schem. 22 est autem hîc propositio contenta versibus tribus.

a Heb. *tenebras aquarum*.

19 Cùm

19 Cùm occurrunt mihi in [b] tempore calamitatis meæ; tum *est* Jehova pro scipione mihi:

20 Et educit me in latum; liberat me, quia delectatur me.

21 Tribuit mihi Jehova secundum justitiam meam; secundum puritatem manuum mearum restituit mihi.

22 Cùm observo vias Jehovæ, neque improbè averto me a Deo meo;

23 Sed omnia judicia ejus in conspectu meo sunt; & statuta ejus non amoveo a me:

24 Denique cùm sum integer coram eo; & caveo mihi [c] ne iniquè agam:

25 Restituit Jehova mihi secundum justitiam meam; secundum puritatem manuum mearum coram oculis suis.

26 Cum benigno benignum te exhibes; cum viro integro integrum te exhibes;

27 Cum puro purum te præbes: at cum perverso eluctaris:

28 Quia tu populum afflictum servas; oculos verò elatos dejicis:

29 Quinimò tu illustras lucernam meam: Jehova Deus meus splendentes efficit tenebras meas.

30 Per te enim transcurro turmam, & per Deum meum transilio murum.

31 Hujus Dei fortis integra *est* via; sermo Jehovæ purgatissimus *est*. clypeus est omnibus qui se recipiunt ad eum.

32 Nam quis *est* Deus præter Jehovam? & quis rupes præterquam Deus noster?

33 Hic Deus fortis *est* qui accingit me robore, & reddit integram viam meam:

34 Disponens pedes meos tanquam cervarum; ut in excelsis meis statuat me:

35 Docens manus meas prælium; adeò ut frangatur arcus chalybeus brachiis meis.

36 Nam das mihi clypeum salutis tuæ, dexteraq; tua sustentat me; & mansuetudo tua adauget me.

37 Dilatas gressui meo locum meum; neque vacillant malleoli pedum meorum.

38 Persequor inimicos meos, & assequor eos: neque revertor donec consumam eos.

39 Frango eos adeò ut non possint exurgere: cadentes sub pedibus meis.

40 Accinges enim me robore ad bellum; prosternis insurgentes in me sub me.

41 Et inimicorum meorum exponis mihi cervicem; ut osores meos excindam.

42 Vociferantur, sed non est qui servet; ad Jehovam, sed non exaudit eos.

43 Itaque contundo eos tanquam pulverem coram vento; ut lutum platearum frio eos.

44 Liberas me a contentionibus populi; disponis me in caput gentium, populus quem non noveram serviunt mihi:

45 Ad auditionem auris obediunt mihi; alienigenæ [d] mendaciter se dedunt mihi:

46 Alienigenæ decidunt, & horrescunt e conclavibus suis.

47 Vivit Jehova, & benedicta rupes mea: quapropter exaltetur Deus salutis meæ:

48 Deus ille fortis qui præstat ultiones mihi; & adducit populos subter me:

49 Liberans me ab inimicis meis: etiam supra insurgentes in me exaltasti me; a viro [e] violento eripuisti me.

50 Idcirco celebrabo te in gentibus, Jehova; & nomini tuo psallam:

51 *Dicens, ipse* magnificam præstat [f] salutem omnimodam regi suo: & exercet benignitatem erga unctum suum; erga Davidem & erga semen ejus usque in seculum.

b Heb. die [illegible].

c Heb. ab iniquitate mea.

d Heb. mentiuntur mihi.

e Heb. violentia.

f Heb. *salutes Regi.*

Psalmus XIX.

David expositis documentis quæ Deus exhibet tum in rebus creatis, tum in sancto verbo suo, Deum orat ut peccata ipsi condonet, deducat in sanctificationem spiritus, & ipsum acceptum habeat in Christo.

1 Magistro *symphoniæ*, "*Psalmus Davidis.*

2 Cœli enarrant gloriam Dei fortis, & opus manuum ejus indicat expansum eorum.

3 "Dies ad diem "eructat "sermonem; & nox ad noctem ostendit scientiam.

4 "Non *est* sermo, neque *sunt* verba: sine *his tamen* intelligitur vox eorum.

5 "In totam terram "prodeunte delineatione eorum, simul *prodierunt* in extremitatem orbis habitabilis sermones eorum; "*ex quo* Soli disposuit tentorium in eis.

6 Nam est "tanquam sponsus prodiens e thalamo suo; [a] lætabundus tanquam robustus decurrit viam.

7 Ab extremitate cœlorum exortus ejus, & revolutio ejus ad extremitates eorum *est*: nec *est* quod abscondatur a calore ejus.

8 "Doctrina Jehovæ integra *est*, restituens animam: testimonium Jehovæ verax, sapientiam afferens imperito.

9 Mandata Jehovæ *sunt* recta, lætificantia [b] "animum: præceptum Jehovæ purum, illustrans oculos:

10 Reverentia Jehovæ munda, "consistens in sempiternum: judicia Jehovæ *sunt* ipsa "veritas, justa sunt pariter:

11 Desyderatissima "*desyderabiliora* sunt auro, & quidem auro purgatissimo quamplurimo: ac dulciora melle, & quidem [c] "accœto melle.

12 "Tum *me* servum tuum, commonefactum

1 *Psalmus Davidis*] Psalmus est generis mixti, partim διδασκαλικὸς, partimq; ἰυκτικὸς. Sunt autem partes illius duæ, Propositio doctrinæ, usque ad ver. 12. & conclusio petitoria, inde ad finem usque. Doctrinæ summa est; Dei gloriam omnibus modis prædicari, tum a rebus creatis ex naturæ ordine, usque ad vers. 8; tum a verbo Dei ex dispensatione gratiæ, usque ad ver. 12. Quia autem cœlum & quæ in cœlo sunt; ut expansum, secundo versu; dies & nox ver. 3; sol, ver. 5. & seq. illustrissimum exhibent divinæ gloriæ documentum: idcircò de cœlo tantùm & cœlestibus rebus hîc agit psaltes.

3 *Dies ad diem*] .i. dies diei alteri superveniens; ut hodiernus hesterno, crastinus hodierno: sic de nocte. *Eructat*] id est, indesinenter profundit, ut fons perennis aquas profundit largiter: metaphora. *Sermonem*] de Dei gloria suo modo: elegans prosopopœia, quam duo versus sequentes explicant. 4 *Non est sermo*] Occupatio, qua propheta emollit superiorem prosopopœiam, & docet intelligentiam ejus: non loquuntur quidem ut homines; sed tamen (inquit) velut loquentes a nobis intelliguntur: sic Rom. 1. 20. 5 *In totam terram*] amplificatio a tempore: non est novum (inquit) hoc documenti genus; sed inde ab initio creationis omnia præconio illorum personant. *Prodeunte*] .i. cùm eos delineavit Deus secundo creationis die, Gen. 1. 6. & seq. *Ex quo*] quarto creationis die, Gen. 1. 16. 6 *Tanquam sponsus*] id est, inde a creatione ornatissimus, indefessus, ac velocissimè percurrit demensum suum, atque efficacissimè calore suo afficit omnia. a Heb. *lætatur tanquam robustus currere.* 8 *Doctrina*] alterum genus documentorum, ut observatum est in vers. 1. commendatur autem hoc genus a duobus locis: primùm a natura ipsius; quod documentum hoc integrum, verax, rectumque est, &c. deinde ab effectis erga pios, quod singula effecta suam convenientiam habeant cum prioribus attributis singulis de natura verbi. Integra est doctrina; ac proinde animos redintegrat, ac sic deinceps. b Heb. *cor: ut ver. 15.* 9 *Animum*] qui totus perturbatus est, dum destituitur recto. 10 *Consistens*] ac proinde homines pios & reverentes Dei in eandem imaginem transformans a gloria in gloriam per spiritum domini, ut in sempiternum consistant. *Veritas*] ac proinde verè hominibus justitiam afferunt qua ad sempiternam illam vitam pervenitur. 11 *Desyderabiliora*] duobus illis nominibus, & quòd ipsa bona sunt, & quòd afferunt bonum. c Heb. *destillatione favorum.* *Accœto melle*] id est, maximè laudabili, quod per se fluit, & non sidit suo velut cubili; sed ultro e favo stillat ut mustum vel oleum; quod genus propriè accœton appellari docet Plinius lib. 11. cap. 15. 12 *Tum me*] Conclusio petitoria ab occasione superioris doctrinæ, & studio consequendi boni quod illa explicat. Sunt autem petitionis capita tria; primum, liberatio a peccatis per errorem commissis, his duobus versibus: Secundum, conversatio piorum in obsequio Dei & sanctificatione, vers. 14. tertium, acceptio personæ per Christum, qui primus est aditus ad remissionem peccatorum & sanctificationem, quas postulaverat superioribus versibus.

illis:

13 *Nam errores*] Occupatio, qua ostendit David se peccata sua, si novisset, fuisse expositurum Deo ad impetrādam veniam: sed humanū esse errare, & ignorare errorem suum.

14 *A cōtumaciis*] id est, ne quando sim contumax; quasi dicat, deduc & contine me in obsequio tuo.

istis; in quorum observatione *est* emolumentum magnum;

13 (" *Nam* errores quis intelligat?) me, *inquam*, ab occultis absolve:

14 Tum "a contumaciis subtrahe servum tuum, ne dominentur in me; " tunc integer & insons ero a defectione magna.

15 [d]Sint accepti " sermones oris mei, & meditatio animi mei coram te: Jehova " rupes mea & " redemptor mi.

Tunc] cùm hæc duo fuero consecutus, remissionem peccatorum, & sanctificationem vitæ. d Heb. *in benevolentia*; *ut Levitici* 22. 20. 15 *Sermones oris*] id est, ego ipse cum orationibus & cogitationibus meis. *Rupes mea*] vide Deut. 32. 4. *Redemptor*] in Christo, qui servat populum suum a peccatis suis.

Psalmus XX.

Ecclesia regi in expeditionem proficiscenti bene precatur suo & regis sui nomine; fiduciam suam in Deum prædicat; & fausto eventu gloriosè prænuntiato, res suas Christo Deo commendat.

1 *Psalmus Davidis*] Psalmus est εὐκτικὸς, tribus partibus constans; petitione, usque ad vers. 7. confirmatione, usque ad 10. & conclusione. petitionis loci sunt duo: unus, quo petit populus & precatur salutem regi, usque ad ver. 6. Alter, quo precatur salutē, pacem, & lætitiam populi, ver. 6.

2 *Exaudiat*] prolepsis, sive propositio generalis totius petitionis: cujus membra sunt duo: unum, ut Deus personam accipiat & preces exaudiat, quod explicatur versu 4. Alterum, ut benevolentiam suam opere testetur, regem supra omnia pericula evehens, quod explicatur ver. 3. per ὑστέρωσιν.

1 MAGISTRO *symphoniæ* " *psalmus Davidis*.

2 " Exaudiat te Jehova [a] tempore angustiæ; te in edito collocet " nomen Dei Jahhakobi:

3 Mittat auxilium tuum " e sancto, & " e Tzijone fulciat te.

4 " Odoretur omnia munera tua, & holocaustum tuum in cinerem redigat. Sela.

5 Det tibi ex [b] animo tuo, & totum tuum consilium impleat.

6 " Canamus de salute tua, & in nomine Dei nostri " vexillis utamur: impleat Jehova omnes petitiones tuas.

7 " Jam agnosco Jehovam servare " unctum suum, exaudire eum e cœlis sanctitatis suæ; [c] summa fortitudine, salute dexteræ suæ.

8 " Hi curruum, & illi equorum; nos verò nominis Jehovæ Dei nostri " recordamur.

9 Illi incurvant se & " cadunt; nos verò surgimus & consistimus.

10 " Jehova serva; " rex ipse exaudiet nos, quo tempore invocabimus.

a Heb. *in die*: *synecdoche*: *sic infrà ver. ultimo.* *Nomen Dei*] id est, Deus nominatissimus & laudatus, ut suprà vocavit psal. 18. 4. Hypallage. 3 *E sancto*] id est, e cœlis sanctitatis suæ, ut infrà ver. 7. *E Tzijone*] id est, sede aspectabili ipsius in ecclesia. 4 *Odoretur*] id est, te & preces tuas gratè accipiat: Synecdoche a signis. b Heb. *corde*. 6 *Canamus*] petitionis pars altera, ut observatum est suprà in ver. 1. *Vexillis utamur*] id est, ex conflictu & victoria ab hostibus triumphemus: synecdoche. 7 *Jam agnosco*] Confirmatio, sive prædicatio gloriosa ecclesiæ velut jam petitionem adeptæ, qua ostendit se planè de felice eventu in Deo securam esse. *Unctum suum*] id est regem, suprà 2. 2. c Heb. *fortitudinibus*. 8 *Hi curruum*] ἐργασία superioris prædicationis per ἀντίθεσιν sive comparationem fiduciæ fidelium cum fiducia infidelium hoc versu; & eventus utrorumque, versu sequente. *Recordamur*] id est in unica ejus recordatione acquiescimus. 9 *Cadunt*] id est, ex casu prostrati jacent, ut docet oppositum consistendi verbum. 10 *Jehova*] Conclusio, summatim precationem fiduciamque Ecclesiæ repetens. *Rex ipse*] Christus, qui idem est Jehova salutis autor.

Psalmus XXI.

Psaltes Deo gratulans de beneficiis ejus, enarrat summatim quæ ipse acceperit ad vitam, salutem, & gloriam præsentem & sempiternam pertinētia: exitium adversariorum prædicat: & Deum orat ut procuret porrò gloriam suam.

1 *Psalmus Davidis*] Psalmus est συγχαρητικὸς, id est, gratulatorius, constans ex propositione, ver. 2. narratione causarum ad gratulationem pertinentium, usque ad ver. 14. & conclusione, ver. ultimo.

1 MAGISTRO *Symphoniæ* " *psalmus Davidis*.

2 " Jehova, de robore tuo lætatur rex; & de salute tua quàm exultat valde!

3 " Desyderium [a] animi ejus das ei, & pronunciatum labiorum ejus non avertis. Sela.

4 " Imò " prævenis eum " benedictionibus boni, " imponis capiti ejus coronam auri purgatissimi.

5 Vitam petiit abs te, dedisti ei; *etiam* longitudinē dierum in seculum & sempiternum.

6 " Magna est gloria ejus per salutem tuam: decus & majestatem posuisti in eo.

7 " Nam disposuisti illi benedictiones in sempiternum, lætificasti eum lætitia a facie tua.

8 Quoniam ipse rex confidit Jehovæ, ideo fretus benignitate excelsi nō dimovebitur.

9 [b] " Assequitur manus tua omnes inimicos tuos, dextera tua assequitur osores tuos.

10 " Disponis eos *ut* fornacem ignis tempore faciei iratæ tuæ; Jehova ira sua absorbet eos, quasi consumat eos ignis.

11 Fructum eorum e terra perdis, & semen eorum e filiis hominum:

12 " Quoniam intenderunt tibi malum; commenti sunt cogitationem, non possunt *perficere*.

13 " Nam ponis eos *velut* [c] tumulum; nervis tuis [d] aptatas *sagittas* jacularis contra faciem eorum.

14 " Exaltare Jehova robore tuo; cantemus & psallamus fortitudinem tuam.

2 *Jehova*] propositio gratulationis duobus nominibus; roboris divini, & salutis quam robur divinum præstat.

3 *Desyderium*] narratio operū, quibus robur suum & salutē præstabat Deus. Sunt autem gradus illius tres: unus, quòd res optatas dedit, hoc ver. alter, quòd supra optata dedit, usque ad ver. 9. tertius, quòd adversarios perdit, inde usque ad vers. ultimum.

a Heb. *cordis ejus*.

4 *Imò*] alter gradus beneficentiæ Dei proleptice hoc vers. enunciatus: nam duæ ponuntur illius partes; bona vitæ ex benedictione Dei proficiscentia, ut explicantur sequente vers. & gloria atque amplitudo, quam explicat ver. 6.

Prævenis] id est, nihil tale cogitanti, nedum optanti exhibes: ut ostenditur 1. Schem. 16.

Benedictionibus boni] id est, optimis: αὔξησις. *Imponis*] id est, committis regnum amplissimum, & gloriosissimum in populo Dei, ver. 6. synecdoche. 6 *Magna est*] id est, duplicem gloriam tribuisti ei, tum quia salutem cōtulisti & liberationem ab omni calamitate, tum quia in summum majestatis fastigium evexisti: sic enim totius anteactæ vitæ, acceptorumq; a Deo beneficiorum recordatur David. 7 *Nam disposuisti*] amplicatio beneficiorum Dei, a circumstantia temporis: in quibus se ipsum confirmat propheta primùm a revelatione Dei, 2. Schem. 7. deinde a fide sua promissiones amplectente, ver. 8. b Heb. *invenit*: *sic paulo infrà eodem versu.* 9 *Assequitur*] tertius narrationis locus ordinarium Dei judicium in adversarios explicans hîc verbis propriis; figuratis verò, in ver. sequentibus. 10 *Disponis*] id est, personas, facultates, & posteritatem convellis, his duobus versibus. 12 *Quoniam*] αἰτιολογία judiciorum Dei, quæ improbis eventura prædicavit, a nefariis conatibus & consiliis eorum. 13 *Nam ponis*] Elegans allegoria: qua improborum corpora cum aggere; facies cum scopo aggeri infixo comparantur: sic Ijobi 16. 12. & Lamentat. 3. 12. c Heb. *humerum*, *id est*, *aggerem*, *quem dorsum similiter vocat Virgilius*. d Heb. *aptas contra faciem*: *syllepsis*, *ut Exod.* 25. 2. 14 *Exaltare*] Conclusio petitoria pro gloria Dei, & salute lætitiaque populi ad gloriam ejus.

Psalmus XXII.

Psaltes angustias primùm & perpessiones infinitas Christi explicat, quibus ad ardentissimam invocationem eum ex fide recurrentem fuisse exauditum testatur: deinde prophetiam, sacerdotium, & regnum illius sempiternum atque universale ad Ecclesiam totam perventurum docet.

1 MAGISTRO *symphoniæ* [a] " *ad diluculum*, " *psalmus Davidis*.

a Heb. *ad virtutē auroræ*.

1 *Ad diluculum*] Has voces multifariam redditas, ita accipimus pro diluculo; quia eo demum tempore aurora virtutem suam exerit. Nam quòd plerique initium cantionis esse existimant, non satis videtur cum argumento hujus psalmi & cum gravitate ac honestate ecclesiæ convenire, ut adhibeantur ludicri & populares cantus. Sensus igitur est, psalmum hunc sacerdotibus & Levitis fuisse traditum, ut singulo quoque mane in ecclesia quum primùm aurora erumperet, caneretur; prout moris erat sacerdotibus & Levitis ex lege symphoniam exercere, 1. Chron. 9. 33. & 23. 4. & 29: sic voluit Deus ecclesiam veterem singulis diebus recolere fiduciam de expectatione Christi, cujus perpessionum & regni vaticinium hoc psalmo continetur. *Psalmus Davidis*] Psalmus est generis mixti, εὐκτικὸς καὶ εὐχαριστικός: cujus argumentum, etsi aliqua ex parte & certis tantum versibus ad Davidem accommodari potest: tamen non dubitamus propriè ad Christum pertinere, de quo David per spiritum Dei prophetavit. Constat itaque hic psalmus ex duabus partibus; precatione, quæ conjunctas habet perpessiones Christi, usque ad ver. 23. & gratiarum actione, sive prædicatione beneficiorum Dei & regni ad Christum perventuri, inde ad finem usque. Nam his duabus partibus, nimirum perpessione & gloria, tota Evangelii doctrina continetur; ut docetur 1. Pet. 1. 11.

2 "Mi

2 "Mi Deus fortis, mi Deus fortis," quare dereliquisti me; longinquus a salute mea, *a* verbis "rugitus mei?

3 Deus mi, *quare* invocantem me interdiu non exaudis, & noctu; neque *est* "silentium mihi?

4 "Atqui sanctus es, permanens, [b] perfecta laus Jisraëlis:

5 Tibi confisi sunt majores nostri: confisi sunt & liberasti eos.

6 Ad te clamaverunt, & erepti sunt; tibi confisi sunt, "nec puduit eos.

7 "At ego "sum vermis, ac non vir: opprobrium hominum, & contemptus [c] populo.

8 Omnes videntes me subsannant me; "diducunt labium," movent caput.

9 Devolvit se ad Jehovam (*inquiunt*) liberet eum: eripiat eum, quandoquidem delectatur eo.

10 "Cùm tu sis qui eduxisti me ex utero, faciens ut confiderem ad ubera matris meæ;

11 "In te rejectus sim ex vulva, inde ab utero matris meæ Deus fortis meus sis:

12 "Ne procul absis a me: dum angustia propinqua est, "cùm non sit adjutor.

13 "Circumdant me "juvenci multi; robusti *juvenci* "Baschanis cingunt me.

14 Dilatant contra me os suum, *tanquam* leo rapiens & rugiens.

15 "Sicut aqua effundor, & disparant se omnia ossa mea: est cor meum simile ceræ, liquefit in [d] visceribus meis.

16 Arescit ut testa vis mea, & lingua mea adhæret faucibus meis; & in pulvere [e] lethali collocas me.

17 Nam circundederunt me canes, cœtus maleficorum circumvenerunt me; "foderunt manus meas & pedes meos.

18 "Enumerare possem omnia ossa mea: ipsi "intuentur, respiciunt in me.

19 ‖Partiuntur vestimenta mea inter se, & pro indumento meo projiciunt sortem.

20 "Tu ergo, Jehova, ne procul absis: virtus mea, ad auxilium meum festina.

21 Eripe a gladio animam meam, [f] a cane "unicam meam.

22 Serva me ab ore leonis, & a cornibus unicornium, exaudiens me.

23 "Enarrabo nomen tuum fratribus meis: in media congregatione laudabo te:

24 "*Dicens*, timentes Jehovæ laudate eum, totum semen Jahhakobi honorate eum: & timete ab eo totum semen Jisraelis.

25 "Quia non spernit, neque abominatur afflictionem afflicti, neque abscondit faciem suam ab eo; sed cùm vociferatur ad ipsum, exaudit.

26 "De te laus mea *erit* in congregatione multa: vota mea persolvam coram reverentibus eum.

27 "Comedent "mansueti, & saturabuntur; laudabunt Jehovam quærentes eum: "vivet animus vester in sempiternum.

28 Recordabuntur & convertentur ad Jehovam "omnes fines terræ; & incurvabunt se coram te omnes familiæ gentium:

29 Quoniam "Jehovæ est regnum ipsum, & dominium habet in gentes.

30 "Comedentes incurvabunt sese omnes "pingues terræ, coram eo procumbent quicunque descendunt in pulverem: & "*qui* animam suam non potuit in vita conservare.

31 Horum semen "colet eum, "accensebitur domino in quaque ætate.

32 Advenientes annunciabunt justitiam ejus, populo nascituro, "ipsum facere *eam*.

2 *Mi Deus fortis*] [ex]ordium petitionis per exclamationem patheticam, his duobus versibus, quibus exprimitur virtus fidei adversus infirmitatem carnis gravissimè concertantis, & animum ad Deum superata carne & difficultatibus ejus erigentis. Nam fidei opus est, Deum nostrū in mediis procellis [qu]ærere, invocare, & invocando perstare: carnis verò opus & infirmitatis de absentia Dei conqueri. *Quare dereliquisti me*] in istis calamitatibus non acceleras ad salutem meam, neque exaudis me? ut sequentia exegeticè docent: nam Christo adversus pœnas præsentes & æternas ex peccatis nostris dimicante, quasi latebat Deus neque vires suas exerebat natura divina ejus. *Rugitus*] id est, clamoris vehementissimi: metaphora. 3 *Silentium*] id est, quies ab istis calamitatibus; quibus pressi clamamus, & silemus liberati: synecdoche. 4 *Atqui sanctus es*] Propositio continens duo membra, causas postulati, usq; ad ver. 12. & postulatum ipsum, ver. 12. & 20. & duob. sequent. Causarum tria sunt genera: unum est a persona Dei; secundum, a persona adversariorum; tertium, a persona supplicis. A persona Dei ponuntur duo argumentorum genera, his tribus versibus. Prius ex natura ejus, quòd sanctus, sempiternus, & laudatissimus est: posterius ex officiis erga suos & eorum exemplis, quòd laus est, fiducia, liberator, & servator populi sui. b Heb. *laudes Jisraëlis*. 6 *Nec puduit eos*] quasi delusos expectatione: sed potius gloriose supra omnes calamitates evecti sunt: litotes. 7 *At ego sum*] Alterum argumentum a persona adversariorum, hominem miserum indignissimè exagitantium, contumeliis, & sannis ludificantium, atque blasphemiis, tribus versibus. *Sum vermis*] id est, non pluris apud illos sio; ut sequentia ostendunt. c Heb. *populi*. 8 *Diducunt labium*] id est, per ludibrium buccas inflant: simile est Ijobi 16.10. *Movent caput*] vide 2.Reg.19.21. & Matth.27.39. & sequentibus. 10 *Cùm tu sis*] tertium argumentum a persona sua; quo adducit non meritum suum; sed ante accepta Dei beneficia inde ab utero. 11 *In te rejectus*] id est, totus tuus, & commissus curæ fideique tuæ ex fœdere tuo: cujus summa sequentibus verbis continetur: ut Gen.17.7.&8. 12 *Ne procul absis*] summa petitionis, quæ fusiùs posteà repetitur ver. 20. & sequentibus. Est autem hæc petitio admodum pathetica per antithesin contrariorum: nam Deum salutarem & longinquum angustiæ propinquæ opponit; quasi dicat, indignum esset te procul abesse, qui solus fides & salus nostra es: afflictionem verò semper in propinquo sinere. *Cùm non sit adjutor*] ullus præter te. 13 *Circundant me*] ἐργασία superiorum argumentorum, a persona adversariorum & sua. *Juvenci*] id est, inimici robusti & ferocientes, qui allegoricè bestiarum nominibus describuntur. *Baschanis*] id est, præpingues & obesi, ut juvenci in Baschane pasti: vide Deut.32.14. 15 *Sicut aqua*] altera pars ἐργασίας a persona sua. ubi hyperbolicè exponit calamitates suas corpore, animo, & singulis eorum partibus initas. quasi dicat: caro, adeoque ossa, cor, viriditas, lingua, totus denique contabesco. d Heb. *in medio viscerum meorum*. e Heb. *mortis*. 17 *Foderunt*] Etsi in vulgatis exemplaribus habentur verba, quæ sonant tanquam leo manus meas: tamen ad hanc lectionem quam servamus, non tantùm argumentationis ordine & simplicitate constructionis adducimur, Græcorumque exemplo; sed etiam duplice Massoritarum testimonio: Nam testantur in bona librorum emendatiorum parte scriptum fuisse, Caru, quod est foderunt: & qui alteram lectionem habent, docent eam non esse accipiendam in ordinaria significatione: quam ob rem Chaldæus paraphrastes utramq; interpretationem conjunxit; quasi dicas, foderunt vel pertuderūt manus pedesq; meos, ut leo dentibus solet pertundere. 18 *Enumerare*] præ macie. *Intuentur*] i. tamen siccis & fixis oculis respiciunt in me gaudētes de malo meo.

‖ *Matt.27.35.* 20 *Tu ergo*] Petitio; cujus partes sunt ut Deus adsit, hoc vers. ut liberet a malo, ver. sequente, & plenam salutem bonumque conferat, ver. 22. f Heb. *e manu canis: ut Gen.9.ver.5.* 21 *Unicam*] id est, solitariā vitam meā adjutore omni destitutam. ut expostulavit supra ver. 12. 23 *Enarrabo nomē*] εὐχαριστία, altera pars psalmi, ut dictū est in vers. 1. cujus partes sunt, professio publica beneficii a Deo accepti in Ecclesia, cum hortatione: deinde prophetia de regno Christi, inde a vers. 27. de hoc autem versu vide Heb 2.12. 24 *Dicens*] hortatio ad ecclesiam, alterum professionis membrum ad propheticum Christi officium pertinens. 25 *Quia nō spernit*] αἰτιολογία a beneficio Dei tum singulari erga Christum, quando inclamavit patrem, ut suprà, & Heb. 5.7. tum cōmuni erga membra ejus. 26 *De te laus mea*] transitio ad alteram εὐχαριστίας partem, per repetitionem ejusdem laudis, cujus meminerat suprà ver. 23. a sacerdotio Christi. 27 *Comedent*] prophetica explicatio regni ad Christum pertinentis: cujus tria capita proleptice ponuntur hoc ver. educatio fidelium, laus Dei, & vita æterna. Ponitur autem laudatio Dei inter præsens tempus educationis, & futurum æternæ vitæ: quia ad utrumque communiter pertinet. *Mansueti*] id est, pii, qui domita & abdicata feritate naturæ suæ recordantur Dei & se ad ipsum convertunt, sequente ver. *Vivet animus*] apostrophe ad mansuetos emphatica. 28 *Omnes fines*] id est, incolæ totius terræ ad extremos usque terminos: metonymia, ut suprà 2. 8. sic ostenditur regnum Christi non finibus Judææ circumscriptum, sed universale fore. 29 *Jehovæ*] vide acccommodationem hujus argumenti, Rom. 3.29. 30 *Comedentes*] id est, cujuslibet conditionis homines, magni & parvi, divites & pauperes, &c. fruentur educatione, quæ prima fuit pars prolepseos suprà 27. vide usum istius argumenti, 1.Timoth.2. in principio. *Pingues terræ*] id est, secundis rebus fruentes, prosperantes: periphrasis. *Qui animam*] id est, qui ita premuntur adversis, ut spirare amplius non possint. 31 *Colet eum*] secūdum membrum prolepseos, supra 27. *Accensebitur*] id est, populo Dei ascribetur, ut copiosius exponitur psal 87. 32 *Ipsum*] id est, autorem esse omnis justitiæ, tum illius qua justificat impium in misericordia, tum etiam illius qua in judicio damnat.

Psalmus XXIII.

Propheta Deum pastorem suum agnoscens, & se vicissim illius ovem; officia illius erga se prædicat, & de futuro animum suum confirmat.

1 "PSALMUS *Davidis*. "Jehova pastor meus *est*, non possum egere.

2 "In caulis [a] herbidis facit ut recubem, "secundum aquas [b] lenes deducit me.

1 *Psalmus Davidis*] Psalmus est didascalicus, quo Psaltes exponit fiduciā suam in benignitatem Dei, & finem illius, duobus modis: primùm per narrationem allegoricam, usque ad versum 5. Deinde per ἀνταπόδοσιν sive accommodationem allegoriæ ad personam suam, duobus reliquis. *Jehova*] propositio allegoriæ, qua Deus cum pastore, fidelis cum ove comparatur. Explicatur verò hæc allegoria primùm simpliciter, enumeratis partibus quæ ad officium boni pastoris pertinent, duobus versibus; deinde per hypothesin, ver. 4. 2 *In caulis*] id est, non tantùm alimoniam copiosè, sed etiam quietem mollissimam & opportunissimam concedit. a Heb. *teneræ herbæ*. *Secundum aquas*] id est, commoditatem potus & refrigerii exhibet. quasi dicat, meæ vitæ, quieti, & amœnitati consulit. b Heb. *quietum*.

3 *Animam meam*] id est, me languentē, mea infirmitate labefactatum, & planè confectum instaurat: regenerationis symbolum.

Ducit me] id est, facit ut sine metu serviam ipsi cum sanctitate & justitia in cōspectu ipsius: Luc. 1.74.

4 *Etiamsi ambularem*] hypothesis, ut observatum est suprà in vers. 1. quasi dicat, etiamsi ignorantia vel infirmitate mea ab ipso & ipsius grege aberrarem, in ipso tamen securus sum. vide Joann. 10.28. promissionem Dei huic securitati respondentem. *Virga tua & pedum*] id est, ductus spiritus tui ex præscripto verbi quasi virga me agit, & quasi pedo inhibet.

3 "Animam meam quietam efficit, "ducit me per orbitas justitiæ: propter nomen suum.

4 "Etiamsi ambularem per vallem lethalis umbræ, non timerem malum, quia tu mecum es: "virga tua & pedum tuum ipsa consolantur me.

5 "Instruis coram me mensam e regione hostium meorum: c delibutum reddis unguento caput meum, poculum meum exuberans.

6 "Utique bonum & benignitas prosequentur me omnibus diebus vitæ meæ: & quietus ero in domo Jehovæ, d quandiu longa erunt tempora.

5 *Instruis*] ἀνάγωγή, ut observatum est in ver. 1. cujus partes sunt duæ: una, explicatio beneficiorum præsentium, hoc ver. altera, futurorum cùm in præsente, tùm in futura vita, sequente versu. Præsentia autem metaphoricè exponit, docens se tam largiter & lautè a Deo curari, ut rebus omnibus circumfluat tum ad necessitatem, tum ad ornamentum suum pertinentibus. Nam oleo & unguentis ferè delibuti erant veteres, elegantiæ atque venustatis, non necessitatis causa: ut Matth. 6.17. & 2. Schemu. 12.20. quam ob rem qui in luctu erant, ab unguentis abstinebant, ut 2. Schemu. 14.3 c Heb. *pingue*. 6 *Utique bonum*] altera pars, securitas de futuro: ut modò diximus. d Heb. *in longitudinem dierum*.

PSALMUS XXIIII.

Propheta regno Dei universali in res creatas exposito, singulare regnum in ecclesia (cujus notas apponit) explicat; & eam ad honorificè convenienterq́ excipiendum regem Christum adhortatur.

1 *Psalmus*] psalmus est didascalicus, regnum Christi explicans duobus modis: primùm a subditis ejus, usque ad ver. 7. deinde ab adventu ejus in regnum suum, inde ad finem usque. Subditorum ponuntur duo genera: unum, naturâ & creationis jure ad Deum pertinentium, ver. 1. & 2: Alterum, domesticorum ejus, quos beneficio gratiæ suæ & redemptionis recipit ad se, vers. sequentibus.

Jehovæ est terra] id est, res omnes creatæ ad ipsum pertinent, ac proinde eorum sunt etiam quos Deus ad se recipit in Christo; sive uti illis, sive non uti commodum videatur: sic accōmodat Apostolus 1. Cor. 10.25. & 28. a Heb. *plenitudo ejus*. 2 *Nam*] αἰτιολογικῶς a creationis, sustentationis, & administrationis jure. *Super maria*] id est, ita statuit eam, ut depulsis in suos alveos maribus & fluentis, suprà extet ad commodam habitationem nostram. Quamobrem psal. 104. bases terræ vocātur ac velut statumina, quibus latera ejus circumquaq; fulciuntur. 3 *Quis ascensurus*] transitio ad alterum subditorum genus, quod dialogisticè exponitur, ut psalm. 15. quasi dicat, Etsi omnia sunt Jehovæ; tamen non omnia, ac ne omnes quidē homines apud Jehovam permansuri sunt. Quis ergo ascendet, &c. 4 *Innocens manibus*] subjectio, sive responsio ad quæstionem proximam de notis domesticorum Dei: quarum genera sunt tria; primùm integritas vitæ, animi, cogitationum, & sermonum, hoc ver. deinde testificatio Dei, vers. seq. & postremò professio & studium ipsorum ad adeundū Deum, ver. 6. b Heb. *corde*. 6 *Faciem tuam*] apostrophe ad Deum. *Generatio Jahhakobi*] id est, quæ non secundum carnem censetur in posteris Jahhakobi; sed qui filii sunt promissionis ex fide, ut Rom. 9.6. & seq. & Galat. 6.16. 7 *Attollite*] altera pars psalmi dialogistica de adventante rege Christo; qua per prosopopœiam admonentur pii, ut se comparent ad excipiendum eum: nam ecclesia templum Dei est; & fidelium singulorum animus, allegoricè est porta qua intromittitur Christus: ut Apocal. 3. 20. ideoq; jubentur animos ab istis rebus terrenis avocatos sursum erigere. *Ostia seculi*] id est, æterna Dei templa æternæ ecclesiæ, & universalis membra.

1 DAVIDIS "*Psalmus*. "Jehovæ *est* terra & quod a implet eam; orbis habitabilis & habitantes in eo.

2 "Nam ipse "super maria fundavit illam, & super flumina stabilivit illam.

3 "Quis ascensurus est in montem Jehovæ? & quis staturus est in loco sanctitatis ejus?

4 "Innocens manibus & purus b animo; qui non effert ad vanitatem animam suam, neque jurat ad fraudem:

5 Is reportat benedictionem a Jehova, & justitiam a Deo salutis suæ.

6 Hæc est generatio requirentium eum: quærentium "faciem tuam, "*generatio* Jahhakobi. Sela.

7 "Attollite portæ capita vestra, & attollite vos "ostia seculi; ut ingrediatur rex gloriæ.

8 "Quis *est* iste rex gloriæ? Jehova robustissimus & potentissimus; Jehova potentissimus c bellator.

9 "Attollite portæ capita vestra: attollite, inquam, ostia seculi, ut ingrediatur rex gloriæ.

10 Quis *est* iste rex gloriæ? Jehova exercituū: is *est* rex gloriæ. Sela.

8 *Quis est* [...] quæstio [...] persona regis, [...] repellentium qui[...] sed ad majorem [...] confirmationem [...] cunctātium; [...] ita respondetur, [...] designetur Christus [...] natura & effectis suis: a natura, quòd Jehova, id est, Deus sempiternus, [...] stissimus, & potentissimus bellator est, hoc ver. ab effectis verò, quòd [...] bellis tum spirituali suo adversus satanam, tum nostro adversus [...] victor est, quòd exercitus omnes pro arbitrio suo agit, & postremò quòd [...] ex natura & rebus gestis sibi ac suis consequitur. c Heb. *belli*. 9 *Attollite*] repetitionis finem vide in Gen. 41.32.

PSALMUS XXV.

David graviter oppressus ab adversariis, benignè a Deo doceri & peccata calamitatū causas condonari petit: seipsum in horū expectatione, fretus Dei bonitate & testimonio fidei suæ, confirmat: ac postremò sibi totiq; ecclesiæ postulas liberationem a malo.

1 "ODE DAVIDIS. "Ad te, Jehova, animam meam attollo.

2 Deus mi, in te confido, ne erubescam: ne exultent inimici mei de me.

3 Etiam ulli expectantes te, ne erubescant: erubescant qui perfidè agunt immeritò.

4 "Vias tuas, Jehova, notas fac mihi; semitas tuas doce me.

5 Fac ut incedam "per veritatem tuam, & doce me; nam tu es Deus salutis meæ, te expecto totum diem.

6 "Recordare miserationum tuarum Jehova, & benignitatum tuarum: eas a seculo esse.

7 "Peccatorum pueritiæ meæ & defectionum mearum ne recorderis: pro benignitate tua recordare mei tu, propter bonitatem tuam, Jehova.

8 "Bonus & rectus Jehova *est*, idcirco docet "peccatores viam.

9 Facit ut incedant mansueti a ex jure, & docet mansuetos viam suam.

10 Omnes semitæ Jehovæ "benignitas & fides *sunt*, custodientibus fœdus ejus & testimonia ejus.

11 "Propter nomen tuum, Jehova, etiam condonabis iniquitatem meam: quamvis magna sit.

12 "Qualis futurus est vir ille qui reveretur Jehovam, docentem ipsum quam viam eligat?

13 "Anima ejus in bono commorabitur, & semen ejus hæreditariò possidebit terram:

14 Arcanum Jehovæ reverentibus ipsum, & fœdus suum faciet ut experiantur illi.

15 "Oculi mei jugiter ad Jehovam *respiciunt*; quia ipse educit e reti pedes meos.

1 *Ode Davidis*] Ode est [...]; cujus singuli versus ferè principio suo alphabeticum Hebræorum ordinem retinent. Constat autem ex tribus partibus; Petitione, usque ad vers. 8. Confirmatione, usque ad ver. 18. Conclusione petitoria, inde ad finem usque.

Ad te, Jehova] petitio suis causis conjuncta, duo capita summatim continet: demonstrationem communicationemque boni, vers. 4. & sequentibus; deinde abolitionem mali peccatorumque nostrorum, ut personæ acceptæ sint vers. 7. Causarū genera ponuntur tria, ut observatum est, suprà in psalmo 13. Prima est a persona supplicis & bonorum omniū: secunda, a persona adversariorum, vers. 1. 2. & 3. tertia, a persona Dei, ver. 6. 7. & 8.

4 *Vias tuas*] quibus me vis incedere: primum petitionis caput.

5 *Per veritatem*] id est, prout verax es, fideliter & constanter præstans promissiones tuas. Argumentum a natura Dei. 6 *Recordare*] id est, qua misericordia erga tuos usus es inde ab orbe condito, eadem erga me utere: argumentum ab exemplo 7 *Peccatorum*] secundum petitionis caput; remissio peccatorum. 8 *Bonus & rectus*] Secunda pars psalmi; confirmatio a natura Dei, operibusque erga electos. *Peccatores*] quos justificet in Christo secundum electionem gratiæ ubi mansueti effecti sunt: ut suprà psalm. 22.27. a Heb. *in jure*. 10 *Benignitas*] id est, benignissimæ & constantissimæ: auxesis. 11 *Propter nomen tuum*] accōmodatio superioris theseos, perinde ac si confirmatus ex ea Davidis animus statueret idem in se reipsa præstari: sic respondet argumento quo usus fuerat [...] ver. 6. 12 *Qualis*] alter confirmationis locus dialogisticè enunciatus, ab effectu promissionum Dei; nimirum timentes Dei ex fœdere bonum consecuturos, & elapsuros è malo: unde sequitur accommodatio singularis ad personam Davidis, ver. 15. 13 *Anima ejus*] id est, omnium bonorum spiritualium & corporalium hæres futurus est, ad suam & suorum utilitatem, ex consilio & fide Dei. 15 *Oculi*] Transitio ad petitionem & conclusionem Psalmi.

16 "Respice

16 * Respice ad me, & gratiam fac mihi; quia * solitarius & pauper sum.
17 Oppressiones [b] animi mei * dilatant se: ab angustiis meis deduc me:
18 Aspice afflictionem meam & laborem meum: & condona omnia peccata mea.
19 * Aspice inimicos meos, ut augentur; & odio violento oderunt me.
20 Serva animam meam & eripe me, ne erubescam; * quia recipio me ad te.
21 * Integritas & rectum custodiant me; quia expecto te.
22 Redime, Deus, Jisraëlem ab omnibus oppressionibus ejus.

16 *Respice ad me*] conclusio petitoria, cujus partes duæ sunt; prima, petitio singularis pro persona supplicis; altera, petitio publica pro corpore ecclesiæ, ver. ultimo. *Solitarius*] i. aliena ope destitutus, ut psal. 22.12. b Heb. *cordis mei*. 17 *Dilatant se*] id est, tam late occupant, ut animus quasi prælocetur: primum argumentum a persona sua calamitatibus. 19 *Aspice inimicos*] secundum argumentum a persona inimicorum. 20 *Quia recipio*] fretus promissionibus Dei: tertium argumentum a fide sua integerrima in promissiones Dei, hoc & sequente ver. 21 *Integritas & rectum*] fidei meæ, quæ dicat, promissiones tuæ, quibus totus recumbo fide.

PSALMUS XXVI.

David ab hostibus pressus ad Deum judicem confugit, fidem suam & vitæ innocentiam probat: ideoq; liberari ab angustiis & gratiam consequi expetit, ad glorificandum Deum.

1 * ODE *Davidis*. Judicem meum age Jehova: * quoniã ego in integritate mea ambulo, & Jehovæ confido, me non vacillaturum.
2 * Proba me Jehova & tenta me, examina * renes meos & [a] animum meum:
3 * Nam benignitas tua coram oculis meis *est*, & continenter ambulo in veritate tua:
4 * Non sedeo cum hominibus [b] vanis, & cum [c] * dissimulatis non convenio:
5 Odi congregationem maleficorum, & cum improbis non sedeo:
6 * Lavo in innocentia manus meas, & * circumeo altare tuum Jehova;
7 Personando voce gratiarum actionis, & enarrando omnia mirabilia tua.
8 * Jehova, diligo habitaculum domus tuæ; & locum, tabernaculum gloriæ tuæ.
9 * Ne aggreges * penes peccatores animam meam, & penes viros [d] sanguinarios vitam meam:
10 * Quorum in manibus scelus, * quorum dextera plena est muneribus.
11 At ego in integritate mea ambulo: redime me, & gratiam fac mihi.
12 * Pede meo consistente in plano, in congregationibus benedicam Jehovæ.

1 *Ode Davidis*] Ode est ἰυκτικὴ, constans tribus partibus; propositione juris sui usque ad ver. 9. petitione, ad ultimum usque; & conclusione, ver. ult. Propositionis partes sunt, exordium, quo secum agi postulat in causa sua ex judiciorũ formula, ver. 1. & 2. & narratio causarũ quibus ad postulatum hoc adducitur; quod utrumque ver. 1. per prolepsin cõtinetur. *Quoniam ego*] summa causarum proleptica, ex quibus ad Dei judicium confugit; integritas vitæ, & fides in Deum, quæ postea explicantur inde a ver. 3. 2 *Proba me*] id est, judicem te facio, & appello testem: introspice, & penitus cognosce de causa mea: metaphora ab aurificibus. *Renes*] ut sup. 7 10. a Heb. *cor*.

3 *Nam benig.*] Narratio qua David tum animum suum erga Deum, tum vitæ rationem exponit, ut sup. ver. 1. quæ duo deinceps per ὑστέρωσιν, hoc est inverso ordine, explicantur. 4 *Non sedeo*] explicatio secundæ partis de vita sua. κατ' ἀναίρεσιν καὶ θέσιν, ut psal. 1. cùm primo loco inficiatur David se malè versari, duobus versibus; deinde confirmat se vitam bene transigere. b Heb. *vanitatis*. c Heb. *absconditis*. *Dissimulatis*] i. multiplicibus, Proteis, & sese in omnes facies vertentibus. 6 *Lavo*] professio vitæ, tum ratione conversationis humanæ, tum etiam officiorum ac pietatis in Deum coram ecclesia. Est autem lavare manus suas in innocentia, purissimè cum hominibus conversari, ut Ijobi 9. 30. *Circumeo altare*] i. te colo, agnosco & prædico in Ecclesia: synec. 8 *Jehova*] Explicatio prioris partis de fide & studio animi sui in Deum. 9 *Ne aggr.*] petitio duabus partib. constans, quarum una est, ne Deus sinat servum suum improbis exponi & involvi malo: altera, ut gratiam faciat, & exhibeat nominis sui beneficendi argumentum, ver. duobus ultimis. *Penes peccat.*] hoc est, vitam meam ne patiare venire in facultatem illorũ. d Heb *sanguinum*. 10 *Quorum*] Amplificatio primùm a persona adversariorum suorum, hoc ver. deinde a persona sua, principio seq. *Quorum dextera*] hoc est, qui & malefici sunt, & ad omne maleficium sui commodi causa paratissimi. 12 *Pede meo*] id est, cùm non amplius in lubrico & salebroso loco importunitate hostium cogar consistere, sed beneficentia tua liberatus fuero ab his angustiis & meliore loco positus; tum demum benedicam Jehovæ, Conclusio votiva.

PSALMUS XXVII.

David vim suæ in Deũ fiduciæ adversus omnia pericula prædicãs, quia ab Ecclesia aspectabili abesse persecutionibus cogebatur, se eadem fide consolatur: Dei gratiam, opem, documenta, ductum & liberationem petit: ac postremò se & ecclesiam ad confirmandos in Deo animos hortatur.

1 ODE *Davidis*. * Jehova * lux mea & salus mea *est*, a quo timerem? Jehova robur vitæ meæ *est*, a quo expavescerem?
2 * Belligerantibus contra me maleficis * ad exedendum carnem meam; hostes mei & inimici mei [a] mihi *cedunt*, ipsi corruunt & considunt.
3 * Si metarentur contra me castra, non timeret [b] animus meus: si insurgeret contra me bellum, * in [c] his ego securus essem.
4 * Unum petii a Jehova, id ipsum requiro: * ut consideam in domo Jehovæ omnibus diebus vitæ meæ, * ad videndum amœnitatem Jehovæ, & iniquirendum in templo ejus.
5 * Sed abscondit me in tugurio suo, [d] tempore adversitatis; abdit me in abdito tentorii sui, in rupem attollit me.
6 Ideo jam * extollitur caput meum supra inimicos meos, circumstantes me: ut sacrificem in tentorio ejus, sacrificia clangoris, canam & psallam Jehovæ.
7 [e] * Audi Jehova me voce mea clamantem: gratiamque fac mihi, exaudiens me.
8 * Tuum *illud*, * requirite faciem meam, [f] cogitat animus meus: faciem tuam, Jehova, requiro.
9 * Ne abscondas faciem tuam a me, ne avertas in ira servum tuum: auxilium meum fuisti, ne deseras me, neque derelinquas me, Deus salutis meæ.
10 * Nam pater meus, & mater mea derelinquunt me, quamobrem Jehova recipiat me.

1 *Ode Davidis*] Ode est generis mixti, διδασκαλικὴ καὶ εὐκτικὴ, tribus partibus constans: prima est propositio fiduciæ in Deum, usque ad ver. 7. secunda, petitio, usque ad ver. ultimum; & postrema, conclusio hortatoria. *Jehova lux mea*] propositio fiduciæ duo membra continens; prius, beneficium Dei erga fideles; posterius, indubitatam in Deum securitatem ex fide, quæ est effectus alterius. *Lux mea*] id est, liberator meus ab adversitatibus (quas scriptura ferè tenebras vocat) & salutis autor omnisque boni. 2 *Belligerantibus*] ἐργασία propositionis præcedentis, ab anteacta experientia, hoc ver. unde nascitur gloriosa illa fiduciæ prædicatio, ver. sequentibus. *Ad exedendum*] id est, me inhumanissimè ferarumque more consumendum. a Heb. *mihi sunt*. 3 *Si metarentur*] summus fiduciæ prædicandæ locus per hypothesin sive conditionalem orationem. b Heb. *cor meum: sic ver. 8. & ultimo*. *In his*] id est, in mediis castris, exercitibus &c. si illis circumcluderer: ut psal. 3. c Heb *in hoc*. 4 *Unum petii*] Occupatio, quasi dicat, omnia quidem in Deo percipio fide, mirificas liberationes, & salutem maximam: hoc verò videtur fiduciæ meæ adversari, quod destituor aspectabili præsentia ejus, quam tantopere desideravi & etiam nunc desidero, ut cultu ejus libero ac legitimo uti possim. *Ut consideam*] ac non ita errare & vagari compellar. *Ad videndum*] id est, ad percipiendum sancta & augusta illius dona, & ad consulendum eum; quæ duo sunt piorum officia in ecclesia. 5 *Sed abscondit*] Responsio ad occupationem præcedentem duobus argumentis: hoc (inquit) non efficit quo minùs fiducia mea sibi constet. Primùm enim beneficia ejus, nimirum liberationes maximas & honores ab eo percipio, hoc ver. deinde, quamvis hæc omnia deficerent, tamen fide & animo illius cultus sum particeps, a quo videor longissime abesse: & de futuro sum certò persuasus me tandem aliquando re ipsa & coram fore participem, sequente ver. d Heb. *die mali*. 6 *Extollitur*] id est, gloriosè prædico adversus hostes, velint nolint, me sacrificaturum & culturum Deum. e Heb. *clamo*. 7 *Audi*] secunda pars psalmi, Oratio; cujus membra sunt tria: exordium audientiam faciens hoc ver. propositio, versic. sequente; & petitio, reliquis usque ad ver. ultimum. 8 *Tuum illud*] propositio, qua mandatum Dei & officium suum ex mandato agnoscit profiteturque psaltes. Est autem hîc ὑστέρωσις, quam perspicuitatis causa mutavimus.

Requirite faciem] id est, in rebus dubiis consulite, & in adversis invocate: sic Deut. 4. 29. f Heb *dicit cor meum*. 9 *Ne abscondas*] Petitio Davidis, cujus membra sunt tria: primum deprecatio, ne abjiciatur ab eo, hoc versu; secundum, precatio, ut receptus doceatur & deducatur a Deo, duobus sequentibus; tertium, altera deprecatio, ut saltem si nondum liberationis tempus advenit, non exponatur adversariorum libidini, ver. 12. & 13. Sunt autem hæc pleraque humanitus attributa Deo. 10 *Nam pater*] id est omnes qui naturæ & amicitiæ jure deberent & vellent mihi opem ferre, præ tyrannide nimia me coguntur deserere, ut supra 25. 16.

11 Doce me, Jehova, viam tuam, & " deduc me per semitam planam; " propter observantes me.

12 Ne tradas me g desyderio hostium meorum: " nam consisterent contra me testes mendaces, & qui spirat violentiam,

13 Nisi crederem me h fruiturum " bonitate Jehovæ, " in terra viventium.

14 " Expecta Jehovam, confirmare, & fortificabit animum tuum: itaque expecta Jehovam.

11 *Deduc me in viam*] id est, in libertatem vindica me: metaphora, ut suprà 26. 12.
Propter observantes me] vide supra psalm. 59.
g Heb. *anima*.
12 *Nam consisterent*] id est, non corruerent & conciderent, ut dixit suprà ver. 2. sed voti sui compotes efficerentur vel sua fraude vel vi: nisi fiducia certa in te recumberem: argumentum a persona adversariorum & sua. h Heb. *visurum*. 13 *Bonitate*] id est, bonis a te promissis. *In terra viventium*] id est, in hac ipsa vita, ut psalm. 116.9. 14 *Expecta*] Conclusio, qua se & alios hortatur David ad spem & fidem in Deo collocandum, & promissionem confirmat.

Psalmus XXVIII.

David a perditissimis adversariis pressus, Deum orat pro salute sua & illorum exitio: salute accepta, Deum celebrat suo & ecclesiæ nomine: ac postremò ecclesiæ toti bene precatur.

1 " ODE *Davidis*. Te, Jehova, inclamo, " rupes mea, " ne surdum agas erga me: ut non " si mutus eris erga me, " consimilis fiam descendentibus in a sepulchrum.

2 Audi vocem deprecationum mearum: dum vociferor ad te; dum attollo manus meas " ad adytum sanctitatis tuæ.

3 " Ne trahas me penes improbos, & penes operarios iniquitatis; " loquentes pacem cum proximis suis, malitia *obtinente* in b animo eorum.

4 " Da istis secundum opus ipsorum, & secundum malignitatem actionum ipsorum: secundum opus manuum ipsorum da eis, redde retributionem suam eis.

5 " Quia non animadvertunt ad opera Jehovæ, & ad factum manuum ejus; " destructurus est eos, non autem extructurus eos.

6 " Benedictus *sit* Jehova, qui exaudivit vocem deprecationum mearum:

7 Jehova robur meum & scutum meum; cui confidente animo meo, adjuvor: idcirco exultat animus meus, ut cantico meo celebrem eum.

8 Jehova robur " istis, & confirmatio maximè c salutaris " uncti sui est.

9 " Serva populum tuum, & benedic " possessioni tuæ: pasceque eos ac extolle eos usque in seculum.

1 *Ode Davidis*] Ode est generis mixti, ἐυκτικὴ καὶ ἐυχαριστικὴ. oratio cōtinetur quinque primis ver. laudatio verò, sequentibus tribus; cui postremò subjicitur conclusio petitoria. orationis partes sunt duæ; una pro salute sua, tribus ver. altera pro exitio adversariorum, ver. quatuor.
Rupes mea] ut Deut. 32.4. argumentum ab officio & promissionibus Dei.
Ne surdum agas] id est, ne abjicias aut negligas: humanitus dictum.
Si mutus] id est, si non respondeas.
Consimilis] id est, succumbam & peream: periphrasis mortuorum. sic deprecatur a persona sua.
a Heb. *cisternam*.
2 *Ad adytum*] id est, ad cœlum; ubi est sanctuarium quod fixit dominus, & non homo, Heb. 8.2.
3 *Ne trahas me*] id est, ne inducas me in potestatem illorum, aut sinas quasi mancipium ab illis rapi, ut suprà psal. 26. 9. & 27.12. *Loquentes pacem*] ut de Schaüle legimus 1. Schem. 24.17. & 26.17. & sequentibus. b Heb. *corde: sic infrà ver. 7*. 4 *Da istis*] altera pars orationis, imprecatio adversus illos quos descripsit superiore ver. nimirum improbos, qui opere, sermone, & animo depravati, obfirmati, & Deo infensi sunt. quasi dicat, justitiam tuam in illis exerce. 5 *Quia non*] αἰτιολογία imprecationis per comparationem illorum injustitiæ cum justitia Dei; isti (inquit) testimonio suæ ipsorum conscientiæ rei sunt, quòd animum ad opera Dei omnia, & nominatim singulare illud erga me electionis meæ, minimè advertunt. Quamobrem non potest Deus non perdere judiciis suis, qui non erudiuntur documentis. Ego verò absit ut benedicam, cui maledicit Jehova. vide 1. Schem. 2. 25. in annotat.
Destructurus est eos] id est, justum est eos perdere, & reipsa perdet: metaphora ab ædificiis. 6 *Benedictus*] laudatio primùm a singulari beneficio Dei erga prophetam, duobus ver. deinde a publico erga totam Ecclesiam in Christo, ver. 8. 8 *Istis*] popularibus meis, id est, Ecclesiæ Dei. c Heb. *salutum*. *Uncti sui*] Christi, in quo tota salus consistit cùm Davidis, qui fuit illius typus, tum totius Ecclesiæ. 9 *Serva*] Conclusio, qua Ecclesia Deo servanda, augenda, & benedicenda modis omnibus commendatur. *Possessioni tuæ*] id est, populo: vide Deut. 9.29.

Psalmus XXIX.

Propheta pios hortatur ad prædicandas Dei laudes, cùm propter documenta naturæ ac nominatim tonitruum, tum propter documenta gratiæ, quam cum ecclesia sua communicat verbo.

1 " PSALMUS *Davidis*. Cedite Jehovæ, " filii fortium; cedite Jehovæ gloriam & robur.

2 Cedite Jehovæ " gloriam nominis ejus, incurvate vos Jehovæ *residenti* " in decoro sanctitatis.

3 " Vox Jehovæ " supra aquas; *vox* Dei fortis a gloriosi intonat, vox Jehovæ suprà aquas multas.

4 Vox Jehovę b potenter, vox Jehovę decorè.

5 " Vox Jehovæ confringit " cedros, perfringit etiam Jehova cedros Libani:

6 Et " facit ut exiliant sicut vitulus; Libanus & " Schirjon ut c pullus Unicornium.

7 Vox Jehovæ " cędit flammas ignis.

8 Vox Jehovæ dolore afficit " desertum, dolore afficit Jehova " desertum Kadeschi.

9 Vox Jehovæ " facit ut pariant cervæ, & " denudat sylvas: " verùm in templo suo d eloquitur totam gloriam suam.

10 " Jehova " in diluvio sedebat, & sedet Jehova rex in seculum.

11 Jehova robur populo suo dat, Jehova " benedicit populo suo pace sua.

1 *Psalmus Davidis*] Psalmus est ἐπαινετικὸς, id est, laudativus, constans hortatione ad laudem, & argumentis laudis.
Filii fortium] id est, etiam generosissimi & potentissimi quique, ac proinde omnes: synecdoche.
2 *Gloriam nominis*] id est, nominatissimam & celeberrimam, qualis convenit majestati ejus.
In decoro sanctitatis] id est, in sanctuario magnifico: sic 1. Chron. 16. 29.
3 *Vox Jehovæ*] secunda pars, argumenta laudis, quorum genera sunt duo; alia communia, quæ palàm omnibus rebus creatis offeruntur, usque ad finem ver. 9. alia verò singularia erga ecclesiam Dei. Argumentorū autem communium unum tantùm genus exempli causa ponitur, ut ab eo cætera cognoscantur: nimirum tonitru, cujus natura ostenditur, primùm a vehementia, ver. 3. & 4. deinde ab effectis, usque ad ver. 9. *Supra aquas*] id est, vehementia fragores, plausus, & strepitus omnes, quantumvis magnos superat. Frequens est autem in scripturis, fremitum aquarum comparari censono vehementissimo, ut Jechezkel. 1. 24. & 43. 2. sic accipiendum esse ostendit ver. sequens. a Heb. *gloriæ*. b Heb. *cum virtute, cum decoro*. 5 *Vox Jehovæ*] altera descriptio tonitru ab effectis, quòd omnia validissima frangit, stabilia commovet, denique omnia perhorrescit arbitratu Dei autoris sui. *Cedros*] procerissimas, crassissimas & maximè durabiles. 6 *Facit ut exiliant*] id est, movet montes, quamvis firmissimos. *Schirjon*] vide Deut. 3. 8. & 9.
c Heb. *filius*. 7 *Cedit*] id est, coruscationes, fulgetra fulguraque dissipat.
8 *Desertum*] id est, feras in deserto versantes; metonymia. *Desertum Kadeschi*] id est, animalia quantumvis horrifica; cujusmodi fuisse in hoc deserto legitur, Deut. 8.15. 9 *Facit ut pariant*] id est, cervas, quantumvis præ angustia utantur difficiliore partu, cogit abortire: vide Ijobi 39.4. & sequentibus. *Denudat sylvas*] feris, quæ trepidè antra sua latibulaque petunt, ut scribit Virgilius 1. Georg. nam ut de arboribus capiatur, impedit ver. 5. *Verùm in templo*] secundum genus argumentorum laudis, ut observatum est suprà in ver. 3. quasi dicat, hæc quidem gloriosa sunt; sed tamen particulæ sunt duntaxat illius gloriæ quam Deus explicat in ecclesia sua, non tantùm opere externo, sed etiam prædicatione verbi. d Heb. *totam ipsius eloquitur gloriam*: ὑστέρωσις. 10 *Jehova*] summa explicatio gloriæ, quam Deus testatur ecclesiæ; primùm a sempiterna majestate ejus, hoc ver. deinde a beneficentissima communicatione cum ecclesia, ver. seq.
In diluvio sedebat] id est, jam tum regnabat, cùm diluvium effectum est super terram, Gen 6. & 7. 11 *Benedicit populo suo*] id est, pacem suam largitur suis verbo & communicatione spiritus, ac proinde tranquillitatem confert.

Psalmus XXX.

David ex fuga reversus, & domum suam a sceleribus Abschalomi repurgans, Deum celebrat beneficii erga se singularis nomine pios ad laudes Dei prædicandas hortatur; calamitates, instaurationemq; sui factam a Deo narrat, eiq; votum laudis exhibet.

" 1 PSALMUS *Davidis*, " *canticum dedicationis domus illius*.

1 *Psalmus Davidis*] Psalmus est ἐπαινετικὸς, tribus partibus constans; propositione singulari laudis, a vers. 2. ad 5. publica hortatione ad laudes ejus in ecclesia; inde ad vers. ultimum; & conclusione.
Canticum] id est, quod cecinit David, cùm repeteret ac redintegraret consecrationem domus suæ, quæ incestis nefariisque Abschalomi sceleribus fuerat contaminata, 2. Sch. 16. 22. nam moris erat, ut novis ædificiis exstructis adhiberentur ceremoniæ ad purganda & sanctificanda loca pro inhabitantium usu: ut Deuteronom. 20. 5. & Nechemjæ 12. quam rationem a Davide fuisse servatam pro repurganda domo, non obscurè indicatur 2. Schem. 20. 3. cur verò ad hoc potius tempus & hanc domum referamus, docet argumentum ipsum & contextus psalmi. Est autem in hoc ver. verborum ἐμπλοκή, quam ad evidentiam sustulimus.

2 Ex-

2 'Extollam te Jehova; quoniam [a] evexisti me, neque lætitia affecisti inimicos meos de me.
3 Jehova Deus mi: 'vociferantem ad te, 'curasti me:
4 Jehova, eduxisti e sepulchro animam meam, conservans me vivum, ne descenderem in [b] sepulchrum.
5 'Psallite Jehovæ, quos ipse benignitate prosequitur; & celebrate 'ad memoriam sanctitatis ejus.
6 'Cùm momento fuit in ira sua, vita *adest* benevolentiâ ejus: vespere facit ut diversetur fletus, manè verò *adest* cantus.
7 'Nam ego dicebam in 'tranquillitate mea, non dimovebor in seculum.
8 'Jehova, benevolentiâ tuâ constitueras in monte meo robur; 'te abscondente faciem tuam, fui conturbatus.
9 'Ad te, Jehova, clamavi; & [c] Jehovam deprecatus sum, *dicens*,
10 'Quid lucri *erit* 'in sanguine meo, 'cùm descendam in foveam? an celebrabit te 'pulvis? nuntiabitne veritatem tuam?
11 Audi Jehova, & gratiam fac mihi; Jehova, esto adjutor mihi:
12 Convertisti 'planctum meum 'in choream mihi; 'solvisti ciliciũ meum, & accinxisti me lætitia:
13 Ut psallat tibi 'gloria, ac non conticescat. 'Jehova, Deus mi, in seculum celebrabo te.

2 *Extollam*] propositio singularis laudis, a beneficio liberationis maximæ acceptæ a Deo, quam per congeriem amplificat David.
a Heb. *haurisiti me*: *metaphora a pute is & puteo, quo respicit sui ver.4.*
3 *Vociferantem ad te*] ut docetur 2.Sch. 15.32.
Curasti me] id est, remedium attulisti malis meis; metaphora.
b Heb. *cisternam*: *ut supra 28.1.*
5 *Psallite*] hortatio, ut annotatum est in vers.1. cujus argumenta sequentibus exponuntur; primũ ab ordinaria administratione Dei erga suos, vers.6. deinde a singulari exemplo suo, reliquis vers.
Ad memoriam] id est, ut sanctitatis ejus sempiterna sit memoria in ecclesia.
6 *Cùm momento*] quasi dicat, ita est a natura, ut quamvis propter peccata nostra nobis succẽseat; tamen illico benevolentiam exerens, nos ad vitam revocet in peccatis nostris alioqui morituros: quod argumentum sequentia verba illustrant allegoricè. 7 *Nam ego dicebam*] alterum argumentum a singulari exemplo suo, quod propheta enarrat paucis. *Tranquillitate mea*] id est, cùm tranquillè desidêrem Jeruschalaimis, 2. Schemu. 11.1. & 1.Chron.21. 8 *Jehova*] id est, tu confirmaveras regnum meum, quod ego non cogitabam demens: epiphonema; quo interpretatur illud, in tranquillitate mea, superiore vers. *Te abscondente*] id est, cum primùm te avertisti a me; ut per Nathanem denuntiaverat 2.Schemu.12.10. & sequentibus. 9 *Ad te Jehova clamavi*] ut docet historia 2.Schem.15.32. c Heb. *vel dominum, ut in aliis exemplaribus legitur.* 10 *Quid lucri*] summa orationis quam habuit David duobus vers. comprehensa; cujus partes sunt duæ, exordium ab inutili, hoc vers. & petitio, versu sequente. *In sanguine meo*] id est, si occidar. *Cùm descendam*] id est, sepeliar; periphrasis: ut suprà vers.4 *Pulvis*] id est, homo in pulverem redactus; metonymia: vide suprà 6.6. 12 *Planctum meum*] de quo vide 2.Schemuel.15.30. *In choream*] id est, in maximum gaudium: hyperbole. *Solvisti cilicium*] id est, sustulisti luctum & lætitiam attulisti: Synecdoche a signis. 13 *Gloria*] id est, anima, ut suprà 16.9. *Jehova Deus mi*] Conclusio epiphonematica.

PSALMUS XXXI.

David gravissima aliqua calamitate pressus, Deum orat pro salute sua, adducens fidem suam in misericordiam Dei, & miseriæ suæ gravitatem indignitatemq; explicans: adversariis impiis exitium imprecatur: deinde quasi liberatione parta Deum laudat publicorum privatorumq; beneficiorum nomine, & pios omnes hortatur ad diligendum constanter & colendum Deum.

1 MAGISTRO *symphoniæ* '*psalmus Davidis.*
2 'Ad te, Jehova, 'me recipio, ne erubescam in seculum: 'justitiâ tua libera me.
3 'Inclina ad me aurem tuam, citò eripe me: esto mihi [a] rupes robusta, locus munitissimus ad servandum me.
4 Nam petra mea & munitio mea es; itaque propter nomen tuum 'agito me & 'deducito me.
5 Educito me e reti quod absconderunt adversum me: quia tu robur meum *es*.
6 In manum tuam depono spiritum meum: 'redemisti me, Jehova, Deus fortis, '[b] verax.
7 'Odi eos 'qui observant vanitates [c] vanissimas: nam ego in Jehova confido,
8 Me exultaturum & lætaturum benignitate tua: quia aspexeris afflictionem meam, agnoveris angustias animæ meæ:
9 Ac non tradideris me in manum inimici; sed 'statueris in lato pedes meos.
10 Gratiam fac mihi, Jehova: 'nam angustia *est* mihi, 'contabescit præ indignatione oculus meus, 'anima mea, & venter meus:
11 Nam deficit mœrore vita mea, & anni mei gemitu: labefactatur [d] iniquitate quam patior virtus mea, etiam ossa mea contabescunt.
12 Apud omnes hostes meos sum probro, & apud vicinos meos valde, pavoriq; notis meis: aspicientes me foris, evagantur a me.
13 Oblivione sepelior ab animo, ut mortuus: 'sum ut instrumentum perditum.
14 Nam audio infamiam a [e] multis, metum circumquaque; consultando simul adversus me, de intercipienda anima mea cogitant.
15 'Ego verò in te confido, Jehova; dicens, 'Deus meus es.
16 'In manu tua 'tempora mea sunt; eripe me e manu inimicorum meorum, & a persequentibus me.
17 'Fac ut luceat facies tua super servum tuum, serva me benignitate tua.
18 'Jehova, ne erubescam, quandoquidem invoco te: erubescant 'improbi, excindantur *descensuri* in sepulchrum.
19 Muta reddantur labia [f] mendacia; quæ loquuntur contra justum, [g] superbè cum elatione & contemptu.
20 'Quàm multa est bonitas tua, quam recondis reverentibus te; operaris erga recipientes se ad te, coram filiis hominum!
21 'Abdis eos in abdito præsentiæ tuæ, ab elationibus virorum: abscondis eos in tugurio a contentione linguarum.
22 'Benedictus *sit* Jehova; quia mirificam

1 *Psalmus*] Psalmus est generis mixti, ἐυκτικὸς, ἐυχαριστικὸς, καὶ διδασκαλικὸς: ac proinde constans ex tribus partibus; precatione, usq; ad ver.20. laudatione, usq; ad ver. 24. & conclusione didascalica, duobus ultimis. 2 *Ad te Jehova*] prima pars psalmi, precatio: cujus partes sunt duæ, una pro salute supplicis, usque ad vers.18. altera pro adversariorum exitio, vers.18. & sequente: ut suprà psalm.28. In hac autem priore precatione argumenta ducuntur tum a persona supplicis, ut qui in Deum confideret, tum a persona Dei: qui duo loci prolepticè hoc ver. positi per ὑστέρωσιν sequentibus explicantur. *Me recipio*] prior locus a fiducia personæ suæ. *Justitia tua*] posterior locus a natura & officio Dei.

3 *Inclina ad me*] ἐργασία precationis, argumento ducto a persona Dei, usque ad ver.7.
a Heb. *in rupem roboris, in locum munitionum.*
4 *Agito me*] præiens & præmonstrans viam.
Deducito me] Sensim & accommodè ad infirmitatem meã, ut fœtæ pecudes duci solent: ut Jeschahh. 40.11.
6 *Redemisti me*] Confirmatio ab anteacta experientia.
Verax] id est, qui semper idem es ac tibi constas; proinde neque promissam rem, neq; anteactam mutaturus es.
b Heb. *veritatis.*
7 *Odi*] alter locus precationis a persona sua, ut observatũ est suprà in vers.2. cujus duo ponuntur argumenta: unum, quòd integro animo & fide est in Deum, usque ad vers. 10. alterum, quòd gravissimè & indignissimè affligitur, usque ad ver.15.
Qui observant] id est, fiduciam habent in caducis rebus, & se ad illas recipiunt.
c Heb. *vanitatis, sive nihili.*
9 *Statueris in lato*] ut suprà psalm.4.2. & 18.20.
10 *Nam angustia*] ab indignissimis suis calamitatibus precationem amplificat, ut observatum est in vers.7. Ostendit enim primùm exhauriri vitam, hoc & sequente versu. Deinde se ignominia obrui, duobus sequentibus, ac postremò omnibus modis consternari, ver.14.
Contabescit] ut suprà psalm.6.ver.8.
Anima mea] id est, totus animo & corpore.

d Heb. *iniquitate mei.* 13 *Sum ut instrumentum*] id est, nulla est cura aut memoria mei. e Heb. *multorum.* 15 *Ego verò*] regressio ad priorem partem argumenti, quæ fuerat intermissa inde a ver.10. quasi dicat, indignum est novas miserias accumulari misero; sed fideli & credenti in te, indignius: sic concludit precationem de salute sua, repetitis summatim argumentis a fide sua & a persona Dei, his tribus versibus. *Deus meus es*] a fœdere locus. 16 *In manu tua*] locus a potentia, fœderis promissionumque effectrice. *Tempora mea*] id est, terminus & status vitæ meæ: quam ob rem ne finas ab istis vitam aut statum prosperum adimi. 17 *Fac ut luceat*] vide suprà 4.7. 18 *Jehova*] transitio ad secundam precationem: ut observatum est suprà in vers.2. *Improbi excindantur*] a Deo, a bono & æquo alieni, ut supra psalm. 28.3. f Heb. *mendacii.* g Heb. *durum: ut 1.Schem.2.3* 20 *Quàm multa est*] secunda pars psalmi, laudatio gratiæ beneficiorumque Dei, primùm κατὰ θέσιν, hoc ver. & sequẽte, deinde καθ' ὑπόθεσιν & singulare exemplum personæ suæ, vers.22. & 23. Est autem hoc loco gravissimum epiphonema, quo ostendit psaltes thesauros Dei infinitos alios asservari piis, alios palam communicari, hoc vers. alios denique clam in ipsorum animis æterna virtute ejus obsignari, & cùm opus est exhiberi. 21 *Abdis eos*] id est, non tantùm ornas bonis, sed etiam conservas a malo. 22 *Benedictus*] laudatio singularis: ut dictum est in ver.20.

reddit benignitatem suam erga me, *ut* in civitate munita *collocans me.*

23 "Ego quidem dixeram in festinatione mea, excisus sum a conspectu oculorum tuorum: Veruntamen audisti vocem deprecationum mearum, cùm vociferarer ad te.

24 "Diligite Jehovam omnes quos benignitate prosequitur; "fideles custodientem Jehovam, & rependentem [h] in reliquos, facientem res magnificas.

25 Confirmamini," & fortificabit animum vestrum; omnes qui speratis in Jehovam.

23 *Ego quidem*] amplificatio laudationis singularis ab infirmitate sua labascente propter calamitatum magnitudinem: ad me (inquit) & ad infirmitatem meam non respexit Deus; sed ad benignitatem & misericordiam suam.

24 *Diligite Jehovam*] Conclusio hortatoria ad amorem Dei, hoc vers. & confirmationem fidei amorisq; erga illum, ver. seq. *Fideles custodientē*] αἰτιολογία cur amore prosequi debeamus Deum, ab operibus illius erga bonos, contra improbos, & in omnes magnificis. h Heb. *in residuum.* 25 *Et fortificabit*] αἰτιολογία hortationis a promissionibus Dei.

9 "Ne estote ut equus, ut mulus, [d] expertes intelligentiæ: cujus os fræno & habena constringendum *est*," ne appropinquet ad te.

10 "Magni dolores *sunt* improbo: qui autem fiduciam habet in Jehova, benignitas circumdat eum.

11 "Lætamini in Jehova, & exultate justi; & cantate omnes recti [e] animo.

9 *Ne estote*] id est, ne obstupescite & obbrutescite ad excitationes Dei; sed animos vestros sedulò advertite, ut cognoscatis administrationem ejus; ne frænos potentiæ suæ cogatur adhibere ad edomandam feritatem vestram, ne mordeat nocéatve tibi.

d Heb. *non intelligere.* *Ne appropinquet*] ore suo, ne mordeat nocéatve tibi. 10 *Magni dolores sunt*] Conclusio; cujus partes sunt, αἰτίον sive causa ex administratione Dei, hoc versu; & hortatio, ad pacem & lætitiam spiritus, ver. seq. Causam sic exponit propheta: magnis doloribus afficitur improbus, & eo quidem majoribus, quòd nullum habet sensum benignitatis Dei; fidelem verò etiam in magnis doloribus benignitas Dei circundat atque consolatur. 11 *Lætamini*] hortatio a superiore causa. e Heb. *corde.*

Psalmus XXXII.

Psaltes beatitatem piorum in remissione peccatorum prædicat, & experientia sua confirmat: deinde fideles informat in fide, invocatione, & obedientia; propositaq; administratione Dei in bonos & malos, illos hortatur ad gaudium in spiritu.

1 DAVIDIS "Ode *didascalica*. "Beatus [a] levatus *a* defectione, cujus tectum est peccatum.

2 Beatus homo, cui non imputat Jehova iniquitatem, & cujus spiritui non inest dolus.

3 "Cùm "silerem," inveterascebant ossa mea; "in rugitu meo toto die.

4 Nam interdiu & noctu gravis erat super me manus tua;" convertebatur præstantissimus humor meus in siccitates æstivas. Sela.

5 Peccatum meum notum faciam tibi, & iniquitatem meam non tegam (inquiebam) Confitebor defectiones meas Jehovæ; & tu sustulisti [b] "pœnam peccati mei. Sela.

6 "Propter hoc oraturus est te, quemcunque benignitate prosequeris "quo [c] tempore obvenerit: ("in inundatione aquarum multarum, ad eum" non pertingent tantùm) *dicens:*

7 "Tu latibulum es mihi, ab angustia custodito me: cantionibus liberationis circumdato me: Sela.

8 "Erudiā te & docebo te qua via ambulaturus sis; consilium dabo, *attento* in te oculo meo.

1 *Ode didascalica*] Istius odes summæ partes sunt tres: prima est propositio beneficiorū Dei sua confirmatione juncta, usque ad ver. 6. secunda, propositio officii nostri, usque ad vers. 10. postrema, cōclusio hortatoria, duobus ultimis vers.

Beatus] γνώμη: cujus summa est, beatitatem hominis positam esse in remissione peccatorum & imputatione justitiæ Christi, cujus effectus est sanctificatio, sub finem ver. 2. justificatio autem tribus modis declaratur, primùm quòd peccata tollūtur adeò ut non sint; deinde quòd teguntur ita, ut ne peccatorum quidem vestigia & sordes appareant, hoc vers. postremò, quòd ea non imputet Deus cùm semel sustulit delevitque; sed tantùm justitiam in Christo. a Heb. *levatus defectione, tectus peccato: synecdoche.* 3 *Cùm silerem*] Confirmatio ab experientia singulari: cujus partes duas enarrat psaltes; una est, dum continui apud me peccatum meum, Dei manus pressit me gravissimè; altera, cùm primùm rejeci in Deum atque confessus sum peccata mea, hanc gratiam a Deo expertus sum. *Silerem*] id est, non enuntiarem, sed dissimularem peccata mea. *Inveterascebant ossa mea*] id est, totus conficiebar animo, nihil erat in me tam firmum, quod non attereretur manu Dei: metaphora. *In rugitu meo*] id est, tantisper dum non adverti ad peccata mea; sed tanquam fera rationis expers, præsente adversitatum sensu abreptus sum, & belluinos potiùs quàm humanos gemitus & querimonias fudi. 4 *Convertebatur*] id est, viriditas mea exarescebat tota, & exhauriebar viribus: metaphora. b Heb. *iniquitatem.* 5 *Pœnam peccati*] id est, peccatum & pœnam: respicit enim ad propositionem ver. 1. peccata tolli, & illis quibus tolluntur bene esse. 6 *Propter hoc*] altera propositio de officio nostro, cujus partes ponuntur duæ; prior est invocatio fidei, his duobus versibus; posterior, obsequium & attentio ad voluntatem Dei, ver. 8. & 9. propter hoc (inquit) quòd tuis te talem exhibes, ac nominatim mihi; fideles hæc duo officia præstituri sunt, orationem fidei, & obedientiam. *Quo tempore obvenerit*] quædam velut inundatio calamitatum; cujus mox meminit. c Heb. *tempore obveniendi.* *In inundatione*] id est, procellis & fluctibus calamitatum vehementissimis, ut suprà 18.17. & psalm. 69. passim. Est autem hæc præstantissima promissio Dei erga pios officio suo defungentes; cujus verba aliquantum invertimus, quia obscurior est ἔμφασις in Hebræo textu. *Non pertingent tantùm*] id est, ne pertingent quidem; adeò firma est Charitas Dei erga nos in Christo, Rom. 8.35. 7 *Tu latibulum es mihi*] id est, tu unus es perfugium meū: formula orationis fidelium in calamitatibus. 8 *Erudiam te*] apostrophe ad fidelem quemque; secundum propositionis membrum, ut observatum est suprà in ver. 6.

Psalmus XXXIII.

Psaltes laudationem Dei commendat a mirificis operibus illius ex ordine vel extra ordinem naturæ factis; nominatim verò contra infideles & erga fideles, quorum causa singularem Dei providentiam adhiberi in hoc mundo prædicat: postremò Ecclesia fiduciam suam in illum professa, sibi exoptat benignitatem illius.

1 "CANTATE justi in Jehova; rectos decet laudatio.

2 Celebrate Jehovam cithara; nablio & decachordo psallite ei.

3 Canite ei "canticum novum, [a] optimè pulsate cum clangore.

4 "Quia rectum est verbum Jehovæ, & omne opus ejus [b] constans:

5 Amat justitiam & "judicium: benignitate Jehovæ plena est terra.

6 "Verbo Jehovæ cœli facti sunt, & "spiritu oris ejus totus "exercitus eorum:

7 Congerit quasi cumulum aquas maris, disponit in thesauris "abyssos.

8 "Timeant a Jehova omnes *incolæ* terræ: ab ipso metuant omnes habitatores orbis.

9 Nam ipso dicente est *quicquid est*: ipso præcipiente existit.

10 Jehova irritum facit consilium gentium, infringit cogitationes populorum.

11 Consilium verò Jehovæ in seculum consistit; cogitationes [c] animi ejus in ætates singulas.

12 "Beata gens illa, cujus Jehova "Deus *est*: populus *quem* elegit in possessionem sibi.

13 "E cœlis intuetur Jehova, videt omnes filios hominis:

14 "E loco habitationis suæ, prospicit in omnes habitatores terræ:

1 *Cantate*] Psalmus est ἀνεπίγραφος, ex parte ἐγκωμιαστικός, & ex parte εὐκτικός: itaq; tribus partibus constat; laudatione, tribus primis ver. narratione sive propositione argumentorum laudis, inde a ver. 4. usque ad 20. & conclusione petitoria.

3 *Canticum novum*] id est, quod non antiquatur, senescit aut evanescit, sed perpetuò in ecclesia viget, dum perpetua Dei erga se beneficia percipit in Christo: prout sequentia ostendunt.

a Heb. *benefacite pulsando.*

4 *Quia rectum*] altera pars; propositio sive narratio argumentorum ad laudes Dei pertinentium ab ordinaria administratione ejus verbo, & opere; quæ duo sunt ordinaria documenta justitiæ, judicii, & benignitatis ejus: quæ omnia prolepticè his duobus versibus posita, deinde copiosè explicantur, primùm a creatione & administratione ordinis naturalis, ver. 6. & 7. deinde ab administratione qua utitur extra ordinem, contra improbos, & erga ecclesiam suam, usque ad vers. 20. b Heb. *In veritate sive constantia. Gen. 1.* 5 *Judicium*] id est, executionem justitiæ adversus improbos, ut ostendit benignitatis antitheton; ac proinde exequitur ipse: nam quodcunque vult, facit psalm. 115.3. 6 *Verbo Jehovæ*] ab opere creationis & conservationis, ut observatum est in ver. 4. *Spiritu oris*] ut Jobi 15.30. *Exercitus*] ut Gen. 2.1. 7 *Abyssos*] id est, aquas profundas in suis alveis. 8 *Timeant*] transitio ad secundum genus argumentationis ab extraordinaria administratione Dei; primùm universè, ver. deinde sigillatim, tum in omnium consilia præter ipsius voluntatem inita, ver. 10. & 11. tum erga ecclesiam suam, ver. 12. c Heb. *cordis ejus in ætatē & ætatem.* 12 *Beata*] epiphonema de felicitate ecclesiæ, quæ cum superioribus Dei operibus comparata est magnificentissima. *Deus est*] vide Gen. 17.7. 13 *E cœlis*] ἐργασία proximi epiphonematis, a sollicita attentione & administratione Dei, quæ humanitus describitur his duobus versibus; deinde accommodatur ad singulos homines, consilia, & facta eorum, tam improborum, ver. 15. & sequente, quàm bonorum & timentium Dei, ver. 18. & 19. 14 *E loco habitationis*] id est, e cœlo, ut 1. Reg. 8. ver. 30. & 43.

15 For-

15 Formator pariter cordis eorum, animadvertens ad omnia opera eorum.
16 Non *est* rex qui servetur multitudine copiarum, potens non eripitur multitudine virium:
17 [d] Mendax *est* equus ad salutem, & multitudine roboris sui non liberat *sessorem*.
18 Ecce oculus Jehovæ *attendit* ad timentes sui, ad expectantes benignitatem ipsius:
19 Ut eripiat a morte animam eorum, & vivos conservet eos in fame.
20 Anima nostra præstolatur Jehovam: auxilium nostrum & scutum nostrum *est*.
21 Nam in eo lætatur [e] animus noster, quia nomini [f] sancto ejus confidimus.
22 Sit benignitas tua Jehova, super nos; prout expectamus te.

d Heb. *mendacium*. 17 *Mendax est equus*] id est, fallens fiduciam & expectationem sessoris. 18 *Ecce*] alter locus de providentia Dei erga pios, quasi per hypotyposin. 19 *In fame*] id est, in quovis periculo: synecdoche exemplorum omnium sub appellatione unius; quo modo ferè totus hic psalmus accipiendus est. 20 *Anima nostra*] Conclusio, cujus partes sunt duæ; professio fiduciæ nostræ in Deum & gloriationis, duobus ver. & petitio gratiæ, ver. ultimo. e Heb. *Cor*. 21 *Nomini sancto*] id est, ei nominatissimo Deo atque sanctissimo: hypallage Rhetorum. f Heb. *sanctitatis ejus*.

Psalmus XXXIIII.

David ex præsentissimo periculo, in quod se infirmitate conjecerat, divinitus liberatus, Deum celebrat, & ecclesiam ad celebrandum proposito suo argumento hortatur: deinde doctrinam de officio nostro attexens providentiam Dei, veritatem atque constantiam in nobis servandis a malo, redimendisque explicat.

1 ODE *Davidis cùm mutasset* [a] *speciem suam coram Abimeleco; eoque ipsum expellente, abiret.*
2 Benedicam Jehovæ omni tempore; jugiter laus ejus *erit* in ore meo.
3 In Jehova jactabit se anima mea; audient mansueti, & lætabuntur;
4 *Dicens*: magnificate Jehovam mecum, & extollamus nomen ejus pariter.
5 Quæsivi Jehovam, & exaudivit me; ac ex omnibus pavoribus meis eripuit me.
6 Qui intuentur in eum & confluunt; vultus eorum ne erubescant; *sed dicant*:
7 Iste pauper invocavit, & Jehova exaudivit; ac ab omnibus angustiis ejus servavit eum.
8 [b] Castra metantur Angeli Jehovæ circa timentes ejus, & eripit eos.

1 *Ode Davidis*] Ode est secunda alphabetica ex ordine Hebræorum, generis mixti, ἐγκωμιαστικὴ καὶ διδασκαλική. Occasio illius conscribendæ exponitur ver. 1. partes sunt tres: exordium 2. & 3. ver. propositio laudativa, usque ad ver. 9. & doctrinæ loci, inde ad finem usque. 1. Schem. 21. a Heb. *gustum suum*. *Abimeleco*] vide 1. Schem. 21. 11. in annot. *Expellente*] per servos suos, quibus in mandatis dedit, ibidem ver. 15. *Abiret*] in terram Jehudæ: ut ostenditur 1. Schem. 22. 1. 2 *Benedicam*] Exordium laudativum ex abrupto, quo exponit David se omni tempore ex animo palam in ecclesia celebraturum Deum. 4 *Dicens magnificate*] propositio hortatoria ad laudationem Dei; primùm a singulari experientia sua, deinde a communi fidelium omnium. 5 *Quæsivi Jehovam*] narratio brevis exempli sui; qua ostendit se non simulatione stultitiæ; sed solo Dei quem invocavit beneficio liberatum esse. *Pavoribus*] de quibus 1. Schem. 21. 13. 6 *Ne erubescant*] magnificare Jehovam & extollere nomen ejus, prout ego simulans stultitiam feci; sed potiùs audentibus animis prædicent: μείωσις. 7 *Iste pauper*] prædicatio beneficentiæ Dei a singulari exemplo quod ipse David proponit Ecclesiæ verbis, quasi dicat, quid fecerat miser? primùm occupatus metu, suæ salutis causa se ad populum perditum receperat, & conjecerat in præsentissimum periculũ (nam ista effugia non probari Deo, docuit propheta Gad 1. Schem. 22. 5.) deinde cultum Dei dissimulaverat simulata stultitia: sed eò major fuit misericordia domini erga eum, quòd abjecta infirmitatis ejus ratione, exaudivit eum. Sic seipsum proponit in exemplum toti ecclesiæ, & præit omnibus verba ad ædificationem illius. b Heb. *castra metatus angelus*: enallage numeri. 8 *Castra metantur*] transitio ab hypothesi ad thesin: q. d. ecclesia, iste miser non humanitus, sed divino præsidio ex istis periculis servatus est: certum est igitur, pios præsidio Dei & angelorum castris circumvallatos & munitos esse; ut alia scripturæ exempla docent: Gen. 32. 1. & 2. Reg. 6. 17. & alibi passim.

9 Gustate & videte bonum esse Jehovam: beatus vir ille, *qui* se recipit ad eum.
10 Timete Jehovam sancti ejus: quia non *est* penuria timentibus eum.
11 Juvenes leones pauperantur atque esuriunt: quærentes autem Jehovam, non indigent ullo bono.
12 [c] Agite filii, auscultate mihi: reverentiam Jehovæ docebo vos.
13 Quis *est* vir ille, qui delectatur vita; amat dies, *amat* frui bono?
14 Custodi linguam tuam a malo; & labia tua ne loquantur fraudem.
15 Recede a malo, & fac bonum: require pacem, & sectare eam.
16 Oculi Jehovæ ad justos, & aures ejus ad vociferationem eorum *attendunt*:
17 Irata *verò* facies Jehovæ ad facientes malum, ut excindat e terra memoriam eorum.
18 Clamantes *illos* Jehova audit, & ex omnibus angustiis ipsorum eripit illos.
19 Propinquus *est* Jehova fractis [d] animo: & contritos spiritu servat.
20 Multæ *sunt* afflictiones justi; sed ex omnibus illis eripit eum Jehova,
21 Servans omnia ossa ejus; unum ex illis nõ frangitur:
22 At morte afficit improbum afflictio: & osores justi [e] disperduntur.
23 Redimit Jehova animam servorum suorum; ita ut non disperdantur ulli recipientes se ad eum,

9 *Gustate*] tertia pars odes, continens duos doctrinæ locos; quorum unus est de officio nostro erga Deum, usque ad ver. 16. alter, de beneficio Dei erga nos, inde ad finem usque. Officii autem nostri genera ponuntur quatuor: primum est, ut ex perceptis & visis bonis atque exemplis ejus cognoscamus eum, hoc ver. secundum ut cognitum timeamus, duobus sequentibus: tertium, ut timentes audiamus voluntatem ejus, ver. 12. postremum, ut auditæ voluntati ejus obsequamur; quibus singulis partibus suæ promissiones prophetice adjunguntur. Ait igitur David, Gustate & videte, id est, percipite re ipsa, & cognoscite exẽplis: metaphora. 11 *Juvenes leones*] amplificatio superioris promissi per comparationem. quasi dicat, quicunque viribus suis freti atque præfidentes non respiciunt ad Deum, miserè pereunt: fideles verò non item. c Heb. *venite*. 12 *Filii*] Dei videlicet, domestici ecclesiæ, & discipuli prophetarum in ædificatione ecclesiæ laborantium; sic amico elogio animos illorum dociles efficit atque benevolos. 13 *Quis est*] transitio ad quartum doctrinæ caput per interrogationem, ubi inverso ordine promissionem primo loco ponit, ut ad obsequium (quod explicatur duobus sequentibus ver.) commodiùs fideles adducat. *Delectatur vita*] id est, cupit benè beateque vivere, cùm in præsente, tum in futura vita. 14 *Custodi*] obsequii leges verbis, operibus, & animis datæ, primùm κατ' ἀναίρεσιν, ne quid obeatur mali; deinde κατὰ θέσιν ut fiat & procuretur quod bonum honestumque est coram Deo atque hominibus. 16 *Oculi Jehovæ*] alter doctrinæ locus de administratione Dei, continens membra duo: unum de beneficiis ejus erga bonos, alterum de suppliciis improborum: quæ duo per prolepsin his duobus ver. enuntiata, in sequentibus explicantur. 18 *Clamantes illos*] ἐξήγησις ver. 16. resumptis verbis hypotheseos, quę habentur suprà ver. 7. 19 *Propinquus est Jehova*] majestate, virtute, atque auxilio, sive per se, sive per res creatas. *Fractis animo*] id est, calamitatum magnitudine confectis, & propè animam agentibus. d Heb. *corde*. 21 *Unum ex illis*] sine ejus voluntate: vide Matth. 10. 29. & sequentibus. 22 *At morte*] ἐξήγησις ver. 17. e Heb. *vastantur*, *ut infrà sequente ver.* 23 *Redimit*] Conclusio ad confirmationem & consolationem piorum.

Psalmus XXXV.

David Dei fidem implorans pro adversariorum exitio & salute sua, injurias indignissimè acceptas, & perfidiosissimam illorum hypocrisin explicat; servari a Deo petit contra fraudulentos illorũ conatus, Deumque appellat testem & judicem improbitatis illorum & innocentiæ suæ, ad gloriam ipsius & publicum ecclesiæ bonum.

1 ODE *Davidis*. Contende Jehova, adversus contendentes mecum; impugna impugnantes me.
2 Prehende scutum aut clypeum; ac surge

1 *Ode Davidis*] Ode est εὐκτική, constans ex quatuor partibus; exordio abrupto, sive petitione pathetica, usque ad ver. 11. propositione sive narratione malorum suorum, inde usque ad ver. 17. petitione, usque ad 27. & conclusione, duobus ultimis. Petitionis autem abruptæ, unde exordium ducitur, membra ponuntur duo; unum, κατευκτικὸν in adversarios, ver. 1. alterum, εὐκτικὸν pro seipso, ver. 2. quæ duo deinde exornat usque ad ver. 9. posteà verò amplificat a supremo fine, qui est gloria & laudatio Dei, usque ad 11. 2 *Prehende scutum*] humanitus dicta.

5 *Sicut gluma*] ut ſuprà Pſal. 1. ver. 4.
a Heb. *tenebræ & lubricitates.*
7 *Quandoquidem immeritò*] ἀϊτιολογία imprecationis ab atrocitate peccati adverſariorum; qua oſtendit David ſe hîc minimè indulgere perturbationibus animi ſui, ſed omnia juſtitiæ Dei tribuere. Eſt autem in hoc ver. obſcuriſſima verborū ὑπαλλαγὴ, quam perſpicuitatis cauſa mutavimus.
Abſcondunt mihi rete ſuum] id eſt, moliuntur contra me omnibus artibus: metaphora, ut ſuprà Pſal. 7. & 9.
b Heb. *abſcondunt mihi foveam rete ſuum, immeritò fodiunt contra, &c.*
8 *Eveniat ei*] id eſt, eorum cuique: ſyllepſis Hhebræorum.
Illam] foveam, quam fodiſſe dicuntur ver. præcedente.
9 *Sic anima mea*] ſummus finis petitionis, ut obſervatum eſt ſuprà in ver. 1.
10 *Omnia oſſa mea dicant*] id eſt, omnibus viribus meis dicam: hyperbole, ut Ijob. 31. 20. & infrà 51. 10.
11 *Inſurgunt*] ſecunda pars, propoſitio ſive narratio querelæ ſuæ: cujus loci ſummi ſunt tres; primus, quòd injuriam graviſsimam patitur, hoc ver. ſecundus, quòd indigniſsimè patitur, ut qui adverſariis omnibus modis benefecerit, uſque ad verſ. 15. tertius, quòd per fraudem & ludibrium exagitatur cum ſimulatione perfidioſiſsima, ver. 15. & 16. Videtur autem de illis hominibus intelligere, qui ipſum falſis criminationibus apud Schaülem onerabant; quorum fit mentio 1. Schem. 24. 10. & 26. 19. 12 *Orbitatem animæ meæ*] id eſt, efficiunt ut tanquam orbus vel potius orphanus a Dei patris mei cultu, ab eccleſia, patriaq; abſim; ut idem conqueritur 1. Schem. 26. 19. 13 *Quamvis ego*] cùm nondum percepiſſem deſperatam illorum malitiam & reprobationem a Deo. *Cilicio*] vide in Gen. 37. 34. *In ſinum meum*] id eſt, orationem pro illis frequentarem, & ſæpius repeterem, quaſi in ſinu geſtans. 14 *Itarem*] inviſens ad conſolandum eos. 15 *Cùm verò claudico*] id eſt, cùm magnitudine rerum adverſarum nutare & propè corruere videor: metaphora a rebus corporeis. *Lætantur congregantes*] id eſt, dum conveniunt inter ſe ut inviſant me, lætitiam magnam agitant. *Congregant ſe*] id eſt, cùm ad me veniunt, ſimiliter dolentes agunt, quaſi eodem malo afficerentur mecum, ſimulatione miſeriæ (ut Auguſtinus loquitur) non compaſsione miſericordiæ. *Animadvertam*] hypocriſin & fraudem ſuam. *Lacerant*] veſtimenta ſua, ut ſi meus dolor afficeret illos graviſsimè: vide Gen. 37. 34. *Non ſilent*] id eſt, omnia complent planctibus, & bonos conſolatores agunt. Hujuſmodi autem fuiſſe multos ἐπαμφοτερίζοντας, deſultorios, & omnia facientes ad gratiam omnium partium, qui modò Schaüli ſubſervirent, modò ſubblandirentur Davidi; apparet ex ipſius Davidis verbis, 1. Chron. 12. 17. & ex Kehhilæorum & Ziphæorum exemplo 1. Schem. 23. & 26. 16 *Inter hypocritas*] id eſt, cùm a me profecti ſunt ad congerrones ſuos. c Heb. *inter hypocritas* faceti*æ ſanniones facetiæ: ſimilis conſtructio eſt Ijobi 20. 17. & Jeſcha. 19. 11.* *Frendentes*] id eſt, furentes ex ira graviſsima: ſynecdoche. 17 *Domine*] tertia pars odes, petitio, argumento planè cum prima parte conveniens: nam & imprecatur inimicis Deum implorans, & bene precatur ſibi. *Quandiu aſpicies*] tantùm, ac non judicium exercebis? *Reduc*] id eſt, fac ut revertar ad publicum tuum cultum & patriam meam, qua per iſtorum importunitatem carere cogor: nam reſpicit his verbis ad querimoniam, qua uſus eſt ſuprà verſ. 12. *A vaſtationibus*] id eſt, ne vaſter ab illis, atque dilacerer. *Unicam meam*] vide ſuprà 22. 21.

in auxilium meum.
3 Et exere haſtam, & præclude perſequentibus me: dic animæ meæ, ſalus tua ſum.
4 Pudefiant & rubore perfundantur, quærentes animam meam: agantur retrorſum, & erubeſcant machinantes malum meum.
5 Sint ° ſicut gluma coram vento, angelo Jehovæ impellente:
6 Sit via eorum a tenebroſa & lubriciſſima; & angelus Jehovæ perſequatur eos.
7 ° Quandoquidem immeritò ° b abſcondunt mihi rete ſuum, immeritò fodiunt foveam contra animam meam:
8 ° Eveniat ei vaſtatio neſcienti, ut rete ipſius quod abſcondit, capiat eum: in vaſtatione decidat in ° illam.
9 ° Sic anima mea exultet in Jehova, gaudeat in ſalute ejus:
10 ° Omnia oſſa mea dicant; Jehova, quis *eſt* par tibi: eripiens pauperem a valentiore eo, pauperem, inquam, & egentem a diripiente eum?
11 ° Inſurgunt teſtes injurii, quæ ignoro repetunt a me:
12 Rependunt mihi malum pro bono, ° orbitatem animæ meæ:
13 ° Quamvis ego, ægrotantibus illis *utens pro* veſte mea ° cilicio; affligerem jejunio animam meam, & oratio mea ° in ſinum meum rediret:
14 Tanquam *ad* proximum, tanquam *ad* fratrem mihi continenter ° itarem; tanquam lugens matrem atratus curvarem me.
15 ° Cùm verò claudico, ° lætantur congregantes ſe: ° congregant ſe apud me loripides, ut non ° animadvertam; ° lacerant, ac ° non ſilent.
16 ° c Inter hypocritas *facetos* ſanniones faceti; ° frendentes contra me dentibus ſuis.
17 ° Domine, ° quandiu aſpicies? ° reduc animam meam ° a vaſtationibus eorum, a juvenibus leonibus ° unicam meam:
18 Celebrem te in congregatione multa, in populo d frequenti laudem te.
19 Ne lætentur de me, qui mihi ſunt inimici e falſis de cauſis: qui oderunt me immeritò, ne ° nictent oculo.
20 ° Non enim pacem loquuntur: ſed contra quietos terræ res f fraudulentiſſimas excogitant:
21 Et ° dilatant contra me os ſuum; dicentes, euge, euge, ° videt oculus noſter.
22 Vides Jehova, ° ne ſileas; domine, ne longè abſis a me.
23 Evigila & expergiſcere ad judicium meum: Deus mi & domine mi, ad contentionem meam.
24 Judica me ſecundum juſtitiam tuam, Jehova, Deus mi; & ne lætentur de me.
25 Ne dicant g cum animo ſuo, euge, anima noſtra; ° ne dicant, abſorbuimus eum.
26 Pudefiant & erubeſcant ſimul, gaudentes de malo meo: induantur pudore & ignominia, qui magnificant *ſe* contra me.
27 ° Cantabunt & lætabuntur, qui delectantur ° juſtitia mea; dicentq; jugiter; magnificetur Jehova; qui delectatur pace ſervi ſui:
28 Et lingua mea h enuntiabit juſtitiam tuam, toto die laudem tuam.

d Heb. *multo.*
e Heb. *falſitatis.*
19 *Nictent oculo*] id eſt, amarulenter ludificentur me: ſynecdoche.
20 *Non enim*] Confirmatio petitionis ab injuria adverſariorum, tum publica contra omnes pios, hoc verſ. tum ſingulari contra prophetam, ſequente verſ. Quamobrem Deum nominatim appellat teſtē, ver. 22.
f Heb. *fraudum.*
21 *Dilatant*] id eſt, per ludibrium exagitant: ut Ijobi. 16. 10. & Jeſcha. 57. 8.
Videt oculus noſter] videlicet malum quod exoptavimus: ἀποσιώπησις mali per euphemiſmum, in hoc genere loquendi frequens: ut Pſalm. 54. 9. & 59. 11. & 118. 7.
22 *Ne ſileas*] id eſt, ne quieſcas; ſed compares te ad faciendum judicium: humanitus dicta, his duobus verſibus.
g Heb. *in corde ſuo.*
25 *Ne dicant*] amplius, ut dixiſſe leguntur ſup. ver. 21. 27 *Cantabunt*] Concluſio a rebus conſequentibus; nimirum lætitia eccleſiæ, gloria Dei, & prædicatione ejus: in qua duo genera recenſentur, laus bonorum omnium, hoc ver. & privata Davidis, ver. ſequente. *Juſtitia mea*] id eſt, aſſertione quam fecerit, juſtæ cauſæ meæ. h Heb. *meditabitur.*

Psalmus XXXVI.

David regnum populi Dei aditurus, Deum celebrat a beneficentiſſima adminiſtratione ejus erga impios & contumaces, erga res omnes creatas, & erga eccleſiam ſuam: deinde precatur Deum pro ſalute & proſperitate populi Dei & ſua.

1 MAGISTRO *ſymphoniæ*: ° Ode ° *ſervi Jehovæ, Davidis,*
2 ° Dictum defectionis ad improbum, a ° in intimo cordis mei eſt; coram cujus oculis non *eſt* parvor Dei,
3 Quum ° abblanditur ei in oculis ejus; ° *ſibi* inveniendam eſſe iniquitatem ſuam, ° *quæ* odio habenda *eſſet*.
4 Verba oris ejus b vana & doloſa *ſunt*: ° deſinit erudire ad benefaciendum.

1 *Ode*] Ode eſt generis mixti, ἐπαινετικὴ καὶ εὐκτικὴ, conſtans duabus partibus; laudatione Dei, uſque ad ver. 10. & precatione, a ver. 10. ad finem uſque.
Servi Jehovæ, id eſt, in vocatione & adminiſtratione regni Deo ſervituri; ac proinde fidem & miſericordiam ejus implorantis, ut regnum ſanctè adminiſtrare poſſet; vide ſuprà in Pſal. 18. 1. 2 *Dictum*] prior pars pſalmi laudativa, tria laudationis argumenta continet: primum eſt ab æquanimitate, diuturnaque patientia & beneficentia Dei erga impios, a 2. ver. ad 6. uſque; ſecundum, a continuatione beneficæ adminiſtrationis ejus in rebus omnibus creatis, ver. 6. & 7. tertium a ſingularibus illius beneficiis erga eccleſiam, ver. 8. & 9. Beneficentia autem Dei erga impios amplificatur a contumaciſsima illorum rebellione: primùm factis atque conatibus, ver. 3. deinde verbis, ver. 4. & poſtremò conſiliis & cogitationibus, ver. 5. quæ omnia ex uno tanquam genere derivantur, nimirum vacuitate timore Dei, quæ ideo prolepticè ponitur ver. 2. *Dictum defectionis*] id eſt, quòd a defectione ſemel incepta video animum improbi indies magis ac magis ſollicitari ad novas defectiones & ſcelera id animo meo inſidet. Videtur enim David ab exemplo Schaülis, quem ſpiritus malus quotidie in nova ſcelera compulerat, impiorum conditionem deſcribere: vide 1. Chron. 10. 13. a Heb. *in medio.*
In intimo cordis] id eſt, me affligit graviſsimè, & animum meum tanquam gladius transverberat. 3 *Abblanditur ei*] id eſt, blandè atque indulgenter optata illi ſubminiſtrat. *Sibi inveniendam eſſe*] .i. omnibus modis videndum eſſe atq; procurandum, ut nefariè adipiſcatur nefaria deſyderia ſua: quas artes Schaül adverſus Davidem adhibuiſſe legitur, 1. Schem. inde a 18. cap. *Quæ odio habenda*] id eſt, quam odiſſet, ſi ſaperet, omneſque boni odiſſe debent. b Heb. *vanitatis & doli.* 4 *Deſinit erudire*] id eſt, a bono abſtinens, nihil docet niſi malefacta: μελετᾶ, ut ſequente ver.

5 Va-

5 Vanitatem cogitat in cubili suo,insistit viæ non bonæ:ᵃmalum non spernit.
6 ᵃJehova,ᵃ in cœlis *est* benignitas tua; fides tua usque ad superiores nubes:
7 Justitia tua instar montium ᶜ maximorum; judicia tua *instar* abyssi magnæ: homines & jumenta conservas, Jehova.
8 ᵃQuàm pretiosa *est* benignitas tua, Deus; cùm filii hominum ᵃad umbram alarum tuarum sese recipiunt.
9 ᵃUberrimè explentur pinguedine domus tuæ, & de torrente deliciarum tuarum bibendum das eis.
10 ᵃQuandoquidem penes te *est* ᵃfons vitæ, ᵃin luce tua ᵈ fruamur luce.
11 Protende benignitatem tuam erga cognoscentes te,& justitiam tuam erga rectos ᵉ animo.
12 ᵃNe aggrediatur me pes ᶠ superbi,& manus improborum, ne inducat me ad aberrandum *eò*:
13 Ubi cadunt operarii iniquitatis,ita impulsi ut non possint surgere.

5 *Non bonæ*]id est, et quamq; videt pessimam,pergit in ea. *Malum non spernit*] id est,nihil mali omittit quin faciat illud;sed studiosissimè amplectitur. 6 *Jehova*] Secundum argumentum laudationis,ut observatum est in vers.2. per apostrophen ad Deum. *In cœlis*]id est,summæ,profundissimæ, adeoq; infinitæ sunt benignitas, veritas, justitia judiciaq; tua; quæ amplitudo metaphoricis comparationibus exponitur ad humanum sensum accommodis. c Heb.*Dei fortis*: vide Gen.30.8. 8 *Quàm pretiosa*] tertium argumentum laudationis,ut observatum est vers.2.per exclamationem ex admiratione profectam,cujus subjectio habetur sequente vers. *Ad umbram alarum*]ut supra 17.8. 9 *Uberrimè*] id est, omnem victum, necessitatem,& amœnitatem cùm præsentis, tum venturæ vitæ subministras credentibus in te: allegoriæ. 10 *Quandoquidem*] altera pars Psalmi, precatio; tum publica pro toto regno & Ecclesia Christi,duobus versibus; tum privata pro Davide in administratione regni sui Deo servire cogitantis 2. ultimis:publicæ autem precationis tria sunt postulata,lucis,benignitatis, & justitiæ. *Fons vitæ*] id est,inexhausta plenitudo atque perfectio,qua fideles perfundis pro demenso voluntatis tuæ: sic permanet in allegoria,ver.10.ad precationem transiens. *In luce tua fruamur*] id est, gloriosis & illustribus bonis tuis; vel præsente & futura prosperitate, cujus causas & antecedentia petit, sequente ver; nimirum misericordiam Dei,& justitiam ex misericordia collatam. d Heb. *videamus lucem*: *synecdoche frequens,ut Psalm.*34.13. e Heb.*corde.* 12 *Ne aggrediatur me*] precatio singularis,ut diximus ver.10. qua ita deprecatur malum, ut ex contrario intelligatur optare constantiam in bono. f Heb.viri *superbiæ.* 13 *Ubi cadunt*]id est,in eam insaniam,de qua ver.2. & sequentibus: ac proinde in funestum & sempiternum exitium.

Psalmus XXXVII.

David pios a maleficorum invidentia ad fidem & securitatem in Deo revocans, elegantissimis promissionibus utrorumq; statũ per comparationem explicat; illorum infaustam vitam & mortem,horum verò felicem esse ostendens providentia & administratione Dei etiam in mediis calamitatibus: quamobrem pios hortatur ad fugiendum malum, colendum bonum, & amplectendas fide promissiones de ipsorum bono & improborum exitio.

1 ᵃODE *Davidis.*ᵃNe accendaris ira propter maleficos;ne invideas facientibus iniquitatem:
2 Nam ᵃ sicut fœnum citò succidentur, & sicut viriditas teneræ herbæ decident.
3 ᵃ Confide in Jehova & ᵃ fac bonum: inhabita terram,&ᵃpascere fide:
4 ᵃEt oblecta te in Jehova,qui dabit tibi petitiones ᵃ animi tui.
5 ᵃ Devolve super Jehovam viam tuam, & confide in eo; ᵃnam ipse efficiet;
6 Proferens tanquam lucem justitiam tuam, & jus tuum tanquam meridiem.
7 ᵃ ᵇ Acquiesce Jehovæ,& continenter expecta eum: ne accendaris ira propter prosperantem via sua,propter virum efficientem cogitata.
8 Absiste ab ira, & derelinque æstuantem iram; ne accendaris ira, saltem ad malefaciendum.
9 ᵃ Nam malefici excindentur; dum expectantes Jehovam, ipsi hæreditariò possidebunt terram:
10 Et adhuc paululum,planè non erit improbus: quòd si consyderaveris locum ejus; ᵃnon extabit:
11 Mansueti verò hæreditariò possidebunt terram, & oblectabunt se ᵃ in multitudine pacis.
12 ᵃCogitante improbo contra justum, & frendente adversus eum dentibus suis,
13 Dominus ridet eum; quia videt advenire ᵃdiem suum.
14 ᶜ Gladium eduxerint improbi,& tetenderint arcum suum; ad dejiciendum pauperem & egentem,ad mactandum rectos viâ:
15 Gladius eorum intrabit in cor eorum, & arcus eorum confringentur.
16 ᵃBonum *est* parum cuiq; justo,plus quàm copia *sua*ᵃ improbis multis.
17 Nam ᵃbrachia improborum confringuntur: ᵃsustinet autem justos Jehova.
18 ᵃ Agnoscit Jehova ᵃ tempora integrorum; adeò ut possessio eorũ in seculum futura sit:
19 Non erubescant tempore malo,sed diebus famis saturentur:
20 ᵃDum improbi pereunt & inimici Jehovę, ᵈ ut quæ pretiosa sunt in agnis: *ut hęc* consumuntur ipso fumo,consumuntur *isti.*
21 ᵃ Mutuò accipit improbus,sed non potest reddere:justus verò gratiam facit & donat:
22 ᵃ Quia benedicti ab illo,hæreditariò possident terram: maledicti verò ab illo excinduntur.
23 ᵃ A Jehova gressus viri statuuntur, cujus delectatur viâ.
24 Cùm cadit,ᵃnon dejicitur; quia Jehova sustentat manum ejus.
25 ᵃPuer fui, etiam consenui; neque vidi justum ita derelictum,ut semen ejus quæreret panem.

1 *Ode Davidis*] Ode est didascalica alternis fere versibus alphabeticum literarum ordinem continens.Constat autẽ ex tribus partibus;propositione officii nostri,inde a ver. 1. usq; ad 7.confirmatione sive exornatione propositionis,a ver.7 usque ad 27.postremo conclusione hortatoria ad officium nostrum & certam fiduciam promissionum Dei ad finem usque. Propositionis membra sunt duo, interdictum adjuncta comminatione,ver.1.& 2. & mandatum cum promissione usque ad ver 7. *Ne accendaris ira*]id est,ne indignè feras prosperitatem illorum præsentem. 2 *Sicut fœnum*] id est, neque ipsi perdurant,neque ipsorum felicitas. 3 *Confide in Jehova*]mandatum ex adverso dehortationi sive interdicto superiori respondens,cujus partes sunt duæ; una,ut animũ & cogitationes avertendo a consuetudine oculorum,sola fide respiciamus in Deum,cujus fructus hoc ver. & tribus sequentibus exponuntur: altera ut acquiescamus cũ silentio voluntati Dei,in principio ver. 7. *Fac bonum*] primus fructus fidei, bene instituta vita & conformata voluntati divinæ;cujus vitæ modus est ut pascamur fide; adjunctum verò, promissio Dei ad præsentem vitam & habitationem terræ sanctæ pertinens, quæ fuerunt olim symbola cœlestis vitæ & hæreditatis: ut pietas promissionem habet vitæ præsentis ac futuræ,1.Tim.4 8. *Pascere fide*] id est,ex fide vive; non ex rebus præsentibus vitam quęrens,ut improbi faciunt ut Chaba' .24. 4 *Et oblecta*]secundus fructus fidei, oblectatio fidei in Deo solo acquiescens. a Heb.*cordis.*

5 *Devolve super Jehovam*]id est, te, vitam tuam, & totas rationes tuas illius fidei committe. Ita summatim comprehendit quæcunque ad fidem pertinent. *Nam ipse efficiet*] quæcunque facto opus fuerint: summa promissionum quas fides percipit, sequente vers.per similitudinem illustrata. 7 *Acquiesce Jehovæ*] secunda pars Psalmi,confirmatio sive exornatio superiorum documentorum; ad quam transitur brevi repetitione illorum, inverso ordine: nam fidei & spei doctrina priore loco;dehortatio verò posteriore ponitur,hoc vers.& exegeticè amplificatur, sequente. b Heb.*sile.* 9 *Nam malefici*] αἰτιολογία documentorum: primus confirmationis locus ab eventis,quæ per antithesin inter se comparantur; nimirum exitio improborum,ver.10.& bonorũ conservatione, ver.11. quæ hîc prolepticè posita sunt. 10 *Non extabit*] prout ipse ab experientia sua confirmat, infrà ver.36. 11 *In multitudine pacis*]post molestias ab improbis perceptas atque superatas, ut sequentia explicãt. 12 *Cogitante improbo*]secundus confirmationis locus a providentia & sapientissima administratione Dei,quia dum tolerat improbum, ridere tamen dicitur, sequente ver.& dum vult,judicium perficit,aliis ver. 13 *Diem suum*] quo placet Deo improbos gladio ipsorũ jugulare,& servare probos,ut duo sequẽtes ver.ostendunt. c Heb.*aperuerint*, *vel solverint.* 16 *Bonum*]Tertius confirmationis locus a constitutione præsente animi & conscientiæ utrorumq;:nam per comparationẽ ostendit David,non posse tam parum esse justo quin animo possideat omnia; quia ipsi adest majestas, cura, promissio, efficacitas,& benedictio Dei.3. ver.sequentibus: contra verò improbis nihil tantopere superesse,ut ipsorum animi possint in eo conquiescere. *Improbis*] .i. plus percipit boni justus unicus,quàm omnes simul improbi ex cunctis suis facultatibus. 17 *Brachia*] id est,omnes illorum facultates,in quibus suum robur putant consistere. *Sustinet*].i.quantũvis infirmos & tenues conservat. 18 *Agnoscit*]ut suprà 1.6. *Tempora*]sive secunda,sive adversa:omnium rationem habet,seq. ver. 20 *Dum*].i. dũ contabescunt fame & emaciantur, ut liquefit infumatum tenellorum agnorũ pingue,licèt non fuerit propiùs ad ignem admotũ:similitudo elegãs.Est autẽ hîc & duob.seq.ver.explicatio ejus quod dixerat ver.18.ab exẽplo famis;quod peręquè ad alias omnes calamitates ex analogia accommodandũ est. d Heb *pretiosum agnorũ.* 21 *Mutuo*]ad levandã famem. 22 *Quia*] αἰτιολογία istius loci a benedictione Dei,ut observatum est in ver.16. 23 *A Jehova*]exegesis prioris membri quod in superiore ętiologia ponitur,a benevolẽtia & beneficentia Dei;qui etiã labentes ex infirmitate suos gratiosè sustinet,2.ver. 24 *Non*] ita ut dejectus maneat,2.Cor 4.9.ut improbi contrà in perpetuũ dicuntur dejici, Jechez.32.4. 25 *Puer*]quartus confirmationis locus ab exemplo & experientia. q.d.ex quo tempore vivo, non animadverti Deĩ flagella in viris bonis permanere adeò ut ad posteros usq; deriventur;sed observavi semper esse tẽporarias castigationes ejus:huic negationi subjicitur contraria affirmatio seq.vers.vide psal.73.4.

26 Toto die gratiam facit & mutuat, tamen semen ejus in benedictione *est*.

27 ᵃRecede a malo,& fac bonum: sic ᵃhabita in seculum.

28 ᵃNam Jehova amat jus, neq; derelinquit quos benevolentiâ prosequitur, in seculum conservantur: semen verò improborum exciditur.

29 ᵃJusti hæreditariò possidebunt terram, & habitabunt ᵃin æternum super eam.

30 Justi *cujus* os meditatur sapientiam, & cujus lingua loquitur jus,

31 In cujus animo *est* lex Dei sui, nullus gressuum ejus ᵃlabascit.

32 ᵃSpeculante improbo adversus justum, & quærente morte illum afficere,

33 Jehova non derelinquit illum in manu istius;ᵃ neque sinit eum condemnari, cùm judicatur.

34 ᵃAttende ad Jehovam,& observa viam ejus: tum extollet te ad hæreditariò possidendum terram, ᵉexcidium improborum videbis.

35 ᵃVidi improbum ᶠmagna vi erumpentem; &sese explicantem, ᵃtanquam arbor indigena virens:

36 Deinde præteriit,& ecce non *erat* ampliùs: nam quæsivi eum,sed non inventus est.

37 ᵃObserva integrum, & aspice rectum; finem istius viri esse pacem:

38 Defectores verò perdi pariter, finem improborum excindi;

39 ᵃNam salus justorum a Jehova *est*, robur eorum *est* tempore angustiæ.

40 Et adjuvat eos Jehova, ac liberat eos: liberat eos ab improbis ac servat eos, quia recipiunt se ad ipsum.

27 *Recede a malo*] Conclusio hortatoria ad obedientiam & fidem: obedientiæ ascribuntur duo capita resipiscentiæ, mortificatio veteris hominis,& excitatio novi in justitia & sanctitate vera: fidei verò ascribitur promissio,fidelem virum jam jam velut in præsentis & perpetuæ vitæ ac hæreditatis possessionem mittens; cujus propositionis exornatio atque confirmatio usque ad finem ostenditur. *Habita in seculum*] vide Gen.20.7. 28 *Nam Jehova*] confirmatio bimembris,respiciens ad duo superiora capita resipiscentiæ, a consilio & ordinatione judiciorum Dei: nam (inquit)bonis bene est a Deo,& malis pessimè. 29 *Justi hæreditariò*] exornatio proximè præcedentis confirmationis: in qua primùm bonorum status exponitur,usque ad ver. 35. deinde verò improborum, usque ad 37.quæ duo capita summatim & per anacephalæosin repetita ver. 37.& 38. concluduntur a prædicatione salutis & beneficentiæ Dei. *In æternum*] id est, non tam præsentis symboli ratione, quàm æternæ vitæ: etsi quod ad vitam præsentem attinet, sequentia docent justum & permansurum beneficio Dei, vers.30. & 31. & ab omnibus offensis conservatum iri, ver. 32. & 33. 31 *Labascit*] id est, stat firmus: metaphora. 32 *Speculante*] amplificatio ab improborum studio adversante bonorum felicitati, ut observatum est in ver.29. 33 *Neque finit eum condemnari*] id est, mirificè liberat ad confirmandam veritatem suam,& probandam innocentiam illius, cùm opus est. 34 *Attende ad Jehovam*] hortatio ad justum μεταβατικὴ sive transitiva ad alterum confirmationis membrum de improborum statu, ut dictum est suprà ver.29. e Heb. *excindi*. 35 *Vidi improbum*] Expositio allegorica status improborum. f Heb. *violentum, & sese nudantem*. *Tanquam arbor*] id est, nativa arbor sive voluntaria, quam sponte producit tellus: nam hoc genus arborum esse valentius eo quòd arte vel cultura provenit, ipsa natura docet. 37 *Observa integrum*] ἀνακεφαλαίωσις, ut observatum est suprà,ver.29. 39 *Nam salus*] αἰτιολογία superioris demonstrationis ἀνανταπόδοτος: nam causam quidem felicitatis bonorum explicat. salutem, opem, & liberationem a Deo; sed infelicitatis quæ improbos manet,narrationem reticet, quæ a contrario facilè colligitur.

Caput XXXVIII.

David ex divina voluntate pressus malo gravissimo, peccata sua confitetur; de infirmitate animi & corporis sui,desolatione ab amicis & inimicorum improbitate conqueritur: quibus emissis,ad Deum se convertit,& repetitis summatim causis opem Dei implorat ac salutem petit.

1 ᵃPSALMUS *Davidis* ᵃ*ad recordandum.*

2 ᵃJehova,ne in fervente ira tua arguas me; aut in æstu iræ tuæ castiges me.

3 ᵃNam ᵃsagittæ tuæ ᵃaltè infixæ sunt in me, & demisisti super me manum tuam.

4 Non *est* integritas in carne mea, propter detestationem tuam: non *est* pax in ossibus meis propter peccatum meum.

5 Nam ᵃiniquitates meæ ᵃtranscendunt caput meum; ut onus ᵇgrave, graviores sunt quàm perferre queam.

6 ᵃPutruerunt, contabuerunt livores mei; propter stultitiam meam.

7 Distorqueor, incurvor pervalde; toto die atratus pergo:

8 Quia ilia mea plena sunt vilitate, adeò ut non *sit* ulla integritas in carne mea.

9 Debilitatus & attritus sum ᶜpervaldè,rugio præ fremitu ᵈanimi mei.

10 ᵃDomine,coram te totum desyderium meum *est*; & suspirium meum a te non est absconditum.

11 Cor meum palpitat,derelinquit me virtus mea; & lux oculorum meorum, ᵃetiam ipsi non *sunt* penes me.

12 ᵃAmici mei & proximi mei ᵃe regione plagæ meæ subsistunt, & propinqui mei e longinquo absistunt.

13 Tendunt verò laqueos, qui quærunt animam meam: & qui requirunt malum meum, loquuntur ᵃærumnas, & dolos toto die meditantur:

14 ᵃQuos ego tanquam surdus non audio, & tanquam mutus non aperiens os suum;

15 Sed sum tanquam is qui non audit, & in cujus ore non *sunt* argumenta:

16 ᵃQuia te Jehova expecto; *ut* tu exaudias, Domine Deus mi:

17 ᵃQuia dico, *videndum* ut non lætentur de me; nutante pede meo, contra me magnificent se;

18 ᵃSi ego ad claudicationem comparatus fuero, & dolor meus fuerit coram me jugiter.

19 ᵃQuandoquidem iniquitatem meam indico, sollicitus sum de peccato meo:

20 Inimici autē mei vivi roborantur, & multiplicantur qui oderunt me ᵉfalsis de causis,

21 Et reddentes malum pro bono, adversantur mihi; eò quòd sector bonum;

22 ᵃNe derelinquas me,Jehova: Deus mi,ne longè absis a me.

23 Festina ad auxiliū meū,Domine salus mea.

1 *Psalmus Davidis*] Psalmus est συστατικὸς, exordio, narratione,& conclusione constans. *Ad record.*] i.memoriam statuendā mali sui, & liberationis acceptæ a Deo. quod genus Psalmorum docendi causa vocare possumus ἀπομνημονευτικόν. 2 *Jehova*] exordium sive petitio ex abrupto, quo iram Dei & flagella deprecatur David. 3 *Nam*] narratio petitionis,sive narratio tribus partibus constans: prima est a persona Dei,de calamitatibus quas ipse infligit,usque ad ver.10. secunda,a persona sua, explicatio infirmitatis suæ,ver.10. &11. tertia,a persona circumstantium,inde usque ad ver.19. *Sagittæ tuæ*] id est, plagæ: metaphora. Est autem hoc & sequente ver. gradatio apprimè necessaria; qua David a flagellis (quorum asperitatem sentiebat) assurgit ad sensum iræ & detestationis Dei: inde verò devenit ad detestationis causam nimirū peccatū suū. a Heb. *demissæ sunt*. 5 *Iniquitates meæ*] id est,peccata & eorum pœna; synecdoche: nam hîc exornatio est querimoniæ, qua usus est proximè præcedente ver. *Transcendunt caput meum*] id est,tanquā exundantes aquæ demergunt me: metaphora ab aquis: ut Psal.42.8. & 88.17.& 124.4.& 5. ut altera quæ proximè sequitur, ab oneribus translata est. b Heb. *graves sunt præ me*. 6 *Putruerunt*] Singularis explicatio plagarum de quibus supra in genere expostulaverat. Credibile est autem fuisse gravissimum aliquem dolorem, acutissimum,multiplicem, & diuturnum: etsi quod genus fuerit mali,non meminimus in Scriptura legere: nisi fortè hæc quispiam allegoricè malit accipere. c Heb. *usque valdè*. d Heb. *cordis*. 10 *Domine*] alter narrationis locus de affectione sua, cujus testem appellat Deum. 11 *Etiam ipsi non*] id est,videatur jamjam me deficere gravitate mali. 12 *Amici mei*] tertius narrationis locus, de ratione qua circumstantes erga ipsum utebantur; sive amici,hoc ver. sive inimici,sequente ver. ac postremò ipse erga omnes,ver.14.& 15. *E regione plagæ meæ*] præ horrore detrectantes accedere; simile vide Ijobi.19. 13 *Aerumnas*] quibus amplius afficiant me. 14 *Quos ego*] id est,dissimulo & fero patienter,ut fidelem decet, ver.16. 16 *Quia te Jehova*] αἰτιολογία silentii, primùm a fide sua in Deum, hoc ver. deinde ab improbitate adversariorum,duobus ver. sequentibus. 17 *Quia dico*] secunda causa silentii: quasi dicat, mihi cum Deo res est in istis calamitatibus; non autem cum istis canibus & porcis: apud quos si quid dicerem, omnia in ludibrium verterent: & si quid secus quàm opto pateret malumque meum continuaretur,ipsum Dei nomen in malo meo blasphemarent. 18 *Si ego*] hoc est,si non desineret malum: exegesis metaphoræ qua modò usus est, nutante pede meo. 19 *Quandoquidem*] Conclusio petitoria,cujus partes sunt duæ: causarum,tribus ver.& postulatorum,duob.ultimis. causæ ponuntur duæ; una, a persona sua,quòd seipsum sistit coram Deo,& peccatum suum ex animo confitetur ad glorificandum Deum: altera, a persona inimicorum, injusto odio & immeritis maleficiis Davidem prosequentium, duobus seq. e Heb. *falsitatis*, ut suprà 35.19. 22 *Ne derelinquas*] Postulatum duplex,deprecationis,hoc ver.& precationis oppositæ,ver.ultimo.

Psalmus XXXIX.

David explicato consilio bene & patienter transigendæ vitæ suæ,agnoscit se repentè oppressum ab instituto

stituto aberrasse & obmurmurasse Deo: ita seipsum corrigens deprecatur peccata & supplicia sua, & misericordiam in præsente calamitate sibi exhiberi postulat.

1 MAGISTRO *symphoniæ* "*Jeduthuni*; "*Psalmus Davidis.*

2 "Dixeram; observabo "vias meas, ne peccem lingua mea: servabo circa os meum "capistrum, "tantisper dum improbus *erit* coram me.

3 Obmutueram [a] taciturnus, "silebam *etiam* a bono; "cùm dolor meus incrudesceret.

4 "Incalescente verò [b] animo meo in me, in meditatione mea exardescente igne; "locutus sum lingua mea, "*dicens*;

5 "Fac ut experiar, Jehova, finem meum: "nam mensura dierum meorum, quid est? experiar quàm durabilis sim.

6 Ecce; [c] "palmares disposuisti dies meos, & tempus meum ut nihil *est* coram te: "profectò omnimoda vanitas omnis homo *est*, "*quantumvis* constitutus. Sela.

7 Profectò "per imaginem præterit quisq;, profectò in vanum "perstrepunt: congregat *quispiam*, sed nescit quis recepturus sit ea.

8 "Sed jam quid expecto domine? spes mea in te *est*.

9 "Ab omnibus defectionibus meis eripe me, [d] probro "stultis ne exponas me.

10 "Obmutesco, non aperio os meum; quia tu fecisti.

11 "Remove a me plagam tuam, "a conflictu manus tuæ ego deficio.

12 "Cùm *in* reprehensionibus "pro iniquitate castigares quempiam, "dissolveres sicut tineam [e] quod inest ei desyderabile: profectò "vanitas *est* omnis homo. Sela.

13 "Audi orationem meam, Jehova, & clamorem meum; aurem adverte ad lachrymas meas, ne surdum agas: "quia peregrinus sum coram te, inquilinus ut omnes majores mei.

14 "Desiste a me, ut recreem me; "cùm nondum abeo, ut non amplius adsim.

1 *Jeduthuni*] id est, genti Jeduthunis & illius classi: vide 1.Chro.25.3. *Psalmus Davidis*] Psalmus est ἀπομνημονευματικὸς, ut præcedens, generis εὐκτικοῦ, cujus partes sunt duæ, una est narratio loco exordii, a vers.2. ad 5. altera, precatio, ad finem usque. Videtur autem hic psalmus ex contextu & argumento de eo tempore scriptus esse, quo David in summas angustias conjuratione Abschalomi conjectus est. 2 *Dixeram*] narratio continens primùm explicationem animi & consilii sui, ver.2. deinde vitæ suæ cum proposito antea conformatæ, ver.3. postremò prætermissionem & aberrationem a proposito præ gravitate mali, ver.4. *Vias meas*] id est, vitam totam. *Capistrum*] metaphora a jumentis ferocioribus. *Tantisper*] quotiescunque Deo videbitur improborum operâ me exercere. a Heb. *taciturnitate*] 3 *Silebam etiã a bono*] id est, ne bonæ quidem & justæ defensionis meæ recordabar apud illos; sed missa faciebam omnia & patienter perferebam: vide exemplum 2. Schem.16.5.& sequentibus. *Cùm dolor meus*] i. mea calamitas ingravesceret novis accedentibus malis. 4 *Incalescente*] i. cùm me sensi obrui malorum magnitudine; quorum causa animus meus cum gravissimo æstu conflictatus est, & vehementissimè perturbatus; prout demonstravit cùm Tziba adveniens herum Mephiboschetũ falsò accusavit appetiti regni, 2.Schem. 16.1. b Heb *corde meo in medio mei.* *Locutus sum*] vitæ præsentis tædio. *Dicens*] Petitionis quæ sequentibus vers. continetur, partes sunt duæ: una immodesta ex animi perturbatione nascens, qua exoptat mortem præsentem, tribus ver. altera, correctio qua veluti resipiscens se committit Deo, inde a ver.8. ad finẽ usque. 5 *Fac ut experiar*] i. moriar: periphrasis mortis pathetica, ad tædium vitæ ostendendum. *Nam mensura*] αἰτιολογία petitionis, quæ sequentibus versibus exponitur. c Heb. *palmorum.* 6 *Palmares*] id est, non longiores quàm sit hominis palmus: hyperbolica metaphora, quam sequentia verba per gradationem explicant. Est autem hic prior locus exegeseos a quantitate vitæ; posterior locus, a qualitate & cõsequentibus ejus, traditur sequente ver. *Profectò*] ἐπιφώνημα generalem vitæ nostræ constitutionem explicans, ab exemplo Davidis. *Quantumvis constitutus*] id est, firmus & fixus in hac vita: prout David superatis undique hostibus in celebri & potente regno esse videbatur, cùm orta est ista conjuratio. 7 *Per imaginem*] i. species est evanida: vide 1. Corinth. 7. 31.& infrà 73. 20. *Perstrepunt*] homines studio rerum hujus vitæ traducti, quasi dicat, laboravi, cucurri, & sudavi frustrà, & regnum opesq; tantas comparavi: sic expostulat, quia Abschalomum videbat furere, & Mephiboschetum credebat conaturum, ac proinde incertus erat utrum successorem esset habiturus, an alium quemquam. 8 *Sed jam*] altera pars petitionis, ad quam transitur correctione. quasi dicat, hei mihi, quid dico? quid mortem expeto? tempus est, ut animum meum avocem ab istis carnalibus cogitationibus, & me per fidem & spem veram committam domino: hinc sequitur alter petitionis locus a vers.9 ad finem. 9 *Ab omnibus defectionibus*] petitio resipiscentis prophetæ, duo membra continens: unum est deprecatio de liberatione a peccatis & eorum pœnis, usque ad vers.13. alterum de impetranda gratia & instauratione sui, tribus reliquis. d Heb. *probrum stulti ne ponas.* *Stultis*] vide Psal.14.1. 10 *Obmutesco*] id est, agnosco te justum autorem hujus castigationis meæ, & judiciis tuis acquiesco: confessio. 11 *Remove*] deprecatio optimè subjecta confessioni, qua copiosiùs exponitur quod suprà petierat ver.9. *A conflictu*] αἰτιολογία deprecationis ab imbecillitate sua. 12 *Cùm*] amplificatio αἰτιολογίας a communi hominum sorte, quorum nullus, si cum gravitate judicii divini se ipsum comparabit, eam firmitatem habet qua perferre possit; sed contrà est inanissimus. vide de hoc argumento in Ijobo multa. *Pro iniquitate*] id est, prout peccato fuerit meritus. *Dissolveres sicut tineam*] quæ solo tactu teritur, ut Ijobi 4.19. e Heb. *desyderabile ejus.* *Vanitas*] ἐπιφώνημα, ut supra ver.6 sed diverso argumento: hîc enim ostendit psaltes non posse ab homine (adeò vanus est) unicũ Dei judicium tolerari. 13 *Audi*] secundum membrum petitionis, ut observatum est supra in ver.9. *Quia peregrinus sum*] id est, quandoquidem (prout est sors communis omnium mortalium) non possum diu in præsente vita consistere, & peregrinari a te; ac proinde tibi misericordiam exercendi erga miserum peregrinum oblata est occasio: sic 1.Chro.29.15.& Psal.119.19. sic accipiendum esse ostendit finis versus sequentis. 14 *Desiste a me*] gravius & diutiùs affligendo. *Cùm nondum abeo*] id est, antequam moriar, in vitam hanc nunquam reversurus: sic Ijobi 10.21.& sequente.

CAPUT XL.

David ab anteacta experientia privata & publica, a fœdere gratuito Dei, & a studioso obsequio suo seipsum in fide confirmans, gratiam & liberationem a Deo petit, improborum ruinam, bonorumq; consolationem ad gloriam Dei.

1 MAGISTRO *symphoniæ, Davidis* "*Psalmus.*

2 [a] "Constanter expectavi Jehovam, qui inclinans ad me audivit vociferationẽ meam.

3 Et educens me [b] "e lacu tumultuoso, e luto cœnoso; "statuit super petram pedes meos, "firmavit gressus meos:

4 Denique indidit ori meo "canticum novũ, laudationem Deo nostro: videntes multi reverebuntur, & confident in Jehova.

5 "Beatus *est* vir ille, qui ponit [c] in Jehova fiduciam suam; neque respicit ad superbos aut declinantes ad mendacium.

6 Multa præstas tu Jehova, Deus mi, mirabilia tua & cogitationes tuas erga nos: [d] non possunt disposite *recenseri* apud te; *si* indicare velim & eloqui, numerosiora sunt [e] quàm ut enarremus.

7 "Sacrificio & munere non delectatus, "aures perfodisti mihi: holocaustum & [f] oblationem pro peccato non petens:

8 "Tum dixi, ecce venio: "in volumine libri scriptum est de me.

1 *Psalmus*] Psalmus est εὐκτικὸς, constans ex duabus partibus: una est propositio argumentorum ex quibus in fide confirmatur ad invocandum Deum, usque ad ver.12. altera petitio liberationis & salutis, ad finem usque. a Heb. *expectando expectavi* 2 *Constanter expectavi*] propositio argumentationum fidem confirmantium triplex hoc loco ponitur ante petitionẽ: primùm enim ponuntur magnifica creatoris & gubernatoris opera; tum singularia erga Davidem, tribus versibus; tum publica erga omnes pios, ver.5.& 6. Deinde proponitur fœdus Dei nobiscum in Christo redemptore nostro, ver.7.& 8. Postremò proponitur obsequiũ fidei, quo animi piorum velut sigillo confirmantur de fœdere ad ipsos pertinente, inde usq; ad ver.12. b Heb. *e lacu tumultus, & e luto cœni.* 3 *E lacu tumultuoso*] procellis & fluctibus vehementissimarum calamitatum; quæ metaphoricè cum procelloso & profundo lacu, ac tenace luto comparantur. *Statuit super Petram*] i. posuit me loco firmissimo, ut qui e profundo educti rupem conscendunt in littore, tuti ab omnibus procellis. *Firmavit gressus*] i. me ex incerto & palustri solo eductum in firmo collocavit: duplex membrorum antithesis. 4 *Canticum novum*] vide suprà 33.3. sunt autem hoc versu adjuncta duo illius liberationis, quam consequebatur David; nimirum laus Dei, & ecclesiæ ædificatio: sic ad alteram partem hujus propositionis transitio est. 5 *Beatus*] altera pars propositionis, de publicis Dei beneficiis erga bonos; quorum indicia ponuntur tria, fides, humilitas, & veritas. c Heb. *Jehovam fiduciam suam.* d Heb. *non est recensere.* e Heb. *præ enarrando.* 7 *Sacrificio & munere*] secundus locus argumentationis a fœdere Dei: cujus partes sunt, Deum habere nos acceptos sibi servos, hoc ver. & nos sistere coram illo ad serviendum ipsi, ver. sequente. utriusque verò partis est interpres & effector Christus: Maleaci 3.1.& Heb.10.5. *Aures perfodisti mihi*] i. me servum tuum acceptum habens in perpetuum ad obedientiam comparasti atque obsignasti; ut olim servi auris fibula perforabatur ad januam heri sui: Exodi 21.6.& sequent. Hæc autem de membris Christi universè dicta aliis verbis accommodantur Christo, eò quòd nostra causâ formam accepit servi: quam ob rem Apostolus Heb.10.5. non dicit ut de Christianis dicitur, aurem profodisti; sed corpus aptasti: vide copiosius de toto argumento hujus loci Jescha.1.& Jirmejæ 7. f Heb. *peccatum, ut Levit.4.3.* 8 *Tum dixi*] cum servum tuum effecisti me, & aures perfodisti mihi. *In volumine libri*] i. in lege, in qua servis ex fœdere acceptis præscribitur ut serviant in seculum: Exo.21.6.

9 "Facere

9 *Facere voluntatem tuam,Deus mi, delector: & lex tua est in g visceribus meis.

10 Prædico justitiam in congregatione multa: ecce labia mea non cohibeo; Jehova, tu nosti.

11 Justitiam tuam non tego h in animo meo; fidem tuam & salutem tuam dico: non celo benignitatem tuam & veritatem tuam congregationi multæ.

12 *Tu Jehova ne cohibeas miserationes tuas a me: benignitas tua & veritas tua jugiter custodiant me.

13 Nam circundantia invadunt me mala i innumerabilia: assequuntur me * iniquitates meæ,adeò ut nequeam dispicere, numerosiores sunt capillis capitis mei;k animus etiam meus derelinquit me.

14 *Velis Jehova,eripere me; Jehova,ad auxilium meum festina.

15 *Pudefiant & rubore perfundantur pariter quærentes animam meam ad perdendum eam: agantur retrorsum & ignominia afficiantur, qui delectantur malo meo.

16 Desolentur pro mercede * pudoris sui; *qui dicunt de me,euge,euge.

17 Gaudeant & lætentur in te omnes quærentes te, *ac* dicant jugiter, magnificetur Jehova,amantes salutis tuæ.

18 *Cùm ego sim pauper & egens,Dominus cogitet de me: auxilium meum & liberator meus es; Deus mi ne tardes.

9 *Facere voluntatem*] tertia propositio argumentationis ab obsequio Davidis,mente, studio sive animo,sermone, & opere: quæ omnia David de se non propter se, sed propter Christum prædicat, cujus fide sanctificantur justi.

In visceribus meis] id est,in animo: metonymia.

g Heb. *in medio viscerum meorum.*

h Heb. *in medio cordis mei.*

12 *Tu Jehova*] altera pars Psalmi,petitio illata ex superioribus argumentorum locis: qua eam ipsam misericordiã, benignitatem,& veritatem implorat David,quam superioribus versibus prædicaverat. Est autem hoc versu prolepsis sive propositio generalis optati, & illius αἰτιολογία sequente versu; quæ duo minutatim ad finem usque exponuntur.

i Heb. *usque ad non esse numerum.*

13 *Iniquitates meæ*] .i. iniquitatis pœnæ: ut Gen.4.13. k Heb.*cor.* 14 *Velis*] explicatio postulati quo usus est ver.12.continens tria petitionis capita: unum, pro liberatione supplicis, hoc versu; secundum,pro confusione improborum,duobus sequentibus; tertium, pro bonorum exhilaratione: quæ omnia spectant ad summum illum finem,ut magnificetur Deus,ver.17. 15 *Pudefiant*] vide suprà Psalm.28.4.& 35.4. 16 *Pudoris sui*] id est,vitæ pudendæ suæ. *Qui dicunt de me*] id est,lætantur de malo meo. 18 *Cùm ego*] Conclusio petitionis, a misera conditione sua, & officio Dei.

Psalmus XLI.

David in rebus propè desperatis beatitatem eorum prædicat,qui misericordiam de afflictu capiunt; se in afflictione confugientem ad Deum iniquissimè a multis tractatum expostulat, & liberationem a Deo petit pro defungenda sua administratione,confirmanda fide,& celebrando Deo.

1 MAGISTRO *symphoniæ*, *psalmus Davidis.*

2 *Beatus qui attendit ad attenuatũ; *dicens*,tempore mali liberabit eum Jehova:

3 Jehova servabit eum & vitæ restituet eum, beatus reddetur in terra; item,ne tradas eum a desyderio inimicorum ejus:

4 Jehova *sustentet eũ, *qui decumbit* in *sponda languoris: *totum cubatũ ejus *ex morbo ejus mutato.

5 *Me dicente , Jehova, gratiam fac mihi,

1 *Psalmus Davidis*]Psalmus est generis mixti, εὐκτικὸς καὶ ἐπαινετικὸς, constans ex partibus tribus; exordio, a versu 2.ad 5.propositione sive narratione,a ver.5.ad 11.& petitione,reliquis versibus. Etsi autem hic psalmus non incommodè ex verborum proprietate ad tempus alicujus invaletudinis referri potest, de qua nos aliquid in scriptura legere non meminimus: videtur tamen potius allegoricè David descripsisse ægritudinem animi sui, qua affectus est cum adventaret Abschalom ipsum de regno depulsurus. 2 *Beatus*]Exordium ἐκ γνώμης, id est, a sententia gravi; qua ostendit Psaltes beatos esse misericordes, & eorum officium duobus modis explicat: unus est misericors prædicatio promissionis divinæ erga afflictos, ver. 2. & parte versus tertii: alter,oratio pro illis coram Deo, reliqua parte ver.3.& ver.4.

a Heb.*animæ, ut Psal.*27.12. 4 *Sustentet*].i.fulciat & confirmet. *Sponda languoris*].i.qui rebus adversis prostratus jacet. *Totum cubatum*]apostrophe ad Deũ, qua utuntur emphaticè boni ad virum attenuatum attendentes. *Ex morbo ejus*] .i. ægritudine animi, prout David exemplo suo docet,sequente versu. 5 *Me dicente*] propositio sive narratio tũ ejus quod faciebat David in calamitatibus,hoc versu; tum eorum quæ adversarii contra eum faciebant,versibus sequentibus.

*sana animam meam; quia peccavi tibi:

6 *Inimici mei dicebant malum de me;quando morietur,& perierit nomen ejus?

7 * Quòd si quis veniebat ut invisceret, mendacium loquebatur b animus ejus,*congregabat iniquitatem sibi: egressus foras, eloquebatur.

8 Simul contra me mussitabant omnes osores mei; contra me cogitabant quod *esset* malo mihi, *dicentes*:

9 Res nequissima tenaciter inhæret ei,& qui decumbit c non amplius exurget.

10 Etiam d *vir colens pacem mecum,in quo confidebam, comedens cibum meum; *sustulit adversum me calcem.

11 *At tu Jehova,gratiam fac mihi, & exuscita me; *ut rependam illis.

12 *Ut hac re experiar * quòd delectaris me, *cùm non clanget inimicus meus de me;

13 *Sed ego *clangam*, *cùm* in integritate mea sustentabis me; & restitues me coram te in seculum, *dicens*;

14 Benedictus Jehova Deus Jisraëlis,a seculo usque in seculum; Amen,iterum Amen.

Sana animam meam] id est, libera me ex hac ægritudine, & peccato meo causa ægritudinis.

6 *Inimici mei*] altera pars narrationis,de inimicorum optatis,factis simulatis,adversis consiliis,præjudiciis, atque transfugiis, & rebellionibus, usque ad versum 11.

7 *Quòd si quis*] vide supra 35.15.

b Heb. *cor.*

Congregabat] id est, cogitabat cum animo suo, & fabricabatur.

c Heb. *non addet exurgere.*

d Heb. *vir pacis meæ.*

10 *Vir colens pacem*] id est, mihi intimus & conjunctissimus,nimirum (ut verisimile est) Achitophel; sic Psal.55. & 14.& sequentibus.

Hæc autem typicè in Davide (qui figura fuit Christi) gesta, propriè accommodantur Judæ, Joan.13.18. *Sustulit adversum me calcem*] .i. conatus est me proculcare & pedibus terere; ut calcitrones & refractarii equi calcibus solent petere: metaphora.vide 2.Schem.16.& 17. 11 *At tu Jehova*] petitio, tertia pars psalmi: cujus summa est, ut instauretur David per gratiam Dei, quæ est unica efficiens causa instaurationis; fines verò sequentibus verbis exponuntur. *Ut rependam illis*].i. ut omnes de quibus antè locutus sum,pro justitia tua (cujus me constituisti administrum) remunerari possim, tuendo populum tuum & iniquos coërcendo: primus petitionis finis. 12 *Ut hac re experiar*] secundus petitionis finis a conservatione sui ipsius. *Quòd delectaris me*] nam turpi illa ejectione Davidis e regno, in dubium vocabatur ipsius autoritas & administratio,ut ipse David agnoscit 2.Schem.15.25.& 26. *Cum non clanget*] id est, non triumphabit victor; synecdoche. 13 *Sed ego clangam*] tertius finis, prædicatio gloriæ & beneficentiæ Dei.

Psalmus XLII.

David exulans a populo Dei, ardentissimum studium observandi cultus Dei in ecclesia explicat: seipsum consolatur spe: de perturbationibus animi sui, miseriarum quas perferebat gravitate, & adversariorum blasphemiis conqueritur; ac postremò animum suũ ad spem & fidem in Deũ excitat.

1 *MAGISTRO *symphoniæ in posteris Korachi*, * ode didascalica.

2 *Sicut cervus glocitat ad alveos aquarum, sic anima mea * glocitat ad te, Deus:

3 *Sitiens *est* anima mea Dei, Dei fortis viventis, *dicens*: quando accedam,ut appaream in conspectu Dei?

4 *Sunt mihi lachrymæ meæ cibo interdiu & noctu; a dum dicitur ad me quotidie,ubi *est* Deus tuus?

5 Hæc recordans *effundo in me animã meam:me solitũ esse transire in turba, gradiri

1 *Magistro symphoniæ*] id est, Hemani filio Joëlis filii Schemuëlis, 1.Chro.6.33.nam hujus fuit tertia classis Musicorum in sacro ministerio,1.Chro.25.5. *Ode didascalica*] et suprà 32.1. hujus odes qua David suo exemplo certamen piorum docet,partes sunt duæ: una, qua expostulat de exilio suo & absentia ab ecclesia Dei, usque ad versum 7.altera,qua expostulat de calamitatibus quæ sibi tantopere afflicto ab inimicis importantur: utraq; verò conclusionem habet amœbæam. 2 *Sicut cervus*]propositio universalis studii quo ad Deum ferebatur David,illustrata per comparationem cervi; qui tum omni tempore confugere ad aquas dicitur,cum anhelus est; tum maximè ineunte Autumno,quo tempore propter æstum est sitis impatientissimus: vide Aristot li.6.de historia animalium cap.29. *Glocitat*] id est,exclamans accurrit: metaphorica accommodatio similitudinis. 3 *Sitiens est anima mea*] prior propositio continens partes duas, querimoniam,usque ad versum 6.& consolationem adversus querimoniam, vers.6. querimoniæ autem summa est,prophetam ægrè ferre quòd non possit Deum accedere ex præscripto legis,Exod.23.17. loci amplificationis duo; unus a conviciis & probris impiorum, versiculo 4.alter,a præteritorum conventuum recordatione,versiculo 5. 4 *Sunt mihi lachrymæ*] id est,tantùm pascor lachrymis, ut Psalmo 80 6. a Heb.*dicendo.* 5 *Effundo in me animam*] .i.liquesco & contabesco: ut Ijobi 30.16.

cum illis usque ad domum Dei cum voce cantus & laudationis, multitudine feriante.

6 "Quid dejicis te, anima mea, & perstrepis in me? spera in Deo: nam adhuc celebraturus sum "eum, & b salutem omnimodam faciei ejus.

7 "Deus mi, in me anima mea dejicit se; "propterea recordor tui "e terra Jardenis, & Chermonitarum, e monte exiguo.

8 "*Utcunque* abyssus abyssum inclamet ad sonum "emissariorum tuorum, omnes irrumpentes fluctus tui & undæ tuę super me transeant;

9 " Interdiu mandaturus est Jehova benignitatem suam, & noctu canticum suum c ad me; oratione mea ad Deum fortem vitę meę *perstabo*:

10 "Dicens Deo forti "petræ meæ, quare oblivisceris mei? quare atratus incedo propter oppressionem inimici?

11 "Sica invadunt ossa mea, probro afficientes me hostes mei; dum dicunt ad me quotidie, ubi *est* Deus tuus?

12 "Quid dejicis te, anima mea, & quid perstrepis in me? spera in Deo; nam adhuc celebraturus sum eum, omnimodam "salutem faciei meæ, & Deum meum.

6 *Quid dejicis te*] conclusio propositionis præcedentis consolatoria ad animam; cujus partes sunt reprehensio sive correctio fluctuantis animæ, & consolatio. *Eum, & salutem*] id est, tum celebrabo ipsum, tum salutaria ipsius erga nos beneficia prædicabo: & gloriatur David in fide, repentè emergens ex superiore certamine.

b Heb. *salutes faciei ejus: ut inf. ver.* 12.

7 *Deus mi*] altera pars Psalmi, ut observatum est suprà in vers. 1. Expostulat autem David cum Deo de infirmitate animæ suæ, tribus argumentis; primum est (ut suprà) ab exilio suo, hoc vers. secundum, a miseriis novis indies ad exilium ipsius accedentibus, sequente versu; tertium a contumeliosis in Deum blasphemiis, ver. 10. & 11. quibus singulis suæ consolationes accommodatè proponuntur. *Propterea*] quòd neque usquam alibi, neque in me ipso anima mea potest conquiescere: primus consolationis locus. *E terra*] id est, ubicunque locorum exulare cogar in terminis Jisraëlitarum, qui hîc ex ordine numerantur: ab oriente, ubi erat Jarden; ab aquilone, qua definitur Chermone monte & Libano; & a meridie, qua montana Judæam terminant. Nam hæc cum Libano monte & Chermone comparata, in exiguis tantùm collibus numerantur. 8 *Utcunque*] metaphorica afflictionum descriptio ab exundante nimborum & procellarum vi. *Emissariorum*] id est, canalium, tuborum, & salientium, e quibus aquæ deorsum ruunt præcipites. 9 *Interdiu*] alter consolationis locus secundo calamitatum generi respondens, a Dei fide in præstandis promissis, & ab orationibus nostris. c Heb. *mecum*. 10 *Dicens Deo*] Summa orationis quam professus est psaltes habiturum se coram Deo. *Petræ meæ*] tuto perfugio meo, ut suprà 40.3. 11 *Sica invadunt*] tertius locus querimoniæ, ut observatum est suprà in ver. 7. quasi dicat, blasphemias in Deum evomunt, & perinde faciunt ac si me gladijs confoderent: adeo indignè blasphemias perfero. 12 *Quid dejicis*] Conclusio, ut suprà ver. 6. *Salutem faciei*] id est, qui coram & reipsa mihi autor est omnis salutis ex gratuito fœdere, quo se fore mihi Deum confirmavit: ut 2. Schem. 7.29.

Psalmus XLIII.

David ab adversariis pressus vi & fraude, a Deo petit liberationem ex fœdere ad glorificandum eum, & in spe confirmat animum suum.

1 "VINDICA me Deus, & a suscipe contentionem meam a gente "non benigna; a viro b doloso & iniquo libera me.

2 "Nam tu *es* Deus roboris mei: quare rejiceres me? quare atratus continenter irem propter oppressionem inimici?

3 "Mitte lucem tuam & veritatem tuam; ipsæ deducant me: adducant me in montem "sanctitatis tuæ," & in tabernacula tua:

4 Ut accedens ad altare Dei, ad Deum fortem c autorem lætissimæ exultationis meæ; celebrem te cithara, ô Deus, Deus mi.

5 "Quid dejicis te, anima mea, & quid perstrepis in me? spera in Deo; nam adhuc celebraturus sum eum, d omnimodam salutem faciei meæ, & Deum meum.

1 *Vindica me*] Ode est ejusdem generis & argumenti cum superiore, ac velut illius epitome: continens petitionē, ver. 1. exornationem petitionis, usq; ad ver. 5. & cōclusionē ver. 5.

a Heb. *contende contentionem meam*.

Non benigna] id est, maligna; quod de administris Schaülis dici credibile est, ut sequentia verba de Schaule. b Heb. *doli & iniquitatis*. 2 *Nam tu es*] exornatio petitionis primùm a fœdere officioq; Dei; deinde a genere petitionis, quod nihil petat alienum a fœdere, hoc & sequentè versu; postremò a fine, ut omnis gloria tribuatur Deo. ver. 4. 3 *Mitte lucem tuam*] id est, fœderis tui documenta exhibe, dispellens tenebras miseriæ meæ, servans fidem, & reducens me in ecclesiam tuam. *Sanctitatis tuæ*] id est, ubi arca residet, symbolum præsentiæ tuæ sanctissimæ: erat autem tunc temporis Kirjath-Jehharimis, ex quo a Pelischtæis remissa fuerat, 1. Schem. 6.22. *Et in tabernacula tua*] id est, ubicunque locorum tentorium tibi fuerit fixum: his enim temporibus duo fuerunt loca in quibus ordinarius Dei cultus conservabatur, donec templum a Schelomone extructū est: 2. Chro. 1. unus locus fuit tabernaculo legali quod extruxerat Mosche, primùm Nobi, deinde Gibhhone, 1. Schem. 21. & 1. Reg. 3. alter verò arcæ in oppido Kirjath-Jehharimorum, donec a Davide deportata est in civitatem suam, 1. Chro. 15. & 16. Quamobrem hîc tabernaculorum plurali numero mentionem facit. c Heb. *lætitiæ exultationis meæ*.

5 *Quid dejicis*] Conclusio hortatoria, ut suprà 42.12.

d Heb. *salutes faciei meæ: ut sup.* 42.6.

Psalmus XLIIII.

Ecclesia majorum documentis, fœdere Dei, & studio quo tenetur Deus amplificandæ gloriæ suæ confirmata, gravissimè expostulat cum Deo de suis calamitatibus; integritate animi & vitæ suæ freta probat se eas perpeti pro nomine Dei: & postremò opem illius implorat pro salute sua.

1 MAGISTRO *symphoniæ in posteris Korachi:* "ode *didascalica*.

2 "O Deus, auribus nostris audivimus; majores nostri narraverunt nobis *quod* opus operatus sis temporibus eorum, temporibus a priscis:

3 Te manu tua gentes expulisse, "& plantasse ipsos: malo affecisse nationes, & "propagasse ipsos.

4 "Non enim gladio suo hæreditariò possederunt terram, & brachium eorum non dedit salutem eis: sed dextera tua, brachiumque tuum & "lux faciei tuæ; quia eras benevolus eis.

5 "Tu ipse *es* rex meus, ô Deus: "præcipe *Deus* b omnimodæ salutis Jahhakobi.

6 Per te "hostes nostros cornu feriremus: per nomen tuum conculcaremus insurgentes in nos:

7 Nam arcui meo non confido, aut gladio meo non servaturo me.

8 "Cùm servaveris nos ab hostibus nostris, & osores nostros pudefeceris;

9 Dum laudantes toto die, nomen tuum in seculum celebrabimus. Sela.

10 "Atqui rejecisti & ignominia affecisti nos, "quod non processeris cum exercitibus nostris.

11 Fecisti ut retrò cederemus ab hoste, & osores nostri diripiunt sibi.

12 Tradidisti nos ut pecudes c "cibarias, & in gentes "sparsisti nos.

13 "Vendidisti populum tuum d pro re vili, & non auxisti *rem* pretiis eorum.

1 *Ode didascalica*] id est, tradita Ecclesiæ ad docendum eam de afflictionibus & legitimo usu earum, cùm immittuntur a Deo: nam videtur hæc ode aut scripta fuisse a Davide recordatione eorum temporum quibus Jisraëlitæ a Pelischtæis vexabantur inde a diebus Schimschonis ad Davidem usque, ut Ecclesia ab antecedente exemplo præcaveret sibi, & ad afflictiones sese compararet; aut ab aliquo viro Dei temporibus captivitatis Babylonicæ, ut hac precationis formula uterentur pii. Est autem ode ad docendum quidem tradita, ut ostēdit inscriptio; sed tamen genere εὐκτικὴ, constans ex tribus partibus, Exordio, a ver. 2. ad 10. propositione, a ver. 10. ad 24. & conclusione petitoria. 2 *O Deus*] Exordii quo utuntur pii ad conciliandam sibi misericordiam, loci sunt tres: unus ab anteactis Dei operibus quę pii se auditu percepisse profitentur per fidem, usque ad ver. 5. alter, a fœdere sempiterno & officio Dei, cujus conscios & participes se prædicant sancti, a ver. 5. ad 8. tertius, a gloria Dei, ver. 8. & 9. a Heb. *antiquitatu*. 3 *Plantasse*] vide Exod. 15.17. *Propagasse ipsos*] tum gentis incremento, tum ampliatione sedis: metaphora, ut Psalm. 80.9. 4 *Non enim*] αἰτιολογία sive confirmatio propositionis præcedentis, per contentionem: qua docet psaltes non ipsorum, sed Dei virtutem omnia præstitisse ex mera ipsius benevolentia: vide Exod. 15.13. & sequentibus: item 23.27. & Jehosch 24.12. *Lux faciei tuæ*] id est, illustris præsentia tua, qua prævivisti & præluxisti eis: hypallage. 5 *Tu ipse es*] alter locus a fœdere & officio Dei, ut dictum est in ver. 2. *Præcipe*] idem quod a majoribus nostris audivimus: nimirum ut nos confirmemur, & hostes infirmentur. quasi dicat, stat per te qui dictum ac factum potes eadem opera exhibere. b Heb. *salutum, ut sup* 42.6. 6 *Hostes feriremus*] si tantùm præciperes: metaphora a feris pugnantibus, ut Deut. 33.17. 8 *Cùm servaveris*] tertius locus a prædicatione gloriæ Dei in Ecclesia ejus. 10 *Atqui rejecisti*] quasi dicat tantùm abest ut res a majoribus auditas nobis in præsentia præstes, te Deum nostrum ostendas, & gloriæ tuæ consulas, ut contrà jacēre omnia videantur. Altera pars psalmi, propositio: cujus partes sunt duæ, expostulatio malorum acceptorum & perpessionum ecclesiæ, usque ad ver. 17. & professio fidei animiq; sui in Deum integri per medias calamitates, a ver. 18. ad 24. *Quod non processeris*] id est, non adfueris & adjuveris nos: quod sequentium versuum narratione confirmatur. c Heb. *cibi*. 12 *Cibarias*] id est, quæ mox mactandæ & cibo futuræ sunt ut infr. 23. *Sparsisti nos*] vide 1. Schem. 14.22. 13 *Vendidisti*] id est, gratis alienasti nos & sine emolumento tuo; humanitus dictum, a re forensi. d Heb. *pro non opibus*.

14 Expo-

14 Exposuisti nos probro vicinis nostris, sannæ & ludificationi circumstantibus nos.
15 Posuisti nos parabolam in gentibus, "agitationem capitis in nationibus.
16 Toto die ignominia mea obversatur mihi, & pudor faciei meæ obtegit me;
17 "Propter vocem probro afficientis,& blasphemi; propter inimicum & ultorem sui.
18 "Totum hoc evenit nobis; nec tamen obliviscimur tui, neq; mendaciter agimus contra fœdus tuum.
19 "Non agitur retrorsum e animus noster, aut declinat gressus noster a semita tua:
20 "Quamvis contriveris nos *conjectos* in locum cetorum, & obtexeris nos lethali umbra.
21 "Si obliti fuissemus nominis Dei nostri, aut expandissemus manus nostras " ad Deum fortem extraneum:
22 Nónne Deus pervestigasset istud? cùm ipse cognoscat abscondita animi.
23 "Sed propter te occidimur quotidie; æstimamur ut pecudes f mactandæ.
24 "Evigila, quare dormires Domine? expergiscere, ne rejicias in æternum.
25 Quare faciem tuam absconderes? "obliviscereris afflictionis nostræ & oppressionis nostræ?
26 "Nam dejecta est in pulverem vita nostra, adhæret terræ venter noster.
27 Surge "*ad* justum auxilium nobis, & redime nos propter benignitatem tuam.

15 *Agitationem capitis*] vide 2.Reg. 19.21.

17 *Propter vocem*] id est, duobus modis excruciamur; primùm propter gloriam Dei, quam impii protervè blasphemant; deinde propter mala nostra, quibus inhumaniter obruimur.

18 *Totum hoc evenit*] secunda pars propositionis, professio integritatis suæ erga Deum in gravissimis afflictionibus, ut observatum est in ver. 10. Sunt autem duo integritatis quam profitentur capita proleptice expressa hoc versu; ipsos non oblivisci Dei, & non mendaciter agere in fœdus illius: quæ utraque inficiatio seq. ver. per ὑστέρωσιν exornatur; deinde affirmatio contraria ex adverso subjicitur ver.23.

19 *Non agitur retrorsum*] confirmatio posterioris membri, duobus ver. ab integritate animi operumq̃ suorum, quæ synecdochicè a propheta describuntur. e Heb. *cor nostrum: sic infrà 22.* 20 *Quamvis*] id est, nos velut in mare profundissimum & abyssum calamitatum demerseris: metaphoræ. 21 *Si obliti*] confirmatio prioris membri prolepseos qua usus est ver.18. a testificatione conscientiæ suæ & justitiæ Dei. *Ad Deum fortem*] id est, quantumvis fortitudinis nomine apud cultores suos commendatum. 23 *Sed propter te*] confirmatio causæ perpessionum suarum, nimirum martyrium gloriosum pro Christo: vide Rom.8.36. f Heb. *mactationis.* 24 *Evigila*] conclusio petitoria, qua propheta humanitus implorat opem Dei per gradationem, ut evigilet, exurgat, opem ferat, & liberet, versu ultimo: quæ petitiones suis deprecationibus, interrogationibus, & querelis exornantur. 25 *Obliviscereris*] id est, non demonstrares te recordari nostri. 26 *Nam dejecta*] id est, proximè absumus a morte: hyperbole. 27 *Ad justum auxilium*] id est, quantum nobis opus est, ut ex hisce calamitatibus liberemur.

PSALMUS XLV.

Psaltes typo connubii Schelomonis cum filia Parhhonis utens, nuptias Christi cum Ecclesia celebrat: utrumq; elegantiæ, officii, gloriæ & fructuum ex matrimonio spirituali venturorum nomine commendat: & publica laudatione canticum terminat.

1 MAGISTRO *symphoniæ in posteris Korachi ad "hexachorda," didascalicum "canticum* a " *amicarum.*
2 " Ebullit b animus meus verbum bonum; dicturus sum ego poëmata mea de rege; lingua mea *&* stylo, *ut* scriba promptus.
3 " Multò pulchrior effectus es filiis hominum: infusa est gratia labiis tuis, "propterea benedixit tibi Deus in seculum.
4 " Accinge gladium tuum super femur, " ô robuste; " *gladium* gloriæ tuæ & decoris tui.
5 Et decore tuo " c prosperè equita propter negotium " veritatis & " d mansuetæ justitiæ: ut " doceat *de* te res reverendas dextera tua.
6 Sagittis tuis acutis "*infixis* cordi inimicorum regis; populi sub te considant.
7 "Solium tuum, ô Deus, in seculum & sempiternum: sceptrum e rectum, sceptrum regni tui.
8 Dilexisti justitiam, & odisti improbitatem; "propterea unxit te Deus, Deus tuus "oleo gaudii præ " consortibus tuis,
9 "Myrrha & santalis, f casiaq; omnia vestimenta tua *prodeuntia* e templis g eburneis, præ iis qui lætificant te.
10 "Filiæ regum inter h " charas tuas: collocata est conjunx ad dexteram tuam cum insigni auro Ophirio.
11 "Audi filia, ac vide, & inclina aurem tuam: oblivisceréque populi tui & domus i paternæ tuæ:
12 Et delectabitur rex pulchritudine tua: cumque sit dominus tuus, incurva te ei.
13 "Tunc filiæ Tyri, divites populi, cum munere faciem tuam precabuntur.

1 *Hexachorda*] Vox Hhebræa varia quidem est significatione, sed origine certa: deducitur enim ab altera voce Hhebraica quæ significat sex, ut docet Kimchi: quamobrem tam de instrumentis hexachordis, quàm de floribus liliorum dicitur; quia his sena sunt folia, & illis chordæ senæ. Nos verò ex ambigua voce eam interpretationem elegimus, quæ rebus magis convenit. *Didascalicum*] id est, traditum Ecclesiæ ad docendum & informandum eam de sacrosancto conjugio Christi. *Canticum amicarum*] id est, Epithalamium, quod paranymphæ cecinerunt Schelomoni cùm filiam Parhhonis duceret. Est autem hoc canticum epithalamium, ut diximus, generis laudativi, typicè quidem de Schelomone dictum; sed propriè ad magnum illud mysterium conjugii quod Christus cum Ecclesia iniit, pertinens: ut pluribus locis ostendetur. Ejus partes sunt quatuor; exordium, ver.2. laudatio sponsi, a ver.3. ad 10. laudatio sponsæ, a versu 10. ad 18. & conclusio, versu 18. a Heb. *dilectarum.* *Amicarum*] i. quas amore suo ad nuptias invitavit, & sibi amore conjunxit: vide infra ver.10. 2 *Ebullit*] Exordiū, ut vocant, floridum: quo pii proponunt se animo, ore, manibusq; omnia effecturos quæ ad celebrandū conjuges & conjugium sacrū pertinebunt. b Heb. *cor meum.*

3 *Multò pulchrior*] secunda pars psalmi, laudatio sponsi; quæ tenuissimè ex parte Schelomoni competit, omnibus verò numeris Christo accommodanda est. Sunt autem hujus laudationis loci, commendatio elegantiæ, vultus, & sermonis, hoc versu: hortatio a potentia magnifica, ad administrationem regni, tribus sequentibus: & majestatis gloriæq; sempiternæ prædicatio, ver. 7.8.& 9. quorum omnium origo est a patre, qui filium unxit & dedit ei spiritum sine mensura, Joan.3.34. Quamobrem etsi hæc in speciē Christo minimè videntur adfuisse dū in forma servi ambulavit; non dubium est tamen quin propria sint illius: prout docemur Evangelio quædam in ipso consummata esse & alia in dies consummari. *Propterea*] nimirum ut omnes elegantia gratiáque superares, ac potius in omnibus autor esses elegantiæ & gratiæ. 4 *Accinge gla.*] id est, arma tua regia quæ in Schelomone quidem fuerunt carnalia, in Christo verò gladius est spiritualis verbi procedentis ex ore ipsius, de quo Jescha.11.4. Heb.4.12.& Apoc.1.16. *O robuste*] epitheton Christi, cui omnis potestas data est in cœlo & in terra: & cujus armis omnes munitiones subvertimus, ratiocinationes, omnemq; sublimitatem quæ extollitur adversus cognitionem Dei, &c. 2.Corinth.10.4.& sequentib. *Gladium gloriæ*] id est, gloriosissima arma majestatis tuæ. hypallage. 5 *Prosperè equita*] id est, exequere administrationem tuam ita instructus donis: ideoque regia hæc administratio sequentibus verbis exponitur; tum erga bonos, hoc versu; tum etiam contra improbos, versu sequente. metaphora a forma principum terrenorum. c Heb. *prosperare equita: simile vide. 1.Schem.2.3.* *Veritatis*] id est, veræ religionis, quæ imprimis est a vero principe procuranda. *Mansuetæ justitiæ*] id est, justæ administrationis erga tuos; mansuetudine, id est, æquitate & clementia facili temperatæ. d Heb. *mansuetudinis justitiæ.* *Doceat*] id est, commonstret omnibus & probet administrationem tuam, quæ tibi apud omnes reverentiam conciliet. 6 *Infixis*] ὑστέρωσιν verborum perspicuitatis causa mutavimus; ut Jehoschubhæ 24.26. & infrà versu 13. Sunt autem hæc omnia typicè dicta de evangelica administratione Christi; quæ aliis est odor vitæ ad vitam, aliis vero mortis ad mortem, 2.Corinth.2.15.& 16. 7 *Solium tuum*] majestatis, justitiæ, & gloriæ divinæ in Christo descriptio ex donis & vocatione Dei: nam hæc ad Schelomonem minimè pertinere, tum ipsa verborum series ostendit, tum Apostolus ad Hebræos.1.8. e Heb. *rectitudinis.* 8 *Propterea*] id est, in hunc finem plenitudinem spiritus accepisti, ut ista præstes, & ex plenitudine tua omnes accipiamus gratiam pro gratia, Joan.1.16. *Oleo gaudii*] id est, unctione spiritus, per quem regnum Dei est justitia, & pax, & gaudium in Christo: Rom.14.17. hæc typicè de Schelomone dicta & ex parte facta, ut docetur 1.Regum, plenū in Christo complementum habent. Oleum autem synecdochicè pro unguento accipimus, ut ferè fit in scriptura: cujus unguenti descriptio attingitur seq. versu. *Consortibus tuis*] id est, Christianis, qui tui & dignitatis tuæ participes fiunt per fidem. 9 *Myrrha*] id est, unguento confecto ex istis præstantissimis & odoratissimis generibus aromatum. f Heb. *casiis.* g Heb. *eboris.* *Præ iis qui lætificant te*] id est, odoratiores, & odoratiora vestimenta tua, quàm sit odor eorum qui comitantur te, & se nuptiis tuis adjungentes, prædicant te atque exhilarant. Sunt autem illi Christiani, quibus ait Ioannes; amicus sponsi qui stat & audit eum, gaudio gaudet propter vocem sponsi, Joannis 3.29. 10 *Filiæ regum*] tertia pars Psalmi pertinens ad Ecclesiam sponsam Christi, cujus fuit typus filia Parhhonis quæ Schelomoni nupsit. Sunt autem tria similiter hujus laudationis capita: primum est, commendatio ipsius reginæ & comitatus ejus, hoc versu; secundum, hortatio ad officium conjugale, fidem, obsequium & honorem exhibendum Christo, versu 11.& 12; tertium, gloriæ adjunctæ & consequentis prædicatio, cæteris versibus. h Heb. *pretiosas.* *Charas tuas*] id est, quas sola tua charitate complexus, ad nuptias invitasti, & cooptasti in comitatum pretiosissimum sponsæ tuæ; ut amicas vocavit suprà versu 1. 11 *Audi filia*] hortatio, ut dictum est versu præcedente. i Heb. *patris tui.* 13 *Tunc*] tertium laudationis caput, prædicatio gloriæ quam Ecclesia in Christo perceptura est; primùm præsentis, velut in ipso nuptiarum tempore, usque ad versum 16. deinde eventuræ ex conjugio Christi, nimirum quòd plurimos & potentissimos liberos ipsi genitura est, versu 17.

14 Tota honorata filia regis intrò, *fundis aureis vestita,

15 Cum phrygianis deportatur ad regem, *virgines post eam amicæ ejus adducuntur ad te:

16 Deportantur cum [k] summa lętitia & exultatione, intrant in palatium regis.

17 *Loco parentum tuorum erunt filii tui: prępones eos *principes in tota terra.

18 *Memorabo nomen tuum [l] in unaquaque ætate; *idcirco populi celebrabunt te in seculum & sempiternum.

14 *Fundis aureis*] .i. vestimentis, quæ fundis ex auro & infitivis gemmis circumfulgebant: omnia (ut sæpe jam diximus) allegorica.
15 *Virgines post eam*] apostrophe ad sponsam; qua celebratur gloriosus adventus sponsæ; & fructus ex ea perventuri ad Christum prænuntiantur, sequente versu.
k Heb. *cum letitiis*. 17 *Loco parentum*] vide Jesc ha. 49. & 60. q. d. nunquam desitura est, sed perpetuo mansura generatio tua. *Principes*] .i. consortes cœlestis regni, & reges in Christo, Apoc. 1. 6. Nam hæc non possunt de Schelomone accipi; qui unicum filium habuit regem, & quidem lacerati regni. 18 *Memorabo*] .i. statuam monumenta laudis tuæ quæ semper in ecclesia durent: conclusio.
l Heb. *in omni ætate & ætate*. *Idcirco*] quia his monumentis fuerint informati de gloria nominis tui: ut suprà 22. 23.

Psalmus XLVI.

Psaltes Dei beneficentiam erga pios, & piorum in rebus adversissimis fidem in Deum prædicat, ex pręsentia & operibus Dei: ideoq; gentes provocat ad cognoscendū ex operibus Deum: & fiduciæ prædicatione concludit canticum.

1 MAGISTRO *symphoniæ in posteris Korachi* *ad acutam symphoniam, *canticum.*

2 *Deus nobis *est* receptus & robur, auxilium in angustiis [a] præsentissimum.

3 Idcirco non timeremus, *si commutaret terra *locum*; aut si dimoverentur montes *depulsi* [b] in ima maria:

4 Fremerent, *lutosæ fierent aquæ [c] cujusque illorum; commoverentur montes elatione ejus. Sela.

5 *Flumen, rivi ejus, lętificant *civitatem Dei; *sanctissimum, *cætera* *habitacula excelsi.

6 Deus in medio illius, non dimovetur; adjuvat illam Deus *ab appetente manè.

7 Frementibus gentibus, moventibus se regnis; edit vocem suam, *liquefit terra.

8 *Jehova exercituum nobiscum *est*, locus editus nobis Deus Jahhakobi. Sela.

9 [d] *Agite, videte opera Jehovæ; *ut disponat desolationes in terra,

10 Faciens ut cessent bella usque ad extremitatem terræ; arcum perfringat & truncet hastam, currus comburat igne.

11 *Dicens*: desistite & agnoscite me esse Deum; me exaltatum iri * in gentibus, exaltatum iri in terra.

1 *Ad acutam symphoniam*] vide 1. Chron. 15. 20.
Canticum] canticū est didascalicum ex duabus partibus constās, propositione, cū exornatione propositionis, usq; ad ver. 9. & hortatione, ad finem usq;.
2 *Deus nobis*] propositio continens capita duo; unum, præsentissimæ Dei beneficentiæ erga nos, hoc versu: alterum, fidei nostræ in eum constantissimæ, ver. 3. & 4.
a Heb. *præsens valde*.
3 *Si commutaret*] Concessio hyperbolica, quam sequentia verba explicant ad demōstrandā gloriosam πληροφορίαν fidei. q. d. ne his quidem rebus percellar fretus præsentia Dei; tantum abest ut me perterrefaciāt omnia finitimorum bella, de quibus 2. Schem. 8 & 1 Chron. 18. b Heb. *in cor marium*. 4 *Lutosæ fierent*] gravi agitatione fluctuum, & terræ cum mari conturbatione. c Heb. *ejus*. 5 *Flumen*] id est, populus Dei urbem & Judæam totam incolens, quantumvis reluctante & invito mundo, tam certa fiducia conquiescit in Deo, ut flumine hoc contentus sit & perexiguis rivis ad defensionem sui. Est autem hoc flumen Kidron ex Gichone superiore & inferiore, ex S. hiloacho, aliisq; rivulis profluens, & ambiens dimidiū urbis: ut ex plurimorum locorum inter se comparatione constat. *Civitatem Dei*] .i. Jeruschalaima, quò veniebant cives & populares Dei ad sacros cœtus. *Sanctissimum*] .i. Tzijonem, quò fuerat importata arca. *Habitacula*] .i regionem totam, quam Deus sibi vindicavit, populoq; suo habitandam dedit. 6 *Ab appetente mane*] .i. opportunissimè, cùm primùm opus est: sic Exod. 14. 27. 7 *Liquefit terra*] .i incolę terræ diffluunt ad solam illius vocem. 8 *Jehova exercituum*] summa gloriosæ prædicationis fidei, concludens priorem partem: quæ iisdem planè verbis alteram quoq; concludit in fine Cantici. d Heb. *venite*. 9 *Agite*] altera pars Cantici, hortatio ad omnes, ut opus Dei observent, duobus versibus; desinant maledicere, & agnoscant Deum ab operibus, ver. 11. ac postremò fideles prædicantes audiant. *Ut disponat desolationes*] fusis & perditis inimicis. 11 *Dicens: desistite*] prosopopœia; qua ostendit Psaltes cùm judicia ista exequitur Deus, perinde esse atq; si palam clamaret & pronuntiaret documenta suæ naturæ, majestatis, & gloriæ. *In gentibus*] invitis aut volentibus: invitas quidem perdendo, obsequentes verò servando ad gloriam meam.

12 *Jehova exercituum nobiscum *est*, locus editus nobis Deus Jahhakobi. Sela.

12 *Jehova exercituum*] conclusio ut supra ver. 8.

Psalmus XLVII.

Ecclesia Judæorum hortatur gentes ad gratulandum Christo & prędicandum eum: primùm a communi ipsarum vocatione ad Evangelium, deinde a potentissima regni Christi administratione & gloria.

1 MAGISTRO *symphoniæ in posteris Korachi*, **psalmus.*

2 *Omnes populi * plaudite manu, clangite Deo voce [a] canora.

3 *Nam Jehova excelsus reverendus, rex magnus *est* super totam terram.

4 *Cogit in caulam populos * in locum nostrum, nationesque in locum pedum nostrorum.

5 *Seligit *nobis possessionem nostram, *excellentiam Jahhakobi quem diligit. Sela.

6 *Ascendit Deus *cum clangore, Jehova cum sono buccinæ.

7 Psallite Deo, psallite: psallite regi nostro, psallite.

8 *Nam rex totius terræ *est* Deus: psallite psalmo *didascalico.

9 Regnat Deus super gentes; Deus *insidens solio sanctitatis suę.

10 *Voluntarii populorum congregantur: populus Dei Abrahami, *quia Dei *sunt* [b] protectiones terræ; valde excellit.

1 *Psalmus*] Psalmus est didascalicus in genere laudativo, continens partes duas; unam, qua hortatur gentes ut Christo adventanti gratulentur, & regnum suum statuenti in nobis prædicatione Evangelii, usque ad ver. 6. alteram, qua hortatur ut Christo exaltato in majestatem regni psallant & confidant, inde ad finem usque.
2 *Omnes populi*] propositio prior hortatoria; cujus argumenta tribus versibus sequentibus exponuntur.
Plaudite manu] .i. læti & hilares adventanti Christo quibuscunq; signis potestis gratulamini: simile vide Nachū. 3. ver. ultimo. a Heb. *cantus*. 3 *Nam Jehova*] αἰτιολογία hortationis a natura officioq; Christi, hoc versu, & effectis regni ejus, duobus sequentibus. Est autem hic Jehova Christus, cui omnis potestas data est in cœlo & in terra. 4 *Cogit in caulam*] primus effectus regni Christi; vocatio gentium in communionem gratię ac velut in Judæorum caulam, ut fiat unum ovile & unus pastor, Joan. 10. ver. 16. soluto septo intergerini parietis, & utrisq; in uno corpore reconciliatis Deo per crucem. Ephes. 2. 14. prout fuerat a Noacho prædictū Gen. 9. 27. sic autem accipiendum esse hoc verbum, docent probatissimi Hhebræorum scriptores, R. Jehuda, & Abenhhezra. *In locum nostrum*] .i. in caulam nostram, ut simus unum ovile. 5 *Seligit nobis*] secundus effectus regni Christi; quod etsi hîc in unum ovile cogimur, tamen ille longè melius nobis prospicit, comparans hæreditatem incorruptam, quæ nec contaminari potest, nec marcescere, nobis servatam in cœlis, 1. Pet. 1. 4. *Nobis*] & Judæis & gentibus, qui gratulamur Christo.
Excellentiam Jahhakobi] .i. omnia illa excellentissima promissa & dona, quæ Jahhakobo facta sunt, ut perveniant ad totum Jisraëlem Dei. 6 *Ascendit Deus*] transitio ad alteram propositionem, ab occasione gloriæ in quam Christus ascendit tradito evangelio. *Cum clangore*] .i. gloriosissimè, ut victor triumphans: prout explicat Apostolus ad Coloss. 2. 15. humanitus dicta. 8 *Nam rex*] αἰτιολογία hortationis a regno universali Christi; cujus descriptio subjicitur tum a majestate ipsius, sequente versu; tum a fidelium se illi sistentium obsequio, versiculo 10.
Didascalico] ut suprà 32. 1. q. d. quò informetis alii alios de regno ipsius, & officio vestro. 9 *Insidens solio*] ad dexteram patris. 10 *Voluntarii populorum*] .i. quicunque ex populis se subjiciunt ei voluntariè. *Quia Dei sunt*] causæ cur pii ad Christum confugiant duæ: potentissima administratio regni, & summa ejus gloria. b Heb. *scuta*.

Psalmus XLVIII.

Psaltes Deum celebrat & gratias ei agit de salute in Jehudæos collata; pericula præcedentia explicat: fidem piorum confirmat liberationis acceptæ nomine: & ecclesiam hortatur ad recognoscendam veritatem promissionum Dei.

1 *CANTICUM & *Psalmus*, *posteris Korachi*.

1 *Canticum & psalmus*] .i. Cantio quæ simul voce & instrumentis ad symphoniam canebatur: sic enim hanc & similes psalmorū inscriptiones accipimus, in quibus legitur canticum psalmus, aut e converso psalmus canticum. Est autem hic psalmus generis ἐπαινετικοῦ καὶ εὐχαριστικοῦ, continens primùm propositionem laudandi Deum, usque ad ver. 5. deinde confirmationem propositionis per narrationē acceptæ liberationis usq; ad ver. 10. postremò professionem certæ in Deum fiduciæ & gloriosam prædicationē illius ad finē usque. Videtur verò occasionem hujus psalmi canendi dedisse liberatio divinitus facta, cùm cæsis una nocte ab Angelo centum octoginta quinq; millibus Assyriorū rex Sācherib obsidionē solvit, & se trepidus recepit ad suos: nā multa quę hoc psalmo dicūtur, permagnā affinitatē habent cū illa historia, de qua 2. Reg. 18. & 2. Chr. 32.

2 *Magnus

2 *Magnus eſt Jehovæ*] propoſitio laudativa, primùm majeſtatis Dei a ſingulari beneficio ejus in populum ſuum & civitatem obſeſſam, hoc verſu: deinde Jeruſchalaimorum, quo velut inſtrumento ſuos ſervavit Deus, verſu. 3. & 4.
In civitate Dei noſtri] ubi Deus celebratur ex lege, id eſt Jeruſchalaimis, quę vindicans ab hoſte Deus ſalute data magnificaverat ſeſe.
a Heb. *pulchritudo tractus.*
3 *Ornamentum*] id eſt, hic locus is eſt quo liberantur a malo, & ornantur bonis omnibus, ac recreantur Jehudæi, ſoluta obſidione.
Tractus] totius Jehudææ, ut ſequentibus verbis exponitur: nam antè Jehudæi metu Sancheribi adventantis ſe Jeruſchalaima receperant.
Mons Tzijonis] id eſt, ἀκρόπολις ſive propugnaculum Jebuſi in Tzijone ſitum, quod civitas Davidis dictum eſt, 2. Schem. 5. 7. ſynecdoche.

2 ″Magnus *eſt* Jehova, & laudatus valde, in civitate Dei noſtri, monte ſanctitatis ejus.
3 a ″Ornamentum ″ tractus, gaudium totius terræ *eſt* ″mons Tzijonis, ″latera Aquilonis, ″urbs regis magni.
4 ″Deus in palatiis ejus, agnoſcitur pro loco edito.
5 ″Cùm ecce ″reges convenerunt, ″progreſſi ſunt pariter:
6 Ipſi ″ viderunt, ″ ſimiliter admirati ſunt; ″conturbati ſunt, accelerarunt *abitum.*
7 ″Tremor prehendit eos illic, dolor ut parturientis.
8 b ″Euro perfringis naves Oceani.
9 Quemadmodum ″ audiveramus, ita vidimus in civitate Jehovæ exercituum, in civitate Dei noſtri; Deus ſtabilit eam uſque in ſeculum. Sela.
10 ″ Cogitamus ô Deus, benignitatem tuam in medio templo tuo:
11 ″Sicut nomen tuum, ô Deus, ſic laudem tuam *eſſe* uſque ad extremitates terræ: juſtitiæ plenam eſſe dexteram tuam.
12 Lętetur mons Tzijonis, exultent filię Judæ propter ″judicia tua.
13 ″Circuite Tzijonem, & cingite eam; numerate turres ejus:
14 Apponite c animum veſtrum ad præmunitionem, attollite *oculos ad* palatia ejus; ″ut enarretis generationi poſterę.
15 Hunc Deum, Deum noſtrum eſſe ″in ſeculum & ſempiternum: ipſum deducturum nos uſque ad mortem.

Latera Aquilonis] id eſt, templum impoſitum monti Morijæ in ſumma Tzijonis parte, Aquilonem verſus. *Urbs regis magni*] id eſt, tota Jeruſchalaima, quę Metropolis fuit regni Davidici, & typus eccleſiæ quæ eſt regnum Dei: vide Matth. 5. 35. 4 *Deus in palatiis*] id eſt, ut regio tota ornatur urbe, ſic urbs ornatur Deo; qui commune eſt perfugium utriuſque, urbis & regionis. 5 *Cùm ecce*] ſecunda pars pſalmi, narratio; primùm rerum geſtarum, uſque ad verſ. 9. deinde documentorum & fidei ex rebus geſtis confirmatæ, verſ. 9. *Reges*] id eſt, principes Sancheribo duce, 2. Reg. 18. 24. *Progreſſi ſunt pariter*] ut deſcribitur Jeſchahh. 10. inde a verſ. 18. 6 *Viderunt*] ſtragem divinitus editam, ut antè dictum eſt. *Similiter admirati ſunt*] videntes uno mane omnia cadavera mortuorum, 2. Reg. 19. 35. *Conturbati ſunt*] rei novitate & magnitudine attoniti reverſi ſunt cum pudore vultus, 2. Chron. 32. 21. 7 *Tremor prehendit*] conſternationis ex repentina clade deſcriptio, illuſtrata duobus ſimilibus, parturientis, & naufragi. b Heb. *vento Orientali*] 8 *Euro perfringis*] apoſtrophe ad Deum epiphonematica; qua oſtendit pſaltes quàm facilè res hominum firmiſſimæ a Deo perrumpantur. 9 *Audiveramus*] tum ab exemplis & documentis majorum, tum prædictione ſingulari Jeſchahhjæ, 2. Reg. 19. 20. 10 *Cogitamus*] tertia pars Pſalmi, continens primùm profeſſionem gratę recordationis beneficiorum quæ Eccleſia accepit a Deo, hoc verſu & ſequente; deinde hortationem ad eccleſiam, ut lætetur, recognoſcat, & prædicit beneficia Dei præterita, præſentia, & futura. 11 *Sicut nomen tuum*] id eſt; ut natura & majeſtate infinitus es, ſic etiam laudem tuam infinitam eſſe, & commendationem nominis. 12 *Judicia tua*] in ulciſcendis adverſariis, & ſervandis nobis: quod poſterius membrum per hypotypoſin ſequentibus verſibus exponitur. 13 *Circuite Tzijonem*] id eſt, luſtrate muros & recognoſcite, ſi fortè vel tantillum labefactati ſunt: ſic oſtenditur complementum promiſſionis quam Propheta denuntiaverat, 2. Reg. 19. 32. c Heb. *cor veſtrum.* 14 *Ut enarretis*] finis hortationis, prædicatio gloriæ Dei. 15 *In ſeculum & ſempiternum*]. i. inde a diebus priſcis fœdus initum ſervare, & populo ſuo ſalutem præſtare. vide 2. Reg. 19. 25.

Psalmus XLIX.

Pſaltes comparatis ad audientiam animis piorum, fiduciam ſuam in Deum prædicat, & ſecuritatem de reſurrectione carnis ac vita æterna: vanitatem eorum qui aliis rebus confidunt earum rerum incertitudine hominumq́; exitio explicat: ac poſtremò pios ab illorum exemplo dehortatus, ad ſui imitationem vocat.

1 *Pſalmus*] Pſalmus eſt διδασκαλικὸς, tres partes continens; exordium uſque ad verſ. 6. propoſitionem elegantiſſimam ſecuritatis ex fide, a verſu 6. ad 17. & concluſionem hortatoriam ad omnes pios Prophetæ exemplo, inde ad finem uſque.
2 *Audite*] Exordium audientiam faciens; primùm a perſona auditorum, ad quos hujus pſalmi documenta ex æquo pertinent, verſ. 2. & 3. deinde a materia ſive argumento; quod duobus nominibus commendatur, tum a natura ipſius, quod ſapientiæ argumentum eſt & intelligentiæ, verſ. 4. tū etiā a forma ver. 5.
a Heb. *ſapientias, & meditatio cordis mei intelligentias.*
5 *Inclinans*] id eſt, attendens ſollicitè, ad eamq́; audiendam & percipiendam me ipſum vobiſcum fideliter comparans, & ex me ipſo exemplum ſtatuens, ver. 6. quod genus ſcriptionis vocatur parabola.
Aenigma] id eſt, inſignem ſententiam allegoricam: nam allegoriam ſive perſpicuam ſive obſcuriorem, ænigma Hhebræi vocant: cujuſmodi eſt verſ. 13. & 21.

1 MAGISTRO *ſymphoniæ in poſteris Korachi,* ″*pſalmus.*
2 ″Audite hoc omnes populi: auribus percipite omnes habitatores mundi:
3 Tum nati *plebeio* homine, tum nati *præſtante* viro: ſimul dives & egens.
4 Os meum locuturum eſt a variam ſapientiam, & meditatio animi mei multiplicem prudentiam.
5 ″Inclinans ad parabolam aurem meā, pandam in cithara ″ænigma meum.
6 ″ Cur timerem b temporibus mali, ″ *ut* iniquitas c veſtigiorum meorum circumdet me?
7 ″ Eorum qui confidunt in opulentia ſua, & in multitudine divitiarū ſuarū gloriantur;
8 Fratrē d nullo modo redimere poteſt quiſquam, non dare Deo redempturam ejus:
9 (Eſt enim cara redemptio vitæ eorū: ″imò ceſſat in ſeculum:)
10 Ut vivat adhuc in æternum, non e experiatur corruptionem.
11 ″Quamvis videat: ″ſapientes moriuntur; ſimul ſtultus & brutus pereunt, ac derelinquunt aliis opulentiam ſuam:
12 f ″ Animus *eſt* illis domos ſuas in ſeculum, habitacula ſua in quamque generationem; vocare de nominibus ſuis per terras.
13 ″Neque homo *qui* in honore eſt, g commoraturus eſt; ″ſimilis fit jumentis, ″*quæ* intereunt.
14 ″Hæc *cùm ſit* via iſtorum; expectatio *eſt* eis, & h poſteri eorum ″ os eorum approbant. Sela.
15 Tanquam pecudes, *ubi* in ſepulchro i diſpoſiti fuerint, mors depaſcet eos, ″donec dominentur eis recti ″illo mane: & ″ formā eorum k conſumat ″ infernus *receptam* ″ ex habitaculo l ejus.

6 *Cur timerem*] altera pars Pſalmi, propoſitio Chriſtianæ fiduciæ & ſecuritatis in Deo adverſus omnia mala præſentis & futuræ vitæ per interrogationem, cujus ſubjectio ſive reſponſio habetur verſ. 15. & 16. Amplificat autem glorioſam hanc fiduciæ ſuæ prædicationem Pſaltes primùm interrogatione hac, quā modò diximus; deinde comparatione humanæ illius fiduciæ, quæ aut in opulentia, aut in honoribus, aut in gloria, aut in vitæ luxu, ac non in Deo collocatur: quorum omnium tum præſentem inſtabilitatem docet, tum etiam miſerum eorū qui illis confidunt exitium; ac proinde ſtatuit ſibi nihil metuendum eſſe, ut qui rebus iſtis incertis miſeriſq́; omiſſis conquieſcat in Deo. b Heb. *dierum.* *Ut iniquitas*] id eſt, ut ex infirmitate vitæ meæ in qua incedo circumveniar calamitatibus, & malè ſit mihi: allegoria. c Heb. *calcaneorum.* 7 *Eorum*] Exornatio ſuperioris fiduciæ per antitheſin contrariorum ſtudiorum, quibus hæc vita traducitur: ut dictum eſt ſuperiore verſu. Eſt autem primum ſtudium, opulentia, uſq; ad verſ. 11. d Heb. *non redimendo redimet.* 9 *Imò ceſſat*] id eſt, nunquam poteſt perſolvi Deo: correctio. e Heb. *videat: ſynecdoche.* 11 *Quamvis videat*] ſecundum ſtudium, gloria & celebritas nominis. *Sapientes moriuntur*] proſopopœia; qua hominem κενόδοξον inducit pſaltes agnoſcentem cum animo ſuo inſtabilitatem hujus vitæ & opulentiæ. f Heb. *in medio ſuo domos ſuas in ſeculum, habitacula ſua in ætatem & ætatem vocant, &c.* 12 *Animus*] id eſt, gloriam conciliare nomini ſuo ſtudent magnificis operibus hìc illìc extructis. 13 *Neque homo*]. i. non amplius utilitatis accipiet ex honoribus ſuis, quàm ſuperiores ex opibus: & ne una quidem nocte poteſt per honores ſuos conſiſtere. g Heb. *pernoctabit.* *Similis ſit jumentis*] vide Eccleſiaſtæ 3. 19. *Quæ intereunt*]. i. pecoribus morticinis, quæ nullius ſunt uſus niſi ut projiciantur. 14 *Hæc cùm ſit*]. i. quæ cùm ita ſint; cùm neq; opulentia, neq; honores, aut gloria cultoribus ſuis ſint adjumento; tamen adeò deſipiunt ipſi & ipſorum poſteri, ut expectationem ſuam in illis collocent: amplificatio ſtultitiæ ab infelice eventu, quem exponit ſequenti verſu. h Heb. *poſt eos.* *Os eorum*]. i. ſententiam & verba. i Heb. *diſponent,* ut Ijobi 7. 3. 15 *Donec dominentur*] in Chriſto, cujus regni participes futuri ſunt recti. *Illo mane*] quo reſurgent pii quaſi ex nocte ſepulchri; cùm videlicet ſol juſtitiæ orietur Chriſtus ſecundo adventu ſuo: Maleaci 3. 20. *Formam*]. i. materiam hanc corpoream & aſpectabilem, de integro animæ ſuæ adunatam. k Heb. *ad conſumendo.* *Infernus*] vox Hhebræa ſtationem quamlibet mortuorum in univerſum notat permultis ſcripturæ locis: ideoq; modò ad ſepulchrum, modò ad infernum ſynecdochicè, modò ad utrumq; ſimul pro ratione locorū accommodanda eſt: nos verò hìc ita accepimus ut argumento, ordini judiciorū Dei, & ſequenti antitheſi convenientius eſſe judicavimus. *Ex habitaculo*]. i. ſepulchro, communi corporū humanorum ſede uſq; ad diē reſurrectionis; ſic Ijobi 30. 23. l Heb. *quod erat ei.*

16 ″Enim-

16 Enimvero] subjectio sive responsio ad securam illam & confidentem interrogationem, quę habetur supra vers.6.
Redempturus est] hoc est, daturus mihi resurrectionem carnis, & vitam æternam in Jesu Christo; qui meus est vindex a corruptione sepulchri, & inferni damnatione.
m Heb. *e manu sepulchri.*
17 Ne timeto] Conclusio hortatoria ad omnes pios

16 "Enimvero Deus "redempturus est animam meam a [m] sepulchro, nam recepturus est me. Sela.

17 "Ne timeto, cùm dives evaserit quispiam; cùm aucta fuerit gloria [n] domestica ejus:

18 (Non enim in morte sua assumpturus est illius quicquam, nõ descensura est post eum gloria ejus.)

19 Cùm "animę suæ in vita sua benedicet; & "celebrabunt te, si "benefacias tibi.

20 " Ut perveniat usque ad ætatem majorum ejus, in æternum *tamen* non sunt fruituri "luce.

21 Homo *qui est* in pretio, neq; est intelligens; similis fit jumentis *quæ* intereunt.

ex superiore hypothesi sive exemplo singulari Psaltis: cujus summa est, non esse ferendum ut impiorum exemplis aut sollicitationibus abducamur; sed fidei & operibus ejus incumbendum: sumptis argumentis primùm a vanitate & incerto rerum quibus confiditur; deinde ab instabilitate & exitio personarum, versu ultimo. Est autem μίμησις in istis verbis, ne timeto: vide suprà in vers.6. n Heb. *domus ejus.* 19 *Animæ suæ*] id est, sibi gratulabitur, indulgebit genio, & negliget Deum: ut Deut.29.19. *Celebrabunt*] id est, utcunque Dei jura cognoscant; non solùm contrà faciunt, sed etiam facientibus patrocinantur & favent: Enallage numerorum frequens: vide Rom.1.32. *Benefacias tibi*] id est, indulgeas.
20 *Ut perveniat*] id est, utcunque vivat quàm diutissime. *Luce*] vitę æternę; sed inopacitate tenebrisq; secundæ mortis permansuri.

PSALMUS L.

Psaltes Deum Tzijone habitantem a natura, majestate, gloria, operibus, & verbo maximè commendans, ecclesiam a Deo collectam docet rationem colendi eum foris ceremoniis, & intus spiritu: improbos verò suæ improbitatis evincens palàm arguit, & ad bonam frugem revocat minis & promissionibus illius.

1 Psalmus] Psalmus est didascalicus, constans ex duabus partibus; narratione prophetica, usque ad ver.7. & ppositione doctrinæ, ad finẽ usq;
Asapho] id est, ipsi aut posteris ejus traditus: vide 1. Chro. 25.2.
Deus fortis] narratio hæc prophetica vice exordii fungitur ad conciliandam fidem & autoritatem sequentibus documentis: continet autem duas partes universè; unam, qua proponit adventum Dei Tzijonem, duobus versibus; alteram, qua formam & usum adventus explicat, usque ad ver.7. utraque verò pars certis argumentis confirmatur: videtur enim hic psalmus a Davide tum demum conscriptus esse, cùm Angelus Dei apparuit Davidi, & locum habitationis Dei designavit, 1.Chron.21.18.& 22.4. postquam triennii fame & triduana peste Jisraëlitæ afflicti sunt, 2.Schem.21.& 24. *Elocutus erat*]. i. promiserat, Deut.12.5 & sequentibus. q.d. nunc demum præstat, quod populo suo præsignificaverat lege.

1 PSALMUS, "*Asapho.* "*Deus* fortis, Deus, Jehova "elocutus erat; " cùm inclamasset terram, ab ortu solis usque ad occasum ejus.

2 E Tzijone [a] "perfectissi[mæ] ę pulchritudinis *loco*, Deus "illucescit.

3 ("Veniat Deus noster, & ne surdum agat) "ignis ante ipsum consumit & circa ipsum, procellosus valde.

4 "Inclamat cœlos supernè, & terram; ad "jus dicendum populo suo, *dicens*:

5 "Congregate mihi " quos benignitate prosecutus sum, "qui icerant [b] fœdus mecum per

Cùm inclamasset] id est, tradidisset legem, quam tradendo commovit terram: Exodi 19.18.& Hhebræ.12.26. a Heb *perfectione pulchritudinis.* 2 *Perfectissimæ pulchritudinis loco*]. i. quem locum Deus perfectissimis & absolutissimis ornamentis temporariis & æternis decoravit; & cujus amore sedata est ira Dei; quia in eo fuit Christi & ecclesiæ typus: sic suprà 48.3. *Illucescit*] id est, gratiosam suam lucem exhibet demonstrato suæ habitationis loco: sic allegoricè ostendit gratiam Dei restitutam esse, post illas tenebras & calamitates superiorum temporum: sic Deuteron.33.2. 3 *Veniat*] oratio epiphonematica ecclesiæ, inserta narrationi παρέργως, ut Psal.132.8. qua petit ecclesia, quandoquidem jam lux Dei Tzijone exoriri cœpit, ut dignetur ipse perficere quod cœpit suorum bono, adesse eis, & exaudire eos: ita transitur ad alteram narrationis partem, ubi prophetice exponit psaltes primùm formã gloriosam adventus Dei, hoc versu: deinde usum illius, seq. *Ignis ante ipsum*] forma adventantis majestatis Dei, allegoricè translata ab eo tempore quo tradidit legem; Exod.19. quod genus scribendi prophetæ frequentare solent: ut Chabakuk 3. q.d. circumfulget gloria & potentia ad perdendũ adversarios, & illustrandam suos. 4 *Inclamat*]. i. autoritate verbi sui illis, velut præconibus, testibus & administris utitur judiciorũ suorũ: sic exponit usum sive effecta adventus Dei. *Jus dicendũ*] quod exponitur infrà, inde a ver.7. 5 *Congregate mihi*] prosopopœia, qua cœli & terra jubentur populũ Deo sistere. *Quos benignitate*]. i. Jisraëlitas, quos Deus prævenit beneficiis, Deut.4. *Qui icerant*]. i. mecũ in fœdus cõvenerant aspersi sanguine sacrificii, Exo.24. b Heb. *fœdus meũ*;

sacrificium.

6 "Jam indicarunt cœli justitiam ejus, Deum judicem esse. Sela.

7 "Audi popule mi, *inquit*, & eloquar; Jisraël, & contestabor te: "Deus Deus tuus sim.

8 "Non propter sacrificia tua arguam te, ut holocausta tua "sint coram me jugiter.

9 " Non accipiam e domo tua juvencum, e caulis tuis hircos:

10 "Cùm mea sit omnis bestia sylvestris, jumenta in montibus mille,

11 Agnoscam omnes volucres montium, denique animalia agrestia sint penes me.

12 Si esurirem, non dicerem tibi: nam mea est terra habitabilis, & plenitudo ejus.

13 An vescor carne robustorum *juvencorum*, aut sanguinem hircorum bibo?

14 "Sacrifica Deo laudem, & redde excelso vota tua:

15 Atque invoca me tempore angustiæ; eripiam te ut honore afficias me.

16 "Improbo autem dicit Deus; Quid tua ut enarres decreta mea, & assumas fœdus meum in ore tuo:

17 "Cùm tu oderis disciplinam, & projeceris verba mea post te?

18 "Simulac vides furem, acquiescis ei; & cum adulteris est portio tua:

19 Os tuum [c] adhibes ad malum, & lingua tua concinnas dolum:

20 Sedens fratri tuo obloqueris, in "filium matris tuę edis infamiam.

21 Hæc te faciente, quia "agebam surdum, cogitas [d] me prorsus esse similem tui: arguo te, & [e] "ordine objicio oculis tuis.

22 "Animadvertite jam hoc obliviosi Dei; ne rapiam, nec sit qui eripiat.

23 "Qui sacrificat laudem, honore afficit me: & "qui disponit viam, [f] faciam ut is fruatur salute Dei.

6 *Jam indicarunt*] Confirmatio superioris narrationis a præsente experientia. q.d. quis dubitet Deum adventare & Tzijone habitationẽ suam statuere; cùm utrunq; judiciis & documentis cœlestibus confirmetur? judiciis quidem, famis & pestilentiæ; documentis verò angeli, per prophetam Gadem designantis domicilium Dei.
7 *Audi popule mi*] Altera pars psalmi, propositio documẽtorum: quæ ut priùs lege fuerant præstituta; ita hoc tempore erant ampliùs sancienda & religiosiùs observãda, designato ad cultũ loco, Deut. 12. sunt autem documentorum genera duo: unum, ad fideles pertinens, de cultu ceremoniali & vero, qui erat exhibendus Deo, usq; ad vers.16. alterum, ad improbos, inde a ver.16. Est autẽ hic versus quoddã velut exordium ad sequentia documenta a fœdere mutuo Dei, & populi.
Deus Deus tuus] id est, persta in fide & fœdere meo: hæc summa mandatorũ Dei & officii nostri, cujus duæ partes sequuntur; una, ceremonialis umbratilis & temporarii usque ad ver.14. altera spiritualis, veri, & æterni, ver.14.& 15. 8 *Non propter sacrificia*] id est, non tantoperè laboro aut infensus tibi futurus sum ceremoniarum nomine, quàm si frangatur veritas fœderis: hoc enim κατά τι accipiendum est, ut interpretatur propheta, 1.Schem.15 22. *Sint*] id est, mihi quotidie ex lege offerantur. 9 *Non accipiam*] aut propter ipsa sacrificia, aut propter me; sed veritatem sacrificiorum accipio in Christo; hîc enim ostendit Deus, sacrificia & ceremonias neque simpliciter aut per se ad cultum Dei & salutem necessarias esse, neque semper duraturas; sed tantùm quatenus præfigurabant Christum, donec plenitudo gratiæ & veritatis exhiberetur in eo. 10 *Cùm mea sit*] ἐργασία, sive confirmatio superioris propositionis; qua confirmat Deus se neq; sua neque ipsorum causa egere sacrificiis; primùm a jure dominii sui & administrationis in res omnes creatas, duobus versibus; deinde a natura sua, quæ sola est omnipotens & αὐτάρκης, vers. 12.& 13. 14 *Sacrifica*] altera pars officii nostri, ut observatum est suprà in ver.7. cujus membra sunt duo; gratiarum actio, & professio accepti a Deo beneficii, hoc versu; deinde invocatio in rebus adversis. quibus officiis suæ promissiones conjunctæ sunt. Sunt autem hæc officiorum genera spiritualia, expressa allegoricè a ceremoniis legis. 16 *Improbo autem.*] Secundum documentorum genus ad improbos pertinens; in quo tria prolepticè reprehenduntur, ipsorum sermones animo operibusq; adversantes, opera improba in universum, & animus impius, hoc versu: quæ postea minutatim ostenduntur usque ad vers. 21. deinde verò minis & promissionibus revocantur ipsi, in fine psalmi. 17 *Cùm tu oderis*]. i. animo & factis adverseris. 18 *Simulac vides furem*] Confirmatio reprehensionis prolepticæ qua usus est Deus, ab exemplis anteactæ vitæ, hoc versu; maledicentiæ, duobus sequentibus; & impuri animi, vers.21. καθ᾽ ὑστέρωσιν. c Heb *mittis in malum.* 20 *Filium matris*] id est, germanum fratrem; utcunque magna sit vis sanguinis & necessitudinis a natura.
21 *Agebam surdum*]. i. copiosa benignitate, tolerantia, atque lenitate dissimulabam malefacta tua, & ultionem differebam: vide Rom.2.3.& sequentibus.
d Heb. *me essendo esse.* e Heb. *ordino in oculis tuis.* *Ordine objicio*] id est, malefacta tua oppono in os, & obtrudo invito ac reluctanti tibi, ita ut inficiari non possis. 22 *Animadvertite*] secundus locus; revocatio improborum ad resipiscentiam, tum minis appositis, hoc versu; tum promissionibus, sequente: ut hæ ad bonum alliciant, illæ deterreant a malo. 23 *Qui sacrificat laudem*] id est, vir bonus, de quo suprà ver.14. *Qui disponit viam*] id est, observat & rectè instituit vitam suam. f Heb *faciam ut videat.*

Psalmus LI.

David audita reprehensione & comminatione Dei; ipsius gratiam, peccatorum suorum remissionem, & sui instaurationem petit; ut duce spiritu sancto suæ ipsius sanctificationi, aliorum institutioni, & Dei gloriæ possit incumbere: deinde orat pro salute totius populi, ac postremò votum de se ipsis consecrandis Deo & gratiis agendis nuncupant omnes boni.

1 MAGISTRO *symphoniæ*, "*psalmus Davidis:*

2 *Cùm venisset ad eum Nathan propheta, postquam Congressus fuisset cum Beth-Schebabha.*

3 "Gratiam fac mihi, ô Deus, secundum benignitatem tuam; secundum amplitudinem miserationum tuarum, dele defectiones meas.

4 [a] Multum ablue me ab iniquitate mea, & a peccato meo munda me:

5 "Nam defectiones meas ego "agnosco, & peccatum meum "obversatur mihi jugiter.

6 "Tibi, tibi soli peccaveram, "& quod malum *videtur* in oculis tuis feceram; *agnosco*, "ut justificeris [b] in sermonibus tuis, purus sis [c] quando tu judicas.

7 "En, "in iniquitate formatus sum, & in peccato fovit me mater mea.

8 En, "veritate delectaris in renibus: & in occulto sapientiam notam feceras mihi.

9 "Expiato me musco, ut mundus sim; abluito me, ut præ nive albescam.

10 "Facito ut audiam gaudium & lætitiam, "exultent ossa *quæ* contriveris.

11 "Absconde iratam faciem tuam a peccatis meis, & omnes iniquitates meas dele.

12 [d] "Animum mundum crea mihi Deus, & "spiritum firmum renova [e] intra me.

13 Ne abjicias me a facie tua, & spiritū [f] sanctum tuum ne recipias a me.

14 Redde mihi gaudium salutis tuæ, & "spiritu ingenuitatis sustentes me.

15 "Docebo defectores vias tuas, ut peccatores ad te convertantur.

16 Libera me " a [g] sanguine, ô Deus, Deus salutis meæ: " cantet lingua mea justitiam tuam.

17 Domine "labia mea aperias, ut os meum annuntiet laudem tuam.

18 Nam "non delectaris sacrificio; ut dem: holocaustum non vis.

19 "Sacrificia "Dei *sunt* "spiritus fractus; animum fractum & contritum, ô Deus, "nō spernis.

20 "Benefac pro voluntate tua Tzijoni, ædifica muros Jeruschalaimorum.

21 "Tunc delectaberis "sacrificiis justitiæ, holocausto, & prorsus consumendo: tunc offerent super altare tuum juvencos.

1 *Psalmus Davidis*] Psalmus est ἐυκτικὸς, constans ex duabus partibus; petitione singulari a ver. 3. ad 20. & petitione communi pro Ecclesiæ bono; quarum petitionum occasio exponitur secundo vers. & 2. Schem. 11. & 12.

3 *Gratiam fac mihi*] Hujus petitionis, quæ singulari modo ad Davidem respicit, loci sunt duo; unus est postulatorum, alter causarum quibus David ad hæc postulanda adductus est. postulata sigillatim apponuntur singulis causis; causæ verò sunt tres. prima est a persona supplicis, usque ad vers. 11. nimirum liberatio a peccato, & salutis cōmunicatio: secunda est a persona aliorū, id est ecclesiæ ædificatio, inde usque ad ver. 16. tertia est gloria Dei, inde ad ver. 20. usque. Continet autem hęc prima petitio capita tria: primùm gratiam Dei, ut efficientem causam: secundò abolitionem peccati, quæ allegoricis formis ex lege desumptis figuratur, his duobus ver. & post causæ explicationem amplificatur, vers. 9. tertio lætitiam & pacem in spiritu ex duobus illis beneficiis consequentem vers. 10. a Heb. *multiplica abluere: ut Gen.* 12.8. 5 *Nam defectiones meas*] prima postulati causa, ut dictum est in ver. 3 nimirum confessio peccati ex seria & constante animi resipiscentia proficiscens. *Agnosco*] id est, me his modis defecisse a te quos per Nathanem prophetam denuntiasti mihi, confiteor hîc coram te & propheta tuo, atque adeò coram tota ecclesia palam, hoc psalmo exarato. *Obversatur mihi*] id est, urget me conscientia peccati mei. 6 *Tibi, tibi soli peccaveram*] id est, ita spreveram verbum tuum faciendo quod malum videtur in oculis tuis, 2. Schem. 12. 9. ut tu solus tamen conscius esses malefacti mei, ibidem ver. 12. *Et quod malum videtur*] uxorem proximi adulterando, maritum gladio infidelium occidendo, populum Dei exponendo, illam ducendo, denique peccatis meis tam diu indormiscendo. *Ut justificeris in sermonibus*] id est, ut elucescat hac confessione mea & manifestum sit, quàm justè hoc nomine me reprehendas per prophetam tuum, & quàm sanctè judicia mihi denunties ac denuntiata exequaris; hęc verba a singulari Davidis causa ad generalem thesin optimè Paulus accommodat, Rom. 3.4. b Heb. *in loqui tuo.* c Heb. *in judicare tuo.* 7 *En*] amplificatio confessionis de peccato a tota anteacta vita inde ab utero .q.d. quid verò hæc tantùm maleficia confiterer coram Deo, & liberationem ab eo peterem? imò verò inde ab ortu meo reus sum primùm quidem peccati originalis, hoc vers. deinde etiam operum illius peccati habitātis in me, effectorum contra naturam, voluntatem, & legem tuam quam declarasti mihi, sequente vers. a quibus omnibus peccatis mundari expeto per misericordiam tuam. Sic psalm. 119.67. & Cant. 1.6. *In iniquitate*] .i. iniquitatis & peccati reus sum in utero formatus & fotus: hæc enim non ad formam conceptus formationis, & fotus; sed ad fœtus constitutionem pertinent. 8 *Veritate*] .i. vera & syncera voluntate sequendi tui: nam voluntatis & cupiditatum sedes in scriptura renibus ferè tribuitur, ut sapientiæ & intelligentiæ sedes cordi: sic integritatem singularum animæ partium quam Deus imperat, opponit corruptioni suæ, quam superiore versu confessus est. 9 *Expiato me musco*] .i. aspergito me sanguine æterni illius sacrificii Christi, quod figurabatur lege, Levit. 14.7 & Num. 19.18. synecdoche. 10 *Facito ut audiam*] tertium membrum postulati primi, ut observatum est suprà ver 3. *Exultent ossa*] ego ipse exultem, quem tu severissimè atteris tum conscientia gravissimi peccati mei, tum horrore judiciorum quę denuntias mihi. 11 *Absconde*] iteratio postulati primùm de abolendo peccato, hoc ver. secundò de gratia Dei communicanda, cujus effecta sunt instauratio & cōfirmatio nostri, instrumentum verò communicatio spiritus; postremò de lætitia & pace in spiritu, ut observatū est sup. in ver. 3. Causa autē secūda ver. 15. exponitur.

d Heb. *in.*

12 *Animum mundum*] a peccatis, quæ abjecturus & deleturus es.

Spiritum firmum] id est, constantem, qui non dimoveatur in posterum ab obsequio tuo.

e Heb. *in medio mei.*

f Heb. *sanctitatis tuæ.*

14 *Spiritu ingenuitatis*] .i. quo ingenuè sentiam & prædicem me esse filium Dei, & in libertate spiritus ambulem: quamobrē idem spiritus adoptionis dicitur, Rom. 8.15.

15 *Docebo*] secunda causa: proximorū ædificatio.

16 *A sanguine*] .i. suppliciis capitalibus, quę ego ipse meis sceleribus sum promeritus.

g Heb. *a sanguinibus.* *Cantet lingua mea*] tertia causa; gloria Dei, promovenda duobus modis, prædicatione hîc & sequente versu, & sanctificatione animi studiosoq; obsequio, quo sistunt pii corpora sua hostiam vivam, sanctam, & acceptam Deo, Rom. 12.1. 17 *Labia mea aperias*] .i. his beneficiis des materiam novam laudandi nominis tui: ut psal. 40.4. 18 *Non delectaris*] .i. non sunt animantiū sacrificia in quibus conquiescit animus tuus; sed nostrę ipsorum hostię in Christo. 19 *Sacrificia*] id est, hoc unum est instar sacrificiorum omnium imò longè superat. *Dei*] id est, accepta Deo, ut sequentia explicant. *Spiritus fractus*] id est, velut comminutus & dejectus suæ infirmitatis & indignitatis conscientia. *Non spernis*] id est, æquissimo animo accipis: μείωσις. 20 *Benefac*] altera pars psalmi, conclusio a petitione boni publici; cujus rationem David neglexerat, cùm peccato suo provocaret Deum, & populum ejus gladio inimicorum exponeret: quod allegoricè cum labe murorum comparatur; quia fideles sunt lapides vivi in domo Dei, 1. Pet. 2.5. 21 *Tunc delectaberis*] altera pars conclusionis, votum de legitimis & acceptis Deo sacrificiis offerendis: quæ tunc quidem pro ritu ceremoniarum legalium offerebantur, nunc verò spiritu exhibentur in Christo. *Sacrificiis justitiæ*] vide psal. 4.6.

Psalmus LII.

David Doëgum accusatorem reprehendit scelerati facinoris, animi, & mendaciorum nomine: Dei judicia denuntiat: Ecclesiæ gratulationē prædicat: & fide gloriatur se benignitate Dei fretum tandem aliquando in Ecclesia officia fidei præstiturum Deo.

1 MAGISTRO *symphoniæ*, "*ode didascalica Davidis.*

2 ‖ *Cùm veniens Doëg Adomæus nuntiasset Schaüli, & dixisset ei; adivit David domum Achimeleci.*

3 "Quid te jactas in malo, ô potens? "benignitas *Dei* fortis omni die *perdurat*.

4 Ærumnas excogitatas [a] depromis lingua tua, "similis *est* novaculæ acutæ, ô artifex doli.

5 Diligis malum potius quàm bonum; "mendacium quàm loqui justitiam. Sela.

1 *Ode didascalica*] cōstat ex tribus partibus; reprehensione & comminatione adversus Doëgum, usque ad ver. 8. prædicatione lætitiæ quam pii percepturi sunt ex judicio Dei, ad 10. usque; ac postremò gloriatione fidei, quam animo præcipiebat David, cùm nondum ex calamitatibus emersisset, duob. ultimis occasio explicatur secundo versu. ‖ 1. *Schem.* 22.9. 3 *Quid te jactas*] prima pars increpatio, continet primùm reprehensionem, tribus versibus; deinde verò denuntiationem justi judicii Dei, ver. 6. & 7. Reprehensionis loci sunt tres; pertinax maleficentia, hoc versu: cogitatio, & sermo, vers. 4. & 5. *Benignitas Dei fortis*] amplificatio pervicaciæ qua utebatur Doëg, a comparatione personæ & consilii Dei q.d frustra laboras, utcunquè glorieris; nam neque tu Deum expugnare potes, utcunque potens sis, neque tua improbitas benignitatem Dei perrumpere.

a Heb. *excogitas lingua tua.* 4 *Similis est*] ita saucias & occidis linguā, ut culter rasorius secat: similitudo elegans, qua exprobrat David occasionem stragis de qua 1. Schem 22.16. & sequentibus. 5 *Mendacium*] nam Schaüli graviter conquerenti de servis suis, quasi conjurati cum Davide essent, assentans Doëg indicavit Achimelecum esse ex eorum numero.

6 "Dilexisti omnia verba [b] perniciosa, linguã dolosam.

7 Etiam Deus fortis "demoliturus est te in æternum," abripiet te, & " avellet te a tentorio; eradicabitq; te e terra viventium. Sela.

8 "Quod videntes justi, "reverebuntur; & de isto ridebunt, dicentes:

9 Ecce virum illũ, qui non proposuerat Deum robur suũ; sed confidebat amplitudini divitiarum suarũ, roborabat se in substantia sua.

10 "Ego verò ut "oliva virens in domo Dei (confido benignitati Dei) in seculũ & sempiternum;

11 "Celebrabo te in seculum "coram eis quos benignitate prosequeris, cùm feceris *ista*: "& expectabo nomen tuum, quia bonus es.

6 *Dilexisti*] commiationis causa parænastica ad justitiam venturi judicii afferadam; quod noctis similitudinibus exponitur sequente versu.

b Heb. *perniciei, linguam doli.*

7 *Demoliturus est*] quamvis excelsè & firmè extructus tibi videaris.

Abripiet te] ut candentem prunam e medio tollunt artifices, ne damnum afferat; secunda metaphora.

Avellet te] id est, amovebit, & quasi paxillum reprobum te refiget Deus; ne amplius Schaüli ministrare & ipsius domum adjuvare possis: tertia metaphora. 8 *Quod videntes*] altera pars psalmi, ut observatum est in ver. 1. *Reverebuntur*] id est, reverenter Deum colent. 10 *Ego verò*] conclusio a gloriatione fidei, qua utitur David ostendens se in mediis calamitatibus securum esse certa spe salutis suæ: cujus nomine pollicetur se omnia officia fidei exhibiturum Deo. *Oliva virens*] id est, florens & fructum præstantem proferens in Ecclesia, abs qua nunc exulare cogor. 11 *Celebrabo te*] prius officiũ fidei, laudare Deum secundis rebus. *Coram eis*] id est, palàm in Ecclesia: ὑστέρωσιν verborum evidentiæ causa mutavimus. *Et expectabo*] alterum officium fidei, sperare in Deo cùm res adversæ obveniunt.

Psalmus LIII.

Eodem est argumento cum psalmo 14.

1 MAGISTRO *symphoniæ* "*ad pneumaticum instrumentum,*" ode *didascalica Davidis.*

2 Dicit stultus cum animo suo, non *est* Deus: corrumpunt & abominandam perpetrant iniquitatem: non *est* qui faciat bonum.

3 Deus e cœlis prospectat super filios hominum; ut videat an sit intelligens requirens Deum.

4 Quicunq; est, retrocessit, pariter putidi facti sunt: non *est* qui faciat bonũ, non *est* vel unus.

5 An ignari essent operarii iniquitatis, exedentes populum meum *quasi* edant panem; Deum non invocantes?

6 Ibi expavescunt pavore, "*ubi* non *est* pavor: quia Deus "dissipat ossa *cujusq;* castra habentis [a] "contra te: "pudefacis, quia Deus sprevit eos.

7 O si quis det e Tzijone [b] omnimodam salutem Jisraëlis: cùm reduxerit Jehova reducem turbam populi sui, exultabit Jahhakob, lætabitur Jisraël.

1 *Ad pneumaticũ*] vide supra 5.1. *Ode didascalica*] vide supra psal. 14. qui ut idem est argumento, ita etiam plurima ex parte cum hoc verbis consonat.

6 *Ubi non est pavor*] id est, ubi nulla apparet expavescendi causa. quasi dicat, a Deo nihil metuunt, ab hominibus metuuntur, & tamen suis terroribus & conscientiæ stimulis agitantur.

Dissipat ossa] id est, penetrat & pertingit usque ad intimas illorũ partes & valentissimas diffringit.

a Heb. *tibi.*

Contra te] apostrophe ad populũ Dei.

Pudefacis] eos qui populum Dei fuissent pudefacturi. ut psalm. 14.

b Heb. *salutes.*

Psalmus LIIII.

David a Ziphæis proditus Deũ orat pro salute sua & sceleratorum exitio: deinde promittit se accepto hoc beneficio, amplius culturũ & prædicaturũ Deũ.

1 MAGISTRO *symphoniæ* [a] *fidium,* " ode *didascalica Davidis:*

2 ‖ *Cùm venie͂tes Ziphæi dixissent Schaüli, an non David latitat apud nos?*

3 " Deus propter nomen tuum serva me, & fortitudine tua causam meam age.

4 Deus audi orationem meam, aurem adverte ad sermones oris mei.

5 "Nam "exteri insurgunt in me, & violenti

a Heb. *in pulsationibus: ut psalm. 4. 1.*

1 *Ode didascalica*] id est, ad docume͂tum ecclesiæ proposita. Est autem generis εὐκτικοῦ, constans ex duabus partibus; petitione usque ad vers. 8. & conclusione votiva, duobus ultimis: occasio autem indicatur secundo versu. ‖ 1. *Schem* 23.19. 3 *Deus*] hujus precationis capita sunt duo: unum, pro salute supplicis, his duobus versibus; alterum pro supplicio adversariorum, ver. 7. quibus precationis capitibus interseruntur causæ. 5 *Nam*] prior causa precationis a persona adversariorum. *Exteri*] id est, qui utcunque Jisraëlitæ sint secundum carnem & professionem externam, operibus tamen ostendunt se a Deo, a religione, & ab omni humanitate alienos esse; prout sequentia verba docent.

quærunt [b] vitam meam; non proponunt Deum sibi. Sela.

6 "Ecce, Deus adjuvat me: Dominus "*est* inter eos qui sustentant vitam meam.

7 "Reddat istud malũ "observatoribus meis, "per veritatem tuam succide eos.

8 [c] "Liberaliter sacrificabo tibi; celebrabo nomen tuum Jehova, quia bonus es, *dicens*:

9 "Ipsum ab omni angustia liberasse me, ut *eam* in inimicis meis videret oculus meus.

b Heb. *animam: sic vers. proximè sequente.*

6 *Ecce*] secunda precationis causa, fides Davidis præsentissima in veritatem promissionum Dei; quam deinde eventus ipse a Deo confirmavit, cùm Schaül fuit per nuntium revocatus, 1. Schemu. 23.27.

Est inter] id est adsistit mihi, & comitatui meo. 7 *Reddat*] secundum precationis caput in adversarios. *Observatoribus meis*] id est, omnes qui me observant ut malefaciant mihi. *Per veritatem tuam*] id est, fidem & constantiam in præstandis promissionibus tuis atque judiciis. c Heb. *in liberalitate.* 8 *Liberaliter*] conclusio votiva agnoscendi Dei, & prædicandi beneficia ejus. 9 *Ipsum ab omni angustia*] prout hæc duo capita in precatione continentur, suprà ver. 3. & 7.

Psalmus LV.

David orta Abschalomi conspiratione, Deum orat pro salute sua & adversariorum ruina ac confusione: deinde seipsum de utriusq; rei eventu confirmat, partim a fide sua & experientia beneficiorum Dei; partim ab aliorum impietate & inhumanitate: postremò se & omnes suo exemplo confirmat.

1 MAGISTRO *symphoniæ* [a] *fidium,* " ode *didascalica Davidis.*

2 "Auribus percipe, ô Deus, orationem meam; & ne abscondas te a deprecatione mea:

3 Attende ad me, & exaudi me; "plango in meditatione mea & perstrepo;

4 Propter vocem inimici, propter angorem improbi: quia avertunt in me iniquitatem, & [b] irati intestino odio prosequuntur me.

5 [c] Animus meus dolet in me, & terrores mortis accidunt mihi:

6 Timor & tremor invadit me, & obtegit me horror:

7 "Adeò ut dicam, *ô si* quis daret mihi alam velut columbæ; evolarem ubi habitare possem.

8 Ecce, quàm [d] longissimè evagarer, commorarer in deserto. Sela.

9 Maturarem effugium mihi; "a vento [e] rapidissimo, a turbine.

10 [f] "Perde, Domine, divide linguam eorum; "nam video violentiam & contentionem in civitate.

11 Interdiu & noctu circundant eam *versantes* in muris ejus, iniquitasque & perversitas in medio ejus *sunt.*

12 Ærumnæ *sunt* in medio ejus, & non recedunt a platea ejus fraus & dolus.

13 "Non enim "inimicus probro afficit me,

a Heb. *in pulsationibus: ut suprà 4. & 54.*

1 *Ode didascalica*] cõstat ex duabus partibus universè: prior est forma orationis quã habuit, cùm a filio Abschalomo inita est cõspiratio & primùm commota, usq; ad vers. 16. posterior est doctrina prophetica quam ipse adhibuit ad consolationem suam & documentum ecclesiæ, ad finem usque.

2 *Auribus percipe*] oratio bipertita est: primùm enim agit de persona sua, usque ad versum 10. deinde verò de persona inimicorum usque ad 16. & utriquẽ parti suas adjungit causas.

3 *Plango*] causarum explicatio, quæ respiciunt partim ad mala quæ inferebant adversarii, vers. sequente; partim ad humanam imbecillitatem ipsius, ver. 5. & sequentibus.

b Heb. *in ira.*

c Heb. *cor meum dolet in medio mei.*

7 *Adeò ut dicam*] amplificatio calamitatis ab optato hypothetico, quod sequentibus versibus exornatur. d Heb. *elongarem vagari.* 9 *A vento*] id est, a repentino hoc & vehementissimo motu. e Heb. *profectionis, id est quo omnia dispelluntur & quasi proficiscuntur ipsius impetu.* f Heb. *absorbe.* 10 *Perde Domine*] secundum membrum orationis, imprecatio contra inimicos, figurata duobus judiciis; uno Dathanis & Abirami quos absorbuit terra. Numer. 16. altero, priscorum qui turrim Babelis volebant extruere. quasi dicat, extermina ipsos, aut consilia eorum pro sapientia tua. *Nam video*] causa imprecationis; primùm a communi improbitate quæ indignissimè invalescebat in civitate sancta, duobus versibus sequentibus; deinde a singulari perfidia & ingrato Achitophelis animo, tribus reliquis. 13 *Non enim inimicus*] confirmatio improbitatis publicæ quam modò dixit, a summo autore & moderatore conspirationis: cujus indignum facinus exaggerat gravissima antithesi, hîc & duobus sequentibus versibus. *Inimicus*] id est, qui justas, aut apertas inimicitias exercuisset contra me.

Ferrem] leniter & æquo animo.

14 *Sed tu*] apostrophe ad Achitophelē, indignitatem rei amplificans.

g Heb. *secundum æstimationem mei, id est, apud me & apud omnes æstimatus quanti ego ipse, 2. Schem. 16 23.*

Dux meus] id est, princeps consilii mei.

h Heb. *notus meus.*

i Heb. *secretum.*

16 *Decipiet mors*] altera pars psalmi prophetica, exponēs improborū exitium & salutem bonorum: quæ duo per prolepsin posita hoc & sequente versu, post copiosius explicantur. Est autem Decipiet metaphoricè dictum, pro eo quod est Inopinantes opprimet, & fraudabit consiliis.

k Heb. *super eos.*

Nam mala sunt] id est, tum pleni sunt ipsi, tum undique circumfluunt malitia & maleficiis.

18 *Vespere & mane*] amplificatio sui erga Deum officii a circumstantia temporis,

quod ferrem: non osor meus adversum me se attollit, a quo me absconderem.

14 Sed tu mortalis g par mihi, dux meus & h familiaris meus,

15 Qui pariter dulce inibamus i consilium, in domum Dei ibamus cum frequentia.

16 Decipiet mors k invadens eos, descendent in sepulchrum vivi: nam mala sunt in commoratione ipsorum, in medio ipsorum.

17 Ego Deum inclamabo, & Jehova servabit me.

18 Vespere & mane atq; meridie meditabor & perstrepā, donec audiverit vocem meam.

19 Redemit l vitam meam a bello *illato* mihi, *collocans* in pace: dum contra multos m *pauci* essent mecum.

20 Audiet Deus fortis, & contestabitur istos; ut qui permanet in æternum, Sela: quibus non *sunt* mutationes, neque timent Deum:

21 *Quorum quisq;* extendit manus suas in n colentes pacem secum, profanat fœdus suum.

22 Cujus blanda sunt, o butyrina verba, dum bellum insidet p animo ejus: cujus molliora sunt verba oleo, quamvis *sint* stricti gladii.

23 Rejice in Jehovam *quicquid* dat tibi, & ipse sustentabit te: non permittet unquam justo ut dimoveatur.

24 Tu itaque Deus, detrudes istos in puteum corruptionis: homines q sanguinarii & dolosi non perducēt ad dimidium dies suos: ego verò confidam tibi.

formaque & assiduitate precum. quasi dicat, nunquam cessabo importunus esse: synecdoche. 19 *Redemit*] confirmatio superioris officii & perseverantiæ erga Deum ab anteacta experientia. l Heb. *animam meam.* *Dum contra multos*] ut 1. Schem. 30. m *Eclipsis contrarii, ut Gen. 18. 19.* 20 *Contestabitur istos*] transitio ad priorem partem prolepseos, de qua suprà ver. 16. *Ut qui permanet*] id est, qui natura, consilio, judiciisque æternus est & semper sui similis. *Mutationes*] id est, qui nullo pacto ad bonam frugem revocari possunt: adeò obduruerunt in contemptu Dei: ita describit illos primùm ab obfirmata impietate, hoc ver. deinde ab inhumanitate, seq. ver. postremò à perversissima hypocrisi & vulpino animo ver. 22. n Heb. *pacatos suos.* 21 *Profanat fœdus suum*] id est, frangit, cùm primùm videtur commodum. o Heb. *butyrina oris.* p Heb. *cordi: ut suprà ver. 5.* 22 *Stricti gladii*] id est, lethalia verba: metaphora. 23 *Rejice in Jehovam*] conclusio hortatoria, qua ostendit psaltes usum fidei, quæcunque eveniunt accepta ferentis Deo, & illius administrationi committentis; prout secura est de promissione ejus, quæ continetur altera parte versus. 24 *Tu itaque*] accommodatio superioris theseos ad præsentem causam; qua ostendit David se jam animo, per fidem præcipere ruinam adversariorum, & salutem suam. *Puteum corruptionis*] id est, in sepulchrum: periphrasis. q Heb. *sanguinum & doli.*

2 Gratiam fac mihi, Deus: nam anhelus persequitur me mortalis; toto die oppugnator opprimit me.

3 Anhelant observatores mei toto die: quia potentiores *sunt*, propugnatores *sint* mihi, ò excelse.

4 *Qua* die timebo, ego in te confidam.

5 In Deo laudabo verbum ejus; in Deo confidam, non timebo quid faciat caro mihi.

6 Toto die rebus meis dolorem afferunt, contra me omnes cogitationes eorū ad malum *spectant*.

7 Conveniunt, delitescunt ipsi; vestigia mea observant, ut qui expetunt a vitam meam.

8 Pro iniquitate parito eis, in ira populos dejice Deus.

9 b Vagationes meas in numerato habes: tu pone quamque lachrymam meam in utre tuo; an non *essent* c in numerato tibi?

10 Tunc revertentur inimici mei retrorsum, qua die clamabo; hoc scio, Deum *affore* mihi.

11 In Deo laudabo verbum, in Jehova laudabo verbum.

12 In Deo confido, non timebo quid faciat homo mihi.

13 Mecum *erunt* ô Deus vota tua; persolvam gratiarum actiones tibi.

14 Cùm eripias animam meam a morte, an non pedes meos a lapsu *eriperes*; ad continenter ambulandum coram Deo in luce hujus vitæ?

2 *Gratiam fac mihi*] prima pars odes pro gratia & salute in calamitatibus consequenda, cujus partes sunt precatio, duobus versibus, & laudatio, vers. 4. & 5. precationis membra duo; postulatum & causa.

Anhelus] tum Schaül & administri ejus, a quibus fugiebat David; tum Pelischtæi, ad quos cōfugerat.

3 *Propugnatores sint mihi*] hunc locum licet vulgo aliter redditum, sic interpretamur, tum propter Hhebraicam distinctionem, tum propter consecutionem verbi pugnare; quod in hac consecutione semper significat propugnare; oppugnare verò nūquam: ut rectè admonet Aben-Hhezra.

4 *Qua die*] prædicatio fidei constantis omni tempore, quæ est sequentis laudationis argumentum.

5 *Verbum ejus*] id est, promissionem. quasi dicat, quamvis non illico exorem promissionis complementum; tamen peræquè in Deo gloriari possum, fretus promissionibus ejus. *Caro*] id est ullus homo: ut infrà ver. 12. & Jeschahjæ 31. 3. 6 *Toto die*] secunda pars odes, imprecatio adversus hostes, quæ continetur ver. 8. Circummunitur autem duabus causis: una est ab adversariorum improbitate, ver. 6 & 7. Secunda, a fiducia supplicis in benevolentiam & promissionem Dei, ver. 9. & 10. *Rebus meis dolorem afferunt*] id est, res meas efficiunt molestas mihi. a Heb. *animam.* 8 *Pro iniquitate parito*] id est, facito ut ipsis laboriosa & ærumnosa sit sua iniquitas: nam istos labores, iniquitatis pœnas modò parere dicitur Deus ut illorum autor; modò improbus ipse, qui sibi sua improbitate generat malum: ut psalm 7. 15. sic accipitur idem verbum Micæ 6. 14. b Heb. *vagari meum.* 9 *Pone lachrymam meam*] id est, ne patiaris inaniter in terram decidere: humanitus dictum. c Heb. *in numeratione tua.* 11 *In Deo*] Gloriosa fidei prædicatio: ut suprà ver. 5. amplificata per congeriem. 13 *Mecum erunt*] id est, non tantùm celebrabo verbis, sed etiam re ipsa quemlibet voluntarium & legitimum cultum præstabo. 14 *Cùm eripis*] conclusio ætiologica superiorum: qua ostendit psaltes se hæc officia præstiturum meritò; quia pii e manu inimicorum suorum liberantur, ut sine metu serviant Deo cum sanctitate & justitia in ipsius conspectu, cunctos dies vitæ suæ, Luc. 1. 74.

Psalmus LVI.

David a Schaülis persecutionibus veniens in Pelischtæorum manus, Deum orat pro salute sua fidei suæ & innocentiæ nomine, & pro adversariorum exitio: fidem suam in Deum prædicat: & ei laudem tribuit de acceptis promissionibus, quarum complementum expectabat.

1 *Vim patiente*] Hanc inscriptionem multis modis ab interpretibus acceptā esse constat: sed quia non meminimus alibi præfigi sacris cantionibus titulos (ut vocant) allegoricos, & videtur incommodum inscriptiones ipsis argumentis obscuriores adhibere; placuit magis has voces simpliciter interpretari, prout ad argumentum psalmi accommodatius visum est. Nam etsi primam vocem ferè columbam interpretati sunt; certum est tamen esse alteram quoque propriam & naturalem significationem ejusdem vocis, prout interpretati sumus, ut Tzephanjæ 3. 1. Sensus igitur est, hunc psalmum formam orationis esse omnibus piis traditam, quicunque procul a suis versantes injuriam ab exteris patiuntur; qua conditione erat David cùm prehenderent eum Pelischtæi. *Insignis ode*] ut psalm. 16. 1. Est autem ode εὐχτικὴ καὶ ἐπαινετικὴ, constans ex duabus partibus, precationis & laudis, constructis ordine Amœbæo, & conclusione ætiologica, versu ultimo. ‖ 1. Schem. 21. 11.

1 MAGISTRO *symphoniæ, de anima vim patiente a manipulo longinquorum, insignis* ode *Davidis*: ‖ *cùm prehenderent eum Pelischtæi Gathi.*

Psalmus LVII.

David Schaülem fugiens, gratiam & salutem a Deo petit, fidem suam in Deum profitetur, exponit adversariorum improbitatem, & propter gloriam Dei judicia ejus confici postulat ad salutem suam, illorumq; exitium.

1 MAGISTRO *symphoniæ; ne perdas, Davidis ode insignis: cùm fugeret metu Schaülis in speluncam.*

2 Gratiam fac mihi, Deus gratiam fac mihi: nam ad te se recipit anima mea; & ad um-

1 *Ne perdas*] his verbis summa petitionis exponitur quæ psalmis hoc modo inscriptis continetur: hoc est, genus psalmi est ἀπευκτικὸν, sive (ut ita loquamur) deprecatorium mortis & perditionis, quæ tunc temporis Davidi imminere videbatur: sic etiam psalmis sequentibus. *In speluncam*] quæ erat in deserto Hhengedi 1. Schem. 24. Sunt autem hujus odes partes in universum duæ; petitio, vers. 2. & petitionis argumenta, quibus suo loco subjicitur Amœbæus versus summum petitionis finem explicans ver. 6. & ultimo. 2 *Gratiam fac mihi*] petitio vehementissima, qua ostendit David fontem liberationum & salutis nostræ. *Nam ad te*] primum petitionis argumentum a fide in Deum, hoc versu; & oratione fidei, versu sequente: ex quibus oritur certa illa prædicatio venturæ liberationis suæ & judicii in adversarios, ver. 4. *Ad umbram alarum*] id est, & nunc confido, & semper confidam; metaphora a pullis sub matre delitescentibus donec milvus transiverit.

bram

bram alarum tuarum me recepturus ſum, donec tranſiverint ærumnæ.

3 Invocabo Deum excelſum, Deum fortem perficientem erga me.

4 Mittet e cœlis ut ſervet me, afficiens eum probro qui me anhelus perſequitur: Sela: Mittet Deus benignitatem ſuam, & veritatem ſuam.

5 a "Ego inter "immanes leones *ſum*, jaceo *inter* "incendiarios; *inter* b homines, quorū dentes haſtæ *ſunt* & ſagittæ, & quorum lingua *eſt* gladius acutus.

6 "Exaltare ſupra cœlos, ô Deus; ſuper totam terram gloria tua.

7 "Rete aptaverant greſſibus meis, "curvaverat animam meam; *quam* foderant ante me foſſam, "cadunt in eam. Sela.

8 "Erecto c animo meo, ô Deus; erecto animo meo, canam & pſallam, *dicens*:

9 "Evigila "gloria mea: evigila nablium & cithara; "expergefaciam *inde ab* aurora,

10 Celebrans te in populis Domine, pſallens te in nationibus:

11 Magnam *eſſe* uſque ad cœlos benignitatem tuam, & ad ſuperiores uſque nubes, veritatem tuam.

12 "Exaltare ſupra cœlos, ô Deus; ſuper totam terram gloriā tuā.

a Heb. *animæ meæ: ut Numer.* 23.14.

5 *Ego inter*] exaggeratio petitionis ab immanitate periculi quo circumcludebatur David: quāobrem cruentos adverſariorum animos, conſilia, & conatus elegantiſsimis comparationibus explicat.

Immanes leones] Schaülem, & copias ejus furentes adverſus Davidem.

Incendiarios] id eſt, ardeliones aulicos, qui regis animum irritabant inflammabantq; mendaciis: ut ipſe apud Schaülem expoſtulat, 1. Schem. 24.

b Heb. *filios hominis.*

6 *Exaltare*] verſus Amœbæus, exponens ſummum petitionis finem, nimirū gloriam Dei conjunctam ſalute ſupplicis.

7 *Rete*] ſecundum argumentum petitionis a fraude, vi, & improbitate adverſariorum; ad quas reſpiciens David ruinam illorum prædicat. Sunt autem omnes hæ deſcriptiones allegoricæ, ut alibi ſæpe. *Curvaverat*] Schaül cum ſuis. quaſi dicat, me jam retibus ita conſtrinxerat, ut viderer mox corruiturus eſſe. *Cadunt in eam*] id eſt, ipſi juſto Dei judicio impelluntur eò, quò putabant me ruiturum præcipitem: ſic Pſalm. 7. ſub finem. 8 *Erecto animo meo*] tertium petitionis argumentum a ſummo fine, qui eſt gloria Dei & illius prædicatio. Erectum autem animum vocat per antitheſin, quem Deus reſtituit e laqueis quorum violentia ſe incurvatum fuiſſe confeſſus eſt David, ſuperiore verſu. c Heb. *corde. Pſal.* 108.2. *Evigila*] forma laudationis continens exordium proſopopœeticum hoc verſu; propoſitionem, ſequente; & confirmationem, ver. 11. *Gloria mea*] ut ſuprà 16.9. *Expergefaciam*] id eſt, adeò cantu meo perſonabit orbis, ut populos excitem, quos nominat ſequente verſu. 12 *Exaltare*] verſus Amœbæus, ut ſuprà verſ. 6.

Psalmus LVIII.

David aulicos innocentiam ipſius apud Schaülem nefariè traducentes increpat injuſtitiæ, improbitatis, & pertinaciæ nomine: graviſſima Dei judicia imprecatur illis, venturaq; confirmat: ac poſtremò piorum lætitiam, pacem, & ſalutem conjunctam gloria Dei prædicat.

1 MAGISTRO *ſymphoniæ*, "*ne perdas*; *Davidis* "ode *inſignis*.

2 "An revera, "ô manipule, juſtitiam loquimini? quæ recta *ſunt* judicatis, filii hominis?

3 "Quin etiam ex a animo iniquitates operamini; in hac terra violentiam manuum veſtrarum "appenditis.

4 "Abalienant ſe improbi inde a vulva, aberrant inde ab utero loquentes mendacium.

5 "Venenum *eſt* illis b ſimile veneno ſerpentis, "ſicuti aſpidis "ſurdæ obthurantis aurem ſuam,

6 Quæ non auſcultat voci "muſſitantium; utentis incantationibus peritiſſimi:

7 "O Deus, "deſtrue dentes eorum in ore ipſorum; molares juvenum leonum demolire, Jehova.

8 "Liquefiant ſicut aqua, c continenter abeant: "ejus qui tendit *ad jaculandum* ſagittas ſuas, "tanquam in ſpicas abeant *ſagittæ*.

9 "Sicut limax "liqueſcens abeat *quiſque*; "*ut* abortus mulieris, *ut qui* non viderunt ſolem.

10 "Cùm "nondum ſentient *homines* ſpinas veſtras, "*ſpinas* cynosbati: "quo vividior erit, eo magis æſtuante ira procellet d quemque.

11 "Lætabitur juſtus, cùm viderit ultionem; "pedes ſuos lavabit in ſanguine improbi.

12 Dicetque homo, utique eſt fructus juſto; utique eſt Deus, *eſt* e judex in terra.

1 *Ne perdas*] ut ſuprà pſalm. 57.

Ode inſignis] hujus odes ſcopus eſt ἀπευκτικὸς, ubi deprecatur David periculum quod ſibi a Schaüle & aſſeclis ejus impendēre videbatur. Partes ſunt tres; prima eſt reprehenſio & objurgatio adverſariorum, uſq; ad ver. 7. ſecunda, imprecatio contra viros illos præfractos & obfirmatos in ſua improbitate, uſque ad ver. 10. tertia conclusio a fine judiciorum Dei, tribus verſibus ultimis. 2 *An revera*] objurgationis adverſariorum loci ſunt duo: prior eſt inficiatio, hoc verſu, qua ipſorum conſcientiam appellans David, negat ineſſe boni quidquam illorum animis; poſterior, affirmatio & explicatio malæ illorum mentis, conſilii, & facti, verſib. ſeq. *O manipule*] id eſt, aulicorum cœtus in Davidem conſpirans: qui cùm Schaüli a conſiliis eſſent, juſtum, æquum, & bonum procurare debuerant. 3 *Quinetiam*] tranſitio ad alteram objurgationis partem per correctionem. a Heb. *corde. Appenditis*] id eſt, nullam recti (cujus mentionem fecerat ſuperiore verſu) rationem habetis: ſed omnia libratis atque ponderatis ad uſum violentiæ veſtræ. 4 *Abalienant ſe*] amplificatio malitiæ & improbitatis quam ſuperiore verſu exprobravit, primùm a naturali & ingenita illorum corruptione, quæ poſita eſt in alienatione & aberratione a Deo, hoc verſ. deinde ab obſtinato illorum ſtudio ſe ipſos confirmandi in malo & avertendi a bono, duobus ſequentibus.

5 *Venenum*] allegorica improbitatis obfirmatę deſcriptio, ut Deut. 32. 33.

b Heb. *ſecundum ſimilitudinem veneni, &c.*

Sicuti aſpidis] hoc eſt, quorum mala ſunt incurabilia, præterquam ſi confeſtim partes contactæ amputentur, ut loquitur Plinius lib. 8. cap. 23.

Surdæ] id eſt, callidè agentis adverſus incantamenta, ut ſequentia exponunt: nam aurem utramque ab ea obthurari, alteram in terram defigendo, alteram extrema ſui parte contegendo atque occludendo, teſtes ſunt in hunc locum Hieronymus, Auguſtinus, Caſsiodorus, & alii.

6 *Muſſitantium*] id eſt, carmina ſua ſubmiſſè enuntiantium ad incantandum eam; quod ſtudium carminum ne quis hoc loco a Davide comprobari putet, ipſis interdicti verbis diſertè utitur quæ poſuit Deus Deut. 18. 11. Nam faſcinatores iſti Hhebræa appellatione nominantur conſociantes ſocietatem, quia diaboli ſocietatem ad artes ſuas adhibent.

7 *O Deus*] ſecunda pars pſalmi; imprecatio, ut obſervatum eſt in verſum 1. quæ tota allegoriis deſcribitur. *Deſtrue*] id eſt, omnia quibus offendunt media illis adime, ſive illis cominus offendant, hoc verſ. & initio ſequentis; ſive eminus, ut in fine ſequentis verſus ponitur; primus imprecationis locus. 8 *Liquefiant*] dentibus nimirum comminuti, ut ſuperiore verſu. c Heb. *abeant ſibi: ut Gen.* 11. 33. *Ejus qui tendit*] id eſt, qui ſemper comparatus eſt & inſtructus armis ad jaculandum contra rectos corde, ut pſal. 11. 2. *Tanquam in ſpicas*] id eſt, inepta ad nocendū & irrita efficiantur tela eorum, perinde atque ſi ſpicas tritici adhiberet ſpiculorum loco: verbum enim Hhebræum, quod hac conjugatione hîc tantùm legitur, ita accipimus, referentes ad conjugatam vocem quæ legitur Deut. 23. 25. 9 *Sicut limax*] alter imprecationis locus in perſonas ipſas, duobus verſ. *Liqueſcens*] quo tempore nimirum e concha egreditur; tum enim hebeteſcit exſpiratque detracta teſta, ut docet Ariſtoteles lib. 5. de hiſtoria animalium, cap. 32. *Ut abortus mulieris*] vide Ijobi 3. 15.

10 *Cùm nondum*] concluſio prophetica, tum judiciorum Dei adverſus improbos, hoc verſ. tum rerum conſequentium, nimirum lætitiæ & pacis per ſpiritum ad Eccleſiam Dei ex judiciis ejus perventuræ, duobus ſequentibus. *Nondum ſentient*] id eſt: ſtatim a principio, antequam potueritis nocere graviter: apoſtrophe ad improbos. *Spinas cynosbati*] id eſt, ſummè aculeatas & noxias. quaſi dicat, antequam a vobis experiantur mala. *Quo vividior*] id eſt, quo acrior & paratior erit ad malefaciendum improbus. d Heb. *eum.* 11 *Lætabitur*] alterum membrum concluſionis de lætitia, ſalute & pace eccleſiæ, ac prædicatione majeſtatis & gloriæ Dei. *Pedes ſuos lavabit*] id eſt, proculcabit eos & triumphabit victor in Chriſto: hyperbole. vide Maleaci ultimo, de argumento hujus & ſequentis verſus. e Heb. *judices: ut Jehoſchu.* 24. 19.

Psalmus LIX.

David ab adminiſtris Schaülis circumventus, liberationem a Deo petit, tum ſuæ fidei & innocentiæ, tum improbitatis adverſariorum nomine, quorum improbitate deſcripta, illis imprecatur quod ad gloriam Dei futurum erat, & ſe Dei laudes grato animo prædicaturum profitetur.

1 MAGISTRO *ſymphoniæ*, "*ne perdas*, *Davidis* "*ode inſignis*; *cùm miſiſſet Schaül qui obſervarunt domum illius, ut morte afficerent illum.*

2 "Libera me ab inimicis meis, Deus mi; ſupra erigentes ſe contra me, extolle me.

3 Libera me ab operariis iniquitatis, & ab hominibus ſanguinariis ſerva me.

1 *Ne perdas*] ut ſuprà pſalm. 57. 1.

Ode inſignis] ode eſt ἀπευκτικὴ, qua deprecatur David imminens ſibi a Schaüle malum: conſtat autem ex tribus partibus, propoſitione ſumma poſtulati ſui, verſ. 2. & 3. narratione cauſarum poſtulati, quibus ſubinde petitio interſeritur pro ſe & contra adverſarios, uſque ad ver. 17. & concluſione euchariſtica, duobus ultimis. ‖ 1. *Schem.* 19. 11. 2 *Libera me*] petitio duobus verſibus, ut modò dictum eſt.

4 Nam ecce] narratio, sive causarũ explicatio ex quibus liberationem petebat David: sunt autem duæ, una a persona supplicis propter innocentiam ipsius, his duobus versibus; altera a persona adversariorum, sequentibus.

a Heb. *animæ meæ*.

5 *Evigila*] humanitus dictum, id est, demonstra potentiam tuam, ut qui evigilat, respicit, &c. conclusio prioris ætiologiæ a precatione.

6 *Tu ergo Jehova*] transitio ad posteriorem ætiologiam, quasi continuata precatione, per imprecationem in adversarios.

Deus exercituum] id est, potentia instructissime, & fœdere conjunctissime.

Ad visitandum] vide Genes. 21.1.

Gentes istas] id est, copias Schaülis, quæ eodem animo Davidem persequebantur, quo gentes alienæ a populo Dei facturæ fuissent.

Perfidè agentibus] id est, qui Deum cultu & Davidem honore prosequi simulantes, perfidè ea perpetrabant quæ sequentibus versibus duobus exegeticè describuntur.

7 *Revertuntur*] id est, discutiuntur supra vers. 5. metalepsis.

b Heb. *perstrepunt*.

4 "Nam ecce, insidiantur [a] vitæ meæ, conveniunt contra me robusti; nulla defectione mea, nulloque peccato meo, Jehova.

5 Nulla iniquitate *mea* concurrunt, & comparant se: "evigila *venturus* obviam mihi, & respice.

6 "Tu ergo Jehova, "Deus exercituum, Deus Jisraëlis, expergiscere "ad visitandum "gentes istas: ne gratiam facias ullis "perfidè agentibus iniquitatem. Sela.

7 "Revertuntur vespere, [b] "ganniunt ut canis; & circundant civitatem.

8 Ecce, "eructant ore suo, gladios "*adhibent* ad labia sua, sed "quis audit? *inquiunt*.

9 "At tu Jehova ridebis eos; subsannabis omnes istas gentes.

10 "Robur obtinente illo, te observabo; nam Deus *est* editus locus meus.

11 Deus benignitatis meæ preveniet me: Deus faciet "ut videam in observatoribus meis.

12 "Ne occidas eos, ut non obliviscantur [c] populares mei: exagita eos virtute tua, & dejice eos, clypeus noster, Domine.

13 "Peccatum oris sui, verbum labiorum suorũ, comprehensi superbia sua; tum "præ execratione, tum præ macie enarrent.

14 "Consume æstu, consume, donec non sint *amplius*; ut sciant Deum dominari in Jahhakobo, usq; ad fines terrę. Sela.

15 "Qui revertuntur vespere, ganniunt ut canis; & circundant civitatem,

16 Seipsos exagitent "ad comedendum; "cùm non fuerint saturati, tum cogantur pernoctare.

17 "Ego verò canam robur tuum & cantabo in unum quodque mane benignitatem tuã; te fuisse locum editum mihi & perfugium *quo* die *fuit* angustia mihi.

18 "Me roborato, tibi psallã; Deum esse locũ editum meum, Deum benignitatis meæ.

Ganniunt ut canis] id est, frendunt inter se, & se ipsos ad lacerandum me comparant. 8 *Eructant ore suo*] id est, evomunt & profundunt inter se sermones nefarios. *Adhibent*] id est, præter minas etiam arma capiunt ad efficiendos conatus suos. *Quis audit*] verba scilicet, aut conatus percipit: synecdoche frequens, sive (ut Donatus vocat) metalepsis. 9 *At tu Jehova*] regressio ad imprecationem, quæ est inde a vers. 12. ad eam autem transitur primum per affirmationem antithetam, id est, ex adverso respondentem impiæ inimicorum confientiæ, hoc modò: Quis audit? inquiunt. at tu non tantùm audis, verùm etiam audita & perspecta rides, hoc versu: deinde per confirmationem fidei suæ & expectationis suæ in Deo, duobus sequentibus. 10 *Robur*] id est, tantisper dum Schaül potitur rerum. 11 *Ut videam*] nimirum quomodo præveniat observatores meos quos reprimat, dum prævenit atq; protegit me. 12 *Ne occidas eos*] illico aut eodem momento; ut ratio proximè sequens, & antitheta imprecatio ostendunt: sic alludit hac imprecatione ad sententiam quam Deus in Kajinum tulit, Genes. 4. 11. & 12. c Heb. *populus meus*: *Syllepsis*. 13 *Peccatum*] id est, invitis, ut Kajino, extorqueatur confessio nequitiæ suæ præ horrore & gravitate judiciorum tuorum, quandoquidem sponte nolunt resipiscere. *Præ execratione*] qua persequeris eos usque ad maciem, & quidem tantam ut corpora eorum contabescentia doceant eos confessionem peccati sui. 14 *Consume*] tandem scilicet, postquam exagitaveris, dejeceris, emaciaveris, & confessionem invitis expresseris. 15 *Qui revertuntur*] summa repetitio imprecationis, posito versu Amœbæo, qui idem est cum versu 7. 16 *Ad comedendum*] id est, in quærendo cibo. *Cùm non fuerint*] id est, frustra quærant cibum illi, & jejuni indormire compellantur. 17 *Ego verò*] Conclusio εὐχαριστική, ut dictum est suprà in ver. 1. 18 *Me roborato*] antitheton ver. 10. suprà.

Psalmus LX.

David Syrorum exercitu cęso Deum contra Edomęos implorat, de prioribus Judęorum calamitatibus expostulans: & promissis Dei, operibusq; expensis, ac fide confirmata, exercitum ad strenuè agendum hortatur fretum promissionibus Dei.

1 Magistro *symphoniæ*, "*in hexachordis* "*testimonium*;" ode *insignis Davidis*, *ad docendum*:

2 *Cùm certaret contra Syros* [a] *Mesopotamienses, & contra Syros Tzobę; & "reversus Joab percussisset Edomæos in valle Salis* "*duodecies mille*.

3 "O Deus, "rejeceras nos, disruperas nos; iratus fueras, "restitue *te* nobis.

4 "Commoveras terram," diffregeras eam; cura fragmenta ejus, nam "vacillat.

5 Feceras ut [b] sentiret populus tuus *rem* duram, "dederas bibendum nobis *tanquam* vinum horrorem.

6 "Dedisti timentibus te vexillum, [c] quo utantur; "propter veritatem. Sela.

7 "Ut liberentur dilecti tui, serva dexterâ tuâ, & exaudi me.

8 Deus locutus est per sanctitatem suam, "exultabo: [d] in partem obtineo "Schecemũ, & convallem Succotharum metior:

9 Meus Gilhhad, & meus Menasche, Ephraimque, "robur capitis mei; "Jehudah legislator meus.

10 "Moab [e] pollubrum meum; supra Edomęum "projiciam calceum meum: contra me, "Palæstina, clangentem age.

11 "Quis deduceret me in civitatem munitã? quis duceret me Edomæam usque?

12 An non tu, Deus, qui rejeceras nos; ut non procederes, Deus, inter exercitus nostros?

13 Cedò nobis auxilium *tuum*, ab hoste: alioqui vanitas *est* [f] auxiliatio humana.

14 "In Deo faciamus [g] strenuè, & ipse conculcabit hostes nostros.

1 *In hexachordis*] vide supra 45.1. *Testimonium*] id est, cantio testificans ecclesiæ toti fidem Davidis, & beneficium victoriæ perceptum a Deo; qua etiam occasione postea ad docendum tradita esse dicitur. *Ode insignis*] ode est εὐκτική, constans ex tribus partibus; expostulatione, a vers. 3. usque ad 7. petitione, a ver. 7. ad 14. & conclusione hortatoria, vers. ultimo.

a Heb. *duorum fluviorum*: vide Gen. 24. 10.

2. Schem. 8. 13. 1. Chron. 18. 12.

2 *Reversus Joab*] a cæde Syrorum, 2. Schem. 8. 13.

Duodecies mille] postquam Abischai frater Joabi primacie adducta percussisset Edomæorum sex millia; quam victoriam Joab persecutus duodecim millia occidit, qui hic numerantur. Ex his enim numeris collectis assurgit numerus octodecim millium, qui illis locis recensetur.

3 *O Deus*] propositio summa totius psalmi, continens expostulationem & petitionem, duobus vers. e quibus expostulatio copiosiùs deinde ponitur, usque ad vers. 7. petitio verò, sequentibus. *Rejeceras nos*] id est, defensionem nostri, exponens nos voluntati inimicorum: vide totum librum Judic. & 1. Schem. *Restitue te nobis*] defensorem, qui subduxisti te. 4 *Commoveras terram*] id est, populum tuum externis bellis exagitaveras. *Diffregeras eam*] id est, seditionibus & civilibus discordiis divisum inter se populum vexaveras, ut docet historia 2. Schem. a primo capite ad 4. *Vacillat*] id est, nutat, & mox ruitura videtur a te acceptarum calamitatum nomine. b Heb. *videre*: Synecdoche. 5 *Dederas bibendum*] id est, tremore nos inebriaveras. 6 *Dedisti timentibus te vexillum*] id est, populum tuum quem antè afflixeras, tum hac promissionum tuarum; tum etiam opere, victoria hac recente contra Syros edita ducendum recepisti, quasi præeunte vexillo tuo: sic a re præsente occasionem sumens expostulationem terminat, ut ad petitionem porro benefaciendi commodiùs transeatur. c Heb. *ad vexillandum*. *Propter veritatem*] id est, promissionum tuarum constantiam & fidem. 7 *Ut liberentur*] altera pars psalmi, petitio, quæ prolepticè hoc vers. posita in sequentibus confirmatur, usque ad ver. 13 deinde repetitur eodem versu. sunt autem illius petitionis argumenta tria; primum est a persona eorum quibus exoptatur salus, hoc versu; secundum, a promissione Dei, tribus sequentibus; tertium, ab omnipotentia ejus, qua sola promissiones præstari possunt, versu 11. & duobus sequentibus. 8 *Exultabo*] id est, triumphaturus sum de hostibus meis in populo meo: quamobrem primum populum suum recenset gloriosè, duobus vers. deinde victoriam sibi pollicetur. d Heb. *partior*. *psal.* 108.8. *Schecemum*] cis Jardenem, ut convallis Succotharum est trans Jardenem sita. 9 *Robur capitis mei*] id est, potentia regni mei est utraque hæc tribus ex Josepho orta: attingit enim metaphoram a cornutis animantibus, qua usus est Mosche benedicens Menaschi & Ephrajimo, Deut. 33.17. *Jehudah legislator meus*] id est, jus administrationis & autoritatem obtinens in populo Dei, prout perfectissimè completum est in Christo, quem olim adumbrabant typi: sic alludit ad prophetiam Genes. 49.10. 10 *Moab pollubrum meum*] id est, adeo despectus & abjectus est mihi, ut eum liberè dissipagam quasi testam; & si quos voluero servare, ad sordidissima ministeria cogam vide 2. Schem. 8.2. e Heb. *olla lotionis meæ*. *Projiciam calceum meum*] id est, audaciter conculcabo: Synecdoche. *Palæstina*] apostrophe ironica qua exprobrat David antiquam Pelischtæorum insolentiam, qui contra Jisraëlitas inde a temporibus Schimschonis ferociverant: vide Judic. 16. & 1. Schem. 4. & 28. sic etiam Jeschahh. 15. 11 *Quis*] nimirum alius præter Deum, qui promisit, & solus est omnipotens ad hæc præstanda? sic accipiendum esse demonstrat versus sequens. f Heb. *salus*, *ut accipitur* 2. *Schem.* 10.18. 14 *In Deo*] conclusio hortatoria ad exercitum, quasi jam conclamatis armis in procinctu esset ad conserendum manum cum hoste; ut loquitur Joab 1. Chron. 19.13.

g Heb. *virtutem*.

Psalmus

Psalmus LXI.

David Rex in extremam regionem pulsus auxilium Dei implorat antè acceptorum beneficiorum nomine, regnum Christi promoveri & ampliari petit, deinde gratum animum pollicetur Deo.

1 MAGISTRO *symphoniæ* [a] *fidium*, "ode *Davidis*.

2 "Audi, Deus, clamorem meum; attende orationi meæ.

3 "Ab extremitate terræ te inclamo, cùm obruitur [b] animus meus; "in rupem *quæ* sit editior me deducito me:

4 "Nam fuisti receptus mihi, turris robusta [c] adversus inimicum.

5 "Commorabor in tentorio tuo per secula; "recipiam me in occultum alarum tuarum. Sela.

6 "Cùm tu, Deus, auscultaveris votis meis, dederis hæreditatem *suam* reverentibus nomen tuum.

7 "Dies diebus regis superaddito, anni ejus *sint* ut [d] multarum generationum.

8 Maneat in seculum coram Deo; "benignitatem & fidem præpara, *quæ* custodiant eum.

9 "Sic psallam nomini tuo in perpetuum, rependendo vota mea [e] quotidie.

a Heb. *in pulsatione fidium.*

1 *Ode Davidis*] ode est ιυκτικὴ, ex tribus partibus constans; petitione singulari pro persona supplicis, usque ad versu 6. petitione publica pro Christo & regno ipsius a Davide adumbrato, usq; ad ver. 9. & conclusione votiva, vers. 9. videtur autem hujus odes occasionem dedisse Davidis fuga a conspiratione Abschalomi, 2.Schemu. 15.& 16.

2 *Audi Deus*] prioris petitionis exordium, quæ summatim proponitur ver. 3.

3 *Ab extremitate terræ*] nam trajecto Jardene fugerat Machanajimà ad fines Jisraëlis, 2.Schem. 17 24. b Heb. *cor.* *In rupem*] id est, evehito me in tutum; unde inimicos possim despicere. 4 *Nam fuisti*] αἰτιολογία petitionis ab antecedente experientia. c Heb. *a facie inimici.* 5 *Commorabor*] brevis conclusio petitionis, a voto fidei atque obsequii. *Recipiam me in occultum*] vide Ruth. 2. 12. 6 *Cùm tu*] altera pars, petitio publica comprehensa ver. 7. & 8. postquam argumentum illius petitionis ab antecedentibus beneficiis Dei erga suos expositum est, hoc versu. quasi dicat, hæc duo pignora de regno Christi jam nobis data sunt, nimirum exauditio precum, & hæreditas: quamobrem perge benefacere in Christo, &c. 7 *Dies diebus*] id est, largire vitam æternam & benedictionum æternitatem per Christum, regnumque ejus in sempiternum continua: ut sequens ver. explicat: primum petitionis caput. d Heb. *generationis & generationis.* 8 *Benignitatem & fidem*] hoc est, effice ut regnum sit justissimum, & his duabus rebus instructissimum, quæ pertinent ad officium regis, Proverb. 20. 28. secundum petitionis caput. 9 *Sic psallam*] conclusio votiva, ut dictum est in versum 1. e Heb. *die die.*

Psalmus LXII.

David oppressus fiduciã suã in Deum prædicat, officiumq; Dei erga se: inimicos reprehendit: seipsum ecclesiamq; exemplo suo confirmat: & omnes a fiducia rerum vanarum revocat ad Deum, & confirmat autoritate verbi ejus.

1 MAGISTRO *symphoniæ* "*in Jeduthuni*, "*Psalmus Davidis.*

2 "Tantummodo in Deo [a] conquiescit anima mea: ab eo salus mea *est.*

3 Tantummodo ipse rupes mea *est* & salus mea; locus editus meus, non dimovebor *motione* "magna.

4 "Quousque [b] machinantes ærumnas "in virum, "occidemini vos omnes? *quousque eritis* similes muro pando, maceriæ impulsæ?

5 Tantummodo de "excellentia ejus consilia ineunt depellendi *eum*, delectantur mendacio: ore suo benedicunt, [c] intra se verò maledicunt. Sela.

6 "Tantummodo in Deo conquiesce anima mea; nam ab eo *est* expectatio mea.

7 "Tantummodo ipse rupes mea *est* & salus mea: locus meus editus, non dimovebor.

8 In Deo *est* salus mea & gloria mea; rupes [d] robusta mea, receptus meus *est* in Deo.

9 "Confidite ei omni tempore, ô popule, effundite coram eo [e] animum vestrum: Deus receptui nobis *est*. Sela.

10 "Tantummodo vanitas *sunt* nati plebeio homine, mendacium *sunt* nati præstante viro: "lancibus illi simul impositi, ascensuri *essent* supra vanitatem.

11 "Ne confidatis oppressioni, & rapina ne evanescatis; opulentia si abundet, ne apponatis animum.

12 "Semel locutus est Deus, "bis idem audivi, robur esse Dei,

13 Et tuam *esse* Domine benignitatem, te repensurum cuique secundum opus suum.

1 *In Jeduthuni*] vide psalm. 39. 1. *Psalmus*] psalmus est διδασκαλικὸς, ex quatuor partibus constans: Exordio, versu 2. & 3. reprehensione, ver. 4. & 5. doctrina, a vers. 6. ad 12. & confirmatione doctrinæ, duobus ultimis.

2 *Tantummodo*] exordium ex abrupto continens propositionem fiduciæ; de qua gloriatur David adversus omnes difficultates quasi repentè emergens ex illarum violentia: nam hic psalmus videtur conscriptus, quo tempore Davidem per emissarios suos persequebatur Schaül. a Heb. *silens est: synecdoche.* 3 *Magna*] id est, qua planè corruam, ut 1. Cor. 10. 13.

4 *Quousque*] reprehensio administrorum nequitiæ Schaülis per apostrophen, quæ simplice narratione illustratur, sequent. ver. b Heb. *machinabimini ærumnas in virum, occidemini: simile est, 1. Schem. 2. 3.* *In virum*] id est, in me: Enallage personæ. *Occidemini*] id est, livore & nequitia vestra ipsorum consumemini; ut murus pandus atque disiliens sua ipsius mole corruit, aut nullo negotio dejicitur. sic accipiendum esse comparatio ostendit. simile vide Jeschahh. 30. 13.

5 *Excellentia ejus*] scilicet viri Davidis; de hac autem excellentia, vide 1. Schem. 18,

c Heb. *in medio sui.*

6 *Tantummodo*] tertia pars, continens duo documentorum genera; unum ad pios pertinens, ut in fide pergant; alterum ad improbos, ut a prava confidentia avocentur. Documenta fidei duorum sunt generum; unum singulare ad Davidem ipsum pertinens, tribus versibus; alterum commune totius ecclesiæ a Davidis exemplo, ver. 9.

7 *Tantummodo*] vide versum 2. & 3. nam hi duo versus Amœbæi sunt.

d Heb. *roboris mei.*

9 *Confidite ei*] soli nimirum, ac non ulli homini, vers. sequente.

e Heb. *cor: sic infrà ver.* 11. 10 *Tantummodo*] αἰτιολογία cur non sit in ullo homine fiducia collocanda: quæ docet manifestò in superiore versu hanc orationem antithetam desyderari, non esse fidendum homini: cujusmodi ἀναντααπόδοτα multa in scripturis extant. *Lancibus illi*] id est, si ex æquo librari possent, invenirentur omnes homines nihilo leviores. Est autem in vocibus Hhebraicis synchysis poëtica, quam evidentiæ causa suo ordine reposuimus. 11 *Ne confidatis*] secundum genus documentorum ad improbos Schaülis administros pertinens & ad omnes universè, ne animi illorum in varia hujus mundi studia traducti, diffluant.

12 *Semel locutus est*] Confirmatio superiorum documentorum ab autoritate verbi Dei; qua Deus proponitur nobis potens, misericors, & justus ad ea perficienda quæ suprà dicta sunt. *Bis idem audivi*] hoc est, sæpius docuit me & confirmavit Deus.

Psalmus LXIII.

David desyderium suum revisendæ gloriæ aspectabilis Dei in ecclesia exponit, & expostulat cum Deo: seipsum præsente Dei gratia consolatur, & inimicorum suorum exitium prædicat ac lætitiam suam.

1 "PSALMUS *Davidis, cùm esset* "*in deserto Jehudæ.*

2 "O Deus, Deus fortis meus es, tempestivè requiro te; "sitiens est tui anima mea, arescit ad te *spectans* caro mea, "in terra sicca & "fessa sine aquis:

3 "Ad videndum "robur tuum & "gloriam tuam, "sicut [a] in loco sancto videbam te:

4 (Nam benignitas tua melior est vita) "*ut* labia mea laudent te.

5 Sic benedicam tibi in vita mea, in nomine tuo "attollam manus meas:

6 Quasi adipe & pinguedine saturabitur anima mea, & labiis [b] canoris laudabit *te* os meum.

1 *Psalmus*] psalmus est generis mixti, ιυκτικὸς καὶ διδασκαλικὸς, constans ex tribus partibus; petitione ardentissima, usque ad vers. 7. narratione auxilii divini quod, jam tum cùm animo suo sentiebat David, inde ad vers. 10. & prophetia seu prædicatione gloriosa rerum eventurarum ipsi & adversariis, ad finem usque.

In deserto Jehudæ] 1. Schemu. 23. 14. & 15. 2 *O Deus*] prima hæc pars, petitio ut Davidi liceat tranquillè versari in Ecclesia Dei, duobus potissimum argumentis nititur: unum est a natura & officio Dei; alterum a difficultatibus & studio Davidis, quæ summatim hoc vers. posita in sequentibus amplificantur, versibus quatuor. *Sitiens est*] vide suprà psalm. 42. 2. & 3. *In terra sicca*] id est, in deserto horrido, & summis angustiis. *Fessa*] id est, quasi fatiscente præ ariditate nimia: metaphora ab animantibus.

3 *Ad videndum*] ὕστερον evidentiæ causa transposuimus, quæ alioqui futura fuisset obscurior. *Robur tuum*] vide 1. Chron. 16. 11. *Gloriam tuam*] id est, tabernaculi tui, & ministerii Ecclesiastici. *Sicut in loco sancto*] primus amplificationis locus a commemoratione antè observati cultus, a quo se arceri indignatur David. a Heb. *in sanctitate.* 4 *Ut labia mea*] secundus amplificationis locus à fine: finis autem duplex ponitur: unus est gloria & cultus Dei, hîc & sequente versu: alter, pax & lætitia supplicis, versu 6. 5 *Attollam manus meas*] id est, invocabo te: synecdoche. b Heb. *canticationis.*

7 *Cum recordor*] altera pars, narratio; qua se ipsum cosolatur David, hoc modo: etsi nunc adeò sitiens tui avertor importunitate adversariorum ab adeundo te: hoc tamen interea temporis cosolatur me, quod recordor tui semper, hoc versu; ante accepta beneficia commemoro, sequente versu; denique animo tibi adhæresco, & tu vicissim confirmas me, ver. 9.

7 Cùm recordor tui super strata mea, in vigiliis meditor de te:

8 Te fuisse summo auxilio mihi, ita ut in umbra alarum tuarum canerem:

9 *Cùm* [c] adhærescens anima mea sequitur te, sustentat me dextera tua.

10 Quamobrem isti *qui* [d] vastationem quærunt animæ meæ, pervenient ad imas partes terræ.

11 Facient ut diffluat eorum quisque [e] per gladium, portio vulpium futuri sunt.

12 Rex verò ipse lætabitur in Deo, gloriabitur quisquis jurat per eum, cùm obthurabitur os loquentium mendacium.

Super strata mea] id est, in tam multis stationibus, ad quas cogor exul me recipere. *In vigiliis*] id est, per noctem, quam per certas vigilias distribuebant veteres: ut Marci 13.35. 8 *In umbra alarum*] id est, in tuto & securo loco, sub defensione tua: metaphora a pullis pipientibus sub alis matrum. c Heb. *adhæresceit anima mea post te.* 10 *Quamobrem isti*] tertia pars, prophetia eventorum, quæ tum improbis, duobus versibus; deinde etiam piis ad regnum Christi pertinentibus eventura sunt, ver. ultimo. d Heb. *Vastationi quærunt animam meam: hypallage.* *Pervenient ad*] id est, morientur in terram corruentes: sic prædicit duobus versibus David cladem Jisraëlitarum, de qua 1. Schemu. 31. 11 *Faciens*] Pelischtæi. e Heb. *per manus gladii: κατάχρησις.* *Portio vulpium*] id est, insepulti jacebunt in montibus, ut bestias pascant. 12 *Rex verò ipse*] id est, qui tum regnaturus est: sic modestè de se ipso per Enallagen loquitur. *Quisquis jurat per*] id est, Deum ex animo profitetur & colit: synecdoche, ut videre est Deut. 6. 13. *Obthurabitur*] id est, finis impositus fuerit calumniis: nam alii morte abrepti, alii pudore confusi futuri erant.

PSALMUS LXIIII.

David Deum implorans salutem petit: de adversariorum violentia & fraude conqueritur; postremò confirmatus fide, excidium improborum divinitus eventurum, & bonorum pacem prænuntiat.

1 *Psalmus Davidis*] Psalmus est ejusdem generis cum superiore, constans petitione, usque ad ver. 8. & doctrina prophetica eventus ad finem usque.

2 *Audi ô Deus*] petitio liberationis & salutis, duobus versibus continetur: deinde verò subjicitur illius amplificatio a persona, vi, fraude, & conatibus inimicorum, usque ad versum 8.

Inimici] id est, quẽ affert mihi inimicus.

4 *Qui exacuunt*] amplificatio a persona inimicorum tota allegorica, qua aulicas criminationes cum armis castrensibus comparat: ut psalm. 5. & 11. & 57. 5.

1 MAGISTRO *symphoniæ, psalmus Davidis.*

2 Audi, ô Deus, vocem meam dum meditor; a pavore inimici custodi vitam meam.

3 Absconde me ab arcano *consilio* maleficorum, a tumultuatione operantium iniquitatem.

4 Qui exacuunt sicut gladium linguam suam; intendunt *ut* sagittam suam, verbum amarulentum,

5 Jaculis petendo ex latebris integrum; repentè jaculis petunt eum, neque timent:

6 Confirmant sibi rem malam; narrant de abscondendis laqueis; dicunt, Quis videret illos?

7 Perscrutantur iniquitates; conficimur [a] iis quæ callidissimè sunt perscrutati: adeò intimum viri & cor profundum *est.*

8 Sed ubi jaculis petierit eos Deus, a sagitta repentina fuerint plagæ eorum;

9 Feceruntque ut ipsa lingua sua in seipsos impingant: vagi se in fugam dabunt quisquis viderit eos.

10 Quicunque autem homines reverentur, cùm nuntiaverint opus Dei, & factum ejus intelligendum proposuerint:

11 Lætabitur justus in Jehova, & recipiet se ad eum; denique gloriabuntur omnes recti [b] animo.

Amarulentum] id est, virulentum atque venenatum: metaphora a sagittis. 5 *Integrum*] sic nominatim probat innocentiam suam & se comparat cum adversariis, quos maleficos & operarios iniquitatis nominavit versu 3. *Neque timent*] ullo timore, ulla reverentia Dei abducuntur, nulla humanitatis lege. 6 *Confirmant sibi*] id est, vi aperta, & cuniculis agunt. *Dicunt*] rebus instructis & comparatis ad dolum, gloriantur non posse integrum effugere: quod etiam amplificatur sequente versu. *Illos*] laqueos. 7 *Conficimur*] id est, ut ipsorum judicio, non possumus artes tam subdolas percipere, nedum effugere; sic etiam agnoscimus non esse positum in facultate nostra, ut mala quæ nobis comparant, possimus operâ nostrâ effugere, aut industria cognoscere. Hoc autem verbum ita accipiendum esse ostendit tum series argumentorum, tum etiam loci consimiles, Num. 17. 28. Lament. 3. 22. a Heb. *perscrutatione perscrutata.* *Viri*] sive Schaülis nominatim, sive universè omnium; nam utrumque verum est: vide Jirmejæ 17. 9. 8 *Sed ubi*] prophetia ad consolationem piorum apposita, qua explicat David primum quod improbis eventurum est, duobus versibus; deinde quod bonis, ver. 10. & 11. *Sagitta repentina*] ut judicia Dei sunt velocissima, & præsentissima illius manus: sic pergit Propheta in allegoria, ostendens Deum multò validiùs usurum armis suis contra illos, quàm illi contra Davidem possint.

9 *Fecerunt*] id est, se suo gladio jugulaverint, & sibi ipsis creaverint malu.

Quisquis] improbus: ut ostendit antithesis versus 11. sic infrà 66. 20.

10 *Reverentur*] Deum exercentem judicia sua.

b Heb. *cordis.*

PSALMUS LXV.

David Dei laudem prædicat, tum propter spirituales ejus benedictiones cum Ecclesia communicatas in Christo, tum propter temporarias & aspectabiles; universè quidem in orbem terrarum, sed maximè omnium in habitationem populi sui e cœlo diffusas.

1 MAGISTRO *symphoniæ* *Psalmus Davidis canticum.*

2 Tibi *debetur* [a] sedata expectatio *ac* laus, ô Deus, *qui es* Tzijone; & tibi rependendum est votum.

3 O qui exaudis orationem, usque ad te omnis caro [b] ventura est.

4 [c] Res iniquas quæ prævaluerant mihi, defectiones nostras tu expias.

5 Beatus *quem* elegis, & admoves, *qui* inhabitat atria tua: saturamur bono domus tuæ, [d] rebus sanctis templi tui.

6 Res reverendas in justitia proloqueris nobis, ô Deus salutis nostræ; fiducia omnium extremitatum terræ & maris longinquarum.

7 Stabiliens montes virtute sua, accinctus potentia.

8 Compescens strepitum marium, strepitum fluctuum eorum, & fremitum nationum.

9 Qui facis ut canant exortus matutinos & vespertinos, incolæ extremitatum reverentes a signis tuis.

10 Visitas hanc terram & appetis eam, plurimum ditas eam: rivo Dei pleno aquæ; paras frumentũ illorũ cùm ita præparaveris eam.

11 Porcas ejus irrigando, deprimendo liras ejus; imbribus dissolvis eam, germini ejus benedicis.

12 Coronas annum bonitatis tuæ, & orbitæ

1 *Psalmus Davidis*] Psalmus est ἐπαινετικὸς sive laudativus, constans ex tribus partibus. prima est laudatio a beneficiis Dei singularibus in Ecclesiam suam, usque ad vers. 7. secunda a communi rerum creatarum administratione, usque ad vers. 10. tertia a singulari benedictione in sedem populi sui, inde ad finem usque. Videtur autem hic psalmus a Davide conscriptus esse, postquam populo fame & pestilentia liberato exoratus est Jehova terræ, & cohibita plaga a Jisraële, 2. Schem. 21. 14. & 24. 25.

2 *Tibi debetur*] propositio laudationis ab officio ecclesiæ, cujus partes ponuntur duæ; una, ut in Deo conquiescant & ipsum adeant per fidem; altera, ut gratias agant & habeant beneficiorum acceptorum nomine: quæ omnia typicè proponuntur ex usu legis. a Heb. *silentium, vel (ut ita dicamus) conquiescentia.* 3 *Caro*] id est, homo, ut Gen. 6. 12. b Heb. *venient: syllepsis.* c Heb. *res iniquitatum.* 4 *Res iniquas*] explicatio argumentorum laudis; quorum genera sunt hæc, remissio peccatorum hoc versu; reconciliatio per verbum Dei in Ecclesia, benedictioque ver. sequente; & continuum benedictionum incrementum verbo Dei atque operibus, versu 6. 5 *Admoves*] id est, ex electione tua adjungis tibi & Ecclesiæ. *Bono domus tuæ*] id est, omni spirituali benedictione. d Heb. *sancto templi tui.* 6 *Res reverendas*] id est, augustissimas promissiones in futurum, comprehensas verbo tuo. *Fiducia*] transitio ad alteram partem, de communi rerum creatarum administratione. 7 *Stabiliens montes*] altera pars de administratione communi; primùm terræ & maris ordinaria & extra ordinem, duobus versibus; deinde rerum cœlestium, vers. 9. quæ omnia in oculis omnium exposita sunt ad fidem & laudem comparandam Deo, ver. 9. 9 *Qui facis*] id est, qui totos dies a principio ad finem consumis in docendis hominibus laudem tuam: hunc autem versum ex poëtica synchysi paulo obscuriorem transpositis membris declaravimus. 10 *Visitas hanc terram*] tertius locus a singularibus Dei beneficiis in domicilium & habitationem suorum, quæ beneficia elegantissimis figuris exponuntur. Est autem visitare humanitus dictum, pro eo quod est præstare rem quam promiserat Deus, Deut. 11. 10. & sequentibus: vide Genes. 21. 1. *Rivo Dei pleno*] id est, optima pluvia & abundante, divinitus a Deo immissa. *Illorum*] de quibus vers. 4. 5. & 6. Est autem hæc species benedictionis synecdochicè omnibus accommodanda, quas percipimus a Deo ad præsentem vitam. 12 *Coronas*] id est, facis ut annus unus aliis præstet, quemadmodum rex præstat popularibus. *Orbitæ tuæ*] id est, quacunque placet tibi ambulare ad exerendum benedictiones tuas: hyperbolæ elegantissimæ hîc & duobus sequentibus versibus.

tuæ stillant pinguedinem:

13 Stillant in caulas deserti, & exultatione colles accinguntur.

14 Vestiuntur pascua gregibus, & convalles obteguntur tritico; clangentes agunt, *ac* etiam canunt.

Psalmus LXVI.

Psaltes ad Dei laudes & gloriam prædicandam populos hortatur ab exemplis scripturæ, & ab opere administrationis tum communis erga omnes, tum singularis erga ecclesiam ipsius; ac postremò exemplo suo Dei laudationem confirmat.

1 MAGISTRO *symphoniæ*, 'canticum & Psalmus. 'Clangite Deo, omnes *incolæ* terræ.

2 Psallite gloriam nominis ejus, 'apponite gloriam laudi ejus.

3 Dicite Deo, quàm reverendus es factis tuis: propter amplitudinem roboris tui 'mendaciter se dedunt tibi inimici tui.

4 Omnes *incolæ* terræ incurvent se tibi, & psallant tibi; psallant nomini tuo. Sela.

5 'Venite & videte opera Dei; reverendus *est* actione erga filios hominis.

6 ‖Convertit mare in aridam; per flumen transiverunt pedes, illic lætati sumus in eo.

7 Dominatur potentia sua in seculum, 'oculi ejus gentes speculantur: qui rebelles sunt 'ne efferantur apud se ipsos. Sela.

8 'Benedicite populi, Deo nostro, & [a] facite ut resonet vox laudis ejus:

9 Qui 'restituit animam nostram in vitam, 'neque permittit dimoveri pedes nostros.

10 'Postquam 'probasti nos Deus, conflasti nos ut conflatur argentum;

11 'Induxisti nos in rete ipsum, 'imposuisti cingulam *asinariam* lumbis nostris:

12 'Fecisti ut insideret mortalis, *evadens* in caput nostrum, 'ingressi sumus per ignem & per aquam; tandem eduxisti nos ad hanc 'saturitatem.

13 'Ingrediens domum tuam cum holocaustis, 'rependam tibi vota mea.

14 Quæ [b] *nuncupaverint* aperta labia mea, & elocutum fuerit os meum in angustia mea.

15 'Holocausta [c] pinguium arietum offeram tibi cum suffitu: parabo boves cum hircis. Sela.

16 'Agite, audite, quicunque timetis Deum; ut enarrem quæ fecit animæ meæ.

17 Eum ore meo inclamavi, & quidem 'elato *eo quod* subest linguæ meæ.

18 'Ad iniquitatem si spectassem [d] animo meo, non exaudivisset Dominus.

19 At certè exaudivit Deus, attendit ad vocem orationis meæ.

20 'Benedictus *est* Deus; qui non avertit orationem meam [e] *a se*, & benignitatem suam a me.

1 *Canticum & Psalmus*] Vide suprà 48.1. Psalmus est ἐπαινετικὸς καὶ εὐχαριστικὸς, constans, ex tribus partibus; propositione publica laudis Dei in Ecclesia, usq; ad versum 13. confirmatione ab exemplo singulari supplicis, inde usque ad versum 20. & conclusione, versu 20. Videtur autem hic Psalmus a Davide conscriptus esse, postquam Jisraëlitæ ab immani Pelischtæorum tyrannide liberati sunt, & ipsa persecutionibus. *Clangite*] propositio hortatoria ad laudandum Deum & promulgandum gloriam Christi in tota terra, usque ad ver. 5. nititur duobus argumentis; unum est ab operibus antea declaratis in Ecclesia ejus, versu 6. alterum ab auctoritate, potentia & operibus ejus in exteros, versu. 7. 2 *Apponite*] id est, laudate & glorificate eum; cujus laudationis forma exponitur versu 3. prædicandæ verò gloriæ, versu 4. 3 *Mendaciter se dedunt*] ut 2. Sch. 22. 45. & sup. 18. 45. 5 *Venite*] explicatio argumentorum ad gloriam & laudem Dei pertinentium: quæ universè hoc ver. posita, in duo genera dividuntur, versibus sequentibus; erga populum Dei, ver. 6. & erga omnes, ver. 7. ‖ *Exod.* 14. 21. *& sequentibus. Jehoschuhhæ* 3. 14. *& sequentibus.* 7 *Oculi ejus*] ut Psalm. 11. 4. *Ne efferantur*] nimirum amplius; sed potius Deum laudent atque glorificent. 8 *Benedicite*] summa repetitio hortamenti ad laudandum Deum, qua transitur ad ἐργασίαν prioris argumenti quod positum est ver. 6. ubi ostendit psaltes, si usquam apparet beneficentia Dei in populum suum, eam illustrem esse in liberationibus, & eo quidem illustriorem quo graviora sunt mala, usque ad ver. 13. a Heb. *facite audire vocem.* 9 *Restituit*] id est, redimit a morte, lethalibusque periculis. *Neque permittit*] ut suprà 55. 23. 10 *Postquam probasti nos*] exegesis allegorica malorum & liberationis acceptæ, quæ summatim proposuerat ver. 9. *Probasti nos*] prima allegoria a metallis probatis & fusis ad ignem. 11 *Induxisti nos*] secunda allegoria a venatione sive aucupio. *Imposuisti*] tertia, a jumentis, quibus clitellæ sub axillaribus loris alligantur per transversum corpus: synecdoche, pro eo quod est clitellas & grave onus afflictionum injecisti nobis. 12 *Fecisti ut insideret*] id est, indignissimo cuique subjecisti nos; sic attingit comminationem Dei quæ habetur Deut. 28. 43. & 44. *Ingressi sumus*] id est, omnia quamvis durissima subivimus; proverbiale dictum: quarta allegoria. *Saturitatem*] id est, hanc bonorum copiam ex tanta inopia. 13 *Ingrediens domum tuam*] Confirmatio superioris propositionis ab exemplo singulari, duas partes similiter continens; laudationem Dei, tribus ver. & narrationem argumentorum laudis, inde a versu 16. *Rependam tibi vota*] id est, colam te legitimè.

b Heb. *aperuerint labia mea.* 15 *Holocausta*] poëticam verborum synchysin evidentiæ causa fugimus, quemadmodum etiam in sequente versu. c Heb *medullatorum.* 16 *Agite*] narratio argumentorũ laudis, ut observatum est in versum 13. 17 *Elato*] id est, erecto ad ipsum animo: est autem hîc elegans periphrasis cordis, ut suprà psal. 10. 7. 18 *Ad iniquitatem*] exegesis proximè præcedentis membri, psaltem libero a rebus iniquis & vanis animo Deum adiisse, ac proinde gratiosè exauditum esse: vide Jacobi 4. 3. & sequentibus. d Heb. *corde.* 20 *Benedictus*] conclusio εὐχαριστικὴ, ut dictum est in versum primum. e *Sel ipsis antitheti: ut suprà* 65. 4.

Psalmus LXVII.

Ecclesia regnum Dei in Jehudæis operari, ad gentes propagari, & administratione, benedictionibusq; spiritualibus & corporalibus declarari petit.

1 MAGISTRO *symphoniæ* [a] *fidium*, 'Psalmus & canticum.

2 Deus gratiam faciat nobis & benedicat nobis, 'illustret faciem suam erga nos. Sela.

3 [b] Cognoscentes in terra 'viam tuam, in omnibus gentibus salutem tuam,

4 Celebrent te populi Deus, celebrent te populi omnes.

5 Lætentur & cantent nationes; cùm 'judicabis populos [c] rectè, & nationes ipsas in terra deduces. Sela:

6 'Celebrent te populi, Deus; celebrent te populi omnes.

7 Terra dante proventum suum; benedicat nobis Deus, Deus noster.

8 Benedicat nobis Deus, & revereantur eum omnes fines terræ.

a Heb. *inpulsationibus.* 1 *Psalmus*] Psalmus est εὐκτικὸς, quo ecclesia postulat adventum regni Dei in Christo: sunt autem postulata tria; primum, ut Deus benefaciat populo quem jam sibi comparaverat, versu 2. secundum, ut iisdem beneficiis spiritualibus populos alios prosequatur & ducat, a ver. 3. ad 6. Tertium, ut omnibus etiam in præsente vita benedicat, tanquam populo uni & adunato per Christum, ad gloriam ipsius: qui summus est omnium postulatorum finis. 2 *Illustret faciem suam*] vide psalm. 4. 7. b Heb. *cognoscendo.* 3 *Viam tuam, salutem tuam*] id est, opus & administrationem tuam, salutaremque gratiam omnibus hominibus; ut Paulus vocat Tit. 2. 11. 5 *Judicabis, deduces*] id est, regem & pastorem ages omnium: hæc autem ad Christum pertinere res ipsa loquitur. c Heb. *rectitudine.* 6 *Celebrent*] versus Amœbæus idem cum ver. 4. initium faciens postulati tertii, ut observatum est in versum 1.

Psalmus LXVIII.

David proposita Dei magnificentia, pios ad laudes illius hortatur ab officio illius, ab exemplis beneficiorum quæ majores acceperant, & a fiducia in qua sanctos omnes oportuit exemplo, factis, & præsentia ejus confirmari, maximè verò ascensu Christi in cœlos, cujus virtute præstantur promissiones Dei erga suos, & minæ in adversarios: itaque populum Dei & exteros iterum ad laudes hortatus, concludit ab explicatione causarum ex quibus laudem promereretur Deus.

1 MAGISTRO *symphoniæ, Davidis* ª*psalmus & canticum.*

2 ª Surgente Deo ª disperguntur inimici ejus!, & fugiunt infesti osores ejus a conspectu ejus.

3 ª Quasi impellas fumum, impellis *eos*; ut liquefit cera ª ab igne, pereunt improbi a cõspectu Dei.

4 ª Justi verò lætantes exultant coram Deo; & gaudent in lætitia.

5 ª Cantate Deo, psallite nomini ejus; extollite eum qui ª insidet amœnitatibus ª de nomine ejus Jah, ac exultate coram eo.

6 Pater pupillorum & defensor viduarum *est*, Deus in habitaculo sanctitatis suæ.

7 Deus ª collocat solitarios in familia, ª educit vinctos compedibus: at rebelles ª inhabitant [b] locum aridissimum.

8 ª O Deus cùm procederes coram populo tuo; cùm gradereris per solitudinem: Sela:

9 ‖ ª Terra movebatur, etiam cœli distillabant a præsentia Dei; ipse Sinai, a præsentia Dei, Dei Jisraëlis.

10 ª Pluviam [c] liberalissimam stillabas, Deus; possessionem tuam, eamque ª defessam tu instaurabas.

11 Tui [d] catervatim habitabant in ea; te parante per bonitatem tuam ª pauperi illi, ô Deus.

12 Dominus dabat sermonem; earum quæ annuntiabant, exercitus *erat* magnus *dicentium*,

13 Reges exercituum fugiunt, fugiunt: & ª quæ commoratur domi, partitur spolia.

14 ª Etiamsi ª jacueritis inter duas strues lapideas, ª *eritis similes* alis columbæ, ª tectæ argento, *aut* cujus alæ *sunt* ex fulvo auro effosso.

15 ª Cùm ª expanderit omnipotens reges in hac *terra*, ª niveus eris ª in Tzalmone,

16 ª Monte [e] maximo, monte Baschanis; mõte [f] ª frequente gibbis, monte Baschanis.

17 ª Quare dejiceretis vos, montes frequentes gibbis? hęc montana desyderat Deus ad sedem suam, etiam Jehova inhabitabit in æternum.

18 Curruum Dei duæ *sunt* myriades, multa millia angelorum: dominus cum illis *est*, ª *dominus* Sinai in sanctuario *habitans*.

19 ª Ascendens ª in sublime, ª captivam fecisti captivorum multitudinem, [g] accipiens dedisti dona hominibus; etiam ª rebelles ª habitando *captivos tenes*, ª Jah Deus.

20 ª Benedictus dominus, *qui* [h] quotidie onerat nos *donis*; Deus ille fortis salus nostra. Sela.

21 Deus ille fortis nobis *est* Deus fortis, [i] ad salutem omnimodam: & Jehovæ Domino *sunt* ª exitus contra ipsam mortem.

22 ª Tantummodo Deus frangit caput inimicorum suorum, verticem ª comatum continenter ambulantis in reatibus suis.

23 ª Dixerat Dominus, ex Baschane reduco, reduco ª ex profunditatibus maris,

24 [k] Ut ª frangens immergas pedem tuum; linguam canum tuorum, in sanguine *fluente* ab

1 *Psalmus*] Psalmus est ἐπαινετικὸς sive laudativus, constans ex partibus quinque; exordio, a ver. 2. ad 5. propositione hortatoria ad laudem, a versu 5. ad 8. confirmatione, a versu 8. ad 25. oratione, a ver. 25. ad 33. & postremò conclusione laudativa, inde ad finem usque. Videtur autem hic Psalmus a Davide conscriptus esse, cùm regno constituto, Pelischtæis superatis, & domitis Jebusæis, arcam Dei deportaturus esset Jeruschalaima, 2. Schē. 6. & 1. Chron. 13. quam ob rem eundem versum adhibet ad translationem arcæ mutatis tantùm personis, quem adhibuerat Mosche cùm arca profectura esset; Num. 10. 35.

2 *Surgente Deo*] Exordium a loco communi de effectis præsentiæ Dei, tum in adversarios, duob. versibus; tum erga pios & morigeros, versu 4.

Disperguntur] prior effectus præsētiæ Dei in adversarios, quòd funduntur, & fugantur cùm primùm se exerit Deus; ut Pelischtæorum exemplo ostenditur. 2. Sche. 5. 3 *Quasi*] posterior effectus in adversarios, nimirum præceps & præsentissimus illorum interitus, illustratus duplici similitudine; evanescentis fumi, & contabescentis ceræ. a Heb. *a facie ignis.*

4 *Justi verò*] alterum membrum exordii, de fructu præsentiæ Dei erga pios.

5 *Cantate Deo*] propositio hortatoria ad laudationem Dei, duobus nominibus: primùm a majestate & natura ejus, hoc versu; deinde ab officiis, duobus sequentibus. *Insidet amœnitatibus*] id est, omnia possidet amœnissima, nullis perturbationibus aut angoribus infestus est, ac proinde est omnis amœnitatis autor. *De nomine ejus Jah*] id est, de natura ejus sempiterna, per se existente, & quæ aliis dat esse: nam hoc propriè significatur appellatione Jah & Jehova; quæ duæ inter se conjugatæ sunt, & ex eadem radice procedentes: vide Exod. 6. 2. in annot. 6 *In habitaculo*] id est, tum in cœlis, ubi majestas ipsius habitat; tum in Jisraële, ubi præsentiam suam aspectabilem constituit Deus. quasi dicat, non opus habet mutare locum, aut laborare ad præstanda officia sua: nam ubicunque locorum est, semper amœnitates colet, & voluntatem suam nullo negotio perficit. 7 *Collocat*] id est, auget liberis, qui sine liberis vivebant: ut psal. 113. 9. *Educit*] ut psalm. 107. & 146. *Inhabitant*] id est, destituti benedictione Dei arescunt, & in perpetuis calamitatibus versantur: synecdoche, unum genus ærumnarum exprimens omnium loco.

b Heb. *ariditatem.* 8 *O Deus*] tertia pars psalmi, confirmatio; qua ostendit Psaltes quàm vera sit superior propositio laudis, primùm ab exemplo majorum quibus gratiosè benefecit Deus, tum in profectione tota ab Aegypto, ver. 8. & 9. tum in possessione terræ ver. 10. & 11. tum denique in hostium deturbatione, ver. 12. & 13. Secundò a documentis præsentiæ & operum Dei, a versu 14. usque ad 23. postremò a verbo & promissionibus Dei, quibus freti pii debent supra omnia adversa gloriari, inde usque ad versum 25. ‖ *Exodi* 19.

9 *Terra movebatur*] id est, res omnes creatæ cedebant tibi populum tuum deducenti ut ostendit historia inde ab Exodi 7. usque ad 20. 10 *Pluviam liberalissimam*] vide Deuteronomii 11. 11. secundus exemplorum locus de benedictione Dei in terram, hoc versu; & in habitatores ejus, sequente versiculo. c Heb. *liberalitatum.* *Defessam*] ex siccitate, alióve incommodo. d Heb. *caterva tua habitabant.* 11 *Pauperi*] id est, populo tuo, ut suprà nominavit versu 8. sic autem vocat populum, ad amplificandam misericordiam Dei, qui Jisraëlitas pauperibus majoribus ortos, Deut. 26. & recens ex summa paupertate Aegypti prodeuntes voluit duntaxat gloriari de misericordia sua: tertius exemplorum locus, ut observatum est in versum 8. 12 *Earum quæ annuntiabant*] ut moris erat in populo Dei ἐπινίκια a choreis puellarum cani, & Deo gratias agi, Exod. 15. 20. Judic. 5. 11. & 11. 36. & 1. Schem. 18. 5. 13 *Quæ commoratur domi*] id est, mulieres ipsæ imbelles, ut Judic. 5. 24.

14 *Etiamsi jacueritis*; transitio ad secundum laudationis argumentum: quo docet psaltes, etsi permagnum est, quod Jisraëlitæ ab exemplis majorum confirmantur ipsos a calamitatibus liberatum iri, & illustrem gloriam adepturos; tamen hanc confirmationem adhuc majorem accedere, quòd Deum sibi præsentem esse vident, & coràm eadem opera experiuntur quæ ab exemplo majorum didicerant: quæ propositio prolepticè hoc versu enuntiata, sequent. exponitur.

Jacueritis inter] id est, in summis angustiis, sordibus, & squalore vixeritis: metaphora a calonibus & lixis castrensibus, qui a ventorum & cœli injuria utcunque se defendunt noctu delitescendo inter lapides focarios, ac proinde omnem in parti fuligine & atrore maculantur.

Eritis similes] id est splendebitis tamen, & circumfulgebitis, atque ab omni atrore vindicabimini, tum præsentia Dei sanctificante vos, quatuor versibus sequentibus; tum operibus maximis quæ Deus effecturus & demonstraturus est in Christo, a ver. 19. ad 23. *Tectæ argento*] id est, alæ nitidissimæ, quasi deargentatæ aut deauratæ essent. 15 *Cùm expanderit*] ἐξεργασία, sive exornatio superioris propositionis a præsentia Dei, & comitatus angelorum, ver. 18. judicia ejus perficientium: quam præsentiam tum ex operibus quæ postea explicantur, inde a versu 19. tum ex symbolo aspectabili ecclesiæ dato demonstrabat Deus. *Expanderit*] id est, fuderit fugatos aut cæsos.

Niveus eris] id est, nihilominus quisque vestrum ex strage inimicorum rediens per totam terram circumfulgebit puritate & gloria: altera allegoria, idem significans quod dictum est superiore versu. *In Tzalmone*] id est, in meditullio terræ, ubi situs est mons Tzalmon cis Jardenem, Judic. 9. 48. vide 1. Reg. 12. 1. synecdoche. 16 *Monte maximo*] id est, in parte ulteriore trans Jardenem, ubi siti sunt Baschanis montes, & amplissimum tractum obtinent.

e Heb. *Dei: ut Gen.* 30. 8. f Heb. *gibborum.* *Frequente Gibbis*] id est, constante ex multis jugis & collibus. 17 *Quare dejiceretis*] apostrophe prosopopœetica ad montes & terram totam Cenabhanæa, cujus dignitas explicatur a benevolentia, præsentia & documentis Dei, hoc versu; & a gloria ministrorum ejus, versu sequente. 18 *Dominus Sinai*] id est, idem Dominus qui se patribus in monte Sinai patefecit. 19 *Ascendens*] secundus locus exornationis ab operibus Dei, quorum potentissima demonstratio fuit in resurrectione Christi, & ascensu ad cœlos: nam hujus effecta sunt duorum generum prolepticè hoc versu posita; unus effectus est in adversarios, quòd captivi ducuntur teneunturque catenis potentiæ Dei; alter verò, erga pios & populares Christi, quibuscum habitat & quos donis ornat Deus. hic autem posterior effectus duobus versibus proximè sequentibus exponitur, ὕστερον πρότερον; prior verò, versu 22. *In sublime*] id est, in cœlum, ut interpretatur Paulus. *Captivam fecisti*] id est, mundum, carnem, peccatum, mortem, & satanam subegisti: vide Coloss. 2. 12. & sequentibus. g Heb. *accepisti dona: eclipsis verbi conjugati, ut Exod. 25. 2. quomodo accipiendum esse docet vers. sequens, & Apost. ad Ephe. 4. 8.*

Rebelles] id est, eos qui licet victi sint, tamen oppugnant opus tuum & ecclesiæ adversantur. *Habitando*] id est, divina majestate tua Ecclesiam inhabitando in æternum, ut suprà ver. 17. *Jah Deus*] id est, ô Jehova Christe. 20 *Benedictus Dominus*] epiphonema pertinens ad secundum effectum ascensus Christi in cœlos, ut dictum est, præcedente versu: nam illius fructus inde a principio pertinuit ad Ecclesiam Dei. h Heb. *die die, ut Gen.* 39. 10. i Heb. *ad salutes.* 21 *Exitus*] id est, liberationes ab ipsa morte & rebus deploratissimis toti populo suo præstat. 22 *Tantummodo*] id est, non suos, sed reprobos tantùm peccatis adhærentes perdit. *Comatum*] id est, horrentem coma, ferociam hominis testante: ut Ijobi 5. 5. 23 *Dixerat Dominus*] tertius confirmationis locus a verbo & promissionibus Dei, cujus veritatem majores ❘ erant experti & agnoscentes celebraverant: vide Num. 21. 27. & sequent. & Deut. 2. & 3. *Ex profunditatibus*] ut dixerat Exod. 14. 16. k Heb. *ut frangas pedem: eclipsis verbi consequentis recepta in scripturæ locis quorum planus est a natura sensus: ut Exod.* 23. 18. 24 *Frangens*] caput inimicorum suorum, ut sup. ver. 22.

inimi-

inimicis, ab unoquoque eorum.

25 "*Cùm* viderunt incessus tuos, ô Deus; incessus Dei fortis mei, regis mei, *qui est*, in sanctuario;

26 "Præcedebant cantores, pòst fidicines; inter puellas tympana pulsantes.

27 "In congregationibus benedicite Deo Domino," *qui estis* e scaturigine Jisraëlis.

28 "Illic *sit* "Binjamin parvus *&* dominator eorum, principes Jehudæ *&* cœtus eorum, principes Zebulunis, principes Naphtali.

29 "Præcepit Deus tuus robustum esse te; corrobora, ô Deus, " quod operatus es in nobis.

30 E templo tuo "propter Jeruschalaima; tibi afferent "reges donarium.

31 Perde catervam " [l] arundiferam, cœtum "robustorum juvencorum cum vitulis populorum," fingentem subjicere se cum fragminibus argenti; qui dissipat populos qui bellis delectantur.

32 "Veniant magnates ex Ægypto, Æthiopia [m] celeriter transmittat manuum suarum *donum* ad Deum.

33 "Regna terræ cantate Deo; psallite Domino, Sela:

34 "Insidenti "cœlis cœlorum [n] "antiquorum: en, edit vocem suam, vocem robustam.

35 "Tribuite robur Deo: cujus excellentia est super Jisraëlem, & cujus robur in superioribus nubibus.

36 "Formidabilis es, ô Deus, "e sanctuariis tuis: Deus fortis Jisraëlis ipse dat robur & vires huic populo: benedictus *sit* Deus.

25 *Cùm viderunt incessus tuos*] id est, administrationem tuam, prout prædixeras, omnes ætates expertæ sunt: transitio ad quartam partem psalmi ab exemplo majorũ, qui accepto singulari aliquo beneficio Dei gratias agebant & in futurum bene precabantur.

26 *Præcedebant*] id est, singuli suo ordine celebrabãt publice & orabant Deũ: ut Exo. 15. Num. 21. Judic. 5. &c.

27 *In congregationibus*] prima pars orationis, εὐχαριστία hoc versu; & quidem publico conventu indicto, ut exponitur sequente ver. *Qui estis*] id est, Jisraëlitæ omnes: periphrasis.

28 *Illic sit*] id est, omnes summi & infimi, propinqui & longinqui adsint, ut hoc officium exhibeant Deo: oratio asyndetos. *Binjamin parvus*] quasi dicat, etsi tribus Binjaminis paucitate sua impediri videtur, ac fortasse etiam domestico adhuc in domum Davidis odio (de quo 1. Chron. 12. 29.) ne censeatur in tribubus; tamen oportet me hunc honorem illi tribuere, ut prima vocetur ad hunc conventum sacrum. erat autem parva tribus cæterarum comparatione indè a tempore cladis ad Gibhham acceptæ, ut agnoscit Schaul 1. Schem. 9. 21. deinde etiam attrita bellis quæ contra regnum Davidis gesserat. 29 *Præcepit Deus*] transitio ad alterum orationis membrum occasione sumpta a præcepto Dei: sunt autem precationis tres partes; prima, ut ipse det robur quod imperat, & benefaciat suis, duobus ver. secunda, ut adversarios edomet, ver. 31. tertia ut exteros advocet in communionem regni sui, ver. 32. *Quod operatus es*] id est, beneficia quæ in majores nostros & in nos contulisti. 30 *Propter Jeruschalaima*] id est, electionem gratuitam & fœdus initum cum Ecclesia tua, quæ vera est Jerusalem mater omnium nostrum, Galat. 4. 26. *Reges*] id est, ego & successores mei gratissimo animo agnoscemus te. 31 *Arundiferam*] id est, armatam sagittis; synecdoche: nam sagittæ olim fiebant ex arundinibus, ut arundinem pro sagitta dixit Virgil. Aeneid 7. l Heb. *arundinis*. *Robustorum juvencorum*] id est, ferocientium ducum & militum: allegoria, ut Psalm. 22. 13. de iis qui palàm malefaciunt. *Fingentem subjicere se*] id est, hypocritam: nam hæc duo sunt genera inimicorum Dei. 32 *Veniant*] tertius precationis locus, ut observatum est in versum 29. de amplitudine regni Christi. m Heb. *faciat ut currant manus suæ, hoc est, dona, ut Græcè interpretatur Plin. lib. 35. cap. 14. Metonymia.* 33 *Regna terræ*] conclusio hortatoria ad laudem Dei, per apostrophen ad omnes gentes vocatas in Christo. 34 *Insidenti*] primus locus laudis a majestate Dei operibus & verbo testata. *Cœlis cœlorum*] ut 1. Reg. 8. 27. n Heb. *antiquitatis*. *Antiquorum*] id est, ab omni antiquitate, ex quo cœli sunt. 35 *Tribuite robur*] secundus locus laudis, a benefica administratione rerum creatarum in cœlo & in terra. 36 *Formidabilis*] tertius locus laudis a singulari ipsius communicatione cum ecclesia sua. *E sanctuariis tuis*] id est, cœlesti & terrestri, quod est cœlestis illius symbolum.

PSALMUS LXIX.

David figura Christi gravissimè conquestus de injuriis & perpessionibus quas indignè pertulit, & de adversariorum scelere; Deum orat pro salute sua, & inimicorum exitio: ac postremò his rebus confectis, Dei laudes a se, ab Ecclesia, omnibusq; rebus creatis prædicatum iri docet.

1 MAGISTRO *symphoniæ* " ad hexachorda, " *Davidis* ode.

1 *Ad hexachorda*] vide in Psalm. 45. 1. *Davidis ode*] ode est ἱκετικὴ, continens petitionem a versu 2. usq; ad 30. & conclusionem laudativam, inde ad finem usq; videtur autem David, velut typus Christi a Deo datus, hanc oden scripsisse ipsius Christi & Ecclesiæ nomine: prout evangelica historia commonstrat, & Apostoli accommodant.

2 "Serva me Deus, quia "perveniunt aquæ usque ad animam.

3 Demergor in cœnum [a] profundissimum, ubi non *est* consistendi locus: ingredior profunditates aquarum, & fluentus inundans abripit me.

4 Fatigor clamando, exsiccatur guttur meum; deficiunt oculi mei sperantis in Deum meum.

5 "Cùm plures sunt quàm capilli capitis mei qui oderunt me immeritò, potentiores sunt qui conantur me succidere, qui mihi sunt inimici injuria; tunc quod non rapui, "rependere cogor.

6 "O Deus, tu novisti "stultitiam meam, & reatus mei non sunt celati tibi.

7 "Ne erubescant de me expectantes te, domine Jehova exercituum; ne rubore suffundantur mea causa qui quærunt te, Deus Jisraëlis.

8 "Nam propter te sustineo opprobrium, operit ignominia faciem meam.

9 Extraneus effectus sum fratribus meis, & alienus filiis matris meæ:

10 ‖ Quia zelus domus tuæ exedit me, & opprobria probris afficientium te accidunt mihi.

11 "Cùm flens *affligo* jejunio animam meam, tum hoc vertitur [b] in summum probrum mihi.

12 "Cùm statuo vestimentum meum cilicium, tum sum illis in parabolam,

13 "*Qui* confabulantur de me sedentes in porta; & [c] in odas lyricas bibentibus potum inebriantem.

14 "De me itaque, oratio mea ad te *est hæc*, Jehova, "tempus *est* benevolentiæ: Deus, pro amplitudine benignitatis tuæ exaudi me, pro fide [d] salutari tua.

15 "Eripe me e luto, & ne immergar; eripiar ab osoribus meis, "ut a profunditatibus aquarum,

16 Ne inundans abripiat me fluentum aquarum, neq; absorbeat me profundum: & ne præcludat mihi "puteus os suum.

17 "Exaudi me Jehova, quia bona *est* benignitas tua: secundum amplitudinem miserationum tuarum respice ad me,

18 Et ne abscondas faciem tuam a servo tuo; quia est angustia mihi; festina, exaudi me,

19 Appropinqua ad animam meam; vindica eam, "propter inimicos meos redime me.

2 *Serva me*] prolepsis sive propositio universalis eorum quæ petuntur a Deo, continens postulatũ, & postulati causam allegoricam. Exornatur autem hæc propositio, usque ad ver. 30. idq; duobus capitibus; unum est, precatio pro salute supplicis, a versu 2. ad 20. alterum, imprecatio in adversarios, usque ad 30. quorum utrique adhibentur suæ causæ. *Perveniunt aquæ*] id est, versor in gravi discrimine vitæ: quæ allegoria duobus sequentibus versibus amplificatur ab omnibus circumstantiis ex quibus homines mergi solent. Prima postulati causa, a persona supplicis.

a Heb. *profunditatis*.

5 *Cùm plures*] accommodatio allegoriæ. q. d. antea tantisper dum non fuerunt ipsorum consilia constituta, & conventus habitus ad ea perficienda; dissimularunt, neque intentarunt quidquam; jam verò hæc est hora illa quam observarunt ipsi, & potestas tenebrarum: vide Matth. 26. 55. & Lucæ 22. 53. Altera postulati causa, a persona adversariorum. *Rependere cogor*] morte; qua est persolutum pretium pro peccatis mundi: quæ uno rapiendi verbo synecdochicè designantur. 6 *O Deus*] tertia postulati causa, a conscientia Dei. *Stultitiam meam*] id est, qua me onerant & criminantur adversarii: sic etiam reatus mei mox appellantur, hoc versu quasi dicat, tu mihi es horum meorum criminum omnium testis, quæ objiciuntur mihi. 7 *Ne erubescant*] summa postulati causa, gloria Dei in confirmatione fidelium omnium. 8 *Nam propter te*] Amplificatio postremæ causæ, primùm per explicationem & professionem studii sui erga Deum; quòd etsi indignè premebatur, infractum tamen permanere docet, tribus versibus; deinde per antithesin improbitatis adversariorum cum officio ipsius erga Deum, ver. 11. 12. & 13. ‖ *Joan.* 2. 17. 11 *Cùm flens affligo*] alterum membrum exornationis per antithesin, ut modò dictum est. b Heb. *in probra*. 12 *Cùm statuo*] id est, compono me ad dolorem & luctum: synecdoche. 13 *Qui*] id est, traducor omnibus modis in publicis & privatis consessibus, seriis & ludicris, sobriis & ebriis, denique apud omnes ludibrio sum. c Heb. *impulsationes*. 14 *De me itaque*] hactenus causæ: nunc sequitur petitio salutis, quam secundo versu summatim attigerat, usq; ad ver. 20. *Tempus est benevolentiæ*] id est, tempus est jam ut benevolentia tua utaris erga me, & ostendas eam. d Heb. *salutis tuæ*. 15 *Eripe me*] petitio respiciens ad querimoniam versus secundi & tertii, versibus duobus. 16 *Puteus*] id est, vorago profundissima sine crepidine & effugio ullo: allegoria. 17 *Exaudi me*] accommodatio allegoriæ vehementissima, continens petitiones duas, quæ duobus sequentibus versibus præpostero ordine explicantur. 19 *Propter inimicos meos*] id est, ut redemptus & victor triumphem ac exultem de inimicis meis; sic transitur ad imprecationem, alteram orationis partem.

30 *Tu nosti*] secunda pars petitionis, imprecatio: ad quam venitur repetita paucis querimonia de probro & calamitate sua, tribus versibus.

e Heb. *cor.*

f Heb. *venenum vel cicutam.*

|| *Matth.* 27.34. *Marc.* 15.23. *Joan.* 19.29.

23 *Sit mensa*] sequitur post querimoniam imprecatio, usq; ad versum 30. cujus partes sunt duæ; una, in vitam præsentem, usque ad versum 26. altera, in futuram. Maledictionis autem præsentis duo sunt genera: unum, in ipsas personas, tribus versibus; alterum, in ipsas habitationes & facultates earum, versic. 26. quę petitiones ex adverso respondent querimoniis superioribus inverso ordine.

Mensa eorum] qui amarore aluerunt me, &c.

Ad retributiones] hoc est, ut talionis pœnam luant: sic interpretandam esse hanc vocem (quę nusquam alibi plurali numero substantivè legitur) evincit Apostolus ad Rom. 11.9.

g Heb. *sit castellum*: *enallage numeri.*

27 *Quia quem tu percussisti*] tansitio ad alterum orationis membrum; præfixa ætiologia hoc versu, ab infidelitate, injustitia, & inhumanitate hostium.

Quem tu percussisti] sic Christus percussus Dei appellatur Jeschahh. 53.4.

20 ᵉTu nosti opprobrium meum, pudoremq; meum, & ignominiam meam: coram te sunt omnes hostes mei.

21 Opprobrium frangit ᵉ animum meum, adeò ut afficiar ægritudine: cumque expecto qui condoleat, nemo adest; aut consolatores, tamen non invenio.

22 ᵉQuin potius dant pro alimento meo ᶠ amarorem; ||& in siti mea bibendum dant mihi acetum.

23 ᵉ Sit ᵉ mensa eorum ante eos pro laqueo, & pro tendicula ᵉ ad retributiones.

24 Obtenebrentur oculi eorum, ut non videant: & fac ut lumbi eorum jugiter nutent.

25 Effunde super eos indignationem tuam, & æstus iræ tuæ assequatur eos.

26 g Sint castella eorum desolata, in tentoriis eorum ne sit habitator.

27 ᵉ Quia ᵉ quem tu percussisti persequuntur, & secundum dolorem confossorum tuorum ᵉ narrationes contexunt.

28 ᵉ Appone ʰ pœnam ad pœnam iniquitatis eorum, & ᵉ ne veniant in justitiam tuam.

29 ᵉ Deleantur de libro viventium, & cum justis ne conscribantur.

30 ᵉ Ego pauper & dolens; cùm salus tua, Deus, in edito collocaverit me,

31 Laudabo nomen Dei cantico, & magnificabo eum gratiarum actione,

32 Quæ melior videbitur Jehovæ; bove, juvenco, cornuto, *aut* ungulam scissam habente ᵉ *quoquam.*

33 Quod ubi viderint mansueti, lætabuntur; & ᵉ revivi scet animus vester, ô quærentes Deum:

34 Quòd attendat ad egentes Jehova, & vinctos suos non spernat.

35 Laudabunt eum cœli & terra, maria, & quicquid repit in eis:

36 Quia Deus servat ᵉ Tzijonem, & instaurat civitates Jehudæ: ut habitent ibi, & hæreditariò possideant eam *terram*:

37 ⁱ ᵉ Posteri, inquam, servorum ejus possideant eam; & amantes nominis ejus habitent in ea.

Narrationes contexunt] id est, sermone illos ludificantur; & eò quidem atrocius, quo durius illos a te tractari vident: quod Christo & piis accidisse omnes historiæ testantur. 28 *Appone pœnam ad pœnam*] id est, affice eos æterna pœna, quasi alteram superaddas alteri: humanitus dictum de pœnis æternis quas infligit Deus, prout sequentia docent. h Heb. *iniquitatem ad iniquitatem: ut Gen.* 4.13. *Ne veniant in justitiam*] id est, ne accenseantur justis, ut sequens versus explicat humanitus. 29 *Deleantur*] ut Exod. 32 32.
30 *Ego pauper*] Conclusio laudativa continens primùm propositionem laudis, usque ad versum 36. deinde ætiologiam, duobus ultimis: laudationis autem tria sunt membra; unum a supplice liberato, tribus versibus; secundum, ab Ecclesia, versu 33. & sequente; tertium, a toto mundo, ver. 35. 32 *Quoquam*] id est, ullius animalis quamvis legitimo sacrificio. 33 *Revivi scet*] id est, qui jam amplitudine calamitatis meæ confusus prosternebatur, quasi recepta vita exultabit. 35 *Laudabunt eum*] nimirum suo modo, cùm instaurabitur per Christum Ecclesia; vide Rom. 8. prosopopœia. 36 *Tzijonem*] id est, Ecclesiam, cujus typus olim fuit Tzijon, & Judæa tota. i Heb. *semen.* 37 *Posteri*] id est, Jisraël Dei, & vera Ecclesiæ membra.

Psalmus LXX.

Argumentum est idem cum fine Psalmi 40.

1 *Ode Davidis*] ode est ἱκετικὴ, eodem planè argumento & iisdem propè vocibus cum psalmo 40. a versu 14. ad finem usque.

Ad recordandum] vide Psalmo 38.1.

Magistro *symphoniæ*, ᵉ ode *Davidis* ᵉ *ad recordandum.*

2 Deus ad eripiendum me; Jehova, ad auxilium meum festina.

3 Pudefiant & rubore perfundantur quærentes animam meam: agantur retrorsum & ignominia afficiantur qui delectantur malo meo.

4 Retrocedant pro mercede pudoris sui, qui dicunt euge, euge.

5 Gaudeant & lætentur in te omnes quærentes te; ac dicant jugiter, magnificetur Deus, amantes salutis tuæ.

6 Cùm ego sim pauper & egens, ô Deus, festina mea causa: auxilium meum & liberator meus es; Jehova, ne tardes.

Psalmus LXXI.

Psaltes fidem suam in Deum professus servari ab inimicis petit, & Deum a munifica natura ejus, promissionibus, operibus anteactis, gloriaq; solicitans adversariis imprecatur malè: officium suum erga Deum liberatione accepta profitetur, & de ea cum animo suo confirmatus securè spondet se gratias acturum Deo.

1 *Ad te Jehova*] ode est ἀντιπίχειος, generis ἱκετικοῦ, constans ex duabus partibus: prior est petitio, usque ad versum 22. posterior votum laudis & gratiarum actionis, inde ad finem usque. Petitionis autem summa est, ut Deus servet supplicem: quæ petitio per prolepsin enuntiata, versu 1. suis inde argumentis amplificatur: primùm est a natura, promissionibus, operibus, & gloria Dei, usque ad ver. 9. secundum, a persona adversariorum, inde usque ad ver. 14. tertium, a persona supplicis, inde usque ad ver. 22. videtur autem hunc psalmum scripsisse David, jam senex, cùm fugeret ab Abschalomo filio; ut multis hujus odes ver. non obscurè indicatur.

|| *Psal.* 31.

2 *Justitiâ tuâ*] primus locus a natura Dei justa & gratiosa.

a Heb. *in rupem habitaculi.*

1 ᵉ Ad te, Jehova, me recipio; ne erubescam in seculum.

2 ||ᵉ Justitiâ tuâ eripe me & libera me; inclina ad me aurem tuam, ac serva me.

3 Esto mihi ᵃ rupes quam inhabitem, quo veniam jugiter; ᵉ præceptum posuisti de servando me, quia petra mea & munitio mea es.

4 ᵉ Deus mi, libera me e manu improbi; e manu ᵇ iniquè & præfractè agentis.

5 Nam tu es expectatio mea, domine Jehova; fiducia mea a pueritia mea.

6 ᵉ Tibi innitor inde ab utero; a visceribus matris meæ tu abripuisti me: ᵉ in te *est* laus mea jugiter.

7 ᵉ Tanquam ostentum fui multis; adeò es mihi receptus robustus.

8 ᵉ Impleatur os meum laude tua, toto die gloriâ tuâ.

9 ᵉ Ne abjicias me tempore senectutis: cùm deficit virtus mea, ne derelinquas me:

10 Quia loquuntur inimici mei de me, qui observantes animã meam ᵉ consultant simul:

11 Dicendo, Deus dereliquit eum, persequimini & prehendite eum; dum nemo *est* qui eripiat.

12 Deus, ne longè abesto a me; Deus mi, ad auxilium meum festina.

13 Pudefiant, deficiant adversantes animæ meæ; operiantur opprobrio & ignominia quærentes malum meum.

14 ᵉ Ego verò jugiter in expectatione sum, ᵉ de tota laude tua; & perrecturus sum.

3 *Præceptum*] secundus locus a verbo & promissionibus Dei quas amplectitur fides, duobus ver. proximè seq. 4 *Deus mi*] transitio ad tertiũ locum, qui est ab operibus singularibus Dei erga Davidem, & anteacta ejus fide atque experientia. Fit autem hæc transitio per repetitionem postulati, de quo ver. 1. b Heb. *iniquè agentis & præfracti.* 6 *Tibi innitor*] id est, tu sustentas me inde a conceptu atque ortu meo. *In te est laus mea*] id est, nulla pars vitæ meæ vacat tuis beneficiis, ac proinde tota ad laudem tuam pertinet: transitio ad quartum locum a gloria Dei. 7 *Tanquam ostentum*] id est, tanta fide & virtute protexisti me, ut exemplo meo quod ipsis ostendisti, multi adducti sint ad credendum tibi. Hanc enim propriam esse vocis Hhebrææ significationem arguunt omnes scripturæ loci, ubi personis tribuitur. 8 *Impleatur os meum*] ita mihi benefac, ut nihil in ore geram præterquam beneficia tua, laudandi tui argumenta. 9 *Ne abjicias*] repetitio postulati cum amplificatione a persona supplicis: qua ratione transitur ad secundum argumentorũ genus de persona adversariorum: in quo primùm impietatem illorum exponit, deinde imprecatur ver. 13. 10 *Consultant*] vide 1. Schem. 16 & 17. 14 *Ego verò*] tertium argumentum postulati a persona supplicis; in quo profitetur psaltes primùm spem suam præsentem & fiduciam in Deum, deinde officium in futurum pollicetur de laudibus Dei prædicandis: postremo ab anteacta experientia & acceptis documentis ac beneficiis Dei postulatum salutis suæ repetit, a versu 17. usque ad 22. *De tota*] .i. quandoquidem jamq; laudis argumenta dedisti mihi, & certis quasi particulis illius aspersisti me, liberando me ex urbe, & Achitophelis consilium evertendo; confido te effecturum ut tota tua laus in plena mea instauratione demonstretur.

15 Os

15 Os meum narraturum est justitiam tuam, quotidie salutem tuam: quamvis ignorem 'numeros *ejus*:

16 Aggressus c omnimodam fortitudinem Domini Jehovæ; commemorabo justitiam tuam solius.

17 Deus, 'docuisti me a pueritia mea,& hucusque indicavi mirabilia tua.

18 Quare etiam tantisper dum d senex & canus sum, Deus, ne derelinquas me; donec indicavero 'brachium tuum *huic* generationi, omni venturæ *generationi* fortitudinem tuam;

19 Nam justitia tua Deus, in altum usque *assurgit*: quia facis res magnas; Deus, quis est par tibi?

20 Quia postquam fecisti e ut experirer angustias magnas & malas; f rursus vitæ restituis me, & ex abyssis terræ rursus facis ut ascendam.

21 Auges magnitudinem meam, & 'divertens consolaris me:

22 'Etiam ego celebraturus sum te instrumẽto nablii, fidemq; tuam Deus mi: psallam tibi cithara, ô sancte Jisraëlis.

23 Cantabunt labia mea, quando psallam tibi, & anima mea quam redemeris,

24 Etiam lingua mea quotidie enuntiabit justitiam tuam: quòd erubuerint, quòd pudore perfusi fuerint quærentes malum meum.

15 *Numeros*] vide psal. 40.6. Est autem his verbis modesta correctio, quasi dicat, narrabo res inenarrabiles, non pro ipsarum amplitudine, sed pro tenui facultate mea: aggrediens salutem, versu sequente, & fideliter expendens quæ docueris me, versu 17.
c Heb. *fortitudines*.
17 *Docuisti me*] postremus locus a rebus ante gestis: quarum genera ponuntur duo, documenta de verbo & spiritu, hoc versu; & opera, ver. 19. & sequentibus.
d Heb. *senectus & canities est*.
18 *Brachium tuum*] id est, opus maximum & valentissimum: ut sequentia exegeticè ostendunt.
e Heb. *fecisti ut videam*: synecdoche.
f Heb. *reverteris, vivificabis*, &c. *& reverteris, facis ut ascendam*, mox in fine versus.
21 *Divertens*] supple ad me: humanitus dictum.
22 *Etiam*] conclusio votiva laudis omnimodæ, & gratiarum actionis ex animo & corpore.

Psalmus LXXII.

David moriturus Deum orat ut Schelomoni spiritum justitiæ tribuat, legitimamq; administrationem & benedictionẽ suam: deinde justa administratione & benedictione Schelomonis ac Christi elegantissimis versibus celebrata, benedicit Deo.

1 'PRO *Schelomone*. 'O Deus, judicia tua regi da,& justitiam tuam filio regis.

2 Judicet populum tuum a justè, & pauperes tuos iure.

3 Proferant 'montes' pacem populo, & colles propter justitiam.

4 'Vindicabit pauperes populi; servabit 'filios egentis, conteret verò oppressorem.

5 Reverebuntur te b quandiu erit sol; & durante luna in generationem æternam.

6 Ut cùm descendit pluvia super sectam herbam; cùm imbres, irrigatio terræ;

7 Florebit temporibus ejus justus: & amplitudo pacis, 'donec non sit luna:

8 Et dominabitur 'a c mari uno ad alterum, & a flumine d quaquà *sunt* fines terræ.

9 Coram eo incurvabunt se e barbari, & inimici ejus 'pulverem lingent.

10 'Reges oceani *accolæ* & insulani munus reddent, reges 'Schebæ & Sebæ donarium offerent:

11 Denique incurvabunt se ei omnes reges, omnes gentes servient ei.

12 Quoniam eripiet egentem vociferantem, & pauperem cui non fuerit adjutor;

13 Parcet attenuato & egenti, animasque egentium servabit;

14 A dolo & a violentia vendicabit animam eorum: adeò pretiosus *est* sanguis eorum in oculis ejus.

15 Ideò 'quandiu vivet, 'dabit ei de auro Schebæ; & orabit' pro eo jugiter, toto die benedicet ei.

16 'U*bi* fuerit pugillus tritici in terra, 'in vertice montium,' commovebit se ut Libanus fructus ejus; & florebunt f cives ut herba terræ.

17 'Erit nomen ejus in seculum, durante g sole sobolescet nomen ejus; & benedicentes sibi in eo, omnes gentes beatum prędicabunt eum.

18 'Benedictus *sit* Jehova Deus; Deus Jisraëlis; qui facit mirabilia solus:

19 Et benedictum nomen gloriæ ejus in seculum: 'impleaturque gloria ejus tota terra; Amen, iterum Amen.

20 'Finiuntur orationes Davidis filii Jischai.

1 *Pro Schelomone*] Ode est ἱκετικὴ, qua moriturus David Schelomonem filium regem institutum cõmendat Deo, & illius specie (prout Schelomo typus fuit Christi) regnum Dei in Christo venturum optat & prædicat. Quamobrem hæc ode ex tribus partibus constat: prima est petitio, tribus primis versibus; secunda est prophetica regni Schelomonis at potius Christi descriptio, a versu 4. usque ad 17: tertia, laudatio, ad finem usque. *O Deus*] hujus petitionis tria sunt capita: primum, ut Deus spiritu justitiæ Schelomonem instruat ad officium perfungendum, prout petiit Schelomo 1.Reg.3. secundum, usus justitiæ a Deo collatæ, versu 2. tertium, fructus benedictionis Dei ex administrata justitia ad ipsum & ad totum regnum perventurus, ver.3. a Heb. *in justitia*. 3 *Montes*] id est, totum regnum montibus abundans: synecdoche. *Pacem*] id est, omnimodam benedictionem, ut pacis nomen ferè ab Hhebræis accipitur. 4 *Vindicabit*] prophetica explicatio regni Christi (quod Schelomonis regno præfiguratum est) per exornationem duorum capitum quæ in petitione posita sunt, nimirum administratæ justitiæ, & fructus ex ea perventuri. justitiæ autem duæ sunt partes, bonorum defensio, & improborum ultio: fructus gradibus quatuor distinguitur; primus est timoris & reverentię Dei, versu 5. secundus, incrementi & ædificationis ecclesiæ, versu 6. & 7. tertius, propagationis regni per vocationem gentium & voluntarium illarum obsequium versu 8. & sequentibus; quartus, infinitæ benedictionis ad subditos, & gloriæ ad regem perventuræ, inde a versu 12. *Filios egentes*] id est, quos diuturnis calamitatibus pressit, ac veluti hæreditariis: vide psalm. 37.25.
b Heb. *cum sole, & ante lunam, generatione generationum*.

7 *Donec non sit luna*] id est, in perpetuum: vide Gene. 49. 26. annot.
8 *A mari uno usque ad alterum*] id est, Schelomo quidem a mari mediterraneo ad mortuum, & ab Euphrate usque qua protenditur terminus descriptus Exod. 23. Num. 34. Deut. 11. & alibi, ut completum fuisse legitur 1.Reg.4.20. Christus verò in universo mũdo.
c Heb. *a mari usque ad mare*.
d Heb. *usque ad fines terræ*.
e Heb. *sicci, id est, sitientis deserti incolæ, agrestes atque indomiti*.
9 *Pulverem lingent*] id est, proni se in terram prosternent, in signum fidei, reverentiæ, atque obsequii.
10 *Reges oceani*] vide 1. Reg 4.33. & toto decimo capite, quomodo hæc figuratè Schelomoni ex parte contigerint: quæ hodie implentur in Christo, ut sequens versus explicat. *Schebæ & Sebæ*] vide Gen. 10.7.
15 *Quandiu vivet*] quisque eorum quos redemerit & vendicaverit. *Dabit ei de auro Schebæ*] id est, ultrò ex tota facultate sua præstabit debitum officium atque obsequium: quod munerum collatione olim significabatur synecdochicè, ut 1.Schem. 10.27. *Pro eo*] id est, pro salute ejus, & bono totius regni. 16 *Ubi fuerit*] hoc est, nihil erit tam exiguum, quod non augeatur vel multiplicetur in immensum per benedictionem Dei. *In vertice montium*] id est, etiam in loco incommodissimo. *Commovebit se ut Libanus*] id est, mutuo confrictu perstrepet copiosa seges, ut arbores Libani: hyperbole. f Heb. *e civitate*. 17 *Erit nomen ejus*] hoc est, tum ipse in sempiternum vivet, tum de nomine suo filios Dei & Christianos a se dictos gignet; qui nomini ipsius benedicant, & sibi de hac sua prærogativa gratulentur: nam hæc in speciem tantùm Schelomoni evenerunt.
g Heb. *ante solem: ut suprà ver. 5.* 18 *Benedictus sit Jehova*] Conclusio laudativa. 19 *Impleaturq;*] id est, sanctificato nomine ejus adveniat regnum ejus. 20 *Finiuntur*] id est; hanc ultimam orationem moribundus habuit. vide 2.Schem.23.1.

Psalmus LXXIII.

Psaltes post spirituale certamen erumpens in commendationem bonitatis Dei, exponit ægritudinem animi sui & bonorum, qua afficiuntur cùm propter secundos improborum successus, tum propter calamitates suas: deinde rationem sui expediendi ostendens, incertum improborum statum certumq; exitium proponit: postremò tanquam resipiscens se totum credit Deo, & illi hæsurum profitetur.

1 'PSALMUS *Asaphi*. 'Atqui bonus *est* Jisraëli Deus, puris a animo.

1 *Psalmus*] Psalmus est didascalicus, continens propositionem voluntatis Dei erga suos, versu 1: confirmationem ab experientia prophetæ & piorum hominum, a versu 2. usque ad ver. 25. & conclusionem, inde ad finem usque. De hac autem inscriptione vide psalm. 50.1. *Atqui bonus est*] propositio ex abrupto; qua propheta per paralepsin (quæ in scriptura frequentissima est) certamina carnis suæ & spiritus reticens, & quasi repentè ex difficultatibus eorum emergens, conclusionem proponit tantum; affirmans utcunque calamitates urgeant, tamen Dei bonitatem semper esse præsentissimam bonis. a Heb. *corde: ut ver. 7. & ver. 13. & sic deinceps*.

2 'Equidem

2 [a]Equidem quod ad me, penè [a]declinaverant pedes mei; nihil ferè aberat quin [a]effunderentur gressus mei:

3 Cùm inviderem insanientibus, prosperitatem improborum aspicerem.

4 [a]Nam non *sunt* nexus usque ad mortem eorum, [a]sed pingue *est* robur eorum.

5 In labore mortalium non sunt, & cum *reliquis* hominibus non afficiuntur plagis.

6 Idcirco cingit eos [a] torques superbiæ, operit *velut* ornamentum violentia eos.

7 Emicat præ pinguedine uterque oculos eorum, [a]superant cogitationes animi.

8 [a]Tabifici sunt, & loquuntur malignè oppressionem; *&* [a] e sublimi loquuntur.

9 [a] Opponunt cœlis os suum, & lingua eorum pervadit terram.

10 [a]Ideoq; redit populus ejus huc, [a]cùm aquæ pleni *poculi* exprimuntur ipsis,

11 [a] Ut dicant, quomodo cognosceret Deus fortis? ut esset notitia in excelso?

12 Ecce istos improbos, ut tranquilli [b]*in* seculo augeant vires.

13 Utique inaniter purifico animum meum, &[a]lavo in munditia manus meas:

14 Cùm sim plaga affectus quotidie, & castigatio mea *præstò sit* omnibus matutinis.

15 [a]Si dixerim, [a]narrabo [c]talia, [a] ecce generationem filiorum tuorum: perfidus fuero,

16 Si cogitem cognoscere hoc, [d]laboriosum *visum* est in oculis meis:

17 Donec [a]ingressus essem in sanctuaria Dei fortis, animadvertissem [a] finem istorum.

18 [a]Utique in lubricis ponis eos, dejicis eos in vastitates.

19 Quomodo [e]abeunt in desolationem quasi momento; desinunt, consumuntur [a] terroribus?

20 [a]Tanquam somnium, postquam evigilavit *quispiam* ? domine, [a]cùm [f]expergisceris [a]imaginem eorum contemnis.

21 [a]Cum exacerbabatur animus meus, & *in* renibus meis me ipsum exacuebam,

22 [a]Tum eram brutus, qui ignorarem: *velut* jumenta eram apud te.

23 [a]Itaque ego jugiter futurus sum tecum; [a]prehendisti manum dexteram meam.

24 [a]Consilio tuo deduc me, ut postmodum *in* gloriam recipias me.

25 Quis *esset* mihi in cœlis *præter te*? & [g] præter te nullo delector in terra.

26 [a]Deficiente carne mea & animo meo rupes animi mei & portio mea Deus *est* in seculum.

27 [a]Nam ecce longinqui [h] a te pereunt, exscindis [i] quicunque adulterando *deficit* a te.

28 De me itaque, propinquum esse Deo mihi bonum *est*; pono in Domino Jehova receptum meum, ut enarrem omnia opera tua.

2 *Equidem*] confirmatio propositionis per narrationem certaminis quod subeunt pii, usque ad ver. 25. & eventus quem largitur Deus inde ad 23. Certaminis autem ponuntur duo genera: unum singulare prophetæ, qui carnem suam fatetur prosperitati improborum, suisque calamitatibus non satis acquievisse, usque ad versum 10. alterum commune piorum, versibus sequentibus.

Declinaverant pedes] id est, prægravatus carnis infirmitatibus animus propè aberraverat ob officio: metaphora.

Effunderentur gressus mei] id est, diffluerem velut aqua, ne insisterem viis quas præscripsit Deus.

4 *Nam non sunt*] prior locus ætiologię a continua improborum prosperitate usque ad versum 10. Est autem in his verbis elegantissima translatio ad exprimendos secundos improborum casus a textorum telis: quasi dicat, cùm primùm vitam suam orsi sunt, perpetuo cursu eam sine mora vel impedimento usque ad extremum vitæ actum peragunt, ut cùm ex æquabili vel enodi stamine & trama tela contexitur.

Sed pingue] id est, non sunt ut exilia fragiliaque fila, quæ subinde sit opus religare nodis; sed sunt velut robusta, crassa, æqua, & valentia fila, quæ ad finem usque illæsa percurrunt telam præsentis vitæ: hæc metaphora in sequentibus versibus exponitur: cui similem vide Jeschahh. 38. 10. & 14. 6 *Torques superbiæ*] id est, superba sua violentáque facta gloriæ sibi & oramento vertunt. 7 *Superant*] id est, secundis etiam rebus utuntur supra quàm ipsi cogitaverant. 8 *Tabifici sunt*] id est, facto & sermone sunt exitiosi aliis, quasi eos consumant tabe. *E sublimi*] proverbiale loquendi genus. 9 *Opponunt cœlis*] id est, licenter & impunè in Deum blasphemias eructant, & in humanum genus contumelias: metonymia. 10 *Ideoq;*] Secundus locus ætiologiæ a communi piorum sensu.

Cùm aquæ] id est, cùm non tantùm indignam improborum felicitatem observant, sed suas etiam calamitates quasi amaras potiones indies sibi comparari vident. 11 *Ut dicant*] attoniti rerum gravitate & infirmitate carnis, quasi in dubium vocantes providentiam & administrationem Dei. b Heb. *seculi.*

13 *Lavo in munditia*] ut suprà 26.6. 15 *Si dixerim*] altera pars Psalmi incipiens a disceptatione dilemmatica; qua docet psaltes quam rationem tandem secutus sit ad eventus bonorum malorumque cognoscendos, postquam exploravit has duas judicandi vias quæ duobus hisce versibus continentur: nam hoc versu ostendit quantoperè ipsum caro solicitaverit ut judicaret de piis ex re præsente, quod mundus solet facere; sequente verò docet quòmodo misso sensu carnis, & spiritus sui tenuitate agnita adductus sit ad consulendum Deum: hæc autem sunt μεταβατικὰ ad alteram orationis partem de eventu. *Narrabo talia*] id est, res secundas improborum, & contrà bonorum adversas. c Heb. *sicut* hæc. *Ecce generationem*] prosopopœia ironica adversus Deum, qua proterviam improborum exponit Psaltes ludificantium Deum in sanctis ejus: quæ ex adverso respondet propositioni ver. 12. d Heb. *labor.* 17 *Ingressus*] i. contulissem me ad doctrinam cœlestem percipiendã, quę in locis sacris & prophetarũ scholis tradebatur: sic enim Davidem a Schaüle Najothas ad Schemuelem fugisse, ubi conventus prophetarum habebatur, legimus 1. Schem. 19. 18. *Finem istorum*] i. exitum, quem improbis tribuit Deus observassem. 18 *Utique*] propositio metaphorica status & eventus improborum, quam duo seq. ver. illustrant. e Heb. *sunt.* 19 *Terroribus*] vide Ijobi 18. 20 *Tanquam*] id est, ipsi cum felicitate sua evanescunt.

Cùm expergisceris] id est, incipis exerere vim tuam ad efficiendum justitiam tuam: humanitus dictum, ut psal. 35. 23. f Heb. *vel cùm expergefacis, istos videlicet.*

Imaginem eorum] id est, eos ipsos, qui non amplius sunt quàm umbra imaginaria, ut psal. 39. 7.

21 *Cum exacerbabatur*] Confessio peccati in priore illa cogitatione & voluntate hærentis, ad excitandum studium suum & amplificandam gloriam Dei, versibus sequentibus.

22 *Tum eram*] id est, non magis sapiebam in rebus istis quam pecudes.

23 *Itaque ego*] Conclusio, qua propheta beneficium Dei agnoscens primùm se illi regendum & ducendum tradit, sequente versu; deinde summam Dei majestatem cum infirmitate sua comparans, bonorumque eventa cum improborum exitiis, se hæsurum Deo perpetuò promittit ad gloriam ipsius. *Prehendisti*] id est, in lubrico hujus vitæ labentem sustinuisti doctrina & operibus tuis, ver. 17. 24 *Consilio tuo*] non autem ex sententia animi mei. g Heb. *tecum.* 26 *Deficiente carne mea*] id est, quæcunque me angustiæ corporis aut animæ urant. 27 *Nam ecce*] Confirmatio gloriationis piorum in Deo, a contrario improborum eventu, quem suprà docuit. h Heb. *tui.* i Heb. *adulteratum a te*

Psalmus LXXIIII.

Ecclesia gravissimis calamitatibus ab Antiocho oppressa expostulat cum Deo de suis perpessionibus; scelera hostium proponit: & Deum tandiu cessare conquesta, fœderis ipsius, magnificorumq; operum recordatur, indignissimorumq; in Deum facinorum quæ hostes perpetraverant: idcirco Deum pro salute sua, gloria nominis ipsius, & hostium confusione supplicat.

1 [a]ODE *didascalica*, [a] *Asapho.* [a]Quare Deus [a] rejicis in æternum? [a]fumare pergit ira tua in gregem pastus tui?

2 [a]Recordare cœtus tui; te acquisivisse [a] antea, vendicasse tribum possessionis tuæ; mõtem Tzijonis hunc *esse in* quo habitabas.

3 [a]Attolle pedes tuos ad vastitates [a] æternas, *ad* omnia mala *quæ* facit inimicus [a] in loco sancto.

4 [a]Rugientes hostes tui in medio synagogarum tuarum, [a] posuerunt insignia sua [b] *pro* insignibus.

1 *Ode didascalica*] id est, in perpetuum Ecclesiæ documentum tradita, ut Psal. 44. 1. Est autem hæc ode generis σχετλιαστικοῦ καὶ εὐκτικοῦ, continẽs partes tres; Exordium sive propositionem, ver. 1. 2. & 3. narrationem, a ver. 4. ad 10. & petitionem, inde ad finem usque.

Asapho] ut psalm. 50. 1. Videtur autem hanc oden Ecclesia Deo recinisse, quo tempore Antiochus populum Dei durissima tyrannide pressit, & omnem cultum Dei nefariè prophanavit. *Quare Deus*] exordium sive propositio proleptica, constans ex duabus partibus; expostulatione cum Deo, versu 1, & petitione duobus sequentibus: quæ duæ partes exordii reliquo psalmo exornantur. *Rejicis*] id est, nobis adesse & gratificari desinis tam diu & sine intermissione. *Fumare pergit*] id est, ardet: synecdoche metaphorica. 2 *Recordare*] id est, demonstra opere te non oblitum esse Ecclesiæ, regni; & religiosi loci, quem antea præsentia tua iustitutoque sanctificaveras. a Heb. *antiquè.* 3 *Attolle pedes*] id est, accurre; humanitus dictum. *Aeternas*] id est, indesinentes & perpetuò durantes, sine intercapedine: ut ver. 1. *In loco sancto*] id est, in templo, urbe, & regione sancta: quo modo accipiendum esse docebunt sequentia. 4 *Rugientes*] narratio explicans expostulationem versus primi, primùm a maleficiis tyrannicis adversariorum, usque ad ver. 9. deinde a privatione singularium beneficiorum Dei, ver. 9.

Posuerunt insignia] id est, omnia signa cultus sacri a Deo instituta, publica & privata, in templo, urbe, agro, regione tota, & in hominibus ipsis sustulerunt, & sua trophæa, idola, statuas, prophanos cultus, præputium, & omnia illegitima exercitia in populum Dei invehenerent: de his videndi sunt libri Machabæorum, & Josephus de antiquitatibus Judaicis lib. 12. b Heb. *insignia.*

5 [c] Nobilis habitus est *eorum quisque*, " prout efferebat sursum [d] contra implexa ligna secures.
6 "Etiam nunc sculpturas ejus simul, vecte & tuditibus tundunt.
7 [e] Immiserunt ignem in " sanctuaria tua *dejicientes* in terram; prophanarunt tabernaculum nominis tui.
8 Dixerunt [f] cum animo suo, vim inferamus eis pariter: incenderunt omnes synagogas Dei fortis *dejicientes* in terram.
9 " Insignia nostra non videmus; non *est* amplius propheta, neque *est* apud nos qui sciat usque quò.
10 " Quousque ô Deus, probro afficiet hostis? irritabit inimicus nomen tuum in æternum?
11 Quare avertis manum tuam, " & *quidem* dexteram tuam? " e medio sinus tui cohibe.
12 " Atqui Deus " rex meus *est* jam olim, operans [g] omnimodam salutem in medio terræ.
13 Tu disrupisti robore tuo mare, perfregisti capita " cetorum in aquis.
14 Tu conquassasti capita " balænæ, ‖ dedisti " cibum ipsi populo [h] per deserta *proficiscenti*.
15 Tu " fidisti fontem & " torrentem; tu " arefacis fluvios validos.
16 Tuus *est* dies, etiam tua nox: tu parasti " lumen *hujus* & solem.
17 Tu statuisti omnes terminos terræ: ipsam æstatem & hyemem tu formasti.
18 " Recordare *saltem* hujus; [i] inimicum probro afficere, ô Jehova, & populum stultum irritare nomen tuum.
19 " Ne tradas *isti* catervæ [k] vitam " turturis tuæ; catervæ pauperum tuorum ne obliviscaris in æternum.
20 Intuere in fœdus: " nam repleta sunt obscurissima loca terræ, caulæ *sunt* violentiæ.
21 Qui attritus est, ne redeat " confusus; pauper & egens laudent nomen tuum.
22 Surge, ô Deus, [l] age causam tuã; recordare opprobrii tui *quo afficeris* a stulto quotidie.
23 Ne obliviscaris vocis hostium tuorum; strepitus insurgentium in te, [m] augescentis jugiter.

c Heb. *cognitus est*. 5 *Prout efferebat*] est, quo vehementius intestina opera tecta e ligno affabre facta & coagmentata dissipabat. hunc versum ita reddendum esse Hhebraicę voces, accentus, & contextus ipse docent.
d Heb. *contra implexum ligni*.
6 *Etiam nunc*] amplificatio a circumstãtia temporis. quasi dicat, ne hoc quidem hominibus istis est satis, quòd disjecta & disturbata sint omnia: conquirunt rudera quæ vectibus impellant, & minutas particulas quas malleis comminuant; adeò altè infixum hæret odiũ cultus tui, & religionis nostræ.
e Heb. *miserunt in ignem tuum sanctuarium*: hypallage: ut Judic. 1.8.
7 *Sanctuaria tua*] id est, loca sacra, synagogas, scholas, & si quæ sunt ejusmodi: ut sequente versu exponitur.
f Heb. *in corde suo*.
9 *Insignia nostra*] id est, omnia illa prisca testimonia & documenta ceremoniarũ, quarum pædagogio nos antea instituebat Deus. Hoc primum est beneficium ademptum; cui subnectuntur duo alia; unum, ordinariæ prædicationis verbi; alterum, singularis prophetiæ, qua extra ordinem consolabantur populum prophetæ per singulares revelationes spiritus. 10 *Quousque ô Deus*] altera pars psalmi, continens primùm expostulationem cum Deo, duobus versibus: deinde patheticam propositionem causarum ex quibus Deus ad misericordiam provocatur, a ver. 12 ad 19. ac postremo petitionem gratiæ & liberationis, reliquis versibus. Expostulationis autem partes sunt duæ: una, quod blasphematur Deus, hoc versu; altera quòd ipso cessante opprimuntur pii, sequente versu. 11 *Et quidem dexteram*] id est liberatricem & pios sustentantem: nam hoc benignum Dei opus erga suos in scripturis ferè dexteræ attribuitur humanitus. *E medio*] id est, ne finito amplius otiosam esse; sed velut eductam exerce in adjumentum nostrum: humanitus dictum, ut de pigro dicitur Proverb. 19.24. & 26.15. 12 *Atqui Deus*] propositio argumentorum quibus provocatur Deus ad misericordiam, a constantia primùm naturæ ejus fœderisq; gratiosi; deinde operum ejus tum singularium quæ extra ordinem Deus populo suo præstitit, tribus sequentibus; tum eorum quæ ex ordine naturæ pergunt, ver. 16. & 17. *Rex meus*] id est, curat me ab æterno recipiens me in fidem & clientelam suam. g Heb. *salutes*. 13 *Cetorum*] sive crocodilorum, ut Jechezkelis 29.3. id est, nomarchorum, magnatum & ducum, quorum operam adhibuit Parhho ad persequendũ Jisraëlitas. vide Exod. 15.4. 14 *Balenę*] id est, Parhhonis, quem cum copiis obtrivit mare: sic Jeschahh. 27.3. ‖ *Exod. 14.* *Cibum*] id est, man & coturnices, de quibus Exod. 16. & Numer. 11. hunc autem locum ita accipiendum esse ostendit ipsa verborum series cum historia comparata: similem constructionem vide Jehosch. 15.19. & Judic. 1.15. h Heb. *desertorum*. *Exodi. 16. & Deut. 8.* *Exod. 17.6* *Num. 20.11.* 15 *Fidisti fontem*] id est, petram & rupem, ut manaret fontem: frequens synecdoche a fine, ut vulgo coquere panem, molere farinam dicimus, ex Jeschahhję 44.14. & 47.2. *Torrentem*] id est, aquam multam, ut biberet cœtus & jumenta ejus, Num. 20.11. *Arefacis*] id est, ut spatium aridum effecisti ad transitum populi tui per Jardenem, quo tempore Jarden superabat omnes ripas suas. Sic elicit psaltes thesin ex hypothesi sive exemplo singulari, ut commodiùs ad alterum genus operum transeat. 16 *Lumen hujus*] id est, Lunam cum stellis. 18 *Recordare*] postremus commiserationis locus, ab indignitate blasphemiarum quas in Deum torquent inimici. quasi dicat, ut taceamus gratiosum fœdus tuum nobiscum & opera admirabilia; saltem hoc effice, ut nomen tuum vindicetur ab inimicis tuis. i Heb. *inimicus probro afficit, &c.*
19 *Ne tradas*] petitio tripertita, pro ratione causarum quæ modo adductæ sunt: qua primùm salutem Ecclesiæ tribus versibus; deinde gloriam nominis Dei; ac postremò compressionem impiorum postulat. k Heb. *animam*. *Turturis*] id est, Ecclesiæ tuæ inermis, imbellis, simplicis, & mitis, prout columba est, adeoque turtur, qui minimus censetur in columbarum genere, teste Aristotele lib. 5. de historia animalium, cap. 13.

20 *Nam repleta sunt*] id est, nihil est tam abstrusum atque reconditum, quo non pervaserit illorum violentia.
21 *Confusus*] i. repulsam a te ferens.
l Heb. *contende contentionem tuam*.
m Heb. *ascendentis*.

Psalmus LXXV.

David accepto nuntio de Abneri cæde, a novis dissidiis metuens Deum orat, ut propter nomen suum misereatur populi: officiumq; suum erga Deum & populum sibi conciliatum professus, Deum orat ut pergat regnum ipsi tradere, in quo Deo servire & populum justè gubernare possit.

1 MAGISTRO *symphoniæ*, " *ne perdas*; *Psalmus* " *Asapho*, & " *canticum*.
2 " Celebramus te Deus, celebramus: " nam propinquum nomen tuum, enarrant mirabilia tua.
3 " Cùm excepero " conventum, ego [a] rectissimè judicabo.
4 " Solutas terrę omniumq; habitatorum ejus, ego aptabo " columnas, Sela.
5 " Dicens insanientibus, ne insaniatis: & improbis " ne attollatis cornu.
6 Ne attollatis " contra excelsum cornu vestrum; *ne* loquamini " collo duro.
7 " Non enim ab exortu aut ab occasu, neque " a deserto *est* [b] exaltatio:
8 " Sed Deus judex; hunc deprimit, & illum extollit.
9 " Nam poculum in manu Jehovæ, & vinum

1 *Ne perdas*] vide suprà psal. 57.1. id est, Psalmus est ἀπευκτικὸς, sive (ut ita dicamus) deprecativus, quo deprecatur David funesta illa & exitialia bella quæ inter ipsũ & domum Schaülis gesta fuerant, videns utrinque populum miserè perditum iri, nisi Deus pro misericordia sua provideret. Hunc enim psalmum ad ea tempora pertinere nominatim ostendit versus quartus, quibus Abner ad Davidem profectus regnum Jisraëlis obtulerat ipsi; & Joab totum consilium nefario suo scelere ita conturbaverat, ut a gravioribus bellis metus esset, 2. Schem. 3. Constat autem ex duabus partibus: prima est propositio locorum ex quibus Dei misericordia imploratur, a versu 2. ad 10. secunda, petitio, duobus ultimis. *Asapho*] ut Psalm. 50.1. *Canticum*] ut Psalm. 48.1. 2 *Celebramus te*] prior pars Psalmi, propositio locorum ad conciliandam misericordiam pertinentium. Sunt autem duo loci; unus a confessione beneficiorum præsentium & præteritorum Dei, hoc versu; alter, a professione studii sui in præstando officio erga Deum & regnum universum, versibus sequentibus. *Nam propinquum*] id est, multa nobis suppeditasti publica & privata argumenta celebrandi nominis tui, ex quibus cognoscimus te nobis adesse etiam his turbulentis & calamitosis temporibus: in his enim miraculis Dei non respicit propriè David ad prisca jam olim in populo facta; sed partim ad singularia Dei opera erga ipsum, cùm profugus esset, restitutus, evectus, & in regno unius tribus conservatus contra vim cæterarum, partim ad publica erga suum regnum. 3 *Cùm excepero*] secundus locus comparandæ misericordiæ, professio officii quod se præstiturum pollicetur David. q. dicat, ne sinas, ô Deus, Judæos & Jisraëlitas amplius mutuis inter se bellis confici, aut consiliũ de habendo Jisraëlitarum omnium conventu (quod jam Abnero autore initum est) abrumpi; sed propter nomen tuum & veritatem tuam effice, ut Jisraëlitæ in hoc consilio pergant, & ego meis partibus coram te defungi possim. *Conventum*] in quem Jisraëlitæ suadente Abnero consenserant, 2. Schem. 3.17. & qui postmodum Chebrone habitus est, 2. Schem 5. ubi Jisraëlitas honorificentissimè fuisse a rege exceptos legimus 1. Chron. 11.3. & 12.23. ad finem usque a Heb. *rectitudinibus*.
4 *Solutas terræ*] id est statum regni & Ecclesiæ dissolutum per has diuturnas clades & dissentiones instaurabo: metaphora, quæ sequentibus exponitur. 5 *Dicens*] id est, propositis Dei judiciis avocans a via ipsorum mala. *Ne attollatis*] id est, ne insolescatis & ferociatis thrasonicè: metaphora a petulcis animantibus.
6 *Contra excelsum*] quo autore rex fui institutus, 2. Schem. 3.18. & hic conventus indictus est. *Collo duro*] id est, reluctante & renitente adversus voluntatem Dei: metaphora ab animantibus refractariis & impatientibus jugi. 7 *Non enim*] ἐργασία propositionis præcedentis, ne cornua efferant contra excelsum adversarii ver. 6. Non est (inquit) hoc regnum a mundo, sed a Deo profectum. *A deserto*] id est, septentrione aut meridie: Nam utrinque Judæa clauditur deserto. b Heb. *extollere*. 8 *Sed*] vide 2. Schem. 3.1. 9 *Nam poculum*] occupatio, quasi dicat, fateor quidem me non sine gravi damno meo & meorũ hucusq; evectum esse, ut calamitates bonis æquè ac malis communes sunt: sed tamen (utcunque turbulenta sint & periculosa omnia) quam malè cedat improbis, ex parte res præsentes commonstrant, & tandem exitus adversariorum funestus ostendet. hæc allegoricè poculi appellatione figurantur, quod suis quidem bibendum, improbis verò epotandum præbet Deus, ut Jeschahhjæ 51. Jirmejæ 25. & alibi.

tur-

Quas expresserint] id est, quas ipsi sua impuritate, gravitate, & pertinacia sibi comparaverint.

10 *Ego itaque*] altera pars Psalmi, petitio per paralepsin: nam perinde est ac si diceret David; ne perdas, ô Deus, sed potius rationem ineas qua tui Jisraëlitæ conserventur, ut annuntiem, psallam, &c. *Jahhakobi*] id est, Jisraelis, qui populus unus est ad Dei unici fœdus & cultum vocatus; prout etiam designavit Elija 1.Reg.18.31. 11 *Succidam*] id est, exarmem improbos, & ita mutilem ut se in posterum contra te efferre nequeant. *Exaltentur*] id est, confirmentur justi, ut erecto capite Deum colere & in regno tranquillè versari possint. Sic 1.Schem.2.1.

turbidum est, plenum mixtione, ex quo fundit: veruntamen fæces ejus *quas* expresserint, bibent omnes improbi terræ.

10 Ego itaque annuntiem in seculum, psallam Deo Jahhakobi:

11 Et omnia cornua improborum succidam; exaltentur cornua justi.

12 Vovete & *vota* reddite Jehovæ Deo vestro; quicunque circumstant illum, afferant munus illi formidabili,

13 *Qui* vindemiat spiritum antecessorum, formidabilis regibus terræ.

12 *Vovete*] conclusio hortatoria, ut observatum est in ver.1. *Afferant munus*] ut Chezkijæ temporibus factum est, 2. Chron.32.23. 13 *Vindemiat spiritum*] id est, propter suos potentibus vitam momento & nullo negotio adimit, 2.Chron.32.21.

Psalmus LXXVI.

Psaltes Deum celebrans de præsentia ipsius & magnifico opere adversus Assyrios, potentiam iræ ejus ad exequendam voluntatem ipsius ostendit, & omnes ad Deum colendum hortatur.

1 MAGISTRO *symphoniæ* [a] *fidium: Psalmus Asapho & canticum.*

2 Nobilis *est* in Jehuda Deus, in Jisraële magnum nomen ejus:

3 Cujus tugurium *est* Schalemi, & habitaculum Tzijone.

4 Ibi confregit [b] coruscos arcus; scutum, gladiumq;, & bellum. Sela.

5 Illustris factus es, magnificus; ex montibus direptionis.

6 Dediderunt se in prædam robusti [c] animo, dormitaverunt somnum suum: adeò ut non invenerint ulli viri bellatores manus suas.

7 Præ increpatione tua, ô Deus Jahhakobi; consopitus est & currus & equus.

8 Tu, tu *inquam*, formidabilis es: ecquis consisteret coram te, ex quo irasceris?

9 Ubi e cœlis facis ut audiatur sententia: terra timet, & quieta sidit;

10 Cùm surgit ad judicium Deus, ad servandum omnes mansuetos terræ. Sela.

11 Cùm æstus hominum celebrat te, residuum æstuum cingis.

a Heb. *in pulsationibus: ut psal.4.1.*

1 *Psalmus*] Psalmus est generis εὐχαριστικοῦ, constans ex partibus quatuor: prima est exordium, generatim proponens argumenta laudationis Dei, ver.2.& 3 secunda est narratio, a ver.4 ad 8. tertia est propositio doctrinæ ad Ecclesiam pervenientis ex narratione, inde ad ver.12. quarta conclusio hortatoria. Videtur autem hic psalmus, ut etiam psal.48. ad tempora Chizkijæ referendus esse, quibus copiarum Sancheribi pars magna cœlitus interfecta est: 2.Reg.19.2.Chron.32.& Jeschahh.37. *Asapho*] ut Psalm.50.1. 2 *Nobilis est*] Exordium, ut observatum est in ver.1. proponens duo argumenta laudationis Dei; a mirificis operibus ejus quibus se ipsum nobilitavit, ut narratur inde a ver.4. & a singulari ipsius præsentia atque habitatione Jeruschalaimis, ver. 3. 3 *Schalemi*] vide Gen.14.18. 4 *Ibi*] id est, apud Jeruschalaima & Tzijonem, quæ Sancherib obsidebat: narratio. *Confregit*] id est, hostes ita cecidit, ut nullis militaribus armis uti possent; his vitam adimens, illis frangens animum; perinde atque si omnia ipsorum arma dissiluissent: metonymia. b Heb. *prunas, vel scintillas arcus, id est, præ nitore scintillantes, sive ignescentes.* *Coruscus*] amplificatio ἀσύνδετος. quasi dicat, potentissimum, instructissimum, & accuratissimum exercitum: synecdoche. 5 *Illustris factus es*] ἀποστροφὴ ad Deum, inceptam narrationem illustrans. *Ex montibus*] id est, nobilitata est majestas tua ex eo maximè, quòd Assyriorum castra vicinos montes occupantia diripienda tradidisti nobis, prout sequens versus explicat. 6 *Dediderunt se*] superstites ex clade, qui mane deseruerunt castra & fuga se proripuerunt. c Heb. *corde.* *Dormitaverunt*] occisi ab angelo. *Adeò ut non invenerint*] his prostratis, illis se in pedes conjicientibus: vide 2.Reg.19.32. quomodo nihil planè adversus Jeruschalaima tentare potuerint; quod hîc dicitur invenire manus suas, τὸ ἐπιχειρεῖν. 7 *Increpatione*].i. potente verbo tuo, & nullo negotio: prout denũtiaverat Jeschahhja 2. Reg.19.20.& seq. *Et currus*].i. quisquis valebat robore, antecessor, & princeps in castris regis Assyriæ, 2.Chro.32.21. hi enim maximè curribus & equis vehi solent: synecdoche. 8 *Tu, tu*] transitio ad propositionem didascalicam per epiphonema. *Ecquis*] cõmunis locus de imbecillitate rerum creatarum adversus iratum creatorẽ suum, ad quem transitur ex superioris hypotheseos argumẽto. 9 *Ubi e*] ἐργασία propositionis ab exemplo totius terræ: quod metaphoricè exponit psaltes, Deum cum judice terreno comparans, duobus ver. 11 *Aestus hom.*].i. cùm æstuantes & insolentes adversus te homines coërcentur judicio tuo; ac proinde materiam præbent celebrandi tui. hic primus usus sententiæ Dei, de qua ver.9. *Residuum æstuum*] id est, circumvallas & munis populum tuum, quem ex hostium tuorum æstu reservasti: respicit enim ad prophetiam quæ habetur 2.Reg.19.30. alter usus sententiæ Dei, bonorum salus.

Psalmus LXXVII.

Psaltes Ecclesiam docet quomodo in extremis rerum difficultatibus imploret fidem Dei; certamen carnis exponit in dubium vocantis benignitatem Dei, & victoriam spiritus adversus carnem, seipsum a natura, promissionibus, operibusq; Dei confirmantis.

1 MAGISTRO *symphoniæ, præfecto* posteris *Jeduthunis, cum Asapho; psalmus.*

2 Vox mea ad Deum *fertur*, cùm exclamo; vox mea ad Deum, ut aurem advertat ad me.

3 [a] Tempore angustiæ meæ dominum requiro: manu mea noctu perfusa, & non intermittente: renuente consolationem admittere anima mea.

4 Recordor Dei, cùm fluctuando perstrepo: meditor, cùm obruit se spiritus meus. Sela.

5 Cùm tenes [b] vigiles oculos meos; concutior, ita ut non possim eloqui.

6 Reputo tempora inde ab antiquitate, annos *superiorum* seculorum.

7 Recordor musicæ pulsationis meæ noctе: cùm [c] animo meo meditor, & perscrutatur spiritus meus, *dicens*:

8 An in secula repelleret dominus, aut non pergeret bene velle amplius?

9 An deficeret in æternum benignitas ejus? desineret sermo [d] in quamque generationem?

10 An oblitus esset gratiam facere Deus fortis? an occluderet irâ miserationes suas? Sela.

11 Tandem dico; infirmare me istud, mutatam esse dexteram excelsi?

12 Imò recordabor actionum Jah: quin recordabor inde ab antiquitate [e] quodque

1 *Jeduthuni*] de quo suprà Psal.39.1. & 1.Chro.25.2.& 3. *Psalmus*] Psalmus est didascalicus: quo propheta ostendit primùm quanta certamina subeat animus suus, cùm premitur calamitatibus; deinde quibus modis & argumentis erigatur, ut Ecclesiam suo exemplo doceat. Prior pars continetur a ver.2. ad 11. posterior, inde ad finem usque. 2 *Cùm exclamo*] id est, cùm pressus afflictionibus fidem alienam implorare cogor. Propositio generalis, quam reliquo psalmo exornat propheta ab antecedentibus, explicans primùm afflictiones suas gravissimas, usque ad ver.6. deinde conflictationem animi, usque ad ver.11. ac postremò confirmationem quasi redeuntis ad se & resipiscentis animi, ad finem usque. Ex quibus omnibus assurgit hæc propositio: cùm affligor & conflictor animus meus; recordatione fœderis, operumque Dei revocor ad ipsum implorandum unum. a Heb. *dic; synecdoche: sic infra ver.6.* 3 *Tempore angustiæ*] ἐργασία sive exornatio propositionem superiorẽ confirmans per enarrationem trium illorum capitum quæ modò dicta sunt, nimirum afflictionum, certaminis spiritualis, & resipiscentiæ. *Manu mea*] id est, præ afflictionum gravitate madentibus ex continua lachrymatione manibus meis; sivè precando conserantur, sive adhibeantur ad abstergendos oculos. 4 *Fluctuando*] id est, cùm incertus animus huc illuc impellitur, & quasi undis agitatus querulas voces emittit: metaphora. 5 *Tenes vigi.*] id est, ita affligis ut non possim dormire. b Heb. *vigilias oculorum meorum: hypallage.* 6 *Tempora*] id est, administrationem superiorum temporum, ut sequentia docent; sive universalem, hoc versu, sive singularem, sequente. 7 *Musicæ puls.*] .i. antè acceptorum beneficiorum, quibus dies noctesq; excitabar ad celebrandum te: synecdoche. c Heb. *corde.* 8 *An in secula*] hypotyposis conflictantis animi cum gravissimis & difficillimis necessitatibus, ac velut disceptantis de fide & constantia Dei, tribus versibus. 9 *Sermo*] id est, promissio quam fecit suis. d Heb. *in generationem & generationem.* 11 *Tandem dico*] altera hypotyposis resipiscentis & se ipsum reprehendentis animi. quasi dicat, quid? Egóne cùm seriem omnium temporum memoria repetens agnoscam perpetuum cursum beneficentiæ Dei; & vitam meam anteactam recolens sentiam fuisse perpetuam erga me benignitatem ipsius; nunc demum cederem? & tum naturæ Dei, tum promissionum, operumque oblivisce rer, ubi semel manum suam mutat, hoc est, rationem administrandi mei? non patiar me infirmari hoc pacto, neque animo abjecto cedam præsentibus castigationibus: elegantissima aposiopesis indignabundum animum exprimens. 12 *Recordabor*] subjectio oficii, quod præstare debet piorum animus, ubi rediens ad se confirmare cupit: nimirum ut opera Dei memoria colligat ad recreandum se, prout explicantur ad finem usque. e Heb. *mirabile tuum.*

mira-

mirabilium tuorum:

13 Et meditabor de unoquoque opere tuo; de actionibus tuis confabulabor, *dicens*;

14 O Deus, " in sanctitate via tua *est*; quis Dèus fortis magnus *est* ut Deus?

15 Tu, ô Deus fortis mirifice; ostendisti " in populis robur tuum.

16 Vindicasti " brachio populum tuum; " posteros Jahhakobi, " etiam Josephum. Sela.

17 " Videntes te aquæ, Deus, videntes te aquæ, formidarunt: etiam " commotæ sunt abyssi.

18 " Exundarunt aquas nubes, " sonum ediderunt superiores nubes: etiam lapilli tui pervaserunt.

19 [f] Sonante tonitru tuo " in isto orbe, illustrarunt fulgura terram habitabilem: commota est & tremuit terra.

20 Per mare " viâ tuâ, & semitâ tuâ per aquas amplas (nam vestigia tua non sunt " cognita)

21 Duxisti ut gregem populum tuum, [g] Moschis & Aharonis operâ.

14 *In sanctitate*] Ubi, administratio tua est sanctissima, potentissima, & summè admirabilis; cujus potentiam omnes populi experti sunt, versu sequente; nominatim vero populus tuus sensit ad liberationem & salutem suam, usque ad finem Psal.

15 *In populis*] a quibus, per quos, & ad quos deduxisti servos tuos: ut docet historia Moschis in libro Gen. a cap. 11. ad finem usque.

16 *Brachio*] id est, robore: humanitus dictum.

Posteros Jahhakobi] ex Aegypto, ut habetur Exo 1.12.

Etiam Josephum] id est, regnum Jisraëlitarum ipsum, quod atrocissimis peccatis adeò te provocavit, ut jam planè a gratia tua & spe restitutionis exciderit: sic accipitur Hhobadjæ 18. Zecarję 10.6. & alibi sic commendat psaltes communia & singularia beneficia Dei. 17 *Videntes te aquæ*] periphrastica descriptio transitus per mare rubrum: in qua per prosopopœiam docet psaltes quid mare, quid cœlum, & terra fecerint ad imperium Dei. *Commotæ sunt abyssi*] id est, profundum mare, discedens atque dividens se, ut iter tuum sterneretur populo tuo, ver. 20. 18 *Exundarunt*] vide Exod. 14.24. *Sonum ediderunt*] id est, perstrepebant nimbi & grandines. f Heb. *sono tonitru tui*. 19 *In isto orbe*] id est, regione aëris. 20 *Viâ tuâ*] id est, quæ tibi soli patet, ac familiaris est: ut sequentia verba inclusa parenthesi explicant. *Cognita*] id est, explorata & tentata ab ullo homine. g Heb. *per manum Moschis, &c.*

Psalmus LXXVIII.

Psaltes populum Jehudæorum revocans ad cognoscendum & prædicandum Deum, proponit documenta primùm quidem verbi; deinde verò operum quæ perfecit Deus inde ab exitu ex Aegypto: itaq; propositis paternis beneficiis & flagellis Dei erga populum suum, judiciisq; in adversarios gravissimis, ac nominatim in cōtumaces Jisraëlitas, pios confirmat de æternitate sacerdotii & regni in tribu Jehudæ.

1 " ODE *didascalica*, *Asapho*. " Auribus percipe, popule mi, doctrinam meam; inclinate aurem vestram ad sermones oris mei.

2 Aperiam " per parabolam os meum, " eructabo " occulta inde [a] a prisco *tempore*:

3 Quæ audivimus ac novimus, ut majores nostri narraverunt nobis.

4 Non celabimus filios eorum, generationem posteram: [b] narraturos laudes Jehovæ, roburq; ejus, & mirabilia ejus quæ fecit.

5 " Nam statuit " testimonium in Jahhakobo, & legem posuit in Jisraële; quæ præcepit majoribus nostris nota facere filiis ipsorum:

6 Ut sciant generatio postera, filii nascituri surgentesque, enarrent filiis suis:

7 Et ponant in Deo spem suam, neque obliviscantur actionum Dei fortis; sed præcepta ejus custodiant:

8 " Nec sint ut majores eorum, generatio contumax & rebellis; generatio quæ non comparavit [c] animum suum, & cujus spiritus non fuit constans erga Deum fortem:

9 " Ut posteri Ephrajimi " armati jaculantes arcu " *qui* verterunt *terga* tempore prælii:

10 " *Quia* non servaverunt fœdus Dei, & in lege ejus renuerunt ambulare;

11 Obliti actionum ejus, & mirabilium ejus quæ ostenderat ipsis.

12 " Coram majoribus eorum fecerat " miracula; in terra Ægypti, agro [d] Tanitico.

13 ‖ Diffiderat mare ut traduceret eos, statuens aquas tanquam acervum:

14 ‖ Deduxeratq; eos nube interdiu, & totam noctem [e] lucente igne.

15 ‖ Fiderat rupes in deserto, ut potum præberet in abyssis plurimum,

16 Educens fluenta e petra, & demittens tanquam flumina aquas.

17 Perrexerunt tamen adhuc peccare in eum, exacerbando excelsum in ipsa *terra* sicca.

18 Et tentantes Deum fortem cum animo suo, petendo cibum pro desyderio animi sui;

19 Ac obloquentes contra Deum dixerunt, an posset Deus fortis instruere mensam in hoc deserto?

20 En ita percussit rupem, ut fluxerint aquæ, & torrentes exundaverint. an etiam cibum posset dare, an pararet carnem populo suo?

21 Idcirco audiens Jehova, excanduerat: & ignis succensus erat in Jahhakobum, ac etiam [f] ira arserat in Jisraëlem:

22 Quia non crediderant in Deum, neq; confisi erant in salutem ejus:

23 Quamvis " præcepisset superioribus nubibus supernè, & januas cœlorum " aperuisset,

24 ‖ Depluensq; super eos Man ad comedendum, " frumentum cœlorum daret illis,

25 " Panem robustissimorum comederet quisque: viaticum mitteret eis ad saturitatem.

26 Impellens " Eurum in cœlis, & inducens robore suo " Austrum,

27 Cùm depluisset super eos carnem tanquam pulverem, & sicut arenam marium volucres alatas,

28 Dejiciens intra " castra sua, circa tabernacula sua;

29 Et comedentes saturati essent valde, & [g] quod concupiverant illi attulisset illis:

1 *Ode didascalica*] hujus odes summæ partes sunt quatuor: Exordium, quatuor primis versibus; propositio, inde ad ver. 12. narratio administrationis Dei & improbitatis populi, inde ad vers. 68. & conclusio ab explicatione præsentis status populi, inde ad finem usque. Videtur autem hæc ode a rege Chizkija aut propheta Jeschahbja alióve sub illa tempora fuisse scripta, quibus regnum Jisraëlis intercidit, 2. Reg. 17. *Auribus percipe*] Exordium audientiam faciens primùm ab officio personarum, hoc vers. deinde a genere documentorum quæ propositurus est psaltes, quòd posita sunt in mysteriis, vers. 2. quòd vetera, vers. 3. & quòd ad gloriam Dei pertinentia, vers. 4. 2 *Per parabolam*] id est, exempla: quorum alia sunt historica & vera, ut hoc psalmo; alia ficta, sed tamen ad docendum apposita; alia denique ex communi usu deprompta, etsi singularem aliquam historiam minimè attingunt, ut Matth. 13. & in Evangeliis passim. Est autem aperire os suum, initium dicendi facere. *Eructabo*] id est, copiosè fundam: metaphora a fontibus. *Occulta*] id est, documenta quæ sub exemplis latent: nam hic versus prolepticè complectitur argumentum psalmi; nimirum exempla in quibus est Narrationis summa, & exemplorum documenta, quæ propositione continentur. a Heb. *ab antiquitate*. b Heb. *narrantes: præsens pro tempore perpetuo; ut accipiendum esse docet ver. 6. Deut. 4.9 & 6.7.* 5 *Nam statuit*] propositio documentorum Dei, usq; ad ver. 8. & exemplorū ad confirmanda documenta pertinentiū, usq; ad ver. 12. *Testimonium*] i. circumcisionem & ceremonias: quibus doctrinam de suo fœdere & populi officio, id est, legē & Evangeliū, suis testificabatur & obsignabat Deus.

8 *Nec sint ut majores*] ...orum historia continetur in narratione, infrà a ver. 12. ad 59.

c Heb. *cor: sic deinceps*.

9 *Ut posteri Ephrajimi*] id est, regnum Jisraëlis: quod synecdochicè Ephrajimi nomine significari solet, quia regnum Jisraëlis ab ea tribu cœpit, quæ ex eo tempore principatum in decem tribubus obtinuit: sic apud prophetas passim. Hujus autem historia habetur infrà a ver. 59. ad 68.

Armati] id est, instructissimi peritia rebusq; militaribus, sive ad defendendum se sive ad lædendum: synecdoche.

Qui verterunt terga] id est, fusi & cæsi sunt, prout Hoscheahh prædixerat sub finem capitis 10. & Hhamos 7.17.

10 *Quia non servaverunt*] vide 2. Reg. 17.7. & sequentibus.

12 *Coram majoribus*] narratio elegantissima operum mirabilium Dei & beneficiorum ejus; quæ per antithesin cum ingratis Jisraëlitarum factis comparata amplificant horū impietatem, & equitatem judiciorum Dei. Sunt autem ista opera quibus amplificatur populi improbitas, duobus tēporibus distincta: primùm est, cùm in Aegypto versati sunt & in profectione, usque ad ver. 54. secundum, cùm missi sunt in possessionem terræ & eam obtinuerunt, inde ad ver. 68. Prioris autem temporis duplicia sunt opera: unum, singularis beneficentiæ Dei erga suos, usque ad vers. 42. alterum mirabilium judiciorum in adversarios, versibus sequentibus. *Miracula*] id est, mirabilia opera, de quibus a primo capite Exodi usque ad 14. d Heb. *Tzobhanis: vide Num. 13.22.* ‖ *Exod. 14. 21. & 15.8.* e Heb. *luce ignis*. ‖ *Exod. 13.21. Exod. 17.6. & Num. 20.11. Num. 11.* f Heb. *ascenderat: ut infrà vers. 31. synecdochicè dictum, quia accenso igne ascendit flamma: vide Exodi. 25.37.* 23 *Præcepisset*] id est, præcepto suo effecisset ut nubes distillarent man. *Aperuisset*] id est, maxima copia profudisset: metaphora. ‖ *Exod. 16.14.* 24 *Frumentum*] id est, semen, præbens usum frumenti: vide Numer. 11.8. 25 *Panem robustissimorum*] id est, angelorum; quem non pistores, aut humana opera; sed ipsi cœlites angeli administri voluntatis Dei suppeditabant. Sic dicuntur Angeli, quia potentiam suam aliquatenus cum eis communicat Deus, quem scriptura passim robustum Jisraëlis vocat. 26 *Eurum, Austrum*] id est, cum ventum qui intermedius est inter orientem & meridiem, quem Eurum propriè appellari docet Vitruvius lib. 1. 28 *Castra sua*] id est, quę sibi vindicabat, & in quibus habitabat prospiciens populo suo: exaggeratio criminis Jisraëlitarum. g Heb. *concupiscentiam illorum*.

30 'Nondum alienati erant a concupiscentia sua, adhuc cibus eorum in ore eorum *erat*:

31 Cùm ira Dei ardens in eos, interficeret 'e pinguissimis eorum; & juvenes Jisraëlis prosterneret.

32 Post totum hoc 'peccaverunt amplius, neq; crediderunt propter mirabilia ejus.

33 Quamobrem 'consumebat vanitate dies illorum, & annos illorum terrore.

34 Cùm occidebat eos; si requirebant eum, & conversi manè quærebant Deum fortem,

35 Recordantes Deum fuisse rupem suam, & Deum fortem excelsum vindicem suum;

36 Quamvis 'conarentur eum decipere ore suo, & lingua sua mentirentur ei,

37 Et animus ipsorum non esset comparatus erga eum, neque constantes essent in fœdere ejus;

38 Tamen ille misericors expiabat iniquitatem, ita ut non perderet; & [h] plurimùm avertebat iram suam, neque excitabat totum æstum suum,

39 Recordans 'carnem eos esse, ventum abeuntem qui non revertitur.

40 'Quoties exacerbaverunt eum in deserto? dolore affecerunt eum in solitudine?

41 Qui [i] subinde tentarunt Deum fortem, & sanctum Jisraëlis 'circumscripserunt,

42 Immemores manus ejus, diei quo redemerat ipsos ab hoste:

43 Quo disposuit in Ægypto signa sua, & prodigia sua in agro Tanitico:

44 ‖ Cùm mutavit in sanguinem rivos eorum, fluentaq; eorum ne bibere possent:

45 ‖ Immisit in eos colluviem animalium quæ consumeret eos, ac ranas quæ perderet eos:

46 ‖ Et dedit brucho proventum eorum, ac laborem eorum locustæ:

47 ‖ 'Occidit grandine 'vites eorum, & sycomoros eorum '*igni* qui quacunque insidebat consumeret:

48 Dedidit etiam eidem grandini bruta eorum, & pecora eorum prunis ignitis:

49 Immisit in eos æstum iræ suæ, excandescentiam, indignationemque, & angustiam; [k] mittendo 'nuntios malorum:

50 ‖ 'Liberavit iter ad iram suam, non cohibuit a morte [l] vitam illorum: & bestias eorum pesti dedidit:

51 ‖ Et percussit omne primogenitum in Ægypto, principium virium in tentoriis '*posterorum* Chami:

52 Et transtulit tanquam pecudes populum suum, direxitque eos tanquam gregem per desertum:

53 ‖ Et deducens eos securè ita ut non metuerent, postquàm inimicos eorum operuisset mare,

54 Adduxit eos in 'terminum sanctitatis suæ, 'montem hunc quem acquisivit dextera ejus,

55 ‖ Expellens a facie eorum gentes, faciensq; ut 'accciderent funiculo possessionis: & habitarent in tentoriis earum tribus Jisraëlis.

56 ‖ Attamen tentarunt & exacerbarunt Deum excelsum, & testimonia ejus non observarunt:

57 Sed aversi perfidè egerunt, 'ut majores eorum: 'conversi sunt, ut arcus [m] fallax.

58 ‖ Nam provocarunt eum per excelsa sua, & per sculptilia sua ad zelotypiam concitarunt eum.

59 Quod 'audiens Deus excanduit, sprevitq; valde Jisraëlem:

60 ‖ Adeò ut deserens tabernaculum Schiluntis, tentorium *quod* collocaverat inter homines:

61 Traderet in captivitatem 'robur suum, & gloriam suam in manum hostis:

62 Dederetq; gladio populum suum; ita in possessionem suam excanduerat:

63 Juvenes ejus absumeret 'ignis, & virgines ejus 'non laudarentur:

64 Sacerdotes ejus gladio conciderent, & viduæ ejus 'non flerent.

65 Deinde 'evigilavit Dominus '*qui visus fuerat* tanquam dormiens sicut robustus, 'cantillans ex vino.

66 ‖ Et percussit hostes suos retrò, 'opprobrium [n] perpetuum indidit eis.

67 ‖ 'Tandem sprevit 'tentorium Josephi, & tribum Ephrajimi non elegit.

68 ‖ 'Eligens verò tribum Jehudæ, montem Tzijonis quæ diligat,

69 'Ut terram *quam* [o] constituit in seculum; ædificavit simile excelsis *palatiis* sanctuarium suum.

70 ‖ Eligensq; Davidem servum suum, & assumens eum ex caulis gregis;

71 [p] A tergo fœtarum duxit eum, ad pascendum Jahhakobum populum suum & Jiraëlem possessionem suam:

72 ‖ Qui pavit eos pro integritate animi sui, & [q] ‖ summa 'prudentia manuum suarum deduxit eos.

30 *Nondum alienati*] i. adhuc se explebant carnibus quas concupiverant post elapsum mensem, de quo Num. 11.20.

31 *E pinguissimis*] id est, quibusque robustissimis & valentissimis corpore: quos non dubium est eo insolentius firma sui corporis constitutione abusos extulisse se contra Deum; ut exprobrat Mosche Deut. 32.15.

32 *Peccaverunt amplius*] murmurando adversus Deum, Num. 14 & 16. & 17.

33 *Consumebat*] ut denuntiatum est Num. 14.28. & seq.

36 *Conarentur*] id est, hypocritas agerent coram Deo.

h Heb. *multiplicabat avertere.*

39 *Carnem eos esse*] id est, mortales esse a natura ut omnis caro est, & evanidos instabilesq; ut ventus.

40 *Quoties*] exclamatio pathetica: quasi dicat, quis fando possit enarrare tot rebelliones, quibus provocarũt Deum? vide Num. 14.22

i Heb. *reversi sunt & tentarunt.*

41 *Circumscripserunt*] id est, tantum sibi arrogarunt, ut infinitam Dei potentiam arbitratu suo definirent & quasi terminos ei circundarent; modò hæc ab illo præstanda esse affirmantes ex sententia animi sui, modò negantes illa præstari posse: quod genus exempla in libris Moschis recensentur multa.

‖ *Exod.* 7.13.

‖ *Exod.* 8.24.

Exod. 8 6.

‖ *Exod.* 10.13.

‖ *Exod.* 9.23.

47 *Occidit*] id est, corrupit & omnino perdidit: metaphora.

Vites] id est, omnem proventum terræ & plantas quaslibet, sativas, insativas, humiles, altas, teneras, & agrestes, ac valentissimas: synecdoche.

Igni qui quacunque] sic interpretamur Hhebræam vocem compositam; adducti tum illius etymo, tum comparatione sequentis versus, & verborum Moschis Exod. 9.23. & 24. k Heb. *missu nuntiorum: sed hoc fuisset ambiguum.* 49 *Nuntios*] id est, Moschem & Ahharonem, per quos tum superiores plagæ, tum aliæ quæ hic indignationis, &c. nomine comprehenduntur, Aegyptiis prænuntiatæ atq; immissæ sunt. ‖ *Exod.* 9.6. 50 *Libravit*] i. iter profundendæ iræ suæ super Aegyptios quasi ad libram perpendit, injustam illorũ contumaciam compensans justis Dei judiciis: elegans metaphora.

l Heb. *animam.* ‖ *Exod.* 11. & 12. 51 *Posterorum*] i. Aegyptiorum, originem ducentium a maledicto Chamo Gen. 9. & 10.2 quo & Aegyptum usque ad sua tempora Aegyptiorum lingua Cham fuisse dictam testatur Hieronymus in Gen. & Chemmin oppidum in Thebaide magnum templo Persei celebre nominat Herodotus lib. 2. ‖ *Exod.* 15.13. 54 *Terminum*] id est, determinatum ab ipso tabernaculum; per synecdochen. *Montem hunc*] ut Exod. 15.17.

‖ *Num.* 32. & *Jehosch.* 12.

55 *Accciderent funiculo possessionis*] id est, cederent in possessionem populo Dei: vide Deut. 32. 8. & 9.

‖ *Judicum* 1.2. & 3.

57 *Ut majores eorũ*] qui ex Aegypto exiverant, & perfidè in Deum egerant, ut suprà dictum est.

Conversi sunt] id est, licet prius sua hypocrisi præ se ferebant fidem & utilitatem aliquam; tamen momẽto efficiebantur inutiles: ut cùm arcus repentè aliquo pacto corruptus fallit expectationem sagittarii. sic Hosche. 7.16.

m Heb. *fallacia.*

‖ *Deut.* 32.16. & 21.

59 *Audiens*] id est, cognoscens humanitus dictum.

‖ 1. *Schem.* 4.

61 *Robur, &c.*] id est, arcam: vide 1. Chron. 16.11.

63 *Ignis*] ira Dei, id est, gladius Pelischtæorum consumens.

Non laud.] maerent innuptæ; proinde illaudatæ epithalamiis, quæ solebant decantare pronymphæ ad laudes sponsi & sponsæ, ut Psalm. 45. Jirmeja 7. 34. & 16.9. & 25.10.

64 *Non flerent*] scil. præ gravitate mœroris illico extinguerentur: ut narratur de uxore Pinchasi, 1. Schem. 4.19.

65 *Evigilavit*] id est, post temporariam cessationem (quæ cum dormitione ferè comparatur) opus tandem aggressus est in adversarios: humanitus dictum. *Qui visus fuerat*] id est, quem Pelischtæi tum desidere & ab omni opere vacare cogitabant, sive dormientem sive vigilem. Nam hæc ex judicio Pelischtæorum dici historia docet, cùm ita statuerent secum: hic Deus magnificentissimus est 1. Schem. 4.8. Quid ergo causæ est cur nunc cesset a magnificis suis operibus, nisi quòd nunc demum dormit & se ex anteacto labore recreat; aut si vigil est, vino obruitur & in præsentia sui non est compos? *Cantillans*] id est, nihil agens, sed tantùm a vino actus. sic idololatræ res ridiculas affingunt Deo. ‖ 1. *Schem.* 5.6. 66 *Opprobrium perpetuum*] cùm Dagonem prostravisset atque confregisset; unde invaluit mos apud Pelischtæos ut non calcent limen inferum in æde Dagonis: quæ superstitio ipsis probro fuit, 1. Schem. 5.5. n Heb. *seculi.* ‖ 2. *Schem.* 6. 67 *Tandem*] id est, postquam multa ab Jisraëlitis perpessus, & multa ipsorum causa in adversarios executus, multis modis divexavit eos, neque tamen resipuerunt ad ferulas ejus; eò postremò deventum est, ut regnum Jisraëlis pessundaret: ut dictum est suprà vers. 9. *Tentorium Josephi, &c.*] id est, abjecit regionem & regnum Jisraëlitarum. ‖ 2. *Schem.* 7. 68 *Eligens verò*] conclusio a beneficio Dei erga Jehudæos: in quorum regione tum sacerdotium & cultum suum, vers. 68. & 69 tum etiam regnum stabilivit & servavit Deus, versibus sequentibus. 69 *Ut terram*] ὑς ἐρωτήσιν verborum ad evidentiam mutavimus, ut 1. Schem. 20.16. o Heb. *fundavit, id est, consilio suo inde a principio ad hoc destinavit.* ‖ 1. *Schem.* 16. p Heb. *a post fœtas.* ‖ 2. *Schem.* 5.2. q Heb. *prudentiis.* ‖ 2. *Schem.* 9.1. 72 *Prudentia manuum*] id est, prudentissima administratione; nam manus metonymicè pro opera & administratione accipitur passim.

Psalmus LXXIX.

Psaltes enarrat mala gravissima quæ populus Dei ab Antiocho perpessus est; impiis justam Dei vindictam.

vindictam imprecatur : & Deum pro remissione peccatorum Ecclesiæ, ope & liberatione solicitat ad gloriam ipsius, confusionem impiorum, & fidelium bonum.

1 [a]PSALMUS *Asapho*. O Deus, ingressæ sunt gentes [b]in possessionem tuam, [c]polluerunt templum sanctitatis tuæ; [d]disposuerunt Jeruschalaima in cumulos.

2 Dederunt cadaver [e]servorum tuorum cibo volucribus cœli; carnem eorum quos benignitate prosequebaris, bestiis terræ.

3 Effuderunt sanguinem eorum velut aquam circa Jeruschalaima, nec erat qui sepeliret.

4 ||Sumus opprobrio vicinis nostris, sannæ & ludificationi circumstantibus nos.

5 [f]Quousque Jehova? irasceris in æternum? ardebit velut ignis zelus tuus?

6 [g]Effunde æstum tuum in eas gentes [h]quæ non agnoscunt te; & super regna quæ nomen tuum non invocant.

7 Nam *consumptor* consumpsit Jahhakobum, & habitaculum ejus desolaverunt.

8 [i]Ne recorderis adversus nos [k]iniquitates præcedentium *temporum*: festinanter [l]præveniant nos miserationes tuæ; nam attenuati sumus valde.

9 Auxiliare nobis Deus salutis nostræ propter honorem nominis tui; & eripe nos, expiationemq; fac de peccatis nostris propter nomen tuum.

10 Cur dicturæ essent istę gentes, ubinam *est* Deus istorum? [m]innotescat in istis gentibus ante oculos nostros, ultione sanguinis servorum tuorum effusi.

11 Perveniat ante faciem tuam gemitus vincti, [n]pro magnitudine brachii tui [o]fac ut reliqui sint [a] qui jam traduntur morti.

12 [p]Redde ergo vicinis nostris [q]septuplo [r]in sinum ipsorum; opprobrium ipsorum quo affecerunt te, Domine.

13 Nos autem populus tuus & grex pastus tui celebremus te in seculum, [b] in quamq; generationem enarremus laudem tuam.

1 *Psalmus*] Psalmus est σχετλιαστι-κὸς, constans ex tribus partibus; narratione pathetica, usq; ad vers. 5. petitione, usque ad vers. 12. & conclusione petitoria. Videtur autem hic psalmus ad Antiochi tempora pertinere, quibus optimè conveniunt singulæ narrationis partes. *In possessionem tuā*] id est, in terram Cenahhanææ, ut appellatur Exo. 15. 17. *Polluerunt*] spoliando, funestando, & omnia prophana impiaq; munera obeundo: ut scribitur 1. Machab. 1. & apud Joseph. antiquitat. Judaic. 12. cap. 7. *Disposuerunt*] secundo congressu, cùm præfectus Antiochi fraude in urbem involavit. 1. Machab. 1. 30. & sequentibus. 2 *Servorum tuorū*] qui constantes erant in observatione legis tuæ contra impii regis edictum, 1. Machab. 1. 39. & 60. || Psal. 44. 14. 5 *Quousque Jehova*] altera pars psalmi, continens primum expostulationem cum Deo, hoc vers. deinde certa petitionum capita suis causis conjuncta, in sequentibus. 6 *Effunde*] petitio; cujus loci sunt duo: unus, contra adversarios & impios, duobus versibus; alter, pro defensione & salute piorum, inde a vers. 8. *Quæ non agnoscunt*] imprecationis causa duplex; pertinax ignoratio Dei, hoc vers. & maleficia in Ecclesiam, sequente. 8 *Ne recorderis*] alterum petitionis membrum, precatio pro ecclesia; cujus partes sunt, ut Deus peccata condonet per misericordiam velut calamitatum causas, hoc vers. deinde ut opem & salutem afferat, tribus de causis: prima est gloria nominis ejus, vers. 9 secunda, blasphemiarum in Deum & maleficiorum in Ecclesiam coërcitio, vers. 10. tertia, afflictorum inclamantium Deum commiseratio, vers. 11. *Iniquitates præcedentium*] id est, quas nos & majores nostri antehac perpetravimus. *Præveniant*] antequam operi ærumnarum nostrarum succumbamus. 10 *Innotescat*] id est, palam fiat gentibus, idque viventibus, videntibus & præsentibus nobis, te non abesse; sed tuis præsentem esse. *Pro magnitudine*] id est, amplissima adeoque infinita virtute tua: humanitus dictum. *Fac ut reliqui sint*] id est, tuos jam jam in præsentissimis mortis angustiis versantes reserva. a Heb. *filii mortis: sic infrà Psal.* 102. 21. 12 *Redde ergo*] Conclusio summam petitionis continens, nimirum imprecationem contra improbos, & precem pro salute & lætitia bonorum. *Septuplo*] vide Gen. 4. 15. *In sinum*] id est, prolixè & cumulatè; ut quæ sine numero dantur, in gremium profundi solent: metaphora, ut Jeschahh. 65. 6. & 7. & Jirmejæ 32. 18. b Heb. *in generationem & generationem.*

PSALMUS LXXX.

Ecclesia in deportatione ab hostibus pressa Deum sollicitat de præstando officio ipsius: perpessiones suas exponit: præterita Dei beneficia comparat cum indignitate malorum præsentium: & liberationem salutémque a Deo petit ad gloriam ipsius.

1 MAGISTRO *symphoniæ*, [a]*ad hexachorda*; [b]*psalmus* [c]*testimonii Asapho.*

2 [d]O pastor [e]Jisraëlis auribus percipe; ductor Josephi tanquam gregis, [f]insidens Cerubinis [g]illucesce.

3 Coram [h]Ephrajimo, Binjamineque, & Menasche [i]excita potentiam tuam; & veni ad plenam salutem *afferendam* nobis.

4 O Deus, [k]restitue nos, & [l]fac ut luceat facies tua; ita servabimur.

5 [m]Jehova Deus exercituum, quousque fumaturus es contra orationem populi tui?

6 Cibas eos [n]pane lachrymarum, & bibendū præbes eis de lachrymis [o]triental.

7 [p]Exponis nos contentioni vicinis nostris, & inimici nostri subsannant [a] *nos*.

8 O Deus exercituum restitue nos, & fac ut luceat facies tua; ita servabimur.

9 [q]Vitem ex Ægypto transtuleras; expuleras gentes ut plantares eam.

10 || [r]Expediveras ante eam, feceras que ut [b] ageret radices suas & [s]impleret terram.

11 Operirentur montes umbrâ ejus, & palmitum ejus cedri [c] maximæ.

12 [t]Emittebat ramos suos usque ad mare, & ad flumen teneros ramos suos.

13 Quare [u]perrupisti macerias ejus, adeò ut carpant eam omnes [d] viatores,

14 [x]Suffodiat eam [y]porcus sylvestris, & animal agreste depascat eam?

15 O Deus exercituum, [z]revertere [a]jam, intuere [b]e cœlis & respice: ac [c]visita vitem hanc.

16 Et [d]surculum quem plantaverat dextera

1 *Ad hexachorda*] Vide suprà in psalm. 45. 1. & 60. 1. *Psalmus*] psalmus est ἱκετικὸς, distinctus in tres partes Amœbæo versu terminatas: quarum prima est propositio summa petitionis, a versu 2. ad 5. secunda, expostulatio de perpessionibus Ecclesiæ, a vers. 5. ad 15. tertia, pathetica petitio salutis a comparatione antè acceptorum beneficiorum cum præsentibus perpessionibus, inde ad finem usque. Videtur autem hic psalmus scriptus fuisse temporibus deportationis Babylonicæ: ut partim historiæ comparatio cum hoc psalmo, partim verba commonstrant Chaldaismum quendam redolentia. *Testimonii*] id est, quo Ecclesia supplicans testificabatur fidem suam in Deum de promissa liberatione post annos septuaginta, Jirmejæ 29. 10. 2 *O pastor*] Exordium sive petitio summa audientiæ, gratiæ, beneficentiæ, & salutis, a persona Dei, & præterita administratione ejus, quæ pastoris allegoria designatur. quasi dicat, tu qui olim liberasti, pavisti, & deduxisti populum tuum, & Ecclesiæ tradidisti cultum tuum, ac proinde eadem semper officia obtines liberandi tuos, & instaurandi cultus tui, age, auribus percipe, &c. *Jisraëlis*] id est, tuorum omnium. *Josephi*] vide suprà 77. 16. *Insidens Cerubinis*] id est, qui nobis responsa dandi, nos regendi, & tuendi cultum aspectabilem tuum munus in te recepisti, atque præstitisti, Exodi 25. 8. & 22. & Numeror. 7 89.

Illucesce] ut Deut. 33. 2. 3 *Ephrajimo*] id est, reliquiis Ephrajimi & aliarum tribuum, quæ regno Jehudæ adhærentes in tuo cultu permanserunt: prout factum esse post reditum a deportatione Babylonica legitur 1. Chronic. 9. 3.

Excita] id est, velut torpescentem vel dormientem exere. 4 *Restitue nos*] in sede nostra, & cultu tuo. *Fac ut luceat*] ut suprà psalm. 4. 7. 5 *Jehova*] altera pars psalmi, expostulatio gravissima, iram Dei humanitus diversis allegoriis exprimens. 6 *Pane lachrymarum*] ut suprà 42. 4. *Triental*] id est, non communem cyathum, aut mensuram calamitatum; sed magna pocula atque insolita afflictionum epotanda præbes. Est enim triens sive triental tertia pars sextarii, quatuor cyathos communes capiens. 7 *Exponis nos*] id est, facis ut vicini omnes, quibuscum pax & amicitia colenda fuerat, perpetuis rixis & contentionibus exagitent reliquias nostras, quæ in Jehudæa commoratæ sunt: de quibus 2. Reg. 25. 15. & Jirmejæ inde a 37. capite. a Heb. *subsannant nos sibi: pleonasmus usitatus.* 9 *Vitem*] Tertia pars psalmi continens primum commiserationis locos duos; unum, a præteritis jam olim Dei beneficiis, quatuor versibus; alterum, a præsentibus calamitatibus, versu 13 & 14. deinde petitionem, ad finem usque. Est autem tota commiseratio allegorica a similitudine vitis: quam similitudinem scriptura frequentat plurimùm, ut interpretatur Jeschahhja 5. 7. || *Exod.* 15. 17. 10 *Expediveras*] ut exponitur Exodi 23. 28. & Jehosch. 24. 12. b Heb. *radicaret radices. Psal.* 44. 3. *Impleret terram*] id est, numero, magnitudine, & gloria præstaret: hyperbole. c Heb. *Dei fortius sic Psalm.* 36. 7. 12 *Emittebat ramos*] id est, vim suam atque dominatum regni protendebat in omnes terminos quos definiveras: vide suprà 72 8.

13 *Perrupisti macerias ejus*] id est, sustulisti manum tuam qua circummuniebatur; ut minatus erat Deus, Deuteronom. 31. 17 & Jeschahh. 5. 5. d Heb. *transeuntes via.* 14 *Suffodiat*] id est, rostro proruat terram, & effodiat quod absconditum est sub ea: nam verbum est compositum Chaldæum potius quàm Hhebræum origine, quod significat rem absconditam, ut thesaurum, effodere.

Porcus sylvestris] id est, impurissimæ gentes atque ferissimæ ab imo ad summum perdant radicitus. 15 *Revertere jam*] petitio, qua Ecclesia opem Dei implorat humanitus. *Jam*] cùm propè est, ut pereamus funditus, infrà vers. 17. *E cœlis*] quandoquidem aspectabilis tua præsentia sublata est; cujus recordatione antè nominabatur insidens Cerubinis. *Visita*] ut Gen. 21. 1.

16 *Surculum*] id est, totum corpus populi, quod priùs deportatum ex Aegypto collocaveras in terra tua.

Ad propaginem] id est, regnum Jehudæ, quod singularibus promissionibus & beneficiis confirmasti in Christo, & devinxisti tibi.

e Heb. *filium: ut Gen.49.22.*

17 *Succisam*] id est, eversam flamma & ferro.

Pereunt] tum Jisraëlitæ omnes, tum Judæi ipsi.

tua; saltem *respice* ad e propaginem *quam* fortificaveras tibi,

17 Incensam igne, succisam: ab increpatione faciei tuæ pereunt.

18 Adsit manus tua f viris dexteræ tuæ, filiis hominis quos fortificasti tibi.

19 Non enim retrocedimus a te; in vita conserva nos, ut nomen tuum invocemus.

20 Jehova, Deus exercituum restitue nos, fac ut luceat facies tua; ita servabimur.

18 *Adsit*] exegesis superioris allegoriæ. f Heb. *viro: Enallage, ut apparet ex ver. sequente. Viris dexteræ*] id est, tibi adeo charis, ut dexteram tuam ad eos ducendum & regendum semper adhibueris; non autem aliis curandos cómiseris. 19 *Non enim retrocedimus a te*] ætiologia superioris dicti, quos confirmasti tibi. quasi dicat, nos tui sumus, antehac a te & nunc etiam confirmati: cujus rei documentum exhibemus tibi, constantiam nostræ fidei atque officii.

Psalmus LXXXI.

Psaltes Jisraëlitas ad liberum Dei cultum exhortans, magnifica ejus opera in exitu ex Ægypto proponit, & doctrinam mandatorum promissionumq́ legis: deinde populum inofficiosæ vitæ reprehendens, revocat ad seriam resipiscentiam perceptionemq́ beneficiorum Dei.

1 *Ad Gittaa instrumenta*] vide psal. 8.1.

Ode] ode generis est didascalici, continens primùm exordium sive hortationem ad populum, a versu 2. ad 5. deinde narrationem ætiologicam, inde usque ad versum 14. postremò conclusionem, qua Deus populum revocat ad resipiscentiā & expectationem promissorum ejus, ad finem usque. Videtur autem hæc ode post tempora Judicum conscripta esse, cùm a Schemuele aut Davide cultus Dei instauratus est.

2 *Cantate*] id est, omnibus modis celebrate in omni conventu sacro.

a Heb. *psalmodiam.*

1 MAGISTRO *symphoniæ* ad *Gittæa instrumenta* ode, *Asapho.*

2 Cantate Deo robori nostro, vociferamini Deo Jahhakobi.

3 Sumite a psalmodica instrumenta; & apponite tympanum, cytharam amœnam cum nablio.

4 Clangite in novilunio buccina, b stativis quibusque feriis, diebus festis nostris.

5 Nam statutum in Jisraële est, ritus a Deo Jahhakobi:

6 Qui testimonium in c Josepho imposuit ipsum; cùm processisset contra terram Ægypti, ubi d sermonem ignotum audiebam.

7 Amovi, *inquit*, ab onere humerum ejus; manus ejus a lacusculo *intritæ* e abierunt.

8 Cùm in angustia illa exclamares, liberavi te; exaudivi te in latebris tonitru: probavi te *usque* ad aquas Meribæ. Sela.

9 Audi popule mi, & contestabor te, ô Jisraël; si auscultaveris mihi,

10 *Si* non erit in te Deus fortis extraneus, neque incurvabis te Deo forti alienigenæ:

b Heb. *stativa quaq. feria, die festi nostri: Enallage numeri.* 5 *Nam statutum*] narratio ætiologica, sive exponens causam præcedentis exhortationis, hoc versu & seq. Duæ sunt (inquit) causæ, ex quibus per sabbatha, neomenias, & solennitates his modis colendus est Deus, Exodi 23. & Numeror. 28. & 29. una est, operum ipsius ad confusionem hostium & liberationem nostram, usque ad vers 9. altera, doctrinę continentis mandata legis & promissiones Evangelii, versibus sequentibus.

6 *Qui testimonium*] exegesis præcedentium verborum, nimirum ritus a Deo Jahhakobi. *In Josepho*] .i. in toto Jisraële, cujus terminos orientem & occidentē versus obtinebat Menasche e posteris Josephi; Jehosch. 17. synecdoche. c Heb. *Jehosephe: epenthesis. Cùm processisset*] .i. Aegyptios terra & mari profligasset, & populum adduxisset Maram usque, Exodi. 15 23. d Heb. *labium: metonymia.*

Sermonem ignotum audiebam] .i. peregrinus eram: periphrasis. 7 *Amovi, inquit*] recensio prioris causæ cur celebrandus sit Deus. de qua a primo capite Exodi usque ad 17. *Ab onere*] .i. a durissima servitute, de qua Exodi 1. & 6. *Lacusculo intritæ*] .i. sordidissimis quibusq; ministeriis; synecdochicè: non enim tantum struebant ædificia, lateres coquebant, & similia obibant munera; sed etiā stramen conquirere, & intritæ lacusculos sive labella bajulare humeris cogebantur, sordidissimo ministerio: quod Hhebraica hac voce significari testatur Aben-Hhezra. e Heb. *transiverunt.* 8 *Exaudivi te*] invocante Mosche, Exodi 14. 15. *In latebris*] .i. columna illa nubis (quæ profecta a conspectu Jisraëlitarū stabat a tergo eorum inter utraque castra) intonante adversus Aegyptios, Exodi 14. 24. *Probavi te*] ut Exodi 15.25. *Usque ad aquas Meribæ*] de quibus Exodi 17. q.d. pertuli mores tuos atque exploravi, usque dum venisti ad montem Chorebū; ad quem ex aquis Meribæ profectus accepisti legem; versibus sequentibus.

9 *Audi popule mi*] altera causa, nimirum doctrina quam Deus proposuit legę prout summatim exposuerat ad fontes amaros, Exodi 15.26.

11 Ego sum Jehova Deus tuus, qui feci ut ascenderes e terra Ægypti; dilata os tuum, & impleturus sum illud.

12 Sed non auscultavit populus meus voci meæ, & Jisraël non acquievit mihi.

13 Quapropter dimisi eos; pergunt ex f sententia animi sui, abeant cum consiliis suis.

14 O si populus meus auscultasset mihi, *si* Jisraëlitæ in viis meis ambulassent;

15 Vel momento inimicos eorum depressissem, cùm in hostes eorum convertissem manum meam.

16 Osores Jehovæ g mendaciter se dedissent ei, & futurum fuisset tempus istorum in seculum.

17 Denique cibaret eum adipe tritici, etiam ex rupe melle satiarem te.

11 *Ego sum Jehova*] affirmatio sermonis quem habet Deus ad populum suū, ab æternitate, fœdere, & operibus suis erga populum. q.d. tam certè ac verè hęc promissa mea completurus sum, quàm me certum est Jehovam Deum tuū esse, ac eduxisse te, &c.

Dilata os tuum] .i. tantùm pleno ore, plena fiducia, atque libertate, etiam importunè pete.

Impleturus sum] .i. & petitiones tuas præstiturus, & cantica laudis inditurus ori tuo ex perceptis beneficiis. 12 *Non auscultavit*] tum in deserto ambulans, tum in regione Cenahhaneæ habitans; ut historia Judicum commonstrat.

13 *Dimisi eos*] vide Judic. 2. & 10. versu 11. & sequentibus. f Heb. *in aspectu cordis sui: ut Deut. 29.19.* 14 *O si*] conclusio, qua Deus ἀνθρωποπαθῶς populum revocat ad resipiscentiam & perceptionem bonorum suorum, ut Deut. 32. 29. & Jeschahhjæ 48.18. 15 *Cùm in hostes*] id est, sola adversione manus deturbassem eos. g Heb. *mentiti fuissent ei: ut psalm. 18.45. & 6.3.* 16 *Futurum fuisset tempus*] id est, ista populi felicitas & hostium depressio futura fuisset perpetua. 17 *Cibaret eum*] supple tempus; id est, singuli anni opimum crassumq; triticum ei subministrassent: similem metaphoram vide Deut. 32.14. *Etiam ex rupe*] Deut. 32.13.

Psalmus LXXXII.

Psaltes Deum judiciis præesse docet: judices improbos reprehendit, & ad officium revocat ab infortunato totius reipublicæ & ipsorum exitu; judiciaq́ commendat Deo.

1 PSALMUS *Asapho.* Deus astat in cœtu Dei fortis, inter a Magistratus judicat.

2 Quousque judicabitis b iniquè, & c personam improborum suscipietis? Sela.

3 Judicate *secundum* tenuem & pupillum, afflictum & pauperem justum pronuntiate:

4 Liberate tenuem & egentem, e manu improborum eripite.

5 Ignorantibus & non animadvertentibus, in tenebris continenter ambulantibus illis; dimoventur omnia fundamenta terræ.

6 Ego dico; Dii *quidem* estis, & filii excelsi vos omnes:

7 *At* certè ut plebeius homo morituri estis, etiam sicut unus aliorum principum casuri estis.

8 Surge, ô Deus, judica terram: tu enim possessionem habes *judiciorum* in omnibus gentibus.

1 *Psalmus*] Psalmus est didascalicus, constans ex doctrina vers. 1. reprehensione, usque ad versum 8. & precatione ad Deum, versu ultimo. Est autem doctrinæ locus de præsentia Dei in omni consessu judicum tum admonitionis ad judices, tum precationis sequentis fundamentum.

In cœtu Dei fortis] .i. in omni consessu judicum, ut ipsorum judicum dominus, & judiciorum autor, Deut. 1.17. & 2. Chr. 19.6.

a Heb. *Deos, i. vicarios Dei in administrando jure: ut Exodi 22.28.*

2 *Quousque*] hujus reprehensionis ad judices loci sunt tres: primus est increpatio corruptionis in judicando, hoc versu; secundus, contraria hortatio ad bene judicandum, duobus sequentibus; tertius propositio eventuum qui ex corruptis judiciis consequuntur tum in republica, vers. 5. tum in privatis judicum personis, versu 6. & 7. b Heb. *iniquitatem.* c Heb. *faciem: ut Deut. 1.17. Exod. 23.6.*

3 *Tenuem*] .i. qui præ tenuitate neq; facultatem nocendi habet, neq; defendendi sui; sed improbitate aliena opprimitur, versu seq. 5 *Ignorantibus*] prior eventus perversorum judiciorum, ruina reipublicæ: cujus modos tres proponit psaltes; primus est, ignorantia judicum in jure; secundus, incuria & oscitantia in cognoscendis causis; tertius (qui generalis est) studiosus tenebrarum amor, cœco judicio, nulla prælucente aut verbi Dei, aut rationis ad pietatem & humanitatem face. *Dimoventur*] .i. pessundantur & ruunt omnia. 6 *Ego dico*] alter eventus; mors communis, & præceps casus corruptorum judicum in ruinam æternam: quam tamen præmollit psaltes humili præfatione, & concessione honorifica gradus in quem a Deo evecti sunt. *Dii quidem estis*] .i. Dei sermo ad vos factus est, ut exerceatis judicia ipsius; 2. Chronic. 19.6. sic interpretatur Christus Joannis 10.34. & 35. *Filii excelsi*] .i. quasi hæredes, succedentes in partem aliquam judiciariæ autoritatis ipsius; quam vobis attribuit, ut parentes principes liberis. 7 *Ut plebeius homo*] id est, non tantùm cadetis communi morte, sed etiam celebri & singulari aliqua, ut Jeschahh. 14.10. 8 *Surge Deus*] conclusio petitoria, ut Deus jus dicat in terra; quæ alioqui præ judiciorum constupratione tota videtur collapsura, vers. 5. *Tu enim*] ut Gen. 18.25.

Psalmus LXXXIII.

Psaltes de inimicorum injuriis in populum Dei & impietate in Deum conquestus, gravissimè ipsis exitium imprecatur ad gloriam Dei.

1 Canticum & ᵃ*Psalmus, Asapho.*
2 ᵃO Deus, ᵃne agas silentium; ne surdum agas, neque quiescas, ô Deus fortis.
3 ᵃNam ecce inimici tui perstrepunt, & osores tui ᵃextollunt caput.
4 Contra populum tuum callidè ineunt ᵇconsilium, & consultant contra ᵃabditos tuos,
5 Dicentes, agite excindamus ᵃistos, ᵃne sint gens; ut non memoretur nomen Jisraëlis amplius.
6 Nam consilium inierunt ᶜanimis paribus, contra te fœdus pepigerunt.
7 ᵃTentoria Edomæorum & ᵃJischmahhelitarum, Moabitæ & ᵃHagareni,
8 ᵃGebalitæ, Hhammonitæq; & Hhamalekitæ; Palæstini cum habitatoribus Tyri:
9 Etiam Assyrius ᵃadjunxit se istis, sunt brachium ᵃposteris Loti. Sela.
10 ‖ᵃFac istis ut Midjanitis; ut Siseræ, ut Jabini in torrente Kischonis:
11 Qui excisi fuerunt ᵃad Hhen-dorum, facti sunt fimus terræ.
12 ‖Redige ipsos ingenuos istorum ut Hhorebum, & ut Zeebum; ut Zebachum, & Tzalmunnahhũ, omnes Toparchas istorum,
13 Qui dicunt, hæreditariò possideamus nobis habitacula Dei.
14 Deus mi, pone eos ᵃvelut rotam; ut stipulam coram vento.
15 Ut ignis exurit sylvam, & ut flamma accendit montes,
16 Ita prosequere eos procella tua, & turbine tuo conturba eos.
17 Reple faciem eorum ᵈignominia; ᵃut ᵉrequiratur nomen tuum, ô Jehova.
18 Pudore perfundantur, & conturbentur usque in seculum; erubescantq; & pereant:
19 Ut ᶠcognoscatur, te, cui soli nomen *est* Jehova; excelsum esse supra totam terram.

1 *Psalmus*] Psalmus est εὐκτικὸς, continens exordiũ, ver. 2. propositionem sive narrationem earum rerum de quibus expostulat psaltes, a versu 3. ad 10. & imprecationem, ad finem usque. Videtur autem hic psalmus aut a rege Chizkija, aut ab aliquo propheta temporibus ipsius conscriptus esse; cùm Sancherib tam propria ambitione, quàm finitimarum gentium (quę ipsi parebant) sollicitatione adductus cùm maximis copiis repentè Jehudæam invasit: 2. Reg. 18. & 19.
2 *O Deus*] exordium ad faciendam audientiam: humanitus dictum.
a Heb. *ne sit silentium tibi.*
3 *Nam ecce*] propositio continens duo expostulationis capita; unum, de animo infenso & pessimis consiliis contra populum Dei, usque ad ver. 6. alterum, de impietate blasphema & contumeliosa in Deum ipsum, ver. 6. quibus expostulationis partibus subjicitur recensio gentium quæ criminibus istis tenebantur, usq; ad ver. 10.
Extollunt caput] id est, omni metu posito, & audientibus animis erigunt se ad scelera sua perpetranda. b Heb. *arcanum.* 4 *Abditos tuos*] id est, quos recondis penes te, velut pretiosum peculium tuum, Exod. 19. 5. ac proinde tutos ab omni injuria & inviolatos servas sub umbra alarum tuarum, suprà 17. 8. & 27. 5. 5 *Istos*] Judæos, in quibus adhuc Jisraëlis nomen conservatur. *Ne sint gens*] id est, ne amplius efficiant populum unum: sicut decem tribubus fuerat factum, & prædixerat Jeschahhja 7. 8.
c Heb. *corde pariter.* 7 *Tentoria*] id est, Scenitæ Arabes in tentoriis commorantes; aut potius milites degentes in tentoriis ex usu castrensi: hypallage. *Jischmahhelitarum*] qui in potestatem Jisraëlitarum non venerant, sed animo infesto in eos ferebantur. *Hhagareni*] qui partim Schaülis, partim Jarobhhami secundi temporibus venerant in potestatem Jisraëlitarum, 1. Chronic. 5.
8 *Gebalitæ*] sive Giblæi vicini Tzidoniis, de quibus 1. Reg. 5. 18. 9 *Adjunxit se*] id est, recens suscepit eadem inimicitias, quas finitimi omnes superioribus temporibus continenter gesserant. *Posteris Loti*] id est, Hhammonitas & Moabitas confirmat, qui prius fuerant imbecilliores quàm ut nobis damnum afferre possent: ut docent historiæ Asæ & Jehoschaphati; 2. Chron. 14. & 20. *Judic. 4. & 6. 7. & 8. Judic. 4. & 5.* 10 *Fac istis*] tertia pars, imprecatio. 11 *Ad Hhen-dorum*] prope Tahhanacum & aquas Megidduntis, Judic. 5. 19. ‖ *Judic. 7. & 8.* 14 *Velut rotam*] i. fac ut ipsi tanquam rotati in præceps ferantur, & sua ipsorum volubilitate ac instabilitate decidant de consiliis suis. d Heb. *levitate.* 17 *Ut requiratur*] summus finis precationis, nimirum gloria Dei: quæ posita est tum in invocatione, hoc versu; tum in agnitione æternitatis, majestatis, & potentiæ ejus, versu 19. e Heb *requirant: verbum personæ tertiæ pro impersonali, ut vers. ultimo.* f Heb. *cognoscant, ut suprà vers. 17.*

Psalmus LXXXIIII.

Psaltes a sacris cœtibus exulans desyderium suum exponit: piorum in Ecclesia conversantium felicitatem explicat: Deumq́; precatur ut misericordia utatur ad reducendum se, atque in gratia confirmandum.

1 Magistro *symphonia ad Githæa instrumenta posteris Korachi,* ᵃ*Psalmus.*
2 ᵃQuàm amabilia *sunt* tabernacula tua, ô Jehova exercituum!
3 ᵃDesyderio afficitur, etiamque deficit anima mea *veniendi* ad atria Jehovæ: cor meum & caro mea exclamant *veniendi* ad Deum fortem viventem,
4 ᵃAd altaria tua, Jehova exercituum, rex mi & Deus mi: ᵃetiam passer invenit domum, & hirundo nidum sibi, *in* quo ponat pullos suos.
5 ᵃBeati ᵃqui inhabitant domum tuam, perpetuò laudant te. Sela.
6 ᵃBeatus homo, cui facultas *est* in te semitarum *quas habent pii* in ᵃanimo suo.
7 ᵃ*Beati qui* transeuntes per vallem mori fontem constituunt eum, *quos* etiam ᵃbenedictionum operit pluvia.
8 Pergunt ᵃab acie ad aciem, ᵃcompâret *quisque* apud Deum ᵃTzijone.
9 ᵃJehova Deus exercituum, audi orationem meam; auribus percipe ô Deus Jahhakobi. Sela.
10 O scutum nostrum, aspice, ô Deus; & intuere faciem ᵃChristi tui.
11 ᵃNam melior *est* dies *unus* in atriis tuis, ᵃquàm mille: eligo frequentare ᵃlimen in domo Dei mei, magis quàm habitare ᵃin tentoriis improbitatis:
12 Quia ᵃsol & scutum *est* Jehova Deus, gratiam & gloriam dat Jehova: ᵃnon cohibet bonum *ab* ᵃambulantibus in integritate.
13 ᵃO Jehova exercituum; beatus homo, qui fiduciam habet in te.

1 *Psalmus*] Psalmus est εὐκτικὸς, Davidis (ut verisimile est) propter Schaülis tyrannidem exulantis: continens primùm patheticam propositionem desyderii quo afficiebatur David, usque ad ver. 9. deinde petitionem, usque ad 13. ac postremò conclusionem epiphonematicam, ver. 13.
2 *Quàm amabilia*] exclamatio pathetica de laudibus Ecclesiæ aspectabilis: quam in sequentibus propositionis versibus explicat primùm a singulari conscientia sua, ver. 3. & 4. deinde a publico piorum in ea versantium exemplo, usque ad ver. 9.
3 *Desyderio afficitur*] propositio singularis sensus, quem habebat David in animo suo, verborum coacervatione & hyperbole exponens gravitatem πάθους.
4 *Ad altaria*] ὑστέρωσιν verborum in his libris frequentẽ perspicuitatis causa mutavimus. *Etiam passer*] argumentum a comparatione minoris: passeribus (inquit) hirundinibusque niduli in domibus humanis conceduntur, etsi nihil ad homines attinent; me autem, qui servus sum tuus & membrum Ecclesiæ tuæ, quantò indignius est a domo tua exulare? 5 *Beati*] posterior pars propositionis a communi piorum exemplo; quorum felicitas in domo extra domum in itinere, etiam cùm res adversæ obveniunt, prædicatur. *Qui inhabitant*] ut sacerdotes & Levitæ sacrorum administri. 6 *Beatus*] id est, ô felices eos, quibus aditus in Ecclesiam, ut mihi, non interclusus est; sed per te patet liberè. a Heb. *corde.* 7 *Beati*] id est, felices illos, qui etsi difficiliore itinere utuntur, tamen ad Ecclesiam Dei pervenire possunt: nã si coguntur siticulosa loca (ut erat vallis mori, 2. Sche. 5. 23. 24.) peragrare, nihilominus recreantur consyderatione fontis divini, ad quem contendunt: & similiter quamvis pluvioso cœlo, lætantur tamen, quia liberè possunt Deum accedere. quasi dicat, mihi non esset grave etiam Libycas solitudines peragrare, aut subire imbres vehementissimos, modò Deum adire possem. *Benedictionum pluvia*] id est, quæ ferè immittitur ad communicandam cum terra benedictionem Dei, & fœcundat eam.
8 *Ab acie ad aciem*] id est, a cœtu uno sacro ad alterum quotidiè abeunt, ad exercendum publicè totum cultum Dei: metaphora a re militari. *Compâret quisque*] ex lege Exod. 23. 17. *Tzijone*] ubi tum cultus Dei fuerat institutus, cùm psalmum hunc exararet David, & præcedentis suæ calamitatis documentum traderet Ecclesiæ Dei. 9 *Jehova Deus*] altera pars Psalmi, precatio duobus versibus: cui subjungitur sua explicatio causarum, ver. 11. & 12. 10 *Christi tui*] id est, cùm meam faciem misertus mei, quem unxisti regem, 1 Schem. 16. tum filii tui æterni, quem unxisti prophetam, sacerdotem & regem piorum omnium, & in quo existit hujus regni typici veritas. 11 *Nam melior est*] causa precationis, fructus & lætitia ad pios qui in Ecclesia commorantur perveniens; cujus fons est Deus pro misericordia sua erga eos beneficus, sequente versu. *Quàm mille*] supple in tentoriis improbitatis, quod ἀπὸ κοινοῦ repetendum est ex fine versus. *Limen in domo*] id est, versari in Ecclesia, synecdochicè, & ire de cœtu in cœtum, suprà vers. 8. *In tentoriis improbitatis*] id est, extra Ecclesiam, ubi nulla est sanctimonia & bonitas. 12 *Sol & scutum*] id est, autor illustrium bonorum & gloriæ, ac omnis mali propulsator, ut sequentia verba explicant.
Non cohibet bonum] sed arcet, propulsat atque defendit a malo, tanquam scutum. *Ambulantibus in integritate*] id est, qui non tantùm versantur in cœtu Ecclesiæ, sed re ipsa ex Ecclesia sunt. 13 *O Jehova*] conclusio epiphonematica, ut dictum est in ver. 1. qua statuit utcunque miserè ejectus sit, aut in posterum per Dei voluntatem agitandus, se tamen, etsi absentem corpore, animo tamen & fide præsentem, cum Deo & cum Ecclesia communicaturum: ut suprà Psal. 42. & 43.

Psalmus LXXXV.

Psaltes ab exemplo præcedentis liberationis cum Deo expostulans, Deum orat pro liberatione Ecclesiæ: deinde se ipsum ad verbum Dei audiendum revocans pios consolatur, cùm proximæ liberationis spe, tum alterius æternæ per adventum Christi ad Ecclesiam pertinentis.

1 MAGISTRO *symphoniæ in posteris Korachi,* *Psalmus.*

2 Benevolus fueras, ô Jehova, terræ tuæ: reduxeras turbam captivã Jahhakobi.

3 Condonaveras iniquitatem populi tui, texeras omne peccatum eorum. Sela.

4 Receperas omnem excandescentiam tuam; averteras, quò minus æstuaret, iram tuam.

5 Revertere *ad* nos, ô Deus salutis nostræ; & irritam fac indignationem tuam contra nos.

6 An in seculum irascereris contra nos, protraheres iram tuam [a] in quamque generationem?

7 An non tu [b] reversus, vitæ restitueres nos; ut populus tuus lætentur in te?

8 Ostende nobis, Jehova, benignitatem tuam: & salutem tuam da nobis.

9 Audiam quid loquatur Deus ille fortis Jehova; nam eloquitur pacem erga populum suum, & erga eos quos benignitate prosequitur: sed ne revertantur ad stultitiam.

10 Utique propinqua *est* timentibus eum salus ejus, habitatura est gloria in terra nostra.

11 Benignitas & fides occurrent inter se, justitia & pax osculabuntur se.

12 Fides e terra germinabit, & justitia e cœlis prospectabit.

13 Etiam Jehova dabit quod bonum est, ut terra nostra edat proventum suum,

14 Faciens ut justitia præeat sibi, dum [c] conferet ad iter pedes suos.

1 *Psalmus*] Psalmus est generis mixti, ἐυκτικὸς καὶ διδασκαλικός: itaque duæ sunt partes illius; una est precatio, usque ad ver. 9. altera verò prophetia de instauratione gloriosissima per Christum: in cujus adventum Ecclesia calamitosa & gravissima tyrannide Antiochi pressa videtur se totam rejecisse, ex prophetia Danielis de regno Christi.

2 *Benevolus*] precationis (quæ prior pars est psalmi) membra sunt duo. prius est argumentum ab exemplo anteactæ administrationis Dei ut flectatur ad misericordiam, tribus versibus; posterius verò, petitio misericordiæ & salutis, quatuor sequentibus. Est autem hoc exemplum liberationis Judæorum a captivitate Babylonica, ver. 2. cujus causa constituitur in Deo solo condonante peccata, vers. 3. & iram dimittente, ver. 4. prout Hhezra & Nechemja suis orationibus in Ecclesia professi sunt. 5 *Revertere ad nos*] precatio qua implorat Ecclesia præsentiam, misericordiam, gratiam, benignitatem, & salutem Dei, inserto altero argumento a natura Dei tarda ad iram & proclivi ad misericordiam, ver. 6. & 7. Hæc autem verba *revertere ad nos*, exemplo Chaldæi paraphrastæ ita reddidimus; ut accipienda esse ostendit ver. 7. nam hoc genus ellipseos est frequentissimum. a Heb. *in generationem & generationem.* b Heb. *reverteris vivificaves nos.* 7 *Populus tuus*] id est, ut tuis sit bonum, & tibi gloria: qui duo fines conjuncti sunt. 8 *Ostende*] id est, reipsa præsta, ut docet altera pars versus. 9 *Audiam*] altera pars Psalmi didascalica, in qua propheta primum se ipsum ac populum Dei ad officium revocat omissis querimoniis, hoc ver. deinde promissiones Dei elegantissimis verbis & figuris explicat, reliquis versibus. Est autem officium duplex: unum, ut a sensu carnis expostulantis de miseria sua avocentur pii ad audiendas promissiones & consolationes Dei; alterum, ne immorigera sua vita ipsi intercludant sibi consequendarum promissionum viam. Est itaque hoc principium correctio quædam, quasi dicat, quid conqueror? aut quid loquor? quin potius mihi auscultandum est quid loquatur Deus. *Pacem*] id est, omne bonum & prosperitatem terminatis calamitatibus: ut pollicitus erat Deus, Dan. 8. 14. & Dan. 9. *Ad stultitiam*] id est, idololatriam & alia scelera, in quæ solicitabat Antiochus. 10 *Utique*] explicatio prosperitatis, quam per Prophetas denunciatam fideles audiebant. *Propinqua est*] quasi dicat, mox futurum est ut ab horrenda ista tyrannide liberemur extincto Antiocho, Dan. 8. 14. quæ liberatio tessera quædam & particula futura est æternæ illius ac gloriosæ liberationis & salutis, quam conferet Christus: quamobrem ad eam transitur sequentibus verbis. *Timentibus eum*] qui non convertentur ad stultitiam, superiore versu. *Habitatura est*] id est, futurum est ut Deus præsentia sua glorificet Ecclesiam; quam terra olim figurabat, ubi Ecclesia erat. Hæc autem gloria cujusmodi sit, exponunt sequentia. 11 *Benignitas & fides*] superioris gloriæ explicatio primum quidem spiritualis, duobus versibus; deinde temporalis, ver. 13. sunt autem in hac spirituali gloria binæ relationes; una, benignitatis Dei ad fidem hominum benignitatem & gratiam ejus obviis ulnis excipientium: altera, justitiæ Dei ad pacem hominum sive tranquillitatem conscientiæ per fidem, Rom. 5. 1. quæ verè sunt effecta unici mediatoris Christi. 12 *Fides*] cum pace per fidem in Christum, synecdoche. *E terra*] id est, ex animis piorum: metonymia. *Germinabit*] id est, se exeret, & fructum pacis afferet. *Justitia*] proficiscens ex benignitate Dei: synecdoche, ut ante.

13 *Etiam Jehova*] summa promissionum: Jehova (inquit) temporales omnes ac spirituales promissiones exhibebit. *Quod bonum est*] id est, quantum ex usu erit Ecclesiæ Dei. 14 *Faciens ut justitia*] id est, non temporales illas benedictiones tantùm communicabit, sed etiam spirituales, dum procedet regnum Christi, & erit thronus justitiæ, (ut appellat David Psal. 45.) in hoc mundo. *Dum conferet*] id est, dum veniet ad instituendum regnum Christi; & nos fide incedemus in regno Christi habitantis & inambulantis in nobis, usque ad consummationem seculi: humanitus dictum. c Heb. *ponet.*

Psalmus LXXXVI.

David in suis calamitatibus Deum invocans, suam imbecillitatem, fœdus cum Deo, & fidem in Deum profitetur: salutem ab eo petit propter naturam, gratiam, & gloriam ejus: & postremò de inimicis conquestus requirit aliquam significationem boni & consolationem a malo.

1 ORATIO, *Davidis*: Inclina Jehova, aurem tuam, exaudi me: nam pauper & egens sum.

2 Serva animam meam, nam is sum quem benignitate prosequeris: serva tuum servum, tu Deus mi, fiduciam habentem in te.

3 Gratiam fac mihi Domine; quia te inclamo toto die.

4 Lætifica animam servi tui: quia ad te, domine, animam meam attollo.

5 Tu enim Domine bonus es & [a] condonans, multusq; benignitate omnibus invocantibus te.

6 Auribus percipe, Jehova, orationem meam; & attende ad vocem deprecationum mearum.

7 Tempore angustiæ meæ invoco te, quia exaudis me.

8 Non *est* par tibi inter ullos Deos, ô Domine; neque *sunt* paria operibus tuis *opera.*

9 Omnes gentes quas *eis* afficis venientes, incurvant se coram te Domine: & honorem habent nomini tuo:

10 Quia magnus es atque mirificus, tu Deus solus es.

11 Doce me, Jehova, viam tuam, pergam in veritate tua; aduna [b] animum meum ad timendum nomen tuum.

12 Celebrabo te domine, Deus mi, ex toto animo meo; & honore prosequar nomen tuum in seculum:

13 Cùm benignitate tua magna erga me, eripueris animam meam a sepulchro imo.

1 *Oratio*] id est, orationis forma, quam David præscripsit piis, ut in gravibus rerum difficultatibus uterentur. Quamobrem nullam adhibuit circumscriptionem temporum, personarum, aut locorum, ut alibi fecit; sed iis tantùm argumentis utitur quæ fidelibus omnibus convenire possunt. Constat autem Psalmus ex quatuor partibus, prout tres sunt argumentorum loci: prima est petitio salutis a persona supplicis, usq; ad ver. 6. secunda est petitio eadem a persona Dei, usque ad ver. 14. tertia, a persona adversariorum, vers. 14 postrema, conclusio petitionis tres locos coacervans ad consequendam misericordiam, vers. 15. & sequentibus, ad finem usque. *Inclina Jehova*] primus petitionis locus a persona supplicis; ubi exponit psaltes Deo imbecillitatem & miseriam suam, hoc vers. benignitatem Dei secum communicatam ex gratia & fœdere ejus, cultum, fidemque secundo versu: constantem invocationem, ver. 3. & spem firmam, vers. 4. quorum omnium fundamentum est natura Dei, vers. 5. 5 *Tu enim*] ætiologia superioris professionis a natura Dei; quæ est μεταβατικὴ sive transitiva ad alterum argumentorum genus. a Heb. *condonator.* 6 *Auribus percipe*] secundus orationis locus a persona Dei, ubi fiduciam suam confirmat David, Deumque supplicat primùm a natura ejus, hoc vers. deinde a singulari experientia sua, vers. 7. tertiò ab operibus quibus Deus extollit se supra omne quod dicitur Deus, & omnes homines, a versu 8. ad 11. postremò a gloria ipsius, quæ piorum ductu & salute conjuncta est, a vers. 11. ad 14. 9 *Omnes gentes*] id est, adeò supra omnes homines te evehis magnificè, ut ipsi cogantur profiteri & gloriam tibi cedere; prout etiam infideles, infestæ gentes & inimicæ Deo fecisse leguntur, Genes. 20. Exodi. 8. & sequentibus, 1. Schem. 6. & aliis locis. 11 *Doce me*] id est, doctrina, ductu, & virtute tua ita me regito, ut glorificem te. *Aduna*] id est, effice ut cor meum ab aliis omnibus timoribus & curis liberatum unum sit, id est, totum solidumque permaneat in timore tuo, ac non suspensum hæreat: ut Hosche. 10. 2. b Heb. *cor meum*: sic sequente versu. 13 *Sepulchro imo*] summis & profundissimis periculis: metaphora.

14 O Deus] tertia pars, a persona adversariorum, ut observatum est in vers. 1.

c Heb. animam meam.

15 Tu autem Domine] conclusio misericordiam implorans a persona Dei, hoc versu; supplicis, sequente; & inimicorum, ultimo.

16 Filium ancillæ tuæ] id est, vernam tuum in fœdere tuo a parentibus genitum atque educatum, domesticum Ecclesiæ tuæ, ut psalm. 116.16. 17 Effice erga me signum] id est, facto & opere significa, ac demonstra tibi curæ esse bonum meum, iis modis qui exponuntur in fine versus. d Heb. in bonum.

14 "O Deus, superbi insurgunt contra me, & cœtus violentorum quærunt [c] vitam meam; qui non proponunt te sibi.

15 "Tu autem, domine, deus fortis, misericors, & gratiosus es; longanimis, & multus benignitate ac fide.

16 Respice ad me, & gratiam fac mihi; da robur tuum servo tuo, & serva "filium ancillæ tuæ.

17 "Effice erga me signum [d] quod bono sit; ut videntes osores mei pudore perfundantur, cùm tu Jehova adjuveris me & consolatus fueris me.

Psalmus LXXXVII.

Psaltes Ecclesiæ, Dei laudes prædicat, a præsentia & beneficiis Dei erga illam, futuraq; gentium vocatione.

1 Psalmus] Psalmus est ἐγκωμιαστικὸς sive laudativus, constans ex propositione laudis universè, usque ad ver. ultimum; & conclusione, vers. ultimo.

Fundationem suam] propositio laudis hoc psalmo continetur duplex; prior est a persona Dei, Ecclesiam præsentia sua & beneficiis honestantis, usque ad ver. 4. posterior. a persona eorum qui in Ecclesia conversaturi sunt, quia Judæi accensuri sunt gentes Ecclesiæ suæ, & Deus cooptaturus, ut fiat unum ovile sub pastore uno, a vers. 4. ad ultimum. Per fundationem autem Dei intelligit psaltes Ecclesiam, quam Deus secundum æternum decretum suum & beneplacitum voluntatis suæ fundavit in Christo. *Inter montes sanctitatis*] id est, quam fundavit in Cenabhanæa, montosa regione sanctificata ad habitationem suam & populi sui, ut Exodi 15.13 & 17. 2 *Deligit*] id est, singulari quodam modo suæ dilectionis erga Ecclesiam in hoc loco significationem exhibet: ut cùm sacrificandus esset Jitzchak, Gene. 22. cùm extensurus esset manum suam Angelus contra Jeruschalaima, 2. Schem. 24. 16. denique cùm præsentia, verbo, & opere ostendit se locum illum elegisse ad habitationem suam, donec advenit tempus quo neque in monte, neque Jeruschalaimis adorandus esset Deus, Joan. 4.21. *Suprà quàm*] ut ipse Deus explicat Deut. 12.5 & sequentibus. a Heb. *honorabilia prædicatur.* 3 *Honorificentissima sunt*] id est, nihil honorificum non prædicatur de te, & nihil prædicatur de te quin sit honorificentissimum. 4 *Memoro*] altera propositio laudis, ut observatum est in vers. 1. quasi dicat, maximum quidem est, Deum huic Ecclesiæ adesse, eam fundasse, eam diligere, in ea coli, eamque omni honore prosequi: sed amplius adhuc afficior, quoties cogito Deum pro decreto suo immutabili effecturum, ut hæc tua bona & honores qui nunc angustis finibus terminantur, ad omnes gentes perveniant ut generentur in Christo, hoc vers. Ecclesiæ accenseantur, vers. sequente; ac proinde eorum nomina in cœlis ut in terra conscripta habeantur, vers. 6. b Heb. *Rahab & Babelem, &c. metonymicè: sic accipitur Rahab Jeschahjæ 51.9. & infrà 89.11.* *Noscentes*] id est, familiares meos & cives ejusdem Ecclesiæ. *Hunc genitum esse*] id est, jam prædestinatum & præfinitum esse, ut fiat Dei & Ecclesiæ filius regeneratione spiritus per fidem Christi, quod sequentis vers. exegesis ostendit. 5 *Ideo de Tzijone*] id est, fore ut gentiles in Ecclesia Christi agnoscantur, & Deus adoptatis gentibus per Christum Ecclesiam servet; quæ alioqui per Judæorum incredulitatem, & urbis ac templi excidium intercidisse videretur. *Stabiliturum*] .i. in statu conservaturum, & confirmaturum, ut portæ inferorum non prævaleant ei. *Excelsum*] Christum, in cujus manum omnia dedit pater: qui idem est Jehova, sequente versu. 7 *Quapropter*] conclusio prædicans allegoricè laudes Ecclesiæ, superiorum bonorum nomine. *Canunt æquè ac exultant*] id est, quicquid in me vitæ est conspirat quodammodo, ut concentum quendam & quasi harmoniam symphonicam edat tuarum laudum, & gloria illa ac exultatione gestiat. c Heb. *choreas ducunt, vel tripudiant omnes fontes mei.*

1 POSTERIS *Korachi*, "*psalmus & canticum.* "Fundationem suam "inter montes sanctitatis,

2 "Deligit Jehova portas Tzijonis; "suprà quàm ulla tabernacula Jahhakobi.

3 [a] "Honorificentissima *sunt* quæcunq; prædicantur de te, ô civitas Dei. Sela.

4 "Memoro [b] Ægyptium, & Babylonium, apud "noscentes me; ecce, Palæstinũ, & Tyrium cum Æthiope, "hunc genitum esse ibidem:

5 "Ideo de Tzijone fore ut dicatur, hic & ille vir genitus est in ea; ipsumq; "stabiliturum eam "excelsum:

6 Jehovam annumeraturum conscribendo populos, hic genitus est ibidem. Sela.

7 "Quapropter "canunt æquè ac [c] exultant, omnes fontes vitæ meæ de te.

Psalmus LXXXVIII.

Psaltes formam dat fideli cuique Deum adeundi in privatis malis: itaq; exponens mala & mortem suam præsentissimam, expostulat cum Deo: propter gloriam ejus in vita servari petit: & propter malorum gravitatem urget sibi liberationem dari.

1 Canticum & psalmus] Hic psalmus etsi dicitur didascalicus, hoc est, in perpetuum Ecclesiæ documentum traditus, ut suprà psalm. 42.1. propriè tamen est σχετλιαστικὸς, quo psaltes cum Deo expostulat de gravissimis suis calamitatibus: tria enim summatim continet. primum est exordium, quo audientiam facit. vers. 2. & 3. secundum, propositio pathetica calamitatum ipsius, inde usque ad ver. 11. tertium, expostulatio cum Deo, ad finem usque. Videtur autem hic psalmus & sequens conscripti esse a duobus fratribus, quorum fit mentio 1. Reg. 4.30. & 1. Chronic. 2.6. ut Ecclesia formulas haberet expostulationum, quibus uteretur cùm in privata aliqua & singulari difficultate, hoc psalmo; tum in publicis afflictionibus & eversione reipublicæ, psalmo sequen. nam hi viri sapientes instructi spiritu Dei præviderunt & prævisi mali documenta literis consignarunt ad præmonendam & armandam Ecclesiam.

Ad pneumaticum] vide in psalm. 5.1.

2 *O Jehova*] Exordium, ut dictum est in vers. 1.

4 *Nam saturata est*] propositio calamitatum de quibus conqueritur psaltes per prolepsin, hoc versu: quarum una est, quòd jam in morte versatur: prout amplificat tribus versibus sequent. altera, quòd obruitur malis gravissimis ex quibus mortem præsentem videat, versu 8 & duobus sequentibus. Nam hæ duæ partes prolepticè hoc versu positæ, per ὕστερον πρότερον Hebræis familiarem inverso ordine exponuntur. a Heb. *cisternam, ut sup. 28.1.* b Heb. *nulla virtute.* c Heb. *immunis, id est, nihil commune habens cum cæteris.* 6 *Semotus*] nimirum ab omni hominum consortio & communicatione, ac nihil commune cum aliis habens; ut qui laborant ex elephantiasi primùm extra castra ex lege, Levit. 14 deinde extra urbes in insulas & semotas domos relegabantur, ut 2 Reg. 15.5 & 2. Chronic. 26.21. quod genus hominum hac ratione civiliter mortuum dici potest. d Heb. *in cisterna infimorum* locorum. 8 *Super me*] alterum membrum ὑστερόπρωτος, de afflictionibus minitantibus præsentem mortem: quarum loci sunt tres a persona Dei, hoc vers. amicorum, sequente; & ipsius supplicis, ver. 10. e Heb. *abominationes.* 11 *An mortuis efficies*] tertia pars psalmi, expostulatio cum Deo ad liberationem consequendam, duob. argumentis: prius est ab eventu; fore si moriatur ut gloriam Dei minimè prædicet, cui omnino consultũ vult Deus, tribus vers. posterius, a fide sua præsente, & prædicatione gloriæ Dei etiam in gravissimis tentationibus ad finem usq;. *Aut expertes vitæ*] vide suprà psal. 6.6. 14 *Atqui ego*] secundus locus expostulationis, ut dictum est in ver. 11. 15 *Quare ô Jehova*] contentio brevis expostulationi inserta, hoc ver. f Heb. *animam meam: synecdoche.* 16 *Pauper sum*] regressio ad expostulationem; qua ostendit psaltes omninò tempus esse ut sui misereatur Deus, per repetitionem earundem calamitatum quas narraverat suprà, vers. 8.9. & 10.

1 "CANTICUM & *psalmus in posteris Korachi, magistro symphoniæ, "ad pneumaticum instrumentum canendus: didascalicus Hemanus Ezrachitæ.*

2 "O Jehova, Deus salutis meæ; interdiu clamo, & noctu coram te.

3 Veniat in conspectum tuum oratio mea, inclina aurem tuam ad clamorem meum.

4 "Nam saturata est malis anima mea, & vita mea ad sepulchrum pertingit.

5 Reputor cum descendentibus in [a] sepulchrũ, sum similis viro [b] quem deficit virtus.

6 *Reputor* inter mortuos, [c] "semotus; ut confossi, jacentes in sepulchro, quorum non recordaris amplius, qui manu tua excisi sunt.

7 Ponis me in [d] sepulchro omnium infimo; in tenebrosissimis, in profundis locis.

8 "Super me incumbit æstus tuus; adeò omnibus irrumpentibus tuis fluctibus affligis. Sela.

9 Procul amoves notos meos a me, proponis me in [e] summam abominationem eis; inclusus sum ita ut non possim evadere.

10 Oculus meus mœret præ afflictione; invoco te Jehova totum diem, pando ad te manus meas.

11 "An mortuis efficies opus mirabile? "aut expertes vitæ exurgent celebraturi te? Sela.

12 An enarraretur in sepulchro benignitas tua? fides tua in perditione?

13 An cognosceretur in tenebris mirabile *opus* tuum, & justitia tua in terra oblivionis?

14 "Atqui ego ad te, Jehova, vociferor; & uno quoque mane oratio mea prævenit te.

15 "Quare ô Jehova, abjicis [f] me? abscondis faciem tuam a me?

16 "Pauper sum & moribundus a concussione, perferens terrores tuos animi pendeo.

17 Super me transeuntibus æstibus tuis, conturbationes tuæ rescindunt me,

18 Circundantes me sicut aquæ toto die; cingentes me pariter.

19 *Notis meis sum tenebroso*] id est, sum incognitus; adeò jam illis sepultus esse videor in profundis malorum tenebris; ut suprà vocaverat, vers.7.

19 Procul amoves a me amicum & socium, notis meis *sum* tenebroso loco.

Psalmus LXXXIX.

Psaltes benignitatem fidemq́ Dei cùm in rebus omnibus creatis, tum in Ecclesia testificatam celebrat: dignitatem Ecclesiæ, quæ est regnum Dei, & promissiones regno toti ac regi factas commemorat; deinde contraria eventa & adversitates quas Ecclesia perferebat proponens, expostulat cum Deo; liberationem & instaurationem petit, ac tum demum benedicit Deo.

1 *Didascalica ode*] de occasione hujus odes, vide supra in psalm.88. Est autem hæc ode documentū insigne Ecclesiæ tum ad celebrandam benignitatem Dei, tum ad implorandam illius misericordiam in rebus adversis. Quamobrem tres summæ partes statuendæ sunt hujus odes: prima est laudatio Dei ab operibus & fœdere ejus, usque ad ver 39. secunda est expostulatio petitione conjuncta, usque ad ver. 53. postrema, conclusio epiphonematica a laudibus Dei, ver. ult.

2 *Benignitates*] propositio summa primæ partis de celebrando Deo, quatuor ver. continetur: ea est, benignitatem Dei cùm in rebus omnibus creatis perspici, ver 3. tum maximè in regno Davidis. i. in Christo & Ecclesia, ver. 4 & 5. hæc ita proleptice posita, sigillatim deinde confirmantur usque ad expostulationis locū: primum quidem benignitas & fides Dei in rebus creatis, a vers. 6. usq; ad 16. deinde verò benignitas & fides in Ecclesiam, inde ad ver. 39.

a Heb. *in generationem & generationem: sic inf. ver. 5.*

1 DIDASCALICA ode, *Ethanis Ezrachitæ.*

2 Benignitates Jehovæ *in* seculum canam, in[a] quamque generationē notam faciam fidem tuam ore meo.

3 Nam [b] statuo fore ut in seculum benignitas ædificetur; in cœlis ipsis stabilias fidem tuam, *qua dixisti,*

4 ‖Pepigi fœdus cum electo meo, juravi Davidi servo meo:

5 Usque in seculum me stabiliturum semen tuum, & ædificaturum in quamque generationem solium tuum. Sela.

6 Quapropter celebrant cœli mirabile *opus* tuum, Jehova; etiam fidem tuam in congregatione sanctorum.

7 Quis enim in superiore nube par æstimetur Jehovæ? assimiletur Jehovæ inter filios fortium?

8 Deus fortis *est* formidabilis in consilio sanctorum plurimùm, & reverendus supra omnia quæ circumstant eum.

9 O Jehova, Deus exercituum, quis *est* par tibi robustus Jah? nam fides tua circumvestit te.

10 Tu dominaris in superbiam maris; cùm attollunt se fluctus ejus, tu reprimis eos.

11 Tu contrivisti tanquam confossum [c] Ægyptium: brachio roboris tui dispersisti inimicos tuos.

12 Tui *sunt* cœli, etiam tua *est* terra; orbem habitabilem & ea quæ ipsum implent, tu fundasti.

13 Aquilo & [d] Auster quos tu creasti, Tabor & Chermon de nomine tuo cantant.

14 Tibi brachium *est* cum potentia; robusta *est* manus tua, elata dextera tua.

15 Justitia & judicium habitaculo solii tui; benignitas & fides præeunt faciei tuæ.

16 Beatus *est* populus, qui agnoscunt clangorem; *qui* in luce faciei tuę pergunt, Jehova,

17 In nomine tuo exultant toto die, & in justitia tua attollunt se:

18 Nam decus roboris eorum es, & pro benevolentia tua attollitur cornu nostrum.

19 Jehovæ enim *est* scutum nostrum, & sancti Jisraëlis rex noster.

20 Tunc allocutus per visionem eum quem benignitate prosequebaris; dixisti, disposui auxilium contra robustum, extuli electum e populo.

21 Inveni Davidem servū meum, oleo [e] sancto meo unxi eum;

22 Qui-cum manus mea sit stabilis, etiā brachium meum fortificet eum.

23 Non aget exactorem inimicus contra eū, & [f] deditus iniquitati non affliget eum:

24 Sed contundam a facie ejus hostes ejus, & osores ejus plaga afficiam.

25 Adeò fides mea & benignitas mea affutura est ei, ut in nomine meo extollatur cornu ejus.

26 Nam imponam mari manum ejus, & fluminibus dexteram ejus.

27 Ipse inclamabit me, tu pater mi; mi Deus fortis, & rupes salutis meæ:

28 Etiam ego primogenitum constituam eū, excelsum supra reges terræ.

29 In seculum servabo ei benignitatem meam, & fœdus meum fidum erit ei.

30 Disponamque in æternum semen ejus, & solium ejus, ut *sunt* dies cœlorum.

31 Si dereliquerint filii ejus legem meam, & in judiciis meis non ambulaverint:

32 Si statuta mea prophanaverint, & præcepta mea non observaverint;

33 ‖Visitabo quidem virga defectionem eorū, & plagis iniquitatem eorum:

34 Sed benignitatem meam non irritam faciam ab eo, neque mentiar contra fidem meam.

35 Non prophanabo fœdus meum, & pronuntiatum labiorum meorum non mutabo.

36 Semel juravi per sanctitatem meam, Davidi non mentiar:

37 Semen ejus in seculum fore, & solium ejus ut solem coram me:

38 Ut luna stabile fore in seculum: & ut [g] testes in superiore nube fideles. Sela.

39 At tu abjecisti, & sprevisti: excanduisti contra unctum tuum.

40 Detestatus es fœdus servi tui, prophanasti *dejiciens* in terram coronamentum ejus.

41 Dirupisti omnes macerias ejus: exposuisti munitiones ejus contritioni.

Qui in luce faciei tuæ] i. te præeuntem opere sequuntur, & prælucentem verbo.

18 *Cornu nostrum*] ut 1. Schem. 2. 1. & infrà 25.

19 *Scutum nostrū*] i. defensio & protectio nostra a malis.

20 *Tunc allocutus*] explicatio singularis benignitatis Dei erga regem, ut observatum est in ver. 16. qua exponit psaltes, primum quæ futura sit gloria regni tum temporarii tum spiritualis, usq; ad ver. 27. deinde quę veritas & constantia regni in Christo, ver. 27. & tribus sequen. postremò quæ ratio erga temporarium regnū propter Christum sit servanda a Deo, inde a vers. 31.

Quem benignitate prosequebaris] Schemuelem prophetam, 1. Schem. 16.

Auxilium contra robustum] i. regem, qui vindicet populū a potentibus inimicis: ut postulaverant Jisraëlitæ, 1. Schem. 8. sub finem.

21 *Inveni*] id est, prospexi, 1. Schem. 16. 2.

e Heb. *sanctitatis meæ.*

‖ 2. *Schem.* 7.

f Heb. *filius iniquitatis.*

26 *Imponam mari*] ut promiserat Deus Exod. 23. 31. & completum legitur 2. Schem. 8. & 10.

Mari] rubro & mediterraneo.

Fluminibus] Euphrati, Jardeni, Paludi Sirbonidi, &c.

27 *Ipse inclamabit*] Secundum membrū de veritate regni in Christo, a mutuis & respondentibus inter se officiis Christi erga Deum patrē, hoc ver. & patris erga Christum, tribus seq. nam hęc universè & plenè ad Christum pertinent: tenuiter verò, tanquam suis typis, regibus aliis accōmodari possunt.

28 *Primogenitum*] id est, caput & principem summum Ecclesiæ meæ, adeoq́ne omnis creaturæ: ut sequentia verba exponunt.

Fidem tuam] id est, veritatem & constantiam in omnibus rebus tuis. b Heb. *dico.* 3 *Aedificetur*] id est, semel in rerum creatione & structura demonstrata promoveatur & pergat, quantisper durabunt secula. ‖ 2. *Schem.* 7. 8. *& sequentibus.* 4 *Juravi*] ad confirmationem fœderis, ut infrà ver. 50. & Psal. 132. 11. 5 *Usque in seculum*] duæ promissionis partes, hæredum & hæreditatis regiæ: ut factæ fuerant Abrahamo, Gene. 15. 6 *Quapropter*] exornatio prioris partis, nimirum laudis quam Deus sibi a rebus omnibus creatis comparavit. *Cœli*] & cœlites, quos per synecdochen intelligendos esse docent tres sequentes ver. *In congregatione sanctorum*] id est, testificantur Ecclesiæ, & documento sunt. 7 *In superiori nube*] i. in cœlis: sic infrà ver. 38. *Filios fortium*] i. potentissimos terræ; ut suprà ver. 29. 1. & Jechezk. 17. 13. & 32. 21. 9 *Nam fides tua*] i. undequaq; exornaris veritate & constantia operum tuorum. c Heb. *Rahabum, ut suprà* 87. 4. *Exod.* 14. *&* 15. d Heb. *dextera* plaga: *ut Exo.* 26. 18. 13 *Tabor*] ad occidentem spectans, & Chermon ad orientem. Deut. 3. 8. Jehos. 19. 22. 16 *Beatus est*] altera exornatio secundæ partis in propositione positæ, ut dictum est in ver. secundum; qua propheta docet primum generatim quæ sit benignitas Dei erga Ecclesiam suam, usq; ad ver. 20. deinde verò nominatim erga regem, quàm benignæ datæ sint promissiones in Christo, inde a ver. 20. *Qui agnoscunt clangorem*] id est, qui signa a te velut imperatore proficiscentia, & verbum tuum audiunt: ut Num. 23. 23.

30 *Semen ejus*] spirituale, id est, filios Dei genitos per sanctificationem spiritus, Heb. 2. 10. & sequentibus. *Ut sunt dies cœlorum*] id est, in æternum: periphrasis. 31 *Si dereliquerint*] tertium membrum de ratione quam servaturus est Deus in filios infirmos suos, ut dictum est in ver. 20. ‖ 2 *Schem.* 7. 14. 37 *Semen ejus*] id est, Ecclesiam genitam incorrupto semine verbi, ut ver 30. *Solium ejus*] id est, regnum, synecdochicè. 38 *Ut testes*] id est, æque duraturum esse atque aspectabilia omnia in cœlo documenta, de quibus infra Psalm. 97. 6. g Heb. *testis, fidelis: enallage.* 39 *At tu abjecisti*] altera pars Psalmi expostulationem continens, usque ad vers. 47. & petitionem patheticam, usque ad 53. *Unctum tuum*] id est, regem e domo Davidis: nam hic Psalmus in monimentum datus est Ecclesiæ prophetico spiritu, ut suo tempore caneretur Deo: cujusmodi fuit tempus deportationis Babylonicæ.

42 Diripuerunt eum omnes [h]viatores, est probro vicinis suis.
43 "Extulisti dexteram hostium ejus, lætificasti omnes inimicos ejus.
44 Etiam retudisti acumen gladii ejus, neque stabilivisti eum in bello.
45 Fecisti ut cesset nitor ejus, & solium ejus in terram detrusisti.
46 Curtasti "dies adolescentiæ ejus, operuisti eum pudore. Sela.
47 "Quousque Jehova abscondes te in æternum? ardebit tanquam ignis æstus tuus?
48 "Recordare mei, [i] quàm temporarius sim. quorsum in vanum creasses omnes filios hominis?
49 Quis vir ita vivat ut non [k]experiatur mortem, eripiat se ipsum a sepulchro? Sela.
50 Ubi *sunt* benignitates illæ pristinæ Domine, quas juraveras Davidi per fidem tuam?
51 Recordare, Domine, opprobrii servorum tuorum: me "gestare in sinu meo *opprobrium* omnium maximorum populorum,
52 Quo affecerunt inimici tui Jehova; quo affecerunt "vestigia Christi tui.
53 "Benedictus *sit* Jehova in seculum; Amen, iterumque Amen.

h Heb. *trāseuntes viæ: ut sup.* 80.13.

43 *Extulisti dexteram*] id est, superiores effecisti inimicos.

46 *Dies adolescentiæ*] quibus florere & quasi adolescens augeri debuerat ex promissione tua.

47 *Quousque Jehova*] transitio ab expostulatione ad petitionem, per figuram quam Rhetores ἐ[illegible]ν[illegible] sive contentionem vocant, hoc versiculo.

48 *Recordare mei*] petitio misericordiæ & instaurationis; primùm a persona supplicum, qui ita vanitatem suam agnoscunt ut se tamē profiteantur esse creaturas Dei; duobus versibus. Deinde a persona Dei testificantis benignitatem suam opere, fœdere, atque juramento, versiculo 50. postremò a persona inimicorum, duobus sequentibus. i Heb. *cujus temporis.* k Heb. *videat: sic psalm.* 34.13. 51 *Gestare in sinu*] id est, patienter dissimulare atque abscondere. 52 *Vestigia Christi tui*] id est, signa omnia atque documenta Christi habitantis & inambulantis in nobis; sive præterita ad prophetiam, sacerdotium, regnum, & cultum Dei pertinentia; sive præsentia quibus Christus nos consolatur verbo; sive futura de promissionibus adventus ejus. 53 *Benedictus sit Jehova*] conclusio epiphonematica a laudibus Dei quas utrobique secundis & adversis rebus prædicare debet Ecclesia.

PSALMUS XC.

Mosche gratiam Dei ex sempiterno decreto ejus in sanctos celebrans, exponit tum instabilitatem vitæ humanæ, tum miseriam Jisraëlitarum quos Deus morti adjudicaverat: ideoq; precatur Deum, ut populum suum renovans ducat ipsum in omni sanctimonia, & gloriam suam demonstret in ductu & sanctificatione populi sui.

1 "ORATIO *Moschis* "*viri Dei.*" O Domine: tu "habitaculum fuisti nobis, [a] in quaque generatione.
2 Cùm nondum montes editi essent, aut formasses terram orbemq; habitabilem; denique inde a seculo & usq; in seculum tu Deus fortis *es.*
3 "Redigis mortalem eò usque ut sit contritus: dicens, "revertimini filii hominum.
4 "Nā mille annos si prætereat, *sunt* in oculis tuis ut dies hesternus; & *ut* vigilia [b]nocturna.

1 *Oratio Moschis*] Hujus orationis partes sunt tres: prima est exordium benevolentiam captans a persona Dei, duobus versibus; secundæ, narratio administrationis illius, & conditionis nostræ, a versu 3. ad 12. tertia, precatio, inde ad finem usque. Videtur autem Mosche populo Dei orationem hanc conscripsisse, cùm reversis exploratoribus, Numer. 13.25. populus obmurmurasset Deo, & Deus sententiam mortis dixisset majoribus viginti annis; ut hoc saltem haberent ederentque documentum resipiscentiæ suæ, & saluti suæ abjectæ prospicerent. *Viri Dei*] ut Deut. 33.1. *O Domine*] Exordium a persona Dei: cujus primùm mirificam administrationem & gratiam erga suos adducit inde ab orbe condito, hoc versu: deinde æternum decretum sive consilium ex beneplacito voluntatis ipsius ad laudē gratiæ ipsius gloriosissimæ, versu 2. *Habitaculum*] id est, qui facis ut securè habitemus freti protectione tua, Deut 33.27. a Heb. *in generatione & generatione.* 3 *Redigis*] secunda pars orationis, narratio: in qua exponit Mosche primùm communem omnium hominum mortalitatem, usque ad ver. 7. deinde præsentem Jisraëlitarum calamitatem, qui provocata indignatione Dei addicti fuerant morti, Numeror. 14: a vers. 7. ad 12. postremò confessionem ignorantiæ & stuporis populi, quodammodo veluti stertentis etiam tum cùm vexaretur indignatione Dei, versu 11. Est autem hic periphrasis, pro eo quod est, solo verbo tuo facis ut moriatur homo. *Revertimini*] corpore in terram, animo ad Deum qui dedit illum, Genes. 3:19. & Ecclesiast. 12.7. 4 *Nam mille annos*] amplificatio propositionis de mortalitate nostra, ab hypothesi; cujusmodi est Ecclesiast. 6.6. Est autem in hoc versu ἐ[illegible]λοκὴ verborum, sive (ut grammatici vocant) synchysis, quam nos ad evidentiam mutavimus. b Heb. *in nocte.*

5 "Inundatione abripis eos, somnus sunt: ipso mane *sunt* ut fœnum transiens,
6 Ipso mane quo efflorit transiens, ipso vespere excisus atque exarescens.
7 "At consumimur ira tua, & tuo æstu conturbamur.
8 "Proponis iniquitates nostras tibi, occulta nostra lumini faciei tuæ.
9 "Nam omnes dies nostri divertunt "excandescentia tua; "consumimus annos nostros, "similes sermoni *sunt.*
10 "In diebus ipsis annorum nostrorum *sunt* septuageni anni, aut (ut *simus* [c] valentissimi) octogeni anni; etiam excellentissimum eorum [d] "laboriosum *est* & molestum: "cùm abierit avolamus illicò.
11 "Quis agnoscit robur iræ tuæ, aut excandescentiæ tuæ "secundum timorem tuum?
12 "Numerare dies nostros "ita doce *nos*; ut "inducamus [e] animam sapientem.
13 Revertere Jehova, quousque? & "pœniteat te propter servos tuos.
14 Satia nos unoquoque mane benignitate tua, ut cantemus & lætemur omnibus diebus nostris.
15 Lætifica nos, ut dies *multos* "afflixisti nos; annis *multis* [f] experti sumus malum.
16 "Perspicuū sit erga servos tuos opus tuum, & decor tuus in filiis eorum.
17 Denique adsit amœnitas Jehovæ Dei nostri nobis, & opus manuum nostrarum institue in nobis; ipsum, inquam, opus manuum nostrarum institue.

5 *Inundatione*] explicatio fragilitatis humanæ a similibus; quæ tum potentem Dei manum, tum vanitatem nostram explicant familiarissimè.

7 *At cōsumimur*] altera pars narrationis, qua expostulat propheta cum Deo de singulari illo judicio, Num. 14 quasi dicat, non ita nobiscum agitur ut cum cæteris hominibus; sed multo graviùs agitur ira tua, hoc versu; & de peccatis nostris, versu sequente.

8 *Proponis*] i. jacularis in nos tela indignationis tuę, propter peccata quibus & intus & extra diffluimus.

9 *Nam omnes dies*] ἐργασία expostulationis a decreto Dei, & executione illius, quæ jam tum cœperat ob oculos Jisraëlitarum versari sublatis autoribus murmurationis, Num. 14:36. *Excandescentia*] de qua ver. 7. *Consumimus annos*] peccatis nostris, de quibus ver. 8. *Similes sermoni*] id est, dicto celerius effluunt, manentque irrevocabiles. 10 *In diebus*] id est, ordinariè non ultrà vivitur. c Heb. *in fortitudinibus.* d Heb. *labor & molestia.* *Laboriosum est &*] omnibus quidem propter instabilitatem vitæ & conditionis ipsorum; Judæis verò hoc tempore propter pœnas, errores, vagationes, & probrosam mortem, in quas divinitus damnati fuerant, Numer. 14.28. & sequentibus. *Cùm abierit*] excellentissimum videlicet dierum, quod modò nominavit. 11 *Quis agnoscit*] tertia pars narrationis, confessio, qua fit iter ad precationem sequentem. quasi dicat, utcunque tamen judicia tua exerceas, nemo expergiscitur & se ad resipiscentiam comparat. *Secundum timorem tuum*] id est, quem tu doces nos, & injicis minis, signis, atque operibus: nam his modis Deum injecisse timorem sui docetur, Num. 14. & sequent. 12 *Numerare*] tertia pars psalmi, petitio; cujus partes sunt duæ; una, ut Deus misertus populi animum ipsius informet in notitia infirmitatis suæ, duobus ver. altera, ut bonis prosequatur, lætitiam eis afferat, & hoc pacto glorificet nomen suum, ad finem usque. *Ita doce*] id est, secundum timorem tuum, de quo versu præcedente. *Inducamus animum*] ne desipiamus, ut antè fecimus. e Heb. *cor sapientiæ.* 13 *Pœniteat te*] ut Gen. 6.6. 15 *Afflixisti nos*] in Ægypto, ut docetur Exod. a 1. cap. ad 12. f Heb. *vidimus.* 16 *Perspicuum sit*] summus petitionis finis, gloria Dei. 17 *Denique*] summa totius petitionis, continens superiores fines; ut Deus gloriam suam procuret in suis, & suos vicissim ad gloriam ipsius promovendam comparet.

PSALMUS XCI.

Psaltes fiduciam suam quam collocavit in Deo statuens piis in exemplum, eos hortatur ut certa fide recumbant in Deo: defensionem prænuntiat ab omni malo: ac postremò Dei verbis omnia bona præsentia & futura pollicetur.

1 "CONSIDENTI in latibulo excelsi, in umbra omnipotentis continenter pernoctanti,
2 "Dico, in Jehova *est* receptus meus, & propugnaculum meum; Deus meus *est*, cui confido.

1 *Confidenti*] Hic psalmus (quē Judæi Moschis esse existimant) est didascalicus, continens partes duas: unam, qua psaltes exemplo suo ostendit fidem esse habendam in Deo, & omne bonum ab ipso expectandum; usque ad ver. 14 alteram, qua Deus loquens superiorem prædicationem beneficiorum confirmat in eos qui ipsum colunt, inde ad finem usque. Sunt autem hoc psalmo voces emphaticotatæ, ad fidem piorum & beneficia Dei exaggeranda: ut quod in ipso limine dicit psaltes pium considere & pernoctare apud Deum: quasi dicat, diem noctemque in Deo conquiescere fide, neque de ullo humano casu laborare; ut pulli sub alis matrum securè latere solent.
2 *Dico*] id est, prædico & confirmo ab exemplo meo.

3 Quandoquidem ipse erepturus est te [a] laqueo aucupantis, a peste [a] ærumnosissima;
4 Ala sua protecturus te, cùm sub alas ipsius te receperis; clipeus & parma *est* fides ipsius;
5 Ne timeto a pavore nocturno, a sagitta volitante interdiu:
6 A peste in caligine pervadente, a lue vastante in meridie.
7 Cadentibus ab *altero* latere tuo mille, & decies mille a dextera tua; ad te non accedet:
8 Tantùm oculis tuis intueberis, & retributionem improborum videbis.
9 Cùm tu Jehovam, qui receptus meus est; excelsum statueris habitaculum tuum;
10 Non dabitur occasio ut attingat te malum, & plaga non appropinquabit ad tentorium tuum.
11 Nam angelis suis præcipiet de te, ut conservent te in omnibus viis tuis:
12 Ambabus palmis sustineant te, ne offendas ad lapidem pedem tuum.
13 Super ferocem leonem & aspidem incedes, conculcabis juvenem leonem & draconem:
14 Quia in me, (*inquit Deus*) amore propendet, ideo liberabo eum; in edito collocabo eum, quia agnoscit nomen meum:
15 Simulac invocaverit me, exaudiam eum; ipsi adero in angustia: eripiam eum, & honore afficiam eum:
16 Longitudine dierum satiabo eum, deniq; efficiam ut [b] fruatur salute mea.

3 *Quandoquidem ipse*] accommodatio exempli sui ad fideles: qua ostendit psaltes tantum ipsis fidendum esse ut confidant Deo, ac proinde fore ut non tantùm liberentur a malo, verum etiam spernant & triumphent de malo. *A laqueo*] id est, ab omni periculo quod tibi creabitur. a Heb. *ærumnarum*. 4 *Ala sua protecturus*] id est, defendet te ab omni malo, ut explicatur usque ad ver. 14. *Parma*] vel septū, aut munimentum ambiens & circumtegens ab hostium injuria: nam sic accipi non minus commodè hanc vocem posse ostendit etymologia. *Fides ipsius*] id est, constantia veritasq; promissionum, quæ summatim comprehenduntur tribus postremis ver. 5 *Ne timeto*] sed confide ei, prout psaltes in seipso confidentiæ exemplum statuit, sup. ver. 2. *A pavore nocturno*] id est, ab ullis apertis, occultis, internis, externis, corporeis, aut spiritualibus malis, ullo unquam tempore: sic ver. seq. 8 *Tantùm oculis*] non autem sonties ea incommoda, quibus alios ante oculos tuos, ad latera tua videbis opprimi. 9 *Habitaculum*] ut supr. 90.1. 11 *Nam angelis suis*] id est, non tantùm ipse operabitur ad salutem tuam; sed etiam, cùm opus erit, cælites administros suos adhibebit ad conservandum te. *In omnibus viis tuis*] ambulantis, confidentis, pernoctantis, & conquiescentis in Deo pro vocatione tua: hæc dissimulabat diabolus, cùm sollicitaret Christum, Matth. 4.6. 13 *Incedes*] nimirum sine damno & offensa: ut Jeschahhja simile prædicat de regno Christi cap. 11.6. & seq. & Hhosch. 2.18. *Conculcabis*] id est, superata omnia mala contemnes, & triumphabis de illis: similes promissiones vide Mar. 16.18. 14 *Quia in me*] altera pars psalmi, promissiones Dei continens in nomine ipsius, quarum fidem commendaverat psaltes suprà vers. 4. *In edito*] id est, supra omne periculum eveham. b Heb. *videat*.

Psalmus XCII.

Ecclesia seipsam comparans ad laudandum Deum opera ejus admiratur, repentinos improborum quamvis florentissimorū casus, & suam salutem honoremq; a Deo acceptum narrat: ac postremò æternam fidelium Dei servorum felicitatem prædicit ad laudandum Deum.

1 PSALMUS *& canticum, in diem sabbathi.*
2 Bonum *est* celebrare Jehovam; & psallere nomini tuo, ô excelse;
3 Annuntiare uno quoque mane benignitatem tuam, & fidem tuam quibusq; noctibus,
4 Ad decachordum & ad nablium, ad [a] citharam cum meditatione.
5 Quia lætitia afficis me Jehova opere tuo, de factis manuum tuarum cantabo.
6 Quàm magna sunt facta tua, Jehova; valde profundæ sunt cogitationes tuæ.
7 Vir brutus non agnoscit, & stultus non animadvertit istud,
8 Cùm germinant improbi velut herba, florentque omnes operarii iniquitatis; *fiers* ut perdantur usque in æternum:
9 Te autem ô excelse, in seculum *esse* Jehovam.
10 Nam ecce inimici tui Jehova, nam ecce inimici tui pereunt; [b] dissiliunt omnes operarii iniquitatis:
11 Attollis verò tanquam monocerotis cornu meum, perfundendo me oleo virente:
12 Illa intuente oculo meo in observatoribus meis; de insurgentibus contra me maleficis, audientibus auribus meis.
13 Justus ut palma germinabit, ut cedrus in Libano crescet.
14 Plantati in domo Jehovæ, in atriis Dei nostri germina profundent.
15 Adhuc abundabunt in canitie, pingues & virentes erunt,
16 Ad annuntiandum rectum esse Jehovam rupem meam, neque *esse* ullam iniquitatem in eo.

1 *Psalmus & canticum*] Psalmus est ἐπαινετικὸς, continens primùm propositionē laudationis Dei, usque ad vers. 5. deinde narrationem operum ejus quibus sibi laudem comparat Deus, inde ad vers. 13. postremo prophetiam de felicitate bonorum, ad finem usque. *In diem sabbathi*] id est, concinendus in ecclesia die sabbathi, quo habebatur convocatio sancta. 2 *Bonum est celebrare*] propositio, laudandum esse Jehovam de benignitate ipsius erga bonos, & fide tum in promissis, tam in minis præstandis; & propterea omnibus modis efferendum. a Heb. *ad meditationem cum cithara: hypallage.* 5 *Quia lætitia*] altera pars psalmi, narratio ætiologica, id est, explicans causas quarum nomine celebrandus est Deus. Est autem hoc ver. totius narrationis argumentum summatim positum: quod primùm exornatur duobus ver. deinde sigillatim exponitur, quinque sequentibus.

6 *Quàm magna*] prior exornationis sive amplificationis locus per exclamationem; opera & consilia Dei esse altissima & profundissima, atque adeò infinita. 7 *Vir brutus*] posterior amplificationis locus, administrationem Dei adeò mirificā esse, ut eam non comprehendat mundus. 8 *Cùm germinant*] narrationis partes duæ: una de instabilitate improborum; qui utcunq; floreant, justo Dei judicio & sua ipsorum improbitate deturbantur, hoc ver. altera, Deum natura, consiliis, operibusq; semper sibi constare, tam ad perdendum improbos, quàm ad servandum bonos; ut sequentes versus demonstrant. 10 *Nam ecce*] confirmatio superioris dicti a præsente & quotidiana experientia. b Heb. *disparant se.* *Dissiliunt*] id est, distringuntur & veluti comminuti in fragmenta abeunt. 11 *Attollis verò*] id est, auges me maximis, constantibus, & infractis viribus, ut Num. 23.26. *Perfundendo me*] id est, me viribus & gratia instructum insuper ornando; ut psal. 23.5. 12 *Observatoribus meis*] inimicis atque maleficis, ut psal. 5.9. 13 *Justus*] conclusio a doctrina prophetica de prosperitate piorum, argumēto sumpto a constantia Dei, ver 9. & experientia administrationis ejus, quæ modò exposita est. Est autem elegans allegoria, qua pii cum arboribus præstantissimis, Ecclesia sive templum Dei cum Libano & plantario amœnissimo feracissimoque comparatur. 15 *Adhuc*] id est, quantumvis veteres non veterascent, sed fructus a Deo acceptos in æternum proferent, vegetati & virentes per spiritum illius: qui fructus sequente versu exponitur, nimirum prædicatio gloriæ Dei constantissima.

Psalmus XCIII.

Psaltes amplitudinem regni Christi & potentiam celebrat, ab universali rerum creatarum, & singulari æternaq; Ecclesiæ administratione.

1 JEHOVA regnat, celsitate indutus; indutus Jehova, robore se accingit: etiam stabilitur orbis habitabilis, ne dimoveatur.
2 Stabile *est* solium tuum [a] ante ullum tempus, ante seculum tu *regnas*.
3 Utut attollant flumina, ô Jehova, attollant flumina sonum suum; attollant flumina fragorem suum:
4 Sonis aquarum multarum, magnificis fluctibus irrumpentibus maris; magnificentior est in alto Jehova.
5 Testimonia tua firma *sunt* valde; domui tuæ decora sanctitas, ô Jehova, in longitudinem dierum *est*.

1 *Jehova regnat, celsitate*] Ode est ἐπαινετική continens laudes regni Christi (qui idem est Jehova, Rex institutus a patre) a celsitate & robore ejus, quæ hoc versu universe dicta, confirmantur tribus documentis: primum est, a creatione & conservatione mundi, altera parte hujus versus; secundum, ab administratione potentissima & magnificentissima, tribus sequentibus; tertium, a singulari ipsius ratione erga Ecclesiam, versu ultimo. Est autem tota hæc explicatio de regno Christi allegorica, sumptis ab ordine humano locutionibus. *Stabilitur*] id est, ab ipso conditus & constitutus conservatur. 2 *Solium tuum*] id est, regnum & administratio ejus: metonymia. a Heb. *ante tunc, id est, ante ullum certum & finitum tempus, de quo vox illa, tunc, ab homine enuntiari posset: ut Proverb. 8.22.* 3 *Utut*] exornatio magnificæ administrationis Christi per comparationem aquarum. quasi dicat, nulla flumina, nulla maria, ac ne diluvium quidem ipsum furentium supernè & infernè aquarum tam sunt magnifica; quàm magnificus es in administratione tua. 5 *Testimonia tua*] id est, singularis illa ratio, qua tuam præsentiam & benevolentiam Ecclesiæ testatam facis sive salutari verbo, quod sceptrum Christi appellatur; sive opere sanctificationis æternæ, quam Deus cum Ecclesia communicat in Christo.

Psalmus XCIIII.

David cum suis a perfido Schaülis comitatu vexatus; Deum orat ut manum adhibeat ad ulciscendos improbos: improbitatem, maleficia, & blasphemias narrat; improbos objurgat dementiæ ipsorum nomine: & bonos ab eventu quem Deus utrisque largiturus est, a promissionibus ejus, & a suo ipsius exemplo consolatur.

1 [a] O FORTIS [a] Deus ultionum Jehova, ô Deus fortis ultionum [a] illucesce.
2 Attollere ô [a] judex terræ, [a] redde retributionem superbis.
3 [a] Quousque improbi ô Jehova, quousque improbi exultabunt?
4 Eructantes loquentur [b] superbè, sese prædicabunt omnes operarii iniquitatis?
5 Populum tuum conterent, & possessionem tuam affligent?
6 Viduam & peregrinum interficient, ac pupillos occident,
7 Dicentes, non respicit Jah; neque animadvertit Deus Jahhakobi?
8 [a] Animadvertite, ô [a] brutissimi in populo: & stultissimi, quando intelligentes eritis?
9 [a] An plantator auris, an non audiat? aut formator oculi, an non intueatur?
10 An castigator gentium, an non reprehendat? qui docet homines scientiam, *an non cognosceret*?
11 [a] Jehova cognoscit cogitationes hominũ, [c] esse vanitatem ipsam.
12 [a] Beatus ille vir quem [a] castigas Jah, & quẽ ex lege tua doces,
13 [a] Ad præstandum quietem ei a diebus [d] adversitatis, [a] dum foditur improbo fovea.
14 [a] Non enim deserit Jehova populum suum, & possessionem suam non derelinquit;
15 [a] Sed usque ad justitiam revertetur judicium, & post illud [a] omnes recti corde.
16 [a] Quis surrecturus fuisset pro me contra maleficos? quis se ipsum stitisset pro me contra operarios iniquitatis?
17 Nisi Jehova pleno auxilio fuisset mihi, parum abest quin [a] habitasset in loco silentii [e] vita mea.
18 Cùm dico, dimovetur pes meus; benignitas tua, ô Jehova, sustentat me.
19 Cùm multæ sunt cogitationes meæ apud me, [a] consolationes tuæ oblectant animam meam.
20 [a] An consociaretur tibi solium [a] ærumnarum, [a] formantis molestiam [a] præter statutum,
21 Turmatim convenientium contra animam justi, & sanguinem innoxium condemnantium?
22 [a] Imò *est* Jehova mihi pro edito loco, & Deus meus pro rupe receptus mei:
23 Is convertit contra eos iniquitatem ipsorum, & [a] malitia ipsorum excindit ipsos; excindit ipsos Jehova, Deus noster.

1 *O fortis Deus*] Ode est generis mixti, εὐκτικὴ καὶ διδασκαλικὴ. Itaque summæ illius partes sunt duæ: una, precatio, ut Deus ulciscens improbos suis consulat, usque ad ver. 8. altera verò, doctrina prophetica, quæ ad improbos atque ad bonos pertinens, inde ad finem usque. Precationis autem partes sunt duæ: una est petitio, duob. versibus; altera, querimonia enarrans petitionis causas, sequentibus quinque. Petitionis summa est, ut Deus se glorificet conservando suos & improbos ulciscendo; cujus argumenta ducuntur a natura potentissima & justissima, officio, operibusque ipsius. *Deus ultionum*] id est, qui uniuscujusque ultionis autor atque effectores, Deut. 32. 35. *Illucesce*] ut Deut. 33. 2. 2 *Judex terræ*] ut Gen. 18. 25. psal. 82. 8. & infrà ver. 10. a Heb. *sic ut revertatur retributio super superbos*. 3 *Quousque*] secundum precationis membrum, querimonia de insolentia improborum thrasonica inter se, duobus versibus: de maleficiis contra innocentes, ver. 5. & 6. & de blasphemis sermonibus in Deum, ver. 7. b Heb. *durum: ut 1. Schem. 2. 3.* 8 *Animadvertite*] altera pars psalmi, partim ἐπιτιμητικὴ, id est, reprehensionem severissimam continens improborum, usque ad ver. 12. partim verò παρακλητικὴ, id est, spectans ad consolationem & confirmationem piorum, ad finem usque. Continet autem hæc reprehensio objurgationem, hoc ver. & redargutionem, sequentibus. *Brutissimi*] sic compellat impios gravissimis nominibus, propter miseram & dementem illorum conditionem, judiciumque perversissimum, quod redarguitur versibus sequentibus, ut sup. p. 92. 7. 9 *An plantator*] redargutio ἐξ ἀτόπου, id est, ex absurdo. quasi dicat, adeò absurdum est Deo (qui visum auditumq; dedit hominibus) visum & auditum adimere, ut qui hoc sentiant, penitus mente captos & brutissimos esse oporteat: simili argumento utitur Deus Exodi 4. 11. 11 *Jehova cognoscit*] subjectio, qua propheta utitur ad superiorem argumentationem contra impios. Est autem ea accipienda synecdochicè, ut omnibus membris præcedentibus respondeat. quasi dicat, audit, videt, corrigit, cognoscit; & tamen vanitatem istam audiens, videns & cognoscens, dissimulat, donec tempus justitiæ constituerit, de quo ver. seq. c Heb. *quòd ipsæ sunt vanitas: translatio, ut Gen. 1. 4.* 12 *Beatus ille vir*] transitio ad consolationem bonorum per epiphonema, hoc ver. & sequente. Continet autem hic consolationis locus primum descriptionem eventus qui bonos & malos consequuturus est, his duobus ver. secundò confirmationem, tum a fide promissionum & veritate Dei, ver. 14 & 15. tum ab exemplo suo, inde ad finem usque. *Castigas*] id est, affligis & flagellas etiam impiorum operâ, quam exposuit suprà ver. 5. & 6. 13 *Ad præstandum*] id est, tandem aliquando a calamitatibus liberandum; quia temporariæ sunt ac non perpetuæ afflictiones ejus, ut explicatur psalm. 37. d Heb. *mali*. *Dum foditur*] id est, comparatur & struitur ultio quam Deus inflicturus est iis qui affligunt bonos, postquam perfecta est & absoluta illorum iniquitas: vide. 2. Thess. 1. 5. & sequentibus. 14 *Non enim*] primus confirmationis locus, a fide & veritate fœderis promissionumq; Dei. 15 *Sed usque*] id est, judicium Dei (quod in hoc seculo magis exercet bonos quàm improbos, & cujus principia tantum in hac vita ducuntur) tandem ad plenam & constantissimam justitiam perducetur, ut suum cuique Jus tribuatur: affligentibus afflictio; afflictis verò regnum Dei, pro quo patiuntur.

Omnes recti] nimirum revertentur, id est, instaurabuntur post judicium Dei constitutum; sive hîc liberati a malis, quod propheta respicit; sive in futuro seculo omnibus bonis cumulati in Christo. 16 *Quis surrecturus*] alter confirmationis locus ab exemplo suo: quo ostẽdit psaltes actum fuisse de se, nisi succurrisset Deus; ita desperatus erat & abjectus ab omnibus. 17 *Habitasset in loco*] id est, mortuus fuissem & sepultus: periphrasis. vocatur autem sepulchrum locus silentii a propheta, quia sepultis adempta est omnis facultas celebrandi Deũ, hîc, & psal. 115. 17. vide supra 6. 6. e Heb. *anima mea*. 19 *Consolationes tuæ*] id est, quas ego per spiritum tuum percipio ex natura & verbo tuo: prout has consolationes sequentes versus ostendunt. 20 *An consociaretur*] id est, an justus judex totius terræ non faceret judicium; sed injustitiam ferret? ut Gen. 18. 25. sic consolabitur se propheta a natura Dei. *Aerumnarum*] id est, tyrannicum, ærumnas aliis afferens immeritò, ut sequentia docent. *Formantis*] id est, fingentis, comminiscentis, atque perpetrantis: metaphora. *Præter statutum*] id est, contra jura & leges. 22 *Imò*] contraria affirmatio ex adverso respondens contentioni superiori, qua statuit psaltes sibi esse constantem consolationem in Deo protegente suos. hoc ver. & adversarios profligante, ver. ultimo. 23 *Malitia ipsorum*] id est, retorquet in ipsos malum ipsorum, ut supra dixerat ver. 2.

Psalmus XCV.

David Ecclesiam ad cultum & obsequium Dei hortatur, a fœdere inito cum Deo, & majorum exemplis.

1 [a] AGITE, cantemus Jehovæ; clangamus rupi salutis nostræ.
2 Eamus ante faciem ejus cum gratiarum actione, cum psalmis clangamus ei.
3 Nam Deus fortis magnus *est* Jehova; & rex magnus [a] supra omnes Deos:
4 [a] In cujus manu *sunt* ima vestigia terræ, penes quem *sunt* vires montium:
5 Cujus est ipsum mare, ut qui fecit illud; & arida, *quam* manus ejus formarunt.
6 [a] Venite, incurvemus nos & procumbamus; flectamus genua coram Jehova qui fecit nos.
7 ‖ [a] Cùm ipse *sit* Deus noster, nos verò populus pastus ejus, & grex [a] ductus ejus; hodie si vocem ejus audieritis,
8 Ne obduretis [b] animum vestrum, ut [a] in cõtentione; ut [a] die tentationis in deserto:
9 Ubi tentaverunt me majores vestri; probaverunt me, etiam [c] experti sunt opus meum.
10 Quadraginta annis [a] fastidio habui gene-

1 *Agite*] Ode est παραινετικὴ, continens exhortationem ad laudem Dei promovendam primum cultu, usque ad ver. 7. deinde verò obsequio, inde ad finem usque. Cultum exponit psaltes ver. 1. 2. & 6. causam verò interserit a natura, officio, operibusque Dei, tribus mediis versibus. Hunc autem psalmũ a Davide conscriptum esse confirmat Apostolus Heb. 4. 7. 3 *Supra omnes*] id est, supra omne quod dicitur Deus, ut sup. psal. 86. 8. 4 *In cujus manu*] i. quia omnia, quamvis abditissima & valentissima, regit arbitratu suo. ‖ Heb. 3. & 4. 7 *Cùm ipse sit*] altera pars psalmi, qua spiritus Dei hortatur populum ad obsequium, primùm a fœdere officioque mutuo, hoc ver. deinde a majorũ exemplo, sequentibus. a Heb. *manus, metonymia*. b Heb. *cor: ut infrà ver. 10.* 8 *In contentione*] id est, ut semper majores vestri obfirmato animo contenderunt adversus Deum, tentarunt, & probarunt illum in deserto: quemadmodum sequentia verba exegeticè docent, & legitur Num. 14. 22. *Die tentationis*] id est, toto tempore, quo versantes in deserto nihil aliud tentarunt Deum: sic probrosè totum profectionis tempus tentationem nominat. c Heb. *viderunt*. 10 *Fastidio habui*] id est, ut fastidiosos exagitavi variis erroribus, suppliciisque & morte affeci, Num. 14. 33.

rationem *illam*; dicens, populus sunt errabundi animo, & sunt ignorantes viarum mearum.

11 ‖Quibus juravi in ira mea, eos non ingressuros *in requiem meam.

‖ *Num.14.*
11 *In requiem meam*] ubi Jehoschuahh eorum posteros collocavit post annos quadraginta: cujus specie David reliquam esse aliam requiem populo Dei figuravit, Heb.4.8.& 9.

Psalmus XCVI.

Psaltes Ecclesiam gentium cum Judæis hortatur ad laudationem Dei; tum creationis & administrationis potentissimæ nomine, tum regni sempiterni, in cujus possessionem missus est adventu suo Filius per voluntatem patris.

1‖'CANITE Jehovæ canticum novum, canite Jehovæ tota terra.
2 Canite Jehovæ, benedicite nomini ejus; prædicate de die in diem salutem ejus.
3 Narrate in gentibus honorem ejus, in omnibus populis mirabilia ejus,
4 Magnum Jehovam & laudatum valde, reverendum esse supra omnes Deos.
5 Nam omnes dii populorum *sunt* idola, Jehova verò cœlos fecit.
6 Gloria & decor coram eo, robur & ornatus in sanctuario ejus *sunt*.
7 Cedite Jehovæ familiæ populorum, cedite Jehovæ honorem & robur.
8 Cedite Jehovæ honorem nominis ejus; afferte munus, & venite ad atria ejus.
9 Incurvate vos Jehovæ in decore sanctitatis, formidate a conspectu ejus tota terra.
10 Dicite in gentibus, Jehova regnat, etiam stabilietur orbis habitabilis, ne dimoveatur: judicaturus est populos [a] rectissimè.
11 Lætabuntur cœli, & exultabit terra; perstrepet mare, & [b] quæ ipsum implent.
12 Exultabit ager & quidquid *est* in eo, tunc cantabunt omnes arbores sylvæ:
13 Ante 'faciem Jehovæ cùm veneris, nam venit 'ad judicandum terram: judicaturus est orbem habitabilem per justitiam, & populos per fidem suam.

‖ 1.*Chro.16.23.*
1 *Canite*] canticum est Davidis ἐπινίκιον, continens primū exhortationē ad laudes Dei, versibus quatuor: deinde argumenta laudis tum a præsentibus beneficiis, a ver. 5. ad 10. tum a futuris, quæ propheticè de regno Christi prædixit David. Hoc autem canticum cecinerunt Jisraëlitæ paucis vocibus immutatis, cùm arca inferretur Jeruschalaima, 1.Chro.16. quod psaltes universè ad omnes gentes accommodat, postquam ad regnum Christi vocatæ sunt.
Canticum novum] ut suprà 33.3.
a Heb.*in rectitudinibus.*
b Heb.*plenitudo ejus.*
13 *Faciem Jehovæ*] Christi venientis in mundum.
Ad judicandum] i. administrandum, & judicis partes defungendum in ea.

Psalmus XCVII.

David prophetans regnum Christi, magnificentiam illius explicat, eversionem idololatriæ & superstitionum omnium, lætitiamq; & bonum fidelium obsequentium Deo: quos idcirco ad obsequium & laudem Dei provocat.

1'JEHOVA regnat, exultet terra, lætentur regiones 'plurimæ.
2 'Nubes & caligo circumstant eum, 'justitia & judicium locum solii ejus.
3 Ignis ante eum procedit, & inflammat circumquaque hostes ejus.
4 'Perlustrant fulgura ejus orbem habitabilem, videns formidat terra.

1 *Jehova regnat*] Psalmus est propheticus de regno Christi: in quo primùm amplitudo & magnificentia regni describitur, usque ad versum 7. deinde usus illius exponitur tum contra regnum satanæ, ver.7. tum erga Ecclesiam Dei, usque ad ver.10. & postremò concluditur exhortatione fidelium ad obsequium & laudem, reliquis versibus. Est enim hic Jehova Christus, ad cujus expectationem Ecclesia vetus his psalmis excitata est: ut primus versus summatim docet. *Plurimæ*] i. omnes, quibus imperaturus est Christus: synecdoche.
2 *Nubes*] descriptio regni Christi, cujus meminerat psaltes in principio versus primi. Est autem descriptio tota figurata, qua ostendit psaltes nihil esse in terra aut in cœlo quod non obsequatur & testimonium exhibeat regnanti Christo, idq; longè gloriosiùs quàm olim factum sit cùm lex traderetur, Exod.19.& Deut.4. & 5. Ait enim nubes & caligo, id est, inaccessus est & incomprehensibilis pre gloria. *Justitia & Judicium*] id est, justissimus est in suos, & in adversarios, ver. seq.
4 *Perlustrant*] id est, potentissimus est; adeò ut nihil quamvis firmum coram eo possit consistere, duobus versibus.

5 Montes ut cera liquefiunt a præsentia Jehovæ, a præsentia Domini totius terrę.
6 'Indicant cœli justitiam ejus, adeò ut videant omnes populi honorem ejus.
7 'Pudore suffundantur omnes colentes sculptile, qui se jactant de 'idolis; incurvate vos ei omnes dii.
8 'Audiens lætatur 'Tzijon; exultantque filiæ Jehudæ propter judicia tua, ô Jehova.
9 Tu enim es Jehova excelsus supra omnem terram, valde 'elatus es 'supra omnes Deos.
10 'Amantes Jehovæ, odio habete malum: 'servans animas suorum quos benignitate prosequitur, e manu improborum eripit eos.
11 'Lux 'sata est justo, & rectis [a] animo lætitia.
12 Lætamini justi in Jehova, & celebrate *eum* ad memoriam sanctitatis ejus.

6 *Indicant*] id est, gloriosissimus est, cujus gloriæ & justitiæ specula evidentissima relucent in cœlis, & omnium populorum oculis sunt exposita, ut fiant inexcusabiles: ut psalm.19.2.
7 *Pudore suffundantur*] altera pars psalmi, de usu magnificentissimi illius regni quod modò prædicavit psaltes; primùm quidem in idololatras, & idola ipsa, adversus quæ gloriosa apostrophe propheta utitur, hoc versu; deinde in Ecclesiam Dei, sequentibus.
Idolis] vide Levit. 19.4.
8 *Audiens*] secundus locus de usu regni Christi in Ecclesia: est autem duplex; primus pax & gaudium in spiritu per auditionem verbi; secundus agnitio judiciorum & justissimæ administrationis ejus. *Tzijon*] id est, Ecclesia a te recreatur verbo & opere: sic psalm.48.12.
9 *Elatus es*] judiciis tuis, de quibus versu 8. *Supra omnes Deos*] ut supra 95.3.
10 *Amantes Jehovæ*] conclusio hortatoria ad sectandum bonum, fugiendum malum, & Deum autorem boni celebrandum. *Servans animas*] ætiologia superioris documenti a promissionibus vitæ præsentis & futuræ, duobus versibus.
11 *Lux*] vide Ester 8.16. *Sata est*] id est, reposita, & latens velut semen mandatum terræ; sed suo tempore proditura.
a Heb. *corde.*

Psalmus XCVIII.

Psaltes Judæos, gentes, & res omnes creatas hortatur, ut gratulentur Christo de inimicis triumphanti.

1'PSALMUS. Cantate Jehovæ 'canticum novum, quia mirabilia fecit: 'salutem attulit ei dextera ipsius, & brachium sanctitatis ipsius.
2 'Notam fecit Jehova salutem suam, ante oculos ipsarum gentium revelavit justitiam suam.
3 'Recordatus est benignitatis suæ, & suæ fidei erga domum Jisraëlis: vident omnes fines terræ salutem Dei nostri.
4 'Clangite Jehovæ tota terra, [a] fragore edito cantate & psallite.
5 Psallite Jehovæ cithara, cithara & [b] psalmodia.
6 Tubis & sono buccinæ clangite coram rege Jehova.
7 Perstrepat mare, & quæ [c] implent ipsum, orbis habitabilis & habitantes in eo.
8 Flumina complodant manu, pariter montes cantent.
9 Coram Jehova, quia advenit 'ad judicandum terram; judicaturus est orbem habitabilem [d] justè, & populos [e] rectissimè.

1 *Psal.*] Psalmus est propheticus de Christo rege, qui devicta carne, mundo, peccato, morte, & satana triumphavit. Est autem ἐπινίκιον, constans primùm narratione magnificentiæ ejus, ver.2.& 3. deinde hortatione ut res omnes creatæ applaudant triumphanti Christo, a ver.4. ad finem; quæ duo summatim proponuntur ver. 1.
Canticum novum] ut suprà 33.3.
Salutem attulit] id est, vicit inimicos suos virtute sua humanitus dictum: vide Jeschahh.59.16.& 63.5.
2 *Notam fecit*] i. salutem suam omnibus gentibus gratiosè promulgavit.
3 *Recordatus est*] id est, demonstravit se recordari promissionis factæ Abrahamo, Gen.22.18. ut Gen.8.1.
4 *Clangite*] altera pars psal. hortatio ad laudem, scatens hyperbolis & allegoriis ad amplitudinem gaudii adumbrandam.
a Heb. *fragorem edite & cantate.*
b Heb. *voce psalmi.*
c Heb. *plenitudo ipsius*: ut suprà 96.11.
9 *Ad judicandum*] ut sup.96.13.
d Heb. *in justitia.*
e Heb. *in rectitudinibus*: ut sup.96.10.

Psalmus XCIX.

Psaltes infinitam potentiam Christi regis nostri,

stri, justitiam, & gratiam in omnes gentes prædicat: ab exemplo majorum constantem eam fore docet: ac proinde omnes hortatur ad colendum & prædicandum regem.

1 *Jehova*] Ode est [illegible], continens hortationem ad laudes Dei, Amœbæis tribus clausulis repetitam, a tribus argumentis: primum est ab amplitudine & potentia infinita regni, tribus primis versibus; secundum, a beneficentia, justitia, & gratia in populum Dei collata per Christum, duobus versibus; tertium ab exemplo majorũ, inde ad finem usque. *Commoveantur*] id est, serio timore perculsi compareat ur ad Christũ regem suum agnoscendum. *Insidens Cerubinis*] id est, ille ipse Deus qui Jisraëlitis præsentem se aspectabilem fecit, & responsa dedit, Exod. 25. 22. sic proleptice hoc ver. comprehendit psaltes duo sequẽtia documenta. *Nutet terra*] id est,

1 "JEHOVA regnat, "commoveantur populi: "insidens Cerubinis *regnat*, "nutet terra.
2 "*Regnat* Jehova Tzijone magnus, etiam altus *est* supra omnes populos.
3 Celebrent nomen tuum magnum & reverendum, *quia* sanctum est.
4 "*Tu* quoque [a] "robustissime rex, judicium amans: tu, *inquam*, constituis [b] quod est rectissimum, judicium & justitiam "in Jahhakobo tu perficis.
5 Exaltate Jehovam Deum nostrum, & incurvate vos ad "scabellum pedum ejus; *quia* sanctus est.
6 ‖"Moschen & Aharonem cum sacerdotibus ipsius, Schemuelemque cum invocantibus nomen ipsius; inclamantes Jehovam, ipse illicò exaudivit eos:
7 In columna nubis allocutus est eos: observantes testimonia ipsius, & statutum *quod* dederat eis.
8 "Jehova Deus noster, tu exaudivisti eos: Deus fortis condonans fuisti eis, etiam cùm ultionem sumeres de actionibus eorum.
9 Exaltate Jehovam Deum nostrum, & incurvate vos ad montem sanctitatis ejus: quia sanctus *est* Jehova Deus noster.

contremiscat à præsentia ejus. quasi dicat, res omnes creatæ, animatæ, atque inanimæ perculsæ præsentia ejus exhibeant ei summam reverentiam. 2 *Regnat Jehova*] id est, nunc demum Christus demonstrat se tam gentium, quàm Judæorum regem esse. 4 *Tu quoque*] secundus locus a beneficentia, ut dictum est in ver. primum. a Heb. *robur regis: hypallage.* *Robustissime rex*] id est, qui es robur ipsissimum, & de tuo regibus servisq; tuis suppeditas robur. b Heb. *rectitudines.* *In Jahhakobo*] id est, in Ecclesia tua, quæ olim definiebatur Jahhakobi sive Jisraëlis nomine. 5 *Scabellum pedum ejus*] id est, ad solum usque vel pavimentum templi, cui dicuntur esse tanquam impositi pedes Jehovæ insidentis Cerubinis; ut 1. Chron. 28. 2. ‖ *Exod. 29. & 32. Numeror. 17. 11. 1. Schem. 12. 20.* 6 *Moschen & Aharonem*] tertius locus ab exemplo; quo ostendit psaltes merito ab Ecclesia Catholica Christum regem prædicãdum esse per comparationem minoris, hoc modo: si intercedente Mosche & sacerdotio Levitico Deus populum Jisraëlis prosecutus est summis beneficiis, exaudiens eos, alloquens, condonans, & parcens in gravissimis offensionibus: quantò magis prædicandum est regnũ Christi filii & hæredis in domo Dei, qui sacerdotio æterno nos conciliavit patri? Hoc autem genus argumentationis in Epistola ad Hhebræos copiosè exponitur. 8 *Jehova Deus noster*] emphatica apostrophe ad Deum; qua propheta ostendit eum populi misertum esse pro veritate fœderis sui, mera sua gratia.

PSALMUS C.

Psaltes Ecclesiam ad laudes Dei hortatur propter gratuitam electionem, vocationem, & beneficentiam constantem ipsius.

1 *Psalmus*] Psalmus hic eucharisticus hortatur Ecclesiam ad colendum & prædicãdum Deum, duobus argumentis: unum est gratuita electio & vocatio nostra in cõmunionem fœderis cum Deo, usque ad ver. 3. alterum est perpetuus & constans beneficiorum fructus, ex quo vocationis divinæ facti sumus participes, ver. 4. & 5. *Omnes incolæ*] tam

1 "PSALMUS *pro gratiarum actione.* Clangite Jehovæ "omnes *incolæ* terræ.
2 Colite Jehovam cum lætitia, venite in conspectum ejus cum cantu.
3 Agnoscite Jehovam "esse Deum, ipsum effecisse nos ("non autem nos ipsos) populum suum & gregem pastus sui.
4 Ingredimini portas ejus cum gratiarum actione, atria ejus cum laude: gratias agite ei, benedicite nomini ejus.
5 Nam bonus *est* Jehova, in seculum *est* benignitas ejus, & usq; ad [a] generationem quamque "fides ejus.

gentes, quàm Judæi: ut interpretatur Apostolus ad Rom. 15. 3 *Esse Deum*] id est, autorem fœderis & dominum nostrum. *Non autem nos ipsos*] id est, nos nulla justitiâ nostrâ, aut recto animo dignitatem hanc nobis comparasse; sed ex gratuita ipsius benevolentia factum esse ut simus ipsi filii. vide Deut. 7. 7. & 9. 4 & sequentibus. a Heb. *generationem & generationem.* 5 *Fides*] id est, constantia ad bonitatem & benignitatem communicandam cum Ecclesia.

PSALMUS CI.

David rex factus Deo spondet se procuraturum sanctificationem suam, consilii, comitatus sui, totius regni, & Ecclesiæ.

1 *Davidis*] Psalmus est didascalicus, quo David in regno cõstitutus Deo solẽniter vovet se officio suo fideliter defuncturum: constat itaq; duabus partibus; exordio, quo profitetur David se hoc solenni cantico obstrictum iri ad præstandum officium suum, ver. 1. deinde narratione, sive expositione singularis officii quod promittit Deo, ad finem usque. Videtur autem hic psalmus a Davide non ante susceptum regnum conscriptus esse, sed postquam rex confirmatus est; quo tempore ea constituit quæ ad cultum Dei & civilem administrationẽ pertinebãt. *Benignitatẽ*] id est, duo hæc me procu-

1 "DAVIDIS *psalmus.* "Benignitatem & jus canam: tibi, ô Jehova, psallam.
2 "Animadvertam "via integrâ, quando "venturus sis ad me: continenter ambulabo in integritate [a] animi mei, [b] "intra domum meam.
3 Non proponã mihi ob oculos rem nefariam: [c] factum "declinantium odi, non adhærebit mihi.
4 "Animus perversus recedet a me; malum non agnoscam.
5 "Linguâ lædentem clàm proximum suum, "ipsum excindam: elatum oculis, & [d] tumentem animo, ipsum non potero *ferre.*
6 "Oculi mei *attendent* ad veraces terræ, ut consideant mecum: ambulans via integra, is ministrabit mihi.
7 Non habitabit intra domum meam faciens dolum, loquens mendacia non stabilietur coram oculis meis.
8 "Singulis matutinis excindam omnes improbos terræ, ad rescindendum a civitate Jehovæ omnes operarios iniquitatis.

raturum spondeo Domino, tum ut benignitas a me populatibus meis prosit, tum ut jus adversus improbos exerceatur: quæ duæ sunt verorum principum laudes: vide 2. Schem. 9. 1. 2 *Animadvertam*] narratio, sive expositio officii quod David vovebat Domino, constans ex tribus partibus: prima est de instituto & vita ipsius regis, a ver. 2. ad 5. secunda, de instituto regalis consilii, comitatus, & ministerii, a ver. 5. ad 8. tertia, de castigatione improborum, & purgatione totius regni per severam observationem disciplinæ civilis & Ecclesiasticæ, vers. 8. *Via integra*] id est quàm integerrimè potero. *Venturus sis ad me*] id est, me recepturus ad te ex hac vita, aut alioqui rationem exacturus administrationis meæ. quasi dicat, semper attendam ad finem meũ, ut cautè & religiosè ambulem. a Heb. *cordis: sic ver. 4. & 5.* b Heb. *in medio domus: sic infrà ver. 7.* *Intra domum*] id est, etiam clàm intra privatos parietes. c Heb. *facere: infinitivus pro nomine.* 3 *Declinantium*] a via recta, cujus meminit superiore versu. 4 *Animus perversus*] id est, dabo operam ut deponam veterem hominem cum concupiscentiis ejus, & quod semel deposuero amplius non invadat me. 5 *Lingua lædentem*] id est, maledicos atque maleficos depellam a me: secunda pars. d Heb. *latum corde.* 6 *Oculi mei*] id est, bonos consiliarios atque administros sollicitè adhibebo. 8 *Singulis matutinis*] tertia pars; id est, indesinenter regnum, regiam, Ecclesiamque purgabo a malo.

PSALMUS CII.

Ecclesia in captivitate diu versata Deum supplicat: suas calamitates, ærumnasq; proponit; se ipsam confirmat recordatione naturæ & promissionum Dei, quarum complementum prædicat fore in adventu Christi, & communi vocatione gentium: itaque Deum orat ut suæ naturæ, promissionis, & gloriæ recordatus Ecclesiam conservet, eiq; benedicat in æternum.

1 *Oratio*] hujus orationis (quam Danielem aut alium prophetam scripsisse sub finem deportationis Babylonicæ verisimile est) partes sunt quatuor: prima est exordium audiẽtiam faciens, ver. 2. &

1 "ORATIO "*pro paupere; cũ* "*obruitur, ante Jehovam effundente meditationem suam.*
2 "Jehova, audi orationem meam; & vociferatio mea ad te perveniat.
3 Ne abscondas faciem tuam a me, quo die *est* angustia mihi: inclina ad me aurẽ tuam, quo die inclamo; [a] festinanter exaudi me.
4 "Nam consumuntur ut fumus dies mei, &

3. secunda expostulatio sive narratio mali quo obruebatur Jisraël, usq; ad ver. 13. tertia, propositio argumentorum quibus confirmatur animus ad sollicitandum & expectandum Deum, inde usque ad ver. 25. postrema, conclusio petitoria, ad finem usque. *Pro paupere*] nimirum populo Jisraëlis solitario, nudo, vincto, & versante in morte præsentissima apud Babylonios. *Obruitur*] ut psalm. 61. 3. 2 *Jehova*] exordium, ut modò dictum est. a Heb. *festina exaudi.* 4 *Nam*] expostulatio, sive narratio malorum quæ perpetiebatur populus: sunt autem illius tres loci; primus a vanitate & imbecillitate ipsius, tribus versibus; secundus, ab improbitate aliorum miseros perfidè destituentium, tribus alteris; tertius, ab ira & plagis inflictis a Deo, a ver. 10. ad 13.

ossa

ossa mea ut focus exardescunt.

5 Percussum tanquam herba exarescit cor meum; quia * obliviscor comedere cibum meum.

6 * Præ voce gemitus mei, adhæreſcit os meũ carni meæ.

7 * Similis sum plateæ deserti; sum tanquam bubo vastitatum.

8 b Assiduè sum similis passeri, solitario in tecto.

9 Toto die probro afficiunt me inimici mei; insanientes contra me, * per me jurant.

10 Nam * cinerem tanquam panem comedo, & potiones meas cum fletu misceo,

11 Propter indignationem tuam, & ferventem iram tuam: * quia sustulisti me, & abjecisti me.

12 Dies mei similes sunt * umbræ inclinatæ: & ego sicut herba exarui.

13 * Tu autem Jehova in seculum permanes, & recordatio tui c in quamq; generationem.

14 * Tu d surgens misereberis Tzijonis: quia tempus est faciendi gratiam ei, quia advenit statum tempus,

15 * Quo delectentur servi tui * lapidibus ejus, & pulveri ejus * gratiam faciant.

16 * Ut revereantur gentes nomen Jehovæ, & omnes reges terræ honorem tuum;

17 Cùm ædificans * Jehova Tzijonem, apparuerit in honore suo,

18 Respexerit ad orationem * nudatissimi, & * non spreverit orationem eorum.

19 * Conscribatur hoc * in generationem posteram, ut * populus recreatus, laudet Jah:

20 Quòd prospectaverit ex alto *loco* sanctitatis suæ, Jehova e cœlis in terram intuitus sit,

21 Ad exaudiendum suspirium vincti, ad solvendum e eos qui jam traduntur morti;

22 Ut enarrent * Tzijone nomen Jehovæ, & laudem ejus Jeruschalaimis:

23 * Congregantibus se populis simul, & regnis ad colendum * Jehovam,

24 * *Qui* affligens * hac via vires meas, curtat dies meos.

25 * Dico *itaque*, mi Deus fortis, * ne auferas

5 *Obliviscor*] id est, tam graviter premor angustiis; ut non recordetur animus, sed fastidiat cibum.

6 *Præ voce gemitus*] id est, diuturnitate malorum clamorumque emacior atque exhaurior: sic Ijobi 19.20.

7 *Similis sum*] id est, ab omnibus relictus sum, duobus versibus; & omnibus exosus, ver.9.

b Heb. *assiduus sum ut sim sicut passer.*

9 *Per me jurant*] id est, faciunt de nomine meo juramenti & execrationis formulam: sic Num.5.27. & Jeschahh.65.15.

10 *Cinerem tanquã panem*] id est, in terram dejectus sum miser: hyperbolè noëmatica.

11 *Quia sustulisti me*] id est, gravissimè & valentissimè abjecisti me: ut cùm non molli remissoque brachio, sed elato aliquid vibratur aut detorquetur in terram: metaphora.

12 *Umbræ inclinatæ*] id est, propè est ut occidam, quemadmodum occidente sole maximæ sunt umbræ & inclinatissimæ.

13 *Tu autem Jehova*] tertia pars psalmi, propositio argumentorum quibus fideles confirmantur & adducuntur ad invocandum Deum. Sunt autem argumenta duo; unum, a natura Dei constante; alterum, a gloria ejus: quæ duo proleptice hoc versu posita in sequentibus ex ordine explicantur. c Heb. *in generationem & generationem.* 14 *Tu surgens*] explicatio prioris argumenti a constante tum natura Dei qua est misericors, tum promissionibus quas antè fecerat populo de restitutione post annos septuaginta, Jirmejæ 25.& 29.10 postremò a fine, ut innotescat Deus; ver.16.& sequentibus d Heb. *surges misereberis.* 15 *Quo delectentur*] id est, quo populus tuus expectatione sua fruatur, & terram (quæ nunc desolata jacet) antiquo honori cultuique restituat. *Lapidibus*] id est, structura redintegrata: synecdoche. *Gratiam faciant*] id est, desertam terram & quasi lugentem recreent: prosopopœia. 16 *Ut revereantur*] finis petitionis, gloriæ Dei illustratio; quæ tenuiter quidem effecta est in restitutione populi; sed perfectè adventu Christi, vocatione gentium, & instauratione Ecclesiæ catholicæ absoluta: quò sequentia omnia pertinent. 17 *Jehova*] Christus, ut infrà ver.23.

18 *Nudatissimi*] id est, deserti ab omnibus, abjecti, & egentis populi. hanc vocem propter antecedentia & sequentia, ipsumque vocis etymon sic visum est accipere. *Non spreverit*] id est acceperit: litotes. 19 *Conscribatur*] explicatio posterioris argumenti a gloria Dei, quæ tenuibus illis principiis fuit in Ecclesiam Christi diffundenda: prout restitutio populi ex deportatione Babylonica figura fuit & documentum restitutionis per Christum. *In generationem posteram*] id est, ad utilitatem & documentum Ecclesiæ Christi, cujus dies ultimi sive posteri appellantur, ut Jeschahh.2.2.& Heb.1.1. *Populus recreatus*] id est Ecclesia instaurata, restitutaque a Christo. e Heb. *filios mortis: ut psalm.79.11.*

22 *Tzijone*] id est, in Ecclesia: vide psalm.2.6. 23 *Congregantibus*] id est, Ecclesia sive cœtu fidelium ex omnibus gentibus convocato, adunatoque per Christum: cujus sanguine ex utrisque factum est unum corpus, Ephes.2.13.& 14.

Jehovam] id est, Christum liberatorem suum, de quo ver.20.& 21. 24 *Qui affligens*] id est, qui idem nunc ad tempus autor est præsentis calamitatis meæ, qua jamjam videor moriturus. *Hac via*] id est, hac ratione ac modo. 25 *Dico itaque*] ultima pars psalmi, continens deprecationem præsentis mali, hoc versu; & precationem sempiterni boni, ver. ultimo: ducto argumento a constante natura Dei, de quo suprà vers.13.& sequentibus. *Ne auferas me*] id est, ne sinas me evanescere; sed pro misericordia tua gratiam fac mihi, ut suprà ver. 14. sic compellat Ecclesia Christum servatorem suum.

me f * mediis diebus meis: g * per generationem æternam *sunt* anni tui:

26 * Antè *quàm* terram fundasses, & opus manuum tuarum *essent* cœli.

27 Ista peritura sunt, tu autem permanes; ista, inquam, omnia ut vestimentum veterascent, ut indumentum mutabis ea atq; mutabuntur.

28 Tu verò idem es, & anni tui non finiuntur.

29 * Filii servorum tuorum habitent, & semen eorum stabiliatur coram te.

f Heb. *in medio dierum meorum.*

Mediis diebus] id est, casu præpropero & præveniente nos antequam tempus præstitutum promissionum tuarum evenerit; ut suprà ver.14.

g Heb. *& generationem & generationem.*

Per generationem] id est, tu sempiternus es, ac proinde filios in æternum gignis: humanitus dictum. 26 *Antè quàm*] explicatio sive exornatio æternitatis Dei a comparatione rerum creatarum; sive in præteritum tempus, quo Deus omnes res creatas præcessisse dicitur, hoc versu; sive in futurum, quo dicitur permansurus illis pereuntibus, duobus sequentibus. 29 *Filii servorum tuorum*] id est, vera & germana Ecclesiæ tuæ membra conserventur in æternum virtute tua, & tibi curæ sint.

PSALMUS CIII.

David seipsum ad benedicendum Deo excitans recenset gratiam illius erga se, & erga Ecclesiam totam verbo operibusq; testatam, ac postremò erga res omnes creatas potente ipsius regno demonstratam: ideoq; res omnes creatas in cœlo & in terra invitat ad Dei laudes secum prædicandas.

1 * ODE *Davidis*. Benedic anima mea Jehovæ, & omnia intestina mea nomini sanctitatis ejus.

2 * Benedic anima mea Jehovæ, & ne obliviscaris a ullius * beneficiorum ejus:

3 * Qui condonat omnes inquitates tuas, qui medetur omnibus morbis tuis:

4 Qui vendicat a fovea vitam tuam, qui circumtegit te benignitate & miserationibus.

5 * Quo satiante bonis quibusque os tuum; b servas te recentem tanquam aquila, *tanquam* * pueritia tua.

6 * Facit c * quæ justa sunt Jehova, & judicia omnibus oppressis.

7 Notas facit vias suas Moschi, posteris Jisraëlis actiones suas.

8 || * Misericors & gratiosus Jehova; longanimis, & multus benignitate,

9 * Non in æternum litigat, neque in seculum * iram asservat;

10 Non secundum peccata nostra facit nobis, neque secundum iniquitates nostras refert nobis;

1 *Ode*] Ode est ἐπαινετικὴ, generis (ut vocant) κυκλοειδοῦς, continens exordium sive propositionem laudis, duobus versibus; narrationem argumentorum ad laudem Dei pertinentium, a versu 3. ad 20.& conclusionem hortatoriam ad laudes Dei prædicãdas, in fine. Sunt autem quatuor sequẽtes Psalmi certo cõsilio adjuncti, ut uno contextu haberet Ecclesia landationum Dei argumenta, tum ordinaria erga Ecclesiam, hoc Psalm. & res omnes creatas, Psalm.104. tum extraordinaria, sive erga Ecclesiam beneficiorum castigationumque nomine, Psalmo 105.& 106. sive erga omnes, Psalmo 107. 2 *Benedic anima mea*] exordium, quo seipsum excitat, hortaturque propheta ad benedicendum Deo ex toto corde, toto animo, totisque viribus. a Heb. *omnium.* *Beneficiorum*] quæ totidem sunt argumenta laudis sequentibus exposita: sic transitur ad narrationem sive recensionem beneficiorum Dei. 3 *Qui condonat*] narratio sive recensio beneficiorum Dei, primùm singularium erga prophetam ipsum, tribus versibus; deinde communium erga Ecclesiam totam, a ver.6. ad 19. postremò, universalium erga res omnes creatas, ver.19. 5 *Quo satiante*] id est, qui animum tuum ita alit & fovet beneficiis, ut semper sit vegetus & recens, infractusque permaneat ab omnibus incommodis. Quamobrem hæc firma piorum constitutio cum vegeta aquilarum senectute comparatur; quæ a natura sunt vivacissimæ, & amplius adhuc victuræ essent (adeò sunt vegeto corpore) nisi superius rostrum illarum aduncum senio succrescens curvitate sua rostrum inferius coarctageret; unde fit ut aquilæ conficiantur inedia: vide Aristot.lib.9.de historia animalium cap.32.& Plinium lib.10.cap 3. b Heb. *renovas te.* *Pueritia tua*] id est, ita recentem servas, ut si deintegro natus & puer factus esses: simile est eodem pertinens, Judic. 5.21. 6 *Facit quæ*] alter locus beneficiorum communium ad Ecclesiam pertinentium; cujus partes sunt benefacta, hoc vers. & documenta, sequente versu. c Heb. *justitias.* *Quæ justa sunt*] vide suprà psalm.97.2.

|| *Exod.34.6. Nechemjæ 9.17.& psalm.86.15.* 8 *Misericors*] explicatio actionum Dei quas modò nominavit; maximè verò gratiæ & misericordiæ erga Ecclesiam, qua Deus dicitur remittere iram, pœnas, & peccata, & omnia nobis paternè condonare, misertus nostri & suæ gloriæ rationem habens; hoc usque ad vers.19. 9 *Non in æternum*] explicatio gratiæ Dei, quam superiore vers. dixerat. *Iram asservat*] similem locutionem vide Levit.19.18.& Nachum.1.2.

11 Sed

11 Sed ᵃ quàm alti ſunt cœli ſupra terram, prævalet benignitas ejus erga timentes eum:

12 Quàm longè abeſt oriens ab occidente, longè amovet a nobis defectiones noſtras.

13 ᵃ Ut miſeretur pater filiorum, miſeretur Jehova timentium ipſum.

14 ᵃ Nam ipſe novit ᵃ figmentum noſtrum, memor pulverem nos eſſe.

15 Ipſius mortalis ſimiles fœno dies eſſe; ſicut flos agri, ſic florere *ipſum*.

16 Quum ventus pervadit ipſum, mox non eſſe; ᵃ d neque agnoſci ipſum amplius a loco ſuo.

17 At benignitas Jehovæ inde a ſeculo uſque in ſeculum *eſt* erga timentes ipſum, & juſtitia ejus erga filios filiorum:

18 ‖ Erga obſervantes fœdus ipſius, & erga memores mandatorum ejus ad faciendum ea.

19 ᵃ Jehova in cœlis ſtabilivit ſolium ſuum, & regnum ipſius in omnia dominium habet.

20 ᵃ Benedicite Jehovæ, angeli ejus; valentiſſimi robore, efficientes verbum ejus, auſcultantes voci verbi ejus.

21 Benedicite Jehovæ omnes ᵃ exercitus ejus, ᵃ miniſtri ejus facientes placitum ejus.

22 Benedicite Jehovæ ᵃ omnia opera ejus in omnibus locis dominationis ejus; benedic anima mea Jehovæ.

11 *Quàm alti*] exponit ſimilitudinem a rebus aſpectabilibus ſumptę, ad amplificandũ Dei gratiam & miſericordiam: quaſi dicat, altior eſt illa, latior, & profundior quàm totus mundus, qua ſuos bonis cumulat & abarcet mala. 13 *Ut miſeretur*] explicatio miſericordiæ, quam nominaverat pſaltes ver. 8. a comparatione patris. 14 *Nam ipſe novit*] ætiologia miſericordiæ Dei erga nos, continens cauſas duas; notitiam miſeriæ noſtræ, tribus verſibus; & conſtantem ipſius naturam in benignitate, juſtitiaque conferenda ex fœdere cum Eccleſia inito per Chriſtum, ver. 17. & 18. *Figmentum*] id eſt, quaſi figulinam & fragilem conſtitutionem noſtram; ut ſequentibus exponitur. 16 *Neque agnoſci*] ut Ijobi 7.10. d Heb. *neq. agnoſcit ipſum amplius locus ſuum: pro paſſiva voce ſignum amphibolum.* ‖ *Deut.* 7. 9. 19 *Jehova*] tertium argumentorum genus ad laudem Dei pertinentium, nimirum dominatus ejus univerſalis in cœlo & in terra. 20 *Benedicite Jehovæ*] Concluſio, qua provocat ad laudes Dei primùm res omnes creatas, duobus verſibus; deinde omnia facta ejus, & poſtremò ſuum ipſius animum, verſu ultimo. 21 *Exercitus ejus*] ut Gen. 2. 1. *Miniſtri ejus*] id eſt, quæcunque res creatæ vos comparatis ad placita ejus exequenda ſive animatæ, ſive inanimæ, ut pſalm. ſequente ver. 4. 22 *Omnia opera*] id eſt, perſonæ, res, facta quæcunque creavit aut facit, omnia Dei laudes veſtris modis & facultatibus illuſtras facite.

Psalmus CIIII.

Pſaltes ſeipſum ad Deum laudandum concitans, enarrat argumenta laudis ejus a rebus creatis: itaque ordinem creationis cœli & terræ, & diſpoſitionem ex parte attingens; adminiſtrationem rerum diſpoſitarum a Deo & uſum earum quem creaturæ percipiunt in aëre, terra, & mari, omniumq; conſervationem a Deo factam exponit: poſtremò omnia ſecum ad prædicandas Dei laudes hortatur, & contrà venientibus malè precatur.

1 ᵃ BENEDIC anima mea Jehovæ. Jehova Deus mi, magnus es valde; magnificentiam & decorem ᵃ induiſti,

2 ‖ ᵃ Amiciens te luce tanquam panno, extendens cœlos tanquam aulæum.

3 ‖ ᵃ Qui contignat aquis ᵃ cœnacula ſua; qui diſponit denſas nubes in vehiculum ſuum, qui itat ſuper ᵃ alas venti.

4 ‖ ᵃ Qui facit angelos ſuos ventos, miniſtros ſuos ᵃ ignem flammantem.

5 Fundavit terram ſuper baſes ejus, ne dimoveretur ᵃ in ſeculum & perpetuum.

6 ‖ Abyſſo ut indumento operueras eam, ſupra montes ſtantibus aquis:

7 ‖ Ex ᵃ increpatione tua diffugerunt, a voce tonitru tui accelerarunt *fugam*.

8 ᵃ Conſcenderunt *per* montes, deſcenderunt *per* convalles; in locum quem fundaveras ipſis.

9 ᵃ Terminum oppoſuiſti, ne tranſeant; ne revertantur ad operiendum terram.

10 ᵃ Qui emittis fontes per valles, *ut* inter montes ambulent,

11 Potum præbeant omnibus animantibus agri, frangant onagri ſitim ſuam,

12 Juxta illos volatilia cœli habitent, e medio frondium edentia vocem.

13 ᵃ Qui irrigat montes e ᵃ cœnaculis ſuis, ᵃ ut a fructu operum tuorum ſatietur terra.

14 Faciens ut germinet fœnum ad jumenti, & herba ad hominis ᵃ uſum; ut depromant cibum e terra:

15 ᵃ Qui vino lætificat cor mortalis, ᵇ nitidam efficit faciem oleo; & cibo cor mortalis fulcit:

16 ᵃ Satiantur arbores Jehovæ, cedri Libani quas plantavit:

17 (Ubi aviculæ nidificent) ᵃ abietes domicilia ciconiæ,

18 ᵃ Montes excelſiſſimi ᶜ rupicaprarum, petræ ᵈ montanorum murium perfugium.

19 ᵉ ᵃ Statuit lunam ᵃ in ſtata tempora, ſolem agnoſcentem occaſum ſuum.

20 Diſponis tenebras, ut ſit nox: qua erepunt omnia animantia ſylvæ;

21 Juvenes leones ᵃ rugientes ad prædam, & quidem quærendo a Deo forti eſcam ſuam.

22 Exorto ſole recipiunt ſe, & in luſtris ſuis recubant:

23 Prodit homo ad opus ſuum, & ad culturam ſuam uſque ad veſperam.

24 ᵃ Quàm ampla ſunt opera tua, ô Jehova! quàm ea omnia ᶠ ſapienter feciſti! quàm plena eſt terra ᵃ poſſeſſione tua!

‖ *Gen.* 1. 6. 3 *Cœnacula ſua*] id eſt, regionem aëris velut in cœnacula nubibus diſtinctam. *Alas venti*] ut ſuprà pſal. 18. 11. & Jeſchahh. 19. 1. ‖ *Hebr.* 1. 7. 4 *Qui facis*] id eſt, ventis & igne utitur nuntiis, adminiſtriſque voluntatis & judiciorum ſuorum, adeò ut angelorum quoque appellationem jure obtineant. *Ignem flammantem*] .i. coruſcationes, fulgura, & ſimilia ætherea. 5 *In ſeculum*] id eſt, tantiſper dum ſeculum duraturũ eſt, immota maneat; cùm alia levitate ſua huc illuc deferantur. ‖ *Gen.* 1. 2. ‖ *ibidem. ver.* 6. 7 *Increpatione*] .i. mandato Dei velut intonante, quod habetur Gen. 1. 6. 8 *Conſcenderunt*] .i. dictum ac factum eſt: cùm primùm mandavit Deus, præcipites aquæ in ſuas ſtationes devenerunt, neq; obſtiterunt adverſi montes, convalles, aut aliud quicquam, quin mandato Dei confeſtim obtemperarent. 9 *Terminum*] ut Ijobi 38. 10. & Jirmejæ 5. 22. hoc autem de ordine naturę accipiendum eſt: nam diluvium extra ordinem accidit: Gen. 7. 10 *Qui emittis*] tranſitio ad ſecundũ narrationis locum, de adminiſtratione ordinaria Dei: ubi agitur de uſu primùm aquarum inferiorum & ſuperiorum, uſque ad ver. 19. deinde diei & noctis, a ver. 19. ad 25. & poſtremò maris, ver. 25. & 26. 13 *Qui irrigat*] hactenus de aqua fontana: nunc de aqua pluvia, & nubium deſtillatione. *Cœnaculis ſuis*] de quibus ſuprà ver. 3. *Ut a fructu*] id eſt, ut homines & animantia ſingula comedant de fructibus terræ, quos tuum opus ſuppeditat: metonymia. ſic accipiendum eſſe ſequentes verſus commonſtrant, in quibus primùm de voluntariis & inſativis plantis; ver. 14. poſtea de ſativis & cultura hominis provenientibus, ver. 15. deinde de omnibus univerſe agitur, uſque ad ver. 19. a Heb. *miniſterium.* 15 *Qui vino*] id eſt, qui gratioſe largitur hominibus non tantùm vitã, ſed etiam ſubſidia vitæ quælibet: ſive neceſſaria, ut panis eſt; ſive utilia, ut vinum; ſive jucunda & ad ornatum voluptatemque pertinentia, ut ſunt unguenta ex oleo. b Heb. *nitidam efficiendo.* 16 *Satiantur*] .i. cujus opere aluntur abundè inſativæ plantæ, non ab hominibus, ſed a Deo poſitæ & cultæ: quod genus plantarum eas ferè ſuperat amplitudine quæ ſeruntur arte. 17 *Abietes*] Hhebraicam hyſteroſin & pleonaſmum relativi cum antecedente in hoc ſermone frequentiſsimum evidentiæ cauſa ſuſtulimus. 18 *Montes excelſiſſimi*] id eſt, cujus opere etiam aſperrima & horrentia loca ſatiantur. c Heb. *rupicapris.* d Heb. *montanis muribus.* e Heb. *facit.* 19 *Statuit lunam*] id eſt, lunam & ſolem diſponit, ut noctis & diei inſtrumenta eſſent: quorum uſus in ſequentibus explicatur, uſque ad ver. 25. *In ſtata tempora*] de quibus Gen. 1. 14. 21 *Rugientes*] id eſt, rugitu ſuo tanquam voce eſcam exoptantes a Deo; quod ſequens epexegeſis oſtendit. 24 *Quàm ampla ſunt*] exclamatio conjuncta admirationi; in quam propheta irrumpit, poſtquam obſervavit uſus tam mirificos adminiſtrationis Dei. Eam autem commendat tribus nominibus, a potentia maxima, ſapientia, & innumerabilitate operum Dei. f Heb. *in ſapientia.* *Poſſeſſione tua*] .i. rebus quas poſsides & regis, ut poſſeſſor juſtus.

1 *Benedic anima*] Ode eſt ἱστορικὴ, quam non dubitamus a Davide conſcriptam eſſe, & ſuperiori odæ de induſtria conjunctam, velut cohærentem argumento. Conſtat autem ex tribus ſummatim partibus: prima eſt exordium ſive propoſitio totius argumenti, ver. 1. ſecunda, narratio argumentorum ad laudem Dei pertinentium a naturæ conſtitutione & conſervatione, a ver. 2. ad 31. tertia, concluſio a benedictione Dei, inde ad finem uſque. Sunt autem hujus exordii membra duo; unum, quo ſeipſum comparat pſaltes; alterum, quo orationem ad Deum dirigit, & proponit magnificentiam ejus ab operibus, quibus quaſi ſpecioſis ornamentis dicitur circumveſtiri Deus. *Induiſti*] humanitus dictum: ut ſequentia ferè omnia attributa Deo. ‖ *Gen.* 1. 3. 2 *Amiciens*] narratio naturalium argumentorum ad Dei laudes pertinentium; nõ ſigillatim quidẽ omnia explicans; ſed generatim & certis exemplis complectens documenta gloriæ Dei. Sunt autem ea aut creationis, cujus exponuntur opera tribus primis diebus effecta a Deo, uſque ad ver. 10. aut ordinariæ adminiſtrationis in cœlo, terra, & mari, inde uſque ad ver. 27. aut denique conſervationis, uſque ad verſũ 31. in operibus porrò creationis recenſentur primùm res ſuperiores, uſq; ad ver. 5 deinde inferiores, de terra & aqua, uſque ad 10. quibus omnibus ornari Deus dicitur humanitus, tanquam rex magnificus intus & foris omnibus inſtructus quæ ad cultum regalem pertinent, & ſtipatus valentiſsimo ſatellitio.

25 ᵃ In

25 *In ipso mari magno & g spatioso; illic reptilia *sunt* atque innumera, animantia parva cum magnis.
26 Illic naves ambulant; *balæna quam formasti, ludendo in eo.
27 *Omnia ista in te expectationem habent, ut des escam ipsorum tempore suo:
28 Te dante ipsis colligunt, aperiente manum tuam satiantur bono:
29 Abscondente faciem tuam conturbantur; recipiente spiritum eorum expirant, & in pulverem suum revertuntur:
30 Emittente spiritum tuum *recreantur: denique renovas faciem terræ.
31 *Sit honor Jehovæ in seculum,* lætetur Jehova in operibus suis:
32 Quo intuente terram, tremit illa; attingente ipsos montes, fumant.
33 Canam Jehovæ in vita mea, psallam Deo meo quantisper ero.
34 *Suavis erit de eo meditatio mea, ego lætabor in Jehova.
35 Deficiant peccatores a terra, & improbi amplius non sint: benedic anima mea Jehovæ, *halelu-jah.

25 *In ipso mari*] tertia pars administrationis Dei, spectans mare & quæ sūt in eo: ut observatum est supra ver. 10.
g Heb. *lato spatiis*.
26 *Balæna*] vide Job. 41.
27 *Omnia ista*] terrestria, aëria, & aquatilia: tertius narrationis locus de rerum conservatione, ut dictum est in ver. 10.
30 *Recreantur*] id est, propagatione seminis quasi de integro creantur, & renovantur rerum creatarum formæ.
31 *Sit honor Jehovæ*] conclusio a laudatione Dei, cujus tria sunt membra; primum est, generalis provocatio rerum creatarum ad laudem tribuendum Deo, duobus versibus; secundum, singularis professio laudis quam suo nomine psaltes attribuit Deo, ver. 33. & 34. ultimum, improborum excidium, eorumque omnium qui Dei laudibus adversantur, ver. ultimo: quæ tria clauduntur hortatione eadem quæ habetur in principio psalmi. *Lætetur Jehova*] id est, res omnes creatæ ita laborent in promovendo honore Dei, ut ipsis delectetur Deus: & revereantur potentiam ejus; quæ alioqui solo intuitu vel contactu perderet etiam valentissimas ipsarum, nisi honorarent Deum: sequente versu. 34 *Suavis erit*] id est, ex animo lætissimo & alacerrimo honorem ei tribuam, adductus suavitate ipsius & beneficiorum quæ ab ipso accipimus: ad hanc interpretationem nos adducit sequentis membri comparatio. 35 *Halelu-jah*] id est, laudate Jah: sed Hhebræas voces, quia olim in vetere Ecclesia & Apostolorum scriptis servata sunt, similiter servare placuit: ut Apocalyps. 19. ver. 1. 3. & sequentibus.

Psalmus CV.

David hortatur Ecclesiam Dei ad celebrandum & colendum ipsum, tum propter gratuitum fœdus cum ipsis a Deo initum, tum propter singularia illa Dei beneficia quæ ab ipso populus accepit, inde a fœdere cum Abrahamo inito. Quamobrem illis summatim & ordine expositis, docet omnia esse ferenda gratuitæ promissioni Dei, & agnoscenda sancto ac fideli obsequio.

1 ‖ *CELEBRATE Jehovam, proclamate nomen ejus; notas facite in populis actiones ejus.
2 Canite ei, psalite ei; confabulamini de omnibus mirabilibus ejus.
3 Laudibus vos efferte in nomine a sancto ejus, lætetur b animus quærentium Jehovam.
4 Requirite Jehovam & robur ejus; quærite faciem ejus jugiter.
5 Recordamini *mirabilium ejus quæ fecit; prodigiorum ejus, & judiciorum oris ejus,
6 O semen Abrahami servi ejus, ô electi ejus filii Jahhakobi.
7 *Hic *est* Jehova Deus noster, in tota terra judicia ejus *sunt*.
8 Recordatur in seculum fœderis sui, verbi *quod* præcepit in mille generationes,

‖ 1. Chr. 16. 8.
1 *Celebrate*] ode est ἐπαινετική, continens exordium, sive propositionem hortatoriam ad celebrandum & colendum Deum, usque ad ver. 7 deinde narrationē causarum singulari modo ad Ecclesiam pertinentium. Quāobrem hic psalmus a Davide apposite duobus præcedentibus adjunctus est, ut apparet ex 1. Chron. 16.
a Heb. *sanctitatis ejus*.
b Heb. *cor*.
5 *Mirabilium ejus*] prolepsis, id est, propositio summa sequentis narrationis.
7 *Hic est Jehova*] narratio causarum ex quibus Ecclesia provocatur ad laudandum & colendum Deum. Sunt autem in universum duæ; una est, fœdus ipsius gratuitum cum Ecclesia; altera, mirabilis administratio ex fœdere: quæ duo summatim hoc versu posita ex ordine postea tractantur: fœdus quidem, a ver. 8. ad 12. administratio verò, inde ad finem usque.

9 ‖ Quòd pepigit cum Abrahamo, & juramenti sui *præstiti* Jitzchako,
10 Quod præstitit Jahhakobo in statutum, Jisraël *in* fœdus c perpetuum:
11 ‖ Dicendo, tibi daturus sum terram Cenahhani; *funiculum possessionis vestræ.
12 *Quamvis essent homines d pauci, planè pauci & inquilini in ea,
13 Itarentque a gente in gentem, a regno in populum alium:
14 ‖ Non permisit e cuiquam opprimere eos, etiam reprehendit propter eos reges,
15 Ne attingitote (*inquiens*) unctos meos, & prophetas meos ne afficitote malo.
16 Cùm *advocans famem super terram, omnem *scipionem panis fregit;
17 ‖ Miserat ante eos virum præstantem; *qui* f ad servitutem venditus erat, Josephum:
18 Cujus pedem afflixerunt *compede, ferrum subivit g ipse;
19 Usque ad tempus quo erat adventurum *verbum ipsius: *sermo Jehovæ probavit eum:
20 ‖ Mittens rex expediri jussit eum, & dominator populorum idem solvit eum.
21 Præposuit eum dominum familiæ suæ, & dominatorem in totam possessionem suam:
22 *Ut vinciret principes ejus ex animo suo, & seniores ejus *informaret.
23 ‖ Deinde venit Jisraël in Ægyptum, & Jahhakob peregrinatus est in regione *Chami.
24 ‖ Ubi cùm fecisset Deus ut fœtificaret populus suus valde, & potentiorem eum effecisset hostibus suis;
25 *Mutavit h animum istorum ut odio haberent populum suum; ut machinarentur contra servos suos.
26 ‖ Misit Moschem servum suum, Aharonem quem elegerat:
27 Qui proposuerunt *apud eos verba signorum ejus, & prodigiorum in regione Chami.
28 ‖ Misit tenebras, & obtenebrarunt eam; *neque rebellarunt *signa* contra verbum ejus.
29 ‖ Mutaverat aquas illorum in sanguinem, & morte affecerat pisces eorum.
30 ‖ Abundè produxerat terra illorum ranas, invadentes penetralia *regum illorum.
31 ‖ Simulac edixit, advenerat colluvies animalium; pediculi in totum terminum eorum.
32 ‖ Reddiderat pluvias eorum grandinem, ignem i maximè flammantem in regione illorum:
33 Quibus percussit vites illorum, & ficus illorum; confregitque arbores termini illorum.
34 ‖ Simulac edixit, advenerat locusta; & melolontha, eaque innumera:
35 Quæ comedit omnem herbam regionis eorum, comeditque fructum terræ illorum.

‖ Gen. 12. 7. Gen. 28. 13 & 35. 12.
c Heb. *seculi*.
‖ Ge. 13. 15. & 15. 7.
11 *Funiculum*] vide Deut. 32. 9.
12 *Quamvis essent*] altera pars narrationis de mirifica administratione Dei, ad quam transit propheta per occupationem hanc, duobus versibus. Sunt autem tres narrationis partes; prima, de rebus mirificè a Deo gestis ante profectionem in Aegytum, usque ad ver. 16. secunda, de rebus in Aegypto gestis, inde usque ad versum 37. postrema, de rebus gestis post exitum ex Aegypto.
d Heb. *numeri*: ut Gen. 34. 30.
‖ Gen. 12. & 26. & 31. Gen. 4. 2.
e Heb. *homini*.
16 *Advocans*] i. efficiens potenti verbo: humanitùs dictū, ut 2. Reg. 8. 1. secunda pars narrationis ut dictum est in versum 12.
Scipionem panis] ut Levit. 26. 26.
‖ Gen. 37 & 45. 5. & 7. & 50. 20.
f Heb. *in servum*.
18 *Compede*] tanquam criminis capitalis fuisset reus: vide Gen. 39. 20.
g Heb. *anima ipsius*.
19 *Verbum ipsius*] Dei videlicet, qui Josepho per somnia revelaverat ea quæ ipsi erant eventura, Gen. 37. 7. & 9.
Sermo Jehovæ] id est, Jehova ex consilio arcano & voluntate sua exploravit his modis fidem ejus in servitute & carcere, ut metalla in catino probari solent: hypallage.
‖ Gen. 41. 14. Ibid. ver. 40.
22 *Ut vinciret*] i. ut summus in regno esset, & secundus a rege regiam potestatem obtinens, Gen. 41. 40 & 44.
Informaret] ut factum est Gen. 41. 33. & sequentibus.
‖ Gen. 46.
23 *Chami*] ut sup. 78. 51. & inf. ver. 27.
‖ Exod. 1. 7. & sequentibus.
25 *Mutavit animum eorum*] id est, fecit ut rex & Aegyptii novi existerent, qui non agnoscerent Josephum: de hoc autem loquendi genere vide Exodi 4. 19.
h Heb. *cor*.
‖ Exod. 3. & 4.
‖ Exodi 5. & sequent.
27 *Apud eos*] tum Jisraëlitas, tum Aegyptios, Exodi 5. & sequent.
‖ Exod. 10. 21.
28 *Neque rebellarunt*] id est, non fuerunt irrita, sed planè ut Mosche dicebat effecta sunt.
‖ Exod. 7. 23.
‖ Exod. 8. 6.
30 *Regum*] id est, regis & procerum regni.
‖ Exodi 5. 24
‖ Exod. 8. 17. & 24.
i Heb. *flammarum*.
‖ Exod. 10. 13.

36 ‖ Tan-

36 ‖ Tandem percussit omne primogenitum in regione illorum, *principium omnis potentiæ illorum.

37 Tum eduxit eos cum argento & auro, *nec fuit in tribubus ejus qui labaret.

38 Lætati sunt Ægyptii cùm exirent hi, quia irruerat pavor horum super ipsos.

39 ‖Expandit nubem pro tegumento, & ignē ad illustrandum noctem.

40 ‖ Petente *populo*, adduxit coturnices; & pane cœlorum satiavit eos.

41 ‖ Aperuit rupem, & effluxerunt aquæ; ambulantes *per siticulosa *loca, ut* fluvius.

42 ‖ Quia recordabatur verbi sanctitatis suæ, cum Abrahamo servo suo *habiti*;

43 ‖Ideo eduxit populum suum cum gaudio, cum cantu electos suos.

44 ‖ Deditque eis regiones gentium, qui *laborem nationum hæreditariò possident:

45 Ut observent statuta ejus, & leges ejus custodiant. Halelu-Jah.

‖ Exod.12.29. ‖ Exod.12.35. Exod.11. & 12.38. & seq. 36 *Principium omnis*] ut Gen.49.3. & Psal.78.51. 37 *Nec fuit*] quasi dicat, omnes incolumes ex Aegypto egressi sunt, liberi ab omnibus non tantum externis, sed etiam internis impedimentis; quemadmodum Deus promissione sua declaraverat Exodi 11.7. quo etiam pertinent verba promissionis quæ postea redintegrata est ad fontes amaros: Exod.15.26. ‖ Exod.13.21. ‖ Exod.16. ‖ Exod.17.6. & Num.20.11. 41 *Per siticulosa*] i. per deserta Sinis & Tzinis. ‖ Gen.15.13. ‖ Exo.15. & Num.33.3. ‖ Num.20. & 21. Deut.31.12. & seq. 44 *Laborem nationum*] ut pro mittitur Deut.10 & 11.

Psalmus CVI.

Ecclesia ad Deum laudandum omneis excitans, tenuitatem humanam confitetur non tantùm imparem esse celebrando Deo verbis & operibus, sed etiam peccatis suis gloriam Dei convellere: quapropter confessa peccata sua majorum exempla adducit, quibus multa contra fœdus iniquè perpetrata Deus semper condonavit pro fœdere & misericordia sua: & salutem precata, atque in ea confirmata benedicit Deo.

1 *HALELU-JAH. Celebrate Jehovam, quia bonus est; quia in seculum benignitas ejus.

2 *Quis eloquatur [a] summam potentiam Jehovæ, [b] efferat totam laudem ejus?

3 O beatos qui observarent *rationem *hanc*, qui *exerceret justitiam quovis tempore.

4 *Recordare mei Jehova, *pro [c] benevolentia qua prosequeris populum tuum; *visita me salute tua:

5 [d] Ut fruar bono electorum tuorum, ut læter lætitia gentis tuæ; ut me laudibus efferam cum possessione tua.

6 Peccavimus cum majoribus nostris; iniquè fecimus, improbè egimus.

7 *Majores nostri in Ægypto non intellexerant *mirabilia tua, non recordati fuerant amplitudinis *benignitatū tuarum; sed *occasionem dederant mutandi *eas ad* mare, [e] ingressuri mare algosum.

8 Attamen servavit eos propter nomen suum, ut notam faceret potentiam suam.

9 Cumque ipso increpante mare algosum, exsiccatum esset; deduxit eos *per ejus abyssos, quasi *per* desertum.

10 Ita servans eos a manu osoris, vindicavit eos a manu inimici;

11 Operuerunt verò aquæ hostes eorum, unus ex illis non est relictus superstes.

12 ‖ *Quamvis credidissent verbis ejus, cecinissent laudem ejus;

13 [f] Festinanter obliti sunt operum ejus, *non perdurarunt ad consilium ejus:

14 ‖Sed ducti concupiscentia in deserto, tentaverunt Deum fortem in solitudine:

15 Adeò ut tradens illis [g] quod petebant; *immitteret maciem [h] in illos ipsos.

16 ‖ Posteà invidentibus Moschi in castris, Aharoni *sancto Jehovæ;

17 Aperiens se terra deglutivit Dathanem, & operuit cœtum Abirami:

18 Exardescensque ignis *in cœtum illorum, flamma incendit improbos.

19 ‖Fecerunt vitulum Chorebi, & incurvaverunt se fusili:

20 Et mutantes *honorem suum, in [i] formam bovis comedentis herbam,

21 Obliti sunt Dei fortis servatoris ipsorum; qui fecerat *res* magnas in Ægypto,

22 Mirabilia *in regione Chami, terribilia ad mare algosum.

23 Quamobrem dixerat se perditurum eos; nisi Mosche electus ipsius *constitisset in irruptione illa coram ipso, ad avertendum æstum ipsius, ne perderet.

24 Spreverunt quoque *terram [k] desyderabilem, non credentes verbo ejus:

25 ‖ Et murmurantes in tentoriis suis, non auscultarunt *voci Jehovæ.

26 Quapropter *sublata manu sua juravit eis, se *dejecturum eos in ipso deserto,

27 Etiam dejecturum *semen eorum in gentibus, & dispersurum eos in regionibus.

28 ‖Præterea copulaverunt se etiam cum idolo Pehhoris, & comederunt sacrificia *mortuorum;

29 Adeò provocantes *Deum* ad indignationem factis suis, ut irrumperet in eos plaga:

30 Donec consistente Pinchaso & judicium exercente; coercita esset plaga illa;

31 Quod reputatum est ei ad justitiam, per [l] quamque generationem usque in seculum.

32 ‖Item ferventem iram concitarunt ad aquas contentionis; ita ut *malè fuerit Moschi propter ipsos:

33 Cùm exacerbantibus illis spiritum *ipsius, pronuntiasset labiis suis *exacerbationem suam*.

34 ‖ Non perdiderunt populos illos, de quibus *edixerat Jehova ipsis:

35 ‖ Sed commiscentes se cum illis gentibus,

1 *Halelu-Jah*] Ode est ἐπαινετικὴ, quemadmodum hoc principium ostendit. Constat autem ex partibus quatuor: prima est, exordium hortans ad celebrandum Deum, ver.1. secunda, propositio imbecillitatis humanæ, quæ neque verbis neque operibus Deum pro merito celebrare potest; sed Deum glorificat confessione infirmitatis suæ, ut loquitur Apostolus 2.Corinth.12.9. Hanc rationem psaltes servat a versu 2. ad 7. tertia est, narratio indignissimorum facinorum quæ majores perpetraverāt, & beneficentiæ Dei erga homines ingratos, a versu 7. usque ad 47. quarta, conclusio postulatoria & laudativa, duobus ultimis versibus. 2 *Quis*] propositio ac velut correctio superioris exhortationis. quasi dicat psaltes, quid ergo? an Deus ab homine convenienter laudari potest? essent profectò beati, si qui præstarent; sed, eheu, plurimùm absumus ab eo convenienter celebrando; qui neque lingua valemus, neque vitæ integritate comparati sumus ad eum condignè celebrandum, versu 2. & 3. Quamobrem nullum mediis celebrandi eum argumentum datur, quàm si imploremus misericordiam ejus, versu 4 & 5. & confiteamur peccata nostra, versu 6. a Heb. *potentias*. b Heb. *faciat ut audiatur*. 3 *Rationem hanc*] ore prædicandi & celebrandi Deum. *Exerceret justitiam*] id est, vitam suam componeret, velut spectatum aliquod simulachrum & documentum laudis ejus constans atque perpetuum. 4 *Recordare mei*] ut Gen.8.1. *Pro benevolentia*] id est, gratuita misericordia, qua duceris in populum tuum, & antehac in majores nostros ductus es; prout sequens narratio explicat: simile argumentum est suprà Psal.85.2. c Heb. *benevolentia populi tui*. *Visita me*] ut Gen.21.1. d Heb. *ut videam bonum: ut psal.* 34 13.
7 *Majores nostri*] narratio, explicans alteram confessionis partem de peccatis majorum, & misericordia Dei condonante peccata, injustosq; beneficiis prosequente. Sunt autem hujus narrationis exempla multa: e quibus hoc primū est de rebellione in deserto & transitu maris rubri, usq; ad ver.12. *Mirabilia*] opera quæ inde a creatione Deum fecisse audiverant. *Benignitatum*] quas inde a tempore vocati Abrahami exercueras in populum tuum, ac nominatim in Aegypto coram oculis ipsorum: de quibus actum est superiore psalmo. *Occasionem*] id est, quantum in ipsis erat, salutem cœptam indignitate sua abruperant. vide Exodi 14.10. & sequentibus.

e Heb. *in mare aggitum*. 9 *Per ejus abyssos*] i. inter duas aquarum congeries, quæ Jisraëlitis cesserunt, ac si locus a natura siticulosus fuisset: vide Exod.15.5. ‖ Exod.14 31. & Exod.15. Exod.15.24. 12 *Quamvis*] transitio ad alia exempla indignitatis Jisraëlitarum, quæ per congeriem exponuntur ad illustrandam beneficentiam constantem Dei. f Heb. *festinarunt, obliti sunt*. 13 *Non perdurarūt*] sed obmurmurarunt ei re adhuc recentissima, Exodi 15.24. ‖ Num.11 g Heb. *petitionem eorum*. 15 *Immitteret*] i. emaciaret eorum corpora qui concupiverant carnem, & morte afficeret: litotes. h Heb. *in animā eorum*. ‖ Num.16. 16 *Sancto Jehovæ*] i. quem sanctificavit Deus ad obeundum sacerdotium suum, & sanctum esse rei ipsa demonstravit: Num.16.5. & 7. 18 *In cœtum illorum*] Korachi, & aliorum qui admoverant thus: Num.16.35. & 17.10. ‖ Exod.32. 20 *Honorem suum*] i. Deum, quo nudati omnem ignominiam apud inimicos fuerāt subituri: Exod.32.25. i Heb. *structuram*. 22 *In regione*] ut suprà 78.51. 23 *Constitisset*] i. intercessisset deprecans iram Dei, & populum labefactatum reconciliasset Deo: metaphora a re castrensi, sic Jechezkel 13.5. & infrà ver.30. 24 *Terram*] spiritualium benedictionū temporaliūq; nomine, Deut.8.7. & 11.10. k Heb. *desyderii*. ‖ Num.13. & 14. 25 *Voci Jehovæ*] i. mandato ejus, quod habetur Deut.1.21. 26 *Sublata manu*] ut Gen.14.22. *Dejecturum eos*] ut factum esse legimus Deut.2.13. & seq. 27 *Semen eorum*] i. filios erroribus, captivitate, & cædibus afflicturum. Num.14.33. & Jechezkelis 20.23. quomodo completum esse legimus Num.14 45. & 21.1. & Deut.1.44. & 2.13. ‖ Num.25. 28 *Mortuorum*] id est, deorum vita carentium, Num.25.2. l Heb. *generationem & generationem*. ‖ Num.20. 32 *Malè fuerit*] i. eorum occasione ab ingressu terræ promissæ exclusus sit Mosche, ut ipse conqueritur Deut.1.37. & 4.21. 33 *Ipsius*] Moschis indignatione abrepti, Num.20.10. Est autem hîc ellipsis conjugati, ut Gen.18.21. ‖ Judic.1. inde a ver.21. 34 *Edixerat*] Deut.7.2. & sequent. ‖ Jud.2. & 3.

didicerunt opera earum;

36 Colueruntque' terricula earum, quæ ipsis fuerunt " in tendiculam.

37 Nam 'sacrificaverunt filios suos, filiasq; suas ' dæmonibus:

38 Et effuderunt sanguinem innoxium, sanguinem filiorum suorum, filiarumque suarum quas sacrificabant terriculis Cenahhanæorum; adeò ut ' contaminata esset terra istis [m] cædibus.

39 Et polluerunt se operibus suis; actionibus suis, ' scortantes.

40 Quapropter accensus ira Jehova in populum suũ; abominatus est possessionem suam:

41 ‖Adeò ut traderet eos in manum gentium, ut dominarentur in eos osores eorum:

42 Et opprimentibus ipsos inimicis suis, deprimerent se sub manu eorum.

43 Multoties eripuit eos; ' quamvis ipsi exacerbassent eum consilio suo, & attenuati essent propter iniquitatem suam;

44 Respiciens ad angustiam [n] eorum, audito clamore eorum.

45 Et recordantem pro eis ' fœderis sui; ' pœnituit ipsum pro amplitudine benignitatum suarum:

46 Adeò ut [o] consiliaret illis misericordiam, corã omnibus qui captivos detinebant eos.

47 ' Serva nos Jehova, Deus noster, & congrega nos ' ex istis gentibus; ad celebrandum nomen sanctum tuum, & laudationibus commendandum nos in laude tua.

48 Benedictus Jehova Deus Jisraëlis, inde a seculo usque in seculum: & dicat totus populus, Amen, halelu-Jah.

36 *Terricula*] ut 1. Schem.31.9. *In tendiculam*] ut prænuntiaverat Deus Exod.23.33. 37 *Sacrificaverunt*] contrà quam præceperat Deus Levit.20.2.& Deut.12.31.& 18.10. *Dæmonibus*] ut Deut.32.17. 38 *Contaminata*] prout sanguine contaminari dicitur, Num.35.33. m Heb. *sanguinib.* 39 *Scortantes*] id est, misso conjugali erga Deum officio, quidvis aliud potius quàm Deum pro libito animi sui amplectentes; quod vetuerat Deus Num.15.39. ‖ *Judic.2.14. & Judic.3.& sequent.* 43 *Quamvis ipsi*] occupatio duarum objectionum: atqui impii erant,& ad paucitatem redacti attenuatique ab hostibus: quibus respondet psaltes; liberatio igitur ipsorum non ab ipsis, sed a Deo nostro est. n Heb. *eis.* 45 *Fœderis sui*] id est, duobus nominibus benefecit populo, propter misericordiam suam infinitam, & propter fidẽ veritatemq; promissionum suarum ex fœdere. *Pœnituit*] ut Gen.6.6. humanitus dictum. o Heb. *daret eos misericordiæ: hypallage: sic Gen.43.14. 1.Chr.16.35.* 47 *Serva nos*] conclusio continens partes duas; petitionem beneficentiæ Dei gratiosæ a majorum exemplo, hoc versu; & laudationem Dei solennem in Ecclesia, ver.48. *Ex istis gentibus*] apud quas multi Jisraëlitarum profugi, captivi, aut inquilini fuerant, donec regnum ad Davidem pervenit: ut factum fuisse constat ex historia Judicum, & Schaülis: nam hos versus Davidis esse ostenditur 1.Chron.16.

PSALMUS CVII.

Psaltes bonitatem & benignitatem Dei celebrat ab exemplis exulum in regionibus exteris errantium, captivorum, ægrotantium, eorum qui in mari jactantur, deniq; mutationum omnium quæ singulis regionibus & personis usu veniunt providentia ejus: & omnes ad laudes Dei hortatus, hominum vecordiam admiratur magnifica Dei opera non animadvertentium.

1 ' CELEBRATE Jehovam, quoniam bonus *est*; quoniam in seculum benignitas ejus.

2 ' Prædicent redempti Jehovæ, quos redemit [a] ab angustia,

3 *Quos* ex regionibns congregavit; ab oriente, & ab occidente; ab Aquilone, & ' a mari:

4 *Qui* erraruntper desertum, per ' solitudinem viæ; civitatem [b] habitabilem non invenientes:

5 Famelici, etiam sitibundi; in quibus animus ipsorum sese ' obruebat:

6 Cùm clamantes ad Jehovam in oppressione ipsorum, ex angustiis ipsorum eripuerit ipsos,

7 Et deduxerit ipsos per viam rectam, ut pervenirent ad civitatem habitabilem:

8 Celebrent ' apud Jehovam ' benignitatem ejus; & mirabilia ejus ' apud filios hominum;

9 ' Eum satiare animam appetentem, & animam famelicam explere bono.

10 ' Qui desident in tenebris & lethali umbra, vincti afflictione & ferro;

11 ' Quia dederunt occasionem mutandi sermones Dei fortis, & ' consilium excelsi spreverunt;

12 Quorum deprimit ista molestia animum; *qui* labant, nemine adjuvante:

13 Cùm clamantes ad Jehovam in oppressione ipsorum, ab angustiis ipsorum servaverit ipsos,

14 Eduxerit ipsos ex tenebris & umbra lethali, vincula ipsorum diruperit:

15 Celebrent apud Jehovam benignitatem ejus, & mirabilia ejus apud filios hominum;

16 ' Eum frangere valvas chalybeas, & vectes ferreos succidere.

17 ' Stulti *qui* propter viam defectionis suæ, & propter iniquitates suas affliguntur,

18 Quorum animus omnem cibum abominatur, qui pertingunt usq; ad ' portas mortis:

19 Cùm clamantes ad Jehovam in oppressione ipsorum, ab angustiis ipsorum servaverit ipsos,

20 ' Mittens verbum suum curaverit ipsos, & ' liberaverit a foveis ipsorum:

21 Celebrent apud Jehovam benignitatem ejus, & mirabilia ejus apud filios hominum;

22 Et sacrificantes sacrificia gratiarum actionis, enarrent opera ejus cum cantu.

23 ' Qui descendunt in mare navibus, exercentes artem in aquis amplis;

24 ' Ipsi *qui* vident opera Jehovæ, admirabilia ejus in profundo:

25 Quemadmodum edicens constituat ventum procellosum, qui attollat fluctus illius:

26 *Quemadmodum* ' ascendant ad cœlos, descendant ad abyssos; ' anima ipsorum malo seipsam dissolvat,

27 [c] Titubent, sese moveant tanquam ebrius; & tota peritia eorum ' absorbeatur:

28 Cùm clamantes ad Jehovam in oppressione ipsorum, ex angustiis ipsorum eduxerit ipsos,

29 Restituerit procellam [d] malacię, silentibus fluctibus illarum *aquarum*,

30 Et lætantes ipsos, postquam conticuerunt *fluctus*; deduxerit ad portum [e] optatum:

31 Celebrent apud Jehovam benignitatem ejus, & mirabilia ejus apud filios hominum,

32 Exaltentque eum in congregatione populi, & in consessu seniorum laudent eum.

33 ' Redigit ' flumina in desertum, & processus aquarum in siticulosum solum:

34 Terram [f] fructuosam in salsuginosam, propter malitiam habitantium in ea.

1 *Celebrate*] Ode est εὐχαριστική, constans ex propositione laudis, versu 1. narrationibus quinque ad laudis argumenta pertinentibus, quas Amœbæi versus ferè terminant, a ver.2. ad 42. & conclusione, duobus versibus ultimis. Est autem hic psalmus quatuor superioribus nominatim adjunctus, ut extraordinarium genus operum, quæ Deus exercet in omnes homines, ad laudem ipsius facere cognoscatur, ut dictum est supra in psalmum 103. 2 *Prædicent*] prima narratio de vagis, & in regione extera cum summo vitæ discrimine peregrinantibus, usque ad ver.10. a Heb. *a manu angustiæ.* 3 *A mari*] i. a meridiano tractu, ubi situm est mare rubrum, & sinus Avalites. 4 *Solitudinem*] i. in viam, ubi semita nulla est. b Heb. *habitationis: sic deinceps.* 5 *Obruebat*] ut Psal.77.4.

8 *Apud Jehovam*] id est, privatim ex animo suo. *Apud filios*] i. est, palam & publicè. 9 *Eum satiare*] id est, thesin sive doctrinam universalem de beneficentia Dei in calamitosos profiteantur, ab hypothesi vel singulari exemplo & experientia sua. sic deinceps. 10 *Qui desident*] secunda narratio, de captivis quos aliena vincula constringũt, ut suorũ peccatorum pœnæ inflictæ a Deo. 11 *Quia dederunt*] id est, quia fuerunt immorigeri deo, ac proinde benignitatẽ ipsius a se averterũt; cujus promissiones ad pios & obsequentes pertinent. *Consilium*] de ipsis beneficio prosequendis, si motem generent. 16 *Eum frangere*] id est, ab arctissimis vinculis & carceribus senticis liberationem dare. 17 *Stulti*] tertia narratio, de iis qui decumbunt gravissimè propter peccata sua. 18 *Portas mortis*] ut psal.9.14. 20 *Mittens verbũ*] id est, suo jussu. *Liberaverit*] i. morte præsentissima & sepulchro ipsis jam comparato: sic enim accipiendum esse evincit contextus hujus hyperboles; quo modo accipitur Lament.4.20. 23 *Qui descendunt*] quarta narratio de nautis, vectoribus, & omnibus per mare negotiantibus. 26 *Ascendant*] tum fluctus maris, tum navigantes ipsi qui jactantur fluctibus: gravissimę hyperbolæ. *Anima ipsorum*] i. nausea, & jactatione adeò vomant, ut animam illico acturi videantur; quasi cum vomitione liquescens profunderetur. c Heb. *tripudiabit.* d Heb. *quietis, vel silentio.* e Heb. *oblectationis, vel desyderii ipsorum.* 27 *Absorbeatur*] i. exhauriatur, nesciant quid amplius facto sit opus, & omnibus tentatis de modo salutis desperent humanitus. 33 *Redigit flumina*] quinta narratio, de agrorum & personarum mutationibus effectis a Deo; quæ per antithesin illustrat singulæ. *Flumina in desertum*] id est, agros in steriles & siccos, duobus versibus. f Heb. *fructus.*

35 *Redigit desertum in stagnum aquarum, & terram siccaneam in processus aquarum;

36 Efficiens ut habitent ibi famelici, & constituant civitatem habitabilem,

37 Et consitis agris ac plantatis vineis, comparent g proventum fructuosum.

38 Qui ita benedicit eis, ut multiplicentur valde, & jumenta eorum *non minuit.

39 Ut *contra* minuuntur atque incurvantur, præ coarctatione mali & mœrore;

40 Cùm effundens contemptum super ingenuos, facit ut errent per inanitatem aviam:

41 Collocátque in edito egentem ab afflictione, & *disponit tanquam gregem familias.

42 *Videant recti & lætentur; omnis verò *nequitia obdat os suum.

43 Quotus quisque sapiens est qui observet ista, ut animadvertantur benignitates Jehovæ?

35 *Redigit*] id est, contrà ex agris sterilibus efficit ubertimos & habitationi commodissimos, versibus sequentib.
g Heb. *fructum proventus*: *hypallage*.
38 *Non minuit*] id est, auget: litotes.
39 *Contra*] supple cùm maledicit eis: nam ellipsis est contrarii; ut Gen. 18.19.
41 *Disponit tanquam gregem*] id est, multiplicat familias egentium, & fœcundat tanquam greges.
42 *Videant recti*] conclusio Psalmi, cujus partes sunt duæ; una, de officio omnium quibus cernenda proponuntur opera dei magnifica; tum bonorum, ut iis recreentur; tum improborum, ut confundantur & obstupescant illis, hoc ver. altera vero brevis expostulatio de stupore & oscitantia omnium hominum vel sapientissimorum, qui in tot, tantis, & tam frequentibus miraculis, documentisq; bonitatis & benignitatis Dei dicuntur cæcutire, seq. versu. *Nequitia*] ut Ijobi 5.16.

Psalmus CVIII.

David ingressus administrationem regni & de hostibus debellandis cogitans, Deo gloriam ipsius commendat in benignitate & fide præstanda; promissiones ejus commemorat, auxilium implorat, & se eodem duce ad opus accingit.

1 *CANTICUM & *Psalmus Davidis*.

2 || Erecto a animo meo, ô Deus; canam & psallam, etiam *gloria mea.

3 Evigila nablium & cithara: expergefaciens *inde ab* aurora,

4 Celebrabo te in populis, Jehova; & psallam tibi in nationibus:

5 Magnam esse supra cœlos benignitatem tuam, & ad superiores usque nubes veritatem tuam.

6 Exaltare supra cœlos, ô Deus; & super totam terram gloria tua:

7 || Ut liberentur dilecti tui; serva dextera tua, & exaudi me.

8 Deus locutus est per sanctitatem suam; exultabo, in partem obtineo Schecemum, & convallem Succotharum metior:

9 Meus Gilhhad, meus Menasche; & Ephrajim robur capitis mei, Jehuda legislator meus *est*.

10 Moab pollubrum meum; supra Edomæum projiciam calceum meum; cōtra Palestinam *clangentem agam.

11 Quis deduceret me *in* civitatem munitam? quis duceret me Edomæam usque?

12 An non *tu*, ô Deus, *qui* rejeceras nos; ut non procederes, ô Deus, inter exercitus nostros?

13 Cedò nobis auxilium *tuum* ab hoste; alioquin vanitas est auxiliatio humana.

14 In Deo faciamus strenuè, & ipse proculcabit hostes nostros.

1 *Canticum*] Psalmus est συντικός, continens partem Psalmi 57. partemq; 60. Constat autem exordio votivo, quo spondet Psaltes se celebraturum Deum, usq; ad ver. 6. deinde petitione, ver. 6. & 7. tertiò confirmatione a promissionibus Dei, a ver. 8. ad 11. postremò conclusione petitoria, inde ad finem usque.
|| *Psal.* 57.8.
a Heb. *corde*.
2 *Gloria mea*] id est, animo meo, ut exponitur psalmo 57.9. quasi dicat, quicquid est in me gloriosum, gloriabitur in Deo.
|| *Psal.* 60.7.
10 *Clangentem agam*] id est triumphabo victor: quod altero psalmo per sarcasmum Pelischtæis exprobraverat.

Psalmus CIX.

David improbissimis malevolorum calumniis traductus apud regem, expostulat cum Deo illorum nomine: calumniatoribus, eorum familiis, nomini, & saluti malè precatur propter obfirmatam illorum malitiam: Deum orat pro salute sua ad gloriam ipsius: qua accepta, se benignitatem Dei celebraturum profitetur.

1 MAGISTRO *symphoniæ*, *Davidis Psalmus*. *O Deus laudis meæ, *ne surdum agas.

2 Nam *os improbi & os a dolosum contra me aperuerunt se, oblocuta sunt mihi lingua mendace:

3 Et verbis b odiosis circumvenerunt me, oppugnantia me immeritò.

4 Adversati sunt mihi loco dilectionis meæ, *qua eram *in* oratione;

5 Reponentes mihi malum pro bono, & odium pro dilectione mea.

6 *Præfice illi improbum, qui adversans *insistat ad dexteram illius:

7 c Cùm in jus venerit, abeat d damnatus; & oratio illius *illi sit e crimini:

8 Sint dies illius *pauci, curationem illius accipiat alter:

9 Sint filii illius pupilli, & uxor illius vidua:

10 Et continenter f vagantes filii illius, mendicent quærantque *stipem* *e locis desolatis suis:

11 *Illaqueet fœnerator quicquid *est* illi, & diripiant extranei laborem illius:

12 Ne sit illi *qui protendat benignitatem, neque sit qui gratiam faciat pupillis illius:

13 Sit posteritas illius g excidio addicta, in generatione altera deleatur nomen eorum:

14 *In memoria sit iniquitas majorum illius apud Jehovam, & peccatum matris illius ne deleatur:

15 Sint coram Jehova jugiter, ut excindat e terra memoriam eorum.

16 *Propterea quòd *non est recordatus exercere benignitatem; sed persecutus est virum pauperem, egentemque, & affectum ægritudine h animi, ad afficiendum morte;

17 *Et i optavit ut maledictio obveniret ei; neque oblectatus est benedictione; sed *ut* procul esset ab eo,

18 *Ut indueretur maledictione velut chlamyde sua; & ingrederetur velut aqua intra eum, & velut oleum in ossa ejus:

19 *Adsit illi, tanquam panno amiciat se; & pro zona jugiter se accingat ea.

1 *Davidis Psalmus*] Psalmus est συντικός; quem videtur David Deo cecinisse, cùm sub finem regni Schaülis animadverteret omnia esse perditissima: ut consimilibus verbis utitur Schaülem alloquens, 1. Sche. 26 19. Sunt autem hujus Psalmi partes quatuor; prima est exordium sive propositio summa totius causæ, usque ad versum 6. secunda, imprecatio in adversarios ab omni pietate & humanitate alienissimos, inde usque ad ver. 21. tertia, precatio supplicis pro salute sua, usq; ad ver. 26. postrema, conclusio, reliquis versibus.
O Deus] exordium audientiam faciens a persona Dei, in quo laudem suā totam consistere exponit Psaltes, hoc ver. a persona adversariorum & sua, quatuor sequentibus.
Ne surdum agas] ut Psalm. 28.1.
2 *Os improbi*] vide 1. Schem. 24.10. & 26.19.
a Heb. *doli*.
b Heb. *odii*.
4 *Qua eram in oratione*] id est, pro ipsis concipiebam preces, ut Psal. 35. 13
6 *Præfice illi*] secundus locus, imprecatio, qua malè precatur David tum ipsi adversario, tribus versibus; tum familiæ, duobus ver. tum etiam bonis, honoribus, & nomini illorum omnium coram hominibus, ver. 11. 12. & 13. & saluti corā Deo, ver. 14. & 15. de quo orationum genere vide Psalm. 28.4. & 5. sensus autem est, durissimi dominatus atque tyrannici eum servum effice. *Insistat ad dexteram*] id est, indesinenter observet, urgeat, coërceat. c Heb. *cùm judicabitur*. d Heb. *improbus*: *metalepsis*. 7 *Illi sit crimini*] id est, quo magis se crimine liberare defendendo aut deprecando conabitur, eo se amplius oneret. e Heb. *peccato*.
8 *Pauci*] id est, pauciores quàm ex naturæ lege; ut factum est in Juda, cui sequentia verba accommodantur Actor. 1.20. f Heb. *vagando vagentur filii ejus & mendicent*. 10 *E locis*] i. eversa domo & familia sua. 11 *Illaqueet*] i. ad se avertat & intercipiat, velut retibus, bona eorum. 12 *Qui protendat*] id est, qui aut dexteram porrigat in adjumentum ipsius, aut antè porrectā adhibere pergat: metaphora. g Heb. *ad excindentiū: simile vide Num. 24.22*. 14 *In memoria*] .i. Deus peccata illius semper sibi proponat in æternum punienda: humanitus dictū. 16 *Propterea*] amplificatio superioris imprecationis ἐκ παραβολῆς, id est, per comparationem malæ mentis, mali animi, & maleficiorum, quibus in viros bonos certo consilio & deliberata malitia utebantur, cum pœnis quas ipsi infligi a Deo petit, ut pœna sit par noxiæ; usq; ad ver. 20. *Non est recordatus*] id est, de industria oblitus est, & omisit benefacere. h Heb. *cordis*. 17 *Et optavit*] i. toto studio incubuit ut bona avertentur a viris bonis, & mala obruerent eos: sic accipiendum esse hunc locum docent ipsa tempora verborum. i Heb. *amavit maledictionem ut eveniret: trajectio*. 18 *Ut indueretur*] id est, ut omnibus malis corporalibus & spiritualibus omni ex parte involutus perfunderetur, obrueretur & submergeretur: elegantissimæ allegoriæ. 19 *Adsit illi*] maledictio videlicet quam in viros bonos procuravit, ut involvat & constringat ipsum.

20 "Hoc *esto* [k] præmium adversantium mihi a Jehova,& obloquentium malum contra animam meam.

21 "Tu autem, ô Jehova domine, exerce *benignitatem* erga me propter nomen tuum; quia bona *est* benignitas tua,eripe me.

22 "Nam pauper & egens sum, & cor meum confossum est in medio mei:

23 "Ut umbra cùm declinat,abire cogor;"exagitor ut locusta:

24 Genua mea labant præ jejunio, & caro mea emaciatur [l] exhausta pinguedine:

25 Insuper probro sum illis,videntes me "movent caput suum.

26 "Auxiliare mihi,ô Jehova Deus mi; serva me pro benignitate tua:

27 Ut agnoscant manum tuam hanc esse, te Jehovam fecisse hoc:

28 Utut maledicant ipsi, tu benedicito: qui insurrexerunt erubescant, ut servus tuus lætetur.

29 Induantur adversarii mei ignominia,& amiciant se tanquam pallio pudore suo.

30 "Celebrabo Jehovam valde ore meo,& in medio multorum laudabo eum;

31 Quòd assistat ad dexteram egentis,ut conservet ab illis qui abjudicant [m] vitam illi.

20 *Hoc esto præmium*] summa imprecationis,qua David sui mentionem faciens transitum parat ad sequentem locum.

k Heb.*opera, id est, operæpretium sive merces: metonymia.*

21 *Tu autem ô Jehova*] tertia pars, precatio: qua David Deum orat pro salute sua, primùm a natura,fœdere,& gloria ipsius, hoc versu; deinde a persona sua,quatuor sequentibus.

22 *Nam pauper*] secunda causa a calamitatibus ipsius.q.d. miserrimus sum & omni ope destitutus; ut suprà in genere dixerat, ver 16.

23 *Ut umbra*] .i. quàm velocissimè.

Exagitor] id est,discursare cogor propter diligentissimam pervestigationem & persecutionem hostium meorum, ut locusta dissilit: sic enim fecisse Davidem docetur 1.Schem.23.26. l Heb. *a pinguedine*. 25 *Movent caput*] vide 2.Reg.19.21. 26 *Auxiliare mihi*] conclusio,continens primùm anacephalæosin totius orationis præcedentis; ubi inverso ordine David Deum orat pro salute sua ad gloriam ipsius,tribus versibus;& pro confusione adversariorum,vers. 29. deinde professione utitur sui erga Deum officii & grati animi,duobus versibus ultimis. 30 *Celebrabo*] altera pars conclusionis,professio administrationis gloriosæ Dei, ad fidem piorum confirmandam. m Heb.*animam illius*.

Psalmus CX.

David de vocatione Christi Domini nostri ad regnum spirituale in Ecclesia & ad æternum sacerdotium prophetat: deinde proponit potentissimam victoriam de inimicis Christi,& triumphum ejus.

1 "DAVIDIS *Psalmus*. "[a] Dixit Jehova "Domino meo," sede ad dexteram meam; donec "disposuero inimicos tuos [b] in scabellum pedum tuorum.

2 "Scipionem [c] robustum tuum emissurus est Jehova "Tzijone, *dicens* "dominare in medio inimicorum tuorum.

3 Populus tuus *aderit* [d] maximè omnium voluntarius" die copiarum tuarum: "in decoris *locis* sanctitatis" inde ab utero," ab aurora, tibi *aderit*" ros juventæ tuæ.

4 "Juravit Jehova,& non pœnitebit *eum*; tu *es* sacerdos in seculum" secundum ordinem Malcitzedeki.

5 "Domine, "*qui sedet* ad dexteram tuam; "frangens die iræ suæ" reges,

6 Judicium exercebit in gentes; "complens corporibus, frangens caput in regionibus "plurimis.

7 "De torrente in via bibet; idcirco "attollet caput.

1 *Davidis Psalmus*] Psalmus est propheticus de regno & sacerdotio Christi; ac proinde didascalicus,constãs ex duabus partibus: una est propositio officiorum quę Deus pater commisit filio, usque ad ver.5.altera est propositio eorũ quæ Christus effecturus est pro officio suo,inde ad finem usq;. *Dixit*] propositionis de officiis Christi in hoc quidem Psalmo membra sunt duo;unũ,de regno ipsius tribus ver. alterum de sacerdotio,ver.4. In regni autẽ explicatione tria proponit psaltes: vocationem æternã a Deo patre in regiam administrationem & gloriã,hoc ver. administrationẽ universalem & potentissimam per spiritum & prophetiam sive doctrinã Evangelii,invitis hostibus,ver.2.& fidelissimum ac studiosissimum subditorum Christi obsequium,ver.3. a Heb. *dictum*. *Domino meo*] Messiæ sive Christo,Deo æterno cum patre & spiritu sancto,qui homo factus in temporũ plenitudine,etiam Davidis ipsius est Dominus ex creationis & redemptionis jure,Mat.22.43.& alibi. *Sede ad*] hoc est,summũ a me honorem imperiumq; obtine,supra omne imperium ac potestatem collocatus,&c Ephes.1.20. humanitus dictum: hoc enim signo reges honestare eos solent quos honoribus summis prosequuntur, ut 1.Reg.2.19.& psalm.45.10. *Disposuero*] id est,subjecero pedibus tuis; quod explicatur copiosè 1.Corinth,15.23.& sequentibus. b Heb.*scabellum ad pedum tuorum: anastrophe*. 2 *Scipionem*] id est,verbum Evangelii,quod est potentia Dei in salutem omni credenti Rom.1.16. & spiritualis armatura,divinitus valida ad subversionem munitionum & omnis sublimitatis quæ extollitur adversus cognitionem Dei,&c. 2.Corinth.10.4.& sequentibus. c Heb.*roboris tui*. *Tzijone*] id est, ex Ecclesia Judæorum per totum orbem terrarum sceptrũ regni sui Evangelium transmissurus,Jeschahh.2.3.& Mic.4.2. *Dominare*] potente verbo & spiritu Ecclesiam in mediis hostibus alente,& in hostes efficaciter dominante,Heb.4.12. d Heb.*voluntatum populus*. 3 *Die copiarum*] .i. temporibus Evangelii;quibus tuorum aciem ducturus,& inimicos debellaturus es, donec eos confeceris spiritu oris tui & illustri adventu tuo aboleveris. His enim temporibus militans Ecclesia esse dicitur ex Scripturæ testimonio,& documentis patrum.

In decoris locis] .i. in Ecclesia tua, quæ appellatur templum sanctum Domino: allegoria sumpta a figuris veteris Ecclesiæ; ut Psal.29.2.

Inde ab utero] id est, quum primùm per spiritum tuum semine incorrupto verbi regenerati fuerint in Ecclesia tua,& revelatus fuerit in ipsis Dei filius: ut loquitur Apostolus Galat.1.16. *Ab aurora*] id est,diligentissimè sistent se tibi: quæ diligentia sæpè in Scriptura hac temporis circumstantia notari solet: ut Ijobi 8.5. Psal.78.34. proverb.7.15.& alibi. *Ros juventæ*] id est,innumera multitudo electorum comparebit in Ecclesia tua,tanquam stillans ros e cœlo,& sub auroram depluens. 4 *Juravit*] alterum propositionis membrũ de sacerdotio Christi,de quo legenda Epistola ad Heb. inde a cap.4. *Secundum*] .i. veritatẽ & complementũ exhibens illius sacerdotii,quod in Malcitzedeko figuratũ est,nam sive historiæ formam ordineq; spectes; ita narratur quasi sine patre,sine matre,sine genere esset, sine initio dierum & fine vitæ: ut hoc pacto sacerdotii Christi repræsentaretur æternitas: sive rem ipsam spectes; non fuit sacerdos secundum ordinem Aharonis, generis Levitici,ex lege mandati carnalis; sed Abrahamum ipsum & quodammodo Levin decimavit, figurans sacerdotem alium qui factus est sacerdos ex vi indissolubilis vitæ,& jurejurando adhibito, Heb.7. 5 *Domine,qui*] altera pars Psalmi de effectis potentissimæ administrationis Christi regis nostri; continens victoriam reportatam de omnibus inimicis: quæ allegoricè humano bello,strage inimicorũ, & victoris persequentis exultantisque gestu figuratur. Enuntiatur autem conversa ad Deum oratione,ad confirmandam prophetiæ hujus veritatem. *Qui sedet*] id est,rex Christus,de quo ver.1. *Frangens*] ut Psalm.2.9. *Reges*] id est, omnem sublimitatem quæ extollitur adversus cognitionem Dei. 2.Corinth.10.5. 6 *Complens corporibus*,] id est, adversarios omnes ad unum malè perdens;& satanæ administros,satanamq; ipsum(qui mortis imperium obtinet)conterens sub pedibus nostris,Rom.16.20. *Plurimis*] id est, omnibus: ut Psal.97.1. 7 *De torrente*] id est, victoriam constantissimè persequetur: quemadmodum strenui duces ne cibo quidem aut potui indulgent,cùm fusos hostes persequuntur. *Attollet caput*] id est victoriam plenam consecutus gloriabitur atque triumphabit; quam Deus Pater filio promiserat suprà,versu 1.

Psalmus CXI.

Psaltes Ecclesiam suo exemplo hortatus ad laudationes Dei,amplitudinem operum ejus erga Jisraëlitas, & sancti fœderis proponit: deinde recordatus officii quod a suis stipulatur Deus,omnes provocat ad reverentiam & laudationem ejus.

1 "HALELU-JAH.Celebrabo Jehovam ex toto [a] animo, "in consilio rectorum & cœtu;

2 "Magna opera Jehovæ,[b] exposita omnibus qui delectantur illis,

3 [c] Gloriosum & decorum opus ejus, & justitiam ejus permanentem in æternum.

4 "Memoriam "comparavit mirabilibus suis, gratiosus & misericors Jehova.

5 "Escam dedit timentibus se, recordatus "in seculum fœderis sui.

6 "Vim operum suorum indicavit populo suo, dando eis possessionem gentium.

7 Opera manuum ejus *sunt* "veritatis &

1 *Halelu-Jah*] Psalmus est εὐχαριστικός,constans exordio sive propositione laudis Dei,tribus versibus; narratione factorum ejus erga Ecclesiam, a ver.4.ad ultimum;& conclusione, ver.ultimo. Hic porrò psalmus & sequens ad notandam dignitatem ipsius & levãdam memoriam, ordine alphabetico conscriptus est. Exordii autem partes sunt,hortatio ad laudes Dei qua propheta utitur ab exemplo suo, ver.1.& propositio summa rerum ad laudes ejus pertinentium, duobus sequentibus. a Heb.*corde*. *In consilio rectorum*] id est,privatim & publicè in Ecclesia. 2 *Magna*] epitheta quatuor operum Dei laudabilium his duobus versibus continentur: quibus ex adverso sigillatim respondent narrationis membra,ver.4.& 5. b Heb.*quæsita,id est,adeò prompta ut ea quærere amplius non sit opus: metalepsis,sicut Jeschahh.65.1.* c Heb.*gloriæ & decoris*. Exodi 16. 4 *Memoriam compar.*] altera pars psalmi,narratio rerum divinitus collatarum in Ecclesiam Jisraëlitarum,usque ad ver.9.& reciproci Jisraëlitarum erga ipsum officii,ut laudetur & sanctificetur Deus,ver.9. *Comparavit*] id est, memorabilia opera & judicia exercuit,cùm liberaret populum ex Aegypto. 5 *Escam dedit*] id est,aluit populum quadraginta annis in deserto. Quamobrem Propheta alimentum deserti,& portionem singulis attributam proprio nomine appellavit prædam. *In seculum*] id est,perpetuò ad fœdus suum respiciens; non ad indignissima illorum murmura & rebelliones,quibus provocabant ipsum. 6 *Vim operum*] quæ duobus sequentibus versibus exponitur. 7 *Veritatis*] erga pios qui veritatem amplectuntur.

"judicii

judicii, constantia omnia mandata ejus:
8 Fulta in æternum, in seculum; factaq; [d] fideliter & rectè.
9 *Redemptionem mittens populo suo, præcepit in seculum fœdus suum; sanctum & reverendum *haberi* nomen suum.
10 [e] *Caput sapientiæ *est* reverentia Jehovæ, [f] successus optimus omnibus * facientibus ista: laus ejus permanet in æternum.

[...judicii] in adversis. *Constantia*] id est, fixa, firma, quæ neque ab ipso revocantur, neque ab ullo subterfugi possunt. d Heb. *cum fide & recto.* 9 *Redemptionem*] id est, cum Jisraëlitas tam mirificè liberaret (ut suprà dictum est) hoc officium erga se restipulatus est Deus: ut observatum est in ver. 4.

e Heb. *principium.* 10 *Caput sapientiæ*] conclusio, per ὑστέρωσιν continens duas narrationis partes; unam, de officio nostro ut revereamur Deum, freti promissione Dei fore ut secundet nos benedictionibus; alteram de laudibus Dei in sempiternum prædicandis, quibus psalmus incipitur & clauditur. Est autem caput sapientiæ non tantum fons aut principium, sed primaria & summa sapientia: vide Deut. 4. 6. f Heb. *secundatio bona: ut accipitur Prover. 3. 4. & alibi, ubi boni nomen adjunctum est.* *Facientibus ista*] nimirum quæ mandavit & stipulatus est Deus, & quæ hoc psalmo fuerunt exposita.

PSALMUS CXII.

Psaltes pios hortatur ad laudationem Dei, propter felicitatem omnimodam quam largitur bonis.

1 *HALELU-JAH. *Beatus [a] quisquis reveretur Jehovam, in mandatis ejus delectatur valde.
2 *Potens in terra *est* semen ejus, generationi rectorum * benedicitur.
3 Opes & divitiæ in domo ejus, & * justitia ejus permanet in æternum.
4 [b] *Micat in tenebris lux justorum: gratiosus *est*, misericors & justus.
5 Bonus quisque gratiosè largitur, & mutuò dat; moderatur res suas * ex officio.
6 * Quia * in seculum non dimovetur, in memoria [c] perpetua *est* justus.
7 A [d] rumore malo non timet, erecto [e] animo suo confisus Jehovæ:
8 Fultus animo suo non timet, * donec videat *malum* in hostibus suis.
9 || * Despergit, dat egentibus; justitia ejus permanet in eternum: * cornu ejus elevatur honore.
10 Improbus autem videns indignatur, dentibus suis frendens contabescit; * desyderium improborum perit.

1 *Halelu-Jah*] Psalmus est genere quidē ἐπαινετικός, ut hoc principium ostendit; sed tamen versatur totus in narratione felicitatis quam pii divinitus consequuntur. Constat itaque primùm hortatione ad laudē, his duobus vocibus; deinde narratione illius felicitatis, usque ad ver. 9 ac postremò antithesi infelicitatis qua conficiuntur improbi, ver. 9. & ultimo. *Beatus*] prolepsis, id est, propositio summa narrationis, exponens notas viri boni, nimirum reverentiam Dei & verbi ipsius; deinde una voce summatim felicitatem denuntians, quæ in sequentibus explicatur.

a Heb. *vir: ut infrà ver. 5.* 2 *Potens*] explicatio felicitatis piorū, cujus partes a propheta tres constituuntur; prima est, felicitas totius familiæ domestica, duobus ver. secunda, domesticæ felicitatis cum exteris communicatio, ver. 4 & 5. tertia, constans animi securitas ab omni malo, ver. 6. 7. & 8. Constituitur autem hæc prima felicitas in genere, honore, opibus, & vita, ut Abrahamo fuerat factum Gen. 11. 34. *Benedicitur*] a Deo atque hominibus. 3 *Justitia ejus*] id est, justæ vitæ sanctæq; præmia: metonymia. b Heb. *oritur in tenebris lux quæ est rectis.* 4 *Micat tenebris*] i. ita circumfluit domi secundis rebus (quæ lucis nomine in scriptura ferè appellantur) ut in alios calamitatibus pressos gratiosè, misericorditer, & justè profundat de benedictionibus suis. 5 *Ex officio*] tum erga domesticos, tum erga exteros: quod officium luculenter exponit Paulus 2. Corinth. 8. & 9. 6 *Quia in seculum*] ætiologia, sive explicatio causæ cur in mediis calamitatibus prosperentur sancti; ut dictum est ver. 4. qua ratione transitur ad tertium felicitatis locum. *In seculum non dimovetur*] id est, dimovetur quidem; sed non in perpetuum hæret, dejiciturque calamitatibus, ut loquitur Apostolus 2. Corinth. 4. 8 & 6. 8. & sequentibus. c Heb. *seculi.* d Heb. *auditione mala.* e Heb. *corde: sic ver. seq.* 8 *Donec videat*] id est, ne tunc quidem metuit sibi a malo, cùm impendentes undiq; hostes ipsi minitantur malè; ac proinde multò minus metuit, cùm illos in suum ipsorum malum dejectos videt: id est, nunquā metuit. || 2. *Cor.* 9. 9. 9 *Dispergit*] conclusio narrationis, continens hoc versu summam anacephalæosin felicitatis justorum quæ modò dicta est, & antithesim infelicitatis improbis obventuræ, versu sequen. *Cornu*], i. caput, ut 1. Schem. 2. 1. 10 *Desyderium*] id est, improbæ cogitationes, consilia, labores, & conatus in bonos irriti fient a Deo: ut Psal. 146. 4.

PSALMUS CXIII.

David Ecclesiam Dei suo exemplo provocat ad laudationem ejus propter majestatem, providentiam, & administrationem mirificam ac gloriosam ejus.

1 * HALELU-JAH. Laudate servi Jehovæ, laudate nomen Jehovæ.
2 * Sit nomen Jehovæ benedictum, [a] deinceps usque in seculum:
3 Ab ortu solis usque ad occasum ejus, *sit* laudatum nomen Jehovæ.
4 * Elatus supra omnes gentes Jehova *est*, supra ipsos cœlos gloria illius.
5 * Quis *est* par Jehovæ Deo nostro? [b] qui * altissimè habitat:
6 [c] Qui in infimis perspicit, in cœlis & in terra;
7 * Erigens e pulvere tenuem, e sterquiliniis elevans egentem.
8 Faciendo * ut confideat cum ingenuis, cum ingenuis populi sui:
9 Faciens ut [d] quę sterilis erat in familia, sedeat mater liberorum læta. Halelu-Jah.

1 *Halelu-Jah*] Psalmus hic ἐπαινετικός primùm hortationē ad laudandum Deū, hoc versu; deinde laudationem, duobus sequentibus, ac postremò laudationis argumenta reliquis continet. Videtur autem David hunc psalmum exarasse, cum divinitus regnum accepisset, & publicum hoc beneficium cū domestico in Chanam beneficio comparans canticum hoc cum illo conformasse, quod habetur 1. Schemu. 2. 2 *Sit nomen*] laudatio Dei amplificata circumstantiis temporis & loci. quasi dicat, in tempus infinitum infinitis locis. a Heb. *ex nunc & usque.* 4 *Elatus*] laudationis argumenta duûm generum; prius est, ab ipsa majestate Dei, hoc versu; posterius ab operibus, inde ad finem usque. 5 *Quis est par*] transitio ad commendationem operum Dei per interrogationē: ubi explicantur infinitas providentiæ, potentięque ejus duobus versibus; & operum admirabilitas, reliquis. b Heb. *qui exaltat habitando: vide Gen. 12. 8.* *Altissimè habitat*] nimirum in cœlis, ver. sequent. c Heb. *qui infimè demittit respiciendo.* 7 *Erigens*] ut 1. Schem. 2. 8. vide 2. Schem. 7. 8. 8 *Ut confideat*] id est, ut principatum obtineat: synecdoche. d Heb. *sterilis familiæ: 1. Schem. 2. 5.*

PSALMUS CXIIII.

Propheta narrat admirabilem consternationem rerum creatarum in adventu Dei cum populo suo, causamq; consternationis petens, eas respondentes fingit, & omnem potentiam, gloriamq; Deo tribuentes.

1 * EXEUNTE Jisraële ex Ægypto, familia Jahhakobi a populo peregrini sermonis:
2 * Fuit Jehuda sanctitatis illius, Jisraël dominiorum illius.
3 || Ipsum mare * videns profugit, ipse Jarden divertit retrorsum.
4 Ipsi * montes subsilierunt velut arietes, colles, ut [a] subrumæ pecudes.
5 * Quid ibi *erat* ô mare, cur fugeres; ô Jarden, diverteres retrorsum;
6 O montes, cur subsiliretis velut arietes; colles, velut subrumæ pecudes?
7 * A præsentia Domini [b] * intremo ego terra, a præsentia Dei Jahhakobi:
8 * Qui mutat ipsam rupem *in* stagnum aquarum, saxum in fontem aquarum.

1 *Exeunte*] Psalmus est didascalicus, continens narrationem, quatuor versibus; & dialogismū, totidem ver. petitum ex narrationis argumento. 2 *Fuit Jehuda*] id est, Jisraëlitæ fuerunt populus Dei, & ille vicissim Jisraëlitarum Deus, Exodi 6. 6. & 19. 6. || *Exod. 14. Jehosch. 3. 14. Exod. 19. 18.* 3 *Videns*] id est, sentiens suo modo: prosopopœia. 4 *Montes*] id est, juga montana Sinai. a Heb. *filii gregis: sicut ver. 6.* 5 *Quid tibi erat*] dialogismus, quo per prosopopœiam mare, Jardenem, montesque interrogat psaltes, duobus versibus: ad quam interrogationem responsum subjicitur, duobus alteris. 7 *A præsentia*] responsio prosopopœetica terræ; cujus appellatione etiam aquæ synecdochicè continentur. b Heb. *parturientis more indolescere me: infinitum pro finito tempore.* *Intremo*] id est, & tum ob præsentiam ejus intremui; & semper ejus præsentia ita afficior, ut non possim ad ejus adventum non intremiscere. 8 *Qui mutat ipsam*] i. rupe educit ipsos fontes: hyperbole qua amplificat David historiam quæ legitur Exodi 17. 6. & Num. 20. 11. & sequentibus.

PSALMUS CXV.

Ecclesia servari a Deo petit propter gloriam ipsius, & idololatrias perdi; singulos ad fidem hortatur, promissiones accommodat, & laudes Dei in hac vita se prædicaturam spondet.

1 *Non propter nos*] Pſalmus eſt generis mixti, continens primum petitionem ut gloriam ſuam vindicet Deus, uſque ad ver.9. deinde prophetica documenta a ver.9. ad 17. ac poſtremo concluſionem laudativam. Quem pſalmum videtur conſcripſiſſe David, cùm ſuſcepto regno hoſtes populi debellaturus eſſet, aut ſingulare aliquod periculum impendere ab idololatris videretur. *Da honorē*] i. effice quicquid noviſti nomini tuo fore honorificū, nō propter nos; ſed propter naturam tuam, promiſſionesq; fœderis. Eſt autem hoc loco prolepſis ſive petitionis ſumma; ut Deus ſuis benefaciat tanquam ipſorum Deus, & avertens inimicorum ludibria omnipotentia ſua, inimicos Dei & populi ſui confundat, ver.8.

2 *Dicerent*] nimirum ſi deſereres nos & illorum manibus exponeres. quaſi dicat, ludificarentur nos, & blaſphemarent te. hæc eſt explicatio ſuperioris cauſæ ex abſurdo.

3 *Atqui Deus noſter*] ſubjectio ad abſurdam iſtam blaſphemiamque ludificationem hoſtium; qua primum Deus verus aſſeritur, hoc ver.

1 ᵃNON propter nos Jehova, non propter nos; ſed nomini tuo ᵃda honorem, propter benignitatem tuam, propter fidem tuam.

2 Quare ᵃdicerent gentes' ubi *eſt* nunc Deus illorum?

3 ᵃAtqui Deus noſter ᵃin ipſis cœlis *eſt*, quicquid placet facit.

4 ‖ ᵃTerriculis illarum argenteis & aureis, operi manuum humanarum,

5 Os *eſt* eis, ſed non loquuntur; oculi *ſunt* eis, ſed non vident:

6 Aures *ſunt* eis, ſed non audiunt; naſus *eſt* eis, ſed non odorantur:

7 Manus eis, ſed non palpant; pedes eis, ſed non ambulant, non mutiunt gutture ſuo.

8 ᵃSimiles illis ſunt qui faciunt illa, quiſquis confidit illis.

9 ᵃJiſraël confide Jehovæ, ᵃauxilium horum & ſcutum horum eſt.

10 *Vos* ᵃe familia Aharonis confidite Jehovę, auxilium horum & ſcutum horum eſt.

11 ᵃTimentes Jehovam confidite Jehovæ, auxilium horum & ſcutum horum eſt.

12 Jehova ᵃrecordatus noſtri ᵃbenedicet: benedicet familiæ Jiſraëlis, benedicet familiæ Aharonis:

13 Benedicet timentibus Jehovam, parvulis ſimul ac magnis.

14 ᵃAugebit Jehova vos, vos & filios veſtros.

15 Benedicti eritis Jehovæ, ᵃqui fecit cœlos & terram.

16 Ipſi cœli, cœli ſunt Jehovæ; terraq; *quam* dedit filiis hominum.

17 ᵃNon qui mortui ſunt laudant Jah, neque quicunque deſcendunt in ᵃlocum ſilentii,

18 ᵃSed nos benedicemus Jah, deinceps uſque in ſeculum. Halelu-Jah.

deinde dii falſi non cum ipſo, ſed ne cum ipſis quidem hominibus aut ullo animalculo docentur comparandi eſſe, uſque ad ver. 8. neque a cultoribus eorum ampliùs quàm ab idolis ipſis metuendum. *In ipſis cœlis eſt*] id eſt, ſupra omnia, majeſtate, potentia, & opere omni loco in omnibus efficiente placita ipſius. ‖ *Pſalm.*135.15. 4 *Terriculis*] ut 1.Schemuel.31.9. ἀντέγκλημα ſive recriminatio & tranſlatio criminis quod idololatræ objiciunt Deo, in idola ipſa; cujus recriminationis argumenta ſunt hæc: primùm ab effectu, quòd nihil ſunt niſi dolorifica, & moleſta ſuperſtitione animos humanos torquentia, non conſolantia & ſervantia, ut Deus eſt: deinde a materia, quòd (ut ſint pretioſiſsima) tamen res ſunt terreſtres atque inanimæ, Deus vero incorporeus in cœlis habitat: tertiò, ab origine, quòd manus humanæ ea pepererunt, cùm Deus æternus contrà atque increatus nutu ſuo creaverit omnia: poſtremò quòd otioſa ſunt, nulla vitæ facultate prædita; ſed potius ludicra tantùm viventium ſimulacra; Deus autem quicquid placet facit. 8 *Similes illis ſunt*] quaſi dicat, enervantur, adimunturque idolorum autoribus cultoribuſque animi & ſenſus ipſi, ne gloriæ tuæ obſiſtere aut populo nocere poſsint. 9 *Jiſraël*] ſecundus locus pſalmi, quo propheta pios ad fidem hortatur in Deum propter promiſſiones & opera ejus, tribus verſibus; deinde promiſſiones ſigillatim populo Dei accommodat uſque ad ver. 17. *Auxilium horum*] nimirum confidentium Jehovę. 10 *E familia Ahar.*] id eſt, Sacerdotes & Levitæ, qui ſacerdotibus donati erant. Numer.18. & ſequent. 11 *Timentes Jehovam*] ex quacunque gente ad cognitionem & cultum Dei veniatis. 12 *Recordatus noſtri*] id eſt, qui ſemper re ipſa demonſtrat ſe rationem habere noſtri ex fœdere. *Benedicet*] promiſſio univerſè dicta, quæ deinceps ſingulis membris accommodatur eodem ordine qui ſervatur tribus præcedentibus verſibus. a Heb. *adjiciet Jehova ſuper vos, ſuper vos &c. ſic Deut.*1.11. 15 *Qui fecit cœlos & terram*].i. cujus benedictio pleniſsima eſt; cùm idem ſit autor, conſervator & Dominus cœlorum ſuorum & terræ quam attribuit nobis. 17 *Non qui mortui*] concluſio laudativa qua exponit Pſaltes, quòd non morimur, id gloriæ Dei tribuendum eſſe; ac proinde vitam in gloria Dei eſſe occupandam; ut Pſalm. 6.6. *Locum ſilentii*] ut Pſalm.94.17.
18 *Sed nos*] viventes nimirum atque liberati, quemadmodum antè petierat.

PSALMUS CXVI.

David deducta arca Dei Jeruſchalaima, in Eccleſia amorem ſuum erga Deum profitetur beneficiorum acceptorum nomine: pericula ſua, fidem, & infirmitatem narrat; ſalutem Dei omnibus modis prædicat; ac poſtremò petit in eadem ſalute ſervari, ut Deum amplius prædicet.

1 ᵃDILIGO Jehovam; nam exaudit vocem meam, deprecationes meas.

2 ᵃNam inclinavit aurem ſuam mihi, cùm in ᵃdiebus meis invocarem ipſum,

3 Et ᵃcircundantibus me doloribus mortis, angoribusque ſepulchri obvenientibus mihi; anguſtiam & mœrorem inveniens,

4 Nomen Jehovæ invocarem, *dicendo*; ᵃobſecro Jehova, libera animam meam.

5 ᵃGratioſus Jehova & juſtus; Deus, inquam, noſter ᵇmiſericors,

6 Servans ᵃſimplices Jehova; ᶜcùm attenuatus ſum, mihi confert ſalutem.

7 ᵃRedi anima mea in requiem tuam; cùm Jehova beneficus ſit erga te.

8 ᵃQuandoquidem eripuiſti ᵈᵃme ipſum a morte; oculos meos a lachrymis, pedem meum a lapſu:

9 ᵃContinenter ambulabo coram Jehova, in ᵃregionibus viventium.

10 ᵃCredidi cùm *hæc* loquerer, ego fatus fueram ᵉſupra modum,

11 Ego dixeram ᶠᵃaccelerando, ᵃomnis homo *eſt* mendax.

12 ᵃQuid rependerem Jehovæ? omnia beneficia ejus ᵍſuperant me.

13 ᵃPoculum ʰᵃomnis ſalutis ⁱacceptum *exhibebo*, & nomen Jehovæ prædicabo,

14 Vota mea Jehovæ rependens, ᵏmox ᵃcoram toto populo ejus, *dicendo*:

a Heb. *diligo; nam exaudit Jehova. trajectio.*

1 *Diligo Jehovam*] pſalmus eſt didaſcalicus: in quo David ad regnum evectus contexit primùm exordium, ver. 1. ſecundò narrationem fidei ſuæ & amoris erga Deum ab exemplo anteactæ vitæ ſuæ, uſque ad ver. 12. deinde propoſitionem conſilii ſui de omni officio ac pietate erga Deum exercenda in Eccleſia, tum preteritorum beneficiorum, tum futurorum nomine; inde ad finem uſque: quæ in exordio per prolepſin omnia proponuntur, ver. 1.

2 *Nam inclinavit*] narratio, ſecunda pars Pſalmi, qua propheta explicat ſecundum membrum exordii inverſo ordine, narrans beneficia Dei erga ſe in anguſtiis quibus premebatur, duobus verſibus; & conſtitutionem animi ſui in ipſis anguſtiis, verſibus ſequent. *Diebus meis*] aſſlictionis meæ; ut ſequens verſus explicat: ſic infrà Pſalm.137.7. & Lament.1.21.

3 *Circundantibus me*] ut 2.Schem.22.5.& 6. & pſalm.18. 4 *Obſecro Jehova*] ſecunda pars narrationis; qua propheta docet quæ fuerit animi ſui conſtitutio in calamitate ſua. Tria autem narrantur in hac conſtitutione; primùm orationis ſumma, hoc ver. deinde fides & fidei argumenta, uſque ad verſum 10. ac poſtremò infirmitas & perturbatio humana animi, ver. 10.& 11. 5 *Gratioſus*] explicatio fidei illius certiſsimæ, qua David ad Deum orandum adductus eſt: ubi primùm naturam officiumque Dei erga fideles omnes & ſeipſum nominatim explicat ad confirmandum ſe, duobus verſibus; deinde animum ſuum confirmat ab acceptis beneficiis, in ſpe ſalutis & pręſentis vitæ, tribus ſequentibus; poſtremò hanc orationem & expectationem, fructus eſſe fidei ſuę oſtendit, principio ver.10. b Heb. *miſerans.* 6 *Simplices*] qui humanis conſiliis deſtituuntur, ab iis abſtinent, animoque ſimplice ſe committunt Deo. c Heb. in *attenuare meo.* 7 *Redi anima mea*] id eſt, ne amplius eſto perturbata; ſed conquieſcito in Deo propter naturam & beneficentiam ejus. 8 *Quandoquidem*] confirmatio beneficentiæ Dei ab anteacta experientia, quæ enuntiatur per Apoſtrophen ad Deum, ut ſit emphaticotera. d Heb. *animam meam.*
Me ipſum] id eſt, non tantùm mortem, verùm etiam dolores & impedimenta avertiſti a me, quæ dolorem fuiſſent allatura: gradatio. 9 *Continenter ambulabo*] id eſt, non peribo ab hoc periculo; ſed pro certo habeo me ſuperſtitem evaſurum, ad gloriam Dei in hac vita procurandam. *Regionibus viventium*] id eſt, terra: periphraſis. 10 *Credidi, cùm hæc loquerer*].i. tum demum vigebat & triũphabat fides in animo meo, cùm Deum hac oratione, & me ipſum his argumentis compellarem, quæ modò dicta ſunt. Sic tranſit ad tertium locum, quo confitetur infirmitatem ſuæ carnis repudiantem promiſſiones Dei, niſi ſpiritus Dei fidem ſuſtentaſſet in ſpiritu ejus. e Heb. *valde* f Heb. *in accelerare meo.* 11 *Accelerando*] id eſt, cùm præceps raperer in perturbationes carnis; ut accipitur pſalm.31.23. *Omnis homo mendax*] id eſt, nunc demum video Schemuelem non Dei ſpiritu propheticè, ſed ſuo ſenſu humanitus ac mendaciter locutum eſſe, cùm me ad regnum Jiſraëlis indicaret perventurum eſſe. ſic David ex infirmitate non Deum quidem apertè, ſed Schemuelem perſtringebat; quaſi Dei voluntatem non ſatis exploraſſet Schemuel, & tranſiliiſſet modum vocationis ſuæ. 12 *Quid rependerem*] tertia pars pſalmi, propoſitio conſilii; cujus conſultatio hoc verſu habetur, definitio verò ſequentibus. g Heb. *ſunt ſupra me.*
13 *Poculum*] definitio hujus conſultationis duas partes continet: unam, officii præſentis, duobus verſibus; alteram futuri, ad finem uſque. Ac officii quidem leges ponuntur iſtæ; præſentis publica profeſsio nominis Dei, & beneficiorum ejus in Eccleſia, duobus verſibus; futuri verò, oratio, qua fideles ſe in reliquam vitam committunt Deo, ver.15.& 16. ut eadem officia perſolvant Deo; quod propheta facit tribus ver. ultimis. Senſus eſt, holocauſtis & eucharisticis oblatis Deo, epulum ſacrum populo faciam ad recordationem multifariæ ſalutis quam percepi a Deo: ut narratur feciſſe 1.Chron. 16.1.& ſequent. h Heb. *ſalutum.*
Omnis ſalutis] id eſt, gratiarum actionis de omni ſalute quam Deus in me contulit. i Heb. *ſumam.* k Heb. *coram mox toto:* σύγχυσις, ut ver.18. 14 *Coram toto*] id eſt, omnibus Jiſraëlitis, quos congregaverat Jeruſchalaima ad deducendum arcam Jehovæ, 1.Chron, 15.3.

15 Pre-

15 Pretiosa est] id est, Deus meo exemplo demonstravit quàm sibi sit chara vita fidelium, qui meam toties, tot modis, tantisque viribus appetitam conservavit. Est autem hîc oratio continens petitionem, duobus versibus; & votum, reliquis.

19 Filius ancillæ tuæ] vide suprà psal. 86.16.

15 ᵃPretiosa *est* in oculis Jehovæ, mors intentata iis quos ipse benignitate prosequitur.

16 Obsecro Jehova, cùm ego *sim* servus tuus, sim servus tuus, ᵃfilius ancillæ tuæ; solveris vincula mea, *pretiosa sit vita mea.*

17 ᵃTibi sacrificabo sacrificium gratiarum actionis, & nomen Jehovæ prædicabo:

18 Vota mea Jehovæ persolvam, mox coram toto populo ejus,

19 ᵃIn atriis domus Jehovæ, in medio vestri Jeruschalaima. Halelu-Jah.

17 *Tibi sacrificabo*] id est, agnoscam & profitebor te. 19 *In atriis domus Jehovæ*] id est, in Ecclesia.

Psalmus CXVII.

Psaltes hortatur gentes, ut regnũ Christi celebrent

‖ Rom. 15.11.

1 Laudate] Ode est ἐπαινετικὴ, provocans omnes gentes ad agnoscendum regnum Christi, propter benignitatem, & veritatem, ac constantiam promissionum ejus, quæ ex mera ipsius benignitate profectæ sunt.

1 ‖ᵃLaudate Jehovam omnes gentes, laudationibus commendate eum omnes nationes:

2 Quia invalescit erga nos benignitas ejus, & fides Jehovæ in seculum. Halelu-Jah.

Psalmus CXVIII.

David typus Christi Ecclesiam ad Dei laudes prædicandas hortatus, a suo exemplo commendat liberationes ejus & suam ipsius fidem, eum tum suis, tum Ecclesiæ totius verbu celebrat: figurat Ecclesiam euntem in templum, gratias agentem Deo, precantem in futurum; & sacerdotes Ecclesiæ benedicentes, sacrificiaq; imperantes, omnes denique Deum laudibus efferentes.

1 Celebrate] Ode est, ἐπαινετικὴ, continens exordium παρακελευστικὸν ad laudes tribuendas Deo, quatuor versibus; propositionem argumentorum ad laudes Dei pertinentium a singulari exemplo prophetæ, a versu 5. ad 15. narrationem gratulationis mutuæ inter Ecclesiam & advenientem regem, inde usque ad versum 27. postremò conclusionem laudativam convenientem cum principio psalmi, duobus ultimis. Videtur autem David Psalmum hunc conscripsisse, cùm superatis aliis gentibus a postrema sua expeditione in Hhammonitas reverteretur, 2. Sche. 12.26. & sequentib.

1 ᵃCelebrate Jehovam, quia bonus *est*, quia in seculum benignitas ejus.

2 Dicat nunc Jisraël, esse in seculum benignitatem ejus.

3 Dicant nunc ᵃ qui sunt ex ᵃfamilia Aharonis, esse in seculum benignitatem ejus.

4 Dicant nunc timentes Jehovæ, esse in seculum benignitatem ejus.

5 ᵃEx ipso angore invocavi Jah, respondens *collocavit* me in lato Jah.

6 Jehova *adest* mihi, non timebo: quid faceret mihi homo?

7 ᵃJehova adest mihi cum auxiliatoribus meis: ideo ego ᵃdespicio osores meos.

8 Melius *est* recipere se ad Jehovam, quàm fiduciam habere in ullo homine.

9 Melius *est* recipere se ad Jehovam, quàm fiduciam habere ᵃin ingenuis.

10 ᵃOmnes gentes circumdederant me; ᵇ sed in nomine Jehovæ enervavi eas.

11 ᶜEtiam atque etiam circumdederant me; sed in nomine Jehovæ enervavi eas.

12 Circumdederant ᵃtanquam apes, extinctæ sunt ut ᵃignis spinarum: nam in nomine Jehovæ enervavi eas.

13 ᵈᵃGraviter impuleras me ut caderem, sed Jehova auxilio fuit mihi.

14 ‖ Robur meum & carmen Jah, is fuit mihi saluti.

15 ᵃVox cantus & salutis *est* ᵃin tentoriis justorum; *dicens*, dextera Jehovæ agit strenuè:

16 Dextera Jehovæ elata, dextera Jehovæ agit strenuè.

17 ᵃNon moriar; sed vivam, ut enarrem opera Jah.

18 ᵉᵃSeverè castigavit me Jah; sed morti non tradidit me.

19 ᵃAperite mihi ᵃportas justitiæ, *ut* ingressus per eas celebrem Jah;

20 Hanc ipsam portam ad Jehovam, per quam justi intrant.

21 ᵃCelebrabo te; ᵃquia exaudiens me, fuisti mihi saluti.

22 ᵃQuem lapidem ᵃspreverant structores, is est in ᵃcaput anguli.

23 A Jehova est ᵃhic, estq; mirabilis in oculis nostris.

24 Hac ipsa die ᵃeffecit Jehova; exultemus & lætemur in ea,

25 Obsecro Jehova, serva nunc; obsecro Jehova, prospera nunc.

26 ᵃBenedictus *est* qui venit in nomine Jehovæ; benedicimus vobis ᵃe domo Jehovæ,

27 Dei fortis Jehovæ, ᵃqui illustravit nos; ligate sacrificia festi funibus, ᵃusque ad cornua altaris.

28 ᵃDeus fortis meus es, ideo celebrabo te; Deus meus, exaltabo te.

29 Celebrate Jehovam, quia bonus *est*: quia in seculum benignitas ejus.

a Heb *familiæ*. 3 *Familia Aharonis*] vide suprà psalm. 115.10. 15 *Ex ipso*] secunda pars, propositio exempli sui singularis cujus in summa duo sunt loci; unus de liberationibus præteritis, hoc versu; alter, de fide & constantia Dei, ac præstantissima fiducia Davidis in promissiones illius; qui loci per prolepsin his duobus ver. positi, deinceps explicantur. 7 *Jehova adest mihi*] ἐργασία secundi loci prolepseos de divina fide & prophetæ fiducia, tribus versibus: cujusmodi fiducia prædicatur psal. 3. & 27. & alibi. *Despicio*] id est, securus, ac non trepidus meos respicio. 9 *In ingenuis*] i. etiam in potentibus multis; gradatio. 10 *Omnes gentes*] ἐργασία prioris loci prolepseos de liberationibus a Deo acceptis, per [illegible] Hhebræis frequentissimam; continens brevem narrationem impetuum quos ab hostibus pertulit, & victoriarum quas ipsi attulit gratiosè Deus, usque ad versum 15. b Heb. *in nomine Jehovæ sed, &c. sic duobus versibus sequentibus*: rejectio.

c Heb. *circumdederant me etiam circumdederant me.* 12 *Tanquam apes*] id est, plurimis ac confertis agminibus circumquaque: ut Deut. 1.44. *Ignis spinarum*] id est, quam ocyssimè velut in fumum abierunt, & inanes effecti sunt: ut Ecclesiast. 7.6. d Heb. *impellendo impuleras.* 13 *Graviter*] apostrophe ad hostem unumquemque, in qua David tum jus victoriæ suæ explicat, quod ab hostibus gravissimè lacessitus esset; tum salutem Dei opponit irritis omnium conatibus. 15 *Vox cantus*] tertia pars Psalmi, narratio mutuæ gratulationis privatim ad adventum regis, quatuor versibus; & publicè in Ecclesia, reliquis. ‖ Exod. 15.2. *In tentoriis justorum*] id est, in urbe populi Dei, & habitationibus Jisraëlitarum gratulantium Deo & regi. 17 *Non moriar*] ut conspiraverant hostes; quemadmodum ipse de Pelischtæis docet psalm. 9.7. e Heb. *castigando castigavit.* 18 *Severè castigavit*] quasi dicat, Dei quidem consilium fuit, ut me inimicorum opera castigaret; sed inimicorum contrà ut profligarent me, quod non permisit Deus: sic Jeschahh. 10.6. & 7. & Zecar. 1.15. 19 *Aperite mihi*] altera pars gratulationis publica in Ecclesia: cujus partes sunt, aditus in domum Dei, duob. versibus, oratio Ecclesiæ ad Deũ, usq; ad ver. 26. & postremò oratio Dei ad regem & populum per sacerdotes suos, vers. 27. & 28. *Portas justitiæ*] id est, domus Dei, quam soli ingrediuntur justi Deum justissimum adeuntes, ut sequens versus exponit. 21 *Celebrabo te*] oratio populi, constans ex prædicatione beneficiorum Dei, tribus versibus; & precatione, vers. 25. *Quia exaudiens me*] primum beneficium singulare: ut supra ver. 5. 22 *Quem lapidem*] secundum beneficium publicum pertinens ad regem, hoc versu; totumque regnum, sequent. quod typicè in Davidis persona stabilitum, perfectè & absolutè institutum est in Christo & in Ecclesia: ut ipse Christus accommodat, Matth. 21.42. & alibi. Lapis enim est typicus David, cui vetus Ecclesia tanquam lapidi diatono sive frontato incubuit: verus autem lapis Christus, in quo totum ædificium congruenter coagmentatum crescit, ut sit templum sanctum Domino; Ephes. 2.20. *Spreverant structores*] id est, proceres in populo Dei, tum Schaulis temporibus, tum etiam Ischboscheti; si Davidem respiciamus: sin autem Christum; sacerdotes & alii omnes, qui ex officio extruere Ecclesiam, non destruere debuerant. *Caput anguli*] id est, firmamentum sive fundamentum totius Ecclesiæ coagmentatæ in Christo: prout figuratè Juda & Jisraël coaluerant in Davide. 23 *Hic*] videlicet angulus, id est, constructio & coagmentatio Ecclesiæ. 24 *Effecit*] nimirum salutem regi & regno, ut coalescerent & firmè constringerentur. 26 *Benedictus est*] tertia pars gratulationis, ut observatum est in versum 19. continens sacerdotum verba omnibus benedicentium ex officio, Deut. 10.8. & sacrificia imperantium. *E domo*] id est a Jehova, quem vestro nomine accedimus, & cujus nomine benedictionem vobis denuntiamus depromptam ex thesauro ipsius, Num. 6.27. 27 *Qui illustravit*] id est, perfudit nos hac prospera & gloriosa victoria: sic enim lux apud Hhebræos prosperitatem & lætitiam sonat: ut Ester. 8.16. *Usque ad cornua*] id est, in toto atrio confertim: nam ulterius transire populo nefas erat. 28 *Deus fortis*] conclusio a laudatione Dei singulari & publica, quæ adhibebatur cùm ista eucharisteria offerrentur Deo.

Psalmus CXIX.

David in gravissimo suo exilio se ipsum hoc psalmo consolans, felicitatem piorum in studio, fide, & obsequio

obsequio voluntatis Dei positam esse docet: ideoq; in notitia illius, studio, fide, & obsequio informari a Deo petit; & ab omnibus impedimentis suae carnis, peccati, mundi, satanae, hostiumq; omnium conservari: ac postremo sibi de tota anteacta vita, & aequitate in causa bene conscius, Deo seipsum & reliquae vitae suae administrationem commendat ad gloriam ipsius & salutem suam.

ALEPH

1 "BEATI INTEGRI 'viâ, qui ambulant in lege Jehovae:
2 Beati custodientes testimonia ejus, ex toto [a] animo quaerentes eum:
3 *Qui* etiam non operantur iniquitatem, *sed* in viis ejus ambulant,
4 *Quas* tu praecepisti mandatis tuis, observari valde.
5 "Utinam "comparentur viae meae, ad observandum statuta tua.
6 Tunc non erubescam, cùm "intuebor in omnia praecepta tua:
7 Sed celebrabo te [b] recto animo, discendo jura justitiae tuae:
8 Statuta tua observabo "admodum, 'ne derelinquas me.

1 *Beati*] Psalmus est generis mixti, côtinens promiscua documenta & preces in singulis ogdoadibus; quae ordine alphabetico a Davide côscriptae sunt ad insignem Psalmi doctrinam notandam, & faciliùs memoria complectendam: ut observatum est suprà Psal. 111. 1. Continet autem haec prima ogdoas integrum totius Psalmi argumentum, nimirum thesin sive propositionem generalem de felicitate bonorum obsequentium Deo, quatuor versibus; deinde hypothesin sive accommodationem singularem ad personam supplicis, quatuor caeteris. *Via*] id est, instituto vitae, cùm illa praeceptis Dei conformatur tum animo, sequente versu; tum factis, versu 3. sic etiam infrà iter & semita appellatur. a Heb. *corde: sic deinceps.* 5 *Utinam*] transitio ad hypothesin; in qua psaltes primùm voto se commendat Deo, hoc versu; deinde constantiam, gratias, & obsequium spondet, sequentibus. *Comparentur*] id est, providentia tua disponantur omnia quae ad vitam meam bene instituendam pertinent, hoc versu; & ego ipse conserver a te, ver. 8. 6 *Intuebor in omnia*] id est, recognoscam & tenebo illa, edoctus a te. b Heb. *rectitudine cordis.* 8 *Admodum*] id est, quantum & quantisper in me facultas erit: verborum autem ἐμφάσιν, evidentiae causa mutavimus. *Ne derelinquas me*] id est, adsis & custodias; ut dictum est in versum 3. litotes.

BETH

9 [c] 'Quomodo 'purificabit 'puer semitam suam? observando eam secundum verbum tuum.
10 "Ex toto animo meo 'quaero te, ne sinas me errare [a] a praeceptis tuis.
11 In animo meo recondo sermonem tuum, ut non peccem [d] in te.
12 Tu benedicte Jehova, doce me statuta tua.
13 "Labiis meis recenseo omnia jura oris tui:
14 De via testimoniorum tuorum gaudeo, ut de omnibus opibus:
15 De mandatis tuis meditor, & intueor semitas tuas:
16 In statutis tuis me ipsum oblecto, non oblivifcor verbi tui.

c Heb. *in quo.*
9 *Quomodo purificabit*] hac secunda ogdoade primum διαλογιστικῶς propheta exponit summa superioris thesis, ver. 9. deinde rationes vitae suae comparat cum hac regula, & committit Deo. *Purificabit*] id est, vitam beneficio Dei purgatam per remissionem peccatorum, vindicare a novis peccati sordibus & purâ servare poterit. *Puer*] id est, filius & servus Dei, quisquis est.

10 *Ex toto*] propositio instituti singularis, quo propheta usus est in animo suo informâdo: quod beatorum attributû est, suprà ver. 2. Duo itaq; continet; petitionê a Deo, ut servi sui studia promoveat, & narrationem studii sui. *Quaero te*] secundum verbum tuum, quod partim accepi & recondidi in animo meo, ver. 11. partim amplius doceri peto, ver. 12. *A praeceptis tuis*] quâ viâ tu quaerendus & consequendus es. d Heb *tibi.* 13 *Labiis meis*] altera pars ogdoadis, expositio studii, qua David ostendit se boni & fidelis discipuli officium facere.

GIMEL

17 'Beneficium confer in servum tuum; *ut* dum vivo, observem verbum tuum.
18 Retege oculos 'meos, ut intuear mirabilia ex lege tua.
19 "Peregrinante me in hac terra, ne abscondas a me praecepta tua.
20 "*Nam* [e] comminuor ipse, ob desyderium erga jura tua omni tempore.
21 "*Tu qui* perdis superbos, maledictos; qui errant a praeceptis tuis,
22 Devolve a me opprobrium & contemptû, 'quia testimonia tua custodio:
23 'Etiam considentibus principibus, de me sermones frequentantibus; servus tuus meditatur "de statutis tuis:
24 Etiam testimonia tua oblectationes meae *sunt*, [f] consiliarii mei.

17 *Beneficium*] tertia ogdoas est ἱκετικὴ, in qua per prolepsin beneficentia Dei imploratur, ver. 17. deinde partes ejus duae nominatim petuntur; una, ut Deus ab infirmitatibus & impedimentis naturae inhaerentibus liberet, tribus versibus; altera ut liberet ab adventitiis malis, quibus piorum animos oppugnat mundus, quatuor versibus. 18 *Meos*] id est, mentis meae quasi dicat, explica me ex ignoratione mea. 19 *Peregrinante me*] id est, quamdiu vivo peregrè a Domino, 2. Corinth. 5. 6.

e Heb. *comminuitur anima mea.*
21 *Tu qui*] altera pars ogdoadis, petitio, ut Deus servum suû a contumeliosis liberet, & adversus mûdi impetus confirmet: quam petitionem confirmat psaltes argumento a justitia Dei, hoc ver. quasi dicat, tu semper justè perdidisti superbos, & tibi constas in judiciis tuis; jam itaque mihi hoc ipsum beneficium praesta. 22 *Quia testimonia*] id est, eo nomine ab istis afficior, quia testimonia tua, &c. 23 *Etiam*] amplificatio superioris petitionis a constante ipsius officio erga legem Dei. *De statutis tuis*] nimirum neglecto fortiter ipsorum probro & contemptu. f Heb. *homines consilii mei.*

DALETH

25 'Adhaeret pulveri [g] vita mea: vivum serva me secundum verbum tuum.
26 'Vias meas recensentem exaudivisti me; doce me statuta tua.
27 Fac ut viam mandatorum tuorum intelligam, ut mediter de mirabilibus tuis.
28 "Stillat anima mea prae moestitia, erige me secundum verbum tuum.
29 'Viam falsitatis amove a me, & legem tuam gratiosè largire mihi.
30 Viam veritatis *quam* eligo, judiciorum tuorum *quae* propono *mihi.*
31 Inhaereo testimoniis tuis Jehova, "ne sinas me erubescere.
32 Viam praeceptorum tuorum percurram, cùm "dilataveris animum meum.

25 *Adhaeret*] id est, dejectus & prostratus sum calamitatibus: metaphora. Est autem quarta ogdoas ἱκετικὴ, qua psaltes primùm precatur se illustrari & regi verbo Dei, quatuor versibus; deinde adversantia verbo Dei, deprecatur. Precatur autem argumêtis sumptis a praesente malo, hoc versu; a praecedentibus Dei beneficiis, sequente; postremò a studio animi sui flagrantissimo, ver. 27. & 28.

g Heb. *anima mea.* 26 *Vias meas*] id est, cùm me, calamitates meas, animum meum, & vitae institutum exponens, tuae fidei committerem. 28 *Stillat*] id est, velut liquefacta contabescit, adeò in lachrymas effundor: hyperbole. 29 *Viam falsitatis*] id est, ignorationem verae doctrinae quae mihi natura haeret, lege tua per gratiam adime, his duobus versibus; & libera infirmitate vitae, ut in vera doctrinae fide & prompto obsequio ambulem, duobus aliis. 31 *Ne sinas me erubescere*] id est eo infirmitatis prolabi atque desidere, ut mihi probrosa sit vita mea. 32 *Dilataveris*] id est, angustum & tenuem spiritum meum ampliaveris, & donorum tuorum capacem effeceris, propter quorum tenuitatem nunc moerore conficitur: sic vocatur amplitudo animi, 1. Reg. 4. 28.

HE

33 'Doce me, Jehova, viam statutorum tuorum; quam custodiam "*in* finem *usque.*
34 Fac ut intelligam, ut custodiam legem tuam; observemq; eam ex toto animo.
35 Fac ut incedam itinere praeceptorum tuorum; nam eo delector.
36 Flecte animum meum ad statuta tua, "neq; *sinas* deflecti ad quaestum.
37 "Averte oculos meos, ne "respiciant vanum; in viis tuis fac ut vivam.
38 Praesta servo tuo sermonem tuum, qui addictus est reverentiae tui.
39 Averte 'opprobrium meum, quod reformido; quia jura tua bona sunt.
40 'Ecce desydero mandata tua, in justitia tua fac ut vivam.

33 *Doce me*] quinta ogdoas in superiore petitione pergens; qua primùm instituti & informari petit in bono, quatuor versibus; deinde impedimenta deprecatur, reliquis quatuor. *In finem usque*] id est, tota vita: sic infrà ver. 112. 36 *Neque sinas*] transitio ad deprecationem sequentem, proposita una specie quae maximè familiaris est, ut consecendatur ad genus proximè sequente versu.

37 *Averte oculos*] i. studia animi mei avoca ab iis rebus quae hominibus videntur expetendae & suspiciendae, duobus ver. & ab omni maleficio libera, q. d. rege & confirma animû, vitamq; meam. *Respiciant*] i. ad res vanas se convertant, abducti a voluntate tua. 39 *Opprobrium*] i. malû quod bono jure tuo adversarius, ac proinde jâ metuo; deinceps verò probrosû mihi futurû esset: ut sup. dixit ver. 31. 40 *Ecce*] conclusio summa petitionis, qua transitur ad votû sequentis ogdoadis.

VAV

41 'Cumque obvenerint mihi "benignitates tuae Jehova; salus tua secundum sermo-

41 *Cumq; obvenerint*] sexta ogdoas ἐπαγγελτικὴ, i. promissionem continens sive votû grati animi erga Deû, acceptorum beneficiorum nomine. Constat autem professio haec primùm liberâ declaratione apud adversarios per spiritû Dei, ver. 41. & 42. deinde vitae integritate & protestatione apud omnes, tribus seq. ac postremò sancto ac pio usu apud Deum cum animo suo, ver. 47. & 48. *Benignitates*] quas ego suprà petii, & tu promisisti.

nem tuũm:

42 Respondebo probro afficienti me *rem; quia fiduciam habeo in verbo tuo.

43 Sed ne abripe ab ore meo verbum [h] *verum admodum: quandoquidem jura tua expecto:

44 Et observabo legem tuam jugiter, in seculum & sempiternum:

45 Continenterq; ambulabo *in ipsa latitudine, quia mandata tua quæro:

46 Et loquar de testimoniis tuis coram regibus, neque erubescam.

47 Et me oblectans in præceptis tuis, quæ diligo.

48 *Attollam manus meas ad præcepta tua quæ diligo,& meditabor de statutis tuis.

42 *Rem*] id est, nõ dissimulabo; sed ita planè ut se res habuerit eloquar.
h Heb. *veritatis admodum*.
43 *Verum admodũ*] id est, verissimum: periphrasis.
45 *In ipsa latitudine*] id est, magna, & regia, sive consulari via: metaphora.
48 *Attollam*] .i. avidè manum admovens excipiam, evolvam, & pervestigabo mandata tua: metaphora.

Zajin

49 *Recordare verbi cum servo tuo *habiti*, de quo spem fecisti mihi,

50 *Hęc est consolatio mea in afflictione mea: sermonem tuum vivificare me;

51 Superbis deridentibus me admodum, a lege tua me non declinare:

52 Recordari judiciorum tuorum inde a seculo Jehova,& meipsum consolari:

53 *Prestere prehendente me ab improbis, desertoribus legis tuæ,

54 Psallendi argumenta esse mihi statuta tua, *in loco peregrinationum mearum;

55 Recordari me noctu nominis tui Jehova, & observare legem tuam.

56 Hæc *consolatio* est mihi, me mandata tua custodire.

49 *Recordare*] septima ogdoas primùm petitionẽ gratiæ Dei continet, ver.49. deinde documentum & expositionem animi sui constantis, septem reliquis. De hoc autem recordandi verbo vide Gen.8.1.
50 *Hæc est consolatio*] narratio animi consolationem percipientis tum ex promissionibus Dei pios confirmantibus, consolantibus, & recreantibus, 6. versibus; tum ex testimonio bonæ conscientiæ. 53 *Prestere*] id est, celerrima gravissimaque procella, metaphora: vide Psalm.11.6. 54 *In loco peregrinationum*] id est, ubicunque locorum verser in terra; periphrasis terræ: vide Gen.47.9.

Cheth

57 *Portio mea *es* Jehova, *dico; observando verba tua.

58 *Deprecor faciem tuam ex toto animo, *gratiam fac mihi secundum sermonem tuũ.

59 *Reputo vias meas, ut *referam pedes meos ád testimonia tua.

60 Festino ac non cunctor, observare mandata tua.

61 Turbis improborum dispoliantibus me; legis tuæ non oblivіscor.

62 Media nocte surgo ad celebrandũ te propter jura justitiæ tuæ.

63 Socius sum omnibus qui reverentur te, & observantibus mandata tua.

64 *Benignitatis tuæ, ô Jehova, plena est terra; statuta tua doce me.

57 *Portio mea es*] octava hæc ogdoas tertium consolationis locum explicat; nimirum orationem animi freti promissionibus Dei, & ad ipsius gratiam in sua infirmitate confugientis. Continet itaque primùm petitionem gratiæ fundatam promissione Dei, hoc & sequente versu; deinde explicationem & accommodationem duarum partium quæ promissione continentur, nimirum professionem officii quod a nobis stipulatur Deus, a vers.59. ad 64. & petitionem beneficii promissi, ver.64. *Dico*] id est, recolo te dixisse, ego sum Deus tuus; continenter ambula coram me,&c. Gen.17.1. 58 *Deprecor*] conscius videlicet imbecillitatis meę. *Gratiam fac*] id est, præsta promissionem propter verbum tuum in Christo, non habita ratione infirmitatis meæ. 59 *Reputo vias*] id est, contendo ad præstandam stipulationem tuam pro tenuitate mea: sic explicatur secunda pars versus primi, versibus quinque. *Referam pedes*] id est, redeam ad obsequium tuum, abs quo natura defecerat; deponamque veterem hominem cum concupiscentiis ejus,& novum induam. 64 *Benignitatis tuæ*] petitio, ut Deus tenuitatis misertus promissionem præstet, ad quam adhibetur argumentum a beneficentia Dei in res omnes creatas.

Teth

65 *Bono affecisti servum tuum Jehova, secundum verbum tuum.

66 Præstantiam rationis & scientiæ doce me: nam præceptis tuis credo.

67 *Cùm nondum loquerer, ego errabam: nunc autem sermonem tuum *observo.

68 Bonus es & beneficus, doce me statuta tua.

69 *Concinnantibus contra me falsitatem superbis, ego ex toto animo custodio mandata tua.

70 *Obesatur quasi adipe cor illorum, ego lege tua oblecto me.

71 Bono mihi fuit me affligi, ut discerem statuta tua.

72 Melior *est* mihi lex oris tui, multis millibus *nummũm* aureorum & argenteorum.

65 *Bono affecisti*] nona ogdoas similiter εὐκτικὴ continet petitionem documentorum Dei, primùm ab anteacta ipsius beneficentia erga supplicem, hoc versu; deinde a persona supplicis fidem offerentis & indignitatem suam confitentis, duobus sequentibus; tertiò a natura Dei, ver.68. postremò a bona conscientia, reliquis versibus.
67 *Cùm nondum loquerer*] id est, inde ab ortu meo sum peccator, alienus a lege tua,& filius iræ; sed fide teneo promissiones tuas in animo meo: sic Psalmo 51.7 *Observo*] nimirum animo; ut Gen.37.11.
69 *Concinnantibus*] explicatio bonæ conscientiæ, quæ non tantùm immota est a calamitatibus, hoc & sequente versu; verùm etiam per illas augescit in notitia & studio voluntatis Dei, duobus reliquis.
70 *Obesatur*] id est, magis ac magis indies induratur: metaphora: sic Jesc hahh. 6.10.

Jod

73 *Manus tuæ fecerunt me & aptaverunt me: redde me intelligentem, ut discam præcepta tua.

74 Timentes tui videant me & lætentur, quòd in verbo tuo expectationem habeam.

75 Agnosco Jehova, [i] justa esse judicia tua; & te *in fide afflixisse me.

76 Adsit jam benignitas tua, ut consoletur me secundum sermonem tuum *habitum* cum servo tuo.

77 Obveniant mihi misericordiæ tuæ ut vivam: quia lex tua *est* [k] omnis oblectatio mea.

78 Erubescant superbi, quòd [l] falsis de caussis pervertant me; meditante me de mandatis tuis.

79 *Convertantur ad me timentes tui, & cognoscentes testimonia tua.

80 Erit animus meus integer in statutis tuis, ut *non erubescam.

73 *Manus tuæ*] decima ogdoade similiter εὐκτικῇ David instituі a Deo petit, primùm propter gloriam Dei, quæ tum in salute creaturæ illustris futura est coram omnibus bonis, duobus versibus; tum in prestatione promissionum ejus, ver.75.& 76. secundò a persona sua, vers.77 tertiò a persona adversariorum, vers.78. postremò a persona bonorum, vers.79. quæ omnia deinde promissione animi grati concluduntur.
i Heb. *justitiam*.
75 *In fide*] id est, justè, ac non præter verbum tuum. k Heb. *oblectationes meæ: sic ver.92.* l Heb. *falsitate: sic infrà ver.86.* 79 *Convertantur ad me*] id est, adjungant se mihi, cognita & demonstrata per judicia tua æquitate causæ meæ: sic Ijobi 6.29. 80 *Non erubescam*] quod eveniret, si a statutis tuis recederem: ut suprà ver.31.& psal.44.22.

Caph

81 *Consumitur *desyderio* salutis tuæ anima mea, in verbo tuo expectationem habeo.

82 Consumuntur oculi mei *desyderio* sermonis tui; dicendo, Quando consolaberis me?

83 Quamvis sim *similis utri ad fumum: statutorum tuorum non oblitus sum.

84 Quanti erunt *dies servi tui? quando exercebis in persequentes me judicium?

85 Fodiunt mihi superbi fossas, [m] qui se non conformant legi tuæ.

86 Omnia pręcepta tua *sunt ipsa* veritas: falsis de causis persequuntur me, auxiliare mihi.

87 Propemodum consumpserunt me *dejectum* in terram: quamvis ego non dereliquerim mandata tua.

88 Pro benignitate tua vivum serva me, ut observem testimonium oris tui.

81 *Consumitur*] undecima ogdoade David opem Dei & salutem petit; primùm a persona sua, tribus versibus; deinde a persona Dei & adversariorum, quorum improbitatem cum justitia Dei & innocentia sua cõparat, versibus quatuor; postremò a voto grati animi, versu 88.
83 *Similis*] id est, arefactus, exhaustus viriditate, & quasi confectus, atque in rugas abiens.
84 *Dies servi tui*] .i. hoc tempus calamitosum quo premitur servus tuus, quàm diu est duraturum? vide suprà psal.116.2. m Heb. *qui non secundum legem tuam* sunt.

Lamed

89 *In seculum ô Jehova, verbum tuum

89 *In seculum*] duodecima ogdoade David salutem a Deo petit duobus argumentis: prius est a natura Dei, constantiaq; & efficacitate verbi ejus, usque ad versum 94. posterius a persona sua, reliquis. Efficacitatem verbi Dei explicat primùm universè, a generali cœli & terræ creatione,& administratione, hoc & sequent. versu; deinde a singulari & extraordinaria, vers.91. postremò a sua ipsius experientia.

[*consistit*] id est, constans & firmum permanet.

n Heb. *in generatione & generatione.*

91 *Judicia tua*] præstanda nimirum atque exequenda.

o Heb. *tunc.*

94 *Tuus sum*] secundus locus, sive argumentatio petitionis: ut dictum est in versum 89.

95 *Me expectantibus*] id est, ita constanter quæro atque consydero, ut nullis inimicorum tentamentis avocer, a[t] ductus majestate verbi tui: in quo omnia invenio amplissima & perfectionis infinitæ, quantumvis gravibus premar angustiis, versu sequente. 96 *Perfectioni*] videlicet rerum creatarum. *Latum*] ita ut finis illius videri non possit, id est, infinitum; μείωσις.

ᵃconsistit in cœlis:

90 ⁿ In unaquaque generatione fides tua: cùm statueres terram, illa constabat.

91 Ad ᵒjudicia tua persistant hodie, quia illa omnia sunt servi tui.

92 Nisi lex tua esset omnis oblectatio mea, ᵒ jam diu periissem in afflictione mea.

93 In seculum non obliviscar mandatorū tuorum: nam illis vivum conservas me.

94 ᵃTuus sum, conserva me; quia mandata tua quæro.

95 ᵃMe expectantibus improbis ad perdendum me, testimonia tua consydero.

96 Omni ᵃperfectioni video esse finem: ᵃlatū verò esse mandatum tuum valde.

Mem

97 *Quàm diligo*] decima tertia ogdoade, David occasione sumpta ab amplitudine verbi quam modò commendaverat, rapitur in duas exclamationes; quibus celebrat amorem suum erga verbum Dei, primùm propter præstantiam scientiæ & intelligentiæ quam suprà omnes est consecutus ex meditatione & studio illius, quatuor versibus; deinde propter præstantiam usus quem percepit ex verbo, cæteris.

98 *Me reddit*] lex tua informans in preceptis tuis. 101 *Semita mali*] ut suprà ver. 1.

97 ᵃQuàm diligo legem tuam, toto die est meditatio mea.

98 Inimicis meis sapientiorem ᵃ me reddit præceptis tuis: nam in seculum adest mihi.

99 Omnibus doctoribus meis intelligentior fio, quia testimonia tua meditatio mea sunt.

100 Senibus prudentior sum, quia mandata tua custodio.

101 Ab omni ᵃsemita mali cohibeo pedes meos, ut observem verbum tuum.

102 A judiciis tuis non recedo, quia tu doces me.

103 Quàm suavia sunt palato meo *judicia* sermonis tui: suaviora melle ori meo.

104 Mandatis tuis prudens sum: idcirco odi omnem semitam falsitatis.

Nun

105 *Lucerna*] decimaquarta ogdoade, David ad petitionem regreditur salutis & gratiæ, vers. 107. & sequent. ad quam consequendam adhibet argumenta tria; unum, promissionis Dei & efficacitatis per spiritum, demonstratæ verbo, hoc versu: alterum, studii sui & animi constantissimi ad obsequendum Deo, sequent. versu; tertium, miseriæ suæ, ver. 107. qui loci deinde copiosiùs exponuntur ver. 109. & sequentibus.

108 *Voluntarias oblationes*]. i. orationes meas & gratiarum actiones. quasi dicat, serva me propter laudem tuam, quam salute accepta celebrabo: syllepsis, sive noēma. 109 *Anima mea*] id est, quamvis ego verser in præsentissimis periculis: sic 1. Schem. 28. 21. & Ijobi 13. 14. 112 *In finem usque*] vide suprà ver. 33.

105 ᵃLucerna pedi meo verbum tuum *est*, & lux itineri meo.

106 Juravi quod præstabo, me observaturum jura justitiæ tuæ.

107 Afflictus sum admodum; Jehova, vivum conserva me secundum verbum tuum.

108 ᵃVoluntarias oblationes oris mei accepta quæso Jehova, & jura tua doce me.

109 ᵃAnima mea in manu mea jugiter *versatur*, tamen legis tuæ non obliviscor:

110 Ponentibus improbis laqueum mihi, a mandatis tuis non aberro.

111 Possideo testimonia tua in seculum; quia gaudium animi mei sunt.

112 Inclino animum meum ad faciendū statuta tua; in seculum, ᵃin finem usque.

Samec

113 *Cogitationes*] decimaquinta ogdoade David pergens in petitione, opem Dei salutemq; implorat, vers. 116. & sequent: ideoq; primùm studium suum exponit Deo, & adversariis objicit, tribus primis versibus: deinde seipsum confirmat a judiciis Dei; severis quidem in malitiosos, gratiosis verò erga eos qui seipsos dijudicant, ne cum mundo condemnentur, tribus ultimis versibus ogdoadis.

113 ᵃCogitationes *alias* odi, legem autem tuam diligo.

114 Latebra mea & scutum meum es, in verbo tuo expectationem habeo.

115 Recedite a me malefici, ut custodiam præcepta Dei mei.

116 Sustenta me secundum sermonem tuum, ut vivam; neque pudefacias me ab expectatione mea.

117 Suffulci me ut salvus sim, & respiciam ad statuta tua jugiter.

118 Conculcas omnes errantes a statutis tuis: quia ᵃfalsus est dolus eorum.

119 ᵃTanquam scoriæ, facis ut cessent omnes improbi terræ; ᵃ idcirco diligo testimonia tua.

120 Horret pavore tui caro mea; adeò a judiciis tuis ᵃtimeo.

118 *Falsus est*] hoc est, inanis, vana est hypocrisis, quæ solet ipsius concinnationes frustratur.

119 *Tanquam scoriæ*] id est verbo tuo, & afflictionibus, judiciisq;, tanquam igne consumis & abjicis: sic Jeschah. 1. 25. & Malcaci. 3. 3.

Idcirco] quia latebra & scutum es diligentibus te, improborum verò justus judex.

120 *Timeo*] quasi dicat, non quidem a præsentia tua metuo, ut Adam Gen. 3. nam contrà, illam mihi adesse expeto; sed ab infirmitate mea ac provocem judicia tua: sic ponitur elegans ἐπανόρθωσις eorum quæ suprà dixerat, Horret pavore tui.

Hhajin

121 ᵃExerceo ᵖjudicium & justitiam: ne permittas me oppressoribus meis.

122 ᵃ Obi vadimonium pro servo tuo in bonum; ne opprimant me superbi.

123 Oculi mei consumuntur *desyderio* salutis tuæ, & sermonis ᵖ justi tui.

124 Fac erga servum tuum secundum benignitatem tuam, & statuta tua doce me.

125 Servus tuus sum, prudentem me redde; ut cognoscam testimonia tua.

126 Tempus est ut faciat Jehova; ᵃirritam faciunt legem tuam.

127 ᵃPropterea amplius diligo præcepta tua, quàm aurum & quidem aurum purgatissimum,

128 Propterea *quòd* omnia mandata de omnibus ᵠ recta agnosco, omnem semitam falsitatis odi.

121 *Exerceo*] decima sexta ogdoade, quæ tota est ἱκετικὴ, David postulat primùm servari a malo, duobus versibus; deinde affici bonis & institui verbo, tribus sequentibus, idque tum a persona sua, cujus obsequium, fidem, & studium explicat sparsim, tum a persona Dei & adversariorum, vers. 126.

Judicium &] id est, æquo & bono faciendo operam do: quo testimonio confirmatur animus meus de electione & vocatione mea.

122 *Obi vadimonium*] id est, compare, & te ipsum siste coram adversariis meis, suscipiens causam meam: metaphora ab usu forensi.

p Heb. *justitia tuæ.*

126 *Irritam faciunt*] eò audaciæ proruperunt adversarii mei, ut non tantum contra me, sed contra verbum ipsum tuum apertè veniant, & illud labefactare tentent. 127 *Propterea*] ætiologia cur David informari petat in cognitione legis: nimirum quòd legem bonam & sanctam esse novit; se autem ultrò diligere bonum, & malum odisse profitetur.

q Heb. *rectifico.*

Pe

129 ᵃ Mirabilia *sunt* testimonia tua: idcirco custodit ea anima mea.

130 ʳ Aditus verborum tuorum illuminat, prudentiā instruit simplices.

131 ᵃOs meum distendo, & anhelo: quia præceptorum tuorum cupidus sum.

132 ᵃRespice ad me, & gratiam fac mihi; prout *est* jus erga amantes nomen tuum.

133 ᵃPedes meos institue in sermone tuo, & ᵃne sinas dominari in me ullam iniquitatē.

134 Redime me ab oppressione hominum, ut observem mandata tua.

135 Fac ut preluceat facies tua servo tuo, & doce me statuta tua.

136 ᵃRivi aquarū descendunt *ex* oculis meis, propter *eos qui* non observant legem tuam.

129 *Mirabilia*] decimaseptima ogdoas continet primùm professionem studii erga doctrinam Dei, tribus versibus: deinde petitionem, quatuor versibus; postremo expostulationem de adversariis contra legem venientibus, versic. 136. studii autem causæ afferuntur duæ; una, admirabilitas legis; altera, efficacitas, de qua psalmo 19.

r Heb. *janua.*

131 *Os meum distendo*] id est, omnibus nervis contendo ut assequar: metaphora ab anhelis & fessis viatoribus. 132 *Respice ad me*] petitio gratiæ, hoc versu: cujus triplex affectus sequentibus demonstratur; informatio vitæ, versiculo sequente; liberatio ab angustiis, ver. 134. & documenta verbi per spiritum, vers. 135. 133 *Pedes meos*] i. rationem vitæ meæ: metaphora. *Ne sinas dominari*] .i. me a viis tuis abducendo in me eam dominium obtinere: etsi volentibus nobis facere bonum adjacet malum, & peccatum habitat in carne nostra: vide Rom. 7. 136 *Rivi aquarum*] .i. effundor in lachrymas, non tantùm mea, sed etiam improborum causa quorum misereor, ut infrà ver. 139. & omnium maximè legis tuæ causa, quam violari fero indignissimè.

TZADE

137 "Justus es Jehova, & rectus judiciis tuis.
138 Præcepisti [f]justa testimonia tua, & fidelia valde.
139 Conficit me zelus meus, quòd "oblivi-scantur verbi tui "hostes mei.
140 Purgatus *est* sermo tuus valde; quapropter servus tuus diligit ipsum,
141 Parvus ego & contemptus *diligo*; mandatorum tuorum non obliviscor,
142 Justitiæ tuæ justitiæ [t]perpetuæ, & legis tuæ [v]veracis.
143 Oppressione & angustia obvenientibus mihi, præcepta tua *sunt* oblectationes meæ.
144 Justitia testimoniorum tuorum *est* in seculum: prudentem me effice ut vivam.

137 *Justus es*] decimaoctava ogdoade David viam vitæ ex verbo doceri petit, a justitia, integritate, fide, constantia, & utilitate verbi.
f Heb. *justitiam testimoniorum tuorum & fidem: hypallage.*
139 *Obliviscatur*] id est, non agnoscant.
Hostes mei] rex Schaül, proceres, & magnates regni, quibuscum se ut parvũ, tenuẽ, & contemptũ comparat, duobus versibus sequẽtibus.
t Heb. *in seculum.*
v Heb. *veritatis.*

KOPH

145 "Invocantem ex toto animo exaudi me Jehova, *ut* statuta tua custodiam.
146 Invocantem te serva me, *ut* observem testimonia tua.
147 Veniens ante *te* in ipso crepusculo ut vociferer, in verbo tuo spem habeo.
148 Præveniunt oculi mei excubias, ad meditandum de sermone tuo.
149 Voci meæ ausculta secundum benignitatem tuam, Jehova: secundum judicia tua vivum conserva me.
150 Appropinquantibus sectatoribus sceleris, *qui* a lege tua longè absunt;
151 Propinquus es Jehova, & omnia præcepta tua *sunt* ipsa veritas.
152 Pridem novi de testimoniis tuis, te "in seculum fundasse ea.

145 *Invocantem*] decimanona ogdoade David salutem a Deo petit primùm a persona sua, quæ obsequium spondet, duobus versibus; & præsens studium explicat, duobus alteris; deinde a persona Dei benignissima, præsentissima, constantissimaq; in verbo suo, versibus quatuor reliquis.
152 *In seculum*] id est, cõstituisse ut sint æterna: nam hic versus exegeticè finem superioris explicat.

RESCH

153 "Respice afflictionem meam, & libera me: quia legis tuæ non obliviscor.
154 [x]Suscipe causam meam, & vindica me: pro sermone tuo vivum conserva me,
155 *Ita ut* [y]procul sit ab "improbis salus: quia statuta tua non quærunt.
156 Miserationes tuæ amplæ sunt Jehova, secundum judicia tua vivum conserva me.
157 *Ut* multi sint persequentes me & hostes mei, a testimoniis tuis non declino.
158 Simulac video perfidè agentes, fastidio me ipsum torqueo: quòd sermonem tuum non observent.
159 Vide me, mandata tua me diligere, Jehova; secundum benignitatem tuam vivum conserva me.
160 [z]Præstantissimum verbum tuum *est* "ipsa veritas: & in seculum *est* quodque judicium [a]justum tuum.

153 *Respice*] vigesima ogdoade David salutẽ petit primùm a persona sua, æquitate causæ, & æquitatis studio, duobus versibus; quæ causa amplificatur per cõparationem adversariorum, vers. 155. deinde a persona Dei, cujus misericordia, benignitate, & fide judiciorum fretus, se constanter salutem expectare testatur, quinque reliquis.
x Heb. *contende contentionem meam.*
y Heb. *procul absendo ab improbis salutem.*
155 *Improbis*] id est, adversariis causam iniquam agentibus.

z Heb. *caput sive præstantia verbi tui: hypallage, ut Exod. 30.23.* 160 *Ipsa veritas*] id est, certissimum est, fidelissimum & constantissimum: ut sequentia explicant. a Heb. *justitiæ tuæ.*

SCHIN

161 "Principibus persequentibus me immeritò," a verbo tuo pavet animus meus.
162 Gaudeo de sermone tuo, ut qui invenit prædam amplam:
163 Falsitatem odi & abominor, legem tuam diligo.
164 "Septies quotidie laudo te, "de judiciis justis tuis:
165 Pacem multam esse diligentibus legem tuam, neque esse eis "offendiculum.
166 Expecto salutem tuam Jehova, & præcepta tua facio.
167 Observat anima mea testimonia tua, diligoque ea valde.
168 Observo mandata tua ac testimonia tua; quia "omnes viæ meæ coram te sunt.

161 *Principibus*] vicesimaprima ogdoade David primũ constitutionem animi sui erga Deum & verbum ejus explicat; qua continentur metus, oblectatio, amor, laus, & expectatio, sex versibus: deinde vitæ confirmatio atque obsequium. *A verbo tuo*] non autem a principibus absterretur.
164 *Septies*] id est, sæpenumero: numerus finitus pro infinito, ut Levit. 26.18.
De judiciis] quorũ summa sequente versu continetur.
165 *Offendiculum*] quod ipsis pacem adimat.
168 *Omnes viæ*] id est, tu vides, agnoscis, instituis, & curas vitam meam.

TAV

169 "Appropinquet clamor meus ante faciem tuam, Jehova; secundum verbum tuum prudentem redde me.
170 Perveniat deprecatio mea ante faciem tuam; secundum sermonem tuum eripe me.
171 Eructabunt labia mea laudem, cùm docueris me statuta tua.
172 Cantabit lingua mea sermonem tuum, omnia præcepta tua [b]justissima esse.
173 Adsit manus tua ad auxiliandum mihi; quia mandata tua "eligo:
174 Desydero salutem tuam Jehova, & lex tua *est* [c]omnis oblectatio mea.
175 Vivat anima mea, ut laudet te; & judicia tua auxilientur mihi.
176 "Erro ut pecus "quæ perit, "require servum tuum: nam "præceptorum tuorum non obliviscor.

169 *Appropinquet*] ultima odoade David doceri, juvari, & servari a Deo petit, primùm propter gloriam Dei, usque ad versum 173. deinde propter fidem suã in promissiones Dei, vers. 173. & sequent. postremò concludit psalmum generali petitione opis Dei ad gloriam ipsius & salutem suam, duobus vers. ultimis.
b Heb. *justitiam.*
173 *Eligo*] nimirum præ rebus omnibus.
c Heb. *oblectationes meæ.*
176 *Erro ut pecus*] id est, incerta sede huc & illuc vagari cogor. *Quæ perit*] id est, quæ procul a grege & pastore suo vagatur errabunda; ut sequentia verba ostendunt. *Require*] ut pastor amissam pecudem: ut Luc. 15.4. *Præceptorum tuorum*] id est, audio vocem tuam, ut ovis tua; Joan. 10.3. & sequentibus.

PSALMUS CXX.

David rex narrat liberationem acceptam divinitus a suis calamitatibus: orationemq; commemorat qua apud Deum conquestus est tum de calumniis, tum de persecutionibus & exilio, quæ ipsi fuerant perferenda.

1 "CANTICUM [a]*excellentissimum.* Ad Jehovam in maxima angustia mea clamavi, & exaudivit me.
2 "Jehova, eripe [b]me "a labio [c]falso, a lingua dolosa.
3 "Quid datura est tibi, quidve adjectura tibi lingua dolosa,
4 *Verba* "*similia* sagittis robusti acutis, comparanda "prunis juniperorum?
5 "Hei mihi, quia peregrinor [d]tam diu, "habito [e]tanquam scenitæ "Kedareni.
6 Plurimum [f]habitasse videtur sibi anima mea,

1 *Canticum*] Canticum est generis εὐκτικοῦ, continens narrationem, vers. 1. & orationem, sequentibus. narrat autem David quomodo conflictans cum gravissimis difficultatibus in exilio suo Deum inclamaverit, & fuerit exauditus: ex quo apparet psalmum hunc a Davide jam evecto ad regnũ conscriptum esse. a Heb. *excellentiarum: sic psalm. 14. seq.* 2 *Jehova*] hujus orationis partes sunt, petitio ad Deum, hoc versu; reprehensio adversariorum Davidem calumniis obruentium, duobus sequentibus; & postremò flebilis expostulatio, tribus ultimis. b Heb. *animam meam.* *A labio*] id est, sermonibus improborum Davidem apud regem Schaülem traducentium, ut ipse cum Schaüle expostulat, 1. Schem. 24. & 26. c Heb. *falsitatis.* 3 *Quid datura est*] id est, quid proderit tibi: apostrophe. 4 *Similia sagittis*] id est, maximè lethalia, & præsentissimam mortem afferentia, adeoque obvium quicquid est conflagrantia. *Prunis juniperorum*] quæ dicuntur esse ardentissimæ & vivacissimæ: quemadmodum Hieronymus scribit Fabiolæ mansione decimaquinta. 5 *Hei mihi*] expostulatio de ingrata habitatione, quòd extra regionem promissam habitare cogeretur, hoc versu; & de tolerantia eorum ad quos se recipiebat, sive in Cenahhanæa, sive in regionibus exteris: duobus sequent. d Heb. *protractione temporis, id est, tam longo & continente exilio.* *Habito tanquam*] id est, indesinenter vagari & errare cogor, ut incolæ Arabiæ desertæ & Petrææ faciunt: sic autem accipere præpositionem Cum, magis placuit; tum quia nusquam legitur David in tantis, tam frequentibus, & variis errationibus ad regiones illas profugisse, tum quia sic accipitur aliis locis; ut Ijobi 3.13. & Psalm. 143.7. e Heb. *cum tentoriis Kedaris: hypallage.* *Kedareni*] sic Lampridius vocat, Plinius Kedræos in Arabia Petræa, a Kedare Jischmahhelis filio, cujus fit mẽtio Gen. 25.13. f Heb. *habitavit sibi: pleonasmus, ut Gen. 11.33.*

mea, apud ' osorem pacis.

7 'Ego pacem *diligo*: at cùm loquor, ipsi ad bellum *conclamant*.

6 *Osorem pacis*] id est, homines infensos mihi: enallage numeri. 7 *Ego pacem*] exegesis superioris versus. Est autem hîc ellipsis contrarii, ut Gen. 18. 19.

Psalmus CXXI.

David conflictum animi sui in periculis exponens, ad Deum conversa oratione se committit ei, & confirmat in fide promissionum ejus.

1 'Canticum [a] *excellentissimum.*' Attolleremne oculos meos ad istos montes? unde veniret auxilium meum?

2 'Auxilium meum *sit* a Jehova, qui fecit cœlos & terram.

3 'Ne permittat [b] 'dimoveri pedem tuum, ne 'dormitet ' custos tuus.

4 'Ecce non dormitat, neque dormit custos Jisraëlis.

5 Jehova custos tuus; Jehova, umbra tua '*est* ad manum dexteram tuam.

6 Interdiu sol non percutiet te, aut luna noctu.

7 Jehova servabit te ab omni malo, servabit animam tuam.

8 Jehova servabit [c] 'processum tuum & reditum tuum, ex hoc tempore usque in seculum.

1 *Canticum*] Canticum est didascalicum, continens propositiones tres: prima est disceptatio animi conflictantis cũ multis calamitatibus, vers. 1. secunda, oratio animi ex disceptatione sua emergentis, & ad fidẽ in Deum sese erigentis, vers. 2. & 3. tertia est confirmatio erecti animi a promissionibus Dei, ver. 4. & sequentibus. a Heb. *excellentiarum: ut psal. præcedẽte.* *Attolleremne*] id est, frustra huc illuc circumspectarem ad consequẽdam opem: eam rationem habet Cenahhanææ, quæ montosa est; ut dictum est, Exod. 15. 17. 2 *Auxilium meum*] oratio superantis certamen animi; qua David se committit Deo propter naturam, opera, & officium ejus ex gratuita promissione in Christo. 3 *Ne permittat*] explicatio auxilii divini, quod David per apostrophen precatione sibi accommodat. b Heb. *dimotioni*. *Dimoveri pedem tuum*] id est, titubare, labi, vel corruere te: synecdoche. *Dormitet*] id est, tantillum cesset ab auxilio tuo: humanitus dictum, ut sequentia. *Custos tuus*] Deus, ex promissione ad quam transitur sequente versu. 4 *Ecce*] promissionis Dei explicatio: qua docetur primùm præsentissima illius efficacitas, duobus versibus; deinde constantissima, reliquis. 5 *Est ad manum dexteram*] ut psalm. 16. 8. c Heb. *procedere tuum, & venire tuum*. 8 *Processum tuum &c.*] id est, omnes occupationes tuas: ut Num. 27. 17.

Psalmus CXXII.

David ecclesiæ studiis & officioso cultu Dei recreatus, lætitiam suam prædicat: urbis, Ecclesiæ, & regni totius statum commendat: omnibus bene precatur, & omnia bona a se spondet.

1 'Canticum [a] *excellentissimum Davidis.*' Lætor [b] de eo quod dicitur mihi, domum Jehovæ adeamus:

2 *Quod* [c] consistunt pedes nostri intra portas vestras, ô Jeruschalaima:

3 'Jeruschalaima [d] ' optimè constructa, [e] civitas ' quæ planè coagmentata est inter se pariter:

4 Quò ascendunt tribus, ' tribus Jah, [f] ' ad testimonium Jisraëlitarum; ut celebrent nomen Jehovæ:

5 'Quia ibi consident ' throni juris, throni ' domus Davidis.

6 'Expetite ' pacem Jeruschalaimorum, *dicentes*; tranquilli sint amantes tui:

7 Sit pax in præmunitione tua, tranquillitas in palatiis tuis.

8 Propter fratres meos & amicos meos; eloquor nunc, pax *sit* in te.

9 Propter domum Jehovæ Dei nostri, [g] procurabo bonum tibi.

1 *Canticum*] Canticum est συνηδυστικὸν sive gratulatorium; quo David arca Dei recepta in civitatem suam, & Ecclesia constituta, gratulatur sibi & Ecclesiæ toti de hac benedictione Dei: itaque primùm proponit lætitiam suam & illius causas, usque ad ver. 6. deinde omnes cohortatus bene precatur Ecclesiæ, & suum officium erga illam constanter profitetur, ad finem usque. a Heb. *excellentiarum: ut psalm. 120.* *Lætor*] propositio lætitiæ qua utitur David, duas habet causas; una est studium quod suo tempore in fidelibus animadvertit, hoc versu; altera, effectus illius studii, cultus Dei assiduus, vers. seq. b Heb. *de dicentibus mihi*. c Heb. *consistentes sunt: qua locutione notatur in agendo frequentatio: ut Gen. 4. 17.* 3 *Jeruschalaima*] ergasia, sive exornatio superiorum causarum ad lætitiæ amplificationem, a laudibus civitatis, hoc versu; Ecclesiæ, vers. seq. & regni tum spiritualis tum terreni, vers. 5. d Heb. *constructissima*. *Optimè constructa*] ut ostenditur 2. Schemu. 5. 9. & 1. Chron. 11. 8. e Heb. *plane civitas cui coagmentatum est pariter*. *Quæ planè coagmentata est*] id est, non antehac structura oppidorum, religione, & administratione differens, (nam tria fuerant oppida; religio verò & administratio duplex, populi Dei & Jebusæorum) sed omnibus modis coagmentata, junctis oppidis, hoc versu; religione animorum, sequente; & singulari administratione, ver. 5. 4 *Tribus Jah*] id est, tribus populi Dei. f Heb. *testimonium ad Jisraëlis: ut suprà psalm. 110. 1.* *Ad testimonium*] id est, ad arcam testimonii, de qua Exod. 25. 21. & 22.

5 *Throni juris*] id est, juridica [illegible] administratio tum Ecclesiastica, tum civilis; prout mandaverat Deus Deut. 17. 8. & sequentibus. *Domus Davidis*] id est, regni Davidis, cujus complemẽtum Christus. 6 *Expetite*] altera pars Psalmi, qua primùm omnes cohortatur David ad conferenda vota, duobus versibus: deinde nominatim ipse idem officium pollicetur Ecclesiæ & Deo, in fine. *Pacem Jeruschalaimorum*] id est, privatam, publicam, intus & foris; ut sequentes locutiones ostendunt. g Heb. *requiram*.

Psalmus CXXIII.

Ecclesia gravissimè oppressa se ad Deum erigit, gratiam ejus implorat, & hostibus Dei malè precatur.

1 'Canticum [a] *excellentissimum*. Ad te attollo oculos meos, ô *tu* ' qui sedes in cœlis.

2 Ecce ut oculi servorum *spectant* ' ad manum dominorum suorum, ut oculi ancillæ ad manum heræ suæ: ita oculi nostri ad Jehovam Deum nostrum, ' donec gratiam fecerit nobis.

3 Gratiam fac nobis Jehova, gratiam fac nobis; quia satis *est*, saturi sumus contemptu.

4 Plurimum [b] satura sibi videtur anima nostra: ' istâ sannâ *saturentur* ipsi ' tranquilli, iste contemptus *obveniat* superbis.

1 *Canticum*] Canticum est εὐκτικὸν, continens propositionem duobus versibus; & petitionem, duobus. propositione ostendit Psaltes, quomodo & quantisper sit aditurus Deum: petitione verò postulat primùm gratiam Ecclesiæ fieri, vers. 3. deinde ærumnas impiis hostibus Dei & Ecclesiæ imponi, vers. 4. a Heb. *excellentiarum: ut suprà 120.* *Qui sedes in cœlis*] id est, Deus omnipotens: periphrasis. 2 *Ad manum*] id est, opem & auxilium; non dubitantes de fide, adjumento, & defensione illorum. *Donec gratiam*] id est, continenter atque importunè: ut Lucæ 18. in principio. b Heb. *satura est sibi: sic suprà 120. 6.* 4 *Istâ sannâ*] imprecatio: alterum petitionis membrum: ut psalmo 76. 9. sic autem accipiendum esse hunc locum voces & distinctiones apertè clamant. *Tranquilli*] id est, qui præsenti suæ tranquillitati confidentes ea abutuntur, & ludificantur nos superbè in calamitatibus nostris.

Psalmus CXXIIII.

Ecclesia mirificas Dei liberationes a conatibus mundi prædicans, benedicit Deo, & se in posterum de ope illius confirmat.

1 'Canticum [a] *excellentissimum Davidis.*' [b] Nisi Jehova adfuisset nobis, dicat nunc ' Jisraël;

2 Nisi Jehova adfuisset nobis, cùm insurgerent contra nos homines;

3 'Tunc vivos absorbuissent nos, exardescente ira eorum in nos:

4 Tunc illæ aquæ inundassent nos, torrens [c] superavisset nos:

5 Tunc superavisset nos *torrens*, aquæ superbissimæ.

6 Benedictus Jehova, qui non exposuit nos prædæ dentibus eorum.

7 Anima nostra ut avicula erepta est a laqueo aucupantium, laqueo effracto nos erepti sumus.

8 ‖ Auxilium nostrum in nomine Jehovæ, qui fecit cœlos & terram.

1 *Canticum*] Canticũ est didascalicum quo David Ecclesiæ totius nomine omniumque temporum, primùm narrat mirificas liberationes effectas a Deo, versibus quinque; deinde benedicit Deo propter liberationes suas, ver. 6. & 7. postremò concludit prædicatione gratiæ & opis Dei constantissimæ, ver. ultimo. a Heb. *excellentiarum: ut suprà 120.* b Heb. *nisi Jehova quòd adfuisset: trajectio: sic vers. seq.* *Jisraël*] id est, populus Dei: ut ad Galatas 6. 16. 3 *Tunc vivos*] hyperbolæ allegoricæ. c Heb. *transiisset super animã nostram: sic sequente ver.* ‖ *Psalm. 121. 2.*

Psalmus CXXV.

Psaltes stabilitatem Ecclesiæ prædicat, & instabilitatem afflictionum ejus: deinde Deum orat pro sanctificatione illius & prosperitate, improbis ejectis.

1 ' Can-

1 *Canticum*] Canticum est mixtum; partim didascalicum ad consolationẽ Ecclesiæ, tribus versibus; partim εὐκτικὸν, duobus ultimis.

a Heb. *excellentiarum: ut suprà Psal.* 120.

Qui confidunt] prioris partis didascalicæ loci sunt duo; unus, de firmitate Ecclesiæ, quæ fundata esse dicitur & circum munita virtute Dei sempiterna, duobus versibus; alter, de instabilitate improborum, si quando videtur Deo Ecclesiam suam per illos castigare, ver. 3.

1 "CANTICUM ᵃexcellentissimum. "Qui confidunt Jehovæ; "similes sunt monti Tzijonis: *qui* non dimovetur, in seculum permanet.

2 Ut Jeruschalaima montes circumstant, ita Jehova "circumstat populum suum; ex hoc tempore usque in seculum.

3 "Nam "non quiescet virga "improbitatis, super "sortem justorum, "ut non extendant justi ad ullam iniquitatem manus suas.

4 "Benefac Jehova bonis, & rectis ex ᵇ animis suis:

5 "Qui autem inclinant *animos suos* ad itinera tortuosa sua, ᶜ "amandet eos Jehova cum operariis iniquitatis; "pax *sit* super Jisraëlem.

Similes sunt monti] i. ædificati sunt super petram, quam nullæ procellæ ac ne inferorum quidẽ portæ superabunt: Matth. 7.24. & 16.18. 2 *Circumstat*] i. circumquaque protegit: ut suprà Psal. 5.13. & 34.8. & 91. & Zecarjæ 2.9. 3 *Nam*] occupatio ad objectionem, atqui videmus Ecclesiam malis persæpe expositam: est quidem exposita, inquit Psaltes; sed tanquam ad momentum, ita ut ipsis calamitatibus fundamentum & defensio piorum efficiatur illustrior. *Non quiescit*] i. non permanet; sed paulo momento transfertur, & liberantur boni 1. Corinth. 10.13. Hoc autem e contrario sibi arrogantes improbos, & refellentem Deum inducit Jeschahhja 28.15. & seq. *Improbitatis*] i. improborum, hypocritarumq́; a quibus & propter quos Ecclesia Dei ferè exercetur, & quorum meminit Psaltes, vers. 5. *Sortem justorum*] i. Ecclesiam, & hæreditatem piorum. *Ut non extendant*] i. ut possint sufferre, pietate & sanctimonia integra: prout loquitur Paulus 1. Corinth. 10.13. 4 *Benefac*] petitio, altera pars psalmi. b Heb. *cordibus.* 5 *Qui autem inclinant*] i. hypocritas in Ecclesia versantes. q. d. Ecclesiam suam sanctificet & purget ab omni malo: quo genere imprecationis usus est suprà psal. 123. c Heb. *faciet ut abeant illi.* *Amandet*] i. ejectos ex Ecclesia malè perdat: ut Matth. 21.41. & Lucæ 13.46. *Pax sit*] i. ut bene sit Ecclesiæ bonorum, sublatis improbis.

PSALMUS CXXVI.

Ecclesia admirabilem sibi & gentibus liberationem suam a Deo factam prædicat, eandemq́ optat ab illo perfici.

1 *Canticum*] Hujus cantici (quod temporibus Cyri factũ esse videtur promulgato illius edicto de reversione Judæorum) partes sunt duæ; narratio, tribus vers. & precatio ut Deus reditum secundet, tribus reliquis.

a Heb. *excellentiarum: ut suprà* 120.

Cùm reduceret] in narratione magnificatur opus Dei, duobus argumentis: primum est ab insperato & incredibili liberationis modo, quem prius admirati sunt quàm agnoscerent pii, vers. 1. deinde a communi populorũ testificatione, ver. 2. ex quibus conficitur gloriosa illa lætitia & prædicatio Judæorum vers. 3.

1 "CANTICUM ᵃexcellentissimum. "Cùm reduceret Jehova multitudinem captivorum "Tzijonis, "eramus velut qui somniant.

2 Tunc "impletum est risu os nostrum, & lingua nostra cantu; ᵇ cùm diceretur inter gentes, ᶜ magnifica Jehova efficit erga istos.

3 Magnifica Jehova efficit erga nos, sumus læti.

4 "Reduc Jehova, multitudinem captivorum nostrorum; "tanquam fluenta *reducens* in regionem siccam.

5 "Qui seminarunt cum lachrymis, cum cantu metant.

6 *Qui* portans ᵈ "acquisitum semen, ᵉ continenter ibat flendo, *is* ᶠ omnino redeat cum cantu, reportans manipulos suos.

Tzijonis] id est, Ecclesiæ Judæorum: synecdoche. *Eramus velut*] id est, videbamur nobis somniare; tanta fuit liberationis admirabilitas: & vix dum nobis persuasimus, donec vidimus gentes prædicare magnificam liberationem nostram, & nobis ministrare: Hhezræ 1. 2 *Impletum est*] id est, confirmati & exhilarati sumus; ut exponit vers. 3. synecdoche. b Heb. *tum dixerunt: ut Ijob.* 7.3. c Heb. *magnificat Jehova efficiendo: sic ver. seq. vide Gen.* 12.8. 4 *Reduc Jehova*] petitio, ut Deus cœptam liberationem perficiat: quæ duabus allegoriis elegantibus exprimitur. *Tanquam fluenta*] comparatio; qua propheta gratiam Dei liberantis cum fluentis, populum verò cum terra siticulosa comparat; & gratia Dei irrigari petit quam nemo possit avertere. 5 *Qui seminarunt*] altera allegoria, qua populus in captivitatem abductus egentibus agricolis & semen ad alimoniam suam necessarium terræ committentibus comparatur; rediens verò lætis messoribus ex copiosa messe. d Heb. *acquisitionem seminis.* 6 *Acquisitũ semen*] id est, aliunde comparatum prece vel pretio: sic notatur egentissimus agricola, & cum populo captivo comparatur. e Heb. *eundo ibat & flendo.* f Heb. *redeundo redeat.*

PSALMUS CXXVII.

Psaltes nihil posse aut comparari, aut conservari ac ne genus quidem propagari, docet sine benedictione Dei; ac proinde omnia ab illo expectanda esse.

1 *Canticum*] Canticum est didascalicum; quod videtur David paulò ante mortem suam pro Schelomone filio cõscripsisse: ut perpetuum hoc haberet documentum fidei in tota administratione sua: continet itaque documenta duo; unũ, de privata & publica rerum administratione, duobus versibus; alterum, de singulari generis propagatione, tribus reliquis: quæ omnia David a Dei benedictione expectanda docet. Quàobrem nos reddidimus pro Schelomone: ut Psalm. 72.1.

1 "CANTICUM ᵃexcellentissimũ pro Schelomone. Nisi Jehova "ædificet domum, frustra laborent ædificatores ejus de ea: nisi Jehova custodiat civitatem, frustra sedulus sit custos:

2 Frustra *sint* vobis ᵇ "qui summo diluculo surgant, qui tardè sedeant, qui "vescantur cibo dolorum: "ita dat "dilecto suo somnum.

3 "Ecce possessio "Jehovæ *sunt* filii: merces *est* fructus ventris.

4 "Ut sagittæ ad manum robusti, ita sunt ᶜ pueri.

5 Beatus vir ille qui "impleverit pharetram suam illis: "non erubescent, sed "periment inimicos in porta ipsorum.

a Heb. *excellentiarum: ut suprà* 120. *Aedificet domum*] id est, benedictione verbi sui adsit ædificantibus. b Heb. *diluculantes surgere, tardantes sedere.* 2 *Qui summo diluculo*] id est, operarii vel custodes laboriosissimi, qui nullo pacto suæ quieti aut cibo indulgeant; sed omnes nervos diligentissimè contendant & indesinenter ad perficiendum munus suum. *Vescantur*] id est, qui ne cibum quidem capiant tranquillè, animo a labore, solicitudine, & metu vacuo. *Ita dat*] ἀνταπόδοσις brevissima, ac propterea obscurior; sensus est, Deus ædificat & custodit tutissimè, quemadmodum dictum est, quietemq́; liberam ab omnibus impedimentis concedit ei quem diligit, & qui de dilectione ejus confirmatus se committit ei. *Dilecto suo*] paronomasia ad alterum Schelomonis nomen, de quo 2. Schem. 12.25. 3 *Ecce possessio*] alterum membrum, ut dictum est in vers. 1. *Jehova*] id est, data a Jehova, ut postea appellatur merces: sic Genes. 15.1. Sunt autem in hoc loco tres benedictionis gradus: generationis, hoc versu: educationis ingenuæ atque morigeræ, seq. versu; & fructus qui ex liberis benè institutis percipitur, versu ultimo. 4 *Ut sagittæ*] id est, pueri bene instituti sunt optimum patris familias instrumentum, ut sagittæ tersæ sunt apta instrumenta militi. c Heb. *filii pueritiæ: periphrasis.* 5 *Impleverit pharetram*] id est, se iis liberis instruxerit: allegoria. *Non erubescent*] id est, non cedent inimicis, sed superabunt ipsos, & possidebunt portam inimicorum suorum: ut promittitur Gen. 22.17. *Periment*] ut hoc verbum ita interpretemur, postulat ratio allegoriæ, constructio, & simile exẽplũ 2. Chr. 29.10.

PSALMUS CXXVIII.

Psaltes piorum felicitate proposita, demonstrat quàm grato animo sit percipienda benedictio Dei publica in Ecclesiam, & privata in pios singulos.

1 *Canticum*] Canticum est didascalicũ, quo Psaltes primùm generatim benedictionem Dei erga pios prædicat, tribus versibus: deinde speciatim quasi in rem præsentem ducit fideles singulos, a præsente sua & Ecclesiæ experientia, tribus reliquis.

a Heb. *excellentiarum: ut suprà Psalm.* 120.

b Heb. *vesceris: synecdoche.*

3 *Ad latera*] id est, ut pergulana vitis,

1 "CANTICUM ᵃexcellentissimum. Beatus quisque timens Jehovæ, qui ambulat in viis ejus.

2 Labore enim manuum tuarum ᵇ frueris: beatus eris, & bene erit tibi.

3 Uxor tua ut vitis fructifera "ad latera domus tuæ, filii tui "ut plantæ olearum; circunstabunt mensam tuam.

4 "Ecce, cùm ita benedicatur vir timens Jehovæ:

5 Benedicit tibi Jehova "e Tzijone: ᶜ fruere igitur bono Jeruschalaimorum omnibus diebus vitæ tuæ,

6 Et "respice natos filiis tuis; "pax *est* super Jisraëlem.

quæ ad maceriam apposita sit fructuosior, ita fœcundabitur uxor benedictione Dei. *Ut plantæ olearum*] id est, virides, & semper frondentes augescent.

4 *Ecce*] altera pars, qua excitantur pii ad recognoscendas & percipiendas benedictiones Dei, tum publicas Ecclesiæ, sequenti versu; tum singulares erga se, vers. 6. 5 *E Tzijone*] id est, ab Ecclesia in qua habitat, benedictione perfundens Ecclesiam & te ipsum in Ecclesia. c Heb. *respice: synecdoche.* 6 *Respice natos*] id est, singularem Dei benedictionem percipe erga familiam tuam, vita longæva, & fœcunda prole. *Pax est*] Conclusio epiphonematica.

Psalmus CXXIX.

Ecclesia suas in præsente seculo afflictiones a mundo & liberationes a Deo prædicat, funestumq; adversariorum exitium.

1 [1]CAnticum [a]*excellentissimum.* [2]Multùm affecerunt me angustiis inde a pueritia mea,[3]dicat nunc Jisraël:

2 Multùm affecerunt me angustiis inde [a] a pueritia mea; [3]etiam non prævaluerunt mihi.

3 Super tergum meum araverunt [3]aratores, [3]produxerunt quamque strigarum suarum.

4 Jehova justus, [4]truncavit [4] densos funes improborum.

5 [5]Erubescent & agentur retrorsum, omnes osores Tzijonis.

6 Erunt tanquam fœnum tectorum, quod [6]antè quàm extrahat *fœniseca falcem*, exaruit:

7 [7]Quo non implet manum suam messor, aut lacertum suum, qui manipulos facit:

8 Neque dicent qui transeunt; benedictio Jehovæ adsit vobis, benedicimus vobis in nomine Jehovæ.

1 *Canticum*] Canticum est didascalicum; quo Ecclesia docet, primum se gravissime ab hostibus oppressam, a Deo liberatam esse, quatuor versibus; deinde hostium & improborum omnium ruinam prædicat, reliquis versibus.

a Heb. *excellentiarum: ut suprà 120.*

Multùm] prior pars cantici exponens mala Ecclesiæ trib. vers. & liberationem, ver. 4.

Dicat nunc] .i. agnoscat semper & prędicet salutem suam, & ruinam adversariorum, nimirum tantisper dum præsens tempus durat.

2 *A pueritia*] .i. ab orbe condito, cùm cœpit Ecclesia esse: quæ allegoricè cum homine uno comparatur, hîc; & cum arvo, vers. 3. 3 *Aratores*] id est, hostes, quibus Deus tanquã administris utitur ad sarriendum, arandum, & colendum Ecclesiam suam. *Produxerunt*] id est, nullam partem agri Dei intactam reliquerunt, quin summo labore effoderent. 4 *Truncavit*] id est, quamvis valida & firma consilia, conatus, opera illorum, idque nullo negotio dissecat, cùm opus est, ad asserendam justitiam suam. *Densos funes*] quibus aratrum trahebant in dorso Ecclesiæ: sic perstat in allegoria. 5 *Erubescent*] secunda pars cantici de funesto adversariorum casu, duobus versibus; jejunitate sive sterilitate illorum, ex maledictione Dei, vers. 7. & contemptu, versu ultimo: quæ omnia similiter allegoriis a re rustica sumptis exprimuntur. 6 *Antè quàm extrahat*] id est, statim exarescit, non expectato tempore fœnisecii: allegoria prior fœni sive graminis; ut Ijobi 8. 12. 7 *Quo non implet*] posterior allegoria a segetibus.

Psalmus CXXX.

Psaltes sibi maximas liberationes obtigisse narrat invocanti Deum, ideoq; se Deo confidere: & Ecclesiam ad fiduciam eandem hortatur promissionibus.

1 [1]CAnticum [a] *excellentissimum.* Ex [a]profunditatibus [a] inclamavi te Jehova, *dicens*:

2 [2]Domine, ausculta voci meæ: sint aures tuę intentæ ad vocem deprecationum mearum.

3 [3]Si iniquitates observaveris, Jah; Domine, quis possit consistere?

4 [4]Sed apud te *est* condonatio, [4]ut reverenter colaris.

5 [5]Expectavi Jehovam, expectavit anima mea: [5]etiam in verbo ejus expectationem habeo.

6 [6]Animus meus erga dominum *studiosior est*; quàm excubiarum erga matutinum, [6]excubantium ad matutinum usque.

7 [7]Expectationem habeat Jisraël in Jehova; quia apud Jehovam *est* benignitas, & plurimum apud eum [7]redemptionis:

8 Et ipse redimet [8]Jisraëlem, ab omnibus iniquitatibus ejus.

1 *Canticum*] Canticum est didascalicum, quo Propheta primum historiam suam narrat, sex versibus; deinde Ecclesiam informat in fide ab exemplo suo, duobus ultimis. In historia autem sua primùm res anteactas exponit, versibus quatuor; deinde præsentem constitutionem animi sui a præcedentibus experimentis, vers. 5. & 6. Quamobrem hic psalmus appositissimè superiori subjectus videtur. a Heb. *excellentiarum: ut suprà 120.* *Profunditatibus*] id est, profundissimis & immanibus periculis: metaphora ab aquis, ut Psal. 69. 2 & 3. *Inclamavi te*] vide similem planè narrationem Psal. 116. 2 *Domine*] summa orationis quã habuit Psaltes in afflictionibus; cujus partes sunt duę; petitio salutis, hoc versu: & causa petitionis, duobus sequentibus. 3 *Si iniquitates*] ætiologia petitionis, quasi dicat, benefac nobis non propter nos, hoc vers. sed propter gloriam tuam, vers. sequent. 4 *Sed apud te est*] id est, habeto rationem gloriæ tuæ, quę versatur tum in fide & veritate promissionum tuarum, tum in cultu ejus; quæ duo planè intercideren, si iniquitates nostras observaret Deus, & nos judicio suo perderet. *Ut reverenter*] i. ut condonatione tua conserventur qui te colant: noëmatica paralepsis, ut vers. seq. 5 *Expectavi Jehovam*] & expectationem meam consecutus sum: paralepsis. sic transitur ad alteram narrationis partem de pręsente Prophetæ animo, quasi dicat, experientia mea effecit spem, quæ nunquam pudefaciet me: Rom. 5. 4. & 5. *Etiam*] nimirum ut antè habui, & beneficia inde consecutus sum.

6 *Animus meus*] id est, magis desyderio frui Deo, quàm ulli excubitores matutino, utcunq; vigiliis defessi. *Excubantium*] id est, perpetuarum excubiarum, quibus nemo successerit, sed quæ per totam noctẽ vigilaverint. 7 *Expectationem*] secunda pars cantici, continens documentum fidei in Deum, hoc versu; & promissionem confidentibus; sequente versu. *Redemptionis*] proficiscentis ex benignitate ejus. 8 *Jisraëlem*] qui expectationem suam in Jehova habuerit.

Psalmus CXXXI.

David demissum suum animum simplicémq; professus, Ecclesiam ad humilitatem, simplicitatémque cohortatur.

1 [1]CAnticum [a] *excellentissimum Davidis.* Jehova, [1]non fuit altus [b]animus meus, neque elati oculi mei; ac non aggressus sum res magnas aut [c] arduas suprà quàm conveniat mihi.

2 An non composui & sedavi animum meũ, similis depulso a lacte apud matrem suam? similis depulso a lacte apud me *fuit* animus meus.

3 [3]Expectationem habeat Jisraël in Jehova, ex hoc tempore usque in seculum.

1 *Canticum*] Canticum est didascalicum quo Psaltes primum animi sui simplicitatem exponit, duobus versibus; deinde Ecclesiam hortatur ad imitationẽ sui, vers. 3.

a Heb. *excellentiarum: ut suprà psalm. 120.*

Non fuit altus] .i. neque animo, neque signis, neque facto aspiravi ad regnum & Schaülis eversionem, aut aliud quidquã ingens ex me ipso tentavi; sed certa fiducia recubui in te, & acquievi voluntati tuæ. b Heb. *cor.* c Heb. *mirabiles præ me.* 3 *Expectationem habeat*] id est meo exemplo nunquam alat ingentes spiritus; sed a divina voluntate pendeat.

Psalmus CXXXII.

David arcam Dei ducturus Jeruschalaima solicitudinem suam, votum, officiúmque exponit Deo: orat ut Deus veniat in civitatem suam, & regno, sacerdotio, populóque benefaciat: idióque promissiones antè a Deo factas adducit.

1 [1]CAnticum [a]*excellentissimum.* [1]Memor esto, Jehova, Davidis; [b] cum tota [b]afflictione ejus:

2 [2]Jurasse Jehovæ, vovisse amplissimo [2]Deo Jahhakobi, *dicendo*:

3 *Dispeream*, si ingrediar tentorium [3]domus meæ, si conscendam spondam [3] stratorum meorum;

1 *Canticum*] Canticum est εὐκτικὸν constans ex partibus duabus: una est oratio sive petitio, usq; ad vers. 11. altera est ætiologia petitionis exponens promissiones Dei, inde ad finem usque. Videtur autem hic Psalmus conscriptus fuisse, cùm arca ex domo Hhobededomi deducenda esset Jeruschalaima: 1. Chronic. 15. a Heb. *excellentiarum: ut suprà 120.* *Memor esto*] id est, demonstra te meminisse & respicere ad Davidem, studiumq; animi ejus contentissimum approbare, præstando petitionem ejus: ut Genes. 8. 1. Est autem hîc prolepsis sive generalis petitionis propositio, cujus duæ partes in sequentibus per ὑστέρωσιν explicantur. b Heb. *cum toto affligi eum.* *Afflictione ejus*] id est, anxia animi solicitudine, quæ deinceps exponitur usque ad versum 6. 2 *Jurasse Jehovæ*] expositio afflictionis, ut modò dictum est, quasi dicat, ego semper versor in eadem solicitudine quam habebam antequam in Hhuzzam irrumperes, nimirum, ut arca fœderis adducatur ad me: & quod prius tibi jurejurando adhibito voveram, idem votum adhuc integrum perstare sentio; etsi me jam prius hoc desyderio afflictum, amplius aliquantisper tua irruptione in Hhuzzam conturbasti atque afflixisti, 2. Schem. 6 & 1. Chron. 13. *Deo Jahhakobi*] cujus simile votum benedictione tua comprobasti, Gen. 28. 3 *Domus meæ*] quam recens ædificandam curavi in civitate Davidis: ut ostenditur 2. Schem. 5. 9. & 1. Chron. 15. 1. Nam non fuit adeò arrogans David, ut voto suo se legẽ pararet posse Deo præscribere, ut quamprimùm veniret arbitratu ipsius; neque adeò temerarius, ut sponderet se sub dio habitaturum, non cubaturum, & noctes insomnes ducturum donec apportaretur arca; quod opus fuit multorum dierum: sed religio fuit illi migrare in novum domicilium suum, nisi priùs Deus ibidem suam sedem constituisset. Similis postea religio illi fuit, cùm de templo ædificando cogitaret; ut testantur ipsius ad Nathanem verba, 2. Schem. 7. 2. *Stratorum meorum*] quæ in novo domicilio comparata sunt.

4 Si

4 *Si dem*] nimirum huic domo.

6 *Ecce*] ἐργασία sive exornatio alterius membri prolepseos: in qua David primùm narrat officium suum præteritum, hoc versu; & præsens, sequente; deinde exponit petitionem suam, tribus versibus.

Eam] nimirum arcam, quæ nominatur infra ver. 8. Relativū ante suum antecedens; ut alibi.

In Ephratæa] id est, Schilunte, in tribu Ephrajimi; ubi asserva a est inde a temporibus Jehoschuhhæ, usq; ad obitum Hheli sacerdotis, dū a Pelischtæis capta est, 1. Schem. 4. 11.

Jahharis] sive silvæ, i. in urbe Jahharimorum, quę in loco plano & sylvoso sita est; quamobrem a sylvis dicta est Kirjah-Jehharim; id est, urbs sylvarum: a planitie verò dicitur Bahhal, vel Bahhala, vel Kirjath-bahhal, atque etiam Bahhales Jehudæ, id est, plana loca; hîc verò agri sive campi.

4 ^Si dem somnum *suum* oculis meis, palpebris meis dormitationem:

5 Donec invenero locū pro Jehova, *locū* tabernaculorum pro amplissimo *Deo* Jahhakobi.

6 ^Ecce audiveramus ^eā fuisse ^in Ephratæa regione, inveneramus eā in agris ^Jahharis:

7 ^Accedimus ad tabernacula ejus, incurvamus nos ante scabellum pedum ejus.

8 ^Surge Jehova, aditurus requiem tuam; tu & arca roboris tui.

9 ^Sacerdotes tui induantur justitia, & quos benignè accipis cantent.

10 ^Propter Davidem servum tuum, ne avertas ^faciem uncti tui.

11 ^Juravit Jehova Davidi ^veritatem, a qua non avertet se, *dicens*; ‖ De fructu ventris tui ponam in solio tuo.

12 ‖ Si observaverint filii tui fœdus meum & testimonia mea singula quæ docebo eos; etiam filii illorum usque in sempiternum sessuri sunt in solio tuo.

13 Nam elegit Jehova Tzijonem, expetivit pro habitatione sua, *dicens*:

14 ‖ Hæc *est* requies mea usq; in sempiternum; hic habitaturus sum, quia hoc expetiveram.

15 ^Viatico ejus [c] affatim benedicam, egentes ejus saturabo cibo:

16 Sacerdotesq; ejus induam salute, & quos in ea benignè accipio, [d] omnino cātabunt *illi*.

17 Ibi efficiam ut ^germinet cornu Davidis, *ubi* aptavi ^lucernam uncto meo.

18 Inimicos ejus induam ^pudore; super ipsum verò ^florebit coronamentum ejus.

7 *Accedimus*] in domum Hhobed-Edomi, ubi relicta fuerat arca, cùm David judicio Dei in Hhuzzam exercito fuisset consternatus; 2. Schem. 6. 10. & 1. Chron. 13. 13. 8 *Surge Jehova*] petitio, de qua vide 2. Chron. 6. 41. Continet autem hæc petitio precationem pro domicilio Dei, & piorum sanctificatione, duobus versibus; & deprecationem iræ quam in priore deductione fuerant experti, vers. 10. 9 *Sacerdotes tui*] id est, administri sacrorum, qui se sanctificarunt ritè, ampliùs sanctificentur a te: sic accommodat ad singularem hanc profectionem promissum illud Dei, de quo infrà ver. 16. confer cum 1. Chron. 15. *Quos benignè accipis*] id est, populus tuus: 1. Chron. 15. 28. 10 *Propter Davidem*] id est, Christum filium Davidis, qui subinde in Prophetis appellatur David: ut Hosch. 3. 5. *Faciem uncti tui*] id est, meam, qui unctus sum in Christo tuo per Schemuëlem ex mandato tuo, 1. Schemu. 16. His autem verbis paratur transitus ad sequentem ætiologiam; qua copiosè explicatur quod modò dictum est, propter Davidem servum tuum, quasi dicat, propter quem jurasti, &c. quæ in sequentibus vers. apponuntur. 11 *Juravit*] altera pars cantici; explicatio promissionum, quibus freta fides ad orandum Deum superioribus verbis adducta est. *Veritatem*] id est, promissionem firmissimam & constantissimam: ut sequentia verba exponunt. Sunt autem hujus promissionis loci quatuor: gentis Davidicæ æternitas, duobus versibus; urbis & regionis sanctificatio ex præsentia Dei, ver. 13. & duobus sequen. sacerdotium, vers. 16. & regnum florentissimum, duobus ultimis. ‖ 2. *Schem.* 7. 12. ‖ 1 *Reg.* 8. 25. *&* 2. *Chron.* 6. 16. ‖ *Psal.* 78. 68. 15 *Viatico ejus*] id est, rebus necessariis ad præsentem vitam, quæ peregrinatio est a Domino. c Heb. *benedicendo benedicam.* d Heb. *cantando cantabunt.* 17 *Germinet cornu*] id est, amplientur & propagentur vires regni: metaphora ab animantibus quorum ramosa sunt cornua. *Lucernam*] id est, ubi jam cœpi instituere dignitatem & splendorē regium: ut 2. Schem. 21. 17. & 1. Reg. 11. 36. 18 *Pudore*] id est, pudendo exitio, quod saluti opponitur, ver. 16. *Florebit*] id est, florens permanebit, nec marcescet unquam: metaphora, ut superiore versu.

Psalmus CXXXIII.

David communionem sanctorum celebrat; & elegantibus comparationibus figurat bona, amœnitatemq; illius.

1 *Canticum*] Canticum est didascalicum; quo Propheta communionem sanctorum celebrat, a bonitate & amœnitate ejus.

1 ^Canticum [a] *excellentissimum Davidis.* ^Ecce quàm bonum & quàm amœnum *est*, habitare ^fratres ^etiam unà.

2 ^*Est* ut unguentum illud optimum superfusum capiti, descendens super barbam, barbam Aharonis; quod descendit usque ad oram ^vestium ejus.

3 ^Utros ^Chermonis, *ut* qui descendit super montes Tzijonis: ^nam illic mandat Jehova ^benedictionē suam, vitam usq; in seculum.

a Heb. *excellentiarum: ut suprà* 120. *Ecce quàm bonum*] propositio prolepticè continens duo epitheta communionis sanctorum, quæ per ὑστέρωσιν Hhebræis familiarem postea explicantur. *Fratres*] id est, filios Dei, Ecclesiæ membra, ejusdem doctrinæ & vitæ participes in Christo. *Etiam unà*] id est, etiam inter se communionem colere, ut Deus cum ipsis colet; est enim communio sanctorum duplex, cum Deo, & cum Ecclesia.

2 *Est ut*] expositio amœnitatis per comparationem, de qua vide Exodi 30. 23. & sequentibus, quasi dicat, ut amœnum est oleo unctionis perfundi Aharonem totum, omniaque vestimenta ejus, & omnibus circumstantibus odori esse: ita amœnum est corpus convenientium in nomine Dei, quos Deus certissimè sua præsentia ornat, & donis spiritus odoratissimis. *Vestium ejus*] de quibus Exod. 28. 3 *Ut ros Chermonis*] explicatio bonitatis; quæ primum adumbratur duabus comparationibus, postea nudis verbis exponitur. *Chermonis*] quo ager Baschanis fertilis redditur. *Nam illic*] nimirum ubi fratres habitant etiam una, ver. 1. *Benedictionem suam*] id est, omne bonum cum remissione peccatorum, & vitam æternam.

Psalmus CXXXIIII.

Psaltes Ecclesiam totam hortatur ut benedicat Deo, adjunctis promissionibus.

1 ^Canticum [a] *excellentissimum.* ^Ecce, benedicite Jehovæ omnes servi Jehovæ; qui perstatis in domo Jehovæ ^singulis noctibus.

2 ^Attolite manus vestras [b] sanctè, & benedicite Jehovæ.

3 ^Benedicet tibi Jehova e Tzijone, qui fecit cœlos & terram.

1 *Canticum*] Canticum est εὐχαριστικὸν continens primùm hortationē ad corpus Ecclesiæ ut benedicat Deo, duobus versibus; deinde promissionem, ultimo.

a Heb. *excellentiarum: ut suprà* 120. *Ecce*] quasi dicat, cùm tuum, ô Ecclesia, corpus ita sit adunatum in Christo, & tantis benedictionibus cumulatum, ut superiore psalmo dictum est; agedum, benedicite Jehovæ, tum vos sacerdotes & Levitæ, hoc versu, tum populus totus, sequente. *Singulis noctibus*] id est, non tantùm interdiu, sed etiam nocte observatis observationes ejus, ut Num. 18. 1. & sequent. & 1. Chro. 9. 33. 2 *Attollite*] id est, orate & gratias agite: hortatio ad Ecclesiam totam. b Heb. *sanctitate.* 3 *Benedicet*] id est, perget ornare gratos animos vestros sua illa benedictione, de qua superiore Psalmo, ver. ultimo.

Psalmus CXXXV.

Psaltes Ecclesiam hortatur ad laudandū Deum, omnipotentiæ in res creatas & inimicos ipsos, bonitatisque erga Ecclesiam nomine: quæ omnia per comparationem idolorum gravissimè amplificat.

1 ‖ ^Halelu-Jah. Laudate nomen Jehovæ, laudate servi Jehovæ:

2 ^Qui statis in domo Jehovæ, in atriis domus Dei nostri.

3 Laudate Jah, quia ^bonus *est* Jehova: psallite nomini ejus, quia amœnum *est*:

4 ‖ Quia Jahhakobum sibi elegit Jah, Jisraëlem in peculium suum.

5 Nam ego novi magnum esse Jehovam, & dominum nostrum superiorem omnibus diis.

6 [a] ^Quicquid placet sibi, Jehova facit, in cœlis ac in terra, per maria & omnes abyssos.

7 Faciens ut ascendant vapores ab ^extremitate terræ; fulgura cum pluvia facit, depromit ventum ^e thesauris suis.

8 Qui percussit primogenita Ægypti, [b] tam hominum quàm jumentorum:

9 Cùm immisisset signa & prodigia in mediū tui, Ægypte; contra Parhhonem & contra omnes servos ejus.

‖ *Id est, laudate Jah: ut Psal.* 104. 35.

1 *Halelu-Jah*] Onde est, ἐπαινετικά, continens primum exordium hortatorium ad laudationem Dei, tribus versibus; deinde propositionem argumētorum ad laudes Dei pertinentium a ver. 3. ad 15. postea exornationem a comparatione idolorum & idololatrarum, a ver. 15. ad 19. postremo conclusionem ejusdem argumenti cum exordio, ad finem usque.

2 *Qui statis*] id est, sacerdotes, Levitæ, & populus, quibus sua atria erant: ut 2. Chron. 4. 9.

3 *Bonus est Jehova*] propositio summa argumentorum ad laudes Dei pertinentium: nimirum Deum natura sua bonum & amœnum esse, hoc ver. talemque se exhibere suis, versu sequente; potētissimum verò etiam exteris, ver. 5. quæ duo postea copiosiùs exponuntur per ὑστέρωσιν. ‖ *Exod.* 19. 5. a Heb. *quicquid placet Jehovæ, facit: ut Gen.* 9. 6. 2 *Quicquid placet*] explicatio posterioris membri prolepseos de omnipotentia Dei, tum in rebus omnibus creatis, duobus versibus; tum in hostibus Dei & populi ipsius demonstrata, a versu 8 usque ad 12. 7 *Extremitate terræ*] una ad alteram. *E thesauris suis*] id est, specubus & locis abditis, in quibus velut thesauris continet ventos Deus. b Heb. *ab homine usque ad jumenta: Exod.* 12. 29.

|| *Deut.2.& 3.*
|| *Jehosch.12.*
12 *Et dedit terrã*] explicatio prioris membri de bonitate & amœnitate Dei erga populum suum; quæ non tantùm in hac traditione terræ posita est, sed in constante beneficentia, quam per exclamationem enunciat Psaltes, sequente ver.
13 *Memoria tui*] id est, documenta memoriæ tuæ, quæ tradis populo tuo.
c Heb. *generationem & generationem.*
14 *Quòd si*] id est, si justo suo judicio interdum castigat: occupatio objectionis quæ fieri potuit, Deum non semper indulgere Ecclesiæ suæ, sed graviter flagellare: cui objectioni respondetur, si nō semper indulget, at non semper verberat; sed suorum misertus ferulam abijcit, & paternè suos recipit, quasi pœniteret ipsum duriter cum illis egisse: humanitus dictum, ut Gen.6.6. 15 *Terriculis*] exornatio superiorum documentorum, a comparatione potentiæ Dei cum impotentia idolorum, tribus versibus; & exitus bonorum cum exitu idololatrarum, vers. 18. de terriculis autem vide 1.Schem.31.9. || *Psal.*115.4.5 & 6. 19 *Domus Jisraëlis*] conclusio, ut dictum est suprà in ver.1. singulos ordines nominatim hortans. 21 *Tzijone*] id est, ubi aspectabilem præsentiam suam constituit, in Ecclesia.

10 || Qui percussit gentes amplas, & interfecit reges robustos:
11 Sichonem regem Emoræorum, & Hhogum regem Baschanis; || omniaq; regna Cenahhanæorum:
12 *Et dedit terram eorum possessionem; possessionem Jisraëli populo suo.
13 O Jehova, nomen tuum *est* in seculum; Jehova, *memoria tui in c quamque generationem.
14 *Quòd si judicat Jehova populum suum, mox de servis suis pœnitet ipsum.
15 *Terriculis gentium argenteis & aureis, operi manum humanarum,
16 || Os illis *est*, sed non loquuntur; oculi *sunt* illis, sed non vident:
17 Aures *sunt* illis, sed non audiunt; etiam non *est* spiritus in ore illorum.
18 Similes illis futuri sunt qui faciunt illa, quisquis confidit illis.
19 *Domus Jisraëlis benedicite Jehovæ, domus Aharonis benedicite Jehovæ:
20 Domus Leviticæ *tribus* benedicite Jehovæ; timentes Jehovæ benedicite Jehovæ, dicendo:
21 Benedictus *sit* Jehova e *Tzijone, inhabitans Jeruschalaimis. Halelu-Jah.

PSALMUS CXXXVI.

Psaltes hortatur Ecclesiam ad prædicandas Dei laudes propter beneficentissimam naturam & majestatem ipsius, benignaq; opera in creatione, administratione, & conservatione rerum omnium, ac inprimis Ecclesiæ demonstrata.

1 *Celebrate*] Ode est ἐπαινετική, cōtinens propositionem hortatoriam ad laudes Dei, primùm a natura & sũma majestate ejus, tribus versibus; secundò ab operibus admirabilibus, inde usque ad ver.26. & conclusionem hortatoriam ejusdem argumenti cum principio. Est autem hæc ode ἀντίστροφος, sive singulos versus eadem clausula terminans; ut doceatur tum laudum nostrarum, tum operum Dei omnium fontem esse unicum benignitatem Dei: quod documentum quia perpetuum est, propterea hæc ode quotidie in vetere Ecclesia ab Levitis cantata est, 1.Chron.16.41. 2 *Deum deorum*] vide Deut.10.17. 4 *Eum qui facit*] alterum membrum propositionis de laudatione Dei ab operibus ipsius: quæ hoc quidem ver. prolepticè ponuntur; deinde verò distribuuntur in opera creationis, usque ad vers.10. & opera administrationis, usque ad ultimum. || *Gen.*1. 5 *Intelligentia*] id est, sapientissimè & intelligentissimè: sic Proverb.3.19. 6 *Super aquas*] ut suprà Psal. 24.2. 10 *Qui percussit*] alterum genus operum ad laudem Dei pertinentium, nimirum benigna ipsius administratio, tum singularis contra inimicos Ecclesiæ suæ, & erga Ecclesiam ipsam, extra ordinem & ordinariè, usque ad vers.25. tum universalis erga omnes propter benignitatem ipsius, vers. 15. || *Exod.* 12.29. & *sequentibus.*

1 *CELEBRATE Jehovam, quia bonus *est*; quia in seculum *est* benignitas ejus.
2 Celebrate *Deum deorum, quia in seculum *est* benignitas ejus.
3 Celebrate dominum dominorum, quia in seculum *est* benignitas ejus:
4 *Eum qui facit mirabilia magna solus, quia in seculum *est* benignitas ejus.
5 || Qui fecit cœlos *intelligentiâ, quia in seculum *est* benignitas ejus.
6 Qui expandit terram *super aquas, quia in seculum *est* benignitas ejus.
7 Qui fecit lumina magna, quia in seculum *est* benignitas ejus:
8 Solem ad dominium *obtinendum* interdiu, quia in seculum *est* benignitas ejus:
9 Lunam cum stellis ad dominia *obtinenda* noctu, quia in seculum *est* benignitas ejus.
10 *Qui || percussit Ægyptios in primogenitis illorum, quia in seculum *est* benignitas ejus:
11 Et eduxit Jisraëlem e medio illorum, quia in seculum *est* benignitas ejus:
12 Manu robusta & brachio extento, quia in seculum *est* benignitas ejus.
13 || Qui secuit mare algosum *in segmenta, quia in seculum *est* benignitas ejus:
14 Et transmisit Jisraëlem per medium illius, quia in seculum *est* benignitas ejus:
15 Excussitque Parrhonem & copias illius in mare algosum, quia in seculum *est* benignitas ejus.
16 || Qui duxit populum suum per desertum, quia in seculum *est* benignitas ejus.
17 || Qui percussit reges magnos, quia in seculum *est* benignitas ejus.
18 Et interfecit reges magnificos, quia in seculum *est* benignitas ejus:
19 Sichonem regem Emoræorum, quia in seculum *est* benignitas ejus:
20 Et Hhogum regem Baschanis, quia in seculum *est* benignitas ejus.
21 Deditq; terram *istorum in possessionem, quia in seculum *est* benignitas ejus:
22 Possessionem Jisraëli *servo suo, quia in seculum *est* benignitas ejus:
23 *Qui in abjectione nostra recordatur nostri, quia in seculum *est* benignitas ejus:
24 Et asserit nos ab hostibus nostris, quia in seculum *est* benignitas ejus.
25 Qui dat cibum *omni carni, quia in seculum *est* benignitas ejus.
26 Celebrate Deum fortem cœlorum, quia in seculum *est* benignitas ejus.

|| *Exod.*14.21.
13 *In segmenta*] utrinque disparato mari, Exod.14.22.
|| *Exod.*15. & *sequentibus.*
|| *Num.*20. & 21.
21 *Istorum*] & Cenahhanæorum omnium; ut dictum est superiore Psal. ver. 10. & 11. synecdoche.
22 *Servo suo*] id est, quem in fidem suam recepit, ut sibi serviat.
23 *Qui in abjectione*] transitio ad ordinariam administrationem Dei beneficentissimam, tum erga Ecclesiam, duobus versibus; tum erga creaturas omnes, vers.25.
25 *Omni carni*] & rebus creatis omnibus cōsulit, synecdochicè.

PSALMUS CXXXVII.

Sacerdotes & Levitæ captivi ad sacras cantiones cantandas sollicitati, ostendunt a se bona fide fieri non posse: in luctu suo constanter permanent, Edomæisq; & Babyloniis severissimè Dei judicium imprecantur atque denunciant.

1 *AD *flumina Babyloniæ *ibi sedentes, etiam *atque etiam* flevimus; cùm recordaremur Tzijonis:
2 Ad salices a in ea, suspendimus *citharas nostras:
3 *Quamvis ibidem peterent a nobis b cantiones lætas qui captivos abducebant nos, & qui *contumulaverant nos, *dicentes*; canite nobis de c canticis Tzijonis.
4 *Quomodo fuissemus cantaturi *canticum

1 *Ad flumina*] Canticum est generis mixti, didascalicũ, & εὐκτικόν, cujus partes sunt tres: prima est narratio ludificationis qua hostes in Jisraëlitas captivos utebantur, tribus versibus; secunda, cōfirmatio facti piorum in gravibus illis tentationibus, ver.4.5 & 6. postrema, imprecatio & interminatio judiciorum Dei, tribus ultimis. *Flumina Babyloniæ*] id est, monarchiæ Babylonicæ: nam Judæi non in solam Babyloniam propriè dictam abducti sunt, sed dispersi in ditionem Babylonicam: ut ex Jechezkele, Danijele, & Hhezra constat evidentissimè. *Ibi sedentes*] id est, ad vada consistentes, donec trajecissent omnes. a Heb. *in medio ejus.* 2 *Citharas nostras*] id est, instrumenta musica nostra abjecimus, & omne canendi studium: synecdoche. Hinc autem videtur Psalmum hunc pii sacerdotes & Levitę conscripsisse, ad institutionẽ & confirmationẽ Ecclesiæ. 3 *Quamvis*] id est, ne illorum quidem autoritati paruimus quorum eramus mancipia, ut vel tantillum dissimulato luctu ipsis in ea re gratificaremur, & sacras cantiones prophano abusu contaminaremus. b Heb. *verba cantici, & contumulatores nostri verba lætitiæ.* *Contumulaverant nos*] id est, & gentem nostram & habitationes nostras, urbemq; & templum Dei nostri in funestum & miserabilem tumulum redegerant: ut psalm.79.1. synecdoche. Sic autem Hhebræum nomen interpretamur adducti germano illius etymo, superiorisq; membri & totius argumenti consyderatione. c Heb. *cantico: enallage numeri.* 4 *Quomodo fuissemus*] confirmatio facti piorum, cur suis hostibus morem non gesserint; cujus partes sunt, ætiologia, hoc versu; & κατάρα sive devotio sui ipsorum, si ab officio suo discederent, duobus sequentibus. *Canticum Jehovæ*] prior ratio silentii piorum, a cantionum genere, quas sacras Deo esse agnoscunt; non autem prophanas, ad libidinem inimicorum Dei abutendas.

Jehovæ,

Jehovæ, 'in solo alienigenarum?

5 'Si obliviscar vestri, ô Jeruschalaima; 'obliviscatur *sui* dextera mea.

6 'Adhæreat lingua mea palato meo, si non 'recorder tui: si non d 'revocem ad Jeruschalaima caput lætitiæ meæ.

7 'Recordare Jehova, 'contra e Edomæos 'diei Jeruschalaimorum: qui dicebant; 'nudate, nudate, quantisper fundamentum ejus *erit* in ea.

8 f 'Gens Babylonica vastanda; beatus *sit*, qui rependet tibi maleficium tuum quo affecisti nos:

9 Beatus, qui 'prehendet; & dissipabit parvulos tuos allidens ad petram.

In solo alienigenarum] secunda ratio. quasi dicat, non est hujus loci, neque temporis: nam cantica illa ad cultum Jehovæ in Ecclesia aspectabili pertinentia fuerunt tantum in terra quam sanctificaverat decantanda. 5 *Si obliviscar*] alterum membrum confirmationis, nimirum devotio, quasi dicat, dispeream si fecero; absit a me tam indignum facinus, ut quasi oblitus vestri cantica lætitiæ canam. *Obliviscatur sui*] id est, fiat abalienata atque emortua, potius quàm ut canam: metaphora. 6 *Adhæreat*] id est, potius exarescat quàm ut cantet istorum arbitratu: qua in re perinde facerem, ac si Tzijonis & Jeruschalaimorum oblivisceret. *Recorder tui*] id est, perpetuo luctu meam de te recordationem testatam faciam. d Heb. *faciam ut ascendant Jeruschalaima ad caput: hypallage.* *Revocem*] id est, totam & perfectam lætitiam meam constituam in recordatione urbis, & spe restitutionis illius: alibi nusquam lætitiæ argumentum inveniam. 7 *Recordare*] tertia pars odes respiciens adversarios, & continens primum imprecationem, hoc ver. deinde propheticam denuntiationem gravissimæ illorum ruinæ. *Contra Edomæos*] ut psalm. 79 12. horum autem insanam debacchationem in templum, urbem, & populum Dei vide Jirmejæ 49.7. & Jechezk. 25.12. prædictionem vero ruinæ ipsorum ibidem, & Lament. 4.21. e Heb. *filios Edomi.* *Diei*] calamitosi quo eversa sunt: ut Psalm. 116.2. *Nudate*] id est, subruite ad ima fundamenta usque; ne fundamentorum quidem vestigia relinquite: in Edomæos autem contrariam denuntiationem vide Maleaci 1.3. f Heb. *filia Babylonis vastata, id est, quæ certissimè vastaberis.* 8 *Gens Babylonica vastanda*] prophetica denuntiatio ruinæ Babylonicæ, cum exclamatione bene optante illis per quos ruina Babyloniorum erat eventura: de quo Jeschahh. 13. & Jirmejæ 50. & 51. 9 *Prehendet; & dissipabit*] id est, qui severissimè in te judicia Dei exercebit pro atrocitate maleficiorum tuorum: ut Jeschahh. 13.16.

Psalmus CXXXVIII.

David Deum celebrat propter benignum verbum & opera ejus erga se: a gentibus suo exemplo celebratum iri docet, ac postremò se committit Deo.

1 'ODE *Davidis*. Celebrabo te ex toto a animo meo, 'coram b potestatibus psallam tibi.

2 Incurvabo me versus templum sanctitatis tuæ, & celebrabo nomen tuum, 'propter benignitatem tuam & propter fidem tuam: 'quamvis magnifices supra totum nomen tuum, sermonem tuum.

3 'Quo die clamavi, eodem exaudivisti me; 'fecisti ut efferret me ex animo robur.

4 'Celebrabunt te Jehova, omnes reges terræ; cùm audierint 'sermones oris tui:

5 Et canent de viis Jehovæ, magnam esse gloriam Jehovæ:

6 Quamvis elatus sit Jehova, tamen depressum 'aspicere; quamvis altus, e longinquo pernoscere.

7 'Si ambulo in media angustia, vivum conservas me: 'in faciem inimicorum meorum extendis manum tuam, & servat me dextera tua.

8 Jehova perficiat pro me: Jehova benignitas tua in seculum *est*; *ab* operibus 'manuum tuarum ne desistas.

1 *Ode*] Ode est generis misti, ἐγκωμιαστικὴ καὶ εὐκτικὴ: constat itaque duabus partibus; laudatione Dei, usque ad vers. 7. & petitione, duobus ultimis. Laudatio autem duplex est; una, singularis a Davide, tribus versibus; altera, communis omnium gentium quæ ad Christi regnum vocandæ erant, inde ad ver. 7. a Heb. *corde.* *Coram potestatibus*] id est, publicè, ne apud ullos quidem proceres dissimulabo: ut psalm. 107. 32. & 119. passim: quomodo accipiendum esse docet ver. 4. b Heb. *diis.* 2 *Propter benignitatem*] ut suprà psalm. 115.1. *Quamvis*] correctio, ut suprà psalm. 71.15. quasi dicat, etsi longè ampliora sunt quæ denuntias & præstas verbo tuo, quàm ut ab hominibus vel nominari possint, aut tu eorum nomine convenienter celebrari. 3 *Quo die*] confirmatio ab exemplo suo. *Fecisti ut efferret*] id est, confirmasti & roborasti me. 4 *Celebrabunt te*] altera pars laudationis, ut dictum est in vers. primum. *Sermones oris tui*] id est, duobus nominibus laudabunt te, de verbo tuo, hîc; & de administratione ex verbo, sequente vers. ut 2. Chron. 2.12. & sequentibus. 6 *Aspicere*] non otiosè, sed cum efficacitate; id est, omninò ejus rationem habere: sic sequentia. 7 *Si ambulo*] transitio ad petitionem, cujus argumentum hoc loco ponitur unum, ab anteacta Dei beneficentia hîc; alterum, sequente versu, a natura Dei constante in beneficiis. *In faciem*] id est, velut sinistrâ illos percutis, cùm me conservas dexterâ: ut psal. 38.

8 *Manuum*] sinistræ nimirum in propulsandis hostibus, & dexteræ in conservando me.

Psalmus CXXXIX.

David se totum & omni ex parte Deo perspectũ esse agnoscens, profitetur studium suum adhærendi Deo & fugiendi a malo; ac postremò ad confirmandam hanc professionem suam, si opus erit, se amplius probandum committit Deo.

1 MAGISTRO *symphoniæ*, '*Davidis psalmus*. Jehova, 'pervestigas me & cognoscis.

2 Tu cognoscis 'sedere meũ & surgere meum, intelligis cogitationem meam 'e longinquo.

3 Iter meum & accubitum meum circumplecteris, & omniũ viarum mearum a peritus es:

4 Cùm nondum *est* sermo in lingua mea; en, ô Jehova, nosti ipsum totum:

5 'Retrò & antè obsides me, & imponis mihi manum tuam.

6 Mirabilior *est* scientia *tua* b quàm ut fallam; edita est, non possum prævalere illi.

7 'Quò irem a spiritu tuo? aut quò a facie tua fugerem?

8 Si scanderem cœlos, illic es; aut stratum ponerem in sepulchro, ecce ades.

9 *Si* assumerem alas auroræ, habitaturus in extremitate maris;

10 Etiam illuc manus tua deduceret me, & prehenderet me dextera tua.

11 Sin autem dicerem; utique tenebræ velut crepusculo obvolvent me: atqui 'nox lux *est* circa me:

12 Ne tenebræ quidem ita c obtenebrare possunt quin tu pervideas: sed nox ut dies illustrat, perinde *sunt* tenebræ atque ipsa lux.

13 'Tu enim possides 'renes meos, '*ex quo* obtegebas me in utero matris meæ.

14 'Celebro te, 'eò quòd d suspiciendis *operibus istis* in admirationem traducor: *celebro* mirabilia opera tua, e 'quàm maximè novit animus meus.

15 'Non celata *est* 'vis mea tibi; *ex* quo factus sum 'in abdito, artificiosè confectus, '*velut* in imis partibus terræ.

16 'Massam meam vident oculi tui, & in libro tuo hæc omnia scripta sunt; *ex quibus*

1 *Davidis psalmus*] Psalmus est propriè εὐκτικὸς, quem orationis μέγεθος & figurarum poëticarum frequentatio reddit obscuriorem. Constat autem summatim ex tribus partibus: prima est quædam veluti advocatio testificationis Dei; qua David se hominum calumniis obrutum, saltem a Deo pernosci & probari docet, usque ad vers. 14. secunda, explicatio animi sui, inde usque ad vers. 23. tertia, petitio, ut amplius, si opus est, ipsum probet Deus & dirigat, duobus ultimis. *Pervestigas me &c.*] id est, explicata est tibi penitus, & perspecta funditus conscientia mea: metaphora. Est autem hæc propositio, quæ sequentibus versibus elegantissimè exornatur. 2 *Sedere meum & surgere*] id est, sive sedeam, sive surgam, sive quid agam corpore sive animo versem, intus & extrà totus tibi perspectus sum. *E longinquo*] id est, longè antequàm animo insederit meo, ut ostendit vers. 4.

a Heb. *assuefactus es.* 5 *Retrò & antè*] id est, omni ex parte me circumtenes, antrorsum, retrorsum, supernè, infernè, dextrosum, sinistrorsum: synecdoche, ut quinque versibus sequentibus exponitur. b Heb. *præ me: simile vide infrà vers. 12.* 7 *Quò irem*] explicatio scientiæ Dei mirificæ a duabus circumstantiis; loci, his quatuor versibus; & temporis, vers. 11. & sequente. 11 *Nox lux est*] quasi dicat, mihi quidem & rebus creatis obscura & cæca nox est; tibi verò omnia sunt perspecta, nuda, & patentia oculis tuis: Heb. 4.13. c Heb. *obtenebrarent præ te.* 13 *Tu enim possides*] ætiologia superioris professionis sive protestationis, a singulari hominis genitura per mirificam administrationem Dei. quasi dicat, merito omnia ista tibi perspecta sunt; quia ea non tantùm creatione tibi comparasti singula, verùm etiam adhuc creationis & redemptionis jure possides. *Renes meos*] id est, quicquid in me latet: synecdoche. *Ex quo obtegebas*] id est, inde a conceptu meo. 14 *Celebro te*] secunda pars psalmi; qua psaltes explicat studium animi sui, tum in celebranda Dei beneficentia erga se, usque ad ver. 17 tum in præstando obsequio, & voluntate ipsius conformanda voluntati Dei, a versu 17. usque ad versum 23. *Eò quòd*] sic ostendit Psaltes se transire ad secundum hunc locum, sumpta occasione ex superiore argumento. d Heb. *reverendis.* e Heb. *ut valde.* *Quàm maximè*] id est, ex toto animo & facultate mea, quam tu inde ab ortu meo optimè cognoscis, duobus sequentibus versibus. 15 *Non celata est*] quasi dicat, teipsum testem adhibeo hujus integritatis meæ, qua incumbo in laudationem tuam; ut qui me inde a principio noveris. *Vis mea*] quam totam occupari in laudibus tuis dixi, superiore versu. *In abdito*] matris utero. *Velut in imis partibus*] id est, mirificentissimè, & supra omnem humanam facultatem & artificium. 16 *Massam meam*] id est, quicquid est in me, expositum est ac velut descriptum in oculis tuis.

diebus formabantur, 'cùm nondum ullum ex eis extaret.

17 'Quamobrem apud me, *ó* quàm pretiosæ sunt cogitationes tuæ; Deus fortis; 'quàm numerosæ sunt summæ earum!

18 Narrarem illas, *sed* arena plures sunt: "invigilo ut adhuc sim tecum.

19 '*Quòd* si intereempturus es, ô Deus, improbum; & viros sanguinarios, 'Recedite a me.

20 Qui dicunt "tibi [f] scelerate; *qui* 'extollunt [g] vanè inimicos tuos.

21 An non osores tuos, ô Jehova, odio habeo? & de insurgentibus in te fastidio me ipsum torqueo?

22 [h] Perfecto odio odi illos? inimicorum loco sunt mihi?

23 'Pervestiga me Deus fortis, & cognosce animum meum; proba me, & cognosce cogitationes meas.

24 Denique vide [i] an ego ingrediar via molesta tibi: & deduc me "via [k] perpetua.

Cùm nondum] id est, non tantùm cùm cœperũt esse novisti ea, verùm etiam antè quàm essent, quasi dicat, ab æterno cognovisti providentia tua.

Quamobrem] alterum membrum propositionis; in qua David ostendit se his beneficiis adductum eniti ut se totum studiosè cõmittat Deo, amando quod Deus amat, duobus versibus: & abhorrendo ab iis quę odit Deus, ver. 19. & sequentibus.

Quàm numerosæ] ut psalm. 40.6.

18 *Invigilo*] id est, dies noctesque operam do, ut quemadmodum hactenus, sic etiam in posterum continenter adhæream tibi. 19 *Quòd si*] altera explicatio studii in eos a quibus abhorret Deus; ut dictum est vers. 17. quasi dicat, si tu istos impuros tantoperè odisti, ut eos justo judicio tandem perditurus sis, prout tua est vindicta, Deut. 32.35. saltem vides me obsequentem justitię tuæ odisse illos, fastidire, & fugere, prout est mei officii. *Recedite a me*] verba sunt impiorum & maleficorum hominum, qui Deum & viros bonos abjiciunt a se: quamobrem hæc verba cum principio sequentis versus conjungenda sunt: ut simile habetur 2.Chr. 30.18. & 19. 20 *Tibi*] & tuis, odio tui. f Heb. *in scelus*. *Extollunt vanè*] id est, non solùm mala faciunt, sed etiam facientibus patrocinantur, Rom. 1.32. g Heb. *in vanitate*. h Heb. *perfectione odii*. 23 *Pervestiga*] petitio; ut dictum est suprà in versum primum. quasi dicat, tu istorum testis es, ego verò tuus sum: propterea si opus est, ecce me paratum ad subeundum probationes tuas ut suprà psalm. 26. i Heb. *an via molestiæ in me sit: hypallage: pro eo quod est, an ego sim in via molestiæ*. 24 *Via perpetua*] id est, constante in obsequio tuo. k Heb. *seculi*.

Psalmus CXL.

David Deum supplicat pro liberatione sua; impiis adversariis male precatur: & seipsum confirmat in fiducia certa justitiæ salutisq́ Dei.

1 MAGISTRO *symphoniæ*, '*psalmus Davidis*.

2 Libera me, Jehova, 'ab hominibus malis; 'a viris [a] violentissimis custodi me:

3 'Qui cogitant mala cum [b] animo: quotidie conveniunt '*ad* bella:

4 'Exacuunt linguam suam 'similem serpentis, venenum 'ptyados subest labiis eorum. Sela.

5 Serva me Jehova a manibus improborum, a viris violentissimis custodi me: qui cogitant 'impellere pedes meos.

6 "Abscondentibus superbis laqueum mihi, funesq́; pandentibus rete ad orbitam, tendiculas ponentibus mihi; Sela,

7 Dixi Jehovæ, Deus fortis meus es; auribus percipe Jehova vocem deprecationũ mearum.

8 Jehova Domine, robur salutis meæ; obtexisti 'caput meum [c] tempore pugnæ.

9 'Ne concedas, Jehova, [d] quæ concupivit improbus; sceleratam cogitationem ejus ne provehas, *ne* efferant se. Sela.

10 'Venenum circumdantium me, molestia "labiorum ipsorum obtegat eos.

11 'Demittantur super eos prunæ; in ignem dejiciat eos, in scrobes *unde* non surgant.

12 Vir [e] maledicus ne stabiliatur in terra; viri violenti malum [f] 'venando impellat ipsum, quò fuerat impulsurus me.

13 'Novi acturum esse Jehovam causam afflicti, jus egentium.

14 Utiq; justi celebrabunt nomen tuum, considebunt recti in conspectu tuo.

1 *Psalmus Davidis*] Psalmus est εὐκτικὸς, constans ex duabus partibus, petitione, duodecim versibus; & conclusione animũ supplicis confirmante de beneficentia Dei, duobus ultimis. Petitionis loci sunt duo; unus, quo precatur David pro salute sua, novem versibus; alter, quo adversariis malè precatur, tribus reliquis.

2 *Ab hominibus*] prima petitionis causa, a persona adversariorum injustam causam agentiũ & justissimè.

A viris violentissimis] Schaüle & administris ipsius, vi & fraude Davidem persequentibus; quemadmodum deinceps explicat. a Heb. *violentiarum: sic infrà ver. 5.* 3 *Qui cogitant*] id est, qui omne malum fabricantur mihi apertè & clàm, animo consilioque, hoc versu; sermone, & opere, ver. 4. & sequentibus: sic amplificat petitionis causam a persona adversariorum, quòd non tantùm causam iniquam agunt, verùm etiam rationibus iniquissimis. b Heb. *corde*. *Ad bella*] ut suprà psalm. 120.7. 4 *Exacuunt*] id est, cominus & eminus vibrant in me virus suum. *Similem*] id est, venenatam, ut vipera. *Ptyados*] id est, aspidis illius, quæ suo loco stans venenum suum procul exspuit. 5 *Impellere pedes*] id est, dejicere me: metaphora. 6 *Abscondentibus*] secunda petitionis causa, a fide supplicis in Deum, anteacta experientia veritatis Dei erga ipsum mirificas liberationes præstantis, tribus versibus. Sunt autem hoc versu metaphoræ ab aucupibus & venatoribus. 8 *Caput meum*] id est me, tanquam galea & scuto. c Heb. *die armorum: metonymia*.

9 *Ne concedas*] conclusio superioris petitionis, cujus postremus finis transitũ parat ad imprecationem sequentem.

d Heb. *concupitia improbi*.

10 *Venenum*] imprecatio, ut dictum est suprà in vers. 1. qua David perstans in superioribus allegoriis ea ipsa mala quæ cudunt adversarii in ipsos retorqueri petit; quamobrem nos Hhebræã vocem habita superioris allegoriæ & proximè sequentium verborum ratione, venenum potius quàm caput interpretati sumus, ut Deut. 32.33. *Labiorum*] id est, quam afferunt ipsorum labia. 11 *Demittantur super eos*] id est, conflagrent, & corruant. e Heb. *linguæ: metonymia*. f Heb. *venetur ipsum ad impulsiones*. 12 *Venando impellat*] id est, malum consilium ipsorum sit consultoribus ipsis pessimum. 13 *Novi acturum esse Jehovam*] conclusio παραμυθητικὴ, ut suprà diximus, a salute justorum & gloria Dei, quæ saluti justorum conjuncta est.

Psalmus CXLI.

David tribulibus suis mandato Schaulis ipsum persequentibus, opem Dei implorat: improbitatem autorum persecutionis suæ exponit, fidémque suam: quibus nominibus servari a Deo petit.

1 'PSALMUS *Davidis*. O Jehova inclamo te, festina ad me; auribus percipe vocem meam, cùm invoco te.

2 'Statuatur oratio mea, *ut* suffitus coram te; 'elatio manuum mearum, *ut* munus vespertinum.

3 'Compone Jehova, observa os meum; [a] custodiens 'moderare quicquid efferunt labia mea.

4 'Ne sinas inclinari [b] animum meum ad rem malam, ad agitandum actiones per improbitatem cum [c] strenuis operariis iniquitatis: etiam ne inescer rebus amœnis eorum.

5 'Retundat me justus, 'benignitas *erit*; & corripiat me, unguentum *erit* [d] præstantissimum; 'ne irritum faciat *a* capite meo: quo amplius *fecerit*, eo *amplius* oratio mea *erit* "in malis eorum.

6 At "dimovent se per latera 'petrarum judices 'istorum, quamvis intelligant 'sermones meos amœnos esse.

1 *Psalmus Davidis*] Psalmus est εὐκτικὸς, continens exordiũ, duobus ver. & petitionem, reliquis: quem videtur conscripsisse David de tempore fugę suę, cùm ex mandato Schaülis observaretur a tribulibus suis in mõtibus Hhengedi, 1.Schem. 24.

2 *Statuatur*] id est, ita sit accepta tibi, ut legitimæ illæ cæremoniæ, de quibus Exod. 29. & 30.

Elatio manuum] id est, supplicatio: synecdochicè.

3 *Compone Jehova*] hujus petitionis partes sunt duæ; prima est precatio pro ductu & salute sua, usque ad vers. 10. secunda imprecatio, ver. ult. Precationis autem quæ componendi verbo prolepticè continentur, partes sunt duæ; una, ut Deus sermonem, & animum supplicis componat, hîc & ver. sequente, eaque prudentia informet, qua sibi ab omni maleficio caveat dum saluti suæ cupit consulere; altera, ut ipsum conservet a malo, vers. 9. a Heb. *custodi super haurire labiorum meorum*. *Moderare*] id est, sermones meos rege; ne quid temerè profundam, aut adversarii mei subdolè aliquid hauriant ex imprudentis animo. 4 *Ne sinas*] id est, confirma me adversus mala & bona; ne ad dexteram aut sinistram traducar minis vel allectamentis. b Heb. *cor*. c Heb. *viris*. 5 *Retundat*] ætiologia prior petitionis a persona adversariorum per elegantissimam hypothesin, quasi dicat, si justus me persequeretur, & justa de causa affligeret; ferrem, & orarem pro illo, hoc versu: sed isti conscii cum animo suo æquitatis meæ, & velint nolint optimè convicti insidiantur mihi, ver. sequente: adeò ut penè rumpamur afflictionibus, ver. 7. *Benignitas erit*] id est, ducam pro maximo beneficio. d Heb. *caput: ut Exod. 30.23.* *Ne irritum faciat*] id est, ne desinat unquam odoratissimis suis reprehensionibus & jucundissimis me aspergere. *In malis eorum*] id est, quæcunque mala feram ab eis, non exacerbabunt animum meum; sed potius efficient ut gratis precibus eos commendem Deo. 6 *Dimovent se*] ἀπόδοσις præcedentis hypotheseos, ut dictum est ver. 5. quasi dicat, utcunque redarguat eos ipsorum conscientia, & doceat æquitatem causæ meæ; tamen omnes angustias & fauces montium observant ut insidientur mihi. *Petrarum*] id est, arduarum rupium, in quibus habitacula sua statuebat David. *Istorum*] id est, non tantùm plebeii populares ex Ziphæis, Mehhonitis, & cæteris; sed etiam primores quique certatim Schaüli ministrantes. *Sermones meos*] id est, me ne verbo quidem ullum offendere, sed gratificari quàm possum maximè.

7 'Quasi

7 *Quasi dissecaret*] id est, jam tanta vi me & meos circumstant, & in nos omnes involaturi sunt; ut mox diffringendi & membratim discerpendi simus illorum impetu, nisi tu, ô Deus, succurreris; quod discrimen elegantissima similitudine lignariorum adumbratur.

7 *Quasi dissecaret quis & diffinderet in terra; disperguntur ossa nostra, *trudenda* in os sepulchri.
8 *Sed ad te Jehova domine, *respiciunt* oculi mei; ad te recipio me, *ne nudes animam meam.
9 *Serva me [c] a laqueo *quem* tetenderunt mihi, & tendiculis operantium iniquitatem.
10 *Cadant in *retia jacula quisque sua improbi; unà ego dum transiturus sum.

8 *Sed ad te*] altera ætiologia petitionis, a fide sua in Deum & promissiones ejus. *Ne nudes*] id est, ne destituas defensione & salute tua: metaphora. 9 *Serva me*] secunda pars petitionis: ut observatum est in ver.3. e Heb. *a manibus laquei*. 10 *Cadant*] id est, ipsi suis artibus capiantur; ego verò tecum, duce te prætergrediar incolumis: metaphora a piscibus. *Retia jacula*] vide in Jeschahh. 19.8.

PSALMUS CXLII.

David a Schaüle & comitatu ejus circumclusus, Deum orat pro salute sua, ad gloriam ipsius in Ecclesia prædicandam.

1 *Ode didascalica*] ut psalm.44.1.
‖ 1.Schem.24.
Oratio] hujus orationis partes sunt duæ, exordium audientiam faciens, ver. 2.& 3. & petitio, reliquis versibus.
3 *Effundo*] ut suprà 102.1.
4 *Cùm obrueret*] hujus petitionis summa est ut servetur David, distincta tribus caussis: prima est ab officio Dei, quod antè servo suo præstiterat ad salutē ipsius, hoc ver. secunda a persona supplicis in extremis rerum difficultatibus erigentis se ad Deum fide, tribus seq. tertia est a fine, gloria Dei ver. ultimo.
Obrueret se] ut sup. psal.77.4.

1 *ODE *didascalica Davidis*: ‖ *Cùm esset in spelunca*, *oratio*.
2 Voce mea ad Jehovam clamo: voce mea apud Jehovam deprecor.
3 *Effundo coram eo meditationem meā, angustiam meam coram eo indico.
4 *Cùm *obrueret se in me spiritus meus, toties tu *agnovisti semitam meam: *cùm* *quocunque itinere pergerem, abderent laqueum mihi.
5 *Intuere ad dexteram & respice *ad sinistram*; ut non *est* mihi qui recognoscat *me*: periit effugium a me, non *est* qui [a] curet vitam meam.
6 Clamo ad te Jehova, dicens; tu *es* receptus meus, portio mea *in terra viventium.
7 Attende ad clamorem meum, nam attenuatus sum valde: eripe me a persequentibus me, quia fortiores sunt me.
8 *Educ *e claustro [b] vitam meam ad celebrandum nomen tuum; *me cingent justi, cùm beneficium contuleris in me.

Agnovisti] ut psal.1.6. *Quocunque*].i. ubique insidiarentur mihi: periphrasis. 5 *Intuere*] secundus petitionis locus, ut dictum est superiore ver. Est autem hic ellipsis oppositi.q.d. observa ab omnibus partibus, & animadverte me omni ope destitutum esse. a Heb.*quærat animæ meæ*. 6 *In terra*].i.in hac ipsa vita, ut psal.27.13. 8 *Educ*] tertius locus: ut observatum est ver.4. *E claustro*].i. præsentissimo hoc periculo quo circumclusus sum in hac specu, circumstantibus inimicis. b Heb.*animam: ut ver.5*. *Me cingent*].i, conveniet circa me frequens justorum corona, ut me audiat prædicantem nomen tuum, & mecum prædicet.

PSALMUS CXLIII.

David Deum implorans, indignitatem suam confitetur; injuriam sibi factam in hac causa narrat & angustias animi sui: ac propterea a Deo servari & institui petit, inimicos verò perdi ad gloriam ipsius.

1 *Psalmus*] psalmus est ἐυκτικὸς, continens exordium, duobus ver. expostulationem, quatuor sequentibus; & petitionem, inde ad finem usque.

1 *PSALMUS *Davidis*. O Jehova, audi orationem meam, aures adhibe ad deprecationes meas; *pro fide tua exaudi me, pro justitia tua.

Pro fide tua] id est, propter promissiones gratiosas, justamque naturam tuam, qua æquam causam ab iniquitate vindicas

2 *At ne congrediaris*] elegans deprecatio ex adverso respondens superiori postulationi, ne respiciat Deus ad indignitatem personæ, sed ad justitiam suam quę personam quamlibet in æquis causis se defensuram recipit. q.d. justitiam tuam imploro, ut suscipiat defendendam æquitatem causæ meæ; mihi verò, ut personæ cuiquam, agnosco justitiam nullam inesse, si comparanda sit cum Deo: satis est causam meam cum istorū causa comparari: justitiam Dei imploro, non meam assero: atque ita imploro, ut æquitatem causæ meæ (quia ipsius causa est) defendi ab ipso velim; ac proinde me ad probandam causam conservari.
Non esset justus] si congre[d]ereris judicio cum ipso.
3 *Persequitur enim*] expostulatio, sive narratio injuriarum ab hostibus acceptarum, hoc versu; calamitatis in quam devenit supplicis animus, seq. versu; & studii ad Deum contendentis, ver.5.& 6.

2 *At ne congrediaris judicio cum servo tuo; nam *non esset justus coram te ullus vivens.
3 *Persequitur enim inimicus animam meam; *atterit *dejiciens* in terram catervam meam; facit *ut resideam in tenebricosis *locis*; *sumus* quasi mortui [a] olim:
4 Adeò ut *obruat se in me spiritus meus; in medio mei desolatus videatur sibi animus meus.
5 *Recordans [b] dierum priscorum, meditans totum opus tuum; factum manuum tuarum recolens.
6 Pando manus meas ad te; anima mea, ut terra *fessa, *sitiente* tui, Sela,
7 *Dicens*: *festina, exaudi me Jehova, consumitur spiritus meus; ne abscondas faciem tuam a me. nam *consimilis fio descendentibus in [c] sepulchrum.
8 *Fac ut audiam mane benignitatem tuam, quia in te fiduciam habeo: notam fac mihi viam qua ambulaturus sum, quia ad te attollo animum meum.
9 Eripe me ad inimicis meis, Jehova: apud te [d] *tectum contineo *illum*.
10 Doce me facere placitum tuum, quia tu Deus meus *es*: tuo spiritu bono deduc me quasi *per terram planam.
11 *Propter nomen tuum Jehova, vivum cōserva me; propter justitiam tuam educ ex angustia animam meam:
12 Et propter *benignitatem tuam excinde inimicos meos; & perde omnes affligentes animam meam; quia ego *sum* servus tuus.

Atterit] id est, non tantùm me; sed totum comitatum meum familiamque exagitat: ut 1. Schem. historia factum fuisse ostendit, & ipse conquestus est suprà Psalm. 141.7. *Ut resideam*] ego cum meis. *Sumus quasi mor.*].i. cogimur in tenebrosis specubus versari, & lucem fugere inimicorum importunitate. a Heb.*seculi*. 4 *Obruat se*] ut sup.77.4. 5 *Recordans*] id est, me in fide confirmans a præcedentibus exemplis. b Heb.*dierum ab antiquitate*. 6 *Fessa*] ut suprà Psalm.63.2. 7 *Festina*] hujus petitionis partes sunt duæ; precatio usque ad ver. 12.& imprecatio, ver. 12. Precationis summa est, ut Deus Davidem exaudiat, hoc versu; eumque liberet a malo, & informet deinceps in obsequio suo, sequent. ver. tribus: causæ duæ; una a persona supplicis; altera, a gloria Dei cum salute servi sui conjuncta, ver.11. *Consimilis fio*] nimirum si faciem tuam absconderis. c Heb.*cisternam: ut Psalm.* 28.1.
8 *Fac ut audiam*] id est, verbo & opere præsta: synecdoche. Est autem in hoc versu prolepsis sive petitio duplex, cujus duo membra ex ordine sequent. ver. exponuntur. d Heb.*tego*. 9 *Tectum contineo*] id est, depono apud te conservandum animum meum: ut Psalm.31.6. 10 *Per terram planam*] id est, sine offensa tui, aut cujusquam. 11 *Propter nomen tuum*] id est, prædicationem nominis tui; ut Psalm. 142.8. 12 *Benignitatem tuam*] erga me servum tuum: imprecatio pertinens ad promissionem Dei, Gen.11.35.

PSALMUS CXLIIII.

David predicata Dei erga se & humanum genus beneficentia, hostibus malè precatur; sibi totiq; regno salutem & benedictionem omnimodam exoptat; & commendat felicitatem populi Dei.

1 *ODE *Davidis*. *‖ Benedictus *sit* Jehova rupes mea; qui docet manus meas prælium, digitos meos bellum:

1 *Ode Davidis*] Ode est generis mixti, διδασκαλικὴ καὶ ἐυκτικὴ: quamvis videtur conscripsisse David, postquam ad regni fastigium evectus victorias aliquas consecutus esset, cū hostes exteri in ditionē ipsius irrupturi essent sive Pelischtæi, 2.Sch.5.sive alii, de quib.2. Sch.8. Constat itaq; ex trib. partib. exordio laudativo, usq; ad ver.5. petitione, usq; ad 15. & conclusione epiphonematica, ver. ultimo. *Benedictus*] Exordii partes sunt duæ, prior est laudatio Dei a singularibus erga Davidem & regnum ipsius beneficiis, duobus versibus; posterior, amplificatio a publica & communi hominum miseria, ad quorum habendam curam se demittit Deus, ver.3. & 4. ut 2.Schem.7.18.& 19. ‖ *Psalm*.18.3. & 35.

2 Benignitas mea] id est, fons benignitatis qua perfruor.
|| 2. Sche. 22.48 & Psal. 18.48.
|| Psal. 8.5.
3 Jehova] exclamatio erotematica, amplificans beneficentiam Dei per cõparationem majestatis ejus cũ indignitate hominis.
|| Psal. 62.10.
4 Homo] subjectio ad præcedentem interrogationem.
Umbra]. i. prætervolantis avis, ut Ijobi 14.3. vel si cui magis placet, umbra præteriens.
5 Jehova] petitionis loci sunt duo: primus est imprecatio adversus hostes, duobus versibus: secundus, postulatio liberationis, a ver. 7. ad 14.
Inclina] ut 2 Schem. 22.10. humanitus dictum.
Istos montes]. i. hostes potentissimos; quod genus allegoriæ apud prophetas est frequentissimum.
Fument]. i. in fumos abeant.
a Heb. fulgura fulgur.
6 Immitte]. i. tuis cœlestibus armis, potentiaque prosterne: humanitus dicta.
7 Ex aquis]. i. irrumpentibus torrentibus hominum nequam:

2 Benignitas mea & propugnaculum meum, editus locus meus & liberator meus, *assistens* mihi; scutum meum, ad quem me recipio, || qui substernit populos mihi.
3 || Jehova, quid *est* homo ut agnoscas eum? filius mortalis, ut rationem habeas ejus?
4 || Homo, vanitati similis *est*; dies ejus *sunt* ut umbra prætereuntis.
5 Jehova, inclina cœlos tuos & descende: tange istos montes, & fument:
6 [a] Immitte fulgur, & disperge eos; emitte sagittas tuas, & funde eos:
7 Extende manum tuam ex alto: libera me & eripe me ex aquis multis, e manu alienigenarum,
8 Quorum os loquitur vanum, & quorum dextera *est* dextera falsitatis.
9 Deus, canticum novum canam tibi; nablio, decachordo psallam tibi,
10 Danti salutem regibus, liberanti Davidẽ servum suum a gladio [b] malefico.
11 Libera me, & eripe me e manu alienigenarum, quorum os loquitur vanum, & quorum dextera *est* dextera falsitatis:
12 Ut filii nostri tanquam plantæ bene educatæ in [c] tenera ætate sua; filiæque nostræ sicut antarii lapides excisi, sint structura templi:
13 [d] Promptuaria nostra plena proferant [e] juge alimentum: pecudes nostræ millenis pariant, myriadibus auctæ *sint* in chortibus nostris,
14 Bovesque nostri [f] præpingues: nulla irruptio, nulláque [g] eruptio, denique nulla *sit* querela in plateis nostris.
15 Beatus ille populus cui ita *est*; beatus *ergo* populus, cujus Jehova *est* Deus.

ut psal. 18.5 & 124.4. quod sequentium verborum epexegesis commonstrat.
8 *Quorum os*] prima causa petitionis, ab adversariorum improbitate. 9 *Deus*] secunda causa, a prædicatione gloriæ Dei. *Canticum novum*] ut supra 33.3.
10 *Danti salutem*] argumentum cantici, narratio communium & singularium beneficiorum. b Heb. *mali vel malo*. 11 *Libera me*] ἀναφορὰ petitionis, qua usus erat sup. ver. 7. & 8. ut commodiùs transeatur ad tertiam petitionis causam,
12 *Ut filii*] tertia petitionis causa, bonum populi Dei. c Heb. *in pueritia; allegoriæ continuatio*. *Antarii*]. i. angulares, frontati; sive (ut Græci vocant) diatoni, ex quibus duplex murus ducitur. *Excisi*]. i. ornati, culti, & affabrefacti. *Sint structura*]. i. ædificentur, & coagmentati assurgant in templum sanctum domino, Ephe. 2.21. d Heb. *angularia: sic vocantur cellæ & promptuaria, a situ*. 13 *Promptuaria*] . i. fit benedictio tua in bona temporaria nostra. e Heb. *de alimento in alimentũ*.
14 *Bovesq. nostri*] similiter millenis pariant, &c. sic interpretandum esse distinctiones ostendunt. f Heb *graviter onusti*. *Nulla irruptio*]. i. nihil mali invadat, nihil boni evadat, & nihil sit triste; sed jucunda omnia. g Heb. *exiens*.
19 *Beatus*] conclusio epiphonematica: qua statuit psaltes, si beati habentur qui benedictiones hujusmodi possident, omnino beatos esse qui possident Deum benedictionum fontem.

Psalmus CXLV.

David seipsum & res omnes creatas ad Dei laudes predicandas excitans, celebrat magnificam potentiam, & justissimam bonitatem illius, quam erga omnes exhibet.

1 Laudatio] hujus laudationis partes sunt quatuor: prima est professio singularis laudis quam David attributurus est Deo, tribus versibus;

1 LAUDATIO *Davidis*. Exaltabo te Deus mi, Rex; & benedicã nomini tuo in seculum & sempiternum.
2 Quotidie benedicam tibi, & laudabo nomen tuum in seculum & sempiternum:

secunda, provocatio omnium temporum, rerum creatarum, factorumque ad promulgandas communi opera laudes Dei, inde usque ad ver. 13. tertia, propositio argumentorum ad laudes Dei pertinentium, a ver. 13. ad 21. postrema, conclusio, versu ultimo. Est autem hic Psalmus alphabetico ordine conscriptus, excepto versu uno; vide suprà psalm. 111.1. *Exaltabo*] exordium, cujus duo versus sunt antistrophi.

3 Magnum esse Jehovam & laudandũ valdè, imò magnitudini ejus non esse pervestigationem.
4 Generatio generationi laudibus commendet opera tua, prout [a] omnimodam potentiam tuam indicant,
5 Decorem gloriamque majestatis tuæ; & res mirabiles tuas, *quas* eloquar:
6 Et robur mirabilium tuorum prædicent; & quamq; magnitudinum tuarum; *quam* enarrabo:
7 Memoriam amplæ bonitatis tuæ eructent, & justitiam tuam cantent:
8 Gratiosum & misericordem Jehovam *esse*, longanimem & magnum benignitate,
9 Bonum *esse* Jehovam omnibus, & misericordiam ejus in omnibus operibus ejus.
10 Celebrent te Jehova omnia opera tua, & quos benignitate prosequeris benedicant tibi:
11 Gloriam regni tui prædicent, & potentiam tuam eloquantur;
12 Ut notas faciant filiis hominum potentias ejus, & gloriam decoremq; regni ejus.
13 Regnum tuum, regnum *est* omnium seculorum; & dominium tuum [b] in unamquamque generationem.
14 Sustentat Jehova omnes cadentes, & erigit omnes incurvatos.
15 Oculi omnium ad te spectant, quibus tu das escam suam tempore suo:
16 || Aperis manum tuam, & saturas [c] quicquid vivit *ex* beneplacito.
17 Justus Jehova in omnibus viis suis *est*, & benignus in omnibus operibus suis.
18 Propinquus *est* Jehova omnibus invocantibus ipsum, omnibus qui invocant ipsum fide.
19 Placitum timentium se efficit, & vociferationem eorum audiens salutem dat eis.
20 Servat Jehova omnes amantes ipsum, omnes verò improbos perdit.
21 Laudationem Jehovæ eloquatur os meum: & benedicat omnis caro nomini sancto ejus, in seculum & sempiternum.

3 Nonesse] ut Ijobi 5.9.
4 Generatio] secunda pars, provocatio ætatum omnium ad laudandum Deum ab operibus ejus: quæ proleptice hoc versu posita, duobus nominibus commendantur, nimirum gloriosæ potentiæ, vers. 5. & 6. & bonitatis justissimæ, ver. 7. postea verò per hysterosin Hhebræorum in sequentibus illustrantur, magnificis appellationibus, usque ad versum 13.
a Heb. *potentias*.
Indicant] nimirum facta tua: ut psal. 19.
5 *Quas eloquar*] infra hoc psalmo inde a versu 12.
7 *Eructent*] ut psal. 19.3.
8 *Gratiosum*] summa propositio justissimæ bonitatis Dei, quam tenentur res creatæ omnes celebrare; ut dictum est in ver. 4.
10 *Celebrent te*] altera propositio gloriosæ potentiæ Dei celebrandæ a rebus creatis: ut sup. ver. 4.
13 *Regnum tuum*] tertia pars, propositio rerum ad laudes Dei pertinentium: quarum, ut suprà, duo sunt capita; unum gloriosæ potentiæ quam Deus omnibus exhibet, his duob. vers. alterum, justæ bonitatis, a ver. 15. ad 20. quo versu summatim, velut corollario, cõtinetur bonitatis & potentiæ Dei prædicatio.
b Heb. *in omnem generationem & generationem*.

14 *Omnes cadentes*] quos sustentandos novit pro bonitate sua, sine qua nemo sustentatur, erigitur, &c. || Psalm. 104.27. c Heb. *omne vivens*. 21 *Laudationem*] conclusio hortatoria; qua se & omnes provocat Psaltes ad laudandum Deum; ut in exordio.

Psalmus CXLVI.

Psaltes se & pios hortatus ad laudes Dei ipsi soli asserendas, eum laudat singularium erga pios beneficiorũ, creationis, conservationis, administrationisque rerum omnium, & regni æterni nomine.

1 HALELU-JAH. Lauda anima mea Jehovam.
2 Laudabo Jehovam in vita mea; psallam Deo meo, [a] quandiu futurus sum.
3 Ne fiduciam habitote in ingenuis; in *ullo* filio hominum, penes quem nulla *est* salus.

1 Halelu-Jah] Ode est [illegible], continens primum hortationem & propositionem laudis divinæ, quatuor versibus; deinde argumenta illius laudis, inde ad finem usque. Hortationi autem (quæ primo versu continetur) opponitur insignis dehortatio, ne fiducia, adeoque fiduciæ & laudis argumenta constituantur in ullo homine, ver. 3. & 4. a Heb. *cùm adhuc ego*. 3 *In ingenuis*] id est, ne in potentissimis quidem; quorum vanitatem ostendit a [illegible] di sorte, ab imbecillitate vitæ, a moriendi necessitate, & repentino consiliorum casu.

4 Exit spiritus ejus, revertitur in terram suam: ᵃdie eodem pereunt cogitationes ejus.
5 ᵃBeatus, [b] cui auxilio *est* Deus fortis Jahhakobi, cujus expectatio *est* in Jehova Deo suo:
6 Qui fecit cœlos & terram, mare & quicquid *est* in eis; qui conservat *ea* [c] constanter in seculum:
7 ᵃQui exercet judicium erga oppressos; dat cibum famelicis, Jehova solvit vinctos:
8 Jehova aperit *oculos* cæcorum; Jehova erigit incurvatos, Jehova amat justos:
9 Jehova servat peregrinos, pupillum & viduam statuminat; viam verò improborum subvertit.
10 Regnabit Jehova in seculum: Deus tuus, ô Tzijon, in [d] unamquamque generationem. Halelu-Jah.

4 *Die eodem*] quo sunt initæ; id est, repentè momento uno concidant.
5 *Beatus*] propositio argumentorum laudis Dei, quorum genera sunt tria: primum est, singularis conscientia beneficiorum ejus erga nos per fidem, hoc versu; secundum, creatio, & rerum creatarum administratio præsens, ordinaria, & extra ordinem, quatuor sequentibus; tertium, æternitas regni ejus in Ecclesia, vers. ultimo.
b Heb. *in cujus auxilio, &c.*
c Heb. *in veritate.*
7 *Qui exercet judicium erga oppressos*] id est, qui succurrit singulis, prout opus est: quo sequentia omnia exempla pertinent.
d Heb. *generationem & generationem.*

Psalmus CXLVII.

Psaltes Ecclesiam hortatur ad prædicandum nomen Dei propter liberationes, beneficiaq́ ejus erga ipsam, & propter constantiam operum & verbi.

1 ᵃLAUDATE Jah, ᵃquia bonum *est* psallere Deo nostro: quia amœnum *est*, decens *est* laudatio.
2 ᵃÆdificator Jeruschalaimorum Jehova, ᵃdepulsos [a] Jisraëlitas congregat:
3 ᵃQui sanat fractos [b] animo, velut obligans in doloribus eorum.
4 ᵃSupputans numerum stellarum, quotquot sunt ᵃnominibus vocans,
5 Magnus *est* dominus noster, & multus viribus; [c] cujus intelligentia est innumerabilis.
6 Statuminat mansuetos Jehova, deprimit improbos in terram usque.
7 ᵃAcclamate Jehovæ gratiarū actione, psallite Deo nostro cithara:
8 ᵃQui obtegit cœlos densis nubibus; qui comparat terræ pluviam, qui facit ut proferant montes fœnum:
9 Dat jumentis cibum suum, [d] ᵃpullis corvorum qui [e] crocitant.
10 ᵃNon potentia equi delectatur, non crura præstantis viri accipit;
11 *Sed* acceptos habet Jehova timentes sui, qui expectationem suam habent in benignitate ipsius.
12 ᵃLaudibus commendate, Jeruschalaima, Jehovam; lauda Deum tuum, ô Tzijon:
13 Nam ᵃconfirmat vectes portarum tuarum, benedicit filiis tuis in medio tui:
14 Disponens termino tuo pacem, ᵃadipe tritici satiat te:
15 Quo emittente sermonem suum in terram, [f] quam celerrimè excurrit ᵃverbum ejus:
16 Qui edit nivem ᵃsicut lanam, pruinam quasi cinerem dispergit:
17 Dejicit ᵃgelu suum tanquam frusta, coram frigore ejus quis consistat?
18 Emittens verbum suum, liquefacit ista: simulac efflat ventum suum, effluunt aquæ.
19 ᵃIndicat verba sua Jahhakobo, statuta sua & jura sua Jisraëli.
20 Non fecit ita ulli genti; ideoque ᵃjura ista non noverunt. Halelu-Jah.

1 *Laudate Jah*] Ode est, παραινετική, Ecclesiam hortans ad laudationem Dei a factis illius, communiter quidem ergaomnes; sed inprimis erga Ecclesiam. Constat itaque hic psalmus primùm exordio celeustico ad laudationem Dei, vers. 1. deinde propositione & enarratione rerum ad laudes ejus pertinentium, a vers. 2. ad 19. & conclusione, duobus ultimis.
Quia bonum est] de his duabus causis vide psal. 133. 1.
2 *Ædificator*] hujus propositionis pro ratione argumentorum laudis, tres sunt partes; primum argumentum est de liberatione suorum a malo, usque ad vers. 7. secundum de beneficentia & gratiosa ipsius administratione, inde ad vers. 12. tertium, de conservatione in bono & forma istius administrationis quam solo verbo præstat, inde ad vers. 19. Est autem ædificator Ecclesiæ Deus, quia illius autor, fundator, curator, & architectus est. *Depulsos Jisraëlitas*] id est, electos suos, quibus promissio facta est Deut. 30. 4.
a Heb. *Jisraëlis.*
3 *Qui sanat*] ex promissione Exod. 15. 26.
b Heb. *cordis.*
4 *Supputans*] id est, Deus ille qui sedet in cœlis, qui omnia pernovit vel minutissima, & qui omnibus imperat etiam in ipsis cœlis, hic verè magnus est: sic amplificat Psaltes potentiam & providentiam Dei quam adhibet ad liberationem Ecclesiæ, ab exemplo rerum cœlestium. *Nominibus vocans*] id est, nominatim imperans cuique pro autoritate & potentia sua, ut Jeschahh. 40. 26.
c Heb. *intelligentiæ ejus non est numerus.*
7 *Acclamate*] secundus locus propositionis, ut dictum est in vers. 2. quo transitur repetita hortatione ad laudem Dei.
8 *Qui obtegit*] id est, qui omnia sapienter ordinat, ut rebus creatis benefaciat: gradatio, quam secutus est Hoscheahh. 2. 21. & 22.
d Heb. *filiis.*
9 *Pullis corvorum*] vide Ijobi 39. 3.
e Heb. *clamant.*
10 *Non potentia*] id est, hanc beneficentiam exercet Deus, non propter dignitatem ullam rerum creatarum; sed propter se & ecclesiam suam.
12 *Laudibus*] tertius locus de confirmatione & conservatione piorum in bono: quò transitur repetita hortatione, ut suprà ver. 7.
13 *Confirmat*] id est, munit ab omni malo.
14 *Adipe tritici*] vide Deut. 32. 14.
f Heb. *in celeritatem usque.*
15 *Verbum ejus*] id est, res, quam edixit verbo, illicò efficitur: ut psalm. 33. 9. quod sequēte exemplo illustratur tribus versibus.
16 *Sicut lanam*] id est, lanæ persimilem colore, levitate, & forma: quamobrem vellera nivis a Virgilio nominantur in Georgicis: sic sequētia.
17 *Gelu suum*] id est, grandines.
19 *Indicat verba*] conclusio Ecclesiam hortans ad laudandum Deum, pro singulari thesauro verbi, quem cum illa gratiosè communicavit Deus.
20 *Jura ista*] quæ Deus docet verbo, & quorum nomine laudandus est ab Ecclesia.

Psalmus CXLVIII.

Psaltes res omnes creatas a summo ad imum hortatur ut Deum celebrent, propter majestatem ipsius, & beneficentiam erga Ecclesiam.

1 ᵃHALELU-JAH. Laudate Jehovam [a] cœlites; laudate eum in excelsis.
2 Laudate eum omnes angeli ejus, laudate eum omnes exercitus ejus.
3 Laudate eum sol & luna, laudate eum omnes stellæ [b] lucidæ.
4 Laudate eum ᵃcœli cœlorum, & ᵃaquæ quæ supra hoc cœlum *sunt*.
5 Laudent nomen Jehovæ ᵃquæ ipso præcipiente illico creata sunt,
6 Quæ stabilivit in sempiternum, in seculum; *quibus* decretum dedit quod nullum transgrediatur.
7 Laudate Jehovam [c] ᵃterrestria; cete, & omnes abyssi:
8 Ignis, & grando, nix, & exhalatio; ventus [d] procellosus efficiens verbum ejus:
9 Ipsi montes, & omnes colles; arbores [e] fructiferæ, omnesque cedri:
10 Ipsæ bestiæ, & omnia jumenta; reptilia & aves [f] alatæ.
11 Reges terræ omnesque nationes; principes & omnes judices terræ:
12 Juvenes etiamque virgines; senes cum pueris,
13 ᵃLaudent nomen Jehovæ: quia editum *est* nomen ejus solius, decor ejus supra terram & cœlum:
14 Et ᵃeffert cornu populi sui, laudem omnium quos benignè accipit; Jisraëlitarum, populi propinqui sibi. Halelu-Jah.

1 *Halelu-Jah*] Ode est παραινετική, continens hortationem ad res omnes creatas ut celebrent Deum, primùm cœlestes, usque ad vers. 7. deinde terrestres, inde usque ad vers. 13. ac postremò causas explicat, duobus versibus.
a Heb. *e cœlis.*
b Heb. *lucis.*
4 *Cœli cœlorum*] ut 1. Reg. 8. 27.
Aquæ] id est, nubes in expanso collocatæ, Gen. 1.
5 *Quæ ipso*] id est, creaturæ cœlestes & administræ voluntatis ejus: periphrasis, qua Psaltes utitur ad majestatem Dei, verbi, operumque ejus demōstrandam, & jus in creaturas omnes asserendum.
c Heb. *e terra: ut suprà ver. 1.*
7 *Terrestria*] id est, inferiora omnia, etiam aquatica, & aërea; synecdochicè.
d Heb. *procellæ.*
e Heb. *fructus.*
f Heb. *alæ.*
13 *Laudēt nomen*] trāsitio ad laudationis causas: quarum una est ab ipsa majestate Dei, hoc versu, altera, a singularibus ipsius operibus in Ecclesia sua, cujus restitutionem res omnes creatę expectant exerto capite, & Angeli ipsi cupiunt introspicere: Rom. 8. 19. & 1. Pet. 1. 12.
14 *Effert cornu*] id est, evehit Ecclesiam suam in maximum robur & gloriam per Christum.

Psalmus CXLIX.

Psaltes Ecclesiam hortatur ut Deum collaudet, propter benevolentiam & salutem ab eo acceptam, deniq; propter verbum ipsius potentissimum Ecclesię traditum.

1 ' HALELU-JAH. Cantate Jehovæ 'canticum novum; laudem ejus in 'congregatione eorum quos benignè accipit.
2 Lætetur Jisraël in ª eo qui fecit ipsum, filii Tzijonis exultent in 'rege suo.
3 Laudent nomen ejus 'tibia; tympano & cithara psallant ei:
4 Quia benevolus *est* Jehova erga populum suum, ornat mansuetos salute.
5 'Gestiant benignè accepti præ gloria,' cantent in cubilibus suis;
6 ᵇ 'Ea quibus exaltat *ipsos* Deus fortis, *cantent* gutture suo; & gladium ᶜ bipennem inditum manui ipsorum,
7 ' Ad exercendum vindictam in gentes, increpationes in nationibus:
8 Ad vinciendum reges eorum catenis, & honoratos eorum compedibus ferreis:
9 Ad exercendum in eos ' jus scriptum; ' *quod* decus est omnibus iis quos benignè accipit. Halelu-Jah.

1 *Halelu-Jah*] Ode est ἐπαινετικὴ, constans ex duabus partibus; quarum priore hortatur Ecclesiā ut Deum laudet propter gratiam & pacem salutarem ab eo acceptam, usq; ad ver. 5. posteriore verò hortatur ad laudationem propter gloriosam communicationem efficaciamque verbi, inde ad finem usque.
Canticum novum] ut psalm.33.3.
Congregatione] id est, in Ecclesia: periphrasis: sic etiam accipiuntur sequentia.
a Heb. *facientibus ipsum: ut Ijob.*35.10.
2 *Rege suo*] Christo, cujus typus erat David.
3 *Tibia*] i. quibuscunque modis fieri poterit ab ipsis legitimè: ut Psal.81.3.
5 *Gestiant*] altera hortatio, ut observatum est in ver.1. *Cantent*] id est, dies noctesq; in laudationibus perstent.
b Heb. *exaltantia Dei fortis.*
6 *Ea quibus*] id est, omnia beneficia quibus singulariter ac supra omnes populos ipsum evexit Deus: ut suprà Psal.148.14. nominatim verò verbum; qui gladius est oris ipsius, ad eos usus pertinens qui deinceps explicantur: ut 2.Thess.2.8.Hebræ.4.12.& Apoc.1.16.
c Heb. στομάτων.
7 *Ad exercendum*] vide 2.Cor.10.4.& sequent. hæ autem allegoricè loquendi formulæ pertinentes ad spiritualis gladii efficacitatem, summatim exponuntur ver.ultimo.
9 *Jus scriptum*] id est, prout continetur in Scriptura sacra sine adjectione, diminutione aut mutatione ulla: ut Deut.12.32,& 29.29. *Quod decus*] ut Deut.4.6.& sequentibus.

Psalmus CL.

Psaltes Ecclesiam hortatur ut Deum omnibus modis laudet, propter sanctitatem, potentiam, & magnificentiam ejus.

1 ' HALELU-JAH. Laudate Deum fortem de sanctitate ejus, Laudate eū de ª 'expanso robore ejus.
2 Laudate eum de ᵇ 'omnimoda potentia ejus, laudate eum 'secundum amplitudinem ᶜ maximam ejus.
3 Laudate eum ' clangore buccinæ, laudate eum nablio & cithara.
4 Laudate eum tympano & tibia: laudate eum hydraulis & organo.
5 Laudate eum cymbalis ᵈ sonoris, laudate eum ᵉ sistris.
6 ' Tota ipsa anima laudet Jah. Halelu-Jah.

1 *Halelu-Jah*] Ode est ἐπαινετικὴ, ac velut conclusio totius libri, continens hortamentum ad laudationem Dei in Ecclesia: in quo primùm exponuntur causæ laudationis, duobus versibus; deinde laudationis genera, reliquis.
a Heb. *expansi roboris: hypallage Rhetorum.*
Expanso robore] id est, quod robur ad omnes res creatas diffunditur; in quo sunt, moventur, & vivunt.
b Heb. *potentiis.*
2 *Omnimoda potentia*] id est, potentissimis illius factis & singulari administratione. *Secundum*] transitio ad secundam partem de laudationis forma.
c Heb. *magnitudinis ejus: hypallage, ut vers.*1.
3 *Clangore buccinæ*] id est, omnibus modis: ut supra 149.3.
d Heb. *auditionis.*
e Heb. *cymbalis clangoris, id est, sistris vel crotalis.*
6 *Tota ipsa*] id est, singuli ex tota anima sua spirent laudationem Dei: synecdoche.

FINIS PSALMORUM.

PROVERBIA.

Argumentum.

LIBER *Proverbiorum sacra ethica Christianáque continet, id est, præcepta moralia de sanctorum officiis erga Deum & homines, pro ratione pietatis quam Deus præstituit, æquitatisq; & humanitatis quam lex naturæ adumbravit in nobis, & Deus expressit verbo: quarum illa novem primis capitibus, hæ verò cæteris ex ordine continentur.*

Caput I.

Schelomo exposito usu libri, docet sapientiam in reverentia Dei & studio ejus versari; ad eam homines vocat; & dehortatur a studiis omnibus & allectamentis contrariis, tum propter naturæ legem, tum propter verbū Dei; quod inobsequentibus minas gravissimas, obsequentibus verò pacem denuntiat.

1 ' PROVERBIA 'Schelomonis filii Davidis, regis Jisraëlitarum:
2 ' Ad sciendum sapientiam & eruditionem, ad intelligendum dicta 'prudentiæ:
3 'Ad percipiendum eruditionem intelligentiæ, justitiæ jurisque & ª omnis recti:
4 Ad dandum 'fatuis astutiam, 'puero scientiam & solertiam:
5 ' *Quibus* auditis sapiens adjiciat ᵇ disciplinam, & intelligens industria consilia comparet:
6 Ad ᶜ docendum 'proverbium & interpretationem, verba sapientum & 'ænigmata eorum.

1 *Proverbia*] id est, sententiæ, verba, sive dicta graviter & paucis concinnata, quæ in omnium animis hærere, & in ore versari debent, denique speculum esse totius vitæ & administrationis nostræ. Quamobrem non incommodè etiam potuissent reddi sententiæ: sed quia bene convenit proverbiorum appellatio, si latè accipias; propterea communem hanc vocem retinuimus. Sunt autem in hoc libro duo proverbiorum sive sententiarum genera: unum, commune totius vitæ nostræ, quo informamur quomodo oporteat nos constitutos esse & affectos erga sapientiam cœlestem, atque ex ea componere vitam nostram, novem capitibus; alterum singulare sive documenta complectens singularia pro ratione personarum, animorum, dictorum, factorum, aliarumque circumstantiarum, inde a capite 10. ad finem usque. Hujus porrò capitis summæ partes sunt duæ: prima ἐπιγραφὴ sive inscriptio, 6. versibus: altera, propositio documentorum ad pios pertinentium. Inscriptione docentur duo: quis autor sit, hoc versu; & quis finis totius operis, 5. sequentibus. *Schelomonis*] id est, quæ elocutus est Schelomo, alii verò diversis temporibus selecta ex pluribus in hunc librum retulerunt, tanquam magis ad Ecclesiæ institutionem pertinentia, prout innuitur infrà 25.1 & 30.1.& 31. ac videtur quidem prima hæc pars a Schelomone ita ut est fuisse conscripta, usque ad caput 10. altera verò deinde collecta. Quamobrem [illegible] de tempore quo hic liber scriptus est laborare.

2 *Ad sciendum*] secunda pars inscriptionis, de usu libri. Est autem duplex illius usus, proleptice hoc loco positus; prior, sapientia, id est, absoluta, constans, & efficax rerum divinarum, humanarumque scientia, qui finis est præcipuus; posterior, eruditio, hoc est, hominis qui a natura rudis est & imperitus, revocatio a ruditate sua, & informatio ad sapientiam: qui duo fines per ὕστερον πρότερον Hebræis familiarem in sequentibus versibus explicantur. *Prudentiæ*] id est dicta, quibus prudens efficiatur homo, ad comparandam & conservandam eruditionem & sapientiam.
3 *Ad percipiendum eruditionem*] expositio secundæ partis prolepseos, qua exponitur officium tum discipulorum, hoc versu; tum docentium, sequente.
a Heb. *rectitudinum.*
4 *Fatuis*] id est, insipientibus, imperitis, quorum animus tanquam puerorum præ imperitia hùc illùc momento traduci potest. *Puero*] inconsyderato; ut Ephes.4.14.
5 *Quibus*] expositio prioris partis prolepseos: qua ostendit hoc libro non imperitos tantùm erudiri, sed etiam sapientes augeri ac confirmari, hoc versu; atque alios informari, sequente versu.
b Heb. *perceptionem: sic deinceps.*
c Heb. *faciendum intelligere.*
6 *Proverbium*] id est, gravia sapientum dicta: ut prioris membri in hoc versu posterius exegesis est. *Ænigmata*] ut Psalm.49.5.

7 ᵃReverentia Jehovæ *est* caput scientiæ: sapientiam ac eruditionem stulti spernunt.

8 ᵃAudi, ᵃ fili mi, eruditionem patris tui; ᵃneque deseras doctrinam matris tuæ:

9 ᵃNam ᵃ adjectio [d] gratiosa erunt capiti tuo, & torques faucibus tuis.

10 ᵃFili mi, ᵃsi pellicere volent te peccatores; ᵃne acquiescito.

11 Si dixerint, ᵃ veni nobiscum; insidiemur sanguini, abscondamus nos contra innocentem ᵃ impunè:

12 ᵃ Absorbebimus eos velut sepulchrum vivos, & integros ut descendentes in [e] fossam:

13 ᵃ Omnem substantiam pretiosam [f] consequemur, implebimus domos nostras spoliis:

14 ᵃSortem tuam conjicies inter nos: ᵃmarsupium idem esto nobis omnibus:

15 Fili mi, ᵃ ne ambulato via *communi* cum illis, cohibe pedem tuum a semita illorum.

16 ᵃQuia pedibus suis ad malum concurrunt, & festinant ad effundendum sanguinem:

17 ᵃ Frustra enim panditur rete, ᵃante oculos omnis [g] alitis:

18 ᵃPræterea ipsi in sanguinem suum insidiantur; *quod* abscondunt se, in animas ipsorum *est*.

19 ᵃ Ita *se habent* ᵃ cœtus ᵃ omnium [h] deditorum quæstui; *quæstus* animam eorum [i] qui dediti sunt ipsi, intercipit.

20 [k] ᵃ Summa sapientia ᵃ foris ᵃ recantat, in plateis edit vocem suam:

21 ᵃIn summo turbarum proclamat; ᵃad fores portarum, in civitate quaque sermones suos eloquitur, *dicens:*

22 ᵃQuousque ô fatui amabitis fatuitatem; & derisores derisionem desyderabunt sibi: & stolidi odio habebunt scientiam?

23 Revertimini ad correctionem meam: ecce, eructabo vobis spiritum meum, nota faciam verba mea vobis.

24 ᵃQuandoquidem invito & renuitis, extendo manum meam & nemo advertit;

25 Sed [l] ᵃ abstrahitis vos ab omni consilio meo, & correctioni meæ non acquiescitis:

26 Ego quoque in calamitate vestra ᵃ ridebo, subsannabo cùm advenerit [m] id quod expavescitis:

27 Cùm advenerit tanquam ᵃfremebunda vastatio id quod expavescitis, & calamitas vestra tanquam turbo adventaverit; cùm irruerit in vos oppresio & angustia.

28 Tunc invocabunt me, sed non exaudiam; ᵃmane quærent me, sed non invenient me:

29 Propterea quòd oderunt scientiam, & reverentiam Jehovæ non elegerunt;

30 Non acquieverunt consilio meo, contemnentes omnem correctionem meam.

31 ᵃSic ᵃ comedent de fructu viæ suæ, & ex consiliis suis saturabuntur.

32 ᵃ Nam ᵃquies fatuorum interficiet eos, & tranquillitas stolidorum perdet eos.

33 ᵃ Qui verò auscultat mihi habitabit securè, id est, tranquillus ᵃ a pavore mali.

7 *Reverentia*] propositio, summam & argumentum continens novem priorum capitum. Omnis, inquit, scientia nostra quam ad sapientiam & eruditionem spectare diximus, duob. capitibus continetur: unum est, & quidem primarium, reverentia Dei, quæ summa est sapientia, & aditus ad omnem sapientiam: alterum, prudentia sive informatio vitæ nostræ ad sapientiam & eruditionem propter reverentiam Dei, abs qua velut fonte profluunt sapientiæ & eruditionis rivi. Hæc ut ita accipiamus, facit antithesis a Schelomone in hoc libro frequentata, cujus membra ferè sunt ἀνταποδοτικά. quasi dicat, fons & caput scientiæ est reverentia Jehovæ, rami verò sive rivi manantes ex eo sunt sapientiæ & eruditionis studium; stulti autem rivos eruditionis & sapientiæ spernunt, quia non agnoscunt fontem neque reverentur. Ex hac propositione summa profluunt omnes hortationis & dehortationis loci, qui postea sequuntur. Nam sapientiæ quidem traduntur documenta quatuor cap. primis, prudentiæ verò ad comparandam & tenendam sapientiam cap. 5. & sequente; ac tum demum confirmatio opponitur capit. 7. 8. & 9. 8 *Audi fili mi*] primum documentum eruditionis & sapientiæ, eam a nobis audiendam & tenendam esse: quod his duobus capitibus exponitur. Ac primùm quidem proleptice hoc versu, eruditio & sapientiæ doctrina commendatur; deinde verò per ὑπέρθεσιν tractantur copiosè tam eruditio sive revocatio a malo, toto hoc capite inde a versu 10. quàm provocatio ad sapientiam, capite 2. *Fili*] ut Psalm. 34. 12. Huic autem gratiosissimæ appellationi respondent parentum nomina, id est, patris & matris, quæ Deo & sibi tribuit Schelomo. *Neque deseras*] sed constantissimè teneas.

9 *Nam adjectio*] ætiologia hortationis, quæ copiosè secundo capite explicatur: cujus hortationis argumentum hi duo versus continent. *Adjectio*] eris gratiosus Deo & hominibus, infrà 3. 4. Respicit autem ad puerorũ studia; qui ut vario ornatu, muneribusq; liberaliter adducuntur, sic homines promissionibus Dei. d Heb. *gratiæ.* 10 *Fili mi*] explicatio secundæ partis prolepseos, nimirum eruditionis & avocamenti a malo, usque ad versum 16. cujus argumenta sunt duo; unum, ab ipsius naturæ documentis, usque ad versum 20. alterum, documentis sapientiæ æternæ Dei per verbum, inde usque ad finem capitis. *Si pellicere*] prout quatuor versibus proximè sequentibus exponitur, *Ne acquiescito*] id est, nullo pacto assentitor, neque aurem advertito: ut exponitur ver. 15.

11 *Veni nobiscum*] familiaris prosopopœia, qua commodissimè figuratur maleficorum improbitas alienam vitam bonaque sibi arrogantium, tum fraude, hoc versu; tum apertis viribus, versu sequente. *Impunè*] id est, nemine percipiente aut pœnas reposcente a nobis: adeò arroganter Deo & hominibus obloquuntur impii: sic autem accipitur hæc particula Ijobi 9. 17. & infrà 23. 29. 12 *Absorbebimus*] thrasonica hyperbole. e Heb. *cisternam.* 13 *Omnem*] suasionis locus, a specie utilis. f Heb. *inveniemus: sic hoc libro passim.* 14 *Sortem tuam*] id est, partem communis prædæ nostræ tibi recipies sorte nobiscum ex æquo: sumpta locutio a legitima negotiatorum societate. *Marsupium*] id est, agedum, meamus hanc societatem: sic concluditur hortatione illorum sermo.

15 *Ne ambulato*] id est, ne te consociato palam, aut clàm. 16 *Quia pedibus*] primum naturæ argumentum a justo, quod inter homines coli postulat humanitas: q. d. injusti sunt; te autem natura vetat injustum esse. 17 *Frustra*] secundum argumentum ab Incerto, q. d. utcunq; sibi videantur esse certi de potiunda præda; tamen non magis confirmare possunt se effecturos consilia sua, quàm aucupem se capturum aves prætervolantes & observantes retia. *Ante oculos*] .i. quæ retia tum homines plerumque observant, tum Deus hominum custos semper. g Heb. *domini alæ.* 18 *Præterea*] tertium argumentum a funesto ipsorum exitio, quod sibi comparant ipsi malo suo: ut Psalm. 7. 13. & sequentibus, ac alibi passim. 19 *Ita se habent*] conclusio superiorum argumentorum per affirmationem simplicem. *Cœtus*] id est, societates & corpora (ut jureconsulti vocant) convenientium; ut Gen. 37. 25. *Omnium*] quasi dicat, nemo illorum evolare aut effugere exitium potest, & inevitabile est judicium Dei: antithesis elegans cum ver. 17. h Heb. *quæstuosi quæstus.* i Heb. *dominorum ipsius.*

k Heb. *sapientiæ foris recantant.*

20 *Summa sapientia*] secundum genus documentorum ut observatum est in ver. 10. in quo Schelomo, per prosopopœiam inducit sapientiam Dei homines accedentem & proponentem consilium Dei, usque ad finem capitis. Est autem Christus summa hæc sapientia, de qua hîc & capite 8. agitur, ipsissima Dei sapientissimi sapientia, in qua reconditi sunt omnes thesauri sapientiæ, & intelligentiæ, & per quã sapientiæ rivi in homines diffunduntur verbo. Quamobrem honoris causa plurali numero dicitur sapientiæ. quasi dicas, tota sapientia, & omnis sapientiæ autor. *Foris*] id est, ubiq; & palam, quod sequentia continent. *Recantat*] id est, subinde & indesinenter proclamat.

21 *In summo*] id est, ex edito loco, ubicunque maxima est frequẽtia: sumpta locutio a concionũ ritu. *Ad fores portarum*] vide Gen. 34. 20.

22 *Quousque*] hujus orationis partes sunt tres: revocatio ad resipiscentiam, duobus versibus; denuntiatio in futurum, a ver. 24. usque ad 31. & conclusio summam complectens judiciorum Dei, duobus ultimis. Resipiscentiæ autem locus continet increpationem mali, hoc versu; & hortationem ad amplectendum promissum bonum, seq. versu. 24 *Quandoquidem*] secunda pars, denuntiatio contra cerebrosos contemnentes sapientiam Dei: cujus causa duobus versibus continetur, minæ sequentibus. l Heb. *abstrahitis omne consilium meum a vobis: hypallage, ut infrà* 4. 15. 25 *Abstrahitis vos*] id est, rebellione vestra abjicitis consilium, quod vobis propono ad salutem vestram: sic infrà 4. 15. 26 *Ridebo*] id est, non curabo vos: ut Psalm. 2. ver. 4. humanitus dicta. m Heb. *pavor vester: sic seq. ver.* 27 *Fremebunda vastatio*] id est, furens nimbus aut grando maxima vi irrumpens subitò. Significat enim hæc vox repentinam & frementem rupturam rei cujuslibet, quicquid obvium est perrumpentis atque devastantis: ut Ijobi 30. 14. & Jechezkel. 38. 9. 28 *Mane quærent*] id est, diligentissimè & indesinenter. quasi dicat, inde ab aurora. 31 *Sic*] nimirum neglecti & derelicti a me. *Comedent*] id est, malum quod severunt metent ad satietatem: metaphora, ut infrà 22. 8. 32 *Nam*] conclusio exponens summam judiciorum Dei contra improbos, hoc versu; & erga bonos per antithesin, sequente versu: qua docet Deus exitium improborum ab ipsis esse: ut Hosch. 13. 8. *Quies*] .i. constans & pervicax illorum residentia in malo, in quo sibi allubescunt & omnem prosperitatem pollicentur: ut Jirmejæ 48. 11. & Tzephanjæ 1. 12. 33 *Qui verò*] altera pars antitheseos, μεταβατική sive transitiva ad hortationem sequentis capitis.

A pavore] non autem tantùm a malo: adeò confirmabitur illorum animus promissionibus, & defendetur virtute Dei.

CAPUT II.

Schelomo hortatur ad reverentiam Dei, fidem, & sanctificationem, adductis promissionibus ejus de bono & salute nostra, ac liberatione ab omni malo.

1 ᵃFILI mi, ᵃsi acceperis dicta mea, & præcepta mea reconderis apud te,

1 *Fili mi*] Hoc toto capite proponit Schelomo hortamentum sive provocationem ad bonum, quam alteram esse partem documenti prioris diximus suprà capite 1. ver. 8 Sunt autem hujus hortationis partes summæ tres: prima hypothetica sive conditionalis propositio officii nostri. versibus quatuor; secunda, expositio salutarium promissionum, quas obsequentibus denuntiat & præstat dominus, inde usque ad versum 21. tertia, conclusio, duobus versib. ult. *Si acceperis*] conditio κλιμακωδής in qua gradatim assurgit Schelomo per singulas partes officii nostri: ut doctrinam percipiamus, perceptam teneamus, hoc versu, & amplius percipiendæ tenendæq; operam demus diligente attentione, sequente versu, precibus, versu 3. & labore omni studio, atque industria, versu 4.

2 *Si* attendendo ad sapientiam aures tuas, inclinaveris animum tuum ad intelligentiam:
3 Quin etiam [a]si prudentiam inclamaveris, ad intelligentiam edideris vocem tuam;
4 Si quæsieris eam velut argentum, & tanquam abditos thesauros scrutatus fueris eam:
5 'Tunc intelliges 'reverentiam Jehovæ, & 'agnitionem Dei [a] consequeris.
6 Nam Jehova dat sapientiam, ex ore ejus scientia & intelligentia *procedit*:
7 'Repositum habet pro rectis [b] quicquid revera est; scutum pro ambulantibus [c] integrè,
8 Custodiendo itinera juris: & viam eorum quos benignè accepit conservat.
9 'Tunc intelliges justitiam, & jus; & [d] quicquid rectum *est*, 'omnem orbitam bonam:
10 'Cùm venerit sapientia in animum tuum, [e] & scientia menti tuæ amœna erit:
11 'Solertia observabit te, intelligentia custodiet te,
12 Eripiendo te 'a via mali, a [f] viris loquentibus perversitates,
13 Qui derelinquunt 'itinera recti, ut ambulent per vias' tenebrarum,
14 Qui lætantur faciendo malum, exultant in perversitatibus [g] pessimis,
15 Qui itineribus suis perversi sunt, & præfracti orbitis suis:
16 Eripiendo te a muliere extranea, ab alienigena quæ [h] dictis suis blanditur,
17 Quæ derelinquit 'ducem adolescentię suę, & 'fœderis Dei sui obliviscitur:
18 (Nam 'propendet ad mortem domus ejus, & ad 'expertes vitæ orbitæ ejus;
19 Quicunque adeunt eam, non revertuntur, 'neque assequuntur itinera vitæ)
20 'Ut ambules per viam bonorum, & itinera justorum observes.
21 'Nam recti' inhabitabunt terram, & integri reliqui fient in ea:
22 Improbi verò e terra excindentur, & perfidè agentes avellentur ex ea.

3 *Si prudentiam*] id est, Deum adieris castè pro consequenda prudentia, ut Schelomo fecisse legitur 1. Regum 3.6. & sequentibus, & faciendum docet Jacobus 1.5. sic enim accipiendum esse ostenditur versu 6.

5 *Tunc intelliges*] expositio promissionum, quæ certissimè conjunctæ sunt pietati quam modò delineavit Schelomo. Sunt autem promissiones duplices, aliæ in communicatione bonorum positæ, usque ad versum 11. aliæ in propulsatione mali, usque ad 21. Rursum bonorum communicatio duplex promittitur, primùm reverentiæ & fidei in Deum, quæ caput est sapientiæ nostræ, & suas promissiones habet, usq; ad ver. 9. prolepticè hoc versu contentas: deinde obsequii & sanctimoniæ per fidem, inde ad ver. 12. *Reverentiā Jehovæ*] a quo acceperis, & amplius deinceps sperabis te accepturum: prius membrum prolepseos, quod explicatur ver. 6.

Agnitionem Dei] id est, hac fide & reverentia præditus experieris te agnosci a Deo: secundum membrum prolepseos, quod exponitur ver. 7. & 8.

a Heb. *invenies: ut sup.* 1.13.

7 *Repositum habet*] id est, adeò agnoscit Deus & curat rectos, ut omnibus in dies augeat illos, & virtute servet. b Heb. *essentiam.* c Heb. *integritatis.* 9 *Tunc intelliges*] alterum genus promissi boni, ut observatum est in ver. 5. d Heb. *rectitudines: ut supra* 1.3. *Omnem orbitam*] id est, rationem bene & sanctè instituendæ vitæ. 10 *Cùm venerit*] id est, cùm superiorem promissionem & doctrinam acceperis de reverentia Dei, hac posteriore abundabis. e Heb. *& scire animæ tuæ amœnum erit.* 11 *Solertia*] alterum promissionum genus de propulsatione malorum omnium spiritualium & corporalium, quæ alioqui impendent bonis tum per maleficia, tum per allectamenta: quorum illa viro, usque ad ver. 16. hæc mulieri tropicè attribuuntur. quasi dicat, Deus te ea solertia & intelligentia instruet, qua tibi caveas ipse a malis omnibus: quæ totam vitam tuam ita labefactare tentant, ut scelerati ganeones & meretrices provocant lubricum adolescentiæ. 12 *A via mali*] id est, de pravata vita, in quam naturæ infirmitate laberis, & improborum dictis factisque provocaris. f Heb. *viro loquente: enallage numeri.* 13 *Itinera recti*] i. illustria & spectata, quæ lucem amant, neque arguuntur ab ea: ut loquitur Apostolus Ephes. 5.13. *Tenebrarum*] id est, obliquas, ac proinde lucifugas: ut ad Rom. 13.12. g Heb. *mali.* h Heb. *dicta sua emollit.* 17 *Ducem*] id est, justum maritum suum: periphrasis. *Fœderis Dei*] id est, conjugalis pacti inter ipsos conventi autore Deo: ut Maleaci 2.14. 18 *Propendet*] id est, lethalis est & perniciosa: periphrasis. *Expertes vitæ*] id est, mortuos & sepultos: ut Psal. 88.11.

19 *Neque assequuntur*] id est, non reviviscunt, aut in vitam redeunt: periphrasis. 20 *Ut ambules*] id est, vitam bene instituas: antithesis ad superiora respiciens, qua munitur ad conclusionem via. 21 *Nam recti*] conclusio asserens justitiam judiciorum Dei, duobus membris antithetis: ut suprà 1.32. & 33. *Inhabitabunt*] ut Psalm. 37.29.

Caput III.

Schelomo pios ad reverentiam Dei, fidem, & obsequium, ac sui abnegationem vocat elegantissimis promissionibus: & confirmatis illis autoritate Dei, ab omnibus mundi istius avocamentis dehortatur proposita veritate judiciorum Dei.

1 'FILI mi, doctrinæ meæ ne obliviscaris; sed præcepta mea custodiat [a] animus tuus:
2 Nam longitudinem dierum [b] annosamque vitam, 'cum pace adjicient tibi.
3 'Benignitas & fides ne derelinquant te; 'alliga eas faucibus tuis, inscribe eas tabulæ cordis tui:
4 'Ita [c] consequere gratiam, & [d] successum optimum; ante oculos Dei & hominum.
5 'Fiduciam habe in Jehova ex toto animo tuo: intelligentiæ verò 'tuæ ne innititor.
6 ‖ In omnibus viis tuis agnosce eum, & ipse diriget itinera tua.
7 Ne esto sapiens [e] judicio tuo; reverere Jehovam, & recede a malo.
8 [f] 'Salutare *id* erit umbilico tuo, & 'irrigatio ossibus tuis.
9 Honora Jehovam de substantia tua, & 'de præcipuo totius proventus tui:
10 ‖ Ita implebuntur horrea tua saturitate, & musto lacus torcularii tui perrumpent.
11 ‖ Eruditionem Jehovæ, fili mi, ne spernito, neque tædeat te correctionis ejus:
12 ‖ Nam quem diligit Jehova corrigit; & quidem ut pater filium, *cui* bene vult.
13 'Beatus homo *qui* consequitur sapientiam, & homo 'qui provehit intelligentiam:
14 ‖ Melior enim *est* negotiatio ejus negotiatione argenti, & auro effosso proventus ejus:
15 Pretiósior *est* carbunculis, & omnia oblectamenta tua non possunt æquari ei.
16 'Longitudo dierum in dextera ejus *est*, in sinistra ejus divitiæ & honor:
17 Viæ ejus viæ *sunt* amœnitatis; & omnes semitæ ejus, pacis:
18 'Arbor vitæ est prehendentibus eam, denique tenentium eam beatur *quisque*.

1 *Fili mi*] Secundum documentum sapientię hoc capite cōtinetur: quo Schelomo docet, primùm veram legem omnis sapientiæ positam esse in Dei reverentia, fide, atque obsequio, abnegatis sensibus & studiis carnis nostræ, usque ad versū 13. deinde bonorum promissiones adducit, quæ ad nos ex illa fiducia in Deum perveniunt, inde usque ad versum 27. postremò studia contraria reprehendit & ab illis dehortatur proposita justitia judiciorum Dei, ad finem usque. Est autem his duobus versibus primis commune exordium horum documentorum quæ diximus, hortationū promissionumque summam complectens.

a Heb. *cor: sic deinceps.*

b Heb. *annosq; vitæ.*

2 *Cum pace*] id est, omnis generis prosperitate, ut alibi passim.

3 *Benignitas*] propositio summa documenti. quasi dicat, ne committas incuria aut oblivione tua, ut benignitas & fides, quas tecum voluit communicatas Deus, dimoveantur: quod sequentia verba adumbrant allegoriis. *Alliga*] i. sermone & animo eas continenter recole, ut obsequaris operè: ut Exodi 13.9. 4 *Ita consequere*] propositio summa bonorum ad nos pervenientium, prout deinceps exponuntur inde a versu 17. Sunt autem illa duūm generum: gratia apud Deum, & prosperitas coram hominibus. c Heb. *invenies: sic ver.* 13. d Heb. *secundationem bonam: ut psal.* 111.10. 5 *Fiduciam habe*] expositio prioris propositionis quę posita est ver. 3. ubi ostendit Schelomo ad benignitatem Dei fidemque continendam tria nobis opus esse: primum, ut nos ipsos abnegantes adhibeamus fidem integrā in Deum, agnitionem, reverentiā, atq; obsequium animo gratissimo, usque ad versum 9. secundum, ut rebus prosperis bene utamur ad honorem ejus, ver. 9. & 10. tertium, ut rebus quoque adversis bene utentes in officio nostro informemur & crucem feramus patienter, ver. 11. & 12. *Tuæ*] i. humanæ, sive carnis, de qua Rom. 8.5. & sequentibus. ‖ 1. *Chro.* 28.9. e Heb. *in oculis tuis: ut Levit.* 13.5. f Heb. *sanatio.* 8 *Salutare*] promissio synecdochica; pro eo quod est, intus & foris, corpore & animo eris optimè affectus. Est autem hæc promissio allegorica, qua pii in Ecclesia foti cum infantibus in utero matrum versantibus comparantur: nam ut illis (inquit) alimentum subministratur umbilico ad intimas etiam partes confirmandas, sic pii in Ecclesia fide, agnitione, reverentia, & obsequio Dei pascuntur atque educantur. *Irrigatio*] id est, robur tuum, ut medulla quæ confirmat ossa; sine quo ne id quidem quod in te est valentissimum, posset quicquam: sic Ijobi 21.24. 9 *De præcipuo*] ut Maleaci 1.7. & sequentibus. ‖ *Maleaci* 3.10. *& sequentibus* ‖ *Heb.* 12.5. ‖ *Apocalyp.* 3.19.

13 *Beatus*] secunda pars, prędicans felicitatem eorum qui documenta fidei & reverentiæ Dei perceperunt, primùm ab earum præstantia, ver. 14. & 15. deinde ab adjunctis & consequentibus, inde ad versum 19. quibus subjicitur confirmatio ab autore tum hujus sapientiæ, tum bonorum omnium ad sapientiam hanc pertinentium, usque ad versum 27. *Qui provehit*] id est, promovet apud se, & proficit in intelligentia. ‖ *Psalm.* 19.

16 *Longitudo dierum*] id est, omnia bona adjuncta habet, & veluti ambabus manibus largitur. 18 *Arbor vitæ*] id est, certissimum symbolum æternæ vitæ, quam homo priùs sibi abjudicaverat neglecta reverentia Dei atque obsequio, Genes. 3.

19 Jeho-

19 *Jehova*] confirmatio ſuperiorum documentorum & & promiſsionum ab autore: qui ut cœlum, terram, & res omnes creavit, ordinavit, conſervat, atque adminiſtrat; ita eâdem ſapientia in nobis promiſſa ſua effecturus eſt, ut obſervatum eſt in verſum 13. Quapropter ſummatim ſuperiores hortationes repetuntur, & confirmationis locis inſeruntur, verſ. 21. & 25.

20 *Abyſſi diffiſſæ*] id eſt, fontes & flumina ex intimis terræ ſpecubus & ſpiramentis manant, quaſi diffindat ſe terra: metonymia, abyſsi aquarum pro faucibus aquam manantibus.

g Heb. *eſſentiam*: ut ſuprà 2.7.

‖ *Pſal.* 19.11.

22 *Eruntq; vita*] id eſt, verba hæc ſemina erunt & alimenta vitæ æternæ atque ſuaviſsimæ: autem, qua verbum Dei ſummè vivificũ ac ſuaviſsimum credentibus, dicitur eſſe ipſa vita & gratia.

Faucibus] id eſt, toti homini: metaphora a guſtu.

19 *Jehova ſapientiâ fundavit terram, ſtatuit cœlos intelligentiâ:
20 Scientia ejus *abyſſi diffiſſæ ſunt, & ſuperiores nubes deſtillant rorem.
21 Fili mi, ne decedant ab oculis tuis, cuſtodi g eam quæ verè eſt *ſapientia*, & ſolertiam.
22 ‖ *Eruntque vita animæ tuæ, & gratia *faucibus tuis:
23 *Tunc obibis ſecurè viam tuam, & pedem tuum non offendes:
24 Cùm cubabis, non expaveſces; ſed cubanti ſuavis erit ſomnus tuus.
25 Ne timeto *a pavore repentino; & a vaſtatione improborum, ut adveniat:
26 Nam Jehova aderit fiduciæ tuæ, & *ſervabit pedem tuum a captura.
27 *Ne cohibeto bonum h ab eis qui opus habent, *cùm eſt in poteſtate manus tuæ efficere *illud*:
28 *Ne dicito proximo tuo, abi, deinde revertere, cras enim daturus ſum: cùm fuerit penes te.
29 Ne fabricator contra proximum tuum rem malam, qui conſidet ſecurè tecum:
30 *Ne contendito cum ullo homine immeritò, niſi affecerit te malo.
31 Ne invideto ulli violento, neque eligito ullas vias ejus:
32 *Nam abominationi *eſt* Jehovæ præfractus; apud rectos autem *arcanum ejus *eſt*.
33 *Execratio Jehovæ incumbit domui improbi, at habitaculum juſtorum benedicitur.
34 *Quandoquidem deriſores ipſe *deridet, manſuetis autem dat *gratiam:
35 Honorem ſapientes *poſſident; ſtolidos verò *tollit ignominia.

23 *Tunc obibis*] id eſt, proſperè conficies quicquid agendum erit, & confectis rebus ſecurè conquieſces: allegoria. 25 *A pavore*] id eſt, ut ullum malum quod expaveſcimus eveniat tibi, aut certè opprimat cùm per voluntatem Dei evenerit: ut infra 24.16. 26 *Servabit*] ne intercipiaris, aut captus conſtringaris hæreáſque in malis. 27 *Ne cohibeto*] poſtremus locus, quo hominem a ſtudiis contrariis avocat Schelomo, ut in fide & reverentia Dei poſſit incedere, quaſi dicat, ſi ritè in Deum credere ipſumque revereri cupis, cave tibi ne in proximum (quod ſecunda tabula prohibetur) pecces, ſive opere officium quod præſtare poſsis recuſando, duobus verſibus; ſive conſiliis & verbis offendendo, ver. 29. & 30. ſive animum ad æmulationem & imitationem improborum provocando, ver. 31. quibus modis omnibus violatur fides in Deum & reverentia. h Heb. *a dominis ejus, nimirum cohibiti boni: cujus dominum illum efficit neceſſitate, & te diſpenſatorem Deus: quamobrem hæc beneficia in ſcripturis appellantur juſtitia, ut infrà* 11.18. *& Daniel.* 3. *in fine, &* 2. *Corin.* 8.9. *Pſal.* 37.1. *Cùm eſt in poteſtate*] id eſt, cùm potes illis commodè benefacere. 28 *Ne dicito*] id eſt, ne differto beneficentiam. 30 *Ne contendito*] ſive privatis jurgiis, ſive litibus in jure. 32 *Nam abominationi*] ætiologia ſuperiorum documentorum, a juſtitia Dei & judiciorum ejus. *Arcanum ejus*] id eſt, intima & familiariſsima benevolentiæ cõmunicatio, prout ſequentis verſus membra antitheta oſtendunt. 33 *Execratio*] i. maledictio, de qua Maleaci 2.2. 34 *Quandoquidem*] concluſio ab omnipotentia & juſtitia Dei, hoc verſu; aſtruens juſtitiam judiciorum ejus, ſeq. verſu. *Deridet*] i. ludificatur & ipſorum expectationem fruſtratur. *Gratiam*] i. quicquid ipſis gratum eſt & ſuave. 35 *Poſſident*] id eſt, conſtanter obtinent. *Tollit*] id eſt, momento ipſos, & ipſorum expectationem abripit.

CAPUT IIII.

Schelomo præcedentia timoris Dei, fidei, reſipiſcentiæ, & abnegationis noſtri documenta confirmat ab exemplo ſuo: & ad ſapientiam hortatus, ſuaviſſimis promiſſionibus revocat ab omni improborum conſortio, rerumque malarum communicatione.

1 *Audite*] Hujus capitis partes ſunt tres: prima, exordiũ attentos, dociles & benevolos lectores faciens, tũ a genere doctrinæ, tum ab autoris exemplo, quatuor verſibus; ſecunda, hortatio ad ſapientiam, a ver. 5. uſq; ad 14. tertia, dehortatio a communicatione cum improbis & converſatione prava, inde ad finem uſque. 2 *Nam diſciplinam*] prior locus a genere doctrinæ, quòd & bona eſt ipſa, & bonum affert percipientibus.

1 *AUDITE filii eruditionem patris, & attendite ad cognoſcendũ prudẽtiam:
2 *Nam diſciplinam bonam trado vobis; doctrinam meam ne derelinquite.
3 *Cùm filius eſſem apud patrem meum, tener & *unicus coram matre mea;
4 *Docens ille me dicebat mihi; *retineat verba mea a animus tuus; obſervans præcepta mea *vive.
5 *Acquire ſapientiam, acquire prudentiam; ne oblivиſcitor, neque declinato a ſermonibus oris mei.
6 Ne derelinquito illam, & conſervabit te; dilige illam, & cuſtodiet te.
7 *Quæ caput eſt ſapientiæ, *eam* acquire ſapientiam; & *tota acquiſitione tua acquire prudentiam.
8 Extolle eam, & exaltabit te; *honorabit te, cùm amplexaberis eam.
9 Indet capiti tuo *adjectionem gratiæ, coronam b ornatiſſimam tradet tibi.
10 Audi fili mi, & percipes ſermones meos: ita multiplicabuntur tibi anni vitæ.
11 Viam ſapientiæ doceo te, deduco te per orbitas recti.
12 *Cùm ambulabis, nihil arctabit greſſum tuum: etiamſi cucurreris, non offendêris.
13 Prehende eruditionem illius, ne deſiſtito; cuſtodi illam, quia eſt *vita tua.
14 *Iter improborum ne ingreditor, neque incedito per viam malorum.
15 c Abſtrahe te ab ea, ne tranſito per eam; declina ab ea, & præteri.
16 *Nam non dormiunt *illi*, niſi malefecerint; & eripitur ſomnus illorum, niſi fecerint ut impingat *quiſpiam*:
17 Quia veſcuntur cibo improbitatis, & vinum d omnimodæ violentiæ bibunt.
18 *Iter enim juſtorum *ſimile *eſt* luci ſplendidæ, e *pergenti lucere; adeò ut *eorum quiſque ſit* *ſtabilis die:
19 Via *verò* improborum *ſimilis *eſt* caligini; *neſciunt in quid impacturi ſint.
20 *Fili mi, ad verba mea attende; ad ſermones meos inclina aurem tuam.
21 Ne efficiant *illi* ut recedant ab oculis tuis, ſerva hæc f in animo tuo:
22 Nam *verba* vitæ ſunt iis qui conſequuntur ipſa, & toti g carni cujuſq; eorum h ſalutaria.
23 *Supra omnem obſervationem *cuſtodi

3 *Cùm filius*] poſterior locus ab exemplo ſuo.

Unicus] id eſt, unicè dilectus & ſingulari ſtudio inſtitutus: nam alioqui plures fuerunt filii Davidis ex eadem matre: 1. Chro. 3.5.

4 *Docens ille*] nã huic officio erga filium, Davidem minimè defuiſſe tum pietate illius evincitur, tum etiam confirmatur 1. Chro. 28.

Retineat] prolepſis ſive propoſitio ſumma ſequentium documentorũ, continens præcepta & promiſſiones, quæ deinceps ſuo ordine explicantur.

a Heb. *cor.*

Vive] i. vita & promiſſionibus illius fruere: ut Gen. 20.7.

5 *Acquire*] ſecunda pars: in qua proponuntur ſummatim hortationes & promiſſiones capitis primi & ſecundi, de ſapientia & prudentia acquirenda, tenenda, amplianda, honoranda, & omnibus modis proſequẽda: ut expoſitum eſt principio capitis ſecundi.

7 *Quæ caput eſt*] id eſt, reverentiam Jehovæ: ut ſup. 1.7.

Tota acquiſitione] id eſt, omnia quæ habes, ſi opus eſt, exponito illius comparandæ cauſa: ut Matth. 13.44.

8 *Honorabit*] ex promiſſione 1. Sch. 2.30

9 *Adjectionem gratiæ*] ut ſuprà 1.9.

b Heb. *ornatus*.

12 *Cùm ambulabis*] id eſt, omnino proſperaberis, neque dejicieris ullis adverſis rebus: ut Pſal. 1.3. & 91.11. & ſequentibus. 13 *Vita tua*] id eſt, adminiſtra & dux ad vitam: αὔξησις. 14 *Iter improborum*] tertia pars, complectens duo interdictorum genera: unum, ne ſit communicatio cum hominibus improbis, uſque ad verſum 20. alterum, ne ſit communicatio cum rebus malis, ad finem uſque: quod genus documentorum propoſitum eſt ſuprà cap. 1 & 3. c Heb. *abſtrahe eam a te: ut ſuprà* 1.25. 16 *Nam non*] id eſt, ut homo jejuno ſtomacho vix poteſt indormiſcere; ſed ſubinde excitatur fame; ita ſunt iſti, qui maleficia cibo & potui anteponunt, ac proinde nunquam conquieſcunt niſi ipſi perpetraverint maleficia, aut alios ad ea perpetranda adduxerint. d Heb. *violentiarum* 18 *Iter enim*] ætiologia præcedentis dehortationis ex antitheſi ſive comparatione beatitudinis bonorũ cum improborũ infelicitate: unde apparet dehortationem eſſe ἀναντα πόδοτον. q. d. ne ingrediatis via improborum; ſed juſtis adjunge te: Iter enim juſtorum, &c. *Simile*] i. tota illorum vita illuſtris eſt, & abundat bonis: ut Pſal. 97.11. & 2. Schem. 23.4. e Heb. *pergenti & lucenti uſq; ad ſtabilem diei.* *Pergenti*] i. nunquã occidẽti: ut Jeſch. 60.20. *Stabilis*] i. nunquam concidat, ſed ſemper luce Dei præeunte erectus ambulet: ſic accipiendum eſſe docet ſeq. verſus membrum quod huic reſpondet. 19 *Similis*] i. denſiſsimis malis, velut tenebris, circumfuſa eſt; quas nulla arte poſſunt effugere, quin juſto Dei judicio corruant. *Neſciunt*] tantum abeſt ut cavere poſſint, atque avertere judicia Dei. 20 *Fili mi*] tranſitio ad alterũ dehortationis genus ut dictum eſt ver. 14. cujus exordium trib. ver. continetur. f Heb. *in medio cordis tui.* g Heb. *carni ejus: ſyllepſis: ut ver.* 18. h Heb. *curationis verba.* 23 *Supra*] hujus documenti ἀποτρεπτικοῦ, ſive dehortantis a malo partes ſunt quatuor: prima, ut animus ſit integer & purus a malo, hoc verſu; ſecunda, ut ſermones puri, ſequente; tertia, ut oculi & ſynecdochicè ſenſus omnes animorum adminiſtri continentes ſint, ver. 25. quarta, ut conatus & actiones omnes quas ferè pedibus ſcriptura tribuit ver. 26. *Cuſtodi*] i. obſerva, proba, expurga ab inſito malo, & ab adventitio abſtine; quàm ſtudioſè ſons a purgamentis & ſordibus conſervatur, ut ex lege 12. tabularum Romanos obſervaſſe ſcribit Frontinus lib. 2.

cor tuum; [l] nam [l] ex eo prodeunt actiones vitæ.

24 Remove abs te perversitatem oris, & pravitatem labiorum procul amove abs te.

25 Oculi tui [k] regione intueantur, & palpebræ tuæ [k] spectent recta coram te.

26 Expende orbitam pedis tui, ut omnes viæ tuæ stabiles sint:

27 Ne declinato dextrorsum aut sinistrorsum, amove pedem tuum a malo.

Nam ex eo] id est, ut fons est vivendi, ita etiam bene vivendi fontem oportet esse, ac proinde sartum tectum servari ab omni malo: vide Matth. 15.18. & sequentibus.

l Heb. *ex eo sunt egressiones vitæ.*

25 *E regione*] id est, recta spectent; nihil pravè, aut obliquè aut denique inconstanter: quod ad alios quoque sensus pertinere supra monuimus. Est autem allegoricum dicendi genus a viatoribus aut cursoribus, quorum oculos non discurrere oportet, sed ad iter suum sollicitè attendere. k Heb. *dirigant* intueri. *vide Genes.* 12.8. 27 *Ne declinato*] conclusio superiorum documentorum. quasi dicat, In omnibus rectum te exhibe & observantissimum itineris quod præscripsit Deus, Deut. 4.2. & 5.38.

CAPUT V.

Schelomo pios ad prudentiam hortans avocat a voluptate carnalis libidinisq; studio; præsentissima damna exponit quæ eam consequuntur: hortatur ad bona sanctè utenda, & amandam castè colendamq; uxorem, maximè propter cognitionem & judicia Dei.

1 FILI mi, ad sapientiam meam attende, ad intelligentiam meam inclina aurem tuam:

2 Ut observes [a] omnimodam solertiam, & scientiam labia tua custodiant.

3 Quamvis favum stillent labia extraneæ, & mollius oleo *stillet* palatum ejus:

4 Attamen posterius ejus amarum *est* ut absinthium; acutum ut gladius [b] bipennis:

5 Pedes ejus descendunt *ad* mortem, *ad* sepulchrum gressus ejus pertinent.

6 Iter vitæ ne expendas, moventur orbitæ ejus [c] te imprudente.

7 Nunc itaque filii auscultate mihi, & ne recedite a sermonibus oris mei:

8 Procul facito ab illa iter tuum, & ne appropinquato ad ostium domus illius:

9 Ut non cedas aliis decorem tuum, & annos tuos crudeli:

10 Ut non satientur extranei [d] facultatibus tuis, & labores tui maneant in domo alieni:

11 Gemasque [e] tandem, consumpta carne tua & corpore tuo,

12 Ac dicas, quomodo odi eruditionem; & correctionem sprevit [f] animus meus,

13 Neque auscultavi voci doctorum meorum, & ad docentes me non inclinavi aurem meam?

14 [g] Fermè versor in omni malo, in medio congregationis & cœtus.

15 Bibe aquam e cisterna tua, & fluenta e medio putei tui.

16 Spargant se fontes tui foras, in plateis rivi aquarum:

17 Sint tibi [h] seorsim, ac non extraneis tecum:

18 Erit scaturigo tua benedicta; sed lætare de uxore adolescentiæ tuæ.

19 Sit cerva [i] amicissima, & rupicapra gratiosa: ubera ipsius uberent te omni tempore, in amore ejus errato jugiter.

20 Et quare errares fili mi cum extranea, & amplectereris pectus alienæ;

21 Cùm coram oculis Jehovæ viæ cujusque *sint*, & omnes orbitas ejus expendat?

22 Iniquitates suæ capient ipsum, improbum inquam istum; & funibus peccati sui tenebitur:

23 Ipse morietur [k] expers eruditionis, & in amplitudine stultitiæ suæ oberrabit.

1 *Fili mi*] Hoc capite & sequente Schelomo proponit documenta prudentiæ, quæ ad comparandum & tenendum sapientiam pertinēt: itaque primum hoc capite hominē prudentia instruit, adversus illecebras voluptatis ad quā homo a natura proclivis est. Sunt autem hujus capitis partes præcipuæ tres: exordium, usque ad versū 8. propositio documenti prudentissimi, inde ad versum 20. & confirmatio, ad finem usque.

2 *Ut observes*] id est, ut prudentia utaris in administratione sermonibusq; tuis

a Heb. *solertias.*

3 *Quamvis*] hæc verba ostendunt superiori præcepto suum interdictum opponendum esse, hoc modo; attende ad me, ac non ad verba simul ita & mellita exteræ: cujus dehortationis causæ redduntur post hujus versus anticipationem, nimirum quòd aliena est a piis natura, animo, religione, & vita, hoc versu; deinde quòd eventus perditionis ex ea consequuturus est, duob. sequent. tertiò quòd consilio fraudulento utitur, ver. 6. 4 *Posterius ejus*], i. quod postea consequitur ex ejus communicatione: sic alludit ad corporis constitutionem, quasi mulier sit a fronte ornata, a tergo verò teterrima. b Heb. στομάτων. 5 *Ad sepulchrum*] id est, tam propinqui sunt ruinæ quos abducit illa, quàm ii quorum pedes jam oram sepulchri attingunt. 6 *Iter vitæ*] id est, toto cōsilio callidè providet ne ad vitam respectes, aut animadvertas fraudes suas. *Moventur orbitæ*] id est, agilitate & volubilitate summa temperantur omnes actiones ejus momentis singulis ad decipiendum te: metaphora ab aurigis. c Heb. cùm *non noscis.* 8 *Procul facito*] propositio documenti prudentissimi, distincta duobus membris: unum est, hoc malum longè fugiendum esse, usque ad versum 15. alterum, bonum prudenter utendum, inde ad 20. In fuga autem mali ponitur præceptum, hoc versu: & causæ, sequentibus. 9 *Ut non cedas*] causæ fugiendi mali ponuntur quatuor, & quidem a rebus humanis sumptæ; amissio honoris, vitæ, bonorumq;, duobus versibus; & sera nimis resipiscentia omnibus amissis, ver. 11. & sequentibus: divinæ verò causæ in fine capitis continentur. *Cedas aliis*] id est, honorem tuum prostituas coram omnibus etiam exteris. *Crudeli*] id est, marito, fratribus, agnatis, aut rivalibus; qui omni existimatione aut redemptione abjecta in te sæ vituri essent: ut copiosius exponitur infrà 6. sub finem. d Heb. *virtute tua.* 10 *Labores tui*] id est, facultates labore partæ: metonymia. e Heb. *in fine tuo.* 11 *Et corpore*] id est, etiam toto exeso ad ossa & medullas usque: αὔξησις. 12 *Ac dicas*] mimesis, sive hypotyposis miseri resipiscentis serò.

f Heb. *cor meum.*

g Heb. *plane parum abest quin vers. &c.*

14 *In medio*] id est, palam, esse dico omnium miserrimus.

15 *Bibe aquam*] altera pars prudentis documenti, de utendo bono; cujus membra sunt duo ex adverso superioribus respondentia; unum, potius providendum esse pio, ut bonis omnibus benè utatur & augescat benedictionibus Dei, usque ad ver. 18. alterum, ut castè & continenter cum uxore vivat, si cupit in his benedictionibus confirmari, inde ad 20. Boni autem usus allegoricè cum aquis comparatus constituitur in privata utilitate, hoc versu; & benefica cum aliis communicatione versu seq.

16 *Fontes tui*] id est, salientes aquæ ex fonte tuo, ut sequens membrum explicat. 17 *Sint tibi seorsim*] id est, ne committas, ut libidine addictus foras dilapides bona tua & in exteros transfundi sinas. h Heb. *soli tibi.* 18 *Erit scaturigo*] id est, affluet benedictionibus Dei, quibus utaris & benefacias aliis. *Sed lætare*] id est, tantum uxore tua alacri animo contentus esto: secundum membrum documenti, ut dictum est in vers. 15. 19 *Sit cerva*] id est, quemadmodum cervus post Arcturi sydus est cervæ amantissimus, illā persequitur, illa se explet, & cum illa insanus oberrat, aut caprea mas fœminam; ita studium tuum adhibeto ad uxorem tuam: elegantissima allegoria. Est autem in his verbis eclipsis relati; ut Levit. 21.4. pro eo quod est, sit uxor tibi, ut cerva cervo: de quorum natura vide Aristot. lib. 6. de historia animalium capit. 29. & Plin. lib 8. cap. 32. i Heb. *amorum, & capra gratiæ.* 20 *Et quare*] confirmatio superiorum documentorum: primùm a cognitione Dei, sequente versu; deinde a judiciis justissimis, duobus ultimis. *Pectus alienæ*] supple, ac non conquiesceres in uxore tua. 22 *Iniquitates suæ*] id est, ipse suis maleficiis incubans parit malum suum, & sibi restem facit. k Heb. *in eruditione.* 23 *In amplitudine*] id est, pœnas luet peccatorum suorum, & nunquam consequetur bonum, sed vivus hærebit in perpetua morte.

CAPUT VI.

Schelomo in documentis prudentiæ pergēs, dehortatur pios ab inofficiosis & imprudentibus officiis, pigritia, & maleficiis: atque ad contraria studia excitans, concludit hæc documenta generali exhortatione a consequentibus bonis erga morigeros, & eventuris malis in eos qui contra venerint.

1 FILI mi, si spopondisti pro amico tuo; complosisti extraneo manum tuam:

2 Illaqueasti te sermonibus oris tui, captus es sermonibus oris tui.

3 Fac istud jam, fili mi, & eripe te, quandoquidem convenisti in manum proximi tui: age, subjice te, & [a] interpella proximū tuum.

1 *Fili mi*] Schelomo hoc capite proponit tria documenta prudentiæ in administratione nostra: primum est de imprudentibus & inconsyderatis officiis, usque ad versum 6. secundum, de omissis & neglectis officiis, usque ad 12. tertium, de nequitia a justis officiis suis discedente, usque ad 20. postremò hæc prudentiæ documenta concludit hortatione ab adjunctis & consequentibus bonis; contrariaque dehortatione propter eventura mala, inde ad finem usque. Est autem primum hoc documentum de fugiendis inofficiosis officiis, proprium πολυπραγμόνων, qui non observata facultate sua & officio erga suos, aliis imprudenter officiosi esse cupiunt: quod fidejussorum specie hoc loco intelligendum est. *Spopondisti*] id est, fidejussisti pro altero. quasi dicat, ne temerè fidejubeto; aut si fidejusseris, mox fidem liberato: nam ut planè non fidejubeatur pro ullo non vetat Schelomo; cum hoc & bonorum exemplis confirmetur Gene. 42.37. & 43.9. & doceatur Ecclesiast. 29.19. *Complosisti*] id est, jungens dexteram dedisti fidem: συνεκδοχή. 2 *Illaqueasti te*] id est, imprudens tibi laqueum periculosum induisti. 3 *Jam*] id est, quàm primùm: ut duo sequentes versus explicant. *Eripe te*] duobus modis qui sequuntur: te submittendo ei cui dedisti fidem, & eum urgendo pro quo fidejusseras. *Convenisti in manum*] i. manus complosione conventionem iniisti cum amico ut fidejuberes pro eo: ut ver. 1. sic convenire in fœdus, Jeremiæ 34.10. a Heb. *dominum age in proximum tuum; ut Jeschah.* 3.5. *Interpella*] id est, urge ut fidem tuam liberet.

4 Ne

4 Ne concedito somnum oculis tuis, aut dormitationem palpebris tuis.

5 Eripe te ut caprea e manu *venatoris*, & sicut avis e manu aucupis.

6 "Abi ad formicam, ô piger; aspice "vias ejus, & sape.

7 "Cùm non sit illi ductor, moderator, aut dominator;

8 Comparat æstate cibum suum, comportat per messem escam suam.

9 Quousque piger jacebis? quando surges a somno tuô?

10 [b] "Pauculis somnis, pauculis dormitationibus, paucula complicatione manuum cubando;

11 Interea advenit "tanquam viator expeditus paupertas tua, & egestas tua tanquam [c] vir clypeatus.

12 "Homo nequam, vir nihili, "ambulat [d] perverso ore.

13 "Nictat oculis suis; verba facit pedibus suis, docet digitis suis:

14 [e] Omnimoda perversitate insidente [f] animo suo, fabricatur omne malum omni tempore; contentiones immittit.

15 Idcirco repentè "adveniet calamitas ejus; ita subitò diffringetur, ut non sit curatio.

16 "Sex ista odit Jehova, imò septem abominationi *sunt* animæ ejus:

17 Oculi elati, lingua [g] fallax; manúsque effundentes sanguinem innocentem:

18 Animus qui fabricatur cogitationes [h] iniquas: pedes [i] festinanter currentes ad malum:

19 Conflans mendacia testis falsus, denique immittens contentiones "inter fratres.

20 ‖ "Custodi, fili mi, præceptum patris tui; neque deserito doctrinam matris tuę:

21 ‖ Alliga ea cordi tuo jugiter, annecte ea faucibus tuis.

22 Quocunque itabis, *illa* deducet te; cùm cubabis, observabit te: cùm experrectus fueris, illa confabulabitur tecum;

23 ("Nam lucerna præceptum est, & doctrina lux; viaq; vitæ correctiones [k] erudientes).

24 "Ad servandum te a muliere [l] malefica, a blanditia linguæ alienæ.

25 "Ne desyderato pulchritudinem ejus cum animo tuo, neque capiat te palpebris suis:

26 "Nam propter mulierem meretricem *devenitur* usque ad frustum panis: etiam "uxor viri animam pretiosam "venatur.

27 "An accepturus esset quisquam ignem in sinum suum, & vestes ejus non adurerentur?

28 An ambulaturus esset quisquam super prunas, & pedes ejus non cremarentur?

29 Ita *est* qui congreditur cum uxore proximi sui: "non relinquetur impunis quisquis tetigerit eam.

30 "Non [m] afficitur contemptu fur; qui furatur ad explendum animum suum, cùm esurit:

31 Sed deprehensus, rependit "septies: "qualibet substantia domus suę reddit.

32 "Adulterans *autem* mulierem *est* [n] demens: "perditurus [o] se ipsum, ipse faciat istud.

33 "Plagam & ignominiam [p] consequetur, probrumq; ejus non delebitur:

34 "Nam zelotypiæ *inest* æstus viri; ideo non utitur clementia "die ultionis:

35 Non habet rationem ullius redemptionis; neque acquiescit, quamvis [q] multa adhibeas munera.

6 *Abi ad formicā*] secundum documentum, de fugienda officiorum negligentia; quò transitur occasione sumpta a proximo mandato illico liberandi, quasi dicat, ne putes tibi tantū otii esse a rebus tuis, ut alienas levitate cures, aut illis deceptus indormiscas: sed respice ad te, abi, &c. *Vias ejus*] i. rationes agendi singulares; de quibus plura Aristot. lib. 9. de historia animalium cap. 38. & Plin. lib. 11. ca. 30. 7 *Cum non sit*] id est, non habeant ex suo numero qui præsit sibi, & suas actiones dispescat atque moderetur; sed æquabilitatem inter se colant in rebus & officiis: ut Aristoteles ipse narrat lib. 1. de historia animal. cap. 1. b Heb. *pauco somnorum, pauco dormitationum, pauco complicationis.* 10 *Pauculis*] id est, tantisper dum paulam quietem sumis, ut tu quidem dicis: concessio ironica. 11 *Tanquam viator*] id est, involat in te citius cogitatione tua; & quidem tanta vi, ut nulla facultas illius propulsandæ tibi superfutura sit. c Heb. *vir clypei.* 12 *Homo nequam*] tertium documentum de fugienda nequitia: qua descripta usque ad versum 15. denuntiatur infelix exitus illius, ver. 15. & Dei odium ver. 16. & sequentibus. *Ambulat*] id est, totus perversus est sermone, corpore, & animo: ac perversitati omnium hominum omnino incumbit. d Heb. *perversitate oris.* 13 *Nictat oculis*] id est, nihil rotundè eloquitur, omnia sui corporis membra ad falsitatem componit: ut infrà 10.10. e Heb. *eversionibus.* f Heb. *corde: sic deinceps.* 15 *Adveniet calamitas*] ut suprà 1.27. 16 *Sex ista*] veluti ad nequitiam, cujus suprà meminit pertinentia. 17 *Oculi elati*] id est, superbus, synecdochicè a signo: sic deinceps mendax, sanguinarius, fraudulentus, maleficus, perjurus testis, rixarum autor: ut de Paulo illo legitur apud Ammianum lib. 14. qui propterea catena dicebatur. g Heb. *falsitatis.* h Heb. *iniquitatis.* i Heb *festinantes currendo.* 19 *Inter fratres*] id est, etiam inter conjunctissimos. ‖ *Suprà* 1.8. 20 *Custodi*] conclusio documentorum prudentiæ, continens primùm hortationem propter bonum nostrum, usque ad vers. 25. deinde verò dehortationem a rebus contrariis propter malum, ad finem usque. ‖ *Suprà* 3.3. 23 *Nam lucerna*] id est, cœlestia hæc documenta prælucent credentibus, & via sunt ad vitam æternam: ut Psalm. 19.9. & 119.105. k Heb. *eruditionis.* 24 *Ad servandum te*] id est, continendum ne aut voluptate carnali abripiaris, aut aliis malis quæ hoc capite proposita sunt synecdochicè. quasi dicat, hæc prudentia te ab illecebris voluptatis & omnibus impedimentis officii tui integrum servabit. l Heb. *mali.* 25 *Ne desyderato*] alterum membrum conclusionis, ut dictum est in versum 20. 26 *Nam propter*] causa dehortationis; scortatio (inquit) & bona & vitam exhaurit: quæ prolepticè dicta sequentibus exornantur: sic infrà 29.3. *Uxor viri*] id est, juncta viro, sive maritata; ideoque adultera. *Venatur*] id est, venatione intercipit: ut Jechezkel. 13.18.

27 *An accepturus*] exornatio superioris ætiologię primùm a similitudine ignis, ut Ijobi 31.12. his tribus versibus; deinde a comparatione furti cum adulterio, versu 30. & sequentibus. 29 *Non relinquetur*] id est, neque jura humana effugiet, neque judicium Dei, qui scortatores & adulteros damnabit, Heb. 13.4. 30 *Non afficitur*] comparatio exaggerans indignitatem adulterii a consequentibus malis, hoc modo: furi qui egestati suæ consulit furto, neque vita neque honor adimitur: ne tum quidem cùm furti tenetur manifestò, aut sæpius in factum recidit; sed satis est justo rei ablatæ domino, ut redhibeat rem suam ex lege; honorem verò & vitam ejus minimè persequitur: adulteri autem conditio planè diversa est: nam petitur illius vita, honor, &c. publico & privato jure, si vel semel evincatur adulterii, & res viro aut agnatis vindicibus innotuerit. m Heb. *contemnunt: ut Ijobi* 7.3. 31 *Septies*] id est, sæpius, quoties peccaverit: ut Psalm. 12.7. *Qualibet subst.*] i. ita cum domino rei furtivæ pacisscitur & componit; ut quicquid in facultate sua habet res aut personas, offerat ad compensandum damnum arbitratu ejus; honorem autem vitamque integram servat. 32 *Adulterans*] [illegible] sive accommodatio elegans comparationis, quæ prolepticè hoc versu posita sequentibus exornatur. n Heb *defectus corde: ut infrà* 7.7. *Perditurus*] venustissima concessio ad puerum informandum accommodata. q.d. si salutem cupis, ne facito istud: finito eos facere qui omni animi impetu incumbunt in perditionem sui, facultatum, honoris, vitæ, omnium denique quibus in hac vita fuissent usuri. o Heb. *animam suam.* 33 *Plagam*] id est, ipsum corpus adulteri plagis exponetur, & vita ignominiæ perpetuæ. p Heb. *inveniet.* 34 *Nam zelotypia*] id est, ipsum adulterum petet vir aut vindex quilibet, ac non acquiescet pretio: ut supra 5.9. *Die ultionis*] id est, cùm primum oblata est ulciscendi ratio: ac proinde non finitur adulter sæpius relabi in scelus, quod de fure dixerat suprà ver. 31. q Heb. *multiplices munus.*

CAPUT VII.

Schelomo hortationes ad sapientiam & prudentiam confirmat, adducta experientia, quam observavit in conditione miserorum lenociniis voluptatis inservientium, & funesto illorum exitu.

1 ‖ "FILI mi, observa sermones meos; & præcepta mea reconde apud te:

2 ‖ Observans præcepta mea vive, doctrinamque meam ut "pupillam oculorum tuorum.

3 "Alliga ea digitis tuis, ‖ inscribe ea tabulæ cordis tui:

4 "Dic sapientiæ, soror mea es, & affinem prudentiam voca;

5 Ut servet te a muliere extera, ab aliena [a] sermonibus suis "blandiente.

6 "Nam per fenestram domus meæ, ex fenestella prospectans,

7 Vidi inter fatuos, animadverti inter filios puerum [b] dementem:

‖ *Suprà* 2.1. 1 *Fili mi*] His tribus capitibus adhibet Schelomo confirmationem documentorum sapientiæ & prudentiæ, quæ hactenus posita sunt. Est autem confirmatio duplex; una, ab exemplo, quod ipse confirmat testimonio suo, hoc capite; altera a testimonio Dei & sapientiæ ipsius æternæ, duobus sequentibus. Itaque hujus capitis partes sunt tres; prima, exordium, usque ad vers. 6. secunda, narratio, usque ad 24. postrema, conclusio ἀποτρεπτικὴ sive dehortatoria, ejusdem cum exordio argumenti, reliquis versibus. ‖ *Ut suprà* 4.4. 2 *Pupillam*] id est, studiosissimè: ut Psalm. 17.8. 3 *Alliga*] id est, continenter exerce, & recole: vide Exod 13.9. ‖ *Suprà* 3.3. 4 *Dic sapientiæ*] id est, sapientiam prudentiamque germanè colito, & adjungito te ei quàm familiarissimè: metaphora. a Heb. *sermones suos molliente: ut suprà* 2.16. 5 *Blandiente*] ut suprà 5.3. & 4. Hæc autem synecdochicè de omni voluptaria & depravata vita intelligenda sunt. 6 *Nam*] narratio elegantissima, ut dictum est in versum 1. b Heb. *defectum corde: ut suprà* 6.32.

8 *Qui* transiens per vicum juxta angulum illius, 'via ad domum illius gradiebatur.

9 'Crepusculo, vespere diei; c nigra nocte, & caliginosa *animadverti*,

10 Cum ecce mulier *processit* obviam ei; ornatu meretricio, & ' d circumspecta animo.

11 ('*Quæ* 'strepera est & 'contumax, 'in cujus domo non e hærent pedes ejus:

12 f Modò foris, modò in plateis; aut 'prope quemque angulum insidiatur)

13 Et prehendens eum osculata est eum; 'obfirmansq; vultum suum, dixit ei,

14 'Sacrificia eucharistica apud me *sunt*, hodie reddidi vota mea:

15 Idcirco prodii obviam tibi; studiosè quærendo faciem tuam, commodè invenio te.

16 'Cadurcis instruxi spondam meam; g *variam* emblematis, h linteis 'Ægypti.

17 Suffivi cubile meum; myrrha, santalis, & cinnamomo.

18 'Age, incumbamus ubertim amoribus ad matutinum usque; nos ipsos exhilaremus amatoriis.

19 Nam 'non *est* vir domi suæ, abiit via i longinqua:

20 Loculum pecuniæ accepit in manum suam: die stato redibit domum suam.

21 Flexit eum multitudine 'disciplinæ suæ, k blanditia labiorum suorum impulit eum.

22 'Sequitur eam subitò, tanquam bos ad mactationem abit, '& velut l compeditus ad 'eruditionem stultorum,

23 Donec 'dissecet m culter jecur ipsius, quemadmodum festinat avis ad laqueum, nesciens contra vitam suam illum esse.

24 'Itaque nunc filii, auscultate mihi; & attendite ad sermones oris mei.

25 Ne declinato ad vias illius n animus tuus, ne aberrato in semitas illius:

26 Nam multos confossos dejecit, & numerosi *sunt* omnes interfecti ab illa.

27 Viæ ad sepulchrum *sunt viæ ad* domum ejus, descendentes ad 'penetralia mortis.

8 *Via ad*] contrà quàm præcepit suprà 5.8.

9 *Crepusculo*] id est, observavi toto noctis tempore periphrasis κατὰ μει-ρωσιν.

c Heb. *in nigredine noctis & caligine.*

10 *Circumspecta animo*] id est, astutè circumspiciens omnes artes occultandæ fraudis suæ, ut inescet imprudentes; ut suprà 5.6.

d Heb. *custodita corde.*

11 *Quæ strepera*] παρέκβασις sive digressio ab instituta narratione, describens meretricem ad præmuniendos adolescentes.

Strepera] id est, loquax, verbis circumfluens ad persuadendum accommodatis: ut infrà ver. 21.

Contumax] id est Deo, legibus naturæ, honestatis, & mariti immorigera.

In cujus] id est, vaga contra officium honestæ matronæ: Judic. 5.24. & Tit. 2.5

e Heb. *habitant, ut inf.* 8.11.

f Heb. *vicem foris, vicem in, &c.*

12 *Propè*] vide Gen. 31.14. & 15.

13 *Obfirmans*] id est, impurè atque impudicè perfricta fronte Deo hominibusq; mentiens: ut sequentis mimeseos verba docent.

14 *Sacrificia*] verba invitantis blandè, duobus versibus: appellat autem sacrificia synecdochicè, quod apud se habet de sacrificiis reliquũ, ex lege sacrificantibus attributum. 16 *Cadurcis*] verba pellicientis a cœna adolescentem ut apud se maneat, præsentium lectisterniorum commoditate, 2. versibus. g Heb. spondam *segmentorum. i. segmentatam, sive tessellatam.* h Heb. *funiculo, id est, filo: metonymia.* *Aegypti*] id est, e lino Aegyptio xylino, omnibus candore mollitiaq; præferendo: ut loquitur Plinius lib. 18. cap. 1. 18 *Age*] verba abducentis in scelus adolescentem, 3. versibus. 19 *Non est vir*] confirmatio securitatis ad licentius perpetrandum scelus, a diuturna absentia viri ex longa profectione: quæ duobus signis ostenditur, seq. versu, numero pecuniæ, & diei certæ ad reditum condictione. i Heb. *versus longinquum.* 21 *Disciplinæ suæ*] ut suprà ver. 11. Nam illa artifex lenociniorum comparatur magistræ, tyrunculis verò quicunque fidem adhibent illius magisterio: ut ver. sequente. k Heb. *mollitie.* 22 *Sequitur eam*] id est, demens tum ab illa trahitur in exitium suum, tum ipse ultrò inescatus ad volat: quæ duo elegantissimis comparationibus exornantur. *Et velut comped.*] gradatio allegorica. quasi dicat, imprudens cùm meretricem sequitur, non animadvertit se lanienam ingredi, & ingressum catenis compedibusque obligari, ut ligantur boves laniandi: id est, se subire judicium capitale a Deo atque hominibus, quod nullo pacto possit effugere: ut suprà 5. & 6. l Heb. *compede.* *Eruditionem stult.*] id est, pœnam qua demum serò sapiunt stulti: periphrasis supplicii. 23 *Dissecet culter*] id est, viam aperiat effundendo sanguini, ut cùm mactatur bos. m Heb. *divisorum: communis sagittarum & aliorum punctim ferientium armorum appellatio: ut Jechezk.* 21.26. 24 *Itaque nunc*] conclusio; ut dictum est suprà in versum 1. revocans a voluptatibus, metu exitii. n Heb. *cor.* 27 *Penetralia mortis*] id est, mortem æternam, abs qua revocari non possunt gradus: metaphora.

CAPUT VIII.

Schelomo documenta sapientiæ & prudentiæ confirmat testimonio cœlesti sapientiæ æternę Dei: quę omnes homines invitans ad se, naturam suam potentissimam & beneficentissimam exponit credentibus in se; eáque confirmata ab essentia sua sempiterna atque operibus, homines ad sui studium provocat.

1 'NONNE sapientia 'clamat, & intelligentia edit vocem suam,

2 In fastigio editorum locorum; per viam; in loco multarum semitarum consistens,

3 Ad latus portarum, in a aditu urbis; in ingressu ostiorum 'recantant dicendo,

4 'Vos, ô 'viri præstantes, inclamo; & vox mea *plebeios* filios hominum.

5 Intelligite fatui astutiam, & stolidi b animum advertite.

6 Audite, nam c præstantia eloquar; & apertura labiorum meorum *eloquar* recta.

7 'Nam veritatem meditatam afferet palatum meum, & d abominationi labiis meis *est efferre* 'improbitatem.

8 e Justi *sunt* omnes sermones oris mei, nihil *est* in eis contortum aut perversum.

9 Omnes *sunt* obvii prudenti, & recti iis qui consequuntur scientiam.

10 Accipite eruditionem meam, ac non pecuniam; & scientiam potius quàm *aurum* effossum lectissimum.

11 ||Nam melior *est* sapientia carbunculis, & omnia oblectamenta non possunt equari ei.

12 'Ego '*sum* sapientia, f 'cohæreo astutiæ; & scientiam g summæ solertiæ h præsentem habeo,

13 'Reverentiam Jehovæ, odium mali: fastum & elationem, viamq; mali, denique os i perversitatibus deditum odi.

14 'Meum *est* consilium,' & k quicquid est; l mea *est* prudentia, meum robur.

15 'Per me 'reges regnant, & dominatores decernunt justitiam.

16 Per me principes gerunt principatum; & ingenui, omnes judices terræ.

17 'Ego amantes mei amo, & studiosè quærentes me inveniunt me.

18 Divitiæ & honor penes me *sunt*, substantia m perdurans & justitia.

1 *Nonne*] transitio ad alterũ confirmationis locum, de quo suprà 7.1. per antithesin æternæ sapientiæ Dei & cœlestium documentorum ejus, cum procacissima meretrice & illius lenociniis. Continentur autem hoc capite duo; nimirum brevis narratio velut subjiciens oculis nostris occursantem Dei sapientiam, tribus versibus: deinde sacram illius concionem, ad finem usque capitis.

Clamat] id est, palàm prædicat, & nos invitat ad se fiducia & libertate summa: non autem meretriciis susurris, tempore vespertino, clam, abstrusis locis pueros imperitos dolosè sollicitat: quæ omnia sequentium versuum oppositione illustrantur, q.d. quid illam sceleratam auditis admurmurantem? & cùm se ipsam tam clara voce & illustribus documentis exponat Dei sapientia?

a Heb. *ore.*

3 *Recantant*] sapientia nimirum & intelligentia: ut suprà 1.20.

4 *Vos ô viri*] sacra hæc concio continet partes quatuor: exordium, usque ad vers. 12. propositionem dignitatis, efficacitatis, & utilitatis suæ, inde ad 22. confirmationem ab autoritate sua sempiterna & divina, usque ad 30. & conclusionem, a vers. 30. ad finem usque. Exordio autem hominum omnis generis attentionem, docilitatẽ, & benevolentiam captat tum a persona auditorum, usque ad versum 7. tum a natura præstante doctrinæ suæ, sequentibus. *Viri præstant.*] ut Psalm. 49.3. huic autem personarum distributioni accommodatur doctrina per ὑστέρωσιν, duobus sequentibus versibus. b Heb. *cor.* c Heb. verba *antecessorum. i. principibus digna.* 7 *Nam*] alter locus exordii a genere doctrinæ; quod vera est, justa, recta, facilis, pretiosissima, & jucundissima.

d Heb. *abominatio labiorum meorum.* *Improbitatem*] id est, res falsas, quibus improbi delectantur. e Heb. *injustitia.* || *Suprà* 3.15. 12 *Ego*] secunda pars concionis, propositio, qua exponit Dei sapientia primùm naturam suam, tribus versibus; deinde opera & effecta, a vers. 15. usque ad 22. *Sum sapient.*] id est, quòd vos ad me revoco, non injuria facio: nam ego ea sum sine qua nemo sapit; sed in qua & per quam sapientes sunt & efficiuntur quicunque sapiunt. Hæc autem non de verbo sonante aut scripto, atque transeunte; sed de æterno illo Dei sermone Christo accipienda sunt, qui Dei potentia ac sapientia est, & factus est nobis a Deo sapientia, 1. Corinth. 1.24. & 30. f Heb. *inhabito astutiam: ut suprà* 7.11. *Cohæreo astut.*] id est, sum prudentissima: periphrasis, humanitus dicta. g Heb. *solertiarum.* h Heb. *invenio.* 13 *Reverentiam*] id est, sum justissima. i Heb. *eversionum.* 14 *Meum est*] id est, sum consultissima in capiendis, & potentissima in efficiendis consiliis *& quicquid est*] nimirum ex consilio; id est, consiliorum effectus & complementum: sic transitur ad alterum propositionis membrum. k Heb. *essentia.* l Heb. *ego prudentia: rectum pro obliquo: ut Genes.* 27.36. *& Zecarja* 7.5. 15 *Per me*] alterum propositionis membrum de operibus & effectis; quo exponit Dei sapientia omnem communicationem authoritatis, gratiæ, bonorum, gloriæ, justitiæ, sanctificationis, & vitæ æternæ ab ipsa proficisci. *Reges regnant*] id est, a me est omnis autoritas, duobus versibus, ut Danielis 2.21. & Rom. 13.1. m Heb. *antiqua. i. æterna: ut Dan.* 7.9. *& sequentibus.*

17 *Ego*] id est, a me est gratia Dei erga amantes me, Joan. 14.21.

19 Melior *est* 'fructus meus *auro* effosso, & quidem purgatissimo; & proventus meus argento lectissimo.
20 Per iter justitiæ deduco, ⁿ per medias semitas juris;
21 Efficiendo ut possideant amantes mei 'id quod est, denique thesauros eorum impleo.
22 'Jehova" possidebat me principio viæ suæ; ante opera sua,° ante ullum tempus.
23 'Ante seculum inuncta fui; ' ante principium, ante primordia terræ.
24 "Cùm nullæ essent abyssi, edita eram; cùm nulli essent fontes ᵖ graves aquis.
25 Cùm nondum factum esset ut montes demersi incumberent *terræ*, ante colles edita eram.
26 Adhuc non fecerat terram, aut rura: "imò principium," pulveres orbis habitabilis.
27 'Cùm aptaret cœlos," ibi eram; cùm statueret ambitum in superficie abyssi,
28 Cùm "fortificaret superiores nubes supernè, cùm roboraret fontes abyssi,
29 Cùm imponeret mari statutum suum, & aquis, ne transgrediantur *præstitutum* oris ipsius; cùm "statueret fundamenta terræ.
30 'Cùm itaque sim apud eum," q educans, & sim" deliciæ ʳ quotidianæ; lętificans "coram eo omni tempore,
31 Et lętificans in orbe habitabili" terram ejus," atque deliciis meis filios hominum:
32 "Nunc filii auscultate mihi: beati enim *sunt qui* vias meas observant.
33 Audite eruditionem, & sapite; & ne *vos* abstrahite.
34 Beatus homo qui auscultat mihi, 'sedulò insistendo foribus meis quotidie, observando postes ostiorum meorum.
35 Nam ˢ "qui consequitur me, consequitur vitam; "quò provehit benevolentia a Jehova.
36 At "qui peccat in me, vim facit animę suæ: omnes " osores mei amant mortem.

19 *Fructus meus*] id est, quem ego cum amantibus mei communico, habitans in iis & ambulans justitiâ mea. Sunt enim hi fructus in vita quidem præsente remissio peccatorum & sanctificatio, ver. 20. in futura verò, ęterna plenitudo bonorum omnium in communione Dei, ver. 21.

n Heb. *per medium semitarum.*

21 *Id quod est*] id est, quod nunquam esse desinit.

22 *Jehova*] tertia pars concionis; nimirum confirmatio, tum a natura hujus sapientiæ Dei, quòd Deus est unus æternus cum patre & spiritu sancto, usque ad ver. 27, tum ab operibus, quòd omnia cum patre creavit, conservat, atq; administrat, Joan. 1. & 5. 17. Colos. 1. 16.

Possidebat me] id est, eram apud Deum jam tum, cum creatione rerum omnium impressurus esset vestigia majestatis suæ, Joan. 1. 1. quod sequens gradatio amplificat.

o Heb. *ante tunc*: ut Psal. 93. 2.

23 *Ante seculum*] id est, in officio meo institutus sempiterno decreto Dei; ut Prophetam, sacerdotem, & regem agam, sinque Ecclesiæ caput: quo nomine Messias sive Christus metonymicè appellatur. *Ante princip.*] nimirum viæ illius, ut præcedente versu. 24 *Cùm nullæ*] id est, ab æterno genitus sum, quod docetur his tribus versibus. p Heb. *gravitates aquarum.* 26 *Imò princip.*] id est, ne quidem cœperat: similis gradatio, ac ver. 22. *Pulveres*] id est, ne pulverem quidem aut massam creaverat, ex quo effictus & formatus est orbis. 27 *Cùm aptaret*] alterum membrum confirmationis ab operibus in cœlo, aëre, aquis, & terra: ut dictum est in ver. 22.

Ibi eram] i. una eram atque operabar, Joan. 1. 3. 28 *Fortificaret*] i. potente verbo constitueret nubes, ut quasi doliis utribusq; contineantur firmæ. 29 *Statueret fundamen.*] id est, fundaret ut immota sit: periphrasis. 30 *Cùm itaque*] ultima concionis pars, conclusio; continens primùm anacephalæosin superiorum, duobus versibus; deinde hortationem ad percipiendam sapientiam, reliquis.

Educans] id est, res creatas conservans, ac nominatim Ecclesiam alens verbo & spiritu, in vita præsente & futura. q Heb *educando* *Delicię quotidianę*] id est, cùm sim veritas & vita æterna tum suavissima in Deo, tum etiam jucundissima in æternum hominibus credentibus in me; quod universè dictum postea accommodatur futuræ vitæ, hoc versu; & præsenti, sequente versu. r Heb. *die, die; sic infrà 34. ver.* *Coram eo*] id est, homines perfundens lætitia planè divina, cùm in cœlis perfectè possessuri sunt satietatem gaudiorum, & percepturi ante faciem ejus permagnificam communionem Christi, Psal. 16. 11. 31 *Terram ejus*] id est, rebus omnibus creatis, quæ in hac terra sunt, benedicens. *Atque deliciis*] id est, humanum genus suavissimis benedictionibus corporalibus, spiritualibusq; perfundens; imprimis verò Ecclesiam, ut corpus suum, cujus servator est Christus. 32 *Nunc filii*] hortatio, alterum conclusionis membrum; qua sapientia homines ad se salutaribus promissionibus advocat, & damnosis interminationibus deterret a malo. 34 *Sedulò insist.*] id est, toto animo & tota mente requirendo me: metaphora a clientibus fores patronorum obsidentibus.

s Heb. *inveniens me, invenit vitam, ut infrà 12. 1.* 35 *Qui consequitur*] id est, ego sum vita, Joan. 11. 25. Ac proinde quotquot me acceperint, nempe qui credunt in nomen meum, dat eis hanc dignitatem Deus per Christum, ut filii Dei sint, Joan. 1. 12. *Quò provehit*] id est, quam non ipsius virtus consequitur, sed gratia Dei & benevolentia salutaris elargitur. 36 *Qui peccat in me*] id est, qui peccatis oppugnat me, itaque se alienat a benevolentia Dei: sic respondet hic versus superiori per antithesin. *Osores mei*] qui non oderunt se ipsos, & omnia propter me; sed magis quærunt quæ sua sunt, quàm quæ sunt Christi.

Caput IX.

Schelomo sapientię Dei opus potentissimum in Ecclesia, doctrinam & eventa ex opere doctrinaq; ejus consequentia comparat cum opere, doctrina, & eventu insipientiæ.

1 ᵃ 'Summa sapientia ædificavit ' domum suam," excisis columnis suis "septem.
2 Mactavit ᵇ animalia sua; miscuit vinum suum, etiam instruxit mensam suam:
3 "*Et* missis puellis suis; invitat "super pinnas, *&* loca excelsa urbis,
4 "Dicens isti;" quisquis fatuus, divertito huc, *quisquis est* ᶜ demens.
5 Venite, vescimini 'cibo meo, & bibite de vino *quod* miscui.
6 Relinquite fatuos, & vivite; incedentes per viam prudentiæ.
7 "Qui erudit" derisorem, recipit sibi "ignominiam: & qui corripit improbum, *recipit* ᵈ convitium sibi.
8 ‖Ne corripito derisorem, ut non odio prosequatur te: corripe " sapientem, & amabit te.
9 Da sapienti, ut sapiat amplius: notum fac justo, ut augeat disciplinam,
10 'Principium sapientiæ reverentiam Jehovæ, &"agnitionem sanctorum *principium* prudentiæ.
11 Nam per me multiplicabuntur dies tui, & ᵉ adjicientur tibi anni vitæ.
12 Si sapias, sapies " tibi: sin derisor eris, solus "reportabis.
13 "Mulier ᶠ stolida "strepera est: ᵍ fatua, etsi nescit quicquam,

a Heb. *sapientia sapientiarum: ut suprà 1. 20.*

1 *Summa sapientia*] Hujus capitis (quo velut quidam superiorum epilogus cōtinetur) summæ partes sunt duæ ex adverso inter se respondentes: una, de cœlesti sapientia, usque ad versum 13. altera de humana insipientia, quæ cum muliere comparatur, inde ad finem usque. Divinæ autem sapientiæ locus tres partes cōtinet: unam, de opere illius, duobus versibus; alteram de verbo humanum genus invitante ad communionem eorum quæ præparavit Christus sapientia Dei accedentibus ipsum fide, usque ad versum 7. tertiam de usu verbi communicati a Christo, qui hominibus indicitur, inde ad 13.

Domum suam] spiritualē videlicet Ecclesiam, quam hîc inchoat Christus, in cœlis perficit. *Excisis columnis*] id est, fundavit, stabilivit, & ornavit eam absolutissimè: hæc allegoricè de sacra domo Dei dicta, sicut epulæ sequente versu, vitam æternam & gloriam figurant, quam in ea sancti percepturi sunt. *Septem*] id est, quàm absolutissimè: nam numerus septenarius in operibus Dei perfectionem notat. b Heb. *mactationem suam: synecdoche.*

3 *Et missis*] altera pars, de invitatione per administros verbi, qui cum puellis pudicis & modestis comparantur accommodatè ad allegoriam, ut eò sit illustrior antithesis illius desperatæ Thaidis, de qua ver. 13. *Super pinnas*] id est, palam & ubique, in ambitu, foro, plateis oppidi. 4 *Dicens isti*] qui mox principio concionis nominatur: hîc enim evidentiæ causa verborum ἐμφατικῶν evolvimus. Est autem hujus brevissimæ concionis ac potius invitationis summa posita in resipiscentia, cujus partes duæ; una invitatio ad convictum sapientiæ, & constantem fructum bonorum ejus: altera dehortatio, his tribus versibus. *Quisquis fatuus*] hanc ipsam invitandi formam adhibet insipientia, infrà ver. 16. sed sequentibus discrepat. c Heb. *defectus corde.* 5 *Cibo meo*] id est, quem dedit mihi pater communicandum vobiscum, non autem furtivo illo, de quo infrà dicit. 7 *Qui erudit*] tertia pars de industria ab autore interposita ad explicandam superiorem invitationem; qua docetur quæ personæ omittendæ & quæ vocandæ sint, usque ad versum 10. quid docendæ, ver. 10. & quis eventus ex hac invitatione & alimento verbi consecuturus, ver. 11. & 12. *Derisorem*] id est, hominem desperatæ salutis, qui oblatrat & obgrunnit verbo salutari, ac nefariè ludificatur. *Ignominiam*] exemplum vide Matt. 11. 16. d Heb. *vitium suum.* ‖ *Matth. 7. 6.* 8 *Sapientem*] id est, qui animo ita est comparato ut non derideat, sed audiat sapientiam & se in ea informari sinat: ut definitur infrà 10. 8. 10 *Principium sapientiæ*] summa doctrinæ cœlestis duas partes continens; officium reverentiæ erga Deum, & communionis cum sanctis, quæ significatur agnitionis nomine. Vocatur autem utrumque principium sapientiæ & prudentiæ, quia hîc in nobis inchoantur verbo, neque antè absolventur quàm Prophetia cesset in nobis, & simus in cœlestibus cum Christo.

Agnitionem] conjunctam studio atque officiis: ut suprà 2. 5. e Heb. *adjicient tibi annos: ut Ijobi 7. 3.* 12 *Tibi*] id est bono tuo. *Reportabis.*] nimirum derisionem. quasi dicat, tua ludificatio non illi (ut putas) fraudi erit qui saluti tuæ consultum voluit; sed in te ipsum judicio Dei retorquebitur. 13 *Mulier stolida*] secunda pars capitis superiori opposita, qua exponuntur insipientiæ opera, tribus versibus; invitatio, ver. 16. & eventus consectarius, duobus versibus ultimis. f Heb. *stoliditatis.* *Strepera*] ut supra 7. 11. g Heb. *fatuitatis.*

14 *Ad ostium*] id est, ut foris meretrix impudentissimè & procacissimè insidiatur & perducit imprudentes; ita insipientia stat in propatulo exposita, & plurimos abducit, multosque etiam rectà ad sapientiam tendentes inverecundè sollicitat.

h Heb. *transeuntes viâ, qui dirigunt itinera sua.*

14 Tamen sedet ad ostium domus suæ; super solium, in locis excelsis urbis,

15 Ad avocandum [h] viatores, qui *etiam* rectà eunt itineribus suis:

16 Et dicit isti, quisquis fatuus, divertito huc, & *quisquis est* demens.

17 Aquæ furtivę suaves *quidem* sunt, & cibus latebrarum amœnus;

18 Sed ignorat ille expertes vitæ illic esse, [i] in profundissimo sepulchro invitatos [k] ab ea.

16 *Quisquis fatuus*] invitatio similis in speciem ei quæ habetur, suprà ver. 4. sed abducens tamen a via sapientiæ. 17 *Aquæ furtivæ*] expositio eventus quem consequuntur ii qui auscultant Insipientiæ. Est autem duplex; unus, suavitatis ad breve tempus sensum hominum titillantis; alter perditionis & mortis æternæ: ut Ijobi 20.5. & sequentibus. *Furtivæ*] id est, non justè, sed præter leges Dei & sapientiæ (in qua, per quam, & propter quam omnia facta sunt) ex perturbatione carnis comparatæ. Hoc autem fit duobus modis; sive quis rebus quas sibi concessit Deus abutatur præter voluntatem illius, sive alienis animum suum expleat: ut vulgò dictum est; dulcia esse poma cùm abest custos. *Latebrarum*] id est, qui in latebris editur, ne malum redarguatur a luce: vide Rom. 13.12. & Ephe. 5.13. 18 *Expertes*] id est, jam in morte versari cùm illam adeunt, & quamvis vivant mortuos esse: ut loquitur Apostolus 1. Timo. 5.6.

i Heb. *in profunditatibus sepulchri.* *Invitatos ab ea*] & acquiescentes invitanti, synecdoche. k Heb. *ejus.*

Caput X.

Schelomo pios omnes instituens tanquam filios, bona honoréque illis obvenire docet benedictione Dei. Quamobrem informans eos in omni pietate & officio, docet obsequium, integritatem animi, charitatē, prudentiam, beneficentiam, & modestiam in correctionibus tum adhibendis, tum recipiendis: ac postremò divinas benedictiones illis denuntiat, & sigillatim quęcunque de bonis prædicantur, illustrat improborum comparatione.

1 PROVERBIA Schelomonis. Filius sapiens lætitia afficit patrem, filius verò stolidus [a] mœstitiæ *est* matri suæ.

2 Non prosunt thesauri improbitatis, sed justitia eripit a morte.

3 Non sinit esurire Jehova animam justi, substantiam verò improborum depellit.

4 Pauper *fit* qui agit [b] manu dolosa: manus autem sedulorum ditat *ipsos.*

5 Comportat in æstate filius intelligens: somno sopitus *est* in messe filius pudefaciens.

6 Benedictiones *adsunt* capiti justi, at os improborum obtegit violentia.

7 Memoria justi *est* [c] benedicta, nomen autem improborum putridum est.

8 Sapiens [d] animo accipit præcepta, stultus verò labiis se ipsum conturbat.

9 Qui ambulat in integritate, ambulat securè; qui autem pervertit vias suas, [e] documento erit:

10 ‖ Qui nictans oculo dat molestiam; & stultus labiis se ipsum conturbat.

11 ‖ Scaturigo vitæ *perfundit* os justi: at os improborum obtegit violentia.

12 ‖ Odium excitat contentiones: omnes verò defectiones obtegit charitas.

13 Labiis prudentis adest præsens sapientia, ut virga tergo [f] dementis.

14 Sapientes recondunt scientiam: ori autem stulti contritio propinqua *est.*

15 Substantia divitis *est* *tanquam* urbs munita ejus: contritioni *est* tenuibus paupertas eorum.

16 [g] Quod opere suo comparat justus, *comparat* in vitam: proventus improbi in peccatum.

17 Iter ad vitam *est* servantis eruditionem: derelinquentis verò correptionem *iter* errorem affert:

18 Qui tegit odium, *viri* labiis fallacibus; & qui profert infamiam, *id* est, stolidi.

19 Multitudine verborum non cessabit de-

1 *Proverbia*] id est, sententiæ ethicæ ad vitæ morumque informationem, omniaque pietatis officia pertinentes. Dicuntur autem Schelomonis, quia ex variis illius scriptis concinnatæ sunt: ut diximus suprà in principium capitis primi. Continentur verò hoc capite tria documentorum genera: primum, de bonis pervenientibus ad filios pios in Deum & parentes suos, usque ad versum 8. secundum, de officiis illorum, usque ad versum 22. tertium, de causa istarum benedictionum piis obvenientium & contrà, ad finem usque: quæ tria prolepticè ac distinctè tribus primis versibus hujus capitis exponuntur. *Patrem*] id est, parentes, synecdochicè; ut etiam in sequente membro. a Heb. *mœstitia matris suæ.* 2 *Non prosunt*] adversus mala irruentia & invadentem mortem, Psalm. 49. *Thesauri improbitatis*] id est, quicquid improbus improbitate collectum possit objicere ad liberationem sui. *Sed justitia eripit a morte*] etiam sine Thesauris ullis omnia mala superat, & efficit ut ne ipsa quidem mors justo sit noxia. 3 *Non sinit esurire Jehova*] αἴτιον superioris versus: hæc (inquit) non homines quidem efficiunt; sed moderatur Deus qui non sinit, &c.

Substantiam verò improborum] aut illam; aut illius usum, aut benedictionem suam adimendo: quarum rationum primam subjicit sequente versu.

4 *Qui agit*] periphrasis improbi, qui segnis in officio suo res alienas malis artibus tentat avertere. b Heb. *manu doli.* *Sedulorum ditat*] id est, qui sedulò satagunt rerum suarum, & ab alienis abstinent.

5 *Comportat in æstate*] id est, comparat facultates & vitæ consulit, dum tempestivum est. *Filius intelligens*] ac proinde sua intelligentia præcavens sibi & suis a pudenda paupertate. *Somno sopitus*] id est, deses, non amplius agens quàm si alto somno dormiret, cùm agendi est tempus. *Filius pudefaciens*] id est, sibi & suis pudorem afferens insipientia sua.

6 *Benedictiones*] id est, omnia bonorum genera divinitus ipsi tribuuntur, & memoriæ ipsius; versu sequente.

Capiti justi] id est, justo, synecdochicè: sed quia omne munus bonum donumque perfectum supernè descendit a patre luminum, Jacobi 1. 17. propterea capitis potius meminit; quod primum perfunditur, optimè percipit, & ex quo ad cætera membra derivatur bonum.

Obtegit violentia] id est, obstruit & obthurat, adeò ut sua ipsius violentia præfocetur.

7 *Memoria justi*] id est, grata est, suavis, & odor justorum absentium, aut mortuorum recordatio.

c Heb. *benedictionem.*

Putridum est] id est, ingratum & exosum, ut quæ putriditate sua fœtent. 8 *Sapiens animo*] secundum documentum de officiis pii & bene morati filii tum erga Deum & parentes, usque ad versum 12. tum erga omnes exteros.

d Heb. *corde: sic deinceps.* *Accipit præcepta*] id est, animo composito admittit, & re obsequitur. *Labiis se ipsum*] id est, cujus animus incompositus labia commovet ad obmurmurandum præceptis. *Conturbat*] id est, obloquendo & præcepta rejiciendo sibi ipsi malum affert: ut sequens versus ostendit. 9 *Securè*] confirmatus de benevolentia Dei, & parentum erga se. *Documento*] castigationibus suis, quæ in exemplum aliis statuentur. e Heb. *documentum fiet.* ‖ *ut sup. ver.* 8. 10 *Qui nictans*] exegesis proximè præcedentis membri: perversos (inquit Schelomo) cùm dico, duo improborum genera intelligo; unum, hypocritarum & coram quasi ad oculum se obsequi fingentium, clam verò omnia ludificantium; quod malum προσωποποιητικῶς nictatione oculorum figuratur, ut suprà 6.13. alterum protervorum, apertè præceptis datis resistentium: vide similem consecutionem infrà versu 18. *Dat molestiam*] id est, parentes maximis molestiarum molibus exercet, dum officiosum simulat; ac longè gravioribus quàm si apertè insaniret. ‖ *ut suprà versu* 6. 11 *Scaturigo*] id est, perennis vita, metaphoricè. ‖ 1. *Peter.* 4.8. 12 *Odium excitat*] hactenus de piis; nunc de bonis officiis agitur, ut observatum est in versum 8. Sunt autem hæc duplicia, de amica conversatione cum proximis animo, verbo & opere, usque ad versum 17. & de mutua correctione ac institutione, usque ad 22. *Contentiones omnes*] id est, convitia & contentiosas exprobrationes peccatorum ab humanitatis charitatisque officio alienissimas.

Obtegit charitas] id est, non promulgat; sed aut dissimulat quicquid bona fide & conscientia potest, aut corrigit compassione misericordiæ, ex mandato Dei, Levitici 19.17. 13 *Labiis prudentis adest*] id est, sapienter ponderat; & facit verba sua. *Dementis*] qui imprudenter effutit quicquid in buccam venit. f Heb. *defecti corde.* 14 *Recondunt*] id est, reconditam habent, quam depromant ore ubi opus est: ut Matth. 12. 35. *Scientiam*] conjunctam suo fructu, nimirum salute ipsius & eorum qui audiunt. *Ori autem stulti*] id est metonymicè, sermonibus. quasi dicat, tanta est inscientia stulti, ut vix possit vel semel hiscere, quin profundat ore suo voces aut in jugulum ipsius redituras, aut aliis obfuturas. 15 *Substantia divitis*] nunc de officiis opere præstandis agitur: ut dictum est in versum 12. *Tanquam urbs munita*] præsidium & munitio est, qua se & alios communicatis beneficiis defendit a malo. 16 *Quod opere suo*] confirmatio superioris propositionis a consilio justi bona comparantis: ut Ephes. 4.28. g Heb. *opus justi* opus *in vitam.* *In vitam*] id est, ad necessitatem suæ & aliorum vitæ. *In peccatum*] id est, non ut necessitati, sed ut voluptati, aut depravatis suis studiis inserviat. 17 *Iter ad vitam*] altera pars de recipiendis documentis & correctionibus a proximo, versibus quinque. hoc (inquit) vitæ institutum, & ratio his sapientiæ monitis conformata, salutare est exemplum & documentum ad vitam; ut contrà [illegible] exemplum atque documentum avocat a vita. 18 *Qui tegit odium*] exegesis præcedentis membri, qua exponit Schelomo duo illorum genera qui correctionem derelinquunt: ut suprà versu 10. nimirum hypocritas, & refractarios stolidos. 19 *Multitudine verborum*] id est, neuter istorum liberatur a peccato, quascunque excusationes facti aut simulationes præ se ferat; [illegible] acquiescit reprehensionibus ut desinat malefacere.

sectio

fectio: sed "cohibet labia sua intelligens.

20 "*Velut* argentum lectissimum *est* lingua justi, "animus improborum perparvi *est*.

21 Labia justi pascunt multos, stulti verò [h] dementiâ "moriuntur.

22 "Benedictio Jehovæ ipsa ditat, "neque addit molestiam secum.

23 "Prout ludus *fuerit* stolido facere scelus; & *exercere* sapientiam; viro intelligenti:

24 Quod [i] formidat improbus, id eveniet ei; [k] quod autem desyderant justi, dabit *Deus*:

25 ‖ Ut tanquam transeunte turbine "non *extet* improbus: " justo verò sit fundamentum [l] perpetuum.

26 "Ut acetum "dentibus, & velut fumus "oculis; ita *est* "piger " mittentibus ipsum.

27 "Reverentia Jehovæ adjicit dies, anni verò improborum decurtantur.

28 Spes justorum "*est* lætitiæ, expectatio verò improborum "perit.

29 "Robori *est* cuique integro " via Jehovæ, contritioni verò operariis iniquitatis.

30 Justus [m] nunquam dimovetur, improbi verò "non inhabitabunt terram.

31 " Os justi "abundè profert sapientiam: a lingua verò [n] perversitatum rescissa est.

32 Labia justi " experientur benevolentiam, os verò improborum pœnam [o] perversitatum.

Cohibet] id est, non obmurmurat, sed acquiescit reprehensioni, edoctusque factum suum damnat.

20 *Velut argentũ*] hæ duæ sententiæ ponuntur hortationis loco ad sanctè accipiendas reprehensiones, doctrina (inquit) virorum bonorum & præstantissima est, hoc versu; & utilissima atque salutaris, sequente.

Animus improborum] nimirum sermone ipsorum explicatus nihili faciẽdus est.

h Heb. *defectu cordis.*

21 *Moriuntur*] tantum abest ut alios pascant.

22 *Benedictio Jehovæ*] tertium documentum de causa eorum quæ suprà exposita sunt: hæc (inquit) omnia contingunt divinitus, ut suprà versu 3.

Neque addit molestiam] id est, perfectissimè ditat, procul ab omnibus molestiis quæ improbis comparatæ sunt, versibus sequentibus. 23 *Prout ludus*] id est, prout ex animo fecerint bonum aut malum, ita Deus reddet secundum opera ipsorum, Rom. 2.6. i Heb. *formido improbi.* k Heb. *desyderium justorum.*

‖ *Psal.* 14. 25 *Non extet*] id est pereat: ut deinceps exponitur inde a ver. 27. ista antithesis. *Justo verò sit*] ut Matth. 7.24. & 16.18. l Heb. *seculi.*

26 *Ut acetum*] secundum improborum genus, qui non malum quidem perpetrant, sed omittunt faciendum bonum. Est autem membrum ἀνανταπόδοτον. quasi dicat, ut facienti scelus, suum scelus rependitur; ita etiam deserenti officium suum, & molestiam afferenti aliis restituetur sua molestia. *Dentibus*] quos aceti vis hebetat. *Oculis*] quos infestat fumus, molestiaque afficit. *Piger*] id est, quisquis deserit officium suum, synecdochicè. *Mittentibus ipsum*] non tantum ad legationem, sed etiam ad omne opus & officium ipsius. 27 *Reverentia*] bonos a maleficiis abstrahens, & in officiis continens, contrà quàm faciunt improbi. 28 *Est lætitiæ*] nimirum quia est ad vitam, versibus sequentibus. *Perit*] ac proinde tristissima est, versibus sequentibus. 29 *Robori*] adversus omne malum & contritionem. *Via Jehovæ*] id est, administratio.

m Heb. *in seculum non.* 30 *Non inhabitabunt*] in seculum scilicet, sed brevi excindentur. 31 *Os justi*] his duobus versibus Schelomo superiora documenta contrahens exponit tum duo vitæ sermonumque genera, hoc ver. tum eventa, sequente. n Heb. *eversionum.* 32 *Experientur*] id est, fructum percipient, hi benevolentiæ Dei, illi perversitatis suæ. o Heb. *eversionis: metonymia.*

Caput XI.

Schelomo documenta proponit de simplicitate, modestia, integritate, justitiaq́; hominum in privatis & publicis rebus: item de prudentia in sermonibus habendis & dijudicandis, consiliisq́; & officiis præstandis, de honore mulieris, de beneficentia viros mulieresq́; decente, de domestica administratione, ac postremò de documentorum & castigationum usu.

1 LANCES [a] dolosæ abominationi *sunt* Jehovæ: pondus verò integrum acceptum *est* ei.

2 "Advenienti superbię evenit ignominia: apud modestos autem *est* sapientia.

3 Integritas rectorum "deducit eos: at perversitas perfidiosorum "devastat eos.

4 "Non prodest substantia die excandescentiæ: justitia autem eripit a morte.

5 Justitia integri " dirigit viam ejus, at improbitate sua concidit improbus.

6 Justitia justorum eripit ipsos, at "ærumnâ *suâ* perfidiosi capiuntur.

7 Cùm moritur homo improbus, perit expectatio; etiam "spes [b] valentissima perit.

8 Justus ex angustia liberatur, & devenit improbus in locum ejus.

9 "Ore hypocrita corrumpit proximum suum; at "scientiâ justi liberantur.

10 "De bono justorum, & cùm pereunt improbi, "exultat urbs cantu.

11 Benedictione rectorum effertur urbs: ore autem improborum destruitur.

12 "Spernente proximum suum [c] demente, vir [d] prudentissimus surdum agit.

13 "Ambulans *cum* detractione revelat arcanum: at fidus [e] animo tegit rem.

14 Ubi non *sunt* prudentia consilia, corruit populus; salus autem *est* in " amplitudine consiliarii.

15 [f] Omnino confringitur, qui " spondet pro extraneo: " qui autem odit complodentes, securus *est*.

16 "Mulier [g] gratiosa continet honorem, ut [h] potentiores continent divitias.

17 Beneficus *est* [i] sibi ipsi "vir benignus, "turbat autem carnem suam crudelis.

18 "Improbus [k] comparat præmium " falsum, serentis verò " justitiam merces *est* fida:

19 [l] Probè adhærens justitię *serit* ad vitam; sectans verò malum, ad mortem suam.

20 [m] Abominationi *sunt* Jehovæ perversi [n] animo: accepti verò ei integri viâ.

21 "[o] Conjunctis operis non consequitur impunitatem malus, "semen verò justorum liberat se.

22 "Velut monile aureum ad rostrum porci, *est* mulier pulchra & aversans rationem.

23 Desyderio justorum tantummodo bonum, expectationi improborum *provenit* " excandescentia.

24 Est qui dispergens, tamen augetur amplius; sed qui cohibet se a recto, tantummodo "ad egestatem.

25 [p] " Animus beneficus pinguis efficitur; & qui ubertim communicat, idem amplius [q] "profundet.

26 Comprimentem triticum, execrabuntur [r] populares: benedictio autem *incumbet* capiti venum dantis.

a Heb. *doli, abominatio Jehovæ: & lapis integer, beneplacitum ejus: sic infrà ver. 20.*

Levit. 19.35. *Deut.* 25.13.

2 *Advenienti*] id est, superbia parit ignominiam autori suo: modestia verò sapit, & sibi ab ignominia præcavet.

3 *Deducit eos*] per totam hanc vitam, usque in tranquillissimum securitatis portum; prout sequentia explicant usque ad versum 9. *Devastat*] id est, profligat & perdit.

4 *Non prodest*] quin devastetur ab excandescentia & invadente morte: ut suprà 10.2.

5 *Dirigit viam*] id est, erectum conservat in via.

6 *Ærumna sua*] id est, qua alios onerant perfidè.

7 *Spes valentiss.*] id est, judicio ipsius firmissima & fulta maximis viribus.

b Heb. *multarum virium.*

9 *Ore*] id est, falsis & simulatis verbis alios eodem perducit, quò devenit ipse.

Scientia] id est, cognitione falsitatis & cautione prudente se ipsos a corruptione servant.

10 *De bono*] verborum ἐρπλοκὴν, quæ est in contextu Hhebraico, evidẽtiæ causa mutavimus.

Exultat] propter bona ab illis pervenientia ad cives, & ab istis mala, sequen. versu.

12 *Spernente*] id est, contemptim onerante contumeliis, & rodẽte calumniis: ut sequen. versu.

c Heb. *defectu cordis.*

d Heb. *prudẽtiarũ.*

13 *Ambulans cum*] ut Levitici 19.16.

e Heb. *spiritu.*

14 *Amplitudine*] id est, in consiliario amplo, prudentibus consiliis variisque instructissimo.

f Heb. *confringendo confringitur.*

15 *Spondet pro*] id est, fidem suam interponit negotiis alienis.

Qui autem odit] id est, qui tanquam odisset, improbat eorum levitatem qui porrectis dexteris temerè fide jubent, suprà 6.1.

16 *Mulier gratiosa*] id est, quæ prædita reverentia Dei ornatur occulto illo cordis homine, sito in corruptione lenis & quieti spiritus, qui est coram Deo pretiosus, & apud omnes bonos gratiosus, infra 31.30 & 1. Petri 3.4. g Heb. *gratiæ.* h Heb. *violenti.* i Heb. *animæ suæ vir benignitatis.*

17 *Vir benignus*] qui aliis benefacit; ut contrà crudelis, qui a benefaciendo abstinet. *Turbat carnem*] id est, se ipsum damno afficit, naturæ & humanitatis leges abjiciens: ut duo sequentes versus explicant. 18 *Improbus*] nimirum crudelis iste, superiore versu. k Heb. *facit opus falsitatis: sic Levit.* 19. 13.

Falsum] tum quia fallit ipsum quicquid præmii loco expectavit, tum quia longè diversum præmium consequitur, ver. 19. *Justitiam*] id est, beneficium: ut suprà observatum est 3.27. l Heb. *probus justitiæ: similem consecutionem, vide suprà 4. ver.* 18. m Heb. *abominatio Jehovæ: ut suprà ver.* 1. n Heb. *corde: beneplacitum ejus.* 21 *Conjunctis operis*] id est, licet contendat omnes nervos, omnes machinas admoveat, omnia adjumenta comparet. o Heb. *manu ad manum: ut infrà* 16.5. *Semen*] id est, non tantùm ipse, sed etiam posteri liberantur. quasi dicat, iste ascitis multis se unum nequit liberare, hujus verò causa bene est multis. 22 *Velut monile*] i. tam decet insanam pulchritudo, quàm monile suem. 23 *Excandescentia*] i. malum quo ringantur atq; excandescant: synecdoche. 24 *Ad egestatẽ*] i. non potest non maledici & fieri egens avaritia istius. p Heb. *anima benedictionis.* 25 *Animus beneficus*] i. quisquis ex animo benefacit, amplius Dei benedictione ditabitur. metaphora, ut Judic. 3.29. q Heb. *faciet.* *Profundet*] i. novis bonis quæ profundat, a Deo cumulabitur. r Heb. *natio.*

27 Stu-

27 Studiosè quærens bonum *alii*, conquirit benevolentiam: quærenti verò malum, ipsi eventurum est.
28 Qui confidit in divitiis suis, ipse decidet; at tanquam ramus justi efflorescent.
29 Qui conturbat domum suam, possidebit ventum; & stultus, servus *efficietur* sapienti *f* animo.
30 Fructus justi *est fructus* arboris vitæ, cùm disciplina imbuit animas sapiens.
31 En justum, in terra hac rependitur *ei*; quanto magis improbo & peccatori?
32 Qui amat eruditionem, amat scientiam: qui verò odit correptionem, brutus *est*.

27 *Conquirit benevolentiam*] id est, eam sibi conciliat apud Deum & homines: sic concludit superiorem sermonem de beneficentia.
28 *Decidet*] ut folium marcidum, aut putridus ramus.
Tanquam ramus] virescens, frondescens, florescens, &c. sic accipitur Nechē. 8. 16.
29 *Qui conturbat*] stulta administratione sua.
Possidebit ventum] id est, faciet ut sua possessio in ventos abeat, sitque totus vacuus, quasi dicat, aërem tantum habebit. *Et stultus*] id est, imò ne se ipsum quidem possidebit; debebit animam, quod aiunt. f Heb. *corde*. 30 *Est fructus arboris vitæ*] id est, vivificus est doctrina sua. 31 *Rependitur ei*] id est, castigatur a Deo in hac vita peccatorum nomine: sic accipitur 1. Petri 4.17. 32 *Qui amat*] id est, justus, qui castigationibus Dei acquiescit, gratias de illis agit, eisque excitatur ad sapiendum magis ac magis; ut Psal 94.12.

CAPUT XII.

Bonis benevolentia Dei, malis judicium denuntiatur: mulierum conditio, cogitationum & sermonum fructus; misericordiæ, sedulitatis, justitiæ, humilitatis, veritatis, integritatisque, & contrà exitus proponitur, quem attribuit Deus: & explicata prudentum hominum, diligentium, justorumque ratione, æterna illorum vita prædicatur.

1 BONUM provehit benevolentia a Jehova: at virū a sceleratum condemnat.
2 Non stabilitur homo improbitate, radix autem justorum non dimovetur.
3 Uxor b strenua corona *est* mariti sui; sed tanquam putredo in ossibus ejus *est* ea quæ pudefacit.
4 Cogitationes justorum *sunt* c justæ; astuta consilia improborum, d dolosa.
5 Verba improborum e insidiantur sanguini; os autem rectorum eripit illos.
6 Evertunt se improbi ita ut non sint: familia autem justorum stabit.
7 Pro ratione intellectus sui laudabitur vir: sed perversus f animo erit contemptui.
8 Melior *est* qui agnoscit se vilem & servum habet, eo qui se extollit honore & deficitur cibo.
9 Curat justus vitam jumenti sui: miserationes autem improborum sunt *miserationes* crudelis.
10 Qui colit tellurem suam, satiatur cibo; qui verò sectatur g vana, *est* h demens.
11 Desyderat improbus præsidium malorum, sed radix justorum dat *illud*.
12 In defectione labiorum *est* tendicula mali, at egreditur ab angustia justus.
13 Ex fructu i oris *sui* vir satiatur bonus, etiam retributionem operum suorum homo recipit sibi.

1 Supra 8.35.
a Heb. *scelerum*.
2 *Non stabilitur*] sed eradicatur, quo modo accipiendum esse docet antithesis.
Radix] id est, justitia ipsorum radicata in Christo per benevolentiam Dei: sic infrà 11.
3 *Uxor strenua*] qualis describitur infrà capite ultimo.
b Heb. *roboris*.
Corona] id est, decus & gloria; ut 1. Corinth 11.7.
Putredo] id est, malum tabificum, exedens & consumens virum.
Eaque] id est, malè morata, quæ suis est pudori.
c Heb. *juris*.
d Heb. *doli*.
e Heb. *insidiari: infinitivus pro præsente: sic evertere se proximè seq. versu*.
5 *Illos*] quorum sanguini insidiantur improbi.
7 *Laudabitur*] id est, tandem laudem consequetur, ita dispensante Deo: hujus rei exemplum seq. versu apponitur. f Heb. *corde: sic deinceps*. 9 *Miserationes crudelis*] id est, planè nullæ. g Heb. *vacuus*. 10 *Vana*] id est, inutilia & aliena a functione & conditione sua, ut ex priore membro colligitur. h Heb. *defectus corde. Suprà* 10.14. *infrà* 18.7. 11 *Malorum*] id est adversus mala. quasi dicat, vellet quidem stabiliri & defendi ab omni malo; sed inane est desyderium ejus: ut suprà ver.2.
12 *In defectione*] id est injustus suis ipsius verbis sibi mortem parat, & omnem angustiam. *Egreditur*] id est, aut cavet ab angustia justè expenso sermone suo, aut se, cùm inciderit, ab ea liberat: ut seq. ver. i Heb. *oris viri satiatur bonus, & retributionem manuum hominis reducit: vide Gen* 9.6. 13 *Etiam*] amplificatio, qua transitur a sermone ad opera, seq. ver.

14 Via stulti recta *videtur* in oculis ipsius; at qui auscultat consilio, sapiens est.
15 Stulti ipsius indignatio eodem die agnoscitur, tegit verò ignominiam astutus.
16 Efflat veritatem qui indicat quod k justum est, testis autem falsissimus efflat l dolum.
17 Est qui pronuntiat similia m transfodienti gladio; at lingua sapientum, medicinæ.
18 Labium n verax stabilitur in æternū; donec momentum transfigam, lingua o falsa.
19 Dolus *recidit* in cor fabricantium malum; in consiliarios autem pacis, lætitia.
20 p Non abjicietur justus in ullam molestiam, improbi autem pleni erunt malo.
21 Abominationi *sunt* Jehovæ labia q fallacia; qui autem agunt r fideliter, accepti sunt ei.
22 Homo callidus tegit scientiam, animus autem stolidorum proclamat stultitiam.
23 Manus sedulorum dominabitur, s dolosa autem erit t tributaria.
24 Sollicita anxietas in animo viri deprimit illam, res autem bona lætificat illam.
25 Excellentior *est* proximo suo justus, at via improborum seducit eos.
26 Non assabit v dolosus quod venando ceperit, substantia autem hominis pretiosa sedulus fruitur.
27 In itinere justitiæ *est* vita, & via semitæ ejus x immortalis est.

15 *Tegit*] id est, cohibet se ab indignatione, quæ ipsi futura esset ignominiosa.
k Heb. *justitiam*.
l Heb. *falsitatem*.
m Heb. *transfossionibus gladii: hypallage*.
n Heb. *veritatis*.
18 *Donec momentum*] id est, falsi non amplius momento durant, seq. versu.
o Heb. *falsitatis*.
19 *Dolus*] id est, ipsi suo dolo intermuntur, quod tristitiam adfert gravissimam.
p Heb. *non abjicietur in justum ulla molestia: hypallage*.
20 *Non abjicietur*] id est, quæcunque molestia obtingat ei, non permanebit abjectus in ea, suprà ver.12.
q Heb. *falsitatis*.
r Heb. *fidem, benevolentia ejus: ut suprà* 11.1. *supr.* 10.4.
22 *Tegit scientiam*] id est, tectam & reconditam penes se habet, neque effundit temerè.
s Heb. *doli*.
t Heb. *in tributum*. 24 *Deprimit illam*] id est, manum (de qua in præcedente versu) remissam & segnem efficit metus sollicitus de futuro malo. *Lætificat*] id est, alacrem & promptam efficit fructus præsentis boni. 25 *Seducit eos*] cum se anteponant justis & excellentiores esse judicent, idque (ut versu seq. docetur) falsissimè. 26 *Non assabit*] id est, inter os & offam multa illi accident incommoda, & impedimenta fruendi boni quod captaverat. v Heb. *vir doli, venationem suam*. x Heb. *nec mors*. 22 *Immortalis*] similem vocis compositionem vide infrà 30.31.

CAPUT XIII.

Disciplina studiosis, bonis, modestis, diligentibus, veracibus, & integris suę promissiones apponuntur, & contrà: divitiarum commoda & incommoda, usus sapiens & consultus, & ratio eas comparandi exponitur: spei, doctrinæ, sapientię, prudentięque effecta; item veritatis, & disciplinæ, conversationisque consequentia ostenduntur; & bonis viris opes, liberos, vitamque bene instituentibus bona denuntiantur, improbisque mala.

1 FILIUS sapiens *auscultat* eruditioni patris; at derisor ne ulli *quidem* auscultat increpationi.
2 a Fructu oris *sui* quisque fruitur bonus, anima verò perfidiosorum *fructu* violentiæ.
3 Qui custodit os suum, conservat b se ipsum: qui divaricat labia sua, contritio *eveniet* ei.
4 Desyderio permovetur anima ipsius pigri, sed nihil aderit: anima verò sedulorum efficietur pinguis.
5 Rem c falsam odit justus, improbum verò *illa* reddit fœtidum atque pudefacit.

1 *Derisor*] Stultè ludificans sapientiæ documenta: ut opponitur sapienti, suprà 9.7. & 8. & 12.
a Heb. *de fructu oris viri comedit bonum: ut suprà* 12.13.
2 *Violentiæ*] ut Gen. 6.11.
3 *Custodit*] ne videlicet extra metas officii sui excurrat, aut divagetur sermone.
b Heb. *animam suam*.
Divaricat] id est, distendit quodammodo & prostituit os suum ad sermones quoslibet, ut impurum scortum, præter officium suum: metaphora a pedibus scorti; Jechezk. 16.25. 4 *Desyderio*] id est, tantummodo desyderat, nec quicquam consequitur; verborum [illegible] ad perspicuitatem trajecimus. *Efficietur pinguis*] id est, suprà quàm optat, cumulabitur bonis: ut suprà 11.25. c Heb *falsitatis*. 5 *Odit justus*] velut fœtidam & putentem aversatur. *Improbum*] id est, at contrà improbus tantopere diligit & amplexatur falsitatem; ut malit putridus esse & exosus omnibus bonis, quàm ab ea discedere.

6 Justitia

6 Justitia custodit integrum viâ, improbitas verò *pervertit d peccatorem.

7 Est qui divitem se jactat cùm desint omnia; item qui pauperem se fingit, cui substantia *est* ampla.

8 "Redemptura vitæ viri sunt divitiæ suæ: at pauper non audit increpationem.

9 " Lux justorum e clara erit; at lucerna improborum extinguetur.

10 f "Merâ superbia *vir* edit jurgium, at penes consultos *est* "sapientia.

11 Substantia "ex vanitate, diminuetur: qui autem congregat "manu, augebit *eam*.

12 Spes protracta ægrum efficit g animum: "arbor autẽ *est* vitæ, desyderium adveniens.

13 || Contemptor "verbi, corrumpetur ille: qui autem reveretur præceptum, ipse donatur pace.

14 Doctrina sapientis *est* "scaturigo vitæ, ad recedendum a tendiculis mortis.

15 h Successum bonum dat "gratia, via autem perfidiosorum *est* aspera.

16 Omnis astutus agit scientiâ, stolidus autem pandit stultitiam.

17 Nuntius "improbus incidet in malum; legatus autem i optimæ fidei, " medicinam facit.

18 Paupertas & ignominia *erit* k abstrahenti se ab eruditione: qui autem servat correptionem, "honorabitur:

19 "Desyderium effectum suave erit animæ *hujus*, at "abominationi *est* stolidis recedere a malo.

20 Qui ambulat cum sapientibus, sapientior fiet: qui verò se consociat stolidis, efficietur pejor.

21 Peccatores insectatur malum, justos autem compensat bonum.

22 Bonus possessionem tradit l nepotibus, suntque reconditæ justo opes peccatoris.

23 m "Multus *est* cibus novellantibus pauperibus: sed est qui consumit se n inertiâ.

24 Qui cohibet virgam suam, odit filium suũ: qui autem amat eum, tempestivè imbuit eum eruditione.

25 ||"Justus comedit ad satietatem animæ suæ; venter autem improborum eget.

6 *Pervertit*] id est, eversum perdit.
d Heb. *peccati virum*.
8 *Redemptura*] id est, divitiæ, æque ac paupertas, sua habent commoda, atque incommoda: nam ut divitibus ad vitam hanc commodæ sunt divitiæ, & pauperibus paupertas incommoda; sic contrà illæ divitibus sunt incommodæ, quia plurima creant ... aliis pericula possessori suo: paupertas verò commoda saltem eo nomine, quòd animus liber est ab invidorum insidiantium metu, & cantat vacuus coram latrone viator.
9 *Lux justorum*] id est, justi... vita, gloria, & gaudio in æternũ perfruentur: pro eo quod est, justi in luce sua lætabuntur: ut Psal. 97. 11.
e Heb. *lætabitur*.
f Heb. *tantum in superbia*.
10 *Mera superbia*] id est, inconsulto & ferociente animo.
Sapientia] industriè cavens ab accendendis, inflammandis aut fovendis jurgiis.
11 *Ex vanitate*] id est, quibuscunque vanis rationibus, aut falsis nefariisve comparata.
Manu] i. justo labore suo: metonymia.
g Heb. *cor*.
12 *Arbor autem*] id est, proprium medicamentum, & salutare animo ægro ex desyderio.
||1. Sam. 2. 30.
13 *Verbi*] nimirũ divini, quod posteà præceptum & doctrinam vocat.

14 *Scaturigo*] id est, perennis vita: ut suprà 10. 11. h Heb. *secundationem bonam: ut Psalm*. 111. 10. *& suprà* 3. 4. 15 *Gratia*] id est, reverentia Dei & sapientia gratiosa: ut supra 11. 16. 17 *Improbus*] id est, infidus dat pœnas infidelitatis, & sibi nocet. i Heb. *fidelitatum*. *Medicinam facit*] id est, sibi & aliis prodest, cùm rei veritatem exponit, & bona fide facit officium suum. k Heb. *abstrahenti eruditionem* a se: *ut suprà* 1. 25. 18 *Honorabitur*] id est, divitiis & honore florebit. 19 *Desyderium*] id est, hic qui correctionem recipit; fructũ tranquillum justitiæ percipiet, & desyderiorum suorum: Heb. 12. 11. *Abominationi est*] id est, fugit stolidus castigationes, & abhorret ab earum usu; ac proinde non explebitur desyderio suo; sed paupertate & ignominia obruetur. Oratio ἀνταποδοτική, quales multas hoc libro inveniri diximus suprà 1. 7. l Heb. *filiis filiorum*. m Heb. *multitudo escæ*. 23 *Multus est cibus*] id est, non potest non abundare pauper, cùm sedulus est, & se vel in horrentibus locis colendis occupat: divitem verò sua exedit inertia, cujus bona hoc pacto ad justum transferuntur. n Heb. *in non officio*. ||Psal. 37. 16. 25 *Justus*] id est, justo, qui ex fide vivit, semper est satis: improbis verò nunquam.

Caput XIIII.

Mulieris officium, recti, modestiæ, diligentiæ, veritatis, studii ad sapientiam tenendã consequentiæ, & conversationis leges, judiciiq; in probandis institutis vitæ, adhibita prudentia, exponuntur: personarũ pro ratione opum acceptio damnatur; labor, sapientia, veritas, & reverentia Dei commendatur, civitatis decus, & civium inter se officia humanitatis, justitiæ, & prudentis obsequii prædicantur.

1 "SAPIENTUM fœminarum *quæque* "ædificat domum suam; stulta autem manibus suis destruit eam.

2 "Qui ambulat a rectè, reveretur Jehovam: præfractus verò viis suis, spernit eum.

3 Ori stulti inest "baculus superbiæ; labia verò sapientum "conservant ipsos.

4 Cùm desunt "boves, "præsepe mundum *est*; amplitudo autem proventuum, *est* viribus bovis.

5 Testis b optimæ fidei non mentitur, ||efflat autem mendacia testis c falsus.

6 Quærenti derisori sapientiam, ea non extat; scientia autem, prudenti "facilis est.

7 Abi a conspectu viri stolidi, & d *quem* nosti non esse præditum verbis scientiæ.

8 ||Sapientia astuti, *est* advertere ad viã suam; stultitia autem stolidorum, ad dolum.

9 " Stultos conciliat reatus; inter rectos autem, " quod acceptum est *conciliationem facit*.

10 e "Animus agnoscit f suam ipsius amaritudinem; & in lætitia ipsius non intermiscet se "extraneum *quicquam*.

11 Domus improborum perdetur: tentorium autem rectorum florebit.

12 Est via *quæ* recta *videtur* in conspectu virorum, cujus finis *est* "viarum ad mortem.

13 Etiam ex risu dolet animus: & g tandem lætitia *fit* mæror.

14 Viis suis satiabitur *vir* averso animo, *absistit* autem h a consortio ejus vir bonus.

15 Fatuus credit omnibus rebus, astutus autem advertit ad gressum suum.

16 Sapiens timens recedit a malo; stolidus verò "infert se, adeò præfidens est.

17 i Præceps irâ efficit stultitiam, sed k viro circumspectissimo *est* odio.

18 Possident fatui " stultitiam; astuti autem "coronamentum texunt scientiæ.

19 Incurvant se mali coram bonis, & improbi ad portas justi.

20 Etiam proximo ipsius odio est pauper, amici autem divitis multi *sunt*.

21 Contemptui proximo suo futurus est "peccator *iste*: qui autem gratiam facit pauperibus, ô beatum illum.

22 Nónne " errant qui fabricant malum? benignitas verò & fides *est* fabricantium bonum.

23 In omni "labore *est* emolumentum; at l " in verbo labiorum tantùm, egestas *est*.

24 "Corona sapientum *sunt* divitiæ ipsorum, stultitia stolidorum stultitia *manet*.

25 Liberat animas testis m verax, "conflat autem mendacia n dolosus.

26 In reverentia Jehovæ *est* fiducia o valida,

1 *Sapientum*] Quæ Deum timent, & domesticas suas occupationes curant in sanctificatione & modestia.
Ædificat] id est, servat & auget familiã: translatio a structoribus.
2 *Qui ambulat*] i. ex genere vitæ, veluti fructibus, homo cognoscitur, utrum pius sit an impius.
a Heb. *in rectitudine sua*.
3 *Baculus superbiæ*] id est, sermones arrogantissimi, quos velut baculos ferulasq; audientibus subministrat, ut cædatur ipse.
Conservant] quia sapientes modum & prudentiam sermonibus suis adhibent, ne sibi aut ulli sint damno.
4 *Boves*] aratores videlicet, domiti & assuefacti culturæ: synecdoche, pro operariis omnibus.
Præsepe mundũ] i. omnia vacua, synecdochicè: ut Hamos 4. 6.
b Heb. *fidelitatum*.
||Suprà 12. 16.
Suprà 3. 34.
c Heb. *falsitatis*.
6 *Facilis*] inventu, ut quæ se omnibus exhibet, suprà 1. 20. & 8. 1.
d Heb. *non nosti labiorum scientiæ*.
ὑστέρησις.
||Suprà 13. 20.
9 *Stultos conciliat*] id est, improborum animos conjungit scelerum communicatio.
Quod accept.] id est, quicquid Deo & rectis hominibus probatur, hoc rectos alios cum aliis conciliare solet.
e Heb. *cor sic deinceps*.
10 *Animus*] αἴτιον superioris sententiæ: malefici maleficos amant, & recti rectos; nam ita est comparatus singulorum animus, ut probet omnia, quæ grata sunt adjungat sibi, & quæ ingrata amaraq; sunt refugiat. f Heb. *animæ suæ*.
Extraneum] id est, alienum, abs quo abhorret animus. 12 *Viarum ad*] ut ostendunt duo sequentes versus. g Heb. *fine suo*. h Heb. *a juxta eum*. 16 *Infert se*] nimirum in malum, quod sequentis versus exemplum commonstrat.
i Heb. *brevis irarum*. k Heb. *viro cogitationum*. 18 *Stultitiam*] id est, frustum stultitiæ suæ recipiunt, metonymicè: de quo sequent. ver. *Coronamentum*] id est, scientiæ suæ fructum gloriosissimum consequuntur. 21 *Peccator iste*] qui pauperem odit, & colit divitem. 22 *Errant*] id est, absunt ab itinere vitæ, ad quam benignitas & veritas Dei ducit. 23 *Labore*] id est, sedula occupatione hominis ad functionem suam. l Heb. *verbum labiorum tantùm egestati est*: *hypallage*. *Verbo labiorum*] id est, ubi quiescunt cætera membra ab operibus suis, & lingua tantùm occupatur, estque actuosissima strepitu inani suo.
24 *Corona*] id est, ornamento sunt divitiæ ad sapientiam accedentes: stultorum verò possessorum stultitiam nulla ex parte minuunt. m Heb. *veritatis*.
25 *Conflat*] ut animas perdat. n Heb. *doli*. o Heb. *roboris*.

qui [t] filiis suis esse solet receptui.

27 ‖Reverentia Jehovæ *est* scaturigo vitæ, ad recedendum a tendiculis mortis.

28 In multitudine populi *est* decor regis; at defectu nationis contritio dominatoris *advenit*.

29 [p] Tardus ad iram abundat intelligentia: [q] ‖ præceps autem animo excitat stultitiam.

30 [o] Vita carnium *est* animus sanans; putredo verò ossium, invidentia.

31 Qui opprimit tenuem, probro afficit [u] opificem ejus: hunc autem honorat, qui gratiam facit egenti.

32 In malum suum impellit se improbus; [u] recipit se etiam in morte sua justus.

33 In animo prudentis requiescit sapientia: *quæ* autem *est* [r] in stolidis *stoliditas*, [u] se cognoscendam exhibet.

34 Justitia exaltat gentem, [s] probro autem *est* nationibus peccatum.

35 Benevolentia regis erga servum intelligentem; excandescentia autem ejus erit contra [u] pudefacientem.

26 *Filiis suis*] quos genuit in Christo semine incorrupto verbi, ut in sui reverentia ambulent.
‖ *Suprà* 13.14.
p Heb. *longus irarum*.
q Heb. *brevis spiritu, attollit*.
‖ *Sup. ver.* 17.
30 *Vita carnium*] id est, vir animo humano atque benefico (qui propterea metaphorice sanans appellatur) toto corpore bene habet, lætus vitam transigit, & alios lætificat: invidiæ verò tormentum ne valentissimas quidem partes corporis integras relinquit; sed eas tabefacit, corrumpit, putriditate infestat, & fœtidum omnium judicio totum hominem reddit.

31 *Opificem*] id est, Deum: vide Matth. 25.35. & seq. 32 *Recipit se*] a malo, adeò ut ne mors quidem ipsa sit ipsi mala. r Heb. *in medio stolidorum*. 33 *Se cognoscendam*] id est, diu dissimulari non potest: est autem hic ellipsis contrarii: ut Gen. 18, 19. s Heb. *probrum nationum*. 35 *Pudefacientem*] ut suprà 10. 5.

CAPUT XV.

Leges sermonum qui inter homines habentur, & bona ex legitimo illorum usu consequentia, Dei judicium de bonis & malis, stultorum fastidium in documentis boni & tota sorte sua: iracundiæ, pigritiæ, stultitię, imprudentiæ, carnalium studiorum, superbię, avaritiæ, temeritatis in homines & in Deum, immodestiæque erga doctrinam animi, & contrà, consequentia explicantur.

1 [u] RESPONSIO mollis avertit æstum iræ: verbum autem [a] molestum excitat irã.

2 Lingua sapientum bonam profert scientiam: os autem stolidorum eructat stultitiam.

3 In omni loco oculi Jehovæ *sunt*, speculantes malos & bonos.

4 Curatio linguæ, [u] arboris vitæ *est*: [u] perversitas autem ex ea, *velut* confractio a vento.

5 Stultus *est qui* spernit eruditionem patris sui; qui autem observat correptionem, valde astutus *est*.

6 In domo justi robur *est* magnum: quod autem ad proventum improbi, [u] conturbatur.

7 Labia sapientum spargunt scientiam: [b] animus autem stolidorum, [c] quod abest a recto.

8 [u] Sacrificium improborum, abominationi *est* Jehovæ: oratio autem rectorum, [d] accepta *est* ei.

9 Abominationi *est* Jehovæ via improbi; eum autem qui sectatur justitiam, diligit.

10 [u] Eruditio *videtur* mala derelinquenti iter; qui odit correptionem, morietur.

11 Sepulchrum & perditio coram Jehova *sunt*, quantò magis [e] animi hominum?

1 *Responsio*] quatuor primi versus de oratione sermonis nostri, docent primum quę consequantur ex hominum sermone, hoc versu: deinde quæ sit sermonis habendi ratio, nimirum ut adhibeatur scientia, ver. 2. & reverentia Dei omnia pernoscentis, ver. 3. ac postremò bona & mala consequentia illustrantur comparationibus, ver. 4.
a Heb. *molestiæ*.
4 *Arboris vitæ*] id est, medicina salutaris atque vivifica.
Perversitas] id est, cùm lingua perversè agit, subitas & vehementissimas calamitates affert.
6 *Conturbatur*] videlicet nullo negotio, adeò infirmus est.
b Heb. *cor: sic deinceps*.
c Heb. *non rectum*.

8 *Sacrificium*] id est, quantumvis solennis & sumptuosa cultus divini ostentatio: cui simplex justorum oratio comparatur. d Heb. *benevolentia*. 10 *Eruditio*] distributio improborum qui abominationi sunt Jehovæ, superiore versu; alii (inquit) apertè eruditionem fugiunt, & viam justam: alii verò odium animo dissimulant, & illudunt hominibus specie cultus Dei; sed penitissimas illorum cogitationes perspicit Deus, seq. versu. e Heb. *corda filiorum hominis*.

12 Non diligit [u] derisor corripientem se, sapientes non adit.

13 Animus lætus bene afficit [u] vultum: & dolore animi [u] spiritus frangitur.

14 Animus prudentis quærit scientiam: os autem stolidorum pascitur stultitia.

15 Omnes dies [u] pauperis, mali *sunt*: [f] læti autem animo, *sunt* [u] convivium juge.

16 Melius *est* parum cum [u] reverentia Jehovę, quàm thesaurus amplus [u] ubi *est* vexatio.

17 Melius *est* cibarium oleris ubi *est* dilectio, quàm bovis saginati ubi *est* odium.

18 Vir [g] iracundus miscet contentionem, longanimis autem sedat litem.

19 Via [u] pigri *est* velut [u] sepimentum spinosum: iter autem rectorum [u] aggestum *est*.

20 ‖Filius sapiens lætificat patrem, stolidus autem homo spernit matrem suam.

21 Stultitia, lætitiæ est [h] dementi; at [i] vir intelligens rectè ambulaturus est.

22 [k] Irritæ fiunt cogitationes, cùm deest [l] consilium: at ‖ in amplitudine consiliariorum assurgit *cogitatio*:

23 [u] Lætitia huic viro est *ex* sermone oris sui: nam res tempore suo, ô quàm bona *est*!

24 Iter vitæ [u] sursum *est* intelligenti, ut recedat [u] a sepulchro deorsum.

25 Domum superborum [u] evellit Jehova, constituit autem terminum [u] viduæ.

26 Abominationi *sunt* Jehovæ cogitationes mali; mundorum autem *sermones*, *sunt* sermones amœni:

27 Conturbat domum suam, qui [m] deditus est quæstui; qui verò odit dona, victurus est.

28 Animus justi meditatur ad loquendum: os autem improborum [u] eructat mala.

29 [u] Procul abest Jehova ab improbis, orationem autem justorum exaudit.

30 [u] *Ut* lumen oculorum lætificat animum, *ita* auditio bona pinguefacit ossa.

31 Auris auscultans correptioni vitę, [n] [u] inter sapientes commorabitur.

32 Qui [o] abstrahit se ab eruditione, spernit animam suam: qui autem auscultat correptioni, possidet animam.

33 [u] *Anteit* reverentiam Jehovæ eruditio sapientiæ, [u] & ante honorem abjectio.

12 *Derisor*] ut suprà 3.34. id est, contemptor Dei doctrinam odit, doctosque pariter doctrinæ nomine.
13 *Vultum*] id est, totum hominem, synecdochicè.
Spiritus frangitur] i. veluti anhelus & suspiriosus efficitur homo, & respiratio ipsius quasi interscinditur.
15 *Pauperis*] i. hominis sua sorte minimè contenti, ut sequentia ostendunt.
f Heb. *boni cordis*.
Convivium juge] id est, tam sunt jucundi dies homini quiescenti in sua sorte, quàm si semper lautissimis epulis aleretur.
16 *Reverentia*] animum hominis tranquillante.
Ubi est vexatio] id est, ubi possessor animo fluctuat atque incertus est, quia destituitur reverentia Dei.
g Heb. *æstuantis iræ*.
19 *Pigri*] qui pigratur officium facere, & recta colere.
Sepimentum] id est, ita lenta est atque difficilis, ac si tota spinosa & salebrosa esset.
Aggestum] id est, facillimum & commodissimum, velut instrato aggere.
‖ *Suprà* 10. 1.
h Heb. *defecto corde*.
i Heb. *vir intelligentiæ diriget ambulare*.
k Heb. *irritas facere cogitationes: infinitus pro finito modo*.
l Heb. *arcanum*.
‖ *Suprà* 11. 14.

23 *Lætitia*] id est, vir iste sapiens & consiliis amplissimus plurimum recreatur & gratulatur sibi, cùm videt consilia sua bene cecidisse, & prout dixerat evenisse. 24 *Sursum*] id est, in cœlis vita est, ac proinde cogitat de cœlestibus, & ad cœlestia tendit: Philip. 3:20. & Coloss. 3.1. *A sepulchro*] id est, a morte, quam studium harum rerum terrestrium esset allaturum. 25 *Evellit*] id est, funditus & radicitus perdit. *Viduæ*] id est, humilium abjectorumque, synecdochicè. m Heb. *quæstuosus quæstus: ut suprà* 1. 19. 28 *Eructat*] temere incogitanterque profundit. 29 *Procul abest*] id est, non exaudit: humanitus dictum. 30 *Ut*] id est, quemadmodum oculus rerum bonarum aspectu hominem totum afficit, ita etiam auris rerum bonarum salutariumque auditu, de quibus sequentes versus. n Heb. *in medio sapientum*. 31 *Inter sapientes*] id est, in salute erit, quam sapientibus attribuit Deus. o Heb. *abstrahit eruditionem: ut suprà* 1. 25. 33 *Anteit*] id est, antequam vir sapientiam obtineat & reverentia Dei ducatur, quę caput est sapientiæ, eum erudiri oportet in documentis sapientiæ. *Et ante honor.*] id est, ordo idem est fructuum qui ex eruditione & reverentia Dei percipiuntur: nam eruditioni abjectio & humilitas; sapientiæ verò & reverentia Dei conjunctus est summus honor, quo Deus sui timentes prosequitur.

CAPUT XVI.

Singularis Dei administratio scientiaque prædicatur, propter quam homines ad fidem & obsequium ejus revocantur: reverentibus ipsum gratia & pax, superbis ruina denuntiatur: etiam reges quacunque autoritate sint ad idem officium provocantur: sapientiæ, justitiæ, modestiæ, studii in verbo Dei, eloquentiæ, fidelisque doctrinę fructus exponuntur:

cogita-

cogitationum nostrarum sermonumque alienorum probatio docetur, venerandæ senectutis autoritas, & hominis animum suum cohibentis virtus commendatur: postremò abdicata fortuna omnia eventa tribuuntur Deo.

1 ‖ PENES hominem *sunt* ¹acies *cogitationum* ᵃanimi, sed a Jehova *est* sermo linguæ.

2 Ut omnibus ᵇ viis *suis* vir purus videatur in oculis suis; tamen ²perpendit spiritus Jehova.

3 ‖ ³Devolve in Jehovam ³facta tua, ³cogitationesque tuas; & comparabuntur.

4 ⁴Omnes operatus est Jehova propter se, etiamque improbum ad diem mali:

5 Abominationi *est* Jehovæ omnis altus animo; ᶜ conjunctis operis non consequitur impunitatem.

6 ⁶Benignitate & veritate expiatur iniquitas: quamobrem ⁶reverentiâ Jehovæ, recede a malo.

7 Cùm benevolentia prosequitur Jehova vias alicujus, etiam inimicos ejus pacatos reddit ei.

8 Melius *est* parum cum justitia, quàm ᵈ amplissimus proventus cum injuria.

9 ‖ Animus hominis excogitat viam suam, sed Jehova statuit gressum ejus.

10 ¹⁰Sagacitas in*sideat* labiis regis, in judicio ne prævaricetur os ejus.

11 ¹¹Scapus & lances judicii Jehovæ *sunt*, opus ejus *sunt* omnia ᵉ pondera loculi.

12 Abominationi *sit* regibus committere improbitatem: nam justitiâ stabilitur solium.

13 ᶠAccepta *sunto* regibus labia justa; & loquentem recta, rex diligito.

14 *In* æstuante ira regis *sunt* ¹⁴nuntii mortis; sed vir sapiens expiabit eam.

15 ᵍ ¹⁵In lucida facie regis vita *est*, cujus benevolentia *est* ¹⁵velut densa nubes pluviæ serotinæ.

16 ‖ Comparare sapientiam, ô quàm melius *est* auro effosso; & comparare prudentiam, optatius argento!

17 ¹⁷Agger rectorum *est* recedere a malo; conservat ʰ seipsum, ¹⁷qui custodit viam suam.

18 Ante confractionem superbia, & ante lapsum ⁱ alti *sunt* spiritus.

19 Melius *est* ¹⁹submissum esse spiritu cũ mansuetis, quàm ¹⁹ ‖ partiri spolium cum superbis.

20 Qui attendit ²⁰ad verbum, consequitur bonum; & qui confidit Jehovæ, ô beatum illum!

21 Sapiens animo vocandus est prudens, ²¹suavitas autem labiorum addit disciplinam.

22 ‖ ²²Scaturigo vitæ *est* intelligentia ᵏ possidentis ipsam: at eruditio stultorum, *scaturigo* ²²stultitiæ.

23 Animus sapientis intelligenter moderatur os suum, & per labia sua addit disciplinam.

24 ²⁴Ut favus mellis *sunt* sermones amœni; res dulcis animæ, & sanans ˡ ossa.

25 ‖ Est via *quæ videtur* recta in conspectu hominis, cujus finis *est* viarum ad mortem.

26 ᵐ ²⁶Ipse molestus molestiam affert sibi. nam reflectitur in ipsum ²⁶os ejus.

27 ²⁷Vir nequam ²⁷effodit malum; cujus labiis insidet, velut ignis adurens.

28 Vir ⁿ perversitatibus deditus immittit contentionem, & ²⁸susurro ²⁸disjungit ²⁸ducem.

29 ²⁹Vir ᵒ violentus pellicit proximum suum, ut deducat eum ᵖ viâ iniquâ:

30 ³⁰Connivens oculis suis dum cogitat res perversas; ³⁰concidens ᵠ sermones suos, perficit malum.

31 Corona ʳ ornatissima *est* canities, ³¹*quæ* in via justitiæ invenitur.

32 Melior est longanimis robusto; & qui dominatur ˢ in animum suum, eo qui capit civitatem.

33 ³³In gremium conjicitur sors: a Jehova autem *est* ³³tota ratio ejus.

‖ *Infrà* 19.21.
1 *Acies cogitat.*] id est, innumeras quidẽ cogitationes homo versat animo; sed ne hiscere quidẽ potest, aut movere linguam sine dispositione Dei.
a Heb. *cordis: sic deinceps.*
b Heb. *viis viri purus videatur: ut Gen.9.6.*
2 *Perpendit*] id est, quasi numero & pondere pernovit omnia, ut qui potentior est corde nostro 1.Joan.3.20.
‖ *Psalm.*37.5.
3 *Devolve in*] documentum ex superioribus: quasi dicat, cùm extra ipsum nulla sit operatio, & nulla cogitatio quamvis abstrusa eum fugere possit; vide ut te committas ei.
Facta tua] de quibus ver.1.
Cogitationes] de quibus ver.1.
4 *Omnes operatus*] ætiologia præcedentium a creationis fine, cujus ipse Deus in singulis rationem habet, & a nobis rationem haberi par est: summus est (inquit) creationis finis, gloria Dei; quæ optimè lucet atque explicatur tum in salute æterna vasorum misericordiæ, tum in perditione vasorum iræ destinatorum exitio, Rom.9.22.
c Heb. *manu ad manum: ut sup.*11.21.
6 *Benignitate*] miserentis Dei, ut patris benignissimi.
Reverentia] ut studiosus filius fugit offensam patris.
d Heb. *amplitudo proventuum.*
‖ *Jirmeja* 10.23.
10 *Sagacitas*] id est, cõsultissima prudẽtia in rebus dijudicandis, præcavendis, & veluti addivinandis: nam vox Hhebræa media est sive anceps, quæ non tantùm in malam partem accipitur, sed etiam in bonam, hîc & Jeschahh.3.3. vide Jechezk.13.6. 11 *Scapus*] ætiologia superioris præcepti, quod judicium Dei ac non hominum est, Deut.1.17. & 2.Chron.19.6. judicii autem accuratissimam observationem figurat enumeratis trutinæ partibus. e Heb. *lapides: metonymicè.* f Heb. *benevolentia regum, labia justitiæ.* 14 *Nuntii mortis*] id est, omnia tum minitantur mortem. g Heb. *in luce faciei.* 15 *In lucida facie*] id est, cùm placido & sereno vultu, jucundoque respicit. *Velut densa nubes*] id est, non tantùm vitam servat, sed etiam omnibus bonis ad saturitatem cumulat. ‖ *Supr.*3.14. 17 *Agger rectorum*] id est, velut in loco circummunito, aggesto, tuto, editoque versantur, qui cavent a malo: metaphora. h Heb. *animam suam.* *Qui custodit*] id est, qui se continet in isto aggere. i Heb. *altitudo spiritus.* 19 *Submissum esse*] id est, humiliter se gerere, ut qui ab hoste victi & sub jugum missi sunt. *Partiri spolium*] id est, insolescere, seque elatè gerere, ut cùm milites victoria parta partiuntur prædam. ‖ *Supr.*11.2. 20 *Adverbum*] Dei, ut sequente membro ostenditur. 21 *Suavitas*] id est, facundia sive eloquentia permagna est ad prudentiam accessio, quâ alios in prudentia vir bonus & sapiens informare possit.

‖ *Supr.*13.14.
22 *Scaturigo vitæ*] id est, intelligentia subsidio eloquentiæ adjecto exposita, vitam conservat suis discipulis, & contrà.
k Heb. *domini ipsius, id est, intelligentis: simile supr.*1.17.
Stultitiæ] ac proinde mortis.
24 *Ut favus*] id est, sermones pii sunt jucundi, utiles, & necessarii animæ, & corpori.
l Heb. *os.*
‖ *Supr.*14.12.
m Heb. *anima molesti.*
26 *Ipse molestus*] id est, qui res molestas aut temerè, aut improbè eloquitur.
Os ejus] id est, molestus sermo in ipsum recidit, metonymicè.
27 *Vir nequam*] id est, malignus & maledicus.
Effodit] id est, omnibus artibus pervestigat viam perficiẽdi mali: metaphora a cuniculariis.
n Heb. *perversitatũ.*
28 *Susurro*] id est, emissarius, explorator, qui captat rumores quos auribus amicorum insusurret ad inflammandas lites. *Disjungit*] supple ab amico, pro eo quod est dissensiones excitat: eclipsis relati: ut Levit.21.4. *Ducem*] id est, principem amicitiæ, amicum summum: ut infrà 17.9. & Psalm.55.14. 29 *Vir violentus*] id est, omnes juris, æqui & boni, leges perfringens: quo sensu violentia ferè accipitur, ut Gen.6.11. o Heb. *violentiæ.* p Heb. *non bona.* 30 *Connivens*] descriptio improbi, de quo superiore versu, a signo oculorum & a sermone; quos accommodare dicitur ad consilia sua pessima, donec perfecerit. *Concidens*] id est, non apertè explicans cõsilium suum: sed dolosè ea tantùm in medium afferens, quæ ad perducendos homines judicat profutura, & studiosè amputans contraria. q Heb. *labia sua, metonymicè.* r Heb. *ornatus.* 31 *Quæ in via*] id est, quæ piè & justè vitam trãsigit; non autem omnis canities promiscuè. s Heb. *in spiritum suum.* 33 *In gremium*] id est, nihil est tam fortuitum judicio hominum, quam cùm sors in gremium aut urnam conijcitur; fortuitus enim videtur eventus sortis: attamen ne sors quidem ipsa casu fortuitò contingit; sed Deus infinita providentia sua quicquid sorte accidit, sigillatim disponit. *Tota ratio*] id est, singularis singularum rerum dispensatio, quam infinita Dei providentia in infinitum rebus omnibus adhibet singulatiter.

CAPUT XVII.

Pacis & prudentiæ bonum Deo probatæ explicatur; malignitas & contemptus pauperum condemnatur; propagatio generis, dignitas incorrupta, charitatis officia, reprehensionum effecta, evitatio stultorum, maleficorum, rixosorum, injustorum, & insipientium, certorum amicorum comparatio, litigiosorum, perversorumque declinatio; malum generis depravati, tristitiæ, corruptionis, temeritatis injustæque reprehensionis, & modestiæ bonum enarrantur.

1 ‖ MELIOR est buccea *cibi* sicci, quicum *est* tranquillitas; quàm domus ¹plena ᵃ mactatis animalibus, in qua *sit* contentio.

2 ²Servus intelligens dominatur in filium ²pudefacientem, & ²inter fratres partitur possessionem.

3 ³Fusorium vas argento *adhibetur*, & catinus auro: qui autem probat corda, *est* Jehova.

‖ *Supr.*15.17.
1 *Plena mactatis*] id est, lautissimarum epularũ locus, ac vino abũdantium, quo invalescente contentiones fervent.
a Heb. *mactationibus contentionis.*
2 *Servus intelligens*] id est, prudentia infimos extollit, summos verò dejicit imprudentia. *Pudefacientem*] ut suprà 10.5. *Inter fratres*] id est, hæreditatem cum fratribus adit, filii pudefacientis loco. 3 *Fusorium vas*] id est, omnia probant homines arte, præterquam hominum mentes: quas unus Deus scrutatur Jirmejæ 17.9. & 10.

4 Maleficus attendit ad [b] sermonem molestum, [c] fallax autem advertit ad linguam [d] ærumnosam.

5 || Qui subsannat pauperem, probro afficit opificem ejus; qui delectatur calamitate, [e] non impunis erit.

6 Corona senum *sunt* [f] nepotes, & ornamentum filiorum *sunt* patres ipsorum.

7 " Ingratus *est* stulto [g] sermo excellentiæ, multò magis ingenuo sermo [h] vanus.

8 " *Velut* [i] gemma gratissima, *est* munus in oculis [k] dediti ei; " quocunque spectet, prosperatur.

9 " Qui tegit defectionem, quærit dilectionē: qui verò " renovat rem, disjungit " ducem.

10 Urit increpatio prudentem, magis quàm si [l] percutias stolidum centies.

11 Tantùm rebellionem quærit malus: tandem " nuntius crudelis mittetur in eum.

12 " Occurrat ursa orba in virum, ac non stolidus in stultitia sua.

13 Qui reddit malum pro bono, non amovetur malum a domo illius.

14 " Laxat aquas, *qui est* caput contentionis: quare antequam " sese immisceat, litem ipsam desere.

15 Qui [m] absolvit improbum, & qui [n] condemnat justum; abominationi Jehovæ *sunt* æquè ambo.

16 " Ecquare pretium *est* in manu stolidi: cùm ad possidendum sapiētiam animus desit *illi*?

17 Omni tempore diligit, qui amicus est; & frater in angustia " enascitur.

18 Homo [o] demens " complodit manum, spondens sponsionem " ante amicum suum.

19 " Diligit defectionem, qui diligit jurgium: [p] " ampliat januam illius, qui quærit fracturam.

20 Perversus animo non [q] consequetur bonum, & versutus lingua sua incidet in malū.

21 Qui gignit stolidum, *gignit* ad mœrorem sibi; neque lætaturus est pater stulti.

22 Animus lætus " bene medicinam facit, spiritus autem fractus exsiccat " ossa.

23 Munus e sinu " improbus accipit, ad pervertendum itinera juris.

24 " Adest faciei prudentis sapientia, " oculi autem stolidi *vagantur* ad extremitatem terræ.

25 Indignationi *est* patri suo filius stolidus, & amaritudini genitrici suæ.

26 Mulctare etiam justum, non *est* bonum: percutere ingenuos, præter rectum *est*.

27 Cohibet sermones suos [r] vir scitus; & " frigidus *est* spiritu, vir [s] intelligens.

28 Etiam stultus [t] quietè consistens, sapiens reputatur; obthurans labia sua, prudens.

b Heb. *labium molestia*.
c Heb. vir *falsitatis*.
d Heb. *ærumnæ*.
|| *Supr*. 14.31.
e Heb. *non innocēs erit: Exod*. 20.7.
f Heb. *filii filiorum*.
7 *Ingratus est*] si homo nihili (inquit) elegantes sermones & libero homine dignos iniquè ferre solet; quanto magis vir ingenuo & liberali animo sermones illiberales & vanos odisse debet?
g Heb. *labium: sic deinceps*.
h Heb. *falsitatis*.
8 *Velut gemma*] id est, munus corruptionis in constupradis judiciis gratiosissimum est apud avaros judices; ac proinde facit, ut qui judicia corrumpit optatum suum consequatur.
i Heb. *lapis gratiæ*.
k Heb. *domini sui: sic supr*. 1.19.
Quocunque] id est, ad quemcunq; finem munus corruptionis oblatum sit, is succedit ex sententia animi.
9 *Qui tegit*] id est, qui defectiones & offensas partium inter ipsas dissimulat, is optimus est amicitiarum conservator & conciliator.
Renovat] id est, recordando refricat & offensiones instaurat.
Ducem] ut supra 16.28.
l Heb. *percutere*.
11 *Nuntius crudelis*] id est, carnifex, aut quisquis est administer judiciorum Dei in stultum non resipiscētem plagis.
12 *Occurrat*] id est, satius fuerit in hoc quàm in illud incidere: de gravitate autem periculi ab ursis vide 2. Schemu. 17.8. & Hosch. 13.8.
14 *Laxat aquas*] id est perinde facit ac si ora stagnorum & emissaria reseraret, quibus exundet aqua, & abripiat quosque obvios: neque de integro obthurandi & coërcendi aquas facultatem habet. *Sese immisceat*] id est, fundatur, & exundet latius, quasi dicat, principiis obsta. m Heb. *justificat*. n Heb. *improbat*. 16 *Ecquare*] quasi dicat, nihil prodest stulto, imò miserum est manibus plenis esse, & animo nullo, aut planè vacuo: indignus est bonis, qui dedignatur sapientiam. 17 *Enascitur*] id est, emergit vis amicitiæ illius germanæ, quæ prius secundis rebus non fuerat explorata. o Heb. *defectus corde*. 18 *Complodit*] ut suprà 6.1 & 11.15. *Ante amicum*] id est, levissimè, non expectans dum rogetur ab amico suo ut fidejubeat. 19 *Diligit*] id est, autor contentionum & inflammator rixosus diligit omne malum, cùm nullum malū non oriatur ex cōtentionibus. p Heb. *exaltat*. *Ampliat*] id est, quo magis procurat ut dissuantur & disrumpantur amicitiæ contentionibus excitatis, eò majorem januam nequitiæ & defectioni aperit. q Heb. *inveniet*. 22 *Bene medicinam*] id est, bene afficit hominem totum, adeò salubris est. *Ossa*] i. etiam intima & valentissima corrumpit. 23 *Improbus*] sive litigator dans munus depromptum e sinu suo, sive judex accipiens. 24 *Adest faciei*] id est, ipse vultus sapientis constans & placidus index est sapientiæ. *Oculi*] id est, oculi ipsi stultorum inconstantes & vagi sunt, adeò ut animorum instabilitatem indicent, & vacuitatem sapientiæ. r Heb. *sciens scientiam*. 27 *Frigidus*] id est, moderatus, continens, sedatus animo, qui non præceps exardescit in iram; sed ab æstu animi prudenter cavet.

s Heb. *intelligentiæ*.
t Heb. *silens: ut Exod*. 14.14.

CAPUT XVIII.

Obstinatorum notæ, improbitatis fructus & sapientiæ, judiciorum æquitas in sermonibus & prudentia, susurronum pigrorumq́; damna, fiduciæ in Deum fructus, confidentiæ in divitias & temeritatis effecta, patientiæ & prudentiæ bona maximè in contentionibus, linguæ usus, piæ uxoris utilitas, divitum pauperumq́; ratio, & amicitiæ necessitas exponuntur.

1 " Pro desyderio quærit [a] cerebrosus, [b] omnibus quæ sunt " immiscet se.

2 Non delectatur " stolidus intelligentia, sed [c] " iis quæ existunt in animo ipsius.

3 || Adveniente improbo advenit etiam contemptus, & cum [d] ignominioso probrum.

4 || *Velut* aquæ profundæ *sunt* verba ore viri præstantis *enunciata*; torrens eructans, *est* " scaturigo sapientiæ.

5 || Accipere [e] personam improbi non *est* bonum, pervertere justum in judicio.

6 [f] Sermones stolidi ineunt contentionem, & os ejus " contusiones advocat.

7 Os stolidi contritioni *est* ei, & labia ejus tendicula [g] vitæ ejus.

8 " Verba susurronis similia *sunt verbis* eorum qui sæpenumero contusi sunt: attamen ea descendunt " in penetralia ventris.

9 Etiam se gerens remissè in opere suo, " frater est [h] disperdenti.

10 || Turris [i] robusta *est*, nomen Jehovæ; quò accurrens justus, in edito collocatur.

11 || Substantia divitis *est tanquam* urbs [k] munita ejus, & tanquam murus editus in cogitatione ipsius.

12 || Ante confractionem attollit se animus viri: anteit verò honorem abjectio.

13 Respondenti [l] aliquid, cùm nondum audierit: *id* [m] stultum *est* ei & ignominiosum.

14 Spiritus viri " sustentat ægritudinem ipsius, spiritum autem fractum quis attollat?

15 Animus prudentis " possidet scientiam, & auris sapientum " quærit scientiam.

16 Donum hominis [n] " in lato collocat eum, & ante faciem magnatum adducit eum.

17 " Justus *videtur* qui primus est in lite sua; donec adveniente proximo ejus, pervestiget illum judex.

18 Contentiones [o] submovet sors, & inter robustos dirimit.

19 " Frater defectione provocatus *firmior est* urbe munita, & contentiones *horum sunt* ut vectis arcis.

20 || Fructu oris [p] cujusq; satiatur venter ejus,

1 *Pro desyderio*] id est, vir αὐθάδης, pervicax, in sensu animi sui cōquiescēs, aliena consilia spernens, seque ab omnium cōsortio & communicatione subducens, denique nihil non fastidiens præ se, nihil procurat nisi pro libito.
a Heb. *dissparāt se*.
b Heb. *in omni scientia*.
Immiscet se] aliorum pro desyderio rebus æquè alienis ac suis.
2 *Stolidus*] nimirum cerebrosus ille, & pervicax.
c Heb. *revelationibus se cordis sui: intuitivis pro participio*.
Iis quæ existunt] id est, omnibus quæ ipsi veniunt in mentem.
|| *Supr*. 11.2.
d Heb. *viro ignominiæ*.
|| *Supr*. 13.14.
4 *Scaturigo*] id est, os sapientis profundens & communicans largè sapientiam.
|| *Deut*. 1.17.
e Heb. *vultum*.
f Heb. *labia*.
6 *Contusiones*] id est, sibi accersit malum: ut seq. vers.
g Heb. *animæ*.
8 *Verba susurronis*] id est, susurro apud eos quorum perniciē machinatur, se quasi maximè abjicit, Dei & homines testatur, fidem implorat, & omnibus nervis contendit ut abjectissimus esse videatur ad tegendas fraudes suas, & conciliādam fidem: ut Psalm. 10. 10. *In penetralia*] id est, cor ipsum transfigunt. 9 *Frater est*] id est, alter bonorum dissipator est: propè tantundem facit, quantum helluones, nepotes & patrimoniorum decoctores. h Heb. *domino disperditionis*. || Psal. 61.4. & 91.14. i Heb. *roboris*. || *Supr*. 10.15. k Heb. *roboris*. || *Supr*. 16.18. & 15.33. l Heb. *verbum sive rem*. m Heb. *stultitia est ei & ignominia*. 14 *Sustentat*] id est erectum conservat, & consolatur in afflictionibus ejus. 15 *Possidet*] id est, ita obtinet, ut eam sibi adimi non sinat ulla ægritudine aut malo. *Quærit scientiam*] si ea amplius opus habeat ad sustentandum se. n Heb. *dilatat eum*. 16 *In lato collocat*] id est, liberat eum ab angustia, & evehit. 17 *Justus*] id est, qui primus causam ad judicem defert, justam causam videtur agere, donec audiatur adversarius & de lite cognoscatur; aut, si nulla sese offert cognoscendi ratio, sors litigantes dirimat, seq. vers. o Heb. *cessare facit*. 19 *Frater*] i. fratrum offensorum iræ sunt acerbissimæ & violentissimæ: quæ non citius domari possint, quā expugnari munita oppida, nec citius frangi, quàm vectes validissimi. || *Supr*. 12.13. & 13.2. p Heb. *pro-*

proventu labiorum suorum *quisque* satiatur.

21 Mors & vita *sunt* q in potestate linguæ: 'prout *quisque* amat uti ea, comedet fructum ejus.

22 ‖ ' Consequitur bonum, qui consequitur uxorem; ut provehit benevolentia a Jehova.

23 Supplicationes eloquitur pauper, dives autem loquitur dura.

24 r Viro cui sunt amici, colenda *est* amicitia: 'Est enim amicus conjunctior fratre.

q Heb. *in manu.* 21 *Prout quisque*] id est, ut severit, ita metet: maledicentia quidem mortem, vitam verò bonus usus linguæ. ‖ *Inf.* 19.14. 22 *Consequitur bonum*] videlicet cùm inde a creatione non fuerit bonum hominem esse solum, Gene. 2. 18. ordinem autem verborum evidentiæ causa invertimus. r Heb. *viro amicorum.* 24 *Est enim amicus*] id est, inveniuntur amici, qui plus quàm fraternas amicitias colunt; ut suprà 17.17.

Caput XIX.

Integritatis laus, inconsideratæ vitę reprehensio, divitiarum pretium, & paupertatis usus, falsitatis, elationisq́; in stolidis & servis indignitas, clementia, regia autoritas, domestica mala a liberis & uxore obvenientia, pigritia, obedientia, misericordia, liberorum institutio, cogitationum a Deo prę stattio, beneficentia, reverentia Dei integra, fatuorum informandorum ratio, filiorum institutio, falsorumq́; testium malitia & pœna exponuntur.

1 MELIOR est pauper ambulans a integrè, 'divite perverso labiis suis qui *quidem* est stolidus.

2 'Æquè b cujus non dignoscit animus quod non est bonum, ac præceps pedibus peccat.

3 Stultitia hominis pervertit viam ipsius, & 'adversus Jehovam indignatur c animus ejus.

4 ‖Substantia addit amicos multos, tenuis autem ab amico suo disjungitur.

5 ‖Testis falsitatum non impunis erit, & conflator mendaciorum non proripiet se.

6 Multi precantur faciem ingenui, & quisq; amicus adhæret viro d munifico.

7 Omnes fratres pauperis odio habent eum; 'etiam qui amicus ejus *est*, *singuli* procul absunt ab eo: 'persequenti verbis, non adsunt.

8 'Possidet animum, qui diligit e se ipsum; observat intelligentiam ad f consequendum bonum.

9 ‖Testis falsitatum non erit impunis, & conflator mendaciorum peribit.

10 ‖'Non decet stolidum oblectatio, multò minus servum dominari in principes.

11 ‖ Intellectus hominis g longanimem efficit eum; & ornamento *est* ei, 'præterire defectionem.

12 ‖'Ut rugitus leonis juvenis, *est* indignatio regis; ut ros autem super herbam, benevolentia ejus.

13 ‖h Ærumnarum causa *est* patri suo filius stolidus, '& stilla continua jurgia mulieris.

14 Domus & substantia possessio *est* i patria, ‖ ' a Jehova autem *est* uxor intelligens.

15 ‖'*Dedita* pigritiæ, quæ injicit altum soporē; & dolosa anima esuriet.

16 Qui observat præceptum, servat k seipsum; qui spernit vias suas ' supplicio affectus morietur.

17 'Mutuat Jehovæ, qui gratiosè largitur tenui; & beneficium ipsius rependet ipsi.

18 Castiga filium tuum, dum est spes; & l ad perniciem ejus ne condonato animus tuus:

19 'Magnus esto irarum æstu, condonando mulctam: *dicens* te, si eripias, deinde amplius m mulctaturum.

20 Ausculta consilio, & accipe eruditionem: ut sapias n tandem.

21 ‖ Multæ cogitationes insunt animo cujusq; sed consilium Jehovæ ipsum stabit.

22 'Quod summè o desyderet homo, *est* benignitas ipsius: at melior est pauper ' viro mendace.

23 Reverentia Jehovæ p vitalis est: 'nam satur *præditus ea* commoratur, nec visitatur malo.

24 ‖Abditam habet piger manum suam 'in sua manica, etiam ad os non reducit eam.

25 'Si derisorem percutias, fatuus fiet astutus: & corripiendo prudentem, intelliget scientiam.

26 'Devastat patrem, fugat matrem; filius 'pudefaciens, & afficiens probris:

27 'Desine, fili mi, ut ausultes eruditioni, aberrare a sermonibus scientiæ.

28 Testis nequam deridet jus: ' adeò os improborum absorbet iniquitas.

29 Parata sunt in derisores istos judicia, & contusiones tergo stolidorum.

a Heb. *integritate sua.* 1 *Divite*] Eclipsis contrarii supplenda ex comparatione membri oppositi: vide Gen. 38. 19. 2 *Æquè*] id est, quemadmodum sibi malè consulit qui non respicit ad pedes, ut discernat iter commodum ab incommodo; ita etiam peccat, qui animo inconsyderato fertur non secernens bonū a malo: cujus inconsyderati animi consequentia exponitur ver. sequente. b Heb. *in ignorare animam non bonum.* 3 *Adversus Jehovam*] id est, non sibi, sed Deo attribuit casum suum; ut qui inconsyderatè offendit, arguit lapidem. c Heb. *cor: sic deinceps.* ‖ *Suprà* 14.20. ‖ *Infr. ver.* 9. d Heb. *doni.* 7 *Etiam qui*] id est, qui non oderunt quidem; sed tamen amicitiæ, quam verbis ostendunt, fructum nullum egenti afferunt: gradatio, ut Ijobi 6.15. & seq. & 19.12. & seq. *Persequenti verbis*] id est, quantumvis illos verbis & precibus sollicitet. 8 *Possidet animum*] id est, pauper & afflictus, si amat salutem suam, non propterea animum abjicit; sed patientia possidet animam suam, Luc. 21. 19. e Heb. *animam suam.* f Heb. *inveniendum.* ‖ *Suprà ver.* 5. ‖ *Infrà* 30.22. 10 *Non decet*] id est, stolido coveniunt flagra, suprà 10. 13. & servitus servo: non autem deliciarum copiæ, aut dominatio; quibus uti nesciunt. ‖ *Suprà* 16.32. g Heb. *prolongat iram ejus.* 11 *Præterire defectionem*] nimirum cùm aut dissimulari bona fide potest, aut ex usu & necessitate futurum est: quo argumento exempla Davidis proponuntur 2. Schem. 3.39. & 16.10. ‖ *Suprà* 16.14. & 15. 12 *Ut rugitus*] id est, lethalis est illius indignatio, & vitalis benevolentia.

‖ *Suprà* 17.25. *Infra* 27.15. h Heb. *ærumna.* 13 *Et stilla*] id est, virum familiamque exedit rixosa mulier, ut stillicidium lapidem. i Heb. *patrum.* ‖ *Supra* 18.22. 14 *A Jehova*] singulari modo. ‖ *Suprà* 10.4. & 12. & 13.4. 15 *Dedita pigritiæ*] id est, & pigri cessantes ab officio, & fraudulenti contra officium venientes judicio Dei punientur. k Heb. *animam suam.* 16 *Supplicio affectus*] hoc verbum, quia scriptura compositum est, ita visum est reddere. 17 *Mutuat Jehovæ*] id est, Jehova beneficium pauperi collatum, fert acceptum sibi. l Heb. *ad morte afficere eum: infinitivus pro nomine.* 19 *Magnus esto*] id est, quòd si videbitur condonate pœnas meritas filio; saltem increpa gravissimè, & indignationem præ te fer in peccatum ejus, addita interminatione hac; te si eripias, id est, absolvas ab hac pœna merita, eò gravius deinceps hoc nomine castigaturum, cùm in peccatum reciderit; ut Deus fecit Exodi 32.34. m Heb. *additurum* mulctam. n Heb. *in extremitate tua.* ‖ *Suprà* 16.1. & 9. 22 *Quod summè*] id est, nihil est tantopere expetendum homini, imprimis diviti, quàm ut ex animo benefaciat. o Heb. *desyderium hominis.* *Viro mendace*] id est, divite beneficentiam denegante paupertatis specie, aut non ex animo conferente. p Heb. *ad vitam.* 23 *Nam satur*] id est, vitam præsentem & futuram agit beatissimè: ut Psalm. 34, 10. & suprà 14.26. ‖ *Infrà* 26.15. 24 *In sua*] id est, piger ne tum quidem cùm opus est maximè, manum exerit extra os manicæ suæ, ut operi admoveat; sed illam adeò studiosè in ea continet, ut etiam cibum in os suum inseri patienter ferat. Manicam autem reddidimus a forma gabatæ; cujus nomen per translationem videtur manicis accommodari ironicè, hîc & infra 26. 15. 25 *Si derisorem*] id est, duobus modis instituuntur fatui: ab alieno exemplo verberibus improborum, & verbis documentisque bonorum. 26 *Devastat*] id est, filius sceleratus parentes evertit bonis; & eorum animos ita avertit a se, ut fugiant & exhorrescant ipsum. *Pudefaciens*] vide supra 10.5. 27 *Desine*] id est, totum te dedito doctrinæ sanctæ; ac propterea animum & cogitationem avocato a rerum sermonumque malorum consuetudine. 28 *Adeò os*] id est, quod ille ludificatur jus, certa malitia facit; quæ ipsum totum possidet, ac velut absorbet sermones ejus, ut nihil nisi iniquitatem crepent ructentque. Quamobrem illorum supplicium sequente versu exponitur.

Caput XX.

Ebriosorum, iras graves concitantium, pigrorumq́; vitia exponuntur: improborum probitatem sermone, & opere externo fingentium hypocrisis repudiatur; simplicitas coram Deo & hominibus commendatur; pigritiæ, falsitatis in commerciis, temeritatis, malitiæq́; damna, prudentium consiliorum usus, impietatis in parentes, subitarum opum, ultionis, falsitatis, ignorantiæ Dei, sacrilegiiq́; mala à Deo & hominum judicio obvenientia, juventutis & senectutis ornamentum, improborumq́; fręni ostenduntur.

1 [a] DERISOR *est* vinum, tumultuosus potus inebrians: ideò quisquis oberrat in eo, non sapit.

2 || Ut rugitus leonis juvenis, *est* terror regis: in quem excanduerit, peccaverit [a] in vitam suam.

3 [b] Honorificum viro *est* supersedere a lite: quisquis autem stultus *est*, immiscebit se.

4 *Qui* propter hyemem piger, non arat; mendicabit in æstate: "cùm nihil *aderit*.

5 "Ut aquæ profundę, consilium *est* in [c] animo viri; attamen vir [d] intelligens haurit illud.

6 [e] Maxima pars hominum, prædicat quisque benignitatem suam: virum autem " usquequaque [f] veracem quis inveniat?

7 Continenter ambulans in integritate sua justus, *beatus est*; beati filii ejus post eum.

8 Rex "insidens solio judiciali, ventilat in " oculis suis omne malum.

9 ||Quis dicere possit, purificavi animum meum; mundus sum a peccato meo?

10 || [g] Diversa pondera, diversæque mensuræ; abominationi *sunt* Jehovæ æquè utraque.

11 " Actionibus suis præbeat se cognoscendum etiam puer, an purum & an rectum *sit* opus ejus.

12 "Aurem audientem & oculum videntem, Jehova fecit æquè utrumque.

13 ||Ne diligito somnum, ut non efficiaris pauper; "aperi oculos tuos, satiare cibo.

14 [h] "Pessimum *est*, ait emptor; sed cùm [i] digressus fuerit, tum se ipsum laudat:

15 Est aurum & copia carbunculorum *pretiosa*: at instrumentum [k] pretiosissimum *est* labiorum scientię.

16 "Cape vestem ejus, qui spopondit *pro* extraneo; & pro aliena *spondentem*, pignerare eum.

17 "Suavis *est* viro cibus falsitatis; sed postea impletur os ejus scrupis.

18 Cogitationibus in consilio confirmator, & prudentibus consiliis gere bellum.

19 || "Revelanti arcanum, qui ambulat cum detractione; & ei qui seducitur labiis suis, ne admisceto te.

20 Maledicentis patri suo aut matri suæ, " extinguetur lucerna [l] in nigris tenebris.

21 Possessioni "acceleratæ in principio, etiam fini illius non benedicetur.

22 ||Ne dicas, rependam malum; " expecta Jehovam, & servabit te.

23 Abominationi *sunt* Jehovæ [m] diversa pondera; & lances [n] dolosæ non *sunt* res bona.

24 || A Jehova *sunt* gressus viri: " homo autem quid intelligit viæ illius?

25 "Tendicula *est* homini deglutire sacrum, & "post vota requirere.

26 "Ventilat improbos rex sapiens, postquam "convertit in eos rotam.

27 ||"*Velut* lucerna Jehovæ est anima hominis, *qua* pervestigat omnia penetralia ventris.

28 "Benignitas & fides custodiunt regem, & sustentat benignitate solium suum.

29 [o] Ornamento juvenibus *sunt* vires ipsorum, & [p] decori senibus canities.

30 [q] "Strigiles *sunt* pro malo livores, vulnus, & plagæ *pervadentes* penetralia ventris.

1. *Derisor est*] Id est, vinum ita ludificatur vinolentos, ut derisores & tumultuosi fiant; itaque apud alios præbeant sese ridiculos.
||*Suprà* 19.12.
a Heb. *animæ suæ.*
b Heb. *honor.*
4 *Cùm nihil*], id est, cùm se egentem videt, & vacuitatem solam reportat pigritiæ fructum.
5 *Ut aquæ*] id est, adeò profundæ sunt hominis cogitationes, ut nemo noverit eas, nisi spiritus hominis qui est in ipso, 1. Corinth. 2.11. sed eas tamen rimatur, observat, recognoscit, & expiscatur prudens, infrà ver. 27.
c Heb. *corde: sic deinceps.*
d Heb. *intelligentia.*
e Heb. *multitudo hominum.*
6 *Usquequaque veracem*] id est, qui quantum de se prædicat, tantundem bona fide præstet.
f Heb. *fidelitatum.*
8 *Insidens solio*] id est, jus dicens exequitur: synecdoche.
Oculis suis] id est, inspectionem faciens ipse, cognitionem habens, judicium ferens, & judicatum fieri curans, synecdochicè.
|| 1. *Reg.* 8.46.
g Heb. *lapis: & lapis.*
|| *Deut.* 25.13. & 14.
Suprà 11.1. & 16. 11.
11 *Actionibus suis*] id est, nemo unquam sit hypocrita, aliudve lingua aut opere simulet, & aliud gestet animo; sed inde a pueritia se totum ad veritatem & simplicitatem componat. 12 *Aurem*] ætiologia superioris versus: veritas & simplicitas (inquit) colenda est animo & sensibus. nam Deus homini animum & sensus indidit, ac proinde cognoscit eos penitus: ut Psalmo 94.7. & sequentibus. ||*Suprà* 6.9. *& sequent. &* 19.15. 13 *Aperi oculos*] id est, invigila rebus tuis, & bene erit tibi. h Heb. *malum mali: vide Gen.* 9.25.
14 *Pessimum est*] id est, emptor ut merces minore comparet, linguam versat & commaculat mendaciis dicens, pessimum est tanti facere te mercem tuam; & tantisper (quod aiunt) aginatur dum merces auferat; profectus vero sibi mercatum suum gratulatur: sed utcunque pretiosas merces comparaverit, nihil est labiis scitis & sanctis pretiosius, sequent. versu. Similiter autem de venditore dicendum est: qui itidem ut emptor, res suas pluris faciendo pretium oblatum aversatur dicens, hui, tantam rem tam parvi facere? quamobrem sequent. versu utrumque membrum apponitur, & aurum quo emptor merces comparat, & gemmæ quas venditor pretio accepto tradit. i Heb. *digressus sibi: ut Gen.* 11.53. k Heb. *pretii.* 16 *Cape vestem*] id est, ab eo qui leviter se immiscet negotiis alienis, & fidem suam interponit temerè, ne metuito pignus exigere: nam si temerarius est in rebus suis, non sapiet in tuis: quòd vulgò dici solet, Qui sibi ipsi non sapit, nec aliis sapit: vide suprà 11.15. neque pugnat documentum hoc cum mandato Dei, Exodi 22.26. nam illic agitur de paupere fratre propter difficultates suas domesticas mutuante, hic autem de sponsore temerario; qui si pauper est, non potest creditoribus satisdare, ac proinde sponsio illius accepta esse: vide infrà 22.26. 17 *Suavis est*] id est, primùm quidem delectat virum falsitatis fructus: sed postea damnosus est & exitialis: ut suprà 9.17. & sequent. & 14.12. ||*Suprà* 11.13. 19 *Revelanti*] id est, consilia ini cum sapientibus: cave a malitiosis detractoribus, & ab imperitis futilibusque viris. 20 *Extinguetur lucerna*] id est, omni prosperitate privabitur, planè maledictus erit in hac & futura vita.

l Heb. *in nigredine tenebrarum.*
21 *Acceleratæ*] id est, celeriter comparatæ: nam non possunt opes celeriter, nisi ex vanitate comparari.
||*Levit.* 19.18.
22 *Ne dicas*] id est, abstine ab omni vindicta, & vindictæ studio.
Expecta Jehovam] id est, vindictam committe Deo, dicenti, mea est ultio: Deut. 32.35.
m Heb. *lapis & lapis: ut suprà ver.* 10.
n Heb. *doli.*
||*Psal.* 37.25.
||*Suprà* 16.9.
24 *Homo autem*] id est, etsi Deus singulis hominum passibus actionibusque moderatur, tamen infinita est hominis ignorantia, cùm non intelligat; & oscitantia, cùm non animadvertat mirificam & singularem administrationem illius.
25 *Tendicula est*] id est, laqueos mortis sibi induit quisquis Deum offendit, res ipsius aut sacras aut consecrandas avertendo, id est, tollendo quod jam illius est, aut quod illi debetur retinendo. *Post vota*] id est, laborem in eo consumere, ut retineantur res votivæ & promissæ Deo; Deut. 23.21. & sequent.
26 *Ventilat improbos*] id est, bonus rex improbos ferre non potest; sed quos diligentissimè persequitur atque exterminat, ut bonus colonus paleam & eas disjungit a tritico. *Convertit in eos*] id est, excussit, velut currente rota discutiuntur grana a paleis in trituratione: de hac trituræ forma, vide Jeschahiah 28. sub finem. ||*Suprà ver.* 5. 27 *Velut lucerna*] id est, Deus in hominis animo accendit lucem, qua res penitissimas introspiciat: ac proinde regis sapientis animo prælucet, ut recognoscat improbos, terat, & ventilet: vide infrà 25. 2. & 3. 28 *Benignitas & fides*] vide Psalm. 101. o Heb. *ornamentum juvenum.* p Heb. *decus senum.* q Heb. *abstersio.* 30. *Strigiles*] id est, mali gravissimis pœnis sunt coërcendi & in officio continendi: ut equis fingendis destringendis & cogendis refractariis strigiles, calcaria, & alia ejusmodi adhibentur: ut suprà 10.13.

CAPUT XXI.

Potentissima Dei administratio justissimaq; inconsyderati animi, malè partarum opum, improbitatis, inconstantiæ etiam muliebris, invidiæq; damna; documentorum & judiciorum usus, inhumanitatis pœna, donorum vis, injustitiæ, luxus, muliebrium contentionum mala cum justi administratione comparata fructibusq; justitiæ & sapientiæ; superborum, pigrorum, improborum, mendacium, perversorumq; eventa proponuntur, & omnia sapientissimo, prudentissimoq; consilio Dei tribuuntur.

1 [a] UT *scapha in* rivis aquarum, [a] animus regis *est* in manu Jehovæ; quocunque vult, inclinat eum.

2 ||*Ut* una quaque viâ *suâ* vir rectus *videatur* in oculis ipsius; tamen perpendit animos Jehova.

3 " Exercere justitiam & jus, magis dilectum *est* Jehovæ quam sacrificium:

4 [b] Elatio *verò* oculorum, & amplitudo animi; "aratio *denique* improborum, " peccatum *est*.

5 ||Cogitationes seduli, tantùm emolumento *sunt*: omnes autem præcipitis, tantùm ad egestatem.

1 *Ut scapha*] id est, est quidem animus omnium hominum gubernaculum; quo, velut naves in mediis aquis, reguntur corpora & actiones nostræ: tamen ipsorum quidem regum animus ex se ipso permovetur, impellitur, inhibeturque; sed Deus in singulorum animis veluti clavum tenet. Est autem hoc loco ecliptica... ut suprà 5.19. a Heb. *cor: sic deinceps.* || *Suprà* 16.2. 3 *Exercere*] id est, mavult Deus obedientiam quàm sacrificium, 1. Schem. 15. 22. & Jeschahiah 1.11. & sequent. Hosche 6.6. & Micæ 6. superciliosa verò, insolens, & pharisaica improborum justitia est abominationi, sequente versu. b Heb. *efferre oculorum, &c. infinitivi pro nominibus.* 4 *Aratio*] id est, quidquid exarant & perficere improbi operibus suis moliuntur. *Peccatum*] ac proinde sunt exitio [illegible] væ: nocma. ||*Suprà* 10.4. & 13.4.

6 ‖ c ' Comportati thesauri lingua falsitatis, *ut* vanitas impelluntur: "*qui quærunt*, quærunt mortem.

7 ' Vastitas improborum diversabitur *apud* ipsos, quia renuunt exercere jus.

8 Quisquis d viâ *sua* volubilis est, is ' alienus *est*: purus autem cujus rectum *est* opus.

9 ‖ Melius est habitare " in angulo tecti, quàm *cum* muliere contentiosa, e & domo consociari.

10 Animus improbi ' desyderat malum; non gratiosus videtur in oculis ejus proximus ipsius.

11 ‖ Cùm mulctatur derisor, resipiscit fatuus; & cùm intelligentia imbuitur sapiens, percipit scientiam.

12 ' Intelligentia imbuit justum a domo improbi, qui pervertit improbos in ipsorum malum.

13 Qui obthurat aurem suam a clamore tenuis; etiam ipse clamabit, sed non exaudietur.

14 ‖ " Donum in abdito, evertit iram; & munus " in sinu, æstum iræ vehementem.

15 Lætitiæ *est* justo facere jus, contritioni verò operariis iniquitatis.

16 Homo aberrans a via intelligentiæ, " in cœtu vitæ expertium ' quiescet.

17 f Vir egens *erit*, " qui amat lætitiam; qui amat vinum & g unguentum, non erit dives.

18 ' Redemptio pro justo erit improbus, & loco rectorum perfidus.

19 ‖ Melius est habitare in terra deserti, quàm *cum* muliere contentiosa & indignabunda.

20 ' Thesaurus desyderatissimus & unguentum *est* in habitaculo sapientis: " stolidus autem homo absorbet illud.

21 Qui sectatur justitiam & benignitatem; consequetur vitam, justitiam, & honorem.

22 ' Civitatem potentium conscendit sapiens, ac dejicit robur fiduciæ ejus.

23 ‖ Qui observat os suum & linguam suam, conservat ab angustiis animam suam.

24 ' Superbi, contumacis, derisoris, nomen est illi; qui exercet excandescentiâ *suâ* superbiam.

25 ‖ Desyderium pigri ' morte afficit eum; quia renuunt manus ejus facere *quidquam*.

26 Totum diem h afficitur " desyderio; justus verò dat, " neque cohibet *manum*.

27 ‖ Sacrificium improborum abominationi *est*; quanto magis, ' cùm scelerate offert illud?

28 ‖ ' Testis mendaciorum peribit; vir autem " qui auscultat, " in æternum loquetur.

‖ Supr.10.2. & 13.11. c Heb. *opus thesaurorum*. 6 *Comportati*] id est, malè parta malè dilabuntur, & suos autores perdunt ut sequente versu. *Qui quærunt*] e-[...] verbi per *ἀναδίπλωσιν* [...] repetendi in scripturis frequens, ut suprà 17.21. & infrà 25.8. 7 *Vastitas*] id est, ipsi vastabuntur, pereuntque malo suo cum thesauris suis. d Heb. *volubilis est via viri, eclipsis*: ut Gen.9.6. 8 *Alienus est*] supple à puritate, de qua sequentibus verbis: ut Jacobi 1.8. ‖ Supr.19.13. 9 *In angulo*] id est, loco importunissimo subdio; ubi solis, ventorum, pluviæ, omnibus denique cœli injuriis sis expositus. e Heb. *idque domo consociationis*. 10 *Desyderat*] id est, flagrat invidia, & omnibus malè cupit præterquàm sibi. ‖ Supr.19.25. 12 *Intelligentia*] id est, Deus judicia sua per se aut per administros suos perficiendo in improbis, informat bonos. ‖ Supr.17.8. & 18.16. 14 *Donum*] & oblatum, & acceptum. *In sinu*] ut suprà 17.23. 16 *In cœtu vitæ*] id est, corruet ad mortem, in qua sistere gradum & in æternum manere compelletur. *Quiescet*] nimirum à sua aberratione, constrictus vinculis mortis. f Heb. *egestatis*. 17 *Qui amat*] id est, quisquis sybarissat, genio indulget, & luxui: ut duo exempla sequentia docent. g Heb. *oleum*, ut ver.20.

18 *Redemptio*] id est, in malum quod justis comparatur, improbi decident; & quasi justorum redemptura essent, obtruduntur malo: ut suprà 11.18. justi verò ab angustiis liberantur. ‖ Supr.ver.9. 20 *Thesaurus*] id est, sapiens bona & ornamenta sibi abundè comparat, & conservat parta; quæ stolidus contra abligurit. 22 *Civitatem*] id est, præstat & superat sapientia robur: ut Ecclesiastæ 9.14. & duobus sequentibus. ‖ Supr.18.21. 24 *Superbi*] id est, qui superbè facit, dignus est cui publica superbiæ nota inuratur. Hâc autem interpretationem, ex fide antiquissimi codicis manuscripti de bibliotheca Illustrissimi Principis Palatini Electoris amplexi sumus. ‖ Supr.13.4. 25 *Morte*] quia non advenit; ut dicitur supr.20.4 contrà enim arbor est vitæ desyderium adveniens; suprà 13.12. h Heb. *desyderat desyderio*. 26 *Desyderio*] tantùm abest ut bona aliis largiri possit. *Neque*] nimirum ab opere, ut piger facit: ac proinde comparat in dies quod det labore suo: ut Ephes.4.28. ‖ Supr.15.8. 27 *Cùm scelerate*] id est, scelerato animo, ut Bilhham, Numer.23. & rationibus sceleratis interdictisq; a Deo; ut Maleaci 1. ‖ Supr.19.5. 28 *Testis*] i. qui temerè mendacia pro testimonio dicit, & res incompertas inauditásq; effutit. *Qui auscultat*] i. auritus testis, etiamq; oculatus; deniq; quisquis res compertas cognitasq; testatur synecdochicè. *In æternum*] i. omni tempore & loco securè testari potest: figuratũ dicendi genus, & hyperbolicũ; ut Horatius, Serviet æternum qui parvo nesciet uti.

29 ' Obfirmat vir improbus faciem suam; rectus autem, ipse aptat viam quamque suam.

30 Nulla *est* sapientia, nullaque intelligentia, & nullum consilium; " ex adverso Jehovæ.

31 ‖ Equus aptatur ad diem prælii, sed Jehovæ *est* ipsa salus.

29 *Obfirmat vir*] id est, improbus obstinatè libidinem suam, non officium curat, & pudorem omnem abjicit: contrà verò rectus officio incumbit, neglectisque omnibus studiis & perturbationibus carnis honori suo consulit: metaphora a viatoribus quorum illi tumultuariè oberrant, hi verò circumspiciunt & comparant iter suum. 30 *Ex adverso*] id est, quæ cum sapientia, intelligentia, consiliove Dei comparari possint, aut ei obsistere: ut sequentis versus exemplo demonstratur. ‖ Psal.39. & 33.17.

Caput XXII.

Fama prædicatur non opibus, sed prudentia & timore Dei comparata: juventutis institutio, divitiarum usus, superbiæ abdicatio, simplicitatis & gratiæ cura, inertiæ & scortationis malum, puerilis disciplinæ bonum, & mala ex avaritiæ studio provenientia exponuntur: deinde proposita novæ doctrinæ commendatione subjiciuntur interdicta de non opprimendis infirmioribus, non adjungendis sibi iracundis, non exhibenda temeritate, neque movendo termino; sed diligentia ad legitimum opus adhibenda.

1 OPTATIUS est ' nomen divitiis amplis, argento & auro gratia melior.

2 " Dives & pauper inter se occurrunt, efficiente hos omnes Jehova.

3 Astutus prævidens malum abscondit se, fatui autem ' transeuntes mulctantur.

4 Præmium mansuetudinis, reverentiæq; Jehovæ; *sunt* divitiæ & honoris, & vitæ.

5 ' Aculei, laquei sunt in via perversi: qui observat animam suam, procul erit ab eis.

6 Instrue quemque puerum a ' pro ratione viæ ipsius; etiam cùm senuerit, non recedet ab illa.

7 ' Dives in pauperes dominatur: & servus fit, qui mutuatur *a* viro mutuante.

8 ‖ ' Qui seminat iniquitatem, metet molestiam: & ' virgâ excandescentiæ suæ deficiet.

9 ' Bonus oculo, ipse benedicetur; qui dederit de pane suo tenui.

10 ' Ejiciendo derisorem, simul exibit contentio; cessante autem litigio, etiam ignominia *cessabit*.

11 " Qui amat munditiem b animi; cujus inest labiis gratia, ejus amicus *est* rex.

12 Oculi Jehovæ custodiunt ' scientiam, pervertit autem res perfidiosi.

13 ‖ " Dicit piger, leo foris *est*, in medio platearum occiderer.

14 ‖ Ut fossa profunda, *est* os extranearum; qui detestationi *est* Jehovæ, corruet illùc.

15 ‖ Stultitiam alligatam animo pueri, eam virga eruditionis amovebit procul ab ipso.

1 *Nomen*] id est, fama & gloria, ut Ecclesiastæ 7.1. 2 *Dives*] ἐργασία superioris documenti: non est (inquit) bonum constans in divitiis, aut malum in paupertate positum; commeant semper, ac veluti viatores, divites in pauperum locum, pauperesque in divitum bona transeunt, autore & dispensatore Deo: sed prudentia, mansuetudo, & reverentia Dei, duobus seq. vers. nomen & gloriam comparat, quæ omnibus illis caducis divitiis longè anteponenda est. 3 *Transeuntes*] id est, temerè & impudenter quæcunque rapit animus sese inferentes, itaque subeuntes mala. 5 *Aculei*] antithesis superioris versus: ut prudentibus, mansuetis, reverentibusque Jehovam sunt opulentissimi honores & vita; sic contrà perversos confodiunt durissimi infamiæ aculei, & mortis laquei strangulant justo Dei judicio. a Heb. *secundum os*. 6 *Pro ratione viæ*] id est, omninò prout ad vitam piè, justè, honestè, & legitimè transigendam informadus est, in iis rebus quæ ad Dei cultum, hominum societatem, singulariaque officia pertinent. 7 *Dives*] cujus duo genera exponuntur ver.8. & 9. ‖ Ijobi 4.8. 8 *Qui seminat*] id est, ut sementis, ita est messis. *Virga excand.*] id est, ut arrogante sua indignatione flagellavit pauperes, ita flagellabitur, & cõsumetur flabello iræ Dei, quod sibi improbitate sua accersiverit. 9 *Bonus oculo*] id est, misericors atque beneficus. 10 *Ejiciendo*] id est, derisore præsente litigia excitantur ad ignominiam; absente verò cessant. 11 *Qui amat*] id est, hujusmodi hominem etiam reges studiosè adjungunt sibi, non ut derisorem ejiciunt: quin etiam Deus ipse curat eum studiosissimè, sequent. vers. b Heb. *cordis: sic deinceps*. 12 *Scientiam*] id est, scitam puritatem cordis, & gratiam labiorum. ‖ Sup.15.19. 13 *Dicit*] id est, laborem fugit, pigritiamque fovet quibuscunque modis, & defendit eam. ‖ Supr.7.25. & sequentib. ‖ Supr.13.24. & 19.18.

16 Qui opprimit] id est, æquè peccant qui ex impotentiorũ detrimento sua emolumenta captant, & qui beneficia quæ in pauperes jure fuissent collaturi avertunt ut ad divites transferant: proinde utrisque maledictus est Deus.

c Heb. *sibi.*

17 *Inclina*] hortatio ad documenta hæc percipienda, a suavitate & utilitate eorum, vers. 18. & 19. & a præstantia, vers. 20. & 21.

d Heb. *cor appone.*

18 *In ventre*] id est, in animo vel corde: metonymia.

e Heb. *essendo Jehovam.*

f Heb. *ducum verba: simile suprà* 8.6.

g Heb. *veritatis.*

21 *Ut referas*] id est, ut consulentibus te responsa certa & vera dare possis.

22 *Ne diripias*] sequentia documenta binis aut pluribus versibus ferè continentur, usque ad caput 25. quia singulis suæ causæ, aut eventa subnectuntur.

In porta] id est, in judicio specie juris.

16 'Qui opprimit tenuem, ut amplificet ᶜ rem suam: & qui dat diviti, tantùm ad egestatem deveniet.

17 'Inclina aurem tuam, & ausculta verbis sapientum; & ᵈ animum tuum adhibe ad scientiam meam:

18 Nam amœnum erit, si servaveris hæc 'in ventre tuo; *si* comparentur pariter in labiis tuis:

19 ᵉ *Si* fuerit in Jehova fiducia tua; *& quod* notum facio tibi hodie, etiam tu *feceris.*

20 Nónne scripsi tibi ᶠ præstantissima *documenta, posita* in consiliis & scientia,

21 Notum faciendo tibi quod certum est, sermones ᵍ veraces; 'ut referas sermonibus veritatem, missuris ad te?

22 'Ne diripias tenuem, eò quòd tenuis sit; neque conteras pauperem 'in porta.

23 Nam Jehova agit causam eorum, & rapiet rapientium eos animam.

24 ‖Ne colas amicitiam cum ʰ iracundo, & cùm ⁱ furibundo ne congrediaris:

25 Ut non discas itinera ejus, & assumas tendiculam ᵏ tibi ipsi.

26 ‖Ne sis ex complodentibus manu, ex spondentibus debita:

27 'Si non sit tibi ˡ quod reddas, quare acciperet cubile tuum ᵐ a te?

28 ‖Ne moveto terminum ⁿ antiquum, quem aptarunt majores tui.

29 Vidisti virum diligentem in opere suo? ante reges 'consistet, non consistet ante obscuros.

‖ *Sup.* 15.18. h Heb. *domino iræ.* i Heb. *viro æstuum.* k Heb. *animæ tuæ.* ‖ *Sup.* 6.1. & 11.15. 27 *Si non*] quasi dicat, qui pro alienis debitis spondet, se divitẽ, aut certè solvendo esse profitetur: quamobrem cùm ad diem solutionis ventum est, non potest se defendere exceptione legis Exodi 22.26. sed sponsione minimè præstita ita condemnatur, quasi possit ac nolit facere: quid ergo (inquit) adeo temerarius esses? vide suprà 20.16. l Heb. *ad reddendum.* m Heb. *a sub te.* ‖ *Deut.* 19.14. n Heb. *seculi.* 29 *Consistet*] id est, dignus est qui consistat; atque etiam in pretio erit per benedictionem Dei.

Caput XXIII.

Molestiæ apud principes adhibendæ, avaritiæ, & avarorum convictus fugiendi stultorum conversationis omittendæ præcepta: termini non movendi, disciplinæ tradendæ & accipiendæ, zeli sancti amplectendi, sapientiæ colendæ, comessationes fugiendi, parentum colendorum & obsequio recreandorum, & meretricis aversandæ documenta proponuntur: ac postremò ebrietatis forma effectaq; traduntur.

1 *Quando sedebis*] id est, cũ principibus summisq; viris agens, judicium & prudentiam adhibeto, ut animum tuum temperes: nam hoc a convictus ratione ad omnem cõversationem accommodandũ est ἀναλόγως.

a Heb. *consyderando consydera id quod ante te.*

Quid propositurus] id est, quem cibum sumpturus.

1 'Quando sedebis ad vescendum cum dominante, ᵃ diligenter consydera 'quid propositurus sis tibi:

2 Alioquin 'inderes cultellum faucibus tuis, si ᵇ præditus appetentia esses.

3 Ne afficiaris desyderio cupediarum ejus: est enim 'cibus ᶜ mendax.

4 Ne fatiges te ut ditescas; a 'prudentia tua desiste.

5 An facies ut involent oculi tui in eas? illico non sunt: nam ᵈ omnino comparant sibi alas; ut aquila avolat cœlum versus, *avolant.*

2 *Inderes cultellum*] id est, ipse tibi creares periculum mortis intemperantia tua. b Heb. *dominus animæ.* 3 *Cibus mendax*] id est, cupediæ aulicæ suos homines decipiunt, quia convictus aulicus & gratia est instabilis. c Heb. *mendaciorum.* 4 *Prudentia tua*] videlicet hac carnali; quæ potiùs est diffidentia, cùm homo rapitur ditescendi studio. d Heb. *faciendo faciunt.*

6 Ne vescito cibo 'maligni oculo, neque afficitor desyderio cupediarum ejus:

7 Nam 'ut æstimat *se* cum animo suo, ita ille *cibus tibi æstimandus* est: comede & bibe, dicet tibi; sed animus ejus ᵉ non adhæret tibi:

8 Buccēam tuam quam comederis, 'ipsam evomito: 'ubi corruperis, res tuæ *erunt* amœnissimæ.

9 ᶠ Audiente stolido ne loquaris; nam spernet *te* cum prudentia dictorum tuorum.

10 ‖Ne moveas terminum ᵍ antiquum, & agros 'pupillorum ne invadas:

11 ‖Nam vindex eorum fortis, ipse aget causam illorum contra te.

12 ʰ Adhibe ad eruditionem animum tuum, & aures tuas ad sermones scientiæ.

13 ‖Ne subtrahas a puero castigationem; cùm percusseris eum virgâ, non morietur:

14 Tu virgâ percutito eum: & animam ejus a sepulchro eripies.

15 ‖Fili mi, si sapit animus tuus; lætabitur animus meus, etiam ego *lætabor;*

16 Et 'exultabunt renes mei, loquentibus labiis tuis recta.

17 Ne æmuletur animus tuus peccatores, sed ⁱ reverentes Jehovæ toto die:

18 'Cùm enim sit ᵏ merces, utique expectatio tua non succidetur.

19 Ausculta tu fili mi, & sape: ac incede hâc viâ *ex* animo tuo.

20 Ne sis ex ebriosis vino, ex ˡ comessatoribus *ingurgitantibus* carne sese:

21 ‖Nam ebriosus & comessator pauper fiet, & ᵐ pannunculos induit 'dormitatio.

22 ‖Ausculta patri tuo qui genuit te; neque contemnas, cùm senuerit, matrem tuam:

23 Veritatem compara; 'ac non vendito; sapientiæ, eruditionisque, & prudentiæ.

24 ⁿ Valde exultat pater justi, genitor sapientis lætatur de eo.

25 Lætetur pater tuus & mater tua, exultetq; genitrix tua.

26 ‖Cedò, fili mi, animum tuum mihi; & oculi tui 'vias meas studiosè custodiant:

27 ‖Nam fossa 'profunda meretrix *est*, & puteus angustus aliena:

28 Etiam ipsa ut prædator insidiatur, & perfidos inter homines adjicit.

29 'Cui væ? cui eheu? cui contentiones? cui loquacitas? cui vulnera impunè? cui rubor oculorum *est?*

30 ‖Immorantibus apud vinum, euntibus ad investigandum '*vinum* mistum.

31 Ne respicito vinum, cùm rubescit: cùm ᵒ exhibet in poculo ᵖ colorem suum, 'continenter ᵠ movetur rectissimè:

32 ʳ Tandem velut serpens mordebit, & 'ut vipera punget:

6 *Maligni oculo*] id est, sordidi, praparci, & illiberalis viri, cui opponitur bonus oculo, suprà 22.9.

7 *Ut æstimatte*] id est, pluris facit cibum suum quam te ipsum, ut sequentia hoc versu ostendunt; quamobrem vicissim oportet cibum illius nihili abs te fieri, ac potiùs tibi fastidiosum esse, sequente versu.

e Heb. *cor non est tecum.*

8 *Ipsam evomito*] id est, quam celerimè compensato; & deinceps ab illa, velut infesta & fastidiosa, abstineto: hyperbole.

Ubi corruperis] id est, simulac depuleris a te istum convictum & conversationem; carebis isto tædio & vives lætissimè: metaphora a re medica, in qua usus est ἐμετικῶν, id est, vomitum concitantium, ad levandum stomachum.

f Heb. *in auribus stolidi.*

‖ *Matth.* 7.6. *Sup.* 22.28.

g Heb. *seculi.*

10 *Pupillorum*] id est, infirmiorum omnium, synecdochicè.

‖ *Sup.* 22.23.

h Heb. *adhuc.*

‖ *Sup.* 13.24. & 19.18. & 22.15.

‖ *Suprà* 10.1.

16 *Exultabunt*] id est, ex intimo animi affectu exultabo: nam renibus voluntatis sedem scriptura tribuit.

i Heb. *viros reverentiæ Jehovæ.*

18 *Cùm enim*] id est, cùm certissimum & constantissimum præmium sit a Deo reverentibus se repositum, te quoque fiducia eadem fretum convenit in sancto zelo pergere.

k Heb. *finis: metonymicè.*

l Heb. *comessatoribus carnis sibi.*

‖ *Sup.* 19.15.

m Heb. *laceria.*

21 *Dormitatio*] ex crapula & ingluvie videlicet. ‖ *Sup.* 1.8. 23 *Ac non vendito*] id est, nullo pretio, nullave ex causa abalienato a te veram sapientiam, &c. n Heb. *exultando exultat.* ‖ *Sup.* 2. 26 *Vias meas*] id est, quas ego doceo te: verbum autẽ Hebræum studiosè custodire interpretati sumus composita significatione, quia in scriptura compositum est ex volendi & custodiendi verbo. ‖ *Sup.* 22.14. 27 *Profunda*] i. malũ est lubricum, & vix evitabile iis qui semel in illud barathrum & angustias abrepti sunt. 29 *Cui*] quæstio ænigmatica, cujus subjectio habetur ver. seq. & documentum inde eruitur, reliquis ver. sensus est ænigmatis; quisnam est vir idem quiritabundus, suspiriosus, rixator, loquax, plagis abũdans, & rubicũdus? ‖ *Jeschah.* 5.22. 30 *Vinum*] i. infusum quod bibatur, & temperatum ex regionis usu: ut suprà 9.2. & 5. o Heb. *dat.* p Heb. *oculum: vide Levit.* 13.5. 31 *Continenter*] i. speciem ambulantis in poculo exhibet, & fervet sua generositate atq; exilit, quæ rectissima sunt generosi vini indicia. q Heb. *itat ad rectitudines: sic Cant.* 6.19. r Heb. *finis suo.* 32 *Ut*] etymo sive notatione vocis adducti sic interpretamur: quia vipera non parit ova, ut alii serpentes; sed catulos justos excludit: quod indicatur hac appellatione.

33 ‖Oculi

33 ‖ Oculi tui respicient alienas, & animus tuus eloquetur perversitates:

34 Et eris ut qui jacet [f] in medio mari, & ut qui jacet in corona carchesii.

35 Percutientibus me, *inquies*, *aliis* non ægrotavi, tundentibus me non sensi: quando expergiscar, pergam, requiram istud amplius.

‖ Ephes. 5.18.
33 *Oculi tui*] .i. impudicus, impurus, & perversus omnibus modis efficieris, si te dedas vino: ut proverbio dici solet, sine Cerere & Baccho friget Venus.
f Heb. *in corde maris*.

34 *In corona*] sive galea (ut Ammianus vocat) ubi maxima sentitur maris agitatio. 35 *Percutientibus*] id est, & eò quidem miseriorem te efficiet ebrietas, quòd tibi ipse de stupore corporis & animi gratulaberis; & (quod longè pejus est) te ipsum de industria provocabis ad continuandam & augendam lasciviam tuam.

Caput XXIIII.

Maleficiorum aversatio, sapientiæ procuratio & usus, diligentia in difficultatibus alienis levandis & sapientia comparanda imperatur: afflictionum nostrarum modus, alienarum commiseratio, maleficorum instabilitas, reverentia Dei & magistratus, effectaq; reverentiæ tum publica tum privata erga nostros & exteros exponuntur: ac postremò pigri conditio figuratur

1 NE æmulator [a] malignos, neque desyderato esse cum eis:

2 Nam vastationem meditatur [b] animus eorum, & molestiam labia eorum proloquuntur.

3 Sapientiâ ædificator domus, & intelligentiâ stabilitor:

4 Et scientiâ penetralia implebuntur, omni substantia pretiosa & amœna.

5 Vir sapiens *est* cum robore, & virum scientem fortificat virtus:

6 ‖ Nam prudentibus consiliis geres tibi bellum, & salutem *comparabis* amplitudine consiliariorum.

7 *Nimis* altæ *sunt* stulto sapientiæ: in porta non aperit os suum.

8 Cogitantem malefacere, ipsum [c] scelestissimum vocant.

9 Scelus [d] stulti *est* damnabile; abominandum verò hominis derisoris.

10 *Si* remissè te geras, tempore angustiæ angusta *erit* virtus tua.

11 Eripe raptos ad mortem; nam a declinantibus ad necem an cohiberes te?

12 Si dicas, en, ignoramus hoc: nónne expendens animos ipse intelliget, & qui custodit animam tuam ipse cognoscet, & reddet cuique secundum opus ipsius?

13 Comede fili mi, mel, quia bonum est; & favum, dulcem palato tuo:

14 Ita cognoscito sapientiam *fore* animæ tuæ: si assecutus fueris; utiq; erit [e] merces, & expectatio tua non excindetur.

15 Ne insidiator, ô improbe, habitaculo justi; ne devastato accubitum ejus:

a Heb. *viros mali*: *sup.* 23.17.
b Heb. *cor: sic deinceps*.
3 *Sapientia*] Antithesis superiorum versuum, ad quam demonstrandam imperativo utimur.
4 *Et scient.*] id est, cum scienter administrabitur domus, omne genus benedictionum obtinebit.
‖ *sup.* 11.14. & 15.22. & 20.18.
6 *Tibi*] id est, bono tuo.
7 *Nimis altæ*] id est, non potest sapientiâ stultus pertingere, quæ tamen prudenti facilis est, *sup.* 14.6.
In porta] id est, in publicum consessum minimè vocatur, aut vocatus obmutescit stultitiæ suæ nomine.
8 *Cogitantem*] id est, qui verò incumbit maleficiis, publico judicio & communi consensu condemnatur.
c Heb. *dominum scelerum*.
9 *Scelus stulti*] conclusio duorum præcedentium versuum: longè iniquius ferri quæ a derisoribus & contemptoribus æqui bonique perpetrantur, quam ea quæ stulti committunt: quia illa omnibus abominationi sunt; hæc verò etsi reprobantur, tamen non judicantur tantæ atrocitatis esse. sic accipi vocem peccati ostendit antithesis; ut & peccatoris nomen, 1. Reg. 1.21. d Heb. hominis *stultitia, peccatum*. 10 *Si remissè*] id est, nisi sedulò & proximos tuos adjuveris, duobus versibus sequentibus; & tibi consulueris in comparanda sapientia, ver. 13. & 14. tandem pessimè futurum est tibi: quapropter age, incumbe documentis quæ sequuntur. *Angusta*] .i. quicquid virtutis habere tibi videberis, enarrabitur, eritq; nihili cũ pervadet calamitas. 11 *Raptos*] .i. iniquè oppressos. 12 *Si dicas*] q.d. ne putes tibi excusationem fore segnitiæ tuæ, obductis causis ignorantiæ aut infirmitatis, quasi aut nescivers pessimè cum illis agi, aut rationem juvandi illos atque liberandi minimè tenueris: nam Deus judex ejusmodi est, qui perpendat intima corda, optimè cognoscat, & justissimè judicaturus sit. *Qui custodit*] a malo videlicet, quo devenit proximus tuus: tu autem ab eo liberaris, ut oppressis opituleris: sic Esteræ 4.13. & 14. 13 *Mel*] nimirum sapientię, de qua seq. ver. e Heb. *finis: ut sup.* 23.18.

16 Nam *ut* septies cadat justus, exurgit tamen; improbi verò corruunt malo.

17 ‖ Cùm cadit inimicus tuus, ne lætator; cumque corruit, ne exultato animus tuus:

18 [f] Ut aspicientis Jehovæ in oculis non videatur malum, & convertat ab eo iram suam *in te*.

19 ‖ Ne accendaris irâ propter maleficos, ne invideas improbis:

20 ‖ Nam non erit finis malo, sed lucerna improborum extinguetur.

21 Reverere Jehovam, fili mi, & regem; cũ variis ne commisceto te:

22 Nam repentè consurget calamitas eorum, & oppressionem istorum amborum quis novit?

23 Etiam hæc ad sapientes *pertinent*; agnoscere [g] personam in judicio non *est* bonum.

24 Dicentem improbo, justus es; execrabuntur populi, detestabuntur nationes:

25 Corripientibus verò erit amœnitas, & obveniet eis benedictio *cujusq;* boni:

26 ‖ Labia osculabitur, ejus qui respondet verba recta.

27 Apta foris opus tuum, & para illud in agro tibi: postea etiam extrues domum tuã.

28 Ne sis testis temerè contra proximum tuum, aut fatuum agito labiis tuis:

29 Ne dicito: quemadmodum fecit mihi, ita faciam ei; reddam isti viro secundum opus ipsius.

30 Juxta agrum viri pigri transivi, & juxta vineam hominis [h] dementis:

31 Ecce autem, [i] assurrexerant in eo toto chamæleones: tegebatur superficies ejus urticis; & maceria ejus [k] lapidea destructa erat.

32 Quod videns ego, apposui animum meum; respiciens percepi eruditionem.

33 ‖ Pauculis somnis, pauculis dormitationibus, paucula complicatione manuum cubando,

34 Interea advenit, *ut* viator expeditus, paupertas tua; & egestas tua, tanquam vir [l] clypeatus.

16 *Cadat*] in afflictiones scilicet, insidiante & procurante te. *Exurgit*] .i. restituitur, & redintegratur a malo.
Malo] .i. vel unico malo deficiunt dispereuntque: cum multis ac propè infinitis non frangatur justus, Ijobi 5.12. & sequent.
‖ *Sup.* 17.5.
f Heb. *ne videat Jehova, & malum sit in oculis ejus*.
‖ *Sup.* 23.17.
‖ *Sup.* 13.9.
21 *Cum variis*] .i. variantibus ac perfringentibus Dei suorumq; Principum mandata, denique deficientibus vita sua immorigera a reverentia Dei & regis.
22 *Nam repentè*] ætiologia documenti de reverentia, primùm a malo contravenientibus accessuro, hoc versu; deinde a sapientum exemplo, versu sequente.
Oppressionem] .i. momentum, quo futurũ est ut ista duo hominum genera opprimantur.
23 *Etiam hæc*] .i. nam etiam sapientes reverenter Deum & regem colunt.
Agnoscere] regressio ad præceptũ ver. 21. qua exponitur fructus usúsque legitimus reverentiæ Dei & regis, tum in publicis officiis, usque ad ver. 27. tum in privatis.
g Heb. *Vultum: ut Deut.* 1. 17.
25 *Cujusque*] .i. ab omnibus viris bonis.
‖ *Sup.* 16.13.
26 *Labia*] .i. omnes boni colent te, & sponte se subjicient tibi: vide Gen. 41.40. *Qui resp.*] .i. qui justè judicat. 27 *Apta*] .i. primù prospice & cura res necessarias ut sũt quæ foris afferuntur domum: deinde per commoditatem licebit colere domũ tuam, & rebus non ita necessariis incumbere: quemadmodum de apibus narrat Plin. lib. 11. cap. 10. 28 *Fatuum agito*] huic verbo quod licenter a nomine ductum est & sine exemplo, novam interpretationem tribuimus; pro eo quod est, neque publicè neq; privatim ita desipito, aut otiũ habeto a rebus tuis, ut in proximum tuũ inveharis verbis, hoc & seq. ver. 30. *Juxta*] Apologus, spectans ad documentum versus 27.
h Heb. *defecti corde*. i Heb. *ascenderat ille totus chamæleonibus: hypallage*. k Heb. *lapidum*. ‖ *Suprà* 6.10. & 11. l Heb. *clypei*.

Caput XXV.

Officium regis in suos, & horum in regem exponitur, litigiorum modus & sermonum, reprehensionumq; commodè & modestè faciendarum & accipiendarum: usus amicitiæ, veritasq; officiorum erga amicos, & inimicos: fugiendæ detractionis & rixæ leges, boni sermonis fructus, adversitatum bonis evenientium a sceleratis indignitas, deniq; vanitas hominum honori suo velificantium, & effrænatorum proponitur.

1 ETIAM hæc proverbia Schelomonis *sunt* quæ contulerunt homines Chizkijæ regis Jehudæ.

1 *Etiam hæc*] Vide supra 1.1.
Quæ cont.] .i. ex variis scriptis decerpta in unum corpus redegerunt ac fortasse ex actis publicis & commentariis rerum gestarum Schelomonis: prout sequentia apophthegmata bona ex parte ad ethicam & civilem administrationem pertinentia videntur ostendere.

2 "Honor Dei *est* abscondere rem, honor autem regum "pervestigare rem.

3 "*Ut* cœlo altitudine, terræque profunditate; ita animo regum non *sit* pervestigatio.

4 *Ut* auferendo scorias ab agrento, prodit conflatori vas;

5 ‖ *Ita* auferendo improbum a conspectu regis, stabilitur justitia solium ejus.

6 "Ne arrogato tibi decorem coram rege, & in loco magnatum ne stato:

7 ‖Nam melius est [a] dici tibi, ascende huc, quàm deprimi te coram ingenuo; "quod videnti oculi tui.

8 Ne prodito ad litigandum "festinanter: ut non quod facturus esses, [b] "tandem *fiat tibi*; "afficiente ignominia te proximo tuo.

9 [c] "Causam tuam age cum proximo tuo; sed arcanum alterius ne retegito:

10 "Ne probro afficiat te qui audit, & infamia tua sit [d] irrevocabilis.

11 "*Velut* mala aurea cum figuris argenteis, *est* verbum dictum [e] "commodè.

12 "*Velut* monile aureum, & ornamentum ex insigni auro; *est* reprehensor "sapiens apud aurem auscultantem.

13 ‖ "Ut frigus nivale tempore messis, *est* legatus fidus mittentibus ipsum: nam "animam dominorum suorum restituit.

14 "*Velut* vapores & ventus, quibus non *adest* pluvia; *est* vir qui se jactat de dono [f] falso.

15 ‖Longanimitate pellicitur ductor, & lingua mollis frangit [g] "osseum.

16 ‖ "Mel inveniens [h] comedis quod satis est tibi, ne saturatus illo evomas illud:

17 [i] Studiosè contine pedem tuum a domo proximi tui, ne saturatus tui odio habeat te.

18 "*Ut* marculus, gladiusque, ac sagitta acuta; *est* vir testans contra proximum suum testimonium falsum.

19 "*Ut* dens fractus, & pes luxatus; *est* fiducia [k] in perfidum die angustiæ.

20 "*Ut* qui [l] imponit *sibi* vestem tempore frigoris, aut acetum nitro; ita *est* qui canit cantica apud animum malè affectum.

21 ‖ "Si esuriat osor tuus, ciba eum pane; & si sitiat, da ei bibendam aquam:

22 "Nam *velut* prunas coacervabis super caput ejus, & Jehova rependet tibi.

23 "*Ut* [m] cæcias gignit pluviam, ita vultum indignabundum lingua [n] simulantis.

24 Melius est habitare in angulo tecti; ‖quàm *cum* muliere contentiosa, & domo consociari.

25 ‖ *Ut* aquæ frigidæ erga animam fessam, ita auditio bona e terra longinqua *est*.

26 "*Ut* fons calcibus conturbatus, aut scaturigo corrupta; *est* justus qui dimovetur coram improbo.

27 Comedere mellis plurimum, non est bonum; ita pervestigare honorem suum, [o] inhonestum.

28 ‖*Ut* civitas disrupta absque muro; ita *est* cuicunque non *est* imperium in spiritum suum.

2 *Honor*] i. gloria Dei eò maximè illustris est, quòd inscrutabilia sunt judicia, viæ impervestigabiles, incognita mens & consilium ejus, Rom. 11. 33. sed contrà Regi nihil est tam honorificum, quàm omnia penitus introspicere, de singulis rebus cognoscere, & in lucem proferre quæcunq; ad regiam dignitatis cognitionem pertinent, quæ quanta sit docetur ver. sequente.

Pervestigare] & notam facere sententiam suam judicando justè.

3 *Ut*] explicatio superioris documenti de officio regis. quasi dicat, infinita quodammodo esse debet regis sollicitudo & impervestigabilis de cognoscendis & sapienter administrandis rebus: neque magis ab ullo homine definiri aut circumscribi potest terminus verè regalis animi in pervestigandis rebus, quàm cœli altitudo, aut profunditas terræ comprehendi.

‖ *Suprà* 20. 8.

6 *Ne arrogato*] hactenus de officio Principis: jam de officio subditorum in principes, & aliorum in alios. Hîc autem datur præceptum modestiæ: ut suprà 23. 1.

‖ *Luc.* 14. 10.

a Heb. *dicere tibi* magistrum aulæ, *ascende huc, quàm deprimere te.* 7 *Quod vident*] i. quod te communis experientia, quotidiana exempla docent. 8 *Festinanter*] i. inconsyderatè litem suscipiendo, vel agendo. b Heb. *in fine ejus.* *Tandem fiat*] ex lege Deut. 19. sub finem. Est autem hîc eclipsis ejusdem verbi, ut suprà 21. 6. *Afficiente*] id est, cùm te ignominiosæ calumniæ evicerit, reumque peregerit. c Heb. *litem tuam litiga.*

9 *Causam tuam*] id est, pro eo ac potes, abstineto a proximo in jus vocando: fraternè illum accedito, cum eo rem perficito, & honori ipsius consulito: Matth. 5. 25. & 18. 15. 10 *Ne probro*] id est, ne tibi ipsi ignominiosum sit, & proximo tuo: tibi quidem, quod summo jure ac potius summa injuria proximum persequens diceris inexorabilis & implacabilis: proximo verò, quod eadem opera afficietur infamia diuturna: quorum utrumque est ab humanitate alienum.

d Heb. *non revertatur.* 11 *Velut mala*] id est, pretiosissimum est ac jucundissimum: quemadmodum pretiosa sunt opera ex auro & argento, figuris venustis & toris guttisque intercursantibus distincta. e Heb. *secundum modos suos.* *Commodè*] id est, aptà, habita temporis, loci, hominumque ratione: ut Cicero lib. 2. de oratore definit. 12 *Velut*] exemplum superioris documenti a specie reprehensionum. *Sapiens*] id est, prudens, consyderatus, ac non ineptus, ut ibidem Tullius loquitur. ‖ *Sup.* 13. 17. *Infrà ver* 25. 13 *Ut frigus*] id est, tam suavis est legatus hujusmodi, quam nivarium colum vel saccus æstivo tempore ad refrigerandum adhibitus potui: quo veteres in regionibus illis calidioribus fuisse usos historiæ omnes testantur. *Animam domin.*] quę expectatione nuntii, velut gravi æstu, priùs confici videbatur. 14 *Velut*] id est, jactator chrestologus, qui montes auri & argenti pollicetur & nihil efficit (ut ille Antiochus δ' αἰσων propterea nominatus) est velut nubes sine aquis: ut loquitur in Epistola Juda ver. 12. f *falsitatis: sic ver.* 18. ‖ *Suprà* 15. 1. g Heb. *ossis virum*] 15 *Ossium*] id est, durissimum & rigidissimum: ut Gen. 49. 14. Hujus autem rei exempla habentur Judic. 8. & 1. Schem. 25. ‖ *Infr. ver.* 27.

16 *Mel inveniens*] documentum de legitimo usu amicitiæ per comparationem mellis: docet enim utriusque usum suavem ac mellitum esse, abusum verò ἐμετικόν. h Heb. *comedere: infinitivus pro præsente: ut Psalm.* 8. 2.

i Heb. *pretiosum habe.* 18 *Ut marculus*] id est, omnibus modis perniciosissimus est: ut exemplum est. 1. Reg. 21.

19 *Videm*] id est, amicus incertus in re incerta cernitur: ut dens fractus aut pes elisus, cum edendum vel incedendum est.

k Heb. *perfidi.*

20 *Ut qui*] id est, tristitiam dissolvit cantus; ut vestes discutiunt frigus, & acetum dissolvit nitrum; & quidem dissolvit omnium maximè, quia est frigidissimum: hanc enim esse naturam nitri (quod terræ quoddam opificium est sicco calore condensatum) docet Aristoteles lib. 4. meteorôn, capit 6. & 7. musicæ verò harmoniæ (quemadmodum etiam vini infrà 32.) usum istum esse docent exempla Schaulis 1. Schem. 16. 24. Elischahhi, 2. Reg. 3. 15. & Darii regis, Danielis, 6. 19.

l Heb. *ornat se veste, &c.*

‖ *Exod.* 23. 5. *Rom.* 12. 20. 21 *Si*] id est, benefac ei qui odio prosequitur te: Matth. 5. 44.

22 *Nam velut*] id est, benefaciens inimico, duo præstabis: primùm beneficiis vinces illius malum; deinde si non ipsi, saltem feres domino: quibus ex rebus hæc consecutura sunt, tum quòd beneficia tua illi velut prunæ candentes videbuntur, sive ipse revocet sive obfirmet se; tum quòd Deus copiosam messem rependet tibi. Sic accommodanda esse hujus beneficentiæ consilia cum eventis ostendit membrorum inter se comparatio: nam priore benefici consilium exponitur, eventus Deo relinquitur, ac propterea reticetur; posteriore verò eventus ponitur, & reticetur consilium piorum. Est autem illud, ut gratè ferant domino; etiamsi non esset ulla remunerationis, aut vitæ æternæ expectatio.

23 *Ut cæcias*] hunc ventum, quia Judęam perflat a superiore Assyriæ parte, quem scriptura Aquilonalem vocat, ita interpretamur; etsi ventus hic propriè inter Aquilonem & orientem situs est: nam scriptura non ita accuratè duodecim, sexdecim, aut triginta duos (ut nautæ) ventos observat; sed cœlum ventosque in regiones duntaxat quatuor distinguere contenta est. Hanc porrò cæciæ naturam esse ut obliquè feratur, nibilusque & pluviosus sit, docet Aristoteles lib. 2. meteorôn cap. 6. unde proverbium, Ut cæcias nubes. m Heb. *ventus Aquilonis.*

n Heb. viri *absconsionis.* ‖ *sup.* 19. 13. & 21. 9. ‖ *sup. ver.* 13. 26 *Ut fons*] id est, indignissimum est justum ab improbo perturbari, quemadmodum amœnum fontem corrumpi fertur iniquissimè: prout cavebatur duodecim tabulis, teste Frontino de aquæductibus lib. 2. ‖ *sup. ver.* 16. o Heb. non *honor.* ‖ *sup.* 16. 32.

Caput XXVI.

Inhonora stultorum conditio, inanis maledictio, supplicii in stultum & reprehensionis leges, ejusdem importunitas & imprudentia; arrogantis, pigri, turbulenti, fallacis, susurronis, & inimici fingentis amicum conditio exponitur, cautio imperatur, suppliciumq; denuntiatur.

1 Ut nix æstati, & ut pluvia messi; ita non convenit stulto honor.

2 Ut avicula errando, ut hirundo volitando; ita maledictio [a] immerita "non adventura est.

3 Ut flagellum *adhibetur* equo, frænum asino; ‖ ita virga tergo stolidorum.

4 "Ne respondeto stolido secundum stultitiam ejus, "ne adæqueris ei tu quoque.

5 "Responde stolido secundum stultitiam ejus, ne sit sapiens in oculis suis.

a Heb. *gratis.*

2 *Non adventura*] i. in aërem abibit, ac non incidet in eum cui immeritò maledicitur.

‖ *Sup.* 10. 13.

4 *Ne resp.*] i. prudentiam adhibeto in sermonibus cum stulto; & diligenter observato tum quid, quando, quomodo respondeas, tum etiam quando non respondeas. *Ne adæqueris*] id est, imiteris stultitiam ejus & æquè stolidus habearis. 5 *Responde*] altera sententia antithetos, quando sit respondendum stulto; cui adhærent sequentia documenta; de sermonibus illi minimè committendis, & retundenda ipsius arrogantia, adimendisque cothurnis quorum nomine gloriatur.

6 "Quasi

6 ᶻQuasi detruncet pedes *nuncio*; ᵇ ita violentiæ pœnam ebibet, qui mittit verba ᶜper stolidum.

7 ᵃTollite ᵈ cothurnos a claudo, & sententiam *quæ est* in ore stolidorum.

8 ᵉ ᵃUt qui applicat lapidem balistæ; ita qui præbet stolido honorem, *facit*.

9 ᵃ *Ut* spina veniens in manum ebrii, ita *est* sententia in ore stolidorum:

10 Ut plurimum dolore afficit omnes *ebrius*; ita ᵃmercedem dans *sibi* stolidus, etiam mercedem dat transeuntibus.

11 ᵃUt canis redit ad vomitum suum, ita stolidus iterat stultitiam suam.

12 Vidisti virum sapientem in oculis suis? expectatio *est* de stolido *melior* quàm de illo.

13 ‖Dicit piger, immanis leo *est* in via; leo *est* inter plateas:

14 Ut janua circumagitur in cardine suo, ita piger in lecto suo:

15 ‖Abditam habet piger manum suam in sua manica, defetiscitur reducendo eam ab os suum:

16 Sapientior videtur piger in oculis suis, quàm ᵃ septem ᶠ revocantes ad rationem *ipsum*.

17 ᵃ Prehendit aures canis, qui transiens excandescit in lite non sua.

18 ᵃ Ut insaniens, qui jaculatur ᵍ malleolos, sagittas, & ʰ lethalia:

19 Ita *est* quisquis decipit proximum suum; & dicit nónne ridebam?

20 ‖Ut deficientibus lignis extinguitur ignis; ita cùm non ᵃ*est* susurro, silet contentio.

21 Ut carbo ad prunas, & ligna ad ignem; ita vir contentiosus *est* ad accendendum litem.

22 ‖Verba susurronis similia sunt *verbis* eorum qui sæpenumero contusi sunt; attamen ea descendunt in penetralia ventris.

23 ᵃ *Ut* ⁱ argenti scoria obducta teste, *ita* sunt labia prosequentia, & animus malus.

24 Labiis suis alium se simulat osor, cùm in medio sui disponit dolum.

25 ᵃQuando gratiosam præbebit vocem suam, ne fidito ei: nam ᵃ septem abominationes insunt animo ejus.

26 ᵃTegitur odium deceptione, sed revelabitur malitia ejus ᵃ in congregatione.

27 ‖Qui fodit foveam, in eam decidet; & ᵃqui devolvit lapidem, in ipsum revertetur *lapis*.

28 *Vir* lingua fallace odit ᵏ quos attriturus est, & ore ˡ blando perficit impulsionem.

ᵃ *Quasi detruncet*] id est, tam sibi injuriam facit qui stolido sermones perferendos committit, quàm qui truncat nuntium. Nam neq; stultus mandata, neq; fractus cruribus iter institutum conficit.

b Heb. *violentiam*.

c Heb. *per manum stolidi*.

7 *Tollite*] id est, ut loripidem recti dendent cothurnos induentem quibus ineptus est, & personam sive larvam abutenti detrahunt; ita etiam retegendus est, ac multò minus ferendus stolidus in superbo sermone suo; quem ille vel maximè ridiculum, tamen tot sententiis quot verbis abundare putat.

d Heb. *crura, pro cruralibus ornamentis, metonymicè*.

e Heb. *ut ligare, id est, qui gravem lapidem alligat quem balistæ imponat: synecdochè: est autem infinitus pro finito tempore*.

8 *Ut qui*] id est, qui stolidi personæ aut verbis honorem habet indebitum, gladium porrigit manui furiosi, & ei quodammodo arma subministrat ad nocendum, eúmque confirmat in malo: perinde ac si quis lapidem aut missile quodvis gravissimum imponeret tormento illius qui temerè ejaculaturus esset.

9 *Ut spina*] id est, non melius utitur stultus verbis, quàm ebrius spinis; qui & seipsum, & quosque obvios vino mentem abripiente ulcerat: quod sequens versus explicat.

10 *Mercedem dans*] id est, plagas, quæ præmia sunt stultitiæ suæ, non tantùm sibi ipsi infligit; sed etiam eadem præmia cum aliis communicare cupit, quamvis immerentibus, ac nihil tale cogitantibus. 11 *Ut canis*] quasi dicat, neque tamen, ut Phryx, sapit plagis; sed eódem stultitiæ subinde recidit: simile vide 2.Pet.2.22. ‖ *Suprà* 22.13. ‖ *Suprà* 19.24. 16 *Septem*] id est, plurimi: numerus finitus pro infinito, ut suprà 24.16. 17 *Prehendit*] id est, malum accersit sibi, ut qui canem auribus prehensum irritat ad mordendum se. f Heb. *reducentes rationem*. 18 *Ut insaniens*] id est, non majoris faciendus est vir fallax & circumveniens amicum suum specie ludicra, quàm vir furiosus planè. g Heb. *scintillarum tela*. h Heb. *mortis* instrumenta. ‖ *suprà* 22.10. ‖ *suprà* 18.8. 23 *Ut argenti*] id est, inimicus animi speciem amico officiosi præ se ferens, similis est testæ deargentatæ scoria. i Heb. *argentum scoriarum*: *hypallage*. 25 *Quando*] lex de cautione a perfidiosis. *Septem*] ut suprà ver.16; 26 *Tegitur*] hactenus de maleficiis & cautione: nunc de pœna ad fallaces perventura. *In congregatione*] id est, palàm & publicè. ‖ *Psalm*.7.16. 27 *Qui devolvit*] sursum versus videlicet, ac velut in adversum montem. k Heb. *atterendos suos*. l Heb. *molli*.

CAPUT XXVII.

Præsidentis gloriationis & stultorum indignationis malum; piæ amicorum reprehensionis usus, saturitatis & inconstantiæ damna, amicorum usus, filiorum officium, prudentis & imprudentis comparatio, assentatoris malũ rixosæq; mulieris, consuetudinis & officiorum usus, humani vultus & animi instabilitas, stultitiæ vis indomita, & frugalitatis in re domestica præstantia exponitur.

1 ‖NE glorieris de die crastino, quia nescis quid pariturus sit dies.

2 Laudet te *os* extranei, non autem os tuum; alieni, non autem labia tua.

3 Gravitas lapidi *est*, & pondus arenæ; sed indignatio stulti ᵃ gravior *est* duobus illis.

4 ᵃCrudelitas æstuanti iræ *illius est* & exundatio iræ: & quis consistat coram invidia *illius*?

5 Melior *est* correptio manifesta, amore ᵃocculto.

6 ‖ᵃFidelia *sunt* vulnera amici: ᵃ deprecanda verò oscula osoris.

7 Anima satura calcat favum; animæ verò famelicæ omne amarum dulce *est*.

8 ᵃ Ut avicula *quæ* errat a nido suo; ita *est* vir qui errat a loco suo.

9 *Ut* unguentum & suffitus lætificat animum: ita ᵃdulcedo amici sui *quemque*, magis quàm consilium ᵃ proprium.

10 Amicum tuum & amicum paternum tuum ne derelinquito, ᵃ domumq; fratris tui ne ingreditor tempore calamitatis tuæ: melior est vicinus ᵃ propinquus fratre longinquo.

11 Sape fili mi, & ᵃ lætifica animum meum: ut ᵃrespondere possim ei qui exprobratur essem mihi rem *aliquam*.

12 ‖Astutus prævidens malum abscondit se; fatui transeuntes mulctantur.

13 ‖Cape vestem ejus qui spopondit *pro* extraneo, & pro aliena spondentem pignerere eum.

14 ᵃ Ei qui benedicit amico suo voce magna manè, tempestivè surgendo; maledictio imputabitur ei.

15 ‖Stilla continua tempore imbris vehementissimi, & mulier ᵇ contentiosa æqua sunt inter se.

16 ᵃ Abscondentium eam *quisque* absconderit ventum: ut unguentum dexteræ ipsius ᵃproclamat, *proclamabit illa*.

17 ᵃ Ut ferrum ferro acuit *vir*, ita virum ᵃ acuit facies amici sui.

18 *Ut* qui custodit ficum, comedet fructum ejus; ita qui observat dominum suum honorabitur.

‖ *Jacobi* 4.13. & *sequentibus*.

3 *Gravior est*] id est, minus ferri potest: ut sequens vers. exponit.

4 *Crudelitas*] quasi dicat, omnia illius studia neque modum neque finem habent, donec ipsum autorē perimant: Jobi 5.2.

5 *Occulto*] id est otioso, cessante ab amicitiæ officiis.

‖ *Psal*. 141.4. & 5.

6 *Fidelia sunt*] id est, tutum est, ac proinde expetendum, ut amicus ab amico reprehendatur etiam gravissimè: quod hyperbolicè significatur vulnerum appellatione.

Deprecanda] quia sunt infida & ad perniciem spectantia: ut habentur Joabi exempla 2.Schem.3.27 & 20.9.

8 *Ut avicula*] id est, qui temerè sedes mutat, & conditioni suæ nō acquiescit, sed nova consilia suscipit non benè explorata voluntate Dei & vocatione sua; is non magis sapit aut constat sibi quàm avicula.

9 *Dulcedo*] id est, suavis consiliorum communicatio: sic accommodari dulcedinis vocem consiliis in scriptura receptum est: ut Psal. 55.15.

a Heb. *animæ suæ*.

10 *Domumq; fratris*] videlicet potiùs quàm amici domum, qui omni tempore diligit: ut suprà 17.17. & 18.

24 *Propinquus*] id est, qui præstò semper est & velut ad manum, ut difficultates tuas sublevet. 11 *Lætifica*] sapientiâ animi tui & prudentiâ instituens in honestate vitam: quibus modis liberi sunt parentibus lætitiæ & honori: suprà 19.1. & 23.24. & sequentibus. *Respondeam*] id est, tua ipsius vita confirmem, quàm bene functus sim officio parentis boni. ‖ *suprà* 22.3. ‖ *suprà* 20.16. 14 *Ei qui*] id est, assentator fallax, qui officia sua singulis momentis fingit & prædicat, maledictus est: hîc enim assentatio uno simulati officii genere describitur synecdochicè. ‖ *suprà* 19.13. b Heb. *contentionum*. 16 *Abscondentium*] id est, nulla ratione potest cohiberi malum istud, aut ignominia contineri, quin pervagetur in aures omnium; citius ventum pugno detinueris, aut odorem unguenti compresseris, ne ad alios perferatur, quàm ignominiam hanc averteris ne latè diffundatur. *Proclamat*] i. tanta vi se prodit, ac si quis clamet: metaphora, Est autē hîc ecclipsis ejusdem verbi, ut suprà 21.6. 17 *Ut ferrum*] i. amicus amici consuetudine præsentiaq; informatur, augescitq; ac veluti acuitur. *Acuit*] metaphora similitudinē accōmodans, cujus habetur affinis altera, Ge.4.22.

19 "Ut in aquis facies faciei obversatur, ita [c] animus hominis unius alteri.

20 Ut sepulchrum & perditio non satiantur; ita "oculi hominis non satiantur.

21 "Fusorium vas argento, & catinum auro; deniq; *adhibet* vir *rem quamque* ex [d] prescripto laudationis ejus:

22 *Sed* si contunderes stultum in mortario [e] cum mola pistillo, non recederet ab eo stultitia ejus.

23 [f] "Diligenter cognosce præsentes pecudes tuas, appone animum tuum ad greges:

24 "Nam num *est* in seculum robur, & an coronamentum futurum est in [g] quamque generationem?

25 "Simulac prodiit fœnum, & conspicua est tenera herba; colliguntor herbæ montium.

26 Agni erunt ad vestitum tuum, & "pretium agri hirci:

27 Insuper quantum satis erit lactis [h] caprini ad cibum tuum, ad cibum familiæ tuæ, & [i] victum puellis tuis.

19 *Ut in aquis*] id est, animus quidem hominis indicatur vultu: sed tamen ita multiplex est & instabilis vultus, ut tantùm quodammodo internoscere possit alter animum alterius; quemadmodum in aqua fluctuante atque instabili imago faciei humanæ variis & contortis modis tantum effingitur.
c Heb. *cor hominis homini: sic deinceps.*
20 *Oculi hominis*] id est, concupiscentia oculorum, sive animus oculis utens administris: synecdoche:
21 *Fusorium vas*] hic versus cum sequente conjungendus est hoc sensu: est suus singulis rebus & instrumentis usus, suaque ad usum adhibendi ratio: purgantur aurum & argentum suis modis, omnia denique humana arte suo justo & laudato usui aptantur; sed stultum purgandi, aptandi, informandique nulla ratio est. d Heb. *ore.* e Heb. *in medio malorum.* f Heb. *cognoscendo cognosce faciem pecudum* 23 *Diligenter cognosce*] id est, rei tui familiari atque domesticæ industriam & diligentiam adhibeto coram. 24 *Nam num*] id est, putaresne opes tuas tibi velut affixas esse, neque posse amitti unquam a facultate tua? imò verò lubricæ sunt & fluxæ, quantumvis magnæ atque gloriosę: propterea convenit te diligentiâ in conservandis illis & administrandis adhibere, idque coram; non autem segniter in aliena opera conquiescere. g Heb. *generationem & generationem.* 25 *Simulac*] exemplum præceptorum domesticorum a re rustica, cujus fructus sequentibus versibus exponitur. 26 *Pretium agri*] id est, copiosissimè sobolescent, atque adeò suppeditabunt pretium comparandi agri & amplificandi possessiones tuas. h Heb. *caprarum.* i Heb. *vitam.*

CAPUT XXVIII.

Conscientiæ effectus; improborum publica & privata instabilitas judiciaq; perversa; integritatis in paupertate & obsequii fructus, usura, improbitatis, arrogantię, & affinis administrationis eventa; resipiscentiæ & timoris Dei commodum; tyrannidis conditio, homicidarum aversatio, frugalitatis & diligentiæ studium benedictionibus junctum; corrupti judicii, subitarum divitiarum, filii contumacis, præsidentis viri, maleficorumq; eventa in privata & publica administratione exponuntur, & contrà.

1 ‖ FUGIUNT improbus *quisque*, nemine persequente: justi autem *sunt* similes juveni leoni confidenti.

2 [a] "Ubi defectione laborat regio, multi *sunt* principes ejus: ubi autem homo *est* prudens & peritus, ita prorogat *principatum* Princeps.

3 Vir pauper qui opprimit tenues, *similis est* pluviæ everrenti, adeò ut desit cibus.

4 Qui derelinquunt legem, laudant improbos; at qui observant legem, "miscent *prælia* cum illis.

5 Homines [b] dediti malo non animadvertunt jus; "quærentes autem Jehovam animadvertunt omnia.

‖ *Levit.* 26.17. & 36. & *Deut.* 28.7. & 25.
a Heb. *in defectione regionis.*
2 *Ubi defectione*] sensus est; cùm in Republica aut reges principesque viri, aut populus, aut utrique simul desciscunt ab officio suo; frequentes mutationes oriuntur: sed ubi aut utrique simul in officio permanent, aut ab una tantùm parte principum popularium ve, unus aliquis vir prudẽs & peritus sua autoritate utrosque aut certè partem alteram moderatur, status manet diuturnior. Exemplum vide 2 Schem. 20.16. & sequentibus. 4 *Miscent prelia*] id est, non tantùm damnant, sed etiam re ipsa obluctantur. b Heb. *mali.* 5 *Quærentes*] id est, spirituales judicant omnia, 1. Corinth. 2.15.

6 Melior est pauper ambulans "integrè; quàm perversus [c] viarum altera, quamvis sit dives.

7 Qui custodit "legem, filius est prudens; qui autem se consociat comessatoribus, ignominia afficit patrem suum.

8 ‖ Qui auget substantiam suam usura & fœnore, gratiosè largituro tenuibus congregaverit eam.

9 Qui avertit aurem suam ab audienda lege, etiam oratio ejus abominationi *est.*

10 ‖ Qui seducit rectos in viam malam, in "foveam suam ipse decidet; integri verò possidebunt bonum.

11 Sapiens videtur in oculis suis vir dives, sed tenuis prudens "perscrutatur eum.

12 ‖ "Exultantibus justis amplus est ornatus; [d] erectis autem improbis pervestigatur homo.

13 Qui tegit defectiones suas, non prosperabitur; qui verò fatetur & derelinquit, afficietur misericordia.

14 ‖ Beatus homo, qui admodum "pavet jugiter; qui autem obdurat animum suum, ruet in malum.

15 "Ut leo rugiens & ursus discursans, *est* dominator improbus in populum tenuem.

16 Antecessor carens [e] omni intelligentia, & multus oppressionibus "*decurtabit*: qui *autem* odit quæstum, prolongabit dies.

17 "Homo oppressus propter sanguinem [f] hominis; ad foveam usque fugiat, ne sustentanto eum.

18 ‖ "Qui ambulat integrè, servator: qui verò perversus est [g] altera viarum, corruat [h] in ea.

19 ‖ Qui colit tellurem suam, satiatur cibo: qui verò sectatur *homines* vanos, satiatur paupertate.

20 Vir [i] optimæ fidei amplus *est* benedictionibus; ‖ at præceps ad ditescendum non erit impunis.

21 Agnoscere [k] personam non est bonum: "nam propter bucceam panis deficeret vir.

22 ‖ Accelerat ad substantiam *parandam* vir "malignus oculo, sed ignorat inopiam obventuram sibi.

23 ‖ Qui corripit hominem "ut [l] sequatur me; gratiam consequetur potiùs, quàm [m] qui blanditur linguâ.

24 Qui "diripiens patrem suum, aut matrem suam dicit, non *est* defectio; socius est viro [n] interfectori.

c Heb. *in integritate sua, quàm perversus duabus viis.*
6 *Viarum altera*] id est, dextera, aut sinistra; sive ea quæ per excessum discedit ab integritate, sive ea quæ per defectum aberrat; ut omnis virtus duobus extremis vitiis circumclusa est: sic infra ver. 18. viarum nomẽ accipitur synecdochicè.
7 *Legem*] id est, Dei parentumq; doctrinam, quos obsequio suo honorat: ut suprà 10.1.
‖ *Suprà* 13.22.
‖ *Suprà* 26.27.
10 *Foveam suam*] nimirum quam ipse aliis paravit; ac proinde bonum, quod ab aliis avertere tentabat, minimè obtinebit.
11 *Perscrutatur eum*] non ex specie tantum judicat divites facit; sed etiam ex doctrina Dei insipientiam divitiis præsidentis optimè potest cognoscere q. d. dives non seipsum, sed res suas scrutatur; & se ex illis æstimat: prudens verò, etiamsi pauper sit, & seipsum scutatur & divitem.
‖ *Suprà* 11.10.
12 *Exultantibus*] id est, ubi imperium est penes justos, beati sunt omnes, & omni ornamentorũ genere cumulati: dominantibus autem improbis nemo res suas securè possidet, aut ipse securus est; sed vi & fraude etiam res penitissimæ perquiruntur, ut prædæ sint improbis: vide ver. ultimo.
d Heb. *surgendo autem improbos: sic infrà vers. ultimo.*
‖ *Suprà* 14.16.
14 *Pavet*] id est, serio pavore ad confessionem peccati sui, & ad fugam ac resipiscentiam illius semper abducitur ut dixerat versu præcedente, ex quo hic pavor circumscribendus est. 15 *Ut leo*] id est, tyrannus in populum tenuem infirmumque grassans, leones & ursos feritate sua superat. e Heb. *intelligentiis.* 16 *Decurtabit*] eclipsis contrarii, ut dictum est; Genes. 18.19. 17 *Homo*] id est, nemo homicidæ miseretor, aut privatè publicéve foveto: ut Gene. 9.6. & Exod. 21.14. f Heb. *animæ.*
‖ *Suprà* 24.11. 18 *Qui ambulat*] exornatio superioris præcepti per antithesin. g Heb. *duabus viis: ut suprà ver. 6.* h Heb. *in una.* ‖ *Suprà* 12.10. i Heb. *fidelitatum.* ‖ *Suprà* 20.21. k Heb. *vultum.*
21 *Nam propter*] id est, qui semel in judicio fines integritatis transilit, postea nulla reverentia aut honestate retinetur: sed corrumpere judicia non dubitat spe levissimi emolumenti. ‖ *Suprà* 18.5. & 24.23. 22 *Malignus oculo*] ut suprà 23. 6. ‖ *suprà* 20.21. 23 *Ut sequatur me*] id est, documenta Dei, quæ ego trado. l Heb. *post me.* m Heb. *qui mollit linguam: ut suprà* 2.16. 24 *Diripiens patrem*] id est, filius contumax, qui parentum facultates intervertens reprehensiones ludificatur, tam reus est capitalis criminis quàm si homicida esset, Deuter. 21.18. n Heb. *corruptori: ut Exod.* 12.23.

25 ‖ o "Am-

25 ‖ᵒ Amplus animo suo, miscet contentionem: qui autem confidit Jehovæ, pinguis efficietur.

26 Qui confidit ᵖ animo suo, est stolidus; qui autem ambulat ᵠ sapienter, is eripiet se.

27 Ei qui dat pauperi, non erit egestas; occultans verò oculos suos, amplus erit maledictionibus.

28 ‖ Erectis improbis abscondit se homo; sed pereuntibus illis augentur justi.

‖ Supr. 13.10. o Heb. latus. 25 Amplus animo] id est, qui sibi, & non Jehovæ fidit, suscipiet rixas, quibus tandem conficietur: plus verò, conquiescens in Deo, ditatur Dei benedictionibus; vide supra 11.25. p Heb. corde. q Heb. in sapientia. 27 Oculos suos] nimirum a paupere. ‖ sup. ver. 12.

Psalmus XXIX.

Contumacium ruina, publicæ & privatæ administrationis effecta; corruptionis, assentationis, defectionis, negligentiæ in judiciis, ludificationis, stultitiæ, inhumanitatis, stoliditatis, inclinationis ad res falsas, & contrà eventa exponuntur: integritatis verò, fidei, correctionis privatæ & publicæ fructus; indulgentiæ, iracundiæ, superbiæ, maleficii perpetrati, aut dissimulati, infidelitatis, impietatisque, & contrà effecta ostenduntur.

1 ᵃ VIR qui sæpius correptus obdurat cervicem, repentè confringetur ita ut non *sit* curatio.

2 ‖ Cùm augentur justi, lætatur populus: cùm autem dominatur improbus, suspirat populus.

3 ‖ Vir amans sapientiam, lætificat patrem suum; qui autem consociat se meretricibus, perdit substantiam.

4 Rex judicio stabilit regionem, ᵇ vir autem oblatis muneribus serviens destruit eam.

5 Vir qui blanditur amico suo, rete pandit contra pedes ejus.

6 Defectioni cujusque inest ᶜ tristis tendicula; justus autem cantat & lætus est.

7 Cognoscit justus causam tenuium, improbus non animadvertit ut cognoscat.

8 Homines ᵈ derisores ᵉ inflammant urbem: at sapientes avertunt iram.

9 Vir sapiens qui disceptat cum viro stulto; sive commoveatur, sive rideat, nulla tamen *est* quies.

10 Homines sanguinarii oderunt integrum: recti autem quærunt ᶠ ipsum.

11 ‖ Totum spiritum suum profert stolidus: at sapiens ᵍ ponè reprimit eum.

12 Dominatoris attendentis verbo falsitatis, omnes ministri *sunt* improbi.

13 ʰ Rudis & industrii *qui* inter se occurrunt, illuminat oculos amborum Jehova.

14 ‖ Regis qui judicat ⁱ fideliter tenues, ipsius solium in perpetuum stabilitur.

15 ‖ Virga & correptio dat sapientiam, at puer permissus *sibi* pudefacit matrem suam.

a Heb. vir correptionum. ‖ Sup. 11.10. & 28.28. ‖ sup. 10.1. & 15.20. 3 Perdit] id est, se & facultates omnes, synecdochicè; ac proinde tristitiam parentibus affert: suprà 5.9. & sequent. b Heb. vir oblationum. 5 Rete pandit] id est, perinde facit ac si insidiaretur vitæ: ut Jeschahh. 3.12. 6 Defectioni cujusque] id est, suum cuique peccatum tandem malum & tristitiam affert: qui autem sibi bene sunt conscii & justitiam colunt, pacem & gaudium possident. c Heb. mala: ut Gen. 40.7. 7 Non animadvertit] id est, negligit. d Heb. derisionis. e Heb. sufflant, i. sufflando inflammant, synecdochicè. 9 Vir sapiens] id est, quocunque modo sapiens conetur stultum corrigere, nihil efficit tamen; sed ille inquieto animo permanet. Commoveatur] sapiens videlicet, hoc est severè, aut jocosè agat, nihil amplius præstat. 10 Oderunt] ideoque aversantur; cùm recti contrà requirant, quia amant, ut eum adjungant sibi. f Heb. animam ejus: sic infrà 24. ‖ Sup. 14.33. & 15.2. g Heb. in posteriore. 11 Eum] nimirum animum suum, i. continet quicquid habet in animo, ut suo tempore & loco proferat. h Heb. pauperis & viri industriarum. 13 Rudis] id est, duo sunt in hac vita hominum genera, alii rudes, imperiti & idiotæ sunt, ac velut pauperes animi facultatibus; alii verò callidi & fraudulenti: cumque & humanæ societatis & privatorum negotiorum ratio postulet ut inter se occurrant; videndum est utrique ut coram Deo gerant res suas, & integrè ambulent; qui idem vitam utrique contulit, & adhuc præsentem lucem commodat. ‖ Suprà 20.28. & 25.5. i Heb. in fide. ‖ Sup. 13.24. & 22.15. & 23.13. & 14.

16 ‖ Cùm crescunt improbi, crescit defectio: justi verò casum eorum vident.

17 ‖ Castiga filium tuum, & quietem afferet tibi; dabit etiam delicias animæ tuæ.

18 Cùm non *est* visio, nudatur populus: qui autem observat legem, ô beatum illum.

19 Verbis non castigatur servus, qui intelligens tamen non respondet.

20 ‖ Vidisti virum præcipitem verbis suis? expectatio *est* de stolido *melior* quàm de illo.

21 Qui delicatè educat a pueritia servum suum, ᵏ tandem erit orbus liberis.

22 ‖ ˡ Iracundus miscet contentionem: & ᵐ furibundus multus *est* defectione.

23 ‖ Elatio hominis deprimit eum, depressum autem spiritu sustentat honor.

24 Qui partitur cum fure, odit se ipsum: & qui execrationem audiens, non indicat.

25 ⁿ Trepidus homo *sibi* ponit tendiculam: qui autem confidit Jehovæ, in edito collocatur.

26 Multi quærunt faciem dominantis: verùm a Jehova *est* jus ᵒ uniuscujusque.

27 Abominationi *est* justis vir ᵖ iniquus, & abominationi improbo rectus via.

‖ Psalm. 91.8. Malachi 3. vers. 19. & sequentibus. 16 Cum crescunt] expositio quomodo filius sibi permissus pudefaciat parentes; malitia enim (inquit) cum ætate crescit, si flagris non expellitur: unde consequitur defectio, & postremò ruina miserabilis. ‖ sup. ver. 15. 18 Visio] id est, doctrinæ Dei ex lege & prophetis prædicatio. 19 Verbis] utiliter, hoc est, nuda verborum castigatione non emendatur servus surdum agens, ac proinde hero non obsequens. ‖ sup. 26.12. 21 Qui delicatè] id est, qui servo indulget, dominum comparat sibi & familiæ suæ: qui tandem vel ipsos liberos extrudat miserè, aut etiam enecet. Hanc interpretationem ex R. Jehuda aliis prætulimus: cujus exemplum est in Jarobhhamo, & compluribus regibus Jisraëlis. k Heb. in fine suo. ‖ sup. 15.18. l Heb. vir iræ. m Heb. dominus æstus iræ. ‖ sup. 15.33. & 18.12. Luce 14.11. 24 Qui partitur] id est, in se ipsum injurius est, non tantùm qui committit scelus, verùm etiam qui commissum dissimulat: vide Levit. 5.1. n Heb. trepidatio hominis: hypallage. 25 Trepidus homo] id est, non securus de benevolentia Dei: vide suprà 28.14. 26 Multi quærunt] id est, meritò quidem adeuntur judices; sed inprimis adeundus est Deus, in cujus manu est animus regis, suprà 21.1. o Heb. viri. p Heb. iniquitatis.

Caput XXX.

Agur piorum fidem in Christum & abnegationem sui proponit ex verbo Dei: precationem adhibet de iis rebus quæ ad animum & corpus pertinent: detractione interdicit, reproborum genera explicat: deinde species insatiabiles, incognitas, hominibus intolerabiles, sapientes, & invictas in exemplum proponit: omnésque ad humilitatem & modestiam hortatur.

1 VERBORUM Aguris filii Jake comportatio: dictum viri de Ithiele, de Ithiele inquam & Ucale *sit*.

1 Verborum] Hoc caput non esse Schelomonis evincunt inscriptio, scribendi forma, & petitio ipsa, ver. 7. & sequentibus. Hac enim inscriptione docetur autor fuisse Agur filius Jake, cujus mentionem alibi in scriptura fieri non meminimus. Est autem proverbiis Schelomonis hoc caput adjunctum propter argumenti similitudinem, & brevitatem ipsius. Comportatio] id est, collecta documentorum quæ ex Aguris verbis decerpta sunt & coacervata: ut infrà 31.1. quod Hhebræa voce, ut polysema est, planè significatur eadem ratione qua verbum alterum est adhibitum suprà 25.1. Continentur autem hoc capite documenta primùm spiritualis vitæ, usque ad ver. 7. deinde præsentis, usque ad 10. ac postremò miscella documenta & observationes. Dictum] i. hæc est sententia, tum Aguris prophetæ, tum virorum omnium qui aguntur spiritu Dei; quam debent constituere apud se, de expectatione Christi & salutis suæ. De Ithiele] id est, Christo Deo, qui nobis præsens est, & per quem omnia possumus: nam Ithiel vox est composita ex tribus partibus, quasi dicas, mecum Deus fortis, ut Hhimmanuel, Jeschahh. 7.14. Ucal verò similiter nomen est factum a verbo quod significat posse: ut his duabus appellationibus monerentur pii de sui sanctificatione per Dei præsentiam & potentiam infinitam in Christo: prout quinque sequentibus versibus exponitur. Tantùm hoc observandum est ex vocali brevi & puncto quod Grammatici vocant Daghesch confectam esse vocalem longam in prima syllaba prioris vocabuli. Repetitionis porrò causa non obscura est, nimirum amplior declaratio præcedentis nominis, hoc modo: At meritò quidem pii in Christo gloriari debent, tum quia idem est Deus & homo, adunata hypostaticè natura Dei cum natura nostra in ipso; tum quia omnis potestas data est ipsi in cœlo & terra ad perficiendã salutem nostram. Hæc prior est documenti spiritualis confirmatio a persona Christi. Sunt autem hujus spiritualis documenti partes duæ: una, de summa salutis nostræ, quam singuli fideles debent extra se in Christo ponere, usque ad versum 5. altera, de ratione illius salutis participandæ verbo, ver. 5. & 6.

2 "Nam brutus sum "ex *quo* vir *sum*, nec *est* intelligentia "hominis mihi:

3 Neque didici sapientiam, aut "scientiam sanctorum novi.

4 "Quis ascendat cœlos & descendat? quis colligat ventum pugillis suis? quis liget aquas suo pallio? quis stabiliat ullos fines terræ? "quod *est* nomen hujus, & quod nomen filii ipsius? si noveris?

5 ||"Totus sermo Dei purgatissimus *est*, scutum est recipientibus se ad ipsum.

6 || Ne adjicito ad verba ejus; ut non corripiat te, "*néve* mendax esto.

7 "Duo peto abs te: ne prohibeas a me, [a] tantisper dum vivo.

8 "Vanitatem & rem [b] "mendacem longè amove a me: paupertatem aut divitias ne des mihi; ale me cibo demensi mei:

9 ||Ne "saturatus ementiar ac dicam; quis *est* Jehova? néve pauper factus furer, denique [c] abutar nomine Dei mei.

10 "Ne [d] insimules servum apud dominum suum; "ne maledicat tibi, & reus peragaris.

11 "Generatio *est quæ vel* patri suo maledicit, & matri suæ non benedicit:

12 Generatio munda in oculis suis, quamvis [e] a sorde sua non sit abluta:

13 Generatio cujus oculi quàm elati sunt, & cujus palpebræ extollunt sese:

14 || Generatio cujus dentes *sunt* gladii, & cujus molares cultri, ad consumendum pauperes e terra, & egentes ab hominibus.

15 Præter hirudinem "*cui* duo sunt [f] rami, "præbe præbe; tria sunt insatiabilia, *imò* quatuor non dicentia ohe:

16 Sepulchrum, & [g] "occlusa vulva; terra nō satiatur aquis, & ignis non dicit ohe.

17 "Oculum qui subsannat patrem, aut spernit obedientiam matris; effodient corvi vallis, aut comedent eum [h] juvenes aquilæ.

18 Tria ista occulta a me, imò quatuor hæc non novi:

19 Viam aquilæ in cœlo, viam serpentis in rupe; viam navis in alto mari, & viam viri in "virgine.

20 Ita *est* via mulieris scortantis: "comedit, deinde abstergit os suum; tum dicit, non sum operata iniquitatem.

21 Sub tribus commovetur terra; imò sub quatuor, "*quæ* non potest ferre:

22 Sub servo, cùm regnat; & stulto cùm satur est cibo:

23 Sub exosa, cùm maritatur; denique *sub* ancilla, cùm hæres efficitur heræ suæ.

24 Quatuor ista parva terræ; tamen sunt sapientia, apprimè sapientia:

25 ||Formicæ populus [i] infirmus; quæ comparant æstate cibum suum:

26 "Mures montani, populus invalidus; disponunt in petra domum suam:

27 Rex non *est* [k] locustis, tamen procedunt confertæ omnes:

28 "Aranea "manibus prehendit, quæ *est* in palatiis [l] regalibus.

29 Tria ista [m] bene procedunt, imò quatuor bene ambulant:

30 Vetus leo robustissimus inter bestias qui non retrogreditur metu cujusquam.

31 "Accinctus lumbis *equus*, aut caper: & rex, [n] "in quem nemo insurgit.

32 "Si stultus fuisti, efferendo te; sive cogitasti; "manum ori imponito:

33 "Nam ut pressura lactis educit butyrum, & pressura nasi educit sanguinem; ita pressura irarum educit litem.

2 *Nam*] altera confirmatio superioris propositionis a natura nostra: quia a natura nihil scimus eorum quæ ad salutem pertinent, duobus versibus; & nihil possumus extra Christum, ver. 4.

Ex quo vir sum] i. inde ab ortu meo.

Hominis] id est, quæ primùm fuit in homine antequam obbrutesceret, ac proinde in homine inesse deberet.

3 *Scientiam sanctor.*] id est, salutis & vitæ æternæ, quò soli sancti perveniunt.

4 *Quis*] supplendus quàm Ithiel. Jam confirmat ab imbecillitate nostra, quasi dicat, neque scimus viam salutis, neque possumus ex nobis ipsis cognoscere: nam salutis fons apud Deum est suprà omnes cœlos; non potest autem quisquam cœlos conscendere, ut cognoscat viam salutis nostræ, & descendens ad nos afferat: deinde subjungitur his verbis gradatio elegantissima ad evincendam infirmitatem nostram: quid dico (inquit) neminem in cœlos ascendere? imò ne ventos quidē in aëre, ac ne aquas quidem inferiores gubernare, postremò ne terræ quidem ipsius quam calcamus, finem tantillum stabilire potest: quî ergo ascenderet homo & expiscaretur voluntatem Dei? & quis alius hæc faceret nisi Ithiel & Ucal, id est, Christus omnipotens, propheta, Sacerdos, & Rex noster? vide Joan. 3.13.

Quod est nomen] q. d. expone si vel de nomine saltem, id est, levissimè, a natura possis eum cognoscere, qui hæc omnia præstat in rebus creatis, & in nobis quoque præstiturus est; qui & autor sit salutis quam expectamus, & eam de cœlis ad nos afferat: hæc vero non naturæ sunt bona, sed gratiæ munera: caro & sanguis non revelat ista, sed pater qui est in cœlis, Matthæi 16.17. nemo novit filium nisi pater, neq; patrē agnoscit quisquā nisi filius, & cui voluerit filius revelare. Matthæi 11. 27. || *Psalm.* 12.7. *&* 18.31. 5 *Totus sermo*] altera pars documenti spiritualis de ratione salutis consequendæ: in qua spectantur duo; unum a Deo, nimirum verbum salutis, & efficacitas Spiritus, hoc ver. alterum a nobis, nimirum fides & obsequium integrum, versu sequente. || *Deut.* 12.32. 6 *Néve mendax*] id est, ne minuito, aut mutato de veritate illius quicquam: quod mendacii est. 7 *Duo*] ad vitam spiritualem & corporalem pertinentia usumque ejus legitimum; ut ostendunt duo sequentes versus: sic orare nos docuit Christus altera parte orationis suæ, postquam preces exposuit ad gloriam Dei pertinentes; ut hactenus propheta regnum Dei in nobis explicavit. a Heb. *cùm nondum morior.* 8 *Vanitatem*] id est, remitte nobis peccata nostra, & ne nos inducas in tentationem; sed libera nos a malo. b Heb. *mendacii.* *Mendacem*] id est, alienam a verbo veritatis: ut suprà ver. 6. *Paupertatem*] quod dixit Christus, panem nostrum quotidianum, &c. || *Deut.* 8.10. *& seq. &* 32.15. *& sequent.* 9 *Saturatus*] ut Deut. 8.10. c Heb. *prehendam nomen.* 10 *Ne insimules*] id est, pacem & amicitiam cum quibusque vel tenuissimis colito, & concordiam inter omnes foveto. d Heb. *lingua offendas.* *Ne maledicat*] id est, Deum imploret contra te, qui miserorum patronus est & vindex: Exod. 22.23. 11 *Generatio*] sequentes sententiæ ferè sunt tetracoli. Hac autem prima quatuor improborum genera describuntur: pervicaces, hypocritæ, superbi & calumniatores inhumani. e Heb. *ab excremento sive stercore.* || *Sup.* 12.17. 15 *Cui duo sunt*] id est, quæ bisulcam habet linguam, itaque binis ramis sanguinem indesinenter sugit, ex quibus etiam præciso ore veluti siphonibus defluit sanguis, ut loquitur Plinius lib. 32. cap. 10. f Heb. *filiæ, ut Gen.* 49.22. *Præbe*] id est, indesinenter sugentes & sanguinem attrahentes, tam aperto studio quasi loquerentur. g Heb. *occlusio vulvæ.* 16 *Occlusa*] videlicet ne concipiat, quasi dicat, quæ semen injectum minimè continet. 17 *Oculum*] id est, filium immorigerum, aut parentibus iniquum in malam rem condemnabit Deus.

h Heb. *filii aquilæ.*

19 *Virgine*] id est, lupa perfrictæ frontis, quæ se post maleficium virginem impudenter asserit & pro intacta venditat: quomodo accipiendum esse sequens versus ostendit.

20 *Comedit*] id est, perpetrato maleficio ita se confirmat quasi integra esset a viro; euphemismus res obscenas honestis verbis exprimens.

21 *Quæ non potest*] nimirum quin commoveatur. q. d. quatuor hæc sunt apud homines intolerabilia.

|| *Sup.* 6.6.

i Heb. *non robustus.*

26 *Mures montani*] quos Græci chœrogylios sive arctomyas vocant, quibus abundare Syriam testatur Hieronymus ad Suniam & Fretelam. Hujus sententiam nunc demum amplectimur, & reponendam esse judicamus Levit. 11. & Deut. 14. pro eo quod diximus cuniculum: idque maximè hac ratione adducti quòd cuniculum leporini generis esse omnes vident, & arenosa potius loca quàm petrosa perfodere.

k Heb. *locustæ, tamen procedit, &c. Enallage numeri.* 28 *Aranea*] de cujus solertia vide Plinium lib. 11. cap. 24. *Manibus*] i. pedibus, qui utrinque ita constituti sunt ut patula hominū manus ad tractanda fila, & escam retibus suis deprehendendam. l Heb. *regis.* m Heb. *bene faciunt processum, bene faciunt ambulando.* 31 *Accinctus*] i. equus edoctus militiam, sternax, pugnax, & generosus, de quo Ijobi 39.22. & sequentibus. Hanc autem interpretationem etymo vocis & argumento adducti aliis prætulimus. n Heb. *non surgere contra ipsum.*

In quem] vide suprà 12.27. 32 *Si stultus*] sensus est; ista quæ modò diximus se efferant per nos licet: sed virum Dei nolo altum loqui aut sapere. *Manum*] i. contineto sermones tuos: proverbiale dictum, ut Ijobi 29.9. 33 *Nam*] id est, stulto sermone tuo litem accenderes, & tibi malum accerseres.

CAPUT XXXI.

Rex docetur cavere a mulieribus & a vino, justitiamq; diligenter colere: deinde instituitur ut bonam uxorem a Deo expetat, & encomium illius describitur.

1 "VERBORUM Lemuelis "comportatio, quibus erudiverat ipsum "mater ipsius.

2 "Quid *dicam*, fili mi? ecquid fili uteri mei? & quid fili "votorum meorum?

1 *Verborum*] id est, quæ Schelomo prius ad se a matre habita monimentis literarum tradidit, cùm rex esset: nam etsi mutatum est Schelomonis nomen, & servatis tantùm literis posterioribus nomen alterum a matre inditum; tamen non dubium est quin illa auditis promissionibus Dei Schelomoni puero, hoc nomine facto gratulata sit, eumque informarit in futura administratione regni. Formatum est autem nomen Lemuel sive Lemoël ver. 4. a blanda matre per aphæresin primæ literæ de nomine Schelomonis, & adjectionem nominis El quod est Deus fortis, significatque Lemuel eum qui Dei fortis est. *Comportatio*] ut sup. 30.1. *Mater ipsius*] Bathschebahh certior facta de institutione Dei, ut manifestum est, ex 1. Reg. 1.13. Continentur autem his verbis primùm Exordium 2. versu; deinde genera documentorum duo; unum, de administratione publica & rebus eò pertinentibus, usq; ad ver. 10. alterum œconomicum, inde ad finem usq;.

2 *Quid dicam*] exordium ἐξ ἀπορίας, id est, a dubitatione; quæ sermonis qui mox subjicitur, gravitatem demonstrat evidentissimè. *Votorum meorum*] id est, pro quo non desino nuncupare vota Deo, quem unicè diligo.

i

3 ||Ne

3 ‖ Ne dedito fœminis robur tuum, & vias tuas facientibus ut deleantur reges.
4 Absit regibus, ô Lemoël, absit regibus bibere vinum; & dominatoribus desyderium potus inebriantis:
5 Ut non cùm biberit obliviscatur statuti, & mutet jus [a] ullorum afflictorum.
6 Date potum inebriantem perituro, & vinum amaris animo:
7 Bibat ut obliviscatur paupertatis suæ; & molestiæ suæ non sit memor amplius.
8 Aperi os tuum pro muto, in causa omnium [b] qui jam traduntur excidio.
9 Aperi os tuum, judica [c] justè; causam age pauperis & egentis.
10 Fœminam [d] strenuam quis inveniet, cùm [e] longè superet carbunculos pretium ejus?
11 Confidit ei [f] animus mariti ejus, & spolia non deficiunt.
12 Afficit eum bono, non autem malo; omnibus diebus vitæ suæ.
13 Quærit lanam aut lina, conficitq; pro voluntate manuum suarum.
14 Est similis navibus [g] negotiatoriis, e longinquo advehit cibum suum.
15 Et surgens dum adhuc nox *est*; dat [h] escam domui suæ, & pensum puellis suis.
16 Cogitat agrum, & accipit eum; de fructu manuum suarum plantat vineam.
17 Accingit robore lumbos suos, & confirmat brachia sua.
18 Ipsius gustantis bonum esse mercimonium suum, non extinguitur noctu lucerna.
19 Manus suas immittit ad verticulum, & manus ejus tenent fusum.
20 Volam suam pandit pauperi, & manus suas extendit egenti.
21 Non timet familiæ suæ a nive: nam tota familia ipsius vestitur [i] penulis duplicibus.
22 Cadurca parat sibi, xylinum & purpureum *est* vestimentum ipsius.
23 Notus est in portis maritus ejus, considens cum senioribus regionis.
24 Sindonem conficit ac vendit, & cingulum *quod* tradit negotiatori.
25 Robur & decor *est* vestitus ejus, & ridet [k] ad tempora sequentia.
26 Os suum aperit [l] sapienter, & doctrina benignitatis insidet linguæ ejus.
27 Speculatur [m] rationes familiæ suæ, cibúmque pigritiæ non comedit.
28 Assurgentes filii ejus beatam prædicant eam, maritus ejus similiter laudat eam,
29 *Dicens*: multæ [n] fœminæ fecerunt strenuè, tu verò [o] superas omnes illas.
30 [p] Fallax *est* gratia & vana pulchritudo, ‖ mulier reverentia Jehovæ *prædita*, ipsa laudem comparat sibi.
31 Date ei de fructu manuum ejus, & laudent eam in portis facta ejus.

‖ Prov.17.17. 3 *Ne dedito*] prius genus documentorum [illegible] continet partes duas; unam eorum a quibus cavendum est, quinque versibus; alteram eorum quæ sunt præstanda in tota administratione, ver.8. & 9. *Facientibus*] id est, fœminis, quarum causa sæpe domus, oppida, & regna universa deleta sunt. 4 *Bibere vinum*] inde & voluptariè, ut sequens membrum ostendit, & ætiologia versus proximi. a Heb. *filiorum afflictionis*. 6 *Date*] id est, ei qui anxietate & amaritudine animi propè est ut pereat, vinum dandum esset ut exhilaretur animo & obsit nemini, si quando dari oporteret: concessio duob. versibus. 7 *Paupertatis*] id est, mali, synecdochicè.

8 *Aperi*] altera pars documentorum πολιτικῶν ut dictum est in versum 3. *Pro muto*] qui suam causam agere & se defendere non audet vel potest: synecdoche. b Heb. *filiorum excidii*: *simile Psal.*79.11. *Qui jam traduntur*] id est, miseros versantes in præsentissimo vitæ discrimine juste vindicato, ut sequens versus imperat. c Heb. *justitiam*. 10 *Fœminam*] altera pars documentorum, continens encomium mulieris alphabetico ordine exaratum: quo videtur Bathschebahh Schelomonem filium præmonuisse, tum ut studiosè observaret quam sibi uxorem adjuncturus esset, tum ut sollicitè rem suam commendaret Deo & assiduis precibus piam uxorem exoraret, quam sola benevolentia Jehovæ offerre potest, non autem homo sua industria consequi: suprà 18.22. & 19.14. Sunt autem hujus encomii partes tres: exordium, hoc versu; propositio sive descriptio strenuæ mulieris, usque ad vers.29. & conclusio, inde ad finem usque. d Heb. *roboris*. e Heb. *longinquius est carbunculis*. 11 *Confidit*] descriptio mulieris strenuæ a corpore & spiritu: corporalis administratio continet duo membra; unum, officii erga virum suum, alterum erga familiam totam: quæ duo proleptice hoc versu posita sequentibus exponuntur usq; ad versum 25. f Heb. *cor*, *suprà* 12.3. *Spolia non*] id est, tam circumfluit bonis omnibus familia ejus, quam milites spoliis expugnata urbe, aut hoste superato. 12 *Afficit eum*] de officio in virum. 13 *Quærit lanam*] de officio domestico in familiam totam. *Lanam*] id est, materiam quamlibet opificii, in quo se familia exerceat. g Heb. *mercatoris*. h Heb. *prædam*: *ut Psal.*111.5.

16 *Et accipit*] id est, dato pretio comparat, quem colat. *De fructu*] id est, ex lucro manibus facto. 17 *Accingit*] i. ut aliis pensum tribuit, sic ipsa quoque est in opere. 18 *Non extinguitur*] id est, vigilantiam & diligentiam adhibet operi. 20 *Volam suam*] id est, de fructu laboris sui cum egentibus liberaliter communicat. i Heb. *diploidibus*, quas Latini notarunt appellatione *Lenæ*. 23 *Notus est*] id est, studium ipsius perspicitur etiam in ornamentis viri decoris & convenientibus dignitati ejus: sic enim accipiendum esse versum hunc commonstrant antecedentia & consequentia. 25 *Robur ut decor*] alter locus encomii de constitutione animi sermonumq; & ratione quam mulier sancta servat tota vita sua. *Rides*] hoc est, nihil est anxia aut sollicita de rebus venturis; sed freta bona conscientia se comparat in omnem eventum, & ab imminentibus malis, adeoque morte secura est: quæ securitas ferè ridendi verbo exprimitur: ut Ijobi 39.10. & 25. k Heb. *ad diem posterum*: *synecdoche*. l Heb. *in sapientia*. m Heb. *ambulationes*. 28 *Assurgentes*] id est, sapiente hac administratione sua laudem sibi comparat, quæ sequentibus versibus conclusionis loco proponitur. 29 *Multæ*] conclusio laudativa, ut dictum est suprà in vers.10. Sunt autem laudationis loci sumpti à comparatione, primùm administrationis aliarum mulierum, hoc versu; deinde ipsarum personarum inter se, versu sequente. n Heb. *filiæ*. o Heb. *ascendis supra omnes eas*. p Heb. *falsitas gratia*, *& vanitas pulchritudo*. ‖ 1.Pet.3.3. *& sequentibus*. 31 *Date ei*] id est, tribuite ei laudem quam officiis suis promeretur. *In portis*] id est, palam, & publica confessione omnium.

ECCLESIASTES.

Argumentum.

LIBER Ecclesiastæ professionem continet qua Schelomo ductus spiritu Dei voluit coram Ecclesia ejus testificari seriam resipiscentiam suam, & instituere omnes in via veritatis. Propterea exponit primùm rationem studiorum suorum & institutæ vitæ; deinde observationem omnium earum occupationum quibus se homines dedunt, & impias cogitationes quibus se implicant; ac postremò multiplicē administrationē tum inconstantissimorū hominū, tum Dei sapientissimi: quæ omnia (hac una excepta administratione Dei) omnino vanitatis damnat, administrationem Dei asserit, homines ad publica privatáque humanitatis officia & pietatis revocat, mortem & judicium Dei rebellantibus denunciat, & in officio confirmat pios.

CAPUT I.

CAPUT I.

Sapiens omnis humani studii laborisq; vanitatem in hac vita summam esse docet, tum propter hominum ipsorum, tum propter rerum vanitatem de quibus laborant: & ab experientia sua hoc argumentum confirmat de iis rebus quæ in scientia & cognitione positæ sunt.

1 VERBA [a] Ecclesiastis filii Davidis, regis Jeruschalaimis.

2 Vanitas [b] vanissima, inquit Ecclesiastes, vanitas vanissima; istà omnia *sunt* vanitas.

3 Quid emolumenti *est* homini, ex toto labore suo quo laborat, sub sole?

4 [c] Generatio una abit, & altera advenit: quamvis terra in seculum permaneat;

5 Ortusque sol, postquam occiderit sol; iterum ad locum suum aspiret, [d] ubi oriatur:

6 Properet ad meridiem, & circumeat ad Aquilonem; [e] conversatione sua circumiens properet [f] aër, & secundum circuitus suos revertatur aër:

7 Omnia flumina properent ad mare, nec tamen mare impleatur; quocunque loci flumina properant, eodem revertantur [g] propere.

8 Singulæ res istæ fatigantur, non posset quisquam eloqui; non satiaretur oculus videndo, neque impleretur auris auditu.

9 Id quod fuit, idem *est* quod futurum est, & id quod fit idem *est* quod fiet, neq; *est* quidquam novi sub sole.

10 Est aliquid *de* quo dicitur, aspice hoc, novum est; *quod* jam fuit per secula, [h] quod fuit ante nos.

11 Non *est* memoria de prioribus: etiamque de posterioribus quæ futura sunt, non erit de ipsis memoria apud *illos* qui erunt in posterum.

12 Ego Ecclesiastes, cùm essem rex super Jisraëlem Jeruschalaimis;

13 Applicans animum meum ad disquirendum & ad explorandum sapientiam de omni eo quod fit sub cœlis (hæc est occupatio mala quam dedit Deus filiis hominum, ut occuparent se in ea)

14 Vidi omnia facta quę fiunt sub sole; quòd ecce, istà omnia *sunt* vanitas & afflictio spiritus:

15 Perversum non posse corrigi, & defectum non posse [i] in numerum venire.

16 Locutus ego cum [k] animo meo dicendo; ecce, ego amplificavi & adjeci sapientiam supra omnes qui præfuerunt ante me Jeruschalaimis, & animus meus [l] percepit multum sapientiæ & scientię.

17 Adjeci quoque animum meum ad cognoscendum sapientiam, & scientiam [m] omnis insaniæ & stoliditatis; cognovi etiam hoc esse afflictionem spiritus.

1 *Verba*] Totus hic liber didascalicus est, constans ex duobus potissimùm documentis: unum est, de vanitate studiorum omnium mundi, quibus homo se addicit, natura duce; alterum, de stabilitate pietatis & reverentiæ Dei suprà omnem mundum: quod posterius pluribus locis hìc illic inculcatum copiosè tandem sub finem libri explicatur. Præfigitur autem toti huic operi inscriptio, qua Schelomo consilium suum in hac scriptione, tempus, & locum explicat. Nam cùm se ipsum animam, id est personam, Ecclesiasticam nominat; apertè consilium & tempus definiuntur, quo hæc verba ab ipso fuerunt habita: consilium quidem, ut abjuraret sceleratam vitam suam inde a defectione (de qua 1. Reg. 11.) pessimè traductam, ut resipiscentiam profiteretur, & solenni hoc scripto reconciliatus haberetur cum Deo & cum Ecclesia, abs qua fuerat abstentus, ut loquuntur patres: tempus verò, quia hæc a Schelomone tum demum scripta sunt, cùm a Deo reprehensus esset, & resipisceret, ætate jam provecta, & comparata rerum tam multarum quæ hoc libro continentur longa experientia; ut observatum est 2. Chronic. 11. 17. Cùm autem nominat Jeruschalaima, Ecclesiam Dei intelligit, in qua tum hos sermones habuit, & cui traditos in sempiternam memoriam literis consignavit. Quamobrem sive Ecclesiastem interpretemur, id est, sermonem in Ecclesia habentem, ut pœnitentes faciunt; sive Ecclesiasticum, id est, de integro Ecclesiæ adunatum; non magni interest: quia duo hæc conjuncta sunt inter se, pœnitere in Ecclesia, & in eam recipi. Illa autem studiorum humanorum vanitas tractatur primùm γενικῶς, propositis rebus quæ tum in cognitione, tum in usu versantur, duobus primis capitibus; deinde verò κατὰ μέρος, id est, particulatim sive membratim, ab exemplis singularibus ad scientiam & usum pertinentibus, inde a cap. 3. Cæterùm hujus capitis reliquæ partes sunt tres: prima est, propositio summa de vanitate, vers. 2. & 3. quę etiam repetitur in conclusione libri; secunda, confirmatio proposionis a nostra ipsorum vanitate & studiorum nostrorum, a ver. 4. ad 12. tertia, confirmatio a singulari ipsius Schelomonis observatione & experientia; quæ reliquo hoc capite studio scientiæ, deinceps verò aliis capitibus studio aliarum rerum accommodatur. a Heb. animæ *Ecclesiasticæ: sic deinceps.* b Heb. *vanitatum: vide Gen. 9 25. sic deinceps.* 2 *Ista omnia*] de quibus deinceps acturus est in hoc argumento. 3 *Sub sole*] id est, in hac vita, quid est quod homo suo labore possit efficere? c Heb. *generatio abit & generatio advenit.* 4 *Generatio*] subjectio ad præcedentem quæstionem. quasi dicat, nihil profectò emolumenti humanitus potest homini accedere duabus de causis: una, a natura hominis, cùm ipse homo vanitati subjectus sit & celerrimè decedat, quatuor versibus; imò quamvis non decederet, tennior tamen est quàm ut ea ipsa quibus operam dat vel absolutè eloqui, vel mente possit comprehendere, vers. 8. altera, a natura rerum in quibus occupatur homo, vers. 8. & sequent. *Quamvis*] amplificatio vanitatis humanæ per comparationem aliarum rerum quæ in natura sunt; quarum hæ perstant, aliæ verò etsi ad tempus disparent, tamen in statum suum pristinum revertuntur perpetua sua conversatione. quasi dicat, homo rerum omnium res vanissima est: nam neque immotus permanet, ut terra; sed momento deficit: neque postquam semel abiit revertitur, ut alia faciunt de quibus tribus sequent. sed semel mortuis ad vitam hanc nunquam revertitur. *In seculum*] hominis vani comparatione: hoc enim κατά τι, non simpliciter est accipiendum, ut apparet ex Psalm. 102 27. & 2. Pet. 3. 10. 5 *Ad locum suum*] id est, ad orientem: periphrasis, vide Psalm. 19. 6. & 7. d Heb *oriatur ipse ibi.* 6 *Properet*] id est, perpetuo motu agitetur, & per cunctas res meabilis totoq; mundo consertus ultro citroq; commeet: ut loquitur Plinius lib. 2. cap. 5. & 38. e Heb. *circumiens circumiens.* f Heb. *spiritus: ut Plin. lib. 2. cap. 5. vocat.* 7 *Quocunque loci*] id est, aquæ in mare profluentes iterum ad eadem principia remeent; sive nubibus liquore egresso in sublime, & ex sede aëris coacto in liquorem genitis (ut ex Aristotele legendum est apud Plinium lib. 2. cap. 42.) sive aquis se mutuo implexu jungentibus terræ, & per venas illius discurrentibus, siphonumque modo emicantibus: qua ratione manifestum est quare tot fluminum quotidiano accessu maria non crescant, finésve suos transiliant; ut loquitur idem Plin. lib. 2. cap. 65.

Revertantur] a quo, in quod infl... g Heb. *propere.* 8 *Singulæ res*] iis... rum in quibus laborat homo sub sole: altera causa vanitatis, ut observatum est ad ver 4. *Fatigantur*] perpetua sui agitatione, & proinde sua infirmitate in vanitatē abeunt, ver. 2. metalepsis. *Non posset*] id est, prius emoriatur homo & ipse vanitati cedat, quam possit rerum istarum vanitatem sermone complecti, sensibus percipere, aut mente comprehendere. 9 *Id quod fuit*] exornatio superioris documenti de fatigatione & vanitate rerum omnium; tum a naturali earum corruptione, generatione, mutatione, ortu & interitu, duobus versibus; tum a perpetua earum oblivione ver. 11. Sensus est res istæ, facta, & eventa eadem sunt quidem specie tenus; sed mutantur in dies individua (ut vocant) singularia: sive ut paucis dicamus, omnia sunt eadem specie, sed differentia numero, factisq; & eventis variis. 10 *Est aliquid*] id est, nihil est, quantumvis videatur novum, & inauditum sit, quod non semper fuerit antehac, aut certè aliquo tempore præcedente. h Heb. *ab ante nos.* 12 *Ego Ecclesiastes*] tertia pars confirmatio singularis, ut observatum est suprà in vers. 1. sub finem. *Cùm essem rex*] ac proinde potentia, opibus, & facultate plus valerem quàm alii omnes ad ista exploranda: ut ipse loquitur infra 2. 7. & 12. Ponuntur autem deinceps singularia capita earum rerum quas Schelomo se observasse & explorasse confitetur, ad confirmandum locum de rerum istarum omnium vanitate. Quamobrem nos ea suo quæque loco notabimus. 13 *Applicans*] primum caput observationum Schelomonis, de rebus scientia & cognitione comprehensis, historicis atque Ethicis. Historicarum autem genera duo ponuntur, physica sive naturalis historia, & gesta: incubui (inquit) comparandæ cognitioni rerum naturalium & gestarum; sed deprehendi tandem, ut res ipsas, ita earum cognitionem vanam esse, homini laboriosam, & ad regnum cœlorum inutilem. *Eo quod fuit*] sive naturæ ordine productum, ut 1. Reg. 3. & 4. sive extra ordinem a Deo aut rebus creatis effectum. *Mala*] id est, laboriosa & molesta, ut postea interpretatur, ver. 14. 14 *Ista omnia*] tum res, factaque ipsa, tum accurata istorum pervestigatio natura duce, ac non præeunte verbo Dei & percipiente fide. *Vanitas*] duo de his rebus earumque scientia hoc loco prædicantur: unum, quod ipsę per se vanæ sunt, neq; salutem nobis regnumque cœlorum afferunt; alterum, quod magis animos humanos torquent & affligunt: quorum prius vers. sequent. posterius vers. 16. & 17. explicatur. 15 *Perversum*] id est, totam hanc peritiam & pervestigationem rerum adeò vanam esse, ut ne minimam rem quidem contortam corrigere, aut perditam repræsentare possit; nedum cœlestem vitam subministrare. i Heb. *numerari.* 16 *Locutus*] transitio a physica ad observationem ethicam, de qua hoc & sequente versu. k Heb. *corde: sic deinceps.* l Heb *vidit.* 17 *Sapientiam*] id est, ethicam, sive moralem doctrinam, quæ in sapientia vitam informat, & de stultitia monet, eamque fugiendam docet: periphrasis disciplinę moralis. m Heb. *insaniarum.* *Etiam hoc*] de historica notitia dictum ver. 14.

CAPUT II.

Sapiens vanitatem rerum humanarum docet ab incerto illarum usu, quem se expertum fuisse confitetur: itaq; ostendit primùm vanitatem lætitiæ quam usu vel maximarum commoditatum perceperat; deinde humanæ illius sapientiæ cum stultitia comparatæ; ac postremò imbecillitatem hominis in bono suo fruendo, aut transferendo pro voluntate sua; quia omnia pendent ex œconomia Dei.

1 DEIN-

1 *Deinde quia*] Hunc versum, quia transitum facit a scientia & cognitione animi ad usum corpori animoque communem, a superiore capite ad secundum transtulimus. Sensus enim est: cùm animadverterem non historicam scientiam modò, sed ethicam quoque humanitus nunquam hominem explere; sed si tota vita nihil velit aliud agere (ut ait Tullius li. 3. de oratore) ipsa tractatione & quæstione quotidie ex se gigni aliquid quod cum desidiosa delectatione vestigetur, & agitatione rerum sit infinita cognitio, laborem alium ex alio nectens, aut denique fastidium afferens; tum retuli me ad observationem commoditatum omnium quæ ad hanc vitam pertinere videbantur, & exploravi si quid tandem earum usus præstaret homini. Sunt autem hujus capitis membra tria: unũ est, de usu commoditatũ ad hanc vitam pertinentium, usque ad versum 12. alterum, de usu sapientiæ ad vitam transigendam pertinentis, inde usque ad ver. 19. tertium, de jure sive facultate percipiendi ex se bona & commoda hujus vitæ, aut ea in alios arbitratu suo transferendi ad finem usque.

a Heb. *corde*: *sic deinceps.*

1 'DEINDE quia multitudini sapientiæ inest multum indignationis; & qui auget scientiam, auget dolorem:

2 Dixi ego cum [a] animo meo, agedum, 'miscebo *vinum* [b] lætè; fruere igitur bono: sed ecce, etiam illud *est* vanitas.

3 De risu ' dico, 'insanus est; & de lætitia, ' ecquid facit?

4 Exploravi animo meo, ut [c] continuarem potationem in carne mea (idque ' animum meum ducens in sapientia ipsa) & [d] amplecterer ' stoliditatem: 'usque dum vidi ' utrum *hoc* bonum sit filiis hominum, quod facturi sint sub cœlis numero dierum vitæ suæ.

5 [e] Maxima opera feci; ædificavi mihi domos, plantavi mihi vineas:

6 Paravi mihi hortos & pomaria; in quibus consevi arbores [f] quasq; fructiferas:

7 Paravi mihi piscinas aquarum, ad irrigandum illis nemus [g] ferax arborum:

8 Comparavi servos & ancillas, & vernæ fuerunt mihi; etiam possessio armentorum & gregum multa fuit mihi præ omnibus qui fuerunt ante me Jeruschalaimis:

9 Congessi mihi etiam argentum & aurum, & peculium regum ac provinciarum; comparavi mihi cantores & cantatrices, deniq; delicias filiorum hominis, 'symphoniam [h] & quidem omnimodam:

10 Ita magnus fui & auxi *ista* plus quàm ullus qui fuerat ante me Jeruschalaimis; etiã ' sapientia mea præstante mihi.

11 Cùm autem quidquid expetiverant oculi mei non seposuissem ab eis, nõ cohibuissem animum meum ab ulla lętitia; sed animus meus lætaretur ex omni labore meo, & hoc [i] cessisset in partem meam ex omni labore meo:

12 Respexi ego ad omnia opera mea quæ fecerant manus meę; & ad laborem quem [k] laboriosè feceram: ecce autem, ista omnia *sunt* vanitas & afflictio spiritus; 'ut non *est* emolumentum sub sole.

13 'Quamobrem converti me ego ut aspicerem sapientiam, & [l] omnem insaniam ac stoliditatem: (' quid enim *facturus esset* homo qui [m] sequeretur eum regem? id quod jam [n] factum est.

14 'Vidi quidem ego esse emolumentum sapientiæ præ stoliditate, ut *est* emolumentum ' lucis præ tenebris:

15 ' Sapientem ipsum, *ut* cui *sunt* oculi in capite; ' stolidum autem in tenebris ambulare: sed agnovi similiter ego eventum eundem evenire omnibus istis.

16 Propterea ' dixi ego cum animo meo; 'secundum eventum stolidi etiam mihi, mihi eventurum est: cur ergo sapuero ego ' tum amplius? & dixi cum animo meo hoc quoque esse vanitatem.

17 'Nam non erit memoria tum [o] sapientis tum stolidi in seculum; quandoquidem quę jam sunt, diebus adventuris ea omnia oblivioni traduntur: 'ecquî moritur sapiens ipse cum stolido?

18 Itaq; odi hanc vitam; quia malum videretur mihi hoc opus quod fit sub sole: nam hęc omnia *sunt* vanitas & afflictio spiritus.

19 ' Odi etiam ego omnem laborem meum, quem ego elaboro sub sole; ' quòd relicturus sum eum homini qui futurus est post me:

20 'Et quis scit utrum sapiens futurus sit an stolidus, qui dominaturus est in omnem laborem meum quem elaboravero & quem [p] sapienter comparavero sub sole? etiam hoc vanitas *est*.

21 Quapropter ego averti me, 'destituendo spe animum meum; de isto omni labore quem elaboravi sub sole:

22 ' Siquidem est homo cujus labor *confectus sit* sapientia, scientiaq; & æquitate; homini autem qui non laboraverit in illo, tradit illum *in* partem ipsius: hoc quoque vanitas *est*, & malum magnum.

23 Nam quid superest illi homini ex omni labore suo & ex afflictione animi sui, qua ille laboravit sub sole?

24 Cùm omnibus diebus illius adfuerint dolores, & indignatio occupationi ejus; ne nocte quidem quieverit animus ejus? etiam hoc vanitas *est*.

13 *Quamobrem*] transitio ad usum & eventum sapientiæ mundanæ ac stultitię, quem secundum locum esse diximus suprà in vers. 1.

l Heb. *insaniam*.

Quid enim] occupatio, qua explicat Schelomo emphasin pronominis, quo suprà usus est dicens, converti me ego, & ubique ferè utitur. Dixerit quispiam, quid ergo? tune facere potes judicium de rebus omnibus, vanitatemque earum evincere a tua unius experientia? falleris, neque enim novisti res omnes, neque potuisti nosse. Respondet, ego verò novi & potui noscere: quia tantus sum rex, ut omnes alios tum scientia, tum facultate superarim. Quamobrem quisquis amplius laboraverit in rebus explorandis & cognoscẽdis is actum (quod aiunt) egerit, nedum æquaverit me, aut aliqua cognitione vel facultate anteiverit.

m Heb. *veniret post*.

n Heb. *fecerunt*: *personale pro impersonali: ut Ijobi 7 3.*

14 *Vidi quidem*] concessio elegans, de dignitate sapientiæ præ stultitia in hac vita.

Lucis præ] id est, videntis præ cæco, aut visus præ cęcitate, quo modo accipiendum esse docet versus sequens.

15 *Sapientem*] id est, ut in viro oculato ipsius oculi tanquam speculatores, & in capite tanquam in arce mirificè ad usus necessarios & facti & collocati altissimum locum obtinent, ex quo plurima conspicientes fungantur suo munere, (ut loquitur Cicero lib. 2. de natura Deorum) ita sapienti viro sua est sapientia; qua circumspicit multa, res bonas adhibet, & fugit contrarias.

Stolidum autem] ut secum sine judicio & sapientiæ luce vitam hanc transigere.

16 *Dixi ego*] nimirum ex sapientia mundana, & specie rerum quæ huic vitæ eveniunt judicans. *Secundum eventum*] id est, æquè moriuntur utrique.

Tum] id est, cùm mors invadet me, quid profuerit mihi sapuisse ista humana sapientia? 17 *Nam*] confirmatio proximè pręcedentis propositionis: nam (inquit) non tantùm morte evanescit ista sapientia, sed etiam memoria illius obliteratur tempore. o Heb. *ipsi sapienti cum stolido*. *Ecquî*] epiphonema, tanquam indignè ferentis communem illum & perspectum omnibus eventum mortis qua sapiens ipse, sapientia, & memoria ipsius intercidit: quæ indignatio amplificatur sequente versu. 19 *Odi etiam*] tertius locus de jure aut facultate percipiendi transferendive commoda hujus vitæ arbitratu nostro: ut dictum est in ver. 1. *Quod relicturus*].i. non possum ipse toto frui. 20 *Et quis*] alterũ, incommodum quòd bona quæ relinquit homo non potest transferre ex animi sui sententia. Hæc autem [illegible]uo mala prolepticè his duobus ver. posita, per ὕστερον πρότερον sequentibus explicantur. p Heb. *sapuero* comparando. 21 *Destituendo spe*] id est, spem abjiciendo facultatis istius consequendæ: nam utrunque revera Schelomo expertus est, cùm & de Rechabhhamo incertus esset quod genus vitæ sequeretur, & de bona regni parte avertenda interminationem audivisset, 1. Reg. 11. 22 *Siquidem est homo*] amplificatio indignationis & adjectionis animi, a comparatione plebei hominis cujusque. Non mirum est (inquit) si hanc vitam acerbam puto; cùm nemo vel tenuissimus sit æquo animo perlaturus, ut bona sua ad exterum transferantur.

2 *Miscebo vinum*] verba hominis se ipsum ad hilariter agendam vitam cohortantis. Ponitur autem unum genus commoditatis, quo homines hilarantur: sed synecdochicè comprehenduntur omnia, de quibus deinceps agitur suo ordine. Hic enim consilium deinde factum, vers. 4. & sequentibus; postremò eventus vers. 11. & 12. proponitur: quæ omnia prolepticè hi duo versus continent: quem ordinem Schelomo ferè in sequentibus observavit, priore loco rei veritatem, posteriore judicium carnis explicando, ut infrà 3. 17. b Heb. *cum lætitia*: *& vide bonum*. 3 *Dico*] A nunc domum statuo, humano risu lætitiaque expensa quæ de rebus istis percipitur. *Insanus est*] id est, hominem malè sanum arguit: metonymia. *Ecquid facit*] hoc est, quid emolumenti affert tandem? c Heb. *ut protraherem in vinum*. 4 *Animum meum*] id est, cùm nondum defecissem a reverentia Jehovæ, quæ caput est sapientiæ; sed me ipsum adhuc in cultu illius externo continerem: sic infrà ver. 10. Sensus est, adhuc integro statu religionis & reipublicæ, sivi me delabi in istas delicias, iisque ita inescari ut paulatim in Dei & mei ipsius oblivionem traducerer. d Heb. *ut prehenderẽ*. *Stoliditatem*].i. inirem hanc stolidam viam & rationem vivendi voluptariam, *Usque dum*].i. re ipsa sensi factoq; ex me periculo fui ad resipiscentiã provocatus. *Utrum hoc*] supple, an verò ut deducant & regant animum suum via ipsa sapientiæ in timore Dei. e Heb. *magnificavi opera mea*. f Heb. *cujusq; fructus*. g Heb. *pullulans arboribus*. 9 *Symphoniam*] id est, musicam harmoniam quamque vocis, soni, aut utriusque, & omne genus melodiæ: nam vox Hhebræa de qua tantopere interpretes laborarunt, significat propriè vastationem: & quia ea est natura melodiæ, ut ex vocibus paribus disparibusque, itemque sonis similibus & contrariis conficiatur ipsa; in quorum mixtura & temperatione alterum ab altero ita frangitur ac veluti vastatur, ut ex omnibus concinnum assurgat μέλος concordi aque discors (ut Ovidius loquitur) propterea huic musicæ commoditati nomen vastationis inditum est. h Heb. *& symphonias*. 10 *Sapientia mea*] ut suprà ver. 4. i Heb. *fuisset pars mea*. k Heb. *laboraveram faciendo*. 12 *Ut non est emolumen.*] id est, ut nullum esse istorum emolumentum confirmavimus suprà 1. 3.

25 *Non est bonum*] ἐπιφορά alterius partis prolepseos, quæ posita est suprà ver. 19. de impotentia hominis ad utendum fruendum ex se bonum.

q Heb. *videat animæ sua bonum.*

A manu Dei ipsius] ut homo utatur fruatur bono ex animi sui sententia.

26 *Nam quis*] similis occupatio, ut suprà ver. 13. quasi dicat, Ego verò hoc possum confirmare, si quisquam potest; qui alios & commodorum abundantia & facultate supero, diligentiaq; mea comparavi.

25 "Non est bonum penes hominem; ut comedat, bibat, efficiatq; ut q animus suus fruatur bono ex labore suo: etiam hoc vidi ego " a manu Dei ipsius esse.

26 (" Nam quis r frueretur eo, & quis ſ confestim frueretur præterquam ego?)

27 Homini enim qui bonus *videtur* in conspectu ipsius, *Deus* dat " sapientiam & scientiam " cum lætitia: " peccatori autem dat occupationem ad congregandum & ad congerendum, ut tradat ei qui bonus *videbitur* in conspectu t suo. " Etiam illud vanitas *est*, & afflictio spiritus.

r Heb. *comederet.* ſ Heb. *festinaret* fruendo. 27 *Sapientiam*] ad comparandum bona. *Cum lætitia*] id est, læto & hilari eorum usu. *Peccatori*] id est, homini quem improbat, aut quem ut improbum his molestiis exagitare placuerit.

t Heb. *Dei ipsius: antecedens pro se & relativo suo.* *Etiam illud*] nimirum tantopere insudare acquirendis bonis, quibus neque uti ipse possis, neque ex libito refundere: conclusio sermonis, ut suprà vers. 24.

CAPUT III.

Schelomo ex temporis conversionibus confirmans rerum omnium instabilitatem & variationem, profectam ex sapientissima Dei administratione homines occupantis & ad reverentiam sui revocantis; docet id ipsum ab exteris exemplis eorum qui inhumanè opprimunt & qui opprimuntur: & disceptationes quas sensus carnis ex ista administratione dictare solet homini, graphicè exprimit.

1 *Cuiq.*] Hactenus Schelomo de sua ipsius & singulari experientia in cognitione usuq; rerum humanarum: nunc autē transiturus ad observationem factorū & eventorum quæ percepit in aliis, transitum parat posita sententia hac generali; qua tum præcedentem doctrinam confirmat, tum sequentium fundamenta jacit. Sensus enim est, nihil mirū esse, quòd & omnem scientiam humanam & usum istius mundi in vanitate posuerit; quia ut fluūt semper & volvuntur ac revolvuntur perpetua conversione tempora, ita etiam res omnes, consilia, facta, & eventa, denique omnia quæ sunt in tempore instabilitati temporis subjecta sunt; ideoque semper fieri ut unum pereat, alterum succedat pereunti, & omnia suis vicibus eveniant. Non enim his verbis docet quid sit ex jure fieri, aut mitti; sed quid fiat in rerum natura, & quid eveniat. Cuique autem, nimirum rei, personæ, facto, & eventui in toto hoc mundo. *Voluntati*] id est, studio & consilio, quod de quacunque re, persona, facto, aut eventu initum est. quasi dicat, omnia intus & foris corpore & animo instabilitati temporum subjecta sunt: unus deus supra cœlos sempiternam instabilitatem ubique obtinet.

2 *Tempus pariendi*] id est, tempus quo paritur, & sic deinceps. 3 *Rumpendi*] quo destruitur diruiturq; quod ædificatum fuerat. a Heb. *ab amplexando.*

9 *Quid emolumenti*] conclusio ex superiore propositione, confirmans quod dictum est suprà 1.3 Rerum (inquit) instabiliam instabile est, adeoq; nullum emolumentum: Ista autem omnia sunt instabilia: itaque rerum istarum emolumentum ad neminem, quantumvis contendat, pervenire potest: quod ut melius intelligatur, utitur Schelomo commoratione, usq; ad ver. 16. ‖ *Suprà* 1.13. 10 *Vidi*] hujus commorationis partes sunt tres, binis versibus distinctæ: prima est, Deum omnes istas res homini exhibere, & mutationibus præesse justissima administratione & convenientissima; secunda, hominem non amplius posse uti aut percipere, quàm videtur Deo; tertia, hanc æternam esse legem administrationis Dei, quam nemo queat infringere; & quidem propter finem sanctissimum.

1 " Cuique sua *est* tempestas, & tempus cuique " voluntati sub cœlis:

2 " Tempus pariendi & tempus moriendi, tempus plantandi & tempus extirpandi *quod fuit* plantatum:

3 Tempus occidendi & tempus curandi, tempus " rumpendi & tempus ædificandi:

4 Tempus flendi & tempus ridendi, tempus plangendi & tempus saltandi:

5 Tempus projiciendi lapides & tempus congerendi lapides, tempus amplectendi & tempus longè recedendi a ab amplexu:

6 Tempus acquirendi & tempus perdendi, tempus servandi & tempus abjiciendi:

7 Tempus lacerandi & tempus consuendi, tempus silendi & tempus loquendi:

8 Tempus amandi & tempus odio habendi, tempus belli & tempus pacis.

9 " Quid emolumenti *est* ei qui facit, in eo in quo ipse laborat?

10 ‖ " Vidi hanc *esse* occupationem, " quam dedit Deus filiis hominum ut occupent se in ea:

11 *Ipsum* unumquodque facere " pulchrum suo tempore; " etiam b quamdiu seculum est proponere c animo illorum (" excepto eo quod non assequitur homo) " opus quod facit ipse Deus; " a principio usque ad finem.

12 ‖ Novi non esse bonum penes illos; nisi " ut lætetur *quisque*, & ut faciat bonum in vita sua:

13 Quin etiam quicunque homo comedit & bibit fruiturque bono ex toto labore suo, *id* donum Dei esse.

14 Novi quicquid facit Deus, " id esse d semper; ad illud nihil posse addi, & de illo nihil posse detrahi: Deumque ipsum facere, ut " timeant *homines* a facie ipsius:

15 Id quod fuit jam esse, & quod futurum est jam fuisse: Deum ipsum denique " repetere inter se e consequentia.

16 " Nam adhuc respiciens sub sole; " loco juris " ibi improbitatem, loco inquam justitiæ ibi improbitatem esse:

17 " Dixi ego cum animo meo, justum & improbum ipsum judicaturus est Deus: quia " tempus *quidem* est cuique voluntati; sed f qui præest toti isti facto, ibidem est.

18 " Dixeram ego cum animo meo secundum rationem g humanam, cùm " declararet eos ipse Deus; & viderem " hos bestias esse illis:

19 " Eventum filiorum hominis similem esse eventui ipsius bestiæ, & eventum eundem illis esse; ut moritur hæc, ita mori illum; & spiritum eundem omnibus ipsis esse: itaque præstantiam hominis præ bestiis nullam esse, sed omnia ista esse vanitatem:

20 Horum unumquodque ire in locum eundem; unumquodq; esse ex pulvere, & unumquodque redire in pulverem.

21 " Quis animadvertit spiritum humanum qui ascenderit sursum, & spiritum bestiæ qui descenderit infra terram?

22 Quapropter h videbatur mihi nihil esse bonum, " quàm ut lætaretur homo in operibus suis, eò quòd ea sit pars ejus: " quis

11 *Pulchrum*] id est, bonum, decorum, & omnibus numeris conveniens, denique pro modo justitiæ sapientiæ suæ tum gloriæ ipsius, tum peccatis nostris vanitatique respondens.

Etiam] amplificatio, qua ostendit Deum non nunc demū administratione ista sed semper omni memoria usum & usurum esse.

b Heb. *cum ipso seculo.*

c Heb. *cordi: sic deinceps.*

Excepto eo] id est, præter illud genus operum, quæ hominis captum superant, & quod Deus sibi asservat in arcano consilio suo.

Opus] in quo occupent se, ut præcedente vers.

A principio] seculi, id est, in æternum, quàm diu seculū est.

‖ *Suprà* 2.25.

12 *Ut lætetur*] i. alacriter cōquiescat in iis quæ exhibet Deus, & vitam tranquillè justeque agat.

14 *Id esse*] nunquā secus esse quàm placuit Deo.

d Heb. *in seculum.*

Timeant] revereri & pendēre a nutu ipsius discant; quod prius abjecit homo, & quo omnibus modis misericorditer a Deo revocatur.

15 *Repetere*] id est, efficere administratione sua, ut res aliæ aliis succedant, & per vices revertantur, quasi in orbem agerentur. Locutio sumpta a sphæra cœlesti, quæ moderatur tempora. quasi dicat, facit ut ita revolvantur quæ sunt in tempore, quemadmodum tempus ipsum, quod ea continet, revolvitur. e Heb. *consequens, enallage numeri.* 16 *Nam adhuc*] jam venit Schelomo ad confirmationem vanitatis & instabilitatis universi, ab observatione exemplorum quæ percipit foris. Est autem in hoc capite primum exterorum exemplorum genus de opprimentibus & oppressis. In quo exemplo explicando primùm exponit Schelomo factum, hoc versu; deinde verum judicium de eo, sequente versu; ac postremò judicium ex sensu carnis profectum, usque ad finem capitis: quem ordinem a Schelomone teneri monuimus suprà 2.2. *Loco juris*] id est, pro justitia in mundo injustitiam coli. *Ibi*] sub sole, in præsente seculo. 17 *Dixi*] id est, postremò statui & conclusi cum animo meo; postquam emersi ex illis disceptationibus carnis, quæ deinceps exponuntur. *Tempus quidem est*] id est, habent quidem injusti suum tempus, quo animos suos injuria expleant; sed alterum tempus succedet, & jam jam Deus præsens de illorum violentia cognoscit: sic exponendum esse locum hunc commonstrat alter infrà 5.8. f Heb. qui *super totum hoc factum, ibi.* 18 *Dixeram*] narratio carnalis disceptationis atque judicii, tum de opprimentibus, usque ad vers 23. tum de oppressis, inde ad finem usque. g Heb. *filiorum hominis: sic infrà ver. 21.* *Declararet*] i. faceret ut innosceret mihi, perspectaque esset illorum violentia. *Hos bestias esse*] i. involare & irruere bestiarum more, ut vosent illud quod proverbio dicitur, homo homini lupus. 19 *Eventum*] quasi dicat, ex factorum similitudine similem utrisque eventum esse statuebam, eandem mortem, eademque mortis consequentia. 21 *Quis animad.*] ironica confutatio, qua utitur caro adversus piam doctrinam de differentia inter animas & eventa ex morte; quasi dicat, audio quidem nescio quid susurrari de substantia animæ humanæ, cœlestem eam esse, & morte ad cœlos transcendere; bestiarum contrà animam terrenam quandam facultatem esse corporibus ita adhærentem, ut sine suo ipsius interitu anima bestiæ nunquam a suo corpore separetur: sed quis horum alterum, aut utrumque vidit? certius est ex communibus factis & eventis quæ ante oculos sunt, idem de utroq; judicium facere. h *videbam.* 22 *Quàm ut*] in hac vita; ac nihil de futura vita solicitus esset, quam boni prædicant. *Quis enim*] ætiologia cur non judicet caro curandam esse sibi futuram vitam, sed abutendum præsentibus: nam (inquit) unde proficisceretur hæc vita? quo autore ad hominem perveniret? aut quî certò eam cognosceret? ut superiore versu.

cuius

enim adducat eum ut videat id quod futurum est post ipsum?

23 "Sed [i] rursus ego cùm viderem omnes oppressos qui afficiuntur sub sole (" nam ecce lachrymæ eorum qui opprimuntur, quibus nullus *est* consolator, aut *evadendi* e manu opprimentium se virtus; quibus denique nullus *est* consolator)

24 "Laudabam primùm ego mortuos ipsos qui jam sunt mortui, præ vivis qui vivunt adhuc:

25 Sed melius visum est postea " utrisque hactenus non fuisse, non [k] expertum esse factum istud pessimum quod fit sub sole.

26 " Videbam enim ego omnem laborem & omnem æquitatem [l] factorum suorum ipsam esse invidiæ homini a proximo suo. Etiam "hoc vanitas *est*, & afflictio spiritus.

23 *Sed rursus*] Hunc versum & sequentes, quia ad superius argumentum & speciem planè pertinent (ut ostendimus suprà in ver. 16.) hoc capite conclusimus. Sensus autem est, Schelomonem animadvertisse fieri non posse ut homo perpetuo cursu rerum secundarum in hac vita utatur, hoc vers. ac proinde in aliam sententiam adductum esse, tribus seq.

i Heb. *reversus sum ego & vidi.*

Nam ecce] hypotyposis, qua exprimit Schelomo præsentes omnibus ætatibus & gravissimas calamitates; quasi omnes homines in rem præsentem vocans. 24 *Laudabam*] id est, mortem anteponebam vitæ. 25 *Utrisque*] nimirum vita, & morte. k Heb. *vidisse.* 26 *Videbam enim*] ætiologia, cur meliorem conditionem ejus qui nunquam fuerit, caro existimet: nam (inquit) cùm duo sint studia a natura indita; unum, ut lætetur homo; alterum, ut faciat bonum in vita sua, suprà ver. 12. vidi neutrum homini integrum aut salutare esse; sed invidiam homini conciliari utriusq; nomine: tanta est aliorum in alios inhumanitas. l Heb. *facti sui.* *Hoc*] id est, totum hoc studium, totaque disceptatio & judicium carnis, de quo inde a vers. 18.

CAPUT IIII.

Schelomo rerum omnium instabilitatem vanitatemq; confirmat ab exemplis pigrorum, avarorum a societate hominum abstinentium, & regum in sua imprudentia obfirmatorum, ac denique regnorum omnium.

1 "STOLIDUS " complicat manus suas, & [a] consumit "carnem suam, *dicens,*

2 "Meliorem esse [b] plenam volam quietis, plenis pugnis molestiæ & afflictionis spiritus:

3 "Sed [c] rursus ego vidi *hoc esse* vanitatem sub sole.

4 " Est unus *aliquis* cui deest secundus, cui tum filius tum "frater deest; " nec tamen *est* finis omni labori ejus, "etiam oculus ejus nō satiatur divitiis; *ut dicat*, Eccui ego laboro, quòd destituo animam meam bono? etiam hoc vanitas & occupatio [d] mala *est*.

5 "Meliores *sunt* duo quàm unus; quia est ipsis præmium bonum ex labore suo:

6 "Nam si cadant, eorum unus erigit socium suum; " væ autem illi, unico illi qui ceciderit, cùm non adsit secundus ad erigendum illum.

1 *Stolidus*] Secundum exemplorum exterorum genus, ad confirmandam vanitatem quam prædicarit, pertinens. Est autem hoc genus de vanitate & malis quæ non aliunde accedunt, ut in superiore genere; sed quæ ab ipsis hominibus in se proficiscuntur: quo in genere tria exempla ponuntur hoc capite: primum est de stolido & desidioso, tribus versibus; secundum, de avaro & sordido, qui sine ulla causa aut specie justi inhiat quæstui, suo magno malo, a vers. 4 usque ad 9. tertium, de rege aut quibusvis potentioribus, qui stultis animi sui studiis abducuntur: quæ duo posteriora exempla elegantissimè illustrantur per comparationem contrarii.

Complicat] ut Prover. 6.10. & 24.33. a Heb. *comedit.* *Carnem suam*]. i. se ipsum, cùm tandem exhauriatur fame. 2 *Meliorem*]. i. statuit sibi melius esse ut possideat parum (ita enim neque se fatigat ipse rebus comparandis, neque earum nomine ab aliis fatigatur) quàm ut multum obtineat se ipse conficiendo, aut malum ab aliis accersendo. quasi dicat, piger longè melius secum agi existimat, quàm cum iis qui se ipsos labore cruciant, aut rerum partarum nomine ab aliis cruciantur: denique omnium maximè se putat sapere, Proverb. 26.16. b Heb. *plenitudinem volæ quietis, plenitudine pugnorum, &c.* 3 *Sed rursus*]. i. ut studia illa mea & actiones, de quibus capite 2. exemplaq; opprimentium & oppressorum, de quibus capite 3. vanitati annumeravi: sic etiam rursus pigritiam agnovi vanā esse. c Heb. *reversus sum ego & vidi: ut suprà* 3.23. 4 *Est unus*] secundum exemplum, videlicet avari: ut dictum est in vers. 1. *Frater*]. i. cognatus, gentilis, vel necessarius aliquis. *Etiam oculus*]. i. ne tum quidem expleretur animus ejus, si tantum possideret quantum cernit oculis. d Heb. *mali.* 5 *Meliores*] exornatio superioris documenti de vanitate avaritiæ istius μισανθρώπου, a contrario; per contentionem fructuum qui ex sociali vita percipiuntur, & damnorum ex solitaria. q. d. melius cum illis agitur; meliusq; illis quàm his succedit. 6 *Nam si cadant*] expositio præmii quod modò dictum est, ab exemplis corporeis; quæ synecdochicè omnibus fructibus accommodanda sunt socialis vitæ. *Væ*] non imprecantis, sed malum eventurum denuntiantis verba.

7 Etiam sive cubent duo, [e] concalescunt illi; unicus autem quomodo incalesceret?

8 Sive fortior sit altero unus quispiam, ipsi ambo obsistent ei: " denique filum triplicatum non citò abrumpitur.

9 "Melior *est* puer indigus & sapiens; rege sene & stolido, "qui nescit admoneri amplius.

10 "Nam *ille* e [f] vinculis prodit ad regnandum: "cùm *hic* etiam in regno suo nascatur pauper.

11 " Vidi omnes viventes qui ambulant sub sole, [g] adjungentes se puero illi " secundo qui staturus est loco hujus:

12 "Non esse finem ulli populo; [h] "de ullo qui præsit ipsis etiam posteros non lætaturos esse: nam " hoc quoque vanitas *est* & afflictio spiritus.

e Heb. *calescet illis.*

8 *Deniq; filum*] id est, imò valentiores erunt, quò plures inter se operas consociaverint: proverbiale dictum.

9 *Melior est*] tertium exemplum, ut diximus in ver. 1. quod similiter exornatur per comparationem contrarii.

Qui nescit] id est, obfirmato & pervicace in stoliditate sua; cui ex adverso sapiens opponitur, cujus proprium est in sapientiæ monitis proficere, ut Prover. 1.5. & 10.8. 10 *Nam ille*] ætiologia duplex: prior est a constitutione personarum de quibus agitur, hoc ver. posterior a constitutione popularium, vers. 12. f Heb. *domo vinctorum.* *Cùm hic*] id est, cùm utcunque a natura hæres videatur regni, tamen inde ab ortu suo pauper sit primùm quidem mente & consilio, deinde etiam re ipsa; ut qui inopia consilii in paupertatem maximam detrudatur: sic enim pauperis appellationem menti quoque attribuit Schelomo Proverb. 29.13. 11 *Vidi*] hypotyposis rerum novarum & mutationis subitæ in regno imprudenter administrato; quasi subjiciat oculis dementem senem deturbatum de solio, suffectumque puerum. g Heb. *cum puero illo.* *Secundo*] id est, qui secundus regnat, ut sequentium verborum epexegesis docet. 12 *Non esse finem*] id est, populares & subditos nunquam sua sorte contentos esse, ac ne sapienti quidem regi plurimùm acquiescere: propterea non esse mirum si malè insipientibus accidat. h Heb. *ad ullum qui sit ante ipsos, etiam posteros non lætaturos de eo.* *De ullo*] quasi dicat, non in præsentia tantùm populum inconstantem esse, sed etiam semper futurum. *Hoc quoque*] nimirum regnare ipsum, & plurimum autoritate posse.

CAPUT V.

Schelomo rationem docet qua homines sibi a superiorum vanitatum studiis cavere possint, nimirū reverentia Dei, sanctisq; cogitationibus de providentia & administratione ejus: deinde vanitatem explicat quæ possessioni ipsorū fructuum terræ inest, usumq; docet a natura nobis attributum.

1 "OBSERVA pedem utrumq; tuū "cùm adis domum ipsius Dei, ut [a] prestò sis "ad audiendum potius quàm *ad* dandum *donarium* stolidorum *aut* sacrificium: nam hi non advertunt "se facere malum.

2 Ne acceleres ore tuo, & animus tuus ne festinet "proferre quicquam coram ipso Deo; "nam Deus ipse in cœlis *est*, tu autem super terram; "idcirco sunto verba tua pauca:

3 " Quia ut prodit somnium multa occupatione, ita " vox stolidi multitudine verborum.

4 Cùm nuncupaveris votum Deo, ne differto persolvere illud; nam [b] non oblectatur

1 *Observa*] Hujus capitis documenta sunt duo; unum est de officio nostro erga Deum & proximos, quod Schelomo de industria istis generibus vanitatis subjicit, de quibus hactenus, veluti certissimum pharmacum adversus illa, per digressionem, a vers. 1. usque ad 9. secundum est explicatio tertii exterorum exemplorum generis, de vanitate bonorum quę etiam legitima via ab hominibus comparantur, ad usum præsentis vitæ pertinentium, inde usque ad finem capitis. Sunt autem in degressione hac duo capita: de reverentia quam exhibere nos convenit Deo, quinque versibus; & de judiciis sermonibusq; nostris temperandis coram Deo & hominibus, tribus seq. Quod autem hîc dicit, observa, &c. perinde est quasi dicat, neque tibi de sapientia tua, neque de rebus tuis, neque de potentia tua ad alios opprimendos, neque de sufficientia (ut ita dicamus) tui ipsius præ aliis tibi gratulator (nam hæc quatuor vanitatis genera in superioribus capitibus ex ordine posita sunt) sed quicquid est penes te, Deo acceptum ferto, ipsum quam reverentissimè adito, audito, colito, atque honorato. *Cùm adis domum*] quod tibi omnino faciendum est, si sapias & noris bona tua. a Heb. *propinquus ad audiendum.* *Ad audiendum*]. i. obsequendum legi Dei quæ in domo ipsius exponitur. q. d. Vide ut te ipsum potius tradas ei, quàm sacrificia: sic 1. Schem. 15.22. *Se facere malum*] ut dictum est sacrificium improborum esse abominationi Jehovæ, Proverb. 15.8. & 21.27. 2 *Proferre quicquam*] sive petendo a Deo, sive promittendo; ne agas inconsyderatè. *Nam Deus*] id est, summus & infinitus est, ac proinde nihil abjectissima tenuitas nostra ad amplissimam majestatem ejus. *Idcirco*] ut commodius tibi caveas a festinatione & offensa ejus: vide Matth. 6.7. 3 *Quia ut prodit*] id est, ut multitudo occupationum somnium creat, ita multitudo verborum non potest stulti aliquid non gignere atque profundere. *Vox stolidi*] id est, sermo stultus, quali utuntur stolidi peccatores. b Heb. *non est oblectatio in stolidis.*

‖Deut.23.21. Proverb.20.25.

6 *Ne permittito*] id est, neque verbo, neque cogitatione obtrectes administrationi Dei; quasi res per fortunam aut imprudentem administrationem accidant: secundum documentũ, ut diximus in vers.1.

Carnem tuam] .i. te ipsum: synecdoche.

Coram angelo illo] nimirum Christo, de quo Exodi 23.20.& sequentibus, q.d. ne quidem in corde tuo dicito, cujus cognitor est Christus angelus fœderis, Malaci 3.1.

Errorem istud esse] quo aguntur ista de quibus vers.8.

Ecquid effervesceret] ut interminatus est Deus ibidem, Exodi 23.21.

7 *Nam ut multitudini*] ætiologia nõ absimilis ei quam adhibuit in superiore documento, vers.3. nihil (inquit) proderunt excusationes apud Deum, si ita offenderis; neque majoris fient quam somnia vanissima: Proverb.10.19.

Deum ipsum] nimirum illum angelum, servatorem & ducem populi sui.

8 *Si oppressionem*] hîc nominatim occurrit Schelomo vanitati, quàm expressit cap.3.& 4.& confirmat pios.

c Heb. *rapinam.*

stolidis: id quod voveris, persolve.

5 ‖Melius est ut non voveas, quàm ut voveas ac non persolvas.

6 *Ne permittito ori tuo ut peccato obstringat *carnem tuam; & ne dicito * coram angelo illo *errorem istud *esse*: (*ecquid effervesceret Deus ipse propter vocem tuam, & perderet opus manuum tuarum?

7 *Nam ut multitudini somniorum vanitates, ita verbis multis inerunt) sed *Deum ipsum reverere.

8 * Si oppressionem pauperis, c interversionemque juris ac justitiæ videris in ipsa provincia; ne mireris *de ista voluntate: nam *altus superior alto observat, * imò d altissimus superior istis.

9 * Jam * emolumentum terræ pro omnibus *est*; *pro rege *emolumentum* agri culti.

10 Qui amat pecuniam, *non satiatur pecunia; & qui amat ullam multitudinem *qua* non *sit* proventus: etiam hoc vanitas est.

11 *Cùm multum est bonum istud, multi sunt qui comedunt ipsum: quid ergo cõmodi domino ejus obvenit præter aspectum oculorum ipsius?

12 *Dulcis *est* somnus illius qui servit, sive parum sive multum comederit: *saturitas autem ipsius divitis non permittit ei ut dormiat.

13 *Est malum e afferens ægritudinem *quod* vidi sub sole: divitiæ quæ asservantur domino suo *in malum ipsius,

14 Aut pereunt divitiæ illæ * in occupatione f mala; *ita ut *quem* genuit filium, non *habeat* in manu sua quicquam.

15 Quemadmodum prodiit ex utero matris suæ, nudus g iterum abit ut venerat: & quicquam non reportat labore suo, quod deferat in manum suam.

16 ‖Quamobrem etiam hoc malum est afferens ægritudinem; omnino prout venit, ita

De ista voluntate] id est, improbro hominum studio. *Altus*] Deus qui in cœlis est, supra vers.2. & omnem altitudinem humanam numeris omnibus excellit. *Imò altissimus*] cujus infinita est altitudo, omnia observans velut infinitis oculis: ut figuratur Jechezkel.1.18.& 10.12.& Zecarjæ 3.9.& 4.10. d Heb. *alti: plurale pro singulari superlativo, mysterium S.Triados notans, ut Jehosch.24.19.* 9 *Jam*] ἀνάζευξις sive regressio ad institutum sermonem de vanitate rerum omnium. Est autem hîc tertium exemplum externum, quo transitur per comparationem bonorum inter se. q.d. hæc ergo est bonorum omnium quæ ab homine comparantur vanitas: cumq; horum bonorum duo sint genera; alia quæ ex se ad vitam quodammodo conferunt, ut proventus terræ; alia, quæ non ipsam quidem vitam adjuvant, sed illorum sunt adminicula; quod de bonorum vanitate diximus, ad utrumque genus pertinet: utriusque enim studium & possessio, vanitatis est. *Emolumentum terræ*] contentio sive comparatio horum bonorum inter se 2. versibus: nullum, inquit, bonum quod fortunam vocant, tam est homini necessarium quàm fructus terræ, sine quo ne reges quidem ipsi vivere possent: de altero non vivitur. *Pro rege*] hanc interpretationem ut germanam & convenientem optime, amplexi sumus, quam confirmant distinctiones veteris codicis manu scripti ex bibliotheca Illustrissimi Principis Electoris Palatini. 10 *Non satiatur*] non potest ex pecunia ipsa sine permutatione tolerare vitam suam. 11 *Cùm multum*] id est, etiam istius boni, de quo nunc agitur, ut tritici, vini, & similium, copia magna possessori vana est, ac non tantùm pecuniæ, de qua superiore vers. 12 *Dulcis est*] amplificatio, quasi dicat, non modò inutilis est, sed etiam molesta; adeò ut melius sit servo quàm domino, & quiescat suaviùs. *Saturitas*] id est, copia illa maxima qua abundat & circumfluit: sic accipitur Proverb.3.10. 13 *Est malum*] ἐξεργασία, exornatio, sive singularis explicatio vanitatis, de qua modò dictum est. Hanc autem sic explicat proleptice: hoc bonum quod non tantùm vanum, sed ægrum quoque esse diximus, vanitatis evincitur duobus modis: Nam aut ipsum domino suo ruinam affert, aut repentè e manibus domini viventis videntisque elabitur. Quæ duo mẽbra prolepseos his duob. versib. posita, exponuntur per ὕστερον πρότερον hoc & sequente capite. e Heb. *ægrum: metonymia: sic infrà vers.16.* *In malum ipsius*] ut exponitur capite sequente. 14 *In occupatione*] id est, quamvis ille contendat laboriosissimè in conservando & augendo bono. f Heb. *mali: ut supra 4.4.* *Ita ut*] id est, ipse cum posteris pauper fit; quo modo amplificatur istius hominis calamitas. g Heb. *revertitur abeundo.* ‖Ijobi 1.21. 1.Timoth.6.7.

abit: ecquid emolumenti est ei, quòd *laboraverit vento,

17 Etiámque omnibus diebus suis in tenebris comederit; id est, indignatione multa, & ægritudine sua, & fervente ira?

18 *Ecce quod vidi ego, h bonum pulchrum esse comedere ac bibere, & i frui bono ex toto labore suo quo laborat sub sole numero dierum vitæ suæ, quos dat ei ipse Deus: nam ea *est* pars ejus.

19 Etiam cuicunque homini dedit ipse Deus divitias & facultates, & cui copiam fecit comedendi ex illis & percipiendi partem suam, ac lætandi de labore suo: hoc donum Dei esse.

20 *Quòd si non multum, *recordetur diebus vitæ suæ Deum ipsum k annuere lætitiæ animi ipsius.

16 *Laboraverit vento*] id est, frustrà opes labore cumulaverit, quæ momento quasi ingruentibus ventis dissipentur: proverbialis loquutio.

Inspectio ... *plicat, ut etiam* ... *latem istius boni* ... *lestiam seq.vers.*

18 *Ecce quod vidi*] propositio judicii quod fecit Schelomo de usu istius boni, expensa ejus (sicut aliorum antea) vanitate: simile est supra 3.22.

h Heb. *Ecce quod pulchrum sit: trajectio.*

i Heb. *videre bonum.*

20 *Quòd si non multum*] supple, est illud quod dederit Deus, ex superiore versu. *Recordetur*] id est, hoc saltem statuat, Deum sibi gratiosum esse, & utcunque tenuia sint bona quæ ab illo accipit, tamen ad explendum lætitia animum hominis satis esse: quia natura paucis contenta est, adjuncta verò pietate quæstum maximum habet, 1.Timot.6.6.& sequentibus. k Heb. *testimonium perhibere lætitiæ cordis.*

CAPUT VI.

Schelomo pergens in explicanda vanitate istorum bonorum, demonstrat eam tum ex eo quòd non semper penes eundem dominum permanent, sed huc illuc commeant; tum etiam quòd neque dominum suum, neque se a vanitate vindicant: denique nihilo faciunt meliorem quemquam.

1 *EST malum quod vidi sub sole, idque maximum super homines:

2 Viro cui dederit Deus ipse divitias, facultatesque, & honorem, & cujus animus non destituatur ulla re qua delectetur, cùm huic non facit copiam Deus ipse fruendi re illa, sed vir alienus fruitur illa: hoc vanitatem & ægritudinem pessimam esse.

3 Si gignat quis centenos *liberos*, & annis multis vivat; quamvis multi sint dies annorum ejus, si anima ejus non satietur bono illo, adeoque sepultura non sit ei; *dico, meliorem esse eo abortivum.

4 * Nam *in vanitate venit, & in tenebris ambulat; ac in tenebris nomen illius obtegitur.

5 *Hic* *etiam solem non vidit, neq; expertus est; a tolerabilius est huic quàm illi.

6 *Etiam si vivat bis mille annos, & bono non fruatur; nónne in locum eundem * hi omnes abeunt?

7 *Ut omnis labor hominis * obveniat ori ipsius, etiam b desyderium ejus non expletur.

8 *Nam quid amplius est sapienti, quàm stolido ipsi? quid ad pauperem fruens, * dum

1 *Est malum*] Explicatio prioris mẽbri prolepseos, quæ posita est sup.5.13. de bonis istis quę domino suo ruinam quodammodo afferunt, usque ad ver.7. Sunt autem hujus capitis duę partes; una, explicatio ista membri prolepsici, altera, conclusio superioris membri de hoc vanitatis genere, per cõcessionem elegantissimam, a vers.7. ad finem usque.

3 *Dico*] ex ratione carnis; ut Ijobi 3.

4 *Nam*] confirmatio judicii quod modò dictum est, per cõparationem status in quo uterque versatur, tum vir ille liberis & annis abundans hoc vers. tum abortivus, in vers.seq.

In vanitate] id est, vanus est illius ortus, progressus, & interitus, miserique casus,

multatus; quæ tenebrarum nomine significantur. 5 *Etiam solem non vidit*] id abortivus in ipso ortu finem miseriarum fecit, quæ communes sunt hominum sub sole. a Heb. *quies huic præ illo.* 6 *Etiam si*] amplificatio per gradationem hyperbolicam vitæ quàm longissimæ. *Hi omnes*] nimirum hic bis millenarius, annosusque, & abortivus, de quibus modò dictum est. 7 *Ut omnis labor*] altera pars capitis qua concludit Schelomo superiorem sermonem de bonorum istorum vanitate, hoc modo: bona hæc quæ dicuntur fortuita, non tantùm instabilia sunt, ut duobus capitibus demonstravimus; sed etiam infirma, adeò ut nunquam animum humanum expleant. *Obveniat ori*] id est, velut sponte ingerat se in os, & laboratis commodissimè succedat ex animi sententia: synecdoche. b Heb. Psal.27.12.& inf.ver.9. 8 *Nam*] confirmatio proximè præcedentis dicti, de infirmitate bonorum ad sedanda hominum desyderia, per enumerationem: videmus, inquit, sapientes, stolidos, pauperes, abundantes; quid tandem amplius reportant, obsecro? *Dum ambulant*] id est, in hac vita: periphrasis.

ambu-

ambulant coram viventibus?

9 " Melior est, *inquies*, " inspectio oculorum, quàm c cursus desyderii: etiam hoc vanitas est & afflictio spiritus.

10 " Quicquid sit," jam inditũ est nomen ejus, & cognitum eum esse hominem; neq; posse contendere cum " eo qui valentior est ipso.

11 Cùm adsunt res multæ, multiplicant vanitatem; quid amplius isti homini *est*?

12 Nam quis novit quod bonum est homini in hac vita numero dierum vitæ d vanissimæ suæ, quos transigit velut umbram? e quis *est* qui indicaturus sit homini f id quod " instat ipsi posthac sub sole?

9 *Melior est*] hic versu dramaticè responsionem carnis subjicit, & Schelomo ejus judiciũ, quod seq. versib. confirmatur. *Inspectio oculor.*] .i. rei præsentis fructus atq; perceptio, quam alii præ aliis consequuntur: synecdoche. c Heb. *ire animæ.* 10 *Quicquid sit*] confirmatio judicii quodmodò pronuntiavit Schelomo, qua gravissimè confutat illam malam rerum æstimationem. Esto sanè, inquit, hoc habeat amplius: primùm non eò minus est homo vanitati humanæ obnoxius, de qua supra capite 1. neque se ab ea vanitate potest eximere, hoc ver. deinde quæcunque comparat, ipsa vana sunt, & vanitatem adjiciunt possessoribus, vers. sequent. postremò non ita valet homo judicio a natura sua, aut tantum consecutus est experientia, ut certò possit statuere quid sibi aut in præsentia sit bonũ aut in posterum sit futurum stabile, vers. ultimo. *Jam inditũ*] .i. homo dicitur & est; a quo humani nihil est alienum. *Eo qui*] .i. Deo, quo autore vanitati ipse cum rebus creatis subjectus est: Rom. 8. 20. d Heb. *vanitatis suæ.* e Heb. *qui quis:* ὑστέρωσις *in celeritate sermonis frequens.* f Heb. *id quod* est *post ipsum.* 12 *Instat ipsi*] id est, mox ipsi eventurum est, velut jam a tergo imminens.

Caput VII.

Schelomo bonis præsentibus famam famæ mortem anteponit, velut morientibus & vivis utilem: itaq; homines ad sapientiam, reverentiam, & obsequium administrationis Dei per abnegationem sui & ad charitatem hortatur, opinionem suæ sapientiæ damnat, & infinitam esse hominis malitiam, maximè verò mulieris sceleste, ostendit.

1 " Melior est *homini* fama " unguento optimo; " sed dies mortis die " quo ille nascitur.

2 " Melius est adire " locum luctus, quàm adire locum convivii; eò quòd ille " est finis omnium hominum: " qui autem vivit, inditurus est *illud* a animo suo.

3 " Melior est indignatio risu, quia b tristitiâ vultus melior efficitur animus.

4 Animus sapientum " *erit* in loco luctus: animus autem stolidorum in loco lætitiæ.

5 Melius est audire increpationem sapientis, quàm ut quis audiat canticum stolidorum:

6 " Nam ut c crepitus spinarum sub olla, ita *est* risus stolidi: etiam hoc vanitas est.

7 " Cùm oppressio adigat ad insaniam sapientem, & perdat animum donatio,

8 Melior est finis rei " principio ejus: melior est " longanimis quàm elatus animo.

9 d " Ne perturbatè spiritu tuo " indigneris: nam " indignatio in sinu stolidorum residet.

10 Ne dixeris, quid *est* cur dies priores fuerint meliores istis? nam non ex sapientia rogares super hoc.

11 " Bona est sapientia cum possessione, & emolumento aspicientibus solem:

12 Nam *alii* in umbra sapientiæ, *alii* in umbra pecuniæ sunt; sed *majoris* emolumenti scientia est, sapientiam vivum conservare e possessorem suum.

13 " Respice opus ipsius Dei: nam quis possit corrigere id quod perverterit?

14 f " Tempore boni versare in bono, tempore autem mali g utere: " etiam hoc ex adverso illius facit Deus ipse, h ea ratione ut non possit assequi homo i eorum quæ instant sibi quicquam.

15 " Ista omnia vidi diebus vanitatis meæ; esse justum qui pereat in justitia sua, & esse improbum qui prolonget *dies* in malitia sua.

16 " Ne esto justus k nimium, neque sapere tibi videtor amplius: quare " desolationem tibi accersceres?

17 Ne " improbus sis nimium, neque sis stolidus; quare morereris l ante tempus tuum?

18 " Melius est ut prehendas " hoc, quin etiam ab hoc " ne remittas manum tuam: reverentem Dei " exire ex omnibus istis.

19 Hæc sapientia robur confert sapienti, magis quàm decem dominatores qui sunt in eadem civitate:

20 " Quamvis homo nemo sit justus in terra, qui faciat bonum, ac non peccet.

21 " Etiam ad omnia verba quæ m dicuntur, ne adhibeto animum tuum: cùm " non debeas audire *vel* servum tuum maledicentem tibi:

22 " Nam etiam n multoties conscius est animus tuus, te quoque maledixisse aliis.

23 " Omnia illa probavi " in sapientia: " cùm dicerem, sapio, ipsa longinqua erat a me.

24 " Longinquissimum quicquid fuit *semper*, &

1 *Melior est*] Schelomo exposita bonorum ad vitam præsentem pertinentium vanitate, nunc demũ incipit eam gradatim demonstrare per aliarum rerum comparationem. Sunt autem eæ tres, quæ ex ordine istis rebus anteponuntur: prima est fama, quã leviter tantùm perstringit Schelomo, hoc versu; tum quia in hominũ opinione tantùm posita est, tum quia incerta propter hominum instabilitatem, quorum fama vix ante mortem certa nominari potest: secunda est mors, quæ non tantùm morientibus finem imponit vanitatis, sed etiam vivis documentum est ad sapientiam, a versu 1. usque ad 9. tertia verò & suprema est sapientia in rebus præsentibus & ordinatione Dei conquiescens, & ab omni fastidiosa operum Dei hominumque pervestigatione abstinens, inde ad versum 23. quæ omnia tandem concluduntur confirmatione a Schelomonis ipsius experientia & observatione, inde ad finem capitis. *Unguento*] .i. amplissimis & gratiosissimis bonis corporeis, synecdochicè. *Sed dies mortis*] secundus gradationis locus. q.d. melior est mors ipsa bonis præsentibus, & fama: nam fama vanitatis consolationẽ aliquam afferre potest, mors autem vanitatem adimit: & fama quidem ad mortem usq; instabilis est; morte autẽ si qua fama est constans efficitur. *Quo ille nascit*] id est, nativitas & vitæ totius ex quo natus est; per syllepsin in scripturis frequentatam.
2 *Melius est*] explicatio proximè præcedentis membri de præstantia mortis, a duobus locis: prior est a persona astantium, qui documentum vitæ hauriunt ex morte, usque ad ver. 7. posterior a persona ipsorum morientium, quorum instabilis & varius volubilisque status morte adimitur, vers. 7. & 8. *Locum luctus*] id est, sepulchretum, funus, rogum, aut similia. *Est finis*] id est, ultimus actus & exitus illius vitæ: hæc prior causa ad morientes pertinens. *Qui autem*] hæc posterior causa, quæ per ὕστερον πρότερον proximè explicatur. a Heb. *cordi:* *sic deinceps.* 3 *Melior est*] id est, utilius futurum est homini ut versetur cum tristibus, lugentibusque, ac velut dolore indignabundis, quàm cum iis qui læto animo & exporrecta fronte agitant hilaria. b Heb. *malo.* 4 *Erit*] id est, studiosè persequetur versabiturq; cũ calamitosis, ut indies possit proficere. 6 *Nam ut*] .i. risus est instabilis, ut ignis e spinis subjectus ollæ: in quo exultare quidem videtur flamma, sed consumptis spinis illico extinguitur. c Heb. *vox.* 7 *Cùm oppressio*] explicatio alterius causæ prolepseos, quæ prior posita est sup. ver. 2. Sensus autẽ est, cùm homo tanta feratur incõstantia, ac ne sapientes quidẽ sibi cavere in hac vita possint, quin perturbentur & corrũpantur ipsorum animi amore, odio, spe, metu, &c. optabiliorẽ ipsis esse mortem, quam lubricã hanc & fallacẽ vitam.

8 *Principio ejus*] cui plerunq; in rebus humanis non respondet finis. *Longanimis*] qui sapienter animoq; patiente semper observat finem; non autem elato animo præceps abripitur in præjudicia sua. Sic paratur transitus ad sequentia documenta sapientiæ. d Heb. *ne perturberis in spiritu tuo indignando.* 9 *Ne perturbatè*] documenta hæc sapientiæ duas partes continent; unam, ut cõposito & tranquillo animo acquiescamus voluntati & administrationi Dei, usque ad ver. 21. alteram, ut aliena facta, dictave non inquiramus curiosè, vers. 21. & 22. *Indigneris*] de præsente administratione, ut sequens versus ostendit. *Indignatio in sinu*] id est, stolido sunt animo, qui ita indignantur. 11 *Bona est sapient.*] id est, ne fiducia possessionis tuæ efferaris eo usque ut obloquaris Deo; sed sapientiam adhibe, quæ te ita recreatura est, ut viatorem solis æstu confectum reficit umbra. e He. *dominos suos.* 13 *Respice*] id est, agnosce & acquiesce in eo quod exhibet Deus. f Heb. *in die boni: sic paulò post.* 14 *Tempore*] id est, utere secundis & adversis rebus prout dabit Deus; neque de venturo tempore laborato. g Heb. *respice.* *Etiam hoc*] id est, Deus omnia bona & mala compensat, & librat justissimè trutina sapientiæ suæ; idque arcano consilio suo & ratione, quam non potest quisquam mortalium investigare & consequi. h Heb. *secundum rationem.* i Heb. *post se.* 15 *Ista omnia vidi*] q.d. hæc eadem fuerunt mihi videnda & ferenda; quæ alioqui judicio meo visa fuissent indignissima, nisi animum ad providentiam Dei advertissem.
16 *Ne esto*] id est, temperato judicia tua, ne aut plus æquo tibi tribuas, quod capitale est; aut plus æquo te abjicias, quod desperantis est. k Heb. *multum: sic versu seq.* *Desolationem*] id est fastu & arrogantia tua rueres in perniciẽ præceps. 17 *Improbus sis*] nimirum judicio tuo, ut superiore versu, cujus hic est antithetos. l Heb. *in non tẽpore tuo.* 18 *Melius est*] supple quàm ut te extollas, aut abjicias. *Hoc*] documentum videlicet quod mox subjicitur. *Ne remittas*] .i. firmissimè teneto, amplexator, neque latum unguem a documento hoc discedito. *Exire*] .i. liberum esse immunemq; ab omnibus istis vanis cogitationibus, ac proinde opus esse ut incumbas reverentiæ Dei, cujus fructus duobus ver. proximis exponũntur, & sermonis totius conclusionem efficiunt, ver. ultimo. 20 *Quamvis*] occupatio, qua diluit Schelomo objectionem peccatoris titubantis propter peccata sua: tua est, inquit, infirmitas; sed virtus Dei perficitur in infirmitate tua, si reverentiæ ejus adhæseris, & nitaris veritate ejus. 21 *Etiam*] altera pars documenti, de qua diximus in ver. 9. m Heb. *dicunt, forma impersonali.* *Non debeas*] sed dissimulare ex prudentiæ & charitatis lege. 22 *Nam etiam*] ætiologia a testificatione nostræ ipsorum conscientiæ, ut Galat. 6. 1. n Heb. *vicibus multis.* 23 *Omnia illa*] confirmatio vanitatis quam rebus omnibus sub sole attribuit Schelomo, primùm a singulari ipsius experientia, duobus ver. deinde a communium exemplorum observatione, inde ad finem usq;. *In sapientia*] .i. cùm nondum planè in apostasiam ruissem: ut suprà 2. 4. & 10. *Cùm dicerem*] id est, cùm mihi viderer ita sapere, ut nihil fugeret cognitionem meam; tum longius abfui a sapientia quàm opinione conceperam. 24 *Longinquissimum*] ætiologia, qua exponit Schelomo cur tam procul abfuerit a sapientia. Non est, inquit, humanarum virium consequi res remotissimas, abstrusissimas, & quasi in profundo mersas; nihil autem est tam remotum ab homine quàm sapientia, Ijobi 28. & Proverb. 2. 6.

25 *Converti me*] secundus confirmationis locus, ab observatione de aliis facta. Docet enim Schelomo se ab opinione sapientię suæ traductum esse ad expendendam pariter aliorum sive sapientiam sive stultitiam, quasi animo potuisset modum comprehendere, & utriusque rationes secum subducere.

Cognoscendum improb.] id est ineundū & consequendum ratiociniū ejus: quemadmodum dixit de sapientia. Sunt enim analogica duo hæc contraria membra prolepseos, quæ deinceps per ὕστερον πρότερον explicantur improbitatis quidem, versibus 4. proximis, sapientiæ verò ratiocinium, vers. ultimo.

quàm profundissimum quis inveniat?

25 "Converti me ego, idque *ex* animo meo, ad sciendum & ad explorandum & quærendum sapientiam, & ratiocinium *ejus*: similiter "cognoscendum improbitatem stoliditatis, stoliditatis inquam *&* [o] omnis insaniæ:

26 "Inveni autem ego "amarius *quiddam* morte, nimirum "fœminam illam cujus in animo *sunt* "retia, & plagæ, "cujus in manibus vincti: "qui bonus *videtur* coram Deo ipso, liberatur ea; peccator verò capitur ea.

27 Vide, hoc inveni (inquit Ecclesiastes) [p] semel atque iterum *quærendo* "assequi ratiocinium:

28 (Quo amplius quærit anima mea *ratiocinium*, tamen non assequi: hominis *quidem* unius *cujusq.* ex mille assequi; at fœminæ [q] omnibus istis iustructæ "non assequi)

29 "Solummodo vide hoc *quod* invenio, Deum ipsum fecisse hominem rectum, ipsos autem "quærere ratiocinia plurima.

30 "Quis est par illi sapienti? aut quis noscenti interpretationem rei? sapientia hominis "ita illustrat faciem ejus, ut firmitas vultus ejus "duplicetur.

o Heb. *insaniarum*. 26 *Inveni autem*] explicatio ratiocinii facti de improbitate, ut modò dictum est. Putabam (inquit) me summam aliquam ac velut finem improbitatis consecuturum esse ratiocinando, sed infinitam eam esse deprehendi in isto genere. *Amarius quiddam*].i. amarissimum, magis metuendum & fugiendum quàm mors ipsa sit. *Fœminam illam*] id est, mulierem nequam, animo & corpore spirantem, molientem, & perpetrantem omnia malorum genera. *Retia & plagæ*] id est, doli, artes, & technæ omnis generis ad venandum, inescandum, decipiendum, & necandum homines, tanquam feras, volucres, aut pisces. *Cujus in manibus*] id est, quæ miseros homines captivos agit, traducit, & præbet ostentui triumphans de illis. *Qui bonus videtur*] q.d. abs qua nemo sine singulari ope, gratiaq; Dei integrum se servare possit; adeo vafra est lenociniorum malorumq; artifex. p Heb. *una vice ad alteram*. 27 *Assequi ratiocinium*] videlicet improbitatis, quæ est in impura ista muliere. q Heq. *cum omnibus istis*. 28 *Non assequi*] id est, planè videre improbitatem mulierum istarum infinitam esse. 29 *Solummodo*] conclusio istius ratiocinii de improbitate. q.d. omissa hac infinita quæstione de æstimanda hominum, mulierumq; improbitate; conclusit tandem certissimè, satis esse homini ut prioris suæ conditionis bonum Deo acceptum referat: malum verò, ac potius infinitas rationes mali quibus implicatus est, fateatur a se ipso proficisci, deploret, abdicetque; ut Deum tandem ad priorem statum recuperandum adeat. *Quærere ratiocinia*] id est, misso ratiocinio recti quod Deus indiderat & mandaverat ipsi, infinita alia ratiocinia, cogitationes, studiaque suscepisse. 30 *Quis est par*] alterum membrum prolepseos, quo ostendit Schelomo definitam quidem esse sapientiam reverentia Dei, suprà ver. 18. sed dignitatem & bonum illius infinitum esse: ut dictum est vers. eodem & sequente. *Ita illustrat faciem*] id est, ipsum gloriosum & illustrem reddit, synecdochicè. *Duplicetur*].i. in dies augescat, confirmeturque, & in imaginem rectissimi Dei transformetur ex gloria in gloriam, sicut a domini spiritu, 2. Cor. 3. 18.

Caput VIII.

Schelomo exposito civili popularium in magistratus officio, totius civilis administrationis vanitatem ostendit ex abusu tyrannico administrantium; quibus mortem & judicium, bonis verò liberationem & præmium denuntiat: ac postremò sententiam carnis cum divino hoc testimonio cōparat.

1 *Ego video*] Schelomo sumpta occasione ex tertio documento præcedentis capitis, vanitatem rerum hujus mundi demonstrat ab instabili & incerta administratione ejus, hoc & sequente capite: qui quartus est locus vanitatis a Schelomone in rebus exteris observatus. Istius enim administrationis genera sunt duo: unum, ab hominibus, hoc capite; alterum a Deo, sequente: quod utrunque genus ita varium est, ut nihil certū de eo humanitus ab ullo homine definiri possit. Porrò in hoc capite continentur duo: unum, de officio hominum civiliter inter se conversantium, usque ad versum 8. alterum, de eo quod fit, idque ferè præter officium, ac de factorum eventu, inde ad finem usque. Est autem in hoc versu 1. summa propositio humani officii erga potestates superiores, quæ sequentibus versibus ad bonos & malos accommodatur. Eclipsin verò ex versu 8. velut huic loco accommodatiorem, supplevimus. a Heb. *os: ut Exod. 17. 1.*

Sed pro ratione] moderatio obsequii quod homines debent potestatibus: parendum est, inquit, sed non nisi bona fide & conscientia: quia non est potestas nisi a Deo; ac proinde jus non habet homines ab obsequio avocandi, quod Deus a suis jurejurando exigit, & illi fide data se exhibituros receperunt.

1 "EGO *video* [a] prętitutum regis observandū esse: "sed pro ratione juramenti Dei.

2 "Ne [b] perturbatè "a facie ejus abito, ne persistito "in re mala: nam "quicquid volet, facturus esset.

3 "Ubicunq; verbum regis est, *ibi* dominatio: ecquis dicat ei, quid facis?

4 "Qui observat præceptum, non experitur rem malam: "tempus enim ac rationem novit [c] animus sapientis.

5 Nam "cuique voluntati est tempus & ratio: "sed malum hominis multum incumbit ei,

6 "Qui non agnoscit id quod futurum est; "nā quomodo futurum sit, quis indicet isti?

7 "Nullus homo dominatur spiritui suo "ut contineat spiritum suum; nullaq; est dominatio in die "mortis, nullumque missile "in isto prælio: "denique non liberat [d] conflictatio [e] utentem ipsa.

8 [f] "In tota hac re vidi, cùm adhiberem animum meum ad omne opus quod fit sub sole; tempus *interdum esse*, quo dominatur homo in hominem "malo suo.

9 Nam ita *dominatos* animadverti improbos [g] sepeliri, postquam decesserunt; postquam e "loco sancti abierunt, oblivioni tradi in ea civitate in qua sic fecerunt: "etiam illud vanitatem esse.

10 "Quia nullum efficitur decretum, [h] compensatio istius mali citò: idcirco [i] provehit animus hominum eò audaciæ illos, ut faciant malum.

11 "Quamvis peccatori facienti malum centies, etiam prorogaret Deus *dies*: quin etiam novi ego fore bonum timentibus Dei, qui timuerint a facie ejus:

12 Bonum autem non fore improbo, neque prorogaturum esse dies "similes umbræ; illi qui non timet a facie Dei ipsius.

13 "Est vanitas quæ fit super terram, quòd sunt justi quibus obtingit secundum opus improborum, & sunt improbi quibus obtingit secundum opus justorum: "dixeram, hoc quoque *esse* vanitatem.

14 Quapropter laudaveram ego lætitiam; nullum esse bonū homini sub sole, nisi ut comedat ac bibat & lætetur: hoc enim adjacere ipsi ex labore suo diebus vitæ suæ, quos dat ei Deus sub sole.

2 *Ne perturbatè*] exornatio superioris documēti, continens primum mandatum obsequii, duob. versibus; deinde eventū ad bonos & malos perventurum, reliquis.

b Heb. *perturberis, a facie ejus abeas: ut 1 Schem. 2. 3.*

A facie ejus abito] id est, ne ab obsequio illius subducito te animo perturbato.

In re mala] id est, perturbatione & rebellione.

Quicquid volet] id est, ageret tecum arbitratu suo sive jure, sive injuria: ut sequens versus ostēdit.

3 *Ubicunque verbum*] hoc est, verbi sui autoritate plurimum efficit; tum verò quid efficeret apud regē? quid prodesset litigare cum rege?

4 *Qui observat*] accommodatio ad bonos obsequentes magistratui.

Tempus enim] nimirum tum obsequendi, tum dissimulandi, tum ab obsequio discedendi.

c Heb. *cor sic deinceps.*

5 *Cuiq; voluntati*] supple efficienda legittimè.

Sed malum homini] accommodatio ad malos, qua ostendit improbis illis Schelomo eventurū malē, qui indicantur sequente versu.

6 *Qui non agnoscit*] id est qui insipiens est, neque judicio utitur ad obsequendū potestati.

Nam quomodo] id est, quis ex insipiente facere possit sapientem? 7 *Nullus homo*] expositio mali quod insipientibus & inobsequentibus denuntiatum est suprà vers. 5. nemo est, inquit, tanta autoritate, dignitate, potentia, vel armis, agilitate denique industriaque præditus, qui labore ullo & contentione vindictam regis eluctari possit & frangere, sive sua, sive aliorū opera. *Ut contineat*].i. vitam suam conservet: ut seq. explicatur. *Mortis*] quam rex mandaverit. *In isto*] quod rex in rebellem aggressus fuerit. *Denique non*].i. inane est quicquid tentat & molitur ad depellendam mortem. d Heb *inquies, sive inquietudo*. e Heb, *dominum suum*. f Heb. *cum toto hoc*. 8 *In tota hac*] nimirum tota hac civili administratione magistratuum & popularium. Est autem hîc altera pars capitis, de eo quod fit ex vanitate præter jus, ut observatum est in ver. 1. Continentur autem in hac parte duo: unū est, rectum judicium de prava administratione ex testimonio spiritus Dei, usque ad vers. 13. alterum est judicium depravatum carnis, ver. reliquis: quem ordinem a Schelomone servari monuimus, sup. 2. 2. *Malo suo*] id est, improbè, ita ut postea consequatur præmium mali sui ut seq. exponitur. g Heb *sepultos*. 9 *Loco sancti*].i. e magistratu, & judiciali solio; quę functio & sedes Dei est, Deuter. 1. 17 & 2. Chron. 19. 6. *Etiam illud*] dominium ipsorum tyrannicum. 10 *Quia nullum*] gravissima sententia, qua exponitur causa tum hominum improborum audaciæ, hoc versu; tum bonorum liberationis, & mali quod improbi tandem perpessuri sunt, duobus seq. q. d. eo aluntur improbi in maleficiis, quòd vindictam tardam esse vident, ac propterea sibi impunitatem pollicentur: ut Psal. 50. 21. h Heb. *factum pro compensatione facti anonymia*. i Heb. *plenum est cor filiorum hominis in ipsis: ut Esteræ 7. 5.* 11 *Quamvis*] amplificatio gravissima hujus sententiæ, per hypothesin ἀδυνάτου. 12 *Similes umbræ*] ut Ijobi 8. 9. & alibi passim. 13 *Est vanitas*] propositio sentētiæ carnis, ut observatum est suprà ver. 8. *Dixeram*] vide suprà 3. 18. & sequentibus.

Caput IX.

Schelomo transiens ad observationem administrationis

tionis Dei, docet eam humanas mentes superare: carnales de ea cogitationes explicat quæ hominibus spiritu Dei luce carentibus obversantur; quòd eventa omnia non tantùm personarum, sed etiam conatuum, & consiliorum impiè casui & fortunæ tribuant, & ad scelera sua abutantur ista cogitatione.

1 ªCUM autem adhiberem ª animum meum ad cognoscendum ªsapientiam, & ad perspiciendum ipsum negotium quod fit super terram; ªsi etiam interdiu & noctu somnũ oculis suis quispiam non [b] percipiat:

2 Animadverti totum opus Dei, non posse hominem assequi illud opus quod fit sub sole; quamvis [c] laboriosè homo quærat, non tamen assecuturum esse: quin etiam si cogitet sapientissimus cognoscere, non tamen posse assequi.

3 ªVeruntamen ªtotum hoc videbam animo meo (ªquanquam declarat totum hoc ª justos & sapientes, factaque eorum ªin manu Dei ipsius esse; [d] tum re amata, tum exosa ªnon uti homines, ª*non* esse earum ullam [e] expositam ipsis.)

4 ªHis omnibus, quemadmodum reliquis omnibus *evenire*, eventum eundem esse justo & improbo, bono sive mundo & immundo; tam sacrificanti quàm ei qui non sacrificat, ita bono sicut peccatori, juranti quemadmodum juramentum revereenti.

5 Hoc pessimum esse in omnibus quæ fiunt sub sole, quòd eventus idem sit omnibus; ªquin etiam animum filiorum hominum *qui* expletus fuerit malo, & quorum animo *insederit* omnis insania [f] quamdiu vixerunt, itidem ªpostea *concedere* ad alios mortuos.

6 ªNam ªuter sit qui eligatur, in tota hac vita ªadest fiducia: quin ªcani viventi est melius, quàm leoni mortuo.

7 ªViventes enim sciunt ªse morituros esse; mortuos autem nescire quicquam, nec esse amplius eis ªmercedem, cùm oblivioni tradita fuerit ªmemoria eorum:

8 Tum [g] rem amatam eis, tum exosam eis, tum desyderatam eis jam periisse; & partem nullam esse eis amplius [h] unquam in ulla re quæ fit sub sole.

9 ªAgedum, comede cum lætitia cibum tuum, & bibe animo hilari vinũ tuum: [i] ªquandocunque benevolè prosequitur Deus ille facta tua.

10 Omni tempore ªsunto vestimenta tua [k] nitida, & unguentũ infusum capiti tuo ne deficito.

11 Fruere vita cum uxore quam amas, omnibus diebus vitæ vanissimæ tuæ, quam *uxorem* dedit tibi *Deus* sub sole, omnibus diebus vanissimis tuis; cùm hoc sit pars tua in vita & in labore tuo quo laboras sub sole.

12 Quicquid assequitur manus tua ut facias pro facultate tua, fac: nam nullum *est* opus, aut ratiocinium, aut scientia, sapientiáve in sepulchro quò iturus es.

13 ªConvertens me animadvertebam sub sole non esse levium cursum, neque robustorũ prælium, nec etiam sapientum cibum, neq; etiam prudentum divitias, neque etiam scitorum gratiam; sed tempus & casum accidere omnibus his:

14 Etiam nescire hominem ªtempus suum, sicut nesciunt pisces qui capiuntur reti ªmalo, & *ut nesciunt* aves quę capiuntur laqueo; sicut ista, irretiri filios hominis tempore mali, cùm irruit in eos repentè.

15 ªEtiam hanc animadvertebam sapientiam sub sole, quæ magna *est* ªapud me;

16 ªCivitatem quandam parvam in qua homines pauci erant; cùm veniens contra eam rex magnus circumsideret, & extrueret cõtra eam munitiones magnas;

17 Invenit in ea virum indigum sapientem, qui liberavit ªipse civitatem istam sapientia sua: nec tamen quisquam recordatus est viri indigi illius.

18 Dico autem ego, meliorem esse sapientiam robore; quamvis sapientia illius indigi despiciatur, & verba ejus non audiantur:

19 Verba sapientum [l] submissorum audienda esse, potius quàm ªclamorem dominantis cum stolidis suis:

20 Meliorem esse sapientiam armis bellicis; ªaberrantem verò unum perdere boni plurimum:

21 Ut muscarum [m] mortuarum *una* [n] efficit ut fœtorem eructet unguentum pigmentarii; *similiter* pretiosum [o] nomine sapientiæ &

1 *Cùm autem*] duos hosce versus omnino ad sequentia pertinere res ipsa loquitur: nam hoc demum loco Schelomo transitionem facit ab humana administratione ad alterum administrationis genus quod supra homines est, & illud inductionibus explicat, hoc capite; quemadmodum indicavimus supra 8. 1. Hoc autem capite tria istius administrationis exempla percurrit Schelomo: primum est, de eventu personarũ omnium, usq; ad versum 13. secundum, de eventu factorum atque conatuum, vers. 13. & 14. tertium, de eventu consiliorum, inde ad finem usque: quibus omnibus inductionis locis præponitur cõmune exordium, duobus versibus, omnia quæ hìc administrantur vindicans & asserens Dei œconomiæ, pro ut ordinem hunc a Schelomone observari monuimus supra 2. 2. & alibi.

a Heb. *cor: sic deinceps.*

Sapientiam] id est, peritiam totius hujus administrationis. *Si etiam*] id est, etiamsi aciem oculorum & animi sui contendat indesinenter his observandis & comprehendendis ratione: quod posterius membrum sequente versu ex ordine illustratur, ut versus ille est hujus exegeticus. b Heb. *videat*. c Heb. *laboret homo quærendo*. 3 *Veruntamen*] primus inductionis locus, exponens judicium carnis de administratione Dei erga personas ipsas, ut diximus in ver. 1. *Totum hoc*] quod sequent. exponitur usque ad 13. *Quanquam*] ἐπανόρθωσις sive correctio elegantissima totius judicii carnalis, quo fecit transitionem Schelomo. quasi dicat, quæcunque dico me animo meo indidisse, & deinceps expositurus sum; nolo ita accipi quasi nunc demum fessem in ea sententia, & dispensationem istarum rerum abjudicarem Deo. absit, imò verò furor est hominem contra sentire quàm res ipsæ loquantur manifestò: nihil enim vel tantillum aut personis (de quibus usque ad versum 13) aut factis (de quibus deinceps) evenit, quin ipsæ personæ, res, facta testentur singula quæque nutu & voluntate Dei gubernari; penes hominem nihil esse. *Justos & sapient.*] similiterque injustos & insipientes cum factis ipsorum: eclipsis contrarii, de qua diximus Genes. 18. 19. Nam ita accipiendum esse ostendit antithesis sequent. versu. *In manu Dei*] id est, cognosci, curari, & gubernari a Deo. d Heb. *tum amorem, tum odium nescire homines: amor pro re amata, metonymicè: ut infrà ver. 8.* *Non uti*] nimirum per se, sua ipsorum facultate, & arbitratu suo. Hanc autem esse significationem Hhebraici verbi permulti loci indicant: ut Ijobi 38. 33. & 39. 4. *Non esse*] eclipsin negationis ἀπὸ κοινοῦ repetimus de superiore membro: ut Psalm. 9. 19. & alibi passim. e Heb. *ante eos: ut Gen. 13. 9.*
4 *His omnibus*] justis & sapientibus, factisque eorum. *Sacrificanti*] id est, pio & impio, colenti Deum & non colenti, synecdochicè. 5 *Quin etiam animum*] amplificatio indignationis, a comparatione eventus eorum qui indignissimè totam vitam suã in impietate & inhumanitate transegerint. f Heb. *in vita ipsorum*. *Postea*] quàm ita vixerint, planè cum aliis omnibus æquari morte.
6 *Nam*] ætiologia atheorũ, ex consimili specie eventus humani confirmantium animas cum corporibus emori, cujus partes sunt duę: una, fructum nullum cui homo jure possit confidere, nisi in hac vita, percipi posse; altera, nihil mortuis superesse, ac proinde quidvis vel obscurissimum & tenuissimum anteponendũ esse nobilissimorum animantium cadaveribus. *Uter sit*] i. sive justus, sive injustus probetur tibi, cujus vitam, studia, & facta imiteris: tamen (inquiunt Epicurei) neutrum genus vitæ aliam expectationem boni, præterquam præsentis, habere potest. *Adest fiducia*] id est, præsentia sunt bona quibus homo confidenter utatur, ac non futurorum expectatione se ipsum lactet. *Cani viventi*] proverbiale dictũ, quo Epicurei vitam solent morti honestæ, quamvis turpissimam anteferre.

7 *Viventes enim*] confirmatio proximè pręcedentis dicti, melius esse vivo quàm mortuo. Viventes enim, inquit, noscunt, utuntur, & percipiunt fructum præsentis vitæ: mortui planè nihil horum.
Se morituros esse] ac proinde sibi hodie vivendum putant, dicentes, comedamus, bibamus, nam cras moriemur: Jeschahh. 22. 13. & 1. Corinth. 15. 32. quod exponitur copiosè ver. 9. & sequentibus.
Mercedem] id est, fructum rerum quibus confidunt, superiore versu.
Memoria eorum] cum ipsis, id est, cùm mortui fuerint: periphrasis mortis.
g Heb. *amorem eorum, tum odium eorum, tum zelum eorũ: ut suprà ver. 3.*
h Heb. *in seculum.*
9 *Agedum*] mimesis, vel imitatio & effictio documentorum quæ ex sua illa notitia colligunt Epicurei, ut dictum est in versum 7.
i Heb. *cùm jam.*
Quandocunque] i. quamdiu facultatem habes, sive sit a Deo illo quem isti prædicãt, sive aliunde: ironicus sermo.
10 *Sunto vestimenta*] id est, curato te molliter: synecdoche.
k Heb. *alba.*
13 *Convertens me*] secundus locus inductionis de eventu factorum quem animalis homo attribuit casui: ut observatum est suprà in versum 1. Quod autem dicit (convertens me) noëmaticum est. q. d. cùm autem viderem non esse positum in hominum facultate, ut ipsi de se statuant arbitratu suo; converti animum & cogitationem meam ad observationem factorũ singularium, de quorum eventu ex sensu carnis hoc modo judicabam.
14 *Tempus suum*] id est, calamitatis suæ. *Malo*] id est, calamitoso & damnoso sibi. 15 *Etiam hanc*] tertius inductionis locus de humanorum consiliorum eventu: ut diximus in versum 1. quo ostendit sapientum consilia reipublicæ salutaria apud multos parvum honorem consequi; imprudentia & stolida perpetuam ignominiam: ac propterea statuit non pendêre consiliorum eventum ab hominum facultate.
Apud me] ut apud omnes sanos, qui ferè sunt pauci. 16 *Civitatem quandam*] parabola sive exemplum de consiliorum usu. 17 *Ipse*] solus, ac non alius. l Heb. *cum quiete*. 19 *Submissorum*] id est, infimorum, qui submissè solent apud dominatores agere, adeoque (ut proverbio dicitur) holitorum. *Clamorem dominantis*] id est, clamorem stolidi dominatoris, & cunctorum administrorum ejus. 20 *Aberrantem*] id est, unum aliquem sapientem aberrantem a consilio sapientiæ perdere consilia, res, facta, & honorem ipsum, ac existimationem, sequente versu. m Heb. *mortis*. n Heb. *efficit ut fœteat & eructet*. o Heb. *a sapientia, a gloria*.

gloriæ *virum, fœtidum efficere* ſtoliditatis parum:

22 ᵃAnimum ſapientis adeſſe dexterę ipſius, ᵃanimum verò ſtolidi ſiniſtræ ipſius.

23 ᵃ Nam etiam in ipſa via cùm ſtolidus ambulat; animus ejus eſt demens, & prædicat omnibus ſtolidum ſe eſſe.

22 *Animum ſapientis*] id eſt, ſapientem nihil niſi cogitatè agere, & cum animo ſuo priùs expendere quam dexteram ad opus admoveat. *Animum verò ſtolidi*] id eſt, ſtolidũ incogitatè ferri, & rationem ac ſapientiam a ſe depellere; ut quæ averſantur homines ferè ſiniſtra depelluntur: metaphoricæ locutiones a gladiatoribus ſumptæ, qui dextera adverſarios petunt, ſiniſtra depellunt atque protegunt ſe. 23 *Nam etiam*] confirmatio membri poſterioris antitheti: ſtolidus, inquit, non tantùm ſapientiam a ſe propulſavit; ſed ipſo vultu, greſſu, & ſignis omnibus clamat ſtoliditatem ſuam. Hos autem tres verſus, quia cum ſuperioribus omnino cohærent, in idem caput incluſimus.

Caput X.

Schelomo formam docet modeſtiæ qua homines uti ergà potentiores debent, & illius utilitates explicat: deinde adminiſtrationis bonę & malæ eventa prædicat: ac poſtremò ſubditos ad ſanctè cogitandũ, quoad ejus fieri poteſt, de potentioribus hortatur.

1 ᵃCùm ſpiritus ejus qui dominatur ᵃ ſe effert contra te, ᵃlocum tuum ne deſerito: ᵃ nam *vir* ᵃ ſanans ſedat peccata magna.

2 ᵃ Eſt malum *quod* vidi ſub ſole, ᵃ ſecundum errorem qui procedit a facie imperantis:

3 Poni ᵃ ipſam ſtoliditatem in *dignitatibus* celſis & amplis; ᵃ divites verò in ipſa abjectione ſidere.

4 Vidi ſervos inſidentes equis, principes autem euntes tanquam ſervos ſuper terram.

5 ᵃQui fodit foſſam, in eam cadit; & qui perrumpit maceriam, mordet eum ſerpens:

6 Qui amovet lapides, dolore afficitur eis; qui findit ligna, periclitabitur eis.

7 ᵃ Si poſtquam hebetaverit ferrum, is ᵇ aciem non exacuat, ſed ᶜ vires intendat: at emolumento ᶜ ad dirigendum *eſt* ſapientia.

8 ᵃSi momorderit ſerpens ᵈ nondum adhibita incantatione, tum nullum eſt emolumentum *incantationis* ᵉ tenenti verba ejus.

9 ᵃ Verba oris ſapientis ſunt ᶠgratioſa, labiis verò ᵍ *ſuis* ſtolidus ᵃabſorbet ſe:

10 Initium verborum oris ejus, ſtoliditatis eſt; & finis *verborum* oris ejus, inſaniæ peſſimæ:

11 Ut ſtolidus ipſe multis utatur verbis: neſcit iſte homo quid ſit *quod dicat*, aut ᵃquid futurum ſit poſtea; quis indicaret ei?

12 Labor ſtolidorum fatigat ipſorum quemq;: ut qui neſciat ᵃire in civitatem.

13 ᵃHei tibi regio, cujus rex puer *eſt*; & cujus principes ᵃmane comedunt.

14 O te beatam regionem, cujus rex ᵃnatus *eſt* clariſſimis; & cujus principes ſuo tempore comedunt, ad robur, non autem ad compotationem.

15 ᵃPigritiâ ᵃ ambarum attenuatur contignatio, & demiſſione manuum perſtillat domus:

16 ᵃCùm ad lætitiam parant convivium, & vinum lætificat viventes; pecuniaque ipſa ᵃfacit ut iſta omnia reſpondeant.

17 ᵃNe quidem in conſcientia tua regi maledicito, & in conclavibus cubilis tui ne maledicito diviti: ᵃnam *vel* avis cœlorum perferret vocem illam, & ʰ ales indicaret verbum.

1 *Cùm ſpiritus*] Schelomo duobus poſtremis generibus vanitatis, quæ ex ordine fuerunt expoſita capite 8. & 9. ſua veluti pharmaca ſalutariaq; documenta ponit eodẽ ordine, hoc & ſequente capite: ac primùm quidẽ hoc capite (quod octavo capiti reſpõdet) agitur de civili adminiſtratione: ſuntq; illius documenta tria: primum eſt, de modeſtia & ſubmiſsione animi prudẽter apud principes colenda, uſque ad ver. 13. ſecundum, de eventu humanæ adminiſtrationis, uſque ad ultimum; tertium, de reprimendis etiam cogitationibus quæ interdum homini ſuper forma adminiſtrationis obverſantur, ver. ult. a Heb. *aſcendit*. *Locum tuum*] id eſt, modeſtè in ſtatione tua te contineto, neque rebellato, ut ſuprà 8. 2. ſed potius omnes artes ad curandum ſanandumque ſpiritum ejus adhibeto: quod membrum antitheton ſupplendum eſt ex ſequente ætiologia. *Nam vir ſanans*] iſtius documenti cauſæ exponuntur tres: prima, his verbis ſanari principem & a magnis peccatis revocari; ſecunda, præcaveri & declinari malum alioqui ſubdito ipſi eventurum, atque inevitabile, a ver. 2. ad 9. tertia, bonam gratiam recuperari, & reconciliatam retineri, ver. 9. quæ tria oppoſitione ſtolidi illuſtrantur, inde ad verſum 13. *Sanans*] nimirum ſpiritum regis abjectione ſua. 2 *Eſt malum*] ſecundum αἴτιον de antevertendo malo; quod poſtea plurimis atque elegantiſsimis comparationibus exprimitur. *Secundum errorem*] id eſt, prout delirant reges & errant humanis ſuis infirmitatibus, modò hoc, modò illud decernentes. 3 *Ipſam ſtolidit.*] id eſt, homines (ut ita dicamus) ſtoliditate ſtolidiores: emphaſis. *Divites*] nimirum omni genere ſapientiæ, ut membrum oppoſitum docet: ſic enim contrà accipitur pauperis nomen, Prover. 29. 13. 5 *Qui fodit*] explicatio mali quod homini creat immodeſtia & imprudentia, quatuor ſimilitudinibus. 7 *Si poſtquam*] id eſt, ſi imprudenter & inconſideratè fodiat, ſubruat, tollat, findatque, tanquam non curato ferro quod fuerit hebetatum, ſynecdochicè: nam hęc conditio etſi de proxima tantum ſimilitudine ad verbum dicitur, communicanda eſt tamen cum ſuperioribus. b Heb. *faciem*. *Vires intendat*] id eſt, præſumens ſe vi effecturum, conſumat in eo laborem ſuum. Senſus horum ſimilium eſt: videmus iſta opera ab hominibus non effici inconſiderata vi, ſed arte atque induſtria: quanto minus vi perrumpat homo ſpiritum dominatoris inflammatum? c Heb. *dirigendi*. 8 *Si momorderit*] amplificatio iſtius mali ex imprudentia proficiſcentis, quod eſt immedicabile, & fruſtra labor in recuperanda gratia conſumitur; ut inania ſunt admorſo incantatori intempeſtivaque ſua incantamenta. d Heb. *in non incantatione*. e Heb. *domino linguæ illius*.

9 *Verba*] αἴτιον tertium, ut diximus in verſum 1. quod illuſtrat ſtolidorum antitheſis ſubſequens. f Heb. *verba gratiæ*. g Heb. *ſtolidi*: ut Gen. 9. 6. *Abſorbet ſe*] id eſt, perdit, ut tres verſus exponunt: quibus gradatim oſtenditur ipſum neque apud alios ſapere, neque ſe intelligere, neque labore proficere, aut conſequi aliud niſi fatigationem ſui ipſius. 11 *Quid futurum*] nimirum quod dicat, q. d. neque principium, neque finem in dicendo ſuæ orationis videt. 12 *Ire in civitat.*] id eſt, vel movere pedem rectè, & urbis ſuæ viam cognoſcere, quam etiam addiſcunt cæci. 13 *Hei tibi*] ſecunda pars, docens eventum quem regiones ex principum adminiſtratione conſequuntur. *Mane comedunt*] id eſt, intempeſtivè, ad luxum, non ad confirmationem ſui, ex ſequente verſu. 14 *Natus eſt clariſſimis*] id eſt, bene inſtitutus eſt & informatus in adminiſtratione regni. 15 *Pigritia*] comparatio rei privatæ cum publica. quaſi dicat, nulla domus ſecundatur, ubi manus ad opus neceſſarium non adhibentur, ſed ad luxum vitamque perditam: quanto minus reſpublica, in qua principes profuſi & ad omne ſcelus libidinemque projecti ſunt? *Ambarum*] quæ non curant mederi ſtillicidio tigna comminuenti. 16 *Cùm ad lætit.*] i. cùm omnia in luxum profuſa ſunt. *Facit ut iſta omnia*] id eſt, comparat iſta omnia pretio ſuo: verbum enim accipimus in tertia conjugatione, ut Iiobi 20. 3. 17 *Ne quidem*] tertium documentum, ut ſupra diximus. *Nam vel avis*] ratio hyperbolica, pro eo quod eſt, principes & potentiores ſunt auritiſſimi: vix quicquam fit aut dicitur, quod ipſorum cognitionem fugiat. h Heb. *dominus alarum*.

Caput XI.

Schelomo hominem ad beneficentiam fidemq; in promiſſiones Dei hortatur; aſſerit infinitam adminiſtrationem ejus; cui obſecundare oporteat: ac poſtremò negligentes ad cogitationem mortis, vanitatiſque præſentis revocat.

1 ᵃPROJICE ᵃpanem tuum ᵃᵃ ſecundum aquas; nam ᵃmultiplicantibus diebus inventurus es eum.

2 ᵃDa partem ſeptem, aut etiam octo; ᵃcùm neſcias quid futurum ſit mali ſuper terram.

3 ᵃ Cùm repletæ denſæ nubes pluvia, ſuper

1 *Projice*] ad poſtremum vanitatis genus, quo animalis homo oppugnat adminiſtrationem Dei (ut capite 9. diximus) Schelomo ſuum adhibet ἀντίδοτον, & ſalutare documentum, de officio corporis & animi noſtri: corporis quidem per beneficentiam & communicationem eleemoſynæ; animi verò, per fiduciam certã in Deum, promiſsioneſque & operationes ejus. Sunt itaque hujus capitis partes duæ: una, qua utrumq; officium conjunctim explicat, beneficentiæ & fidei, uſq; ad ver. 7. altera, qua hominem ab hujus vitæ amore fiduciaq; revocat, & viam ſternit ad ſequentis capitis documenta. *Panem*] id eſt ſemen, ex quo fit panis: ut Pſal. 104. 15. quæ ſynecdochica appellatio a fine in ſcripturis frequentiſsima eſt. *Secundum aquas*] id eſt in locis irriguis, ac proinde feracibus benedictionis; quo modo accipitur Jeſchahh. 32. 20. ſenſus eſt, quemadmodum bonus agricola loca irrigua conſerit certa cum fiducia & expectatione benedictionum Dei; ſic te in hac vita memento agricolam eſſe & operarium Dei, ut omnibus benefacias & de tuo communices; pro certo habens illud, Jehovæ ſeri quod benefit, & irrigari benedictione ejus: ut Proverb. 19. 17. & Jeſchahh. 58. 7. & ſeq. a Heb. *ſecundum faciem aquarũ*. *Multiplicantibus*] i. ſuccedente tempore, quo meſſis advenit. 2 *Da partem*] i. diſtribue quàm plurimis potes: ut Pſal. 112. 9. eſt autem hic numerus finitus pro infinito; ut Micæ 5. 5. *Cum neſcias*] i. cùm omnia iſta incertiſſima ſint, & omnibus momentis infeſta malis quàm plurimis: ut Lucæ 16. 9. ac proinde fac ut bene colloces, quod ſeq. ver. docetur. 3 *Cùm*] promiſsio pergens in eadem allegoria, qua oſtenditur non poſſe melius collocari bona quàm apud homines beneficentiâ: nam (inquit) ut ſementem benedictione aſpergit Deus, & ſator eam ibidẽ recipit cum fœnore, id ipſum quoq; cõſtat fore in beneficentia tua

terram

terram [b] minutim demiserint *eam*, sive deciderit planta "ad meridiem, sive ad Aquilonem: quo loco ceciderit planta," ibi futura est.

4 "Qui observat ventum, non seminabit; & qui respicit ad densas nubes, non metet.

5 "Quemadmodum ignoras" quæ *sit* via venti, ut *ignoras* "*quæ via* ossium in utero gravidæ: ita ignoras opus ipsius Dei, qua *via* faciat hæc omnia:

6 "Mane sere semen tuum, & vespere ne remittito manum tuam: nam ignoras quidnam rectum sit, hócne, an illud, an verò ambo hæc unà bona sint.

7 "Est quidem dulcis hæc lux, & bonum hisce oculis aspicere hunc solem:

8 Sed si annos multos vivens homo in eis omnibus lætetur; attamen [c] recordari eum oportet "dies tenebrarum; quamvis *illi* multi sint, quicquid evenit vanitatem esse.

b Heb. *friaverint demittendo, id est, aspergerint: simile verbum est Psalm.* 18.43.

Ad meridiem] id est, omnibus promiscuè benefac; nam idem dicitur allegoricè quod scribit Paulus Gal. 6.10.

Ibi futura est] nimirum tibi, id est, certissime recepturus es mirifica Dei œconomia.

4 *Qui observat*] occupatio allegorica. q.d. ne diffidentia utitor ut manũ a benefaciendo retrahas, néve has aut illas excusationes obtendas ignavos rusticos imitando; qui dum hæc aut illa causantur, justum sementis messisque tempus sinunt effugere; sed Dei administrationi confidens, fac quicquid facto opus est, duobus sequent. ver. 5 *Quemadmodum ignoras*] expositio admirabilitatis quæ est in operibus Dei, ab exemplo duarum rerum quæ hominibus quotidie obversantur, venti in aëre, & fœtus in utero. *Quæ sit via*] id est, unde veniat, quo tendat, & quam diu: ut Joan. 3.8. *Quæ via ossium*] id est, quæ ratio fingendi & confirmandi fœtus. 6 *Mane*] id est, omni tempore benefacito, quantisper tempus est: ut Joan 9 4. 7 *Est quidem*] secunda pars, occupatio: qua responsionem ignavorum hominum refellit Schelomo: dices, inquit, quorsum ego tam diu laborarẽ? suavius est, in rebus præsentibus conquiescere, & sibi indulgere: respondet, si per aliquot annos suave esset, adeoque tota vita a mœrore immunis ageretur; duo tamen cogitanda sunt; unum, mortem aliquando esse obeundã: alterũ, ea ipsa quæ huic vitæ conceduntur, esse vanissima.
c Heb. *recordabitur.* 8 *Dies tenebrarum*] id est, mortem, periphrasticè.

Caput XII.

Schelomo hominem sibi præsidentem compellans ad cogitationem Dei, senii, mortisq́; revocat; & totum opus concludit a cõfirmatione vanitatis rerum istarum omnium, atque hortatione ad studia salutaria in reverentia, obsequio & spe Dei adventuri, humanumq́; genus judicaturi adventu suo.

1 "Lætare, juvenis, in juventa tua; & [a] exhilaret te animus tuus "diebus juvẽtutis tuæ; denique perge in viis [b] animi tui & aspectibus oculorum tuorum:" sed cognosce fore, ut propter omnia hæc adducat te Deus ipse in judicium.

2 "Amove ergo" indignationem ab animo tuo, & averte malum a carne tua: "nam juventa, ut [c] ortus ipse," *est* vanitas:

3 "Et recordare creatoris tui diebus juventutis tuæ; "tantisper dum non adveniũt "dies ipsius mali, & pertingunt anni "quibus dicas, non *est* mihi in istis delectatio:

1 *Lætare, juvenis*] Hujus capitis duæ sunt partes: prior est conclusio proximè præcedentis loci de administratione Dei, usque ad versum 10. posterior, conclusio totius operis, ad studium, reverentiam, & obsequium Dei homines excitans, inde ad finem usque. Sunt autem in hac priore parte conjuncta documenta duo, quæ hoc vers. prolepticè continentur: unum, de præsente officio nostro; alterum, de eventu mortis & judicii quod facturus est Deus: quorum prius membrum hoc versu enuntiatur, per concessionem ironicam ad juvenem fretum bona ætate sua, & in rebus istis exultantem.
a Heb. *benefaciat tibi cor tuum.* b Heb. *cordis tui: sic deinceps.* *Sed cognosce*] correctio alterum documentum exponens juveni, ad revocandum eum a cõsuetudine animi sui & sensuum, de quibus modò locutus est ironicè. 2 *Amove ergo*] expositio prioris documenti, qua sapiens juvenem ad bonam frugem revocat ab utili. *Indignationem*] id est, peccatum quo indignatio Dei accersitur: metonymia. quasi dicat, animo & corpore tuo peccatum, quod Deo invisum & tibi damnosum est, studiosè aversator. *Nam*] occupatio: quia excipere potest juvenis indignum esse ut ea ætate careat juventutis bonis; respondet Schelomo, non posse de juvẽtute melius judicium fieri, quàm tum a principio ipsius, hoc versu; tum ab exitu, sequentibus. c Heb. *auroræ ortus.* *Est vanitas*] id est, instabilis est & momento evanescens. 3 *Et recordare*] id est, studio tuo & obsequio testificator te etiam in lubrica illa ætate duci recordatione & reverentia Dei: hæc enim sola recordatio viros bonos facit. *Tantisper dum*] altera confirmatio vanitatis quæ in juventute est, ab interitu illius primùm senio, deinde morte: quorum utrumque deinceps figuratur elegantissimè. *Dies ipsius mali*] id est, dies senectutis, quæ propterea veteribus ætas mala dicta est, ut pluribus ostendit Nonius Marcellus: qua eadem ratione juventutem Cicero bonam ætatem vocat, libro de senectute. *Quibus dicas*] id est, morosi & difficiles anni, quales ferè in senectute sunt.

4 "Tantisper, dum non obtenebrescit sol, & lux, lunaque ac stellæ; "neque recurrunt densæ nubes post pluviam:

5 Quo tempore commovebuntur "custodes illi domus, & pervertent sese" [d] valentes robore; & intermittent "molitrices illæ cùm [e] mandent, & "obtenebrescent illi qui spectant per speculas:

6 "Occludenturque valvæ foro, dejecta "[f] sonora molitione:" & surget ad vocem aviculæ, "deprimenturque [g] omnia canora:

7 "Etiam a re alta timebunt, & contritionibus in via; & "efflorescentem amygdalum, & pinguefaciẽtem se locustam," irritam faciet *animus* iste appetens: "cùm abit homo in locum seculi sui, circumituris in platea lugentibus:

8 "Tantisper dum non procul amovetur "funis argenteus, & excurrit "orbis aureus;" & frangitur hydria ad scatebram, disrumpiturque "rota ad cisternam,

9 Redeunte ipso "pulvere in terram quemadmodum fuerat, spiritu autem redeunte ad Deum qui dederat illum.

10 "Vanitas [h] vanissima, inquit Ecclesiastes: omnia hæc *sunt* vanitas.

11 "Quamobrem potius ("cùm fuerit Ecclesiastes sapiens; præterea docuerit scientiam populum, & appendens, scrutatusque concinnaverit sententias multas:

12 Quæsiverit Ecclesiastes [i] assequi verba delectabilia; & singula scripta rectè," verba fidelia,

13 Verba sapientum "similia aculeis, & simi-

4 *Tantisper dum*] id est, dum adhuc es juvenis, & frueris ætate bona. Est enim in his verbis periphrasis allegorica senectutis: qua docet sapiens senes interdiu, noctu, indefinenterq; cum difficultatibus perpetuis conflictari; quas scriptura solet cũ tenebris, prosperitatem verò cum luce comparare.

Neque recurrunt] id est, neque calamitates subinde succedunt aliæ aliis, ut in senectute fit. Hęc autem senectutis incõmoda universè dicta, hoc versu & superioris fine, minutatim sequentibus explicãtur.

5 *Custodes*] id est, brachia quæ ad totius corporis custodiam data sunt, sive adhibendis bonis, sive propulsandis malis; & quibus tu juvenis fretus tantopere gloriaris.

Valentes robore] id est, tua illa crura, quibus rectè & firmè ingrederis.

d Heb. *homines roboris.*

Molitrices] id est, dẽtes illi tui, quibus strenuè comminuis cibum hebetabuntur, ita ut subinde recurrentibus doloribus cogaris ægrè & lentè mandere. e Heb. *minuunt.* *Obtenebrescent*] oculi. 6 *Occludenturq́;*] id est, morosissimus eris, ita ut neque foris neque domi ullam delectationem capere possis, aut ex rebus quamvis jucundissimis recreari. Propterea dicit occlusum iri valvas foro, pro eo quod est, a foro abstinere & a frequentia, ubi delectationem juventus percipit. *Sonora molitione*] id est, valente illa manducatione (qua in juventute uteris) amissa, & prostrata cibi appetentia. f Heb. *sono molitionis: hypallage.* *Et surget*] id est, vel aviculæ unius garritu excitabitur, & cantum illius morosè fastidiet. *Deprimenturq́;*] i. nullam cantionẽ aut musicam symphoniã (quæ alioqui animos humanos solet afficere, Proverb. 25.20.) grato animo accipiet, sed jubebit omnia conticescere: vide historiã Barzillai 2. Sche. 19. 32. & seq. g Heb. *omnes filiæ cantici.* 7 *Etiam a re*]. i. incedentes metuent ne in lapillum extuberantem offendant: nullum erit tam æquabile solum, ubi non metuant ab offensione & attritu pedis. *Efflorescẽtem*] id est, ne verè quidem ipso (quo arbores & animalia omnia lætari quodammodo & gestire videntur) ipsius fastidium avertetur; sed omnia verni temporis beneficia nihili faciet: hìc enim describitur ver ab unius arboris & animalculi exemplo, per synecdochen. *Irritam faciet*] id est, abhorrebit tuus iste animus; qui nunc istarum rerum, delectationumque est cupidissimus. *Cùm abit*] id est, cùm jam versatur in ætate decrepita, propediem moriturus, & a propinquis efferendus funere. 8 *Tantisper dum*] id est, dum adhuc commodum est & integrum; antequam tibi Deus indignatus adimat tum ornamenta in quibus exultas, tum subsidia vitæ, hoc ver. adeoque vitam ipsam, ver. sequente. *Funis argenteus*] id est, instrumenta argentea, ut sunt catenæ, lora, cingula, & similia. *Orbis aureus*] ut sunt annuli, bullæ, monilia, & cætera ejus generis. *Et frangitur*] id est, abrumpuntur commoditates tuæ ad hanc vitam pertinentes: quod synecdochicè exemplo uno figuratur.
Rota] qua vertente haustrum in cisternam inducitur educiturque, quando profunda est. q.d. neque propinquis bonis, neque remotis utendi facultatem habiturus es. 9 *Pulvere*] id est, humano corpore: ut Gen. 3.19. 10 *Vanitas*] conclusio hæc totius operis duas partes continet: unam, qua rerum omnium quæ in hac vita sunt vanitatem (ut ante) asserit, hoc versu; alteram, qua homines ad studium veritatis, reverentiam Dei, obsequium voluntatis ejus, & judicii venturi expectationem revocat. h Heb. *vanitatum: ut supr.* 1.2. 11 *Quamobrem*] cùm ista omnia sint vanitas, ac proinde studium eorum vanissimum: est enim hìc transitio ad alterum documentum, ut homines vanitate missa dedant se studiis melioribus. *Cùm fuerit*] hyperbaton, quo anticipat Schelomo objectionem eorum, qui responsaturi essent se minimè teneri ut autori habeant fidem. Proponit enim Schelomo causas, cur doctrina ipsius sit accipienda: prima, quòd sapientia fuerit imbutus a Deo, ut doceret populum Dei, hoc versu; deinde, quòd in ea sapientia cognoscenda, consequendaq; laboraverit, tum sua ipsius experientia, ver. 12. tum aliorũ documentis, maximè verò ductu ipso & autoritate Dei, ver. 13.
i Heb. *invenire verba delectationis, & scriptum rectitudine, verba veritatis.*
12 *Verba fidelia*] id est, certissima fide amplectenda: quorum usus & autoritas sequent. vers. demonstratur. 13 *Similia aculeis*] primus usus verbi Dei; ut stimulis agantur pii, & a naturali sua segnitie ad officium incitentur.

Clavis] secundus usus, ut pii ad officium adducti in eo contineantur, circumclusi certis velut repagulis verbi Dei in Ecclesia ejus.

lia 'clavis 'infixis [k] ad caulas; tradita 'a pastore eodem)

14 'Potius inquam, 'ex istis, fili mi, admonitus esto: faciendi libros multos nullus est finis, & lectio multorum [l] fatigationi *est* carni.

15 [m] 'Summa rei *est*, his omnibus auditis, DEUM IPSUM REVERERE, ET PRAECEPTA EJUS OBSERVA: QUIA HOC *EST* 'TOTUM HOMINIS.

16 Nam 'omne opus Deus ipse adducet in judicium cum omni re occulta, sive bonum sive malum.

Infixis] id est, qui palos in terram depactos cum cratibus conjunctos tenent: ut ferè faciunt opiliones in caulis suis ambulatoriis. k Heb. *dominis collectionum, id est, locis in qua congregatur pecus.* *A pastore eodem*] Christo: Joan. 10. cujus unius verbum omnibus seculis in Ecclesia est audiendum. 14 *Potius*] regressio ad institutam hortationẽ, quæ interrupta fuerat inde a principio versus undecimi. *Ex istis*] id est, hisce documentis meis instruitor potius, quàm ut incumbas cognoscendæ & explorandæ vanitati, quæ inest aliis studiis omnibus; ut seq. verba commonstrant. l Heb. *fatigatio carnis.*

m Heb. *finis.* 15 *Summa rei est*] hactenus de studiorum genere: nunc explicatur summa veri & salutaris studii, hoc & sequente versu. *Totum hominis*] id est, totum in quo homo se occupare debet, & sine quo totus homo nihil est nisi vanitas. 16 *Omne opus*] id est, omnia facta, dicta, & cogitationes, quamvis occultissimas: cùm omnia sint nuda & patentia oculis ejus, Heb. 4. 13. & summo illo die ante omnium oculos aperiendi libri.

LIBER CANTICORUM.

ARGUMENTUM.

LIBER Cantici, quem Schelomo conscripsit δραματικῶς, *exponit rationem spiritualium sponsaliorum quæ placuit Christo inire cum Ecclesia in terris versante. Itaque declarat primùm sermones ultrò citróque habitos in contrahendis sponsalibus, deinde mutui amoris gravitatem & officia convenientia inter amantes verbo & facto gratulantes. Postea quia amor ille gratiosè conciliatus mera benevolentia sponsi, non rarò ab Ecclesia in terris imprudenter sponsum suum offendente prætermittitur; laborans Ecclesia de recuperanda sponsi discedentis gratia curatur a sponso, & de constantissima ipsius benevolentia confirmatur: ita communi opera se ad beatissimum illum nuptiarum diem comparant. Postremò quia non potuit matura esse Ecclesia nisi accedente gentium plenitudine, postquam de ea sermo habitus est, canticum totum mutua professione studii inter sponsum & sponsam, officiiq́ concluditur.*

CAPUT I.

Ecclesia studio sponsi abrepta amplexum ejus expetit, odoratum nomen ejus commẽdat, & laudaturã vovet: ab indignitate sua se purgat, & sponsum advocat: quam sponsus edocens ornat factis & promissionibus: itaque gratulantes inter se celebrant alter alterum, & bona, habitationemq́ cõmunem suam per communionem spiritus.

1 'CANTICUM canticorum, quod *est* Schelomonis.

2 'Osculetur me osculis oris sui: 'nam 'boni *sunt* amores tui, [a] meliores 'vino.

3 'Ad odoratum unguenta tua *sunt* optima; *velut* unguentum, diffusum nomen tuum; idcircò puellæ diligunt te.

4 'Trahe me, post te 'curremus: cùm introduxerit me 'rex ipse 'in conclavia sua, exultabimus & lætabimur in te, commemorabimus amores tuos meliores vino; 'recta *commemorabunt* diligentes te.

5 'Nigra sim, at decora sum, [b] ô Jerosolymitanæ;

1 *Canticum canticorum*] id est, summũ & præstantissimum, vide Genes. 9. 25. Est autem hæc generalis totius libri inscriptio, libri argumentum scriptorémque exponens. Argumentum est epithalamium excellentissimum sive connubiale canticum, quo Schelomo decantavit sacram illam, augustissimam, & beatissimam desponsationem conjunctionemq́ue Christi cum Ecclesia, quam æternus ipsius amor erga Ecclesiam conciliavit, & continet, beneficentiaque promovet; donec tandem Christus jam Ecclesiæ desponsatus secundo adventu suo sacrum illud conjugium perficiat, coagmentato & adunato totius Ecclesiæ corpore, ut sit Deus omnia in omnibus. Scriptor est Schelomo; quem non dubium est animo & cogitatione res omnes humanas & suum ipsius conjugium cum filia Parthonis longè transcendisse: etsi ubique propè typicè de sancta illa communione locutus est. Scriptum est dramaticum, in quo colloquentes inter se personæ introducuntur sponsus, sponsa, & amici, amicæque utriusque, huic connubio gratulantes. Cæterùm toto hoc capite exponuntur duo: unum est Ecclesiæ ad Christum aspirantis & Christi amicè eam advocantis colloquium, specie amantium qui diutius ferre non possunt absentiam alter alterius, usque ad vers. 9. alterum, mutua de bonis ipsorum inter se gratulatio, inde ad finem usque. 2 *Osculetur*] hujus amantium provocationis membra sunt duo; Ecclesiæ flagrantis amore Christi, usque ad ver. 8. & Christi respondentis, Ecclesiæque demonstrantis viam perveniendi ad congressum suum, ver. 8. Sermo autem Ecclesiæ primùm patheticè studium ipsius exponit erga sponsum, usque ad versum 5. deinde apud amicas se purgat, quod invenustior, eoque sponso indigna videatur, vers. 5. & 6. postremò ardenter sponsum inclamat: quæ omnia frequentibus apostrophis conscripta grave amantis pathos affectionemq́ue animi repræsentant. Suntque prima hæc optantis Ecclesiæ verba cum animo suo: utinam me, inquit, sponsus ille meus Christus præsens amplectatur, & junctus permaneat mihi, me nunquam deserat; sed amantissima sua conjunctione in æternum prosequatur.

Nam boni] apostrophe pathetica ad sponsum, qua Ecclesia exponit causas optati sui: nimirum quòd ex ipso mirificã suavitatẽ percipiat, etiam tum cùm peregrinamur ab ipso, duobus versibus; & quòd eò fidelius atq; animosius sponsum prædicatura sit, ver. 4. *Boni*] id est, suaves atque salutares.

a Heb. *præ vino.* *Vino*] id est, convivio lautissimo & instructissimo, synecdochicè. 3 *Ad odoratum*] id est, odoratissimus es, & odoratissima vel nominis tui recordatio, omnibus unguentis antecellens: ac propterea non tantùm mihi, sed amicis quoque meis dilectissima. 4 *Trahe me*] id est, infirmissimæ mihi vires tuas adhibe pro gratuito amore tuo, cùm nemo ad te venire possit nisi trahatur divinitus, Joan. 6. 44. *Curremus*] ego & puellæ meæ, ministerio meo, & virtute tua: quod proximè sequentia verba ostendunt. *Rex*] Christus dominus a patre constitutus & regia potestate invictaq; præditus. *In conclavia sua*] in quibus omnes suos thesauros Christus asservat sponsæ, q. d. quo amplius bona domus suæ lustraverit mecum, mihiq́ue velut sponsæ crediderit ea; eò melius incumbemus laudationi ejus ego & amicæ meæ. *Recta commemorabunt*] id est, non meæ tantùm amicæ, sed amici etiam tui sanctissimum hunc nostrum & rectissimum amorem uno ore prædicabunt. 5 *Nigra sim*] occupatio duplex, qua se purgat Ecclesia apud amicas suas, id est, singularia ipsius membra quæ se indies adjungunt Ecclesiæ, hoc modo: scio quidem adversariorum probra & criminationes quibus obruor perventuras esse ad aures vestras: sed neque sum mihi conscia, ut isti exprobrant; neque vos oportet eò animum advertere, ut a consortio sponsæ abducamini. Præterea vos quoque fortasse locum dantes infirmitati vestræ existimabitis me indignam esse quæ conveniam in manum tanti regis; quòd partim afflictionibus, partim peccatis afflictionum causis veluti torrefacta atque exusta sum: sed quoties ego animum adverto ad blandam illam compellationem sponsi, qua utitur infrà vers. 9. & sequentibus, quam idem jam nunc testificatur spiritu suo in conscientia mea; omnino statuo me neque afflictionibus neque peccatis meis ab ipso avertendam esse, imò verò gratam & jucundam fore ei; cùm ipse me purget ornetq́ue lavacro regenerationis per verbũ suum. b Heb. *filiæ Jeruschalaimorum.*

tanæ: *similis *sim* c Scenitis Kedarenis, *at* *similis *sum inhabitantibus* aulæa Schelomonis.

6 *Ne respiciatis ad me, *quòd sim subnigra, *quòd contuitus sit me sol: **quòd* filii matris meæ *accensi ira contra me * disposuerint me custodem vinearum aliarum, *d quòd vineam meam mihi non custodiverim.

7 *Indica mihi, *tu* quem diligit anima mea, ubi nam pascas, ubi nam cures recubare *gregem* *meridie: *cur enim essem quasi extendens tentorium apud greges *sociorum tuorum?

8 *QUANDOQUIDEM e *ignoras, ô pulcherrima fœminarum; f *egredere ne insistas vestigiis illius gregis, & pasce *capellas tuas *supra tabernacula aliorum *pastorum.

9 *Equitio g juncto curribus Parhhonis *comparo te amica mea.

10 Decoræ sunt genæ tuæ *velut* *lineis lapillorum, collum tuum *velut* tomicibus.

11 *Lineas aureas faciemus tibi, cum punctis argenteis.

Similis] quasi dicat, oblatrent isti me tam nigram & invenustam esse quàm ullus Aethiops. Est autem in his verbis elegans metonymia, quæ non observata locus videtur obscurior.

c Heb. *tentoriis Kedaris*: ut *Psal.* 120.5.

Similis sum] id est, sum ornatissima & venustissima: ut Schelomo quidem cum universa gloria sua, aut comitatus ejus in aulæis degens tam gratiosus est quàm ego sum: vide 1. Reg. 10.

6 *Ne respiciatis ad me*] sed ad Christum sponsum meum gratiosè me compellantem, & suis bonis ornantem: altera occupatio, ut modò diximus.

Quòd sim subnigra] id est, velut infuscata afflictionibus & peccatis, quæ figurantur verbis sequentibus. *Quòd contuitus*] id est, quòd oppressione vel persecutione, tanquam sole torrefacta sim; ut Matthæi 13. 6. accipitur solis appellatio. *Quòd filii*] id est, peccatum originale sive innatũ mecum inde ab utero, & in me habitans; cujus vi tum ad committendum malum, tum ad omittendum officium abrepta sum: vide psal. 51. 7. *Accensi ira*] .i. peccatum augescens & se ipsum inflammans, ut fieret summè peccans per legem acceptam a Deo: vide Rom. 7. *Disposuerint me*] id est, quod peccatum peccans me ad colenda & observanda opera carnis tenebrarumque pertraxerit, & nunc etiam detineat plus satis; quod planè est tum ab officio meo, tum a lege mentis meæ alienum, Rom. 7. 22. Hæc autem omnia rustica allegoria exponuntur, ad declarandam amplius indignitatem peccati habitantis in nobis, & præstantiam vocationis nostræ. *Quòd vineam meam*] id est, quòd ob officio meo, quamvis utili atque salutari, discesserim.

d Heb. *vineam meam quòd mihi.* 7 *Indica mihi*] apostrophe Ecclesiæ ad sponsum, quasi dicat, ne putetis me aut alienis criminationibus, aut mea ipsius indignitate absterreri, quò minus accedam sponsum: ego jam ad illum converto orationem meam; inclamabo vobis præsentibus, & respondebit mihi. Sunt autem hæc verba Ecclesiæ inclamantis allegorica; quibus Christum cum pastore comparat ovili suo cibum commodum & quietem prospiciente; ut psalm. 23. Itaque ostendit quàm beata sit conditio eorum qui sequuntur Christum; & contra quàm misera conditione uteretur, quàm diu in peccato vixit. *Meridie*] quo tempore ne mihi quidem capere quietem licet, nisi veniam ad te. *Cur enim essem*] ætiologia petitionis a studio ardentissimo Ecclesiæ: nolo, inquit, vel ad tempus cum istis conversari; ac ne quidem præ me ferre quasi apud istos æquo animo agere possem; quo fortasse, nisi maturè responderes, mea infirmitate prolaberer. Quid enim aut honoris tibi, aut emolumenti mihi inde accederet? quapropter peto ut jam nunc indices. *Sociorum tuorum*] id est, pastorum exterorum, qui nihil te attinent, sed tantùm communicant tecum pastoris specie & appellatione. 8 *Quandoquidem*] responsum Christi ad Ecclesiam, ut observatum est, 2. versu, continet autem hoc responsum, per ὑς ἐρασιν primùm sententiam sponsi de prima quæstione versus 7. in hoc versu; deinde benignam testificationem animi sui propensissimi beneficiorumque erga Ecclesiam; ut confirmet Christus occupationem qua Ecclesia usa est ver. 5. & 6. & transitionem faciat ad gratulationẽ illam mutuã, in qua secundum hujus capitis membrum constituimus. e Heb. *ignoras tibi: pleonasmus*. *Ignoras*] .i. nondum planè cognoscis sed ex parte tantùm: ac propterea amplius informari cupis. f Heb. *egredere tibi ab eundo in vestigiis.* *Egredere*] id est, ne tentorium ponito cum istis, quod proximè dixisti, neq; illis ratione ulla adhæreto. Sic respondet secundæ quæstionis parti. *Capellas*] fidelium gregem. *Supra tabernacula*] id est, pios supra hunc mundum evehe, & cœlestis doctrinæ alimento pasce. *Pastorum*] quos Ecclesia socios propterea vocaverat, ver. 7. 9 *Equitio juncto*] transitio ad secundum locum gratulationis mutuæ: ut observatum est in ver. 2. in qua primùm ternis versibus inter se gratulantur, deinde singulis: ac postremò quasi symphonia suæ communis domus præstantiam concinunt ambo, versu ultimo. Prædicat autem Christus in Ecclesia dona sua, Ecclesia verò bona in Christo residentia & ad se pervenientia. g Heb. *cum curribus.* *Comparo*] id est, similem efficio virtute spiritus, & verbo assero te longè amplius præstare cæteris ornamento atque dignitate, quàm Parhhonis equitatum cæteris: quod beneficium ab amore sponsi in sponsam profectum, his tribus versibus explicatur: a dignitate personarum, præsentium ornamentorum, & amplius etiam eventurorum ex promissione: quæ omnia similitudine regii equitatus illustrantur. 10 *Lineis lapillorum*] quæ orientalium equitatui ferè adhibebantur: ut Judic. 8. 24. quasi dicat, quemadmodum in regali equitatu illo curules equi aureas habent ornatas gemmis, & tomices, id est, collaria pretiosissima; ita jam pretiosè instructa es. 11 *Lineas aureas*] id est, etsi jam ornatissima es, amplius te ornabimus tamen; hoc enim beneficium est patris, filii, & spiritus sancti; ideoque plurali verbo utitur.

12 *INTEREA dum rex *in accubitu suo *est*, *nardinum edit odorem suum.

13 *Ut fasciculus myrrhinus *inter ubera mea commorans, *est* amicus meus mihi.

14 Ut bacca *cypri in plantariis *Hhen-gedi, amicus meus *est* mihi.

15 *ECCE pulchra es amica mea, ecce pulchra es: oculi tui *sunt* *columbini.

16 *ECCE te, pulcher es dilecte mi, etiam amœnus; etiam sponda nostra est *virens.

17 *Tigna domorum nostrarum sunt e cedris, *ambulacra nostra e brutis.

12 *Interea*] reciproca laudatio, quam Ecclesia canit Christo propter suavissimum odorem ejus, qui ad ipsam pervenit verbo & administratione spiritus. *In accubitu suo*] id est, in cœlis, dum Ecclesia peregrinatur a domino. *Nardinum*] id est, perfundor odoribus suavissimis, tribus versibus; quanto magis cùm patefacta vita mea revelabor cum ipso in gloria? Coloss. 3. 4. 13 *Ut fasciculus*] ὑπαλλαγὴν verborum ad evidentiam trajecimus, hîc & sequente versu. *Inter ubera*] ut serta & coronaria odoramenta eo loco a puellis gestari solent. 14 *Cypri*] vide Plinium lib. 12. cap. 24. *Hhen-gedi*] vide Gen. 14. 7. 15 *Ecce pulchra es*] conclusio sponsi gratulabunda. *Columbini*] gratiosi, simplices, & casti, ut columbarum sunt. 16 *Ecce te*] gratulatio sponsæ, a pulchritudine sponsi, & liberorum procreatione. *Virens*] id est, fructuosa, synecdochicè. 17 *Tigna domorum*] conclusio symphoniaca sponsi & sponsæ, domum suam concelebrantium a pretio & commoditate summa. *Ambulacra*] id est, paradromides, sive ambulationes continentes, quibus sponsus & sponsa invisunt inter se. Brutas autem arbores interpretamur, secuti vocem Hhebraicam, quam adhuc sua ætate servatam fuisse ostendit Plinius libro 12, cap. 17.

CAPUT II.

Sponsus dignitatem suam & sponsæ prædicat: cui sponsa vicissim respondens eum laudat, eique fert accepta omnia bona sua: officia ejus erga se convivio figurat, summumq́ suum amorem in eum deliquio: deinde sponsi adventum ad se, vocationem suam, & promissiones amplissimas exponit quæ in Ecclesia percipiuntur Evangelii prædicatione: ideoq́ de communione ejus gloriatur, & præsentiam expetit usque ad promissionum complementum secundo adventu ejus.

1 *EGO *sum* *rosa Scharonis, lilium convallium.

2 *Ut lilium inter spinas, ita *est* amica mea inter filias.

3 *Ut malus inter arbores sylvæ, *ita *est* amicus meus inter filios: in umbra ejus summè desydero *ut sedeam. nam fructus ejus dulcis *est* palato meo.

4 *Introduxit me in locum a convivii, b *habens pro vexillo amorem erga me.

5 *Fulcite me *lagenis istis, c sustentate me *istis malis: *nam ægra amore sum.

1 *Ego sum*] Hujus capitis partes in universum duæ sunt: una est, vox sponsi se ipsũ & sponsam suam prædicantis, duobus versibus; altera, oratio sponsæ prædicantis sponsum, beneficia ejus narrantis atque invocantis ipsũ, usque ad finem. Prædicatio autem sponsi continet primùm explicationem allegoricam præstantissimæ & suavissimæ virtutis ejus omnibus testatæ, inprimis verò Ecclesiæ per communicationem spiritus, hoc versu: deinde dignitatis quæ ab ipso ad Ecclesiam totam pervenit, sequent. ver. *Rosa Scharon.*] id est, odoratissima, ut rosa locis apricis gaudet, estque odoratior: vide 1. Chron. 27. 29. idem judicium de sequente epitheto.

2 *Ut lilium*] id est, tam superat Ecclesia alios omnes cœtus dignitate atque præstantia, quàm lilium spinas: cæteri omnes sunt spinæ, si cum Ecclesia comparantur. 3 *Ut malus*] hæc oratio sponsæ continet primùm propositionem dignitatis sponsi & studii Ecclesiæ erga ipsum, hoc versu; deinde narrat mutua illius inter se amoris officia, usque ad versum 16. ac postremò fructum istius amoris perpetuum a sponso petit, duobus versibus ultimis. *Ita est*] nimirum fructuosissimus atq; suavissimus umbra & fructibus, ut verba sequentia explicant. *Ut sedeam*] .i. permaneam in ipso, & ipse in me; quod duo ultimi ver. exponunt. 4 *Introduxit*] narratio hæc allegorica singularia duo Christi erga Ecclesiam officia depingit: unum, vitæ & salutis allatæ sub specie convivii & curationis, usq; ad ver. 8. alterũ, voluptatis, pacis, & bonorum omnium ad ipsam pervenientiũ, specie verni temporis, rerumq; vernantiũ, & se quodammodo coram Ecclesia sistentiũ ad ministerium ejus, inde usq; ad ver. 16 a Heb. *vini.* b. Heb. *& vexillum ejus erga me amor.* *Habens*] .i. unico suo amore erga me, velut insigni ob oculos posito, animũ meũ ad se pertrahens; ut milites a duce convocantur & continentur sub signis. Sic autem hunc locum distinximus adducti aliquot veterum exemplarium fide.

5 *Fulcite me*] Ecclesiæ ad amicas verba, æstuantis amore Christi & in medio convivio velut deliquium animi ex amore patientis. Sunt autem illius in hac infirmitate adjumenta duo: unum, amicarum, ministrantium de bonis sponsi. i. prophetarum, apostolorum, & servorum Dei, hoc ver. alterum sponsi ipsius Christi, qui unus efficaciter curat Ecclesiam, seq. ver. *Istis*] .i. salutari potu sponsi mei.

c Heb. *substernite mihi.* *Istis mal.*] pomis odoratis e penu Christi: ut languentibus odoramenta ad nares apponi solent. *Nam*] id est, non desino æstuare, donec perfectè fruar congressu sponsi mei in cœlesti gloria.

6 Si-

6 *Sinistra*] id est, sponsus ipse manum utramque admovet ad sustentandũ me in hac infirmitate mea, & in expectatione futuri illius beatissimi congressus sua virtute sustinet. Est autem hæc sustentandi forma sumpta ab antiqua ratione accumbendi in conviviis: prout veteres accumbentes, non sedentes (ut hodie) epulabantur.

7 *Adjuro*] verba sponsæ per apostrophen ad amicas, velut requiescentis in ulnis sponsi sui: quibus monet eas, ne Christo cõquiescenti in amplexu ipsius ulla ratiõne molestę fiat. Hæc autem sponsæ potius quàm sponsi verba esse statuimus; tum quia sponsi non est adjurare, sed jubere pro imperio; tum quia sequentes locos omnes, qui hoc ipso argumento sunt, a sponsa pronuntiari constat; tum etiam denique, quia veterum honestas postulabat ut sponsa amicas suas compellaret, non autem sponsus: quam honestatem alibi in toto hoc libro observat Schelomo; ut contrà sponsus imperat suis amicis, infrà ver. 15.

6 ᵃSinistra ejus *est* subter caput meum, & dextra ejus amplectitur me.

7 ᵃAdjuro vos ᵈ Jerosolymitanæ, ᵃ*emanete* cum capreis, aut cum cervis agri: ne excitate, neque expergefacite ᵃhunc amorem, ᵃusq; dum voluerit.

8 ᵃVox dilecti mei *est*, ecce illum, advenit; ᵃsaliens super istos montes, subsultans super istos colles,

9 Similis dilectus meus capreæ, aut hinnulo cervorum; ᵃecce illum stantem post parietem nostrum, prospicientem e fenestris, ᵉemicantem ex clathris.

10 ᵃProloquens amicus meus dixit mihi; ᶠsurge amica mea, pulchra mea, & veni.

11 ᵃNam ecce, hyems transiit; pluvia præteriit, ᵍ abiit.

12 Florentia conspiciuntur in terra; tempus minuritionis advenit, & vox turturis auditur in terra nostra.

13 Ficus ipsa protulit grossulos suos, & vites ipsæ primâ uvâ edunt odorem: surge amica mea, pulchra mea, & veni.

14 ᵃColumba mea *degens* in fissuris istis petrę, in latibulo ʰ prærupto, ᵃostende mihi aspectus tuos, fac ut audiam vocem tuam: ᵃnam vox tua suavis *est*, & aspectus tuus decens.

15 ᵃPrehendite nobis vulpes, ⁱ ᵃ vulpeculas corrumpentes vineas; dum vineæ nostræ ᵏ efferunt uvam primam.

16 ᵃDilectus meus meus *est*; & ego illius, ᵃqui pascit in liliis.

d Heb. *filiæ Jeruschalaimorum.* *Emanete*] .i. foris versamini, ne interturbetis aut negotium facessatis sponso. Nam hoc toto capite ita loquitur sponsa, quasi convivium in prędio rustico haberetur. *Hunc amor.*] id est, sponsum quem amo unicè: metonymia. *Usque dum*].i. unquam. quasi dicat, ab omni illius offensa, & provocatione vel levissima abstinete. 8 *Vox dilecti*] alter locus narrationis de voluptate, pace, & omnibus bonis, ad quæ perlustranda & jam jam ex parte percipienda sponsus advocat sponsam suam, ut dictum est in versum 4. cujus loci partes sunt duæ, quas Christus verbo suo in Ecclesia perficit: una est, quòd Ecclesiæ bona exhibet, & velut ex hybernis peccati tempestatibus liberatam recreat, usque ad ver. 15. altera, quod per amicos administros suos depellit mala, ver. 15. Hæc autem omnia venustissimè figurantur, quasi sponsus quiescente sponsa rus profectus esset, & illa jam ad sponsi redeuntis vocem excitaretur, & exultaret gaudio. *Saliens*] .i. quàm ocyssimè, ut sequentis ver. declarat comparatio. 9 *Ecce il.*] q.d. ecce dicto celerius jam astat mihi, est præsentissimus: verba autem hæc sponsæ gradatim explicant mirificum opus Christi erga se; cujus primùm vocem audit, deinde venientem prospicit, & postremò illico præsentem videt. e Heb. *efflorescentem.* *Emicant.*] i. florentissimo, jucundissimoque conspectu se exhibentem mihi; metaphora a floridis arboribus, quibuscum Christus est comparatus, sup. ver. 3. 10 *Proloquens*] prosopopœia sponsi Ecclesiam suam invitantis; non quidem ad plenum & absolutum fructum bonorum omnium, quæ asservantur in cœlis; sed ad omnia illa certissima venturi fructus documenta & pignora, quę verbo & opere per spiritum æternum cum Ecclesia voluit communicata Christus. f Heb *surge tibi, veni tibi: pleonasmus: ut Gen. 11.33. & sic infrà ver. seq. & 13.* 11 *Nam ecce*] exornatio vocationis sponsæ qua modo usus est Christus, a comparatione temporis præcedentis vocationem, & subsequentis: præcedens tempus, inquit, totum hybernum fuit atq; procellosum, quo aliena fuit a vocatione & in peccatis jacens: hoc verò ex quo vocata es totum est virens, florens, germinans, jucundum, suave, atque fructuosum; denique animum tuum & sensus omnes amœnissimè expleturum. g Heb. *abiit sibi.*

14 *Columba mea*] .i. pulcherrima, integerrima, & castissima amica mea, quæ ante jacta fundamenta mundi in sempiterno decreto ac electione Dei tanquam in rupe inaccessa & immota, delituisti, nunc etiam delitescis, & in æternum ibidē conquietura es: alterum genus allegoriæ, quo Christus compellat sponsam ad fruenda bona quæ in præsentia exhibet vocatione sua. h Heb. *præcipitii.*

Ostende mihi] id est, accede ad me, conversare mecum, confabulare, ambula cõtinenter mecum, & esto integra. *Nam vox tua*] id est, tu enim Deo accepta es per gratuitam electionem ejus, interventu Christi. 15 *Prehendite*] apostrophe sponsi ad amicos: qua interea dum fruitur sponsæ colloquio, jubet amicos operam dare, ut omnia tollant quæ hęreditati Ecclesiæ essent obfutura, sive doctrinæ sive morum improbitate. i Heb. *vulpes parvas.* *Vulpeculas*] q.d. ne minimis quidem parcite: omne malum, & occasionem, speciemq; mali amovete. k Heb. sunt *uva prima.* 16 *Dilectus*] conclusio superioris narrationis; qua Ecclesia primùm gloriatur de præstantissima sua communione cum Christo; deinde præsentiam illius exoptat toto curriculo hujus vitæ, donec perfectè cum ipso adunata sit in cœlis. *Qui pascit*] .i. qui in satietate gaudiorum & amœnitatibus ad dexteram suam alit suos, ut pastor optimus; Psal. 23.

17 Donec aspiraverit ᵃdies ille, & fugerint ᵃumbræ istæ: ᵃ revertere, similis esto, dilecte mi, capreæ aut hinnulo cervorum *currenti* ᵃin montibus disparatis.

17 *Dies ille*] gloriosi adventus tui, quo revelabitur Ecclesia perfectè assumpta in communionem tuã, & bonis tuis omnibus gloriosè perfruetur.

Umbræ istæ] quę tantisper offusę sunt, dũ Ecclesia versatur in hoc mundo. *Revertere*] .i. cura ut mihi adsis quàm velocissimè, neque a me latum unguem discedas. *In montibus*] .i. Gilhhadis, quos fluvius Jarden a reliqua Judæa disparat: ut 2. Schem. 2 29. Horum autem montium potius quàm aliorum in Judæa meminit: quia summa in illis fuit præstantia & commoditas venationis; cùm nondum fuisset occupata Chamath & domus ędificata in saltu Libani, quo tempore ista a Schelomone conscripta sunt.

Caput III.

Ecclesia exponit studium suum maximum amplius prehendendi in dies & obtinendi sponsi: deinde quia de gloria sponsi confirmata est, ostendit sibi honestius & utilius esse ut hic non detineat sponsum, sed conscendentem in thalamum suum cœlestem prosequatur.

1 ᵃIN cubili meo per noctes quærens eum quem amat anima mea; quærens eum, cùm ᵃ non invenissem eum, *dixi*,

2 ᵃJam surgam, & obibo civitatem, per vicos & per plateas quæram eum quem diligit anima mea; sed quærens eum ᵃ non inveni eum.

3 ᵃInvenientibus me custodibus ᵃ qui obeunt civitatem *dixi*, *an* eum quem diligit anima mea vidistis?

4 Paululum prętериveram ab illis, cùm inveni eum quem diligit anima mea: prehendi eum ᵃnon situra eum usque dum introduxero eum, ᵃ in domum ᵃmatris meæ, & in conclave genitricis meæ.

5 ᵃAdjuro vos Jerosolymitanæ, *emanete* cum capreis, aut cum cervis agri: ne excitate, neque expergefacite hunc amorem, usque dum voluerit.

6 ᵃQuænam *est* illa ᵃ ᵃ quæ ascenderet ex deserto, velut *suffumigata* ᵇexcitatis fumis; suffumigata myrrha & thure, præstantiore quàm omnis pulvisculus aromatarii?

7 ᵃEcce lectus ejus *præstantior est* eo qui est Schelomoni, quem circumstant sexaginta potentes e potentibus Jisraëlis,

8 Omnes ᶜ stringentes gladium, edocti bellum; quisque *accinctus* gladio suo super femur suum, a pavore singulis noctibus:

9 ᵃThoro *quem* paravit sibi rex Schelomo, ex lignis Libani;

1 *In cubili*] Hujus narrationis partes sunt duę: una est, qua Ecclesia exponit suum studium prehendendi Christum atque possidendi, usque ad versum 6. altera, qua veluti se ipsam corrigens cupit prehendi ab ipso & manere apud ipsum, inde ad finem usque. Prioris autem summa est, ecclesiam interdiu, noctu, domi, foris, in urbe, in agro, ubivis denique flagrare desyderio Christi, & in eo conquiescere.

Non invenissem] id est, non satis perciperem eum præsentem pro desyderio meo: nam ad sensum nostrum & ecclesiæ ipsius interdum videtur abesse Christus aut non adesse propè; etsi re ipsa est præsentissimus.

2 *Jam surgam*] hæc omnia allegoricè humanitusque dicta sunt, pro eo quod est, quæram ex toto studio & tota facultate mea. *Non inveni*] satis ex sententia animi mei, ut suprà versu 1. 3 *Invenientibus me*] continuatio allegoriæ, pro eo quod est: in quoscunque incidebam, etiam præfectos custodiæ publicæ, non dissimulabam, neque me pudebat Christi; sed palam exponebam me ejus amore languentem esse, ut dixerat suprà 2.5.

Qui obeunt civitat.] id est, circitores, qui singulas excubias recognoscunt de nocte. 4 *Non situra*] quasi dicat, & quidem prehendi eo animo ut diverterat ad me, & permaneat apud me donec dies ille aspiraverit de quo suprà 2.17.

Matris meæ] vide infrà 7.6. 5 *Adjuro vos*] propositio Ecclesiæ obtinentis sponsi consortium, ne qua illi fiat molestia, ut suprà 2.7. 6 *Quænam est*] nimirum præter me? altera pars, qua Ecclesia veluti sermonem corrigens quo usa fuerat versu 4. lustratis bonis sponsi sui dicit; quid? an facerem ut ille apud me diverteret, ac non ego potius laborarem ut conveniam in domum ipsius? cui omnia sunt instructissima odoratissimaque, & thalamus ipse longè gloriosior omni gloria Schelomonis. Quam ob rem gloriam hanc Christi, & ipsius spiritualis thalami, ubi Ecclesia conquiescit cum Christo, commendat allegoricè tum ab odore, hoc versu; tum a securitate, pretio, & ornatu, sequentibus.

a Heb. *ascendens.* *Quæ ascenderet*] id est, certa fide extra se & suprà totum mundum inanissimum pietatis efferretur ad Christum, suavitate odorum ipsius & ornamentorum delectata? b Heb. *elationibus fumi.*

7 *Ecce*] amplificatio dignitatis quæ inest cubili Christi & Ecclesiæ, per comparationem cubilis Schelomonis, qua se ipsam Ecclesia ad officium excitat. c Heb. *prehendentes.* 9 *Thoro*] id est, thalamo conjugali, virente (ut dixit suprà 1.16.) atque fœcundo: nam hoc propriè Hhebraica voce designatur.

10 Cujus

10 Cujus columnas fecit argenteas, cujus ſtratum aureum, cujus ſtragula purpurea; cujus [d] interiora *quaſi* pavimentata amore, ᵃ a puellis [e] Jeroſolymitanis.

11 ᵃ Prodite, & ſpectate puellæ Tzijonis regem Schelomonem; cum corona quam [f] curavit ei mater ejus die ſponſaliorum ejus, & die lætitiæ [g] animi ejus.

d Heb. *medium pavimentatum.*

10 *A puellis*] id eſt, quæ omnia plumario opere & phrygionico acu pinxerunt Jeroſolymitanæ.

e Heb. *Jeruſchalaimorum.*

11 *Prodite*] id eſt, obſervate & animadvertite: planè videbitis gloriam hanc Schelomonis nihil eſſe ad ſponſi mei gloriam. f Heb. *coronavit.* g Heb. *cordis.*

Caput IIII.

Chriſtus Eccleſiæ perfectionem laudat: & velut amore illius abreptus poſt quam exclamavit, celebrat ſuavitatem ſermonum, ornamentorum, fidei, officiorum, & fructuum ejus. Quamobrem Eccleſia agnoſcens quicquid boni habet, a Chriſto in ſe perfectum eſſe, amplius ipſum celebrat, & ſibi adeſſe petit ac benefacere: quod Chriſtus ex parte annuit.

1 ᵃ Ecce pulchra es, amica mea, ecce pulchra es, ᵃ oculi tui columbini præ ᵃ crine tuo: pilus tuus, ᵃ ut gregis caprarum ᵃ quæ detondent de monte Gilhhadis.

2 Dentes tui ſimiles gregi ᵃ æquarum *pecudum*, cùm aſcendunt ex lavacro; ᵃ quæ omnes [a] e gemelliparis *ſunt*, in quibus ᵃ nulla *eſt* orba:

3 Velut filum dibaphum labia tua, & ſermo tuus decens; ᵃ velut fragmen malogranati ᵃ utrumq; temporum tuorum præ crine tuo.

4 ᵃ Simile turri Davidis collum tuum, ædificatæ ad ᵃ armaria: de qua millena ſcuta pendent, omnes umbones ᵃ potentum:

5 ᵃ Duo ubera tua ſimilia *ſunt* duobus hinnulis gemellis capreæ, ᵃ paſcentibus inter lilia.

6 Donec aſpiraverit ᵃ dies ille, & fugerint iſtæ umbræ; [b] ᵃ ibo ad montem hunc myrrhæ & collem thuris.

7 ᵃ Tota pulchra, amica mea (id eſt, ᵃ vitio nullo exiſtente in te.)

8 ᵃ Mecum inde a Libano, ᵃ ô ſponſa, mecum inde a Libano venies; cõtemplaberis a vertice Amani, a vertice ᵃ Scheniris & Chermonis, e luſtris leonum, e montibus pardorum.

9 ᵃ Rapis animum meum, ſoror mea ſponſa: rapis animum meum uno *aſpectu* oculorum tuorum, uno torque [c] a faucibus tuis.

10 Quàm pulchri *ſunt* amores tui, ſoror mea ſponſa, quàm boni ſunt amores tui, ᵃ præſtantiores vino; & odor unguentorum tuorum præſtantior omnibus aromatis:

11 ᵃ Favum ſtillant labia tua, ô ſponſa, mel & lac ſubſunt linguæ tuæ; & odor veſtium tuarum *eſt* velut odor Libani.

12 ᵃ Ut hortus clauſus es, ſoror mea ſponſa: ut ᵃ ſcaturigo clauſa, fons obſignatus.

13 ᵃ Propagines tuæ *ſunt* mali punicæ, tanquam pomarii: cum fructu rerum pretioſarum, ᵃ cypri cum nardis,

14 Nardus & crocus, calamus odoratus, & cinnamomum, cum omnigenis arboribus [d] thuriferis; myrrha & ᵃ ſantali, cum omnibus ᵃ præſtantiſsimis aromatum.

15 ᵃ O Fons hortorum, putee aquarum ᵃ viventium; & fluentium ſuprà quam Libani,

16 ᵃ Evigila Aquilo, & veni Auſter, ᵃ perfla hortum meum, ᵃ perfluãt *aquæ* aromata ejus: ᵃ veniat amicus meus in hortum ſuum, ᵃ ut comedat fructum rerum pretioſarum ſuarũ.

17 ᵃ Ingressus hortum meum, ſoror mea ſponſa, ᵃ decerpo myrrham meam cum aromatibus meis: comedo favum meum cum melle meo, bibo vinum meum cum lacte meo: comedite amici; bibite & inebriamini dilecti.

1 *Ecce*] Hoc toto capite continentur duo: unum eſt reſpõſum Chriſti Eccleſiã ſponſam ſuam celebrantis, uſque ad verſum 15. alterum eſt oratio Eccleſiæ omnia bona ſua ferentis accepta Chriſto, & præſentiſsimã illius opem porrò implorantis cũ reſponſione Chriſti, tribus verſibus ultimis. Chriſti autem reſponſum continet primùm deſcriptionem ſingularem & allegoricam membrorum Eccleſiæ, uſque ad verſ. 6. deinde verò Chriſtus amorem ſuum erga Eccleſiam, & promiſſiones officiaque amoris explicat: poſtremò ad laudes Eccleſiæ revertitur, inde a verſ. 9. *Oculi tui*] deſcriptio ſingularis pulchritudinis, quam generatim Eccleſiæ ineſſe modò dixit, ab enumeratione partium: vide ſuprà 1.15. *Crine tuo*] id eſt, crine tuo modeſtè & pudicè compoſito, & reducto procul ab oculis; non autem projecto & laſcivè extuberante, quod impudicarum eſt. *Ut gregis*] id eſt, comptiſsimus & nitidiſsimus, prout eſt in capris bene paſtis & curatis. *Quæ detondent de monte*] id eſt, virgulta decerpunt loco ſibi opportuniſsimo.

2 *Æquarum pecudum*] dentium laus triplex ſignificatur: prima eſt, omnium inter ſe æqualitas; ſecunda, nitor; tertia, perfectus & abſolutus numerus duobus ordinibus dentium inter ſe reſpondentibus. *Quæ omnes e gemellip.*] id eſt, tam ſimiles inter ſe & convenientes ſuperior dens quiſque cum inferiore ſuo, quàm ferè convenit inter gemellos; quemadmodum etiam utitur infrà verſ. 5 in comparatione uberum. a Heb. *gemellipararum.* *Nulla eſt orba*] id eſt, nullus dens deſyderatur in ſuo ordine, ut cùm gemelliparæ ovi cuique ſui adſunt agni. 3 *Velut filum*] pro eo quod eſt, labia ſunt tibi parva atque rubentia. *Velut fragmen*] id eſt, roſeo colore eſt. *Utrumq; temporum*] cum genis ſubjacentibus, quæ pari & conveniente rubore decoratæ ſunt: ſynecdoche. 4 *Simile*] id eſt, collo es rectiſsimo, venuſtiſsimo, & rebus pretioſis inſtructiſsimo; ſicut eſt turris illa eminentiſsima Jeruſchalaimorum, quæ a Davide extructa fuit in clivo Miktzoabh pro armamentario, ad atrium cuſtodiæ: vide Nechem. 3.19. & 25. *Armaria*] ubi appendebantur arma acuta, polita, atque comparata ad uſus neceſſarios: quod compoſitio vocis Hebrææ ſonat, & ſequentia verba interpretantur. *Potentum*] id eſt, ducum imperium habentiũ in regis copias; ut 2. Sche. 23. & Nechemjæ 3.16. 5 *Duo ubera*] id eſt, ſunt ſimillima inter ſe & pleniſſima, quaſi hinnuli optimo loco paſti. Hæc autem omnia hactenus de venuſtate & elegantia Eccleſiæ dicta, universè denotant eam eſſe abſolutiſsimam & perfectiſſimam, ut concluditur ver. 7. neque dubium eſt quin idem de omnibus membris inde ab uberibus uſque ad imos talos analogicè ſit intelligendum: præterea non dubitamus, quin ut ſingulis membris Eccleſiæ ſuæ ſunt functiones, ita ſingularia hæc membrorum attributa ſigillatim accõmodari poſsint: ſed non fuit conſilii noſtri in illis excutiendis minutatim operam cõſumere; ne aut pauciora quàm debentur afferamus, aut plura ingrediamur quàm promiſimus. *Paſcentibus inter lilia*] vide ſuprà 2.16. 6 *Dies ille*] quo conſummabuntur nuptiæ: vide ſuprà 2.17. Continentur autem his tribus verſibus promiſsiones Chriſti reſpondentes ad poſtulata Eccleſiæ, ſuprà 3. Pollicetur enim Chriſtus primùm præſentiam ſuam in Eccleſia quamdiu peregrinamur a domino, deinde illo tempore tranſacto pollicetur ſe perducturum Eccleſiam in domum ſuam, ver. 8. & 9. b Heb. *ibo mihi: ut Gen. 11.33.* *Ibo ad montem*] id eſt, Hieruſalem cœleſtẽ in cœlum, ubi jam recepti ſunt amici qui me colunt, & quorum officia mihi ſunt odoratiſsima.

7 *Tota pulchra*] altera promiſsio ſanctificationis per ſpiritum, hoc ver. & vitæ æternæ, ſequente. *Vitio nullo*] q. d. cùm effecero ut ab omni peccato & labe peccati liberata ſummã tuam pulchritudinẽ perfectionemq; conſequaris, & te hoc pacto ad beatum illum nuptiarum diem comparavero; tum demum te aſſumpturus ſum. 8 *Mecum*] id eſt, totam te colligam, nemo peribit ex manibus meis; ſed ex omnibus tuis finibus quamvis remotiſsimis recipiam te, & a periculoſiſsima feriſſimaque hujus mundi colluvie vindicabo. *O ſponſa*] hîc primùm nomine iſto appellatur, ratione diei illius beatiſsimi qui nuptiis a ſponſo dictus eſt: quemadmodum etiam ſoror ſequente verſ. intimæ neceſsitudinis & germanitatis nomine. *Scheniris &c.*] vide Deut. 3.9. Schenirem autem hîc propriè vocat Chermonis partem quam Emoræi obtinuerant. 9 *Rapis*] regreſsio pathetica ad laudes Eccleſiæ ſpecie hominis in amorem ſummum exardeſcẽtis: qua ſimul atque Chriſtus graviſsimis acclamationibus adumbravit amorem ſuum, duobus verſibus figuratè exponit ſuavitatem orationis ornamentorum, fidei, officiorum, & fructuum ejus, uſque ad verſum decimum quintum. c Heb. *a collulis tuis.* ὑποκορισ̃ικῶς. 10 *Præſtantiores vino*] ut ſuprà Eccleſia prædicaverat de ſponſo 1.2. 11 *Favum*] hoc eſt, mellitiſsima eſt oratio tua, & odor jucundiſsimus. 12 *Ut hortus clauſus*] id eſt, optima fide caſtam conſervas te mihi, & tuos fructus integros; qui fructus allegoricè duobus ſequentibus verſibus exponuntur. *Scaturigo*] id eſt, conceptaculum ſalutaris illius doctrinæ, qua omnes mei agri ſive horti partes, areolæ, & plantæ irrigantur; & quod nemini extero pervium eſt, quia nemo ingreditur illùc niſi per me. 13 *Propagines tuæ*] id eſt, plantæ omnes tuæ ſunt pretioſiſsimæ. *Cypri cum nardis*] vide ſuprà 1.14. d Heb. *thuris.* 14 *Santali, cum*] ut Numerorum 24.6. *Præſtantiſsimis aromatum*] vide Exod. 30.23. 15 *O fons*] altera pars capitis, qua Eccleſia modeſtiſsimè accipiens quæ ipſi attribuit Chriſtus ſupr. verſ. 12. & ſequentibus, oſtendit ipſum omnis boni autorem eſſe, & amplius benedici petit præſentia ejus. quaſi dicat, quid ergo, ô Chriſte quo alio nomine ſignificare poſsim, infinitos illos theſauros ſapientiæ & intelligentiæ, plenitudinemque deitatis quæ in te habitat corporaliter? quòd ſcaturiginem & fontem me vocas, agnoſco me fontis uſum præſtare meis: verùm tu ille es cui fontis, putei, aquarum perennium, aëris, omnis denique vitæ & ſalutis nomen attribuendum eſt: imò verò tu fons ille es, ego tantùm rigo ex fonte tuo; tu puteus ex quo haurio, tu aqua perennis, tu aër vivificus; ego cibum, potum, omnia denique de manu tua dono accipio: quamobrem peto ut porrò imploranti fidem tuam adjumento ſis præſentia tua. *Viventium & fluentium*] id eſt, perennium & abundantiſsimarum: quibus verbis figuratur infinita omnibus numeris beneficentia Chriſti.

16 *Evigila Aquilo*] id eſt, tu qui aëris uſum præſtas ad fœcundandum hortum tuum, & veluti ventorum percuſſu aërem perpurgas, tempeſtateſque ſerenas & pluvioſas efficis pro commoditate horti tui. *Perfla hortum*] id eſt, quaſi perflando effice quod mihi ex uſu eſſe videris: petitio accommodata ad poſteriorem comparationem ventorum cum Chriſto, per ὑς́ερωσιν. *Perfluant aquæ aromata*] nimirum aquæ illæ viventes tui fontis & putei, de quo verſu 15. petitio reſpiciens ad priorem comparationem: utraque autem proximis verbis nudè explicatur. *Veniat amicus meus*] id eſt, accedat & habitet in me, ut promiſerat Chriſtus ſuprà verſu 6. *Ut comedat*] id eſt, ut cum ſponſa ſua convivetur, quod illa deſyderaverat ſuprà 3.4. nam hîc quoque, ut in cœlis, hortus tuus eſt, ait illa.

17 *Ingreſſus hortum*] excuſatio ſponſi, cur non ſtatim & omnino votis Eccleſiæ reſpondeat, nimirum quòd adhuc ipſi tempus eſt reſidendi in cœlis cum myriadibus angelorum & ſpiritibus juſtorum conſecratorum, donec advenerit juſtus nuptiarum dies. *Decerpo*] id eſt, comparo ſanctis locum, & tranſeuntes ad me excipio amãtiſsimè in cœleſti gloria. Hunc autem verſum ad ſuperiora pertinere res ipſa loquitur.

Caput

CAPUT V.

Ecclesia, Christi a se discessum suis peccatis acceptum ferens, offensionem suam narrat & pœnas meritas: opem piorum omnium implorat ad studium suum erga ipsum communi opera exponendum: sponsum describit & locum quo recepit se, ac seipsam in fide confirmat.

1 *Ego dormivi*] Hujus capitis, quod dramaticum est, summæ partes sunt duæ: una est, lamentatio Ecclesiæ se ipsam incusantis de officio non satis diligenter convenienterque in sponsum præstito, usque ad versum 7. altera est confabulatio sponsæ cum puellis amicis suis; quibus consulentibus Ecclesia respōdet de cōditione sponsi sui, habitatione, & mutua inter ipsos cōmunicatione, inde ad finē usque.

Dormivi] id est, torpebam sanè velut somno oppressa fide, minimè verò extincta. Continet autem hæc narratio primùm cōfessionem delicti, quatuor versibus; deinde calamitatum quæ ex delicto evenerunt, duobus sequentibus.

Aperi mihi] sermo Christi ad Ecclesiam accedentis, cujus commemoratione Ecclesia amplificat indignitatem facti sui: tam blandè (inquit) compellavit me, tam gratiosè, tam honorificè, denique tam sollicitè, quàm si sua res, ac non potius mea ageretur.

1 EGO dormivi, licet animo meo vigilante; cùm voci dilecti mei pulsantis, aperi mihi soror mea, amica mea, columba mea, integra mea; nam caput meum oppletum est rore, capilli mei aspersionibus [a] nocturnis:

2 Respondi, exui tunicam meam, quomodo induerem eam? lavi pedes meos, quomodo inquinarem eos?

3 Dilectus meus demittebat manum suam a foramine, cùm visceribus meis frementibus in me,

4 Surrexi ego ad aperiendum dilecto meo; & manus meæ stillarunt [b] myrrhinum, digitique mei myrrhinum liquidum in manubriis seræ.

5 Aperui ego dilecto meo, sed dilectus meus subducens se præterierat: exanimata sum propter [c] colloquium ejus: quæsivi eum, sed non inveni eum; inclamavi eum, sed non respondit mihi.

6 Invenientes me custodes qui obeunt civitatem percusserunt me, vulnerarunt me; abstulerunt carbasum meum a me custodes murorum.

7 Adjuro vos [d] Jerosolymitanæ; si inveniatis dilectum meum, quid indicaretis ei? ægram amore me esse.

8 QUID *est* dilecto tuo præ *alio* dilecto, ô pulcherrima [e] fœminarum? quid *est* dilecto tuo præ *alio* dilecto, quòd ita adjuras nos?

9 DILECTUS meus [f] candore & rubore, vexillarius est e myriade.

10 Caput ejus, insigne aurum, purgatissimū; capilli ejus crispi, nigri ut corvus:

11 Oculi ejus ut columbarum, juxta alveos aquarum; loti in ipso lacte, siti insitione:

12 Genæ ejus similes areolæ [g] aromaticæ, adultis plantis [h] unguentariis; labia ejus lilia stillantia [i] myrrhinum liquidum.

13 Manibus ejus *insunt* orbes aurei insiti beryllo thalassio: *est* visceribus ejus nitor eboris tecti sapphiris.

14 Crura ejus *sunt* columnæ marmoreæ innixæ stylobatis auri purgatissimi; aspectus ejus ut Libanicarum, lectissimus ut cedrorum illius.

15 Palatum ejus [k] dulcissimum *est*, denique totus *est* [l] desyderatissimus; hic *est* dilectus meus, & hic amicus meus, ô Jerosolymitanę.

16 Quò abiit dilectus tuus, ô pulcherrima fœminarum? quò se vertit dilectus tuus, ut quæramus eum tecum?

17 DILECTUS meus [m] descendens *abiit* in hortum suum, ad areolas [n] aromaticas; ut pascat in hortis, colligatque lilia.

18 Ego sum dilecti mei, & dilectus meus meus *est*, qui pascit in liliis.

11 *Columbarum*] ut suprà 1.15. *Juxta alveos*] id est, columbarum lautissimarum: periphrasis. *Loti*] id est, quod album est lacteum, & nitens albedine. *Siti*] id est, tam cōvenientes & apti suis foraminibus, ut insitivæ gemmæ in anulorum palis. 12 *Similes areolæ*] id est, florentes barba convenientissima & odoratissima. g Heb. *aromatis*. h Heb. *unguentorum*. *Liliis*] id est, odoratissima, & tam decorè eminētia quàm liliorum labra. i Heb. *myrrham transeuntem*; *ut suprà ver.* 4. 13 *Manibus ejus*] insunt ei omnia pretiosissima & splendidissima.

Capur meum] id est, nullum malum aut incommodum defugi, quin susceperim propter te. a Heb. *noctis*. 2 *Respondi*] id est, disceptavi cum animo meo, titubavi fide, & præpedita infirmitate mea ita sum cunctata, quasi non potuissem sine frigoris damno, aut sordium incommodo aperire fores: denique stulta pluris feci tam exiguum incommodum in fungendo officio meo, quàm tot mala & incommoda, quæ sponsus propter me voluntariè susceperat. 3 *Dilectus meus*] id est, hoc responso audito desistebat, & recipiebat se: humanitus dicta. *A foramine*] nimirum seræ, quo aperiuntur fores. *Visceribus meis*] id est, pœnitentia adducta, & resipiscens cum animo meo. 4 *Et manus meæ*] secundus locus pertinens ad amplificandam indignitatem, nimirum quòd Christus foribus vestigia odorata adventus sui nihilominus impresit, ut excitaret & afficeret segnem Ecclesiam. quasi dicat, ita perfudit fores meas copiosè benedictione sua & odore Evangelii, ut illarum ipsarum tactu perfunderer, & revocarer ad cogitationem indigni facinoris mei. b Heb. *myrrham, & digiti mei myrrham transeuntem: metonymia*. *In manubriis*] id est, quòd sponsus eò infuderat sua injecta manu. 5 *Aperui ego dilecto*] explicatio malorum quæ segnescenti Ecclesiæ comparata sunt: quorum primum est quòd sponsus se ad tempus subducit; secundum, quòd Ecclesia veluti exanimatur propter culpam suam discedente sponso, nec statim se iterum exhibente, hoc versu; tertium, quòd eo absente multa mala Ecclesiæ laboranti obveniunt, sequent. vers. c Heb. *loqui*. 6 *Invenientes me*] id est, omnes infesti fuerunt mihi, etiam illi a quibus fueram custodienda: ut suprà 3.3. 7 *Adjuro vos*] altera pars capitis, dialogismus Ecclesiæ cum puellis amicis suis, ut suprà 2.7. qua postquam confessa est Ecclesia ardentissimum amorem suum, occasionem capiunt puellæ rogandi Ecclesiam primùm de sponso versu 8. & sequent. respondetur: deinde verò de loco, vers. 16. ad quæ sigillatim Ecclesia respondet. d Heb. *filia Jeruschalaimorum: sic infrà ver.* 15. *Quid indicaretis*] quasi dicat, neque ego vos celo amorem meum, neque a vobis celari peto; sed potius liberè exponi a vobis, & renuntiari dilecto meo. 8 *Quid est*] prior quæstio, quid sit in sponso singulare quod tanti faciat Ecclesia. e Heb. *inter fœminas*. 9 *Dilectus meus*] descriptio sponsi allegorica, qui primùm a vivo colore describitur hoc vers. deinde a singulari membrorum enumeratione. f Heb. *candido & rubente colore*. *Vexillarius*] id est, præ omnibus nativo succo, & colore temperatissimo ac conveniente instructus est; quæ sunt indicia firmissimæ valetudinis: metaphora a re militari. 10 *Insigne aurum*] pretiosissimum & splendidissimum.

Est visceribus ejus] hoc est, pectus ejus, adeoque corpus totū cultum est pretiosissimè & convenientissimè: metonymia. 14 *Stylobatis*] id est pedibus, qui stylobatarum usum tibiis exhibent. 15 *Palatum ejus*] id est, sermo: metonymicè. k Heb. *dulcedines*. *Totus est desyderat.*] ut psalm. 45.3. l Heb. *desyderabilia*. 16 *Quò abiit*] secunda quæstio puellarum, ut diximus in versum 7. 17 *Descendens abiit*] figurata est locutio genere eclipseos synecdochico, quod frequentari in scripturis sæpè monuimus. Utitur autem hoc genere loquendi sponsa, rationem habens puellarum quibuscum agebat; quia omni ex parte declivia erant Jeruschalaima: itaque ad hortos suos venientes oportebat descendere. m Heb. *descendit*. *In hortum suum*] de quo suprà 4.6. & 17. n Heb. *aromatis*. *Ut pascat*] id est, convivetur, quod dixerat suprà 4.17. 18 *Ego sum dilecti mei*] conclusio epiphonematica totius sermonis ad puellas, similis ei quæ habetur suprà 2.16. qua profitetur Ecclesia se, quicquid accidat aut dicatur, studio constante esse erga sponsum suum, & de illius erga se studio magis ac magis confirmari; atque hoc pacto alit & accendit desyderium suum. Hos autem tres postremos versus quia cum superiore argumento & nihil cum sequentibus commune habent, in hoc caput retulimus.

CAPUT VI.

Christus perhibens studio Ecclesiæ suæ testimonium, prædicat pulchritudinem spiritualem ejus spectatam & confessam omnibus: desyderium nuptiarum quo tenetur explicat; eamq; confirmat primùm vocatione, deinde bonorum quæ ipsi credidit celebratione, ac postremò promissione præsentiæ ac beneficentiæ suæ erga illam usque ad optatissimum nuptiarum diem.

1 PULCHRA es, amica mea, ut Tirtza; decora ut Jeruschalaima; terrifica, ut vexillationes.

2 ‖ Adverte oculos tuos ex adverso mei, ut illi efferant me: pilus tuus *est* ut gregis ca-

1 *Pulchra es*] Hujus capitis (quo anxiam ac velut discussantem Ecclesiam confirmat sponsus) tres sunt præcipuæ partes: prima est, qua sponsus laborantem & ingemiscentem de culpa sua sponsam cōsolatur, & confirmat sibi tam acceptam esse, quàm antè unquam fuerit, usque ad versum 8. secunda est, qua sponsus narrat desyderium suum de conficiēdis nuptiis, ver. 8. tertia, qua animum suum studiumque erga ecclesiam exponit, donec advenerit nuptiarum dies, a vers. 9. ad finem usque. Quod autem dicit, pulchra es, ita accipiendum est: ne existimes, ô sponsa, excidisse decorem illum tuum, aut me ab amicitia tua defecisse propter præcedens incommodum: non sum ita fastidiosus, ut istius nevi nomine te deformatam judicem: eum tu jam satis abluisti lachrymis & resipiscentia tua: quamobrem quod dixeram suprà 4.2. & sequentibus, idem etiam nunc confirmo, speciem tuam mihi esse acceptissimam. *Ut Tirtza*] oppidum amœnissimum in finibus Jisraelitarum ad Euphratem situm, ubi propterea disrupto regno Jarobhham cōstituit regiam, ut legitur 1. Reg. 14.17. *Ut Jeruschalaima*] olim longè clarissima urbium orientis, ut ait Plinius lib. 5. cap. 14. *Terrifica*] id est, inexpugnata virtute & fide, ut infrà vers. 7. ‖ Supr. 4. 2 *Adverte*] confirmantis & erigentis verba. quasi dicat, jubeo te bono animo esse, & fide certa ad me respicere. Hæc autem verba ita accipimus, quia vox Hhebræa communem avertendi & advertendi significationem habet: hæc autem ex versu 10. comprobatur. *Ut illi efferant*] id est, ut consolationem & gloriam percipiam ex fide tua: nam Christus ex dolore Ecclesiæ contristatur, lætitia verò pariter afficitur. *Pilus tuus*] id est, constans pulchritudo tua, de qua suprà 4. neq; ulla infirmitate tua potest emarcescere, quæ posita est tota in gratia & virtute mea.

pravum

prarum, quæ detondet e Gilhhade.

3 Dentes tui similes gregi ovium, cùm ascendunt e lavacro; quę omnes *sunt* e gemelliparis, in quibus nulla orba est:

4 Velut fragmen malogranati utrumq; temporum tuorum *est*, præ crine tuo.

5 ' Ut sexaginta *sint* reginæ & octoginta concubinæ, [a] puellæque innumeræ:

6 'Unicam illam columbam meam, integram meam, unicam illam ' apud matrem suam, puram illam apud genitricem suam; simulac viderint puellæ, beatam prædicabunt, reginæ & concubinæ laudabunt *dicentes*:

7 ' Quæ *est* illa spectata velut aurora, pulchra ut luna, pura ut sol, terrifica ut vexillationes?

8 ' Ad hortos [b] putatos descenderam ad inspiciendum virentes plantas vallis; ad inspiciendum ' an floresceret vitis, germinarent mali punicæ.

9 'Nondum percipientem ' hæc, animus meus ' imposuit me curribus populi mei ingenui, *ut dicerem*,

10 'Revertere, revertere, ô [c] Schulammitis; revertere, revertere, ' ut spectemus te: 'Quid spectatis in illa Schulammitide? ' velut chorum Machanajimorum.

11 ' O quàm pulchri sunt pedes tui cum istis calceis, ' filia ingenui: 'ambitus femorum tuorum *sunt* velut monilia, opus manuum artificis:)

12 Umbilicus tuus *velut* crater rotundissimus; 'ne deficiat illius mixtio: *sed* venter tuus *sit* ' *ut* acervus tritici sepitus liliis.

13 ‖ Duo ubera tua similia *sunt* duobus hinnulis, gemellis capreæ:

14 Collum tuum simile turri ' eburneæ, oculi tui ' piscinis [d] artificiosissimis ad portam [e] frequentissimam: nasus tuus similis ' turri Libani spectanti [f] versus Damascum.

15 ' *Quod in* capite tuo impositum est tibi, simile *est* coccineo, & vitta capitis tui similis *est* purpuræ: ' Rex alligaretur suis ambulacris.

16 'Quàm pulchra es & quàm amœna, ô amor, in deliciis istis.

17 ' Illa statura tua similis *est* palmæ, & ' ubera tua botris.

18 'Dico, ' conscendam palmam, prehendam palmites ejus: ' eruntque jam ubera tua sicut botri vitis, & odor nasi tui sicut poma;

19 Palatumque tuum ' ut vinum *odoris* optimi, [g] movens se amantissimè rectissimeque; ' efficiens ut loquantur labia dormientium.

5 *Ut sexaginta*] amplificatio pulchritudinis Ecclesiæ per hypothesin amplissimam: etiamsi multæ reginæ, concubinæq; & innumerus comitatus esset, non tantum nō adæquarent te, sed etiam ipsæ ultrò palmam tibi cederent, tribus versibus.

a Heb. *puellarum non sit numerus.*

6 *Unicam*] electam ex omnibus populis, & mihi charissimam.

Apud matrem suam] id est, quæ dum adhuc in terra hæret necdum convenit in domum sponsi sui, omnino adhæret matri suæ, Jerusalem cœlesti: atque hoc pacto circumfulget tanta gloria, ut apud mundum sit in admiratione propter dona & præstantiam spiritualem suam: ut Deut. 4.6. vide inf. 7.6.

7 *Quæ est*] confessio amplitudinis quæ est in Ecclesia, per gradationem elegantissimam.

8 *Ad hortos*] secunda pars, qua sponsus Ecclesiam consolans ostendit se non fastidio aut indignatione discessisse; sed potius ingente studio quo tenebatur perficiendi sanctissimas illas nuptias profectum esse, ut de tempore illarum cognosceret. Quod autem hortum putatum hoc loco reddimus, eo adducimur ipsius Hhebræi nominis notatione, & sequentium verborum convenientia: nam nucem quidem interpretantur Hhebræi, quia non invenitur alibi, ne quid non dicerent; sed nulla fuit causa cur hortus nucum potius quàm pomorum diceretur, & hoc pacto a nativa radicis significatione discederent. b Heb. *putationis vel tonsionis: quia ineunte vere purgantur, collucantur, & aptantur pomaria ad commoditatem fructuum.* *An floresceret*] id est, adventaret tempus indictum nuptiis, cujus hæc fuerunt indicia; ut ostendit sponsa infrà 7.3. quam eandem rationem servavit Christus Matth. 24.32. 9 *Nondum*] tertia pars, qua exponit sponsus quid consilii ceperit, postquam animadvertit nondum advenisse tempus illud speratum nuptiarum. *Hæc*] nimirum florescere vitem, germinare malum punicam, & tempus adventare. *Imposuit me*] id est, fecit ut quàm celerrimè consilium caperem recurrendi ad te cum amicis & comitatu meo, qui populus ingenuus est & voluntarius: ut Psal. 110.3. 10 *Revertere*] hic sermo Christi ad Ecclesiam tria complectitur; primùm, vocationem Ecclesiæ, hoc versu; deinde descriptionem formæ & elegantiæ, inde ad 18. postremò promissionem de præstandis officiis erga amicam, donec nuptiæ consummentur, duobus ultimis. Vocatio autem hîc repręsentatur specie hominis e longinquo contendentis voce, quàm potest maximè: ut errantem revocet verbo. c Heb. *id est, reddita perfectissima, ex consilio Dei & vocatione.* *Ut spectemus*] ego & amici, superiore versu. *Quid spectatis*] apostrophe ad amicos; quos interrogando excitat sponsus, ut amplitudinis gloriæ, quæ in Ecclesia est, spectatores sint & testes. *Velut Chorum*] subjectio, sive amicorum ad sponsum, sive (quod magis probamus) ipsius sponsi ad quæstionem suam: videtis, inquit, quàm gloriosa & quàm spectato fortiq; comitatu stipata sit Ecclesia. Planè cùm hanc turbā occursantem mihi conspicio; videre mihi videor lætum illum diem, quo Jisraëlitæ revertentes ad Davidem maximo gaudio & lætitia omnium exceperunt eum Machanajimis, & gratiosè ab eo excepti sunt: vide historiam 2. Schem. 19 Potest quidem Hhebraica vox reddi appellative: verùm hoc cum Schelomonis scopo & superioribus exemplis convenientius esse judicamus. 11 *O quàm pulchri*] gratulatio sponsi ad sponsam propiùs accedentem, continens descriptionem illius ab imo ad summum, usque ad versum 16. *Filia ingenui*] id est, puella nobilissima & generosissima. *Ambitus femor.*] periphrasis cinguli, quod sponsę gestare solent quàm maximè pretiosum. 12 *Ne deficiat*] pathetica amantis exclamatio, accōmodata similitudini cratêris: quasi dicat, utinam nunquam macrescas, vel exhauriaris. *Ut acervus*] i. fructuosissimus sit pariter, & odoratissimus. ‖ *sup.* 4.5. 14 *Eburneæ*] i. albissimæ & nitidissimæ. *Piscinis artific.*] i. lucidissimis atq; clarissimis; ut sint piscinæ Jerosolymitanæ, quæ omnes secundum portam gregis factæ sunt. Dicitur autem porta gregis frequentissima, quia illa una simul aditum patefaciebat ad tria Jeruschalaimorum oppida, & ad templum ipsum domumq; Davidis, in eaq; habebatur forum maximum, ut observatum est Nechemjæ 3.1. d Heb. *cum artificio factis.*

e Heb. *filiam multorum.*

Turri Libani] ædificatæ in domo saltus Libani, de qua 1. Reg. 7.2.

f Heb. *faciem Damasci.*

15 *Quod in capite*] id est, mitra tua, ejusque redimicula.

Rex alligaretur] q.d. nullus est rex tanta gloria præditus, qui aspectu tuæ istius gloriæ expleri posset; sed confixus & stupens ad aspectum ejus perpetuo videndi tui desyderio tanquam vinctus teneretur: tanti gloriam tuam præ sua & totius mundi gloria faceret. 16 *Quàm pulchra*] regressio ad exclamationem patheticam versus undecimi, concludens summam esse pulchritudinem sponsę, ex superiore enumeratione partium: & tu (inquit) pulchra es, & ornamenta tua. 17 *Illa statura mea*] id est, corpore es valentissimo atque rectissimo. *Ubera tua*] quasi dicat, mammas geris venustissimas, ut sunt botri densis acinis. 18 *Dico*] tertius locus sermonis Christi, ut diximus ver. 10. continens tum promissionem officiorum quæ Christus Ecclesię interea exhibiturus est, tum effectorum quæ ipse Christus ex Ecclesia percepturus. Est aute noëma in hoc verbo, pro eo quod est, promitto tibi & quod promitto perficiam. *Conscendam*] i. versabor tecum, purgabo te, & singulares fructus recognoscam ac percipiam ex te; quemodmodum in palmis curantur palmites, qui ex ramis palmarum prodeuntes, flores germinaque ad fructum proferunt: de palmis, earumq; palmitibus vide Plinium lib. 13. cap. 4. *Eruntq; jam*] altera pars promissionis, de effectis præsentiæ & benignitatis Christi erga Ecclesiam suam: hac mea præsentia, inquit, jam jam futurum est ut vegeta sis tota, odora, grata, & omnibus qui ad te accedent salutaris facundiâ tuâ: quæ omnia humanitus uberibus, vultui, & palato certis comparationibus tribuuntur. 19 *Ut vinum*] id est, odoratissimum, suavissimum, & sopitos sensus excitans pura administratione verbi.

g Heb. *iens ad amores, ad rectitudines: ut Prover.* 23. 31. *Est autem prius nomen amorū euphoniæ causa truncatum postrema litera per apocopem: ut* 2. Reg. 11. 19. *&* Psal. 144. 2. *& infrà.* 7. 6. *Efficiens ut loquantur*] hyperbolica locutio, si spectes similitudinem; sed tamen verissima, si prædicationem Evangelii (quod est verbum vitę & incorruptum salutis semen) consyderabimus.

Caput VII.

Ecclesia audito sponsi erga se studio, se committit ei: vicissim quærit signa futurarum nuptiarum, earumq; diem exoptat: amicas officii admonet: ardentissimum suum amorem in sponsum exponit, & ab illo in perpetuum redamari petit.

1 ' EGO dilecti mei *sum*, ' quandoquidem erga me *est* appetitus ejus.

2 'Age, dilecte mi, 'prodeamus rus; pernoctemus ' ad cypros.

3 [a] Surgentes adeamus vineas, videamus an floreat vitis, an aperiat se prima uva, germinent

1 *Ego dilecti mei*] Ecclesia his duobus capitibus pro facultate sua Christo par pari referens, studiū suum flagrantissimū explicat erga optatissimum illum nuptiarum diem. Quamobrem hoc capite continentur duo: primùm enim Ecclesia universè animum suum erga sponsum explicat, versu 1. deinde (quia hujus Ecclesiæ subjacentis Christo membra sunt duo, plenitudinis Judæorum, & plenitudinis gentium omnium) exponit vetus Ecclesia se jam tum fuisse in maxima expectatione sponsi, & officia sua exhibere, ad finem usque capitis: de altera autem quæ posita est in plenitudine omnium gentiū, agetur sequent. capite. *Quandoquidem*] i. quandoquidem tantum est studium dilecti mei erga me, ut me aversantem dilexerit prior, aberrantem revocaverit, offendenti condonaverit, certatimque sua beneficia in me contulerit, se denique ipsum mihi tradiderit, quod superiore capite ostendit; non possum non esse illius. Hæc verba totius Ecclesiæ adjungentis se Christo Capiti suo. 2 *Age*] his verbis Ecclesia vetus (quæ jam tum florebat Schelomonis temporibus) per Apostrophen sponsum suum invitat primùm ad observandum communi studio tempus venturum connubii, duobus versibus: quia hæc semper fuit certissima piorum nota, ut multis locis exponit Apostolus: deinde bona sua omnia addicit sponso, ver. 4. ac postremò se ipsam præ gravitate amoris sui, inde ad finem usque. *Prodeamus rus*] quasi dicat, noli, quæso, solus & seorsim a me studium in cognoscendo optato illo tempore consumere, ut suprà dixisti 6.8. sed communem operam eo conferamus, cùm æquè studiosa sim matrimonii istius consequendi. *Pernoctemus*] quasi dicat, nolo amplius imparata offendi, ut suprà 5. tædet me & pudet oscitationis meæ: meum est vigilare tecum, & noctes æquè ac dies observare signa gloriosi adventus tui. *Ad cypros*] cognituri videlicet an floreant, ut sequente versu: vide suprà 6.8.

a Heb. *surgamus ad vineas.*

nent

3 *Ubi datura*].i. quo tempore & quibus signis certissimè potest percipi instare nuptiarum diem, quo perfecto amore perfectè adunabimur Christo.

4 *Amabiles*]secunda pars orationis sponsæ, qua sua omnia addicit Christo; & nominatim ostendit se interea temporis omnia munera, flores, odoramenta, sertaque coronaria comparare in nuptiarum diem.

Secundum ostia].i. etiam ea quibus vestibula domorum & aditus insterni solent diebus nuptialibus.

5 *O si quis*]tertia pars, in qua primùm optatū suum exponit Ecclesia, duob. ver. deinde socias admonet ne sibi cum sponso versanti impedimento sint, ver.7. & 8. postremò vehementiam sui amoris ostēdit cum petitione.

Ut fratrem]id est, germanum mihi esse atque domesticum, ut jamjam tuo amplexu & colloquio frui possem quàm familiarissimè.

nent mali-punicæ: ubi datura sum amores meos tibi.

4 Amabiles istos flores edentes odorem, & secundum ostia nostra omnes pretiosos fructus, recentes simul ac veteres: *quos* dilecte mi, repono tibi.

5 O *si* quis daret te ut fratrem *esse* mihi, sugentem ubera matris meæ: inveniens te foris oscularer te, [b] etiam non contemnerer ego.

6 Deducerem te, introducerem te in domum matris meæ, quæ docet me: bibendum darem tibi de vino aromatite, de succo malogranatorum.

7 Sinistra ejus sub capite meo, & dextera ejus amplexante me,

8 Adjuro vos [c] Jerosolymitanæ; quid excitaretis, aut quid expergefaceretis hunc amorem, usque dum voluerit?

9 *Quæ est* illa quæ ascendat ex ipso deserto, associatura se dilecto suo? sub ipsa malo expergefacio te, ubi enixa est te mater tua, ubi enixa est *quæ* peperit te.

10 Impone me ut sigillum [d] animo tuo, ut sigillum brachio tuo: nam fortis *est* ut mors amor, durus ut sepulchrum zelus, prunæ ejus prunæ *sunt*, ignisque flammæ divinæ.

11 Aquæ multæ non possent extinguere hunc amorem, ne flumina quidem inundarent eum; si daret quis omnem substantiam domus suæ pro hoc amore, [e] planè contemneretur.

b Heb. *etiam non contemnerent me.* *Etiam non*].i. libera essem tot ludificationibus & contumeliis, quibus tantisper impii me exagitant dum dies ille advenerit. 6 *Deducerem te*].i. hic ipse dies nuptiarum esset: periphrasis. *Matris meæ*].i. universalis Ecclesiæ: quæ tota assurgens in corpus unum, ut virgo casta, sistetur domino gloriosa, Ephe.5.27. Hoc autem ut melius intelligatur, ita habendum est: Hhebræi unum aliquod totum appellant patrem vel matrem, partes verò nominant filios vel filias. Ecclesia autem in scriptura utroque modo consyderanda est; nimirum aut universè, aut ex parte. Universalis autem Ecclesia similiter consyderatur duobus modis: nam modò continetur Ecclesiæ nomine Christus cum electis suis omnibus, quæ propterea mater quoque sponsi appellatur ver.9. & Ecclesia soror, sup.4.9. & infra 8.1. modò electi tantùm, ut hoc loco, sup.3.4. & 6.6 & aliis consimilibus (quæ eadem distinctio in Novo quoque Testamento servatur, ubi Ecclesia cum capite suo ferè appellatur Christus, 1. Cor.12.12. & Ephe.3.4. id est, Christus, ut patres dixerunt, mysticus: seorsim verò a Christo, appellatur Ecclesia Christi aut corpus ipsius) Ex parte verò quoties consyderatur Ecclesia, aut temporibus distinguitur, aut locis: a temporibus summa distinctio est, ut altera dicatur vetus ante adventum Christi; altera nova, ex quo Christus disjecta maceria effecit ovile unum. Utraque autem Christi soror est, velut ejusdem matris filia ex electione Dei. *Quæ docet me*].i. instituit & informat in omni pietate, officioque maximè erga te. *Bibendum darem*].i. exciperem te hilarissimè: metaphora a convivio. 7 *Sinistra ejus*] apostrophe ad socias, qua informātur quàm religiosè cavere sibi debeant ab omni offensione sponsi, ut suprà 3.5. c Heb. *filiæ Jeruschalaimorum.* 9 *Quæ est illa*] expositio summi amoris quo Ecclesia prosequitur sponsum, per comparationem: an fuit (inquit illa) unquam sponsa, quæ tantos labores perferret, tantaque pericula susciperet ad consequendum dilectum suum? Hæc igitur sunt illa pignora meæ voluntatis erga te, quòd fide superavi omnes difficultates, ut pervenirem usque in domicilium tuum cœleste, de quo Heb.12.22. *Ascendat ex*].i. veterem hominem deponat, abnegans se & mundum ipsum totum, qui desertum & solitudo in scriptura dicitur: ut Jeschahh 40.3. *Sub ipsa*].i. in ipsa Jerusalem cœlesti, ac velut in cunis & cubili tuo. *Mater tua*] vide suprà in versum 6. 10 *Impone*]petitio patheticè interjecta illi expositioni amoris quæ cœpta est superiore vers. quasi dicat Ecclesia, vicissim serto me in animo tuo, in oculis, in manibus, &c. ut monilia pectori, & annuli digitis apponuntur. d Heb. *cordi.* *Durus*].i. vehementissimus, invictissimus, & ardentissimus: ut sequentis versus comparationes ostendunt. *Flammæ divinæ*].i. maximæ, quam Deus potentissima sua luce spiritus in perpetuum duraturam accendit. 11 *Aquæ multæ*].i. adeò firmus est amor, ut neque vi ulla, neque fraude & promissionibus expugnari possit. e Heb. *contemnendo contemnerent illum.*

CAPUT VIII.

Ecclesia vetus deliberat de vocatione gentium, & partem lætitiæ suæ collocat in cooptatione ejus: Christus studium suum unicum erga Ecclesiam exponit, & prædicari ab ea cupit: quod accipiens Ecclesia, vicissim præsentiam & opem illius implorat.

1 *Soror nobis est*] Hujus capitis loci sunt tres: primus, quo Ecclesia vetus agit de cooptatione gentium in eandem gratiam & conditionem per Christum, tribus versibus; secundus, quo Christus suum erga Ecclesiam utramque commune studium exponit, tribus alteris; postremus, quo Ecclesia præsens implorat sponsi fidem & se committit ei, ver. ult. Cur autem Ecclesiam hanc nostram ex gentibus collectam sororem nominet, vide suprà 7.6.

Nobis].i. mihi & tibi, ò sponse.

1 SOROR nobis *est* parva, cui nondum *sunt* ubera: quid faciemus sorori nostræ die quo sermo fiet de ea?

2 Cùm murus fuerit *ædificandus*, ædificabimus in eo palatium argenteum: cùm autem janua erit *munienda*, circummuniemus eam tabulato cedrino.

3 Me existente *velut* muro, & uberibus meis velut turribus; tunc fuero, in oculis ejus propè consecuta pacem.

4 VINEA est Schelomoni in [a] loco ferace: locat vineam suam custodibus, quisque affert pro fructu ejus millenos *siclos* argenti.

5 Vineæ quæ mea *est*, apud me *permanent*; milleni illi tui Schelomo, etiam ducenteni *sicli* custodientium fructum ejus.

6 O quæ habitas in istis hortis, [b] sociis attendentibus ad vocem tuam prædica me.

7 [c] ACCURRE, dilecte mi, & [d] similis esto capreæ aut hinnulo cervorum, *qui versaris* in montibus aromatum.

Parva]videlicet immatura ante plenitudinem temporum: Gal. 4. quod sequentium verborum epexegesis docet. *Quid faciemus*]cùm ego administrando, tum etiam tu dando efficaciter incrementum, & augendo benedictionibus.

Die quo].i. cùm mysterium illud sacri connubii a temporibus æternis tacitum, ex imperio æterni Dei omnibus gentibus declarabitur; ut fide adjungantur tibi: ut Rom.16.25. 2 *Cùm murus*]subjectio ad præcedentem quæstionem, qua inter se statuunt Christus & Ecclesia quid sint facturi in illa temporum plenitudine, per novam allegoriam, duobus ver. sensus est, quo tempore cooptabitur Ecclesia gentium (quæ angustiis Jeruschalaimorum finibus præ multitudine capi non poterit, Jescha.49.20. & Zecarjæ 2.8.) erit inducenda nova civitatis forma, & diruto muro mediano meo novus quasi murus & novæ portæ ad ampliandam civitatem curandæ: quapropter nos communem operam in hac Ecclesiæ ædificatione consumemus. Significatur enim civitas appellatione muri & portæ synecdochicè, ut alibi in scriptura passim. *Palatium*].i. regiam pretiosissimam, & magnificentissimam, ut sit domus magni regis, prout vocatur Psal.48.3. 3 *Me existente*].i. cùm ego adunato gentium cœtu in civitatem unam cum illis coaluero, tam bonam partem desyderii mei fuero consecuta: nam propè erit tempus, quo in communionem perfectam pacis recipiar adventu sponsi, ut nuptiæ consummentur.

Propè consecuta pacem].i. non procul abero ab illa tranquillitate animi & felicitate, de qua nunc laboro tantopere: jam videbor mihi in limine ejus versari: nam illi dies ultimi passim appellantur. 4 *Vinea est*]secundus locus, oratio sponsi: qua primùm ostendit quàm pretiosa sit ipsi Ecclesia per comparationem vineæ, duobus versibus; deinde ipsam ad prædicationem sui Evangelii excitat, ver.6. Est autem hoc comparationis argumentum: ne rex quidem ipse (ut vineam habeat feracissimam vini generosissimi) eam aut ipse potest colere, aut totum illius fructum percipere; sed colendam aliis locat, & aliquid iis de proventu tenetur attribuere, hoc versu: Ego verò, inquit sponsus, neque aliis colendam loco, neque mihi quicquam de ea detrahi sinam; adeò sum illius zelotypus; sed oculi mei semper versantur in ea, versu seq. a Heb. *domino multitudinis* vini. *Millenos*].i. permagnum quidem fructum reddit Schelomoni (numerus certus pro incerto) sed aliquam sibi reservat partem, utpote ducentenos siclos. Est enim hæc oratio ἀνανταπόδοτος, cujus membrum posterius recipiendum est ex seq. ver. 5 *Apud me*]videlicet fructus, i. illius ne tantillum quidem alienari sino, aut aliena voluntate administrari. *Tui*].i. quos tu ex vinea tua percipis, eos ego ipse conficio ex vinea mea, & amplius multo: apostrophe sponsi gloriosa ad Schelomonem.

6 *O quæ*]apostrophe ad Ecclesiam versantem in terris & peregrinantem à domino, ut dictum est in versum 4. *In istis*].i. singulis Ecclesiis, quas studio singulari Christus ipse excolit. b Heb. *socios attendentes ad vocem tuam fac audire me.*

Sociis].i. coram omnibus hominibus in terra conversantibus, qui vivere nolent ut porci & canes; sed doctrinæ salutari animum advertere. c Heb. *fuge.* 7 *Accurre*]cōclusio, qua Ecclesia accipiens mandatū sponsi de prædicādo ipsius nomine, præsentiū ipsius implorat ad ducendū atq; regendū se. q.d. certū est mihi facere quod jubes; sed tu ipse adesto & dato quæ jubes, promissaq; perficere glorioso adventu tuo festinato. *Et similis*]ut sup.2.17. d Heb. *similis esto tibi.* *In montib.*].i. in cœlis, ut sup 4.6. similis conclusio, ut Apoc.22.20. etiam veni Domine Jesu. Amen.

TERTIAE PARTIS BIBLIORUM FINIS.

πάντοτε δόξα Θεῷ.

BIBLIORVM

PARS QUARTA,

id est,

PROPHETICI LIBRI OMNES, numero xvi. Latini recèns ex Hebræo facti, brevibusq; Scholiis ad verborum interpretationem rerumq; methodum pertinentibus illustrati ab IMMANUELE TREMELLIO & FRANCISCO JUNIO.

LONDINI,

Typis Henrici Midletoni,

M.D.LXXXV.

AUTORES IIII TOMI.

Jeſchahhja
Jirmeja
Jechezkel
Danijel
Hoſchehha
Joël
Hhamos
Hhobadja
Jona
Mica
Nachum
Chabakkuk
Tzephanja
Chaggai
Zecarja
Maleaci.

¶ ILLUSTRISSIMO PRINCIPI ET POTENTISSIMO DOMINO, DOMINO GVILHELMO, LANDGRAVIO HASSIAE, Comiti in Catzenelbogen, Dietz, Zigenheim, & Nidda, &c.

Gratiam & pacem a Deo Patre & Domino Jesu Christo.

NNUS *jam sextus agitur*, PRINCEPS *Illustrissime, ex quo in novam Testamenti veteris translationem Deo autore & duce incubuimus. Cujus laboris & lucubrationis nostræ specimen aliquod in publicum edidimus; ut nostram in Deum fidem, in Ecclesiam officium, in omnes studium probaremus: aut testatum certè faceremus animum Christianum nostrum, si qui fortè Censores tam duri ac morosi offenderentur qui improbare possent quod per Christum confidimus Domino probatum esse. Neque verò dubitamus quin illius laboris nostri qui in lucem jam antè prodiit partem aliquam delibaverit C. T. & pro ea pietate ac peritia quam gratiosè voluit communicatam Dominus, interpretationem nostram cum præcedentibus aliis comparaverit. Ac illa quidem interpretatione nonnihil adjumenti pro modulo nostro afferre viris bonis omnino voluimus: attulisse & agnoscunt quidam, & nos citra jactationem omnem confidimus in Domino; etsi non quantum debetur rerum cœlestium & divinarum amplitudini, sed quantum tenuitas nostra ad rei tantæ illustrationem potuit optima fide, non mediocri diligentia, reverentiaq́ maxima comportare. Planè quid præstiterimus & novit Dominus, & boni permulti sentiunt, & T. C. facillimè potest judicare in hoc scriptorum genere exercitatissima:* ἁμέραι δ᾽ ἐπίλοιποι μάρτυρες σοφώτατοι, *ut ait Pindarus. Cùm autem bonam elaboratæ illius nostræ lucubrationis partem princeps Illustrissimus piæ memoriæ* FRIDERICUS PALATINUS *Elector, partemq́ illustrissimus illustrissimi parentis filius* D. JOANNES CASIMIRUS *Comes Palatinus, &c. sibi vindicaverint, quæ ipsorum dicatæ nominibus in conspectum publicum pervenerunt, ut subeuntes judicium bonorum omnium Ecclesiam Christi utilitate aliqua, & pios illos Principes honore afficeremus quem deberi a nobis agnoscimus: noluimus profectò, nec verò bona fide potuimus committere, ut in hoc opere nostro ac potius cultura Domini reticeretur nomen T. C. amplissimum. Te itaque Princeps illustrissime, T. C. secundum Deum appellamus, ut studium illud nostrum, operam, laborem, atque industriam fideliter in hoc argumento consumptam accipias humanitate tua, judicio probes, veritate colas, & religione tuearis. Hoc enim consilium nostrum, hæc summa voluntatis nostræ, ut Dei gloria illustretur accessione laboris nostri, ædificetur Ecclesia illius, pietas T. C. & fides in cultu Dei & veritatis sanctæ pervestigatione occupata apud omnes homines prædicetur, ac nostrum denique in T. C. studium officiumq́ constantissimum innotescat. Quòd si ea humanitate quam T. C. omnibus solet exhibere hoc munus nostrum, nostrum autem? imò verò Dei opt. max acceperis, exemplo tuo futurum novimus atq́ confidimus ut veritatem, quam sine cujusquam præjudicio, sine offensione, sine contentione, & sine animi (ita nos Deus amet) abalienatione exponimus, eodem animo sanctè ac religiosè amplexentur quicunque hos libros a nobis quàm accuratissimè fieri potuit recognitos & quàm simplicissimè illustratos attigerint. Nihil hîc necesse est de horum librorum autoritate & argumento agere, eaq́ apud T. C. apud viros bonos, apud Ecclesiam sanctam prædicare: quorum dignitas, autoritas & majestas piis omnibus,*

& argumentum quoque T.C. est perspectißimum. Nostram operam ut magnopere commendemus vetas pudor, impedit officium nostrum, & avertit præstantißima illa rerum divinarum humanarumq; notitia quam T.C jam diu literarum sacrarum auditione, lectione, meditatione, & oratione adepta est. Formam & præcedentes libri ostendunt, & T.C. optimè omnium pervidebit. Quanquam in hoc opere non injuria poßimus confirmare, amplius aliquid in legentium oculis emicaturum esse quàm in præcedentibus libris fuerit cognitum. Nam primùm accuratè verba simplicia & conjuncta expendimus Prophetarum omnium, eorumq; sensum pro eo ac fieri potuit interpretando expreßimus: deinde verò intellectum, si quando opus esse videbatur, breviter aperuimus: tum seriem argumentorum, methodúmque concionum certam (hanc enim apprimè in his libris ducimus esse neceßariam) certis compendiis explicavimus: denique omnia a nobis in hac causa eadem fide facta sunt qua nos animas nostras Deo & patri Domini nostri Jesu Christi committimus, exertoq; capite jucundißimum & optatissimum illius Domini & servatoris nostri adventum expectamus. Quæ cùm ita sint, petimus humillimè a T.C. ut nostrum hoc officium pio humanoq; studio (prout facturam confidimus) accipiat & probet: deinde a piis omnibus, ut autoritate Dei opt. max. exemplo T.C. suaq; ipsorum pietate & humanitate adducti ita de officio nostro sentiant & de labore judicent, ut pietatis in Deum (cui servimus spiritu mentis nostræ) charitatis erga fratres in Christo singularis, & communis in omnes humanitatis legibus præcipitur.

Illustrissime PRINCEPS, *Deum oramus & patrem Domini nostri Jesu Christi, a quo omnis bona donatio profluit, ut T.C. diutißimè servet incolumem, tibi adsit, te suo spiritu regat, & confirmet ad omne opus bonum, ac omni benedictionum genere exornet cumulatißimè.* AMEN.

T. C.

Servi addictissimi,

Immanuel Tremellius,
Franciscus Junius.

JESCHAHHJA.

Argumentum.

LIBER Jeschahhjæ Prophetæ omnia prophetiarum genera complectitur quæ ad verum legis divinæ usum demonstrandum pertinent, nimirum doctrinas, redargutiones, hortationes, reprehensiones, & consolationes omnimodas; quas voluit spiritus Dei & privatim & publicè tum ad tempora ipsius tum ad sequentia, tum deniq; ad ultima (quibus exhibitus est Christus) exponere Ecclesiæ ad ædificationem ipsius. Quamobrē optimè in duo prophetiarum genera distribuitur; quarū aliæ veteres sive legales dicantur, aliæ novę & Evãgelicę. Ac veteres quidē hîc illîc Evangelicis promissionibus conspersæ sunt, quia omnes prophetiæ quotquot sunt ab orbe condito complementum suum habent in Christo, per Christum, & propter Christum: sed tamen non inconvenienter in tres classes distingui possunt. Prima est earum quę ipsi Judææ fuerunt indictæ usque ad cap. 13. secunda earum quæ exteris Judęorum hostibus in gratiam Ecclesiæ denuntiatæ sunt, etiámque ipsi Jisraëlitarum regno, usque ad cap. 29. tertia, earum quæ Judæis excidium per Babylonios venturum, captivitatem, & mala gravissima prædixerunt, adhibitis suis de regno Christi consolationibus, usque ad caput 40. Nam tria capita historica a capite 37. cur παρέργως fuerint posita, suo loco ostenditur. Evangelicæ verò prophetiæ partim liberationem a captivitate Babylonica, velut symbolum spiritualis liberationis nostræ, exponunt novem capitibus: deinde ad veritatem ipsam & complementū promissionū venientes, Ecclesiam Christianā informant de electione & consilio Dei, de gratuito fœdere, de perpessionibus & gloria futura Christi, de prædicatione Evangelii, de vocatione gentium, & de communicatione beneficiorum Dei omnium cum Ecclesia Christi, ad gloriam Dei & salutem æternam illius.

Caput I.

Propheta contestatus cœlos & terram, verbis Dei expostulat de ingrato animo apostasiáq; populi: obdurationem exprobrat adversus multas & gravissimas calamitates quas fuerat perpessus, hypocrisin illius redarguit, exhortatur ad resipiscentiam abjectis promissionibus, scelestam optimatum vitam reprehendit, ac postremò judicium omnibus durum, bonis salutare, improbisq; exitiosum denuntiat.

1 [a]VISIO Jeschahhjæ filii Amotzi, quā vidit de Jehuda & Jeruschalaimis; [a] temporibus Huzzijæ, Jothami, Achazi, Jechizkijæ, regum Jehudæ.

2 [2]Audite cœli, & auribus percipe terra; nam [a]Jehova loquitur: [a]filios educavi & extuli, ipsi autem [a]defecerunt a me.

3 [3]Agnoscit bos possessorem suum, & asinus præsepe [b] domini sui: Jisraël [a] non agnoscit, populus meus non animadvertit.

4 [4]Ah, gens peccatrix, populus [c] gravissimus iniquitate, semen [d] maleficentissimum, filii corruptores: dereliquerunt Jehovam, spreverunt sanctum Jisraëlis, averterunt se retrorsum.

5 [5]Quamobrem *quo* percutimini amplius, augetis apostasiam? [a]totum [a] caput *confectum*

1 *Visio*] Continetur hoc versu libri totius ἐπιγραφὴ sive inscriptio, generatis: qua autor genus, & argumentū scripti, tempusq; exponuntur. Autor, ac potius scriptor nominatur Jeschahhja; de cujus parente etsi nihil certi ex scripturis cognoscere possumus, non dubium est tamen quin Jeschahhja propheta fuerit summa autoritate, ut ex 2. Reg. 19. & 2. Chr. 32. 32. & tota ipsius prophetia constat. Genus scripti demonstratur visionis nomine: est enim visio, omnis doctrina divinitus revelata; quia Deus, quibuscunq; visum est revelare, res ipsas quodammodo videndas & spectādas oculis servorum suorum exhibet ad obsignandam earum certitudinem, ut idē Propheta periphrasticè exponit infra 2. 1. & describit cap. 6. Argumentum est de consilio, voluntate, & administratione Dei ad populum ipsius pertinente & Ecclesiam totam Christi, de qua luculentissimè Jeschahhja concionatus est. Nam etsi hîc illîc prophetiæ de populis regnisq; exteris insertæ sunt, Assyriis, Babyloniis, Aegyptiis, Moabitis, Hhammonitis, Edomæis, Palæstinis, Tyriis, Tzidoniis, Samaritanis, Græcis, Romanis, omnibus deniq; impiis Ecclesiæ Dei adversantibus; tamen hæc omnia propterea de Jehuda & Jeruschalaimis dicuntur enuntiari, quia ad historiam Ecclesiæ pertinēt; cujus tam interfuit adversarios Dei & suos pessundari potentia regni Dei, quàm se ab illorum impetu & tyrannide vindicari. Tempus quo prophetavit, quàm fuerit diuturnum, ex nomine quatuor regum satis indicatur: nam (ut missum faciamus quod a Judæis traditur Prophetam hunc imperio Menaschis serra dissectum esse, & vestigiis tantùm scripturæ sacræ insistamus) si ab ultimo Huzzijæ regis anno infrà 6. 1. dicamus prophetasse, usque ad 15. Jechizkijæ, quo Babylonios legatos ad eum missos fuisse est credibile, 2. Reg. 20. 12. non potuit minus annis quadraginta quinq; prophetasse: amplius utrum prophetaverit (quod tamen vero similius est) nihil possumus certò statuere. Duo hîc nobis dicenda restant: unum, de universo ordine prophetiarum; alterum, de quinq; primis capitibus hujus prophetiæ. Ad ordinem quod attinet, certum est neque prophetas, neque sacerdotes (per quos prophetiæ in sacrarium relatæ sunt) semper habuisse temporum rationē; sed tamen si capitum seriem observabimus usq; ad 40. comperiemus ferè sua tempora prophetiis attributa esse ex ordine: inde ad finem usque, non illud fortè quo prophetiæ dictæ sunt; sed argumenti ipsius tempus observatum esse: nam primùm de instauratione veteris Ecclesiæ agitur, usque ad caput 49. deinde verò de plena restitutione Ecclesiæ per Christum, ad finem usque. Prima autem hæc capita quinque continent purorum & simplicium documentorum summam, quibus Propheta conatus est Ecclesiam bene instituere antè quàm obsignaretur divinitus illius populi obcæcatio, cap. 6. a Heb. *diebus*.

2 *Audite cœli*] hujus capitis partes sunt quinque: prima est propositio, qua Deus expostulat de ingratissimo populo erga se, usque ad versum 5. secunda est redargutio, a ver. 5. usque ad ver. 16. tertia est exhortatio conjuncta promissionibus & minis, inde usque ad 21. quarta reprehensio impuræ illorum vitæ usq; ad 24. ultima conclusio prenuntians gravitatem Judicio ū Dei certa misericordia temperatam, inde ad finem usque. Hujus autē propositionis exordium est patheticum, ut Deut. 32. 1. quo propheta cœlum, terramque contestatur, quasi afficiantur verbo Dei; cum populus neque verbo, neque beneficiis, ac ne brutorum quidem exemplis revocaretur ad officium suum, duobus versibus; quibus subjicitur gravissima indignantis exclamatio ver. 4. *Jehova*] ad cujus vocem ipsa elementa, inanimaque omnia percelluntur, & obsequuntur voluntati Dei. *Filios*] sūma expostulationis: istos adoptavi (inquit Deus) pro meis, adoptatos educavi, educatos ornavi & in amplissimam dignitatem evexi. *Defecerunt*] atque etiamnum deficiunt, alienatique permanent. 3 *Agnoscit*] amplificatio per comparationem brutorum animantium. b Heb. *dominorum suorum*. *Non agnoscit*] videlicet me, dominumque suum aversatur.

4 *Ah gens*] exclamatio pathetica, ut diximus in versum 2. continens gradationem elegantissimam ad exaggerandum peccatum Jisraëlitarum; quòd ita in peccatis vivant, ut amplitudine eorum prægraventur, iis velut patriis & avitis hæreant pertinacissimè, denique omnibus nervis contendant ut peccatorum moles amplius accumulent. c Heb. *gravitatis iniquitatis*. d Heb. *maleficorum*. *Dereliquerunt*] apostrophe, qua justissimam causam istius exclamationis exponit Deus a sceleribus populi; quæ similiter gradatim tribus verbis ostenduntur, & exaggerantur a natura & gratia Dei quæ illis ipnotuerat. Reliquerunt me, inquit, revocantem spreverunt, & opposuerunt cervicem: ut ipse Jechizkija ex Jeschahhjæ verbis docet, 2. Chron. 29. 6. 5 *Quamobrem*] secunda pars, ut diximus in versum 2. qua primùm statuitur summus redargutionis sequentis & reprehensionis locus, hoc versu: deinde verò sigillatim exponitur. Increpationis summa est; non potui apud me continere vos beneficiis: quî fit ut ne castigationibus quidem asperrimis quas experti estis revocemini ad bonam frugem; sed potius certatim exardescatis in apostasiam? Hæc duo postea ordine explicantur: afflictiones, usque ad versum 10. apostasia verò ad 16. *Totum caput*] ἐργασία, allegoricè ostendens castigationes Judæorum per comparationem corporis humani, quæ comparatio apud Jeschahhjam est frequens. *Caput*] id est, tota administratio politica & Ecclesiastica infirmata est; & quod maximè in populo firmum esse debet, idipsum est tenuissimum.

eſt eadem ægritudine, & totum cor langui- dum.

6 ᵉA planta pedis uſque ad caput non eſt in iſto *corpore* integritas; *ſed* vulnus,& livor, ac plaga ᵉ ſanioſa: *quæ* neque comprimuntur, neque alligantur, *quarum* denique nulla emollitur oleo.

7 ᵉRegio veſtra deſolata fuit, ᵉcivitates veſtræ exuſtæ igne: terram ipſam veſtram coram vobis,ᵉextranei conſumpſerunt;ᵉquin etiam ita deſolata eſt, ut *ſolet* ſubverſione extraneorum:

8 ᵉEt reliqua facta eſt filia Tzijonis, ut tugurium in vinea, ut tegillum in cucumerario; ᵉut civitas obſeſſa.

9 ᵉNiſi Jehova exercituum reliquos feciſſet nobis ſuperſtites, utcunque paucos; ut Sedomum eſſemus, Hhamoræ ſimiles eſſemus.

10 ᵉAudite verbum Jehovæ, ᵉductores Sedomi: auribus percipiteᵉ doctrinam Dei noſtri, popule Hhamoræ.

11 ᵉQuorſum mihi multitudo ſacrificiorum veſtrorum, dicit Jehova? ᵉSatur ſum holocauſtis arietum, & adipe pinguium: & ſanguine juvencorum, agnorumque & hircorum non delector.

12 Quòd advenitis ᵉut compareatis ᵉin conſpectu meo; quis quæſivit hoc a manu veſtra, ut ᵉconculcetis atria mea?

13 Ne pergitote offerre ᵉmunus vanitatis,ſuffitus abhominationi *eſt* mihi: novilunio, & ſabbatho convocare convocationem (ᵉnon poſſum *ferre* iniquitatem) denique ᵉinterdicti die;

14 ᵉNovilunia veſtra, & ſtatas ferias veſtras ᵉodit anima mea:ſunt mihi ᶠ laborioſæ; defeſſus ſum ferendo.

15 Propterea ᵉexpandentibus vobis manus veſtras, occulto oculos meos a vobis; etiam cùm utimini multa oratione, non exaudio: ᵉ manus veſtræ g cædibus plenæ ſunt.

16 ᵉLavate vos, purificate vos, amovete malignitatem actionum veſtrarum ᵉex adverſo oculorum meorum; deſinite malefacere.

17 ᵉDiſcite benefacere, quærite ᵉjus;erigite oppreſſum, jus dicite pupillo, ſuſcipite cauſam viduæ.

18 ᵉVenite ᵉjam, & ᵉ diſceptemus, inquit Jehova: ᵉſi fuerint peccata veſtra ᵉvelut dibapha, ᵉtanquam nix exalbeſcent; ſi rubra fuerint velut coccineum, ſimilia lanæ erunt.

19 Si acquieſcetis ut audiatis, bono hujus terræ ᵉfruemini.

20 Sin autem renuatis atque rebelletis, ᵉgladio conſumemini: nam ᵉ os Jehovæ locutum eſt:

21 ᵉQuomodo effecta eſt meretrix urbs fidelis? & pleniſſima jure, in qua juſtitia ᵉpernoctabat, ea nunc homicidarum *plena eſt*?

22 ᵉArgentum tuum ʰ abiit in ſcorias, merum tuum inſpurcatum eſt aqua.

23 Principes tui contumaces & ᵉſocii furum; unuſquiſque ᵉamat munus,& ſectatur retributiones: pupillo non dicunt jus, & cauſa viduæ non pervenit ad eos.

24 ᵉPropterea,dictumᵉdomini Jehovæ exercituum, robuſti *Dei* Jiſraëlis: Eheu, ᵉconſolationem capiam, de hoſtibus meis, & ultionem ſumam de inimicis meis.

6 *A planta pedis*] id eſt, in toto regno nihil eſt integrum: ſcatent vulneribus, livore, & pure omnia; atque ejuſmodi quæ neque gravibus medicamentis curari, neque ſuavibus unguentis mitigari poſsint.

e Heb. *humida*.

7 *Regio*] explicatio ſuperioris allegoriæ, docens quàm miſer antè fuerit ſtatus procerum & populi in regno Judæorum.

Civitates] videlicet invadente Chazaële Rege Syriæ,& Joaſcho rege Jiſraëlitarum, 2. Reg. 12.& 14. & 2.Chro.25.

Extranei] Chazaël Rex Syriæ temporibus Joaſchi, 2.Reg. 12.18.& Joaſch rex Jiſraëlis temporibus Amatzjæ, 2.Reg.14. & 2. Chron.25.

Quin etiam] id eſt, neque tantùm externis bellis, ſed etiam inteſtinis motibus ab ipſis domeſticis attrita eſt; idque tam graviter quã fuiſſent facturi extranei. hoc enim primùm a Hhathalja cœptum eſt, 2. Reg.11. deinde perfectum a conjuratis contra Joaſchum & Amatzjam, 2. Reg. 12.& ſequentibus & 2.Chron.24 & 25. 8 *Et reliqua facta*] id eſt, totum regnum Judææ ita exhauſtum & expilatum eſt; ut elapſo vindemiæ cuſtodiæve tempore tuguriola cuſtodum (ubi inſtrumenta ruſtica aſſervantur) exportari ſolent: quod fecerunt partim Chazaël, partim ſtipendiarii Jiſraëlitæ, partim verò Joaſch rex Jiſraëlitarum;ut iiſdem capitibus, quæ modò dicta ſunt, exponitur. *Ut civitas obſeſſa*] cujus aditus, & exitus aut invius, aut periculoſiſsimus eſt. q.d. omnes regni partes, omniaque itinera diligentiſsimè fuerunt obſeſſa; cùm bellis non tantùm externis ſed etiã internis fluctuavit. 9 *Niſi*] amplificatio peccati Judæorum a miſericordia Dei, viam ſternens ad exprobrationem apoſtaſiæ Judæorum: acceptum, inquit, ferendũ eſt ſummæ benignitati Dei, quòd nõ abſumpti ſumus, ut Lament. 3. 22. nam niſi Deus, qui exercitus illos contra nos armaverat propter peccata noſtra, ſui nominis rationem habuiſſet: jam diu de nobis actum eſſet, ut de Sedomo & Hhamora olim, Gen. 19. Hic autem locus nominatim quidem a propheta de ſuis temporibus dictus eſt: ſed univerſè tamen ad omnia tempora pertinet, quibus Eccleſia tenetur confiteri indignitatem ſuam,& miſericordiam Dei ex gratuita electione ejus: ut Rom. 9.29. 10 *Audite*] exprobratio apoſtaſiæ Judæorum, ut dictum eſt ſuprà in verſum 5. quos propterea graviſsimè & ſigillatim conteſtatur, hoc verſu. *Ductores Sedomi*] id eſt malitia atque ſceleribus cum Sedomitis comparandi: quibus propterea non immeritò graviſsimum excidium importaſſet Deus, niſi fuiſſet miſertus noſtri propter nomen ſuum. *Doctrinam*] quæ ſequentibus verbis exponitur, nimirum de improbitate veſtra, officio impoſterum,& conſtantia judiciorum promiſsionumque Dei. 11 *Quorſum*] occupatio graviſsima, ut Pſalmo 50. quæ anticipat propheta objectionem Judæorum: quo jure (dixerit quiſpiam) apoſtatas, Sedomitas, & Hhamoræos nos vocas, qui ſacrificia, templum Dei, ſolennitates omnes,& cultum externum lege inſtitutum tam ſtudioſè obſervamus? imò verò, inquit Propheta, quid iſta ad apoſtatas pertinent? aut quid iſtis apud Deum ſe effecturos putant? Non iſta, ſed homines ipſos ſibi ſanctificari jubet Deus, & homines iſtis (ut vocant) meritis præfidentes averſatur. *Satur ſum*] id eſt, faſtidio, ἀνθρωποπαθῶς. 12 *Ut compareatis*] ex formula legis quæ habetur Exod.23.17.& 34.23. *In conſpectu meo*] id eſt, non tantùm corpore, ſed etiam animo integro ſiſtatis vos & exhibeatis mihi. *Conculcetis*] tantùm; non autem animum veſtrum ſiſtatis atque offeratis mihi: quod idem propheta objicit infrà 29. 13. 13 *Munus vanitatis*] id eſt, quod vanum eſt apud me, imò verò abominationi eſt, intolerabile eſt, ut Proverb. 15.8 & 21. 27. gradatio, quæ ſimiliter repetitur ſequente verſu. *Non poſſum ferre*] hanc videlicet iniquitatem apoſtaſiæ & animi per hypocriſin cultum Dei ſimulantis: pathetica parentheſis, evidentiſsimè exprimens affectum indignabundi & averſantis animi. *Interdicti die*] id eſt, quocunque die ab omni opere ſervili ceſſaviſtis ex interdicto, ſive feriæ eſſent legitimæ, ſive indictivæ, ut Joëlis 1.14.

14 *Novilunia*] de quibus Num.28.& 29. *Odit anima*] id eſt, odi ex animo, ἀνθρωποπαθῶς, ut ſequentia. f Heb. *labori*.

15 *Expandentibus vobis*] id eſt, in veſtris difficultatibus inclamantes averſor; ut qui non tantum indigni eſtis; ſed etiam imparati, illotis & cruentis manibus acceditis.

Manus veſtræ] nimirum quas expanditis me verſus, quaſi dicat, vos adhuc madetis ſanguine & cædibus, omnique peccatorum genere circumfluitis, cùm acceditis me. quamobrem non eſt cur ſperetis exaudiri a me, niſi vos ipſos ab iſta impuritate repurgetis; quod ſeq. verſus docent: ſynecdoche.

g Heb. *ſanguinibus*.

16 *Lavate vos*] tertia pars, exhortatio, conjuncta ſuis promiſsionibus & minis, ver. 18.& duobus ſequent. Exhortationis autem ſumma eſt, primùm ſeria reſipiſcentia abſtinens a malo, hoc verſu; & ſe in bono occupans, ſequentt. deinde blanda provocatio ad æquam diſceptationẽ cauſæ, verſiculo 18. Eſt autẽ primum hoc verbum metaphoricum, reſpiciens ad cruentatas manus, quas modò exprobraverat.

Ex adver.] i. ex animo & corpore veſtro, palàm & clàm: quia omnia penitus introſpicit Deus.

17 *Diſcite*] id eſt, colite diſciplinam, & exercitia beneficentiæ. *Jus*] id eſt, ſinguli privatim & publicè quicquid eſt officii veſtri recognoſcite; quod proleptice dictum poſteà minutatim accommodatur officiis miſericordiæ.

18 *Venite jam*] ſecundum exhortationis membrum; ut ſi Judæi nondum reſipiſcere a peccatis didicerunt, ſaltem ex æquo diſceptantem Deum & rationes blandè ineuntem cum ipſis audiant; viciſsim ſi quid cauſæ habent, proferant ipſi, tantiſper dum placet Deo a Judicis partibus abſtinere. *Jam*] quandoquidem nondum reſipiſcitis. *Diſceptemus*] id eſt, amicè: & ex æquo inter nos de cauſa conferamus, ut alter alterum patienter audiat; prout fit partibus inter ſe litigantibus & conferentibus ad tranſigendam cauſam: quod genus conteſtationis adhibet Deus ad frangendam aut evincendam hominum improbitatem, & teſtandam patientiam ac miſericordiam ſuam, ut Jirmejæ & Micæ 6. *Si fuerint*] quaſi dicat, confirmo fore, ſi tantùm aurẽ accommodabitis, ut vero ſenſu juſtitiæ meæ & peccati veſtri afficiamini; & promitto me aboliturum peccata veſtra pro miſericordia mea. *Velut dibapha*] id eſt, graviſsima & atrociſsima: comparatio eſt a colore ſanguinis, cujus dixerat plenas manus eſſe. *Tanquam nix*] id eſt, ablutis peccatis fietis albi, & puri: hypallage. Eſt autem eadem metaphora, Pſalm. 51.9. 19 *Fruemini*] non autem fruentur & conſument extranei: ut ſupra ver. 7. 20 *Gladio conſumemini*] vos ipſi, ac non tantùm terra veſtra exhaurietur: prout actum eſſe poſtea temporibus Achazi legimus 2.Chron. 28. *Os Jehovæ*] in lege ſua, Levit. 26.& Deut.28. 21 *Quomodo*] quarta pars reprehenſio; quam tum demum adhibet Deus, cùm Judæi neque ad reſipiſcentiam adducti ſunt, neque ad æquam illam diſceptationem oblatam a Deo, ſuprà 18. Eſt autem tota hæc reprehenſio pathetica per comparationem temporum inter ſe: prius (inquit) fideliter audiebant, ſapiebant, officium & jus colebant, aut denique reſipiſcebant moniti: nunc autem ut procaciſsima meretrix, aut ſceleratiſsimus quiſpiam homicida, reſipiſcentiam fugiunt perfricta fronte; monentem Deum non audiunt, ac potius prophetas revocantes mulctant; ut de Joaſcho & Amatzja legimus, 2. Chron.24.20.& 25.15. *Pernoctabat*] id eſt dies noctesque colebatur. 22 *Argentum*] allegoria exponens univerſam optimatum corruptionem & omnium ordinum, quam ſequens ver. exponit: ſic Jechezkel. 22.18.& 19. h Heb. *eſt*. 23 *Socii furum*] probatis, & participatis furtis: ut Hoſche 6.9. *Amat munus*] ut Exod.23.8.& Deut.16.19. 24 *Propterea*] ultima pars: qua Deus oſtendit ſe invitum tandem eò pertrahi, ut immorigeros ac ne audientes quidem & præfractos Judæos, tanquam hoſtes conjuratos, verberet, hoc verſu. quorum verberum uſus & effecta ſequentibus exponuntur. *Domini*] qui ſe prius non tantùm ut patrẽ, ſed etiam ut æqualem Judæis ſtiterat, verſu 18. nunc autẽ judicis partes aſſumit, quas æterna potentia ſua exequatur in contemptores ſui fœderis gratuiti; quò ſpectant omnia hæc Dei epitheta. *Conſolationem*] humanitus dictum; ac ſi Deus ex offenſis acceptis contriſtaretur,& levamen ex ultionibus perciperet.

25 ᵉNam

25 Nam referam] expolitio allegorica judicii & ultionis, quam sumpturum se dixit Deus, superiore versu: subduxeram, inquit, ferulas meas, de quibus sup. ver. 5. & sequentibus; sed eas, & graviores eis repetam atque impartabo.
Ut defæcem] id est, ut manu mea, tanquã artifex, eos qui improbi sunt a probis separem, refundendo totam rempublicam velut adulterinum nummum: sic Jirmejæ 9.7. & Maleaci 3.3. atque hic generalis est afflictionum effectus, quas denuntiat Deus propter duplicem usum qui deinceps exponitur.

25 Nam referam manum meam contra te, ut defæcem [i] sua purgatione scorias tuas: & amovebo [k] totum stannum tuum:

26 Restituamque judices tuos sicut primũ, & consiliarios tuos sicut principio; postmodũ [l] vocaberis civitas justa, urbs fidelis:

27 Tzijon judicio redimetur, & reduces ejus justitia.

28 [m] Fragmenta autem defectorum & peccatorum pariter; ac derelinquentium Jehovam, deficient:

29 Nam pudefient propter lucos quos desyderastis, & erubescetis propter hortos quos elegistis,

30 Cùm eritis similes quercui defluenti folio suo; & similes horto, cui nulla est aqua.

31 Eritque fortissimus quisque velut stuppa, & opus ejus velut scintilla; ardebuntque ambo pariter, adeò ut nullus possit extinguere.

i Heb. *secundum suam purgationem.* k Heb. *omnia stanna tua.*
26 *Restituamq;*] prior usus, instauratio & reformatio totius reipub. atque Ecclesiæ, disparatis improbis, duobus versibus. *Judices tuos*] id est, summatum ordines, ad quos utraque administratio pertinet, & quibus corruptis non potest totus etiam privatorum status non esse corruptissimus. l Heb. *vocabitur tibi civitas justitiæ.* *Vocaberis*] id est, re ipsa eris, & diceris, agnosceris; ea quæ antè fuisti, supra ver. 21. 27 *Tzijon*] brevis occupatio, qua propheta docet nihil esse quod sibi propterea Ecclesia arroget, aut homines ulli: nam totum illud opus a Deo esse, qui judicio suo bonos disparat a malis, & servat propter justitiam suam. *Judicio*] illo quod denuntiavit versu. 25. *Reduces*] id est, quicunque a peccatis suis revertentur ad Deum vivum, abducti judiciorum sensu & exemplis ad resipiscentiam. *Justitia*] qua Deus justissimè præstat bona omnia quæ promisit verbo, ut Psalm. 31.16. m Heb. *fragmentum, zeugmaticè.* 28 *Fragmenta*] secundus usus contra improbos, qui hoc versu per eandem allegoriam metallorum enuntiatus, sequentibus explicatur. nam fragmenta vocat particulas & rejectamenta scoriæ, quibuscum improbi comparantur. *Deficient*] id est, conflagrabunt omnino, & gravitate ignis divini consumentur. 29 *Nam pudef.*] ætiologia a vanitate idolorum, quibus confidunt improbi: consumentur, inquit; nam non poterunt dii ipsorum juvare ipsos. *Lucos*] diis illorum consecratos; prout legimus Huzzijæ & aliorum temporibus excelsa non amota fuisse, 2. Reg. 15.4. & 16.4. *Desyderastis*] apostrophe ad populum, gravius exprimens ipsius idolomaniam: cujusmodi Apostrophæ leguntur in Prophetis passim. *Elegistis*] non acquiescentes loco quē elegi, Deu. 12. 5. & 2. Chro. 6.6. 30 *Cum eritis*] .i. infelicissime marcescetis & exarescetis; ut illas ipsas arbores & excelsa videtis marcescere, in quibus idola colitis. Exponit enim propheta his duobus ver. rationem qua Deus improbos perditurus est: primum, inquit, sua ipsorum infirmitate peribunt, hoc versu; deinde qui volent robore experiri cum Deo, suo robore se conficient ipsi, sequente versu. 31 *Eritq;*] id est, quisquis robore fretus reluctabitur, suo ipsius labore incendetur & conflagrabit, ut stuppa igne. *Ardebuntq;*] id est, peribit ipse cum opere suo, & suo ipsius gladio jugulabitur.

CAPUT II.

Propheta perspiciens obfirmatum populi animũ, provocat eum ad zelotypiã prænuntiata vocatione, fide, officioq; gentiũ: cum increpat vanitatis, avaritiæ & idololatriæ nomine: gravissima Dei judicia interminatur eventura in idola, & in populum, ac nominatim summos, infimos, viros & mulieres propter peccata ipsorum: pios verò & resipiscentes consolatur enuntiatis promissionibus de adventu Christi, in quo prædicit gloriosam fore Ecclesiam percepta sanctitate & vita ejus, remissione peccatorum & defensione singulari.

1 VERBUM quod [a] visione percepit Jeschahhja filius Amotzi, de Jehuda & Jeruschalaimis.

2 Erit ergo [b] ultimis temporibus, *ubi* constitutus fuerit mons domus Jehovæ in vertice aliorum montium, & elatus supra colles; ut confluant ad eum omnes gentes:

3 Eantque populi multi dicentes; venite, ut ascendamus in montem Jehovæ, in domum Dei Jahhakobi, ut doceat nos de viis suis, & ambulemus in itineribus ejus: nam Tzijone prodit doctrina, & verbum Jehovæ Jeruschalaimis:

4 Qui judicem aget inter gentes, & corripiet populos multos: ut tundant gladios suos in ligones, & hastas suas in falces; non attollat [c] gens una in alteram gladium, neque discant amplius bellum.

5 Domus Jahhakobi, [d] agite, ambulemus in luce Jehovæ.

6 Quandoquidem deseris populum tuum, domum Jahhakobi; quia pleni sunt ab oriente *malis*, & præstigiatores *sunt* ut Pelischtæi: denique natis alienigenarum acquiescunt;

7 Et repleta est terra illius argento & auro, & [e] infinitis thesauris; repletaque est terra illius equis, & infinitis curribus;

8 Repleta est etiam terra illius idolis; operi manuum suarum quisque incurvant se, illi quod fecerunt digiti ipsius;

9 Et se deprimit plebeius homo, seque demittit vir præstans: propterea ne parcito istis.

10 Ingredere in aliquam rupem, & abscon de te in ipso pulvere; propter pavorem Jehovæ, & propter decorem excellentiæ ejus:

1 *Verbum*] hanc inscriptionem ad tria capita pertinere constat, quibus Jeschahhja secundò Judæos docet voluntatem & judicia Dei, piosq; erigit promissionibus. Videtur autem huic concioni habendæ data esse occasio a pervicacia Judæorum, quos superior concio nihil affecerat. Quamobrem ut eos qui neque bonis allici, neq; malis absterreri a peccando poterant, alieno exẽplo provocaret; proponit Jeschahhja primùm doctrinã de Evangelica vocatione gentium, tribus ver. deinde Judæos ab exemplo illius prophetiæ provocat, ver. 5. & ne iniquè eos provocare videatur, gravissimã peccatorũ enuntiationem adhibet, a ver. 6. ad 9. tertiò evictis peccati, interminatur judicia Dei severissima in populum, & idola, a ver. 9. ad 19. quæ judicia postea exornantur sigillatim usque ad caput 4. postremò concludit suam concionem elegantissima consolatione piorũ a promissionibus Dei, capite 4. a Heb. *vidit.* *De Jehuda*] nam quod vocatio gentium in ipso limine posita est, propter Judæos fiebat; ut hoc pacto, si fieri posset, adducerentur ad resipiscentiam: ut Deuteron. 32.21. & Rom. 10.19.

2 *Erit ergo*] quasi dicat, quandoquidem superiore concione nihil effectum est apud vos, sed permanetis in peccato; propterea gentes assumet Deus: paralepsis in scripturis usitatissima.
b Heb. *in extremitate dierum.*
Ultimis temporibus] nimirum Christi adventu, & doctrina Evangelii, qua tandem revelatum est & explicatum totum consilium Dei in Christo.
Ubi constitutus] id est, ubi Ecclesia Dei prædicatione verbi ipsius velut spectanda exhibebitur & cognoscenda in oculis omnium: allegoria, qua comparat Propheta Ecclesiam Dei civitati in monte omnium editissimo positæ; unde fax Evangelii totum orbem & ipsas montium angustias perlustrare possit, ac proinde omnibus innotescere.
3 *Eantq;*] id est, accedant fide per charitatem operante ad Deum colendum, audiendum, & obsequendum ei in Ecclesia.

Nam] ætiologia cur gentes ad Ecclesiam tantùm sibi confluendum esse profiteantur: nam (inquiunt) nusquam alibi doctrina verbumque Dei salutare exaudiri potest: tantùm in Ecclesia est, & ab ea in pios omnes derivatur, prout illa est columna & stabilimentum veritatis, 1. Tim. 3.15. vide in ver. 6. 4 *Qui judicem*] .i. omnes inter se quamvis alienissimas conciliabit, adductas ad unum Deum, unam fidem, unum baptisma, unum corpus, & unum spiritum, id est, Ecclesiam unam & & vocatas in unam spem vocationis suæ: Ephes. 4.4. quo argumento studebunt servare unitatem spiritus per vinculum pacis: quod hîc allegoricè pro temporum ratione Jeschahhja prænuntiat. c Heb. *gens in gentem.* *Neque discant*] sed studeant paci, Ephes. 4.3. 5 *Domus*] secunda pars, exhortatio, Judæos revocans a viis suis pravis ad bene utendam præsentem lucem, ut Joan. 12.35. cui ex adverso respondet dehortatio infrà 3.1. d Heb. *venite & ambulemus.* 6 *Quandoquidẽ*] reprehensio ætiologica, sive causam explicans tum superioris prophetiæ de vocatione gentium, tũ hortationis proximæ ad Judæos; qua docet propheta utriusq; causam esse positam in sceleribus illorum, & indignatione Dei ipsos propter scelera reprobante: vide Rom. 9. & 10. & 11. Enuntiatur autem hic locus per apostrophen ad Deum, velut certissimum testem & vindicem scelerum quæ inficiabantur Judæi, ad exaggerandam reprehensionem. *Deseris*] id est, jam jam præstò es, ac velut in procinctu, ut abjicias populum tuum; quod flagellis tuis (de quibus suprà capite 1.) ex parte ostendisti. *Quia pleni sunt*] quasi dicat, ex omnibus populis finitimis & circumstantibus omne genus scelerum hauserunt studiosissimè, & in regione sua accumularunt: nam Syros & Mesopotamienses (quos nefariis artibus abundasse vel una historia Bilhhami docet) ab oriente esse, & Pelischtæos ab occidente docet propheta infrà 9.12. *Natis alienigen.*] id est, non acquiescunt doctrinæ & verbo Dei, quod gentes amplexaturæ sunt, suprà ver. 3. sed extera omnia præferunt simplicitati divinæ legis. 7 *Et repleta*] id est, exterorum studiis abducti non dant operam regno Dei; sed pecuniæ, opibusque & humanis viribus. e Heb. *non est finis thesauris illius: & non est finis curribus illius.*
8 *Repleta est*] id est, exteris studiis abrepti, & locupletati, sua abundantia in dedecus Dei & idololatriam abutuntur: ut Hosche 2.8. 9 *Et se*] id est, omnes sunt idololatræ, tum infima tum summa conditione homines. *Propterea*] epiphonema patheticum, quo Propheta exardescens zelo gloriæ Dei judicium ipsius severissimum in idololatras imprecatur, qui non acquieverint domui Jahhakobi, & se ad lucem Jehovæ converterint. 10 *Ingredere*] tertius locus, interminatio gravissimorum judiciorum Dei in Judæos pertinaces, & idola ipsorum. Sunt autem hujus interminationis partes duæ: una est prolepsis sive propositio summa istorum judiciorum, usque ad versum 20. altera est ἐξεργασία sive exornatio prolepseos, explicans copiosiùs singula ipsius membra, ὕστερον πρότερον: primùm enim judicium idolis denuntiatur, usque ad finem capitis; deinde hominibus, capite 3. Incipit autem hæc comminatio a vehementissima apostrophe ad populum; cùm Propheta per Sarcasmum, superbum & præfidentem populum exagitat certissima fiducia judiciorum Dei. quasi dicat effuge (si potes) manum horrendam Dei, aut terribilem conspectum ejus; sed non succedet: ut ostendit subjectio sequentis versus.

11 *Oculis altis*] ſubjectio ſuperiorem Sarcaſmum explicans, & conatus humani vanitatem: ut infra 8.10.

f Heb. *altitudinis.*

Die illa] id eſt, tempore illo, quod octo ſequentibus verſibus exponitur: videlicet cùm in homines judicia exercebit, uſque ad verſum 17. & in idola ipſa, ver. 18.

12 *Superbum*] epitheton eorũ qui verbo Dei non acquieſcentes extera ſtudia conquirunt, mundo hærent, & idola anteponunt Deo, quod ſuprà exprobravit Propheta a verſ. 6.

Ut demittatur] prout confirmatur verſ. 17.

13 *Contra omnes cedros*] id eſt, homines quamvis valentiſſimos, munitiſſimos, &c. quæ allegoricè quatuor verſib. ſubjiciuntur.

Robora] ut ſuprà 1.30.

16 *Naves oceani*] id eſt, homines opulentiſſimos & ornatiſſimos, allegoricè.

g Heb. *deſyderii.*

h Heb. *altitudinis homo.*

11 "Oculis [f] altis homo demittetur, & deprimetur altitudo hominum: editusque erit Jehova ſolus " die illa:

12 Cùm dies erit Jehovæ exercituum contra omnem "ſuperbum & excelſum; & contra omnem elatum," ut demittatur,

13 Et" contra omnes cedros Libani celſiſſimas & elatiſſimas, & contra omnia" robora Baſchanis,

14 Et contra omnes montes celſiſſimos, & contra omnes colles elatiſſimos,

15 Et contra omnem turrim altam, & contra omnem murum munitum,

16 Et contra omnes "naves oceani, & contra omnes imagines [g] deſyderatiſſimas:

17 Tunc deprimetur [h] altus homo, & demittetur celſitudo hominum; editusque erit Jehova ſolus die illo:

18 " Idolorúmque *celſitudo* penitus "tranſmeabit;

19 Cùm "venient in ſpeluncas rupium & in hiatus pulveris: propter pavorem Jehovæ & propter decorem excellentiæ ejus, cùm ſurget ad violenter exagitandum hanc terram.

20 " Tempore illo abjiciet homo "idola argentea ſua & idola aurea ſua; quæ fecerunt quiſque ſibi ad incurvandum ſe *illis*," talpis & veſpertilionibus.

21 Ingrediendo in cavernas rupium & in ſcopulos petrarum; propter pavorem Jehovæ & propter decorem excellentiæ ejus, cùm ſurget ad violenter exagitandum hanc terram.

18 *Idolorumq;*] altera pars divini judicii, ut dictum eſt in verſum 11. *Tranſmeabit*] id eſt, mutabitur planè & abolebitur illorum dignitas, in quam falſa hominum opinione evecta ſunt. 19 *Venient*] idololatræ fugientes a judiciis Dei, abjectis idolis ſuis, ut ſeq. verſus exponit. 20 *Tempore illo*] ἐργασία ſive exornatio poſterioris membri prolepſeos, de perditione idolorum: ut obſervavimus in verſum 10. *Idola argentea*] quæ viſum hominum ſuperſtitioſorum afficiunt dignitate ſua. *Talpis & veſpert.*] quaſi dicat, cæcis & luſcitioſis, nihil aut perparum videntibus: ironia lepida.

Caput III.

1 *Abſtinete vos*] tranſitio ad ſecundũ locum prolepſeos de judicio Dei in homines contumaces, per dehortationem ex adverſo reſpondentẽ hortationi quæ propoſita eſt ſuprà 2.5. quaſi dicat, Deo adhæreſcite & toti pendete ab ipſo, non ab hominibus.

1 "ABSTINETE vos ab ipſo homine," cui halitus *eſt* in naſo ipſius: nam " qua in re æſtimandus eſſet?

2 "Nam ecce dominus ille Jehova exercituũ amoturus eſt Jeruſchalaimis & a Jehuda "ſcipionem & bacillum; omnem ſcipionem "panis, & omnem ſcipionem aquæ.

3 "Potentem & bellatorem; judicem & prophetam," ſagacemque ac "ſenem:

Cui halitus] i. qui infirmiſſimus eſt, cujus vita eſt fumus, ac proinde nulla ex parte eſt cum Deo omnipotente comparandus. *Qua in re*] q.d. quid eſt homo? quid eſt homini? aut quid ineſſe poteſt tantùm, quod non intereat ex ſe, aut amittatur per voluntatem Dei momento uno? ſic poſita theſi deinceps tranſit Jeſchahhja ad hypotheſin, & Judæis hoc dictum accõmodat toto capite. 2 *Nam ecce*] exornatio prioris membri prolepſeos judicium Dei hominibus accommodans, ut dictum eſt ſuprà 2.10. Docet enim propheta judicium Dei longè latéque Judæam totam pervaſurum, ſummos, infimos, viros, & mulieres, bona, & corpora: viros quidem, uſque ad verſum 17. mulieres verò, inde ad finem uſque; poſtquam de bonis & rerum omnium poſſeſſione ac uſu actum eſt, hoc verſu. Hęc autem judicia non uno tantùm certo tempore effecta ſunt, cùm ea jam inde a ſuis temporibus cœpiſſe Propheta docuerit ſuprà 1.5. & ſequentibus; ſed ad tempora omnia conſequentia pertinent, quibus omnia hæc mala mutationéſque Judæi perpeſſi ſunt, uſque ad plenum rejectionis tempus. *Scipionem*] id eſt, quicquid pertinet ad vitam hominum ſuſtentandam, & magnum, & parvum: metaphora. *Panis*] id eſt, cibi & potus, ſynecdochicè. 3 *Potentem*] denuntiatio continens tum judicium divinum in perſonas; cujus genera ſunt hæc, amotio perſonarum aptarum, duobus verſibus; inſtitutio ineptarum ad adminiſtrationem, & ἀταξία illius conſequens, ver. 5. & 6. & ἀναρχία, ver. 7. & 8. tum confirmationẽ juſti illius judicii, ver. 10. & ſequentib. *Sagacemq;*] vide in Proverb. 16.10. *Senem*] judicio, ac non ætate tantùm: quomodo pueri poſtea ſunt accipiendi, ver. 5. & 13.

4 Præfectum quinquagenis, & [a] honorabilem; conſiliariumq; ac [b] peritum artificem, & intelligentem eloquentiæ.

5 "Daturus autem ſum (*inquit*) pueros principes eorum, qui facinoroſè dominentur in eos.

6 Ita opprimet in populo [c] alter alterum, quiſque proximum ſuum: ſuperbient puer in ſenem, & vilis in honoratum.

7 "Si prehendat quis " fratrem ſuum e domo paterna ſua, *dicens*, " veſtis eſt tibi, ductor eſto nobis;" ut ruina iſta ſub manu tua ſit:

8 [d] "Jurabit die illo dicendo, " non eſſem obligaturus," etiã domi meæ non *eſt* panis neq; veſtis: ne ponatis me ductorem populi:

9 " Cùm corruerint Jeruſchalaima & Jehuda ceciderit: " quia lingua eorum & actiones eorum ſunt adverſus Jehovam, ad exacerbandum oculos " gloriæ illius.

10 " Obfirmatio vultus eorum teſtatur contra ipſos, cùm peccatum ſuũ " ſicut Sedom enuntient, non celent: " væ animo ipſorum, quia afficiunt ſe ipſos malo.

11 "Dicite juſto, bene eſſe; nam fructu actionum ſuarum fruituros eſſe.

12 "Væ, "improbo malè eſt: nam retributio manuum ipſius eſt futura ipſi.

13 " Populum meum opprimentium quiſque "eſt parvulus, & fœminæ dominium exercent in eum: Popule mi," qui ducunt te, ſeducunt; & viam itinerum tuorum "tegunt.

14 "Siſtit ſe ad litigandum Jehova, qui conſiſtit ad judicandum populos:

15 Jehova ad judicium advenit contra "ſeniores populi ſui & principes ejus; " at vos

a Heb. *elatũ facie.*

b Heb. *ſapientem artificum.*

5 *Daturus*] ineptorum regum & principum inſtitutio, efficiens ἀταξίαν ſequentis ver. ut diximus verſu 3.

c Heb. *vir virum.*

7 *Si prehend.*] ἀναρχία, tertius maledictionis locus, ut diximus ver. 3.

Fratrem ſuum] ad quem ex lege deferendus erat principatus, Deut. 17.15. & qui eodem jure fratres ſuos tenebatur vindicare multò magis in publicis calamitatibus, ſi facultate inſtructus eſſet, quàm in privatis, quarum præceptum habetur Levit. 25.

Veſtis] id eſt, facultate ampliore inſtructus es: ſynecdoche.

Ut ruina iſta] id eſt, ut manum admoveas ad labem reipublicæ noſtræ curandam & inſtaurandam: metaphora a ſtructoribus, qui collectis ruderibus faciunt opus redivivum.

d *tollet manũ:* ſynecdoche: vide Gen. 14.22

8 *Jurabit*] id eſt, ejurabis magiſtratũ, adducta imbecillitate & tenuitate ſua.

quaſi dicat, neminẽ invenient Judæi qui defenſionem ipſorum in ſe velit recipere: ita a Deo abjecti, ab exteris preſſi, & a ſe ipſis confecti erunt mutuis inter ſe diſſidiis & ſeditionibus. *Non eſſem obligat.*] id eſt, non poſſem curare aut ſanare vulnera veſtra: metaphora a re medica. *Etiam domi meæ*] id eſt, ne meis quidem difficultatibus domeſticis poſſem conſulere; quanto minus ſuſcipere veſtras? 9 *Cùm corruerint*] id eſt, cùm ſtatus publicus ſemel labefactatus fuerit: prout factum eſt inprimis inde a temporibus Alexandri magni. *Quia lingua*] ætiologia a blaſphemiis Judęorum & peccatis in Deum: qua tranſitus comparatur ad confirmationem denuntiati illius judicii. *Gloriæ*] id eſt, Dei illius qui & in ſe ipſo glorioſus eſt, & glorificandus a nobis, atque adeò ſe in improbis glorificaturus. 10 *Obfirmatio*] confirmatio juſti illius judicii Dei quod propheta denuntiavit, a Judæorum obduratione in peccatis: quorum proinde damnationem ſtatam eſſe docet: primum a naturali judicio & conſenſu omnium, bonis bene eſſe oportere, & malis male, tribus verſibus; deinde a juſtitia Dei jam jam adverſus populum diſceptantis opere & verbo, verſ. 13. & tribus ſeq. *Sicut Sedom*] id eſt, palàm, pertinaciſſimè & impudentiſſimè, ut de Sedomitis dicitur Gene. 13.13. & 19.5. *Væ animo ipſorum*] quaſi dicat, non poſſunt iſtis non evenire mala, qui in mala ultrò projecti ſunt, & ſibi fabricantur mala. 11 *Dicite juſto*] amplificatio proximè præcedentis ſententiæ a cõtrario, qua Jeſchahhja reprehendit ſecuritatem Judæorum ſecunda omnia ſibi pollicentium: ne dicatis, inquit, vobis bene fore, qui injuſti eſtis; nihil ad vos pertinent promiſſiones juſtis factæ; ſed eas potius juſto concedite: vide Deut. 29.18. & 19. 12 *Væ*] exclamatio pathetica denuntiantis graviſſimas calamitates exitiumque injuſto populo. *Improbo malè eſt*] utcunque ſibi de rebus præſentibus gratuletur. 13 *Populum meum*] ſecundus confirmationis locus a juſtitia Dei: in quo propheta primùm introducit Deum exponentem populo ſuo indigniſſimam adminiſtrationem publicam civilem & Eccleſiaſticam, ſingularemque depravationem omnium, hoc verſu: deinde pertinaces obfirmatoſque conteſtantem, tribus verſibus ſeq. *Eſt parvulus*] conſilio, judicioque, ut ſuprà ver. 5. q.d. non magis ſapiens, conſilio, judicio, & adminiſtratione valens, quàm parvulus: aut ſuarum cupiditatum potens, quàm mulier. *Qui ducunt te*] id eſt, ſacerdotes & Levitæ, quorum officium eſſet docere te in lège & luce Jehovę: ut Deut. 17.9. & 33.10. *Tegunt*] id eſt, celant te doctrinam legis, in qua tibi eundum eſſet, neque recedendũ dextrorſum aut ſiniſtrorſum, Deut. 5.32. ſic accipitur hoc verbum Numeror. 4.20. 14 *Siſtit ſe*] deſcriptio Dei comparentis ad conteſtationem Judæorum, ſumpta a re forenſi: Judex, inquit, totius terræ (ut vocat Abraham Gene. 18.25.) jam prętò eſt, ut contendat cum populo. Hinc autem incipit ſecundus locus, nimirum conteſtationis, ut diximus ſuperiore verſu. 15 *Seniores*] officio & dignitate, quamvis re ipſa cum pueris & mulieribus comparandi. *At vos*] Dei conteſtantis verba per paralepſin, quaſi dicat, veſtrum erat ſeniorum, & verorum principum munere perfungi (de quo Exodi 18. & Deuteron. 1.) non autem puerorum modo, aut mulierum inſoleſcere: at vos, &c. Continet autem hæc conteſtatio crimina duo, vim factam alienis bonis, hoc verſu; & injuriam perſonis, ſequente verſu.

depaviſtis

depavistis hanc vineam, rapina pauperis *est* in domibus vestris.

16 Quid vobis *est*, quòd conteritis populum meum & faciem pauperum commolitis: dictum domini Jehovæ exercituum.

17 "Præterea ait Jehova; eò quòd" altæ sunt filiæ Tzijonis,& ambulant [e] "extento gutture,& "nutantes oculis: [f] continenter minutis passibus incedunt,pedibusque suis "compeditas agunt:

18 Idcirco scabie afficiet dominus "verticem filiarum Tzijonis,& Jehova "pudendum earum nudabit.

19 Tempore illo amovebit dominus ornamentum istud "periscelidum; " ocellataque opera,& "lunulas,

20 Myrothecidia,"catellasque, & "bracteolas.

21 Tiaras,& armillas,redimiculaq;, [g] "bucculasque "& amuleta.

22 Annulos,& [h] "monilia naso impendentia,

23 "Syntheses vestium, & amicula, & ventralia,& "aciaria,

24 Speculaque,& "sindones,& mitras, & carbasa,

25 Eritque "loco aromatis *ut* existat "tabes, & loco cinguli "dissolutio, & loco operis [i] pexi"calvitium, & loco " segmentatæ cicladis cinctus cilicii;"ustio loco pulchritudinis.

26 "Homines tui gladio cadent, etiam [k] potentes tui bello.

17 *Præterea*] secundus locus judiciorũ Dei contra mulieres, ut diximus supra in versum 2. in quo exponuntur primùm causa,mollities effœminatissima quę indicium est infiniti luxus,ut ostenditur Deut.28.56. deinde judicia trium generum: quòd delicias suas amittent,versibus septem sequent. quòd malis gravissimis, durissimisque afficientur,vers.25.& quod sui erigendi facultatem nullam neque viri neque mulieres deinceps consequentur, tribus ultimis.

Altæ sunt] id est, elatæ animo, quod sequentibus signis ostenditur.

e Heb. *extenta guttur.*

Extento gutture] id est,exerto, ut erectis cervicibus ostentent frontem.

Nutantes oculis] id est,suis ulctationibus lasciviam suam facientes palam.

f Heb. *eundo & parvulas agendo incedunt.* *Minutis passibus*]id est,minutim & numerosè passus conserunt, ut natare potiùs summa terra quàm ambulare videantur. *Compeditas agunt*]id est,leges numerorum & gressuum modulos observant, ut in saltationibus cinædi faciunt:quasi compedes semper obtinerent,quibus ad modificandos asturconum & tolutariorum gressus utuntur veterinarii. donec modulis assue facti sint: prout hodie videmus heri, cùm muli aut equi tolutim incedere docentur. 18 *Verticem*]quem superbè extollunt,& ornant mollissimè. *Pudendum earum*] ac non tantum pedes, quos suis modulis & sua arte dissimulabant incedentes. 19 *Periscelidum*] id est,ornamentorum crurulium quibus ad pedes alligatis discebant modificare gressus, ut diximus superiore versu. *Ocellataq;*] ut sunt reticula, & quæcunque raro texto confecta sunt,ut sint translucida; impudicarum ornamenta. *Lunulas*] ut Judic 8.21. 20 *Catellaq;*] pendentes de collo,aut pro cingulis impositas. *Bracteolas*]sive roramenta auri & argenti, ut Capitolinus vocat in Aelio Vero,id est,tenuia veluti foliorum segmenta ex auro vel argento , quæ vestibus ita appenduntur, ut quasi stellæ in oculis micent continuo motu , unde nomen apud Hhebræos habent. g Heb *domos animæ.* 21 *Bucculas*]id est,superba illa aulicarum instrumenta, quibus os suum contegunt velut pastomidibus: est enim os meatus animæ sive anhelitus, cujus obex propterea Hhebræis domus animæ appellatur. *Et amuleta*] Hhebræa vox ab incantando & excantando dicitur: quod cum ea criminatione convenit, qua Propheta usus est suprà 2.6. quamobrem amuleta visum est reddere. h Heb *monilia nasi.* 22 *Monilia naso imp.*] id est, fronti imposita , cujusmodi ferè baccata gestari solent.
23 *Synthesis vestium*] id est, multiplicem mundum muliebrem vestimentorum, ad varietatem & mutationem frequentem. *Aciaria*] sive (ut Græci vocant) ῥαφιδοθήκας, quibus acus & aciculæ infigi aut includi solent. 24 *Sindones*] id est,suppara e lino Aegyptiaco : quamobrem etiam Tyriæ sindones veteribus poëtis dictæ sunt. 25 *Loco aromatis*] id est, unguentorum, & odoramentorum quibus diffluunt. *Tabes*] tum loco mollis unguenti corpora illatum infestans, tum aërem fœtore corrumpens odoramentorum loco.
Dissolutio] nimirum cinguli , ita ut laceræ sint mulieres, nudæ, atque turpes.
i Heb *continentis, id est, ita pexi ut continens esse videatur.* *Calvitium*] id est, deformitas summa: quia coma mulieri est gloriæ, 1. Corinth.11.15. quasi dicat, tam graves erunt ærumnæ & calamitates publicæ priva æque , ut puellæ comam sibi avellant præ luctu, & ultro gloriam suam & ornamentum a se abjiciant.
Segmentatæ cycladis] hanc interpretationem ipsa nominis Hhebraici notatio nobis subministrat. Est enim compositum ex nomine frustum sive segmentum significante,& altero significante orbem sive rotunditatem: quamobrem intelligimus hac voce, illa mulierum luxuriosarum ornamenta , quæ cùm induenda sunt, a capite primùm inseruntur , & demissa inde supra femora ita constringuntur in speciem cinguli, ut tota cyclas, id est, segmentatus ille orbis ad imos usque talos dependeat ex angusto latus, & ima sui parte velut quoddam tintinnabulum spatium amplissimum circumscribens; quod genus vestimentorum novum non esse ex Græcis autoribus constat. *Ustio*] id est, pro eo quod colebant faciem suam venustatis causa & a solis cœlique injuriis studiosè defendebant,trahentur & rapientur foras ab hostibus , retectæque soli exponentur atque torrefient. 26 *Homines tui*]. secundum judiciorum genus , ut observatum est suprà in versum 17.per apostrophen ad Tzijonem. k Heb. *viri potentiæ tuæ.*

27 Quamobrem mærentibus & lugentibus "portis illius ; cùm "expurgata "desidebit in terra ,

28 "Prehendent septem mulieres virum eundem tempore illo,dicendo; cibum nostrum comedemus,& vestimentum nostrum induemus: tantummodo [l] "vocemur de nomine tuo,"aufer probrum nostrum.

27 *Portis*]id est, finibus omnibus Judææ,synecdochicè.

Expurgata] id est, exhausta incolis & bonis,dirutaque ædificiis ; quo modo affecta terra lugere dicitur per prosopopeiam.

Desidebit in terra] nimirum Tzijon lugens calamitatem suam ; [illegible] : ab usu lugentium, qui solebant in terra sedere atque recumbere , ut 2. Schemuel. 12. 16. Ijobi 1.20 & 2.13. 28 *Prehendent*] id est, tanta erit penuria virorum , tanta desolatio mulierum, ut ne unus quidem vir in septenas familias inveniri possit. Amplificatur autem hæc desolatio tribus conditionibus iniquissimis: una, quòd mulieres ambituræ sint & præhensuræ virum ; altera , quòd victum & res omnes necessarias ipsi oblaturæ, quod proprie virorum officium est : tertia,quòd plures contra jus, morem, & ingenium in virum unum consensuræ. l Heb *invocetur nomen tuum super nos.* *Vocemur*]id est,duce nos, maritus esto nobis. *Aufer*] id est,fac ut liberos suscipiamus ex te: nam probrosa olim erat ἀτεκνία.

Caput IIII.

1 [a] "TEMPORE illo erit " germen Jehovæ gloriæ & honori ; & "fructus ipse terræ excellentiæ & ornamento [b] "superstitibus Jisraëlis.

2 "Erit enim *ut* qui relictus fuerit Tzijone, & residuus Jeruschalaimis, sanctus [c] dicatur; "quisquis adscriptus fuerit illi vitæ Jeruschalaimis:

3 "Cùm laverit Dominus excrementum filiarum Tzijonis , & [d] cædes Jeruschalaimorum abluerit e medio ipsorum; "spiritu judicii & spiritu sublationis.

4 "Creabitque Jehova super unumquodque habitaculum montis Tzijonis, id est, super "convocationes ejus, "nubem interdiu , fumumq;, & splendorem ignemq; [e] flammantem noctu : nam "super totam gloriam *erit* "protectio:

a Heb. *die.*

1 *Tempore illo*] conclusio totius concionis, ut observatũ est supra 2.1. continens duo promissionum genera ; unum de justitia , sanctificatione,redemptione,& gloria, quam Ecclesia percipit in Christo,usq; ad versum 4.alterum, de æterna fide & defensione ejus, duobus sequentibus.Tempus autem illud intelligendũ est, quo Christus judicia ante denuntiata effecit, & suo adventu populum suum purgavit, infrà ver.3.

Germen Jehovæ]id est,Christus Jehova, infrà vers.4.qui intermortuo regno Dei propemodum,excitatus est a Deo patre & submissus , velut germen e radice repullulans. alii pro Ecclesia repullulante accipiunt ex reliquiis Jisraëlis, hoc sensu, Ecclesia e reliquiis Jisraëlis collecta erit ornatissima; alii pro donis spiritualibus quæ Jehova in Ecclesiam profundit : sed cum proprium apud Prophetam nomen Ecclesiæ sit Jisraël aut reliquiæ Jisraëlis, hoc versu, & sequent. præterea gratiæ sive dona Dei evidentissimis verbis exprimantur, deinde hoc proprium sit attributum Christi,quod deinceps procedente tempore copiosius exposuit idem Propheta infrà 11.cujus summam hoc caput continet ; interpretationem hanc aliis prætulimus:denique ipsa quoque verborum consecutio simplicius ita construitur, quam si dixeris,erit germen Jehovæ reliquiis Jisraëlis, id est, germinabunt a Jehova : dona verò nusquam sic appellantur , sed Christus ipse hanc appellationem & cognatas obtinet infrà 11.1. Jirmejæ 23.5.& 33.15. Zecarjæ 3.8. & 6.12.
Fructus ipse] epitheton Christi, qui ex radice penè mortua subolescens , cum surculo comparatur qui e terra enascitur, quod infra cap.11.copiosius exponitur.
b Heb. *evasioni.* *Superstitibus*].i. Ecclesiæ. 2 *Erit enim*]expositio rationum, quibus Christus gloriam collaturus est in Ecclesiam suam. Sunt autem duæ; Justitia & sanctitas illius quæ efficitur nostra ad vitam æternam, hoc versu ; & remissio peccatorum atque abolitio, ver.sequente. c Heb. *dicatur ei, impersonaliter : ut suprà 1.26.* *Quisquis adscriptus*] id est, ordinatus ad vitam æternam ex decreto Dei: ut loquitur Lucas Act.13.48. 3 *Cùm laverit*] i.malum ex Ecclesia sustulerit, tum paleam exurendo igne inextinguibili, tum suorum peccata ventilando atque perpurgando spiritu sancto & igne : ut Joannes prædicabat Matth. 3.& alibi. d Heb.*sanguines.* *Spiritu judicii*] id est,spiritu divino suo, qui unus omnia scrutatur, 1.Corinth. 2. 10. ac proinde solus justissimo judicio omne malum tollit e populo Dei : quamobrem ignis in scripturis appellatur ab officio suo . 4 *Creabitq;*] alterum genus gloriæ , nimirum fides & defensio æterna quam obtinemus in Christo , ne unquam de vita, cui adscripti sumus, decidamus; sed sine metu e manu inimicorum nostrorum liberati serviamus ipsi cum sanctitate & justitia in ipsius conspectu cunctos dies vitæ nostræ, Lucæ 1.74. *Convocationes*] id est,singulos cœtus Ecclesiasticos, qui omnes ad Tzijonem spiritualem pertinent. *Nubem interdiu*] allegoria respiciens ad signum illud aspectabile præsentiæ Dei quod prævivit Jisraëlitis proficiscentibus ex Aegypto , Exodi 13. 21.pro eo quod est, dux erit & defensor Ecclesiarum singularum , quæ undequaque confluent ad cœlestem Jerusalem. e Heb. *flammæ.* *Super totam gloriam*] decoremque excellentiam, & ornatum præstitum Ecclesiis , suprà vers. 1. Sensus est,proteget in Ecclesiis suis gloriosum ornatum suum, & dona sua propter nomen suum conservabit. *Protectio*]alludit ad tegmina quibus totum opus tabernaculi contectum erat,quod exponit sequente versu.

5 *Cujus protect.*] Id est, quemadmodũ tabernaculum olim circumtectum erat ab omnibus cœli injuriis, ita unaquæque Ecclesia(prout tabernaculum est & templum sanctum Domino) planè circummunietur adversus omnia mala studio providentiaque Dei.

5 *Cujus *protectionis* tugurium erit umbraculo interdiu ab æstu, & receptui atque latibulo ab inundatione & a pluvia.

Caput V.

Propheta per vineæ parabolam disceptat verbis Dei cum Ecclesia Judæorum; beneficia illius ingratumq́; istorum animum exponit: peccata ex avaritia, luxu, certaq́; malitia ab ipsis perpetrata exprobrat: maledictionem & ultionem suam singulis denuntiat: præcedentes calamitates iisdem peccatu tribuit, & gravissimas a Chaldæis venturas prædicit.

1 *Accinam*] Hujus capitis (quod Jeschahhja carmine cecinit ad exemplum Moschis Deut. 32.) summę partes sunt quatuor; prima est expositio priore parte hujus versus; secunda, narratio, usq; ad versum 7. tertia, denuntiatio generalis justorum judiciorum Dei in populum ingratum & rebellãtem Deo, inde usque ad vers. 25. quarta, singularis accommodatio judiciorum Dei præteritorum futurorumq́ue ad præsentem causam, inde ad finem usque. Etsi autem hoc caput nulla inscriptione a præcedentibus distinguitur; tamen quia summatim argumentum continet duarũ concionum præcedentium, seorsim visum est ponere, velut cõcionem disparatam.

Dilecto meo] id est, Christo sponso Ecclesiæ, cujus amicus & administer sum.

1 ACCINAM nunc *dilecto meo canticum dilecti mei, *de vinea ipsius: *vinea est dilecto meo [a] *in clivo uberrimo,

2 *Quam circummunivit, & elapidavit, consevitq; generosis vitibus, & extruxit turrim in ea, ac etiã torcular excîdit in ea: sed cùm expectasset ut ederet uvas, edidit labruscas.

3 *Nunc autem habitatores Jeruschalaimorum, imò viri Jehudæ singuli; *judicate quæso inter me [b] & vineam meam,

4 Quid faciendum amplius fuerit vineę meę quod non fecerim in ea. Quamobrem cùm expectassẽ ut ederet uvas, edidit labruscas?

5 *Jam itaq; , notum faciam nunc vobis quid facturus sim vineæ meæ; amovebo sepem ejus ut sit depastioni, disrumpam maceriam ejus ut sit conculcationi:

6 Et exponam eam desolationi; non putabitur, neque resarrietur, sed assurget sentis & vepres: insuper nubibus interdicam, ne demittant in eam pluviam.

7 *Cùm vinea Jehovæ exercituum sit domus Jisraëlis, & viri Jehudæ planta deliciarum ejus: & quamvis expectaverit *officium, ecce *pertinacia; justitiam *expectaverit*, ecce autem *clamor;

8 *Væ conjungentibus domum domui, agrum agro [c] adhibentibus; *donec nihil *amplius* sit loci, & efficiamini habitatores vos soli in media *hac terra.

9 [d] *Me audiente, Jehova exercituum *juravit: ne vivam*, nisi domus multę desolationi sint, magnæ & præstantes; adeò ut nullus sit futurus habitator.

10 Quin decem jugera *vinearum reddent *bathum unicum, & sementis *cori reddet *epham.

11 *Væ surgentibus summo mane, *ut* potum inebriantem sectentur; prorogantibus ad crepusculum usque, *ut* vinum incendat ipsos.

12 In quorum conviviis est cithara ac nablium, tympanum, tibiaq́ue ac vinum: *opus autem Jehovę non intuentur, & factum manuum ejus non consyderant.

13 *Idcirco *migrat populus meus, [e] quòd *expers sit scientiæ: & [f] honoratissimi ejus homines *sunt* *famelici, ac multitudo ejus aret siti:

14 Idcirco *dilatat sepulchrum [g] se ipsum, & distendit os suum [h] in immensum: ut descendat *decor illius & multitudo illius cum *tumultuatione sua, & qui exultat *in illa.

15 *Ita deprimitur homo plebeius, & demittitur vir præstans; oculique celsorum deprimuntur:

16 Et exaltatur Jehova exercituum judicio suo, & Deus fortis sanctissimus sanctificatur justitia:

17 Ut pascant *agni pro more suo, & vastitatibus pinguium *advenæ fruantur.

18 *Væ *trahentibus iniquitatem funibus vanitatis: & veluti denso fune plaustri, peccatum:

19 Dicentibus, *festinet, acceleret opus suum, ut videamus; & appropinquans adveniat consilium sancti Jisraëlitarum, ut experiamur.

20 Væ dicentibus de malo bonum esse, & de bono malum: statuentibus tenebras pro luce, & lucem pro tenebris; statuentibus amarum pro dulci, & dulce pro amaro.

e Heb. [illegible]*tibus.*

Donec] quasi dicat quorum avaritia adeò est insatiabilis, ut ne tum quidem satis habituri sint cùm nihil amplius supererit acquirendum, & totam terram soli omnibus expulsis possederint arbitratu suo. Hunc locum adducti distinctionibus Hhebraicis sic interpretamur.

Hac terra] cujus possessiones neque vendendæ, neque acquirendæ erant lege mancipii, Levit. 25. 23. & Numerorum 36.7. Hoc enim indicium est publici status depravatissimi, ut 1.Reg.21.

d Heb. *in auribus meis.*

9 *Me audiente*] hactenus peccatum; sequitur conveniens pœna juramento Dei confirmata, ac proinde inevitabilis: quam se non ex opinione tantum, aut communibus [illegible] comprehensis lege congnovisse docet propheta; sed ex singulari revelatione Dei, prout manifestum est ex singulari illa denuntiatione quæ ponitur sub finem capitis. Sunt autem duo denuntiationis membra, ut in exprobratione; unum in prædia urbana, hoc versu; alterum, in rustica, versu sequente.

10 *Bathum*] id est, amphoram Atticam: vide 1.Regum 7.26.

Cori] vide Levit. 27.16. *Epham*] vide Exodi 16.37. 11 *Væ*] secundus locus denuntiationis, ut dictum est in versum 8. 12 *Opus autem*].i. nihil respiciunt, nihil audiunt, nihil denique sapiunt nisi luxum suum; & ad nihil eorum quæ facit Deus animum aut sensus advertunt: sic Hhamos 6.6. & sequentibus. 13 *Idcirco*] hîc subjicitur peccatis interminatio, ut suprà. *Migrat*] id est, pergunt Judæi summi & infimi cum iisdem calamitatibus conflictari, quæ cœperunt Joaschi & Amatzjæ temporibus, ut ipse ostenderat suprà 1.5. & seq. & repetit infrà vers. 25. Sunt autem calamitates istæ, exilii, mortis, & abjectionis omnimodæ, tribus versibus. e Heb. *ex non scientia.* *Expers*].i. nulla præditus cognitione, aut animadversione factorum Dei, sed brutus est, ut loquitur David Psal. 92.7. f Heb. *honoris ejus* homines. *Famelici*] pro eo quòd cibo & potu luxuriosissimè abusi sunt. 14 *Dilatat*] prosopopœia, qua insatiabilem conditionem sepulchri comparat cum luxu Judæorum insatiabili g Heb. *animam suam.* h Heb. *absque modo.*

Decor illius] id est, summi & infimi, patricii & plebeii; hypallage: sic enim accipiendum esse ostendit præcedens versus. *Tumultuatione*] id est, strepitu ille, qui in comessationibus & perdito luxu personare solet. *In illa*] videlicet urbe & regione tota. 15 *Ita*] id est, his judiciis domantur improbi quicunque sint, hoc versu; Dei gloria asseritur, versu sequent. & piis prospicitur, vers. 17. 17 *Agni*] quibus comparantur pii in scriptura passim. *Advenæ*] pii restituti in possessione terrę quam improbi occupaverant, & inimici exhauserant; ut suprà dixit Propheta. 18 *Væ trahent.*] tertius denuntiationis locus adversus malitiam & obfirmationem Judæorum. Sunt autem hîc genera malitiæ plura: primùm est studium accumulandi peccata, quo utuntur ii qui ludificantur Deum, duobus versibus; secundum, confusio justi & injusti, & communis omnium perversitas, ver. 20. tertium, præfidens sui existimatio, ver. 21. quartum, affectata totius naturæ & sensuum omnium conturbatio ad stabiliendum malum, & convellendum bonum, ver. 22. & 23. *Trahentibus iniquit.*] id est, nihil agitantibus nisi malum omni studio suo: allegoria. 19 *Festinet*] verba ludificantium Deum, & irrisorum qui in suis ipsorum cupiditatibus incedunt, ut vocantur 2.Petri 3.3.

De vinea ipsius] summa totius argumenti allegorica. *Vinea est*] narratio continens expositionem rei, hoc versu; factorum, sequente; & consilii, quatuor sequentibus. a Heb. *in cornu filio olei, id est, oleoso ac pingui: metaphora.*

In clivo] q.d. quàm commodissimè & convenientissimè, quò etiam spectat prior pars sequent. ver. 2 *Quam circummunivit*] narratio facti duplicis; nimirum curæ quam adhibuit Christus in informanda, servanda, augenda, & perficienda vetere Ecclesia; & indignitatis qua Ecclesia vetus provocavit Christum.

3 *Nunc autem*] exposito consilii divini in castigandis Judæis: qua primùm ex argumento superioris parabolæ ipsos adigit ad damnandum factum ipsorum, & probandum suum, duobus versibus (qua ratione Nathan apud Davidem usus est 2.Schem.12.) deinde sententiam suam judiciumq́; denuntiat, vers. 5. & 6. *Judicate*] q.d. appello conscientiam vestram, vos ipsi cognoscite, & bona fide statuite, per utrum steterit quominus fructum dignum conditione sua protulerit: si vel tantillum meritò a me desyderabitur, ego præstabo: sed cùm partibus meis planè perfunctus sim, quid superest nisi ut vinea in culpa dicatur esse? b Heb. *& inter vineam.* 5 *Jam itaque*] expositio sententiæ aut judicii allegorica, ut diximus in versum 3. pro eo quod est, abjiciam studium illius, nudabo præsidio, bonis, & ornamentis meis, exponamque omnibus injuriis. 7 *Cùm vinea*] transitio ad tertiam partem, quam diximus esse generalem denuntiationem judiciorum Dei, per accommodationem præcedentis allegoriæ ad Judæos; qui hoc versu beneficiorum Dei & improbitatis suæ evincuntur, deinde pro ratione peccatorum verberantur denuntiatione parium judiciorum Dei, & peccatis respondentium. *Officium*] id est, ut missa nativa sua conditione (quæ sterilis est & malarum duntaxat rerum ferax) facerent officium suum. *Pertinacia*] nimirum in vetere homine & corruptione naturali, quæ amplificatur demonstrandi particula. *Clamor*] vide Genes. 18.20. 8 *Væ*] hujus denuntiationis loci sunt tres, quibus singulis continentur exprobratio peccati, & convenientis pœnæ interminatio: primus locus est avaritiæ sordidissimæ, usque ad versum 11. secundus intemperantissimi luxus, inde usque ad versum 18. tertius, malitiæ, & obfirmationis in malo, usque ad versum 25.

i Heb. *in oculis suis*: ut Proverb. 3.7.
k Heb. *viris robo-ris*.
l Heb. *Justificantibus*.
m Heb. *amoventibus ab eo*.

21 Væ sapientibus [i] judicio suo, & coram facie sua intelligentibus.

22 Væ valentibus potare vinum, & [k] strenuis ad miscendum potum inebriantem:

23 [l] Absolventibus improbum propter munus; & justitiam justorum [m] abjudicantibus ab unoquoque eorum.

24 ʼIdicirco ut absumit stipulam ʼlingua ignis, & torridum gramen flammâ deficit; ʼradici istorum quasi tabes inerit, & flos istorum ut pulvisculus abibit: Quia contemnunt doctrinam Jehovæ exercituum, & sermonem sancti Jisraëlitarum spernunt.

25 ʼPropterea accensus est ira Jehova in populum suum, & extendens manum contra eum, percussit eum ʼadeò ut commoti fuissent ipsi montes, fuitque ʼcadaver istorum succisum in mediis plateis: his omnibus non est aversa ira ejus, sed adhuc ʼmanus ejus extenta.

26 Nam cùm attollens vexillum ad ʼgentes e longinquo, & sibilans advocaverit ad se ab extremo terræ; ecce cito velox adveniet *exercitus*.

27 ʼNullus *erit* fessus, nullusque impingens in eo, ʼnon dormitabit neque dormiet; etiam ʼnon solvetur zona lumborum ejus, neque avelletur corrigia calceamentorum ejus:

28 Cujus sagittæ *erunt* acutissimæ, & omnes arcus ejus intenti; ungulæ equorum ejus ʼsimiles rupi reputabuntur, & rotæ *curruum* ejus ʼsimiles turbini:

29 ʼRugitus ei ut immanis leonis: rugiensque ut juvenes leones fremet, & prehendet prædam, salvamque deportabit, & nemo eripiet.

30 Fremet enim ʼin ipsum ʼtempore illo, quasi fremitu maris: ʼutut ipse contentissimè intueatur in terram, tamen ecce tenebræ, *id est*, ʼangustia simulatque ʼilluxerit; ʼ*mox* obtenebratus fuerit effusis *fluctibus* ejus.

24 *Idcirco*] exprobrata hactenus malitia, Propheta venit ad denuntiationem pœnæ: qua ostendit contumaces istos (qui sibi tam graves visi sunt ad exuendã pietatem & humanitatem) fore aptissimos incendio, atque levissimos, ut nullo negotio judiciis Dei consumantur. *Lingua ignis*] id est, extrema flamma in speciem linguæ se ipsam protendens: metaphora. *Radici istorum*] id est, ab imo ad summum disperdentur, extirpabuntur, consumentur radicitus. 25 *Propterea*] quarta pars, singularis explicatio judiciorum Dei adversus Judæos, tam eorum quæ prius fuerant perpessi, ut Joaschi & Amatzjæ temporibus, de quibus supra diximus, & hoc versu agitur: tum eorum quæ in posterũ erant perpessuri ab Assyriis, Chaldæis, similibusque; omnibus, versibus sequent. *Adeò ut commoti*] id est, gravissimè percussit, & tantis malis affecit, ut ipsi montes fuissent sursum deorsum abituri, si Deus in eos tantam indignationem deonerare voluisset: sic per comparationem durities plus quàm saxea populo exprobratur. *Cadaver istorum*] tam bellis exteris, quàm civilibus: quia exteris Jeruschalaima bis capta sunt, primùm a Syris, 2.Chron.24.23. deinde a Joascho rege Jisraëlitarum, 2.Reg.14.& 2.Chronic.25. civilibus verò, occisi sunt reges ipsi, & occisores mulctati. *Manus ejus*] vexillo sublato accersens hostes, & judicia sua exequens. 26 *Gentes e*] Syrorum, Assyriorum, AEgyptiorum, & Chaldæorum, quos excitavit Deus ut perficerent judicium ipsius, tanquam datis signis militaribus. 27 *Nullus erit fessus*] exaggeratio interminationis per descriptionem exercitus cujusque qui in Judæam erat irrupturus, primùm a constitutione militum, armorum, equorum, & omnium ad militiam pertinentium, duobus versibus; deinde ab opere ipsorum effectisque, duobus reliquis. *Non dormitabit*] id est, non aget segniter: sed ipsas potius noctes in obsidione occupabit: ut Jirme. 6.5. *Non solvetur*] id est, indesinenter in armis erit, & sine impedimento in expeditione perget. 28 *Similes rupi*] id est, infractæ atque durissimæ, quæ nullo itinere atterantur. *Similes*] id est, velocissimæ, ocyores Euro. 29 *Rugitus*] altera pars descriptionis, exponens mala quæ efficiet exercitus: nimirum quòd sola voce consternabit, fremitu superabit, vi depopulabitur & deportabit prædam, denique omnem sui eripiendi facultatem oppressis adimet. 30 *In ipsum*] nimirum qui se aut populum eripere conatus fuerit e manu Chaldæorum: prout factum est, in posteris Joschijæ, & iis qui Gedaljam interfecerunt ut in AEgyptum transfugerent, 2.Reg. tribus ultimis, & 2.Chron. ultimo, & Jirmejæ 41.& sequent. *Tempore illo*] quoties rebellionem molietur. *Fremitu maris*] id est, gravissimo & horrendo; prout sequentia verba exponunt allegoricè. *Utut ipse contentissimè*] allegoria, qua Propheta irritos Judæorum conatus explicat per comparationem hominum qui jactantur alto: quemadmodum enim (inquit) qui fluctibus agitantur, litus quàm studiosissimè prospectant, & lucis ipsius aut phari alicujus aspectu recreantur; ita Judæi liberationem exoptantes minimis quibusque occasionibus in spem libertatis erigentur: sed frustra. *Angustia*] epexegesis tenebrarum. *Illuxerit*] id est, lux aliqua, aut spes libertatis vindicandæ affulserit, & animos suos Judæi ad eam recuperandam erexerint: prout frequentibus rebellionibus factum est. *Mox obtenebratus*] id est, ut qui jactatur fluctibus, illicò lucis quam viderat conspectu orbatur, ingruentibus illis subinde & profundo immergentibus: ita Judæi decidentes expectatione sua novis Chaldæorum copiis subinde atterentur, recursantibus in eorum cervices fluctibus, & allidentibus ipsos. Hanc interpretationem cùm penitus introspeximus, aliis omnibus præferimus: sic Jirmejæ 8.15.

CAPUT VI.

Propheta Deum conspicit in solio, stipatum satellitio suo ad judicandum Judæos: cujus verbum prædicantibus angelis terra contremiscit, & ipse exterretur: deinde per signum ab Angelo adhibitum infirmitate liberatus mittitur a Deo, atque confirmatur, ut populo duritiem exprobret, obsignet, & augeat prædicatione verbi, donec novem ferulis correptus decima tandem in exitium abeat.

1 ʼAnno ʼquo mortuus est rex Hhuzzija, tum vidi ʼdominum ʼinsidentem solio celso & elato; ʼcujus fimbriæ complebant templum ipsum:

2 ʼSeraphim astantes ʼsupernè *erant* ei; [a] senis alis unusquisque, quarum binis ʼtegebat faciem suam, & binis ʼtegebat pedes suos, ac binis ʼvolabat:

3 ʼEt clamans [b] alter ad alterum ʼdicebat, sanctus, sanctus, sanctus *est* Jehova exercituum: implenda fuerat tota ʼhæc terra gloria ejus.

4 ʼTum commoti sunt postes liminum a voce inclamante, & domus ipsa impleta est ʼfumo.

5 ʼQuamobrem dixi, ʼHei mihi, quòd exscindor; quia vir ʼpollutus labiis sum, & in medio populi polluti labiis habito: cùm regem illum Jehovam exercituum viderint oculi mei.

1 *Anno*] nunc demum est hoc capite secundum tempus, quo Jeschahhja prophetavit. Cùm enim prius temporibus Hhuzzijæ regis populum ad bonam frugem revocasset promissionibus & minis; nunc demum populi obfirmationem & excæcationẽ denuntiat, ut observavimus suprà 1.1. quo magis admiranda est harum prophetiarum autoritas, cùm obduratio hæc populi & tot flagella quæ deinde fuerunt perpessuri, tot antè annis fuerint prænuntiata: nam Jotham sexdecim annis regnavit tranquillè, Achaz hoc tempore quasi puer quadriennis erat; veruntamen Propheta definit eas calamitates quæ deinceps inde a temporibus Achazi erant Judæam pervasuræ. Continentur autem hoc capite tria: primum est magnifica adumbratio majestatis Dei, quinque versibus: secundum, expositio vocationis a Deo, & autoritatis efficiiq; Prophetæ imperati, inde ad versum 11. tertium, prophetia gravissimorum malorum quæ Judæis erant eventura justo judicio Dei, tribus versibus ultimis. Exponitur verò præstantia majestatis Dei primùm a constitutione ipsius, hoc versu; deinde a persona angelorum cœlestium, duobus sequentibus; postremò ab Ecclesia in terris versante, ver. 4.& 5. *Quo mortuus*] id est, quo rex Jotham regnare cœpit: sic autem potius definit quàm a Jothami regno, quia Jotham vivo adhuc parente regnum administraverat, 2.Reg.15.5. itaque hac locutione omnem dubitationem tollit. *Dominum*] Jesum Christum, sermonem æternum Patris, cui Deus omne judicium dedit, ut interpretatur Joannes 12.41. *Insidentem solio*] ut regem judicemque potentissimum & magnificentissimum effectum a Patre. *Cujus fimbriæ*] id est, gloriosissimum & sanctissimum. Nam gloria dispansis illis fimbriis, id est, regali ornatu synecdochicè, sanctitas verò habitatione templi designatur: ut posteà declarant Seraphim, ex quorum verbis interpretamur hoc visionis genus. 2 *Seraphim*] id est, electi angeli e cœlo, urentes tanquam ignis, ac proinde purgaturi bonos per vocationem Dei, & consumpturi malos: nam visiones quas Deus exhibet, ad rerum suarum argumenta accommodandas esse pro certo habemus: propterea Deum cum judice, angelosque flammantes cum satellitibus comparari. Est autem hic secundus locus illustrans majestatem Dei a persona factisque angelorum, hoc versu; & a confessione ac prædicatione ipsorum, versu sequente. *Supernè*] id est, in eodem loco, celso, & elato, ubi inspexi solium Dei. a Heb. *sex alis sex alis*. *Tegebat*] dans omnem gloriam Deo, & hoc signo publicè testans a sua tenuitate non posse ferri aspectum infiniti splendoris, gloriæ, & majestatis Dei. *Tegebat pedes*] quasi hominum infirmitati consulens, qui ad aspectum emicantis illius scintillæ sive particulæ quam angeli de gloria divina consecuti sunt, planè deficerent. *Volabat*] id est, quàm celerrimè ad jussa Dei omnipotentis capessenda expeditus erat. 3 *Clamans*] id est, uno ore conclamantes & hymnum Deo concinentes: nimirum postquam decretum Dei acceptum est de iis exequendis quæ deinceps narrantur: paralepsis in scripturis ad vitãdas repetitiones frequens. b Heb. *hic ad illum*. *Dicebat*] brevis hymnus iste quem angeli dixerunt domino, accepto decreto de judiciis ipsius contra Jehudæos, continet duas partes; unam, qua sanctitatem Dei infinitam ipsi viisque ipsius omnibus & judiciis inesse in sempiternum asserunt; quod genus affirmationis triplice ejusdem vocis enuntiatione ostenditur, ut Jechezkel. 21.27. quasi dicas, omnino omnium sanctissimus est Deus, & sanctificandus ab omnibus: alteram, qua justitiam confirmant illius judicii, quod Prophetæ huic erant indituri, & per ipsum populo denuntiaturi. quasi dicat, oportuerat populum hunc sanctificare gloriam Dei sui, prout receperat Exod. 19.8.& 24.3. *Hæc terra gloria*] quæ Dei est, peculiari quodam jure, & in qua coram habitat. 4 *Tum commoti*] id est, templum ipsum & res inanimæ audito Angelorum clamore cohorruerunt; postquam evicti sunt Judæi & perceptá severitas judiciorum Dei in illos. *Fumo*] signo præsentiæ Dei exardescentis in justissimam ultionem Judæorum, ut alibi præsentiã suam testatus est nube ad gratiam & pacem testificandam populo, 1.Reg.8.10. 5 *Quamobrem*] conspecto Deo, & audito ab angelis decreto ejus. *Hei mihi*] vide Gen. 16.13. *Pollutus labiis*] id est, qui ne verbo quidem ritè sanctificavi gloriam Dei, neque adhuc comparatus sum aut aptus ad sanctificandum eam: synecdoche.

6 *Sed advolans*] secunda pars de vocatione Prophetæ; in qua docetur, primùm quomodo ad vocationem suam comparatus atque vocatus sit: deinde quorsum aut ad quod prophetandi genus. Ratio comparandi sive informandi Prophetæ est duplex; una, quòd absumptæ & amotæ sunt infirmitates ejus, duobus versibus; altera, quòd functio nominatim fuit ipsi imposita, vers. 8.

Unus ex istis Seraphim] administer voluntatis Dei ad confirmandum Prophetam, ut sequentia ostendunt: nam non ampliùs hîc verbo & sacramento in Propheta efficit per se ipsum, quàm ministri Dei in Ecclesia: sed unus est spiritus qui operatur omnia in omnibus.

6 'Sed advolans ad me 'unus ex istis Seraphim habēs in manu sua 'prunam, *quam* forcipibus sumpserat 'ab altari,

7 Admovit ori meo dicens, 'ecce, 'attingit hoc labia tua: jam amovetur 'iniquitas tua, & peccatum tuum expiatur.

8 'Deinde audivi vocem Domini, dicentis: 'quem missurus sum? & quis iturus est 'nobis? cui dixi, En ego, mitte me.

9 'Tum dixit, i, & dicito populo isti: c 'audite continenter, 'at ne intelligatis; & d videte continenter, neque cognoscatis.

10 'Fac ut 'pinguescat cor populi istius, & 'aures ejus ingravescant, oculiq; ejus conniveant: 'ne videat oculis suis, & auribus suis audiat, & corde suo intelligat,' convertensque sanet se.

11 'Dicenti autem mihi, 'quousque domine? dixit: 'usque dum vastatis civitatibus adeò ut nullus sit habitator, & domibus adeò ut nullus sit homo, etiam ipsa regio vastata sit desolatione:

12 Et procul amovente Jehova hominem quemque, 'maxima sit ipsa derelictio e in ista terra.

Prunam quam] id est, igniculum virtutis donorumque spiritus Dei, ad repurgandum, illustrandum, & confirmandum me. *Ab altari*] figura Christi, ex cujus plenitudine haurimus omnes per spiritum ipsius. 7 *Ecce*] demonstratio, qua angelus ad sacramentum adhibita ostendit tam certum esse donum Dei intrinsecus, quàm extrinsecus est signum. *Attingit hoc labia tua*] sic Jirmeja 1.9. & Daniel, 10.16.

Iniquitas tua] id est, tuus ille metus & pollutio labiorum de qua conquestus es, ut fortissimus sis inposterum in tua hac functione contra Jisraëlitas: non enim hîc primùm Jeschahhja vocatur ad prophetandi munus; sed denuo confirmatur propter gravitatem sequentis prophetiæ, ne perspectis difficultatibus animum abjiceret; ut Jechezkeli persæpè factum est. 8 *Deinde audivi vocem*] postquam me confirmavit Deus. *Quem missurus sum*] videlicet hominem; quia visum est Deo hos thesauros suos in testaceis vasculis collocare, ut ejus virtutis præstantia sit Dei, & non ex nobis, 2. Corinth. 4.7. *Nobis*] nam consilium est Dei Patris, filii, & spiritus sancti: ut Gen. 1.26. 9 *Tum dixit*] usus Prophetiæ quam Jeschahhjæ imperavit Deus & sequentibus omnibus, usque in adventum Christi; nimirum ut auditione verbi (quod pii odorantur ad vitam) impii obdurentur, & ipsis fiat odor mortis ad mortem suo ipsorum vitio: quamobrem eadem ratione a Christo atque Apostolis duo hi versus permultis locis contra Judæos adducuntur. c Heb. *audiendo*. *Audite continenter*] imperandi modus in hac prophetia tum sanctam Prophetarum audaciam in prophetando demonstrat, quasi dicat, audite ô scelerati, velitis nolitis, verbum Dei judicis: tum præsentissimam veritatem & efficaciam verbi; quod ita verberat impiorum aures ut animus obstupescat: prout in Judæis factum est, donec planè se ipsos resciderunt a Christo. *At ne intelligatis*] quasi dicat, quandoquidem vitio corruptæ & depravatæ voluntatis vestræ verbum Dei non emendavit vos, sed potius attonitos hactenus reddidit; & nunc quoque perstatis in ista depravatione voluntatis vestræ: stat sententia Dei judicis severissimi, ut quisquis non habet, aut cui non est datum nosse mysteria regni cœlorum, etiam quod habet tollatur ab eo; ac proinde vos non magis resipiscatis aut percipiatis verbum ejus quàm desperati sontes, qui nullis judicum documentis, promissionibus, minis, evictionibusque ad officium suum adducuntur; sed potius vos ipsos adversus omnia obfirmetis, versu sequente. Nam quæcunque hîc dicuntur, ad formam judicialem pertinent; quasi Deus sceleratos populi animos tum verbo tum flagellis non edomaret, sed ipsi se adversus judicem & omnia flagella obfirmarent. d Heb. *videndo*. 10 *Fac*] amplificatio, quasi dicat, effice prædicatione verbi & denuntiatione judiciorum meorum, ut non tantùm contineat se in eodem statu malitiæ, non intelligendo; sed ut omnibus modis augescat malitia ipsius irritata verbo, omnibusque modis obfirmetur: ut de Parhhone legimus, & idem Propheta repetit infrà 29. *Pinguescat cor populi*] id est, obesum reddatur, occallescat, & obduretur magis ac magis: metaphora a rebus corporeis, in quibus omne pingue sensus expers esse consentiunt Physici. *Aures ejus*] id est, quemadmodum qui tonitru gravissimè percelluntur, eorum auditus & visus hebetatur; ita indies isti obstupefiant intonante verbo meo. *Ne videat oculis suis*] finis obdurationis, nimirum perditio contumacium corpore & animo: qui finis singulis superioris obnuntiationis partibus ex adverso respondet ordine præpostero. *Convertensq; sanet se*] id est, conversione sua recipiat sanitatem corporis & animi, & a peccatis suppliciisque peccatorum suorum liberetur. 11 *Dicenti autem*] tertia pars de gravissimis malis in Judæos eventuris, quæ Deus occasione sumpta a quæstione Prophetæ deinceps explicat.

Quousque] nimirum ego & Prophetæ omnes tui continenter clamabimus sine fructu, & refractarios rebellesque obfirmabimus verbo? *Usque dum*] id est, usque ad excidium totius regni, & desolationem terræ, Babyloniorum operâ.

12 *Maxima sit*] id est, desolatio eveniat qualis antea non fuit: de qua in fine Regum, Chronicorumque, & apud Jirmejam multa. e Heb. *in medio istius terræ*.

13 'Nam adhuc in ea *erit* decima *derelictio*, & f rursus 'erit depastioni: 'sicut quercubus illis & sicut roboribus quæ sunt ad *portam* injectus 'statumen est, *ita* semine sancto statumen ejus est.

13 *Nam adhuc*] exegesis verborum præcedentium, (maxima sit derelictio, &c.) qua ostēdit Propheta se plurimas adhuc desolationes immissurum esse, antequam maximam hanc per Chaldæos importet: decies, inquit, per hostes exteros populum hunc flagellaturus sum; decima verò oppressione maximè derelinquetur, & deportabitur per Chaldæos. Fuerunt nempe Judæi cæsi & oppressi primùm a Syris, tẽporibus Achazi, 2. Chron. 28. deinde sub Chizkija bis, 2. Reg. 18. sub Menasche semel, 2. Chron. 33. sub Joschija semel, 2. Chron. 35. sub Joachazo semel, sub Jehojakimo bis, sub Jehojacine semel, sub Tzidkija semel, 2. Reg. ultimo, & 2. Chron. ultimo: qua postrema clade accepta missus est Nebuzar-Adan præfectus satellitum ad exhauriendum Judæam, 2. Reg. 25.11. & regio per multos annos desolata. f Heb. *revertetur ut sit*. *Erit depastioni*] id est, absumetur, metaphoricè: ut Numer. 24.22. *Sicut quercubus*] ætiologia cur Deus non sit populum celeriter, neque omnino perditurus: nimirum quòd habet rationem Christi & corporis electorum ipsi coalescentium per fidem in populo, qui cuncti & singuli dicuntur sanctitatis semen. Explicatur autem hoc familiari similitudine & ob oculos omnium posita: videtis, inquit, aggestum illud iter, quo a domo regis in templum pergitur, querceto hinc inde confirmatum esse, & arbores terram quæ alioqui ruitura esset continere firmitate sua: idem vobis statuendum est de reliquiis bonorum quæ inter vos habitant: nam justo Dei judicio deturbaremini illicò, & periretis funditus, nisi suorum rationem haberet Deus: ut supr. 1.9. De hoc autem aggesto itinere vide 1. Reg. 10.5. & 2. Reg. 12.21. & 1. Chron. 26.16. *Statumen est*] nimirum terræ injectæ sive aggeri, quem statuminant & continent ũtrinque arbores depactæ in aggeris lateribus.

CAPUT VII.

Propheta regi Achazo de conspiratione Syrorum & Jisraëlitarum consternato liberationem ipsius & excidium illorum denuntiat: diffidenti dat optionem signi, quodcunque voluerit: impiè repudiantem increpat, exprobratq; abjectionem fœderis Dei in Christo cum Ecclesia initi: signum liberationis exitiiq; illius quod denuntiaverat, in puero suo statuit; ac postremò Achazo, familiæ, & regno severissima judicia Dei prænuntiat propter infidelitatem & rebellionem ejus.

1 *Fuit autem*] nūc demum pervenitur ad tempus tertium, quo Jeschahhja prophetavit, nimirum Achazo rege. Continet autem hoc caput primùm narrationē diffidentiæ & infidelitatis Achazi contra promissiones annuntiatas, signumque oblatum Dei; deinde summam sententiæ Dei, quæ denuntiatur tum in Reges inimicos, tum in ipsum infidelem populum Judæorum; quæ duo capita judiciorum Dei per ὑστέρωσιν explicantur.

1 'FUIT autem ‖ temporibus Achazi, filii Jothami, filii Hhuzzijæ regis Jehudæ, ascendente Retzine rege Syriæ, & Pekacho filio Remaljæ rege Jisraëlis Jeruschalaima, ad oppugnandum ea (quæ tamen non potuit expugnare)

2 Ut nuntiaretur 'domui Davidis, dicendo, 'acquiescit Syria 'cum Ephrajimo; & commovetur a animus illius, animusque populi illius, sicut commovẽtur arbores sylvæ propter ventum.

3 Quapropter edixit Jehova Jeschahhjæ, prodi jam obviam Achazo, tu & 'Schear-jaschub filius tuus; b 'in extremum aquæ ductum piscinæ 'superioris ad aggerem agri fullonici.

4 'Ubi indíces ei, cave tibi ut sis quietus, ne

‖ 2. Reg. 16.5. 2 *Domui Davidis*] id est, Regi, proceribusque regni. *Acquiescit*] id est, Retzini regi Syriæ convenit cũ Pekacho rege Jisraëlitarum, ut oppugnent te communi opera. *Cum Ephrajimo*] id est, Jisraëlitis, quorum potentissima & præcipua tribus erat Ephrajim, & primus rex Ephratæus: synecdoche. a Heb. *cor: sic deinceps*. 3 *Schear-jaschub*] hoc nomen etsi proprium est, non est tamen fortuitò aut imprudenter puero inditum; sed certo consilio, ad significandum misericordiam Dei reducendis & servandis reliquiis. Est enim Schear-jaschub (si verbum de verbo reddas) reliquum revertetur: qua appellatione signum dedit Jeschahhja tum liberationis illius æternæ qua reliquiæ salvæ factæ sunt, suprà 1.9. & 4.2. & infr. 10.21. tum liberationum singularium, quas resipiscentibus pollicebatur Deus, cùm Judæi undequaque cæderentur & in captivitatem raperentur, ut historia docet, 2. Chron. 28. Jubet autem hoc loco Deus Schear-jaschubum puerum cum Propheta Regem accedere, ut promissiones Dei eò certius ac vehementius definirentur ad confirmandum Regem, infrà vers. 15. & sequentibus. b Heb. *in extremitatem aquæductus*. *In extremum aquæ*] id est, extra urbem ex adverso regiæ, ubi spatiatur Achaz: vide 2. Regem 18.17. *Superioris ad aggerem*] id est, quæ a superiore Gichone murum supremum urbis ambiens ducitur: sic appellatur comparata cum inferiore, de qua infrà 22.9. 4 *Ubi indíces*] prioris hujus sermonis quem Jeschahhja cum Achazo habuit, primus locus est hortationis, hoc versu: secundus, denuntiationis, qua Deus suis liberationem, hostibus excidium prædicit, usque ad vers. 9. tertius, reprehensionis propter diffidentiam Achazi, vers. 9.

timeto,

timeto, & cor tuum ne mollescat, propter duas [a]caudas titionum fumigantium istas; propter [c] accensam iram Retzinis cum Syris, & filii Remaljæ:

5 [a]Propterea quòd init consilium contra te Syrus malum; [a] Ephrajim & [a]filius Remaljæ, dicendo;

6 Ascendamus contra Jehudæam, ut [d] fatigemus eam, & [e] dissectam adjungamus eam nobis: aut præficiamus Regem in ea [a]filium Tabeelis.

7 Ita ait Jehova Deus, non existet, neque extabit *illud*.

8 [a] Nam [a] caput Syriæ Damascus, & caput Damasci Retzin; deinde [a]intra sexaginta quinque annos attereretur Ephrajim, [f] [a]ut non sit populus,

9 Cum capite Ephrajimi Schomrone; & capite Schomronis [a] filio Remaljæ. [a]An non creditis? quòd [a]non confirmamini.

10 [a]Quamobrem perrexit Jehova edicere Achazo, dicendo:

11 Pete tibi [a] signum a Jehova Deo tuo; [g] [a]e profundis pete, aut ex rebus altissimis.

12 Dicente autem Achazo, [a]non petam, neq; tentabo Jehovam:

13 [a]Dixit *Propheta*, Audite jam [a] domus Davidis: [a] an parva res *est* præ vobis, fatigare [a]homines, quòd etiam fatigatis Deum [a] meum?

14 [a]Idcirco [a] dat dominus ipse vobis [a] signum: Ecce [a] virgo illa concipiet & pariet filium: [a] & vocabis, *ô virgo*, nomen ejus [a]Hhimmanuelem.

15 [a]Butyrum & mel [a] comedet, [a]ut sciat hic *puer* spernere malum & eligere bonum:

16 Quin etiam cùm nondum noverit hic puer spernere malum & eligere bonum; [a]relinquetur illa terra, cujus causa tædet te, [h] a duobus regibus suis.

17 [a]Faciet Jehova ut veniant contra te, & contra populum tuum, & contra domum [i] paternam tuam tempora qualia non venerunt, [a]ex qua die recessit Ephrajim a Jehuda; per [a]Regem Assyriæ.

Caudas titionum] id est, a torribus extremis, quos ego jam tantis calamitatibus incendi ut penè exusti sint, ac nihil amplius nisi fumigare possint; & qui propediem omnino extinguentur, ut sequentibus propheta explicat. Respicit enim Deus ad præterita bella quibus regna Syriæ & Jisraëlis attrita fuerant: Syriæ quidem, a Joascho filio Joachazi 2. Reg. 13.25. Jisraëlis verò, intestinis conspirationibus & bellis, 2. Reg. 15. & utrumque adventu Pulis Regis Assyriæ, 2. Reg. 15. 19. & 1. Chronic. 5. 26.

c Heb. *accensionem iræ.*

g Heb. *profundum fac petendo, aut exalta sursum: vide Gen. 12.8.*

E profundis] quasi dicat, optio tibi datur ut e cœlo, aut e terra, aut unde vis petas: nam hoc quoque Deus offert, & præstiturum pollicetur.

12 *Non petam*] indignantis verba, quibus Achaz primum consilium Prophetæ de petendo signo recusat accipere, deinde promissionem superiorem totam ludificatur, hoc modo: putasne me adeò desipere ut istius Jehovæ, quem prædicas, periculum faciam, committendo ipsi exitum istius belli gravissimi, & in ista opinione fidei, quam a me postulas, vecordia tabescendo? non faciam (inquit) oportet me alia via mihi prospicere. Hunc locum sic interpretamur propter sequentia, & summam illam impietatem Achazi inde a principio regni, quæ exponitur 2. Chronicorum 28.19. & sequentibus.

5 *Propterea quod*] secundus locus, quo Deus primum causam judiciorum exponit, nimirum nefaria consilia Syrorum cum Jisraëlitis, duobus versibus, deinde sententiam pronuntiat, tribus. *Ephrajim*] id est, Jisraëlitæ, ut supra versu 2. *Filius Remaljæ*] Pekach, cujus nomen ad indignitatem reticetur. d Heb. *tædio afficiamus.* e Heb. *dissecemus eam ad nos.*

6 *Filium Tabeelis*] id est, certum aliquem Syrum hoc nomine dictum: nam Tabeel sive Tabrimmon Syrorum est appellatio, qui Rimmonem colebant pro Deo. 8 *Nam*] hanc prophetiam suis terminis a Jeschahhja circumscribi pro more certum est; sed in accommodatione temporis variant sententiæ: quâ-obrem nos duas illarum probatiores lectoribus afferemus. In summa quidem consentiunt omnes exitium regno utrique denuntiari; sed tempus plerique ex antecedente Hhamosi prophetia petunt in fine capitis septimi, hoc modo: Hhamos biennio prophetavit ante terræ motum, quem Zecarja 14. 5. temporibus Hhuzzijæ contigisse docet, Judæi eodem anno putant quo rex Hhuzzija sacrificandi munere sibi arrogato percussus est lepra, (fuit autem is annus vigesimus quartus regni Hhuzzijæ) itaque hoc modo supputant: a vigesimo secundo Hhuzzijæ ad ultimum sunt triginta anni, Jothami quindecim, Achazi quatuordecim, Chizkijæ sex: ita conficiuntur anni sexaginta quinque, intra quos regnum Syriæ primùm, deinde regnum Jisraëlitarum deletum est. Nos autem alteram hanc magis probamus ut in hac prophetia non antecedentium temporum, sed sequentium ratio ex prophetarum usu habeatur. Nam Jeschahhja his verbis ostendit primum regnum Syriæ mox excisum iri, & regem moriturum, quod ad summum quarto post anno necesse est evenisse: ut ponamus hæc a propheta dici primo ipso Achazi anno: deinde a Syrorum clade usque ad plenam Jisraëlitarum deportationem, aut ab ipso tempore hujus prophetiæ, fore ut effluant sexaginta quinque anni. Quamvis enim sexto anno Chizkijæ regnum Jisraëlis fuerit abolitum; tamen non statim Jisraël destitit esse populus, cùm pars tantùm aliqua illius deportata esset: verùm omnino populus esse tum demum destitit, cum per Esar-chaddonem filium Sancheribi novæ coloniæ introductæ sunt, & Jisraëlitæ omnes in servitutem rapti: quod ipsi Samaritani exponunt, Hhezræ 4. 2. Quamobrem seriem temporum ita statuimus: a quarto Achazi anno, quo regnum Syriæ intercidit, ad finem sunt anni undecim, Chizkijæ viginti novem: ita anno Menaschis regnantis vigesimo quinto fuerit ultima illa Jisraëlitarum translatio: sin autem a Prophetiæ tempore inceperis, dicetur res incidisse in annum vigesimum primum aut vigesimum secundum Menaschis, quo forte tempore Menasche captivus in Babyloniam abductus est. *Caput Syriæ*] id est, civitas mater sive metropolis, nimirum attereretur: vide 2. Reg. 16.9. sic sequente versu. *Intra sexaginta*] id est, temporibus Menaschis, quibus Esar-chaddon deportavit totas reliquias Jisraelis: sive is sexagesimus quintus annus fuerit ab hac prophetia, sive ab exitio Syriæ, quod quarto post anno ad summum gestum est. f Heb. *populo.* *Ut non sit populus*] id est, totus ita attereretur, ut rempublicam nullam omnino habeat: hoc autem tum demum accidit cùm reliquiæ deportatæ sunt; non autem cùm a Schalman esere devicti tantùm ex parte fuerunt deportati: quod factum est post annos quasi novemdecim ab hac prophetia; a quo tempore usque ad deportationem ab Esar-Chaddone factam intercesserunt anni fermè quadraginta sex, quibus adhuc suæ fuerunt Jisraëlitis Respublicæ, utcunque tenues. 9 *Filio Remaljæ*] quem quarto post anno ad summum interfecit Hhoscheahh, 2. Reg. 15.30. *An non creditis?*] reprehensio diffidentiæ Achazi: quam propterea Jeschahhja objicit, quòd Achazum animadverteret perstare in sua illa trepidatione, cujus facta est mentio suprà versu 2. *Non confirmamini*] nimirum hac promissione Dei, sed potius in vestra trepidatione pergitis. Sic visum est hunc locum potius accipere quam ut vulgò redditur, tum propter nativam vocum significationem, tum etiam propter antecedentia & consequentia, quibus interpretationem hanc meam cohærere omnes vident. 10 *Quamobrem*] cùm nudo verbo non confirmaretur rex, tum placuit Deo adhibere signum ad infidelitatem Achazi evincendam. 11 *Signum*] quo confirmeris de hac liberatione & salute quam Deus se promittit effecturum, siquidem non confirmaris verbo.

13 *Dixit propheta*] hujus sermonis partes sunt tres: prima est reprehensio, hoc versu, & sequente: secunda, promissionis erga pios confirmatio, duobus sequentibus: tertia, castigationum & judiciorum Dei quæ Regi & Judæis infidelibus ventura erant denuntiatio, vers. 17. & sequentibus. *Domus Davidis*] exaggeratio impietatis Achazi, quasi dicat, ô ingratissimi, degeneres a Davide patre, in Deum impii, & immemores promissionum beneficiorumque maximorum ejus. *An parva*] ut Numer. 16. 9. *Homines*] id est, facitisne tam parvi hoc malum, quod omnibus per scelera & improbitatem vestram estis molestissimi, ac nominatim mihi, cujus prophetiam tam protervè repudiatis; ut etiam audeatis jam in Deum ipsum invehi arrogantissimè, quasi aut nolit, aut non amplius possit promissa efficere? *Meum*] cui hæreo & servio, ac non amplius tuum: ut suprà dixerat versu. 11.

14 *Idcirco*] ætiologia superioris reprehensionis amplificans indignissimam Achazi infidelitatem ab æterna benevolentia Dei, quam Ecclesia inde ab orbe condito perceperat ex fœdere illius: quî potestis (inquit Propheta) tam impiè Deo obsistere, cum ipse benignissimè jam olim semen mulieris, Abrahami filium Davidisque promiserit, ut in eo promissiones omnes etiam singulares ratæ sint? 2. Corinth. 1 9. Atqui idcirco signum hoc toti Ecclesiæ, ac nominatim familiæ vestræ dedit, ut credatis omnibus universalibus & singularibus, publicis privatisque promissionibus ejus, ac non infidelitate ipsum fatigetis: nam qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, quî non etiam cum eo omnia nobis gratificabitur? Rom. 8.32. *Dat*] id est, ut Ecclesiæ suæ jam olim exhibuit verbo, ita etiamnum vobis & regno vestro, in quo est Ecclesia ipsius, gratiosè offert: sic enim accipitur dandi vel edendi verbum Deut. 13.1. & alibi. *Signum*] id est, miraculosum documentum, ac fundamentum fœderis omniumque promissionum ejus. *Ecce*] demonstrandi particula tum rei certitudinem ostendit, tum attentionem perpetuam a piis adhibendam docet cæteris rebus omissis. *Virgo illa*] cujus semen conterit caput serpentis, jam olim a Deo promissa, & a patribus expectata: nimirum Maria, ut interpretatur Angelus Matth. 1.22. *Et vocabis*] id est, vocare poteris, & te ipsa agnosces atque testaberis: apostrophe ad matrem. *Hhimmanuelem*] id est, nobiscum Deum fortem: nam sermo caro factus est, &c. Joan. 1.14.

15 *Butyrum & mel*] confirmatio promissionis Dei erga pios de ea liberatione quam Jeschahhja prædicaverat suprà ver. 7. & 8. a præsente signo Schear jaschubi pueri, quem propterea Deus adduci mandaverat vers. 3. quasi dicat Propheta, etsi infidelitate suâ depellit a se domus Davidis beneficentiam Dei, non est tamen cur ego aut piorum quisquam dubitemus de hac ventura liberatione: ego verò hoc filio meo spondere ausim, & prout imperavit Deus puerum in signum liberationis nostræ & excidii istorum statuere, ut ipse meminit infrà 8.18. Est itaque sententia hujus versus: ne puer quidem hic damnum accipiet ab istis regibus; sed vivet invitis illis, educabitur, & grandescet: ac proinde hoc signo regnum Judæ de conservatione sua confirmatum esto. deinde subjungitur amplificatio, sequen. ver. Imò verò, inquit, jam reges isti perierint, antequam hic puer incipiat sapere. Quamobrem evidentiæ causa nominativum, qui in sequente versu expressus est ὑποζευγματικῶς, in hoc versu repetivimus, pro certo habentes hoc simplicissimum esse consilium Jeschahhjæ. *Comedet*] id est, non destituetur commodis hujus vitæ per istos Reges, sed ut parvulus molliter nutrietur. *Ut sciat*] id est, ut educatus adolescat, qua ætate discriminant adulti inter bonum & malum: noëmatica periphrasis, ut sequen. ver. 16 *Relinquetur*] id est, tollentur morte e regnis suis, 2. Reg. 15.30. & 16.9. nam uterque intra quartum Achazi annum periit. *Illa terra*] Syriæ, & Jisraëlis. h Heb. *a facie duorum regum ipsius.* 17 *Faciet Jehova*] tertia pars, denuntiatio pœnarum quas Deus sumpturus erat de infidelibus, ut diximus in versum 13. quæ hîc per prolepsin dictæ sequentibus exponuntur. i Heb *patris tui dies, quales non &c. sic deinceps.* *Ex qua die*] i. a defectione Jisraëlitarum, de qua 1. Reg. 12. *Regē Assyriæ*] cui tu non Jehovæ confidis; ut suprà dixerat Achaz ver. 12.

18 *Erit enim*] expositio singularis prolepseos primùm a factis hostium, usque ad vers. 21. deinde ab eventis, ad finem usque cap.

Die illa] qua Deus te & familiam paternam tuam judicaturus est, nimirum temporibus tuis, filiique tui.

Muscas] id est, hostes numerosissimos & velocissimos Aegypti accolas, tum Pelischtæos sub Achazo, Edomæosque, 2. Chronic. 28. 17. & 18. tum Aethiopas sub Chizkija, 2. Reg. 19. 9.

Apes] id est, confertissimos, potentissimos, velocissimos, & militari disciplina instructos Assyrios: allegoriæ.

19 *Ut venientes*] id est, oppida & agros occupabunt.

Virgultis] vocem Hhebræam sic interpretamur hoc loco & infrà 55. 13. propter ipsius etymon.

20 *Abradet*] id est, expilabit & exhauriet omnia in regno tuo: altera allegoria.

18 Erit enim die illa, sibilante Jehova ad muscas quæ sunt in extremitate rivorum Ægypti; & ad apes quæ sunt in regione Assyriæ:

19 Ut venientes conquiescant omnes in vallibus desertorum locorum, & in projecturis petrarum; & in omnibus virgultis, ac in omnibus laudatis arboribus.

20 Tempore illo abradet Dominus novacula ista mercenaria, [k] transfluviali, Rege Assyriæ, [l] pilum capitis & pedum; etiamque barbam ipsam consumet.

21 Eritque tempore illo, *ut* qui asservaverit buculam [m] armentariam, & duas pecudes,

22 Erit, inquam, *ut* pre copia [n] præbiti lactis comedat butyrum: nam butyrum & mel comedere poterit quisquis reliquus fuerit in media hac terra.

23 Erit etiam tempore illo, *ut* sit omnis locus ubi sunt mille vites, millenûm *siclorum* argenti; sit *inquam* in senticetum & in vepretum:

24 Sagittis & arcu *instructus* venturus sit eò; cum [o] sentibus & vepribus obsita erit tota hæc terra.

25 In omnes verò illos montes qui sarculo sartiendi fuissent, non adveniet eò timor sentium & veprium: sed erit *locus* [p] quo emittatur bos, & quem conculcet parva pecus.

Mercenaria] id est, quam mercede conduxisti, obstringens te & regnum tuum fide data Assyrio, & pensitationem exhibens, 2. Reg. 16. 7. & 8.

k Heb. *in regionibus trans fluvium.* *Transfluviali*] id est, quæ trans Euphratem est. l Heb. *caput & pilum pedum: hypallage.* *Pilum capitis*] id est, omnia a summo ad imum; nihil relinquet intactum in toto regno, quod allegoricè cum corpore comparatur. 21 *Eritque*] amplificatio calamitatis Judæorum ab eventis superiorum calamitatum, ut diximus in versum 18. sunt autem hæc summatim duo; hominum infrequentia, his duobus versibus; & regionis totius horriditas, tribus reliquis. m Heb. *armenti.* 22 *Ut præ copia*] id est, ut abundet lacte propter raritatem inhabitantium, ideoque solus laboret de butyro comedendo & occupando lacte. n Heb. *faciendi lac.* *Nam butyrum*] id est, tanta erit penuria habitatorum, ut ad eos alendos ea tantùm futura sint plus satis, quæ ultrò provenient in horrente incultaque terra. 23 *Erit etiam*] alter effectus, ut diximus in versum 21. *Ubi sunt mille*] id est, locus uberrimus, cultissimus, & pretiosissimus horrescet. 24 *Sagittis*] id est, & quidem adeò horrebit locus, ut feris tantùm propè sit pervius, atque ita abundet illis, ut nemini tutum sit ingredi nisi armata manu. Respicit enim ad interminationem legis Levit. 26. 22. o Heb. *sentis & vepres erit.* 25 *Qui sarculo*] id est, incultos: periphrasis. *Non adveniet eò*] id est, non defugietur locus ullus qui nunc planè videtur horridus; sed utcunque nunc horreat, præ aliis locis amœnissimus tum videbitur: tam gravis & acerba futura est Dei in regionem hanc maledictio. p Heb. *ad immissionem bovis, & ad conculcationem parvæ pecudis.* *Quò emittatur*] id est, totius regionis pascuosissimus & feracissimus habebitur.

Caput VIII.

Propheta aspectabili symbolo docet judicia Dei in Syros, Jisraëlitasque, & Judæos quoque infidelitatis, obfirmationis, & alienationis a Deo nomine: deinde verò consolatur pios, ostendens non fore perpetuas calamitates per benevolentiam Dei, cujus periculum jam antea persæpè fecerant, sed ipsos Assyrios (quorum facta & consilia reprehenduntur gravissimè) vindictam a Deo severissimam certa ratione, loco, & tempore perpessuros: imprimis verò fundamentum consolationum proponit in Christo, cujus gentem, dona, officia, effectaque in res omnes creatas, in bonos, & malos, ad promovendum regnum suum exponit: ac postremò hujus infinitæ beneficentiæ nomine Ecclesiam Christi docet laudem ejus de malis depulsis & perceptis bonis.

1 Dixit autem Jehova mihi, sume tibi volumen magnum; cum Maher-schalal-chasch-bazo, & scribe in eo stylo [a] humano.

2 Quamobrem [b] adhibui mihi testes fidos, Urijam sacerdotem & Zecarjam filium Jeberecjæ:

3 (Cùm enim accessissem ad prophetissam, conceperat pepereratque filium) & dixit Jehova mihi, voca nomen hujus Maher-Schalal-Chasch-bazum:

4 Nam cùm nondum noverit hic puer proferre, pater mi, aut mater mea: asportabit opulentiam Damasci, & prædam Schomronis [c] servus Regis Assyriæ.

5 Deinde perrexit Jehova alloqui me amplius dicendo:

6 Propterea quòd sprevit populus iste aquas Schiloachi euntes sensim; & gaudium *est* apud Retzinem & filium Remaljæ:

7 Idcirco inquam, ecce Dominus faciet ut ascendant contra istos aquæ illius fluminis fortissimæ & amplissime, Rex Assyriæ, & omnis gloria ejus: qui ascendens supra omnes alveos suos, iensque super omnes ripas suas,

8 Permeabit Jehudam, inundabit, ac transibit,

1 *Dixit*] Superiori prophetiæ, quæ privatim Achazo & domui Davidis prænuntiata est, optimè concio hæc ad populum subjicitur: quæ etsi longa est, commodè tamen in quatuor partes distribui potest. Prima est prolepsis sive propositio summa totius concionis, quatuor primis versibus: secunda est denuntiatio tum maleficiorum populi, tum judiciorum Dei in populum maleficum, usque ad finem capitis: tertia est consolatio piorum uberrima, tribus sequentibus capitibus: ultima est conclusio εὐχαριστική, duodecimo capite. Sunt autem in hac prolepsi partes duæ prudenter distinguendæ: una est, signi aspectabilis quod Jeschahhja [illegible] tuit in filio suo; altera verbi, quod [illegible] tantùm prædicat, verùm etiam testibus adhibitis conscribit, ut sit Judæis testimonium. *Volumen magnum*] tum quia permagna est prophetia quæ in volumen fuit referenda, tum quia grandibus literis fuit exaranda; ut apud omnes testimonio esset. *Cum Maher.*] id est, cum filiolo tuo recens edito, quem is signum hujus prophetiæ daturus es, ut Schear-jaschubum, suprà cap. 7. Est autem in his verbis ὑπαλλαγὴ a nobis ad evidentiam commutata, qua non perspecta hic locus fuit adhuc multis quæstionibus & difficultatibus involutus.

Stylo humano] id est, quo efformatas literas quivis hominum etiam rudissimus possit cognoscere, & prophetiam legendo percurrere; ut Chabakuk 2. 2.

a Heb. *mortalis.* 2 *Quamobrem*] nimirum ut filio nomen imperatum a Deo imponerem coram Ecclesia, & hoc signo adducerer ad prophetiam hanc prædicandam, literarumque monumentis obsignandam. b Heb. *contestatus sum mihi.* *Testes*] id est, viros nominatim advocatos, ut testarentur nomen illud filio meo impositum in Ecclesia, cùm circumcideretur: nam eo tempore indita fuisse olim a parentibus nomina constat ex Gene. 21. 3. & 4. & Lucæ 1. 59. & 2. 21. Atque ex hoc ritu profectum esse illum nostrum constat, quo certi homines speciatim, maximè verò calamitosis temporibus (ut ista futura erant) adhibentur testes accessus ad Christum & ad Ecclesiam per baptismum, & nominis baptismo inditi: ex quo ritu Propheta occasionem sumpsit, ut testes filii sui ad alterum hoc singulare testimonium adhiberet. *Fidos*] id est, fide dignos atque idoneos, quorum autoritas & testimonium permagni futurum erat in populo: nam alioqui ad probitatem & integritatem fidei in Deum non spectat Propheta, cùm Urijæ perfidia satis nota sit ex historia Achazi, quæ postea evenit, 2. Reg. 16. 10. & sequentibus. 3 *Cùm enim*] hæc historicè (ut narrantur) accipimus.

Prophetissam] id est, uxorem meam. *Maher-schalal.*] i. accelerando prædam festinat diripiens, nimirum Assyriorum exercitus: ut sequens versus explicat. Est autem hoc ipsum nomen per anticipationem positum, suprà ver. 1. quo Deus promissionem domui Davidis factam nunc demum voluit in filio Prophetæ coram Ecclesia obsignare. Quamobrem etiam ὁμόσημα verba in hoc quidem nomine sunt ad celeritatem summam melius exprimendam, vide Gene. 41. 32. 4 *Cùm nondum*] id est, ante annum, aut breve aliquod tempus simile: periphrasis maximè familiaris. *Asportabit*] id est, deprædabitur Syros & Jisraëlitas: quod gestum est quarto Achazi anno, 2. Reg. 16. 9. c Heb. *qui est coram rege: periphrasis servorum, militum, atque satellitum.* 5 *Deinde*] transitio ad secundam hujus concionis partem; qua Jeschahhja judicia Dei denuntiat in Syros, Jisraëlitas, & Judæos; quæ Infantis nomine fuerant præsignificata. 6 *Propterea quòd*] hujus denuntiationis partes sunt duæ; exprobratio scelerum quibus populi isti tenebantur, hoc versu; altera, judiciorum quibus illos erat visitaturus Deus, duobus seq. quod utrumque caput deinceps exornatur, usque ad finem hujus capitis. *Populus iste*] Judæus. *Aquas Schiloachi*] i. istis defensionibus suis non fuit contentus, neque acquievit promissioni Dei ultrò pollicentis se daturum salutem [illegible] unica virtute sua; sed copias exteras & arma strepentia conduxit ad depellendum hostem: synecdoche in scripturis frequens, ut Psal. 46. *Euntes sensim*] i. nihil crepantes, aut præ se ferentes magnum, quod infideles æstimant: lenti enim & quasi serpentem fuisse Schiloachi fluxum ostendimus Nechemijæ 2. 13. *Et gaudium*] i. Syri & Jisraëlitæ ultrò delectantur malo vestro, ac petulanter vos [illegible] minimè lacessiti, ut expressit suprà 7. 6. 7 *Contra istos*] Syros & Jisraëlitas, [illegible] consilio Achaz illius operam conduxerat. *Illius fluminis*] Euphratis, [illegible] goricè accipit pro Assyrio exercitu: quod sequentium verborum [illegible]

Gloria ejus] i. copiæ de quibus gloriatur, infra cap. 10. *Ascendens*] [illegible] ens omnes pacti conventi leges, allegoricè. 8 *Permeabit*] tum [illegible] Achazo per expilationes barbaras, 2. Reg. 16. 18. & 2. Chro. 28. 20; tum [illegible] Chizkija filio, 2. Reg. 18.

ibit, ᵃ uſque ad collum pertinget: ᵈ ᵃ implebuntque paſſæ alæ illius latitudinem ᵃ terræ tuæ, ᵃ ô Hhimmanuel.

9 ᵃ Conſociamini, ô ᵃ populi, & ᵃ conterimini; ᵃ auremque præbete quotquot e*ſtis in* locis longinquis terræ: accingimini & conterimini, accingimini & conterimini.

10 Inite conſilium, & irritum fiet: loquimini verbum, & non exiſtet; ᵃ ſed Hhimmanuelis.

11 ᵃ Nam ita edixit Jehova mihi ᵃ adhibita confirmatione manus; cùm erudiret me non eundum via populi iſtius, dicendo:

12 ᵃ Ne dicatis, conjuratio, in quibuſcunque ᵃ dicit populus iſte conjuratio: & ᵃ timore iſtius ne timeatis, neque expaveſcendum dicatis.

13 Jehovam exercituum ipſum ᵃ ſanctificate; & ᵉ ipſe ſit timori vobis, idemque ſit pavori vobis;

14 Et erit ſanctificationi ᵃ *vobis*: in lapidem autem alliſionis & in rupem offenſionis ᵃ ambabus domibus Jiſraëlis, in laqueum & in tendiculam habitatori Jeruſchalaimorum:

15 ᵃ In quæ offendant multi; & cadentes confringantur, aut irretiti capiantur.

16 ᵃ Liga ᵃ conteſtationem: ᵃ conſigna legem inter diſcipulos meos.

17 ᵃ Nam præſtolans Jehovam, ᵃ qui abſcondit faciem ſuam a domo Jahhakobi; & expectans eum;

Uſque ad collum] id eſt, uſque ad Jeruſchalaima, in qua erat caput regni: allegoria regnum comparans cum humano corpore, ut infra 30.28. vide Deut. 33.12. ut 2. Reg. 18. & 2. Chron. 32. oſtenditur.

d Heb. *& erit extenſionibus alarum illius plenitudo latitudinis, &c.*

Implebuntq;] id eſt, Judæam totam occupabunt.

Terræ tuæ] quaſi dicat, quæ neque illius eſt, neque iſtorum, ſed quam tu tibi vindicaſti, & plane abſque te peritura ab illo vindicatus es.

Hhimmanuel] id eſt Chriſte, fili Davidis, rex Judæorum, ſupra 7.14.

9 *Conſociamini*] ſuperiori denuntiationi ſua exornatio ſubjicitur: qua primum, ut ante populi peccata exponit, uſque ad verſum 21. deinde ventura judicia, in fine capitis: quæ duo per apoſtrophen ſarcaſticam his duobus verſibus objiciuntur populo, quaſi dicat, agite quidlibet, confirmate vos fœderibus, conſiliis, armis, auxiliis, & ſi quid eſt hujuſmodi: id tantùm efficietur quod placebit Deo. *Populi*] Syri cum Jiſraëlitis, & Aſſyrii cum Judæis. *Et conterimini*] ex decreto Dei; quod propterea enuntiat Jeſchahhja imperandi modo. *Auremq; præbete quotquot*] ita ut cognito judicio ipſius celebris efficiatur Deus, & munera Regi Jechizkijæ offerantur: quod legimus factum 2. Chronic. 32.23. 10 *Sed Hhimmanuelis*] id eſt, hoc verbum fiet, quod pronuntiatur per me Hhimmanuelis Chriſti adminiſtrum. 11 *Nam ita edixit Jehova*] hujus exornationis qua peccata judiciaque proponuntur, prior pars exprobrat populo tria peccatorum genera; quæ eadem reprehenduntur in Schaüle, 1. Chronic. 10.13. primum eſt infidelitas maxima, præſidia ſibi extra Deum comparans, uſque ad verſum 16. ſecundum, obfirmatio pertinaciſsima, verſu 16. & duobus ſequentibus; tertium atque graviſſimum, dæmonum conſultatio, verſ. 19. & 20. *Adhibita confirmatione*] id eſt, me ipſum confirmans adverſus populum & omnia adverſa per promiſsionem & virtutem ſuam, quemadmodum oſtenditur ſequente verſu: ſic 1. Schemuel. 23.16. 12 *Ne dicatis*] id eſt, neque animo conſentiatis, neque verbo conveniat vobis cum hoc infideli populo. hîc enim exponitur primum peccati genus, ut diximus proximè præcedente verſu, nimirum infidelitas publica Judæorum non acquieſcentium aquis Schiloachi, ſed aliena auxilia fœderaque Deo neglecto procurantium: quod ſtudium Deus conjurationem vocat, ut eo magis ab illo ſervos ſuos deterreat: neque populum totum dehortatur (cujus obfirmationem docet infrà ver. 16. & ſequent.) ſed tantùm Prophetam cum piis & electis e populo, ad quos ſermonem habet. *Dicit populus iſte*] id eſt, ſtatuit fœderatos ſibi eſſe adjungendos, quorum ope ab exteris incommodis defendatur. *Timore iſtius ne*] id eſt, infideli timore; qualis timor ita percellit iſtum, ut promiſſa Dei repudiet, concilietque in fœdus conjuratos. 13 *Sanctificate*] credendo promiſsionibus ejus, & fiduciam veſtram in eum liberè oſtendendo: ut Numer. 20.12. e Heb. *ipſe ſit timor veſter, & faciens ut expaveſcatis.* 14 *Vobis*] eclipſis, quæ ex antitheto membro facilè percipitur. *Ambabus domibus*] Jiſraëlitarum Pekacho, & Judæorum Achazo parentum. Eſt autem hîc explicatio veri effectus Chriſti contra infideles, ut infr. 28.16. 15 *In quæ offendant*] exegeſis ſuperiorum ſimilitudinum, lapidis, & laquei. 16 *Liga*] ſecundus exprobrationis locus de obfirmatione Judæorum, ut diximus ſupra in verſum 11. quæ ſimiliter enuntiat Deus Prophetæ & piis coram toto populo, ut teſtatum faciat pervicacem eſſe illorum obdurationem; ac proinde neque prophetias, neque legem ipſam ad illos amplius pertinere; ſed ad credentes tantùm θεοδιδάκτους. *Conteſtationem*] id eſt, prophetiam hanc & volumen tuum (de quo ſuprà ver. 1.) involve, ne amplius ſit in oculis iſtorum, quandoquidem ut infideles ludificantur eam. *Conſigna legem*] id eſt, eam annuntia, committe, & crede illis quos noſti doctos a Deo eſſe, ut infra 54.13. 17 *Nam præſtolans*] confirmatio decreti Dei contra obſtinationem Judæorum, a ſignis præſentibus & præteritis quæ Propheta dederat ex mandato Dei, ut oculorum aſpectu infidelis populus magis afficeretur. *Qui abſcondit faciem*] id eſt, ſe verbumque ſuum ſubtrahit, & me volumen jubet complicare atque recipere.

18 ᵃ Ecce ego & nati quos dedit mihi Jehova, in ſigna & in oſtenta apud Jiſraëlitas *ſumus*; a Jehova exercituum habitante in monte Tzijonis.

19 ᵃ Cùm enim edicunt vobis, conſulite ᵃ Pythones aut ariolos, ᵃ qui pipiunt & qui muſſitant: ᵃ nónne populus Deum ſuum conſulit, pro viventibus ᵃ mortuos *conſulendo*?

20 Adverſus legem & adverſus conteſtationem, an non obloquuntur ᶠ in ſententiam iſtam ᵃ cuicunque nulla eſt ᵍ lucis ſcintilla?

21 ᵃ Quapropter peragrabit ᵃ illam ᵃ difficultatibus preſſus atque famelicus: eritq; cùm eſurierit & ᵃ efferbuerit, ut maledicat ᵃ Regi ſuo & ᵃ Deo ſuo, ſive ſuſpiciat ᵃ ſurſum;

22 Sive ᵃ in terram intueatur: quia ecce ᵃ oppreſſio & tenebræ, ᵃ obſcurato anguſtia & caligine impulſo *aderunt*.

18 *Ecce ego*] id eſt, propterea quòd populus iſte jam adeò occalluit ut nihil proficiat auditione legis atque Prophetarum, imperavit Deus ut iſtorum oculis ſigna exhiberē judiciorum ſuorum, in me & in liberis meis: ac primùm quidem in Schear-jaſchubo, capite 7. quo ſigno denuntiavi graviſsimam ultionem populo, adeò ut reliquiæ tantùm ad ſalutem perventuræ ſint: deinde in hoc puerulo Maher-ſchalal-chaſch-bazo, quo ſigno oſtendi maximam fore direptionem iſtarum gentium: ac poſtremò in me, cum voluminis complicatione & legis apud credētes conſignatione demonſtravi populo huic ipſum a Deo derelictum eſſe. Quod judicium Dei cùm a prophetis typicè tantùm deſignari potuerit, a Chriſto verò (ut Prophetarum principe) exhibitum ſit & re ipſa in Eccleſia præſtitum; non mirum eſt ſi Apoſtolus hunc typum per anagogen ad ſuam æternam veritatem accommodat, Heb. 2.13. 19 *Cùm enim*] tranſitio ad tertium peccatorum genus per ætiologiam, hoc modo: meritò ſanè populus iſte a Jehova deſeritur, & ſignis de graviſsimis calamitatibus præmonetur. Nam non tantùm infidelitate alienam opem implorat, non tantùm ſe ipſe in peccatis obfirmat, & averſatur Deum; ſed diabolo operam dat, & pios in idem ſcelus ſollicitat, ut ſeducantur ſi fieri poteſt. Hoc autem Propheta exprimit ſermone converſo ad pios, ut eos inſtituat de atrocitate iſtius criminis, & confirmet in bono. *Pythones*] id eſt, magos aut divinos quoſlibet, ſynecdochicè. *Qui pipiunt*] amplificatio indigni facinoris populi a vanitate iſtarum divinationum, quam ipſa forma arguit: non ſunt, inquit, iſti ſeductores tanta facultate præditi, ut aut ore aperto claraque voce enuntient, aut verbis planis explicent quæ dicenda forent, ſicut nos prophetæ judicia Dei palam voce quàm maxima planiſque verbis prædicimus: ſed in ventre ſuó, aut imis faucibus ita pipiunt, ut pulli nondum excluſi ſuo putamine; aut ſi quid voce efferunt, ita illud muſſant, ut Sibylla ex tripode: quam eandem rationem Propheta explicat infrà 29.4. & hiſtorici paſſim. *Nónne populus*] dehortationis ſuæ cauſas duas Propheta affert; unam ex abſurdo, non eſſe homini communicationem ullam cum Deo qui mortuos conſulat; alteram, rationem iſtam conſulendi mortuos & a lege ac prophetiis aberrandi, gentium earum eſſe quæ ignorant Deum: Deut. 18.9. & ſequentibus. *Mortuos*] id eſt, eos qui rebus mortuis ad divinationem abutuntur. f Heb. *ſecundum verbum iſtud.* 20 *Cuicunque*] id eſt, quiſquis planè ignorat Deum. g Heb. *aurora.* 21 *Quapropter*] concluſio ſecundæ hujus partis a ſumma deſcriptione judiciorum Dei, ut dictū eſt in ver. 9. tam miſeri, inquit, futuri ſunt, ut neque in cœlo neq; in terra ipſis oſtendatur ſalus ulla, ſpes ſalutis, aut conſolatio. *Illam*] terram Jiſraëlis. *Difficultatibus preſſus*] impius quiſque Judæus, & Jiſraelita. *Efferbuerit*] præ indignatione & deſperatione. *Regi ſuo*] cujus opera videlicet fuiſſet ſervandus ab hoſtibus & difficultatibus rerum, ac liberandus in terra. *Deo ſuo*] cui confidebat, ſentiens ſe fruſtra confiſum eſſe. *Surſum*] ad Deum ſuum. 22 *In terram*] ad regem ſuum: ὑςέρωσις. *Oppreſſio*] gradatio; pro eo quod eſt, erit calamitas, & vacuitas ab omni luce, aut ſpe ex calamitatibus evadendi. *Obſcurato*] id eſt, verſante in denſiſsimis & confertiſsimis miſeriis, atque exagitato ab illis magis ac magis; quod compleri cœptum eſt inde a temporibus iſtis, bellis ſubinde emergentibus.

Caput IX.

1 ᵃ SED ᵃ ᵃ non obſcurabitur quę affecta fuerit anguſtia, cùm ᵃ tempus hoc prius ᵃ leviùs affecerit ᵃ terram Zebulunis &

1 *Sed non obſcurabitur*] tertia pars cōcionis, cōſolatio; qua pii ex Jehuda & Jiſraële confirmantur adverſus futuras calamitates. Sunt autem hujus conſolationis univerſè argumenta tria: primum eſt ab inſtabilitate prædictarum afflictionum, ne fortè defetiſcantur piorum animi, toto hoc capite, & verſibus quatuor primis ſequentis capitis; ſecundum eſt, a miſero caſu excidioq; ipſorum hoſtium, qui populum Dei malis affecerint, ſequente capite inde a ver. 5. tertium & ſummum eſt a promiſsione regni Chriſti, in quo fons ineſt liberationum omnium ſingularium, cap. 11. Quod autem ad primum hunc conſolationis locum, obſervandum eſt proponi in genere conſolationem totam, duobus primis verſibus, non fore nimirum perpetuas illas oppreſsiones quibus erat populus Dei caſtigandus: deinde confirmatur hic conſolationis locus a benevolentia Dei erga populum ſuum propter venturum Chriſtum, uſque ad verſ. 5. a Heb. *non erit obſcuratum cui fuerit anguſtatum, imperſonaliter.* *Non obſcurabitur*] id eſt, poſtquam multa incommoda fuerit perpeſſa terra promiſſa tota, non ſemper manebit in illis, ac velut perpetuis tenebris obruetur; ſed liberabitur tandem Eccleſia per adventum Chriſti. *Tempus hoc*] nimirum quo mox Tilgath-Peleſer rex Aſſyriæ ab Achazo conductus Jiſraëlitas erat invaſurus, 2. Reg. 15.29. *Leviùs affecerit*] quàm ſequens tempus affecturum eſt: nam pars tantùm Jiſraëlis deportata, & terræ occupata eſt, ibidem. *Terram Zebulunis*] id eſt, Jiſraëlitas, per ſynecdochen: ſed horum potiſsimùm fit mentio, quia ab his cœpit tum calamitas per Aſſyrios, tum liberatio, per prædicationem Evangelii Chriſti, ſeq. ver.

terram

terram Naphtali, & posterius illud affecerit gravius: via maris, ſecundum Jardenem, Galilæa [b] populoſa,

2 Populus ejus qui ambulant in tenebris, videbunt lucem magnam: ſuper conſidentes in terra umbræ lethalis lux ſplendebit.

3 Amplificans hanc gentem, non magnificaſti lætitiam; lætati ſunt coram te quaſi lætitia *quæ agitatur* in meſſe, cùm exultarunt partientes prædam;

4 ‖ Cùm jugum oneris illius & virgam humeri illius, ſceptrum opprimentis illum contriviſti; ut die Midjanitarum,

5 Quando tota conflictatio, *id eſt*, confligens *quiſque* in concuſſu, etiam veſtimentum volutatum in [c] cædibus; quaſi [d] abiit in exuſtionem, pabulum ignis.

6 Sed puer naſciturus eſt nobis, filius dabitur nobis, cujus humero adſit principatus ipſe: cujus nomen vocat *Jehova*, admirabilem, conſiliarium, Deum fortem robuſtiſſimum, Patrem æternitatis, Principem pacis.

7 ‖ Amplitudini illius principatus, & paci nullus erit finis, in ſolio Davidis & in regno ejus, ſtabiliendo illud & fulciendo illud jure & juſtitia: ab iſto tempore in ſeculum uſque, zelus Jehovæ exercituum facturus eſt iſtud.

8 Verbum miſit Dominus Jahhakobo, & accidit Jiſraëli;

9 Ut cognoſcerent populus iſte totus, Ephrajim, & habitator Schomronis; *qui* elatione & [e] inſolentia animi dicunt,

10 [f] Lateritia opera ceciderunt, ſed lapide cæſo extruemus; ſycomori exciſæ ſunt, ſed cedros ſufficiemus.

11 Sed cùm in editum ſuſtulerit Jehova hoſtes Retzinis contra ipſum, etiam inimicos hujus commiſcebit;

12 Syros [g] ab oriente, & Peliſchtæos ab occidente, ut devorent Jiſraëlem toto ore: his omnibus non avertetur ira ejus, ſed adhuc manus ejus *erit* extenta;

13 Quia hic populus non fuerit reverſus uſq; ad ipſum percuſſorem ſuum, & Jehovam exercituum non requiſierint.

14 Exſcindet enim Jehova ex Jiſraële caput & caudam; ramum, etiam juncum die eodem:

15 (Senex & [h] honorabilis is *eſt* caput: propheta verò docens falſitatem eſt cauda)

16 Quòd fuerint ductores populi hujus ſeductores; & qui ducuntur in eo, obtecti.

17 Idcirco de juvenibus ejus non lætabitur Dominus, & pupillorum ejus ac viduarú ejus non miſerebitur, quia totus eſt hypocrita & maleficus, & os omne loquitur flagitia: omnibus his non avertetur ira ejus, ſed adhuc manus ejus erit extenta.

18 Nam exardeſcet improbitas velut ignis *qui* ſentes ac vepres abſumit; & incendet perplexa *ligna* ſylvæ, adeò ut in minutiſſimũ pulverem abeant [i] elato fumo.

19 Præ excandeſcentia Jehovæ exercituum obſcurabitur *populus* terræ: eritque iſte populus quaſi pabulum ignis, nemo in fratrem ſuum clementia utetur.

20 Nam ut ſcindat ad dexteram, tamen eſuriet; & comedat ad ſiniſtram, tamen non ſaturabuntur: ſinguli carnem brachii ſui comedent;

21 Menaſche Ephrajimum, & Ephrajim Menaſchem; ſimul iſti contra Jehudam: om-

Poſterius illud] quo Schalman-eſer totũ Jiſraëlē invaſurus erat, occupaturus, & deportaturus, 2. Reg. 17.

Via] ſequitur definitio certiſſima liberationis per Chriſtũ: qua propheta exponit exortum ac veluti primã lucem Evãgelii ibi cœpturã eſſe nominatim, ubi cœperat calamitas; & locũ verbis apertiſſimis circũſcribit, prout accommodat Matthæus 4.15. His enim verbis definitur inferior Galilæa, non autem ſuperior, ut plerique exiſtimant: quę ſecundum Jardenem protenditur, ad mare Tyberiadis ſive lacũ Genezareth adjacet, & feraciſſima regio eſt, teſte Moſche Deut. 33.23. ac proinde populoſiſſima.

Galilea populoſa] quod pleriq; appellationem hanc tribuunt ſuperiori Galilææ, quia gentibus eſt contermina, habet quidem ſpeciem; ſed locutio exemplo caret: præterea a circumſtantiis abeſt quæ modò poſitæ ſunt: ac poſtremò diſcedit ab interpretatione Matthæi. Nam has omnes circumſtantias nobis quidem conſtat non ad ſuperiorem, ſed ad inferiorem Galilæam pertinere. Fefellit quidem illos nomen gentium: ſed nos amphibologiam interpretatione noſtra ſuſtulimus. b Heb. *gentium*. 2 *Populus*] id eſt, Zebulunitæ & Naphtalitæ. *Ambulant in tenebris*] id eſt, non tantùm corporalibus, ſed etiam ſpiritualibus malis, velut denſis tenebris obruuntur. *Videbunt*] id eſt, incipient videre atque percipere lucem liberationis ſuæ, unde cæteris etiam Jiſraëlitarum partibus affulgebit: nam in partibus illis primùm prædicavit Chriſtus, lucem ſuam cum hominibus communicans, & ibi fecit prima miracula. 3 *Amplificans*] promiſsionis præcedentis de liberatione & ſalute populi cauſa nunc demũ exponitur κατὰ σύγκρισιν, ut diximus in verſum 1. Eſt autem hæc σύγκρισις ſive comparatio inſtituta inter ſuperiorem adminiſtrationem quæ præceſsit adventum Chriſti, & illam quæ eſt in regno ipſius: tota, inquit, ſuperior adminiſtratio varia fuit ſecundis, adverſis, lætis, triſtibus, duris, facilibus, turbulentis, quietis, omnibus denique rebus inſtabilibus; adeò ut ne magnificentiſſimæ quidem victoriæ ſuo luctu vacaverint: ſed regni hujus quod ſuſcepturus eſt Chriſtus, eoque Eccleſiam ſuam illuſtraturus, in eo pax futura eſt ſempiterna: hujus comparationis prius membrum tribus verſibus continetur, poſterius verſibus 6. & 7. *Hanc gentem*] q.d. cùm populum tuum inſigni aliquo bono, victoria, aut honore auxiſti, lætitiam tamen ſtabilem minimè præſtitiſti. *Lætati*] id eſt, nullam lætitiam conſecuti ſunt ἀκονιτὶ καὶ ἀναιμωτὶ, ſine ſudore & ſanguine; ſed permagno illis conſtitit: nam ardui labores lætitiam brevem anteiverunt, ut ſudores meſſem; & pugnæ graves ſpolia, hoc verſu quod duobus ſequentibus exornatur. ‖ *Judic. 7. & 8.* 4 *Cùm jugum*] id eſt, quoties liberaviſti populum tuum ab exterorum tyrannide, quæ metaphoris duabus figuratur. *Ut die Midjanitarum*] quo divina victoria a Jiſraëlitis reportata eſt; quam etiam propter nobilitatem in exemplum propheta iterum adducit infrà 10.26. 5 *Quando tota*] id eſt, quo die tota Midjanitarum caſtra, divinitus inter ſe commiſſa, tanquam igne accenſo, cum rebus ſuis omnibus conſumpta ſunt: etiam huic victoriæ, inquit, ſuæ fuerunt difficultates; & lætitia quam inde percepit populus, non longo intervallo mutata eſt. *In concuſſu*] id eſt, repentino motu, quem inter ipſos Midjanitas excitavit Deus, ut obverterent gladium alter in alterum. c Heb. *ſanguinibus*. d Heb. *fuit*. 6 *Sed*] altera pars συγκρίσεως, ut dictum eſt in verſum 3. *Puer*] Jeſus Chriſtus, is de quo prophetaverat ſupr. 7.14 Etſi puerum fortaſſe altera etiam de cauſa nominavit, nimirum ut tenuitatem & infirmitatem quæ illi in ſpeciem futura erat oſtenderet, ut Zecarjæ 9.9. qua ratione ampliùs hæc comparatio illuſtratur. *Filius*] Dei videlicet qui ſolus vocavit nomen illius cùm illum nobis traderet. *Cujus humero*] id eſt, cui nullum jugum unquam imponi poſsit, ſed qui obtineat ampliſſimum & conſtantiſſimum imperium: ut accipitur infrà 22.22. Hoc enim membrum eſt antitheton jugi illius & virgæ, quæ humero populi incubuiſſe dicitur ſupra verſ. 4. Hujus autem regni conditionem deinceps explicat primùm a vocatione Dei, hoc verſu; deinde ab effectis, verſu ſequente. *Jehova*] æternus pater æterni filii: nam Deus ſolus hæc nomina magnifica poteſt & dare & accipere; ut ipſe dicit infrà 42. 8. & 48. 11. *Admirabilem*] tum natura ipſius, tum operibus univerſis, atque inprimis erga Eccleſiam explicatis: eſt enim Deus qui facit mirabilia ſolus, Pſalm. 72. 18. & 136. 4. *Conſiliarium*] ut Proverb. 8. 14. *Patrem æternitatis*] qui ipſe ſempiternus eſt, & idem in omnibus æternitatis autor. *Principem pacis*] id eſt, autorem & effectorem pacis noſtræ omnes in uno corpore reconciliantem Deo per crucem, peremptis inimicitiis per eam: Epheſ. 2. 16. ut ſine metu e manu inimicorum noſtrorum liberati ſerviamus ipſi, Lucæ 1.74. ‖ *Lucæ 1.32. & 33.*

7 *Zelus*] id eſt, hoc Deus Pater in Chriſto effecturus eſt propter nomen ſuum. 8 *Verbum*] exornatio præcedentis conſolationis à circumſcriptione prophetica eorum temporum quibus judicia Dei ſuit perpeſſurus populus, donec per zelotypiam Dei miſſus eſt Chriſtus ad liberationem ejus, ſumpta occaſione à verbis proximè præcedentibus. Continentur autem hac exornatione tria: primum eſt, narratio miſericordiæ Dei, à peccatis populum revocantis verbo, tribus verſibus; ſecundum, prophetica narratio judiciorum, quæ ita eventura erant immorigeris verbo ut minimè perderentur pro meritis ipſorum, uſque ad caput 10. tertium, narratio beneficentiæ Dei propter ipſum ſervantis reliquias ex populo tam immorigero, verſibus quatuor ſequentis capitis. *Jahhakobo*] id eſt, toti populo, Judæis & Iiſraëlitis. 9 *Populus iſte*] Judæorum. *Ephrajim*] id eſt, Jiſraëlitiæ, per ſynecdochen. e Heb. *magnitudine cordis: ut infra 10.12.* f Heb. *lateres*. 10 *Lateritia opera*] proverbiale dicendi genus, quo pervicaces in Deum utuntur q.d. utcunque nos miſerè attriverit Deus, tamen vel ipſo invito res noſtras magnificentius inſtaurabimus, & ſuperabimus judicia ejus, refarciemuſque virtute noſtra: ſic Maleaci 1.4. 11 *Sed cùm*] tranſitio à verbo ad judicia Dei, quia verbo prævidet Propheta non fore ut reſipiſcat populus. Eſt itaq; in hac continuatione ſermonis paralepſis. q.d. ſed quandoquidem fruſtrà Dominus immiſit verbum, jam audiamus verbera quibus uſurus eſt. Tres autem illorum gradus pro ratione temporum à propheta ſtatuuntur: primus, adventu Tiglat-Pileſeris, tribus his verſibus; ſecundus, adventu Schalmaneſeris utroq;, à verſ. 14. ad 18. tertius, adventu Sancheribi & Eſar-Chaddonis in Chizkijam & Menaſchem, à ver. 18. ad finem capitis. *In editum*] .i. ſuperiores effecerit Aſſyrios, 2. Reg. 16.9. *Hujus*] Jiſraëlis. *Commiſcebit*] .i. faciet ut promiſcuè omni ex parte convolent operã dantes Aſſyrio, ut verſus ſeq. oſtẽdit. g Heb. *ab anteriore, & Peliſchtæos à poſteriore: vide Deut. 11.24.* 12 *Toto ore*] [illegible] more inhumaniſsimè conſumendo, & nulla ratione parcendo. 14 *Exſcindet enim*] per Schalman-eſerem, 2. Reg. 17. atq; hic ſecundus eſt judiciorum gradus, ut diximus ver. 11. *Caput & caudam*] .i. à ſummo ad imum, à præſtantiſſimo ad abjectiſſimum: metaphoræ ab animantibus & plantis, quas ſequens verſus explicat. h Heb. *elatus facie, ut ſupr. 3.4.* 16 *Quod fuerint*] ætiologia à communi corruptione omnium, ut ſupra 3.3. 17 *Non lætabitur*] ſed velut [illegible] tus ſupplicium ſumet de omnibus. 18 *Nam exardeſcet*] tertius gradus judiciorum, quòd populus non tantùm opprimetur Aſſyriorum dominatu Sancheribo & Eſar-Chaddone rege, ſed etiam ſua ipſius operã magis ac magis labefactabitur [illegible] prout non dubium eſt hos in alios fuiſſe tyrannidis Aſſyriorum [illegible] malum hoc verſu allegoricè enuntiatum ſequentibus exponitur. [illegible] *mum*] .i. ſuo ipſorum igne in pulverem & fumum abeant. i Heb. [illegible] 19 *Obſcurabitur*] .i. opprimetur adverſitatibus, ut ſupra ver. 1. 20 [illegible] *dat*] .i. licet populus undequaq; ſtudeat adipiſci victum, & hic illic [illegible] ſemper egentiſsimus. *Carnem Brachii*] id eſt, propinquos & [illegible] auxeſis. 21 *Simul iſti*] ut credibile eſt feciſſe, cùm Sancherib [illegible] pugnavit, & Eſar-Chaddon Menaſchem deportavit. Sic enim hoſtes [illegible] quos bello ſuperaverunt abuti multis exemplis conſtat, ut 1. Schem. [illegible] nibus

nibus his non avertetur ira ejus, sed adhuc manus ejus erit extenta.

Caput X.

1 'VÆ 'decernentibus decreta iniqua, & scribentibus molestiam *quam illi* præscripserint:

2 Ad evertendum de causa tenues, & ad rapiendum jus pauperum populi mei; ut sint viduæ prædæ ipsis, & pupillos diripiant.

3 'Ecquid facturi essetis die visitationis & vastationis e longinquo adventuræ? ad quem confugeretis pro auxilio? aut 'ubi relinqueretis gloriam vestram?

4 'Absque me incurvaretur 'infra vinctum,& infra interfectos caderent: 'omnibus illis non averteretur ira ejus, sed adhuc manus ejus extenta esset.

5 'Væ Assyrio 'virgæ iræ meæ; 'quamvis 'baculus sit in manu ipsorum indignationis meæ,

6 Et 'in gentem hypocrytam immittens ipsum, contra populum [a] in quem excandui dem mandata ipsi; ut 'prædetur prædam,& ut diripiat rapinam, denique ut disponat illum conculcationi, tanquam lutum platearum.

7 'Nam ipse non ita [b] sibi proponit, & [c] animus ejus non ita cogitat; sed perdere [d] ex sententia animi sui, & exscindere gentes [e] non paucas:

8 Nam dicit,nónne 'principes mei pariter reges *sunt*?

9 'Nónne ut 'Carcemisch *est* 'Calno? nónne ut 'Arpad, 'Chamath? an non ut Damascus, Schomron?

10 Quemadmodum assecuta est manus mea regna [f] idolorum suorum, quorum sculptilia 'præstabant *diis* Jeruschalaimorũ & Schomronis:

11 An non quemadmodum feci Schomroni & idolis ejus,ita facturus essem Jeruschalaimis & 'terriculis eorum?

12 'Atqui futurum est, 'cùm perfecerit Dominus totum opus suum in monte Tzijonis & Jeruschalaimis; animadvertam in 'fructum [g] insolentis animi regis Assyriæ, & in ornatum elationemq; oculorum ejus.

13 'Quia dixerit, virtute manus meæ feci, & sapientia mea, quòd prudentia instructus sim; ideò amovi terminos populorum, etiam 'instructissimos eorum deprædatus sum & dejeci, ut potentissimus, habitatores:

14 'Imò assecuta est tanquam nidum manus mea *nidum* opulentiæ populorum, & quasi reciperem ova derelicta, totam terram ego recepi: neque est qui 'agitet alam, aut 'aperiat os, aut 'pipiat.

15 'An gloriabitur securis 'contra cædentem ipsa? an se magnificabit serra contra agitatorem suum? cùm agitant virgam, *an magnificabit se* contra eos qui tollunt ipsam? cùm attollunt baculum, '*an* non lignum *est*?

16 'Idcirco 'immittet Dominus ipse Jehova exercituum, in 'pingues ejus 'maciem: & in 'loco gloriæ ejus ardebit 'ardor similis ardori ignis.

17 Erit enim 'lux Jisraëlis pro igne, & sanctus illius pro flamma; quæ incendet & consumet 'vepres ejus & sentes ejus 'eodem die;

18 'Gloriamque sylvæ ejus, & arvorum ejus, & [h] spiritu & carne absumet: eritque 'cùm dissolvetur profugus;

19 Denique 'reliqua ligna sylvæ illius [i] pauca erunt, adeò ut puer scribere possit ea.

20 'Erit autem tempore illo, ut non pergat ultra reliquum Jisraëlis, & qui evadet in domo Jahhakobi, inniti 'percussore suo; sed innitetur 'Jehova sancto Jisraëlis [k] fideliter.

21 'Reliquum revertetur,reliquum Jahhakobi ad Deum fortem robustissimum,

22 ('Nam si fuerit populus tuus Jisraël *numero*, sicut arena maris, reliquum revertetur ex eo) 'consummationem præcisam 'inundaturum justitiã:

23 Nam consummationem & quidem 'præcisam, Dominus Jehova exercituum facturus est in medio totius terræ hujus.

1 *Va decernentibus*] tertius exornationis locus, quo narratur primùm gravitas scelerum, quibus Jisraëlitæ tenebantur & maledictionem Dei sibi accersebãt (quod spectat ad amplificãdam Dei misericordiam) duobus versibus; deinde misericordia Dei succurrẽtis inopibus ad gloriam suam, duobus alteris.

Decernentibus] id est, tum autoribus maleficiorum, tum etiam administris.

3 *Ecquid*] nimirũ sine me, seq. vers. q.d. nónne peccatis vestris ipsi concideretis, destituti omni ope, & tota gloria vestra spoliati, nisi misereret me vestri? elegans contestatio ad amplificandam Dei misericordiam erga electos.

Ubi relinqueretis] id est, cujus fidei committeretis? ubi deponeretis asservandam?

4 *Absque me*] id est, nisi ratione duceter nominis & veritatis meæ.

Infra vinctum] id est, fieret omnium longè miserrimus, mancipio abjectissimo aut cadaveri putri minimè comparandus.

Omnibus illis] id est, nec dum conquiesceret ira ejus morte, sed præcipitaret in damnationem æternam.

Fructum insolentiæ] id est, insolentissimam jactationem, quam ostendunt proximè sequent. vers.

g Heb. *magnitudinis cordis: ut suprà 9.9.*

13 *Quia dixerit*] confer hos versus cum 2.Reg.18.& 19. & infrà 36.

Instructissimos] terminos videlicet, id est, regiones potentissimas & munitissimas. Est autem in tota hac verborum serie gradatio elegantissima.

14 *Imò*] thrasonica allegoria, qua Assyrius omnia sibi arrogat,& hostes comparat cum aviculis abjectissimis.

Agitet alam] ad evolandum aut involandum.

Aperiat os] ad impetendum me.

Pipiat] ad implorandam opem, aut expostulationem faciendam.

15 *An gloriabitur*] contestatio, ut diximus vers.7. qua Deus Assyrium contrà evincit imbecillitatis ipsius; se cum artifice, illum cum instrumento comparans.

Contra cædentem] ut Assyrius contra Deum extulit vocem suam, sicut idem propheta loquitur 2. Reg.19.22.

An non lignum] id est, nulla facultate præditum admovendum se, aut efficiendum quicquam.

16 *Idcirco*] tertia pars, narratio Prophetica bimẽbris, ut dictum est suprà in ver.5. Continet autem hoc prius membrum narrationem judicii contra Assyrios, quatuor versibus; & usus ex judicio hoc ad populum perventuri, vers.20. usque ad 28. *Immittet Dominus*] qua nocte percussit angelus Jehovæ in castris Assyriorum centum octoginta millia, 2.Reg.19.35. & 2.Chron.32.21. *Pingues*] id est, potentes: sic Judic.3.29.& Psalm. 78.31. *Maciem*] id est, luem repentè ipsos consumentem macie. *Loco gloriæ*] id est, ubi gloria Dei habitat ante mœnia Jeruschalaimorum. *Ardor*] id est, lues ardentissima confestim Assyrios tabefaciens. 17 *Lux Jisraëlis*] Deus Jisraëlitas illustrans & sanctificans. *Vepres ejus*] Assyrios, quibus ut sentibus vepribusque cohorrebat terra. *Eodem die*] eadem nocte, quæ pars est diei: synecdoche. 18 *Gloriamq; sylvæ*] id est, omnes valentes robore, de quibus gloriatur, 2.Chronic.32. h Heb. *ab anima usque ad carnem.* *Cùm dissolvetur profugus*] cùm rex ipse profugus, & quidem contentissimè se proripiens fuga, quasi persequente igne consumetur a filiis cæsus: ut factum esse legimus in libris Regum, & Chronic. ibidem. 19 *Reliqua ligna*] id est, superstites Assyrii: pergit enim in allegoria. i Heb. *numeri, id est, facilè numerabilia: ut Genes.34.30.* 20 *Erit autem*] explicatio usus ad populum perventuri ex præcedente judicio & liberatione, nimirum fidei & resipiscentiæ. *Percussore suo*] id est, Assyrio; virga percutiente ipsum, baculo indignationis Dei, suprà vers.5. *Jehova sancto*] qui verus est percussionis autor, virgam suam in percussionibus occupans, ut suprà 9. 13. k Heb. *in fide.* 21 *Reliquum revertetur*] expositio nominis Schear-Jaschub, quo suprà usus est 7.3. 22 *Nam si fuerit*] ætiologia promissionis Dei erga reliquias, ab æterno consilio & potentia ejus, ut accommodat Apostolus Rom.9.27. *Consummationem præcisam*] qui solus Deus fortis potentissimus per justitiam suam & propter veritatem suam id præcisè consummaturus est quod ab æterno definiverit, ut sequens versus explicat. *Innundaturum*] id est, plenè effecturum, ita ut nullo consilio, nulla vi, non amplius quàm exundans amnis, sisti aut impediri possit; etsi primùm in speciem aquula iens sensim videbatur, suprà 8.6. 23 *Præcisam*] id est, præcisè ut decrevit beneplacito voluntatis suæ.

5 *Væ Assyrio*] secundus locus consolationis, a misero exitio eorum qui populum afflixerint, ut diximus suprà 9.1. Sunt autem hujus denuntiationis contra Assyrios tres partes: prima est propositio summa judicii & maledictionis Dei contra Assyrium, duobus versibus: secunda narratio consiliorum & factorum Assyrii quibus sibi creabit malum, a ver.7. ad 16. tertia, narratio prophetica tum judicii quod adhibiturus est Deus pro liberatione populi usque ad ver.28 tum expeditionis totius, itineris, loci, & temporis, quo suum illud judicium effecturus est Deus, inde ad finem capitis. *Virga iræ*] id est, quo, tanquam virga, iram meam sum in Jisraëlitas profusurus. *Quamvis*] occupatio, qua anticipat Deus objectionem hanc: atqui si virga tua sunt, quo jure illis maledici potest? respondet Deus, quamvis utar ipsius operã, & per injustos administros justissimè & sapientissimè consilium meum exequar; tamen non continuò immunes a maledictione putandi sunt. Nam bene foret illis, si quo consilio utitur Deus in administrandis judiciis suis, eodem illi in exequendis ducerentur: verùm alius est planè eorum animus: sic paratur transitus ad narrationem versus septimi. *Baculus sit*] id est, ipsi, velut baculo vel fuste cædentes Jisraëlem, exerceant indignationem meam. 6 *In gentem*] Jisraëlis, & Judæ. a Heb. *excandescentiæ meæ.* *Prædetur*] quod propheta significaverat supr. 8.3 7 *Nam ipse*] narratio ætiologica, ut modò diximus, qua exponit Propheta primùm gloriosum consilium invadentis, quinque versibus; deinde superbissimam gloriationem ex victoria, ver.12. & duobus sequentibus; ac postremò contestationem adjicit ad excutiendam inanem confidentiam ejus, versu 15. b Heb. *imaginatur: ut Judic.20.5.* c Heb. *cor: sic deinceps.* d Heb. *ex corde suo.* e *vel non parvas.* 8 *Principes*] id est, duces servientes mihi: ut 2.Reg.18.24. exponit Rabschake. 9 *Nónne*] id est, nónne hanc adæquavi illi, utcunque fuerit potens? *Carsemisch*] de quo 2.Chron.35.20. *Calno*] sive Calne, de qua Genes.10.10. *Arpad*] de quo 2.Reg.18 34. *Chamath*] vide Genes. 10.18. f Heb quodque *idoli sui.* 10 *Præstabant*] dignitate, facultate, numero, & si quid est ejusmodi quod censent idololatræ. 11 *Terriculis*] vide 1.Sche. 31.9. 12 *Atqui*] repetitio denuntiationis, μεταβατικὴ ad narrationem superbæ gloriationis ex victoria, ut diximus in ver.7. *Cùm perfecerit*] id est, castigationem institutam absolverit, tempore Chizkijæ obsessis Jeruschalaimis,

24 'Idcirco ita ait Dominus Jehova exercituum; ne timeto, popule mi habitator Tzijonis, ab Assyrio: ' virga sua percutiet te, sed 'baculum suum efferet pro te [l] ratione Ægypti:

25 Nam adhuc paulisper, minus pusillo *tempore*, ' consummata indignatione, ' tum ira mea incumbet consumptioni istorum.

26 ‖ 'Excitabit enim contra istum Jehova exercituum flagellum, percussionem similem Midjanitarum ad rupem Hhorebi, & similem baculo suo prope mare, & tollet istum ratione Ægypti.

27 Et erit tempore illo ut amoveatur onus ejus ab humero tuo, & jugum ejus a collo tuo: imò destruetur jugum ' propter oleum.

28 ' *Cùm* pervenerit ' Hhajanam regionem versus, transierit ' Migrone, ' Micmaschi deposuerit [m] impedimenta sua:

29 Trajecerint ' transitum, ' Gebahhi in diversorium diverterint; trepidaverit Rama, Gibhha Schaulis fugerit:

30 ' Claram ede vocem tuam filia ' Gallimorum; fac ut audiatur ' Lajischum usque, ô paupercula Hhanathoth:

31 Cùm migraverit Madmena: habitatores Gebimorum se confirmaverint *ad migrandũ*:

32 ' Adhuc ipso die *quo* Nobi stabit; ' agitaverit manum suam contra montẽ filiæ Tzijonis, collem Jeruschalaimorum:

33 ' Ecce, Dominus Jehova exercituum collucaturus est ' ramum violenter; adeò ut proceri statura excindãtur, & alti deprimantur;

34 Et circumputabit perplexa sylvę ferro suo: denique ' Libanus ipse per ' magnificum casurus est.

24 *Idcirco*] apostrophe ad populum, summam superiorum judiciorum continẽs ad cõfirmandum ipsum, quatuor versibus.

Virga sua] id est, ita agitabit te Deus per Assyrium, ut per AEgyptium olim majores tuos.

Baculum suum efferet] Jehova ad defensionem & liberationem tui, ut cùm Mosche baculum jussus est protendere ad secandum mare. Exo. 14.16.

l Heb. *via: sic ver.* 26.

25 *Cõsummata indignatione*] mea scilicet, qua excandui in te, quemadmodum dixit supr. ver. 5. & 6.

Tum ira mea] ut effectũ est die illo cujus meminit suprà ver. 17.

‖ *Judic. 7. & Exodi* 14.

26 *Excitabit enim*] id est, momento illos ita perdet per noctis unius spatium, ut Midjanitas & AEgyptios olim.

Baculo suo] quem protẽdi mare versus a Mosche imperavit Deus, Exod. 14.26.

27 *Propter oleum*] id est, propter Christum liberaberis, in quo quiescit spiritus Jehovæ, quia unxit eum infrà 61.1. est autem hoc propterea positum ut transitio comparetur ad tertium cõsolationis locum, cap. 11. quod totum hujus promissionis est exegeticum. 28 *Cùm pervenerit*] alterum narrationis membrum, quo Propheta expeditionem totam Assyrii, iter, tempusque, & locũ circumscribit, quo judicium hoc effecturus est Deus, ad finem usq;. *Hhajanam*] id est, agrum Hhaji, quod antè eversum fuerat, Jehosch 8, *Migrone*] de quo 1. Schem. 14.3. *Micmaschi*] de quo 1. Schem. 13.2. m Heb. *instrumenta.* 29 *Transitum*] de quo 1. Schem. 14.1. *Gebahhi*] erat enim Gebahh a meridie, contra alterum scopulũ ex adverso Micmaschi, 1. Sche. 14.6. 30 *Claram ede*] apostrophe quasi in rem præsentem ventum esset, describẽs miserabilem & altissimum ejulatum. *Gallimorum*] in tribu Binjaminis, ut alia omnia, præter Lajischum, usque ad ver. 32. *Lajischum usque*] id est, ad summum usque terminum & remotissimum terræ: vide Judic. 18. 32 *Adhuc ipso*] id est, cum vix dum Nobo profectus, ad murum accesserit. *Agitaverit*] id est, cùm primùm castris positis ad Jeruschalaima, bellum Jeruschalaimis denuntiaverit, necdum fuerit jaculatus sagittam, aut missilia diffuderit, 2. Reg. 19.32. 33 *Ecce*] id est, tunc temporis Deus Assyrios profligabit: quod eadem allegoria sylvæ a Propheta figuratur. *Ramum*] id est, procerem quemque. 34 *Libanus*] id est, quamvis elatissimi & numerosissimi: allegoria. *Per magnificum*] Deum utentem angeli opera; aut etiam angelum potentia Dei armatum: nam propterea etiam angeli robustissimi appellantur, Psalm. 78.25. itemque virtutes, & potestates, potentiæ, imperia, dominiaque, Ephes. 1.21. & Coloss. 1.16.

Caput XI.

1 'Nam prodibit ' virgula e ' trunco succiso Jischai, & surculus e radicibus ejus efflorescet,

2 Super quo quiescet ' spiritus Jehovæ, spiritus sapientiæ & intelligentiæ, spiritus consilii & potentiæ, spiritus sciẽtiæ & reverentiæ Jehovæ:

3 ' Cujus [a] odoratus erit conjunctus ' reverentia Jehovæ: non autem ' ad aspectum oculorum suorum judicabit, neque ad auditum aurium suarum corripiet.

4 Sed vindicabit justè tenues, & corripiet ex æquo mansuetos terræ: percutiet verò terram ' virga oris sui, & spiritu labiorum suorum morte afficiet improbum.

5 ‖ Erit enim justitia, cingulum lumborum ipsius; & fides ipsa cingulum feminum ipsius.

6 ' Quapropter ' commorabitur lupus cum agno, & pardus cum hœdo recubabit; vitulusque & juvenis leo, ac *pecus* pingue simul erunt, & puer parvulus dücet ea.

7 Et vacca ursaque compascentibus, simul recubabunt catuli earum; & leo sicut bos ' comedet stramen:

8 Et oblectabit lactentem super foramen aspis, & super specum viperæ depulsus a lacte manum suam injiciet.

9 Non afficient malo, neque corrumpent ' in toto monte sanctitatis meæ: quia plena erit terra hæc scientiâ Jehovæ, ' velut aquis [b] alveum maris operientibus.

10 ' Erit etiam tempore illo ut ad eum qui e radice Jischai stabit in signum populorum, gentes [c] consulturæ veniant; & sit ' requies ejus [d] gloriosa.

11 *Erit enim* tempore illo, ut adhibeat Dominus ' secundò manum suam ut acquirat reliquum populum suum; qui reliquus fuerit ab Assyria, & ab Ægypto, & a ' Patroso, & ab Æthiopia, & a ' Hhelamo, & a ' Schinhhare, & a ' Chamatha, & a regionibus [e] maritimis:

12 Et sublato signo gentibus recipiat ' depulsos Jisraëlitarum, & dispersa *membra* Jehudæ congreget ex quatuor [f] oris terræ:

13 Et amota invidentia Ephrajimi, hostibusque Jehudæ excisis; Ephrajim non invideat Jehudæ, & Jehuda non agat hostiliter contra Ephrajimum:

14 Sed ' involent in humerum Pelischtæorum [g] ad occidentem, unà diripiant [h] populos orientis: in [i] Edomæos & Moabitas immittant manum suam, & Hhammonitæ obediant eis:

15 Etiam devovebit anathemati Jehova [k] sinum maris Ægypti, & agitabit manum suam contra ' ipsum flumen, ' ea inflante vento

1 *Nam prodibit*] tertius locus consolationis, ut dictũ est suprà 9.1. a promissione regni Christi, qui fons & causa est liberationum omnium generalium singulariumque, corporalium & spiritualium. Sunt verò in hoc consolationis loco descriptiones duæ: una est personæ, officiorumque Christi, quinque primis versibus; altera effectorum, inde ad finem usque. Hoc autem versu allegoricè prænuntiatur Christus, & status stirpis regiæ ex qua nasciturus erat, ut illustrior sit comparatio beneficentiæ Dei cum judicio proximè præcedente, quod per allegoriam ejusdem generis est adumbratum. *Virgula*] id est, humilis in speciem & abjectus Christus, ut observatum est suprà 9.6. *Trunco succiso*] id est, regia stirpe Davidis, quæ tum principatum omnem amiserit, & extincta tota videbitur. In summa, hoc versu gens ipsa Christi, adeoque Christus describitur; dona in Christum collata, versu sequente; regia verò administratio & officium ejus sanctissimum, tribus aliis. 2 *Spiritus Jehovæ*] id est, virtus & dona infinita spiritus, quæ sequente accumulatione a Propheta designantur.

3 *Cujus odoratus*] id est, qui non infirmè tenuiter, atque humanitus singula odorabitur, & cognoscet in speciem; sed recto judicio penitus omnia cognoscens judicabit.

a Heb. *odorari.*

Reverentia Jehovæ] & reliquis donis spiritus quæ modò dicta sunt, synecdochicè: sic enim Hhebræi solent ab ultimo per ὕστερον incipere.

Ad aspectum] sine notitia & cæteris donis.

4 *Virga oris*] id est, verbo potente suo.

‖ *Psal.* 54.4. & 5.

6 *Quapropter*] altera pars consolationis, ab effectis Christi quæ ad nos perveniunt regno ipsius. Sũt autem hæc effectorũ genera, primum, pacis in universitate conservatio, usque ad ver. 10. secundum, electorum cõvocatio & adunatiò, usque ad ver. 14. tertium, adversariorum edomatio ad commoditatẽ & usum suorum, inde ad finem. Primum hoc porrò effectorum genus totum est hyperbolicum: ut infrà 65.25.

Commorabitur lupus] id est, potentissimi, ferocissimi, & damnosissimi quique ad Ecclesiam adducentur domiti potentia Christi; ac ne trepidi quidem pueruli sibi ab illis ampliùs metuent.

7 *Comedet stramen*] id est, non amplius in homines grassabitur, sed communi pabulo utetur creatione instituto, ut Gen. 1. 30. pro eo quod est, instaurabuntur omnia.

9 *In toto monte sanctitatis*] id est, in ecclesia nihil erit damnosum; sed diligentibus Deum omnia conferent ad bonum, qui ex proposito ipsius vocati fuerint, Rom. 8.28.

Velut aquis] quasi dicat, erit in Ecclesia mare immensum cognitionis Dei, ut etiam prophetatur infrà 54.13. & Jirm. 31.34. b Heb. *mare: metonymia.* 10 *Erit etiam*] secundum genus effectorum, ut diximus in ver. 6. sumptum ex prophetia Jahhakobi Genes. 49.10. c Heb. *consulent.* *Requies ejus*] id est, Ecclesia, domus Dei, in qua requiescit Christus, ut Psal. 132.14. d Heb. *gloria.* 11 *Secundò*] ut proximò fecerat, cùm liberaret ex AEgypto. *Patroso*] vide Gen. 10.14. *Hhelamo*] Gen. 10.22. *Schinhhare*] Gen. 10.10. *Chamatha*] Gen. 10.18. e Heb. *maris.* 12 *Depulsos Jisraëlitarum*] ex promissione, Deut. 35.4. f Heb. *alis.* 14 *Involent*] id est, mutuas operas præstent, & communes vires uno consensu adhibeant ad subjugandos & domandos hostes regni spiritualis Christi: ut olim in adipiscenda possessione terræ (quæ symbolum erat spiritualis regni) a Deo fuerat imperatum, Judic. 1. g Heb. *ad mare.* h Heb. *filios Orientis.* i Heb. *Edomæi & Moabitæ immissio manus ipsorum, & filii Hhammonis obedientia ipsorum.* k Heb. *linguam.* 15 *Ipsum flumen*] Nilum AEgypti. *Ea inflante vento*] id est, quasi dicat, immirum fluenta Nili (quæ mox nominantur) & ipsum mare, accumulante aquas vento ipsius, ut omnia cedant & se accommodent ad salutem populi Dei, quemadmodum fuerat olim factum, Exodi 14. & Jehoschuhh. 3.3.

ipsum

Septem fluenta] ostiis suis septem irrumpētia in mare.

16 *Ex Assyria*] & Babylone, quia regnum utrumque coaluit postea in eandem Monarchiam: quod genus senecdoches receptum in scriptura est, ut Hhezræ 6.22. hæc autem allegorice dicuntur ad figurandam liberationem spiritualem per Christū, cujus aliæ omnes fuerunt typi atque particulæ.

ipsius: percutiensque ipsum flumen per 'septem fluenta, efficiet ut conculcet *ea* calceis *populus suus*.

16 Erit enim agger reliquo populo suo, qui reliquus fuerit 'ex Assyria; quemadmodum fuit Jisraëli, quo tempore ascendit e terra Ægypti.

Caput XII.

1 *Itaque*] Conclusio laudativa totius concionis (ut dictum est supra 8.1) continet duo laudationis genera pro duabus partibus salutis acceptæ a Deo per Christum: unum est, liberationis a malo, duobus versibus; alterum, infinitæ beneficentiæ quam in Christo percipiunt credentes, versibus quatuor reliquis.

Consolaris me] verbo & opere.

2 *Ecce*] propositio fiduciæ in Deum ad futurum tempus, propter naturam, officium gratiamq; Dei. & experientiam anteactam ejus. ‖ *Exod.* 15.2. 3 *Cumq; hauseritis*] transitio ad alterum laudationis genus, ex profusis in Ecclesiam beneficiis Christi salutaribus, ‖ *Psalm.* 105.1. 4 *Celebrate Jehovam*] laudatio Dei a majestate, operibusque ejus, & singularibus in Ecclesiam beneficiis. a Heb. *excellentiam*.

1 'Itaque dices tempore illo, celebrabo te Jehova, quia iratus fuisti mihi; sed aversa ira tua 'consolaris me.

2 'Ecce Deus fortis salus mea *est*; confidam ac non expavescam: ‖nam robur meum & carmen *est* Jah Jehova, qui fuit mihi saluti.

3 'Cumque hauseritis aquas cum gaudio, e fontibus hujus salutis;

4 Dicetis tempore illo; ‖ 'Celebrate Jehovam, proclamate nomen ejus, notas facite in populis actiones ejus: commemorate editum esse nomen ejus:

5 Psallite Jehovæ, quoniam [a] excellenter fecit: notum fiat istud in tota terra.

6 Claram ede vocem, & canta quæ habitas Tzijone: magnum esse in medio tui sanctum Jisraëlis.

Caput XIII.

Deus per Prophetam Babyloniis (qui populum erant deportaturi) ruinam denuntians, primùm classicum canit, deinde luctum Babyloniis imperat: formam funestissimi judicii sui & personas administras explicat, vastationē Babyloniæ, & liberationē populi: quæ ut melius memoriæ mandari a populo possit, Propheta canticum præscribit, quo horrendum Dei judicium in Babyloniam figuratè explicat, deinde verbis Dei ipsius continuas calamitates Babyloniis denuntiat, & juramento exemploq; confirmat atq; omnipotentia ejus.

a Heb. *onus Babeli*.

1 *Onerosa*] cum propheta supra capite 5. & 6 sub finem, non obscurè maximam cladem Judæis, eversionemq; regni per Chaldæos futuram prænuntiasset, populum, tempus, expeditionemque futuram ita circumscribens, ut non posset de ea dubitari: nunc demum his duobus capitibus populum Dei consolatur duobus argumentis, nimirum narratione prophetica judicii quo Deus Babylonios perditurus est, hoc capite; & narratione restitutionis populi, in qua sit Deum celebraturus & judicium in Babylonios decantaturus, sequente capite. In narratione autem hujus capitis (ut nihil de inscriptione dicamus, versu 1.) tria ex ordine rerum gestarum exponuntur: primum est proclamatio, qua Medi ad arma, Babylonii ad flebilem ejulatum provocantur, usque ad ver. 9. secundum est narratio malorum, quæ Babylonii divinitus & humanitus perpessuri sunt, inde ad ver. 19. tertium, eventus ex illa clade a Medis accepta consecuturus, ad finem usque. Quamobrem huic prophetiæ & aliis ejusdem argumenti optimè attributa est oneris sive onerosæ prophetiæ appellatio. 2 *Super montem*] tota hæc proclamatio per hypotyposin scripta, quasi jam in rem præsentem ventum esset, primùm ex autoritate Dei Medos armat, qui disertè nominantur infra ver. 17. & bellicam rationem apparatumque describit elegantissimè, versibus quatuor: deinde maximam consternationem Babyloniis imperet, ver. 6. & duobus sequent.

Montem eminentem] nam inde solent dari bellorum tumultuúmve significationes in montosis regionibus & insulis: cujusmodi est Medorum regio, in qua prædicit fore ut arma conclamentur: sic infrà 18.3.

1 [a] Onerosa prophetia in Babylonios, quam vidit Jeschahhja filius Amotzi.

2 'Super 'montem eminentem attolli-te vexillum, 'efferte vocem ad illos: agitate manum, ut 'ingrediantur portas ingenuorum.

3 'Ego præcepi 'sanctificatis meis; etiam 'vocavi potentes meos ad iram meam *exequendam*, exultantes *in* excellentia mea.

4 'Vox multitudinis in istis montibus *auditur ad* similitudinem populi ampli: vox [b] tumultuosa, regna gentium congregatarum, Jehova exercituum lustrat exercitum [c] bellicum.

5 Veniunt e terra longinqua, 'ab extremitate cœlorum, Jehova & [d] instrumenta indignationis suæ, ad corrumpendum 'totam istam terram.

6 'Ejulate, nam propinquus *est* dies Jehovæ; cùm vastatio ab omnipotente advenerit.

7 Idcirco 'omnes manus remissæ erunt, & omne cor humanum colliquescet,

8 Et conturbabuntur, tormina & dolores corripient *eos*, sicut parturiens indolescent; quisque de proximo suo 'admiratione rapientur, *quod sit* [e] 'facies inflammatissima facies eorum.

9 'Ecce, dies Jehovæ advenit, 'sævus & excandescentiâ & accensâ irâ; ad 'disponendum istam terram in desolationem, ut peccatores ejus perdat ex ea.

10 'Nam 'stellæ cœlorum & sydera eorum non facient ut luceat lux sua; tenebrosus erit sol ab exortu suo, & luna splendidam non edet lucem suam.

11 Et animadvertam in orbis habitabilis malitiam & [f] in improborum iniquitatem; faciamque ut cesset fastus superborum, elationemque violentorum dejiciam.

12 'Faciam ut pretiosior sit mortalis auro purgatissimo, & homo insigni auro Ophirino:

13 ('Idcirco cœlos commoveo, & concutitur terra e loco suo; in excandescētia Jehovæ exercituum, [g] & quo die accenditur ira ejus.)

14 'Nam erit ut caprea depulsa, & ut pecus,

Efferte vocem] id est, propinquos voce, & longinquos significatione ad arma convocate.

Ingrediantur portas] id est, invadant & occupent terminos Babyloniorum, qui ex aliena prēda erant locupletissimi.

3 *Ego præcepi*] ætiologia superioris proclamationis, a decreto & arcano instinctu Dei.

Sanctificatis] id est, Medis & Persis, quos ego destinavi atque comparavi ad exequendum judicium meum.

Vocavi po.] id est, potentia instruxi, & excellentia, atque exultabunda alacritate, quæ milites fortes decet.

4 *Vox multitud.*] id est, conveniunt milites frequentia maxima, & Jehova tanquam imperator congregatos lustrat.

b Heb. *tumultus*.

c Heb. *belli*.

5 *Ab extremitate*] id est, locis quàm longinquissimis: emphatica hyperbole.

d Heb. *vasa*.

Totam istam] Babyloniam.

6 *Ejulate*] altera pars proclamationis ad Babylonios, ut diximus in ver. 2.

7 *Omnes manus*] id est, infirmabuntur Babylonii & corpore & animo: vide Danielis 5.

8 *Admiratione rapientur*] cogitantes se prius ingenuos strenuosque fuisse, & Medis aliisque gentibus imperasse, jam verò ignavia torpere, & in miseram servitutem rapi ignominiosè. e Heb. *facies flammarum*. *Facies inflam.*] id est, perfusa rubore & confusione maxima.

9 *Ecce*] secunda pars narrationis, ut diximus in versum secundum, similiter per hypotyposin calamitates Babyloniorum explicans. *Sævus & excan.*] id est, quo Deus excandescens & accensus ira sæviet in Babylonios. *Disponendum istam*] hoc enim maxime factum est, cùm Cyrus Euphratem derivavit, & in varias paludes distraxit per bonam partem Babyloniæ: prout evidentiùs exponitur infrà 14.23. 10 *Nam stellæ*] explicatio singularis interminationis quæ posita est superiore versu: cœli (inquit) & terra omnibus adversabuntur, usque ad ver. 14. & Medi non parcent cuiquam, inde ad ver. 19. *Stellæ*] quæ alioqui in Chaldæa sunt evidentissimæ propter patentia camporum æquora (ut ait Cicero lib. 1. de divinatione) & nubium raritatem. Est autem allegoria, ad significandum gravissimas calamitates, in prophetis frequens. Stellam porrò a sydere hoc loco distinguit propheta, ut Græci aster & astrū: nimirū ut stella sive aster sit singulare aliquid, sydus vero vel astrū sit quiddam ex pluribus stellis coagmentatum; cujusmodi sunt signa astronomiæ. f Heb. *in improbos iniquitatem ipsorum*.

12 *Faciam*] id est, Medorum Persarumque animos Babyloniam invadentium ita inflammabo, ut omnibus modis superbos istos & violentos persequantur, neque ullo pretio huc adduci possunt ut parcant illorum vitæ, ut dicitur infrà ver. 17. quod non dubium est tum demum evenisse, cùm occupata est Babylonia, & rex Belchatzar interemptus Danijel. 5. 13 *Idcirco*] brevis ætiologia, qua Deus hypothesin judicii sui venturi in Babylonios confirmat thesi: idcirco (inquit) id est, propter malitiam, iniquitatem, fastum, & violentiam non possum non excandescere & accendi, quam cœlum & terra ipsa perhorrescunt, & (cùm opus est) commoventur ad testificanda & præstanda judicia mea: quod ut fieret evidentius, hunc versum parenthesi inclusimus. g Heb. *& in die accensionis iræ ejus*. 14 *Nam erit*] [illegible] comminationis quę posita est ver. 12. nullo (inquit) pretio superbi istis redimentur: nam fugientes illos persequentur Medi, hoc versu: inventos confodient; & antequam confodiant, omnes contumelias atrocissimas facient vivis illis atque videntibus versibus duobus sequent.

Nullo colligente] id est, neque ullus vel ex gentilibus & necessariis ipsorum (ut sequentia verba explicant) audebit istorum quenquam in domum suam recipere.

16 *Parvuli eorum*] vide Psalm. 137.9.

17 *Ecce ego*] conclusio superioris interminationis, in qua judicium gravissimum & gentem nominatim definit; quã suprà obscurè indicaverat ver. 2. & tribus sequentibus.

Medum] id est, Darium Medum cum copiis suis, & auxiliaribus generi Cyri Persarum regis.

19 *Eritq;*] tertia pars narrationis, ut diximus suprà in ver. 1. exponens miserabilem desolationem, vastitatemque Babyloniæ: quæ non tota uno tempore exhausta est; sed tamẽ eò redacta tandem, ut tantùm duraret ibi Jovis Beli templum Vespasiani temporibus: vide Plin. lib. 6. nat. hist. cap. 26.

'nullo colligente: quisque ad populum suum spectabunt, & quisque in terram suam fugient:

15 Quicunque inventus fuerit transfodietur, etiam omnis decrepitus cadet isto gladio:

16 Et' parvuli eorum illidentur ante oculos eorum; diripientur domus eorum, & fœminæ eorum vitiabuntur.

17 'Ecce ego excito contra istos 'Medum; qui argentum non æstimabunt, & ipso auro non delectabuntur:

18 Sed *ipsorum* arcus pueros allident; & fructus ventris non miserebuntur, filiolis non parcet oculus eorum.

19 'Eritque Babylon, 'ornamentum regnorum, ornatus excellentiaq; Chaldæorum; similis [h] subversioni, ‖ qua Deus, subvertit Sedomum & Hhamoram.

20 'Non considebit in æternum, neque habitabit in [i] generationem quamque: neque figet tentorium ibi 'Arabs; & pastores non facient ut recubent ibi *greges*:

21 Sed recubabunt illic [k] fera, & implebunt domos eorum [l] noxia animalia: habitabuntque illic [m] ululæ, & 'scopes saltabunt illic:

22 Clamabitque 'terrificum animal in viduatis palatiis ipsius, & [n] serpens in templis [o] voluptariis; propinquum autem est ut adveniat 'tempus ejus, & 'dies ejus non protrahentur.

Ornamentum] hæc per appositionem legenda sunt. quasi dicat, quæ nunc caput est Chaldaicarum gentium, & summam claritatem obtinet in toto orbe, ut ait Plin. ibi. h Heb. *subversioni Dei Sedomum; ut nomina apud Hhebræos verborum suorum constructionem obtinent.* ‖ Gen. 19 20 *Non considebit*]. i. ita vastabitur, ut neq; suis incolis futura sit commoda ad habitationem vel cõmorationẽ, neq exteris egentissimis; ac ne pecudibus quidem, cùm planè diruta fuerit, ad pascuum. Primùm enim bellis variis attrita est, deinde oppressa regulorum post Alexandri Magni mortem tyrannide, ac postremò exhausta vicinitate Seleuciæ, quam propterea Nicator rex condidit intra lapidem nonagesimum. i Heb. *generationem & generationem.* *Arabs*] id est, Nomades scenitæ, & Attali latrones, Babyloniæ conterminι. k Heb. *deserta, id est, desertum colentia.* l Heb. *facientia ah, id est, dolorem & malum hominibus afferentia: est enim participium ductum ex interjectione dolentis.* m Heb. *filia ululæ, ut Levit. 11.16.* 21 *Scopes*] aves deformes motu satyrico, olim inauspicatæ, voce incondita, quarum meminit Homerus Odyss. 5. Latini etiam asiones vocant, Galli sua appellatione dominas: quæ avis est imitatrix, ac parasita, & quodam genere saltatrix, ut loquitur Plinius lib. 10. natur. hist. cap. 23. Quamobrem nos habita ratione proximè præcedentis membri, & huic adjuncti verbi malumus sic interpretari, quàm ad satyros, faunos tragopanades, aut ejusmodi portenta accommodare. 22 *Terrificum animal*] id est, draco: nam Propheta primùm de quadrupedibus, tum de volucribus egit, superiore versu; nunc de reptilium genere. n Heb. *draco, id est, omnis serpentis genus: vide Exod. 7.12.* o Heb. *voluptatis.* *Tempus ejus*] id est, quo incipient hæc mala invadere Babyloniam: cœperunt autem illa post ducentos fermè annos quàm hæc a Propheta fuerunt prænuntiata. *Dies ejus*] quibus florebit regnum Babyloniæ, & in Judæos deportatos tyrannidem exercebit, quasi dicat, non durabit diu illorum gloria, aut vestra calamitas: qui finis est μεταβατικὸς, ad narrationem sequentem.

Caput XIII.

1 *Nam miserebitur*] altera pars narrationis, in qua exponitur primùm causa & forma instaurationis & amplificationis Ecclesiæ, duobus versibus; deinde usus promissionis Dei perceptæ in Ecclesia, a ver. 3. ad finem usque.

1 'NAM miserebitur Jehova Jahhakobi, & ' eliget rursus Jisraëlitas quos reponat in terra ipsorum; ' adjungetque se advena ipsis, & associabunt se domui Jahhakobi.

2 'Nam accipient ipsos populos, adducentque eos in locum suum, & constituent se possessores eorum [a] Jisraëlitæ in terra Jehovæ, [b] ut servi sint & ancillæ; & captivos ducent eos qui captivis abusi fuerint ipsis, dominabunturque in exactores suos.

3 'Et erit, quo die requiem præstiterit Jehova tibi a dolore tuo & a commotione tua; ac a servitute dura illa [c] quæ exercita fuerit in te;

4 Ut proferas 'parabolam hanc de rege Babyloniæ, ac dicas; 'quomodo cessavit 'exactor, cessavit 'aurea?

5 'Fregit Jehova 'baculum improborum, sceptrum dominantium:

6 ' Percutientis populos excandescentia plaga ' est [d] immota: dominans [e] ' iracundè gentibus agitatur persecutione, *quam* non 'cohibebit.

7 ' Quiescit, tranquilla est 'tota terra; fragorem edunt cantu.

8 'Etiam ' abietes lætantur de te, cedri 'Libani, *dicentes*; ex quo occubuisti, non ascendit ullus cæsor contra nos.

9 'Sepulchrum infernè commotum est tua causa, ad occurrendum advenienti tibi, excitat tibi expertes vitæ, omnes duces terræ: facit ut surgant e soliis suis omnes Reges gentium:

10 ' Qui omnes alloquentes te ' dicant; ' etiam tu infirmatus es sicut nos? nobis similis factus es?

11 'Deducitur in sepulchrum fastus tuus, strepitus nabliorum tuorum; 'substernitur tibi lumbricus, & obtegit te vermis.

12 Quomodo decidisti ' de cœlis 'Lucifer,

Eliget rursus], i. gentem, quæ in speciem fuerat rejecta & alieno dominatui exposita, perinde recipiet quasi de integro electa foret: humanitus dictum. *Adjungetq;*] promissio vocationis gentium per Christum, in quo demum consummata est instauratio in plenitudine Judæorum & gentium, ut totus Jisraël servetur, Rom. 11. 2 *Nam accip.*] allegorica figuratio regni spiritualis Christi, in quo fideles servi & ancillæ comparantur Domino ministerio verbi, ut prędixit Joël 2.29. infideles verò velut mancipia abjectissima coguntur in ordinem, & subjiciuntur potentię Christi & Ecclesiæ ejus.

a Heb. *domus Jisraëlis.* b Heb. *in servos & ancillas.*

3 *Et erit*] secundus locus de usu proximè præcedentium beneficiorum Dei, cum ab Ecclesia fuerint percepta, ut diximus in ver. 1. Est autem hic usus, prædicatio judiciorum & viritatis Dei, quam præscribit Ecclesiæ propheta, ad finem usque capitis. c Heb. *qua servitum fuerit de te sic* Deut. 1.23.

4 *Parabolam*] id est, cantionem quæ in ore sit omnium, ut Numer. 21.27. Sunt autem hujus cantionis sive prædicationis quæ imperatur Ecclesiæ, partes quinque: prima est propositio summæ ruinę Babylonicæ a judicio Dei, tribus versibus; secunda, narratio sarcastica, qua res omnes creatæ etiam mortuæ utuntur ad ludificandum Babyloniam, a ver. 7. usque ad 12. tertia, narratio prophetica judiciorum quæ Deus amplius in Babyloniam exercitурus est, usque ad ver. 24. quarta, confirmatio a promissione, juramento, & exemplis judiciorum Dei, ver. 24. & sequentibus, ultima, conclusio, duobus reliquis. *Quomodo*] propositio διαλογισμὸς, qua per admirationem videntur omnes quærere, qui potuerit fieri ut rex tantus & tantum regnum unica nocte intercideret. *Exactor*] tyrannus sævus. *Aurea*] Chaldaica vox ad perstringendam Chaldaicæ Monarchiæ superbiam ex fiducia opum maximarum conflatam: quo spectat descriptio illa Danijelis 2. & 3.

5 *Fregit*] ὑποφορὰ sive subjectio ad præcedentem admirationem, duobus versibus, exponens quis, quo, quantoque malo affecerit Babylonios, & quamobrem. *Baculum*] id est, durum imperium, quasi exerceretur in belluas: allegoria. 6 *Percutientis*], i. Babylonii, qui percutiebat & vexabat populos indignissimè, ut exempla multa apud Danijelem ostendunt. *Est immota*], i. plagam istam neque amoturus est Deus (qui inflixit) unquam, neque ullus effecturus potentia sua ut amoveatur a Babyloniis. d Heb. *sine amotione,* e Heb. *in ira sua.*

Iracundè], i. ista intolleranda iracunda, quæ etiam αὐθυπάρκτως hominibus imperabat, & de omnium vita conscientiaque tyrannicè statuebat, ut apud Danijelem videre est. *Cohibebit*] ipse, aut alius quispiam. 7 *Quiescit*] altera pars cantionis, ut diximus in ver. 4. qua per prosopopœiam res omnes & viventes, & sensus vitæque expertes inducit Propheta lætitiam agitantes de funesto casu Babyloniæ; primùm quidem totam terram, hoc versu; deinde arbores, sequente versu; postremò verò mortuos, inde ad versum 18. *Tota terra*], i. habitatores terræ, metonymicè. 8 *Etiam*] amplificatio a rebus sensu carentibus, quibus hyperbolicôs exultatio & sermo tribuitur ex tranquillitatis sensu. *Abietes*] ex quibus terra & mari magnifica opera construebantur ad Regum Babyloniorum libidinem. *Libani*] cui reges Babyloniæ ac deinde Persidis pręficiebant saltuarios, ut Nechemjæ 2.8. 9 *Sepulchrum*] ultimus prosopopœiæ locus (ut observatum est ver. 7.) quo sepulchrum, velut dux mortuorum, suas omnes copias excitat, ut Babylonium collapsum alloquantur, & velut indignum qui sepeliatur secum, repudient a consortio suo. 10 *Dicant*] hujus sermonis ficti partes sunt duæ: una est qua fastum immanissimum Babylonii per contentionem exagitant, usque ad versum 15. altera, qua etiam honore & beneficio sepulturæ illum indignum judicant & abjiciunt a se, versibus reliquis. *Etiam tu*] ironicus sermo per admirationem, tribus versibus, qui deinde amplificatur per comparationem præsidentis animi & gloriationis qua fuerant usi Reges Babylonii, ver. 13. & 14. 11 *Deducitur*] [illegible] est, cares omni honore sepulturę, justaque ipsa (quæ tibi ut potentissimo Regi debebantur, [illegible]erant solvenda) velut sepulta jacent, neque adhibentur tibi. Hoc enim non dubium est evenisse, ex historia quæ habetur Danijelis 5. *Substernitur tibi*] id est, cares omni pollinctura, conditurаque aromatica quæ Regibus adhiberi solet, vermibus & putredini omni ex parte expositus. 12 *De cœlis*] de summa illa velut cœlesti luce & dignitate tua; allegoria dignitatem [illegible] figurans commodissimè.

hanc

nate Auroræ? succisus es usque in terram? debilis es supra gentes?

13 At tu dicebas [f] cum animo tuo, in cœlos ascendam supra stellas Dei fortis, exaltabo solium meum: & sedebo in monte conventus, in lateribus Aquilonis:

14 Ascendam supra excelsa nubis densæ, me æquabo excelso.

15 Veruntamen in sepulchrum dejiciendum, ad latera foveæ,

16 Vidētes te consyderabunt te, in te advertent *dicentes*: hiccine vir ille est qui commovebat terram, qui concutiebat regna?

17 Disponebat orbem habitabilem sicut desertum, & civitates ejus destruebat; vinctos suos non solvebat *reversuros* domum?

18 Omnes Reges gentium, quotquot sunt; occubuerunt [g] gloriosè quisque domi suæ:

19 Tu verò abjiceris e sepulchro tuo, ut surculus abominandus, *ut* vestimētum interfectorum, [h] onustorum crebris ictibus gladii: *ut* descendentes ad lapides foveæ, ut cadaver proculcatum.

20 Non adunaris illis in sepultura, quia terram tuam corrupisti, populum tuum interfecisti; non prædicabitur in seculum semen maleficorum.

21 Parate filiis ejus mactationem propter iniquitatem majorum ipsorum; ne surgentes hæreditariò possideant terram, & impleant faciem orbis habitabilis civitatibus.

22 Nam insurgens contra eos, dictum Jehovæ exercituum; excisurus sum Babyloniæ nomen, & residuum, filiumque, ac nepotem, dictum Jehovæ:

23 Et disponam eam [i] ut sit hæreditaria possessio anatariæ, & stagna aquarum; everramque eam everriculo perditionis, dictum Jehovæ exercituum.

24 Juravit Jehova exercituum dicendo: *mentiar*, nisi quemadmodum [k] proposui mihi ita fuerit; & quemadmodum consilium inivi, illud extiterit:

25 Cùm frangendo Assyrium in terra mea, super montes meos proculcavero eum; ut amoveatur ab istis jugum ejus, & onus ejus ab humero istius amoveatur.

26 Hoc illud consilium est, quod initum fuit contra totam illam terram; & hæc illa manus extensa contra omnes istas gentes.

27 Nam Jehova exercituum ineunte consilium, ecquis irritum faciat? & manum ejus extentam, ecquis avertat?

Nate aurora] id est, velut alumnus & commensatoræ, ut pulli hærentes lateribus matrum apud Hebræos nominantur, quemadmodum observatum est Genes. 18.7.

Succisus es] altera allegoria, a similitudine arboris cujus nulla extēt vestigia: quæ allegoria similiter de Nebucad-netzare dicitur Danijel. 4.

Debilis] id est, magis dejectus justo judicio Dei quàm unquam gens ulla fuerit: nam aliorum quidem imperiorū, postquā eversa sunt, sua superfuerunt vestigia: hujus verò ne ipsum quidem nomen aut tenuissima imperii particula mansit. Ita his verbis inest gradatio, cujus causa verbum Hhebræum accipimus ἀμετάβατος, ut Ijobi 14.11.

13 *At tu dicebas*] alterum membrum contentionis, exprobrans gloriationem Babylonio: quasi dicat, ubi nunc est illa gloriatio tua qua tu dicebas, cœlestem quādam dignitatem obtinebo? quod sequentibus verbis proponit thrasonica illa regis gloriatio.

f Heb. *in corde tuo.* *In cœlos ascendam*] id est, sedem, dignitatem, imperium, potestatemque divinam mihi vindicabo; quod finis sequentis versus explicat. *Sedebo*] id est, Dei ipsius sedem occupabo, & eundem mihi assumam honorem qui attributus est Deo in monte Tzijonis a Judæa gente. *In lateribus Aquilonis*] ad quæ spectat mons Tzijon, si cum situ Jeruschalaimorum comparatur.

15 *Veruntamen*] altera pars sermonis, ut ostendimus in versum 10. qua exponunt mortui ne volentibus quidem Medis & Persis sepelire Babylonium, passuros esse mortuos; sed eum recognitum consensu uno e numero suo ejecturos, propter intolerandam ejus tyrannidem. 18 *Omnes reges*] tertia pars, prophetica narratio gravissimorum judiciorum Dei, tum veluti præsentium quæ Judæi erant visuri in regem Babyloniæ, tribus versibus; tum deinceps amplius eventurorum vers. 21. & sequentibus. g Heb. *in gloria.* *Gloriosè*] id est, non ita turpiter ut tu. 19 *E sepulchro tuo*] id est, in quo alioqui fuisses sepeliendus. *Ut surculus*] triplex similitudo evidentissimè hoc loco describit abjectissimum statum Babylonii: prima est putris surculi; secunda, vestimenti undequaque procissi & fœdati sanguine; tertia, cadaveris, quod ita negligitur ut liberè proculcetur omnium pedibus, & ne tum quidem sepeliatur cùm fovea præsto est; sed jacens ad cippum aut monumentum foveæ deseratur. h Heb. *onustorum gladio.* 20 *Semen maleficorum*] id est, tuum: sic transitur ad sequentem narrationis partem. 21 *Parate filiis ejus*] alter locus narrationis, quo ostendit Propheta non semel tantùm perditum iri Babyloniam, sed sæpius etiam inposterùm, donec tota deserta sit: quamobrem ad majorem emphasim primùm certi velut milites, administri judiciorum Dei accersuntur, & mandatum accipiunt: ut suprà 13.2. & sequentibus; deinde judicium exponit Deus quod ipse effecturus est duobus sequentibus. Fuerunt autem isti administri judiciorum Dei tum Medi & Persæ, tum etiam Macedones, Characeni, Attali latrones, Parthi, & alii de quibus sparsim in historiis habetur mentio.

Iniquitatem majorum ipsorum] id est, similem omnino ei quam fecerant majores, ut solent accumulare iniquitates quoscunque abdicavit Deus: sic 2.Reg.24.5. Hanc interpretationem comprobant verba proximè sequentia. quasi dicat, æquè atque majores sui viribus suis abuterentur suaque amplitudine, nisi hoc facto caveretur. 22 *Excisurus sum*] istarum copiarum, quas modò accersivi, operâ. 23 *Et disponam eam*] id est, desertissimam efficiam & palustrem totam: quod factum esse magis ac magis, ex quo tempore Euphrates derivatus est Cyri & Orchoënorū operâ, ipse Ptolemæus testis est. i Heb. *in hereditariam possessionem.* *Anatariæ*] Aquilæ vitam agentis circa lacus; quam Græci Morphnon & Percnon vocant, alii Plancum, de qua Plinius libr. 10. natur. hist. cap. 3. nam hæc interpretatio magis cum hoc loco videtur convenire; & vocis etymologia, similiumque locorum comparatione confirmatur: infrà 34. 11. & Tzephanjæ 2.14.

24 *Juravit*] confirmatio superiorum interminationum in Babyloniā, primùm a juramento Dei, hoc versu; deinde ab exemplo judicii precedentis contra Assyrios, sequente versu.

Mentiar] eclipsis in juramentis frequens, ut Numerorum 14.35.

k Heb. *imaginatus sum.*

25 *Cùm frangēdo*] prophetica definitio temporis, quo in Babylonios judicia sua exerciturus est Deus; nimirum postquam perfecerit interminationem quam prius Assyrio denuntiaverat, cap. 10. 26. & 27. sic priorem illam eversionem Assyriorum monarchiæ tanquam signum proponit hujus longo post intervallo eventuræ, ut apud Jirmejam exempla leguntur quamplurima. *Istius*] populi mei. *Hoc illud consilium*] conclusio, ut dictum est suprà in versum 4. *Illam terram*] Babyloniam. *Istas gentes*] Babylonias, & parentes imperio Babylonico. 27 *Nam Jehova*] ætiologia ab ineluctabili Dei omnipotentia: quali utitur Persa quidam apud Herodotum in Calliope verbis elegantissimis.

Caput XV.

Propheta Pelischtæis bonam partem Judææ iniquè possidentibus excidium luctuosum denuntiat operâ Regis Chizkijæ: itaque populum Dei confirmat, & instituit Regem.

1 Quo anno mortuus est rex Achaz, fuit [a] onerosa prophetia hæc.

2 Ne lætator, tu Palæstina tota, quòd confracta fuerit virga percutientis te: nam e radice serpentis prodit vipera, etiam fructus illius prester volans.

3 Deinceps pascent primogeniti tenuium, & egentes securè cubabunt: cùm enecavero fame radicem tuam & residuū tuum interfecerit.

4 Ejula porta, exclama civitas, diffluere te Palæstinam totam: nam ab Aquilone ut fumus advenit, neque ullus se subducturus est in cœtibus ejus.

1 *Quo anno mortuus est*] id est, cùm Chizkija solus regnare cœpit: nunc demum incipit tempus quartum Prophetiarum Jeschahhjæ, nimirum quas Chizkija regnante prophetavit. Quamobrem ut hoc caput cum præcedente jungatur, neque temporum ratio ferre potest, neque argumentum. Sunt autem hujus capitis partes istæ, inscriptio, ver. 1. denuntiatio instantis mali in Pelischtæos, tribus versibus; & conclusio ab explicatione causæ, ver. ultimo. a Heb. *onus.* *Onerosa prophetia*] ut suprà 13.1. 2 *Ne lætator*] etsi hæc denunciatio ad emphasim compellat Pelischtæos, non dubium est tamen quin ad confirmandam regis novi Judæorumque fiduciam hoc modo fuerit enunciata. q. d. non est, quòd vos, ô Judæi, animum porro abjiciatis & cedatis potentiæ Pelischtæorum: quin potius bono animo estote: nam hoc ego confidenter Pelischtæis denuntio, non esse cur lætentur amplius de victoria sua, de præda, de oppidis captis, 2.Chron. 28. 18. *Quòd confracta*] id est, quòd inde a temporibus Hhuzzijæ liberum vobis fuerit per ignaviam Achazi in Judæam involare, depopulari, occupare, conturbare omnia sine ullo impedimento. *Percutientis te*] id est, Hhuzzijæ, qui Pelischtæos affecit malis gravissimis, 2.Chron. 26.6. *E radice serpentis*] id est e stirpe Hhuzzijæ, qui vos momordit graviter ut serpens: allegoria. *Vipera*] id est, rex Chizkija, qui vos admorsurus est graviùs, imò gravissimis & immedicabilibus malis summa alacritate affecturus: quod sequens gradatio docet. Nam inde a temporibus Chizkijæ Pelischtæos per se tentasse quidquam non meminimus legere. 3 *Primogeniti*] id est, tenuissimi Judæi & summè attenuati attritique calamitatibus, in hoc suo Rege velut pastore conquiescent, & fruentur bono: vide Ijobi 18.13. *Enecavero fame*] id est fame & bello, parentes & liberos, magnos & parvos consumpsero, & cùm turres ipsas custodum, tum civitates munitas evertero: quod factum est opera Chizkijæ 2.Reg. 18.8. *Interfecerit*] Chizkija. 4 *Ejula porta*] explicatio summi illius excidii quod modò attigerat, per prosopopœiam. *Ab Aquilone*] id est, ex Judæa, quæ ratione Pelischtææ ad Aquilonem sita est. *Ut fumus*] id est, tanta celeritate, vi, & acrimonia, ut non magis obsistere Pelischtæi possint Chizkijæ, quàm venienti fumo & omnia rimanti diligentissimè: & quem ignis iræ meæ accensus excitabit & impellet in vos. *Neque ullus se*] id est, non mollescent, aut frangentur animi Judæorum Chizkijæ ministrantium in exequendis Dei judiciis, sed procedent cuncti alacerrimè.

5 *Quid ergo responsurus*] conclusio; qua propheta Regem novum informat, quid qua fiducia sit Pelischtæorum legatis responsurus. *Gentis*] Pelischtææ. *Jehovam fundasse*] id est, ostendet Rex nihil ad se pertinere quid Pelischtæi obtendant, quid possint, quidve possideant in Judæa; sed se fretum promissionibus & potentia Dei procuraturum sedulò, ut miseri sui populi sedes recuperentur, & tota Judæa sarta tecta conservetur.

5 *Quid ergo responsurus est legatis *gentis? *Jehovam fundasse Tzijonem, ut in eam se recipiant pauperes populi sui.

Caput XVI.

Propheta Moabitis gravissimas calamitates luctúmque maximum prænuntiat: aquas conditiones a Deo oblatas ipsis in regno Davidis commemorat: insolentiam illorum exprobrat: ultionem Dei describit, & præfinit tempus illius.

1 Onerosa prophetia] Vide supra 13. 1. Hujus prophetiæ partes præcipuæ sunt tres: prima est propositio calamitatum luctuosissimarum quæ Moabitis erant eventuræ, usque ad versum 10. secunda est contestatio exprobrans beneficia a Deo oblata, ingratumque Moabitarum animum, quo denuntiatas calamitates sibi accersiverunt, inde ad versum 22. tertia, conclusio circumscribens tempus quo Deus suam illam sententiam erat executurus, duobus versibus ultimis. In hac autem propositione describuntur cladis initia, duabus summis civitatibus per Schalman-eserem excisis, versu primo: luctus gravissimus totam regionem pervadens, usque ad versum 6. & causæ ex quibus Moabitæ in tantum luctum compellentur: nimirum horriditas regionis totius, ver. 6. commeatus qui supererat repentina consumptio, versu 7. miserabilis incolarum fuga, versu 8. & horrenda strages, versu 9. *Hhar-Moabitarum*] ut Numer. 21.28. metropolis Moabitarum in agro ejusdem nominis. *Kir-Moabitarum*] id est, kir-cheres sive kir-chareseth, ut nominatur infrà vers. 16. & 20. quod enim vulgò interpretes confundunt cum kiro, cujus fit mentio 2. Regum 16.9. planè absurdum est; cùm illud Medorum sit, hoc verò distinctionis causa kir-Moabitarum appelletur, aut kir-cheres, id est solis, qui fortasse ibi colebatur. 2 *Ascendet*] id est, hùc illùc circumcursabit incertus, Deos & homines implorans frustra. *Bajithum*] oppidū ab insigni idololatria dictum κατ' ἐξοχὴν, quod alibi dicitur Bebhon, Bahhal-Mehhon, & Beth-bahhal-Mehhon Numer. 32,3. & 38. & Jehosch. 13.17. in finibus Rëubenitarum, 1. Chron. 5.8. *Dibonem*] Rëubenitis attributum, Jehosch. 13.17. *Bamothas*] sive Bamoth-bahhalem, id est, excelsa Bahhalis, ut Jehoschu. ibidem. *Nebunte*] similiter Rëubenitarum, Numer. 32.38. *Medeba*] Medava Ptolemæo, termino Rëubenitarum, Numer. 21.30. & Jehoschu. 13. 16. *In omnibus capitibus*] id est, capillum vellent barbamque præ luctu, quod moris fuisse infidelibus ostendit Mosche Levit. 19. 27. & 21. 5. & Deuteron. 14.1. 4 *Cheschbon*] hæc oppida similiter fuerant Rëubenitis attributa, Numer. 32.37. & Jehoschu. 13.17. *Jahatzum*] id est, usque ad ultimos fines: locus est insignis clade Sichonis, Numer. 21.23. & Meraritarum habitatione, Jehoschu. 21.36. a Heb. *anima sua mala videbitur ipsi.* b Heb. *cor meum.* 5 *Animus meus*] prosopopœia emphatica strenuorum Moabitarum, tentantium populares suos profugientes confirmare. quasi dicat, inclamo ex animo & contendo quàm maxima voce possum, ut fugientes revocem: sed frustra. c Heb. *vectes ejus.* *Clausuras ejus*] id est, munitiones limitaneas, quibus aditus & exitus regionum præcluduntur tanquam vectibus: quamobrem Hhebræi vectes vocant, græci φρουρὰς quasi προόρους, Latini clausuras sive clusoras; unde Suidas κλεισούρας appellationem sumpsit, & transformavit in Græcam vocem quæ significat clavem termini. *Tzohharem*] de qua Genes. 19.22. sensus est, tam magna voce contendo (inquit strenuus Moabita) ut mea vox ipsos Moabitarum terminos & lacum Asphaltitem prætervolans Judæam quoque personet, quæ terminatur Tzohhare. *Vitula trima*] comparatio elegans ad explicandam vim maximam contentionemque vocis. quasi dicat, non clamo, sed boo ac velut intono, ut Moabitarum popularium meorum luctum frangam, & animos confirmem: nam certum est juvencam insuetam jugo, minimè effœtam, ac proinde ferociorem, graviores boatus & valentiores edere; cujusmodi ferè est triennis.

1 *Onerosa prophetia Moabi. Cùm noctu vastata fuerit *Hhar-Moabitarum, excisa fuerit; cùm noctu vastata fuerit *Kir-Moabitarum, excisa fuerit:

2 *Ascendet *Bajithum, & *Dibonem, *Bamothas cum fletu: super *Nebunte & super *Medeba Moab ejulabit; *in omnibus capitibus ejus calvitium *erit*, omnis barba excisa.

3 In compitis ejus accingentur cilicio: super tecta ejus & in plateis ejus quisq; ejulabit, descensurus cum fletu suo.

4 Et exclamabit *Cheschbon, Elhhalèque; *Jahatzum usque audietur vox eorum: propterea expediti Moabi vociferabuntur; [a]vitæ suæ tædebit ipsum, *dicendo*:

5 [b]*Animus meus Moabum inclamat, [c]*clausuras ejus, *Tzohharem usque, *quasi* *vitula trima: *quoniam *per clivum Luchithæ cum fletu ascendit, quoniam via Choronajimorum clamore [d]fragoso *boant.

6 Nam aquæ *Nimrimorum *desolatæ erunt: *exarescet enim fœnum, deficiet tenera herba, viriditas non erit.

7 Idcirco *residuum fecerit: at [e]quæcunque recondiderint, *in vallem Arabum exportabunt ea.

8 Nam *circuibit exclamatio illa terminum Moabi; *ad confluentes usque ejulatus ejus, etiam *Beer-Elima ejulatus ejus;

9 Quòd *aquæ Dimonis plenæ sanguine futuræ sint, cùm *disponam in Dimone additamenta: [f]*evadentibus *verò* Moabitis *leonem, & residuo terræ.

10 *Mittite *agnum Dominatoris terræ, *a Petra ad desertum usque; *ad Montem filiæ Tzijonis.

11 *Alioqui erit *Moab* quemadmodum avis vaga, nidus dimissus: *erunt [g]Moabitides ad vada Arnonis.

12 *Ini consilium, fac judicium, dispone *tanquam noctis, umbram tuam ipso meridie: absconde propulsos, vagantem ne prodito.

13 Commorentur apud te *propulsi mei; ô

Quoniam] [illegible] gia contentionis inclamando, quæ modò dicta est, planè (inquit) mihi summa vi boandum est; cùm hîc omnia summo luctu personent, proinde vix nisi adhibito clamore summo, ac ne vix quidem exaudiri possim. *Per clivum*] i. montes & valles ejulatibus ipsorum reboant ab uno termino ad alterum: nam ascensus Luchith Judæam spectabat, descensus verò Choronajimorum (ut nominatur Jirmejæ 48. 5.) in altera parte ex adverso erat. d Heb. *fractionis, vel fragoris.* *Boant*] hîc Propheta verbo ficto utitur & κακοφωνίᾳ, ad repræsentandam inconditam tumultuantium vocem.

6 *Nimrimorum*] [illegible] vorum confluentium ad Nimram sive Beth-Nimram in Gaditarum agro. Numer. 32.3. & 36. Hi autem propterea hîc nominantur, quòd vallem Moabitarum rigent, ubi sita est Nimra attributa Gaditis, Jehoschuhh. 13.27. *Desolatæ erunt*] id est, exhaurientur, arescent. *Exarescet enim*] id est, ipsa convallis, ut ut sit [illegible] rigua, tota erit sterilis: quod elegantissima gradatione describit Propheta. 7 *Residuum fecerit*] concessio ironica, quasi dicat Propheta, componant illi commeatum arbitratu suo, & de cibario sibi prospiciant per me licet: non effugient tamen hæc judicia Dei. e Heb. *repositū eorum.* *In vallem*] id est, invadētes agrum & occupantes Assyrii, omnia promptuaria vestra exhaurient, & ad finitimos Arabas Assyrio regi fœderatos spolia asservanda devehent: nam [illegible] hoc officium aliaque hujusmodi immunes fuisse Arabas antè meminimus [illegible] rodoto libr. 3. Vallem autem idcirco nominat, quia ex Moabitarum [illegible] rabiam desertam ibatur per descensum Choronajimorum, in montibus [illegible] lemæus vocat Alsadamos. 8 *Circuibit*] id est, pervadet agrum [illegible] oras usque extimas. *Ad confluentes*] fluminis Arnonis, quibus [illegible] minus Moabitarum, Numer. 21.15. Hanc vocem, quam alii propriam [illegible], appellativè accipimus. *Beer-Elima*] id est, puteum potentum; a principibus Jisraëlitarum effossum: sic appellatur locus de quo Numer. 21.16. & sequentibus, communi Moabitarum appellatione, qui principes, Elim, id est potentes, vocant, ut Exodi 15.15. 9 *Aquæ Dimonis*] his verbis alludit Jeschahhjas ad historiam illam quæ legitur 2. Reg. 3. quasi dicat, quemadmodum temporibus Jehoschaphati rivus ille, qui a via Edomææ influere tum primùm cœpit in agrum Moabitarum, non tantùm sanguinis specie rubuit, qua Moabitæ decepti sunt; verùm etiam ipsorum sanguine auctus est; ita quoque deinceps futurus sum, & eò amplius. Videtur enim Dimon nomen esse illius rivi, de quo [illegible] castris bibendum dederat Deus in illa expeditione, impositum ex eo quòd totus rivus eodem die sanguine Moabitarum infectus est, & sanguineus Moabitis visus. Est enim Dimon, si interpreteris, sanguineus: quò spectat allusio in verbis Prophetæ, quam Latinis verbis assequi non possumus. *Disponam*] id est, pergam sanguinem Moabitarum fundere, & amplius fundam: nam utrumque hoc designant Hhebræi, addendi sive pergendi verbo. f Heb. *evasioni Moabitarum.* *Evadentibus*] id est, faciam ut Moabitarum quicunque fugerint extra terminos suos, aut in iis remanserint, sint unguibus dentibusque ferarum expositi, ut de Jisraëlitis dicitur 2. Reg. 17.25. *Leonem*] id est, fera animantia, synecdochicè. 10 *Mittite agnum*] altera pars prophetiæ, ut diximus in vers. 1 qua propheta contestatur Moabitas, exponens primùm leges & conditiones quibus Moabitarum reliquiæ a Davide fuerant conservatæ, & in fidem clientelamque receptæ, ut verbo uno attingitur, 2. Schem. 8. 2. deinde indomitam ipsorum superbiam exprobrat, vers. 15. ac postremò sententiam dicit severissimam probata justitia Dei, usque ad versum 22. Sunt autem hæ leges trium generum: prima, de præstando canone imperato, hoc versu; secunda, de officiis omnibus regi populoque Dei præstandis, versu 12 & 13. tertia, de fide in promissiones Dei, & reciproca Dei regisque in ipsos beneficentia, usque ad versum 15. *Agnum*] id est, agnorum numerum imperatum, sylleptice; qui primùm Davidi & Schelomoni pensitatus est, deinde lacerato regno cessit Jisraëlitis, ut apparet ex 1. Reg. 1.1. & 3.4. quamobrem hoc loco nominatur agnus dominatoris terræ [illegible] Judæ, qui ex jure & autoritate Dei supremus erat illorum Dominus. *A petra*] .i. universi mittite, ex omnibus finibus vestris, qui a meridie agro Edomæorum, a septētrione deserto Jardenis terminantur. Fuit enim Petra sive Jokteel Edomæorum metropolis, 2. Reg. 14.7. *Ad montem*] Jeruschalaimam ad Regem. 11 *Alioqui*] nisi pareant Moabitæ domui Davidis, fugabuntur, deportabuntur, & [illegible] omnia patientur. *Erunt Moabitides*] id est, extra suos terminos deportabuntur. g Heb. *filiæ Moabi.* 12 *Ini consilium*] id est, vide ne amplius Jisraëlitis & populo Dei afflicto desis; sed consilio & modis quibuscunque [illegible] juves, & desistas ab antiqua inhumanitate tua; ut Deut. 23.4 nominatim [illegible] ditur. *Tanquam noctis*] id est, esto illis securum perfugium, & jucundum [illegible] gerium a meridiano æstu. 13 *Propulsi mei*] id est, e populo meo.

Moab,

Moab, esto latibulum ipsis a conspectu vastatoris: ᵍnam ᵉ desinet qui premat, deficiet vastator, consumentur calcatores singuli e terra:

14 Et stabilietur ᶠ benignitate solium, cui insideat ʰ constanter in tentorio Davidis; ᵍ judex & procurans jus, & promptus ad justitiam.

15 ᵍ *Verùm* audivimus superbiam Moabi, fastuosum esse admodum: *ut* ᵍ fastus ejus & superbia ejus, & excandescentia ejus, non ita fient mendacia ejus.

16 ᵍ Idcirco ejulabit Moabita ad Moabitam, unusquisque ejulabit; ᵍ de fundamentis Kircharesethæ effabimini, ᵍ veruntamen contrita sunt.

17 Quin etiam vites Cheschbonis elanguent, vitis ᵍ Sibmæ; ᵍ Domini gentium ᵍ retundunt lectissimas plantas ejus, ᵍ Jahhzerem usque attingunt, errant per desertum: propagines ejus evelluntur, ᵍ trajiciunt mare.

18 Idcirco defleo fletum Jahhzeris, vitē Sibmæ; irrigo te lachryma mea, ô Cheschbon & Elhhale: quoniam de æstivis fructibus tuis, & de messe tua ᵍ celeusma concidit,

19 Et intercepta est lætitia & exultatio ex arvis, & in vineis non cantatur, non agitatur vociferatio: vinum in lacubus non calcat calcator, ᵍ celeusma facio ut cesset.

20 Idcirco ᵍ viscera mea propter Moabum, tanquam cithara perstrepunt; & interanea mea propter Kir-Cheresum.

21 ᵍ Itaque erit ut perspicuum sit fatigari Moabum in excelso suo, cùm veniens ᵍ ad sanctuarium suum deprecatum, nihil tamen potuerit.

22 Illud est verbum quod locutus fuerat Jehova ad Moabum ᵍ inde ab illo tempore.

23 Nunc verò loquitur Jehova dicendo, ᵍ intra tres annos, ᵍ ut sunt anni mercenarii, vilis reddetur gloria Moabi cum tota sua multitudine maxima: ita ut residuum sit parvum, minus pusillo, invalidum.

[Nam] tertius locus exponens promissiones Dei accipiendas fide; quarum partes sunt hæ, liberatio a malo, hoc versu; & præstatio omnis boni in regno Davidis per Christum, sequente versu.

Desinet] id est, cessabit hostis affligens populum meum.

14 *Benignitate*] qua Deus prosequitur domum Davidis in Christo.

h Heb. *in veritate.*

Judex] cùm Chizkija typus, tum Christus absolutissima typorum veritas.

15 *Verùm*] secunda pars contestationis ut diximus in versum 10.

Fastus ejus] id est, utcunque turgeat, nihilominus planè de mendace jactatione sua decidet.

16 *Idcirco*] tertia pars contestationis, sententiæ dictio.

De fundamentis] quæ sola ex omnibus Moabitarum oppidis vetusta erant, nec fuerant eversa trium regum expeditione, 2. Regum 3.

Veruntamen] paralepsis in Pathetico sermone frequens: cogitabimus (inquiunt Moabitæ) tam bene hoc tempore constitutum esse Kir nostrum atque olim fuit, cum a tribus regibus oppugnaretur: sed mendax fuit fiducia nostra; nam & oppidum corruit hoc versu; & totus ager exhaustus est: quod per prosopopœiam lugentium deinceps proponitur, usque ad versum vicesimum primum. 17 *Sibmæ*] Rëubenitis attributæ, Numer. 32. 38. *Domini gentium*] id est, gentes exteræ imperium occupantes. *Retundunt*] id est, identidem calcant & atterunt.

Jahhzerem] oppidum Meraritis assignatum ex tribu Gadis, Jehoschu. 21. 39.

Trajiciunt mare] id est, selectæ in alias regiones deportantur. Hæc autem specie vinearum synecdochicè comprehenduntur omnia facultatum & possessionum genera, quia vitibus maximè præstabat Moabi regio. 18 *Celeusma*] id est, vox clamantium, & agitantium hilaria ex messe & fructibus perceptis.

19 *Celeusma fac. &c.*] id est, non possum ferre: luctum potius quàm lætitiam impero. 20 *Viscera mea*] id est, ego ex intimis visceribus meis conturbatus, ut cithara verberata & pulsata, sonitum luctus mei ad populares meos effero.

21 *Itaque erit*] id est, desolatio Moabitarum omnibus exposita erit, non tantùm de hominibus, sed etiam de diis suis desperantium. *Ad sanctuarium*] id est, templum idolorum suorum. 22 *Illud est verbum*] conclusio continens primùm definitionem temporis ex quo facta est cum Moabitis contestatio, quæ præcessit inde a versu 1. deinde illius temporis intra quod Deus judicium antè denuntiatum effecturus est, sequente versu. *Inde ab illo tempore*] ex quo Moabitæ venerant in potestatem Davidis, 2. Schem. 8. 23 *Intra tres annos*] ab hac prophetia, quam principio regni Chizkijæ denuntiatam esse judicamus ex initio præcedentis capitis: nam quod alii tres hosce annos putant incipere ex quo Samaria cœpit obsideri, id est, ex anno quarto Chizkijæ, præter morem scripturarum est. Fefellit autem eos, quòd existimabant Schalman-Eserem tum demum in Moabitas involasse, cùm Samariam expugnasset: nos autem potius in hac sententia sumus agrum Moabitarum ab illo occupatum esse cùm ad oppugnandam Samariam veniret, ne quid a tergo relinqueret quod sibi damnosum esset aut copiis suis. *Ut sunt anni mercenarii*] id est, præcisè ad illud tempus quod præfixit Deus, cui neque addetur neque diminuetur quicquam: sic infrà 21. 16.

CAPUT XVII.

Propheta Syris & Jisraëlitis exitium denuntians gravissimum, officium ipsorum exponit in perpessionibus, obstinationem narrat, & propterea omnia ipsorum bona Assyrio adjudicat ex autoritate Dei, ipsos verò excidio & infinitis calamitatibus.

1 ᵍ PROPHETIA ᵃ onerosa ᵍ Damasci. Ecce Damascus amovebitur ᵇ ne sit civitas; eritque ᵍ acervus ruinæ.

2 Derelictæ ᵍ civitates Hharohheris; pro gregibus erunt, ubi recubantes nemo ᵍ exterreat:

3 Desinet enim munitio ab Ephrajimo, & regnum a Damasco, ac residua Syria: ᵍ sicut gloria ᶜ Jisraëlitarum erunt, dictum Jehovæ exercituum.

4 ᵍ Erit autem tempore illo; *quo* attenuabitur gloria Jahhakobi, & pingue carnis ejus emaciabitur;

5 ᵍ Erit inquam, perinde ac si colligeret ᵈ messor segetem, & brachium ejus spicas demeteret: denique erit ut qui legit spicas ᵍ in convalle Rephaimorum.

6 Tantùm relinquetur in eo ᵍ racematio, ut cùm ᵉ stringitur olea, duæ trésve baccæ in vertice summi rami: quatuor *aut* quinque in ramis ipsius fructiferæ, dictum Jehovæ Dei Jisraëlis.

7 ᵍ Tempore illo oportet respicere hominem ad opificem suum, & oculos ejus ad sanctum Jisraëlis spectare.

8 Non autem respicere ad ista altaria, ad opus manuum ipsius; & quod fecerunt digiti ipsius, non spectare, aut lucos, aut subdiales statuas.

9 ᵍ Sed tempore illo erunt civitates ᶠ robustæ ejus similes ᵍ derelicto virgulto sum-

1 *Prophetia*] Etsi Propheta hoc capite non Damascenis tantùm, sed Jisraëlitis etiam (quibuscum fœdere juncti erant) Dei judicium denuntiat; non dubium est tamen quin ad Damascenos plurimum pertineat: quia Prophetæ consilium fuit Damasci ruinam per comparationem Jisraëlis confirmare: quasi dicat, non esse cur Damasceni meliora sperent, cùm ne suis quidem Jisraëlitis amplius sit parciturus Deus. Continentur itaque hoc capite primùm propositio summa eventuri judicii in utrosque, tribus versibus; deinde enarratio illius judicii, tribus sequentibus; posteà confirmatio a peccatis illorum, tribus aliis; denique conclusio summatim superiora complectens, duobus ultimis. Quod autem ad tempus attinet quo hæc prophetia completa est, non obscurum est ex verbis Prophetæ, versu 4. nam Jisraëlitæ priores expugnati sunt, 2. Reg. 17. deinde verò Syri (qui consilia cum Jisraëlitis rebellantibus communicaverant) eadem opera cum illis deportati; quod per synecdochen ex 2. Reg. 17. intelligendum est. Capta quidem fuerat Damascus a Tiglath-Pilesere ante annos aliquot, & Syria occupata, 2. Reg. 16. 9. sed tum demum diruta est per Schalman-Eserem, & incolæ deportati in Kirum, cùm Jisraëlis regnum eversum est: quod sexto fermè quintové anno post hanc prophetiam accidit. a Heb. *onus; ut sup.* 13. 1. *Damasci*] & Jisraëlis syllepticè: sed nominatim Damasci prophetia appellatur tum propter eam causam quam suprà attigimus; tum quia Damasci ruina posterior fuit, ac proinde priorem complectitur. b Heb. *a civitate.* *Acervus ruinæ*] id est, rudetum. 2 *Civitates Hharohh.*] id est, totus tractus trans Jardenem (qui suis incolis Rëubenitis, Gaditis, & Menaschitis per Tiglath Pileserem exhaustus est, 2. Reg. 15. 29. & 1. Chron. 5. 26. propter defectiones quidem Damasci & Jisraëlis conturbatur, commeantibus & remeantibus Assyriorum copijs, adeò ut miseris incolis non sit integrum in agro suo pascere; sed adveniens Schalman-Asar sibi consulet dispendio vestro, ne amplius copiæ transmittendæ sint, nam munitiones evertet & rebelles deportabit. Sic fiet ut regio trans Jardenem (quæ intermedia est) liberata milite liberè depascatur, ut est alioqui pascuosissima, Numer. 32. *Exterreat*] ut nunc exterretur frequente milite. 3 *Sicut gloria*] id est, ut regnum & munitiones Jisraëlitis, denique omnia de quibus gloriantur eripientur ipsis, idem quoque Damasco accidet. c Heb. *filiorum Jisraëlis.* 4 *Erit autem*] ἐξεργασία propositionis (ut suprà diximus) per similitudines evidentissimas. 5 *Erit inquam*] id est, accuratissimè Jisraëlitas & Syros metet ac colliget Assyrius, quos deportet in regionem suam. d Heb. *vir messis.* *In convalle*] prope Jeruschalaima, Jehosch. 15. 8. nam similitudine populari Propheta utitur. 6 *Racematio*] id est, perexiguus incolarum numerus; quem tamen ipsum deportavit posteà Esar-chaddon, ut jam antè observavimus in caput 9. e Heb. *strictura oleæ.* 7 *Tempore illo*] confirmatio denuntiati istius judicii ab obduratione populorum quibus interminatur Deus. 9 *Sed tempore illo*] nimirum cùm adventante hoste non respicient ad Deum, sed potius ad idola sua, quæ tum Syris & Jisraëlitis communia erant. f Heb. *roboris ejus ut derelictio virgulti.* *Derelicto virgulto*] id est, reliquiæ Syrorum & Jisraëlitarum erunt abjectissimæ; ut cùm putato ligno tenuia virgulta cremiaque brevissima omittuntur a lignatoribus.

Propter filios Jisraëlis] his verbis utitur Propheta, respiciens ad consilium Dei; qui totum Jisraëlem noluerat Assyrio tradere, sed partem conservaverat, ut tempus ipsis ad resipiscendum concederet.

10 *Quia*] conclusio per apostrophen ad Jisraëlitas, quibus suum peccatum exprobratur, & pœna indicitur.

moque ramo, quas dereliquerint *Assyrii*, "propter filios Jisraëlis: denique erit desolatio:

10 'Quia oblita es Dei' salutis tuæ, & rupis munitionis tuæ non es recordata: idcirco *'ut ut* plantaveris plantas g amœnissimas, etiam palmitæ h 'extraneo conseveris ipsum;

11 Quo die plantasti curaveris ut adolescat, etiam mane ipso feceris ut semen tuum efflorescat: 'acervus messis erit' die i ægritudinis & doloris mortiferi.

Salutis tuæ] id est, qui te semper atque adeò a recente illo periculo cujus modo memini, servavit integram atque confirmavit.
Ut ut plantaveris] id est, regionem tuam colueris & studiosissimè confirmaveris, ut certum ex ea fructum percipias. g Heb. *amœnorum* fructuum. h Heb. *extranei* *Extraneo*].i. exquisitissimo; ut exotica ferè non nisi pretiosa afferuntur. 11 *Acervus*] id est, quicquid, quocunque studio, & quantacunque copia præparaveris, adventu Assyriorum momento uno consumetur; tanquam si numerosa castra nanciscerentur parvulum acervum tritici, unde tolerarent vitam.
Die ægritudinis] id est, obsidionis, vastationis, & ruinæ tuæ per Assyrium.
i Heb. *ægra* plagæ.

Caput XVIII.

Propheta gentium quæ Sancheribo operam daturæ erant in obsidione Jeruschalaimorum, excidium prædicit, similiterq; Æthiopum: & studium Dei erga Judæos explicans, maximam hostium cladem figurat, gratiarum ipsi a populo agendarum argumentum.

1 *Væ*] Etsi huic capiti nulla apposita est inscriptio, tamen non dubitamus quin de Assyriis & Aethiopibus sit accipiendũ; cùm ita planè postulet gentium, factorum, judiciorumque descriptio, qua propheta utitur. Sunt itaque hujus capitis partes præcipuę tres: prima est prophetia contra populos Sancheribo militantes, tribus ver. secunda prophetia contra Aethiopas: quam certo consilio Deus per anticipationem inseri hoc loco voluit, ne fortè Judæi cogitarent fore ut per illum ab Assyrio liberarentur, duobus ver. tertia est narratio, qua Deus sibi uni vendicat liberationem populi sui, ultionemque de hostibus, & sibi accepta hæc ferri postulat, inde ad finem usque.

1 'VÆ 'multitudini populorum amplorum, *qui* sicut perstrepere solent maria, perstrepunt; & tumultuantibus nationibus, *quæ* tumultuatione qualis est aquarum validarum tumultuantur;

2 *Multitudini* nationum secundum tumultuationem aquarum multarum tumultuantium; nam 'increpabit ipsam ita ut fugiat a quàm longissimè: & agitabitur' ut gluma montium coram vento, & ut rota coram turbine.

3 Tempore vespertino, 'ecce terror; cùm nondum *illuxerit* mane 'nemo aderit: 'Hæc *est* pars proculcantium nos, & sors diripientium nos.

4 'Væ terræ b 'umbrosæ oris, c quæ *est* 'secundum flumina Æthiopiæ:

5 'Mittenti 'per mare legatos, & 'instrumentis scirpeis per superficiem aquarum, *dicendo*: ite nuntii 'leves ad gentem 'distractam & 'depilatam, ad populum 'formidabilem ex eo loco atque ulterius: gentem 'omnibus d delineantem & conculcantem, '*inquientes* 'flumina spernere terram ejus.

6 'Omnes incolæ orbis habitabilis, & habitatores terræ: 'cùm attollam vexillum montium, videbitis; & cùm clangam tuba, audietis.

7 Nam ita ait Jehova ad me, 'quiesco, sed 'intueor in locum meum: 'ut æstum serenum super olus, ut densum rorem in æstu messis, *hunc esse*.

8 'Nam ante messem cùm perfecta gemma & omphacio educato existit flos; ut excindit flagella suis falcibus, & 'sarmenta amovet amputatque *vinitor*:

9 '*Ita* derelinquentur 'pariter volucribus montium & bestiis terræ; 'ut æstatem transigant cum hoc volucres, & omnes bestiæ terræ cum hoc hyement.

10 Tempore illo "adducetur munus Jehovæ exercituum *de* populo distracto & depilato, de populo inquam formidabili ex eo loco atque ulterius; gente omnibus delineante & conculcante, cujus spreverant flumina terram ad locum nominis Jehovæ exercituum, *ad* montem Tzijonis.

Multitudini] id est, multis illis populis qui in Assyriorum castra convenerant, ut Sancheribo militarent, cum bellico apparatu maximo: quod Propheta figurat eadem similitudine quam adhibuerat supra 8.7. 2 *Increpabit*] id est, cohibebit subitò, ut verbo cohibet mare: quod increpatione scriptura designare solet: ut Psalm. 105.9. a Heb. *ultra longinquum, & persecutionem patietur.* *Ut glumas*] vide Psal. 83.14. 3 *Ecce terror*] misso vz. angelo Jehovæ, 2. Regum 19. 35. & 2. Chro. 32. 21. & infrà. 37. *Nemo aderit*] cæsis centum octoginta quinque millibus, & aliis fuga dilapsis, ibidem. *Hæc est pars*] epiphonema ad populum Dei. 4 *Væ terræ*] altera pars, prophetia in Aethyopas, ut diximus in versum 1. b Heb. *umbra alarum.* *Umbrosæ oris*] id est, cujus oræ montibus maximis & opacissimis circumclusæ sunt, quales undique ad mare rubrum esse testatur Strabo libro Geographicorum ultimo. c Heb. *a transitu.* *Secundum flumina*].i. Aethiopiæ sub Aegypto, quæ duobus fluminibus maximis alluitur, & profundit Nilum: vide Strabonem lib. 17. & Plin. nat. hist. lib. 5. cap. 9. Aethiopiam autem sub Aegypto in scripturis quoties nominamus, Meroën quoque intelligimus ubi regnabat Candace, prout ab Elephantina & Syene incipere docet Herodotus in Euterpe: quamvis alioqui Geographi inter Aegyptum & Aethiopiam seorsim Meroën collocent. 5 *Mittenti*] nimirum regi Tirhakæ, qui absente Sancheribo indixit bellum Assyriæ per legatos, & acie instructa tentavit invadere, 2. Reg. 19. 9. *Per mare*] rubrum videlicet, sinumque Avalitem, & Persicum.

Instrumentis scirpeis] id est, naviculis e scirpo, junco, aut papyro contextis, qualibus Aegyptii, Aethiopesque propter Catadupos, Cataractas, & periculosa vada utebantur, tum quòd leviores essent, tum quòd adversis fluctibus scopulisque (quibus Nilus abundat) cederent, ac non dissilirent aut frangerentur sicut lignum: vide Plinium lib. 6. capite 22.

Ite] verba regis Tirhakæ legationem mittentis in Assyriam ut eam bello lacesseret, quibus exponit singulas causas consilii & instituti sui.

Leves] id est, legationem vestram obite quàm volicissimè, ut repentè involem imparata regione, & absente rege.

Distractam] id est, dispersam hûc illûc, & multis locis occupatam.

Depilatam] id est, exhaustam suo milite.

Formidabilem] id est, quæ omnibus nationibus terrori est cis, & trans regionem suam. *Omnibus delineant.*] id est, quæ omnibus aliis jus dare arrogat, imperare illis arbitratu suo & pedibus illas iniquissimè terere. d Heb. *linea linea & conculcationis: sic ver. 10* *Inquientes*] summa legationis, Aethiopem nihil morari neque curare minas Assyrii & quàm parvi faciat omnes illius vires re ipsa ostensurum esse.
Flumina] id est, Aethiopas accolas fluminum, de quibus superiore versu.
6 *Omnes incolæ*] tertia pars, prophetica narratio, qua Deus primum revocat omnes ab inanibus istis judiciis, ut solum opus ipsius expectent, hoc versu: deinde sibi asserit defensionem, securitatemque populi sui, & adversariorum excidium, tribus sequentibus; ac postremò gratias sibi agendas prænuntiat, versu ultimo. *Cùm attollam vexillum*] id est, cùm bellum Assyriis suo tempore inferam: humanitus dictum synecdochicè: nam signum pro re signata de more ponitur. 7 *Quiesco*] id est, in præsentia supersedeo ab efficiendo judicio, tanquam otiosus spectator. *Intueor in locum meum*] id est, populo meo & sedi meæ prospicio tamen. *Ut æstum serenum*] id est, animadverto Assyrium hunc planè adversum esse populo & sedi meæ, atque ita damnosum ut torrens æstus oleribus, aut densæ nubes irrorantes messem, cùm æstus tempestivus esset. 8 *Nam ante messem*] expositio promissionis qua modo usus est Deus, se intueri in sedem suam, per similitudinem vinitoris luxuriantia vitis flagella cædentis, ut commodius maturetur vitis, & pascatur alimento suo. sunt autem hujus similitudinis membra ἀνταπόδοτα, quorum prius supplet ea quę desyderantur in posteriore, ut contrà posterius ea quæ priori desunt. *Sarmenta amovet*] quæ relinquit humi, non autem curat ut vitem, ex sequente versu. 9 *Ita derelinquentur*] nimirum excisi Assyrii & amoti per angelum Dei, 2. Regum 19. 35. *Pariter volucribus*] æquè ac Aethiops, de quo versu 4. & 5. *Ut æstatem*] id est, ut annum integrum pascantur illis præ occisorum copia. 10 *Adducetur*] id est, munera de spoliis Assyriorum, qui tam magnifici fuerant, magnifica offerentur Deo: ut factum olim fuisse post insignes victorias legimus, Numer. 31. & 2. Schem. 8. 11.

Caput XIX.

Deus per Prophetam civiles motus & tyrannidem paulò pòst Ægyptios oppreßuram denuntiat: Regem & consiliarios compellat ac ludificatur: graviora etiam in futurum prædicit, donec Ægyptus edometur; ac postremò vocationem illorum, omniúmque aliarum gentium proponit ad communionem cum Deo & Ecclesia ipsius in regno Christi.

1 ᵃPROPHETIA ᵃonerosa Ægypti. ᵃEcce Jehova ᵃinsidens densæ nubi levi, invasurus est Ægyptum, ᵃadeò ut commoveantur idola Ægypti a conspectu ejus, & cor Ægyptiorum colliquescat in medio ipsorum.

2 ᵃNam commiscebo, *inquit*, ᵇ Ægyptios inter se, ut pugnent quisque contra fratrem suum, & quisq; contra amicum suum; civitas contra civitatem, regnum contra regnum.

3 Et ᵃexhausto spiritu Ægypti in medio ipsius, ubi ᵃconsilium ejus absorpsero; consulent ᵃsua idola, & præstigiatores, pythonesque, & ariolos:

4 ᵃEt concludam Ægyptios in manum ᵃdominorum ᶜ durè dominantium; donec ᵃRex rigidus dominetur in eos, dictum Domini Jehovæ exercituum.

5 ᵃNam deperdent aquas ᵈ ne influant in mare, adeò ut ᵃfluvius siccetur & arescat:

6 ᵃEt retrò abjicientes flumina, exhaurient & siccabunt rivos ᵉ ductos aggeribus: ᵃarundo & alga languebunt:

7 ᵃPapyri juxta rivos, in ᶠ ora rivorum: & omnis sementis rivorum ᵃarescet, depelletur nec erit amplius.

8 ᵃEt mœrebunt ᵃpiscatores, lugebuntque omnes qui projiciunt in rivos hamum: & qui expandunt ᵃretejaculum in superficie aquarum, languebunt:

9 Et ᵃerubescent opifices ᵍ lineorum, generosorumq; & textores ᵃalborum *operum*.

10 ᵃDenique erunt ᵃpropositis ipsius contriti; ᵃomnes facientes ᵃexcipulum, stagnaq; ʰ voluptaria.

11 ᵃEnimverò stulti sunt Principes ᵃTzohhanis; sapientum & consiliariorum Parhhonis, consilium obbrutescet: ᵃquomodo dictatis ᵃParhhoni, ᵃfilius sapientum sum, filius ᵃregum ⁱ antiquissimorum.

12 Ubi sunt ᵃilli? ubinam sapientes tui ᵃ qui indicent jam tibi? ᵃcognoscant igitur quid consilii ceperit Jehova exercituum contra Ægyptum.

13 ᵃStultè agent ᵃPrincipes Tzohhanis, decipientur Principes ᵃNophi: seducent Ægyptum ᵃ*usque ad* ᵏextremitatem tribuum illius.

14 ᵃJehova miscente in medio ejus spiritum ˡ perturbatissimum; ᵃfacient ut erret Ægyptus in omni opere suo, sicut oberrat ebrius in vomitu suo:

15 ᵃNeque existet in Ægypto opus; *nihil* quod faciat ᵃcaput aut cauda, ramus aut juncus.

16 Tempore illo erit Ægyptus similis mulieribus: trepidabit enim & pavebit propter agitationem manus Jehovæ exercituum, quam agitabit contra ipsam.

1 *Prophetia*] Hujus capitis, quo Propheta populum Dei consolatur a judiciis ipsius contra Aegyptios & vocatione gentium ad regnũ Christi, duæ sunt partes summæ: prior est judiciorum, usque ad versum 18, posterior promissionum, ad finem usque. Judiciorum autem descriptio tribus membris constat: primum est de civilibus motibus quibus paulò pòst quassanda erat Aegyptus, usque ad ver. 11. secundum reprehensionẽ sarcasticam continet totius administrationis, duobus ver. tertium: denuntiationem graviorum adhuc judiciorum Dei in posterũ, donec se ad Deum converterint, inde ad versum 18.

a Heb. *onus*: *ut supra* 13.1.

Ecce Jehova] particula demonstrandi emphasim habet, qua Propheta res paulò pòst futuras, velut præsentes, digito commonstrat: regnabat enim hoc tempore in Aegypto Sethon sacerdos Vulcani vir stolidus, ut refert Herodotus in Euterpe: quo mortuo sequentia omnia, prout a Propheta fuerant denuntiata, evenerunt. Continet autem hic versus prolepsin, id est, propositionem summam totius hujus prophetiæ. *Insidens*] synecdoche anthropopathica, quasi Deus quam velocissime in nubibus accurreret, ut Psal. 18.10. & sequem. Hoc autem nominatim Aegypto denuntiat propheta, quia illi nubes hujusmodi habebant pro inauspicatissimis; cùm Aegyptus nubibus minime infesta sit.

Adeò ut commoveantur] finis judiciorum Dei, pertinens ad secundam partem capitis; nimirum ut idola omnia & homines Deo cedant; illa planè labefactata; hi verò dejecti animis, ut ad Deum vivum convertantur. 2 *Nam commiscebo*] id est, civiles motus & gravissimos excitabo: quod factum est, cum Sethone mortuo duodecim reguli tyrannidem in Aegypto occuparunt, magnifica opera confecerunt miserum populum opprimendo, Psammetichum unum de suo numero expulerunt, & ab eo postea vicissim expulsi sunt, donec solus regnum obtineret, quo tyrannicè abusus est, ut multis narrant Herodotus & Diodorus Siculus. b Heb. *Aegyptios cum Aegyptiis*. 3 *Exhausto spiritu*] id est, Aegypto veluti exanimata tantis civilibus bellis: hyperbole ex comparatione humani corporis. *Consilium ejus*] id est, ita exagitavero, ut nesciant quò se vertant, aut quid consilii capiant.

Sua idola] id est, dæmonia quæ ipsis responsum dabant, maximè verò idolum Latonæ, in oppido quod vocatur Butum contra ostium Nili Sebenniticum, de quo Herodotus ibidem: ubi etiam exponit varias istorum regulorum consultationes. 4 *Et concludam*] id est, constrictos tenebo Aegyptios & obsessos bellis civilibus, regulorumque suorum tyrannide, ut illi suos pisces in vivariis tenent: elegantissima descriptio tyrannidis. *Dominorum*] nimirum duodecim tyrannorum, qui Sethoni successerunt. c Heb. *duri* cujusque. *Rex rigidus*] Psammetichus, qui tandem solus obtinuit tyrannidem. 5 *Nam deperdent*] id est, omnia opera naturæ miseri sui populi operâ oppugnabunt, & aquas Nili avertent vel ad siccitatem usque, ut stagnum Mœrios cum suis Pyramidibus & Labyrintho perficiant, adducti sola libidine animi sui: vide Herodotum ibidem. d Heb. *a mari*.

Fluvius] Nilus, divortio facto in stagnum Mœrios. 6 *Et retrò abjicientes*] id est, non curantes publicam utilitatem, quam Aegyptus tota percipit ex derivato Nilo; sed veluti a tergo ponentes, ut indulgeant suis voluptatibus. e Heb. *obsessionis, id est, quos obsident aggeres: chomata Ulpianus vocat*. *Arundo*] palustres herbæ & frutices in ripa Nili nascentes: synecdoche. His autem verbis & tribus versibus sequentibus exponuntur damna perventura ad Aegyptios ex derivatione Nili in stagnũ Mœrios, & alia voluptaria. 7 *Papyri*] hanc vocem pleriq; pro virentibus rebus accipiunt ex inepta accommodatione loci alterius: sed nos tùm notatione & forma vocis, tum antitheto in altera parte hujus ver. posito adducimur, ut interpretemur βύβλον sive papyrum. Nam vocis etymon & forma accedit ad alterum nomen, quo significatur cutis; quia papyrus Nili in multas cutes sive coria & plagas (ut artifices vocant) dissecabatur arte: vox verò antitheta ostendit hoc loco agi de rebus insativis quas producit Nilus, cujusmodi esse papyrum (ut carentem semine) testatur Plinius lib. 13. naturalis historiæ, cap. 11. Accedit huc, quòd papyrus una fuit ex præcipuis opibus Aegypti; quarum detrimenta commemorantem Prophetam non est credibile papyri oblitum fuisse, qui algam & juncum nominaverit. f Heb. *ore*. *Arescet*] gradatio elegantissima, qua ex ordine ostenditur ut perrecturum sit judicium Dei in Aegyptiorum damna. 8 *Et mœrebunt*] exhaustis videlicet rivis, vivariis, & piscinis suis.

Piscatores] summi opifices Aegypti, & apprimè necessariam artem exercentes; quia Aegyptus plurimùm piscibus vescebatur superstitiosè a multis carnibus abstinens, & quia noxia animalia quibus abundat Nilus venabantur; ut docent historici.

Retejaculum] sic vertimus ex Plauto illud retis genus quod Herodotus lib. 2. vocat ἀμφίβληστρον. Est enim retejaculum accipiendum non pro illis permagnis plagis quibus utuntur piscatores multi, neque pro funda aut everriculo; sed pro minoribus illis plagis, quas piscator in superficie aquarum projiciens revolvit & retrahit ad se peridromo aut reste, piscibus involutis: hoc enim genus esse ex eo demonstrat Herodotus, quòd eos qui in paludibus habitant singulos narrat sua habere retia, quæ per diem adhibeant piscibus capiendis, per noctem verò circumdandis cubilibus adversus culices conopæorum loco. atque ex hoc usu probabile est hæc retia apud Hhebræos nomen sortita esse, ab atrore culicum per noctem retibus istis insidentium. 9 *Erubescent*] id est, inopia materiæ, quam inopiam isti effecerint derivato Nilo, sua expectatione delusi omnes artifices cessabunt ab istis suis opificiis, quorum mercibus olim Aegyptus commendabatur, teste Plinio lib. 18. cap. 1.

g Heb. *linorum*. *Alborum*] ex lino, bysso xylino, aliisque rebus pretiosis quas profert Aegyptus, ut Esteræ 1.6. 10 *Denique*] conclusio, incommoda summatim exponens tempore pacis ad Aegyptios perventura, de quibus inde a ver. 5. actum est. Miser (inquit) populus (ut paucis absolvam) non ab exteris, sed a suis hominibus indignè occupabitur in officiis vanissimis & laboriosissimis, prout Jisraëlitas antè occupaverant. *Propositis ipsius*] id est, consiliis, quæ Agyptus ipsa, sive ipsi Principes Aegypti sibi proposuerint, q.d. suis cædentur virgis.

Omnes facientes] id est, Aegyptii, quibus reges tanquam mancipiis & abjectis operis durissimè abutentur. *Excipulum*] id est, canalem, & instrumenta omnia eò pertinentia, ut excepta Nili aqua in stagnum Mœrios duceretur, & deduceretur de eo arbitratu Regum. Erat enim stagnum ter mille sexcentorum stadiorum in ambitum, quinquaginta passuum justorum altitudine. h Heb. *desyderii*.

11 *Enimverò*] secundus locus, σαρκασμὸς, ut diximus in ver. 1. *Tzobhanis*] vide Num. 13.22. *Quomodo*] apostrophe ad consiliarios & adulatores aulicos, quos reprehendit tum mẽdaciis adulationis nomine, hoc versu; tum ignorationis, versu seq. *Parhhoni*] Sethoni (ut diximus in ver. 1.) Regi contempto & stolido.

Filius sapientum] id est, quidam velut alumnus sapientiæ, quę permansit apud majores meos. *Regum antiquissimorum*] nam sacerdotes Aegyptii jactabant a primo rege ad Sethonem progenies hominum fuisse trecentas quadraginta unam, id est, durasse regnum decies mille trecentos quadraginta annos. i Heb. *antiquitatis*. 12 *Illi*] nimirum reges majores tui; apostrophe ad Regem. *Qui indicent*] id est, consilia bona proponant tibi & prospiciant regno ut fidos consiliarios & viros bonos decet. *Cognoscant igitur*] transitio ad sequentem locum, quasi dicat, veniant saltem, & attendant ad ea quæ amplius sum denuntiaturus. 13 *Stultè agent*] tertius locus ut diximus in ver. 1. quo exponit Propheta primùm conturbationem summatum, populi, & totius regni a præsentibus malis, tribus versibus: deinde consternationem & metum ab aliis opinione præceptis, ver. 16. & 17.

Principes] quorum divulsis consiliis distractum fuit regnum, ut supra diximus.

Nophi] id est Mempheos, quòd oppidum fuit summum Aethiopiam versus, impositum Nilo, conditum a rege Mene, clarum amplitudine sua, pyramidibus, & monumentis Regum: quod idem appellatur Moph, Hosch. 9.6. a monte propinquo Mophi, cujus meminit Herodotus lib. 2. Principes autem hoc pacto distribuit, eò quòd hi duo summi conventus in Aegypto essent; unus, mare mediterraneum; alter Aethiopiam versus. *Usque ad extremitatem*] id est, universam conturbabunt, nullus erit nomos liber ab istorum insania. k Heb. *angulum*: *ut Judic.* 20.2. 14 *Jehova miscente*] id est, fundente in illos efficacitatem erroris; quem velut mendicatum populum exhauriant, ut summatum animi, judicia, consiliaq; pervertantur: metaphora. l Heb. *perversitatum*. *Facient*] id est, insania sua miserum populum in tantas angustias conjicient, ut neque bono animo in opus incumbere possit, neque consilium capere. Nam inde a Psammeticho regnum Aegypti continenter infestum fuit maximis calamitatibus.

15 *Neque existet*] id est, nihil ad exitum perducetur, sive instituerint summi, sive infimi; adeò erunt perturbata omnia. Hoc autem effectum esse vel ex eo liquet, quòd Psammetichum in obsidenda Azoto fuisse occupatum per annos viginti octo narrat Herodotus in Euterpe. *Caput aut cauda*] vide supra 9.14.

17 ᵉEritq; terra Jehudæ Ægypto titubationi; quicunque mentionem fecerit ejus apud se, pavebit: propter consilium Jehovæ exercituum, quod capturus est contra eam.

18 ᶠTempore illo erunt ᵍquinque civitates in terra Ægypti loquentes ᵐ sermone Cenahhanæo, & juratæ Jehovæ exercituum: ʰcivitas destructionis dicetur unaquæque.

19 Tempore illo ⁱerit Jehovæ altare in media terra Ægypti, & ᵏstatua juxta terminum ejus Jehovæ:

20 ˡEritque in signum & testimonium de Jehova exercituum in terra Ægypti; cùm inclamant Jehovam propter oppressores, immittere eis servatorem & maguatem qui eripiat eos.

21 Ita innotescet Jehova Ægyptiis, agnoscéntque Ægyptii Jehovam tempore illo: & colent sacrificio & munere, & voventes votum Jehovæ pendent.

22 ᵐSi plaga afficiet Jehova Ægyptum, ⁿᵒplagis afficit & sanat: cùm conversi fuerint usque ad Jehovam, & exoratus fuerit eis, sanabit eos.

23 Tempore illo erit ᵖagger ᵍex Ægypto in Assyriam, qua commeent Assyrii in Ægyptum, & Ægyptii in Assyriam: ut colant Ægyptii cum Assyriis.

24 Tempore illo erit ᵒJisraëlitarum gens tertia Ægyptiæ & Assyriæ: ʳ*denique* benedictio in medio *populo* terræ.

25 Cui benedicturus est Jehova exercituũ, dicendo: benedictus populus meus Ægyptius, & opus manuum mearum Assyrius, & possessio mea Jisraëliticus.

17 *Eritque*] id est, non tantùm a Deo, verùm etiam a populo ejus sibi metuent, & sola recordatione afficientur graviter: sic alludit Propheta ad sermonem AEgyptiorum, Exo. 14.25.

18 *Tempore illo*] secunda pars capitis, de vocatione gentium: in qua duæ partes explicantur; prior de communicatione cum Deo, usque ad versum 23. posterior, de communicatione cum Ecclesia qua delectatur Deus, tribus ultimis. Tempus autem illud intelligit, quo gentes serio metù Dei perculsæ committent se illi, illum alloquentur ut populus ipsius, & fidem dabunt illi: quod synecdochice AEgypti nomine designatur, quemadmodum Aegypti & Assyriæ, intra versu 23.

Quinque] id est certæ, quæ certò definitæ sunt in consilio Dei ad vitam æternam: numerus finitus pro infinito.

m Heb. *labio: ut Gen.* 11.1.

Civitas destructionis] id est servata, educta ex destructione, ereptaque divinitus: quasi dicas reliquias civitatum; ut reliquias populi nominavit suprà 1.9. & 10.21. simile genus constructionis vide infrà 25.6. 19 *Erit Jehovæ altare*] id est, coletur Deus: synecdoche. *Statua*] id est, monimentum & professio publica quam Aegyptii statuent ad testandam fidem, & communionem suam cum Deo & Ecclesia ejus, & ad agnoscendam grato animo misericordiam Dei, servantis reliquias ex bene placito voluntatis suæ. quibus nominibus Jisraëlitæ olim posuerant monimenta Jehosch. 4. & 22. sic accipiendum esse versus sequentes docent. 20 *Eritque*] id est, his modis ostendent se natura, officioque & operibus Dei ita confirmatos esse de salute sua, ut in maximis angustiis glorientur de fide in Deum, & spe certa liberationem ab eo expectent. 22 *Si plaga*] id est, communicabit cum eis promissiones factas Davidi, 2. Schem. 7. 14. n Heb. *plaga afficiendo & sanando.* *Plagis afficit*] id est, hoc ipsius est officium atque autoritas: ut 1. Schem. 2.6. ac proinde præstabit suis, ut sequentia docent.

23 *Agger*] id est, communio spiritualis & Ecclesiastica: quæ allegoricè humanis communicationibus figuratur. *Ex Aegypto*] id est, communio hæc erit posterorum Chami cum Jepheti posteris, & utrorumque cum Jisraëlitis ex genere Schemi; ut prædixerat Noach, Genes. 9.27. o Heb. *Jisraël.* 24 *Denique benedictio*] id est, omnes populi totius terræ benedictione perfundentur in Christo.

Caput XX.

Propheta signo dato denuntiat cladem Ægyptiorum atque Æthiopum; qua ostendit fore ut Pelischtæi consternati abjiciant omnem spem liberationis ab illis expectatæ.

1 ᵃ ANNO quo venit ᵇTarthan ᶜAschdodum, mittente eum Sargone Rege Assyriæ; quo oppugnavit Aschdodum, & cepit ipsum:

2 Tempore illo locutus est Jehova ᵃper Jeschahhjam filium Amotzi, edicendo: abi, & solve illud ᵈcilicium a lumbis tuis, & calceamentum tuum extrahe de pede tuo: cùm fecisset ita, incedens ᵉnudus & discalceatus,

3 ᶠElocutus, inquam, est Jehova; quemadmodum incedit servus meus Jeschahhja nudus & discalceatus; ᵇ ᵍtertii anni signum & ostentum contra Ægyptios & contra Æthiopas:

4 Ita abducet rex Assyriæ captivam multitudinem Ægyptiorum, & deportandam turbam Æthiopum ʰpuerorum & senum, nudam & discalceatam; etiam denudatos nate, *in* probrum ⁱÆgyptiorum.

5 Ita ᵏperterrefacti erubescent; ab Æthiopibus expectatione sua, & ab Ægyptiis gloriatione sua.

6 Et dicet incola ˡregionis istius tempore illo; Ecce, ita habet expectatio nostra, quò confugiebamus ad auxilium, ut eriperemur a conspectu regis Assyriæ: & quomodo evaderemus ᵐnos?

1 *Anno*] Hujus capitis (quod brevitate sua obscurum, variis interpretationibus amplius obscuratum est) tres sunt præcipuæ partes: notatio temporis, versu 1. signum a Propheta ex Dei mandato exhibitum, versu 2. & prophetica signi explicatio, cæteris versibus. summa est, fore ut Aegyptiorum Aethiopúmque copiæ intra triennium fusæ veniant in potestatem Assyriorum; ac proinde frustra Pelischtæos auxilium & liberationem ab illis expectaturos. Est igitur hic annus, sententia nostra, duodecimus regni Chizkijæ; quo Sancherib rex Assyriæ, qui hîc nominatur Sargon, pergebat occupare civitates munitas Jehudæ, ex quibus tum erat Aschdod; tam propter jus quod Jehudæ attribuitur, Jehoschu. 15 47. quàm propterea quòd Chizkija priùs illud cum Palæstina reliqua occupaverat, 2. Regum 18.8. & suprà 15.
Tarthan] unus e principibus Sancheribi, de quo 2. Reg. 18.17. *Aschdodum*] Azotum vulgò, clarum idolo Dagonis, 1. Schem. 5.2. Satrapia Pelischtæorum, Jehosch. 13.3. & urbis amplitudine præstantiaq;, quam celebrat Herodotus lib. 2.

a Heb. *per manum Jeschahhjæ filii.*

2 *Cilicium*] id est, villosum vestimentum tuum, quo ferè utebantur Prophetæ, ut apparet ex Zecarja 13.4.

Nudus] id est, nudatus veste sua prophetica, synecdochicè: ut 1. Schem. 19. 24. nam hæc ita gesta esse adeò aperte ipsa verba docent & signum flagitat; ut planè sit alienum visionem tantùm hoc quidem loco statuere. Quamobrem hoc ita factum fuisse intelligimus; Prophetam exuta toga indusiatum fuisse; denique ad eum modũ compositum quo solent esse qui in captivitatem rapiuntur; ut rei cum signo conveniat.

3 *Elocutus*] nunc demum apponitur prophetica signi explicatio: qua continetur historia illius victoriæ quam consecutus est Sancherib contra AEgyptios & AEthiopas, & historia desperationis Pelischtæorum, postquam viderunt captivos abduci eos a quibus liberationem expectaverant, binis versibus. b Heb. *trium vel tertii annorum: nam receptum est cardinalia pro ordinalibus ab Hhebræis accipi.*
Tertii anni] id est, signum est tertio anno post hanc prophetiam fore ut fundantur, cedantur & captivæ fiant AEgyptiorum & AEthiopum copiæ, quas ducturus est Tirhaka: ut per occasionem attigerat suprà 18.4. Nam etsi AEgyptiorum in castris nulla fit mentio; tamen cùm illorum res magis quàm AEthiopum agerentur, inter se fœderati essent, & Sethon rex AEgyptiorum esset ignavissimus (quod Herodotus in Euterpe docet) nihil mirum est si copiæ omnes AEthiopi credita sunt.
4 *Puerorum*] nimirum eorum qui duce Tirhaka in aciem processerant extra fines suos: pueros enim pro administris & gregario milite, senes verò pro hominibus consilio & autoritate valentibus hoc loco accipimus. *AEgyptiorum*] AEthiopumque, synecdochicè. 5 *Perterrefacti*] Aschdodæi & Pelischtæi reliqui, ut sequenti versu. 6 *Regionis istius*] Pelischtææ: nam quod aliis ad Judæam referri placet, nobis minime probatur: tum quia ab ista expectatione Chizkija erat alienissimus, tum quia vocem Hhebraicam qua propheta utitur Judææ accommodari nusquam meminimus. *Nos*] nimirum soli sine aliorum auxilio: fuerant enim Pelischtæi omnino debilitati a Chizkija, suprà 15. & amplius exhausti hac sua recente clade, invadentibus Assyriis & occupantibus.

Caput XXI.

Propheta gravissimum populi dolorem in deportatione Babylonica exprimens, consolatur eum ab excidio regni Babylonici per Medos & Persas, & signo de eo confirmatur: deinde Edomæis ruinam, nisi resipiscant; ac postremò incolis Arabiæ Petrææ miserrimam fugam & cladem prænuntiat.

1 ᵃ ᵇ ONEROSA prophetia ᶜdeserti maris; ᵈsicut ᵇ turbo vehementissimus ᵉin Austrũ permeando, ᶠa deserto eventura,

a Heb. *onus: ut suprà 13.1. & infrà 11. & 13.*

1 *Onerosa*] Etsi hoc caput secundum varias prophetias fuit dividendum; tamen tum propter duarum posteriorum brevitatem conjunctas retinuimus, tum etiam ne capitum numerus augeretur. Sunt itaque hîc prophetiæ tres: prima in Babyloniam, 10. versib. secunda in Edomæam, ver. 11. & 12. tertia in Arabiam reliquam, ad finem usq;. Primæ autem prophetiæ partes in universum duæ sunt; una, qua hostes regni Babylonici a Deo provocantur in Babyloniã, usq; ad ver. 6. altera, qua eventus & funestus Babyloniæ casus exponitur, usque ad versum 10. quæ propheta deinde concludit apostrophe ad populum elegantissima, versu 10. *Deserti maris*] id est, Babyloniæ: sic enim appellatur obscuriore nomine Babylonia & Chaldæa tota, tum propter ingentes paludes & lacus Chaldaicos, in quibus altera pars Euphratis Babylonem & Otis permeans consumitur, ut scribit Plinius lib. 5. nat. histor. cap. 26. tum etiam propter statum, in quo futura erat Babylon cùm a Cyro obsessa est. Nam mare ingens sive palus trecentorum viginti stadiorum in latitudinem operâ Nitocris reginæ septentrionem versus effecta fuerat, & regio quoque supra Babylonem versus ... gum nomine Ardericam, in quamplurimos anfractus deducto Euphrate ... facta, ut scribit Herodotus in Clio: quæ regionis forma propheticè his verbis præfigurata est. *Sicut turbo*] id est, impetu & celeritate summa, quam ... b Heb. *turbinosus & tortuosus Euphrates minimè sit impediturus.*
In Austrum] id est, in Babylonem, quam Darius & Cyrus a latere septentrionis adorsi sunt. *A deserto*] id est, ab ea parte quam Nitocris sinuato Euphrate & mari effosso desertam effecerat.

c ᶜregione

e ¹regione formidabili:

2 ¹Visio dura nuntiatur mihi: ¹ Perfidus iste perfidè agit, & vastator iste vastat; ¹ Ascende Hhelam, obside ¹Madai; totus gemitus ¹hujus faciam ut cesset, *dicentis*:

3 ¹Idcirco implentur lumbi mei ægritudine; tormina corripiunt me quasi tormina parturientis: contorqueor ex auditu, conturbor ex visu,

4 Errat animus meus, horror perterrefacit me; ¹crepusculum [c] desyderatissimum mihi disponit mihi in trepidationem.

5 ¹Instrue mensam, ¹speculetur [d] speculator, comede, bibe: ¹surgite ô Principes, ¹ungite scutum.

6 ¹ Nam ita edixit Dominus mihi: Abi, ¹constitue speculatorem, quod viderit indicet.

7 Cùm itaque ¹ vidisset [e] ¹ currus, ¹ duplices equites, currus asinorum, *&* currus camelorum: & attendisset [f] attentè, attentissimè:

8 ¹Clamavit, *ut* leo; In specula Domine, ego consistam jugiter interdiu, & in observatione mea ego perstabo totis noctibus.

9 ¹Interea ecce jam ingressi erant currus virorum, duplices equites: tunc ¹ elocutus est dicens, ¹cecidit, cecidit Babylon, & omnes sculptiles ¹ Deos ejus ¹perfringens *dejecit* in terram.

10 ¹ O tritura mea, & [g] edite in area mea: quod audivi ex Jehova exercituum Deo Jisraëlis, annuntio vobis.

11 ¹Prophetia onerosa Dumæ: Ad me ¹ clamat ¹ e Sehhire; ¹vigil quid ¹ de nocte, vigil quid loquitur?

12 Dicit vigil; ¹advenerat mane, ¹sed etiam nox *advenit*: ¹si quæsituri estis, quærite, revertimini, venite.

13 ¹Prophetia onerosa ¹in Arabiam: ¹Per sylvas, in Arabia pernoctabitis, ô cœtus commeantes ¹Dedanæorum.

14 ¹Obviam sitienti venientes ¹afferant aquas; incolæ regionis Themæ, cibo suo præveniant ¹ evagantem:

15 Cùm propter ¹ gladios evagabuntur; propter gladium ¹ extensum, & propter arcum tensum, denique propter gravitatem belli.

16 ¹Sic enim ait Dominus ad me: intra annum, ¹ut sunt anni mercenarii, tum deficiet tota gloria ¹ Kedaris:

17 Et reliquus numerus jaculatorum, potentes Kedareni diminuentur: quoniam Jehova Deus Jisraëlis locutus est.

Regione formidabili] videlicet Media, ubi quã jam antè Nitocris illa sibi metuens curaverat fieri maxima illa opera, quæ modò diximus.

2 *Visio dura*] quam onus sive onerosam prophetiam nominavit, præcedente versu.

Perfidus iste] hinc usque ad vers. 6. populo subministrat Propheta Dei verba, quibus in captivitate Babylonica confirmetur de ruina Babylonis & liberatione sua: ac propterea advocat Deus illos quorum operâ erat utramque effecturus. Causæ hîc ponuntur duæ: una, impietas & improbitas Babyloniorum; altera, populi calamitas: quæ duo per ὑστέρωσιν sequentibus explicantur. Perfidi enim & vastatoris appellatione Babylonius intelligitur in perfidia sua contra Deum & inhumanitate pergens: quemadmodum apud Danijelem exemplis Nebucadnettaris & Belschatzaris ostenditur, a primo capite ad 6. *Ascende Hhelam*] id est, Persa synecdochicè: est enim Hhelam incola Elymaidis ad Mediam: vide Gen 10.22. *Madai*] ut Genes. 10. 2. sic nominatim ostenduntur populi, quibus administris post annos amplius centum septuaginta erat usurus Deus, Dario Medo & Cyro Persa ducibus, ad evertendum imperium Babylonicum.

Hujus] nimirum Ecclesiæ indignè perferentis perfidiam & inhumanitatem istius, quam postea compellat versu 10. quasi dicat, non possum amplius ferre istorum improbitatem, & hujus querimonias: tempus est hanc liberandi, & istum perdendi. 3 *Idcirco*] propter istorum perfidiam, inhumanitatem, & ærumnas meas: verba Ecclesiæ gemitus suos exponentis allegoriis gravissimis.

4 *Crepusculum*] id est, ne ipsam quidem noctem, humanæ quieti attributam & mihi optatissimam, sinit quietam esse; sed noctes æquè ac dies abutitur me, ut durissimus dominus mancipio abjectissimo: cujus sola recordatio ita animum meum afficit, ut totas etiam noctes cohorrescam. c Heb. *desyderii mei*. 5 *Instrue mensam*] hîc Deus ad denuntiationem revertens Babylonios primùm per concessionem vocat ad diem festum celebrandum, de quo Danijel. 5 deinde altera parte versus obsessores excitat & classicum canit, ut Babylonem irrumpant. *Speculetur*] id est, genio tantùm indulgeto; ne laborato de custodia Babylonis; qui volet sollicitus esto. Nam ista indefinita imperandi genera sunt negligentium, ac ferè inutilia, ut docet Xenophon Κύρου παιδείας α. d Heb. *speculatio*. *Surgite*] apostrophe ad Darium & Cyrum, Medorum & Persarum duces. *Ungite scutum*] id est, arma vestra comparate ad irruptionem: synecdoche. 6 *Nam ita*] altera pars hujus prophetiæ, qua Deus superiorem denuntiationem visione confirmat, & Babylonis excidium præfinit; quod suprà obscurius fecerat, capite 13. & 14. *Constitue speculatorē*] id est, ut amplius confirmeris de prænuntiato excidio Babylonis ad liberationem populi, ac proinde alios in eadem expectatione confirmare possis; adhibe testem alterum, nimirum Prophetam aliquem ex discipulis tuis, qui res visas ad te referat. Hîc autem propterea speculator dicitur, quòd officium esset populi, velut e specula venturum in Babylonem judicium certa fiducia præcipere: quod studium opponitur Babyloniorum oscitantiæ, de qua præcedente versu. 7 *Vidisset*] in visione a Deo exhibita. e Heb. *currum, par equitum: syllepsis: ut 2. Reg. 6.17. & infrà vers. 9.* *Currus*] signa hæc quæ videnda exhibuit Prophetæ Deus figuræ sunt exercitus, quo Darius & Cyrus Babylonios expugnarunt. Cùm enim Babylonii (ut docent historiæ prophanæ, & nominatim recenset Herodotus libro 1.) equitatu valerent plurimùm, visum est Dario & Cyro hac arte Babylonios aggredi, ut equis illorum camelos tantùm & mulos Persicos objicerent; quorum illi equos aspectu & odore deterrent, hi viribus sunt valentiores & velociores: quod stratagema Cyrus jam antea experientia didicerat, in prælio ad Sardeis commisso contra Crœsum, ut ibidem refert Herodotus. Hoc autem naturale esse odium inter camelos & equos docent Aristot. de historia animalium, & Plin. lib. 8 cap. 18. Mulos verò orientales viribus & celeritate præstare, vel ex Abschalomi historia constat, & ex Persarum angariis. Etsi haud scimus an commodiùs mulorum nomen impedimentis tribuatur, cùm dimidius ferè exercitus in commeatu apportando occuparetur: quia deserta erat regio supra Babylonem, totus ager operâ Babyloniorum exhaustus, & in oppidum comportatus. Hæc ex Herodoto, Ctesia, & Diodoro Siculo. *Duplices equites*] id est, duos ordines equitum, horum supernè, illorum infernè ingredientium Babylonem. f Heb. *attentione, multitudine attentionis*. 8 *Clamavit*] id est, quàm maxima voce potuit testatus est hanc attentionem suam & studium ampliùs attendendi inposterùm ad ea quæ dicturus, facturus, aut demonstraturus esset Dominus.

9 *Interea ecce*] id est, eodem momento, cùm nondum absolvisset speculator ostendere studium suum, jam illi ordines Babylonem irruperant ab utraque parte.

Elocutus est] speculator.

Cecidit cecidit] repetitio, summæ lætitiæ & celeritatis signum: cujus lætitiæ rationes subjiciuntur, ab honore Dei, & liberatione Ecclesiæ.

Deos] quos laudabat Belschatzar, cùm sacris vasis convivans abuteretur in contemptum Dei, Danijel. 5.4.

Perfringens] nimirum Deus per Medos & Persas.

10 *O tritura*] apostrophe ad Ecclesiam: cujus Propheta se membrum esse agnoscens, docet Ecclesiam quantum sit beneficium Dei revelantis consilia sua, & quantum ipsius studium in informanda de illis Ecclesia: trituram autem & editum in area vocat populum Dei, quia in Babylonia quasi in area fuerat trituratus atque ventilatus, ut cùm triturando e gluma, & follibus suis utriculisque triticum educitur: quæ similitudo in scripturis est frequentissima: ut infra 28,27. g Heb. *fili areæ meæ*. 11 *Prophetia oner.*] secunda hæc prophetia, quò brevior, eò est obscurior. Nos sententiam nostram (ut simplicissima videtur) afferemus. Dumam plerique accipiunt synecdochicè pro Jischmahhelitis, ab illo Duma cujus fit mentio Genes. 25.14. Sed hoc improbamus duabus de causis maximè: una est, quòd Sehhir mons Edomæorum hîc nominatus est; altera, quòd Duma illa æquè ac Kedar sequente Prophetia continetur. Dumam itaque accipimus pro Edomæa per aphæresin, ut cùm Ram pro Aram, Pasdammim pro Ephesdammim, & similia dicuntur: ac propterea duos hosce versus accommodamus Edomæis, hoc argumento: priore versu Edomæi ludificantur studium & attentionem pervigilem piorum, & minas Dei contemnunt; posteriore verò Propheta easdem minas repetens docet judicia Dei instare, nisi mox resipuerint; quæ deinde absolutè & sine ulla conditione denuntiantur infrà 34.5. *Clamat*] Edomæus ridens. *E Sehhire*] monte Edomææ, Genes. 36. & Deut. 2. *Vigil*] id est, Propheta, qui se custodem esse gloriatur, & excubare pro salute populi, judiciaque Dei explorare. *De nocte*] id est, de calamitatibus, quas alii toties cantarunt nobis eventuras esse. 12 *Advenerat mane*] id est, excusso jugo Jisraëlitarum e collo tuo (ut dicitur Genes. 27.42.) libertate, copia bonorum, ac prosperitate usus es. *Sed etiam nox*] id est, altera tibi instat ab Assyrio calamitas, qua velut tenebris noctis obscuraberis. *Si quæsituri*] Deum videlicet resipiscentiâ. quasi dicat, si est vobis in animo, mox facite ut ad Deum convertamini, & statim redite ab instituta via vestra: quæ hortatio fraterna ad Edomæos emphasin habet, positis verbis pluribus asyndetis. 13 *Prophetia onerosa*] tertia hæc prophetia similiter ostendit quantam cladem Sancherib Arabibus Judææ conterminis allaturus sit, postquam Pelischtæos & alios circumjacentes debellasset, justo Dei judicio: ac propterea primùm calamitatem describit, tribus versibus; deinde præfinit tempus, duobus ultimis. *In Arabiam*] Petræam videlicet, Judææ Aegyptoque conterminam; quæ proinde sæpius Aethiopibus & Aegyptiis operam suam commodaverat contra populum Dei, ac fortasse etiam Tirhake contra Sancheribum. *Per sylvas*] id est, latebitis metu Sancheribi. *Dedaneorum*] posterorum Abrahami ex Ketura, Genes. 25.3. 14 *Obviam*] εἰρωνεία ab historia incolorum Arabiæ desertæ, ubi sita est Tema Jischmahhelitarum, Genes 25.15. qua summam penuriam Petræis Arabibus fore ostendit, cùm ab iis ipsis mendicaturi sint victum, qui ex suo agro non possunt se ipsos alere. *Evagantem*] Incolam Arabiæ Petrææ. 15 *Gladios*] id est, armatas Sancheribi copias. *Extensum*] id est, pervadentem totam Arabiam.

16 *Sic enim*] confirmatio a tempore, ut antè diximus. *Ut sunt*] vide suprà 16.23. *Kedaris*] id est, Arabiæ Petrææ synecdochicè: vide Psalm. 120.5.

Caput XXII.

Propheta Judæam ab Assyrio vastandam alloquens luctum venturum illius describit; Judæos reprehendit quòd mediis humanis, non deo confidant: severissimam ultionem verbis Dei prænuntiat Rei-

publicæ

publica; & nominatim Schebnæ præfecto prætorio, quem deturbandum de authoritate sua, & alterum substituendum, post gravissimam reprehensionem pronuntiat.

1 *Prophetia*] Hujus capitis prophetia est duplex; una ad rempublicam totam pertinens, usque ad versum 15. altera, ad Schebnam præfectum prætorio, inde ad finem usque. Prioris autem prophetiæ partes sunt tres: prima, est propositio dialogistica calamitatum & luctus Judæis omnibus eventuri; usque ad versum 7. secunda, propositio causarum quibus ad calamitatem istā importandam adducitur Deus, usque ad versum 14. tertia est conclusio qua sententiam fert Deus de immittendis in Judæam calamitatibus vers. 14.

a Heb. *onus: ut suprà* 13.1.

Vallis] id est, Judææ: quæ a situ quidem vallis nominatur, quia montosa est; visionis verò, & quia Deus præsentiam suam quodammodo aspectabilem videndamque populo suo exhibebat, & quia sedes fuit prophetarum Dei, ad quam propriè olim prophetiæ tum aliæ omnes, tum hæc ipsa pertinuerunt: sic infrà vers. 5. Cæterum quod interpretibus visum est priorem hanc prophetiā referre ad ea tempora, quibus Judæam totam occupavit Babylonius post annos amplius centum, nobis minime placet: quia singula quæ hîc dicuntur animadvertimus planè ad tempora Chizkijæ pertinere, & secunda prophetia hujus capitis confirmat. *Quid tibi*] dialogismus quo Propheta Judæam de calamitatum & luctus causa interrogat, tribus versibus: Judæa verò responsionem subjicit, tribus alteris. *Quòd ascendis*] i. comparas te ut publicè in oculis omnium testatum facias luctum ingentem tuum: nam ita publicè in tectis & plateis agitabatur luctus in malo publico, ut Jirmejæ 48.38. 2 *Confossi tui*] i. quòd homines tui non expectato adventu hostis, velut transfossi, exanimantur metu. 3 *Quòd omnes ducto*] i. quòd omnes in fugam se dant, abjectis armis. *Evagantes*] id est, vagi hùc illùc discurrunt, & alii concurrunt Jeruschalaima, 2. Chronic. 32.3. b Heb. *vincti sunt ab arcu.* *Ita vincti sunt*]. i. oppressi metu ac velut constricti, ita ut arma capiendi non sit illis animus. *A longinquo*] id est, cùm adhuc procul abest hostis.

4 *Propterea*] responsio hæc Judææ primùm gravitatem luctus velut immedicabilis explicat; deinde causam, quæ paucis verbis exposita in fine versus, duobus sequentibus explicatur. *Respicite alior.*] id est, finite me, aliis rebus incumbite quàm ut me consolemini. *Nimirum propter*] ἀπόδοσις particulæ *propterea*, positæ in principio versus: quæ ut evidentior fieret, vocem *nimirum* interjecimus. *Filia populi*] id est, unius cujusque oppidi in Judæa, quod Jeruschalaimis velut matri paret. 5 *Quia dies*] exornatio sive explicatio præcedentis causæ a duobus locis: nimirum a persona Dei, hoc versu; & a persona inimicorum, versu sequente. *Vexationis*] id est, quo Judæa, vallis visionis dicta, a Domino vexatur, conculcatur, &c. *Dies destructionis*] id est, quo oppida Judææ tormentis bellicis destruuntur: hæc ut ita accipiamus adducimur tum evidentiā loci, tum Hhebraicis distinctionibus. *Vociferationis*] id est, quo singuli cedentes hosti perfugium vociferando in montanis quærunt. 6 *Hhelamita*] id est, Persa synecdochicè, ut suprà 21.2. *Kir*] id est, Medus, synecdochicè: vide 2. Reg. 16.9. 7 *Eveniet enim*] secunda pars, prophetica causarum propositio quibus Deus severum hoc judicium exequitur. *Lectissimis*] id est, agro tuo, quem prius depopulatus est, deinde eo ordine peragravit Sancherib, de quo suprà 10.28. in secunda expeditione, cùm veniret ad obsidendum Jeruschalaima. c Heb. *ponendo ponunt.* *Ad portam*] id est, munitas quasque civitates Jehudæ obsideat diligentissimè, 2. Reg. 18.13. 8 *Retegente*] id est, cùm fines tui, aut civitates præsidiariæ & loca limitanea ab inimicis invaduntur atque expugnantur. *Operimentum*] id est, præmunitiones & propugnacula, metaphoricè. *Intueris quidem*] id est, animum appellis ad rationes humanas, quibus prospicias defensioni tuæ; quod non est simpliciter ex sua ipsius natura damnandum: vide 2. Chronic. 32. *Domus saltus*] id est, armamentario regio, ubi ex saltibus & sylvis missilia omnia, tormenta, & machinæ omnes bellicæ comparantur. Sic malumus hanc appellationem metonymicè accipere, quàm referre ad domum saltus Libani a Schelomone extructam, 1. Reg. 7.2. & 10.17. & 21. quia hæc jam longo intervallo Judæorum esse desierat.

1 PROPHETIA [a]onerosa [*]vallis visionis. [*]Quid tibi jam est, [*]quod ascendis tota in tecta tua?

2 *Quòd* tumultuationibus plena, civitas strepera es, ô urbs *antè* exultabunda? [*]confossi tui non sunt confossi gladio, neque mortui bello?

3 [*]*Quòd* omnes ductores tui [*]evagantes pariter, [b] [*]ita vincti sunt ut non utantur arcu: quicunque præsentes sunt tuorum, vincti pariter, [*]a longinquo fugiunt?

4 [*]Propterea dico, [*]respicite *aliorsum* a me, amaritudine afficiam *me* in isto fletu; ne urgeatis ut consolemini me, [*]*nimirum* propter vastationem [*]filiæ populi mei:

5 [*]Quia dies est [*]vexationis, conculcationisque, & perplexitatis Domino Jehovæ exercituum, in valle visionis; [*]*dies* destructionis muri, & [*]vociferationis ad montana.

6 Et [*]Hhelamita gestat pharetram, cum curribus hominum *&* equitibus: & [*]Kir expromit clypeum.

7 [*]Eveniet enim [*]lectissimis convallibus tuis, ut impleantur curribus; cum equitibus suis [c] continenter ponant *castra* [*]ad portam:

8 Quia [*]retegente *hoste* [*]operimentum Jehudæ [*]intueris quidem eo tempore in arma [*]domus saltus,

9 [*]Et rimas civitatis Davidis consyderatis multas esse, & colligitis aquas [*]piscinæ [*]inferioris,

10 Domosque Jeruschalaimorum [*]recensentes, diruitis [*]domos quasdam ad muniendum murum.

11 Insuper [*]conceptaculum facitis inter duos muros pro aquis [*]piscinæ veteris; sed non intuemini [*]in opificem illius, & formatorem ejus [*]e longinquo *tempore* non animadvertitis:

12 [*]Cumque [*]vocaverit Dominus Jehova exercituum tempore illo; ad fletum, & ad planctum, & [*]ad calvitium, & ad cincturam cilicii;

13 Ecce lætitiam & gaudium, occidendo boves, & jugulando pecudes, comedendo carnes, & bibendo vinū, *dicentium*; edamus & bibamus, [*]cras enim morituri sumus.

14 [*]Atqui revelavit se, [d] me audiente, Jehova exercituum; ne *vivam*, si expietur ista iniquitas vobis, [*]donec moriamini, inquit Dominus Jehova exercituum.

15 [*]Ita ait Dominus Jehova exercituum, age, accede [*]adjutorem istum, Schebnam, [*]qui præest domui.

16 [*]Quid tibi hic? & quis tibi hîc *est*? quòd excidisti tibi [*]hic sepulchrum: [*]ô cædens in edito sepulchrum suum, ô statuens in petra habitaculum sibi.

17 [*]Ecce Jehova, [*]qui contegit te integumento [*]*quantum potest esse* viri; & qui amicit te [e] bellè,

9 *Et rimas*] vide 2. Chronic. 32.5.

Piscinæ] id est, piscinam novam facitis ad confirmandum locum: itaque nominatur facta Nechem. 3.16. quia ex aquis fontium extra civitatem erat effecta, 2. Chron. 32.3. & 4.

Inferioris] vide suprà 7.3.

10 *Recensentes*] id est, lustrantes numerum civium, & singulos ad munus suum bellicum comparantes.

Domos quasdam] ineptas videlicet & incommodas ad defensionem muri, quæ stantes fuissent impeditura.

11 *Conceptaculi*] quò deduceretur aqua Gichonis ex superiore alveo inferne ad occidentem, civitati Davidis, 2. Chron. 32.30. & 2. Reg. 20.20.

Piscinæ veteris] id est superioris, ut supra 7.3. quam efficiebat Gichon ex vetere porta profluens.

In opificem] id est, Deum effectorem illius vexationis, conculcationis, & perplexitatis, de quibus ver. 5. *E longinquo*] id est, qui jam pridem consilio suo admirabili præstituit vobis & informavit illud malum. 12 *Cumq.*] confirmatio præcedentis exprobrationis a signo: ad Deum (inquit) vos non respicere sic probo; nam non respicitis ad opera ejus: luctuosa fuerunt temporibus Achazi, & adhuc luctuosa sunt; vos autem ridetis, comessamini; &c. *Vocaverit*] judiciis suis in vos, & in Jisraëlitas fratres vestros. *Ad calvitium*] id est, neque tantùm habendum dolorem in animo vestro; sed etiam signis publicis & externis testando resipiscentiam vestram. Nam etsi calvitium induci pro mortuo interdictum est lege (Levit. 19.27. & 28 & Deuteronom. 14.1.) tamen certum est in sancta resipiscentia, cui nihil cum desperatione commune est, calvitium probari atque imperari: ut Micæ 1.16. 13 *Cras enim*] id est, postmodum desinemus esse: propterea, dum vita superest, voluptatibus nos expleamus: sic 1. Corinth. 15.32. atheorum & perditorum hominum sermo. 14 *Atqui*] conclusio hujus interminationis, ut diximus in versum 1. d Heb. *in auribus meis: ut suprà* 5.9. *Donec moriamini*] id est, unquam: nam in hac vita locus est remissionis peccatorum & veræ resipiscentiæ; deinde verò mors sola manet immorigeros, ut Chaldæus ipse interpres observavit. 15 *Ita ait*] secunda hæc prophetia (quæ cum superioris argumento planè conjuncta est, ut ostendit adjutoris appellatio) duas partes continet: unam, denuntiationem judicii in Schebnam, usque ad versum 20. alteram, prophetiam de sufficiendo in locum illius Eljakimo, vers. sequentibus. *Adjutorem*] id est, fautorem & magistrum impiorum istorum, quibus modò judicium denuntiatum est. *Qui præest domui*] id est, præfectum prætorio. Videtur autem hic Schebna ex hoc loco, & 2. Reg. 18. fuisse vetus præfectus prætorio inde a temporibus Achazi: quibus vetus illa vulpes in impietate & maleficiis consenescens ita invaluit autoritate, ut non potuerit quamprimum a Chizkija abdicari; ac proinde ipsius Chizkijæ temporibus impios & maleficos confirmasse, & reformationem publicam & privatam, ecclesiasticam & politicam toto conatu impedivisse: propterea cùm percepta fuit ipsius impietas a Rege, ex præfecto prætorio (ut hîc nominatur) scriba honorarius effectus esse, velut emeritus ætatis nomine, 2. Reg. 18.18. 16 *Quid tibi hic*] id est, quam hæreditatem a parentibus tuis, aut quam agnationem habes Jeruschalaimis, ut hîc tibi instituas sepulchri locum? non meministi te hæreditatem planè nullam a parentibus habuisse? inopem, egentem fuisse, & terræ filium? hic primus locus est istius partis, nimirum reprehensio gravissima; cui subjicitur denuntiatio, tribus versibus. *Hîc*] in hac civitate, Jeruschalaimis. *O cædens*] id est, tu qui summa amplitudine & dignitate sepulchrum tibi hîc curasti excidendum. 17 *Ecce*] hæc denuntiatio venturam calamitatem Schebnæ proponit duplice similitudine: una, pilæ quæ in longinquissimum projicitur, duobus versibus; altera ædificii, vers. 19. *Qui contegit te*] id est, qui unus te in hoc fastigium dignitatis evehit: dignitas enim ut ab insignibus vestimentis cognoscitur, ita synecdochicè in scriptura designatur vestimentorum appellatione, ut Gen. 41.41. & sequentibus. Hoc autem verbum Hhebraicum ex comparatione sequentis membri ita reddimus, servata significatione simplicis verbi quod legitur Nechem. 3.15. *Quantum potest*] id est, amplissimo: erat enim Schebna secundus a Rege. e Heb. *amiciendo.*

18 f*Egregiè volutabit te volutatione, *ut* pilam in regionem amplam ſpatiis: ibi morieris, ibique *deſinent* curricula gloriæ tuæ; * ô ignominia domus domini tui.

19 Propulſo te de ſtatu tuo, *inquiens*, de ſtatione tua deſtruet te.

20 *Erit autem *die illa, ut vocem ſervum meum *Eljakimum filium Chilkijæ:

21 Et *induens eum tunica tua, baltheoq; tuo confirmans eum, dominationem tuam tradam in manũ ejus; ut ſit *loco patris habitatoribus Jeruſchalaimorũ, & domui Jehudæ:

22 *Et imponam clavem domus Davidis *humero ejus: eo aperiente nemo claudet, & claudente nemo aperiet:

23 Et *infigã eum velut paxillũ in loco firmo, eritq; *ſolio honori, *&* *domui paternæ ſuæ.

24 *Et appendent ei totam gloriã domus paternæ ipſius, *prognati & editæ illa, *omnia inſtrumenta *etiã* minimi; g *tum inſtrumenta craterum, tum omnia inſtrumenta utrium.

25 *Die illa, dictum Jehovæ exercituum, diſcedet paxillus iſte infixus in loco firmo: & amputatus decidet, excindeturque *onus illud quod erat impoſitum ei; nam Jehova locutus eſt.

f Heb. *volutando volutabit te.*

18 *Egregiè*] id eſt, procul arcebit & divexabit te: ſive in exilium fuerit actus a rege, ſive ab Aſſyriis interceptus, ſive ultro ipſe e Judæa profectus, poſtquã & dignitate ſua & honoribus excidiſſet: nã horũ nihil meminimus in ſcriptura definiri.

O ignominia] id eſt, qui par pari nõ retuliſti, ſerviens Domino tuo regi; ſed omne genus ignominiæ domui illius inuſsiſti, qui te omni genere honoris cohoneſtaverat.

20 *Erit autem*] altera pars ut dictum eſt in verſum 15.

Die illa] qua Deus ſententiam hanc contra Schebnam cœperit exequi.

Eljakimũ] de quo 2. Reg. 18.18. & 26. & 37

21 *Induens eum*] vide ſuprà ver. 17.

Loco patris] ut Gen. 45.8. 22 *Et imponam*] id eſt, plenam adminiſtrationem regni ſecundo loco a rege committam ei, ut imperet, vetet, permittat, puniat, denique efficiat quicquid juſtum fuerit, & cohibeat injuſtum: allegoria in ſcripturis frequens. *Humero*] vide ſuprà 9.6. 23 *Infigam eum*] id eſt, confirmabo eum in dignitate ipſius, & ſtabiliam vehementiſsimè; ut erga omnes fungatur officio ſuo, & viciſsim omnes ab ipſo pendeant: vera deſcriptio pii magiſtratus hærentis promiſsionibus Dei, duob. verſibus. *Solio*] id eſt Regi ſynecdochicè. *Domui patr.*] id eſt, Jehudæ, hîc & ſequent. verſu, ut nominaverat ſuprà ver. 21. 24 *Et appendent*] officium bonorum popularium erga magiſtratum pium, figuratum eadem allegoria quæ cœpta eſt ſuperiore verſu. *Prognati*] id eſt, omnes viri & mulieres e Judæorum gente, ſine diſcrimine ætatis, ſexus, &c. aut perſonarum acceptione. *Omnia inſtrument.*] id eſt, non tantùm homines curæ futuri ſunt ipſi, & quidem homines tenuiſsimi; ſed etiam minutiſsima ipſorum inſtrumenta, ne quam jacturam faciant ipſi, aut ab aliis damnum patiantur. g Heb. *ab inſtrumentu craterum uſque ad omnia, &c.* *Tum inſtrumenta*] id eſt, omnia inſtrumentorum genera ſuſtentabit, & parva, cujuſmodi ſunt crateres; & magna, cujuſmodi utres; quorum hi ad excipiendum, illi ad fundendum liquorem pertinent: ſpecies pro genere, ſynecdochicè. 25 *Die illa*] ἀνάβασις ſive regreſsio ἀντίθετος ad ſermonem de Schebna, concludens prophetiam hanc deſcriptione allegorica judicii quod perpeſſurus erat Schebna, contrariis planè verbis quàm Eljakimo promiſit Deus verſibus præcedentibus. *Onus illud*] id eſt, quicunque pependerunt ab eo, & in eo conquieverunt.

CAPUT XXIII.

Propheta promulgans luctum tyrus & propter eos alius gentibus; faſtum illorum, conſilium Dei in dejiciendo faſtu, & ſententiam ejus explicat; exemplo confirmat; tempora judiciorum circumſcribit per Nebucadnetzarem & Alexandrum Magnum: & poſtremò illus promittit vocationem ad regnum Chriſti per gratuitam Dei miſericordiam.

1 *PROPHETIA onerosa Tyri: *Ejulate *naves Oceani; *vaſtatam eſſe a *a domeſticis, *ab advenis, a *regione Cittæorum, revelatur in illam.

2 *Silete habitatores *inſulæ; tu *quam* mercatores Tzidones pervagantes mare, implent:

3 *Cujus proventus aquis multis *eſt* *ſemen Schichoris, *meſſis rivi *Ægyptiaci*: & quæ es mercatus gentium.

4 *Erubeſce Tzidon; quia loquitur *mari *munitio maris, dicendo: *non parturio, neque pario, neque educo juvenes, *aut* tollo virgines.

5 Quemadmodum *rumore de Ægypto, *intremant æquè rumore Tyri.

6 *Tranſite per oceanum, ejulate habitatores *inſulæ.

7 *Hæccine vobis exultabunda *videretur*; cujus pedes a diebus b præcedentibus, præcedente ſtatu ipſius ducunt eam ad *peregrinandum procul;

8 *Quis cepit conſilium hoc contra Tyrum illam *coronariam? cujus mercatores erant principes, cujus negotiatores honoratiſſimi terræ.

9 Jehova exercituum conſilium illud cepit; ad c fœdandum faſtum omnis gloriæ, ad elevandum omnes honoratiſſimos terræ.

10 *Remea in terram tuam, *ſimilis rivo: d navis Oceani, *nulla eſt zona amplius.

11 *Manum ſuam extendit ſuper mare, commovet regna. Jehova præcipit *contra Cenahhanem perdere munitiones iſtius,

12 Dicens, non perges amplius exultare: ô oppreſſa *virgo filia Tzidonis, ad *Cittæos ſurge, tranſi, etiam illic non erit quies tibi.

13 *En terram Chaldæorum; *ipſe populus illius non eſt, Aſſyrius *fundavit eam pro

1 *Prophetia*] Hæc prophetia ad cõſolationem populi, cõtra Tyrios prænuntiata fuit iis temporibus, quibus ſtare Tyrus & inexpugnabilis eſſe videbatur: nã præter naturam loci munitiſsimam celeberrima victoria acceſſerat contra Schalmaneſeris & Phœnicum claſſem; ut ex Menandro Tyrio Joſephus narrat ſub finem libri 9. antiquitatum Judaicarum. Cùm itaque Tyrii naturæ loci, induſtriæ, opibuſq; ſuis confiderent, & omnibus eo nomine invicti eſſe putarentur, in propinquos Jiſraëlitas & alios ferocirent, nihil denique non arrogarent ſibi; declarat hoc capite Propheta non eſſe cur alii habitationem Tyri expetant, aut ipſi de ea ſibi gratulentur, novas enim indies illis calamitates exorturas. Continentur itaq; hoc capite documenta quatuor: primum eſt, denuntiatio luctus pro ea lætitia quæ tum agitabatur, uſque ad verſum 8. ſecundum, explicatio cauſæ ex qua hic luctus Tyriis importatus eſt, inde ad verſũ 15. tertium, prophetia ſingularis tempora ex ordine circumſcribens quibus erat affligenda Tyrus, uſque ad 18. ultimum, prophetia de vocatione illius ad gratiam Dei & ſui ſanctificationem, verſu ultimo.

Ejulate] exordiũ ex abrupto per prolepſin, quo ad luctum provocantur omnes Tyrii, & alii victum quærentes Tyria navigatione; & cauſæ ponuntur quas Propheta deinceps explicat. *Naves*] id eſt navicularii, & mercatores ex navigatione facientes quæſtum, metonymicè: ut infrà ver. 10. & 14. *Vaſtatam eſſe*] i. vaſtandam, ut ſequentia omnia propheticè. Hîc autem proponuntur tria vaſtationis tẽpora per congeriem, quæ ſingula ex antiqua hiſtoria conſtant evidentiſsimè.

a Heb. *a domus, ab adventus* viris.

A domeſticis] i. ſervis Tyriorum, qui cùm attritas dominorum vires animadverterent, conſpiratione facta omnem liberum populum cum dominis interfecerunt, Rempublicam invaſerunt, & Stratonem fecerunt regem, ut ſcribit Juſtinus lib. 18.

Ab advenis] Chaldæis ſive Babyloniis, autore Nebucadnetzare, qui Tyrum annos tredecim obſeſſam expugnarunt: vide Jirm. 47. Jechezkel. 26. & ſeq. & Joſephum lib. 1. contra Apionem Alexandrinum.

Regione Cittaor.] id eſt, Cilicia, unde profectus Alexander Macedo irrupit in Orientalem tractum: vide Gene. 10.4.

2 *Silete*] id eſt, miſſam facite iſtam exultationem veſtram (de qua ver. 7.) & a commerciis veſtris, præpediti luctu quieſcite. Hic enim promulgatur luctus (ut ante diximus) Tyriis, duobus verſibus; & commeantibus Tyrum omnib. in ſeq.

Inſula] Tyri, quæ inſula fuit, donec Alexandri Magni operibus continens effecta eſt. 3 *Cujus proventus*] id eſt, quæ proventum colligis ex alieno agro tuis navigationibus.

Semen Schichor.] id eſt linum AEgypti, quæ ſynecdochicè a termino ſuo appellatur: vide Jehoſchu. 13.3. *Meſſis*] id eſt, triticum quo abundat AEgyptus, irrigata rivis e Nilo ductis; ut dictum eſt ſupra 19. 4 *Erubeſce Tzidon*] apoſtrophe ad Tzidonem quæ fuit quodammodo parens Tyri: nam Tzidonii a rege Aſcaloniorum expugnati, (ut Juſtinus ibidem ait) navibus appulſi Tyrum urbem condiderunt. quaſi dicat, antehac quidem gloriata es de iſto felice partu; jam verò alia ſunt tempora, quibus Tyrus orba & ἄτεκνος futura eſt. *Mari*] id eſt, omnibus e mari appellentibus ad ſe, metonymicè. *Munitio maris*] id eſt Tyrus, periphraſis. *Non parturio*] id eſt, jam meis orbata ſum, & inepta aliis in poſterum comparandis, ac velut gignendis: allegorica expoſtulatio. 5 *Rumore de AEgypt.*] cùm audientes populi judicium Dei contra AEgyptios, commoti ſunt, dolore correpti, turbati, tremefacti, & diffluxerunt irruente ſuper ipſos pavore magno, ut narrat Moſche Exodi 15. 14. & ſeq. *Intremant*] populi perculſi judicio Dei contra Tyrum. 6 *Tranſite*] hypotypoſis elegantiſsima præcedentis luctus; qua Propheta primùm Tyrios migrare & vagari jubet per maria incertis ſedibus (nam etiam hujuſmodi occaſionibus Tyrii novas ſedes compararunt, & Carthaginem, Leptin, Uticam, & Gades condiderunt) deinde ſermone ad alias gentes converſo Tyrum per ludibrium traducit, ſequente verſu. *Inſulæ*] Tyri: ut ſuprà verſu 2. 7 *Hæccine vobis*] ſarcaſmus, ex comparatione præſentis abjectionis cum antecedente faſtu & gloria. b Heb. *antiquitatis.* *Peregrinandum procul*] id eſt, quærendas peregrinas ſedes, de quibus modò diximus. 8 *Quis*] ſecunda pars, de autore & cauſa luctus Tyriorum. *Coronariam*] id eſt, quæ non tantùm ipſa regina erat, ſed etiam gignebat quodammodo reges, & mercatores ſuos opibus coronabat; ut ſequentia verba explicant. c Heb. *prophanandum.*

10 *Remea*] apoſtrophe ad mercatores exteros, illuſtrans gravitatem mali Tyriis eventuri. *Similis rivo*] id eſt indeſinenter & citò, ut rivus a natura fertur ſecundo alveo. d Heb. *filia.* *Nulla eſt zona*] id eſt, planè infirmata eſt Tyrus, nullæ ſunt amplius vires illi, nulla latera, quibus accingatur aut ſeipſam confirmet: ut Ijobi 12.21. 11 *Manum ſuam*] explicatio conſilii quod Jehova cepiſſe contra Tyrum dicitur. Sunt autem hæc Prophetæ verba, dicentis; Tyrii Tzidone orti, ac proinde Cenahhanæorum reliquiæ, nunc mare obtinent arbitratu ſuo, & omnia regna vicina commovent victo Schalmaneſere atque Phœnicibus; & his victoriis partis omnes ſibi ceſſuros exiſtimant: ſed aliud viſum eſt Jehovæ. *Contra Cenahh.*] id eſt, Cenahhanæos, qui adhuc ſuperſunt Tyri, Tzidone, & cæteris locis. 12 *Virgo filia*] id eſt, Tyre a Tzidoniis condita, ut meminimus in verſum 4. *Cittæos*] Cilicas: ut verſu 1. 13 *En*] confirmatio prophetiæ, exemplo Babylonici regni quod Sancheribi majores occupaverãt atque everterant; ut apparet ex 2. Regum 17.24. & 30. & 19.12. cui argumento ineſt comparatio a maiore.

Ipſe populus] id eſt, jam nulla eſt ipſorum reſpublica, ſed devenit in poteſtatem alterius. *Fundavit*] i. ſtatuit in ea colonos barbaros, regioni incognitos.

bar-

Erexerant] Babylonii, sese omnibus modis confirmantes. *In ruinam*] id est, evertit totam regionem.

14 *Ejulate*] ἀπόδοσις præcedentis exempli, concludens hanc partem verbis primi versus. Hæc autem prædictio de tempore Nebucadnetzaris accipienda est; qua transit Propheta ad singularem temporum descriptionem, quam supra diximus.

15 *Erit autem*] tertia pars exponens statum Tyri, qui fuit primùm septuaginta annis a vastatione effecta per Babylonios, hoc versu: deinde

barbaris: ᵃerexerant exploratorias speculas suas, excitaverant palatia illius; *Assyrius* disposuit illam ᵃin ruinam.

14 ᵃEjulate naves Oceani, quia vastatur munitio vestra.

15 ᵃErit autẽ tempore illo, cùm oblivioni tradita fuerit Tyrus ᵃ septuaginta annis, secundũ dies ᵃ ᵉ regni unius: *ut* ᵃexactis septuaginta annis ᵃ sit Tyro simile canticũ meretricio.

16 ᵃSume citharã, circui civitatem, ô meretrix oblivioni tradita: ᶠ optimè pulsa, utere quàm plurimo cantico, ut renovetur memoria tui.

17 ᵃSed erit ut exactis ᵃ septuaginta annis ᵃrevisat Jehova Tyrum, quæ reversa fuerit ad quæstũ suum: ᵃdeinde scortabitur cum omnibus regnis regionis, in superficie terræ.

18 ᵃ Tandẽ erit merx ejus, & quæstus ejus ᵍ sanctificatus Jehovę; ᵃnõ reponetur in thesaurũ neq; recõdetur: ᵃ sed pro habitatoribus ʰexposita Jehovę erit merx ejus, ᵃad comedẽdũ in saturitatem & ad tegumentum validum.

a tempore Cyri ad Alexandrum usq; Macedonem; quæ spatia definiuntur ipsis temporibus historiæ Judæorũ (ut ex scriptura cõmonstrabimus) usq; ad vers. ultimũ. *Oblivioni*] i. neglecta & nullo pretio habita. *Septuaginta an.*] deportationis Babylonicæ a Nebucadnetzare ad Cyrum usque. e Heb. *regis: ut apud Danijelem sæpe.* *Regni unius*] nimirum Babylonici. *Exactis*] i. in eunte regno Persico; cùm Cyrus regnare cœpit, qui alienus erat ab odio illo hæreditario, quo prosequebãtur Tyrũ Babylonii propter obsidionem diuturnã, cujus antè ex Josepho meminimus. *Sit Tyro*] i. reflorescens Tyrus opibus, ad se pelliciat iterũ mercatores suos, ut ex parte cognoscitur ex Hhezræ 3.7. 16 *Sume Citharam*] apostrophe ad Tyrũ, qua propheta oculis subjicit florentem statum & luxuriantem Tyri, ex quo cœpit assurgere ineunte regno Persico: nimirũ per annos centum viginti fermè, quibus stetit regnũ Persarũ. f Heb. *benefac pulsando, multiplica canticum.* 17 *Sed erit*] explicatio secundæ calamitatis importatæ ab Alexandro Magno. *Septuaginta an.*] ab instauratione videlicet Jeruschalaimorũ, ut indicatur in Chron. libri Nechemjæ. Cur autẽ his annis spatia Tyriis definiat, hæ rationes adduci possunt; quòd hæc Judæis scripta sunt; & quòd communis mox prædicanda fuit vocatio Tyriorũ ad regnũ Christi, de quo vers. ultimo. *Revisat*] i. secundò rescindet per Alexandrum. *Deinde*] i. ne iterato quidem judicio revertetur in bonam frugem: scribit enim Justinus Tyrios Alexandri auspiciis conditos parsimonia & labore quærendi citò convaluisse.

18 *Tandem*] ultimum documentũ de vocatione piorum ad regnum Dei, ut diximus in vers. 1. cui simile est suprà 19. 18. & seq. g Heb. *sanctitas.* *Non reponetur*] i. tam seria erit Tyriorum resipiscentia, ut non amplius studeant coacervandis opibus; sed omnia liberali animo sanctificent & conferant in usum quem præscribit Deus, & exponit Propheta sequente mẽbro. *Sed pro ha.*] i. omnes possessiones ac facultates suas consecrantes Deo dispertient Ecclesiæ, prout cuiq; opus erit, & nullus erit egens inter eos: vide Actor. 2. 44. & sequent. & 4. 34. & sequent. h Heb. *coram Jehova. ut Gen. 13. 9.* *Ad comedendum*] id est, ad justum alimentum & amictum, quibus contenti sunt pii, 1. Tim. 6. 8.

Caput XXIIII.

Propheta summam contrahens judiciorum omnium quæ suprà denuntiaverat, residui servati per electionem Dei lætitiam explicat, & celebrem gratiarum actionem de improbis deturbatis & salute in bonos collata: deinde formam exponit judiciorum, quibus adversarios perditurus & suos traducturus est in admirationem Deus: tum præscripta laudatione qua Ecclesia suam firmitatem in Deo, & fidem in illum operaque illius prędicat, Propheta informat tandem populum de officio ipsius in mediis calamitatibus; adversariorum exitium cum verberibus piorum comparat; gratiam Dei asserit, & de futura liberatione confirmat.

1 ᵃ Ecce Jehova ᵃexhausturus est ᵃ terram, & exinaniturus eam; & ᵃ pervertens superficiem ejus, dispersurus est habitatores ejus.

2 ᵃEritque perinde populo ac ᵃpræsidi, perinde servo ac domino suo, perinde ancillæ ac heræ suæ; perinde emptori ac venditori, perinde mutuo danti atque mutuo accipienti, perinde fœnore accipienti ac ei qui fœnerat ipsi.

3 ᵃ Planè ᵃ exhaurietur terra, & planè ᵃdiripietur; quia Jehova elocutus est sermonem hunc.

4 ᵃLugebit, ᵃconcidet terra; ᵃlanguebit, concidet orbis habitabilis: languebunt ᵇ ᵃ celsi populorum terræ.

5 ᵃ Etiam hæc terra contaminata est sub habitatoribus suis; quia transgrediuntur ᵃ leges, mutant ᵃdecretum, irritum faciunt ᵃfœdus ᶜ perpetuum.

6 Idcirco ᵃexecratio consumet terram, & desolabuntur habitantes in ea: ᵃidcirco ᵃexardescent habitatores terræ, & reliqui fient mortales perpauci.

7 ᵃLugebit mustum, ᵃ languebit vitis; suspirabunt omnes læti ᵈ animo.

8 Cessabit gaudium ᵃ tympanorum, desinet strepitus exultantium; cessabit gaudium citharæ:

9 Cum cantico ᵃnon bibent vinum, ᵃ amarescet potus inebrians bibentibus ipsum:

10 ᵃConfringetur urbs ᵉ inanis futura; claudetur omnis domus, ᶠ ne *quisquam* ingrediatur.

11 ᵃ Querela erit super ipso vino in plateis; ᵃadvesperascet omnis lætitia, emigrabit gaudium terræ:

12 ᵃReliquum factũ in civitate, desolatione; & vastitate atteretur porta.

13 ᵃ Quando ᵃita fuerit in medio terræ inter populos istos, ᵃsimiles ᵍ olivis destrictæ oleæ, similes racemis cùm finita est vindemia,

14 Hi efferentes vocem suam cantabunt propter excellentiam Jehovæ; claram vocem edent ᵃ inde a mari, *dicentes*,

1 *Ecce Jehova*] Quatuor hæc capita propterea unà conjunximus, quod unius sunt concionis; ut narratio & series argumentationum ostendet. Sunt autem hujus concionis tres præcipuæ partes: prima est, narratio prophetica judiciorum quæ Deus in gratiam populi sui effecturus erat (ut propheta denuntiavit capitibus antecedentibus, quibus hęc concio velut colophon fuit imposita) usq; ad ver. 6. cap. 25. secunda pars est narratio prophetica formæ quam Deus adhibiturus erat in judiciis exequendis ad Ecclesiæ bonũ & consolationem, inde ad finem capitis 26. tertia, est institutio populi in retinendo officio suo, & amplectendis promissionibus Dei, quæ exponuntur inde ad finem capitis 27. In prima autem propositione continentur tria: narratio judiciorum Dei contra peccatores, duodecim ver. & gratię ejus erga Ecclesiã, usq; ad ver. 16. deinde confirmatio denuntiati illius judicii, usque ad finem capitis; & postremò usus illius, nimirum prædicatio gloriæ Dei in Ecclesia, quinque primis versibus capitis vigesimi quinti. *Exhausturus*] tum habitatoribus, ut sex primi versus ostendunt; cũ rebus omnibus, sex aliis vers. quæ duo his verbis prolepticè continentur. *Terram*] id est, singulas illas regiones suis verberibus castigaturus quamque.

Pervertens] id est, ferens, agens sursum deorsum omnia; tum ad personas, tum ad res ipsorum pertinentia: ut sequens versus demonstrat.

2 *Eritque perinde populo*] id est, omnes personarum omnium ordines confundentur calamitatibus æquè summos atque infimos opprimentibus.

Præsidi] vide Gen. 41. 45. Nos enim hoc quidem loco hanc significationem malumus, quam vulgarem illam sacerdotis, propter antitheton.

a Heb. *exhauriendo exhaurietur, & diripiendo diripietur.*

3 *Exhaurietur terra*] ut dixerat de Ægypto sup. 19. 3.

Diripietur] ut sup. 8. 3. & 10. 6. & 11. 14. & 18. 3.

4 *Lugebit*] ut sup. 3. 27. & 19. 8.

Concidet] ut prædixerat supra 1. 30.

Languebit] ut supra 16. 17. & 19. 8.

b Heb. *celsitudo populi terræ.*

Celsi populorum terræ.] ut interminatus fuerat supra 2. 11. & sequentibus, & 3. 1. & 9. 14.

5 *Etiam hæc terra*] ætiologia, a peccatis hominum asserens justitiam Dei; quam propheta amplificat per comparationem Judæorum, sequente versu; ut ad alterum judiciorum genus transeatur. simile vide Numer. 35. 33.

Leges] naturales & politicas, ad publica & privata hominum officia pertinentes. *Decretum*] positum in cæremoniis & externo Dei cultu. *Fœdus perpetuum*] cum Abrahamo initum circumcisione, Gen. 17. & redintegratum in traditione legis, Exod. 24. c Heb. *seculi.* 6 *Execratio consumet terram*] videlicet cui se Jisraelitæ ipsi devoverunt si transgrederentur leges, mutarent decretum, irritumque facerent fœdus perpetuum: Exod. 24. & Deut. 29. 10. & sequentibus. nam hoc prius membrum ad Jisraëlitas respicit, de quibus nominatim dixerat posteriore loco. *Idcirco*] nimirum propterea quod gentes transgrediuntur legem, cujus opus scriptum gestant in cordibus suis, una testimonium reddente ipsorum conscientia, &c. Rom. 2. 15. Nam hoc posterius membrum per ὕστερον de aliis gentibus est accipiendum, quarum Propheta meminerat priore loco. *Exardescent habitatores terræ*] id est, incendio iræ Dei conflagrabunt, ut suprà 9. 18. & 10. 16. 7 *Lugebit mustum*] altera pars prolepseos, de qua versu primo expressa prosopopœiis vehementissimis. *Languebit vitis*] ut suprà 16. 19. d Heb. *corde.* 8 *Tympanorum*] de quibus suprà 5. 12. 9 *Non bibent*] id est, non convivabuntur pergræcando. *Amarescet*] id est, ingratus erit, adeò obruentur calamitatibus: metaphora. 10 *Confringetur urbs*] ut de Babylone & Tyro dictum est suprà 13. & 23. e Heb. *inanitatis.* f Heb. *ab ingrediendo.* 11 *Querela erit*] ut suprà 16. 16. *Advesperascet*] id est, occidet, ut sol ineunte vespera, & terminabitur luctu: metaphora. 12 *Reliquum factum*] id est, denique nihil omnino integrum relinquetur. 13 *Quando*] secundus locus narrationis de gratia Dei erga Ecclesiam, ut monuimus versu primo: quo continentur primùm explicatio salutis percipiendæ a Deo, hoc versu; deinde professio illius, & gentium omnium provocatio ad percipiendam & agnoscendam illam, duobus sequentibus. *Ita fuerit in medio terræ*] id est, judicia Dei perfecta fuerint. *Similis olivis destrictæ oleæ*] id est, illi qui secundum electionem gratiæ residui facti fuerint, & servati a Deo: ut suprà 17. 6. & 9. g Heb. *excussione oleæ.* *Inde a mari*] id est, ubicunque fuerint in omnibus finibus terræ.

15 ᵃIdcirco

15 [a]Idcirco [b]in ipsis ignibus glorificate Jehovam: [c]in insulis maris, nomen Jehovæ Dei Jisraëlis.

16 [d]Ab ora terræ [e]psalmos audiveramus, decorem *fuisse* [f]justo; [g]jam autem dico, [h]macies est mihi, macies est mihi; Hei mihi: perfidi perfidè agunt,& persidia quidem [h] perfidissima perfidè agunt.

17 Pavor,& fovea, & laqueus [i] imminent tibi; ô habitator terræ.

18 Erit enim *ut* fugiens [k] ab audito pavore incidat in ipsam foveam; & qui ascendet e medio ipsius foveæ, capiatur laqueo: [n]nam cataractæ ex alto aperientur, & concutientur fundamenta terræ.

19 [l]Omnino confringet se terra, omnino disrumpet se terra;omnino nutabit terra.

20 Omnino commovebitur terra tanquam ebrius, & evagabitur ut tegillum; & ingravescente super eam defectione [o]ipsius,ita cadet ut non surgat amplius.

21 Et erit tempore illo, [p]animadvertente Jehova in exercitum excelsi cujusque cum ipso excelso; & in omnes Reges terræ cum terra ipsorum:

22 [q]Ut colligantur [m] collecti, vincti in foveam,& occludantur in claustro;& [r]post [n] multos dies desyderentur.

23 [s]Denique pudebit ipsam lunam, & erubescet sol ipse: cùm regnabit Jehova exercituum in monte Tzijonis & Jeruschalaimis, & coram senioribus suis [t] *erit* [o] gloriosus, *dicentibus*,

15 *Idcirco*] genus sive formula professionis, qua boni a Deo servati hortantur alii alios, propter probationem sive experimentum mirificæ liberationis suæ; qua spem inse ipsis confirmãt, & in aliis exemplo doctrinaq; excitant: spes autem nõ pudefacit,Rom.5.5.
In ipsis ignib.] id est, vos qui adhuc versamini in mediis tribulationibus,exemplo nostro securi de liberatione vestra, gaudete spe, in afflictione tolerantes, Rom. 12. 12.
In insulis maris].i. quicunque,quocunque loco, & inter quoscunque sitis.
16 *Ab ora*]confirmatio judiciorum quæ modò prædicta sunt,primùm a peccatis præsentibus perfidiaque populi, in quam non potest ira Dei non revelari e cœlo,tribus versib. deinde a fide cæterarum rerum in cœlo & terra,in exequendis & testificandis Dei judiciis,ad finem usque capitis. Sunt autem prima hæc verba emphatica,quibus Propheta amplificat indignitatem præsentem a comparatione priscæ dignitatis quæ in populo Dei emicuerat; ut Psal.44. *Psalmos*] .i.beneficia Dei quæ Psalmorum sunt argumenta, & prædicationis illorum: synecdoche. *Justo*].i.populo Dei alieno a præsente perfidia, & amplectenti justitiam Dei per fidem Christi. *Jam autem*]expostulatio gravissima abundans anaphoris, homœotelentis,antonomasiis, metaphoris, gradationibus, & comparationibus patheticis; quibus exaggerat Propheta tum peccata, hoc versu; tum peccatorum pœnas,sequentibus,usque ad versum ult. *Macies est*] id est, mœrore a rebus istis indesinenter contabesco. h Heb.*perfidorum.* i Heb. *super te.* k Heb.*a voce pavoris.* 18 *Nam cataractæ*]id est,communis erit cœli & terræ conspiratio ad efficienda judicia Dei . Sunt autem hæc verba desumpta ex Mosche Gen.7.11. per allegoriam; & ex Davide Psal.18.8. l Heb. *confringendo confringet , disrumpendo disrumpet. & sic sequentia: ut suprà ver.3.*
19 *Omnino confringet*] .i. pessundabuntur & ruent omnia: quod hîc exaggeratur congerie verborum. 20 *Ipsius*] id est,habitatorum,metonymicè, ut seq. versu. 21 *Animadvertente Jehova*].i. Reges & subditos, summos & infimos puniente,ut dixerat suprà ver.2. 22 *Ut colligantur*] .i.captivi teneantur potentia Dei quicunque adversantur ipsi: metaphora a regno humano ad regnum spirituale Dei. m Heb.*collectio, vinctus: per syllepsin.* *Post multos dies*] id est, longo intervallo non extollant se adversus Deum,neque extent inimici ejus. Hoc autem propriè significari visitandi verbo in hac conjugatione cùm absolutè ponitur,exempla omnia confirmant. n Heb.*multitudinem dierum.* 23 *Denique*]id est,nulla planè lux sive gloria lunæ aut solis ipsius futura est,si cum Dei regnantis in Ecclesia luce comparabitur; puderet ipsos, si cum Deo committendi essent: prosopopœia hypothetica. *Erit gloriosus*] tum gloria sua operumque suorum maximè,tum sanctorum prædicatione: ad quam hæc verba sunt μιλαβαλικά. o Heb. *gloria.*

Caput XXV.

1 [a]JEHOVA Deus meus es, exalto te, celebro nomen tuum,quia fecisti mirum: [b]cõsilia a longinquo *tempore prædicta* fides *sunt*, veritas.

2 [c]Nam disposuisti ex civitate acervum,*ex* urbe munita ruinam: [d]palatium extraneorum ex civitate,in seculum non ædificabitur.

3 [e]Idcircò honorabunt te populus fortis, urbs gentium formidabilium reverebuntur te:

4 Quòd fueris munitio tenui,munitio egenti, cùm aliqua angustia esset ei; [f] receptus ab inundatione,umbra ab æstu, [g]cùm spiritus violentorum similis esset [a] inundationi labefacturæ murum:

5 [h]Sicut æstum in siccitate, tumultuationem extraneorum depresseris; æstum, *inquam*, umbrâ densa, [i]*qui* propagini violentorum respondebat.

6 [k]Faciet autem Jehova exercituum omnibus populis [l]in monte hoc convivium *rerum* pinguium, convivium [b] *vini* defæcati; pinguium *inquam* saginariorum, *vini* fæcibus expurgatis:

7 Et [m]absorbebit in monte hoc [c] speciem istius veli obvelantis omnes populos, & istius operimenti obducti super omnes gentes:

8 Absorbebit ipsam mortem [n]in victoriam, & absterget Dominus Jehova lachrymas ab omnibus faciebus; & opprobrium populi sui amovebit a tota terra (nam Jehova locutus est)

9 Ut dicat tempore illo; [o] ecce Deus noster hic *est*,expectamus eum & servat nos: hic *est* Jehova quem expectamus, exultabimus, & lætabimur de salute ejus.

10 [p]Nam quiescet manus Jehovæ in monte hoc:triturabitur verò [q]Moab [r]in loco suo,ut trituratur palea [s]ad stercorationem.

11 [t]Expandet enim manus suas in medio ejus,sicut expandere solet natator ad natandum; & demittet [u]superbiam ejus, [d] [x]cataractis manuum suarum:

12 [y]Ita munitionem editumq; locum murorũ tuorum deprimet,demittet; deturbabit in terram,usque in pulverem.

1 *Jehova*]Tertius locus propositionis præcedentis, de usu judiciorum Dei. Est autem usus illorum in Ecclesia,prædicatio gloriæ Dei,qualis habetur his quinque versibus: in quibus primùm gloria Dei prædicatur,& causæ illius prolepticè ponuntur hoc versu; deinde causæ proponuntur duæ: una est, judiciorum in hostes Ecclesiæ, ver.2.altera,beneficiorum in Ecclesiam versibus sequentibus. *Consilia*] id est, promissiones & minæ, quas ab æterno decretas in consilio tuo prędixisti suo tempore, nunc demum fidelissimè atque verissimè completæ sunt.

2 *Nam*] exornatio præcedentis ætiologiæ, qua docet Propheta complementum minarum, hoc ver.& promissionum,ver.4.& 5. ut antè diximus.
Palatium] id est, ita evertisti & subruisti oppidum, ut ne ab exteris quidem advenis ex totius oppidi ruderibus unica domus excitari possit.
3 *Idcirco*] ἀναφορὰ sive repetitio laudationis, transitum comparans ad sequentem causam.
4 *Receptus*]exornatio beneficentiæ Dei fideique erga pios duabus comparationibus; quæ postea his duobus versibus ordine exponuntur.
Cùm spiritus] ἐργασία prioris comparationis, qua hostes Ecclesiæ cum aquis inundantibus, Deus verò cum receptus & perfugii loco comparatur.
a Heb.*inundationem muri.*
5 *Sicut æstum*] ἐργασία secundæ comparationis,qua tumultuatio extraneorum cum æstu siccissimo,& Dei protectio erga suos cum densissima umbra comparatur.
Qui propagini] id est, qui æstus improbis erat optatissimus atque gratissimus: quia illi, dum torrentur pii calamitatibus, se valde augeri judicant,& tanquam luxuriare suas propagines: pergit enim Propheta in allegoria. 6 *Faciet autem*] secunda hæc prophetia formam exponit tum judiciorum quibus propter Christum usurus est Deus, hoc capite; tum laudum quibus Ecclesia prædicatura est beneficentiam illam Dei,cap.sequente. Forma autem judiciorum est duplex: una, ut inimicæ gentes amicè ad sacrum Christi epulum & communionem provocentur verbo, usque ad ver. 10.altera, ut contumaces qui extolluntur adversus cognitionem Dei profligentur, ver.10.& sequente. *In monte hoc*] cujus meminit suprà 24.23.ut etiam prædixerat supra 2.2. *Convivium rerum*]id est, opimum & munificentissimum,quod exhibetur sanctis prædicatione Evangelii & virtute spiritus Christi: allegoria res spirituales figurans corporeis: ut Matth. 22.& Luc.14. b Heb. *fæcium: quod genus locutionis explicant sequentia: simile vide sup.19.18.* 7 *Absorbebit*]enarratio beneficiorum quæ populi in convivio Christi percepturi sunt: primum est,vindicari illos ab excæcatione, & quasi sublato velamine donari cognitione Dei,hoc versu, ut ostendit Paulus 2.Corinth.3. secundum est,domita potestate mortis donari vita æterna,1.Corinth.15.54.tertium,donari gaudio & pace per spiritum sanctum,Rom.14.17.& Apocalyp.21.4. ex quibus consequitur effectus, ver.9.nimirum constantissima beneficii divini prædicatio. c Heb.*faciem.* 8 *In victoriam*].i.ita ut in sempiternum devicta & prostrata jaciat, neque amplius in beatos illos convivas Christi dominetur.
9 *Ecce Deus noster*]elegantissima prædicatio illius pacis a Deo, & gaudii per spiritum sanctum,de quibus modò diximus. 10 *Nam quiescet*] ætiologia superioris prophetię a præsentia Dei benigna in Ecclesia, qua transitio comparatur ad alteram speciem judiciorum ejus contra præfractos atque contumaces, ut diximus in vers.6. *Moab*].i.contumax quisque & perversus hostis Dei & Ecclesiæ, synecdochicè,ut infrà 31.8. *In loco suo*]id est, ubicunque fuerit. *Ad stercorationem*].i. abjectissima palea, quæ nullum alium usum præstat quàm ut ea stercorentur agri. 11 *Expandet enim*] altera comparatio venustissima ad explicandum judicium Dei contra inimicos suos;pro eo quod est, omnia subjiciet sibi. *Superbiam ejus*]de qua suprà 16.15. d Heb.*cum cataractis.* *Cataractis*].i. amplissimis & valentissimis manibus suis,quibus superbiam rebellium ita compressurus est ut obicibus & cataractis coërcentur aquæ. Hanc interpretationem, quia optimè cum allegoria convenit, aliis præferimus. 12 *Ita*]apostrophe ad Moabum,& omnes homines adversantes Deo, quos docet ad ferulam ipsius ita diffluxuros ut aqua diffluit; sicut dicitur Exod.15.15.

Caput XXVI.

1 [a] Tempore illo cantabitur canticum hoc [a] in regione Jehudæ: [a] civitas [a] fortis eſt nobis, [a] ſalutem diſponit muris & præmunitioni *Deus, dicendo,*

2 [a] Aperite portas, & ingrediatur gens [a] juſta conſervans [b] omnem fidem.

3 [c] [a] Cogitationi innitenti cuſtodis [d] continuam pacem, cùm tibi confidit.

4 [a] Confidite Jehovæ uſque in ſempiternum: nam in Jah Jehova [a] rupes ſeculorum *eſt*:

5 Sed deprimit [a] habitatores *loci* alti, urbem editam: [a] dejicit eam, dejicit eam uſque in terram, deturbat eam uſque in pulverem:

6 Ut conculcet eam pes; pedes pauperis, veſtigia tenuium.

7 [a] Iter [a] juſto [e] [a] rebus æquiſſimis, recto orbitam juſti libras.

8 [a] Etiam [a] *in* itinere judiciorum tuorum, Jehova, expectamus te; ad nomen tuum & ad memoriam tui *fertur* deſyderium animæ:

9 Animo meo deſydero te per noctem; etiam ſpiritu meo *qui eſt* in me, tempeſtivè quæro te: [a] nam cùm judicia tua extant in terra, juſtitiam [a] diſcunt incolæ orbis habitabilis:

10 [a] Cùm gratia fit improbo, non diſcit juſtitiam: [a] in terra [f] æquiſſima iniquè agit, & non conſyderat celſitudinem Jehovę.

11 [a] Jehova, [a] cùm exaltatur manus tua, non vident; videbunt erubeſcentes [g] zelum erga populum: quin etiam ignis ipſos hoſtes tuos conſumet.

12 [a] Jehova, diſpones pacem nobis: nam etiam [a] omnes [h] res noſtras confeciſti nobis.

13 [a] Jehova Deus noſter, imperabant nobis domini [a] præter te: tantùm per te [a] recordamur nominis tui.

14 [a] *Hi* mortui non reviviſcent; expertes vitæ non reſurgent: propterea viſitans perdidiſti eos, & profligaſti omnem memoriam eorum.

15 [a] Adjeciſti huic genti Jehova, *vitam*; adjiciens huic genti glorificas te: *genti quam* procul amoveras *ad* omnes extremitates terræ.

16 Jehova, in ipſa anguſtia viſitaverunt te: fuderunt [a] ſubmiſſam orationem, caſtigatione tua *premente* ipſos.

17 Ut prægnans [i] propinqua partui, dolet, exclamat in doloribus ſuis; ita fuimus a conſpectu tuo, Jehova:

18 Gravidi fuimus, doluimus, quaſi [a] pareremus ventum: [k] [a] ſalutem ullam non fuiſſemus effecturi terræ, neque caſuri fuiſſent incolæ orbis habitabilis.

19 [a] Reviviſcunt mortui tui, [l] cadavera quæq; mea reſurgũt: [a] expergiſcimini, *inquis*, & cantate qui inhabitatis pulverem; [a] nam ros olerum ros tuus eſt, poſtquam in terram expertes vitæ dejeciſti.

1 *Tempore illo*] expoſita prophetia de beneficiis Dei erga Eccleſiam, ſubjicitur pars altera de prædicatione Eccleſiæ; cujuſmodi ordinem jam ante obſervavimus principio capitis præcedentis. Sunt autem in hoc cantico partes quatuor: prima eſt, exordium prędicans firmitatem Eccleſiæ in Deo, verſibus 2. 3. ſecunda, propoſitio Eccleſiæ omnes ad ſe & ad Deum jubentis accedere per fidem, uſque ad verſum 7. tertia, confirmatio ab operibus Dei, inde ad verſum 19. poſtrema verò, concluſio, verſu 19.

In regione Jehudæ] id eſt, in Eccleſia, quę olim ea regione circumſcripta & figurata erat.

Civitas fortis] id eſt, Eccleſia, in qua nos verſamur, eſt potentiſsima; quippe quæ munita eſt præſentia & præſidio Dei. a Heb. *roboris*. *Salutem diſponit*] id eſt, in ſalute quam dedit ſervat, adeò ut ne ipſæ quidem inferorum portæ prævaleant adverſus eam: Matthæi 16.18. 2 *Aperite*] amplificatio ſuperioris prædicationis, a forma gratioſiſsima quam obſervat Deus; tum ſervos ſuos & adminiſtros Eccleſiæ informando, ut pateſiant januæ Evangelii miniſterio ipſorum, tum juſtos & pios in Eccleſiam intromittendo. *Juſta*] nimirum ex fide in Chriſtum qui juſtificat impium, ut ſequentia verba docent exegeticè. b Heb. *fides*. c Heb. *figmento*. 3 *Cogitationi*] tranſitio ad ſecundam partem, videlicet propoſitionē; qua Eccleſia omnes ad Deum provocat in Chriſto, ſumpta occaſione ex præcedentibus Dei verbis: quæ primùm epiphonematę confirmat, hoc verſu; deinde omnes jubet eandem fidem in Deum adhibere ad percipiendam ſalutem, uſque ad verſum 7. Eſt autem cogitationis nomen ſynecdochicè accipiendum, pro viro qui tota cogitatione & toto animo confidenter nititur Deo per fidem in Chriſtũ, ut fine verſus explicatur. d Heb. *pacem pacem*. 4 *Confidite*] propoſitio Eccleſiæ omnes ad fidem hortantis a natura, promiſsione, & operibus Dei, ut modò diximus. *Rupes*] ut Deut. 32.4. id eſt, immota arx & propugnaculum fidelium: quod illuſtratur antitheſi ſequentis verſus. 5 *Habitatores loci*] id eſt, omnem ſublimitatem quæ extollitur adverſus cognitionem Dei, 2. Corinth. 10.5.

Dejicit eam] id eſt, certiſsimè & indeſinenter dejicit: nam hic eſt uſus ἀναδιπλώσεως, ut ſuprà ver. 3. 7 *Iter juſto*] tertia pars, narratio confirmans hortationem præcedentem ab operibus Dei: quorum aſſeritur primùm juſtitia & æquitas ſumma, uſque ad verſum 11. deinde veritas, uſque ad 19. *Juſto*] illi qui definitus eſt ſuprà verſ. 2. & 3. e Heb. *rectitudinibus*. *Rebus æquiſſimis*] id eſt, facis ut omnia fidelibus tuis ſuccedant æquiſsimè, & utramque lancem ſecundarum & adverſarum rerum juſtiùs quàm ulla aurificis ſtatêra moderaris: quod dictum ſimiliter amplificatur repetitione, ut antè vidimus.

8 *Etiam*] accommodatio, qua Eccleſia ſuperiorem theſin de adminiſtratione Dei confidit ad ſe pertinere, & eam a ſe expeti docet, ut Dei juſtitiam magis ac magis agnoſcat ex ipſius operibus. *In itinere*] id eſt, tantiſper dum in hac vita verſamur, & exercemur judiciis tuis. 9 *Nam*] ætiologia præcedentis propoſitionis & optati a depravatione carnis noſtræ; quæ adeò fera & indomita eſt etiam in filiis Dei, ut retundi non poſsit & juſtitiam illius diſcere, niſi crebris gravibuſque ferulis revocetur: ac proinde in reliquo mundo longè ferocior eſt, cùm neque gratioſis verbis, neque verberibus corrigatur; ſed tantùm evincatur, velit nolit, ut fiat inexcuſabilis. *Diſcunt*] pios quidem ad ſalutem docentibus calamitatibus juſtitiam Dei, impios verò convincentibus; ut Jud. 3.2.

10 *Cùm gratia*] ἐργασία ſuperioris dicti ex antitheſi diverſæ adminiſtrationis: verè, inquit, judicia tua opus eſt adhiberi, ſi voles ut ad ea animum advertat mundus: nam quò magis certat beneficentia tua cum improbitate illius, eò amplius obliviſcitur tui & præfidit ſibi. *In terra æquiſſ.*] id eſt, quò æquiorem te in ipſum, lenioremque & mitiorem exhibes, eò fit ſceleratior. f Heb. *æquitatum*. 11 *Jehova*] altera pars narrationis, qua Eccleſia aſſerit veritatem judiciorum Dei proleptice, tum in improbos, hoc verſu; tum erga pios, ſequente: quæ poſtea pluribus exponuntur elegantiſsimè, uſque ad verſum 19. *Cùm exaltatur*] id eſt, non conſyderant celſitudinem tuam (quod dixit ſuperiore verſu) ſed experientur tandem ſuo magno malo: ſic aſſeritur cum veritate juſtitia judiciorum Dei, & cum noxia comparatur pœna. g Heb. *Zelum populi*.

12 *Jehova*] ſecundum membrum prolepſeos, quo Eccleſia docet impiis velut ſtipulis conflagrantibus, Eccleſiam utcunque ſerventem adverſis rebus, tanquam in olla, manu Dei conſervatam eſſe; & porrò ſtatuit conſervatam iri ex anteacta Dei adminiſtratione.

Omnes res] id eſt, quæcunque adhuc nobis evenerunt, ſive cum alii inſolenter cruciarunt nos, (de quibus agitur duobus verſibus proximè ſequentibus) ſive cùm ſervaſti & liberaſti nos miſericorditer.

h Heb. *facta noſtra, paſſivè, pro eo quod eſt, quæ facta ſunt nobis*.

13 *Jehova Deus*] exornatio ſuperioris dicti, Deum confeciſſe res omnes Eccleſiæ: quæ per antitheſin hîc confitetur ſe ita preſſam fuiſſe mundi tyrannide, ut neque per illum licuerit facere mentionem Dei, neque ipſa per ſe potuerit, ac proinde per Deum ſolum effectum eſſe, ut Eccleſiæ ſua facultas reſtitueretur ad laudandum illum. *Præter te*] qui tum illegitimè dominium occupabant in populum Dei, tum eo perinde abutebantur ac ſi Deus non immiſiſſet ipſos; denique nihil minus quàm de conſilio ipſius cogitabant, ut dictum eſt ſupra 10. 5. & ſequentibus. *Recordamur*] id eſt, ſuperſtites ſumus, ut celebremus te in æternum liberati metu omnium inimicorum, verſu ſequente. 14 *Hi mortui*] id eſt, domini iſti & tyranni non amplius impedient nos, quin celebremus te: alludit enim his verbis & ſequentibus ad genus illud liberationis quo uſus eſt Deus cùm educeret populum ex Aegypto, Exodi 14. & 15. 15 *Adjeciſti*] amplificatio ſuperioris narrationis de veritate judiciorum Dei in Eccleſiam admirabilium, a circumſtantiis: primùm enim, inquit, erant depulſi in terras extimas, hoc verſu: deinde ſummis anguſtiis & doloribus preſſi, duobus ſequent. tertiò planè perditi & mortui, niſi majeſtas tua ſuccurriſſet, verſu 18. & 19. & tamen (ait Eccleſia) eadem opera gloriæ tuæ conſuluiſti, & ſaluti meæ. 16 *Submiſſam orat.*] ut ſolent qui demiſſi ſunt & dejecti caſtigationibus cum lachrymis ſubmiſſe deprecari. i Heb. *appropinquans ad pariendum*. 18 *Pareremus ventum*] id eſt, nihil unquam poſſemus parere; ſed perpetuis torminum ventorumque inter ſe in utero colluctantium cruciatibus conſtringeremur. k Heb. *ſalutis*. *Salutem ullam*] exegeſis verborum proximè præcedentium, quaſi dicat Eccleſia, non fuiſſet mihi ex me facultas aut virtus pariendi, aut præſtandi quicquam ad ſervandum meos, aut deturbandum adverſarios: ſed utrumque penes Deum eſt, qui præſtat utrumq; verbo, ſequente verſu. 19 *Reviviſcunt*] id eſt, inſtaurantur, & ex calamitatibus, tanquam ex morte, rediviva membra Eccleſiæ ſervantur verbo illo potente tuo. Eſt autem hîc concluſio cantici, qua Eccleſia ſingulare Dei beneficium prædicans ſibi de mirifica hac ſalute gratulatur. l Heb. *cadaver meum*. *Expergiſcimini*] proſopopœia, qua Deus inducitur populum ſuum ex anguſtiis, velut e ſepulchro, excitans ad gloriam ſuam. *Nam ros olerum*] ætiologia a potentia verbi Dei: verbum Dei (inquit Eccleſia) cum cœleſti rore, fideles dejecti malis cum ſemine in terram projecto, corrupto, & moriente comparantur: quemadmodum autem ros e corrupto ſemine excitat herbam, ita verbum Dei reſtituit pios cum putri ſemine comparatos.

Caput XXVII.

1 [a] Age populi mi, [a] intra in conclavia tua, & occlude fores tuas tibi: latita quaſi exiguo momento, donec prætererit

1 *Age populi*] ultima pars prophetiæ per apoſtrophen ad populum Dei; quo inſtituitur populus de officio ſuo, & promiſsionibus Dei erga ſe: quorum illud hoc verſu continetur; hæ verò, reliquo capite: hæ autem partim poſitæ ſunt in profligandis adverſariis, verſu 2. & 3. partim in ornandis, curandis, [illegible] purgandis, & colligendis Jiſraëlitis, inde ad finem. *Intra*] id eſt, recipe te ad Dei protectionem fide, & in ſtatione in qua ipſe te collocaverit firma patientia in ſpe & ſilentio conquieſce, neque iſtis calamitatibus quæ terras pervaſura ſunt dimovetor. Reſpicit autem propheta his verbis ad formam liberationis ex Aegypto, qua interdixerat Deus ne exiret ullus e porta domus ſuæ, qua nocte proceſſurus erat ad percutiendum Aegyptum, Exod. 12.22.

indigna-

indignatio.

2 'Nam ecce Jehova proditurus eſt ' e loco ſuo, ad animadvertendum iniquitatem habitatoris terræ in eum; & reteget terra [a] cædes ſuas, neque obteget ultra interfectos ſuos.

3 Tempore illo animadvertet Jehova 'gladio ſuo duriſſimo, maximoque & validiſſimo, 'in balænam [b] ſerpentem oblongum, & in balænam ſerpentem tortuoſum; & interficiet draconem qui *eſt* 'in mari.

4 'Dic illa, vineam 'rubentis meri, acclamate ei.

5 'Ego Jehova ſum cuſtoditurus eam, momẽtis irrigaturus eam; ne quis inviſat eam, noctes dieſque cuſtoditurus ſum eam.

6 ' Æſtus non eſt mihi: qui [c] induxerit me 'ſente & vepre ad prælium, *hunc* cautè ingrediens ' eam ſuccendam *ex* ea 'ſimul:

7 'Sin prehendet robur meum facturus pacem mecum; 'pacem fecerit mecum.

8 Ut 'advenientes Jahhakobi poſteri radicentur faciet, efflorefcet, & germinabit Jiſraël; denique implebunt ſuperficiem orbis habitabilis proventu.

9 [d] 'An ut percuſſit 'percuſſorem ejus, percutit eum? an ut interfecti ſunt ' interfecti illius, interficiuntur?

10 [e] 'Moderatè ' emittendo eum contendis cum eo: '*illum* aufert ſpiritu ſuo duro, ' *quaſi* tempore Euri.

11 'Idcirco hac re expiatur iniquitas Jahhakobi, & hic eſt totus fructus ut amoveat peccatum ejus; 'cùm diſponet omnes lapides altaris ut lapides calcis diſſipatos, 'nec conſiſtent luci aut ſubdiales ſtatuæ:

2 *Nam ecce*] prior promiſsionum locus, altio de adverſariis, ut Exod. 12. 23. *E loco ſuo*] id eſt, e cœlis, unde revelatur ira Dei in omnem impietatem & injuſtitiam hominum, Rom. 1. 18.

a Heb. *ſanguines.*

3 *Gladio ſuo*] id eſt, infinita potentia ſua & potente verbo: humanitus dictum. *In balænam*] id eſt, in ſublimitatem omnem ſpiritualem & corporalem, quæ extulerit ſe adverſus Deum vi, fraude, vel utroque ſimul: quæ omnia allegoricè his appellationibus figurantur.

b Heb. *veſtem: ut Iſai 26. 13.*

In mari] id eſt, in fluctuante hujus ſeculi æſtuario.

4 *Dic illa*] ſecundus promiſsionum locus, propoſitio ſumma beati ſtatus in quo Eccleſia futura eſt & ſibi gratulatura in Domino: quæ deinceps exponitur ſuis gradibus a cura & attentione Dei erga illam, ut qui ſolus eſt autor & effector beatitudinis. *Rubentis meri*] id eſt, feracem vini generoſiſsimi, quod in ſcripturis ferè a rubore commendari ſolet: ut Gen. 49. 12. & Proverb. 23. 31. allegoria contraria illi qua Propheta uſus eſt ſuprà 5. 2. 5 *Ego Jehova*] pergit in eadem allegoria vineæ, ut ſupra 5. ubi contrariæ minæ ſimilibus verbis exponuntur. 6 *Æſtus non eſt*] occupatio illius objectionis quam poterant Jehudæi ex argumento ſuperiorum prophetiarum adducere: quid? dixerit quiſpiam, nihil niſi graviſsimas & ſeveriſsimas minas prophetiæ tuæ denuntiant, incurſiones, depopulationes, cædes ab Aſſyriis, Aegyptiis, & Babyloniis: ecquando igitur tempus iſtius promiſsionis quam modò ſignificas futurum eſſet? hanc objectionem anticipat Deus per prophetam: ne putetis, inquit, me iracundum eſſe, moroſum, atque difficilem: non eſt in me, ſed in vobis culpa iſtarum calamitatum: ego vos fugientes revoco, accedentes obviis ulnis amplector, & cupientes pace dono. Quamobrem non eſt quòd dubitetis de fide & miſericordia mea: ſi pergatis in improbitate, pergam in judiciis; ſin autem pacem quæratis, jam expoſita eſt omnibus quærentibus eam: hæc eſt complexio duorum verſuum. c Heb. *dederit me in prœlium.* *Sente & vepre*] id eſt, obfirmata malitia & peccatis ſuis, allegoricè: ut ſuprà 5. *Eam*] vineam videlicet, id eſt, Eccleſiam, in qua perfidi, hypocritæ, & contumaces ſe extulerint adverſus Deum. *Simul*] videlicet eos omnes qui Deum ad prælium indignis ſuis facinoribus provocaverint. 7 *Sin prehendet*] altera pars dilemmatis, promiſsio erga fideles prehendentes Deum fide, & conquieſcentes in robore ejus. *Pacem fecerit*] id eſt, illico facta fuerit, cùm fidem & reſipiſcentiam ſuam exponet: ſic regreditur Propheta ad promiſsionem cœptam. 8 *Advenientes*] regreſsio ad promiſsionem, quam præcedens occupatio interruperat; qua Propheta continuat allegoriam vineæ. d Heb. *an ſecundum percuſsionem percuſſoris, &c. an ſecundum interfectionem interfectorum.* 9 *An ut percuſſit*] amplificatio beneficentiæ Dei, quam promiſsionibus ſignificaverat; a fine caſtigationum quibus in Eccleſiam utitur, quæ illuſtrantur per comparationem earum quas in ſuos inimicos adhibet Deus. Hæc autem antitheſis hoc verſu poſita per interrogationem explicatur ſubjectione elegantiſsima, quatuor verſibus ſequen. *Percuſſorem ejus*] id eſt, inimicum a quo populus Dei infeſtatur: de quibus caſtigationibus dictum eſt inde a capite 13. ſuprà. *Interfecti illius*] id eſt, homines, e percuſſoribus & inimicis populi, quos Deus curavit interfici. e Heb. *in modio: metaphora.* 10 *Moderatè*] ſubjectio ad quæſtionem præcedentem: qua Propheta primùm modum caſtigationum explicat in populum & in adverſarios Dei proleptice, hoc verſu; deinde uſu propoſito exornat, tribus ſequentibus. *Emittendo eum*] e terra promiſſa in miſeram ſervitutem, ſub Aſſyriis & Babyloniis. *Illum*] hoſtem ſuum, percuſſorem populi ſui. *Quaſi tempore*] id eſt, abripit & convellit radicitus. 11 *Idcirco*] amplificatio gratiæ Dei in caſtigationibus populi ſui, a fine aut uſu earum; nimirum ut purgetur populus a peccatis ſuis. *Cùm diſponet*] id eſt, ex animo tollet abolebitque omnia quæ adverſantur gloriæ Dei, ut paſsim imperatur lege. *Nec conſiſtent*] id eſt, evertentur & cædentur.

12 'Sed *illius* civitas munita erit ſolitaria, caula disjecta, & derelicta velut deſertum; 'ubi paſcebat vitulus, & ubi recubabat, etiam abſumet ramos ejus.

13 Areſacto ramo ejus, frangentur *ramuſculi*, 'mulieres venientes incendent illum: quia non eſt [f] populus ulla intelligentia præditus; idcirco non miſeretur ejus, qui fecit eum; & qui formavit eum, non facit gratiam ei.

14 'Erit autem 'tempore illo, excutiente Jehova inde ' a fluxu illius fluminis uſque ad torrentem Ægypti; ut vos ' colligamini [g] 'ſigillatim, ô Jiſraëlitæ.

15 Eritque tempore illo, 'quando clangetur buccina magna, ut veniant qui perierant in terra Aſſyriæ, & qui depulſi fuerant in terrã Ægypti; & incurvent ſe Jehovæ in monte ſancto Jeruſchalaimis.

12 *Sed illius*] alterum membrum prolepſeos de caſtigationibus Dei in adverſarios, quæ dicuntur fore graviſsimæ, & humanis rebus deſcribuntur. *Ubi paſcebat*] id eſt, omnia ſurſum & deorſum perdet ab humili herba ad ſummas arbores.

13 *Mulieres*] id eſt, etiam imbecilla mulierum manu conſumentur, adeò dejectæ futuræ ſunt.

f Heb. *populus intelligentiarum.*

14 *Erit autem*] ſumma promiſsionũ de reſtitutione populi; quæ eſt veluti quædam concluſio totius prophetiæ, & ſignum primum aditusque ad promiſsiones reliquas quæ antè dictæ ſunt. *Tempore illo*] quo Deus inimicos ita conſumpſerit, ut Babylone factum eſt. *A fluxu*] id eſt, ab Euphratis alveo uſque ad Schichorem Aegypti terminum, de quo Jehoſch. 13. 3. *Colligamini*] id eſt, eruamini & educamini e media illa veluti area, in qua populos per Cyrum eſt trituraturus Deus. g Heb. *ad unum unum.* *Sigillatim*] ut etiam prophetat Jirmeja 3. 14. & Jechezk. 39. 28. 15 *Quando clangetur*] id eſt, promulgabitur mandato Cyri per totum regnum ipſius, 2. Chronic. 36. 22. & Hhezræ 1. 1.

Caput XXVIII.

Propheta regno Jiſraëlis propter faſtuoſum & præfidentem animum ruinam denuntiat: Judæis ſalutem promittit: & quia hos in illorum ſcelera prolapſos eſſe cognoverat, ea graviſſimè exprobrat, indocilitatem evincit, improbitatem illudentẽ Deo increpat, & exitium perſtantibus in ea ſeveriſſimum prædicit: ac poſtremò credentes & reſipiſcentes confirmat de mirifica Dei adminiſtratione.

1 'VÆ 'coronæ faſtus, ebrioſis Ephrajimi, 'cujus ornatus decor *eſt* flos caducæ *plantæ*; ' eis [a] qui præſunt ' valli [b] pinguiſſimæ, obtuſis vino.

2 'Ecce 'robuſtus & fortis Domino, ſimilis inundationi grandinis turbini [c] exitiali; ſimilis inundationi aquarum validarum exundantium, dejiciet in terram 'manu.

3 Pedibus conculcabuntur; corona faſtus, ebrioſi Ephrajimi.

4 Tum erit turba florum caducæ *plantæ*, decor ornatus illius quiſquis præeſt valli pinguiſſimæ; 'ut fructus præcox cùm nondum eſt æſtas, quem ubi videt [d] quiſpiam dum adhuc eſt in manu ſua, deglutit.

5 'Tempore illo erit Jehova exercituum

1 *Væ coronæ*] Hujus capitis duæ ſunt præcipuæ partes: una, de regno Jiſraëlitarum, quod in exemplum Judæis proponitur verſibus quatuor; altera, de regno Judæorum, a ver. 5. ad finem uſque. Tractatur autem prior hæc pars per ſimilitudines elegantiſsimas, & comparationem ſingulorum judiciorum Dei cum peccatis Jiſraëlitarũ, quæ proleptice expoſita ſunt hoc verſu. *Coronæ faſtus*] i. ſuperbiſsimo regno Jiſraëlitarum; ut Hoſch. 5. 5. & 7. 10. & inf. ver. 3. *Cujus ornatus*] i. qui momento defluxuri ſunt, ut flos marceſcentis herbæ: nam ſtatim hoc regnum labefactatum eſt per Schalman-eſerem anno ſexto Chizkijæ, 2. Reg. 18. 10. *Eis qui præſunt*] i. principibus opulentiſsimi regni, ac proinde luxu propter ſummas opes diffluentis. a Heb. *qui ſunt in capite vallis, ut inf. ver. 4.* *Valli pinguiſſimæ*] i. agro Jiſraëlitarum, qui tanquam vallis ſubjacet Libano, eſtq; uberrimus: ut oſtendunt Jahhakob & Moſche Gen. 49. & Deut. 33. b Heb. *pinguedinum.* 2 *Ecce robuſtus*] ſingularis explicatio maledictionis, a perſona Aſſyrii quem Deus erat in Jiſraëlitas immiſſurus, & a malorum gravitate quæ erant perpeſſuri. *Robuſtum*] nimirum Schalmaneſer Aſsyrius cum copiis, adminiſter judiciorum Dei contra Jiſraëlitas. c Heb. *exitii.* *Manu*] videlicet una. quaſi dicat, nullo negotio: nam regnum totum intra triennium occupatum eſt. 4 *Ut fructus*] i. velociſsimè decerpetur, & avidiſsimè conſumetur, ut ſequentia verba explicant: nam una expeditione regnum Jiſraëlitarum deletum eſt; non autem ſæpius reſtitutum, ut regno Jehudæorum fecerunt Babylonii. d Heb. *videns.* 5 *Tempore illo*] ſecundus locus prophetiæ de regno Jehudæ, ut diximus in verſum 1. Sunt autem hujus prophetiæ partes quatuor: prima, eſt promiſsio ſalutis in Judæa permanſuræ, cùm profligabitur Jiſraël, duobus verſibus: ſecunda, querela de peccatis Judæorum, & conteſtatio, inde ad verſum 14. tertia, denuntiatio judiciorum Dei in futurum, uſque ad verſum 22. poſtrema, concluſio a doctrina & uſu ſuperiorum omnium, ad finem uſque. Tempus autem illud intelligit quo fuerunt Jiſraëlitæ profligati, & Judæi ſervati incolumes.

pro corona decoris & pro diademate ornatus, reliquo populo ſuo:

6 Et pro ſpiritu judicii; ei qui præſidet judicio, & [e] potentibus regerentibus bellū in portam.

7 Veruntamen etiam iſti vino errant, & potu inebriante oberrant: præſes ac Propheta errant potu inebriante, abſorbentur a vino: oberrant pre potu inebriante, errant in functione videntis, titubant in judicatione:

8 Nam omnes menſæ plenæ ſunt vomitu & excremento, non *supereſt* locus.

9 Quem doceret ſcientiam, & cui proponeret intelligendum documentum? depulſis a lacte, avulſis ab uberibus?

10 Cùm præceptum præcepto, præceptum præcepto, delineatio delineationi, delineatio delineationi; pauculum hìc, pauculum illic *fuerit additum*:

11 Cùm [f] peregrino ſermone & lingua exotica allocutus ſit populum iſtum:

12 Cùm dixerit eis, hæc *eſt* ipſa requies, quietem tribuite laſſo, & hæc eſt reſpiratio; & noluerint auſcultare:

13 Sed fuerit eis verbum Jehovæ, præceptum præcepto, præceptum præcepto, delineatio delineationi, delineatio delineationi, pauculum hìc pauculum illìc; ut pergerent, & corruentes retrorſum confringerentur, & irretiti caperentur:

14 Idcircò audite verbum Jehovæ, viri [g] irriſores; dominatores populi hujus qui *eſt* Jeruſchalaimis.

15 Quoniam dicitis; pepigimus fœdus cum morte, & cum ſepulchro egimus cautū: flagellū inundantis cùm tranſibit, nō obveniet nobis; quia diſponimus fallaciam receptū noſtrum, & in mendacio abſcondimus nos.

16 Idcirco ita ait Dominus Jehova; ecce ego [h] fundamentum poſui in Tzijone lapidem: lapidem probationis, angularem, pretioſum, fundationem [i] fundatiſſimam; qui credit, non præfeſtinabit.

17 Diſponam enim judicium ad lineam, & juſtitiam ad perpendiculum; ut excernat grando receptum fallaciæ, & [k] latibulo *ſuo* aquæ inundent.

18 Tum abolebitur fœdus veſtrum cum morte, & cautio veſtra cum ſepulchro non ſtabit; flagellum inundantis cùm pertranſibit, tum eritis ei conculcationi.

19 Ex quo tranſiverit, intercipiet vos; nam [l] quolibet mane pertranſibit interdiu & noctu: eritq; tantummodo cōmotioni, [m] cùm proponet intelligendum documentum.

20 Nam brevius erit ſtratum quàm ut protendat ſe; & ſtragula anguſta, cùm colliget *ſe cubans*.

21 Nam ſicut in monte Peratzimorum exurget Jehova; ſicut *in* valle ad Gibhhonem iraſcetur: ad faciendum factum ſuum, extraneum factum ſuum, ad operandum opus ſuum, alienum opus ſuum.

22 Nunc itaque ne pergatis ludificari, ut non confirmentur vincula veſtra: nam conſummationem & quidem præciſam audivi a Domino Jehova exercituum contra totam hanc terram.

Pro corona] id eſt, erit gloria, decus, & ornamentum Judæorum.

6 *Et pro ſpiritu*] .i. autor erit effectorque judiciorum, quæ in Judæa pacis & belli tempore fuerint opus.

Et qui præſid.] .i. Regi, & omnibus militiam forenſem exercentibus.

Et potentibus] .i. ducibus, militibuſq; hoſtem non tantùm propulſantibus, ſed etiam invadentibus terminos illius, ut 2. Reg. 18.8.

e Heb. viris *potentia*.

7 *Veruntamen*] ſecunda pars prophetiæ, ut diximus in v. 5 continens primùm querimoniam de indignitate Judæorum, ver. 7. & 8. deinde cōteſtationem, uſque ad ver. 14.

Præſes] ut Gen. 41. 45. nam interpretationem hanc alteri præferimus propter finem verſus, quam huc pertinere non dubitamus.

8 *Non ſupereſt*] videlicet purus a ſordibus & immunditie ipſorum.

9 *Quem doceret*] conteſtatio contra Jehudæos per occupationem: diceretis fortaſſe (inquit propheta) vos non ita abſorberi a vino, & in peccatis ſepultos eſſe, quin adhuc poſſitis percipere ſpiritum judicii a Domino; imò vos ſpiritum illum obtinere; ſed fruſtra illud obtenditis: nam primùm non magis valetis ſenſu ad percipienda documenta judiciorum Dei quàm pueruli, ſenſu infantes eſtis, hoc verſu; deinde verò non eſtis infantes malitia, ſed ſcurræ, deriſores, & contemptores Dei, verſu decimoquarto. 10 *Cùm præceptum*] ἐργασία proximè præcedentis criminationis in Judæos de infantia & inſcientia illorum, quatuor verſibus: ſic enim argumentatur Propheta, neque puerilia rudimenta domeſticorum, & minutiſſimæ accuratiſſimæque præceptiones & inſtitutiones a Deo propoſitæ, neque extraneorum durities profuit ad vos informandos, neque paternum imperium, tribus verſibus: ſed his omnibus tanquam pueruli abuſi eſtis in perniciem veſtram, verſiculo 13. ecquis veſtrûm ergo eſt quem doceat Deus? *Præceptum præc.*] alludit propheta ad viam illam facilem qua informantur pueri, quibus præceptiones ſubinde dantur & inculcantur, & manus ad ſcriptionem ducitur, denique documenta ſingularum rerum ſingulis propè momentis quàm facillimè fieri poteſt traduntur eis: quod officium per prophetas a Deo factum eſſe conſtat, ut 2. Chronicorum 36.15. 11 *Cùm*] quaſi dicat, cùm Deus pueros facilibus & obviis domeſticorum ſuorum documentis non credentes, per extraneos in Judæam introductos exercuerit & caſtigaverit; quod ſæpius factum fuiſſe commonſtrant ſacræ hiſtoriæ: ſecundum ad infidelitatem evincendam argumentum, ut loquitur Paulus 1. Corinth. 14. f Heb. *ridiculis labio*, *i. peregrinis: quia vulgò peregrinus ſermo non intellectus ludibrio eſt*. 12 *Cùm dixerit*] tertium argumentum ad evincendam infidelitatem. quaſi dicat, cùm Judæi ab extraneis vexati atque agitati audiverint Deum ſibi redintegrantem promiſſiones ſuas, niſi per ipſos ſtaret quo minus eas obtinerent: ut 2. Reg. 21.8. & 9. *Quietem tribuite*] id eſt, ſiquidem laſſi eſtis & cruciatibus magnis fatigati; videte ut quietem hanc obtineatis obſervando præcepta mea. 13 *Sed fuerit*] id eſt, ac potius omnia illa documenta Dei (quæ hìc ſynecdochicè intelligenda ſunt) Judæorum improbitate in ruinam ipſorum converſa ſint: ut infidelibus Evangelium & omnia quæ Deus exhibet per ſe ſalutaria, odori ſunt mortis ad mortem per ipſorum vitium: 2. Cor. 2.16. 14 *Idcirco*] tertia pars, denuntiatio judiciorum Dei: in qua propheta Judæis primùm omnem excuſationis ſpeciem adimit, exprobrans impietatem ſummam & ludificationem Dei, duobus verſ. poſtea judicium ſeveriſſimum prædicit. g Heb. *irriſionis*. 15 *Pepigimus fœdus*] id eſt, nos ab omni malo ſumus ſecuriſſimi: thraſonicæ hyperbolæ. *Egimus cautum*] id eſt, tantum nobis proſpeximus, quantùm viri cauti & prudentis eſt proſpicere. *Flagellum inundantis*] id eſt malum repentè invadentis Dei, ut torrentes ſolent irrumpere; duplex allegoria, qua propheta uſus eſt ad ſervandam antonomaſiam.

Diſponimus] .i. ut moles & obices opponuntur aquis irrumpentibus, ita nos adverſus iſta mala quæ interminaris nobis, ſagaciſſimè proſpeximus, velut objectis aggeribus: quos tu fallaciæ nomine & mendacii appelles licet, nos tamen illis fieri in ſecuritate vivimus.

16 *Idcirco*] jam ſequitur denuntiatio judicii, ut in verſum 14. dictum eſt: qua exponitur primùm quæ ſit cauſa & fundamentum omnium judiciorum Dei, nimirum Chriſtus, qui unus ſalutis piorum & exitii infidelium effector eſt, hoc verſu; deinde quæ forma judiciorum in deriſores iſtos futura ſit, verſibus ſeq.

Ecce ego] emphatica exprobratio adverſus incredulos ineſt particulæ demonſtrandi & toti huic orationi. quaſi dicat, ego ab æterno poſui fundamentum Eccleſiæ Chriſtum, eundem vobis expoſui & Eccleſiæ toti, ut fide adhærentes ei non traduceremini præcipites ad amplectenda ſtudia & judicia carnis veſtræ; ſed fide in ipſum (quæ eſt demonſtratio rerum futurarum) patienter expectaretis opus Dei: jam verò cùm omiſſo Chriſto, abjectaq; fide feſtinetis ad res præſentes, quæ amantes ſui omnino confuſuræ ſunt; propterea diſponam, &c. ut ver. ſeq. h Heb. *fundator lapidis*. *Lapidem*] Chriſtum, ut Pſal. 118.22. *Probationis*] .i. electum, veluti probatiſſimum; quomodo interpretatur 1. Petri 2.6. *Angularem*] ut Pſal. 118. ibidem. *Fundationem*] .i. cui omnes qui ſuperſtructi fuerint, non poterunt concuti, neq; vel ab ipſis inferorum portis ſuperari, Matth. 7. 24. & 16.18. i Heb. *fundationis*. *Non præfeſtinabit*] .i. ex impatientia & infidelitate ad res præſentes non confugiet, ut fecit Achaz ſuprà 7. & vos quoque ô irriſores, facitis, qui mavultis cum morte & ſepulchro paciſci quam pendêre ex promiſſionibus Dei: quod vobis in confuſionem exitiumque ceſſurum eſt. Quamobrem hoc verbum per metalepſin a Græcis redditum eſt καταισχυνθῇ vel καταισχυνθήσεται, Rom. 9.33. & 1. Pet. 2.6. 17 *Diſponam*] deſcriptio judiciorum Dei, illuſtrata per antitheſin peccatorum, quibus ſuæ comparantur pœnæ a juſtitia Dei ſapientiſſima: atque hujus veritatem propterea Deus metaphoricè appellat lineæ & perpendiculi nominibus. *Ut excernat*] .i. ut quicquid ſtruxiſtis (velut ſtraminea caſa arenæ impoſita) repentino Dei judicio ut grandine corrumpatur, & torrentium impetu abripiatur: allegoriæ, ut Matth. 7. ibidem. Excernere autem quod dicit, accipiendum eſt de illis quaſi ramentis populi ſui, quæ non tantùm everſurum ſcopis, ut anteà, ſed etiam pala minatur ejecturum e medio ſuorum: quod Hhebræum verbum ſignificat. k Heb. *latibulo aquarum inundent: ut Gen. 9.6.* 19 *Ex quo*] id eſt, ubi ceperit in vos irrumpere, non deſinet donec pereatis e via. l Heb. *in mane mane*. *Eritq; tantummodo*] .i. neq; tantùm gravitate operum Dei commovebimini in exitium veſtrum, verùm etiam verbo, quod nunc petulanter ludificamini: deniq; conſternabimini omnibus teſtimoniis præſentiæ Dei, a quo abhorrebitis tanquam judice ſeveriſſimo. hæc ut ita accipiamus facit comparatio ver. 9. m Heb. *proponendo*. 20 *Nam brevius erit*] ἐργασία proximè præcedentis denuntiationis, Deum pertranſiturum interdiu & noctu, Judæosq; gravitatem judiciorum experturos, quod per ὑστέρησιν exponitur: primùm enim nocturnæ anguſtiæ, hoc verſu; poſtea diurnæ, verſu ſeq. ab exemplo demonſtrantur. *Brevius erit*] .i. infernè, ſupernè, nulla denique ex parte poterit ſe a Dei flagellis tegere. *Colliget ſe*] .i. corpus ſuum in arctum contrahet. 21 *Sicut in monte*] .i. ita vos ex improviſo opprimet citra humanam artem, ut olim Peliſchtæos, 2. Schem. 5.22. & ſeq. & 1. Chro. 14.13. *Ad Gibhhonem*] percuſſit enim Peliſchtæos Deus inde a Gibhhone Gezerum uſq; 2. Schem. 5.25. & 1. Chro. 14.16. *Alienum*] .i. inſolens & ſummè admirabile. 22 *Nunc itaque*] quarta pars, concluſio, ut diximus in verſ. 5. cujus in univerſum loci ſunt duo: prior quo revocat Judæorum reliquias ad reſipiſcentiam, ut ſibi præcaveant a malo; & obus verſ. poſterior, quo Dei adminiſtrationem & veritatem aſſerit ut tempeſtivè reſipiſcant, ver. 24. & ſeq. *Ut non con.*] .i. non conſtringamini valentioribus vinculis potentiæ Dei, ac proinde vincti non permaneatis, donec exardeſcente igne iræ Dei conſumamini. q.d. peccatis vincula hominum confirmantur, ſolvuntur reſipiſcentia: videte ergo ut reſipiſcatis maturè. *Conſummationem*] ut ſuprà 10.22. & 23. *Præciſam*] niſi reſipiſcatis, ut modò dictum eſt; nam hæ promiſſiones & minæ hypotheticæ ſunt ex lege.

23 Aures adhibete & audite vocem meam, attendite, & audite sermonem meum.

24 *An totum diem arat arator ad seminandum? sulcat & occat terram suam?

25 Annon cùm æquavit superficiem ejus, & sparsit melanthium, cyminumque dispersit; aut disposuit triticum prȩstans, vel hordeum insigne, vel speltam *in* termino suo;

26 Deinde *colligat illud *ad eam rationem, *quam* Deus ejus docet eum?

27 *Nam nō tribula trituratur melanthiū, aut rota plaustri super cyminū versatur; sed baculo excutitur melanthiū, & cyminū virga:

28 *Panis verò *comminuitur: *non tamen in perpetuum [n] pergit triturare ipsum, aut quatit rota plaustri sui, neque equitibus suis comminuit ipsum.

29 *Etiam hoc a Jehova exercituum prodit; *qui* mirificus est consilio, magnificus re ipsa.

24 *Aratū diem*] secundæ cōclusionis locus, quo propheta administrationem & veritatem Dei asserit per comparationem agricolæ; ut illusores humano exemplo evincat suo tempore judicium Dei evēturum, & pios cōfirmet in expectatione ejus: statuunt (inquit propheta) rebus omnibus agēdis tempora, novandi, arandi, occandi, æquandi, serēdi, metendi, colligandi, & exercendi grani, & suę rationes singulis; quæ omnia agricolarum prudētia discernita Deo indita: qui ergo posset Deus autor prudentiæ vacare prudentia in administratione sua? populum suum quodammodo novavit, aravit, occavit, &c. jam verò audivi tempus messis impēdēre, quod vocatur consummatio præcisa, ver. 22. ne itaque ampliùs ludificemini. 26 *Colligat*]. i. ex iis demessis manipulos efficit, circumpositis vinculis, de quibus diximus in ver. 22. *Ad eam rationē*]. i. ut manipulis illis suis faciat quod Deus lege naturæ faciendū docuit; videlicet excutiēdo granum suis modis, acusq; & stipula ab eo excernēdo; ut grana recondātur, & paleę cōsumantur. 27 *Nam non*] hi duo versus velut per parenthesin inserti sunt, exegetici illius rationis quam proximè Propheta nominavit. Rationē hanc (inquit) Deus indidit agricolis, ut leviora & teneriora semina leviùs, graviora fortioraq; graviùs excutiātur. 28 *Panis*]. i. triticum ex quo panis conficitur, metonymicè: ut Ecclesiast. 11. 1. *Comminuitur*] nimirum tribula, rota plaustri, & equitibus, ut sequentia verba ostendunt: quod genus excutiendi frumēti in partibus illis & Italia tota usitatū esse constat. Vide Varronē lib. 1. de re rustica ca. 43. *Non tamen*] alterū exemplum prudentissimæ administrationis Dei, consolandis bonis: ut non semper ferit beneficia, ita etiam non semper triturat & affligit malis. His autem verbis observandum est reticeri alterā partem exēpli, de judicio Dei adversus improbos: quod modestissimū loquendi genus docet quàm sanctè Propheta de Judæis cogitaverit, quos ad resipiscētiam provocabat. n Heb. *triturādo triturat.* 29 *Etiā hoc*] hac eadē prudentia utitur Deus in momentis temporū & rationibus observandis; ut bonos beneficiis & afflictionibus perducat ad perceptionē quietis suę, & improbos perdat.

CAPUT XXIX.

Propheta urbi & templo Dei excidiū a Babyloniis denuntiat propter ignorantiā, obfirmationē, & hypocrisin Judæorū: quas ubi comprobavit, primùm in subdolas mentes venturum judicium prædicit, & pios excipit: postea verò in contumaces, quia regnāte Tzidkija auxilium ab Ægyptiis imploratum, prophetarumq; monita neglecta sunt: quapropter in utrumq; hominum genus vēturam severitatem judiciorū Dei per Babylonios prædicit: reliquiæ verò de salute & gloria promissa exemplo Sancheribi cōfirmantur, & de hostiū profligatione: postremò concio hortatione ad resipiscentiā & promissis cōcluditur.

1 *VÆ *Arieli, Arieli; in urbem *castra metaturus est Davidis: *adjicite annum ad annum, [a] sacrificiis festorum capita exsecent:

2 *Attamen angustabo Arielem; eritq; *mœror & mœstitia, *cùm erit mihi *urbs* ut Ariel.

3 *Nam castra metabor *pilata acie contra te; & obsidens te statione, erigam contra te obsidionalia munimenta.

4 Adeò ut dejecta, *e terra loquaris, & e pulvere mussitet sermo tuus; *sitque quasi pythonis e terra vox tua, & e pulvere sermo tuus pipiat.

5 Nam erit *ut pulvisculus tenuis multitudo extraneorum tuorum; & *velut gluma transiens multitudo violentorum, adeò erit in momento repentè.

6 A Jehova exercituum *visitabitur *tonitru, & terræ motu, sonoque magno; turbine, & procella, flammaque ignis consumentis.

7 *Erit enim tanquam somniaret viso nocturno multitudo omnium istarum gentium, quę militaturæ sunt contra Arielē; & singuli militaturi contra eam munitionemque ejus, & angustaturi eam:

8 Erit inquam, *ac si somniaret famelicus quòd ecce comedit; cùm autem expergiscitur, vacua est anima ejus; aut quasi somniaret sitiens quòd ecce bibit; expergefactus autem ecce lassus est, & anima ejus appetit; ita erit multitudo omnium istarum gentium quæ militaturæ sunt contra montem Tzijonis.

9 *Cunctantur, quin *admiramini; *delicias agunt, quin *vociferamini: *inebriantur, at non vino; vacillant, non autem inebriante potu.

10 Sed *perfudit vos Jehova spiritu soporis alti, & obstipavit oculos vestros; *cum prophetis etiam primorum vestrorum prudentissimorum *oculos* obtexit.

11 Ideo est vobis visio istorum omnium similis verbis literarum obsignatarum, [b] quæ si dentur *scienti literas, dicendo, lege quæso hoc; dicet, non possum, quia obsignatum est.

12 Sin autem dentur literæ *ei qui nescit literas, dicendo, lege quæso hoc; dicet, nescio literas.

13 *Dixit enim Dominus, *propterea quòd

1 *Væ*] Hujus concionis, quam tribus hisce capitibus cōtineri judicamus, quatuor sunt in universum partes: prima est denuntiatio summa judiciorum in totum regnum & populum Judęorum, quæ per Babylonios erat effecturus Deus, usque ad versum 15. secunda & tertia sunt prioris denuntiationis partes, quibus judicium illud universè pronuntiatum duobus modis accommodat pro personarum ratione: secunda enim pars est denuntiatio contra hypocritas, a versu 15. hujus capitis ad finem usq;: tertia verò, contra desertores Dei manifestos, cap. 30. quarta est conclusio, populum ad bonam frugem revocans, cap. 31. Primæ autem denuntiationis partes sunt duæ: propositio, usque ad versum 9. & narratio causarum ex quibus hoc judicium eventurū est, usque ad versum 15. Hoc enim *væ*, non est imprecantis, sed prænuntiantis vocabulum, quo Propheta excidium tum ipsius templi, tum civitatis ostendit. *Arieli*] id est, altari, ac proinde templo synecdochicè; est autem Ariel vox composita, significans de verbo ad verbum leonem Dei fortis: quo nomine intelligitur ἐσχάρα sive focus ingentis illius altaris ærei, de quo 2. Chron 4. 1. quia velut immanis leo holocausta allata consumebat igne perpetuo, cujus mentio est in fine hujus prophetiæ infrà 31. 9. sic etiam accipitur Jechezk. 43. 15. & 16. Est autem in priore hujus versus membro prolepsis sive propositio summa utriusque calamitatis, quam sequentia verba ex ordine interpretantur. *Castra metaturus*] Deus per Babylonios, temporibus Tzidkijæ, 2. Reg. & 2. Chron. ultimis cap. *Adjicite*] apostrophe ad obsessos, qua Propheta ostendit diuturnam fore obsidionem, & inutilem Judęorum laborem in defendenda urbe, atque adeò irritum externum cultum Dei quem adhibuerint: nam obsidio illa duravit triennio, 2. Reg. 25. 4. & Jirmejæ 52.

a Heb. *festi: ut* Exod. 23. 18.

2 *Attamen*] id est, neq; viribus vestris, quas ad propulsandos Chaldæos occupabitis, neque sacrificiis quibus vos irā meam amolituros præsumetis, impediar quo minus in summas angustias templum meum, urbemque vestram, & vos ipsos redigam. *Mœror &*] id est, summa & incredibilis anxietas. *Cùm erit*] id est, cū urbem æquè atque templum perdam.

3 *Nam castra*] ἐργασία superioris denuntiationis, usq; ad versum 9. *Pilata acie*] ut Ijobi 15. 24. harum autē minarum cōplementum vide 2. Reg. 25. 4.

4 *E terra loquaris*] id est, humillimè, & submississimè, ut ii faciūt qui corpore & animo abjecti sunt. *Sitq; quasi*] vide suprà 8. 19.

5 *Ut pulvisculus*] id est, erit multitudo numerosissima: nam omnes copias Nebucadnetzar adduxit. *Velut gluma*] id est, promptissima erit & velocissima ad exequenda sine mora judicia mea.

6 *Visitabitur*] urbs Davidis videlicet. *Tonitru &*] id est, fragosis, repentinis, vehemētibus, immedicabilibusque plagis: quæ hac verborum congerie, allegoricè designantur.

7 *Erit enim*] ætiologia proximè præcedentis congeriei, qua gravissimas calamitates Propheta designavit: non est mirum, inquit, si Chaldæi in vos intonaturi sunt, &c. nam rapientur odio contra vos insaturabili, neque satis habebunt unquam vos crudelissimè & inhumanissimè contumeliis, plagis, cædibus, incendiisque confecisse: quod genus odii sævissimi & inexplebilis duabus somniantium figuris illustratur. 8 *Ac si somniaret*] id est, semper ardentissimè esuriet (ut ita loquamur) & sitiet malis afficere te, neque adhuc allatis gravissimis malis acquiescet: quam rabiem optimè describit Jirmeja in Lamentationibus. 9 *Cunctantur*] narratio, ut diximus in versu primo, qua exponuntur excidii prædicti causæ duæ: una est stupor & cæcitas populi Judæorum, versibus quatuor; altera, obdurationis a Deo sententia, vers. 13. & 14. In his autem verbis (quorum allusiones sunt elegantissimæ) est contestatio, qua Propheta primùm omnibus palàm facit stuporem populi, deinde per apostrophen ad populum ipsius officium ostendit, quod si saperet facturus esset. Hæc ita accipienda esse distinctiones docent, quæ extant in manuscriptis exemplaribus nostris. Cunctantur, inquit, nimirum resipiscere & credere monitis servorum Dei. *Admiramini*] id est, raptā in admirationem Deo vos tradite, & glorificate ipsum. *Delicias agunt*] id est, genio indulgent & cupiditatibus. *Vociferamini*] ad Deum videlicet, missis deliciis & omni luxu implorantes misericordiam ejus, & tempestivè judicia prævertentes. *Inebriantur*] Judæorum animi studiis occupati, ne accipiant Prophetarum verba: metaphoræ. 10 *Perfudit vos*] id est, Deus obthuravit animum & oculos vestros justo judicio suo: allegoria. *Cum prophetis*] id est, neq; tantùm plebeios, sed etiam utriusq; ordinis, civilis, & Ecclesiastici, curatores soporavit: quod sequente similitudine illustratur. b Heb. *quasi dent: impersonaliter dictum.* 11 *Scienti literas*] periphrasis peritorum, ut prophetæ atque primores sunt. 12 *Ei qui nescit*] periphrasis imperiti & illiterati vulgi. 13 *Dixit enim*] altera pars narrationis, nimirum sententia obdurationis a Deo; exponens causam & judicium ejus. *Propterea quòd*] duæ judiciorum causæ; una hypocrisis, altera superbia non acquiescens præceptis Dei, sed humana anteponens.

appropinquans populus iste, ore suo & labiis suis honorant me; cor autem suum procul amovet a me: estque reverentia eorum erga me, ᶜ quam præcepto hominum edocti sunt:

14 Idcirco ecce ego perrecturus sum res mirificas agere cum populo isto ᵈcontinenter, & admirabiles: & peribit sapientia sapientum ejus, prudentiaque prudentum ejus "sese abdet.

15 "Væ ᵉ "abdentibus in profundum a Jehova consilium; qui existente "in tenebris opere suo quoque, dicunt, "quis videt nos? & quis animadvertit nos?

16 ᶠ"Res inverti a vobis an sicut lutum figuli reputandum est? "cùm "dicet opificium de opifice suo non fecit me, etiam figmentum "dicet de fictore suo, non intelligit.

17 "An non adhuc paulisper, *tempore* perpusillo; etiam convertetur Libanus in arvum, & arvum pro sylva reputabitur?

18 "Et audient die illa surdi isti "verba literarum, & "ex caligine atque e tenebris oculi cæcorum videbunt:

19 "Et cumulabunt mansueti in Jehova lætitiam, egentissimiq; hominum in sancto Jisraëlis exultabunt:

20 Quòd desierit violentus, defeceritque derisor; & excisi fuerint quicunque sedulò observant vanitatem,

21 Peccati reum peragentes hominem "propter verbum, & corripienti in porta ponentes tendiculam; denique pervertentes sua inanitate justum.

22 "Idcirco ita ait Jehova de domo Jahhakobi," qui redemit Abrahamum: "non jam erubescet "Jahhakob, neque jam facies ejus expallescet:

23 Sed cùm videbit natos suos, "opificium manuum mearum in medio sui, sanctificãtes nomen meum; tum "sanctificabunt sanctum Jahhakobi, & Deum Jisraëlis expavescendum prædicabunt:

24 Ut cognoscant "errabundi spiritu prudentiam, & "susurrones discant doctrinam.

c Heb. *præcepto hominum edocta.*

d Heb. *res mirificas faciendo, & mirificè.*

14 *Sese abdet*] id est, non amplius extabit, peribit, ut modò dixit: metaphora.

15 *Væ abdentibus*] secundus hic concionis locus explicat unum peccati genus, cujus causa in populum judicium denunciatum est, nimirum hypocrisin, ut diximus in versum 1. Sunt autem tres hujus loci partes: prima est propositio summa judicii in hypocritas, hoc versu; secunda, confirmatio per redargutionem, a versu 16. ad 22. tertia, piorum consolatio, inde ad finẽ capitis.

e Heb. *profundantibus abdere.*

Abdentibus] id est, iis qui omnem industriam consumunt in consiliis capiendis, quæ etiam Deum ipsum fugere videãtur; adeò sua hypocrisi conantur celare Deũ, & putant notitiam ejus posse subterfugere; ut sequentia verba explicant.

In tenebris] id est, in abditissimo occultè institutis, & sentẽtia ipsorum impervestigabilibus consiliis.

Quis videt nos] quasi dicat, ne Deus quidem ipse videt.

f Heb. *vertere vos.*

16 *Res inverti a vobis*] confirmatio per redargutionem ἐξ ἀντιθέτου a persona ipsorum, & persona Dei: prius enim argumentum est; putatisne vobis esse tam facilè factu ut evertatis consilia Dei, & rebus omnibus utamini arbitratu vestro, quàm facile est figulo tractare lutum atque transformare? hoc versu: posterius autem, imò verò hoc unius Dei est, atque ita se habere facto experiemini, vers. seq. *Cum dicet*] hypothesis ironica sive concessio, qua in ludibrium traducit Deus hypocritarum arrogantiam: mirum est, inquit, vos ita desipere, ut ne ipsa quidem naturæ principia cognoscatis: prius enim opus negabit opificem suum, aut factum infectum erit, quàm consilia & cogitationes vestræ fugiant cognitionem meam; nedum ut minimam meorum consiliorum partem labefactent. *Dicet*] id est, dicere poterit: nam potentialis est (ut vocant) significatio. 17 *An non*] altera pars antitheseos, qua Deus, contra quàm putabant hypocritæ, potentiam suam asserit. quasi dicat, meum est momẽto dejicere elatos, & exaltare humiles: quod per allegoriam hoc versu dictum, in sequentibus ab effectis illustratur. 18 *Et audient*] effectus interminationis de cædendo Libano, quo ferè elati & insolentes homines figurantur: tam graviter (inquit Deus) percutiam illos, ut velint nolint cogantur audire, videre, & sentire modis omnibus judicia mea; ad quorum denuntiationes agebant surdos, & cæcutiebant ad signa. *Verba literarum*] de quibus supr. ver. 11. & 12. *Ex caligine*] in quam se putaverant profundissimè abditos esse a Jehova, suprà ver. 15. 19 *Et cumulabunt*] effectus promissionis de arvo in sylvam attollendo, ver. 17. 21 *Propter verbum*] id est, suscepta offensione etiam levissima de causa aut planè nulla. 22 *Idcirco*] tertia pars, consolatio reliquiarum, a promissionibus Dei malum arcentis ab Ecclesia, eamque servantis, & informantis. *Qui redemit*] id est, adductus sola sua & gratuita misericordia, qua Abrahamum servavit, ex idololatria liberans, & posterorum salutem spopondit ei. *Non jam*] id est, cum prædictum opus effecero. *Jahhakob*] id est, Ecclesia, quæ hactenus abundavit filiis degeneribus, ac propterea probris affecta est atque deformata. 23 *Opificium manuum*] id est, regenitos spiritu meo, quomodo accipit Paulus Ephes. 2. 10. *Sanctificabunt*] Ecclesia cum filiis suis. 24 *Errabundi*] id est, miseri homines seducti a via veritatis, ac proinde hùc illùc impulsi variis doctrinarum ventis. *Susurrones*] qui prius prophetis obstrepuerant, eorumque monita tulerant indignissimè, discant conticescere & placidè accipere sermonem Dei.

Caput XXX.

1 "VÆ "filiis contumacibus, dictum Jehovæ, ad agitandum "consilium, at "non ex me; & ad ᵃ "obducendum tegumentum, at non spiritus mei: ut adjiciant peccatum peccato:

2 "Proficiscentibus ut descendant in Ægyptum, cùm os meum "non consuluerunt; ut roborentur robore Parhhonis, & recipiant se in "umbram Ægypti.

3 "Nam erit vobis robur Parhhonis pudori, & receptus iste in umbram Ægypti ignominiæ.

4 Cùm fuerint "Tzohhane principes "istius, & legati istius "Chanesum pervenerint:

5 "Omnes pudefaciet "per populum, non profuturos illis: non adjumento, neque emolumento; sed pudori, etiãq; probro *futuri sunt*.

6 "Onus "jumentis Australibus; "in terram "oppressionis & angustiæ, "*ad eos* ex quibus immanis leo, juvenisque leo, vipera, & præster volans *proditurus est*, deportabunt humero asinorum opes suas, & gibbo camelorum thesauros suos, "ad populum *qui* non proderunt.

7 "Nam Ægyptii in vanum & inaniter adjuvabunt: idcirco proclamo "de hoc, "fortitudinem ipsis fore ut maneant.

8 "Nunc veni, inscribe hoc tabulæ apud eos, & in libro exara ipsum: "ut sit ᵇ temporibus sequẽtibus in sempiternum, usq; in seculum.

9 Nam populus ᶜ rebellis est, filii menda-

1 *Væ*] tertius hic concionis locus, qui hoc toto capite exponitur, alterum genus peccati explicat quo populus in se accersivit judicia Dei, nimirum defectionem. Constat autẽ ex quatuor partibus: prima est propositio & denuntiatio summa cõtra defectores, usque ad versum 8. secunda, narratio mandati quod Propheta accepit a Deo denuntiandum populo, inde usque ad vers. 15. tertia, contestatio gravissima cum populo, usque ad versum 27. postrema, confirmatio ab exemplo Assyriorum, ad finem usque capitis.

Filiis contumacibus] id est, Judæis, qui regnãte Tzidkija contumacia majorum sua cumularunt, obdurantes cervicem suam, & animum obfirmantes, &c. 2. Chron. 36. 13. cujus contumaciæ insigne documentum fuit rebellio in Nebucadnetzarem contra fidẽ datam & prophetarum monita, & consociatio cum AEgyptiis, de qua hic agitur, & Jirmejæ 37. & Jechezk. 17. *Consilium*] de rebellione in Babylonium, & fœdere cum AEgyptio. *Non ex me*] cujus videlicet dicuntur filii: sic amplificatur criminis atrocitas.

a Heb. *tegendum tegumento.* *Obducendum tegumentum*] id est, asciscendam sibi protectionem defensionemque aliam, quàm spiritus Dei, nimirum eam quæ sequentibus 6. versibus exponitur; idque tam occultè, ut non prius de ea Nebucadnetzar cognoverit quàm copias in Judæam immisisset: ac propterea recipere eas coactus est inopinato adventu AEgyptii, Jirmejæ 37. 11. 2 *Proficiscentibus*] id est, euntibus in AEgyptum, ut fœdus jungant & consequantur auxiliares copias. *Non consuluerunt*] quin potius nuntios meos subsannarunt & spreverunt verba mea, 2. Chron. 36. 16. μείωσις. *Umbram AEgypti*] ad fruendum protectione ejus, ut modò dixit, & figuratur Jechezk. 17. 7. 3 *Nam*] ἐργασία sive exornatio denuntiationis præcedentis, quinq; versibus. 4 *Tzohhane*] vide Numeror. 13. 22. hæc autem historia habetur Jechezk. 17. ut antè diximus. *Istius*] regis Jehudæ, nimirum Tzidkijæ. *Chanesum*] id est, Daphnas Pelusias (ut Herodotus vocat libr. 2.) quæ cæteris scripturæ locis appellantur Tachpenes de nomine illius reginę quæ memoratur 1. Reg. 11. 19. aut etiam Tachpanches Jirm. 43. 7. Obiter tamen observandũ est corruptum esse Herodoti locum tum in Græco contextu, tum in Latina interpretatione, ubi hoc modo legendum est, ἐπὶ ψαμμιτίχου βασιλέως φυλακαὶ κατέστασαν ἐν τε Ἐλεφαντίνῃ πόλι πρὸς Αἰθιόπων, καὶ ἐν Δάφνῃσι τῇσι Πηλουσίῃσι ἄλλη πρὸς Ἀραβίων καὶ Ἀσσυρίων, καὶ τὰ λοιπά. Hujus interpretationis nostræ autorem secuti sumus Jonathanem Chaldæum. 5 *Omnes pudefaciet*] nempe rex Judæorum: id est, hac defectione sua ex AEgyptiorum societate ruinam pudendam omnibus suis popularibus afferet. *Per populum*] id est, AEgyptios, qui ipsis potius confusioni & damno futuri erant: ut sequentia ostendunt, & docet Jirmeja 2. 36. 6 *Onus*] amplificatio, per antithesin sive comparationem studii & munerum ad AEgyptios transmissorum, cum malis quibus Judæos ipsos affecturi sunt & beneficia illorum, compensaturi. Hæc autem verba non facere initium novæ alicujus prophetiæ tam perspicuè verborum series commonstrat & interpretatio nostra, ut pluribus non sit opus. *Jumentis Australibus*] id est, camelis Arabicis & asinis, quemadmodum sequentia docent. *In terram*] id est, AEgyptum, [illegible] cujus nomen alludit Hhebræum oppressionis vocabulum. *Oppressionis &*] id est, qua tantùm opprimi & in angustias cogi ex more, non adjuvari Judæi possunt. *Ad eos*] id est, AEgyptios, Judæis tam mortiferos quàm sunt leones, viperæ, &c. *Ad populum*] ut suprà ver. 5. 7 *Nam AEgyptii*] vide Jirmejæ 37. *De hoc*] consilio & instituto Judæorum ad legationem mittendam. *Fortitudinem ipsis*] id est, si fortes & salvi esse volunt, ne legationem in AEgyptum mittant. 8 *Nunc*] secunda pars hujus loci, nimirum narratio, ut diximus in vers. 1. cujus membra sunt duo: unum, obsignatio prophetiæ propter incredulitatem populi, quatuor versibus: cujus generis obsignationem adhibuerat Moscheex præcepto Dei, Deut. 31. 19. & sequentibus; alterum, summa Prophetiæ de exitio populi, usque ad vers. 15. *Ut sit*] ut Deut. 31. 29. b Heb. *ad diem venturo.* c Heb. *rebellionis.*

11 *Ut cesset*] i. desinat nos per prophetas obtundere.
d Heb. *præfracto*.
13 *Similis rupt.*] i. proinde facitis hac iniquitate vestra, ac si vectibus aut malleis jam inclinantem murum vestræ reipublicæ momento deturbaretis in cervices vestras: sic Psal. 62.4.
e Heb. *tumentis*.
14 *Franget*] id est, & quidem franget minutissimè, ut Jirmejæ 19.11. amplificatio.
15 *Ita enim*] tertia pars hujus loci, contestatio: qua propheta primum contumaciam populi cum Dei mandato comparat hoc versu, & sequentis parte; deinde gravissimas calamitates prænuntiat, tribus sequentibus; ac postremò piorum animos consolatur erigitq; amplissimis promissionibus, usque ad versum 27.
Reversione] id est, si tranquillis & sedatis animis certa fide conquiescentes in Deo, non autem Aegyptios implorantes (ut suprà versu 7.) ad Chaldæorum regem, cui vos Deus tradidit, revertimini atque descendatis: ut Jirmejæ 38.17. & sequente.
16 *Nequaquam*] i. nolumus reverti; sed potius omnia tentare, ut illorum effugiamus manus: vide Jirmejæ ibidē.
Insidentes equo] vide historiam 2. Reg. & 2. Chro. ultimis cap. & Jirmejæ 39. & 52.
f Heb. *mille unum*.
17 *Mille hominū*] confer cum Jirmejæ 37.10. ex decreto Dei Levit. 26.8. & Deut. 32.30.
Reliqui fiatis] id est reliquiæ ex vobis servatæ per electionem gratuitam parvo numero, spectandæ proponantur in oculis omnium gentium, ad colligendam Ecclesiam Dei, ut suprà 2.2. *In vertice*] id est, in Ecclesia versantes, quæ Tzijone monte figuratur. 18 *Idcirco*] tum ut vos perdat, tum ut reliquias ex vobis servet. *Expectabit*] id est, differet, donec judicium de impiis fuerit executus. *Quia Deus*] id est, propter se utrumque effecturus est. *Beati omnes*] epiphonema μεταβατικὸν ad alterum locum de consolatione piorum. 19 *Nam populus*] consolatio a promissionibus Dei primùm de restitutione Ecclesiæ, hoc versu; tum de incorrupto Dei cultu, tribus sequentibus; postremò de benedictionibus Dei in terra & cœlo, ver. 23. & sequente. g Heb. *flendo non flebis, gratiam faciendo gratiam faciet tibi*. 20 *Dabit quidem*] occupatio, ne offenderentur piorum animi malorum sensu quæ inciderunt post restitutionem: docet enim Deus se quidem castigaturum esse virga hominum, sed nunquam suos relicturum esse orphanos, quin a doctoribus & ministris Dei assiduè corrigantur, informentur, &c. 21 *Cùm dexteram aut*] id est, cùm aberrabitis a recta via; aut aliquantum deflectetis. 22 *Et polluetis*] id est, abhorrebitis ab iis omnibus quæ cultui divino adversantur. *Separabis ea*] id est, abjicies & abstinebis studiosissimè, velut a re turpissima & impurissima.

ces; filii qui nolunt audire legem Jehovæ:

10 Qui edicunt videntibus, ne videatis; & prudentibus; ne provideatis nobis recta: loquimini nobis blanda, providete illusiones:

11 Recedite a via, deducite ab itinere; facite *ut cesset a facie nostra sanctus Jisraëlis.

12 Idcirco ita ait sanctus Jisraëlis; quandoquidem spernitis verbum hoc: confiditis autē fraudi & [d] præfractæ vitæ, ac innitimini ea:

13 Idcirco erit vobis iniquitas ista, *similis rupturæ cadentis *muri* [e] *quæ* ventrem faciebat in muro edito: cujus repentè in momento advenit fractura.

14 *Franget autem eam quasi fractura utris figulorum contusi, non parcet: adeò ut nō inveniatur in contusione ejus testa ad capiendum ignem e foco, aut ad depromendum aquas e lacuna.

15 *Ita enim dicit Dominus Jehova sanctus Jisraëlis, *reversione & descensu servabimini; in tranquillitate, & fiducia erit potentia vestra: sed non acquiescetis,

16 Dicentes, *nequaquam, sed *insidentes equo fugiemus; idcirco fugietis: at levi jumento vehemur; idcirco leviores erunt qui persequentur vos.

17 [f] *Mille hominum ab increpatione unius, ab increpatione quinque fugietis *omnes*: donec *reliqui fiatis similes cippo *in vertice hujus montis, & similes vexillo in hoc colle.

18 *Idcirco autem *expectabit Jehova gratiam facere vobis, & idcirco elaturus est se ad miserendum vestri; *quia Deus juris *est* Jehova, *beati omnes qui expectant eum.

19 *Nam populus Tzijone habitabit, Jeruschalaimis: [g] porrò non flebis, omnino gratiam faciet tibi ad vocem clamoris tui; simul ac audierit, exaudiet te.

20 *Dabit quidem vobis Dominus panem angustiæ, & aquas oppressionis: sed non includetur angulo ampliùs ullus docentium te; quin oculi tui videbunt doctores tuos:

21 Et aures tuæ audient verbum a tergo tuo, dicentium: hæc illa *est* via, incedite per eam, *cùm dexteram aut cùm sinistram petetis:

22 *Et polluetis tectorium sculptilium argenti tui, & amictum fusilis ex auro tuo: *separabis ea, ut laborantem ex mensibus; apage, dices eorum cuique:

23 *Tum dabit pluviam sementis tuæ qua conseveris terram, adeò ut panis, proventus terræ sit uber & pinguis: depascent pecora tua die illa pascuum latum.

24 *Boves etiam, & aselli colentes tellurem farraginem meram comedent; quæ ventilata fuerit vanno & ventilabro.

25 *Eruntque super omnem montem altum & super omnem collem elatum, rivi, processus aquarum; *tempore cædis magnæ, cùm ceciderint *turres.

26 *Et erit lux ipsa lunæ sicut lux solis, lux autem solis erit septupla, ut lux septem dierum; *quo die obligaverit Jehova fracturam populi sui, & fractionem plagæ illius curaverit.

27 *Ecce *nomen Jehovæ venit *e longinquo, *ardens ira sua & gravitate incendii: cujus labia erant plena indignatione, & lingua ut ignis consumens:

28 Et spiritus ejus tanquam torrens inundās *eum qui* ad collum dividebat, agitādo *gentes agitatione *vanitatis, *fecit ut errent *fræno imposito maxillis populorum.

29 *Illud canticum est vobis, *ut noctis qua sanctificatur festum: & *lætitia [h] animi, qualis est euntis cum tibia, ut veniat in montem Jehovæ ad rupem Jisraëlis:

30 *Fecisse Jehovam ut exaudiatur decor vocis suæ, & *descensum brachii sui demonstrasse, indignatione iræ, *& flamma ignis consumentis; dispersione & inundatione ac lapide grandinis:

31 Cùm voce Jehovæ contritus est Assyrius, *qui virga *solitus erat percutere.

32 *Sic erit [i] omnis locus quà transibit *virga fundatissima, cui imposuerit Jehova eam, *cum tympanis & cum citharis; quando [k] *bellorum agitationem ipsam expugnaverit.

23 *Tum dabit*] id est, Deus tibi se hoc modo colenti benedicet.
24 *Boves etiam*] id est, adeò abundabitis proventu terræ, ut etiam optimus & purgatissimus cibo jumentis esse possit: hyperbole.
25 *Eruntq.*] id est, irrigua erunt omnia, etiam quæ natura fuerint aridissima.
Tempore cædis] id est, cùm Deus Ecclesiam suam repurgaverit cæsis hypocritis & contumacibus, in quos antè invectus est.
Turres] ut suprà 2.15.
26 *Et erit*] id est, illustrissima erunt & gloriosissima omnia in restitutione Ecclesiæ: hyperbole.
Quo die] id est, cùm Ecclesiam ex inutilibus & abalienatis membris laborantem admota manu, tanquam chirurgus, curaverit: metaphora.
27 *Ecce*] postrema pars hujus loci, confirmatio prophetiæ ab exemplo Assyriorum, quod exponitur versibus quinque, tum verò ad prophetiam accommodatur duobus ultimis. In exemplo autem proponuntur duo: primum est mirificum judicium Dei contra Assyrios, duobus versibus; alterum fructus inde perveniens cùm ad Judæos exultantes, tum verò ad Deum ipsum, cujus beneficium & gloria perpetuo cantico celebratur. *Nomen Jehovæ*] id est, maiestas Dei nominatissima. *E longinquo*] id est, quando judicio non tantùm Assyriorum, sed Judæorum quoque, ac denique carnis, procul a Judæis abesse videbatur, ut hos liberaret illosque perderet: concessio. *Ardens ira*] id est, zelotypus pro defensione & liberatione Ecclesiæ suæ, ac proinde armis potentissimis instructus ad præstanda judicia sua, quæ allegoricè & humanitus tribuuntur Deo. 28 *Eum qui*] id est, Assyrium, qui jamque rerum omnium potiri videbatur, omnibus occupatis præter Jeruschalaima: vide suprà 8.8. *Gentes*] ex quibus conflatus erat Assyriorum exercitus. *Vanitatis*] id est, tanta agitatione, ut illi in vanitatem abeant. *Fecit ut errent*] i. ita propulsabit ut palantes reliquiæ reverterentur in regionem suam. *Fræno*] vide 2. Reg. 19.28. & infrà 37. 29 *Illud canticum*] id est, hoc tanto beneficio habetis quod lætemini, & unde glorificetis Deum. *Ut noctis*] id est, tam celebre & lætum, quàm est principium festorum solennium, quæ a nocte incipiebant ex lege. *Lætitia*] vide psalm. 42.5. & 84.5. & sequent. lætitiæ istius exempla. h Heb. *cordis*. 30 *Fecisse*] argumentum cantici prædicantis beneficium Dei erga Ecclesiam suam, duobus versibus. *Descensum brachii*] id est, tanquam homo exerto & vibrato brachio, virium suarum documentum insigne contra Assyrios edidisse. *Et flamma*] his quatuor comparationibus effecta iræ Dei qua profligati sunt Assyrii, optimè describuntur, perinde ac si igne fuissent consumpti, in minutissima frusta (quod suprà dixit versu 14.) dissilivissent, torrentibus abrepti & mersi, aut grandine attriti essent: etsi utrum angelus Dei his armis adversus Assyrios usus fuerit, an verò hæc dicantur διὰ παραβολῆς, non possumus confirmare. 31 *Qui virga*] ut suprà 10.5. & 24. *Solitus erat*] nam multoties Jisraëlem afflixerant Pul, Tiglath-pileser, Schalmanesser & Sancherib, de quibus 2. Reg. 15. & seq.

32 *Sic erit*] ἀπόδοσις sive accommodatio exempli ad argumentum hujus prophetiæ; qua docet Propheta populum quidem Dei ab hostibus mala perpessurum, ut castigetur paterna dispensatione; sed tamen semper illis fore exitum lætum a Deo, hostibus verò ingratissimum. i Heb. *omnis transitus virgæ fundationis*. *Virga fundatiss.*] id est, certissima ex Dei decreto immutabili, super quo fundata est; ac proinde immota, & nulla arte evitabilis. *Cum tympanis*] id est, reddetur lætissima & exhilarabitur liberatione Dei: synecdoche ab usu veterum, cujus exempla sunt Exodi 15.20. & 1. Schem. 18.5. & Psalm. 68.26. k Heb. *bella agitationis: hypallage*. *Bellorum*] id est, hostes, quorum suos agitat operâ, profligaverit.

33 *Etenim*]exortatio proximè præcedentis membri de adversatiorum expugnatione, cujus forma allegoricè describitur.

l Heb. *ab hesterno die; synecdoche: ut Gene.*31.2.

33 'Etenim paratus est l jam antè 'exitii locus, hic etiam ipsi regi constitutus est, 'profundissimum, latissimum fecit *Jehova*: 'pyræ ejus, ignis, & lignorum multum *est*, flatus Jehovæ quasi torrente sulphuris incendit eam.

Exitii] hîc singularem vocem adhibet ad notandum singulare judicium quo in regem Babyloniæ erat usurus Deus: nam deducitur a nomine Topheth, qui locus fuit amplus (unde nomen habet) ab idololatris celebratus, ut ex Jirmejæ 7.& 19.constat: quemadmodum etiam ante hæc tempora filios ab Achazo Rege in eodem loco fuisse exustos legimus 2.Chron.28.3. Cùm itaque impurissima illa sacrificia palam fierent ad portam Jeruschalaimorum maxima pompa atque apparatu, Propheta illustrissimum Babylonii regis exitium magnificentissimè efficiendum in oculis Ecclesiæ ipsius nominat conjugata & affini voce; quò etiam spectant singula illa descriptionis verba sequentia. *Profundissimum latiss.*]exegesis magnifica loci quem Propheta modò nominavit, ut ostendat convenientia fore Dei judicia cum personis: vide supra 14. nam quod illic Propheta prædicit fore ut Babylonius sepulchro cum aliis non capiatur, hic altera locutione ostendit. *Pyra ejus*] sic pergit in allegoria a comparatione eorum qui in valle Hinnomi comburebantur, adhibitis rebus quæ hîc dicuntur ad incendium, & conflagrationem illorum.

Caput XXXI.

‖*Suprà* 30.1. *&* *sequen.*

1 *Væ*] Ultima pars concionis, conclusio, hoc capite cõtinetur; cujus partes sunt duæ: una est, prophetiæ præcedentis repetitio summa, usque ad versum 6. altera, exhortatio ad resipiscentiam promissionibus conjuncta, ad finem usque. Repetitionis porrò duo sunt loci; minæ contra Judæos & Aegyptios, tribus versibus; & promissiones erga Ecclesiam, ver.4 & 5.

2 *Atqui*] ἀντανάκλασις, qua refringit Propheta vanam Judæorum, Aegyptiorumq; confidentiam per comparationem sapientiæ & potentiæ Dei: esto sanè, inquit, sint sapientes, sint potentes Aegyptii: jam verò multoties fecerunt periculum quàm facilè ipsorum sapientiam & potentiã deludat & evertat deus, ut legimus Exodi 1. & sequent. Quamobrem non dubium est quin idem porrò sit facturus ad vindicandum gloriam suam.

1‖ 'VÆ descendentibus in Ægyptum ad auxilium, & *qui* innituntur equis; qui confidunt curribus cùm multi sunt, & equitibus cùm sunt numerosi valde; neque respiciunt ad sanctum Jisraëlis, & Jehovam non requirunt.

2 'Atqui ipse etiam sapiens est, qui cùm infert malum, verba sua non sinit amoveri: sed insurgit in domum 'maleficorum, & 'in auxilium operantium iniquitatem.

3 Ægyptius verò homo *est*, non autem Deus fortis; & equi eorum caro, non autem spiritus: quare Jehova extendente manum suam corruet adjutor, & cadet adjutus, paritérque hi omnes deficient.

4 'Sed ita ait Jehova ad me; 'quemadmodum rugiens leo & juvenis leo ad prædam suam, cùm vocatur contra eum multitudo pastorum, a voce eorum non terretur, & a strepitu eorum non demittit se: ita descensurus est Jehova exercituum ad militandum, 'pro monte Tzijonis, & pro colle ejus.

5 'Sicut aves volucres, sic proteget Jehova exercituum Jeruschalaima; protegendo etiam eripiet, ' transeundo etiã liberabit.

6 'Revertimini ad eum, a quem summa apostasia provocant filii Jisraëlis.

7 'Cùm die illa spernent quisque idola argentea sua, & idola aurea sua; quod faciunt vobis manus vestræ, peccatum *denique*:

8 'Tum cadet 'Assyrius gladio ' non virili, & gladius non humanus consumet eum; & fugâ consulet sibi b metu gladii, juvenesque ejus & lectissimi ejus c ' tributarii erunt.

9 Nam 'petra ejus præ formidine d evanescet, & conterentur 'præ signo principes ejus; dictum Jehovæ, 'cui 'ignis *est* Tzijone, & furnus Jeruschalaimis.

Maleficorum] quos filios contumaces & populum rebellem nominavit, suprà 30.1.& 9. *In auxiliũ*] i. in Aegyptios opitulantes Judæis. 4 *Sed*]Occupatio, qua temperat Propheta proximè præcedentes minas; cadent quidem (inquit) adjutor Aegyptius & Judæus adjutus Babyloniorum operâ; sed reliquias servabo & liberabo e manibus illorum: ut copiosè promisit supra 30.19.& seq. *Quemadmodum rugiens*]. i. planè inperterritus a numero potentiaq; hostium Ecclesiam infestantium. *Pro monte Tzijonis*]. i. Ecclesia, synecdochicè. 5 *Sicut aves*]nimirum protegunt nidum suum, ita Deus Ecclesiam suam perget protegere, protegendo eripere, &c. gradatio. Est autem hîc eclipsis relati nominis, ut Levit.21.4. *Transeundo*]q.d. nocte una, sicut in Aegypto factum est, Exodi 12.29. nam nocte una similiter dejectum est Babyloniorum regnum ad liberationem populi, Danijel.5.30. 6 *Revertimini*] alter conclusionis locus, reliquias populi exhortans ad resipiscentiam, hoc versu; tum promissiones subnectens. a Heb. *in quem profundant apostasiam sive profundam fecerunt, suprà* 30.22. 7 *Cum die illa*] expositio promissionum in resipiscentes, quorum resipiscentia describitur hoc versu ἀντιφραστικῶς. 8 *Tum cadet*] i. quando reconciliatus fuerit Deus cum resipiscente Ecclesia, omnia succedent optimè: Deus enim ipse Ecclesiam suam protegens victoriã tribuet ab omnibus hostibus, eorum spoliis locupletabit Ecclesiam, denique cumulabit benedictionibus: quæ promissio synecdochicè ab exemplo recentis victoriæ contra Assyrium (quo uno potentissimo hoste fuerat tunc infestata Ecclesia) describitur. *Assyrius*] id est, quisquis, ut Assyrius fuerit hostis Ecclesiæ: synecdoche, ut suprà 25.10. *Non virili*] sed divino, id est, spiritu Dei, ut Zecarjæ 4.6.

b Heb. *a facie*.

c Heb. *tributo*.

Tributarii erunt] id est, Ecclesiæ ministrabunt & servient, ut Psal. 72 8. & sequentibus. hinc autem apparet non propriè hoc quidem loco agi de cæde exercitus Assyriorum regnante Chezkija (quia tunc temporis minimè effectum est, ut ulli Assyriorum fierent tributarii) sed victoriam Ecclesiæ in regno Christi cum illa victoria comparatam, numeris omnibus illi anteferri. quasi dicat, & illud fiet, & multo amplius. 9 *Petra ejus*]id est, receptus ejus, cui confidit tanquam firmissimo munimento regni, dejicietur, & habitatores diffluent formidine. d Heb. *transibit*. *Præ signo*] id est, metu signi aut vexilli, quod contra ipsos Deus erexerit, ut Exodi 17.15. *Cui ignis est*] his attributis Dei summas causas attingit Propheta prædictæ administrationis: Deus (inquit) in Ecclesia sua habitat, & in ea deposuit quicquid tum ad cultum suum, tum ad ultionem de hostibus sumendam pertinet: ac proinde quicunque in Ecclesiam invehuntur & Dei cultum labefactare volunt, se ipsos tanquam in furnum ardentem, ingerunt in iram Dei: ut dictum est suprà 30.30.& 33. *Ignis*] ad colendum Deum sacrificiis. *Furnus*]ad consumendos adversarios Dei & Ecclesiæ.

Caput XXXII.

Propheta administrationem regni Christi a doctrina, veritate, & simplicitate commendans, piosq; ad certam illius expectationem erigens, desolationem totius Judææ antegressuram prænuntiat, ut populares resipiscerent: deinde fructus & effecta regni Christi in Ecclesia prædicans concludit sermonem æternæ beatitudinis promissione.

1 'EN justè regnaturus est 'Rex, & 'principes jure principatum gerent:

2 Et erit 'vir tanquam absconsio a vento, & latibulum ab inundatione: ut rivi aquarum in arido loco, ut umbra petræ ingentis in 'terra fessa *exsitis*.

3 'Neque connivebunt oculi videntium, sed aures audientium auscultabunt:

4 a Animusque inconsyderatorum intelliget scientiam, & lingua balborum b expeditè eloquetur *verba* explanata.

5 'Neque flagitioso amplius indetur nomen ingenui, & tenax non dicetur liberalis:

6 Sed flagitiosus *dicetur* flagitium eloquens, 'cujus animus efficit iniquitatem; exercendo hypocrisin, & proloquendo in Deum 'errorem, exhauriendo animam famelici, & potum sitientis subtrahendo.

7 Et tenacis ' instrumenta mala *dicentur*;

1 *En justè*]Hujus prophetiæ, quam propheta scripsit ad consolationem Ecclesiæ per regnum Christi, partes præcipuæ sunt quatuor: prima est hypotyposis sive propositio, oculis piorum subjiciens constitutionem illius regni, usque ad versum 9. secunda est hortatio populi ad prævertendas resipiscentia calamitates eventuras ante illius regni constitutionem, usque ad versum 15. tertia, descriptio bonorum, quæ percepturi fuerunt pii in regno Christi, usque ad versum 20. ubi est conclusio epiphonematica. Sunt autem in hypotyposi illius regni observanda duo: unum est, salutaris administratio, duobus versibus: alterum, vera institutio & simplicitas in publica & privata administratione omnium, versibus sequentibus. *Rex*] Christus: nam de Chizkija aut alio ullo accipere alienum esse a vero tum sequentes promissiones ostendunt, tum verò antecedentium calamitatum descriptio: quam propheta in hoc capite posuit de industria, ut superiorum sit corollarium. *Principes*]id est, administri regis & Ecclesiæ sanctè ministrabunt; allegoria ab humano regno. 2 *Vir*]homo Christus, spes & perfugium nostrum, mala depellet a suis, & bona conferet; quæ figurantur suis comparationibus, hoc versu. *Terra fessa*]ut Psalm.63.2. 3 *Neque connivebunt*] expositio veræ institutionis in Ecclesia per Christum, hoc versu quidem allegorica, sequente verò plana. quasi dicat, omnes erunt edocti a Deo veritatem, Jeschaj. 54.13. Est autem hoc versu oppositio ἀνταποδοτος sive eclipsis contrariorum, hoc modo; neque connivebunt oculi, neque obsurdescent aures, sed videbunt oculi, & aures, &c. a Heb. *cor præcipitum*: *sic deinceps*. b Heb. *festinabit loqui nitida*. 5 *Neque flagit.*] expositio simplicitatis ex certitudine veri notitia profectæ: verè, inquit, discernent spiritus, & verè ac sine hypocrisi agent quoscunque Christus instituerit; ac proinde malum malum, & bonum bonum appellabunt. 6 *Cujus animus*]exegesis flagitiosi, qui designatur ab animo, verbis, & factis in Deum, atque in homines. *Errorem*]id est, quicquid aberrat a veritate ejus. 7 *Instrumenta*] id est, non tantùm ipse malus judicabitur, sed etiam omnia quibus utetur ingrata omnibus & fastidiosa erunt, tanquam maculata contagione peccati: quamobrem hac allusione emphatica Propheta usus est, cujus lepos in vertendo perit.

qui

ᵉ qui scelerata consilia init ad perdendum humiles sermonibus falsitatis, etiam cùm egens eloquitur jus:

8 Ingenuus verò, qui ingenua consilia init; & qui rebus ingenuis insitit.

9 ᵉ Fœminæ ᵉ tranquillæ ᵉ surgite, audite vocem meam: filiæ confidentes auribus percipite sermonem meum.

10 c ᵉ Annis multis continentibus commovebimini, ô confidentes: quia ᵉ defecerit vindemia, collectio non provenerit.

11 Trepidate ô tranquillæ, commovemini ô confidentes; ᵉ exuite atque nudate vos, denique accingimini lumbis.

12 ᵉ Propter ubera plangant; propter agros d desyderatissimos, propter vitem fructiferam.

13 In terrra populi mei spina sentica assurget: ᵉ ustio in omnibus domibus lætis, *in* urbe exultabunda.

14 Nam ᵉ palatium deseretur, ᵉ strepitus civitatis derelinquetur: ᵉ clivus & exploratoria specula erit pro speluncis ᵉ usq; in seculum, gaudio onagris, pascuo gregibus:

15 ᵉ Donec infundatur super nos ᵉ spiritus de excelso; & ᵉ redigatur desertum in arvum, & ᵉ arvum pro sylva repetetur:

16 ᵉ Habitetque in deserto illo judicium, & justitia in arvo resideat.

17 Tunc erit opus justitiæ pax; effectus, inquam, justitiæ tranquillitas & securitas usque in seculum:

18 Nam residebit populus meus in caula pacis; & in habitaculis e securissimis, atque in locis ad quietem tranquillissimis;

19 ᵉ Ut ut petat grandinis casus sylvam, & depressione deprimatur civitas.

20 ᵉ O vos beatos, qui severitis ᵉ secundum omnes aquas; ᵉ qui immiseritis eò pedem bovis & asini.

Qui scelerata] exegesis tenacis, quòd falsitate corradit omnia, & ne egêtissimo quidem ulli parcit in causa justissima.

9 *Fœminæ tranquillæ*] secunda pars, qua regnum Judæorum singulæque civitates ejus provocantur ad resipiscêtiam, ut antevertant judicia severissima, quæ antè denuntiaverat Deus, & hîc summatim complectitur.

Tranquillæ] id est, civitates diffluentes luxu, & nihil mali jam sentientes, aut in posterum præcaventes animo; sed otio torpentes.

Surgite] ut verbum Dei accipiatis reverenter: vide in Gen. 49.33.

c Heb. *annis dierũ super annum: de anno & mense dierum, vide Gen.29.14.*

10 *Annis multis*] septuaginta deportationis, & aliis etiam consequentibus: ut ostendit præfinitio temporis ver. 14. & 15.

Defecerit vindemia] id est, terra exsolverit sabbatha sua, ut prædixerat Levit.26.34. & 43.

11 *Exuite*] nimirum ordinariis vestibus, ut lugubres induatis, & cilicio accingamini: quo etiammodo hortatur Joël 1.13.

12 *Propter ubera*] id est, estote in luctu gravissimo, ac ne infantes quidem sugentes ubera ab eo liberate: ut Jonæ 3.5. & sequentibus. d Heb. *desyderii.* 13 *Ustio*] sic accipimus hanc vocem, ut sup. 5.25. adducti fide historiæ 2. Reg. 25.12. & 2. Chron. 36.19. & Nechemjæ 1.3. & 2.3. 14 *Palatium*] domus regis succensa igne. *Strepitus civitatis*] vel multitudo, ut Lament. 1.1. *Clivus*] de quo 2. Chron. 27.3. & Nechemjæ 3.26. ubi erat turris magna & prominentissima (quam ab usu vocabant speculatoriam) teste Nechemja ibidem: Josephus a situ Ophlam vocat propter Hhebræam clivi appellationem, libr.6. de bello Judaico. cap.6. *Usque in seculum*] id est, diu, per longum tempus: nam tempus calamitatum definitur sequente versu. 15 *Donec*] tertia pars, in qua describuntur bona piis eventura cùm extiterit plenitudo temporum. Sunt autem duo bonorum genera prolepticè hoc versu posita: unum, est communicatio spiritus & virtutis Dei in Christo; alterum, effectus sanctæ hujus communicationis, bonis salutaris, & improbis capitalis. *Spiritus*] qui propter effecta proximè sequentia appellatur spiritus judicii & spiritus sublationis, supr. 4.3. *Redigatur desertum*] id est, pius, qui priùs horridus esse videbatur, fit tanquam excultus ager fructum ferens Domino. *Arvum pro*] id est, impius elatus, qui prius videbatur esse cultissimus, horrescat; quod nudè dixerat versu 5. & sequent. sic suprà 29.17. 16 *Habitetq;*] ἐργασία, sive exornatio effectorum spiritus Dei in sanctis: erunt, inquit, fructus spiritus in arvo, id est, Ecclesia Dei, justitia, pax, & gaudium: ut Rom. 14.17. e Heb. *securitatum.* 19 *Ut ut petat*] id est, quamvis totus mundus alioqui inhorrescat malis, hi tamen ab omnibus immunes conservabuntur. Describitur autem mundus κατὰ μερισμὸν, cùm sylvam & civitatẽ Propheta nominat, quasi dicat, ut ut perdantur omnia in urbe & ruri: sic etiam piorum securitatem commendat Propheta Psalm 46. 20 *O vos beatos*] conclusio epiphonematica, qua Propheta pios cum beatissimis agricolis comparat qui agrum optimum coluerint, propter venturam messem. *Secundum omnes*] id est, locis tam irriguis ut est Ecclesia Dei; vide in Ecclesiast. 11.1. *Qui immiseritis*] id est, colueritis immisso bove, &c. periphrasis culturæ.

CAPUT XXXIII.

Hac concione Propheta prædicaturus magnificentiam regni Christi, primùm universè adversariis Dei exitium & piis salutem prænuntiat: deinde argumentis a natura gratiaq; Dei, & Assyriorum exemplo petitis confirmat justos de fide & defensione Dei, de stabilitate regni Christi, & amplitudine Ecclesiæ ejus: postea gentibus adversis excidium, earumq; regionibus horrendã vastitatem prædicit: quorum judiciorum nomine postremò omnes res docet recreatum iri, itaq; ad instaurationem Ecclesiæ conspiraturas, ut regnum Christi ex omnibus gentibus ad ipsum conversis constituatur per redemptionem ejus.

1 ᵉ VÆ tibi vastator, ᵉ qui ipse non vastaris; & tibi perfide, a contra quem non agitur perfidè: ᵉ cùm desieris *esse* vastator, vastaberis; cùm absolveris perfidè agere, perfidè agetur contra te.

2 ᵉ Jehova, gratiam fac nobis, te expectamus: esto brachium ᵉ horum singulis matutinis, etiam salus nostra tempore angustiæ:

3 b ᵉ A ᵉ sonoro strepitu pervagantur populi, ab exaltatione tua disperguntur gentes:

4 ᵉ Et colligitur præda vestra, ᵉ collecta bruchi; c discursione qualis est ᵉ prasocuridum discursantium in eam.

5 ᵉ Editus est Jehova, nam habitat altum; ᵉ implet Tzijonem judicio & justitia.

6 ᵉ Est itaq; firmitas temporis tui, robur d omnis salutis, e sapere te & nosse: reverentia Jehovæ est thesaurus ejus.

7 ᵉ En f ᵉ valentissimi horum clamaverant foris; ᵉ legati pacis amarè fleverant:

8 ᵉ Desolati erant aggeres, cessaverat g viator; ᵉ irritum fecerat fœdus, ᵉ spreverat civitates

1 *Væ tibi*] Hæc concio comprehensa tribus capitibus, a Propheta de industria fuit subjecta superioribus omnibus; quia nunc demum singularia judicia omnia omittuntur, ut transeatur ad justam constitutionem regni Christi, quod post judicia illa omnia erat adventurum: Sunt autem in hac concione summatim quatuor partes: prima est prolepsis, sive propositio, universè malis malũ, & bonis bonũ denuntiãs, versibus quatuor: secunda est propositio sive explicatio secundæ partis prolepseos per ὑστέρωσιν Hhebræis familiarẽ, totò hoc capite: tertia est explicatio prioris partis prolepseos, toto capite 34. postrema est conclusio, exponens gloriam regni Christi, piorumque gloriationem ex constitutione ejus, capite 35. Hac autem prolepsi primùm mala improbis prædicuntur, ver. 1. deinde bona invocantibus Deum per fidem, tribus sequentibus: nam quæ hoc loco dicũtur, non ad certam aliquam & singularẽ gentem referimus; sed ad omnes reluctantes Deo, & Ecclesiam ejus vi ac fraudibus infestantes. *Qui ipse*] id est, qui præsentibus commodis, & divitiis benignitatis ac patiẽtiæ Dei abuteris, ut alios non lacessitus circumvenias. a Heb. *cùm perfidè non egerint contra te: tertia pluralis impersonaliter: sic in fine versus.* *Cùm desieris*] id est, cùm mensuram scelerum tuorum ad saturitatem impleveris, & cumulaveris. 2 *Jehova*] alterum membrum prolepseos exponens fidelium preces, hoc versu; & consecutura bona, duobus sequent. *Horum*] id est, tuorum defensio te expectantium: sic Ecclesia pro singulis precatur, & singuli pro Ecclesia tota. b Heb. *a sono strepitus: hypallage.* 3 *A sonoro*] explicatio bonorum quæ in salute percipiunt pii: unum est, liberatio a malis, hoc versu; alterum, omnis boni perceptio, vers. seq. *Sonoro strepitu*] id est, vel solo auditu judicii adventantis tui perduntur: quæ verba elegantissimè opponit Propheta præcedẽtibus, esto brachium horum singulis matutinis, etiam salus, &c. 4 *Et colligitur*] id est, & vos, ô pii, de hostibus triumphatis, eorumque spoliis locupletamini: apostrophe gratulatoria ad pios, quam Propheta conficit ex accumulatione & observatione omnium judiciorũ Dei inde a temporibus Abrahami, prout in scriptura leguntur. *Collecta bruchi*] id est, prædæ vobis erit quicquid sibi comparavit hostis, qui tanquam bruchus & locusta depopulatur omnia. c Heb. *secundum discursionem locustarum.* *Prasocuridum*] id est, locustarum viriditatem terræ exedentium, quæ Græcis dicuntur hoc nomine ab effectu: sic Hhamos 7.1. 5 *Editus est Jehova*] secundus hic locus expositionem continens secundæ partis prolepseos, ut antè diximus, explicat primùm argumẽta propositionis, usque ad versum 13. deinde documenta fidei & sanctimoniæ ad obtinendas promissiones, usq; ad versum 20. postremò per hypotyposin ostendit promissionum fructum, ad finem usque capitis. Argumenta autem ducuntur a natura & fœdere Dei, hoc versu; a fide nostra & pietate in Deum, versu sequente; postremò ab operibus, ac nominatim a recente exemplo rei gestæ contra Assyrios, versibus seq. *Implet Tzijonem*] id est, præsens est ex fœdere cum Ecclesia inito, ut judicet improbos, & justitiam in suis exerceat. 6 *Est itaque*] sensus est, neque vita stabilis, neque firma salus potest cuiquam contingere, nisi per fidem quæ in sapientia scientiaque certa versatur; & nisi thesaurum pietatis reconditum possideat in bona conscientia, qua repulsa non potest non fieri naufragium fidei, 1. Timoth. 1.19. d Heb. *salutum.* e Heb. *sapientia tua & scientia.* 7 *En valentissimi*] tertium argumentum, ut diximus ver. 5. exponens historiam calamitatis Judæorum ver. 7. 8. & 9. & mirificæ liberationis a Deo, tribus seq. quo exẽplo voluit Propheta Judæos ita confirmare, quasi in rem præsentem adduxisset manu. f Heb. *Ereel, quod dicitur Ariel 2. Schem. 23.20.* *Valentissimi horum*] id est, præfecti Judæorum, missi a rege Chizkija ut audirent legationem Rab-schakis, 2. Reg. 18.37. *Legati pacis*] id est, qui bellum refugiebant, & pacem factam cum Assyrio servari & coli postulabant. 8 *Desolati erant*] id est, aversa omnis commeandi ratio, obsessis per Assyrium itineribus: quod genus calamitatis similiter narrat Debora Judic. 5.6. g Heb. *transiens itinere.* *Irritum fecerat*] Sancherib accepta pecunia, 2. Reg. 18.27. *Spreverat civitates*] tum destruendo, tum etiam gloriando, 2. Reg. 18.33. & 19.12.

tates, nō habebat rationem *ullius* mortalis:

9 'Lugebat, languebat terra, pudebat Libanum, languebat; erat 'Scharon quasi solitudo, rudebatque 'Baschan & arvum:

10 'Nunc surgam, dixit Jehova; nunc 'exaltabor, nunc extollam me.

11 'Concipitis torridum gramen, parietis stipulam; spiritus vester, est ignis consumpturus vos.

12 'Ita fuerunt populi *velut inditi* h fornacibus calcariis: *ut* spinæ succisæ, igne exusti sunt.

13 'Audite 'longinqui quod feci, & agnoscite propinqui potentiam meam.

14 'Expaverant Tzijone peccatores, corripuerat tremor hypocritas: quis diversabitur, *aiebant*, ex nobis '*cum* igne consumente? quis diversabitur ex nobis *cum* 'ardoribus i perpetuis?

15 'Qui ambulat k justissimè, & qui loquitur l rectissimè: qui spernit lucrum *ex* fraudibus, qui excutit manus suas ne teneat munus, qui occludit aurem suam ne audiat m cædes, & obstipat oculos suos ne videant malum.

16 'Hic *velut* altissima loca habitabit, *ut* propugnacula petrarum, 'locum editum ejus; 'panis ejus dabitur, aquæ ejus statæ *erunt*:

17 'Regem in pulchritudine sua videbunt oculi tui, spectabunt terram n longinquissimam:

18 o 'Animus tuus 'meditabitur terrorem; *dicens*, 'ubi est 'legisperitus? ubi 'pensator? ubi 'censor turrium?

19 Populum robore præditum 'non videbis; populum p profundioris sermonis quàm ut intelligatur, q peregrinæ linguæ, ac r non intellectæ.

20 'Aspice Tzijonem, urbem conventuum nostrorum: oculi tui videant Jeruschalaima, 'caulam tranquillam, tentorium *quod* non dissipabitur, cujus paxillorum nullus recedit in æternum, neq; ulli funes ejus dirumpentur:

21 'Sed ibi magnificus Jehova erit nobis loco fluviorum, rivorumq; amplorum spatiis: 'non itura est in eo s classis impulsa remis, neque navis magnifica pervasura eum:

22 Nam Jehova vindex noster, Jehova legislator noster; Jehova Rex noster, ipse servabit nos.

23 'Deserent rudentes tuos: cùm nondum confirmaverint erectum malum suum, non expanderint velum, tunc dividetur præda spolii permulti, 'claudi diripient prædam.

24 'Neque dicet habitator, ægrotus sum: populus habitans in ea, levatus *erit* ab iniquitate.

9 *Lugebat*] id est, miserrima erant omnia atque miseranda: metaphora prosopopoetica.

Scharon] vide 1.Chron.5.16.

Baschan &] id est, pascua & arva, synecdochicè, ut infra 35.2.

10 *Nunc surgam*] altera pars narrationis, ut dictum est ver. 7. qua consilium Dei, objurgatio improborum, & profligatio docentur, tribus versibus.

Exaltabor] opere mirifico: humanitus dicta.

11 *Concipitis*] increpatio allegorica, qua Deus Assyriorū consilia & conatus cremio, animos verò igni ardenti comparat, quæ una consumi solent.

12 *Ita fuerunt*] eventus Assyriorum descriptus allegoricè, prout narratur 2.Reg.19.

h Heb. *combustionibus calcis: vide simile Jehoschubba* 11.8. & 13.6.

13 *Audite*] ex superioribus argumētis profluunt duo illi propositionum rivi de quibus in versum 1. prior, vocans pios ad fidem & sanctimoniam, hoc capite; posterior, judicium improbis denuntians, capite sequente. Hujus autem propositionis exordium hoc versu continetur: documenta, sex versibus seq. ac postremò hypotyposis, ut diximus in versum 5. *Longinqui*] id est, omnes, ex Judæis & gentibus. 14 *Expaverant*] propositio de fide & sanctimonia piorum, occasione sumpta a dubitatione & incredulitate hypocritarum, qui instruente obsidionem Sancheribo diffidebant promissionibus Dei, & perfidiam suam obvelabant specie quadam reverentiæ; quasi tenuitatem suam ex animo cognovissent indignam esse quæ accederet infinitam majestatem Dei: cujusmodi exemplum in Achazo vidimus supra 7.12. *Cum igne consumente*] sic abutitur hypocrisis apertis Dei verbis, Deut.4.24. quasi dicerent, frustra expectaretur liberatio a Sancheribo; quia oblita est Judæa fœderis Jehovæ, & fecit sibi sculptile: quamobrem nihil amplius a Deo expectandū est quàm ut consumat nos, quia ignis consumens Deus zelotes est; ac proinde stat sententia ejus de ulciscendis peccatis, non autem de instaurando fœdere & continuando nobiscum. *Ardoribus perp.*] id est, quis subsistat ad constantissima judicia ejus? quæ non possunt ab hominibus expugnari: vide sup. 10.16. hæc enim verba sunt desperantium de salute, quam Deus per servos suos promiserat. i Heb. *seculi*. 15 *Qui ambulat*] subjectio adversans superiori hypocritarū desperationi: qua Deus pios & justos (quorum definitio hoc versu continetur) confirmat in expectatione promissorum Dei. k Heb. *justitiis*. l Heb. *rectitudinibus*. m Heb. *sanguines*. 16 *Hic*] promissa quæ justo fiunt his quatuor versibus, continent liberationem a malis & malorum metu, bonorumq; omnium communicationem, quam privatè & publicè in Ecclesia pii percepturi sunt. *Locum editum*] Tzijonem, Ecclesiam Dei. *Panis ejus*] id est, omnibus vitæ ejus commodis a Deo consuletur: synecdoche. 17 *Regem*] id est, non amplius squalentem & luctuosum videbis Regem, aut regionem occupatam; sed gloria magnificentissima abundavit Rex, & inimicos superabit, quorum sedes quamvis longinquas te vidente adjunget sibi. Hoc autem typicè quidē in Chizkija factum est, 2.Chro.32.23 sed perfectum & consummatum in Christo. n Heb. *longinquitatum*. o Heb. *cor tuū*. 18 *Animus tuus*] i. nihil metues amplius; sed habebit delectationē secura præteritorum malorum recordatio, adeò ut liberè queas ludificari omnia cōsilia, rationes, conatus, & turbas hostium infensorum tibi: atq; huc spectavit Paulus 1.Cor.1.20. *Meditabitur*] non sollicitus, sed exultabundus. *Ubi est*] hic sermo est piorum, qui ad Ecclesiam se recipiētes & freti præsidio Dei securè hostibus insultant: quod his interrogationibus Propheta facit. q.d. si quid est in rebus humanis ad bellum rectè gerendum opus, hæc profectò sunt; consilia a peritis, pecuniæ a pensatoribus sive quæstoribus munitiones a cēsoribus & tribunis militarib. robur deniq; & copia militum: sed ubi sunt ista omnia? si fortè possint Deo obsistere: evanuerunt jam olim; & in perpetuum; ut liquefit cera ab igne, ita peribunt improbi a conspectu Dei, Psalm. 68.3. *Legisperitus*] videlicet castrensis sive militaris. *Pensator*] quæstor præfectus ærario militari. *Censor turrium*] id est, tribunus præfectus censendis & curandis machinis, tormentis, munitionibusque bellicis, synecdochicè. 19 *Non videbis*] id est, nullo pacto experieris, ac ne videbis quidem.

p Heb. *profunditatum labii præ audire*.

q Heb. *ridiculam lingua, ut supra* 28.11.

r Heb. *cujus non est intelligentia*.

20 *Aspice*] hypotyposis confirmans promissiones præcedentes, qua proponūtur oculis piorum duo; præstātia Ecclesiæ propter Deū habitantem & insidentem in ea, tribus versibus; & fructus ad singulos perventuri, duobus ultimis.

Caulam tranquillam] allegoria duplex, Ecclesiæ quidem infirmitatem & tenuitatem proponēs, sed ita ut eò amplius cōmendetur Dei erga illam beneficentia.

21 *Sed ibi*] hoc est, quemadmodum Mesopotamia fluviis circumquaque firmata est, Euphrate & Tigri, & sicut AEgyptus Nilo in omnes partes deducto; sic Deus, imò valentius multò Ecclesiam firmaturus est, & futurus pro rivo amplissimo, ut sit Ecclesia extra omnem teli jactum: similiter alibi Deus igneum murum se fore prædicit Ecclesiæ suæ, Zecarjæ 2.8. & 9.

Non itura] id est, non perferet rem ullam adversantem nobis; sed potius judicio suo perdet & immerget, sicut olim AEgyptios: μείωσις. s Heb. *classis remi*. 23 *Deserent*] apostrophe gloriosa ad classem inimicorum, qui Ecclesiam cogitant invadere: illi, inquit Propheta, primo impetu a Deo cōsternati cum animis abjicient omnia, & præda erunt Ecclesiæ. *Claudi*] id est, etiam tenuissimi quiq; nullo negotio depopulabuntur illos; adeò offendunt imparatos a rebus omnibus: proverbium facilitatem rei quæ agitur indicans, ut 2.Schemu.5.6.

24 *Neque dicet*] id est, omnes incolumitatem & pacem obtinebunt per remissionem peccatorum, justificati fide in Christum Jesum Regem & servatorem nostrum.

CAPUT XXXIIII.

1 'ACCEDITE gentes ad audiendum, & nationes attendite; audiat terra, & quæ implent eam, orbis habitabilis, & quæcunque progignuntur in eo.

2 'Nam fervens ira *est* Jehovæ contra omnes gentes, & æstuans ira contra omnem exercitum earum: internecioni devovebit eas, tradet eas mactationi:

3 Et confossi earum projicientur, cadaverumq; earum ascendet fœtor: & 'colliquescent montes ex sanguine eorum:

4 'Etiam contabescet totus exercitus cœlorum, convolventurq; tanquam liber cœli; & totus exercitus eorum decidet ut decidit foliū e vite, & ut deciduus fructus e ficu.

5 'Nam inebriatus est in cœlis gladius meus: ecce 'super Edomæos descendet in judicium, & 'super a populum quem devovi internecioni.

1 *Accedite*] Nunc demū venit Propheta ad priorem partem prolepseos, de qua diximus supra 33.1. nimirū ad propositionem judicii divini improbis evēturi. Sunt autem hujus propositionis tres partes: prima est exordium, hoc versu, quemadmodum in superiore quoque propositione fuisse ostendimus, supra 33.13. secunda est narratio judiciorum futurorum a Deo, usque ad versum 16. tertia est confirmatio, duobus ultimis. Est autē exordium hoc patheticum, quo Propheta res omnes creatas provocat, ut afficiantur gravitate judiciorum Dei, quemadmodum fecerat supra 1.2. 2 *Nam fervens*] narratio hæc judiciorum Dei duas partes continet convenientes exordio: unam, de judiciis Dei contra homines improbos, usque ad versum 9. alteram de effectis judiciorum in terram ipsam & res creatas omnes, inde ad versum 16. 3 *Colliquescent montes*] hyperbole elegantissima optimè exprimens severitatem judiciorum Dei, ut sequente versu, quasi dicat, cœlum & terra exhorrescent atroces pœnas quas Deus sumpturus est de inimicis suis, ut supra 13.10. 4 *Etiam contabescet*] similem planè hyperbolen, atque hinc desumptam vide Apocal.6.12. & seq. 5 *Nam inebriatus est*] ætiologia a decreto Dei, pro eo quod est, res jamque in cœlis conclusa atque confecta est: fixum est decretum, & immutabile. Inebriari autē dicitur gladius metaphoricè, id est, rubere & circumfluere sanguine, ut Jirmejæ 46.10. *Super Edomæos*] hos primo loco Propheta nominat, tum quia ex propinquitate erant notissimi, tum quia Jehudæis ab omni memoria hostes fuerant infensissimi, ut Psalm.137.7. Hhamos 1.11. Hhobadjæ 10. & seq. Lament. 4.21. Jechezk.25.12. & supra 21.11. *Super populum*] id est, super alios omnes excidio destinatos. a Heb. *populum anathematis mei*.

6 'Gla-

6 [a] Gladius Jehovæ implebitur [a] sanguine, pinguefiet adipe, sanguine agnorum & hircorum, adipe renum arietum: cùm sacrificium erit Jehovæ [a] Botzræ, & mactatio magna in terra Edomæorum.

7 Descendent quoque [a] unicornes cum eis, & juvenci cum robustis *tauris*; [a] adeò ut inebrietur terra eorum sanguine, & pulvis eorum adipe pinguefiat:

8 Cùm dies ultionis Jehovæ, annus retributionum [a] ob causam Tzijonis *erit*.

9 [a] Itaque mutabuntur torrentes ejus in picem, & pulvis ejus in sulphur; eritque terra ejus pro pice ardente.

10 Noctu & interdiu non extinguetur, in seculum ascendet fumus ejus: a generatione in generationem vastata manebit, [b] in sempiternum nemo transibit per eam:

11 Sed hæreditariò possidebunt eam [a] platea, & [a] anataria, noctuaque, & corvus inhabitabunt eam: [a] & extendet super eam lineam deformationis, & lapides inanitatis:

12 [a] Clarissimos ejus ad regnum vocabunt, sed nemo erit ibi; & omnes principes ejus futuri sunt nihil.

13 Et assurget in palatiis ejus spinarum multitudo, chamæleon, & spina in munitionibus ejus: eritq; caula draconũ, atriũ ululis:

14 Et concurrent [a] feræ animalia cum terrifico, & scops proximo suo acclamabit: tantùm ibi residet strix, invenietq; sibi quietis locum:

15 Ibi nidificabit [a] merula, & [a] ponet; cumq; [a] eruperit, colliget ad umbram suam: tantũ ibi congregabuntur milvi [c] alter cum altero.

16 [a] Quærite ex [a] libro Jehovæ, & legite; unum ex his non defuturum est, unum alterũ non desyderabunt: nam [a] os meum est quod præcipit, & spiritu suo idem congregabit ea.

17 [a] Nam cùm projecerit illis sortem, & manu sua distribuerit illis ad amussim; usq; in seculum hæreditariò possidebunt illam, per [d] generationem quamque habitabunt in illa.

6 *Gladius Jehovæ*] altera descriptio judiciorum Dei: qua ostendit quã gratum sibi futurũ est cũ inimicos Ecclesiæ profligabit; a similitudine sacrificiorum, quæ ipsi odora fuerunt olim in Ecclesia per Christum.

Sanguine] quasi dicat, consumam eos planè: nam sanguis & adeps in sacrificiis (quibuscum improbi comparantur) solebant consumi Jehovæ, Levit. 3.16. & 17.

Botzra] quam Ptolemæus Bostram vocat, in Edomæa.

7 *Unicornes*] id est, etiam indomiti & potentissimi quique potentia Dei mittentur sub jugũ: nam unicornium natura indomita esse dicitur, ut Ijobi 39.12. & seq.

Adeò ut] hyperbole, ut supra 3. & 4. id est, copiosè persundatur.

8 *Ob causam*] i. propter Ecclesiam.

9 *Itaque*] altera pars narrationis, ut diximus in versum 2. de effectis Dei terrificis; quorum duo in universum ponũtur capita: unũ, fore terras incendio, duobus ver. alterum, fore horridas, desertas, & solitariis tantùm bestiis habitabiles.

b Heb. *in æternitatem æternitatum*.

11 *Platea*] vide Levit. 11.18.

Anataria] vide suprà 14.23.

Et extendet] i. quisquis instaurare conabitur, frustrà consumet operam. Ita Deus materiam adimet ædificandi, & res ædificatas destruet, Maleaci 1.4.

12 *Clarissimos ejus*] i. non poterunt instaurare regnum amissis regibus, neque domos suas deintegrò extruere. Verborum autem ὑπερβολὴν, quæ versu hoc inest, ad evidentiam transposuimus. 14 *Feræ anim.*] vide suprà 13.21. 15 *Merula*] avis solitaria (unde Merulam dictam volunt Grammatici) assultim incedens, qui saliendi usus apud Hhebræos avi nomen dedit. *Ponet*] ova sua. *Eruperit*] i. exclusa fuerit pullities, quæ per eclipsin hoc loco intelligitur. c Heb. *mulier ad sociam suam: sic versu sequente.* 16 *Quærite*] confirmatio superiorum denuntiationum ab eventu, quo veritatem sermonis sui examinandam & probandã Deus exhibet, ut Deuter. 18.21. *Libro Jehovæ*] i. libro prophetiarum, quas Jehova edit per prophetas suos actos ipsius spiritu. *Os meum est*] i. dixi, & præstabo dictum verbo potentissimo. 17 *Nam cùm*] i. ex quo semel regiones istas feris habitandas assignaverit, nunquam desinet maledictio eis regionibus pronuntiata: assignationem autem propheta figurat duobus modis, sorte & funibus, qui modi tunc in usu erant: ut terra tribubus sorte, & agri funibus in familias distributi sunt, Numer. 26.54. & Jehosch. 18. d Heb *generationem & generationem*.

Caput XXXV.

1 [a] LÆTABUNTUR [a] de his [a] desertum & solitarius locus; & exultabit solitudo, [a] & florebit tanquam rosa:

2 [a] Magis ac magis florebit, & exultabit etiam exultatione *sua* & cantu: gloria Libani dabitur ei, decor [a] arvi & Scharonis; ista videbunt gloriam Jehovæ, decorem Dei nostri, *& dicent*,

3 [a] Confirmate manus remissas, & genua labantia fortificate:

4 Dicite [b] inconsyderatis animo; confirmamini, ne timeatis: ecce Deus vester, ultio advenit, retributio Dei, ipse advenit servaturus vos.

5 [a] Tunc aperient se oculi [a] cæcorum, & aures [a] surdorum patefient:

6 Tunc [a] saliet claudus velut cervus, & cantabit lingua [a] muti: [a] erupisse in deserto aquas, & torrentes in solitudine:

7 Abiisse torridum locum in stagnum, & siticulosum in scaturigines aquarum; in caula draconum, [a] cubili cujusque, [a] gramen esse cum arundine & junco.

8 [a] Et erit illic [a] agger & via, quæ via sanctitatis vocabitur, qua non transibit [a] pollutus, sed erit [a] istorum: [c] viator, ne stulti quidem poterunt deerrare.

9 Non erit ibi [a] leo, & [d] violenta ulla fera non conscendet eam, non invenietur ibi: sed ambulabunt *ea* vindicati:

10 [a] Et redempti Jehovæ revertentur, [a] pervenientque Tzijonem [a] cum cantu, & lætitia [e] [a] perpetua super caput suum: gaudium & lætitiam assequentur, [a] fugientque mœror & gemitus.

1 *Lætabuntur*] Cõclusio totius concionis, ut dictum est suprà 33.1. qua Propheta partim hyperbolicis orationibus, partim puris atque simplicibus præstantiam illius regni explicat quod consummatur in Christo. Sunt autẽ hyperbolæ duorum generum: prius est de rebus creatis rationis expertibus; posterius, de hominibus. Cæteris rebus creatis tribuuntur duo hyperbolicè: unũ est sensus cum effectis suis, alterum est sermo ad homines habitus, quatuor versibus primis. quasi dicat, gestient quodammodo omnia, & gloriam Dei prædicabunt in Christo. *De his*] tum liberatione bonorum, capite 33, tum judiciis in hostes Ecclesiæ, capite 34. *Desertum*] id est, etiam loca quæ videntur omnium ineptissima.

a Heb. *florendo florebit*.

2 *Arvi*] ut suprà 33.9.

3 *Confirmate*] id est, alii alios docete, jubete bono animo esse, & salutaribus monitis abjuvate: metaphoræ; ut Ijobi 4.3. quæ versu sequente exponuntur.

b Heb *præcipitibus corde*: *ut sup.* 32.4.

5 *Tunc aperient se*] alterum genus hyperboles: quod tamen ex parte, quoties visum est, in corporibus præstabat Christus, & in animis suorum quotidie præstat.

Cæcorum] ut Matth. 9.27. & 11.5. & 12.22. & 20.30. & 21.14. & Joan. 9.

Surdorum] ut Matt. 11.5. & Marci 7.32.

6 *Saliet*] ut Matth. 11.5. & 15.30. & 21.14. Joan. 5. & Actor. 3.2. & 8.7. & 14.8.

Muti] ut Matth. 9.32. & 12.22. & 15.30.

Erupisse] argumenta cantus fidelium, omnia instaurata & restituta esse in Christo: quod figuratè hoc & sequente versu exponitur.

7 *Cubili*] i. in locis etiam abditissimis & incultissimis; sic accipiendum esse hunc locum Hhebraicæ distinctiones docent. *Gramen esse*] i. locum qui fuerat aridissimus (qualem dracones expetunt) uliginosum effectum esse. 8 *Et erit illic*] secunda pars conclusionis, quæ tũ Ecclesiæ accessus, duobus versibus; tum fructus, versu ultimo exponuntur, sumpta allegoria a constitutione priscæ illius Ecclesiæ quæ erat Tzijone. *Agger &c.*] id est, aggesta & excelsa via: hypallage, sive potius ἓν διὰ δυοῖν, ut Grammatici dixerunt. *Pollutus*] id est, infidelis, aut sceleratus ullus. *Istorum*] nimirum quorum oculi & aures apertæ, crura correcta, & linguæ explicatæ fuerint beneficio Christi ad prædicandum Deum, id est, quos ille vindicaverit atque redemerit, ut sequentia docent. c Heb. *incedens via*. 9 *Leo*] id est, inimicus ullus Dei, aut Ecclesiæ damnosus. d Heb. *violenta ferarum.* 10 *Pervenient*] id est, recipientur in Ecclesiam, & ingredientur in ea. *Cum cantu*] ut solebant qui festis anniversariis proficiscebantur Jeruschalaima, ut annotavimus suprà 30.29. e Heb. *seculi.* *Perpetua*] ac proinde illam priscę Ecclesiæ lætitiam numeris omnibus superante. *Fugientq.*] id est, & quidem constantissimum assequentur gaudium, nulloque pacto mutabile.

Caput XXXVI.

Eodem est argumento, & propè iisdem verbis cum 2. Reg. 18.

1 [a] FUERAT enim decimo quarto anno regis Chizkijæ, ‖ ut ascendens Sancherib rex Assyriæ contra omnes civitates Jehudæ munitas, occuparet eas.

2 ‖ Misit autem rex Assyriæ Rab-schaken Lacischo Jeruschalaima, ad regem Chizkijam, cum copiis numerosis: qui substitit ad aquæ ductum piscinæ superioris, *quæ est* in aggere agri fullonis.

3 Et egressus est ad eum Eljakim filius Chilkijæ, qui præerat domui; cum Schebna scriba, & Joacho filio Asaphi a memoria.

1 *Fuerat enim*] Hoc caput & tria sequentia in hunc locum inserta sunt, non tantùm ad lucem superioribus prophetiis afferendam, ut a Jeschahhja conscripta sunt; verùm etiam quia commodè ad proximè præcedentis prophetiæ, interpretationem pertinent. Nam hac historia gesta, & mirifica liberatione accepta divinitus, occasio prophetæ data est prophetandi de regno Christi; & ex gloria Chizkijæ ac totius regni, amplificandi gloriam Christi & Ecclesiæ, quæ tribus præcedentibus capitibus fuit explicata. ‖ 2. Reg. 18.13. 2. Reg. 18.17.

4 Ad quos dixit Rab-schake, dicite jam ad Chizkijam; sic ait rex maximus rex Assyriæ, quæ *est* fiducia ista qua confidis?

5 [a] Dixero (veruntamen verba futilia) *adesse* consilium & fortitudinem ad bellum; nunc cui confidis quòd rebelles contra me?

6 Ecce fiduciam habueris in scipione arundinis istius quassatæ isto, in Ægyptio; quo si quis innixus fuerit, intrans volam ejus pertorabit eam: ita *est* Parhho rex Ægypti omnibus fiduciam habentibus in ipso.

7 Quòd si dixeris ad me, in Jehova Deo nostro fiduciam habemus: an non is *est* cujus abstulit Chizkija excelsa & altaria, edicens Jehudæ & Jeruschalaimis, coram altari hoc incurvate vos?

8 Sed nunc misceto quæso bellum cum Domino meo Rege Assyriæ: & dabo tibi bis mille equos, si poteris suppeditare qui equitent eos pro te.

9 Quomodo ergo averteres faciem ducis unius e servis domini mei, minimis? sed fiduciam tuam habes in Ægyptio, propter currus & propter equites.

10 At nunc an absque Jehova ascendi contra regionem hanc ad perdendum eam? Jehova edixit mihi, ascende in regionem istam, & perde eam.

11 Dixit verò Eljakim, Schebnaque, & Joach ad Rab-schaken, alloquere quæso servos tuos Syrè; intelligimus enim: neque alloquitor nos Judaicè, audiente hoc populo qui est super murum.

12 Sed dixit Rabschake, an ad dominum tuum, aut ad te misit me Dominus meus; ut loquerer verba hæc? nònne ad homines istos qui desident super murum, ut comedant excrementa sua, & bibant lotium suum vobiscum?

13 Itaque subsistens Rab-schake exclamavit voce magna Judaicè, & dixit; audite verba Regis maximi, Regis Assyriæ.

14 Ita ait Rex: ne vos decipiat Chizkija: non enim poterit eripere vos.

15 Neque adducat vos Chizkija ut fiduciam habeatis in Jehova, dicendo; certò eripiet nos Jehova: non tradetur civitas hæc in manum Regis Assyriæ.

16 Ne auscultetis Chizkijæ: nam sic ait Rex Assyriæ, transigite mecum munere; & prodite ad me; sic comedite quisque *fructum* vitis suæ, & quisque *fructum* ficus suæ, ac bibite quisque aquas cisternæ suæ:

17 Usque dum veniens assumam vos *deducendos* in terram similem terræ vestræ; terram frumenti & musti *feracem*, terram *abundantem* pane & vineis:

18 Ne fortè seducat vos Chizkija dicendo; Jehova eripiet nos: an eripuerunt dii gentium quisque terram suam e manu Regis Assyriæ?

19 Ubi *sunt* dii Chamathæ, & Arpadis? ubi dii Tzepharvajimorū? quin etiam eripuerunt-ne Schomronem e manu mea?

20 Qui sunt inter omnes deos regionum istarum, qui eripuerint regionem suam e manu mea: ut eripiat Jehova Jeruschalaima e manu mea?

21 Obticuerunt autem, neque responderunt ei quicquam: præceptum enim regis fuerat edicentis; ne respondeatis.

22 Venit itaque Eljakim filius Chilkijæ qui præerat domui, Schebnaque Scriba, & Joach filius Asaphi a memoria, ad Chizkijam laceris vestibus: & indicaverunt ei verba Rabschakis.

5 *Dixero*] concessio ironica, quasi dicat, ut dem te virum esse valentem consilio & fortitudine; certum est tamen te unum nihil præstare côtra regem tam potentem posse. Hinc conficitur altera pars, cui ergo confidis? an AEgyptio? an Deo? &c.

Caput XXXVII.

Eodem est argumento cum 2. Reg. 19.

1 Fuit autem cùm audiret Rex Chizkija, ut laceraret vestimenta sua; & tegens se cilicio ingrederetur domum Jehovæ:

2 Et mitteret Eljakimum qui præerat domui, & Schebnam scribam, ac seniores sacerdotum, tectos ciliciis; ad Jeschahhjam filium Amotzi prophetam.

3 Qui dixerunt ad eum, sic ait Chizkija, dies angustiæ, & increpationis, irritationisq; est dies hic; cùm venerint filii usque ad os matricis, & vis non adsit ad partum.

4 Utinam audiat Jehova Deus tuus verba Rabschakis, quem misit Rex Assyriæ dominus ejus ad afficiendum probro Deum viventem, & arguat hujusmodi verba quæ audierit Jehova Deus tuus: itaque effer precationem pro hoc residuo quod præsens est.

5 Cùm itaque venissent servi Regis Chizkijæ ad Jeschahhjam,

6 Dixit ad eos Jeschahhja, sic dicitote ad dominum vestrum: sic ait Jehova, ne timeto propter verba ista quæ audivisti, quibus blasphemarunt pueri Regis Assyriæ me.

7 Ecce ego indam ei spiritum, ut audito rumore revertatur in terram suam: tandem dejiciam eum gladio in terra ejus.

8 Itaque reversus Rabschake invenit regem Assyriæ oppugnantem Libnam: audiverat enim eum profectum esse Lacischo.

9 Audiens autem de Tirhhaka Rege Cuschi, dicentes, procedit ut pugnet contra te: audiens, inquam, misit nuntios ad Chizkijam, edicendo:

10 Sic alloquimini Chizkijam regem Jehudæ, dicendo, ne decipiat te Deus tuus, in quo tu fiduciam habes, dicendo; non tradentur Jeruschalaima in manum Regis Assyriæ.

11 Ecce tu audivisti quid fecerint reges Assyriæ omnibus aliis regionibus, internecioni devovendo incolas earum: & tu eripereris?

12 An eripuerunt eas dii gentium, quas perdiderunt majores mei? Gozanem, & Haranem? & Retzephum, & Hhedenitas qui sunt Telassari?

13 Ubi est Rex Chamathæ, & Rex Arpadi? & Rex civitatis illius Tzepharvajimorum, Henahhi, & Hhivæ?

14 Cumque accepisset Chizkija literas e manu nuntiorum, & legisset illud; ascendens in domum Jehovæ, explicavit illud Chizkija coram Jehova.

15 Et precatus est Chizkija Jehovam, dicendo:

16 Jehova exercituum, Deus Jisraelis, insidens Cerubinis, tu es Deus ille solus, omnibus

regnis

regnis terræ; tu fecisti cœlum & terram.
17 Inclina, Jehova, aurem tuam & audi, aperi, Jehova, oculos tuos & vide; audi, inquam, omnia verba Sancheribi, qui misit ad probro afficiendum Deum viventem.
18 Verum est, Jehova: vastaverunt reges Assyriæ omnes [a] gentes illas, & regionem illarum:
19 Et tradiderunt deos illarum igni; quia dii non erant, sed opus manuum hominis, lignum aut lapis, ideo perdiderunt eos.
20 Nunc itaque Jehova Deus noster, serva nos e manu illius; ut cognoscant omnia regna terræ, te Jehovam solum esse.
21 Tum misit Jeschahhja filius Amotzi ad Chizkijam, qui diceret: sic ait Jehova Deus Jisraëlis, quòd precatus es me contra Sancheribum Regem Assyriæ:
22 Hoc est verbum quo edicit Jehova *respondere* ei: contemnit te, subsannat te virgo filia Tzijonis, post te caput movet filia Jeruschalaimorum.
23 Quem probro affecisti ac blasphemasti? & contra quem extulisti vocem? utique attollis *in* sublime oculos tuos contra sanctum Jisraëlis.
24 Per servos tuos probro affecisti Dominum, cùm diceres, multitudine curruum meorum ego ascendi summitatem montium, latera Libani: & succidam proceras cedros ejus, lectissimas abietes ejus; ingrediar etiam [b] celsissimam extremitatem ejus, sylvas, arva ejus.
25 Ego effodio ut bibam aquas; nam exsicco planta pedum meorum omnes rivos locorum obsessorum.
26 An non audivisti inde a longinquo tempore, me id facere? & a diebus priscis formare illud? nunc adduco illud, ut sit ad deturbandum in acervos vastos civitates munitas.
27 Ideo habitatores earum contracti manu, territi sunt & erubuerunt; fuerunt *ut* herba agri, ut holeracea herba tenera, *ut* fœnum tectorum, & ager tactus uredine antequam in culmum assurgat.
28 Utique sessionem tuam, & profectionem tuam, & incessum tuum novi; etiam furorem tuum contra me.
29 Quoniam tu furis contra me, & tumultuatio tua ascendit ad aures meas; ideo ponam hamum meum in naso tuo, & frænum meum inter labia tua, ac perducam te viâ illâ per quam venisti.
30 Illud autem esto tibi hujus *rei* signum, comedere vos anno uno sponte natum, & anno altero sponte renatum: anno demum tertio serite & metite, ac plantate vineas, & comedite fructum earum:
31 Nam residuum domus Jehudæ, quod relictum fuerit, rursus radicabitur infernè; & proferet fructum supernè?
32 Cùm Jeruschalaimis prodibit reliquum, & residuum e monte Tzijonis: zelus Jehovæ exercituum facturus est istud.
33 Propterea sic ait Jehova de Rege Assyriæ, non est ingressurus in civitatem hanc, neque jaculaturus huc sagittam, neque oppositurus ei scutum, neque diffundet contra eam missilia catapultaria.
34 Viâ quâ venerit, eâdem revertetur: in civitatem verò hanc non ingredietur, dictum Jehovæ.
35 Nam protegam civitatem hanc ad servandum eam, propter me & propter Davidem servum meum.
36 Itaque prodiens angelus Jehovæ percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinque millia: cumque surrexissent manè, ecce omnia illa erant cadavera mortuorum.
37 Quare profectus abivit, & reversus est Sancherib Rex Assyriæ; consedit que Nineves.
38 Ubi fuit, ipso se incurvante *in* æde Nisroci Dei sui, ut Adramelech, & Scharetzer filii ejus percuterent eum gladio, ipsi verò proriperent se in terram Ararati: & regnavit Esar-Chaddon filius ejus pro eo.

Caput XXXVIII.

Eodem est argumento cum principio 2. Reg. 20. Inseritur autem ode Chizkijæ, quâ ægritudinem & perturbationem animi sui in morbo, orationemq; ad Deum exponit; beneficium acceptum narrat; fidem in Deum profitetur; & gratias et immortales spondet.

1 [‖] Diebus illis ægrotavit Chizkija lethaliter: ad quem veniens Jeschahhja filius Amotzi Propheta dixit ad eum, sic ait Jehova; da præcepta familiæ tuæ, nam tu brevi moriturus es, ac non vives.
2 Quapropter advertens Chizkija faciem suam ad parietem, oravit Jehovam.
3 Et dixit; obsecro Jehova, recordare jam me continenter ambulasse coram te fideliter & animo integro, & quod bonum videtur in oculis tuis fecisse: flevitque Chizkija fletu magno.
4 Tum fuit sermo Jehovæ ad Jeschahhjam, dicendo:
5 Abi, & dicito ad Chizkijam; sic ait Jehova Deus Davidis patris tui; audivi precationem tuam, vidi lachrymas tuas, ecce ego addam diebus tuis quindecim annos:
6 Et e manu regis Assyriæ eripiam te, & civitatem hanc; protegamq; civitatem hanc.
7 Atque hoc tibi esto signum a Jehova, facturum esse Jehovam rem istam quam locutus est.
8 Ecce ego reducturus sum umbram graduum illorum, quæ descendit [a] gradibus Achazi, cum sole retrorsum decem gradibus: & reversus est sol decem gradibus, iisdem gradibus quibus descenderat.
9 [a] Scriptum Chizkijæ regis Jehudæ, cùm ægrotasset, & [a] revaluisset ex ægritudine sua.
10 [a] Ego dicebam, [b] rescissis diebus meis [a] aditurus sum portas sepulchri; privor [a] residuo annorum meorum.
11 Dicebam, [a] non sum visurus Jah Jah in terra viventium: non intuebor hominem amplius inter habitatores mundi.
12 [c] Habitatio mea transfertur, & transfor-

[a] Heb. *terras*, metonymicè.

[b] Heb. *celsitudinem extremitatis ejus*.

[‖] 2. Reg. 20.

8 *Gradibus Achazi*] id est, qui gradus descripti sunt in solario Achazi.

9 *Scriptum*] hæc inscriptio argumentum sequentis cantici exponit: primùm enim docet Chizkija quid secum Deus egerit, & ipse cū Deo quo tempore decumbebat, usque ad vers. 15. deinde sanitatem a Deo receptam narrat, fidemq; in ipsum & immortales gratias profitetur, ad finem usque cantici.

a Heb. *viveret*; ut Numer. 21. 8.

10 *Ego dicebam*]. prior hæc narrationis pars exponit totam expostulationē Chizkijæ cum animo suo, quia intempestivam esse mortem sentiebat apud se, & habendæ prolis desyderio ex promissione Dei tenebatur, quatuor versibus deinde postulatum a Deo, ver. 14.

b Heb. *in rescissione dierum meorum*. *Aditurus sum*] id est, si res ita se habet ut propheta denuntiavit, præproperè me oportet mori: periphrasis mortis.

Residuo annor.] id est, annis qui mihi supererant agendi ex naturæ lege.

11 *Non sum visurus*] q. d. ergo tum a fructu præsentiæ Dei viventium subtrahar; aspectabilis in populo suo, tum a communione Ecclesiæ quæ duo efficiunt ut mihi vita jucunda sit. c Heb. *habitare meum*. 12 *Habitatio mea*] id est, vita mihi adimitur; quod duplice comparatione figuratur, hoc versu, tugurii & telæ.

tatur a me, tanquam tentorium pastorale; [f]ad excidium perduxi, ut textor *stamen*, vitam meam; [*]a peniculis resecturus est me; [*]a die usque ad noctem [d]peremptusus es me.

13 Proponebam, [*]dum mane erat, tanquam leonem, ita fracturum esse *Deum* omnia ossa mea; a die usque ad noctem te peremptu-rum esse me.

14 [*]Ut grus *aut* hirundo, ita pipiebam: gemebam ut columba, *dicens*: attolluntur oculi mei in sublime, ô Domine, [*]oppressio *sit* mihi, pertexe me.

15 [*]Quod eloquebar, [*]statim prædixit mihi, idemque fecit: [*]progredior omnibus annis vitæ meæ ultra amaritudinem animæ meæ.

16 [*]Domine, per [*]hæc [e]vivitur: etiam his [*]singulis inest vita spiritus mei, his facis ut revalescam, & vivum [f]conservas me.

17 Ecce [*]ad pacem *advenit* amara mihi amaritudo; sed tu propensus amore *eduxisti* animam meam a foveæ [g]exedente, quia [*]abjecisti post tergum tuum omnia peccata mea.

18 [*]Non enim [||]sepulchrum celebrat te, *aut* mors laudat te: non habent expectationem in fide tua [*]qui descendunt in [h]sepulchrum.

19 Vivens, vivens, ipse celebrabit te ut ego hodie: pater filiis notam faciet fidem tuam.

20 [*]Jehova *præsto est* ad servandum me; ideo odas lyricas meas pulsabimus omnibus diebus vitæ nostræ in domo Jehovæ.

21 Edixerat enim Jeschahhja: [i]sumatur palatha ficuum, & appingatur ulceri, & revalescet.

22 ||Et dixerat Chizkija; quod est signum, me ascensurum esse in domum Jehovæ?

Ad excidium] id est, quemadmodum textor eousque perducit telam, donec sit tempus staminis præcidendi, quod involutum est jugo; sic ego pertexui vitam meam.

A peniculis] sic pergit Chizkija in textoris similitudine: cùm pertexuerim, inquit, vitam meam, jam advenit tempus quo Deus a penicul's sive peniculamento suo dissecturus est telam vitæ meæ, id est, finem illius effecturus: sunt enim peniculi sive peniculamenta telæ extrema stamina quæ textor circumvolvit jugo, nec potest cum reliqua tela propter brevitatem staminis reliqui percurrere, ac propterea ab ea solet resecare. Hhebræum autem vocabulum ita accipimus adducti simili loco Canticorum 6, 15. ubi accipitur pro vitta sive loro cincinnos capitis discriminante, ad quam rationem peniculi telæ a textoribus componi solent.

A die usque] id est, hoc ipso die, antequam nox advenerit: ut versu sequente: apostrophe ad Deum.

d Heb. *absolutu-rus.*

13 *Dum mane*] id est, ipso die, quemadmodum interpretantur sequentia. 14 *Ut grus*] hic versus constitutionẽ animi postulantis exponit similitudinibus, & postulati summam: nimirum ita corpore & animo infirmatum fuisse Chizkijam, ut vix posset proloqui, ac proinde supplicasse paucis. *Oppressio sit*] id est, hic morbus me conficit, & intempestivè opprimit, antequam decurrerim stadium vitæ meæ; & ita intricat quodammodo, ut tela vitæ meæ (quæ adhuc superest pertexenda) nequeat perfici: quamobrem tu ipse pertexe me, id est, effice ut justum vitæ spacium percurram, fretus potentiâ tua. Hæc ita accipienda esse ostendit series allegoriæ. Verbum autem Hhebræum quod alii interpretantur fidejubere, alii dirigere, alii recreare, nos pertexendi significatione accipimus, a conjugato nomine subtegmen sive tramam significante, Levit 13, 50. & sequent. 15 *Quod eloquebar*] altera pars narrationis, continens professionem beneficii a Deo accepti, tribus versibus, & gratiarum actionem ad gloriam Dei, tribus reliquis.

Statim] Jeschahhjam nondum egressum ex atrio mediano præmittens ad me, 2. Reg. 20. 4. *Progredior*] id est, nunc supervivo illi amaritudini. 16 *Domine*] apostrophe ad Deum, qua Chizkija thesin sive propositionem universalem de virtute verbi operumque Dei (ex quibus vita constat omnibus hominibus) accommodat suæ hypothesi. *Hæc*] quæ dicis & facis. e Heb. *vivuntque per ista.* *Singulis istis*] id est, non aliunde vivo quàm ex verbo procedente ab ore tuo, Deut. 8. 3. f Heb. *conservando.* 17 *Ad pacem*] id est, postquam mihi & toti regno meo pacem tribueras ab Assyrio & omnibus inimicis meis, statim in morbum gravissimum incidi. g Heb. *consumptionis.* *Abjecisti post tergum*] id est, texisti & condonasti ea quorum nomine affligebar: humanitus dictum. 18 *Non enim*] ætiologia restitutionis vitæ & remissionis peccatorum, nimirum gloria Dei: ut Psal. 6. 6. *Qui descendunt*] id est, corpora sepulta. h Heb. *cisternam.* 20 *Jehova*] conclusio a professione fidei & laudationis Dei. i Heb. *sumant, & appingant: ut suprà ver. 16.* || 2. Reg. 20. 7.

CAPUT XXXIX.

Eodem est argumento cum fine 2. Reg. 20.

1 TEMPORE illo misit Merodac Baladan filius Baladanis rex Babyloniæ literas cum munere ad Chizkijam; audiverat enim ægrotasse, & confirmatum esse.

2 Quibuscum lætatus Chizkija, ostendit eis totum gazophylacium suum, argentum, & aurum, & aromata, atque oleum præstantissimum, totamq; domum vasorum suorum, denique quicquid inveniebatur in thesauris suis: non fuit quidquam quod non ostentaret eis Chizkija, in domo sua, & in tota ditione sua.

3 Quapropter ingressus Jeschahhja Propheta ad regem Chizkijam; dixit ad eum, quid dixerunt homines illi? & unde venerunt ad te? cui dixit Chizkija, e terra longinqua venerunt ad me, Babylone.

4 Iterum dicenti; quid viderunt domi tuæ? dixit Chizkija, quicquid est domi meæ viderunt, non fuit quicquam quod non ostenderim eis in thesauris meis.

5 Tum dixit Jeschahhja ad Chizkijam, audi verbum Jehovæ exercituum:

6 Ecce, dies venturi sunt, quibus deportabitur quicquid est domi tuæ, & quod recondiderunt majores tui usque in diem hunc, in Babyloniam: non relinquetur quidquam, ait Jehova.

7 De filiis etiam tuis qui prodibunt ex te, quos geniturus es, assument; ut sint aulici in palatio regis Babyloniæ.

8 Dixit verò Chizkija ad Jeschahhjam, bonum est verbum Jehovæ quod locutus es; præterea dixit, quandoquidem futura est pax & stabilitas diebus meis, *bonum est.*

CAPUT XL.

Deus promulgans consolationes Evangelij prædicit duo testimonia illius; unum Joannis Baptistæ, alterum Apostolorum & servorum Christi resipiscentiam & fidem in Christum prædicantiũ: & quia labefactata eo tempore videbatur Ecclesia, infirmos animos confirmat, tum a potentia Dei homines & Deos omnes superante, tum a singularibus in Abrahamum & Ecclesiam totam beneficiis: itaque promissiones amplissimas renovans, idololatras & idola omni facultate nuda esse docet, eam sibi arrogat, & in Christo promittit explicatum iri.

1 [*]CONSOLAMINI, consolamini populum meum, dicit Deus vester;

2 Loquimini [a]quæ sunt cordi Jeruschalaimis, & prædicate eis, completum esse tempus præfinitum eorum, exsolutam esse iniquitatem eorum; ea accepisse e manu Jehovæ [b][*]duplum pro omnibus peccatis suis.

1 *Consolamini*] horum capitum quæ conjungimus unicam concionem esse ipsa argumentationum series ostendit manifestissimè. Sunt autem hujus concionis quatuor præcipuæ partes: prima est propositio beneficii evangelici, usque ad ver. 12. secunda est confirmatio promissionum Evangelicarum luculentissima, usque ad ver. 19. sequentis capitis: cui adhæret repetitio & exornatio earundem promissionum inde ad ver. 21. tertia est confutatio idololatrarum & eorum omnium qui non acquiescunt in Deo, ver. 21. & quatuor sequentibus: postrema est conclusio de integro asserens promissiones Dei, a ver. 26. ad finem usque. Propositionis verò pars est prolepticа, universe evangelii beneficia prænuntians, duobus primis versibus; pars verò distinctè prædicationem evangelii accommodat primum Joanni Baptistæ præcursori Christi, ver. 3. & duobus sequentibus; deinde Apostolis omnibus & ministris Evangelii, a ver. 6. ad 12. quæ omnia cùm ad consolationẽ Ecclesiæ olim labefactatæ & jacentis pertinuerint, & mirificentissimè a Deo uno impetu præter expectationem omnium fuerint præstita; propterea Deus vehementiam & celeritatem facti ex abrupto indicat per repetitionem: cujus repetitionis in scriptura usum vide Gen. 41. 32. a Heb. *ad cor Jeruschalaimorum: ut Genes. 34. 3.* b Heb. *duplicia.* 2 *Duplum*] id est, plus satis pœnas luisse ad Dei judicium, ut infra 61. 7. & Jirm. 16. 18. Deum non amplius meritas ab illa pœnas reposcere, atque ita contentum esse iis quas Christus vas & sponsor Ecclesiæ pertulit, quasi Ecclesia ipsa luisset pœnarum duplum, remissionis peccatorum, & reconciliationis cum Deo nomine: atque hæc duo sunt officia promissionum Evangelii, remissio peccatorum, & reconciliatio in Christo quæ sequentibus versibus circumscribuntur prædicatione Joannis Baptistæ, & sequentium servorum Dei.

3 [*]Voce

3 ᵃVoce clamantis, ᵇin deserto parate viam Jehovæ; adæquate in solitudine aggerem Deo nostro,

4 ᵃOmnis vallis attolletur, & omnis mons collisque deprimentur; & ᶜ abibit quod curvum est in planum, & salebrosa in convallem.

5 Ut reveletur gloria Jehovæ, & videant omnis caro pariter os Jehovæ locutum esse.

6 ᵃVox dicens, prædica, etiam dicit quid prædicaturus sim, omnem carnem esse gramen, etiam omnem ᵃbenignitatem ejus similem esse flori agri.

7 Exarescit gramen, decidit flos, cùm spiritus Jehovæ perflat ipsum; utique gramen est populus.

8 Exarescit gramen, decidit flos; ᵃat verbum Dei nostri permanet in seculum.

9 ᵃMontem altum ᵈ conscende, ô quæ evangelizas Tzijoni, attolle ᵉ potenter vocē tuā quę evangelizas Jeruschalaimis: attolle, ne timeto, dic civitatibus Jehudæ: ecce ᵃDeus vester.

10 ᵃEcce dominus Jehova contra robustum venturus est, & brachium ejus dominaturum est in illum: ecce ᵃmerces illius apud ipsum est, & opus illius coram ipso.

11 Velut pastor gregem suum pascet, in brachium suum congregabit agnellos, & in sinu suo portabit, fœtas ducet commodè.

12 ᵃQuis mensus est ᵃpugillo suo aquas, & cœlos spithama expendit, aut complexus est trientali pulverem terræ: & ponderavit staterā montes, & colles lancibus?

13 Quis expendit spiritum Jehovæ? ut vir a consiliis ei docuit eum?

14 Cum quo communicavit consilium ut instrueret se, doceretque se iter judicii: doceret, inquam, se scientiam, & viam ᶠsummæ prudentiæ notam faceret sibi?

15 En, gentes tanquam gutta e situla, & tanquam ᵃflos pulvisculi in lancibus reputantur: en, insulas ut rem minutissimam ᵃdispositurus esset.

16 Etiam Libanus ᵃnon sufficeret ad comburendum, & animalia ejus non sufficerent holocausto.

17 Omnes gentes velut nihil sunt coram eo, minus nihilo & inanitate reputantur ei.

18 ᵃCui ergo assimilabitis Deum fortem, & quam similitudinem comparabitis ei?

19 Sculptile ᵃtegit artifex, & aurifex auro obducit illud: & ᵃcatenas argenteas conflat.

20 ᵍ ᵃQui ita indigus est ut non habeat quod offerat, lignum non putrescens eligit: artificem peritum quærit sibi ad parandū sculptile, *quod* non dimoveatur.

21 ᵃAn non cognoscitis? an non auditis? an non indicatur a principio vobis? an non intelligitis *inde* a fundamentis terræ,

22 ᵃEum qui insidet ambitui terræ, cui habitatores ejus sunt velut locustæ: qui extendit velut conopæum cœlos, & distendit eos sicut tentorium ad habitationem,

23 Qui disponit dominatores in nihilum, judices terræ sicut rem inanem efficit?

24 ᵃNeque plantantur, neque seruntur, neq; radicatur in terra succisus truncus eorum: quia vel insufflante eo in illos exsiccantur: ac turbo quasi stipulam tollit eos.

25 ᵃCui ergo assimilaretis me; aut æqualis essem? ait sanctus.

26 ᵃAttollite in sublime oculos vestros, & videte quis creaverit ista, producens numero suo exercitum ipsorum: omnibus istis ᵃindiderit nomen præ amplitudine virium, prout fortis est robore, *adeò ut* quidquam ᵃnon desit.

27 ᵃQuare diceres Jahhakob & loquereris Jisraël: ᵃabscondita est via mea a Jehova, & a Deo meo causa mea præterit?

28 An non novisti? nónne audivisti Deum æternum Jehovam, creatorem extremitatum terræ ᵃnon defetisci, neque defatigari? nulla *est* pervestigatio prudentiæ ejus.

29 Dat defesso virtutem, & defecto viribus robur copiosè suppeditat.

30 ᵃDefetiscuntur quidem pueri & defatigan-

3 *Vox cla.*] hæc verba autore Christo & evangelistis omnibus de Joan. Bap. accipienda sunt, cujus exponitur primùm prædicationis summa, hoc versu; deinde effecta, versu sequente; ac postremò finis summus, ver 5. nam quod aliis placet ad reversionem ex deportatione pertinere, minimè probatur nobis; tum propter autoritatem eorum quos modò diximus, tum etiam propter verborum proprietatem, quæ non nisi coactè ad reditum populi possunt accommodari, cùm potiùs respiciant adventantem Deum.

In deserto] hoc ita distinguendum esse ostendit Hhebræa distinctio, & comparatio sequentis membri: neque dubitamus quin eadem distinctio servanda fuerit in Novo Testamento: sunt autem hæc allegoricè dicta de fide in adventantem Christum, & de resipiscentia.

4 *Omnis vall.*] id est, ex omni hominū genere multos convertet ad Dominum Deum ipsorum, &c. ut paret Domino populum instructum; qui cum agro aut itinere comparari solet: vide Lucæ 1. 16. & 17. & 76. & 3. 3. & seq. c Heb. *erit*.

15 *Flos pul.*] id est, minutissimum illud quod lancibus hærere solet præ tenuitate sua, adeò leve est natura sua.

Dispositurus] nimirum si placeret, tanta est majestas ipsius: quod duo sequentes versus amplificant.

16 *Non sufficeret*] videlicet si litandum esset ipsi pro amplitudine majestatis ipsius.

18 *Cui ergo*] præcedenti confirmationis loco, ut diximus in ver. 12. subjiciuntur documenta duo, prout legitima concionis forma postulat: prius documentum pertinet ad idololatras; positum partim in reprehensione studii quo Deum idolis suis conantur effingere frustra, tribus versibus; partim in redargutione inscientiæ ipsorum, quinque versibus; partim in hortatione ad veram cognitionem Dei, ver. 26. posterius verò documentum ad Ecclesiam pertinet; in quo partim reprehēditur diffidentiæ sua, ver. 27. partim ad certam fiduciam revocatur, ad finem usque capitis.

19 *Tegit*] pingendo suis coloribus, vestiendo, &c. ut materia incerta sit, & superstitione magis afficiat animos.

Catenas] quibus vinctum idolum stare possit.

g Heb. *indigus oblationis: constructâ formâ, ut in libris nostris manu scriptis legitur.*

20 *Qui ita*] amplificatio vanissimi illius studii ab exemplo egentium, qui cùm non habent quod offerant, quo tegant, aut ornent idola sua, lignum firmius a carie eligunt: atque hoc pacto evincuntur omnes vanitatis quæ in idolis est; cùm hic superiorum (utcunque compta & culta fuerint) infirmitatem videat; illi verò qui ditiores sunt damnent tenuitatem hujus, & suorum idolorum inanitatem pigmentis suis testatam faciant. 21 *An non*] redargutio elegantissima, ut diximus in ver. 18. 22 *Eum qui*] id est, Deum periphrasticōs: sed propterea circumlocutio adhibetur, & hanc congeriem operum mirabilium Dei necesse fuit exponere, ut plana essent hujus redargutionis argumenta tum ab ordinaria administratione, hoc ver. tum a singulari quæ præter naturæ ordinem evenit, duobus sequentibus. 24 *Neque plant.*] ἐργασία allegorica a plantatum & seminum similitudine, exponens id quod modò Propheta dixerat, Deum disponere in nihilum, & sicut inanitatem efficere dominatores. 25 *Cui ergo*] conclusio redargutionis, ut suprà ver. 18. 26 *Attollite*] hortatio didascalica, ut diximus in ver. 18. de agnoscendo Deo tum ex creatione hujus universitatis, tum ex imperio summo. *Indiderit*] id est, nominatim imperet: ut Psal. 147. 4. *Non desit*] quin sistat se coram vocante, & ipsi pareat. 27 *Quare*] alter documentorum locus spectans Ecclesiam, ut ver. 18. ostendimus. *Abscondita*] i. Deus nullam ampliùs habet rationem mei, nec porrò curat me: sic anticipat propheta infidas populi querimonias, in quas plerique delapsi sunt ante adventum Christi propter diuturnas & graves calamitates suas; quarum nomine dixerat suprà, consolamini, &c. 28 *Non desi.*] id est, quemadmodum non desinit gubernare extremitates terræ, ita non desinere ipsum, aut cessare a curatione Ecclesiæ suæ. 30 *Defetisc.*] ἐργασία superioris dicti per antithesin luculentissimā. ruunt quidem, inquit Propheta, quicunque aut imprudentia tanquam pueri non respiciunt ad Deum, aut præfidentia tanquam juvenes feroces ipsum negligunt: sed bene est illis qui expectant Deum.

6 *Vox dicens*] altera pars prædicationis, ut dictum est in ver. 1. qua exponuntur primùm vocatio apostolorum ministrorumque Dei ab ipso; secundò donum quod nunquam a vocatione divellit Deus; tertiò summa prædicationis, ut de Joanne Baptista dictum est. Continet autem prædicatio Evangelica primùm doctrinam pœnitentiæ, qua homo totus prosternitur ut salutem extra se quærat, tribus versibus; deinde doctrinam fidei in Christum & promissiones ejus, tribus versibus alteris. *Benignitatem*] id est, quicquid benignissimè in eam contulit Deus ad naturæ ornamentum & bonum. Nam hæc verba hominem animalem spectant, prout in ipso est, ac non regenitum spiritu sanctificationis in Christo. 8 *At verbum*] quasi dicat, hoc unum semen incorruptum est & immortale, quod potest servare animas hominum, ut dicitur 1. Pet. 1. 23. & Jac. 1. 21. sic comparatur transitus ad seq. locum de fide in Christum & in verbum ejus. 9 *Montem al.*] adhortatio ad Ecclesiam, ut palam, intrepidè, & cum libertate summa promulget adventum Christi, doctrinamque fidei. d Heb. *ascende tibi: vide Gen. 12. 33.* e Heb. *in potentia.* *Deus vest.*] Christus adveniens, qui postea dicitur Dominus Jehova. 10 *Ecce*] promissionum in adventu Christi, quas pii amplectuntur fide, partes exponuntur duæ: una, potentissima operatio in adversarios, hoc versu; altera, lenissimus piorum ductus, cura, & administratio, ver. seq. *Merces*] id est, proculdubiò rependet peccata ejus, quæ omnia sunt exposita in oculis ejus. 12 *Quis men.*] confirmatio promissionum proximè præcedentium, ut dictum est in ver. 1. petitur a duobus locis, nimirum a comparatione rerū creatarum cum ipso creatore, quarum natura, vis, opus, efficacitas, &c. demonstrantur nihil ad Deum accedere, usque ad ver. 18. unde eruuntur certi doctrinæ loci, usque ad finem capitis: deinde ab enarratione operum singularium Dei in Abrahamum & Ecclesiam totam, capite seq. usque ad ver. 10. ex qua enarratione nascitur repetitio earundem promissionum & amplificatio usque ad ver. 21. Sunt autem comparationis argumenta tria: primum est, ab omnipotentia Dei in creatione & sustentatione rerum omnium demonstrata, hoc versu; secundum ab omnimoda sapientia, duobus sequent. tertium a majestate infinita, ver. 15. 16. & 17. *Pugillo*] hac voce & seq aliis exponit Propheta quam sit facile Deo res omnes creatas sustentare & regere, ut quæcunq; promisit nullo negotio & rebus omnibus sibi ministrantibus exequatur, quasi dicat, quemadmodum res minimas his exiguis modis & instrumentis homines capiunt, tractant, & appendunt; ita Deo tam facile, adeoque facilius est hanc universitatem rerum & singulas ejus partes minimo negotio regere arbitratu suo.

f Heb. *prudentiarum.*

tur,

tur, & juvenes [h] prorsus impingunt:

31 At expectans Jehovam mutant vires, ascendunt [i] pennis velut aquilæ: currunt, neque defatigantur; pergunt, nec deficiscuntur.

Caput XLI.

1 Silentes accedite me insulæ, & nationes mutent vires: accedant, tunc loquentur, pariter ad judicium appropinquabimus.

2 Quem excitaverat ab oriente *Deus*, [b] justè vocans eum [c] ad vestigia sua: exposuit [d] ei gentes, & fecit ut in Reges dominaretur, reddidit similes pulveri gladio ejus, similes stipulæ impulsæ arcui ejus.

3 Persecutus illos pervasit [e] incolumis, itinere *quo* pedibus suis non venerat.

4 Quis operatus est & fecit *illud*? quis vocat generationes inde a principio? ego Jehova primum *quodque*, etiam ultima ego idem *operor, facio, & voco.*

5 Videntes insulæ timent, extrema terræ trepidant: appropinquant & conveniunt.

6 Quisque proximo suo auxiliantur, & fratri suo dicit confirmare.

7 Et confirmat faber lignarius aurifabrum, [f] malleator eum qui tundit incudem: dicit de ferrumine, bonum est, & firmat illud clavis *ut* non moveatur.

8 At tu, Jisraël serve mi, tu Jahhakob quem elegi: semen Abrahami, amici mei:

9 Tu quem prehendi ab extremitatibus terræ, & a selectis ejus evocavi te; dicens tibi, servus meus es, elegi te, neque sperno te:

10 Ne timeto, quia tecum sum; ne stupeto, quia ego sum Deus tuus: fortifico te, etiam auxilior tibi, etiam sustento te dextera [g] justa mea.

11 En, erubescent & ignominia perfundentur quicunque exardescunt contra te; erunt tanquam nihil, & peribunt [h] adversarii tui.

12 Quærens eos non invenies eos: [i] qui concertant tecum, erunt tanquam nihil, & tanquam nihilum homines [k] oppugnantes te.

13 Cùm ego Jehova Deus tuus, prehendam dexteram tuam; qui edico tibi, ne timeto, ego auxilier tibi.

14 Ne timeto, vermicule Jahhakobi, [l] Jisraëlitarum: ego auxilior tibi, dictum Jehovæ, & redemptoris tui sancti Jisraëlis.

15 Ecce dispositurus sum te in tribulam stylis recentibus [m] bipennem: triturabis montes, comminuesq;, & colles tanquam glumam dispones:

16 Ventilabis eos, & ventus auferet eos, ac turbo disperget eos: tu verò exultabis in Jehova, in sancto Jisraëlis gloriaberis.

17 Ipsos pauperes egentesq; ipsos, qui quærunt aquas & nullæ adsunt, quorũ lingua siti deficit; ego Jehova exauditurus sum, Deus Jisraëlis non derelicturus sum eos.

18 Aperiam in locis eminentibus flumina, & in medio convallium fontes; disponam desertum in stagnum aquarum, & terram solitariam in processus aquarum.

19 Ponam in deserto cedrum, lectissimam cedrum, myrtumque & arborem oleosam: ponam in solitudine abietem, tædam, arboresque opacas pariter:

20 Ut videant & cognoscant, & [n] adhibeant *se* ut intelligant pariter; manum Jehovæ facere istud, & sanctũ Jisraëlis creare ipsũ.

21 Producite causam vestram, ait Jehova; admovete firmamenta vestra, ait Rex Jahhakobi.

22 Proponant & indicent nobis ea quæ obventura sunt: priora quænam sunt indicate, ut apponamus [o] animum nostrum, & cognoscamus finem eorum, aut eventura pronuntiate nobis.

23 Indicate istorum signa inposterum, ut cognoscamus vos esse Deos; etiam benefacite aut malefacite, ut obstupescamus videntes pariter.

24 En vos minus quàm nihil estis, & opus vestrum minus nihilo; [p] abominabilis *qui* eligit vos.

25 Excitaturus sum ab Aquilone qui veniat, ab ortu solis qui invocet nomen meum; qui veniens proculcet antistites tanquam lutum, & tanquam figulus cœnum.

26 Quis indicavit inde a principio, ut cognosceremus, aut inde ab antiquitate, ut diceremus, justus est; neque ullus est qui indicet, neque ullus qui prænuntiet, neque ullus qui audiat sermones vestros.

h Heb. *impingendo impingunt.*

31 *Mutant*] videlicet in meliùs, id est, augescunt & confirmantur.

Ascendunt] id est, quàm celerrimè ex difficultatibus evolant; & quemadmodum aquilæ contento in cœlum volatu superant omnes alites, ita omnia transcendunt freti benignitate Dei: sic Ijobi 15.17. i Heb. *penna.*

a Heb. *silete ad me.*

1 *Silentes*] secundus confirmationis locus, ut diximus suprà in 40.12. a singularibus Dei beneficiis in Abrahamum & Ecclesiam totam, nunc demum a Propheta demonstratur, & præmunitur suo exordio. Primùm enim Deus exteros omnes populos contestatur, qui suo malo sæpius Dei fidem in Ecclesiam fuerant experti, hoc ver. deinde narrat sua beneficia in Abrahamum, usque ad ver. 4. itemque in Ecclesiam, ver. 4. & sequen. ita expolitis promissionum evangelicarum argumentis ad eas explicandas Propheta regreditur, ver. 10. & seq.

Mutent vi.] id est, se confirment quibuscunque modis poterunt, ut hæc inter nos contestatio.

2 *Quem excit.*] i. Abrahamũ, de cujus vocatione Gen. 12. 1. & Jehosch. 24. 3.

b Heb. *justitia.*

Justè vo.] id est, justissimè & efficacissimè regens pro vocatione sua, cujus lex habetur Gen. 17. 1. continenter ambula coram me, & esto integer.

c Heb. *ad pedem suum.*

d Heb. *coram te: ut Gen. 13. 9.* *Gentes*] de quibus Gen. 15. e Heb. *pace.* 3 *Itinere.*] videlicet Damascum usque & Chobam, Gen. 14. 15. 4 *Quis vo.*] i. quis non dico Abrahamo cantũm, sed omnibus in universum imperat: sic enim accipitur vocandi verbum, ut suprà 40. 26. *Ego Jeh.*] quasi dicat, totum est a me: nihil planè a principio ad finem usque geritur sine me. qui sensus ut planior fit, ellipticà verba ex hoc ipso versu expressimus. 5 *Videntes*] exornatio beneficentissimæ administrationis Dei in Ecclesiam per antithesin: qua docet propheta idololatras operibus Dei consternari, indurarique, nec ab idolis tamen juvari posse, tribus versibus; Ecclesiam verò operibus illius & sermone Dei confirmari, ver. 8. & 9.

Appropinquant] id est, magis ac magis alienati a Deo vero confugiunt frequentes ad idola sua, hoc ver. se obfirmant, sequent. ver. & studiosissimè in dies superstitiones novas excogitant, ut a terroribus quos Deus injicit liberentur ter…iculorum suorum operâ. f Heb. *lavans vel lævigans malleo.* 8 *At tu*] [illegible] antitheti, de quo diximus in ver. 5. transitum comparans ad sequentem narrationem promissionum Dei. 9 *Ab ext.*] id est, ab extrema usque Aegypto, ut narratur in lib. Exod. *A selectis*] id est, e potestate Regum potentissimorum qui tum in Aegypto fuerunt. 10 *Ne timeto*] hortatio ad fidem constantem a promissionibus Dei, quarum partes sunt duæ: prior est præsentiæ & virtutis Dei ad servandum populum, hoc ver. posterior, omnipotentiæ ad perdendos adversarios, duobus versibus: quæ duo proleptice posita deinde per [illegible] explicantur. g Heb. *justitia mea.* *Justa mea*] id est, quæ justitiæ tuæ vindex futura est, & ultrix illorum injustitiæ. h Heb. *homines contentionis tuæ.* i Heb. *homines concertationis tuæ.*

k Heb. *belli tui.*

13 *Cùm ego Jeh.*] [illegible] præcedentis hortationis & promissionum Dei: hortationis quidem, duob. ver. promissionum vero, sequent.

14 *Vermicule*] id est, qui in pulvere prostratus jaces afflictionum gravitate, ut Psalm. 22. 7.

l Heb. *homines Jisraëlis.*

15 *Ecce*] exornatio allegorica posterioris membri prolepseos, de excidio adversariorum Dei & Ecclesiæ, duobus ver. ut suprà ver. 11. & 12.

m Heb. *dominam stomatôn*, ut Psal. 149. 6

Bipennem] id stylorum pinnas utrinque habentem, ut quamcunque in partem vertaris adversarios teras.

Montes] id est hostes quamvis elatissimos & potentissimos perdes, utcunque vermiculus esse videaris.

16 *Tu verò*] transitio ad prius membrum prolepseos, de quo ver. 10 exponens singulatim Dei beneficentiam ergà Ecclesiam, usque ad ver. 21. elegantissimis allegoriis rerum omnium ad præsentis vitæ commoda pertinentium.

18 *Aperiam*] id est, irrigabo & fœcundabo terram sic. caneam, idque etiam permutato (si opus erit) naturæ ordine.

19 *Arboresque*] Hebræam vocem quæ nusquam alibi legitur sic interpretamur, propter etymon conjugatæ vocis, qua significatur lucus.

n Heb. *apponant* ut Judic. 19. 30.

21 *Producite*] tertia concionis pars, confutatio, primùm adversarios provocat sarcasmo, hoc versu; deinde tum ipsorum hominum, tum idolorum quibus confidunt vanitatem arguit, tribus ver, ac postremò majestatem Dei asserit, versu 25. 22 *Proponant*] primum vanitatis argumentum, quòd idola & idolorum cultores res futuras, ac ne mox quidem futuras, certo possunt prædicere. *Priora*] id est, quamprimum eventura. *Finem eorum*] id est, ultimum eventum ex prioribus illis consequentem. o Heb. *cor.* 23 *Indicate*] secundum argumentũ, quòd ne præsignificare quidem illi res venturas possunt. *Etiam benefacite*] tertium argumentum, quòd nihil planè boni malive queant efficere: ex quibus conficitur doctrina [illegible] tis veritas. p Heb. *abominationis vir.* 25 *Excitaturus sum*] [illegible] tentiæ Dei, qua prædicit & interminatur subversionem regni tenebrarum per Ecclesiam Christi, ex omnibus orbis terrarum partibus adunatam ad invocandum nomen ejus. *Ab aquilone*] & meridie; similiter ab ortu & occasu, est enim eclipsis contrariorum in hac loquendi forma, ut Gen. 18. 19. *Proculcet*] [illegible] cam verborum [illegible] hoc loco perspicuitatis ergô mutavimus. 26 *Quis indicavit*] conclusio totius sermonis, qua Deus summatim superiorum [illegible] his duob. ver. repetens sibi omnem gloriam assumit omnia in Christo [illegible] præsignificandi, & efficiendi arbitratu suo; deinde [illegible] omnibus idolis hominibusque adimit, duob. ult. Quis ergo [illegible] hominibus. *Justus est*] i. non injustè sed meritò sibi hanc gloriam [illegible]

27 Primarium

27 Primarium] alterum membrum antitheseos, quo demõstrat Deus se omnia ea præstare in exhibitione Christi quæ modò dicta sunt, quia idem est sapientia Dei,& potentia Dei ad salutem credentium: Non efficiuntur, inquit, neque prædicantur hæc ulla virtute aut scientia hominum; sed is demum unus effecturus & prædicaturus est cui donavero. Est autem ille Christus primarius sive caput Ecclesiæ, plenus gratiæ & veritatis, de cujus plenitudine perenni ac præsentissima hausturi sunt omnes, & in quo ecce istarum prophetiarum omnium invenitur complementum: hunc (inquit Deus) dabo Ecclesiæ potentem dictis & factis, ut efficiat res prophetiis prænuntiatas,& prophetias evangelicas committat suis ad ædificationem Ecclesiæ, evangelizaturus per ipsos,& futurus cum ipsis usque ad consummationem seculi. Hunc locum ut ita accipiamus cogunt distinctiones Hhebraicæ, ipsa argumentatio, & prophetiæ sequentis comparatio. 28 *Nam cùm*] ætiologia præcedentis promissionis de Christo, qua confirmat Deus se gratiosè propterea mittere filium in mundum, quòd nemo ex diis aut hominibus prophetare possit per se; nedum salutem sibi comparare, aut præstare alteri. q Heb. *verbum*.

27 Primarium Tzijoni, *in quo* ecce, ecce ista; & Jeruschalaimis evangelizantem dabo.

28 Nam cùm respicio, nullus est vir, etiam ex istis nullus est consultus; ut cùm interrogo eos, respondeant q quidquam.

29 En hi omnes sunt vanitas, nihil sunt opera eorum; ventus & inanitas fusilia eorum.

CAPUT XLII.

Deus personam, administrationem, vocationemq́ Christi præfigurat, & Ecclesiæ Catholicæ gratias: causas adventus Christi exponit, hostium profligationem & suorum liberationem; populum inobsequentem reprehendit, & ex acceptis plagis evincit injustitiæ: deinde ad expectationem salutis suæ propter se ipsum revocans, promissiones singulares facit fidelibus instaurationis in Christo: quas tandem confirmat autoritate sua & Christi Ecclesiæq́ testimonio.

1 EN servus meus, quem sustento, electus meus, quem benignè accipit anima mea: indam spiritum meum ipsi, judicium gentibus proferet.

2 Non vociferabitur, neque attollet *se*; neq; faciet ut audiatur foris vox sua.

3 Arundinem quassatam non franget, & a ellychnium ipsum fumigans nó extinguet: ad veritatem proferet judicium.

4 Non faciet ut fumiget, neque quassabit, donec disponat in terra judicium: & in doctrina ejus regiones expectationem habebunt.

5 Sic ait Deus ille fortis Jehova, creator cœlorum, & qui extendit eos, qui expandit terram & res prognatas ex ea; qui indit animam populo agenti in ea, & spiritum ambulantibus in ea:

6 Ego Jehova vocavi te b justè, ut confirmem manum tuam: & custodiens te tradam te in fœdus populi, in lucem gentium:

7 Ad aperiendum oculos cæcos; ad educendum claustro vinctum, e carcere sedentes in tenebris.

8 Ego sum Jehova, illud est nomen meum; & gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus.

9 Priora ecce evenerunt: & nova ego indico; cùm nondum exoriuntur, pronuntio vobis.

10 Cantate Jehovæ canticum novum, *canticum* laudis ejus ab extremo terræ; qui descenditis in mare, & in *flumina* d implentia illud, insulæ & habitatores earum:

11 Attollant *vocem* desertum & civitates ejus, villæ *quas* inhabitat Kedar: canant habitatores petræ, e vertice montiũ vociferentur:

12 e Tribuant Jehovæ gloriam, & laudem ejus in regionibus indicent.

13 Jehova velut robustus prodibit, ut vir f bellicosissimus evigilans zelo: clanget, etiam barriet, contra hostes suos potenter se geret,

14 *Dicens*: silui g jam olim, surdum egi, continui me: ut parturiens clamabo, desolabo, exhauriamque pariter:

15 Vastabo montes & colles, omnemque herbam eorum arefaciam; & disponam flumina in regiones, & stagna arefaciam:

16 Ut deducam cæcos per viam *quam* non noverant, semitis quas ignorabant agã eos; disponam tenebras coram eis in lucem, & obliqua in planitiem: hę sunt res *quas* faciam eis, neque derelinquam eos.

17 Avertentur retrorsum, suffundentur pudore qui confidunt sculptili; qui dicunt fusili, vos estis dii nostri.

18 O surdi, audite; & ô cæci, intuemini ad videndum.

19 Quis est cæcus nisi servus meus? & surdus sicut nuntius meus quem mitto? quis cæcus ut donatus pace, cæcus inquam, ut servus Jehovæ?

20 Videndo multa tamen non observas, aperiendo

1 *En servus meus*] Concionem hanc commodè præcedenti conjunctam esse ex eo apparet, quòd exponit præcedentis conclusionis argumentum de Christo capite Ecclesiæ & authore prophetiarũ omnium, ut proximè nominatus est versu 27. Continet autem hæc concio primùm propositionem officiorum Christi ex vocatione Dei patris erga Ecclesiam, & vicissim Ecclesiæ in ipsum, usque ad ver. 13. deinde narrationem prosopopœeticam operum quæ Deus effecturus est in Christo, usque ad ver. 18. tertio reprehensionem populi, usque ad ver. 26. postea consolationem a promissionibus miserentis Dei, inde ad ver. 34. postremò confirmationem, ad finem usque. Quamobrem ut hæc concionis forma & series argumentorum evidentior esset, partem illam quæ vulgò in caput sequens relata est a ver. 26. cum superioribus conjunximus. Sunt autem in propositione membra tria: primùm, quo exponitur gratiosa Christi administratio atque salutaris, versibus quatuor; secundum, quo exponitur vocatio a Deo ad illam administrationem, versibus quinque sequentibus; tertium, de mutuo Ecclesiæ officio erga ipsum, tribus reliquis. *Servus meus*] Christus, qui se exinanivit ipse forma servi accepta, similis hominibus factus, &c. Philip. 2.7. sic 1. Chro. 17.19. *Indam spiritum*] ut suprà 11.2. & Joan. 3.34. *Judicium gent.*] id est, spiritu instructus sine mensura Prophetam aget, sacerdotem, & regem: sed ea forma & efficacitate quæ deinceps explicatur. 2 *Non vociferabitur*] id est, spiritu lenitatis administrabit in humilitate & misericordia: ut Zecarjæ 9.9. 3 *Arundinem quass.*] id est, infirmis misericorditer consulet, nutantes in pietate confirmans, & præditos scintilla pietatis aliqua veluti moribunda fovens & excitans: quam in sententiam hic locus adducitur Matth. 12.17. allegoriæ. a Heb. *linum*, [Greek illegible] *ut infrà* 43.4. *Ad veritatem*] id est, non falsò odorabitur, cognoscet, atque judicabit ad aspectum oculorum suorum, vel auditum aurium; sed ex veritate administrabit omnia, ut suprà 11.3. 4 *Non faciet*] id est, nemini erit offensioni: nam quibus est offendiculo, eos non offendit ipse, sed ipsi offendunt vitiositate sua: ut suprà 8.15. *Regiones*] id est, gentes vocatæ ad Evangelium adventu Christi, ut suprà 2.2. & sequentibus. 5 *Sic ait Deus*] secundum membrum de vocatione Christi, ut ante dictum est: quam præmunit Deus argumentis a mirifica creatione, conservatione, & administratione rerum omnium, hoc versu.

b Heb. *in justitia*. 6 *Ut confirmem*] id est, tibi adsim in tota administratione tua, ut Joan. 5.19. & sequentibus. *In fœdus pop.*] id est, ut sis angelus fœderis, Maleaci 3.1. & electos omnes in uno corpore reconcilies Deo per crucem, peremptis inimicitiis per eam, veniensque evangelizes pacem omnibus, Ephes. 2.14. sic distinguuntur officia Christi, sacerdotium, atq; propheticũ quorum effecta per ὕστερον [illegible] sequente versu exponuntur. *Lucem gent.*] ut infrà 49.6. & Luc. 2.32. 7 *Ad aperiendum*] ut suprà 35.5. *Ad educendum*] ut sup. 9.2. & inf. 61.1. c Heb. *domo coërcitionis*: *ut* 1. *Regum* 22.27. *& infra ver.* 22. 8 *Ego sum Jehova*] confirmatio præcedentis instituti de Christo, primùm a natura vocantis & mandantis Dei, gloriamq; suam sibi soli asserentis in Christo, ut qui Deus est unicus cum Patre & Spiritu sancto, hoc versu; deinde a veritate antegressorum operum quæ denuntiaverat Deus; quo argumento se effecturum confirmat quicquid prænuntiavit, versu sequente. 9 *Priora*] id est, prophetata prius in nomine meo. *Pronuntio vobis*] ac proinde tam certò eventura sunt quàm evenerunt priora: oratio [Greek illegible]. 10 *Cantate*] hortatio Ecclesiæ ad mutuum officium gratiarum actionis & prædicationis Dei. *Canticum novum*] ut Psalm 33.3. d Heb. *plenitudinem ejus*. 11 *Kedar*] vide Psal. 120.5. *Habitatores petræ*] id est, etiam ferissimi homines, omniumq; maximè barbari, a pietate ac humanitate alieni, ad quos perventurum est beneficium Christi. e Heb. *ponant*. 13 *Jehova*] secunda pars, nimirum narratio prosopopœetica operum Dei in Christo (ut suprà diximus) tum erga suos, tum in adversarios: quæ duo proleptice hoc versu posita deinde ὕστερον πρότερον præpostero ordine explicantur. f Heb. *bellorum*. *Zelo*] id est, studio zelotypiæ, quo afficitur Deus propter Ecclesiam suam. *Barriet*] id est, horrenda voce inclamabit, ut olim fecisse Romanos milites narrat Vegetius cùm iniretur pręlium ad hostes consternandos. 14 *Silui*] humanitus dicta per gradationem: quibus ostendit Deus & patientiæ suæ magnitudinem, & judiciorum gravitatem fracta patientia; quæ judicia non tantùm homines, sed res ipsorum omnes dicuntur pervasura, ad testandam indignationem ejus & zelum erga Ecclesiam, sequente versu. g Heb. *a seculo*: *ut Gen.* 6.4. 15 *Vastabo*] id est, potius ordinem naturę evertam, & cœlum miscebo terræ, quàm Ecclesiam deseram. Sunt autem hæ omnes minæ promissionesque allegoricæ ex prophetiarum usu. 18 *O surdi*] tertia pars, nimirum reprehensio populi cæcutientis & obsurdescentis ad opera monitaq; Dei, ad quam transitus paratur exclamatione, hoc versu. Sunt autem in hac reprehensione primùm exprobratio cæcitatis, versu 19. & seq. deinde confirmatio a justissima administratione Dei, usque ad ver. 26. 19 *Servus meus*] nimirum populus Judæorum liberatus ex Aegypto & e manu hostium suorum, ut serviret Deo, ut suprà 41.8. *Nuntius meus*] id est, sicut Sacerdotes & Levitæ mei, instituti ut docerent Jisraëlem judicia & legem Dei, Deut. 33.10. & Maleac. 2.7. *Donatus pace*] id est, populus, quicum Deus fœdus æternæ pacis & omnis benedictionis inierat. 20 *Videndo*] hæ frequentes apostrophæ augent pathos.

periendo aures tamen non audit.

21 'Jehova delectabatur *ipse* propter justitiam suam; magnificabat doctrinâ, & 'reddebat magnificum.

22 At ipse est populus direptus & proculcatus: h 'illaqueant juvenes quotquot sunt, & in carceribus abduntur: sunt prædæ, nemine eripiente; conculcationi, nemine dicente, restitue.

23 'Quis inter vos auribus percipit hoc? attendit, ut auscultet in posterum?

24 Quis exponit proculcationi Jahhakobum, & Jisraëlem dissipientibus? nónne Jehova? hic est cui peccavimus; non enim acquieverunt ut in viis ejus ambularent, neque auscultaverunt legi ejus.

25 Quapropter 'effudit super illum æstu iram suam, & 'robur belli: sed etsi inflammat eum circumquaque, non animadvertit; & si incendit eum, tamen non reponit in i animo.

26 'Nunc verò sic ait Jehova creator tuus ô Jahhakob, & formator tuus ô Jisraël: ne timeto; nam vendicavi te; 'vocavi te nomine tuo; meus es.

27 Cùm transis per aquas, tibi adsum; & per flumina, ne inundent te; cùm ambulas per ignē; non ureris, & flamma non incendit te.

28 Nam ego Jehova Deus tuus sanctus Jisraëlis servator tuus sum: 'dedi in redemptionem tui Ægyptum, Æthiopiam & Sebam loco tui.

29 'Ex quo pretiosus visus es in oculis meis, honoratus fuisti, quia ego dilexi te: & subjeci homines tibi, & nationes k desyderio tuo.

30 Ne timeto; nam tibi adsum: ab oriente reducam semen tuum, & ab occidente congregabo te.

31 Edicam Aquiloni, redde; & meridiei, ne cohibeto: reduc filios meos e longinquo, & filias meas ab extremitate terrę;

32 Omnem qui vocatur de nomine meo, 'quem ad gloriam meam creavi; quem formavi, etiamque feci:

33 l Produc populum 'cæcum cui sunt oculi, & surdos quibus sunt aures.

34 'Omnes gentes congregentur pariter & colligantur nationes; quis in illis indicaret istud? 'vel priora pronuntient nobis: edant testes suos 'ut justificentur, aut audiant '& dicant verum est.

35 'Vos testes mei estis, dictum Jehovæ, & 'servus meus quem elegi, ut sciatis & credatis mihi, intelligatisque me ipsum esse: 'ante me non esse m formatum a Deo forti, & post me non futurum *quidquam*.

36 Ego, ego sum Jehova; & nullus est præter me servator.

37 Ego indico, & servo, & prænuntio, non autem ullus in vobis alienus *Deus*; & vos testes mei *estis*, dictum Jehovæ, me Deum fortem esse.

38 Etiam n antequam esset dies, ego ille sum; & nemo e manu mea eripit: cùm operor, 'quis avertat illam?

Caput XLIII.

Deus Babylonici regni excidium prædicit, & mirificam liberationem populi ad gloriam suam: peccata populo exprobrat, ut omni præsidentia spoliet ipsum, & sibi arroget liberationis laudem: ac postremò instaurationem Ecclesiæ catholicæ promittit in Christo.

1 'SIc ait Jehova vindex vester, sanctus Jisraëlis: 'propter vos missurus sum in Babyloniam, & dejecturus 'vectes omnes, Chaldæosque cum navibus a 'celeberrimis ipsorum.

2 'Ego Jehova sum sanctus vester, creator Jisraëlis Rex vester.

3 'Sic ait Jehova 'qui edit in mari viam, & in aquis validis semitam,

4 'Qui educit currus, & equos, copias & robur; pariter jacebunt, non resurgent, exspirabunt, ut b ellychnium extinguentur.

5 'Ne recordemini priorum, & antiqua ne consyderetis:

6 Ecce ego facturus sum rem novam, jam exorietur, an non nosceretis illam? 'etiam disponam in deserto viam, in solitudine flumina.

7 'Honorabit me bestia agri, dracones, & c ululæ; cùm posuero in deserto aquas, flumina in solitudine, ad præbendum potum populo meo, electo meo.

21 *Jehova*] confirmatio cæcitatis surditatisque Judæorum a præsentibus Dei, judicis justi, castigationibus; cujus peccati indignitas ab antegressa Dei benignitate amplificatur, hoc versu.

Reddebat] opere: nam triplex gradus dignitatis ponitur a Deo in populum collatæ, videlicet amoris, colloquii, & operis.

h Heb. *illaqueando*.

22 *Illaqueant*] id est, hostes, quibuscúnque per iram Dei exponuntur Judæi, etiam fortissimos illorum quosque captivos ducunt.

23 *Quis inter vos*] apostrophe ad populum pathetica. q. d. quis vestrûm tam gravia monita accipit, aut his verberibus resipiscit? cæci ergo, & surdi estis, ac sensus expertes.

25 *Effudit*] elegans significatio misericordiæ divinæ in ipsa judiciorum executione. Aestu quidem (Propheta inquit) afficitur Deus propter peccata nostra; sed tamen æstum illum suum ita moderatur, ut illius particula tantum nos aspergat, quæ ira dicitur: itaq; non consumit nos æstu, sed iræ demonstratione revocat: hostes verò contrà, ut infrà 66. 15.

Robur belli] id est, bella vehementissima; hypallage.

i Heb. *corde*.

26 *Nunc verò*] quarta pars concionis, nimirū cōsolatio a promissionibus Dei: quæ confirmantur a natura ejus, ab opere creationi, a vocatione populi, & a singularibus exemplis beneficentiæ Dei erga vocatum ascitumque populum: quæ omnia prolepticè hoc versu posita sequentibus exponuntur. *Vocavi te*] id est, illis vindiciis singulare dominium mihi in te comparavi (ut suprà 40. 26.) ac proinde peculiari ratione meus es: ut Exod. 19. 5. 28 *Dedi in redemp.*] his verbis Deus se servatorem esse populi confirmat, primùm a recente exemplo de quo suprà cap. 18. deinde generali liberationum omnium commemoratione, seq. versu. Est autem exemplum recens Regis Tirhakæ, qui Sancheribo Judæam infestante cum maximis copiis adventavit Aegyptiorum atque Aethiopum: atque ita deveniens in Judæorum locum (ut loquitur sapiens Proverb. 11. 8.) ipse fusus est, & Judæi liberati; ac proinde quodammodo Judæis redemptioni fuit. 29 *Ex quo*] quasi dicat, denique ex quo mihi fuisti peculium, præ omnibus aliis populis honore & dominatione valuisti propter amorem meum erga te. k Heb. *animæ tuæ: ut Psal.* 27. 12. 32 *Quem ad glor.*] gradatio elegans, qua Deus ordinem suæ benignitatis in electos explicat: quia primùm inde a creatione instituit illos ad gloriam suam ex proposito æterno bonæ voluntatis suæ, deinde eos vocat & justificat, reformatq; spiritu regenerationis, ac postremò ornat & glorificat, ut ait Apostolus Rom. 8. 29. hoc autem significari faciendi verbo sæpius ostendimus; ut Deut. 32. 6. l Heb. *producere*. 33 *Cæcum cui sunt*] id est populum Dei, qui ex cæco & surdo per gratiam Dei oculatus & auritus factus est. 34 *Omnes gentes*] ultima pars, confirmatio superiorum omnium, primùm per comparationem Dei loquentis cum gentibus obloquentibus Deo, hoc versu; deinde a sanctissimo testimonio Christi & Ecclesiæ, sequent. versu: ex quibus asseritur categoricè majestas & veritas Dei ad præstandum ea quæ dixit, tribus versibus ultimis. Tractatur autem prius argumentum per concessionem sive provocationem ironicam; cujusmodi leguntur in Scripturis passim. *Vel priora*] ut suprà 41. 22.

Ut justificentur] ut suprà 41. 26.

Et dicant] i. cedant veritati Dei.

35 *Vos testes*] apostrophe ad pios, qui adunati Christo membra sunt Ecclesiæ.

Servus meus] Christus, ut suprà versu. 1.

Ante me] id est, omnia per me fieri, & sine me nihil fieri eorum quæ fiunt, neq; futurum esse unquam.

m Heb. *formatum Dei fortis*.

n Heb. *ante diem*.

38 *Quis avertat*] vide suprà 14. 27.

1 *Sic ait*] Hanc concionem ita componendam esse utdicimus, res ipsa loquitur: Est q; tota quoddam veluti argumentum breve sequentiū capitum. Duo enim summatim continet, quæ copiosius deinceps exponuntur; casum regni Babylonici, duobus primis versibus; & liberationem populi, reliquo capite.

Propter vos] id est, ut vos gratiosè liberem & instaurem.

Vectes] id est, munimenta omnia, senecdochicè: ut 1. Schem. 23. 7.

a Heb. *cantus ipsorum*.

Celeberrimis] id est, quas ipsi celebrant viribus earum præfidentes, & quarum nomine apud alios decantantur Babyloniorum vires. Nam etsi Babylonia Euphrate, Tigri, Basilio, Naharsariso, Narraga, & fluviis multis aliis, canalibusq; irrigua erat, quibus maxima erat navigandi per Babyloniam commoditas; tamen ipsa quoque navigandi facultas utendarumque navium a Cyro adempta est in expugnatione Babylonis, ut demonstratum est suprà 21. 2 *Ego Jehova*] confirmatio a natura Dei, officio & beneficiis. 3 *Sic ait Jehova*] altera pars capitis: qua Deus primùm liberationem populi profligatis Chaldæis ad gloriam suam promittit, usque ad versum 9. deinde populum hypocriseos nomine reprehendit, ut quisquis gloriatur glorietur in domino, usque ad ver. 16. ac postremò plenam restitutionem prædicit in Christo, ad finem usq; capitis. *Qui edit*] i. qui invia loca mirificè reddit pervia, non tantùm Ecclesiæ suæ, ut eam liberet omnipotentia sua (quemadmodū olim factum est in mari rubro, & in Jardene, Exodi 14. & Jehosch. 3.) sed etiam iis quorum operam Deus adhibet ad vindicandam Ecclesiam, ut Cyro Euphrates factus est pervius ad occupandam Babylonem ab utraque parte oppidi. Herodotus lib. 1. 4 *Qui educit*] id est, duces Chaldæorum singulos cum Rege. b Heb. *linum: ut suprà* 42. 3. 5 *Ne recordemini*] expositio usus justi & sobrii beneficiorum Dei, nimirum gloriæ ipsius in Ecclesia prædicatio. Hoc autem interdictum non simpliciter, sed κατά τι accipiendum est. quasi dicat, etsi precedentes liberationes vobis in perpetuum celebrandæ sunt, ut de liberatione in Aegypto præcipitur Exodi 12. & 13. tamen tanta erit novi hujus beneficii dignitas, ut huic uni maximè prædicationi vobis sit incumbendum: ut Jirmejæ 16. 14. & 15. 6 *Etiam*] id est, quemadmodum olim populo viam paravi per avias solitudines, & de viatico prospexi in locis aridissimis; ita etiam facturus sum. 7 *Honorabit me*] videlicet in populo meo. quasi dicat, nullo damno afficiet meos; sed reverentia prosequentes eum aut cedent ei, aut servient: respicit enim ad historiam exitus ex Aegypto, qua noxia animalia populo cesserant, Deut. 8. 15. gallia verò fuerunt cibo, ut Exodi 16. 14. c Heb. *filiæ ululæ: ut Levit.* 11. 16.

8 Populus [c]quem formavi mihi, laudem meam enarrabunt.

9 [c]Nam me non [c]invocas Jahhakob, cùm laboras [c]apud me Jisraël:

10 [c]Non offers mihi parvam pecudem holocaustorum tuorum, & sacrificiis tuis non honoras me: non premo te ut servias munere, neque fatigo te thure.

11 Non comparas mihi pecunia calamum odoratum, & adipe sacrificiorum tuorum non irrigas me: quin [c]servitute premis me propter peccata tua, fatigas me iniquitatibus tuis.

12 Ego, ego ipse deleo defectiones tuas propter me, & peccatorũ tuorum nõ recordor.

13 [c]Revoca in memoriam mihi, disceptemus unà; enarra tu, ut justificeris:

14 [c]Pater tuus primus peccaverit, & [c]interventores tui defecerint a me.

15 Proinde essem prophanaturus principes [d]sacros; & expositurus anathemati Jahhakobum, & Jisraëlem contumeliis.

16 [c]Jam verò audi Jahhakob serve mi, & Jisraël quem elegi.

17 Sic ait Jehova qui fecit te, & formavit te ex utero, adjuvaturus te; ne timeto, serve mi Jahhakob, & [c]Jeschurun quem elegi:

18 Nam effundam [c]aquas super sitientem, & fluenta super aridam; effundam spiritum meum super [c]semen tuum, & benedictionem meam super prognatos tuos.

19 Et efflorescent velut inter gramen, velut salices *in quam* secundum processus aquarum.

20 [c]Hic dicet, Jehovæ sum, & iste vocabit *se* de nomine Jahhakobi: ille verò scribet manu sua, *sum* Jehovæ, & de nomine Jisraëlis cognominabit se.

8 *Quem formavi mihi*] id est, qui sunt opus meum, conditi in Christo Jesu ad opera bona quæ præparavit ut versentur in eis, Ephes. 2.10.
9 *Nam me*] ratiocinatio honoris quem sibi attribui Deus principio, ab improbitate populi, cui exprobratur sua hypocrisis, tribus versibus, & a natura ac fœdere Dei efficace in nobis per remissionem peccatorum, versu 12. quæ duo postea per contestationem confirmantur, usque ad ver. 16.
Invocas] id est, colis, synecdochicè: ut Genes. 4.26. similem exprobrationem vide suprà 1.11. & sequentibus.
Apud me] id est, ante faciem meam, ut dicitur ibidem versu 12.
10 *Non offers mihi*] sed dæmonibus: quia sacrificium improbi est abominatio Jehovæ, Prover. 15.8. & vide Deuter. 32.17.
11 *Servitute premis*] id est, me ipsum urges, mihique molestus es: dictum [illegible] ut supra 1.14.
13 *Revoca in memoriam*] contestatio συγχωρητικὴ, ad confirmandum superius documentum de gratuita peccatorum remissione in Christo. quasi dicat, profer justitiam tuam, si qua fortè est, & si obliviscor ejus. 14 *Pater tuus*] subjectio ad præcedentem contestationem: si ad disceptationem (inquit Deus) causæ veniatur, invenieris non tantum peccasse in me, sed etiam inde a conceptu peccatorem esse, ut patres tui; neque tibi ullum esse qui rite intercedere tua causa possit: adeò omnes ordines tui, omnesque ætates corruptæ sunt. *Interven.*] id est, Sacerdotes & Levitæ ipsi, quorum interventus sacer institutus est a Deo, Num. 3. Nam distribuuntur Jisraëlitæ, hoc versu, in ordinem popularem & sacrum; & illæ pœnæ utrique ordini ὕστερον πρότερον denuntiantur seq. versu, quæ fuissent eventuræ nisi ad gloriam suam respexisset Deus. d Heb. *sanctitatis*.
16 *Jam verò*] postremus locus exponens promissiones restitutionis in Christo ex fœdere æternoque decreto Dei. 17 *Jeschurun*] vide Deut. 32.15.
18 *Aquas*] id est, spiritum & benedictionem omnimodam in Christo copiosè largiar; quemadmodum hæc allegoria sequente membro exponitur. *Semen tuum*] id est, Ecclesiæ filios ex Judæis & gentibus adunatos & genitos in Christo ut apparet ex versu 20. 20 *Hic dicet*] id est, profitebuntur singuli se filios esse Dei & Ecclesiæ, ut Psal. 87.

Caput XLIIII.

Deus mirificam liberationem populi e Babylonia promissurus, fidem suam asserit & promissionum certitudinem, partim ab æternitate sua constantiaque operum & sermonis sui supra Deos & res creatas omnes, partim a fœdere gratuito & beneficiis ex fœdere in populum suum collatis; deinde ad promissiones veniens Cyrum nominat, vocationem & facta ejus prophetat quæ per ipsum ad gloriam suam effecturus erat: Babyloniorum blasphemias retundit, & omnia effecturum docet quæ ad regnum Christi viderit pertinere; nominatim verò idola Babyloniorum exagitat, ex quorum clade suos confirmat de curatione sua, officia admonet, atque redarguit: & similiter Babyloniis ruinam prænuntiat propter ipsorum inhumanitatem erga populum Dei, blasphemiam & magicam præsidentiam, luxumque perditissimum: quorum omnium factorum gloriam Deus sibi arrogans, populum suum perversitatis increpat, promissiones suas confirmat, & concludit ab explicatione studii sui erga populum, brevique promissorum repetitione.

1 [c]Sic ait Jehova Rex Jisraëlis & vindex ejus, Jehova exercituum; [c]ego *sum* primus & ego ultimus, ac præter me nullus *est* Deus.

2 [c]Quis ergo ut ego prædicat, & indicat istud, aut ordinat istud mihi ex quo disposui [c]populum [a]æternum; ut [c]signa & quæ eventura sunt [b]indicentur illis:

3 Ne paveatis, neque timeatis; an non inde [c]ab eo tempore pronuntiavi tibi ac indicavi, & vos testes mei estis? an est Deus præter me? utique nulla *est* [c]rupes, nullam novi.

4 [c]Formatores sculptilis omnes sunt rei inanis *formatores*, & desyderabilia eorum non possunt prodesse: [c]ac testes istorum sunt ipsa; non vident, neque cognoscunt, ut erubescant.

5 Qui format Deum fortem, & sculptile fundit; [c]ad nullam utilitatem *fundit*.

6 En omnes [c]se consociantes ei erubescent, & fabri ipsi [c]magis quàm homines *ulli*: [c]congregent se omnes, consistant, pavebunt, erubescent unà.

7 [c]Faber [d]ferrarius *cum* norma & operatur prunis & malleis format illud: [c]cùm operatur illud brachio [e]robusto suo, etiam esurit & nullis *est* viribus; non bibens aquam defetiscitur.

8 Faber [f]lignarius extendit regulam, delineat ipsum amussi, aptat illud in angulos suos, aut circino format illud: denique facit illud ad structuram viri, secundum ornatum humanum, ut desideat domi.

9 Cædendo sibi cedros cùm sumpsit cupres-

1 *Sic ait*] Concionem hanc ab hoc loco incipiendam esse tum præcedentis concionis verba ostendunt, tum hujus argumentum: nam cùm in præcedente concione duæ summatim partes essent expositæ de reversione populi e Babylonia, & de instauratione regni per Christum; jam Propheta priorem partem aggreditur, & capitibus quinque explicat, quæ propterea in concionem unam copulavimus. Sunt autem hujus concionis (ut eam in pauca membra dividamus) summæ partes quatuor: prima est exordium, toto hoc capite; secunda, narratio prophetica rerum gerendarum ex decreto Dei, tribus capitibus usque ad versum 12. capitis 48; tertia confirmatio, inde ad versum 16 deinde conclusio, ad finem usque. Exordium autem quod hoc capite diximus contineri, sumit Deus a persona sua, fidem suam asserens, & populum suum confirmans de suis promissionibus, duobus argumentis: unum est ab æterna, omnipotente, & constantissima natura sua, operum suorum, & sermonis sui, usque ad versum 16. alterum est a fœdere & effectis ejus, inde ad finem usque capitis. Prius autem argumentum propositum summatim versu 1. illustratur sequentibus per σύγκρισιν sive comparationem veri Dei cum falsis. *Ego sum primus*] id est, natura sempiternus, ac proinde dictis & factis constantissimus, & aliorum omnium principia atque exitus in manu habens. 2 *Quis ergo*] antithesis, qua Deus ex antegressa propositione sibi uni asserit facultatem & officium prophetandi in Ecclesia, aliisque omnibus adjudicat. *Populum æter.*] id est, Ecclesiam, quam ab æterno elegit Deus, suoque tempore vocavit, ut in æternum sanctificet. a Heb. *seculi*. *Signa*] vide suprà 41.22. & 23. b Heb. *indicent, sumptum impersonaliter: ut Ijobi 7.3.*
3 *Ab eo tempore*] nimirum ex quo disposui populum æternum. *Rupes*] ut Deuteron. 32.4. hæc autem toties à propheta inculcantur, ut populus Dei adversus Babyloniorum idola firmo esset securoque animo; quemadmodum etiam facit Jirmeja 10. 4 *Formatores*] ἐργασία proximè præcedentis antitheseos, qua confirmavit Deus nullum esse Deum & nullam rupem præter se: nam cætera, inquit, idola sunt, quæ nullam utilitatem, sed confusionem justam cultoribus afferunt, hoc versu: cujus utrumque membrum singulis versibus deinde exponitur. *Ac testes*] i. idola ipsa testantur & clamant in ipsorũ idololatrarum animis se nihil esse, cùm nullo sensu aut intellectu sint prædita: quod unum satis esset ad perfundendos pudore idololatras. c Heb. *ad non prodesse*. 6 *Se consociantes*] id est, qui adhærent illis, & quasi spirituali conjugio cum illis copulantur: ut Num. 25.3. *Magis quàm homi.*] ex interminatione Dei Exodi 20.5. *Congregent se*] concessio idololatras graviter provocans, infaustumque exitum omnibus prænuntians. 7 *Faber ferrar.*] confirmatio præcedentium propositionum; quarum una est, idola ad nullam utilitatem esse, & probatur usque ad versum 13. altera, confusionem afferri ab illis in cultores ipsorum, quæ probatur versu 13. & duobus sequent. Inutilia autem esse probantur, ab operariis, instrumentis, materia, & usu illius, ipsorumque impotentia. d Heb. *ferri*. *Cùm operatur*] id est, etiam in isto opere sentit lassitudinem; neque a Deo quem cudit sublevatur, neque reficitur, nisi sumptis alimentis quæ Deus verus subministrat. e Heb. *roboris sui*. f Heb. *lignorum*.

sum & robur, [f] aut quæ fortificat se inter arbores sylvæ; aut cujus plantaverit surculum, & pluvia educaverit:

10 Tunc est homini ad comburendum, qui sumit ex eis ut calefiat, etiam accendit furnū ut coquat panem; etiam operatur Deum fortem cui incurvat se, aptat ipsam in sculptile ante quod procumbit.

11 Partem ejus exussit igni, ad partem ejus carnes comedit, assat assum, & satiatur; etiam calefit, dicitque, euge, concalui, vidi ignem:

12 Residuum autem ejus in Deum fortem aptat exculpendo illud; procumbit coram eo, incurvatq; se, & deprecatur ipsum dicens, eripe me, nam Deus fortis meus es.

13 [f] Non norunt, neque animadvertunt; [f] illud obducere oculos ipsorum, [g] ne videant, & corda ipsorum, ne intelligant.

14 Neque revocat ad [h] animum suum, neque scientia neque prudentia *inest* ut dicat; partem istius exussi igne, etiamq; coxi ad prunas istius panem, assavi carnem quam comedo: & reliquum istius in rem abominandam aptavero? ante [i] id quod provenit ex arbore, procubuero?

15 [f] Pascens cinere animum [f] illusum [f] avertit; adeò ut [f] non eripiat [k] se ipsum; neque dicat, an non falsitas [f] *est* ad dexteram meam?

16 [f] Recordare horum Jahhakob, & Jisraël, cùm servus meus sis: formavi te, servus meus es, Jisraël [f] non traderis oblivioni [l] a me.

17 Deleo [f] ut densa nubes defectiones tuas, & velut nubes peccata tua; revertere ad me, [f] nam vendico te.

18 [f] Cantate cœli, facere Jehovam *hæc*, clangite ima terræ; fragorem edite montes cantu; sylva, & quæcunque arbor est in ea: vendicare Jehovam Jahhakobum, & in Jisraële gloriari.

19 [f] Sic ait Jehova vindex tuus, & formator tuus ex utero: ego Jehova facio omnia, extendo cœlos solus, expando terram per me ipsum:

20 [f] *Is sum* qui irrita facturus est [f] signa mendacium, & ex divinis stultos effecturus: reducturus sapientes retrorsum, & scientiam eorum infatuaturus:

21 Præstiturus verbum [f] servi sui, & consilium [f] nuntiorum ejus absoluturus; qui dico de Jeruschalaimis, habitabuntur, & de civitatibus Jehudæ, ædificabuntur; & *qui* vastitates istius erecturus sum:

22 [f] Qui edicturus sum ipsi profundo, exsiccare; & flumina tua arefacturus:

23 Edicturus [m] [f] Cyro [f] pastori meo, ut omnem delectationem meam perficiat; [f] utque edicat Jeruschalaimis, reædificantor, & templo, fundator.

9 *Aut quæ fort.*] id est, sive arborem voluntariam cædat quæ sponte nascitur, sive plantatam & cultam humana arte; materia illa, quæcunque tandem sit, in varios & planè differentes usus consumitur; ac proinde nihil divinum habet, nisi quantum affingit hominis voluntas & superstitio.

13 *Non norunt*] confirmatio alterius propositionis, ut diximus in versum 7. nimirum idola confusioni esse suis cultoribus; primùm enim excæcantur idolis suis ipsorum oculi & corda, duobus versibus; deinde etiā in dies obfirmantur ad suam ipsorum perditionem, versu 15.

Illud obducere] id est, idolum in animis hominum quodlam veluti tectorium & velum esse ad obcæcandos idololatras, non autem specillum ad cernendū Deum.

g Heb. *a videndo, ab intelligendo.*

h Heb. *cor: sic deinceps.*

i Heb. *proventum arboris.*

15 *Pascens cinere*] id est, luctificus Deus, nihil nisi luctum & mala omnia importans cultoribus: periphrasis idoli. Nam cinerem pro luctu & miseriis luctuosis accipi omnibus notum est: ut Psalmo 102.10 & infra 61.3.

Illusum] id est, qui jam idolorum velo captus & excæcatus est.

Avertit] id est, magis ac magis seducit, & transversum rapit; alter gradus confusionis, ut diximus in versum 13. *Non eripiat*] id est, præceps ruat in perditionem suam, ac ne cogitare quidem de salute velit, aut falsitatem cui adhæret agnoscere. k Heb. *animam suam.* *Est ad*] id est, in falsitatem incumbo, cùm do operam idololatriæ: ut Ecclesi. 9.32. 16 *Recor.*] transitio ad alterum hujus exordii argumentum, in quo Deus Judæos proposito idololatrarum exemplo ad fœdus suum revocat, quod a se integrum perstare ostendit. Primum itaque fœdus suum proponit populo, & res omnes creatas contestatur de veritate ejus, tribus versibus; deinde fœderis effecta futura, a ver. 19. ad finem usq;. *Non traderis*] etsi oblitus mei peccavisti in me: quamobrem sequitur proximè prædicatio remissionis peccatorum gratuitæ: sic infra 49.15. l Heb. *mihi.* 17 *Ut densa nubes*] nimirum delet & abluit sordes quæ in terra sunt, cùm pluviam profundit in terram: eclipsis relati, ut Levit. 21.4 & Proverb. 5.19. *Nam vendico*] quasi dicat, melius agetur tecum quàm cum idolorum cultoribus; quibus nulla militas, nullæ vindiciæ, nulla salus, sed totus luctus est ab idolis suis. 18 *Cantate*] contestatio, ut diximus in versum 16. 19 *Sic ait Jehova*] transitio ad effecta fœderis, ut diximus in versum 16 qua Deus ab exemplo creationis, & administrationis rerum omnium, hoc versu, confirmat se promissiones effecturum, quæ summatim proponuntur quatuor versibus sequentibus. 20 *Is sum*] propositio summa totius sequentis narrationis; primùm de sapientissimis Babyloniorum consiliis adimendis, & verbo Dei unius præstando, duobus versibus; postea de modo & instrumento quod Deus erat adhibiturus ad judicia sua, duobus versibus ultimis; quæ duo per [illegible] exponuntur, instrumenti quidem ratio capite 45. judicia vero sequentibus. *Signa mendacium*] de quibus infra 47.10.& sequentibus.

21 *Servi sui*] id est, Christi, cujus spiritu acti Prophetæ locuti sunt, 2. Petri 1.21.

Nuntiorum ejus] id est, prophetarum, quorum opera Christus utitur ad nunciandam voluntatem suam.

22 *Qui edicturus sum*] id est, Babylonia palustrē, in qua Judæi demersi quodammodo & sepulti erant futuri, ita comparaturus, ut commodè ex ea liberentur Judæi, & ipsi hostes in eam perrumpant: nam Judæos commodissimè ex Babylonia reversos esse historiæ Hhezræ & Nechemjæ docent; Cyrum vero siccato Euphrate Babylonem irrupisse ex Prophetis & historiis ante confirmavimus. m Heb. *Coreschco: sic deinceps.*

23 *Cyro*] primo Persarum Regi, cujus nomen de industria exprimi voluit Deus, ut hoc signo Ecclesia amplius confirmaretur de veritate sermonis Dei, quemadmodum factum fuerat de Joschija 1. Reg. 13.3. nam a tempore hujus Prophetiæ quo enuntiata est, usque ad complementum ejus (ut ab ultimo Chizkijæ anno numeremus) fuerunt nimirum anni 170. *Pastori meo*] id est, pastoris officium facturo erga populum meum, liberando, remittendo, curando, fovendo, omnia denique præstando quæ fuerint opus. *Utque edicat*] quemadmodum narratur 2. Chron. 36.22. & 23 & Hhezræ 1. Est autem totus hic versus ad narrationem μεταβατικῶς.

Caput XLV.

1 [f] Sic ait Jehova [f] uncto suo Cyro, [f] cujus confirmaturus sum dexteram, ad sternendum coram eo gentes, ut lumbos regum dissolvam; ad aperiendum coram eo valvas, ut portæ non occludantur:

2 Ego tibi præiturus sum, & [f] inæqualia æquaturus; valvas chalybeas fracturus & vectes ferreos succisurus:

3 Daturusque tibi thesauros [a] abstrusissimos, & repositas opes [b] abditissimas: [f] ut cognoscas me Jehovam; [c] qui voco te nominatim, Deum Jisraëlis esse.

4 Propter servum meum Jahhakobum, & Jisraëlem electum meum; propterea me vocasse te de nomine tuo, [f] cognominasse te, quamvis ignores me.

5 Ego Jehova & nullus præterea, præter me nullus Deus: accingo te, quamvis ignores me:

6 Ut cognoscant ab ortu Solis & ab occasu ejus, nullum esse præter me; me Jehovam esse, & nullum præterea:

7 Formantem lucem & creantem tenebras, facientem [f] pacem, & creantem malum; me Jehovam facere omnia ista.

1 *Sic ait*] Secunda pars concionis, quam propheticam narrationem esse diximus suprà in caput 44. nunc demum incipit in qua Deus mirificā suam administrationem prædicit in perdendis Babyloniis & servandis suis. Hujus autem narrationis duæ partes: una est prolepsis sive propositio & narratio brevis rerum gerendarum, causarum, & consiliorum Dei, hoc capite: altera est ἐξεργασία, id est, exornatio sive explicatio fusior hujus narrationis in sequentibus capitibus. Hujus ergo capitis tria sunt membra: primum, de nomine, vocatione, & rebus gerendis a Cyro, tribus versibus; secundum, de causis istius administrationis, inde ad versum 14. tertium de consilio promovendi his rationibus & suo tempore instaurandi regni per Christum, inde ad finem usque: e quibus primum membrum fusiùs explicatur capit. 46. & 47. secundum capite 48. ad tertium tota reliqua prophetia pertinet, quam non dubium est permultis vicibus prophetatam esse. *Uncto suo*] id est, vocato & instituto divinitus ad perficiendam voluntatem Dei quæ mox subjicitur: metonymia est signi pro re significata ex Judæorum [illegible] 1. Reg. 19.15. *Cujus confirmat.*] id est, cui non solum vocatio, sed etiam donum a Deo obventurum est, ut præstet hæc mandata Dei, quasi dicat, cui affuturus sum, ut Reges & regiones subjuget; quemadmodum fuisse factum docent historici: synecdoche. 2 *Inæqualia*] id est, difficultates omnes ita sublaturus, ut nullo negotio etiam potentissimas regiones perdomes. a Heb. *tenebrarum.* b Heb. *latebrarum.* 3 *Ut cognoscas*] transitio ad explicationem causarum, ex quibus Deus ad hæc judicia per Cyrum efficienda adducitur; quarum una est, ut agnoscatur Deus, & fides ipsius studiumque in populum suum, tum a Cyro, hoc & sequenti versu, tum a gentibus, versibus 3. sequentibus; tum a rebus creatis omnibus, vers. 8. altera, ut Babyloniorum blasphema & scelerata vita castigetur, a ver. 9. ad finem. Hujus autem agnitionis exemplum extat 2. Chron. 36.23. & Hhezræ 1.2. nimirum qualis in viro ignorante Dei esse potest, non autem salutaris: ut fine duorum sequentium versuum confirmatur. c Heb. *qui voco nomine tuo.* 4 *Cognominasse*] nam proprium illi nomen, teste Herodoto & Justino, fuit Spaco, id est, canis, Medorum lingua, a cane quæ expositum infantem lactaverat, Coresch vero cognomen fuit honorificum a Persis inditum, quod sonat Dominum. 7 *Pacem*] id est, omne bonum & prosperitatem; cujus contrarium est malum, quod proximo membro nominatur.

8 Destilla-

8 ᵃDestillate cœli supernè, & superiores nubes fluant justitia: aperiat se terra, & *terrestria* edant fructum salutis, justitiaque efflorescat simul; me Jehova patrante illud.

9 ᵇVæ litiganti cum fictore suo, ᶜtestæ cum *aliis* testis ᵈ terreis: ᵉan dicturum est lutum fictori suo, ᶠquid facturus esses, ᵍcùm ᵉ ad opus istud tuam nullæ sint manus?

10 Væ illi qui dicit patri, ʰquid geniturus esses? & fœminæ, quid paritura esses?

11 ⁱSic ait Jehova sanctus Jisraëlis, & formator ejus: ᵏistorum signa petite a me, ˡde filiis meis & de ᵐopere manuum mearum interdicite mihi.

12 ⁿEgo feci terram, & hominem super eam creavi; ego manibus meis extendentibus cœlos, omni quoque exercitui eorum præcepta dedi.

13 Ego excitaturus sum ᵒillum ᵖjustè, & omnes vias ejus æquaturus: ipse ᑫreædificaturus est civitatem meam, & deportatos meos remissurus non pretio neque munere, ait Jehova exercituum.

14 ʳSic ait Jehova, ˢlabor Ægypti, & merx Æthiopiæ, Sabæorumq; ᶠ ᵗprocerorum ad te transibunt & tua erunt, ᵘte sequentur, g compediti transibunt: tibique incurvabunt se, te deprecabuntur *dicentes*, tantùm in te *est*, Deus fortis, & nullus *est* præterea, nusquam preterea Deus.

15 Utique tu Deus fortis ˣabdens te, Deus Jisraëlis servator es.

16 ʸErubuerunt, etiamque ignominia affecti sunt omnes isti; pariter abiverunt cum ignominia fabri imaginum.

17 Jisraël servatur per Jehovam salute ʰ æterna: non erubescetis, neque ignominiosi reddemini ⁱ in sempiterna secula.

18 ᵃNam sic ait Jehova creator cœlorum, ille ipse Deus formator terræ & opifex ejus, idem stabiliens eam, ᵇqui non ad inanitatem creavit eam, *sed* ad inhabitandum formavit eam: ego *sum* Jehova, & nullus præterea.

19 ᶜNon clàm loquor, *non* in loco terræ ᵏ tenebrosæ; ᵈnon edico semini Jahhakobi, inaniter quærite me: ego Jehova eloquor justitiam, indico recta.

20 ᵉCongreganini & advenite, appropinquate unà, qui evasistis ex gentibus; ᶠ*qui* ignari erant gestantes lignum sculptilis sui, & deprecantes ˡ pro Deo forti non valentem servare:

21 ᵍIndicate & admovete, etiam consilium ᵐ ineatur unà: quis pronuntiavit hoc a ⁿ priscis diebus, ab eo tempore indicavit istud? an non ego Jehova, nullusque amplius Deus præter me, Deus fortis, justus & servator? nullus præterquam ego.

22 Respicite ad me, ut servemini omnes fines terræ: nam ego *sum* Deus fortis, & nullus præterea.

23 ʰPer me juravi, prodiit ex ore meo ᵒ justè verbum, quod non revocabitur; mihi incurvatum iri omne genu, juraturam omnem linguam.

24 ⁱTantummodo in Jehova, de me inquiet, ᵖ omnis justitia & robur *est*: ᵏad ipsum veniat congressurus, at erubescent; quicunque exardescunt contra eum, *erubescent*.

25 In Jehova justificabuntur, & gloriabuntur totum ˡsemen Jisraëlis.

a *Destillate*] provocatio rerum creatarum omnium ad testificandum & prædicandum salutare justumque Dei opus, & quibuscunque modis poterunt ministrandum ei: quæ omnia enuntiantur allegoricè.

b *Væ litiganti*] transitio ad alteram causam judiciorum Dei, nimirum nequitiam Babyloniorum: cujus primùm indignitas conjuncta maledictione, his duobus versibus exponitur, perinde ac si figmentum in figulum, aut semen genitale in parentes efferretur: deinde potentia Dei asseritur adversus illorum blasphemias, usque ad versum 14.

c *Testæ*] id est, qui utcunque alat ingentes animos, tamen æquè testa est fragilis ad voluntatem figuli atque altera quævis: de hoc facto vide Danijel. 5.

d Heb. *terræ*.

e *Audicturum est*] similé argumentum contra Assyrium vide supra 10. 15.

f *Quid facturus esses*] id est, non poteris facere quod dicis: te invito permanebimus, neque Judæi isti eripientur nobis.

g *Cùm ad opus*] id est, cùm vires te deficiant, & sis imbecillior quàm ut præstes ea quæ prænuntiavisti de nostra eversione, istorumque liberatione. e Heb. *opus tuum non sint manus ad istud*: ἰδιωτισμὸς verborum Hhebraicè recepta in concursu relativi cum antecedente. 10 *Quid geniturus*] quasi dicat, laboras frustra: penes me est potestas rerum conficiendarum, non autem penes te. 11 *Sic ait Jehova*] assertio potentiæ Dei: ut diximus in versum 9.

Istorum signa] objectio ironica in Babylonios: agite, inquit Deus, negate ista si quidem valtis, aut si potestis impedite: sed tamen signa præsentia jam satis evincunt dictorum meorum veritatem, sequente versu: opus autem meum, cui obsistitis, vobis invitis suo tempore consummabo, versu 13. *De filiis meis*] Judæis liberandis. *Opere manuum*] id est, toto eo quod me denuntiavi per Cyrum effecturum esse. 12 *Ego feci*] dicta confirmat Deus a signis & elementis rerum naturalium inanimarumque. 13 *Illum*] Cyrum, cujus antè memini ver. 1.

Justè] id est, prout justitia mea denuntiat peccatis vestris, & justè effectura est ad meorum liberationem. *Reædificaturum*] ut suprà 44. 23. *Non pretio*] id est, gratis, non tantùm non accipiens munus ad dimittendum populum, sed ipse ultrò offerens liberationem & munera, Hhezræ 1. vide infrà 52. 3. 14 *Sic ait*] tertium membrum, ut diximus in versum 1. quo Deus ostendit consilium suum: se non alium ad finem ista effecturum esse, quam ut promoveat hoc pacto & instauret regnum suum tempore suo per Christum, qui fundamentum est & finis prophetiarum omnium. Quamobrem prædicuntur duo: primùm, gentes his principiis adductum iri ad colendum & prædicandum Deum, quatuor versibus; secundū, Deum illas ultrò vocaturum, aucturum esse, & confirmaturum in notitia & fide in Christum, a ver. 18. ad finem usque. *Labor Aegypti*] de quo 1 Reg. 10. 28.

f Heb. *hominum mensura ut Num.* 13. 32. *Procerorum*] id est, potentissimorum agro & mercibus: fuerunt enim Sabæi propter thuris & odorum merces clarissimi, ad utraque maria porrectis gentibus, Persicum & Rubrum, teste Plinio lib. 6. natur. histor. capite 28. *Te sequentur*] id est, adjungent se, & submittent Christo in Ecclesia. g Heb. *in compedibus*. 15 *Abdens te*] id est, qui a temporibus æternis reticuisti apud gentes mysterium tuum, nunc verò fecisti manifestum, & per scripturas ad obedientiam fidei omnibus gentibus declarasti, ut ait Apostolus Roman 16. 25. & qui præterea non adumbras te imaginibus, aut speciem essentiæ tuæ communicas, sed invisibilis permanes. Hæc duo interpretationis membra conjungenda esse ex sequent. verbis colligimus. 16 *Erubuerunt*] exornatio præcedentis dicti a spectato judicio ejus, per antithesin ultionis in idololatras & Babylonios ipsos, salutisque communicatæ cum populo.

h Heb. *seculorum*. i Heb. *usque in secula æternitatū*.

18 *Nam sic ait*] alterum membrum promissionis ex consilio Dei, ut supra diximus versu 14. quo Deus confirmat se gentes ad ipsum confluentes æterna benedictione & salute donaturum esse, quam in fine superioris versus penes Jisraëlem esse confitebantur.

Qui non ad] id est, qui non vult profligatis hostibus & idolis terram desertam esse, sed habitari a suis; ac proinde statuet gentes cum Judæis in Ecclesiam cooptare. Hæc autem dicuntur allegoricè, comparatione sumpta a rebus bellicis.

19 *Non clam*] id est, nunc demum te, sermonem & beneficia mea expono palàm, contra quàm suprà dixerant gentes versu 15.

k Heb. *tenebrarū*.

Non edico] id est, non frustra voco Ecclesiam meam, sed ad justitiam & vitam æternam; ut sequentia docent.

20 *Congregamini*] prænuntiatio luculentissima vocationis gentium ad Evangelium Christi, tribus versibus: cui subjungitur confirmatio a juramento Dei patefacti in Christo filio suo, tribus versibus ultimis.

Qui ignari erant] id est, qui prius alieni erant a Deo & promissionibus ejus, Ephes. 2. 12. l Heb. *Deum fortem*. 21 *Indicate*] id est, nunciate, & vocate alii alios, convenite, & consilia inite fidei & resipiscentiæ; quæ duo ponuntur hoc & sequente versu. m Heb. *meant, impersonaliter*. n Heb. *ab antiquitate, ex tunc*. 23 *Per me juravi*] confirmatio a juramento, ut dictum est versu 20. qua Christus primum asserit autoritatem suam hoc versu, deinde totam ab Ecclesia sibi attributum & delatum iri docet, duobus sequentibus: quo sensu accipiendum esse locum hunc docet Apostolus Roman. 14. 11. & Philip. 2. 10.

o Heb. *justitiâ*. 24 *Tantummodo*] prædicatio Ecclesiæ gloriantis in Christo, quam Christus de se futuram dicit. p Heb. *justitiæ*. *Ad ipsum veniat*] provocatio gloriosa in hostes; quasi dicat Ecclesia, agedum, veniant, siqui pugna experiri cum Christo volent. 25 *Semen Jisraëlis*] id est, Ecclesia Dei ex omnibus gentibus adunata.

CAPUT XLVI.

1 ᵃPROCUBUIT ᵇBel, ᶜreflexus est ᵈDeus vaticinus, fuerunt terricula eorū *imposita* ᵉbestiæ & jumento, gestamina vestra

1 *Procubuit*] ἐξεργασία, i. exornatio narrationis, quæ præcedente capite facta est, nunc demum incipit, ut diximus suprà 45. 1. ac primum quidem exornantur res gestæ, duobus capitibus; deinde verò causa illarum, capite 48. Res antè gestæ in duo judiciorum genera dividuntur: narrantur enim judicia Dei effecta contra idola, *hoc capite*; deinde contra Babylonios ipsos idololatras, *capite seq.* & singulis istis narrationis partibus suus usus suaq; doctrina subnectitur. Sunt itaq; hujus capitis partes duæ: una est narratio (ut modò diximus) duobus versib comprehensa; altera est doctrina ad populum Dei, eruta ex narratione præcedente, toto capite. *Bel*] nomen est idoli, quod unum in pretio fuit apud Assyrios, Persas, & Babylonios: alii Saturnum esse volunt filium Oceani; alii Jovem (unde Jupiter Belus appellatur Plinio li. 6. natur. hist. ca. 26.) alii denique Solem; quod magis probamus, quia Solem ab Assyriis, Persis, & Babyloniis pro Deo summo habitum esse, & igni tanquam illius particulæ cultum exhibitum omnes historiæ testantur: unde factum est ut temporibus Joschijæ equi, currus & cultus Soli essent dicati Jeruschalaimis, superstitione invecta per Assyrios 2. Reg. 23. 11. Dicitur autem Bel illarum gentium sermone tanquam dominus, pro eo quod dicunt Hhebræi Bahhal.

Reflexus est] hac loquendi forma non dubium est quin Propheta ad fatidica illa oracula respexerit, quæ religionis specie edebantur: nam stabant proceræ statuæ, sacerdotes verò ex tripode aut alio instrumento, veluti Deum a tergo consulentes, responsa dabant: jam verò, inquit Propheta, illi reflexi & complicati sunt, ademptaq; facultas amplius edendi oracula. *Deus vaticinus*] vocem qua Propheta utitur appellativè accipimus pro idolis omnibus quæ superstitiosi consulebant, a verbo æquè Babyloniis atque Hhebræis usitato, quod significat Prophetare.

Bestiæ & jumento] nimirum deportanda in Persidem veluti captiva, ut prædæ essent, post expugnatam Babylonem; enallage numeri, ut in fine versus.

onerata, oneri sunt ᵃdefessæ.

2 Reflexi sunt, procubuerunt pariter, neque potuerunt *Babylonis* eripere onus: sed ᵃ ipsimet in captivitatem abiverunt.

3 ᵃAuscultate mihi domus Jahhakobi, totumque residuum domus Jisraëlis; ᵃqui bajulamini inde ab utero, qui gestamini inde a vulva:

4 Et usque ad senium ego ipse, & usque ad canitiem ego portaturus sum; ego feci & ego gestabo, ego inquam portaturus sum & erepturus.

5 ᵃ Cui assimilaretis me & æquaretis; aut cōpararetis me ut similes essemus?

6 ᵃQui prodigunt aurum e marsupio, & argentum ᵃscapo appendunt; mercede conducunt conflatorem qui faciat *ex* eo Deum fortem, cui procumbentes etiam incurvent sese:

7 Gestant eum humero, portant eum, deinde collocant eum in sede sua, ubi stat, e loco suo non recedit; etiamsi *quis* clamet ad eū, non exaudit, ab angustia ipsius non servat ipsum.

8 ᵃRecordamini hujus, & præbete vos viros; revocate, ô defectores, in ᵇ animum.

9 Recordamini priorum inde a seculo, me esse Deum fortem, & nullum præterea *Deum esse*, & neminem parem mihi:

10 Indicantem a principio finem, & ab antiquitate quæ nondum facta sunt: dicente *me*, consilium meum stare, & omnem delectationem meam facere me.

11 Voco ᵃ ab oriente ᵃvolucrem, e terra longinqua ᶜ effectorem consilii mei: & locutus sum, & adducam istud; formavi, & faciam istud.

12 ᵃAuscultate mihi robusti animo, qui longinqui estis a justitia.

13 ᵃAdmoveo justitiam meam, non longinqua est; sed salutem meam ᵃnon retardabit: nam disponam in Tzijone salutem, Jisraëli ᵃornatum meum.

Defessæ] nimirum bestiæ & jumenta in Persidem exportanti. Erant enim aurea, pretiosaque & gravia multa; ut constat ex Danijele 3.

a Heb. *anima ipsorum in captivitatem abivit.*

3 *Auscultate*] secunda hæc pars didascalica, sumpta occasione ex præcedente historia Judæos instituit, primum fideles & pios, usque ad versum 8. deinde infirmos Judæorum, itemque impios, & hypocritas, ad finem usq;. Est autē utriusque loci commune exordium his duobus versibus, in quibus Deus per antithesin singularia sua officia in populum suum explicat, ostendens quam procul ab idolorum conditione absit, quæ nisi a suis ferantur & eripiantur pereunt.

Qui bajulamini] i. quos ego bajulo; quemadmodum portat quis filium suum, Deuteronom. 1. 31. & tanquam Aquila assumens porto vos super alas meas, Exodi 19.4. & Deut. 32. 11.

5 *Cui assimilaretis*] primus doctrinæ locus, quo præmonentur pii ut sibi prudenter & sancte a falsis Babyloniorum commentis & superstitionibus caveant, observantes naturam Dei optimi maximi atque in ipsos beneficentissimi. Simile vide suprà 40. 18. & 25. 6 *Qui prodigunt*] amplificatio a comparatione idolorum cum majestate Dei (ut supra ibidem) & officiorum quæ idololatræ coguntur diis suis inutilibus exhibere, cum illis officiis quæ cultoribus suis facit Deus, hoc & sequent. versu. *Scapo*] id est, trutina, synecdochicè: est enim scapus trutinæ pars ex qua dependent lances. 8 *Recordamini*] secundus doctrinæ locus ad Judæos infirmos, aut ignorantes Dei, ut consimiliter imbuti vera notitia Dei, si qua infirmitate cedentes Babyloniorum tyrannidi cultum Dei veri dimiserint, saltem his duobus argumentis ad bonam frugem revocentur: primùm documentis rerum creatarum & operum præteritorum Dei, versu 9. & 10. deinde præsentissima liberatione quam per Cyrum promisit Deus, & justo tempore effecit, versu 11. b Heb. *cor: sic deinceps.* 11 *Ab oriente*] .i. Perside. *Volucrem*] id est, Cyrum, ducem expeditissimum, qui tam leviter difficultates omnes superaturus est quam si prætervolet. c Heb. *virum consilii mei.*

12 *Auscultate*] tertius doctrinæ locus ad impios & hypocritas, quibus denuntiat Deus se propter nomen suum effecturum promissiones suas, & justitiam adhibiturum ad salutem Ecclesiæ suæ & ipsorum confusionem. 13 *Admoveo*] id est, vos inviti & fugientes, experiemini tamen justitiam meam. *Non retardabit*] id est, præcisè complebit suo tempore justitiam meam; neque impedietur nequitiâ vestrâ, aut in supplicio de vobis sumendo ita occupabitur ut gratiæ salutaris opus avertat. *Ornatum meum*] ut suprà 44. 18.

lio filia Chaldæorum: nam ᵃnon perges ᵇ vocari tenera & delicata.

2 ᵃAccipe molas, & mole farinam; ᵃ retege crines tuos, ᵃdenuda vestigium, retege crus, transi flumina.

3 ᵃRetegetur nuditas tua, etiam videbitur turpitudo tua: ultionem sumam, neque ᶜ feram obstare quenquam mihi,

4 ᵃInquit vindex noster Jehova exercituum nomine suo, sanctus Jisraëlis:

5 Sede silens, & ingredere in ᵃ tenebras filia Chaldæorum: nam non perges vocari domina regnorum.

6 ᵃEfferbueram contra populum meū, prophanaveram possessionem meam, & tradideram eos in manum tuam: non exhibuisti eis misericordiam, super senem aggravasti jugum tuum valde.

7 Et dixisti, in seculum ero domina: unquam non reposuisti hæc in ᵈ animo tuo, non recordata es ᵃfinem illius.

8 Nunc itaque audi hoc voluptaria desidens securè, dicens cum animo suo, ᵃEgo *sum*, & nulla præter me amplius: ᵃnon sedebo ᵃvidua, neque experiar ᵃorbitatem.

9 ᵃImò evenient tibi duo ista momento die eodem, orbitas & viduitas: ᵉ planè supervenient tibi cum multitudine præstigiarum tuarum, ᵃcum fortitudine incantationum tuarum ᶠ maxima.

10 ᵃQuia confisa es malitię tuæ dicens, ᵃnullus videt me: ᵃ sapientia tua & scientia tua ipsa pervertit te, ut diceres cum animo tuo, ego *sum*, & nulla præter me amplius:

11 Idcirco superveniet tibi malum cujus ignoras ᵍ ortum, & obruet te ærumna quam non poteris ᵃ expiare; denique superveniet tibi repentè vastitas quam ignoras.

12 ᵃSta jam cum ᵃ incantationibus tuis & cum multitudine præstigiarum tuarum in quibus laborasti a pueritia tua; si fortè possis proficere, si fortè præbebis te fortem.

13 ᵃDefetisceris multitudine consiliorum tuorum: stent jam ʰ astrologi, qui contemplantur stellas, qui notas faciunt in menses *prædictiones* suas; ᵃ& servent te ab iis quæ superventura sunt tibi.

Non perges] sed mancipium eris abjectissimum, duobus versibus sequentibus.

b Heb. *vocabunt te: sic versu 5.*

2 *Accipe molas*] id est, abi in pistrinum & mole, ut mancipium turpissimum & abjectissimum: vide Exod. 11. 5.

Retege crines] id est, luge capillis passis: synecdoche.

Denuda vestigium] id est, omissis soccis & mollibus calceamentis, ad tristissimum iter te compara: quo etiam spectant verba sequentia: vide suprà 20. 2.

3 *Retegetur*] id est, pro eo quòd mollissimè & lautissimè induisti te, in miseriam tantam detruderis atque paupertatem, ut ne pudenda quidem de tuo possis contegere.

c Heb. *occurram homini: hypallage pro eo quod est, occurrit mihi homo.*

4 *Inquit*] eclipsis, ut 1. Reg. 20. 34.

5 *Tenebras*] id est, summas angustias, ignominiamque maximam; cujus nomine desyderatura es ipsa in tenebris delitescere.

6 *Efferbueram*] altera pars capitis, contestatio; qua propheta suorum judiciorum causas evincit fuisse in Babyloniis ipsis, primùm propter arrogantissimam inhumanitatem ipsorum, usque ad versum 10. deinde propter blasphemā præfidentiam suæ magiæ & incantationum, inde ad versum 15. postremò propter intolerabilem fastū animo conceptū ex infinitis opibus, versu ultimo: quibus singulis peccatis sua minæ judiciaque attexuntur. *Contra popul.*] idem argumentum vide Zecarjæ 1. 15. d Heb. *cordi: sic deinceps.* 7 *Finem illius*] nimirum possessionis meæ, de qua versu 6. quasi diceret non observasti quem finem calamitatum Deus præstare soleat & præstiturus sit Ecclesiæ suæ: ut Deuteronom. 8. 16. 8 *Ego sum*] quasi diceret cætera præ me nihil sunt: sic versu 10. *Non sedebo*] id est, Regem & regnum florentissimum perpetuò habitura sum. *Vidua*] Rege, tanquam marito. *Orbitatem*] a civibus & popularibus aut subjectis regno, veluti filiis. 9 *Imò evenient*] prænuntiatio judicii, de quo Danijel. 5. vers. ultimo. e Heb. *secundum integritatem suam.* *Cum fortitudine*] id est, neque te defendent ista: transitio ad secundam causam. f Heb. *valde.* 10 *Quia confisa*] secunda causa, ut diximus in versum 6. nimirum blasphema & contumeliosa in Deum persuasio de magicis incantationibus & scientia tota Babyloniorum; cujus crimen hoc versu; pœna, versu sequente exponitur: deinde amplificatur utrumque sarcasmo elegantissimo, tribus versibus. *Nullus videt*] quasi dicat, ne Deus quidem novit rationes meas. *Sapientia*] ea nimirum quæ exagitatur versu 12. & sequent. g Heb. *auroram: sic ludificatur astrologos.* 11 *Expiare*] id est, avertere incantationibus tuis: sic ludificatur magos. 12 *Sta jam*] sarcasmus gravis in Babylonios, ut diximus in versum 10. *Incantationibus*] vide Psalm. 58. 6. 13 *Defetisceris*] ironica oratio, quasi dicat frustra laborabis ut te ipsam confirmes tuâ industriâ, nisi sapientissimos quosque doctorum tuorum adhibueris, ut consulant tibi: agedum, experiantur illi. h Heb. *observatores cælorum.* *Et servent te*] ἐμπλοκὴν verborum, quæ in contextu Hebræo implicata sunt, transtulimus ad evidentiam.

CAPUT XLVII.

1 ᵃDESCENDE, ac sede in pulvere, ᵃvirgo filia Babylonis; sede humi, ᵃ defecta so-

1 *Descende*] Altera pars narrationis propheticæ contra Babylonios idololatras (ut diximus suprà 46. 1.) hoc toto capite continetur. Sunt itaque hujus (ut antè diximus) partes duæ: una, qua judicia Dei gravissima in Babylonios exponuntur, versibus quinque; altera, qua cum Babyloniis contestatur de suorum judiciorum causis, reliquo capite. *Virgo*] id est, Babylonia tota sive Chaldæa, cujus monarchia corpori virginis comparatur, quia videbatur sibi indomita, & erat in summo luxu deliciisque perdita. a Heb. *nullo solio.*

14 ᵗ Ecce sunt tanquam stipula, ignis combu-
rit eos, non eripiunt ˡse ipsos e flamma: ʺnul-
lus superest carbo ad calescendum; *nedum*
ignis ad sedendum ex adverso ejus.

15 ʺ Ita sunt tibi quibus *cum* laborasti: nego-
tiatores tui a pueritia tua, singuli in ᵏ partes
suas aberrant, nemo servat te.

14 *Ecce*] emphatica demonstratio vanitatis quæ est in omnibus Chaldæis & mathematicis; quibus eventurum Propheta ostendit ut ab igne ipso, quem pro Deo habebant, consumantur.

l Heb. *animam suam e manu flammæ.* *Nullus superest carbo*] id est, planè absumuntur ipsi, & Deus ipsorum cum ipsis extinguitur. 15 *Ita sunt*] tertia causa, ut diximus in versum 6. ad quam transitur ejusdem pœnæ accommodatione ad summas opes Babyloniorum, & luxum profusissimum. k Heb. *transitum suum: id est, quocunque permeare possunt ut vitæ suæ consulant.*

CAPUT XLVIII.

1 ᵃ AUDITE hoc domus Jahhakobi, qui vocant se ᵃ de nomine Jisraëlis, & ʺ ex aquis Jehudæ prodierunt; ʺ qui jurant per nomen Jehovæ, & Dei Jisraëlis mentionem faciunt, non ᵃ fideliter neque justè:

2 Quamvis a civitate sancta se vocent, & Deo Jisraëlis ʺ innitantur; cujus nomen est Jehova exercituum.

3 ᵃ Quæ priora ʺ inde ab eo tempore indicaveram, & ex ore meo prodeuntia pronuntiaveram; ᵃ repentè effeci, atque evenerunt.

4 ʺ Ex præscientia mea erat te durum esse; & nervum ferreum esse cervicem tuam, frontemque tuam chalybeam:

5 Quapropter indicavi tibi ex eo tempore, cùm nondum eveniret pronuntiavi tibi; ᵃ ne diceres, terriculum meum fecit ista, & sculptile meum aut fusile meum præcepit ista.

6 Audiveras, ʺ respice totum hoc; & vos ʺ an non indicabitis? ʺ pronuntio tibi ʺ nova ᵇ ex hoc tempore & recondita, quæ ignorasti,

7 Quæ ʺ nunc creantur, non autem ab eo tempore; & quæ ante diem *hunc* non audivisti, ut non dicas, ecce noveram ea,

8 *Quorum* nihil audivisti, neque novisti, neque ab illo tempore ʺ aperuit aurem tuam. ᵃ Quamvis noverim te ᶜ omnino acturum esse perfidè, & defectorem ex utero vocari te:

9 Propter nomen meum ᵈ longanimis ero, & *propter* laudem meam refrænabo *iram* contra te; ut non excindam tè.

1 *Audite*] Hoc capite (quemadmodum diximus suprà 45. 1.) continentur tria: primum est expositio alterius mebri quod in narratione positum est suprà 45. 4. de causa istorum judiciorum Dei, usque ad ver. 12. secundum est confirmatio narrationis, a ver. 12. ad 16 tertium, conclusio, ad finem usque, ut suprà diximus in principium capitis 44. Summa autem causa judiciorum Dei per contestationem explicatur; qua Deus populum evincens improbitatis, duobus primis versibus, per comparationem exemplorum antecedentium, usq; ad ver. 6. ostendit se nulla dignitate populi, ver. 7. & 8. sed sua unius gloria adductum esse ut populum affligat, & ex afflictione liberet justitiâ suâ, usque ad versum 12.

De nomine Jisraël.] idem argumentum ad exprobrationem populi vide copiosè explicatum Hosch. 12. & 13.

Ex aquis] id est, qui ex Jahhakobo, tanquam ex fonte promanarunt: ut Deuteronom. 33. 28. & Psalm. 68. 27. *Qui jurant*] id est, qui non estis integri erga Deum vestrum: sic Jirmejæ 5. 2. a Heb. *in fide, neque in justitia.* 2 *Innitantur*] id est, se niti glorientur. 3 *Quæ priora*] comparatio rerum antegestarum prædictarumq;, qua Deus utitur his quatuor versibus, tota eò spectat ut demonstret sibi fuisse quidem perspectam improbitatem populi, sed gratis propter gloriam suam immeritis etiam & aversantibus beneficia sua prædixisse, & suo tempore contulisse: deinde verò sequitur accommodatio, qua confirmat Deus se nunc eandem rationem sequi ob eandem causam. *Inde ab eo tempore*] ex quo domus es Jahhakobi, & vocas te de nomine Jisraëlis. *Repente*] id est, simul atque visum est, etiam nullis præcedentibus mediis, aut adversantibus. 4 *Ex præscientia*] ut testatur Exo. 32. 9 & Deut. 31. 27. & 32. toto capite. 5 *Ne diceres*] id est, ne res jam olim prædictas & suo tempore præstitas attribueres diis novis, qui e propinquo adveniunt & recens sunt facti, ut Deut. 32. 17. 6 *Respice*] id est, animadverte ut re ipsa effecta sint quæcunque audiveras ex me, & nihil prædictorum meorum exciderit; ut Jehosch. 22. 3. & 1. Schem. 3. 19. *An non indicabitis*] id est, an dissimulabitis ea omnia quæ in vos fuerunt collata? neque certa fide amplectemini prędictiones meas, quibus vos testimonium oportuit perhibere ab antecacta experientia? ut suprà 42. 35. *Pronuntio*] transitio ad accommodationem exemplorum, de qua in versum 3. *Nova*] nimirum de captivitate per Babylonios, excidio Babyloniorum, & liberatione tua per Cyrum. b Heb. *a nunc.* 7 *Nunc creantur*] id est, nunc primum in lucem eduntur, patefiuntq; admirabiliter; ut exponunt verba sequentia. 8 *Aperuit aurem*] id est, perveniens ad aures tuas penetravit. *Quamvis*] prophetiæ summam incipit Jeschahhja ab occupatione. quasi dicat, non est quod me tuas ut non præstem ea quæ antè dicta sunt propter duritiem tuam: nam propter me effecturus sum, sequente versu. c Heb. *perfidè agendo, perfidè acturum.* d Heb. *prolongabo iram meam.*

10 Ecce conflabo te, ʺ non autem cum argento; selectum efficiam te catino afflictionis.

11 Propter me, propter me faciam: nam quomodo prophanaretur ʺ illud? & gloriam meam ʺ alteri non dabo.

12 ʺ Ausculta mihi Jahhakob, & Jisraël ʺ vocate a me; Ego ipse sum primus, etiam sum ultimus.

13 Etiam manus mea fundavit terram, & ᵉ dexteræ meæ palmus expendit cœlos: me vocante ea, ʺ consistunt pariter.

14 Congregamini vos omnes, & audite: quis ʺ ex illis indicat ista, Jehova diligens hunc facturus est delectationem suam in Babylonem, & brachium ejus in Chaldæos?

15 Ego, ego locutus sum, etiam ʺ vocavi eum; adducturus sum eum, & secundabit viam suam.

16 ʺ Accedite ad me, audite istud, ʺ non a principio in occulto locutus sum; ex quo tempore fuit hoc, ʺ ibi sum: nunc enim Dominus Jehova mittit me, & ʺ spiritus ejus.

17 ʺ Sic ait Jehova, vindex tuus sanctus Jisraëlis; ʺ ego Jehova Deus tuus doceo te proficere, deduco te via *qua* ambules.

18 ʺ O si attendisses ad præcepta mea: ita ʺ fuisset tanquam flumen pax tua, & justitia tua ʺ ut fluctus maris:

19 ‖ Et fuisset velut arena semen tuum, & prognati e visceribus tuis ut scrupi illius; ʺ non *tamen* excindetur, neque perdetur nomen ejus a conspectu meo.

20 ʺ Exite a Babylonia, ʺ fugite a Chaldæis, ʺ voce ᶠ canora indicate, pronuntiate hoc, proferte hoc usque ad extremitatem terræ: dicite, vindicavit Jehova servum suum Jahhakobum:

21 ʺ Neque sitiunt, *cùm* per vastitates deducit eos; aquas e rupe profundit eis: quasi findat rupem ut fluant aquæ.

22 ᵃ Nulla est pax, inquit Jehova, improbis.

10 *Non autem cum arg.*] id est, non agam summo jure tecum; quia si ab omni scoria, ut argentum, expurgandus esses, totus disperires.

11 *Illud*] nomen meum, de quo versu 9.

Alteri non dabo] id est, non sinam eripi mihi; aut alio a me transferri.

12 *Ausculta*] tertia concionis pars, confirmatio; qua primum Deus a personæ suæ operumque amplitudine prophetiam obsignat, quatuor versibus; deinde Propheta fidem suã in sua vocatione & administratione testatam facit, ver. 16

Vocate a me] id est, qui vocaris populus meus, ut suprà ver. 1. & 2.

e Heb. *dextera mea palmavit, ut ita dicamus.*

13 *Consistunt pariter*] id est, se sistunt ad exequenda judicia mea, ut Psalm. 119. 91.

14 *Ex illis*] diis videlicet, de quibus versu 5.

15 *Vocavi eum*] Cyrum, de quo suprà 45. 1.

16 *Accedite*] prophetę verba, confirmantis fidem suam quam adhibuerat ad enuntiandum verbũ Dei, & diligentiam ad audiendum ex Deo, prout vocatus fuerat.

Non a principio] id est, ex quo fuit verbum Dei ad me, non dissimulavi, sed palàm concionatus sum.

Ibi sum] nimirum in ea tanquam specula ubi me collocavit Deus, ut verbum ab ipso audiam, & ad vos referam, ut suprà 21. 8. & 10. *Spiritus ejus*] Dei Patris & Filii, cum Patre & filio unus æternus Deus; quo uno acti olim homines sancti locuti sunt, 2. Petri 1. 21. 17 *Sic ait Jehova*] ultima concionis parte, id est, conclusione, Deus primùm officia sua universè in Jisraëlitas commemorans, hoc versu, per hypothesin summas benedictiones exponit eventuras Judæis si paruissent ipsi, ver. 18. & 19. deinde summatim repetit res antè promissas propter nomen suum, de beneficentia erga suos, & hostium statu miserrimo, tribus versibus ultimis. *Ego Jehova*] quasi dicat, præsto quod mearum est partium. 18 *O si attend.*] simile vide Deuteron. 32. 29. *Fuisset tanquam*] id est, nunquam defiissent fluere, sed omnia bona se ultro dedissent tibi. *Ut fluctus maris*] id est, continenter pertexisset, ut fluctus excipiunt alii alios. ‖ Gen. 22. 17. 19 *Non tamen*] transitio ad summam promissionum, simili argumento atque usus est suprà ver. 8. & 9. 20 *Exite*] prophetica hortatio, quasi in rem præsentem Judæos adducens, & præmonens de liberatione ventura. *Fugite*] ne communi cum Babyloniis judicio pereatis, & circumveniamini ira Dei, quæ denuntiatur illis ver. ultimo: ut Jirmejæ 51. 6. & 45. similis causa adducitur Gen. 19. 15. *Voce canora*] q.d. fruimini beneficio Dei, & fruentes animo grato prædicate. f Heb. *cantus.* 21 *Neque sitiunt*] id est, æquè admirabiliter illis de viatico prospicit, atque olim prospexit majoribus ex Aegypto exeuntibus: vide Hhezre 1. 22 *Nulla est pax*] a: proinde ne copulemini cum illis, aut consortium habetote; sed fugite, ut suprà: vide infrà 57. 21.

CAPUT XLIX.

Christus ad Judæos missus, postquam de illorum contumacia apud Deum Patrē conquestus est, mittitur ad Gentes, & narrat promissiones Evangelicas primùm sibi factas de reconciliatione, justitia, vita, & gloria per ipsum comparanda: deinde factas Ecclesiæ de benevolentia, beneficiisq; Dei in ipsam, & propagatione ipsius in gentibus, invito Satana & omnibus adversariis, per Evangelium.

1 *Auscultate*] Cùm Propheta inde a capite 40. duos consolationis locos sibi proposuerit explicandos, unum de reversione Judæorum ex captivitate Babylonica, alterum de instauratione Ecclesiæ per Christum, nunc demum incipit Propheta speciatim hunc secundum locum exponere, & in eo argumento pergit ad finē usq; Prophetię. Hoc autem caput quedam est veluti præfatio, ac potius summū argumentum eorum quæ sequuntur omnium: nam primùm Christus per prophetam omnes nationes vocans, sibi conciliat autoritatem a narratione vocationis suæ, 6. versibus; deinde promissione: sibi & Ecclesiæ factas, ad finem usque capitis: in quibus argumentis duobus tota prophetia reliqua continetur. Ac in vocatione quidem explicatur vocatio Christi a Deo patre ad sanctam illam functionem Mediatoris inter Deū & Ecclesiam ipsius, duobus versib. deinde ostenditur ex quibus Ecclesia sit vocanda per Christū ver. quatuor.

1 *A*USCULTATE insulæ mihi, & attendite nationes *e longinquo: Jehova inde ab utero *vocaverat me, e visceribus matris meæ *memoriam constituerat nominis mei.

2 *Et disposuit os meum veluti gladium acutum, in umbra manus suæ abscondens me: & disposuit me in *sagittam nitidam, in pharetra sua abscondens me.

3 Dixerat mihi, *servus meus es; *Jisraël *est* *de* quo per te gloriaturus sum:

4 Ego verò dixi, [a] *frustra laboro, inaniter & vanè vires meas consumo: *veruntamen officium meum penes Jehovam *est*, & opus meum penes Deum meum.

5 *Nunc autem dicit Jehova, qui *formaverat me inde ab utero, [b] ut serviam ipsi; [c] ut reducam Jahhakobum ad ipsum, cùm Jisraël *non reciperet se: *quia gloriosus sum in oculis Jehovæ, & Deus meus est robur meum.

6 Dicit inquam; levior *videris* quàm ut sis mihi servus ad erigendum tribus Jahhakobi, & *custoditos [d] Jisraëlitas reducendum? atqui constitui te *in lucem gentium, ut sit salus mea usque ad extremitatem terræ.

7 *Sic ait Jehova vindex *Jisraëlis sanctus ejus; *ei quem contemnit [e] quisque, *quem* abominatur gens, servo *dominantium Reges videntes assurgent, principesque incurvabunt sese: propter Jehovam *qui fidelis *est*, sanctum Jisraëlis qui elegit te.

8 *Sic ait Jehova, *tempore [f] accepto exaudiam te, & in die salutis auxiliabor tibi; & custodiens te, disponam te in *fœdus populi ad confirmandum *terram, ad efficiendum ut possideat possessiones desolatas:

9 Dicendo *vinctis, exite: iis qui sunt in tenebris, revelamini: *per vias pascent, & in omnibus clivis pascuum eorum erit.

10 Non esurient neque sitient, neque feriet eos æstus aut sol: nam qui miseretur eorum ducet eos, & secundum scaturigines aquarum deducet eos.

11 Et disponam omnes montes meos [g] ut sint pervii, & *in* aggeribus meis *emineant.

12 Ecce isti e longinquo venient: ecce quoque illi ab Aquilone & [h] ab occasu, denique isti *a terra Sinæorum.

13 *Cantate cœli, & exulta terra, & fragorem edite montes cantu: quia consolatus est Jehova populum suum, & pauperum suorum misertus.

14 *Quod si dicat Tzijon, dereliquit me Jehova, & Dominus oblitus est mei:

15 *An oblivisci potest mulier fœtus sui, ut non misereatur filii uteri sui? *etiam hæ oblivisci possint; tamen ego non obliviscar tui.

16 En *in manibus sculpsi te: muri tui e regione mei *versantur* jugiter.

17 Festinabunt *filii tui: destructores tui & vastatores tui *ex* te exibunt.

18 ‖ Attolle circumquaque oculos tuos, & vide, isti omnes congregantes se accedunt tibi: ut vivo ego, dictum Jehovę, istis omnibus tanquam ornamento vestieris, circumligabis eos *tibi* tanquam sponsa.

19 *Cum vastitates *erunt* tuæ, & desolationes tuæ, & terra [i] destructa tua; quia jam angustaberis præ habitatoribus, procul profectis eis *qui absorbebant te:

20 Adhuc dicent [k] te audiente *filii orbitatis tuæ; angustus est mihi hic locus, retrocede mihi ut habitare possim:

21 Adeò ut dicas cum [l] animo tuo, quis genuit mihi istos, cùm fuerim orba & solitaria? huc illuc migrans ac [m] fugitiva *fui*, & istos quis educavit? en ego relicta fui sola, isti ubinam fuerunt?

22 *Sic ait Dominus Jehova, ecce sustollam ad gentes *manum meam, & ad populos efferam vexillum meum; ut afferant filios tuos lacerto, & filiæ tuæ super humerum portentur:

23 Et erunt reges nutritii tui, & fœminæ principes eorum [n] nutrices tuæ vultu in terram *demisso* *incurvabunt se tibi, *pulveremque pedum tuorum lingent: ut experiaris me esse Jehovam, non erubescere eos qui expectant me.

Terram] id est, Ecclesiam, & illius habitationem, synecdochicè.

9 *Vinctis*] ut suprà 42.7.

Per vias pascent] id est, ubique occurrent ipsis benedictiones Dei; hîc & versibus duobus sequentibus: quæ benedictiones allegoricè figurantur, sumptis similibus a tempore liberationis Aegyptiacæ.

g Heb. *in viam.*

11 *Eminant*] nimirum quos Christus e vinculis satanæ & potestate tenebrarum extraxerit.

h Heb. *amari.*

12 *A terra Sinæor.*] id est, meridiē versus, quam in partem Sinæi terminum Judęæ constituebant, Gene. 10.17. desertumque Sinis, & mons Sinai spectabant, Exod. 16.2.

13 *Cantate cœli*] id est, vos res omnes creatæ gratulamini Christo, & filiis Dei vindicatis in libertatem gloriæ, Rom. 8. 19. & sequentibus.

14 *Quòd si dicat*] transitio ad alterum promissionum Evangelicarum caput, quæ sunt de studio Dei erga Ecclesiam, usque ad versum 17. & de propagatione & multiplicatione illius, usq; ad finem. Transitur autem per occupationem.

15 *An oblivisci*] responsio ad præcedentem occupationem a comparatione minoris.

Etiam hæ] hypothesis ad amplificandum studium Dei in Ecclesia.

16 *In manibus*] id est, semper obversaris mihi, & nunquam desino curare te; ut Psal 121.4. humanitus dictum.

17 *Filii tui*] id est, qui tibi gignentur in Christo per semen incorruptum verbi: jam enim hoc versu transitur ad multiplicationem Ecclesiæ, quæ illustratur per hypotyposin, seq. versu; deinde exornatur, tribus. ‖ *infrà* 60.4. 19 *Cum*] id est, quando terram totam quæ nunc vastata est, &c. occupabis, tamen tanta futura est multitudo filiorum Dei, ut vix possit capere omnes terra: hyperbole.

i Heb. *destructionis tuæ.* *Qui absorbebant*] id est, vastatoribus tuis, ut suprà ver. 17. vide Psal. 124.3. k Heb. *in auribus tuis.* 20 *Filii orbitatis tuæ*] id est, gentiles, qui tibi agnascentur cùm Judæis orbata fueris. l Heb. *corde.*

m Heb. *recedens.* 22 *Sic ait*] ὑποφορὰ sive subjectio, qua Deus respondet præcedenti admirationi Ecclesiæ, & docet se ex quavis gente illi conciliaturum liberos, alumnos, &c. *Manum meam*] cum vexillo Evangelii, quod est potentia Dei ad salutem cuivis credenti; Rom. 1.16. hæc autem omnia allegoricè dicuntur de amplificatione regni spiritualis Christi, ut Prophetæ solent.

n Heb. *lactantes te.* 23 *Incurvabunt se tibi*] id est, honorem exhibebunt Christo in te habitanti velut capiti tuo (ut Psalm. 72.) & te in Christo honorabunt. *Pulveremq;*] ut Psal. 72.9.

e longinquo] id est, quamvis longè absitis usq; ad extremas terras. *Vocaverat me*] id est, vocavit ab æterno, ac proinde jam vocaverat cùm in utero matris conciperer. Est enim Christus semen illud benedictum, in quo salus ab æterno constitit Ecclesiæ, & promissiones salutis factæ sunt, Galat. 3.16. idque ex vocatione Dei patris, Hebr. 5.4. & 5. *Memoriam constit.*] ut Gen. 3.15. 2 *Et disposuit*] id est, armavit me verbo suo efficacissimo, quod cum gladio & sagitta acutissima comparatur, adjunctis promissionibus de defensione mei & ministerii: vide Ephes. 6.17. Heb. 4.12. & Apocalyps. 1.16. *Sagittam*] ut Psal. 45.6.

3 *Servus meus es*] ut suprà 42.1. *Jisraël est*] id est, jubeo te primùm Jisraëli proponere verbum gloriosum meum, & in Jehudæis primùm gloriam meam explicare: ut Matthæi 10.6. & 15.24. Actor. 13.46. & 28.25. & sequent. a Heb. *in vacuum laboro, ad inanitatem & vanitatem.* 4 *Frustra laboro*] id est, non audit, neque accipit verbum Jisraël. *Veruntamen*] amplificatio indignitatis a testimonio conscientiæ; & Dei ipsius in conscientia: ego, inquit Christus, totas vires meas consumpsi in Judæis informandis; Deus Pater testis est, & testificatur conscientiæ meæ, qui solus officium & opus meum optime cognovit. 5 *Nunc autem*] videlicet cum omnibus meis viribus apud Judæos consumptis expertus est illorum contumaciam Deus. *Formaverat me*] id est, æterno decreto suo comparaverat, ut suprà ver. 1. b Heb. *in servum sibi.* c Heb. *ad reducendum.* *Non reciperet se*] ad Deum vocantem Judæos per Evangelium Christi.

Quia gloriosus] i. quia Pater amat filium, & omnia tradidit in manus illius; non autem eum contemnit, quod perversi Judæi faciunt: ac proinde non vult ferre ut ministerium filii sui inutile sit atque inglorium: sicut parabola ostenditur, Matth. 22. 6 *Levior videris*] Judæis videlicet, ut explicat sequens versus.

Custoditos] i. quos ego singulari studio custodiveram hactenus, veluti peculium præ omnibus aliis populis, & tanquam pupillam oculi: Deuter. 32.10.

d Heb. *Jisraëlis.* *In lucem gentium*] id est, ut perfundas omnes gentes illustratione tui Evangelii, ut suprà 42.6 vide Actor. 13.46. 7 *Sic ait Jehova*] altera pars capitis, propositio nimirum Evangelicarum promissionum, primùm erga Christum, usque ad ver. 14. deinde erga Ecclesiam in Christo, ad finem usque: quæ duo membra prolepticè hoc versu continentur. *Jisraëlis*] id est, electorum Dei. *Ei quem*] id est, Christo, quem quisque ex Judæorum gente spernit, abominatur, ac velut in durissimam servitutem cogit. e Heb. *anima.* *Dominantium*] Judæorum videlicet, qui sibi dominatum confingebant etiam in servitute gravissima, & libertatem sibi asserebant, ut Joan. 8.33. *Qui fidelis est*] id est, verax & constans in promissis præstandis, ut 1. Cor. 1.9. 8 *Sic ait Jehova*] explicatio prioris promissi in Christum; nimirum fore ut in Christo habeatur reconciliatio ex fœdere, hoc versu; remissio peccatorum & liberatio, sequente versu; omnis benedictio depellens mala, & bona conferens, vers. 10. & 11. mirifica electorum ad ipsum concursatio, ver. 12. denique rerum creatarum omnium gratulatio, ver. 13. *Tempore accepto*] quo benevolentia & salus Dei promulgata est per Evangelium, 2. Cor. 6.2 f Heb. *acceptionis vel benevolentiæ.* *Fœdus populi*] id est, ut sis reconciliationi ex fœdere, sic Danijel. 9. vers. ultimo.

24 'An auferretur a robusto captura? an etiam captiva turba 'justi eriperetur?

25 Quin sic ait * Jehova, imò turba captiva robusti auferetur, & captura * violenti eripietur: nam adversus contendentes tecum ego contendam, & filios tuos ego servabo:

26 "Efficiamq; ut comedant oppressores tui suam ipsorum carnem, & velut musto sanguine suo inebrientur; ut agnoscant "omnis caro, me Jehovam esse servatorem tuum, & vindicem tuum, robustum *Deum* Jahhakobi.

24 *Anauferretur*] inquient gentes & prædones omnes expilantes Ecclesiam, quorum sermonem anticipat Deus, q.d. ludificantur hostes Ecclesiæ promissiones meas duobus argumentis; tum quòd sibi numeris omnibus videntur valentiores esse, tum quòd justo bello Ecclesiam sibi subjectam & mancipatam putant, ut supra 45.9. & sequent. sed ad hæc argumenta respondetur versibus seq. *Justi*] mancipis & possessoris: nam etsi Deus populum suum & filios suos vocet, tamen hoc semper sibi arrogant adversarii, ut justi sint illorum domini: sic duobus argumentis utuntur, potentiæ suæ, & juris. 25 *Jehova*] Deus æternus, ac proinde infinitè omnes hostes superans potentia sua: sic respondetur priori objectionis argumento. *Violenti*] ac proinde non justi domini, quod hostes de se prædicant: responsio ad posterius argumentum. Hæc autem responsionis membra deinceps exornantur, hoc & seq. versu. 26 *Efficiámq;*] id est, committam ipsos inter se, ut talionis pœnas inferam ipsis, & quemadmodum carnem & sanguinem tuum exhauserunt, sic etiam alii ab aliis consumantur. *Omnis caro*] id est, omnes homines, etiam impii & adversarii.

Caput L.

Christus Judæorum Ecclesiam sibi adversantem objurgans ostendit Deum nihilominus fœdus suum erga ipsam integrum conservasse potentia sua, ac proinde se a Patre vocatum atque missum esse ut eam constanter vocet ad resipiscentiam: itaq; contumacibus denuntiato gravi judicio, resipiscentes confirmat de gratia Dei ex fœdere, & gentium exemplo provocat ad fidem & patientiam: deinde Ecclesiam fessam afflictionibus & invocantem se confirmat Deus, & consolatur promissionibus perficiendis in adventu suo.

1 'SIc ait Jehova, 'ubi *est* libellus [a] repudii matris vestræ quo dimiserim eam? aut quis *est* ex creditoribus meis cui vendiderim vos? en 'iniquitatibus vestris venditis vos, & defectionibus vestris dimittitur 'mater vestra.

2 Quamobrem cùm venio, nemo adest? cùm voco, nemo respondet? [b] 'an ullo modo brevior est manus mea [c] quàm ut redimat? & an nullæ sunt in me vires ad eripiendum? 'en increpatione mea 'exsicco mare, 'dispo-no flumina *in* desertũ, fœtet multitudo pisciũ eorũ 'mortua siti, eò quòd desit aqua:

3 'Induo cœlos atrore, velut cilicium pono operimentum eorum.

4 'Dominus Jehova dedit mihi linguam [d] eruditissimam ut sciam, [e] tempestivè eloqui 'defesso verbum: 'excitat [f] unoquoque manè, excitat mihi aurem ad audiendum 'ut *audiuntur* eruditissimi.

5 Dominus Jehova * aperit mihi aurem, & ego non rebello, retrorsum non averto me.

6 "Corpus meum expono " percussoribus, & malas meas depilantibus; faciem meam nõ abscondo a contumeliis & sputo.

7 Quia Dominus Jehova auxiliatur mihi, ideo 'non afficit me ignominia: idcirco ' cõpono faciem meam tanquam silicem, quia novi fore ut non pudefiam.

8 Propinquus est qui justificat me, 'quis contendat mecum? consistamus unà: quis [g] experiatur jure contra me? accedat ad me.

9 En, Dominus Jehova auxiliaturus est mihi, quis est condemnaturus me? en; omnes isti ut pannus veterascent, tinea consumet eos.

10 "Quis est inter vos timens Jehovæ, auscultans voci "servi ejus? qui ambulat " in tenebris, cui nullus est splendor', confidat nomini Jehovæ, & innitatur Deo suo.

11 'En vos omnes accedentes ignem, circumcingentes malleolis: ' ite in focum ignis vestri, & in malleolos quos succendistis; e manu mea est ' hoc vobis, in dolore jacebitis.

1 *Sic ait Jehova*] tota hæc cõcio (quemadmodum superiore capite diximus de sequentibus propheтiis omnibus) ad explicationem pertinet illius dicti quo utebatur Christus versu 4. Sunt autem partes illius quatuor: prima est contestatio, qua Christus in Judæos utitur usque ad versum 10. secunda, propositio reliquias Judæorum vocans ad resipiscentiam ut salvæ fiant, inde ad versum 9. sequentis capitis: tertia, oratio reliquiarum quæ sollicitè expectaverant adventum Christi, usque ad versum 12. postrema, responsio Dei accipientis orationem Ecclesiæ, & promissa sua de integro confirmantis, inde ad finem usque. In hac porrò contestatione Christus Judæos evincit per complexionẽ, hoc modò: aut per te factum est ut te dimitterẽ, aut per me: per me autem minimè factum est; cum neque officium meum, neque potentiam, neque voluntatem meritò desyderare possis: sequitur ergo hoc per te effectum esse propter peccata tua: quod posterius complexionis membrum sive dilemmatis, versu primo & parte secundi; prius verò sequentibus reliquis exponitur. *Ubi est libellus*] ut evidentior fit hæc argumentatio, ita conjungenda est cum sequente versu. miror me, ait Christus, cùm ad meos venio, a meis non recipi. Quid verò causæ est cur neque venientem admittatis me, neque respondeatis advocanti? an ego unquam dimisi, aut alienavi vos? neutrum profectò probabitis: sed quòd ita discessionem facitis a me, id plane acceptum ferendum est improbitati vestræ. Neutrum probaturos esse Judæos confirmat Deus ex ritu usitato legis: alienantur, inquit, ex lege liberi a patria potestate, cùm aut repudiatur mater propter adulteria cum adulterino semine, ut Hosche. 2. aut venduntur propter paupertatem liberi, ut Exodi 21 7. horum autem neutrum factum, &c. a Heb. *abscissionis: ut Deut. 24. 1.* *Iniquitatibus vestris*] i. iniquè facitis, estisque in me & in vos ipsos injurii; in me, quia jus meum erga vos mihi adhuc servavi integrum; in vos autem, quia ipsi vobis abjudicatis libertatem filiorum Dei: ut si quis mi ser filius familias nulla necessitate pressus & omnibus bonis a patre abundans, se ipsum certa malitia venderet. *Mater vestra*] id est, Ecclesia Judæorum: sic enim totum corpus in scriptura solere appellari ostendimus Cantic. 7. 6. b Heb. *abbreviando abbreviata est.* 2 *An ullo modo*] quasi dicat, sensistisne ullo pacto minutam esse aut potentiam meam; aut voluntatem erga vos? potentiam confirmat duobus versibus; de voluntate deinceps agit. c Heb. *a redemptione.* *An increp.*] confirmatio potentiæ a priscis quibusdam exemplis; ad quæ iterum præstanda, cùm opus fuerit, tam potentem se esse confirmat Deus quàm olim fuit. *Exsicco*] ut Exo. 14. *Dispono*] ut Jehosch. 3.

Mortua] ὑπερβατὸν verborum evidentiæ causâ transponimus. 3 *Induo*] ut Exod. 10. *Velut cilicium*] comparatio cœli atri & lugubris cum atratis & lugentibus, quomodo fuit cœlum Aegyptiis luctificũ, cùm nubes procederet inter castra Aegyptiorum & Jisraëlitarum, Exo. 14. 20. 4 *Dominus Jehova*] confirmatio alterius partis, nimirum benevolentiæ Dei erga Ecclesiam Judæorum, ut diximus in versum 2. Deus, inquit Christus, tantopere vos amat ut jam mittat filium suum instructum rebus omnibus ad salutem vestram pertinentibus, spiritu & verbo, quod Pater suppeditat Filio, & Filius ab ipso accipit, hoc versu, obsequio, sequente versu; patientia, ver. 6. & constantia fidei, versu 7. qua armatus Christus audacter lacessit omnes adversarios, versu 8 & 9. d Heb. *eruditorũ.* e Heb. *tempestivare, ut ita dicamus.* *Defesso*] ut Matth. 11. 28. *Excitat unoquoque*] i. indesinenter me informat spiritu; non autem per momenta, ut omnes prophetas alios. f Heb. *singulo manè singulo manè.* *Ut audiuntur*] i. ad studiosissimè & diligentissimè audiendum. 5 *Aperit mihi aurem*] i. ad obsequium informat me, ut quæ audivi a Patre hæc loquar vobis, Joan. 8. 26. & exequar voluntatem ejus qui misit me, perficiamque opus ipsius, Joan. 4 34. 6 *Corpus meum*] i. in obsequio ejus qui misit me perstò patientissimè, exinanio me, & submitto in omnia mala etiam iniquissima, factus obediens usque ad mortem crucis, Philip. 2. 7. & 8. *Percussoribus*] ut Joan. 19. 7 *Non afficit*] i. totam, quanta quanta est, nihili facio. *Compono faciem*] i. obfirmo me adversus omnes injurias: simile est Jirmejæ 1. 18. & Jechezk. 3. 8. 8 *Quis cõtendat*] ut Joan. 8. 46. Hoc autem eodem argumento Paulus, ut strenuus miles & imitator Christi, utitur & utendum docet, Rom. 8. 33. & seq. g Heb. *Dominus causæ meæ.* 10 *Quis est*] altera parte concionis, id est, propositione, Christus primùm universè Ecclesiam Judæorum vocat ad fidem in verbum suum & resipiscentiam, hoc versu; deinde seorsim quasi distributa in duas classes Ecclesia, tum impios compellat, sequente versu; tum resipiscentes consolatur, principio capitis sequentis. *Servi ejus*] i. vocis meæ, qui sum servus Dei, ut suprà 42. 1. *In tenebris*] tum Pharisaicæ ignorantiæ in qua perierant oves Jisraëlis, tum calamitatum omnium, ut suprà 9. 2. 11 *En vos*] prius membrum propositionis, quo Christus primùm superbos illos Pharisæorum spiritus totamque penè Ecclesiam Judæorum evincit impietatis, quòd in tenebris illis spiritualibus se sibi accensuros lucem putaverint, & humanas traditiones tanquam malleolos comportaverint, neglecta luce verbi Dei & face Evangelii quam offerebat Christus; deinde sententiam fert condemnationis, ut Joan. 9 41. *Ite in focum*] quasi dicat, cum non acquiescatis igni sacro, pergitote in prophano vestro; sed perituri tamen, ut filii Aharonis, Levit. 10. 2. sic obsignat Christus primùm obdurationem & excæcationem eorum, deinde æternam condemnationem. *Hoc*] nimirum excæcatio ad graviorem condemnationem, ut Matth. 13. 14.

Caput LI.

1 'AUSCULTATE mihi sectatores justitiæ, quærentes Jehovam; intuemini in ' ru-

1 *Ausculate*] Posterius membrũ propositionis, quo Christus resipiscentes Judæorũ reliquias consolatur & confirmat, propositis argumẽtis primùm spei, fideiq, certæ in gratiam Dei, usq; ad ver. 7. deinde patientiæ, ver. 7. & 8. Ad spem autem & fidem comparat, partim recordatione Abrahami & Saræ, ac proinde promissionum fœderis ad ipsos natura pertinentium, tribus versibus, partim exemplo gentium, quo Jehudæos provocat Deus ut percipiant efficaciã Evangelii, usq: ad ver. 6. partim a præstantia beneficiorũ suorum, ver. 6. *Rupem*] i. Abrahamum & Saram, ut seq. ver. exegesis ostendit. Est autem hoc dictum allegoricè, sumptum a latumia sive lapicidina unde effodiuntur & eruuntur lapides, quemadmodũ Propheta allegoriam fontis adhibuit suprà 48. 1. Hæc autem allegoria hîc propterea ponitur, quòd magis cum argumento convenit; nam sic argumentatur Christus, promitto me consolaturũ & instauraturũ Ecclesiam, utcunque vastata sit ac penè nulla versu 3. hoc autem ut faciliùs credatis, cogitate vos ex iis parentibus ortos esse qui nunquam genuissent liberos, nisi Deus potente verbo, tanquam malleo e rupe lapides, excidisset; ac proinde vos, qui in eodem fœdere estis, eandem virtutem Dei ejusdem experturos.

[petram] *unde* excisi estis, & in cavum [a] foveæ *unde* effossi estis.

2 ||Intuemini in Abrahamum patrem vestrum, & in Saram quæ peperit vos: cùm unicum evocans eum benedixerim ei, & multiplicaverim eum.

3 [3]Nam consolabitur Jehova Tzijonem, consolabitur omnes vastitates ejus, & disponet desertum ejus tanquam [Hh]Hhedenem, & solitudinem ejus tanquam hortum Jehovæ: gaudium & lætitia invenietur in illo, gratiarum actio & vox [b] psalmodica.

4 [4]Attendite ad me popule mi, & natio mea ad me autem advertite: nam doctrina a me prodibit, & jus meum in lucem populorum [c] collocabo.

5 [5]Propinqua *est* justitia mea, prodibit salus mea, & brachia mea populos judicabunt: in me insulæ expectationem habebunt, & brachium meum expectabunt.

6 [6]Attollite in cœlum oculos vestros, & intuemini in terram deorsum; cœlos velut fumum evanituros esse, & terram ut pannum veteraturam, habitatoresque ejus similiter morituros: salus verò mea in seculum erit, & justitia mea non atteretur.

7 [7]Auscultate mihi qui agnoscitis justitiam, popule in quorum [d] animo doctrina mea *est*; ne timetote probrum mortalis, & præ contumeliis istorum ne consternamini.

8 Nam quasi pannum exedet eos tinea, & tanquam lanam exedet eos blatta: justitia autem mea in seculum erit, & salus mea [e] in omnes generationes.

9 [9]Evigila, evigila; indue robur, brachium Jehovæ; evigila ut diebus [f] priscis, *in* generationes æternas: an non tu illud es quod conscidit [g] Ægyptum, *quod* dolore affecit [9]balænam?

10 An non tu illud es quod exsiccavit mare, aquas abyssi magnæ: quod disposuit profunditates maris *ut essent* via qua transirent vindicati?

11 [11]Ita redempti Jehovæ revertantur, & ingrediantur Tzijonem cum cantu, lætitiaq; [h] perpetua super caput suum: gaudium & lætitiam assequantur, fugiant mœror & gemitus.

12 [12]Ego ego ipse sum consolator vester: [12]quæ es tu quòd timeas a mortali morituro, & a filio hominis *qui ut* fœnum reddetur:

13 Quòd obliviscaris Jehovæ opificis tui, qui extendit cœlos & fundavit terram, paveasque jugiter quotidie propter æstum ejus qui angustia afficit, [13] quasi comparet se ad perdendum? & [13]ubi *est* æstus ejus qui afficit angustia?

14 [i]Festinanter educet peregrè vinctum, *qui* solvendus est: non morietur in ista fovea, neque deficietur pane suo.

15 [15]Atqui ego sum Jehova Deus tuus, qui [15]disrumpo mare cujus fremunt fluctus: Jehova exercituum nomen *est* ipsi.

16 Qui indidi verba mea ori tuo, umbra manus meæ tegens te; [16]me plantaturum cœlos, & fundaturum terram, & dicturum Tzijoni populus meus es.

17 [17]Expergiscere, expergiscere, surge *urbs* Jeruschalaimorum; [17]quæ bibisti a manu Jehovæ poculum æstus ejus, [17] crassamentum, poculum [k] horrificentissimum bibisti, exsuxisti.

18 [18]Nemo deducebat eã ex omnibus filiis quos pepererat, & nemo prehendebat manum ejus ex omnibus filiis quos educaverat.

19 [19]Duo ista obvenerunt tibi; [19]quis condoleret tibi? vastatio & contritio, famesque & gladius, [19]*per* quem consolarer te?

20 Filii tui defecti animo jacent in capite omnium platearum, at bubalus [l] [20]irretitus; pleni æstu Jehovæ, increpatione Dei tui.

21 [21]Idcirco audi jam hoc, ô afflicta; & ebria, non autem ex vino.

22 Sic ait Dominus tuus Jehova, & Deus tuus, causam acturus populi sui: ecce recipio de manu tua poculum horrificentissimum, crassamentum, poculum æstus mei; non perges bibere illud amplius:

23 Sed ponam illud in manu affligentium te, [23]qui dicebant animæ tuæ, abjice te, ut transeamus: quibus exponebas tanquam humum corpus tuum, & tanquam plateam transeuntibus.

[a] Heb *cisterna*.

||*Gen.* 11. *& seq.*

3 *Nam*] ætiologia; cur debeant pii respicere ad promissiones factas Abrahamo & ad historiam ejus: nam, inquit, si eò respicietis, eandẽ salutem consequemini, quæ allegoricè figuratur, hoc versu. *Hhedenem*] de quo Gen. 2. 8.

b Heb. *psalmodia*.

4 *Attendite*] secundum argumentũ, quo Christus Judæorum Ecclesiam ad fidem hortatur, æmulatione & exemplo gentium, ut Deuteronom. 32. 21.

c Heb. *faciam ut quiescat*.

5 *Propinqua est*] i. jam propè est, cum justitiã meã salutarẽ doctrinam meam, id est, Evangeliũ, communicabo cum gentibus, & illæ acceptæ sunt.

6 *Attollite*] tertiũ argumentum ad conciliandam fidem, a præstantia beneficiorum quæ promittit Deus: quæ beneficia amplificantur comparatione rerum creatarum omnium.

7 *Auscultate mihi*] secundum documentum, ad patientiam adversus momentaneas afflictiones & scandalum Evangelii Christi, ne Judæi boni & timentes Dei propterea animum abjicerent.

d Heb. *corde*.

e Heb. *in generationem generationum*.

9 *Evigila*] tertia pars, oratio reliquiarum Ecclesiæ exoptantium adventum Christi & declarationem Evangelii ad salutem suam: quod optatum Ecclesia ab exemplis antegressis beneficentiæ Dei confirmat, hoc & sequente versu.

f Heb. *antiquitatis*, *generationes seculorũ*.

g Heb. *Rahab*: *ut Psal* 87. 4. *Exod.* 7. *& sequent.*

Balænam] vide Psa. 74. 13. & 14. ubi habetur idem orationis genus. 11 *Ita redempti*] finis petitionis, Ecclesiæ salus, quæ iisdem verbis fuerat promissa, supra 35. 10. h Heb. *seculi*. 12 *Ego ego*] ultima pars, nimirum Dei responsio ad querimonias sanctarum reliquiarum Jisraëlis adventum Mesiæ expectantium; qua Deus eas consolatur, primum confirmando a præsente metu per comparationem imbecillitatis hostium cum Ecclesiæ dignitate, & omnipotentia sua, versu 12. & 13. deinde a promissionibus restitutionis, versu decimo quarto: quibus postremò subjicitur sua exornatio, usque ad finem capitis. *Quæ es tu*] objurgatio lenis, qua Ecclesiam quasi labantem in tenebris revocat, tum ad agnitionem dignitatis ad quam electa & vocata fuerat a Deo, hoc versu, tum ad recordationem majestatis Dei, versu sequente: quorum neutrum ostendit Deus ab adversariis labefactari posse. quasi dicat, quid times? quin potius cogitas conditionem tuam, hostiumque tuorum, & recordatione Dei consolariste? 13 *Quasi comparet se*] i. quasi jam gladium strictum momentis singulis vibraturus esset in cervices tuas. *Ubi est æstus*] id est, etsi gladius strictus est in manibus ejus; quando percepisti adversarium agere omnia pro furore suo, neque potentia mea cohiberi?

i Heb. *festinabit*: *ut* 1. *Reg.* 22 9.

15 *Atqui*] exornatio superioris reprehensionis, qua Deus eadem confirmationis argumenta amplificans a potentia sua, & dignitate Ecclesiæ, ex fœdere & promissionibus ejus, versu 15. & 16. excitat Ecclesiam ad spem præsentissimam liberationis suæ, & ultionis de adversariis, versu 17. & sequent.

Disrumpo mare] id est, nihil non possum ad liberandam Ecclesiam & profligandos hostes: alludit ad liberationes Aegypti.

16 *Me plantaturum*] id est, me instauraturum esse omnia per Christum pro Ecclesia mea, ut copiosius promittitur infra 65. 17. & 66. 22.

17 *Expergiscere*] hypotyposis promissionum Dei de salute Ecclesiæ & hostium internecione, amplificata per antithesin præcedentium Ecclesiæ calamitatum.

Quæ bibisti] id est, afflictiones gravissimas perpessa es: allegoria, ut Psalm. 75. 9. & 80. 6. & alibi passim.

Crassamentum] sic interpretamur vocem Hhebræam; quia ipsa notatio vocis ostendit id tantùm significari, quod crassum & fæculentum est, atque ex liquidis potionibus excerni solet, colari, aut alio modo auferri: crapulam etiam appellat Plinius. k Heb. *horroris*, *sic ver.* 22. 18 *Nemo deducebat*] id est, ab omnibus deserta erat, cùm ebria esset calamitoso poculo. 19 *Duo ista*] nimirum vastatio ex gladio, & contritio ex fame, quæ duo per ὑστέρωσιν inter se componuntur. *Quis condoleret*] nimirum hominum, præterquam ego? ait Christus, quandoquidem ab exteris afflicta, a tuis deserta es. *Per quem*] alium præter me: respicit enim ad illud quod antè dixerat, ego ego ipse sum consolator vester, versu 12. l Heb. *retis*. 20 *Irretitus*] ac proinde omnino impos sui. 21 *Idcirco*] alterum membrum antitheseos, cujus meminimus in versum 17. 23 *Qui dicebant*] id est, qui insolenter & thrasonicè conculcabant te.

CAPUT LII.

Deus Ecclesiam Judæorum excitat ut se componat in adventum Christi, per quem ostendit sibi esse in animo eam liberare: liberationis causas exponit, gloriam suam, & jus in Ecclesiam, gratuitamq; benevolentiam: tum rationem salutis suæ explicans proponit summam doctrinæ Evangelicæ de fide & resipiscentia, quam doctrinam percipientes ostendit servatum iri perpessionibus & gloria consequente Christi.

1 [1]EVIGILA, evigila, [1]indue robur tuum, ô Tzijon: [1]indue vestes ornatus tui

1 *Evigila*] Postquam Deus reliquias Judæorum promissionibus consolatus est, nunc demum per Prophetam veluti in rem præsentem adducit, hoc capite, & Ecclesiam ad præsentem Christum Evangeliumque ipsius percipiendum hortatur. Sunt itaque hujus capitis duæ partes: prima est hortatio ad excipiendum grato animo Christum, & salutem ejus ex consilio quod cepit Deus de Ecclesia liberanda per Christum, usque ad versum 7. secunda, descriptio Ecclesiæ qualis fuit in adventu Christi, a persona ministrorum ejus & ministerio. *Indue robur*] id est, confirma animum, quem abjecisse videbaris, supra 51. 9. *Indue vestes*] id est, depone luctum, & ad lætitiam te compara in adventum sponsi tui.

Jeruſchalaimorum civitas [a] ſancta. nam 'non [b] perget invadere te amplius ' præputiatus & immundus.

2 Excute te ipſam e ' pulvere, ſurge, ſede *urbs* Jeruſchalaimorum: [c] explica te e ' vinculis colli tui, ô captiva filia Tzijonis.

3 'Nam ſic ait Jehova, ' gratis vendidiſtis vos: & [d] ſine pecunia vendicabimini.

4 'Nam ſic ait Dominus Jehova, ' in Ægyptum deſcenderat populus meus [e] olim ' ad peregrinandum illic: ' Aſſyrius quoque pro nihilo oppreſſit eum.

5 ' Nunc autem, quid mihi hic *eſt*? dictum Jehovæ: 'nam captus eſt populus meus gratis; ' dominatores ipſius ejulant, dictum Jehovæ; & jugiter quotidie nomen meum irritatur.

6 Idcirco experietur populus meus ' nomen meum: idcirco, *inquam*, illo ipſo die ' me illum qui loquitur, ecce adeſſe.

7 ' Quàm decentes ſunt ' ſuper iſtos montes pedes evãgelizantis, pronuntiantis pacem, evangelizantis bonum, pronuntiantis ſalutem: dicentis Tzijoni, regnat Deus tuus!

8 Vocem ſpeculatores tui, attollunt [f] vocem, pariter cantant: ſe [g] oculis ſuis videre coram, cùm 'reducit Jehova Tzijonem.

9 ' Fragorem edite, cantate pariter ' vaſtitates Jeruſchalaimorum: quia conſolatur Jehova populum ſuum, vendicat Jeruſchalaima:

10 ' Nudat Jehova brachium ſanctitatis ſuæ ante oculos omnium gentium, ut videant omnes fines terræ ſalutem Dei noſtri.

11 Diſcedite, diſcedite, exite 'illinc, immundum ne attingitote: exite e medio iſtius; purgate vos 'portantes vaſa Jehovæ.

a Heb. *ſanctitatis.* *Non perget*] id eſt, jam tibi affertur ſalus ſempiterna, vacua omnibus incommodis. b Heb. *invadet.* *Præputiatus &*] id eſt, quiſquis adverſatur ſanctitati aut ſaluti tuæ, ſynecdochicè a ritibus legis. 2 *Pulvere*] id eſt, luctu, qui agitabatur in pulvere: ut Ijobi 1.20. & 2.8. & 12. c Heb. *ſolvete.* *Vinculis colli*] id eſt, ſervitute ſpirituali: ut Lucæ 1.74. 3 *Nam ſic ait*] ætiologia lætitiæ, a conſilio Dei quod mox efficiẽdum prædicatur. *Gratis*] id eſt, ego qui ſum Dominus veſter nullum pretiũ accepi cùm venderemini, ut Pſalm. 44.13. & ſupra 50.1. ac proinde rem venditam meo jure recepturus ſum. d Heb. *non argẽto.* 4 *Nam ſic ait*] explicatio cõſilii, quod Deus paucis propoſuit, præcedente ver. *In AEgyptũ*] oratio ἀνταπόδοτος cujus utraque pars terna membra complectitur, hoc modo; in AEgyptum venit populus, AEgyptius de nihilo oppreſsit, ego oppreſſum liberavi, de Aſſyrio itidem, in Babyloniam abductus eſt, de nihilo oppreſsit Babylonius, & ſimiliter liberavi: quorum exemplorum ſubjicitur accommodatio ſequente verſu. e Heb *in principio.* *Ad peregrinandum*] ut Gen. 47.4. *Aſſyrius*] id eſt, Babylonius, qui idem fuit Rex Aſſyriorum: nam etiam Babylonia omnium hiſtoricorum conſenſu olim habita eſt pars Aſſyriæ. *Pro nihilo*] id eſt gratis, ſine pretio (ut dixit præcedente verſu) illo tanquam ſuo mancipio abuſus eſt. 5 *Nunc autem*] accommodatio exemplorum antecedentium ad cõditionem Judæorum miſerè ſervientium ſatanæ & peccato cùm adventaret Chriſtus: nihil amplius, inquit, mihi acceſsit ex iſta Judæorum alienatione, quàm ex ſuperioribus: quamobrem cùm non vendiderim eos, aut nullum venditionis pretium acceperim, meos eſſe confirmo, & pro meis vendicaturus ſum, hoc & ſequente verſu. *Nam captus*] exornatio præcedentis dicti, nihil amplius inde obvenire Deo, per antitheſin: primùm enim, inquit, nihil accepi; deinde verò, quod eſt indignius, non tantùm non accepi, ſed injurias patior in ſervis meis; atque adeò blaſphemias in me ipſum, quod eſt omnium indigniſsimum. *Dominatores*] id eſt, illi ipſi in quos autoritatem contuleram ut præeſſent populo meo imperio doctrinaque, ii graviſsimè affliguntur, & ſervitutem cum cæteris ſerviunt. 6 *Nomen meum*] in Chriſto æterno æterni Patris filio, ut Exodi. 23.21. *Me illum*] id eſt, Chriſtum, ſermonem Dei patris, qui Deus eſt patefactus in carne. 7 *Quàm decentes*] ſecunda pars capitis, qua propheta rationẽ deſcribit mirificæ liberationis quam conſecutura eſt Eccleſia in Chriſto. Sunt autem iſtius rationis duæ partes ſummæ, quæ prolepticè hoc verſu continentur: una eſt prædicatio Evangelii de regno Dei, quæ deinde exponitur uſque ad verſum 13. altera eſt ipſa conſtitutio regni in perſona Chriſti quæ annuntiatur Evangelio, tribus verſibus ultimis. Tranſitur verò ad ſermonem hunc ex abrupto, perinde atque ſi piis confidentibus in ſummis tenebris lux repentè exoriretur, & conſpicui fierent miniſtri Evangelii, ut ſuprà 9.2. *Super iſtos montes*] id eſt, Judæa montoſa, ut Exodi 15.17. f Heb. *vocem ſpeculatorum tuorum, ut docent diſtinctiones.* g Heb. *oculo ad oculum videre, id eſt, cominus evidentiſſimè, ut Numer. 14.14.* 8 *Reducit*] id eſt, Chriſtus inſtaurat Eccleſiam, allegoricè. 9 *Fragorem edite*] forma prædicationis, qua uſuri ſunt præcones Evangelii in ipſo adventu Chriſti: cujus duo ſunt capita: unum eſt gloriatio fidei amplectentis beneficium Chriſti & omnem gloriam tribuentis Deo, duobus verſibus: alterum eſt ſeria reſipiſcentia & ſanctificatio noſtri ipſorum ſecura in Domino, verſu 11 & 12. *Vaſtitates*] id eſt, ô Eccleſia Dei, quæ priùs vaſtata miſerè & labefactata fuiſti. 10 *Nudat Jehova*] id eſt, tanquam explicato brachio opus ſuum erga Eccleſiam efficit: metaphora ab opificibus in aliquid ſerio incumbentibus. 11 *Illinc*] nimirum e vaſtitatibus, de quibus ſup. ver. 9. quaſi dicat, eripite vos reſipiſcentia e tantis malis in quibus adhuc verſati eſtis, & ſanctificationi veſtræ incumbite. *Portantes vaſa*] id eſt, Chriſtiani omnes, quorum eſt regnum ſacerdotale, qui ſunt domus ſpiritualis, ſacerdotium ſanctum ad offerendum ſpirituales hoſtias acceptas Deo per Chriſtum, 1. Pet. 2.5 & Apocalypſeos 1.6.

12 Nam 'non feſtinatione exibitis, neque fuga proficiſcemini: quia 'præiturus eſt vobis Jehova, & [h] extrema acies veſtra erit Deus Jiſraëlis.

13 ' Ecce proſperabitur ' ſervus meus; extolletur, & elevabitur, & altus erit valde,

14 Cùm obſtupuerint ' de te multi, dicentes: adeò corruptum eſſe præ ullo aſpectum iſtius, & formam iſtius præ filiis hominum.

15 'Ita perſperget *ſtupore* gentes multas, propter eum ' obdent Reges os ſuum: quando ' quod non narratum fuerat eis, ' videbunt, & quod non audierant animadvertent.

12 *Non feſtinatione*] id eſt, cum triumpho provehemini e ſervitute iſta in gloriam filiorũ Dei: μυστικῶς. *Præiturus*] id eſt, ducturus; & omni ex parte conſervaturus, quaſi primam aciem & poſtremam ageret: metaphora a re caſtrenſi, qua gloriam liberationis in Chriſto omnibus modis præferendam docet AEgyptiacæ.

h Heb. *colligens vos: vide Numer. 10.25.* 13 *Ecce*] altera pars, de conſtitutione regni in perſona ipſa Chriſti; qua exponit Deus finem quidem illius fore infinitam gloriam, ſed præituras perpeſsiones & abjectionem maximam, 1 Petr. 1.11. ſequente verſu: ex quibus ſequetur maxima piorum omnium admiratio verſu ultimo. *Servus meus*] Chriſtus, ut ſuprà 42.1. 14 *De te*] apoſtrophe ad Chriſtum. 15 *Ita*] nimirum ex comparatione tantæ abjectionis & gloriæ Chriſti, & bonorum quæ hoc pacto nobis afferuntur admiratione. *Obdent*] id eſt, non obloquentur; ſed ſilentium præſtabunt, dociles ad prædicationem Evangelii, ut Ijobi 29.9. *Quod non narratum*] id eſt, Evangelium, quod a temporibus æternis tacitum fuerat inter gentes, Rom. 16.25. *Videbunt*] id eſt, percipient oculis fidei.

Caput LIII.

Propheta Eccleſiæ Judæorum objicit quòd præcedenti Evangelicæ prædicationi fidem non habeat: ac propterea hiſtoriam Chriſti elegantiſſimè explicans agnoſcit duo quidem eſſe in Chriſto quorum nomine offenſa eſt vetus Eccleſia, nimirum infirmitatem Chriſti, & ſcandalum crucis; ſed adverſus has offenſionis cauſas Eccleſiam præmunit, docens Chriſtum & infirmitates & crucem ipſam ſubiviſſe propter nos, ac proinde vitam æternam ingreſſurum eſſe, & nobis benefacturum donec in eandem vitam perveniamus.

1 'QUIS credit [a] prædicationi noſtræ: & ' brachium Jehovæ in quo revelatur?

2 [b] ' Aſſurgit quidem 'ut tenera planta coram ' illo, & tanquam radix e terra ſolitaria: non eſt forma ei neque decor; & quando 'intuemur eum, non *ineſt* aſpectus cur deſyderemus eum.

3 Contemptus & [c] abjectiſſimus virorum, doloribus affectus, & ' familiaris morbo; & quaſi ' abſcondens faciem a nobis, contemptus ita ut non æſtimemus illum.

1 *Quis credit*] Poſtquam propheta ſummã Evangelicæ prædicationis de regno Chriſti advenientis explicavit; nunc oſtendit quomodo Evangelium Chriſti Judæis fuit ſcandalo, & ſcandalum illud anticipat, exponens hiſtoriam perpeſsionum Chriſti & conſecuturæ gloriæ. Sunt itaque hujus capitis partes duæ: una eſt anticipatio, qua Propheta per admirationem traducit Judæorum incredulitatem, prædicationem Evangelii quæ præceſsit abdicantium, verſu 1. altera, qua incredulitatis cauſas & remedia explicat per narrationem hiſtoriæ Chriſti, & conſilii quod Deus inivit de Chriſto & Eccleſia ejus. a Heb. *auditioni.* *Brachium Jehovæ*] id eſt, Evangelium, potentia Dei ad ſalutem credentibus, quod tectum eſt iis qui pereunt; ut ait Apoſtolus 2. Corinth 4.3. b Heb. *aſcendit.* 2 *Aſſurgit*] ſuperiori anticipationi ſubjicit reſponſionem Propheta, ut Judæos præmoneret totamque Eccleſiam, ne unquam de Chriſto ex ſpecie judicium facerent, ſed partim cauſas perpeſsionum, partim eventa obſervarent. Sunt ergo hujus reſponſionis præcipui loci duo: unus, quo opponit ſcandalo infirmitatis Chriſti facta potentiæ ejus miraculoſiſsima, ver. 3 & 4. & ſcandalo perpeſsionum Chriſti, vitioſitatem noſtram, cujus nomine Chriſtus ſpondebat in judicio Dei, uſque ad ver. 8. alter, quo comparat cum aſpectabili infirmitate & ignominia Chriſti certiſsimam juſtiſsimamque liberationem & gloriam ejus ex conſilio Dei ad commune bonum totius Eccleſiæ, inde ad finem. Priore autem loco tenuitas, infirmitas & contemptus Chriſti exponitur, duobus verſibus: cauſa verò, in verſu 4. & ſeq. quaſi dicat, verum quidem eſt omnia iſta quorum aſpectu offendimini in Chriſto magna eſſe humanitus; ſed quicquid infirmum eſt in ipſo, a nobis eſt, a nobis ſuſcepit: & noſtra cauſa perlaturus eſt: quamobrem iniquum eſt nos de eo offendi qui fidejubet pro offenſis noſtris, eaque præſtat. *Ut tenera planta*] ut ſuprà 11.1. *Illo*] nimirum qui non credit prædicationi, ſed Chriſti ſpeciem ita obſervat ut offendat in eum, tanquam lapidem alliſionis & rupem offenſionis, ut ſuprà 8.14. *Intuemur eum*] ſecundum carnem. c Heb. *deſitus virorum, vir dolorum, & cognitus morbi.* 3 *Familiaris morbo*] id eſt, continenter verſans in difficultatibus rerum, & omni infirmitate humana, excepto peccato. *Abſcondens faciem*] id eſt, quaſi leproſus, ab hominum conſortio ſeparatus, & faciem obvelans, ex lege Levit. 13.45.

4 'Ve-

4 ᵃVeruntamen ᵃmorbos nostros ipse pertulit, & dolores ipsos nostros bajulavit: quamvis nos æstimemus ᵃ eum plaga affectum, percussum [d] a Deo, & afflictum.

5 ᵃNam ipse dolore afficitur ex defectionibus nostris, atteritur ex iniquitatibus nostris; castigatio ᵃ pacis nostræ imponitur ei, & livore ejus fit curatio nobis.

6 Omnes nos, ut ovis erravimus, quisque in viam suam nos convertimus; & Jehova facit ut incurrat in eum [e] pœna omnium nostrûm.

7 ᵃExigitur *pœna*, & ipse affligitur, neque aperit os suum; ut parva pecus ad mactationem ducitur, & velut ovis coram tonsoribus suis obmutescit: neque aperit os suum.

8 ᵃPer coarctationem & per judicium tollitur; at ᵃ generationem ejus quis enarraturus est? ᵃnam exscinditur *quidem* e terra viventium, ᵃex defectione populi mei plaga est ipsi:

9 Qui *populus* exposuit ᵃimprobis ᵃsepulchrum ipsius, & ᵃ diviti in [f] mortem suam: ᵃeò quòd non fecit violentiam, neque est dolus in ore ipsius:

10 ᵃAt Jehova delectatus conterere ipsum, morbo affecit *dicens*; quandoquidem ᵃ exponit [g] se ipse ᵃsacrificium pro reatu, ᵃvidebit semen, prolongabit dies: & delectatio Jehovæ [h] per eum prosperabitur.

11 ᵃExemptum molestia [i] seipsum videns satiabitur, cognitione sui ᵃjustificabit justus servus meus multos: quorum iniquitates ipse bajulaverit.

12 ᵃIdcirco partem dabo ei pro multis, ut cum justis partiatur prædam: pro eo quod profudit in montem se ipsum, & cum defectoribus annumeratus est, & ipse peccatum multorum perferês pro defectoribus intercessit.

4 *Veruntamen*] remedium scandali quod percipitur ex infirmitate Christi, hîc exponitur, ut diximus in vers. 2. quod in ea tamen infirmitate ediderit palam mirifica majestatis divinæ documenta curandis hominibus. *Morbos nostros*] id est, omnes infirmitates nostras; ut exponitur Matth. 8.17. *Eum*] non autem nos in ipso. d Heb. *Dei*. 5 *Nam ipse dolore*] ἐργατίας præcedentis dicti, propter nos Christum affici, duobus modis; primùm quòd peccata nostra tollit, deinde quòd pax nostra est, & nos reconciliat Deo per crucem ipsius, Ephe. 2.14. *Pacis*] i. pacem nobis conciliatura cum Deo, & prosperitatem omnem comparatura, quas alioqui amiseramus ut sequêt. vers. exponitur. e Heb. *iniquitas*. 7 *Exigitur*] videlicet iniquitatum nostrarum omnium, ut proximè dictum est. 8 *Per coarctationem*] alterum membrum responsionis, quod per prolepsin hoc versu positum, sequentibus ordine exponitur: quasi dicat propheta, verum quidem est vos non tantùm infirmitate illa offendi quæ videtur in Christo, verùm etiam maximè ignominioso judicio & morte ipsius: sed non satis est ad præsentem istius constitutionem respicere; quin potius introspiciendus est eventus ille gloriosus ex consilio Dei, qui exponitur inde a vers. 10. Nam coarctationis nomine omnes angustiæ, injuriæ, contumeliæ, verbera, mala denique omnia intelligenda sunt, quæ tum a Judæis, tum a gentibus perpessus est. *Generationem*] id est, æternitatem, sive tempus quo perduraturus est Christus: nam his verbis inest antithesis. Est quidem sublatus, inquit Propheta; sed ab hac mortali vita in immortalem transmissus, nec jam mori potest, aut mors ultrà ei dominabitur. *Nam exscinditur*] exornatio præcedentis antitheseos, cujus prius membrum, hoc & sequente versu; posterius, tribus ultimis exponitur. *Ex defectione*] id est, per improbitatem Judæorum, qui deficientes a Deo ex definito consilio & providentia ejus prodiderunt & abnegarunt Christum in conspectu Pilati; ut loquitur Petrus Actorum 2.23. & 3.13. hæc ut ita accipiamus efficit sequentis versus comparatio. 9 *Improbis*] id est, gentibus, quæ olim improborum nomine solebant designari, ut Act. 2.23. quemadmodum etiam gentiles dicuntur peccatores Galat. 2.15. *Sepulchrum*] id est crucifigendum, trucidandum, & sepeliendum ipsum, synecdochicè. *Diviti*] id est, Pontio Pilato præsidi Judææ, idque in mortem suam, id est, ea lege ut sanguis ipsius super populum & super filios ejus recideret & reposceretur a Deo, si quid ea in re peccatum esset; ut Matth. 27.25. quamobrem etiam Propheta mortes dixit plurali numero. f Heb. *mortes suas*. *Eò quòd*] id est, quia non poterant ferre justitiam, integritatem, & simplicitatem factorum & dictorum ejus: ut Christus ipse Judæis objicit Joan. 10.23. 10 *At Jehova*] exornatio alterius partis prolepseos, de qua vers. 8. *Exponit*] ut Galat. 2.20. g Heb. *se reatum anima ipsius: metonymia*. *Sacrificium*] ut 2. Corinth. 5.21. & 1. Pet. 2.24. *Videbit semen*] id est filios Dei, quos geniturus est in Ecclesia semine incorrupto verbi. h Heb. *per manum ejus*. 11 *Exemptum*] id est, cùm declaratus filius Dei per resurrectionem ex mortuis ascendet in cœlos, tum ipse perfectissima gloria & bonis cumulabitur sedens ad dexteram Dei patris omnipotentis, tum in alios profundet dona sua, ut ostendit Paulus Ephes. 4.7. & sequente: sic Psalm. 16. i Heb. *animam suam: ut superiore versu & sequent*. *Justificabit*] ut Rom. 5.26. 12 *Idcirco*] nimirum ut plenam salutem Ecclesiæ comparare posit, delendo peccata in cruce, & justitiam cum suis communicando. Est autem hîc alterum argumentum amplificans gloriam Christi; quòd ut efficiat ea quæ antè dicta sunt, Deus Pater illum omnibus donis instructurus est quæ fuerint opus.

CAPUT LIIII.

Propheta exposita Christi historia orationem cõvertit ad Ecclesiam ejus, docens fructus quos ab ea perceptura est; itaque promissiones Evangelicas propheticis figuris explicat, de propagatione & universitate Ecclesiæ, peccatorum remissione, reconciliatione & gratia, gloriaq; & salute æterna in Christo.

1 ‖ ᵃCANTA ᵃsterilis *quæ* non parit, fragorem ede cantu, & claram ede vocem *quæ* non dolet: nam plures *futuri sunt* filii ᵃdesolatæ quàm filii ᵃconjugatæ, ait Jehova.

2 ᵃDilata locum tentorii tui, & aulæa habitaculorum tuorum, [a] extendantur, ne cohibeto: prolonga funes tuos, & clavos tuos confirma.

3 Nam dextrorsum & sinistrorsum prorumpes: & semen tuum gentes hæreditariò possidebit, ac civitates desolatas efficient habitabiles.

4 ᵃNe timeto, quia non erubesces; & ne ignominia confusa esto, quia non pudebit te: sed verecundiæ adolescentiæ tuæ oblivisceris, & probri viduitatis tuæ non recordaberis amplius.

5 Nam [b] conjunx tuus *erit* opifex tuus, cujus nomen Jehova exercituum: & vindex tuus sanctus Jisraëlis, ᵃDeus totius terræ, vocabitur.

6 Nam ut ᵃuxorem derelictam & dolentem [c] animo revocat te Jehova: & uxorem adolescentiæ, quamvis ᵃ spreta sis, ait Deus tuus.

7 Ad momentum parvum dereliqueram te, sed miserationibus ᵃ magnis congregabo te.

8 Pauculo fervore ᵃabsconderam faciem meam momento a te: sed benignitate [d] sempiterna misereor tui, ait vindex tuus Jehova.

9 ‖Nam *ut* aquæ Noachi hoc mihi *est*, qui juravi non transituras aquas Noachi amplius ᵃsuper terram: sic juro, fore ut non effervescam contra te, & non increpem te.

10 Quamvis hi montes recederent, & hi colles dimoverentur: attamen benignitas mea a te non recedet, & fœdus pacis meæ non dimovebitur, ait miserator tuus Jehova.

11 ᵃO afflicta, procellis agitata, consolatione destituta: ecce ego collocaturus sum cum [e] ornamento lapides tuos, & fundaturus te sapphiris.

12 Et disponam ᵃ pyropo specularia tua, &

‖ Galat. 4.27.

1 *Canta*] Explicatis perpessionibus & gloria consequente Christi, nunc demum Propheta ad Ecclesiã Christianam sermonem habet; ut quæ filios Dei in Christo esset genitura; quia Christus Ecclesiæ veteri sive Judæorũ synagogæ erat fœdolo, ut superiore capite dictum est; ac proinde hæc filios ex carne tantùm, non ex promissione gignebat Deo. Sunt autem in hoc capite tres promissiones Evangelicæ, quæ fiunt Ecclesiæ: prima est, de multiplicatione & propagatione Ecclesiæ per totum orbem terrarum, tribus versibus. secunda est de redintegratio Dei fœdere in remissionem peccatorum, & gratuitam reconciliationem vel gratiã æternam, usque ad versum 11. tertia est de tradenda gloria & salute cum hostium excidio conjuncta, ad finem usque. *Sterilis*] id est, sublimis Jerusalem, Ecclesia libera, mater omnium nostrûm, quæ nõ secundũ carnem gignit, sed secũdum spiritum ex fœdere & promissionibus in Christo. Sic antè appellatur Ecclesia Christiana respectu Ecclesiæ veteris, quæ usque ad tempora Christi fuerat conjugata Deo, & filios secundum carnem genuerat. *Desolata*] id est, Ecclesiæ illius sterilis, quæ in advẽtu Christi desolata erat & destituta liberis, ut suprà dixerat 51.18. *Conjugata*] id est, veteris Ecclesiæ, cui se Deus sacro connubio junxerat, ut indicatur infra vers. 5. & 6. 2 *Dilata*] id est, ex Ecclesia singulari Judææ fies catholica sive universalis: allegoria, quam sequens versus explicat. a Heb. *extendant: impersonaliter*. 4 *Ne timeto*] secundus promissionum Evangelicarum locus, de peccatorum remissione, hoc vers. reconciliatione, duobus sequentibus & gratia æterna, a versu 7. ad 11. b Heb. *conjuges tui factores tui: de sancta trinitate dictum*. 5 *Deus totius terræ*] ac non Judæorum tantùm, ut dicebatur priùs. 6 *Uxorem derelictam*] videlicet quæ jam longo intervallo non gignebat ex promissione filios, sed tanquam sterilis spernebatur a synagoga, ut vers. 1. c Heb. *spiritu*. *Spreta sis*] ex sterilitate, quæ olim probrosa habebatur. 7 *Magnis*] id est æternis, ut exponitur sequente versu. 8 *Absconderam faciem*] id est, sterilem & desolatam reliqueram te: humanitus pergit in allegoria. d Heb. *seculi*. ‖ *Genes. 8.21. & 9.9. & sequent*. 9 *Super terram*] totam videlicet, ad perdendum omnia. 11 *O afflicta*] tertius promissionum locus de gloria & salute Ecclesiæ, quæ per allegorias & hyperbolas exprimuntur. e Heb. *fuco: ut 1. Chron. 29.2.* 12 *Pyropo*] Hhebræam vocem adducti notatione ipsius sic interpretamur hoc loco, & Jechezk. 27.16.

portas

portas tuas lapidibus carbunculi; denique totum terminum tuum lapidibus f delectantibus.

13 * Et omnes filii tui g edocti erunt a Jehova, amplaque pax filiorum tuorum.

14 Justitia stabilieris: procul esto * ab oppressione, quia non timebis; & a terrore; quia non appropinquabit ad te.

15 h En, * nullus omnino habitabit a me; qui habitans apud te, in te irruat.

16 * En ego creavi fabrum sufflantem in ignem prunarum, & proferentem instrumentum ad opus suum; similiter ego creavi interfectorem ad perdendum.

17 * Nullum instrumentum formatum contra te prosperabitur, & omnem linguam insurgentem contra te in jus condemnabis: * hęc est possessio servorum Jehovæ, quorum justitia est ex me; dictum Jehovæ.

f Heb. *delectationis.*

13 *Et Omnes*] vide supra 11.9.

g Heb. *edocti Jehovæ: Joan.* 6.45.

14 *Ab oppressione*] i. ab omni oppressionis metu absto animus tuus.

h Heb. *en habitando habitabit nullus.*

15 *Nullus omnino*] i. neque ego ipse angustia sum affecturus te, neque alios perpessurus: sed impediturus potentiâ meâ, quæ deinceps confirmatur. simili argumento se ipsum confirmat Christus in sua functione, suprà 51.7. & sequent.

16 *En ego*] confirmatio præcedentis promissionis a potentia Dei in res omnes, ex creationis & administrationis jure. 17 *Nullum instr.*] id est, nemo factis aut dictis poterit nocere tibi; sed in omnibus plus quàm victrix futura es per Christum qui diligit te, Rom. 8.37. *Hæc est possessio*] epiphonema prophetiam claudens, & promissiones omnes asserens unicæ Dei beneficentiæ.

Caput LV.

Christus per Prophetam gentes omnes affectas suæ vanitatis conscientia vocat ad fidem in Deum & veram resipiscentiam: hortatur ut doctrinam Evãgelii religiosè imbibant: & amplis promissionibus allicit.

1 * HEus * quisquis sitit, venite ad istas aquas, * & cui nulla est pecunia * venite, comparate & comedite: venite inquã, comparate absque pecunia & absque pretio vinum & lac.

2 * Cur expenditis pecuniam pro nullo cibo, & laborem vestrum a pro re minimè satiatura? b auscultate continenter mihi, & comedite bonum, atque oblectet se hac pinguedine anima vestra.

3 Inclinate aurem vestram, & venite ad me, audite ut vivat anima vestra: & pangam vobiscum fœdus c perpetuum, benignitates * Davidis * certissimas.

4 * En testem nationum constituo eum; * antecessorem, & præceptorem nationum.

5 En gentem quam non agnoveras vocabis, & gens quæ nõ agnoverant te * ad te accurrent: propter Jehovam Deum tuum, & propter sanctum Jisraëlis, cùm * ornaverit te.

6 * Requirite Jehovam, d * cùm præstò est; invocate eum, cùm est propinquus.

7 Derelinquat improbus viam suam, & vir iniquus cogitationes suas: revertaturque; ad Jehovam ut misereatur ipsius; & ad Deum nostrum, quia e plurimùm condonat.

8 * Non enim cogitationes meæ *sunt ut* cogitationes vestræ, neque *ut* viæ vestræ viæ meæ: dictum Jehovæ.

9 Sed *ut* alti sunt cœli supra terram; ita altæ sunt viæ meæ supra vias vestras, & cogitationes meæ supra cogitationes vestras.

10 * Nam cùm descendit pluvia aut nix de cœlo, rursus illuc non revertitur, sed inebriat terram ipsam, facitque ut pariat ipsa & producat; ut edat semen satori, & panem comedenti.

11 * Sic esto verbum meum quod egressum fuerit ex ore meo, non revertatur ad me vacuum; sed faciat * id quo delector, & prosperetur * id quod emisero.

12 * Nam cum lætitia egrediemini, & cum pace deducemini: ipsi montes & colles fragorem edent coram vobis cantu, & omnes arbores agri complodent manum.

13 Loco * virgulti assurget abies, loco * paliuri assurget myrtus: * ut sit Jehovæ in nomen, in signum perpetuum *quod* non exscindetur.

1 *Heus*] post generales promissiones factas Ecclesiæ catholicæ per Christũ, superiore capite: nunc demum Christus sigillatim regenerandos quosque Ecclesiæ filios provocat primum ad fidem, usque ad versum 6. deinde ad resipiscentiam, usque ad ver. 10. ac postremò commẽdans prædicationem Evangelii, promissiones amplissimas facit singulis ipsum adituris fide & resipiscentia, ad finem usque.

Quisquis sitit] id est, quisquis suæ ariditatis conscientia pressus expetit beneficia Dei ad spiritualem vitam pertinentia: quæ omnia allegoricè aquarum, vini, lactis, panum, boni, saturitatis, & pinguedinis nomine designantur, hoc & sequente versu: sic Matth. 5.6. & Joan. 7.37.

Et cui] id est, qui non tantum vita cœlesti, cujus nunc ficientes estis a natura destituimini; sed etiam omnibus rationibus omnino caretis quibus cœlestis vita comparari possit: nam gratuita sunt piis omnibus donum & vocatio Dei. *Venite*] per fidem, cui gratis confertur donum Dei. 2 *Cur expend.*] reprehensio causam explicans vocationis præcedentis, nimirum quòd omnes extra Ecclesiam Dei operam consumant in rebus infructuosis & fallacibus, quibus allegoricè res bonæ & pingues opponuntur. a Heb. *pro non ad saturitatem.* b Heb. *auscultate auscultando.* c Heb. *seculi: sic ver.* 13. 3 *Davidis*] id est, ea ipsa beneficia quæ olim fœdere meo Davidi promiseram in Christo, 2. Schem. 7.

Certissimas] id est, firmissimas & constantissimas; prout fuerunt excitato Christo a mortuis, qui non amplius reversurus est in sepulchrum, sed in seculum benignitatem suam Ecclesiæ præstiturus; Actor. 13.34. 4 *En*] παρέκβασις sive digressio duobus versibus, qua Deus pater filios suos cooptans in Ecclesiam Evangelio Christi, confirmat primùm vocationem Christi in animis eorum omnium qui ab ipso vocantur, hoc ver. deinde verò functionem, qua Christus Ecclesiam ex gentibus promiscuè dicitur collecturus efficacitate spiritus sequent vers.

Antecessorem] id est, Regem & Prophetam. 5 *Ad te accur.*] ut suprà 2.2. & sequent.

Ornaverit te] id est, declaraverit te filium suum per resurrectionem a mortuis, assumpserit in cœlos, & glorificaverit; ut cœptum est compleri die Pentecostes, Actor. 2.

6 *Requirite*] alter locus de vocatione ad resipiscentiam, ut dictum est in ver. 1.

d Heb. *cùm invenitur ipse.*

Cum præstò] id est, se vobis facilem & benignum exhibet: humanitus dictum.

e Heb. *multiplicat condonando: vide Gen.* 12.8.

8 *Non enim*] ætiologia, cur Deus homines revocet a viis & cogitationibus ipsorum, hoc & sequente versu, explicans duo verba proximè præcedentia, quod plurimum condonet Deus. Nam (inquit Deus) etsi facta & cogitationes vestræ videntur in infinitum peccati affines esse, tamen angustiora sunt illa & humiliora factis & cogitationibus meis, quibus sum condonaturus peccata vestra: ego statui, & præstabo efficiamque ut infinitas peccatorum vestrorum, si resipiscetis, infinitis modis a misericordia mea superetur: non est infinitas peccati vestri comparanda cum infinitate misericordiæ & condonationis meæ: sic psalm. 103.10. & 11. 10 *Nam*] tertius locus commendans prædicationem Evangelii a magnificentissimis Dei promissionibus in Ecclesiam, quas Deus explicat similitudine pluviæ & nivis in terram decidentis, hoc versu: deinde verò Ecclesiæ accommodat, sequentibus. De hac autem similitudine vide Matth. 13.3. & sequentibus, & Hebr. 6.7. & sequent. 11 *Sic esto*] id est, vos videto ut sitis bona terra: experimini vos ipsos, & augescite in sensu benedictionum Evangelii. *Id quo*]. i. fructũ acceptũ Deo qui fructus est spiritus & vitæ, Ro. 8.13. & 14.

Id quod emisero] id est, verbum meum: periphrasis. 12 *Nam*] promissiones allegoricæ lætitiæ & pacis in spiritu, quæ exornantur elegantissimis hyperbolis, ut Psalm. 72. & 96. & sequent. 13 *Virgulti*] ut sup. 7.19. *Paliuri*] Hhebræam vocem ex etymo sic placuit reddere, quia composita est ex duabus vocibus, quarum una spinam, altera oppressionem & exitium significat, quasi dicas, spinam exitialem. Est enim spinis paliurus acutis, ut ait Virgil. Eclog. 5. *Ut sit Jehova*]. i. ut de hoc verbo Evangelii, & benedictionibus illud consequentibus celebretur & sanctificetur nomen Dei magis ac magis.

Caput LVI.

Deus doctrinam Evangelii de fide & resipiscentia per prophetam ad omnes gentes docet perventuram esse sine distinctione personarũ: deinde Judæis gravissimum judicium pranuntiat propter sceleratam doctorum avaritiam & luxum, popularium oscitantiam, omniumq; ordinum idololatriam, & consociationem cum improbis: quæ crimina postquã objecit gravissimè, tandem promittit se ne his quidem causis adductum iri ut summo jure cum ipsis agat, sed lugentium prædicit se misertturum, & improbos disjecturum ad stabiliendum regnum suum.

1 * SIc ait Jehova, * observate jus, & exercete justitiam: nam a proximè salus

1 *Sic ait Jehova*] Hujus concionis (quæ continetur summa doctrinæ Evangelicæ) partes præcipuæ sunt tres: prima est propositio doctrinæ Evangelii de fide & resipiscentia, ad omnes homines sine discrimine pertinentis, toto hoc capite; secunda est contestatio sive reprehensio adversus Judæos qui inde a temporibus Jeschahhjæ usq; ad tempora adventus Christi contumaces Deo fuisse evincuntur, a versu 1. capitis 57. usque ad versum 17. postrema est narratio tum promissionum Dei erga bonos, tum judiciorum in improbos inde ad finem usque. *Observate jus*]. i. resipiscite; nam propinquum est regnum cœlorum: ut Matth. 3.2. & 4.17.

a Heb. *propinqua est salus mea ad veniendũ, & justitia mea ad revelandũ: ut Gen.* 12.8

mea

mea ventura est, & justitia mea revelanda.

2 Beatus 'mortalis *qui* fecerit illam, & filius hominis *qui* prehenderit illam; 'observans sabbathum ne prophanet illud, & observans manum suam ne faciat ullum malum.

3 'Neque loquatur alienigena qui se adjungit Jehovæ, dicendo, [b] omnino discrevit me Jehova a populo suo: neq; dicat eunuchus, en ego sum ' lignum aridum.

4 'Nam ita ait Jehova de eunuchis, qui 'observaverint sabbatha mea, & elegerint id quo delector; apprehenderintque fœdus meum:

5 Etiam daturus sum eis in domo mea & intra muros meos spatium, & nomen ' melius quàm filiorum aut filiarum; nomen [c] perpetuum daturus sum eorum cuique, quod non exscindetur.

6 'Alienigenas verò qui adjunxerint se Jehovæ ad ministrandum ei, & ad diligendum nomen Jehovæ, ut sint ei servi; quisquis observaverit sabbathum ne prophanet illud, & apprehendentes fœdus meum;

7 Adducam ipsos quoque ad 'montem sanctitatis meæ, & lætificabo eos in domo orationis meæ; 'holocausta eorum & sacrificia eorum [d] accepta erunt in altari meo: || nam domus mea domus orationis vocabitur 'omnibus populis.

8 Dictum Domini Jehovæ 'congregantis depulsos Jisraëlis; *illos* 'amplius aggregaturus sum ei, ad aggregatos ejus.

2 *Mortalis*] id est, quisquis sit, sive Judæus, sive alienigena, ut deinceps exponitur.

Observans sabbathum] id est, colens pietatem in Deum (cujus documenta & exercitamenta amplius observabantur in sabbatho) & officium in proximos; ac proinde doctrina & vita se conformãs voluntati Dei: sic versu 4.

3 *Neque loquatur*] occupatio qua ostendit Propheta non esse cur ex legali ritu (Deut. 23.) sibi metuant illi ut cooptari possint in populum Dei, quia ritus illi in regno Christi dicuntur perituri.

b Heb. *discernendo discrevit*.

Lignum aridum] id est, minimè pertinẽs ad corpus populi, quod comparatur cum arbore virente in domo Dei per benedictionem ejus, ut Psalm. 92.13. & sequentibus.

4 *Nam ita ait*] explicatio promissionum Dei, quæ superioris occupationis partibus respondet per ὑστέρωσιν.

Observaverint] id est, sanctitati doctrinæ & vitæ operam dederint ex fœdere, ut versu 2. 5 *Melius quàm*] id est, perpetuum, quod non exscindetur in seculum; cùm tamen generatio filiorum filiarumque exscindi possit. sic accipiendum ostendunt verba sequentia. c Heb. *seculi*. 6 *Alienigenas*] alterum membrum responsionis ad occasionem versus tertii. 7 *Montem*] id est, Ecclesiam, ut suprà 2.2. *Holocausta eorum*] id est, spirituales hostiæ, de quibus Rom. 12.1. nam hæc allegoricè dicuntur a figuris legalibus. d Heb. *in benevolentiam erunt*. || Matthæi 21.13. *Omnibus*] i. omnibus promiscuè patebit, & cuivis genti, ut in eam recipiantur omnes sine acceptione personarum; ut Marci 11.17. 8 *Congregantis depulsos*] ex promissione Deut. 30.4. *Amplius aggreg.*] id est alias oves in hanc caulam cum meo hoc grege adducturus, Joan. 10.16. & Ephes. 2.13. & sequent.

CAPUT LVII.

1 'OMNES' bestiæ [a] agrestes venite ad comedendum, omnes bestiæ [b] sylvestres.

2 'Speculatores istius cæci, quotquot sunt non agnoscunt, quotquot sunt canes *sunt* muti, non possunt latrare; indormiscunt, jacent, amant dormitationem.

3 Et isti canes [c] avidissimi non norunt 'saturitatem; propterea ipsi pascunt se, nesciunt 'docere: quotquot sunt, ad viam suam se convertunt, quisque ad lucrum suum ab extremitate illius *una ad alteram*.

4 '*Aut dicunt*, venite, sumam vinum, & ingurgitabimus nos potu inebriante: eritque similis huic dies crastinus, *imò* major, excellentior valde.

5 'Justus perit, & nemo homo reponit in [d] animo: homines inquam [e] benigni recipiuntur nemine advertente, [f] ante adventum 'ipsius mali recipi justum;

6 Ingredi 'pacem, requiescere '*in* cubilibus suis; quisquis ambulat in æquitate sua.

7 'At vos 'appropinquate huc, filii præstigiatricis; semen adulteri, quod scortaris.

8 'Contra quem oblectatis vos? contra quem 'dilatatis os, 'protrahitis linguam? an non estis nati 'defectione, semen [g] 'falsum,

9 *Eorum* 'qui incaluerunt in lucis, sub 'omni arbore virente; jugulantes natos ipsos in torrentibus, sub scopulis petrarum?

10 'Inter læves lapillos torrentis pars tua *est*, illi ipsi sors tua sunt: 'etiam in illis fundis libamen, offers munus; 'an super istis consolationem caperem?

11 In monte alto & elato ponis cubile tuum, etiam illuc ascendis ad [h] faciendum sacrificium:

12 Etiam 'post ostium postemque ponis monimentum tuum, cùm a me retectura te ascendis, dilatas cubile tuum, cædens tibi amplius *cubile* quàm illorum sit, amas concubitum illorum, spatium *amplius* prospicis:

13 Et contemplata *mittis* 'ad regem 'cum [i] unguentis, & auges pigmenta tua: mittis inquam legatos tuos in longinquum usque, & 'demittis te usque in sepulchrum.

14 'Amplitudine viæ tuæ fatigata non dixisti, animum abjicio: 'catervam manus tuæ invenisti, idcirco non ægrotas.

15 'Et a quo sollicita timuisses ut mentireris, cùm me non recorderis, non reponas in [k] animo tuo? 'an non me tacente, quemadmodum [l] olim, etiam me non metueres?

16 Ego indicabo 'justitiam tuam, & facta tua quæ non profutura sunt tibi.

1 *Omnes bestiæ*] Secunda pars concionis, qua exponit Propheta cur depulsos Jisraëlis modò nominaverit; nimirum quia Deus justo judicio suo gentes inimicissimas & ferocissimas contra populum erat accersiturus, Assyrios, Babylonios, Græcos, Syros, Aegyptios, & Romanos qui Judæam infestarent atque consumerent, hoc ver. deinde causas horrendi istius judicii per contestationem proponit, usque ad versum 17. *Bestiæ*] id est, gentes quas modò nominavimus; sumpta allegoria a grege & feris gregem infestantibus, ut alibi a vite; Psalm. 80.9. & supra 5.7. a Heb. *agri*. b Heb. *in sylva*. 2 *Speculatores*] hæc contestatio (quæ est superioris interminationis αἰτίον) exponit primùm oscitantiam & perfidiam ministrorum Ecclesiæ, tribus versibus; deinde populi totius negligentis justos, ver. 5. & 6. postremò his nominibus Deus utrumque ordinem Ecclesiasticum & popularem objurgat, inde a ver. 7. c Heb. *robusti animo, id est, desyderio, ut Psalm. 27.12.* 3 *Saturitatem*] nimirum quæstus & avaritiæ suæ, ut finis versus indicat. quasi dicat, quærunt avidissimè quę sua sunt, non autem quæ sunt Christi: ut Jechezk. 34. & Jirmejæ 23. *Docere*] id est, pascere populares pabulo sacro verbi Dei.

4 *Aut dicunt*] id est, alii avaritia æstuant, alii perduntur luxu.

5 *Justus perit*] altera pars αἰτίου de oscitantia populi, ut diximus ver. 2.

d Heb. *corde*.

e Heb. *benignitatis*.

f Heb. *ante faciem: ut Gen. 36.6.*

Ipsius mali] quale denuntiavit Deus suprà ver. 1. sic de Chanoco dicitur, Sapient. 4.10. & de Abrahamo, Gen. 15.15. & de Chizkija, 2. Reg. 20. 18. & 19. & de Joschija, 2. Reg. 22.20.

6 *Pacem*] apud Deum, relictis quacunque ratione agitationibus mundi.

In cubilibus suis] id est, in sepulchris, quæ sunt corporibus nostris cubilia usque ad resurrectionis diem.

7 *At vos*] objurgatio, ut diximus ver. 2. qua Deus Judæis omnibus antiquam & a parentibus traductam improbitatem exprobat, cum matrem præstigiatricem, patrem adulterum, & ipsorum quemque scortatorem vocat.

Appropinquate] nimirum ad contestationem causæ & judicium, ut suprà 41.

8 *Contra quem*] contestatio confirmans duo crimina objecta præcedente versu; primum quidem parentum, hoc & sequente versu; deinde verò ipsorum, ver. 10. & sequent. quasi dicat, nonne contra me spectant hæc omnia, & in me sunt contumeliosa? *Dilatatis os*] ut Psalm. 22.14. & 35.21. *Protrahitis linguam*] ad ludibrium & contumeliam. *Defectione*] id est, matre impura quę defecit a me. g Heb *falsitatis*. *Falsum*] id est, patre adultero: ut superiore versu. 9 *Qui incaluer.*] nimirum in sua scortatione spirituali, servientes dæmonibus, ac non Deo. *Omni arbore*] prout factum fuisse a temporibus Achazi legimus, 2. Reg. 16.3. & 4. 10 *Inter leves*] altera pars contestationis, ut dictum est ver 8. quasi dicat, & tu ambulas nunc quoque in peccatis parentum tuorum; ista est hæreditas tua, peccati illorum æmulatio omnibus in locis; in torrentibus sub scopulis petrarum, hoc ver. & in excelsis palam, ver. sequente; etiam in domo mea, ver. 12. nec dum tibi satis est, ver. 13. & 14. *Etiam*] videlicet ut majores tui. *An super istis*] indignantis exclamatio pathetica. quasi dicat, an unquam possem conquiescere, nisi scelera tua & contumelias in me illatas ulciscerer? h Heb. *sacrificandum sacrificium*.

12 *Post ostium*] ubi verba suæ legis inscribi mandaverat Deus, Deut. 6.9. & 11.20. *Illorum*] videlicet parentum, id est, parentes superas peccatorum gravitate & multitudine. 13 *Ad regem*] Assyriæ Tiglathpeleserum, 2. Reg. 16.7. *Cum unguentis*] i. omnibus modis te comparans ut impurissimum scortũ, & alliciens exteros qui scortentur tecum etiam oblatis muneribus, ut ibidem scriptum est: sic Jechezk. 16.13. i Heb. *oleo*. *Demittis te*] ut cùm dixit Achaz, servus tuus & filius tuus sim, 2. Reg. ibidem: elegantissima hyperbole. 14 *Amplitudine*] id est, pertinacissima fuisti nefariæ voluntatis tuæ, ita ut nullum laborem subterfugeres ad conciliandos amatores tuos. *Catervam manus tuæ*] id est, Assyrios tibi conciliasti, qui tibi sunt ad manum judicio tuo. 15 *Et a quo*] conclusio præcedentis contestationis, quasi dicat, quid plura? scortum es impudentissimum, quòd neminem vereris, a nemine tibi metuis; sed palam pervicacissime gloriaris in scortatione tua, ut suprà 3.10. k Heb. *corde*. *An non*] quasi dicat, nónne etiam porrò pergeres, si dissimularem amplius & reticerem impuritatem tuam? vide Eccles. 8.10. l Heb. *a seculo*. 16 *Justitiam tuam*] antiphrasis ironica. *Quæ non profut.*] id est, non poterunt servare te, ut exponitur principio sequentis versus.

17 'Cùm

17 *Cùm clamaveris*] concessio ironica, transitum comparans ad postremam concionis partem, de funesto improborum casu & bonorum salute: quæ duæ partes κατὰ πρόληψιν enuntiatæ his duobus versibus exornantur postea & copiosius exponuntur per ὑστέρωσιν, ad finem usque capitis.

Congregationes tuæ] de quibus suprà vers. 14.

Qui verò] non autem tu cum omnibus catervis & congregationibus tuis.

Possidebit terram] id est, tum ipse benedictiones meas (quarum symbola sunt terra & mons Tzijonis) obtinebit, hoc vers. tum etiam ut alii commodè obtineant procurabit.

18 *Aggerate*] id est, adhibete quæcunque commoda sunt ad promovendam Ecclesiam, & removete incommoda: allegoria, ut suprà 40.3. & 4.

17 "Cùm clamaveris, eripiant te "cõgregationes tuæ; atqui eas omnes tollet ventus, intercipiet vanitas: "qui verò recipit se ad me, "possidebit terram, & hæreditariò obtinebit montem sanctitatis meæ.

18 Et dicet, "aggerate, aggerate; comparate viam; tollite offendiculum e via populi mei.

19 "Nam sic ait sublimis & elatus, inhabitans æternitatem, cujus nomen *est* sanctus, "*qui in* sublimi & sancto habito: etiam "cum eo qui attritus est demissusque spiritu *habito*, ut vivum conservem spiritum demissorum, & vivum conservem [m] animum contritorum.

20 Nam in seculum non contendam, neque in æternum effervescam: nam spiritus a conspectu meo "obrueretur, & animæ *quas* ego feci.

21 Propter iniquitatem "quæstus ejus efferbui & percussi eum; "abscondendo me, inquam, efferbui, quia ibat aversus per viam animi sui.

22 "Vias ejus video, sed curabo eum: & deducam eum, reddamque consolationes ei, id est, "lugentibus ejus;

23 "Creans proventum labiorum; [n] "summam pacem, "longinquo & propinquo, inquit Jehova, ut curem eum.

24 "Improbi verò *erunt* "ut mare "propulsum: nam quiescere non potest, & aquæ ejus expellunt "cœnum & lutum:

25 || *Ita* nulla est pax, inquit Deus meus, improbis.

19 *Nam sic ait*] exornatio antecedentis prolepseos, qua Deus confirmat se utrumque effecturum potentia sua, ut serventur electi, usque ad versum 24. & improbi malè pereant, duobus ultimis. *Qui in sublimi*] id est, qui e cœlis revelo, & suo tempore revelaturus sum ampliùs sanctitatem & potentiam meam, tum super humilitatem piorum de quibus proximè; tum super infidelitatem & injustitiam impiorum, Rom. 1.18. *Cum eo*] id est, et adsum, humanitus dictum. m Heb. *cor: sic ver.* 21. 20 *Obrueretur*] ut Psalm. 61.3. & 102.1. 21 *Quæstus ejus efferbui*] de quo suprà vers. 3. *Abscondendo me*] humanitus dictum, ut Psalm. 10.1. 22 *Vias ejus video*] quasi dicat, novi quidem totam vitam eorum impuram esse, sed tamen propter me curaturus sum. *Lugentibus ejus*] ut Matth. 5.4. 23 *Creans proventum*] id est, efficiens magnificentissimè & potentissimè, ut consolationes (quæ περιφραστικῶς proventus labiorum, id est sermonum Dei, appellantur) locum in piis habeant. n Heb. *pacem pacem*. *Summam pacem*] id est, perpetuam & constantissimam quietem ab antecedentibus malis, facta reconciliatione per Christum: nam regnum Dei est justitia & pax & gaudium per spiritum sanctum, Rom. 14.17. *Longinquo &*] id est, æquè alienigenis ac Judæis ipsis; ut supra 56.3. Actorum 2.39. & Ephes. 2.17. 24 *Improbi verò*] alterum membrum prolepseos, ut diximus in versum 19. *Ut mare propulsum*] id est, nullam habebunt pacem, ut sequente versu exponitur. *Propulsum*] videlicet ventis, flatibusque externis, & fluxu ac refluxu suo, tanquam euripus. Nam hæc duo ad descriptionem improborum pertinent, quia tum ipsi per se, tum adventitio impulsu agitantur. *Cœnum &*] id est, impurissima omnia & ingrata Deo improbi egerunt, ut cœnum ejicitur exagitato mari, quo magis a Deo sollicitantur ad resipiscentiam immissis calamitatum procellis. || *Suprà* 48.22.

Caput LVIII.

Propheta accepto Dei mandato Judæorum hypocrisin reprehendit, legitimumque jejuniorum usum explicat, & promissiones adducit ipsis eventuras si pietatem in Deum & officia in proximum coluissent: deinde quòd non obvenerint promissiones, in causa fuisse ostendit non imbecillitatem Dei, sed Judæorum scelera: quæ postquam Propheta suo & popularium nomine confessus est, promittit nihilominus fore ut Deus in Christo propter nomen suum adversarios suos profliget, salutem Ecclesiæ conservet, eamque regat spiritu & verbo.

1 "Exclama "gutture, ne cohibeto, "tanquam buccina extolle vocem tuam: & indica populo meo "defectionem ipsorum, & domui Jahhakobi peccata ipsorum:

2 "Ut ut me [a] quotidie "requirant & scientia viarum mearum delectentur: velut gens quæ justitiam facit, & jus Dei sui non derelinquit; rogent me jura justitiæ, "accessu Dei delectentur.

3 "Quare dum jejunamus, *dicitis*, non respicis? dum affligimus animam nostram, non agnoscis: "en, quo die jejunatis, [b] præstatis id "quod delectat, ut omnes "labores vestros exigatis.

4 En ad contentionem & jurgium jejunatis, & ad percutiendum pugno [c] improbissimo; non jejunatis, [d] (prout sunt hæc tempora) "ut efferatis in excelsum vocem vestram.

5 "An hujusmodi esset jejunium quod eligo, dies quo affligit homo animam suam? an incurvare ut juncum caput suum? an *ut quis* "cilicium ac cinerem *sibi* sternat? an hujusmodi vocabis jejunium, & diem [e] acceptum Jehovæ?

6 Nónne hoc est jejunium quod eligo, ut solvatis "nexus improbitatis, dissolvatis "fasces [f] loris *vinctos*: ac dimittatis conquassatos *ut sint* liberi, & omne lorum disrumpatis?

7 Nónne ut partiaris esurienti panem tuum, & pauperes [g] ejectos introducas domum? cùm videris nudum, ut tegas eum; & "a carne tua non abscondas te?

8 "Tunc erumpet velut aurora "lux tua, & sanitas tua protinus efflorescet, & anteibit te "justitia tua, gloria Jehovæ [h] extremum agmen tuum aget.

9 Tunc invocantem te Jehova exaudiet, vociferanti dicet, ecce me: "si amoveris [i] ab animo tuo lorum, [k] porrectionem "digiti, & elocutionem vanitatis;

1 *Exclama*] Hujus concionis (qua Propheta pergit explicare indignissima Judæorum facta & comparare cum infinita Dei misericordia) summæ partes sunt quatuor: exordium, paucis complectens concionis argumentum, duobus versibus; propositio gravissimæ contestationis inter Deum & populum, reliquo capite; confirmatio juncta confutatione, capite 59. usque ad versum 21. & conclusio a promissione magnificentissima, versu ultimo. Est autem exordium sumptum a mandato Dei, quo Propheta instructum se & armatum esse, adeoque impulsum ostendit, ut cum malitia Judæorum certet.

Gutture] videlicet toto, pro eo quod est, plenis faucibus, quàm maxima voce poteris contende: ut illud (ne cohibeto) quod proximè sequitur ostendit.

Tanquam buccina] id est, supra modum: quibus verbis melius significatur tum fervorum Dei audacia, tum populi surditas obfirmata.

Defectionem] quæ describitur inde a versu 3.

2 *Ut ut me*] id est, quamvis hypocritæ sint, & viros bonos simulent externa specie. a Heb. *die die*. *Requirant*] In speciem videlicet: sic reliqua hoc ver. *Accessu Dei*] id est, templi, in quo sedem collocaverat Deus. 3 *Quare*] propositio summi argumenti a populo objecti per expostulationem, cujus nomine deinceps cum eo contestatur Deus. Est autem argumentum a præsumptione meritorum, ut fuit illius Pharisæi apud Lucam 18.9. & sequentibus. *En quo die*] responsio Dei ad expostulationem populi duo complectitur: primùm redargutionem hypocryseos popularis, usque ad versum 8. deinde confirmationem promissionum Dei erga ἀνυποκρίτους, inde ad finem capitis. Populi autem peccata veluti digito commonstrantur, primùm quòd jejuniorum dies consumunt in maleficiis, deinde quòd ne jejunia quidem ipsa ad suum usum conferunt, hoc & sequente versu. b Heb. *invenitis delectationem: sic ver.* 13. *Quod delectat*] id est, rerum vestrarum eo commodiùs & diligentiùs satagitis, quod magis vos delectat, quàm ullus cibus aut potus; tanta flagratis avaritia, ut supra 57.3. *Labores vestros*] ut Proverb. 5.10. c Heb. *improbitatis*. d Heb. *ut est hæc dies, ut audire faciatis*. 4 *Ut efferatis*] quæ germana est causa cur jejunium Deus instituerat, Levitici 16.29. & 23.27. 5 *An hujusmodi*] exornatio præcedentis redargutionis a definitione jejunii, tribus versibus. *Cilicium ac cinerem*] simulato luctu, ut Ijobi 2.8. & 12. e Heb. *benevolentiæ*. 6 *Nexus improbitatis*] id est, fratres vestros vobis improbissimè nexui deditos, & in servitutem tractos contra legem, Levit. 25.39 & Deut. 15. sic Nechem. 5.2. *Fasces loris*] id est, sarcinas gravissimas, quibus supra modum oneratis fratres vestros. Nam quo graviores sunt sarcinæ, eo validiùs compinguntur loris: sic interdicitur inhumanitate per synecdochen, ut contrà sequente versu imperatur humanitas. f Heb. *lori* g Heb. *rebellatos, id est, expulsos ac si rebelles essent*. 7 *A carne tua*] id est, fratre tuo: sic Nechem. 5.5. 8 *Tunc erumpet*] altera pars, nimirum confirmatio promissionum Dei (ut diximus in vers. 3.) hypothetica sive conditionalis, si populus integrè proximis benefaceret, usque ad versum 13. & Deum coleret, ver. 13. & 14. *Lux tua*] id est, pax & prosperitas gloriosa, ut Ester. 8.16. *Justitia tua*] id est, Christus justitia nostra, Jirmejæ 23.6. & 33.15. vide supra 53.12. h Heb. *colliget te: ut Num.* 10.25. *& suprà* 52.12. 9 *Si amoveris*] id est, si animo, opere, & sermone aversaberis inhumanitatem, & ab ea abstinebis. i Heb. *e medio tui*. k Heb. *porrigere digitum, & loqui vanitatem*. *Digiti*] id est, manus ad ullum opus improbũ, aut etiam extremi digiti, ἐμφατικῶς.

10 "Ex-

10 *Exprompseris verò famelico animum tuum, & animam afflictam satiaveris: tum exorietur *in tenebris lux tua, & in caligine tua tanquam meridiana *lux*;

11 Nam ducet te Jehova jugiter, & exsatiabit in [l] summa ariditate animum tuum, ossaque tua expedita reddet: erisque tanquam hortus irriguus, & velut scatebra aquarum, cujus non fallunt aquæ:

12 *Ædificabuntque ex te *geniti* desolationes [m] antiquas, fundamenta [n] per multas generationes *jacentia* eriges: denique [o] vocaberis instaurator ruinæ, restitutor semitarum in habitationem.

13 Si averteris a sabbatho pedem tuum, ne facias id quo delectaris die [p] sancto meo; & vocaveris sabbathum delicias, sanctum Jehovæ, honoratum, honoraverisque ipsum non exercendo vias tuas, non præstando id quo delectaris, aut loquendo verbum:

14 Tunc oblectantem te in Jehova, *veham te supra excelsa terræ: & faciam [q] ut fruaris possessione Jahhakobi patris tui, *quia os Jehovæ loquitur.

10 *Exprompseris*] id est, ex animo liberaliter, hilariterque cōmunicaveris cum d facultatibus illius.

In tenebris] id est, nulla tanta adversitatum caligo futura est, quin tu pace & lætitia in Domino veluti luce perfruaris, quam duo sequētes versus exponunt.

l Heb. *siccitatibus*.

12 *Ædificabūtq;*] id est, omnia per te & tuos quasi recreabūtur, utcunque fuerint conturbata.

m Heb. *seculi*.

n Heb. *generationis & generationis*.

o Heb. *vocabitur tibi sapiens*.

p Heb. *sanctitatis meæ*.

14 *Veham te*] ut Deut 32.13.

q Heb. *ut comedas*.

Quia os Jehovæ] ætiologia promissionum omnium a persona Dei, transitionem comparans ad confutationem sequentem.

Caput LIX.

1 ‖ *EN non est brevior manus Jehovę quàm ut servet, neq; gravior auris ejus quàm ut audiat:

2 Sed iniquitates vestræ *disterminant inter vos [a] & Deum vestrum; & peccata vestra faciunt ut occultet faciem a vobis, ne exaudiat.

3 Nam manus vestræ contaminatæ sunt sanguine, & digiti vestri iniquitate: labia vestra loquuntur falsum, lingua vestra perversitatem loquitur.

4 Nemo est, *qui clamet pro justitia, & nemo qui disceptet pro fide: *quisque* [b] confidit rei inani, & loquitur vanum, *concipit laborem, & parit mendacium.

5 *Ova aspidis excludunt, & *telas aranei texunt: qui comedit ex ovis eorum, morietur; etiam qui aspergitur, *quasi* irrumpat vipera.

6 *Telæ illorum non erunt pro panno, neque operient se factis suis: facta illorum sunt facta [c] iniqua, & opus violentiæ *est* in manibus eorum.

7 *Pedibus suis ad malum concurrunt, & festinant ad fundendum sanguinem innoxium: cogitationes eorum sunt cogitationes iniquæ, vastitas & contritio in *aggeribus illorum *est*.

‖ Suprà 52.

1 *En non est*] Tertia pars concionis, nimirum confirmatio redargutionis promissionumque præcedentium: qua Propheta primùm potentiam Dei & voluntatem asserens, vers. 1. peccata, ut calamitatum causas populo exprobrat, usque ad versum 9. deinde cùm suo ipsius, tum populi totius nomine confitetur illa coram Deo, usque ad versum 16. postremò confirmat Deum potentia sua propter se promissiones suas nihilominus effecturum in Christo, usque ad versum ultimum.

2 *Disterminant*] velut interjectus paries, ut Jechezkel. 43.8.

a Heb. *& inter Deum*.

4 *Qui clamet pro*] id est, causam justam agendam suscipiat, aut propugnet fidem.

b Heb. *confidere super inanitate, & loqui vanum, concipere laborem, & parere, infinitus pro finito modo.* *Concipit*] ut Psalm. 7.15. 5 *Ova aspidis*] allegoriæ vehementissimæ, ad figurandam malitiam animorum, & vanitatem operum atque perniciem. *Telas aranei*] ut Ijobi 8.14. & 15. *Quasi irrumpat*] gradatio elegantissima. quasi dicat, etiam cui asperguntur guttæ istorum venenatorum operum, is perinde afficitur ac si repente in ipsum vipera irrueret tanta inest vis malo. 6 *Telæ illorum non erunt*] id est, utcunque aliis damnosi fuerint, nihil tamen utilitatis ad ipsos perventurum est. c Heb. *iniquitatis: sic sequente versu*. 7 *Pedibus suis*] hæc verba non tantùm ad Judæos istius temporis pertinuisse ostendit Apostolus, Rom. 3.15. & sequentibus; sed etiam ad omnes homines, quatenus deficiuntur gloria Dei & considerantur extra Christum. Quapropter etiam Propheta ipse cum populo suo communiter peccata sua confitetur, versu nono & sequentibus. *Aggeribus illorum est*] id est, viis aggestis ipsorum studio.

8 *Viam pacis ignorant, & nullum *est* jus in orbitis illorum: semitas suas depravant *istis, cuique incedenti [d] per aliquam earum; *hic* *expers est pacis.

9 *Idcirco procul existente jure a nobis, & *non assequente nos justitia, dum expectamus lucem ecce *tenebræ, [e] summum splendorem *expectantes* in summa caligine ambulamus.

10 *Palpamus velut cæci parietem, velut defecti oculis palpamus *inquam*; offendimus ipso meridie tanquam intempesta nocte, in rebus pinguissimis similes mortuis *sumus*.

11 Fremimus sicut ursi quotquot sumus, & velut columbæ [f] continenter gemimus: expectamus *jus, sed nullum adest; salutem, sed procul abest a nobis.

12 Nam multiplicatæ sunt defectiones nostræ coram te, & peccatorum nostrorum quodque testatur contra nos: defectiones enim nostræ sunt penes nos, & iniquitates nostrę; agnoscimus ista:

13 *Nempe nos* deficere, & mentiri in Jehovam, & avertere nos [g] a sequendo Deo nostro; loqui oppressionem & apostasiam, concipere & meditari ex [h] animo verba [i] falsa.

14 Sic aversum est retrorsum jus, & justitia e longinquo consistit: quia corruit in platea veritas, & æquitas *non potest incedere.

15 Imò est ipsa veritas sublata, & qui recedit a malo *facit ut insanus habeatur: *quod videt Jehova, & malum videtur in oculis ejus, nullum esse jus.

16 *Cùm itaque vidit nullum esse virum, & obstupuit nullum esse *interventorem; salutem attulit *ei *brachium ipsius; & *justitia ipsius, hæc fulcivit eum:

17 Nam *induit justitiam *quasi loricam, & *galeam salutis capiti suo; induit inquam, vestium ultionis indumentum, & amicivit se zelo quasi pallio.

18 Planè secundum facta, planè secundum *ea* rependet, æstum hostibus suis, retributionem inimicis suis; *insulis ipsis retributionem rependet:

19 Ut revereantur inde ab occasu nomen Jehovæ, & inde ab ortu solis gloriam ejus: cùm invadentem *tanquam fluvium hostem, spiritus Jehovæ *flans* contra eum fugaverit;

20 Et advenerit *Tzijoni vindex; & [k] conversis a defectione in Jahhakobo, dictum Jehovæ.

21 *De me autem, hoc *erit* fœdus meum cum istis,

8 *Viam pacis*] id est, neque apud se, neque cum aliis sciunt pacem colere, ut supra 57.24.

Istis] nimirum singulis obviam incedentibus, ut sequentium verborum exegesis docet.

d Heb. *per eam*.

Expers est pacis] id est, per istorum importunitatem nemo degit in pace & prosperitate, ut sequens confessio peccatorū ostendit.

9 *Idcirco*] secunda confirmationis pars; qua propheta & populus confitentur justitiam castigantis Dei, & peccata sua, ut dictum est in versum 1.

Non assequente] nimirum quamvis nos ea sit persecutus misericors Deus.

Tenebræ] id est, omnis adversitas, ut contra lucis nomine prosperitatem significari diximus, supra 58.3.

e Heb. *splendores in caliginibus*.

10 *Palpamus*] id est, conturbati sumus justo Dei judicio, ut ne præsentibus quidem commodis iisque amplissimis sciamus uti.

f Heb. *gemendo*.

11 *Jus*] nimirum a Domino, qui populi sui salutem curæ sibi futuram promisit.

g Heb. *a post Deum nostrum*.

h Heb. *corde*.

i Heb. *falsitatis*.

14 *Non potest incedere*] nimirū per plateam, id est, quia ne in publico quidem veritatem & æquitatem colimus, ut sequens versus confirmat.

15 *Facit ut insanus*] id est, propinat se deridendum omnibus cum suo justitiæ & æquitatis studio; adeò corrupta sunt tempora: ut 2.Reg.9.11. & Sap.5.4. *Quod videt*] cōclusio confessionis ἀνταποδοτικὴ. q. d. ac proinde nos ita se verè castigat Deus.

16 *Cùm itaque*] tertium confirmationis membrum, quo Deus misero populo & peccata sua confitenti (ut antè vidimus) asserit se nihilominus præstiturum promissiones suas ut dictum est in ver. 1. Itaq; primùm Dei potentiā velut armatā figurat hum anitus, duobus ver. deinde effecta, nimirum publica ipsius judicia in adversarios, & conservationem Ecclesiæ, tribus seq. *Interventorem*] id est, hominem ullum pium, qui posset intercedere ad servandum Ecclesiam, nisi idem fuisset Deus. *Ei*] nimirum viro qui neq; se ipsum poterat sistere coram Deo, neq; pro altero intercedere; sed jam erat in peccatis mortuus, Ephes. 2.1. *Brachium*] i. Christus, potentia Dei, & sapientia Dei, 1 Cor. 1.24. *Justitia ipsius*] idem Christus, qui factus est nobis sapientia a Deo, justitiaque, & sanctificatio, & redemptio, 1. Cor. 1.30. 17 *Induit*] videlicet Christus interventor noster, regnum satanæ potestatemq; tenebrarum debellaturus. *Quasi loricam*] ut Ephes. 6.14. *Galeam salutis*] ut Ephes. 6.17. & 1. Thess. 5.8. 18 *Insulis ipsis*] id est, omnibus ad unum rependet, etiam longinquissimis. 19 *Tanquam fluvium*] id est, exundantem summo impetu contra Ecclesiam ipsius non tantùm stiterit suo spiritu, sed etiam perdomuerit, atque expulerit. Comparatio aquarum exundantium cum hostibus Ecclesiæ; ut Psalm. 124. 20 *Tzijoni*] id est, Ecclesiæ, ut sequentia sonant. k Heb. *conversis defectionis*. 21 *De me autem*] conclusio ab elegantissima promissione spiritus Dei & Christi, mansuri in æternum cum Ecclesia ejus, & docturi omnia quæ dixit Christus, Joan. 14.16. & 26. & capitibus seq.

iſtis, ait Jehova; ſpiritus meus qui eſt in te, & verba mea quæ poſui in ore tuo: non recedent ex ore tuo, aut ex ore ſeminis tui, aut ex ore ſeminis ſeminis tui, ait Jehova, [l] ex hoc tempore uſque in ſeculum.

l Heb. ex nunc.

Caput LX.

Propheta Eccleſiam (ad cujus ſalutem Chriſtus gratuita miſericordia a patre miſſus eſt) primùm excitat ut lucem Evangelii diffundat per orbem terrarum: deinde oſtendit quàm numeroſa potènſque futura ſit acceſſione gentium: & poſtremò promiſſiones explicat de ſalute, proſperitate & gloria æterna quam Deus collaturus eſt in Eccleſiam per Chriſtum.

1 'Surge,' luce, quandoquidem advênit 'lux tua: & 'gloria Jehovæ ſuper te orta eſt.

2 (Nam ecce 'tenebræ operiunt terram, & caligo nationes) ut ſuper te 'oriatur Jehova, & gloria ejus ſuper te conſpicua ſit;

3 Ut accedant gentes ad lucem tuam, & Reges ad ſplendorem [a] exortum tibi.

4 'Attolle circumquaque oculos tuos & aſpice; omnes iſti congregantes ſe accedunt tibi: filii tui e longinquo adveniunt, & filiæ tuæ ad latus [b] 'tanquam a nutriciis apportantur.

5 'Tunc timebis, 'deinde conflues; expaveſcet quidem, ſed 'dilatabitur cor tuum: quãdo 'mutabitur erga te fremitus maris, copię gentium accedent tibi.

6 Agmen camelorum 'operiet te, dromades Midjanis & 'Hhephæ, omnes 'e Scheba venient; aurum & thus afferent, laudeſque Jehovæ prædicabunt:

7 Omnes greges 'Kedaris congregabuntur ad te, arietes 'Nebajothi miniſtrabunt tibi; [c] aſcendentes altare meum accepti erunt, ita domum ornatus mei ornabo.

8 ('Cujus *eſſent* iſti qui 'ut denſa nubes convolant, & velut columbæ ad 'feneſtras ſuas?)

9 'Nam me inſulæ expectabunt, & claſſes Oceani 'inprimis, ut adducant filios tuos e longinquo, argentum ſuum & aurum ſuum ſecum; ad nomen Jehovæ Dei tui, & ad ſanctum Jiſraëlis, quando 'ornabit te.

10 Et ædificabunt alienigenæ muros tuos, & Reges eorum miniſtrabunt tibi; 'cùm fervore meo percuſſero te, & benevolentia mea miſerebor tui.

11 Nam [d] 'apertas tenebunt portas tuas jugiter interdiu & noctu, non occludentur: ut introducant ad te copias gentium, etiam Regibus earum adductis.

12 'Nam gens ipſa & regnum quę non ſervient tibi peribunt; & hæ gentes [e] penitus deſolabuntur.

13 'Gloria Libani ad te perveniet, abies, tæda, arboreſque opacæ pariter; ad ornandum 'locum ſanctuarii mei, ut locum pedũ meorum cohoneſtem.

14 Et adibunt te [f] demiſſe filii affligentium te, & incurvabunt ſe ad plantas pedum tuorum quicunque ſpernebant te; atque vocabunt te civitatem Jehovæ, Tzijonem ſancti Jiſraëlis.

15 'Pro eo quòd fuiſti derelicta & exoſa, adeò ut nullus pertranſiret; contrà [g] diſponam tibi excellentiam perpetuam, gaudium [h] cujuſque generationis.

16 Nam ſuges lac gentium, & mammas Regum ſuges; ut experiaris me Jehovam eſſe ſervatorem tuum, & vindicem tuum *Deum* robuſtum Jahhakobi.

17 Pro ære adducam aurum, & pro ferro adducam argentum, & pro lignis æs, ac pro lapidibus ferrum: & imponam [i] tibi præfectos pacis, exactoreſque juſtitiæ tibi.

18 Non audietur ampliùs violentia in terra tua, vaſtatio aut contritio in terminis tuis; ſed prædicabis ſalutem *in* muris tuis, & *in* portis tuis laudem.

19 Non erit tibi ampliùs ſol in lucem diurnam; & quod ad ſplendorem lunæ, non illuſtrabit te: ſed erit tibi Jehova luci [k] perpetuæ, & Deus tuus ornamento tibi.

20 Non occidet ampliùs 'ſol tuus, & luna tua non recipiet ſe: nam Jehova tibi erit luci perpetuæ; itaque completi erunt dies luctus tui:

21 Et populares tui quotquot erunt juſti, in ſeculum hæreditariò poſſidebunt terram; 'ut ſurculus 'plantarum mearum, opere manuum mearum, glorietur.

22 'Parvus erit in millenos, & exiguus in gentem numeroſam: ego Jehova tempore ſuo 'accelerabo iſtud.

1 *Surge*] Poſtquam Deus ſe unum autorem ſalutis Eccleſiæ fore confirmavit propter gloriam ſuam, præcedente capite; nunc demum Eccleſiam comparata hac ſalute excitat, ut Dei beneficia erga ſe agnoſcat, & iis in ſempiternum perfruatur. Sunt itaque hujus capitis tres partes in univerſum: prima, qua Deus Eccleſiam ad lucem Evangelii perfundendam excitat, tribus verſibus; ſecunda, qua narrat vocationem efficacem, miniſteriũ, & officia gentium ad Eccleſiam confluentium, a ver. 4. ad 15. tertia qua narrantur beneficia quæ Deus ipſe in Eccleſiam ex Judæis & gentibus adunatã collaturus eſt, inde ad finem uſque.

Luce] id eſt, lucernam ſive facem Evangelii qua tu illuſtrata es, gentibus præfer.

Lux tua] Chriſtus, qui idem lux vera eſt, quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum, Joan. 1.9. *Gloria Jehovæ*] id eſt, glorioſum miniſterium Evangelii per Chriſtum, ut oſtendit Apoſtolus 2. Cor. 3.7. & ſequentibus & 4.4.

2 *Tenebræ operiunt*] id eſt, adhuc gentes ſedent in tenebris ignorationis Dei. *Oriatur*] id eſt, hic exortus perluſtret gentes alias illuſtratione Evangelii Chriſti, ut ſuprà 2.2. & ſequent. a Heb. *ortus tui.* || *ſuprà* 49.18. 4 *Attolle*] ſecunda pars, ut diximus in verſum 1. qua Deus per hypotypoſin demonſtrat quãtus repentè futurus ſit fructus prædicationis Evangelii; nimirum quòd concurſuræ ſunt gentes infinito numero ver. 4. & 5. Deum in Eccleſia culturæ & ei miniſtraturæ, inde ad verſum 15. b Heb. *nutricentur.* *Tanquam a nutr.*] ut ſup. 49.22. 5 *Tunc timebis*] amplificatio elegantiſsima ad ſignandum maximam contueſationem gentium ab eo quod ferè evenit humanitus: quemadmodum, inquit, ſi quis repentè maximas turbas concurſantes viderit, primùm commovetur animus illius, deinde agnitis illis confirmatur; ita futurum eſt ut commovearis præ multitudine hominum ſe adunantiũ tibi, & obſtupeſcat animus tuus admiratione, ut Actor. 10.45. *Deinde*] id eſt, depoſito tandem timore, viciſsim populis concurſantibus occurres, officiosè gratulatura atque exceptura, ut Actor. 10.45. & 11.1. & ſeq. *Dilatabitur*] Lætitia & charitate erga illos, ut 2. Cor. 6.11. & 7.3. *Mutabitur*] id eſt, quando gentes, quæ prius tanquam furens mare perniciem tibi minari videbantur, mutatis animis accedent tibi: ut ſequentia verba explicant. 6 *Operiet te*] id eſt, terram tuam: ſunt autem hæc omnia allegoricè dicta ratione Judææ, ubi tum ſtabat Eccleſia. *Hhepha*] populi inter Midjanitas, dicti a primo Midjanis filio, Gen. 25.4. *E Scheba*] vide Gen. 10.7. 7 *Kedaris*] vide Pſalm. 120.5. *Nebajothi*] qui Nabathæis in Arabia petræa nomen dedit: primogeniti Jiſchmahhelis, Gen. 25.13. c Heb. *aſcendent in benevolentia altare meum.* 8 *Cujus eſſent*] nimirum alterius præter me? ſic enim antecedentium & conſequentium ratio poſtulat hæc verba accipi per occupationem, qua Deus confirmat promiſsiones ſuas de multiplicatione Eccleſiæ. *Ut denſa nubes*] id eſt, confertis agminibus atque leviſsimè: nam levitas nubium eſt propria; ut ſuprà 19.1. *Feneſtras ſuas*] id eſt columbarii ſui: nam columbæ quæ natura ſociales ſunt, cum piis, & columbarium cum Eccleſia comparatur.

9 *Nam me inſ.*] exornatio præcedentis promiſsionis, ver. 7. qua allegoricè demonſtrat Deus primum pios omnes operam conſumpturos, in ornanda Eccleſia, duobus verſibus; deinde Eccleſiam viciſsim omnibus apertam fore, ver. 11. poſtremo hoſtium alios judicio Dei perituros, ver. 12. alios vero Deo ſe tandem & Eccleſiæ ipſius ſubmiſſuros, utcunq; fuerint magnifici, ver. 13. & 14. *Inprimis*] id eſt, primum quidem in me habebunt fidem; deinde verò propter me in ornanda Eccleſia mea laborabunt, & quidem ornanda perſonis, ac rebus ſuis omnibus pro facultate ſua. *Ornabit te*] præſentia ſua, & ſanctificatione ſpiritus per verbum. 10 *Cum fervore*] ut ſuprà 54. & 8.57.20. d Heb. *aperient.* 11 *Apertas tenebunt*] nimirum miniſtri Eccleſiæ, quorum opera Deus utitur ut ſingulis horis animæ lucrifiant Chriſto, & intromittantur in Eccleſiam. 12 *Nam gens ipſa*] anticipatio objectionis quæ oritur ex præcedente verſu: at periculum eſt (dixerit quiſpiam) ne hoſtes Eccleſiæ eo facilius in ipſam involent: minimè verò, inquit Propheta. nam aut peribunt illi divinitus, hoc ver. aut ſub jugum miſſi miniſtrabunt tibi. e Heb. *deſolando deſolabuntur.* 13 *Gloria Libani*] i. per iſtos, tanquam mancipia & ſerviles operas, prſtabuntur tibi miniſteria omnia quæ opus erunt ad excolendam te: allegoria ſumpta a Nethinæis, ſervis Schelomonis, & aliis quorum fit mentio libro 1. Reg. & in libris Hhezrę & Nechemię.

Locum ſanctuarii] id eſt, templum meum, quod eſt Eccleſia. f Heb. *demittendo.* 15 *Pro eo quòd*] tertia pars, exponens beneficia quibus Deus ipſe Catholicam Eccleſiam ſuam proſecuturus eſt, ut diximus in verſum 1. quæ beneficia generatim promiſſa, hoc ver. ſequentibus exornantur. g Heb. *diſponam te excellentia ſeculi: hypallage.* h Heb. *generationis & generationis.* i Heb. *præfecturam tuam pacis, & exactores tuos juſtitiæ.* k Heb. *ſeculi: ut ſuprà ver. 15.* || *Apocal.* 21.23. 20 *Sol tuus*] id eſt, proſperitas tua illuſtrior luce ipſa Solis & Lunæ, quam allatura eſt tibi perpetua præſentia Domini, ut altera pars verſus indicat. 21 *Ut ſurculus*] id eſt, Chriſtus, cui tanquam ſurculo e ſtirpe Davidis, ſuprà 11.1. inſita ſunt Eccleſiæ membra a Domino. *Plantarum*] id eſt, piorum Eccleſię membrorum, qui tanquam malleoli aut taleæ inoculantur aut emplaſtrantur in Chriſto per ſpiritum, ut ſit Eccleſia una glorioſa in ipſo: ſic infrà 61.3. 22 *Parvus*] explicatio præcedentis allegoriæ, fore ut quemadmodum inoculata planta in ramos plurimos diffunditur admirabili Dei operatione, ſic piorum etiam minimus in infinitum propagetur. *Accelerabo*] id eſt, efficiam ut quàm celerrimè Chriſtiana Eccleſia propagetur.

Caput

Caput LXI.

Christus prædicans plenitudinem spiritus a Patre acceptam & vocationem suam, exponit beneficentissimas suas operationes in Ecclesiam, fore ut omnia serviant Ecclesiæ, & Ecclesia Deo ex novo fœdere: quapropter de administratione sua gratulans Deo & Patri, ostendit se ornaturum esse Ecclesiam sponsam suam justitia, vita, & gloria æterna; eandemq; salutem ab administris suis prædicari verbo, & opere procurari mandat.

1 ‖ Spiritus Domini Jehovæ *est* super me: ' eò quòd unxit Jehova me ad evangelizandum mansuetis, misit me 'ad obligandum fractos [a] animo, ad proclamandum captivis libertatem, & vinctis aperturam ergastuli,

2 Ad proclamandum annum [b] acceptum Jehovæ, & diem ultionis Dei nostri; ad consolandum omnes lugentes:

3 Ad *consolationem* adhibendam lugentibus Tzijonis, ad dandum eis ornatum loco 'cineris, unguentum gaudii loco luctus, amictum laudis loco spiritus 'contracti: ut vocentur illi 'quercus justitiæ, 'ut planta Jehovæ glorietur:

4 'Ut ædificent desolationes [c] antiquas, solitudines priscas restituant; renoventque civitates [d] desolatas, solitudines [e] multarum generationum.

5 'Nam adstantes extranei pascent greges vestros; & alienigenæ agricolæ *erunt* vestri, & vinitores vestri:

6 Vos verò sacerdotes Jehovæ vocabimini, ministri Dei nostri [f] dicemini; 'opibus gentium fruemini, & gloria earum summè efferetis vos.

7 Loco pudoris vestri 'dupli, & ignominiæ *quam* cantabant 'horum portionem *esse*, idcirco in terra illarum 'duplum hæreditariò possidebunt, lætitia perpetua his futura est.

8 'Quia ego Jehova 'amo jus, odi rapinam conjunctam 'holocausto; ideo 'disponam opus eorum in veritate, & fœdus perpetuum pangam eis.

9 'Et innotescet in gentibus semen eorum, & prognati eorum [g] inter populos; omnes videntes eos agnoscent eos, esse semen *cui* benedicit Jehova.

‖ *Luca. 4. 18.*

1 *Spiritus Domini*] Hac concione, quam Christus per Prophetam habuit, exponuntur tria: primum est, quæ fuerint dona & quæ vocatio Christi, versibus quatuor primis hujus capitis; secundum, quæ operatio, reliquo hoc capite; tertium, quæ functio sive administratio ad præstandū operationes suas ex dono & vocatione Dei, toto capite 62. quæ tria ab uno & eodem spiritu præstari docet Apostolus 1. Corinth. 12. 4. & sequent. in Christo quidem absolutissimè, ut qui spiritum sine mensura acceperit; in aliis verò, pro demenso donationis Dei. Hæc autem de Christi persona esse, non de alio Propheta ullo, res ipsæ commonstrant meridie clariùs. Nam his verbis, *Spiritus Domini est super me*, plenitudinem spiritus sibi asserit, ex qua accipiunt omnes, Joan 1. 16. illis verò, *eò quòd unxit, &c.* vocationem plenam similiter arrogat sibi, qua singulares aliorum omnium vocationes nituntur, ut ipse Christus docuit Matth. 28. 18. *Eò quòd unxit*] quasi dicat, non me inermem, aut imparatum a rebus necessariis mittit Deus; sed ut mitteret, priùs instruxit spiritus plenitudine. Est enim ungendi verbum hîc sumptum metonymicè, ut Psalm. 45. 8. & alibi sæpè. *Ad obligandum*] id est, ad curandum mortales, liberandum, & reconciliandum Deo: quò spectant omnes illæ allegoricæ loquendi formæ quæ mox sequuntur. a Heb. *cordis*. b Heb. *benevolentiæ*. 3 *Cineris*] id est luctus, metonymicè a signo: ut suprà 58. 5. *Contracti*] id est, qui præ conscientia malorum suorum angustus atque abjectus est; ut contra cùm liberatur ex angustiis animus, dicitur dilatari: vide Psal. 119. 32. *Quercus justitiæ*] id est, tanquam arbores, in Christo insiti firmè radicentur per fidem; & in justitia ac sanctificatione spiritus ambulantes per Christum, in Ecclesia pro plantis Dei habeantur; & ab exteris quoque prædicentur, fructuum quos protulerint nomine: ut 1. Timoth. 3. 7.

Ut planta] quæ in Christum, tanquam in truncum educatum ex surculo, fuerit insita a Deo: ut suprà 60. 21. 4 *Ut ædificent*] i. instaurent Ecclesiam Dei, allegoricè. c Heb. *seculi. sic ver. 7. & 8.* d Heb. *desolationis*. e Heb. *generationis & generationis*. 5 *Nam adstant.*] secunda pars capitis de operatione Christi in Ecclesia, nimirum fore ut hostes ipsi ministrent Ecclesiæ, & Ecclesia ministret Deo; ac proinde omnia bonorum genera benedictione Dei consequatur: sic 1. Corin. 3. 22. f Heb. *dicetur vobis*. 6 *Opibus gentium*] primum benedictionis genus, nimirum jus, & autoritas Ecclesię vindicata per Christum in res omnes creatas; quæ per antithesin miseri, & ignominiosi status pręcedentis illustratur, sequente versu. 7 *Dupli*] id est, quo plus satis perfusi estis: sic blandè parcit Deus Ecclesiæ suæ, & honorificè loquitur; ut suprà 40. 2. *Horum portionem*] id est, Judæorum, qui tum erant Ecclesia Dei: apostrophe a secunda persona ad tertiam. *Duplum*] id est abundè, plus satis: numerus finitus pro infinito. 8 *Quia ego*] secundum benedictionum genus, fore ut Deus fœdus perpetuum in Christo ineat cum Ecclesia, & omissis cæremoniis legis cultum spiritualem & verum instituat in Ecclesia sua; adeoque inscribat utrumque, fœdus inquam & cultum spiritualem, in cordibus populi sui: ut Hheb. 8. ex Jirmejæ loco exponitur.

Amo jus] ac proinde non possum amare Ecclesiam injustam, servientem Deo non novitate spiritus, sed vetustate literæ.

Holo.] i. veteri legi ac cæremoniis, synecdochicè, & toti ministerio literæ, quod ministerium mortis & condemnationis appellatur, 2. Corinth. 3. 7. & sequent. *Disponam*] i. renovabo spiritum mentis eorum, & induam eis novum hominem, qui secundum Deum conditus est ad justitiam & sanctimoniam veram, Ephes. 4. 23. ut me colant in spiritu & veritate, Joan. 4. 23. 9 *Et innot.*] tertium benedictionis genus, nimirum gloria Ecclesiæ per sanctificationem spiritus: etsi intergerini parietis septum solutum erit, & lex cæremonialis per carnem Christi abolita, ut ait Paulus Ephes. 2. 14. g Heb. *in medio populorum*.

Caput LXII.

1 a' Omnino gaudeo in Jehova, exultat anima mea in Deo meo; quia induit me vestibus salutis, pallio justitiæ amicivit 'me: tanquam sponsum *qui* administrat 'ornatum, & veluti sponsam ornantem se instrumentis suis.

2 'Nam ut terra profert germen suum, & sicut hortus sata sua producit; ita 'Dominus Jehova producturus est justitiam & laudem coram omnibus gentibus.

3 Propter Tzijonem non tacebo, & propter Jeruschalaima non quiescam: 'donec prodeat ut splendor justitia ejus, & salus ejus ut lampas ardeat.

4 Videbunt enim gentes justitiam tuam, & omnes Reges gloriam tuam; & indetur tibi 'nomen novum, quod os Jehovæ præfixerit;

5 'Cùm eris [b] coronata ornatu manu Jehovę, & cidari [c] regia manu Dei tui.

6 [d] Non diceris amplius derelicta; & terra tua non dicetur amplius desolata: sed [e] tu vocaberis deliciæ meæ, & terra tua maritata; quia delectabitur Jehova te, & terra tua maritabitur:

7 Ut cùm ducit juvenis virginem, *cùm uxorem* tibi ducunt filii tui; gaudio, inquam, sponsi cum sponsa, gaudebit tecum Deus tuus.

8 'Super muros tuos, *urbs* Jeruschalaimorū, præficio 'custodes' toto die & tota nocte jugiter non tacituros: 'qui commemoratis Jehovam, ne *esto* silentium vobis;

9 Et ne permittatis silentium esse 'de illo; donec stabiliat, & donec disponat [f] Jeruschalaimis laudem in terra:

10 '*Sed dicite*; juravit Jehova per dexteram suam, & per brachium roboris sui; non dabo

a Heb. *gaudendo gaudeo*.

1 *Omnino gaudeo*] Tertia pars, de administratione (ut ante diximus) in qua Christus velut exultabundus gratulatur Deo de beneficiis in se & in Ecclesiam suam sponsam collatis per prolepsin, hoc versu; deinde speciatim administrationem explicat, primùm suam ipsius erga Ecclesiam, usque ad versum 8. deinde ministrorum Ecclesiæ, quibus dat mandata sua, inde ad finem usque.

Me] Christum videlicet mysticum, hoc est, primùm Prophetam illum nostrum, Sacerdotem, & Regem plenissimè; deinde Ecclesiam totam per ipsum: ut sequentia verba explicant.

Ornatum] justitiæ & vitæ, quam Christus sponsus exhibet Ecclesiæ.

2 *Nam ut*] prior pars administrationis, qua Christus erga Ecclesiam utitur duabus partibus continetur; nimirum quod Deus per Christum justitiam daturus est Ecclesiæ, deinde quod laudem & gloriam amplissimam; quæ duo proleptícè hoc versu posita, sequentibus exornantur. *Dominus Jehova*] id est, Christus æternus Deus cum Patre & Spiritu Sancto, per spiritum suum intus secundum divinam naturam operans, & per verbum suum, quod secundum naturam humanam prædicavit, sequente versu. 3 *Donec*] id est, donec totum opus salutis fuerit consummatum. 4 *Nomen novum*] nimirum quod explicatur versu 6. 5 *Cùm eris*] id est, quando Christus Deus & servator tuus te adjunget sibi, & coronam itemque ornamentum suum tibi imposuerit: ut suprà ver. 1. b Heb. *corona ornatus*. c Heb. *regni*. d Heb. *non dicetur tibi, &c.* e Heb. *vocabitur chephtzibah, id est, oblectatio mea in ipsa*. 8 *Super muros tuos*] altera pars administrationis Christi, per servos suos in Ecclesiam: qua primum [illegible] usque ad consummationem seculi prædicare promissiones Dei juramento [illegible] matas, quatuor versibus; deinde Ecclesiam totam ex Jehudæis & gentibus [illegible] disciplina sancta, tum Evangelii promulgatione colligere; ut Matth. 28. 18. & sequent. *Custodes*] id est, pastores & doctores, allegoricè. *Qui commemoratis*] apostrophe ad servos Christi, continens mandatum administrationis [illegible]. 9 *De illo*] Christo, Jehova, quem commemoratis. f Heb. *Jeruschalaima*. 10 *Sed dicite juravit*] eclipsis contrarii, ut Gen. 18. 15. Est autem hîc summa Evangelii, salus ab omnibus inimicis, & vita gloriaque æterna.

fru-

11 *In atriis*] id eſt, coram Deo, gratias agentes tanquam ſacerdotes Jehovæ, ut ſuprà 61.6. alludit ad legalem ritum Levit. 6.

12 *In portas*] i. per totam ditionem, quàm latè patet Eccleſia.

Parate viam] id eſt, ſingulis membris Chriſti & Eccleſiæ proſpicite pro facultate veſtra, venientes adjuvando, dormientes excitando, nihil cogitantes & ignorantes accerſendo, & ſi quæ ſunt hujuſmodi: allegoricè.

13 *Ecce Jehova*] confirmatio præcedentis propoſitionis, a continuis documentis quæ Chriſtus Eccleſiæ ſuæ ubique locorum tradit per ſpiritum ſuum, qui operatur omnia in omnibus. *Filiæ Tzijon.*] id eſt, Eccleſiæ, genitæ per doctrinam quæ Tzijone profecta eſt, ut ſuprà 2. 3. *Salus tua*] id eſt, Chriſtus ſalutis autor. *Merces hujus*] id eſt, jam re ipſa obtinet mercedem ſuam pro operibus & perpeſſionibus ſuis, nimirum ſalutem Eccleſiæ quam redemit ſanguine ſuo. 14 *Hos*] id eſt, filios tuos, ô Eccleſia: nam verba ſunt doctorum Eccleſiam compellantium, & ſervatos quaſi digito cômonſtrantium. *Requiſita*] tum a Chriſto redimente, tum ab electis omnibus, a quibus relicta videbatur, ut ſuprà 49. & 60.

frumentum tuum amplius cibo inimicis tuis, neque bibent alienigenæ muſtum tuum, in quo laboraveris:

11 Sed colligentes illud comedent illud, ut laudent Jehovam; & congregantes hoc bibent ipſum *in atriis ſanctitatis meæ.

12 Tranſite, tranſite *in portas, *parate viam populi; aggerate, aggerate aggerem, amovete lapides, attollite vexillum ad populos.

13 *Ecce Jehova pronuntiat ad extremum uſque terræ, dicite *filiæ Tzijonis, ecce *ſalus tua advenit: ecce *merces hujus penes ipſum, & operæpretium hujus ante ipſum eſt:

14 Ut vocent *hos populum ſanctum, vindicatos Jehovæ; & tu voceris *requiſita, civitas non derelicta.

CAPUT LXIII.

Eccleſia Judæorum ſermonem inſtituens cum adveniente Chriſto, cognoſcit ex ipſo quis ſit, & quàm magnificè de hoſtibus triumphet & ſuos conſervet: ac propterea repentè adducta ad celebrandum præteritam illius beneficentiam qua populum ex Ægypto liberaverat, orat Chriſtum ut propter Dei fœdus & gloriam, ac propter blaſphemam & inhumanam impietatem hoſtium Eccleſiæ, placeat miſericordam de ea capere, & gratis ſalutem afferre; & quamvis peccati conſcia, Deo ſe exhibet, profitetur reſipiſcentiã, ſalutemq; ſuorum poſtulat: qua propter Chriſtus a ſe Eccleſiam ex gentibus collectum iri reſpondet, ſe ultionem de Judæis ſumpturum eſſe, & reliquias ſervaturum: Judæiſq; conteſtatus fert ſententiam condemnationis adverſus impios, & pios promiſſionibus magnificis regenerationis, lætitiæ, vitæ, proſperitatis, & omnimodæ benedictionis conſolatur.

1 *Quis hic*] Tota hæc Prophetia (in qua tria capita conjungenda eſſe putavimus) eſt διαλογιστική, ac proinde tribus quæſtionibus reſponſiſque continetur. Quæſtiones proponit Eccleſia Judæorum, reſponſa Chriſtus. Prima quæſtione Eccleſia Chriſtum tanquam ex improviſo advenientem & hoſtes ſuos ulciſcentem non agnoſcens, quærit quis ille ſit, & cognoſcit ex Chriſto, hoc verſu: ſecunda, cruentatas illius veſtes admirans quærit illius rei cauſam, ver. 2. cui reſpondet Chriſtus, verſibus quatuor: tertia denique Eccleſia repentè adducta partim in admirationem antegreſſorum Dei operum, reliquo capite; partimque, in metum ex peccatorum ſuorum conſcientia, implorat miſericordiam Chriſti, toto capite ſequente; cui reſpondet Chriſtus, capite 65. *Ex Edomæa*] id eſt, ex regione hoſtium Eccleſiæ, ſynecdochicè. Edomæa autem potius quàm alia ulla regio nominatur, tum propinquitatis, tum graviſsimæ ac hæreditariæ hoſtilitatis nomine: ut Pſal. 137. & Lament. 4. 21. a Heb. *fermentatus: metaphora a maſſa conſperſa.* *Madefactus*] non tam ſudore ſuo quàm hoſtium ſanguine, ut ſecunda quæſtione explicatur. *Botzra*] Edomæorum metropoli, ut ſuprà 34. 6. *Decorus*] id eſt, cujus decorem & gloriam ex ipſius veſte ſanguine conſperſa, & reportatam victoriam cognoſcimus. *Peregrè agens*] i. peragrans & pervadens ſecurè omnes hoſtium regiones, non alienis copiis aut collecta manu, ſed ſola potentia ſua. *Ego qui*] reſponſum Chriſti, quo ſe verum Eccleſiæ Prophetam, ſacerdotem, & Regem profitetur. 2 *Quare rubidus*] ſecunda quæſtio,

1 *QUIS hic eſt veniens *ex Edomæa [a]*madefactus veſtibus *Botzræ, iſte *decorus veſte ſua, *peregrè agens amplitudine virium ſuarum? *ego qui loquor juſtè, ſufficiens ad ſervandum.

2 *Quare rubidus es veſtibus tuis, & veſtimenta tua ut calcantis in torcularis lacu?

3 *Torcular calcavi ſolus; nam ex populis nullus vir *potuit certare* mecum; ſed calcavi eos ira mea, & conculcavi eos æſtu meo: ita inſperſus eſt *ſanguis* [b] cujuſque robuſtiſsimi illorum veſtimentis meis, & omnes veſtes meas contaminavi;

4 *Quando dies ultionis ex [c] animo meo, & *annus vendicandorum meorum venit.

5 Cùm autem intuerer *nullum eſſe adjutorem, & obſtupeſcerem quòd nemo fulciret; *ſalutem attulit mihi *brachium meum, & æſtus meus ipſe fulcivit me:

6 Ita calcavi populos ira mea, & *inebriavi eos æſtu meo; denique dejeci in terram robuſtiſſimum quemque eorum.

7 *Benignitates Jehovæ commemorabo, laudes Jehovæ, planè pro omnibus quæ contulit nobis Jehova: & amplitudinem bonitatis erga domum Jiſraëlis, quam contulit eis ſecundum miſericordiam ſuam & ſecundum amplitudinem benignitatum ſuarum.

8 *Nam *dixit; utique populus meus ſunt, filii *non mendaciter acturi: ideo fuit illis ſervator.

9 In omni *anguſtia eorum *non affecit *eos* anguſtia: ſed *Angelus faciei ejus ſervavit eos; dilectione ſua & clementia ſua ipſe vendicavit eos; & *imponens eos ſibi bajulavit eos omnibus diebus ſeculi.

10 Nam ipſis rebellantibus, & *dolore afficientibus *ſpiritum ſanctitatis ejus; *mutabatur quidem ipſis in inimicum, ipſe repugnabat eis:

11 Sed recordabatur dierum [d] priſcorum, Moſchis, populi ſui, *dicens*: ‖ *ubi *eſſet* qui eduxit iſtos e mari cum *paſtore gregis ſui? ubi *eſſet* qui poſuit in medio iſtius *ſpiritum ſanctitatis ſuæ?

12 Qui deduxit *iſtos*, *ad dexteram Moſchis

3 *Torcular*] reſponſum Chriſti ad quæſtionem accommodatum, allegoricè explicat victoriam Chriſti de hoſtibus, ut ſuam Eccleſiam potenter ſervet. Hanc autem victoriam commendat duobus modis: primùm, quòd nemo hoſtium tam fortis fuit qui poſſet ipſi obſiſtere, duobus verſibus; deinde quòd ſolus eam comparaverit nemine adjuvante, duobus alteris: quæ duo prolepticè his tribus primis verbis expoſuit.

b Heb. *robur illorum: ut ver. 6.*

4 *Quando dies*] id eſt, cùm exoptata mihi plenitudo temporum advenit; ut vocat Paulus Galat. 4. 4.

c Heb. *corde.*

Annus vend.] id eſt, verus ille jubilæus, quem legalis ritus figuraverat, Levit. 25. & 27.

5 *Nullum eſſe*] id eſt, ne Eccleſiam quidem ipſam ad ſalutem ſuam & liberationem ab hoſtibus conferre aliquid poſſe.

Salutem attulit] id eſt, Eccleſiæ meæ, quæ eſt corpus Chriſti & complementum ejus qui omnia implet in omnibus, Epheſ. 1. 23.

Brachium] id eſt, ſola virtus mea, & zelus Jehovæ; ſuprà 8. 6 *Inebriavi*] id eſt, magna pocula atque inſolita afflictionum & iræ meæ epotanda præbui: ut Pſalm. 75. 9. & ſup. 51. 22. 7 *Benignitates*] hac tertia parte, Eccleſia admirans magnificentiam præſentem Chriſti orat ipſum pro ſalute ſua, uſque ad caput 65. Hujus autem orationis partes ſunt quatuor: prima eſt exordium, quo Eccleſia Deum adducit ad continuandam promiſsionum veritatem, & confirmat ſe ipſam in expectatione earum, per laudativam narrationem anteactæ Dei beneficentiæ, toto hoc capite: ſecunda, eſt propoſitio poſtulati, principio capitis ſequentis uſque ad verſum 9. tertia, eſt confirmatio poſtulati, tribus verſibus: quarta, concluſio, a verſu 12. ad finem.

8 *Nam dixit*] narratio benignitatis & beneficentiæ Dei erga populum, hoc verſu: quæ deinde amplificatur ab ingratis populi factis, & Dei conſtantia in benignitate præſtanda propter gloriam ſuam, verſu ſequente. atque hæc duo reliquis exornantur. *Dixit*] id eſt, humanitus ſecum reputavit, tanquam bonus parens benè ſperans de liberorum fide atque obſequio. *Non mendaciter*] quaſi dicat, non erunt tam impii atque impudentes ut degenerent a me: humanitus dictum. 9 *Anguſtia*] id eſt, qua ii Deum indigniſsimè affecerunt: humanitus dictum, ut ſequent. verſu. *Non affecit eos*] id eſt, non malum, ſed bonum rependit pro malo. *Angelus*] id eſt, Chriſtus mediator Dei & hominum, de quo Exodi 23. 20. Propterea autem Angelus faciei appellatur, tum quia tanquam ſacerdos æternus miniſtrat coram facie Dei & intercedit pro nobis, atque adeò eſt in ſinu patris, Joan. 1. 18. tum quia nobis eſt a Patre imago Dei inviſibilis, Coloſſ. 1. 15. quem qui vidit, vidit Patrem, Joan. 14. 9. *Imponens eos ſibi*] ut Exod. 19. 4. & Deut. 32. 11. & ſuprà 46. 4. 10 *Dolore afficientis*] ut Pſalm. 78. 40. *Spiritum ſanctit.*] quem ex communicatis ipſius donis agnoſcebant: nam qui repugnante luce verbi Dei & ſpiritus accenſa in conſcientia ipſius aliquid perpetrat, is ſpiritum dicitur extinguere, 1. Theſſ. 5. 19. ſpiritui mentiri, Actor. 5. 3. & dolore eum afficere: ut hoc loco. Eſt autem hæc tota narratio inprimis evidens (ſi qua in vetere Teſtamento) ad confirmandam doctrinam Chriſtianam de uno Deo & tribus perſonis. *Mutabatur*] id eſt, certabat contra ipſorum improbitatem, & reprimebat afflictionibus, tanquam ſi fuiſſet hoſtis: humanitus dictum, ut Pſalm. 18. 27. d Heb. *ſeculi.* ‖ Exod. 14. 11 *Ubi eſſet*] proſopopœia ſummè pathetica, qua figuratur Deus diſceptans cum animo ſuo, & ſe ad miſericordiam revocans propter gloriam ſuam, quo argumento utebatur Moſche, Exod. 32. 11. quaſi dicat, ubi amplius videretur gloria Dei? ubi extaret ſublato populo ipſius? *Paſtore*] id eſt, Moſche. *Spiritum ſanct.*] id eſt, Deum ipſum, Patrem & filium præſentem in ſpiritu ſancto quem illi quodammodo extinguebant, ut dictum eſt ver. 10. 12 *Ad dexteram*] i. Moſchem quaſi manu ducens, & dexteram illius agens ad perficiendum opus ſuum.

existens, brachio ornatus ſui? qui diffidit aquas propter iſtos, ut compararet ſibi nomen [e] perpetuum?

13 Qui egit iſtos per abyſſos; tanquam equũ per deſertum, *adeò ut* non impegerint?

14 'Ut jumentum in convalle deſcendens, ſpiritus Jehovæ quietè egit eum: 'ita duxiſti populum tuum, ad comparandum tibi nomen ornatus.

e Heb. *ſeculi*.
14 *Ut jumentum*] id eſt leniter & commodè duxit, ut ſolet jumentum duci in deſcenſu montis ardui.
Ita duxiſti] apoſtrophe ad Deum, μεταβατικὴ ad ſecundam orationis partem.

Caput LXIIII.

1 'INTUERE e cœlis, & vide 'ex habitaculo ſanctitatis tuæ, & ornatus tui: ubi eſt 'zelus tuus, [a] & maxima potentia tua? 'fremitúſne viſcerum tuorum & miſericordiæ tuæ erga me continerent ſeſe?

2 'Tu enim pater noſter es; 'quamvis Abraham neſciret nos, & Jiſraël non agniturus eſſet nos: tu Jehova pater noſter es, vindici noſtro a ſeculo nomen eſt tibi.

3 Quare ſineres aberrare nos, Jehova, 'a viis tuis? 'torrefaciens obdurares [b] animum noſtrum a reverentia tui? 'revertere propter 'ſervos tuos, tribus poſſeſſionis tuæ.

4 'Ad minimum uſque hæreditariò poſſident populum ſanctitatis tuę, hoſtes noſtri conculcant ſanctuarium tuum.

5 'Sumus *illi*; [c] nunquam dominatus es iſtos, neque invocatum eſt nomen tuum ſuper iſtos: 'utinam 'lacerans cœlos deſcenderes, a facie tua 'montes diffluerent,

6 'Quemadmodum conflagrante igne cremia, [d] aquarum bullas excitat ignis, 'ut notum faceres nomen tuum hoſtibus tuis; a facie tua gentes contremiſcant.

7 Faciens terribilia '*quæ* non expectaſſemus; *utinam* deſcendas, a facie tua montes diffluant.

8 'Et inde a ſeculo [e] inaudita, auribus minimè percepta; *quæ* oculus non vidit, ô Deus, præter te, *Deus* compareret præſtolanti ipſum.

1 *Intuere*] Altera pars orationis, nimirum propoſitio poſtulati, ut diximus ſuprà in verſum 7. præcedentis capitis; qua Eccleſia ſalutem a Chriſto petit, primùm propter fœdus cum ipſa initum, officiaque jam olim promiſſa & præſtita Eccleſiæ, tribus verſibus; deinde propter intolerantiam hoſtium Deo & Eccleſiæ adverſantium; verſu 4. & 5. quibus cauſis expoſitis, poſtulatum quod fuerat cœptum ver. 1. copioſè explicatur, uſque ad verſum 9.
Ex habitaculo] id eſt, e cœlis, periphraſticè.
Zelus tuus] majoribus noſtris opere demonſtratus ad ſervandum ipſos, quaſi dicat, jam non extat, nuſquam apparet amplius: humanitus dictum.
a Heb. *& potentia tua*.
Fremitúſne] id eſt, nunquamne velut pœnitentia adductus miſereberis mei? metonymicè: ſic Cant. 5.3.

2 *Tu enim*] prior cauſa poſtulati, ut diximus verſu præcedente, a fœdere Dei conſtantiſsimo. *Quamvis*] occupatio brevis: atqui (dixerit quiſpiam) Deus pater eſt Abrahami & Jiſraëlis ambulantium coram ſe; vos autem planè a fœdere diſceſsiſtis, & majorum veſtigia in fide reverentiaque Dei ambulantium ita omiſiſtis, ut ne ipſe quidem Abraham aut Jiſraël (ſi in vivis eſſent) vos pro filiis agnoſcerent, Deut. 32.5. reſpondent; fatemur quidem nos ita depravatos eſſe vitioſitate noſtra ut indigni ſimus qui Dei, Abrahami, vel Jiſraëlis filii appellemur; ſed nitimur ſolo Dei fœdere gratuito, quod ſcimus eſſe conſtantiſsimum, ut Deus ipſe eſt. ſic perſtringitur brevi argumentum illud quod poſteà adjicitur verſu 9. & duobus ſequentibus. 3 *A viis tuis*] id eſt, obſequio, fide, & cultu tuo, quem obſervari vetant adverſarii, & tua gloria flagitat. *Torrefaciens*] miſera ſervitute, qua ſervitur ſatanæ, peccato, & omnibus inimicis Dei, tanquam in fornace ferri: ex qua incommodorum conſuetudine ferè exuitur pietas, & induitur obduratio. b Heb. *cor*. *Revertere*] id eſt, tanquam reverſus, tuos a ſuis erroribus revoca: humanitus dictum. *Servos tuos*] id eſt, propter gratiam & fœdus tuum, quo nos tibi ſervos gratuitò comparaſti. 4 *Ad minimum*] ſecunda cauſa, ut diximus in verſum 1. 5 *Sumus illi*] videlicet in quos dominaris, & ſuper quos invocatur nomen tuum: nam hæc zeugmaticè petenda ſunt ex ſequente membro. c Heb. *a ſeculo non dominatus es*. *Utinam*] regreſsio ad poſtulatum expoſitis argumentis ejus, quod elegantiſsimis comparationibus illuſtratur. Sunt autem hujus poſtulati duo capita: unum, adverſus hoſtes Dei & Eccleſiæ, uſque ad verſum 8. alterum pro Eccleſia, ut doctrina Evangelii afferretur per Chriſtum, ver. 8. *Lacerans*] humanitus dicta. *Montes*] ut Judic. 5.5. 6 *Quemadmodum*] elegans comparatio montium diffluentium cum aquis ferventibus in olla ad luculentum ignem: quæ allegoria in fine verſus exponitur. d Heb. *aquas bullat*. 7 *Quæ non expect.*] id eſt, omnem hominum cogitationem ſuperantia, quæ ne in mentem quidem hominis aſcenderunt, ut 1. Cor. 2.9. 8 *Et inde a ſeculo*] id eſt, myſteria Evangelii revelata per ſpiritum, in quæ deſyderant angeli introſpicere; ut interpretantur Apoſtoli 1. Corinth. 2.9. & 1. Petri 1.12. e Heb. *non audiverunt, non perceperunt auribus*.

9 'Occurris 'gaudenti, & exercenti juſtitiã, *qui* in viis tuis memores ſunt tui: en tu efferveſcis cùm peccamus; ſi [f] perpetuò 'in illis *ſtetiſſemus*, ſervati fuiſſemus.

10 Sed ſumus 'ut immundus omnes nos, & ſicut panniculus [g] abjectiſſimus omnes juſtitiæ noſtræ; diffluimuſque velut folium omnes nos, & iniquitates noſtræ ut ventus auferunt nos:

11 'Nec ullus eſt qui invocet nomen tuum, excitans ſe ad 'prehendendum te; cùm abſcondiſti faciem tuam a nobis, & diſſolvis nos [h] per iniquitates noſtras.

12 'Jam verò Jehova, pater noſter es: nos *quidem* lutum ſumus, tu verò fictor noſter es, & opus manus tuæ ſumus omnes.

13 Ne efferveſcas Jehova [i] quamplurimùm, neque in æternum recorderis iniquitatis: en intuere quæſo, nos omnes ſumus populus tuus.

14 Civitates ſanctitatis tuæ ſunt deſertum: Tzijon eſt deſertum, eſt Jeruſchalaimis deſolatio,

15 Domus ſanctitatis noſtræ, & ornatus noſtri, *in* qua laudarunt te majores noſtri, eſt *expoſita* conflagrationi ignis; & unaquæque rerum deſyderatarum noſtrarum eſt vaſtationi.

16 An 'propter illas contineres te Jehova? ſileres, & affligeres nos quamplurimùm?

9 *Occurris*] tertia pars orationis, nimirum confirmatio poſtulati, ut dictum eſt in ver. 7. cap. præcedentis, qua Eccleſiam primũ miſericordia Dei erga reſipiſcentes & juſtitiæ ſtudioſos explicat; deinde peccata ſua confitetur; qua in confeſsione ſyncera poſita ſunt initia reſipiſcentiæ, ut oſtendit David Pſalm. 32.5. quæ duo prolepticè hoc verſu ponuntur; poſteà verò exornatur peccatorum confeſsio, ver. 10. & 11. ex qua poſtremò concluſio efficitur implorans miſericordiam Dei erga reſipiſcentem Eccleſiam, ad finem uſque. Eſt autem occurrendi verbum humanitus attributum Deo.
Gaudenti &] id eſt, ei qui cum gaudio incumbit juſtitiæ.
f Heb. *ſeculo*.
In illis] nimirum viis Dei quarum meminit priore membro. Eſt autem in his verbis elegans hypotheſis, cui adverſativa confeſsio ſubjicitur. 10 *Ut immundus*] id eſt, peccatis noſtris, tanquam lepræ ſordibus, ab ipſius Dei hominumque conſortio ſeparati: vide Levitici 13.45. g Heb. *remotionum*. 11 *Nec ullus eſt*] id eſt, ac ne tuis quidem ferulis cæſi reſipuimus: exaggeratio. *Prehendendum*] id eſt, conſequendum, ut loquitur Apoſtolus Philip. 3.12. h Heb. *manu iniquitatum noſtrarum*. 12 *Jam verò*] concluſio ex antecedentibus confecta: ut dictum eſt in ver. 9. i Heb. *uſque valde: ſic ver. ultimo*. 16 *Propter illas*] nimirum iniquitates noſtras, de quibus ſuprà, quaſi dicat, indignum eſſet te magis ad peccata noſtra reſpicere quã ad gloriam tuam in liberatione Eccleſiæ poſitam.

Caput LXV.

1 [a] EXPOSITUS ſum eis qui nõ interrogabant, ‖ inventus ſum ab eis qui non quærebant me; dixi, ecce me, ecce me, 'ad gentem *quæ* non vocatur de nomine meo.

2 'Expanderam manus meas toto die ad populum rebellem; qui ambulant via non bona, [b] ſequendo cogitationes ſuas:

3 *Ad* populum qui provocant me [c] in os jugiter; ſacrificantes 'in hortis, & adolentes in '[d] lateritiis:

4 'Qui ſedent ad ſepulchra, & apud 'cuſtodita pernoctant; 'qui comedunt carnes [e] porcinas, & fragmen *carnium* abominandarum *ex* inſtrumentis ſuis:

5 'Qui dicunt, appropinqua [f] ad tuos, ne at-

a Heb. *quæſitus ut Pſalm.* 111.2.
1 *Expoſitus*] Ad antecedentem Eccleſiæ poſtulationem hoc capite reſpondet Chriſtus: ut diximus ſuprà in 63.1. Sunt autem hujus reſponſi tres ſummatim partes: prima eſt narratio vocationis Eccleſiæ ex gentibus & Judæorum caſtigatorum reliquiis, uſque ad verſum 11. ſecunda, conteſtatio Judæorum, inde ad ver. 18. tertia, concluſio a magnificis Dei promiſsionibus in filios ſuos, ad finem uſque capitis. ‖ Rom. 10.20. *Ad gentem*] i. gentibus, quæ prius alienæ fuerunt a republica Jiſraëlis, extraneæ a pactis promiſsionis; &c. Epheſ. 2.12. 2 *Expanderam*] ſecundus narrationis locus, quo Deus exponit primum improbitatem Judæorum, ver. quatuor, & ultiones ſuas ver. 6. & 7. deinde vocationem reliquiarum ſecundum electionem gratiæ, tribus ſequent. Eſt autem expandere manus humanitus attributum Deo, pro eo quod eſt invitare & vocare ad ſe. b Heb. *poſt*. c Heb. *in faciem meam: ut Ijobi*. 1.11. 3 *In hortis*] id eſt, pomariis & lucis, quos idolis conſecraverant: ut ſuprà 1.29. *Lateritiis*] i. altaribus ſuis ſtructilibus, omiſſo altari Dei. d Heb. *lateribus*. 4 *Qui ſedent*] i. necromantias, de quibus Deut. 18.11. & ſup. 8.19. *Cuſtodita*] nempe idola quæ ita per contemptum vocantur, propterea quod ipſa non cuſtodiunt cultores ſuos, ſed cuſtodibus habent opus: ut ſuprà 46. contrà quàm ſe facere Deus prædicat Deut. 32.10. *Qui comedunt*] contra legem Levit. 11. & Deut. 14. e Heb. *porci*. 5 *Qui dicunt*] i. arrogantes & faſtuoſos hypocritas; quibus etiam integerrimi Prophetæ & germana Eccleſiæ membra præ ipſis ſordent. f Heb. *attingito*.

tingito me, quia sanctior sum te: istis fumus est in naso meo, ignis ardens toto die.

6 "Ecce scriptum est coram me: non tacebo, nisi rependero, atque rependero "in sinum eorum,

7 Iniquitates vestras, & iniquitates patrum vestrorum pariter, ait Jehova, qui adoleverunt in istis montibus, & in istis collibus probro affecerunt me; quapropter remetiens opus eorum "primùm *egeram* in sinum eorum.

8 "Sic ait Jehova; ut cui g præstò est mustum in botro, is dicit, ne perdito istum, quia benedictio est in eo: ita facturus sum propter servos meos; ne perdam istos omnes.

9 Nam excipiam e Jahhakobo semen, & e Jehuda hæredem "montium meorum: & possidebunt hæreditatem istam electi mei, & servi mei habitabunt istic.

10 Eritq; "Scharonitis regio caula gregum, & "convallis Hhacoris cubile armenti; pro populo meo, qui requisierint me.

11 "Vos verò desertores Jehovæ, "qui oblivis cimini montis sanctitatis meæ; "qui instruitis turmæ illi mensam, quique impletis h "numeris illis libamen:

12 i Tradam quoq; numeros vestros gladio, & omnes vos mactationi succũbetis, eò quòd clamanti mihi non respondistis, & loquentem non audivistis: sed fecistis quod malum videtur in oculis meis, & id quo non delector elegistis.

13 "Idcirco sic ait Dominus Jehova, ecce servi mei comedent, vos autem esurietis; ecce servi mei bibent, vos autem sitietis: ecce servi mei lætabuntur, vos autẽ erubescetis.

14 Ecce servi mei canent præ k hilaritate animi; vos autem clamabitis præ dolore l animi, & prę contritione spiritus ejulabitis:

15 Et dimittetis nomen vestrum *ut sit* execrationi electis meis, cùm morte affecerit te Dominus Jehova; servis verò suis indet "nomen aliud:

16 Ut qui sibi benedicturus est in terra, benedicat sibi per Deum "firmi, & juraturus in terra juret per Deum firmi: cùm oblivioni traditæ fuerint hæ angustiæ priores, & cùm absconditæ fuerint ab oculis meis.

17 Nam ecce "ego creaturus sum cœlos novos, & terram novam; neq; commemorabuntur hæc priora, neq; venient in animum.

18 "Sed gaudete & exultate in sempiternum, quos ego recreo: nam ecce ego recreo *urbem* Jeruschalaimorum exultatione, & populum ejus gaudio.

19 Et exultãte me de Jeruschalaimis, & "gaudente de populo meo; non audietur in ea amplius vox fletus, aut vox clamoris,

20 Non existet illinc amplius infantulus m ætate, aut senex, cujus non impleat dies *Deus*: nam puer, "natus centum annos morietur; peccator autem, *etiam* natus centum annos "maledictus erit.

21 Et ædificantes domos inhabitabunt eas; & plantantes vineas, comedent fructum earum.

22 "Non ædificabunt & alius inhabitabit, non plantabunt & alius comedet: sed "ut sunt dies arboris, dies erunt populi mei, & opus manuum suarum deterent electi mei.

23 "Non laborabunt inaniter, neque gignent "ad conturbationem: nam semen benedictorum Jehovæ erunt, & prognati eorum cum ipsis.

24 Eritque "nondum clamantibus ut ego respondeam; adhuc ipsis loquentibus, ut ego exaudiam.

25 "Lupus & agnus pascentur unà, & leo ut bos comedet stramen, serpenti autem pulvis erit cibo: non malefacient, neque corrumpent in toto monte sanctitatis meæ, ait Jehova.

[Margin notes:] ipsis] id est, contra istos exarsit ira mea. 6 *Ecce scriptum est*] i. mihi est compertissimum, neque unquam excidet e memoria mea: ut Deut. 32.34. *In sinum*] vide Psal. 79.12. 7 *Primùm*] id est, in quo inde a principio tum ipsi, tum majores ipsorum sese occuparunt; quo modo Petrus vanam conversationẽ vocat [illegible], 1. Pet. 1.18. g Heb. *invenitur*. 8 *Sic ait Jehova*] jam transit Christus ad exceptionem reliquiarum, tribus ver. 9 *Montium meorum*] ut Exod. 15. 17. 10 *Scharonitis*] vide 1. Chron. 5.16. & 27.29. *Convallis Hhacoris*] i. Jerichuntica, per synecdochen, de qua Jehosch. 7. 26. & Hos. 2. 15. hæc in regno Judę, illa vero in regno Jisraëlis: ut significetur illa futura regnorum conglutinatio de qua Hosche. 1.11. Jechez. 37.24. & alibi. 11 *Vos verò*] secunda pars responsi, nimirum contestatio & sententia condemnationis adversus Judæos degeneres, hoc & sequen. ver. quæ deinde exornantur elegantissima antithesi promissionũ erga bonas reliquias, & denuntiationum in istos, usq; ad ver. 18. *Qui obliviscimini*] i. tanquam obliti negligitis, neque acceditis. *Qui instruitis*] sic loquitur Propheta per contemptum, idola velut digito exerto cõmonstrans. h Heb *numero illi*, sed numeri pluraliter tantùm hac significatione dicuntur. *Numeris illis*] quibus velut exercitibus cœlum, terra, & aqua instructa sunt, ut Gen. 2. 1. nam illis servitur contra præceptum Dei, Exodi 20.4. i Heb. *dinumerabo vos*: paronomasia. 13 *Idcirco*] exornatio antecedentis sententiæ; ut diximus in ver. 11. k Heb. *bonitate cordis*. l Heb. *cordis*: sic infrà ver. 17. 15 *Nomen illud*] quàm nunc obtineant, videlicet quod exprimitur seq. versu: sic infrà 62.4. & seq. 16 *Firmi*] i. populi sancti, qui fundatus & radicatus in Deo immotus permanebit, ac ne portæ inferorum quidem prævalebunt ei. 17 *Ego creaturus*] i. omnia instauraturus sum in Christo: ut sup. 25.8. 18 *Sed gaudete*] conclusio responsionis Christi a promissis amplissimis, per apostrophen ad pios: quibus regeneratis prædicuntur lætitia, hoc & seq. versu, vita, versu 20. pax & prosperitas, tribus seq. ibiq; per efficacitatem providentiæ Dei, ver. 24. quæ omnia exornantur communi hyperbole, versu ultimo. 19 *Gaudente*] ut Deut. 28 63. & suprà 62.6. & 7. m Heb. *diebus*. 20 *Natus*] id est, justum vitæ spatium decurret sine impedimento ullo. *Maledictus erit*] id est, quo magis longa extrahetur vita, eò majores maledictiones experietur. 22 *Non ædificabunt*] contra quam impiis denũtiat Deus, Deut. 28.30. & seq. *Ut sunt dies arb.*] id est, robusti atque diuturni, ut Psal. 92.16. & 92.13. 23 *Non laborabunt*] quod impiis interminatur Deus, Levit. 26.16. & Deuter. ibidem. *Ad conturbationem*] id est, ut conturbatis rebus omnibus tradantur populo extraneo, & abeant in captivitatem, Deut. 28.32. & 41. 24 *Nondum clam.*] novit enim pater cœlestis nos indigere his omnibus antequam oremus, Matth. 6.32. 25 *Lupus & agnus*] vide suprà 11.6. id est, nihil damnosum esse poterit Ecclesiæ, ut Hosche. 2.18. & Marc. 16.18.

CAPUT LXVI.

Deus externam sanctimoniam hypocritarum abdicans, ostendit se in humilibus habitare: itaque Ecclesiam Judæorum confirmans adversus hypocritarum fastum, multiplicationem perpetuam ei pollicetur, Judæos & gentes hortatur ad lætitiam ex fructu operum ipsius: quibus se impios perditurum, gentes in communionem Ecclesiæ & cultus sui vocaturum, denique æternum triumphum de hostibus comparaturum ipsis pollicetur.

1 b SIc ait Jehova, ‖cœlum ipsum "solium meum *est*, & terra scabellum pedum meorum. "ubinam *esset* domus quam ædificaretis mihi? & ubinam locus quieti meæ?

2 Atqui omnia ista fecit manus mea, "& *per eam* existunt omnia ista, dictum Jehovæ: sed "in hunc intueor, in pauperem & contritum spiritu, ac trepidantem ad verba mea.

3 "Qui jugulat bovem, *ac si* percuteret virum; qui mactat parvam pecudem, *ac si* decollaret "canem; qui offert munus, *ac si* "sanguinem porci; qui adolet thus, *ac si* a muneraretur idolum: etiam isti "eligunt vias suas, & abominationibus suis anima eorum delectatur:

4 Etiam ego "eligam propter facinora eorũ, & inducam b quæ formidant eis; eò quòd

[Notes:] 1 *Sic ait*] Hujus concionis (qua propheta exitium veteris synagogæ & Christianæ Ecclesiæ constitutionem explicat) quatuor sunt capita: primum est contestatio Judæorum & hypocritarũ, quibus tum ipsorum scelus & supplicium, tum humilium reliquiarum salus prænuntiatur, vers. quatuor: secundum est propositio ad sanctas Judæorum reliquias, qua de hypocritarum casu & liberorum in Ecclesia gignendorum promissionibus confirmantur, inde ad ver. 10. tertium est hortatio ad amicos Ecclesiæ, ut lætentur cum ea & benedictiones Dei participent ad gloriam ipsius, usque ad versum 15. postremum est narratio benedictionum quas effecturum se Deus promiserat, inde ad finem usque. ‖ 2. Reg. 8.27. Actorum 7.49. *Ubinam esset*] quasi dicat, putaretisne, ô hypocritæ, me excelsissimum in manufactis templis habitare? Actor. 7.48. & 17.24. ac proinde isto templo capi & includi infinitam majestatem meam? non est illa mea habitatio justa; sed in animo pauperum & contritorum spiritu, ibi unanimiter habitaturus & ambulaturus sum, 2. Corinth. 6.16. 2 *In hunc intueor*] id est, hi demum sunt vera templa mea: nam alioqui structura illa templi aspectabilis destituta veris servis Dei templisque illius viventibus, erat ingrata Deo: quamobrem utrumque conjunxit Schelomo dicens; ut sint oculi tui aperti erga domum hanc, auscultando orationi qua oravit servus tuus, &c. 1. Reg. 8.29. & seq. 3 *Qui jugulat*] in templo videlicet ex ritu externo legis; sed non abjecto & contrito animo, ac trepidante ad verba Dei, ut suprà 1. & 58. *Percuteret virum*] id est, homicidium perpetraret. quasi dicat, non magis mihi acceptus est, quàm qui scelerate cædem perpetrat contra legem. *Canem*] id est, animal ineptum sacrificiis, synecdochicè. *Sanguinem porci*] nam utroque interdicitur lege, sanguine, & sue: cùm munera e simila, oleo, & vino, non autem ex sanguine fierent. Levit. 2. sus verò neque in publico Dei cultu, neque in privato usu permissa esset, Levit. 11.7. a Heb. *benedictionem offerret vanitati*. *Eligunt*] non autem iis insistunt quas ego elegi. 4 *Eligam*] id est, delectum habebo, & exquisitas pœnas immittam eis. b Heb. *formidines*.

mihi vocanti nemo reſponderit, loquenti non auſcultaverint: nam fecerunt quod malum *videtur* in oculis meis, & id quo non delector elegerunt.

5 'Audite verbum Jehovæ qui trepidatis ad verbum ejus; dicunt 'fratres veſtri, oſores veſtri, 'procul arcentes vos, 'propter nomen meum, honoratur Jehova: ſed 'ubi conſpicuus erit in lætitia veſtra, iſti erubeſcent,

6 'Voce tumultuoſa e civitate, voce e templo; voce Jehovæ, rependente retributionem inimicis ſuis.

7 'Cùm nondum parturiet, pepererit: cùm nondum invadet dolor eam, jam 'poſuerit marem.

8 'Quis audivit rem hujuſmodi? quis vidit talia? an efficeretur ut pariat 'terra die uno? an gigneretur gens vice una? quòd parturit, ſimulque parit 'Tzijon filios ſuos.

9 'An ego aperirem os matricis, & non gignerem? ait Jehova; an ego qui gigno, 'amplius occluderem? ait Deus tuus.

10 'Lætamini cum *urbe* Jeruſchalaimorum, & exultate in ea omnes amantes eam; gaudete cum ea gaudio 'quicunque lugebatis de ea:

11 Ut ſugatis & ſaturemini ubere conſolationum ejus; ut exprimatis & delicias agatis e ſplendore gloriæ ejus.

12 'Nam ita ait Jehova, ‖ ecce ego extenſurus ſum ad eam 'tanquam fluvium pacem, & velut torrentem inundantem gloriam gentium, quam ſugatis: ad latus portabimini, & ſuper genua oblectabimini.

13 Ut quiſpiam quem mater ſua conſolatur; ſic ego conſolaturus ſum vos, & Jeruſchalaimis conſolatione perfundemini.

14 Quod cùm videbitis, gaudebit [c] animus veſter, & 'oſſa veſtra ut herba tenera refloreſcent; '& agnoſcetur manus Jehovę erga ſervos ſuos, & indignatio contra inimicos ſuos.

15 'Nam ecce Jehova 'cum igne venturus eſt, & curribus ſuis ſimilibus turbini; ad reddendum cum 'æſtu iram ſuam, & increpationem ſuam cum flammis [d] ardentibus.

16 Jehova enim igne diſceptaturus eſt, & gladio ſuo contra omnem carnem: & multiplicabuntur confoſſi Jehovæ.

17 'Qui ſanctificant ſe, & qui mundant ſe 'in hortis, [e] ſequentes *alter* alterum palàm; qui comedunt carnem porci, & rei abominabilis, murisque: pariter conſumentur, dictum Jehovæ.

18 'De me autem, 'cùm [f] factorum erga hos cogitationumq; erga hos *quæque* adveniet, congregando omnes gentes & linguas: quæ venientes viſuræ ſunt gloriam meam;

19 'Ponam in his ſignum, & mittam ex his qui 'evaſerint ad gentes 'in Oceanum, 'Pulem, & 'Ludum 'jaculantes arcu, 'Tubalem & Javanem; regiones longinquiſſimas, quæ non audiverant [g] famam meam, neque viderant gloriam meam, ut indicent gloriam meam in gentibus.

20 Et adducent omnes 'fratres veſtros ex omnibus gentibus muneri Jehovæ, equis, & curribus, & pilentis, muliſque, ac veredariis, ad montem ſanctitatis meæ Jeruſchalaima, ait Jehova: quemadmodum offerunt [h] Jiſraëlitæ munus inſtrumento mundo in domum Jehovæ.

21 Atque etiam 'ex iſtis aſſumam in ſacerdotes & Levitas, ait Jehova.

22 Nam quemadmodum 'cœli illi novi & terra ipſa nova quam ego facturus ſum, 'conſtitura ſunt coram me, dictum Jehovæ: ita conſtiturum eſt ſemen veſtrum & nomen veſtrum.

23 'Eritque de novilunio [i] in novilunium alterum, & de ſabbatho in ſabbathum alterum; ut veniat omnis caro ad incurvandum ſe coram me, ait Jehova.

24 Et egreſſi videbunt cadavera hominum illorum qui defecerunt a me: nam vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur, eruntque nauſeæ omni carni.

5 *Audite*] ſecunda pars, propoſitio ad reliquias Judæorum ſanctas, ut obſervavimus in ver. 1.
Fratres veſtri] qui in propatulo Judæi ſunt ſecundum literam & carnem, ſed ſeverâ Judæis germanis inimici.
Procul arcentes] ut ſuprà 65.5.
Propter nomen meum] faſtuoſorum hypocritarum verba, qui Deum ingloriùm & inhonoratum fore jactant, niſi ab ipſis coleretur, aliorum cultum præ ſuo nihili faciunt, & Deum perinde ſibi obſtrictum putant, ac ſi in ære ipſorum eſſet. Hęc autem ita fuiſſe accipienda clarè diſtinctiones docent.
Ubi conſpicuus] id eſt, cùm gloriam ſuam explicaverit illuſtratione Evangelii ad lętitiam veſtram & totius Eccleſiæ, de qua infra ver. 10.
6 *Voce tumultuoſa*] id eſt, Evangelio, ad cujus auditionem, quaſi tumultus invadentis, turbatur mundus (ut Matth. 2.3.) quia prædicatio illius in iis qui pereunt eſt odor mortis ad mortem; poſtquam Deus hujus ſeculi excæcavit eorum mentes, ne irradiet eos lumen Evangelii gloriæ Chriſti, 2. Corinth. 2. 16. & 4.4.
7 *Cùm nondum*] ſecundus locus propoſitionis, de gignendis mirificè Eccleſiæ liberis: ut ſuprà 49.18. & ſeq. & 60.4. Erit, inquit Deus, hic Eccleſiæ partus longè glorioſior & admirabilior quam Hbebræarum in Aegypto, Exodi 1.19. *Poſuerit*] id eſt, ediderit: ut de merula dictum eſt ſuprà 34.15. 8 *Quis audivit*] exaggeratio mirifici operis Dei in genitura Eccleſiæ, per comparationem. *Terra*] id eſt, populus, metonymicè. *Tzijon*] id eſt, Eccleſia. 9 *An ego*] ſubjectio ad interrogationem præcedentem, qua Deus totum genituræ opus in Eccleſia ſibi arrogat, & porrò facturum pollicetur, per comparationem genituræ naturalis: ego, inquit, qui aliis ſum gignendi autor, an non ipſe gignerem nunc & in ſeculum arbitratu meo? *Amplius occlud.*] id eſt, deinceps non propagarem Eccleſiam, committendo ei ſemen incorruptum verbi? 10 *Lætamini*] tertium concionis caput ad Judæos, & gentes amicas Eccleſiæ quæ priùs fuerant illi inimicæ, ut diximus in verſum 1. continens hortationem, duobus ver. & ætiologiam, tribus.
Quicunque lugebatis] id eſt, piæ Judæorum reliquiæ bene cupientes Eccleſiæ: nam ex his duobus coagulata eſt Eccleſia Chriſti: ac propterea ſeorſim ſui fines proponuntur ὕστερον πρότερον, ſequen. verſu. 12 *Nam*] ætiologia ab ampliſſimis Dei promiſſionibus erga Eccleſiam & omnes amantes ejus. ‖ *Suprà* 49.22. & 60.4. *Tanquam fluvium*] vide ſuprà 48.18. c Heb. *cor.* 14 *Oſſa veſtra*] i. vos qui tam miſerè, poſtratâ & ſepultâ malis Eccleſia, jacetis velut arida putridaque oſſa per terram, divinitus inſtaurabimini: ut Jechez. 37. *Et agnoſcetur*] tranſitio ad narrationem ſequentem, propoſitis duabus illius partibus, quæ deinde per ὑστέρωσιν explicantur.

15 *Nam ecce*] ultima pars concionis, narratio operum Dei in Eccleſia: quorum unum eſt indignatio Dei contra hypocritas, tribus verſibus: alterum, Eccleſiæ multiplicatio & dignitas, in ſequen.
Cum igne] cujus meminit Joan. Matth. 3. 12. ſic perſtringitur allegoricè vehementia, celeritas, & gloria judiciorum Dei, hoc & ſeq. ver.
Aeſtu] vide ſuprà 42.25.
d Heb. *ignis.*
16 *Multiplicabuntur*] id eſt, infiniti erunt, quos Deus conficiet ſuo potente verbo, & ſpiritu oris ſui.
17 *Qui ſanctificant ſe*] explicatio hoſtium, quos confoſſurus eſt Dominus: nimirum qui cultum divinum idolis exhibent, & vitam inſtituunt contra legem.
In hortis] de quibus ſuprà 1.29. & 65.3.
e Heb. *poſt unum in medio ipſo.*
18 *De me autem*] altera pars narrationis, de operibus Dei erga ſervos ſuos, ut diximus ver. 14 & 15. in quibus numerantur iſta, vocatio gentium in Eccleſiam miniſterio ſanctarum reliquiarum ex Judæis, tribus verſibus, communis & æqua illorum dignitas in miniſterio Dei, tribus alteris; & Eccleſiæ totius de hoſtibus triumphus, verſu ultimo.
Cùm factorum] id eſt, cùm plenitudo temporum advenerit, qua effecturus ſum ea quæ cogitavi & ſtatui in conſilio meo, & vocaturus gentes in Eccleſiam. f Heb. *factorum horum & cogitationum horum.* 19 *Ponam in his*] id eſt, ſignabo ſervos meos intus virtute ſpiritus, & adminiſtrationem ipſorum ſignis fidei confirmabo, Marci 16.17. & 20. *Qui evaſerint*] id eſt Judæorum reliquias. *In Oceanum*] id eſt, mari æquè ac terra ad Evangelium provocabo, ut exempli gratia nationes aliquot deinde nominantur. *Pulem*] id eſt, Cyrenas ſive Pentapolim & ulteriorem Aphricam, ubi regnavit Aphulla ab Agathocle Siculo circumventus, corruptè Ophellas apud Juſtin. lib. 22. *Ludum*] vide Geneſ. 10.22. *Jaculantes*] ut Jirmejæ 46.9. *Tubalem*] vide Geneſ. 10.2. g Heb. *auditionem.*
20 *Fratres veſtros*] non quidem genitos ſecundum carnem (ut ſuprà verſu 5.) ſed a Deo genitos ſpiritu per fidem. h Heb. *filii Jiſraëlis.* 21 *Ex iſtis*] videlicet gentibus, quę in munus oblatæ fuerunt Jehovæ. 22 *Cœli illi novi*] de quibus ſuprà 65.17. *Conſtitura ſunt*] ac proinde miniſtratura mihi in ſeculum ad bonum Eccleſiæ. 23 *Eritq; de*] id eſt, Eccleſia indeſinenter colet me, non autem anniverſariis ritibus ex vetere lege: vide in Hhamos 8.5. i Heb. *in novilunium ſuum, & ſic ſequentia.*

JIRMEJA.

JIRMEJA.

ARGUMENTUM.

LIBER Jirmejæ Prophetæ duo genera documentorum complectitur, Prophetica atque historica. Ac prophetica quidem (prout omnium prophetarum istud commune est) verum legis divinæ usum demonstrant doctrina, redargutionibus, & cæteris: nominatim verò versantur in acerbissimis & gravissimis reprehensionibus suorum temporum, & denuntiationibus judiciorum Dei quæ paulò post effecta sunt; deinde verò in consolationibus Ecclesiæ afflictissimæ, tum adductis promissionibus amplissimis de regno Christi; tum etiam prædictionibus singularium aliquot judiciorum quæ in hostes Ecclesiæ erant eventura, capite 46. & sequentibus. Historica verò quæ in hunc librum passim inserta sunt, ad comprobationem prophetiarum evidentiámque pertinent. Prophetavit autem Jirmeja in Judæa & in Aegypto Judæis omnibus, inde a decimo tertio anno Joschijæ, minimùm annos quadraginta tres: ut demus primo ipso anno quo in Aegyptum translatus est, ipsum desivisse. Nam Joschijæ annos novendecim prophetavit, deinde viginti duos Jehojakimi & Tzidkijæ: hoc deportato Nebuzar-adan in Judæa mansit in sequentem annum: quo profectò, cœperunt civiles illi motus quos Jirmeja ipse perscripsit, capite 40. & sequentibus. postmodum verò in Aegyptum deportatus est, atque in ea prophetavit cap. 43. & 44. quæ quidem omnia unius anni gesta dici non possunt.

CAPUT I.

Jirmeja vocationem suam ex consilio æterno Dei, excusationesq́; suas exponit: deinde repetitum Dei mandatum cum promissionibus & signis ad prophetiæ argumentum pertinentibus narrat, ac postremò summã prophetiarum de Judæorum eversione, & sui confirmationem in officio suo adversus Judæos obstinatos explicat.

1 *

ERBA Jirmejæ filii *Chilkijæ; ex sacerdotibus qui erant Hhanathothis in terra Binjaminis.

2 *Ad quem fuit verbum Jehovæ ᵃ temporibus Joschijæ filii Amonis Regis Jehudæ, decimo tertio anno quo regnabat:

3 *Fuit* etiam temporibus Jehojakimi filii Joschijæ regis Jehudæ, donec absolveretur undecimus annus Tzidkijæ filii Joschiæ regis Jehudæ: ‖ donec deportarentur ᵇ Jeruschalaimani mense quinto.

4 *Fuit igitur verbum Jehovæ ad me, dicendo,

5 Cùm nondum formavissem te in utero, *agnovi te; & cùm nondum prodiisses ex vulva, sanctificavi te: Prophetam ipsis gentibus constitui te.

6 Me autem dicente, *ahah Domine Jehova, ecce nescio loqui; *sed puer sum:

7 Edixit Jehova mihi, ne dicito, puer sum: sed ad quæcunque misero te, ito; & quæcunq; præcepero tibi, loquitor.

8 Ne timeto ab istis; nam adsum tibi ad eripiendum te, dictum Jehovæ.

9 Et extendens Jehova manum suam *tetigit os meum; dixitque Jehova ad me, ecce indo verba mea ori tuo.

10 Vide, *præficio te hodierno die *gentibus ipsis & regnis, *ad extirpandum, & ad demoliendum, & ad perdendum, & ad destruendum; ad ædificandum, & ad plantandum.

11 Deinde fuit verbum Jehovæ ad me dicendo: quid vides Jirmeja? cui dixi, baculum amygdali video.

12 Tum dixit Jehova ad me, ᶜbene vides: ᵈ*ut citò amygdalus floret, incubiturus sum in verbum meum ut efficiam ipsum.

13 Postea fuit verbum Jehovæ ad me secundò, dicendo, quid vides? cui dixi, *ollam ferventem video, cujus *facies ᵉ versus Aquilonem est.

14 *Tum dixit Jehova ad me, *ab Aquilone ᶠerumpet *istud malum super omnes habitatores hujus terræ:

15 Nam ecce ego evocaturus sum omnes familias, regna Aquilonis, dictum Jehovæ; ut

1 *Verba Jirmejæ*] Hoc capite continentur duo, generalis totius libri inscriptio, tribus versibus; & singularis narratio vocationis qua Jirmejam in functione prophetica constituit Deus, reliqua parte capitis. Quamobrem Propheta in universũ appellavit verba sive res, quia non tantùm documenta prophetica, verùm etiam historicæ narrationes hoc libro continentur quæ a Jirmeja conscriptæ sunt. *Chilkijæ*] non illius filii Schallumi & sacerdotis summi qui legem reperit, 2. Reg. 22. 8. nam ille Jeruschalaimis, ut summus sacerdos, habitabat; sed alterius cujuspiam ex aliis sacerdotibus qui Hhanathothis habitavit: quò relegatum fuisse Ebjatharem e genere Ithamaris, cùm abdicaretur sacerdotio, legimus 1. Reg. 2, 26. Quamobrem non dicit Jirmeja, sacerdotis summi, sed ex sacerdotibus, &c. 2 *Ad quem*] i. quem Deus prophetare jussit annos quadraginta unum, & amplius: nam a decimo tertio anno Joschijæ ad undecimum Tzidkijæ anni sunt 41. deinde verò in Aegypto aliquantum temporis prophetavit, infrà 43. & 44. a Heb. *diebus.* ‖ 2. *Reg.* 25. 11. b Heb. *Jeruschalaima, metonymicè.* 4 *Fuit igitur*] hæc altera pars capitis narrat primùm vocationem Jirmejæ a Deo, usque ad ver. 8. deinde promissionem quæ cùm vocatione semper conjuncta est, ver. 8. tertio donum, ver. 9. postremò administrationem & operationem ex dono ver. 10. quæ omnia deinde adhibitis signis confirmata, ver. 11. & 13. ampliùs explicantur, reliquo capite. 5 *Agnovi te*] i. certo consilio destinavi & sanctificavi ad hoc munus; ut de se loquitur Apostolus Galat. 1. 15.

6 *Ahah*] excusatio qualis fuit illa Moschis Exod. 6. 12 & 7. 3. *Sed puer sum*] i. ad verba tua proloquẽda infantissimus, & præstanda infirmissimus, ut explicat sequens Dei confutatio. 9 *Tetigit os meum*] ut hoc sacramento & verbo Prophetam institueret & confirmaret: sic Jeschahh 6. 6. & 7. 10 *Præficio te*] nimirum Prophetam, ut sup. ver. 5. *Gentibus ipsis*] exteris, ac non Judæis tantùm. *Ad extirp.*] i. ut aliis ruinam, aliis incolumitatem prædicatione verbi a me testatam facias: sic enim administri Dei in scripturis passim id dicuntur facere, quod Deus verbo ipsorum prædicit & præstat: quemadmodum Moschen Deus alloquitur singulis ferè mandatis contra Parhhonem, & Aegyptum, Exod. 7. & seq. & Jeschahh. 6. 10. c Heb. *benefecisti videndo: vide Gen.* 12. 8. d Heb. *amygdalaturus sum, ut ita dicamus.* 12 *Ut citò*] i. maturè admodum: nã amygdalus hyeme concipit exoriente Aquila, floret prima omnium mense Januario, Martio vero pomum maturat: ut ait Plin. lib. 16. cap. 25. unde illam Hhebræi a maturandi celeritate nominarunt. 13 *Ollam fervent.*] figuram Judææ, in qua futurum erat ut Judæi tanquam carnes ferverent calamitatibus; ut Jechezk. 11. *Facies*] id est, pars anterior obversa igni. e Heb. *a facie Aquilonis.* 14 *Tum dixit*] hac exornatione Deus primùm Prophetiarum summam exponit, duobus versibus; deinde vocationem Jirmejæ & consilium suum, duobus alteris: ac postremò prophetam in vocatione confirmat, ut suprà ver. 8. *Ab Aquilone*] i. a Babyloniis, & aliis gentibus operam navantibus Babylonio, quæ ad Aquilonem spectant: ut sequens versus explicat. f Heb. *aperiet se.* *Istud malum*] vehementi igne figuratum, quod sigillatim deinceps a propheta prænuntiatum atque conscriptum est.

venientes ᵉ ponant quisque solium suum ad ostium portarum Jeruschalaimorum, & contra omnes muros istius *urbis* circumquaque & contra omnes civitates Jehudæ.

16 ᵉQuamobrem ᵉ elocuturus sum jura mea contra istos propter totam malitiam eorum; qua dereliquerunt me, & adoleverunt diis alienis, & incurvaverunt se operi manuum suarum.

17 Tu itaque ᵉ accinge lumbos tuos, & surgens eloquere apud eos quicquid ego præcepero tibi: g ne consternator attritus conspectu istorum, ut non conteram te in conspectu ipsorum.

18 Ego enim ᵉ ecce pono te hodie velut civitatem munitam, & velut columnam ferream, murosque aheneos toti huic terræ; regibus Jehudæ, principibus ejus, sacerdotibus ejus, & populo hujus terræ:

19 Qui oppugnabunt te, sed non prævalebunt tibi: nam adsum tibi, dictum Jehovæ, ad eripiendum te.

15 *Ponant quisq.*] vide complementum 2. Reg 24.4. & 12. & 25. 4. & infra 52.

16 *Quamobrem*] propositio clementis consilii, de præmonendo adhuc & revocando in bonam frugem populo ante ultimum excidium: quemadmodum etiam publico ordine ex autoritate Regis Joschijæ effectum est, ac proinde malitia Judæorum amplius obsignata, ut narratur 2. Chro. 36. 14. & sequent.

Elocuturus sum] per te, Jechezkelem, Tzephanjam, Cheldam, & alios prophetas servos meos.

17 *Accinge lumbos*] id est, compara te ad perfungendum officium tuum: metaphora a viatoribus.

g Heb. *ne atteritor a facie eorum.* 18 *Ecce pono te*] id est, confirmo te in hac functione tua, ut stes firmus contra obfirmationem istorum, & infractus atque immotus permaneas.

Caput II.

Deus animum populi sibi concilians commemoratione anteactæ benignitatis & fœderis sui contestatur Judæos, docens a se nihil mali, sed omnia bona in ipsos profecta esse; ipsos verò contrà & majores arguit improbitatis & injuriæ maximæ: quam confirmat Deus exemplis gentium, rerum inanimarum attestatione, antegressis suppliciis, & infami illorum defectione a Deo, transfugioque ad exteros homines & Deos: quapropter pœnas indicit justas pervicaciæ ipsorum injustissimæ, post oblatam denuò misericordiam.

1 ᵉET fuit verbum Jehovæ ad me, edicendo,

2 ᵉAbi & proclama ᵃ audientibus Jeruschalaimanis dicendo; sic ait Jehova, ᵉ recordor tibi benignitatis ᵉ adolescentiæ tuæ, amoris sponsalium tuorum; ᵇ te prosecuta me per desertum, per terram non satam.

3 ᵉ Sanctitatem fuisse Jisraëlem Jehovæ, ᵉ primitias proventus ejus: ᵉ quotquot comedebant illum, reos fuisse, malum evenisse eis, dictum Jehovæ.

4 Audite verbum Jehovæ, domus Jahhakobi; & omnes familiæ domus Jisraëlis.

5 Sic ait Jehova, ᵉ quid invenerunt patres vestri in me iniquitatis, quòd longè abscesserunt a me, & secuti vanitatem ᵉ evanuerunt,

6 Adeò ut ᵉ ne dicerent quidem, ubi est Jehova, qui eduxit nos e terra Ægypti; qui fecit ut incederemus per desertum, per terram campestrem & ᶜ ᵉ sepulchralem, per terram siccam & umbræ lethalis, per terram quam non pertransibat quisquam, & ubi nullus habitabat homo?

7 ‖ Quòd postquam introduxi vos in ᵉ terram arvorum, ad fruendum fructu ejus & bono ejus; ingressi polluistis terram meam, & possessionem meam exposuistis abhominationi?

8 *Quòd* sacerdotes non dixerunt, ubi est Jehova? & qui tractant legem non agnoverunt me; ac pastores defecerunt a me: deniq; Prophetæ ipsi prophetarunt per Bahhalem, & ᵈ inutilia secuti sunt?

9 Idcirco ᵉ adhuc contendo vobiscum, dictum Jehovæ; etiam ᵉ cum ᵉ nepotibus vestris contendam.

10 ᵉNam peragrate regiones ᵉ Cittæorum, & videte; aut ad ᵉ Kedarem mittite & animadvertite valde: videte inquam an fuerit quid hujusmodi;

11 An mutaverit gens deos, quamvis illi non *sint* dii: ac populus meus mutavit ᵉ gloriam suam in *idolum* inutile.

12 ᵉ Obstupescite cœli de hac re; & horrescite, desolemini valde, dictum Jehovæ.

13 Nam duo mala fecit populus meus: me dereliquerunt scaturiginem aquarum ᶠ perennium, ut effoderent sibi cisternas, cisternas fractas, quæ non capiunt aquas.

14 ᵉ An servus Jisraël, an g verna est? quamobrem ᵉ est prædæ?

15 Contra eum rugiunt juvenes leones, edunt vocem suam: & exponunt terram ejus desolationi, civitates ejus succenduntur, ut nullus inhabitet?

16 ᵉEtiam Nophæi & Daphnæi ᵉ depascunt te vertice?

17 An non hoc facis tibi; dum derelinquis Jehovam Deum tuum, quo tempore ducit te ʰ via sua?

18 ᵉNunc enim, ᵉ quid tibi est in via Ægypti, bibendo aquas ᵉ Schichoris? aut quid tibi in via Assyriæ, bibendo aquas fluminis *Euphratis*?

19 ᵉErudiat te malitia tua, & aversiones tuæ

1 *Et fuit verbum*] Hujus concionis (quæ temporibus Joschijæ videtur fuisse habita) partes præcipuæ sunt tres: prima est exordium, ver. 2. & duobus seq. secunda est contestatio, usque ad ver. 36. tertia, sententiæ dictio, ad finem usque.

2 *Abi*] his verbis, ut in seq. omnibus prophetiis, autoritatem sibi conciliat Propheta a mandato Dei.

a Heb. *in auribus Jeruschalaimorum.*

Recordor] exordium hoc Deus adhibet ut audientiam faciat apud populum recordatione præteritorum suorum beneficiorum, & constantis suæ misericordiæ ex fœdere: quibus nominibus se adhuc eò adduci ostendit, ut populum suum per administros verbi sollicitet, ut diximus sup. 1. 16. *Adolescentia tua*] id est, qua te adolescentem amplexus sum, cùm ex Aegypto educerem te: sic sequentia ὑπαλλαγικῶς. b Heb. *eunte te post me: sic deinceps.* 3 *Sanctitatem*] ut Exodi 19. 6. *Primitias*] i. qui sanctus fuit Domino ex omnibus populis terræ, ut primitiæ ex omnibus fructibus agri sunt sanctæ; prout interpretatur Deus Exodi 19. 5. *Quotquot*] i. quemadmodum qui sacrum proventum intervertit, reus fit & pœnas luit ex lege, Levit. 5. 21. ita reos peractos esse & pœnas pependisse inimicos ejus; ut Aegyptios, Hhamalekitas, Sichonem, Hhogum, Midjanitas, Cenahhanæos, &c. 5 *Quid invenerunt*] contestatio hæc, qua gravissimè in populum suum totum Deus invehitur, duas partes in universum continet: unam qua Deus contestatur, versibus 4. se planè innocentem esse, neque ullam causam præbuisse maleficiis Judæorum; quæ deinde evincuntur certis argumentis, usque ad versum 29. alteram, qua contestatur se e contrario omni benignitate Judæos prosecutum esse, inde ad ver. 36. *Evanuerunt*] ut Rom. 1. 21.

6 *Ne dicerent*] i. omnem Dei beneficiorumque ejus memoriam abjicerent.

c Heb. *fossa.*

Sepulchralem] i. in qua humanitus non potuissetis vivere: ut Deut. 8. 15.

‖ *Judic.* 2. 10 *& seq.*

7 *Terram arvor.*] Cenahhanæam promissam.

d Heb. *quæ non prosunt: sic ver.* 11.

9 *Adhuc contendo*] nimirum ut antea côtendi per Prophetas servos meos.

Cum nepot.] postremò videlicet: nam Joschijæ nepotes & filii post contestationes multas cum ipsis & toto populo tandem deportati sunt.

e Heb. *filiis filiorum vestrorum.*

10 *Nam peragr.*] confirmatio præcedentis objectionis maleficiorum, ex quatuor potissimùm argumentis petitur: primum est ab exemplo & comparatione gentium exterarum, his quatuor versibus; secundum a suppliciis quæ immittit Deus, judex justissimus, versibus quatuor alteris: tertium a demonstratione præsentis mali & subjectione ante oculos, quod Judæi etiam tum auxilia hominum deorumque alienorum omisso Jehova procurarent, a ver. 18. ad 25. postremum, ab inanitate idolorum cum Deo comparata, usq; ad versum. 29. Est autem hujus argumenti summa, gentes non ita diis suis infidas esse, ut Judæi vero Deo: quod tum ipsorum conscientiæ cognoscendum & videndum committit duobus versibus; tum auget communi rerũ creatarũ testificatione per emphaticam exclamationẽ, ver. 12. & 13. ut Deut. 32. 1. & Jeschahh. 1. 2. *Cittæorum*] vide Num. 24. 24. *Kedarem*] vide Psalm. 120. 5. 11 *Gloriam suam*] ut psalm. 106. 20. 12 *Obstupescite*] exclamatio pathetica, ut diximus in ver. 10. f Heb *viventium.* 14 *An servus*] secundum argumentũ a flagellis Dei, ut diximus in ver. 10. ad quod transitur per admirationem. Estne hic populus servus? inquit Propheta; qui tractatur servorum more, non autẽ amplius ut filius Dei, aut ut puella libera ipsi conjugata. g Heb *natus domi.* *Est prædæ*] i. non amplius a Deo Patre in libertatem asseritur, sed duræ servituti mancipatur, ut fuerat factum temporibus Menaschis, 2. Reg. 21. & 2. Chr. 33. 16 *Etiam Noph.*] i. non tantùm Assyriis & Babyloniis, sed Aegyptiis quoque sunt expositi: sunt enim Noph & Daphne Aegypti oppida, de quibus vide Jeschahh. 19. 13. & 30. 4. hoc autem ad amplificationem ponitur, quia tunc Aegyptii adhuc infirmiores erant; videlicet attriti partim bellis exteris ab Assyrio & Babylonio, partim civilibus, ut dictum est Jeschahh. 19. *Depascunt te vert.*] id est, utcunque infirmi sunt, tamen summam partem liberè infestant, id est, oram tribus Juda meridianam: nam regio vel populus totus corpori comparatur: ut Deut. 33. 12.

17 *Via sua*] id est, in qua mandavit ut sequaris ipsum: sic comparatur transitus ad argumentum tertium, per viæ illorum antithesin. 18 *Nunc enim*] tertium argumentum, a rebus præsentibus; quòd Judæi fiduciam partim in hominibus exteris collocarent, duobus versibus; partim in idolis, versu 20. & sequentibus: *Quid tibi est*] nempe commodi ex adjunctione istorum.

Schichoris] vide Jehoschuh. 13. 3. 19 *Erudiat te*] id est, ex ipsis malitiæ tuæ fructibus saltem disce sapere: ut Judic. 3. 1. & 2. *Malum &*] id est, hoc malum tuum esse gravissimum, ac proinde ubi esse istius amoris causam ex te ipso: ut Ijobi 20. 11. & sequent.

corri-

corripiant te; agnosce inquam & vide ᵉmalum & *quidem* amarum esse quòd derelinquis Jehovam Deum tuum: non enim pavor mei incessit te, dictum Domini Jehovæ exercituum.

20 ᵉQuamvis [h] jam olim fregerim jugum tuum, disruperim vincula tua, ideoque dixeris,ᵉnon servitura sum;tamen ᵉsuper omnem collem altum,& super omnem arborem virentem tu peragras ᵉscortans.

21 ᵉAtqui ego te plantaveram vitem generosam,totum semen [i] ᵉfidele: quomodo ergo ᵉmutata es mihi in degeneres palmites vitis alienæ?

22 ᵉNam ut abluas te nitro, & [k] plurimum adhibeas tibi smegmatis; obducat se auro insigni iniquitas tua coram me,dictum Domini Jehovç:

23 Quomodò dictura esses, non pollui me, Bahhalimos secuta non sum? vide viam tuam ᵉin ista valle, agnosce quid feceris, ô ᵉdromas velox,ᵉô [l] quæ corrigia notat vias suas.

24 ᵉOnager fœmina *est*,assueta ᵉdeserto, quæ pro desyderio animæ suæ ᵉhaurit ventum, ᵉcujus occasionem quis revocet? ᵉomnes quærentes istam non fatigantur,mensibus ejus invenient eam.

25 *Dicenti* enim,ᵉcohibe pedem tuum ne discalceetur, & guttur tuum a siti: dicis,animus abjiceretur? nequaquam: nam amo *deos* exteros, & eos secutura sum.

26 ᵉTanquam pudore furis cùm deprehenditur, ita ᵉpudefacient domum Jisraëlis; ipsos,Reges ipsorum, principes ipsorum, Sacerdotesque ipsorum, & prophetas ipsorum:

27 Qui dicunt ligno,pater meus es, & lapidi, tu peperisti me; quia obverterunt mihi cervicem,non autem faciem:ᵉtempore verò mali sui dicunt,surge & serva nos.

28 At ubi sunt dii tui quos fecisti tibi? ᵉsurgant, si sunt servaturi te tempore mali tui: nam *pro* numero civitatum tuarum sunt dii tui,Jehuda.

29 ᵉQuare contenditis mecum? vos omnes defecistis a me,dictum Jehovæ.

30 In vanum percussi filios vestros, eruditionem non acceperunt:ᵉconsumpsit gladius vester Prophetas vestros, tanquam leo interfector.

31 O generatio, vos animadvertite verbum Jehovæ,ᵉan *ut* desertum fui Jisraëlis an terra caliginosissima? quamobrem dicunt populus meus,dominamur, non sumus venturi amplius ad te?

32 An obliviscitur virgo ornatus sui? sponsa eorum quæ alligat sibi? at populus meus obliti sunt mei diebus [m] innumeris.

33 ᵉQuid bonam prædicas viam tuam, quærendo [n] quod amas? ᵉidcircò etiam malas ipsas docuisti vias tuas.

34 ᵉEtiam in alis vestium tuarum inveniuntur sanguis animarum egentium, *sanguis* innocentium;ᵉnon effossione, invenio hæc, sed super omnes istas *alas*.

35 Attamen dicis; quia innocens sum,utique aversa est ira ejus a me: ecce ego disceptaturus sum tecum, eò quòd dicas, non peccavi.

36 ᵉQuid cursitas adeò, mutando viam tuam? etiam ᵉab Ægyptio erubesces, quemadmodum erubuisti ᵉab Assyrio.

37 Etiam ab illo prodibis ᵉmanibus impositis capiti tuo: nam sprevit Jehova fiducias tuas,ᵉut non secunderis in eis.

38 ᵉDicendo, ‖ᵉsi dimiserit quis uxorem suam, & illa profecta ab eo [o] nupserit viro alteri,ᵉan reverteretur ad eam rursus? nónne [p] omnino contaminaretur terra illa? tu verò quamvis scortata sis cum amicis multis,tamen ᵉreverteretis ad me,dictũ Jehovç.

39 Attolle oculos tuos ad eminentia loca, & vide ubi non fuisti vitiata; juxta vias ᵉsedisti illis, ᵉtanquam Arabs in deserto: & contaminasti terram scortatione tua & malitia tua:

40 Et quamvis cohiberentur imbres, serotinaque pluvia non esset: frons mulieris scortantis fuit tibi,renuisti pudore suffundi.

41 An non ᵉsaltem ab hoc tempore inclamabis me, pater mi; tu dux adolescentiæ meæ?

42 Anᵉasservaturus est *Deus* iram in seculum? an observaturus in æternum? ᵉecce loqueris & perficis ista mala quantum potes.

20 *Quamvis*]altera pars argumenti tertii,nimirum Judæos immemores beneficiorum Dei inde ab Ægypto, & sponsionum factarum Deo, ad idola perfidè descivisse: quæ duo deinceps exornantur ab assiduitate & obstinatione illorum,usq; ad versum 26.

h Heb.*a seculo*.

Non servitura sum] domino alteri,idolis Exod.19.15.& 24.3. & Jehosch.24.21.

Super omnem collem] ut Jesch. 57.9.

Scortans] scortatione spirituali cum idolis, cui maledicit Deus Exod.20.5.

21 *Atqui ego*]exprobratio allegorica possessionis traditæ, ad amplificationem perfidiæ:ut Exod 15.17.Psal.44.3. & 80.9. & Jesch.5.2.

i Heb.*firmitatis, sive veritatis*.

Fidelis]id est,quod non facilè posset amoveri, sed fide perstaret immotum ex promissione: cujus respectu Deus fidelis appellatur, Deut.32.4. & Judæi contra esse dicuntur filii in quibus non est fides, ibidem versu 20.

Mutata es]ut Deut. 32.20.& 32.

22 *Nam*]amplificatio criminis superioris per ὑποθεσιν, a comparatione adulteræ.quasi dicat, lava,munda, orna, compara te utcunque voles,hoc vers.non potest tamen celari ulla ex parte tua impuritas; quæ non tantùm mihi perspecta est,sequente ver. sed etiam omnibus adeò manifesta,ut ne ulli quidem imperitissimo sit magnopere laborandum in ea videnda atque evincenda,vers.24.

k Heb.*multiplices tibi smegma*.

23 *In ista valle*]tum valle Hinnomi,de qua Jehosch.15.8.& infrà 19. tum aliis vallibus,in quibus ad torrentes sacrificabatur,Jescha.57.9.& 10.

Dromas velox]id est, quæ velocissimè ad idololatriam abs speris præceps,velocius dromade.

O qua corrigia]id est,scortum adeò effœtum præ assiduitate sceleris,ut quocunque te vertas,terram velut corrigiis & restibus tuarum sordium coinquines.

l Heb.*corrigians,ut ita dicamus*.

24 *Onager fœm.*]altera comparatio, vehementissimum studium scortationis,& libidinem impotentissimam, obfirmationemque denotans.

Deserto] cui comparantur loca idololatriæ destinata.

Haurit ventum]id est, libero cœlo fruitur;non quiescit uno loco, sed hùc illùc discursat liberè: ut Ijobi 39.8.

Cujus occas.]id est,quam nemo oblata veneris occasione ab ea impedire potest: ita fervet & liberè se ipsam ad libidinem projicit;ut Jechez.16.24.

Omnes quærentes istam] id est,si quis adulteram istam quærere institueret,nullo negotio inventurus esset;quia extant singulis passibus vestigia sordium illius, tanquam mulieris ex mensium profluvio laborantis: sic accipitur vocabulum mensium Hosche 5.7.

25 *Cohibe*] verba revocantis & per euphemismum scelesta adulteria reprehendentis: nam pedis appellatione crura & pudenda significari solent;ut Jechez.16.25. quasi dicat, ne amplius te ipsam ita prostituito; sed animum tuum sitientem nefariæ istius libidinis ab insaturabili ista veneris siti cohibeto.

26 *Tanquam pudore*] quartum argumentum, ab inanitate & inutilitate exterorum Deorum, de quibus præcedente versu.

Pudefacient] idola videlicet cultores suos: ut Jeschahh.44.6.& 15.

27 *Tempore verò*]ut Judic.10.10.

28 *Surgant*]sarcasmus,ut Deut.32.37. Judic.10.14.& Hosche.13.10.

29 *Quare contenditis*]altera pars contestationis,ut dictum est suprà vers.5. qua Deus de obduratione Judæorum conquerens, duobus versibus beneficentiam suam commemorat,& comparat cum ingrato Judæorum animo,usque ad versum 36.

30 *Consumpsit glad.*] id est,homicidæ fuistis Prophetarum: ut Asæ,Joaschi, & Menaschis temporibus antè fuerat factũ quod exprobrat Christus,Matth.23.24.& sequentibus.

31 *An ut desertum*]id est,cùm ego deduxi te ex Aegypto per desertum, an durus erga te fui atque difficilis, ut ea ipsa terra qua tu ambulabas? imo verò nónne te ut sponsam modis omnibus exornavi etiam in deserto ipso? jam verò cùm in possessionem terræ feracis pervenisti,cur tibi Dominium arrogas, & me dominum tuum repudias?

m Heb.*nullo numero*.

33 *Quid bonã pred.*] id est, cur adeò es impudens ut te justifices:cùm tamen vitam tuam consumas in conciliandis amatoribus,& explenda tantùm tua libidine?

n Heb.*amorem*.

Idcircò]id est, hac tuá impudentia qua omnes superas, etiam improbissimos doces improbitatem: quamobrem hæc impudentia veluti digito commonstratur, ver.34.& 35.

34 *Etiam in*]id est, nihil est in te aut circa te non com maculatum sanguine: omnia testificantur adversus te.

Non effossione]id est, non sunt clam peccata tua, ut pervestigatione sit opus;palam sunt, omnium oculis exposita.

36 *Quid cursitas adeò*]id est, quid causæ est cur te conjungas Aegyptio, & deficias a Babylonio (in cujus manus Menasche fuerat traditus)atque fiduciam tuam ita in Aegyptio colloces, ut Achaz antea collocaverat in Assyrio? 2.Reg.16.7.Nam etsi hoc disertè in Scripturis legi non meminimus; non dubium est tamen quin hoc fœdus cum Aegyptio aut per Menaschem postliminio reversum,aut per improbum Amonem fuerit initum: ac propterea Neco exponit Joschijæ se non adventare ut bellum gerat adversus ipsum,2.Chron.35.21. Hinc autem incipit ultima pars, nimirum sententiæ dictio: qua continetur expositio pœnarum quas Judæi erant luituri,his duobus versibus, & earum causa, sequentibus.

Ab Ægyptio] qui Joschijam interfecit, Joachazum cepit,& Judæos a Babylonio minimè liberavit.

Ab Assyrio] ut exponitur 2.Chron.28.20.& sequent.

37 *Manibus impos.*] id est,in luctu gravissimo; ut ferè lugebant mulieres,2.Schem.13.19.

Ut non secunderis] sed contrà propter perfidiam tuam in Deum & in Babylonium exscindaris: liptote.

38 *Dicendo*]hæc verba a præcedentibus divelli est iniquissimum: pendent enim ab eo quod proximè dixit propheta,respuit Jehova fiducias tuas, & illius dicti causam deinceps explicat. Est autem ea ab oblata Dei misericordia hypotheticè,hoc modo: si post tot scelera jam resipisceres & reverteretis ad me, adhuc mihi accepta esses, hoc ver.sed perrexisti in peccatis tuis,seq.ver. neque ullis ferulis ad me revocari potuisti,ver.40.deniq; ne nunc quidem resipiscis, sed omnibus viribus cõtendis ad malum,duob.ultimis.

‖ *Deut*.24.1.

Si dimiserit]argumentum a comparatione legalis exempli.

o Heb *fuerit viri alterius*.

An reverteretur].i.an revertentem illam reciperet?

p Heb.*contaminando contaminaretur*.

Reverteretis] id est,reciperem te.

39 *Sedisti illis*] i.sedens præstolata es meretricum more: ut Gen.38.14.

Tanquam Arabs]id est,prædo, ex grassationibus vivens, & vias observans:ut Jesch.13.20.

41 *Saltem ab*] id est, nunc demum saltem resipiscens coles me,& adhæresces mihi.

42 *Asservaturus est*] nimirum si resipueris, nónne condonaturus esset? ut Psal.103.9.& infrà 3.7.

Ecce] demonstratione hac Deus omnem culpam futuri mali in Judæis esse arguit,& se omni officio erga ipsos perfunctum esse confirmat.

Caput III.

Propheta per similitudinem sororum, Jisraëlis improbitatem & Jehudæ contumaciam exponit: Judæos ad fidem & resipiscentiam hortatur, tum propter fœdus & promissiones Dei amplissimas, si invocabunt ipsum & vitam corrigent, tum propter ventura mala nisi resipiscant: quæ mala postquam Propheta vehementissimè figuravit, confirmat eventura esse propter peccata totius populi; cujus conscientiam appellat, & judicem constituit justitiæ Dei: tum ad eos orationem convertens qui leniùs cum populo agendum judicabant, ipsos & res creatas omnes provocat in testimonium malignæ obfirmationis ordinum omnium & hypocriseos, quas non posse nõ castigari a Deo ostendit: postremò Deus Prophetæ functionem acerbam confirmat, & propheta functionem accipiens judicium Dei severissimum proponit, de populi reprobatione.

1 "DIXIT autem Jehova ad me "temporibus Joschijæ regis, vidistine quid fecerit "aversa Jisraël? "profecta est illa super omnem montem altum, & sub omnem arborem virentem, ubi scortata es.

2 Cumque dicerem postquam fecisset omnia hæc, ad me revertatur, non est reversa; vidente "hoc perfida sorore ejus Jehuda.

3 Itaque [a] visum est mihi omnibus de causis quibus adulterata est aversa Jisraël, "dimittere eam, & dare libellum [b] repudii ei: nec tamen timuit perfida Jehuda soror ejus, sed abiens ipsa scortata est quoque.

4 Fuitq; præ [c] famosa scortatione sua ut "contaminaret terram: nam adulterabatur cum "lapide & cum ligno.

5 "Nec tamen " toto hoc reversa est ad me perfida soror illius Jehuda ex toto [d] animo suo; sed [e] falsò, dictum Jehovæ.

6 Quapropter dixit Jehova ad me, " justificat [f] se ipsam aversa Jisraël; magis quàm perfida Jehuda.

7 "Abi & proclama verba hæc "versus Aquilonem, dicens, revertere aversa Jisraël, dictum Jehovæ: non faciam ut irruat facies mea irata in vos. nam benignus sum, dictum Jehovæ, non asservo *iram* in seculum.

8 Tantummodo agnosce iniquitatem tuam, te a Jehova Deo tuo defecisse: nã [g] "sparsim inivisti vias tuas ad exteros sub omni arbore virente, & voci meæ vos non auscultastis, dictum Jehovæ.

9 "Revertimini filii aversantes, dictum Jehovæ, nam ego conjugio junctus sum vobis: & "recipiam vos, unum ex civitate, & binos ex familia, ut adducam vos Tzijonem,

10 "Ubi daturus sum vobis pastores [h] ex sententia animi mei, qui pascent vos scientia & intelligentia.

11 Eritque cùm augescetis & fœtificabitis in hac terra temporibus illis, dictum Jehovæ, ut "non dicant amplius, arca fœderis Jehovæ, neque [i] veniat in animum: neque recordabuntur ejus, neque recensebunt, nedum ut [k] magnificetur ampliùs.

12 Tempore illo vocabunt "urbem Jeruschalaimorum *urbem* soli Jehovæ, & congregabuntur eò omnes gentes ad nomen Jehovæ, Jeruschalaima: neque [l] sequentur amplius sententiam animi sui mali.

13 Temporibus illis euntes domus Jehudæ cum domo Jisraëlis; venient pariter " e terra Aquilonis in terram, quam possidendam tradidit majoribus vestris.

14 "Nam ego indicens quomodo repositurus essem te inter filios, & daturus tibi terram [m] desyderatam, possessionem [n] decoram, exercituum gentium; " dico, " pater mi invocato me, & [o] a me sequendo ne avertas te.

15 "Utique perfidè descivit " uxor ab amico suo; utique perfidè egistis in me domus Jisraël, dictum Jehovæ.

16 Vox "in locis eminentibus audiatur, fletus, deprecationes [p] Jisraëlitarum; quia perverterunt viam suam, obliti sunt Jehovæ Dei sui, *dicentis*,

17 Revertimini filii aversãtes, curabo aversiones vestras: *vox inquam audiatur*, "ecce nos accedimus te, quia tu *es* Jehova Deus noster.

18 Utiq; falsò " a collibus, multitudine montium *expectatur*; utique in Jehova Deo nostro *est* salus Jisraëlis.

19 Nam "pudendum istud consumpsit laborem patrum nostrorum "a pueritia nostra; greges eorum, & armenta eorum, filios eorum, & filias earum.

20 Jacemus in pudore nostro, & operit nos ignominia nostra: quia Jehovæ Deo nostro peccavimus nos & patres nostri a pueritia nostra usq; in hodiernum diem, neq; auscultavimus voci Jehovæ Dei nostri.

1 *Dixit*] Hujus concionis (qua Deus in universum peccata contumacissima Judæis exprobrat, suppliciaque denuntiat per Babylonios adventura) partes sunt quinque: prima est narratio peccati, cujus Jisraëlitæ & Judæi rei erant corã Deo, usque ad ver.7. secunda est hortatio ad resipiscentiam & fidem suis argumentis confirmata, inde usq; ad cap.5. tertia, est confirmatio peccati & suppliciorum quæ antè fuerant dicta, inde usq; ad vers. 10. capitis 6. quarta est confutatio eorum qui negabãt ita præcisè desperandũ esse de populo & denuntianda judicia Dei, usque ad ver. 27. postrema est conclusio summatim continens Prophetæ confirmationem in functione sua, ad finem usque. Narratio autem quã primo loco statuimus, per antithesin Jisraëlitarum Judæ contumaciam & obstinationem ostendit, quinque versibus: ac propterea Jisraëlitas Judæis anteponit, ver.6. & minus injustos pronuntiat. *Temporibus Josch.*] idest, iis ipsis temporibus quibus Judæi recuperata lege, instaurato Dei cultu, & fœdere redintegrato cum Deo, secum optime actũ hac externa specie judicabant. Nam etsi ad mandatũ Joschijæ Ecclesia instaurata est, tamen non dubium est quin repetito fœdere Judæorum perfidia magis fuerit aucta evictaque, ut versu 2.& 5. Propheta exponit. Quamobrem ab eo ipso tempore quo fœdus redintegraverat cum Judæis Dominus, id est, ab anno 13. Joschijæ, peccatum Judæorum incipit Jechezkel.4.6. *Aversa*] videlicet a Deo, quicum fœdus iniverat & conjugio spirituali juncta fuerat, infrà ver.9. allegoria in scripturis frequens. *Profecta*] nimirum ex quo cœpit corrumpi animus Schelomonis, 1.Reg 11.4. inde ab eo tempore scortata est cum idolis suis, ut tu Jehuda hactenus scortata es. 2 *Hoc*] nimirum aversionem scortationemq; Jisraëlitarum & revocationem meam. a Heb. *vidi: ut Deut.*12.13. 3 *Dimittere eam*] id est, abjicere a me, exterisque tradere, ut factum legimus 2.Reg.17.& 18. b Heb. *abscissionis ejus: ut Deut.*24.1. c Heb. *voce scortationis suæ.* 4 *Contaminaret*] ut adulterio terra contaminari dicitur, Deut.24.4. *Lapide*] id est, idolis lapideis & ligneis, metonymicè. 5 *Nec tamen*] i. tota hæc fœderis & cultus Dei redintegratio per Joschijam effecta, mera fuit hypocrisis in Jehudæorum populo. *Toto hoc*] exemplo videlicet aversionis Jisraëlitarũ, & severissimi supplicii quod de aversa Jisraële sumpsit Deus. d Heb. *corde.* e Heb. *in falsitate.* 6 *Justificat*] hoc est, justior est, aut potius minus injusta, ut exposuimus sup. in ver.1. sic Jechezk.16.51.& 23.11. dictum κατά τι. f Heb. *animam suam.* 7 *Abi*] secunda pars concionis Judæos & Jisraëlitas hortatur ad resipiscentiam & fidẽ, hoc & seq. versu, duob. argumentis: primum a fœdere & promissionibus restituendæ & ampliandæ Ecclesiæ, usq; ad ver.14. quibus subnectitur sua resipiscentiæ forma, usq; ad versum 5. cap.4. deinde a prophetica venturorum malorum denuntiatione nisi resipiscant, usq; ad cap.5. *Versus*] q.d. hoc signo demonstra a te non tantum Judæos revocari, sed etiam Jisraëlitas; qui in Mediam & Assyriam fuerant deportati Aquilonem versus, 2.Reg.17.6.

g Heb. *sparsisti.* 8 *Sparsim*] i. non uni tantum idolo adjunxisti te, sed omnes vias & semitas pervestigasti, ut cum singulis adulterari posses. 9 *Revertimini*] prius argumentum hortationis, a fœdere cõjugali & promissionibus Dei, ut diximus in versum 7. *Recipiam vos*] i. residuum vestri conservabo secundũ electionẽ gratiæ, & intromittã in Ecclesiã meam, tum ex Judæis & Jisraëlitis, tribus ver. tum ex gentibus omnibus ad Ecclesiã agglutinatis per fidem & resipiscentiam cum Judæorum reliquiis, ver.12.& 13. 10 *Ubi daturus*] ut copiosiùs promittitur inf.23. & Jechez. 34. Sunt autẽ hæ promissiones accipiẽdæ de regno spirituali Christi, ut sequens versus ostendit. h Heb *secundum cor meum.* 11 *Non dicant*] i. non ampliùs glorietur de externis symbolis, aut nitantur cæremoniis; sed veri adoratores adorent Deum spiritu & veritate, quales Pater quærit qui ipsũ adorent, Joan.4.23. Est autem in his verbis gradatio elegans; nõ gloriabuntur ac ne recordabuntur quidem: quorum verborũ epexegesis sequẽte mẽbro continetur. i Heb. *ascendat super cor.* k Heb. *fiat, ut Deuter.*32.6. 12 *Urbem*] i. Ecclesiã, quam tum figurabãt Jeruschalaima. l Heb. *ibunt amplius post aspectũ cordis sui.* 13 *E terra*] i. e loco suæ captivitatis, quæ figurata est spiritualis illa captivitas unde eripiuntur filii Dei per Christum, & vindicantur in libertatem suam, atq; in Ecclesia collocantur, quam terra promissa adumbrabat. 14 *Nam ego*] ætiologia superiorum promissionum erga resipiscentes, a decreto Dei gratioso & immutabili erga filios suos: quorũ resipiscentia informatur primùm sanctis precibus ad Deum, toto hoc capite; deinde emendatione vitæ, quatuor primis versib. seq. capitis: quæ duo prolepticè hoc versu proponũtur. m Heb. *desyderii.* n Heb. *decoris.* *Dico*] i. non aliam viam promissionum consequendorum expono tibi, quam orationem fidei & resipiscentiam. *Pater mi*] q.d. etsi indigna es quæ voceris filia, tamen freta veritate & constantia mea me agnoscito tibi patrem in æternum esse. o Heb. *a post me.* 15 *Utique*] exornatio prioris membri prolepseos; ut Jisraël evictus perfidiæ suæ, hoc versu, inclamet Deum revocantẽ se, versib. seq. *Uxor ab*] i. domus Jisraëlis a Deo, ut sequentia explicant. 16 *In locis emin.*] i. palàm vox illa audiatur confessionis vestræ, quæ exponitur a secunda parte ver.17. ad finem usque capitis. p Heb. *filiorum Jisraëlis.* 17 *Ecce nos*] hujus confessionis & orationis qua Jisraëlitæ sistunt se Domino, partes sunt duæ: una qua ad Deum convertuntur, his primis vocibus; altera, qua causas enarrant quibus se committunt Deo. Sunt autem illæ primùm a natura & fœdere gratioso Dei, hoc versu: deinde ab effectis ejus, quæ per antithesin idololatriæ amplificantur, duobus seq. postremò ab impotentia piorum, qui se in peccatis jacère & sepultos esse agnoscunt, ac proinde se minimè posse erigere sentiunt nisi Deus ipsorum misereatur, ver. ultimo. 18 *A collibus*] i. idolis quæ in montibus colebantur: metonymia. 19 *Pudendum*] id est, idolum, ut inf 11.13. & Hosche.9.10. *A pueritia*] i. nunquã destitit nobis obesse, atque rebus nostris.

CAPUT IIII.

CAPUT IIII.

1 'SI reversurus es Jisraël, dictum Jehovæ, ad me revertere: nam si amovebis abominationes tuas a facie mea, & 'non vagaberis,

2 Si jurabis, vivit Jehova, [a] verè, ritè, & justè; etiam 'benedicent sibi in ipso *Jisraële* gentes, & in ipso laudabunt sese.

3 'Nam sic ait Jehova viris Jehudæ & Jeruschalaimanis; novellate vobis novale, & ne seratis in spinis:

4 'Circumcidite vos Jehovæ, & amovete præputia [b] animi vestri, viri Jehudæ & habitatores Jeruschalaimorum: ne prodiens tanquam ignis æstus meus ita ardeat ut nullus extinguat, propter malitiam actionum vestrarum.

5 'Indicate in Jehuda, & Jeruschalaimis pronuntiate ac dicite, clangite tuba in terra: convocate inquam, [c] cogite multitudinem, & dicite, 'congregamini, & ingrediamur in civitates [d] munitas:

6 'Attollite vexillum Tzijone, confirmate, ne consistite: nam malum ego adducturus sum 'ab Aquilone, & contritionem magnam.

7 'Ascendit leo ex 'perplexo vepreto suo, & interfector gentium proficiscitur, prodit e loco suo; ut exponat terram tuam desolationi, & civitates tuæ destruantur, ita ut nemo inhabitet.

8 'Propterea accingite cilicia, plangite & ejulate: quia non est aversus æstus iræ Jehovæ a nobis.

9 'Erit enim die illo, dictum Jehovæ, ut pereat animus Regis, & animus Principum; obstupescantque Sacerdotes, & Prophetæ mirentur;

10 Et dicam, aha Domine Jehova, utiq; [e] plane dicêris seduxisse populum hunc, & Jeruschalaima, 'dicendo pax erit vobis: 'cùm pertigerit gladius usque ad animam.

11 'Tempore illo (dicendum est populo huic & Jeruschalaimis) 'ventus nitidus 'locorum eminentium in deserto, [f] viâ ad filiam populi mei; 'non ad ventilandum neque ad purgandum,

12 Plenus ventus, 'fortior istis adveniet 'mihi: 'nunc etiam ego eloquor 'jura eis.

13 Ecce tanquam nubes ascendit, & 'tanquā turbo currus ejus, leviores sunt aquilis equi ejus: 'væ nobis quia vastati sumus.

14 'Ablue a malo cor tuum, Jeruschalaima, ut serveris: quousque pernoctabit *illud* [g] in animo tuo, cogitationes vanitatis tuæ?

15 'Nam vox indicat majorem quàm Danis, & pronuntiat vanitatem majorem quàm montis Ephrajimi.

16 'Commemorate 'istis gentibus, ecce pronuntiate Jeruschalaimis; 'custodes adveniunt e terra longinqua, 'eduntque contra civitates Jehudæ vocem suam.

17 Ut qui observant 'agros, sunt contra eam circumquaque; quia mihi rebellis fuit, dictum Jehovæ.

18 'Via tua & actiones tuæ faciunt ista tibi: hoc mali tui est, quòd amarus sit, quòd pertingat in cor tuum.

19 'Viscera mea, viscera mea, doleo, [h] præcordia mea, fremit mihi cor meum, non possum silere: nam 'sonum buccinæ audis anima mea, clangorem belli.

20 'Contritionem super contritionem proclamari, quia vastanda est tota hæc terra: repentè vastabuntur tentoria 'mea, momẽto aulæa mea.

21 'Quousque visurus sum vexillum? auditurus sonum buccinæ?

22 'Quoad stultus erit populus meus, *quoad* me non agnoscent, *quoad* filii stolidi erunt, neque intelligentes erunt: *quoad* sapientes erunt ad malefaciendum, & benefaciendi ignorantes.

23 'Cùm respicio terram, ecce 'res inanis est

1 *Si reversurus*] Altera pars resipiscentiæ, de emendatione vitæ, ut diximus suprà 3.14. Est autem hæc concessio vehementissima ad flectendos animos; pro eo quod est, si unquam debes (ut vulgus loquitur) te convertere, aut si unquam futurum est ut convertaris, quæso jam convertaris ad me.

Non vagaberis] id est, vias quàm plurimas sparsim non inieris, ut dixit suprà 3.8. sed in me uno acquieveris.

a Heb. *in veritate, in jure, & in justitia.*

2 *Benedicent*] ex promissione Genes. 22.18.

3 *Nam sic ait*] ætiologia præcedentis hortationis ad resipiscentiam & emendationem vitæ (quæ primùm allegoria hoc versu; deinde typo circumcisionis figuratur, sequen. vers.) propter mala gravissima impendentia eis divinitus qui abnuerint resipiscere: ita comparatur transitus ad secundum hortationis argumentum. Comparatur enim Judæorum populus cum agro jam diu inculto & spinis horrente, resipiscentia verò cum novatione & runcatione spinarum, ut Hosch 10. 12.

4 *Circumcidite*] ut Deut. 10.16.

b Heb. *cordis: sic deinceps.*

Ventus nitidus] id est Babylonius, qui tanquam ventus vehementissimus tollet everretque omnia: allegoria.

Locorum eminent.] id est, qualis loca eminentia in patentibus latisque campis exposita solet percellere: sic ostendit Propheta nihil fore quod Chaldæorum impetum remoretur.

f Heb. *via filiæ.*

Non ad ventilandum] sed ad perdendum videlicet: eclipsis contrarii, ut Gen. 18.19.

12 *Fortior istis*] id est, qui abripiet istos omnes, quorum meminerat suprà ver. 9. & 11.

Mihi] id est, qui perficiat mandatum & voluntatem meam: quamobrem Nebucadnetzar servus Dei appellatur, infrà 25.9. & 27.6.

Nunc etiam ego] verba Prophetæ, quibus ostendit se fideliter prænuntiare populo judicia quæ Deus imperavit verbis præcedentibus.

Jura] quæ Deus dedit superioribus verbis, & Propheta exponit seq. vers. pergens in eadem allegoria.

13 *Tanquam turbo*] ut Jeschahh. 5.28.

Væ nobis] Prophetæ verba, communem Judæorum calamitatem deplorantis.

14 *Ablue*] hortatio ad resipiscentiam, ut diximus suprà in versum 5. conjuncta primùm contestatione, hoc & sequen. versu; tum denuntiatione infesti adventus Babyloniorum, duobus seq. ac postremò malitiæ Judæorum incusatione, vers. 18. g Heb. *in medio tui.* 15 *Nam vox*] exornatio præcedentis dicti de cogitationibus vanitatis Judæorum: clamare nimirum iniquitatem ipsorum plusquam Jisraëlitarum, quorum fines Dane & Ephrajimo terminabantur, ubi idola sua collocaverant, 1. Reg. 12.29. simile est suprà 3.6.

16 *Commemorate*] denuntiatio adventus Babyloniorum in Judæam obfirmatam, ut diximus suprà vers. 14. *Istis gentibus*] id est, Judæis, ut sequens membrum ostendit. *Custodes*] qui videlicet observant agros, sequen. versu, ne quid effugiat aut eripiatur sibi. *Eduntq;*] id est, invadunt cum barritu militari, synecdochicè. Dicuntur autem hi duo versus allegoricè a similitudine venatorum, qui concæde facta in ambitum sylvæ omnes transitus observant, ne feræ vociferatione factâ consternatæ & perterritæ effugiant in patentes campos. 17 *Agros*] id est, agrorum aditus, ne erumpant e sylvis feræ. 18 *Via tua*] incusatio Judæorum, ut diximus in versum 14. qua docet Propheta quòd hostis tam infestus est, & quòd morte ipsos mulctaturus est, id suis ipsorum peccatis acceptum ferendum esse, propter quæ Deus Chaldæis ipsos, ut feras venatoribus, exposuerit.

19 *Viscera mea*] exornatio pathetica præcedentis denuntiationis, primùm per hypotyposin Prophetæ deplorantis calamitates populi, tribus versibus, & maleficia calamitatum causas, usque ad vers. 27. deinde judicium Dei ad luctus sui confirmationem repetentis, ad finem usque capitis. Quamobrem ad exprimendam hujus σχετλιασμοῦ vehementiam initium fit per congeriem, & eorundem verborum repetitionem, ut ferè lugentes faciunt. h Heb. *parietes cordis mei.*

Sonum buccinæ] id est, denuntiationem belli spiritu Dei afflatam intelligis.

20 *Contritionem super*] id est, novas subinde clades alias aliis succedere usque ad deletionem regni: prout factum esse inde a temporibus Joschijæ legimus, 2. Reg. 24. & 25. *Mea*] id est, populi mei habitationes, synecdochicè: sic infra 6.24.

21 *Quousque*] interrogatio lugubris, viam faciens ad maleficiorum hypotyposin. 22 *Quoad*] subjectio ad præcedentem interrogationem, exponens peccata suppliciaq; populi, quæ enumeratione singulari demonstrantur quatuor versibus seq. 23 *Cum respicio*] id est, omnia horrent peccatis ubique, ac proinde tam severa Dei judicia in regionem hanc propter peccata immittentur, ut omnia Judæis futura sint luctuosissima: quod hyperbolis elegantissimis Propheta narrat versibus quatuor. *Res inanis est*] cùm prius afflueret lacte & melle, dum ambularent coram Deo: Exodi 3.8.

5 *Indicate*] secundum hortationis argumentum, a prophetica malorum denuntiatione quæ obfirmatis erant eventura: quo in argumento continentur tria; primùm, denuntiatio, usque ad versum 14. deinde hortatio hypothetica, si volent Judæi prænuntiata mala declinare, inde ad versum 19. postremò pathetica exornatio per hypotyposin, usque ad cap. 5. Sunt autem hoc loco Dei verba denuntiantis trepidationem Judæis ab hostis violentia, tribus versibus: stuporem, ver. 9. & 10. & hostium violentiam, vers. 11. & duobus seq. c Heb. *implete.* *Congregamini*] verba Judæorum inter se, in munita loca metu hostis se recipientium.

d Heb. *munitionis.* 6 *Attollite*] id est, conclamate arma, synecdochicè. *Ab aquilone*] ut suprà 1.14. 7 *Ascendit leo*] id est, Chaldæus potentissimus & ferocissimus: ut Jeschah. 5.29. *Perplexo vepr.*] id est, e denso latibulo perrumpit, etsi jam minimè cernitur. 8 *Propterea*] brevis repetitio hortationis ad resipiscentiam & tempestivum luctum (quem ciliciis scriptura depingit synecdochicè) propter iram Dei & stuporem omnibus obventurum ab hostium violentia. 9 *Erit enim*] quemadmodum fuisse gestum sacra historia narrat 2. Regum, & 2. Chronic. ultimis capitibus, & copiose infra 39. & 52. Sunt autem hujus stuporis duo genera: unus est infidelium proprius, ut stupeant attoniti & confundantur judiciis Dei, hoc versu; alter fidelium, ut in tanta rerum conturbatione de nulla re sint tantoperè solliciti quam de gloria & veritate Dei, quæ ab improbis ita oppugnari solet ac si Deus ipse Ecclesiam suam fefellisset: atque hoc suo ipsius exemplo demonstrat Propheta, versu sequente. e Heb. *seducendo seduxeris.* 10 *Dicendo*] per pseudoprophetas videlicet; qui cùm Satanæ ministrarent, perversè tamen obtendebant nomen Dei, infra 6.14. & 7.4. & 10. & 23.1. *Cùm pertigerit*] id est, cùm Deus exequens severum judicium suum vos morti trader. 11 *Tempore illo*] narratio prophetica violentæ irruptionis Chaldæorum in Judæam; qua Propheta per antithesin evertit præcedentia pseudoprophetarum verba, & veritatem Dei ex eo asserit, quòd diserte ventura mala prænuntiat Deus: quod genus argumentationis sæpius usurpatur apud Jeschahjam capite 40. & sequentibus octo.

& vacua : sin autem cœlos; 'nulla est lux eorum.

24 Si respicio istos montes, ecce 'commoventur: & omnes isti colles levissimè movent se.

25 Si aspicio, ecce nullus est homo: etiã omnes aves cœlorum evagantur.

26 Si aspicio, ecce arva ipsa sunt desertum:& omnes civitates istius dejectæ sunt propter Jehovam, propter æstum iræ ejus.

27 'Nam sic ait Jehova, desolata futura est tota hæc terra: 'sed consummationem nondùm fecero.

28 Ad hæc ' lugebit terra, & ' atrati erunt cœli supernè; eò quòd locutus sum, cogitavi, neque pœnitet me, neque avertam me ab eo.

29 A sono equitum & jaculantium arcu [i] fugient omnes oppidani: 'venient in ipsas nubes,& in petras ascendent, omnis civitas derelinquetur,& nemo habitator in eis *erit*.

30 'Tu autem *regio populi* vastandi, quid facis quòd induis te dibapho, quòd ornas te ornatu aureo, quòd laceras 'fuco oculos tuos? in vanum reddis te pulchram: respuunt te amasii, 'animam tuam quærunt.

31 Nam vocem quasi parturientis audio, angustiam similem ' primiparæ, vocem filiæ Tzijonis subinde anhelantis, pandentis manus suas, dicendo; væ jam mihi, 'quòd fessa fuerit anima mea *querendo* interfectores.

Nulla est lux]id est, velut atri ac lugubres erunt: ut Jesch. 50.3.

24 *Commoventur*] abhorrentes a peccatis, & severis Dei judiciis, ac proinde decutientes habitatores suos, ut sequens versus indicat.

27 *Nam sic ait*] confirmatio præcedentis hypotyposeos a decreto Dei irrevocabili, quemadmodum Deus jam antè per Chuldam prophetissam dixerat, 2. Reg. 22. 14. Sunt autē hujus confirmationis partes duæ: una, qua Deus gravissimum judicium enuntiat, tribus versibus; altera, qua per apostrophen Judæorum fiduciam inanem excutit, duobus ultimis.

Sed consum.].i. nondum consummavero iram & judicium meum, cùm terram desolavero; sed desolatã perdiu continebo, ut permaneat in luctu longissimo, seq. vers. secundum legis interminationem, Levit. 26.34. & 43.

28 *Lugebit*]id est, desolata manebit, allegoricè. *Atrati*]ut suprà ver. 23. nam priùs insignis erat & illustris terra, cùm oculi Jehovæ curarent eam, Deut. 11. 12.

i Heb. *fugiet tota civitas: metonymia.* 29 *Venient in ipsas nubes*]id est, in loca præalta & ardua, ut consulant vitæ suæ: hyperbolæ. 30 *Tu autem*] apostrophe ad Judæam, quę cum scorto impudentissimo comparatur, mangonio suo & lenociniis pelliciente amatores suos. *Fuco*], ut de Izebela dicitur 2. Reg. 9.30.

Animam tuam]id est, vitam, ut alibi passim. 31 *Primiparæ*] nam a natura difficiliores esse primos quosque partus inter medicos convenit. *Quòd fessa fuerit*]id est, quòd ad lassitudinem usque maximam discursaverim, ut amatores conciliarem mihi, & pro amatoribus interfectores comparaverim. Nam ita allegoricè Judæi confitentur se perniciem sibi justo Dei judicio accersivisse ab iis, quorum operam sibi jucundam fore speraverant: ut de Assyrio narrat Jeschahhja 8.7.

Caput V.

1 'PERCURRITE plateas urbis Jeruschalaimorum, & videte jam atque cognoscite & disquirite in plateis ejus; an inveniatis virum, an sit qui exerceat jus, requirat fidem, & condonabo 'illi.

2 Sed cùm vivit Jehova dicunt, [a] hoc pacto falsò jurant.

3 'O Jehova, oculi tui an non *spectarent* ad fidem? 'percutis eos, sed non dolent; consumis eos, renuunt accipere eruditionem: reddunt faciem suam obfirmatiorem petra, renuunt converti.

4 Quamobrem ego dicebam, utique tenues *sunt* 'isti: stultè agunt, quia ' ignorant viam Jehovæ, jus Dei sui.

5 [b]Ibo ad magnates ipsos, ut alloquar eos: nam ipsi norunt viam Jehovæ, jus Dei sui: at ipsi pariter fregerunt 'jugum, diruperunt vincula.

1 *Percurrite*]Tertia pars concionis, nimirum confirmatio tum peccati quod Judæis Propheta exprobrat, versibus quinq; ; tum supplicii denuntiati, ver. 6. quæ duo primùm exornantur per contestationem, usque ad ver. 20. deinde amplificantur, usque ad ver. 10. seq. capitis. Exprobratur autem peccatum Judæorum primùm ex eo quòd nemo justus in illis inveniri possit, etsi unius causa Deus se urbis totius misertum esse pollicetur, duob. ver. deinde ex eo quòd ferulis non corriguntur, sed obdurantur magis; ver. 3. postremò quòd ne ipsi quidem præfecti & administratores populi resipiscerent, sed januam omnis licentiæ sibi totiq; populo aperirent.

Illi]nimirum urbi propter justum illum, ut Gen. 18.23 & seq. a *sic 1. Schem.* 27.6. & 28 2. 3 *O Jehova*]apostrophe ad Deum, velut testem, cognitorem, & judicem obfirmationis populi. *Percutis eos*].i. & infideles sunt; & quò magis verberas, eò magis in perfidia obfirmantur. 4 *Isti*]nimirum qui renuunt accipere eruditionem, & obfirmant sese. Tenues enim hîc accipiuntur pro vulgo & plebe infima: ut 2. Reg. 24.16. & 25.15. & infrà 40.7. *Ignorant*].i. imperiti sunt: periphrasis: sic Joan. 7.49. b Heb. *ibo mihi: ut Gen. 11.33.* 5 *Jugum*]Dei, legis, & omnis disciplinæ.

6 'Idcirco percutiet eos 'leo e sylva, 'lupus [c] vespertinus vastabit eos, 'pardus observabit ad civitates eorum, quisquis egredietur ex eis, discerpetur: quia plurimæ sunt defectiones eorum, numerosæ aversiones eorum.

7 'Ubi est huic *urbi unde* condonem tibi? 'filii tui derelinquunt me, & jurant per [d] eos qui non sunt dii: simulac satiavi eos adulterantur, & in domum meretricis turmatim conveniunt.

8 Ut equi pasti sunt cùm mane surgunt: quisque ad uxorem proximi sui adhinniunt.

9 An propter ista non visitarem? dictum Jehovæ: & an de gente hujusmodi non sumeret ultionem anima mea?

10 '*Dicens*, Ascendite in muros ejus, ac perdite, & 'consummationem ne facitote: ' amovete pinnas ejus, quia isti non *sunt* Jehovæ.

11 Nam [e] omnino perfidè egerunt contra me; domus Jisraëlis, & domus Jehudæ, dictum Jehovæ.

12 Ementiuntur Jehovam, & dicunt, 'non *ita* est: neque eventurum est nobis malum, & gladium & famem non [f] experturi sumus:

13 Et isti prophetæ [g] abibunt in ventum, & verbum nullum est in eis: 'ita fiet ipsis.

14 'Idcirco sic ait Jehova Deus exercituum, eò quòd loquimini verbum istud, ecce ego redditurus sum verba mea in ore 'tuo velut ignem; populum autem hunc *velut* ligna quæ ille consumat.

15 Ecce ego adducturus sum contra vos 'gentem e longinquo, ô domus Jisraëlis, dictum Jehovæ: *quæ* gens robusta est, gens [h] 'antiquissima est, gens cujus ignorabis linguam, neque intelliges quid loquetur.

16 Cujus pharetra ' velut sepulchrum apertum, omnes erunt potentes.

17 Et comedet messem tuam, & cibum tuum, *quem* comedissent filii tui & filiæ tuæ, comedet greges tuos & armenta tua, comedet vites tuas & ficos tuas: depauperabit civitates munitas tuas gladio, quibus tu confidis.

18 Sed ne temporibus quidem illis, dictum Jehovæ; fecero vobiscum ' consummationem.

19 Nam erit cùm dicetis, propter quid facit Jehova Deus noster nobis omnia ista? ut dicas ad eos: quemadmodum dereliquistis me, & servivistis diis alienigenarum in terra vestra, ita servituri estis exteris in terra non vestra.

6 *Idcirco*] brevis pœnæ instantis denuntiatio, scatens allegoriis.

Leo]ut suprà 4.7.

Lupus vesp.]id est, hostis veteratorius, qui similis est lupo jam diu exercitato in præda vespere cõparanda, ut feræ solent, Psal. 104.20. sic Chabakuk. 1.8. & Tzephan. 3.3.

c Heb. *vesperarum.*

Pardus] cujus proprium est insîdere condensis arborum, occultari earum ramis, & in prætereuntia desilire, ut narrat Plinius lib. 10. natur. histor. cap. 73. sic Hosch. 13.7.

7 *Ubi est*] exornatio duarum præcedentium confirmationis partium, ut diximus vers. 1. confirmat tum Judæorum peccata per contestationem, usque ad versum 14. tum supplicia divinitus infligenda, usque ad versum 20. quibus duabus partibus deinde sua sigillatim amplificatio subjungitur. Incipit autem hæc contestatio ab eodem argumento quod proposuerat Deus, versu 1. condonarem (inquit) si quisquam aut quicquam esset quare ad condonandum adducerer: sed ubi est? q.d. nusquam est in tota civitate sancta.

Filii tui]id est, omnes deficiunt a Deo, in idolis gloriantur, & in spirituali atque corporali scortatione volutantur.

d Heb. *non deos.*

10 *Dicens*]brevis descriptio judicii ex mandato Dei per Chaldæos exequendi, ut habetur 2. Reg. 24. & 25.

Consummationem] id est, sed ne his quidem rebus gestis existimate vos consummavisse judicia mea: adhuc plura vobis & mihi restabunt facienda, ut suprà 4. 27. & infrà versu 18. *Amovete pinnas*] id est, diruite muros, ut 2. Reg. 25.13. & Nechem. 1.3. & 2.3. e Heb. *perfidè agendo.* 12 *Non ita est*] ut Jehova per Prophetas dicit: vide 2. Chron. 36.15. f Heb. *visuri: ut Psalm.* 34.13. g Heb. *erunt vento.* 13 *Ita fiet*] id est, potiùs hæc mala in ipsos recident, & nos malè mulctabimus ipsos: prout denuntiant nobis, ipsos gladio perdemus & fames sic tentatum fuisse in Jirmejam, legimus infrà 11. & 18. & 20. & 26. & 37. & sequent. 14 *Idcirco*]exornatio suppliciorum, ut diximus in versum 7. qua Deus primùm Prophetam instruit & armat potente verbo, ut liberè judicia pronuntiet, hoc versu; deinde judicia illa explicat, quinque sequentibus. *Tuo*] apostrophe ad Jirmejam, qui prænuntians verbo calamitates populi illud facere dicitur quod Deus præstat opere, versibus sequent. sic Jechezk. 24. 5. & 9. vide suprà 1.10. 15 *Gentem e longinquo*] ut Jesch. 5. 26. ex lege Deuteronom. 28.49. h Heb. *a seculo.* *Antiquissima*] id est, cujus monarchia & Respublica jam olim fuit rerumpublicarum princeps: vide Genes. 10.10. 16 *Velut sepulchrum apert.*] id est, multos conficiet & consumet sagittis e pharetra, metonymicè. 18 *Consummationem*] ut suprà vers. 10.

20 Indicate

20 ^a Indicate hoc in domo Jahhakobi; & pronuntiate ipsum in Jehuda, dicendo,

21 Audite jam hoc, popule stolide & excors: ^a quibus oculi sunt & non vident, quibus aures sunt & non audiunt:

22 ^a An me non reverebimini ? dictum Jehovæ, an a facie mea non contremiscetis ? qui disposui arenam terminum mari, statuto ^i perpetuo, quod non transgredietur: quamvis incutiant se, non tamen prævalēt; quamvis fremant fluctus ejus, non tamen transgrediuntur illud.

23 At populo isti *est* ^k animus contumax & rebellis: ^a ut recesserunt, pergunt:

24 ^a Neque dicunt cum animo suo, revereamur jam Jehovam Deum nostrum, qui dat pluviam tēpestivam & serotinam tempore suo: ^a septimanas, ^a statuta messis servat nobis.

25 Iniquitates vestræ avertunt istæ, & peccata vestra cohibent bonum hoc a vobis.

26 ^a Nam ^l præstò sunt in populo meo improbi: *quisque* ^a contemplatur ^m ut tendentes aucupes, statuunt perditionis instrumenta, homines capiunt.

27 Ut cavea plena avibus, ita domus eorum plenæ sunt ^a dolo: ^a propterea magni & divites sunt,

28 Pingues, nitidi sunt; etiam ^a transcendunt ^n res malas, causam non judicant, causam pupilli, tamen prosperantur: & jus egētium non judicant.

29 ^a An propter ista non visitarem ? dictum Jehovæ: an de gente hujusmodi non sumeret ultionem anima mea ?

30 ^a Res stupenda & horrenda fit in terra hac:

31 Prophetæ ipsi prophetant ^o falsò, & sacerdotes ^a dominatum exercent ^p horum operā, & populus meus ita amant: quid autem ^a facturi essetis ^q tandem ?

20 *Indicate*] jam sequitur amplificatio duorum præcedentiū locorum confirmationis, ut diximus ver. 7. primùm enim cōtestatio peccati Judæorum illustratur, hoc toto capite; deinde judiciorum prænuntiatio, versibus novem capitis seq.

21 *Quibus oculi*] ut Jeschahh. 42. 18. & 33.

22 *An me*] primum contestationis argumentum, increpans obfirmationem Judæorum ab exemplo admirabilis operis Dei, qui arenā coërcet immanes fluctus maris.

i Heb. *seculi.*

k Heb. *cor: sic vers seq.*

23 *Ut recesserūt*] id est, nulla re coërcentur, cùm decretū Dei arenā coërceat fluctus maris ingentissimos.

24 *Neque dicunt*] secundum contestationis argumentum: neque revocātur (inquit Deus) singularibus erga ipsos beneficiis.

Septimanas] .i. annos illos intermissionis terræ, quibus singularē benedictionē Deus promiserat, Levit. 25. 20. & sequent.

Statuta] quæ ipse promisit in messem, Levit. 26. 4. & 10.

26 *Nā præstò sunt*] descriptio iniquitatis Judæorum, quām neque exemplis omnipotētiæ, neq; beneficentia Dei corrigi Propheta demonstravit, tribus versibus.

l Heb. *inveniuntur.* *Contemplatur*] descriptio allegorica obfirmatæ & accuratissimæ malitiæ populi, hoc & sequente versu, cui similis est Proverb. 1. 17. m Heb. *secundum tendere.* 27 *Dolo*] id est, rebus dolo partis. *Propterea*] id est, neque tantùm non afficiuntur conscientia mali, sed etiam ex illis augescunt, in illis gloriantur, ditantur, pinguescunt, &c. 28 *Transcendunt*] id est, expertes sunt omnis mali: non sunt nexus eis usque ad mortem eorum, &c. ut Psalm. 73. 4. & sequentibus. n Heb. *res mali.* 29 *An propter ista*] regressio ad contestationis verba, supra vers. 9. 30 *Res stupenda*] videlicet quæ exponitur sequent. ver. o Heb. *in falsitate.* 31 *Dominatum exercent*] id est, dominos agunt in hæreditatem Domini, ut dicitur 1. Petr. 5. 3 idque ministerio pseudoprophetarum, quos sacerdotes ad conciliandam sibi autoritatem submittebant. p Heb. *per manus horum.* *Facturi essetis*] videlicet nisi reprimeremini suppliciis, quæ mox denuntiantur. q Heb. *in extremitate hujus.*

Caput VI.

1 ^a CONGREGATE vos ^a Binjaminitæ ^a e medio Jeruschalaimorum, & ^a Tekohhi clangite buccina, & ^a Beth-ceremum versus extollite ^a incendium: quia malum prospectatur ab ^a Aquilone, & contritio magna.

2 ^a Decoræ & delicatæ assimilaveram filiam Tzijonis:

3 Ad eam venturi sunt ^a pastores cùm gregibus suis, fixuri adversus eam tentoria circumquaque: depasturi quiq; spatium suum.

4 ^a ^a Comparate contra eum bellum, surgite, & ascendamus ^a ipso meridie: ^a væ nobis, quia abiit dies, quia inclinarūt umbræ vespertinæ.

5 ^a Surgite & ascendamus ipsa nocte; & perdamus palatia ejus.

6 ^a Nam sic ait Jehova exercituum, cædite ligna, & diffundite contra Jeruschalaima ^b missilia catapultaria; hæc ipsa civitas visitanda est, ^c quanta quanta est oppressio est in medio ejus.

7 Sicut manat puteus aquas suas, ita manat illa malitiam suam; violentia & vastatio auditur in ea, ante faciem meam jugiter, ægritudo & percussio.

8 Erudire, ô urbs Jeruschalaimorum, ut non ^a luxetur anima mea a te; ut non reddam te desolatam, terram non inhabitatam.

9 Sic ait Jehova exercituum, ^d prorsus racemabunt tanquam vitis reliquias Jisraëlis: ^a *dicentes*, refer manum tuam, ut vindemiator cum qualis.

10 ^a Quos alloquar & contestabor ut audiant ? ecce ^a præputiata est auris eorum, adeò ut non possint attendere: ecce verbum Jehovæ est eis ^e probrosum, non delectantur eo.

11 Quamobrem ^a æstu Jehovæ plenus sum, defessus sum continendo, effundendus est super parvulū foris, & super cœtum juvenum pariter: quin etiam vir cum fœmina capientur, senex cum ^f decrepito.

12 Et devolventur domus eorum ad alienos, agri & uxores pariter: cùm extendam manum meam super habitatores istius terræ, dictum Jehovæ.

13 ‖ Nam a minimo eorum usque ad maximū eorum quisquis est ^g deditus est quæstui; etiam a Propheta usq; ad Sacerdotem, quisquis est agit falsò.

14 Nam curant contritionem filiæ populi mei ^h ^a secundum curationem mali leviculi, dicendo, pax pax: etsi nulla est pax.

15 ^a Feceruntne ut erubescerent cùm abominationē fecerunt? neque ^a *illi* ^i prorsus erubescunt, neque ignominia afficere sciunt ^a *isti*:

1 *Congregate vos*] Amplificatio alterius partis in confirmatione positæ: qua Propheta veluti bellicum canens maximas clades Judæis prænuntiat, usque ad versum 10.

2 *Decoræ*] id est pace, & bonis omnibus, gloriaque Judæam exornaveram, & saturaveram: ut supra 3. 7. & 24. sed ea ipsa ornamenta hostes adversus Judæā provocatura sunt, ut prædixerat Jeschahhja Chizkijæ, 2. Reg. 20. 17.

3 *Pastores*] id est Reges, Principes, & duces cum copiis: sic infra 12. 10.

a Heb. *sanctificate.*

4 *Cōparate*] ethopœia, qua Propheta verba Regum & ducum exprimit studio & celeritate inter se contendentium, ut certatim invadant Jeruschalaima.

Ipso meridie] id est, quam primum, antequam inclinet dies.

Væ nobis] indignantium verba, quod nō mature satis ex sententia animi sui impressionem fecerint.

5 *Surgite*] quasi dicat, noctes potius insomnes ducamus, quam ut obsidionem & eversionem Jeruschalaimorum differamus: ut Jeschahh. 5. 27.

6 *Nam sic ait*] cōfirmatio præcedentis denuntiationis a decreto Dei, quo primùm hostes provocantur, deinde causa justitiam Dei afferēs exponitur, hoc & seq. versu: tum pathetice Judæa ad resipiscentiam revocatur, vers. 8. ac postremo judicium destinatum pronuntiatur, vers. 9.

b Heb. *catapultam: metonymia: ut* 2. *Reg.* 19. 32.

c Heb. *tota ipsa.*

8 *Luxetur*] id est, tāquam luxatum aut elisum membrum discedat abs te, & tu abscindaris ab illa tanquam abalienatum membrum: metaphora optimè communionem Dei cum fidelibus explicans: ut Jechezk. 23. 17. d Heb. *racemando.* 9 *Dicentes refer*] id est, subinde revertentes ad spolia Judææ exportanda, donec tota fuerit exhausta. Nam sæpius & per partes Judæa expilata est: ut narratur infra 52. 28. & sequentibus. 10 *Quos alloquar*] quarta pars concionis, nimirum confutatio vanæ Judæorum præsidentiæ (qui negabant ita præcisè desperandum de populo, & denuntianda judicia Dei) a malitia & obstinatione illorum adversus verbum ejus, usque adversum 18. deinde ab hypocrisi & simulatione externa cultus, versu 20. quibus malis suæ pœnæ denuntiantur, versib. seq. Exponitur autem illa malitia ab enumeratione partium: duæ sunt (inquit) Judæorum partes, popularis & Ecclesiastica: ut suprà 5. 31. popularis obstinatio deplorata est, hoc versu; ac proinde maledicta, duobus sequent. ecclesiastica vero eo deterior est, quod non tantum Prophetæ & Sacerdotes ipsi obfirmantur, sed alios etiam obdurant falsis promissionibus, tribus seq. Quamobrem rebellio utriusque ordinis tandem concluditur, ver. 16. & 17. *Præputiata est*] id est, occlusa & obstructa, veluti obducta cute aut adipe, atque obstipata, ne accipiat verbum Dei: nam præputium Hhebræis accipitur pro re quavis putanda resecandaque; ut Levit. 19. 23. e Heb. *probro.* 11 *Æstu Jehovæ*] id est, verbis propheticis gravissimam Dei indignationem testificantibus; ut sup. 4. 19. f Heb. *pleno dierum.* ‖ Infra 8. 10. g Heb. *quæstuosus est quæstus.* h Heb. *secundum leviculum.* 14 *Secundum*] id est, ut curantur afflatu vel palpatione leviculi puerorum casus, cùm tamen gravissima sint & mortifera mala populi. 15 *Feceruntne*] id est, an unquam Prophetæ isti populum reprehenderunt maleficiorum nomine? *Illi*] populares. i Heb. *erubescendo.* *Isti*] Sacerdotes & Prophetæ, quibus hæc cura fuerat mandata, Levitici 10. sic infra 8. 9.

Binjaminitæ] id est, Judæi omnes, synecdochicē: sed Binjaminitæ probrosè videntur appellari propter scelus Gibhhæ, de quo Jud. 19. & seq. ut Hosch. 9. 9. & 10. 9. q. d. scelerati adulteri: quomodo vocantur principes Sedomi & populus Hhamoræ, Jeschahh. 1. 10. *E medio*] id est, excurrite in fines vestros ad repentinam hostilis adventus significationem. *Tekohhi*] quod oppidum erat Jehudæ, ut apparet ex 1. Chron. 2. 24. & 4. 5 & 11. 28. *Beth-ceremum*] in Binjamine, ut colligitur ex Nechem. 3. 14. *Incendium*] id est, ignis significationem, ut Plinius nominat: Græci appellant φρυκτοὺς, & speculatorias turres φρυκτώρια. *Aquilone*] ut suprà 1. 14. vide suprà 4. 6. & 20.

idcirco

idcirco cadent cum illis cadentibus, tempore quo visitabo illos corruent, ait Jehova.

16 "Sic dicente Jehova, "state secundum vias & aspicite, ac interrogate de semitis [k] antiquis, quænam sit via boni, & ambulate per eam, ita invenietis requiem animæ vestræ: dixerunt, non ambulabimus.

17 Me constituente etiam super vos "speculatores, dicendo, "attendite ad sonum tubæ: dixerunt, non attendemus.

18 "Idcirco audite ô gentes, & agnosce ô cœtus, "quæ insint istis.

19 Audi ô terra, ecce ego adducturus sum malum in populum istum, "fructum cogitationum ipsorum; quia ad verba mea non attendunt; & ipsam quoq; legem meam spreverunt.

20 || Quorsum mihi thus e Scheba advenit, & calamus odoratus præstantissimus e terra longinqua? holocausta vestra non sunt [l] accepta, & sacrificia vestra non sunt suavia mihi.

21 Idcirco sic ait Jehova, ecce ego dispositurus sum populo huic "offendicula, in quæ offendant "patres & filii pariter, vicinus, & amicus ejus, pereantque.

22 Sic ait Jehova, ecce populus venturus est "e terra Aquilonis; & gens magna excitabitur e lateribus terræ:

23 Arcum & hastam vexillarem tenebunt, crudelis erit quisque, neque miserebuntur: vox eorum quasi mare fremet, & equis vehentur, gens instructa ut vir ad bellum contra te, ô filia Tzijonis.

24 "Audientibus nobis rumorem ejus, remittentur manus "nostræ; angustia prehendet nos, dolor tanquam parturientis.

25 Ne exitote in agrum, & via ipsa ne pergitote; quia gladius inimico est, formido circumquaque.

26 O filia populi mei, accinge cilicium, voluta te in cinere, luctum unigeniti [m] age, planctum [n] amarissimum; nam repentè venturus est vastator contra nos.

27 "In exploratoria specula constitui te apud populum meum, *in* munitione; ut cognoscas & explores viam eorum.

28 Omnes sunt [o] contumacium contumacissimi, ambulantes *cum* detractione, [p] chalybei & ferrei: omnes corruptores sunt:

29 "Exarescit follis, igne consumitur plumbum: in vanum [q] pergit conflare "*conflator*, nam mala avelli non possunt.

30 "Argētum reprobum [r] vocabuntur illi, quia reprobat Jehova illos.

16 *Sic dicente*] summa præcedentis rebellionis explicatio qualis fuit in populo, hoc versu; & in Prophetis ac Sacerdotibus, vers. seq.

State secundũ vias] id est, non tantùm ex privata, sed etiam ex publica majorũ administratione & vitæ genere observate, atque cognoscite quod vitæ genus sit vobis amplectẽdum, ut secuream porro agatis vitam: allegoria.

k Heb. *seculi.*

17 *Speculatores*] Sacerdotes & Prophetas tum ordinarios, tum extra ordinem: sic Jeschahh. 57.2.

Attendite] videlicet quem significetis & pronuntietis populo: ut Jechezkel. 3.2. & 33.7.

18 *Idcirco*] altera pars confutationis, qua Deus præfractos Judæos omissos faciens, gentes omnes & terram ipsam contestatur, duobus vers. hypocrisin redarguit, vers. 20. & sententiam fert exitii, ver. 21. quam sequentibus explicat.

Quæ insint] id est, peccata quorum isti peraguntur rei, & sententiam meam.

19 *Fructum*] ut Proverb. 1.31.

|| *Jeschahh.* 1.11.

l Heb. *benevolentiæ.*

21 *Offendicula*] id est, instrumenta exitialis ruinæ, quæ exponuntur duobus vers. seq.

Patres &] ut suprà ver. 11. id est, omnes promiscuè, synecdochicè.

22 *E terra Aquilonis*] ut suprà 1.14.

24 *Audientibus*] exornatio præcedentis interminationis a cõsternatione, vastatione, & luctu Judæorum gravissimo, tribus versibus.

Nostræ] id est Judæorum: in quorum numero modestè e ipsum comprehendit Propheta per synecdochen. m Heb. *age tibi: pleonasmus.* n Heb. *amaritudinum.* 27 *In exploratoria*] conclusio totius concionis: qua primùm Deus Prophetam confirmat in functione sua, hoc ver. deinde Propheta, tanquam rebus cognitis & exploratis, summam totius concionis repetit de improbitate & reprobatione populi: similem allegoriam vide Jeschahh. 21.6. & sequentibus. o Heb. *contumaces contumacium: vide Gen. 9.25.* p Heb. *æs & ferrum.* 29 *Exarescit*] ἐργασία præcedentis dicti, Judæos in se ipsis ferreos & chalybeos esse, & adjuncta sibi omnia corrumpere: verè (inquit Propheta) sunt ferrum & chalybs; non autem argentum, ut videri volunt: nam tantùm abest ut mala, tanquam scoriæ, ab ipsis disparentur, ut contra non magis fundi & conflari posint quàm ferrum aut chalybs: imò potiùs exsiccantur Æoli pylæ, contrahuntur & exuruntur folles, plumbumque totum (quod ad commoditatem fusuræ adhiberi solet) omnino evanescit, quàm ut liquari posint ad purgationem sui. q Heb. *conflat conflando.* [*Conflator*] sive Deus opifex summus, sive administri ipsius. 30 *Argentum*] appellatio συγχωρητικὴ sive per concessionem dicta: argentum, inquit, dici volunt: dicantur sanè; sed reprobos tamen esse, & reprobatos a Deo artifice sapientissimo cognoscent omnes. r Heb. *vocabunt illos, impersonaliter ut Ijobi 7.3.*

Caput VII.

Propheta Judæos a prava conversatione revocans, ad resipiscentiam & veram in Deum unum fidem hortatur promissionum ab ipso acceptarum nomine: illorum peccata contestatur, & certissimas pœnas denuntiat: stuporem, obfirmationem & præsumptionem arguit, judiciaq; Dei ventura explicat: propter quæ sese ad luctum convertens, populum suum deflet: abesse ab illo desyderat, ne peccata illorum horrendaq; judicia videre cogatur: inanem illorum fiduciam in legem & Prophetarum delinimenta evincit a rebellione ipsorum: luctum vehementissimum omnibus indicit: ac postremò consolatus bonos, fore prænuntiat ut Judæi uno cum reliquis gentibus judicio divinitus retundantur.

1 "VERBUM quod fuit ad Jirmejam a Jehova, edicendo,

2 Sta "in porta domus Jehovæ, ut proclames ibi verbũ hoc: & dicito, audite verbum Jehovæ omnes Jehudæi, qui intratis per portas has ad incurvandum vos Jehovę.

3 "Sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis, "bonas efficite vias vestras, & actiones vestras: tum faciam ut habitetis in loco hoc.

4 "Ne habetote fiduciam vestram in rebus [a] falsis, dicendo: "templi Jehovæ, templi Jehovæ, templi Jehovæ ista *sunt*:

5 Sed omnino bonas efficitote vias vestras & actiones vestras; sed omnino exercetote jus inter virum unum [b] & alterum.

6 Peregrinum, pupillum, & viduam ne opprimitote, & sanguinem innoxium ne effunditote in loco hoc: denique [c] Deos alienos ne prosequimini malo vestro:

7 Et faciam ut habitetis in loco hoc, in terra quam tradidi majoribus vestris; inde a seculo usque in seculum.

8 "Ecce vos habetis fiduciam vestram in verbis falsis, [d] minimè profuturis.

9 An furando, occidendo & adulterando, jurandoque falsò, & adolendo Bahhali; denique sequendo deos alienos quos non novistis,

10 Etiam venietis & stabitis coram me in domo hac [e] quæ vocatur de nomine meo, & dicetis, "eripimur? "ut perficiatis omnes abominationes istas.

11 An spelunca effractorum esse videtur domus hæc in oculis vestris, quæ vocatur de nomine meo? "etiam ego ecce prospexi, dictum Jehovæ.

1 *Verbum*] Hujus concionis (quæ eodẽ ferè est argumento quo superiores duæ) partes sunt quinque: prima est exordium per narrationem mãdati a Deo accepti, duobus versibus; secunda est propositio hortans ad resipiscẽtiam & fidem, promissionesque & minas denuntians, usque ad versum 17. tertia est confirmatio singularum propositionis partium, usque ad versum 12. capitis 9. quarta est confutatio inanium defensionum quibus Judæi se purgare conabantur, inde ad versum 23. postrema est conclusio bonis consolationẽ afferẽs, & impiis omnibus promiscuè judicium denuntians, ad finẽ.

2 *In porta*] atrii maximi, quod etiam atrium populi apellatur.

3 *Sic ait*] secunda hæc pars, propositio, continet hortationem ad resipiscentiã & fidem veram, usq; ad versum 7. idque propter certissimas Dei promissiones, ver. 7. deinde a contrario contestatur peccata Judæorum, pœnasque denuntiat irrevocabiles, inde ad 17. *Bonas efficite*] propositio summa hortationis & promissi, quæ sequentibus quatuor versibus exponuntur. 4 *Ne habetote*] id est, ne arrogetis promissiones vobis, tanquã si perpetuò hærerent vobis & sine conditione fuissent datæ: quod est falsissimum. a Heb. *falsitatis: sic infrà vers. 8.* *Templi Jehovæ*] id est, quid reprehendis, ô Propheta, in operibus nostris? aut cur constantissimas Dei promissiones in dubium vocas? de istis omnibus quæ tu adducis sumus adeò confirmati, ut nihil suprà. Nam opera hæc nostra nónne sunt templi Jehovæ, a Jehova imperata lege? promissiones verò nónne huic templo conjunctæ sunt? ac proinde nónne tam firmæ atque constantes sunt erga nos, quàm firmum est templum? hoc templum requies est Dei usque in sempiternum, Psalm. 132.14. Quamobrem pro certo habemus fidelem Deum propter templum suum conservaturum esse regionem nostram, & nos cultores suos. b Heb. *& inter amicum ipsius.* c Heb. *ne ite post Deos alienos in malum vobis: sic vers. 9.* 8 *Ecce*] altera pars propositionis, qua propheta ex contrario primum peccata redarguit & hypocrisin Judæorum, usque ad versum 11. deinde pœnas denuntiat gravissimas, sequentibus. d Heb. *ad non prodesse: ut Jeschahh. 44.5.* e Heb. *super qua vocatur nomen meum: sic deinceps.* 10 *Eripimur*] id est, tuti sumus ab omni periculo, nihil potest damno esse nobis, quia servat nos Deus quem colimus in templo suo. *Ut perficiatis*] id est, ut porrò ad maleficia vestra revertamini. 11 *Etiam*] id est, quandoquidem non pluris domum meam facitis quàm speluncam latronum, jam prospexi quid mihi sit faciundum: ut sequentibus per prophetam explicat. Hîc enim transitio est ad judicia Dei denuntianda templo & populo: quæ duobus exemplis antè gestis illustrantur.

12 ‖ Nam ite jam in locum meũ qui erat Schilunte, ubi feceram ut habitaret nomen meum primùm; & videte id quod feci ei propter malitiam populi mei Jisraëlis.

13 Itaque nunc eò quòd facitis omnia opera ista, dictum Jehovæ; & dum alloquor vos f inde a diluculo continenter non auditis, & inclamanti vos non respondetis;

14 Ideo facturus sum huic domui quæ vocatur de nomine meo, in qua vos confiditis, & huic loco quem dedi vobis & majoribus vestris; quemadmodum feci Schilunti:

15 Et abjiciam vos a facie mea; quemadmodum abjeci omnes fratres vestros, totum semen Ephrajimi.

16 Tu ergo ne orato pro populo isto, neque efferto pro istis clamorem & orationem, neque intercedito apud me: nam minimè essem exauditurus te.

17 An minimè vides quid isti faciant in civitatibus Jehudæ, etiam in plateis Jeruschalaimorum?

18 Ipsi filii colligunt ligna, eorumq; patres accendunt ignem, ac fœminæ depsunt massam; ad faciendum lucunculos g rebus cœlestibus, & libandum libamina diis alienis, ut irritent me.

19 An contra me *est, quòd* isti irritant? dictum Jehovæ; an non contra ipsos, propter pudorem faciei ipsorum?

20 Idcirco sic ait dominus Jehova, ecce ira mea & æstus meus effundetur in locũ hunc, super homines, & super jumenta, & super arbores agri, ac super fructum terræ; ardebitq; ita ut non extinguatur.

21 Sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis: holocausta vestra adjicite ad sacrificia vestra, & comedite carnem *eorum*.

22 Nam non sum locutus cum majoribus vestris, neque præcepi eis quo die eduxi eos e terra Ægypti; de rebus holocausti & sacrificii:

23 ‖ Sed rem hanc præcepi eis, edicendo, auscultate voci meæ, ut sim vobis Deus, & vos sitis mihi populus; & ambulate in tota via illa quam præcepi vobis, ut bene sit vobis.

24 Non tamen auscultarunt neque inclinarunt aurem suam, sed ambularunt in consiliis, in h sententia animi sui pessimi; denique hęc *fuerunt* ipsis a tergo, non autem a fronte.

25 Inde a tempore quo exiverunt majores vestri e terra Ægypti usque ad diem hunc; cùm miserim ad vos omnes servos meos prophetas quotidie i diluculo & continenter:

‖ 1. Schem. 4.

12 *Nam ite*] prius exemplum de abjectione templi, de quo 1. Schem. 4. Psal. 78. 60. & 132. 6.

f Heb. *mane surgendo & loquendo.*

15 *Quemadmodum abjeci*] secundum exemplum de abjectione populi, de quo 2. Reg. 17.

Totum semen] id est, regnum Jisraëlitarum, synecdochicè: ut Jesch. 7. 8.

16 *Tu ergo*] id est, fixum & certum est decretum, quod neminis causa revocaturus sum.

17 *An minimè*] tertia pars concionis, nimirum confirmatio singularum antecedentium in propositione partium: qua primum evincit Judæorum peccata, vers. 17. & 18. deinde justissimas pœnas statuit, duobus sequentibus: quarum partium sequitur ἐργασία, ad confutationem usque. Confirmatur autem peccatũ, non amplius ab ipsa populi conscientia (ut altera concione factum est suprà 5. 1.) sed a prophetæ ipsius testimonio.

18 *Ipsi filii*] id est, omnes a summo ad infimum certatim exercent idololatriã

Lucunculos] vox Hhebræa peculiaris est hujus Prophetæ, qua significantur liba quędam ἔκτυπα, id est, certas formas expressas habentia pro ratione idolorũ quibus erant offerenda: quod genus liborum Romani appellabant lucuntes, sive per diminutionem lucunculos a Lucumonibus Hetruscis maximis superstitionum artificibus.

g Heb. *operi cælorum: sic opus pro re usurpatur*, Gen. 33. 14. *sic infrà* 44. 17.

Rebus] de quibus copiosè infrà 8. 2. 19 *An cont.*] hoc est, non mihi, sed sibi suo facto malefaciunt ipsi, ut declarat seq. ver. 21 *Sic ait Jehova*] ἐργασίαι hæc confirmationis (ut diximus in ver. 17.) præcedentia Prophetæ verba exornat primùm explicatione peccatorum pœnarumque, usque ad versum 4. capitis 8. deinde amplificatione, usque ad 18. tertiò pathetica lamentatione Prophetę, inde ad versum 12. capitis 9. Explicantur autem in hac prima parte peccata Judæorum, tum majorum, usque ad versum 26. tum eorum qui temporibus Jirmejæ vixerunt, ver. 27 & 28. deinde subjiciuntur pœnæ quas se sumpturum interminatur Deus.

Holocausta vestra] .i. abite cum sacrificiis & holocaustis vestris, & ea omnia ad usus vestros & comessationes traducite: ingrata sunt mihi; ut Jeschahh. 1. 13. & Hhamos 5. 22 *Non sum locutus*] videlicet solùm aut simpliciter: eclipsis; ut Gen. 32. 28. nam præceperat quidem Deus per Moschen, sed alio respectu; ac proinde alia magis observari voluerat. ‖ *Exod.* 19. 5. & 24. 3. h Heb. *aspectu cordis: ut Deut.* 29. 19. 24 *Hæc*] nimirũ auscultare mihi, & inclinare aurẽ suam ad verba mea, &c. q. d. oculos confixerunt tantùm in externos ritus; hæc autem quæ præcipua sunt, tanquã a tergo reliquerunt; ut loquitur Christus Matth. 23. 23. i Heb. *mane surgendo & mittendo; ut 2. Chron.* 36. 15.

26 Non tamen auscultaverunt mihi, neque inclinaverunt aurem suam; sed obduraruut cervicem suam, pejus fecerunt quàm majores ipsorum.

27 Cùm loqueris ad istos omnia verba ista, similiter non auscultant tibi, & cùm inclamas eos non respondent tibi.

28 Quamobrem dicito ad eos, hæc *est* gens qui non auscultant voci Jehovæ Dei sui, neque accipiunt eruditionem: periit fides & excisa est ex ore ipsorum.

29 Tonde comam tuam, & abjice, & extolle in locis eminentibus lamentationem; quia sprevit Jehova & deserit generationem k in quam excandescit.

30 Quia fecerunt Jehudæi quod malum videtur in oculis meis, dictum Jehovæ; posuerunt abominationes suas in hac domo quæ vocatur de nomine meo ad polluendum eam,

31 Et ædificaverunt excelsa Tophethi, quod *est* in valle filii Hinnomi, ad comburendum filios suos & filias suas igne; quod non præceperam, neque l subierat in animum meum:

32 Idcircò ecce dies venturi sunt, dictum Jehovę, cùm non dicetur ampliùs, Topheth & vallis filii Hinnomi; sed vallis interfectionis: nam etsi sepelient Tophethi, tamen nullus *supererit* locus.

33 Sed erunt cadavera populi istius escæ volatilibus cœli & bestiis terræ; nemine deterrente.

34 Ita faciam ut cesset ex civitatibus Jehudę, & ex plateis Jeruschalaimorum vox gaudii & vox lætitiæ, vox sponsi & vox sponsæ: nam vastationi erit hæc terra.

27 *Cùm loqueris*] alterum membrum explicationis peccatorum quibus Judæi tenebantur tempore Jirmejæ, ut majores sui.

28 *Quamobrem*] cùm neque majores, neque illi auscultent.

Qui non auscultãt] .i. gens ab omni pietate in Deum & officio erga homines aliena; ac proinde toti legi Dei immorigera.

29 *Tonde*] altera pars explicationis de pœnis divinitus eventuris; qua Deus Judæis luctum imperat, primùm quia deserturus est ipsos peccatorum causa, tribus versibus; deinde quia est omneis hostibus expositurus, qui neque vivis neque mortuis parcant, inde ad versum 4. seq. capitis. Luctus autem synecdochicè tonsura & miserabilibus lamẽtis significatur; ut Ijobi 1. 20.

In locis] ut suprà 3. 16.

k Heb. *excandescentiæ suæ.*

30 *Posuerunt*] ut narratur 2. Reg. 21. 4. & 2. Chro. 33. 4.

31 *Tophethi*] vide Jeschahh. 30. 33.

Valle] de qua Jehosch. 15. 8.

l Heb. *ascenderat in cor.* 32 *Topheth*] .i. amplus & latus locus, Syriaca appellatione: quomodo accipiendum sequens antithesis ostendit. Nam (inquit propheta) non erit spatiosus satis ut omnes sepeliendos capiat: propterea non ampliùs obtinebit antiquam suam appellationem. 34 *Vox sponsi &*] .i. festivum ullum epithalamium: sic infrà 16. 9.

CAPUT VIII.

1 TEMPORE illo, dictum Jehovæ, depromentes ossa regum Jehudæ & ossa principum ejus, ossaque Sacerdotum, & ossa Prophetarum; denique ossa habitantium Jeruschalaimis, e sepulchris ipsorum,

2 Expandent ea soli, & lunæ, totique exercitui cœlorum, quæ diligunt, & quæ colunt, & a quæ sequuntur, & quæ consulunt, denique quibus incurvant se: non colligentur, neque sepelientur, pro fimo in superficie terræ erunt:

3 Et optatior erit mors quàm vita toti residuo, iis qui residui erunt ex familia pessima hac; in omnibus locis residuis quò depulero illos, dictum Jehovæ exercituum.

4 Præterea dices ad eos, sic ait Jehova, an ita cadunt ut non possint resurgere? si converteretur, an non reverteretur *Deus*?

5 Cur aversus est populus hic, *urbs* Jeruschalaimorum, aversione b pervicacissima? retinent dolum, renuunt converti.

1 *Depromentes*] videlicet eversis omnium sepulchretis atque monumentis, ut indicatur 2. Chro. 36. 19. cùm dicuntur Chaldæi omnia instrumenta desyderabilia perdidisse, & Nechem. 2. 3.

2 *Quæ diligunt*] .i. quibuscum scortantur, synecdochicè.

a Heb. *post quæ ambulant.*

Consulunt] sive res cœlestes observando, sive petendo oracula.

3 *Familia*] vide Levit. 20. 5.

4 *Præterea*] secundus ἐργασίας locus, ut diximus sup. 7. 21. nimirum amplificatio tum peccati Judæorum, usq; ad ver. 10. tum pœnæ, inde ad 18. Amplificatur autem peccatum per comparationem misericordiæ Dei præsentissimæ, hoc versu; cum stupore & obfirmatione Judæorum, tribus sequentibus, & cum fastuosa præsumptione, ver. 8. & 9. *An ita cad.*] .i. præcipitantur quidem Judæi in ruinam suam gravissimè: sed quantus quantus sit casus, omnino major est Dei misericordia, qua erigerentur si resipiscentes ad ipsum sese converterent. b Heb. *æterna, sive pervicacitate.*

6 Attend

6 Attendi & audivi, [c] prava loquuntur, nullum virum pœnitet malitiæ suæ ut dicat, quid feci? quisque eorum conversus est in cursu suo, ut equus [d] præceps ruens in prælium.

7 *Etiam ciconia in cœlo novit statа tempora sua, & turtur, grusque, & hirundo observant tempus adventus sui: at populus meus non noverunt jus Jehovæ.

8 *Quomodo dicitis, sapientes sumus, & lex Jehovę penes nos est? utique ecce ad falsitatem operatur stylus, *ad* falsitatem *operantur* legisperiti.

9 ‖*Fecerunt*ne* sapientes ut* erubescerent, *consternati*ne* sunt & capti? ecce verbum Jehovæ spernunt, ecce cujus rei sapientia inesset eis?

10 ‖Idcirco tradam uxores eorum aliis, agros eorum possessuris hæreditario: nam a minimo usque ad maximum quisquis est, [e] deditus est quæstui; etiam a Propheta usque ad Sacerdotem quisquis est, agit [f] falsò.

11 Nam curant contritionem filiæ populi mei [g] secundum curationem mali leviculi, dicendo, pax, pax: etsi nulla *est* pax.

12 Fecerunt*ne* ut erubescerent, cùm abominationem fecerunt? neque *illi* [h] prorsus erubescunt, neque ignominia sciunt affici: idcirco cadent cum illis cadentibus, [i] quo tempore visitabo illos corruent, ait Jehova.

13 [k] *Omnino extirpabo eos, dictum Jehovæ; nullæ sint uvæ in ista vite, nullique fici in ista ficu, etiam ipsa folia deciderunt, & quæcunque [l] adhibeo eis prætereunt.

14 Dicentes: ‖quorsum nos desidemus? congregamini, & ingrediamur civitates [m] munitas ut quiescamus ibi: *at Jehova Deus noster quietos reddet nos, cùm dederit bibendum nobis [n] *succum cicutæ, quia peccavimus Jehovæ.

15 *Expecta pacem, sed nihil *erit* boni; tempus curationis, sed ecce *aderit* terror.

16 Inde * a Dane auditur ronchus equorum illius, a sono hinnituum robustorum ejus contremiscit tota terra; qui veniunt ut consumant terram & [o] quæ implent eam, civitatem & qui habitant in ea.

17 *Nam ecce ego immissurus sum in vos serpentes aspides; contra quos nulla prodest mussitatio, ut mordeant vos, dictum Jehovę.

18 [p] *Quod me recreaturum esset est in mœrore, in me [q] animus meus languidus est.

19 *Ecce sonus vociferationis filiæ populi mei propter *advenas* terræ [r] longinquissimæ, *dicentis*, an Jehova minimè *est* Tzijone? an rex ejus minimè *est* in ea? cur irritaverunt me, *ait ille*, sculptilibus suis, vanitatibus alienigenarum?

20 *Præteriit messis, finita est æstas; & nos non servamur.

21 Propter contritionem filiæ populi mei côteror; atratus incedo, stupor corripit me.

22 *An *opobalsami nihil *est* in Gilhhade? an medicus nullus *est* ibi? nam cur non [s] convaluit filia populi mei?

c Heb. *non rectum.* d Heb. *inundans.*
7 *Etiam ciconia*] argumentum amplificationis per comparationem volucrium remeantium & commeantium suis temporibus; cui similis est Jeschahh. 1.3.
8 *Quomodo dicitis*] redargutio falsæ præsumptionis & confidentiæ ab effectis contrariis, ut Rom. 2. 17. & Jacob. 2. 16. & seq. Est autem hic apostrophe ad sacerdotes, Prophetas, & doctores legis.
‖*Supra* 6. 15.
9 *Feceruntne*] i. an ullum specimen fructumve sapientiæ suæ in docendo & reducendo populo ediderunt?
Erubescerent] populares, quos doctrina ipsorum mandaverat Deus vocari ad fidem & resipiscentiã.
Consternati] authoritate Dei & legis videlicet, ut renunciarent malo suo: nam hic primus est aditus, quo captivæ ducuntur omnes cogitationes ad obediendum Christo, ut ostendit Apostolus 2. Cor. 10. 5.
‖*Supra* 6. 13. & *seq.*
10 *Idcirco*] altera pars amplificationis de pœnis (ut diximus in ver. 4.) qua in parte exponuntur duo: primum quæ & quam graves pœnæ ipsos maneant pro peccatis suis, usque ad ver. 16. deinde quomodo & per quos, ver. 16. & 17.
e Heb. *quæstuosus quæstus.*
f Heb. *falsitatem.*
g Heb. *secundum levicnlum: ut supra* 6. 14.
h Heb. *erubescendo.*
i Heb. *tempore visitationis illorum.*
k Heb. *recipiendo recipiam eos.* 13 *Omnino extirpabo*] exornatio præcedentis interminationis per similitudinem plantæ inutilis, quam Deus velut bonus agricola eradicaturum se denuntiat: ut Jeschahh. 5. *Quæcunque*] i. nullam culturam à me admittunt, sed operam & expectationem agricolarum meorum ludificantur; ut suprà 5. 12. l Heb. *addo.* ‖*Sup.* 4. 5. 14 *Desidemus*] videlicet expectantes Deum, & hærentes istis Prophetarum verbis. m Heb. *munitionis.* *At Jehova*] ironica responsio Prophetæ, qua ludificatur inanem Judæorum præfidentiam, hoc modo: certè quiescetis, sed longè aliter quàm existimatis: nam peribit animus Regis, animusque Principum, ut suprà 4. 9. n Heb. *aquas.* *Succum cicutæ*] soporiferum videlicet, atque lethiferum, q. d. soporabit exponendos morti. 15 *Expecta*] ironia traducens Judæorum præfidentiam, neque pacem illis fore, neque spem recuperandæ pacis cùm adempta fuerit; sed fore cùm liberationem sperabunt, ut eo magis ingravescant mala: ut Jeschahh. 5. 30. 16 *A Dane*] id est, ab extremis finibus: hyperbole. o Heb. *plenitudinem ejus.* 17 *Nam ecce*] comparatio ad exponendum implacabilem Chaldæorum animum & virulentissimum accommoda. De hac autem comparatione vide Psalm. 58. 6. p Heb. *recreans me.* 18 *Quod me*] tertius ἀργηνοίας locus, pathetica Prophetæ lamentatio: quæ primùm luctum suum & causas exponit proleptice, quatuor versibus; deinde optatum, tribus; postremò causas luctus sui copiosè explicat, usque ad versum 12. capitis sequent. Est autem periphrasis animi in his verbis, *quod me recreaturum esset*: nam animus lætus benè medicinam facit Proverb. 17. 22. q Heb. *cor meum.*

19 *Ecce sonus*] ecclesiæ luctus ponuntur duæ: una quædam veluti discessio & separatio Dei a populo suo, de qua Ecclesia conqueritur; altera est peccatorũ gravitas, quam Deus Judæis exprobrat per dialogismum, hoc versu: unde consequuntur publicæ calamitates, ver. 20. & prophetæ luctus, ver. 21.
r Heb. *longinquitatum.* 20 *Præteriit messis*] videlicet a nobis, q. d. Judæorum Ecclesia, omnia commoda omnesque eorum percipiendorum rationes nobis perierunt, & nos pariter perivimus. Nam lætitia in scripturis tempore messis & vindemiæ (quæ in desinentem æstatem incidit) figurari solet: ut Psal. 4. 8. & Jeschahh 9. 3. 22 *An opob.*] secundus lamentationis locus, continens optata tria: unum, ut curetur populus Judæorum, quod metaphoricè significatur rebus corporeis, hoc versu: alterum, ut propheta condignè pro atrocitate supplicii miserias popularium deflere possit, versu 1. seq. capitis; tertium, ut jam jam sibi liceret abesse per voluntatem Dei, ne tantarum calamitatum spectator esset, malorumque præsentium, quæ deinde enarrantur a ver. 2. *Opobalsami*] vide Gen. 37. 25. s Heb. *ascendit sanitas filiæ: ut* 2 *Chro.* 24. 13. & *Nechem.* 4. 7.

Caput IX.

1 O SI quis daret caput meum esse aquas, & oculum meum scaturiginem lachrymarum; ut deflerem interdiu & noctu confossos filiæ populi mei.

2 O si quis poneret me in deserto, in diversorio viatorum, ut derelinquerem populũ meum, & abirem ab eis: *nam omnes sunt adulteri, *interdicti *die* perfidè agunt:

3 Et intendunt lingua sua arcum suum [a] falsum, neque in fide invalescunt in terra; sed de malo in malum procedunt, neque agnoscunt me, dictum Jehovæ.

4 *Quisque ab amico suo cavere, & ulli fratri ne confiditote: nam omnis frater [b] omnino supplantat, & omnis amicus *cum* detractione ambulat:

5 Et quisque amico suo illudunt, ac veritatem non loquuntur: docent linguam suam loqui falsum, perversè agendo defetiscuntur.

6 Tua habitatio *est* in medio [c] dolo; *pro dolo renuunt cognoscere me, dictum Jehovæ.

7 *Idcirco sic ait Jehova exercituum, ecce *ego conflans eos probavi eos: *sed quomodo facturus sum propter filiam populi mei?

8 Culter jugulans lingua eorum *est*, dolum loquitur: ore suo cum amico suo pacem eloquitur, at [d] in animo suo disponit insidias suas.

9 ‖An propter ista non visitarem eos? dictum Jehovæ; an de gente hujusmodi non sumeret ultionem anima mea?

10 *Propter hos montes * extollam fletum & lamentum, & propter caulas * deserti lamentationem: nam [e] accendentur adeò ut nullus transeat, neque audiatur vox pecoris; etiam aves cœli quàm jumenta, evagabuntur, abibunt:

11 Et disponam Jeruschalaima in acervos, lustrum draconum; & civitates Jehudæ disponã *in* desolationẽ, adeò ut nullus inhabitet.

2 *Nam omnes*] ætiologia optatorum præcedentium duabus causis; una est, indignissima & impurissima vita populi, usque ad versum 7. altera, pœna gravissima divinitus infligenda, inde ad versum 12.
Interdicti die] exaggeratio perfidiæ a tempore: ne ipsis quidem diebus qui festi erant Domino, integram fidem conservasse.
a Heb. *falsitatis.*
4 *Quisque*] apostrophe ad populum suum ἀπὸ αὐξήσεως ut ver. 6.
b Heb. *supplantando.*
c Heb. *doli.*
6 *Pro dolo*] id est, malunt adhærere suo dolo, quàm eo omisso mihi se adjungere.
7 *Idcirco*] altera causa luctus; ut ostendimus ver. 2.
Ego conflans] ut suprà 6. 29.
Sed] id est, cùm videam me in vanum conflare, & ab istis malá avelli non posse (ut supra ibidem) quid porro faciendum est? hæc autem consolationis species summè est emphatica: ut Jeschah. 5. 3.
d Heb. *in medio.*
‖*Supra* 5. 9. & 29.
10 *Propter hos montes*] id est, Judæam, quæ montosa est; Exod. 15. 17. & Deut. 11. 11.

Extollam] id est, faciam ut extollantur lamenta. *Deserti*] id est, planitiei pascuæ inter montes sitæ: ut Jehoschuhh 15. 61. *Accendentur*] id est, planè desolabuntur, tanquam pervadente igne. e Heb. *ab ave cœli & usque ad jumentum.*

12 *Quis

12 'Quis est vir ille sapiens qui doceat istud, & id quod edixerit os Jehovæ sibi indicet? propter quid pereat hæc terra, incendatur tanquam desertum, adeò ut nullus pertranseat?

13 Dicit enim Jehova, quia derelinquunt legem meam quam exposueram eis; neq; auscultant voci meæ, neque ambulant in illa;

14 Sed [f] sequuntur sententiam animi sui; & Bahhalimos, quod docuerunt ipsos majores ipsorum:

15 Idcirco sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis: ecce ego cibaturus sum istos, populum hunc 'absinthio, & bibendum daturus eis [g] succum cicutæ:

16 Nam dispergam eos in gentes quas non noverunt ipsi aut patres ipsorum, mittamque post eos gladium donec consumpsero eos.

17 Sic ait Jehova exercituum, animadvertite; & vocate lamentatrices ut adveniant; & ad [h] præficas mittite ut adveniant.

18 Et [i] festinanter extollant de nobis lamentum; descendentibus lachrymis ex oculis nostris, & ex palpebris nostris fluentibus aquis.

19 Nam [k] sonorum lamētum auditur de Tzijone, quomodo vastamur? erubescimus valde, quia derelinquimus terram, quia dejiciunt *hostes* tabernacula nostra.

20 'Quin audite fœminæ verbum Jehovæ, & percipiat auris vestra verbum oris ejus; ut doceatis filias vestras lamentum, & [l] altera alteram *doceat* lamentationem.

21 Nam ascendit mors ad fenestras nostras, ingressa est in palatia nostra; ad exscindendum parvulos e vicis, juvenes e plateis,

22 ('Eloquere, sic *habet* dictum Jehovæ) & ceciderunt cadavera humana ut fimus in superficie agri; & 'ut manipulus a tergo messoris, quæ nullus colliget.

23 'Sic ait Jehova, ne gloriator sapiens in sapientia sua, neque gloriator potens in potentia sua; neque gloriator dives in divitiis suis:

24 || Sed in hoc glorietur qui gloriatur, se intelligere & cognoscere me, me esse Jehovam exercentem 'benignitatem, jus, & justitiam in terra: quia istis delector, dictum Jehovæ.

25 Ecce dies venturi sunt, dictum Jehovæ, quibus animadvertam; in omnem 'circumcisum cum præputiato,

26 'In Ægyptios, & in Jehudæos, & in Edomæos, & in Hhammonitas, & in Moabitas, deniq; in omnes amputatos latere, qui habitant in deserto: nam omnes istæ gentes 'præputiatæ sunt, etiam tota domus Jisraëlis præputiati sunt corde.

12 *Quis est*] quarta pars concionis, confutatio: atqui habemus (dicebant Judæi) legē & prophetas: non est peritura lex ex ore nostro: ut supra 8.8. & infra 18. 18. habetis quidem, ait propheta: sed neque Propheta est ullus qui eloquatur, hoc versu; neque ullus in populo qui auscultet legi, duobus sequentibus; ac proinde duo vobis restant: unum, ut pœnas pendatis Deo, vers. 15. & 16. alterū, ut præficas deflentes mala vestra conducatis, quia ne vobis quidem lugendi tēpus dabitur; usque ad versum 23 sic Jechezk 24.16. & sequentibus.

f Heb. *eunt post aspectum cordis sui: & post Bahhal.*

15 *Absinthio*] id est, rebus amarissimis tractabo: nam amaritudinem absinthio comparat scriptura, ut Proverb. 5.4. infra 23.15. Lament. 3.15. & 19. & Apoc. 8.11.

g Heb. *aquas: ut supra* 8.14.

h Heb. *peritas.*

i Heb. *festinent ut extollant.*

k Heb. *sonus lamenti.*

20 *Quin*] amplificatio, q.d. non vacat diu aut longiùs excurrere ad conducēdas præficas: agite, ô mulieres, ad planctum aliæ alias & puellas vestras informate, qui describitur duobus versibus proximis.

l Heb. *fœmina amicam suam.*

22 *Eloquere*] exaggeratio lamenti, cujus gravitatem sibi necessariò fuisse enuntiandam propheta docet ab iterato præcepto Dei: quod nos propterea parēthesi inclusimus. Sic autem præscribitur lamentum istud, ut olim a Mosche canticum jussu Dei, Deut. 31 19. & sequentibus.

Ut manipulus] id est consertim, per strues cadaverum quàm plurimas. 23 *Sic ait*] conclusio bimembris, qua primùm revocantur pii a fiducia rerum omnium ad fidem in Deum ipsos consolaturam in maximis angustiis, duobus versibus; deinde impiis judicium denuntiat, duobus ultimis. || 1. *Cor.* 1.31. *&* 2. *Cor.* 10.17. 24 *Benignitatem*] erga pios, & jus in impios: ut Psalm. 101. 1. ex justitia quæ regula est utriusque.

25 *Circumcisum*] id est, Judæos promiscuè cum alienigenis; prout per Regem Babyloniæ factum est, ut idem prophetat infra 27.6. & sequentibus.

26 *In Ægyptios*] quibus omnibus sigillatim suas calamitates prænuntiat, infra 46. & sequentibus. *Amputatos latere*] id est, Arabas, quos eodem modo propheta nominat infra 25 23. & 49 32. de qua consuetudine ita ait Herodotus in Thalia: dicunt Arabes tonderi sui capillamenti comam, ut ipse Dionysius tonsus est: tondentur autem in subrotundam formam, circumradentes tempora. *Præputiatæ*] ut Deut. 10.16. & supra 4.4.

CAPUT X.

Propheta Judæos ab idololatria gentium revocat certis argumentis ad reverentiam Dei: stuporem illorum & dementiam in sequendis idolis Deo neglecto redarguit; & palàm gentibus prædicari jubet idolorum vanitatem, certâ fiducia fœderis & beneficentiæ Dei: contumacibus clades a Babylonis eventuras prænuntiat: postremò pii se sistentes Deo judicia ipsius æquo animo subeunt, & moderationem petunt ad gloriam Dei & salutem suam.

1 'AUDITE hoc verbum quod eloquitur Jehova vobis, ô domus Jisraëlis:

2 'Sic ait Jehova, secundum 'viam Gentium istarum ne discitote, & 'a signis cœlorum ne consternemini; 'quia consternantur Gentes ab illis:

3 'Nam statuta ipsorum populorum *sunt*, 'vanitas *est*: 'cùm lignum ipsum ex sylva cecidit, 'opus manuum artificis ad normam,

4 'Argento & auro pulchrum reddit ipsum; clavis & malleis confirmant ista, 'ut non [a] amittat.

5 'Tanquam palma 'opere continente sunt; ne loquuntur quidem, [b] 'omnino portandi sunt, quia non possunt incedere: ne timetote ab istis, quia non affectura sunt malo, etiamque benefacere non *est* penes ipsa.

6 'Ex eo quòd nullus est par tibi, ô Jehova; *quod* maximus es, & maximum nomen tuum potentia,

7 Quis non revereatur te, 'Rex ipsarum Gentium? cùm in te conquiescat *illa*; cùm *maximus sis* in omnibus sapientibus Gentium & omni regno ipsarum, ex eo quòd nullus *est* par tibi.

8 'At [c] 'unà obbrutescunt & stolidi fiunt; eruditio 'vanitatum *eruditio* 'ligni est.

1 *Audite*] Hujus concionis membra præcipua sunt quinque: primum est exordium simplicissimum, audientiam faciens ab autoritate Dei, & auditorum officio, vers. 1. secundū, propositio doctrinæ de contemnēdis idolis, & reverendo Deo, a vers. 2. ad 8. tertium est redargutio Judæorum qui se implicaverant gentili idololatriæ, usque ad versum 17. quartū, prophetica venturæ cladis denuntiatio, usque ad versum 23. quintum, conclusio ab oratione quam Propheta habet coram Deo æque bonorum omnium ac suo nomine, tribus versibus ultimis.

2 *Sic ait Jehova*] hujus propositionis capita sunt duo: unū, de idolis minimè curandis, versibus quatuor, alterum, de reverentia uni Deo habenda, ver. 6. & 7. Neglectus autem idolorum duo continet, ut non detur illis opera, & non timeantur: quia timor & superstitio religionem idolorum solet efficere, hoc ver causæ verò exponuntur, sequentibus. *Viam*] id est, ritus ad idololatriam pertinentes, & ad studia aliena ab honore Dei: quæ Gentes propinquæ per totam Syriam eò colebant studiosius, quò propiùs a luce Judæorum aberant.

A signis cœlorum] quæ Gentes reverentur & colunt, habentes pro diis; ut supra Judæis fuit exprobratum 7.18. Sensus est, duo sunt Gentibus Deorum genera: uni sunt ficti nuda cogitatione; alteri sunt quidem in rebus creatis, sed ab illis gentibus coluntur pro Deo. Vos autē ne ab illis quidē debetis metuere qui in maxima autoritate & existimatione sunt apud gētes, ut sunt corpora cœlestia. *Quia consternātur*] id est, ne propter eà timeatis ab illis, si i. [illegible] gentes ab illis stolide illa metuant. 3 *Nam statuta*] ætiologia superioris documenti, continens causas ex quibus contemnenda sunt idola. Est autem hæc prima ab efficiente causa: quid enim ex illis effecit deos, nisi stulta opinatio & institutum populorum? *Vanitas est*] secunda causa a natura idolorum & fine, quæ copiosiùs exponuntur infrà ver. 14. & 15. ut Jeschahh. 44.4. *Cùm lignum*] tertia causa a materia, ut Jeschah. 40.20. & 44 9. *Opus manuum*] quarta causa ab instrumentis, ut Jeschahh. ibid. ver 7. & 8. 4 *Argento &c*] quinta causa a forma, quam ipse artifex adeò conscius est cum animo suo inanem & caducam esse, ut operam consumat plurimam ad idolum suum a deformatione, ruina, & perditione vindicandum, ut Jeschahh. 40.19. & 44.7. *Ut non amittat*] id est, ut factus ille Deus non finat suum aurum & argentum emungi sibi. a Heb. *finat exire.* 5 *Tanquam palma*] sexta causa ab inutilitate ipsorum: nam rigidi sunt ut trunci, neque sibi utiles, neque aliis: ut Jeschahh 44.5. *Opere continente*] id est, ut stipites rigent. b Heb. *portando.* *Omnino*] ut Jeschahh 46.1 & 7. 6 *Ex eo quòd*] alterum caput propositionis de reverentia Dei, ut diximus in versum 2. 7 *Rex ipsarum*] id est, qui regnum & imperium summum obtines in eas ipsas gentes quæ non agnoscunt te, eoque uteris ex sententia tua. *Illa*] potentia, cujus meminit superiore versu: nam his & sequentibus verbis per ὑστέρωσιν verborum ex usu Hebræorum easdem causas reverētiæ Dei repetit, quæ positæ sunt præcedente versu.

8 *At una*] tertia pars, ut diximus in versum 1. nimirum redargutio Judæorum in communem idololatriam cum gentibus delapsorum: quæ hoc versu generatim proposita, deinde per antithesin naturæ, operumque Dei & idolorum confirmatur, usque ad versum 14. & tandem amplificatur antithesi effectorum erga cultores, ver. 14. & duobus sequentibus. c Heb. *in uno.* *Una*] id est, Judæi cum gentibus convenientes in eandem idololatriam. *Vanitatem*] id est, in omnem vanitatem homines seducens, ut ver. 15. & suprà 2.5. *Ligni*] id est, idoli e ligno, metonymicè ad contemptum: etsi per synecdochen comprehenduntur idola omnia.

9 Argen-

9 Argentum ductum ex Oceano advehitur, & aurum ex ᶜ Uphazo, opus artificis & manuū conflatoris: hyacinthinum & purpureum vestimentum eorum, opus peritorum sunt omnia.

10 Jehova verò Deus ᵈ ᵉ verus *est* Deus ᵉ ᵉ vivens, & Rex ᶠ ᵉ sempiternus: a ᵉ cujus fervore commovetur terra, neq; sustinere possunt gentes indignationem ejus.

11 (Sic dicitote illis, dii isti qui cœlos & terram non fecerunt; perituri sunt e terra, & e *regionibus* sub cœlo ipsi)

12 ᵉ Qui fecit terram virtute sua, stabiliit orbem habitabilem sapientia sua; & prudentia sua extendit cœlos,

13 Quo vocem suam edente fremitus aquarum est in cœlis: qui effert vapores ab extremitate terræ; fulgura cum ipsa pluvia facit, & producit ventum e thesauris suis.

14 ᵉ Magis obbrutescit omnis homo, quàm ut animadvertat ᵉ pudefacere omnem conflatorem sculptili: nam falsum est fusile ejus, nec spiritus est in *ullo* eorum.

15 Vanitas sunt, opus ᵍ aberrationis maximæ; ʰ ᵉ quo tempore visitabuntur illi, peribunt *ipsa*.

16 ᵉ Non sicut istarum *est*, sed formator omnium est Jahhakobi portio; vicissim Jisraël tribus possessionis ipsius: Jehova exercituum nomen est ei.

17 ᵉ Recipe e terra ᵉ mercem tuam, quæ habitas ᵉ in munitione hac.

18 Nam ita ait Jehova, ecce ego funda ejaculaturus sum habitatores hujus terræ hac ipsa vice; & angustia affecturus sum eos, ut ᵉ deprehendant *ista & dicant*;

19 ᵉ Hei mihi propter contritionem meam, ⁱ ægerrima est plaga mea: ᵉ ego autem dicebam, utique hic morbus est quem perferam.

20 Tentorium meum vastatum est & omnes funes mei dirupti; filii mei exeunt a me adeò ut non extent ulli, nullus extendat amplius tentorium meum & erigat aulæa mea.

21 ᵉ Nam obbrutuerunt ipsi pastores & Jehovam non consuluerunt: idcirco non secundabuntur, & totus grex pascalis eorum dispergetur.

22 ᵏ ᵉ Sonorus rumor ecce advenit, & commotio magna e ᵉ terra Aquilonis; ‖ ad disponendum civitates Jehudæ *in* desolationem, lustrum draconum.

23 ᵉ Novi Jehova, non esse penes hominem viam ipsius; non esse penes virum ambulantem vel dirigere gressum suum.

24 Castiga me Jehova, veruntamen ˡ modicè; ne *castiges* in ira tua, ut non comminuas me.

25 ‖ Effunde æstum tuum in eas Gentes quæ non agnoscunt te, & super familias quæ nomen tuum non invocant; sed comedunt Jahhakobum, ac ita comedunt eum ut absumant eum, & caulam ejus desolant.

9 *Uphazo*] id est, Ophiro, de quo 1. Reg.9.28. ut Danielis 10.5.
d Heb. *veritatis.*
10 *Verus*] non autem eruditionē tradens vanitatis, ut idola.
e Heb. *viventes*: *ut Jehos.24.19.*
Vivens] non mortuus & rigens, ut stipes.
f Heb. *seculi.*
Sempiternus] non ex materia corrupta, & ab hominibus principium habens.
Cujus fervore] id est, qui omnia agit, sursum deorsum vertit arbitratu suo, non autem artificum manu & voluntate agitur, aut portatur humeris.
11 *Sic dicitote illis*] ἐργασία præcedentis antitheseos per Apostrophen ad Judæos; qua docet illos armatos fide certa in Deum verum, viventem, & sempiternum, potiùs debere non tatùm ab idolis abstinere, sed etiā gentes sermone ipsarum redarguere cum omni fiducia & libertate sancta; ut fecerunt tres illi, Daniel. 3. Quamobrem hic versus Syrico sermone conscriptus est.
12 *Qui fecit terram*] regressio ad cōmendationem Dei, primùm ab operibus creationis, hoc versu; deinde administrationis, vers. sequente.
14 *Magis obbrutescit*] amplificatio præcedētis redargutionis a rebus consequentibus idololatriæ; nimirum quod homines dementes facti ampliùs dementantur, & ipso sensu communi carent: ut exponitur Jeschahhjæ 44.13. *Pudefacere*] id est, sibi ab artifice afferri maximum pudoris, ignominiæ, & confusionis argumentum; cùm homo verus falso, animatus inanimo honorem divinum habeat, hoc versu; vanitatem pro veritate amplectatur, aberrationem pro recto itinere, & mortem pro vita, sequente versu. g Heb. *aberrationum, sive seductionum.* h Heb. *tempore visitationis illorum.* 15 *Quo tempore*] id est, uno momento peribunt cum suis cultoribus, quando Judæos idololatras visitabit Deus; sic Jeschahh.46. 16 *Non sicut*] epiphonema, quo propheta indignitatem idololatriæ qua Judæi cum gentibus communicabant summatim ostendit; a mutuo fœdere, quo Deus se populo, & populus Deo sese obstrinxerat. Longè præstantius, inquit, est jus Jisraëlitarum cum Deo: qui non idola gentium amplectuntur (quid enim Deo cum idolis?) non Solem, Lunam, aut cœlestia corpora, quæ usu cum illis obtinent, ut Deut.4.19. & 28. & 29.26. sed Deum ipsum verum, viventem, & sempiternum possident. 17 *Recipe*] quarta pars, nimirum denuntiatio judicii divinitus in Judæam immittendi, quod perstrinxerat vers.15. Continet autem hæc denuntiatio primùm præceptum allegoricum, ut Judæi consarcinent & convasent omnia, pro eo quod est, ut se ad fugam aut captivitatem comparent, ut Jechezk.12. deinde planam, & apertam denuntiationem illius Judicii, versibus seq. *Mercem tuam*] id est, pretiosas facultates tuas, & eas maximè de quibus suprà ver.9. ironicè. *In munitione*] id est, Jeruschalaimis. 18 *Deprehendant*] id est, re ipsa experiantur id quod prædicenti per Prophetas mihi noluerunt credere. 19 *Hei mihi*] formula luctus quo usuros Judæos propheta narrat, duobus versibus. i Heb. *ægritudo.* *Ego autem*] amplificatio luctus ab antegressa confidentia. quasi dicat, me miseram, quod prædicentibus jam olim minimè crediderim; sed si quod malum mihi obveniret, illud fore putaverim velut accessiunculam febriculæ, unde illico liberarer. 21 *Nam obbrutuerunt*] ætiologia præcedentis denuntiationis; cujus ampla interpretatio petenda est ex duabus concionibus præcedentibus.

k Heb. *sonus auditionis.*
22 *Sonorus rumor*] hypotyposis ad exaggerationem Prophetiæ.
Terra Aquilonis] ut suprà 1.14.
‖ *Suprà 9.11.*
23 *Novi*] conclusio, qua Propheta animum suum exponit, & informat pios in eodem instituto, ut se totos committant Deo, & ipsum orent pro salute Ecclesiæ ad gloriam Dei. sensus est: Ego (inquit Propheta) & pii omnes sentientes mecum, credentes huic decreto tuo quod planè statuisti contra Judeā exequi, non præsumimus de virtute aut arte nostra, ut judicia tua possimus effugere, aut ab iis vel gressum unum & latum (quod aiunt) unguem discedere: sibi confidunt impii, ut suprà 8.14. nos contra nobis omnino diffidimus, hoc versu: sed quandoquidem stat sententia ut nos omnes castiges propter peccata nostra, non refugimus paternam castigationem tuam; ecce, sistimus nos tibi, facito quod bonum & æquum est in nobis; sed in justitia tua memor esto miserationum tuarum, pro gloria tua & infirmitate nostra temperans castigationes tuas, vers. 24. Quod si æstus iræ tuæ profundendus est; ecce gentes, quæ neque gloriæ tuæ curam habent, neque populi tui miserentur, vers. ultimo: hæc illa est materia æstui iræ tuæ commodissima. l Heb. *in modo.* ‖ *Psalm.79.6. & 7.*

CAPUT XI.

Deus Jirmejæ & sacerdotibus Hhanathothanis imperat ut fœdus legis exponant populo cum promissionibus & minis: Jirmeja solus mandato parens generale fœdus explicat, & popularibus suis accommodans primùm contestatur eos peccatorum nomine, deinde severissimum judicium pronuntiat: utrumque verò confirmat partim Dei ipsius testificatione, partimq; sua experientia a suis ipsius civibus: tum præunntiata illis clade seipsum confirmans adversus præsentia scandala præsumptionem Judæorum confutat proposito Dei consilio rigidissimo, & bonos promissis instaurandæ Ecclesiæ consolatur.

1 ᵉ VERBUM quod fuit ad Jirmejam a Jehova, ᵉ edicendo,

2 Audite verba fœderis hujus; ᵉ quæ eloquamini viris Jehudę & habitatoribus Jeruschalaimorum.

3 ᵉ Dicito ergo ad illos, sic ait Jehova Deus Jisraëlis; ‖ maledictus vir ille qui non auscultaverit verbis fœderis hujus,

4 Quod præcepi majoribus vestris, quo ᵃ tēpore eduxi eos e terra Ægypti ex catino ferri, edicendo; ‖ auscultate voci meæ, ut faciatis ista omnino prout præcipio vobis: eritisque mihi in populum, & ego ero vobis Deus:

5 Ut præstem juramentum quod juravi majoribus vestris me daturum eis terram affluentem lacte & melle, prout est hodie: ᵉ cui respondens dixi, Amen, Jehova.

1 *Verbum*] Hujus concionis (quæ eodem ferè argumento est cū superioribus) capita sunt quinque: primum est exordiū, versibus quinque; secundum, propositio, usque ad versum 15. tertium, confirmatio rerum in propositione enarratarum, ad finem usque capitis 11 quartum, confutatio ad eandem cōfirmationem pertinens, capite 12. usque ad ver.14. quintum, conclusio prophetica, inde ad finem usque. Exordiū autem facit audientiam primùm ab autoritate imperantis Dei, ver.1. deinde a recordatione fœderis jam olim initi, ver.2. postremò a denuntiatione pœnarum quas de ruptoribus sui fœderis sumpturus est Deus, & contrariarum promissionum erga obsequentes, tribus reliquis ver. *Edicendo*] tum ipsi Jirmejæ, tum Hhanathothanis gētilibus ipsius; qui sacerdotes erant, ac proinde ex officio promulgare legem tenebantur. 2 *Quæ eloquamini*] videlicet vos, qui sacerdotes estis, ut doceatis Jahhakobum judicia Dei, & Jisraëlem legem ejus: Deut.33.10. 3 *Dicito ergo*] tu & sacerdotes ipsi, synecdochicè. Continet autem hoc mandatum thesin sive propositionem generalem legis, qua maledictio immorigeris importatur, & promissiones obsequentibus. ‖ *Deut.27.26.* a Heb. *die: synecdochicè.* ‖ *Deut.4.20.* 5 *Cui respondens*] id est, ego solus acquievi vocationi & mandato Dei ad pronuntiandum doctrinam generalem legis, quod sacerdotes præstare tenebantur: sic accipiendum esse commonstrant ea quæ sequuntur, ver.18. & sequentibus. Sacerdotes non tantùm recusasse promulgationem fœderis, sed periculum etiam Jirmejæ intendisse.

6 De-

6 *Deinde edixit Jehova mihi, proclama omnia verba ista in civitatibus Jehudæ & in plateis Jeruschalaimorum, dicendo; auscultate verba fœderis hujus ut faciatis ea.

7 *Nam [b] omnino contestatus sum majores vestros, quo tempore evexi eos e terra Ægypti usque in diem hunc, [c] inde a diluculo continenter dicendo; auscultate voci meæ:

8 Non tamen auscultarunt, neque inclinarunt aurem suam; sed ambulaverunt quisque [d] ex sententia animi sui pessimi: ideo adduxi super eos omnia verba fœderis hujus quod præceperam facere, ac non fecerunt.

9 Dixit itaque Jehova ad me, *præstò est conjuratio; in viris Jehudæ & habitatoribus Jeruschalaimorum;

10 Aversi sunt supra iniquitates majorum suorum priscorum, qui renuerant auscultare verbis meis, & ipsi sequuntur deos alienos colendo eos; irritum fecerunt domus Jisraëlis & domus Jehudæ fœdus meum quod pepigeram cum majoribus ipsorum.

11 *Idcirco sic ait Jehova, ecce ego adducturus sum contra eos malum ex quo non poterunt exire: *etiamsi inclamarent me, non exaudirem eos.

12 Tunc abeuntes civitates Jehudæ & habitatores Jeruschalaimorum inclamabunt ipsos Deos quibus ipsi suffitum faciunt: sed [e] omnino non servabunt ipsos tempore mali ipsorum.

13 Quamvis pro numero civitatum tuarum sint dii tui, ô Jehuda; & pro numero platearum Jeruschalaimorum disposueritis altaria *pudendo, altaria ad suffitum faciendum Bahhali.

14 *Tu ergo ne orato pro populo isto, neque efferto pro istis clamorem & orationem: nam minimè essem exauditurus quo tempore inclamarent ipsi propter malum ipsorum.

15 *Quid esset [f] amabile mihi domi meæ? *an facere istam suum gravissimum scelus? *quosque amplissimos? *nam [g] carnes sanctæ perierunt abs te: cùm *adest* malum tuum, tum demum exultas.

16 *Olivam virentem, *pulchram fructus specie vocaverat *te* Jehova nomine tuo: *ad sonum conflictus procellarum maximi incendet ignem præterea, cùm fregerint propagines ejus.

17 Nam Jehova exercituum qui plantaverat te, elocutus est contra te malum; propter malitiam domus Jisraëlis & domus Jehudæ quam exercuerunt inter se, ad provocandum me adolendo Bahhali.

6 *Deinde*] secunda hæc pars, quam propositionem appellavimus, continet primùm summam theleos præcedentis, sive universè doctrinæ fœderis ex lege, hoc versu; deinde contestationem Judæorum, usque ad versum 11. tertiò sententiæ irrevocabilis dictionem, quatuor versibus.

7 *Nam omnino*] contestatio, ut modò diximus, totam Judæorum gentem respicit, primùm majores ipsos, hoc & sequente versu; deinde illud ipsum seculum in quo Propheta conversabatur, duobus alteris.

b Heb. *contestando.*

c Heb. *manè surgendo & contestando.*

d Heb. *aspectu cordis sui: ut Deut. 29.19.*

9 *Præstò est conjuratio*] id est, hæc generatio certissimè cum majoribus suis & inter se conjurata est quodammodo, ut se adversus me obfirmarent: quod exponitur sequente versu.

11 *Idcirco*] tertius locus propositionis, sententiæ dictio.

Etiamsi inclamarēt] id est, decretum hoc meum futurum est irrevocabile, neque ipsorum causa mutabitur, neque tua, infrà vers. 14.

e Heb. *servando non servabunt.*

13 *Pudendo*] ut suprà 3.19.

14 *Tu ergo*] vide suprà 7.16.

15 *Quid esset*] tertia pars, confirmatio duarum præcedentium in contestatione partium, tum objurgationis acerbissimæ de peccatis ipsorum, tum sententiæ latæ; primùm a juridica cognitione Dei, quæ falli non potest, usque ad versum 18. deinde ab ipsius Prophetæ testimonio contra Judæos omnes, & suos ipsius cives, inde a vers. 18.

f Heb. *pro amato mihi.* *An facere istam*] id est, an incesta & impurissima ista scortatio cum idolis mihi allubesceret? cui ego semper fui infensissimus, velut zelotes juris conjugalis mei. Nam rem ita habuisse, & omnes etiam amplissimos fuisse in idololatriam præcipites, constat ex historia Joschijæ, item suprà 5.4.& 5. & Jechezk.8. *Nam carnes*] id est, nullum sacrificium justum (quod synecdochicè carnis appellatione designatur) offerre potes ad abolenda peccata & conciliandum Deum; quia & impura es ipsa, ac proinde non potes non impurare oblationes tuas, Levit. 22. 25. & tua impuritate pertinacissimè delectaris.

g Heb. *caro sanctitatis transiverunt.* 16 *Olivam*] allegoria, qua propheta antegressam populi dignitatem exprobrat, & futuram calamitatem figurat elegantissimè. *Pulchram*] id est, pulcherrimè efflorescentem, quæ faciebat spem maximam sui. *Ad sonum*] futuræ calamitatis figuratio: erunt (inquit propheta) veluti concursantes ventorum procellæ, quæ in hunc locum irruentes decutient flores tuos, perfringent ramos, id est, parvos & magnos trucidabunt; deinde oppidum ipsum tanquam arboris truncum consument igne: quæ quidem gesta esse ostendunt ultima capita Regum, Chronicorum, & Jirmejæ.

18 *Ac Jehova quidem ostendit mihi ita ut agnoscerem: *tum demonstravisti mihi actiones eorum,

19 Cùm essem *velut agnus aut bos qui ducitur ad mactandum: nam ignorabam eos contra me inire cogitationes, *dicendo*; *perdamus ligno pro cibo ejus, aut exscindamus eum e terra viventium, ut nomen ejus non commemoretur amplius.

20 At ô Jehova exercituum judex [h] justissime, ‖ probator renum & cordis; visurus sum ultionem tuam de eis: nam tibi *revelavi causam meam.

21 *Idcircò sic ait Jehova [i] de Hhanathothanis, quærentibus animam tuam, dicendo; ne vaticinator in nomine Jehovæ, & non morieris manibus nostris:

22 Idcirco *inquam* sic ait Jehova exercituum, ecce ego animadversurus sum in istos: ipsi juvenes morientur gladio; filii eorum, & filiæ eorum morientur fame:

23 Et residuum non erit ipsis, cùm adducam malum in Hhanathothanos anno visitationis eorum.

18 *Ac Jehova*] alter locus confirmationis a testimonio Prophetæ: qui modestissimè ostendit se non curiosè quidem pervestigasse peccata populi sui, tanquam si odio studiove aliquo abduceretur; sed cùm nihil ejusmodi cogitaret, a Deo adductum esse ad notitiam improbitatis suorum popularium.

Tum demonstravisti] apostrophe ad Deum emphatica, ut hoc pacto magis evincat populares suos se nihil dicere de suo, Deum ipsi autorem & testem esse.

19 *Velut agnus*] id est, simplicissimo animo obirem functionem meam (ut Christus Apostolis præcepit Matth. 10. 16.) & mei contrà quærerent necem meam; ut sequentia explicant. *Perdamus*] id est, enecemus eum fame, aut gladio, ut demonstrat antithesis pœnarum versu 22. Est autem ironica locutio conjuratorum, qui lignum pro cibo nominant. quasi dicant, includamus eum loco angusto aut abstruso; ubi si volet comedere, ligna ipsa aut parietes comedat. h Heb. *justitiæ.* ‖ *Psalm. 7. 10.* 20 *Revelavi causam*] id est, revelatam committo. 21 *Idcirco*] denuntiatio pœnæ singularis in Hhanathothanos, tribus versibus: quæ singulis improbi illorum consilii partibus respondet. i Heb. *hominibus Hhanathothanorum: sic ver. 23.*

Caput XII.

1 *Justus es Jehova, *si contendere velim tecum: *veruntamen judicia eloquar [a] tua, cur via improborum succedat? cur tranquilli sint [b] quicunque agunt perfidè?

2 Plantes eos, etiam radicentur? pergant, etiam edant fructum ii; quorum in ore propinquus es, sed longinquus a renibus ipsorum?

3 *Nempe tu Jehova agnoscis me, pervides me; ideo probas animum meum, [c] ut adhæreat tibi: *avellendo istos ut oves *trahendas* ad mactationem, & præparando eos ad diem interfectionis,

4 *Quousque *ais*, lugeret terra; & herba totius agri exaresceret? præ malitia habitantium in illa, deficerent singula jumenta &

1 *Justus es*] Quarta concionis pars, confutatio: quid ita vaticinaris, inquiet, cùm illis bene sit adhuc, & tibi male? respondet propheta, neque hoc quod in præsentia est, neque illud quod prædico, alienum est a justitia Dei: & res præsentes & futuras illa administrat, neque ab eo abjudicari potest justitia, ullius hominis quantumvis justi operâ; sed ipse sibi invitis omnibus eam vindicaturus est, ut Psalm. 51. 6.

Si contendere] id est, si prosperitatem improborum, & meam bonorumque calamitatem ægrè ferens tecum disceptare audebit quisquam: ut Ijobi 8.3. & 9.2. & sequentibus. *Veruntamen*] proposita confessione de justitia Dei inexpugnabili, jam exponitur objectio duobus versibus, quæ a Propheta solvitur vers. 3. deinde exornatur sequentibus. Est autem objectio ἀνανταπόδοτος cur improbi & hypocritæ prosperentur, inquit: reticetur enim contrarium membrum, cur justi utantur rebus adversis, ut ostendit responsum vers. 3. a Heb. *ponam te.* b Heb. *omnes agentes perfidè perfidiam.* 3 *Nempe*] subjectio ad præcedentem objectionem, qua primum usum adversitatum in bonis explicat, deinde prosperitatum in improbis. nam (inquit) boni rebus adversis agnoscuntur & respiciuntur, id est, curantur a Deo, probantur ad tempus, & docentur adhærere Deo: improbi verò prosperè interea agentes saginantur, ut pecudes ad mactationem: sic psalm. 94. 13. c Heb. ut sit *tecum.* *Avellendo*] id est, cum intereà improbos alios momento abripis tanquam in lanienam e saginario, alios ad futura judicia comparas justissimè, prout illi afficere bonos cogitant, suprà 11. ver. 19. 4 *Quousque*] ethopœia, qua propheta Dei consilium explicat humanitus, quod paucis dixerat præcedente vers. Sunt autem hujus consilii partes duæ: una, de causis; altera, de judiciis quæ toti Judææ pronuntiat Deus. Causæ sunt totius regionis & omnium animantium horriditas propter atrocitatem scelerum, hoc vers. & bonorum omnium qui Deo curæ sunt defatigatio, ver. 5. & 6.

volatilia ? ° quia dicunt, non videt finem nostri.

5 ° Quando cum peditibus curris, defatigant te; quomodo ergo misceres te cum equis? °etiam in terra [d] prospera °cui confidis, *defatigant te*; ecqui faceres in elatione Jardenis?

6 Quandoquidem etiam fratres tui & domestici patris tui, etiam ipsi perfidè agunt in te, ipsi quoque convocant post te multitudinem; ne credito istis, quamvis alloquantur te bonis *verbis*.

7 °Derelicturus sum domum meam, deserturus possessionem meam: traditurus [e] eam quam diligebat anima mea in manum inimicorum ipsius.

8 °Est mihi possessio mea similis leoni in sylva, edit contra me vocem suam; idcirco odi eam.

9 Avis °digitata est mea possessio mihi, °ô aves, circumquaque in eam: agite, congregate omnes bestias agri, facite ut veniant ad comedendum.

10 °Pastores multi corrupturi sunt vineam meam, conculcaturi portionem meam; redacturi portionem mihi [f] desyderatissimam in desertum desolatissimum.

11 Dispositurus est eam *quisque* in desolationem, lugebit per me desolata; desolabitur tota hæc terra, ‖ quia nemo est qui reponat in [g] animo.

12 In omnes clivos per desertum venturi sunt vastatores: nam gladius Jehovæ consumpturus est ab extremitate terræ [h] una ad alteram, nulla pax erit ulli carni.

13 °Cùm seminaverint triticum, spinas metent; cùm indoluerint laboribus, non proficient: nam erubescetis ex proventibus vestris præ æstu iræ Jehovæ.

14 °Sic ait Jehova de omnibus vicinis meis malis, °qui attingunt possessionem quam possidendam tradidi populo meo Jisraëli: ecce ego convulsurus sum eos e terra sua, cùm domum Jehudæ convellero e medio eorum.

15 Eritq; postquam convulsero illos, ut [i] rursus misereat me illorum; & reducam ipsorum quemq; °in possessionem suam, & quemque in terram suam.

16 Erit etiam si [k] omnino didicerint vias populi mei jurando per nomen meum, vivit Jehova, quemadmodum docuerunt populum meum jurare per Bahhalem; ut °ædificentur in medio populi mei:

17 Quòd si non auscultaverint, tum convellam gentem illam [l] continenter, & perdam; dictum Jehovæ.

Quia dicunt] id est, quia præfractè negant providentiam Dei, omnipotentem illius administrationem nihil ad se pertinere jactant, & prophetias ludificātur, tanquam si non essent sibi eventura mala.

5 *Quando*] secunda causa, ut modo diximus: cujus hic est sensus, Judæi omnes nunc ita se habent, ac si castra adversus Deum facerent & adversus bonos. Quemadmodum autem in castris alii sunt pedites, alii equites, quorum hi longè illis sunt velociores; ita etiam in Judæorum cœtu alii sunt omniū obstinatissimi & velocissimi ad maleficia, ut supr. 8.6. alii nondum tantopere obdurati aut apti ad ea perpetranda: sed tamen tanta est illorum omnium pervicacia, ut ne minimum quidem calonem sistere posis, aut superare & revocare a malitia ad Deū. Quid ergo cum Jerosolymitanis facias, qui maleficiorum autores sunt obstinatissimi, si apud tuos nihil efficis? qui tyrūculi sunt, si cum illis comparentur.

Etiam in terra] sensus est, Judæa quodāmodo in duo hominum genera divisa est: quorum uni non ita exundant peccatis, sed equiore (ut ita dicam) conditione sunt: alteri præcipites exundant in omnia peccata & augescunt, ut cum Jarden fluvius diffunditur preter ripas suas: vide Jehosch 3.15.

d Heb. *pacis*.

Cui confidis] id est, de qua bene speras; ut cum Hhanathothanis fecit: nam sequens versus est hujus exegeticus.

7 *Derelicturus*] altera pars consilii, de judiciis Judææ eventuris, ut diximus in vers. 4. quæ comprehenditur versibus 7.

e Heb. *dilectionem animæ meæ: metonymia*. 8 *Est mihi possessio*] exornatio justitiæ Dei duabus comparationibus, leonis, hoc ver. & avis rapacis sequēte. 9 *Digitata*] id est, rapax uncis unguibus tanquam digitis in prædam involans: sic vocat Plinius lib. 11. natur. hist. cap. 47. *O aves*] provocatio Chaldæorum & cæterarum gentium contra Judæos, per ὑστέρωσιν: nam Deus priore loco aves provocat contra digitatam avem, & posteriore bestias contra leonem, servatis comparationibus. 10 *Pastores*] ut sup. 6.3. f Heb *desyderium meum in desertum desolationis*. ‖ *Jesch.* 57.5. g Heb. *corde*. h Heb. *usq. ad extremitatē terræ*. 13 *Cum semin.*] ex interminatione Levit. 26.16. & Deut. 28.38. 14 *Sic ait Jehova*] conclusio, qua Deus primùm in summa judicium se effecturum esse de Judæis & gentibus promiscuè denuntiat, hoc ver. ut supra 9.25. deinde bonos consolatus promissa instauratione Ecclesiæ ex Judæis & gentibus conversis ad ipsum, tribus ultimis. *Qui attingunt*] id est, sunt finitimi Judææ. i Heb. *revertar ut miserear*. 15 *In possessionem*] spiritualem videlicet, id est, Ecclesiam. k Heb. *discendo didicerint*. 16 *Ædificentur*] id est, cooptentur in Ecclesiam per fidem. l Heb. *convellendo, & perdendo*.

CAPUT XIII.

Deus typo cinguli proposito sua in populum beneficia, illius ingratum animum & maleficia, eventuramq; illi perditionem præfigurat: judicium a se gravissimum in omnes pronuntiat: populares, Regem, Reginamq; ipsam ad humilitatem, fidem, & resipiscentiam revocat, ut prævertant casum obnuntiatum: postremò peccata & pertinaciam eorum contestatus fert sententiam de publico Judæorum casu.

1 °SIc ait Jehova ad me, °abi, & compara tibi cingulum [a] lineum, & imponito illud lumbis tuis; °in aquas autem ne inferto ipsum.

2 Itaque comparans cingulum, ex verbo Jehovæ imposui lumbis meis.

3 Deinde fuit verbum Jehovæ ad me [b] iterum edicendo,

4 °Accipe istud cingulum quod comparasti, quod impositum est lumbis tuis: & surge, abi ad Euphratem, & °abscondε illud ibi in projectura petræ.

5 Tum abiens abscondi ipsum ad Euphratem, quemadmodum præceperat Jehova mihi.

6 Fuit autem [c] exactis diebus multis, ut diceret Jehova mihi, surge, abi ad Euphratem, & recipe inde illud cingulum quod præceperam tibi ut absconderes illic.

7 Quamobrem abiens ad Euphratem, cùm effodissem recepi cingulū illud e loco ipso ubi absconderam ipsum: sed ecce °corruptum erat cingulum, non erat aptum ad rem ullam.

8 Tum fuit verbum Jehovæ ad me dicendo,

9 Sic ait Jehova, ita corrumpam fastum Jehudæ & fastum Jeruschalaimorum maximum,

10 Populi istius pessimi, qui renuunt auscultare verbis meis, qui ambulant [d] ex sententia animi sui, & sequuntur deos alienos colendo eos, & incurvando se eis: eritque similis cingulo isti quod non est aptum ad rem ullam.

11 Nam quemadmodum adhæret cingulum lumbis viri, ita feceram ut adhæreret mihi tota domus Jisraëlis & tota domus Jehudæ, dictum Jehovæ, ut esset mihi populus, & ad nomen, & ad laudem, & ad ornatum: sed non auscultarunt.

12 °Quapropter dicito ad eos verbum hoc; sic ait Jehova Deus Jisraëlis, omnis °uter implendus est vino; quibus dicentibus ad te, [e] an verò ignoramus utrem implendum esse vino?

13 Dicito ad eos, sic ait Jehova, ecce ego repleturus sum omnes habitatores terræ hujus; etiam ipsos reges, qui insident pro Davide in solio illius, & sacerdotes, & prophetas, denique omnes habitatores Jeruschalaimorum °ebrietate:

14 Et dissipabo eos [f] unum cum altero, tum patres, tum filios pariter, dictum Jehovæ: non utar clementia, neq; parcam, neq; miserebor; quin perdam eos.

1 *Sic ait*] Hujus concionis, exitium Judæis similiter denuntiantis, summæ partes sunt tres: prima est propositio judicii, usque ad versum 15. secunda est hortatio ad omnes ordines ut auscultent Deo, usque ad versum 21. tertia est confirmatio judicii propositi per contestationem, ad finem usque. Propositionis autem membra sunt duo: unum est typus cum suo exegemate 11. primis versibus: secundum est allegoria consimiliter explicata, vers. 12. & duobus sequentibus.

Abi &] in hoc typo repræsentat Propheta Deum, cingulum verò populum quem sibi adjunxit Deus, ut exponitur vers. 9. & sequentibus.

a Heb. *linenum*.

In aquas] id est, hoc cingulum tibi semper adhæreto, & ab omni humore qui ipsum corrupturus esset conservato: typus curæ & beneficiorum Dei erga populum.

b Heb. *secundò*.

4 *Accipe*] hîc jam propheta typus esse populi ex parte incipit, ut ostendat facto Judæorum accidisse ut corrumperentur ipsi; quia ad Euphratem profecti sunt, ut Assyriorum copias sibi adjungerent: prout exprobratur infrà ver. 21.

Abscondε] typus Judæorum existimātium se in umbra Assyriorum securè delitescere.

c Heb. *a fine dierū multorum*.

7 *Corruptum*] ut Judæi corrupti fuerant Assyriorum contagio, 2. Reg. 16 & se corrumpendos ac perdendos exhibuerunt judicio Dei, vers. 9. d Heb. *in aspectu cordis sui, & ambulant post Deos*. 12 *Quapropter*] altera pars propositionis, allegoria: ut diximus in vers. 1. *Uter*] id est, lagena figulina, per κατάχρησιν: ut Jeschahh 30.14. e Heb. *an noscendo non novimus?* 13 *Ebrietate*] id est, vehementissimis calamitatibus, quibus ita obruentur, ut non amplius sciāt quò se vertant quàm ebrii sepulti vino: sic Jeschahh. 51.17. & sequent. f Heb. *virum ad fratrem suum*.

15 °An-

15 [a]Audite & auribus percipite, ne exaltetis vos; nam Jehova loquitur.

16 Cedite Jehovæ Deo vestro gloriam, cùm nondum tenebras effecerit, & cùm nondum offenduntur pedes vestri in [g] montibus cæcioribus intempesta nocte: cùm expectantibus vobis lucem disposuerit eam in umbrā lethalem, redegerit in caliginem.

17 [a]Quòd si non auscultabitis hoc, in latebris flebit anima mea propter superbiam: & [h] valde lachrymabitur, descendent inquam ex oculo meo lachrymæ, quia captivus abducendus est grex Jehovæ.

18 [a]Dic regi & [i] Augustæ, [k]abjectissimè considite: nam descensurus est principatus utriusque vestrûm, corona ornatus vestri.

19 [a]Civitates [l] Australes occludentur ita ut nullus aperire possit: deportabitur Jehuda tota, deportabitur [a]civitas pacatorum.

20 [a]Sustollite oculos vestros, & respicite istos venientes ab Aquilone: ubi est [a]grex ille qui traditus fuerat tibi? pecudes ornatus tui?

21 [a]Quid dictura es, cùm animadvertet in te? nam [a]tu docuisti istos supra te, duces, in capite *esse*: an non dolores corripient te, quales mulieris [m] parturientis?

22 Quòd si dicas cum [n] animo tuo, cur obventura sunt mihi ista? propter amplitudinem iniquitatis tuæ [a] retegentur fimbriæ tuæ, violenter auferentur [o] soleæ tuæ.

23 An mutare potest Æthiops cutem suam, aut [a]pardus liventes maculas suas? etiam vos possetis bene facere, ô edocti malefacere.

24 [a]Ideo dispergam eos velut stipulam [a] prætereuntem, ad ventum [a]deserti.

25 Hæc sors tua, portio [p] demensa tibi a me, dictum Jehovæ; [a]quæ oblita es mei, & fiduciam habes in falso.

26 [a]Nam [a] etiam ego denudaturus sum *te*, fimbriis tuis obductis faciei tuæ; ut videatur ignominia tua.

27 Adulteria tua, & hinnitus tuos, [q] scelestam scortationē tuam supra colles in agro, vidi abominationes tuas: væ tibi, urbs Jeruschalaimorum; num mundabis te? [r][a]post quantum adhuc temporis?

15 *Audite*] secunda pars, hortatio ad humilitatem, fidem, & resipiscentiam, ut antevertatur severissimum judicium illud Dei: quæ primùm populares admonentur, tribus versibus; deinde Rex, Reginaq;, tribus alteris.

16 *Cùm nondum*] id est, antequàm teterrimas illas calamitates importet, quæ cum tenebris ferè in scriptura cōparantur; ut contrà cum luce prosperitas.

g Heb. *montibus intempestæ noctis.*

17 *Quòd si*] modestissima explicatio infelicitatis inobsequentibus eventuræ. quasi dicat, vos omnino peribitis, & ego lugebo casum vestrū propter peccata vestra.

h Heb. *lachrymando lachrymabitur.*

18 *Dic Regi*] altera pars hortationis ut diximus ver. 15.

i Heb. *Dominæ.*

k Heb. *abjicite & sedete.*

19 *Civitates*] id est, oppida Aegypti, in quæ vos effugituros confiditis non recipient vos; sed occlusa permanebunt Chaldæorum metu.

Civitas] id est, Jerusalem, in qua pace perpetua & prosperitate usuri vobis videmini: est autem allusio ad nomen Jeruschalaimorum.

l Heb. *Austri.*

20 *Sustollite*] hypotyposis emphatica.

Grex ille] videlicet populus Jehovæ (ut supra ver. 17.) cui tu pastor datus es.

Ornatus] nam in multitudine populi est decor Regis, Pro. 14.28. 21 *Quid*] ultima pars, contestatio confirmans judicio modò denuntiata primū ab explicatione causarum, tribus ver. deinde sententiæ dictione, quatuor ultimis. Sunt autem causæ tres: infidelium consociatio & honor atque imperium illis attributum hoc versu; maleficiorum ab illis haustorum perpetratio, versu seq. & obfirmatus atque impœnitens animus, ver. 23. *Tu docuisti*] advocante videlicet Achazo 2. Reg. 16.7. m Heb *partus.* n Heb. *corde.* 22 *Retegentur*] id est, in captivitatem traheris miserrimè: nam hoc significant hæ locutiones duæ per synecdochen, ut Jesch 20. o Heb. *vestigia, metonymicè.* 23 *Pardus*] epicœnè: nam mares non dicuntur varii, sed fœminæ variæ, ut testis est Pli. lib. 8. natur. hist. cap. 17. parœmiæ. 24 *Ideò disp.*] sententiæ dictio; ut annotavimus in ver. 21. *Prætereuntem*] id est, levissimam, quæ non potest loco uno consistere; sed minimo vento huc illuc impellitur. *Deserti*] id est, plenissimè, & sine impedimento perflantem, ut suprà 4.11. p Heb. *mensurarum tuarum.* 25 *Quæ oblita es*] id est, me negligens retexisti, & prostituisti te aliis. 26 *Etiam*] videlicet quēadmodum oblita es mei, & fiduciam in aliis collocans denudavisti te. q Heb. *scelus scortationis tuæ.* r Heb. *post quando adhuc.* 27 *Post quantum*] q. d quod spacium amplius tibi concedi velles ut resipisceres a maleficiis tuis, cùm sis pervicacissima? frustra prorogaretur tempus: emphatica contestatio.

Caput XIIII.

Deus per prophetam famem gravissimam Judææ denuntiat: quamobrem Propheta videns illa malorum initia esse implorat Dei fidem & misericordiam; cui respondet Deus se nulla causa decretum suum revocaturum esse; & transferente Jirmeja crimen in Pseudoprophetas, tum his, tum popularibus ruinam denuntiat: tertiò deprecante Jirmeja, ampliùs decretum suum confirmat. Itaque Jirmeja sollicitus de salute Ecclesiæ & ad flebile lamentum conversus consolationem a Deo accipit, & exposita fide quam adhibuerat ad perfungendam vocationem suam, in functione porrò adversus omnia mala confirmatur.

1 [a]VERBUM Jehovæ quod fuit ad Jirmejam, super [a] verbis cohibitionum.

2 [a]Lugebit Jehuda & [a] portæ ejus elanguescent, atrati erunt *jacentes* humi: & quercela Jeruschalaimorum ascendet.

3 Etiam magnifici eorum emittent [a] minimos suos ad aquas: venientes ad fossas non invenient aquas, revertentur suis vasis vacuis, erubescent & pudore suffusi [a] operient caput suum.

4 Propter terram attritam, eò quòd non fuerit pluvia in terra; erubescentes agricolæ operient caput suum.

5 Quin etiam cerva in agro, quod pepererit derelinquet; quia non erit tenera herba.

6 Et onagri stantes in clivis, [a] haurient ventum ut dracones, deficient oculi eorum: quia nulla erit herba.

7 [a]Quandoquidem iniquitates nostræ testantur contra nos, ô Jehova, fac propter nomē tuum: nam multæ sunt aversiones nostræ, tibi peccavimus.

8 O spes Jisraëlis, servator ejus tempore angustiæ: [a]quare esses ut peregrinus in hac terra, & tanquam viator *qui* divertit ad pernoctandum?

9 Quare esses [a]ut vir fatiscens; tanquam robustus non valens servare? atqui tu [a] in medio nostri *es* Jehova, & [a] de nomine tuo vocamur; ne relinquas nos.

1 *Verbum*] Hujus concionis argumentum totum ab ipsa inscriptione quæ habetur ver. 1. facile cognosci potest: nā tota est διαλογιστική, continens ex parte deprecationes Prophetæ & piorum omnium, partimque denuntiationes, & responsa Dei. Sunt itaq; hujus concionis (si ἐπιγραφὴν sive inscriptionem exceperis) partes sex: prima est prophetica propositio eventuræ famis, usque ad versum 7. secunda est deprecatio Ecclesiæ, ver. 7. 8. & 9. cui respondet Deus ac prophetæ nominatim, ubi decretum esse irrevocabile cum de immittenda fame, tùm de aliis omnibus calamitatibus, ver. 10. & duobus seq. tertia est deprecatio transferens crimen in prophetas ad populum excusandum, ver. 13. cui respondet Deus ipsos æquè perituros, & luctum indicit Prophetæ ad significandum populo decretum Dei, inde ad ver. 19. quarta est deprecatio similiter cōfitens peccata publica & misericordiam implorans, ad finem usque capitis; cui respondet Deus per confirmationem & amplificationem decreti sui, primis versibus 9. capitis 15. quinta est lugubris expostulatio Prophetæ, qui maximam peccantiū contradictionem expertus conqueritur de difficultatibus administrationis suæ, ver. 10. & eum confirmat Deus, quatuor sequentibus: ultima est oratio Prophetæ pro salute sua omisso populo, ver. 15. & tribus sequent. cui omnia spondet Dominus, tribus versibus ultimis. ἐμπλοκὴν autem verborum, quam inscriptio habet, mutavimus ad evidentiam. *Verbis cohibit.*] id est, deprecationibus, quas Propheta & boni fundebant coram Deo, ut amolirentur judicia Dei publicè denuntiata. 2 *Lugebit*] prima pars, denuntiatio famis vehementissimæ: quam denuntiationem factam esse temporibus Joschijæ, ut præcedentes conciones omnes, minimè dubitamus. Nam integrum hujus concionis argumentum refertur in illud Joschijæ tempus 2. Reg. 23.26 & seq. *Portæ ejus*] id est, incolæ totius Judææ, metonymicè. *Ascendet*] id est, quàm maxima voce edetur passim. 3 *Minimos suos*]. i. etiam eos ipsos qui ministerio inepti sunt propter ætatem imbecillam, pressi aquarum inopia: ut de Achabo legimus, 1. Reg. 18. 5. & sequentibus. *Operient*] ut 2. Schem. 15.30. 6 *Haurient ventum*] id est, nihil habebunt unde famem aut sitim expleant; ac proinde enecabuntur inopia cibi & potus, quam dracones, serpentes & venenata pleraque ferunt sine graviore incommodo, modò libero cœlo perfruantur; ut narrant Aristotel. lib. 8. de hystoria animalium, cap. 4. & Plin. lib. 10. natur. hist. cap. 72. 7 *Quandoquidem*] secunda pars ut diximus in versum 1. continens deprecationem, trib. ver. & decretum Dei, tribus alteris. Deprecationis partes sunt duæ, confessio, hoc ver. & deprecationis argumenta a gloria Dei & promissionibus fœderis, duobus sequentibus.

8 *Quare esses*] id est, quare negligeres administrationem nostram, neque magis te immisceres rebus nostris quàm peregrinus in Republica aliena? quod tibi foret contumeliosum, ac si tantùm diversaturus fuisses ad tempus, non autem permansurus in seculum cum populo tuo ex promissione tua, fide nostra, & antegressa experientia. 9 *Ut vir fatisc.*] id est, defessus præ anteactis laboribus; quasi non posses ampliùs servare tuos, deminuto & fracto robore: nam hujus verbi epexegesis sequent. continetur. *In medio*] id est, Deus es constantissimus & semper idem in populo tuo: propterea nos gloriamur de te, colimus & profitemur te. a Heb. *nomen tuum super nos vocatur.*

10 [a]Sic ait Jehova de populo hoc, [a]ita diligunt evagari, pedes suos non cohibent: ideò Jehova non accipit eos benevolè; nunc recordatur iniquitatis eorum, & visitat peccata eorum.

11 Deinde edixit Jehova mihi, [a]ne orato pro populo isto in bono.

12 Cùm jejunabunt, non exaudiam clamorem eorum, & cùm offerent holocaustum & munus, non sum benevolè accepturus ea; sed gladio, & fame ac peste sum consũpturus eos.

13 [a]Quamobrem dicente me, Aha, Domine Jehova, ecce isti Prophetæ dicunt eis, non estis [b] experturi gladium, & fames non erit vobis: sed pacem [c] firmam daturus sum vobis in loco hoc:

14 [a]Dixit Jehova ad me, falsum Prophetæ isti prophetant in nomine meo; non misi eos, neque præcepi eis, neque allocutus sum eos: visione [d]falsa, & divinatione, ac re nihili, doloque [e] animi sui isti prophetas agunt vobis.

15 Idcirco sic ait Jehova, quod ad Prophetas istos qui prophetant in nomine meo cùm ego non miserim eos; ii ipsi qui dicunt gladius aut fames non erit in terra hac, gladio & fame deficient ii ipsi Prophetæ.

16 Populus autẽ iste, quibus ipsi prophetant, erunt projecti in plateis Jeruschalaimorum præ fame & gladio, nec ullus erit sepeliens eis ipsos, uxores ipsorum, filiosque ipsorum, ac filias ipsorum; adeò effundam super ipsos [a] malitiam ipsorum.

17 Dicito itaque ad ipsos verbum hoc, [f][a] descendant ex oculis meis lachrymæ noctu & interdiu, & ne desistant: nam contritione magna frangetur virgo filia populi mei, percussione ægra valde.

18 Si exeam in agrum, ibi ecce confossi gladio; sin autem ingrediar civitatem, ibi ecce ægritudines famis: nam tum Propheta, tum Sacerdos [a] nundinantur contra terram, [a] & non agnoscunt.

19 [a]An [g] omnino spernis Jehudam? an Tzijonem [a] fastidit anima tua? quare percutis nos ita ut nulla supersit nobis curatio? quare [a]expectando pacem nullum adest bonum; & *expectando* tempus curationis, tantùm ecce terror?

20 Agnoscimus Jehova improbitatem nostram, iniquitatem patrum nostrorum; nos peccasse tibi.

21 Ne contemnito propter nomen tuum, ne vilipendito [a]solium gloriæ tuæ: recordare, ne irritum facito fœdus tuum nobiscum.

22 An sunt inter [a] vanitates gentium qui pluviam edant? & an [h] cœlestes *dii* edunt imbres? [a] nónne tu is es Jehova Deus noster? ideò expectamus te, quia tu facis omnia ista.

CAPUT XV.

1 [a]Sed dixit Jehova ad me: [a] si instaret Mosche & Schemuel coram me, minimè esset animus meus erga populum istum: [a]emitte a facie mea, & exeant.

2 Esto verò, si dicant ad te, quò exibimus? ut dicas ad eos, sic ait Jehova, qui ad mortem *exiturus est*, ad mortem *exito*; & qui ad gladium, ad gladium; & qui ad famem, ad famem; & qui ad captivitatem, ad captivitatẽ.

3 [a]Præficiam enim istis quatuor [a] genera, dictum Jehovæ, gladium ad interficiendum, & canes ad trahendum; & volatilia cœlorum, ac bestias terræ ad comedendum & ad perdendum:

4 Et [a] tradam eos in commotionem [a]omnibus regnis terræ propter Menaschem filium Jechizkijæ regis Jehudæ, ob ea [a] quæ fecit Jeruschalaimis.

5 Nam quis uteretur clementia erga te, urbs Jeruschalaimorum? aut quis condoleret tibi? aut quis accederet [a] ad interrogandum de [b]prosperitate tua?

6 Tu deseruisti me, dictum Jehovæ, retrorsum abivisti: ideò extendo manum meam contra te ut perdã te; defessus sum [a]pœnitendo.

7 Itaque [a] ventilabo eos ventilabro [a]in portis hujus terræ, orbabo, perdam populum meum: cùm a viis suis non revertantur.

8 Numerosiores mihi erunt viduæ ejus quàm arena [c] marina: adducam contra eos, contra [a] matres *&* juvenes vastatorem ipso meridie; faciam utirruat in eam repentè, civitatem inquam [a]terroribus.

9 Elanguescet [a] quæ pariebat septenos, efflabit animam suam, [a]occidet sol ejus dum adhuc futurus esset dies ipsorum: erubescet & pudebit eam, denique residuum istorum gladio exponam coram inimicis ipsorum, dictum Jehovæ.

10 [a]Hei mihi mater mea, quòd peperisti me [d] in quem intendatur lis, & in quem intendatur contentio a tota hac terra: [a] non dedi mutuum, neque mutuò dederunt mihi; unusquisque maledicit mihi.

11 [a]Ait Jehova, [a]an non [e]residuo tuo esset bene? an non intervenirem pro te tempore mali & tempore angustiæ apud inimicum?

12 [a]An ferrum fracturum esset [a] ferrum [f]Aquilonare, & chalybem?

13 ||Opes tuas & thesauros tuos direptioni exponam [a]absque pretio; idque propter omnia peccata tua, & in omnibus terminis tuis:

14 Faciamq; ut transeas penes inimicos tuos, in terram *quam* ignoras: cùm ignis ac-

10 *Si ait Jehova*] Decretum Dei compensantis errores spirituales populi suppliciis paribus, hoc versu; & decreti immutabilitatem ostendens, duobus sequentibus.

Ita diligunt] quasi dicat, ipsi sunt in causa, amant errare huc illuc & discursare ad idola sua: itaque faciam ut erreut.

11 *Ne orato*] ut sup. 7.16. & 11.14. quasi dicat, frustra tu & ipsi operam consumpseritis: stat sententia.

13 *Quamobrem*] tertia pars continens deprecationem per translationem criminis in Pseudoprophetas, hoc ver. & ampliorem explicationem decreti, quinque sequentibus.

b Heb. *visuri*.

c Heb *firmitatis*.

14 *Dixit Jehova*] hoc decreto primùm indicatur falsitas Prophetarum, hoc versu; deinde tum ipsorum exitium, versu sequente; tum populi adhærentis ipsis, ver. 16, postremò luctus prophetæ imperatur ut certissimam calamitatem præfiguret, ver. 17. & 18. Complementum autem istorum habetur in fine 2. Reg. & 2. Chron. & Jirmejæ.

d Heb. *falsitatis*.

e Heb. *cordis sui*.

16 *Malitiam*] id est, pœnas malitiæ ipsorum debitas.

f Heb. *descendant oculi mei lachrymæ*: hypallage emphatica.

17 *Descendant*] id est, jam verò me lugere oportet palàm, & deflere miserias vestras.

18 *Nundinantur*] ut suprà 5.31.

Et non agnoscunt] id est, populares terræ non vident exerceri nundinationem sui, atque ita amant: ut suprà ibidem, & hîc ver. 10.

19 *An omnino*] quarta pars, continens primùm deprecationem pro salute Ecclesiæ ad Dei gloriam, quatuor versibus; deinde iteratam explicationem & cõfirmationem decreti irrevocabilis, ver. 9. sequentis capitis. Sunt autem in deprecatione primùm querimonia, hoc versu; deinde confessio peccati, ver. 20. ut sup. ver. 7 postremò deprecatio ipsa propter gloriam Dei, duobus ultimis. g Heb. *spernendo*. *Fastidit*] ex lege Levit. 26. 11. *Expectando pacem*] ut supra 8. 15. 21 *Solium gloriæ tuæ*] id est, Judæam, qua regnum Dei tum continebatur; synecdochicè. 22 *Vanitates*] id est idola, quæ Judæi a gentibus colenda receperant, de quibus supra 10. 2. ut Deut. 32 21. h Heb. *cœli*. *Nónne tu*] ut Psal. 147.8. & Hoscheæ 2.21. & Zecarjæ 10.1.

1 *Sed dixit*] Hoc responsum confirmat sententiam antè latam per concessionem, ver. 1. & categoricam denuntiationem, ver. 2. quæ sequentibus exornatur.

Si instaret Mosche] hypothetica enuntiatio per conditionem impossibilem. quasi dicat, si duo isti viventes in medio istius populi essent, nihil efficereut apud me: ut Jechezk. 14. 14.

Emitte] id est, prophetando denuntia ipsos a me repudiatos & rejectos esse.

3 *Præficiam*] exornatio præcedentis decreti, duobus ver. quod deinde amplificatur per contestationem, ver. 5. & 6. & denuntiationem summæ calamitatis promiscuè omnes pervasuræ.

a Heb. *familias*.

4 *Tradam*] ex lege Deut 28.25.

Quæ fecit] i. quæ ut reciperentur & observarentur in Judæa autor fuit Menasche.

5 *Ad interrogandum te*] id est, salutandum te vel unico verbo: gradatio elegantissima.

b Heb. *pace*.

6 *Pœnitendo*] ut Gen. 6.6.

7 *Ventilabo*] ut Levit. 26.33.

In portis] i. in omnibus terminis, synecdochicè.

c Heb. *marium*.

8 *Matres &*] ut Gen. 32.11.

Terroribus] id est, terrificentissimè.

9 *Quæ pariebat*] id est, fœcunda mulier & valentissima, multorum futura mater: numerus certus pro incerto.

Occidet sol] id est, momento mutabitur clarissima quæque, & illustrissima gloria in calamitates tenebrosissimas: sic enim lucem & tenebras a Prophetis accipi sæpè docuimus.

10 *Hei mihi*] quinta pars, lugubris expostulatio Prophetæ de difficultatibus administrationis suæ, hoc versu; de quibus ipsum consolatur & confirmat Deus, quatuor seq. d *virum litis & virum contentionis toti, &c.* *Non dedi mutuum*] id est, hæsi quàm simplicissimè functioni meæ, nihil præterea egi cum istis hominibus: ab omni occasione litis quæ humanitus moveri potuisset, supersedi prudens: quod synecdochicè designatur hîc mutui contractus nomine. 11 *Ait Jehova*] responsum Dei primùm confirmat Prophetam adversus inimicos omnes internos & externos, hoc & sequent. ver. deinde prophetiam adversus Judæos, duobus alteris. *An non*] id est, isti qui residuum a se superstites fore putant, te evictum iri interminantur, peribunt ipsi a Chaldæis; tu autem residuus eris, & beneficia ab illis accipies: ut narratur inf. 40. nam (inquit Deus) ego sum intercessurus, ut defendam te ab hoc populo qui inimicus est tibi, & gratiosum te apud Chaldæos reddam. e Heb *residuum tuum esset in bonum*. 12 *An ferrum*] confirmatio præcedentis promissionis per comparationem: sunt isti ferrei (inquit Deus) sed ego qui intervenio pro te, sum tibi murus chalybeus: non est quòd metuas ut frangaris ab istis hominibus. *Ferrum*] i. chalybem, ut sequens epexegesis docet: nam Chalybes populi sunt in Ponto ad Aquilonem siti, a quibus chalybs appellationem habet teste Virgilio lib. 2 Georg. & Strabone lib. 12. Geographic. f Heb. *ab Aquilone*. || *Inf*. 17 3. 13 *Absque pretio*] ut Psal. 44 13.

cen-

census ira mea in vos inflammatus fuerit.

15 Tu nosti Jehova, recordare mei, & visita me, ac ultionem sume pro me de persequẽtibus me; pro longanimitate tua ne intercipito me: agnosce me ferre propter te opprobrium.

16 Cùm adfuerunt verba tua, [g] admisi illa; fuitq; verbum tuum mihi gaudio & lætitiæ [h] animi mei: quandoquidem vocor de nomine tuo, ô Jehova Deus exercituum.

17 Non sedi in concilio irrisorum, aut exultavi [i] ex adverso manus tuæ; solitarius sedi: quia indignatione replevisti me.

18 Quare esset dolor meus [k] æternus? & plaga & percussio mea mortifera? si renueret curari, [l] omnino esses mihi similis fallaci, aquis instabilibus.

19 Idcirco sic ait Jehova, quandoquidem converteris prout converto te, coram me stas; quandoquidem inquam educis rem pretiosam a vili, tanquam os meum es: reverti debuerant isti ad te, non autem tu reverti ad eos.

20 || Ideo oppono te populo isti pro muro æneo munitissimo, ut oppugnantes te non prævaleant tibi: quia tecum sum ad servandum te & ad eripiendum te, dictum Jehovæ.

21 Eripiam enim te e manu malorum, & redimam te e manu violentorum.

15 *Tu nosti*] ultima pars, oratio; qua Propheta Deo se, suã fidem, & administrationem probans totum committit ipsi ad servandum ipsum, & adversarios judicandos, quatuor versibus; cui Deus spondet vicissim omnia salutaria, tribus ultimis.
Ne intercipito] sed servato in functione mea: eclipsis contrarii; ut Gen. 18. 19.
16 *Cùm adfuerunt*] exornatio præcedentis propositionis, qua Propheta primũ fidem suam, obedientiam, & studium (de quo dixerat, tu nosti, præcedente vers.) exponit duobus versibus, deinde curari & servari petit suo & piorum nomine, ver. 18.
g Heb. *comedi, metaphoricè: ut Jechez.* 3. 11.
h Heb. *cordis: quia vocatur nomen tuum super me.*
i Heb. *a facie.*
17 *Indignatione*] adversus populum hunc in peccatis obfirmatum & rejectum a te: quamobrem se solitarium sedisse ait, ut Moschen fecisse legimus Exod. 33. 7. & ipse optavit suprà 9. 2. k Heb. *æternitatis.* l Heb. *existendo esses.* 18 *Similis fallaci*] cùm salutem & curam Ecclesiæ tuæ in te receperis ab æterno. *Aquis instabilibus*] id est, torrentibus, qui momento coorti momento evanescunt: ut depinguntur Ijobi 6. 15. & sequentibus. Nam contrà Deus fons appellatur salutis Ecclesiæ, Jeschahh. 12. 3. 19 *Idcirco*] responsum Dei probantis officium Jirmejæ, hoc ver. & confirmantis ab omnibus adversis, duobus sequentibus. *Converteris prout*] id est, adhibes te ad ea quæ impero tibi, synecdochicè. *Coram me stas*] id est, ministras mihi, ut interpretatur Mosche Deut. 10. 8. *Educis*] id est, prophetando discernis quicquid bonum est a malo, & incorruptè ac sine acceptione personarum verum doces, & falsum abdicas, tanquam si ego ipse loquerer. *Reverti*] nimirum si vellent servari; quod planè negligunt perstantes in obfirmatione sua. *Non autem tu*] Pseudoprophetarum exemplo videlicet, qui ad illos revertuntur aversi a me, & sua dicta illorum studiis accommodant: ut suprà 14. 14. & Micæ 2. 11. || *Ut suprà* 1. 18. & 19. 20 *Ideo*] nempe quia non revertuntur ad te, sed opponunt se ipsos tibi.

Caput XVI.

Deus per Prophetam gravissimas calamitates populo denuntiaturus, typicè conjugio, liberorum procreatione, luctu, conviviisq; interdicit: deinde Judæorum peccata contestatus & sententia lata, pios promissa redintegratione Ecclesiæ ex Judæorum reliquiis & gentibus consolatur: omnia confirmat a justitia, scientiaq; infinita, & præsentia sua in Ecclesia: quamobrem Propheta oratione ad Deum conversa petit judicia ipsius effici, se a Deo curari, & veritatem prophetiarum suarum re ipsa asseri: ac postremò accepto Dei mandato summatim fœdus cum populo jam olim initum, promissiones, minasq; repetit.

1 ET fuit verbum Jehovæ ad me, edicendo,

2 Ne [a] ducito tibi uxorem, neque sunto tibi filii aut filiæ in loco isto.

3 Nam sic ait Jehova de filiis & de filiabus natis in loco isto; & de matribus ipsorum quæ pepererint ipsos, & de patribus ipsorum qui genuerint ipsos in terra ista:

4 Mortibus [b] ægerrimis morituri sunt, non plangentur, neque sepelientur, pro fimo in superficie terræ erunt: & gladio ac fame deficient, eritque cadaver eorum cibo volatilibus cœli & bestiis terræ.

5 Quin sic ait Jehova, ne ingreditor in domum designatoris, neque ito ad plangendum, neque condoleto eis: nam recepi pacem meam a populo isto, dictum Jehovæ, benignitatem & miserationes.

6 Cùm mortui fuerint magni & parvi in terra ista, non sepelientur, neque plangent eos; [c] neque cæsuram sibi, neque calvitium inducet sibi pro illis *quisquam*:

7 Neque impartientur *cibum* illis in luctu ad consolandum ullum de mortuo; neq; bibendum dabunt eis ex poculo consolationum de patre ullius & de matre ullius eorum.

8 Denique in domum convivii ne ingreditor, ut assideas eis ad comedendum & ad bibendum:

9 Nam sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis; ecce ego facturus sum ut cesset a loco isto ante oculos vestros & diebus vestris, vox gaudii & vox lætitiæ, vox sponsi & vox sponsæ.

10 || Esto autem cùm indicaveris populo isti omnia verba hæc; si dixerint ad te, propter quid elocutus est Jehova contra nos totum malum maximum istud? & quæ est iniquitas nostra, aut quod peccatum nostrum quo peccavimus Jehovæ Deo nostro?

11 Ut dicas ad eos, eò quòd dereliquerunt majores vestri me, dictum Jehovæ, & [d] secuti deos alienos coluerunt eos & incurvaverunt se eis: me autem dereliquerunt, & legem meam non observarunt:

12 Vos verò [e] pejus fecistis quàm majores vestri; nam ecce [f] sequimini quisque sententiam animi sui pessimi non auscultãdo mihi:

13 Propterea ejiciam vos e terra ista in terram quam ignorastis vos & majores vestri, & coletis ibi Deos alienos interdiu & noctu: quamdiu non dedero vobis gratiam.

14 || Idcirco ecce dies venturi sunt, dictum Jehovæ: quibus non dicetur amplius, vivit Jehova qui evexit Jisraëlitas e terra Ægypti:

15 Sed, vivit Jehova, qui evexit Jisraëlitas e terra Aquilonis & ex omnibus regionibus quò depulerat eos: postquam reduxero eos in terram suam quam dederam majoribus ipsorum.

1 *Et fuit*] Hujus concionis, quæ eodem argumento est cum præcedentibus summæ partes sunt quatuor præter inscriptionem ver. 1. prima est propositio judiciorum Dei cum typo triplice, usque ad vers. 10. secunda est contestatio Judæorum de peccatis ipsorum, inserta piorum consolatione de instauranda Ecclesia, & judicii denuntiatione, usque ad ver. 5. capitis 17. tertia est confirmatio propositionum præcedentium, usque ad versum 19. postrema est conclusio a brevi repetitione fœderis, promissionumque, & minarum comprehensarum fœdere. 2 *Ne ducito*] hujus propositionis typi & partes sunt tres: primus typus venturas calamitates exponit, tribus versibus; secundus & tertius gravitatem earum amplificant, nimirum nullum fore consolationis locum, a ver. 5. ad 8. & nullam planè lætitiam, ver. 8. & 9. a Heb. *accipito.*
b Heb. *ægritudinum.*
5 *Quin*] alter typus & pars propositionis, ut modò diximùs: in quo Propheta gradatim funebres cæremonias & ordine persequitur: prima est, ut qui in luctu sunt, antequam efferatur funus, a designatoribus sive magistris funebriũ cæremoniarum informentur de cultu, amictu, ritu, ordine, & cæteris rebus ad compositum luctum pertinentibus, quos homines Tullius & Seneca designatores vocant; secunda est prosecutio funeris: tertia est lugentium consolatio elato funere: quas partes Propheta persequitur, versibus sequent.
Recepi] id est, subtraxi & ademi.
6 *Non sepelientur*] id est, nulla adhibebũtur designatorum documenta, tumultuariè fient omnia.
c Heb. *neque cædetur, neque calvabitur ipsis: impersonaliter.*
Neque cæsuram] quam a gentibus acceptam Judæi observabant, contra legem, Levit. 19. & Deut. 14.
7 *Neque impartientur*] id est, comites qui funus prosecuti fuerint, non cõficient silicernium, id est, cœnam qua veteres funus executi utebantur ad consolandos proximos & necessarios mortui; sic Jechezk. 24. 17. & sequentibus.
8 *Convivii*] videlicet ullius quod celebretur hilariter & festivè inter populares.
9 *Vox gaudii*] ut suprà 7. 34.
|| *Suprà* 5. 19.
10 *Esto autem*] secunda pars concionis (ut diximus in versum 1.) qua Deus per prophetam primùm Judæos contestatur & sententiam fert exilii, quatuor versibus, deinde bonos promissionibus instaurandæ Ecclesiæ erigit, ver. 14. & 15. ac postremò singulas hujus contestationis & promissionis partes exornat, seq. d Heb. *abeuntes post.* e Heb. *malè egistis faciendo præ majoribus.* f Heb. *itis post aspectum cordis vestri.* 13 *Quamdiu*] id est, toto tempore quo vos decrevi exulare, neque vobis conciliare gratiam apud dominos vestros; ut factum est temporibus Cyri. Sunt autem hæc verba μεταβατικὰ ad sequentem promissionem. || *Infrà* 23. 7. & 8. 14 *Idcirco*] nimirum quia tempus similiter constitui quo gratiam initis apud Regem Cyrum, qui dominabitur vobis. *Non dicetur*] id est, majus erit posterius beneficium priore, ac proinde prioris recordationem obscurabit. Nam beneficium hoc non simpliciter ad tempus reversionis Cyro regnante pertinet; sed ad totum illud tempus quod reversionem est consecutum, usque in adventum Christi: ut perstringit versus sequens, & copiosiùs explicant tres versus ultimi, hoc capite.

16 *Ecce*] exornatio, ut diximus in versum 10. primùm Judicii efficiendi in Judæis quod vers. 13. Deus denuntiaverat, comprehensa tribus versibus; deinde promissæ instaurationis, tribus alteris; ac postremò contestationis qua Deus ad severam sententiam ferendam adducitur, versibus quatuor cap. sequentis.

Piscatores] id est, AEgyptios versantes in aquis & piscationi deditos: ut narrat Jeschahhja 19. nam Parhho Neco interfecit Joschijam, Joachazum vinctum abduxit, & regioni imposuit mulctam præficiens Jehojakimū, 2. Reg. 23 29. & sequentibus.

Venatores] Chaldæos sive Babylonios, inde a temporibus Nimrodi celebres ab isto venationis genere, id est, latrones maximos; vide Genes. 10. 8. & 9. complementum verò 2. Reg. 24. & 25. & infrà ultimo.

16 Ecce ego missurus sum ad piscatores multos, dictum Jehovæ, ut piscentur eos; & postmodum missurus sum ad multos venatores, ut venentur eos ex omni monte, & ex omni colle, etiam ex projecturis petrarum:

17 Quia oculi mei *advertunt* ad omnes vias eorum, non sunt absconditæ a facie mea; neque est abdita iniquitas eorum ex adverso oculorum meorum.

18 Et rependam priùs duplum iniquitatis eorum & peccati eorum; eò quòd prophanaverint terram meam cadaveribus rerum detestabilium suarum, & abominationibus suis impleverint possessionem meam.

19 Jehova robur meum & munitio mea, perfugiumque meum in die angustiæ: ad te gentes venient e finibus terræ ac dicent, utique falsum possidebant majores nostri, vanitatem & [g] inutilia.

20 An facturus esset sibi homo deos? atqui [illegible] non *sunt* dii.

21 Idcirco ecce ego faciens ut experiantur illi vice hac, demonstrabo his manum meam & potentiam meam; ut cognoscant nomen meum esse Jehovam.

18 *Priùs*] videlicet quàm dies illi veniant qui fuerunt promissi, vers. 14. & 15. *Duplum iniquitatis*] id est, pœnarum abundè: ut Jeschahh. 40. 2. *Cadaveribus*] id est, humanis sacrificiis, quibus se litare abominandis suis idolis existimabant: ut infrà 19. & Jechezk. 16. *Abominationibus*] id est, idolis abominandis. 19 *Jehova*] apostrophe ad Deum, qua transit Propheta ad secundum exornationis locum de promissionibus magnificis restituendæ Ecclesiæ, tum ex piis Judæorum reliquiis, de quibus suprà ver. 15. tum ex Gentibus ad Deum conversis per illustrationem Evangelii gloriæ Christi. *Meum*] & sanctarum videlicet reliquiarum, quas ad salutem prædestinaveris ex populo meo. *Venient*] fide & resipiscentia. *Falsum*] confessio Gentium, quam confirmant sequente versu, de vanitate idololatriæ. g Heb. *in quibus nihil utile.* 20 *Non sunt dii*] reipsa videlicet, etsi opinione sunt: suprà 10. 3. 21 *Idcirco ecce ego*] nimirum ut Gentes cum Judæorum reliquiis vocentur ad participationem gloriæ Dei. *Illi*] Judæi, executione sententiæ meæ. *His*] gentibus convocandis ad fidem Evangelii.

CAPUT XVII.

1 *Peccatum Jehudæ*] Tertia pars exornationis de peccato Judæorum, duobus versibus, & sententia contra eos lata, duobus alteris, ut fuerant proposita suprà 16. 11. & sequentibus. sensus est, peccatum adeò tenaciter hærere animis Judæorum, adeò firmè impressum esse, & ipsos adeò obduratos, ut desperetur de ipsorum resipiscentia.

1 PECCATUM Jehudæ scriptum est stylo ferri, & [a] scalpro lapidis perdiuturni; exaratum in tabula cordis eorum, ad cornua altarium vestrorum:

2 Cùm recordentur filii illorum altarium suorum, & lucorum suorum; ad arbores virentes, ad colles altissimos.

3 || Montem meum cum ipso agro, copias tuas, omnes thesauros tuos direptioni exponam; *propter* excelsa tua, propter peccatum in omnibus terminis tuis:

Stylo ferri] id est, fortissimo, qualem esse oportet quo ferrum inciditur. a Heb. *ungula sive ungue.* *Lapidis perdiuturni*] id est, scalpro valentissimo, quali opus est ad scalpendos lapides firmissimos, qui in æternitatem servantur, neque gelicidiorum tempestate, neque tactu ignis, neque asperginibus, neque alia ulla ratione facile corrumpuntur: cujus generis Statonienses lapides esse narrant Vitruvius libr. 2. de architectura cap. 7 & Plinius libr. 36. natur. histor. cap. 22. Nam ab hac firma & solida natura illius lapidis orta est Hhebræa appellatio, quasi lapidem servabilem dicas: quod plerosque interpretes adduxit ut exponerent adamas. *Exaratum*] id est, ita impressum ut intimè hæreat, & foris sit expositum, privatè & palam. *Altarium vestrorum*] apostrophe ad Judæos, idololatriam indignissimam exprobrans.
2 *Cùm recordentur*] confirmatio præcedētis dicti de obfirmatione Judæorum, ab ipsa puerorum testificatione, qui parentum idololatriam imbibentes nunquam Jehovæ, sed Idolorum semper recordantur ut suprà 7. 18. || *Suprà* 15. 13.
3 *Montem meum*] Tzijonem, ubi erat templum, de quo suprà 7. *Ipso agro*] id est, Judæa tota.

4 Ita intermissionem facies tu, & *qui sunt* apud te a possessione tua quam dederam tibi, faciamque ut servias inimicis tuis in terra quam ignoras: nam ignem accendistis in ira mea, *qui* usque in seculum inflammabitur.

5 Sic ait Jehova, maledictus vir ille qui fiduciam habet in homine, & statuit carnem brachium suum; a Jehova autem recedit [b] animus ejus.

6 Erit enim similis nudatissimæ *arbori* in loco campestri, quæ non [c] sentit cùm advenit bonum; quæ [d] sita est *in* siccissimis *locis* in deserto, terra salsuginosa & inhabitabili.

7 || Benedictus vir ille qui fiduciam habet in Jehova, & cujus confidentia *est* Jehova.

8 Nam erit similis arbori plantatæ secundum aquas, & secundum processum aquarum mittenti radices suas, quæ non sentit cùm advenit æstus, sed sunt folia ejus virentia: & anno cohibitionis non est solicita, neque desinit quin faciat fructum.

9 Fraudulentum cor ipsum supra omnia, & mortiferum est; quis cognoscat ipsum?

10 || Ego Jehova scrutator cordis, probator renum; idque ut dem cuique secundum vias suas, secundum fructum actionum suarum.

11 *Ut* perdix colligit ova sed non [e] excludit, ita comparans divitias sed injuria; mediis diebus suis derelinquet eas, [f] & tandem erit stultus.

12 Solium gloriæ, *solium* excelsi inde a principio; *est* locus sanctuarii nostri.

13 O expectatio Jisraëlis Jehova, omnes derelinquentes te erubescant: castigationes meæ in hac terra conscribantur, quia dereliquerunt scaturiginem aquarum perennium Jehovam.

4 *Intermissionem facies*] id est, ad tempus exulabis, & terra habebit intermissionem a te tuisque omnibus: allusio ad legem Exod. 23. 11. Deuteronom. 16. ex interminatione quæ est Levit. 26. 54. & sequent.

In seculum] id est, longum tempus, ut Exod. 21. 6. fuit enim spatium annorum septuaginta, infrà 25. 11. & 29. 10.

5 *Sic ait*] tertia pars, confirmatio præcedentium propositionum de improborum casu & bonorum salute. Continet autem hæc confirmatio membra duo: primum est propositio justitiæ Dei in omnes, versibus quatuor; secundum, exornatio, quatuor alteris; tertium est optatum Prophetæ pro salute Ecclesiæ & sua, vers. 13. & 5. sequentibus, justitiæ autem divinæ argumenta sunt duo; unum contra improbos, hoc & sequente versu; alterum erga bonos, versu 7. & 8. prout superiore capite posita fuerant in contestatione.

Carnem] vide Jeschahh. 31. 1. & sequent.

b Heb. *cor.*

6 *Nudatissimæ arbori*] vide Psalm. 102. 18. Hoc autem de arbore accipiendum esse tum adjuncta ostendunt, tum antithesis vers. 8. *Bonum*] id est, imbrem, aut aliud aliquid tempestivum plantis & commodum. c Heb. *videt: sic vers.* 8. d Heb. *habitat.* *Salsuginosa & inhabit.*] id est, infructuosa: ut ostendit antithesis Psalm. 107. 34. || *Psalm.* 1. 1. 8 *Cohibitionis*] id est, quo cohibentur tempestates fructibus accommodæ, sive imbres, sive æstus, sive aliud impedimentum, tanquam vindemians intempestivè proventuros fructus.

Solicita] metaphoricè, ad significandam fidei in viro bono πληροφορίαν. 9 *Fraudulentum*] secundum membrum, ut diximus in vers. 5. quo tacitè occupatur objectio: atqui unde futura esset ista administratio, ut bonis bene sit, & malis malè: cùm hominis improbi animus ita sit multiplex, ut a nemine pervestigari possit; bonorum verò expectatio nusquam appareat? respondet Propheta, & improborum animos quantumvis tortuosos novit & corrigit Deus, tribus vers. & bonis certissimè prospicit, vers. 12. unde sequitur precatio Prophetæ ad Deum, 6. vers. *Cor ipsum*] videlicet hominis; cùm neque aliis notum esse possit, neque ipsum sibi: adeò malitia, infirmitatibusque abundat, & ignoratione: perstringit autem Judæos qui fraudibus putabant Deum & Prophetas ejus a se ludificatum iri, cùm in idololatria pergerent, & Prophetis molirentur mortem. || *Psalm.* 7. 10. 11 *Ut perdix*] sensus est, quemadmodum perdicem videmus ova multa collectim ponere, ut ea foveat & excludat simul; persæpe tamen accidere ut aut ipsa intercipiatur ab aucupe, aut ova frangantur a mare pruriente, aut a cucullo, denique aliqua ratione impediatur ne collecta ova per justum tempus fovere possit ut excludantur pulli: sic etiam accidit iniquis providentia Dei, ut dementes homines congestis suis thesauris spolientur tempestivè, & rebus partis abuti non possint pro expectatione sua. e Heb. *parit.* *Mediis diebus*] ut Psalm. 102. 25. f Heb. *& in fine suo.* 12 *Solium gloriæ*] altera pars responsionis, unde sit bene bonis: nimirum a Deo Rege glorioso, excelso, sempiterno, & semper in Ecclesia versante, bonisque adstante. *Nostri*] id est, piorum, ex quibus constituitur Ecclesia.
13 *O expectatio*] oratio brevis Prophetæ sumpta occasione ex præcedente versu; qua Deum precatur ut inimicos suos perdendo gloriæ suæ consulat, & Prophetæ suo; quæ duo prolepticè hoc vers. posita in sequentibus copiosius exponuntur. *Castigationes meæ*] id est, conciones quascunque habui ad castigandum & reducendum populum hunc. *Conscribantur*] id est, hîc te præsente, & coram illis a te velut judice in acta referantur. *Scaturiginem*] ut suprà 2. 13.

14 Sana

14 Sana me Jehova & sanabor, serva me & servabor; quia laus mea es.
15 Ecce isti dicunt ad me, ubi est verbum Jehovæ? eveniat jam:
16 Atqui ego non ursi ne essem pastor g obsequens tibi, & diem mortiferum non concupivi, tu nosti: quod prodiit ex labiis meis, coram facie tua est.
17 Ne sis mihi terrori, receptus meus es in die mali.
18 Erubescant qui persequuntur me, ne autem erubescam ego; terreantur ipsi, ne autem terrear ego: adduc contra eos diem mali, & h dupla contritione frange eos.
19 Sic edixit Jehova mihi, abi ut consistas in porta i popularium istorum, per quam ingrediuntur reges Jehudæ, & per quam egrediuntur: atque in omnibus portis Jeruschalaimorum:
20 Et dicito ad eos, audite verbum Jehovæ Reges Jehudæ, omnesque Jehudæi; & omnes habitatores Jeruschalaimorum, qui ingredimini per portas istas.
21 Sic ait Jehova, cavete k vobis ipsis: & ne portetis onera die sabbathi, aut inferatis ea in portas Jeruschalaimorum:
22 Neque educatis onera e domibus vestris die sabbathi, neque ullum opus faciatis: ‖ sed sanctificate diem sabbathi quemadmodum præceperam majoribus vestris:
23 Qui non auscultarunt, neque inclinarunt aurem suam; sed obdurarunt cervicem suam, non auscultando neque accipiendo eruditionem.
24 Erit enim si l omnino auscultaveritis mihi, dictum Jehovæ, non inferendo onera in portas civitatis hujus die sabbathi; & sanctificando diem sabbathi, ne faciatis in eo ullum opus:
25 Ut ingrediantur per portas civitatis hujus Reges ac Principes sedentes super solium Davidis, vecti curribus & equis, ipsi, & Principes eorum, viri Jehudæ, & habitatores Jeruschalaimorum: m consistatque civitas hæc in seculum:
26 Et veniant ex civitatibus Jehudæ, & ex locis circum Jeruschalaima, tum e terra Binjaminis, tum ex loco humili, & ex ipso monte, atque ex Australi plaga afferentes holocaustum & sacrificium munusque cum thure: & adducentes n eucharistica in domum Jehovæ.
27 Quod si non auscultaveritis mihi ut sanctificetis diem sabbathi, & non portetis onus ingrediendo in portas Jeurschalaimorum die sabbathi; utique accendam ignem in portis ipsius, qui consumet palatia Jeruschalaimorum, & non extinguetur.

14 *Sana me*] prior postulati locus spectans ad secundum membrum prolepseos præcedentis ver. per ὑστέρωσιν Hebræis frequentissimam. Petit enim Propheta sibi a Deo prospici, versibus quatuor; deinde retundi adversarios, ver. 18. Petitionis autem quam facit pro se ipso, membra sunt duo: unum, ut Deus ipsum magis ac magis sanctificet, & conservet ad gloriam suam, hoc versu; alterum, ut Deus testimonium perhibeat functioni ipsius adversus refractarios & illusores Dei, tribus sequent. *Sanabor*] videlicet amplius: prout fideles omnes dum in hac vita versantur, laborant ex suis infirmitatibus, & Dei beneficio ab eis exoptant liberari, quod figuratur Joan. 13. 10. *Laus mea*] i. certa fiducia glorior de te apud omnes adversarios; ac proinde me hærere in meis infirmitatibus, futurum esset tibi inglorium. 15 *Dicunt*] ut apud Jesch. 5. 18. & 19. 16 *Non ursi*] defensio Prophetæ adversus indicationes contumacium, a vocatione Dei & functione sua: quicquid mihi exprobrent (ait Propheta) tu lans mea & vindex meus es: nam primum vocatio mea est a te, cui ego malui obsequi quam subterfugiendo officium vitam mihi expetere a vocatione liberam; quæ quidem vita mihi futura fuisset mortifera, ut tu fueras interminatus sup. 1. 17. & antea Jonæ exemplo ostenderas: deinde functio mea, fidesque & diligentia quam ad functionem adhibui, tibi sunt perspectissimæ; denique tum in vocatione, tum in functione explorata est tibi conscientia mea.
g Heb. *post te*.

17 *Terrori*] quem interminatus fueras subterfugienti vocationem tuam, suprà ibidem. *Receptus meus*] ex promissione, suprà 1. 8. & 19. & 15. 20. h Heb. *duplo contritionis*. 18 *Dupla contr.*] ut suprà 19. 18. 19 *Sic edixit*] ultima pars conclusio a summa repetitione fœderis, usque ad versum 24. deinde conjunctarum promissionum, minarumque, inde ad finem. i Heb. *filiorum populi*. k Heb. *animabus vestris*. 21 *Ne portetis*] id est, ne violetis cultum Dei, cujus documenta & exercitamenta proponebantur sabbathis, synecdochicè ut Jeschah. 56. 2. Nam eo die commodius sibi suis rebus incumbere videbantur: ut Nechem. 13. 15. & sequent. ‖ Exod. 20. 8. & 23. 12. & 31. 13. l Heb. *auscultando*. 25 *Ut ingrediantur*] id est, ut regnum totum permaneat florentissimum. m Heb. *consideat*. 26 *Tum ex loco*] id est, ex singulis partibus ad tribum Jehudæ pertinentibus; nam ita distribuitur sors Jehudæ, Jehosch 15. n Heb. *gratiarum actionem*, synecdochicè. 27 *In por.*] i. in toto termino, synecdochicè.

Caput XVIII.

Deus typo & sermone per Jirmejam Judæis suum jus & facultatem in ipsos exponit; & ad resipiscentiam hortatus contestatur ipsos impietatis nomine, judiciumque venturum denuntiat: postremò Propheta impium contra se consilium exponens, Dei fidem implorat ad defensionem sui, & pœnam adversariorum.

1 Verbum quod fuit ad Jirmejam a Jehova, edicendo,
2 Surge, & descendito in domum figuli; & ibi faciam ut audias verba mea.
3 Descendi itaque in domum figuli, ubi ecce is faciebat opus in suis sellis.
4 Cumque corrumperetur vas illud quod ipse faciebat ex argilla, in manu figuli; a iterum fecit ex ea vas alterum, quemadmodum rectum visum est in oculis ipsius figuli facere.
5 Tum fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo;
6 An sicut figulus iste non possem facere vobis, ô domus Jisraëlis? dictum Jehovæ: ecce ut argilla in manu figuli, ita vos estis in manu mea, ô domus Jisraëlis.
7 Cùm eloquar contra gentem & contra regnum, me convulsurum & demoliturum & perditurum momento;
8 Conversa gente illa a malo suo contra quam locutus fuero, pœnitebit quoque me ejus mali quod cogitaveram facere ei.
9 E contrario cùm loquar de Gente & regno, me ædificaturum & plantaturum momento;
10 Si fecerit quod malum *videtur* in oculis meis non auscultando voci meæ; vicissim pœnitebit me illius boni quo dixero me benefacturum ei.
11 Nunc itaque alloquere jam viros Jehudæ & habitatores Jeruschalaimorum, dicendo; sic ait Jehova, ‖ ecce ego fingo contra vos malum, & cogito contra vos cogitationem: revertimini jam quisque a via sua pessima, & bonas efficite vias vestras, actionesque vestras.
12 Dicunt autem, animum abjicimus *revertendi*: sed b cogitationes nostras sequamur, & quisque ex sententia animi sui pessimi faciamus.
13 Idcirco sic ait Jehova, ‖ interrogate jam inter gentes quis audierit talia: rem fœdam valde fecit virgo Jisraëlis.
14 An derelicturus esset *viator* præ rupe agrum c *præ* nivoso Libano? an desererentur aquæ *præ* d insolenter frigidis fluentes?
15 Nam obliti sunt mei populus meus, vanitati adolent: & faciunt ut impingant inter se in viis suis, a semitis e perpetuis,

1 *Verbum*] Hujus concionis præter inscriptionem versus 1. tres sunt in universum partes: prima est propositio omnipotentiæ Dei Judæos gubernantis, coërcentis, & justo judicio perditura, usque ad versum 12. secunda est contestatio ipsorum contumaciæ, usque ad versum 18. tertia est Prophetæ oratio propter nefariam illorum contra ipsum conspirationem, & Dei gloriam. Propositionis partes sunt, typus, usque ad ver. 5. & anagoge typi, usque ad 13. 3 *Sellis*] figulatibus.
a Heb. *reversus est & fecit*.
6 *An sicut*] anagoge, sive summa accommodatio typi: quæ deinde exornatur per thesin, versibus quatuor; & accommodatur hypothesi, ver. 11. 7 *Cùm eloquar*] ἐμπλοκὴν verborum perspicuitatis causa, hîc & ver. 9. mutavimus. 8 *Pœnitebit*] ut Gen. 6. 6. De hoc autem argumento vide Jechezk. 3. & 33. ‖ Sup. 7. 3. 11 *Fingo*] videlicet ut argillam figulus: alludit enim ad præcedentem typum. 12 *Dicunt autem*] transitio ad secundam partem, de qua in versum 1. per narrationem Judæorum pervicaciæ Deo rebellantium & inter se animos contumaces confirmantium.
b Heb. *post cogitationes nostras eamus, & quisque affectum cordis sui, &c.*
13 *Idcirco*] contestatio similis ei quæ habetur suprà 2. qua Propheta Judæorum improbitatem primùm evincit exemplo gentium, hoc versu; & duabus similitudinibus, ver. 14. & 15. deinde judicium eventurum confirmat, ver. 16. & 17. ‖ Sup. 2. 10. *Quis audierit*] nedum fecerit; emphasis, ut 1. Cor. 5. 1. 14 *An derelicturus*] sensus est, nullus est viator tam demens, qui asperum iter aut saxosum nivosumque anteponat plano & facili: neque est homo qui aquas salubres postponat illis quæ aut nimio gelu, aut nimia frigiditate sua sunt periculosæ. Hunc versum sic accipiendum demonstrat ἀνταπόδοσις sequentis ver. similia hæc duo per ὑπόφορον explicans. c Heb. *sive Libani*: hypallage. d Heb. *extraneis frigidis*: sic accipitur vox extranei Jeschahh. 28. 21. 15 *Mei*] qui sum scaturigo aquarum perennium, sup. 2. 13. & 17. 13. *Faciunt ut*] ut suprà ostendit ver. 12. *A semitis*] id est, itinera plana & trita, quæ Deus proposuit, deserentes. e Heb. *seculi*: sic ver. seq.

*eundo itineribus *multis*, via non aggesta:

16 || Ut exponam terram eorum desolationi, sibilis perpetuis: quisquis transiturus est per eam obstupescat, & *agitet caput suum,

17 *Velut* [f] Euro dispergam illos coram inimico; *cervice, non autem facie *obversa* respiciam eos tempore calamitatis ipsorum.

18 *Præterea dicunt, [g] agite, cogitemus contra Jirmejam cogitationes; *nam non est peritura lex a Sacerdote, & consilium a sapiente, & verbum a Propheta: agite, percutiamus eum *propter istam linguam, & *ne attendamus ad ulla verba ejus.

19 *Attende Jehova ad me, & audi vocem contendentium mecum.

20 *An rependendum est pro bono malum, quòd fodiunt fossam [h] mihi? recordare me stetisse coram te, ut loquerer pro eis bonum, ad avertendum æstum tuum ab eis.

21 *Idcirco expone filios eorum fami, & fac ut diffluant [i] per gladium, sintque uxores eorum orbæ ac viduæ, & viri eorum [k] interfectione moriantur: juvenes eorum percutiantur gladio in prælio.

22 Audiatur clamor e domibus eorum, cùm adduxeris contra eos turmam repentè: quia foderunt fossam ad capiendum me, & laqueos occultarunt pedibus meis.

23 Nam tu Jehova, nosti totum consilium eorum contra me ad mortem; ne expiato iniquitatem eorum, & peccatum eorum a conspectu tuo ne deleto: sed [l] propellantur in offendiculum coram te, tempore iræ tuæ age contra eos.

Eundo itin.] id est, vagando, ut faciunt idololatræ: periphrasis.
|| *Inf.* 19.8. & 25.9.
16 *Agitet caput*] i. ludificetur & subsannet, ut 2. Re. 19.21.
f Heb. *vento Orientali: ut Exod.* 14.21.
17 *Cervice*] i. non dignabor vos respicere, ut qui misericordiam capiunt solent aspicere; sed aversus a vobis permanebo: humanitus dictum: sic Pro. 1.26.
18 *Præterea*] transitio ad tertiam partem, per narrationē, improbi & præfracti Judæorum consilii adversus Jirmejam: quæ occasio fuit ut eo ampliùs se ipsum Deo committeret oratione sequente.
g Heb. *venite, bis hoc ver.*
Nam non est] id est, Pseudopropheta est, non possunt quæ iste prophetat evenire omnibus ordinibus quos constituit Deus: Ecclesia penes nos est, non potest Deus Ecclesiam suam & ordines quos in Ecclesia constituit perdere; ut suprà 5.12.
Propter istam] id est, quia audacter res importunas, falsas, & odiosas lingua sua effutit, & impudens Pseudopropheta est. *Ne attend.*] id est, nihil accipiamus eorum quæ dicit, ne curemus aut quæcunque prophetat, aut quæcunque ad probationem sui adducturus esset: nam indignus est, qui audiatur, jam plus satis auditus est, qui non assentitur nostris ordinibus; sed ab illis condemnatus est. Quamobrem hoc ipso verbo in oratione Jirmeja utitur: non attendunt isti (inquit) tu igitur Jehova attende, &c. 19 *Attende*] hæc oratio duas partes continet; unam, de Prophetæ bono; alteram, de adversariorum suppliciis: quæ duo prolepticè notata hoc ver. sequentibus exponuntur. 20 *An repend.*] expositio prioris membri prolepseos, qua ostendit Propheta se indignissimè mala ab eis perpeti quibus bene cupiverat feceratque. h Heb. *animæ meæ.* 21 *Idcirco*] expositio posterioris membri: cujus postulata non ex studio carnis, sed ex testificatione spiritus Dei profecta sunt, qui Prophetam tum de obfirmatissima illorum malitia, tum de judicio irrevocabili fecerat certiorem. i Heb. *per manus gladii:* κατὰ χρῆσιν. k Heb. *sint interfecti mortis.* l Heb. *sint propulsi.*

Caput XIX.

Deus per Prophetam typo & sermone Judææ toti cladem & eversionem summam prænuntiat: qua audita Paschchur Jirmejam prehendit, in carcerem trudit, & postridiè injuriæ factæ nomine sententiam de captivitate sua ignominiosa & suorum omnium a Deo per Prophetam accipit: tum Jirmeja ad Deum conversus adducit vocationem suam, expostulat de suis perpessionibus, fidem Dei vocantis implorat in adversarios, fiduciamq́ certam præcipiens animo Deum suorum liberatorem & vindicem prædicari jubet.

1 *SIC ait Jehova, abi & compara *lagenam figuli testaceam; [a] adhibens *de senioribus populi, & de senioribus sacerdotum.

2 Deinde *progressus in *vallem filii Hinnomi, quæ *est* ad ostium *portæ [b] orientalis; proclamato *ibi verba illa quæ edixero tibi.

3 *Et dicito, audite verbum Jehovæ reges Jehudæ, & habitatores Jeruschalaimorum: sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis, ecce ego adducturus sum malum contra locum hunc, quòd quisquis audiverit, *tinnient aures ejus.

4 *Eò quòd dereliquerunt me, & *alienum reddiderunt locum hunc, adolentes in eo diis alienis quos non noverunt ipsi, majoresque eorum, & Reges Jehudæ; ac impleverunt locum hunc sanguine *innocentum:

5 Et ædificaverunt excelsa Bahhalis ad comburendum filios suos igne, holocausta Bahhali: quod non præceperam, neque locutus fueram, neque [c] venerat in animum mihi:

6 || Idcirco, ecce dies venturi sunt, dictum Jehovę, cùm non vocabitur locus hic amplius *Topheth, aut vallis filii Hinnomi; sed vallis interfectionis.

7 Nam exhauriam consilium Jehudæ & Jeruschalaimorum in *loco hoc, faciens ut corruant gladio coram inimicis suis, & manu quærentium animam ipsorum: tradamque cadaver eorum cibo volatilibus cœli, & bestiis terræ:

8 || Et exponam civitatem hanc desolationi & sibilo: quisquis transibit prope eam, stupebit, & sibilabit propter omnes plagas ejus.

9 Faciamq; ut comedant carnem filiorum suorum, & carnem filiarum suarum, & quisque carnem amici sui comedant; *præ oppressione & præ angustia qua angent eos inimici eorum, & quęrentes animam eorum.

10 *Deinde frangito ipsam lagenam, ante oculos illorum hominum qui ituri sunt tecū.

11 Et dicito ad eos, sic ait Jehova exercituū, ita frangam populum hunc & civitatem hanc, ut qui frangit vas figuli, *quod non potest curari amplius: & Tophethi [d] sepelientur, eò quòd nullus superfuerit locus ad sepeliendum.

12 Ita facturus sum loco isti, dictum Jehovæ, & habitatoribus ejus; & redditurus civitatem istam similem Tophetho.

13 Et erunt domus Jeruschalaimorum, domusque Regum Jehudæ ut locus Tophethi; immundissimæ: omnes domus illæ super quarum tecta adoleverint toti exercitui cœlorum, & libaverint libamina diis alienis.

14 Deinde reversus Jirmeja Tophetho, quò miserat ipsum Jehova ad prophetandum; substitit *in atrio domus Jehovæ, dixitque ad totum populum,

15 Sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis, ecce ego adducturus sum contra civitatem hanc, & contra omnes civitates ejus totum illud malū quod elocutus sum contra eam: quia obdurarunt cervicem suam, ut non auscultarent verbis meis.

1 *Sic ait Jehova*] Duo hæc capita, quia perpetuam narrationem continent, unà conjunximus. Continentur autem hac narratione tria potissimùm: primum est de prophetia quam ex mandato Dei typo & sermone Judæis præsignificavit Jirmeja, toto hoc capite; secundum est de certamine quod servo Dei prophetanti fuit oblatum, & singulari denuntiatione Prophetæ in adversarios, 6. primis versibus capitis 20. tertium est precatio, inde ad finem usque. *Lagenam*] ad typum qui exponitur infrà ver. 12. a Heb. *& de senioribus.* *De senioribus*] id est, certos homines autoritate præditos ex utroque ordine civili & Ecclesiastico tibi adjungito; ut in illis sistas quodammodo totum Judææ corpus.

2 *Progressus*] nimirum a suburbano figulorum vico, qui extra portam Orientalem ad vallem filiorum Hinnomi pertinebat: qui tractus erat argillaceus & figlinæ accommodus. *Vallem*] de qua Jehosch. 15.8. *Portæ Orient.*] de qua Nechem. 3.29. nam eandem esse demonstratur infrà ver. 14.
b Heb. *solaris.*
Ibi] videlicet utrobique in valle Hinnomi & ad portam Orientalem, ut fecisse postea videbimus.
3 *Et dicito*] hujus prophetiæ partes sunt duæ: prophetia ipsa, usque ad versum 10. & typus, versibus quatuor; Prophetiæ autem summa est hoc versu; exortatio, sequent.
Tinnient aur.] vide 1. Schem. 3.11.
4 *Eò quòd*] exortatio continet primùm causas, duobus versibus; deinde judicium & pœnas, ver. 6. & sequent.
Alienum reddid.] id est, effecerunt peccatis suis ut non ampliùs agnoscā pro meo.
Innocentum] quos sacrificarunt Moleco, suprà 7.31. & proximè sequent. versu.
c Heb. *ascenderat in cor meum.*
|| *Suprà* 7.32.
6 *Topheth*] vide Jeschahh. 30.33.
7 *Loco hoc*] .i. urbe Jeruschalaimorū & toto agro, synecdochicè.
|| *Sup.* 18.16.
9 *Præ oppress.*] ex communicatione, Deut. 28.52.
10 *Deinde frang.*] typus, ut diximus in versum 3. cujus explicatio sequentibus continetur.
11 *Quod non pot.*] id est, restitui in statum pristinum. Nunquam enim Judæorum regnum a deportationis tempore fuit redintegratum, & pristinæ dignitati ac amplitudini restitutum.
p Heb. *sepelient: impersonaliter.*
14 *In atrio*] ad ostium portæ Orientalis, de qua ver. 2.

Caput XX.

1 *AUDIENS autem Paschchur filius *Immeris Sacerdos, qui erat *præfectus

1 *Audiens*] Secunda pars, de certamine quod pro veritate Dei fuit subeundum Prophetæ, duobus ver. & singulari denuntiatione publicorum privatorumque judiciorum Dei, quatuor sequent. *Immeris*] ex decima sexta Sacerdotum sorte, 1. Chro. 24.14. *Præfectus*].i. secundus a sacerdote summo, ut erat El-hhazar vivo Aharone patre, Num. 4.

ante-

antecessor in domo Jehovæ, Jirmejam prophetantem verba ista,

2 Percussit Paschchur Prophetam Jirmejam: posuitque eum in "cippo qui *erat* "in porta Binjaminis summa, quæ *erat* ad domum Jehovæ.

3 Fuit autem postridie cùm eduxisset Paschchur Jirmejam e cippo; ut "diceret ad eum Jirmeja, non "Paschchurē vocat Jehova nomen tuum, sed "Magor-missabibum.

4 Nam sic ait Jehova, ecce ego [a] inditurus sum tibi formidinem, tibi & omnibus amicis tuis, qui corruent gladio inimicorum suorum oculis tuis videntibus: cùm totam Jehudam tradam in manum Regis Babyloniæ, qui deportabit eos in Babyloniam, & percutiet eos gladio:

5 Cùm tradam totum robur civitatis hujus, totumque laborem ejus, & quicquid ejus est pretiosum; denique omnes thesauros Regum Jehudæ tradam in manum inimicorum ipsorum, ut diripiant eos, & capiant eos, & deducant eos in Babyloniam:

6 Tu quoque Paschchur & omnes [b] domestici tui abibitis in captivitatem; & Babylonem pervenies, ibique morieris, & ibi sepelieris, tu & omnes amantes tui quibus prophetasti falsò.

7 "Pellexisti me Jehova, quando "pellectus sum; fortior fuisti me, & prævaluisti: sum derisioni toto die, totus iste *populus* subsannat me.

8 Nam "ex quo proloquor, "Exclamo; violentiam & vastationem clamo: quia est verbum Jehovæ mihi probro & ludificationi totum diem.

9 "Si dicam, non commemorabo eum, neque loquar amplius nomine ejus: atqui "est in [c] animo meo quasi ignis ardens inclusus ossibus meis, & defetiscor sustinēdo, "nec possum amplius:

10 Quamvis audiam infamem sermonem "multorum Magor-missabibi, "*dicentium*, indicate quod indicemus, omnis mortalis [d] qui pacem colere debebat mecum, observantium "claudicationem meam: fortassis pellicietur & prævalebimus, aut sumemus ultionem nostram de eo.

11 Atqui Jehova adest mihi similis potenti formidabili: idcirco qui persequuntur me impingent, neque prævalebunt, erubescent valde cùm "non secundabuntur, cùm ignominia [e] ‖ perpetua nō poterit tradi oblivioni.

12 ‖ "Itaque ô Jehova exercituum probans justum, inspiciens renes & cor; videam ul-

2 *Cippo*] vide 2. Chron.16.10.

In porta] de qua 2. Chro.23.20.

3 *Diceret*] singularis denuntiatio judicii divini in Paschchurem, cum notatione certa formæ, temporis, & aliarum circumstantiarum, ac causæ.

Paschchurem] id est, qui extendit pallorem; sive efficit autoritate & violentia ut pallescant homines undique & ab ipso metuant: sicut in Jirmeja opere demonstraverat. Hoc vocis etymon amplectimur adducti contrariæ appellationis antithesi. Vox enim composita est ex duobus verbis, quorum prius diffundere est, ut Levit.13. posterius pallescere, Jeschahh.29.22.

Magor-miss.] id est, formidinem circumquaque, pro eo quod est, qui omnibus ex partibus formidine percelletur.

a Heb. *daturus sum te formidini: hypallage.*

b Heb. *habitatores domus tuæ.*

7 *Pellexisti me*] tertia hæc pars duobus membris continetur, oratione, usque ad ver.13. & laudatione, inde ad finē usq;. In oratione verò primùm Propheta narrat necessitatem functionis suæ & adversantium certamina, quatuor versibus; deinde opem Dei præsentissimam, vers. 11. ac postremò optatū, vers.12.

Pellectus] ad suscipiendam & obeundam functionem meam, quasi dicat, tu unus mihi autor es vocationis meæ, & recusanti vim quodammodo attulisti, suprà 1.17. & 17.16.

8 *Ex quo proloq.*] id est, cœpi obire prophetandi munus.

Exclamo] id est, infinitis ludificationibus, probris, contumeliis, & malis exagitor; quæ mihi clamores miserabiles extorquent, faciuntque ut expostulem tecum de violentia & vastatione quam moliuntur adversum me: metalepsis. 9 *Si dicam*] id est, atque nunc etiam si impedimentis illis deterritus statuerem supersedere a functione hac, non possem: tanta est vis verbi & vocationis tuę, ut me oporteat in voces aut in sermonem propheticum erumpere: sic Ijobi 32.18. & seq. *Est in animo*] videlicet verbum Jehovæ, cujus meminit præcedente ver. c Heb. *corde.* *Nec possum*] videlicet sustinere aut inhibere verbum Dei. 10 *Multorum*] qui sequentibus verbis speciatim exponuntur, nimirum Paschchuris, Pseudoprophetarum, amicorum, & inimicorum. *Dicentium indic.*] periphrasis Pseudoprophetarum, qui nundinantur cum populo dicentes, quid vultis prophetari vobis? & prophetabimus: ut Micæ 2.11. d Heb. *pacis meæ.* *Claudicat.*] tum a functione, tum a vita mea, ut sequentia verba docent. eandem metaphoram vide Psalm. 35.15. & 38.18. 11 *Non secundabuntur*] id est, non succedet quod optant adversum me; sed ipsi perpetua confusione a Deo afficientur. e Heb. *semb.* ‖ *Infra* 23.40. ‖ *Suprà* 11.20. 12 *Itaque oratio,*] ut antea diximus ultionem petens de adversariis non ex carnali & privato studio, sed ex testificatione spiritus Dei, conscientia decreti irrevocabilis contra Judæos, & divinæ gloriæ desyderio in defendenda præstandáque veritate.

tionem tuam de istis, quia tibi revelavi causam meam.

13 "Canite Jehovæ, laudate Jehovam: quia eripuit animam egentis e manu maleficorum, *dicentis*,

14 "Maledictus dies quo genitus fui, dies quo peperit me mater mea, ne sit benedictus.

15 "Maledictus ille vir qui nuntiavit patri meo, dicendo, natus est tibi filius mas; [f] valde lætificavit eum:

16 Sitque vir ille "similis civitatibus quas evertit Jehova, neq; penituit eum; "cùm audivisset clamorem manè, & vociferationem tempore meridiano:

17 Quod non affecerit me morte *egressum* ex vulva; aut fuerit mihi mater mea sepulchrum meum, & vulva eius *ut* gravidæ perpetuò.

18 Ecquare e vulva egressus sum ut viderem molestiam ac mœrorem, & consumerentur pudore dies mei?

13 *Canite*] altera pars laudatio Dei, ut diximus in versum, quam Propheta prædicari jubet ex præcepta animo fiducia de liberatione sua & piorum omnium, quos gravissimæ calamitates opprimūt: quæ calamitates sequentibus versibus amplificantur per ethopœiam, tanquam si quis pius obsessus malis conturbaretur ne acquiesceret Deo, & sermone inveheretur in diem nativitatis suæ. quasi dicat, eum meritò celebrādum esse, qui bonos circumventos malis, nullum modum aut finem videntes calamitatum, sed de exitu propè desperantes liberat providentia omnipotente, paternaq; benevolentia. 14 *Maledictus*] ethopœia pii circumventi malis gravissima, cui similis est Ijobi 3. f Heb. *lætificando.* 16 *Similis civitatibus*] id est, malè perierit, ut civitates illæ, Gen.19.24. & sequentibus.

Cùm audivisset] id est, cum noctu & interdiu, clàm & palam, privatè publiceque impudentissimam & projectissimam ad omnia peccata audaciam libidinemque civium percepisset Deus: ut Deus ipse testatur, & facta comprobant Gen. 18. & 19. Sic enim accipitur clamoris vobabulum Gen.18.20. & 19.13.

Caput XXI.

Tzidkija obsessis Jeruschalaimis Prophetam cōsulit; qui ad postulatum Regis respondens pestem, famem, & gladium prænunciat, expugnationemque oppidi: quamobrem populo dat consilium ut vitæ suæ prospiciat deditione, & domui Regis nominatim ut sibi consulat resipiscentia.

1 "VERBUM quod fuit ad Jirmejam a Jehova; cùm misisset ad ipsum Rex Tzidkija Paschchurem "filium Malcijæ & Tzephanjam "filium Mahhassejæ Sacerdotem, ut dicerent,

2 Consule quæso pro nobis Jehovam, quia Nebucad-netzar Rex Babyloniæ bellū gerit contra nos: fortè facturus est Jehova nobiscum pro omnibus mirabilibus suis, ut ascendat ille a nobis.

3 "Dixit autem Jirmeja ad eos: sic dicitote ad Tzidkijam:

4 Sic ait Jehova Deus Jisraëlis, ecce ego "aversurus sum instrumenta bellica quæ sunt in manu vestra, quibus pugnatis adversus Regem Babyloniæ, & adversus Chaldæos qui obsidēt vos extra murum, & recepturus illos [a] intra civitatem hanc.

5 "Nam præliaturus sum ego vobiscum manu extenta & brachio forti; idque ira & æstu ac fervore magno,

6 Et percussurus habitatores civitatis huius, tum homines, tum jumenta: peste magna morientur.

7 "Postea autē, dictum Jehovæ, tradam Tzid-

1 *Verbum*] hujus capitis duæ sunt partes: narratio occasionis ex qua prophetam Rex voluit consuli, duobus ver. & prophetia, reliquis.

Filium Malcijæ] e quinta sacerdotum forte, 1.Chro.24.9.

Filium Mahhass.] e vigesima quarta sacerdotum forte, 1. Chro.24.18.

3 *Dixit autem*] hujus prophetiæ partes in universum duæ sunt: una, qua denuntiatur publica calamitas, usque ad ver. 8. altera, qua consilium datur, & domus regia populusque totus ad bonam frugem revocatur, propositis interminationibus, inde ad finem usque. Calamitates autem prolepticè seq. versu, in duo tempora distribuuntur: unum est, quàm magna & multa incommoda Judæi perpessuri sint antequam oppidum capiatur, quod exponitur ver. 5. & 6. alterum est, quæ mala oppido capto consecutura sint, ut exponuntur vers.7. 4 *Aversurus sum*] id est, reducturus a muris; quia nemo poterit iis uti ad defensionem, multis gladio cadentibus, aliis peste & inedia deficientibus: ut indicatur vers.6. & 7. a Heb. *in medium civitatis hujus.* 5 *Nam præliaturus*] nimirum peste, fame & gladio: prius membrum prolepseos. 7 *Postea autem*] secundum membrum prolepseos, ut suprà diximus in vers. 3. de calamitatibus Tzidkijæ & populo eventuris.

kijam Regem Jehudæ, servosque ejus, & populum ipsum, id est, qui residui fuerint in civitate hac a peste, a gladio, & a fame, in manū Nebucad-netzaris Regis Babyloniæ, & in manum inimicorū ipsorum, ac in manū quærentium animam ipsorum: qui percutiet eos acie gladii, non parcet eis, neque clementia utetur, neque miserebitur.

8 ⁎Ad populum verò hunc dicito, sic ait Jehova: ecce ego propono vobis ⁎viam vitæ, & viam mortis.

9 Qui desidebit in civitate hac, morietur gladio, aut fame, aut peste: qui autem egressus defecerit ad Chaldæos qui obsident vos, utique vivet, eritque ipsi anima sua ⁎loco spolii.

10 Nam opposui iratam faciem meam civitati huic in malum, ac non in bonum, dictum Jehovæ: in manum Regis Babyloniæ tradetur, ut exurat eam igne.

11 ⁎Quod autem ad domum Regis Jehudæ, audite verbum Jehovæ.

12 O domus Davidis, sic ait Jehova, [b] exercete quolibet manè jus, & eripite eum qui [c] rapinam patitur e manu opprimentis: ne prodiens velut ignis æstus meus ita ardeat ut nullus extinguat, propter malitiam actionum vestrarum:

13 Ecce me contra te, ⁎ô quæ insides ⁎isti convalli, rupes istius planitiei; dictum Jehovæ: ⁎qui dicitis, quis descendet ad nos? aut quis intrabit in habitacula nostra?

14 Nam animadvertam in vos secundum fructum actionum vestrarum, dictum Jehovæ; & succendam ignem ⁎in sylva illius, qui consumet omnia quæ circumstant illam.

8 *Ad popul.*] altera pars, continens duo consiliorum genera: unum, deditionis, tribus vers. alterum, justitiæ colendæ, ver. 11. & sequent. *Viam vitæ*] quæ exponitur sequent. versu.

9 *Loco spolii*] id est, saltem vitam incolumem reportabit pro deditionis pretio: sic infrà 39.18. & 45.5.

10 *Opposui*] ut Levit. 17.10. & 20.5.

11 *Quod autem*] altera pars consilii; quia regnum amplius stare non potest judicio Dei, ut stirps regia saltem vitæ suæ consulat resipiscentia.

b Heb. *Judicate.*

c Heb. *raptum.*

13 *O quæ insides*] periphrasis propugnaculi Tzijonis, quod appellatur civitas Davidis, 2. Schem. 5. 9. Nam Tzijonem ab omnibus partibus circumstabant convalles, eratque ab orta planities, quam rupes sive propugnaculum illud defendebat.

Isti convalli] quæ dicitur convallis Rephaimorum & vallis Hinnomi, ut cōtinentes sunt, Jehosch. 15.8.

Qui dicitis] videlicet præfidentes naturæ loci & munitionibus, ut Jebusæi fecerant, 2. Schemu. 5.6. 14 *In sylva*] id est, in domo Jehovæ, & domo Regis, domibusque magnatum, quæ ex pretiosa materia sylva Libani apportata fuerant extructæ: metonymia; ut Jeschahh. 22. 8. sic accipimus adducti comparatione aliorum locorum, 2. Reg. 25.12. & 2. Chron. 36.19. & infrà 22.7. & 52.13.

Caput XXII.

Propheta ex Dei mandato Regem, Principes, & populum ad resipiscentiam hortatur promissionibus & minis: deinde observata omnium ordinum malitia, primùm regibus singulis, Joachazo, Jehojakimo, & Jeconjæ suas calamitates prædicit; tum etiam omnibus principibus & magistratibus, adhibita tamen consolatione de futura Ecclesiæ restitutione & amplificatione per Christum: ac postremò tum pseudoprophetas falsitatis redarguit, decipientes populum visionum somniorumq; divinorum specie; tum populares impietatis, ludificantes bonos Prophetas Dei: & severissimum Dei judicium utrisque prænuntiat.

1 ⁎SIc ait Jehova, descende *in* domum Regis Jehudæ; ut eloquaris ibi verbum hoc;

2 Et dicito, audi verbum Jehovæ, Rex Jehudæ qui sedes in solio Davidis; ⁎tu, serviq; tui, & populus tuus, qui intratis per portas istas.

3 ⁎Sic ait Jehova; [a] ‖exerce jus & justitiam, & eripite [b] eum qui rapinam patitur e manu oppressoris: & peregrino, pupillo, ac viduæ ne vim faciatis, ne violentia utamini, & sanguinem innocentem ne effundatis in loco isto.

4 Nam si [c] omnino feceritis rem hanc; ‖utique ingredientur per portas domus hujus, Reges sedentes pro Davide in solio ejus, vecti curribus aut equis, ipse *Rex* cum servis suis & populo suo:

5 Sed si non auscultaveritis verbis istis; per me juro, dictum Jehovæ, in vastitatem [d] abituram esse domum hanc.

6 ⁎Nam sic ait Jehova ⁎de domo regis Jehudæ, ⁎*velut* Gilhhad tu mihi *fueras*, *ut* caput Libani; *mentiar*, nisi disposuero te *ut* desertum, ut civitates non habitabiles,

7 Et præparavero contra te perditores, quemque cum instrumentis suis: qui cædent lectissimas cedros tuas, ac dejicient in ignem.

8 Itaque transeuntibus gentibus multis prope civitatem hanc; si dixerint [e] alter alteri, propter quid fecit Jehova ita civitati maximæ isti?

9 Tum dicent, eò quòd dereliquerunt fœdus Jehovæ Dei sui; & incurvantes se diis alienis coluerunt eos.

10 ⁎Ne fleatis ⁎pro mortuo, neque condoleatis ei; [f] omnino flete pro ⁎abeunte, quia non revertetur amplius ut videat solum [g] natale suum.

11 Nam sic ait Jehova de ⁎Schallumo filio Joschijæ Regis Jehudæ, qui regnabat loco Joschijæ patris sui, qui egressus est e loco hoc: non est reversurus eodem ampliùs:

12 Sed in loco quò deportaverunt eum, illic moriturus est; ita terram hanc non videbit ampliùs.

13 ⁎Væ ⁎ædificanti domum suam [h] injustitiâ, & cœnacula sua [i] injuriâ; amici sui ⁎servitutem exigenti

1 *Sic ait*] Ab hoc capite ad finem usq; prophetiarum Jirmejæ non est observata temporum ratio in illis conscribendis, tum quia liber qui primùm a Jirmeja conscriptus fuerat, bona ex parte conscissus & exustus est, infrà 36. tum quia verisimile est sequentes prophetias tumultuariè (ut erant tempora) a Jirmeja fuisse compositas. Videtur autem prophetia hæc in Jehojakimi tempora incidisse, cùm cœpisset ille regnare beneficio Regis Aegypti: ut narratur 2. Reg. 23.34. Sunt verò in hac prophetia tres in universum partes: prima est exordium, duobus versibus; secunda est thesis sive propositio generalis petita ex lege, tribus sequent. tertia est hypothesis sive prophetia singularis præcedentem thesin ad omnes ordines accommodans, ad finem usque seq. capitis. 2 *Tu servi*q;] prolepsis, sive distributio summa ordinum regni, ad quos deinde Propheta in sua hypothesi sigillatim orationem habet.

3 *Sic ait Jehova*] thesis summatim cōplectens documenta legis: mandata quidem & interdicta synecdochicè, hoc versu: promissiones ver. 4. & minas, ver. 5.

a Heb. *facite.*

‖ *Suprà* 21.12.

b Heb. *raptum.*

c Heb. *faciendo.*

‖ *Suprà* 17.25.

d Heb. *futuram.*

6 *Nam sic ait*] prophetica hæc hypothesis (ut supra attigimus) singularia Dei judicia prædicit ordinibus singulis eventura: ac primum quidem universo toti regno, his quatuor versibus, deinde verò minutatim regibus ipsis, toto hoc capite, tum principibus & toti stirpi regiæ, & primis versibus seq. capitis; postremò verò popularibus, ad finem usque.

De domo] id est, de regno toto, ut sequētia ostendunt.

Velut Gilhhad] summa hæc denuntiatio proponit primùm judicium Dei severissimum, duobus versibus, deinde causas, duobus alteris. Exponitur autem judicium, & amplificatur allegoricè per comparationem præcedentis status, hoc modo: fuisti mihi in tanto pretio ut celeberrimum te effecerim (inquit Dominus ad regnum Jehudæ) & tam frequens atq; populosum, quàm fuit unquam Gilhhad nobilibus suis emporiis celebre, oppidis frequentissimum, ac munitissimum, Gen. 37.25. & Deut. 3. jam verò contrà exhauriam te civitatibus & habitatoribus. Præterea instruxeram te & locupletaveram rebus optimis atque amplissimis, quarum præstantia cedrorum Libanicarum amplitudinem longè superabat: jam verò immissurus sum quosdam veluti putatores, qui omnem tuam dignitatem abripiant tibi, & perdant funditus sine spe ullà restitutionis. e Heb. *vir ad amicum suum.* 10 *Ne fleatis*] singularis hæc prædicatio judiciorum Dei eventurorum Regibus, tres partes continet: prima est de judicio in Joachazum sive Jochananem, usque ad ver. 13 secunda in Jehojakimum fratrem illius, usque ad versum 24. tertia, in Jeconjam filium Jehojakimi, usque ad finem capitis.

Pro mortuo] id est, pro Joschija qui in bello occubuerat. quasi dicat, non est cur Joschijam defunctum lugeatis; bene consultum est ipsi, ut non videret omnia mala quæ mox eventura sunt, 2. Reg. 22.20. Præterea ne illum quidem deflere vobis vacabit per tempus, quia jam advenit novum luctus argumentum. Nam Joachaz ita captivus abducitur, ut pro mortuo civiliter jam jam habendus sit & celebrandus luctus ipsius. f Heb. *flendo.* *Abeunte*] Joachazo videlicet in captivitatem, 2. Regum 23. 33. g Heb. *nativitatis suæ.*

11 *Schallumo*] id est, Joachazo (vide in 1. Chronico. 3.15.) cùm fortè boni ominis causa hoc nomen a populo cùm ungeretur inditum est: etsi probabilius videtur Jirmejam hoc nomen Joachazo tribuere ironicè. quasi dicat, hunc alterum fuisse Schallumum, qui non multo amplius regnum obtinuerit, quam Schallum filius Jabeschi præfuit Jisraelitis 2. Reg. 15. 13. 13 *Væ ædif.*] secunda pars exponens copiosiùs judicium Dei in Jehojakimum, ut diximus ver. 10. qua primùm exponuntur causæ judicii, usque ad versum 18. deinde judicium ipsum describitur ad versum 24. usque. Causæ autem exponuntur primùm per thesin, quam ne ipse quidem Jehojakim fuisset oppugnaturus, duobus versibus, deinde per contestationem singularem Jehojakimi, ver. 15. & sequentibus. *Aedificanti*] ut Jeschahh. 5.8. Est autem gradatio in hac thesi: quia primùm objicitur injusta rei alienæ occupatio, deinde alieni laboris abusus ingratissimus, ac postremò rerum sacrarum usurpatio: quæ omnia ne Regibus quidem licere Propheta docet. h Heb. *in non justitia.* i Heb. *in non jure.*

Servitutem exig.] exemplo Aegyptiorum, quibuscum fœdus perfidè junxerat, ut a Chaldæis deficeret.

exigenti gratis, & [k] mercedem operis ejus non danti ei:

14 Qui dicit, ędificabo mihi domum [l] amplissimam, & cœnacula spatiosissima; & lacerat sibi fenestras meas & tectum [m] cedrinũ, deinde pingit Indico.

15 An regnaturus es, quia tu misces te cum ista cedro? pater tuus an non comedit ac bibit? cùm exercuit jus & justitiam, tum bene fuit ei.

16 Cùm judicavit causam pauperis & egentis, tum bene fuit: an non illud est? hujus rei scientia est apud me, dictum Jehovæ,

17 Minimè spectare oculos tuos & [n] animum tuum, nisi ad quęstum tuum; & ad sanguinẽ innocentem quem effundas, & ad fraudem, & ad concussionem quam perficias.

18 Idcirco sic ait Jehova de Jehojakimo filio Joschijæ Regis Jehudæ, non plangent eum heu frater mi, aut heu soror: non plangent eum, heu domine, aut heu decus ejus:

19 Sepultura asini sepelietur, tractus & projectus ultra portas Jeruschalaimorum.

20 Ascende Libanum & clama, ac in Baschane ede vocem tuam: clama etiam trans vada, cùm fracti fuerint omnes amatores tui.

21 Allocutus sum te in summa tranquillitate tua, dixisti, non auscultabo: hæc via tua *est* a pueritia tua; nam non auscultasti voci meæ.

22 Omnes pastores tuos depascet ventus, & amatores tui in captivitatem abibunt: tunc certè erubesces, & rubore suffunderis propter omnem malitiam tuam.

23 O quæ desides in Libano, quæ nidificas in ipsis cedris; quàm [o] gratulaberis tibi, cùm invadent te tormina, dolor tanquam parturientis.

24 Ut vivo ego, dictum Jehovæ, etiamsi esset Conja filius Jehojakimi Regis Jehudæ sigillum in manu dextera mea; tamen inde evellam te:

25 Et tradam te in manum quærentium animam tuam, & in manum eorum [p] a quibus tu formidas; nempe in manum Nebucadnetzaris Regis Babyloniæ, & in manũ Chaldæorum.

26 Et ejiciam te, ac matrem tuam quæ peperit te, in terram alienam, ubi non fuistis nati: & ibi moriemini.

27 De terra verò ad quam isti elaturi sunt [q] desyderium suum ut revertantur illûc; illûc non sunt reversuri.

13 *Mercedem*] contra legem Levit. 19. 13. & Deuteronom. 24. 14. & 15.
k Heb. *opus*.
l Heb. *mensurarũ*: ut Num. 13. 32.
14 *Lacerat sibi*] .i. ad usum suum.
m Heb. *e cedro*.
Deinde pingit] .i. parietum e domo mea anotatum loco obducit colorem floridum Indici, ne fraus manifesta sit. Est enim Indicum floridi coloris genus, quod Hebræi vocãt Schaschar, hic & Jeckezk. 23. 14. a Sasiris (ut vocat Plinius lib. 6. natur. hist. cap. 19.) Indiæ populis ultra Gangem a quibus exportatur. Arabes cõposita voce appellãt Sarcim. q. d. Sar-cannæ, quia in cannis nascitur, ut testis est Dioscorides lib. 5. cap. 67.
15 *An regnaturus*] contestatio singularis præcedentem thesin applicans Jehojakimo: quam Propheta exaggerat exemplo patris Joschijæ, duobus versibus. q. d. an his artibus regnum tuum stabilitum iri existimas? quòd in Deum contumeliosus es, hoc versu; & in homines injustissimus, versu 17. non ita se gessit pater.
Misces te] .i. res sacras admisces tuis: hypallage.
Comedit ac] id est, prosperè potitus est regno, synecdochicè.
16 *An non illud*] .i. nónne tu illa facis quæ ante dicta sunt? nónne illorum criminũ reus es? ut neges pertinacissimè, & omnes alii ignorent, ego certè optimè novi.
n Heb. *cor*.
18 *Idcirco*] descriptio judicii, ut dictum est in ver. 13.
Plangent] qui sunt e stirpe regia, Regem aut Reginam deflebunt. *Non plangent*] populares. 19 *Sepultura asini*] .i. insepulta sepultura, ut Cicero in Philip. 1. vocat: quæ sequentibus verbis explicatur. *Portas*] .i. terminos Judææ, synecdochicè. 20 *Ascende*] sarcasmus ad familiam Jehojakimi; quo ostendit Propheta sive Libanum & Baschanem versus Assyrios inclamet ut suppetias ferant, sive vada transmeet ad inclamandos Aegyptios, omnia fore inutilia: ut narratur 2. Reg 24. 9. *Vada*] Schichoris fluvii, paludis Sirbonidis, & Nili, ad Aegyptum pertinentia *Fracti*] .i. Assyrii quidem domiti & sub jugum Babyloniorum missi, Aegyptii verò attriti: ut modò diximus. Nam hi fuerunt amatores Judææ: sicut meminit suprà 2. 36. 22 *Pastores*] .i. Principes regni. *Depascet*] .i. abibunt illi in ventum. *Amatores tui*] .i. sacerdotes & Prophetæ quibuscum scortaris: ut exprobratur infra 23. 9. & 10. 23 *O quæ desides*] ironia, hanc partem judicii concludens ab infausti exitii comparatione cum præsente gloria. o Heb. *grata erit tibi*.
24 *Ut vivo ego*] tertia pars, exponens judicium Dei in Jeconjam, ut diximus ver. 10. qua primum ipsius, domusque totius calamitas prædicitur, versibus quatuor: deinde ne ex ipsis quidem inposterum futurus Rex ullus prædicitur, tribus versibus ultimis. *Conja*] .i. Jeconja per aphæresin, qui etiam Jehojakin dictus est. *Sigillum*] .i. annulus signatorius; pro eo quod est, etiamsi fuisset Jeconja mihi charissimus, quem semper in oculis ferrem. *Evellam te*] ut narratur 2. Reg. 24. 14. & sequente. p Heb. *a quorum facie*. q Heb. *animam in* Psal. 87. 12.

28 An simulachrum contemptum, quòd dispergitur, esset vir iste Conja? an instrumentum in quo nulla *est* delectatio? cur ejecti essent ipse & semen ipsius, & projecti in terram quam non norunt?

29 O terra, terra, terra, audi verbum Jehovæ,

30 Sic ait Jehova, scribite virum istum liberis carentem *fore*, virum non prosperaturum [r] unquam: imò non prosperabitur de semine ejus quisquam sessurus in solio Davidis, & dominaturus ampliùs in Jehudam.

28 *An simulachrum*] interrogatio pathetica, transitum faciens ad alterum judiciorum genus de perdenda tota Jeconjæ stirpe: perinde ac si Judæi in admirationem adducti dicerent, non esse credibile fore ut ita perderetur totum genus regium: cui admirationi respondet Propheta per exclamationem, & terram testem adhibet fore ut tota hæc gens pereat. Nam post deportationem dominatus ad posteros Davidis ex Nathane recidit, ut diximus 1. Chron. 3. 17. *Semen ipsius*] id est, gens ipsius tota ex semine Joschijæ profecta. 30 *Scribite*] id est, referte in acta sententiam hanc a Deo latam, & decretum irrevocabile. r Heb. *diebus suis*. *De semine*] id est, de hac gente, ut ver. 28. diximus, ex qua regnavit quidem Tzidkija, sed minimè prosperatus est.

Caput XXIII.

1 Væ pastoribus qui perdunt & dispergunt gregem pascui mei, dictum Jehovæ.

2 Idcirco sic ait Jehova Deus Jisraëlis contra istos pastores qui pascunt populum meum; vos dispergitis oves meas & dispellitis eas, non autem visitatis eas: ecce ego animadversurus sum in vos malignitatem actionum vestrarum, dictum Jehovæ.

3 Deinde ego congregabo residuum oviũ mearum ex omnibus regionibus quò dispuleram eas, & reducam eas ad caulam suam; ubi fœtificabunt & augescent:

4 Constituamque super eas pastores, qui pascent eas; ita ut non timeant ampliùs, neque consternentur, neque desyderentur, dictum Jehovæ.

5 Ecce dies venturi sunt, dictum Jehovæ, quibus excitabo Davidi germen justum: qui regnabit rex, secundabiturque, ac exercebit jus & justitiam in terra.

6 Diebus ejus servabitur Jehuda, & Jisraël habitabit securè: atque hoc nomen ejus est quo vocabit eum Jehova justitia nostra.

7 ‖ Idcirco ecce dies venturi sunt, dictum Jehovæ; quibus non dicetur amplius, vivit Jehova, qui evexit [a] Jisraëlitas e terra Ægypti:

8 Sed vivit Jehova, qui evexit & qui deduxit semen domus Jisraëlis e terra Aquilonis & ex omnibus regionibus quò depuleram eos, cùm residebunt in terra sua.

9 Quod ad Prophetas ipsos, frangitur cor meum [b] in me, eliduntur omnia ossa mea,

1 *Væ pastor.*] Secunda prædicatio judiciorum singularium (ut diximus in versum 6. capitis præcedentis) adversus regiam stirpẽ, Principes, & magistratus, duobus versibus; cui gravissimę interminationi (quia non poterat compleri nisi cum integra eversione regni) Propheta consolationẽ subjicit promissa instauratione absolutissima per Christum, 6. versibus seq.
2 *Qui pascunt*] id est, quorum est pascere, quemadmodum Græci vocant ποιμένας λαῶν.
3 *Deinde*] promissio instaurationis Ecclesiæ. hoc ver. per Evangelium, seq. ver. sub Episcopo summo & pastore animarum nostrarum Christo, ver. 5. ad justitiam & salutem nostram, ver. 6. & ad Dei gloriam, ver. 7. & 8.
Ovium mearum] non tantùm Jehudæ, sed etiam Jisraëlis, ver. 6. ex quo manifestum est non esse hæc verba restringenda ad reversionem e Babylonia, sed liberationem spiritualem per Christũ hîc agi. *Fœtificabunt*] gignendo gentes in Christo prædicatione Evangelii.
4 *Desyderentur*] id est, desit ulla ovis tradita in manum Christi, Joan. 10. 28. & 29. 5 *Davidi*] q. d. non autem ex vobis, ac ne ex Schelomone quidem; sed ex Davide per Nathanis genus. Confer singula hujus promissionis membra cum Jeschahh. 11. *Germen*] id est, Christum, qui tanquam surculus ex trunco intermortuo repullulascens germinavit justitiam ad salutem Ecclesiæ suæ: sic infra 33. 14. & Zecarjæ 3. 8. & 6. 12. 6 *Hoc nomen*] id est, Christus Jehova qui justitia nostra est, Ecclesiam suam vocabit salutis & securitatis populum, ac reipsa ornabit his tantis beneficiis: sic accipiendum esse ostendit comparatio similis loci infra 33. 14. Est autem hic locus evidentissimus ad confirmandum naturam divinam, & beneficium Christi; sicut humanam demonstraverunt præcedentia verba. ‖ Suprà 16. 14. a Heb. *filios Jisraëlis*. 9 *Quod ad*] tertia prædicatio singularium judiciorum Dei, ut diximus in versum 6. capitis præcedentis, nimirum contra omnes subditos: qui distribuuntur in duos ordines, unum Ecclesiasticum Prophetarum Sacerdotumque, alterum popularem: Ecclesiastico sua fit denuntiatio, usque ad versum 33. populari, ad finem usque. In hac autem denuntiatione contra Ecclesiasticos proponitur primum summa totius argumenti, versibus quatuor: deinde exornatio, sequentibus. *Frangitur cor*] verba Prophetæ indignantis.
b Heb. *in medio mei*.

sum ut vir ebrius, & similis viro quem superat vinum: propter Jehovam, & propter verba sanctitatis ejus.

10 Nam adulteris plena est hæc terra; nam propter execrationem luget hæc terra, arescunt caulæ deserti; estque concussio istorum pessima, & potentia istorum [c] iniquissima:

11 Quia tam Propheta quàm Sacerdos contaminant *eam*: etiam domi meæ invenio malitiam eorum, dictum Jehovæ.

12 Idcirco erit via sua ipsis [d] quasi lubricissima cum caligine, in qua impellantur & cadant: cùm adduxero contra eos malum, anno visitationis ipsorum, dictum Jehovæ.

13 In Prophetis quidem Schomronis videram insulsitatem; prophetabant per Bahhalem; & seducebant populum meum Jisraëlem:

14 At in Prophetis Jeruschalaimorum video rem horrendam, adulterando & ambulando in falsitate; quòd confirmant etiam manus maleficorum, ut non revertantur ullus a malitia sua: sunt mihi omnes isti ut Sedomi, & habitatores istius *urbis* ut *habitatores* Hhamoræ.

15 Idcirco sic ait Jehova exercituum de istis Prophetis, ecce ego facturus sum ut comedant isti absinthium, & facturus ut bibant isti succum cicutæ: quia a Prophetis Jeruschalaimorum prodiit contaminatio in totam hanc terram.

16 Sic ait Jehova exercituum, ne auscultetis verbis istorum Prophetarum qui prophetant vobis, vanos efficiunt isti vos; visionem [e] animi sui eloquuntur, non ex ore Jehovæ.

17 Dicunt [f] continenter iis qui spernunt me, loquutus est Jehova, pax erit vobis: & cuiq; ambulanti [g] ex sententia animi sui dicunt, non superveniet vobis malum.

18 Nam quis stetit in consilio Jehovæ, & vidit vel audivit verbum ejus? quis attendit ad verbum ejus & audivit?

19 ‖ Ecce turbo Jehovæ æstu proditurus est, ac turbo permanens: super caput improborum permanebit.

20 Non avertetur ira Jehovæ donec perfecerit, & donec præstiterit cogitationes animi sui: [h] tandem animadvertetis hoc animadversione,

21 Me non mittente Prophetas istos, ipsos cucurrisse; me non alloquente ipsos, prophetasse ipsos:

22 Quòd si stetissent in consilio meo; utique pronuntiaturos fuisse verba mea populo meo, & revocaturos eos a via sua mala, & a malignitate actionum suarum.

23 An Deus e propinquo sum ego? dictum Jehovæ; ac non Deus e longinquo?

24 ‖ An delitescere potest quisquam in latebris, ut ego non videam ipsum? dictum Jehovæ: an non cœlos & terram ego impleo? dictum Jehovæ.

25 Audio quid dicant isti Prophetæ qui prophetant nomine meo falsum, dicendo; somniavi, somniavi.

26 Quousque tandem? an est *somnium* in animo istorum prophetarum qui prophetant falsum? imò sunt Prophetæ doli animi sui:

27 Qui putant se facturos ut obliviscatur populus meus nominis mei per somnia sua, quæ enarrant quisque amico suo; quemadmodum obliti fuerant patres eorum nominis mei per Bahhalem.

28 Propheta ille penes quem somnium est, enarret somnium; & penes quem est verbum meum, eloquatur verbum meũ [i] verè: quid isti paleæ cum tritico? dictum Jehovæ.

29 An non ita verbum meum est ut ignis? dictum Jehovæ; & sicut malleus efficiens ut dissiliat petra?

30 Idcirco ecce me contra istos Prophetas, dictum Jehovæ, qui suffurantur verba mea quisque ab amico suo.

31 Ecce me contra Prophetas istos, dictum Jehovæ; qui [k] adhibent linguam suam ut dicant dictum.

32 Ecce me contra prophetantes somnia falsa, dictum Jehovæ, qui enarrantes ea seducunt populum meum falsitatibus suis, & rapiditate sua: cùm ego nõ miserim eos, neque præceperim eis, & omnino non prosint populo huic, dictum Jehovæ.

33 Cùm itaque rogabit te populus hic, aut aliquis Propheta, aut sacerdos, dicendo; quæ est [l] onerosa prophetia Jehovæ? tum dicito ad eos id quod *est* onerosæ prophetiæ; nempe deserturus sum vos, dictum Jehovæ:

34 Nam in prophetam illum, ac in Sacerdotem illum, & in ipsum populum qui dixerit,

---

9 *Factus ut vir ebrius*] id est, totus perturbatus sum.

Propter Jehovam] id est, ita atrocior zelo Dei graviter, & studio vindicandæ veritatis illius.

10 *Nam*] ætiologia: Indignissimè fero (inquit) quia tota Judæa circumfluit maleficiis per Prophetas & Sacerdotes ipsos.

c Heb. *non recta*: *μείωσις*.

11 *Etiam domi meæ*] i. ne in æde quidem mea a sceleribus suis abstinent, ubi saltem eos oportuit affici mei præsentis reverentia: ut Jechezk. 8.

d Heb. *lubricitatum*.

12 *Lubricissima*] ut Psalm. 35.6. elegans allegoria, ad significandum malum inexpugnabile.

13 *In prophetis*] exornatio hæc sententiæ præcedentis in Prophetas latæ duas partes continet, ex prophetarum distributione: prior est, de Prophetis jactantibus visiones & oracula a Deo, usque ad versum 25. posterior est de prophetis revelationes per somnia sibi factas prædicantibus: quæ duo revelationis genera fuisse olim in Ecclesia ostendit Deus, Numeror. 12.6. In hoc autem membro primùm indignitas sceleris per comparationem exponitur, duobus versibus, & denuntiatur pœna, versu 15. deinde populus de falsitate & judicio in ipsos venturo præmonetur, usque ad versum 23. ac postremò confirmatur ab omnipræsentia & omniscientia Dei, ut ita loquamur, vers. 23. & 24.

Per Bahhalem] quod videlicet fuit tolerabilius, quàm si prophetassent in nomine meo: quod isti impiè perfideque faciunt.

14 *Quòd confirmant*] id est, quòd etsi Dei jura cognoscunt, eos qui talia faciunt dignos esse morte; non solùm ea faciunt ipsi, sed etiam facientibus patrocinantur tum exemplis vitæ, tum nefariis documentis. *Sedomi*] ut Jeschahh. 1.9. & 10. 15 *Facturus sum*] id est, enecabo eos amarulentissimis & gravissimis mortis generibus, quorum amaror absinthio, pernicies verò cicutæ succo figuratur: ut supra 8.14. & 9.15. e Heb. *cordis: sic deinceps*. f Heb. *dicendo*. g Heb. *in aspectu cordis sui*. 18 *Quis stetit*] nimirum alius præter nos? eclipsis in hoc genere locutionis frequens, ut Proverb. 30.4. Sic Jirmejæ & Prophetis bonis qui præterea fuerunt eodem tempore, suam ordinariam dignitatem & autoritatem objecerunt: ut suprà 7. & 8. & 18.18. quod confirmat comparatio versus 22. ‖ Infrà 30.23. 19 *Turbo Jehovæ*] descriptio judicii, per comparationem illius de quo Genes. 19.24. h Heb. *in extremitate horum dierum*. 20 *Animadversione*] id est, certissimè & evidentissimè. 22 *Stetissent*] id est, si me consuluissent, & ex ore meo acceptas prophetias voluissent prologui, hæc bonorum Prophetarum officia fuisse facturos.

23 *An Deus*] confirmatio præcedentis denuntiationis a natura Dei (ut diximus in versum 13.) qua Pseudoprophetarum conscientias transverberat: putatisne (inquit Deus) humani aliquid de majestate mea? si existimatis me velut longinquum & residentem in cœlo res vestras ignorare; at Deum me e longinquo esse vester ipsorum animus testis est: sin autem propinquum putatis certis latebris deludi posse, at scitis nullas esse adversum me latebras, cùm cœlos & terram impleam majestate mea: dilemma gravissimum per comparationem humani status cum natura Dei.

‖ Psalm. 139.

25 *Audio quid dicant*] posterior pars sententiæ de Prophetis somnia venditantibus, ut diximus in versum 13. quos primùm redarguit Deus, quatuor versibus seq. deinde fert sententiam, tribus.

26 *Quousque tandem*] redargutio hæc primùm negat somnia divina pseudoprophetis obvenire, hoc ver. deinde consilium ipsorum dolosum reprehendit, sequente versu; ac postremò docet nihil eis commune cum Prophetis aut cum verbo Dei esse, vers. 28. & 29.

27 *Per Bahhalem*] id est, nomine Bahhalis; ut factum fuerat Achazi, Menaschis, Ammonis, aliorumque temporibus.

i Heb. *veritate*. 28 *Quid isti paleæ*] id est, quid commune est istis pseudoprophetis & doctrinæ eorum cum Prophetis doctrinaque Dei? proverbiale dictum. 29 *An non*] amplificatio præcedentis argumenti a duplice comparatione: quid dico (ait Deus) nihil istorum paleæ cum tritico commune esse? imò verò hæc sunt certissima verorum falsorumque Prophetarum, ac veri falsique verbi documenta, quod Propheta bonus tanquam aurifex igne, verbo Dei utitur in probandis & purgandis piis, ducendisque & informandis in omni opere bono; cùm alii contra nundinentur dicentes, indicate quod indicemus vobis, suprà 20.10. Præterea Propheta bonus non cedit perversorum & saxeorum hominum pertinaciæ; sed verbo Dei tanquam malleo perfringit: isti contra obdurationem confirmant blandimentis suis. 30 *Idcirco*] sententiæ latio, ut diximus in versum 26. ἀναφορικῶς ad vehementiam. *Suffurantur*] id est, verbum meum sibi cognitum, quo tanquam igne aut malleo deberent uti, sacrilegè dissimulant: primus gradus sceleratæ prophetiæ. k Heb. *accipiunt*.

31 *Ut dicant*] id est, ut commenta sua pro dictis Jehovæ in populum disseminent, nam hoc tritum erat Prophetarum jam olim exordium: secundus gradus.

32 *Rapiditate sua*] id est, volubilitate sermonis & sapientia humana verborum qua ferè enituntur præstare qui rei veritate carent, ut fucum faciant imprudentibus: tertius gradus. *Non prosint*] sed obsint: *μείωσις*, ut suprà ver. 10. 33 *Cùm itaque*] secundum membrum prædicationis tertiæ judiciorum Dei, ut diximus in versum 9. quo Propheta toti populo ludificanti Prophetas Dei (ut dicitur 2. Chronic. 36.16.) gravissimum judicium denuntiat summatim, duobus versibus; deinde admonet, tribus sequentibus; ac postremò sententiam fert, tribus ultimis. *Quæ est onerosa*] ironicum interrogandi genus, quo Jehudæi præfracti & minas Dei habentes pro fabulis exagitabant Prophetas ejus.

l Heb. *onus*: *sic deinceps*: *ut Jeschahh.* 13.1. 34 *Qui dixerit*] nempe ironicè & per ludibrium, ut modò demonstravimus.

onerosam

onerosam prophetiam Jehovę; utique animadvertam in virum illum & in domum illius.

35 * Sic dicturi estis quisque ad amicum suum & quisque ad fratrem suum; quid respondit Jehova? aut, quid locutus est Jehova?

36 Onus autem Jehovæ ne commemorate amplius: nam ipsum onus futurum est cuiq; * verbum suum, si perverteritis verba Dei viventis, Jehovæ exercituum Dei nostri.

37 Sic dicturus es ad prophetam ipsum, quid respondit tibi Jehova, aut quid loquitur Jehova?

38 Sed quandoquidem onerosam prophetiam Jehovæ dicitis, idcirco sic ait Jehova, eò quòd dicitis verbum istud onerosa prophetia Jehovæ; quamvis miserim ad vos qui dicant, ne dicatis, onerosa prophetia Jehovæ;

39 Idcirco ecce me, qui * oblitururs sum vestri [m] continenter: nam deseram vos, & civitatem quam dederam vobis & majoribus vestris, *abjectos* a conspectu meo:

40 || Et imponam vobis [n] opprobrium perpetuum, ignominiamq; perpetuam; quæ non poterit tradi oblivioni.

35 *Sic dicturi*] videlicet consulentes serio, ac sine ludibrio.

36 *Verbum suum*] id est, sermo iste ironicus, quo Jehovam & verbum ipsius ludificabitur, ipsi constabit magno.

39 *Obliturus sum*] humanitus dictum, cujus exegesin sequentia verba continent.

m Heb. *oblivifcendo*.

n Heb. *opprobrium seculi, & ignominiam seculi*.

|| *Suprà* 20.11.

CAPUT XXIIII.

Deus typis & sermone instaurationem venturam Ecclesiæ tum Judæorum, tum etiam catholicæ; & novi Regis populiq; deportationem futuram prænuntiat.

1 * VISIONEM ostendit mihi Jehova; || nempe ecce duo calathi ficuum cópositi * ante templum Jehovæ: postquam deportasset Nebucad-netzar Rex Babyloniæ Jeconjam filiũ Jehojakimi Regis Jehudæ, Principesq; Jehudæ; & fabros ipsos lignarios, ac fabros ferrarios Jeruschalaimis, & abduxisset eos in Babyloniam.

2 Calathus unus erat ficuum bonarum valde, quales sunt [a] præcoces ficuum: & calathus alter ficuum malarum valde, quæ non possent comedi præ pravitate.

3 Dicenti autem Jehovæ ad me, quid tu vides Jirmeja? dixi, ficus: has bonas ficus, bonas valde; illas verò malas, malas valde, quæ non possunt comedi præ pravitate.

4 * Tum fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

5 Sic ait Jehova Deus Jisraëlis, ut ficus bonas istas; ita * agnoscam [b] deportatos Jehudæos, quos emisi ex loco hoc in terram Chaldæorum, in bonum:

6 Et [c] adjiciens oculos meos ad illos in bonum, reducam illos in terram hanc; ubi ædificabo illos, ac non demoliar, & plantabo illos, ac non evellam.

7 Nam * inditurus sum illis cor ad cognoscendum me, me esse Jehovam, eruntque mihi [d] populus, & ego ero illis Deus: cùm reversi fuerint ad me ex toto corde suo.

8 * Quemadmodum verò ficus istas malas quę non possunt comedi præ pravitate: (* nam sic ait Jehova) ita exponam Tzidkijam Re-

1 *Visionem*] Hujus prophetiæ tempus manifestum est ex vers. 1. partes verò duæ sunt: una typica, tribus primis versibus; altera anagogica, typos quos Deus exhibuerat Prophetæ explicans, reliquo capite.

|| 2. *Reg.* 24.14. *& seq.*

Ante templum] velut in conspectu domini justi & judicis, qui postea sententiam pro jure suo de illis laturus est.

a Heb. *ficus precocium: hypallage.*

4 *Tum fuit*] transitio ad anagogen, cujus partes (ut typi) sunt duæ: una, promissionis erga pios deportatos, & universè totam Ecclesiam Christi: altera, comminationis in cæteros impios, qui deportandi erant & exagitandi infinitis cruciatibus, ternis versibus.

5 *Agnoscam*] ex electione videlicet: atque hic primus gradus est beneficiorum Dei, quę allegoricè sequent. versu; deinde simpliciter & nude ver. 7. proponuntur.

b Heb. *deportationem Jehudæ: metonymia.*

c Heb. *apponens.*

d Heb. *in populum, & ego ero illis in Deum.*

gem Jehudæ, & principes ejus, ac residuum Jeruschalaimorum qui residui sunt in terra hac, * etiã qui habitaverint in terra Ægypti:

9 || Exponam, inquam, eos commotioni in malum apud omnia regna terræ; opprobrio, & parabolæ, dicterio, & maledictioni in omnibus locis quo depulero eos.

10 Et mittam in eos gladium, famem, ac pestem; donec cõsumpti fuerint e terra quam dederam ipsis & majoribus ipsorum.

Etiam qui] id est, qui occiso Gedalja in Aegyptum sese receperint: ut narratur infrà 43. & 44.

|| *Deut.* 28.37. *suprà* 15.4.

CAPUT XXV.

Propheta Dei verbis Regem & Judæos contestatur, quòd fuerint immorigeri mandatis ipsius ac propterea captivitatem annorum septuaginta prædicens eis, judicia quoque in alias gentes finitimas cõmuniter eventura, & tandem in Babylonios prænuntiat: postremò sententiam fert Dei nomine de omnium illarum gentium ruina, & luctu funestissimo divinitus obventuro.

1 * VERBUM quod fuit ad Jirmejam contra [*] totum populum Jehudæ anno quarto Jehojakimi filii Joschijæ Regis Jehudę (* qui annus *est* primus Nebucad-netzaris Regis Babyloniæ)

2 Quod elocutus est Jirmeja Propheta; apud totum populum Jehudæ & apud omnes habitatores Jeruschalaimorum, dicendo,

3 * A decimotertio anno Joschijæ filii Amonis regis Jehudæ usque in diem hunc (hic vicesimus tertius annus est) fuit verbum Jehovæ ad me; quod elocutus sum vobis [a] inde a diluculo continenter, nec tamen auscultastis.

4 Misit etiam Jehova ad vos omnes servos suos Prophetas [b] inde a diluculo continenter, quibus non auscultastis (ac ne inclinastis *quidem* aurem vestram ut audiretis)

5 Qui dicerent, revertimini jam quisque a via sua mala, & a pravitate actionum vestrarum; ita manete in ea terra quam tradidit Jehova vobis & majoribus vestris; a seculo usq; in seculum:

6 Et ne [c] prosequamini deos alienos colendo eos & incurvando vos eis; neq; provocetis me opere manuum vestrarum, ut non malefaciam vobis.

7 Sed non auscultastis mihi, dictum Jehovæ: ut provocaretis me opere manuum vestrarum, malo [d] vestro.

8 * Idcirco sic ait Jehova exercituum, eò quòd non auscultastis verbis meis:

9 Ecce ego * missurus sum ut assumam omnes [e] nationes Aquilonis, dictum Jehovæ, *missurus* inquam ad Nebucad-netzarem Regem Babyloniæ * servum meũ, & adducturus illas contra terram hanc & contra habitatores ejus, atq; cõtra omnes gentes istas circumquaq;: quas internecioni devovens || exponam eas desolationi, & sibilo, ac vastitatibus [f] perpetuis:

10 || Et faciam ut pereat ex eis vox gaudii, & vox lætitiæ, vox sponsi & vox sponsæ; * sonus molarum, & lux lucernæ:

1 *Verbum*] Hujus capitis summæ partes sunt quatuor, pręter inscriptionem contentam duobus versibus: cõtestatio, inde ad versum 8. interminatio venturi mali, inde ad ver. 15. typus, inde ad ver. 30. ac postremò sententiæ latio, inde ad finem usque.

Totum pop.] & alios similiter, per synecdochen, qui postea in hoc capite recensentur.

Qui annus] quemadmodum etiam apparet ex 2. Reg. 24.14 & 25.11. incidit autem hic primus Nebucad-netzaris annus in desinentem annum tertium Jehojakimi, & ineuntem quartum, ut constat ex Danijele 1. 1.

3 *A decimo tertio*] contestatio qua suum & aliorum Dei Prophetarum officium Jirmeja comparat cum rebellione Judæorum. De tempore autem vide suprà 1.2.

a Heb. *manè surgendo & loquendo: ut suprà* 7.13.

b Heb. *manè surgendo & mittendo: ut suprà* 7.25.

c Heb. *eatis post.*

d Heb. *vobis.*

8 *Idcirco*] secunda pars interminatio in Judæos æquè ac in omnes finitimos (ut suprà 9.25) usque ad ver. 12 deinde verò in Chaldæos ipsos ad consolationem Ecclesiæ, ver. 12. & duobus seq.

9 *Missurus*] id est, spiritu, velut nuntio transmisso, excitaturus: humanitus dictum.

e Heb. *familias.* *Servum meum*] id est, esse factum voluntatem meam velut administrum, ut Cyrus appellatur illius pastor, Jeschahh. 44.23.

|| *Suprà* 18.16. f Heb. *seculi; sic deinceps.* || *suprà* 7.34. *& 16.9.*

10 *Sonus molar.*] id est, omnis commoditas victus, & vel minima prosperitas, quæ lucis nomine in scripturis figuratur.

7 *Inditurus*] promissio Evangelica: ut infrà 31.33.

8 *Quemadmodum*] id est, ut solent abjici acerbæ ficus atque immaturæ, & omnia in arbitrio exponi. *Nam sic ait*] parenthesis ad confirmationẽ dicti, quia hæc denuntiatio humanitus incredibilis esse videbatur, constituto per Nebucad-netzarem novo rege beneficiario.

11 Eritque

11 Eritque tota terra ista vastationi, & desolationi: ac servient "gentes istæ Regi Babyloniæ septuaginta annis.

12 Deinde erit completis septuaginta annis, *ut* animadvertam in Regem Babyloniæ & in gentem illa, dictum Jehovæ, iniquitatem ipsorū, id est in terram Chaldæorum; "exponamque *gentem* illam desolationibus perpetuis:

13 Et adducam contra terram illam omnia verba mea quæ loquutus sum contra illam; quicquid scriptum est in libro isto, quod prophetavit Jirmeja contra omnes gentes.

14 Cum g servitutem exegerint ab his ipsis quoque gentibus amplis, & Regibus magnis, tum rependam eis secundum opus eorum, & secundum factum manuum eorum.

15 "Nam sic edixit Jehova Deus Jisraëlis mihi, sume "poculum istud vini, istud *poculum* æstus e manu mea: & 'bibendum dato illud omnibus illis gentibus ad quas ego mitto te,

16 Ut bibant & concutiantur atque insaniant; propter gladium quem ego missurus sum inter eas.

17 Itaque sumpsi illud poculum e manu Jehovæ, ut bibendum darem omnibus istis gentibus ad quas mittebat me Jehova:

18 Jeruschalaimis, & civitatibus Judææ, regibusque ejus & principibus ejus; "tradendo eos vastitati, desolationi, sibilo, & maledictioni ipso hodierno die:

19 "Parhhoni Regi Ægypti & servis ejus, Principibusque ejus & toti populo ejus:

20 Et toti isti "miscellaneæ turbæ, id est omnibus Regibus terræ "Hhutzi; & "omnibus regibus terræ Pelischtæorum, & Aschkeloni, & Hhazzæ, Hhekronique, & 'residuo Aschdodi:

21 "Edomæis, & "Moabitis, & "Hhammonitis:

22 Et omnibus regibus "Tyri, omnibusque Regibus Tzidonis; & omnibus Regibus "regionis illius quæ est [h] secundum mare:

23 Item "Dedani, & Temæ, Buzoq;, & omnibus "amputatis latere;

24 Id est, omnibus Regibus "Arabiæ; & omnibus Regibus "miscellaneæ turbæ, habitantibus in deserto:

25 Item omnibus regibus "Zimræi, omnibusq; Regibus "Hhelami & omnibus Regibus Mediæ:

26 Et omnibus Regibus Aquilonis, propinquis & remotis [i] "uni cum altero, ac omnibus regnis cujusque regionis "quæ est ex adverso hujus terræ; denique Rex "Scheschaci "bibet post illos.

27 Et dices ad eos, sic ait Jehova exercituum, Deus Jisraëlis, bibite & inebriamini, "etiam vomite, ac cadite ita ut non surgatis: propter gladium quem ego immissurus sum inter vos.

28 Esto autem, si renuant accipere poculum e manu tua bibendum; ut dicas ad eos, sic ait Jehova exercituum, [k] omnino bibituri estis.

29 "Nam ecce in ea civitate [l] quæ de nomine meo vocatur, ego initium feci afficiendi malis; & vos [m] omnino impunes essetis? non eritis impunes; nam gladium ego proclamo contra omnes habitatores istius terræ, dictum Jehovæ exercituum.

30 "Tu itaque prophetato ad illos omnia verba ista: & dicito ad illos, Jehova ex alto rugiet, & "ex habitatione sanctitatis suę edet vocem suam, [n] omnino rugiet in habitaculo suo, "celeusma quale est calcantium efferet cōtra omnes habitatores istius terræ.

31 Pervadet strepitus usq; ad extremitatem terræ, quia contentio est Jehovę cum gentibus istis, disceptat ipse contra omnem carnem: improbos istos expositurus est gladio, dictum Jehovæ.

32 Sic ait Jehova exercituum, ecce afflictio processura est de gente in gentem; & turbo magnus excitabitur e lateribus terræ:

33 Eruntque confossi Jehovæ tempore illo [o] ab extremitate una terræ ad alteram: non plangentur, neque recipientur, neque sepelientur, pro fimo in superficie terræ futuri sunt.

34 Ejulate pastores, & clamate, & volutate vos magnifici [p] pecuarii; quia completi sunt dies vestri [q] ut mactemini: *dies* inquam dispersionum vestrarum, quibus cadetis, [r] ut ut sitis vasa desyderabilia:

35 Peribitq; perfugium a pastoribus, & [s] ratio evadendi a magnificis pecuariis.

36 Vox [t] clamosa pastorum, ejulatusq; magnificorum pecuariorum *audietur*, quia vastaturus est Jehova pascuum eorum:

37 Et succidentur caulæ [v] utentes pace, propter æstum iræ Jehovæ

38 *Æstuantis*, ut juvenis leo "derelinquens tugurium suum: nam erit terra istorum desolationi propter æstum "*gladii* opprimentis, & propter æstum iræ ipsius.

11 *Gentes istæ*] id est, Judæa cum aliis Gentibus, synecdochicè: ut copiosius explicatur infra 29. 10. & sequentibus.

12 *Exponamq;*] ut prædixerat Jeschahhja 13. & 14. & 21. & 47. narraturq; gestum, Daniel. 5.

g Heb. *serviverint sibi per hos: ut Exod.* 1. 14.

15 *Nam sic edixit*] transitio ad quartum locum de typo mandato divinitus; qui ætiologicus est eorū quæ modò Propheta dixit, fore ut Babylonius servitutem exigat non tantum a Judæis, sed etiam a gentibus Regibusq; magnis.

Poculum] ut Jeschahh. 51. 17.

Bibendum dato] nempe Prophetia; id est, bibituras illas prophetato; vide supra 1. 10. ut deinde illi Deus tradere quod prophetet, & ipse vicissim sumere, ac bibendum dare dicitur, ver. sequentio.

18 *Tradendo*] id est, pronuntiando sententiā excidii, quam contra Judæam jam tulit Dominus.

19 *Parhhoni*] ut copiosius exponitur infra 46.

20 *Miscellaneæ*] id est, variis populis, quorum nomina sequentibus exponuntur; fines autem inter ipsos non tantum conjuncti, sed etiam confusi erant & permixti dominatus.

Hhutzi] vide Gene. 10. 23.

Omnibus regibus] id est, tum regibus, tum rebus publicis quæ in Pelischtæa erant: vide infra 47.

Residuo] nam Aschdodum sive Azoton Psammetichus pater Parhhonis Nechonis annis vigintinovem obsederat, itaque bona ex parte everterat Rempublicam, teste Herodoto in Euterpe.

21 *Edomæis*] de quibus infrà 49. 7. & seq. *Moabitis*] de quibus infrà 48. *Hhammonitis*] de quibus infra 49. 1. 22 *Tyri*] de quibus infrà 47. 4. *Regionis*] id est, Syriæ superioris, Pelischtæis fœderatæ, infrà 49. 23.

h Heb. *in transitu maris* 23 *Dedani &*] id est, gentibus Arabiæ petrææ, de quibus infrà 49 28 Hoc autem Dedanæ & sequentibus synecdochicè continentur posteri plures Keturæ, Nachoris, & Jischmahhelis. Nam Dedan filius est Keturæ, Gen. 25. 3. Tema Jischmahhelis, Gene. 25. 15. & Buz Nachoris, Gene 22. 21.

Amputatis latere] vide supra 9. 26. 24 *Arabiæ*] petrææ videlicet, ut docet sequentium comparatio. *Miscellaneæ*] id est, Arabum Scenitarum, Nomadum, Attalorum, aliorumq; sine claustris & civitatibus in Arabia deserta degentium, ut scribitur infrà 49. 31. & sequentibus. 25 *Zimræi*] id est, incolarum felicis Arabiæ, synecdochicè. Sunt enim Zimræi sive Zimranæi populi felicis Arabiæ, dicti a Zimrane; cujus mentio est Genes. 25. 2. Zamarenos vocat Plinius lib. 6. natural. histor. capite 28. *Hhelami*] vide Gene. 10. 22. & infrà 49. 34. i Heb. *viro cum fratre suo.* 26 *Uni cum altero*] id est promiscuè, ut dictum est supra 9. 25. *Quæ est ex adverso*] periphrasis circumjacentium & finitimarum regionum.

Scheschaci] id est, Babyloniæ festa agentis, ut scribitur Danielis 5. & apud Herodotum lib. 2. Est enim Scheschac lingua Babylonica festum diem celebrans, & Schace festi dies, ut refert Athenæus lib. 14. ex Beroso & Ctesia: Est autem hæc nominis mutatio ēscō enda ad σεμνότητα orationis, de qua Hermogenes tomo quarto de inventione: qua commutatione idcirco Propheta usus est, quòd hac una appellatione vellet diem ipsum casus Babylonici velut digito commonstrare, hîc & infra 51. 4. confer cum Jescha. 21. 5.

Bibet] alludit ad convivium, de quo Daniel. 5.

27 *Etiam vomite*] i. ita obruimini poculo indignationis Dei, ut non tantum conturbemini, sed omnem facultatem vos exonerandi & vitam ipsam amittatis. Pergit enim propheta in typica sua allegoria.

k Heb. *bibendo.*

29 *Nam ecce*] elegans ætiologia, de qua vide 1. Petri 4. 17. & sequentibus sic Jechez. 9. 6.

l Heb *super quam vocatur nomen meum.*

m Heb *innocentes existendo innocentes existeretis: vide Exod.* 20. 7.

30 *Tu itaque*] ultima pars, sententiæ latio, concludens præcedentem contestationem & typum: qua primùm terrores denuntiantur, duobus versibus; deinde horrendę strages, luctusq; funestissimus, versibus sequentib.

Rugiet] id est, ut leo in prædam visam incursurus, horrendum intonabit: nam tota hæc sententia est allegorica, Deum cum leone, Reges & principes cum pastoribus, populos cum gregibus, regiones cum pascuis & caulis comparans. *Ex habitatione*] id est, e cœlo. n Heb. *rugiendo rugiet.* *Celeusma*] vide Jeschahh. 16. 18.

o Heb. *ab extremitate terræ usque ad extremitatem terræ.* p Heb. *gregis sic duobus versibus sequentibus.* q Heb. *ad mactandum.* r Heb. *ut vas desyderii.* s Heb. *evasio.* t Heb. *clamoris.* u Heb. *pacis.* 38 *Derelinquens*] nimirum ut in prædam involet. *Gladii*] ut infrà 46. 16. & 50. 16.

Caput XXVI.

Jirmeja ineunte Jehojakimi regno omnes ad resipiscentiam hortatur, & recusantibus judicium denuntiat: ac propterea comprehensus a sacerdotibus & Prophetis accusatur, publico judicio purgatur, & autoritate Achikami a violentia Regis defenditur.

1 PRIN-

1 [a] PRINCIPIO regni Jehojakimi filii Joschijæ Regis Jehudæ, fuit verbum hoc a Jehova, edicendo,

2 Sic ait Jehova, sta in atrio domus Jehovæ, ut eloquaris apud omnes [2] civitates Jehudæ venientes ad incurvandum se *in* domo Jehovæ, omnia verba quæ præcipio te eloqui eis: ne subtrahito verbum:

3 Si fortè auscultantes revertantur quisque a via sua mala; ut [3] pœniteat me mali quod ego cogito facere illis propter pravitatem actionum illorum.

4 Itaque dicito ad eos, [4] sic ait Jehova: nisi auscultaveritis mihi, ut ambuletis in lege mea quam proposui vobis,

5 Auscultando verbis servorum meorũ Prophetarum quos ego mitto ad vos, ut [a] inde a diluculo mittenti nondum auscultastis;

6 Utique reddam domum hanc similem Schilunti, & civitatem hanc tradam maledictioni apud omnes gentes terræ.

7 [7] Audiebant autem sacerdotes, ac Prophetæ, [7] totusque populus; Jirmejam proloquentem verba ista in domo Jehovæ.

8 Quare fuit cùm absolvisset Jirmeja proloqui quæcunque præceperat Jehova proloqui apud totum populum; ut prehenderent eum Sacerdotes, & Prophetæ, totusq; populus ille, dicendo, [b] omnino moriturus es.

9 Cur prophetasti nomine Jehovæ, dicendo, similis Schilunti futura est domus hæc, & civitas hæc ita vastabitur ut nullus sit habitator? congregabaturque [9] totus populus ad Jirmejam *in* domum Jehovæ.

10 [10] Audientes autem principes Jehudæ res istas, ascenderunt e domo Regis *in* domum Jehovæ: & consederunt ad ostium portæ Jehovæ [10] recentioris.

11 Tum alloquuti sunt Sacerdotes, & Prophetæ [11] Principes illos, & omnes *seniores* populi, dicendo; [c] crimen capitale *est* in viro isto: nam prophetavit contra civitatem hanc, quemadmodum audivistis auribus vestris.

12 [12] Tum alloquutus est Jirmeja omnes illos Principes, totumque populum, dicendo: Jehova misit me ad prophetandum contra domum hanc & contra civitatem hanc omnia verba quæ audivistis.

13 Nunc ergo bonas efficite vias vestras, & actiones vestras, & auscultate voci Jehovæ Dei vestri: & pœnitebit Jehovam istius mali quod eloquutus est contra vos.

14 De me autem, ecce me in manu vestra: facite mihi ut bonum & ut rectum *videtur* in oculis vestris.

15 Veruntamen [d] omnino scitote, si morte afficitis me, [15] sanguinem innocentem vos imponere vobis, & civitati huic, & habitatoribus ejus: nam [e] verè misit me Jehova ad vos, ad proloquendum [f] vobis audientibus omnia verba ista.

16 [16] Tunc dixerunt Principes illi, omnesque *seniores* populi ad Sacerdotes & ad prophetas; nullum est in viro hoc crimen capitale, cùm nomine Jehovæ Dei nostri sit alloquutus nos.

17 Et surgentes [g] quidam e senioribus terræ; alloquuti sunt totam congregationem populi, dicendo:

18 [18] Mica Moraschtites [h] prophetabat temporibus Chizkijæ regis Jehudæ, & alloquebatur totum populum Jehudæ, dicendo; ‖ sic ait Jehova exercituum, Tzijon *ut* ager arabitur, & urbs Jeruschalaimorum *in* cumulos erit, & mons hujus domus in excelsa [i] sylvosa.

19 [19] An [k] omnino morte affecerunt illũ [19] Chizkija Rex Jehudæ, & totus Jehuda? an non reveritus est Jehovam, & deprecatus est faciem Jehovæ, atque pœnituit Jehovam illius mali quod eloquutus fuerat contra eos? nos ergo facimus malum magnum contra [l] nos ipsos.

20 [20] Et quamvis etiam quidam prophetans nomine Jehovæ, Urija filius Schemahhjæ ex Kirjath-Jehharimis; prophetasset contra civitatem hanc & contra terram hanc omnino secundum verba Jirmejæ,

21 Cumque audivisset Rex Jehojakim & omnes potentes ejus, omnesque principes verba ejus, [21] & quæsivisset Rex eum afficere morte (quod audiens Urija timuit, fugiensque venit in Ægyptum:

22 Sed misit Rex Jehojakim quosdam in Ægyptum; Elnathanem filium Hhacboris, & [m] alios cum eo in Ægyptum,

23 Qui educentes Urijam ex Ægypto, reduxerunt eum ad Regem Jehojakimum) & percussisset eum gladio, abjecissetq; cadaver ejus in sepulchra [n] [23] popularium:

24 Veruntamen [24] manus Achikami filii Schaphanis adfuit Jirmejæ, ut non traderet eum in manum populi ad morte afficiendum ipsum.

1 *Principio*] Totum hoc caput est διηγηματικὸν, i. narrativum: nam post observatam tẽporis circumstantiã ver. 1. narrantur quatuor: primũ est prophetiæ argumentum, quam ex mandato Dei pronuntiavit Jirmeja, usq; ad ver. 7. secundum criminatio, tribus versibus; tertium, litis contestatio, usque ad ver. 16. quartum, sententia Prophetã absolvens, conjuncta exequutione illius.

2 *Civitates*] i. cives, metonymicè.

3 *Pœniteat*] vide Gen. 6. 6.

4 *Sic ait Jehova*] summa Prophetiæ, nimirũ hypothetica interminatio; ut sup. 7. cui ex adverso respondens promissio quæ hîc reticetur) ponitur infrà ver. 13.

a Heb. *mane surgendo & mittendo.*

7 *Audiebant*] secunda pars narrationis, de criminatione Jirmejæ.

Totusq; pop.] qui tum videlicet in atrio erat: sic seq ver.

b Heb. *moriendo.*

9 *Totus populus*] reliquus videlicet qui per urbem erat.

10 *Audientes*] tertia pars narrationis, de litis contestatione: qua accusatur Jirmeja, ver. 11. & Propheta se ipsum defendit, ver. 4. seq.

Recentioris] i. supremæ, quam Rex Jotham curaverat ædificari, 2. Chro. 27. 3.

11 *Principes illos*] i. totum consilium justè constitutum ex utroq; ordine: ut apparet ex ver. 17.

c Heb. *jus mortis viro isti: sic infrà ver. 16.*

12 *Tum alloquutus*] defensio Jirmejæ judicialis absoluta (ut vocant Rhetores) incipiens & concludẽs a vocatione Dei, & jure ab ipso factum asserens: quapropter promissionem hypotheticam proponit, ver. 13. & hypotheticam interminationẽ, duobus seq.

d Heb. *sciendo.*

15 *Sanguinem innocent.*] i. vos vestra ipsorum culpa reos peragi injustissimæ & crudelissimæ cædis meæ.

e Heb. *in veritate.*

f Heb. *in auribus vestris.*

16 *Tunc dixerunt*] sentẽtia, cujus αἴτιον exponitur tribus ver. seq. & exequutio, reliquis.

g Heb. *viri: sicut à ver. 23.*

18 *Mica*] confirmatio sententiæ, a præjudicato similis exempli.

h Heb. *erat prophetans: ut ver. 20.*

‖ *Mica* 3. 12.

i Heb. *sylvæ.*

k Heb. *morte afficiendo.*

19 *Chizkija &c.*] i. justum legitimumq; consilium ex regijs & popularibus, ut sup. ver. 11.

l Heb. *animas nostras.*

20 *Et quamvis*] narratio exequutionis sententiæ, & liberati justo judicio Jirmejæ, contra illegitimam Regis violentiam: cujus exemplũ his quatuor versibus continetur.

21 *Et quæsivisset*] sine consilio legitimo re non quæsita, cognita, & legitime judicata, denique sine ulla juris formula.

m Heb. *viros.*

n Heb. *filiorum populi.*

23 *Popularium*] i. contemptissima, & abjectissima: cujusmodi fuerunt quos Latini vocabant puticulos teste Varrone lib. 4 de lingua Lat.

24 *Manus*] id est, autoritas & auxiliũ: fuerat enim Achikã jamdiu consiliarius in comitatu Regis Joschijæ, ac proinde plurimùm autoritate poterat.

CAPUT XXVII.

Deus per prophetam typo & sermone venturum Nebucadnetzaru dominatum prædicit in gentes omnes finitimas, & ipsis consulit: deinde Regem futurum Judæorum similiter admonet ut se dedat Babylonio, & a Pseudoprophetis caveat: & omnes ordines ad temporarium Babylonii obsequium provocat adductis minis & promissionibus.

1 [1] IN [1] principio regni Jehojakimi filii Joschijæ regis Jehudæ; fuit verbum hoc ad Jirmejam a Jehova, edicendo,

2 [2] Sic edixit Jehova mihi, [2] compara tibi vincula & lora quæ [2] indas collo tuo.

3 Deinde mittito [3] illa ad Regem Edomæorum, & ad Regem Moabitarum, & ad regem [a] Hhammonitarum, & ad regem Tyri, & ad Regem Tzidonis; [b] per legatos qui [3] venturi sunt Jeruschalaima ad Tzidkijam Regem Jehuda:

4 Et mandato illis ut dominis suis indicent: sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis, sic indicitote dominis vestris:

1 *In principio*] Hujus prophetiæ (quæ inscriptionem suam habet ver. 1.) summæ partes sunt duæ, una est denuntiatio prophetica servitutis, quam servitura erant finitima regna omnia Regi Babyloniæ, usque ad ver. 12. altera est prophetia didascalica ad populum Dei, inde ad finem usque.

Principio] i. ante annos undecim quàm Tzidkija cœpisset regnare, revelata est divinitus prophetia hæc, & a Jirmeja obsignata; cùm nondum magnus ille Nebucadnetzar in Babylonia regnaret, ut ostenditur supra 25. 1.

2 *Sic edixit*] prior hæc prophetiæ pars continet typum, duobus ver. & explicationem, sequentibus 6. *Compara tibi*] videlicet in tempus illud quo cœpturus erat Tzidkija regnare: sic enim autoritas conciliatur prophetiæ, & omnis malè de Propheta suspicandi occasio tollitur. *Indas*] videlicet illorum unum, ad figurandum regnum Tzidkijæ, ut apparet ex sequent. cap. 3 *Illa*] nimirum alia ad reges exteros pertinentia. a Heb. *filiorum Hhammonis.* b Heb. *per manum Legatorum.* *Venturi*] & conspirationem juncto fœdere inituri, de qua 2. Chron. 36. 13.

5 Ego

5 ᵃEgo feci terram, homines, & jumenta quæ sunt in superficie terræ virtute mea maxima, & brachio meo extento: ideo trado illam cui rectum videtur in oculis meis.

6 ‖ ᵇNunc itaque ego trado omnes regiones istas in manum Nebucad-netzaris ᵇRegis Babyloniæ servi mei: quin etiam bestias agri trado ei ut serviant ei.

7 Servient autem ei omnes istæ gentes, ᵇfilioque ejus, & ᶜ ᵇnepoti ejus; donec adveniat ᵇtempus terræ ipsius etiam illud, cùm ᵈ servitutem exigent ab eo ᵇgentes amplæ & Reges magni.

8 Erit igitur ut in gentem illam & in regnum illud quæ non servient ipsi Nebucad-netzari Regi Babyloniæ, & quæ non indet collum suum jugo Regis Babyloniæ; gladio & fame, ac peste animadvertam in gentem istam, dictum Jehovæ, donec consumpsero eas manu illius.

9 ᵃVos ergo ne auscultetis Prophetis vestris, aut divinis vestris, aut somniis vestris, aut planetariis vestris, aut præstigiatoribus vestris; qui alloquuntur vos dicendo, non estis servituri Regi Babyloniæ.

10 Nam falsum isti prophetant vobis; ut longè abducam vos a terra vestra, & cùm depulero vos pereatis.

11 Gentem verò illam quæ inducet collum suum in jugum Regis Babyloniæ, & serviet ei; ipsam utique relinquam in terra sua, dictum Jehovæ, ut colat eam & habitet in ea.

12 ᵃEtiam Tzidkijam Regem Jehudæ alloquutus sum secundum omnia verba ista, dicendo; inducite colla vestra in jugum Regis Babyloniæ, & servite ei populoque ejus; ita vivite.

13 ᵃQuare moreremini tu & populus tuus gladio, fame, & peste; quemadmodum ᵃeloquutus est Jehova de gente quæ non servierit Regi Babyloniæ?

14 Ne ergo auscultetis verbis istorum prophetarum qui alloquuntur vos, dicendo; nō estis servituri Regi Babyloniæ: nam falsum isti prophetant vobis,

15 (Non enim misi eos, dictum Jehovæ; sed ipsi prophetant nomine meo falsò) ut depellam vos, & pereatis vos & ipsi prophetæ qui prophetant vobis.

16 Etiam sacerdotes, & totum populum ipsum alloquutus sum, dicendo; sic ait Jehova, ne auscultetis verbis prophetarum vestrorum qui prophetant vobis, dicendo, ecce ᵃinstrumenta domus Jehovæ reducentur ex Babylonia jam ᵉ mox: nam falsum isti prophetant vobis.

17 Ne auscultetis eis, servite Regi Babyloniæ, ita vivite: quare esset civitas hæc ᶠ desolationi?

18 ᵃQuòd si Prophetæ sunt, & ᵃ si est verbum Jehovæ cum ipsis; intercedant, quæso, apud Jehovam exercituum, ut non veniant hæc instrumenta quæ reliqua sunt in domo Jehovę, domoque Regis Jehudæ, ac Jeruschalaimis in Babyloniam.

19 Nam sic ait Jehova exercituum; de istis ᵃcolumnis, & de isto lacu, ac de basibus, denique de ᵍ reliquis instrumentis quę reliqua sunt in civitate hac,

20 ‖ Quæ non accepit Nebucad-netzar Rex Babyloniæ, cùm deportaret Jeconjam filium Jehojakimi Regis Jehudæ Jeruschalaimis in Babyloniam; & omnes clarissimos Jehudæ & Jeruschalaimorum;

21 Nam, *inquam*, sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis; de istis instrumentis quæ reliqua sunt *in* domo Jehovæ, & in domo Regis Jehudæ, ac Jeruschalaimis:

22 ‖ In Babyloniam deferentur & illic erunt; usque ᵃin diem quo visitaturus sum hos, dictum Jehovæ, quò faciam ut ascendant hi, & reducam illa in locum hunc.

5 *Ego feci ter.*] thesis sive propositio generalis, exponens causam & fundamentum hypotheseos, quæ sequentibus versibus continetur. Est autem causa sumpta a creatione & jure Dei in res creatas omnes.

‖ *Daniel* 2.

6 *Nunc itaque*] hypothesis continens primùm explicationem typi, tribus versibus; deinde consilium, tribus alteris.

Regis Babyl.] futuri post quadriennium, ut suprà 25.1.

7 *Filioq; ejus*] Evilmerodaco, cujus mētio est 2.Reg.25.30. & infrà 52.31.

c Heb. *filio filii ejus.*

Nepoti] Bel-schatzari, de quo Daniel. 5.1.

Tempus terræ] id est, quo visitaturus sum terram, ut infrà ver. ultimo: nimirū post annos septuaginta, suprà 25.12. & infrà 29.10.

d Heb. *servient sibi per eum ut* Exod. 1.14. & *suprà* 25.14.

Gentes amplæ] Persæ & Medi, de quibus Jeschahh. 21.

9 *Vos ergo*] propositio consilii, ut diximus in ver. 6.

12 *Etiam Tzidkijam*] secunda pars Prophetiæ, qua datur consilium, primùm Regi Judæorum, 4. ver. deinde sacerdotibus & populo toti, 3. ver. ac postremò ultima deportatio prænūtiatur, reliquis ver.

13 *Quare moreremini*] αἴτιον præcedentis consilii, ad quod regreditur Propheta seq. ver.

Eloquutus] suprà ver. 8.

16 *Instrumenta*] quę deportata fuerant in Babyloniam temporibus Jehojakimi & Jeconjæ, 2.Chron. 36.7. & 10.

e Heb. *celeritate.*

f Heb. *desolatio.*

18 *Quòd si*] ἀντιπαράστασις, qua Propheta docet prophetas illos, si sunt servi Dei, non debere illius iram mendaciis suis cumulare, sed certissimè eventuram amoliri atq; deprecari coram Deo: sic cōparatur trāsitus ad propheticam denuntiationem sequentem.

Si est verbum]. i. si Deo sunt chari, & ullam cum eo communicationem habent.

19 *Columnis*] de quibus 1.Reg. 7.

g Heb. *reliquo instrumentorū.*

‖ 2.Reg. 24.14. &c.

‖ 2.Reg. 25.16. 2.Chron. 36.18. & infrà 52.

22 *In diem*] de quo 2.Chron. 36.22. & Hhezræ 1.

Caput XXVIII.

Jirmeja præcedentem concionem typo & sermone Judæis significans, a Chananja reprehenditur: quem bona Judæis, finitimisq; gentibus, & mala Chaldæis ominantem Jirmeja redarguit, & protervè in se irruenti ac lorum suum frangenti cedit; donec a Deo remissus prophetiam suam amplificat, & mortem Chananjæ prædicit, quam eventus comprobavit.

1 ᵃCùm autem ᵃ fuisset *illud* ab anno illo, principio regni Tzidkijæ regis Jehudæ, ad annum usque *illius* quartū mense quinto; alloquutus est me Chananja filius Hhazzoris ᵃPropheta qui erat e Gibhhone, in domo Jehovæ, ante oculos sacerdotū & totius populi, dicendo,

2 Sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis, dicendo; ᵃfregi jugum Regis Babyloniæ.

3 Intra biennium ᵃ justum ego reducturus sum in locum hunc omnia instrumenta domus Jehovæ; quę accepit Nebucad-netzar Rex Babyloniæ e loco hoc, & deduxit in Babyloniam:

4 Etiam Jeconjam filium Jehojakimi Regis Jehudæ, & ᵇ omnes deportatos Jehudę qui venerunt in Babyloniam, ego reducturus sum in locum hunc, dictum Jehovæ: cùm fregero jugum Regis Babyloniæ.

5 Tum alloquens Jirmeja Propheta Chananjam Prophetam illum; ᵃante oculos sacerdotum, & ante oculos totius populi, qui astabant in domo Jehovæ:

6 ᵃDixit Jirmeja Propheta, amen, ita faciat Jehova: præstet Jehova verba tua quæ prophetasti, reducendo instrumenta domus Jehovæ, & omnes deportatos e Babylonia in locum hunc.

7 Veruntamen audi quæso verbum hoc quod ego loquor; ᶜ te audiente, & audiente toto hoc populo.

8 ᵃProphetæ illi qui fuerunt ante me & ante te inde a seculo; illi prophetaverunt contra regiones amplas & contra regna magna bellum, & afflictionem *famis*, & pestem:

1 *Cùm autem*] Totum hoc caput narrativum est eorum quæ consecuta sunt ex præcedente prophetia. Narrat enim Jirmeja primùm contradictionē Chananjæ, versibus 4. & redargutionem suā, versibus 5. seq. deinde contrarium typum a Chananja exhibitū cum sua interpretatione, ver. 10. & 11. & interminationem Dei a Jirmeja prænuntiatam, effectamq; a Deo, inde ad finem usque.

Fuisset illud]. i. cùm typo & sermone, quem Deus imperaverat suprà 27.3. voluntatem Dei judiciumq; significare perrexissem per quadriennium. Nam particula Hhebraica tertio loco significationem accipit præpositionis usque: quo etiam modo interpretati sumus 1. Schem. 18.10. & alibi.

Propheta] officio videlicet, quamvis re ipsa falsus esset: nam ex gente Sacerdotum erat ad quos pertinebat Gibhhon, Jehos. 21.17.

2 *Fregi*] id est, in consilio meo constitutum est frangere.

a Heb. *dierum ut* Gen 41.1. *sic infra ver.* 11.   b Heb. *omnem deportationem: sic vers.* 6.

5 *Ante oculos*] id est, publicè, prout publicè peccaverat: quò spectat documentum Pauli 1.Tim 5.20.   6 *Dixit Jirmeja*] hujus redargutionis duæ sunt partes; exordium a voto, captans auditorum benevolentiam, ac potiùs (ut Rhetores vocant) insinuatio, hoc & sequente versu; deinde confutatio, sequente.

c Heb. *in auribus tuis, in auribus, &c.*   8 *Propheta*] confutationis duo sunt argumenta: prius, quod populo improbissimo pacē & prosperitatē prædicat, id a lege & omnibus sanctorum Prophetarum testimoniis discrepare, ver. 8. deinde eventum ipsum esse commonstraturum quàm falsa sit Chananjæ prædicatio: quas duas pseudoprophetarum notas, a doctrina videlicet & ab eventu, docuit Mosche Deuteronom. 13. & 18.20.

9 Propheta

9 Propheta ille qui prophetat pacem; cùm evenit verbum ipsius Prophetæ, cognoscitur ille Propheta esse quem misit Jehova d verè.

10 Tum capiens Chananja Propheta lorum illud a collo Jirmejæ Prophetæ, fregit illud:

11 Et loquutus est Chananja ante oculos totius populi, dicendo; sic ait Jehova; ita frãgam jugum Nebucad-netzaris Regis Babyloniæ intra bienniũ justum e collo omnium istarum gentium: tum abibat Jirmeja Propheta itinere suo.

12 Sed fuit verbum Jehovæ ad Jirmejã; postquam fregisset Chananja Propheta lorum illud e collo Jirmejæ Prophetæ, edicendo,

13 Abi & alloquitor Chananjam, dicendo; sic ait Jehova, lora lignea fregisti, sed compara loco illorum lora ferrea.

14 Nam sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis, jugum ferreum impositurus sum collo omnium gentiũ istarum, ut serviant Nebucad-netzari Regi Babyloniæ, & servituri sunt ei: quin etiam bestias agri traditurus sum ei.

15 Deinde dixit Jirmeja Propheta ad Chananjam prophetam; audi jam Chananja, nõ misit te Jehova, sed tu fecisti ut fiduciam poneret populus hic in falso.

16 Idcirco sic ait Jehova, ecce ego emissurus sum te a superficie terræ, hoc anno tu moriturus es; quia apostasiam suasisti contra Jehovam.

17 Et mortuus est Chananja Propheta, anno illo mense septimo.

d Heb. *in veritate.*

10 *Lorum illud*] quod ipsi supererat, ut figuraret jugum Babyloniorum Judæis imponendum; ut diximus supra 27.2.

11 *Istarum gent.*] contra quas ante prophetasti.

Abibat] contentionem fugiens videlicet, & consulens ædificationi (quæ inter rixandum nulla est) donec Deus opportunitatem exhiberet servo suo commodam ad ædificandum, ut factum fuisse narratur, sequente versu.

16 *Apostasiam*] ut Deut. 13.5. & infra 29.32.

CAPUT XXIX.

Propheta Judæos in deportatione Babylonica versantes literis admonet de officio in captivitate, de promissæ in futurum liberationis tempore, & de calamitatibus eorum qui deportationem refugerint pseudoprophetarum mendaciis: itaque orationem in pseudoprophetas convertens ipsos reprehendit, & funestum exitium singulis prænuntiat.

1 HÆC autem sunt verba Epistolæ quam misit Jirmeja propheta Jeruschalaimis, ad a reliquos seniores deportatos, & ad Sacerdotes, & ad Prophetas, atque ad totum populum, quem deportaverat Nebucad-netzar Jeruschalaimis in Babyloniam:

2 Postquam egressus esset Jeconja rex & Augusta, ac aulici principes Jehudæ ac Jeruschalaimorum; fabriq; lignarii, & fabri ferrarii Jeruschalaimis:

3 Per El-hhasam filium Schaphanis & Gemarjam filiũ Chilkijæ (quos mittebat Tzidkija Rex Jehudæ ad Nebucad-netzarẽ Regem Babyloniæ in Babyloniam) dicendo:

4 Sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis; b omnibus deportatis quos deportavi Jeruschalaimis in Babyloniam:

5 Ædificate domos, & inhabitate: ac c conserite hortos, & vescimini fructu eorum.

6 Ducite uxores, & gignite filios ac filias; accipite etiam filiis vestris uxores, & filias vestras tradite viris ut pariant filios filiasque: & augescite istic, ac ne minuamini:

7 Denique quærite d prosperitatem istius civitatis quò deportavi vos, & orate pro ea Jehovam; nam cum prosperitate ejus futura est vobis prosperitas.

8 Sic enim ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis, ne decipiant vos prophetæ vestri qui sunt inter vos, & divini vestri; neq; auscultetis somniis vestris, quæ vos ipsi curatis somniari:

9 Quia falsò isti prophetant vobis nomine meo: non misi eos, dictum Jehovæ.

10 Sic enim ait Jehova; nam ubi implebuntur Babyloniæ septuaginta anni, visitabo vos: & præstabo erga vos verbum meum illud optimum, reducendo vos in locum hunc:

11 Cùm ego agnovero *dandas vobis* cogitationes quas ego cogito de vobis, dictum Jehovæ, cogitationes e prosperitatis, non autem adversitatis; dandum vobis finem, f eumque expectatisimum.

12 Cùm invocaveritis me ut abeatis, & oraveritis me; tum exaudiam vos:

13 Et quærentes me invenietis, cùm requisiveritis me ex toto g animo vestro.

14 Præstò enim futurus sum vobis, dictum Jehovæ, & reducturus h captivos vestros, congregaturusque vos ex omnibus gentibus, & ex omnibus locis quò depulero vos, dictum Jehovæ: & reducturus vos in locum hunc unde deportavi vos:

15 Cùm dixeritis, excitaverat nobis Jehova Prophetas *prophetantes*, eundum in Babyloniam.

16 Nam sic ait Jehova de Rege qui sedet in solio Davidis, & de toto populo qui residet in civitate hac; fratribus vestris qui non egressi sunt vobiscum in illa deportatione:

17 Sic ait, *inquam*, Jehova exercituum, ecce ego immissurus sum in hos gladium, famẽ, ac pestem: & expositurus sum eos tanquam ficus horrendas, quæ non possunt comedi præ pravitate.

18 Nam persequar eos gladio, fame, ac peste; & exponam eos commotioni apud omnia regna terræ, execrationi, & desolationi, sibiloq;, & opprobrio apud omnes gentes quò depulero eos:

19 Eò quòd non auscultant verbis meis, dictum Jehovæ; cùm mitto ad eos servos meos Prophetas i inde a diluculo continenter, ut non auscultabatis, dictum Jehovæ.

20 Vos itaque audite verbum Jehovæ; omnes deportati quos misi Jeruschalaimis in Babyloniam.

21 Sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis de k Achabo filio Kolajæ, & de Tzidkija fi-

1 *Hæc autem*] Hujus capitis partes in universum duæ sunt: inscriptio, tribus versibus; & epistola Prophetica, ad finem usque.

a Heb. *reliquum seniorum deportationis.*

2 Reg. 24.14. & seq.

4 *Sic ait*] hæc epistola (cujus inscriptionem hic versus continet) duo habet prophetiarum genera: unum commune & ad Judæos omnes spectans, usq; ad vers. 20. alterum singulare contra Pseudoprophetas & adversarios Jirmejæ, ad finem usque. Communis autem prophetiæ tres sunt partes: prima qua Deus deportatos pedem in Babylonia figere jubet, usque ad versum 10. secunda, qua liberationem in suum tempus pollicetur resipiscentibus, usque ad versum 16. tertia, qua reliquis in Judæa consistentibus aut alibi extra Babyloniam, infinita mala prænuntiat, ver. 16 & tribus seq. b Heb. *toti deportationi quam, &c. sic deinceps.* 5 *Ædificate*] .i. ita inite rationes vestras & vitam instituite, ut diu mansuri in Babylonia: synecdoche. c Heb. *plantate: sic infrà 28.*

d Heb. *pacem: sic deinceps.*

7 *Civitatis*] id est, totius regni Babylonici, synecdochice.

8 *Ne decipiant*] videlicet prædicando mox futuram esse liberationem, ac proinde vos a veris prophetiis & justis actionibus quas indixi vobis avertendo.

Prophetæ] falsi, quorum duo ponuntur genera, ut totidem verorum Prophetarum sunt Numer. 12. nam Prophetæ boni ex visionibus & somniis agunt, mali verò divinationibus & cõmentis ex animo sõniis abutuntur.

Quæ vos ipsi] exegesis præcedentis dicti: verè, inquit, vestra sunt somnia: nam vos illa pretio redimitis, ut suprà 23.1.

2. Chro. 32.26.

10 *Sic enim*] secunda pars communis prophetiæ, confirmans monita præcedentia de sede Babylonica colenda, & aversandis Pseudoprophetis, a definito promissionis tempore, de quo sup. 25. 12.

11 *Cùm ego cogn.*] id est, quando mihi visum fuerit præstare promissiones meas.

e Heb. *pacis non autem mali.*

f Heb. *& expectationis.*

12 *Cùm invocav.*] ex promissione Levit. 26.40. & seq. & Deut. 30.1. & sequent. cujus rei complementum extat Danijelis 9. & in libris Hhezræ & Nechemjæ.

g Heb. *corde.*

h Heb. *captivitatem vestram.*

15 *Cùm dixeritis*] id est, cùm longis perpessionibus edocti fueritis gloriam tribuere Deo, & veritatem prophetiarum ejus confiteri, ut Danijel. 9.6. & 12.

Eundum in Bab.] id est, subeundam esse captivitatem iis qui sibi consultum voluerint: sic transitur ad sequentem locum de gravissimis eorum calamitatibus, qui spernentes Prophetarum monita dedere se recusaverint, & ultrò subire captivitatem. 16 *In illa dep.*] de qua suprà ver. 2. Est autem hic pars tertia communis Prophetiæ, non esse expetendum ut qui in Babylonia sunt in Judæam revertantur, quod Pseudoprophetæ narrabant: nam pessimè cum illis actum iri. Suprà 24. i Heb. *manè surgendo & mittendo: ut 2. Chron. 36.15.* 20 *Vos itaque*] secunda pars epistolæ, cujus exordium, hoc versu, respicit ad monitum quo utebatur supra, ver. 8. Sunt autem in hac parte prophetiæ duæ: una, contra pseudoprophetas, tribus versibus sequent. altera, contra quendam Prophetam ex proceribus adversantem Jirmejæ, vers. 24. & seq. k *quidem dicitur Echab, seq. ver.*

lio Mahhasejç, qui prophetant vobis nomine meo falsum: ecce ego traditurus sum eos in manum Nebucad-netzaris Regis Babyloniæ, ut percutiat eos ante oculos vestros:

22 Et sumetur ab ipsis [l] maledictionis formula apud omnes deportatos Jehudæ qui sunt in Babylonia, dicendo; disponat te Jehova ut Tzidkijam, & ut Echabum, quos torrefecit Rex Babyloniæ igne:

23 Eò quòd commiserunt flagitium in Jisraële, adulterantes cum uxoribus amicorum suorum, & loquentes verbum nomine meo [m] falsum quod non præceperam eis: "ego verò sum istorum cognitor ac testis, dictum Jehovæ.

24 "Schemahhjam verò "Nechelamæum alloquitor, dicendo,

25 "Sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis, dicendo; eò quòd tu misisti nomine tuo literas ad totum populum qui est Jeruschalaimis, & ad Tzephanjam filium Mahhasejæ Sacerdotem, atque ad omnes sacerdotes, "dicendo,

26 "Jehova disposuit te Sacerdotem in loco Jehojadahhi Sacerdotis, cùm sitis præfecti *in* domo Jehovæ contra omnem virum "amentem & Prophetam agentem; ut ponas eum in cippo aut in [n] "scapha:

27 Nunc ergo quare non increpasti *saltem* Jirmejam Hhanathotanum, qui Prophetam agit vobis?

28 ‖Quandoquidem misit ad nos in Babyloniam, dicendo, longa est *captivitas*: ædificate domos, & inhabitate; ac conserite hortos, & vescimini fructu eorum.

29 (Legerat enim Tzephanja Sacerdos literas istas, [o] audiente Jirmeja Propheta)

30 Fuit ergo verbum Jehovæ ad Jirmejam, edicendo,

31 Mitte ad omnes deportatos dicendo; sic ait Jehova de Schemahhja Nechelamæo: eò quòd prophetat vobis Schemahhja, quamvis ego non miserim ipsum, facitq; ut fiduciam ponatis in falso:

32 Idcirco sic ait Jehova, ecce ego animadversurus sum in Schemahhjam Nechelamæum, & in semen ejus; non erit ei quisquã qui habitet in medio populi hujus, neque videbit bonum quod ego facturus sum populo meo, dictum Jehovæ: quia apostasiam suasit contra Jehovam.

l Heb. *maledictio*: *metonymia*.
m Heb. *falsitatis*.
23 *Ego verò*] confirmatio judicii prænuntiati, a certissima notitia testimonioq; Dei.
24 *Schemahhjam*] altera Prophetia, ut diximus ver. 20.
Nechelamæum] Hanc vocem patronymicam esse demõstrat terminatio: sed utrum a patre, an verò a patria ducatur incertum est. Nos suspicamur hîc inesse paronomasian, & Schemahhjam fuisse Nachamæum, a Nachamo progenitore cujus mentio est 1. Chronic. 4. 19. allusisse verò Jirmejam per epenthesin unius literæ, ut perstringeret illius studium erga Pseudoprophetarum somnia.
25 *Sic ait Jehova*] hæc prophetia duo continet: narrationem causæ, quinque versibus; & dictionem sententiæ, tribus ultimis.
Dicendo] id est, in hæc verba, aut in hanc sententiam, quam tres versus sequentes exponunt.
26 *Jehova*] summa epistolæ, qua Schemahhja sacerdotibus primum exponit officium ipsorum, hoc ver. deinde reprehendit delictum, duobus sequentibus. Quemadmodum (inquit) magnus ille Jehojadahh sacerdos vindex olim fuit Reipublicæ, 2. Reg. 11. & 2. Chro. 23. ita vos vindices sanæ doctrinæ in Ecclesia constituit Deus. Erat enim Tzephanja sacerdos secundanus, ut habetur 2. Reg. 25. 21.
Amentem] ut 2. Reg. 9. 11. sic a viris prophanis appellantur servi Dei.
n Heb *sugentis naviculis*.
Scapha] Hhebraicam vocem, quç nusquam alibi legitur, penuria Latinitatis ita sumus coacti reddere, ut nefarius iste zelus gradatione aliquatenus explicetur. Est enim vox Hhebræa composita, significans genus illud cruciatus cujus meminit Plutarchus in Artaxerxe. compingebantur duæ schaphæ pari commensu inter se respondentes, ita ut corpus hominis inditum quasi in vagina esset. Quod genus cruciatus sive ad custodiam atrocissimam, sive ad quæstionem, sive ad necem offerretur vinctis, præbebatur illis mel temperatum lacte, & invitis etiam infundebatur in os unde viverent, &c. quæ ibi Plutarchus copiosè narrat. Quamobrem Hhebræi ex forma cruciatus & victus una voce dixerunt naviculas sugentis, quia homo in binas naviculas hoc pacto inditus alebatur suctu, & hac appellatione angustissimum quemque carcerem durissimumque designarunt: qualis hodie videtur in muris quem Galli vocant calligam.
‖*Supra ver. 5.*
o Heb. *in auribus Jirmejæ Prophetæ*.

Caput XXX.

Propheta jussus promissiones de instauranda Ecclesia conscribere, primùm figurat malorum quibus Judæa opprimenda erat amplitudinem: deinde exposita promissione pios hortatur ad fidem, docens Deum cùm in afflictionibus præsentem esse, tum fore magnificum in perdendis adversariis, & liberandis servandisq; suis: quamobrem promissiones magnificas de regno Christi prædicat ad Judæos & gentes perventuro; & quamvis futurum sit ut Ecclesia in hoc seculo tum externis mundi incursionibus, tum suis ipsius infirmitatibus infestetur; fideles tamen consolatur a benedictionibus, studioq; & fœdere Dei efficacissimo, & confirmat documentis & comparationibus.

1 "VERBUM quod fuit ad Jirmejam a Jehova, dicendo,

2 Sic ait Jehova Deus Jisraëlis, edicendo; scribe tibi omnia verba quibus alloquor te, in libro:

3 "Quòd ecce dies venturi sunt, dictum Jehovæ, cùm reducam captivam multitudinem populi mei Jisraëlis & Jehudæ, ait Jehova; & me reducente eos in terram quam dederã majoribus ipsorũ, possidebunt eam.

4 Hæc ergo sunt verba quç eloquutus est Jehova, "de Jisraële & de Jehuda.

5 "Nam sic ait Jehova, vocem trepidationis "audimus; pavoris, nulliusque pacis.

6 "Interrogate jam, & videte an pariat mas: cur video unumquemque virum *stare* manibus suis *appositis* ad lumbos suos, velut puerperam, & "conversos esse omnes vultus [a] in speciem morbi regii? *dicendo*,

7 Eheu, quia magnus est dies hic, adeò ut nullus fuerit par ei: "ut ut tempus angustiç *est* Jahhakobo, tamen ex eo servabitur.

8 Erit enim die illo, dictum Jehovç exercituum, ut frangam jugum "istius a collo tuo, & vincula tua disrumpam; neque [b] servitutem exigent ab ipso amplius extranei:

9 Sed servient Jehovæ Deo suo, & "Davidi Regi suo quem excitabo ipsis.

10 "Tu ergo ne timeto, serve mi Jahhakob, dictum Jehovæ, neque consternator Jisraël: nam ecce ego servaturus sum te e longinquo, & semen tuum e terra captivitatis suæ, ut reversus Jahhakob quiescat ac tranquillus sit, nemine perterrefaciente.

11 Tibi enim adsum, dictum Jehovæ, ad servandum te: cùm faciam consummationem in omnibus gentibus quò dispersero te, veruntamen in te non facturus sum consummationem; sed castigaturus sum te [c] modicè, non autem [d] prorsus impunem relicturus te.

1 *Verbum*] Hujus prophetiæ (quæ capitibus duobus continetur & exegetica est illius quam perstrinxerat supra 23. 5. & sequentibus) partes sunt in universum quinque: prima est inscriptio generalis, primis quatuor versibus; secunda est propositio tum miseriarum præsentium, [tu]m venturæ liberationis & gloriæ filiorum Dei, usque ad versum 12. tertia est exornatio & prophetica enarratio singularum propositionis partium, usque ad versum 35. sequent. capitis: quarta est confirmatio, tribus versibus; postrema, conclusio typica, promissiones summatim repræsentans ad catholicam Ecclesiam perventuras, tribus versibus ultimis. Inscriptionis autem membra sunt hæc: Deum Prophetiæ autorem esse, hoc versu; mandare ut literis obsignetur, sequente versu; & summam prophetiæ spectare ad restitutionem Ecclesiæ, ver. 3. ut summatim concluditur ver. 4.
3 *Quòd*] summum argumentum totius prophetiæ, ut modò diximus.
4 *De Jisraële &*] id est, de toto populo suo, & Ecclesia Christi.
5 *Nam sic ait*] propositio hæc, quæ principium est prophetiæ, duabus partibus continetur: quarum una miserias populi Dei, dolorem, luctumque explicat, tribus versibus; altera, liberationem mirificam, salutem, & gloriam a Deo obventuram, in fine versus 7. & duobus sequentibus; ac tum demum hortatione concluditur vers. 11. & 12. *Audimus*] hæc verba sunt Dei condolentis Ecclesiæ suæ, & se ipsum communicare cum afflictionibus illius paternè ostendentis, quasi dicat, verum quidem est omnia jam personare terroribus & adversa esse, hoc vers. frangi animos etiam fortissimos, sequente versu; & lugere omnes, vers. 7. sed longè alia ratio postea futura est.
6 *Interrogate jam*] elegans hypotyposis doloris acerbissimi, a forma parturientium. *Conversos esse*] id est, expallescere, ac potius exhausto sanguine livescere tanquam mortui sint.
a Heb. *in morbum regium, sive auruginem*.
7 *Ut ut tempus*] transitio ad alterum propositionis locum, ut diximus in versum 5. de promissione salutis: cujus ratio, sequente versu; & usus, versu 9. explicatur.
8 *Istius*] videlicet qui te premit jugo.
b Heb. *servient sibi per eum: ut Exod. 1. 14.*
9 *Davidi*] Christo, filio dilectionis Dei, ex semine Davidis: ut dixerat suprà 23. 5. sic Jechezk. 34. 23. & 37. 24.
10 *Tu ergo*] hortatio ad constantem fidem in Deum, ab antecedentibus propositionis argumentis per ὑςέρωσιν; nimirum a liberatione & salute divinitus consequutura, hoc versu; & ab usu calamitatum, quibus impii judicantur, & castigantur boni, sequente versu.
c Heb. *ad modum*.
d Heb. *innocentem declarando non declarabo te innocentem: vide Exod. 20. 7.*

12 Nam

12 "Nam sic ait Jehova; "mortifera *erit* confractio tua, ægerrima percussio tua.

13 "Nemo adjudicabit causam tuam "compressioni; curationes, emplastrum nullum proderit tibi.

14 Omnes amantes tui obliviscentur tui, te non requirent: cùm "plaga inimici percussero te, castigatione *inimici* sævi; propterea quod multa est iniquitas tua, numerosa peccata tua.

15 "Quid exclamares propter confractionem tuam, mortiferum esse dolorem tuum? propterea quòd multa est iniquitas tua, numerosa sunt peccata tua, "facio ista tibi.

16 "Idcirco quicunque "consumunt te consumentur, & omnes prementes te quotquot sunt in captivitatem abibunt: & erunt conculcantes te conculcationi, & omnes diripientes te exponam direptioni:

17 Cùm faciam ut ad justam constitutionem [e] assurgas, & a percussionibus tuis curabo te, dictum Jehovæ: quia "depulsam vocaverint te, *dicentes*, "Tzijon ista est, nemo requirit eam.

18 "Sic ait Jehova, ecce ego reducam captivam turbam tentoriorum Jahhakobi, & tabernaculorum ejus miserebor: ędificabiturque civitas "in aggere suo, & palatium pro ratione sua [f] consistet.

19 Et "prodibit ex eis *vox* gratiarum actionis, & vox ridentium: cùm multiplicabo eos & non minuentur, amplificaboque eos, & non exigui fient:

20 Eruntque filii ejus ut olim, & cœtus ejus coram me stabilietur; animadvertam verò in omnes opprimentes eum:

21 Et erit "magnificus ejus ex ipso, & dominator ejus e medio ipsius prodibit, quem "jubebo accedere ut appropinquet ad me: nam "quis ille est qui spondeat cum [g] animo suo se appropinquaturum ad me? dictum Jehovæ;

22 Denique eritis mihi populus, & ego ero vobis Deus.

23 ‖ "Ecce turbo, Jehovæ æstu proditurus est, turbo "indesinenter hospitans; super caput improborum permanebit.

24 Non avertetur [h] æstuans ira Jehovæ, donec perfecerit & donec præstiterit cogitationes animi sui; [i] tandem animadvertetis illud.

Caput XXXI.

1 "TEMPORE illo, dictum Jehovæ; ero Deus omnibus familiis Jisraëlis, & ipsi erunt mihi populus.

2 Sic ait Jehova, "invenit gratiam in deserto populus "eorum qui supersunt a gladio; Jisraël, me eunte ad collocandum eum.

3 "A longinquo *tempore* Jehova apparebat mihi, *inquies*; "imò dilectione [a] perpetua diligo te, idcirco extendo *erga* te "benignitatem.

4 "Adhuc ædificaturus sum te, ut ædificeris virgo Jisraëlis; adhuc ornabis te tympanis tuis, & procedes cum choro ludentium.

5 Adhuc cōseres vineas in montibus Schomronis; plantabunt plantatores, & [b] solutis sacris vescentur.

6 Nam dies est futurus, quo clamabunt "custodes in monte Ephrajimi; "surgite, & ascendamus Tzijonem, ad Jehovam Deum nostrum.

7 Sic enim ait Jehova, cantate Jahhakobo lætitiam, & claram vocem edite [c] palàm ante ipsas gentes: pronuntiate, laudate, ac dicite, Serva Jehova populum tuum residuum Jisraëlis.

8 Ecce ego adducam "eos e terra Aquilonis, & congregabo eos e lateribus terræ, inter ipsos "cæcum, & claudum, gravidam, & puerperam pariter: congregatione magna revertentur huc.

9 "Cum fletu venientes & cum deprecationibus reducam eos; faciam ut eant "secundum torrētes aquarum via recta, in qua non impingant: quia sum Jisraëli pater, & Ephrajim primogenitus meus est.

10 "Audite verbum Jehovæ, ô gentes, & annuntiate in regionibus e longinquo *sitis*; ac dicite, qui sparserat Jisraëlem congregat eum, & servat eum ut pastor gregem suum:

11 Quia redimit Jehova Jahhakobum, & vendicat eum e manu fortioris eo.

12 Tum "venientes cantabunt in excelso Tzijonis, & confluent ad bonitatem Jehovæ, "cum frumento, & cum musto, & cum oleo, & cum fœtibus gregis & armenti: eritque anima eorum similis horto irriguo, neque pergent mœrere ampliùs.

12 *Nam sic ait*] tertia hæc pars propositionem explicat, primùm enarratione singularum illius partium, usque ad versum 23. deinde exornatione, sequentibus. In enarratione autem exponuntur primùm miseriæ & calamitates præsentes in Ecclesiam immittendæ justitia Dei, usque ad versum 16. deinde liberatio Ecclesiæ, & gloriosa instauratio per unicā Dei misericordiam in Christo, inde ad versum 23.

Mortifera erit] nimirum humanitus. quasi dicat, gravissimè quidem affligēris, atque ita ut omnes desperent de restitutione tui, tribus versibus; sed ne exclames; quia ictus salutares, non lethales futuri sunt, vers. 15.

13 *Nemo*] allegoria ab arte chirurgica, quasi dicat, tam desperatum erit ulcus tuum, ut neque curationem, neque solamen adhibere quisquam possit, & vel amici tui ad recordationem tui perhorrescant. Nam etiam Judæi captivi cum mortuorum ossibus comparantur, Jechezk. 37.

Compressioni] id est, ut comprimatur ad supputationem, sicut fit in vomicis.

14 *Plaga inimici*] id est, per inimicum Chaldæum, & tibi infensissimum, ac supra modum sævientem illata; quam tamen Deus potentia sua moderaturus est, ut castigationis autor; ex promissione versus undecimi.

15 *Quid exclamares*] respiciens ad sævitiem durissimam hostium, & miserias tuas; non autem ad justam administrationem meam. *Facio ista*] nempe ut ab illis te purgem igne afflictionum, veluti candente ferro, sive cauterio. 16 *Idcirco*] ut experiaris me ista facere ad purgationem tui, inquit, tum adversarios aliud spectantes perdam propter blasphemias & scelera ipsorum, duobus versibus; tum etiam liberabo te, sequentibus. *Consumunt te*] id est, student consumere; non autem curare, ut est consilii mei. e Heb. *ascendat sanitas tibi: ut 2. Chron. 24. 13.* 17 *Depulsam*] videlicet per ludibrium & blasphemam contumeliam. *Tzijon*] allusio ironica ex vocis ambiguo etymo, qua hostes Tzijonis nomen traducunt in contemptum, quasi significet arentem & desertum locum: quam ironiam sequentes voces confirmant. 18 *Sic ait Jehova*] promissio liberationis & instaurationis allegorica: nam etsi particula ejus aliqua exactis septuaginta annis fuit præstita, fuit tamen illud quædam veluti prolusio perfectæ liberationis in Christo; ad quam Prophetam respexisse sequentes versus docent manifestissimè. *In aggere suo*] qui definitur infrà tribus versibus ultimis sequentis capitis. f Heb. *sedebit.* 19 *Prodibit*] id est, offerentur sacrificia laudis, fructus labiorum per Christum, Hebr. 13. 15. 21 *Magnificus*] id est, Rex & dominator Christus, idemque Sacerdos in æternum sistens nos Deo & Patri. *Jubebo accedere*] id est, vocabo in sacerdotium: sic accipiendum esse docetur Psal. 110. & infrà 33. sub finem. *Quis ille est*] id est, quis sibi ipsi sumat hunc honorem, nisi Christus vocatus a Deo, & factus Pontifex? Hebr. 5. 4. & seq. g Heb. *corde: sic ver. 24.* ‖ *Suprà 23. 19.* 23 *Ecce turbo*] exornatio, ut diximus in versum 12. illustrans præcedentia propositionis & enarrationis membra: ac primùm quidem futurum impiorum statum elegante allegoria, duobus versibus; deinde piorum ad Ecclesiam Dei pertinentium, versibus 35. sequentis capitis. *Indesinenter hospitans*] id est, inimicos Dei & Ecclesiæ pervadens, & quasi hospitium ex hospitio quærens, donec singulos consumpserit.

h Heb. *æstus iræ.*

i Heb. *in extremitate.*

1 *Tempore illo*] secundus locus exornationis, quo primū cōmunio & benedictio Dei erga fideles proponitur, usque ad versum 15. deinde quædam incommoda diluuntur quę non viderentur alioqui cum regno Christi consentire, inde ad versum 23. ac postremò benedictiones Dei in Ecclesiam copiosiùs exponuntur, versibus 13. sequentibus. In prima autē propositione duo beneficia continentur: unum, communionis cum Deo & fœderis ejus ex beneplacito æterno, tribus versibus; alterum, benedictionum ex fœdere, ver. 4. & 5. quas Deus opera piorum testatas facit tum inter ipsos in Ecclesia Judæorum, usque ad versum 12. tum etiam palàm & universè spectantibus audientibusque gentibus, & ad Ecclesiam convocatis, inde ad vers. 15. quæ omnia evincūt tempus illud de regno Christi accipiendum esse.

2 *Invenit gratiam*] argumētum promissionis præcedentis quo Deus ad liberandū Ecclesiam adducitur a beneplacito æterno & anteacta beneficentia: de cujus fide & constantia dubitātem quodammodo piorum animum Deus confirmat διαλογιστικῶς, sequente versu.

Eorum] i. Judæorū & Jisraëlitarum; quia una voce dicuntur Jisraël sequente mēbro per epexegesin.

3 *A longinquo*] quasi dicant nutātes pii, olim quidem exercuit, sed jam refrixisse & obsoleta videtur Dei beneficentia. *Imò*] correctio dicti præcedentis: qua Deus infirmam piorum fidem statuminat. a Heb. *seculi.* *Benignitatem*] quæ sequentibus continetur, nimirum ut benedictionibus perfundatur pius coram tota Ecclesia & gentibus omnibus. 4 *Adhuc ædificaturus*] promissiones allegoricæ (ut ante diximus) de instauratione a Deo, & gratiarum actione solenni ab Ecclesia, hoc versu; ac postremò de usu commoditatum omnium legitimo, versu seq. b Heb. *prophenabunt: ut Deut. 20. 6.* 6 *Custodes*] id est, præcones Evangelii, episcopi gregis, & administri Christi. *Surgite*] Summa præconii Evāgelici, quo primum Judæorum populus vocatur ad Deum & Ecclesiā, hoc vers. & in fide salutis suæ instituitur, tribus seq. deinde gentes ipsæ, ver. 10. & seq. c Heb. *in capite ipsarum gentium.* 8 *Eos*] videlicet qui morem gerentes mandato meo laudabunt & precabuntur me. *Cæcum & claudum*] id est, ne minimum quidem, aut infirmissimum perire sinam de manu mea. 9 *Cum fletu*] id est, solicitos de salute sua, ut dixerat ver. 7. *Secundum torrentes*] ut Psalm. 23. 2. 10 *Audite*] altera pars præconii Evangelici, de vocatione gentium, ut diximus in ver. 6. 12 *Venientes*] electi videlicet ex Judæis & gentibus: quorum status allegoricè legalibus figuris exprimitur, & terrenis promissionibus. *Cum frumento, &c.*] id est, omnia grati animi testimonia perhibentes; ut olim fiebat eucharisticis.

13 Tunc lætabitur virgo in choro, juvenes ac senes pariter; cùm mutavero luctum eorum in gaudium, & consolatus fuero eos, ac lætificavero eos a mœstitia ipsorum:

14 Et irrigabo animam sacerdotum pinguedine; & populus meus bonitate mea saturabuntur, dictum Jehovæ.

15 *Sic ait Jehova, *vox in Rama audita est, lamentum & fletus [d] multus amarissimus, *Rachel deflet filios suos: renuit consolationem admittere de filiis suis, quia nullus superest.

16 *Sic ait Jehova, cohibe vocem tuam a fletu, & oculos tuos a lachrymis; quia *est merces operi tuo, dictum Jehovæ, quod reversuri sunt e terra inimici:

17 Est, inquam, expectatio [e] tandem tibi, dictum Jehovæ; fore ut revertantur filii *ad terminum suum.

18 [f] *Omnino audio *Ephrajimum condolentem sibi, *dicendo*, *castigasti me ut castigarer tanquam vitulus non assuetus: converte me ut convertar, quia tu es Jehova Deus meus.

19 Nam postquam conversus fuero, pœnitebit me; & postquam ostensum fuerit mihi, *applaudam femori: erubesco, etiamque suffundor rubore, quòd feram opprobrium pueritiæ meæ.

20 *An filius charus mihi est Ephrajim? an natus [g] summæ oblectationis? *est*, nam ex quo *loquutus sum contra eum, [h] omnino recordor ejus adhuc: idcirco *perstrepunt viscera mea propter eum, [i] omnino miserebor ejus, dictum Jehovæ.

21 *Statue tibi *hermas, dispone tibi *pyramidas, adhibe animum tuum ad istum *aggerem qua via ivisti: revertere, virgo Jisraëlis, revertere ad civitates tuas istas.

22 *Quousque pergeres subducere te, ô filia *aversa? *nam patrat Jehova *rem* novam in terra, fœmina ambit virum.

23 *Sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis, adhuc dicturi sunt verbū hoc in terra Jehudæ & in civitatibus ejus, cū reduxero multitudinē captivam earū: benedicat tibi Jehova, ô *habitaculum justitiæ, mons sanctitatis.

24 Nam habitabunt in ipsa, Judæa, & omnibus civitatibus ejus pariter; *agricolæ, & [k] pecuarii:

25 Cùm satiavero animam defessam, & omnem animam mœstam explevero:

26 *In hoc invigilo, & inspicio; etiam somnus meus suavis est mihi.

27 Ecce dies venturi sunt, dictum Jehovæ, quibus *conseram domum Jisraëlis & domum Jehudæ semine hominum & semine jumentorum:

28 Et erit quemadmodum *sedulus fui contra eos extirpando, & demoliendo, & destruendo, perdendoque, ac malis afficiendo; ita sedulus ero erga eos ædificando & plantando, dictum Jehovæ.

29 *Temporibus illis *non dicent ampliùs, *patres comederunt omphacen & dentes filiorum obstupescunt:

30 || Sed quisque propter iniquitatem suam morietur: omnis hominis qui comederit omphacen, obstupescent dentes ipsius.

31 || Ecce dies venturi sunt, dictum Jehovæ; quibus pangam cum domo Jisraëlis & cum domo Jehudæ fœdus novum:

32 *Non secundum illud *fœdus quod pepigeram cum majoribus eorum, quo die prehendi manum eorum, ut educerem eos e terra Ægypti: nam ipsi irritum fecerunt fœdus meum, *& ego conjugio junctus mansissem eis? dictum Jehovæ.

33 Nam hoc illud est fœdus quod pangam cum domo Jisraëlis post dies hos, dictum Jehovæ; indam legem meam [l] menti eorum & *cordi eorum inscribam eam, & ero eis Deus & ipsi erunt mihi populus.

34 *Non autem *solùm* docebūt ampliùs quisque amicum suum & quisque fratrem suum, dicendo, cognoscite Jehovam: nam quotquot erunt, cognoscēt me a minimo eorum usque ad maximum eorum, dictum Jehovæ: me condonare iniquitatem ipsorum, & peccati ipsorum non recordari ampliùs.

15 *Sic ait Jehova*] exposita præstantia regni Christi, ne quis existimet omnia in hoc seculo corpore & animo fore absolutissima, duas occupationes gravium incommodorum quæ fideles in regno Christi hîc experiuntur, Propheta diluit, ut diximus in vers. 1. prior est, externas tamen perpessiones in regno Christi non esse hîc desituras, sed fore ut statim a Christo nato furorem suū satanas exerceat, tribus versibus. posterior est, etiam remansuram in piis suæ infirmatis internæ conscientiam, quæ exponitur sequentibus. Prioris occupatio habetur hoc versu; soluitur duobus sequentibus; posterioris verò occupatio continetur vers. 18. & 19. solutio, tribus sequentibus.

Vox in Rama] id est, in agro Ramæ, & toto Bethlechemi tractu: ut exponitur Matth. 2 17.

d Heb. *amaritudinum.*

Rachel] elegās prosopopœia, quasi dicatur sepulchrum aut Rachel ipsa in sepulchro suo luxisse, & deflevisse stragem illam miserabilem quę ab Herode fuit edita. Erat enim sepulchrum Rachelis Bethlechemum versus in confinio Jehudæ & Binjaminis, Gen. 35. 19. & 1. Schem. 10. 2. 16 *Sic ait Jehova*] solutio præcedentis occupationis; utcunque furat Satanas & sanctorum vitam appetat, Ecclesiam tamen liberos novos indies habituram esse tum ex Jisraëlitis, tum ex cooptatis gentibus; qui in terra inimici latent, id est, in regno Satanæ & in potestate tenebrarum, donec revertantur ad Ecclesiam, vocati a Christo. *Est merces*] id est, non erit irritum tuum hoc studium erga liberos; sed ampliore beneficio a Deo compensabitur, quòd alii comparabuntur & se adjungent tibi. e Heb. *ad extremum tuum.* 17 *Ad terminum*] id est, in Ecclesiam: servatur enim priscus terræ promissæ typus qui adumbrabat Ecclesiam. f Heb. *audiendo audivi.* 18 *Omnino audio*] secunda occupatio, ut diximus in versum 15. qua Deus primùm Ecclesiam perculsam suæ infirmitatis præsentis & malorum conscientia, & se ipsi committentem & orantem pro fide ac salute sua inducit per ethopœiam, duobus versibus; neque propterea a se abjici testatur, sed potiùs se animo esse benevolo in eam, ver. 20. verbo docere eam, ver. 21. ac mirificè potentissimo suo opere amplificare, ver. 22. *Ephrajimum*] id est, Ecclesiàm Christi ex Jisraëlitis collectam, synecdochicè. *Castigasti me*] hæc orationis formula tres partes continet: prima est confessio peccatorum & justitiæ Dei peccatores cöercentis & revocantis afflictionibus; secunda est petitio, ut Deus misericordia sua ex gratuito fœdere plenum usum fructumque afflictionum præbeat Ecclesiæ, id est, veram fidem, resipiscentiam, & fructus dignos resipiscentia in suis ingeneret, hoc versu; tertia est professio tum efferendorum in posterum fructuum acceptis donis a Deo, tum præsentis zeli a præteritis peccatis & pœnis eorum abhorrentis, sequente versu. 19 *Applaudam femori*] ex animo dolens gravissimè: synecdoche a signo, ut Jechezk 21. 17. 20 *An filius*] responsio ad præcedentem occupationem; quis putaret, inquit Dominus, Ecclesiam cum superioribus his malis conflictantem mihi charam esse? sed tamen omnino chara est, &c. ut suprà vers. 18. exposuimus. g Heb. *oblectationum.* *Loquutus sum*] id est, his malis afflixi eum immissis verbo meo. quasi dicat, in acerbissimis malis semper capio de eo misericordiam, ut Chabakkuk. 3. 2. h Heb. *recordando recordor.* *Perstrepunt viscera mea*] humanitus dictum, a comparatione terrestrium progenitorum. i Heb. *miserendo miserebor.*

21 *Statue tibi*] allegorica docendi ratio, qua Deus Ecclesiam veluti a se peregrinantem monet ut indicia & documenta ipsius animo observans ipsum sequatur liberationem præstiturum, tanquam cippis, dædalis, & aliis viarum monimentis positis. *Hermas*] id est, statuas & signa iter commonstrantia. *Pyramidas*] id est, obelos & columnas mucronatas sive fastigiatas, ut summi arborum rami, unde nomen habent. *Aggerem*] videlicet quo itum est ex Judæa in Assyriam: sed allegoricè accipiendus est pro via totius Ecclesiæ, ut Jeschahh. 19. 23.

22 *Quousque perger*es] quasi dicat, procede in medium, neque pudore aut metu a sequenda vocatione mea deterretor: nam si pudet te tui ipsius, sum honori tibi: si metuis, sum virtus tua: ego recipio in me, & præbebo virtutē tibi plus quā virilē ad salutē tuam.

Aversa] id est, quę a me abieras in perditionem tuam.

Nam patrat] quasi dicat, vide ut confestim arripias occasionem oblatam: nam si Ecclesia Dei (quæ cum fœmina comparatur) te & Judæis propriis suis liberis caruerit propter aversionem vestram, non potest illa profectò orba permanere; sed tanquam vidua & (quemadmodū appellatur Jesch. 54. 1.) sterilis virum ambiet, & filios aliunde sibi cōparabit filiasq;

23 *Sic ait*] expositio benedictionum Dei, ut diximus supr. in ver. 1. Continentur autem in his benedictionibus primùm beneficia liberationis, habitationis, vitæ, commodorumq; omniū quæ promittit Deus, tribus versibus: deinde causa benedictionū, amor Dei efficacissimus, tribus alteris; tertiò instrumēta, nimirum justissima Dei administratio, vers. 29. & 30. & fœderis novi cōmunicatio verbo & spiritu suo, ver. 31. & quatuor seq.

Habitaculū] id est, Ecclesia, allegoricè.

24 *Agricolæ &*] .i. optimi quiq; populares, simplicissimi, & utilissimi, ut probat Arist. li. 6. Polit. ca. 4.

k Heb. *& qui proficiscuntur cum grege.*

26 *In hoc invigilo*] id est, oculis fero (quod aiunt) Ecclesiam: ut Jeschahh. 15. & 16. vigili & dormienti mihi semper obversatur recordatio & studium illius: humanitus dictum. Est autem hic secundus promissionum locus, ut diximus in versum 23. 27 *Conseram*] id est, Ecclesiam, quæ prius inculta videbatur desertaque, multiplicabo veluti sementem: metaphora. 28 *Sedulus fui*] ut figuraverat Deus suprà 24.

29 *Temporibus illis*] tertius promissionū locus, de forma & ratione qua Ecclesiam administraturus est Deus, ut diximus sup. 23. *Non dicent*] .i. opere demōstrabo justitiam meam, & a blasphemiis istorum contumeliis vindicabo. sic Jechezk. 18. 2. *Patres*] proverbiale dictum, pro eo quod est, majorum delicta luunt immerentes filii: sic Judæi Deum injustitiæ criminabantur, ut sibi justitiæ gloriam assererent. || *Jechezk.* 18. || *Hebr.* 8. 8. 32 *Non secundum*] sed præstantioribus promissis sancitum in Christo, ut sequentes versus tres exponunt: quod pluribus ostenditur 2. Corinth 3. & Hebr. 7. & tribus sequentibus. *Fœdus*] scriptum in tabulis lapideis, ut docet promissionum sequent. antithesis. *Et ego*] indignantis Dei verba, quæ ad evidentiam negatione categorica exprimit Apostolus Heb. 8 9. l Heb. *medio eorum.* 33 *Cordi eorum*] id est, non atramento, sed spiritu Dei vivi; non in tabulis lapideis, sed in carneis tabulis cordis exaratum: prout repetitur duobus proximè sequētibus capitibus, Jechezk. 36. & 2. Corinth. 3. 3. 34 *Non autem solum*] vide Jeschahh 11. 9. id est, in priore fœdere docuerunt Mosche & Prophetæ literatantummodò: in posteriore verò erunt omnes docti a Deo, venient ad Christum quos Pater traxerit, & unctionem habentes a sancto illius spiritu cognoscent omnia, Joan. 6. 44. 1. Corinth. 1. 7 & 2. 10. & seq. & 1. Joan. 2. 20. Est autem in his verbis eclipsis apud Hebræos frequens, ut observavimus Gen. 32. 28. & 1. Schem. 8. 7.

35 || *Sic

35 ‖*Sic ait Jehova, qui disponit solem ad lucem interdiu, statuta lunę & stellarũ ad lucem noctu; qui disrumpit mare & fremunt fluctus ejus, cui nomen *est* Jehova exercituum:

36 Si amovebuntur statuta ista a conspectu meo, dictum Jehovæ; etiam semen Jisraëlis cessabunt esse gens in conspectu meo omnibus diebus.

37 Sic ait Jehova, si poterunt mensurari cœli supernè, aut pervestigari fundamenta terræ infernè; etiam ego spernam totum semen Jisraëlis propter omnia quæ fecerunt, dictũ Jehovæ.

38 *Ecce dies venturi sunt, dictum Jehovæ; cùm ædificabitur Jehovæ civitas hæc *a turri Chananeelis usque ad portam anguli:

39 Et procedet adhuc linea mensoria e regione illius versus *collem scabiosi, ac *deflectet Gohham versus.

40 Et tota * convallis cadaverum ac cineris, cum omnibus agris illis, usque ad torrentem Kidronis ad angulum usque *portæ equorum Orientem versus, *erit* [m] sancta Jehovæ: non extirpabitur, neque destruetur amplius [n] unquam.

‖ *Gen.* 1.14. *Jesch.* 51.15.

35 *Sic ait Jehova*] confirmatio, ut diximus in vers. 1. a comparatione rerũ creatarum, quas potius perituras confirmat Deus quàm ut jota unum promissionum suarum excidat.

38 *Ecce*] conclusio a repetitione promissorum typica.

A turri Chan.].i. tota ab extremitate una ad alteram. Persequitur autem his & sequentibus verbis justum ambitum Jeruschalaimorum, incipiens a Meridiano latere, qua templum & Regia conjungebantur alteris Jeruschalaimis ad portam Chananeelis, & inde procedens ad Orientem, ubi porta anguli communis erat terminus ab Oriente & Septentrione: vide Nechemjæ 3.1. & 2. Reg. 14.13.

39 *Collem scabiosi*].i. collem in quo impuri aut immundi quacunque scabie, extra oppidum relegati ex lege, habebant suas habitationes: quapropter etiam in eam partem deducebantur rei plectendi morte, in loco qui dictus est Gulgolta, sive calvariæ locus: ut est in Evangelio. Terminat autem hic collis Jeruschalaima ab Aquilone occasum versus. *Deflectet*] videlicet ab Aquilone Meridiem versus, ubi terminus Occidentalis Jeruschalaimorum est, habens a Septentrione collem scabiosi & a Meridie Gohham. Est autem Gohha arduus collis in parte exteriore civitatis Davidis, terminum ab occasu & Meridie finiens: fortasse ita dictus quod ascensum haberet laboriosissimum. 40 *Convallis cadaverum*] id est, vallis Raphaæorum & filiorum Hinnomi, ubi sacrificabantur liberi, & abibant in cineres: ut meminimus suprà 7.31. & alibi sæpè. A Gohha autem incipit reflecti terminus ab Occidente in Meridiem. *Portæ equor.*] de qua vide Nechemjæ 3.28. Ante hanc autem erat angulus civitatis Davidis, qui introrsum reflectebatur a Meridie Aquilonem versus. m Heb. *sanctitas*. n Heb. *in seculum*.

Caput XXXII.

Propheta pro ratione typi imperati a Deo agrum comparat, & promissione restitutionis accepta cum Deo expostulat quod non videretur præsens obsidio & propinqua occupatio captivitasq; promissioni respondere: quamobrem Deus utrunque in se recipiens judicium mox futurum exponit, & promissiones affirmat consequuturas suo loco.

1 *Verbum quod fuit ad Jirmejam a Jehova, anno decimo Tzidkijæ Regis Jehudæ: *is est annus decimus octavus Nebucad-netzaris.

2 Tunc autem copiæ Regis Babyloniæ obsidebant Jeruschalaima; & Jirmeja Propheta erat inclusus atrio custodiæ quæ *erat* in domo Regis Jehudæ.

3 Nam incluserat illum Tzidkija Rex Jehudæ, dicendo: cur prophetas dicendo? sic ait Jehova, *ecce ego traditurus sum civitatem hanc in manum Regis Babyloniæ ut capiat eam,

4 Etiam Tzidkija Rex Jehudæ non eripiet se e manu Chaldæorum, sed [a] omnino tradetur in manum Regis Babyloniæ; & alloquetur os illius [b] eum in os, & oculi hujus oculos illius videbunt:

5 Deniq; in Babyloniam abducet Tzidkijã, ubi futurus est donec visitem ipsum, dictum Jehovæ: quod pugnatis contra Chaldęos, non prosperabimini.

1 *Verbum*] Hujus capitis partes sunt quatuor: prima est inscriptio, narrationem continens temporis & occasionis hujus prophetiæ, quinque versibus: secunda est propositio summa narrationis typicæ & promissionis Dei, usque ad ver. 16. tertia est expostulatio Prophetæ cum Deo, usq; ad ver. 26. postrema confirmatio, inde ad finem usque.

Is est annus] vide suprà 25.1.

3 *Ecce ego*] vide complementum 2. Reg. & 2. Chro. ultimis capitibus, & infrà 39. & 52.

a Heb. *tradendo tradetur*.

b Heb. *cum ore hujus*.

6 Dixit ergo Jirmeja: fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

7 *Ecce Chanameel filius Schallumi patrui tui venit ad te, dicturus; compara tibi agrũ meum qui est ad Hhanathotas; nam *tuum *est* jus redempturæ ut compares.

8 Cùm ergo veniens ad me Chanameel filius patrui mei secundum verbum Jehovæ, ad atrium custodiæ, indixisset mihi, compara quæso agrum meum qui *est* ad Hhanathotas, qui *est* in terra Binjaminis; nam tuum est jus hæreditatis, & tuum redempturæ, compara tibi: & agnovissem verbum Jehovæ id esse:

9 Comparavi agrum illum a Chanameele filio patrui mei, qui *est* ad Hhanathotas; & appendi ei pecuniam, [c] septendecem siclos argenti:

10 Et scribens in literis obsignavi, & [d] adhibui testes; cùm appendissem pecuniam trutina.

11 Deinde sumens literas emptionis; *tum* obsignatas *præcepti & statutorum, tum [e] *publicas;

12 Tradidi literas emptionis Baruco filio Neriję filii Machsejæ, ante oculos Chanameelis [f] patruelis mei, & ante oculos testium qui subscripserant literis emptionis: ante oculos omnium Jehudæorum qui residebant in atrio custodiæ.

13 Et præcepi Baruco ante oculos eorum, dicendo,

14 Sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis, sume literas has, literas emptionis has, tum obsignatas, tum literas publicas hasce; & repone eas in vase testaceo, ut permaneant dies multos;

15 *Nam sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis; adhuc comparabuntur domus, & agri, vineæque in terra hac.

16 *Itaque oravi Jehovam; postquam dedissem literas emptionis Baruco filio Nerijæ, dicendo,

17 ‖*Eheu Domine Jehova, ecce tu fecisti cœlos, & terram virtute tua maxima, & brachio tuo extento: *non potest occultari [g] tibi ulla res:

18 Exerces benignitatem in millesimos, & rependis iniquitatem patrum *in finum filiorum ipsorum post ipsos: Deus ille fortis, maximus, potentissimus, cujus nomen *est* Jehova exercituum,

19 Magnus consilio, & amplus actione: cùm oculi tui aperti spectent in omnes vias hominum, ut des cuique secundum vias ipsius & secundum fructum actionum ipsius;

20 Qui disponens signa & ostenta in terra Ægypti, usque in diem hunc; tum in Jisraële, tum in reliquis hominibus [h] comparasti tibi nomen, quale est hodierno die.

21 Nam eduxisti populum tuum Jisraëlem e terra Ægypti; signis, & ostentis, ac manu forti, brachioq; extento, & terrore magno,

22 Et dedisti eis terram hanc quam juraveras majoribus eorum te daturum eis; terram affluentem lacte & melle.

23 Sed quia ingressi & hæreditariò possidentes eam non auscultarunt voci tuæ, & in lege tua non ambulaverunt, quæcunque præcepe-

7 *Ecce*] secunda hæc pars, propositio, continet narrationẽ typi divinitus imperati, usque ad ver. 15. deinde usum illius, ver. 15.

Tuum est jus] ex lege Levit. 25.32. & seq. Est autem in hoc ver. aposiopesis, qua reticet Propheta mandatum Dei, ne idem bis repetendum esset.

c Heb. *septem siclos & decem argenti*.

d Heb. *contestatus sum: ut Jesch.* 8.2. *sic deinceps*.

11 *Præcepti*] .i. quibus literis obsignatis continebatur tum diserta narratio mandati quod Propheta a Deo acceperat, tum accurata descriptio singularum cautionum ad jura privati istius contractus pertinentium.

e Heb. *patentes*.

Publicas].i. fide publica confirmatas à magistratu, ad ratihabitionem privati contractus.

f Heb. *patrui*.

15 *Nam sic ait*] q.d. post tempus a Deo constitutum mihi futuræ sunt usui. est autem hîc anagoge typi.

16 *Itaque*] transitio ad tertiam partẽ, expostulationem, ut diximus in ver. 1.

‖ *Gen.* 18.14.

17 *Eheu*] expostulatio hæc duo continet; narrationẽ bonitatis & beneficentiæ Dei erga suos, usq; ad ver. 23. & expositionem præsentis ac futuri judicii contra Judæos, quod cõqueritur Propheta non satis cum typo imperato convenire, ver. 23. & duobus seq.

Non potest occul.] q.d. fateor quidem (prout omnium scientiam obtines) te videre istud; sed ego planè non video quo pacto hæc se habitura sint.

g Heb. *a te: sic infrà ver.* 27.

18 *In finum*] vide in Psal. 79.12.

h Heb. *fecisti: ut Gen.* 12.2.

cepe-

ceperas eis facere non fecerunt: fecisti ut eveniret eis tota afflictio hæc.

24 Ecce missilia catapultaria venerunt in civitatem ad capiendum eam, & civitas traditur in manum Chaldæorum qui oppugnant eam, cum gladio, & fame, ac peste: denique quod proloquutus es fit, ut ecce tu vides.

25 Interea tu edicis mihi, Domine Jehova, compara tibi agrum istum pecunia, & adhibe testes: cùm civitas ipsa traditur in manum Chaldæorum.

26 Fuit verò verbum Jehovæ ad Jirmejam, dicendo,

27 ‖Ecce ego sum Jehova Deus omnis carnis: an mihi occultari posset ulla res?

28 Idcirco sic ait Jehova; ecce ego trado civitatem hanc in manum Chaldæorum, & in manum Nebucad-netzaris Regis Babyloniæ, ut capiat eam,

29 Et ingressi Chaldæi qui oppugnant civitatem hanc succendant civitatem hanc igne, & comburant eam; adeoque domos ipsas, super quarum tectis adoleverunt Bahhali, & libaverunt libamina diis alienis, ut provocarent me:

30 Quia fuerunt filii Jisraëlis & filii Jehudæ tantummodo facientes quod malum *videtur* in oculis meis inde a pueritia sua: quia filii Jisraëlis tantummodo provocant me opere manuum suarum, dictum Jehovæ:

31 Quia in iram meam & in æstû meum [i] incumbit civitas hæc, ex quo die ædificaverunt eam usque in diem hunc; ut amoveam ipsam a facie mea:

32 Propter omnem malitiam filiorum Jisraëlis & filiorum Jehudæ, quam exercuerunt ad provocandum me ipsi, Reges eorum, Principes eorum, Sacerdotes eorû, & Prophetæ eorum; cùm viri Jehudæ, tum habitatores Jeruschalaimorum:

33 Qua obverterunt mihi cervicem, non autem faciem; & docenti eos [k] inde a diluculo continenter minimè auscultant ad percipiendum eruditionem;

34 Sed posuerunt abominationes suas in domo [l] quæ vocatur de nomine meo, ad polluendum eam,

35 Et ædificaverunt excelsa Bahhali, quę *sunt* in valle filii Hinnomi, ad traducendum filios suos & filias suas Moleco; etsi non præceperam eis, neque [m] venerat in animum meum ut facerent abominationem hanc: ut ad peccandum inducerent Jehudam.

36 Nunc, inquam, idcirco sic ait Jehova Deus Jisraëlis; de civitate hac quam vos dicitis tradi in manum Regis Babyloniæ, gladio, & fame, ac peste.

37 Ecce ego congregaturus sum illos ex omnibus regionibus, quò depulero ipsos ira mea, & æstu meo, ac fervore magno: & reducens eos in locum hunc facturus sum ut habitent securè:

38 ‖Denique erunt mihi populus, & ego ero ipsis Deus.

39 ‖Indam enim illis cor unum & viam unam ad reverendum me omnibus diebus; ad bonum ipsorum & filiorum ipsorum post ipsos.

40 Et pangam ipsis fœdus [n] perpetuum, fore ut non avertam me a prosequendis ipsis,

26 *Fuit verò*] transitio ad quartam partem, nimirum confirmationem precedentis typi atque prophetiæ; qua Deus primùm jus & scientiam totius administrationis sibi arrogat, seq. ver. deinde judicium suum justissimum in Judæam asserit, usque ad ver. 36 ac postremò promissiones confirmat a se nihilominus effectum iri.

‖*Num.* 16.22.

28 *Ecce*] secunda hæc confirmationis pars est hyperbatica: nam cœpit Deus dicere, idcirco, id est, ut cognoscas me effecturum esse promissiones meas: quamobrem in regressione eadem particula, idcirco, repetitur finito hyperbato, infra ver. 36.

29 *Super quarum tect.*] vide 2. Reg 23. 12. & suprà 19.13.

i Heb. *incumbit mihi: pleonasmus.*

33 *Obverterunt*] ut supra 2.27.

k Heb. *manè surgendo & docendo.*

34 *In domo*] ut supra 23.11. vide 2. Reg. 23.4.

l Heb. *super quam vocatur nomen meum.*

35 *Moleco*] vide Levit. 18 21.

m Heb. *ascenderat in cor.*

36 *Nunc inquam*] regressio ad promissionem cœptam suprà ver. 28. cujus promissionis duæ sunt partes; una Evangelica, pertinens ad catholicam Ecclesiam Christi, usque ad versum 43. altera, singularis de reversione Judæorum, duobus ultimis.

‖*Suprà* 24.7.

‖*Suprà* 31.33.

n Heb. *seculi.*

benefaciendo ipsis: & reverentiam mei indam [o] animo ipsorum, ut nô recedant a me.

41 Ita gaudebo de ipsis benefaciendo ipsis; cùm plantavero ipsos in terra hac [p] firmè, ex toto corde meo & ex tota anima mea.

42 Nam sic ait Jehova, quemadmodum adduxero in populum hunc totum malum maximum istud; ita ego adducturus sum super eos totum hoc bonum quod ego [q] promitto ipsis.

43 Tum comparabitur ager in terra hac; quã vos dicitis desolatam esse adeò ut nullus insit homo aut jumentum, traditam esse in manum Chaldæorum:

44 Agros pecunia comparabunt, & inscribendo literis, & obsignando, atque adhibendo testes in terra Binjaminis, & in circumjacentibus locis Jeruschalaima, ac in civitatibus Jehudæ, tum in civitatibus [r] môtanis, tum in civitatibus humilis regionis, tum in civitatibus plagæ Australis; cùm reduxero captivam multitudinem illorum, dictum Jehovæ.

o Heb. *cordi.*

p Heb. *in firmitate.*

q Heb. *loquor erga ipsos: ut Gen.* 18.19.

43 *Tum*] id est, cùm incipiam præstare has promissiones meas.

44 *In terra*] id est, in toto regno Jehudæ, cujus fuerunt partes Binjamin & Jehuda. De hac autẽ distributione Jehudæ vide Jehosch. 15.

r Heb. *montis.*

Caput XXXIII.

Deus Ecclesiam ad erigendos animos hortatus, promissiones facit de ipsa liberanda, instauranda, ornandaq́; pace & stabilitate æterna ad gloriam suam in Christo: & promissis suis confirmatis aliorum sententias, judiciaq́; contraria confutat naturæ documentis.

1 FUIT autem verbum Jehovæ ad Jirmejam, secundò, cùm ipse adhuc detineretur in atrio custodiæ, dicendo;

2 Sic ait Jehova facturus istud, Jehova formans istud ad stabiliendum ipsum; Jehova nomine.

3 Invoca me, & respondebo tibi; ac indicabo tibi magna & abstrusa, quæ non agnoscis.

4 Nam sic ait Jehova Deus Jisraëlis; de familiis civitatis hujus & de familiis Regum Jehudæ, demoliendis, *exponendis* in [a] missilia catapultaria & in gladium,

5 Venientibus ad pugnandum contra Chaldæos, imò ad explendum ipsas cadaveribus hominum quos percussero ira mea & æstu meo; & propter quorum omnem malitiã abscondi faciem meam a civitate hac:

6 Ecce ego [b] faciens ut assurgat ad justam constitutionem & sanitatem, curabo eos; & revelabo eis abundantiam pacis, [c] & quidẽ stabilissimæ.

7 Nam reducam captivam multitudinem Je-

1 *Fuit autem*] Hæc prophetia etsi eodem argumento cum superiore est, diversa tamen est tempore, ut inscriptio docet ver. 1. Sunt autẽ partes illius quatuor: prima est exordium ver. 2. & 3. secunda, propositio prophetiæ, inde ad vers. 19. tertia, confirmatio, ad versum 23. usque, postrema, confutatio, reliquis.

2 *Sic ait*] hujus exordii (quo Deus propositionis sequentis fundamenta proponit) duo sunt loci: unus, a persona Dei promissiones præstitori ex natura & fœdere suo, hoc ver. alter a persona Judæorum, cùm fuerint comparati ad percipiendam sanctè liberationem suam, versu sequent. *Istud*] quod deinceps promissurus est. *Formans*] ut Jeschahh. 46.11

3 *Invoca me*] secundus locus exordii per hortationem expressus. *Quæ non agn.*] id est, præ infirmitate non potes cernere, attendens ad præsentia mala, & illis velut caligine quadam excæcatus: ut ipse Jirmeja confessus fuerat supra 32.17.

4 *Nam sic ait*] hujus propositionis primum subjectum (ut ita dicamus) exponitur, duobus versibus; deinde promissio per prolepsin ver. 6. quæ postea exponatur sequent. a Heb. *catapultas: ut 2. Reg.* 19.32. 5 *Venientibus*] videlicet consilio suo. *Imò ad expl.*] correctio, qua Deus consilio Judæorum opponit suum. *Propter quorum*] ἐμπλοκήν Hhebraici sermonis ad evidentiam transtulimus. 6 *Ecce*] prolepsis sive propositio summa promissionum sequentium, quæ allegoricè hoc vers. posita seq. explicatur. Sunt autem earum partes duæ; restitutionis, quæ exponitur tribus versibus; & fructuum ex restitutione eventurorum, usque ad vers. 19. qui fructus hîc significantur pacis & stabilitatis nomine. b Heb. *faciens et ascendere curationem: ut 2. Chron.* 24 13. c Heb. *& veritatis, vel fidei.* 7 *Nam reduc.*] restitutionis promissæ partes ponuntur liberatio a peccatis & salus, duobus versibus; & finis sive usus illius, gloria Dei, vers. 9.

hudæ,

hudæ, captivamque multitudinem Jisraëlis; & ædificabo eos ut anteà:

8 Et mundabo eos ab omni iniquitate ipsorum, qua peccaverint mihi; & condonabo omnes iniquitates ipsorum quibus peccaverint mihi, & quibus defecerint a me:

9 Quod erit mihi [d] celebri gaudio, laudi, & ornamento apud omnes gentes terræ; quæ audient totum hoc bonum quod ego facturus sum illis, & expavescentes commovebuntur ad totum illud bonum & ad totam illam pacem qua ego affecturus sum illam.

10 ‖Sic ait Jehova, adhuc audietur in loco hoc, quem vos dicitis vastari adeò ut nullus insit homo, nullumque jumentum; in civitatibus Jehudæ, & in plateis Jeruschalaimorum desolatis adeò ut nullus insit homo, nullusque habitator, & nullum jumentum,

11 ‖Vox gaudii, & vox lætitiæ, vox sponsi, & vox sponsæ, vox dicentium celebrate Jehovam exercituũ, quia bonus *est* Jehova, ‖quia in seculum *est* benignitas ejus, offerentium gratiarum actionem *in* domo Jehovæ: cùm reduxero captivam multitudinẽ hujus terræ ut anteà, ait Jehova.

12 Sic ait Jehova exercituum, adhuc erit in loco hoc vastato adeò ut nullus insit homo [e] aut jumentum, & in omnibus civitatibus ejus; caula pastorum facientium ut accubent greges.

13 In civitatibus [f] montanis, in civitatibus humilis loci, & in civitatibus Australis plagæ, & in terra Binjaminis, ac in locis circumjacentibus Jeruschalaima, denique in civitatibus ‘Jehudæ; adhuc transibunt greges [g] opera ‘numerantis, ait Jehova.

14 ‘Ecce dies venturi sunt, dictum Jehovæ; cùm præstabo verbum istud optimum quod prolocutus sum erga domum Jisraëlis, & erga domum Jehudæ.

15 ‖Diebus illis & tempore illo faciam ut effloresсat Davidi germen justum; qui exercebit jus & justitiam in terra.

16 Diebus illis servabitur Jehuda, & Jeruschalaimani habitabunt securè; atque hoc est quo vocabit eam *civitatem* Jehova justitia nostra.

17 ‘Nam sic ait Jehova, non exscindetur Davidi vir sedens in solio domus Jisraëlis:

18 Etiã sacerdotibus Leviticis non exscindetur vir a conspectu meo; ‘offerens holocaustum, & adolens munus, ac faciens sacrificium omnibus diebus.

19 ‘Deinde fuit verbum Jehovę ad Jirmejam, dicendo,

20 ‖Sic ait Jehova, si irritum facere potestis fœdus meum *de* die & fœdus meum *de* nocte; idque ut non sit diurnum tempus & nocturnum tempore suo:

21 Etiam fœdus meum cum Davide servo meo irritum fiet; ne sit ei filius regnans in solio ejus, & cum Levitis sacerdotibus ministris meis.

22 Ut non potest numerari exercitus cœlorum, nec potest mensurari arena maris; ita augebo ‘semen Davidis servi mei, & Levitarum ministrantium mihi.

23 ‘Rursus fuit verbum Jehovæ ad Jirmejam, dicendo,

24 An non animadvertis quid ‘populus iste loquantur dicendo, duas istas familias quas elegerat Jehova jam sprevit ipsas: & populum meum ‘contemnunt *illi*, adeò ut non *videatur esse* ampliùs gens in conspectu illorum.

25 Sic ait Jehova, ‘si non fœdus meum interdiu & noctu; *si* statuta cœli & terræ non disponam:

26 Etiam semen Jahhakobi & Davidis servi mei spernam, ne sumam de semine ejus qui dominentur in semen Abrahami, Jischaki, & Jahhakobi; cùm reduxero multitudinem captivam eorum, misertus ipsorum.

d Heb. *nomini gaudii, hypallage, pro gaudio nominatissimo.*

10 *Sic ait*] prior liberationis fructus, ut diximus in vers. 6. hìc primùm exornatur, quatuor versibus; & autor effectorq; illius Christus promittitur, vers. 14. & 15. deinde posterior fructus, nimirum stabilitatis æternæ exponitur, ver. seq.

‖ *Suprà* 7.34.

‖ *Psalm.* 136.

e Heb. *usque ad jumentum.*

f Heb *montis.*

13 *Jehudæ*] id est, totius regni.

g Heb. *per manus.*

Numerantis] pro ratione illa quam exposuimus Levit. 27. 32.

14 *Ecce*] promissio de Christo effectore bonorum præcedentium, in quo omnes promissiones Dei sunt etiam & amen ad Dei gloriam, 2. Corinth. 1 20.

‖ *Suprà* 23.5.

17 *Nam sic ait*] altera pars promissionis de stabilitate regni, hoc vers. & sacerdotii, seq. versu: quæ duo in uno Christo concurrere demonstravimus suprà 30. 21.

18 *Offerens*] id est, fungens sacerdotio, & perficiens ministerium totum a Levitarum gente figuratum.

19 *Deinde*] confirmatio præcedentis stabilitatis a documentis naturalibus, usque ad vers. 23. tum in persona Christi, vers. 20. & 21. tum in omnibus Ecclesiæ membris, vers. 22.

‖ *Suprà* 31.35.

22 *Semen Davidis*] id est, pios insitos in Christum Davidis filium qui fecit nos Reges & Sacerdotes Deo & Patri suo, 1. Pet. 2. 5. & Apocalyp. 1 6. & 5. 10.

23 *Rursus*] confutatio ludificationum quibus utuntur hostes Ecclesiæ, & infirmi percelluntur, eodem argumento quo confirmatio.

24 *Populus iste*] Infirmus videlicet, & abjiciens spem promissionum ex præsentibus malis.

Contemnunt illi] hostes Ecclesiæ.

25 *Si non*] id est potius aliquis fœdus meum de naturæ conservatione initũ præstari a me impediverit, quàm ut sempiternam Ecclesiæ administrationem ex promisso mihi extorqueat.

CAPUT XXXIIII.

Propheta ex Dei mandato exitium Regis Tzidkijæ prænuntiat: deinde cùm Judæi contra legem & singulare fœdus suum venissent, quo servos suos manu miserant, reprehendit illos gravissimè tropis & inhumani facti, & compensationem maleficii a Deo Regi populoq; eventuram docet.

1 ‘VERBUM quod fuit ad Jirmejam a Jehova (cùm Nebucad-netzar Rex Babyloniæ & omnes copiæ ejus omniaq; regna terræ [a] in dominio ejus, omnes denique populi oppugnarent Jeruschalaima & omnes civitates eorum) dicendo,

2 Sic ait Jehova Deus Jisraëlis, ‖abi, & alloquere Tzidkijam Regem Jehudæ: & indicito ei, sic ait Jehova, ecce ego traditurus sum civitatem hanc in manum Regis Babyloniæ, ut comburat eam igne:

3 Tu autem non eripies te e manu ejus, sed omnino prehendêris, & in manum ejus tradêris: ita oculi tui oculos Regis Babyloniæ videbunt, & os ejus [b] in os te alloquetur, ac in Babyloniam pervenies.

4 ‖Veruntamen audi verbum Jehovæ, Tzidkija Rex Jehudæ: sic ait Jehova de te, non es moriturus gladio:

5 ‘Cum pace moriturus es, & ‘ustionibus majorum tuorum, Regum præcedentium qui fuerunt ante te, similiter *ustiones odorum* cõburent tibi, & *dicentes* eheu Domine, plangent te: nam verbum *hoc* ego loquutus sum, dictum Jehovæ.

6 Itaque eloquutus est Jirmeja Propheta apud Tzidkijam Regem Jehudæ, omnia verba ista Jeruschalaimis,

7 Copiis Regis Babyloniæ oppugnantibus Jeruschalaima, & omnes civitates Jehudæ reliquas, Lacischum & Hhazekam: nam hæ reliquę erant e civitatibus Jehudæ, civitates [c] munitæ.

8 ‘Verbum quod fuit ad Jirmejam a Jehova, postquam pepigisset Rex Tzidkija fœdus cum toto populo qui erat Jeruschalaimis, de promulganda ipsis libertate;

9 ‖Ut dimitteret quisque servum suum & quisque ancillam suam, Hhebræum Hhebræamque, liberos; ut non [d] exigeret servitutem ab ipsis, a Jehudæo fratre suo, quisquam.

10 Et auscultantes omnes Principes, totusque populus qui convenerant in fœdus, ut dimitteret quisque servum suum, & quisque ancillam suam liberos, ut non exigeret servitutem ab ipsis ampliùs; auscultantes, inquam, dimisissent:

1 *Verbum*] Hoc caput duas prophetias continet: unam de Rege, usque ad ver. 8. alteram de regno toto, cæteris. In priore prophetia præter inscriptionẽ vers. 1. narrantur mãdatum de pronuntiãdo eventu Tzidkijæ, versibus quatuor, & obsequium Prophetæ, ver. 6. & 7.

a Heb. *dominii manus ejus.*

‖ 2. *Reg.* 25.

b Heb. *os suum alloquetur.*

‖ *Suprà* 32.4.

5 *Cum pace*] id est, naturali non violẽta morte.

Ustionibus] vide 2. Chron. 16. 14.

c Heb. *munitionũ.*

8 *Verbum*] in secunda hac prophetia narrâtur primum occasio, versibus 4. deinde vero denuntiatio ipsa, reliquis. Occasio autem fuit hujusmodi: obsidentibus Babyloniis Jeruschalaima, visum est Judæis, ad deprecandum Deũ & præsentẽ iram ipsius avertendam, promulgare libertatem servorum ex lege: cùm autem Babylonii adventãte AEgyptio obsidionem ad tempus solvissent, ut narratur infrà 37. 5. tum Judæi ad pristinã suam nequitiam revertentes in servitutem iterum eos vindicarũt, quos publico judicio & fide publica liberaverant. Quamobrem Deus judicium suum comparat elegantissimè cum illorum maleficio.

‖ *Exod.* 21. 2.

d Heb. *servire sibi per ipsos: ut Exod.* 1. 14. *sic vers. seq.*

11 [e] Ite-

11 [e] Iterum verò postea recepissent servos illos & ancillas, quos dimiserant liberos; & subigerent eos in servos & in ancillas.

12 Fuit ergo verbum Jehovæ ad Jirmejam a Jehova, dicendo.

13 Sic ait Jehova Deus Jisraëlis; ego pepigeram fœdus cum majoribus vestris qua die eduxi eos e terra Ægypti, e domo servorum, dicendo,

14 || A fine septem annorum dimittitote quisque fratrem suum Hhebræum qui se vendiderit tibi; postquam serviverit tibi sex annis, dimittito eum liberum abs te: sed non auscultarunt majores vestri mihi, neque inclinarunt aurem suam.

15 Reversi quidem vos hodie fecistis quod rectum videtur in oculis meis, promulgando libertatem quisque amico suo; cùm pepigistis fœdus coram me in domo [f] quæ vocatur de nomine meo:

16 Sed [g] rursus prophanastis nomen meum recipientes quisque servum suum, & quisque ancillam suam, quos dimiseratis liberos ad [h] desyderium suum; quos subigitis ut sint vobis servi & ancillæ.

17 Idcirco sic ait Jehova, vos non auscultastis mihi, promulgando libertatem quisque fratri suo & quisque amico suo: ecce ego promulgo contra vos libertatem, dictum Jehovæ, gladio, pesti, & fami; & tradam vos commotioni apud omnia regna terræ.

18 Tradam enim homines istos qui transgressi sunt fœdus meum, qui non præstiterunt verba fœderis quod pepigerant coram me; cùm transiverunt inter dimidiatas partes ejus vituli quem dissecuerant in duo:

19 *Nempe* principes Jehudæ, & principes Jeruschalaimorum, aulicos, & sacerdotes, totumque populum hujus terræ; qui transiverunt inter dimidiatas partes vituli illius:

20 Tradam, inquam, eos in manum inimicorum ipsorum, & in manum quærentium animam ipsorum; & erit cadaver ipsorum cibo volucribus cœlorum, & bestiis terræ.

21 Etiam Tzidkijam Regem Jehudæ, & Principes ejus tradam in manum inimicorum ipsorum, & in manum quærentium animam ipsorum: in manum, inquam, copiarum Regis Babyloniæ, quæ [i] abiverunt a vobis.

22 Ecce ego præcepturus sum, dictum Jehovæ, & revocaturus eos côtra civitatem hanc ut oppugnent eam, & capientes eam comburant eam igne: & civitates Jehudæ ita exponam desolationi ut nullus insit habitator.

e Heb. *& reverterentur postea & reducerent.*

13 *Sic ait*] hujus denuntiationis partes sunt duæ: prior est contestatio, versibus quatuor: posterior, sentêtiæ dictio, postquam Judæorum populus reus peractus est, ad finem usque.

|| *Exod.* 21.2. *Deut.* 15.12.

f Heb. *super quam vocatur nomē meum.*

g Heb. *reversi estis & prophanastis.*

h Heb. *animam, ut Psalm.* 27.12.

18 *Cùm transiverunt*] ex antiqua fœdus jungentium formula: de qua Gen. 15.17.

21 *Quæ abiverũt*] solvêtes obsidionem (ut diximus in vers. 8) ad obsistendum Ægyptio.

i Heb. *ascenderũt.*

Caput XXXV.

Deus proposito Recabæorum exemplo Judæos contestatur, inobsequentem ipsorum animum redarguit, & Judæis mala quàm plurima, Recabæis bona prænunciat.

1 VERBUM quod fuit ad Jirmejam a Jehova; temporibus Jehojakimi filii Joschijæ Regis Jehudæ, edicendo,

2 Abi ad familiam Recabæorum, & alloquutus eos adducito eos *ad* domum Jehovæ in unum cubiculorum; ut des bibendum eis vinum.

3 Itaque assumens Jaazanjam filium Jirmejæ filii Chabatzinjæ & fratres ejus, omnesque filios ejus; denique totam familiam Recabæorum,

4 Adduxi eos *ad* domum Jehovæ, in cubiculum filiorum Chananis filii Jigdaljæ viri Dei: quod *est* prope cubiculum Principum, quod *est* supra cubiculum Mahhasejæ filii Schallumi observantis limen.

5 Cumque proposuissem coram filiis familiæ Recabæorum scyphos plenos vini, & pocula; dixi ad eos, bibite vinum:

6 Qui dixerunt, non sumus bibituri vinum; nam Jonadab filius Recabi pater noster interdixit nobis, dicendo, ne bibitote vinum, vos, aut filii vestri [a] unquam:

7 Et domum ne ædificatote, & semen ne seritote, vineamque ne [b] conseritote, neque esto vobis: sed in tentoriis habitetis omnibus diebus vestris, ut vivatis diebus multis in superficie terræ, ubi inquilini estis.

8 Itaque auscultantes voci Jonadabi filii Recabi patris nostri in omnibus quæ præcepit nobis; ut non bibamus vinum omnibus diebus nostris nos, uxores nostræ, filii nostri, & filiæ nostræ,

9 Utque non ædificemus domos ad habitationem nostram; & vinea, aut ager, aut sementis non sit nobis;

10 Sed habitemus in tentoriis: auscultantes, inquam, facimus omnino prout præcepit nobis Jonadab pater noster.

11 Fuit autem cùm ascenderet Nebucadnetzar Rex Babyloniæ in terram hanc, ut diceremus, [c] agite, ingrediamur Jeruschalaima [d] metu copiarum Chaldæorum, & metu copiarum Syriæ: ita considemus Jeruschalaimis.

12 Tum fuit verbum Jehovæ ad Jirmejam, dicendo,

13 Sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis, abi, & dicito viris Jehudæ, & habitatoribus Jeruschalaimorum: an non percepturi estis eruditionem, ut auscultetis verbis meis? dictum Jehovæ.

14 Præstatur *unumquodque* verborum Jonadabi filii Recabi, qui interdixerat filiis suis ne biberent vinum; non enim biberunt usque in diem hunc, quia auscultant præcepto patris sui: ego autem alloquor vos [e] inde a diluculo continenter, nec tamen auscultatis mihi.

15 Cumque mitto ad vos omnes servos meos Prophetas [f] inde a diluculo continenter, dicendo, revertimini jam quisque a via sua pessima, & bonas efficite actiones vestras, neque [g] sequamini deos alienos colendo eos, ita manete in hac terra quam tradidi vobis & majoribus vestris: non tamen inclinatis aurem vestram, neque auscultatis mihi.

16 Quandoquidem præstant filii Jonadabi filii Recabi præceptum patris sui quod præcepit ipsis; populus verò iste non auscultant mihi;

17 Idcirco sic ait Jehova Deus exercituum, Deus

1 *Verbum*] Prophetia hæc (cujus inscriptio continetur vers. 1.) duas habet partes; typum, usque ad ver. 12. & anagogen sive accommodationem propheticam, reliquis.

2 *Familiam Recabæorum*] qui orti erant ex Kinæorum gente, ac proinde nullam possessionem sibi attributam lege obtinebant; sed victum comparabant ex publicis ministeriis; vide 1. Chron. 2. 55.

4 *Viri Dei*] ut Deut. 33.1. sic commendatur ut pietas & functio hujus sacerdotis.

Principum] id est, præfectorum templo.

6 *Pater noster*] id est, celebris ille progenitor familiæ nostræ timens Dei, cujus mentio est 2. Reg. 10.15.

Interdixit] ductus non humano consilio tantùm, quo inquilinis modestia, sobrietas, humilitasque inter cæteros maximè commendatur; sed spiritu prophetico, quo eventuras Jisraëlitis omnibus calamitates præsignificabat.

a Heb. *usque in seculum.*

b Heb. *plantate.*

7 *In tentoriis*] ut majores antea fecerant, Judic. 4.17.

11 *Fuit autem*] occupatio: cur ergo, dixerit quispiam, in tentoriis modò non habitatis? respondent hoc a se non de industria, sed ex necessitate fieri.

c Heb. *venite & ingrediamur.*

d Heb. *a facie.*

12 *Tum fuit*] transitio ad anagogen, ut diximus ver. 1. Sunt autem illius partes duæ; contestatio, tribus versibus seq. & sententiæ dictio, 4. ultimis.

13 *An non*] propositio contestationis; quæ illustratur per comparationem minoris, id est, præcedentis exempli, ver. 14. & 15.

e Heb. *manè surgendo & loquendo.*

f Heb. *manè surgendo & mittendo: ut 2. Chron.* 36.15.

g Heb. *eatis post.*

16 *Quandoquidē*] replicatio precedentis contestationis, continens membra duo comparationis; de quibus deinceps sentētia fertur a Deo; ὕστερον πρότερον.

17 *Idcirco*] prior sententiæ pars in Judæos, hoc ver.

Deus Jisraëlis, ecce ego adducturus sum contra Jehudam, & contra omnes habitatores Jeruschalaimorum totum illud malum quod prolocutus sum contra eos: eò quòd mihi alloquenti ipsos non auscultarunt, & revocanti ipsos non responderunt.

18 *Familiæ verò Recabæorum dixit Jirmeja; sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis; eò quòd auscultatis præcepto Jonadabi patris vestri: & observantes omnia præcepta ejus facitis omnino prout pręcepit vobis;

19 Idcirco sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis; *non exscindetur vir Jonadabo filio Recabi, qui stet coram me omnibus temporibus.

18 *Familiæ verò*] posterior sententiæ pars de Recabæis, duobus versibus.

19 *Non exsc.*] id est, perpetua erit gens ista coram me, ex prædictione Jonadabi supra ver.7. nāi illos ex captivitate fuisse reduces ostendit Hhezra 1.Chro.2.

CAPUT XXXVI.

Propheta ex mandato Dei volumen prophetiarum suarum per Barucum scribi, & solenni die apud populum pronuntiari jubet: quo cognito, principes Barucum advocant, legentem ex libro audiunt, & metu Regis admonent ut Jirmeja & ipse delitescant: Rex verò audita parte voluminis, illud comburi jubet, Jirmejamq; & Barucum capi: quamobrem Jirmeja a Deo servatus Regi, regnoq; mala prænuntiat, & volumen de integro conscribi curat.

1 *FUIT autem *anno quarto Jehojakimi filii Joschijæ Regis Jehudæ; fuit verbum hoc ad Jirmejam a Jehova, dicendo,

2 Sume tibi volumen libri, & scribito in eo omnia verba quæ prolocutus sum tibi de Jisraële, & de Jehuda, ac de omnibus gentibus; ex quo die allocutus sum te, a diebus Joschijæ usque in diem hunc:

3 Si fortè audiant domus Jehudæ totum illud malum quod ego cogito facere ipsis: ut revertantur quisque a via sua pessima, & condonem iniquitatem ipsorum & peccatum ipsorum.

4 Quamobrem vocavit Jirmeja Barucum filium Nerijæ: scripsitque Baruc ex ore Jirmejæ omnia verba Jehovę, quæ eloquebatur ipsi *Jirmeja*, *in volumine libri.

5 *Deinde præcepit Jirmeja Baruco, dicendo; *ego detentus, non possum venire ad domum Jehovæ:

6 Quare ito tu & legito in hoc volumine, quod scripsisti ex ore meo, verba Jehovæ [a] audiente populo, in domo Jehovæ, *die jejunii: atque etiam audientibus omnibus Jehudæis, qui venerint ex civitatibus suis, legito illa:

7 Si fortè [b] procidant deprecantes ipsi coram Jehova, & revertantur quisq; a via sua pessima: nam magna est illa ira & æstus quo elocutus est Jehova contra populum hunc.

8 Et fecit Baruc filius Nerijæ omnino prout præceperat ipsi Jirmeja Propheta; legendo in eo libro verba Jehovæ *in* domo Jehovæ.

9 Fuit enim anno quin.o Jehojakimi filii Jo-

1 *Fuit autem*] Totum hoc caput narrativum est, cujus historia tria maximè capita continet: primum est fidei quam Jirmeja & Baruc adhibuerunt ad testandum voluntatem Dei, 10. primis versibus: secundum contradictionum quæ a summatibus obvenerunt, & periculorum a Rege, usque ad ver.27. tertium, sententiæ dictio in contravenientes, ad finem usque.

Anno quarto] videlicet sub finem illius, habitis duabus illis concionibus quæ positæ sunt sup.25. & 35. quod confirmatur infr. ver.5.& 9.

4 *In volumine*] i. libro plicatili, qui in cylindrum convolvebatur, ut erant priscorum libri: sic Psal 40 8.

5 *Deinde*] perscripto volumine: quod fuit anno quinto mense nono, ut ostendit ver.9.

Ego detentus] hujus detentionis causas etsi præscriptis verbis in scriptura legi non meminimus, tamen tres simul putamus in hoc tempus concurrisse: prima est interdictum Regis, qui principio Regni edi... ...at insignia impietatis & crudelitatis suæ documenta, sup.26. secunda fuit abstentio (ut patres loquebantur) Ecclesiastica, qua putamus principes Sacerdotum Regi assentantes Jirmejam quodammodo excommunicasse, ne orationem ampliùs haberet ad populum aut templum accederet, adductos duabus illis prophetiis quas enuntiaverat anno quarto, suprà 25.& 35. tertia est mandatum Dei, quo voluit Deus consulere Prophetæ suo, & absentia silentioque illius (quod improbi in beneficio ponebant) punire Ecclesiam Judæorum. a Heb. *in auribus populi. sic deinceps.* 6 *Die jejunii*] non imperati lege, sed conceptivi: ut apparet ex ver.9. b Heb. *procidat deprecatio eorum: hypallage Rhetorum.*

schijæ Regis Jehudæ, mense nono, [c] indicto jejunio coram Jehova toti populo Jeruschalaimis: cùm totus populus, venientes ex civitatibus Jehudæ essent Jeruschalaimis,

10 Ut legeret Baruc in libro verba Jirmejæ *in* domo Jehovę; in cubiculo Gemarjæ filii Schaphanis scribæ, in atrio superiore, ad ostium portæ domus Jehovæ *recentioris audiente toto populo.

11 *Cùm autem audivisset Mica filius Gemarjæ filii Schaphanis, omnia verba Jehovæ ex illo libro,

12 Descendit in domum Regis ad cubiculum [d] *jurisperiti, ubi ecce omnes principes considebant: Elischamahh jurisperitus, & Delaja filius Schemahhjæ, & *Elnathan filius Hhacboris, & Gemarja filius Schaphanis, ac Tzidkija filius Chananjæ, omnes denique Principes:

13 Indicavitque ipsis Mica omnia verba quæ audiverat, cùm legeret Baruc in libro audiente populo.

14 Tum miserunt omnes Principes ad Barucum *Jehudin filium Nethanjæ filii Schelémjæ filii Cuschi, qui ediceret, volumen illud in quo legisti audiente populo, ipsum accipe in manum tuam ac veni: accipiens itaq; Baruc filius Nerijæ volumen illud in manū suam venit ad illos:

c Heb. cùm *indixissent jejunium, impersonaliter.*

10 *Recentioris*] vide sup.26.10.

11 *Cùm autem*] secunda pars narrationis, ut diximus in ver.1.

d Heb. *scribæ: sic deinceps.*

12 *Jurisperiti*] nimirum Elischamahhi, qui mox nominatur. Erat autem ille quidam veluti rector & moderator in consilio Regis & principum.

Elnathan] de quo supra 26.22.

14 *Jehudin*] apparitorem Regis, ut ex sequent. constat.

15 Qui dixerunt ad eum, sede jam & lege illud nobis audientibus: legitque Baruc audientibus illis.

16 Fuit autem cùm audivissent omnia verba illa, ut [e] *expavescentes alloquerentur alter alterum; & dicerent ad Barucum, [f] omnino indicabimus Regi omnia verba ista.

17 Barucum autem interrogaverunt, dicendo; indica jam nobis quomodo scripseris omnia verba ista ex ore illius:

18 Quibus dixit Baruc, ex ore suo pronuntiabat mihi omnia verba ista; & ego scribebam in libro atramento.

19 Tum edixerunt Principes Baruco; abi, abscondere tu & Jirmeja, & ullus nesciat ubi sitis:

20 Veneruntq; ad Regem in atrium, cùm volumen illud deposuissent in cubiculo Elischamahhi jurisperiti; & indicaverunt audiente Rege omnia verba ista.

21 Mittens itaq; Rex Jehudin ad accipiendū volumen illud, accepit illud e cubiculo Elischamahhi jurisperiti: legitque ipsum Jehudi audiente Rege & audientibus omnibus principibus qui adstabant Regi.

22 Rex autem sedebat in domo hyberna, mēse nono, idque cum foco ante ipsum accenso.

23 Fuit ergo cùm legisset Jehudi tria [g] folia aut quatuor, *ut* laceraret illud [h] scalpro librario, & projiceret in ignem qui erat in foco; donec consumeretur totum volumen igne illo qui erat in foco.

24 *Non autem expaverunt, neque lacerarunt vestimenta sua; Rex, & omnes servi ejus, qui audiebant omnia verba illa.

25 Quin etiam Elnathane, Delajaque, & Gemarja intercedentibus apud regem ne cōbureret volumē; non tamen auscultavit eis:

26 Imò præcepit Rex Jerachmeeli *filio Regis, & Serajæ filio Hhazrielis, & Schelemjæ

e Heb. *expavescerent vir ad amicum suum.*

16 *Expavescentes*] i. capita conferrent, affecti quodammodo & perculsi prophetiæ gravitate: ut demonstrant consilio suo, ver.19.

f Heb. *indicando.*

g Heb. *valvas.*

h Heb. *novacula scribæ.*

24 *Non autem*] i. ne paulum quidem perculsi sunt, ut illi ver.16.

26 *Filio Regis*] i. suo: quamobrem toti Jojakimi familiæ deinde maledicitur, infr. ver.30.

filio Hhabdeelis, ut caperent Baruecum scribam, & Jirmejam Prophetam; sed abscondit eos Jehova.

27 ᵃFuit autem verbum Jehovæ ad Jirmejam (postquam exussisset Rex volumen illud, & verba quæ scripserat Baruc ex ore Jirmejæ) edicendo,

28 ⁱIterum accipe tibi volumen alterum; & scribe in eo omnia verba priora, quæ erant in volumine illo priori quod exussit Jehojakim Rex Jehudæ.

29 ᵃDe Jehojakimo autem Rege Jehudæ, dicito, sic ait Jehova: tu exussisti volumen illud dicens, quare scripsisti in eo, dicendo, ᵏomnino venturus est Rex Babyloniæ, & perditurus terram hanc, facturusque ut cessent ex ea homines & jumenta?

30 Idcirco sic ait Jehova de Jehojakimo Rege Jehudæ, non erit ei sedens in solio Davidis: & cadaver ejus erit projectum æstui ˡdiurno, & gelu nocturno.

31 Nam animadvertam in eum, & in semen ejus, & in servos ejus iniquitatem ipsorum: & adducam contra eos, & contra habitatores Jeruschalaimorum, ac contra viros Jehudæ totum illud malum quod ᵃproloquebar eis, ac non auscultarunt.

32 Itaque Jirmeja accipiens volumen alterum tradidit ipsum Baruco filio Nerijæ scribæ, qui scripsit in eo ex ore Jirmejæ omnia verba libri quem exusserat Jehojakim Rex Jehudæ igne: & adhuc ᵐaddita sunt illis verba multa ejusmodi.

29 *Fuit autem*] tertia pars, ut diximus in ver. 1.

l Heb. *reverteris accipe.*

29 *De Jehojakimo*] hujus prophetiæ partes sunt, contestatio, hoc versu, & sententiæ latio, duobus sequentibus.

k Heb. *veniendo.*

l Heb. *in die, & gelu in nocte.*

31 *Proloquebar*] eo volumine quod ab illis exustum est.

m Heb. *additum est, impersonaliter.*

CAPUT XXXVII.

Tzidkija Rex improbus, Chaldæis obsidentibus Jeruschalaima, cùm Ægyptios sibi adjunxisset, Deum a Propheta pro communi salute orari jubet; Propheta verò sententiam judicii a Chaldæis venturi pronuntiat: quamobrem soluta obsidione Jirmeja capitur, & cæsus in carcerem durum a Principibus detruditur: ex quo liberatus a Rege, & secunda criminatione obrutus in duriorem alterum conjicitur: unde iterum pii cujusdam aulici opera eductus a Rege consulitur, & repetito eodem judicio contra Judæam in custodia conservatur.

1 ‖ᵃPOSTEA regnavit Rex Tzidkija filius Joschijæ pro Conja filio Jehojakimi; quem constituit Regem Nebucad-netzar Rex Babyloniæ in terra Jehudæ.

2 Sed non auscultavit ipse, aut servi ejus, & populus terræ; verbis Jehovæ quæ loquebatur per Jirmejam Prophetam.

3 ᵃMiserat quidem Rex Tzidkija Jehucalem filium Schelemjæ, & Tzephanjam filium Mahhasejæ Sacerdotem ad Jirmejam Prophetam, qui dicerent; ora, quæso, pro nobis Jehovam Deum nostrum:

4 Cùm Jirmeja liberè ᵃ versaretur in medio populi, nec dum posuissent eum in ᵇcarcere,

5 ᵃNeque copiæ Parhhonis egrederentur ex Ægypto (ᵃnam audientes Chaldæi qui obsidebant Jeruschalaima famam de illis, abiverunt a Jeruschalaimis)

6 Fuit verò verbum Jehovæ ad Jirmejam Prophetam, ut diceret:

7 Sic ait Jehova Deus Jisraëlis, sic dicitote ad Regem Jehudę, qui misit vos ad me ad consulendum me: ᵃecce copię Parhhonis quæ egressuræ sunt vobis in auxilium, revertentur in terram suam, in Ægyptum:

8 Et reversi Chaldæi oppugnabunt civitatem hanc, & capientes eam comburent eam igne.

9 Sic ait Jehova, ne decipiatis ᶜvos ipsos dicendo; ᵈomnino abituri sunt a nobis isti Chaldęi: nam ᵃnon sunt abituri;

10 ᵃQuin si percuteretis omnes copias Chaldæorum oppugnantium vos, & reliqui essent ex eis homines transfixi: quisque in tentorio suo exsurgerent, & comburerent civitatem hanc igne.

11 Fuit autẽ cùm abducerentur copiæ Chaldæorum a Jeruschalaimis, propter copias Parhhonis,

12 Ut exiret Jirmeja Jeruschalaimis, profecturus in terram Binjaminis; ad delabendum inde, ᵃin medio populi:

13 Cumque esset in porta Binjaminis, ubi erat magister præfecturæ, nomine Jireija filius Schelemjæ filii Chananję; prehendit Jirmejam Prophetam, dicendo, ᵃad Chaldæos tu deficis.

14 Cui dixit Jirmeja, falsum *est*, minimè deficio ad Chaldæos; non tamen auscultavit ei, sed prehendit Jireija Jirmejam, & abduxit eum ad Principes.

15 Tum effervescentes Principes contra Jirmejam percusserunt eum; & posuerunt eum ᵉin vinculis in domo Jehonathanis scribæ: nam eam aptaverant pro carcere.

16 Cumq; venissent Jirmeja ᶠin foveam illam ᵃ& in cellulas illius, mansit ibi Jirmeja diebus multis.

17 Tandem mittens Rex Tzidkija recepit eum, & interrogavit eum Rex domi suę ᵍclã, dicens: estne verbum a Jehova? cui dicens Jirmeja, est, amplius dixit, in manum Regis Babyloniæ traderis.

18 Deinde dixit Jirmeja ad Regem Tzidkijam: quid peccavi tibi, aut servis tuis, aut populo isti, quòd posuistis me in carcere isto?

19 ᵃEt ubi sunt Prophetæ vestri, qui prophetant vobis, dicendo; non est venturus Rex Babyloniæ contra vos & contra terrã hanc?

20 Nunc ergo audi quæso, domine mi Rex, ʰprocido jam deprecans te; ne quæso jubeas me redire in domũ Jehonathanis scribæ, ut non moriar ibi.

21 Quamobrem præcepit Rex Tzidkija ut ⁱcommitterent Jirmejam in atrio custodiæ, & darent ei tractam panis in diem ex vico pistorum, donec consumptus est omnis panis ex civitate: ita manebat Jirmeja in atrio custodiæ.

‖ 2 Reg. 25.

1 *Postea*] Duo hæc capita perpetuam historiam continent, quomodo Jirmeja exceptus fuerit Jeruschalaimis toto Regis Tzidkijæ tempore.

3 *Miserat quidem*] .i. Rex quidem ipse primùm facilis esse visus est, & Deum serio accedere, usq; ad ver. 11. sed evanuit totum illud speciosum studium præterito metu, & aulicis improbè in Jirmejam invehentibus, in quorum voluntatem Rex illicò traductus est, versu 11. & 5. seq. cujus facilitatis ac potiùs socordiæ exempla deinceps ponuntur, hoc & seq. cap. a Heb. *ingrederetur & egrederetur: vide Num. 27.21.* b Heb. *domo coërcitionis: sic inf. ver. 15. & 18.* 5 *Neque*] hanc negationem ἀπὸ κοινοῦ ex præcedente ver. repetendã fuisse docet argumentũ: quod genus zeugmatis Hhebræis est usitatissimũ. *Nam*] anticipatio narrationis, quæ suo loco habetur postea ver. 11

7 *Ecce*] hîc Jirmeja pro deprecatione quam postulabat Rex sententiam pronuntiat, & causam apertè ostendit, quam (inquit Propheta) Rex fucum Deo se facturum putat: ita accedit is me quasi resipisceret serio, & certa fiducia in Deum unum recũberet: interea verba facitis: Rex enim de Aegyptiorum copiis adhibendis cogitat: quamobrem sententia duob. membris continetur: unum est inanes fore auxiliares Aegyptiorum copias & re infecta abituras; alterum, Regẽ, populumq; & regnũ Judæorum per Chaldæos eversum iri.

c Heb. *animas vestras.*

d Heb. *abeundo.*

9 *Non sunt*] videlicet omnino, ita ut dicitis: nam abiverunt quidem, inf. ver. 11. sed paulò post redintegrarunt obsidionem cœptam.

10 *Quin*] amplificatio per hypothesin hyperbolicam, qua ostẽdit etiamsi Chaldæi circumvenirentur (ut adhibitis Aegyptiis facturum se Tzidkija prævidebat) nihil tamen ex eo effectum iri.

12 *In medio*] i. Binjaminitarum & tribulium suorum, in agros suos & possessiones obsidione soluta redeuntium.

13 *Ad Chaldæos*] quorum potentiam magnificè Propheta prædicaverat: sic impius iste perfidè dissimulans odium prophetiarum, perfidiæ & transfugii Jirmejam criminatur, ut solent qui honestè videri volunt procurare turpia.

e Heb. *in loco vinculi.*

f Heb. *in locũ foveæ.*

16 *Et in cel*] i. de alia in aliam circumducentes reclusissent eum in penitissima, ubi vix fontes nisi perduelles collocabantur.

g Heb. *in abdito.*

19 *Et ubi sunt*] q.d. age, si placet, compareant illi, ut prophetiarum comparatione apud æquos judices audita annotescat veritas: nam spiritus Prophetarum sunt Prophetis subditi, 1. Cor. 14.32. Ad hoc autem postulatũ reticente Rege, Jirmeja saltem sibi petit de æquiore loco prospici, si negligitur causa veritatis. h Heb. *procidat jam deprecatio mea coram te: ut sup. 36.7.* i Heb. *deponerent.*

CAPUT XXXVIII.

1 AUDIENS verò Schephatja filius Mattanis, & Gedalja filius Paschchuris, & Jucal filius Schelemjæ, & Paschur filius Malcijæ; verba quibus Jirmeja alloquebatur ᵃtotum populum, dicendo,

2 Sic ait Jehova, qui manserit in civitate hac, mori-

1 *Totum*] id est, Judæos omnes qui adibant ipsum in atrium custodiæ.

morietur gladio, fame, aut peste; qui autem exierit ad Chaldæos ut vivat, utique erit ipsi anima sua loco spolii, & vivet.

3 Sic ait Jehova, omnino tradetur civitas hæc in manum copiarum Regis Babyloniæ, quæ capient eam.

4 Dixerunt Principes ad Regem, morte afficiatur quæsumus vir iste, quandoquidem iste remissas reddit manus [a] bellatorum qui reliqui sunt in civitate hac, & manus totius populi, alloquendo eos [b] in hanc sententiã: nam vir iste ' minimè quærit pacem populo huic, sed malum.

5 Quibus dixit Rex Tzidkija, ecce est in manu vestra: nam minimè *is est* Rex *qui* possit contra vos quicquam.

6 Accipientes itaque Jirmejam ' qui erat in atrio custodiæ, conjecerunt eum in illam foveam *quæ erat* Malcijæ filii Regis, demittentes Jirmejam funibus: in fovea autem illa nulla erat aqua; sed lutum, adeò ut immergeretur Jirmeja luto.

7 Sed cùm audivisset ' Hhebed-melec Æthiops, vir aulicus qui erat in domo Regis, positum esse Jirmejam in illa fovea; ' Rege sedente in porta Binjaminis,

8 Egressus Hhebed-melec e domo Regis, alloquutus est Regem, dicendo,

9 Domine mi Rex, malè fecerunt homines isti in omnibus quæ fecerunt Jirmejæ Prophetæ, eò quòd conjecerunt eum in istam foveam: ' qui moriturus fuerat ' in loco suo propter famem, quia nihil est panis ampliùs in hac civitate.

10 Quapropter præcepit Rex Hhebed-meleco Æthiopi, dicendo, sume ad manum tuam hinc triginta homines: ut educas Jirmejam Prophetam ex ista fovea, cùm nondum moritur.

11 Tum sumens Hhebed-melec homines illos ad manum suam, venit in domum regis, in locum subjacentem ærario unde sumpsit veteramenta [c] abjecta, veteramenta inquam evanida: quæ demisit ad Jirmejam in foveam illam funibus:

12 Et dixit Hhebed-melec Æthiops ad Jirmejam, pone jam veteramenta ista abjecta evanidaque [d] sub axillis tuis, subtus cum funibus: & fecit Jirmeja ita.

13 Sic trahentes Jirmejam funibus eduxerunt eum ex illa fovea, & mansit Jirmeja in atrio custodiæ.

14 Deinde mittens rex Tzidkija recepit Jirmejam prophetam ad se, ad ingressum principalem qui erat ad domum Jehovæ: & dixit rex ad Jirmejam, peto ego abs te verbum, ne celato me illud.

15 ' Dicente autem Jirmeja ad Tzidkijam, si indicem tibi, an non [e] certè morte afficies me? & si consulam tibi, *an* non auscultabis mihi?

16 Juravit Rex Tzidkija Jirmejæ [f] clam, dicendo, vivens Jehova qui fecit nobis animam hanc *mihi adimat eam*, si morte affecero te, aut si tradidero te in manum hominum istorum qui quærunt animam tuam.

17 Dixit itaque Jirmeja ad Tzidkijam, sic ait Jehova Deus exercituum, Deus Jisraëlis; si [g] omnino egressus fueris ad principes regis Babyloniæ, utique vivet anima tua, & civitas hæc non comburetur igne: ita vives tu & familia tua:

18 Sin autem non egrediaris ad principes Regis Babyloniæ; utique tradetur civitas hæc in manum Chaldæorum qui comburent eam igne, tu verò non eripies te e manu eorum.

19 ' Dicenti verò regi Tzidkijæ ad Jirmejam; ego sollicitè timeo Jehudæos qui deficiunt ad Chaldæos, ne tradant me in manum eorum, & ludificentur me:

20 Dixit Jirmeja, non sunt tradituri: ausculta quæso voci Jehovæ quam ego eloquor tibi, ut bene sit tibi & vivat anima tua.

21 Quòd si tu renuas exire, hoc est verbum illud quod ostendit mihi Jehova:

22 Quòd ecce omnes mulieres quæ reliquæ sunt in domo regis Jehudæ ' deducentur ad principes regis Babyloniæ; quamvis ' dicant illæ incitavisse te & prævaluisse tibi viros [h] pacem colentes tecum, ' demersos esse in cœno pedes tuos, aversos retrorsum;

23 Tamen e manu eorum qui omnes uxores tuas filiosque tuos deducent ad Chaldæos, tu quoque non eripies te: sed manu regis Babyloniæ prehenderis, & civitatem hanc comburet igne.

24 Tum edixit Tzidkija Jirmejæ; quisquam nesciat verba ista, ita non morieris.

25 Quòd si audientes Principes me loquutum esse tecum, venerint ad te, edixerintq; tibi, indica nobis quid loquutus es apud regem, ne celato nos, & te non afficiemus morte: quid item dixerit tibi rex;

26 Tum dicito ad eos, [i] procidens ego deprecatus sum corã Rege; ut ' non sineret me redire in domũ Jehonathanis ad moriẽdũ ibi.

27 Venientes autem omnes Principes ad Jirmejam interrogaverunt eum, qui nuntiavit eis omnino secundum verba ista quæ præceperat rex: sic [k] ' silentes abstinuerunt ab eo, cùm non fuisset auditum ' verbum illud.

28 Mansitque Jirmeja in atrio custodiæ usq; in diem quo capta sunt Jeruschalaima: ubi erat, cùm caperentur Jeruschalaima.

a Heb. *virorũ belli.*
b Heb. *secundum verba hæc.*
4 *Minimè quærit*] id est, animo perduellis est; ut fuerant criminati superiore capite.
6 *Qui erat in atrio*] hæc verba de industria trãsposuimus, ut ἐμπλοκὴ Hhebraici contextus illustris esset: hìc autem ars nefaria aulicorum observanda est, qui hominem addictum morti clàm tollendum putant, & carcere (qui ex omni jure ad custodiam, non ad supplicium constitutus est) pro supplicio abutantur.
7 *Hhebed-melec*] de quo infrà 39.16.
Rege sedente] id est, in publico judicio, ubi Principes alii nõ audebant cum Propheta experiri jure.
9 *Qui moriturus*] id est, debebat illis fuisse satis quod Jirmeja communi hac fame erat moriturus, nec fuerat acceleranda mors illius infami carcere.
In loco suo] id est, atrio custodiæ, ubi locum & alimentum ejus Tzidkija constituerat, sup. 37.21.
11 *In domum regis*] ubi erat fovea Malcijæ filii Regis, de qua vers. 6.
c Heb. *abjectorum, evanidorum: sic deinceps.*
d Heb. *manuum tuarum.*
14 *Ingressum princip.*] id est, ascensum illum versus repagulis munitum, de quo 1. Reg. 10.5. & 12. Est autem Hhebræa vox ambigua, quæ modò significat tertiũ ordine, modò ducalẽ (ut ita dicamus) sive ad duces pertinentem: quos Hhebræi vocant tertios a Rege communi appellatione.
15 *Dicente*] his verbis annuit quidẽ Jirmeja se verbum Dei prolaturum esse: priùs tamen stipulatur duo: unum, vitam sibi servari, quod rex spondet sequente versu; alterum, consilium suum accipi, cui rex non respondet: nam hæ interrogationes non semper affirmant apud Hhebræos, sed etiam de re ipsa quærunt.
e Heb. *morte afficiendo.* f Heb. *in abdito: ut suprà 37.17.* g Heb. *egrediendo.*

19 *Dicenti verò*] id est, excusanti se quòd consilium deditionis non acciperet: quam excusationem diluit propheta, sequentibus.
22 *Deducentur*] videlicet cùm primùm Chaldæi irruperint Jeruschalaima, & Tzidkija se in fugam vertet; nam illæ continuo oblatæ sunt principibus ut quæstio de consiliis & factis Tzidkijæ haberetur.
Dicant] id est crimen totum defectionis a Chaldæis in consiliarios tuos & fœderatos exteros transferant, ad excusandum te.
h Heb. *pacis tuæ.*
Demersos esse] id est, per illos effectum esse, ut in hanc malorum abyssum devenires, & a Chaldæis deficeres.
26 *Dicito ad eos*] hoc consilium neque præcepit Rex, neque Jirmeja sequitur falsò: nam in ipso principio sermonis ultrò citroq; habiti caveri sibi Jirmeja postulaverat, ne aut morte afficeretur a rege, aut adversariis traderetur; & rex vicissim spoponderat suprà ver. 15. & 16. jam verò partem sermonis explicat, partemque reticet, quam exponi principibus futurum fuisset inutile & damnosum.
i Heb. *procidit deprecatio mea: ut suprà 36.7. & 37.20.*
Non sineret] id est, nõ ferret me trudi in molestiorem carcerem quàm sit atrium custodiæ; sive domum Jehonathanis, de qua 37.15. sive Malcijæ, de qua suprà ver. 6. synecdoche.
k Heb. *siluerunt ab eo.*
27 *Silentes abstinuer.*] id est, acquieverunt ut Jirmeja consisteret in atrio custodiæ; observantes fortasse dum novam criminandi occasionem possent arripere. *Verbum illud*] reliquum, quod fuerat habitum cum Rege.

Caput XXXIX.

Jirmeja priùs malè a suis exceptus, occupatis Jeruschalaimis liberatur ab exteris, & honestè accipitur: similiterq; pro illi aulico per quem fuerat sublevatus pronuntiat liberationem ab omnibus vitæ periculis.

1 ‖ ' Anno nono Tzidkijæ Regis Jehudæ, mense decimo; venit Nebucad-netzar rex Babyloniæ cum omnibus suis copiis ad Jeruschalaima, & obsederunt ea.

2 Undecimo anno Tzidkijæ, mense quarto, nono *die* mensis; perrupta est civitas:

3 Et ingressi omnes Principes Regis Babyloniæ consederunt in porta mediana; Nergal-

‖ 2 *Reg.* 25.4.
1 *Anno*] Hoc capite cõtinentur duo, narratio gravissimi judicii contra Judæos, & servati ex eo Jirmejæ, usque ad ver. 15 & prophetia de Hhebed-meleco servando, inde ad finem.
3 *In porta*] id est, jam verò ex oppidis occupato propè esset ut in alterum ingrederentur, ubi porta mediana erat in mediano muro.

scha-

ſcharee:z ar ″ præfectus ærario ſacro, Sarſecim præfectus aulicus, Nergal-Schareetzer præfectus metationi caſtrorum, [a] & omnes principes reliqui regis Babyloniæ.

4 Fuit autem cùm videret eos Tzidkija Rex Jehudæ, & omnes bellatores, ut fugientes exirent noctu e civitate via horti Regis per portam *ſitam* inter duplicem murum; exivitque via campeſtrium.

5 Sed perſequentes copiæ Chaldæorum eos aſſequutæ ſunt Tzidkijam in campeſtribus Jerichuntis, & capientes eum deduxerunt eum ad Nebucad-netzarem Regem Babyloniæ Riblam in terram Chamathæ: qui [b] tulit in eum ſententiam.

6 Nam jugulavit Rex Babyloniæ filios Tzidkijæ Riblæ ante oculos ejus, etiam omnes ″ claros Jehudæ jugulavit Rex Babyloniæ:

7 Tum oculos Tzidkijæ excæcavit, & vinxit eum numellis chalybeis; ut deduceret eum in Babyloniam.

8 Domum verò Regis, & [c] domos populi combuſſerunt Chaldæi igne; muroſq; Jeruſchalaimorum demoliti ſunt.

9 Deniq; reſiduum populi qui reliqui erant in civitate, & defectores qui defecerant ad ipſum, ac reſiduum populi qui reliqui erant; deportavit Nebuzar-adan præfectus ſatellitum in Babyloniam.

10 De populo verò tenuiſſimos quibus nihil erat quicquam, reliquit Nebuzar-adan præfectus ſatellitum in terra Jehudæ: quibus dedit vineas & agros die illo.

11 Præceptum autem dederat Nebucad-netzar Rex Babyloniæ de Jirmeja; [d] Nebuzar-adani præfecto ſatellitum, edicendo,

12 Accipe illum, & [e] oculos tuos adhibe illi, neque afficito eum ullo malo; ſed quemadmodum indixerit tibi, ita fac cum eo.

13 Quapropter mittens Nebuzar-adan præfectus ſatellitum, & [f] Nebu-ſchazzeban præfectus aulicus, & Nergal-Schareetzer præfectus metationi caſtrorum; denique omnes præfecti Regis Babyloniæ,

14 Mittentes acceperunt Jirmejam ex atrio cuſtodiæ, ″ tradideruntq; eum ″ Gedaljæ filio Achikami filii Schaphanis, ut deduceret eum domum: ita manſit in medio populi.

15 Ad Jirmejam autem fuerat verbum Jehovæ; cùm eſſet detentus in atrio cuſtodiæ, dicendo,

16 Abi, & alloquitor ″ Hhebedmelecum Æthiopem, dicendo, ſic ait Jehova exercituum Deus Jiſraëlis, ecce ego effecturus ſum ut eveniant verba mea contra civitatem hanc in malum, non autem in bonum: & erunt in conſpectu tuo die illo.

17 Sed eripiam te die illo, dictum Jehovæ; neque tradêris in manum ″ iſtorum hominum a quibus formidas.

18 Nam [g] ″ omnino liberabo te, & gladio non cades: eritq; tibi [h] vita tua ſpolii loco, quia fiduciam habuiſti in me, dictum Jehovæ.

Præfectus erar.] qui hęc omnia nomina propria eſſe putant, falluntur ſententia noſtra, ut Hhebraicæ diſtinctiones confirmant: adduntur enim propriis appellationibus officiorum nomina Babylonica, quæ nos ad evidentiam Latinis nominibus utcunque accommodavimus: hi autem propterea nominantur, quod fuerunt ſtrenui, & inter primos ordines primi irruperunt in Jeruſchalaima.

a Heb. *& totum reliquum principum.*

b Heb. *loquutus eſt cum eo judicia.*

6 *Claros*] qui Tzidkijæ autores fuiſſe rebellionis putabantur, ſuprà 38.22.

c Heb. *domum, enallage.*

d Heb. *in manum Nebuzar-adanis præfecti.*

e Heb *pone oculos tuos ſuper eum.*

f *qui ſuprà Sarſecim ver. 3.*

14 *Tradiderunt*] ut narratur infrà 40.

Gedaljæ] quem præfecit Judæis Rex Babyloniæ, 2. Reg. 25. 25. & deinceps.

16 *Hhebedmelecum*] de quo ſuprà 38.7. & ſequentibus.

17 *Iſtorum hominum*] id eſt, aulicorũ principum Tzidkiję, a quibus odium graviſſimum ſibi conciliaverat liberatione Jirmejæ.

g Heb. *liberando.*

18 *Omnino liberabo*] videlicet tum ab iſtis infenſis tibi, tum ab externis hoſtibus.

h Heb. *anima tua.*

Caput XL.

Jirmeja ex vinculis & captivitate liberatur; duces ad Gedaljam præfectũ adveniunt, & Jiſchmahhelis conſpirationem adverſus ipſum indicant: cujus conſpirationis indicium cùm Gedalja neglexiſſet, perfidiſſimè a Jiſchmahhele occiditur ipſe & omnes quos ſtare a partibus ipſius Jiſchmahhel judicavit, & reliqui capiuntur ad Hhammonitas deportandi: huic malo Jochanan cum aliis ducibus obſiſtens Jiſchmahhelẽ fundit & fugat, profectionemq; in Ægyptũ inſtituit cum reliquiis Judæorũ: cujus profectionis conſiliũ volẽtes a Deo & Jirmeja cõprobari, Jirmejã accedunt callidè, prohibentẽ & interminantem Dei verbu malè excipiunt, & cum Baruco Judæorumq; reliquiis in Ægyptum trahunt: ubi Jirmeja prædicit fore ut a Babylonio Ægyptus occupetur.

1 ″ VERBUM illud quod fuerat ad Jirmejam a Jehova, poſtquam dimiſit eum Nebuzar-adan præfectus ſatellitum ″ Rama: recipiendo eum, cùm *jam* eſſet vinctus catenis in medio omnis multitudinis deportandæ Jeruſchalaimis & e Jehudęa, qui deportabantur in Babyloniam.

2 Recepit ergo præfectus ſatellitum Jirmejam; dixitq; ad eum, Jehova Deus tuus proloquutus fuerat malum iſtud contra locum hunc:

3 Itaque adduxit & fecit Jehova quemadmodum proloquutus fuerat: quia peccaſtis Jehovæ, neque auſcultaſtis voci ejus, ideo [a] evenit vobis verbum illud.

4 Sed nunc ecce, ſolvo te hodie a catenis iſtis quæ ſunt ſuper manus tuas; ſi bonum *videtur* in oculis tuis venire mecum in Babyloniam, veni, & [b] adhibebo oculos meos in te; ſin autem malum *videtur* in oculis tuis venire mecum in Babyloniam, deſiſte: vide, tota hæc terra expoſita eſt [c] tibi; quò bonum rectumque *videtur* in oculis tuis abire, abi:

5 Aut ″ quia ille nondum revertitur, diverte ad Gedaljam filium Achikami filii Schaphanis, quem præficit Rex Babyloniæ civitatibus Jehudæ, & mane cum eo in medio populi; aut quocunque rectum *videtur* in oculis tuis abire, abi: deditque ei præfectus ſatellitum viaticum & munus, ac dimiſit eum.

6 Venit itaque Jirmeja ad Gedaljam filium Achikami ″ Mitzpam; & manſit cum eo in medio populi qui reliqui erant in terra.

7 ‖ Audientes autem omnes principes copiarum qui erant in agro, ipſi & homines ipſorum, Regem Babyloniæ præfeciſſe Gedaljam filium Achikami regioni ipſi; & commiſiſſe ei viros ac mulieres, parvuloſque, idque e tenui populo terræ, ex iis qui non deportabantur in Babyloniam,

8 Venerunt Mitzpam ad Gedaljam; & Jiſchmahhel filius Nethanjæ, & Jochanan, ac Jonathan filii Karechi, & Seraja filius Thanchumethi, filiiq; Hhephai Nethophatitæ, ac [d] Jezanja filius Mehhacatitæ, ipſi cum hominibus ſuis:

9 Quibus juravit Gedalja filius Achikami filii Schaphanis, & hominibus illorum, dicendo, ne timete quin ſerviatis Chaldęis: manete in iſta terra, & ſervite Regi Babyloniæ; ita bene erit vobis.

10 De me autem, ecce conſiſto Mitzpæ, ad [e] miniſtrandum Chaldæis qui veniunt ad nos: vos autem colligite vinum, [f] æſtivoſque fructus, & oleum, ac reponite in vaſis

1 *Verbum*] Hæc inſcriptio universè ad quatuor ſequentia capita pertinet, quæ ut communem habẽt inſcriptionem, ita perpetuam narrationẽ continent; quamobrem ea conjunximus. Tota autẽ narratio hæc res geſtas explicat ab eo tempore quo Nebuzar-adani mandata eſt provincia a Rege Babyloniæ, ut quicquid ſupererat conficiendum in Judæa conficeret autoritate Regis: ut narratur 2. Reg. 25.11. & ſeq. & ſup. 39.9. Dicitur verò tota hęc narratio eſſe *verbum quod fuerat ad Jirmejam a Jehova*, quia hæc ipſa mala Deus jam olim per Jirmejã prędixerat, ut ſup. 24.8. & alibi dicitur, & ipſe Nebuzar-adan agnoſcit verſib. ſeq. q. d. Propheta, his capitibus explicari cõplementum illius verbi, quod longo tempore antea ſignificaverat Deus, & Jirmeja prænuntiaverat.

Rama] quouſque Nebuzar-adan imprudens Jirmejam ſiverat a ſuis trahi cũ deportanda multitudine.

a Heb. *fuit: ut Gen.* 24.15.

b Heb *ponam oculum meum ſuper te: ut ſupra* 39.12.

c Heb. *coram te: ut Gen.* 13.9.

5 *Quia ille*] videlicet Gedalja, qui mox nominatur. *Senſus eſt, ſi non placet mecum eſſe, præmiſi Gedaljam Mitzpam;* qui in legatione ſua occupatus, ad me nondum revertitur: ſi itaque videbitur, poteris te ad ipſum recipere.

6 *Mitzpam*] illam videlicet quæ erat Binjaminitarum, de qua Jehoſchuhh. 18. 26. ut ex ſequentibus hiſtoriis colligitur.

‖ 2. *Reg.* 25.26.

d *qui etiam Jaazanja,* 2. *Reg.* 25.26. *de quo infrà* 42.1.

e Heb. *ſtandum coram Chaldæis: ut interpretatur loquutionem hanc Moſche Deut.* 10.8.

f Heb. *æſtatem, metonymicè: ſic ver.* 12.

vestris, & manete in civitatibus vestris quas occupastis.

11 Et etiam omnes Jehudæi qui erant apud Moabitas, & g Hhammonitas, & apud Edomæos, & qui erant in omnibus illis regionibus, audientes dedisse Regem Babyloniæ reliquias Jehudæis; & præfecisse eis Gedaljam filium Achikami filii Schaphanis:

12 Reversi sunt omnes Jehudæi ex omnibus locis quò depulsi fuerant, ut venirent in terram Jehudæ, ad Gedaljam, Mitzpam: & collegerunt vini & æstivorum fructuum multum valde.

13 Jochanan autem filius Karechi & omnes principes copiarum quæ fuerant in agro, venientes Mitzpam ad Gedaljam,

14 Dixerunt ad eum, an h omnino nosti Bahhalisum Regem Hhammonitarum mittere Jischmahhelem filium Nethanjæ ad percutiendum te i lethaliter? sed non credidit eis Gedalja filius Achikami.

15 Quin Jochanane filio Karechi alloquente Gedaljam k clàm Mitzpæ, dicendo, eam quæso, ut percutiam Jischmahhelem filium Nethanjæ, & nemo cognoscet: quare percuteret te lethaliter, & dispergerentur omnes Jehudæi qui congregati sunt ad te, perirentque reliquiæ Jehudæ?

16 Dixit Gedalja filius Achikami ad Jochananem filium Karechi, ne feceris rem hanc: nam falsum loqueris contra Jischmahhelé.

g Heb. *filios Hhāmonis, sic ver. 14.*

h Heb. *noscendo.*

i Heb. *anima: ut Ge. 37. 21. & seq. ver.*

k Heb. *in abdito.*

CAPUT XLI.

1 ‖ FUIT ergo mense septimo, ut veniens Jischmahhel filius Nethanjæ filii Elischamahhi 1 e semine regio, & præfecti regii, id est, decem viri, cum ipso ad Gedaljam filium Achikami Mitzpâ; comederent ibi cibum unà Mitzpæ.

2 Deinde surgens Jischmahhel filius Nethanjæ, & decem illi viri qui erant cum ipso, percusserunt Gedaljam filium Achikami filii Schaphanis gladio, ita morte affecit eum; quem præfecerat Rex Babyloniæ illi regioni.

3 Etiam omnes Jehudæos qui erant cum illo, cum Gedalja, Mitzpæ, atque ipsos Chaldæos qui præsentes erant illic; a bellatores percussit Jischmahhel.

4 Fuit autem die secundo, ex quo morte affecerat Gedaljam: cùm *adhuc* nemo cognosceret,

5 Ut venirent homines 5 Schecemo, Schilunte, & Schomrone, octoginta viri rasi barba, & laceri vestibus, ac incidentes se se; in quorum manu erat munus & thus, ut afferrent in domum Jehovæ.

6 Et egressus est Jischmahhel filius Nethanjæ obviã eis Mitzpa, b continenter procedens & 6 flens: fuitque cùm occurrisset eis, ut diceret ad eos, venite ad Gedaljam filium Achikami.

7 Sed fuit cùm pervenissent in medium civitatis; ut jugulans eos Jischmahhel filius Nethanjæ *projiceret* in medium foveæ, ipse & viri qui erant cum ipso.

8 Decem autem homines inventi sunt inter illos, qui dixerunt ad Jischmahhelem, ne morte afficias nos, nam sunt nobis abditi

‖ 2. Reg. 25. 28.

1 *E semine*] Sic paucis odii & conspirationis causa ostenditur, quòd hic regnum & illi decem principatum in regno sibi asserebant, indignúmque putabant novum hominem in administratione anteponi sibi. Quamobrem nõ hos solos venisse putandum est, sed cum suo comitatu singulos, ut ex sequente historia liquet.

a Heb. *viros belli: sic inf. ver. 16.*

5 *Schecemo*] i. e tribu Ephraiim, unde proficiscentibus in locum sanctum iter erat per Mitzpam Biniaminitarum.

Rasi barba] i. externo cultu testificantes luctum suum de calamitate publica, more a gentibus accepto, contra legem Levit. 19. 27.

In domum] i. locũ ubi fuerat domus Dei, a Deo electum, Deut. 12. 11.

6 *Flens*] i. perfidissimè eundem luctum simulans.

b Heb. *iens eundo.*

[*Ut diceret*] probans videlicet illorum animum, & tanquam poëticus ille Sinon expiscans quo animo in Gedaljam essent.

thesauri in quodam agro, tritici, & hordei, oleique, & mellis: ita destitit, & non affecit eos morte c inter fratres ipsorum.

9 Fovea autem quò projecit Jischmahhel omnia cadavera hominũ illorum quos percusserat d ad latus Gedaljæ, ea est quam fecerat 9 Rex Asa e metu Bahhaschæ Regis Jisraëlis; eam replevit Jischmahhel filius Nethanjæ confossis.

10 Et captivas fecit Jischmahhel totas reliquias populi qui erat Mitzpæ, 10 filias Regis, totumque populum qui reliqui erant Mitzpæ, quibus præfecerat Nebuzar-adan præfectus satellitum Gedaljam filium Achikami: quos captivos ducens Jischmahhel filius Nethanjæ abibat transiturus ad f Hhammonitas.

11 Sed audiens Jochanan filius Karechi & omnes principes copiarum qui erant cum eo, totum illud malum quod fecerat Jischmahhel filius Nethanjæ,

12 Acceptis omnibus suis hominibus abiverunt ad pugnandum contra Jischmahhelem filium Nethanjæ: quem invenerunt ad 12 aquas amplas quæ *sunt* in Gibhhone.

13 Quare fuit cùm vidisset totus populus qui erat cum Jischmahhele Jochananem filium Karechi & omnes principes copiarum qui erant cum eo; ut afficerentur lætitia;

14 Et divertentes totus ille populus quem captivum abducebat Jischmahhel Mitzpa, g rursus venirent ad Jochananem filium Karechi:

15 Jischmahhel verò filius Nethanjæ eripiens se cum octo hominibus a conspectu Jochananis, abiret ad Hhammonitas.

16 Accipiens itaque Jochanan filius Karechi, & omnes principes copiarum qui erant cum eo totas reliquias populi quem recuperavit a Jischmahhele filio Nethanjæ ex Mitzpa, postquam percussisset Gedaljã filium Achikami; deducensque viros bellatores, fœminasque ac parvulos, & eunuchos quos recuperavit, e Gibhhone;

17 Abiverunt, & consederunt 17 in hospitio Cimhami quod est juxta Bethlechemum; ut proficiscentes abirent in Ægyptum,

18 h Propter Chaldæos, quia timebant ab eis; eò quòd percussisset Jischmahhel filius Nethanjæ Gedaljam filium Achikami, quem præfecerat Rex Babyloniæ regioni.

c Heb. *in medio fratrum.*

d Heb. *ad manum.*

9 *Rex Asa*] qui ex lapidibus & lignis Ramæ ædificavisse Matzpam legitur, 1. Reg. 15. 22.

e Heb. *a facie Bahhasche.*

10 *Filias Regis*] de quibus infr. 43. 6.

f Heb. *filios Hhammonis: sic inf. ver. 15.*

12 *Aquas amplas*] i. piscinam magnam, de qua 2. Schem. 2. 13.

g Heb. *revertentur & redirent.*

17 *In hospitio*] locus videtur fuisse Cimhamo filio (ut putatur) Barzillaii a Davide attributus de patrimonio ipsius, in tribu Jehudæ: vide 2. Schem. 19. 38. & sequentibus.

h Heb. *a facie Chaldæorum, quia timebant a facie eorum.*

CAPUT XLII.

1 DEINDE appropinquãtes omnes principes copiarum, & Jochanan filius Karechi, & Jezanjæ filius 1 Hoschahhajæ, totusque populus a minimo usque ad maximum,

2 Dixerunt ad Jirmejam Prophetam, a procidens, quæso, deprecare nomine nostro, & ora pro nobis Jehovã Deum tuum pro omnibus his reliquiis: nam relicti sumus pauci ex multis, quemadmodum oculi tui vident nos *esse*:

3 Ut indicet nobis Jehova Deus tuus viam qua ambulemus, & rem quam facturi sumus.

4 Ad quos dixit Jirmeja Propheta, ausculto, ecce oraturus sum Jehovam Deum vestrum secundum verba vestra; eritque ut quod-

1 *Hoschahhja*] Qui erat Mahhacathita e tribu Jehudæ, posteris Calebi, sup 40. 8.

a Heb. *procidat quæso deprecatio nostra a conspectu tuo.*

cunque

cunque verbum responderit Jehova vobis, indicem vobis, [a]non cohibebo a vobis verbum.

5 Vicissim illi dixerunt ad Jirmejam, sit Jehova inter nos [b]testis verus & fidus; nisi prorsus secundum verbum cujus *causa* miserit te Jehova Deus tuus ad nos, ita fecerimus.

6 Sive bonum sive malum *fuerit*, voci Jehovæ Dei nostri cujus *causa* mittimus te ad eum auscultabimus; ut bene sit nobis cū auscultaverimus voci Jehovæ Dei nostri.

7 Fuit autem exactis decem diebus, cùm fuisset verbum Jehovæ ad Jirmejam,

8 Ut convocaret Jochananem filium Karechi, & omnes principes copiarum qui erant cum eo; totumque populum a minimo usq; ad maximum,

9 Et diceret ad eos, sic ait Jehova Deus Jisraëlis; ad quem misistis me [c]ut procidens deprecarer eum nomine vestro:

10 Si [d]reversi manseritis in terra hac, utique ædificabo vos ac non destruam, & plantabo vos ac non evellam: quia [a]pœnituerit me ejus mali quo afficio vos.

11 Ne timeatis [e]a Rege Babyloniæ, a quo vos timetis, ne timeatis ab eo, dictum Jehovæ: quia vobiscum sum ut servem vos, & ut eripiam vos e manu ejus.

12 Nam præstabo vobis misericordiam, ut miseratur vestri & restituat vos in terra vestra.

13 Sed si dixeritis, non sumus mansuri in terra hac; non auscultando voci Jehovæ Dei vestri;

14 *Et* dicendo, nequaquam, sed terram Ægypti ingrediemur, ut non [f]experiamur bellum, & sonum buccinę non audiamus; [g]& cibi famem non patiamur, denique illic [a]habitemus:

15 Nunc ergo idcirco audite verbum Jehovæ reliquiæ Jehudæ; sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis: si vos [h]omnino disposueritis faciem vestram ut ingrediamini Ægyptum, & ingressi fueritis ad commorandum ibi;

16 Utique futurum est ut gladius a quo timetis illic assequatur vos in terra Ægypti: & fames illa de qua solliciti estis illic [i]persequatur vos in Ægypto, & ibi moriamini.

17 Ita erunt omnes homines qui disposuerint faciem suam ut ingrediantur Ægyptum ad commorandum illic; morientur gladio, fame, ac peste: neque erit eis superstes, aut qui evadat, propter malum illud quod ego adducam contra eos.

18 [a]Nam sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis, quemadmodum effusa est ira mea & æstus meus super habitatores Jeruschalaimorum, ita effundetur æstus meus super vos cùm ingressi fueritis Ægyptum: & eritis execrationi, & desolationi, maledictionique, & opprobrio, neque videbitis amplius locum hunc.

19 [a]Alloquitur Jehova vos, ô reliquiæ Jehudæ, ne ingrediamini Ægyptum: [k]omnino scitote (nam contestor vos hodie)

20 [a]Quandoquidem [a]fefellistis animis vestris, quòd misistis me ad Jehovam Deum vestrum, dicendo, ora pro nobis Jehovam Deum nostrum, & omnino prout edixerit Jehova Deus noster ita indica nobis, & facturi sumus:

21 Cùm autem indico vobis hodie; non auscultatis voci Jehovæ Dei vestri, & omnibus quorum causa mittit me ad vos:

22 Nunc inquam omnino scitote vos gladio, fame, & peste morituros; in loco quò placet vos ire ad commorandum ibi.

4 *Non cohibebo*] i. non reticebo, aut dissimulabo quicquam eorum quæ Deus mihi significaverit.
b Heb. *in testem veritatis & fidelem.*
c Heb. *ut projicerem deprecationem vestram coram eo.*
d Heb. *revertendo.*
10 *Reversi*] videlicet ab instituta profectione in Aegyptum, quam falso dissimulaverant coram Propheta: vide sup. 41.17. & infra ver. 20. *Pœnituerit*] humanitus dictum, ut Gen. 6.6. Sunt autem hujus prophetiæ partes duæ: prior dilemmatica, qua hypothetice Propheta consilio Dei exposito declarat, tum quid Deus manentibus promittat, his trib. vet. tum quid interminetur proficiscentibus in Aegyptum, usque ad ver. 19. posterior verò categorica, qua reprehendens Propheta ludificationem illorum & consiliū Deo immorigerum, denūtiat Dei verbis judicium severissimum, ad finem usq; capitis.
e Heb. *a facie Regis: sic deinceps.*
f Heb. *videamus.*
g Heb. *& ad cibum non esuriamus.*
14 *Habitemus*] non autem in diem commoremur, aut vagemur incertis sedibus, ut hîc nobis propter Chaldæos faciendum esset.
h Heb. *disponendo.*
i Heb. *adhærescat post vos: sic 1. Chr. 10.2*
18 *Nam sic*] confirmatio minarum præcedentium a recente & domestico exemplo.
19 *Alloquitur*] alterum membrum Prophetiæ, ut diximus in ver. 10. non a me, inquit, ista profectio, sed a Deo interdicitur: quamobrem protestor hodie rem vobis malè cessuram esse, me autem ab omni culpa liberari hac protestatione mea.
k Heb. *sciendo: sic ver. 22.*
20 *Quandoquidem*] hyperbatica causarum explicatio ex quibus sententiam fert Dominus in reliquias Judæorum, duob. ver. Quamobrem illud, *omnino scitote*, quod habetur præcedente ver. finito hyperbato repetitur ver. ult. *Fefellistis*] me videlicet, non autem Deum, qui minimè omnium irrideri potest, Galat. 6.7 quasi dicat, certo consilio & deliberata malitia, cùm jamque proficiscendi consilium cepissetis, me ludificati estis; cùm interventorem adhibuistis apud Deum, omnia promisistis; & nihil demum præstatis, postquam omnibus meis partibus erga Deum atque vos ipsos defunctus sum.

Caput. XLIII.

1 Fuit verò cùm absolvisset Jirmeja eloqui apud totum populum omnia verba Jehovæ Dei eorum, quorum *causa* miserat ipsum Jehova Deus eorum ad eos; omnia verba illa:

2 Ut loqueretur [a]Hhazarja filius Hoschahhjæ & Jochanan filius Karechi, omnesq; homines illi superbi; dicentes ad Jirmejam, falsum loqueris, non misit te Jehova Deus noster ad dicendum, ne ingrediamini Ægyptum ad commorandum illic:

3 Sed Baruc filius Nerijæ incitat te contra nos; ut tradat nos in manum Chaldæorum ad morte afficiendum nos, aut ad deportandum nos in Babyloniam.

4 Itaque non auscultans Jochanan filius Karechi, omnesque Principes copiarum, & totus populus voci Jehovę; ut maneret in terra Jehudæ,

5 Assumpsit Jochanan filius Karechi, & omnes principes copiarum; omnes reliquias Jehudæ quæ reversæ erant ab omnibus gentibus quò depulsæ fuerant, ut commorarentur in terra Jehudæ:

6 Viros, & fœminas, parvulosque, & filias Regis, & omnes animas quas reliquerat Nebuzar-adan præfectus satellitum cum Gedalja filio Achikami filii Schaphanis: Jirmejam quoque prophetam, & Barucum filium Nerijæ:

7 Et profecti in terram Ægypti, quia non auscultarūt voci Jehovæ; pervenerunt [a]Daphnas usque.

8 [a]Fuit autem verbum Jehovæ ad Jirmejam Daphnis, edicendo,

9 Accipe in manum tuam lapides magnos, & abde eos in argilla [b]laterariæ illius quæ *est* ad portam domus parhhonis Daphnis; ante oculos hominum Jehudęorum:

10 Et dicito ad eos, sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis; ecce ego mittens assumam Nebucad-netzarem Regem Babyloniæ servum meum, & ponam solium ejus supra lapides istos quos abdidi, tenderque augustale suum super eos:

11 Nam progressus percutiet terram Ægypti; *eum* [a]qui morti *addictus est* ad mortem *trahens*, & qui captivitati ad captivitatem, & qui gladio ad gladium:

12 Et succendam ignem in domibus deorum Ægypti, ut comburat illas, & captivos deportet eos: & amiciet [a]terram Ægypti quēadmodum amicit pastor vestimētum suum, & exibit inde cum pace;

13 Postquam fregerit statuas [c][a]Heliopoleos, quæ est in terra Ægypti; & domos deorum Ægypti combusserit igne.

2 *Hhazarja*] Qui primus videtur palam Jirmejæ obstitisse, & alios hærentes in pristino consilio suo confirmasse.
a Heb *Tachpanchesum: vide Jescha. 30.4.*
8 *Fuit autem*] hoc verbum duo cōtinet: signum, seq. ver. & prophetiam significatē de occupatione Aegypti per Babylonium, ver. reliquis.
b Heb. *in lateraria illa.*
11 *Qui morti*] judicio Dei, per quem vocatus fuerat Babylonius, ut sup. 15.2.
12 *Terram*] i. spolia terræ, metonymicôs.
c Heb. *domus solis.*
13 *Heliopoleos*] oppidi in quo erat insignis idololatria, teste Herodoto lib. 2. ex quo præfectura Heliopolitana dicta est, quam Hhebræi appellant Onvide Gen. 41.45.

Caput

Caput XLIIII.

Propheta Judæos in Ægypto commorantes ab exemplis præcedentibus experientiaq; deterret ne porrò sint idololatræ, & pergentibus severissimum judicium pronuntiat: deinde verò pertinaciter ludificantes exempla quæ Propheta adduxerat, a sua ipsorum experientia illos redarguit; Dei justitiam asserit, sententiam repetit, pios si qui sunt revocat, prophetiamq; totam confirmat signo ab exitio regis Ægypti.

1 ᵃVERBUM quod fuit ad Jirmejam contra omnes Jehudæos habitantes in terra Ægypti; qui habitabant ᵃMigdoli, & ᵃDaphnis, & ᵃNophi, atque in terra ᵃPathrosi, dicendo,

2 ᵃSic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis, vos vidistis totum illud malum quod adduxi contra Jeruschalaima, & contra omnes civitates Jehudæ; ut ecce sunt vastitas hodierno die, ita ut nullus in eis habitat:

3 Propter malitiam illorum quam exercuerunt ad provocandum me; euntes ad adolendum, ad colendum deos alienos, quos non noverunt ipsi, vos, aut majores vestri:

4 Quòd cùm mitterem ad ᵃvos omnes servos meos prophetas[a] inde a diluculo continenter, edicendo; ne jam faciatis [b] rem abominabilem istam quam odi.

5 Non tamen auscultarunt, neque inclinarunt aurem suam ut reverterentur a malitia sua; ne adolerent diis alienis.

6 Quapropter effusus est æstus meus & ira mea, exarsitque in civitatibus Jehudæ, & in plateis Jeruschalaimorum; adeò ut fuerint vastationi, & desolationi, ut *sunt* hodierno die.

7 ᵃNunc autem sic ait Jehova Deus exercituum Deus Jisraëlis, quare vos facitis malum maximum contra [c] vos ipsos, ᵃut exscindatis vobis virum & fœminam, parvulum & lactentem e medio Jehudæ; ut non reliquas faciatis vobis reliquias,

8 Provocando me operibus manuum vestrarum, adolendo diis alienis in terra Ægypti, quò venistis ad commorandum; ut exscindatis vobis *reliquias*, & ut sitis maledictioni & opprobrio apud omnes gentes terræ?

9 An obliti estis mala majorum vestrorum, & mala Regum Jehudæ, & mala uxorum [d] cujusq; illorum, malaq; vestra, & mala uxorum vestrarum; quæ fecerunt in terra Jehudæ, & in plateis Jeruschalaimorum?

10 ᵃNon attriti fuerant usque in diem hunc, neque timuerant; neque ambulaverant in lege mea & in statutis meis; quæ propono vobis, ut majoribus vestris.

11 ᵃIdcirco sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis, ecce ego dispono faciem meam contra vos ad malum; nempe ut exscindam omnes Jehudæos.

12 Tollam enim reliquias Jehudæ, quæ disposuerunt faciem suam ut ingrederentur terram Ægypti ad commorandum ibi, consumenturque omnes, in terra Ægypti cadent; gladio, fame consumentur a minimo usq; ad maximum, gladio ac fame morientur: eruntq; execrationi, & desolationi, maledictionique, & opprobrio:

13 Et animadvertam in eos qui habitant in terra Ægypti; quemadmodum animadverti in Jeruschalaima, gladio, fame, & peste;

14 Adeò ut non sit futurus qui evadat, & residuus reliquiis Jehudæorum, qui venerunt ut commorarentur illic in terram Ægypti; præter eos, qui ᵃ attollunt animam suam ut revertantur in terram Jehudæ, revertantur inquam ad habitandum illic: nam non sunt reversuri ᵃ nisi qui evaserint.

15 ᵃRespondererunt autem Jirmejæ omnes viri illi qui sciebant uxores suas adolere diis alienis, & omnes fœminæ ipsæ quæ astabant congregatione magna; totus denique populus habitantium in terra Ægypti, in Pathroso, dicendo,

16 *In* verbo quod indixisti nobis nomine Jehovæ, minimè sumus auscultaturi tibi.

17 Sed [e] omnino facturi ᵃquodcunque verbum prodierit ex ore nostro, adolendo [f] rebus cœlestibus, & libando eis libamina, quemadmodum fecimus nos, majoresq; nostri, Reges nostri, ac principes nostri in civitatibus Jehudæ & in plateis Jeruschalaimorum: nam satiabamur cibo, & eramus [g] hilares, ac malum non [h] experiebamur.

18 Ex quo verò desiimus adolere rebus cœlestibus, & libare eis libamina, eguimus omnibus: & gladio, ac fame consumpti sumus.

19 Cùm autem nos adolemus rebus cœlestibus, & libamus eis libamina; an absque præstantibus viris nostris facimus illis ᵃlucunculos, ᵃterriculorum cultum exhibendo eis, & libando eis libamina?

20 Allocutus verò est Jirmeja totum populum illum; viros, & mulieres, totumq; populum qui responderant ei verbum, dicendo,

21 ᵃAn non illius suffitus quem adolevistis in civitatibus Jehudæ & in plateis Jeruschalaimorum, vos, & majores vestri, Reges vestri, Principesque vestri, & populus terræ; illorum *suffituum* recordatus est Jehova, & *hoc* [i] venit in ejus animum?

22 Cumque non posset Jehova ampliùs ferre propter malignitatem actionum vestrarum, propter abominationes quas fecistis; fuit terra vestra vastitati, & desolationi, ac maledictioni, absque ullo habitatore, ut est hodierno die.

23 Propterea quòd adolevistis & quòd peccastis Jehovæ, neque auscultastis voci Jehovæ, ac in lege ejus, statutisque ejus & testimoniis ejus non ambulastis: propterea evenit vobis malum hoc, ut *est* hodierno die.

24 ᵃDixit præterea Jirmeja ad totum illum populum, & ad omnes illas mulieres: audite verbum Jehovæ omnes Jehudæi qui estis in terra Ægypti:

25 Sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis, dicendo, ô vos cum fœminis vestris, ᵃ& loquuntur istæ ore vestro, & manibus vestris impletis, dicendo, [k] omnino perfecturæ sumus vota nostra quæ vovimus, adolendo

1 *Verbum*] Hujus capitis partes omnino sunt quatuor: inscriptio ver. 1 Prophetia adversus Judæos, versib. 13 Judæorum responsum pertinax, usq; ad ver. 20. & prophetiæ amplificatio, ac confirmatio, ad finem usq;.
Migdoli] oppidi nomen in Nomo Heroopolitico, cujus mentio est Exo. 14.2.
Daphnis] vide Jeschahh. 30.4.
Nophi] vide Jeschahh. 19.13.
Pathrosi] vide Gen. 10.14.
2 *Sic ait*] hujus prophetiæ tria sunt membra: primum est thesis sive propositio generalis judiciorum Dei adversus impietatem, ab antecedentibus exemplis, usque ad ver. 7 secundum est libera in Judæos contestatio coràm a Propheta facta præsentis impietatis nomine, ver. 4. ultimum est sententiæ denuntiatio nisi resipuerint, ver 4.
4 *Vos*] id est, gentem vestram.
a Heb. *manè surgendo & mittendo: ut 2. Chro. 36.15.*
b Heb *rem abominationis istius.*
7 *Nunc autem*] secundum membrum syllogismi prophetici; ut diximus in ver. 2.
c Heb. *animas vestras.*
Ut exscindatis] id est, impietate vestra sceleribusque excidii causam vobis comparetis ipsi: sic versu sequente.
d Heb *ipsius: syllepsis.*
10 *Non attriti*] id est, (ut vulgò loquuntur) humiliati calamitatibus.
11 *Idcirco*] tertiū membrum prophetiæ, conclusio syllogistica pœnam immorigeris denuntians.

14 *Attollunt enim.*] vide Deut. 24.15. Est autem in his verbis ἔμφασις [illegible], quam perspicuitatis causa mutavimus ex comparatione ver. 28
Nisi qui evas.] id est, qui affecti studio revisendi terram suā, ab istis hominibus, qui obnitentes Deo venerunt in Aegyptum, sese explicaverint mature.
15 *Responderunt*] transitio ad pertinax Judæorum responsum, exemplum quod propheta adduxerat suo ipsorum exemplo & antecedente experientia deludentium.
e Heb. *faciendo.*
17 *Quodcunque verb.*] id est, quicquid voverimus, ut exponit Propheta infra ver. 25. Sunt enim hîc duo defensionis loci: unus est a religione: jam enim (inquiunt) religiosa hæc officia vovimus, si incolumes in Aegyptum perduceremur, hoc ver. alter est ab autoritate hominum; nam Principes nostri (inquiunt) hanc religionem demandarunt nobis, ver. 19.
f Heb. *operi cœlorū: ut suprà 7.18. sic deinc.*
g Heb. *boni.*
h Heb. *videbamus.*
19 *Lucunculos*] vide suprà 7.18.
Terriculorum cult.] id est, tribuendo corporibus illis cœlestibus cultum, quem imperiti idololatræ ex gentibus tribuunt suis somniis & diis excogitatis, qui non sunt in natura rerum: vide supra 10.2.
21 *An non*] confutatio præcedentis defensionis: dissimulavit quidem aliquantisper Deus tempus ignorationis & impietatis vestræ; sed cùm non resiperetis, neq; ille amplius ferre potuit, neq; vos impunè abire. Quamobrem tolerantiam & misericordiam Dei, quæ vos ad resipiscentiam invitabat, iniquè ad probationem scelerum vestrorum pertrahitis tribus ver. post hanc autem confutationem Propheta sententiam Dei judiciumque repetit, usque ad ver. 29. ac postremò confirmat signo, duobus ult.
i Heb. *ascendit super cor.* 24 *Dixit*] repetitio sententiæ; ut modò diximus.
25 *O vos*] reprehensio Judæorum, ostendens sententiæ quæ statim fertur argumentum: quandoquidem (inquit) in vobis manus manum fricat, & eodem animo in eandem pertinaciam verborum factorumq; conspiratis viri & mulieres, & mutuas inter vos operas præstatis alacerrimè, idcirco, &c. *Et loquuntur*] id est, vos muliebres perturbationes interpretamini coram Deo & me, earumque comprobatores estis coram omnibus hominibus, cùm illarum vota nisi a vobis confirmarentur futura essent irrita ex lege, Num. 30. quamobrem Propheta conscios illos nominaverat sup. ver. 15. k Heb. *perficiendo perfecturæ: sic paulò infrà.*

rebus

rebus cœleſtibus, & libando eis libamina: [l] omnino præſtant illæ vota veſtra, & omnino illæ perficiunt vota veſtra.

26 Idcirco audite verbum Jehovæ, omnes Jehudæi qui habitatis in terra Ægypti: ecce ego juro per nomen meum maximum, ait Jehova, *pereat*, ſi fuerit amplius nomen meum prædicatum ore ullius viri Jehudæ qui dicit, vivit dominus Jehova, in tota terra Ægypti.

27 Ecce ego [m] citò incubiturus ſum eis in malum, non autem in bonum: ut conſumantur omnes viri Jehudæ qui ſunt in terra Ægypti gladio, ac fame, donec deficiant.

28 Qui itaque evaſuri ſunt gladio, revertantur e terra Ægypti in terram Jehudæ, homines [n] pauci: nam experientur omnes reliquiæ Jehudæorum qui venerunt in terram Ægypti ut commorentur ibi, utrius verbum præſtabitur, meum an ipſorum.

29 Hoc autem vobis eſto ſignum, dictum Jehovæ, me animadverſurum eſſe in vos in loco hoc; ut ſciatis [o] omnino præſtitum iri verba mea contra vos in malum:

30 Sic ait Jehova, ecce ego trado Parhhonem Chophrahhum Regem Ægypti in manum inimicorum ipſius, & in manum quærentium animam ipſius: quemadmodum tradidi Tzidkijam Regem Jehudæ in manum Nebucad-netzaris Regis Babyloniæ inimici ejus, & quærentis animam ejus.

l Heb. *præſtando. Omnino præſt.*] id eſt, jam non ſunt amplius mulierum vota duntaxat; ſed veſtra ipſorum ſunt: & vos plane rei illorum eſtis ratihabitione & diſſimulatione veſtra.
26 *Pereat*] apoſiopeſis in juramentis frequens, quaſi dicat, mallem memoriam nominis mei plane intercidere, quàm ſordido iſtorũ ore prædicari, hoc ver. ac proinde eos perditurus ſum qui in maleficio perſtiterint, duobus ſequentibus.
m Heb. *amygdalaturus: ut ſupra* 1. 12.
28 *Qui itaque*] concluſio ſententiæ, pios utcunque parvo ſint numero in officio confirmans, ut attigerat ſupra ver. 14.
Homines pauci] id eſt, utcunque pauci ſint numero, ne dubitent in iter ſe dare, & reverti Deo autore & duce.
n Heb. *numeri: ſic Gen.* 34. 30.
29 *Hoc autem*] confirmatio a præſtituto ſigno. o Heb *ſtando ſtatura verba mea.* 30 *Chophrahhum*] qui Euſebio Vaphres, & Apries Herodoto li. 2. dicitur. *Inimicorum*] id eſt, Amaſis & Aegyptiorum qui cum Amaſi adverſus Regem ſuum conſpiraverant: nam ab illo captivus aſſervatus, & ab his tandem ſtrangulatus eſt: vide Herodotum libr. 2.

CAPUT XLV.

Deus Barucum auditis ſeveriſſimis minis & ſcriptis conſternatum reprehendit infirmitatis ipſius, & confirmat promiſſione vitæ.

1 VERBUM quo allocutus eſt Jirmeja Propheta Barucum filium Nerijæ; cùm ſcriberet verba iſta in libro ex ore Jirmejæ, || anno quarto Jehojakimi filii Joſchijæ Regis Jehudæ, dicendo,

2 Sic ait Jehova Deus Jiſraëlis de te, ô Baruc;

3 Dixiſti, eheu jam mihi, quia adjicit Jehova mœrorem dolori meo: laboro in gemitu meo & quietem non invenio.

4 Sic indicturus es ei, ſic ait Jehova, ecce quod ædificaveram ego deſtruo, & quod plantaveram ego evello; id eſt, totam hanc terram.

5 Et tu quæreres tibi res magnas? ne quærito: nam ecce ego adducturus ſum malum ſuper omnem carnem, dictum Jehovæ; ſed dabo tibi animam tuam pro ſpolio in omnibus locis quò abiturus es.

1 *Verbum*] Hæc prophetia (cujus inſcriptio continetur ver. 1.) παρακλητικὴ eſt ſive conſolatoria, propterea quòd Baruc prophetias Jirmejæ exſcribens afficiebatur horrore judiciorum Dei, & de ſe ipſo erat plus æquo ſollicitus infirma quadam diffidentia: vide ſup. 36.
|| Suprà 36. 1.
3 *Dixiſti*] in hac conſolatione exponuntur luctus Baruci perterriti judiciorum gravitate, hoc ver. ſtabilitas Dei in exequendis ſuis judiciis contra populũ ſuum, quamvis ſummè ſit miſericors, ver. ſequente; & Baruci conſolatio a promiſſione, verſu ultimo. *Dolori meo*] percepto ex Joſchijæ morte, Joachazi captivitate, regni oppreſſione & omnium depravatione. 4 *Ecce*] argumentum a comparatione majoris. hæc omnia (inquit Deus) ego feceram, fundaveram, colueram, ornaveram, & ſi quid eſt hujuſmodi; ac proinde non poſſum non affici miſericordia erga Rempub. teq; ipſum propter me: ſed cùm tanta ſit communis improbitas, ut invitus cogar omnia peſſundare; ne putes unquam te aut majore eſſe miſericordia erga res omnes quàm ego ſim, aut majore ſtudio tibi ipſi proſpicere quàm ego facturus ſum; ſed ex hoc communi incendio ſatis eſto quòd liberabo te. 5 *Quæreres tibi*] id eſt, magnificè tibi proſpectum velles, & in communibus procellis ac tempeſtatibus tanquam e portu naufragium publicum proſpectare? *Ne quærito*] id eſt, ſatis eſto quòd te e mediis procellis erepturus ſum, & vitam conſervaturus tibi; ut Deus Hhebedmeleco promiſerat ſupra 39. 16. & ſeq.

CAPUT XLVI.

Deus per Prophetam Ægyptiis cladem eventuram ad Euphratem prænuntiat: deinde Ægyptum poſt annos aliquot, utcunque tum floreret, prædicit a Nebucadnetzare occupatum iri, idq; cum vaſtatione quæ non poterit niſi poſt annos quadraginta reſarciri: denique hoc argumento populum ſuum conſolatur.

1 VERBUM Jehovæ, quod fuit ad Jirmejam Prophetam, contra gentes ipſas.

2 De Ægyptiis. Contra copias Parhhonis Neconis Regis Ægypti, quæ fuerunt juxta flumen Euphratis ad Carſemiſchum; quas percuſſit Nebucad-netzar rex Babyloniæ, anno quarto Jehojakimi filii Joſchijæ Regis Jehudæ.

3 Inſtruite vos clypeo & ſcuto, & appropinquate ad prælium:

4 [a] Jungite equos & aſcendite, ô equites, ac ſiſtite vos cum galeis; tergite ſpicula, induite loricas.

5 Cur video iſtos conſternatos, actos retrorſum, & potentes eorum contuſos, atque ita fuga fugientes ut non obvertant faciem? formido *eſt* circumquaque, dictum Jehovæ:

6 Ne effugiat qui levis eſt, neq; eripiat ſe qui potens eſt: verſus Aquilonem ad ripam fluminis Euphratis impingant & cadant.

7 Quis hic *eſt qui* ut rivus aſcendit; ut flumina, cujus commoventur aquæ?

8 Ægyptus *eſt qui* ut rivus aſcendit, & ut flumina commotis aquis: dicit enim, aſcendam, operiam terram, perdam civitatem & habitantes in ea:

9 Aſcendite ô equi, & [b] inſano impetu agitamini ô currus; & prodeant potentes: Æthiopes, & Putæi [c] tractantes clypeum, & Ludæi tractantes & tendentes arcum.

10 Atqui dies ille Domino Jehovæ exercituum dies *erit* ultionis, quo ultionem ſumet de hoſtibus ſuis, conſumetque gladius, & ſatiabitur, etiam inebriabitur ſanguine iſtorum: nam victima Domino Jehovæ exercituum *erit* in terra Aquilonis ad flumen Euphratis.

11 Aſcende Gilhhadem, & accipe opobalſamum, virgo filia Ægypti: in vanum multas adhibes curationes, emplaſtrum nullum *prodeſt* tibi.

12 Audiunt gentes ignominiam tuam, & clamore tuo plena eſt terra: [d] potentes unum in alterũ impingere, pariter cadere ambos.

13 Verbum quod elocutus eſt Jehova Jirme-

1 *Verbum Jehovæ*] hic verſus generalem inſcriptionem continet hujus capitis & ſequentium quinque, quibus Deus ſigillatim gentibus Judæam circum ſtantibus judicia ſua prænuntiat. Totum verò hoc caput reliquum contra Aegyptios duas prophetias explicat; unam, contra copias Parhhonis Neconis in Babyloniam irrumpentes, uſque a 1 ver. 13. alteram, in totam Aegyptum ipſam, inde ad ver. 27. ac poſtremò populum Dei conſolatur, duobus verſibus ultimis.
2 *De Aegyptiis*] hæc hujus capitis inſcriptio eſt, quo duas clades Aegyptiis prænuntiat, ut modo diximus.
Contra copias] inſcriptio prioris Prophetiæ de priore clade, cujus circumſtantiæ hoc verſu accuratè obſervantur.
Quæ fuerunt] hæc per anticipationem dicta ſunt: hæc enim antè prophetavit Jirmeja quam Aegyptiis acciderent.
Carcemiſchum] vide 2. Chron. 35. 20.
Anno quarto] qui primus eſt Nebucadnetzaris magni, ſuprà 25. 1. nam ſex iſta capita ſunt illius exegetica. Hoc autem anno quo primum regnare cœpit Nebucad netzar, hæ prophetiæ rerum ab illo gerendarum Jirmejæ demonſtratæ ſunt.
3 *Inſtruite*] hujus prophetiæ quæ tota ferè per hypotypoſin ironicam deſcribitur) occaſio fuit, quòd Aegyptius ex victo Joſchija, comparata Judæa & Syria, ſuperatoque Nebucad netzare priore plus æquo inſoleſceret: itaque hîc proponuntur duo adverſus Neconem inflatum victoriis ſuis; unum eſt, quòd revocatur ad arma capienda ineunte regnum Nebucad netzare filio, hoc & ſeq. verſu; alterum, quòd clades ipſius prædicitur, ver. 5. & 6. quæ duæ partes reliquis exornantur. a Heb. *ligate.* 5 *Cur video*] hypotypoſis cladis (ut modò diximus) per interrogationem, cujus hypophora eſt ſub finem verſus; nimirum in cauſa eſſe pavorem illum, cujus mandatum Dei verbis enuntiatur, ſeq. ver. *Non obver.*] videlicet ad reſiſtendum hoſti. 7 *Quis hic*] exornatio præcedentis cladis, primùm ab inſolentia ſuſcipientis expeditionẽ Aegyptii cum auxiliaribus copiis. trib. ver. deinde a magnitudine cladis immedicabilis & ignominioſiſſimæ, trib. alteris. *Ut rivus*] i. aſſurgit & exundat potentia ſumma, ut in Aegypto Nilus. 9 *Aſcendite*] ſarcaſmus. b Heb. *inſanite, ô currus.* *Putæi*] vide Gen. 10. 6. c Heb *prehendentes: ut Gene.* 4. 21. *Ludæi*] de quibus Gen. 10. 13. 11 *Aſcende*] ſarcaſmus alter. *Gilhhadem*] ut ſup. 8. 22. vide Gen. 37. 25. d Heb *potentem in potentẽ.* 12 *Potentes*] i. Aegyptios, qui ſe prius invictos prædicabant, alios ab aliis elidi, dejici, & perdi fuga præcipite, qua ſibi volunt conſulere. 13 *Verbum*] inſcriptio ſecundæ prophetiæ, de qua diximus ſup. in ver. 1.

jæ Pro-

jæ Prophetæ; 'de venturo Nebucad-netzare Rege Babyloniæ ad percutiendum terram Ægypti.

14 'Indicate in Ægypto, & promulgate 'Migdoli, promulgate etiam Nophi, & Daphnis: dicite, consiste & compara [e] te; sed consumpturus est gladius [f] te circumquaque.

15 Cur evertitur *quisque* robustorum tuorum? non consistit, quia Jehova impellit eum.

16 'Plurimi erunt impingentes; etiam concidet [g] alter cum altero, & 'dicent, surge ut revertamur ad populum nostrum, & ad [h] solum natale nostrum, metu gladii istius opprimentis;

17 Clamãtes illic; Parhho rex Ægypti [i]'streperus *est*, prætermittit constitutum tempus.

18 'Ut vivo ego, dictum Regis illius cujus nomen *est* Jehova exercituũ: 'quamvis ut Thabor in montes & ut Carmel in mare procedat, *tamen hæc futura sunt*.

19 Instrumenta deportationis para tibi, ô 'deses filia Ægypti; Noph enim desolationi erit, & succendetur ita ut nemo habitet.

20 Ut 'vitula speciosissima *est* Ægyptus: *sed* excidiũ ab Aquilone [k] omnino venturũ est.

21 Etiam mercenarii ejus in medio ejus ut vituli saginati; sed etiam ipsi obvertent faciem, fugient pariter, non consistent: cùm dies calamitatis eorum supervenerit eis, tempus visitationis eorum.

22 Vox illius 'quasi serpens ibit; quando copiis procedent, & cum securibus venient ad eam, tanquam putatores arborum:

23 Cædent sylvam ejus, dictũ Jehovæ, 'quamvis non possit pervestigari; quamvis plures sint *arbores* locustis, & nullus sit eis numerus.

24 Erubescet filia Ægypti; tradetur in manum populi Aquilonis.

25 'Ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis: ecce ego animadversurus sum in 'nutricium No, id est, in Parhhonem, & in Ægyptũ, & in Deos ejus, & in omnes regulos ejus: deniq; in Parhhonẽ, & in eos qui confidunt ei:

26 Et tradam eos in manum quærentium animam ipsorum, nempe in manum Nebucad-netzaris Regis Babyloniæ & in manum servorum ejus: 'postmodũ autem [l]'habitabitur ut diebus [m] priscis, dictum Jehovæ.

27 'Tu autem ne timeto, serve mi Jahhakob, neque consternator, ô Jisraël; nam ecce ego servaturus sum te e longinquo, & semen tuum e terra captivitatis suæ: reversusque Jahhakob quiescet, ac tranquillus erit nemine deterrente.

28 ‖ Tu *inquam* ne timeto, serve mi Jahhakob, dictum Jehovæ; nam tibi adsum: nam faciam consummationem in omnibus gentibus quò depulero te, tecum verò non sum facturus consummationem; sed castigaturus te modicè, non autem prorsus relicturus impunem.

Caput XLVII.

Propheta Pelischtæis, Tyriis, Tzidoniis, & Syriæ toti maritimæ cladem luctuosissimam a Chaldæis prænuntiat obventuram justo judicio Dei.

1 'VERBUM Jehovæ quod fuit ad Jirmejam prophetam contra Pelischtæos, cùm nondum Parhho percussisset Hhazzam.

2 Sic ait Jehova, ecce 'aquæ ascendunt [a] ab Aquilone, & [a] evadunt in torrentem inundantem, ut inundent terram & quæ implent eam, civitatem & qui habitant in ea: itaque clamabunt homines, & ejulabit quisquis habitat in ea terra.

3 [b] A sonoro plausu ungularum fortium *equorum* ejus, a commotione curruum ejus, strepitu rotarum ejus; 'non advertent faciem patres ad filios, præ remissione manuum:

4 Propter diem illum venturum, [c] quo vastaturus est omnes Pelischtæos, [d] excisurus 'Tyrum, & Tzidonem, totumq; residuum auxiliare: cum vastaturus est Jehova Pelischtæos, reliquias 'regionis Caphtoris.

5 Obveniet 'calvitium Hhazzæ, exscindetur Aschkelon, *&* reliquiæ 'convallis eorum: 'quousque induces tibi cæsuras?

6 *Dicens*: Eheu 'gladie Jehovæ, usque quò

De venturo] ut prædixerat sup. 43.8. & seq & 44.30.

14 *Indicate*] hujus prophetiæ partes in universum duæ sunt: una, propositio interminationis de Aegypto occupanda per Babylonium, hoc versu; altera, propositio causæ, seq. versu: quæ duæ propositiones sequentibus explicantur.

Migdoli] id est, in singulis finibus: nam Migdol erat ab oriente in termino Aegypti, Noph a Meridie, Daphnæ a septentrione: terminum Occidentis propterea missum facit, quòd illac non esset venturus Babylonius. De istis autem oppidis vide suprà 44.1.

e Heb. *tibi*.

f Heb. *ambitus tuos*

16 *Plurimi erunt*] exornatio prioris propositionis, de clade Aegypti a Babylonio occupandæ, quã Propheta (ut viso oblatam divinitus) per præteritum tempus enuntiat prophetice, nos ad evidentiam futuro reddimus.

g Heb. *vir cum amico suo*.

Dicent] auxillares & stipẽdarii milites, de quibus inf. ver. 21.

h Heb. *terram nativitatis nostræ*.

i Heb. Rex *strepitus*.

17 *Streperus est*] id est, dat verba, res magnas pollicendo strepit, & promissis personat; sed justo tempore nihil efficit: sic auxiliares copiæ & Aegyptii abjicientes animum curam defensionis deserturi figurantur.

18 *Ut vivo ego*] confirmatio cladis prænuntiatæ, a juramento Dei. *Quamvis*] id est, quamvis Aegyptus situ & natura loci videatur esse munitissima, & circũ vallata montibus ac mari, non secus ac Tabor montibus circumcluditur, & Carmelus in mare projectus est; ac proinde sibi Aegyptius omnino confidat, ut dicitur infrà ver 25. tamen has minas meas effecturus sum, & jamque impero ut seipsam ad perpessiones earum comparet, versibus seq. 19 *Deses*] id est, quæ jam tibi regina sedere videris, comparatis a Necone tam amplis victoriis & regionibus. 20 *Vitula*] amplificatio denuntiatæ cladis a comparatione præsentis gloriæ, hoc & seq. ver. cum ventura ignominia & ruina, tribus seq. k Heb. *venturum venturum est*.

22 *Quasi serpens*] id est, non amplius mugiet aut boabit immani strepitu, ut faciebat antea; sed humi serpet, nec magis audietur quam serpentis incessus audiri solet: sic Jeschahh. 29.4. Summa est, hactenus ferocivisti, & immanes boatus edidisti insolentia tua, ut de voce vitulę trimæ legimus Jeschahh. 16.5. & infrà 48.34. sed advenientibus meis lanionibus e Chaldęa non audebis hiscere, ac vix spirare quidem: & quemadmodum vitula efferata per densas sylvas discurrit, sic etiam tu recipies te in paludes tuas, sed frustra ut sequent. versib. exponitur. 23 *Quamvis*] id est, utcunq; frequens sit Aegyptus oppidis & munitionibus, ut sylva arboribus. Nam ipso Amasis tempore urbes in Aegypto fuisse mille & viginti legimus apud Herodotum sub finem lib. 2. 25 *Ait Jeho.*] conclusio summa præcedentis interminationis. *Nutritium No*] id est, Alexandriam matrem & quasi nutriciam totius Aegypti, opũ amplitudine & celebritate emporii: sic Nachu. 3.8. 26 *Postmodum autem*] id est, post annos quadraginta quàm fuerit occupata, Jechezk. 29. 11. & seq. l Heb. *habitabit*. *Habitabitur*] id est, pristinam dignitatem recipiet, ut factum esse temporibus Amasis narrant historici. Etsi obiter hoc dicendum est, deceptum fuisse Herodotum & alios astu Aegyptiorum sacerdotum suas plagas gloriosè dissimulantium, quòd illos quadraginta annos in regno Amasis comprehendunt: qui tamen non ante regnavit, sed post illos 40. annos, ut ratio ipsa temporum ostendit: cùm idem Amasis regnante Cyro, & Cambyse proregem agente Aegypto imperaverit, ex Herodoto lib. 3.

m Heb. *antiquitatis*.

27 *Tu autem*] consolatio ad populum Dei, ut diximus in ver. 1. a judicio Dei in adversarios, & paterna administratione in populum suum.

‖ *Suprà* 30.11.

1 *Verbum Jehovæ*] Hujus prophetiæ inscriptio ver. 1. argumentum ejus, & tempus continet. Ac argumentum quidem est de clade lugubri Pelischtæorum; tempus verò quo prophetata est in dubio esse solet: nam alii quod hîc dicitur de percussa Hhazza, post mortem Joschijæ factum putant, redeunte Necone & de Syria capta triumphante; alii referunt ad annum illum 4. Jehojakimi, quo expeditionem suscepit contra novum regem Nebucad-netzarem magnum; alii ad tempora Tzidkijæ, cùm procedentibus obviam Chaldæorum copiis pedem referret in Aegyptum. Sed nobis nihil istorum probari potest. Nam cùm Neco temporibus Joschijæ Syriam totam occupasset, ac postea infestante Babylonio liberè in agrũ Carcemischi procederet obviã Babylonio (quo tempore rex Joschija extinctus est) non est verisimile illum neglectis hostibus propinquis & qui præ foribus erant ad longinquos excurrisse, atque ad Syriam & regiones remotas occupandas imprudentissime regnum Aegypti reliquisse, dum conterminos Pelischtæos haberet hostes. Quamobrem cùm Herodotus & Josephus testentur Syriam totam excepta Judæa a Necone fuisse occupatam, & inde a tempore Joschijæ usque ad magni Nebucad-netzaris regnum Neco totaq; Aegyptus quietè de importatis exterorum spoliis triumphaverit (ut dictum est præcedente capite) magis placet nobis Hhazzam in prima illa Neconis expeditione, superstite adhuc & florente Joschija fuisse captam, ac proinde prophetiam hanc tempore Joschiję prophetatam. Nec obstat quod caput pręcedens posterius est tempore: nam in prophetia Jirmejæ temporum seriem non observari liquet, ut annotavimus suprà 22.1. & aliis locis: deinde verò has prophetias contra gentes non dubitamus confusè in finem libri conjectas esse. Prophetia autem summatim duo continet, narrationem propheticam luctuosæ cladis quæ Pelischtæis totique Syriæ maritimæ erat obventura, usque ad versum 6. deinde causam ostendit διαλογιστικῶς, duobus versibus ultimis. 2 *Aquæ*] id est, copiæ Babyloniorum potentissimæ, quæ cum aquis exundantibus ferè comparantur: ut Jeschahh. 8.7. & Jechezk. 26. De hoc autem argumento vide Jechezk. 25. & sequent. *Ab Aquilone*] ut suprà 1.14. a Heb. *sunt*. b Heb. *a sono plausus*.

3 *Non advertent*] id est, adeò urgebuntur calamitate ut ne patres quidem de liberis solliciti sint, sed tantùm cogitent de vita sua: simile est Matth. 24.17. & sequent. c Heb. *ad vastandum*. d Heb. *ad exscindendum*. 4 *Tyrum*] vide suprà 25.22. *Regionis Capht.*] vide Gen. 10.14. 5 *Calvitium*] id est, luctus, senecdochicè: ut Jeschahh. 3.25. *Convallis*] id est, regionis maritimæ in convalle sitæ. *Quousque*] apostrophe sarcastica Prophetæ ad Palæstinam, luctum gentium ludificantis, de quo Levit. 19.28. 6 *Gladie Jehovæ*] id est, qui a Jehova immissus es. Est autem expostulatio hæc dicta humanitus ab iis qui non consulunt os Jehovæ, sed manum fugiunt. Quamobrem propheta per apostrophen respondet sequente versu, primum ad gladium, deinde ad Pelischtæos ipsos.

non es requieturus? recipe te in vaginam tuam, quiesce & subsiste.

7 Quomodo requiesceres? atqui Jehova præcepit ei: contra Aschkelonem, deniq; "contra portus maris, ibi constituit illum.

7 *Contra portus*] id est, regiones totas quæ sunt secundum mare, sup. 25.22.

Caput XLVIII.

Propheta Moabitis excidium per Chaldæos venturum prænuntiat propter ipsorum fastum, intollerantiam, & idololatriam, propter blasphemias in Deum, & contumelias in populum ejus, denique propter odium Chaldæorum infensissimum; ac eos postremò evangelica promissione consolatur.

1 "Contra Moabum, Sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis; væ "Nebunti, nam vastabitur; erubescent, capientur "Kirjathaima: erubescet "*civitas* [a] sita edito loco, & consternabitur.

2 Nulla erit amplius laus Moabi "de Cheschbone, cogitabunt contra eam malum, *dicentes*; agite, exscindamus eam "ne sit gens: etiam Madmen exscinderis, [b] te persequetur gladius.

3 Vox [c] clamosa inde a Choronajimis, "ô vastitatem & contritionem magnam:

4 Confractus est Moab *dicentes* edent clamorem parvuli ejus.

5 Nam olivum Luchithæ [d] continuus ascendet "fletus: nam in descensu Choronajimorum [e] " hostes *fragosi* clamorem fragosum audient,

6 *Dicentium*; fugite, eripite [f] vos ipsos; & "estote ut nudatissima arbor in deserto.

7 "Nam eò quòd fiduciam habes [g] in rebus tuis, & in thesauris tuis; tu quoque capieris: & exibit "Cemosch in deportationem, Sacerdotes ejus, & Principes ejus pariter.

8 Cùm veniet vastator contra [h] unamquamque civitatem, non eripies te: sed peribit convallis, & perdetur planities, quia edicit Jehova:

9 "Date, inquit, [i] pennatam alam Moabo, ut [k] ea utendo exeat: nam civitates ejus desolationi erunt, adeò ut nullus habitet in eis.

10 "Maledictus qui facit opus Jehovæ fraude, & maledictus qui cohibet gladium suum a sanguine.

1 *Contra Moab.*] Hujus Prophetiæ (qua Moabitis exitium a Babylonio eventurũ prædicitur) partes universè sunt tres: prima est propositio, usque ad ver. 11. secunda, exornatio propositionis, ad ver. 43. usque. postrema, conclusio, reliquis versibus. In propositione autem continentur duo; denuntiatio cladis 6. versib. & causæ quinque sequentibus.

Nebunti] de hac civitate Moabitarum, & permultis sequentibus vide Jeschahh. 16. Quam obrẽ hîc ea tantum explicabimus quæ apud Jeschahh-jam nõ inveniuntur.

Kirjathajima] civitas attributa Rëubenitis, deinde verò a Moabitis occupata, Jehosch. 13.19.

Civitas sita] id est, Bamothæ, sive Bamoth-bahhalis, quæ nominantur Jeschahhjæ 16.2.

a Heb. *editi loci: ut verbi genus ostendit.*

2 *De Cheschbone*] alludit ferè Propheta ad singularum civitatum nomina, quod non satis commodè aliis linguis ostendi potest: ut verbi gratia, Cheschbon rationes significat: ait verò Propheta nullam fore ampliùs laudem Moabo de rationibus; sed futurum esse ut hostes longè diversas rationes ineant contra illum: sic etiam de Madmene & aliis compluribus. *Ne sit gens*] ut infrà ver. 42. b Heb. *post te ibit.* c Heb *clamoris: ut suprà* 25.36. 3 *O vastitatem*] ethopœiæ elegantes, quibus luctum Moabitarum Propheta exprimit pervadentem a termino uno ad alterum, ut Jeschahh. 16.5. qui versus hos quatuor interpretatur. d Heb *cum fletu ascendet fletus.* 5 *Fletus*] id est, Moabitæ effugiendo flentes: synecdoche. e Heb. *hostes* fragoris, *clamorem fragoris.* *Hostes fragosi*] id est, tantus erit Moabitarum ejulantium fragor, ut hostium ipsorum (qui ferè victoria insolescunt & tumultuantur in præda) strepitum fragoremq; maximum superent. f Heb. *animas vestras.* 6 *Estote ut nudatissima*] id est, abjecti & contempti delitescite: vide de hac voce Psalm. 102.18. 7 *Nam eò quòd*] altera pars propositionis, causas exponens accommodatas judiciis. Sunt autem *ex* tres: prima est præfidentia Moabitarum in ipsis & in idolis suis hoc ver. secunda est ira Dei justissimum judicium denuntians, duobus seq tertia est studium inimicorum acerbissimum accensum divinitus, ver 10. g Heb. *in operibus, id est, rebus a te comparatis.* *Cemosch*] vide Num. 21.29. h Heb. *omnem civitatem & civitatem.* 9 *Date*] prosopopœia, qua Deus inevitabile judicium suum Moabitis denuntiat hyperbolica concessione. quasi dicat, si alas habuerint ad volandum, evolent; sed nullo pacto effugient: nam velut aquilæ futuri sunt ii qui persequentur eum. i Heb. *pennam.* k Heb. penna utendo. 10 *Maledictus*] verba Dei inflammantis hostes ad ultionem acerbissimam sumendam de Moabitis, & animo adeò infenso ut ipsi inter se cohortentur in perniciem Moabitarum.

11 "Tranquillus est Moab inde a pueritia sua, & desidet super fæces suas, neq; transfusus est de vase in vas, id est, in deportationem non abiit: propterea "mansit sapor ejus in eo, & odor ejus non est mutatus.

12 Idcirco ecce dies venturi sunt, dictum Jehovæ, cùm immittam ei peregrinantes, qui peregrè agant eum; & "vasa ejus [l] depleant, ac utres eorum dissipent.

13 Tum erubescet Moab a Cemoscho, quemadmodum erubuerunt domus Jisraëlis a Bethele fiducia ipsorum.

14 "Quomodo dicitis, potentes sumus, & viri [m] strenui in bello?

15 Vastabitur Moab, & *e* civitatibus suis ascendet, & [n] lectissimi juvenes ejus descendent ad mactationem: dictum Regis, cui nomen *est* Jehova exercituum.

16 Propinqua est calamitas Moabi eventura, & malum ejus festinat valde.

17 Condolete ei omnes circumstantes eum, & quicunque novistis nomen ejus: dicite, quomodo fractus est "baculus [o] robustissimus? [p] virga ornatissima?

18 Descende de gloria & sede [q] in sicco, ô deses filia Dibonis: nam vastator Moabi ascendet contra te, corrumpet munitiones tuas.

19 Juxta viam consiste, & speculare habitatrix "Hharohheris: interroga fugientem *virum*, & fœminam eripientem se; dic, quid factum est?

20 Erubescit Moab, *inquient*, quia contritus est; ejulate & clamate, indicate ad Arnonem vastari Moabum.

21 Nam judicium adveniet in "terram planitiei; in Cholonem, & in Jahatzam, & in "Mephahhatam,

22 Item in Dibonem, & in Nebuntem; & in "Bethdiblathajima,

23 Et in Kiriathajima, & in Beth-gamulum, & in "Beth-mehhonem,

24 Et in "Kerijothas, & in "Botzram; deniq; in omnes civitates terræ Moabi, longinquas & propinquas.

25 Succidetur "cornu Moabi; & brachium ejus frangetur, dictum Jehovæ.

26 "Inebriate eum, quia contra Jehovam magnificavit se: "ut plaudat Moab in vomitu suo, & sit risui ipse quoque.

27 "Nam an non risui tibi fuit Jisraël? "an inter fures inventus est? quòd cum verba tua *facis* de eo, "commoves te.

28 Relinquite civitates, & habitate in petra, ô incolæ Moabi: & estote similes columbæ nidificanti [r] in lateribus hiatus cavi.

29 Audivimus superbiam Moabi, fastuosum esse admodum; altitudinem ejus, & superbiam eius, fastumque ejus, & elationem [s] animi ejus.

11 *Tranquillus est*] secunda pars prophetiæ, exornatio qua singulæ propositionis causæ cum judiciis venturis comparatæ ordine explicantur: ac primum quidem præfidentia insolentissima, usque ad ver. 26. deinde ira Dei, usque ad ver. 40. ac postremò hostium acerbitas, ad ver. 43. Præfidentiæ autem, quæ hoc ver. demonstratur comparatione elegantissima, argumenta ponuntur duo; ab ipsorum persona, hoc ver. & a fiducia in Deum ipsorum, ver. 13. quę argumenta confutat Propheta ver. 14. & sequentibus.

Mansit sapor] id est sibi constat in facultatibus, malitiaque sua, & rebus omnibus.

12 *Peregrinantes*] Chaldæos.

Vasa] quibus Moabitarum oppida figurantur.

l Heb. *evacuent.*

14 *Quomodo dicitis*] contestatio, qua præfidentiam Moabitarum Propheta exagitat adductis judiciis, quæ deinceps narrantur usque ad ver. 26.

m Heb. *roboris.*

n Heb. *dilectus juvenum.*

17 *Baculus*] id est, regnum & potentia amplissima cui confidebant.

o Heb. *roboris.*

p Heb. *ornatus.*

q Heb. *in loco siti.*

19 *Hharohher.*] vide Deuter. 2.35. & 3.12.

21 *Terram plan.*] [illegible] oppida in ditione Moabitarum sita sequent. nominantur.

Mephahhatam] attributam Rëubenitis in jure Levitarum, Jehosch. 13.18. & 21.37.

22 *Bethdiblathajima*] sive Diblathajima tantùm de quibus Nume. 33.47.

23 *Bethmehhonem*] Bajithum vocat Jeschahh. 16.2.

24 *Kerijothas*] oppidum nobile, de quo Hhamos. 1,17.

Botzram] sive Betzerum Rëubenitarum, attributum Meraritis, Jehos. 21.36. deinde verò a Moabitis occupatum: aliis vero locis, Botzra Edomæorum est. 25 *Cornu*] ut 1. Schemu. 2.1. 26 *Inebriate*] secundus exornationis locus ab ira Dei, cujus effundendæ argumenta ponuntur duo: unum est insolentia ipsorum contra Deum & populum ejus, quam Deus prædicit se judiciis retusurum esse usque ad versum 35. alterum est idololatria, usque ad versum 40. Dicit autem inebriate, ut dixerat supra 25.21. *Ut plaudat*] id est, plausu totius corporis volutet se in suo vomitu, ex ebriorum more. 27 *Nam an non*] apostrophe ad Moabitas, exprobrans insolentiam illorum in populum Dei. *An inter fures*] videlicet quòd pudore furis populum meum afficis? ut Ijobi 30.5. & suprà 2.26. *Commoves te*] id est, prorumpis in risum, & impotentissimè cachinnaris. r Heb. *in transitibus oris fossæ. Jeschah.* 16.15. s Heb. *cordis: sic deinceps.*

30 Ego

30 Ego novi, dictum Jehovæ; [o]excandescentia ejus tamen non ita *efficiet*: mendacia ejus non ita efficient.

31 [p]Idcirco propter Moabitas ejulo, & propter Moabum totum clamo; propter homines Kir-cheresi gemit *animus meus*.

32 [q]Supra fletum Jahhezeris defleo te, ô vitis Sibmæ, propagines tuæ trajicient mare, usq; ad mare Jahhezeris pertingent; super æstivos fructus tuos & super vindemiam tuam vastator irruet:

33 Et intercipietur lætitia & exultatio ex arvis e terra Moabi: & vinum e lacubus faciam ut cesset, non calcabit celeustes, celeustæ non erit celeusma.

34 Præ clamore Cheschbonis Elhhalen usque, Jahatzum usque edent vocem suam, a Tzohhare Choronajima usque, quasi vitula trima: nam etiam aquæ Nimrimorum [t] desolatissimæ erunt.

35 [r]Ita faciam ut cesset Moabo, dictum Jehovæ; qui offerat *in* excelso, & adoleat diis ipsius.

36 [s]Idcirco animus meus propter Moabum ut tibiæ perstrepet, & animus meus propter homines Kir-cheresi ut tibiæ perstrepet: *idcirco* [r]*quamvis* residuum fecerit, peribunt *tamen*.

37 Nam [s]omni capiti calvitium erit, & omnis barba exsecta; in omnibus manibus cæsuræ, & super lumbos cilicium:

38 Super omnia [t]tecta Moabi, & in plateis ejus totus erit planctus; cùm fregero Moabú ut [u]instrumentum in quo nulla *est* delectatio, dictum Jehovæ.

39 Ejulabunt *dicentes*, quomodo contrita est? quomodo obvertit cervicem Moab pudendè? estque Moab risui & consternationi apud omnes circumstantes ipsum?

40 [x]Nam sic ait Jehova, ecce [y]similis aquilæ involabit *hostis*; pandet alas suas in Moabum,

41 Capientur Kerijothæ, & unaquæque munitionum occupabitur: & erit animus potentum Moabi die illo, ut animus mulieris perpetientis tormina:

42 Et exscindetur Moab ne sit populus, quia contra Jehovam magnificavit *se*.

43 [z]Pavor, & fossa, ac laqueus imminet tibi; ô incola Moabi, dictum Jehovæ.

44 Qui effugerit [v] a pavore incidet in fossam, & qui ascenderit ex fossa capietur laqueo: cùm inveham in ipsum, in Moabum, annum visitationis ipsorum, dictum Jehovæ.

45 ‖In umbra Cheschbonis stabant qui fugiebant a vi: sed ignis egredietur Cheschbone & flamma e medio Sichonis, qui consumet latus Moabi, & verticem [x] eorum qui nihil nisi strepunt.

46 Væ tibi Moab, periturus est populus Cemoschi: nam rapientur filii tui in captivitatem, & filiæ tuæ in captivitatem.

47 Attamen reducam multitudinem captivam Moabi [y] ultimis temporibus, dictum Jehovæ: hactenus judicium Moabi.

o *Excandescentia ejus*] id est, furat & rumpatur licet, ac mendaciter glorietur; plurimum tamen aberit a suis rationibus.

31 *Idcirco*] amplificatio indictæ calamitatis a persona Prophetæ: tanta, inquit, & tam insperata calamitas Moabitis eventura est, ut perhorrescam totus ad cogitationem illius, & me misereat ipsorum: sic etiam in altero membro infrà ver. 36.

32 *Supra fletum*] i. amplius defleo quàm olim deflevit Jeschahhja 16.18. Ac propterea in te quentibus Jeschahhjæ verba amplificat.

t Heb. *desolationes*.

35 *Ita faciam*] alterum iræ divinæ argumentum, ut diximus in ver. 26.

36 *Idcirco*] id est, propter idololatriã quæ modò dicta est.

Quamvis] vide Jeschahh. 16.7.

37 *Omni capiti*] i. omnes premeantur luctu acerbissimo synecdoche.

38 *Tecta*] ubi idola coluerant, in propatulo.

Instrumentum] ut supra 22.28.

40 *Nam sic ait*] tertia pars exornationis, a persona hostium, ut diximus supra in ver. 11.

Similis aquilæ] ut supra 4.13.

43 *Pavor*] conclusio, continens primùm summam judiciorum præcedentium, quatuor versibus; deinde promissionem Evangelicam de vocatione ad regnum Christi, versu ultimo. Similem autem huic versum vide Jeschahh. 24.16.

u Heb. *a facie pavoris*.

‖Num. 21.28.

x Heb. *filiorum strepitus*.

y Heb. *in extremitate dierum*.

CAPUT XLIX.

Propheta ruinam Hhammonitis, Edomæis, Syris, Arabibusq; a Nebucad-netzare eventuram prænuntiat & cõfirmat altera clade proximè per Scythas regno Medorum eventura.

1 [1]CONTRA [a]Hhammonitas. Sic ait Jehova, [r]an filii nulli sunt Jisraëli? an hæres nullus est ei? cur hæreditariò possidet Rex istorum [r]Gadem, & populus illius in civitatibus hujus habitat?

2 Idcirco ecce [2]dies venturi sunt, dictum Jehovæ, cùm faciam ut audiatur contra [r]Rabbam Hhammonitarum clangor belli, sitque tumulus vastitatis, & [b] pagi ejus igne succendantur: ita hæres erit Jisraël hæredum suorum, ait Jehova.

3 Ejula [3] Cheschbon, cùm vastata fuerit [r]Hhai; clamate pagi Rabbæ, accingite vos ciliciis, plangite, & cursitate per septa: nam Rex istorum in deportationem abibit, Sacerdotes ejus, & Principes ejus pariter.

4 Quid gloriaris de convallibus, affluente convalle tua, ô filia aversa? quæ confidit in [4]thesauris suis, *dicens*; quis invaderet me?

5 Ecce ego immissurus sum in te pavorem, dictum Domini Jehovæ exercituum, ex omnibus locis circumstantibus te; a cujus præsentia dispellemini quisque, & nullus erit qui congreget errantem.

6 Veruntamen postea reducam captivam multitudinem Hammonitarum, dictum Jehovæ.

7 [7]Contra Edomæos. Sic ait Jehova exercituum, an nulla *est* amplius [r]sapientia in [r]Temane? periitne consilium [c] a prudentibus, exolevit sapientia eorum?

8 ‖Fugite (fiet ut avertentes se [d] [8]petant habitationes profundas) ô habitatores Dedanis: nam calamitatem Hhesavi adducturus sum in eum, quo tempore visitabo eum.

9 [9]Si vindemiatores advenirent tibi, nónne relinquerent racemos? si fures noctu, perderent [r]quod satis esset ipsis.

10 Atqui ego denudaturus sum Hhesavum, retecturus abdita ejus, adeò ut sese abscondere non possit: vastabitur semen ejus, fratresque ejus, & vicini ejus, adeò ut nullus supersit, *qui dicat*,

11 Relinque pupillos tuos, ego in vita conservabo; & viduas tuas, mihi confiditote.

12 [12]Nam sic ait Jehova, ecce, quorum [r]nullum erat jus bibendi hoc poculum, *ii* [e] omnino bibunt; ‖ tu autem ipse [f] omnino esses impunis? non eris impunis, sed omnino bibes.

1 *Contra*] Hoc capite continentur quinque prophetiæ suis inscriptionibus distinctæ, pro ratione populorum adversus quos fuerunt enuntiatæ. Hæc autem prima contra Hhammonitas tres partes continet: nam primùm de injuria populo suo facta cum Hhammonitis contestatur Deus, ver. 1. & supplicium denuntiat, duob. sequent. deinde contestatur insolentis fiduciæ nomine, & pœnam indicit peccato parem, ver. 4. & 5. postremò promissionem Evangelicam adhibet, ver. 6. ut supra 48.47.

a Heb. *filios Hhammonis: sic deinceps*.

An filii] id est, an nulli sunt amplius posteri ex Jahhakobo, qui majoribus aut agnatis suis succedant ex lege, quòd Gadis sortem obtines? aut etiam nónne est Jehuda legitimus hæres fortis suæ, quod tu infestas eũ? 2. Reg. 24.4.

Gadem] id est, sortem attributam Gadi, quam sibi primùm Hhammonitæ vindicare voluerant, Judic. 11. deinde verò deportatis in Assyriam Rëubenitis & Gaditis cum Pulo aut Tiglath pileesere convenerunt de ea possidenda, magnatum aliorum Jisraëlitarum, tum Judæorum injuria.

2 *Dies venturi*] videlicet post eversum Judæorum regnum: vide Jechezk. 21.33. & sequen.

Rabbam] civitatẽ Regiam Hammonitarum, de qua Jehoschuhh. 13. 25. & 2. Schem. 11.1.

b Heb. *filiæ: sic deinceps*.

3 *Cheschbon*] civitas Gaditarum, de qua Jehoschuhh. 21.39. *Hhai*] alterum Gaditarum oppidum trans Jardenem situm, ac proinde distinguendum ab eo cujus historia habetur Jehosch. 7. 4 *Thesauris*] id est, opibus & commeatu abundantissimo. 7 *Contra Edom.*] secunda hæc prophetia tribus partibus continetur: primùm enim sapientiam carnalem Edomæis Deus objicit, & interminatur de judicio gravissimo ignominiaque importanda, usque ad versum 16. deinde objicit præfidentiam propter munitionem loci, & ruinam denuntiat, usque ad versum 10. postremò injurias populo suo factas exprobrat, quarum nomine Deus se par pari relaturum dicit, inde ad ver. 23. Confer cum Jechezk. 25.

Sapientia] cujus nomine Temanæi olim erant commendati, Hhobadjæ ver. 8. *Temane*] gente Edomæorum, denominata a Temane nepote Hhesavi ex Eliphazo, Genes. 36.15. Etsi hac voce synecdochicè comprehenduntur omnes posteri Hhesavi, ut voce Dedanis posteri Abrahami ex Ketura, proximè sequent. versu; sic supra 25.23. c Heb. *ab intelligentibus*. d Heb. *profundabunt habitare*; sic infrà ver. 30. ‖Hhobadja. 5. 8 *Petant habit.*] id est, effugiant e montibus suis in latibula: ut Jeschahh. 9.19. & 21. 9 *Si vindemiat.*] amplificatio calamitatis prænuntiatæ per comparationem minoris, hoc & sequen. versibus duobus.

Quod satis esset] ac non amplius dilapidarent. 12 *Nam sic ait*] confirmatio a comparatione minoris, adducto exemplo judiciorum Dei in eos qui minus fuerant promeriti. *Nullum erat*] videlicet comparatione tui; dictum κατ' ἀντίθ.

e Heb. *bibendo: sic paulo post*. ‖ Suprà 25.29. f Heb. *impunis abstinendo*.

13 'Nam per me juro, dictum Jehovæ; desolationi, opprobrio, vastitati, & maledictioni fore Botzram: & omnes civitates ejus g abituras in vastitates h perpetuas.

14 ‖ i Rumorem audivi a Jehova, & legatum ad gentes missum; *dicentem*, congregate vos, & invadite eam, ac surgite ad prelium.

15 Nam ecce parvum dispositurus sum te inter gentes, contemptum inter homines.

16 'Horror tuus decipit te, superbia animi tui, ô qui habitas in fissuris petræ, qui k carpis altitudinem collis: quamvis exaltares ut aquila nidum tuum, inde dejicerem te, dictum Jehovæ:

17 Eritque Edomæa desolationi: quisquis transibit juxta eam, 'obstupescet & sibilabit propter omnes plagas ejus.

18 *Erit* sicut subversio Sedomi & Hhamoræ ac 'vicinorum ejus, ait Jehova: non habitabit ibi quisquam, neque commorabitur in ea filius hominis.

19 'Ecce quasi leo ascendit 'supra altitudinem Jardenis, contra habitaculum 'robustissimi; sed l momento fugabo eum ex hac terra, & eum qui electus est in hac præficiam: 'nam quis est par mihi? aut quis contestetur mecum? denique quisnam est 'pastor qui obsistat mihi?

20 'Idcirco audite consilium Jehovæ, quod m iniit contra Edomæos, & cogitationes ejus quas cogitavit contra habitatores Temanis; *mentiar* nisi abjiciant eos 'minimi ex ipso grege, nisi desolet cum illis habitacula illorum.

21 Præ sono casus illorum commovebitur ipsa terra: 'præ clamore ad mare algosum audietur vox illorum.

22 'Ecce velut aquila ascendens *hostis* involabit, & pandet alas suas contra Botzram; eritq; animus potentium Edomi die illo sicut animus mulieris perpetientis tormina.

23 'Contra Damascum. Erubescet 'Chamath & Arpad, cùm rumorem malum audierint, diffluent: 'in ipso mari solicitudo erit, quiescere non poterit.

24 Remissa erit Damascus, fiet ut convertat se ad fugiendum, & 'horrorem febrilem prehendet: angustia cum doloribus corripiet eam, tanquam parturientem.

25 'Quomodo non relinquetur civitas n laudatissima? urbs gaudii mei? *dicebat illa*:

26 Idcirco cadent juvenes ejus in plateis ejus: & omnes o bellatores ejus exscindentur die illo; dictum Jehovæ exercituum:

27 Et succendam ignem in muro Damasci, qui consumet palatia 'Benhadadi.

28 'Contra Kedarem, & contra regna Chatzoris, quæ percussurus est Nebucad-netzar Rex Babyloniæ, sic ait Jehova: surgite, ascendite contra Kedarem, & vastate p Orientales.

29 Tentoria eorum & greges eorum 'capient, aulæa eorum cum omnibus instrumentis ipsorum, & camelos eorum sument sibi; & proclamabunt contra eos formidinem circumquaque.

30 'Fugite, emigrate valde, petite profundas habitationes, habitatores Chatzoris, dictum Jehovæ: nam init contra vos Nebucad-netzar Rex Babyloniæ consilium, & cogitat contra vos cogitationem.

31 Surgite, ascendite ad gentem tranquillam habitantem securè, dictum Jehovæ; cui non sunt valvæ neque vectis, soli habitant.

32 Et erunt cameli eorum prædæ, & multitudo pecorum ipsorum spolio, spargamq; eos in omnem ventum qui sunt 'amputati latere: & ex omnibus partibus ejus *genus* adducam calamitatem eorum, dictum Jehovæ.

33 Ita erit Chatzor habitaculum draconū, q desolatissima usque in seculum; non habitabit ibi quisquam, neque commorabitur in ea filius hominis.

34 'Verbum Jehovæ quod fuit ad Jirmejàm Prophetam contra 'Hhelamum; in principio regni Tzidkijæ Regis Jehudæ, dicendo:

35 Sic ait Jehova exercituum, ecce ego fracturus sum 'arcum Hhelamitarum; præcipuum potentiæ ipsorum.

36 Adducam enim contra Hhelamitas 'quatuor ventos a quatuor extremitatibus cœlorum, spargamq; eos in omnes ventos istos; adeò ut non sit futura gens quò non perveniat *aliquis* depulsorum r e Hhelamo:

37 Et 'consternatos reddam Hhelamitas coram inimicis suis & coram quærentibus animam ipsorum, adducens contra ipsos malum, cum æstu iræ meæ, dictum Jehovæ: & mittam post eos gladium donec consumam eos.

38 Deinde reponam 'solium meum in Hhelamo; cùm perdidero inde 'Regem ac Principes, dictum Jehovæ.

39 'Erit tandem últimis temporibus; ut reducam multitudinem captivam Hhelami, dictum Jehovæ.

13 *Nam per me*] alter confirmationis locus a juramento, hoc ver. & decreto lato, duobus seq.

g Heb. *futuras*.

h Heb. *seculi*.

‖ *Hhobadja ver. 1.*

i Heb. *auditionem*: *sic ver.* 23.

16 *Horror tuus*] secundus locus, ut diximus suprà in ver. 7. intelligit autem horrentem Edomæorum regionem, præ asperitate montium Chorræorum: unde etiam montes Sehhiris, id est, horrentis regionis, videntur dicti.

k Heb. *prehendis*.

17 *Obstupescet &*] vide 1. Reg. 9.8.

18 *Vicinorum*] qui nominantur Deut. 29 23.

19 *Ecce*] tertius locus, ut diximus in ver. 7. quo ostendit Deus quanto furore Edomæi indesinenter Judæos infestaverint, & ipse eos propulsans quanta potentia electos suos sit restituturus, quod sequentibus versibus exornatur.

Supra altitudinem] id est, amplius exundat quàm soleat Jarden: vide Jehoschuh. 3.15. nam Edomæi semper Judæos atrocissimè infestarunt.

Robustissimi] id est, Dei: periphrasis Judææ.

l Heb. *momento agam faciam ut excurrat*.

Nam quis est] confirmatio a potentia Dei infinita & incõparabili.

Pastor] id est, Rex populos regens, ac velut pascens autoritate sua: ut suprà 23.1.

20 *Idcirco*] exornatio comminationis, quæ præcessit ver. proximo.

m Heb. *consuluit*: *sic infrà ver.* 30.

Minimi ex] id est, infirmissimi & abjectissimi quique, quasi dicat: ita frangam eos ut omnium etiam infimorum terantur pedibus: ut dixerat David Psalm. 60.10. 21 *Præ clamore*] id est, tanta erit vociferatio ut inde ad mare rubrum usque, quamvis sit remotum, audiatur.

22 *Ecce*] ut dixerat in Moabum suprà 48.40. & 41. 23 *Contra Damascum*] tertia hæc prophetia regno Damasceno exitium prænuntiat paulò pòst a Nebucad-netzare eventurum; duobus versibus; deinde causam adducens a præfidentia & luxu illius, ver. 25. amplius confirmat, duobus reliquis. *Chamath*] de qua Gen. 10.18. Num. 13.21. & alibi passim. Arpad verò continet reliquam Syriæ partem supra regnum Chamathæ: denique totum tractum qui monti Tauro & Amano substernitur; quod nobis observandum fuerat in 2. Reg. 18.34.

In ipso mari] id est, Antaradus, & omnes maris insulæ percellentur. 24 *Horrorem febr.*] id est, veluti ex febre horrens trepidabit. 25 *Quomodo non*] id est, quis vellet, aut posset tam celebre oppidum pervertere? n Heb. *laudis*. o Heb. *viri belli*. 27 *Benhadadi*] Regis Syriæ potentissimi, cujus mentio est 1. Reg. 15.18. & sequent. capitibus: sic Hhamos 1.4.

28 *Contra Kedar.*] quarta hæc prophetia prædicit mala incolis Arabiæ petrææ & desertæ eventura, qui synecdochicè Kedaris & Chatzoris nominibus intelligendi sunt. Sunt autem illius duæ partes: propositio summa hostium adventantium, & cladis, duobus versibus; & exornatio, reliquis. De Kedare autem vide Psal. 120. 5. Chatzor verò in Arabia deserta fuit, quo Chatzoritani a Jehoschuhha fusi sese contulerunt: vide Jehosch. 11.11. & Judic. 4.2.

p Heb. *filios Orientis*: *ut* 1. *Reg.* 4 29.

29 *Capient*] Chaldæi, duce Nebucadnetzare.

30 *Fugite*] exornatio, ut diximus ver. 28. continens primùm hypotyposin fugæ Arabum, & Chaldæorum irruptionis, duobus versibus; deinde narrationem ruinæ Arabibus eventuræ, duobus alteris.

32 *Amputati latere*] vide suprà 9.26.

q Heb. *desolatio*.

34 *Verbum Jehovæ*] postrema hæc prophetia (cujus inscriptio continetur hoc ver.) narrat primùm cladem Hhelamitarum, id est, totius Medorum regni, synecdochicè, versibus tribus: deinde exponit promissiones, duobus ultimis.

Hhelamum] hanc gentem dictam a filio Schemi, Gen. 10. 22. antè ostendimus sitam esse in confinio Medorum, Persarumque: Cum autem paulò antè hæc tempora Phraortes Arjoci (quem Dejocem Herodotus vocat) filius Persidem totam regno suo adjunxisset; non est dubium quin synecdochicè (ut modò dicebamus) totum regnum Mediæ intelligendum sit Hhelami nomine. Quamobrem prædictionem hanc referimus ad illam historiam quæ a Scythis gesta est contra Medos, quo tempore Nebucad netzar in Judæa & citerioribus regionibus erat occupatus. Scythæ enim temporibus Cyaxaris filii Phraortis totum Mediæ regnum leguntur occupasse, expilasse, & annis 28. egisse atque rapuisse omnia arbitratu suo; ut refert Herodotus lib. 1. Sed quid ad hoc argumentum? inquies. Hæc prophetia superioribus adjecta est tanquam sigillum, quo Ecclesia de veritate earum confirmaretur. Hoc enim Jirmejæ frequentissimum est, ut prophetias confirmet prophetiis, & res propinquiores adhibeat ad confirmandas eas quæ postea longiore intervallo eventuræ sunt: cujusmodi exempla vidimus suprà 20. & 28. & 44. Ac propterea nominatim designatum est tempus quo hæc prophetia dicta est, quia paulò pòst, & ante capta Jeruschalaima (ut ratio temporum confirmat) hanc cladem acceperunt Medi. 35 *Arcum*] id est, potentiam; ut sequentia exponunt. 36 *Quatuor ventos*] id est, infinitos hostes, ex populis innumeris Boreæ accolis: quos omnes confusè solebant veteres Sarmatarum & Scytharum appellatione designare, ut ex ipsis Geographis constat. r Heb. *Hhelami*. 37 *Consternatos red.*] id est, perculsos metu, & primo impetu fusos ita frangam animis, ut ab hostibus Scythis agantur pro libidine, & premantur servitute rigidissima. 38 *Solium meum*]. i. regnum Cyri servi mei, quem etiam unctum Dei Jeschahhja nominat: vide Jeschahh. 44. & 45. atque hæc prima promissio. *Regem*] Cyaxarem patrem Astyagis: nam illo extincto regnavit Astyages qui venit in Cyri manus. q.d. post Regem hunc, atque ætatem hanc. 39 *Erit tandem*] altera promissio, videlicet Evangelica, qualem habuimus suprà ver. 6. & 48.47.

Cap.

Caput L.

Deus per Prophetam Babyloniis judicium severissimum denuntiat, & populum suũ instituit confirmatq; promissionibus. Ac judicium quidem exponens copiosissimè, ostendit Babylonios ipsamq; Babylonem pessundatum iri per Medos & Persas, itinera, adventum, obsidionem, occupationem, & damna Babylonis futura præscribit: populo verò spem facit recuperandæ eodem tempore liberationis: quæ duo confirmans a potentia sua & solenni juramento, præfidentiam Babyloniorum confutat, suorumq; diffidentiam; ac postremò prophetiam anacephalæosi & typo concludit.

1 ¹VERBUM quod loquutus est Jehova contra Babylonem, & contra terram Chaldæorum; ᵃ per Jirmejam Prophetam.

2 ²Indicate ʳin gentibus, & pronuntiantes ʳtollite vexillum, pronuntiate, ne celetis: dicite, capietur Babylon, erubescet ʳBel, conteretur ʳMerodac; erubescent terricula illius, conterentur stercorei dii illius.

3 Nam ascendet contra illã gens ³ab Aquilone, quę rediget terram illius in desolationẽ, adeò ut non sit habitator in ea: ᵇ tam homines quàm jumenta emigrabunt, abibunt.

4 Diebus illis & tempore illo, dictum Jehovæ, veniant filii Jisraëlis, ipsi cum filiis Jehudæ unà: ᶜ ⁴continenter flendo eant, & Jehovam Deum suum quærant:

5 De Tzijone interrogent, in via, ⁵illûc facies eorum *spectent*: agedum *dicant*, & adjungant se Jehovę fœdere ᵈ perpetuo *quod* non tradatur oblivioni.

6 ⁶Grex *ovium* pereuntium sunt populus meus, ʳpastores eorum faciunt ut aberrent, per montes avertunt eos: de monte in collem abeunt obliti cubilis sui.

7 Quicunque inveniunt eos comedunt eos, & hostes eorum dicunt, ⁷non erimus rei: eò quòd peccant Jehovæ ʳ*in* caula justitiæ, ʳii quorum majoribus expectatio fuit Jehova.

8 Migrate e media Babylonia, & e terra Chaldæorũ exite; ⁸ut sitis velut hirci ante gregẽ.

9 ⁹Nam ecce ego excitaturus sum & adducturus contra Babylonem congregationẽ ʳgentium magnarum e terra Aquilonis, quæ disponent *acies* contra illam, ʳinde capietur: cujus sagittarum, ut potentis ᵉ ʳinterficientis, nulla ᶠ resiliet frustra:

10 Et erit *regio* Chaldæorum prædæ: omnes prædatores ejus satiabuntur, dictũ Jehovæ.

11 ¹¹Cùm lætati fueritis, cùm exultaveritis, ô direptores possessionis meæ; cùm abundaveritis ut vitula herbilis, & claram vocem edideritis ut robusti *juvenci*:

12 Erubescet ¹²mater vestra valde, pudebit genitricem vestram; *dicendo*, ecce ʳpostremum gentium, desertum, siticulosum & campestrem locum.

13 Præ fervore Jehovæ ¹³non habitabitur, sed erit ᵍ desolatissima tota: quisquis transibit juxta Babylonem, obstupescet, sibilabitque propter omnes plagas ejus.

14 ¹⁴Disponite contra Babylonem circumquaque, omnes tendentes arcum, jaculamini contra eam, ne parcatis sagittæ; nam Jehovæ peccavit illa:

15 ¹⁵Vociferamini contra eam circumquaq; ʰ ʳjunxit manum suam, cadant fundamenta ejus, destruantur muri ejus: cùm ultio Jehovæ sit, ultionem sumite de ea; quemadmodum fecit facite ei;

16 ¹⁶Excidite satorem e Babylonia, & qui tractat falculam tempore messis: metu gladii opprimentis quisque ad populum suum revertant, & quisque ad terram suam fugiant.

17 ¹⁷Parva pecus dispersa fuit Jisraël, quam leones depulerunt: prior comedit eam ʳrex Assyriæ, hic autem posterior ʳossa ejus comminuit, Nebucad-netzar Rex Babyloniæ.

18 Idcirco sic ait Jehova exercituum Deus

1 *Verbum*] Inscriptio hæc duorum capitum communis est; ac propterea ut commune est illorum argumentum, ita cõjunximus. Sunt autem hujus prophetiæ inscriptione dempta hoc versu, sex in universum partes: prima est propositio summa ver. 4. secunda est propositionis enarratio, usque ad ver. 33. tertia est confirmatio narrationem illustrans, inde usque ad ver. 41. capitis 51. quarta est confutatio, inde ad ver. 50. quinta, conclusio, usq; ad ver. 59. postrema verò, typus a Deo adhibitus ad prophetiam illustrandam, ad finem usque.

a Heb *per manum Jirmejæ.*

2 *Indicate*] prima hæc pars prolepsis sive propositio generalis totius argumẽti, duobus membris continetur: unum est de ruina Babyloniorum, duobus versibus; alterum, de liberatione populi propter quam evertendi fuerant Babylonii, duobus alteris. Utrumque autem propositionis membrum Propheta consultò enuntiat Judæis (qui jam tum ex parte deportati fuerant, ut apparet ex ver. 59 cap. 51.) tum ad confirmandum eos in expectatione liberationis suæ, & in gravissimis malis consolandum; in quibus illos stantes & erectos fide jubet gloriosè Babyloniorum exitium & suam salutem prædicare, & inter se informare: tum etiam ad bene utendum commoditate divinitus oblata hortatur. *In gentibus*] id est, fratribus nostris, qui jam per varias gentes huc illuc dispersi sunt, ac proinde coràm nequeunt in cœtu nostro instituí de his promissionibus Dei. *Tollite vexillum*] id est, fratres vestros in cœtus & congregationes sanctas convocate, tanquam elato vexillo verbi Dei, ad communicandas cum ipsis promissiones Dei vobis expositas: sic enim pios olim temporibus angustiæ convenisse testantur historiæ sacræ; ut annotavimus 2. Chronic. 35. 3. Mordecaii exemplum docet Ester. 4. & jubet Apostolus Heb. 10. 24. & seq. *Bel*] vide Jeschabh. 46. 1. *Merodac.*] id est, ad verbum, σκηπτοῦχος sive sceptrifer, Chaldaica appellatione: nomen fuit apud Babylonios commune Dei ipsorum Beli, & Regum omnium, inde a Beli Regis ipsorum temporibus. Nos ut pro Belo accipiamus hoc quidem loco ab adjunctis adducimur, & maximè sequentis membri comparatione: quasi dicat Propheta, ut summus illorum Deus erubescet contereturq; sic etiam minorem gentium dii exemplo illius: metaphoræ. 3 *Ab Aquilone*] i. e Media, quæ magis Aquilonem spectat respectu Babyloniæ; & ex Assyria, qua iter fecit Cyrus venturus ad Babylonẽ expugnandam, inf. ver. 21. b Heb. *ab homine usque ad jumentum.* c Heb. *eundo & flendo ibunt.* 4 *Continenter*] id est, flagrent tanto desyderio revisendi Ecclesiam Dei, ut neque flendi neque pergendi finem faciant donec ad locum exoptatissimum pervenerint, ut amplificatur seq. versu. Hæc autem per hortationem potiùs quàm per narrationem propheticam dici statuimus, tum ex pręcedentis partis comparatione, tum ex complemento & veritate rei. Nam revera Deus edicto Cyri libertatem omnibus tribuit, & re ipsa mandavit ut Ecclesiam repeterent, Hhez. 1. 3. sed quàm pauci justissimam conditionem oblatam amplexi sint etiam ex optimatibus Jehudæ, historiæ omnes testantur; & ipse Hhezra tum in libro suo, tum etiam 1. Chron. 4. 21. & seq. manifestò docet. 5 *Illuc facies*] i. nihil loquantur, ad nihil advertant aliud; sed toti ferantur animo & corpore Tzijonem versùs; similes loquutiones sunt Gen. 19. 17. & 2. Reg. 4. 29. & Lucæ 10. 4. d Heb. *seculi.* 6 *Grex ovium*] secunda pars, enarratio propositionis, ut antè diximus: cujus prius membrum per ὑστέρωσιν Hhebræis familiarem posteriore loco inde a ver. 9 posterius verò priore loco illustratur, his tribus ver. quorum duo allegoricè figurant miserum statum populi a domesticorum fraudibus, hoc ver. exterorumque oppressionibus & propriis peccatis, seq. versu; ultimus ad diem illũ prænuntiatum liberationis venturæ revocat.

Pastores] i. principes & præfecti omnes ordinis utriusq; ecclesiastici atq; politici. 7 *Non erimus rei*] id est, impunè facturi sumus: vide suprà 2. 3. *In caula justi.*] id est, in Ecclesia Dei, cujus symbolũ erat Judæa. *Ii quorum majo.*] i. optimorum parentum degeneres filii, de quibus Deut. 32. 8 *Ut sitis velut*] I. exemplo vestro præcatis etiam gentibus, easque ad Ecclesiam invitetis. 9 *Nam ecce*] ætiologia μεταβατικὴ ad priorem propositionis locum de judicio in Babylonios; quod duob. versib. expositum, deinde exornatur primùm per apostrophen ad Babylonios, tribus versib. tum ad hostes Babyloniorum, tribus alteris; ac postremò amplificatur a causis, quibus suę judicii venturi narrationes adhibentur, usque ad ver. 33. *Gentium ma.*] id est, Medorum, Persarumque, ut Jescha. 21. 2. *Inde capietur*] id est, a copiis inde ab Aquilone venientibus: nam ex Assyria in Babyloniam irruerunt, infrà 21. e Heb. *orbantis.* *Interficientis*] id est, ut sagittarii peritissimi, qui valentissimè transfigit vitales adversarii partes prout optaverit. f Heb. *revertetur.* 11 *Cùm lætati*] apostrophe ad Babylonios, ut diximus in ver. 9. delicias illorum & perditum luxum hilariorũ denotans, in quibus capta est Babylon, ut notavimus suprà 25. 26. 12 *Mater vestra*] id est, Babylon metropolis, ac velut totius regionis mater. *Postremum gentium*] q. d, hui, tam citò me, quæ primas obtinebam & regina sedebam in gentibus, postremam omnium effectam esse, & horrere totam? prosopopœia. 13 *Non habitabitur*] id est, ex quo semel ruere cœperit, ut ædificium inclinans magis ac magis labefactabitur, donec tota corruerit. Cœpit enim hoc judicium per Darium Medum Cyrumque primò, deinde per Darium Persam promotum est, tum per Alexandrum Macedonem, ac postremò in solitudinem redacta vicinitate Seleuciæ conditæ intra nonagesimum lapidem a Seleuco Nicatore, teste Plin. lib. 6. natur. hist. cap. 26. g Heb. *desolatio.* 14 *Disponite*] apostrophe ad Medos & Persas, ut diximus in versum 9. 15 *Vociferamini*] elegantissima descriptio causæ propter quam Medi & Persæ fuerunt infensissimi Babyloni, & alii alios provocarunt ad sumendam ultionem de ea. h Heb. *dedit.* *Junxit man.*] id est, fœderati fuerunt cum hoste, & se ad Crœsum Lydorum Regem juvandum comparaverunt: vide Levitici 5. 21. Nam Belschatzarem regem (quem Berosus Nebo-nidum, Herodotus Labynitum vocat) fuisse fœdere junctum Crœso testatur Herodotus lib. 1. sic Jechezk. 17. 18. cui non absimile est loquendi genus Ijobi 17. 2. 16 *Excidite*] id est, ne agricolis quidem (qui minimi ac ferè inermes & summè in republica sunt necessarii) parcite: sic figuratur excidium gravissimum. Nam Babyloniam ipsam ne herbas quidem, sed tantùm segetem copiosissimam habere testantur Herodotus ibidem, & Plinius lib. 18. natur. hist. cap. 17. 17 *Parva pecus*] amplificatio præcedentis propositionis, a causa propter quam Deus ad judicium hoc exercendum adducitur. Proponitur itaque causa ab insolentia & tyrannide Babyloniorum in populum Dei, hoc vers. deinde promissio fit restitutionis populo, tribus versibus, ac postremo propheticè narratur excidiũ Babylonis, inde ad ver. 33. *Rex Assyriæ*] i. Reges sylleptice qui decem tribus deportaverunt, de quibus 2. Regum. 16. & 17. & 1. Chro. 5. *Ossa ejus*] id est, absumpsit quicquid erat reliquum: elegans allegoria.

Jisraëlis; ecce ego animadvertam in regem Babyloniæ & in terram ejus; quemadmodum animadverti in Regem Assyriæ:

19 Et faciam ut revertatur Jisraël ad caulam suam, & ' depascat Carmelū & Baschanem; & in monte Ephrajimi atq; Gilhhade satietur anima ejus.

20 Diebus illis & tempore illo, dictum Jehovæ, si quæratur iniquitatis Jisraëlis, nulla extabit, & peccata Jehudæ nulla invenientur: quia condonavero iis quos faciam reliquos.

21 ' Contra terram hanc ipsam 'Meratajimis ascende, & per ' habitatores Pekodi: devasta & internecioni devove ' post eos, dictum Jehovæ; denique effice omnino prout præcipio tibi,

22 Sonum belli in ista terra, & contritionem magnam.

23 ' Quomodo succideretur & confringeretur malleus totius terræ? quomodo esset stupori Babylonia in gentibus?

24 ' Laqueum tetendi tibi, & etiam capiêris, ô Babylon, [i] te imprudente: invenieris, etiamque deprehenderis, quia cum Jehova miscuisti *bellum*.

25 Aperuit Jehova [k] repositorium suum, & deprompsit instrumenta indignationis suæ: quia opus hoc est Domini Jehovæ exercituum in terra Chaldæorum.

26 Convenite in eam ' ab extremo, aperite granaria ejus, contumulate eam quasi acervos, & anathemati devovete eam; ne supersint ei reliquiæ.

27 Gladio tollite omnes juvencos ejus, descendant ad mactationem: væ illis, cùm advenerit dies illorum, tempus visitationis eorum;

28 ' Vox fugientium & evadentium e terra Babyloniæ; ut indicet Tzijone ultionem Jehovæ Dei nostri, ultionem ' templi ejus.

29 Promulgate convenire in Babyloniā amplissimos, omnes qui tendunt arcum; ponite castra contra eam circumquaque, ne sit ei effugium, rependite ei secundum opus ejus, omnino prout fecit facite ei: nam contra Jehovam superbivit, contra sanctum Jisraëlis.

30 Idcirco cadant juvenes ejus in plateis ejus: & omnes bellatores ejus exscindantur die illo, dictum Jehovæ.

31 ' Ecce me adversum te, ô [m] superbissime, dictum Domini Jehovæ exercituum: quia advenit dies tuus, tempus quo visitem te,

32 Quo impingat superbissimus, & corruat ita ut nemo ipsum erigat; & succendam ignem in civitatibus ejus qui consumet omnes ambitus ejus.

33 ' Sic ait Jehova exercituum, opprimuntur filii Jisraëlis & filiæ Jehudæ pariter: & quicunque captivos fecerunt eos detinent eos, renuunt eos dimittere.

34 Vindex eorum fortis, Jehova exercituum nomine, [n] omnino aget causam eorum: ' ut quietam reddat hanc terram, & commoveat habitatores Babyloniæ.

35 ' Gladius *irruet* in Chaldæos, dictum Jehovæ, & in habitatores Babylonis; & in principes ejus & in sapientes ejus:

36 Gladius in ' mendaces ejus, ut defetiscantur; gladius in potentes ejus, ut conterantur:

37 Gladius ' in equos ejus, & in currus ejus, & in totam miscellaneam turbam quæ *est* in medio ejus, ' ut sint velut fœminæ: gladius in ' thesauros ejus, ut diripiantur.

38 ' Siccitas in aquas ejus, ut arefiant: ' quia terra sculptilium est, & apud ' terricula ' insanè agunt.

39 ' Idcirco habitabunt ' feræ cum terrificis, & manebunt in ea [o] ululæ; non considebit ampliùs usque in æternum, neque habitabit usque [p] in generationem quamque.

40 || Simili subversione qua Deus subvertit Sedomum & Hhamoram, & vicinos ejus, dictum Jehovæ; nōn habitabit ibi quisquam, neque commorabitur in ea filius hominis.

41 ' Ecce populus venturus est ' ab Aquilone; & gens magna ac ' Reges ampli excitabuntur e lateribus terræ:

42 Arcum & lanceam tenebunt, crudeles erunt quisque, neque utentur misericordia, vox eorum ut mare fremet, & cum equis vehentur: instructus *quisque* ut vir præstans ad bellum contra te, ô filia Babyloniæ.

43 Audientis Regis Babyloniæ [q] rumorem de eis illico, remittent se manus; angustia apprehendet eum, dolor tanquam parturientis.

44 || Ecce quasi leo ascendit supra altitudinem Jardenis, contra habitaculum robustissimi; sed [r] momento fugabo eum ex hac terra, & eum qui electus est in hac præficiam: nam quis est par mihi? aut quis contestetur mecum? denique quisnam est pastor qui obsistat mihi?

45 Idcirco audite consilium Jehovæ quod [s] iniit contra Babyloniam, & cogitationes ejus quas cogitavit contra terram Chaldæorum: *mentiar* nisi abjiciant eos minimi ex ipso grege, nisi desolet cum illis habitaculum.

46 Præ sono occupatæ Babyloniæ commovebitur ipsa terra, & præ clamore in gentibus ' audietur.

19 *Depascat*] id est, fruatur suo.

21 *Contra ter.*] narratio prophetica, ut diximus in versum 17. qua res gerendæ ex ordine exponuntur mandato Dei.

Meratajimis] id est, ex Assyria: nam in Assyria superiore erant Mardi ab oppido Marde trans Tigrin, & cis Tigrin in Armenia Mardi ex adverso Mardorum Assyriæ (ut ostendit Ptolemæus lib. 5. Geographic. cap. 13.) a quibus dicebantur Mattyeni montes (Mantyenos vocat Herodotus) Gyndem fluvium profundentes, supra utrosque Mardos.

Habitatores Pekodi] id est, partis Assyriæ inferioris, qua Cyrus transvexit in Babyloniam: sic autem videtur dicta hæc Assyriæ pars, hîc & Jechezk. 23. 23. eò quòd summa illic præfectura fuisset regni Assyriorum, & in ea Ninove eversa jam eo tempore.

Post eos] id est, postquam istos Assyriæ tractus occupaveris, tum omnia ferro & flamma consumito: similes loquutiones vide Deut. 24. 20 & 1. Schem. 21. 10.

23 *Quomodo*] occupatio, qua populum Cyrumque confirmare voluit Deus, diluendo omnem difficultatis metum, verbis sequentibus; tum ad Babyloniā ipsam, ver. 24. tum ad Medos & Persas, sequentibus.

24 *Laqueum tetendi*] allegoria venustissima, qua Deus potentissimum illum malleum ostendit sibi non ampliùs fore quàm bubalum, ex ver. 27. aut feram venaticam; ad quam capiendam omnia jam sibi comparata esse docet, seq. versu.

i Heb. *cùm tu nescies.*

k Heb. *thesaurum.*

26 *Ab extremo*] id est, etiam gentes longinquissimæ.

28 *Vox fugientium*] quasi dicat, non superabunt alii, quàm ii quos Deus misericordia sua servaverit ad celebrandum in Ecclesia nomen suum: ut Jeschahh. 45. 24. & sequentibus. *Templi*] id est, quam ultionem sumpserit pro salute Ecclesiæ suæ. l Heb. *viri belli.* 31 *Ecce me*] apostrophe ad Babylonium, ut cœperat suprà ver. 24. m Heb. *superbia: sic versu sequente.* 33 *Sic ait*] tertia pars prophetiæ, ut diximus in versum 1. confirmatio præcedentis narrationis, primùm a potentia Dei; cujus causæ, instrumenta, operarii, administrique judiciorum, atque effecta describuntur, usque ad versum 14. sequentis capitis; deinde a juramento, versu 14. & sequentibus.

n Heb. *causam agendo aget.*

34 *Ut quietam*] causæ sive fines judicii ponuntur duo; unus, liberatio & tranquillitas Ecclesiæ; alter, Babyloniorum supplicium: quæ per ὑστέρωσιν deinceps explicantur.

35 *Gladius irruet*] ἐργασία finis qui posteriore loco dictus est, usque ad vers. 5. cap. seq.

36 *Mendaces*] id est, astrologos & magos, quorum triplex quidem disciplina erat, ut ait Plinius, sed numerus infinitus.

37 *In equos ejus*] id est, militarem apparatum totum, de quo Herodotus lib. 1.

Ut sint velut] prout factum est, postquam prælium cum Cyro adventante commisissent: ex quo tempore delituerunt Babylone, donec occupata est.

Thesauros] non auri & argenti tantùm, sed commeatus militaris quem in permultos annos intrò comportaverant.

38 *Siccitas*] ut inf. 51. 52. vide rationem hujus rei totam apud Herodot. lib. 1.

Quia terra] id est, quia deos colunt hujusmodi qui se ipsos nequeunt defendere, nedum cultores suos.

Terricula] vide 1. Schem. 31. 9.

Insanè agunt] ironia gravissima, per antithesin sapientum cum factis & ritibus ac cæremoniis ipsorum.

39 *Idcirco*] enarratio effectorum, ut diximus in ver. 33.

Feræ cum ter.] vide Jeschahh. 13. 21.

o Heb. *filiæ ululæ.*

p Heb. *in generationem & generationem.*

|| *Jeschahh.* 34. 19.

41 *Ecce*] enarratio instrumentorum & operariorum Dei, ad finem usque capitis; quæ deinde illustratur similitudine, 4. primis versibus capitis sequentis. *Ab Aquilone*] ut supra ver. 3. *Reges*] Darius Medus, & Cyrus Persa. q Heb. *auditionem eorum.* || *Suprà* 49. 19. & 20. & 21. r Heb. *momento agam faciam ut excurrat.* s Heb. *consuluit.* 46 *Audietur*] videlicet sonus.

Caput LI.

1 ' SIc ait Jehova, ecce ego excitaturus sum contra Babyloniam, & contra eos qui inhabitant [a] ' meditullium insurgentium in me; ' ventum corrumpentem:

1 *Sic ait*] exornatio præcedentis dicti per similitudinem venti & ventilatorum, ut diximus suprà in ver. 41.

a Heb. *cor.* *Meditullium*] periphrasis Babylonis, tanquam reginæ sedentis in medio inimicorum Dei Judæam infestantium. *Ventum corrump.*] elegans allegoria: pro eo quod est, quemadmodum venti quidam noxii & Typhones adurunt segetes; ita judicio meo tanquam vento Babylonios infirmaturus & enervaturus sum: prout dixerat futuros velut fœminas, suprà 50. 37. Ex quo alterum judicium consequitur, quòd ventilatores ipsos perdituri sint, sequente versu.

2 Et im-

2 Et immissurus sum contra Babyloniam ventilatores qui ventilabunt eam, & exhaurient terram ejus: cùm fuerint contra eam circumquaq; die mali.

3 [a]Contra [a]eum qui tendit tendat [b] sagittarius arcum suum,& contra *eum qui* extollit se lorica sua; neque clementia utamini erga electos juvenes ejus, internecioni devovete totum exercitum ejus:

4 Ut cadant confossi in terra Chaldæorum, & transfixi in plateis ejus.

5 'Quia 'non viduatus est Jisraël & Jehuda Deo suo,Jehova exercituũ; quia terra istorum 'plena est reatu a sancto Jisraëlis:

6 'Fugite e medio Babyloniæ & eripite quisque [c] seipsum,'ne exscindamini in iniquitate ejus: cùm tempus ultionis erit Jehovæ, retributionem ipse rependet ei.

7 'Poculum aureum Babyloniæ'manu Jehovę inebriavit totam terram; de vino ejus biberunt gentes,propterea insaniunt gentes.

8 Repentè cadet Babylon, & perfringetur: 'ejulate apud eam, [d] sumentes adhibete 'opobalsamum contra dolorem ejus , si fortè posset curari.

9 Quamvis curaremus Babylonem, *inquietis*, tamen non esset curata;derelinquite eam,& abeamus quisque in terram suam: nam'pertingit ad cœlos judicium ejus, & elatum est usque ad superiores nubes.

10 Protulit Jehova totam justitiam nostram, agite enarremus Tzijone opus Jehovæ Dei nostri.

11 'Purgate sagittas, cogite utentes umbonibus, excitat Jehova spiritum Regum Medię,quia contra Babyloniam cogitatio ejus est ut perdat eam: nam ultio Jehovæ *est*, 'ultio templi ejus.

12 In muris Babylonis attollite vexillum, confirmate custodiam,statuite vigiles,comparate insidiatores: nam & cogitavit Jehova, & facturus est quod dixit contra habitatores Babylonis.

13 'O quæ habitas secundum aquas multas, ô ampla thesauris; advenit finis tuus, *pro* [e] mensura quæstus tui,

14 'Jurat Jehova exercituum per se ipsum: *mentiar* nisi te impleam " hominibus quasi melolonthis,qui canant de te'celeusma:

15 ‖ *Jurat* qui fecit terram virtute sua; stabiliit orbem habitabilem sapientia sua,& prudentia sua extendit cœlos:

16 Quo vocem suam edente fremitus aquarum est in cœlis,& qui effert vapores ab extremitate terræ; fulgura cum ipsa pluvia facit,& profert ventum e thesauris suis.

17 Magis obbrutescit omnis homo quàm ut animadvertat, pudefacere omnem conflatorem sculptili:nã falsum est fusile ejus, nec spiritus est in *ullo* eorum.

18 Vanitas sunt , opus maximæ aberrationis; quo tempore visitabuntur illi,peribunt *ipsa*.

19 Non sicut istarum est, sed formator omnium est Jahhakobi portio; vicissim ille est tribus possessionis ejus, Jehova exercituum nomen est ei.

20 'Cestra fuisti mihi,instrumenta bellica: ut dissiparem per te gentes , & perderem per te regna :

21 Ut dissiparem per te equũ cum sessore suo, & dissiparem per te currum cum sessore suo:

22 Ut dissiparem per te virum & mulierem; & dissiparem per te senem & puerum, dissiparemq; per te juvenem & virginem :

23 Ut dissiparem per te pastorem cum grege suo,& dissiparem per te agricolam cum [f] jumentis suis conjugatis; dissiparemq; per te Principes, & antistites.

24 Jam rependam Babyloni, & omnibus habitatoribus *terræ* Chaldæorum, totum malũ ipsorum quo affecerunt Tzijonem, ante oculos vestros: dictum Jehovæ.

25 'Ecce me contra te, ô 'mons perditor, dictum Jehovæ, qui perdis totam terram : ut extendens manum meam contra te devolvam te ex ipsis petris,& disponã te in [g] mõtem ruderum ex incendio.

26 'Neque accipient ex te lapidem ad angulum , aut lapidem ad fundamenta: nam [h] desolatissimus in seculum eris, dictum Jehovæ.

27 'Attollite vexillum in terra, clangite buccina in gentibus, comparate contra istam gentes, promulgantes convocate cõtra istã regna 'Ararati,'Minni,& 'Aschcenazi: præficite contra istam 'imperatorem, adducite equos 'pares melolonthis hispidis.

28 Comparate contra istã gentes,'reges Mediæ,& Principes ejus , omnesque antistites ejus ; denique totam terram dominatus ejus:

29 'Et commota terra indolescet,cùm præstabitur contra Babyloniam *unaquæque* cogitationum Jehovæ ; ut redigat terram Babyloniæ in desolationem, quam nemo inhabitet.

30 'Desinent potentes Babyloniæ pugnare, desidebunt in munitionibus, peribit'potentia eorum ,erunt velut fœminæ :'accendent *hostes* habitacula ejus, confringentur'vectes ejus.

3 *Contra eum*] expositio præcedentis allegoriæ,qua Deus apertè mandat fieri judicatum suum, ut pronuntiaverat sup. 50.9.
Eum qui tendit] periphrasis Babylonii omnibus gentibus infesti.
b Heb. *tendens arcum.*
5 *Quia non*] ἐργασία finis prioris, qui positus est suprà 50.34. ex qua conficitur hortatio seq. vers.
Non viduatus est] .i. non desertus est planè; sed Deus tanquam conjux ad tempus visus est discedere; qua occasione illi criminum multorum rei effecti sunt, insolescentes in sponsam Dei; ac proinde in ipsum peccantes gravissimè. Est autẽ hæc ἐργασία prioris membri, ὕστερον πρότερον, quod diximus suprà 50.34. in qua Ecclesia de præsidio Dei confirmata admonetur sui officii, usque ad ver. 11. deinde illuditur Babyloniæ, tribus seq.
Plena est reatu] cõtra quam dixerat suprà 5 7.
6 *Fugite*] propositio consilii duo continet: primum, ut Ecclesia Deum vocantem sequatur, & sibi caveat, ne particeps sit malorum inevitabilium & eventuorum Babyloniæ, tribus ver. alterum, ut in eo judicio agnoscat vindicias sui, & prædicet beneficium Dei, ver. 9. & 10.
c Heb. *animam suam: sic deinceps.*
Ne exscindamini] prohibentis verba, pro eo quod est, ne committatis ut exscindamini.
7 *Poculum*] vide suprà 25.15.
Manu] .i. œconomia & dispensatione ejus.
8 *Ejulate*] elegans concessio ad quoscunque homines per hypothesin ἀδυνάτου, ut demonstratur seq. versu.
d Heb. *sumite: ut* Exod. 25.2. *Opobalsamum*] vide Gen. 37.25. & suprà 46.11. 9 *Pertingit*] id est, summum est: metaphora. 11 *Purgate*] apostrophe ironica ad Babylonios, ut diximus in ver. 6. *Ultio templi*] ut suprà 50.28. 13 *O quæ habitas*] id est, munitissima Babylon situ, & opibus instructissima : nam Babylonem perlui Euphrate, & fossis amplissimis circumductam fuisse testantur veteres. e Heb. *cubito.*
14 *Jurat Jehova*] secundus locus confirmationis, ut diximus suprà in ver. 33. in quo primum exornatur juramentum a magnifica descriptione majestatis Dei, usque ad ver. 20. deinde narrationis argumentum (quod hîc juramento sancitur) amplificatur pluribus, usque ad ver. 41. *Hominibus*] hostium, Medorum, Persarumque copiis. *Celeusma*] .i. epinicium devictis & proculcatis Babyloniis, ut suprà 25.30. ‖ *Suprà* 10.12.

20 *Cestra*] amplificatio hæc primum universè exponit quid sit quod juramento confirmat Deus, nimirum Babylonium non fuisse authorem præteritorum judiciorum, sed instrumentum Dei, ut dixerat suprà ver. 7. & quid Babylonio effecturus sit docet, ver. 24. deinde minutatim exornat narrationis partes. Est autem *Cestra* apud Julium Pollucem non quivis malleus, ut ferè solet accipi; sed malleus verutus & res obvias penetrando perfringens, quo equites ferè ad pertundenda inimicorum arma uti solent. Nam hanc esse propriam Hhebrææ vocis significationem sequentia cõmonstrant, & ipsum etymon : quemadmodum in Græca dictione quam adhibuimus latinitatis inopia, cùm κέστρον cestrumq; similiter Græci & Latini vocent veruculum, quo encaustum faciunt artifices, tesserasque, & alia id genus; unde etiam Livius cestrosphendonas nominavit.
f Heb. *jugo suo.*
25 *Ecce me*] hypotyposis, qua Deus venit ad amplicationẽ prænuntiati judicii, duobus versibus; cujus deinde instrumẽta convocat, duobus alteris; formamque explicat accuratissimè, ver. 29. & tribus sequentibus; ac postremò dialogisticè Ecclesiam expostulantem [t] consolatur severissimi judicii hujus prophetia, usque ad ver. 41.
Mons perditor] id est Babylon, instar montis assurgens vastitate murorum & amplitudine: nam muri in crassitudinem quinquaginta, in altitudinem ducentos cubitos regios capiebant; testes Herodotus, Strabo, Plinius, Diodorus Siculus. g Heb. *montem incendii.* 26 *Neque accipient ex te*] id est, nunquam reparaberis ex opere redivivo, ut sequentia verba docent. h Heb. *desolationes seculi : sic ver. 62.* 27 *Attollite*] apostrophe ad hostes, tanquam administros judiciorum Dei. *Ararati*] id est, Armeniæ majoris : ut Gen. 8.4. *Minni*] .i. Armeniæ minoris; quæ nomen suum habet compositum ex Aram, id est, Syria, & antiqua hac ipsius appellatione Minni. Nam Armeniam olim Syria fuisse comprehensam testis est Plinius lib. 5. natur. hist. cap. 12. *Aschcenazi*] vide Gen. 10.3. has autem regiones omnes, id est, Armeniam utramque & minorem Asiam, synecdochicè notatam Aschcenazi nomine, antè fuisse a Cyro occupatas quàm Babylonem invaderet testantur omnes historiæ. *Imperatorem*] videlicet exercitus: qui imperator in exercitum imperium habeat, & Darii Cyriq; mandata ad exercitum perferat. Vox enim est composita, perinde sonans atque si dixeris, instillationis & interpretationis Principem : sic Nachum 3.17. *Pares*] videlicet numero : ut suprà versiculo 14.
28 *Reges Mediæ*] id est, eos qui parent Medo. 29 *Et commota*] enarratio formæ qua judicia sua præstiturus est Deus , ut diximus in vers. 25.
30 *Desinent*] postquàm primo prælio fusi fuerint; ut annotavimus suprà 50.37. *Potentia*] quam nunc plenis buccis jactant. *Accendent hostes*] videlicet cùm intra oppidum perruperint. *Vectes ejus*] id est, tum singularium habitaculorum quæ modò nominavit vectes, tum portarum minorum, quibus maceria aggeri ad Euphratem intus conjuncta de nocte occlusa erat : nam ita fuisse extructam Babylonem docet Herodotus lib. 1. & ita postulat narrationis series.

31 Cursor obviam cursori curret, & index obviam indici; ad indicandum Regi Babyloniæ captam esse civitatem ejus ª ab extremitate:

32 ᶦEt ipsos ᶦ angustos aditus occupatos esse, etiam ᶦstagna *vostes* combussisse igne: viros autem ᵏ bellatores perturbatos esse.

33 ᶦNam sic ait Jehova exercituum Deus Jisraëlis, *qui* filiam ipsam Babyloniæ sicut aream ˡ tempestivè solidat: adhuc paululum, tum adveniet ᶦ tempus messis ei.

34 Exedit me, quatit me Nebucad-netzar Rex Babyloniæ, statuit me ᶦ*ut* vas ᵐ inutile: deglutit me ut draco, implet ingluviem suam deliciis meis, dispellit me:

35 ⁿ Injuria quæ fit mihi & carni meæ, in Babyloniam recidat, dicit habitatrix Tzijonis; & sanguis meus in habitatores *terræ* Chaldæorum, dicunt Jeruschalaima.

36 ᶦIdcirco sic ait Jehova, ecce ego confecturus sum causam tuam, & ᵒ ulturus ultionem tuam; ideo exsiccabo ᶦmare illius, tanquam si arefecissem scaturiginem illius.

37 Et ᵖ abibit Babylon in acervos, in habitaculum draconum; stuporem & sibilū, adeò ut nemo inhabitet.

38 Pariter ut juvenes leones ᶦrugient, vociferabuntur ut catuli leonum,

39 Cùm incalescentibus illis ᶦdisponā potiones eorum, & inebriabo eos ut exultent; sed dormient ᶦsomno ᑫ perpetuo, neque expergiscentur, dictum Jehovæ.

40 Deducam eos velut agnos ad mactandum, ut arietes cum hircis.

41 ᶦQuomodo caperetur ᶦScheschac, & occuparetur laus totius terræ! quomodo esset desolationi Babylon inter gentes!

42 ᶦ*Quasi* ascendat contra Babylonem ᶦipsum mare, fremitu fluctuum ejus operiatur,

43 Erunt civitates ejus desolationi, terra siticulosa, & campestris; terra in cujus oppidis non habitabit ullus vir, neque transibit per eas filius hominis.

44 Animadvertam etiam contra Belum Babylone, & ʳ extraham ᶦquod deglutit ex ore ejus, neque confluent ad eum amplius gentes: etiam murus Babylonis corruet.

45 ‖ᶦExite e medio ejus, popule mi, & eripite quisque animam suam; ab æstu iræ Jehovæ:

46 Et ᶦ*videte* ne mollescat ˢanimus vester, & timeatis propter rumorem qui audietur in ea terra; cùm advenerit ᶦ anno uno rumor ille, & postea ᶦ anno altero idem rumor violentiaque in terram, denique dominator suprà ᶦdominatorem.

47 Idcirco ecce dies venturi sunt, cùm animadvertam in sculptilia Babylonis; & tota terra ejus pudefiet, omnesque confossi ejus cadent in medio ejus:

48 Et ᶦcantabunt de Babylonia cœli & terra, & quæcunque sunt in eis; cùm ab Aquilone venerit ad eam istorum vastatorū quisque, dictum Jehovæ.

49 Et Babyloni cadendum est, ô confossi Jisraëlis: & cum Babylone casuri sunt confossi totius terræ illius.

50 ᶦO qui evasistis a gladio, abite, ne consistatis: recordamini e longinquo Jehovæ, & Jeruschalaima veniant in animum vestrum, *dicendo*,

51 ᶦErubescimus quòd audiamus opprobrium, operit ignominia faciem nostram; quòd ingrediantur extranei in sanctuaria domus Jehovæ.

52 Idcirco, ecce dies venturi sunt, dictum Jehovæ; cùm animadvertam in sculptilia illius, & in tota terra illius exclamabit confossus.

53 Etiamsi ascenderet Babylon in cœlum, etiamsi muniret ᵗ ᶦaltissimum robur suum; a me venturi sunt vastatores in eam, dictum Jehovæ;

54 Vox ᵛ clamosa a Babylone, & contritio magna a terra Chaldæorum:

55 Nam vastaturus est Jehova Babylonem, & perditurus ex ea *robur* cum voce magna; etiamsi fremant fluctus illorū ut aquæ multæ, edatur strepitus vocis illorum:

56 Cùm venerit contra eam, contra Babylonem vastator, capientur potentes ejus, conteretur quisque arcuum ejus; quia Deus fortis retributionum Jehova ˣ omnino rependet.

57 ‖Inebriabo, *inquit*, principes ejus & sapientes ejus, duces ejus, antistitesq; ejus, & potentes ejus; ut dormiant somno perpetuo ac non expergiscantur; dictum Regis cui nomen est Jehova exercituum.

58 Sic ait Jehova exercituum, ʸ murus uterq; Babylonis ᶦlatissimus ᶻ planè nudabitur, & portæ ejus ᶦaltissimæ igne succendentur, ita ᶦlaboraverint populi pro inanitate & nationes pro igne, ac defatigatæ fuerint.

59 ᶦVerbum quod præcepit Jirmeja Propheta Serajæ filio Nerijæ, filii Machasejæ, cùm iret a Tzidkija Rege Jehudæ in Babyloniam anno quarto regni ejus: erat autem Seraja Princeps ᶦMenuchæ,

60 Postquam descripsisset Jirmeja totum malum quod eventurum erat contra Babylonem in libro uno; omnia verba hæc quæ sunt scripta contra Babyloniam.

61 Edixit ergo Jirmeja Serajæ; cùm veneris ad Babylonem, tum aspiciens legito omnia verba hæc,

62 Ac ᶦdicito, ô Jehova, tu eloquutus es contra locum hunc te excisurum eum, adeò ut non sit in eo habitator ª tam ex hominibus quàm ex jumentis; sed desolatissimum in seculum fore.

63 Deinde esto cùm absolveris legere libellum hunc; ut alligans ei lapidem, projicias eum in medium Euphratis:

64 Et dicas, ita submergetur Babylon, & non exsur-

31 *Ab extre.*] utraque videlicet, quà in oppidum influit, & qua effluit Euphrates in utrumq; oppidum.

32 *Et ipsos*] id est, accessus intimos quibus ibatur à ripa Euphratis in utrumque oppidum.

i Heb. *transitus: ut 1. Schem. 14. 1.*

Stagna] id est, non tantùm ipsum Euphratis alveum tanquam igne arefactum esse, sed etiam stagnātes rivos ex eo ductos intra oppidum; quibus æquè ac muri interioris portis Medi & Persæ intrò venerunt.

k Heb. *belli.*

33 *Nam sic ait*] transitio ætiologica ad dialogismum, de quo supra 25. Hæc (inquit propheta) quæ modò dixi effatus est Deus, & jamq; res omnes ad hæc præstanda comparat, ut peritus agricola tempestivè aream solidat ad triturationem.

l Heb. *tempore calcat.*

Tempus messis] .i. quo messis quæ intrò comportata est per administros Dei triturabitur.

34 *Ut vas inutile*] .i. ut testam, ex qua marmoratum structores faciunt ad incrustandum & solidandum areæ solum. Hic autem versus & sequens continent expostulationem Ecclesiæ: cujus exempla apud Danijelem & Zecarjam extant.

m Heb. *vacuum.*

n Heb. *injuria mei, & carnis meæ, super Babylonem: ut Gen. 16. 5.*

36 *Idcirco*] responsum Dei ad antegressam expostulationem.

o Heb. *contendam contentionem.*

Mare] id est, maximas aquas, ut Gen. 1. 10. vide suprà ver. 31. & 32.

p Heb. *erit.*

Dominatorem] Letschatzarem, qui eadē nocte trucidatus est qua fuit occupata Babylon, Danijel. 5.

f Heb. *cor: sic deinceps.*

48 *Cantabunt*] hyperbole.

50 *O qui evasistis*] conclusio prophetiæ, qua Deus primum suos hortatur ad fidē & obsequium, duobus versibus; deinde judicium in Babylonios eventurum summatim repetit, usque ad ver. 59.

51 *Erubescimus*] q. d. pudeat vos Ecclesiam Dei incultam & desertam esse, a vobis adeo negligi, & ab exteris propter peccata & ignaviam vestram proculcari; ac proinde resipiscentiam vestram coram Deo & Ecclesia his verbis testatam facite, Ecclesiamq; sanctitate doctrinæ & vitæ a maledictis & malefactis adversariorum vindicate.

t Heb. *altitudinem roboris: hypallage.*

53 *Altissimum*] .i. muros & munitiones suas amplius corroboraret: vide sup. 25.

v Heb. *clamoru.*

x Heb. *rependendo rependet.*

‖ *Suprà ver. 39.*

y Heb. *muri.*

58 *Latissimus*] vide supra 25.

z Heb. *nudando.*

Altissima] videlicet proportioni latitudinis & altitudinis murorum respondentes. Hoc autem quando effectum sit, attigimus sup. 50. 13.

Laboraverint] videlicet quicunque ædificationi, munimēto, & exornationi Babylonis operam dederint.

59 *Verbum*] jam sequitur pars ultima, nimirum typus adhibitus ad confirmationem præcedentis prophetiæ, ut diximus supra 50. 1.

Menuchæ] qui tractus est in confinio Jehudæ & Danis, alibi Manachath dictus, aut etiam (quia tractus divisus erat inter Jehudam & Danem) plurali numero Menuchothæ: vide 1. Chro. 2. 52.

62 *Dicito*] oratio ad typum adjecta, qua accedēte ex verbo Dei typus verè sacramentalis est.

a Heb. *ab homine usque ad jumentum.*

38 *Rugient*] videlicet Babylonii, celebrantes festum insolentissimè quo die capti sunt, Danijel. 5. ut etiam annotat Herodotus. 39 *Disponam*] vide hæc apud Danijelem ibidem. *Somno perpetuo*] id est, dormitione mortis, ut Psaltes nominat Psal. 13. 4. q Heb. *seculi.* 41 *Quomodo caperetur*] quarta pars, confutatio, ut diximus suprà 50. 1. cujus loci sunt duo, unus, quo confutat fiduciam Babyloniorum, versibus quatuor; alter, quo refellit metum & diffidentiam piorum, eosque confirmat promissionibus, usque ad ver. 50. *Scheschac*] vide suprà 25. 26. 42 *Quasi ascendat*] responsio ad objectionem præcedentis versus. *Ipsum mare*] id est, Euphrates ipse inde a mari Persico remeans in Babyloniam exundaret, quamvis illi confidant tantopere, ut suprà ver. 36.
r Heb. *deglutitionem ipsius.* 44 *Quod deglutit*] id est, innumeras illas immanesque oblationes quibus colitur, abripiam a templo ipsius: vide in historia Beli, & Herodotum lib. 1. ‖ *Suprà 6.* 45 *Exite*] alter locus confutationis, per apostrophen ad populum Dei. 46 *Videte*] ellipsis, de qua Gen. 3. 22. *Anno uno*] nimirum quo nuntius allatus est de instituta & suscepta expeditione Cyri: nam priore anno cœpta expeditione, Cyrus in Assyria moratus est importunitate valorum; maximè ad Gyndem fluvium. *Anno altero*] nimirum cùm alterum ver illuxit, quo ineunte Cyrus perrexit in Babyloniam, & violentiam adhibuit contra Babylonem: vide Herodotum ibidem.

exsurget [b] a malo quod ego indicturus sum contra eam, [*] quamvis defatigentur: hactenus [*] verba Jirmejæ.

b Heb. *a præsentia mali.*

64 *Quamvis defatigentur*] id est, quantumcunque laborem ad recolligendum se instaurandumque consumpserint. *Verba*] præscripta a Jirmeja: nam sequens caput a Jirmeja minime fuisse scriptum vel ex eo colligimus, quòd pertexit historiam usque ad regnum Evilmerodaci, totúmque tempus quo Rex Jehojacin supervixit; ac proinde statuimus ab aliquo viro Dei, aut Ecclesiæ consilio fuisse additum ad Jirmejæ scripta: ut scriptis Moschis factum est, Deut. 34.

Caput LII.

Eodem est argumento cum 2. Reg. 25.

‖ 2. Reg. 25.

1 ‖ Natus unum & viginti annos Tzidkija cùm regnare inciperet, undecim annis regnavit Jeruschalaimis: cujus matri nomen Chamutal filia Jirmejæ e Libna:

2 Qui fecit quod malum videtur in oculis Jehovæ, omnino prout fecerat Jehojakim.

3 Cumque secundum iram Jehovæ fieret Jeruschalaimis & in Jehuda, adeò ut abjiceret eos a facie sua; rebellante Tzidkija contra Regem Babyloniæ:

4 Fuit anno nono regni illius, mense decimo, decimo die mensis, ut adveniens Nebucadnetzar rex Babyloniæ, ipse & omnes copiæ ipsius contra Jeruschalaima, castra facerent juxta ea; exstruentes contra ea propugnacula circumquaque.

5 Sic processit civitas in obsidione, usque ad undecimum annum Regis Tzidkijæ.

6 Mense quarto, nono *die* mensis, cùm invaluisset fames in civitate; adeò ut non esset panis populo regionis;

7 Et perrupta esset civitas, tum omnes [a] bellatores fugerunt & egressi sunt e civitate noctu, via portæ inter duplicem murum, quæ *erat* juxta hortum regis, Chaldæis civitatem obsidentibus circumquaque: & abiverunt via campestrium.

8 Sed persequentes copiæ Chaldæorum regem, assequuti sunt Tzidkijam in campestribus Jerichuntis; cùm omnes copiæ ejus dispersæ essent ab eo:

9 Et prehendentes Regem deduxerunt eum ad Regem Babyloniæ Riblam in terra Chamathæ: ubi [b] tulit [*] de eo sententias.

10 Ex quibus jugulavit rex Babyloniæ filios Tzidkijæ ante oculos ejus; etiamque omnes Principes Jehudæ jugulavit Riblæ:

11 Deinde oculos Tzidkijæ excæcavit, & cùm vinxisset eum numellis chalybeis deduxit eum Rex Babyloniæ in Babyloniam; & posuit eum [*] in loco aliquo præfecturarum usque ad diem mortis ejus.

12 Deinde mense quinto, decimo die mensis, ipso decimo nono anno Regis Nebucadnetzaris Regis Babyloniæ; [*] postquam venisset Nebuzar-adan præfectus satellitum, qui [c] ministrabat Regi Babyloniæ, Jeruschalaima,

13 Combussit domum Jehovæ, & domum Regis, omnesque domos Jeruschalaimorum; id est, omnes domos magnatum combussit igne:

14 Et omnes muros Jeruschalaimorum circumquaq; destruxerũt omnes copiæ Chaldæorum quæ *erant* cum præfecto satellitum.

15 E tenuibus populi, id est, reliquum populi, eos qui relicti fuerant in civitate, & defectores qui defecerãt ad Regem Babyloniæ, & reliquum vulgi; deportavit Nebuzar-adan præfectus satellitum.

a Heb. *viri belli: sic deinceps.*

b Heb. *loquutus est cum eo judicia.*

9 *De eo*] Et domesticis ejus, per synecdochen quam sequentia explicant.

11 *In loco aliquo*] id est, in certa aliqua custodia: nam certis præfectis pro ratione criminum custodiæ committi solent, ut apparet ex ipsa Jirmejæ historia suprà 37. & 38.

12 *Postquam venisset*] nam ingressus est die septimo Jeruschalaima, 2. Reg. 25. 11. deinde verò comparatis per biduum rebus, decimo die incepit mandata exequi.

c Heb. *stabat corã facie: vide interpretationem Deut. 10. 8. & 2. Reg. 25. 11.*

16 Tantùm e tenui populo terræ reliquos fecit Nebuzar-adan præfectus satellitum, [d] qui essent vinitores & qui agricolæ.

17 Præterea columnas æreas quæ *erant* domui Jehovæ, basesque, & lacum æneum qui *erat* in domo Jehovæ fregerunt Chaldæi; deferentes totum æs eorum in Babyloniam:

18 Item ollas, & hamas, & instrumenta musica, craterasque & acerras; omniaque instrumenta ærea quibus ministraverant acceperunt:

19 Etiamque pelves, & trullas, cum crateribus, & ollis, & lychnuchis, & acerris, ac scopulis; [e] quæcunque aurea, & quæcunque argentea accepit præfectus satellitum:

20 ‖ Columnas duas, lacum unum, bovesque duodecim æreos qui *erant* sub basibus, quæ paraverat Rex Schelomo pro domo Jehovæ; non fuit pondus æri eorum, omnium instrumentorum istorum.

21 ‖ Columnis autem istis, octodecim cubitorum altitudo erat columnæ unicuique, & filum duodecim cubitorum circũdabat eam: densitas autem ejus quatuor digitorum, cava erat:

22 Cui imposita erat corona ærea, & altitudo coronæ unius [*] quinque cubitorum, encarpus, & malogranata ad coronam circumquaque omnia ærea; & similia erant columnæ secundæ, cum malogranatis:

23 Erantque malogranata [*] nonaginta sex in plagam quamque: omnia malogranata centena in encarpo circumquaque.

24 Item cepit præfectus satellitum Serajam Sacerdotem primarium, & Tzephanjam Sacerdotem secundanum; ac tres custodes liminis.

25 E civitate verò cepit aulicum unum qui fuerat præfectus bellatoribus, [*] cum septem viris ex [f] intimis Regis qui inventi sunt in civitate, & scribam primarium exercitus qui exercitum conscribebat e populo terræ: ac sexaginta viros e populo terræ qui inventi sunt in civitate.

26 Hos ipsos captos Nebuzar-adan præfectus satellitum, deduxit ad Regem Babyloniæ Riblam:

27 Quos percutiens Rex Babyloniæ, morte affecit Riblæ in terra Chamathæ: sic migravit Jehuda a terra sua.

28 Hic est populus quem deportavit Nebucad-netzar; [*] anno septimo, Jehudæi ter mille viginti tres:

29 [*] Anno decimo octavo Nebucad-netzaris, deportavit Jeruschalaimis animas octingẽtas triginta duas:

30 Anno [*] vicesimo tertio Nebucad-netzaris deportavit Nebuzar-adan præfectus satellitum Jehudæos, animas septingentas quadraginta quinque: omnes animæ quater mille sexcenta *sunt*.

31 ‖ Postea fuit trigesimo septimo anno a deportatione Jehojacinis Regis Jehudæ, duodecimo mense, vigesimo quinto die mensis; ut efferret Evilmerodac Rex Babyloniæ anno quo regnare cœpit caput Jehojacinis

d Heb. *in vinitores & in agricolas.*

e Heb. *quæ auri auri, & quæ argenti argenti.*

‖ 1. Reg. 6. & 7.

‖ 1. Reg. 7. 15.

22 *Quinque cubitorum*] vide 1. Reg. 7. 16.

23 *Nonaginta sex*] exceptis angularibus quatuor: quæ si comprehenderis, efficientur centena singulis ordinibus, 1. Reg. 7. 20. & 2. Chr. 4. 13. ut verbis sequẽtibus ostenditur.

25 *Cum septem*] id est, qui aulicus imperium in copias habẽs (quemadmodum etiam scriba cujus postea habetur mentio) comprehenditur numero horum septem intimorum Regis: quapropter ubi nominatim excipiuntur ex hoc numero, quinque tantùm homines dicuntur capti, 2. Reg. 25. 22. ita hoc inclusivè (ut vulgò loquuntur) accipiendum est, illud verò exclusivè.

f Heb. *videntibus faciem Regiam* 2. Reg. 25. 22.

28 *Anno septimo*] videlicet regni Nebucad-netzaris, quo deportatus est Jehojacin sive Jeconia: vide 2. Reg. 24. 16.

29 *Anno decimo octavo*] cùm expugnata sunt Jeruschalaima, & captus Tzidkija.

30 *Vicesimo tertio*] id est, quinto post anno quàm urbs capta fuerat: nam occasionem novam Judæi attulerunt suis illis motibus quos Jirmeja enarravit suprà 40. & sequentibus.

‖ 2. Reg. 25. 30.

jacinis regis Jehudæ, educens eum e carcere:

32 Cum quo locutus est bonis *verbis*; & posuit solium ejus supra solium regum qui erant secum Babylone.

33 Et mutatis vestimentis carceris sui, comedebat cibum coram illo jugiter omnibus diebus vitæ suæ:

34 Nam cibarium ejus cibarium juge dispositum fuit ei a rege Babyloniæ, g demensum diei cujusque in diem quemque; usque ad diem mortis ejus, omnibus diebus vitæ ejus.

g Heb. *rem diei die suo.*

LAMENTATIONES Jirmejæ.

ARGUMENTUM.

LIBER *Lamentationum querimonias lugubres continet de miserabili Judæorum statu inde a morte Joschijæ Regis; quo tanquam calamitatum omnium primordio Jirmeja adductus est ad deflendum præsentes & instantes Ecclesiæ regniq; totius miserias. Quapropter ipse tum suo, tum piorum omnium nomine conqueritur de malis gravissimis acceptis, peccata publica privataque confitetur, omnes ad resipiscentiam, fidem, & orationem revocat, iram Dei deprecatur, gratiam petit, & misericordiam implorat ex fœdere.*

CAPUT I.

Ecclesia Dei extincto Joschija, & Regno Judææ tributario effecto, ac per Ægyptios divexato, de calamitatibus suis conqueritur; quas peccatis suis acceptas ferens, Deum orat pro remissione peccatorum & salute sua: deinde sermone ad Gentes converso ostendit omnia a Deo, non ab hominibus profecta esse; ipsarum fuisse ut afflicti populi misererentur; & propter mala ab eis illata Deum orat pro salute sua, earumq; excidio ad gloriam ipsius.

א 1 ' QUOMODO desidet 'solitaria civitas amplissima populo, similis est viduæ; amplissima inter gentes, princeps inter provincias *quomodo* est a 'tributaria;

ב 2 *Quomodo* b 'planè flet noctu, & lachrymæ ejus descendunt in maxillas ejus, nullo eam consolante ex omnibus amantibus ejus; omnes amici ejus perfidè agunt contra eam, c effecti in eam inimici;

ג 3 *Quomodo* 'migrat Jehuda præ afflictione & præ amplitudine servitutis, & ipsa residés in gentibus non invenit quietis locum; 'quicunque persequebantur eam, assequuntur eam 'inter angustias;

ד 4 *Quomodo* 'viæ Tzijonis lugent quòd nulli veniant ad solennitatem, omnes portæ ejus desolatæ, Sacerdotes ejus gementes: virgines ejus mœstæ, & ipsa amaritudini est sibi;

ה 5 'Effecti sunt hostes ejus in caput, inimici ejus 'tranquillè agunt, quia Jehova mœstitia afficit eam propter amplitudinem defectionum ejus: 'parvuli ejus abeunt *in* captivitatem coram hoste.

ו 6 Et excedit e filia Tzijonis totus decor ejus: sunt principes ejus velut cervi non invenientes pascuum, abeuntes usque virtute coram persequente:

ז 7 Recordatur *urbs* Jeruschalaimorum diebus afflictionis suæ & ploratuum suorum, omnes res suas desyderabiles, quæ adfuerant a diebus d priscis; cadente populo suo manu hostis, & nemine auxilium ferente sibi, cùm videntes eam hostes irrident 'cessationes ejus.

ח 8 Peccatum e perpetravit urbs Jeruschalaimorum, propterea f 'tanquam ex immunditia separata est: omnes qui honore afficiebant eam, vilipendunt eam, quia viderunt nuditatem ejus; etiam ipsa gemit, postquam 'aversa est retrorsum.

ט 9 'Immunditiæ suæ in fimbriis suis g mercedem *esse* nondum recordata, 'descendit h mirabiliter, nemine consolante ipsam: respice Jehova afflictionem meam, quòd magnificet se inimicus,

י 10 Manû suam pandat hostis ad omnes res desyderabiles ipsius: quòd videat gentes ingredi

1 *Quomodo*] Etsi hic Lamentationum liber non unam tantùm calamitatem Judæorum deflet; sed multiplices quę inde a Joschijæ temporibus coortæ sunt subinde usque ad excidium totius regni, ac fermè populi: non dubium est tamen (ut autor est Hhezra 2. Chron. 35. 25.) quin occasione mortis Joschijæ a Propheta fuerit conscriptus, & Ecclesiæ traditus. Nam cùm vidit Propheta (qui priùs prophetias de excidio regni audiverat, & ipse prophetaverat per revelationes Dei) Joschijam a Necone occisum, ac proinde regnum delabi in fiduciam Regis AEgyptiorum, ut historia sacra ostendit; ex istis malorum gravissimorum primordiis lamentum conscripsit, quo tum res præsentes, tum etiam successuras alias cōprehendit: ut præmonita Ecclesia tunc resipisceret, aut saltem futuræ Ecclesiæ Dei reliquiæ post ictum in fide & veritate Dei magis cōfirmarentur, peccata confiterentur, sibi renuntiarent, Deum castè accederent, justitiam ejus prædicarent, & implorarent misericordiam. Sunt autem hujus capitis (quod alphabetico ordine conscriptum est, ut sequentia tria, iis de caussis quas proposuimus in Psalmum 111.) summæ partes duæ: una est propositio malorum quibus Ecclesia obruta est; ver. 11. altera est contestatio adversus hostes Ecclesiæ, usque ad finem. Propositionis autem loci sunt tres: primus est quæstio ex præsentibus & impendentibus Ecclesiæ Judæorum calamitatibus, vers. quatuor: secundus est hypophora sive responsio, qua Ecclesia confitetur & statuit malorum suorum causam in peccatis suis, quatuor alteris; tertius est precatio, tribus. *Solitaria*] exhausta plurimùm civibus, amisso Rege optimo, qui regni quasi maritus est & populariū quasi pater. *Tributaria*] videlicet Regi AEgypti, per quem Joachaz deportatus est, mulcta imperata, canon indictus, & Jojakim Rex fiduciarius sive beneficiarius institutus, 2. Reg. 23. & 24. & 2. Chron. 36. a Heb. *in tributum.* b Heb. *flendo flet.*

2 *Planè flet*] id est, tam acerba est calamitas, ut ne ipsum quidem tempus quietis in quiete possit transigere. Est autem pathetica gradatio, hoc versu; tum hic, tum etiam in sequent. plurimis observanda. c Heb. *sunt illi in inimicos.*

3 *Migrat*] id est, cives & incolæ regni sponte diffugiunt, pertæsi calamitatum & servitutis durissimæ qua regnum totum opprimitur.

Quicunque persequebantur] id est, finitimi, qui semper fuerunt Judæis hostes infensissimi.

Inter angustias] videlicet quasi domesticas in regno; & exteras apud finitimos.

4 *Viæ Tzijonis*] id est, cultus Dei desertus est & omnia lucifica: prosopopœia.

5 *Effecti sunt*] responsio ad præcedētem quæstionem lugubrem, ut diximus in vers. 1. De hoc autem loquendi genere vide Deut. 28. 13. & 44.

Tranquillè agunt] id est, commodè & nullo negotio Judæam vexant.

Parvuli ejus] id est, nemini parcitur planè aut ætatis causa, aut sexus.

d Heb. *antiquitatis.*

7 *Cessationes ejus*] cessare totum decorē illum qui nominatus est ante, nempe Principes, & omnes res desyderabiles.

e Heb. *peccavit.*

f Heb. *est in separatam propter immunditiam.*

8 *Tanquam ex immunditia*] id est, quia peccavit in Deum spiritualem suum cōjugem, Deus abjecit illam & separavit a se ex cæremonia legis, Levit. 12. & 15. Hæc enim omnia dicuntur allegoricè, per comparationem mulieris impuræ. *Aversa est retrorsum*] id est, repulsam passa & separata a Deo.

9 *Immunditiæ suæ*] tertius locus propositionis quo Ecclesia piorum primùm agnoscit justitiam Dei perstantis in judiciis suis propter pertinaciam populi non advertentis ad immunditiam suam; deinde precatur tum ab afflictione sua, tum ab insolentia hostium, tum denique a gloria Dei, tribus versibus. g Heb. *finem.* *Descendit*] id est, decrescit, & tanquam dejicitur de arce decoris sui: nam viginti duobus annis a morte Joschijæ regnum Jehudæ totum labefactatum est.

h Heb. *miraculis.*

10 *Sanctuarium*] id est, terram sanctam suam: ut Exod. 15. 17. sensus est, videt eos potiri rerum omnium, quibus vel minimam administrationem in populo tuo non permiseras lege, Deut. 23. 3. & seq.

i Heb. *restituendum animam: sic ver.* 16. *&* 19.

k Heb *esse vilem.*

12 *Nihil ad vos*] secunda hæc pars capitis, qua Ecclesia gentes contestata se cõmittit Deo, duos locos summatim continet: unus est contestationis & πάθους ad permovendum gentes, flectendumque ad misericordiam, octo versibus; alter est precationis, ut Deus gẽtes immisericordes Ecclesiæ misertus vicissim puniat, tribus ultimis. Prioris autem loci summa argumenta sunt duo: unus est, non esse a gentibus sed a Deo ipso calamitates Judæorum; ac proinde non posse illas jure sibi in hac causa quidquam assumere, versibus quatuor: alterum, potius debuisse gentes misereri afflictorum, conscientia judiciorum Dei æquè sibi impendentium, quàm miserias accumulare implorantibus misericordiam, quatuor alteris: quæ duo summatim in principio hujus versus proponuntur. quasi dicat, statuitis quidem cum animis vestris hæc nihil vos attinere; sed tamen si sapitis, attendite penitius, & animadvertite exemplo meo rem longè aliter habere quam existimatis.

An sit dolor] q.d. ex infirmitate mali mei expendite non humanum opus esse, sed flagellum Dei; ut exponunt tres sequentes versus allegoricè. 13 *Cui dominatur*] i. cujus Dominus est & moderator Deus, ac non homines ulli: quod vobis ipsi tribuitis. *Avertit me*] i. depellit me & dejicit a se in terram, ut dicitur infrà 2. 1. 14 *Compactum est*] secunda allegoria a comparatione jumenti subjugi: defectiones meæ (inquit) sunt tanquam lora & vimina; hanc materiam assumit Deus, compingit, contorquet tanquam vieta vimina, & imponit cervicibus meis illarum jugum tam grave ut infirmet vires meas. 15 *Torcular*] tertia allegoria, cui similis est Jeschahh. 63. 3. l Heb. *oculus meus, oculus meus descendit aquis: hypallage emphatica.*

17 *Præcepit Jehova*] q.d. idque justo judicio Dei, qui solus bene utitur malis. *Effecta*] i. abjecta ab omnibus, prout a Deo abjecta est, suprà versu 8. m Heb. *os.* 19 *Amantes*] id est, eos quibus amor mei & cura a Deo fuerat commissa: atque hi deinde per epexegesin nominantur. *Fefellerunt*] id est, non præstiterunt expectationem meam: nam tantum abfuit ut mihi possent prospicere, ut ne sibi quidem ab exitio caverint. *Sacerdotes mei*] i. curatores rei Ecclesiasticæ apud Deum, atque politicæ apud homines, quorum consiliis oportet stare rempublicam. 20 *Aspice*] oratio bimembris, ut diximus in ver. 12. pro salute Ecclesiæ, & adversariorum excidio. *Lutulenta*] i. ut mare procellosum æstuant, fluctuantque tanquam si vehementissimis fluctibus lutum excitarent. synecdoche allegorica elegantissima, cui similẽ, etsi vario sensu, vide Jescha. 57. 24. Hoc enim amplius est quam si diceretur, fluctuant, aut strepunt, ut alibi in scriptura legitur: sic infrà 2. 11. n Heb. *rebellando.* 21 *Diem quem*] nimirum prædictionibus Prophetarum adversus gentes; cujusmodi apud Jeschahhjam & Jirmejam etiam habentur multa.

ב 11 Totus populus suus gemant quærentes panem, exponant res suas desyderabiles pro cibo, ad [i] reficiendum se: respice Jehova & intuêre, me [k] vilipendi.

ל 12 'Nihil ad vos, ö viatores omnes; intuemini & videte' an sit dolor par dolori meo, qui factus est mihi: quam afficit Jehova mœrore die æstus iræ suæ.

מ 13 E sublimi immittit ignem in ossa mea, 'cui dominatur: pandit rete pedibus meis; 'avertit me retrorsum, reddit me desolatam, toto die languidam.

נ 14 ' Compactum est jugum defectionum mearum manu ejus, quibus contortis & ascendentibus super collum meum labefactat virtutem meam: tradit me dominus in manus *eorum a quibus* non possum exsurgere.

ס 15 Conculcat omnes robustos meos Dominus in medio mei, convocat contra me cõventum ad frangendum juvenes meos: 'torcûlar calcat Dominus virgini filiæ Jehudæ.

ע 16 Propter hæc ego fleo; [l] ex oculo meo, ex oculo meo descendit aqua; quia longè abest a me consolator qui reficiat me: sunt filii mei desolati, quia invalescit inimicus.

פ 17 Quamvis pandat Tzijon manus suas, nemo consolatur eam, 'præcepit Jehova de Jahhakobo qui circumstant ipsum hostes ipsius esse: 'effecta est urbs Jeruschalaimorũ ut separata propter immunditiam inter illos.

צ 18 Justus *est* Jehova, eò quòd contra [m] præstitutum ejus rebellavi: audite quæso omnes populi, & aspicite dolorem meum, virginum mearum, & juvenum meorum abeuntium in captivitatem.

ק 19 Me inclamantem 'amantes meos ipsi 'fefellerunt, ' Sacerdotes mei & seniores mei in ipsa civitate exspirarunt: cùm quærerent escam sibi qua reficerent seipsos.

ר 20 'Aspice Jehova, nam angustia est mihi, viscera mea 'lutulenta facta sunt, versat se cor meum in medio mei, quia [n] omnino rebellavi: foris orbat gladius, intus *est* planè mors.

ש 21 Audientium me in gemitu esse nemo consolatur me, omnes inimici mei audito malo meo gaudent te *id* facere: adduces 'diem *quem* promulgasti, ut sint pares mihi.

ת 22 Veniat tota malitia eorum in conspectum tuum, & confice eis quemadmodum confecisti mihi propter omnes defectiones meas: nam amplissimi sunt gemitus mei, & cor meum languidissimum.

Caput II.

Propheta lamentum facit de everso populo, regno, cultu Dei, & regione tota: ac propterea commiserationem suam explicans, gravitatem malorum & indignitatem amplificat: Judæosq; tandem instituit quomodo sint imploraturi Dei misericordiam.

א 1 'Quomodo [a] densa obtegit nube iræ suæ Dominus filiam Tzijonis, dejicit e cœlis in terram ornatum Jisraëlis? ac non recordatur scabelli pedum suorum die iræ suæ?

ב 2 *Quomodo* ' absorbet Dominus non utens clementia omnia habitacula sua Jahhakobi, destruit excandescentia sua munitiones filiæ Jehudæ, [b] deturbans in terram: [c] ut prophanum abjicit regnum cum principibus ipsius?

ג 3 *Quomodo* succidit æstu iræ totum 'cornu Jisraëlis, adducens retrorsum dexteram suam [d] ne obsistat inimico; & exardescens in Jahhakobum, ut ignis [e] inflammatus consumens circumquaque?

ד 4 *Quomodo* tendit arcum suum velut inimicus, constitutus dextera sua velut hostis, ut interficiat omnes desyderabiles oculo: in tentorio filiiæ Tzijonis effundit, ut ignem, æstum suum?

ה 5 *Quomodo* est Dominus similis inimico, absorbet Jisraëlem, absorbet omnia palatia ejus, perdit omnes munitiones ejus: & plurimum affert in filia Jehudæ mœroris & mœstitiæ:

ו 6 Et 'vi abripit ut horti sepem suam, perdit locum conventus sui; prorsus obliviscitur Jehova '*habendi* Tzijone conventus, & sabbathi, ac spernit indignatione iræ suæ Regem & Sacerdotem?

ז 7 *Quomodo* rejicit Dominus altare suum, detestatur sanctuarium suum, tradit in manum inimici, muros, palatia illius: vocem edunt *inimici* in domo Jehovæ, 'ut die conventus?

ח 8 *Quomodo* cogitat Jehova corrumpere muros filiæ Tzijonis, 'extendit regulam, non retrahit manum suam quin absorbeat; & luctum affert præmunitioni & muro, pariter 'languescentibus?

ט 9 *Quomodo* demerguntur in terram portæ ejus, perdit & confringit vectes ejus: Rex ejus & Principes ejus sunt inter gentes 'sine lege, etiam Prophetæ ejus; [f] non habent præsentem visionem a Jehova?

י 10 *Quomodo* sedentes humi conticescunt seniores filiæ Tzijonis, imponunt pulverem capiti suo, accingunt ciliciis; demittunt in terram caput suum virgines Jeruschalaimorum?

1 *Quomodo*] hujus capitis duæ sunt in universum partes: prior est expostulatio pathetica pro toto populo Judæorum, decem versibus, altera est documentorum Prophetæ ad populum, inde ad finem usque. Expostulationis autem membra sunt tria: primùm enim conquiruntur Judæi de calamitatibus totius regni a Deo importatis, ver. quatuor seq. secundò de cultu ipsius dejecto, ver. duob. ac postremò de ipsa metropoli, in qua stabant regnum Davidis & cultus Dei, tribus ver. quæ omnia prolepticè hoc ver. continentur, & per ὑς ἐρειν deinceps exornantur.

a Heb. *obnubilat ira sua.*

Densa] elegans metaphora, continens tacitã antithesin nubis gloriæ, quæ priùs apparuit Jeruschalaimis in dedicatione templi, 1. Reg. 8. 10. & præsentium calamitatum, quæ cum densa nube & caligine ferè comparantur.

2 *Absorbet*] i. tollit momento funditus, tanquam absorberet: nam hæc omnia figuratè tribuuntur Deo.

b Heb *facit ut pertingat.*

c Heb. *prophanat.*

3 *Cornu*] vide 1. Schem. 2. 1.

d Heb. *a facie inimici.*

e Heb *flamma.*

6 *Vi abripit*] sic Psal. 80. 13. & 89. 41. & Jesch. 5. 5.

Habendi] ex promissione & lege ipsius, Exod. 23. & 25. & antiquo more.

7 *Ut die*] edebatur a populo Dei precibus & laudibus, cùm tres anniversariæ solennitates agerentur. 8 *Extendit*] videlicet ut evertatur funditus & æquetur solo: sic 2. Reg. 21. 13. & Jeschahh. 34. 11. quod confirmant sequentia. *Languescentibus*] ac proinde ad ruinam luctuosam, veluti mortem, spectantibus: allegoriæ. 9 *Sine lege*] i. legibus gentium constricti, & publico ordine Ecclesiæ, legisq; & Prophetarum documentis carentes, quæ antè publicè in Judæa personaverant. f Heb. *non inveniunt: sic infrà ver.* 16.

11 *Deficiunt*] secunda pars (qua Propheta affert documenta Ecclesiæ laboranti) tria mẽbra continet: primum est quoddam veluti exordium a commiseratione, duobus versibus; secundum est exaggeratio mali, usque ad ver. 18. tertium est consilium cõversionis ad Deum & orationis, quinque versibus ultimis.

Lutulenta] vide suprà 1.20.

Jecur meum] id est, sanguis e jecore diffugit, velut profusus in terram.

Infans] amplificatio ab ætate & circumstantiis, quasi dicat, dum omnes pereunt miserrimè, ac ne parvulis quidẽ (quorum miserabilior conditio est) consulitur.

13 *Quod testim.*] transitio ad secundum membrum, commiseratione in δι' ἀπορίας, id est, per dubitationem, quæ in animorum permotionibus est vehementissima. Continet autem hæc commiseratio duplicem exaggerationẽ: primùm quod nullum malum cum hoc comparari potest, hoc ver. deinde quod nusquam apparet spes boni tanquam media tempestate in alto versantibus, neque ab ipsis, sequent. ver. neque ab exteris, ver. 15. & 16. neque a Deo, ver. 17.

14 *Prophetæ tui*] id est, qui modò prophetant tibi: nam hoc crimen suis temporibus Jirmeja plurimùm exprobrat: ut 23.9. & sequentibus, ubi habetur plenissima hujus versus interpretatio.

g Heb. *vani & depulsionum*.

15 *Plaudunt*] sic Ijobi 27.23.

ע 11 *Deficiunt lachrymis oculi mei, *lutulenta fiunt viscera mea, effunditur in terram *jecur meum propter contritionem filiæ populi mei; dum obruitur *infans & lactens in plateis urbis,

ל 12 Matribus suis dicentes, ubi est frumentum & vinum? dum obruunt sese similes cõfosso in plateis civitatis, dum effundit sese anima eorum in sinum matrum suarum.

מ 13 *Quod testimonium afferrem tibi? quod exemplum darem tibi, ô filia Jeruschalaimorum? quid æquarem tibi ut consoler te, ô virgo filia Tzijonis? nam magna est velut maris contritio tua, quis curaturus esset te?

נ 14 *Prophetæ tui vident tibi vanum & insulsum, neque retegunt iniquitatem tuam ad avertendum captivitatem tuam: sed vident tibi onerosas prophetias g rerum vanarum & ad depulsionem spectantium.

ס 15 *Plaudunt super te manus suas omnes h viatores, *sibilant & * movent caput suum contra filiam Jeruschalaimorum: hæccine, *inquiunt*, civitas illa quam dicebant *perfectam pulchritudine, gaudium toti terræ?

פ 16 *Dilatant contra te os suum omnes inimici tui, sibilant & *frendunt dentibus suis dicentes, absorbimus: utique hic dies ille est quem expectabamus, præsentem habemus, i fruimur.

ע 17 Facit Jehova quod cogitaverat, perficit sermonem suum quem præceperat a diebus k priscis, destruit non utens clementia: & lætificat contra te inimicum, extollit cornu hostium tuorum.

צ 18 *Clamat cor istorum *contra Dominum: ô mure filiæ Tzijonis, fac ut descendant tanquam torrens lachrymæ interdiu ac noctu, ne permittas intermissionem tibi, ne desistat pupilla oculi tui.

ק 19 Surge, vociferare *de nocte, in principio vigiliarum, effunde ut aquas cor tuum coram facie Domini: attolle ad eum manus tuas pro anima parvulorum tuorum qui obruuntur fame in capite omnium vicorum, *dicens*:

ר 20 *Respice Jehova & intuere * quibus opereris ita: comederéne mulieres fructum suum, parvulos palmares? interficine in sanctuario Domini Sacerdotem & Prophetam?

ש 21 Jacent humi in vicis puer ut senex, virgines meæ ut juvenes mei cadunt gladio: interficis die iræ tuæ, mactas non utens clementia.

ת 22 Convocas quasi ad diem conventus formidines meas circumquaque, neque est die iræ Jehovæ qui evadat aut superstes *maneat*: quos palmis gestabam & educabam, hos inimicus meus consumit.

h Heb. *transeuntes viæ: ut sup. 1.12.* *Sibilant*] sic 1. Reg. 9.8. *Movent caput*] sic 2. Reg. 19.21. *Perfectam pulchr.*] ut Psalm. 50. 2. 16 *Dilatant*] ut Psalm. 22.14. *Frendunt*] ut Ijobi 16.9. i Heb. *vidimus*. k Heb. *antiquitatis; ut suprà* 1.7. 18 *Clamat*] consilium Prophetæ, ut diximus in ver. 11. cujus partes sunt duæ: una, qua Propheta Judæos docet quibus argumentis & qua ratione Deum oporteat accedere, duobus versibus; deinde formulam orationis præscribit, tribus. Argumenta autem sunt hæc, blasphemia adversariorum, principio hujus ver. & resipiscentia Judæorum, cujus forma duobus his versibus ostenditur per prosopopœiam. *Contra Dominum*] id est, non contra te, sed contra Dominum sunt istorum blasphemiæ: ut 2. Reg. 19.22. 19 *De nocte*] id est, indesinenter, palàm, ex animo toto, omnibus signis & modis miseriam tuam expone Domino. 20 *Respice Jehova*] propositio summa precationis, cujus ἐργασία habetur versibus duobus sequentibus. *Quibus opereris*] amplificatio est ad captandam misericordiam a natura, ætate, & ordine personarum: nam a natura est alienissimum ut matres commedant liberos: ætas, ut cùm pueri adhuc palmares sunt, misericordiam movet: dignitas verò ordinis reverentiam habet, cujus causa Sacerdotibus amplius parcitur, ut Num. 16. & 26.

CAPUT III.

Ecclesia Judæorum de malis gravissimis a Deo immissis expostulat: & certamina spiritualia sua exponens, declarat se fide certa in Deum ex rebus ipsis præsentibus, antecedentibus exemplis, natura & promissis Dei in spe salutis vivere: ac postremò confitens peccata sua, & pœnas præsentes amplificans, Deum supplicat pro salute sua & adversariorum exitio.

א 1 *EGO vir ille sum *qui* a experitur afflictionem, virga excandescentiæ ° illius.

2 Me ducit & agit * tenebris, non autem luce:

3 Tantùm mihi adversans, *obvertit manũ suam toto die:

ב 4 Terit carnem meam & cutem meam, confringit ossa mea:

5 *Extruit contra me, & cingit cicuta & molestia:

6 In tenebrosis locis collocat me, ut mortuos b olim.

ג 7 Sepit circum me ut non exeam, aggravat chalybeam numellam meam.

8 Etiam cùm clamo vociferor, obstruit orationi meæ:

9 Sepit vias meas *cæso lapide, semitas meas pervertit:

ד 10 Ursus insidians est mihi, leo in latibulis,

11 Vias meas vagas efficit & *discerpit me, reddit me desolatum.

12 Tendens arcum suum statuit me sagittæ suæ ut scopum,

ה 13 Immittit in renes meos c tela pharetræ suæ.

14 Sum risui cum toto populo meo, modulatio *istorum toto die.

15 Satiat me d summa amaritudine, inebriat me absinthio:

ו 16 *Et comminuit in scrupis dentes meos, deprimit me in cinere.

17 *Adeo rejicis a pace animam meam, ut oblitus sim boni,

18 *Et dixerim, periit robur meum, & spes mea a Jehova.

ז 19 *Recordando afflictionis meæ, & ploratus mei, * absinthii & cicutæ,

20 e Planè *inquam* recordando, meditatur apud me anima mea:

21 Hoc revoco in f animum meum, *ac* propterea spero;

1 *Ego vir ille*] Hujus capitis in universum partes præcipuæ sunt tres: expostulatio de perpessionibus gravissimis quæ Judæis obvenerunt, ver. 18. deinde narratio spiritualium certaminũ & felicis victoriæ quã reportat pius animus ex certaminibus per fidem, usque ad ver. 42. postremò oratio piorum ex certaminibus suis fide emergentium; ad finem usque. Est autem tota expostulatio figurata, scatens allegoriis: in qua totus populus Judæorum specie unius hominis narrat perpessiones suas.

a Heb. *videt*.

Illius] videlicet Dei, ut docent sequentia.

2 *Tenebris*] nempe densissimarum afflictionum, ac omni prosperitate carentium.

3 *Obvertit man.*] id est, hinc inde continenter verberat.

5 *Extruit*] id est, obsidet me circumquaque, & circumvenit molestiis amarissimis, tanquam militibus oppugnantibus me.

b Heb. *seculi*.

9 *Cæso lapide*] id est, infractis & inexsuperabilibus impedimentis.

11 *Discerpit*] ut ovem vagam ursus aut leo, cujus meminit superiore versu.

c Heb *filios, id est, prodeuntes e pharetra*.

14 *Istorum*] hostium. d Heb. *amaritudinibus*. 16 *Et comminuit*] id est, tanta vi deturbat me ac prosternit in terram; ut elisi dentes comminuantur scrupis, & os repleatur cinere. 17 *Adeo rejicis*] apostrophe ad Deum, exaggerans præcedentem expostulationem, & transitum comparans ad secundam partem. 18 *Et dixerim*] id est, propè in abyssum desperationis corruerim. 19 *Recordando*] secunda hæc pars capitis primùm narrat certamen piorum, tribus versibus; deinde victoriam, usque ad ver. 40. ac postremò hortatione concluditur, ver. 40. & 41. *Absinthii &*] ut sup. ver. 5. & 15. e Heb *recordando recordatur*, f Heb. *cor*; sic deinceps.

22 g *Sum-

ח 22 [g]'Sūmæ benignitatis est Jehovæ quòd non sumus absumpti, 'quòd non finiuntur miserationes ejus,
23 Novæ sunt singulis matutinis, amplissima 'fides tua.
24 Pars mea Jehova est, inquit anima mea; propterea spero in eo.
ט 25 'Bonus est Jehova expectantibus ipsum, animæ requirenti ipsum.
26 Bene est & speranti & acquiescenti in salute Jehovæ.
27 Bene est viro huic, cùm tulerit ' jugum in pueritia sua;
י 28 Qui sedens solitarius acquiescit, quòd imposuerit ipsi *Deus*;
29 *Qui* 'indit pulveri os suum *dicens*, 'fortè est expectatio,
30 Præbet percutienti se genam, satiatur opprobrio.
כ 31 'Nam non rejicit in seculum Dominus;
32 Sed cùm affecit mœstitia, etiam miseretur pro amplitudine benignitatum suarum:
33 Non enim affligit 'ex animo suo, mœstitiaque afficit filios viri.
ל 34 Conterere sub pedibus suis omnes vinctos terræ,
35 Detorquere jus viri coram facie superioris,
36 Pervertere hominem in causa sua, Dominus non [h]probat.
מ 37 'Ecquo dicente existit aliquid, *si* Dominus non præceperit?
38 Ex ore Excelsi *an* non prodit [i]malum quodque & bonum?
39 Cur quiritaretur homo vivens, vir propter [k]pœnas peccatorum suorum?
נ 40 'Perscrutemur vias nostras, & pervestigemus; atq; revertamur usque ad Jehovam.
41 Attollamus animum nostrum cum manibus ad Deum fortem in cœlis, *dicentes*,
42 'Nos defecimus & rebellavimus, 'tu non condonas.
ס 43 Obtegis ira & persequeris nos, interficis, non uteris clementia:
44 'Obtegis nube te, ne pertranseat oratio:
45 'Purgamentum & rejectamentum statuis nos in medio istorum populorum:
פ 46 Dilatant contra nos os suum omnes inimici nostri:
47 Pavor & fovea adest nobis, vastatio, & contritio:
48 Rivis aquarum [l] perfluit oculus meus, propter contritionem filiæ populi mei:
ע 49 Oculus meus defluit nec desistit, ex eo quòd nullæ sint intermissiones,
50 Donec 'prospiciat & videat Jehova e cœlis.
51 Oculus meus afficit animam meam, propter omnes filias civitatis meæ.
צ 52 [m]Omnino venantur me, tanquam aviculam, inimici mei immeritò:
53 Exscindentes *dejiciunt* in foveam vitam meam, & projiciunt lapides in me.
54 'Exundantibus aquis supra caput meum dico, succisus sum.
ק 55 'Invoco nomen tuum Jehova, e [n]fovea infima.
56 Vocem meam exaudivisti; ne occultes aurem tuam, ad respirationem meam, in vociferatione mea.
57 Appropinquans quo die invocabam te, dicebas, ne timeto:
ר 58 Agens, Domine, causas animæ meæ, vindicabas vitam meam.
59 Vides, ô Jehova, perversitatem [o]quæ exercetur in me; judica judicium meum.
60 Vides totam ultionem istorum, omnes cogitationes istorum contra me:
ש 61 Audis probrum istorum, ô Jehova, omnes cogitationes istorum adversus me,
62 Sermones insurgentium in me, & meditationem istorum adversus me toto die.
63 Sedere istorum & surgere istorum intuere, me esse 'modulationem istorum.
ת 64 'Redde eis retributionem, Jehova, secundum opus manuum ipsorum.
65 Adhibe his 'protectionem animi *tui*, istis execrationem tuam:
66 Persequere ira & perde eos, ne sint sub 'cœlis Jehovæ.

g Heb. *benignitatum*.

22 *Summæ benignitatis*] nobilissima hæc victoriæ prædicatio exponitur per ethopœiam, cujus argumenta omnino sunt quatuor: primùm est cōscientia benignitatis Dei ab experientia ipsa in mediis malis, his trib. versib. secundum est exemplorum gratiæ Dei erga omnes humiles fide perferentes mala, usque ad vers. 31. tertium est naturæ Dei & gratiosæ erga suos ver. 31. & duob. seq. & alienæ ab injustitia adversariorum tyrannica, inde ad vers. 37. quartū est omnipotentiæ Dei, quæ alterum est fulcrum fidei nostræ, sine qua nihil fit, & per quam quicquid nobis fit mali justè fit propter peccata nostra, usque ad vers. 40. Conscientia porrò benignitatis Dei ex re præsente confirmatur, hoc modo: tanta est peccatorum nostrorum gravitas, tāta pœnarum acerbitas, ut si summo jure ageretur, jam millies actum esset de nobis infirmissimis homuncionibus: atqui servamur a peccatis & in mediis pœnis nostris: hoc ergo non virtutis nostræ est, sed infinitæ benignitatis Dei quòd adhuc vivimus, ut Jeschahh. 1. 9.

Quòd non finiūtur] id est, perstant erga nos.

23 *Fides tua*] id est, promissorum tuorum ex fœdere constantia & veritas.

25 *Bonus est*] secundum argumentū, ut diximus in versum 22.

27 *Jugum*] videlicet crucis a Deo impositæ, ut dicitur seq. versu.

29 *Indit pulveri*] id est, habens reverentiam Deo & prostratus in terram cōticescit, ut loquitur Apostolus 1. Corin. 14. 25. *Forté est*] sic excludi solet in scripturis diffidentia, ut Jehosch. 14. 12.

31 *Nam*] tertium argumentum ethopœiæ, ut diximus in ver. 22. 33 *Ex animo*] q. d. contra animum suum, & quodammodo invitus facit Pater miserationum ut affligat suos. h Heb. *videt: ut Deut.* 12. 13. 37 *Ecquo*] quartum ethopœiæ argumentum, ut vers. 22. observavimus. i Heb. *mala*. k Heb. *peccata: noëma: ut Gen.* 4. 13. 40 *Perscrutemur*] hortatio, ut diximus ver. 22. ad tertiam capitis partem μεταβατικήν. 42 *Nos defecimus*] tertia hæc pars, oratio Ecclesiæ, continet primùm confessionem peccati, hoc ver. cum amplissima expostulatione malorum ex peccatis advenientiū, usq; ad ver. 55. deinde verò postulata salutis ad populum Dei perventuræ, & judiciorum in adversarios, ad finem usq;. *Tu non condon.*] i. ac proinde jam nos flagellas defectionum nostrarum & rebellionum nomine. 44 *Obtegis nube*] ut supr ver. 8. 45 *Purgamentum*] id est, quod veteres Latini dicebant exverras, sic 1. Corinth. 4. 13. l Heb. *descendit*. 50 *Prospiciat*] id est, opere demonstret se prospicere; humanitus dictum.

m Heb. *venando*.

54 *Exundantibus aquis*] ut Psalm. 124. 4. & 5.

55 *Invoco*] secundum orationis membrum comprehendit postulata duo suis causis conjuncta: unum est, salus piorū tum propter fidem & antegressam beneficiorum Dei experientiam, hoc ver. & trib. seq. tum propter inimicorum perversitatem, ver. 59. alterum est excidium & ultio inimicorū propter improbitatem cogitationum, sermonum, & factorum, cujus illi sunt rei coram Deo, usque ad ver. 65. quæ duo summatim repetuntur, duobus reliquis versibus.

n Heb. *cisterna infimorum* locorum: *ut Psalm.* 88. 7.

o Heb. *meam*.

63 *Modulationem*] ut suprà ver. 14.

64 *Redde eis*] ut Psalm. 28. 4. & 94. 2.

65 *Protectionem*] id est, defensionem illam, quam tu ex animo soles adhibere ad servandum bonos ut qui nō affligis eos ex animo tuo, suprà ver. 33. 66 *Cœlis Jehovæ*] amplificatio per antithesin insolentissimæ hostium arrogantiæ; qui non modò terrā, sed ipsum quoque cœlum (cujus aërem vivis omnibus communem esse natura docet) sui juris esse confidunt; ac proinde non dubitant bonis eripere, quos hæredes cœli & terræ, constituit Dominus.

CAPUT IIII.

Propheta Ecclesiæ & populi mala deplorans verbis amplissimis, causam eorum narrat positam esse in judicio Dei, qui contra Judæos propter peccata ipsorum præterita & præsentem vanitatem obfirmationemq; exarserit: ac postremò adversariis exitium, piis liberationem suo tempore venturā prænuntiat.

א 1 'QUOMODO 'obscuratur aurum, mutatur insigne aurum præstantissimum: 'diffunduntur lapides sanctitatis in capite omnium vicorum?
ב 2 Filii Tzijonis pretiosissimi, qui taxandi essent auro purgatissimo; quomodo reputantur pro utribus testaceis opere manuum figuli?
ג 3 'Etiam phocæ [a]præbent mammam, lactāt

1 *Quomodo*] Hujus capitis summæ partes sunt tres: prima est erotematica expostulatio de rebus omnibus divinis & humanis eversis, sæviente gladio & fame, usque ad ver. 11. secūda est ὑποφορά, causas & rationes calamitatum illarum explicans, usque ad vers. 21. tertia est denuntiatio judicii hostibus eventuri, & salutis Ecclesiæ, duobus ultimis. *Obscuratur*] id est, res pretiosæ ministrantes sacris exolescunt, tanquam si res claræ nitorem suum amitterent. *Diffunduntur*] id est, abrepti e loco sacro ab impurissimis hostibus, & profusè usurpantur, & nefariè disjiciuntur, perinde ac si res nihili essent: sic in sequentibus. 3 *Etiam phocæ*] amplificatio calamitatis gravissimæ a comparatione animantium: ipsi, inquit, vituli marini liberè ad littus accedentes fœtus suos educant mammis, & locum receptus habent ubi contineant fœtus suos, donec in mare deducantur & assuefiant in eo: hujus verò populi mulieres tantùm abest ut liberos suos lactare possint sine impedimento, ut contra omnibus odio sint (tanquam avibus ululæ) ipsæ & ipsarum quoque parvuli, ab omnibus infestentur, & ipsæ alendi partus suos commoditate careant. Vox quidem Hhebræa latè patet, significans serpentes, & reptilia magna, sive terrestria sive aquatica: sed cùm non omnium reptilium sint mammæ, neque aquaticorum sint ii quos Propheta vocat catulos; necesse fuit hunc locum ad phocas, id est, marinos vitulos accommodari, qui a natura sunt quasi amphibii: vide Plin. lib. 9. natur. hist. cap. 13. Nam draconibus accommodari non potest, cùm volucrium solus vespertilio mammas habeat: serpentium terrestrium nulla species mammata est; ac proinde hæc ad marinum istud genus referri debent.

catulos suos: *quomodo* filia populi mei propter crudelem *inimicum* est similis ululis in deserto?

ד 4 *Quomodo* adhæret lingua lactentis palato ipsius præ siti, parvulis ipsis petentibus panem qui partiatur nemo est?

ה 5 Qui comedebant in deliciis, *quomodo* desolantur per vicos? *quomodo* qui nutriebantur in coccino "amplexantur stercora?

ו 6 Et 'major est [b]pœna filiæ populi mei "supplicio Sedomi: quo everso quasi momento non manserunt in eo "manus?

ז 7 "Puriores erant Nazaræi illius nive, nitidiores lacte: rubebant corpore magis quàm carbunculi, *major quàm* Sapphiri polities eorum:

ח 8 *Quomodo* obscurior est nigredine forma eorum, non agnoscuntur in vicis: concreta est cutis eorum cum osse ipsorum, aret, est similis ligno?

ט 9 *Quomodo* [c]melius habent confossi gladio, quam confossi fame: *melius* 'qui perfluunt transfixi,[d] quàm destituti proventibus agri?

י 10 *Quomodo* manus mulierum 'misericordium coquunt natos ipsarum; sunt alimento ipsis in contritione filiæ populi mei?

כ 11 "Consummat Jehova æstum suum, effundit æstuantem iram suam: & accendit ignem Tzijone, qui exedat fundamenta ejus:

ל 12 Non credidissent Reges terræ, & omnes habitatores orbis habitabilis; ingressurum esse hostem & inimicum in portas *urbis* Jeruschalaimorum.

מ 13 Propter peccata 'Prophetarum ejus, iniquitates Sacerdotum ejus; effundentium in medio ejus sanguinem justorum:

נ 14 '*Quia* evagantur 'cæci per vicos, contaminantur sanguine; 'quem non possunt quin tangant vestimentis suis:

ס 15 Recedite impurus *quisque*, proclamant 'eis, recedite, recedite, ne attingitote, 'quia penna utuntur etiam evagantes: dicunt 'in Gentibus, non amplius commorabuntur.

פ 16 'Quos irata facies Jehovæ dispertita est, quos non est intuitura amplius; *quorum hostes* [e]rationem Sacerdotum non habent, senibus non faciunt gratiam.

ע 17 'Et adhuc nos, oculi nostri consumuntur [f]desyderio auxilii nostri [g]vanissimi: speculatione nostra speculamur versus Gentem non servaturam.

צ 18 "Venantur gressus nostros, ne eamus per plateas nostras: appropinquat finis noster, implentur dies nostri, imò advenit finis noster.

ק 19 Leviores sunt qui persequuntur nos aquilis cœli: 'in ipsis montibus insectantur nos, in ipso deserto insidiantur nobis.

ר 20 "Spiramentum narium nostrarum, unctus Jehovæ, capitur in foveis istorum: de quo dicimus, 'in umbra ejus nos victuros inter Gentes.

ש 21 'Gaude & lætare, ô 'filia Edomi, ô quæ habitas in terra 'Hhutzi: etiam ad te transiturum est 'poculum, inebriabis te, & 'nudabis te.

ת 22 'Consumpta iniquitate tua, ô filia Tzijonis, non perget in deportatione relinquere te: animadvertet tuam iniquitatem, ô filia Edomi, 'deportabit propter peccata tua.

5 *Amplexantur stercora*] id est, in fimetis victum quæritant præ inopia.

6 *Major est*] hoc est, gravior re ipsa & diuturnitate temporis, ut deinceps exponitur.

b Heb. *iniquitas filiæ populi mei, quàm peccatum: ut suprà 3.39.*

Supplicio Sedomi] de quo Gen. 19.

Manus] videlicet quæ diutius affligerent, postquam momento eversum fuit cum civitatibus cæteris.

7 *Puriores*] amplificatio calamitatis a constitutione Næziræorum, per antitheses hyperbolicas.

c Heb. *meliores sunt.*

9 *Qui perfluunt*] id est, quorum sanguis effunditur.

d Heb. *a proventibus: elliptica loquutio.*

10 *Misericordium*] id est, quæ a natura ferè sunt misericordes & indulgentiores liberis: simile vide 2.Reg. 6.26.

11 *Consummat*] ὑποφορά, ut diximus in vers. 1. qua Propheta respondet ærumnas istas a Deo esse supra omnem expectationem hominum, duobus versib. & quidem irato propter peccata Judæorum, tum præterita quæ ipsi hostes damnant atq; ulciscuntur, usq; ad ver. 17. tum etiam præsentia quæ documenta sunt obstinatissimæ Judæorum pervicaciæ, quatuor versibus.

13 *Prophetarum*] ac multo magis cæterorũ ordinum: vide 2.Chron. 36.14.

14 *Quia evagantur*] exegesis præcedentis dicti de peccatis prophetarum, Sacerdotum, totiusque populi, duobus versibus. *Cæci*] ut Jeschahh. 42.18. & seq. *Quem non poss.*] prout narratur de temporibus Menaschis, 2.Reg. 21.16. cui conjungendum est quod scribitur 2.Reg. 24.2. & 5. & 11. & 25.2. 15 *Eis*] id est, justis, quorum sanguis effundebatur, ut meminit ver. 13. *Quia penna utun.*] id est, quia non ambulant, non currunt; sed præcipites cæco impetu volant in scelera, & vagos errores suos. *In gentibus*] id est, Judæis qui jam ad AEgyptios & Chaldæos fuerant deportati, prædicebant liberationem ex animo suo brevi affuturam esse: ut exemplum extat Jirmejæ 28.2. & seq. 16 *Quos irata facies*] exaggeratio falsæ illorum prophetiæ quæ proximè præcessit, a persona Dei & inimicorum: certè, inquit, quod isti populares suos dicunt liberatum iri, neque Deo neque hostibus invitis effici potest: Dei autem stat sententia captivitatem annos septuaginta duraturam: hostes verò nulla autoritas, aut reverentia deterrere potest a captivis detinendis, quos sibi Deus tradidit.

e Heb. *faciem Sacerdotum non susceperunt.* 17 *Et adhuc*] secundus peccatorum gradus, obstinatio: quod videlicet Judæi Deo infenso & potientibus rerum hostibus adhuc obfirmatè confidunt rebus inanibus; nempe externis AEgyptiorum aliorumq; copiis auxiliaribus (ut apparet ex Jirmejæ 27.) item fugæ, ac deniq; regi suo, quasi nõ potuisset sibi regnũ illud Davidis temporariũ eripi. vers. 4. f Heb. *ad auxilium: ut Psal. 119.81.82.* g Heb. *vanitatem.* 18 *Venantur*] nimirũ exstructis contra urbẽ propugnaculis, e quib. plateæ urbis observabãtur: 2.Reg. 25.4.

19 *In ipsis montibus*] id est, omnibus ex partibus sunt deprehensuri nos: vide 2.Reg. 25.8.

20 *Spiramentum*] id est, Rex noster e posteritate Davidis, quo freti saltem nobis datur aliqua interspirandi occasio in quibuslibet angustiis: nam præfidebant Judæi dignitati illius regni, tanquam si purè & per se ipsum fuisset stabile; non autem spectabant Christum, qui finis est & complementum illius typi, neque conditiones sibi imperatas. *In umbra ejus*] id est, adjumento ejus tanquam umbraculo recreati, ne defetiscamur aut exarescamus, velut æstu, malorum nostrorum amplitudine: metaphora, cujusmodi est Danijel. 4.12.

21 *Gaude*] tertia pars, ut diximus in ver. 1. cujus membrum prius exprimitur per ironiam. *Filia Edomi*] id est, inimici omnes, synecdochicè: qui duabus gentibus hîc exprimuntur Judææ propinquissimis & infestissimis, in Edomæa & Syria sitis: vide Jirmejæ 49.7. *Hhutzi*] vide Gen. 10.23. *Poculum*] vide Jirmejæ 25.15. & sequentibus. *Nudabis te*] nimirum dementata potu quem præbiturus est dominus, ut faciunt qui inebriantur vino: sicut exemplum habetur in Noacho, Genes. 9.21. 22 *Consumpta*] id est, exactis annis septuaginta, quibus statuit Deus non intueri te, supra ver. 16. *Deportabit*] ut prædictum est, Jirmejæ 49. Hoc autem verbum hac conjugatione ita interpretamur, ut passivum illius Nachum. 2.7.

Caput V.

Ecclesia Judæorum de malis suis cum Deo expostulans confitetur peccata sua: de illis, de suppliciis, & de totius Ecclesiæ eversione gemit: iram Dei porrò deprecatur, & implorat misericordiam.

1 'Recordare Jehova quid sit nobis, intuere & aspice opprobrium nostrum.

2 Possessio nostra aversa est ad extraneos, domus nostræ ad alienigenas.

3 Pupilli sumus ac nullo patre, matres nostræ tanquam viduæ.

4 Aquas nostras 'pecunia bibimus, ligna nostra pretio obveniunt.

5 *Ab* 'incumbentibus collo nostro persequutionem patimur: laboramus, non permittitur quies nobis.

6 Ægyptio 'porrigimus manum, Assyrio ut satiemur pane.

7 'Patres nostri peccaverunt & non supersunt: nos verò [a]pœnas eorum ferimus.

8 Servi dominantur in nos, asserente nemine e manu illorum.

9 [b]Periculo vitæ nostræ afferimus panem nostrum, propter 'gladium deserti.

10 Pelles nostræ ut furnus atratæ sunt, propter 'presteres famis.

11 Mulieres Tzijone opprimunt, virgines in civitatibus Jehudæ.

1 *Recordare*] Postremum hoc caput libellum oratione terminat, cujus mẽbra sunt tria: primũ pathetica expostulatio, usque ad ver. 16. secundum, confessio peccatorum & promeritæ pœnæ, usque ad 19. tertium, petitio misericordiæ, ad finem usque. Dicuntur autem hæc verba humanitus, recordari, intueri, & aspicere, ut sæpè dictum est.

4 *Pecunia bibimus*] id est, utcunque juris nostri sint, cogimur tamen redimere.

5 *Incumbentibus*] id est, inimicis insolentibus, quibus non satis est quòd insident nobis & agunt nos tanquam jumenta vectaria, nisi etiã indesinenter exagitent; quod ne suis quidem jumentis faciunt. Contrariam allegoriam vide Hosche. 11.4. 6 *Porrigimus manum*] id est, tanta servitute a Chaldæis pressi ne tenuissimum quidem alimentum pro officiis nostris consequimur, sed mendicare cogimur apud hostes ipsos alienos, & miserrimè victum quærere. 7 *Patres nostri*] amplificatur calamitas a comparatione, ut suprà 4.6. & 9. Melius (inquiunt) actum est cum patribus nostris, quàm agatur nobiscum: nam peccaverunt illi quidem, sed brevi supplicio de peccatis suis affecti sunt: nos verò eo sumus infeliciores, quod eorundem peccatorum pœnas diuturnas ferre compellimur, quibus foret jucundius semel emori quàm vitam invitam vivere. a Heb. *peccata, ut suprà 3.39.* 8 *Servi*] id est, non tantùm imperia a Dominis, sed etiam a conservis sordidissimis ferre cogimur, & mediastinos agere ad libidinem domesticorum omnium. b Heb. *pro anima nostra: ut 2.Schem. 23.17. & 1.Chron. 11.19.* 9 *Gladium deserti*] id est, inimicum, qui agrum totum obtinet; synecdoche. 10 *Presteres famis*] id est, famem vehementissimam, qua tanquam prestere exagitamur omnesque consumimur.

12 Prin-

12 Principes manu istorum suspenduntur, facies senum non afficiuntur honore.
13 Juvenes [a] ad molendum portant, & [b] pueri ad ligna corruunt.
14 Senes [a] e porta cessant, juvenes a modulatione sua.
15 Cessat gaudium animi nostri, convertitur in luctum chorus noster.
16 Cadit [a] corona capitis nostri; væ jam nobis quòd peccaverimus.
17 [a] Propter hoc est languidum cor nostrum, propter hæc [a] obtenebrati sunt oculi nostri:
18 Propter montem Tzijonis qui desolatus est, per quem [a] vulpes eunt liberè.
19 ‖ [a] Tu Jehova [a] in seculum manes, solium tuum in [c] unamquamque generationem.
20 Quare [a] in æternum obliviscereris nostri, derelinqueres nos [d] quàm diu longa erunt tempora?
21 [a] Restitue nos Jehova tibi, ut revertamur; renova dies nostros, ut [e] priscis *diebus*.
22 [a] Nam an omnino sperneres nos, effervesceres contra nos [a] admodum?

13 *Ad molendum*] Id est, ad officium quodque abjectissimum: vide Exod. 11. 5. & 12.29. *Pueri*] i. a minimis & infirmissimis exiguntur ministeria supra ipsorum vires: adeò sæva est barbaries in hostibus nostris. 14 *E porta*] id est, a judiciis & consessu forensi: vide Gen.34.20. 16 *Corona*] i. omnis gloria nostra; tantummodò sumus probro. Hinc autem principium ducitur secundi membri, quo Judæi singulas hasce calamitates peccatis suis acceptas ferunt. 17 *Propter*] totum quód supra dictum est, videlicet peccatum & peccati pœnam: sensus est, infirmantur & afficiuntur gravissime animi & corpora nostra, tum nostra ipsorum causa, hoc versu, tum verò maximè totius Ecclesiæ, seq. versu. *Obtenebrati*] id est, vires nos deficiunt: vide 1.Schem.14.28.

18 *Vulpes*] quibus hostes Ecclesiæ figurantur, ut Cant.2.15. ‖ *Psal.*102.13. 19 *Tu Jehova*] tertium membrum continens deprecationem, duob. versibus & postulatum, duob. alteris. Deprecationis autem argumentum sumitur hoc versu a persona Dei. *In seculum*] id est, non tantùm natura, sed consilio etiam & voluntate es constantissimus, quam olim nobis explicasti fœdere: ut Galat.3.20. c Heb. *generationem & generationem*. 20 *In æternum*] contrà quam promisisti fœdere, vide 2.Schem.7.14. d Heb. *in longitudinem dierum ut Psalm.*23.6. 21 *Restitue nos*] ut Psal.80.4. Nam eodem modo accipiendum esse ostendit secunda pars versus. e Heb. *antiquitatis: ut suprà* 1.7.2.17. 22 *Nam*] etiologia pathetica, qua permovetur Deus ad misericordiam ab antegresso fœdere. Has autem voces, ita reddendas esse ut fecimus, & sensus loci & Hhebraica distinctio docet. *Admodum*] id est, supra modulum nostrum, pro infinita potentia tua.

JECHEZKEL.

ARGUMENTUM.

LIBER Jechezkelis Prophetæ versatur omnino in prophetico documentorum genere. Primùm enim typo & sermone Dei confirmata vocatione sua & toto prophetiarum suarum argumento novis typis & prædictionibus improbitatem & impietatem Judæorum redarguit, judiciáque divinitus eventura pronuntiat & circumscribit evidentissimè, usque ad caput 25. deinde verò clades finitimis Judæorum hostibus paulò pòst superventuras per Nebucad-netzarem prædicat usq; ad cap.33. tum deportatos omnes reprehendens & increpans gravissimè, ad resipiscentiã hortatur, certámq; fiduciam restitutionis eventuræ. Cumq; restitutionis duo futura essent genera; unum inchoatum, quando populus reversus est e Babylonia; alterum perfectum, cùm Deus patefactus est in carne: idcirco Propheta, postquàm priorem illam restitutionem adumbravit & prædixit, docet non propterea desituras esse calamitates, Ecclesiæ Judæorum, sed eam gravissimè, indesinenter, & acerbissimè ab hostibus plurimis infestatum iri. Sic librum suũ concludit elegantissimo typo perfectæ illius restitutionis & instaurationis Ecclesiæ, quæ nobis temporibus ultimis patefacta est Evangelio gloriæ Christi.

CAPUT I.

Propheta divinitus viso admonetur de obsequio & administratione Angelorum, de totius mundi gubernatione per spiritum Dei & Angelos administros ipsius & de gloria ac autoritate Christi in angelos & res creatas omnes, ad perficiendum voluntatem suam: deinde hoc viso perculsus, postquam Dei verbo ac spiritu confirmatus est, mandatum & typum vocationis suæ contra Judæos deportatos exequendæ accipit: quod ille acèrbè ferens subterfugit functionem suam, & inter populares conatur delitescere.

1 [a] CUM fuisset [a] trigesimo anno, quarti mensis *die* quinto, me versante inter deportatam multitudinem ad [a] fluvium Cebaris; [a] apertis cœlis ut viderem [a] visiones Dei:
2 Quinto eodem *die* illius mensis, ejus anni [a] qui quintus erat deportationis regis Jojacinis,
3 [a] Omnino fuit [a] verbum Jehovæ ad Jechezkelem filium Buzi Sacerdotem in [a] terra Chaldæorum ad fluvium Cebaris: fuitque super eum ibi [a] manus Jehovæ.

1 *Cùm fuisset*] Hæc duo capita simul conjungenda esse, & secundum ibi terminãdum ubi nos terminavimus, res ipsa loquitur. Nam inscriptione communi conjunguntur, his trib. ver. deinde verò visio exponitur, toto hoc capite. & vocatio ad functionem propheticam, cap. seq. e quibus visio memoratur in inscriptione ver. 1. verbum verò vocationis eventusq; 1. ver. 2. & 3. Hac inscriptione porro, proponuntur tempus, locus, forma argumentum, persona, deniq; circumstantiæ ad perspicuam rei narrationem necessariæ; quas quia lectores periti facilè observare possunt iis tantùm immorabimur, quæ obscuritatis speciem habent. *Trigesimo anno*] nimirum a decimo octavo anno Joschijæ, quo lex inventa fuit, fœdus redintegratum cum Deo, & cultus instauratus: quorum beneficiorum solennis recordatio novam numerandi annos rationem Judæis suppeditavit; ut alibi numerantur a vocatione Abrahami, a promissione facta Abrahamo, a Jitzchako nato, ab exitu ex Aegypto, a regno Jisraëlitarum diviso & similibus. Hoc enim beneficium recordari multo fuit æquiùs, quàm ab inauguratione aliqua Regis novi (ut ferè fit) ab Olympiadibus ut Græci, & ab urbe condita aut exactis regibus ut Romani, numerare. Hunc autem Jubilæi annum fuisse minimè probamus omnĩũ, quia Jubilæi anni computandi sunt ab eo anno quo populus missus est in possessionẽ terræ. Lev. 25. Annus verò ab hoc trigesimus. I. decimus octavus Joschijæ, plurimũ a justo & legitimo Jubilæi tempore abfuit: ut videre est, si rationẽ temporũ justã subduxeris.

Fluvium Cebar.] sive (ut Ptolemæus vocat in Geographicis) Chabore in Mesopotamia ex Masio monte in Euphratem influentis ad oppidum ejusdem nominis. *Apertis cœlis*] vide in ver. 4. humanitus dictum. *Visiones Dei*] id est, a Deo oblatas, hoc capite. 2 *Qui quintus*] his autem quinque si undecim Jehojakimi conjunxeris, & quatuordecim ultimos Joschiję; assurget numerus triginta annorum, positus præcedente ver. a Heb. *existendo extitit*. 3 *Verbum*] quod habetur capite 2. usque ad ver.20. *Terra Chald.*] Mesopotamia Chaldææ parte. *Manus Jehovæ*] id est, spiritus, a quo sublatus est, & invitus quodammodo raptus ad functionem suam, infra 2. 22. & sequentibus.

4 Vidi ergo, cùm ecce ventus turbineus veniret ab Aquilone, nubem magnam & ignê [b] sese accendentem, quem splendor circũstabat: & e medio ejus tanquam [c] colorem [d] vividissimum, nempe e medio illius ignis.

5 Nam e medio ejus similitudo *extabat* quatuor animalium: quorum hic aspectus; similitudo hominis erat eis,

6 Et quaterni vultus unicuique, quaternæque alæ unicuique ipsis:

7 Quorum *quidem* pedum pes *quisque* rectus; sed planta pedum ipsorum similis erat plantæ pedis vitulini, quibus scintillabant in speciem chalybis tersi:

8 Et manus humanæ suberant alis eorum in quaternas [e] partes ipsorum: faciesque eorum, & alæ eorum in quaternis illis,

9 Conjunctæ [f] unius ad *alam* alterius alæ eorum: non divertebant eundo, unumquodque [g] in tractum faciei suæ *objectum* ibant.

10 Cum similitudine faciei eorum, faciei humanæ, etiam facies leonis ad ejus dexteram ipsis quatuor, & facies bovis a sinistra illius ipsis quatuor: itemque facies aquilæ ipsis quatuor *erat*.

11 Et facies eorum, & alæ eorum porrectæ erant sursum; unius binæ conjunctæ *binis* alterius, binis tegentibus corpora ipsorum:

12 Ita quæque in tractum faciei suæ objectũ ibant; quocunque [h] docebat spiritus ipse eundum ibant, non divertentes eundo.

13 Cum similitudine autem istorum animalium aspectus quorundam velut carbonum ignis ardentium, ut aspectus tædarum *erant*, qui *ignis* continenter ibat inter ipsa animalia: & splendor erat huic igni, atque ex ipso igne prodibat fulgur.

14 Denique hæc animalia excurrebant & revertebantur, velut aspectus [i] fulguris vehementissimi.

15 Cum autem respicerem animalia hæc; ecce rota una erat in terra prope singula animalia ad quaternas facies cujusque.

16 Aspectus rotarum & opera earum, secundum colorem beryllli thalassii, & similitudo eadem ipsis quatuor *erat*: erantque aspectus earum & opera earum, ac si esset rota *una* in medio rotæ *alterius*,

17 *Ita ut* in quatuor partes suas cùm erat eundum ipsis irent, non diverterent eundo.

18 Et apsidibus earum tanta alitudo erat ipsis, ut [k] timorem injicerent: & canthi earum pleni erant oculis circumquaque in ipsis quatuor.

19 Euntibus autem illis animalibus, ibant rotæ ipsæ secundum illa, & cùm attollerent se animalia sursum a terra, attollebant se rotæ.

20 Quocunq; docebat spiritus eundum ibant, quò docebat *inquam* spiritus eundum: & rotæ attollebant se e regione illorum, nam spiritus idem animalium aderat rotis.

21 Euntibus illis ibant, & illis consistentibus

4 *Vidi ergo*] primæ partis hujus prophetiæ, i. visionis cõprehẽsæ toto hoc capite (ut diximus in ver. 1.) finis est, adumbratio glorię Dei in Christo ut ipse Propheta interpretatur ver. 28. ad confirmationẽ Prophetæ, & fidem prophetiarum sequentium. Summa, Deum gloriæ & Dominum Jesum Christum spiritu ęterno suo cœlum & terram & omnia quæ in eis sunt administrare, adeóq; ministerium Angelorum spiritu suo & potente verbo adhibere ad res hasce inferiores regendas arbitratu suo. Sunt itaque in visione hac membra tria: primum est descriptio administrorum Dei, id est, angelorum, usque ad ver. 15. secundum, descriptio administrationis in res inferiores effectæ per angelos ex nutu Dei, usque ad ver. 22. tertium est gloriæ Christi in cœlis figuratio, ad finem usque. *Ventus turb.*] tanquam præcursor gloriæ & majestatis Dei: vide Jobi 38.1. Est autem hic ventus præditus ea facultate ut depellat nubes: docet itaque Propheta per voluntatem Dei hoc vento impellente dissiluisse & diffugisse nubes, ut cœlum nitens & res e cœlo aperto ostensas liberè prospectaret.

Nubem magnam] aspectabile signum præsentiæ Dei, qui sine nube & obscuritate ab infirmis hominibus videri non potest. *Ignem sese*] id est, indesinenter coruscantem tanquam fulgetrum, qua specie Deus ferè exhibet majestatis suæ documenta: Exod, 19. Chabakkuk, 3.4. & alibi. b Heb. *qui se accipiebat: ut Exod. 9.24.* *Quem*] id est, splendentem circumquaque & radiantem, velut sol; non autem subinde tantùm micantem, ut fulgura faciunt. *E medio ejus*] id est, quæ intra illud splendentis ignis spatium continebantur, nimirum animalia sive angeli, de quibus postea, micabant supra ignem illum, tanquam prunæ fornacis ardentissimæ, ut exponitur ver. 13. Hæc autem propterea in hunc ver. inseruit Propheta, quia una opera totum colorem explicare visum est rerum cœlestium, tanquam accensarum ad obsequium promptissimum & studiosissimum majestatis Dei.

c Heb *oculum: vide Levit.* 13.5. d Heb. *vividissimi: sic infra ver.* 27. *Vividissimum*] Hhebręam vocem quam variè interpretentur multi nemo ignorat; quam bene autem, penes doctos judicium esto. Nos ex ver. 27. hujus capitis, & 8.2 statuimus vocem esse compositam e duobus Hhebraicis vocabulis, quibus significantur prunę ardentissimæ & quasi festinantissimæ ad consumendam aut inflammandam materiam objectam, cujusmodi prunæ aliis longè sunt rubicundiores. Atque hoc etiam respectu videmus Angelos vocari Seraphim, Jeschahh. 6. 2.&6. 5 *Nam e medio*] exegesis proximè præcedentis dicti de angelis, quorum colorem modo perstrinxerat. *Quatuor*] ut qui administratione in quatuor orbis partes, id est, in universum orbem ex Dei mandato persungantur. *Animalium*] id est, angelorum, qui adumbrabantur animalium specie, Inf. 10. 15. & 20 *Aspectus*] quod ad corporis staturam attinet: videlicet exceptis rebus illis singularibus, quæ aut adjectæ, aut variæ ab hominis forma dicuntur fuisse, quinque versibus sequent. *Similitudo*] id est, erecta, rationem & intelligentiam præ se ferens, atque ad rationis usum & officium accommoda: quod in rebus aspectabilibus solius hominis est proprium. 6 *Quaterni*] quibus figuratur omnimoda aptitudo ad jussa Dei nullo negotio capessenda in omnes partes: ut ver. 5.

Alæ] celeritatis indices. 7 *Rectus*] ut crus est hominis: suprà ver. 5. nam Hhebræi pedum appellatione inferiores artus accipiunt synecdochicè. *Similis erat*] id est, rotunda, ut in omnes partes sine conversatione ire possent (quod pes humanus non potest) & solida firmaque, ut est ungula vitulina: nam cætera ferè calceari solent in veterino genere. *Quibus*] id est, tanta agilitate conficiebant iter & obsequebantur Deo, ut scintillare ipsorum pedes præ celeritate viderentur; neque tamen terrenas ullas sordes in administratione sua contraherent, sed purè agentes manerent purissimi, & puritate prælucerent rebus creatis omnibus. 8 *Manus*] quibus ministrant voluntati Dei in omnes partes, ut ver. 5. e Heb. *quadraturas: sic ver.* 17. *Faciesq;*] id est, in omnes partes sine conversatione sui respiciebant, ibant, & operabantur omnia. 9 *Conjunctæ*] id est, concorditer & unanimiter omnia Dei mandata omnibus locis spectabant, præstabantque, & ad ea præstanda proficiscebantur. f Heb. *fœmina ad sororis suæ: vide Levit.* 18.18.

Non divertebant] id est, ad omnes partes videndas, obeundasque omnibus numeris parati erant: nihil aversum erat ab ipsis, sed omnia exposita cùm in omnes partes vultus eorum respicerent, essentque illis anteriora omnia. g Heb. *transitum faciei: sic ver.* 12 10 *Cum similit.*] ut missas faciamus tam multas multorum interpretationes, sententia nostra est hæc: hoc ver. definiri angelorum naturam figuratè ab aliarum rerum proprietatibus; Itaque angelos ex hoc versu definiri posse, hoc modo: spiritus esse intelligentes ut homo est, potentes ut leo, ministratorios ut bos, & celeres ut aquila, atq; adeò res alias creatas suis proprietatibus istis longo intervallo superare: sic Apocalyp. 4.7. Ac de hominis quidem intelligentia omnibus satis constat, & nos diximus suprà in ver. 5. leonis vim passim scriptura prædicat, bovis ministerium laudant Mosche & Schelomo Deut. 33. 17. & Prov. 14.4. pernicitatem demq; aquilæ Physici & poëtæ omnes dilaudant, Jovis alitem in suis fabulis appellantes. Hunc genuinum esse hujus loci sensum animadversuros esse confidimus qui propiùs ad rem attenderint. Hactenus forma animalium: jam sequitur διάθεσις ipsorum, trib. ver. & actionum forma, ver. 14.

11 *Et facies*] id est, ora ipsorum & alæ conversę erant ad Deum: ut significetur angelos tanquam erectis capitibus observare nutum Dei, & alas suas volatumque, id est, functiones omnes unanimiter, permittere voluntati ejus: vide infra in ver. 24.

Binis tegentibus] vide causam Jeschahh. 6.2. Hoc autem loco non additur tertius alarum ordo qui habetur Jeschahh. 6.2. & Apoc. 4. quia angeli in hac visione non dicuntur circumstare Deum, ut illîc; sed esse sub expanso, inf. ver. 22. ac proinde in rerum inferiorum administratione occupari. Ita quod officium tertius alarũ ordo angelis præstitit in illis locis, hîc facit expansum interjectum angelis & solio Dei.

12 *Ita*] id est, ea dispositione, erectis ad Deum capitibus alisque & obvelato corpore; ut inciperent, pergerent, & desisterent omnino ex nutu Dei.

h Heb. *erat spiritus ipse ad eundum: sic ver.* 20.

Spiritus] nimirum Dei, quo autore & duce angeli exequuntur omnia: sic infra ver. 20.

Non divertentes] id est, hoc ipsum agentes quod in mandatis habebant, & nullo impedimento aversi quin mandata Dei conficerent expeditissimè. 13 *Quorundam*] vide supra in ver. 4. *Tædarum*] quarum non tantùm materia ardet, sed flamma diffunditur: sic dicuntur angeli non tantùm ardere ipsi, sed etiam res proximas luce sua perlustrare splendidissimè, igne accendere, & tanquam fulgura coruscare. his etenim modis & ipsi inter se accenduntur & alias res creatas afficiunt emicantibus in se scintillis gloriæ Dei, quas habent ad ministerium documentúmque bonorum, ac improborum exitium. *Continenter*] id est, nunquam quiescebat, erat in perpetuo motu. 14 *Excurrebant*] id est, obibant functiones suas expeditissimè. *Revertebantur*] etsi minimè divertebant, cùm facies ipsorum in omnes partes spectarent, suprà ver. 9. i Heb. *fulguris dispergentis.* 15 *Cùm autem*] secundum membrum visionis, ut dictum est in versum 4. in quo primùm rotarum constitutio, versibus 4. deinde conversatio & agitatio exponitur, tribus. *Rota*] figurans totam materiam ac velut corpus unum rerum inferiorum conversionibus & mutationibus infestarum. *Prope singula*] id est, exposita angelorum administrationi, tanquam ad pedes ipsorum. 16 *Aspectus*] id est, color & forma. *Opera earum*] id est, operosum artificium, quod deinceps exponitur. *Berylli thal.*] id est, marini, cœrulei: quo significatur rerum inferiorum vanitas, & fluctuans tanquam maris, fluxáque constitutio. *Ac si esset*] id est, quasi sphæricæ erant, ut nullo negotio in omnes partes impellerentur sine alia conversione, quæ moram fuisset allatura: quod sequens ver. apertè docet. 18 *Et apsidibus*] id est, rotę erant amplissimæ, adeò ut mihi respicienti esset mirifica & formidabilis earum conversatio. k Heb. *timor illis inesset.* *Oculis*] id est, infinita Dei providentia qui totus ubique est oculus, ut Augustinus loquitur: sic Zecarjæ 3.9. & 4.10.

19 *Euntibus*] id est, agebantur omnino cœlesti nutu. Nam cùm angeli adventabant & exequebantur mandatum Dei in rotis, sequebantur illæ; cùm supersedebant, stabant illæ; cùm quasi relato gradu efferebantur ad Deum ut mandata nova acciperent, similiter rotæ sistebantur Deo per angelorum ministerium: ita significatur nihil fieri, nihilque omitti nisi ex autoritate Dei, & angelorum ipsius administratione. *Attollebant se*] id est, angelos velut sequebantur desinentes a conversatione sua, donec præcepisset Deus angelis, & ipsis per spiritum suum, sequent. versu. 20 *Animalium*] id est, quò agebantur animalia: unus enim spiritus Dei operatur omnia in omnibus. 21 *Euntibus illis*] anacephalæosis duorum præcedentium versuum, Jechezkeli frequens: ut Joan. 1.2.

con-

consistebant: & attollentibus se sursum a terra attollebant se rotæ e regione illarum, nam spiritus idem animalium aderat rotis.

22 'Similitudo autem expansi erat supra capita animalium, quasi ' aspectus [l] crystalli, extensi super capita eorum supernè:

23 'Ita ut sub isto expanso alæ illorum *binæ* e-*rectæ* essent una ad alteram: cuique [m] binis tegentibus ipsa, nempe corpora ipsorum.

24 Et audiebam sonum alarum ipsorum quasi sonum ' aquarum multarum, quasi 'sonum omnipotentis euntibus illis, sonum ' conflictus procellarum, quasi sonum exercitus: deinde consistentia ' remiserunt alas suas.

25 'Fuitque sonus supra expansum illud quod incumbebat capiti illorum, quando consistentia remiserunt alas suas.

26 (' Supernè autem in expanso quod imminebat capiti illorum, ' similis aspectui lapidis Sapphiri similitudo solii erat; & super similitudinem solii similitudo ' quasi aspectus hominis in eo supernè.

27 Et vidi quasi speciem vividissimam, 'quasi aspectum ignis, intimi in eo circumquaque, ab aspectu lumborum illius sursum versus: ab aspectu verò lumborum illius deorsum versus, videbam quasi aspectum ignis, & splendorem illi circumquaque.

28 'Qualis est aspectus arcus qui existit in nube tempore pluviæ, talis aspectus illius splendoris erat circumquaque; hæc fuit visio similitudinis gloriæ Jehovæ) hæc videns cùm 'procidissem in faciem meam audivi vocem loquentis:

22 *Similitudo autem*] tertia pars visionis de gloria Christi; quæ ostenditur primum a loco, hoc ver. deinde ab effectis, trib. sequentibus; tertio ab officio & autoritate, ver. 26. postremò a personæ ipsius gloria, duobus ultimis.

Aspectus] i. pellucidus erat, sive διαφανὴς & nitens: undè tum ipse omnia inferiora prospectabat, tum Angeli & res omnes creatæ suo modulo majestatem ejus gloriamque poterant contemplari.

l Heb. *gelu formidabilis, id est, vehementissimi, periphrasis crystalli: vide Plin. lib. 37. cap. 2. & Gellium.*

23 *Ita ut*] vide sup. ver. 11.

m Heb. *duabus tegentibus ipsa, & cuique duabus tegentibus ipsa.*

24 *Aquarum*] id est, vehementissimũ; congeries similium faciens ad amplificationem.

Sonum omnip.] id est, tonitru: sic inf. 10. 5.

Conflictus] vide Jirm. 11. 16. de hac voce.

Remiserunt] id est, erectas quidem tenuerunt cœlum versus sup. 11. & 23. sed non passas & ad volandam compositas. 25 *Fuitq;*] prænuntius verbi Dei ad comparandum Prophetam, ut diligenter intenderet, fideliter acciperet, sanctèque obsequeretur mandato Dei, quod ipsi datum est per Christum. 26 *Supernè autem*] descriptio personæ Christi, ut diximus in ver. 22. ad cujus observationem Propheta excitatus est sono illo cujus meminit præcedente ver. & repentino angelorum silentio. *Similis*] id est, coloris cœlestis thronus gloriosissimus. *Quasi aspectus*] id est, Christi Dei & hominis redemptoris nostri. 27 *Quasi aspectum*] exegesis vocis proximè præcedentis: vividissimus color, inquit, non tantùm is intelligendus est qui videtur in communi igne; sed is qui in intimis fornacibus est ardentissimus: non quidem flavescens, ut ignis ille splendens cujus meminit sequente membro; sed rubens & rutulus: vide supra ver. 4. Itaque Christus totus quidem ignis esse dicitur, sed qua parte ad res creatas vergit & se cum illis communicat, quasi defervescere: quia sic ipsi visum est infirmitati & tenuitati rerum creatarum omnium consulere, quas alioqui tantus ignis momento consumeret. Lucem enim habitat inaccessam, ac proinde ejus majestatem nemo vidit hominum, neque videre potest 1. Timoth. 6. 16. 28 *Qualis est*] id est, non tantùm ignis est & splendet circumquaque igne suo; sed splendorem illum suum floridis & jucundis velut coloribus aspergit ad afficiendum res creatas amplius reverentia sui: sic Apocal. 4. 3. *Procidissem*] non modò humiliter adorans, ut Levit. 9. 24. & alibi passim, sed etiam perculsus præsente gloria & majestate Dei: ut Danijel. 8. 17. sic comparatur transitus ad narrationem sequentem.

Caput II.

1 'QUI edixit mihi; fili hominis, consiste in pedes tuos ut alloquar te.

2 Et ingressus est in me spiritus cùm alloqueretur me, qui statuit me super pedes meos; ut audirem eum qui sermocinaturus erat mecum.

1 *Qui edixit*] Hoc capite (quo alteram partem hujus prophetiæ contineri diximus suprà 1. 1.) docentur duo: vocatio Prophetæ ad functionem propheticam, usque ad ver. 20. & narratio eventus ad finem usque capitis. Vocationi autem præcedit quædam confirmatio Prophetæ duobus primis versibus, verbo & spiritu, eò quòd visione perculsus & prostratus esset, ut dictum est proximè præcedente versu.

3 'Dixit igitur ad me, fili hominis, mitto ego te ad filios Jisraëlis, ad gentes rebelles quæ rebellarunt contra me; qui ut majores ipsorum defecerunt a me usque ad hunc ipsum diem:

4 Ad istos, inquam, filios obduratos [a] vultu, & obfirmatos animo ego mitto te: ut ' indicas eis, sic ait Dominus Jehova;

5 Jam ipsos, sive audiant sive desistant, ipsos *inquam* domum [b] rebellem esse: & ' sciant Prophetam esse in medio ipsorum.

6 Tu autem, fili hominis, ne timeto ab istis & a verbis istorum ne timeto, quòd refractarii & 'spinei sint in te, & apud scorpiones habites: a verbis eorum ne timeto, & a facie eorum ne consternator, quòd domus rebellis sint:

7 Sed eloquere verba mea ipsis, sive audiant, sive desistant, eos rebelles esse.

8 'Tu verò, fili hominis, ausculta quod ego edico tibi, ne esto [c] rebellis ut domus rebellis ista: dilata os tuum, & comede quod ego daturus sum tibi.

9 Tum aspexi quòd ecce manus emissa est ad me, ecce autem in ea ' volumen libri:

10 Quod explicavit coram me, eratq; ' scriptum a fronte & a tergo: & scriptura in eo erat lamentationum, lugubrisque carminis, & væ.

11 Edixit igitur mihi, fili hominis, [d] quod præsens est comede: comede volumen hoc, deinde abi, alloquere domum Jisraëlis.

12 Itaque ' aperui os meum, cùm daret mihi comedendum volumen illud,

13 Edicens mihi, fili hominis, ventrem tuum cibato, & viscera tua impleto volumine hoc quod ego do tibi: quod ubi comedi, fuit in ore meo par melli dulcidine.

14 'Deinde edixit mihi, fili hominis, age, accede domum Jisraëlis, ut alloquaris verbis meis ipsos.

15 Non enim ad populum [e] ignoti sermonis & ' impeditæ linguæ mitteris, *sed* ad domum Jisraëlis:

16 Non ad populos multos ignoti sermonis & impeditæ linguæ, quorum non intelligas verba: nónne si ad eos mitterem te, ipsi ' auscultarent tibi?

17 Attamen domus Jisraëlis non volent auscultare tibi, cùm nolint auscultare mihi: nam tota domus Jisraëlis [f] obfirmata fronte & duro corde sunt.

18 Ecce 'reddo faciem tuam obfirmatam adversus faciem eorum, & frontem tuam obfirmatam adversus frontem eorum:

19 'Similem lapidi perdiurno, firmiorem rupe reddidi frontem tuam: ne timeto istos, neq; consternator a facie eorum, quòd domus rebellis sint.

20 'Cùm itaque edixisset mihi; fili hominis, omnia verba mea quibus alloquar te excipe

3 *Dixit igitur*] hujus vocationis ad functionem propheticam membra sunt tria: primum est propositio nuda vocationis, usq; ad ver. 8. secundũ, typus usq; ad ver. 14. tertiũ, confirmatio vocationis & typi, inde ad 20. Vocationẽ autẽ incipit Deus ab anticipatione: ne forte objiceret Propheta duritiem Jisraëlitarum: ac propterea se a functione mãdata excusaret.

a Heb. *duros facies, & fortes corde.*

4 *Indicas*] id est, proloquare verbis meis.

b Heb. *rebellionis: sic deinceps.*

Sciant] ac proinde evincantur rebellionis & pervicaciæ suæ: quod alterum est opus prophetiæ, ut Evangelii, 2. Corinth. 2. 16.

6 *Spinei*] i. non tantùm refragantur bono, verùm etiam tanquam spinæ sunt accedentibus noxii, tum apertè, quod hæc similitudo ostendit; tum etiam dolosè & clàm, quod sequente similitudine designatur.

8 *Tu verò*] typus, ut diximus in ver. 3.

c Heb. *rebellionis.*

9 *Volumen libri*] quo significatur donum prophetiæ Jechezkeli infundendum, & quasi vorandum avidè ab ipso postpositis rationibus & consiliis omnibus carnis & sanguinis ut Apostolus loquitur Galat. 1. 16.

10 *Scriptum*] id est, omnibus ex partibus consertum maledictionum & lugubrium malorum contra Jisraëlitas & alios argumentis: hæc enim est ferè summa prophetiæ usque ad caput 40.

d Heb. *quod inveneris.*

12 *Aperui os*] id est, accepi argumentum, & hausi quodammodo donum prophetiæ. Atque hæc quidem in re benè se gessit Jechezkel; sed accepto dono per infirmitatem postea vocationem indignatur, sub finem capitis. 14 *Deinde*] confirmatio præcedentium, vocationis & typi: ut diximus in ver. 3. e Heb. *profundorum labii, & gravium linguæ: ut ver. seq.* 15 *Impeditæ*] id est, in qua intelligenda impeditus sis, & illi in intelligenda tua: ut exegesis docet seq. ver. 16 *Auscultarent*] videlicet potius quàm Jisraëlitæ: dictum χ[illegible], ad exaggerandum obfirmationem Judæorum. f Heb. *fortes frontis, & duri cordis.* 18 *Reddo*] i. confirmo te ipsum ad perfungendum, velint nolint, functione tua, synecdoche. 19 *Similem*] ὑπερβολὴ promissionis per comparationem vehementissimam: vide de hac voce Hebraica Jir. 17. 1. 20 *Cùm itaque*] transitio ad narrationẽ, de qua diximus in ver. 1. per summã antegressæ vocationis repetitionem, duob. versibus.

animo tuo, & auribus tuis audi,

21 Et abi, proficiscere ad multitudinem istam deportatam, ad g populares tuos, ut alloquens eos indicas eis, sic ait Dominus Jehova, sive audiant sive desistant:

22 'Tum sustulit me spiritus, & audivi post me sonum concussionis magnæ; 'Benedictæ gloriæ Jehovæ e loco ipsius:

23 'Et sonum alarum illorum ' animalium h contingentium alterius alteram, sonumq; 'rotarum e regione illorum; idque sonum concussionis magnæ.

24 Cumque spiritus tollens me assumpsisset me; abibam 'amarulentus æstu spiritus mei, quamvis 'manus Jehovæ super me prævaleret.

25 Itaque veni ad multitudinem deportatam 'ad Choma Abibi ad accolas fluvii Cebaris, ut 'desiderem ubi habitabant illi: & desedi illic septem dies 'obstupescens i inter illos.

g Heb. filios populi tui.

22 Tum sustulit] narratio hæc exponit duo: quid fecerit spiritus Dei, videndumque & audiendum exhibuerit Prophetæ ad confirmandum eum de vocatione ipsius, duobus versib. & quid vicissim Propheta duob. ultimis.

Benedictæ] id est, Christi sedentis in gloria, quã descripsit sup. 1.22. & sequent.

23 Et sonum] id est, acclamationem & applausum rerum omnium cœlestium & terrestrium ad vocem Christi, qui Deus est benedictus in sempiterna secula.

Animalium] de quibus suprà 1.5. & sequentib. h Heb. osculantium mulieris sororem suam.

Rotarum] de quibus sup. 1.15. & seq. 24 Amarulentus] id est, acerbè & iniquo animo ferens argumentum prophetiæ & vocationis meæ. Manus Jehovæ] id est, vis divina spiritus: ut suprà 1.3. & infrà 3.7. 25 Ad Choma] Hhebræum Tel Abib (ut interpretatur vulgus) nos ita distinguimus adducti locorum geographicorum comparatione. Est enim Abib judicio nostro tractus Mesopotamiæ a monte Masio ad Euphratem pertinens, inter duos fluvios Cebarem sive Chaboram, & Saocoram: cujus regionis superior tractus compositè Græca voce a Ptolemæo dicitur Acrabene: quasi ἄκρην ἀϐϐύνην dixeris, Regionem verò quæ ad fluviorũ ripam est, propter aggestas moles appellari Tel Hhebræis, id est, Choma sive aggestum tractum, nemo Grammaticus dubitaverit. Desiderem] otiosus & cessans ab imperata functione, donumque acceptum dissimulans. Obstupescens] id est, abreptus in stuporem & admirationem tam insperatæ vocationis, & injucundæ prophetiæ in populares meos. i Heb. in medio illorum.

Caput III.

Deus Prophetam refugientem iterum de vocatione admonet, officiumq́; explicat adhibitis promissionibus & minis: deinde signo eodem repetito confirmans Prophetam, verbo suo metum ipsius amovet, & mandato novo ejus vocationem sancit.

1 'FUIT autem a exactis septem diebus; ut esset verbum Jehovæ ad me, dicendo:

2 Fili hominis, 'speculatorem disposui te domui Jisraëlis; ut audias ex ore meo verbum, & admoneas eos a me.

3 Cùm dixero improbo, b utique moriturus es; si non admonueris eum, neque alloquutus fueris, ut admonendo improbum a via ejus improbissima serves eum: ipse improbus propter iniquitatem suam morietur, sed sanguinem ejus e manu tua 'reposcam.

4 Tu verò cùm admonueris improbum, si non reversus fuerit ab improbitate sua, & a via sua pessima; ipse propter iniquitatem suam morietur, & tu animam tuam 'eripueris.

5 Sin autem aversus justus a justitia sua fecerit

1 Fuit autem] Hoc caput a præcedente ita distinguimus, quia visum est septemdiale intervallum hac ratione denotare, etsi alioqui cum præcedente similiter esse argumento; a sequente verò capite (quod tamen continuatum fuisse eodem tempore minimè dubitamus) ideò distinguimus, quod argumento diversum est. Hic enim vocatio quam Propheta refugerat, de integro mandatur atque confirmatur; sequens verò materiam prophetiarum ingreditur. Sunt itaque hujus capitis membra duo: unum, repetitio vocationis præcedentis adjunctis minis & promissionibus, 6. primis versibus; alterum, confirmatio & confutatio 6. alteris. a Heb. a fine septem dierum. 2 Speculatorem] id est, Prophetam, ut Jeschahh. 52.8. & 57.2. & Jirm. 6.17. Continet autem hæc repetitio, primùm propositionem mandati, hoc ver. deinde explicationem officii tum erga improbos ut resipiscere, tum erga justos ut perstare doceantur: quibus singulis officiis suæ promissiones & minæ accedunt, ut Propheta desinat subterfugere. b Heb. moriendo. 3 Reposcam] ut Gen. 9.5. pro eo quod est, tum ipse morietur culpa sua, quem etiam tu velati reus ejusdem culpæ dissimulatione tua: sic deinceps. 4 Eripueris] a reatu illo & participatione alienæ culpæ: ut 1. Tim. 4.16.

iniquitatem, ' me disponente offendiculum coram eo ipse morietur: cùm non admonueris eum, propter peccatum suum morietur, neque c commemorabitur tota justitia ejus quam fecerit, sed sanguinem ejus e manu tua reposcam.

6 Tu verò cùm admonueris justum ut non peccet justus, si ipse non peccet; d omnino vivet quia admonitus fuerit, & tu animam tuam eripueris.

7 'Deinde fuit super me ibi 'manus Jehovæ, & edixit mihi; surge, egredere in istam convallem, & ibi alloquar te.

8 ‖Itaque surgens ivi in illam convallem, ubi ecce gloria Jehovæ stabat, ut gloria illa quam videram ad flumen Cebaris: quapropter procidi in faciem meam.

9 Sed ingressus in me spiritus fecit ut consisterem in pedes meos; & alloquutus me ' edixit mihi, ingredere, include te intra domum tuam.

10 'Tibi ergo, ô fili hominis, ecce, adhibent tibi *inquam* funes & vinciunt te illis; ut 'non prodeas in medium eorum.

11 Scilicet finerem ut lingua tua hæreat palato tuo, & obmutescas ita e ut te non præstes illis virum corripientem; quia domus rebellis sunt:

12 Imò alloquendo te ' aperiam os tuum 'ut indicas eis, sic ait dominus Jehova: ('qui auditurus est audiat, & qui destiturus desistat) 'ipsos domum rebellem esse.

5 Me disponente] id est, justissima & providentissima administratione mea efficiente ut convertatur contra ipsum iniquitas sua, & ea ipsa velut offendiculo posito corruat: sic Psalm. 94.23.

c Heb. commemorabuntur justitiæ.

d Heb. vivendo.

7 Deinde] altera pars, ut diximus in ver. 1. comprehendens confirmationem vocationis antecedentis tum oblato signo, duob. ver. tum verbo addito, reliquis.

Manus] ut sup. 3.14.

‖ Sup. 1.

9 Edixit mihi] per ironiam: quo etiam modo, accipiendi sunt duo seq. ver. Etsi hæc verba per ἀνθρωποπάθειαν hoc quoque modo exponi possent, téne ingredi & includere te ipsum domi tuæ, cùm mandatum a me acceperis in publicum prodeundi?

10 Tibi ergo] id est, siquidem ita se res habet, planè oportet te popularium tuorum miserrimum mancipium esse, quasi in ergastula conjectum; ut ab illorum nutu dependeas.

Non prodeas] id est, non audeas hiscere & pronuntiare coram illis verba mea. e Heb. ut non sis illis in virum. 12 Aperiam os] id est, quamvis refugientem comparabo te ad proloquendum sermonem meum. Ut indicas] vide suprà 2.4. Qui auditurus] id est, sive audiant, sive desistant, quid ad te? tu facito officium tuum: penes me verò esto electio judiciumque eorum qui audituri & qui non audituri sunt: ut suprà 2.5. & 21. Ipsos domum] propositio summa μεταβατικὴ ad judicia Dei, quæ deinceps explicantur.

Caput IIII.

Deus Prophetam typis & sermone instruit, quibus totum populum de obsidione arctissima Jeruschalaimorum definito tempore propter peccata ipsorum eventura, de fame sævissima, de cædibus, deportatione, & exitio totius Gentis certiorem facit: ac propterea typis editis sententiam hoc argumento fert contra Jisraëlem.

1 'TU ergo fili hominis, accipe tibi a 'tabulam quam ' proponas tibi; & sculpito in ea civitatem, Jeruschalaima.

1 Tu ergo] Duo hæc capita eodem pertinere manifestò docet communis typorum interpretatio quæ habetur 5.5. & sequent. Quamobrẽ cùm prophetia una sit, ea inter se visum est adunare. Docetur autem hac prophetia summatim tria: obsidio & fames Jeruschalaimorum, hoc capite; & plenum excidium totius populi; capite sequent. In descriptione autem famis, & obsidionis, quæ fit propheticis typis, duplex figura est: una, validissimæ obsidionis quam Jeruschalaimis prænuntiat Deus, octo versibus; altera, famis gravissimæ atque sævissimæ, versibus reliquis: in quarum priore Propheta agit personam Dei tum obsidentis per Chaldæos & affligentis Jeruschalaima, ver. 3. tum peccatorum rationem justam cum populo suo ineuntis ad afferendam justitiam suam 4. sequentib. in posteriore verò repræsentat populum ex illa fame loborantem. Summa est, Deum toti suo populo Jisraëli, & Jehudæ propter diuturnas offensiones iratum acerbissimè exponere eum hostibus, fami, gladioque, & ipsam Metropolim sedem cultus Dei & regni (cujus spe captivi ipsi recreabantur inter gentes, & in qua reliquiæ aliquem sibi fore cogitabant receptus locum) a se abjicere, ne Jisraëlitis aut Judæis perfugium esse posit. a Heb. laterem, pictam tabulam planam instar lateris & aquæ superficie: sic Exod. 24.10. Tabulam] figuram totius regni Davidis: in cujus medio regia Jeruschalaimorum sita erit; ac proinde jubetur insculpi in ea tum ipsa civitas, hoc ver. tum obsidionis ratio, 2. ver. seq. Proponas] sicut exponitur inf. ver. 3.

3 Et

2 'Et disponens in ea obsidionem, extruensque in ea progugnacula diffunde in ea missilia catapultaria: & ponens in ea castra dispone in ea primores *exercitus* circúmquaq;.

3 Deinde tu accipe tibi 'sartaginem ferream, quam ponas *pro* muro ferreo inter te [b] & civitatem ipsam: & obfirmato faciem tuam adversus eam, ac si esset in obsidione te obsidente illam; signum futurum 'domui Jisraëlis.

4 'Tu autem 'incumbe lateri tuo sinistro, & apponito iniquitatem domus Jisraëlis ei; numero dierum quibus incumbes ei, ferens iniquitatem illorum.

5 Ego autem 'do tibi annos iniquitatis illorum in numero dierum, 'trecentos nonaginta dies; quibus 'feres iniquitatem domus Jisraëlis.

6 'Cumque absolveris [c] 'eorum partem, incumbito lateri tuo dextero secundò, & ferto iniquitatem domus Jehudæ (quadraginta dies, [d] diem unumquemque pro anno do tibi)

7 Ad obsidionem Jeruschalaimorum obfirmans faciem tuam, brachio tuo nudato; & 'prophetans contra ea.

2 *Et disponens*] id est, insculpens tabulæ, ut modò diximus, & figuram obsidionis arctissimè statuens in ambitu Jeruschalaimorum: nam totus hic vers. pertinet ad scalpturam tabulæ.
3 *Sartaginem*] ponendam videlicet ex adverso tabulæ; ut eo signo testaretur Deus tanquā muro ferreo odium suum ferreum & obsidionem dutissimam urbis, quā eversa omnem fiduciam & gloriationem toti Jisraëli præcidit Deus.
b Heb. *& inter civitatem.*
Domui Jisraëlis] id est, ut hoc signo testatum facias non tantùm iis qui supersunt in Judæa, sed etiam his apud quos versaris Judæis & Jisraëlitis omnibus deportatis, utcunq; ipsos Pseudoprophetæ inani spe alant, me ipsis esse infensissimum, inexorabilemque, & restitutionis spem quam sibi proponunt adimere. 4 *Tu autem*] ætiologia typica obsidionis, nunc demum ostenditur, nimirum peccatorum antè commissorum ratio; qua subducta Deus se Jisraëlitarum reliquias e terra perditurum esse denuntiat: itaque dies typicos imperatos Prophetæ numerat de numero annorum quibus Jisraëlitas & Judæos expectavit patienter Deus, ferens & observans peccata ipsorum, quasi ad deditionem & resipiscentiam provocaret: quam quia non exhibuerunt, ferrum tandem flammamq; præsentissimam obfirmata illa obsidione interminatus est Deus præcedente vers. Sunt autem (ut in universum dicamus) hi numeri incipiendi a defectione postrema utriusque populi, & terminandi postrema deportatione quæ per Nebuzar-adanem effecta est, Jirmejæ. 52. 30. Nam etsi præcedentibus peccatis multis gravissimè fuerat & sæpissimè provocatus Deus; tamen eò illustriùs explicat fidem & veritatē suam, quòd superiora omnia peccata velut ex fœdere abolita omnino reticet, eorumque duntaxat rationem init quæ a tempore postremi fœderis fuerunt perpetrata, ut deinceps suis locis commonstrabimus. *Incumbe*] id est, cùm prophetaturus in publicum prodibis, hoc tantum a me significato adhibita tabula, sartagine, & cubatu tranquillo tuo: nullo alio prophetiæ argumento utitor toto hoc tempore. Figurat autem cubatus patientiam Dei; qui non irruit in ipsos propter peccata ipsorum, quæ observavit & penes se numerata habuit; sed iniquitatem ipsorum tam diu pertulit, ne funditus eos perderet & spem salutis liberationisque præriperet. 5 *Do tibi*] id est, indico, & indicare jubeo signis a me datis. *Trecentos nonaginta*] hic numerus (ut antè diximus) a postrema Jisraëlitarum defectione incipit, postremaq; deportatione populi terminatur. Postremæ autem defectionis tempus non aliunde petendum est quàm ex postremi fœderis tempore, cùm primùm illud Jisraëlitarum culpa fuit irritum. Quòd si postremum fœdus ex scriptura recordabimur, inveniemus illud fuisse postremò a Jisraelitis cum Deo initum, quo templum a Schelomone consecratum est & Dei majestate præsente confirmatum. Atque hoc quidem in fœdere annis aliquot Jisraëlitæ constiterunt, nimirum usque dum senescens Schelomo ad cultum deorum alienorum abduceretur, 1. Reg. 11. 4. quo exemplo Jisraelitæ traducti primùm a Deo defecerunt in idololatriam, deinde pauco tempore nutantes fide regnum Davidis abjecerunt. Fuit autem annus istius defectionis primus, fermè vigesimus octavus ex quo Schelomo regnare cœperat: ab eo si ex ordine tempora computes invenies ad postremæ deportationis tempus usque intervenire ann 390. nimirum ann. 13 Schelomonis, tum ann. 78. regum quatuor sequentium, qui relati sunt in argumentum 1. Reg. item ann. 294. usque ad finem Tzidkijæ, ut ex ordine relati sunt Reges in argumentum 2. Reg. ac postremò annos quatuor inde a Tzidkija, quibus elapsis reliquiæ totæ deportatæ sunt & Judæa plane desolata, ut diximus ex Jirm. 52. 30. Ne quis autem miretur nos hoc deportationis tempore numerum annorum terminare, ipse Jechezkel nobis est interpretationis autor infrà 5. 4. ut ex loci illius interpretatione constabit evidentissimè. *Feres*] ut typus Dei misericordis, benignitate ad resipiscentiam populum revocantis, Ro. 2. 4. 6 *Cumq; absolveris*] altera pars ætiologiæ typicæ; qua Deus occupat objectionem Judæorum qui adhuc in regno permanserant, aut reversionis proximæ spe sustentabantur. q. d. dixerint fortasse Judæi se nihil cum his rationibus habere commune, se fretos esse redintegrato fœdere cum Deo temporibus Joschijæ, ac proinde minimè metuere sibi ab hac interminatione. Tu itaq; cùm ad justum numerum perveneris illius anni quo fœdus redintegratum est, inito rationem novam, & ostendito Judæos inde ab ipso anno redintegrati fœderis defecisse, ac potiùs in defectione sceleratissimè peritisse: adhuc quidem expectari a me, sed idem judicium in dies sibi accersere & accumulare obfirmatione sua: ut cùm multis locis Jirmeja exprobrat, tum cap. 25 evidentissimè, & confirmatur 2. Chron. 34. 33. c Heb. *eos: syllepsis.* *Eorum partem*] id est, ann. 350. quibus exactis 40. cæteri novam rationem hanc desiderabant: sic accipiendum esse ver. 9. indicat. d Heb. *diem pro anno diem pro anno.* 7 *Prophetans*] cùm hoc typo, tum verbo, in sequentibus capitibus.

8 'Ecce autem impono tibi funes, 'ut non vertas te a latere uno in alterum; donec absolveris dies obsidionis tuæ.

9 'Tu itaque accipe tibi 'triticum, & hordeum, fabasque, & lentes, & milium, ac zeam, quæ indas in vas unum ut pares tibi ex eis cibum: numero dierum quibus incumbes lateri tuo, trecentis nonaginta diebus comedes illum.

10 Cibus autem tuus quem comedes, pondere viginti 'siclorum in diem quemque esto; 'de tempore in tempus comedes illum:

11 Etiam aquas mensura bibito, 'sextam hinis de tempore in tempus bibito.

12 Placentam autem 'hordei quam comedes, ipsam 'stercoribus excrementi humani [e] parato in oculis illorum.

13 Dicebat enim Jehova, ita comedent Jisraëlitæ cibum suum immundum; 'propter gentes quò depellam ipsos.

14 Cùm autem dicerem, 'Aha Domine Jehova, ecce 'anima mea non est impurata; & cadaver, aut discerptum non comedi a pueritia mea huc usque, neque intravit os meum caro [f] abominanda:

15 'Indixit mihi, vide, do tibi egesta boum loco stercorum humanorum; ut pares panem tuum illis:

16 Sed, inquit ad me, fili hominis, ego fracturus sum 'baculum panis Jeruschalaimis, ita ut comedant panem pondere ac cum sollicitudine; & aquas mensura ac cum stupore bibent:

17 Ut defecti pane & aqua, obstupescāt [g] singuli atque contabescant in iniquitate sua.

8 *Ecce autem*] id est, autoritate verbi mei constringo, & virtute spiritus confirmo te tanquam vinculis adhibitis, ne ullo pacto desistas ab institutæ obsidionis typo; sed palam signo aspectabili testatam facias firmitatē decreti mei. Inest autē his verbis præclara antithesis, respiciens ad ea quæ dicta sunt suprà 3. 10. *Ut non vertas*] nimirum dum publicè typum hunc propheticum demonstrabis, ut diximus in ver. 4.
9 *Tu itaque*] posterior typus repræsentans famem quam Judæi in obsidione Jeruschalaimorum perpessi sunt, ut diximus in ver. 1.
Triticum] id est, promiscuam farraginē, ut solent obsessi.
10 *Siclorum*] communium (ut opinio nostra est) pro eo quod est, esto cibarium tuum unciarum quinarum: nam communes sicli quaterni efficiunt unciam: ut dictum est Exo. 21. 32. *De tempore in temp.*] id est in stata tempora comparcito, ut ver. seq.
11 *Sextam*] vide Exod. 29. 40 id est, quantum ova duodecim capiunt. 12 *Hordei*] id est, farraginis illius, synecdoche. *Stercoribus excr.*] ad figurandum penuriam pecoris, & ligni ex obsidione diuturna. e Heb. *placentato: ut ita dicamus.* 13 *Propter gentes*] id est, Chaldæos urbem obsidentes. 14 *Aha Domine*] excusatio Prophetæ a studio sanctificationis: ego, inquit, ut sacerdos tuus cavi semper quàm maximè fieri potuit ne immunditiam ullam susciperem (quod sequentibus exemplis per synecdochen ostenditur.) Est autem excrementum hominis, id est oletum, impurum ex lege, Deut. 23. 9. & seq. Quamobrem peto ut me hac in re excusatum habeas, ne propter impuros Judæos cogar impurari vescens impuro cibo.
Anima mea] vide Levit. 21. & 22. de singulorum Sacerdotum puritate. f Heb. *abominationis.* 15 *Indixit mihi*] responsio Dei, qua ostendit se personæ quidem privilegium hoc irrogare; sed tamen stare sententiam ut Judæi cibum cum sollicitudine maxima comedant, & oleto cogantur coquere. 16 *Baculum panis*] ut Levit. 26. 26. g Heb. *vir & frater ejus.*

Caput V.

1 'POSTEA tu, fili hominis, accipe tibi gladium acutum, *similem* novaculæ tonsoriæ accipe illum tibi, & 'traducito super caput tuum & per barbam tuam: 'sumensq; tibi stateram *justi* ponderis divide ista.

2 Tertiam partem 'igne comburito in medio civitatis, dum complentur dies obsidionis: & accipiens alteram tertiam percutito gladio 'circa illam, reliquam verò tertiam dispergito in ventum, nam [a] gladio exerto persequar istos.

3 Attamen excipito inde 'paucos numero, & 'ligato eos in alis tuis:

4 E quibus adhuc accipiens 'projicito eos in

1 *Postea tu*] secunda pars prophetiæ de pleno Judæorum excidio (ut diximus suprà 4. 1.) hoc capite continetur: ac primùm quidem ponitur typus, versibus 4. deinde hic typus cum præcedentibus exponitur, ad finē usq;. *Traducito*] ut effingas hoc pacto excidium totius populi. *Sumensq; tibi*] ut figura sit perfectissimæ exequutionis decreti Dei in singulos, & iis rationibus quæ visæ sunt ipsi in consilio suo: ut Jirm. 15. 2. prout seq. exponuntur.
2 *Igne*] i. fame, peste, & aliis modis qui durante obsidione oppidanos, ut ignis ardens, pervaserunt & maxima ex parte consumpserunt. *Circa illam*] i. diffugientes ex illa omneis obsidionis & occupationis tempore, 2. Reg. 25. Sunt autem hæc gesta temporibus Tzidkijæ: illud verò quod postea dicitur, est consequutum postquam terra potitus est Babylonius. a Heb. *gladium exeram post istos: sic ver. 12.*
3 *Paucos*] quibus figurantur Gedalja, & tenues illi e populo quos reliquit Nebuzar-adan, ut essent vinitores & agricolæ, 2. Reg. 25. 15. *Ligato eos*] id est, adhuc in terra Judææ retinendos esse doceto. 4 *Projicito*] id est, significato eos inter se exarsuros esse in perniciem suam: ut factum est Gedalja per Jischm. abhelem occiso, & cæteris rebus gestis de quibus Jirmeja 40. & seq.

medium ignis,& comburito eos igne: inde 'prodibit ignis in totam domum Jiſraëlis.

5 'Sic ait Dominus Jehova, hæc urbs Jeruſchalaimorum quam 'in medio Gentium poſueram; & cui circumdederam regiones,

6 Mutavit jura mea in improbitatem plus quàm Gentes ipſę,& ſtatuta mea plus quàm regiones quæ circumſtant eam: nam jura mea ſpreverunt,& in ipſis ſtatutis meis non ambulaverunt.

7 'Idcirco ſic ait Dominus Jehova, eò quòd accumulâtes *improbitatem* plus quàm Gentes quæ circumſtant vos in ſtatutis meis non ambulatis,& jura mea non facitis; ac ne quidem ſecundum 'jura Gentium quæ circumſtant vos facitis:

Idcirco ſic ait Dominus Jehova, ecce me, invaſurus ſum te etiam ego; & effecturus in

8 medio tui judicia in oculis ipſarũ Gentium: Facturus enim ſum in te id quod non feci,& cujuſmodi non ſum facturus amplius;propter omnes abominationes tuas.

10 Idcirco 'patres comedent filios in medio tui, & filii comedent patres ſuos;& exercens in te judicia diſpergam omnes reliquias tuas in omnem ventum.

11 'Idcirco *ne* vivam ego,dictum domini Jehovæ, niſi eò quòd ſanctuarium meum impuraſti omnibus deteſtationibus tuis,& omnibus abominationibus tuis; ideò etiam 'ego diminuam, ut non parcat oculus meus amplius,adeoq; ego non utar clementia.

12 'Tertia tui peſte morientur & fame conſumentur in medio tui; tertia autem altera gladio cadent circa te; reliquam verò tertiam in omnem ventum diſpergam, & exerto gladio perſequar eos.

13 Ita conſummabitur ira mea,& collocans æſtum meum in eis 'conſolabor me: ex perienturque me Jehovam eloquutum eſſe zelo meo, quando conſumnabo æſtum meum in ipſis,

14 Et diſponam te in vaſtitatem & in opprobrium apud gentes quæ circumſtant te in oculis omnis tranſeuntis:

15 'Et erit opprobrium convitiumque eruditioni & ſtupori Gentibus quæ circunſtant te;cùm exercuero in te judicia,ira,ęſtuq;,& correptionibus [b] æſtuantibus; ego Jehova eloquutus ſum:

16 Cùm immiſero ſagittas famis peſſimas in eos &[c] exitiales,quas immittam ad perdendum vos: & famem colligens contra vos fregero vobis 'baculum panis:

17 Cùm immiſero contra vos famem, 'beſtiamque malam,quæ orbabunt te: peſtiſque & [d] cædes pervaſerit te, denique gladium immiſero in te; ego Jehova eloquutus ſum.

Prodibit ignis]id eſt, ultimo exitio cõflagrabunt, & per Nebuzar-adanem deportati prorſus in Babyloniam; & aliis in locis penitus abſumpti.

5 *Sic ait*]ſecunda hæc pars, ἀπόδοσις typorum præcedentium,duo complectitur: proparaſceven narrativam ad ſequuturam ſententiam,his duobus verſibus; deinde ſententię dictionem,'quaſi Deus coram Judæos omnis impietatis reos condemnaret,a ver.7.ad finem uſque.

In medio] id eſt, propoſueram in exemplum eam gentibus omnibus, ut præluceret eis tanquam ex edito, & quædam magiſtra eſſet vitæ in pietate & ſanctimonia informandæ, Deut.4.6.

7 *Idcirco*] ſententia quam fert Dominus primùm cauſas per gradationem ponit, hoc verſu; deinde judicium ſeveriſſimum generatim pronunciat,tribus ſeq. quod poſtea ſpeciatim perſequitur ad finem uſque.

Jura]id eſt, ea ipſa quæ gentes ſine lege bene obſervant: nam frequentes fuerunt cædes,& rebelliones regum poſt fidem datam deficientium,2. Reg.24.& 25.

10 *Patres*]explicatio typi,de quo ſuprà 4.9.& ſequentibus.vide Deut.28.53.& ſeq. & Lament 4.10.

11 *Idcirco*]ἐργασία hæc ſententiæ quæ modò ſummatim dicta eſt,juramento Dei confirmata,primùm tres illas plagas confirmat ſuperioribus typis prænuntiatas, uſque ad ver.15.deinde gravitatem judicii amplificat a teſtimonio & ludificatione gentium omnium,apud quas Judæi prius fuerant admirationi, verſib.tribus ultimis.

Ego diminuam] videlicet benevolentiam & conſuetudinem conjugalem meam: reſpicit enim ad communionem illam figuratam conjugio maritali,de quo habetur lex Exodi 21.10. 12 *Tertia tui*] explicatio typi,qui habetur principio capitis. 13 *Conſolabor me*] ut Jeſchahh.1.24. 15 *Et erit opprobr.*]ex interminatione legis,Deut.28.37. b Heb. *æſtus.* c Heb. *quæ ſint exitio.* 16 *Baculum pan.*]ut ſuprà 4.16. 17 *Beſtiamq; mal.*]ex lege Levit.26.22. d Heb. *ſanguis.*

CAPUT VI.

Propheta Dei juſſu exitium terræ,idolis,& idololatris prænunciat,reliquias in captivitate Deum agnituras prædicit; & piis luctum velut hac clade jam accepta imperat.

1 'ET fuit verbum Jehovæ ad me, edicendo,

2 Fili hominis, 'diſpone faciem tuam adverſus 'montes Jiſraëlis; & propheta ad adverſus eos,

3 Dicens,ô montes Jiſraëlis, audite verbum Domini Jehovæ: 'ſic ait Dominus Jehova montibus & collibus,alveis aquarum,& vallibus; ecce me,ego adducturus ſum contra vos gladium, & perditurus excelſa veſtra.

4 Nam deſolabuntur altaria veſtra, & confringentur ſubdiales ſtatuæ veſtræ; proſternamque confoſſos veſtros coram diis ſtercoreis veſtris.

5 Diſponam etiam cadavera Jiſraëlitarum 'coram diis ſtercoreis ipſorum; & diſpergam oſſa veſtra circum altaria veſtra:

6 In omnibus habitationibus veſtris 'ipſæ civitates vaſtabuntur, & excelſa deſolabuntur; ut vaſtentur & deſolentur altaria veſtra, confringanturque & aboleantur ſtercorei dii veſtri; & ſuccidantur ſubdiales ſtatuæ veſtræ,ac deleantur opera veſtra.

7 Et cadent confoſſi in medio veſtri, ut experiamini me eſſe Jehovam.

8 'Quos autem reliquos fecero, cùm erunt vobis qui evaſerint gladio,in Gentibus;cùm diſperſi fueritis in regiones,

9 Qui ex vobis evaſerint recordabuntur mei in Gentibus ubi captivi detinebuntur: 'me fractum fuiſſe ab [a] animo ipſorum ſcortante qui receſſerant a me, & ab oculis ipſorum, qui ſcortantes [b] ſequebantur ſtercoreos deos ipſorum,&'faſtidio erunt [c] ſibi ipſis propter illa mala quæ fecerunt omnibus 'abominationibus ſuis:

10 Et agnoſcent me eſſe Jehovam; non fruſtra eloquutum fuiſſe me affecturum ipſos hoc malo.

11 'Sic ait Dominus Jehova, 'percute manu tua,& [d] plaude pede tuo, & dic eheu,'propter omnes abominationes peſſimas domus Jiſraëlis: quòd gladio, fame, & peſte caſuri ſint.

12 Longinquus peſte morietur,& propinquus gladio cadet,reliquus autem & obſeſſus fame morietur: denique conſummabo æſtum meum in eos.

13 Ita agnoſcetis me eſſe Jehovam, cùm erunt confoſſi eorum inter deos ſtercoreos ipſorum,circa altaria illorum: in omni colle excelſo,in omnibus cacuminibus montium, & ſub omni arbore virente; ac ſub omni quercu denſa,ubicunq; loci poſuerint odorem gratum omnibus ſtercoreis diis ipſorũ:

14 Cùm extendens manum meam contra eos,reddidero terram hanc [e] deſolatiſſimam, magis deſolatam quàm 'deſertum Diblathæ in omnibus habitationibus ipſorum;ita, *inquam*, agnoſcent me eſſe Jehovam.

1 *Et fuit*]Hujus capitis(quod poſt ſuperiores typos concionemque Propheta divinitus promulgavit ad ampliorem illorũ interpretationem) partes in univerſum tres ſunt: prima,qua Deus toti Jiſraëlis habitationi exitium denuntiat idololatrię nomine,uſque ad ver. 8. ſecunda,qua pios ad Dei flagella reſipiſcentes aliquos fore prænuntiat, uſq; ad ver.11.tertia, qua jamque luctum imperat iſtius ruinæ indictæ nomine,ad finem uſque.

2 *Diſpone faciem*] id eſt,hoc ſigno externo oſtende quò ſpectet tua prophetia.

Montes Jiſr.] id eſt, montoſam Jiſraëlitarum regionem,Exod. 15.17.& Deut.11.11.

3 *Sic ait Dom.*]minarum partes ſunt hæ in ſedem idololatriæ, in idola,& in idololatras:quamobrẽ propheta per proſopopœiam ad montes, colles,&c.ubi idola colebantur orationẽ habet:vide Jeſchahh. 57.9.& ſequent.

5 *Coram diis*] qui non ſervabunt eos e manu mea.

6 *Ipſæ civitates*]q.d. fundum ipſum & ſolum everram, ut ſuperſtantia corruant: pro eo quod eſt,omnia evertam funditus.

8 *Quos autem*]altera pars,promiſſio; ut diximus in ver.1.

9 *Me fractum fuiſſe*] id eſt,me,qui in promiſſis ſum conſtantiſſimus,invitum planè adductum eſſe ipſorum perfidia ut refringeretur curſus miſericordiæ meæ.

a Heb. *corde: ſic deinceps.*

b Heb. *poſt ſtercoreos.*

Faſtidio erunt]deteſtantes ex animo vitã anteactam ſuam,& triſtitia affecti ſecundum Deum ad reſipiſcentiam & ſalutem: ut loquitur Apoſtolus 2.Cor.7.9.& ſequent.

c Heb. *faciei ſuæ.*

Abominationibus]i. abominandus & damnatis idolis ſuis. 11 *Sic ait*]tertia pars, qua Deus luctum imperat prophetæ & piorum reliquiis, propter mala Judæis impendentia ex judicio ejus,ut diximus ver.1. *Percute manu tua*]præ dolore, cujus ſignum eſt hîc comploſio manuum:ut Num.24.10.quemadmodum etiam alibi lætitiæ, Pſal.98.8. & infrà 25.6. Nam duo hæc ſigna, aliaque hujuſmodi, media ſunt quodammodo, & modò ad lætitiam,modò ad dolorem ſpectantia. d Heb. *parvi.* *Propter*] id eſt, duabus de cauſis luctum age,tum propter maleficia populi,tum propter horrenda judicia ex maleficiis obventura. 14 *Deſertum Dibl.*]ſitum in regione Moabitarum,horriditate nobile, quo Jiſraëlitæ tranſiverunt cùm Cenahhanæam primùm eſſent ingreſſuri: unde dictum eſt oppidum Diblathajima Numer.33.46. & Jirmejæ 48.22. ad fines immanis illius deſerti, quod innuit Môſche Deuteronom.8.15.

CAPUT VII.

Propheta Judæis omnibus in terra commorantibus exitium proximè venturum denuntiat, gladium, famem, pestem, sævissimaq; omnia; adeò ut neque in rebus humanis subsidium, neque in Deo gratiam inventuri sint: ac propterea typo funis adhibito ipsos partim mactandos velut sontes; partimq; in miserrimam servitutem rapiendos dicit.

1 DEINDE fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 Heus tu fili hominis, sic indicit Dominus Jehova terræ Jisraëlis finem: advenit ipse finis quatuor [a] oris istius terræ.

3 || Jam finis impendet tibi: cùm immittens iram meam in te judicabo te secundum vias tuas, & reponam super te omnes abominationes tuas.

4 Neque parcet oculus meus tibi, neque utar clementia: sed vias tuas super te reponam, & abominationes tuæ in medio tui erunt, ut experiamini me esse Jehovam.

5 Sic ait Dominus Jehova; malum, unicum malum ecce advenit.

6 Finis advenit, advenit ille finis, evigilat super te; ecce advenit *illud*.

7 Supervenit matutinum illud tibi, ô habitator istius terræ: advenit tempus illud, propinquus est dies ille, vexationis, non autem echûs montium.

8 Jam [b] cominùs *sum*, || effundam æstum meum super te, & consummans iram meam in te judicabo te secundum vias tuas: & reponam super te omnes abominationes tuas.

9 Neque parcet oculus meus, neque utar clementia; secundum vias tuas tibi reponam, & abominationes tuæ in medio tui erunt, ut experiamini me Jehovam esse percussorem.

10 Ecce diem illum, ecce adveniens *matutinum* prodit matutinum illud, efflorescens tribus ista germinavit superbiam:

11 Ipsa violentia assurrexit tribui [c] improbissimæ: nemo ex eis, neque ex multitudine ipsorum, neque ex Thrasonibus ipsorum, neque lamentum de ipsis *erit*.

12 Advenit illud tempus, pertingit dies illa, emptor ne lætetur, & venditor ne continenter lugeat: quia æstus *iræ* impendet toti multitudini ejus.

13 Nam venditor ad rem venditam non esset reversurus, quàvis adhuc in vivis esset vita eorum: visio enim impendet toti multitudini ejus, non reversuram esse; & unumquemque, *quia versatur* vita ipsius in iniquitate sua, non esse confirmaturos se.

14 Clangent classico ut compareant omneis, sed nullus prodibit ad bellum; quia æstus meus invadet totam multitudinem ejus.

15 Gladius ipse foris, pestis autem & fames intus: qui in agro *erit*, gladio morietur; qui verò in civitate *erit*, eum fames & pestis cõsumet:

16 [d] Qui autem ex eis evaserint, hi erunt in ipsis montibus velut columbæ vallium, ipsi omnes *ut* gementes *columbæ*; quisque propter iniquitatem suam.

17 Omnes manus remittentur, & omnia genua [e] diffluent *ut* aqua:

18 Et accingent cilicia, tegente ipsos horrore; denique in omni facie erit pudor, ac in omnibus capitibus ipsorum calvitium.

19 Argentum suum per plateas abjicient, & aurum ipsorum separationi erit; argentum ipsorum & aurum ipsorum non poterit eripere ipsos die excandescentiæ Jehovæ; [f] seipsos non satiabunt, & viscera sua non explebunt: cùm offendiculum iniquitatis ipsorum aderit.

20 Et quia in decore illo ornatus sui, *quod* ad excellentiam *Deus* posuerat, imagines abominationum suarum, *&* detestabilium suorum fecerunt; idcirco illud quod dederam eis separationi *erit*.

21 Tradam enim illud in manum extraneorum direptioni; & improbis terræ prædæ, qui prophanabunt illud:

22 Et avertente me faciem meam ab ipsis, prophanabunt [g] adytum meum, & ingressi *domum* ipsam effractores prophanabunt ipsam.

23 Para funé: quia terra ista plena est [h] caussis capitalibus, & ipsa civitas plena est violentia.

24 Ideo adducam pessimos gentium ut hæ-

1 *Deinde*] Hoc caput, quemadmodum proximè præcedens, non dubium est quin Propheta sit concionatus post dies illos trecentos nonaginta de quibus supra 4.5. ad exponendum ampliùs & obsignandũ eandem prophetiam de eversione Judæorum: ac propterea etiam vehementioribus quam superiore capite verbis atque sententiis exitium idem prænuntiat. Sunt autem hujus capitis partes in universum duæ: prima est propositio summa, usque ad ver. 5. secunda, exornatio propositionis, inde ad finem usque.

a Heb. *alis*.

|| *Sup.* 5.11.

4 *Vias tuas*] id est, pœnas vitæ sceleratæ tuæ, metonymicè, ut sequentia.

In medio tui] id est, non poterunt a te propulsari supplicia tua, sed te indesinenter opprimient; ut in exornatione ostenditur.

5 *Sic ait dominus*] exornatio hæc tres omnino partes complectitur: prima est quædam hypotyposis velut præsentissimæ calamitatis ex justo judicio Dei, usque ad ver. 12. secunda est descriptio effectorum quæ ex invadente calamitate fuerant eventura tum populo, usque ad ver. 20. tum sacrario Dei, usque ad ver. 23. tertia est captivitatis, & tyrannicæ dominationis in reliquias Judæorum omnes descriptio, ad finem usque. *Unicum malum*] id est, semel eventurum, idque tam grave ut non sit ampliùs repetendum: quod interminatus fuerat Deus sup. 5.9. 6 *Finis advenit*.] hæ frequentes anaphoræ trib. de caussis adhibentur, nempe tum ad certitudinem rei, tum ad celeritatem, ut diximus Gen. 41.32. tum ad permovendos afficiendosque auditorum animos. *Evigilat*] id est, hactenus in consilio Dei tanquam dormitavit, sed jamjam exsurgit, & comparatur ut propediem in vos irruat: nam tertio post anno incepta est a Chaldæis obsidio Jeruschalaimorum. 7 *Matutinum*] vide infra in ver. 10. *O habitator*] id est, qui adhuc in Judæa habitatis, propè est tempus cùm desinetis isthic habitare; gravis apostrophe. *Non autem*] id est, non panici terroris aut inanis consternationis, qualis ferè oritur ex confragosis montibus remugientibus quem Græci vocant ὀρυμαγδόν. b Heb. *e propinquo sum*. || *Sup.* 5 & 4. 8 *Cominùs*]. i. hactenus ita abstinui a vobis ut visus sim vobis in altitudine cœli delitescere, & ambitum cœlorum obambulare (ut dicitur Ijobi 22. 12. & sequent.) sed jam longè aliter experiemini. His autem ver. mutatur genus, quia Deus per prosopopœiam terram alloquitur; & non tantùm populo, sed terræ ipsi sequentia mala denuntiat.

10 *Ecce*] hypotyposeos, quæ habetur suprà ver. 5 & 6 brevis repetitio, qua illustratur judicium Dei allegoricè, nam primùm judicium Dei velut oculis subjicitur, deinde crimine Judæorum exposito; per gravissimum assyndeton ampliùs exponitur, his duobus ver. *Diem illum*] videlicet constituti & denuntiati judicii: sic etiam matutinum illud. *Efflorescens*] ætiologia denuntiati judicii a Judæorum sceleribus per allegoriam: cujus τὸ δεινὸν (ut Hermogenes vocat) est elegantissimum ex ambigua voce. Nam tribus Judæorum surculo depacto comparatur, qui germina superbiæ & ramos violentiæ dicitur protulisse ac proinde iram Dei conciliasse: ut Jeschahh. 5. c Heb. *improbitatis*.

11 *Ex eis*] proleptice nam sequentia populum distribuunt in humilem plebem aut vulgus, & optimates gloriosos perstrepentes de virtutibus suis, atque (ut Suetonius vocat) aretalogos.

Neque lament.] id est, ne ex illis quidem superfuerunt qui lamentum faciant de mortuis; vide Jirmejæ 16.

12 *Advenit illud*] secunda pars exornationis, ut diximus in ver. 5. cujus summa est: neque merciura, duobus versibus, neque armorum & rerum militarium, duobus alteris; neque fugæ & roboris, ver. 16. & duobus seq. neque facultatum omnium, ver. 19. fructum ullum Judæos percepturos esse, sed omnia in ventos esse abitura.

Lætetur] velut re commodè empta.

Lugeat] velut re incommodè vendita.

13 *Non esset*] id est, non est cur sit solicitus de re alienata: nam si reciperet eam, aut etiam non vendidisset, nihil ex eo habiturus esset commodi; cùm ne suam quidem ipsius vitam, nedum possessionem, ab hostibus intactam servare possit.

Non reversuram] i. omnes omnino esse perituros propter peccata sua.

14 *Clangent*] videlicet classici sive tubicines.

Æstum] cujus documenta exponuntur seq ver.

d Heb. *qui evaserint evadentes eorum*.

16 *In ipsis montibus*] id est, etiam tum cùm erunt in speccubus & locis abditissimis montium, eorum tamen animus non magis confirmabitur quàm securæ sunt columbæ in locis planis & apertissimis vallibus: sunt enim imbelles columbæ a natura trepidissimæ. *Ut gementes*] id est, consternatæ & efferatæ irruptione accipitris, quod sequentes ver. exponunt. e Heb *abibunt*. 19 *Argentum*] vide in ver. 12. *Separationi erit*] id est, æquè ab ipsis abjicietur atque res propter immunditiam separandæ ex lege; quia non erunt adjumento, ut confisi fuerant. f Heb. *animam suam*. *Offendiculum*] id est, quod ipsorum iniquitas ipsis excitaverit: ut supra ver. 10 & 11. 20 *Et quia*] amplificatio ab excidio sacrarii, ut diximus in ver. 5. qua ostendit Deus eò fore graviores prædictas calamitates, quòd ne Deum quidem accedendi facultas erit; quia signa præsentiæ suæ submoverit propter peccata ipsorum. *Decore illo*] id est in domo Dei: vide capite sequent. *Separationi erit*] id est, illud ipsum templum, quod dederam eis & in quo excellentiam meam collocaveram, tam a me repudiabitur quàm res immundæ repudiari solent: vide Jirmejæ. 7.

21 *Prophanabunt*] id est, tanquam rem prophanam & abjectissimam conturbabunt, miscentes in eo omnia. g Heb *absconditum* 23 *Para funem*] tertia pars exornationis, ut diximus in ver. 5. typum imperans, his verbis, & exponens, sequent. Funis enim typus est tum reorum capitalium qui dicuntur vincti, hoc ver. tum captivorum qui in servitutem pertrahuntur. ver. sequentibus. h Heb. *judicio sanguinum*. 24 *Pessimos*] velut carnifices, qui corpora trucident, & involent in publicata bona.

reditariò possideant domos istorum: faciamque ut cesset excellentia ' fortium, & prophanentur ' ii qui sanctificant ipsos.

25 Excidium advenit, & quærentibus pacem nulla erit.

26 Ærumna superveniet ærumnæ, & rumor ad rumorem erit; nam [i] desiderabunt visionem a Propheta, & lex peribit a sacerdote, consiliumque ' a senibus.

27 Rex ipse continenter lugebit, & Princeps induet [k] vestem desolationis, ac manus populi terræ conturbabuntur: propter viã ipsorum agam cum eis, & [l] pro ut jus ipsorum est judicabo ipsos; ut experiantur me esse Jehovam.

Fortium] id est, thrasonum illorum de quibus ver. 11. in reipub. administrationem incumbentium.

Ii qui sanctificant] id est, sacerdotes, Prophetæ, & cæteri illi impuri Ecclesiæ administri. Hæc ut ita accipiamus, tum prioris membri comparatione, tum sequentium adducimur: hæc enim est prolepsis, quæ in seq. ὕστερον πρότερον exponitur. i Heb. *quærent.* 26 *A senibus*] utriusque ordinis, Ecclesiastici, & politici, ad quem transitur sequent. versu. k Heb. *desolationem*, metonymicè. l Heb. *juribus ipsorum.*

Caput VIII.

Deus per visionem indicat Prophetæ primùm sceleratissimam & confertissimam Judæorum idololatriam; deinde supplicia docet propter illam eventura, tum lamentabili strage contra oppidanos edita præterquam electos Dei, tum etiam horrendo igne qui Deo autore in oppidum obsidionis & expugnationis tempore erat exarsurus, tum promiscuis per Judæam totam cædibus, tum denique (quod fuit maximum) profectione Dei abdicantis Jeruschalaima: qui tamen e diverso pios in Babyloniam deportatos præsentiæ suæ sanctificatione & Evangelicis in futurum promissionibus consolatur, omniáque confirmat unius Principis morte.

1 'FUIT autem ' anno sexto, mensis sexti die quinto, me sedente ' domi meæ, ' senioribusque Jehudæ sedentibus coram me; ut accideret mihi illic ' manus Domini Jehovæ.

2 ' Me enim aspiciente, ' ecce similitudo quasi aspectus ignis, ab aspectu lumborum ejus deorsum versus erat ignis: a lumbis autem ejus sursum versus quasi aspectus solis rutili, similis colori [a] vividissimo.

3 Extendens itaque formam manus, assumpsit me cincinno capitis mei: & attollens me spiritus inter terram [b] & cœlum deduxit me Jeruschalaima visionibus Dei, ' ad ostium portæ interioris spectantis ad Aquilonem; ubi erat sedes ' idoli zeli quod ad zelum provocat.

4 Ecce autem illic gloria Dei Jisraëlis, secundum aspectum quem videram ' in ipsa convalle:

5 ' Qui edixit mihi, fili hominis, attolle jam oculos tuos *ad* viam Aquilonem versus; cúmque sustulissem oculos meos *ad* viam Aquilonem versus, ecce ab Aquilone ad ' portam ipsius altaris idolum illud zeli in ipso ingressu.

6 Tum dixit ad me, fili hominis, vidésne quid isti faciant? abhominationes *sunt* maximæ quas domus Jisraëlis faciunt hic, ' ut longè recedam a sanctuario meo, sed adhuc [c] divertens videbis abominationes maximas.

7 ' Ita deduxit me ad portam ' atrii alterius; ubi aspexi, cùm ecce ' foramen unum in ipso pariete esset.

8 (' Edixerat enim mihi, fili hominis, fode jam in isto pariete: cumque fodissem in ipso pariete adeò ut ecce porta una esset,

9 Tum edixit mihi veni & aspice abominationes pessimas quas isti faciunt hic)

20 Veniens itaque aspexi; ecce autem omnes formas reptilium & jumentorum, detestandorum, omniumque stercoreorum deorum domus Jisraëlis, ' expressas in pariete ipso circumquaque:

11 Et septuaginta viros e senioribus domus Jisraëlis, cum ' Jaazanja filio Schaphanis stante in medio ipsorum, stantes coram illis, & quemque thuribulum suum *habentem* in manu sua: ita ut [d] abundans nubes suffitus ascenderet.

12 Tum dixit ad me, vidésne, fili hominis, quæ seniores domus Jisraëlis faciunt ' in tenebris, quisque in conclavibus [e] figuratis suis? quia dicunt, ' minimè Jehova respicit nos, derelinquit Jehova terram hanc.

1 *Fuit autem*] Quatuor hæc capita visionem unicam continent, ac proinde placuit nobis ea conjungere. Est autem hujus visionis inscriptio summa, hoc ver. posita, partes verò totidem quot sunt capita, eadem ferè ratione distinguendæ. Primùm enim Judæorum qui Jeruschalaimis supererant impietas variis modis ostenditur, capite 8. secundò strages civium edenda in ipso oppido figuratur, iis tantum exceptis quos Deus obsignaverat, cap. 9. tertio ignis, quo flagrans & indignatus Deus tum fame & peste ante expugnationem urbis oppidanos profligavit, tum post expugnationem incendit, exhausit, & sursum deorsum evertit civitatem totam cum ipso templo, unde abibat gloria Jehovæ, cap. 10. postremò reliquiarum ex clade & incendio urbis ereptarum infensissima persequutio & ruina, cui subnectuntur promissiones Evangelicæ ad bonorum consolationem, capite 11. *Anno sexto*] id est, absoluto illo superiore typo, & enuntiata prophetia, cujus tempus fuerat imperatum suprà 4.5. nam hæc visio præcisè post menses quatuordecim exhibita est Prophetæ quàm typus ille fuerat mandatus.

Domi meæ] nempe in Mesopotamia, quo fueram deportatus. *Senioribusque*] nempe deportatis ante annos sex cum Jeconja Rege. Videntur autem hi studio ad Prophetam accessisse, ut Deum consulerent & prophetias cognoscerent ad populum suum pertinentes: & præterea certo Dei consilio providentiaque videtur effectum esse, ut tum interfuerint cùm Propheta extra se raptus est; quia hoc pacto illustrata est & obsignata Dei veritas, cùm Propheta eo ipso momento & consilium improborum duorum principum quod Jeruschalaimis inibatur palam enuntiat, in principio capitis 11. & unius mortem indicat, infra 11. 13.

Manus] ut supra 1.3. 2 *Me enim*] in prima hac visionis parte primùm exponitur ratio illius exhibendæ, usque ad versum 5. deinde Judæorum scelera velut sequentium judiciorum causæ gradatim & ordine Prophetæ demonstrantur, reliquo capite. *Ecce similitudo*] vide supra 1.27. a Heb. *vividissimi.* b Heb. *& inter cœlum.*

3 *Ad ostium*] id est, ad ingressum ipsum atrii maximi sive populares.

Idoli zeli] id est, Bahhalis illius, cui Achaz altare Damasceno simile fabricandum curaverat, & altare æneum Jehovæ adhibuerat suo Aquilonem versus, denique totum cultum Dei a Sacerdote in illo exhiberi mandaverat 2. Reg. 16. 10. & sequentibus: quæ postea per Chizkijam eversa omnia, per Menaschem fuerunt restituta, 2. Reg. 21.3. & sequentibus; iterumque post Joschijam instaurata per Joachazum & fratres, 2. Reg. 23.31. & sequentibus capitibus.

‖ Suprà 1.

4 *In ipsa conv.*] id est, in Mesopotamia ad fluvium Cebarem: nam Mesopotamia monte Tauro & Masio a Septentrione, & Chaldaicis montibus a meridie terminatur.

5 *Qui edixit mihi*] expositio primi sceleris & impietatis in Deum, quam gradatim describi diximus supra ver. 2. nimirum Bahhalis cultus.

Portam ipsius altar.] id est, ante quam stare debebat altare æneum holocausti, ex lege.

6 *Ut longè recedam*] id est, quo scelere & impietate ita deficiunt a me, ut ego non statuam ampliùs in sanctuario hoc consistere; sed tum sanctuarium hoc aspectabile, tum hanc terram & populum relinquere; ut postea fecisse dicitur, infrà 22. & 23. c Heb. *reverteris videbis: sic deinceps.* 7 *Ita deduxit*] secundi sceleris & impietatis in Deum narratio, nimirum cultus rebus creatis exhibiti etiam impurissimis & abjectissimis, ex Aegyptiorum usu, quibuscum juncta erant recentia fœdera.

Atrii alterius] id est, Levitarum; ex quo amplificatur Judæorum scelus, quòd extranei a gente Levitica atrium illud ingrederentur contra legem, & propius Deum suam impietatem importarent: atque hoc communiter observandum est in hoc exemplo, & duobus sequentibus. *Foramen unum*] id est, apertura effracta a me, quanta fuit opus ut in atrium ingrederer, sequent. versu. Quamobrem illic portam vocat velut ad ingressum commodam; hîc verò eandem foramen nominat, quia tumultuaria erat, & infabrefacta, ac potius labes quàm porta. 8 *Edixerat*] hujus effractionis causa duplex est exposita legentibus in ipso contextu: prior est, quòd occlusæ erant fores, & illi in tenebris mysteria impietatis suæ exercebant ver. 12. posterior, quòd Deus hoc typo confirmare voluit atrium cæteraque omnia, quæ prius sancta habebantur, sibi prophana esse & paulò post tempore eversum iri. 10 *Expressas*] sive cœlo sive pictura. 11 *Septuaginta viros*] id est, publicum populi Judaici summumque consilium, quod institutum fuisse a Deo legimus Num. 11.16. & sequentibus. *Jaazanja*] fortè qui consilio septuaginta præerat. *Stantes coram*] id est, ministrantes coram illis, synecdochicè: ut hoc loquutionis genus interpretatur Mosche Deut. 10.8. d Heb. *abundantia nubis.* 12 *In tenebris*] id est, ut faciant mysteria, cujusmodi fuerant apud Græcos Cereris Eleusiniæ, id est, operta sacra, sive (ut Latini vocant) opertanea; & cujusmodi fuerunt apud Romanos Bonæ Deæ, & apud Aegyptios Osiridis sacra Pamylia, quæ a Persarum voce Mithriaca vocat Lampridius in Commodo: ex quibus hic cultus & sequentes tanquam ex fœderatis ad Judæos manaverant. e Heb. *picturæ suæ.* *Minimè Jehova*] quasi dicat, cùm Jehova non ampliùs curet nos, ac potius terram hanc omnino reliquerit; profectò est æquissimum nos & terram nostram fidei aliorum deorum committi, atque eorum maximè a quibus per cultores ipsorum speramus adjumentum: quo argumento usus est Achaz 2. Chro. 28. 23. & Judæorum reliquiæ in Aegypto, Jirmejæ 44. 15. & sequentibus.

13 Deinde

13 'Deinde dixit ad me, adhuc cõversus videbis abominationes maximas quas isti faciũt:

14 Et deduxit me ' ad ostium portæ domus Jehovæ quæ est ad Aquilonem; ubi ecce 'mulieres sedebant, 'deflentes Tammuzum.

15 Et dixit ad me, vidésne fili hominis? adhuc conversus videbis abominationes 'majores istis.

16 'Et deduxit me in atrium Domus Jehovæ 'interius, ubi ecce ad portam templi Jehovæ inter 'porticum & ipsum altare ' quasi vigintiquinq; viros: quorum posteriora *spectabant* versus templũ Jehovæ, facies autem eorum Orientem versus, quorum incurvatio *erat* Orientem versus [f] coram ' Sole.

17 Tum dixit ad me, vidistine, fili hominis? an levius est quicquã domui Jehudę quã facere abominationes istas quas faciunt hic? 'quia impleverunt terram hanc violentia, & aversi sunt ad provocandum me, adeoq; ecce isti 'admittunt palmitem ante faciem suam:

18 Propterea etiam ego 'facturus sum *factum* æstu *iræ*, non parcet oculus meus, neq; utar clementia; & quamvis clament in auribus meis voce magna, non exaudiam eos.

13 *Deinde*] narratio tertii sceleris, nimirum Isiacarum Sacerdotum cultus impius, inhumanus, & impudicissimus, quẽ describunt Herodotus, Diodor. Siculus, Plutarchus in libro de Iside & Osiride, & Eusebius tribus primis libris de pręparatione Evangelica.

14 *Ad ostium*] id est, proxime portam atrii Sacerdotum.

Mulieres] id est, Sacerdotes Isidis impudicissimas, quæ phallos & ithyphallos gestabant, (quemadmodum ἰγφαλλοφόροι, id est, Pamyliis viri Sacerdotes Osiridis) in tutæ vestibus lineis, & publica lupanaria incolebant in domo Jehovæ cum pueris meritoriis Osiridis administris, de quibus 2. Reg. 23.7.

Deflentes] id est, lugentes Osiridem virum Isidis, ut Aegyptii narrabant; quem amissum in Aegypto quotannis defleri Isis mandaverat. Hæc enim præstigiis suis & incantationibus magicis tantam sibi viroq; suo autoritatem apud Aegyptios comparavit, ut pro diis summis haberentur, & mense quarto (qui mensis est ad messem in eo tractu ordinarius) colerentur. Est enim Isis Aegyptiis eadem quæ Ceres dea frugum, Osiris verò (ut Plutarchus eodem libello testatur) est dictus Aegyptiis Ammuz unde (inquit ille) Jovis Ammonis nomen corruptè est derivatum. Vocem verò Ammuz, quam Herodotus & Plutarchus usurpant, non dubitamus ex corrupto Tammuz derivatam esse; cujus vocis duplex est significatio: primùm enim Aegyptiis abstrusum & occultum significat, ut Manetho Sebennites apud Plutarchum ibidem interpretatur; quamobrem sacra illius quoque erant opertanea: deinde verò mensem quartum significat, a solenni festo Tammuzi sive Osiridis requisiti per Sacerdotes administras Isidis cum ejulatu & planctu maximo. Qui plurima volet de his cognoscere, consulat Plutarchum ibidem, & Eusebium de præparatione Evangelica. 15 *Majores istis*] re ipsa, loco, & aliis circunstantiis, quæ evidentissimè ostenduntur sequente versu. 16 *Et deduxit*] narratio quarti sceleris & impietatis in Deum, quod Judæi proximè Deum & sanctuarium ejus constituti de industria aversabantur Deum, & adversi solem colebant pro Deo.

Interius] id est, penitissimum atrium quod erat Sacerdotum, proximum porticui domus Dei. *Porticum*] de qua 1. Reg. 6.2. *Quasi viginti quinque*] videlicet Principes populi, ut nominantur infrà 11.1. id est, præfectos tribuum, & quasi tribulium suorum magistros in Jehuda & Binjamine: ex instituto Moschis Exodi 18. 25. Ita ostendit Propheta generalem omniũ depravationem. f Heb. *Soli.* *Sole*] & rebus cœlestibus, synecdochicè. Solem autem Persæ Mithram, Assyrii Osiridem (nam hi omnes colebant Solem) Aegyptii verò vocabant Orum, filiumq; Isidis esse prædicabant, magica virtute ab ipsa ex mortuis excitatum: ac proinde cultus infinitos illi exhibebant: vide 2. Reg 23.11. Sic Judæi hoc capite impiè idola commentitia, & imagines rerum creatarum omnium, animatarum, inanimarumq;, terrestrium & cœlestium, hominum & bestiarum dicuntur colere. 17 *Quia impl. ver.*] transitio ad argumentum sequentium capitum, videlicet judicium Dei contra Judæos eventurum propter peccata ipsorum; quod proleptice enuntiatur hoc & seq. ver. Peccata autem ponuntur duo, inhumanitas, atque impietas & sententia fertur de putatione, tanquam in ramos putridos: qua comparatione utitur Apostolus Rom. 11.17. & sequentib. *Admittunt*] id est, ipsi in causa idololatriæ tantopere æstuant & feruntur in superstitionem præcipites, ut vel ineptissimum quodque lignum occupent in fabricandis idolis, potius quàm ut idolo careant: est enim sarmentum lignorum omnium ad fabricationem incommodissimum ineptissimumq;: vide infrà 15.2. 18 *Facturus sum*] ellipsis conjugati, ut Gene 18.21.

Caput IX.

1 'DEINDE inclamavit [a] me audiente voce magna dicendo, amovete *manus*, ô 'præfecturę istius civitatis, & instrumẽtum quisque suum [b] lethiferum in manu sua,

2 Tum ecce ' sex homines venientes a via 'portæ superioris, quæ est obversa 'ad Aquilonem, quisque cum instrumento dissipationis suo in manu sua, & ' vir unus [c] inter eos indutus ' *vestibus* lineis ' cum atramentario scribæ ad lumbos suos: qui venientes constiterunt ' juxta altare æneum.

3 Gloria autem Dei Jisraëlis extulit se 'a Cerubinis quibus insidebat, ad limen ipsius Domus; & inclamavit virum illum indutum *vestibus* lineis, ad cujus lumbos erat atramentarium scribæ:

4 Edixitq; Jehova ei, transi per medium istius civitatis, per medium Jeruschalaimorum; & insignito 'signo frontes illorum hominum ' qui suspirant & qui exclamant propter omnes abominationes istas quæ fiunt in medio illius.

5 *Reliquis* autem illis edixit me audiente, transite per hanc civitatem post eum, & percutite; ne parcito oculus vester, neque utamini clementia.

6 'Senem, juvenem, & virginem, parvulosque & fœminas interficitote ad internecionem; sed ad ullum virum cui inerit hujus signum ne acceditote & 'a sanctuario meo incipitote: itaque inceperunt ab 'hominibus illis senioribus qui erant ante ipsam domum:

7 (Nam edixerat illis, impurate domum ipsã, & implete atria ipsa confossis, exite) exeuntesque percusserunt in civitate ipsa.

8 'Fuit autem percutientibus ipsis, cùm reliquus essem ego, ut procidens in faciem meam clamarem; & dicerem, Aha Domine Jehova, an perditurus es omnes reliquias Jisraëlis, effundendo æstum *iræ tuæ* super Jeruschalaima?

9 ‖ Qui dixit ad me, iniquitas domus Jisraëlis & Jehudæ magna est [d] suprà modũm, & repleta est terra [e] cædibus, ipsaq; civitas plena [f] perversione: quia dixerunt, ‖ dereliquit Jehova hanc terram, minimè Jehova respicit.

10 Quapropter etiam ego (non parcet oculus meus, neque utar clementia:) viam eorum in capite ipsorum reponam.

11 Tum ecce ' vir ille indutus vestibus lineis, ad cujus lumbos erat atramẽtarium, retulit [g] rem dicendo; feci quemadmodum præceperas mihi.

1 *Deinde*] secunda pars visionis hoc capite comprehensa stragem Jeruschalaimorũ figurat, ut diximus suprà 8.1. itaque primum præceptum Dei datur administris de interficiendis oppidanis, præterquam electis & signatis a Deo, usq; ad ver. 8. deinde expostulatio prophetę narratur, ver. 8 & responsũ Dei, seq. a Heb. *in auribus meis: sic ver. 5.* *Præfecturæ*] i. angeli quos ad judiciũ hoc exequendũ præfecit Deus. b Heb. *corrumpens* 2 *Sex homines*] i. Angeli humana specie: sex autem propterea videntur poni, quòd tria fuerunt Jeruschalaimorum oppida, & in singulis binæ primariæ portę ad quas regiones urbis totius pertinebant. Nam in urbe Davidis erant porta Dividis sive piscium, & porta vetus: in oppido Binjaminis erant porta Ephraimi, & porta anguli, in eo verò quod fuit Jehudæ, porta sterquilinii & porta gregis, ad quas omnes portas (ut diximus) spectabant vici maximi quos Angeli in visione hac obiverunt. *Sunt autem hi Angeli Chaldaicarum copiarum veluti principes, ut Danijel. 10.*

Porta superioris] de qua 2. Chron. 27.3.

Ad aquilonem] ac si Chaldæam prospectaret, unde clades erat Judæis eventura.

Vir unus] videlicet Christus Mediator & servator noster, qui unus autor est gratiæ, obsignationis, & salutis nostræ; quæ in sequentibus huic Angelo fœderis tribuũtur. Nam non movet nos quòd multi existimãt unum Christum non posse variis figuris in uno viso adumbrari: cùm enim varia sint officia Christi, quæ res unica non potest adumbrare simul; certum est Deum pro misericordia infinita sua cum in visionibus extra ordinẽ exhibitis, tum in ordinariis legis cæremoniis eundem Christum propter varia officia & beneficia erga nos figuris variis repræsentavisse: ut exempli gratia idem est altare, idẽ sacrificiũ pro peccato, idem holocaustum, idemque munus, &c. quæ omnia universè & absolutissimè in Christo posita particulatim adumbrari necesse fuit propter infirmitatẽ nostram. Hoc igitur modo Christus (qui est imago Dei inconspicui) idem cum Patre & spiritu sancto insidet solio, ut suprà 1.27. idemque homo secundum eam conditionẽ qua minor est Patre, mandata accipit, exequitur, & sistit se patri.

c Heb. *in medio eorum.*

Vestibus lineis] tanquam Sacerdos noster expiationem facturus coram Deo, ut figuratus est ordinario Sacerdotio, Exodi 28.43. & Levit. 16.4. *Cum atramentario*] ad obsignandum electos, & salutem in illis imprimendam sanguine suo: prout Propheta noster est, & interpres voluntatis paternæ erga nos. *Juxta altare*] ubi erant accepturi mandatum Dei. 3 *A Cerubinis*] qui tegebant operculum propitiatorium super arcam in sancto sanctorum: Nam illis hactenus Deus insederat, & inde responsa dederat, 1. Schem. 4.4. Sic incipit Deus discedere a pristina statione sua: vide inf. 10.1. & 4. Quo in argumento misericordia Dei gradatim demonstratur, quòd non deserit Judæam momento uno; sed pedetentim & gradu lentissimo primùm a sanctuario limen templi petit, ho: vers. deinde Cerubinos adit qui ad dexteram atrii constiterant, infrà 10.3. tum ostium Orientale & primoris atriorum aditum, infrà 10.19. ut oppidum ad resipiscentiam provocaret, discessumque palam testatum faceret: ac postremò extra civitatem in montem evolat, infrà 11.23. 4 *Signo*] salutari, quale fuerat in Aegypto factum, Exo. 12. *Qui suspirant*] id est, piorum, ab istis malis abhorrentiũ periphrasis. 6 *Senem*] vide complementum 2. Chron. 36.17. *A sanctuario*] i. pergentes rectà inde a loco ubi constitistis, obvium quemque per oppidum totum trucidate: sic manserunt illi viginti quinque, de quibus suprà 8.16. & infrà 11.1. quia Angeli non processerunt trans altare, sed in civitatem perrexerunt; illi autem vigintiquinque & Propheta ipse erant in atrio interiore domus, suprà ibidem. *Hominibus illis*] septuaginta, de quibus suprà 8.11. 8 *Fuit autem*] expostulatio, ac potius deprecatio prophetæ, ut diximus suprà vers. 1. cui respondetur duob. sequentibus. ‖ *Suprà* 8.17. d Heb. *in valde valde.* e Heb. *sanguinibus.* f Heb. *perverso.* ‖ *suprà* 8.12. 11 *Vir ille*] vide suprà in ver. 2. g Heb. *verbum.*

Caput X.

1 Cumq; aspicerem quòd ecce in illo expanso quod erat supra caput Cerubinorum *esset* quasi lapis sapphirinus, quasi aspectus similitudinis solii; apparuit super ipsos *gloria Jehovæ*:

2 Qui alloquutus virum illum indutum vestibus lineis, dixit, ingredere intervallum orbium sub Cerubinos, & imple pugnos tuos prunis igneis ex intervallo Cerubinorum, & sparge contra istam civitatem: qui ingressus est ante oculos meos.

3 Cerubini autem stabant a dextera domus cùm ingrederetur vir ille, & nubes implebat atrium interius.

4 (Nam cùm extulit se gloria Jehovæ a Cerubinis ad limen domus; impleta fuerat domus nube illa, atrium verò impletum splendore gloriæ Jehovæ)

5 Et sonus alarum Cerubinorum audiebatur usque ad atrium exterius; quasi sonus Dei fortis omnipotentis, quando edicebat ipse.

6 Fuit autem cùm præcepisset viro illi induto *vestibus* lineis, dicendo, accipe ignem ex intervallo horum orbium, ex intervallo Cerubinorum; & ingressus ille consisteret juxta rotas:

7 Ut extendens Cerub unus manum suam ex intervallo Cerubinorum ad ignem illum qui erat in intervallo Cerubinorum sumeret inderetq; pugnis illius induti *vestibus* lineis; qui accipiens exivit.

8 Apparebat enim in Cerubinis forma manus hominis, sub alis ipsorum.

9 Cumque aspicerem, ‖ecce quatuor *quidem* rotæ juxta ipsos Cerubinos,[a] rota unaquæque juxta Cerubinum unumquemque; quarum rotarum aspectus erat similis colori lapidis berylli thalassii:

10 Et aspectus illarum quatuor erant similitudine una, ac si esset rota *una* in medio rotæ *alterius*:

11 Euntibus illis *Cerubinis*, in quaternas partes ipsarum ibant, non divertebant eundo; nam ad locum quò spectabat ipsum caput sequebantur ipsum, non divertebant eundo.

12 Sed totum [b] corpus illorum, dorsaque illorum, ac manus illorum, alæq; illorum, etiam rotæ ipsæ plenæ oculis erant circumquaque: ipsis quatuor suæ rotæ erant.

13 Hæ autem rotæ, [c] ipsæ vocatæ sunt orbis me audiente.

14 Quatuor verò facies *erant animali* unicuique: facies unius facies erat Cerubi; facies autem alterius facies hominis, & tertii facies leonis, & quarti facies aquilæ.

15 ‖Cùm autem extulissent sese Cerubini, hoc est animal quod videram ad flumen Cebaris:

16 (Euntibus Cerubinis autem iverunt rotæ ipsæ juxta illos; & attollentibus Cerubinis alas suas ad efferendum se e terra, non diverterunt rotę ipsæ quoque [d] ab illis:

17 Consistentibus illis constiterunt, & efferentibus se illis extulerunt se cum illis; quia spiritus idem animalium aderat ipsis)

18 Egressa igitur gloria Jehovæ e limine domus, & stante super Cerubinos;

19 Cùm extulissent Cerubini alas suas, efferētes se e terra ante oculos meos processuri, & rotæ e regione illorū: substitit ad ostium portę domus Jehovæ primùm, nempe gloria Dei Jisraëlis imminens illis supernè.

20 ‖ Ipsum est animal illud quod videram subjectum Deo Jisraëlis ad flumen Cebaris, & cognovi Cerubinos eos esse.

21 [e] Quaternæ facies unicuique, & quaternæ alæ unicuique; similitudoq; manuum hominis sub alis illorum *erat*.

22 De similitudine denique speciei ipsorum, eadem specie quam videram ad flumen Cebaris, erant aspectus ipsorum, illarumque: quisq; in tractum faciei suæ *objectum* ibant.

1 *Cumq; aspicerem*] Tertia hæc visionis pars gloriam Dei figurat e sanctuario discedentis, & ignem furoris sui contra civitatem immittentis: ut diximus suprà 8.1. Ac primùm quidem mandatum ignis injiciendi & ratio ostenditur, usque ad ver. 8. deinde gloria Dei e domo sua ad portam atrii in publicum civitatis conspectum discedentis figuratur, reliquo capite.

In illo expanso] de quo suprà 1.22.

Quasi lapis] ut suprà 1.26.

Super ipsos] id est, in solio ipso videndam se exhibuit gloria illa Jehovæ, quæ priùs insidebat Cerubinis templi in operculo propitiatorio & inde ad limen domus sese receperat, suprà 9.3. atque hoc secundum est Dei proficiscentis documentum.

2 *Orbium*] id est, rotarum versatilium, ut Propheta exponit infrà ver. 13.

3 *A dextera*] id est, longissimè ab ea parte ubi exercita fuerat idololatria, ut vidimus suprà cap. 8.

Nubes] obscura videlicet ac horrenda, cùm ex sanctuario profecta esset gloria Jehovæ cum splendore suo, ut exponitur seq. versu.

4 *Cum extulit*] suprà 9.3.

5 *Cerubinorum*] gloriam Dei recipientiū & quasi applaudentium Deo ipsos accedenti.

Quasi sonus] ut suprà 1.24.

Quando edicebat] id est simulac jubebat eos pergere.

6 *Fuit autem*] regressio ad sermonem institutum suprà ver. 2.

7 *Sumeret*] id est, ministraret Christo, ut Christus ministrat Deo patri. 8 *Apparebat*] ut suprà 1.8. 9 *Cumq; aspicer.*] descriptio visionis repetitæ; qua ostendit Propheta primùm quid simile fuerit cum visione capitis primi, tribus versibus; deinde quid dissimile, aut ad ampliorem evidentiam & confirmationem additum. ‖ Suprà 1.15. a Heb. *rota una juxta Cerubinum unum, & rota una juxta Cerubinum unum.* 11 *Ipsum caput*] id est, spiritus Dei Cerubinos & rotas agens pro voluntate Dei, ut exponitur suprà 1.20. & infrà 17. translatio a re militari, quia spiritus Dei dux & princeps harum copiarum est. 12 *Totum corpus*] id est, omnia in omnes partes illustrabat Dei providentia, adeò ut nihil vel minimum cæco impetu ageretur. Hac autem in parte visio hæc est gloriosior superiore: vide suprà 1.13. b Heb. *caro*. c Heb. *ipsis vocatum est orbis in auribus meis.* 13 *Orbis*] videlicet ut orbem nostrum in quo versamur figurarent; ut suprà 1.15. Sic docet propheta se ex Dei ipsius verbo, suprà versu 2. rotarum significationem percepisse. 14 *Cerubi*] id est, humana quidem, sed splendidissima: qua in re hæc quoque visio a superiore differt, suprà 1.10.

‖ Suprà 1.5. & seq.

15 *Cum autem*] tertium Dei proficiscentis documentum; quod a dextera parte domus ubi Cerubini steterant, suprà ver. 3. progreditur ad ostium orientale, infrà ver. 19. vide suprà 9.3.

16 *Euntibus*] ut suprà 1.19. & sequen.

Iverunt] videlicet ad ostium orientale domus: ut narratur infrà ver. 19.

d Heb. *de juxta illos.*

18 *Egressa igitur*], ut narratum est suprà ver. 1. & sequent.

19 *Ostium portæ*] id est, portam atrii Sacerdotum, quæ exeunti e templo prima est obvia: sic accipiendū esse docet propheta suprà 8.16. & infrà 11.1.

‖ Suprà 1.5.

e Heb. *quatuor quatuor, &c.*

22 *De similitudine*] his verbis summatim concludit Propheta narrationem suam; quasi dicat, omnino ita erant in speciem constituti Angeli & rotæ, & ita agebant, ut diximus suprà 1. si ea tantùm exceperis quæ dicta sunt vers. 12, & sequentibus.

Caput XI.

1 Tum attollens me spiritus adduxit me ad portam domus Jehovæ primam, quę spectat Orientem versus; ubi ecce in ostio illius portæ vigintiquinque viros, [a] inter quos videbā Jaazanjam filium Hhazuris, & Pelatjam filium Benajæ principes populi:

2 Dixitque ad me, fili hominis, hi sunt viri isti qui cogitant vanitatem & qui [b] ineunt consilium malum in hac ipsa civitate:

3 Qui dicunt, non in propinquo ædificandę sunt domus; hæc *urbs futura esset* olla, & nos caro illa.

4 Idcirco propheta contra istos; propheta, ô fili hominis.

5 Et accidente mihi spiritu Jehovæ, edixit

1 *Tum attollens*] Hujus capitis (quo postrema pars visionis exponitur de persequutione ruinaque infensissima reliquiarum ereptarum ex clade & incendio urbis, & de bonorum liberatione) partes pręcipuæ sunt tres: prima est, contestatio & sententia adversus improborum reliquias, duodecim versib. adjuncto sigillo vers. 13. secunda est, consolatio bonorum usque ad vers. 22. tertia, narratio profectionis Dei derelinquentis Jeruschalaima, & confectæ visionis, quatuor versib. ult. *Portam*] de qua sup. 10.19. *Viginti quinque*] de quibus suprà 8.16. a Heb. *in quorum medio*. 2 *Fili hominis*] propositio infidorū consiliorū quæ isti subministrabant Regi Tzidkijæ, totiq; populo: qua via sternitur ad contestationē Prophetæ imperatam, ver. 4. & seq. b Heb. *consiliūt.* 3 *Qui dic.*] hunc ver. planè aliter quàm vulgus intepretū coacti sumus reddere, tum quia hæc nativa est significatio vocū & consequutio, tum quia illorum interpretatio nititur fundamento quod omnino adversatur Prophetæ verbis, versum 8. Nam hęc verba putant ex nimia securitate & præfidentia proficisci, cùm Propheta ex contrario diffidentiam & metum exprobret. Sensus igitur est, istos Principes populi perculsos metu a Chaldæorum potentia, & diffidentia a Deo, omnem lapidem movisse ut sese adversus Chaldæos confirmarent, & populum ab auscultando Jirmeja averterent. Quapropter statuunt (quemadmodum fit in obsidionum metu) suburbana in propinquo ædificia diruenda esse, neque porrò ædificanda, ut Chaldęis obsessuris nullus sit receptus: deinde traducentes non tantùm in ludibrium, verùm etiam in quandam proditionis speciem prophetiam Jirmeję 1.13. confirmant ita futurum esse si sarta tecta manerent suburbana ædificia: nempe Chaldæos illorum ædificiorum ope adjutos fervefacturos esse populum Judæorum, tanquam in olla quam Jirmeja prædixerat, & cocturos atque absumpturos intra mœnia Jeruschalaimorum. *Illa*] videlicet quam prædixit Jirmeja 1.13. 4 *Idcirco*] mandatum prophetiæ, ut diximus in vers. 2. quo Propheta primùm Judæos contestatur versu. 5. & 6. deinde sententiam a Deo latam pronuntiat, sex sequentibus.

mihi

mihi, dic, sic ait Jehova, ᶜita dicitis ô domus Jisraëlis; nam ᶜ eorum quæ veniunt in spiritū vestrum unumquodque ego novi.

6 Multiplicatis confossos vestros in civitate hac, & impletis vicos ejus confossis.

7 ᶜIdcirco sic ait Dominus Jehova, confossi vestri quos disponitis in medio ejus, hi sunt illa caro, & hæc *urbs* olla ipsa est, ᶜvos autem educam e medio ejus.

8 Gladium timetis, & gladium adducam super vos, dictum Domini Jehovæ.

9 Sed educens vos e medio ejus tradam vos in manum alienorum, & exercebo contra vos judicia.

10 Gladio cadetis, in termino Jisraëlis judicabo vos; ut experiamini me esse Jehovam.

11 Hæc non est futura vobis olla, nec vos futuri in medio hujus caro; in termino Jisraëlis judicabo vos:

12 Ita experiemini me esse Jehovam, in cujus statutis non ambulatis, & cujus jura non facitis; sed secundum jura Gentium quæ circumstant vos facitis.

13 ᶜFuit autem me prophetante, ut Pelatja filius Benajæ moreretur: quapropter procidens in faciem meam, & exclamans voce magna dixi, aha Domine Jehova, ᶜ consummationem facis cum reliquiis Jisraëlis.

14 Sed fuit ᶜ verbum Jehovæ ad me, dicendo;

15 Fili hominis, ᶜ *sunt* fratres tui, fratres tui, ᵈ necessarii tui, & tota domus Jisraëlis; tota *inquam* illa; quibus dicunt habitatores Jeruschalaimorum, ᶜlongè abeste a Jehova, nostra est, *nobis* data est hæc terra in hæreditatem.

16 Idcirco dic; sic ait Dominus Jehova, quamvis procul abegerim eos in gentes, & quamvis disperserim eos in regiones: attamen ᶜsum eis sanctuarium ᶜpauci *temporis* in ipsis regionibus quò venerunt.

17 ᶜIdcirco dic, ita ait Dominus Jehova; & congregabo vos ex istis populis, & recipiam vos e regionibus in quas dispersi estis, & dabo vobis terram Jisraëlis.

18 Cumque venerint illuc, amovebunt omnia detestabilia ejus omnesque abominationes ejus ab ea.

19 Nam indam ipsis ᶜ cor unum, & ᶜspiritum novum ponam in medio vestri: amovens, inquam, ᶜcor lapideum a carne eorum indam eis cor carneum:

5 *Nadidiu*] contestatio duo Judæis exprobrat, consilia nefariæ diffidentiæ, hoc vers. & maleficia, sequente.

c Heb. *ascensiones spiritus vestri.*

7 *Idcirco*] sententia hæc blasphemias Judæorum retorquet in ipsos, & ostendit istis principibus non illud ipsum quod metuunt, sed aliquid gravius eventurum esse. Est quidem (inquit Propheta) hæc urbs velut olla, & multitudo quam vos gladio & durissima tyrannide vestra confoditis, velut caro quæ in olla ferventissima percoquitur: sed tam multi sunt confossi vestri, ut iniquum sit vos capi eadem olla; ac propterea ampliorem vobis comparavi, nimirum terminum totū Jisraëlis, ver. 10. & 11.

Vos autem] ut sequens exegesis docet versibus quatuor.

13 *Fuit autem*] sigillum prophetiæ præcedentis, ut diximus in ver. 1. quo via sternitur ad sequentē piorum consolationem.

Consummationem] i. video te jamque manum admovere ad consummandum judicia tua, & perdendum reliquias Judæorum.

14 *Verbum Jehovæ*] secunda hæc pars consolatur pios duobus argumētis: primum injuriæ nomine, quam faciebant Judæi qui in terra substiterant piis fratribus suis deportatis, ver. 15. deinde promissionibus Dei tum de restitutione fidelium & beneficio Evangelii, usque ad versum 21. tum de justo illius judicio adversus immorigeros, ver. 21.

15 *Sunt fratres*] videlicet qui deportati sunt in Babyloniam, hi sunt (inquit Deus) quibus isti injuriam maximam faciunt; tum quia ex præsente sua habitatione statuunt se viros bonos esse, Deo acceptos, eaq; re in possessione terræ ab ipso conservatos; tum quia ex deportatione tua & aliorum judicant malè de vobis, tanquam si exosi essetis Deo; a cultu illius vos præfidenter abdicant, & omnia sibi ipsis velut re optimè gesta adjudicant. d Heb. *viri vindictiarum tuarum.* *Longè abeste*] ut qui ultro prodieritis cum Jeconja, & commiseritis vos in manum Babylonii ex consilio Jirmejæ 27. ac proinde terra & cultu Dei cesseritis: hæc verba hominum insolentissimorum, & de calamitosis fratribus ex re præsente judicantium. 16 *Sum eis*] id est, etsi deportati mei carent sanctuario vestro aspectabili, & coram illud colere nequeunt; tamen ego (qui sum veritas ipsa sanctuarii) sum præsens ipsis, & ipsi me præsentem colunt spiritu: quod ipsius Jechezkelis, Danijelis, & aliorum exempla docent. *Pauci temporis*] id est, ad breve illud tempus quo in deportatione mansuri sunt extra promissam terram. 17 *Idcirco dic*] exegesis promissionis quam modo fecit Deus, de pauco illo tempore quo populus erat mansurus in regionibus exteris. Sunt autem hæ promissiones Evangelicæ, ut tribus versibus deinceps confirmatur. ‖ *Infrà 36.26.*

19 *Cor unum*] id est, integrum ipsum, atque in veritate solideq; adunatum Deo & toti corpori Ecclesiæ: est enim cor studiorum & voluntatum sedes. *Spiritum novum*] id est, renovationem Christianam spiritu mentis vestræ, ut loquitur Paulus Ephes. 4. 23. *Cor lapideum*] id est, durum atque indocile: vide 2. Corinth. 3. 3. ut contra carneum appellatur molle.

20 Ut in statutis meis ambulent, & jura mea observantes faciant illa: sintque mihi populus, & ego illis sim Deus.

21 At illis quorum ᵉ animus accedet ad ᶠanimum istorum sequentem detestabila & abominationes; ‖viam suam in capite ipsorum reponam, dictum Domini Jehovæ.

22 ᶜDeinde cùm extulissent Cerubini alas suas cum rotis e regione ipsorum; quibus imminebat gloria Dei Jisraëlis supernè:

23 ᶜAscendit gloria Jehovæ e medio civitatis ipsius, substititq; super ᶜ montem qui est ab Oriente civitati.

24 Et spiritus attollens me reduxit me in Chaldæam, ad multitudinem deportatam hac ipsa visione *oblata* per spiritum Dei; cùm ᶜascendisset a me visio hæc quam videbam:

25 Et eloquutus sum apud ᶜ multitudinem deportatam omnia verba Jehovæ, quæ ostenderat mihi.

e Heb. *cor.*

f Heb. *cor detestabilium istorum & abominationum istorum.* ‖*Supra 9.10.*

22 *Deinde*] conclusio visionis de discessu Dei ab urbe, duobus versibus; & de reversione Prophetæ ad suos in spiritu, duobus alteris.

23 *Ascendit*] vide supra in 9. 3.

Montem] videlicet olivarum, ut nominatur 2. Schem. 15. 30. & Zecarjæ 14. 4.

24 *Ascendisset*] id est, ascendens disparuisset: ut Genes. 17. 22.

25 *Multitudinem*] id est, tum seniores populi (de quibus supra 8. 1.) velut testes divinitus adhibitos, tum verò populum ipsum deportatum in Babyloniam.

CAPUT XII.

Deus typis & verbis apertissimis Tzidkijæ regis comitumq́; nocturnam fugam, & Judæorum deportationem prædicit; & calamitates gravissimas ipsis ante deportationem eventuras, ac postremò Judæorum insolentiam impunitatem sibi pollicentium retundit autoritate verbi & juramenti sui.

1 ᶜET fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 ᶜFili hominis, in medio domus ᵃ rebellis consides; ᶜquibus sunt oculi ad videndū nec vident, quibus aures ad audiendum nec audiunt, quia domus rebellis sunt.

3 ᶜ Tu itaque, fili hominis, para tibi ᶜinstrumenta migrationis, & migra de die ante oculos eorum: ᶜsi fortè cùm emigraveris e loco tuo in locum alterum ante oculos eorum, visuri sint; nam ᶜdomus rebellis sunt.

4 Cùm autem extuleris instrumenta tua similia instrumentis migrationis ᶜde die ante oculos eorum: tu egreditor ᶜ vesperi ante oculos ᶜillorum, ᵇ ut qui procedunt in migrationem.

5 Ante oculos illorum perfode tibi in muro *foramen*, per quod ᶜeducas *illos*:

6 Ante oculos illorum ᶜ super humerum portans, cæca nocte educito, ᶜ faciem tuam operito, ut non aspicias ᶜterram hanc: nam

1 *Et fuit*] Hujus prophetiæ tria sunt membra: e quibus primum deportationem, captivitatem, clademque Tzidkijæ, & Judæorum in Judæa commorantium prædicat, usque ad ver. 17. secundum ostendit mala huic ultimæ cladi præitura ex judicio Dei, usque ad ver. 21. tertium denique confutat proterva Judæorum verba prophetias ludificantium, ad finem usque. In hoc autem primo duæ sunt omnino partes: typus, usque ad ver. 8. & anagoge sive accōmodatio typi, versibus sequentibus.

2 *Fili hominis*] hoc versu præmonit Prophetam Deus fortitudine animi constantiaque adversus obduratas Judæorum mentes, ut audacter exhibeat typum qui imperatur versibus sequentibus. a Heb. *rebellionis: sic deinceps.* *Quibus sunt oculi*] vide Jeschahh. 6. 9. & 42. 18. 3 *Tu itaque*] jam proponitur typus generatim, hoc ver. & speciatim enarratur, quatuor sequentibus. *Instrumenta*] id est, supellectilem & sarcinas tuas, ut solent migrantes. *Si fortè*] hac dubitandi particula Deus Prophetam excitat, ut spe aliqua sibi facta contra spem ad typum hunc populo exhibendum adducatur. *Domus rebellis*] quasi dicat, quia nondum aures ipsorum meis verbis, oculive antegressis exemplis effecti sunt; sed in sua rebellione perstant; hac etiam tentandum est via, ut his rebus tam accuratè prædictis & præfiguratis evincantur. 4 *De die*] videlicet ut oculati sint testes prophetiæ tuæ. *Vesperi*] ut figures nocturnum Tzidkijæ aliorumque effugium, de quo 2. Reg. 25. & Jirmejæ 39. & 52. *Illorum*] videlicet quos testes adhibueris typicæ fugæ tuæ per noctem: sic ver. sequente. b Heb. *secundum processu migrationis.* 5 *Educas illos*] nimirum testes advocatos, quibus repræsentatur comitatus ille qui prosequutus est fugientem Regem. 6 *Super humerum*] id est, sarcinulam, qualem Rex dissimulato habitu gestaturus est ut consulat vitæ suæ. *Faciem tuam*] id est, cæcum agito, ut cæcitatem Tzidkijæ præfigures. *Terram hanc*] Babyloniam in qua versaris: nam Tzidkija excæcatus Riblæ, venit quidem in Babyloniam; sed non vidit eam.

ᶜosten-

'ostentum propono te domui Jisraëlis.

7 Ita igitur faciens quemadmodum jussus fueram, instrumenta mea extuli similia instrumentis migrationis de die, ac vesperi perfodi mihi in muro *foramen* manu: cæca nocte educens *illos*, super humerum portavi ante oculos illorum.

8 Deinde fuit verbum Jehovæ ad me 'manè, dicendo,

9 Fili hominis, 'an non dixerunt ad te domus Jisraëlis, domus ista rebellis; quid facis?

10 Dic ad illos, sic ait Dominus Jehova: ipsius principis c 'onerosa hæc prophetia est Jeruschalaimis, & totius domus Jisraëlis, qui sunt 'inter illos.

11 Dic, ego sum ostentum 'vestrum: quemadmodum feci sic fiet illis; migratione in captivitatem 'abibunt.

12 Nam princeps ipse qui est in medio illorum, super humerum portans cæca nocte, egredietur, in muro perfodient *foramen*, ad 'educendum eo: faciem ejus 'operiet, ut nō aspiciat ipse oculo suo terram hanc.

13 'Expandam enim rete meum contra ipsum, & capietur sagena mea; deducamque eum in Babyloniam terram Chaldæorum, quam 'non videbit, & 'ibi morietur.

14 Et omnes circumstantes eum, d auxiliares ejus, & e omnia agmina ejus dispergam in omnem ventum; & f gladio exerto persequar eos:

15 'Ut experiantur me esse Jehovam; cùm sparsero eos in gentes, & dispersero eos per regiones.

16 Reliquos autem faciam ex eis homines g paucos a gladio, a fame, & a peste: ut enarrent omnes abominationes eorum in gentibus quò devenerint; denique ut 'cognoscant me esse Jehovam.

17 'Iterum fuit verbum Jehovæ ad me, edicendo,

18 Fili hominis, panem tuum in commotione comedito; & aquas tuas cum tremore & 'cum solicitudine bibito:

19 Et indicito populo hujus terræ, sic ait Dominus Jehova in habitatores *urbis* Jeruschalaimorum, in terram Jisraëlis, panem suum cum solicitudine comedent; & aquas suas cum desolatione bibent: ut h desolata terra illius destituatur iis quibus plena est, prę violentia omnium qui habitant in ea:

20 Et ipsæ civitates habitatæ devastentur, ac terra ipsa desolata sit; ita experiemini me esse Jehovam.

21 'Deinde fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

22 Fili hominis, quid *sibi vult* proverbium istud apud vos de terra Jisraëlis, dicentium; 'producentur dies, aut peribit omnis visio?

23 Idcirco dic ad illos, sic ait Dominus Jehova, 'facturus sum ut cesset proverbium hoc, neque utantur eo amplius in Jisraële: quin potius eloquere eis, propè sunt dies ipsi, & res cujusque visionis:

24 'Non enim erit amplius ulla visio vanitatis, aut divinatio blandientis; in medio domus Jisraëlis.

25 Nam *ut* ego sum Jehova, eloquar quodcunque verbū 'eloquuturus sum, & fiet, non protrahetur *tempus* ampliùs: cum diebus vestris, ô Domus rebellis, eloquar verbum, etiam efficiam illud, dictum Domini Jehovæ.

26 Denique fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

27 Fili hominis, ecce domus Jisraëlis dicunt, visio ista quam iste videt, ad dies multos protrahitur; & in tempora longinqua prophetat iste.

28 Idcirco dic ad eos, sic ait Dominus Jehova, non protrahetur amplius *tempus* omnium verborum meorum: quod 'eloquutus fuero verbum, etiam fiet, dictum Domini Jehovæ.

CAPUT XIII.

Deus pseudoprophetas & pseudoprophetissas increpans impudentissimorum mendaciorum nomine, quibus pacem & prosperitatem Judæu constantissimè futuram verbo Dei pollicebantur, in ludibrium traducit artes ipsorum, & ipsis omnibus, ipsorumque operi exitum denuntiat.

1 'DEINDE fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 Fili hominis, propheta contra prophetas Jisraëlis istos prophetantes; & dicito prophetis *prophetantibus* ex animo suo, audite verbum Jehovæ.

3 Sic ait Dominus Jehova, væ istis prophetis stultissimis; 'qui a sequuntur spiritum suum, & 'quæ non viderunt.

4 'Similes vulpibus 'per vastitates; prophetæ tui sunt, ô Jisraël.

5 'Non 'ascenditis ad irruptiones, aut b obducitis sepem pro domo Jisraëlis; 'ut consistat in bello die Jehovæ.

6 Vident vanitatem & divinationem mendacii, qui dicunt, dictum Jehovæ, cùm Jehova non misit ipsos; & spem faciunt fore ut præstet 'verbum.

7 An non visionem vanitatis videtis, & divinationem mendacii dicitis; dicentes, dictū Jehovę, cùm ego non loquutus sum?

8 'Idcirco sic ait Dominus Jehova, eò quòd loquimini vanitatem & videtis mendaciū; idcirco ecce me contra vos, dictum Domini Jehovæ.

Ostentum] vide Psalm. 71.7.
8 *Manè*] diei posteri: jam sequitur anagoge typi, ut diximus in vers. 1.
9 *An non*] quasi dicat, nonne vides quam opere obstupuerint, cum ne hoc quidem typo exhibito permoveantur ad cōsulendum te, & cognoscendum judicia mea? nam videtur hęc interrogatio negare potius hoc loco, quā affirmare: quia deportati Judæi falsis pseudoprophetarum prędictionibus fascinabantur, ut apparet ex Jirmejæ 28 & 29. & infra cap. 13.
c Heb. *onus*.
10 *Onerosa proph.*] vide Jeschahh. 13.1. & Jirmejæ 23. 33. & sequentibus.
Inter illos] qui adhuc in Judæa hærent.
11 *Vestrum*] id est, vobis divinitus exhibitum ad portendendum illis deportationem, non autem vobis reversionem, quam prædicāt pseudoprophetæ vestri.
Abibunt] tum Rex ipse Tzidkija, duobus versibus sequentibus, tum comitatus ejus, ver. 14. tum populares omnes ver. 15. & 16.
12 *Educendum*] nimirum comitatum suum secum: ut supra ver. 5. & 6.
Operiet] id est, excecabit Babylonius: sic loquitur ratione typi.
13 *Expandam*] i. circumveniam eum copiis Babylonicis.
Non videbit] videlicet antè captus oculis quam eo veniat.
Ibi morietur] ut prædixit etiam Jirmeja 32.4. & 34.3 & seq.
d Heb. *auxilium ejus*.
e Heb. *omnes alas*.
f Heb *gladium exeram post eos*.
15 *Ut experiantur*] fines judiciorū Dei: nimirum impiorum evictio, hoc ver. & bonorum separatio ad gloriam Dei prædicandam & amplificandum Ecclesiam ejus, ver. seq.
g Heb. *numeri: ut* Gene. 34.30.
16 *Cognoscant*] tum ipsi agnoscentes Deum, tum Gentes ab illis edoctæ.
17 *Iterum*] secundum membrum prophetiæ, ut diximus in ver. 1. de malis captivitatem prædictam antegressuris, quorum typus positur, ver. 18. & anagoge, duobus sequent. 18 *Cum solici.*] vide supra 4. 16. h Heb. *desoletur terra illius a plenitudine sua*. 21 *Deinde*] tertium membrum prophetiæ, quo proponitur ludibundum Jisraëlitarum dictum adversus Prophetas, ver. 22. & confutatur, sequentibus. 22 *Producentur*] q.d. nihil ad nos istæ prophetiæ: quæ duo rejicit nam aut longo pòst intervallo, aut nunquam eventuræ sunt; Propheta ver. seq.

23 *Facturus sum*] confutatio hæc primùm veritatem Dei asserit contra Judæorum ludibria, duob. ver. deinde confirmat juramento, ver. 25. ac postremo amplificat, reliquis.
24 *Non enim*] vide infra 13.23.
25 *Eloquuturus sum*] id est, statuero eloqui: ut Exod. 33. 19.

1 *Deinde*] Hujus capitis partes sunt duæ: quarum unâ Deus reprehendit & interminatur pseudoprophetis, usque ad ver. 17. altera, prophetissis populum Dei fallentibus, ad finem usque. Prophetis autē primum denuntiat Deus maledictionem per prolepsin propter mendacia ipsorum, ver. 3. deinde sigillatim contestatur ipsos de improbissimis ipsorū mendaciis, usque ad ver. 8. tum judicia ex eo malo consequutura pronuntiat, sententiam ferens & in prophetas ipsos, ver. 8 & 9. & in totum eorum cœtum qui ipsis auscultaverint, usque ad ver. 15. ubi demum prophetia hæc concluditur ver. 15. & 16.
3 *Qui sequuntur*] a Heb. *ambulant post*. *Quæ non vid.*] id est, vide Jirmejæ 14.14 & 23.9. & seq. quorum visio non est a Deo oblata ipsis. 4 *Similes vulp.*] vide Cantic. 2.15. *Per vastit.*] i. famelicis vulpibus, quæ in desertis regionibus versantur, ac proinde inedia pressæ feruntur majore impetu in prædam etiam tenuissimam: ut de prophetissis dicitur infra ver. 19. 5 *Non*] contestatio exornans superius dictum non facitis (inquit) officium bonorum prophetarum, hoc versu; sed contra mendacia colitis, versu seq. ut testis est vestra ipsorum conscientia, ver. 7. *Ascendit.*] i. neque obsistitis satanæ & malo irrumpenti in Ecclesiam vos ipsi, neque obstacula alia adhibetis, denique salutem populi negligentes causa perditionis ipsorum estis: venustissima allegoria a re castrensi, ut Psa. 106.23. & 30. b Heb. *sepem*. *Ut consistat*] i. ut Ecclesia infracta maneat, cùm Deo videbitur ipsam probare & piis sanctisque certaminibus exercere. 6 *Verbum*] quod ipsi videlicet cōminiscuntur & dicunt. 8 *Idcirco*] proposita litis contestatione sequitur bimembris sententia, ut diximus in versum 2.

9 Erit

9 Erit enim manus mea contra prophetas istos, qui vident vanitatem & qui divinant mendacium; [a] in consilio populi mei non erunt, & in descriptione domus Jisraëlis non conscribentur, neque in terram Jisraëlis venient: ita experiemini me esse Dominum Jehovam.

10 [c] Eò quòd multis modis fecerunt ut erraret populus meus, *dicentes* pacem *esse* ubi nulla esset pax: cumque hic extruit luteum parietem, ecce illi obducunt ipsum [d] inepto tectorio:

11 Dic ad obducentes ineptum tectorium, atqui casurus est: erit imber inundans, & vos ô lapides immanis grandinis casuri estis, & ventus [e] procellosissimus diffindet *eum*.

12 Cùm ecce ceciderit paries iste; annon dicetur ad vos, ubi est tectorium illud quod obduxistis?

13 Idcirco sic ait Dominus Jehova, & diffindam vento procellosissimo in æstu iræ meæ; & imber inundans in ira mea futurus est, lapidesque immanis grandinis in æstu iræ ad consumptionem:

14 Nam destruam parietem quem obduxeritis inepto tectorio, & [f] prosternam in terram, adeò ut retegatur fundamentum ejus: eoque irruente consumemini in medio ejus, ut experiamini me esse Jehovam.

15 Sic ubi consummavero æstum iræ meæ in parietem istum, & in eos qui obducunt illum inepto tectorio; dicam de vobis, minimè *est* paries ille, & minimè qui obducebant illum,

16 *Nempe* Prophetæ Jisraëlis qui prophetant pro urbe Jeruschalaimorum, & qui vident ei visionem pacis; cùm nulla sit pax, dictum Domini Jehovæ.

17 Tu quoque, fili hominis, oppone faciem tuam filiabus populi tui quæ prophetissas agunt ex [g] animo suo; & propheta contra eas,

18 Dicens, sic ait Dominus Jehova, væ consuetibus pulvillos pro omnibus axillis [h] brachiorum *populi* mei, & parantibus confibulas pro capite cujusque staturæ ad venandum animas: an animas venaremini in populo meo, ut animas in vobis vivas conservetis?

19 Nam prophanatis me apud populum meum pro pugillis hordei, & frustulis panis, morte afficiendo animas quæ non morerétur, & [i] victuras prædicando animas quæ non sunt victuræ; mentiendo apud populum meum qui auscultant mendacio.

20 Idcirco sic ait Dominus Jehova, ecce me contra pulvillos vestros quibus vos illic venamini animas, ut avolent cùm laceravero illos a brachiis vestris: & dimittam animas ut avolent, animas quas vos venamini:

21 Et lacerabo confibulas vestras ut eripiam populum meum e manu vestra, neque sint amplius in manu vestra [k] prædæ: ita experiemini me esse Jehovam.

22 Eò quòd atterunt animum justi [l] falsò, quem ego non eram affecturus dolore; & confirmant manus improbi, ut non revertatur a via sua pessima ut in vita conservem eum:

23 Idcirco vanitatem non estis visuræ, & divinationem non divinaturæ ampliùs; sed eripiam populum meum e manu vestra, & experiemini me esse Jehovam.

Caput XIIII.

Deus seniores Jisraëlis Prophetam ad consulendum ipsum accedentes impietatis arguit; docet neque illis, neque Judæis omnibus ampliùs responsurum esse, nisi increpationes & minas, malorum tum Judæis, tum pseudoprophetis impendentium; ac postremò omnibus sententiam fert irrevocabilem de gladio, fame, peste, bestia mala, & captivitate durissima.

1 DEINDE cùm venientes ad me quidam e senioribus Jisraëlis, sederent coram me:

2 Fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo;

3 Fili hominis, viri isti induxerunt stercoreos deos suos in [a] animum suum, & offendiculum iniquitatis suæ positum habent e regione faciei suæ: an [b] ullo pacto consulor ab eis?

4 Idcirco alloquere eos, & dicito ad eos; sic ait Dominus Jehova, [c] quisquis e domo Jisraëlis induxerit stercoreos deos suos in animum suum, offendiculum iniquitatis suæ positum habens e regione faciei suæ, & venerit ad Prophetam: ut sum Jehova, responsabo ei venienti de multitudine stercoreorum deorum ipsius:

5 Ut reprehendam domum Jisraëlis in animo ipsorum, quòd avertentes se a me adhæreant stercoreis diis suis omnes.

6 Idcirco dic ad domum Jisraëlis, sic ait Dominus Jehova, convertimini, & avertite a

9 *In consilio*] id est, neque in Ecclesia, neque in libro vitæ comprehendentur, neque restitutionem consequentur; sed a Deo, Ecclesia, & tesseris Ecclesiæ aspectabilibus abalienati permanebunt.

c Heb. *eò quòd & eò quòd: ut Levit.26. 43.*

10 *Cumque hic*] elegans allegoria, qua transitus comparatur ad alterum sententiæ membrum: ita sunt (inquit Deus) pseudoprophetæ isti structores nequam inter se colludentes; quorum si quis lutum e plateis comportaverit, & lutacei parietis formam construxerit; omnes uno consensu advolât, & operam suam consumunt in colendo & ornando falsò pariete: ita extruunt illi, ac potius destruunt Ecclesiam Dei, quorum fuerat ascendere ad irruptiones, & firmam sepem obducere, supra ver.5.

Luteum parietem] Hhebræam vocem ex etymo ita accipimus, pro pariete qui ex luto materiaque per plateas jacente efformatur.

d Heb. *insulso: sic deinceps.*

11 *Casurus est*] id est, ruiturus omnibus modis: qui sequentibus verbis similiter per allegoriam exprimuntur conjunctam ironiæ.

Erit imber] id est, inundabit imbre, grandine, vento, & modis omnibus Deus in opus vestrû, & labefactabit totum.

e Heb. *procellarû: sic ver.13.*

f Heb. *faciam ut pertingat.*

14 *Eoque*] videlicet æstu iræ meę qui nominatus est ver.13. nam eò referri commonstrat mutatio generis.

17 *Tu quoque*] hujus prophetiæ quam Deus Jechezkeli imperat hoc ver. partes sunt totidem quot in superiore diximus: prolepsis sive propositio summa, ver. 18. contestatio, ver. 19. & sententiæ dictio, sequentibus. g Heb. *corde: sic ver.22.* 18 *Consuentibus*] pseudoprophetissas his verbis Propheta figurat a ritu ipsarum duplice: nam cùm vellent ipsæ quietem eamque firmissimam & immotam Judæis significare, pulvillos assuebant, velut quietis constantissimæ typos: & capitia pro omni sexu ac ætate confingebant certis loris, fibulis, aut consimilibus adstricta; ut figurarent populum certissimè protegi & constantissimè divina ope, nunquam fore ut defensio hæc ab ipsis cessaret. Atq; his modis populum fallebant, vitæ suæ falsis artibus consulebant, & Dei nomen dedecorabât adhibêtes prophetiis suis, atq; impiè blasphemabât. h Heb. *manuum mei.* *Confibulas*] Hhebræa vox universè (ut ipsius etymon ostendit) significat ea quibus res constringuntur atque adhærescunt: ut sunt fibulæ, lora, harpedonæ, unci, pedes quos jureconsulti vocant, offendices, & si quæ sunt hujusmodi: quamobrem vocem latè patentem ad exprimendam utcunque illius vim adhibuimus. *An animas*] contestatio, id est, an dispendio vitæ animarumq; populi mei oportet vos victum quærere sceleratissimè? allegoria. 19 *Pro pugillis*] id est, pro re tenuissima, adeoque nihilo; ut Micæ 3.5. i Heb. *vivificando.*

20 *Illic*] videlicet in Judæa, ubi prophetissæ tenues Judæos explebant spe, & exhauriebant domos.

Avolent] id est, ut elabantur & effugiât a vobis, tanquam aviculæ liberatæ beneficio meo.

k Heb. *venationi.*

22 *Eò quòd*] conclusio summa prophetiæ.

l Heb. *falsitate.*

23 *Vanitatem non*] id est, perituræ estis, & noëma, ut sup. 12.24. pro eo quod est, non eritis amplius; nedû ut vanitatẽ videatis & prophetetis populo.

1 *Deinde*] hujus capitis præter inscriptionem (quæ duobus versibus continetur) Propheticæ partes sunt duæ: prior est propositio impietatis Judæorum, & judiciorum Dei contra illos & Prophetas illorum, usque ad versum 12. posterior, propositio decreti irrevocabilis, ad finem usque.

E senioribus] plerique omnes ex deportatorum numero hos seniores fuisse putant, neque repugnamus valde: sed tamen videtur potiùs ex prophetiæ argumento statuendum esse hos fuisse liberos, ac non deportatos, qui ad Judæ regnum adhuc pertinuerint, & cum legatione Tzidkijæ venerint in Babyloniam: ut solent legatis seniores, consiliarii, & viri autoritate, ingenio scientiaque præstantes adhiberi. Legationem autem ante hæc tempora fuisse a Tzidkija missam in Babyloniam, ut fiduciario Rege, apparet ex Jirmejæ 51.59. 3 *Fili hominis*] priore hac propositione continentur duo: hypothesis, quæ materia est sive occasio totius prophetiæ, hoc vers. deinde thesis, sive prophetia generatim & ad Judæos omnes, & ad hos qui coram erant sermonem Dei accommodans. *Viri isti*] id est, totum animum suum addixerunt idololatriæ, & adhuc iniquitatibus suis immersi sunt: qua fronte, obsecro, audent isti comparere in conspectu meo ad consulendum me? indignissimum est me ab istis vel momento uno appellari, qui me non consulunt ex animo: sed suis studiis, dum consultores agunt coram te, indesinenter traducuntur: vide infrà 20, 4. a Heb. *cor: sic deinceps.* b Heb. *consulendo.* 4 *Idcirco*] thesis, ut diximus in præcedentem versum: cujus argumentum summum ponitur duobus versibus; deinde verò ἐργασία sive exornatio illius, usque ad ver. 12. c Heb. *vir vir e domo Jisraëlis, qui ind. &c. sic ver. 7.* *Ut sum Jehova*] jurantis verba, ut multa hoc capite extant ad confirmationem dicti. *De multitudine*] id est, non de illis rebus quas rogaturus est, sed de hoc uno argumento, quod exponitur seq. versu. 5 *In animo ipsorum*] id est, verberem & evincam, velint nolint, ipsorum conscientias impietatis suæ. 6 *Idcirco dic ad domum Jisraëlis*] ἐργασίας membra sunt hæc: revocatio ad resipiscentiam, hoc ver. interminatio contra obnitentes tum populares, tum pseudoprophetas, quatuor sequentibus; & judiciorum finis, ver. 11.

stercoreis

stercoreis diis vestris; avertite, inquam, ab omnibus abominationibus vestris faciem vestram.

7 Nam quisquis e domo Jisraëlis, aut ex peregrinis qui peregrinantur in Jisraële, averterit se [d] a sequendo me inductis stercoreis diis suis in animum suum, & offendiculum iniquitatis suæ positum habuerit e regione faciei suæ; cùm venerit ad prophetam ut consulat per eum me; *ut* sum Jehova, respondebo ei per me,

8 Me oppositurum iratam faciem meam viro isti, & positurum eum in *signum & in *parabolas denique excisurum eum e medio populi mei; ut experiamini me esse Jehovam.

9 Ipse autem Propheta cùm pellectus fuerit ut eloquatur *verbum; *ut* sum Jehova, *pelliciam Prophetam ipsum: sed cùm extendero manum meam contra ipsum, perdam ipsum e medio populi mei Jisraëlis.

10 Ita ferent [e] pœnam iniquitatis suæ; *æquè* pœna consulentis, ac pœna Prophetæ erit:

11 Ut non aberrent ampliùs domus Jisraëlis a sequendo me, & non polluant se ampliùs omnibus defectionibus suis; sed sint mihi populus, & ego sim eis Deus, dictum Domini Jehovæ.

12 *Iterum fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

13 Fili hominis, cùm regio peccavit mihi prævaricando prævaricatione, & extendens manum meam contra illam fregero illi scipionem cibi; id est, ita immisero in eam famem ut exscindam ex ea homines & jumenta:

14 *Etiamsi essent hi tres viri in medio ejus, Noach, Danijel, & Ijob; ipsi cum justitia sua eriperent [f] *se ipsos, dictum Domini Jehovæ.

15 Si bestias malas transmisero in terram orbaturas eam, adeò ut sit [g] desolatissima absque transeunte propter illas bestias:

16 Tres viri isti in medio ejus, *ne* vivam ego, dictum Domini Jehovæ, si filios aut si filias eriperent: ipsi se solos eriperent, terra autem esset desolatissima.

17 Aut *si* gladium induxero in regionem illam; edixeroque, gladius pertranseat terram, quo exscindam ex ea homines & jumenta:

18 Etiamsi tres viri isti essent in medio ejus, *ut* vivo ego, dictum Domini Jehovæ, non eriperent filios aut filias; sed ipsi se solos eriperent.

19 Aut *si* pestem immisero in terram illam effundens æstum iræ meæ super illam [h] *ad cædem; ad exscindendum ex illa homines & jumenta:

20 Etiamsi Noah, Danijel, & Ijob essent in medio illius, *ne* vivam ego, dictum Domini Jehovæ, si filium aut filiam eriperent; ipsi cum justitia sua eriperent se ipsos.

21 *Quin sic ait Dominus Jehova, etiam cùm quatuor judicia mea hæc pessima, gladium, ac famem, bestiasque malas, & pestem immisero contra *urbem* Jeruschalaimorum; ad exscindendum ex ea homines & jumenta:

22 Si ecce reliqui [i] fient in ea qui evadant, qui educantur, filii aut filiæ; ecce ipsi *procedent ad vos, & videbitis *viam eorum, & actiones eorum: ut *consolationem capiatis in malo quod induxero contra *urbem* Jeruschalaimorum, in omnibus quæ induxero contra eam.

23 Ita consolationi erunt vobis, cùm videbitis viam eorum & actiones eorum: & agnoscetis me non immeritò fecisse quæcunque fecero in eam, dictum Domini Jehovæ.

d Heb. *a post me*: *sic ver.* 11.

8 *Signum*] id est, tum anteacti judicii monimentum, tum demonstrationem justorum judiciorum Dei eventurorum immorigeris, ut loquitur Apostolus 2. Thess. 1. 5.

Parabolas] ex interminatione Deut. 28. 37.

9 *Verbum*] videlicet quod illi postulaverint, ad voluntatem prophetans ipsis.

Pelliciam] id est, quemadmodum avis imprudens pellicitur esca, ita pelliciam eum ipsis muneribus donariisque consulentium: sed tandem quoties commodum videbitur, ut auceps plagarum funes retrahens, aut piscator retium peridromidas, ita inclinans manum meam intercipiam ipsum.

e Heb. *iniquitatē*: *sic sequentia*: *ut Gen.* 4. 13.

12 *Iterum*] secunda pars prophetiæ, qua Deus nunc demum recusantibus Judæis pedem referre ab idololatria & suis iniquitatibus, sententiam fert irrevocabilem, primùm de quatuor plagis pronuntiatis lege, usque ad versum 21. deinde verò de funestissima captivitate, versibus reliquis.

14 *Etiamsi*, hypothetica denuntiatio, ut Jirmejæ 15. 1. quasi dicat Propheta, si intercederent homines mihi acceptissimi, & in quibus edidi hactenus documenta spectatissima misericordiæ, non tamen duceret misericordia. In his enim tribus fuerunt illustrissima gratiæ divinæ exempla: cùm Noach ex cōmuni diluvio, Ijob ex gravissimis post omnem hominū memoriam calamitatibus, & Danijel ex communi sapientum cæde ereptus atque evectus sit.

Se ipsos] solùm, ut sequentibus exprimitur.

f Heb. *animam suam*: *sic deinceps*.

g Heb. *desolatio*; *sic ver. seq.*

19 *Ad cædem*] id est, pestis certissimam & præsentissimam mortem afferens.

h Heb. *pro sanguine*: *ut suprà* 5. 17.

21 *Quin sic ait*] alterum membrum denuntiationis, de captivitate accessura ad superiores plagas; ut diximus in versum 12.

i Heb. *reliquiæ* [illegible] *in ea evasio*.

22 *Procedent*] id est, adducentur in deportationem vobiscum; sed longè aliter accipientur & tractabuntur quàm vos.

Viam eorū & actiones] id est, justam mercedem anteactæ vitæ eorum, qua tam protervè abutuntur ad blasphemandum nomen meum, & ludificandum; ut dicitur suprà 11. 15.

Consolationem] id est, tum eò quòd justam Dei vindictam spectabitis coràm, tum quòd nihil futura est vestra calamitas ad calamitatem istorum (adeò agetur cum istis duriter) leniter feretis conditionem vestram.

Caput XV.

Deus typo & sermone Judææ toti ab exardescēte ira sua exitium denuntiat, propter peccata ipsius & contumaciam indignissimam.

1 *Et fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 Fili hominis, [a] quid *est* lignum vitis præ omni ligno? *quid* palmes, *præ eo* quod est in lignis sylvæ?

3 An sumitur ex illo lignum ad aptandum operi? an assumitur ex illo paxillus ad appendendum ei ullum instrumentum?

4 *Ecce igni traditur in escam; cùm duas extremitates ejus consumpserit ignis, & medium ejus ustulatum fuerit, an proderit ad opus?

5 Ecce cùm esset integer, nō aptabatur operi; quanto igitur minus cùm ignis consumpsit ipsum & ustulatus est, aptaretur adhuc operi?

6 *Idcirco sic ait Dominus Jehova, quemadmodum *est* lignum vitis inter ligna sylvæ, quod trado igni in escam: ita traditurus sum habitatores Jeruschalaimorum.

7 Nam opponam faciem meam iratam eis; *cùm ab uno igne exiverint, alter ignis consumet eos: ut cognoscatis me esse Jehovam, cùm objecero faciem meam iratam eis:

8 Exponamque terram ipsam desolationi; eò quòd prævaricantur prævaricatione, dictum Domini Jehovæ.

1 *Et fuit*] Hæc prophetia velut præcedentium corollarium est, continens typum, versibus quatuor sequent. & anagogen illius propheticam, tribus ultimis.

2 *Quid est lignum*] typus Judæorum in Judæa adhuc commorantium, quasi dicat, quid est in istis hominibus cur se ipsi faciant tanti, ut ego ad parcendum ipsis amplius adducar? imò verò (inquit sequent.) ut modò se habent, sunt isti omnium hominum indignissimi.

a Heb. *assumunt*, *impersonaliter*.

4 *Ecce igni*] id est, sarmentum exsectum non potest, ut ut sit integrum, ad ullum opus accommodari; sed cogitur & in ignem abjectum uritur, ut Joan. 15. 6. posteà vero sequitur comparatio minoris exposita ver. 5.

6 *Idcirco*] anagoge sive accommodatio typi, ut diximus in versum 1.

7 *Cùm ab uno*] id est, ignis prodiens ab ira Dei indesinenter ardebit; & qui ab uno evaserit, deprehendetur & consumetur altero; quemadmodum superioribus prophetiis omnibus indicatum est, inde a capite 5.

Caput XVI.

Deus gentem Judæorum increpans narrat illius historiam specie puellæ exposita & in morte versantis, donec ipse misertus curavit, educavit, duxit, purgavit, & ornavit eam; deinde ingratissimi animi crimina exprobrat, scortationis cum idolis gentibusque exteris, ac inhumanissima liberorum cædis: propterea sententiam fert in eam, tanquam homicidam & adulteram, mortis ignominiæque æternæ, amplificans malefacta ejus comparatione cum factis Sodomitarum atque Jisraelis: & postremò reliquiis exponit promissiones Evangelicas.

1 *Et

1 ᵃET fuit verbum Jehovæ ad me, edicendo,

2 Fili hominis, notas fac ᵃurbi Jeruſchalaimorum, abominationes ipſius,

3 Dicens, ᵃſic ait Dominus Jehova *urbi* Jeruſchalaimorum, ᵃcommercia tua, adeoq; ᵃgenituræ tuæ *ſunt* e terra Cenahhanæorum; *quaſi* ᵃpater tuus *ſit* Emoræus ipſe, & mater tua Chittæa.

4 ᵃNam quod ad genituras tuas, ᵃquo die genita fuiſti ᵃnon fuerat præciſus ᵃ umbilicus tuus, & ᵃaquis non eras lota ᵃ ᵃ cùm aſpexi te: neque ᵃſale fueras condita, nec faſciis e-ras faſciata.

5 ᵃNon pepercerat tibi oculus ut faceret tibi unum ex iſtis, clementia utendo erga te: ſed projecta fueras in ſuperficiem agri cum faſtidio ᵇ tui, quo die genita fuiſti.

6 ᵃ Tranſiens autem juxta te, cùm viderem te ᵃpræbentem conculcandam te ᶜ in ſanguine tuo; ᵃdixi tibi, ᵃin ſanguine tuo vive, ᵃiterumque dixi tibi, in ſanguine tuo vive.

7 ᵃCopioſam ut germen agri reddidi te, adeò ut creveris & adoleveris perveneriſq; ᵈ ᵃ ad ſummum ornatum (ᵃ ubera *tua* ᵉ ſororiaverant, & pilus tuus germinaverat) ᵃ quamvis eſſes ᶠ nudiſſima & retectiſſima.

8 ᵃQuapropter tranſiens juxta te, cùm viderem te, quòd ecce tempus tuum ᵃ tempus amorum eſſet, ᵃ expandens alam *veſtis* meæ ſuper te, operui nuditatem tuam: cumq; jurans tibi ᵃconveniſſem tecum in fœdus, dictum Domini Jehovæ, ᵍ ᵃnupſiſti mihi.

9 ᵃItaque ᵃlavi te aqua, ut inundans *eluerem* ſanguinem tuum a te; & ᵃunxi te unguento:

10 ᵃVeſtienſq; te verſicoloribus calceavi te ʰ melinis, & accingens te xylino operui te ſerico:

11 Et ornavi te ornatu; indens armillas manibus tuis, & torquem collo tuo:

12 Appoſui etiam monile ſupra naſum tuum, & inaures auribus tuis; coronamque ornatus capiti tuo.

13 Cumq; ornaſſes te auro & argento, veſtimentumq; tuum eſſet xylinum & ſericum, ac verſicolor, ſimilam & mel oleumque comederes; denique pulchra eſſes ⁱ ſupra modum, & proſperata in regno:

14 Adeò ut prodiret de te ᵏ ᵃfama in gentes propter pulchritudinem tuam; quia perfecta erat, ˡ propterea quòd majeſtatem meã impoſuiſſem tibi, dictum Domini Jehovæ;

15 Tum confiſa pulchritudini tuæ ſcortata es ᵃpro nomine tuo; & profudiſti ſcortationes tuas omni ᵐ viatori, illius fuit *pulchritudo tua*:

16 Etiam ſumens de veſtibus tuis, paraſti excelſa tibi ᵃlatis maculis interſtincta, ut ſcortareris ᵃcum iſtis, ᵃ *illis* non ſuccedentibus, cùm non adeſſet *viator*:

17 Et ſumens inſtrumenta ornatus tui ex auro meo & ex argento meo quæ dederam tibi; feciſti tibi imagines maſculi, ut ſcortareris cum eis.

1 *Et fuit*] hujus capitis (quod perpetua allegoria exprimit Dei adminiſtrationem erga Judæos & Jeruſchalaima) præter inſcriptionẽ duobus primis verſibus cõprehenſam, partes omnino ſunt tres: prima eſt narratio (ut diximus) allegorica ex comparatione ſpiritualis conjugii inter Deũ & Eccleſiam Judæorum, uſque ad ver. 35. ſecunda eſt ſententia Dei Eccleſiam veterem, velut perfidiſsimam conjugem, repudiantis & flagellantis graviſsimè, uſque ad ver. 60. poſtrema, eſt promiſsio redintegrandi fœderis & connubii ſacri cum electis reliquiis, quatuor verſib. ultimis. 2 *Urbi Jeruſch.*] i. Judææ ſynecdochicè: nam Jeruſchalaimis ſedes erat Eccleſiæ, & regni caput: ſic deinceps. 3 *Sic ait*] hujus narrationis prolepſis ſive propoſitio ſumma hoc ver. continetur. Sunt enim duo illius membra hîc ſingulis vocibus expreſſa: unum eſt, genituræ, quæ exponitur a ver 4. ad 13. alterum verò commercii & converſationis, uſque ad ver. 35. quæ duo hoc verſu poſita ὕστερον πρότερον deinceps explicantur. *Commercia tua*] i. converſatio tota, ſynecdochicè. *Genitura*] id eſt, ortus, curatio, educatio, & inſtitutio prima: nam hoc genus ſynecdoches frequentat ſcriptura ſacra, ut Gene. 3. 16. & 1. Timo. 2. 15. *Pater tuus*] id eſt, ſi ex patre Abrahamo eſſetis, faceretis opera Abrahami; ſed degeneraſtis ab illo, & in familiam Cenahhanæam malitioſè tranſiviſtis: quin imò ita obfirmati eſtis in veſtris iniquitatibus, ut ſi patre Emoræo & matre Chittæa eſſetis orti: ſic infrà ver. 45. non aſcita eſt, ſed hæreditaria & nativa malitia veſtra. 4 *Nam*] prius hoc narrationis membrum per antitheſin exponit duo; nimirum ſtatum calamitoſum miſerumque Gentis ex Abrahamo ortæ, donec educeretur ex Aegypto, uſque ad ver. 6. & beneficia ornamentaque a Deo in gentem collata, verſib. ſeq. In hac autem narratione tota gens cum corpore unico comparatur, & ſtatus ejus cum infantis recèns in lucem prodeuntis ſtatu, ac paulatim per ſua incrementa provehentis. *Quo die*] id eſt, cùm in hanc lucem veniſſet, & hac vita uteretur Abraham progenitor gentis veſtræ, ex quo velut trunco gens propagata eſt. Nam ut ad hæc tempora procul referamus, adducimur tum Prophetæ ipſius narratione, tum verbis Jehoſchuhhæ 24. 2. & ſequentibus; tum hiſtoriæ fide: maximè cùm iniquum ſit ortum, educationem, augmentum, & cætera quæ deinceps ponuntur, ad unicum tempus referre captivitatis in Aegypto, & tempora (quæ accuratiſsimè Propheta ubique obſervat) confundere. *Non fuerat præciſus*] id eſt, a natura in morte, in ſordibus peccatorum, infirmitate, & vanitate eras: quæ omnia allegoricè ſignificantur verbis ſequent. *Umbilicus*] i. longum illud inteſtinum ab utero matris pertinens ad umbilicum fœtus, quo dum in utero eſt vivit fœtus: ſynecdoche. Nam hoc inteſtinum in fœtu continet omnia vitæ inſtrumenta, venam umbilicalem ad alimoniam, arterias duas ad reſpirationem, & οὐραχὸν ad exſudanda fœtus excrementa. Hoc autem inteſtinum niſi præciditur, matri & infanti lethale eſt, niſi reſectum curatur, eſt exitioſum partui, quia totum profundit ſanguinem & exhalat ſpiritum meatu illo. *Aquis non erat*] i. ut cui non ſunt ablutæ ſordes recens in lucem edito; ita jacebas in ſordibus peccati, ut oſtenditur Jehoſch. 24. a Heb. *ad aſpectum meum: ſimilem loquutionem vide Gen. 30. 30.* *Cùm aſpexi*] quantopere ſe torqueant interpretes in hac voce explananda nihil attinet dicere: nos verò eam non Chaldæorum, ſed Hhebræorum vocem eſſe confirmamus, pro certo habentes Deum his verbis loqui humanitus: ut infrà ver. 6. & 8. & ſeq. *Sale*] quo aqua macerato lavari infantem præcipiunt medici, tum ad callum obducendum umbilico, totiq; cuti, tum ad interiores partes confirmandas, & decoquendos abſumendoſquè humores pravos: quibus omnibus utilem eſſe hanc perfrictionem docent Galenus & Avicenna. 5 *Non pepercerat*] i. a nemine curata fueras, ac potius non potueras curari ſine me, ſed in peccatis tuis fuiſſes mortua: tanta eſt naturæ humanæ infirmitas. Sed hæc allegoricè dicta prudenter accommodanda ſunt veritati: non enim propterea concedit Deus humanam infirmitatem ab homine curari poſſe; ſed ita ſentit incurabilem fuiſſe prorſus a natura hominem, atque tanta fœditate ut rebus omnibus creatis faſtidio eſſet, nedum ab ulla earum rerum curaretur.

b Heb. *animæ tuæ.* 6 *Tranſiens*] jam ſequitur narratio beneficiorum Dei, ut diximus in verſum 4. qua gradatim exponuntur rationes fœderis a Deo cum Eccleſia initi & ſuo ordine præſtiti, primùm quidem collata vita, hoc ver. ex qua propagatio & incrementum Eccleſiæ promanaſſe dicuntur, verſu ſeq. deinde ornamenta vitæ ex liberatione, & conjugium ſacrum, ver. 8. & ſequentibus. *Præbentem*] i. expoſitam morti, maliſque omnibus ad mortem: nam ea conditione fuiſſe Abrahamum cum cæteris uſque dum a Deo vocatus eſſet, Geneſ. 11. ſuprà oſtendimus. c Heb. *in ſanguinibus tuis: ſic in ſequentibus.* *Dixi tibi*] id eſt, virtute verbi promiſsionumque mearum te a morte præſentiſsima liberavi, in qua æquè verſabaris ac infans cujus profluit umbilicus; & nihilominus vitam dedi tibi. *In ſanguine*] i. utcunq; in peccatis tuis demerſus ſis & a natura mortuus, tanquam infans exhauſto ſanguine. *Iterumq.*] i. non ſemel, ſed ſæpius repetitis promiſsionibus confirmavi: ut Gen. 12. & 13. & 15. & 17. & ſequentibus.

7 *Copioſam*] q. d. multiplicavi gentem tuam præter naturæ ordinem & expectationem omniũ, dans Abrahamo & Saræ emortuis Jitzhhakum, Jitzhhako binos liberos ex uxore ſterili, Jahhakobo duodecim filios, ex quibus deinceps innumera populi multitudo propagata eſt in Aegypto, quamvis obnitentibus Aegyptiis.

d Heb. *ad ornatum ornamentorum.*

Ad ſummum] i. pulchritudinem & ſpeciem omnium elegantiſsimam, cujus cauſam vide Deut. 7. 7. & 8.

Ubera] id eſt, quaſi pubes effecta eras, nubilis, & apta viro: quod hîc duobus ſignis exprimitur.

e Heb. *conſtituta fuerunt.*

Quamvis eſſes] i. non propter ullam elegantiam aut bonũ quod ineſſet in te viſa es mihi ad ſummũ ornatum perveniſſe, & perplacuiſti mihi; ſed propter unicum amorem meum ex conſilio & electione gratuita: ut Deut. 7.

f Heb. *nuditas & retectio: ſic ver. 22. & 39.*

8 *Quapropter*] jam venitur ad conjugiũ ſacrum initum cum Eccleſia Jiraëlitarũ, quo tempore liberata fuit a ſervitute Aegypti, & donata tabulis fœderis, ut conjugareris mihi, ut diximus in ver. 6. *Tempus amorum*] i. tempus juſtum quo prædictum fuerat Abrahamo Gen. 15. 13. *Expandens*] i. te uxorem ducens, & agens virum ac ſervatorem tuum: vide Ruth. 3. 9. quamobrem ſequentia verba ſunt exegetica hoc ver. *Conveniſſem*] vide Exod. 19. & 24. g Heb. *fuiſti mihi uxor.* *Nupſiſti*] i. viciſsim in fœdus conveniſti mecum, ibidem. 9 *Itaque*] expoſitio beneficiorum ex connubio acceptorum a Deo; quorum partes ſunt duæ, ſanctificatio a ſordibus peccatorum, & communicatio omnium bonorum: quæ deinceps exponuntur uſque ad ver. 13. *Lavi te*] alludit ad ritum legis Levit. 15. 28. pro eo quod eſt, pleniſsimè mundavi & purificavi te. *Unxi te*] i. ornavi unctione ſpiritus, per cujus regenerationem reſtituta es elegantiæ tuæ. 10 *Veſtienſq.*] i. inſtruxi te rebus omnibus tum ad neceſsitatem tum ad voluptatem pertinentibus, gratiam tibi gloriamq; ſummam indidi, denique regina effecta es cõjugio meo. Hæc autem inde a liberatione cœpta pertinent ad tempora Schelomonis uſque. h Heb. *melis, id eſt, pellibus melium: ut Exod. 25. 5.* 13 *Cumque ornaſſes*] altera pars narrationis, de commercio ſive converſatione indigniſsima Eccleſiæ veteris, ut diximus in ver. 3. cujus prolepſis ſive propoſitio ſumma eſt verſi. quinque; deinde exornatio, uſque ad verſum 35. ac in prolepſi quidem ad amplificationem pertinent duo verſus, quibus Deus ſummatim commemorat amplitudinem beneficentiæ ſuæ in Eccleſiam; deinde verò duplicem abuſum beneficiorum, exprobrat: unum, quòd cum gentibus exteris ſcortata ſit, ver. 15. alterum, quòd cum diis alienigenarum, ver. 16. & 17. quæ duo membra poſtea ὕστερον πρότερον explicantur. i Heb. *ad valde valde.* k Heb. *nomen.* 14 *Fama*] de qua 2. Schem. 8. 13. & 1. Reg. 4. 30. l Heb. *propter majeſtatem meam quam imp. trajectio.* 15 *Pro nomine*] i. quàm latè fuerat pervagata fama tua, tam latè effeciſti ut diffunderentur ſcelera tua, adeoq; latiùs conata es & promiſcuè te proſtituere: quod totum inde a temporibus Schelomonis per trecentos nonaginta annos fuiſſe factum hiſtoriæ ſacræ teſtantur, & Deus per prophetam exprobravit ſuprà 4. 5. m Heb. *tranſeunti: ſic ver. 25.* 16 *Latis maculis*] i. panthe-rina, ut veteres appellarunt, quæ non emblemate vermiculato aut parvulis maculis inſignita eſſent (nam hæc non ita evidenter e longinquo diſcernuntur) ſed latis plagis & teſſeris colorata; quæ meliùs e longinquo ſpectantur, & velut ſigna ſunt ad provocandos amatores. *Cum iſtis*] idolis ſive imaginibus quæ nominantur ſeq. ver. *Illis*] i. cùm illa non ſuccederent ex ſententia animi tui quæ diximus ver. 15. Itaque verba ſequentia horum interpretationem habent.

18 ᵃCap-

18 *Capiens enim vestes versicolores tuas operuisti illas, & unguentum meum suffitumque meum proposuisti illis;

19 Cibum quoque meum quem dederam tibi, similam & oleum ac mel *quibus* cibabam te, hoc proposuisti illis, in odorem n gratum ut esset; dictum Domini Jehovæ.

20 || Præterea sumens filios tuos & filias tuas quas pepereras mihi, hos mactasti illis *consumendos; *an minus *hoc esset* fornicationibus tuis,

21 Quòd jugulaveris *filios meos & exposueris eos, traducendo eos illis?

22 || *Et cum omnibus abominationibus tuis & scortationibus tuis non es recordata dierum pueritiæ tuæ; *cùm esses nudissima & retectissima, præbuisse te conculcandam in sanguine tuo:

23 Sed fuit post totam malitiam tuam (*væ væ tibi) dictum Domini Jehovæ,

24 Ut *extrueres tibi fornicem, & faceres tibi suggestum in omni platea,

25 Et in omni capite viæ extructo suggestu tuo, abominandam redderes pulchritudinẽ tuam divaricans pedes tuos omni viatori: denique o plurimùm scortata es.

26 Scortata enim es *cum p Ægyptiis vicinis tuis q *torosis, & quidem plurimùm scortata es ad provocandum me.

27 *Cumque ecce extendens manum meam contra te *diminuerem demensum tuum; & traderem te r desiderio odio habentium te s *Pelischtæarum, *quæ confusæ erant propter viam tuam t sceleratam:

28 Scortata es cum Assyriis, eò quòd non satiareris: sed scortata cum eis ne sic quidem satiata fuisti.

29 Quapropter plurimùm scortata es in Cenahhanæa *cum Chaldæis; sed ne hoc quidem satiaris.

30 *Quàm languidus est v animus tuus, dictũ Domini Jehovæ: faciendo omnia ista, opus mulieris meritriciæ x pervicacissimæ?

31 Extruendo fornicem tuam in capite cujusque viæ, cùm suggestum tuum facis in omni platea; nec dum es ut *scortum ludificando mercedem,

32 Ut mulier adultera, loco viri sui recipiens extraneos:

33 Omnibus scortis dant pretium: tu verò dedisti *pretia tua omnibus amatoribus tuis, munerans eos ut congrederentur tecum circumquaque, pro scortationibus tuis.

34 Itaque fuit in te y contra quàm in istis fœminis scortationibus tuis, cùm z prosequeretur te nemo ad scortandum: nam quòd das mercedem, ac merces non datur tibi, hoc contrarium est.

35 *Idcirco, ô scortum, audi verbum Jehovæ;

36 Sic ait Dominus Jehova, eò quòd profusum est a *virus tuum retecta nuditate tua, in scortationibus tuis cum tuis amatoribus; etiam super omnibus stercoreis diis b abominandis tuis, denique propter cædes filiorum tuorum quos exposuisti eis:

37 *Idcirco ecce ego congregaturus sum *omnes amatores tuos quibus suaviter usa es, & quoscunque amas, cum omnibus quos odisti: & ubi congregavero illos contra te circumquaque, retegam nuditatem tuam illis ut videant totam nuditatem tuam:

38 Et judicabo te judiciis *adulterarum & *effundentium sanguinem: exponens te c cędi proficiscenti ex *æstu iræ & zelotypia.

39 Nam cùm tradidero te in manum eorum, demolientur *fornicem tuam, & diruent suggesta tua, & exuentes te vestibus tuis sument *instrumenta ornatus tui: ac relinquẽt te nudissimam & retectissimam:

40 Deinde adducentes contra te congregationem *obruent te lapidibus, & transfigent te gladiis suis:

41 Postea *comburent domos tuas igne, exercentes contra te judicia *ante oculos multarum fœminarum: ita faciam ut desinas esse meretrix, etiamque mercedem non poteris dare ampliùs.

42 Denique faciam ut requiescat æstus iræ meæ in te, *donec recedat zelotypia mea a te; donec quiescens non indigner amplius.

43 || Eò quòd non es recordata *dierum pueritiæ tuæ, & commovisti te contra me omnibus his: ideo etiam ego ecce viam tuam in caput repono, dictum Domini Jehovæ, ut

18 *Capiens*] exornatio proximè præcedentis membri in prolepsi, de insano Jisraëlitarum studio in idololatriam, per ὑστέρωσιν, quam diximus suprà ver. 13. qua continentur duo crimina: unum, de rebus omnibus ad idola translatis, duobus ver. alterum, de filiis oblatis inhumanitate & impietate summa, duobus alteris.

n Heb. *quietis: ut Gen.* 8.21.

|| 2. *Reg.* 16.3. & 17. 17 & 21.6.

20 *Præterea*] alterum crimen, ut modò diximus: de quo si quis multa volet cognoscere, legat Eusebium sub finem lib. 2. de præparatione Evangelica. Interdictũ autem disertè habetur Levit. 18.21. & 22 & sequentibus.

Consumendos] igne videlicet, ut a rege Moabitarum, factum est, 2. Regum 3.27.

An minus] quasi dicat, hoc verò facinus altero est longè indignius, & me adhuc amplius afficit, quòd exposuisti eos idolis qui fœdere erãt mei.

21 *Filios meos*]. i. ipsos quoque primogenitos: vide infra. 20 26.

|| *Suprà* 6. & 9.

22 *Et cum*] exornatio prioris mẽbri prolepseos, de fœderibus procuratis & junctis cum his & illis gentibus promiscue, omissa fide & veritate promissionum Dei, & totius conjugalis fœderis ratione. *Cùm esses*]. i. jam olim futurum fuisse ut nulla esses, nisi cepissem de te misericordiam, & quod nunc superstes sis, id a me uno gratiose profectum esse. 23 *Væ væ*] exclamatio pathetica. 24 *Extrueres*]. i. omnia comparares quæ ad commoditatem tuæ scortationis putabas pertinere, ut palam faceres te prostibulum esse impurissimum, & te oculis omnium obtruderes: quod *generatim exprobratum hoc & seq. ve. deinde minutatim explanatur, tum nominatis gentibus quæ ad scortationem hanc fuerant adductæ, versib. quatuor; tum expresso hippomane quo in scortationem istam exarserunt Jisraëlitæ, ver. 30. & quatuor seq. vide similia Jirmejæ 2. & seq. o Heb. *multiplicasti scortationes tuas: sic deinceps.* 26 *Cum Ægypt.*] ut factum est temporibus Chizkijæ, Jeschahh. 30. & 31. deinde Jehojakimi & Tzidkijæ, 2. Reg. 24. & 25. contra mandatum Dei, Deut. 17.16. p Heb. *filiis Ægypti.* q Heb. *magnus carnis: euphemismus: ut Levit.* 15.3. *Torosis*] sic pergit in allegoria, & designat accuratissimam Jisraëlitarum libidinem, ut infra 23.20.

27 *Cumque ecce*] transitio ad secundos amatores, videlicet Assyrios, in quorum fidem Achaz se contulit propter immissas a Deo castigationes: vide 2. Reg. 16.7. & 2. Chro. 28. *Diminuerem*] ex comminatione Levit. 26.20. & Deut. 28 23 & 33.

r Heb. *animæ: ut Psa.* 27.12. s Heb. *filiarum Pelischtæorum.* *Pelischtæarum*] vide 2. Chro. 28.18. & Jeschahh. 15. *Quæ confusæ*]. i. quas etiam pudebat maleficiorum tuorum, licet projectæ essent ad omnem impuritatem; adeo fuerunt turpia & gravia scelera tua: vide Jirmej. 2.33. t Heb. *sceleris.* 29 *Cum Chaldæis*] videlicet ex quo tempore Merodac-baladan legationem ad Chizkijam transmiserat, 2. Reg. 20.12. & Jeschahh. 39. 30 *Quàm languid.*] expositio elegantissima hippomanis per admirationem, ut diximus in ver. 24. qua gradatim ostenditur insanus Judæorum furor in conciliandis exteris, primum per comparationem meretricis quæstuariæ, hoc ver. deinde adulteræ libidinosissimæ, quæ abjecto & contempto omni quæstus studio libidine tantùm perfidiosè abripitur (ut de Messalina Clodii res portentosas scribunt historici) duob. ver. seq. ac postremò illius quæ tantopere fertur præceps in libidinem, ut ipsa amatores redimat de suo atque muneretur, qui summus est gradus libidinis. q. d. Propheta, neque o satis mirari cum animo meo tantum furorem tuum, quæ tibi scortando nunquam satisfacis; sed adhuc contabescis præ ardore libidinis, eamque nulla ratione nullis amatoribus adhuc explere potuisti: cujus hoc documentum est certissimum, quòd non expectas dum ab amatoribus redimaris, prout meretrices quæstuariæ solent, neque satis habes ut gratis concilies amatores & adjungas tibi, sed ultrò exhauris facultates tuas, & meas ipsius res sacrilegè profundis ad illos redimendos comparandosque. v Heb. *cor.*

x Heb. *dominantis.*

31 *Scortum*]. i. neque cum adultera illa quidem comparari debes quæ non exercet quæstum meritorium, sed gratis prostituit se percita studio libidinis: ut exponitur sequen. ver.

33 *Pretia*] videlicet plurima & amplissima; quod facit ad amplificationem sceleris.

y Heb. *contrarium ab istis.*

z Heb. *post te non ageretur scortatio.*

35 *Idcirco*] transitio ad secundam partem prophetiæ, i. empe dictionem sententiæ, ut diximus in ver. 1. Continet autẽ hæc sententia propositionem, & exornationem sive confirmationem ejus. Ac propositionis quidẽ partes omnino duæ sunt, quarum una summatim causas sententiæ ferendæ explicat, ver. 36. altera judicium in sceleratam adulteram eventurum, usque ad ver. 45. Exornationis verò partes sunt totidem, ut suo loco dicturi sumus.

a Heb. *ærugo: sic infrà* 24.11.

36 *Virus tuum*] id est, sordes tuæ profluentes ex te propter frequentiam & assiduitatem scortationis tuæ: confer cum Jirmej. 2.23. & seq. Vox autem Hebræa propriè quidẽ æs significat; sed metonymice quoque pro ærugine, id est, virulenta illa & damnosa materia accipitur quam æs madefactum generat, ac proinde ad omne virus accommodatur. Novimus quidem a plerisque aliter accipi, videlicet pro fundo & ima parte rei alicujus: sed tota illa interpretatio manavit ex falsa hujus loci intelligentia; cùm tamen hoc membrum fuerit ex sequente intelligendum, & ex adjuncto verbo. b Heb. *abominationum tuarum.* 37 *Idcirco*] sententiæ dictio sive judicium duas partes continet, supplicium, & ignominiam, hoc versu quibus supplicium exponitur deinceps usque ad ver. 43. ignominia verò, vers. 43. & 44. *Omnes amator.*] ex quibus constabat exercitus Babylonii. 38 *Adulterarum*] de quo judicio vide Levit. 20.10. & Deut. 22.22. *Effundentium*] de quo judicio vide Gen. 9.6. & Exodi 21.12. c Heb. *sanguinis æstui, & zelotypiæ.*

Æstu iræ] videlicet Dei, qui ut justus judex in sanguinolentos exæstuat, & tanquam justus maritus zelotypus est uxoris adulteræ. 39 *Fornicem tuam*] de qua suprà 24. & 31. id est, in urbe Jeruschalaimorum sedes adulteriorum tuorum a te comparatas. *Instrumenta*] de quibus suprà ver. 10. & sequentibus.

40 *Obruent te*] ut jus esse contra adulteras homicidasque ex lege suprà ostendimus. 41 *Comburent*] vide complementum 2. Reg. 25. & 2. Chron. 36. & Jirmejæ 52. *Ante oculos*] id est, palam, ita ut sis omnibus exemplo, multisque ludibrio: prout de Edomæis legitur Psal. 137.7. & Lament. 1. & 4. de Hhammonitis verò, Moabitis, Tyriis, & Tzidoniis, infra 25. & sequentibus. 42 *Donec recedat*] id est, donec consummavero in te ardorem totum meæ zelotypiæ: ut sequentia verba explicant. || *Suprà* 22. 43 *Dierum puer.*] id est, primæ conditionis tuæ; & beneficentiæ meæ, de quibus suprà vers. 4. & sequentibus.

no

44 *Quisquis*] id est, ludibrio eris in ore omnium: cujus ludibrii argumētum in fine versus positū, est μεταβατικὸν ad exornationē sententiæ.

45 *Filia*] exornatio sententiæ præcedentis, ut diximus in ver. 35. duabus partibus continetur: una est, exornatio causarum ab exemplo Cenahhanæorū, Sedomi, & Schomronis, usque ad ver. 52. altera est exornatio & confirmatio judicii, inde ad ver. 60. Horum autem verborum sensus est, nullo pacto a parentibus tuis, sororibus tuis, & gente tua degeneras, duobus versibus: imò verò hos omnes omnibus numeris malitia superas, vers. 47. & quatuor seq.

Fastidientis] notat Propheta his verbis Cenahhanæos tum a Deo & pietate Noachi defecisse, tum filios suos Moleco traduxisse, Levit. 18. 21. & 24. quo etiam modo sequentia de Sedomitis & Jisraëlitis sunt accipienda.

Mater] ut suprà ver. 3.

46 *Major*] plures tribus & regiones continens.

Ad sinistrā] id est, Septentrionem.

A dextera] id est, ad Meridiem: ut Exodi 26. 18.

47 *Neque verò*] amplificatio per gradationem de qua in ver. 45.

48 *Ne vivam*] cōfirmatio præcedentis dicti, tum a juramento, hoc vers. tum a demonstratione κατ' σύγκρισιν, tribus sequentibus.

49 *Excellentia*] ex illa abundantia & tranquillitate, quas deinde Propheta nominat: vide Gen. 13. 10. & sequentibus.

non facias istud scelus cum omnibus abominationibus tuis.

44 Ecce ᵃquisquis utitur parabola, de te parabola utetur, dicendo; qualis mater, talis filia ejus.

45 ᵃFilia matris tuæ es ᵃfastidientis virum suum & filios suos: & soror *utriusque* sororis tuæ es, quæ fastidiverunt viros suos, & filios suos; ᵃmater vestra Chittæa, & pater vester Emoræus.

46 Soror autem tua ᵃmajor Schomron, ipsa cum filiabus suis sedet ᵃad sinistram tuam; soror tua verò minor te, sedens ᵃa dextera tua, est Sedom cum filiabus suis.

47 ᵃNeque verò in viis earum ambulasti, & secundum abominationes earum fecisti: tanquam parvum fastidio fuit *hoc*; ideo corruptionem adhibuisti majorem eis in omnibus viis tuis.

48 ᵃNe vivam ego, dictum Domini Jehovæ, si fecit Sedom soror tua ipsa & filiæ ejus; quemadmodum fecisti tu & filiæ tuæ.

49 Ecce hæc fuit iniquitas Sedomi sororis tuæ; cùm ᵃexcellentia, saturitas cibi, & ᵃtranquillitas quieta esset ipsi & filiabus ejus, ᵃmanum pauperis & egentis non confirmavit:

50 Cùm itaque exaltantes se facerent abominationem ᵃcoram me; amovi eas, prout ᵈvisum est.

51 ᵃSchomron quoque ad dimidium peccatorum tuorum non peccavit; amplificasti enim abominationes tuas præ ipsis, & ᵃjustificasti sorores tuas omnibus abominationibus tuis quas fecisti.

52 ᵃTu etiam fer ignominiam tuam, ᵃquam adjudicas *utrique* sorori tuæ, propter peccata tua quibus abominabilius egisti quàm illæ; justiores erant te: tu, inquam, etiam erubesce & fer ignominiam tuam, cùm justifices sorores tuas.

53 ᵃSi reduxero reducem turbam illarum, reducem turbam Sedomi filiarum ejus, ac reducem turbam Schomronis & filiarum ejus; etiam reducem turbam multitudinis captivorum tuorum *reducam* ᵉinter illas:

54 Ut feras ignominiam tuam, & afficiaris ignominia propter omnia quæ fecisti; ᵃconsolationi existendo illis.

55 Si sorores tuæ Sedom & filiæ ejus revertentur ad pristinum statum suum; & Schomron ac filiæ ejus revertentur ad pristinum statum suum; tu quoque & filiæ tuæ revertemini ad pristinum statum vestrum.

56 ᵃCùm non fuerit Sedom soror tua ᶠᵃin auribus, in ore tuo; tempore ᵍsummæ excellentiæ tuæ;

57 ᵃNec dum revelata fuerit malitia tua, ᵃcùm esset tempus probri ʰa filiabus Syriæ & omnibus circumstantibus eam, filiabus Pelischtæorum; ᵃquæ depopulaturæ fuissent te circumquaque:

58 Scelus tuum & abominationes tuas tu reportatura es, dictum Domini Jehovæ.

59 Nam sic ait Dominus Jehova, vicissim faciam tibi quemadmodum fecisti; quæ sprevisti ᵃexecrationem irritum facendo fœdus.

60 ᵃVeruntamen ᵃrecordatus ego fœderis mei tecum *initi* temporibus pueritiæ tuæ, præstabo tibi fœdus ⁱperpetuum.

61 Nam recordata viarum tuarum, pudore suffunderis, ᵃassumendo sorores tuas majores te cum minoribus te: & ᵃdabo tibi eas in filias; ᵃnon quidem ex fœdere tuo,

62 Sed præstabo ego fœdus meum erga te; & agnosces me esse Jehovam:

63 ᵃUt recorderis & erubescas, ᵃnec sit tibi amplius apertio oris propter ignominiam tuam; cùm expiavero te ab omnibus quę feceris, dictum Domini Jehovæ.

56 *Cùm non*] conclusio sententiæ, causam & judicium breviter complectens, binis versibus. Causa autem ponitur unica, nimirum obfirmatus animus & ἀμεταμέλητος, quamvis revocatus fuisset duobus exemplis gravissimis severitatis Dei; uno in Sedomitas, hoc vers. altero in Jisraëlitas, versu seq.

f Heb. *in auditione*.

In auribus] id est, fugeris de industria omnem recordationem tanti judicii, quamvis ad eum finem illud effecisset Deus, Gen. 18. 19.

g Heb. *excellentiarum tuarum*.

57 *Nec dum*] id est, nondum evicta fueris apud animum tuum & agnoveris malitiam tuam, ex quo Jisraëlitæ flagellati & pessundati sunt in conspectu tuo, ut præmonita eorum exemplo resipisceres. *Cùm esset tempus*] id est, cùm probrosè Schomron soror tua a Syris, & Pelischtæis, finitimisque profligaretur duce Assyrio. h Heb. *filiarum*, &c. *Quæ depopulaturæ*] id est, æquè te ac Schomronem profligassent, nisi custos fuissem tuus, teque ab illis vindicassem: ut promiserat Deus Jeschahh. 7. & 8. 59 *Execrationem*] id est, negligens & frangens fidem mihi jurejurando datam (ut suprà ver. 8.) execratione fœderi conjuncta tete obstrinxisti: synecdoche. 60 *Veruntamen*] ultima pars prophetię, promissio erga reliquias electas, ut diximus in ver. 1. *Recordatus*] vide Gen. 8. 1. i Heb. *seculi*. 61 *Assumendo*] id est, cooptando tecum ex Jisraëlitis & gentibus electos in Ecclesiam Christi. *Dabo tibi*] id est, efficiam ut parias spirituales liberos verbo Evangelii, ut Jeschahh. 54. & sequentibus. *Non quidem*] id est, non ex illo fœdere Legis quod tu fregisti; sed ex fœdere novo Evangelii, non in tabulis lapideis, sed in tabulis carneis cordis inscripto per spiritum Dei vivi, ut dicitur versu sequente, vide Jirm. 31. 31. & sequentibus. 2. Cor. 3. 3. & Heb. 8. 8. 63 *Ut recorderis*] id est, ut tu recepta in illud fœdus ducaris pœnitentia anteactæ vitæ; ac proinde sola fide expiationem a me in Christo perfectam complectaris, & gloriam totam soli Deo tribuas servatori tuo. *Nec sit tibi*] id est, planè obmutescas, tibi confusionem tuæ faciei tribuens & Deo salutem tuam: ut Ijobi. 5. 16. & Psalm. 107. 42.

Tranquillitas] ex quo gentem liberaverat Abraham, Gen. 14. *Manum pauperis*] nam etiam duos angelos situri erant in platea pernoctare, eosque & Lotum ipsum summa injuria persequuti sunt, Gen. 19. 50 *Coram me*] vide Gen. 13. 13. d Heb. *vidi*. 51 *Schomron quoque*] id est, regnum Jisraëlitarum: quòd propterea longè minus peccasse dicitur, quia neque tanta a Deo beneficia acceperat cùm regnum & Sacerdotium in Judæa essent, neque fuerat revocatum tam diuturna patientia: sed Judæa plura habuit & diuturniora beneficia quibus alliceretur, atque exempla judiciorū quibus deterreretur; & tamen malitia sua obfirmata cum beneficiis, judiciis, & documentis Dei assidue concertavit. *Justificasti*] vide Jirm. 3. 6. 52 *Tu etiam*] altera pars exornationis de sententia lata, ut diximus in ver. 45. qua primùm affirmatur certissimè eventura & constantissima futura sententia Dei, vers. quatuor; deinde universè concluditur, quatuor alteris. *Quam adjudicas*] id est, quam justissimè illis importatam esse evincitur, & agnoscit tua ipsius conscientia. 53 *Si reduxero*] hypothetica enuntiatio constantiæ Dei in exequenda sententia sua. q. d. si illos reduxero, vos etiam reducturus sum; at non sum reducturus illos: igitur neque vos reducam, quicquid pseudoprophetæ vaticinentur vobis ad gratiam. Sic Deus Judæis illius temporis comminatur; ex quorum tamen posteris reliquias servatum iri docet infrà vers. 60. & sequentibus. simile judicium vide Numeror. 14. e Heb. *in medio illarum*. 54 *Consolationi*] ut suprà 14. 22.

Caput. XVII.

Propheta ænigmate figurat, & prophetia explicat captivitatem Jecoujæ, benificium Nebucadnezaris in Tzidkijam, & hujus perfidiam ineuntis fœdus cum Ægyptio: deinde severissimum Dei judicium ipsi regnoq; toti denuntiat: promissiones denique Evangelii subjicit ad consolandum pios in ecclesia catholica.

1 ᵃET fuit verbum Jehovæ ad me, edicēdo,

2 Fili hominis propone ænigma, & utere parabola, ᵃde domo Jisraëlis,

3 Dicens, ᵃsic ait Dominus Jehova, ᵃaquila quædā maxima, magna alis ᵃᵃalatissima, plena plumis, cui inest ᵇspecies artificiosissima;

1 *Et fuit*] Hujus prophetiæ, præter inscriptionem duobus versibus comprehensam, partes omnino sunt duæ: una est, narratio prophetica funestissimi excidii eventuri Tzidkijæ Regi & Judææ toti, usq; ad ver. 22. altera est promissio Evangelica pro electis reliquiis, tribus versibus ultimis. 2 *De domo*] id est, de toto Jisraële, tum ratione calamitatum quæ denuntiantur reprobis, tum etiam promissorum: quæ duo sunt capita hujus prophetiæ. 3 *Sic ait*] prior hæc pars prophetiæ de Judæorum ærumnis duas partes complectitur, typum, usque ad ver. 11. & enarrationem illius, usque ad 22. Utrobiq; autem narrationis summa sunt capita duo; nimirum causarum explicatio ex quibus Judicia consequutura sunt, & prophetia judiciorum quæ in Judæam erant eventura propter antegressas causas. *Aquila quedam*] typus magni Nebucad-netzaris regis potentissimi: ut exponitur ver. 12. a Heb. *longa ala*. *Alatissima*] id est, omnium instructissima iis rebus quæ ad volatum pertinent: sic una voce Propheta ostendit quàm AEgyptio præstiterit Babylonius, de quo ver. 7. b Heb. *phrygionicum opus*.

ᵃveniens

veniens ad Libanum desumpsit calamum summum cedri:

4 Summitatem tenerorum ramorum ejus decerpsit; & deferens in terram [c] negotiatoriam, in civitate aromatariorum posuit illam.

5 Accipiens verò e semine illius terræ posuit ipsum in agro [d] sativo; acceptum secundum aquas multas, [e] circumspectissimè posuit.

6 Atque hæc quidem germinasset, [f] abiisset in vitem luxuriantem humilis statura, spectantibus palmitibus hujus ad illam, & radibus hujus subjectis illi: abiisset, inquam, in vitem, edidissetque ramos, & emisisset ramusculos:

7 Sed fuit aquila [g] quædam magna, magna alis, & copiosa plumis; ad quam ecce vitis ista applicuit radices suas, & palmites suos emisit ad eam, ut irrigaret ipsam ex areolis plantationis ipsius.

8 Ista in agro bono ad aquas multas plantata; editura ramos, & latura fructum, *denique* futura vitis magnifica.

9 Dic, sic ait Dominus Jehova, *an* prosperaretur? an non radices ejus disrumpet, & fructum ejus succidet, & siccabit? omnibus frondibus germinis sui exsiccabitur? & *an* non brachio magno & populo multo [h] extirpaturus est eam radicitus?

10 Ut ecce plantata sit, prosperabitúrne? an non attingente ipsam [i] Euro exsiccabitur prorsus? cum areolis germinationis suæ exsiccabitur?

11 Deinde fuit verbũ Jehovæ ad me, dicẽdo,

12 Dic jam domui isti [k] rebelli, an nescitis quid *sibi velint* hæc? dic, ‖ ecce venerat rex Babyloniæ *in urbem* Jeruschalaimorũ, cujus accipiens Regem & Principes abduxit eos ad se in Babyloniam:

13 Deinde accipiens de semine [l] regio, pepigerat cum eo fœdus; & adigens eum ad execrationem potentes istius regionis acceperat,

14 Ut esset regnum humile, ne efferret se; ut observando fœdus suum staret.

15 Sed rebellavit contra illum, mittendo legatos suos in Ægyptum, ut det sibi equos populumque multum: an prosperabitur? an eripiet se qui facit ista? qui irritum fecit fœdus, etiámne eripiet se?

16 *Ne* vivam ego, dictum Domini Jehovæ, nisi in loco illius regis qui regem constituerat ipsum, cujus spernit execrationem, & cujus irritum facit fœdus; apud illum in medio Babyloniæ moriatur.

Veniens] id est, invadens regnum Judææ, quod cum præstantissima Libani sylva comparatur. *Calamum*] id est, cacumen, & surculum summum, sive taleam quæ ad insitionem ex arbore avelli solet; unde vox Hhebræa appellatur. Est autem typus Jeconjæ regis. 4 *Summitatem*] id est, principes Judææ; ut dicitur ver. 12. *Terram*] id est, in Babyloniam emporiis celebrem. c Heb. *negotiatoris*. *Civitate aromatariorũ*] id est, mollissima & luxuriosissima, quasi omnes Babylonis cives præ mollitie redolerent aromata, aut facerent aromatariam. 5 *E semine*] id est, semine regio ut ipse interpretatur ver. 13. nimirum Tzidkijam patruum Jeconjæ. *In agro sativo*] id est, in Judæa ipsa restituit, ubi adhuc futura erat sementis non incommoda (ut sequentia docent) nisi ipsius culpa aliter accidisset. d Heb. *seminis*. *Secundum aquas*] id est, in loco irriguo: vide Eccl. 11. 1. *Circumspectissimè*] id est, omnibus legittimis cautionibus adhibitis quæ ad stabiliendũ fœdus & firmãda illius jura omnino pertinebant, nempe legibus & cõditionibus in fœdere dictis, jurejurando præstito, obsidibus acceptis, & si qua sunt ejusmodi quibus de stabilitate fœderis provideri potest: ut di[...] ver. 13. & 14. e Heb. *circumspectione accuratissima*. 6 *Atque hæc*] id est, huic Regi Tzidkijæ (qui cum vite humili comparatur) optimè cessisset, si in obsequio Nebucad-netzaris permansisset. f Heb *fuisset: sic deinceps*. 7 *Aquila*] typus AEgyptii, ut exponitur ver. 15. g Heb. *una*. *Vitis ista*] id est, Rex Tzidkija fœdus iniit cum AEgyptio, fidem frangens Babyloniis ver 15. *Radices*] id est, legationes clam quasi per cuniculos emisit ad AEgyptium: vide Jirm. 37. & 38. sic exponitur infr. ver. 15. *Irrigaret ipsam*] id est, currus & equos suppeditaret ad firmandum ipsum. *Ex areolis*] i. copiis AEgypti, quæ tota interluitur Nilo, & rivis per areas ductis irrigatur: sic alludit propheta ad rationem AEgyptiorũ. 8 *Ista*] amplificatio, ex eo quòd nulla fuerat Regi Tzidkijæ justa occasio adsciscendi AEgyptium, ut ver. 6. 9 *Dic*] secũdum caput typi, ut diximus in ver. 3. judciorum denuntiatio. *Disrumpet*] nimirum Babylonius, ut exponitur vers. 16 & 20. h Heb. *sublaturus eam a radicibus ipsius*. 10 *Ut ecce*] occupatio, quasi dicat, esto sane, sit bene plantata & loco optimo: peribit tamen. i Heb. *vento orientali*. *Euro*] noxio vitibus, teste Columella lib. 5 cap. 5. Est autem hic typus divini judicii per Babylonium. *Cum areolis*] i. quoscunque aquæ ductus ad se ab AEgypto derivaverit. 11 *Deinde*] anagoge sive accommodatio typi ut diximus in ver. 3. k Heb. *rebellionis*. ‖ 2. *Reg*. 24. 17. l Heb. *regni*. 13 *Execrationem*] ut suprà 16. 59. vide 2. Chron. 36. 13. 16 *In loco*] id est, Babylone, regia Nebucad-netzaris. sic Jirm. 52. 5. & 34. 3. & sequentibus.

17 Neque copiis magnis aut congregatione multa factururus *quicquam* est cum ipso Parhho in bello; cùm diffundet *ille* militilia catapultaria, & cùm extruet propugnacula: ad excindendum animas multas.

18 Cùm spernat execrationem irritum faciendo fœdus; quia ecce junxit manum suam, & omnia ista facit, non eripiet se,

19 Idcirco sic ait Dominus Jehova, *ne* vivam ego, nisi execrationem meam quam spernit & fœdus meum quod irritum facit; hoc reponam in caput ipsius.

20 ‖ Nam expandam super ipsum rete meum, & capietur sagena mea; deducensque ipsum in Babyloniam disceptabo cum ipso ibi *de* prævaricatione ipsius qua prævaricatur contra me:

21 Et omnes profugi ejus cum omnibus agminibus ejus gladio cadent, & qui reliqui erunt in omnem ventum dispandentur; ut experiamini me Jehovam loquutum esse.

22 Sic ait Dominus Jehova, attamen accipiens ego e summo calamo illius cedri proceræ reponam: e summitate tenerorum ramorum ejus tenellum decerpens, plantabo ego super montem altum & aggestum:

23 In monte celsitudinis Jisraëlis plantabo eum, & proferens ramum faciet fructum, & abibit in cedrum magnificam: habitabuntq; sub ea omnes aves cujuscunque alæ, in umbra palmitum ejus habitabunt.

24 Ita experientur omnes arbores agri me esse Jehovam, dejicere arborem altam, exaltare arborem dejectam, exsiccare arborem virentem, & facere ut floreat arbor sicca: ego Jehova dixi, & faciam.

17 *Facturus*] id est, adjumento futurus est: nam priùs fractus est quam copiis Judæis conjungeret. *Diffundet*] nempe Babylonius, obsidens Jeruschalaima pertinacissime. 18 *Junxit manum*] vide Jirmejæ 50. 15. 19 *Idcirco*] confirmatio judicii per juramentum. *Meam*] id est, juratam in nomine meo, & autore me per Prophetas meos, Jirmejæ 38. ‖ *Suprà* 12. 13. 22 *Sic ait*] altera pars prophetiæ, continẽs promissionem restitutionis & amplificationis Ecclesiæ in Christo. *E summo calamo*] id est, de reliquiis stirpis regiæ, ex qua fuit Zerubbabel, & ex eo Christus. *Montem altum*] id est, in Ecclesia, ut Jeschahh. 2. 2. 23 *In monte*] triplex promissio his verbis continetur per Christum ad Ecclesiam pertinens: prima est amplitudo Christi; secunda, beneficia ad Ecclesiam in Christo pertinentia; tertia denique, Ecclesiæ per totum orbem propagatio, hoc versu; quorum omnium finis est illustratio gloriæ Dei, versiculo ultimo.

CAPUT XVIII.

Deus Jisraelitas inter se expostulantes quòd patriorum scelerum pœnas darent reprehendens gravissimè administrationem justitiæ suæ erga justos & peccatores explicat: adducentes exemplum suum arguit improbitatis, & justitiam suam omnino a calumniis illorum vindicat: ac postremò hortatione clementissima spem veniæ facit resipiscentibus.

1 FUIT quoque verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 Quid vobis est, quòd utimini parabola hac de terra Jisraëlis, dicendo; patres comederunt omphacen, & dentes filiorum obstupescunt?

3 Ne vivam ego, dictum Domini Jehovæ; si erit vobis amplius *unde* utamini parabola hac in Jisraële.

1 *Fuit*] Hujus prophetiæ, quæ tota est ἐπιτιμητική, partes omnino sunt tres; prima est reprehensio acerrima impii Jisraëlitarũ dicti judicia Dei ludificantium, usque ad versum 19. secunda est confutatio firmamentorum quibus Jisraëlitæ suas blasphemias adversus Deum enitebantur stabilire, usque ad vers. 30. tertia est conclusio asserens justitiam Dei, & omnes revocans ad resipiscentiam certissimamque salutis expectationem. 2 *Quid vobis*] propositio blasphemi dicti quod etiam habetur Jirmejæ 31. 29. & 30. cujus ἀνασκευή habetur sequentibus. *Terra Jisraëlis*] id est, Jisraëlitis, metonymicè. *Dentes filiorum*] id est, filii luunt injuste scelerum paternorum pœnas. 3 *Ne vivam*] præcedentis blasphemiæ ἀνασκευὴ primum universè fit per enuntiationem justitiæ Dei juramento confirmatam, duob. ver. deinde per accommodationem promissorum & minarum ejus ad tria personarũ genera: nempe ad justum, vers. 5. & 4. sequentibus; ad injustum justi filium, versibus quatuor; & ad justum injusti filium, ad versum 19. usque. *Si erit*] id est, nisi manifestò & illicò, ac præsentissima edam judicia mea in singulos vestrũm cùm peccaveritis; quandoquidem tam studiosi estis cavillandi ea.

4 En

4 'En omnes animæ meæ sunt, æquè anima patris atque anima filii meæ sunt: anima 'quæ peccat, ipsa morietur.

5 'Nam cùm quis erit justus, [a] exercebitque 'jus ac justitiam,

6 In 'istis montibus 'non comedens, & 'oculos suos non attollens ad stercoreos deos domus Jisraëlis; uxoremq; 'proximi sui non polluens, & ad uxorem ex immunditia separatam non appropinquans;

7 'Neminemq; opprimens, 'pignus suum debitori reddens, 'rapinam non rapiens; 'panem suum esurienti dans, & nudum operiés veste,

8 'In usuram non dans, & fœnus non accipiens, ab iniquitate retrahens manum suam; jus [b] verùm exercens inter [c] unum & alterum,

9 In statutis meis fideliter ambulans, juraque mea observans [d] colendo veritatem; justus hic [e] omnino vivet, dictum Domini Jehovæ.

10 'Quòd si genuerit filium effractorem, effusorem sanguinis; qui faciat fratri præter 'ullum istorum:

11 Qui ista omnia non faciat; quin etiam in istis montibus comedat, & uxorem proximi sui polluat,

12 Pauperem & egentem opprimat, rapinas rapiat, pignus non reddat; & ad stercoreos deos attollat oculos suos abominationem faciens,

13 In usuram det & fœnus accipiat, hiccine viveret? non vivet; omnes abominationes istas fecit, [f] omnino afficietur morte; [g] cædis ipsius causa in ipso erit.

14 'Quòd si ecce genuerit filiũ qui animadvertat omnia peccata patris sui quæ facit, & animadvertens non faciat secundum illa,

15 In istis montibus non comedat, & oculos suos non attollat ad stercoreos deos domus Jisraëlis; uxorem proximi sui non polluat,

16 Et neminem opprimat, pignus non [h] accipiat, & rapinam non rapiat; panem suum esurienti det, & nudum operiat veste,

17 'A paupere non retrahat manum suam, usuram aut fœnus non accipiat, jura mea faciat, in statutis meis ambulet; hic non morietur propter iniquitatem patris sui, omnino vivet:

18 Pater *verò* ipsius quia oppressit oppressione, rapuit rapinam fratris, & quod non est bonum fecit [i] inter populares suos; ideo ecce morietur propter iniquitatem suam.

19 'Sed dicitis, 'cur? nónne fert filius ipse propter iniquitatem patris? 'cùm filius jus & justitiam exercet, omnia statuta mea observat & facit ea, omnino vivet.

20 Anima quæ peccat, ipsa morietur; filius non feret propter iniquitatem patris, & pater non feret propter iniquitatem filii: 'justitia justi cum ipso erit, & improbitas improbi cùm ipso erit:

21 Cùm autem improbus conversus ab omnibus peccatis suis quæ fecit, observabit omnia statuta mea, & exercebit jus & justitiam; omnino vivet, non morietur.

22 Omnes defectiones ejus quas commisit non commemorabuntur ei; in sua justitia quam exercet vivet.

23 'An [k] ullo pacto delector morte improbi? dictum Domini Jehovæ: an non cùm revertitur a viis suis, ut vivat?

24 Sed cùm avertens se justus a justitia sua facit iniquitatem, secundum omnes abominationes quas fecerit improbus facit, hiccine viveret? [l] omnia justè facta ejus quæ fecerit non commemorabuntur; propter prævaricationem ipsius qua prævaricatur, & propter peccatum ipsius quo peccat, propter hæc morietur.

25 'Quod autem dicitis, non est [m] æqua via Domini: 'audite jam, ô domus Jisraëlis, an via mea non esset æqua? annon viæ vestræ non sunt æquæ?

26 Cùm avertit se justus a justitia sua, & faciens iniquitatem, moritur 'in illis, propter iniquitatem suam quam facit moritur.

27 Cùm autem revertens improbus ab improbitate sua quam faciebat exercet jus & justitiam, hic animam suam vivam conservat:

28 Quia animadvertens revertitur ab omnibus defectionibus suis quas commisit; omnino vivet, non morietur.

29 'Attamen dicunt domus Jisraëlis, non est æqua via Domini: an viæ meæ non essent æquæ? ô domus Jisraëlis; an non viæ vestræ non sunt æquæ?

30 'Idcirco quemque secundum vias suas judicabo vos, ô domus Jisraëlis, dictum Domini Jehovæ, revertimini, & avertite *vos* ab omnibus defectionibus vestris, 'ut non sit vobis offendiculo iniquitas.

31 Abjicite a vobis omnes defectiones vestras quibus defecistis, & 'facite vobis cor novum & spiritum novum: ecquare moreremini, ô domus Jisraëlis?

32 Non enim delector morte morientis, dictum Domini Jehovæ: avertite itaque vos, & vivete.

Caput XIX.

Deus lamentationem præscribit de Judæorum regno; quòd de pristina sua dignitate decidens Regum impiorum & inhumanorum culpa jam propè labefactatum sit, & mox sine spe restitutionis sit collapsurum usque in adventum Christi.

4 *En omnes*] ætiologia proximi præcedentis dicti a natura studioque Dei in res creatas suas: quod dicitis, inquit, vos injustè culpam alienam luere, estis in me contumeliosi: nam ego ut omnium creator sum, ita paterno studio erga omnes ducor: non possum a me temerè abalienare quẽquã; sed si quis abalienatur, id ipsi sua injustitia evenit, non injuria mea: ac propterea statui non amplius ita dissimulare justitiam meam sicut antè feci, ut me a calumniis improborũ vindicem. Hoc generatim dictũ per gradationem deinceps exornatur.

Quæ peccat] ac proinde peccato suo se ipsam alienat a me, qui sum vitæ & salutis autor.

5 *Nam cùm*] primum gradationis membrum, ut diximus in ver. 3.

a Heb. *faciet: sic deinceps.*

Jus ac justitiam] videlicet erga Deum & homines bona fide & conscientia, ut sequẽtia exempla cõmonstrant.

6 *Istis montibus*] id est, in excelsis, ubi idola colebantur, ut Deut. 12.2.

Non comedens] videlicet idolothyta, de quibus Psal. 106. 28. & 1. Cor. 8. & 10.

Oculos] id est, non implorans idola, synecdochicè a signo, ut Psalm. 123.1.

Proximi sui] id est alliu: vide Levit. 18. 19. & 27.

7 *Neminem*] ex lege Exod. 22. 21. & Levit. 25 14. & 17.

Pignus suum] ex lege Exod. 22. 26. & Deut. 24. 12.

Rapinam] ex lege Levit. 19. 13.

Panem] ex lege Deut. 15. 7. & seq. ut Jeschahh 58. 7.

8 *In usuram*] ex lege Exod. 22. 25. Levit. 25. 35. & seq. b Heb. *veritatis.* c Heb. *virum cum viro.* d Heb. *faciendo.* e Heb. *vivendo; sic deinceps.* 10 *Quòd si*] secundum gradationis membrum, de quo in vers. 3. *Ullum istorum*] nempe statutorum & judiciorum Dei, de quibus vers. 9. f Heb. *moriendo.* g Heb. *sanguines ipsius in ipso erit: ut Levit. 20 9.* 14 *Quòd si*] tertium gradationis membrum, de quo vers. 3. h Heb. *pignoretur.* 17 *A paupere*] videlicet opprimendo. i Heb. *in medio populorum suorum.*

19 *Sed dicitis*] secunda pars prophetiæ confutans verba Jisraëlitarum respondentium Deo. Sunt autem hujus confutationis partes duæ ad duas objectiones Jisraëlitarum: quorum prior objectio fuit exemplum suum satis documento esse ut filii dent pœnas paternorum scelerum, hoc vers. huic respondetur usque ad ver. 25 posterior fuit hominum præfractorum, qui quamvis evicti: obganniebant tamen utcunque se res haberet, non satis æquam esse administrationem Dei, cui respondetur ad ver. 30. usque. *Cur*] quasi dicat, quamobrem hoc negas tu? aut nos non ausimus confirmare ab exemplo nostro, qui inculpati luimus parentum criminosorum culpas? *Cùm filius*] jam incipit Deus confutare præcedentem blasphemiam eadem gradatione quæ antè dicta est; justi videlicet, duobus versibus; injusti resipiscentis, ver. 21. & duobus seq. ac justi sese avertentis, ver. 24.

20 *Justitia*] id est, præmium justitiæ synecdochicè, ut in membro antithero improbitatis pœna est intelligenda.

23 *An ullo pacto*] argumentum a natura Dei quod perstrinximus in vers. 4. ut infra duobus versibus ultimis, accipiendum κατά τι quasi dicat, nonne majorem delectationem capturus essem ex resipiscentia improbi ad salutem, quàm ex ipsius morte, si sese caret in resipiscentiam?

k Heb. *delectando.*

l Heb. *omnes justitiæ.*

25 *Quòd autem*] secundus confutationis locus, ut diximus in ver. 19.

m Heb. *disposita: sic deinceps.*

Audite] hac confutatione Deus primùm κατα θέσιν æquitatem suæ administrationis asserit, & iniquitatis Judæos damnat, hoc vers. deinde sigillatim gradationi sermonem accommodat, ut supra: nisi quòd ejus qui sibi in justitia sua constat mentio omittitur, quia extra controversiam est.

26 *In illis*] videlicet viis suis iniquis, a quibus minime resipiscit.

29 *Attamen*] indignantis verba, quibus ad conclusionem transitur a confutatione.

30 *Idcirco*] conclusio prophetiæ, qua primùm Deus se omnia justè administraturum esse confirmat; deinde Jisraëlitas ad justitiam & regenerationem provocat, hoc & sequente versu; ac postremò causam hortationis adducit a studio paterno suo in homines, & ipsorum bono, versu ultimo.

Ut non sit] id est, ne corruatis iniquitate vestra, ut Jirm. 5. 25. 31 *Facite vobis*] id est, deposito vetere homine, qui secundum cupiditates fallaces corrumpitur, renovamini spiritu mentis vestræ, & induite novum hominem qui secundum Deum conditus est in justitia & sanctimonia veritatis; ut nihil sapiatis corde, nihil spiretis aut velitis spiritu, nisi novitatem puram quæ quidem omnia sunt ex Deo, qui reconciliavit nos sibi per Jesum Christum, Ephes. 4. 22. & 2. Cor. 5. 17. & sequentibus.

1 Tu autem] Hujus capitis argumentum omnibus est evidens ex mandato Dei quod habetur vers. 1. & ultimo. Est enim toto hoc capite lamentatio de flebili regni Judæorum statu inde a morte Joschijæ: qui status exponitur duabus allegoriis; una, leænæ & catulorum, usque ad ver. 10. altera, vitis & fructuum, versibus quinque sequentibus.

Principibus] id est regulis; qui jam non poterant merito dici reges, cùm omnes a Joachazo fuerint beneficiarii, primùm regis AEgyptiorum, deinde Babyloniorũ.

2 Quid erat mater] priore hac allegoria gẽs Judæorum & regnũ totum cum leæna comparatur, Reges verò cũ illius catulis. Ac leænæ quidem conditio describitur, hoc vers. deinde verò duorum catulorum; quorum unus typus est Joachazi sive Jochananis, vers. 3 & 4. alter Jehojakimi; vers. 5. & sequentibus. In conditione autem leænę duo observanda sunt; tum quòd inter leones, id est, finitimos feros & crudeles, securè priùs habitaverat, tum etiam quòd ipsa catulos suos educaverat & reges instituerat sibi: quæ dignitatis & roboris commemoratio exaggerat lamentationis argumentum, ut in secunda allegoria, ver. 10. & 11.

1 ¹Tu autem profer lamentationem de ˀprincipibus Jisraëlis,

2 Dicens, ²quid *erat* mater tua? leæna inter leones recubans, ᵃinter juvenes leones educans ²catulos suos.

3 Sed evehente ipsa unum e catulis suis, cùm juvenis leo factus esset; & cùm didicisset prædari prædam, ³homines comedisset:

4 Audientes *concurrerunt* in eum gentes, quarum in fovea captus est; & deduxerunt eum ᵇ ⁴uncis in terram Ægypti.

5 Videns autem illa, cùm ⁵spe aluisset sese, periisse expectationem suam; accepit ⁵unum e catulis suis quem effecit juvenem leonem.

6 Hic continenter ambulans inter leones, juvenis leo factus; didicit prædari prædam, homines comedit:

7 ⁷Etiam cognovit de ᶜ viduatis palatiis eorum, & civitates eorum vastavit; adeò ut desolaretur terra & ᵈ quæ implent eam, a voce rugitus ejus.

8 Quapropter disposuerunt contra eum ⁸gentes circumquaque ex provinciis; & expanderunt contra eum rete suum, quorum in fovea captus est.

9 Tum ponentes eum in claustro ᵉ uncis adhibitis, deduxerunt eum ad regem Babyloniæ; ⁹deducturi eum ⁹in munitiones, ut non exaudiretur vox ejus amplius in montibus Jisraëlis.

10 ¹⁰In quiete tua mater tua similis erat viti plantatę secundum aquas; fructifera & frondosa erat ab aquis multis:

11 ¹¹Erantque ei scipiones ᶠ robusti cum virgis dominantium, & alta erat statura ¹¹ejus, supra ¹¹intercurrentes ramos densos; ita ut conspicua esset altitudine sua cum multitudine palmitum suorum.

12 Sed ¹²avulsa æstu iræ in terram dejecta est, & ᵍ Eurus arefecit fructum ejus; defregerunt sese, & aruerunt, scipionem robustum ejus ignis consumpsit.

13 Nunc enim ¹³plantata est in deserto, in terra sicca & sitienlosa:

14 Et exiens ignis ¹⁴e scipione ramorum ejus, fructum ejus consumit, ¹⁴adeò ut non sit in ea scipio robustus, virga dominatura: ¹⁴hæc lamentatio est, quæ fit pro lamentatione.

CAPUT XX.

Propheta seniores ad Deum consulendum accedentes redarguit hypocriseos: ac propterea in totum populum invehens, ordine narrat beneficentissimam Dei administrationem, monitaq; & indignissima populi maleficia, ab exitu AEgypti ad sua usque tempora: deinde omnes contestatus severissimum Dei judicium pronuntiat, calamitates eventuras omnibus, minas contra idololatras, & promissiones erga bonos, e quibus disparatu Deum illos perditurum, hos liberaturum dicit ad gloriam ipsius.

1 ¹FUIT autem anno septimo, ᵃquinti mẽsis die decimo, venientes quidam e senioribus Jisraëlis ²ad consulendum Jehovam, cùm sedissent coram me,

2 Ut esset verbum Jehovæ ad me, dicendo,

3 Fili hominis, alloquere seniores Jisraëlis, & dicito ad eos; sic ait Dominus Jehova, ³an ad consulendum me venitis? *ne* vivam ego, si consulor a vobis, dictum Domini Jehovæ.

4 An ⁴causam ageres istorum? an causam ageres, fili hominis? ⁴abominationes majorum ipsorum notas fac ipsis.

5 ⁵Indic eis, sic ait Dominus Jehova, quo die ⁵eligens Jisraëlem ⁵sublata manu mea semini domus Jahhakobi *juraveram*, ⁵‖ notumque feceram me ipsis in terra Ægypti: (*juraveram* autem sublata manu mea ipsis, dicendo, ego Jehova Deus vester)

6 Quo *igitur* die sublata manu mea *juraveram* istis me deducturum illos e terra Ægypti in terram quam ⁶exploraveram ipsis, affluentem lacte & melle; ⁶decus ipsum omnium regionum;

7 ⁷Edixeram eis, quisque ᵇres detestandas oculis suis abjicite, & stercoreis diis Ægypti ne polluatis vos; ego sum Jehova Deus vester:

8 Rebellantes contra me ⁸noluerunt auscultare mihi, quisque res detestandas oculis suis non abjecerunt, & stercoreos deos Ægypti non dereliquerunt: quamvis ⁸dixissem me effusurum æstum iræ meæ super eos, ad

14 Hæc lamentatio] cõclusio, verbis Dei mandantis lamentationem.

1 Fuit autem] Hujus prophetiæ inscriptio ostendit tum ipsum tempus & occasionem illius, vers. 1. tum mandatum Dei, secundo versu: tempus verò manifestum est, nempe quinto anno propheta:am esse ante expugnata & eversa Jeruschalaima. Sunt autem totius prophetiæ partes duæ: una, hypothesis qua Deus specialim seniores Jisraëlis coram hypocriseos scelestę reprehendit, ver. 3. & 4. altera, thesis qua universè Jisraëlem redarguit, impiis minatur, & pios promissis erigit, inde a ver. 5.

a Heb. *quinto mẽse decimo mensis.*

Ad consulendum] simulatè, quamvis consilia sua stata afferrẽt in animis suis, ut dicitur infrà vers. 32.

3 *An ad consulendum*] animò integro, docili, & ad cõsilium capiendum comparato. q.d. nonne præjudicatâ sententiâ domo, & consilia quæ verbo tenus petitis jamdiu cudistis animo?

a Heb. *in medio juvenum leonum.* *Catulos*] ex prophetia Jahhakobi, Gen. 49.9. 3 *Homines*] id est, abusus esset authoritate sua ad inhumanitatem feram, 2. Reg 23.32. 4 *Uncis*] id est, captivum, ibidem ver. 33 & Jirm. 22.11. & seq. b Heb. *hamis.* 5 *Spe aluisset*] videlicet, redhibendi & recuperandi Regis sui præcario ab AEgyptio. *Unum*] Jehojakimum Joachazi fratrem, datum ab AEgyptio, 2 Reg. 23.34. 7 *Etiam*] id est, non tantùm in homines feritatem exercuit; sed etiam de bonis illorum & facultatibus pro libidine sua statuit, nulla Dei aut hominum reverentia abductus quin sursum deorsum verteret omnia. Cognoscendi autem verbum hoc modo accipi cùm aliis locis monuimus, tum Ijobi 38. sæpiùs. c Heb. *viduis.* d Heb. *plenitudo ejus.* 8 *Gentes*] de quibus 2. Reg. 24.4. e Heb. *cum uncis.* 9 *Deducturi eum*] id est, animo deducendi: nam in itinere mortuus est ut prophetaverat Jirmeja 22.18 & 19. *In munitiones*] id est, Babylonem munitissimam: vide Jirme. 51.25. & 53.

10 *In quiete tua*] secunda allegoria, ut diximus in versum 1. qua primum præstantia antiqua regni Judæorum & regum adumbratur, duobus versibus; deinde inclinatio & ruina, tribus. Quod autem vertimus, in quiete tua, adducti tum præcedentis allegoriæ comparatione fecimus, tum seq. antithesi: nam quod alii vertunt similitudinem, sine exemplo est; quod alii sanguinem, difficile est accommodatu, atque violentum. Quamobrem nos Hhebræum vocabulum ab alia radice ducimus quæ significat quiescere, ut notetur hac voce prisca Judææ tranquillitas.

11 *Eranťq;*] .i. typicè, florebant Reges potentissimi & principes regni, eminebatque regnum Judææ supra alia, Regum suorum majestate, & principum amplitudine, populatiumque frequentia. f Heb. *roboris: sic vers. 12. & ultimo.*

Ejus] videlicet Regis cujusque, qui cum scipione robusto comparatus est. *Intercurrentes*] id est, inter principes eminens. 12 *Avulsa*] videlicet iis rationibus quæ dictæ sunt superiore allegoria. g Heb. *ventus orientalis.*

13 *Plantata*] .i. deportata in locum servitutis miserrimæ, tam contrarium regno quàm desertum siccum infestum est viti. 14 *E scipione*] .i. ab ipso Jehojakimo rege, ipsius culpa, quia frangens fœdus rebellavit contra Babylonium, 2. Reg. 24.3. *Adeo ut non*] .i. ut neque jam adsit rex ullus firmus, neque sit ullus in posterum extiturus, donec adveniet Christus; vide Jirmejæ 22.30.

4 *Causam ageres*] id est, ampliùs intercederes apud me istorum nomine? quibus non intercessione ampliùs (ut fingunt) opus est, sed reprehensione acerbissima, & minarum denuntiatione: idem argumentum est Jirmejæ 14 sic suprà 14.2. & 3. *Abominationes*] transitio ad thesin, de qua in versum 1. 5 *Indic eis*] hujus theseos membra omnino sunt tria: primùm est narratio, qua singula Dei beneficia comparantur cum indignissimis Jisraëlitarum maleficiis & ingrato animo, usque ad vers. 30. secundum est sententiæ dictio adversus ingratos & contumaces Jisraëlitas, usque ad vers. 40. tertium est piarum sanctarumque reliquiarum consolatio a promissis Dei, inde ad finem usque. Narrationis autem (quæ, ut diximus, per ἀντίθετα sive contentionem tota illustratur comparatis Dei operibus cum malefactis populi) partes per sua tempora distinguuntur: primùm tempus est rerum in AEgypto gestarum, usque ad ver. 9. secundum, rerum in deserto gestarum tum erga patres, usque ad ver. 17. tum etiam erga filios, usque ad ver. 27. tertium, rerum in terra gestarum quam ex promisso majoribus tradiderat Deus, usque ad ver. 30. *Eligens*] id est, declarans me elegisse, misso Mosche & Aharone, Exod. 2. & sequentibus. *Sublata manu*] vide Gen. 14.22. quasi dicat, jurамentum antè majoribus præstitum per me ipsum confirmavi, Exod. 3.6. *Notumq;*] verbo, signis, & miraculis, Exod. 3. & 4. ‖ *Exod.* 38. 6 *Exploraveram*] id est, prospexeram tanquam certissimus explorator, ut Numer. 10.33. humanitus dictum. *Decus ipsum*] epitheton terræ Cenahhanis, ut infrà ver. 15. & Dan. 8.9. 7 *Edixeram*] etsi verba hæc disertè a Mosche non exprimuntur, non dubium est tamen quin ex contrario intelligenda sint, cùm jubentur Jisraëlitæ servire Deo, Exod. 3.12. & Mosche hanc causam non tantùm populo suo, sed ipsi quoque Parhhoni exponere Exod 5.1. b Heb. *detestationes oculorum suorum: sic deinceps.* 8 *Noluerunt auscultare*] id est, neque fidem habuerunt mihi, ut ipsorum verba & facta demonstrarunt, Exod. 5.21. & 6.8. neque ab idolis discesserunt, ut eventus ostendit Exod. 32. *Dixissem*] videlicet nisi servirent Deo, ut agnoscit Mosche Exod. 5.3. sic in sequentibus.

consum-

consummandum iram meam in eis in media terra Ægypti.

9 Attamen *feci propter nomen meum; (ut non prophanaretur ante oculos illarum gentium [c] inter quas erant, quia notum feceram me ipsis ante oculos illarum) educendo ipsos e terra Ægypti.

10 || Itaque eduxi ipsos e terra Ægypti, & abduxi ipsos in desertum:

11 || Ubi dedi ipsis statuta mea, & jura mea nota feci ipsis; quæ qui faceret homo, viveret per ea:

12 || Ac etiam sabbatha mea dedi ipsis, ut essent signo inter me & ipsos; [d] ut sciretur me Jehovam sanctificare ipsos.

13 || Sed rebellarunt contra me domus Jisraëlis in ipso deserto, in statutis meis non ambulantes, & jura mea spernentes quæ qui fecisset homo vixisset per ea, & sabbatha mea prophanantes valde: quamvis dixissem me effusurum æstum iræ meæ super eos in ipso deserto ad consumendum eos.

14 Sed feci propter nomen meum, ut non prophanaretur ante oculos illarum gentium in quarum oculis eduxeram eos.

15 || Veruntamen etiam ego sabatha sublata manu mea *juravi* eis in deserto, me nō introducturum illos in terram quam dedi affluentem lacte & melle; decus ipsum omnium regionum:

16 Eò quòd jura mea spernerent, & in statutis meis non ambularent, ac sabbatha mea prophanarent: quòd [e] stercoreos deos suos cor illorum sequeretur.

17 Pepercit tamen oculus meus illis ne perderem illos, neque feci ex eis consummationem in deserto:

18 || Edixi enim filiis illorum in deserto; in statutis patrum vestrorum ne ambuletis, & jura illorum ne observetis, neque stercoreis diis illorum vos polluatis:

19 Ego sum Jehova Deus vester, in statutis meis ambulate, & jura mea observate, ac facite ipsa:

20 Et sabbatha mea sanctificate, ut sint signo inter me, & vos; ut sciatur me Jehovam esse Deum vestrum.

21 *Rebellarunt autem contra me *ipsi filii; in statutis meis non ambulantes, & jura mea non observantes ut facerent ea, quæ qui faceret homo viveret per ea, sabbatha mea prophanantes: quamvis dixissem me effusurum æstum iræ meæ super eos, consummando iram meam contra eos in deserto.

22 Sed reducens *manum meam feci propter nomen meum; ut non prophanaretur ante oculos illarum gentium in quarum oculis eduxeram eos.

23 Nam *etiam ego sublata manu mea *juraveram* eis in deserto; me dispersurum eos in gentes, & sparsurum eos in regiones:

24 Eò quòd jura mea non facerent, & statuta mea spernerent, ac sabbatha mea prophanarent; denique [f] stercoreos deos patrum suorum sequerentur oculi ipsorum.

25 Atque etiam ego dederam ipsis statuta *non bona, & jura *per quæ non viverent,

26 *Impurans ipsos cum donis ipsorum, eò quòd traducerent *omnem aperientem vulvam; ut desolarem eos, ut experirentur me esse Jehovam.

27 Idcirco alloquere domum Jisraëlis, fili hominis, & indicito eis, sic ait Dominus Jehova: adhuc hac re blasphemaverunt me patres vestri prævaricando contra me prævaricatione,

28 Quòd cùm introduxissem eos in terram quam sublata manu *juraveram* me daturum ipsis; *aspexerunt omnem collem excelsum, & omnem arborem densis ramis, ubi sacrificarunt sacrificia sua, & ubi dederunt irritamentum oblationis suæ, & ubi disposuerunt [g] odores gratos suos, denique ubi libarunt libamina sua:

29 *Et quamvis dicerem, ad eos ipsos qui veniebant *eòdem quò vos, *quid sit ipsum excelsum; tamen *vocatum est nomen illius excelsum, usque in diem hunc.

30 *Idcirco dic ad domum Jisraëlis, sic ait Dominus Jehova; an in via patrum vestrorum vos ipsos impuraveritis, & [h] detestationes eorum sequendo vos scortati fueritis,

31 Et offerendo dona vestra traducendo filios vestros per ignem, vos ipsos impuraveritis in omnibus stercoreis diis vestris in hunc usque diem; & ego consular a vobis, ô domus Jisraël; ne vivam ego, dictum Domini Jehovæ, *si consular a vobis.

32 Ideoque *quod ascendit in spiritum vestrum [i] minimè omnium futurum est; quod vos dicitis, *erimus ut istæ gentes, ut nationes istarum regionum, ministrando ligno & lapidi.

33 Ne vivam ego, dictum Domini Jehovæ; nisi manu robusta, & brachio extento, ac æstu iræ effuso *regnabo super vos,

34 Cùm educam vos ex populis, & congregabo vos ex regionibus in quas dispersi fueritis: manu robusta, brachioque extento, & æstu iræ effuso,

35 Nam *deducam vos in desertum populorum, ubi disceptabo vobiscum [k] in os:

36 Quemadmodum desceptavi cum majoribus vestris in deserto terræ Ægypti; sic disceptabo vobiscum, dictum Domini Jehovæ:

37 *Et transmittam vos sub virgam, ut inducam *vos in vinculum fœderis:

38 Seligensq; ex vobis eos qui rebellant & qui deficiunt a me, *e terra peregrinationum ipsorum emittam eos, & eorum nemo in terram Jisraëlis redibit: ita experiemini me esse Jehovam.

39 *Vos itaque ô domus Jisraëlis, sic ait Dominus Jehova, quisque stercoreos deos suos agedum colite, *etiam postea, siquidem

9 *Feci*] i. præstanda liberatione perfuncti: sic ver. 14. & 22.
c Heb. *in quarum medio*.
|| Exod. 14. Exod. 15.25. & 20. & seq.
|| Levit. 18.5. & Deut. 30.15.
|| Exod. 16.24. & 31.13.
d Heb. *ad sciendum* sic inf. ver. 20.
|| Exod. 20.5. & 23.21.
|| Num. 14.28. & sequent.
e Heb. *post stercoreos deos suos cor illorum iret*.
|| Num. 15.18.
21 *Ipsi filii*] eorū videlicet qui occubuerunt in deserto: nam his pepercit Dei oculus, sup. ver. 17.
22 *Manum meam*] nimirum quam interminatus fueram, ut dicitur proximè præcedente versu, & quam ex parte fecerā ut experirentur ipsi versib. quatuor seq.
23 *Etiam ego*] exegesis præcedentis sermonis, quod Deus *reduxerit manum suam*, quam in Jisraëlitas duobus modis exercuerat: nempe & per hostes, cùm aliquos ex illis captivitati traderet, ut Numer. 21. & per se ipsum, cùm eos ipse castigaret acerbissimè, ut Num. 21. & 25. vide in Psal. 106.26. & sequentibus.
f Heb. *post stercoreos deos patrum suorum essent*.
25 *Non bona*] i. ipsis incommoda noxiaque, ut fuerunt hiatus terræ & ignis, Num. 16. plaga pestilens Num. 17. serpentes, Num. 21.6. sententiaq; juridica Num. 25
Per quæ non] i. quæ sententias mortis continerent.
26 *Impurans*] i. impuros esse ostendens, ut impuros tractans, & a me abdicans.
Omnem] id est, primogenitum, qui ex lege sacer est Domino, Exod. 13.2. vide suprà 16.21. & infrà ver. 31. atque hæc quidem a Jisraëlitis fuisse facta disertis verbis non exponit Mosche; sed tamen non dubium est quin fecerit Jisraël, quando copulatus est cū idolo Pehhoris Midjanitarum Deo Numer. 25.

28 *Aspexerunt*] id est, oculos animumque suum adjecerunt; vide Jeschahh. 57.9. & sequentibus.
g Heb. *odorem quietum suarum*.
29 *Et quamvis*] videlicet per leges, sacerdotes pios, Prophetas, & servos Dei admonerem: ut per singulas ætates servos excitavit Deus ad revocandum populum suum a maleficiis: sic infrà 23.43.
Eodem quo] id est, ad excelsa, quo vos etiam convenitis, ut scelerati idololatræ.
Quid sit] i. quàm invisum & exosum sit Deo, ac proinde perniciosum suis cultoribus, ut Deut. 12. & 13.
Vocatum] id est, permansit, & integrum est conservatū: ut Jesch. 1.26.
30 *Idcirco*] secunda pars theseos, ut diximus in versum 5. sententiæ dictionem continet; in qua cōprehenduntur primùm contestatio Jisraelitarum propter peccata ipsorum & impudentissimam hypocrisin, duobus versibus; deinde judicium juramento confirmatum, usque ad ver. 39. & conclusum præsentissima abdicatione repudioque populi, ver. 39
h Heb. *post detestationes ipsorum*.
31 *Si consular*] id est, si in posterum patiar vos ea hypocrisi perfidiaque ad me accedere, ut docet mandato ver. 39.
32 *Quod ascendit*] id est, non succedent cogitationes vestræ, plurimùm aberitis a vestris rationibus.
Erimus] id est, eodem loco habebimur, & perfruemur tranquillè iisdem commodis, si communem cultum cum gentibus illis observabimus: ut illi dicebant Jirmejæ 44.
i Heb. *existendo*.
33 *Regnabo*] id est, Regem me vobis gentibusque invitis demonstrabo, impios affligendo & perdendo, piosque secernendo, ut explanatur ver. 35. & tribus sequent. 35 *Deducam vos*] id est, non sinam vos quiescere, ut putatis, ô idololatræ; sed vexabo vos & exagitabo plurimùm per varios populos locis importunissimis. k Heb. *facie ad faciem*. 37 *Et transmittam*] id est, totum populum Jisraëlis ita probabo & recognoscam ut pastor gregem, ad recipiendos in fœdus & in caulam meam bonos, improbosque abdicandos: de hac autem ratione vide Levit. 27.32. *Vos*] id est, bonos ex vobis, synecdochicè: de quibus postea ver. 40. & sequentibus. 38 *E terra pereg.*] id est, e terra Jisraëlis, cujus hæredes falsò & justos dominos se gloriabantur esse qui in Judæa, cum Rege Tzidkija remanserant: vide suprà 11.14. & sequent. 39 *Vos itaque*] gravissima abdicationis denuntiatio, ut diximus in ver 30. *Etiam postea*] videlicet quàm fueritis e Judæa deportati, cujus non hæredes, sed inquilini ad momentum estis.

non auscultatis mihi: nomen verò sanctitatis meæ ne prophanate amplius donis vestris, & stercoreis diis vestris.

40 Sed in monte sanctitatis meæ, in monte celsitudinis Jisraëlis, dictum Domini Jehovæ, ibi colent me tota Domus Jisraëlis, [l] quanta quanta erit in ea terra: ibi acceptos habebo eos, ac ibi requiram oblationes vestras, & primitias munerum vestrorum cum omnibus rebus sanctis vestris:

41 Cum odore [m] grato acceptos habebo vos quando eduxero vos ex populis, & congregavero vos ex regionibus in quas dispersi fueritis: & sanctificabo me in vobis ante oculos ipsarum gentium.

42 Et experiemini me esse Iehovam; cum reduxero vos in terram Jisraëlis, in terram illam quam sublata manu mea *iuraveram* me daturum maioribus vestris:

43 ‖Vbi recordati viarum vestrarum omniumque actionum vestrarum quibus vos ipsos impurastis, fastidio eritis vobis ipsis propter omnia mala vestra quæ feceritis.

44 Ita agnoscetis me esse Jehovam, cû *hæc* fecero erga vos propter nomen meum; non secundum vias vestras pessimas, & secundum actiones vestras corruptissimas, ô domus Jisraëlis, dictum Domini Jehovæ.

Caput XXI.

Deus exitium Judææ primùm allegoria, deinde aperta verba typoq; prænuntians, ostendit quàm graviter sit per Babylonium affligenda: expeditionis illius consilia effectaq; declarat, ac nominatim prædicit cladē regis Tzidkijæ, & subversionem regni in Christo demum instaurandi: ac postremò per occasionem Hhammonitas nomine insolentiæ contra Judæos reprehendens, par illis exitiū per Chaldæos futurum pronuntiat.

1 ET fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 Fili hominis, dispone faciem tuam [a] dexteram versus, & fac ut stillet versus Austrum; ac prophetato in sylvam agrestem meridiem *versus:*

3 Et dicito sylvæ meridianæ, audi verbum Jehovæ: sic ait Dominus Jehova, ecce ego accensurus sum in te ignem qui consumat in te omnem arborem viridem, & omnem arborem aridam; non extinguetur flamma [b] inflammatissima, & adurentur ea omnes facies a meridie ad Aquilonem:

4 Et [c] experientur omnis caro me Jehovam incendere illam; non extinguetur.

5 Me autem dicente, aha Domine Jehova; ipsi dicunt de me, nónne [d] artifex est parabolarum iste?

6 Fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

7 Fili hominis, dispone faciem tuam versus Jeruschalaima, etiam fac ut stillet loca sancta versus: & prophetato contra terram Jisraëlis,

8 Dicens terræ Jisraëlis, sic ait Jehova, ecce me contra te exerturum gladium meum e vagina sua; ut excindam ex te justum & improbum;

9 Ut excindam ex te justum, & improbum, idcirco prodibit gladius meus e vagina sua contra omnem carnem a meridie ad Aquilonem:

10 Ut experiantur omnis caro me Jehovam exerere gladium meum e vagina sua; non revertetur amplius.

11 Tu ergo fili hominis suspira: cum fractione lumborum & amaritudine suspirato ante oculos istorum.

12 Estoque cùm dicent ad te, quamobrem suspirabundus es? ut dicas, propter [e] rumorem qui advenit, quo liquescet omne cor, & remittentur omnes manus, caligabitque omnis spiritus, & omnia genua [f] diffluent *ut* aquæ: ecce advenit & fit, dictum Domini Jehovæ.

13 Deinde fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

14 Fili hominis, prophetato dicens, sic ait dominus; dic, gladius gladius exacutus, atque etiam extersus est:

15 Ut mactet [g] mactandos exacutus est, ut sit ei coruscatio extersus est: an gaudeamus, virga filii mei, *id est, gladio* spernente omne lignum?

16 Nam tradidit illum extergendum, capiendum manu: ipse exacutus est gladius, idemque extersus, quem tradat in manum interfectoris.

17 Clama & ejula fili hominis, quia ipse erit contra populum meum, idemq; contra omnes principes Jisraëlis: detrusi in gladium erunt cum populo meo; idcirco applaude femori.

18 Cùm probatio *est*, quid tandem *est*? an etiam virga *gladius* spernens non esset? dictum Domini Jehovæ.

19 Tu itaque fili hominis prophetato, &

Nomen] id est, non amplius abutimini nomine meo, neque commune quicquam mecum habetote; siquidem idolis vestris adhæretis, quorum contagio impurari nolo cultum meum: ut hypocritas compellat Deus Jeschahh. 1. & 66.

40 *Sed*] tertium membrum, consolatio, ut diximus in versum 5.

Monte sanct.] vide supra 17. 23.

Tota domus] nimirum lelecta ut dixit antè versu 38.

l Heb. *tota ipsa.*

Requiram] non autem vetabo & intercam vobis, ut feci hypocritis, ver. 39.

m Heb. *quietis.*

‖ Sup. 6. 9.

1 *Et fuit*] Hujus prophetiæ duæ sunt in universum partes: prima est prolepsis sive propositio καθολικὴ gravissimorum Dei judiciorum contra Jisraëlem totum, usque ad ver. 13. secunda est enarratio sive exornatio copiosior ejusdem prophetiæ, inde ad finem usque. In prolepsi autem exponenda tres rationes propheta adhibet: primùm quidem allegoricam, usque ad versum 5. deinde verò anagogicam, occasione sumpta ab expostulatione Prophetæ, usque ad ver. 11. postremò verò typicam, duobus versibus. a Heb. *via dextrorsum.*

2 *Dexteram*] id est, respice versus situm Jeruschalaimorum, ut exponit anagoge ver. 7. nam Prophetæ in Mesopotamia versanti Judæa a meridie erat. *Fac ut stillet*] id est, obversa facie eloquere prophetiam tuam: sic Ijobi 29. 22. Hhamos 7. 16. & Micæ 2. 6: *Sylvam*] id est, terram Jisraëlis, quæ cum sylva horrente & infructuosa comparatur: sic deinceps. 3 *Accensurus*] id est, crudelissimum hostem immissurus. *Omnem arb.*] id est, justum æquè ac improbum, omnes promiscuè: eadem similitudine utitur Christus Lucæ 23. 31. b Heb. *flamma.* *A meridie*] id est, ab una extremitate ad alteram omnes judicio Dei afficientur gravissimè: ut ostenditur seq. versu. c Heb. *videbunt ut Psal. 90. 15. sic deinceps.*

4 *Me Jehovam*] id est, non humanum opus, sed divinum esse, adproinde inexpugnabile. 5 *Me autem*] transitio ad anagogen ab expostulatione Prophetæ, ut diximus ver. 1.

d Heb. παραβολῶν παραβολαῖος, ut infrà 24. 3.

7 *Fili hominis*] enarratio præcedentis allegoriæ fere de verbo ad verbum.

Loca sancta] id est, templum ipsum, & singulas illius partes sine exceptione.

8 *Gladium meum*] id est, Chaldæum a me armatum, quo velut gladio usurus sum ad perficienda judicia mea.

Justum] videlicet per comparationem, id est, eum qui non usque adeò contumax & ad injustitiam projectus est: nam alioqui cœtus omnium sylva agrestis nominata est, ver. 2. & ipse Propheta id ipsum ostendit capite sequente, ver. 18. vide Jirm. 3. 6.

10 *Non revertetur*] videlicet donec funditus consumpserit: quod dixerat, non extinguetur, suprà ver 4. hic comparat postremùm hanc cladem cum superioribus: in quibus castigato aliquantisper populo tanquam recondebat gladium in vaginam suam.

11 *Tu ergo*] tertium membrum, typus, ut notavimus ver. 1.

Cum fract.] id est, te ipsum exhibeto typum venturæ Judæorum calamitatis, quasi delumbis esses & acerbissimè ex malo tuo ejulares; prout Judæi facturi sunt, quod exponitur sequente ver.

e Heb. *auditionem*

f Heb. *abibunt.*

13 *Deinde*] postquam Propheta enuntiavit rumorem appropinquantis mali; nunc demum transit ad secundam partem, id est, enarrationem præcedentis prophetiæ, ut diximus in versum 1. per hypotyposin: qua primùm instrumenta judicii divini quasi subjiciuntur oculis, & forma illius, usque ad versum 22. deinde consilia, usque ad versum 28. ac postremo causæ eventaque reliquo capite.

14 *Gladius*] id est, jam certissimè & accuratissimè comparata sunt arma præstandis judiciis: sic deinceps. g Heb *mactationem.* 15 *Coruscatio*] id est, summa aptitudo ad cædendum: nam rubiginem impedimento esse omnibus notum est: ac propterea gladius coruscus dicitur Ijobi 20. 25. *An gaudeamus*] epiphonema, quo propheta suspiriorum suorum causam exponit breviter, & incusat surditatem cæcitatemque Judæorum his impendentibus malis lascivientium. *Virga filii*] id est, cùm virga sive flagellum quo Jisraëlem filium meum solitus eram castigare, jam non sit ejusmodi, sed effecta sit gladius crudelissimus, qui omnes omnino spernat, id est, æquè bonos atque improbos perditurus sit promiscuè, ut antè dixerat: sic infrà ver. 18. 17 *Detrusi*] videlicet principes, quos modò nominavit, æquè ac tenues e populo. Hoc autem participium ducimus ab Hebræo verbo quod habetur Psal. 89. 45 *Applaude*] ut Jer. 31. 19. 18 *Cùm probatio*] ἐργασία judicii quod modò denuntiavit Deus, primùm a causa, nempe obfirmato Judæorum animo, nec resipiscente ullis castigationibus, hoc ver. deinde ab usu impendentis & instantis judicii, versibus seq. sensus est, cùm tantummodo probo ad ignem afflictionum, ecquid tandem efficio in populo isto? inanes sunt omnes castigationes, ut Jesch. 1. 5. & Jirm. 6. 28 & seq. *An etiam*] id est, nónne jam pro virga quam adhibui antehac, gladio illo spernente ac omnes promiscuè perdituro utereris? de quo ver. 15.

h com-

h Heb. *percute manum ad manum: sic infra ver.22.*

19 *Complode*] id est, significatione manuum gratulare, & exhortare Chaldæos ut perficiãt judicia mea contra istũ contumacem populum. Sic Deus se quoque Chaldæos animaturum esse prænuntiat infra ver.21.

Iterabitur] id est, tribus distinctis vicibus cædentur Judæi, & profligabuntur a Chaldæorum copiis. Primũ enim nono die mẽsis quarti irruptio in oppidum facta est, Tzidkija rex captus, & copiæ ipsius fusæ: deinde verò septimo die mensis quinti anno decimo nono Regis Nebucad-netzaris ingressus Nebuzar-adan destruxit oppidum, populares deportavit, & principes captivos trucidavit: postremò denique anno vigesimo tertio cùm Gedalia præfectus regioni fuisset occisus, & seditiones ortæ, de quibus Jirm.40.& seq. adveniens Nebuzar-adan reliquias deportavit, terramque totam desolavit: vide 2.Reg.25.& Jirm.52.

h ᶠcomplode manibus: nam ᶠiterabitur gladius i tertiò, gladius ᶠconfossorum, idemq́ gladius confossorum magnatum, cubicula permeans illorum.

20 ᶠAh factus est ad coruscationem, ᶠacuminatus ad mactationem; ut diffluente k animo & multiplicatis offendiculis, contra ᶠomnes portas eorum disponam mucronem gladii.

21 l ᶠUnis viribus dexteram pete, compositis pete sinistram; quocunque occurrent tibi res comparatæ.

22 Nam etiam ego ᶠ complodam manibus meis, & ᶠfaciam ut requiescat æstus iræ meæ: ego Jehova eloquutus sum.

23 ᶠEt fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

24 Tu autem fili hominis, ᶠpropone tibi duas vias adveniente gladio regis Babyloniæ, e terra ᶠunius procedentes ambas, & ᶠlatus selige, in ᶠcapite viam ᶠad civitatem selige.

25 Viam *inquam* proponito, qua adveniat gladius contra Rabbatham Hhammonitarum; aut contra Jehudæam cum *urbe* Jeruschalaimorum munita.

26 ᶠNam stabit rex Babyloniæ in m bivio, in capite duarum viarum, ad divinandum divinationem; ᶠterget n cultros, consulet imagines, inspiciet jecur.

27 ᶠIn dextera ipsius erit divinatio, ᶠJeruschalaima; ᶠdisponendos esse primores *exercitus*, os aperturos ᶠin occisione, sublaturos vocem cum clangore: ᶠdisponendos *igitur* primores exercitus contra portas, effundenda o missilia catapultaria, extruendas munitiones.

28 ᶠErit quidem *hoc* istis tanquam p si divines vanitatem in oculis ipsorum, ᶠistis q juratis in juramenta multa; ᶠsed hoc revocabit in memoriam iniquitatem qua capiendi sunt.

29 ᶠIdcirco sic ait Dominus Jehova, eò quòd ᶠrevocatis in memoriam iniquitatem vestram, dum ᶠretegunt se defectiones vestræ, dum apparent peccata vestra in omnibus actionibus vestris: quia versamini in memoria, ᶠmanu illa capiemini.

30 ᶠTu autem prophane improbe, ô princeps Jisraëlis; cujus advenit dies, *suo* tempore r iniquitatis terminus:

31 ᶠSic ait Dominus Jehova, ᶠamove ᶠcidarim istam, & tolle coronam: s ᶠhæc futura non est; ᶠ eum qui in depressum *abiit* exalta, & ᶠeum qui altus est deprime.

32 ᶠPerversam, perversam, perversam reddam illam: ᶠetiam hæc non futura est, donec venerit is cujus est jus ipsum & tradidi illud.

33 ᶠ‖Tu autem fili hominis prophetato dicẽs, sic ait Dominus Jehova de t Hhammonitis, & de ᶠopprobrio illorum: dicito igitur, ᶠgladius gladius v districtus est, ad mactationem extersus, ad consumendum, *extersus* propter ᶠcoruscationem;

34 ᶠDum vides tibi vanitatem, dum divinas

o Heb. *ut catapultam: ut 2.Reg.19.32.*

28 *Erit quidem*] Occupatio elegantissima, qua Deus Prophetam suum confirmat adversus scandalum obfirmatorum Judæorum, & transit ad tertiam partem enarrationis, ut diximus in versum 13. id est, causas & eventa prænuntiati judicii: sic enim Deus Moschem, Jirmejam, & nostrum hunc Prophetam persæpe cõfirmavit. q.d. ludificabuntur te, adeoq́ue te ipsum divinationis nefariæ quam de Nebucad-netzare predicas incusabunt: [illegible] ne curato, nonenim tibi, verùm sibi ipsis nocituri sunt sua ipsorum perfidia.

p Heb. *divinare.*

Istis juratis] id est, perjuris istis infamibus, qui toties jurati Deo & hominibus impudentissima perfidia sese polluerunt, & semper pejerãt ultrò, denique animos gerunt perfidiosissimos, & jusjurandum (quod aiebat Pacuvius) tanquam mantile adhibent quo novæ noxæ quotidie extergeantur.

q Heb. *juratis juramentorũ.*

Sed hoc] id est, hoc ipsum improbissimum istorum factum quod ludificantur te & prophetas meos, calumniisq; sceleratissimis obruunt, efficit ut tota ipsorum iniquitas jamq; coram me & coram hostibus in rationem veniat, ut brevi deprehendantur in suis iniquitatibus, visitenturq́ue de hoc peccato & præcedentibus omnibus: ut loquitur Moschе Exod.32.34.

29 *Idcirco*] transitio a causis ad eventa, ut distinximus præcedente ver. Sunt autem eventa alia in populares, hoc ver. alia in Tzidkijam Regem regnumq́; totum, tribus seq.

Revocatis] videlicet mihi & Babylonio, ut præcedente ver.

Retegunt] id est, cõtumax vestra in peccatis obduratio palam se ipsam prodit hac ludificatione vestra.

Manu illa] Babylonii, de quo ver.24. & seq. quasi dicat, non amplius rejicietur de die in diem vestra perditio: jam in promptu, jam comparata est manus mancipatura vos.

30 *Tu autem*] eventus in Regem Tzidkijam per apostrophen, quem Propheta compellat Dei verbis; ac propterea omissa honorifica omni præfatione (quæ principibus viris tribuitur ex lege, Exod.22.28.) sententiam pro autoritate dicit: ut 1.Schem.13.13.& 1.Reg.18.18.& 2.Reg.3.13.

r Heb. *iniquitas termini: hypallage, ut infrà ver.34.*

31 *Sic ait Dominus*] expositio proximè præcedentis denuntiationis, quam Propheta narrat sibi a Deo imperatam esse.

Amove] i. prophetando indica mox amovendam esse: sic sequentia.

Cidarim] id est regnum, synecdochicè a signis, ornamentis regalibus.

s Heb. *hæc non hæc.*

Hæc futura] i. non amplius mansurum est regnum, ut apertè exponitur seq. ver.

Eum qui in] nempe Jeconjam, ut narratur 2.Reg.25.30.& Jirmejæ 52.31.

Eum qui] Tzidkijam.

32 *Perversam*] i. funditus eversum & prostratum erit regnum, deletumque ex judicio meo, iteratis & repetitis cladibus per Babylonium: ut dictum est suprà ver.19.

Etiam hæc] i. regnum ita eversum nunquam emerget e tanta perditione nisi adventu Christi; ad quem jus regni ex ordine naturæ & vocatione mea pervẽturum est. Nam utcunq; cõgregatæ fuerint reliquiæ, respub. instituta, & principes dati post edictũ Cyri, omnia tamẽ fuerunt tenuissima & cõturbatissima: ut historiæ Hhezræ, Nechemjæ, & Machabæorũ, prophetiaq; Danijelis ostendunt duob. ult. cap.

33 *Tu autem*] παρέργως in hanc prophetiam inserta est prophetia cõtra Hhammonitas, propter illam propositionem quæ habetur suprà vers.24. & duobus sequentib. tum ut Judæi pii qui superant consolationem caperent de judiciis Dei contra adversarios ipsorum; tum etiam ut Hhammonitæ intelligerent se non propterea impunè abituros, quòd Nebucad-netzar priùs susciperet expeditionem contra Jeruschalaima, sed suas sibi adventuras vices, alioqui singularis horum prophetia continetur infr. cap.25.

‖ *Jirmejæ 49.*

t Heb. *filiis Hhammonis.*

Opprobrio illorum] quo meos indefinenter affecerint; vide infrà 25.6.& Tzephan.2.8.

Gladius] hujus denuntiationis capita sunt hæc; propositio venturi in Hhammonitas excidii per hypotyposin illius & antegressarum occasionum, hoc & seq. ver. & judicii præfiguratio, trib. ult. Hoc autem judicium per Nebucad-netzarem effectum esse docetur Jirmejæ 25.21. anno (ut probabile est) vigesimo tertio Nebucad-netzaris, quo ultima deportatio Judæorum facta est, Jirme.52.30. postquam Jischmahhel ab Hhammonitis profectus Gedaljam Judææ præfectum occidisset, & fuga sese ad Hhammonitas recepisset, Jirmejæ 41.15.

v Heb. *apertus.*

Coruscationem] vide suprà in vers.15.

34 *Dum vides*] id est, intereà dum confidis visionibus vanis, mendacibusque divinationibus (quibus Hhammonitas abundasse apparet ex Numeror.24.) eaque fiducia insolentissimè insultas in misera Judæorum cadavera qui judicio Dei fuerunt confossi, & infestas inhumanissimè eorum reliquias quæ jam cum mortuo corpore sunt comparandæ præ infirmitate sua: interea inquam non animadvertis tibi quoque exitium instrui, & arma ad manum esse quibus tu ipse pariter conficiaris, adeoque gravius.

i Heb. *ad tertiã vicem.*

Confossorum] i. cõfossurus non paucos, aut tenues, aut in publicũ venientes tantùm; sed quàm plurimos, etiam summos, & in intimis conclavibus pervestigaturus.

20 *Ah*] exclamatio pathetica ut Jeschah.1.4. cujus συμπλοκὴν indicem affecti quodammodo commiseratione animi ad perspicuitatem mutavimus, posteriorem versiculi partem priore loco statuentes.

Acuminatus] id est, elaboratus & exacutus, ut stylus acui solet ad exarandum commodissimè & valentissimè: nam vocem Hhebræam exemplo R. Jonæ ab Hhebræa styli appellatione ducimus quæ habetur Jirmejæ 17.1.

k Heb. *corde.*

Omnes portas] id est, terminum & ditionem totam, synecdochicè: ut Exod.20.10.

l Heb. *aduna te dexteram pete, compone pete sinistram; quò faciei tuæ comparata erunt.*

21 *Unis viribus*] apostrophe Dei gladium, cui mandat exequutionem sententiæ suæ per translationem, quasi dicat, pervade omnes partes totius Judææ, neque sinito quicquam tibi effugere.

22 *Complodam*] ut supra vers.19.

Faciam ut] ut suprà 16.42.

23 *Et fuit*] secundum membrum enarrationis de consultatione Nebucad-netzaris in suscipienda expeditione: ut diximus in ver.13. quam primùm figurat typo, duobus versib. deinde apertis verbis explicat, tribus sequentibus.

24 *Propone tibi*] videlicet in tabula, ut suprà 4.1. qua expressus est typus expeditionis Babylonicæ.

Unius] id est, ipsius Babylonii, qui procedens e regione sua dubitavit in utros prius irrumperet, Judæosne an Hhammonitas, & quod iter suscepturus esset.

Latus] id est, utram viam sequuturus sis.

Capite] id est, principio bivii, ubi via una in duas bifidata est; quo modo capita viarum appellant Jureconsulti: sic infrà vers.26.

Ad civitatem] Jeruschalaima, ut primùm expugnentur dilata contra Rabbatham Hhammonitarum expeditione. Hanc verò interpretationem freti distinctionibus libri manuscripti aliis præferimus.

26 *Nam stabit*] explicatio typi: ut notavimus ver.25.

m Heb. *matre viæ.*

Terget cultros] superstitiosos ritus Propheta exponit, quibus Nebucad-netzar deos suos erat consulturus & litaturus eis. Sacrificia (inquit) faciet quam plurima (quod synecdochicè hac loquutione *terget cultros* denotatur) præterea idola sua conjectis sortibus consulet, & quia ipsa sunt muta neque responsa dare possunt consulentibus, adhibebit extispicia; ut olim apud gentes fuerunt haruspices quorum judiciis statuebantur æquè belli ac pacis leges. Novimus quidem alias interpretationes placere aliis, sed hanc ex loci ipsius natura & aliorum comparatione simplicissimam esse judicamus.

n Heb. *divisorios.*

27 *In dextera*] id est, omnia divinorum aruspicumq́ue responsa summa consensione ostendent invadenda Jeruschalaima: & quæcunque sortes ad manum venient, docebunt eandem expeditionem primùm suscipiendam esse.

Jeruschalaima] hanc vocem accipimus pro inscriptione calculorum qui sorte accidebant. quasi dicat, omnibus calculis dicentur invadenda est Jeruschalaima.

Disponendos esse] id est, facienda esse castra & ordinanda, quæ certissimè victoriam gloriosam reportatura sint expugnatis Jeruschalaimis: huic enim victoriæ ferè adjuncti sunt battitus militaris, vociferatio, & clangor insolens: ac propterea victoriam a signis prædicat Jechezkel συνεκδοχικῶς.

In occisione] habitatorum urbis expugnatæ.

Disponendos] id est, cùm dii sortibus & extis res tam lætas portendant, instituendam esse obsidionem arctissimam.

Applicando te] id est, in misera Judæorum corpora involando, ut exprobrat Tzephan. 2.8.

35 *Repone*] id est, abjice gladium quo infestas istos, neque amplius thrasonem age.

In loco] id est, in tua ipsius regione: periphrasis.

36 *Igne excandescentiæ*] id est, quæ indignatio similis prestêri aut adurenti vento futura est: ut interminabatur Judæis infestissimorum tibi.

tibi mendacium; *applicando te ad cervices confossorum improborum quorum dies advenit, *suo* tempore iniquitatis terminus.

35 *Repone *gladium* in vaginam suam: *in loco ubi procreata fuisti, in terra conversationum tuarum judicabo te:

36 Et effundam super te indignationẽ meam, *igne excandescentiæ meæ efflans in te, tradamq; in te malum *hominum ardentium, x artificum perditionis.

37 Igni eris ad consumendum, sanguis tuus erit in medio terræ: non versaberis in memoria ullius, nam ego Jehova eloquutus sum.

supra ver. 3. *Hominum*] Chaldæorum, animo & facto

x Heb. *fabrorum*.

Caput. XXII.

Deus severissimum judicium Judæis interminatur propter impia & inhumana omnium facinora: quibus explicatis ostendit ipsos omnes apud se non majoris esse quàm scoriam impurissimam, ac proinde abjectum iri: postremò verò prophetarum, Sacerdotumq́, principum, & popularum peccata narrans confirmat eandem interminationem.

1 *ET fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 ‖ Tu autem fili hominis an causam ageres? an causam ageres civitatis istius a sanguinariæ? imò notas fac ipsi omnes abominationes suas,

3 *Dicens; sic ait Dominus Jehova, civitatis effundentis sanguinem in medio sui advenire tempus: quæ facit stercoreos deos præterea ad impurandum se.

4 Sanguine tuo quem effundis rea, & stercoreis diis tuis quos facis impura existens; *fecisti ut appropinquent dies tui, & pervenisti ad annos tuos: idcirco *exponam te probro apud gentes, & ludificationi apud omnes regiones.

5 Quæ propinquæ sunt & longinquæ a te ludificabuntur te; *ô b infamis, copiosa divexatione.

6 *Ecce principes Jisraëlis, *pro brachio cujusque sunt in te; ut effundant sanguinem.

7 *Patrem ac matrem vilipendunt in te; cum peregrino agunt fraude in medio tui, pupillo & viduæ vim faciunt in te:

8 Sanctas res meas spernis, & sabbatha mea prophanas.

9 Homines c detractores sunt in te ut effundant sanguinem; & *per ipsos montes comedunt in te, scelus faciunt in medio tui:

10 Nuditatem patris **filius* retegit in te, impuram ex separatione comprimunt in te:

11 Et d alius cum uxore proximi sui facit abominationem, & alius nurum suam impurat e scelerate; ‖ & alius sororem suam filiam patris sui comprimit in te:

12 Munus accipiunt in te ut effundant sanguinem: usuram, & fœnus accipis, & quæstum facis a proximis tuis fraude; me autem oblivisceris, dictum Domini Jehovæ.

13 Ideo ecce *complodo manum meam propter quæstum tuum quem facis; & propter sanguinem tuum, quæ sunt in medio tui.

14 *An perstabit f animus tuus? an confirmabuntur manus tuæ diebus illis quibus ego acturus sum tecum? ego Jehova dixi & faciam.

15 Dispergam enim te in gentes, & spargam te in regiones; faciamque ut absumatur *impuritas tua ex te:

16 *Et prophana effecta in te ante oculos gentium, experieris me esse Jehovam.

17 *Deinde fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

18 Fili hominis, g ‖ effecti sunt mihi domus Jisraëlis pro scoria: omnes sunt *æris *scoriæ*, & stanni, ferrique ac plumbi in catino, h scoriæ ex argento effecti sunt.

19 Idcirco sic ait Dominus Jehova, eò quod effecti estis vos omnes scoriæ; idcirco ecce ego congregaturus sum vos *intra Jeruschalaima.

20 i Ut congregatur argentum, & æs, ferrumque, ac plumbum, & stannum k in catinum, sufflatur circa eum ignis ad fundendum; ita congregabo ira mea & æstu meo, & collocans *illic* *fundam vos:

21 Nam comportabo vos, & sufflabo circa vos ignem excandescentiæ meæ; ut fundamini in medio ipsius *urbis*.

22 Ut funditur argentum in catino, ita fundemini in medio illius; & experiemini me esse Jehovam effundentem æstum iræ meæ in vos.

23 *Denique fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

24 Fili hominis, dic isti, *tu terra es quæ mundata non est, *non perfunderis pluvia die indignationis.

25 *Conjuratio prophetarum ejus in medio ejus est, similes sunt leoni rugienti, prædanti prædam: animas comedunt, *robur & res pretiosas capiunt, viduas ejus multiplicant in medio ejus.

26 Sacerdotes ejus *vim faciunt legi meæ, & prophanant res sanctas meas, inter sanctum & prophanum non discernunt, & inter impurum & purum *discrimen* non ostendunt; ac a sabbathis meis occultant oculos suos, denique prophanor inter eos.

27 Principes ejus in medio ejus, sunt tanquam lupi prædantes prædam: effundendo sanguinem, perdendo animas ut faciant quæstum:

28 Prophetæ verò ejus *obducunt eis ineptum

1 *Et fuit*] Hujus prophetiæ inscriptio, versibus duobus, tum Dei mandatum continet, tũ etiã prophetiæ totius argumentum de abominationibus regni Judaici & metropoleos, & de judiciis a Deo propter illas eventuris. Sunt itaque hujus prophetiæ membra tria, quæ singula causas cum judiciis explicant. Primum est propositio, usque ad versum 17. secundum, exornatio per similitudinem elegãtissimam, usque ad vers. 23. tertium, confirmatio ab enumeratione partium, inde ad finem usque.

‖ *Suprà* 20.4.

a Heb. *sanguinum*.

3 *Dicẽs*] hæc propositio primùm quidem prolepticè judicium Dei & causas exponit duas, nimirum injustitiam & impietatem, tribus versibus; deinde prolepsin enarrat exponens per congeriem causas a ver. 6. ad 13. postea verò judicia, ad 17. usque.

Præterea] id est, præter inhumanam illam & injustam sanguinis effusionem, quæ modò dicta est. 4 *Fecisti*] id est, accelerasti judicium tuum, & implevisti tempus quo luas tuarum iniquitatum pœnas. *Exponam*] ex comminatione Deut. 28.37. 5 *O infamis*] verba Dei infamiam & improbitatem maximam ac turbulentissimam exprobrantis urbi Jeruschalaimorum: ita comparatur transitus ad enarrationem prolepseos.

b Heb. *impura nomine*. 6 *Ecce*] enarratio prolepseos, ut diximus in vers. 3. *Pro brachio*] id est, omnis injustitiæ sunt administri, & suam autoritatem tanquam injustitiæ brachium omnibus vendunt & commodant, contra leges Exod. 23.6. & Deut. 16.19. 7 *Patrem*] congeries scelerum quibus universis est interdictum, Levit. 18. & 19. & 20. c Heb. *detractionis*. 9 *Per ipsos*] ut suprà 18.6. 10 *Filius*] ellipsis relati nominis, ut Levit. 21.4. d Heb. *vir: sic deinceps*.

e Heb. *cum scelere*.

‖ *Jirm.* 5.8.

13 *Complodo*] ut suprà 21.17. & 22. quasi dicat, excito omnes, & provoco adversum te.

14 *An perstabit*] interrogatio continens latentem ironiam: videris tibi (inquit Deus) præpotens & infracta futura animo viribusque; sed quid ista ad potẽtiam meam? non poterit animus tuus, ut ut modò insolescat, neque vires tuæ, quantæcunque esse videantur, perferre gravitatem judicii mei.

f Heb. *cor tuum*.

15 *Impuritas tua*] id est, homines impuri tui: hypallage.

16 *Et prophana*] id est, abdicata a Deo sancto Jisraëlis, prophanisque gentibus exposita.

17 *Deinde*] secunda pars prophetiæ, exornatio propositionis per comparationem Jisraëlis cum metallorum scoriis, ut diximus suprà in ver. 1.

g Heb. *sunt mihi in scoriam: sic deinceps*.

‖ *Jeschahh.* 1.25. & *Jirm.* 6.30.

18 *Æris scoria*] id est, scoriæ & excrementa omni utilitate & voluptate carentia; idque eò indignius, quòd antè pro argento lectissimo haberentur mihi.

h Heb. *scoria argentum sunt*.

19 *Intra Jeruschalaima*] velut catinum fusorium, seq. ver.

i Heb. *congregatione argenti*.

k Heb. *in medium catini: sic ver.* 22.

20 *Fundam*] fame, peste, & gladio, obsessis expugnatisque Jeruschalaimis: ut minatus erat Deus suprà 4. & 5. & aliis capitibus.

23 *Denique*] tertia pars, confirmatio, ut diximus in vers. 1. quæ prolepsin suam habet ver. 24. causarũ verò explicationem, & judicii, sequent.

24 *Tu terra*] propositio causæ, impuritatis Judææ: cujus cõprobatio habetur postea 6. ver. *Non perfunderis*] i. nullo pacto liberaberis, ac ne levaberis quidem exardescente judicio meo: metaphora ab incendiis, ad quæ restinguenda solet aqua comportari; vide vers. ultimo.

25 *Conjuratio*] enarratio hæc impuritatis, ut diximus suprà in ver. 1. fit per enumerationem partium quæ in regno Judæorum erant: quamobrem recensentur malefacta primùm Prophetarum & Sacerdotum, duob. ver. deinde Principum duob. alteris; postremò popularium, ver. 29. tum verò vacatio ab omni bono, cujus boni ratione judicia fuisset misericorditer cohibiturus Deus, ver. 30. *Robur*] id est, opes & facultates quibus homines se solent confirmare: sic accipitur Proverb. 15.6. & 27.24. 26 *Vim faciunt*] i. planè palamque contra faciunt quàm ipse imperavi lege: sic Tzephan. 3.4. 28 *Obducunt eis*] ut sup. 13.5. & seq.

tectorium

tectorium, videntes vanitatem, & divinantes eis mendacium; dicentes, sic ait Dominus Jehova, cùm Jehova non loquutus est.

29 Populus ipse terræ fraudant fraude, & rapiunt rapina: pauperemque & egentem opprimunt, ac peregrinum fraudant [l] injuria.

l Heb. *non jure.*

30 Dum autem quæro ex eis aliquem qui obducat sepem, & consistat in irruptione coram me pro ipsa terra ne corrumpam eam; non invenio.

30 *Qui obducat*] ut suprà ibidem. vide idem argumentum Jirm. 5. 1.

31 Quapropter effundens super eos indignationem meam, igne excandescentiæ meæ consumam eos: 'viam suam in caput ipsorum reponam, dictum Domini Jehovæ.

31 *Viam suam*] ut sup. 16. 43.

Caput XXIII.

Deus duarum sororum allegoria impietatem & inhumanitatem Jisraëlitarum Judæorumque explicat, quòd non tantùm inter se, sed etiam cum diis nationibusque exteris perfidè scortati sint: ac propterea judicium ostendit ab amatoribus repudiatis eventurum, quia neque monitis, neque exemplis resipuerint: deinde verò ad ipsa Tsidkijæ tempora veniens exaggerat illorum iniquitatem, judiciumque gravissimum præ foribus esse docet.

1 *Fuit quoque*] Hujus prophetiæ, cui cum superioribus argumento convenit, partes omnino sunt duæ: una est sententia Dei καθολικὴ adversus Jisraëlem totum propter continuam impietatem & improbitatem ipsius, usque ad versum 36. altera est sententia singularis adversus ætatem illam quæ majorum peccatis graviora peccata accumulaverat, inde ad finem usque. Quamobrem in utraque hac prophetia bina sunt membra: videlicet narratio peccatorum præcedentium, & prophetica judicii futuri denuntiatio. Ac in priore quidem prophetia narratio fusa est, & protenditur usque ad versum 22. prophetia verò judiciorum comprehenditur, ver. reliquis.

1 'FUIT quoque verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 Fili hominis, 'duæ fœminæ filiæ matris unius fuerunt:

3 Quæ scortantes in Ægypto 'in pueritia sua scortabantur; ibi compressa fuerant ubera earum, ac ibi subegerant mammas [a] virginales earum.

4 Nomina autem earum, Ahola majoris, & Aholiba sororis ipsius *minoris*, quæ [b] nuptæ mihi pepererunt filios ac filias: nomina inquam earum, 'Schomronis Ahola, Jeruschalaimorum autem Aholiba.

5 'Sed scortata est Ahola *exteros recipiens* loco meo; egitque amasiam cum 'amatoribus suis, cum Assyriis 'propinquis,

6 'Indutis hyacinthino principibus & antistitibus, juvenibus [c] desideratissimis omnibus; equitibus, qui vehebantur equis:

7 Et exposuit scortationes suas ipsis, lectissimis [d] Assyriorum omnibus; & quorumcunque amasiam egit, ipsorum stercoreis diis omnibus impuravit se.

d Heb. *filiorum Assyriæ: sic deinceps.*

8 Denique scortationes suas '*delatas* ab Ægypto non dereliquit, cùm ei concubuissent in pueritia ejus, & ipsi subegissent mammas virginales ejus, sed effuderunt scortationem suam in ea.

8 *Delatas*] id est, quas primum in Aegypto hauserant, ut supra mammis virginalibus figuravit. Nam vituli cultum quem inde acceperant, instauravit Jarobhham, &c. quæ perdurarunt usque ad excidium regni. Præterea non dubium est quin Jarobhhami & successorum opera Aegyptii, Aethiopesque Judææ regnum mitstaverint, 1. Reg. 14. 25. & 2. Chr. 12. & 14.

9 Idcirco tradidi eam in manum amatorum ipsius, in manum Assyriorum 'quibus cum amasiam egerat.

9 *Quibus cum*] & a quibus postea luxata anima ipsius defecerat per ultimum regem suum, 2. Reg. 17. 4.

10 Ipsi retexerunt nuditatem ejus, filios ejus filiasque ejus ceperunt, & eam gladio occiderunt: ita fuit [e] celebris reliquis fœminis, cùm judicia exercuissent in eam.

e Heb. *nominis.*

11 'Videns verò soror ejus Aholiba, [f] 'corruptiùs egit amasiam quàm illa; & scortationes suas *corrupit* præ scortationibus sororis suæ.

11 *Videns*] id est, quamvis regnum Judææ palam animadverteret malefacta Jisraëlitarum, & pœnas de illis sumptas. Est autem hic narratio secundi membri prolepseos, ut diximus in ver. 2.

f Heb. *corrupit suam (ut ita dicamus) amasiationem præ illa.*

Corruptius egit] vide comparationem hanc Jirm. 3. & sup. 20. hujus autem propositionis καθόλου dictæ enarratio fit deinceps: nam adjunctio primum Assyriorum, ver. 12. & 13. deinde Chaldæorum, usque ad ver. 18. ac postremò Aegyptiorum aliorumque exponitur.

12 'Cum Assyriis amasiam egit, principibus & antistitibus 'propinquis, indutis perfectissimè; equitibus qui vehebantur equis, juvenibus desideratissimis omnibus:

12 *Cum Assyriis*] ut narratur 2. Reg. 16. 7. & Jeschahh. 7. 11.

Propinquis] ut sup. ver. 5.

13 Adeò ut viderem ipsam impurasse se, 'viam eandem esse ambabus ipsis.

13 *Viam eandem*] id est, hoc Judææ regnum æquè teneri impietatis & sceleratæ vitæ; ac tenebantur Jisraëlitæ.

14 'Sed adjecit ad scortationes illius; 'nam videns homines [g] expressos in pariete, imagines Chaldæorum expressas 'Indico,

15 Accinctos cingulo lumbis suis, redundantes [h] coloriis ad capita sua, specie ducum omnes; similitudinem [i] Babyloniorũ Chaldæorum, *ut in* [k] *solio natali suo sunt*.

16 Amasiam egit cum eis ad aspectum oculorum suorum, 'missis legatis ad ipsos in Chaldæam.

17 Congressi itaque cum ea Babylonii concubitu [l] amatorio impurarunt eam scortatione sua: & postquam impuravit se cum eis, 'luxata est anima ipsius ab eis.

18 Cùm itaque 'retegat scortationes suas, retegatque nuditatem suam; luxata est anima mea ab ea, quemadmodum luxata fuerat anima mea a sorore ejus.

19 Multiplicat enim scortationes suas, 'recordando dies pueritiæ suæ quibus scortata fuerat in terra Ægyptiorum,

20 Et amasiam agit 'cum concubinis eorum; 'quòd velut caro asinorum caro eorum sit,

2 *Duæ fœm.*] tota hæc narratio (ut suprà 16. & 20.) est allegorica; quia conjunctio Ecclesiæ cum Deo & spirituale conjugium humano conjugio comparatur: itaque Deus vir est in allegoria, respublica Jisraëlis mater, ex qua progenita sunt duo regna, Jisraëlis & Jehudæ; quæ cum filiabus comparantur, & cùm ascitæ in fœdus nupsissent Deo, sceleratissimè dicuntur defecisse ab illo, & turpissima adulteria frequentasse: quod prolepticè dictum, his tribus versibus, postea particulatim narratur tum de Jisraëlis regno, ver. 5. & quinque sequentibus, tum verò de regno Jehudæ, usque adversum 22. 3 *In pueritia*] id est, a prima ætate cœperunt defectione a Deo & idololatria communicare cum Aegyptiis: ut supra 20. 8. Hæc autem omnia, ut antè monuimus, dicuntur allegoricè. a Heb. *virginitatis: sic infrà ver.* 8. b Heb. *cum fuissent mihi.* 4 *Schomronis*] id est, regni Jisraëlis, synecdochicè; ut Jeruschalaima quoque designant regnum Jehudæ. Sunt autem duæ illæ voces, Ahola & Aholiba, de industria fictæ ad ostendendam divisionem & constitutionem utriusque regni; nam quòd regnum Jisraëlis vocatur Ahola; id est, tentorium suum, ostendit Jisraelitas inde a tempore illius discessionis non ampliùs hæsisse templo Dei, & domui Davidis; sed tentorium suum sibi habuisse seorsim, ut ipsi nominatim proclamasse leguntur 1. Reg. 12. 16. Quòd verò regnum Jehudæ vocatur Aholiba, id est, tentorium meum in ea, ostendit Judæos apud se templum Dei, sacerdotium, regnum, atque adeò ipsam majestatem Dei apud se præsentem habuisse, prout rex Abija Jisraëlitis explanat, 2. Chron. 13. 5. & sequentibus. 5 *Sed scortat.*] prius membrum prolepseos, ut diximus in ver. 2. *Amatoribus*] diis & populis exteris: ut sup. 16. *Propinquis*] i. qui regnãte Pule Syriam occupaverant regno Jisraëlis proximam, ex qua propinquitate factum est ut Menachem sibi Assyrium adjungeret: vide 2. Reg. 15. 19. & in Jeschahh. 7. 8. 6 *Indutis*] i. opulentissimis, speciosissimis, & potentissimis: vide 2. Reg. 18. 24. & Jeschahh. 10. 8. c Heb. *desiderii: sic deinceps.*

14 *Sed adjecit*] exaggeratio a secundo crimine, ut diximus in ver. 11. *Nam videns*] nam ad solam memoriam & imaginationem Chaldæorum, non satis habuit Assyriis, sed exarsit levitate summa & furore vehementissimo in amorem & studium adjungendi eos sibi, quos tantùm per umbram & imaginem aspexerat: elegantissima levitatis idololatrarũ & infidelium descriptio, prostibulorum specie. g Heb. *rei expressæ.* *Indico*] vide Jirm. 22. 14. His autem verbis ordinaria Chaldæorum constitutio describitur, ut exponit Propheta in fine sequentis ver. h Heb. *infectis.* i Heb. *filiorum Babylonis: sic deinceps.* k Heb. *terræ nativitatis suæ.* 16 *Missis legatis*] primùm (ut credibile est) per Chizkijam, quando legatio Berodac-baladanis in Babyloniam reversa est; unde gravissima illa denuntiatio est consequuta quæ legitur 2. Reg. 20. & Jeschahh. 39. deinde verò per Menaschem continuata, & sequentes Reges. l Heb. *amorum.* 17 *Luxata*] id est, quamvis arctissimo fœdere conjuncta esset; offensione tamen aliqua suscepta discessit ab eis, ut se ad Aegyptios reciperet, vide metaphoram hanc Jirm. 6. 8. quæ deinceps toto hoc capite habetur frequentissimè. 18 *Retegat scort.*] id est, palàm se prostituat Aegyptiis & vicinis omnibus, abjecto Babylonio: vide infrà ver. 40. & sequentibus. 19 *Recordando*] id est, revocando primam scortationem suam, atque exercendo. 20 *Cum concubinis*] id est, ut alii populi Aegyptio adjuncti, similiter fœdera conjungit cum illo, certatimque omnes inter se exercent rivalitatem apud Aegyptium: quod ampliùs exponitur infrà ver. 42. *Quod velut*] ut sup. 16. 26.

Fluxus] id est, profluvium genitale; allegorice: pro eo quod est, qui circumfluunt & exundant omni scelere & impietate copiosissimè.

21 *Revisis*] id est, repetis eandem scortationem quam primùm cœperas, & redis ad principia tua, de quibus sup. ver. 3.

22 *Idcirco*] secunda pars prioris prophetiæ, exponens judicia Dei contra Judæos propter præcedentia scelera: qua in parte primùm judicia sua exponit nudis verbis, usque ad ver. 32. deinde figurat, tribus versibus ac postremò summam sententiæ repetit, ver. 35.

23 *Pekodæos*] vide Jirm. 50. 21.

Schobhæos] populos in media Assyria sitos sub Meratajimis, in quibus situm est oppidum Siæ apud Ptolemæum.

Kobhæos] populos item Assyriæ in interiore illius parte positos ad Arbelitidem ubi fuit oppidum olim munitissimum Koahh, historicis Ganga (ut literam hhajin mutari in G, observavimus Gen. 10. & alibi passim) ex quo factum est, ut Strabo vocet Gaugamelam, quasi Gangam munitionem dicas, vocè composita.

m Heb. *vocatos*.

24 *Plaustris*] veterem militiam his verbis describit propheta evidentissimè, exponens primū vecturæ genera, deinde armorum ad defensionem comparatorum. Tria autem vecturæ ponuntur genera: primum est plaustrorū sive arcerarum (ut vocant veteres) quæ cameratæ erant ad commoditatem & defensionem vectorum: secundum, curruum non cameratorum, qui ferè falcati erant in re militari; scriptura ferratos, id est, ferro armatos, vocat: tertium est χειραμαξίων, chiramaxiorum, id est, arcuniarum (ut veteribus fuisse dictas testatur Festus) levissimorum curruum & trusatilium manu, quibus unus tantum vir capi poterat, capso angustissimo insidens & ex eo depugnaturus: quod genus curruum quia propemodum solis constabat rotis, apud Hhebræos rotarum nomen obtinuit synecdochicè. Armorum vero ratio tota quæ hic ponitur, est ipsa per se evidentissima. *Proponam illis*] id est, arcana spiritus virtute ducam, ut exequantur judicia mea quæ deinceps exponuntur. 25 *Zelum*] id est, zelotypiam maritalem meam. *Nasum tuum*] id est, truncent & deforment te, velut adulteram quæ forma sua indignissimè abusa fuerit: allegoria, ut suprà. n Heb. *fine tuo*. 27 *Cesset scelus*] id est, tu ipsa, ô scelerata, esse desinas: hypallage.

28 *Eorum*] de quibus suprà ver. 22. & 23. o Heb. *nuditatem & retectionem: ut sup. 16. 7.* 30 *Faciendo*] repetitio brevis præcedentis judicii, μεταβατικὴ ad figurationem illius ver. 32. & seq. p Heb. *propter scortari te post gentes*.

31 *Sororis tuæ*] Aholæ, de qua ver. 4. & seq. *Poculum*] ut Jeschahh. 51. 17. & Jirm. 25. 15. 32 *Sic ait*] figuratio elegans antegressi judicii, ut diximus in ver. 22. per allegoriam poculi quod miscet Deus, & ebrietatis maximæ qua Judæorum regnum periturum, & ludibrio apud gentes futurum erat. q Heb. *amplum ad capiendum*. *Ad faciendum*] i. ut ridendam te omnibus propines præ judicii quod subituræ es gravitate: vide 2. Reg. 21. 13. r Heb. *& desolationis*.

& *velut* fluxus equorum fluxus eorum.

21 Sic revisis scelus pueritiæ tuæ; subigendo ab Ægyptiis mammas tuas, propter *subacta* ubera pueritiæ tuæ.

22 Idcirco ô Aholiba, sic ait Dominus Jehova, ecce ego excitaturus sum amatores tuos in te, eos a quibus luxata est anima tua, & adducturus eos contra te circumquaque,

23 Babylonios, omnesque Chaldæos, Pekodæos, Schohhæosque, & Kohhæos, omnes Assyrios cum ipsis: juvenes desideratissimos, principes & antistites omnes, duces, & [m] celeberrimos, vectos equis omnes;

24 Qui invadentes te plaustris, curribus, & chiramaxiis, ac congregatione populorum, clypeum, ac scutum, galeamque disponent contra te circumquaque: & proponam illis jus ut judicent te judiciis suis.

25 Nam opponam zelum meum tibi ut agant tecum æstu iræ, nasum tuum & aures tuas amoveant, & tandem gladio concidas; ipsi filios tuos, filiasque tuas capiant, & [n] tu tandem consumaris igne:

26 Postquam nudaverint te vestibus tuis, & ceperint instrumenta ornatus tui.

27 Ita faciam ut cesset scelus tuum a te, & scortatio tua *allata* e terra Ægypti; adeò ut non sis sublatura oculos tuos ad eos, & Ægyptiorum non recordatura ampliùs.

28 Nam sic ait Dominus Jehova, ecce ego trado te in manum eorum quos odisti, in manum eorum a quibus luxata est anima tua:

29 Ut agant tecum odio, & accipiant totum laborem tuum, & derelinquant te [o] nudissimam & retectissimã; retecta nuditate scortationum tuarum, & scelere tuo cum scortationibus tuis.

30 Faciendo ista tibi, [p] eò quòd scortando persequeris gentes; eò quòd impuras te stercoreis diis earum;

31 *Quòd* in via sororis tuæ ambulas; ideo trado poculum ejus in manum tuam.

32 Sic ait Dominus Jehova, poculum sororis tuæ bibes profundissimum & latissimum; erit [q] capacissimum, ad *faciendum* risum & subsannationem.

33 Ebrietate & mœrore repleberis; poculo desolationis [r] & quidem desolatissimæ, poculo sororis tuæ Schomronis.

34 Bibes enim illud & exsuges; & testas ejus volens comminuere, potiùs mammas tuas avellas: nam ego eloquutus sum, dictum Domini Jehovæ.

35 Idcirco sic ait Dominus Jehova, quia oblita es mei & rejecisti me post tergum tuum; ideo etiam tu reporta scelus tuum & scortationes tuas.

36 ‖ Deinde dixit Jehova ad me, fili hominis an causam ageres Aholæ & Aholibæ? imò indica eis abominationes ipsarum:

37 Quòd adulterantur, & sanguis inest manibus ipsarum; nam cum stercoreis diis suis adulterantur: etiamque filios suos quos pepererant mihi traducunt illis consumendos:

38 Ad hæc istud faciunt mihi, polluunt sanctuarium meum eodem die: & sabbatha mea prophanant:

39 Nam postquam jugularunt filios suos stercoreis diis suis, veniunt ad sanctuarium meum eodem die ad prophanandum ipsum: imò ecce sic faciunt [s] in media domo mea:

40 Quin etiam quòd mittitis ad homines venturos e longinquo; qui legato misso ad se statim ecce veniunt, quorum causa lavas te, fucas oculos tuos, & ornas te ornatu,

41 Insides lecto honorato cum mensa instructa ante ipsum, cui *lecto* suffitum meum ac unguentum meum adhibes,

42 Ad homines quoque e [t] vulgo *mittitis*, qui adducuntur ebriosi ex deserto; ac si daturi essent armillas manibus ipsarum, & coronã ornatus capitibus ipsarum.

43 Et quamvis dicam isti effœtæ adulteria; modò scortari istos scortationibus hujus, & modò illius:

44 Congreditur quisque cum ea, ut congreditur quis cum muliere scortante: ita congrediuntur cum Ahola & cum Aholiba, fœminis [v] sceleratissimis.

45 ‖ Quare homines justi, ipsi judicabunt istas judicio adulterarum, & judicio effundentium sanguinem: nam adulteræ sunt, & sanguis est in manibus ipsarum.

46 Nam sic ait Dominus Jehova; faciendo ut ascendat super istos congregatio, & tradendo eas commotioni & direptioni,

47 (Obruent enim eas lapidibus congrega-

34 *Bibes*] vide Jeschahh. 51. 17.

Et testas] i. quantamcunque vim ac contentionem adhibueris ad effugiendum aut frangendum poculum, potius rumperis quàm ut efficias: quod avulsu mammarum allegoricè designatur propter appellationem scorti. Idem altera allegoria prophetaverat Jeschahhja, in fine capitis quinti.

35 *Idcirco*] summa sententiæ, ut diximus in ver. 22.

Rejecisti me] ut 1. Reg. 14. 9. & Nechem. 9. 26.

36 *Deinde*] secundæ hujus prophetiæ (ut diximus in ver. 1.) similiter membra sunt duo: unum est narratio, sive contestatio, exponens illius seculi malefacta, usque ad ver. 45. alterum judicii pronuntiatio sententiaque, ad finem capitis.

‖ Suprà 20. 4. & 22. 2.

37 *Quod adulter.*] narratio hæc duo crimina summatim cõtinet: unum, est intestinorum scelerũ, tribus versib. alterũ verò scelerum perpetratorum cum exteris, ver. 40. & seq. qua in re gradatio est vehementissima, quòd ne intestinis quidem suis sceleribus & gravissimis habentes satis, exotica omnia conquisiverint studiosissimè; quæ omnia hîc per prolepsin universè dicta, deinceps minutatim exponuntur.

Etiamq.] vide sup. 16. 20. hæc omnia gradatim, ut diximus.

38 *Polluunt*] i. ut polluti sunt, accedunt me, & exercent cultum externum meum, ut religiosi habeantur: sic Jeschahh. 66. 3. 39 *In media*] videlicet exemplo Menaschis, quem imitati sunt posteri, 2. Reg. 21. 4. & seq. s Heb. *in medio domus meæ*. 40 *Quin etiam*] secundus locus criminum, ut diximus in ver. 37. de consociatis exteris; qui per apostrophen ad Judæos enuntiatur emphaticè, tanquam ad scorta mœchos invitantia: ut suprà 16. 31. & seq. *Qui legato*] i. qui ad minimam significationem tuam advolent. *Lavas*] id est, omnino te comparas ut Thais impudentissima, ad pelliciendos & inescandos amatores: quod eodem modo figuratur hoc & sequente ver. quo figurat sapiens Proverb. 7. 41 *Insides*] i. accumbis & convivas accipis lautissimè. 42 *Ad homines*] amplificatio a sordibus istius meretricis, quòd non tantùm honoratos amatores sed etiam turpissimos accipiat & provocet in amplexum suum: ut suprà 16. 24. & sequentibus, quasi dicat, non satis fuit quòd Assyrios, Babylonios, Ægyptiosq; nobiles populos tibi adjunxeris; sed infimos quoque & abjectissimos, de quibus Jirm. 27. 3. t Heb. *multitudine hominum: periphrasis*. *Ac si daturi*] id est, essent muneraturi eam amplissimis muneribus. 43 *Et quamvis*] id est, doceam, reprehendam, & comminer gravissime adulteriorum nomine per prophetas meos, ut suprà 20. 29. amplificatio a contemptu monitorum Dei & contumacia. Sunt autem duo monitorum genera: prius, perfidè agere Judæam erga Deum suum; posterius, ne illos quidem quorum consortium expetit fideles fore, sed instabili modò ipsis, modò aliis adhæsuros, prout dabunt tempora: ut monuit Propheta de Hhãmonitis sup. 21. 33. & seq. v Heb. *sceleris* ‖ *Sup. ver. 37.* 45 *Quare*] transitio ad pronuntiationem sententiæ atq; judicii, ut notavimus in ver. 36. *Judicio*] ut sup. 16. 38. 46 *Nam sic*] explicatio singularis judicii, quod universè fuerat denuntiatum, præcedente ver. *Congregatio*] i. Chaldæorum copiæ. 47 *Obruent*] explicatio commotionis & direptionis quæ modò dicta est per interjectam parenthesin, quam propterea perspicuitatis gratia notavimus.

tio,

tio, & præcident eas gladiis suis: filios earum & filias earum interficient, & domos earum igne comburent)

48 ||Faciam ut cesset scelus ab hac terra: ita erudientur omnes fœminæ, ne faciant secundum scelus vestrum;

|| *Supra ver. 27.*

49 Cùm regesserint illi scelus vestrum in vos, & peccata stercoreorum deorum vestrorum feretis: ita experiemini me esse Dominum Jehovam.

Caput XXIIII.

Deus regnum Judææ ipsamq́ metropolim typicè impietatis summæ & inhumanitatis accusans, ostendit se perditurum & consumpturum ipsos & ipsorum sedes funditus, per similitudinem pereuntis ollæ cum suis carnibus: deinde in propheta ipso alterum typum exhibet excidii generalis atque gravissimi; in quo typo illum perstare jubet usque ad minarum suarum complementum.

1 *DEINDE fuit verbum Jehovæ ad me; anno *nono, mense decimo, *die* decimo mensis, edicendo,

2 ||Fili hominis, scribe tibi nomen hujus diei, hunc eundem diem: *incumbit Rex Babyloniæ in Jeruschalaima hoc ipso die.

3 *Et [a] utere contra domum istam [b] rebellem parabola, indicens eis, *sic ait Dominus Jehova; *dispone istam ollam, dispone; & etiam infunde in eam *aquas.

4 *Colligendo membra *ejus in ipsam, omne membrum bonum, femur & [c] armum; *delectu ossium implendo,

5 *Dilectum gregis accipiendo, & etiam *pyram ossium sub ipsa; *fervefac [d] eam quamplurimùm, *elixant etiam ossa ejus in medio ipsius.

6 *Idcirco sic ait Dominus Jehova; væ civitati isti [e] *sanguinariæ, ollæ in qua est *spuma sua, & ex qua non exivit spuma ipsius; [f] *membratim, membratim extrahe illam, *non accidat in eam sors.

7 *Quia sanguis ejus in medio ejus est, *in loco arduo petræ posuit eum; non effudit eum super terram ad tegendum eum pulvere:

8 [g] Accendendo æstum iræ ad sumendum ultionem, *disponam sanguinem istius in arduo petræ; ut non tegatur.

9 *Idcirco sic ait Dominus Jehova, væ civitati isti sanguinariæ: etiam ego magnam efficiam ejus pyram,

10 Multiplicando ligna, accendendo ignem, consumendo carnem; ut [h] conditura condimenti ossaque ipsa adurantur,

11 Et statuendo eam super prunas suas *vacuam; ut incalescat & aduratur *ærugo ipsius, fundaturq́; in medio ejus immunditia ipsius consumatur spuma ipsius.

12 *Mendaciis fatigavit *me*; ideo non exibit ab ea copiosa spuma ejus, indetur igni spuma ejus.

13 *Pro immunditia tua est scelus; eò quòd *mũdavi te, sed non es mundata, ab immunditia tua non mundaberis amplius, donec *fecero ut quiescat æstus iræ meæ in te.

14 *Ego Jehova dixi, eventurum est & faciam, *non abstraham me, neque parcam, neque pœnitebit me: secundum vias tuas & secundum actiones tuas *judicabunt te, dictum Domini Jehovæ.

15 *Et fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

16 Fili hominis, ecce ego tollo a te *desiderium oculorum tuorum plaga: sed *ne plangito, neque fleto, neque prodeunto lachrymæ tuę:

17 Clamare [i] desiste, mortuorum luctum ne facito, *tiaram tuam alliga tibi, & *calceos tuos apponito pedibus tuis: neq; *obvelato mystacem, & *cibum [k] ullorum ne comedito.

Deinde] Hujus prophetiæ (qua postremò ante excidium regni Judaici miserabilem ruinam illius Propheta prænuntiavit) pręter inscriptionem comprehensam vers. 1. & 2. summæ partes sunt duæ: una est explicatio venturi contra Judęos gravissimi judicii a Domino, usque ad ver. 15. altera est typorũ, quibus velut sigillis confirmatum est argumentum totius prophetiæ, ad finem usque capitis.

Nono] a deportatione Jeconjæ, unde ferè numerat Jechezkel: ut notavimus suprà 1. 2. || *2. Reg. 25. 4. & Jir. 52. 4.*

2 *Incumbit*] his verbis exponit Deus cur nominatim diem monimentis literarum inscribi velit: nempe quòd eo ipso die quo primùm Nebucad netzar instituebat obsidionem Jeruschalaimorum, eodem die Propheta versans in Mesopotamia rem quæ ad Jeruschalaima, id est, quàm longissimè gerebatur, propinquis suis exponebat; atque ita prædictionem rerum futurarum quæ postea sequitur confirmabat. 3 *Et utere*] prophetia hæc judiciorum duabus potissimùm partibus continetur: quarum una est allegoria sive parabola, exponens tum impietatem Judæorum, usque ad vers. 6. tum judicia propter impietatem eventura, usque ad vers. 9. altera est exornatio ejusdem prophetiæ partim verbis propriis, partimque figuratis, ad vers. 15. a Heb. παραβολὴν: *ut suprà 17. 2. & 18. 2. & 3.* b Heb. *rebellionis.* *Sic ait*] In priore hac parte allegoriæ Deus per prophetam jubet impietatem Judææ totius figurari olla: nam olla typus fuit, Jeruschalaimorum, ut suprà 11. 3. & 7. & sequentibus: membra gregis, & ossa, omniaque in ollam indita, typi fuerunt Judæorum illic commorantium regnante Tzidkija: aqua fervens & ignis, typi fuerunt malorum quæ illi omnes inter se alii aliis importaverant, ut ibidem Propheta memorat. Quamobrem judicium quoque maleficiis accommodatur postea, vers. 6. & sequentibus. *Dispone*] id est ut hactenus verbo indicasti Judæis abominationes ipsorum (ut dictum est suprà 14. & 20. & 23.) ita jam ipsis exprobra hoc signo aspectabili figurans scelera quæ fecerunt, & adhuc faciunt. *Aquas*] quibus alii fervefecerunt alios: sic allegoricè notantur intestina odia, & peccata quibus planè immersi erant. 4 *Colligendo*] id est, omnes æquè parvos ac magnos hoc signo ostende æstuare & fervere maleficiis in medio Jeruschalaimorum: nam summates membris pretiosis & electis, infimi & contempti ossibus figurantur; utrique verò sua impietate & maleficiis fervere quamplurimùm dicuntur, tanquam in olla disposita, duobus versibus. *Ejus*] id est, eos qui sunt in illa urbe figurando membris in ollam comportandis; tum bonis & pretiosis, quibus viri principes significantur; tum grege ossibusq́;, quibus significatur vulgus. c Heb. *humerum.* *Delectu ossium*] id est, opimis & præpinguibus omnibus. 5 *Dilectum greg.*] id est, populares & plebeios; qui in duas similiter classes distribuuntur, ut nobiliores distributi sunt, præcedente versu. quasi dicat, assiduos e plebe primùm, locupletes, & commodè vitam suam degentes; deinde alios abjectissimos & exesos aliorum injuriis. *Pyram oss.*] id est, tenuissimos, qui velut ossa coacervata negliguntur & a potentioribus consumuntur. *Fervefac*] id est, hac tua olla ferventissima demonstra quantopere ferveant omnia scelera Jeruschalaimis, & fervefiant omnes mutuis maleficiis; prout exponit Deus verbis sequentibus. d Heb. *fervefactiones ejus.* *Elixant etiam*] id est, nulli maleficio parcunt, & nudos etiam ipsos spoliant, ut valgò dici solet.

6 *Idcirco*] propositio allegorica judicii, propter mala quæ figurata sunt superioribus versibus. e Heb. *sanguinum: sic ver. 9.* *Sanguinaria*] id est, confertæ cædibus; ut 2. Reg. 21. 16. quod exponitur sequente versu per allegoriam. *Spuma*] id est, sordes publicæ, & magis magisque ebullientes ex indignissimis sceleribus. f Heb. *per membra ipsius, per membra ipsius.* *Membratim*] id est, exinaniendo hanc ollam tuam, prout singula membra ad manum venerint, donec totam exhauseris; ostende hac figura fore ut minutatim omnes incolæ Jeruschalaimorum dispereant, donec desertũ fit oppidum: ut dictũ est suprà 21. 19. & sequentibus. *Non accidat*] id est, nihil refert quod primùm extrahas: tantùm ut obvenerint membra & ossa, ita educito, modò educas omnia. 7 *Quia sanguis*] ætiologia allegoricæ ejus quod dixerat, civitatem sanguinariam esse & plenam sordibus, a figura legis. Nam, inquit Deus, similes sunt carni cujus non est depuratus sanguis; & si quem sanguinem depurarunt, fecerunt contra legem: qua imperatur primùm ne comedatur sanguis; deinde ut qui sanguis effunditur, fundatur in terram & obtegatur pulvere, Levit. 17. 12. & 13. *In loco arduo*] id est, in propatulo peccat, & peccati sui monimenta ponit. g Heb. *faciendo ut ascendat: vide Exod. 25. 37.* 8 *Disponam*] id est, vicissim illam ulciscar palàm, & in publico documenta statuam æterna severissimæ ultionis meæ. 9 *Idcirco*] secundus locus, exornatio: qua primùm causas judiciumque proponit Deus allegoria; deinde apertissimis verbis explicat, ternis versibus: judicii verò effecta ponuntur duo; prius, contra personas & facultates omnium, ver. 10. posterius, contra urbem ipsam figuratam olla, vers. 11. h Heb. *condire condimentum: infinitivus pro nomine.* 11 *Vacuam*] incolis & rebus. *Aerugo*] ut suprà 16. 36. 12 *Mendaciis*] alterum exornationis membrum, ut diximus ver. 9. 13 *Pro immunditia*] apostrophe ad Judæam & metropolim: scelera tua (inquit Deus) sunt mihi tanquam immunditia, spuma, ærugo, & si quid est ejusmodi quod in ollis soleat improbari. *Mundavi te*] id est, verbo præcepi te mundari, & toties actam diu per Prophetas imperavi, 2. Chron. 36. 15. & apud Jirmejam passim. *Fecero ut quiesc.*] ut suprà 16. 42. 14 *Ego Jehova*] confirmatio a persona Dei loquentis. *Non abstraham*] id est, non sinam me ulla ratione aut interventore abstrahi; stat decretum meum irrevocabile: sic Jeschahh. 47. 3. *Judicabunt te*] id est, judicia exercebunt in te Babylonii. 15 *Et fuit*] secunda hæc pars typos duos continet, qui prophetæ imperantur, ver. 16. & 17. ab ipso exhibentur, ver. 18. & quærenti populo exponuntur ver. sequentibus, usque ad ver. 25. denique prædictione singulari omnia concluduntur, tribus versibus ultimis. Est autem prior typus mors uxoris, cujus interpretatio habetur ver. 21. posterior verò est vacatio a luctu, quæ exponitur ver. 22. & 23. ut antè Jirmeja prophetaverat, capite 9. & 16. 16 *Desiderium*] id est, uxorem charissimam tuam, ex ver. 18. *Ne plangito*] id est, luctum ne facito, neque ullum ejus signum populo exhibeto de sublata uxore tua: quod per congeriem pluribus exponitur, hoc & sequente versu. i Heb. *sile.* 17 *Tiaram*] id est, usitatum tuum capitis tegumentum; nam lugentes retegebant caput, & inspergebant pulvere. *Calceos*] quos lugentes soliti erant ponere: ut 2. Schem. 15. 30. *Obvelato*] prout faciebant lugentes ex aliqua gravi causa: ut Levit. 19. 45. & Mic. 3. 7. *Cibum ullorum*] id est, convivium ab amicis exhibitum ad levandum luctum: vide Jirmeja 16. 7. k Heb. *hominum.*

18 Quæ cùm eloquutus essem apud populum manè, mortua est uxor mea vespere: itaque feci postero manè quemadmodum jussus fueram.

19 Dicentibus autem ad me [l] popularibus; an non indicaturus es nobis, quid ista ad nos *pertineant* quæ tu facis?

20 Dixi ad eos; verbum Jehovæ fuit ad me, dicendo,

21 Dic domui Jisraëlis, sic ait Dominus Jehova,' ecce ego ' prophanaturus sum ' sanctuarium meum, ' excellentiam roboris vestri, ' desiderium oculorum vestrorum, & [m] ' cui indulget anima vestra; etiam filii vestri & filiæ vestræ ' quas reliquistis, gladio concident.

22 Tum facietis quemadmodum facio: mystacem non obvelabitis, & cibum ullorum non comedetis,

23 Et tiaris vestris inditis ad capita vestra, calceisq; vestris ad pedes vestros non plangetis, neq; flebitis; ' sed tabescetis in iniquitatibus vestris, & gemetis [n] alter cum altero.

24 Est enim Jechezkel vobis ' ostento, omnino prout facit facturi estis: cùm advenerit istud, utique experiemini me esse Dominum Iehovam.

25 ' Tu autem fili hominis, an non ' qua die ' tollam ab eis ' robur eorum, ' gaudium ornatus eorum; desiderium oculorum ipsorum, & [o] id ad quod attollunt animam suam, filios ipsorum & filias ipsorum:

26 Ea ipsa die veniet qui evaserit ad te, [p] ad significandum auribus?

27 ' Eo ipso die aperietur os tuum apud ipsum qui evaserit, ut eloquaris, ne obmutescas ampliùs; interea ' eris istis ostento, ut cognoscant me esse Jehovam.

l Heb. *populo*.

21 *Ecce ego*] expositio prioris typi, ut diximus in ver. 15. *Prophanaturus*] id est, gentibus prophanis expositurus, ut sit documentum subductæ a vobis præsentiæ meæ. *Sanctuarium*] id est, locum sanctũ & omnia ad cultum sacrũ pertinentia, synecdochicè. *Excellentiam robor.*] id est, regnum & principatum; ut supra 7. 24. & sequentibus. *Desiderium*] id est, uxorem cujusque: ut suprà ver. 16.

m Heb. *indulgentiam animæ vestræ*.

Cui indulget] id est, res omnes vobis charissimas. *Quas reliquistis*] id est, qui supersunt in Judæa, ex quo cum Jeconja rege fuistis deportati.

23 *Sed tabescetis*] id est, priùs consumemini quam vacet vobis agitare luctum: ut copiosiùs exponit Jirmeja 9. & 16.

n Heb. *vir cum fratre suo*.

24 *Ostento*] vide in Psalmum 71. 7.

25 *Tu autem*] conclusio hujus prophetiæ per prædictionẽ singularẽ quandam, cujus complementũ habetur infrà 33. 21. & sequentibus. *Qua die*] id est, quo tempore sive anno: fuit autem ille annus decimus nonus Nebucad-netzaris. Jirmejæ 52. 12. postquàm anno 18. Tzidkijam regem cepisset, & ipsa Jeruschalaima, ibidem. *Tollam*] id est, planè auferam: nam anno demum illo eversa sunt Jeruschalaima, & confecta omnia quæ commemorantur hoc ver. 2. Reg. 25. 11, & sequentibus. *Robur*] ut suprà ver. 21. *Gaudium ornatus*] id est, sacra omnia de quorum ornatu gloriantur: vide Jirme. 7. 4.

o Heb. *elationem animæ suæ*.

p Heb. *ad effectionem auditionis auribus*.

27 *Eo ipso die*] quo ille nuntium ad te pertulerit. Sensus est prophetam hactenus satis prænuntiasse cladem Jeruschalaimis, regnoq; toti eventuram: in posterum debere ipsum supersedere ab hoc argumento, donec Deus eventu rem totam comprobaverit: tum demum fore ut nuntio de rebus illis confectis accepto prophetia nova instruatur, quemadmodum narratur infrà 33. Quamobrem ab hoc loco ad illud usque caput prophetiæ tantùm in extraneos continentur. *Eris istis*] id est, ita perges ut tibi imperatum est suprà, ver. 16. & 17.

Caput XXV.

Propheta Hhammonitis, Moabitis, Edomæis, & Pelischtæis propter impias ipsorum blaphemias in Deũ, crudelissimaq; malefacta in Judæos profugos, vastationem terræ & exitium æternum gentibus ipsis a Deo prænuntiat.

1 ' Et fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 ‖ ' Fili hominis ' dispone faciẽ tuã versus [a] Hhammonitas; ut prophetes cõtra eos.

3 Dicito ergo Hhammonitis, audite verbum Domini Jehovæ: sic ait Dominus Jehova, ' eò quòd dicis, euge, de sanctuario meo, cùm prophanatur, & de terra Jisraëlis cùm desolatur, ac de domo Jehudæ cùm abeunt in deportationem:

4 Idcirco ecce ego traditurus sum te [b] ' orientalibus in hæreditatem, ut collocent arces suas in te, & ponant in te tabernacula sua: ipsi comedent fructus tuos, & ipsi bibent lac tuum.

5 Redigamque ' Rabbam in habitaculum camelorum, & Hhammonitarum regionem in cubile gregis; ut experiamini me esse Jehovam.

6 ' Nam sic ait Dominus Jehova, eò quòd complodis manum, & plaudis pede; & lætaris ex animo de tota depopulatione tua contra terram Jisraëlis:

7 Idcirco ecce ego extendens manum meam contra te, traditurus sum te in prædam gentibus, & excisurus te ex populis, ac perditurus te e regionibus: profligabo te, ut experiaris me esse Jehovam.

8 ' Sic ait Dominus Jehova: ‖ eò quòd dicit Moab & Sehhir, ecce ' ut omnes aliæ gentes *est* domus Jehudæ:

9 Idcirco ecce ego ' aperturus sum latus Moabitarum inde ab ipsis ' Hharis, a civitatibus ejus *quæ sunt* ab extremitate ejus; ' decus, terram ' Beth-jeschimotarum; ' Bahhalbehhonis, & ' Kirjathajimorum:

10 Per orientales, ' cum Hhammonitarum *regione* quam ' dedi in hæreditatem; ut non fiat mentio Hhammonitarum in gentibus,

11 Etiam in Moabum exercebo judicia, ut experiantur me esse Jehovam.

12 ' Sic ait Dominus Jehova, ‖ ' eò quòd Edomei ' sumendo ultionem faciunt contra domum Jehudæ; & reos se statuunt [d] continenter sumentes ultionem de eis,

13 Idcirco sic ait Dominus Jehova, extendens quoque manum meam contra Edomæam excindam ex ea homines & jumenta: exponamque eam vastationi ' a Temane, ut ' Dedanem usque gladio concidant:

14 Edamq; ultionem meam in Edomæos ' manu populi mei Jisraëlis: agentque contra Edomæos secundũ iram meam & secundum æstum meum, ut experiantur ultionem meam, dictum Domini Jehovæ.

15 ' Sic ait Dominus Jehova, ‖ eò quòd agunt Pelischtæi per ultionem; & sumunt ultionem ex animo depopulatione, perdendo inimicitia [e] perpetua;

16 Idcirco sic ait Dominus Jehova, ecce ego extendens manũ meam contra Pelisch-

1 *Et fuit*] Hujus prophetiæ quatuor sunt capita, quibus Deus Gentibus finitimis Judæos a Babylonio debellatos atrocissimè infestantibus ultionem prædicit severissimam. Sunt enim hæ gentes quatuor: primi ponuntur Hhammonitæ, usque ad ver. 8. secundi Moabitæ, usque ad ver. 12. tertii Edomæi, usque ad ver. 15. ultimi Pelischtæi, ad finem usque. ‖ *Jirm. 49. 1. & seq. & suprà 21. 33.*

2 *Fili hominis*] hac prophetia primùm occupatio regionis per Babylonium, usque ad ver. 6. deinde populi excidium Hhammonitis prænuntiatur, ver. 6. & 7. utrique autem judicio sua causa præmittitur, impietas in Deum, & inhumanitas in populum ejus. *Dispone*] ut sup. 6. 2.

a Heb. *filios Hhammonis: sic deinceps*.

3 *Eò quòd dicis*] i. quòd cultum meum, regionem, & populum prophanis exponi videns tibi gratularis & exultas.

b Heb. *filiis orientis: sic ver. 10.*

4 *Orientalibus*] id est, Babyloniis, Jirm. 25. 21. sic infrà ver. 10.

5 *Rabbam*] de qua 2. Schem. 11. 1.

6 *Nam sic*] alterũ membrum prophetiæ, per gradationem augens & causam & pœnam. Hîc enim causa amplificatur, quòd non tantùm lætati sunt depopulantibus Judæam Babyloniis; sed ipsi quoq; perditis rebus insultarunt, Judæosque perfidè sunt depopulati: vide supra 21. 34. judicium verò quod non tantùm servituri sunt & venturi in potestatẽ alienam; sed gens tota peritura.

8 *Sic ait*] inscriptio hæc, secundæ & tertiæ prophetiæ cõmunis est: nam Sehhiris nomine intelliguntur Edomæi ex Gen. 36. & Deut. 2. Moabitarum autem prophetia causam unicam exponit, nimirum blasphemam ludificationem Judæorum (quæ etiam causa est cur Edomæi quoque in ver. hunc relati sunt) hoc ver. & judicia, tribus sequent. ‖ *Jirm. 48.* *Ut omnes aliæ*] id est, non magis servatur a Deo suo, quàm gentes cæteræ, contra incursantem Babylonium.

9 *Aperturus*] id est, facturus ut regionem Moabitarum pervadat hostis quãvis latera ipsius firma Arnone fluvio & munitis oppidis esse videantur: simile est Num. 24. 17. *Hharis*] hanc vocẽ propria significatione accipimus ad significandũ duo Moabitarum oppida Arnoni fluvio imposita, quorum unum est Hhar, Num. 21. 28. & Jeschahh. 16. 1. alterum Hharohher, distinctionis causa appellatum nomine composito: sic enim appellatur Deut. 2. 35. quamobrem exegeticè Propheta addidit verba sequentia, exponens se de illis civitatibus agere quæ in extremo sunt Moabitarum agro. *Decus*] id est, regionem totam opimam ac præstantissimam, ut fuit terra planitiei quam idcirco nominat Jirme. 48. 21. *Beth-cheschim.*] de qua Jehoschuhh. 13. 20. *Bahhal behhonis*] id est, Bajithi, de quo vide Jeschahh. 16. 2. *Kirjathajim.*] ut Jirm. 48. 1.

10 *Cum Hhamm.*] id est, prout Hammonitas & regionem ipsorum perdidero (ut supra dixi) ita in Moabum per Babylonios mea judicia exercebo. *Dedi*] i. jam adjudicavi sententia mea, sup. ver. 4.

12 *Sic ait*] hæc prophetia similiter causam quidem eandem comprehendit quæ dicta est suprà ver. 8 impiarum videlicet blasphemiarum in Deum; sed alteram quoque hoc loco exponit, nimirum importunissimum Edomæorum odium & pertinacissima malefacta in populum Dei: deinde sententiam excidii contra eos pronuntiat. ‖ *Jirm. 49. 7.* *Eò quòd*] i. quòd exercent simultatem illam avitam inde a majoribus haustam, de qua Gen. 27. 43. & populi meum oppugnant infensissimè.

c Heb. *ulciscendo ultione: sic inf. ver. 15.*

d Heb. *reos se statuendo*.

13 *A Temane*] vide Jirm. 49. 7. *Dedanem*] i. per omnes Edomæorum terminos, Jirm. ibid. ver. 8.

14 *Manu populi*] i. ea ipsa Chaldæorum manu, qua populum meum antè percussero: sic enim accipiendum demonstrant sequentia: vide Hhobadjam.

15 *Sic ait*] hæc prophetia simili cum præcedentibus argumento, primùm animosissima Pelischtæorum malefacta, hoc ver. deinde pœnas quas daturi sunt explicat, duob. seq. ‖ *Jirm. 47.*

e Heb. *seculi*.

tæos,

tæos; excisurus sum 'Cerethæos, & perditurus 'residuum portus maris:

17 Et exercebo in eos ultiones magnas [f] summa increpatione æstus iræ; experienturque me esse Jehovam, cùm edidero ultionem meam in eos.

16 *Cerethæos*] vide 1.Schem.30.14. sic autem Pelischtæos Propheta nominat, ut alludat ad exscindendi verbum. *Residuum*] id est, regionem Pelischtæorum maritimam portuosamque; sed prius tum a rege Chizkija, Jeschahh. 15. tum a Psammeticho Aegyptiisque attritam, ut observavimus Jirmejæ 25.20. f Heb. *increpationibus*.

Caput XXVI.

Deus Tyro de eversione Jeruschalaimorum exultanti gravissimum a Chaldæis excidium venturum pronuntiat, & tam admirabile ut omnes exteri aspicientes & recordantes præteritam illius gloriam subitumq; casum perhorrescant & luctum agant de Tyro consternati: deinde exprobrata Tyriorum Regi insolentia animi, idem pronuntiat eventurum ipsi, finitimisq; Tzidoniis, ad gloriam Dei & Ecclesiæ bonum: cujus promissione prophetia hæc terminatur.

1 'FUIT autem 'undecimo anno, primo die 'mensis illius; ut esset verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 'Fili hominis, eò quòd dicit Tyrus de Jeruschalaimis, euge, fracta est *urbs* 'portis [a] populosissimis, 'avertitur ad me; replebor vastata *ea*:

3 'Idcirco sic ait Dominus Jehova, ecce me contra te, ô Tyre; ut deducam contra te 'gentes multas, ac si deducerem mare cum fluctibus ipsius:

4 Quæ perdant muros Tyri, & destruãt turres ejus; etiam abradam pulverem ejus ab ea, redigamque eam in [b] arduam petram.

5 'Locus [c] expandendis plagis erit in medio mari; nam ego eloquutus sum, dictum Domini Jehovæ: ideo erit direptioni gentibus.

6 'Filiæ quoque ejus quæ in agro erunt, gladio interficientur; ut experiantur me esse Jehovam.

7 'Nam sic ait Dominus Jehova, ecce ego adducam contra Tyrum Nebucad-retzarem regem Babyloniæ ab Aquilone, 'regem regum; cum equis, curribusq;, & equitibus, & congregatione, populoq; multo.

8 Filias tuas per agrum gladio interficiet; & disposito contra te propugnaculo, diffundet in te [d] missilia catapultaria, & statuet contra te clypeum:

9 Et [e] 'helepolin disponet in muros tuos, & turres tuas demolietur 'cultris ejus.

10 Præ agminibus equorum ejus operiet te pulvisculus eorum; præ strepitu equitum, & 'chiramaxiorum, currusque commovebũtur muri tui, cùm intrabit intra portas tuas, cùm ingressus civitatis disruptæ *patebunt*.

11 Ungulis equorum suorum calcabit omnes vicos tuos: populum tuum gladio interficiet, & stationum [f] robustarum tuarum *unaquaque* in terram descendet:

12 Et prædabuntur opes tuas, diripientque mercem tuam, ac destruent muros tuos, & domos [g] desiderabiles tuas demolientur; & lapides tuos, lignaq; tua, etiam pulverem tuum 'in medio aquarum ponent.

13 Ita faciam ut cesset strepitus canticorum tuorum, & sonus cithararum tuarum non audietur ampliùs:

14 Et redigam te in arduam petram, locus expandendis sagenis eris, 'non ædificaberis ampliùs; nam ego Jehova loquutus sum, dictum Domini Jehovæ.

15 'Sic ait Dominus Jehova Tyro; nónne a sono casus tui cùm clamabunt confossi, cùm interficientur interfectione in medio tui, commovebuntur 'insulæ?

16 Nam descendent e soliis suis omnes principes maris amoventes pallia sua, & vestibus versicoloribus suis nudãtes sese: 'trepidationes induent, in terra sedebũt, & trepidantes *singulis* momentis stupebunt de te:

17 Proferentesque de te lamentationem dicent tibi, quomodo periisti quæ habitabaris [h] a maritimis? 'cùm indiderint *illi* omnibus habitatoribus istius civitatis laudatissimæ, quæ erat firma in mari ipsa cum habitatoribus suis, 'terrorem horum.

18 'Nunc trepidabunt reliquæ insulæ die casus tui, & turbabuntur insulæ quæ sunt in mari propter exitum tuum.

19 'Nam sic ait Dominus Jehova, cum reddidero te civitatem desolatã, similẽ civitatibus quæ non habitantur; 'adducendo contra te abyssum, ut operiãt te aquæ plurimæ:

20 'Faciensq; ut descendas cum descendentibus in [i] foveam ad populum [k] antiquum, collocavero te in terræ imis *partibus*, in vastitatibus [l] priscis cum descendentibus

1 *Fuit autem*] Tria hæc capita eodem spectare res ipsa loquitur, ac propterea in unum omnia conjungimus. Sunt autẽ istius prophetiæ tres in universum loci: quorum primus est de Tyro, usque ad ver.20. capitis 28. secundus de Tzidone, usque ad ver.25. tertius vero de populo Dei, cui promissiones fiunt ad consolationem ipsius; ut hac conclusione præcedentium prophetiarum finis & usus legitimus a bonis cognosceretur. Ac primi quidem loci, quo mala Tyro denuntiantur, membra sunt duo: primum enim toti reipublicæ suæ calamitates pronuntiantur, duob. capitib. deinde verò nominatim sua denuntiatur Tyriorum Regi, capite 28. In utraque porrò prophetia tum ad Rempub. tum ad Regem ipsum pertinente partes sunt duæ; quarum priore narratur ventura calamitas, posteriore autem lamentum de casu illo & calamitate conscribitur. Quod ad rempub. itaque, sua mala narrantur ipsi, toto hoc capite: lamentum verò capite 27. continetur. Narrationis propheticæ quam hoc capite contineri diximus, pars prima est prolepsis, sive narratio summa casus horrendi Tyriorum, usque ad ver.7. secunda, narratio singularis primùm malorum quæ Tyro importaturi erant Babylonii, usque ad ver.15. deinde verò horroris & consternationis gentium omnium, ad aspectum & recordationem tam gravis & insperati casus obstupescentium, ad finem usque capitis. *Undecimo anno*] a deportatione Jeconjæ, ut Jechezkel numerare solet; quo anno capta sunt Jeruschalaima: sic Prophetiam hanc videmus quandam fuisse præmunitionem ad consolandum bonos qui jam fuerant deportati, & qui mox deportandi erant. *Mensis*] etsi quotus hic mensis fuerit, disertis verbis Propheta minimè explicat: tamen ex comparatione sequentis versus planè statuimus mensem quintum intelligendum esse, quo Tyrii accepto nuntio de captis Jeruschalaimis gloriosam illam fiduciam prædicabãt quæ exponitur sequent. ver. Nam ut accipiamus de primo mense (quod omnes interpretes videntur facere) prohibet sermonis Hhebræi ratio, cùm Hhebræi nusquã hac periphrasi utantur, nisi ubi expressa est in narratione aliorum temporum cõparatio διακριτικῶς: ut Gen.8.13. & Exod.40.2. & 17. sed simpliciter principium anni nominent: ut infrà 40.1. Est ergo mensis ille sententia nostra hoc loco dictus, qui sequutus est proximè post capta Jeruschalaima: capta sunt autem mense quarto, Jirm. 52.6. 2 *Fili hominis*] hæc prolepsis narrat duo in universum, nimirum peccatum ipsorum insolentissimum, hoc ver. deinde peccatorum pœnas, quatuor sequentibus. Est autem peccatum Tyriorum, quòd de alieno malo gavisi sunt, & sibi ex ruinis populi Dei montes aureos ominati. *Portis popul.*] id est, frequentissima cum civibus, tum etiam advenis, proselytis, & mercatoribus exteris. Fuerunt enim Jeruschalaima longè clarissima urbium Orientis, nõ Judææ modò; ut ait Plinius lib.5. natur. histor. cap.14. a Heb. *populorum*. *Avertitur ad me*] id est bona, merces, commoda, & negotiationes omnes huc transferentur.

3 *Idcirco*] alterum membrum prolepseos, ut diximus superiore vers. quo exponuntur obsidio maxima, hoc vers. expugnatio, vastatio, & eversio urbis, duobus sequentibus; & totius agri desolatio, ver.6. De hac autem historia vide annotata in Jeschahh.23.1. & Jir.47. *Gentes multas*] copias Nebucad-netzaris; v.7. b Heb. *arduũ petræ: ut sup.24.7. & 8. & inf.14.* 5 *Locus expandendis*] .i. abibit in littus desertissimum, ut sunt ea importuna littora ad quæ piscatores solent plagas suas expandere. c Heb. *expansio: sic ver.14.*

6 *Filiæ quoque*] id est, non tantùm urbs infestabitur, sed etiam in omni Tyriorũ ditione contra omnem sexum atrocissimè sævietur.

7 *Nam sic ait*] narrationis singularis pars prior, ut diximus in ver.1. qua Babyloniorum expeditio & Tyriorum regni eversio sigillatim exponitur, usque ad ver.15. *Regem regum*] vide Gen 9.25. d Heb. *catapultam: ut 2.Reg.19.32.* e Heb. *delentem quod ad versum est sibi: periphrasis.* 9 *Helepolin*] machinam obsidionalẽ quam describit Ammianus Marcellinus li.23. Hhebræis dictã περιφραστικῶς ex eò quòd instrumentum fuit expugnandis evertendisque oppidorum muris commodissimum. *Cultris*] id est, ferramentis mucronatis helepoleos, qui in muros impacti subruebant eos.

10 *Chiramaxiorũ*] vide suprà 23.24. f Heb. *roboris tui.* g Heb. *desiderij tui.* 12 *In medio aquar.*] id est, proturbabunt in mare cui superstructa es.

14 *Non ædificaberis*] videlicet ea dignitate, elegantia, & celebritate qua fuisti. Nam postea quod instauratum est in eodem loco, dictũ est Palætyrus.

15 *Sic ait*] posterior narrationis pars; qua propheta ostendit fore ut edatur strages tanta Tyriorum omnium, ut nemo supervivat ad faciendum luctum; sed nationes solùm exteræ horrendum illius casum defleant, aspectuque & recordatione illius percellantur. *Insulæ*] id est, regiones aliæ maritimæ.

16 *Trepidationes ind.*] id est, non modò lugebunt eversionem tuam, sed etiam obtegentur ipsi, tanquam veste, metu gravissimo propter violentiam Chaldæorum: metaphora. h Heb. *a maribus: metonymia.* 17 *Cùm indiderint*] id est, cùm Chaldæi terribilem ultionem illam de Tyro sumpserint, quæ horum omnium maritimorum animis terrorem summum injectura est. Sunt autem hæc verba a Propheta δι' ἐμπλοκῆς dicta, quam perspicuitatis causa sustulimus. *Terrorem*] id est, malum gravissimum quod perterrefaciat alios: ut dicitur infrà vers.21. synecdoche. 18 *Nunc*] id est, hoc demum tempore, quod modò dictum est. 19 *Nam*] confirmatio a Dei verbis. *Adducendo*] ut suprà ver.3. 20 *Faciensq;*] id est, funditus perdidero te: circumloquutiones metaphoricæ. i Heb. *cisternæ.* k Heb. *seculi.* l Heb. *a seculo cum descendentibus cisterna.*

in foveam, ut non habiteris; ʼ ut reponam decus in terra viventium:

21 In [m] terrorem summum exponam te, quòd ʼnusquam futura sis; & quæsita non invenieris [n] unquam dictum Domini Jehovæ.

Ut reponam] id est, ut restituam populū meum Jisraëlem hostibus deturbatis: qua in re demonstratur proprius istorum judiciorum finis, videlicet salus Ecclesiæ ad gloriam Dei: ut copiosius exponitur infrà 28. 25. & 26.

m Heb. *terrores*. 21 *Nusquam*] ut supra ver. 14. n Heb. *in seculum*.

Caput XXVII.

1 ʼ Et fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 Tu autem fili hominis, profer de Tyro lamentationem,

3 Et dicito Tyro sitæ ad aditus maris, mercatrici [a] populosissimę apud insulas multas: sic ait Dominus Jehova, ʼ ô Tyre, tu dicebas ego sum perfecta pulchritudine.

4 ʼ In [b] intima parte marium *erant* termini tui, ædificatores tui ʼ perfecerant pulchritudinem tuam.

5 ʼ Abiegna e ʼ Senire ædificabant tibi omnia ʼ tabulata: cedrum e Libano accipiebant ad parandum malum navis in te.

6 [c] Roboreos e Baschane faciebant remos tuos; transtra tua faciebant ʼ ex [d] ebore tritissimo *artifices* ex insulis Cittæorum.

7 ʼ Xylinum cum Phrygiano opere ex Ægypto erat carbasus tua, ut esset tibi velum: hyacinthinum, & purpureum ex insulis ʼ Elischæ operiebat te.

8 ʼ Habitatores Tzidonis & ʼ Arvadi erant remiges tibi: periti tui, ô Tyre, erant in te, ipsi erant ʼ gubernatores tui.

9 Seniores ʼ Gebalis ac periti ejus erant in te ʼ curatores labis tuæ: omnes classes maris & nautæ earum erant in te, ut commiscerent se commercio tuo.

10 ʼ Persæ, ʼ Ludæiq;, & ʼ Putæi erant in copiis tuis, [e] bellatores tui: scutum & galeam ʼ suspendebant in te, ipsi præstabant decorem [f] tibi.

11 Arvadæi cum copiis tuis super muros tuos circumquaque, & ʼ Gammadæi in turribus tuis erant: umbones suos suspendentes ad muros tuos circumquaque, ipsi perficiebant pulchritudinem tuam.

12 ʼ Tarschisch negotiatrix tua præ copia omnium opum; cum argento, ferro, stanno, & plumbo, [g] negotiabantur in nundinis tuis.

13 ʼ Javan, Tubal, & Meschec erant mercatores tui; [h] ʼ hominibus & vasis æreis negotiabantur *in* commercio tuo.

14 *Qui erant* e domo ʼ Togarmæ; equis, equitibusque, ac mulis negotiabantur *in* nundinis tuis.

15 [i] ʼ Dedanitæ mercatores tui, insulæ multæ *mercatrices* mercium manus tuæ; ʼ cornibus eboris, ʼ hebenoq; reddebant pretium tuum.

16 Syria negotiatrix tua, præ multitudine operum tuorū; chrysoprato, purpura, & Phrygiano opere, byssoq;, & ʼ sandastro, ac ʼ pyropo negotiabantur in nundinis tuis.

17 E Jehudæa & regione Jisraëlitarum, erant mercatores tui: tritico ʼ Minnithæ, & [k] Phœniciæ, melleq;, & oleo, ac ʼ opobalsamo negotiabantur *in* commercio tuo.

18 Damascus negotiabatur tecum de multitudine operum tuorum; præ copia omnium opum, vino ʼ Chelbonis, & lana nitida:

19 Et Dan, ac Javan [l] circumforaneus in nundinis tuis negotiabantur; ferro nitido, casia, & calamo odorato, in commercio tuo erat.

20 ʼ Dedan mercabatur tecum, pannis [m] ingenuorum *advectu* curru.

21 Arabes, & omnes principes ʼ Kedaris erant negotiatores *mercium* manus tuæ; agnis, arietibusque, & hircis, his erant negotiatores tui.

22 Mercatores ʼ Schebę & Rahhmæ ipsi mercabantur tecum; [n] præstantissimo quoque aromate, & omni lapide pretioso, ac auro negotiabantur *in* nundinis tuis.

23 ʼ Charan, & ʼ Canne, ac ʼ Hheden, mercatores ʼ Schebæ; Assyrius, & ʼ Cilmadæus mercans tecum:

24 Hi mercatores tui erant rebus perfectissimis, involutis hyacinthinis, & phrygianis, ʼ gazisq; *gentium* in superioribus *habitantium*, ʼ quæ funibus circumligantur, & [o] includuntur cedrinis *capsis* in mercatu tuo.

25 ʼ Classes oceani decantabant te commercio tuo; denique plena eras & gravis valde in intima parte marium.

26 ʼ In aquas multas adduxerunt te ʼ qui remis agebant te, [p] Eurus confregit te in intima parte marium:

27 Opes tuæ, & nundinationes tuæ, commer-

2 *Et fuit*] Narratio copiosa lamenti de eversa Tyro toto hoc capite continetur, ut diximus supra 26. 1. In hac autem lamentatione duæ sunt præcipuè partes ad calamitatis amplificationem pertinentes: prima est antithesis præcedentis gloriæ cum sequente ruina, usque ad ver. 28. secunda est explanatio luctus & stuporis ingentis qui ex ea ruina ad nationes exteras perventurus est, inde ad finem capitis. Ac in antithesi quidem gloria amplissima describitur, usque ad ver. 26. ruina verò vers. 26. & 27. Ad gloriam autem pertinent hæc; structura oppidi artificiosissima, ver. 4. res navalis, versibus quinque sequentibus; potentia, vers. 10. & 11. negotiatio & emporii celebritas, usque ad vers. 25. denique communis omnium nationum prædicatio, vers. 25. Quæ omnia per prolepsin continentur, ver. 3. & per congeriem similiter repetuntur ver. 27.

a Heb. *populorum*: ut suprà 26. 2. 3 *O Tyre*] propositio summa gloriæ per apostrophen ad Tyrum, quæ minutatim illustratur sequentibus. 4 *In intima parte*] id est, intra mare statuisti urbem tuam, velut insulam, fistucationibus & molibus impositam.

b Heb. *corde*: ut Exod. 15. 8. *sic deinceps*. *Perfecerant*] id est, ornaverant te perfectissimè: sic infrà ver. 11. Primus locus, urbis elegantia. 5 *Abiegna*] secundus locus gloriæ, res navalis, ut diximus in ver. 1. *Senire*] vide Deuteron. 3. 9. *Tabulata*] e quibus videlicet compinguntur naves: hîc enim describitur rei navalis gloria; ut diximus in ver. 1. c Heb. *roboribus*. 6 *Ex ebore*] .i. re navali non tantùm ad necessitatem aut commoditatem utebantur, verùm etiam ad delicias luxumq; profusissimum, cum materiam pretiosissimam ad res navium sordidissimas adhiberent. Nam etsi ebur ex dentibus elephantorum aliqua paratur arte; tamen illud demum germanum est ebur & præstantissimum, quod elephantes defodiunt in terram, & in ea per justum tempus pedibus tritum est. Quamobrem Hhebræi hoc genus eboris dentem filium gressuum nominarunt: vide Plinium naturalis hist. lib. 8. ca. 3. d Heb. *dente filio gressuum*. 7 *Xylinum*] .i. deliciosissima erant vela & conopæa tua: quibus notis facilè cognoscitur divitiarum & luxûs copia. *Elische*] vide Gen. 10. 4. 8 *Habitatores*] .i. his gentibus, velut operis, utebaris ad navigationem tuam, & tuos gubernatores illis præponebas, hoc & seq. ver. *Arvadi*] vide Gen. 10. 18. *Gubernatores*] clavum tenentes in navi sive gubernaculum, ad agendam navim: vide 1. Reg. 10. 11. & 22. 9 *Gebalis*] de quibus 1. Reg. 5. 18. & Psal. 83. 8. *Curatores tui*] .i. naupegi tui, ædificatores, & curatores navium. Erant enim Gebalitæ architecturæ peritissimi. 10 *Persæ*] tertius locus, potentia & gloria militaris, quòd gentes longinquæ & bellicosæ stipendia facerent Tyriis. *Ludæi*] vide Gen. 10. 13. *Putæi*] vide Gen. 10. 6. e Heb. *viri belli*: *sic ver. 27*. *Suspendebant*] .i. stativa agebant, & præsidio erant tibi: synecdoche, a more militum in præsidiis agentium. f Heb. *tuum*. 11 *Gammadæi*] qui Pygmæos interpretantur nituntur sola notatione vocis, quia Hhebræa vox conjugata significat cubitum, quasi cubitales dicas; ut interpretati sumus Judic. 3. 16. Sed quàm benè conveniat ludicra hæc interpretatio cum re militari, ipsi viderint. Nos Gammadæos quidem existimamus à cubito dictos esse: sed quia regio fuit Phœniciæ cubitali forma projecta in mare, quæ postea devorata est a mari, Gammaden putamus dictam: ut scribit Plinius lib. 2. nat. hist. cap. 91. Etsi eo loco mutatione unius literæ Gammales nominavit pro eo quod est Gammades.

12 *Tarschisch*] quartus locus Tyriorum gloriæ, de devitiis & emporio celeberrimo, ut diximus in ver. 1.

g Heb. *dabant*, *synecdochicè*: *pro eo quod est*, *dabant*, *accipiebāt*, *& negotiationem exercebant*: *sic deinceps*.

13 *Javan*] vide Gen. 10. 2.

h Heb. *anima hominum*.

Hominibus] id est, mācipiis venalibus.

14 *Togarmæ*] de qua Gen. 10. 3.

i Heb. *filii Dedanis*.

15 *Dedanitæ*] vide Gen. 10. 7.

Cornibus eboris] .i. dentibus ipsis elephantorum prægrandibus, formaq; incurvis, ut sunt cornua: quomodo Jubam appellasse testis est Plinius lib. 8. natural. histor. cap. 3.

Hebenoq;] ex Indis & Aethiopia allata; quæ quia duûm est generum, plurali numero ab Hhebræis appellatur: vide Plinium lib. 12. natural. histor. cap. 4.

16 *Sandastro*] vide Ijobi 28. 18.

Pyropo] vide Jeschahh. 54. 12.

17 *Minnithæ*] vide Judic. 11. 35.

k Heb. *Pannagi*: *unde corruptè profluxit Phœniciæ nomen*.

Opobalsamo] vide Gen. 37. 25.

18 *Chelbonis*] id est, Chalibonis (ut Ptolemęus vocat) in Syria, quæ Chalybonitidi nomen dedit.

l Heb. *fictitius proficisci* (*ut ita loquamur*) *id est, ut Homerus vocat* πολυπλαγχθέες.

20 *Dedan*] ex posteris Keturæ, inter Jischmahhelitas habitans, Gen. 25. 3.

m Heb. *libertatis*.

21 *Kedaris*] vide Psal. 120. 5.

22 *Schebe*] in Arabia felice: vide Gen. 10. 7.

n Heb. *capite cujusq; aromatis*: *ut Exod. 30. 23*. 23 *Charan*] vide Gen. 11. 31. *Canne*] id est, judicio nostro, Calne, Gen. 10. 10. *Hheden*] vide Genes. 2. 8. *Schebæ*] Arabiam desertam incolentis sub Mesopotamia, de quo Gen. 25. 3. & Ijobi 6. 19. *Cilmadæus*] id est, Medus ulterior, inter Assyriam & Parthiam, ut ex Chaldæi interpretatione colligimus, & affinitate vocis quæ apud Geographos extat: dicitur enim tractus ille Choromitenus, l mutato in r. quod mutationis genus Hhebræis quoque receptum est. 24 *Gazisq;*] id est, denique (ne plura gentium nomina commemorem) comportant merces pretiosissimas ab omnibus illis gentibus quæ suprà habitant: puta, Hyrcanis, Margianis, Bactrianis, Sogdianis, Sacis, Seribus, & cæteris ad Aquilonem spectantibus. *Quæ funibus*] id est, quæ optimè, accuratissimè, & pretiosissimè funibus firmis, stegestribus, & capsis incorruptis, & adversus omnem cœli injuriam validis involvuntur. o Heb. *cedrantur*, *ut ita dicamus*. 25 *Classes Oceani*] quintus gloriæ locus, celebritas; ut diximus in versum 1. 26 *In aquas multas*] secunda pars antitheseos, de ruina Tyri, quæ cum nave in alto versante comparatur, duobus versibus. *Qui remis*] id est, rectores & gubernatores tui: quo nomine compellat Regem ipsum capite sequent. p Heb. *ventus Orientalis*.

cium

cium tuum, nautæ tui, & gubernatores tui, curatores labis tuę, & miſcentes commercium tecum, omneſque bellatores tui qui in te erant, cum tota congregatione tua quæ erat in medio tui; ceciderunt in intimam partem marium die caſus tui.

28 ᵃAd vocem clamoris ᵃgubernatorum tuorum, ᵃcommoti ſunt fluctus jactati:

29 Deſcendenteſque e claſſibus ſuis omnes ᵠtractantes remum, nautæ, omnes gubernatores ʳmarini; in terram conſtiterunt:

30 Facienteſque ut audiretur de te vox ipſorum clamaverunt ſamarè; & ᵃimpoſito pulvere capitibus ſuis, in cinere volutaverunt ſe:

31 Inductoq; propter te calvitio accinxerunt cilicia; & defleverunt te amaritudine animi, planctu amaro:

32 Ac protulerunt propter te in lamento ſuo lamentationem, cùm lamentarentur de te *dicentes*; ᵃquæ erat par Tyro, par ſuccisæ in medio mari?

33 Procedentibus nundinationibus tuis e maribus, ſatiabas populos multos; amplitudine opum tuarum, & commerciorum tuorum ditabas reges terræ.

34 *Quo* tempore confracta es ᵃa maribus in profundiſſimis aquis, commercium tuum & tota congregatio tua in medio tui ceciderunt:

35 Omnes habitatores inſularum obſtupeſcunt de te; & Reges illorum horreſcunt horrore, ᵃpercelluntur vultu.

36 Negotiatores in populis ᵃſibilant de te ᵗterrori ſummo es, quòd nulla ſis uſque in ſeculum.

28 *Ad vocem*] explanatio luctus exterorum & ſtuporis horrendi ex Tyriorū clade, ut diximus in verſum 1.

Gubernatorum] de quibus ver. 26. Hîc autem pergit in allegoria naufragii.

Commoti ſunt] hyperbole elegantiſſima: tantus fuit clamor (inquit) Tyriorū pereuntium, ut mare ipſum quaſi perculſum exhorruerit, & fuerint excitati fluctus. Hanc interpretationem, autore R. Jehuda, ex vocis etymo & forma ſic interpretamur, comparato altero loco Jeſchahh. 57.24

q Heb. *prehendentes*: ſynecdoche.

r Heb. *maris*.

ſ Heb. *amaro* clamore.

30 *Impoſito*] id eſt, plurimùm lugebunt, quod exponitur a ſignis, hoc & ſequent. verſu: ut Jirm. 6.26.

32 *Quæ erat*] mimeſis lugentium, cōprehendens paucis lugubrem illam antitheſin præcedentis gloriæ & præſentis miſeriæ quam obſervavimus in verſum 1. ut exponitur ſeq.

34 *A maribus*] id eſt, fluctibus maris jactatis Euro, de quo ſuprà ver. 26. 35 *Percelluntur*] id eſt, perculſi expalleſcunt, velut exangues & exanimati horrore & metu: metalepſis. 36 *Sibilant*] vide 1. Regum 9.8. t Heb. *terroribus*: *ut ſuprà* 26.21.

Caput XXVIII.

1 ᵃET fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 Fili hominis, dic anteceſſori Tyri, ſic ait Dominus Jehova, ᵃeò quòd elatus eſt ᵃanimus tuus, adeò ut dicas Deus fortis ſum, habitationem ᵇdivinam inhabito in ᶜintima parte marium: cumque ſis homo, non autem Deus fortis; tribuis tamen animum tibi parem animo Dei:

3 Ecce ᵃſapientior es Danijele, quicquam occultum non ᵈabſconditur tibi:

4 Sapientia tua & prudentia tua comparaſti tibi facultates, & congeſſiſti aurum & argentum in theſauros tuos:

5 Amplitudine ſapientiæ tuæ in mercatura tua amplificaſti facultates tuas, adeò ut elatus ſit animus tuus facultatibus tuis:

6 ᵃIdcircò ſic ait Dominus Jehova; eò quòd tribuis tibi animum parem animo Dei,

7 Idcirco ecce ego adducturus ſum contra te

1 *Et fuit*] Secundum hoc membrum prophetiæ contra Tyrios (ut diximus ſuprà 26.1.) primùm quidem Regi Tyriorum exitium prænuntiat, uſque ad verſum 11. deinde verò lamentationem deſcribit & luctum quem de perditione illius agitaturi ſunt exteri, uſque ad verſum 20. In prænuntiatione autem judicii continentur cauſæ, uſque ad ver. 6. deinde judicii explicatio ſive ſententiæ dictio ex antegreſſis cauſis, ver. 6. & quatuor ſequentibus.

2 *Eò quòd*] cauſa judiciorum, nempe infinita animi præfidentia & elatio in rebus omnibus, quàm Rex Tyri oblitus ſe hominē eſſe ſibi arrogabat. a Heb. *cor tuum, ſic deinceps*. b Heb. *Dei*. c Heb. *corde*: *ſic ver.* 8. 3 *Sapientior es*] nimirum in oculis tuis. quaſi dicat, videris tibi plus ſapere quàm ipſe Danijel, cui res occultæ revelantur beneficio Dei. Danijel enim jam eo tempore propter dona a Deo accepta ſapientiſſimus habebatur, & in proverbium abierat: vide Danijelis 1.17. ſic ſequentia omnia de præſumpta a Rege Tyriorum ſui ipſius opinione accipienda ſunt. d Heb. *abſcondunt*: *impersonaliter*. 6 *Idcirco*] ſententiæ dictio, ut obſervavimus in verſum 1.

ᵃextraneos violentiſſimos gentium, qui exertis gladiis ſuis contra pulchritudinem ſapientiæ tuæ confodient ᵃſplendorem tuum.

8 In foveam demittent te, morieriſq; ᵃmortibus confoſſorum in intima parte marium.

9 ᵃAn ᵉperges dicere, Deus ſum, coram interfectore tuo? atqui tu homo *futurus es*, non autem Deus fortis, in manu confodientis te.

10 ᵃMortibus præputiatorum morieris, manu alienorum: nam ego eloquutus ſum, dictum Domini Jehovæ.

11 ᵃEt fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

12 ᵃFili hominis, profer lamentationem de Rege Tyri; & dicito ei, ſic ait Dominus Jehova, ᵃtu ᵃobſignans ſummam, plene ſapientia, & perfectæ pulchritudine,

13 ᵃIn Hhedene horto Dei eras, omnes lapides pretioſi operiebant te, pyropus, topazius, & adamas, beryllus thalaſſius, ſardius, & jaſpis, ſapphirus, chryſopraſus, ſmaragduſq; cum auro: ᵃopus tympanorum tuorum & fiſtularum tuarum in te, die quo procreatus fuiſti, parata erant.

14 ᵃTu Cerub *eras* ex quo ᵃunxi *te* protectorem; ex quo præpoſui te, ᵃin monte ᶠſancto Dei eras, ᵃinter lapides ᵍignitos continenter ambulabas.

15 ᵃInteger eras in viis tuis inde a die quo procreatus fuiſti, donec præſto fuit ʰiniquitatis pœna in te.

16 ᵃIn amplitudine mercaturæ tuæ ᵃpleni erant ⁱin te violentia, qua peccabas: adeò ut confodiens te *dejectum* ᵃe monte Dei perdiderim te, ô Cerub protector, e medio lapidum ignitorum.

17 ᵃElatus fuerat animus tuus propter pulchritudinem tuam, corruperas ſapientiam tuam cum ſplendore tuo; in terram dejeci te, Regibus expoſui te ut aſpiciant te:

18 Præ multitudine iniquitatum tuarum, propter improbitatem mercaturæ tuæ prophanaſti ᵃſanctuarium tuum; ideò eduxi ignem e medio tui qui conſumpſit te, & redegi te in cinerem ſuper terram ante oculos omnium videntium te:

19 Quicunque norant te in populis obſtupuerunt de te; ᵏterrori ſummo es, quòd nulla ſis uſque in ſeculum.

20 ᵃFuit etiam verbum Jehovæ ad me, dicendo,

7 *Extraneos*] quorum meminit ſuprà 26.7.

Splendorem tuum] id eſt, te, utcunque ſplendeas & majeſtate indutus ſis: hypallage.

8 *Mortibus conf.*] id eſt, violenta morte, ut quivis e vulgo, quamvis fiduciam ponas in munitione urbis tuæ.

9 *An perges*] conteſtatio ironica.

e Heb. *dicendo dices*.

10 *Mortibus præp.*] id eſt, morte præſente & æterna, quæ juſta eſt eorum pœna qui aut deficiunt a Deo, aut ſibi arrogant majeſtatem Dei.

11 *Et fuit*] ſecundus locus, videlicet deſcriptio luctus; ut diximus in verſ. 1. nam quia non vacabit lugere Tyriorū Regi (adeò repentè futurum erat ut occuparetur morte) ideo Propheta inducit lugentes alios; ut notavimus ſuprà 26.15.

12 *Fili hominis*] hujus lamentationis argumentum idem eſt cum lamentatione cap. 27. Primùm enim Propheta Regi Tyriorum per eandē antitheſin præcedentem gloriam exponit & præſens exitiū, uſque ad ver. 17. deinde gentium admirationem narrat, tribus ſequentibus.

Tu obſig.] prolepſis, ſive propoſitio ſumma trium capitum ad gloriam Regis Tyrii pertinentium, quæ minutatim ſequentibus exponuntur ὕστερον πρότερον.

Obſignans] i. qui imperium habes in merces, eaſq; præcludis & aperis arbitratu tuo: ſic Ijobi 37.6.

13 *In Hhedene*] explicatio tertii in propoſitione membri, de perfecta Tyri pulchritudine; quæ ſtatuitur in habitationis elegantia cum Hhedene comparata, ut infrà 31.15 & 16. & in ornamētis, in deliciis & in majeſtate ſumma, antiquiſſima, ac glorioſiſſima, hoc & ſeq. ver. *Opus tympan.*] i. deliciæ tuæ, non tempore & uſu comparatæ, ſed tecum natæ videntur eſſe. 14 *Tu Cerub*] elegantiſſima regiæ illius majeſtatis deſcriptio, per comparationem Cerubi illius qui in horto Hhedenis a Deo diſpoſitus eſt, Gen. 3.24 Quemadmodum (inquit) Angelus præpoſitus eſt ei horto ad protegendum eum, & gladio illo verſatili armatus omnibus eſt terrori; ita etiam tu, ex quo regnum tibi eſt traditum, viſus es tibi æquare gloriam angelorum Dei. *Unxi*] i. conſtitui & præpoſui, ut ſequens verbū explicat: κατάχρησις.

In monte] i. Deus eras judicio tuo. f Heb. *ſanctitatis*. *Inter lapides*] i. putabas te ut Deum imperium habere in ipſa fulgura: periphraſis. g Heb. *ignis*: *ſic ver.* 16. 15 *Integer eras*] explicatio ſecundi in propoſitione membri, nimirum ſapientiæ de qua ſuprà ver. 12. h Heb. *iniquitas*. 16 *In amplitudine*] explicatio primi in propoſitione loci. *Pleni erant*] i. qualis erat Rex tales populares; violenti omnes. i Heb. *in medio tui*. *E monte Dei*] id eſt, e ſumma illa gloria tua qua Deus eſſe videbaris tibi: ut ſuprà ver. 14. 17 *Elatus fuerat*] repetitio trium præcedentium prolepſeos capitum cum judiciorum antitheſi hoc & ſeq. verſu μεταβατικῶς ad maximam illam gentium admirationem; ut diximus in ver. 11.

18 *Sanctuarium*] i. ſedem illam majeſtatis tuæ, quæ tibi divina eſſe videbatur. k Heb. *terroribus*: *ut ſuprà* 26.21. & 27.36. 20 *Fuit autem*] ſecunda prophetia contra Tzidonem: ut diximus ſuprà 26.1. qua primùm per prolepſin judicium Dei & finis illius exponuntur, ver. 22. deinde explicantur, duobus ſeq.

21 Fili hominis, a dispone faciem tuam Tzidonem versus, & prophetato contra eam,

22 Dicens sic ait Dominus Jehova, ecce me contra te, ô Tzidon, ut glorificer in medio tui: ut [l] cognoscatur me esse Jehovam, cùm exercuero in ea judicia, & sanctificavero me in ea.

23 Nam immittam pestem in eam, & a sanguinem in vicos ejus, & judicabuntur confossi in medio ejus, gladio incumbente ei circumquaque; experienturque me esse Jehovam.

24 a Ita non erit amplius domui Jisraëlis spinus dolorificus, & spina dolorē afferens, ex omnibus locis circunstantibus eos, qui depopulentur eos; experienturq; me esse Dominum Jehovam.

25 a Sic ait Dominus Jehova, quando congregabo domum Jisraëlis ex populis in quibus dispersi sunt, sanctificans me in eis ante oculos gentiū; ut habitent in terra sua quam dederam servo meo Jahhakobo:

26 Tunc habitabunt in ea securè, ædificabuntque domos & plantabunt vineas habitantes securè; cùm exercuero judicia in omnes qui depopulabantur eos e locis circumstantibus ipsos, ut cognoscant me Jehovam esse Deum ipsorum.

21 *Dispone*] supra 6.2.

l Heb. *cognoscent*: *impersonaliter*: *ut supra ver.* 3.

23 *Sanguinem*] i. cruentam cædem per Babyloniorum copias.

24 *Ita non erit*] finis præcedentium judiciorum, salus ecclesiæ, & gloria Dei.

25 *Sic ait*] tertia prophetia: ut diximus supra 26.1. de pace & tranquilitate Ecclesiæ Dei cœpta per Evangelium, & absoluta futura secūdo adventu Christi. Nam promissionem hanc Evangelicam esse, & ad Ecclesiam Christi vetere Ecclesia figuratam propriè pertinere res ipsa docet: quamvis typo terræ, & verbis allegoricis exponatur.

Caput XXIX.

Deus Chophrahho Ægyptiorum Regi propter superbiam ejus inanemq; Judæorum confidentiam, cladem maximam a Cyrenæis eventuram prædicit; deinde totum regnum per Babylonios subversum iri, quod post certum annorū numerum sit restituendum longè meliùs, ad gloriam ipsius, & Ecclesiæ bonum.

1 a ANNO decimo, decimo *mense*, duodecimo *die* mensis; fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 Fili hominis, a dispone faciem tuam versus a Parhhonem regem Ægypti; ut prophetes contra eum & contra Ægyptum totam.

3 Eloquere dicens, a sic ait Dominus Iehova, ecce me contra te, ô Parhho rex Ægypti, a balæna maxima quæ cubat inter rivos suos; qui dicit a mihi *est* rivus meus, nam ego feci mihi.

4 a Indam enim hamos maxillis tuis, faciamque ut adhæreat multitudo piscium rivorum tuorum squamis tuis; ut deducam te e medio rivorum tuorum, & totam multitudinem piscium rivorum tuorum squamis tuis adhærentem.

5 Postea deseram te abductum in a desertum, te & totam multitudinem piscium rivorum tuorū, in superficie agri a cades, non recipieris, neque congregaberis: bestiis terræ & avibus cœlorum exponam te in cibum:

6 Et experientur omnes habitatores Ægypti me esse Jehovam, a eò quòd sunt a scipio arundineus domui Jisraëlis.

7 a Cùm prehendunt illi te manu, quassaris & findis eis totum humerum: cumque innituntur tibi, confringeris, a ut ut stabilias eis totos lumbos *suos*.

8 Idcirco sic ait Dominus Jehova, ‖ ecce ego adducturus sum contra te gladium; & excisurus ex te homines & jumenta.

9 Ut sit terra Ægypti desolationi & vastitati, & experiantur me esse Jehovam: eò quòd dixerit, rivus meus *est*; nam ego feci.

10 Idcirco ecce me contra te, & contra rivos tuos; ut tradam terram Ægypti vastitatibus, vastitati [a] desolatissimæ a a turri Syenes usq; ad terminum Cuschi.

11 a Non transibit eam pes humanus, & pes jumentorum non pertransibit eam; neque habitabitur quadraginta annis.

12 a Reddam enim terram Ægypti desolatissimam inter regiones desolatas, & civitates ejus inter civitates devastatas erunt desolatissimæ a quadraginta annis: cùm dispergam Ægyptios in gentes, & spargam eos in regiones.

13 a Nam sic ait Dominus Jehova; [b] a exactis quadraginta annis congregabo Ægyptios e populis quò dispersi fuerint:

14 Et reducam captivam multitudinem Ægyptiorum, reducam inquam eos in terram a Patrosi, conversationis eorum; ut sint ibi a regnum humile.

15 Præ reliquis regnis erit humile, neque sese extollet ampliùs suprà gentes: imminuam enim eos ne dominentur in gentes:

16 a Ut non sit ampliùs domui Jisraëlis fidentiæ revocaturæ *mihi* in memoriam iniquitatem, his avertentibus se post illos; sed agnoscant me esse Dominum Jehovam.

Mihi est] q.d. nemo est qui rivum meum mihi possit adimere, & vindicare sibi.

4 *Indam*] narratio hæc prophetica ostēdit consilium & expeditionem Parhhonis contra Cyrenæos hoc vers. deinde infelicem exitum & cladē gravissimam, sequente versu: quo de argumento consulendus est ibidem Herodotus. Allegoricè autem hæc prænuntiat Deus per comparationem balænæ, ostendens se consilio suo velut adhibitis hamis educturum esse ipsum cum copiis extra terminū Aegypti.

5 *Desertum*] id est, in Libycas solitudines ad agrum Cyrenaicum.

Cades] id est, cadet exercitus tuus; sic sequentia synecdochicè: nam alioqui ipse in Aegyptum reversus est.

6 *Eò quòd*] secunda causa, ut diximus in ver. 3. sed propterea hîc rejecta, ut sit μεταβατικὴ ad sequentem locum.

Scipio arund.] ut 2. Reg. 18.21. quod exponitur planissimè sequente ver.

7 *Cùm prehendunt*] secunda prophetia, ut diximus in ver. 1. causam judicii explicat hoc versu; dinde judicium narrat, quinque sequentibus, & postremò aliquam restitutionē promittit, inde a ver. 13.

Ut ut stabilias] id est, etiamsi omne studium, laborem, industriam, & vires tuas consumeres in juvandis & defendendis Judæis.

‖ *Jirm.* 44.30. & 46.13. & *seq.*

a Heb. *desolationis* sic ver. 12.

10 *A turri Syen.*] i. a termino uno ad alterum. Nam Syene terminus erat meridianus Aegypti in Thebaide, Cusch verò terminū Septentrionalem notat, qua Aegyptus partim Syrico mari, partim Arabia petræa (quæ terminus est posterorum Cuschi) definitur: vide Gen. 2.13. & 10.7. & Herodotum lib. 2. cuius locum adduximus antè in Jeschahh. 30 4. sic infrà 30.11. 11 *Non transibit*] i. infrequens erit & deserta plurimum: ut exponitur seq. ver. 12 *Reddam enim*] videlicet cladibus infinitis a Cyrenæis primùm (ut suprà diximus) deinde ab intestinis bellis (ut narrat Herodotus) & a Chaldæis potissimùm, ut hîc & Jirm. 46. prophetatur. *Quadraginta annis*] transitionis argumentum ad promissæ restitutionem. 13 *Nam sic ait*] narratio prophetica restitutionis promissæ, ut diximus in ver. 7. Fuit autem hæc restitutio temporibus Amasis, qui regnum inclinantibus Babyloniorum rebus Cyri tempore occupavit: quem credibile est præfectum fuisse Aegypto per Babylonium post interfectum Chophrahhum, & eadem occasione Aegypti regem effectum esse, cùm præfecturam tantùm fiduciariam prius obtineret; qua in re fefellerunt sacerdotes Aegyptii, ut multis aliis, Herodotum.

b Heb. *a fine quadraginta annorum.* *Exactis*] ex quo Aegypti regnum fuerit eversum: ut fusiùs exponitur capite seq. 14 *Patrosi*] vide Gen. 10.14. *Regnum hum.*] i. tributarium, nec ita potens, ut antè fuit: nā Persis post Chaldæos paruit: vide similem loquutionē sup. 17.14. 16 *Ut non*] finis judiciorū præcedentium, nimirū avocatio Ecclesiæ a fiducia rerum humanarum ad fidem in Deum certissimam q.d. ne in posterum Aegyptius sua amplitudine Judæos traducat ad fallacem illam confisionem quam antè habuerant, ac proinde efficiat ut ego animadvertam in ipsos propter peccata ipsorum: similem loquutionem vide suprà 21.28. & 29.

1 *Anno decimo*] Videlicet a deportatione Jeconjæ, ut supra persæpe diximus. Ab hoc autem capite usque ad 33, prophetiæ singulares contra Aegypti regnum continentur in quatuor capita distinctæ, ratione magis argumenti quàm temporis. Nam temporum seriem minimè observari, sed Jechezkelem certo consilio ad argumentorum conjunctionem potius respexisse quam ad prophetiarum tempus ex ipsa capitum serie cognoscimus: prima enim hac prophetia cladem proponit Aegyptiorum quam ad Cyrenas acceperunt, postquam Babylonio Jeruschalaima obsidenti & occursanti cessissent, Jirm. 37.7. & ex ea occasione desolationem regni prædicit universè: in sequente verò Prophetia minutatim velut instante jam prioris prophetiæ complemento, desolationem hanc universam Aegypti explicat copiosissimè, capite 30. Postea autem tertia prophetia exemplo confirmat desolationis illius prænuntiatæ amplitudinem, capite 31. quarta denique lamentum luctumque ex horrifica illa ruina ad Aegyptios perventurum præfigurat cap. 32. eodem ordine quem suprà de Tyro annotavimus. Hujus ergo capitis duæ sunt partes: una, qua cladem illam describit a Cyrenæis illatam paulò post fugam ignominiosam Aegyptii (quæ hoc ipso anno contigit) usque ad versum 7. altera, qua futuram post annos multos eversionem totius Aegypti & restitutionem prædicat, ad finem usque capitis: quam eversionem generatim hîc propositam, Propheta post annos septendecim confirmavit, & copiosiùs explicavit cap. 30. 2 *Dispone*] ut suprà 6.2. *Parhhonem*] Chophrahhum, Jirmejæ 44.30. 3 *Sic ait*] prior hæc prophetia contra Regem Chophrahhum duas partes comprehendit; causam, hoc vers. & narrationem propheticam malorum quæ erant ipsi eventura, tribus sequentibus. Causa est maxima & insolentissima Regis præfidentia; qui (ut narrat Herodotus in Euterpe) ea fuit persuasione ut ne Deum quidem ullum sibi putaret posse regnum adimere, quod hoc vers. exprimitur elegantissimè: altera verò causa subditur in fine versus 6. quòd Judæos præfidente illa gloriatione in se acquiescentes fefellerit. *Balena max.*] epitheton regis Aegypti qui suis viribus ita præstare omnibus videbatur sibi, ut balæna omnibus feris, de qua vide Ijobi 41. Posset etiā non incommodè pro crocodilo accipi qui rivos Nili incolit, sed alterum magis convenit sequentibus.

Caput XXX.

CAPUT XXX.

Deus in mercedem expugnatæ Tyri dat Babylonio regnum Ægypti, ut eo sublato eveniat aliqua suis interspiratio: deinde minutatim judicium suum Ægyptiis fœderatisq; prænuntians, exponit se hominibus Ægypti cladem, fœderatis consternationem, subversionemq; regionibus per Babylonios allaturum esse.

1 ᵃDEINDE fuit ᵃ vigesimo septimo anno, primo *mense*, primo *die* mensis; ut esset verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 ᵃFili hominis, Nebucad-retzar Rex Babyloniæ ᵃ exegit a copiis suis servitutem magnam contra Tyrum, ᵃomne caput decalvatum est, & omnis humerus ᵇ nudatus: merces autem non est ipsi & copiis ejus de Tyro, propter illam servitutem quam servivérunt contra eam.

3 Idcirco sic ait Dominus Jehova, ecce ego trado, Nebucad-retzari regi Babyloniæ terram Ægypti; ut tollat multitudinem ejus, & spoliet spolium ejus, ac prædetur prædam ejus, unde sit merces copiis ipsius.

4 ᶜ Operæ pretium earum cujus nomine serviverint, trado illis terram Ægypti; quia operati sunt mihi, dictum Domini Jehovæ.

5 ᵃDie illa ita ᵈ efferam ᵃcornu domui Jisraëlis, ut ᵃtibi dem aperturam oris inter illos; ut ᵃcognoscant me esse Jehovam.

6 ᵃRursus fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

7 Fili hominis, prophetato dicens, sic ait Dominus Jehova; ejulate, *dicentes* Ah, de ᵃdie ista.

8 Nam propinqua est dies, propinqua est, inquam, dies Jehovæ: dies ᵉ nubila, tempus ᵃgentium erit:

9 Cùm invadet gladius Ægyptum, eritque gravis dolor in Æthiopia cadentibus confossis in Ægypto.

10 Æthiopes, ᵃPutæique & ᵃLudæi, totaque ᵃmiscellanea turba, ᵃ Cubæi quoque, denique ᶠ juncti fœdere cum illis gladio cadent.

11 ᵃSic ait Jehova, & cadent sustentantes Ægyptum, ᵃ descendetque fastus roboris ejus: inde a turri ᵃSyenes gladio cadent in ea, dictum Domini Jehovæ:

12 Et ᵃdesolabuntur ᵍ inter regiones desolatas, & civitates illius inter civitates vestatas erunt:

13 Ut experiantur me esse Jehovam, cùm ᵃposuero ignem in Ægypto, & fracti fuerint omnes auxiliarii ejus.

14 Die illo prodibunt nuntii ᵃ a conspectu meo navibus, ad exterrendum Æthiopiam ʰ securam: & erit gravis dolor in eis, cùm dies Ægypti, cùm ecce advenerit.

15 ᵃSic ait Dominus Jehova; & faciam ut cesset multitudo Ægyptiorum per Nebucad-retzarem regem Babyloniæ;

16 Ipsum & populum ejus cum ipso, violentissimos gentium adductos ad perdendum istam terram; qui exerentes gladios suos contra Ægyptum implebunt eam terram confossis:

17 Et ᵃ redigens rivos *in* siccitatem vendam terram illam in manum malorum: denique desolabo terram & ⁱ quæ eam implent manu extraneorum; ego Jehova dixi.

18 ᵃSic ait Dominus Jehova, & perdam deos stercoreos, & faciam ut cessent idola ᵃe Nopho, & ᵃprinceps e terra Ægypti non erit amplius: cùm indidero timorem terræ Ægypti.

19 Nam desolabo ᵃ Patrosum, & ᵏ tradam igni ᵃTzohhanem; ac exercebo judicia in ᵃNo:

20 Et effundam æstum iræ meæ in ᵃ Sinem robur Ægypti, cùm excidero multitudinem No.

21 Cùm ponam ignem in Ægypto ˡ valde dolebit Sin, & No ᵐ disrumpetur; & Noph, hostibus quotidianis.

22 Juvenes ᵃHeliopoleos & ⁿ Bubasti gladio cadent, ipsæ verò *puellæ* in captivitatem abibunt:

23 Et ᵃ Daphnis obscurabitur dies, cùm frangam ibi ᵃ lora Ægypti, & cessabit in ea fastus roboris ejus: ipsam nubes operiet, & filiæ ejus in captivitatem abibunt.

24 Denique exercebo judicia in Ægyptum, ut experiantur me esse Dominum Jehovam.

1 *Deinde fuit*] Hujus prophetiæ (quæ superiorem post annos septendecim subsequuta est) idem est argumentum; sed quod in ea obscurius fuerat prædictum hîc denuntiatur apertis verbis; nimirum subversio Aegyptiorum regni, in quod Nebucad netzar occupata Tyro involavit. Continet itaque hæc prophetia primùm narrationem consilii Dei contra Aegyptum pro Ecclesiæ bono, usque ad versum 6. deinde enarrationem singularem illius subversionis in Aegypto eventuræ, ad finem usque capitis. *Vigesimo septimo*] nempe a deportatione Jeconjæ, ut Jechezkel numerare solet; qui annus erat undecimus ante mortem Nebucad-retzaris. Nam huc referendum esse annorum numerum evincit ipsa historiæ series, cùm anno undecimo a deportatione capta sint Jeruschalaima; duodecimo & decimo tertio occupatæ sint & firmatæ regiones finitimæ Moabitarum, Hhammonitarumque; deinde Tyrus per annos tredecim obsessa, ut antè observavimus in Jeschabh. 23.1. Ad quæ tempora prophetiam hanc pertinere ostenditur vers. 2. & sequentibus. 2 *Fili hominis*] priore hac prophetiæ parte Deus quodammodo Prophetam in consilium suum adhibet, & tanquam imperator summus narrat Nebucad netzarem cum copiis se authore & duce maximis incommodis laboribusque contra Tyrum militasse, hoc versu. Ac propterea se Nebucad netzari & militibus nunc demum totum Aegypti regnum tradere evertendum atque spoliandum, pro mercede laboris diuturni consumpti in expugnatione Tyri, vers. 3. & 4. ac postremò exponit se, qui brutas quodammodo & alienas a fide promissionibusque operas muneretur, multò ampliùs beneficium erga Ecclesiam suam collaturum esse, vers. 5.
a Heb. *servire fecit*. *Omne caput*] id est, diuturna illa obsidione tantopere sunt attriti ut ne capillos quidem integros habere videantur, aut vestes unde humeros tegant. b Heb. *depilatus*. c Heb. *opus: metonymia: ut Levit.* 19. 13. 5 *Die illa*] nimirum qua profligato Aegyptio adempta fuerit Judæis fiducia in illum. Est autem hæc præcedentis prophetiæ corollarium, quo ostenditur fore ut eversa Aegypto, & monarchia Nebucad retzaris constituta, Judæis levetur sua captivitas, & aliqua detur piis prophetis ac servis Dei autoritas confitendi & promulgandi nomen Dei inter ipsos Babylonios: cujus rei complementum narratur Danijelis 2. & sequentibus, & 2. Reg. 25.30. d Heb. *faciam efflorescere*. *Cornu*] id est, robur & potentiam Christi in domo Jisraëlis aliquo pacto promovebo, ne plane sepulta & extincta esse videatur. *Tibi*] & populo Dei; synecdoche. Nam Danijeli, tribus sociis illius, bonisque aliis tradita est autoritas promulgandi nomen Dei. *Cognoscant*] non Judæi modò, sed Nebucad retzar ipse, Babyloniique, & exteri. 6 *Rursus fuit*] secunda hæc pars, enarratio (ut diximus in vers. 1.) complectitur propositionem summam illius judicii contra Aegyptios, & fœderatos omnes, usque ad versum 11. deinde ἐργασίαν, reliquo capite. Propositio autem primùm luctum imperat, ver. 7. tum explanat causam, tribus sequentibus. 7 *Die ista*] quæ sequentibus exponitur. e Heb. *nubis*. 8 *Gentium*] id est, quo gentes per voluntatem Dei sunt puniendæ; nimirum Aegyptii, vers. sequent. & fœderati, vers. 10.

10 *Putæiq;*] vide Gen. 10.6. *Ludæi*] vide Gen. 10.13. *Miscellanea turba*] auxiliarium stipendia in Aegypto facientium. *Cubæi*] id est, Libiæ interioris incolæ ad fluvium Nigirim, ubi positum est oppidum Cuphe Ptolemæo, Geographicor. lib. 4. f Heb. *filii terræ fœderis: periphrasis fœderatorum*. 11 *Sic ait*] propositionis ἐργασία tribus potissimùm membris concluditur: primum est de Aegyptiorum calamitate & fœderatorum omnium consternatione, vers. 4. secundum, de instrumentis & administris judicii istius, tribus sequentibus; postremum, de terræ ipsius desolatione, inde a versiculo 18. *Descendetq;*] id est, concidet & ruet. *Syenes*] qui terminus est Aegypti meridiem versus: ut supra 29.10. 12 *Desolabuntur*] id est, erunt desolatissimæ omnium sic sequentia. g Heb. *in medio: sic sequens hoc ver.* 13 *Posuero ignem*] id est, violentia Chaldæorum tanquam igne pervasero. 14 *A conspectu meo*] id est, me autore evolabunt ad Aethiopas qui nuntium perferant. h Heb. *in securitate*. 15 *Sic ait*] secundus ἐργασίας locus, ut versu 11. diximus. 17 *Redigens rivos*] id est, iter tam facile præbens Babylonio, quam si rivi arefacti essent & complanata terra. i Heb *plenitudinis ejus*. 18 *Sic ait*] tertius ἐργασίας locus, ut diximus in ver. 11. *E Nopho*] vide Jeschabh. 19.13.

Princeps] erat enim Noph altera regia, ut ibidem observavimus. 19 *Patrosum*] vide Gen. 10.14. k Heb. *tradam ignem in Tzohhane*. *Tzohhanem*] vide Num. 13.22. *No*]. i. Alexandriam, ut Jirm 46.25. 20 *Sinem*]. i. Pelusium clausurā AEgypti ex adverso Arabiæ Petrææ, quæ deserto Sinis nomen dedit. l Heb. *dolendo*. m Heb. *erit ad disrumpendum*. 22 *Heliopoleos*] vide Gen. 41.45. n Heb. *Pibeseth*. 23 *Daphnis*] vide Jeschabh. 30.4. *Lora*] id est, imperium tyrannicum, quod scriptura ferè denotat loris: ut Levit. 26.13.

CAPUT. XXXI.

Deus attritis Ægyptiorum copiis per Cyrenæos, exponit nunquam fore ut clades illa reparetur; sed potius pergat Ægyptus ruere in exitium suum proturbante Domino: deinde per comparationem amplu-

plitudinis fastuosæ Assyriorum regis & subversionis illius, ostendit Ægyptium non magis posse prænuntiatū illud Dei judicium effugere.

1 *FUERAT verò undecimo anno, primo *mense*, septimo *die* mensis; fuerat inquam verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 *Fili hominis, *brachium Parhhonis regis Ægypti fregi; * quod ecce non alligabitur inditis medicamentis, imposita fascia ad obligandum ipsum, ut confirmetur ad [a] tractandum gladium.*

3 Idcirco sic ait Dominus Jehova, ecce me contra Parhhonem regem Ægypti; ut confringam brachia ejus, *illud quod firmum est & quod fractum fuit *ut dejiciam gladium e manu ejus:

4 ‖ Et dispergam Ægyptios in gentes, spargamque eos in regiones.

5 Ideo confirmabo brachia regis Babyloniæ, tradens gladium meum in manum ejus; ut confringam brachia Parhhonis, & *gemat gemitibus confossorum coram illo.

6 Confirmabo autem brachia regis Babyloniæ, brachia verò Parhhonis concident; ut [b] cognoscatur me esse Jehovam, qui trado gladium meum in manum regis Babyloniæ ut extendat illum contra terram Ægypti.

7 Similiter dispergam Ægyptios in gentes, & spargam in regiones; ut cognoscatur me esse Jehovam.

8 *Deinde fuit undecimo anno, tertio mense, primo *die* mensis; fuit *inquam* verbum Jehovæ ad me, dicendo,

9 Fili hominis, dic ad Parhhonem regem Ægypti, & ad multitudinem ejus; *cui similis es in magnitudine tua?

10 *Ecce Assyrium, *erat cedrus in Libano, pulchra ramis, & virgultis umbrosa, altaque statura; *cujus calami summi erāt inter densos ramos.

11 *Aquæ educaverant eam, abyssus extulerat eam: *fluentis ejus obibat circumquaque plantarium *ejus, cùm *aquæ ductus suos mitteret *abyssus* ad omnes arbores agri.

12 Idcirco exaltavit se statura ejus præ omnibus arboribus agri; & multiplicabantur ramusculi ejus, prolongabanturque rami ejus, [c] quos emittebat, aquis multis:

13 In ramusculis ejus nidificabant omnes aves cœli, & sub ramis ejus pariebant omnes bestiæ agri; ac in umbra ejus sedebant omnes gentes amplissimæ.

14 Denique pulchra erat magnitudine sua, & longitudine palmitum suorum, quia erat radix ejus ad aquas amplas.

15 *Cedri *in horto Dei non abscondebant eam, *abietes non erant similes ramusculis ejus & castaneæ non erant pares ramis ejus; nulla arbor in horto Dei similis erat ei pulchritudine sua.

16 Pulchram effeceram eam cum multitudine palmitum ejus; adeò ut inviderent ei omnes arbores Hhedenis quæ erant in horto Dei.

17 *Idcirco sic ait Dominus Jehova, eò quòd te exaltas statura; ut cùm edidisset ille summum calamum suum inter densos ramos suos, elatus est [d] animus illius in altitudine sua:

18 Quamobrem tradidi eum in manum *fortissimi gentium; ut [e] liberè ageret in eum, propter improbitatem ejus expuli eum:

19 Ita cædentes eum extranei violentissimi gentium deseruerunt eum: in montibus, & in omnibus vallibus deciderunt palmites ejus, & fracti sunt rami ejus in omnibus alveis terræ, descendentesq; ab umbra ejus omnes populi terræ deseruerunt eam:

20 Super [f] cadivum truncum ejus habitant omnes aves cœli, & in ramis ejus sunt omnes bestiæ agri:

21 *Ut non exaltent se de statura sua ullæ arbores [g] irriguæ, & *non proferant summum calamum suum inter densos ramos, neque [h] conquiescant in seipsis altitudine sua, [i] ullæ riguæ: quandoquidem omnes illi traditi sunt morti, *dejecti* in terram imam inter filios hominis, ad [k] eos qui descenderunt in foveam.

22 *Sic ait Dominus Jehova, quo die descendit in sepulchrum, [l] luctu quem importavi

1 *Fuerat verò*] Hoc membrum prophetiæ sequentibus potius quam antecedentibus conjungendum esse tum inscriptio ipsa, tum etiam argumentum docet, pertinet enim prophetia hæc propriè ad caput 29. non autem ad 30. quia aliquod complementum hoc loco demonstratur eorum quæ fuerant prædicta in principio capitis 29. Quamobrem cùm prophetia hæc multis annis superiorem præcesserit, placuit verbum substantivū plusquam perfecto reddere: quia hæc eodem anno prophetata sunt, quo expugnata Jeruschalaima; superior verò prophetia eo anno, quo expugnata est Tyrus, id est, post annos quindecim. Hujus autem capitis duæ sunt partes; prior, quæ ex inchoata Aegyptiorum ultione Deus ostendit ea tantùm initia dolorum esse, & multo graviora Aegyptiis post annos quindecim eventura (ut antè vidimus) deleto regno, usque ad ver. 8. posterior verò, qua causam & judicium illud illustrat & confirmat exemplo, inde a ver. 8. 2 *Fili hominis*] priore hac parte exponuntur duo; occasio prophetiæ, hoc ver. & futuri gravioris mali denuntiatio, seq. Occasio autem prophetiæ fuit, quod Chophrahh rex Aegipti cedens occursanti Babylonio, copias suas (quas in adjumentum Judæorum comparaverat) trajecta Aegypto contra Cyrenæos transtulerat, a quibus accepit plagā gravissimam & ignominiosissimam, ut diximus suprà 29.1. & ibidem prophetatū est, usque ad ver. 7. *Brachium*], i. roboris partem; ea videlicet clade, quam modo diximus. *Quod ecce*] .i. nunquam acceptum damnum resarciet; neque per exteros, neque per suos populares ab isto malo curabitur. Nam Chophrahhum hac clade accepta ipsis Aegyptiis exosum invisumque fuisse narrat Herodot. lib. 2. quod malum hic narratur allegoriâ; cujus similis habetur Jeschahh. 1.6. a Heb. *prehendendum: synecdoche, ut Gen. 4.21.* 3 *Illud quod firm.*] .i. tum reliquam viriū partem quæ adhuc integræ permanserunt adimam, tum eas ipsas quæ fractæ sunt planè comminuam. [*Ut dejiciam glad.*] .i. ut præripiam omnem belli gerendi facultatem, [ferendique auxilii: interminatio allegorica; cujus efficiendæ modus ponitur ver. 5. finis verò, duobus seq. ‖ *Supra 29.12.* 5 *Gemat gemit.*] nam invadente Aegyptum Babylonio Chophrahh per Amasin & Aegyptios deditus, in custodia servatus est, & miserè strangulatus: etsi Herodotus (ut antè monuimus) hac in re falsus est, quòd Amasin jam tum Regem fuisse dicit qui prorex fuit Babylonii. b Heb. *cognoscant: sic ver. seq.* 8 *Deinde fuit*] secunda hæc prophetia (ut suprà diximus in ver. 1.) superioris est confirmatio ab exemplo Assyrii, cui comparatur Aegyptius ver. seq. & ver. ultimo; reliqui intercedentes ver. Assyrii exemplū explicant tribus locis: quorum primus est narratio amplitudinis & fastus illius, usque ad ver. 17. secundus est casus & ruina præceps, usque ad ver. 22. tertius est calamitas & luctus aliarum gentium cum ipso, inde ad versum ultimum. 9 *Cui similis es*] hæc interrogatio, qua Deus conscientiam appellat Aegyptii, viam sternit ad propositionem sequentis exempli. q. d. ne putato nunquam fuisse quemquam cujus amplitudo cum tua amplitudine potuerit comparari: sunt certè quibus compareris, & in iis ecce tibi exemplum recens Assyrii, cujus amplitudo omnino fuit par aut superior tua, versibus sequent. & animum adverte ad casum illius, &c. quamobrem hæc eadem verba κυκλοειδῶς repetuntur ver. ultimo. 10 *Ecce Assyr.*] exemplum Assyrii totum allegoricum, sive expressum per comparationem elegantissimam: cui similis est suprà 17.3. & sequentibus; & Danijel 4. *Erat cedrus*] id est, erat similis arbori procerissimæ, speciosissimæ, opacissimæ, frondosissimæ, vividissimæ &c. quæ omnia ex sequentibus adjunctis intelligenda sunt; hoc est (uno verbo) omnium erat præstantissimus dum staret.

Cujus calami] id est conjecta ramusculis in omnibus brachiis sive ramis suis, quod melius Græcè exprimas, παμπληθὲς κλαδίσκων ἐν τοῖς ἀκρέμοσιν.

11 *Aquæ educav.*] id est, omnibus modis secundabatur, & provehebatur felicissimè. *Fluentis ejus*] expositio felicitatis Assyrii per comparationem aliorum; quemadmodum (inquit) arbor non rivulis manu ductis, sed plenis fluentis irrigata reliquas sitientes aut non ita copiosè irrigatas vi sua superat primùm diffusis undequaque radicibus, hoc ver. & ver. 14. deinde trunco, brachiis, ramis, & ramusculis ad commoditatem rerum creatarum omnium, ver. 12. & 13. denique omnibus numeris antecellit; ita fuit Assyrius cum reliquis gentibus comparatus, quæ omnes non fluentis circumquaque, sed tanquam jejunis aquæ ductibus rigabantur, si cum Assyrio compares. *Ejus*] videlicet abyssi. q. d. irrigatum plantarium abyssi aquis. *Aquæductus*] videlicet tantùm: quia hæ arbores non fluentis, sed ductionibus tantùm erant irriguæ; quam allegoriam modò interpretati sumus. c Heb. *emittentem ea.* 15 *Cedri*] amplificatio a comparatione aliorum regum & principum omnium qui ea tempestate vixerunt, quòd non æquarent Assyrium, hoc ver. & quòd inviderent, ver. seq. *In horto Dei*] id est, in plantario irriguo atque uberrimo, quod nominaverat suprà ver. 11. *Abietes*] id est, maximæ & crassissimæ arbores neque trunco, neque brachiis, neque ramis, neque specie ulla erant cum eo comparandæ. 17 *Idcirco*] secundus locus de casu Assyrii ut diximus in ver. 8. ad quē transitur brevi apostrophe ad Aegyptium, principio hujus ver. d Heb. *cor.*

18 *Fortissimi gent.*] id est Babylonii, ut jam suprà nominatus est 28.7. & 30.11. & ver. seq. Nam Esar chaddon Assyrius per Berodac-baladanem Babylonium oppressus est & ejectus: quamobrem defecerunt ab eo omnes, plurimique ad Babylonium transfugerunt, seq. ver. adeò ut jam regio Assyriæ ignominiosissimè teratur pedibus omnium, & in contemptum venisset, ver. 20. e Heb. *agendo agent.* f Heb. *casum.* 21 *Ut non*] finis præcedentis judicii effecti contra Assyrium, nempe ut gentes omnes edoctæ exemplo illius discant non exaltare se, non luxuriari, neque in se ipsis conquiescere fiducia sui; ne tandem in parem aut graviorē calamitatem delabantur. g Heb. *aquarum.* *Non proferant*] videlicet ut fecit Assyrius. h Heb. *stent.* i Heb. *bibentes aquas: sic ver. 23.* k Heb. *descendentes cisternæ: sic ver. 23.* 22 *Sic ait*] tertius locus, ut diximus in ver. 8. tam horrendum fuisse judicium Dei contra Assyrium, ut res omnes creatæ inanimæ & animatæ horrore illius affectæ sint, ex quo ad æmulos pervenit consolatio, vers. sequente; & exitium ad eos qui hærebant Assyrio, vers. 24. l Heb. *lugere feci, obtexi.*

obtexi

ᵃobtexi pro eo abyssum, cohibens fluenta ejus, ut coërcerentur aquæ multæ, & atratum reddidi pro eo Libanum, & omnibus arboribus agri propter eum fuit defectio animi.

23 Præ sono casus ejus commovi gentes, cùm demitterem eum in sepulchrum cum descendentibus in foveam: unde consolationem ceperunt in terra ima ᵃomnes arbores Hhedenis, dilectus & præstantia Libani, omnes riguæ.

24 Etiam ipsi cum illo descenderunt in sepulchrum ad confossos gladio; qui *domiti* brachio illius residebant in umbra illius inter gentes.

25 ᵃCui ex arboribus Hhedenis ᵃ ita similis es gloria & magnitudine? similiter dejicieris ᵃcum arboribus Hhedenis in terram imam, in medio ᵃpræputiatorum cubabis cum confossis gladio; ᵃille *est* Parhho, & tota multitudo ejus, dictum domini Jehovæ.

Obtexi] id est, feci ut abyssus qua irrigabatur Assyrius quasi lugens sese comprimeret, & fluenta sua subtraheret; quemadmodum lugentes solent in ædibus sese continere: sic sequentia dicta humanitus.

23 *Omnes arbores*] id est, alii reges & principes, de quibus suprà 15. & 16.

25 *Cui ex arb.*] διαφορά sive repetitio propositionis dictæ vers. 9. qua concludit Propheta omnino Aegyptium gloria cum Assyrio comparandum esse; ac proinde supplicio quoque comparatum iri.

Ita] videlicet ut similis es Assyrio. *Cum arboribus*] id est, cum principibus, quos præter Aegyptium Nebucad retzar perditurus erat, ut superioribus prophetiis dictum erat.

Præputiatorum] vide suprà 28. 10. *Ille est Parhho*] ironia. quasi dicat, ecce Parhhonem illum cum tota ipsius gloria.

Caput XXXII.

Deus insolentiam Regis Ægypti exprobrans, prædicit illum a se captum & laniatum iri per Babylonium tam severo judicio, ut omnes gentes perhorrescant; deinde pro toto lamento illius ostendit alios reges populosq́; potentissimos qui tum perierint ipsi de adventu ad sepulchrum gratulaturos esse.

1 ᵃDEINDE fuit ᵃduodecimo anno, duodecimo mense, primo *die* mensis; fuit, *inquam*, verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 Fili hominis, profer ᵃlamentationem contra Parhhonem regem Ægypti, & dicito ad eum; ᵃ juveni leoni inter gētes similis es: imò es similis ᵃbalænæ per maria, cùm prodiens ᵃper flumina tua conturbas aquas pedibus tuis, & perturbas flumina ᵃillarum.

3 ᵃSic ait Dominus Jehova, ᵃ at expandam contra te rete meum per congregationem ᵃpopulorum multorum; qui educent te plagis meis:

4 Et deserens te in terra, in superficie agri dejiciam te; ᵃfaciamque ut habitent super te omnes aves cœli, & saturabo ex te bestias totius terræ,

5 Exponens carnem tuam super montes, & implens valles ᵃaltitudine tua,

6 ᵃEt irrigans terram nationis tuæ sanguine tuo usque ad ipsos montes; adeò alvei implebuntur te.

7 ᵃEt operiam, cùm extinguam te, cœlos, atratasq́; reddā stellas eorū: Solem nube operiam, & Luna non faciet ut luceat lux sua:

8 Omnia luminaria ᵃ lucida in cœlis atrata reddam super te; & disponam tenebras super terram tuam, dictum Domini Jehovæ:

9 Et ad ᵃindignationem provocabo ᵇanimū populorum multorum; efficiendo ut perveniat confractio tua ad gentes, in regiones quas non nosti:

10 Faciamque ut obstupescant de te populi multi, & reges eorum horrescant propter te horrore, ᶜ ᵃvibrante me gladium meum ante faciem illorum; ut trepident singulis momentis quisque propter ᵈ seipsum die casus tui.

11 ᵃNam sic ait Dominus Jehova, gladius regis Babylonii invadet te.

12 Gladiis robustorum dejiciam multitudinem tuam, violentissimorum ᵉ in gentibus omnium, qui vastabunt fastum Ægypti; ut perdatur tota multitudo ejus.

13 Perdam etiam omnia ᵃ jumenta ejus, ne superveniant aquis multis: ᵃ ut non conturbet eas pes humanus amplius, etiam ᶠ ungulatus jumentorum non conturbet eas.

14 Tunc faciam ᵃ ut sidant aquæ illarum; & flumina illarum ᵃtanquam oleum faciam ut ambulent, dictum Domini Jehovæ;

15 Cùm reddidero terram Ægypti ᵍ desolatissimam, terrā destitutam ʰ iis quæ implebant eam; cùm percussero omnes habitantes in ea, ut experiantur me esse Jehovā.

16 Lamentatio ᵃhæc est, qua lamentabuntur illam, filiæ gentium lamentabuntur illam: de Ægypto & de tota multitudine ejus lamentabuntur illa, dictum Domini Jehovæ.

17 ᵃDeinde fuit duodecimo anno, decimo quinto die ejusdem mensis; fuit, *inquam*, verbum Jehovæ ad me, dicendo,

18 Fili hominis, ede lamentum de multitudine Ægypti, & ⁱ ᵃeffer eam; ipsam ut filias gētium validarum in imas terræ *partes* cum descendentibus in foveam,

19 *Dicens*, ᵃquo amœnior esses? descende, ut prosternaris cum præputiatis;

20 Inter confossos gladio *qui* ceciderint: ᵃgladius positus est, trahite eum, & omnes copias ejus.

21 ᵃ Alloquantur illum fortissimi potentum e medio sepulchri cum auxiliaribus ejus; qui descenderint, jacuerint ᵃ præputiati apud confossos gladio.

22 ᵃ Ibi *alloquatur* Assyrius cum tota congregatione sua, circumstantibus ᵃillum sepulchris ᵃhujus; omnes confossi qui ceciderunt gladio:

1 *Deinde fuit*] Duplex in hoc capite prophetia contra Aegyptum continetur, utraque eodem argumento; prior, ad vers. usque 17. posterior, inde ad finem capitis. Prioris autem membra sunt tria; primum est propositio improbitatis & insolentiæ Aegyptii, quæ causam judiciis consequentibus attulit, ver. sequente: secundum, narratio judiciorum, usque ad versum 16. tertium, epilogus, ver. 16.

Duodecimo] a captivitate Jeconjæ, ut antè diximus; quo anno eversa fuerant Jeruschalaima.

2 *Lamentationem*] .i. prophetiam lamentabilem & exitialem Aegyptiis.

Juveni leoni] comparatio, ut suprà 19. 2 & sequent.

Balenæ] ut sup. 29. 3. *Per flumina tua*] i. commoditate Nili, qui multis ostiis in mare profunditur. *Illarum*] videlicet aliarum gentium. q. d. finitimos omnes, qui sub aliena potestate sunt, ad res novas defectionemq́; sollicitas & permoves: ut Tzidkijam moverat Aegyptius. 3 *Sic ait*] prophetica hæc narratio venturi judicii primum docet quale judicium futurum sit, usque ad vers. 11. deinde per quos & quamobrem, versu undecimo, & quatuor sequentibus. *At expandam*] judiciū duo summatim continet; perditionem Aegypti, descriptam allegoricè ab eadem balænæ similitudine, versib. 4. deinde horrorem rerum creatarum omnium inanimarum, animatarumque, in cœlo & terra præ gravitate judicii, quatuor alteris.

Populorum multor.] qui futuri sunt velut piscatores mei, duce Babylonio; qua piscandi similitudine ferè utuntur prophetæ, cùm de Aegypto agitur. 4 *Faciamque*] id est, exponam te omnibus consumendum. 5 *Altitudine tua*] id est, cadavere tuo quamvis immanis sis & altissimus videaris tibi. 6 *Et irrigans*] id est, faciens ut terra, in qua tanquam balæna natas, ipsa natet in sanguine tuo: elegantissima hyperbole. 7 *Et operiam*] alterum membrum judicii hyperbolicum, ut diximus in versum 3. de rebus cœlestibus & terrestribus, binis versib.

a Heb. *lucis*.

9 *Indignationem*] videlicet ex horrore & metu, quem audita Aegyptiorum clade perceperint.

b Heb. *cor*.

c Heb. *cum faciam ut volet*.

10 *Vibrante*] id est, quàm celerrimè judicium meum contra te exequente, illis spectantibus.

d Heb. *animam suam*.

11 *Nam sic ait*] altera narrationis para ut diximus ver. 3.

e Heb. *gentium*.

13 *Jumenta*] id est equos, quorum multitudine fretus Aegyptius obsistebat Babylonio, & alios ad defectionem provocabat amplissimis promissis: vide Jeschahh. 31. 1.

Ut non conturb.] .i. non amplius abducat populos finitimos ab officio ipsorum: ut suprà ver. 2.

f Heb. *ungularum*.

14 *Ut sidant*] id est, ut quietè se contineant gentes, quas prius balæna infestaverat: allegoria, ut principio capitis.

Tanquam oleum] .i. faciam ut leniter agant, prout lenis est fluxus & sedatus prę pinguis olei.

g Heb. *desolationē & desolatam*.

h Heb. *plenitudine sua*.

16 *Hæc est*] epilogus, ut diximus vers. 3.

17 *Deinde*] secunda hæc prophetia sarcastica est tota adversus Aegyptū: qua Propheta Aegyptiorum funus a se efferri fingit, & ab aliis gentibus quæ interciderant in medium ipsarum accipi. Sunt itaque hujus prophetiæ partes, (præter inscriptionē comprehensam hoc versu) prima, funeris descriptio, tribus seq. secunda, prosopopœia mortuorum Aegyptio gratulantium, usque ad ver. 31. tertia, conclusio totam consolationem Aegyptii fore, quòd socios habeat in suis calamitatibus. i Heb. *fac eam descendere*. 18 *Effer*] videlicet funus ejus in sepulchrum; sive typo aliquo prophetico, sive sermone tantùm fuerit Propheta usus. 19 *Quo amœnior*] .i. cui putares te anteponendum esse & habendum meliore loco? 20 *Gladius positus*] hypotyposis funeris venustissima; qua propheta ostendit quandoquidem tam fortis & strenuus fuit Aegyptius, planè æquum esse ut sepeliatur strenuorum more, quibus in sepultura ad caput substernebatur gladius, indicium militaris fortitudinis, ut infr. ver. 27. ostenditur. Agite (inquit propheta) jam positus est & stratus gladius, trahite cadaver Aegyptii potentissimi, ut ipsius caput pro cervicali incumbat gladio. 21 *Alloquantur*] jam incipit prosopopœia, hoc ver. ut diximus in ver. 17. cujus gravitas amplificatur a populorum certorum enumeratione, ver. seq. Similem prosopopœiam vide Jeschahh. 14. 8. & seq. *Præputiati*] ut suprà 28. 10. 22 *Ibi alloquatur*] ἐνεργεία prosopopœia (ut diximus) per enumerationem tum duarum monarchiarum quæ jam ceciderant, quatuor versibus; tum aliorum populorū qui prophetice casuri prædicuntur, versibus quinque. Est autem prior Assyriorū monarchia, posterior Hhelamitarū sive Medorū, v. 24. *Illū*] Aegyptiū adventantē recens in sepulchrū suū. *Hujus*] Assyrii, ut solet corona cōvenientiū ad novos advenas cōcurrere,

23 Cujus sepulchra disposita sunt in lateribus foveæ, ut ejus congregatio "circumstet sepulchrum illius; omnes confossi qui ceciderunt gladio, qui terrorem indiderant terræ viventium.

24 Ibi *alloquatur* Helam cum tota multitudine sua circumstaus sepulchrũ illius, "omnes confossi qui ceciderunt gladio, qui descenderunt præputiati in imas terræ *partes*; qui indiderant terrorem suum terræ viventium, & reportant ignominiam suam cum descendentibus in foveam:

25 Cui inter confossos [k] positum est cubile cum tota multitudine ipsius, circumstantibus illam sepulchris ipsius: omnes præputiati confossi gladio, qui [l] indito terrore suo in terra viventium, jam reportant ignominiam suam cum descendentibus in foveam inter confossos positi.

26 Ibi *alloquantur* "Meschec, Tubal, cum tota multitudine sua circumstantes illum sepulchris suis; omnes præputiati confossi gladio, cùm indiderint terrorem suum terræ viventium.

27 "Quamvis non cubent cum potentibus qui ceciderunt ex præputiatis: qui "descendent in sepulchrũ cum instrumentis [m] bellicis suis, positis gladiis ipsorum sub capitibus ipsorum, "cùm incumbat iniquitas eorũ ossibus ipsorum; quia terror potentum in terra viventium est.

28 "Tu quoque inter præputiatos confringeris, & jacebis cum confossis gladio.

29 Ibi *alloquatur* Edom, reges ejus, & omnes principes ejus, qui collocabuntur potentia "illorum apud confossos gladio: ipsi cum præputiatis cubabunt, & cum descendentibus in foveam.

30 Ibi *alloquantur* "Toparchæ Aquilonis quotquot sunt, & omnes Tzidonii; qui descendent ad confossos cum terrore suo, a potentia illorum erubescentes, cubabuntque præputiati cum confossis gladio, reportantes ignominiam suam apud descendentes in foveam.

31 "Hos videns Parhho consolationem capiet de tota multitudine sua; confossi gladio, Parhho, & omnes copiæ ejus, dictum Domini Jehovæ:

32 Cùm indidero terrorem meum terræ viventium; & prostratus fuerit inter præputiatos cum confossis gladio, Parhho & tota multitudo ipsius, dictum Domini Jehovæ.

23 *Circumstet*] i. medium locũ & eminentissimum tribuat Aegyptio: sic deinceps.
24 *Omnes confossi*] jam enim Hhelamitæ regnante Cyaxare fuerant per Scythas domiti sub primum annum Tzidkijæ, ut annotavimus Jirmejæ 49.34. Quamobrem statim a Hhelamitis ad Meschecum, Tubalem, & cæteros qui Hhelamitas domuerant transit propheta.
k Heb. *posuerunt*.
l Heb. *cum inditum est terror: impersonali constructione Hebræis frequentissima: ut in fine versus.*
26 *Meschec, Tub.*] vide Gen. 10.2. Sunt enim hi Scytharum sive Sarmatarum primi aditus in Asiam irrumpentium.
27 *Quamvis non*] occupatio ad hos & sequentes populos pertinens: dixerit quispiam, atqui illi non occubuerunt, sed rerum potiuntur in parte Asiæ: quid ergo causæ est cur istos ponas in numero mortuorum Aegyptio gratulantium? respõdet propheta; etsi nõdũ ceciderunt, cadent tamen antequã cadat Aegyptius: quamobrem sequentia sunt accipienda prophetice.
Descendent] id est, efferentur funere magnifico, quale viris strenuis solet fieri: ut diximus suprà ver. 20.
m Heb. *belli ipsorum.*
Cum incumbat] antithesis vehementissima, qua ostendit propheta etsi strenui illi in morte quasi triumphare videntur sibi, subdito cervicibus ipsorum gladio, eos tamen esse miserrimos; quia jam iniquitas ipsorum (qua ad terrendos & domandos homines abutuntur) incumbit capitibus ipsorum, & post funera ossa quoque ipsorum prosequutura est. 28 *Tu quoque*] Meschec, Tubal, & tota multitudo, quæ modò in Hhelamum dominaris. 29 *Illorum*] videlicet Chaldæorum, ut prophetatum est Jirmejæ 49.7. & suprà 25, 12, sic ver. seq. 30 *Toparchæ*] id est, Tyrii, Damasceni, & Syri alii, de quibus fuerat prædictum Jirmejæ 47. & 49.23. & suprà 26. & duobus sequentibus. 31 *Hos videns*] epilogus, ostendens omnem justam consolationem Aegyptio defuturam, ut annotavimus in versum 17.

CAPUT XXXIII.

Deus Prophetam revocans ad prædicandum voluntatem suam inter populares, ab exemplo rei militaris confirmat ipsum de vocatione & functione Ecclesiastica, & præmunit contra Judæorum calumnias: deinde completo signo quod antè promiserat, jubet eum Judæis quidem in terra adhuc commorantibus exitium prænuntiare; deportatis verò exprobrare hypocrisin, & se nihilominus in functione adversus omnia scandala confirmare.

1 "ET fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 "Fili hominis, alloquere [a] populares tuos indicens eis, cùm "adducturus sum contra terram aliquam gladium; si acceperint populus illius terræ [b] unum quempiam "ab extremitatibus suis, quem imponant sibi speculatorem,

3 Et videns "gladium supervenientem terræ, clanxerit buccina & monuerit populum:

4 Audiens verò [c] quisque sonum buccinæ non [d] acceperit monitum, & adveniens gladius sustulerit ipsum: [e] cædis suæ *causa* "in capite ipsius erit:

5 Sonum buccinæ audivit, sed monitum non accepit; cædis suæ causa in eo erit: si enim monitum accepisset, [f] seipsum eripuisset.

6 Ipse verò speculator cùm viderit gladium advenientem, si non clanxerit buccina, populusque non fuerit monitus, & adveniens gladius sustulerit ex eis [g] aliquem: hic propter iniquitatem suam tolletur, sanguinem verò ejus e manu speculatoris reposcam.

7 ‖"Te autem, ô fili hominis, te *inquam* speculatorem dedi domui Jisraëlis; ut audiens ex ore meo verbum moneas eos ex me.

8 Cùm dixero improbo, improbe, [h] omnino moriturus es; si non loquaris monendo improbum *ut desistat* a via sua: ipse improbus propter iniquitatem suam morietur, sanguinem verò ejus e manu tua requiram.

9 Tu verò si monueris improbum de via sua, ut revertatur ab ea, neque reversus fuerit a via sua; ipse propter iniquitatem suam morietur, tu autem te ipsum eripueris.

10 "Tu itaque fili hominis, dic ad domum Jisraëlis, ita loquimini, dicendo, cùm defectiones nostræ & peccata nostra incumbunt nobis; & in ipsis nos tabescimus, ecqui viveremus?

11 ‖Dic ad eos, "*ne* vivam ego, dictum Domini Jehovæ, si delector morte improbi; sed *delector* cùm revertitur improbus a via sua, ut vivat: revertimini; revertimini a viis vestris

1 *Et fuit*] Finitis prophetiis ad gentes exteras pertinentibus, nunc demũ Propheta ad populariũ suorum documenta revertitur, a quibus abstinuerat inde a capite 24. Sunt autem hujus capitis (in quo certa documenta traduntur Prophetæ, ut confirmetur ad sequentes prophetias intrepidè hominibus suis pronuntiandas) partes omnino duæ; una, qua Deus Prophetam de integro instituit de vocatione & doctrina ipsius, usque ad versum 21. altera, qua præmunit ipsum contra blasphemias & offensiones popularium, inde ad finem capitis. Prioris autem partis documenta sunt, primùm devocatione & functione prophetica, tum κατὰ θέσιν & comparationem nobilissimam, usque ad versum 7. tum speciatim de vocatione Jechezkelis & summa doctrinæ populo exponendæ; καθ' ὑπόθεσιν, ver. 7. & duobus sequentibus; deinde verò de doctrinæ confirmatione, & rerum ei adversantium confutatione, vers. 10. & sequentibus. Quam documentorum formam Deus jam antè adhibuerat, cùm Prophetam vocaret primùm, suprà cap. 3.
2 *Fili hominis*] propositio theseos (ut modò diximus) pertinentis ad comparationem minoris. q. d. si qui populus aut respub. in bellorum suspicione aut metu speculatorẽ posuerit, ipsius est monere populares suos: quod si tempestivè fecerit, non tenebitur præstare culpam eorum quos hostis interceperit; si non fecerit, luet pœnas suæ aut perfidiæ, aut indiligentiæ. Jam verò te non populus, aut humana ulla autoritas; sed ego ipse speculatorem constitui in populo meo, suprà 3. & quamvis per aliquod tempus jusserim te obmutescere apud populares tuos, supra 24. tamen jam te ad præcedentem functionem revoco, quando ille qui evasit ad te venturus est, infrà ver. 21. ut tibi a me prædictum fuerat: nunc itaque age, attende ad functionem tuam, &c. & necessitatem illius perfungendæ tibi impositam explica tuis popularibus. a Heb. *filios populi tui: sic infrà ver. 12. & 17.* *Adducturus sum*] nam nullum est malũ, nulla calamitas in civitate aut regione ulla, cujus non sit autor & effector Deus, Hamos 3.6. b Heb. *virũ unũ.* *Ab extrem.*] i. e terminis regionis suæ, quia ipsis terminorum incolis magis perspectæ sunt omnes viarũ & adituum commoditates, in quibus explorent observentque omnia. 3 *Gladium*] i. hostem armatum, synecdochicè: sic deinceps.
c Heb. *qui audit.* d Heb. *monitus fuerit: sic deinceps.* e Heb. *sanguis ejus: ut Levit. 20.9.* 4 *In capite ipsius*] solùm videlicet; non autem a speculatoris capite reposcetur pœna. f Heb. *animam suam: sic ver. 9.* g Heb. *animam.* ‖*Suprà 3.2. & sequentib.* 7 *Te autem*] accommodatio præcedentis theseos & comparationis militaris, ut indicavimus in ver. 2. h Heb. *moriendo: sic ver. 14.* 10 *Tu itaque*] ἐργασία præcedentis vocationis & functionis propheticæ, a repetitione documentorum legis de misericordia Dei erga resipiscentes: cujus occasio, natorum sermo diffidentiæ ex qua laborabant Jisraëlitæ, ponitur hoc ver. responsio verò, sequentibus. Nam objectio Jisraëlitarum fuit hujusmodi: tu ipse antè prophetasti nos morituros esse, & tabefactum iri in peccatis nostris, suprà 24.23. & res ipsa hunc demum ostendit omnem restitutionis speciem & spem a Deo nobis præcisam esse: quamobrem qui fieri posset ut nos viveremus, aut tu bona fide nobis vitam prædiceres? respondet Propheta, illud ego quidem dixi quod jam a vobis adducitur; sed amplius etiam dixi quod vos reticetis sive oblivione, sive diffidentia sive malitia vestra, nempe Deum non delectari morte improbi, &c. suprà 18.23.
‖*Suprà 18.* 11 *Ne vivam ego*] summa responsionis quæ amplificatur sequentibus eadem ratione qua usus fuerat Propheta suprà 18.

pessi-

pessimis; cur enim moreremini, domus Jisraëlis?

12 'Tu ergo, fili hominis, dic ad populares tuos, justitia justi nō est ereptura ipsum tempore defectionis suæ, & [i] in sua improbitate improbus non corruet quo tempore reversus fuerit ab improbitate sua: ut justus non poterit vivere illa quo tempore peccabit.

13 Cùm dixero justo, [k] omnino victurus es, si ipse confisus justitiæ suæ fecerit iniquitatem; omnia justè facta ipsius non memorabuntur, sed in iniquitate illa sua quam facit morietur:

14 Et cùm dixero improbo, omnino moriturus es; si reversus a peccato suo exercuerit judicium & justitiam,

15 Pignus restituerit improbus, rapinam reddiderit, in 'statutis vitæ ambulaverit non faciendo iniquitatem; omnino vivet, non morietur:

16 Omnia peccata ejus quibus peccavit non memorabuntur ei; judicium & justitiam exercuit, omnino vivet.

17 'Interea dicunt populares tui, non est [l] æqua via Domini; cùm ipsorum, ipsorum via non sit æqua.

18 Cùm avertit se justus a justitia sua, & facit iniquitatem; etiam moritur in 'istis:

19 Cùm autem avertit se improbus ab improbitate sua, & exercet judicium & justitiam; in his ipse vivit.

20 Attamen dicitis, non est æqua via Domini: quemque secundum vias suas judicabo vos, ô domus Jisraëlis.

21 'Fuit autem dudecimo anno, decimo mense, quinto *die* mensis a deportatione nostra; ut veniens ad me quidam qui evaserat Jeruschalaimis diceret, percussa est civitas.

22 'Manus autem Jehovæ adfuerat mihi vespere, ante adventum ejus qui evaserat, ut aperiret os meum, donec is veniret ad me manè; aperueratque os meum, ut non obmutescerem ampliùs.

23 'Fuit ergo verbum Jehovę ad me, dicendo,

24 'Fili hominis, qui habitant vastitates istas in terra Jisraëlis, loquuntur dicendo; 'unicus erat Abraham qui hæreditariò possideret hanc terram: nos autem multi *sumus*, nobis tradita est hæc terra in hæreditatem.

25 Idcirco dic ad eos, sic ait Dominus Jehova; cum sanguine ipso comeditis, & oculos vestros attollitis ad stercoreos deos vestros, sanguinemque effunditis: & istam terram hæreditariò possideretis?

26 'Insistitis gladio vestro, facitis abominationem, & quisque uxorem amici sui impuratis: & istam terram hæreditariò possideretis?

27 Sic dicito ad eos, sic ait Dominus Jehova, *ne* vivā ego, nisi qui in vastitatibus sunt, gladio cadāt, & qui est in superficie agri, bestiis eum exponā quę comedant, qui verò in munitionibus & in speluncis, peste moriantur.

28 Ita reddā istam terram [m] desolatissimam, & desinet fastus roboris ejus: desolabūturq; montes Jisraëlis adeò ut nullus transeat.

29 Ut experiātur me esse Jehovam; cùm reddidero istam terram desolatissimam propter omnes abominationes istorum quas faciūt.

30 'Tu etiam, fili hominis, populares tui frequenter prædicantes de te 'juxta parietes & in portis domorum; quorum alloquitur [n] alter alterum, & quisque fratrem suum, dicendo; venite jam, & audite quod sit verbum quod prodit a Jehova:

31 Venientes ad te 'quasi adventu populi, sedentesque coram te *quasi* populus meus, & audientes verba tua, ipsa non faciunt: 'quāvis [o] suavissima ore suo ipsi faciant, [p] quæstum suum animus ipsorum persequitur.

32 Nam ecce tu es eis quasi cāticum suavissimum pulchrum sono, & quidem [q] optimè pulsantis: sed ut audiant verba tua, minimè faciunt ea.

33 Cùm igitur evenerit 'illud (ecce advenit) tum experientur Prophetam fuisse in medio sui.

12 *Tu ergo, filii*] ἐπεξεργασία, sive amplior exornatio responsionis quę posita est proximè præcedente versu.

i Heb. *in improbitate ipsa improbi non corruet: ut Gen 9.6.*

k Heb. *vivendo: sic ver. 15.& 16.*

15 *Statutis vitæ*] id est, ad salutem vitamq; pertinentibus, & quibus promissa est vita.

17 *Interea*] amplificatio præcedentis documenti per cōtentionem patheticam, quām exponunt tres sequentes versus.

l Heb. *dispositæ: sic deinceps.*

‖ *Suprà 18.25.*

18 *Istis*] videlicet aversione sua a justo & perpetratione iniquitatis.

21 *Fuit autem*] secunda pars capitis, in qua Deus exhibito signo quod antè annos quatuor promiserat, suprà 24.26. Prophetam deintegro informat ut prophetet suis popularibus. Ac signi quidem explicatio duobus versibus continetur, prophetiæ verò popularibus annuntiandæ, reliquis. Signum est duplex, unum, hominis cujusdam per quem renuntiata est subversio Jeruschalaimorū, de qua 2.Reg.25.11. & sequentibus, hoc vers. alterum, spiritus Dei præmonentis Prophetam & tanquā nova vocatione instruentis, versu sequente, ut promissum fuerat supra 24.

22 *Manus*] vide supra 1.3.

23 *Fuit ergo*] hac prophetia Jechezkel populares suos reprehendit duobus nominibus: primùm reliquias Judæorum adhuc in Judæa commorantes, quòd non resipiscerent antegressis castigationibus: sed jus terræ eodem modo sibi arrogarent quo factum fuerat tēpore Tzidkijæ; ut vidimus supra 11.15. qui locus exponitur usque ad versum 30. deinde verò Judæos deportatos, quod prophetias sibi Deo autore indictas lodificarentur, ad finem usque. 24 *Fili hominis*] hæc prophetiæ pars continet primùm propositionem superbi dicti Judæorum, hoc vers. reprehensionem ipsorum, duobus sequentibus, & interminationem judicii, tribus. *Unicus erat*] quasi dicat, si Deus uni Abrahamo adjudicavit hanc terram promissionibus, quid faceret nobis? qui plurimi sumus, ac hæredes Abrahami: nostra igitur est terra ex hæreditate. Quod argumentum refellit Propheta sequentibus, dicens, non estis filii aut hæredes Abrahami; nam si filii essetis Abrahami, opera Abrahami faceretis, ut Joann. 8.39. Jam autem contrà facitis quàm fecit Abraham. 26 *Insistitis gladio*] id est, confiditis & nitimini violentiæ vestræ, cujus administer est gladius.

m Heb. *desolationem & desolationem: sic ver. seq.*

‖ *Suprà 24.21.*

30 *Tu etiam*] altera hæc pars prophetiæ pertinet tum ad reprehensionē Judæorum qui deportati erant, tum ad Prophetæ confirmationem, ne animus ipsius popularium offensis frangeretur. Nam superior prophetiæ pars ostendebat duo: quorum unum expressum est, eos qui in Judæa cōmorabantur profligatum iri, alterum etsi dissimulatum est, ea continetur tamen; non fore ut deportati restituantur brevi, ut pseudoprophetæ promiserant Jirmejæ 28.& 29. His itaque verbis Prophetam Deus admonet, utcunque populus afficiatur concionibus ipsius, & præ se ferat pietatis studium, tamen vacare illum pietate, & tantùm delectationis ergò, non pietatis & reverentiæ Dei nomine conciones ipsius accedere; proinde neque concionibus credere, neque obsequi, tribus versibus: sed tamen Prophetæ videndum esse, ut pergat prophetare, fretus Dei promissionibus certissimè eventuris ad convincendum infidelem populum, vers. ultimo. *Juxta parietes*] id est, vicatim & ostiatim, ubique commendantes te. n Heb. *unus unum, vir fratrem suum.* 31 *Quasi adventu*] id est, magna frequentia & diligentia, ac si verè populus meus essent, & membra Ecclesiæ meæ: sic interpretantur verba sequentia. *Quamvis suavis*] id est, utcunque suaves sibi esse dicant conciones tuas, & pro suavissimis sibi prædicent: sic interpretamur faciendi verbum ex sequente versu, pro eo quod est, agnoscere, confiteri, & dicere, ut Matth. 12.33. o Heb. *amationes: sic vers. sequente.* p Heb. *cor ipsorum post quæstum suum it.* q Heb. *benefacientis pulsando.* 33 *Illud*] quod dictum est in priore parte prophetiæ, ut explicavimus in versum 30.

Caput XXXIIII.

Deus principibus, Sacerdotibus, Prophetis, denique omnibus reipublicæ & Ecclesiæ administris maledictionem denuntiat propter impiam & inhumanam ipsorum administrationem: deinde promisso Christi regno ostendit Ecclesiam suam malis purgatum iri, & fœdus cum bonis initum, ex quo omnis benedictio, propagatio, & salus sit ad Ecclesiam perventura.

1 'ET fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 Fili hominis, prophetato contra pastores Jisraëlis: prophetato & dicito ad istos, ad pastores ipsos; sic ait Dominus Jehova, ‖ væ pastoribus Jisraëlis 'qui erant pasturi ipsos: 'an non grex *est quem* pascunt pastores?

3 Adipem comeditis, & lanam induitis, quod opimum est mactatis: gregem non pascitis.

4 Morbo affectas non confirmatis, ægrotamque non curatis, & confractam non obligatis, ac depulsam non reducitis, pereuntemque non requiritis: sed vi dominamini in eas & per sævitiam:

5 Adeò ut 'dispergantur destitutæ pastore, & sint cibo omnibus bestiis agri dispersæ:

1 *Et fuit*] Hujus prophetiæ partes in universum duæ sunt; quarum una gubernatores Jisraëlitarū tam politicos quam Ecclesiasticos reprehendit gravissimè præteritæ administrationis nomine, usque ad versum 7. altera judicium Dei pronuntiat, & bonos consolatur promissionibus, ad finem usque: quæ duo κατὰ πρόληψιν, summatim enuntiantur ver. 2.

‖ *Jirm. 23.1.*

2 *Qui erant pasturi*] exegesis. quasi dicat, pastores voco non ex re, quòd ita se re ipsa gerant; sed ex officio, quòd debuerant pascere. *An non grex*] contentio adversus pastores; qua contenditur comparaturq; officium ipsorum, ut pascāt gregem, hoc ver. cùm operibus ipsorum planè repugnantibus, quæ narrantur versibus quatuor sequentibus: atque hic totus locus proponitur allegoricè. 5 *Dispergantur*] id est, exhausta sit Ecclesia & regnum populi Dei, gentibusque exteris tanquam feris exponatur.

6 Decrrent oves meæ in omnibus montibus, & super omnem collem excelsum; denique in superficie totius terræ dispersæ sint oves gregis mei, 'nemine reposcente & nemine requirente.

7 'Idcirco ô pastores, audite verbũ Jehovæ:

8 'Ne vivam ego, dictum Domini Jehovæ, nisi (' eò quòd est grex meus direptioni, & sunt *oves* gregis mei cibo omnibus bestiis agri, destitutæ pastore, & non reposcentibus pastoribus meis gregem meum: pascunt enim pastores se ipsos, gregem autem meum non pascunt)

9 'Idcirco, ô pastores, audite verbum Jehovę:

10 'Sic ait Dominus Jehova, ecce me contra istos pastores, ut reposcam gregem meum e manu ipsorum, & faciam ut cessent a pascẽdo grege, ut non pascant amplius isti pastores seipsos: eripiam enim gregem meum ex ore ipsorum, ut non sint *oves* illis cibo.

11 'Nam sic ait Dominus Jehova; ecce me, me *inquam* ut reposcam *oves* gregis mei & anquiram eas.

12 [a] Sicut anquirit pastor gregem suum quo tempore est in medio gregis sui, *ovium* dissipatarum, ita anquiram gregem meum: ut eripiam illas ex omnibus locis, quo dispersæ fuerint tempore nubis & caliginis:

13 || Educens eos e populis, congregansque eos ex regionibus, ac reducens eos in terram suam; ut pascam eos in montibus Jisraëlis ad alveos, & in omnibus locis [b] habitabilibus hujus terræ.

14 In pascuo bono pascam eos, & in montibus 'excelsi Jisraëlis erit caula eorum; ibi recubabunt in caula bona, & pascuum pingue depascent in montibus Jisraëlis.

15 Ego pascam gregem meum, & ego faciam ut recubent; dictum Domini Jehovæ.

16 Pereuntem requiram, & depulsam reducam, fractamque obligabo, & ægrotam confirmabo: 'pinguem verò & firmam perdam, pascam [c] unamquamque jure.

17 'Vos enim, ô mi grex, sic ait Dominus Jehova; ecce ego judicaturus sum [d] inter 'parvas pecudes, arietes, & hircos.

18 An parvum est præ vobis vos pascuum optimum depascere, quòd reliquum pascuorum vestrorum conculcatis pedibus vestris? & vos [e] nitidam aquam bibere, quòd reliquas pedibus vestris conturbatis?

19 Ut *oves* gregis mei conculcatum pedibus vestris depascant, & conturbatum pedibus vestris bibant?

20 Idcirco sic ait Dominus Jehova ad illas; ecce me, me *inquam*, ut judicem inter pecudem 'opimam & pecudem macilentam.

21 Eò quòd latere & armo impellitis, & cornibus vestris impetitis omnes morbo affectas; eo usque ut dispersceritis eas forâs:

22 Ideo servabo gregem meum ut non sint amplius direptioni; & judicabo inter [f] pecudes.

23 'Nam excitabo eis pastorem unum qui pascat eas, servum meum 'Davidem: ipse pascet eas, & ipse erit eis pastor:

24 Ego verò Jehova ero eis Deus, ut servus meus David princeps in medio eorum: ego Jehova eloquutus sum:

25 Et pangens eis fœdus 'pacis, 'faciam ut cessent bestiæ malæ e terra; ut habitent in deserto securè, & dormiant in sylvis:

26 Reddamque ista & quæ sunt circa collem meum, [g] conferta benedictione: ac demittam imbrem tempore suo, imbres benedictionis erunt:

27 Ut edat arbor agri fructum suum, & terra det proventum suum, sintque in terra sua securè, agnoscentque me esse Jehovam, cùm fregero 'lora jugi ipsorum, & eripuero eos e manu [h] exigentium servitutem ab ipsis.

28 Ita non erunt amplius direptioni gentibus, & bestiæ terræ non comedent eos; sed habitabunt securè, nemine deterrente.

29 'Denique excitabo eis 'plantam 'ad celebritatem; ut non sint amplius [i] quos intercipiat fames in terra, neque ferant ampliùs ignominiam gentium:

30 Sed [k] cognoscatur me Jehovam Deum ipsorum cum ipsis esse; & ipsos esse populum meum, domum Jisraëlis, dictum domini Jehovæ:

31 'Cùm vos, vos, *inquam*, 'homines grex meus eritis, grex pascui mei; ego Deus vester, dictum Domini Jehovæ.

6 *Nemine*] pastorũ videlicet, quibus fuerat commissa populi Dei procuratio, etsi hoc ex officio debuerunt, ut infrà ver. 12.

7 *Idcirco*] transitio ad secundam partem prophetiæ, nimirum denuntiationem in futurum tum de perditione pastorum improborũ, tum de ovium liberatione. quæ duo per prolepsin dicta vers. 10. deinde ὕστερον πρότερον explicantur.

8 *Ne vivam ego*] πάθος gravissimum ac si perturbato ex indignatione animo loqueretur Deus interrumpens sententiam cæptã propter hyperbaton ætiologicum, hoc ver. ac deinde sententiã suam repetẽs nova cõstructione: cujusmodi ἀποσιωπήσεως exempla apud probatos autores extant quamplurima.

Eò quòd] ætiologia, ut modò diximus, quam Deus dictioni sententiarum solet præmittere ad demonstrandum justitiam suam: ut fit in rebus forensibus.

9 *Idcirco*] ἀναφορὰ propter præcedens hyperbaton.

10 *Sic ait*] prolepsis sive propositio summa, ut diximus in vers. 7. continens minas adversus pastores mercenarios & lupos, ac promissiones erga gregem Dei e quibus promissiones quidem exponuntur ad versum usque 17. minæ verò usq; ad vers. 23. a quo versu ad finem usque capitis eædem promissiones Dei exornantur.

11 *Nam*] explicatio posterioris membri prolepseos, ut modò diximus; qua Deus promittit se anquisiturum, educturum, congregaturum, reducturum, pasturum, tranquillaturum, & curaturum suos, per gradationem allegoricam. a Heb. *secundum inquisitionem, pastoris gregis sui.* || *Infrà* 36. 24. b Heb *habitationibus.* 14 *Excelsi*] id est, excellentissimis, per hypallagen. 16 *Pinguem verò*] id est, eam quæ saginata confidet robori suo, & petulca erit: sic transitio paratur ad alterum membrum prolepseos. c Heb. *eam vel eam.* 17 *Vos enim*] apostrophe ad pios: quibus Deus ad ipsorum consolationem exponit priorem partem prolepseos, de judicio contra improbos pastores, & petulcas pecudes. d Heb. *pecudem ad pecudem, ad arietes, & ad hircos.* *Parvas pecudes*] id est, oves bonas, & malas; ut arietum hircorumque nomine boni & mali pastores allegoricè designantur: quæ duo genera deinde compellat per ὕστερωσιν, pastores quidem, duobus versibus sequentibus, oves autem, duobus alteris. e Heb. *sedimenti aquas, id est, purissimas, in quibus omnes sidunt sordes.* 20 *Opimam*] id est, pinguem illam, cujus meminit ver. 16. ut exponit sequente versu.

f Heb. *pecudem ad pecudem: ut suprà ver.* 17.

23 *Nam excitabo*] enarratio præcedentium promissionum Evangelicarum, ut infrà 36. quibus primùm fit promissio Christi, duobus versibus; deinde fœderis benedictionumq; ex fœdere in Christo, ver. 25. & tribus seq. ac postremò propagationis Ecclesiæ, tribus ultimis.

Davidem] id est, Christum Davidis semen, ut vocatur Jirmejæ 23. 5. & 33. 17 & sequentibus.

25 *Pacis*] id est, quietis & prosperitatis gloriosæ: ut Jeschahh. 11. 10.

Faciam ut cesset] ut Jeschahh. 11. 6. & Hosch. 2. 18.

g Heb. *benedictionũ* ἀυξήσεις.

27 *Lora*] ut suprà 30. 23.

h Heb. sibi *servientium ipsis: ut Exod.* 1. 14.

29 *Denique*] tertius promissionum locus, ut diximus in versum 23.

Plantam] id est, Ecclesiam plantatam & radicatam in Christo, qui propterea surculus plantarum appellatur, Jeschah. 11. 1. & 60. 21. *Ad celebritatem*] id est, ut sit celeberrima non tantùm apud Judæos, ut olim; verùm etiam passim apud gentes, ex quibus erit colligenda: ut demonstratur ver. ultimo, & infrà cap. 36. copiosiùs. i Heb. *intercepti famis.* k Heb. *cognoscant: impersonaliter.*

31 *Cùm vos*] id est, cùm vos ex toto humano genere adunati coalueritis in Christo, ut sitis Ecclesia mea. *Homines*] id est, non tantùm Jisraëlitæ, sed ex toto hominum genere in Christum insiti per fidem: sic vocem hanc interpretandam esse, & ἐμπλοκὴν transponendam tum loci natura evincit, tum etiam docet capitis 36. comparatio.

Caput. XXXV.

Deus Edomæis Judæos vexantibus, Dei nomen blasphemantibus, regionem invadentibus, & de illorum clade gaudentibus exitium & vastitatem æternam prænuntiat: deinde suos severissimi illius judicii nomine consolatus, promissiones Evangelicas subjicit de æterna nostra hæreditate in cælu typo terræ promissæ adumbrata; & hæredum vocationem, regenerationem, justificationem, sanctificationemq; promittens per Spiritum, qui desiderabatur in lege, hortatur Ecclesiam ad resipiscentiam, & confirmat promissionibus.

1 'Deinde fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 Fili hominis, 'dispone faciem tuam contra montem Sehhiris; & prophetato contra eum,

3 Dicens ei, sic ait Dominus Jehova, ecce me contra te, ô mons Sehhiris; ut extẽdens manum meam in te, reddam te [a] desolatissimũ.

1 *Deinde*] In his duob. capitibus prophetiam unam contineri docet hujus capitis cum principio sequentis comparatio. Hujus autẽ prophetiæ partes sunt duæ; una, qua sententia pronunciatur Edomæis, hoc capite; altera, qua Jisraëlitis adhibentur consolationes cum propositis judiciis in adversarios, tum promissionibus Evangelicis erga ipsos. In hoc igitur capite continentur duo; propositio summa sententiæ latæ contra Edomæos, usque ad versum 5. & sententiæ ἐργασία, sequentibus. || *Suprà* 25. 12.

2 *Dispone*] ut suprà 6. 2. a Heb. *desolationem & desolationem.*

4 Civitates

4 Civitates tuas *in* vastitatem redigam,& tu [b] desolatissimus eris; ut experiaris me esse Jehovam.

5 'Eò quòd est tibi inimicitia [c] perpetua,qua facis ut diffluant Jisraëlitæ [d] per gladium; tempore calamitatis suæ, '*quo* tempore iniquitatis *est* terminus:

6 Idcirco ut vivo ego, dictum Domini Jehovæ,in [e] cædem comparabo te,& cædes persequetur te: quandoquidem non odisti cædem,etiam cædes persequetur te.

7 Nam tradam montem Sehhiris [f] summæ desolationi, exscindens ex eo [g] viatorem omnem:

8 Et replebo montes ejus confossis ipsius; in ipsis collibus tuis,vallibusque tuis, & omnibus alveis tuis confossi gladio cadent.

9 Desolationibus perpetuis tradam te, & civitates tuæ non [h] restituentur; ut experiamini me esse Jehovam.

10 'Eò quòd dicis, ' duæ istæ gentes, & duæ regiones istæ meæ erunt; jam possessuri sumus 'istam hæreditariò ubi Jehova fuit:

11 Idcirco ut vivo ego,dictum Domini Jehovæ,facturus sum secundum iram tuam & secundum invidiam tuam quam exercuisti præ odio tuo contra illos;ut agnoscar ab eis cùm judicavero te,

12 Et experiaris me esse Jehovam, audivisse omnes irritationes tuas quibus loquutus es de montibus Jisraëlis dicẽdo, desolati sunt; 'nobis traduntur ad consumendum:

13 Ut magnificastis vos contra me ore vestro, fecistisque ut abundarent contra me verba vestra; me audivisse.

14 'Sic ait Dominus Jehova; prout lætatur tota 'ista terra,desolationem sum effecturus tibi:

15 Secundum lætitiam tuam, de possessione domus Jisraëlis, eò quòd desolaretur,ita faciam tibi: desolatissimus eris, ô mons Sehhir & tota Edomæa quantacunque est, [i] ut cognoscatur me esse Jehovam.

b Heb. *desolatio: sic ver.15.*

5 *Eò quòd*] ἐργασία sententiæ præcedentis tribus omnino definitur membris,in quibus singulis causæ cum judiciis,id est, maleficia cum pœnis comparantur ad justitiã Dei illustrandam. Primum igitur est infensissima vexatio & insectatio Judæorum ver.5.cui paria judicia sequentibus denuntiantur: secundo loco subjicitur blasphema,sacrilega,& inhumana alienæ possionis arrogatio,ver.10.tertium denique est lætitia de alieno malo,ver.14.adjectis utrique suis & convenientibus judiciis, ut ante diximus.

c Heb. *seculi: sic ver.9.*

d Heb. *per manus gladii.*

Quo tempore] ut supra 21.30. & sequentibus.

e Heb. *sanguinem: sic deinceps.*

f Heb. *desolationi & desolationi.*

g Heb. *transeuntem & revertentem.*

h Heb. *revertentur.*

10 *Eò quòd*] secunda causa, ut diximus in versum 5.

Duæ istæ] videlicet Jisraëlitarum, qui prius ab Assyrio fuerant domiti;& Judæorum, quos recens Nebucad-retzar sub jugum miserat.

Istam] nempe Judæam,quam blasphemantes designant a domicilio Jehovæ; ac proinde non Judæos tantùm,sed Deum ipsum ludificantur,ut ipse exprobrat ver.13. 12 *Nobis traduntur*] ut Psal.137.7. 14 *Sic ait*] tertium membrum,ut diximus in ver.5. *Ista terra*] id est,Edomæi omnes,metonymicè. i Heb. *ut cognoscant: impersonaliter.*

Caput XXXVI.

1 'TU quoque,fili hominis, prophetato de montibus Jisraëlis,dicens; 'montes Jisraëlis,audite verbum Jehovæ.

2 'Sic ait Dominus Jehova, eò quòd dicit 'iste inimicus de vobis,euge; & 'excelsa seculi [a] hæreditariò futura sunt nobis:

3 Idcirco prophetato dicens, sic ait Dominus Jehova, [b] quia multis modis desolaverunt & exhauserunt vos circumquaque, ut essetis hæreditaria possessio reliquiis gentium; & traducti estis [c] in labia nationum,infamiamque populorum:

4 Idcirco montes Jisraëlis, audite verbum Domini Jehovæ: sic ait Dominus Jehova istis montibus & collibus, alveis vallibusq;, & vastitatibus desolatis, ac civitatibus derelictis, quæ sunt direptioni & subsannationi reliquiis gentium quæ circumquaq; sunt:

5 Idcirco sic ait Dominus Jehova, *mentiar* nisi igne zeli mei loquar contra reliquias gentium & contra Edomæam totam; quæ attribuerunt terram meam sibi in hæreditatem cùm lætitia totius cordis, cum depopulatione [d] animosa, ut [e] sedes expulsorum ejus sit direptioni:

6 Idcirco,*inquam*,prophetato de terra Jisraëlis,& dicito ipsis montibus & collibus, alveis ac vallibus; sic ait Dominus Jehova, ecce ego zelo meo & æstu iræ meæ loquor, eò quòd ignominiam gentium fertis.

7 'Idcirco sic ait Dominus Jehova, ego 'sublata manu mea juro;*mentiar*, nisi gentes illæ quæ circumstant vos,ipsæ ignominiam suam reportaturæ sint;

8 Vos verò montes Jisraëlis ramum vestrum edituri sitis, & fructum vestrum laturi populo meo Jisraëli; 'cùm [f] propè advenerint.

9 Nam ecce me apud vos, qui 'respiciam ad vos ut colamini & seramini:

10 Et multiplicabo in vobis homines, totam domum Jisraëlis quanta quanta est; ut inhabitentur civitates, & vastitates reædificentur.

11 Multiplicabo, inquam, in vobis homines & jumenta,quæ augescent & fœtificabunt: faciámque ut habitetis sicut priscis temporibus vestris, benefaciens ampliùs quam primordiis vestris, ut agnoscatis me esse Jehovam.

12 Adducam enim ad vos 'homines cum populo meo Jisraële, qui hæreditariò possideant te,erísque eis in possessionem; 'neque perges ampliùs orbare eos.

13 'Sic ait dominus Jehova, eò quòd dicunt vobis,exedentem homines te esse;& orbantem gentes tuas esse te:

14 Idcirco homines non exedes ampliùs, & gentes tuas non orbabis ampliùs, dictum Domini Jehovæ:

15 Neque sinã ut audiatur in te ampliùs ignominia gentium, & opprobriũ populorum non feres ampliùs;& gentes tuas 'offendere non sines ampliùs, dictum Domini Jehovæ.

16 'Deinde fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

17 'Fili hominis, domus Jisraëlis cùm habitarent in terra sua, impurarunt eam via sua & actionibus suis:tanquam impuritas 'separatæ ex immunditia, erat via ipsorum coram me;

1 *Tu quoque*] Secundæ hujus prophetiæ ad Judæorũ consolationem pertinentis,ut diximus supra 35.1.duo summa sunt capita: unum, de judiciis Dei venturis contra Edomæos, usque ad ver.7. alterum,de promissionibus Evangelicis,ad finem usque: quorum commune exordium hoc ver.continetur.

Montes Jisraëlis] i. montosa Jisraëlitarum regio, quam per prosopopœiam alloquitur Deus, quia ab hominibus deserta erat,ut ostenditur ver.4. 2 *Sic ait*] hac propositione judicii, quæ summa est præcedentis capitis,similiter continẽtur causæ eædem tribus versibus,& sententiæ dictio,ver.5.& 6. *Iste inimicus*] Edomæus,ut præcedente capite. *Excelsa*] vide Deut.32.13. a Heb. *in hæreditatem futura est.* b Heb. *quia & quia: ut Levit.26.43.* c Heb. *in labium linguæ,id est,nationum: ut Jesch.66.18.*

d Heb. *animi.*

e Heb. *ad expulsionem ejus.*

7 *Idcirco*] transitio ad secundam partem prophetiæ, per antithesin præcedentis judicii & futuræ in Ecclesia benedictionis Dei,hoc & sequente versu. Quamobrem nos ab hoc versu promissionem inchoari diximus supra in ver.1. Continet autem hic promissionum Evangelicarum locus primùm propositionem summam benedictionum Dei erga hæreditatem & hæredes ejus,usque ad ver.15. deinde ἐξεργασίαν singularum partium quas definit propositio,inde ad versum 33 ac postremò conclusionem, ad finem usque.

Sublata manu] ut Gen.14.22 humanitus dictum.

8 *Cum propè*] i. cùm restituam Jisraëlitas in vobis. Atq; hæc quidem promissio sequentibus exponitur: primùm enim hæreditatis præstantia,ver.9.deinde hæredum exponitur, tribus sequentibus: quæ omnia allegoricè dicta sunt de hæreditate & hæredibus illis sanctis quorum mentio est 1.Pet.1.4.& seq.

f Heb. *appropinquaverint veniendo.*

9 *Respiciam*] i. curabo vos: ut Deut.11.12.

12 *Homines*] videlicet ex aliis gentibus cooptatis in hæreditatem populi mei: ut supra 34.31.

Neque perges] videlicet aut consumendo eos in terra, aut extra terram evomendo: quæ duo genera minatus lege fuerat Dominus, Levit.18.28.& 20.22, & 26.20.22.

13 *Sic ait*] ἐργασία propositionis ut diximus in ver.7.duas partes complectitur; primùm enim exornantur promissiones hæreditatis æternæ (ad quas fuerunt μεταβατικὰ verba proximè præcedentia) & confirmantur, his tribus versibus; deinde verò promissiones hæredum illustrissimæ & amplissimæ enarrantur: confer cum Jeschah. 33.20.& seq. 15 *Offendere*] vide Jeschahh.35.In hujus autem loci interpretatione libri manuscripti fidem sequuti sumus; atque hoc modo concluditur locus promissione universali,fore ut in rebus omnibus terra obsecundet justis suis possessoribus, ut Hosch.2.22. 16 *Deinde*] alterum membrum ἐργασίας, de promissionibus Dei gratuitis erga hæredes propter nomen suum. Qua in parte tria membra observanda sunt: primum est narratio peccatorum ex quibus Jisraëlitæ laborabant,& legalis administrationis Dei, usque ad versum 22. secundum,enarratio promissionum Evangelicarum,quæ illustrantur per comparationem occidentis legis,& spiritus efficacis operantisque per evangelium,usque ad versum 31. tertium denique,hortatio ad resipiscentiam filiorum Dei & fidem in promissiones antegressas,ver.31.& 32. 17 *Fili hominis*] hujus narrationis capita sunt hæc, Jisraëlitas peccasse,hoc ver.castigatos esse,duob.seq.& perseverasse in peccatis, quia lex habuit literam tantum,non autẽ spiritum vivificantem: ac proinde quòd aliquæ supersunt eorum reliquiæ,illud ex Dei misericordia proficisci, qui velit efficere promissiones Evangelicas,ver.21. *Separata ex*] de qua Levit.12.& 15.

18 Idcirco effudi æstum iræ meæ super eos, g eò quòd sanguinē effundebant super terram; & stercoreis diis suis impurabant eam:

19 Et dispersi eos in gentes, sparsique sunt per regiones: secundum viam eorum & secundum actiones eorum judicavi eos.

20 Etiam cùm venissent in gentes quò venerunt, similiter prophanarunt nomen sanctitatis meæ; 'cùm dicerent *illæ* de eis populum Jehovæ ipsos esse, & e terra ejus prodiisse:

21 Sed 'clementia usus sum propter nomen sanctitatis meæ, quod prophanant domus Jisraëlis in gentibus quò venerunt.

22 'Idcirco dic domui Jisraëlis, sic ait Dominus Jehova, non propter vos ego facturus sum, ô domus Jisraëlis; sed propter nomen sanctitatis meæ quod prophanastis, apud gentes quò venistis:

23 Ut sanctificem nomen meum maximum quod prophanatum fuit in gentibus, quod prophanatis in medio earum: ut sciant gentes me esse Jehovam, dictum Domini Jehovæ, cùm sanctificabo me in vobis, 'ante oculos earum.

24 'Recipiens enim vos ex ipsis gentibus cōgregabo vos ex omnibus regionibus, ac reducam vos in terram vestram:

25 Et aspergens vos 'aquis mundis ut mundemini, ab omnibus impuritatibus vestris & ab omnibus stercoreis diis vestris mundabo vos:

26 Et dabo vobis 'cor novum, & spiritum novum ponam in medio vestri; & amovens cor lapideum e carne vestra indam vobis cor carneum:

27 Et spiritum meum ponam in medio vestri; quo faciam ut in statutis meis ambuletis, & jura mea observetis facientes ea.

28 'Ita habitabitis in terra quam dederam majoribus vestris, eritisque mihi populus, & ego ero vobis Deus:

29 Qui servabo vos ab omnibus impuritatibus vestris; & 'advocans frumentum augebo illud, neque imponam vobis famem.

30 ‖Nam augebo fructus arborum & proventum agri, ut non suscipiatis amplius opprobrium famis in gentibus.

31 'Recordamini ergo viarum vestrarum pessimarum, & actionum vestrarum quæ nō sunt bonæ; & 'fastidio estote vobis ipsis propter iniquitates vestras, & propter abominationes vestras.

32 ‖ Non propter vos ego facturus sum, dictum Domini Jehovæ, notum esto vobis: erubescite, & rubore afficiamini a viis vestris, ô dominus Jisraëlis.

33 'Sic ait Dominus Jehova, quo tempore mundabo vos ab omnibus iniquitatibus vestris; faciam quoque ut habitentur civitates & ædificentur vastitates:

34 Et terra desolata colatur, pro eo quòd fuerat h desolatissima ante oculos omnis i viatoris:

35 Adeò ut dicant, terra hæc ipsa quæ desolata erat est similis 'horto Hhedenis; & civitates quæ vastatæ desolatæque & destructæ erant, munitæ inhabitantur:

36 Ut cognoscant gentes quæ reliquæ erunt circà vos, me Jehovam reædificare *civitates* destructas, k conserere desolatum *agrum*: ego Jehova dixi & faciam.

37 'Sic ait Dominus Jehova, præterea l 'expositus ero domui Jisraëlis ut hoc faciā eis; multiplicabo eos quasi grege 'hominibus:

38 'Quasi grege m sacrificiorum, quasi grege *urbis* Jeruschalaimorū in solennitatibus ejus; ita erunt civitates quæ vastatæ sunt repletæ gregibus hominum, ut n cognoscatur me esse Jehovam.

g Heb. *propter sanguinem quem fundebant: trajectio.*

20 *Cùm dicerent*] amplificatio peccati Jisraëlitarum a circumstantia; quòd ipsæ gentes observarent illos, & ad vitam sermonesq; illorum attenderent, his nominibus maximè quod populus Dei erant, & prodierant tanquam e Schola ipsius: ut videlicet haberent unde Jehovam blasphemarent: quamobrem eo indignius fuit Jisraëlitas non abstinere a malo & mali specie, ad asserendam & vindicandam gloriam Dei: prout exprobratur infra ver. 23. & Rom. 2. 24.

21 *Clementiæ*] id est nondum tamen propterea perdidi: sic transitur ad comparationem promissionum Evangelii, quas Deus propter fidem suam repetit, ver. sequentibus, & suo tempore præstitit.

22 *Idcirco*] jam sequitur secundum ἐργασίας membrū, de promissionibus Evangelicis: in quibus exponuntur primùm causa, quæ est gloria Dei & sanctificatio nominis ipsius, duobus versibus; deinde promissiones spirituales vocationis, & regenerationis, ver. 24. & tribus sequentibus, ac postremò benedictiones a Deo in filios regeneratos per Christum manaturæ, tribus.

23 *Ante oculos*] hanc lectionem servat Chaldæus paraphrastes, & habet liber manuscriptus: etsi in vulgatis exemplaribus legitur ante oculos vestros, præter ipsum Massoritarum testimoniū.

24 *Recipiens enim*] enarratio liberationis spiritualis per vocationem Dei, hoc ver. justificationis, ver. sequen. regenerationis, ver. 26. & sanctificationis vitæ, ver. 27.

25 *Aquis mundis*] sanguine Jesu Christi: ut singulas has partes paucis complectitur Apostolus, 1. Petri 1. 2.

26 *Cor novum*] ut Jirm. 31. 33. & suprà 11. 19. 28 *Ita habitab.*] tertius promissionum gradus, ut diximus in versum 22. 29 *Advocans*] id est, efficiens verbo ut compareat velut accersitum: ut Psalm. 105. 16. ‖ Suprà 34. 29. 31 *Recordamini*] hortatio ad resipiscentiam, ut diximus in ver. 16. *Fastidio*] vide suprà 6. 9. ‖ Deut. 9. 5. 33 *Sic ait*] conclusio totius prophetiæ per anacephalæosin promissionum tum ad hæreditatem pertinentium, quatuor versibus; tum ad hæredes ipsos, duobus ultimis. h Heb. *desolatio.*

i Heb. *transeuntis.*

35 *Horto Hhed.*] vide suprà 28. 13.

k Heb. *plantare.*

37 *Sic ait*] altera pars conclusionis ut diximus in ver. 33.

l Heb. *quæsitus: ut Psal.* 111. 2.

Expositus ero] id est, promptus & paratus ut beneficium hoc in omnes conferam: nimirum quod augebitur hoc pacto & propagabitur in infinitum Ecclesia.

Hominibus] ut suprà ver. 10. & 11. & 34. 31.

38 *Quasi grege*] elegans comparatio, qua fidelium omnium cœtus cum gregibus sacrificiorum comparantur; quemadmodum Christiani omnes Sacerdotes effecti in Christo se ipsos sistunt hostias vivas Domino, Rom. 12. 1. m Heb. *rerum sanctarum.* n Heb. *cognoscent: impersonaliter.*

Caput XXXVII.

Deus per visionem oblato Jechezkele typo uno, & altero imperato, promittit a se & Judæos restitutū iri in terram ipsorum, & Ecclesiam catholicam sive universalem ab eodem symbolo confirmat liberandā esse per Christum; ut adunata in ipso Ecclesia fruatur æterno Dei fœdere, Deum colat, & ab ipso inhabitetur regaturq; ad gloriam ipsius sempiternam.

1 a SUPERVENIENTE mihi 'manu Jehovæ, eduxit me 'in spiritu Jehova, & collocavit me in medio cujusdam 'convallis; quæ erat plena ossibus:

2 Et traduxit me per illa circumquaque; ecce autem erant multa valde in superficie illius convallis, & ecce arida erant valde.

3 Tum dicenti ad me, fili hominis, an 'revixerent ossa ista? dixi, Domine Jehova tu nosti.

4 Edixit verò mihi, prophetato de ossibus istis; & 'dicito ad ea, ô ossa arida, audite verbum Jehovæ:

5 Sic ait Dominus Jehova ossibus istis; ecce ego inducturus sum in vos spiritum, ut vivatis.

6 Nam addam vobis nervos, & obducam vobis carnem, & superindam vobis cutem, ponamque in vobis spiritum, & vivetis; ut cognoscatis me esse Jehovam.

7 Cùm itaque prophetarem quemadmodū jussus fueram; fuit 'sonus me prophetante, & ecce concussio, appropinquantibus ossibus b uno ad suum alterum.

8 Deinde cùm aspicerem quòd ecce super ea nervi & caro c assurrexisset, & superindita esset eis cutis supernè; spiritus autē nullus inesset eis:

9 Dixit ad me, prophetato alloquens Spiritum; prophetato fili hominis, dicens ad Spiritum, sic ait Dominus Jehova, a quatuor

1 *Superveniente*] Hujus capitis partes omnino duæ sunt: una, qua prædicitur restitutio Jisraëlitarum e captivitate, usque ad versum 15. altera, qua prædicitur perfecta Ecclesiæ instauratio per Christum, adunatis Judæis & Jisraëlitis, ut sit Ecclesia una sancta Domino. Utraque autem prophetia typum suum habet, & anagogen typi. Ac prioris quidem typus oblato viso demonstratus est Prophetæ, ut ipse narrat usque ad versum 11. deinde verò accommodatio typi explicatur popularibus, vers. 11. & sequentibus.

a Heb. *existente super me.*

Manu Jehovæ] vide suprà 1. 3.

In spiritu] id est, per visionem, quasi fuissem abreptus spiritu, ut loquitur suprà 2. 22.

Convallis] cujusmodi erat Mesopotamia & Chaldæa tota, Gen. 11. 2.

3 *Revixerent*] id est, videturne fieri posse ut recipiant vitam, & restituantur in statum pristinum præsentis vitæ? Nam responso suo non est putandum Prophetam dubitare de resurrectione carnis futura ad vitam æternam; sed de recuperatione præsentis status, quam idcirco Propheta committit notioni & providentiæ Dei. 4 *Dicito ad ea*] id est, interpres esto voluntatis Dei; qui potente verbo suo vivificat mortuos, & quæ non sunt vocat tanquam sint, Rom. 4. 17. 7 *Sonus*] qui fuit præcursor est aut advenientis majestatis Dei, aut magnificorum illius operum, ut suprà 1. 4. & 3. 12. b Heb. *osse ad os suum.* c Heb. *ascendisset.*

d Heb. *valde valde.*

11 *Deinde dixit*] anagoge totius præcedentis typi, qua primùm exponitur miserabilis & desperata Jisraëlitarum conditio; quibus non ampliùs ostendebatur spes restitutionis quàm spes vitæ ossibus aridissimis, hoc ver. deinde mirifica liberatio & restitutio a Deo prędicatur, tribus sequentibus.

Aruerunt] id est, ne in parte quidem nostra firmissima & solidissima vestigiū est ullum vitæ præteritæ, aut signum in futuram adipiscēdæ unquam: adeo gravis est deportationis nostræ calamitas.

Quod ad nos] quasi dicat, spe alant se ipsos qui volent, nos verò eam planè abjicimus, statuentes actum de nobis esse.

12 *Ego aperiens*] id est, solutis raptisque moris & impedimētis omnibus liberabo vos; sed perstat Propheta in allegoria; ut Jeschahh.26.19.

14 *Dicere & facere*] ut supra 17 24.& 22.14.vide Jeschahh. 48.

15 *Fuit etiam*] secunda hæc prophetia (ut antè diximus) de instauratione Ecclesiæ in Christo, cōprehendit typum, usque ad vers.18. & accommodationem illius exegeticam, versibus reliquis.

16 *Lignum*] id est, virgam e ligno; ut solebant olim virgis adumbrari & significari tribus; ut Num. 17.

17 *Inscribe*] id est, inscriptione facta speciatim designato qui populus adumbretur virga.

Filiis Jisraëlis] id est, tribui Levi & Binjaminis, qui regno Jehudæ adhæserant cùm laceraretur regnum, 2.Chron.11.

ventis adveni, ô spiritus, & perflato interfectos istos ut vivant.

10 Quamobrem prophetante me quēadmodū præceperat mihi, ingressus est in illa spiritus & revixerunt; steteruntq; super pedes suos copiæ magnæ [d] quamplurimùm.

11 [a] Deinde dixit ad me, fili hominis, ossa ista tota domus Jisraëlis sunt; ecce dicunt, [a] aruerunt ossa nostra, & periit exspectatio nostra, succisi sumus [a] quod ad nos.

12 Idcirco prophetato indicens eis, sic ait Dominus Jehova, ecce [a] ego aperiens sepulchra vestra deducam vos a sepulchris vestris, popule mi; reducamque vos in terram Jisraëlis:

13 Ut cognoscatis me esse Jehovam; aperiente me sepulchra vestra & deducente vos e sepulchris vestris, popule mi.

14 Et indam spiritum meum vobis ut reviviscatis, & collocabo vos in terra vestra; ut cognoscatis me Jehovam [a] dicere & facere, dictum Domini Jehovæ.

15 [a] Fuit etiam verbum Jehovæ ad me, dicendo,

16 Tu autem fili hominis, accipe tibi [a] lignum unum, & [a] inscribe ei, Jehudæ, & [a] filiis Jisraëlis sociis ejus: deinde accipe lignum [e] alterum, & inscribe ei, Josepho lignum Ephrajimi, cum tota domo Jisraëlis sociis ejus.

17 Tum [a] admove ea unum ad alterum tibi in lignum unum: ut sint [f] adunata in manu tua.

18 [a] Cùm autem alloquentur te [g] populares tui dicendo, an non indicaturus es nobis quid ista significent tibi?

19 Dic ad eos, sic ait Dominus Jehova, ecce ego accepturus sum [a] lignum Josephi quod fuit in manu Ephrajimi cum tribubus Jisraëlis sociis ejus; & componam has conjunctas illi cum ligno Jehudæ, efficiamque eos lignum unum, ut sint unum [a] in manu mea.

20 [a] Cumque fuerint ligna ista quibus inscripseris, in manu tua ante oculos illorum:

21 Dic ad illos, [a] sic ait Dominus Jehova, ecce ego recepturus sum filios Jisraëlis e medio ipsarum gentium quò abiverint; & congregans eos circumquaque reducam eos in terram suam:

22 Et efficiam eos gentem unam in illa terra in montibus Jisraëlis, & rex unus erit ipsis omnibus Rex: neque erunt amplius duæ gentes, neq; dividentur ampliùs in duo regna deinceps:

23 Neque impurabunt se amplius diis stercoreis suis, & rebus detestandis suis, aut ullis defectionibus suis; sed servabo eos ex omnibus habitationibus ipsorū in quibus peccaverint, & mundabo ipsos, ut sint mihi populus & ego sim ipsis Deus.

24 Et [a] servus meus David rex erit super ipsos, ac [a] pastor unicus erit omnibus ipsis; ut in judiciis meis ambulent, ac statuta mea observent facientes ea.

25 Et residebunt in ea terra quam dederam servo meo Jahhakobo, in qua resederunt majores vestri; residebunt, inquam, in ea ipsi, filiique ipsorum, ac [h] nepotes ipsorum usq; in seculum, & Dauid servus meus princeps ipsis erit usque in seculum:

26 Cùm pepigero ipsis fœdus pacis, fœdus [i] perpetuum futurum cum ipsis; & disponens ipsos multiplicabo ipsos, ponamq; sanctuarium meum [a] in medio ipsorum in seculum.

27 Ut existente tabernaculo meo apud ipsos, sim ipsis Deus & ipsi sint mihi populus:

28 Et cognoscant gentes me Jehovam sanctificare Jisraëlē, cùm erit sanctuarium meum in medio ipsorum in seculum,

24 *Servum meum*] Christus, qui propterea venit ut faceret voluntatem Patris in forma servi: quamobrem appellatur servus, 1.Chron.17.19.& Jeschahh.42.1.

Pastor] ut Joan.10.16.

h Heb. *filii filiorū.*

i Heb. *seculi.*

26 *In medio ipsorum*] id est, in ipsorū cordibus habitabo & inambulabo: vide 2.Cor.6.16.& sequētibus.

e Heb. *unum: ut sequente versu.* 17 *Admove*] id est, hoc typo præfigura unitatem futuram per Christum, ut exponitur vers. 22. f Heb. *in una.* 18 *Cùm autem*] transitio ad interpretationem typi, per occasionem consulentium de ea Jisraëlitarum: cujus interpretationis partes cum typo convenientes sunt duæ; una, de conciliando & compingendo Jehuda & Jisraële, vers.19. altera, de populo Dei postquam adunatus fuerit servando, regendo, & propagando ex æterno Dei fœdere in Christo, verbibus reliquis. g Heb. *filii populi tui.* 19 *Lignum Josephi*] id est, Josephum & Jisraëlem totum hac verga adumbratum. *In manu mea*] id est, in potestate Christi, qui sermo æternus est Patris Deus unus cum Patre & spiritu sancto: hic enim David ille est de quo infrà ver.24. in cujus manum Pater tradidit omnia: Joan.3.35. & Matth.28.18. 20 *Cumq; fuerint*] videlicet adunata, ut dictum est supr. ver.17. sic transitur ad explicationem loci alterius de regno Christi in Ecclesia ex variis populis adunata; ut notavimus in versum 18. 21 *Sic ait*] hæc narratio promissorum Dei antecedentia omnia complectitur; primùm quidem liberatæ a Deo Ecclesiæ coagmentationem & unionem, duobus versibus; deinde administrationem Christi, & fructus illius ex fœdere æterno Dei per Spiritum habitantem in nobis, usque ad versum 27. ac postremò finem, nimirum gloriam Dei in Ecclesia catholica, versibus duobus ultimis: quæ omnia typicè a Prophetis dicta de uno populo & terra, ad veritatem Christi infinitam esse accommodanda sæpè monuimus.

CAPUT XXXVIII.

Deus per Prophetam prænuntiat Judæis calamitates, quæ ipsis ex quo reduces fuerunt a deportatione erant eventuræ, operâ regum Asiæ minoris & Syriæ: gravissima judicia exponit quæ contra illos tum per Judæos, tum per alienigenas, tum sua ipsius manu effecturus est: gloriam ad Judæos ex hostium strage perventuram docet: omniaq; tandem concludit Evangelicis promissionibus.

1 [a] DEINDE fuit verbum Jehovæ ad me, dicendo,

2 Fili hominis, [a] dispone faciē tuam versus [a] Gogum, [a] terram Magogi, [a] principem,

1 *Deinde*] Duo hæc capita eodem pertinere apud omnes constat: sed varia est illorum accommodatio. Nos omissis tam variis interpretationibus statuimus ea per Spiritum Dei hoc loco esse posita ad anticipationem, quasi eadem sit concio cum præcedente capite. Nam cùm Deus superiore capite duo prænuntiaverit, restitutionem populi ex captivitate Babylonica, & instaurationem per Evangelium Christi; ne forte Judæi præsumerent utrumque eodem tempore eventurum; aut si non eveniret, animis deficerent; propterea anticipatione Deus antevertit opionem illam, docens post reversionem populi ex captivitate, ante adventum Christi & justam regni Dei instaurationem multas populo Dei calamitates eventuras, & multa in hostes Ecclesiæ a Deo judicia, quemadmodum etiam prophetavit Danijel. 9. capite, 10.& 11. similem anticipationem vide Jirmejæ 31.15. Summa igitur est, reverso in Judæam populo fore ut multa mala ipsi importentur ante adventum Christi, & contrà Deus quamplurima edat documenta severissimæ justitiæ suæ in adversarios Ecclesiæ ad gloriam suam & salutem ejus. Partes (præter inscriptionem & mandatum Dei, duobus versibus comprehensum) omnino sunt quatuor: prima est propositio summa tum hostium & rerum ab eis gestarum, tum eventorum a Deo, usque ad versum 10, secunda est enarratio propositionis, usque ad ver. 9. capitis 39. tertia, exornatio propositionis enarrationisque præcedentis, usque ad versum 25. postrema, conclusio. 2 *Dispone*] ut suprà 6.2. *Gogum*] hanc vocem propriam esse constat inter omnes: sed plerique adducti interpretatione hujus & sequentis capitis, propriam viri esse putant, & regis alicujus quo autore futurum erat ut infestaretur Dei populus, alii regionis: nos verò comparato loco Apocalypseos 20.8. loci quidem & gentis appellationem esse statuimus; sed a Rege certo derivatam, nimirum a Rege illo Gyge qui Candaulem Lydum ante hæc tempora occiderat: nam ab eo orti Gygades, & lacus Gygæus denominatus est; Gog igitur est minor Asia, quam his temporibus Halyattes obtinuit, deinde Crœsus: a quo fines regni sui in Syriam propagante inditum nomen est cuidam parti Syriæ proximæ Jisraëlitarum agro junctæ Libano, ubi situm fuisse oppidum docent omnes Geographi nomine Gygarta, pro eo quod est Gog-karta, id est, Gogi urbs, Syro vocabulo: ac proinde locum hunc ita accipimus, Prophetam ex ordine gentes quæ supra Judæam sunt hoc loco percurrere, ut denotet maximè a regno Asiæ minoris, Syriæque Judæam infestatum iri; quod illi Antiochi, Seleuci, Demetrii, Nicanoresque tenuerunt, qui multa mala Judæis intulerunt, & plurima ab eis perpessi sunt. *Terram Magogi*] id est, Scythiæ sive Sarmatiæ incolas, synecdochicè, qui tum Mediam obtinebant, ut meminimus Jirm.49.34.& supra 32.24. Asiam depopulabantur & vastabant omnia usque ad Syriam cœlen, ubi primas tenebat omnis idololatriæ Hierapolis a Scythis condita, quæ Syris dicebatur Magog, teste Plinio lib.5 capite.23. *Principem*] hoc asyndeton ostendit quod modò diximus Prophetam percurrere certarum gentium nomina, ut synecdochicè intelligantur omnes ex quarum opera usi sunt Reges ad grassandum in Judæa; ut apparet ex ver. 5. & sequentibus.

primarium 'Mescheci & Tubalis; & prophetato contra eam,

3 Dicens: sic ait Dominus Jehova: 'ecce me contra te, ô 'Gog, princeps, primariæ Mescheci, & Tubalis:

4 'Ut reducam te imponens hamos maxillis tuis; cùm 'eduxero te & omnes copias tuas, equos & equites 'indutos [a] perfectissimè omnes, congregationem multam [b] clypeatorum & scrutatorum, tractantium gladios omnium.

5 'Persas, 'Æthiopas, & Putæos cum illis; omnes [c] scutatos & galeatos:

6 'Gomerum cum omnibus agminibus suis, domum 'Togarmæ, *ad* latera Aquilonis cum omnibus agminibus suis; populos multos tecum.

7 Comparator, & compara te, tu & omnes congregationes tuæ quæ congregantur ad te; 'ut sis istis custodiæ.

8 Post dies 'multos [d] animadvertetur in te, *qui* [e] consequentibus annis invasurus es terram 'reducem a gladio, congregatam ex populis multis, invasurus montes Jisraëlis, qui fuerant vastitati jugiter; cùm ipsa ex populis educta habitabunt securè omnes:

9 Et ascendens 'quasi fremebunda vastatio invasurus es, similis nubi operiendo illam terram futurus; tu, & omnia agmina tua, populique multi tecum.

10 'Sic ait Dominus Jehova, nam erit die illa ut [f] venientibus rebus multis in animum tuum; cogites cogitationem malam,

11 Dicens, ascendam contra terram 'pagorum, invadam istos tranquillos habitantes securè; qui omnes habitant 'absque ullo muro, & quibus nullus *est* vectis, aut valvæ:

12 Ad prædandum prædam, & ad diripiẽdum direptionem; 'reducendo manum tuam contra vastitates inhabitatas, & contra populum receptum ex gentibus, facientem pecuariam & [g] negotiantem, habitantes 'in [h] editiore loco istius terræ.

13 'Scheba, & Dedan, 'negotiatoresque Oceani, & omnes 'juvenes leones ejus dicent tibi; an ad prædandum prædam 'advenis? an ad diripiendum direptionem congregasti congregationem tuam? ut deportes argentum & aurum, ut accipias pecora & merces, ut præderis prædam magnam?

14 'Idcirco prophetato, fili hominis, dicens 'Gogo, sic ait Dominus Jehova; an non die illa 'habitante populo meo Jisraële securè, 'experturus esses,

15 Postquam veniens e loco tuo, a lateribus Aquilonis, tu & populi multi tecum; insidentes equis omnes, congregatio magna, & copiæ multæ,

16 Ascenderis contra populum meum Jisraëlem, ut nubes ad operiendum terram illam? [i] consequentibus temporibus 'erit; cùm adduxero te contra terram meam, ut agnoscãt gentes me, cùm 'me sanctificabo in te ante oculos ipsarum, ô Gog.

17 'Sic ait Dominus Jehova, an tu es de quo loquutus fuero diebus priscis [k] per 'servos meos Prophetas Jisraëlis qui prophetarunt diebus illis annos *multos*; me adducturum te contra illos?

18 'Atqui erit die illa, qua die invaserit Gog terram Jisraëlis, dictum Domini Jehovæ; (ascendit æstus meus in ira mea,

19 Et zelotypia mea igne excandescentiæ meæ loquor) *mentiar* nisi die illa fuerit concussio magna in terra Jisraëlis:

20 'Adeò ut concutiantur a facie mea pisces maris, & volucres cœli, ac bestiæ agri, & omnia reptilia reptantia super terram, omnesque homines qui erunt in superficie terræ: & diruantur ipsi montes, concidantque 'præcipitia, & omnis murus in terram corruat.

21 'Advocabo enim contra illum pro omnibus 'montibus meis gladium, dictum Domini Jehovæ; gladius cujusque contra fratrem suum erit:

22 Et 'disceptabo cum illo peste, & [l] cæde; & imbrem inundantem, lapidesque immanis grandinis, ignem, & sulphur depluam super illum, & super agmina illius, ac super populos multos qui erunt cum illo.

23 Ita magnificabo me, & sanctificabo me, & innotescam in oculis gentium multarum; ut [m] cognoscatur me esse Jehovam.

Mescheci &c.] vide Gen. 10.2.

3 *Ecce me*] hac propositione summa Deus consilium suum explicat de convocandis & excitandis hostibus contra Judæam, usque ad versum 8. & 9.

Gog] id est, vos gentes omnes ministraturæ regi Syriæ ad evertendum populum meum.

4 *Ut reducam te*] id est, non tantùm inhibeam & sistam conatus tuos, verùm etiam pedem turpiter referre cogam, ut piscator retrahens piscem, aut bubulcus bubalum.

Eduxero] videlicet e regionibus suis nationes singulas in Judæam involaturas, quæ nominãtur versibus sequentibus.

Indutos perfectissimè] ut suprà 23.6.

a Heb. *perfectionis.*

b Heb. *clypei & scuti, prehendentium, &c.*

5 *Persas*] quorum pars Antiocho Epiphani paruit tributaria. vide 1 Mac. 3.31.

Æthiopas] quorum opera fugatus Alexander, & Demetrius in regnum restitutus est per Ptolemæum Evergetem, 1. Mac. 10. & 11. quod etiam de Putæis sive Cyrenæis accipiendum esse commonstrant verba sequentia.

c Heb. *scuto & galea.*

6 *Gomerum*] vide Genes. 10.2. hujus autem posteri Seleucis & Antiochis paruerunt.

Togarmæ] vide Gen. 10.3.

7 *Ut sis istis*] id est, ut circũvenias multitudine copiarum tuarum montes Jisraëlis, qui nominantur sequente versu, & Judæos omnes tanquam carcere aut cavea circumclusos tenere videaris tibi: sic enim fecisse Reges Syriæ omnes historiæ testantur: sic ver. 9. 8 *Multos*] id est, annos ampliùs ducentos ab hac prophetia, cùm cœpit Judæa vexari a Syriæ regibus; ac proinde temporibus Seleuci Nicanoris mirifica cœperunt Dei judicia pro defensione populi exerceri. d Heb. *visitaberis.* e Heb. *in consequentia annorum.*

Reducem] id est, cujus incolæ reversi fuerint & liberati a captivitate, ut promissum fuit suprà 37. 9 *Quasi fremebunda*] vide Proverb. 1.27. 10 *Sic ait*] secunda pars prophetiæ, enarratio antegressæ propositionis qua exponit Propheta primum res hostium, id est, consilia ipsorum & facta, usque ad ver. 14. deinde verò ex adverso comparat consilia Dei & facta cum illorum consiliis & factis, inde ad versum 9. sequentis capitis. f Heb. *ascendentibus in cor tuum.*

11 *Pagorum*] id est, ex pagis tantummodo constantem, non autem munitionibus & oppidis; ut interpretãtur verba sequentia. Nam munitis locis plurimùm Judæam caruisse inde a temporibus Nebucad retzaris ex historiis est evidentissimum. *Absque ullo muro*] id est, sine munitione ulla, ἀτειχίστως, ut Deut. 3.5. 12 *Reducendo*] id est, semel, atque iterum, ac subinde expilando.

g Heb. facientem *negotiationem.* *In editiore*] id est in Judæa montosa, cujus edita loca ferè Judæi incolebant securitatis ergò. h Heb. *umbilico: ut Judic. 9.37.* 13 *Scheba & Dedan*] id est, Arabes viventes latrociniis, ut notavimus Jeschahh. 13.20. *Negotiatoresq.*] Tyrii, Tzidonii, & cæteri naviculariam facientes, & lucrum quærentes mari. *Juvenes leones*] id est, rapaces mercatores, & ad quæstum projectissimi. *Advenis*] videlicet sine nobis: quasi dicant, & nos quoque eodem convolabimus.

14 *Idcirco*] altera pars enarrationis, ut diximus in versum 10. qua Propheta primum per contentionem justitiam asserit judicii quod postea denuntiaturus est, usque ad versum 17. deinde ostendit Deum tum cognitione absolutissima, ver. 17. tum studio sanctissimo potentiaque summa instructum esse ad præstãdum judicium ipsius justissimum (quæ tria in bono judice opus sunt) vers. 18. & duobus sequentibus; ac postremo judicium explicat, inde a ver. 21.

Gogo] omnibusque hostibus, synecdochicè.

Habitante] id est, neminem lacessente, & pacem cum omnibus colente.

Experturus] videlicet judicium meum, quod postea denuntiatur vers. 21. & sequentibus.

i Heb. *in consequentia dierum: ut Gen. 49 1.*

16 *Erit*] judicium superventurum tibi, ut modo dictum est.

Me sanctificabo] efficiendo judicia mea sanctissima; ut Levit. 10.3.

17 *Sic ait*] enarratio cognitionis Dei quæ falli non potest, ut neq; judicium potest ab ullo effugi: non fallis (inquit Deus) cognitionem meam; jam enim ante multa secula cognovi quicquid in populum meum effecturus es: quamobrem etiam prædico per servos meos; neque tantùm res quas gesturus es, sed etiam consilium meum eventaque tibi funestissima prænuntio: vide Jeschahh. 48. de hoc argumentationis genere. k Heb. *per manum servorum.*

Servos] videlicet nostrum hunc Prophetam, Danijelem capite 11. & Zecarjam 14. 18 *Atqui erit*] enarratio studii & potentiæ Dei, tribus versibus armatæ ad exequendum judicium ipsius, de quo ver. 21. & deinceps. Est autem mutila oratio ad exprimendum pathos: ut suprà 34.8. 20 *Adeò ut*] hyperbolicæ minæ, qua ratione Deus gravitatem exprimit iræ venturæ suæ. *Præcipitia*] id est, immanes rupes, ac velut in aëre pendentes: ut Cant. 2.14. 21 *Advocabo enim*] nunc demum judicii contra Jehudæorum hostes venturi qualitatem explicat primùm in regione ipsa Judæorum, hoc capite; deinde in hostium ipsorum sedibus, capite sequente. Ac in Jisraëlis quidem agro tria judiciorum genera dicuntur eventura hostibus: primùm a Judæis, ut per Macbæos factum est; deinde ab ipsis inter se, ut factum est inter Demetrium & Alexandrum, item Seleucum filium Gryphii & cæteros, quæ notantur hoc ver. ac postremò a Deo ipso, versu seq. quorum omnium finis ponitur versu ultimo. *Montibus meis*] id est, montosa regione populi mei, ut suprà ver. 8. 22 *Disceptabo*] id est, quàm plurimis & vehementissimis judiciis cõtinenter agitabo & perdam. l Heb. *sanguine.* m Heb. *cognoscant, impersonaliter.*

CAPUT XXXIX.

1 'PRAETEREA tu, fili hominis, prophetato contra 'Gogum, dicens, sic ait Dominus Jehova; ecce me contra te Gog, princeps, primarie Mescheci & Tubalis.

1 *Præterea*] Amplificatio judicii contra reges Asiæ Syriæque, & auxiliares copias eventuri, ut diximus sup. 38.21. quod Deus non tantùm in terra Jisraëlitarum sit perditurus ipsos versibus quinque priorum etiam quodam veluti igne regiones ipsorum per Romanos incensurus, ver. 6. quorum judiciorum finis & confirmatio postea adhibetur, usque ad ver. 9. *Gogum*] vide suprà 38.2. & 14.

2 Ut

2 Ut reducam te [a]senario unco trahens te;& deducens te e lateribus Aquilonis, adducam te in montes Jisraëlis:

3 Ubi [*]percutiens arcum tuum e manu sinistra tua, sagittas tuas e manu dextera tua dejiciam.

4 In montibus Jisraëlis concides, tu & omnia agmina tua, & populi qui erunt tecum; volucribus, avibus [a] omnibus alitibus,& bestiis agri trado te comedendum.

5 In superficie agri concides; quia ego eloquutus sum, dictum Domini Jehovæ.

6 Deinde immittam [*]ignem in Magogum, & in habitatores insularum [b] securos; ut experiantur me esse Jehovam:

7 Et nomen sanctitatis meæ notum faciam in medio populi Jisraëlis, neque sinam prophanari nomẽ sanctitatis meæ ampliùs; sed cognoscent gentes me esse Jehovam sanctum in Jisraële.

8 Ecce adventurum est & fiet, dictum Domini Jehovæ; illo ipso die quem proloquutus sum.

9 [*]Tunc exibunt habitatores civitatum Jisraëlis, & incendentes exurent arma,scutaque & clypeos, arcus & sagittas, [c] jaculáq; & spicula: & incendent ea igne [*] septem annis.

10 Neque ferent ligna ex agro, neque cædent e sylvis; nam armis accendent ignem cùm prædabuntur prædatores suos diripientque direptores suos, dictum Domini Jehovæ.

11 [*]Et erit die illa ut [*]dem Gogo locum sepulchri ibi in Jisraële [*] vallem [d] viatorum ad Orientem maris, [*]ut illa obthuret [e] ora viatorum; cùm sepeliverint ibi Gogum & totam multitudinem ejus, vocabuntque vallem multitudinis Gogi.

12 [*]Nam sepelient eos domus Jisraëlis; ut [*]mundent terram, septem mensibus.

13 Sepelient, inquam, totus populus ipsius terræ, cùm [*]fuerit ipsis *comparatum* nomen: quo die glorificavero me, dictum Domini Jehovæ,

14 [*]Homines autem [f] assiduos separabunt transituros per regionem, transituros [g] ut sepeliant eos qui remanserint in superficie terræ; ad mundandum ipsam, [h] [*]exactis septem mensibus pervestigaturos,

15 Atque hi [*]transeuntes transibunt per terram, ut [*]dispiciat *quisque* ossa hominum, extruatque juxta illorum quodque monimentum: donec sepeliverint eorum quodque [i] vespillones in valle multitudinis Gogi.

16 [*]Quin etiam [*]nomini civitati erit multitudo ipsius, postquam mundaverint terram.

17 [*]Tu autem fili hominis, sic ait Dominus Jehova, dic avibus omnibus alitibus,& omnibus bestiis agri, congregamini & venite, colligite vos circunquaq; ad mactationem meam quam ego mactaturus sum vobis;mactationem magnam in montibus Jisraëlis:ut comedatis carnem & bibatis sanguinem;

18 Carnem potentum comedatis, & sanguinem principum terræ bibatis; arietum agnorum, & hircorum, juvencorum, pinguium Baschanis omnium.

19 Comedetis autem adipem ad satietatem, & bibetis sanguinem ad ebrietatem; ex mactatione mea quam mactaturus sum vobis:

20 Et satiabimini de mensa mea [*]equis & curribus; potentibus,& omnibus [k] bellatoribus, dictum Domini Jehovæ.

21 [*]Sic edam gloriam meam in gentibus; ut videant omnes gentes judicium meum quod fecero, & [*]manum meam quam imposuero illis.

22 Et cognoscant domus Jisraëlis, me Jehovam Deum ipsorum esse a die illo & deinceps:

23 Cognoscant verò gentes propter iniquitatem ipsorum deportatos fuisse domum Jisraëlis; eò quòd prævaricati essent contra me, & abscondissem faciem meam ab eis, ideo me tradidisse eos in manum hostium suorum ut caderent gladio omnes:

24 Secundum impuritatem eorum & secundum defectiones eorum me egisse cum eis, cùm [*]abscondissem faciem meam ab eis.

25 Idcirco sic ait Dominus Jehova, jam restituam captivam multitudinem Jahhakobi & miserebor totius domus Jisraëlis; & zelotypus ero nominis sanctitatis meæ:

26 Cùm tulerint ignominiam suam & totam prævaricationem suam qua prævaricati sunt contra me; quando habitabant in terra sua securè, nemine deterrente.

27 Reducendo eos ex populis, congregabo eos e regionibus inimicorum ipsorum; ut

2 *Senario*] hunc locum eodem planè sensu accipimus quo superiorem 38. 4. verbum verò Hhebræum (quod perinde sonat quasi sextare dicas, ut Latini decimare, vicesimare & cẽtesimare dixerunt) deducimus ab eo harpagum genere sive ferrearum manuum quibus situlæ e puteis hauriri solent, aut naves comprehendi propter senos uncorum ordines. Hoc genus lupos appellat Livius lib. 8. de bello Punico.

3 *Percutiens*] id est, exarmabo te, ut factum fuisse sæpenumero testantur historiæ. Hoc autem & sequent. versu prolepsis est sive propositio summa trium judiciorum Regibus Syriæ in Judæa eventurorum: primùm est, quòd arma amissuri sint, hoc versu; secundum, quòd ipsi morituri; tertium, quod insepulti esca ferarum futuri sunt: quæ tria deinceps exornantur ver. 9. & sequentib.

a Heb. *cujuscunque alæ. sic ver. 17.*

6 *Ignem*] id est, perniciem & vastitatem maximam, tanquam pervadente igne: prout factum est postquam Romanis Judæos ex fœdere adjuturis accessos in Asiam minorem paruit per regem Attalũ, qui ingensus Demetrio populum Romanum instituit hæredem regni sui.

b Heb. *in securitate.*

9 *Tunc exibunt*] exornatio primi membri prolepseos, ut diximus in versum 3.

c Heb. *baculum manus: periphrasis jaculorum quæ non arcu emittuntur, sed manu.*

Septem annis] id est, quàm diutissimè atque sæpissimè; numerus finitus pro infinito: ut Gen. 4. 15. sic infra ver 12. & 14.

11 *Et erit*] Exornatio secundi membri prolepseos, ut diximus in versum 3 quod membrum habetur in principio versus 4. qua exponit Propheta quàm multi ac frequentes casuri sint, a circumstantiis sepulturæ, usque ad versum 17. *Dem Gogo*] id est, non possessionem terræ, quàm ambiebant ipsis traditurus sim; sed contrà morte affecturus ipsos, adeò ut in ea ipsa terra pars sepeliantur; usque ad versum 17. pars insepulta a bestiis laceretur, inde ad ver. 21. *Vallem viatorum*] id est, Gilhhaditidis vallem, quam mercatores Gilhhadis emporia adeuntes frequentabant. Erat autem duplex, una cis Jardenem, ubi sita erant Dothaiina, Gen. 37. 17. altera, trans Jardenem ad Orientem maris Genazareth, sive lacus Tyberiados: quamobrem verba sequentia διασαφητικῶς a Propheta adjecta sunt.

d Heb. *transeuntium.*

Ut illa obthuret] i. ut documento illius vallis discant extranæi sinere Judæos, & ne hiscere quidem adversus illos amplius audeant. Fuerunt quidem tyrannorum copiæ aliis locis cæsæ, ut ex historiis constat; sed hac loquendi forma primùm synecdochicè alia pugnarum & victoriarum insignium loca comprehenduntur, quia plurimũ in eo tractu contra reges Syriæ bellatum est; deinde verò hunc tractum nominatim adjungit Deus, ut celebritatem judiciorum suorum denotet: nam tractus hic erat totius Judeæ frequentissimus, ab exteris plurimùm frequentatus, & illis proximus; cùm aliæ partes contrà in Judæa aut mari, aut montibus arduis definirentur, ac proinde minus ab extraneis colerentur.

e Heb. *viatores.*

12 *Nam sepelient*] exegesis præcedentis versus, qua Propheta docet primùm tantam fore exterorum stragem, ut Jisraëlitæ omnes diu in sepeliendis illorum cadaveribus occupentur; duobus versibus: deinde post diuturnos labores fore ut propter continuas victorias curatores publicos funerum instituant, ac ordinarios, ver. 14. & 15. postremò extiturum perpetuum istius coacervatæ sepulturæ documentum, ver. 16.

Mundent terr.] cadaveribus impuratam, quæ per legem nefas erat (ut res omnes immundas) superesse insepulta in terra.

13 *Fuerit ipsis*] id est, celebres effecti fuerint victoriis.

14 *Homines autem*] secundum exegeseos membrum, ut diximus ver. 12. de ordinariis curatoribus sepulturæ, ne impurata sit terra a constratis cadaveribus.

f Heb. *jugis.*

g Heb. *sepulturos.*

h Heb. *a fine septem mensium.*

Exactis septem] id est post diuturnam illam occupationem laboremque Jisraëlitarum omnium, de quo supra ver. 12. Istius autem curationis, quam ταφείαν Græci vocant, ratio exponitur diligentissima sequente versu.

15 *Transeuntes*] publici curatores, ut modò diximus.

Dispiciat] .i. perquirat, & pervestigata ut condantur suis sepulchris curet, in ea valle quam Propheta nominavit.

i Heb. *sepelientes.*

16 *Quin etiam*] tertius exegeseos locus, ut diximus in versum 12. quo Propheta ostendit non istius modò multitudinis quæ hîc illic victa & cæsa fuerit, aliquam fore Judæis gloriam, sed in ipsa quoque Jeruschalaimorum urbe fore ejusdem gloriæ documenta atque adeò celebraturos esse Judæos stragem illam & liberationem suam Jeruschalaimis. Quod nominatim Simone Sacerdotium exercente factum est, expulsis omnibus exterorum copiis cùm ex toto Judæorum agro, tum ex ipsa turri Jeruschalaimorum: unde factum est, ut ab eo tempore in acta publica tabulasque notaretur tempus a summo sacerdotio, gubernatione, & principatu Simonis: vide 1. Machab. 13. & 14.

Nomini civit] id est, ex ista multitudine nomen & gloria civitati comparabitur, cùm apud ipsos (ut modo diximus) tum apud exteros ut ibidem narrat historicus.

17 *Tu autem*] exornatio tertii membri prolepseos, ut diximus in versum 3. cui similem vide Jirmejæ 12. 9.

20 *Equis & currib.*] id est, viris militaribus, qui vehuntur equis aut curribus: metonymia.

k Heb. *viris belli.*

21 *Sic edam*] postremus exornationis locus de fine judiciorum præcedentium nimirum gloria Dei tum in perdendis adversariis, hoc versu; tum in regendis suis apud omnes populos explicata. trib. sequent.

Manum] id est, plagam qua illos affecero: ut Iiobi 23. 2.

24 *Abscondisse*] humanitus dictum: ut Psal 10. 1. & 13. 2. & alibi passim.

25 *Idcirco*] conclusio, ut diximus suprà 38. 1. a magnificis Dei promissionibus: in quibus tria proleptice statuuntur. hoc ver. beneficium restitutionis, quod exponitur duobus versibus proximè sequentibus; causa beneficii, unica Dei misericordia ex fœdere; & finis videlicet gloria Dei, cujus ratio ostenditur duobus versibus ultimis.

sanctificer in ipsis ante oculos gentium multarum:

28 Ut cognoscant me Jehovam Deum ipsorum esse qui deportavi ipsos in gentes, colligam eos in terram ipsorum; neque relinquam amplius *ullum* ex eis ibi:

29 Neque abscondam amplius faciem meam ab eis; 'cùm effudero spiritum meum super domum Jisraëlis, dictum Domini Jehovæ.

29 *Cum effudero*] id est, cùm evangelicas meas promissiones ipsis exhibuero, de quibus vide Actor. 2.17.

CAPUT XL.

Deus servo suo visionem exhibet de instauratione Ecclesiæ, regni & populi per Christum: itaque primùm tribus his capitibus sedem Ecclesiæ suæ Jeruschalaimus statuens, magnificentissimam illius figuram adumbrat ambitu uno maximo, tribus atriis templum antecedentibus, templo elegantissimo, septo ad templum adjecto & atrio a posteriore ipsius parte ipsum terminante: & harum singularum partium membra, structuras, lumina, ornamentaq; describit accuratissimè.

1 'VICESIMO quinto anno a deportatione nostra, in 'principio anni, decimo die mensis, quarto decimo anno postquam 'percussa fuerit civitas; ipso eodem die fuit super me 'manus Jehovæ ut deduceret me 'illuc.

2 'Visionibus Dei duxit me *Jehova* in terram Jisraëlis; & collocavit me in 'monte alto valde, secundum quem erat quasi 'structura civitatis a meridie.

3 Cumque duxisset me illuc, ecce 'virum cujus aspectus erat 'similis aspectui [a] chalybeo, cum 'funiculo lineo in manu sua, & 'calamo mensuræ; qui stabat in porta.

4 Edixit autem mihi vir ille, fili hominis, aspice oculis tuis, & auribus tuis audi, & [b] adverte animum tuum ad omnia quæ sum ostensurus tibi; nam ut ostenderem tibi adductus fuisti huc: indica omnia quæ vides domui Jisraëlis,

5 'Ecce autem murus erat a parte extima domus circumquaque, & in manu illius viri calamus mensuræ, sex cubitorum, 'ex cubito & 'palmo: quo mensus est latitudinem 'illius structuræ calamo uno, & altitudinem calamo uno.

6 'Venitque ad portam [c] quæ spectabat Orientem versus, ascendens 'per gradus ejus; & 'mensus est 'limen portæ 'calamo uno latitudine, & limen alterum calamo uno latitudine:

7 'Et procœtonem quemque calami unius longitudine, & calami unius latitudine; 'inter procœtonas verò quinque cubitos: 'limen quoque portæ juxta vestibulum portæ intrinsecus, 'calami unius.

8 'Ita cùm mensus esset 'vestibulum ipsius portæ intrinsecus, calami unius,

9 Mensus est 'vestibulum portæ 'octo cubitorum, 'cum [d] liminibus ejus 'binum cubitorum; nempe vestibulum portæ intrinsecus.

10 'Procœtones autem portæ [e] versus Ori-

1 *Vicesimo quinto*] A deportatione Jeconjæ, unde Jechezkelem ferè numerare persæpe diximus. Ab hoc autem loco ad finem usque libri Propheta postquam calamitates Judæis eventuras, tum deportationis, tum reversionis tempore prænuntiavit; nunc demum instaurationem spiritualē Evangelio Christi ad Ecclesiam ipsius perventuram adumbrat typis & figuris rerum corporalium, pro ratione temporis, & populi apud quem agebat & loci, denique propter communem humani ingenii imbecilli imbecilitatem, cui oportet figurari terrenis comparationibus eas res quas oculus non vidit, nec videre potest. In hac autem instauratione, perfectissima Christianæ Ecclesiæ constitutio præfiguratur duabus rebus maximè; primùm instauratione templi, tribus capitibus, & totius ministerii cultusque sacri cap. 43. & 44. deinde restitutione totius terræ & Reipub. ac totius regni, ad finem usque. Quamobrem etsi hæc omnia inter se conjuncta sunt; tamen quia in certas classes distincta queunt facilius comprehendi, placuit seorsim capita alia ab aliis disponere: videlicet primo loco ea conjunctim quæ ad templi structuram pertinent, secundo quæ ad cultum sacrum, tertio verò quæ ad Rempub. *Principio anni*] id est, primo mense sive principe anni; ut accipiendum esse arguunt sequentia. *Percussa*] & captus Tzidkija, 2. Reg. 25. 7. qui fuit annus trigesimus secundus Nebucad-retzaris magni. *Manus Jehovæ*] ut suprà 1.3. hoc autem versu & tribus sequentibus exponit Propheta rationem totius prophetiæ, & autoritatem fidemque hoc pacto conciliat doctrinæ suæ. *Illuc*] id est, ad civitatem percussam Jeruschalaimorum, sic ver. 3. 2 *Visionibus Dei*] ut suprà 8.3. *Monte alto*] ut Jeschahh. 2.2. nominatur Tzijon, typus Ecclesiæ. *Structura civitatis*] quæ describitur postea sub finem prophetiæ: nam intelliguntur hoc nomine Jeruschalaima, quæ comparati cum Tzijonis situ magis ad meridiem spectabant. 3 *Virum*] Christum, informatorem & ædificatorem Ecclesiæ, hæredemq; omnium a patre constitutū. *Similis*] i. lucidissimus, & splendidissimus puritate & gloria: quæ duo comparatione chalybis tersi designantur, ut suprà 1.7. a Heb. *chalybis.* *Funiculo lineo*] ad dimetiendum majora spatia mensoribus percommodo. *Calamo mensuræ*] id est, pertica mensoris: quæ in illis regionibus ferè ex cannis sive calamis adhiberi solet; quia levitate sua, æquabilitate, & rebus aliis sunt ad metiendum aptissimæ: sic Apocalyp. 11. 1. & 21. 15. Hujus autem calami magnitudo exponitur ver. 5. ‖ *Infrà* 44. 5. b Heb. *appone cor: ut Ijob* 1.8.

5 *Ecce*] tota hæc narratio quinq; omnino mēbra structuræ minutatim explicat: primum est ambitus universus, qui delineatur hoc versu, & infrà 42.15. & sequentibus; secundū est atrium extimum, quod atrium primū a situ, sive atrium δημηγορικὸν ab usu ipsius appellatur, tertium, atrium interius, sive medianum, quod σκευοθήκη a nobis sive armamentarium appellatur, ubi erant instrumenta Levitarum, & curabantur ea quæ anteire oportebat sacrificiis & oblationibus ex lege. quartum, atrium intimum sive pronaum, ubi erat altare holocausti: quintum denique templum cum suo vestibulo, substructionibus, & duobus atriis. Ac de maximo quidem ambitu primum hîc agitur, usque ad ver. 17. de atrio extimo, inde ad ver. 28. de mediano, inde ad ver. 44. de intimo atrio, usq; ad ver. 2. cap. sequentis, de templo verò capite 41. a ver. 3. usque ad versum 15. capite 42. In hoc porrò ambitu (cujus frons tantum hoc capite sive pars anterior describitur, qua ibatur ad atria) partes ponuntur istæ: murus hoc versu: porta, versu sequente; procœtones ad latera portæ ver. 7. vestibulum, ver. 8. & 9. & spatia, sequentibus. *Ex cubito*] id est, cubitorum regiorum, quos tribus pollicibus ampliores esse cubitis communibus apud veteres legimus: atque ita accipiendus est locus Herodoti libro 2. ubi digitos nominat, non autem pollices in descriptione Babyloniæ. *Palmo*] id est, tanto spatio quantum definiunt digiti quatuor, sive tres pollices. *Illius structuræ*] id est, muri ambientis, sive claustri, cujus amplitudo delineatur infrà 42. hîc verò crassitudo & altitudo unius calami, id est, cubitorum sex regiorum: quod non de hac modò parte, sed de omnibus in ambitum intelligendum est. 6 *Venitq;*] descriptio portæ ad Orientem spectantis: quæ comprehensis postibus dicitur fuisse cubitorum duodecim; ut contrà postibus seorsim consideratis ostium sive lumen & apertura portæ dicitur esse cubitorum decem, ver. 11. erant enim cubitales postes. c Heb. *cujus facies via ad Orientem: sic deinceps.* *Per gradus*] nam templum in cacumine montis situm erat; hîc verò ambitus, & sequentes domus partes in declivi erant: vide infrà ver. 19. & 26. & 34. *Mensus est limen*] id est, porta erat duplex sive biforis; ac proinde duo habebat limina a poste suo utrinque ad medianum ipsius antepagmentum concurrentia, ita ut porta tota cum suis postibus duodecim cubitorum regiorum esset, aut (si postes exceperis) cubitorum decem, ut modò diximus. *Limen portæ*] videlicet inferum in utroque portæ ostio: nam superum contrahebatur in rotunditatem, infrà ver. 11. *Calamo*] prout definita est mensura illius suprà ver 5. 7 *Et procœtonem*] hi procœtones, qui intus istius muri erant appendices, tum ad decorem, tum ad usum & commoditatem loci pertinebant ut apud Græcos ostiariis cellæ (quæ piloria vocabant) itemq; advenientibus πρόθυρα attribuebantur, quę poëtis veteribus dicta fuisse thalamas docet Eustathius. Hoc autem spatium inter duas januas situm, id est, inter portam muri portamque vestibuli, & ad latera septum procœtonibus, illud est quod Græcè θυρωρεῖον appellatur. Atque hoc quidem si in omnes partes spectaveris, ferè quadratum fuit: sex cubitorum in longitudinem secundum longitudinem procœtonum, ver. 8. decem verò in latitudinem secundum amplitudinem luminis quod erat in porta. *Inter procœtonas*] videlicet qui ulterius secundum murum erant, ut exponitur vers. 10. & in utramque partem quasi observabant portam ingressus. Cùm autem terni essent procœtones isti, certum est duo tantùm spatia intervenisse quibus cingebatur medianus procœton, & ea spatia fuisse tantum cubitorum duorum cum dimidio quodque. Quamobrem hîc inter procœtonas quinque cubiti dicuntur intercurrisse brevitatis ergô: sic infrà ver. 9. & 41, 14. *Limen quoque*] id est, limen interius portæ ingressus, quo omninò fuit opus propter densitatem muri: quod ita accipiendum esse monstrat Propheta verbis sequentibus, cùm se notet agere de eo limine quod spectat vestibulum versus, & quod est intrinsecus, ut ab extero limine distinguatur. *Calami unius*] nempe unum quodque limen: nam duo erant limina æquè in hoc ac in extero limine, de quo proximè precedente versu. 8 *Ita cùm*] nimirum pro amplitudine procœtonum circumstantium: erant enim cubitorum sex, ver. 7. *Vestibulum*] id est θυρωρεῖον ut ante diximus, quod Hhebræis quoq; vestibulum portæ appellatur. 9 *Vestibulum*] videlicet interius ut exponit finis versus. *Octo cub.*] in longitudinem ejus. *Cum lim.*] non comprehensis liminum spatiis in octo cubitorum numero: quorum liminum alterum ad portam & θυρωρεῖον spectabat, alterum verò introrsum spectabat ingressum atrii: intercedente spatio hypæthro sive subdiali, de cujus amplitudine dicetur ver. 15. d Heb. *superliminaria: sic deinceps.* *Binum*] id est, quorum quodque seorsim erat duûm cubitorum: conjunctim autem hic numerus brevitatis causa proponitur, ut suprà ver. 7. 10 *Procœtones autem*] quorum mensura & situs dictus est, ver. 7. e Heb. *via Orientis.*

entem

eptem tres erant hinc, & tres inde, mensura eadem ternis ipsis; etiam mensura eadem liminibus hinc & inde.

11 Et mensus est latitudinem ostii istius portæ decem cubitorum, longitudinemq; ipsius portæ tredecim cubitorum.

12 Terminus autem ante procœtonas *erat* unius cubiti *hinc*, & unius cubiti terminus inde; (& quisque procœton senûm cubitorum hinc, & senûm cubitorum inde.

13 Itaque mensus est [f] præter portam a tecto procœtonis *unius* ad tectum alius latitudinem vigintiquinque cubitorum; ostium e regione ostii.

14 Ita fecit [g] subgrundarum supercilia (sexaginta cubitorum) sic versus limen ipsum atrii [h] circumcirca portam.

15 A fronte autem hujus ingressus usque ad frontem vestibuli, portâ interiorem; *erant* quinquaginta cubiti.

16 Denique fenestræ clausæ erant procœtonibus, & superliminaribus eorum intrinsecus circumcirca portam, ac ipsis etiam pteromatis vestibuli: *in* fenestris autem circumquaque intrinsecus, & in *unoquoque* limine palmæ.

17 POSTEA introduxit me in atriam extimum, ubi ecce *erant* cellæ & pavimentum factum isti atrio circumquaque, triginta cellæ in ipso pavimento.

18 Atq; hoc pavimentum ad latus portarum e regione longitudinis portarum, pavimentum [i] depressius erat.

19 Mensus etiã est latitudinem inde a fronte portæ infimæ ad frontem atrii interioris intrinsecus, centum cubitos; Orientem & Aquilonem versus.

20 Cùm portæ spectantis versus Aquilonem in atrio extimo, metiretur longitudinem & latitudinem.

21 (Cujus procœtones tres hinc & tres inde limina quoque ejus, & vestibula ejus erant unuinquodque secundum mensuram portæ prioris) quinquaginta cubitorum longitudine sua, latitudine verò viginti quinque cubitorum.

22 Etiam fenestræ ejus, & vestibula ejus, & palmæ ejus erant secundũ mensuram portæ quæ spectabat versus orientem: quo gradibus septem ascendebatur, cum vestibulis ejus ante ipsum.

23 Ubi autem porta erat atrio interiori e regione portæ Aquilonem & Orientem versus; mensus est a porta ad portam centum cubitos.

24 Postea deduxit me [k] versus meridiem, ubi ecce porta erat meridiem versus: cujus mensus est limina & vestibula secundum mensuras illas.

25 (Cui erant fenestræ, & vestibula sua circumquaque, similes fenestris illis) quinquaginta cubitorum longitudine, latitudine vero vigintiquinque cubitorum:

26 Septem quoq; gradus ascensuum ejus, ubi vestibula ejus ante ipsos erant: & palmæ una hinc, & altera inde ad limina ejus.

27 Ad portam autem atrii interioris meridiem versus; mensus est a porta *illa* ad portam hanc versus meridiem centum cubitos.

28 TUM perduxit me in atrium alterum interius portâ meridianâ, ubi mensus est portam meridanam secundum mensuras illas.

29 (Et procœtonas ejus, & limina ejus, vestibulaq; ejus secundum mensuras illas cum fenestris ejus & vestibulis ejus circũquaq;) quinquaginta cubitorum longitudine, latitudine autem vigintiquinque cubitorum.

30 Nam vestibula erant circumquaque longitudine vigintiquinq; cubitorum & latitudine quinque *decadum* cubitorum.

31 Cum vestibulis suis secundum atrium ex-

Hinc] id est, a dextera & a sinistra ipsius portæ secundum murum, ut diximus ver. 7.

Liminib.] nimirũ externis & internis portæ & vestibuli, quorũ capacitas idcirco describitur seq. versu.

11 *Ostii*] id est, luminis (ut Vitruvius vocat) sive aperturæ quam circumscribũt limina; vide supra in ver. 6.

Longitudinem] id est, altitud nem: nihil enim est aliud altitudo, quam stans & erecta longitudo portæ. Ita ostendit Propheta portam hanc in summo contractam fuisse rotundatamque tertia antèpagmenti parte, quam symmetriam Dorici (ut vocant) generis tradit Vitruvius lib. 4. de architectura, cap. 6.

12 *Terminus*] id est, procœtones ab omni parte loricati erant, & armati suggrunda in cubitum quaquaversum projecta: quæ suggrunda hoc loco terminus appellatur, videlicet tecti, quod nominatur sequente versu. *Et quisque proc.*] ut suprà ver. 7. 13 *Itaque mensus*] id est, descripsit spatium ab extremi procœtonis suggrunda usque ad finem alius procœtonis ad portam pertinentis & principium portæ, cubitos vigntiquinque. Nam suggrunda erat unius cubiti, ver. 12. tres procœtones cubitorum senum capiebant cubitos octodecim, & inter procœtonas erant quinque cubiti, supra ver. 7. ac postremò limen sive antepagmentum portæ cubitale: quæ omnia conjuncta efficiunt cubitos vigintiquinque usque ad lumen portæ. f Heb. *cum porta*. *Alius*] nimitum portæ utrinque procœtonibus tanquam alis circumdatæ. *Ostium e regione*] id est, ad amussim, sive parallelogrammis lineis: nempe ita inter se respondentibus procœtonibus, ut ab extremo uno procœtone apertis foribus, extremum alterum procœtonem intrinsecus potuisses pervidere, & consimiliter extrinsecus ab extremitate una ad alterã. g Heb. *superliminaria*, i. ὑπόγεισσα, sive [illegible], *ut Græci vocant: metaphora a forma jugamenti quod est in superliminaribus*. 14 *Sexaginta*] nimirum ex decem cubitis portæ, & vicenis quinis ad latera illius, quos modo definivimus. *Sic versus*] i. eodem modo suggrundarum projectura circummunitum erat ab injuria cœli vestibulum, quà ibatur ad limen atrii templum versus. h Heb. *portam circumcirca: anastrophe, ut seq. versu*.

15 *A fronte*] id est, ab ipso ingressu hujus ambitus usque ad ingressum primani atrii erant omnino quinquaginta cubiti: e quibus vigintiquinque erant tecti, nimirum usque ad finem vestibuli; vigintiquinque vero subdiales, a vestibulo ad murum usque atrii; a procœtonibus verò subdiales erant triginta octo; ultra procœtones denique omnia in aperto erant. *Vestibuli*] latè accepta significatione: nam est quidem propriè vestibulum quod trans portam situm est: sed Propheta hoc loco portam ipsam, θυρεῖον, vestibulumque propriè dictum accipit synecdochicè: quamobrem sequentes duæ voces addantur exegeticè. 16 *Denique*] expositis membris structuræ quæ in ambitu erat, jam de lumine & ornamentis agitur, hoc versu. *Clausæ*] ut 1. Reg. 6. 4. *Superliminaribus*] id est, suprà ipsas portas etiam fenestræ erant, ut singulæ partes essent luminosæ. *Intrinsecus*] nam extrinsecus non comparebant fenestræ, eratque murus perpetuus, & ubiq; cæcus præter aperturam portæ. *Ac ipsis*] i. singulis muris vestibuli ab Occidente, Meridie, & Aquilone, ut tota structura ad portam usque amplius illustraretur istis vestibuli interioris luminibus. Hos autem muros in pronais & vestibulis Vitruvius appellat pteromata. *In fenest.*] i. quæcunque portæ aut fenestræ erant, ornata erant jugumenta & antepagmenta earum palmis, id est, encarpis. helicibus, & volutis; synecd. *Limine*] i. in unoquoque antepagmento portæ, sive in poste palma erat, qua tum ornabantur postes ipsi, tum etiam hyperthyrum sive superliminare, quasi ex coëuntibus palmis: vide infra ver. 26. 17 *Postea*] transitio ad secundum membrum loci sancti, quod atrium extimum antè appellari diximus in ver. 5. i. atrium populi, quod in templo Schelomonis, & secundo illo quod a captivitate extructum est dicebatur maximum propter amplitudinem. in hac verò structura non amplius spatium capit quam cætera. *Cellæ*] in quas se recipiebant quicunque purificabantur ex lege, ut se & res suas componerent curarentque commode, cum vota eucharistica aut similia erant facienda. *Triginta cellæ*] sitæ in area pavimentata atrii, quindenæ in utramque partem. 18 *Atque hoc pavimentum*] id est, pavimentum convexum erat in speciem, & in latera atrii declive; ut quæcunque fundebantur, commodius everri & ablui possent; atriumque purum conservari.

E regione] id est, secundum longitudinem atrii, qua ibatur a porta extima ad portam atrii mediani; quæ, longitudo convexa erat, & declivia latera.

i Heb. *inferius*.

19 *Mensus etiam*] id est, hoc atrium populare in universum erat centum cubitorum longitudine.

Portæ infimæ] id est, orientalis, quæ παραλληλογράμμως sita erat inter portam claustri sive ambitus, & portã atrii mediani; hæc autẽ infima dicitur quia acclivis erat ascensus in domum Dei.

Orientem &c] id est, in longitudinem & latitudinem: ut ver. 23. synecdoche, ac potius ellipsis, ut ver. sequent.

20 *Portæ*] id est, spatii a porta Aquilonali ad meridianã: ecclipsis relati: ut Levit. 21. 4.

21 *Procœtones*] attributi janitoribus, ut cellæ (de quibus ver. 17.) erant attributæ populo.

Quinquaginta] excepto decem cubitorum spatio quod capiebat porta: ut supra ver. 11.

Vigintiquinque] nimirum a fronte portæ cujusque ad finem sui vestibuli, nam in porta claustri Propheta statuit sex cubitos portæ, sex θυρωρεῖου, octo vestibuli, binos liminũ illius, & unũ suggrundæ sive loricationis quam mensuram æque hîc fuisse servatam docet.

22 *Porta*] id est, portæ claustri quam delineavit supra ver. 6. & sequentibus: vide ver. 16. *Septem*] erat enim ambitus depressior atrio: sic in sequentibus. 23 *Atrio interiori*] id est, mediano, quod velut armarium & repositorium erat, ut diximus suprà in ver. 5. k Heb. *via meridiei: sic deinceps*. 25 *Fenestris illis*] de quibus supra ver. 16. & 22. 26 *Gradus*] iter aperientes in atrium medianum, de quibus ver. 22. *Vestibula*] id est, θυρωρεῖα ac vestibulum: synecdochicè. 27 *Ad portam*] id est, cùm me eduxisset ex atrio populari per meridianam portam, secundum murum processit per claustrum sive ambitum usque ad portam meridianam secundi atrii, quod scriptura interius vocat, lineaque recta mensus est a porta una ad alterum spatium cubitorum centum, in quorum medio intrinsecus erat murus atria duo inter se dividens. Est itaque hic versus μεταβατικὸς ab explicatione primi atrii ad descriptionem secundi interioris sive mediani. 28 *Tum*] descriptio hæc interioris sive mediani atrii continet primum delineationem illius, usque ad ver. 38. deinde narrationem instrumentorum quæ continebantur eo, usque ad ver. 44. *Illas*] quæ definitæ sunt suprà in porta ambitus & atrii popularis. 29 *Circumquaque*] excepto muro ad atrium intimum pertinente Occidentem versus. 30 *Longitudine*] quod supra latitudinem nominavit eam quæ hîc eadem longitudo dicitur, & contra, non temerè factum est, sed pro ratione itineris quod faciebat propheta. Hic enim ingreditur per meridianam portam; itaque rectà ab eadem porta tendens ad finem usque vestibuli, spatium illud numerat in longitudine: structuram vero quæ ad latera portæ utrinque erat, ponit in latitudine vide sup. ver. 21. & 25. *Quinque*] ellipsis denarii numeri, qualem observavimus 2. Schem. 8. 4. & 10. 17. quam quidem ellipsin hîc statuendam esse omnino evincunt iidem ver. 21. & 25. quos modo diximus. 31 *Secundum atrium*] id est, eadem planè symmetria & proportione quæ in atrio præcedente adumbrata est.

terius, & palmis ad limina ipsius; gradibusq; octo *in* ascensus suos.

32 Deinde abduxit me in ipso atrio interiore versus Orientem, ubi mensus est portam secundum mensuras illas.

33 (Procœtonas quoque ejus, & limina ejus, vestibulaq; ejus secundum mensuras illas, fenestras etiam ejus, & vestibula ejus circumquaq;) longitudine quinquaginta cubitorum, latitudine autem vigintiquinque cubitorum:

34 Cum vestibulis ejus versus atrium exterius, & palmis ad limina ejus [l]utrinq; & octo gradibus *in* ascensus suos.

35 "Similiter deducens me ad portā Aquilonalem, mensus est secundum mensuras illas:

36 Procœtonas ejus, limina ejus, & vestibula ejus, fenestrasq; ejus circumquaque; longitudine quinquaginta cubitorum, & latitudine vigintiquinque cubitorum;

37 Cum liminibus ejus ad *partem* atrii exterioris, & palmis ad limina ejus utrinque; & octo gradibus *in* ascensus suos.

38 Ac cellæ quidem cum ostiis ipsarum *erant* ad limina singula portarum, ubi " abluebant holocausta:

39 Sed in vestibulo " hujus portæ [m] binæ mensæ erant utrinque; ad jugulandum in eis holocaustum, & " peccatum, & reatum:

40 Et ad latus foris ascendenti ad ostium portæ Aquilonalis duæ mensæ; similiter ad latus alterum quod erat vestibulo ejusdem portæ, duæ mensæ:

41 " Quatuor mensæ hinc, & quatuor mensæ inde lateribus istius portæ: in his octo mensis jugulabant.

42 Quatuor autem mensæ pro holocausto erant e cœsis lapidibus longitudine [n] sesquicubiti; & latitudine sesquicubiti, altitudine autem cubiti unius; in quibus etiam deponebant instrumenta quibus jugulabant holocaustum & sacrificium.

43 Et " lapides focarii " palmi unius dispositi erant " intus circumquaque, & " in mensis caro [o] rerum oblatarum.

44 " POSTEA [p] "ab " exteriore loco portæ " intimæ *vidi* cellas " cantorum, *unas* quæ in atrio intimo *erant* ad latus portæ Aquilonalis spectantes meridiem versus; [q] alteras in latere portæ Orientalis versus Aquilonem spectantes.

45 Tum dixit ad me: hæ cellæ quæ spectant versus meridiem, sacerdotum sunt " observantium observationem domus:

46 Cellæ autem istæ quæ spectant versus Aquilonem, sacerdotum observantivm " observationem altaris: hi sunt " filiorum Tzadoki, qui appropinquant e posteris Levi ad Jehovam, ut ministrent ei.

47 Atque hoc atrium mensus est longitudine centum cubitorum, & latitudine centum cubitorum; quadratum, " cum altari ante domum.

[l] Heb. *hinc & inde*: *sic ver. 37.*

35 *Similiter*] ut de porta meridiana ver. 28. & de Orientali, ver. 32. dictum est.

38 *Cellæ*] id est, ad singulos ingressus areæ sitæ erant cellæ in atrio, quarum aditus obversus erat limini vestibulorum ad eum usum qui exponitur in hoc versu; atque hic finis est *μεταβάσεως* ad secundam hujus loci partem, de quo supra in ver. 28.

Abluebant] vide 2. Chron. 4. 6. In hac autem parte exponuntur instrumenta atrii hujus ad ministerium pertinentia, usque ad ver. 44. ut monuimus in ver. 28.

39 *Hujus portæ*] id est, Aquilonalis; convenienter cum lege Levit. 1. 11.

[m] Heb. *duæ mensæ hinc, & duæ mensæ inde.*

Peccatum] id est, hostiam pro peccato aut reatu, metonymicè: ut Levit. 5. & seq.

41 *Quatuor mensæ*] videlicet binæ cuique lateri intra vestibulum, & binæ extra.

[n] Heb. *cubiti unius & dimidii: sic in seq.*

43 *Lapides focarii*] vide in Psal. 68. 14.

Palmi unius] videlicet densitate, ut firmiores essent. Erant autem hi lapides dispositi ad commoditatem ministrantiū, qui multa curare & multa comedere in loco sancto jubebantur lege.

Intus] in atrio, ubi vacuus erat ambitus areæ.

In mensis] id est, aderant mensæ in circuitu atrii ad lapides illos focarios, quæ insternebantur iis oblationibus aut oblationum partibus quas popularibus, Levitis, & sacerdotibus attribuit lex: nam superiores illæ de quibus ver 40. & sequent. ad ministerium Dei pertinebant; hæ verò ad Levitarum usum. [o] Heb. *oblationis.* 44 *Postea*] hic versus propter breviloquentiam Hhebræorum obscurus quidem est; sed tamen intelligi facilè potest ex præcedentium comparatione: nam cùm ex ipsis Prophetæ verbis constet evidentissimè Prophetam de atrio intimo sacrificiorum agere, videnda sunt duo: unum, ut quæ communia sunt atriorum omnium huic accommodentur; alterum, ut quæ hoc versu propria hujus atrii exponuntur interpretationem suam habeant ex versibus sequentibus, ut minutatim ostendemus. [p] Heb. *a foris.* *Ab exteriore*] id est, cùm Deus me ex atrio mediano porta Aquilonali eduxisset, & per spatium ambitus sive claustri maximi secundum atrii murum ab eadem porta usque ad portam Aquilonalem atrii intimi provexisset: deinde verò ingressum in portam illam perduxisset ad finem usque vestibuli: sic accipiendum esse ostendit analogia quæ est supra ver. 28. Nam quemadmodum illic prophetam ex primo atrio porta meridiana exeuntem abduxit Deus rectà in portam meridianam secundi atrii; sic etiam hoc loco intelligendus est Deus servum suum porta Aquilonali profectum ex atrio mediano ad portam Aquilonalem intimi atrii ὀρθογωνίως deduxisse. *Exteriore loco*] id est, area istius atrii, cum circuitu portæ atque vestibuli. *Intima*] id est, atrii intimi, proximè accedentes ad vestibulum templi Dei. *Cantorum*] id est, ubi Levitæ musici erant, de quibus 1. Chron. 25. [q] Heb. *unum* ordinem. 45 *Observantium*] id est, janitorum, præfectorum atriis, & apothesis, & purgationi loci sancti, 1. Chron. 23. 27. de quibus 1. Chron. 26. Hi autem dati erant a Deo & constituti ad manum sacerdotum, ut ministrarent ipsis: quapropter hic cellarum ordo sacerdotum esse dicitur, quia Levitæ dativi tantùm erant illorum administri: sic seq. ver. vide Numer. 3.

46 *Observantium altaris*] id est, attendentium ad omnem oblationem holocaustorum Jehovæ ad manum sacerdotum, & ipsis ministrantiū: vide 1 Chronicorum 23. 30. & 24. 20. & sequentibus.

Filiorum Tzadoki] i. legitimorū sacerdotum sunt administri: vide inf. 44. 10. & seq.

47 *Cum altari*] videlicet holocausti, quod ante portam domus erat collocandum ex analogia legis Exodi 40. 6. & 29. id est præcisè in media hujus atrii latitudine, e regione aditus in Domum Dei: vide rationem hujus altaris infrà 43. 13. & sequen. Ex hoc autem versu & justa structurarum inter se analogia colligimus id quod ante a nobis observatum est in ver. 44. nempe res multas quæ huic atrio fuerunt communes cum superioribus brevitatis ergò reticeri; ut de constitutione portæ, θυρωρείου, vestibuli, procœtonumq; ubi janitores stabant, & si quid aliud fuit hujusmodi.

CAPUT XLI.

1 "DEINDE adducens me ad " vestibulum domus, mensus est " limen vestibuli quinque cubitorum hinc, & quinque cubitorum inde: latitudinem autem " portæ trium cubitorum hinc, & trium cubitorum inde.

2 "Longitudo vestibuli viginti cubitorum erat, & latitudo " undecim cubitorum, idque cum " gradibus quibus ascendebatur ad ipsum: & " columnæ erant ad limina, una hinc & altera inde.

3 "Postea adducens me ad ipsum templum; mensus est limina sex cubitorum latitudine hinc, & sex cubitorum inde latitudine, "*pro* latitudine tentorii:

4 Latitudinem autem " ostii decem cubitorum, & " latera ostii quinque cubitorum hinc, & quinque cubitorum inde: mensus etiam est longitudinem ejus quadraginta cubitorum, & latitudinem viginti cubitorum.

5 Et ingressus " intrinsecus mensus est limen ostii " duorum cubitorum; & " ostium sex cubitorum, latitudinem autem ostii septem cubitorum.

1 *Deinde*] Ab hoc versu initium faciendum esse capitis quadragesimi primi declarat ipsius argumentum. Nam quartum atrium hinc commune incipi constat in quo denominantur ista, vestibulum templi, duobus versibus, templum ipsum cum appendicibus & ornamentis ipsius, usq; ad finem capitis; ac postremò sacerdotū cellæ earumque usus, usque ad vers. 15. capitis quadragesimi secundi.

Vestibulum domus] id est, quà ingressus patebat in templum sacerdotibus, ut forma illius exponitur versibus duobus.

Limen] id est, porta biforis duo habebat limina ab anta sua utrinque ad medianū antepagmentum concurrentia in cubitorum quinûm longitudinem: ut suprà 40. 6. similiter interpretati sumus. *Porta*] id est, ostii sive aperturæ, ita ut limen utrumq; cubito uno latitudinem ostii sui superaret. 2 *Longitudo*] id est, interius spatium a porta muri ad portam usque templi: nam murus neuter hoc spatio comprehendendus est. Itaque vestibulum cum porta sua erat cubitorum viginti sex longitudine. *Undecim cubi.*] qua ratione interior area vestibuli utrinque excedebat semicubito limina ipsius; & qua ad portam templi pertinebat, ejus limina obtegebat dimidia ex parte: ut commonstrat sequentium versuum comparatio. *Gradibus*] ut dictum est in portis atriorum antecedentium. *Columnæ*] prout fuerant in Schelomonis templo, 1. Reg. 7. 21. 3 *Postea*] altera pars, descriptio templi cum substructionibus, appendicibus, & ornamentis ipsius. *Pro latitudine*] id est, prout latum fuerat tentorium imperatum lege, & curatum a Mosche: nam tentorio illi fuerunt in latitudinem asseres octo singuli lati sesqui cubitum: ex quo conficitur justam tentorii totius latitudinem fuisse duodecim cubitorum, prout fuerunt hæc limina: vide Exodi 26. 22. & sequentibus. 4 *Ostii*] non habita ratione mediani antepagmenti, quo ostium efficiebatur biforum, infrà ver. 25. *Latera ostii*] id est, partes muri intrinsecus quinûm cubitorum erant: ita assurgunt viginti cubiti in latitudinem qui mox nominantur, decem nimirum ostii, decemque muri adhærentis ostio: sic interius hoc templum duplo excedebat amplitudinem tentorii in longitudinem & latitudinem, cujus mentio facta est superiore versu. 5 *Intrinsecus*] id est, sanctuarium versus, ut dicitur ver. sequente. *Duorum cubit.*] in densitatem sive crassitudinem: erat enim sepimentum illud tenuius reliquo ædificio. *Ostium*] id est, aperturam, qua ibatur in sanctuarium biforam, ut dicitur infrà ver. 25. quarum utraque ternûm cubitorum erat: atque hi conjuncti efficiunt cubitos sex, quibus si antepagmentum medianum quod cubitale erat adjunxeris, efficitur latitudo totius ostii cubitorum septem; ut explicat propheta verbis sequentibus.

6 Tum

6 Tum menſus longitudinem * ejus viginti cubitorum, & latitudinem viginti cubitorum, in parte interiore templi; dixit ad me, hoc eſt, * ſanctum ſanctorum.

7 Item menſus eſt parietem iſtius *domus ſex cubitorum, & latitudinem [a] *ſubſtructionis quatuor cubitorum circumquaq; circa domum.

8 Subſtructiones autem iſtæ, ſubſtructio [b] una ad alteram, * ternæ *erant*, * idque triginta vicibus, perveniebantque * ad parietem qui erat domui, [c] trabes ſubſtructionum circumquaque [d] * ut hærerent; ſed * non hærebant parieti domus.

9 * Nam dilatabatur *paries muri* [e] in ambitum ſupernè * pro ſubſtructionibus, quæ [f] ambitum ipſius domus efficiebant ſupernè circumcirca domum, idcirco * latitudo domus erat ſupernè: atque ita infimæ *latitudo* [g] excreſcebat in ſumma *ſui parte* * pro mediana.

10 Similiter vidi ad domum *ſubſtructionem* [h] ſupremam circumquaque; * fundamenta ſubſtructionum [i] juſti calami, ſex cubitorum * ad alam uſque.

11 Latitudo * parietis qui *erat* ſubſtructioni extrinſecus quinque cubitorum *erat*: itemque [k] * area pura locus ſubſtructionum quæ *erant* domui.

12 [l] * Inter quas & cellas latitudo *intercedebat* * viginti cubitorum, circa domum circumquaque.

13 Oſtia autem * ſubſtructionum ad aream puram, * oſtia una *ſpectabant* [m] Aquilonem verſus, & oſtia altera verſus meridiem: eratque latitudo loci areæ illius puræ, quinque cubitorum circumquaque.

14 * Structura verò quæ erat ante * ſeptum latere verſus [n] Occidentem latitudine * ſeptuaginta cubitorum *erat*: cujus ſtructuræ paries quinque cubitorum *erat* * latitudine circumquaque; longitudine autem ſua, * nonaginta cubitorum.

15 Deinde menſus eſt domum illam longitudine centum cubitorum; * id eſt, ſeptum, ſtructuramque; & parietes ejus longitudine centum cubitorum:

16 Similiter latitudinem partis anterioris domus cum ſepto Orientem verſus, centum cubitorum.

17 Denique menſus eſt longitudinem * ſtructuræ in conſpectu illius ſepti, quæ erat poſt illud, & * periſtylia ejus hinc & inde, centum cubitorum; comprehenſo * templo ipſo interiore, & * veſtibulis atrii.

18 Limina, & feneſtræ * clauſæ & periſtylia circumquaque erant * tribus iſtis, e regione liminis cujuſque tectorium ligneum circumquaque *a* ſolo inquam uſque ad feneſtras, etiam ipſæ feneſtræ tectæ erant,

19 Ad ſuperiorem uſque partem oſtii, & uſque ad domum intimam extimamque; denique in omni pariete circumquaque interno & externo, [o] convenienriſſimè.

20 Eratque fabrefactum Cerubinis & palmis, palma [p] inter duos Cerubos; & binæ facies cuique Cerubo,

21 Nempe * facies humana verſus palmam *unam* hinc, & facies juvenis leonis verſus palmam *alteram* inde: fabrefactum in tota domo circumquaque:

22 A terra uſque ad ſuperiorem partem oſtii Cerubini & palmæ fabrefactæ erant; etiam *in* pariete templi.

23 Templo erat poſtis quadratus, & parti interiori loci ſancti: hujus aſpectus, ſicut aſpectus illius.

24 * Altare ligneum erat tres cubitos altum & longitudine duorum cubitorum, cum angulis ſuis ad ipſum *pertinentibus*, cujus longitudo & * parietes lignei erant: * dixitque ille ad me, illa eſt menſa quæ eſt coram Jehova.

6 *Ejus*] ſanctuarii quod quadratum erat. *Sanctum ſanctor.*] id eſt, ſanctuarium, & locus ſantiſsimus: ut Exod. 26. 33. vide Gen. 9. 25. 7 *Domus*] id eſt, totius templi. a Heb. *coſtæ, metaphora: ſic deinceps.* *Subſtructionis*] vide 1. Reg. 6. 5. & 6. hæc autem ſubſtructio cubito fuit anguſtior quàm ea quæ a Schelomone extructa eſt ſecundum diverſam proportionem templi. quæ continentem quidem habebat ſpeciem pteromatis & corium (ut Vitruvius appellat) muri, in longitudinem templi & latitudinem, ſed in triginta conclavia inter ſe diſtincta diuidebatur, ad quæ ſuis triginta januis patebat adltus. b Heb. *ad ſubſtructionem.* 8 *Ternæ erant*] id eſt, tria habebant ſola ſive contignationes, erantque (ut Græci vocant) triſtegæ. *Idq; triginta*] id eſt, omnia illa conclavia, quæ triginta erant numero, ternas ſuas habebant contignationes. *Ad parietem*] videlicet ab opis aut columbariis alæ ad parietem uſque templi: medianæ quidem, in cubitos quinque; tertianæ verò in cubitos ſex; ut ſequentibus exponitur. c Heb. *coſtæ, ſive ſubſtructiones, pro trabibus earum, ſynecdochicè.* d Heb. *ut eſſent comprehenſæ.* *Ut hærerent*] videlicet muro alæ, ſive pteromatis, cujus mentio eſt ver. 10. Nam ab ea parte tigna & trabes ita erant inditæ in columbaria, ut nullam in partem dimoveri poſſent. *Non hærebant*] videlicet templum verſus: ut 1. Reg. 6. 6. 9 *Nam dilatabatur*] id eſt, in muro contracturę inditæ erant domui circumquaque extrinſecus, quibus incumberet ſubſtructionum iſtarum trabeatio: ut 1. Reg. 6. 6. e Heb. *ut ambiebatur ſupernè ſupernè, id eſt, in contignationem quamque: ſic infrà eod. ver.* *Muri*] videlicet templi, qui per ſpatium primæ contignationis ſex cubitorum erat, per ſpatium verò medianæ inde a ſolo quinque cubitorum erat, ut ſexto muri cubito (velut denticulo) incumberet trabeatio; ſimiliterque per ſpatium ſummæ contignationis quatuor demum cubitorum erat (prout etiam dictum eſt 1. Regum 6.) ad capiendas ſubſtructionis ſive ſupremæ contignationis trabes. *Pro ſubſtruct.*] id eſt, ſubſtructionum trabibus ſuſcipiendis: ſynecdoche. f Heb. *ambitus domus* erant *ſupernè ſupernè.* *Latitudo domus*] id eſt, latius in muro domus exhibebatur ſpatium, ut latiores ſurſum verſus ſubſtructiones eſſent: quod deinceps exponitur, hoc & ſequente verſu. g Heb *aſcendebat.* *Pro mediana*] id eſt, ut medianæ contignationis ſolum & ſpatium infimam contignationem cubito uno ad murum templi admorſo excederet. h Heb. *altitudinis.* 10 *Fundamenta*] id eſt, ſolum ſummæ ſubſtructionis, auctum cubito uno quà incumbebat muro templi. i Heb. *plenitudinis calami.* *Ad alam uſque*] id eſt, inde a muro domus uſque ad pteromata: de quibus vide 1. Reg. 6. 5. & ver. ſequente. 11 *Parietis*] id eſt, alæ ſive pteromatis. k Heb. *quod conceſſum erat: id eſt ſpatium purum & vacuum ante ſubſtructiones: ſic deinceps.* *Area pura*] quæ erat chors quædam libera ab omni ædificio inter ſubſtructiones de quibus antè egimus, & cellas, de quibus verſu ſequente, & deinceps. l Heb *& inter cellas: eclipſis, ut 1. Chron. 2. 7. & 47. & 3. 18. & 20. & 4. 7. & alibi paſſim.* 12 *Inter quas &*] ſive (ut idem apertè dicatur) a ſubſtructionibus ad murum atrii erant cubiti viginti quinque: nam cellæ capiebant cubitos quinque adhærentes muro. *Viginti cubitorum*] quorum decem in periſtylia occupati erant, & decem in areas cubitorum quinûm, ut poſtea videbimus. 13 *Subſtructionum*] videlicet cujuſque ſubſtructionis. *Oſtia una ſpect.*] nimirum earum ſubſtructionum quæ ſitæ ab Aquilone erant: ut quæ ad meridiem erant, & quæ ad occidentem, ſingulæ ſpectabant ad plagas ſuas ἀναλόγως. m Heb. *via Aquilonis.*

14 *Structura verò*] hic locus ut planius poſſit intelligi, ita habendum eſt, antehac ex univerſo ambitu (qui cubitorum quingentorum in partes omnes fuiſſe dicitur infrà 42. 16. & ſeq.) cubiti trecenti quinquaginta in pronao, id eſt, in primo ambitus ſpatio, & in tribus atriis occupati ſunt; ſuperſunt occupandi in tẽplo & appendicibus ejus cubiti centum quinquaginta. Hi autem centum quinquaginta cubiti occupati ſunt hoc modo: templum cum ſuo veſtibulo antrorſum, & cum ſtructuris ſuis retrorſum præcisè cubitos centum occupavit, ut dicitur verſu ſequente. Verùm anterior pars cubitos quinquaginta ſeorſim habuit verſus partem anteriorem templi, qui certo quodam muro a centum poſterioribus cubitis fuerunt diſtincti. Itaque anterius ſeptum quod erat quinquaginta cubitorum longitudine, a propheta dictum eſt Giara, id eſt, diſſepimentum ſive ſegmentum, nos ſeptum facilitatis cauſa reddidimus: poſterius verò ſeptum a Propheta nominatur atrium exterius, infrà 42. 1. & ſequentibus. Atque hic murus eſt interjectus, ſeptum ab atrio exteriore dividens, quem Propheta hoc loco ſtructuram vocat. *Septum*] id eſt, anterius ſegmentum, ut modo diximus, ſic propterea dictum, quòd velut particula eſſet reſecta e ſuo atrio. n Heb. *mare.* *Septuaginta*] i. ſub medium templi dividebat illud ſpatium longum 150. cubitos per cubitorum ſeptuaginta latitudinem. Nam protendebatur hęc ſtructura a muro templi (in quem cubitus unus erat inditus ab unaquaque parte) uſque ad murum extimum atrii in utrumque latus illius, per tricenos quinos cubitos: qui numerus conjunctus efficit ſeptuaginta. *Latitudine*] id eſt, ſpiſſus erat ſive denſus cubitos quinque. *Nonaginta cubit.*] nimirum in longitudinem areæ: alioqui comprehenſo muro quinûm cubitorum utrinque atrium dicitur cubitorum centum, infrà ver. 17. 15 *Id eſt ſept.*] exegeſis præcedẽtis dicti: domum (inquit propheta) cùm nomino, intelligi volo ſpatium inde a porta ubi eſt veſtibulum, templum, & appendices ejus ſive ſubſtructiones cum area uſque ad parietem ultimum quo area templi terminatur Occidentem verſus. Hujus autem parietis loco ſiti ab Occidente, erant cellæ Aquilonem & Meridiem verſus. 17 *Structura*] id eſt atrii, quod ſtructura diſparabatur a ſepto, ut diximus in verſum 14 *Periſtylia*] id eſt, ambulationes columnatas ab aliis ſtructuris ſepoſitas & templum ab atrio dirimentes. Nam Hhebræa vox ſonat habitationes avulſas & ſepoſitas ab aliis. *Templo*] id eſt, eo ſpatio poſterioris in templo partis, quod intra atrium hoc incurrebat per cubitos quadraginta quinque. *Veſtibulis*] quæ erant huic atrio, ut dictum eſt in atriis præcedentibus: ac propterea ſatis habuit Propheta unico verbo perſtringere. 18 *Clauſæ*] ut 1. Reg. 6. 4. *Tribus iſtis*] id eſt, ſepto, templo, & atrio extimo, quæ ſingillatim perſequitur Propheta ſequente ver. o Heb. *menſuris.* p Heb. *inter Cerubum & Cerubum.* 21 *Facies*] vide ſup. 1. 10. 24 *Altare*] videlicet thymiaterium ſuffitus, quod Deus poni juſſerat ante velum & arcam teſtimonii. Exod. 30. 6. Hic autem menſura longè amplior traditur in omnes partes, quàm fuerit circumſcripta a Moſche, ibidem. *Parietes*] i. tabulata, ex quibus latera alteris confecta erant κατάχρησις. *Dixitq;*] ſpectans videlicet Aquilonem verſus, & quaſi digito commonſtrans menſam quæ panibus faciei inſtructa erat jugiter ante faciem domini: de qua Exod. 25. 23. & ſequentibus.

25 Binæ

25 *Binæ*] vide ſup. in ver. 4.

25 ᵃBinæ autem fores erant templo, & loco ſancto;

26 Et binæ valvæ foribus, binæ verſatiles valvæ; duæ foribus unis, & duæ valvæ alteris.

27 Fabrefactiq; erant in illis in foribus templi, Cerubini & palmæ, quemadmodum fabrefacti erant parietibus; etiam ᵃ denſo ligno in fronte veſtibuli extrinſecus.

28 Et feneſtris clauſis quoque palmæ hinc & inde in lateribus veſtibuli; & ſubſtructionibus domus, denſiſque trabibus.

27 *Denſo ligno*] ex quo ſcapi illius portæ, tympanaque (ut vocant artifices) & cætera conſtabant.

CAPUT XLII.

1 ᵃDEINDE educens me ad ᵃ atrium exterius eâ viâ ª quæ ſpectat Aquilonem; adduxit me ad eas cellas quę erant e regione ſepti, & quæ erant e regione ᵃ ſtructuræ ad Aquilonem,

2 ᵃIn conſpectum longitudinis cubitorum centum ad oſtium Aquilonale, & latitudinis quinquaginta cubitorum.

3 E regione ᵃ viginti illorum qui erant ᵃ atrio interiori, & e regione ᵃpavimenti quod erat atrio exteriori; *erat* ᵃ periſtylium e regione periſtylii ᵃ tribus *ordinibus*.

4 Ita ante cellas ᵃ ambulacrum erat denûm cubitorum latitudine introrſum, ᵃ via cubiti unius oſtiaque ᵃ eorum ad Aquilonem.

5 Cellæ autem ſummæ contractiores erant: quia ᵃſuperare debuerant periſtylia ipſas, ex imis, & medianis ᵃ ædificium erat.

6 Nam triſtegæ quidem erant, ſed non erant eis ᵃ columnæ ſimiles columnis ᵃ atriorum iſtorum: idcirco contractius erat *ædificium* præ imis & medianis *contignationibus* inde a ſolo ipſo.

7 ᵃMaceriæ autem quæ extrinſecus erat ex adverſo cellarum verſus atrium exterius in fronte cellarum, longitudo erat quinquaginta cubitorum.

8 Nam longitudo cellarum quæ erant atrio exteriori, quinquaginta cubitorum erat: ita ut ecce ante templum *cellæ* ᵃ centum cubitorum eſſent.

9 ᵃA loco autem cellarum ᵃ iſtarum; ᵃ is qui deducebat me venturus ad illas ᵃ ab *Oriente* atrii exterioris,

10 ᵃPer latitudinem maceriæ atrii verſus Orientem; in frontem ſepti, & in frontem ſtructuræ cellarumque:

11 (ᵃAnte iſta autem erat ᵃvia ſecundum aſpectum illarum cellarum quæ ſpectabant aquilonem, ſecundum longitudinem illarum ſimiliterque latitudinem illarum: & omnes exitus illarum tum ſecundum rationes illarum, tum ſecundum oſtia illarum erant:

12 Et ſimile oſtiis illarum cellarum quæ ſpectabant meridiem ᵃoſtium in capite viæ; viæ *inquam* quæ erat ante ᵃ maceriam rectam Orientem verſus, ᵇquà venitur ad illas)

13 Dixit ille ad me, cellæ Aquilonis, cellæque meridiei quæ ſunt ᵃin fronte ſepti ſunt cellæ ſanctitatis, ubi comedunt ſacerdotes qui ſũt propinqui Jehovæ res ſanctas ſanctarum: ibi depoſituri ſunt res ſanctas ſanctarum, & munus & peccatum, & reatum, quia locus ille ſanctus eſt.

14 ᵃCùm ingreſſi fuerint ſacerdotes non exibunt ex hoc ſancto in atrium exterius, quin ibi repoſuerint veſtes ſuas in quibus miniſtraverint, quia ſanctæ ſunt; induentur veſtibus aliis, cum appropinquabunt ad ea quæ ſunt populi.

15 ᵃCùm itaque abſolviſſet menſuras domus interioris, deduxit me ᵃ via illius portæ quę ſpectat Orientem verſus; & menſus eſt illam circumquaque.

16 Menſus eſt plagam Orientalem calamo menſuræ; quingentorum cubitorum calamis, calamo menſuræ circumquaque.

17 Menſus eſt plagam Aquilonalem; quingentorum calamis, calamo menſuræ circumquaque.

18 Plagam meridianam menſus eſt; quingentorum calamis, calamo menſuræ.

19 Divertens ad plagam ᶜ occidentalem; mẽſus eſt quingentorum calamis, calamo menſurę.

20 In quatuor plagas menſus eſt illam *ſtructuram*, murum illius circumquaque, longitudine quingentorum & latitudine quingentorum *cubitorum*; ad diſtinguendum inter ſanctum & prophanum.

1 *Deinde*] Hactenus delineato templo & membris ad illud pertinentibus, nunc demum propheta figurat atrium ultimum quod poſteriorem templi partem circũplectebatur & ſeptum illius terminabat (ut ſuperiore capite diximus uſque ad ver. 13. deinde jus utriuſque loci explicat, duob. verſibus ac poſtremò ambitus totus circumſcribitur, ad finem uſque.

Atrium exterius] videlicet templi, quod extra ſeptum erat Occidentem verſus.

a Heb. *via Aquilonis*: *ſic deinceps*.

Structuræ] id eſt, muri interjecti, ſeptum ab atrio exteriore dividentis, ſuprà 41.14.

2 *In conſpectum*] id eſt, quo ex cellarum loco patebat oculis meis aſpectus tum in longitudinẽ atrii, quæ erat cubitorum centum; tum in latitudinẽ templi cum membris ipſius, quæ erat cubitorum quinquaginta, & longè procurrens intra hoc atrium denos cubitos utriq; parti atrii relinquebat toto ſpatio ſuo.

3 *Viginti*] de quibus ſup. 41.12.

Atrio] i. ſepto Periphraſis. *Pavimenti*] i. areæ pavimentatæ. *Periſtylium*] ut ſup. 41.17. *Tribus ord.*] nimirum infimo, mediano, & ſummo. 4 *Ambulacrum*] in periſtylio, cujus modò meminerat. *Via cubiti*] i. in quod ambulacrum aditus patebat ex atrio portulis anguſtis, ut ſinguli tantùm per eas intrare poſſent. *Eorum*] videlicit ambulacrorum quæ erant ex adverſo cellarum Aquilonalium. 5 *Superare*] id eſt, quia hoc poſtulabat templi dignitas & decor, ut circumſtantes atrii cellæ aut ſtructuræ alię non haberent proſpectum in templum aut membra ipſius; ideo effectum erat tum ut periſtyliorum ambulatio ſuperaret cellas altitudine, tum ut cellarum tertia contignatio inclinante tecto bona ex parte conſumeretur. *Aedificium*] id eſt, commoda ædificiorum habitatio: nam tertia ſtega ſive contignatio erat ad habitandum inepta. 6 *Columnæ*] i. trabes arrectariæ ſive columnæ earum loco, quibus tectum altius incumberet; ſed incumbebat ſolo ipſi contignationis tertiæ. *Atriorum*] i. ambulacrorum quæ in periſtylio erant. 7 *Maceriæ*] quæ circumcludebat periſtylium. 8 *Centum cubit.*] nempe quinquaginta cubitorum in ſepto ſive interiore atrio, & quinquaginta in exteriore. De cellis autem interioris atrii vide ſupra 41.12. 9 *A loco*] hac verborum congerie tranſitũ Propheta explicat a cellis Aquilonalibus ad Meridianas. *Iſtarum*] videlicet Aquilonalium. *Is qui*] Deus per ſpiritum humana ſpecie, ſuprà 40.3. *Ab oriente.*] id eſt, per tractum Orientalem atrii exterioris, propinquum templo. 10 *Per latitudinem*] id eſt, ſecundum maceriam illam tranſverſam, quæ membra ultima templi ab exteriore atrio dividebat.

11 *Ante iſta*] i. ſeptum & ſtructurã quæ modò nominavit.

Via] id eſt, eadem erat omnino proportio viæ, ædificiorum, formæ, adituum, & ſi quę ſunt ejuſmodi quæ antè dicta ſunt de Aquilonali parte.

12 *Oſtium*] quo terminabatur via atrii, & ad ſeptum patebat aditus, quod oſtium tam anguſtum erat quam cujuſque cellæ.

Maceriam] i. ſtructuram illam ſive diſſepimentum, cujus fit mentio ſup. 41.14.

b Heb. *invenire illarum*.

13 *In fronte*] ſed incluſę ſepto, ſive intra ſeptum: ut docet verſus ſequens.

‖ *Infra* 44. 19.

14 *Cum ingreſſi*] ex analogia legis Exod. 28. 43.

15 *Cùm itaque*] poſtrema pars deſcriptionis, ut diximus ſupra in ver. 1.

Via illius] primæ, qua prophetam Deus introduxerat primùm intra ambitum maximum: ut ipſe narravit ſup. 40.6.

c Heb. *maris*.

CAPUT XLIII.

Deus Prophetam typicis viſionibus de inſtauratione Eccleſiæ & perpetua ipſius præſentia in Eccleſia confirmans, promiſſionem gratiæ & ſanctificationis populi effectum iri prædicat; ac propterea renovat cæremonias, & delineato altari holocauſti, formam expiandi & conſecrandi ejus, uſumq; quotidianum explicat: deinde propoſita ſacerdotis ſummi dignitate atque officio, ſacerdotes indignos exauthorat, reſipiſcentes ab extero cultu capite minuit, & fidos confirmat: ita poſtremò omnibus leges officiorum præſcribit.

1 ᵃPOSTEA cùm ᵃreduxiſſet me ad ᵃ portam illam, ad portam quæ ſpectat verſus Orientem:

2 Ecce ᵃgloria Dei Jiſraëlis veniebat via Orientali; cujus ſonus ſimilis erat ſono ᵃaqua-

1 *Poſtea*] Duo hæc capita eodem argumento eſſe de ſacro miniſterio & cultu oſtendimus ſupra [illegible] 1. quapropter ea conjungimus. Sunt autem in hac deſcriptione tota partes duæ: prior, narratio typorum quibus ſuum Prophetam Deus de toto argumento confirmavit, ſex primis ver. poſterior verò propoſitio ampliſſimarum promiſſionum Dei, cæremoniarumque ad eas pertinentium, ad finem uſque capitis ſequentis. Ac typi quidem exponuntur duo: unus, quo Deus per viſionem confirmat ſequutura documenta, tribus verſibus; alter, quo præfigurat reſtituendam populo ſuo præſentiam ſuam tum majeſtate ſua, tum etiam verbo, tribus alteris ver. *Reduxiſſet*] a plaga Occidentali ad quam poſtremò diverterat, ſup. 42.19. *Portam*] videlicet ambitus univerſi, de qua ſup. 44.6.

2 *Gloria*] i. viſio gloriæ, cujus exegeſis habetur ſeq. ver.

'aquarum multarum, & a cujus gloria ' relucebat terra.

3 Similisque erat aspectus hujus visionis quam videbam prorsus 'visioni illi quam videram veniens [a] ad *prænuntiandum* perdendam civitatem; 'visionesque similes visioni illi 'quam videram ad flumen Cebaris: quapropter ' procidi in faciem meam.

4 Gloria verò Jehovæ ingrediente domum via portæ quæ spectat versus Orientem;

5 Tollens me spiritus deduxit me in atrium intimum ecce autem plena erat ' gloriâ Jehovæ domus:

6 Et audivi sermocinantem mecum e domo, 'viro *illo* astante mihi.

7 'Dicebat autem ad me, fili hominis, '*neque* 'locum solii mei & 'locum plantarum pedum meorum ubi habitaturus sum [b] inter filios Jisraëlis in seculum; neque nomen sanctitatis meæ contaminaturi sunt amplius domus Jisraëlis, ipsi, & reges ipsorum 'scortatione sua, & ' cadaveribus regum suorum, *&* excelsis suis;

8 'Apponendo limen suum limini meo, & postem suum ad postem meum, 'parietemque inter me & ipsos: cùm impurantes nomen sanctitatis meæ abominationibus suis quas faciebant ' consumpsero ipsos ira mea.

9 "Nunc longè amovebunt scortationem suam, & cadavera regum suorum a me: & habitabo inter eos in seculum.

10 Tu fili hominis, indica domui Jisraëlis ' domum istam, cùm pudore suffusi fuerint propter iniquitates suas; 'ut metiantur [c] universe:

11 Cùm, inquam, pudore suffusi fuerint propter omnia quæ fecerunt, formam domus & constitutionem ejus, exitusque ejus cum aditibus ejus & omnibus formis ejus, omniaque statuta ejus cum omnibus formis ejus omnibusq; legibus ejus notas fac eis, & describe ante oculos eorum; ut observantes totam formam ejus & omnia statuta ejus faciant ea.

12 "Hæc *est* lex ipsius domus: 'in vertice montis totus terminus ejus circumquaque "sanctus sanctorum est, ecce hæc est lex istius domus.

13 'Hæ verò *sunt* mensuræ altaris 'iisdem cubitis, cubito unoquoque *ex* cubito & palmo; primùm [d] 'basis *altitudine* cubitali & cubitali 'latitudine, cujus [e] crepido versus labrum ejus circumquaque 'spithamæ unius; nam hujusmodi est '*quaque* [f] projectura altaris.

14 Tum à basi [g] solo juncta usq; ad [h] 'diazoma inferius duo cubiti, cujus latitudo cubiti unius: deinde a diazomate minore usque ad diazoma majus quatuor cubiti, cujus latitudo cubitalis est;

15 Ita ipsum 'Hareel quatuor cubitorum est: ab ipso denique Ariele sursum versus cornua sunt quatuor.

16 Est autem ipsum Ariel duodecim *cubitorum* longitudine, cum duodecim latitudine; quadratum in quatuor [i] partibus suis.

17 Diazoma verò *cubitorum* quatuordecim longitudine cum quatuordecim latitudine in quatuor partibus suis, circa quod crepido *est* dimidii cubiti: & basis ei cubitalis circumquaque, cum gradibus ejus spectantibus Orientem.

18 'Tum dixit ad me, fili hominis, sic ait Dominus Jehova, hæc sunt statuta hujus altaris, quo die factum fuerit; ut offeratur in eo holocaustum, & spargatur in eo sanguis.

19 'Dabis itaque sacerdotibus Leviticis 'qui sunt e semine Tzadoki qui appropinquant ad me, dictum Domini Jehovę, ut ministrent mihi; ' juvencum [k] subrumum pro peccato.

20 Et sumens e sanguine ejus, impones quatuor cornibus illius, & quatuor angulis ' diazomatis, & crepidini circumquaque; ita purgabis ipsum, & expiabis ipsum.

21 Deinde accipies juvencum illum pro peccato; ut comburat ipsum *sacerdos* in loco destinato ' domus, extra locum sanctum.

22 Die quoque secundo offeres 'hircum caprarum integrum pro peccato; ut purgent altare, quemadmodum purgaverint juvenco.

23 Cùm absolveris purgare; offerto juvencum subrumum integrum, & arietem e grege integrum:

24 Quos ubi obtuleris coram Jehova; sacerdotes injicient in eos ' salem, & offerent eos holocaustum Jehovæ.

Aquarum mult.] vide suprà 1.24.
Relucebat] ut spendor fuisse illi circumquaque dicitur, suprà 1.27.
3 *Visioni illi*] de qua suprà 10. sensus est, eadem planè majestas sese repræsentavit cùm rediret in domum suam, quæ prius se se mihi ostēderat cùm abiret domo & domicilium suam abjiceret: quod me jusserat Deus verbis suis prophetare.
a Heb. *ad perdendum nimirum verbo:* Jirm 1.10.
Visionesq.] id est, singulæ visionis partes.
Quam videram] suprà 1.
Procidi] vide suprà 1.28.
5 *Gloria Jehovæ*] id est, nube, quæ signum erat aspectabile præsentis majestatis Dei; synecdoche, ut 1.Reg.8.10.
6 *Viro illo*] de quo suprà 40.3.
7 *Dicebat*] secunda hæc pars, propositio documentorum Dei locis duobus concluditur; nimirum promissionibus Dei, usque ad versum 12. & umbris ac cæremoniis ad fœdus promissionesque pertinentibus. In promissionibus autem duo sunt membra, ut observavimus Gene.17.1. unum est sponsio promittentis Dei, tribus versibus: alterum, restipulatio, ver. 10. & 11.
Neque locum] promissio remissionis peccatorum, justitiæ, & sanctificationis in Christo adumbrata typis: est autem in his verbis ζευγματικὴ ellipsis, ut Psalm.9.19.

13 *Hæ verò*] secundum membrum umbratile, ut diximus præcedente versu: in quo exponuntur primùm forma altaris, usque ad ver.18. deinde officia in eo altari exhibenda, ad finem usque capitis.
Iisdem cubitis] qui definiti sunt suprà 40.5. ut sequentia docēt ἐξηγητικῶς.
d Heb. *sinus.*
Basis] id est, infima pars altaris solo juncta, ut dicitur seq. ver.
Latitudine] id est, cujus projectura extuberabat justo cubito præter corpus altaris in latitudinem circumquaque, prout etiam dicitur de diazomatis seq. ver. Ex hoc autem membro eruitur præcedentis interpretatio, quia solent Hhebræi relatorum ellipsin usurpare in locis evidentibus, ut persæpè monuimus. Nullum enim corpus, nisi mathematicum, habet latitudinem quod non idem constet sua altitudine: longitudo verò definitur ver. 17.
e Heb. *terminus: sic deinceps.*
Spythamæ] id est, duodecim digitorū. Erat autem hic ambitus viginti octo cubitorum, ac proinde sexdecim in area pura sive pede plano & constrato basis, duodecim verò in crepedine sive ora artificiosa consumebantur.
Quaque projectura] id est, eadem proportione erant inter se basis & duo diazomata, de quibus sequente versu: tres enim projecturæ erant.
f Heb. *dorsum sive gibbum.*

Locum solii] id est, regiam, Jeruschalaima, urbem regis magni, Psalm.48.3. & Jirmejæ 3.12. *Locum plant.*] i. scabellum, περιφραστικῶς: ut nominatur 1.Chron.28.2. & Lament.2.1. b Heb. *in medio filiorum: sic deinceps.* *Scortatione*] spiritali: ut sequentia verba indicant. *Cadaveribus*] id est, corporibus humanis, quæ idolis suis antea sacrificarunt Jisraëlitæ; ut Jirmejæ 16.18. idola autem Regum appellatione nonnunquam in scriptura designantur, ex Hhammonitarum usu, de quo Levit. 18.21. sic Hhamos 5.26. 8 *Apponendo*] id est, adhibendo traditiones suas ad præcepta mea, de quibus Jescha.29.13. & seq. *Parietemq.*] elegans metaphora, pro eo quod est, iniquitatibus suis disterminantes inter se & Deum suum, ut Jeschahh.59.2. *Consumpsero ipsos*] i. postquam judicavero ipsos, & minas explevero prænuntiatas lege, Levit.26. & Deuter.28. vide promissionem hanc Deut.32.36. 9 *Nunc*] id est, hoc ipso tempore; quod præsens erat quodammodo Prophetæ per visionem Dei. 10 *Domum istam*] id est, hanc visionem domus, qua figuratur ventura tum demum Ecclesię instauratio cùm Judæi resipiscent. *Ut metiantur*] id est, ut singulas quasque dimensiones præceptas & informatas in animo habeant, & Ecclesiam certò agnoscant a signis ipsius quæ Deus testificatur & instituit verbo: quod typicè hoc loco & generatim dictū, copiosiùs exponitur seq. versu. c Heb. *summam.* 12 *Hæc est lex*] secundus locus propositionis de umbris ac cæremoniis, ut diximus in ver. 7. tria in universum capita comprehendit: primum est de circumscriptione loci sancti, hoc versu; secundum de altari holocausti, reliquo capite; tertium de sacerdotibus domui, loco sancto, & altari ministrantibus, capite seq. *In vertice*] nam ad eam gradibus ascendi propheta ostendit. suprà 40. & 41. *Sanctus sanctor.*] id est, sanctissimus: vide Gen.9.25. sensus est tanta erit illius sanctitas, ut nemini extraneo liceat illuc appropinquare; ut Exod.19.21. & sequentibus.

g Heb. *terra.* h Heb. *adjumentum: sic deinceps, ab usu diazomatum.* 14 *Diazoma*] id est, projecturam cingentem & circumplectentem murum altaris: quæ quidem inferior sive minor hoc versu dicitur per comparationem majoris sive superioris, in quo erant cornua altaris fixa, infrà ver. 15. Ex hoc autem & præcedente versu apparet altitudinem istius altaris esse cubitorum novem: quorum unus basi, duo spatio, unus diazomati inferiori, quatuor spatio intercurrenti inter diazomata, & unus denique superiori diazomati tribuitur.

15 *Hareel*] id est, ἐσχάρα sive focus altaris holocausti, & spatium illud vacuum in quod indebantur ligna atque holocausta imposita crati sive reticulo, ex analogia legis Exod.27.4. vide Jeschah.29.1. i Heb. *quadraturis: ut suprà 1.8. & deinceps.* 18 *Tum dixit*] enarratio officiorum quæ ad altare holocausti fuerunt præstanda (ut diximus in ver. 13) officia duo explicat: unum extra ordinem, de expiatione & consecratione altaris, usque ad ver. 27. alterum ordinarium, de jugi & quotidiano cultu, versu ultimo. 19 *Dabis*] confer hæc omnia cum Exod.29. & Levit. 23. 25 *Qui sunt*] vide infrà 44.10. & sequent. *Juvencum*] hircumque & arietem: quę duo synecdochicè intelligenda esse docent sequentia. k Heb. *filium bovis: sic deinceps.* 20 *Diazomatis*] superioris, in quo erant cornua. 21 *Domus*] id est, structuræ maximę sive ambitus: erat autem in eo destinatus locus ex analogia legis, Levit.4.12. 22 *Hircum*] pro ariete altero qui imperabatur lege: quo indicio demonstrat Propheta ambulatorias esse legis cæremonias & destituras in Christo. 24 *Salem*] ad significandum æternam & incorruptam fœderis, altaris, cultus, rerumque omnium sanctitatem: vide Levit.2.13.

25 'Septem

25 *Septem diebus*] id est, æque curabis offerri hircum, ut teneantur sacerdotes offerre juvencum & arietem ex lege: sic inest his verbis occupatio, ne cui mirum videretur hircum imperari a Propheta contra quàm a lege fuerat mandatum.

Parare] sacerdotes ex lege consecrationum, Exod. 29.

25 "Septem diebus parabis hircum peccati quolibet die; prout juvencum subrumum, & arietem e grege integros "parare debent.

26 Septem diebus expiabunt altâre, & purgabunt ipsum; l consecrabuntque ministerium *quisque* suum.

27 "Cumque absolverint istos dies; esto die octavo & deinceps, parent sacerdotes illi in ipso altari holocausta vestra, & eucharistica vestra, & acceptos habebo vos, dictum Domini Jehovæ.

l Heb. *im plebunt manus ipsius: ut Exod. 28.41. & 29.9. & seq.* 27 *Cumq.*] jam agit Propheta de ministerio ordinario, ut diximus in vers. 18. vide Exod. 29.38. & sequentibus.

Caput XLIIII.

1 *Tum reduxit*] Hoc capite (ut diximus suprà 43.13.) describitur ministrorũ ratio & constitutio, duobus modis: primum enim ordines illorum exponuntur, usque ad ver. 17. deinde verò leges ferũtur illis; ad finem usq. Ordines autem tres ponuntur sacerdotum: primus est principis sive sacerdotis summi, tribus primis versibus; secundus, posterorum Ithamaris, qui propter peccata sua capite minuti sunt & tanquam mediastini effecti in ministerio divino, usque ad ver. 15. tertius verò posterorum El-hhazaris & Tzadoki, sacerdotio honesto fungentium, ver. 15. & 16.

Via portæ] id est, per vestibulum quod nominatur versu 3.

Sanctuarii] id est, anterioris partis tèmpli: nam templi duo erant sanctuaria, sanctum ubi erat mensa cum thymiaterio, & sanctum sanctorum sive sanctuarium interius.

2 *Quisquam*] videlicet popularium, ac ne ministrorum quidem meorum, cõvenienter cum lege Exod. 19.22. exceptis iis de quibus sequent. versu. *Ingressus est*] ac proinde intus residet; noëma.

3 *Penes principem*] i. princeps sacerdotum sive summus, sive secundarius vices illius gerens ipse ingreditor, & de aliis ex officio admittendis diligenter cognoscito. *Assidebit*] id est, manebit ad eam portam in loco sancto, ubi panem faciei sive propositionum comedet ex lege, Levit. 24.9. 4 *Quapropter*] videlicet quia non licebat ingredi porta templi, ut modò dictum est. *Porta Aquil.*] atrii ultimi quod junctum erat septo templi, ut expositum est supra 41. *In conspectum*] id est, intra septum, quod ab atrio divisum erat peristyliis. *Vidi*] id est, nubem quæ implebat templum percepi per fenestras templi: synecdoche. *Procidi*] ut suprà 1.28. hac autem narratione transitus comparatur ad alios sacerdotum ordines. a Heb. *pone cor tuum: sic deinceps. Suprà 40.4.* 5 *Leges aditum*] id est, pertinentes ad personas accessuras templum, & earum jura; quæ duo ad cognitionem quidem sacerdotis summi pertinent, ut modò dictum est; sed non obscurè in sequentibus præscribuntur. b Heb. *sanctuarii.* 6 *Et indicito*] hac denuntiatione instauraturus ordinem Ecclesiæ Deus primùm Jisraëlem totum increpat impietatis nomine, tribus versibus. deinde Ithamaris posteros capite minuit, quia sese accommodaverant ad libidinem Jisraëlitarum, vers. 9. & quinque sequentibus; postremo Tzadoki posteros confirmat, ut meminimus in ver. 1. c Heb *rebellionis* domui. 7 *Alienigenas*] id est, constitui istis ineptos sacerdotes, & alienos a me sive infidelitate cordis, sive præputio carnis infidelitatis signo. Nam hæc duo sunt alienorum a Deo genera; quæ Jisraëlitæ quidem instituerant inde a temporibus Schelomonis & Jarobhhami; Judæi verò ab Achazi tempore, ut ex Chizkijæ & Joschijæ historia constat.

1 "Tum reduxit me viâ portæ " sanctuarii exterioris quæ spectat Orientem, eratque clausa.

2 Et dixit ad me Jehova, porta hæc clausa esto, non aperitor, & " quisquam non ingreditor per eam, quia Jehova Deus Jisraëlis " ingressus est ea: esto igitur clausa.

3 "Penes principem *est*, princeps ipse " assidebit ei ut comedat panem coram Jehova: via vestibuli hujus portæ ingreditur, & via sua egreditur.

4 "Quapropter duxit me via " portæ Aquilonalis " in conspectũ domus, unde " vidi quòd ecce implebat gloria Jehovæ domum Jehovæ; & " procidi in faciem meam.

5 Edixitque mihi Jehova, fili hominis, a adhibe animum tuum, & vide oculis tuis, auribusque tuis audi, quæcunque ego eloquor tibi de omnibus statutis domus Jehovæ & de omnibus legibus ejus; adhibe, inquam, animum tuum ad "*leges* aditus domus, cum omnibus *legibus* exituum b e sanctuario:

6 "Et indicito c rebelli domui Jisraëlis, sic ait Dominus Jehova; satis esto vobis, discedite ab omnibus abominationibus vestris, ô domus Jisraëlis;

7 Qui introduxistis "alienigenas, præputiatos corde & præputiatos carne, ut essent in sanctuario meo, ut prophanarent ipsam domum meam: qui obtulistis cibum meum, adipem & sanguinem, cùm illi irritum facerent fœdus meum, præter omnes abominationes vestras:

8 Neque observastis observationem rerum sanctarum mearum, sed d substituistis observatores observationis meæ in sanctuario meo e arbitratu vestro.

9 Sic ait Dominus Jehova, "ullus alienigena, præputiatus corde & præputiatus carne, non venito ad sanctuarium meum; ullus, inquam, alienigena qui sit f inter filios Jisraëlis.

10 Sed Levitæ isti, qui longè recesserunt a me cùm errarent Jisraëlitæ, qui errarunt a me g sequuti stercoreos deos illorum; etiam reportabunt iniquitatem suam.

11 "Nam erunt in sanctuario meo ministri, præfecturarum ad portas domus, & ministrantes domui: ipsi jugulabunt holocaustũ & sacrificium populo, & ipsi stabunt coram eis ad ministrandum eis:

12 Eò quod ministrarunt eis coram stercoreis diis ipsorum, & fuerunt domui Jisraëlis offendiculo ad iniquitatem; idcirco sublata manu mea *juravi* contra eos, dictũ Domini Jehovæ, reportaturos ipsos iniquitatem suam:

13 Et non accessuros ad me, ut sacerdotio fungantur mihi, & accedant ad ullas res sanctas meas, ad res sanctas sanctarum; sed reportaturos ignominiam & abominationes suas quas fecerunt.

14 Itaque disponam eos observantes observationem domus; in toto ministerio ejus, & in omnibus quæ fiunt in ea.

15 "Sacerdotes verò Levitici, "filii Tzadoki, "qui observarunt observationem sanctuarii mei aberrantibus Jisraëlitis a me, ipsi " appropinquabunt ad me ut ministrent mihi; & stabunt coram me offerendo mihi "adipem & sanguinem, dictum Domini Jehovæ.

16 "Ipsi accedunto sanctuarium meum, & ipsi appropinquanto ad mensam meam ministrando mihi, ut observent observationem meam.

17 ‖Esto autem cùm accedent ad portas atrii intimi, ut vestes lineas induant; neque h impositum esto ipsis *vestimentum* laneum, cùm ministrabunt in portis atrii intimi & intus:

18 Tiaræ lineæ sunto in capite eorum, & femoralia linea sunto ad lumbos eorum; non cingunto se i " ulla re sudatoria.

19 Exituri autem in atrium exterius, *&* in atrium extimum, ad populum, nudantes se vestimentis suis quibus ministrant deponunto illa in cellis sanctitatis; ut induant vestes alias neque "sanctificent populum vestimentis suis.

20 "Caput quoque suum ne radunto, & cæsariem ne promissam habento; k omnino tondento capita sua.

21 ‖ Item vinum ne bibunto ullus sacerdos, cùm erunt ingressuri in atrium intimum:

22 ‖Et viduam aut repudiatam non ducunto sibi uxores, sed virgines e semine domus Jisraëlis; viduam quidem quæ sit vidua ex sacerdote ducent:

23 ‖Et populum meum docento discrimen inter sanctum & prophanum; & inter immundum & mundum instituunto eos.

24 In lite autem ipsi insistunto juri; secundum jura mea judicanto illam: legesque meas,

d Heb. *posuistis.*
e Heb. *vobis.*

9 *Ullus alienigena*] hujus legis gradus elegantissimi, sunt tres: primus, impios omnino arceri a sacris, hoc versu; secundus, ministros legitimos qui infirmitate fuerint traducti in communia peccata loco movendos esse, & quàvis resipiscant capite minuendos, usque ad ver. 15. tertius integros & constãtes in fide a Deo confirmari in suis officiis, ver. 15. & 16. vide 2. Reg. 23. 8. & seq.

f Heb. *in medio filiorum.*

g Heb. *post stercor.*

11 *Nam erunt*] id est, accensebuntur infimis Levitarum ministeriis, ex sacerdotibus effectæ Levitæ populariumq; suorum administri.

15 *Sacerdotes*] tertius gradus, ut diximus in ver. 9.

Filii Tzadoki] quibus sacerdotium perpetuum fuerat promissum inde a Pinchaso, Num. 25.12. & 13. confirmatum, 1. Schem. 2.30. ex parte præstitum, 1. Reg. 2. 26. & amplius effectum, 2. Reg. 23.

Qui observarunt] convenienter cum benedictione Moschis, Deut. 33.9 & seq.

Approp inquabunt] ut suprà 40.46.

Adipem & sang.] id est, sacrificia justa ex ritu legitimo, quo adeps & sanguis cedebant Deo, Levit. 3. 16. & sequente.

16 *Ipsi accedunto*] transitio ad alteram partem de legibus sacerdotii, quæ omnes cum lege Moschis comparandæ sunt.

‖ *Exod. 28.43.*

h Heb. *ascendat super ipsos lana. Exod. 28.40.*

i Heb. *ad sudorem. Suprà 42.14.*

18 *Ulla re sudat.*] qualia sunt vestimenta lanea, quarum meminit præcedẽte ver.

19 *Sanctificent*] vide infrà 46.20.

20 *Caput quoque*] id est, neque radunto prorsus, neque studiosè alunto cæsariẽ sed modestiam colunto, & mediocritatem præ se ferunto.

k Heb. *tondendo.*

‖ *Levit. 10.9.*

‖ *Levit. 21.14.*

‖ *Levit. 10.10. & 11.*

Deut. 17. 8. 9.

meas, & statuta mea cum omnibus solennitatibus meis observanto, & sabbatha mea sanctificanto.

25 Et ad mortuum hominem non venito ‖ sacerdos ad impurandum se: sed de patre, & de matre, & de filio, ac filia, de fratre ac de sorore quæ non nupserit viro impurari poterunt.

26 Post tempus autem purificationis ipsius, (ᵃseptem dies [l] numerantor ei)

27 Quo, inquam, die venturus est in sanctum, in atrium intimum, ut ministret in sancto; offerto ᵃpeccatum suum, dictum Domini Jehovæ:

28 ᵃQuod esto ipsis in possessionem, ‖ ego sum possessio ipsorum: jus autem possessionis ne tradatis eis in Jisraële, ego sum jus possessionis ipsorum.

29 ‖ Ipsum munus, peccatumque, & reatum ipsi comedent: & omne anathema in Jisraële ipsorum esto.

30 Item præcipuum omnium primitiarum ex omnibus, & omnis oblationis omnium ex omnibus oblationibus vestris, sacerdotum esto: ‖ etiam principium conspersionum vestrarum dabitis sacerdoti, ut statuas benedictionem in domo tua.

31 ‖ Nullum morticinum aut discerptum, ex avibus aut jumentis comeduntø sacerdotes.

‖ *Levit.* 21.1. & *seq.*

26 *Septem dies*] quibus habebitur impurus ex mortuo, secundum analogiam Nazaræorum, Num. 6.9.

l Heb. *numerent*, *impersonaliter*.

27 *Peccatum*] id est, oblationem pro peccato.

28 *Quod esto*] videlicet sacrificiū pro peccato cujus modò meminit, aliaque sacrificia, συνεκδοχικῶς, ut exegesis demonstrat sequentium versuum.

‖ *Levit.* 6.30. & 7. 35. & *Num.* 18.

‖ *Num.* 15.20.

‖ *Levit.* 22.8.

CAPUT XLV.

Deus constituto templo suo & cultu sacro, in eadem visione pergens novam Reipublicæ & Ecclesiæ totius formam per Christum instituendam figurat primùm generali destributione terræ, deinde publicæ & privatis principum popularumque officiis ordinariis & extra ordinē erga Deum & homines; & certis prærogativis tum in Ecclesia tum in sortitione terræ attributis Principi, æquitatē ipsi imperat: ritūs & locum sacrificiorum abluendorum instituit: præstantiam terræ adumbrat rivo benedictionis suarū fœcundante ipsam; terminos ipsius circumscribit; sortes tribubus assignat, & statuit civitatis formā.

1 ᵃCùm autem ᵃsortiemini terram ᵃin possessionem, ᵃoffertote oblationem Jehovæ ᵇsanctam ex ipsa terra, ᶜlongam vicies quinquies mille *cubitorum* longitudine, & latitudine decies mille; sancta esto in toto termino suo circumquaque.

2 Esto ex hoc *spatio* ᵃin locum sanctum, ᵃquingentorum *cubitorum* per quingentos *cubitos* quadratus *locus* circumquaque; & quinquaginta cubitorum ᵃsuburbium esto eis circumquaque:

3 Ita ut demensura hac *quam* mensus fueris, *id est*, longitudine vicies quinquies mille, & latitudine decies mille *cubitorum*; in eo inquam *spatio* sit ᵃsanctuarium & sanctum sanctorum.

4 Sanctum e terra illud est, sacerdotum administrorum sanctuarii esto qui appropinquant ad ministrandum Jehovæ: ᵃut fit eis locus pro domibus, & sanctus locus pro sanctuario.

5 Quinquies verò & vicies mille cubitorum longitudo & decies mille latitudo; ᵃsimiliter esto Levitis in jus possessionis, ᵃipsis ministris domus ᵃ*ministrantibus in* ᵃviginti ᵈcellarum ordinibus.

6 In justam autem possessionem ᵃcivitatis datote quinquies mille cubitos latitudine, & longitudine vicies quinquies mille ex adverso ᵃoblationis ᵉsanctæ ᵃpro tota domo Jisraëlis esto.

7 ᵃIpsi autem Principi ᵃab hac & ab illa *parte* ᵃoblationis sanctæ & justæ possessionis civitatis ᶠante oblationem sanctam & ante justam possessionem civitatis a latere Occidentis *portio* Occidentem versus, & a latere Orientis *portio* Orientem versus; prout ᵃlongitudo ex adverso uniuscujusque ᵃistarum partium *porrigetur* a ᵃtermino Occidentis ad terminum Orientem versus;

8 Ipsi, *inquam, portio* hujus terræ esto in jus possessionis apud Jisraëlem; ᵃut non opprimant ampliùs principes mei populum meum, sed terram ᵃreddant domui Jisraëlis per tribus ipsorum.

1 *Cùm autem*] Altera hæc pars visionis, adumbrans perfectissimam Ecclesiæ instaurationem & constitutionem per Christum, ut diximus suprà 40.1. in duas partes universè distribuenda est: quarum una est ἔκθεσις sive propositio generalis & summa distributionis terræ, usque ad vers. 9. altera, ἐξήγησις sive explicatio singularis rerum cōprehensarum propositione summa, inde ad finem prophetiæ. Summa itaque propositio primùm sortes tribuum singularū perstringit, statim in principio; deinde nominatim excipit certā agri portionem in partes quatuor dividendam: ita ut pars ejus ad domū Jehovæ & sacerdotes pertineat, quatuor primis versibus; pars ad Levitas, vers. 5. pars ad populum totum communiter, vers. 6. pars ad Principem, ver. 7. & 8. quæ omnia deinde suis locis explicantur. Atque hæc quidem distributio tota planè differt ab ea quæ prius partim per Moschen, partimque per Jehoschuhham effecta fuerat; denique totus ordo & civilis & Ecclesiasticus novus instituitur; tum ut propheta populares suos doceret veterem illam formam interituram esse, & fuisse tantùm introductionem spei melioris; tum verò ut ostendat omnia in Christo nova effecta esse, etsi propter raritatem populi & communē hominum infirmitatem augusta illa instauratio typis Ecclesiæ priscæ adumbratur. a Heb *feceritis ut accidat terra.* *In possessionem*] singulis videlicet tribubus assignandam ut fit infr. 48. *Offertote oblat.*] id est, consecrate, prout oblationes consecrabantur Domino: καταχρηστικῶς. b Heb. *sanctitatem: sic deinceps.* c Heb. *longitudinem.* 2 *In locum*] id est, pro structura loci sancti, qui delineatus est suprà 40. & 41. & circumscriptus, suprà 42. 5. & sequentibus. *Quingentorum*] in longitudinem videlicet per quingentos latitudinis: similem loquutionem, vide infra 48.20.

Suburbium] id est, area circumjacens, pura & vacua omni ædificio & cultura: sic infra 48.17.

3 *Sanctuarium*] id est, locus sanctus, qui definitus est præcedente versu.

4 *Ut fit eis*] id est, ut spatium illud totum conservetur integrum domicilio Dei & sacerdotum ejus.

5 *Similiter*] ut eadem mensura modo attributa est sacerdotibus.

Ipsis ministris] emphatica distinctio Levitarum, qui instaurationis tempore judicio Ecclesiæ comprobati fuerint & in ministerium recepti, eos hac sorte usuros esse. Nam alii etiam post reversionem Babylonicam recusati sunt, Hhezræ 2. & alii exautorati propter scelera sua, ut Nehem. 13. quam puritatem multo ampliùs desiderari in Ecclesia Christi his verbis Propheta docet.

Ministrantibus] id est, janitores, cantores, & administros sacrorum agentibus in domo Dei ad sacerdotum manum. Hæc enim tria fuerunt officia Levitarum, ut monuimus suprà 42. 44. & sequentibus.

Viginti cell.] id est, in omnibus ipsorum stationibus, ubicunque legitimè præstare officia sua poterant in domo Dei. Fuerunt autem harum stationum ordines viginti, ut facile est cuivis hac ratione colligere; in domo Dei ambitus maximus unicam habebat portam, atria verò populi & Levitarum communia (quæ tria erant numero) portas ternas: sic ad Levitas in universum per decem portas ministerium pertinebat. Singulæ autem portæ sua habebant vestibula, quorum interventu bini cellarum ordines efficiebantur: sic ergo portis decem fuerunt viginti cellarum ordines, in quibus Levitæ musici, janitores, & administri consistebant ad sua officia comparati. d Heb. *cellis.* 6 *Civitatis*] id est, urbis metropolitanæ, quæ describitur infrà 48.15. & quinque sequentibus, & in fine ejusdem capitis. *Oblationis*] ut suprà ver. 1. e Heb. *sanctitatis.* *Pro tota domo*] id est, quia hæc regia futura est, communis omnium tribuum esto. Propterea etiam in vicos duodecim dividitur, & singulæ portæ suæ tribui assignantur, infrà 48.31. & sequentibus. 7 *Ipsi autem*] descriptio portionis ad principem pertinentis, ut diximus suprà in ver. 1. *Ab hac*] id est, utrinque ob Occasu & Ortu, ut sequentia verba explicant. *Oblationis*] id est, illorum vicies quinquies mille cubitorum, qui sacerdotibus, Levitis, & communi suprà fuerunt assignati. f Heb. *in conspectu.* *Longitudo*] videlicet duplicis illius portionis attributæ Principi. quasi dicat: alas duas circumjacentes quadratum illud spatium (quod oblationem Propheta nominavit) sive duos illos tractus ab ortu & occasu sitos quàm longè & latè patebunt obtinebit. Ac latitudo quidem certa & definita est vicies quinquies mille cubitorum, prout erat latitudo oblationis quam sacerdotes Levitæ & communitas obtinebant, a tribu Jehudæ ad tribum Binjaminis usque: longitudo verò indefinita relinquitur, quia Propheta ostendit eam utrinque ab extremitate oblationis illius ad extremos totius terræ terminos per eandem latitudinem vicies quinquies mille cubitorum pervenire: hoc est (ut Geometricè loquamur) aream vicies quinquies mille cubitos latam ab extremitate Orientali terræ ad Occidentalem ὀρθογράμμως regionem totam dividere inter tribum Jehudæ & Binjaminis; qua in media area rectum quadrum uicies quinquies mille cubitorum ad oblationem & possessionem civitatis exceptum est; latera verò utrinque adjudicantur Principi, quacunque fuerint longitudine. *Harumpart.*] trium comprehensarum in oblatione. *Termino Occidentis*] qui in latere quidem Occidentali portionis principalis pertinet a mari magno ad finem Occidantalem quadri, in Orientali verò percurrit a fine Orientali quadri usque ad extremum terræ. 8 *Ut non opprimant*] ætiologia novæ istius distributionis, μεταβατικῶς ad sequentem locum de civilibus officiis. *Reddant*] id est, ademptam popularibus restituant, & restitutam servent, ut sequens versus explicat.

9 'Sic ait Dominus Jehova, 'satis esto vobis principes Jisraëlis, violentiam & vastationem amovete, jusque & justitiam exercete; tollite' depulsiones vestras a populo meo, dictum Domini Jehovæ.

10 Lances g justæ; & Epha justum, & Bath justum esto vobis.

11 'Epha & Bath summæ unius esto, ut capiat decimam' Chomeris Bath; & decimam Chomeris Epha *capito*, ad ipsum Chomerem esto summa cujusq;.

12 'Similiter *ad* siclum viginti obolorum; vicenûm siclorum *numi*, vicenûm quinûm siclorum *numi*, quindenûm siclorum *numi*, 'ipsius minæ *summa* esto vobis.

13 'Hæc oblatio *esto* quam offeretis; sextam Ephæ e Chomere tritici, similiter sextam offeretis Ephæ e Chomere hordei:

14 Statutum autem de oleo (Bathus *enim est* mensura olei) decimam Bathi e ' Coro *vel* Chomere decem Bathorum; nam decem Bathorum *est* Chomer:

15 Parvam verò pecudem e grege, unam de ducentenis, "ex irriguis *pascuis* Jisraëlitarum in munus & in holocaustum, & in eucharistica; ad expiationem faciendam pro ipsis, dictum Domini Jehovæ.

16 Totus populus terræ h censentor in 'oblatione hac, ' cum Principe in Jisraële.

17 Nam i Principi incumbet *dare* holocausta cum munere & libamine diebus festis, noviluniisque, & sabbathis, in omnibus solennitatibus domus Jisraëlis: ipse parato peccatum cum munere, & holocaustum atque eucharistica, ad expiationem faciendam pro domo Jisraëlis.

18 Sic ait Dominus Jehova, primo *mense*, primo *die* mensis k " accipiens offerto juvencũ l subrumum integrum; quò purges sanctuarium:

19 Accipiensque sacerdos de sanguine m 'catharmatis hujus, indet posti domus & quatuor angulis 'diazomatis, altari; atque posti, portæque atrii intimi.

20 Similiter quoque facito septimo die ejusdem mensis, nomine cujusvis errore peccantis, & nomine fatui; ut expietis domum.

21 Primo *mense*, quarto decimo *die* mensis esto vobis Pascha: festo septem dierum azymi n comeduntor.

22 'Et parato Princeps ipse die illo pro se & pro toto populo terræ; juvencum peccati.

23 Et septem diebus ipsius festi parato holocaustum Jehovæ septenum juvencorum, & septenûm arietum integrorum in diem, septem diebus illis, hostiamque pro peccato hircum caprarum in diem:

24 Munus verò Epham in juvencum, & Epham in arietem parato; ac olei hinem in Epham.

25 ‖ Septimo *mense*, decimo quinto *die* mensis in festo illius parato hujusmodi septem illis diebus: æquè peccatum, æquè holocaustum; & æquè munus, ac æquè oleum.

9 *Sic ait*] secunda hæc pars (ut ante in vers. 1. diximus) propositionem summam sigillatim explicat ὕστερον πρότερον.

Primùm enim justum & legitimum usum tum civilem, tum Ecclesiasticum hujus distributionis exponit, usque ad caput 47 deinde verò præstantiam terræ demõstrans, minutatim explanat singularẽ omnium sortẽ, ad finem usque Prophetiæ. Ac in justo quidem legitimoque usu ponuntur duo, civilis administratio, usque ad versum 13. & Ecclesiastica, ad finem usque sequentis capitis.

Satis esto] id est, contenti estote hac portione dupla quæ attribuitur vobis.

Depulsiones] quibus populum meum depulistis ex hæreditate ipsius & tyrannica violentia, & fraude, quæ æquè Principi ac popularibus omnibus interdicitur, versibus sequentibus.

g Heb. *justitiæ: Levit.* 19.36. *& seq.*

11 *Epha*] id est, ne ullo pacto mensuras justas minuitote. De Epha autem vide Exodi 16.37. de Batho verò 1. Reg. 7.26.

Chomeris] tantundem aridorum capientis, quantum liquoris capit Corus: vide Levit 27.16.

12 *Similiter*] id est, una pariter esto lex nomismatis & ponderum, æquè ac mensurarum; ut omnia nomismata pendantur ad justam rationem sicli, quæ hic præscribitur: ut Exod. 30.13. Hunc autem locum (utcunque interpretentur Hhebræi) sic omnino accipiendum esse ut fecimus res ipsa loquitur: maximè cùm illi minam constare dicant ex sexagenis siclis, abutentes hoc loco imperitissimè, & ignorantes ipsam Scripturæ interpretationem quam demonstravimus 1. Reg. 10.17. *Ipsius mina*] sive pondo, ut ibidem interpretati sumus ex secundi Chro. 9.16. 13 *Hæc oblatio*] hac descriptione juris Ecclesiastici (ut diximus in vers. 9.) exponuntur officia primùm ordinariarum oblationum pro Ecclesia exhibendarum a populo & a principe diebus profestis, festis, & solennitatibus, usque ad ver. 16. capitis seq. deinde verò leges humanorum munerum, usq; ad ver. 19. ac postremò ritus & locus parandis eis attributus, ad finem usque cap. 46. sensus est, cautum quidem fuerat lege Num. 28. & 29. ut populus offerret quod ad juge sacrificiũ pertinebat, & ordinaria omnia: sed quia rebus præcisè minimè taxatis multa inordinatè solent evenire; propterea placuit Deo pro modo facultatum oblationes singulis imperare, ut his versibus definitur: nempe ut rei triticeæ sexagesima, oleariæ & vinariç centesima, pecuariæ ducentesima offeretur Deo. 14 *Coro*] de quo 1. Reg 4.21. 15 *Ex irriguis*] id est, bene pastam, ac nullo vitio laborantem, Levit. 22.18. & sequentibus. Hæc autem duo membra ἀναλόγως ad alia genera pertinere liquidorum & animantium optarum sacrificiis docet versus decimi tertii comparatio. h Heb. *sunto*. 16 *Oblatione hac*] muneris holocausti, & eucharisticorum, quæ dicta sunt præcedente versu. *Cum principe*] cujus oblatio definitur universè primùm, sequente vers. deinde speciatim illustratur, ad finem usque capitis: ac postremo offerendi ratio Principi populoque præscribitur, usque ad ver. 16. capitis sequent. i Heb *super principem erit.* 18 *Accipiens offer.*] apostrophe ad principem. k Heb. *accipito: ut Exod.* 25.1. l Heb. *filium bovis.* m Heb. *peccati.* 19 *Catharmatis*] id est, sacrificii oblati ad purgandum sive purificandum. *Diazomatis*] vide supra 43.14. Hæc autem cæremonia tota singularis est, neque docetur lege: ut sequentia multa. ‖ Exod. 23.15.

n Heb. *comeditor impersonaliter.*

22 *Et parato*] confer cum Num. 28.19. & sequentibus.

‖ Num. 29.12. *& sequent.*

Caput XLVI.

1 'Sic ait Dominus Jehova, porta "atrii interioris quç spectat Orientem esto clausa sex diebus a pro festis; 'die verò sabbathi aperitor, & die novilunii aperitor:

2 Ut adveniens princeps viâ vestibuli ipsius portæ foris consistat ad postem ipsius portæ, dum parabunt sacerdotes holocaustum ipsius, & eucharistica ipsius, & postquam incurvaverit se in limine ipsius portæ abeat: porta verò non clauditur usque ad vesperam;

3 Ut incurvent se populus terræ *ad* ostium portæ illius, sabbathis & noviluniis coram Jehova.

4 ' Holocaustum autem quod oblaturus est Princeps Jehovæ; esto die sabbathi sex agnorum integrorum, & arietis integri:

5 Munus verò Ephæ in arietem, & in agnos munus b prout donatum fuerit manui ipsius; & oleum hinis in Epham.

6 "Die autem novilunii, juvencum c subrumum quemque integrum; & sex agnos ac arietem, integri sunto:

7 Ephæ quoque in juvencum, & Ephæ in arietem parato munus; & in agnos prout assequuta fuerit manus ejus; & oleum hinis in Epham.

8 'Veniens autem Princeps, viâ vestibuli ejusdem portæ venito; & eâdem viâ suâ abito.

9 Sed cùm veniet populus terræ ante Jehovam in solennitatibus; qui venerit via portæ Aquilonalis ad incurvandum se, abito viâ portæ meridianæ, & qui venerit via portæ meridianæ, abito via portæ Aquilonem versus: non revertitor via portæ quâ venerit; sed e regione illius abeunto.

10 "At princeps inter eos, cùm advenient, advenito; & cùm abibunt, d abeat ipse cum comitatu suo.

11 Denique in festis & in solennitatibus esto munus Epha in juvencum, Ephaq; in arietem; in agnos autem prout donatum fuerit manui ejus, oleumque hinis in Epham.

12 Quòd si parabit Princeps 'voluntarium, holocaustum aut eucharistica, voluntariè Jehovæ; tum aperiet ei *sacerdos* portam quæ spectat Orientem, ut faciat holocaustum suum, & eucharistica sua quemadmodum facit die sabbathi: postea abibit, & claudet sacerdos portam post abitum ejus.

1 *Sic ait*] Jam exponit Deus rationes & ritus in offerendis superioribus sacrificiis a principe populoque observandos, ut diximus supra 45. 16.

Atrii interioris] id est, intimi, ubi erat altare holocausti: vide supra 40.44.

a Heb. *operis.*

Die verò] id est, diebus festis, synecdochicè.

4 *Holocaustum*] longè amplius quam imperabatur lege, Num. 28.9.

b Heb. *donationis ipsius. ut Deut.* 16 17. *& infra ver.* 11.

6 *Die autem*] oblatio minor quam imperabatur lege, Num. 28.11.

c Heb. *filium bovis.*

8 *Veniens autem*] aditus accedentium domũ Dei, quo porta Orientalis atriorum Principi tantum cum sacerdotibus & Levitis conceditur, popularibus verò tribuuntur laterales portæ.

10 *At princeps*] id est, eodem tempore adorato quo populus totus, & totum tempus in actione sacra consumito.

d Heb. *abeuntis eorum [illegible] ipse & comitet.*

12 *Voluntarium*] quod sive [illegible] significatum [illegible] eucharisticorum [illegible] mine, supra 45. [illegible] ver. 2. hujus capitis.

13 Præte-

13 Præterea agnum [e] anniculum integrum parato holocaustum in diem, Jehovæ, [f] unoquoque manè parato illum:

14 Et munus adhibeto ipsi unoquoque manè sextam Ephæ, & olei tertiam hinis ad conspergendum similam: munus Jehovæ statutus [g] perpetuis jugiter.

15 Ita parabunt agnum, & munus, & oleum unoquoque manè; holocaustum juge.

16 *Sic ait Dominus Jehova, si dederit Princeps donum alicui e filiis suis, possessio ejus est, filiorum ipsius esto: juris ipsorum est possessione.

17 Sin autem dederit donum de possessione sua ulli e servis suis, *erit quidem illius usque ad annum libertatis, quamvis cesset *servire* ipsi Principi, veruntamẽ, *possessio ipsius est, ipsorum filiorum ejus esto.

18 Ut non accipiat Princeps de possessione populi, oppressione deturbando eos de jure possessionis ipsorum: de jure suo possessionem tradet filiis suis, ut non dispergantur populus meus, ullus de jure possessionis suæ.

19 *Postea duxit me per *aditum qui est in latere portæ, ad sacerdotes, in cellas [h] sanctas spectantes Aquilonem versus: ubi ecce *locus erat in duobus lateribus ejus Occidentem versus:

20 Et dixit ad me, hic *est* locus ubi elixant sacerdotes reatum & peccatum: ubi coquunt munus, ut non efferant in *atrium exterius *ad sanctificandum populum.

21 *Tum educens me ad atrium exterius fecit ut transirem in quatuor angulos atrii: ecce autem [i] atrium in unoquoque angulo ipsius atrii.

22 In quatuor angulis istius atrii atria erant [k] caminata, quadraginta cubitorum longitudine, & triginta latitudine: mensura eadem ipsis quatuor angularibus.

23 In quibus quatuor [l] *popina erat circumquaque; quæ quidem [m] focis instructa erat sub ipsis popinis circumquaque:

24 Et dixit ad me, *in* his est locus [n] poparum; ubi elixant ministri domus sacrificium populi.

e Heb. *filium anni sui.* f Heb. *manè manè: sic deinceps.* g Heb. *seculi.* 16 *Sic ait*] leges in hunc locum obiter inferuntur de donariis principis tum erga liberos, tum erga eos qui nihil ipsum attinent necessitudine: ut notavimus supra 45.15. 17 *Erit quidem*] videlicet usus fructus dominiumque utile ejus possessionis quã Princeps donaverit, ex communi jure possessionum quæ lege manc: pii alienari nõ poterat, Levit. 25.23. *Annum libert.*] i. Jubilæi, quo libertas promulgabatur in terra, Levit. 25.10. *Possessio*] i. jus possessionis proprietarium, quamvis usum fructum percipiat donatarius. 19. *Postea*] jam venit Propheta ad explicationem locorũ in quibus parabantur sacrificia a sacerdotibus & Levitis; utrinque projectorum extra illos centum cubitos quibus definita erant atria, ad finem usque capitis. *Aditum*] tertiani illius atrii, quo principi & populo ingredi nefas erat; sed Levitis solum patebat & sacerdotibus: de quo supra 40.44. & sequentibus. h Heb. *sanctitatis.* *Locus*] i. atriola duo sacerdotũ a duabus partibus templo propinquioribus, ut accipiendum esse demonstrat sequentium versuum cõparatio. 20 *Atrium exterium*] populo attributũ, & commune omniũ: ut supra 42.14. & 44.19. sic ver. seq. *Ad sanctificandum*] i. quod si facerent, populum (cujus nomine sanctificati sunt ad ministerium Dei) eadem religione sui ministerii obstringerent, ac proinde omnem ordinem perturbarent, ut supra 44.19 de vestibus & instrumentis dicitur ea sanctificari Deo, id est, a communi usu ministerio ipsius vindicari: sic Exod. 29.37. & 30.29. 21 *Tum educens me*] sequuntur jam quatuor Levitarum atriola ipsis attributa ad ministerium populi. i Heb. *atrium in angulo ipsius atrii, atrium in angulo ipsius atrii.* k Heb. *fumaria, sive vaporaria.* l Heb. *ordo.* 23 *Popina*] id est, ambitus effectus coquendis sacrificiis: cujusmodi loca veteribus popinæ dicebantur. m Heb. *elixantibus facta.* n Heb. *elixantium, id est, victimariorum* θυτικῶν ὀχιχῶν.

CAPUT XLVII.

1 *POSTEA reduxit me ad ostium *domus, ubi ecce *aquas exeuntes [a] ex inferiore parte liminis domus Orientem versus; nam frons domus Orientalis erat: & aquæ descendebant infernè a latere domus dextero, ab Australi parte altaris.

2 Inde educens me via portæ Aquilonem versus, circumduxit me via extima ad portã *extimam, via quæ spectat Orientem: ubi ecce aquæ [b] manabant tanquam e phiala a latere dextro.

3 Cumque progressus vir ille ad Orientem cum linea in manu sua, mensus esset mille cubitos; traduxit me per aquas illas, *aquas [c] talares.

4 Postea mensus iterum mille; traduxit me per aquas illas, aquas [d] genua pertingentes: rursus mensus mille, traduxit me aquis [e] lumbos pertingentibus.

5 Eo denique menso mille, torrens fuit quem non potuit transire; quia altæ erant aquæ, aquæ enatandæ, torrens qui transiri non posset.

6 *Cum itaque dixisset ad me, vidistine, fili hominis? deducens me collocavit me in ripa ipsius fluminis.

7 Me autem reverso, ecce in ripa fluminis arbores magnas valde hinc & inde:

8 Et dixit ad me, aquæ istæ *procedunt in Galilæam primùm, & descendunt in campestria: tum veniunt *ad mare, & in ipsum mare exoneratis eis *curantur aquæ ipsius.

9 Ita fit *ut* omnis [f] animans quæ repit; quocunque perveniunt *flumina, vivat, & fit multitudo piscium ampla valde: nam venientibus illuc aquis istis curantur & vivunt, quocunque pervenit hoc flumen:

10 Fitque ut stent juxta illud *piscatores a *Hhengedi usque ad fontem *Hheglajimorum, [g] locus sunt expandendis plagis: in speciem suam est multitudo piscium eorum par multitudini piscium maris magni, copiosa valde:

11 *Cœnosorum ejus, *inquam*, & palustrium *locorum* ejus; quæ non curabantur, sali attributa erant.

12 Ad flumen autem assurgunt in ripa ejus hinc & inde omnes arbores [h] esculenti fructus, quarum folia non decidunt, & quarum fructus non consumuntur, mensibus suis, [i] præstantissimos fructus edunt; quia aquæ earum e sanctuario prodeunt, ideo sunt fructus earum cibo, & folia earum curationi.

13 *Sic ait Dominus Jehova, hic terminus *est* quo possessores constituetis vos hujus terræ per duodecim tribus Jisraëlis; Josepho *funiculis *duobus attributis*:

14 Ut possideatis eam [k] unus æquè ac alter, quam sublata manu mea *juravi* me daturum majoribus vestris; prout acciderit terra hæc vobis in possessionem.

15 Hic ergo terminus *est* terræ in latere A-

1 *Postea*] Hic secundus ἐργασίας locus ut diximus supra 45.9. exponit primum præstantiam terræ profectam ex Dei benedictione in templo suo habitantis, usque ad ver. 13. secundò terminos totius terræ, usque ad ver. 21. tertiò rationem illius dividundæ, usque ad ver. 30. capitis sequent. ac postremò formam civitatis sanctæ, in fine prophetiæ. In præstantiæ autem declaratione observanda sunt hæc, primum ortus & progressus benedictionum Dei, quæ cum rivo comparantur, usque ad ver. 6. deinde verò effecta, usque ad 13. *Domus*] id est: templi. *Aquas*] figurantes spiritum Dei & dona illius in Ecclesiam, quæ prima quidem specie lenissima sunt & tenuissima: sed paulo momento invalescunt maximè: ut de aquis gradatim ostendit propheta, sequentibus. a Heb. *de sublimine.*

2 *Extimam*] id est, claustri sive ambitus maximi. b Heb. *phialabant*, ut ita dicamus. 3 *Aquas talares*] i. breves in quibus plantæ duntaxat pedum mergi possent. c Heb. *plantarum.* d Heb. *aquas genuum.* e Heb. *lumborum.* 6 *Cum itaque*] μετάβασις ad explicationem effectorum ex benedictione Dei consequentium, per interrogationẽ. Sunt autem effecta duo: unum, quod bona omnia exoriuntur, augescunt, & perficiuntur in Ecclesia virtute Dei; alterum, quod curantur mala: ut synecdochicè ostenditur ab exemplo Asphaltitis lacus. 8 *Procedunt*] i. totam terram irrigant. Nam Galilæa summa est pars Judææ; campestria definiunt mediam, ubi erat Jericho: infima pars terminabatur Asphaltite lacu. *Ad mare*] mortuum (ut vocant) quod nulla alit animalia, nec ullum corpus animalium recipit importatum, ut omnes uno ore testantur historici. Quamobrem scriptura mare salis & Sodomi vocat, historici Asphaltiten lacum, eò quod nihil præter bitumen gignit. *Curantur*] id est, utiles & salubres fiunt, quod commonstrat exegesis sequẽs duorum versuum. f Heb. *anima vivens.* 9 *Flumina*] id est, aquæ maximæ istius fluminis. 10 *Piscatores*] qui prius nũquam dederant operam Asphaltiti. *Hhengedi*] de quo vide Gen. 14.7. *Hheglajimorum*] qui locus est in ipso principio Asphaltitis lacus, ubi Jarden in eum influit, teste Hieronymo. Sensus est, piscatores totum illum tractum Asphaltitis lacus coluit studiosissimè, & amplissima ex eo percipiunt commoda. g Heb. *expansio*: ut supra 26.5. 11 *Cœnosorum*] id est, omnium locorum quæ neque fructuosa erant, neque piscosa, neque ulla arte effici poterant talia, eorum fructus est amplissimus, & multitudo piscium copiosissima. h Heb. *escæ.* i Heb. *primogenita proferunt*: vide Ijobi 18.13. & Jeschahh 15.3. 13 *Sic ait*] secundum membrum de universo termino terræ sanctæ, ut diximus in versum 1. *Funiculis*] vide Deuteronom. 32.9. De Josephi autem jure vide Genes. 48.5. & 49.22. & 1. Chronicor. 5.1. & sequentibus. k Heb. *vir ut frater suus.*

15 *Mari magno*] .i. mediterraneo: vide Num. 34. 7. sic infrà 19. & 20.

Via Chethlonis] .i. ab extremitate una regni Damasci ad alteram, quarum una est Chethlon Occidentem versus, cujus mentio fit infra 48. 1. altera Tzedad, de quo Numer. 34. 8. ab Orientali regni Damasceni parte.

l Heb. *ad ingressum Tzedadi.*

16 *Chamath*] de qua Num. 13. 21. & 34. 8. & 1. Reg. 8. 65.

Berotha] sive Berothai, 2 Schem. 8. 8. Batathena Ptolemæo quam in fine statuit Arabiæ desertæ.

Sibrajima] alterum oppidum, a Geographis Arabiæ desertæ attributum, ut adjuncta docent.

Quæ sunt incl.] .i. totus ille tractus qui ad duo hæc regna pertinet.

m Heb. *interterminum Damasci & inter terminum.*

Mediani] id est, inter Chamatham & Ghavranem interjecti: est enim Chavran Arabiæ desertæ oppidum, quod Ptolemæus Anranam appellat.

quilonali; a mari magno via Chethlonis l Tzedadum usque:

16 Chamath, Berotha, Sibrajima, quæ sunt m inclusa termino Damasci, & inclusa termino Chamathæ; pagi mediani qui adjacent termino Chavranis.

17 Ita est terminus a mari Chatzar-hhenon terminus Damasci, & n qui maximè Aquilonalis est, terminus Chamathæ: atque hoc latus Aquilonale.

18 Latus autem Orientis o a Chavrane & a Damasco, & a Gilhhade, & a terra Jisraëlis, *terrâ* Jardenis, a termino *hoc* ad mare Orientale metiemini: atque hoc latus Orientem versus.

19 Latus verò Australe meridiem versus a Tamare usque ad aquas contentionum Kadeschi *latus* possessionis ad mare magnum; atque hoc latus meridianum Austrum versus.

20 Denique latus p Occidentis, mare magnũ a termino *hoc* usque ex adverso aditus Chamathæ: hoc latus est Occidentis.

21 Partiemini autem terram hanc vobis per tribus Jisraëlis.

22 Esto autem ut sortiamini eam in possessionem vobis & peregrinis qui peregrinantur q inter vos, qui genuerunt filios inter vos: & sunto vobis ut indigena in filiis Jisraëlis, vobiscum accidant in possessionem inter tribus Jisraëlis.

23 Quamobrem esto in ea tribu qua cum perigrinatur peregrinus; ut ibi tribuatis possessionem ejus, dictum Domini Jehovæ.

17 *Chatzar-hhenon*] oppidum regna Judææ, Damasci, & Chamathæ disterminans in parte Aquilonali maximè; quod etiam dicitur Chatzar hhenan. Num. 34. 9. & 10. & infrà 48. 1. n Heb. *Aquilonis ad Aquilonem.* o Heb. *de inter Chavranem, & de inter Damascum, & sic deinceps.* 18 *Chavrane*] de quo ver. 16.

Terra Jardenis] .i. trans Jardenem sita, ἐλλειπτικῶς, ut Psalm 42. 7. *Mare Orientale*] i. mare mortuum, de quo suprà ver. 8. ut Joël 2. 20. & Zecarja 14. 8.

19 *Tamare*] oppido ultimo Judææ sub En gadda sive Hheu gedi ad Asphaltitem lacum, quod Ptolemæo dicitur Tamaro. *Aquas*] de quibus Num. 20. sic Num. 27. 14. p Heb. *maris.* 20 *Aditus Cham.*] id est, itineris quo a mari mediterraneo Chamatham pergitur. 21 *Partiemini*] tertium membrum (ut diximus sup. in ver. 1) de ratione dividendæ terræ: quæ ratio bifariam exponitur; primùm quidem universè, quomodo & quibus distribuenda sit, hoc capite reliquo; deinde verò sigillatim, quæ sedes quibus assignandæ, usque ad ver. 30. sequentis capitis. q Heb. *in medio vestri: sic deinceps.* 22 *Sunto vobis*] id est, accensentor vobis, & habentor pro tribulibus vestris, ut sit unũ ovile & unus pastor.

CAPUT XLVIII.

1 *Hæc autem*] Explicatio singularis partium tribubus assignatarum: ut diximus sup. 47. 21. qua sortes suæ singulis tribubus ex ordine assignantur, initio facto ab Aquilonali tractu.

Ab extremit.] quæ sequentibus verbis per congeriem exponitur, quia copiosiùs fuerat explanata sup. 47. 15. & sequentibus.

a Heb. *ad manum sive latus: sic deinde eodem versu.*

Ei] nimirum extremitati versus Aquilonem, quam totam longitudinem terræ hæc tribus per suos tractus obtinebat, quemadmodum cæteræ sequentes ex æquo habere dicuntur in sua sorte totam regionis longitudinem: est autem longitudo ab Orientali ad Occidentalem terminum, ex constante Geographorum usu: sic infrà 8, & sequentibus. b Heb. *ad mare: sic deinceps.*

1 HÆC autem *sunt* nomina tribuum: ab extremitate versus Aquilonem a secundum viam Chethlonis, aditus Chamathæ, Chatzar-hhenanis termini Damasci, Aquilonem versus, secundum Chamatham, (hæc enim sunt ei latus Orientale & Occidentale) Danis *tribus* una:

2 Juxta terminum autem Danis, a latere Orientali usque ad latus b Occidentis; Ascheris una:

3 Et juxta terminum Ascheris, a latere Orientem versus usque ad latus Occidentis; Naphtali una:

4 Et juxta terminum Naphtali, a latere Orientem versus usque ad latus Occidentis; Menaschis una:

5 Et juxta terminum Menaschis, a latere Orientem versus usque ad latus Occidentis; Ephrajimi una:

6 Et juxta terminum Ephrajimi, a latere Orientis usq; ad latus Occidẽtis; Rëubenis una:

7 Et juxta terminum Rëubenis, a latere Orientis usq; ad latus Occidentis; Jehudæ una:

8 Juxta terminum verò Jehudæ, a latere Orientis usque ad latus Occidentis; esto oblatio illa quam oblaturi estis vicies quinquies mille *cubitorum* latitudinis, longitudinis verò ut una reliquarum portionum a latere Orientem versus usque ad latus Occidentis, in cujus medio sit locus sanctus.

9 Oblatio illa quam oblaturi estis Jehovæ, longitudine vicies quinquies mille & latitudine decies mille *cubitorum.*

10 Horum autem erit hæc oblatio c sancta, nempe sacerdotum, *ampla* Aquilonem versus vicies quinquies mille, & occidentem versus latitudine decies mille cubitorum; & orientẽ versus latitudine decies mille, versus Meridiem verò longitudine vicies quinquies mille cubitorum, in cujus medio erit sanctuarium Jehovæ.

11 Sacerdotum, quisquis sanctificatus fuerit e filiis Tzadoki, qui observarunt observationem meam; qui non errarunt errantibus d Jisraëlitis, quemadmodum errarunt alii Levitæ:

12 Erit, inquam, istorum collativa ex oblatione terræ, res sancta sanctorum; adjacens termino Levitarum.

13 Levitarum autem ex adverso termini sacerdotum vicies quinquies mille cubiti longitudine, & latitudine decies mille; omnis longitudo vicies quinquies mille, latitudo verò decies mille *cubitorum.*

14 (Non autem vendent ex eo, neque permutabit *quisquam,* neque transferet primitias terræ; quia e sancta est Jehovæ)

15 Quinquies verò mille *cubitorum spatium* reliquum in latitudine, in fronte vicies quinquis mille *cubitorum* f commune est civitati ad habitationem & ad suburbia; in cujus medio erit ipsa civitas:

16 Cujus hæ sunt dimensiones, latus Aquilonis quater mille quingentorum, & latus Austri quater mille quingentorũ, & a latere Orientis quater mille quingentorum, latus verò Occidentis quater mille quingentorum *cubitorum.*

17 Sic erit suburbium civitati, Aquilonem versus ducentorum quinquaginta, & Meridiem versus ducentorum quinquaginta; & Orientem versus ducentorum quinquaginta, ac Occidentem versus ducentorũ quinquaginta cubitorum.

18 Et quod reliquum erit in longitudine ex adverso oblationis sanctæ, *id est,* decies mille *cubiti* Orientem versus, & decies mille Occidentem versus, quod erit ex adverso oblationis sanctæ; ejus proventus sit in cibum ministris civitatis:

19 Ut minister quisque civitatis, ex omnibus tribubus Jisraëlis, ministrent ei.

20 Totam hanc oblationem vicies quinquies mille *cubitorum* per vicies quinquies mille *cubitos,* quadratam; offeretis oblationem sanctam cum justâ possessione civitatis.

8 *Oblatio illa*] de qua sup. 45. 1. & seq. cujus pars (ut ibi diximus) Jehovæ & sacerdotum esse dicitur, usque ad ver. 13. pars, Levitarum, ver. 13. & 14. pars civiũ, usque ad ver. 20. pars denique constans ex duabus aliis sive extremitatibus ad Orientem & Occidentem spectantibus attribuitur Principi, usq; ad ver. 23.

Longitudinis] vide sup. in ver. 1.

Reliquarum portion.] videlicet quæ singulis tribubus assignatæ sunt per totã longitudinem ab Oriente ad Occidentem.

Locus sanctus] .i. sanctificatus Jehovæ pro sanctuario ipsius & sacerdotum habitatione, ut sequentes versus ostendunt ἐξηγητικῶς.

Suprà 45.

c Heb. *sanctitatis: sic deinceps.*

10 *Aquilonem*] .i. in termino suo Aquilonali, qui porrigitur ab Ortu ad Occasum in longitudinem vicies quinquies mille cubitorum sic sequentia.

11 *Filiis Tzadoki*] vide sup. 44. 15. & seq.

d Heb. *filiis Jisraëlis.*

Levit. 25. 34.

14 *Non autem*] [illegible] per occasionem huic loco inserta, de jure possessionis sanctæ: quamobrem placuit eam parenthesi includere.

e Heb. *sanctitas.*

f Heb. *prophanum: vide Deut.* 20. 6.

15 *Civitati*] regia & metropoli, cujus mensura vers. seq. constitutio verò ver. 30. & sequentibus exponitur.

17 *Suburbium*] ut sup. 45. 2.

18 *Ministris civit.*] .i. incolis civitatis, qui omnes fratribus tribulibusq; suis ad conventus Ecclesiasticos aut civiles accedẽtibus ministrare tenebuntur, & illorum procuratores esse: quod appertè docet exegesis seq. ver.

19 *Ei*] nempe Jisraëli: quamobrem, ut locus evidentior [illegible], Hhebræam [illegible] rum [illegible] tavimus.

20 *Vicies*] de hac loquutione, vide suprà 45. 2.

21 Quod autem reliquum erit Principi ab hac & ab illa *parte* oblationis sanctæ & justæ possessione civitatis, ' in fronte vicies quinquies mille *cubitorum* oblationis usque ad terminum orientem versus, & ab Occidente in fronte vicies quinquies mille secundum terminũ Occidentis ex adverso *harum* portionum, Principis esto; ita erit oblatio sancta & sanctuarium domus in medio illius:

22 'Et inde a justa possessione 'Levitarum, justaque possessione civitatis, interjecta *possessioni* quæ Principis erit: id quod inter terminum Jehudæ & terminum Binjaminis *erit*, Principis esto.

23 Residuum verò tribuum; a latere Orientem versus usque ad latus Occidentis, *tribus* Binjaminis una:

24 Et juxta terminum Binjaminis, a latere Orientem versus usque ad latus occidentis; Schimhhonis una:

25 Et juxta terminum Schimhhonis, a latere Orientem versus usque ad latus Occidentis; Jissascaris una:

26 Et juxta terminum Jissascaris, a latere Orientem versus usque ad latus Occidentis; Zebulunis una:

27 Et juxta terminum Zebulunis, a latere Orientem versus usque ad latus occidentis; Gadis una:

28 Et juxta terminum Gadis, ad latus Australe meridiem versus; ibi erit terminus 'a Tamare, *ad* aquas contentionis Kadeschi, ad 'torrentem, ad mare magnum.

29 Ista *est* terra quam sortiemini inde a torrente, pro tribubus Jisraëlis; & istæ sunt distributiones earum, dictum Domini Jehovæ.

30 'Hi autem *sunt* exitus civitatis; a latere Aquilonis, quater mille quingentorum cubitorum mensura.

31 Portæ verò civitatis de nominibus tribuũ Jisraëlis *erunt*, portæ tres Aquilonem versus; porta Rëubenis una, porta Jehudæ una, porta Levi una;

32 Et in latere Orientem versus *cubitorum* quater mille quingentorum, similiter portæ tres; nempe porta 'Josephi una, porta Binjaminis una, porta Danis una:

33 Et lateris Austrum versus, quater mille quingentorum *cubitorum* mensura, & portæ tres; porta Schimhhonis una, porta Jissascaris una, porta Zebulunis una:

34 Lateris Occidentem versus quater mille quingenti *cubiti*, quorum portæ tres: porta Gadis una, porta Ascheris una, porta Naphtali una.

35 Ambitus decies octies mille cubitorum: nomen verò civitatis g deinceps *futurum est*, ibi Jehova.

21 *In fronte*] id est, præcise ex adverso totius latitudinis, quam tripertitus est Deus in sacerdotes, Levitas, & cives.

22 *Et inde*] id est, quicquid utrinque superesit in longitudine, subducta oblatione sancta, per integrũ illud spatium vicies quinquies mille cubitorum quod intercurret inter duas tribus Jehudæ & Binjaminis, id totum erit Principis: sic comparatur transitus ad sortes reliquas.

Levitarum] tam sacerdotum quam aliorum ex posteris Levi, ut vocati sunt suprà 44.15.

28 *A Tamare*] vide suprà 47.19.

Torrentem] Schichorem, de quo Jehoschuhh. 13.3.

30 *Hi autem*] quartum membrum, de constitutione urbis sanctæ: ut dictum est suprà 47.1.

32 *Josephi*] id est, Ephrajimi & Menaschis conjunctim. Nam Levi portam unam obtinere dicitur ver. 31. ut conventuum quoque Ecclesiasticorum & consilii ibidem esset cõmoditas.

g Heb. *ab eo die*.

DANIJEL.

ARGUMENTUM.

LIBER *Danijelis ex parte rerum gestarum historias continet usque ad caput 7. ex parte verò gerendarum rerum prophetias. Ac in rebus quidem gestis habentur singularia tum pietatis ipsius sociorumq́, documenta, tum verò fidei in Deum constãtissimæ & infractæ a malis omnibus, donorumq́, mirabilium, ex quibus Danijel somnia oblivioni tradita in memoriam revocavit, obscura explicavit, & scripta ignota legit atque interpretatus est. In prophetia verò illustria extãt monimenta & certissimæ circumscriptiones temporum, quibus Christus Deus in carne patefactus est & consummatũ mysteriũ redemptionis nostræ: in cujus boni expectatione Danijel, ne Ecclesia Dei malis obsessa fatisceret, historiã singularem & accuratissimam prædicit rerum in Ecclesia gerendarum ad Christi adventum usque: & perpessiones gravissimas Ecclesiæ non tantum prædictione, præmonitionibusq́, levat, sed etiam consolationibus ex certa fiducia promissionum Dei cùm ad temporariam, tum ad æternam liberationem in Christo pertinentium.*

CAPUT I.

Danijel cum sociis deportatus in Babyloniam cibario quod rex attribuerat recusat vesci, ne contra legem Dei & conscientiã animi sui impuretur: itaq; parcè leguminibus per trienniũ educatus a Deo benedicitur tum corporis elegantia, tũ donis spiritalibus atq; prophetia: quamobrẽ ipse cum sociis a Nebucad-netzare in ministerium aulicum asciscitur.

1 'ANNO tertio regni Jehojakimi Regis Jehudæ; 'venerat 'Nebucad-netzar Rex Babyloniæ Jeruschalaima, & obsederat ea:

2 Cumq; tradidisset Dominus in manum ejus Jehojakimum Regem Jehudæ, & 'partem instrumentorum domus Dei, exportaverat ea in terram 'Schinhharis in domũ 'Dei sui: nempe instrumenta illa exportaverat in thesaurum Dei sui.

3 Edixerat etiam Rex Aschpenazo præfecto aulicorum suorũ; ut exportaret e filiis Jisraëlis tum ex semine regio, tum ex proceribus,

4 Pueros quibus nullum inesset vitium, & a elegantes aspectu, & intelligentes b omnis sapientiæ, præditosq́, notitia, & valentes cognitione, 'id est, quibus inesset facultas; 'constituros in palatio Regis; utq; doceret eos literas & linguam Chaldæorum;

5 Et prout constituerat Rex c demensum diei cujusq; in diem quemque de portione cibi regii & ex vino potionum ejus, educaret eos annis tribus: ut d exactis illis consisterent coram Rege.

6 Fuit autem inter hos e filiis Jehudæ; Danijel, Chananja, Mischaël, & Hhazarja:

1 *Anno tertio*] Desinente videlicet tertio, & ineunte quarto ut monuimus Jirmejæ 25.1.

Venerat] id est, expeditionem in Babyloniam instituens anno tertio desinente, anno demum quarto (prout Jirmeja prophetaverat) obsederat Jeruschalaima. *Nebucad-netzar*] Magnus historicis dictus, prioris Nebucadnetzaris filius, qui a Parhhone Necone lacessitus, Jirmejæ 46.2. Syriam pervasit, & Judæam (quam Parhho tributariam fecerat) occupavit. 2 *Partem*] nam altera pars providentia Dei conservata est in domo ipsius, quæ partim ad tempora usque Jeconjæ deportati, partim ad eversionem usque oppidi penes Judæos mansit: vide Jirmejæ 27.18. & sequentibus.

Schinhharis] vide Gene. 10.10.

Dei sui] Beli (ut probabile est) maximi Dei Babyloniorũ: de quo vide Jescha. 46.1.

a Heb. *bonos*.

b Heb. *in omni intelligentia, & noscentes notitiam & intelligentes cognitionem*.

4 *Id est*] exegesis vocum præcedentiũ, q. d. non quidem omnia illa jam eo tẽpore adeptos, sed qui ingenio valerẽt, & apti ad ea capienda & cõtinenda animo viderentur; deniq; optima indole essẽt & valere putarentur industria.

Constituros] i. ministraturos Regi, ut sequ. ver. quod prædixerat Jeschahhja 39.7.

c Heb. *rem diei die suo: ut Exod. 5.13.*

d Heb. *a fine illorum: sic infrà ver. 15. & 18.*

7 'Quibus imposuit princeps aulicorum 'nomina: imposuit enim Danijeli *nomen* Beltefchatzaris, & Chananjæ Schadraci, & Mifchaëli Mefchaci, ac Hhazarjæ Hhabednegonis.

8 'Sed [e] ftatuens Danijel cum animo fuo, ut non 'contaminaret fe portione cibi regii & vino portionum ejus; 'requifivit a principe aulicorum ut non contaminaret fe:

9 Et [f] 'conciliavit Deus Danijeli benignitatem & mifericordiam coram principe aulicorum.

10 Dixit enim princeps aulicorũ Danijeli, 'timeo Dominũ meum regẽ, qui conftituit cibũ veftrum & potiones veftras: nã quare videret facies veftras 'mœftiores quàm puerorum [g] qui fimiliter ut vos ad tempus alendi funt & efficeretis me reum capitis apud regem?

11 'Dicente itaq; Danijele, ipfi promo: quem præfecerat princeps aulicorum Danijeli, Chananjæ, Mifchaëli, & Hhazarję,

12 Proba quæfo fervos tuos diebus decem; [h] denturque nobis de leguminibus, quæ comedamus, & aquæ quas bibamus.

13 Deinde infpiciantur coram te [i] vultus noftri, & vultus puerorum qui comedunt portionem cibi regii; & prout videris, age cum fervis tuis:

14 Aufcultans eis in re hac, probavit eos diebus decem.

15 Exactis autem diebus decem apparuit vultus eorum 'elegans, ut pinguium carne; præ omnibus pueris qui comedebãt portionem cibi regii.

16 Itaque [k] perrexit promus ipfe tollere portionem cibi ipforum vinumque potionum ipforum, & dare ipfis legumina.

17 Interea pueris iftis quatuor dedit Deus notitiam & intelligentiam in omnibus literis & fapientia: Danijelem verò peritum reddidit in omni 'vifione & fomniis.

18 Quapropter exactis diebus illis quibus edixerat Rex ut adduceret eos, cùm adduxiffet eos princeps aulicorum coram Nebucad-netzare,

19 Et alloqueretur eos Rex; non eft inventus ex omnibus his par Danijeli, Chananję, Mifchaëli, & Hhazarjæ: 'fteteruntq; coram Rege:

20 Omnibusque *in* [l] rebus ad peritiam intelligendi pertinentibus quas requirebat ab eis Rex, inveniebat eos [m] decuplo fuperiores omnibus Magis & Aftrologis qui in toto regno ipfius erant.

21 'Sic fuit Danijel ufque ad annum primum Cyri regis.

7 *Quibus impofuit*] ex ufu tyrannorum, quem a Parhhone primum fuiffe obfervatum legimus Gen. 41.45. tum ut diffimularent nomina captivorum, extera, & exofarum gentiũ, tum ut abductos a Dei fui & populi recordatione diis fuis & fibi, quantum in ipfis erat, adminiftros fuos obftringerent: ut oftenditur infrà 4.8.

8 *Sed ftatuens*] fenfus eft, fed cùm Danijel animadverteret inde a principio ex mutatis nominibus, nihil aliud tentari per Babylonios, quàm ut agnitionem Dei veri & populi fui abjicerent, & malorum confuetudine occalefcentes in omnem impietatem delaberentur: injuriam quidem mutati nominis pertulit quam non poterat corrigere: fed quantum in ipfo fuit, fanctè & liberè profeffus eft fe ex animo abhorrere a rebus impuris & earum fpecie, ac proinde opere ab eis abftenturum effe.

e Heb. *ponens Danijel in corde fuo.*

Contaminaret fe] quod fuiffet facturus fi comediffet de cibario ipfis attributo: cùm quia multa comedebant Babylonii interdicta ex lege, Levit. 11. & Deut. 14. tum quia ne illa quidem quorum ufus permittitur lege integra erant apud Babylonios aut ab impuritate aliqua & vitio quod vetuerat lex, aut a fuperftitione & idololatria; prout Babyloni ac reges maximè ante cibum fua habebant prolibymata, & laudabant deos fuos, infrà 5.4. aut denique fine offen[f]a infirmiorum guftari poterant: quam religionem Cæcilius apud Minutium Chriftianis exprobrãs, præcerptos inquit, cibos & delibatos altaribus potus abhorretis. f Heb. *dedit Deus Danijelem benignitati & mifericordiæ: hypallage: ut Pfal. 106.46.* 9 *Conciliavit*] id eft, quamvis Deus animum præfecti eò non adduxit ut ipfe apertè concederet & præftaret illud quod a Danijele petebatur; flexit tamen animum illius, ut ita ad factum conniveret quafi clàm & imprudente ipfo gereretur. Ac propterea non negat quidem fequente verfu; fed periculum a fe graviter metui oftendit; proinde verò fe iniquo animo minime laturum effe, modò fiat fine fuo periculo. 10 *Timeo*] quafi dicat, annuerem, nifi me deterreret metus: quamobrem per me licebit, modò me ab hoc metu liberum præfteris. *Mœftiores*] id eft, deformiores, ut funt hominum indignantium & mœftorum vultus: ut Gene. 40.6. g Heb. *Qui fecundum revolutionem veftram funt, id eft pariter ut vos educandi funt triennium, & eo evoluto fiftendi coram Rege.* 11 *Dicente itaque*] cùm videlicet Danijel perciperet rem non effe curæ prefecto, modò ne periculum crearetur ipfi. h Heb. *dent: imperfonaliter.* i Heb. *afpectus.* 15 *Elegans*] id eft vivo colore præditus, ac minimè omnium macilentus: fed ita conftitutus planè ut fi curati fuiffent optimè, ex promiffione Exod 23.25. k Heb *fuit tollens, &c. & dans, &c.* 17 *Vifione &*] id eft, omni prophetiarum genere: vide Numer 12.6. 19 *Steterunt*] id eft, delecti fuerunt qui regi in aula ipfius miniftrarent: ut fuprà verfu 4. quo in minifterio fuiffe acceptiffimos docetur verfu fequente. l Heb. *rebus fapientiæ intelligentiæ.*

m Heb. *decem partibus: ut 2. Sche. 19.44.*

21 *Sic fuit*] i. in eâ æftimatione & dignitate miniftravit regibus Babyloniæ ufque ad illud tempus, de quo infrà capite 6.

Caput II.

Nebucad-netzar oblitus fomnii quod fibi Deus obtulerat Chaldæorum confilium advocat, a quibus fomnium fuum cum interpretatione fibi proferri jubet: quod cùm illi non poffent, & fe humanæ infirmitatis comparatæ cum forte divina rationibus excufarent, Rex eos trucidari jubet; Danijel verò cùm judicatum cœpiffet fieri caufam rei cognofcens, dilationem a rege impetrat: Deum cum fociis & Ecclefia orans fomnium interpretationemq; cognofcit, Regem de confilio Dei certiorem facit, & oftendit quatuor tempora regnorum ex ordine eventura effe, a quibus populus Dei infeftetur ufquedum Chriftus advenerit rex fempiternus. his cognitis, Rex divinis honoribus Danijelem profequuturus ab ipfo reprehenditur, & ipfum cum fociis ornat dignitatibus ampliffimis.

I

1 ANNO autem 'fecundo, '*nempe* in regno Nebucad-netzaris, fomniavit Nebucad-

1 *Secundo*] Unde hic numerus fit incipiendus plurimùm ambigitur: nam alii principium numeri iftius ducunt ab anno illo primo cujus facta eft mentio capite præcedente, & ftatuunt fomnium hoc contigiffe, poftquam Nebucad-netzar fuperato Necone & Jehojakimo recepto in fidem fuam reverfus eft in Babyloniam; atque ita fine diftinctione has voces conjungendas putant, *anno fecundo regni Nebucad-netzaris*: quod interpretationis genus tum Hhebræi contextus diftinctionibus confutatur, tum etiam ratione temporis quod in pueris inftituendis imperatum & confumptum fuiffe dicitur fuprà 1.5. & 18. alii fecundum annum ex eo tempore numerari putant, quo Nebucad netzar magnus merum imperium obtinuit: hiftoriam vero prioris capitis geftam fuiffe tradunt, cùm vivo Nebucad-netzare patre filius vices illius in regno fuftineret. Ac Jofephus quidem Berofi verbis oftendit libro primo contra Apionem, Nebucad-netzarem patrem vita defunctum effe cùm Nebucad-netzar filius expeditionem in Aegyptum fufcepiffet, quam expeditionem fuiffe omnium ultimam demonftravimus Jehezk. 30.1. & inde audito patris obitu & conftituta Aegypto filium Babyloniam repetiviffe, ut iniret regnum: quæ fententia etfi in fpeciem videtur difcrepare, re ipfa tamen eft eadem cum Jofephi interpretatione, qui libro Antiquitatum Judaicarum 10. capite 11. fcribit exacto biennio poft Aegypti populationem hoc fomnium Nebucad-netzari oblatum effe. Nam fi ad rem penitius attendamus, conftabit planè eundem fuiffe annum quo Nebucad-netzar expeditiones terminavit & fufcepit regnum: nos itaque pofteriorem quidem interpretationem hanc priori omnibus modis anteponimus, quia tolerabilis eft, & cum ratione temporum conveniens: fed tamen certa funt capita quæ in hac interpretatione cogimur defiderare. Primùm enim negligitur diftinctionum Hhebraicarum ratio, ut in altera interpretatione: deinde verò non dubitamus quin ante reverfionem illam ultimam Nebucad-netzaris & gloriofam monarchiæ conftitutionem per multos annos celeberrima fuerit Danijelis fama tum propter dignitatem præcum ejus, tum propter fapientiam admirabilem. Nam dignitatem fanctarum orationum ejus & præcum quas fudit coram Deo pro falute aliorum celebrari a Jechezkele Propheta legimus capite 14. 14. & fequentibus, quod caput ante everfa Jerufchalaima fuit prophetatum: gloriam verò apud omnes exteros fapientiæ nomine fuiffe ampliffimam oftendit idem Jechezkel 28.3. quam prophetiam Jechezkel confcripfit ante annos minimùm fexdecim quàm Nebucad-netzar ab expeditionibus difcedens in Babyloniam reverteret: hos verò locos de Danijele a propheta dictos non fuiffe per prædictionem, fed in Exemplum rei jam antè geftę & pervulgatæ adductos judicabunt faciillimè quicunque argumentum Prophetæ & adjuncta exempla perpenderint. Quamobrem nos Hhebraicam diftinctionem confirmamus retinendam hoc loco, & annum fecundum ex eo tempore numerandum quo pueri quatuor adducti ad Regem fteterunt coram eo, fuprà 1.18. & 19. quia verfus ultimus nihil eft aliud quam πρόληψις παρένθετος: & hiftoriam hanc ad confirmationem verfus 20. præcedentis capitis adhibitam fuiffe judicamus: nam hoc exemplum peritiam primùm Danijelis, precefque & gloriam demonftrat; fequentis verò capitis exemplum peritiam, & pietatem trium fociorum ejus: quę omnia κατὰ πρόληψιν dicta fuprà 1.17. & fequentibus fingularibus exemplis comprobantur. atque hoc quidem genus confirmandi propofitiones ab exemplo aliquo fingulari in fcriptura petitum frequentiffimè obfervavimus. *Nempe*] hæc verba [illegible] fuerunt adjecta ad præcavendum amphiboliam, ut oftendat Propheta non effe hunc numerum fecundarium jungendum cum primo proximè præcedentis verfus (quem verfum per prolepfin diximus effe προθεραπευτικὸν capitum fequentium) fed cum aliis antecedentibus q.d. fecundum annum hunc non a tempore Cyri, qui proximè nominatus eft, numerari volo; fed ab eo tempore quo pueri coram Rege miniftrarunt, cùm Nebucad-netzar filius regnaret unà cum patre, & quietè in Babylonia degeret, nondum fecundò defectione Jojakimi provocatus ad capeffendum bellum.

cad-

cad-netzar [a]ſomnia; [a]quibus conſternavit ſe ſpiritus ejus, [a] [a]cùm adhuc ſomnũ caperet.

2 Quapropter edixit Rex, vocari [a]magos, [a]aſtrologoſque, & præſtigiatores, [a]Chaldæos denique ad indicandum Regi ſomnia ipſius; qui venientes ſteterunt coram Rege.

3 Et dixit eis Rex, ſomnium ſomniavi; & conſternavit ſe ſpiritus meus ſolicitus de cognoſcendo ſomnio.

4 Dixerunt autem Chaldæi regi [a]Syrè, ô Rex [a]in ſecula vive; dic ſomnium ſervis tuis, tum interpretationem indicabimus.

5 Reſpondens verò Rex dixit Chaldæis, [a]verbum a me abiit: niſi notum feceritis mihi ſomnium & interpretationem ejus, [b] in membra laniabimini, & domus veſtræ [c] in ſterquilinium redigentur:

6 Sin autem ſomnium & interpretationem ejus indicaveritis, dona [a]cum honorario & gloriam multam recepturi eſtis [d] a me: itaque ſomnium & interpretationem ejus indicate mihi.

7 Reſpondentibus ſecundò ac dicentibus; rex ſomnium dicat ſervis ſuis, tum interpretationem indicabimus:

8 Reſpondit Rex dicens, [e] verè agnoſco vos [a]tempus redimere, quandoquidem videtis abiviſſe a me verbum.

9 [a]Quia ſi ipſum ſomnium notum non feceritis mihi, una hæc eſt ſententia veſtri; ideo verbum mendax ac corruptum comparatis vos ad dicendum coram me, uſquedum tempus mutetur: itaque ſomnium dicite mihi, ut cognoſcam vos interpretationem ejus indicaturos eſſe mihi.

10 Reſponderunt Chaldæi [f] Regi, dicentes, [a]non eſt quiſquam in [g] terra qui verbum regis poſſit indicare; propterea nullus rex, princeps aut dominator verbum hujuſmodi petiit ab ullo mago, aſtrologóve, aut Chaldæo.

11 Nam verbum quod Rex petit tam pretioſum eſt; ut alius non ſit qui indicare ipſum poſſit Regi, niſi dii [a] quorum habitatio cum carne non eſt.

12 [a]Propter hoc rex in ira & fervore magno, edixit [h] perdi omnes ſapientes Babyloniæ.

13 Cumque ſententiâ profectâ ſapientes interficerentur; quærebant etiam Danijelem & ſocios ejus ut interficerentur.

14 Tunc Danijel [a] retulit conſilium & cau-

Somnia] id eſt, ſomnium unum multiplex, quod deinceps enarratur ver. 31. & ſequentibus.

Quibus conſter.] vide Gen. 40. 6.

a Heb. *cùm ſomnus ejus fieret in ipſo.*

Cùm adhuc] id eſt, etiam tum inceſſit animum ejus conſternatio tanta, ut ne ipſius quidẽ ſomnus tranquillus eſſet.

2 *Magos*] id eſt, doctores & peritos damnabilium diſciplinarum, qui Chaldæis & Aegyptiis denotantur hac voce ex appellatione ſtyli; ut Hhebræi doctores appellant ſcribas.

Aſtrologos] quos Hhebræi ex eo nominant quòd cœlum crepuſculi tempore obſervarent: veteres corrupta voce Græciophantas pro Reciophantis, id eſt, expanſi obſervatores nominarunt ſic enim legendum apud Plinium libro 6. natur. hiſtor. cap. 26.

Chaldæos] id eſt, divinos omnes: nam diſciplina Chaldæorum vocatur divinatio, teſte Cicerone in libris de divinat. quamobrem poſtea Chaldæi nominantur generatim omnes ver. 4. & ſeq.

4 *Syrè*] id eſt, ſermone Babylonico: nam Babyloniam fuiſſe olim comprehenſam Syria teſtantur Strabo & Plinius.

In ſecula] precationis formula, qua divini omnes blandè & impiè id exoptant Regi quod Dei unius eſt, & hac ratione captant benevolentiam ejus: ſic infra 3. 9. & 5. 10. aut certè longævam vitam precantur ipſi, ut fecit Danijel. 6. 22

5 *Verbum*] id eſt, excidit mihi e memoria ſomnium. b Chald. *membra efficiemini.* c Chald. *ſterquilinium diſponentur.* 6 *Cum honorario*] id eſt, ſportula & præmio divinorum ordinario, quod ipſis tribuitur divinationis cauſa. Huc enim ſpectat Chaldaicæ vocis notatio. d Chald. *a coram me: ſic deinceps.* e Chald. *ex firmo.* 8 *Tempus redim.*] i. diem diſſindere ut conſumatur tempus & vobis detur effugiendi occaſio. 9 *Quia*] exegeſis præcedentis verſus: videtis, inquit Rex, ſtatam eſſe ſententiam meam de vobis; idcirco laboratis in protrahendo & fallendo tempore: ſed agite, jam non eſt tergiverſandi locus, dicite ſomnium, &c. f Chald. *coram Rege: ſic deinceps.* 10 *Non eſt quiſq.*] excuſatio hæc tribus argumentis nititur: primum eſt ἐκ τοῦ ἀδυνάτου, non eſſe hoc penes hominem: ſecundum ab exemplo, nunquam viſum vel auditum eſſe exemplum Regis qui hoc a divinis poſtulaverit. tertium precedentium duorum ætiologicum, a natura Dei, quod hoc ad divinam tantùm naturam fatentur pertinere. g Chald. *arida.* 11 *Quorum habitatio*] i. qui ſunt puri ſpiritus, ab omni carnis involucro & infirmitate liberi. 12 *Propter hoc*] quia Regis poſtulato non ſatisfaciebant & expectationi ipſorum. & quia regem non obſcurè tyrannicæ novitatis reprehendebant, qui res inauditas & planè divinas ab ipſis exigeret. h Chald. *perdere.* 14 *Retulit conſilium*] i. communicavit placidè conſiliũ, cauſis expoſitis quibus differri erat neceſſe exequutionem ſententiæ. Videtur autẽ ex hoc loco Danijel cum ſociis a conventu illo abfuiſſe, neq; vocatus fuiſſe duabus de cauſis; tum quia hic juvenis erat, & tanquam prolyta aliorum comparatione, qui jam diu magiſterium in ſchola Babylonica fecerant & pro exercitatiſsimis ac peritiſsimis doctoribus jam olim habebantur; tum etiam quia non dubiũ eſt quin Chaldæi indigenæ hunc honorẽ accedendi Regis hominibus exteris inviderint.

ſam Arjoco præfecto ſatellitum regis, qui profectus erat ad interficiendum ſapientes Babyloniæ.

15 [a]Reſpondenſque dixit Arjoco dominatori regio; [a]quare ſententia iſta [i] accelerarer exequutionem a rege? tunc [a] verbum hoc notum fecit Arjoc Danijeli.

16 Itaque Danijel ingreſſus petiit a Rege, ut tempus daret ſibi; & interpretationem ſe indicaturum Regi.

17 Tunc Danijel domum ſuam profectus eſt; [a]& Chananjæ, Miſchaëli, & Hhazarjæ ſociis ſuis verbum notum fecit:

18 Et miſericordiam petendam eſſe a Deo cœli ſuper arcano iſto; ut non perirent Danijel & ſocii ipſius cum reliquis ſapientibus Babyloniæ.

19 Tunc Danijeli viſione [k] nocturna arcano revelato; tunc, inquam, Danijel benedixit Deo cœli.

20 Reſpondens Danijel dixit, [a]ſit nomen Dei benedictum a ſeculo uſque in ſeculum: [a]nam ſapientia & potentia ejus eſt:

21 Et ipſe [a] mutat tempora & tempeſtates, transfert reges & conſtituit Reges: dat ſapientiam ſapientibus, & ſcientiam [l] ſcitis & intelligentibus:

22 Ipſe revelat profunda & abſcondita: novit quod in tenebris eſt, & lux cum eo habitat.

23 Tibi, ô Deus patrum meorum, gratias ago, & laudo ego; qui ſapientiam & [a]potentiam dediſti mihi: jam enim notum feciſti mihi quod quærebamus a te, cùm [a]verbum Regis notum feciſti [a]nobis.

24 Propter hoc Danijel ingreſſus ad Arjocum, quem conſtituerat Rex ad perdendum ſapientes Babyloniæ, venit & ita dixit ei, ſapientes Babyloniæ ne perdas, introduc me corã rege, ut interpretationem regi indicẽ.

25 Tunc Arjoc [m] feſtinantiſſimè introduxit Danijelem coram Rege, & ita dixit ei, [n] inveni [a]virum ex [o] deportatis Judææ, qui interpretationem Regi notam facturus eſt.

26 Reſpondens Rex dixit Danijeli, cujus nomen erat Belteſchatzar; éſne præditus facultate ut notum facias mihi ſomnium quod vidi, & interpretationem ejus?

27 Reſpondens Danijel Regi dixit; [a]arcanum quod Rex petit non ſapientes, aſtrologi, magi, [a]haruſpices poſſunt indicare regi:

28 Sed eſt Deus in cœlo revelans arcana, qui notum facit regi Nebucad-netzari id quod futurum eſt [p] conſequentibus temporibus: ſomnium tuum cum viſionibus capitis tui incumbentis cubili tuo [a]illud eſt.

15 *Reſpondens*] ad ſermonem Arjoci, indicantis ſententiã a Rege latam de Magophonia.

Quare] i. nónne potuit differri & rejici in aliquod tempus cruenta hæc exequutio, ſi ſpes fieret Regi exponendi ſomnium & interpretationem illius? nam quod Rex mandavit, ideo mandatum eſt quòd alii ſe neutrum poſſe confitentur: nos verò ſi Regi placuerit, intra certum tempus ſomnium & interpretationem prolaturos eſſe confidimus.

i Chald. *accelerata a coram rege.*

Verbum hoc] id eſt, conſilium de adeundo Rege, quod Danijel feciſſe dicitur ſequent. verſu.

17 *Et Chananja*] nam horum preces ſanctè adhibuit Danijel, & fructum earum agnoſcit, poſtea ver. 23. & 36.

k Chald. *noctis.*

20 *Sit nomen*] breve hoc canticum eſt, eucharisticum, quo primùm laudatio nominis divini proponitur, hoc ver. deinde narrantur laudationis cauſæ duæ, ſapientia & potentia ejus, duobus verſibus; ac poſtremò cõcluſio ponitur a ſingulari & præſente beneficio per apoſtrophen ad Deũ, ver. 23.

Nam ſapientia] propoſitio cauſarum proleptica, quæ duobus ver. deinde exponitur ἵστερον πρότερον.

21 *Mutat tempora*] his verbis reſpicit Danijel ad argumentum ſomnii de temporibus regnorum & mutationibus, & ad donũ ſomniorũ viſionumq; propheticũ.

l Chald. *ſcientibus intelligentiam.*

23 *Potentiam*] i. facultatem & prærogativã cognoſcendæ hujus admirabilis ſapientiæ. *Verbũ*] i. negotium. *Nobis*] i. meis, & ſociorum meorũ, ac Eccleſiæ precibus: vide ſup. in ver. 17. m Chald. *in feſtinatione ſive cum turbatione.* n Chald. *quòd inveni: pleonaſmus.* *Virum*] i. Danijelem. Ex his autẽ Arjoci verbis & ſequentibus Nebucad-netzaris apparet Danijelẽ adhuc fuiſſe hominem novum, cui nondum magna conciliata eſſet autoritas: ac proinde his verbis noſtram interpretationem confirmari quam in ver. 1. adduximus. o Chald. *filiis deportationis.* 27 *Arcanũ*] hoc Danijelis reſponſum duo in univerſum continet, exordium, verſibus quatuor, & narrationem, a ver. 31. ad 46. Exordii autẽ partes duæ ſunt: primùm enim univerſè affirmat Danijel non humanas eſſe, ſed divinas revelationes hujuſmodi; quas neq; ſapientes arte divinare, neque Rex ipſe cogitationibus conſequi potuerit, ſed Deus ſolus gratioſè communicet, tribus verſibus: deinde verò eodem argumento facultatem divinationis iſtius ſibi abjudicans, & Deo gloriã cedens, finem revelationis iſtius oſtendit, ver. 30. *Haruſpices*] i. agones & victimarii, qui ex harugis i. arietibus & victimis ſectis, futura prædicebant; unde Chaldæis ſectores appellantur: vide Jeçhezk. 21. 26. p Chald. *in conſequentia dierum.* 28 *Illud eſt*] i. eo argumento eſt, & illud ipſum ſignificat quod futurum eſt conſequentibus temporibus, prout tu ipſe cogitationibus tuis anticipaveras, & Deus ſuggeſsit tibi, ver. ſeq.

29 Tibi, ô Rex, cogitationes tuæ incumbenti cubili tuo q obvenerant quid futurū sit posthac: & revelans arcana ostendit tibi id quod futurum est.

30 De me autem, non per sapientiam quæ sit in me præ omnibus viventibus arcanum istud revelatum est mihi; sed propter causam *eorum* qui interpretationem Regi notam facturi sunt, ut cogitationes cordis tui recognoscas.

31 Tu, ô Rex, r vidisti, quòd ecce imago una magna, imago ista ampla, & splendore excellente stabat ex adverso tui; cujus s forma terribilis erat.

32 Istius imaginis caput erat ex auro t præstante, pectus ejus & brachia ejus ex argento; venter ejus & latus ejus ex ære:

33 Crura ejus ex ferro, pedes ejus v partim ex ferro & partim ex luto.

34 Vidisti, usquedum excisus est lapis qui non est in *ullis* manibus, & percussit imaginem ad pedes ipsius ferreos & luteos; adeò ut comminueret eos.

35 Tunc comminuta sunt pariter ferrum, lutum, æs, argentum, & aurum, fueruntque ut gluma ex areis æstivis, ita abstulit ea ventus, & nullus locus inventus est eis: lapis autem qui percusserat imaginem effectus est mons magnus, adeò ut impleret totam terram.

36 Hoc *est* somnium illud, jam interpretationem ejus dicemus coram Rege.

37 Tu, ô Rex, Rex regum: cùm Deus cœli regnum, potentiam, firmitatemque & gloriam det tibi,

38 Et quibuscunque *locis* habitant filii hominum, bestiæ agri & aves cœli, *ea* det in manum tuam, & dominatorem constituat te in omnibus illis; tu *inquam* es caput illud aureum.

39 Postea autem exsurget regnum alterum humilius tuo; & regnum tertium aliud æneum quod dominabitur in tota terra.

40 Denique regnum quartum erit durum ut ferrum: quandoquidem ferrum comminuit & debilitat omnia; etiam sicut ferrum quod confringit omnia ista, comminuet & confringet.

41 Quòd autem vidisti pedes & digitos partim ex luto figuli & partim ex ferro, regna x diversa erunt in quibus de firmitate ferri futurum est: quandoquidem vidisti ferrum mixtum cum luto cœnoso.

42 Et digiti pedum partim sunt ex ferro & partim ex luto: *quia* ex parte regnum futurum est durum, & ex parte futurum est fragile.

43 Quòd verò vidisti ferrum mixtum luto cœnoso, commiscebuntur quidem inter se semine humano, sed non cohærebunt y aliud cum alio: perinde ac ferrum non hæret commixtum cum luto.

44 Temporibus autem regum istorum suscitabit Deus cœli regnum quod in secula nō

q Chald. *ascendebant.*

30 *Non per sapientiam*] id est, non propter me aut ullam dignitatem quæ insit mihi, sed propter populum & Ecclesiam suam quam habes in imperio tuo.

Eorum] id est, Judæorum & totius Ecclesiæ Dei, cujus precibus tradita est somnii & interpretationis revelatio: qua etiam ratione Dominus suis in Aegypto consuluerat, Gen. 41.

Ut cogitationes] id est; ut animadvertas solicitè quid cogitandum, statuendum, faciendumque tibi sit in posterum erga Ecclesiam Dei.

31 *Tu ô Rex*] narratio bimembris exponens somnium, versibus quinque, & somnii interpretationem, usque ad versum 46.

r Chald. *videns fuisti: sic ver.* 34.

Vidisti] per somnium, ut apparet ex versu 1. & sequentibus.

Imago una] typus mundanæ administrationis, quæ perduravit, etsi per membra varians, usque ad adventum Christi.

Ampla] omnia hæc imaginis istius epitheta pertinent ad ostendendam amplitudinem, gloriam, & majestatem tyrannicam regnorum, quæ per membra illius adumbrata sunt. s Chald. *aspectus.* t Chald. *bono.* v Chald. *ex ipsis ferri, & ex ipsis luti: sic infrà* 41. 34 *Vidisti*] nimirum stantem imaginem. *Excisus*] e monte, infrà ver. 45. 36 *Hoc est somnium*] transitio ad interpretationem, ut diximus in versum 31. *Dicemus*] non ego solùm, sed socii mei & tota Ecclesia verbis meis: vide suprà 17. & 30. 37 *Tu ô Rex*] prætersilit quidem hoc loco Danijel interpretationem versus 31. quia satis visum est membra singularia explicari: sed tamen hoc & sequente versu paulo copiosius declarat amplitudinem, splendorem, & terribilem constitutionem regni Babylonici, ut idem de regnis sequentibus intelligatur ἀναλόγως. Exponit igitur his duobus versibus primam partem somnii, quæ habetur in principio versus 32. *Rex regum*] vide Genes. 9. 25. *Det tibi*] hoc verbum & sequentia placuit præsente potius reddere quàm præterito, quia certum est in hac quoque parte demonstrasse Deum id quod futurum erat; quasi dicat Danijel, jam his paucis annis Deus te secundavit plurimùm, qui Aegyptium cecidisti, Syriam occupasti, Judæam tributariam effecisti, & imperium per magnum obtines: sed tamen adhuc versatur Dominus in eadem cogitatione conservandi & ampliandi regni tui, & ita eventurum est; quemadmodum prædixerat Jirmeja 25. & 27. ac proinde dignitas tua Deo autore cum aureo capite comparatur. 38 *Quibuscunque locis*] videlicet regionum istarum & finitimarum: quo modo universales particulas in scriptura synecdochicôs accipi omnibus notum est; ut Genes. 41. 54. *Tu*] cum tuis successoribus, per synecdochen: nam in singulari hac membrorum interpretatione non unus tantùm Rex, sed continens Regum in uno regno series intelligenda est appellatione regni: sic sequente versu. *Caput*] id est, regnum primum temporum ordine, ut caput in statua primas obtinet. *Aureum*] id est, felix & tolerabile, si cum aliis comparetur. 39 *Regnum alterum*] figuratum pectore & brachiis argenteis, suprà 32. Est autem hoc Persarum regnum, cujus duo fuerunt summi populi, tanquam brachia illius regni, nimirum Medi & Persæ, prout nominantur Jeschahh. 21. 2. *Humilius*] id est, durius, & deterius, ac minus tolerabile, quàm sit hoc tuum regnum: quamobrem ex argento futurum dicitur, suprà ver. 32. *Regnum tertium*] id est, imperium Græcorum, quod Alexander magnus Dario victo comparavit, adumbratum ventre & latere ex ære.

40 *Denique*] quantum hoc genus imperii quàm variè interpretentur multi, nemo est qui nesciat. Alii enim ad quatuor monarchias duraturas ad consummationem usque seculi locum hunc putarunt pertinere; alii ad monarchias quidem illas retulerunt, sed usque in priorem adventum Christi, & in earum numero Romanam rempublicam cum imperatoria majestate conjunxerunt. Ac priorem quidem sententiam patres ferè omnes sequuti sunt, adducti (ut probabile est) verbis Prophetæ suprà ver. 28. ubi non animadverterunt quid sibi vellent ea verba quæ nos interpretati sumus ex versu 29. quia vox Hhebræa non tantùm significat id quod postremum est; sed etiam posterius sive post venturum & consequuturum, quamvis non postremum illud sit. Posteriorem verò sententiam quicunque attulerunt, bene quidem illud viderunt consilium Dei fuisse ut per Danijelem obsignaretur prophetia usque ad priorem adventum Christi & declarationem Evangelii, de quo versu 44. & sequent. verum hoc quoque illis fuerat animadvertendum non declarari a Deo universè statum totius orbis, sed tantùm de eo statu perstringere quantum ad populum Judæorum, id est, Ecclesiam, pertinebat. Quamobrem illud judicio nostro minimè probandum est quod regnum hoc quartum dicitur esse imperium Romanorum. Nam primum ut hic versus accommodetur cum sequentibus, oportet illos popularem statum cum imperio unius de quo hîc agitur confundere: deinde verò certum est neque a Republic. Rom. in Judæam quidquam tentatum esse, nisi iis ipsis authoribus qui Judææ dominatum sibi arrogabant usque ad Cleopatræ Herodisque tempora; a monarchia autem cœpta usque in adventum Christi nihil prorsus innovatum (quod enim Pompeius & Crassus fecerunt, ipsorum Judæorum nomine regumque auspiciis de regno concertantium; quod Marcus Antonius, nomine Cleopatræ tanquam hæredis ex Ptolemæo factum est) postremò constituta monarchia sub Augusto nihilo fuit Judæa gravius pressa tyrannide antequam exhiberetur Christus quàm sub Antiochis: quod tamen hoc loco apertè confirmaretur. Quamobrem nos animadvertentes ad consilium, finem, verba, & eventa hujus prophetiæ, planè statuimus hanc eandem prophetiam deinceps procedente tempore Danijeli a Deo explicatam esse clarius magis ac magis, inde a capite 7. ac proinde hujus loci interpretationem genuinam petimus ex ipso Danijele infrà 11. 4. & sequentibus ubi apertè ostendit monarchiam Alexandri Macedonis mox perituram esse, & regna alia extitura quæ Judæam torqueant, divexent & affligant omnium durissimè, prout etiam prophetavit Jechezkel 38. & 39. Neque obstat quòd regnum singulari numero appellatur, quòd ἀναλόγως cum præcedentibus accipiendum est de Seleucidarum regno: Nam difficultas hæc ab ipso Propheta tollitur, cùm crura ejus ferrea dicuntur pedibus & digitis fuisse partim ferreis, partimque luteis, ver. 33. regna diversa, versu sequent. & reges varii fuisse intelligantur versu 43. nominenturque ver. 44. Est igitur hoc regnum dominatus in Judæam, quem eversa Alexandri magni Monarchia Reges Asiæ minoris, Syriæ, & Aegypti obtinuerunt durante Seleucidarum regno, quibus præmium per vices fuit Judæa victoribus. Jam itaque ad singularum partium demonstrationem venimus. *Durum*] id est, sævissimum, & omnium maximè tyrannicum: ut explicatur capite 8. & 11. *Etiam sicut*] auxesis, pro eo quod est, non quidem ut vulgare ferrum, sed ut chalybs induratissimus: quam malorum vehementiam & atrocitatem vide infrà 11. & tribus Macabæorum libris. *Omnia ista*] id est, res omnes istas aspectabiles. 41 *Quod autem*] typum qui positus est suprà versu 33 quia maximè ad institutum pertinet ut confirmaretur Ecclesia adversus perpessiones eventuras, exponit Propheta accuratissimè, tribus versibus. Primùm itaque docet ex comparatione typi non fore stabilia regna, sed variaturos illorum regnorum successus, modò ad hos modò ad illos perveniente victoria, hoc versu deinde ne semper quidem Judæis imperaturos, sed interdum ipsorum potentiam a Deo & Judæis ipsis refractum iri, versu sequent. postremò providentia Dei effectum iri ut nulla conspiratione, nullis pactis, nulla sanguinis conjunctione, & affinitate inter se firmè coalescant, versu 43. *Pedes &c*] prolepsis: nam pedum typus exponitur hoc versu; digitorum, sequente. x Chald. *Divisum.* *Diversa*] nam pedes duo regna AEgypti Syriæque adumbrarunt, digiti verò adjunctas illis provincias, & singulares toparchias. 42 *Durum*] ut suprà ver. 40. pro eo quod est, modò Judæam infestabit gravissimè, modò a Judæis infestabitur: vide Jechezk. 38. 21. & sequent. 43 *Commiscebuntur*] id est, fœdera inibunt & sancient matrimoniis; ut dicitur infrà 11. sed frustrà. y Chald. *hic cum illo.* 44 *Temporibus*] explicatio versuum 34. & 35. *Regum istorum*] id est, cùm adhuc ex isto regulorum genere obtinebunt quidam, qui Judæorum regnum tyrannicè sibi arrogabunt: sic enim fuit Herodes genere Arabs, quamvis Judæum simularet studiosissimè; quo regnante nascebatur Christus. *Regnum*] spiritale Christi, positum in scientia & virtute spiritus, ac comparatum prædicatione Evangelii.

destruetur, & regnum ipsum *populo alieno non relinquetur; *comminuturum & consumpturum omnia illa regna, ipsum autem staturum in secula.

45 Quandoquidem vidisti *e monte *excindi *lapidem *qui non *est* in *ullis* manibus, & comminuere *ferrum, æs, lutum, argentum, & aurum; Deus maximus notum facit Regi id quod futurum est *posthac: ac verum *quidem* est somnium, & fidelis interpretatio ejus.

46 Tunc Rex Nebucad-netzar *procidebat in faciem suam, ut Danijelem adoraret: & munere ac odoribus gratis edicebat libari ei.

47 Deinde *respondens Rex Danijeli dixit, ex veritate *est* quod Deus vester *est* Deus deorum & Dominus regum ac revelans arcana; cùm potueris revelare arcanum hoc.

48 Tunc Rex Danijelem magnificavit, & dona amplissima multa dedit ei; dominatoremque constituit eum in tota provincia Babyloniæ, & præfectum antistitum super omnes sapientes Babyloniæ.

49 Denique Danijele petente a Rege, constituit super negotium provinciæ Babyloniæ Schadracum, Meschacum, & Hhabednegonem: Danijel vero præerat *portæ Regis.

Populo alieno] id est, penes Christum in æternum erit.
Comminuturum] id est, cujus regni infinita potentia futurum est ut singula regna (de quibus ante diximus) suo tempore perdantur: ut Jeschahh. 60, 12. Atque húc spectabat Danijel suprà vers. 20. & 21. cùm divinæ majestatis potentia ostenderet regna constitui & dejici: quod opus Christo vero Deo & homini Regi & servatori nostro hoc & sequente versu tribuitur.
45 *E monte*] id est, e cœlis, & loco Dei altissimi.
Excindi] id est, repente atque ex insperato mitti hominibus nihil tale cogitantibus, & in tenebris umbraq; mortis residentibus.
Lapidem] angularem & summum totius ædificii, nempe Christum: qui etsi in speciem usus est adventu abjectissimo, tamen lapis est allisionis & rupes offensionis, quo confringuntur cadentes & irretiti capiuntur quicunque offendunt ipsum, Jeschahh. 8. 14. & 15. *Qui non est*] hæc verba, ut suprà vers. 34. interpretes ad cæsuram sive resectionem lapidis referre solent, quæ nos potiùs ad causam efficientem & formam administrationis referimus, quasi dicat Propheta, nulla humana arte vel autoritate Christum impelli in administrationem regni sui, aut ratione humana agi; sed tantùm pro voluntate Dei Patris ac sua per operationem spiritus. *Ferrum*] id est, statuam antè oblatam Regi per visionem: nam Christus manu sua potentissima labefactavisse regna omnia quæ statua adumbraverat his verbis dicitur: ut suprà vers. 35. Sunt enim hæc omnia statua illius somniatæ membra, quæ statua his verbis denotatur a materia περιφραστικῶς. *Posthac*] ut suprà ver. 28. 46 *Procidebat*] id est, ignarus veri & legitimi cultus Dei, & oblitus moniti quod diligenter inculcaverat Danijel suprà 27. & sequentibus, denique raptus in admirationem & opinionem divinatatis alicujus in Danijele (prout fieri ab idolatris exempla docent Actorum 14. 11. & 28. 6.) divinum honorem Danijeli impiè exhibebat, & exhiberi a suis mandabat, nisi Danijel pio & forti animo obstitisset. Obstitisse autem duobus argumentis facile est confirmare: primum Danijelis pietate, qui multo minùs ferre potuit sacrilegam sui adorationem quam contaminationem ex cibario Regis, suprà 1. 8. deinde vero responsione Nebucad-netzaris in versu sequente: quam responsionem nunquam fuisset Rex enuntiaturus ad gloriam Dei, nisi Danijel sanctissimis monitis revocasset ipsum ad resipiscentiam, idque repetitis eisdem argumentis quæ promiserat statim a principio Danijel suprà 27. & sequentibus. 47 *Respondens*] Danijeli videlicet momenti, sanctèque a tam gravi idololatria revocanti. 49 *Portæ regis*] id est, erat summus præfectus prætorio, & admissionalis (ut Imperatores in Codice vocant) maximus: nam mos erat Chaldæis & Persis ut certis tantùm satrapis pateret ad Regem auditus; neque id promiscuè, sed per aliquem eorum unum summa autoritate præditum apud Regem.

Caput III.

Nebucad-netzare statuæ amplissimæ, quam curaverat, divinos honores jubente exhiberi, tres Danijelis socii qui conventui isti intererant recusant pollui idololatria: quamobrem apud Regem accusati & ab eo accepti minaciter fidem suam in Deum testantur, quem neque vita pretio abnegare velint, neque metu mortis: deinde conjecti in fornacem mandato Regis, servantur a Deo incolumes, & a Rege coram suis omnibus revocantur: qui postremò hoc signo edoctus divinitùs, Deo gloriam cedit, cavet ne ipsius nomen blasphemetur, & illos evehit.

1 *Nebucad-netzar Rex *facta imagine aurea, altitudine cubitorum sexaginta, latitudine cubitorum sex; erexit eam in *convalle Duræ in provincia Babylonica.

2 Deinde Nebucad-netzar Rex misit [a] qui congregarent satrapas, antistites, & duces, senatores, præfectos thesauris, legisperitos, exactores, omnesque dominatores provinciarum; ut venirent ad dedicationem imaginis quam erexerat Nebucad-netzar Rex.

3 Tunc congregati satrapæ, antistites, & duces, senatores, thesauris præfecti, legisperiti, exactores, omnesque dominatores provinciarum ad dedicationem imaginis quam erexerat Nebucad-netzar Rex; stabant coram imagine quam erexerat Nebucad-netzar:

4 Et præco proclamavit [b] strenuè; vobis [c] edicitur, ô populi, nationes, & linguæ:

5 Quo tempore audietis sonum cornu, fistulæ, citharæ, sambûcæ, psalteriorum, symphoniæ, & omnium generum musices; prociditote, & adorate imaginē auream quam erexit Nebucad-netzar Rex:

6 Nam is qui non prociderit & adoraverit, eâdem hora projicietur [d] in mediam fornacem ignis accensam.

7 Propterea eodem tempore cùm audirent omnes populi sonum cornu, fistulæ, citharæ, sambucæ, psalteriorum, omniumq; generum musices: procidentes omnes populi, nationes, & linguæ adorarunt imaginem auream quam erexerat Nebucad-netzar Rex.

8 Propterea eodem tempore appropinquantes viri Chaldæi, [e] *accusarunt Judæos:

9 Et proloquentes dixerunt Nebucad-netzari Regi, ô Rex, *in secula vive.

10 Tu Rex proposuisti edictum, ut quisquis audiret sonum cornu, fistulæ; citharæ, sambucæ, psalteriorum, & symphoniæ, omniumque generum musices; procidens adoraret imaginem auream;

11 Is autem qui non procidens adoraret, projiceretur in mediam fornacem ignis accensam.

12 Sunt viri Judæi, quos præfecisti negotio provinciæ Babyloniæ, Schadrac, Meschac, & Hhabed-nego; viri isti [f] non habuerunt tui, ô rex, rationem: deos tuos non colunt, & imaginem auream quam erexisti non adorant.

13 Tunc Nebucad-netzare per iram & æstum edicente [g] adduci Schadracum, Meschacū, & Hhabed-negonem; tunc inquam viros istos adduxerunt coram Rege,

14 Quibus proloquutus Nebucad-netzar dixit, *an [h] certo consilio, Schadrac, Meschac, & Hhabed-nego, deos meos non colitis, & imaginem auream quam erexi nō adoratis?

15 Nunc si parati estis ut quo tempore audieritis sonum cornu, fistulæ, citharæ, sambucæ, psalteriorum, & symphoniæ, omniumque

1 *Nebucad-netzar*] Hujus historiæ tempus etsi minimè definitur non dubium est tamen ex vers. 12. quin historiam superioris capitis subsequuta sit: quàm longo intervallo ignoratur: atque hoc quidem loco ponitur commodè ad probādum alterum membrum propositionis quæ enuntiata fuerat προληπτικῶς, suprà 1. 17.
Facta imagine] quāquam faciendæ erigendæque hujus statuæ occasio non satis ex verbis textus confirmari potest, tamen probabile videtur nobis ex comparatione sexti capitis Chaldæos invidia Judæorum summis honoribus a Rege affectorum abreptos occasionem quæsivisse ut eos misere de fastigio (quo erant evecti) deturbarent in perniciem ipsorū. Quod quidem videtur historia duobus modis innuere: quorum unus est, quòd dicuntur Chaldæi non hos tantùm, sed Judæos in universum accusasse, ver. 8 & 12. alter, quòd Nebucad-netzar observata & explorata conservatione illorum omnes alios qui in autoritate erant apud ipsum, ad observandum idem miraculum convocavit de industria, vetuitque ipsis ac omnibus, ne quod dictum, ne per errorem quidem, indignum Deo profunderent, vers. 27. & 29.
Convalle Duræ] id est, in campo Deera sito inter Chaltapitida & Cissiam in Susianæ agro, teste Ptolomæo libro Geographicorum sexto.
a Chald. *ad congregandum.*
b Chald. *cum robore.*
c Chal. *dicunt, impersonaliter.*
d Chald. *in medium fornacis ignis accensæ: sic deinceps.*
e Chald. *proclamaverunt accusationes Judæorum, sive obtrectationes.*
8 *Accusarunt Judæos*] id est, cupide arrepta hac occasione tum gentem ipsam, hoc versu; tum præfectos illos tres, versu 12. calumniis & obtrectationibus inter accusandum obruerunt apud Regem. 9 *In secula vive*] ut suprà 2. 4. f Chald. *non posuerunt super te, ô Rex, rationem.* g Chald. *adducere.* 14 *An certo consilio*] id est, certumne & deliberatum fuit cum animis vestris ita vos gerere? sic enim accipitur hæc vox apud Hebræos quoque, ut Exodi 21. 13. h Chald. *an quæstio est.*

generum

generum musices procidatis & adoretis imaginem quam feci, * *bene est*; sin autem non adoraveritis, eadem hora projiciemini in mediam fornacem ignis accensam: quis verò est Deus qui eripere possit vos e manibus meis?

16 Respôderunt Schadrac, Meschac, & Hhabed-nego, ac dixerunt Regi: Nebucad-netzar, * ut respondeamus tibi, non sumus soliciti de hoc negotio:

17 * Sive futurum est *ut* Deus noster quem nos colimus, *qui* potens est ad eripiendum nos; a fornace ignis accensa & a manu tua, ô Rex, eripiat *nos*,

18 Sive non; notum sit tibi, Rex, deos tuos nos non esse culturos, & imaginem auream quam erexisti non adoraturos.

19 Tunc Nebucad-netzar adeò repletus fuit æstu, ut imago vultus ipsius immutaretur contra Schadracum, Meschacum, & Hhabed-negonem; respondensque edixit ut accenderent fornacem [l] septuplo magis quàm solebat accendi:

20 Et viris valentibus robore qui erant * in copiis ipsius edixit ut vincirent Schadrachum, Meschachum, & Hhabed-negonem; projiciendos in fornacem ignis accensam.

21 Tunc viros istos vinxerunt * cum suis chlamydibus, subligaculis suis, paludamentisq; suis & vestimentis suis: & projecerunt in mediam fornacem ignis accensam.

22 Propterea eò quòd verbum Regis accelerabat, & fornax accensa erat valde; viros istos qui intrudebãt Schadracum, Meschacum, & Hhabed-negonem interfecerunt scintellæ ignis.

23 Cum autem viri illi tres, Schadrac, Meschac, & Hhabed-nego; * cecidissent in mediam fornacem ignis accensam vincti:

24 Tunc Nebucad-netzar rex trepidus surrexit cum perturbatione, & proloquutus dixit gubernatoribus suis, an non viros tres projecimus in medium ignis vinctos? *quibus* respondentibus & dicentibus Regi, verùm *est*, Rex;

25 Respondit & dixit, ecce video viros quatuor solutos ambulantes in medio ignis, in quibus non est corruptio; forma autem quarti * similis est filio Dei.

26 Tunc appropinquans Nebucad-netzar ad portam fornacis ignis accensæ proloquutus est & dixit, Schadrac, Meschac, & Hhabed-nego servi Dei excelsi, egredimini & venite: tunc egressi sunt Schadrac, Meschac & Hhabed-nego e medio ignis.

27 Et congregati satrapæ, antistites, ducesque, & gubernatores regis cùm inspicerent viros istos non esse dominatum ignem in corpus eorum, & pilum capitis eorum non esse adustum; neque eorum chlamydes mutatas, denique odorem ignis non pervasisse eos:

28 Proloquutus Nebucad-netzar dixit, benedictus sit Deus horum, Schadraci, Meschaci, & Hhabed-negonis, qui mittens angelum suum eripuit servos suos qui confisi sunt in ipso; cùm verbum Regis mutantes exposuerunt corpus suum, ut non colerent neque adorarent ullum Deum præterquàm Deum suum.

29 Quamobrem a me proponitur edictum, ut omnis populus, natio, aut lingua, quæ [k] dictis erraverit contra Deum horum, Schadraci, Meschaci, & Hhabed-negonis, [l] in membra lanietur, & domus ejus [m] in sterquilinium redigatur; propterea quòd * non est Deus alius qui possit eripere hoc modo.

30 Tunc Rex * prosperari jussit Schadracum, Meschacum, & Hhabed-negonem; in provincia Babyloniæ.

15 *Bene est*] sermo ἀντιφραστικὸς per ἔλλειψιν contrarii, quod genus sermonis in omnibus ferè linguis receptū est.

16 *Ut respondeamus*] id est, ut paucis habeas responsum tuum, sic habeto nos non laborare de effugiendo hoc præsente periculo, quod minaris nobis.

17 *Sive futurū est*] responsum dilēmaticum: in utrumque eventum (inquiunt) comparati sumus: nobis satis est sive vivere, sive mori nos oporteat, ut vivamus moriamurque in Domino.

l Chald. *semel septies suprà quàm.*

20 *In copiis*] id est, cohortibus prætoriis & comitatu suo.

21 *Cum suis chlamydibus*] id est, non detractis neque positis vestibus ipsorum pretiosis, adeò festinabant satellites obsequi mãdato Regis: ut ostenditur sequente versu.

23 *Cecidissent*] & soluti ambularent in igne sine ulla noxa, cum filio Dei, versu 25.

25 *Similis est*] id est, venustissima & quasi divina: ut Homerus ἀντιθέους, θεοεικέλους, & διογενεῖς nominat; vide versu 28.

k Chald. *dixerit errorem.*

l Chald. *membra efficiatur.*

m Chald. *sterquilinium dispanatur: ut suprà 2.5.*

29 *Non est Deus*] hunc sermonem statuit Nebucad-netzar ab experientia, quòd Deus optimus maximus servos suos, in ignem injectos liberasset; satellites verò ipsius, non obsistente Belo aut ullo Babyloniorum Deo, igni tradidisset: qua severitate judicii animus Nebucad-netzaris ad tempus aliquod refractus est. 30 *Prosperari*] id est, restituit honoribus, & vetuit suis omnibus ne illis porrò malefacerent.

Caput. IIII.

Nebucadnetzer in amplissimum gloriæ fastigiũ evectus atque insolescens, somnio divinitus immisso percellitur: cujus interpretationem non à Chaldæis, sed à Danijele accipit, fore ut de summa gloria in sortem brutorum abjectissimam detrudatur, donec agnito Deo restituatur per beneficentiam ejus: cuius res præsignificatæ, prænũtiatæ, & suo tempore perfectæ nomine Nebucad-netzer promulgat beneficium erga se, & gloriam Dei apud omnes gentes.

1 * NEBUCAD-NETZAR Rex omnibus populis, nationibus, ac linguis, quæ habitant in tota terra; pax vestra multiplicetur.

2 Signa & miracula quæ fecit erga me Deus excelsus, decet [a] me indicare:

3 Signa ejus quàm magna sint, & miracula ejus quàm fortia: regnum ejus regnum [b] æternum, & dominium ejus [c] in omnes generationes *esse*.

4 * Ego Nebucad-netzar * tranquillus eram domi meæ, & virens in * palatio meo:

5 Cùm somnium viderem quod exterruit me; ita ut cogitationes in cubili meo, & visiones capitis mei conturbarent me.

6 Quamobrem a me propositum est edictum, [d] ut adducerentur coram me omnes sapientes Babyloniæ; qui interpretationem somnii notam facerent mihi.

7 Tunc accesserunt * magi, astrologi, Chaldæi, & haruspices; cumque somnium dixissem coram eis, interpretationem ejus notam non faciebant mihi:

8 Tandem autem accessit coram me Danijel, cujus nomen *est* Belteschatzar * secundum nomen Dei mei, in quo *est* spiritus deorum sanctorum; & somnium coram eo dixi:

9 Belteschatzar, *inquam*, præfecte magorum, quia novi spiritum deorum sanctorum inesse tibi, & ullum arcanum * non premere te; visiones somnii mei quod vidi, id est, interpretationem ejus, dic.

10 Visionibus igitur capitis mei in cubili meo

1 *Nebucad-netzar*] Hujus programmatis quod a Rege Nebucad-netzare emanavit summa est, Deum admirabiliter egisse cum Nebucad-netzare ut fastum ipsius intollerandum deprimeret, & ad officium revocaret: finis verò, ut omnis gloria concedatur Deo. Sunt itaque hujus programmatis tres omnino partes: exordium, tribus primis versibus: narratio, usque ad versum 37. & conclusio, versu ultimo. Exordio continentur salutatio, versu 1. & propositio summa, duobus sequentibus. Quod autem ad tempus quo programma hoc fuit promulgatum, etsi disertis verbis in scriptura minimè ponitur; non dubium est tamen quin totum hoc argumentum & gestum & promulgatum fuerit postquam devictis aliis regnis, ex AEgypto (quam postremò expugnavit) recurrit in Babyloniam. Cùm autem a tempore reversionis hujus ad finem usque regni anni ad summum decem intercesserint, ut ostendimus Jechezk. 30. 1. certum est hoc programma sub finem regni ipsius editum in lucem esse fermè ante biennium quam vita decederet. a Chad. *coram me.* b Chald. *seculi: sic infrà ver. 34.* c Chald. *cum generatione & generatione: sic infrà ver. 34.* 4 *Ego Nebucad netzar*] narratio, ut diximus in versum 1. *Tranquillus*] ab omni hoste & hostium metu, quos debellaveram. *Palatio*] quod erat Babylone: ut apparet infrà ver. 29. & 30. vide Herodotum de palatio Babylonico. d Chald. *a me ponitur edictum ad adducere.* 7 *Magi*] vide supra 2. 27. 8 *Secundum nomen*] etymon illius nominis quod Danijeli inditum est a Babylonio suprà 1. 7. his verbis perstringit. Est enim Belteschatzar Babylonica vox, composita ex tribus dictionibus: quæ idem sonat ac si dicas, Beli abdita thesaurizans sive conservans; erat enim Bel summus Babyloniorum Deus, Jeschahh. 46. 1. 9 *Non premere*] id est, non facessere negotium tibi; sed promptam esse atque expositam intelligentiam ejus.

videbam

videbam cùm ecce arbor in medio terræ esset altitudine magna.

11 Crevisse arborem, & roboratam esse: & altitudine sua pervenisse ad cœlum, aspectuq; suo ad finem totius terræ:

12 Ramos ejus pulchros, & fructus ejus multos, cibumque pro omnibus inesse ei: sub ea umbram captare bestias agri, & in ramis ejus habitare aves cœli; denique ex ea cibum percipere omnem carnem.

13 Videbam in visionibus capitis mei super cubile meum; cùm ecce [e] vigil & sanctus e cœlo descenderet,

14 Clamans [d] strenuè, & ita edicens; exscindite istam arborem, & amputate ramos ejus, dejicite folia ejus, & spargite fructus ejus: vagentur bestiæ [f] ne subsint ei, & aves a ramis ejus.

15 Verùm stirpem radicum ejus in terra relinquite, & cum vinculo ferreo chalybeoque apud teneram herbam agri: ut rore cœli intingatur, & cum bestiis sit portio ejus in herba terræ:

16 [g] Animus ejus ab humano mutetur, & cor bestiæ detur ei; septemque tempora prætereant eum.

17 Ex decreto vigilum verbum hoc, & ex sermone sanctorum hoc postulatum *est*: [h] usque dum adducatur, ut agnoscant viventes, dominari excelsum in regno hominum, adeò ut cui vult tradat illud, & abjectissimum hominum constituat in illo.

18 Hoc somnium vidi ego Rex Nebucad-netzar, jam tu Belteschatzar interpretationem dic: propterea quòd nulli sapientes regni mei possunt interpretationem notam facere mihi; tu autem potes, quia spiritus deorum sanctorum inest tibi.

19 Tunc Danijel cujus nomen est Belteschatzar, cùm obstupuisset quasi horam unam, & cogitationes ejus conturbassent eum: proloquenti Regi ac dicenti, ô Belteschatzar somnium & interpretatio ne perturbet te, respondens Belteschatzar dixit, Domine mi, somnium hoc *eveniat* osoribus tuis, & interpretatio ejus inimicis tuis.

20 Arbor illa quam vidisti, quæ crevit & roborata est; cujus altitudo pervenit ad cœlum & aspectus in totam terram,

21 Cujus rami pulchri, & fructus multi, & cui cibus pro omnibus infuit; sub qua habitabant bestiæ agri, & in cujus ramis sidebant aves cœli.

22 Tu es, ô Rex, qui crevisti & roboratus es: nam amplitudo tua ita crevit ut pervenerit ad cœlum, ac dominium tuũ ad finem terræ.

23 Quod autem vidit Rex vigilem & sanctum descendentem de cœlo ac edicentem, exscindite arborem istam ac perdite eam, verùm stirpem radicum ejus in terra relinquite, & cum vinculo ferreo chalybeoque sit apud teneram herbam agri: ut rore cœli intingatur, & cum bestiis agri sit portio ejus, usque dum septem tempora transeant super eum.

24 Hæc interpretatio est Regis; & decretum excelsi est quod superventurum est Domino meo Regi.

25 Nam te depellent [i] homines a se, & cum bestiis agri futura est habitatio tua, herbãque ut bobus tibi gustandam dabunt, & rore cœli te intingent, septemque tempora efficient ut prætereant te: usquedum noscas dominari excelsum in regno hominum, & cui vult dare illud.

26 Quod autem dicebant relinquendam stirpem radicum illius arboris; regnum tuum tibi stabile erit, ex quo agnoveris cœlos dominari.

27 Quapropter, ô Rex, consilium meum placeat tibi, peccata tua justitia abrumpe & iniquitates tuas gratia [k] erga afflictos: *si fortè* erit prorogatio tranquilitati tuæ.

28 Totum hoc supervenit Nebucadnet-zari Regi.

29 Exactis mensibus duodecim in palatio regni Babyloniæ obambulabat,

30 Et proloquens Rex dicebat, annon hæc *est* Babylon illa magna quam ego ædificavi; ut esset regia & ornamentum decoris mei robore potentiæ meæ?

31 Adhuc sermone illo *versante* in ore regis; vox e cœlo accidit dicens, tibi indicitur Nebucad-netzar Rex, regnum hoc discedere ate:

32 Et homines te depulsuros a se, ut cum bestiis agri sit habitatio tua; herbam sicut bobus gustandam tibi daturos esse, & facturos ut septem tempora prætereant te usquedum agnoscas dominari excelsum in regno hominum & cui vult dare illud.

33 Eadem hora verbum illud completum est in Nebucad-netzare: nam ab hominibus depulsus herbam ut boves comedit, & rore cœli corpus ejus intinctum est, usque dum pili ejus ut Aquilarum *plumæ* crevissent, & ungues ejus ut avium.

34 Exactis verò temporibus illis, ego Nebucad-netzar oculos meos ad cœlum sustuli, & mente mea ad me reversa Excelso benedixi, & viventem [l] in perpetuum laudavi ac glorificavi: quòd dominatus ejus *sit* dominatus æternus, & regnum ejus in omnes generationes:

35 Omnes verò habitatores terræ ut nihili reputentur, & pro voluntate sua faciat in exercitu cœli, & habitatoribus terræ: neq; est qui prohibeat manum ejus, aut dicat ei, quid facis?

36 Eo tempore mente mea reversa in me, & ad gloriam regni mei *capessendam* decore meo, & splendore meo reverso in me, tum me gubernatores mei & proceres mei requisiverunt: & in regno meo ita confirmatus sum ut amplitudo major addita sit mihi.

37 Nunc ego Nebucad-netzar laudo, extolloque, & glorifico Regem cœli: cujus omnia opera *opera* veritatis, & cujus viæ *sunt viæ* judicii, qui denique ambulantes in superbia potest dejicere.

13 *Vigil*] i. angelus sanctus, & deligenter excubias agens ad cognoscendam prædicandam perficiendam & voluntatem Dei: quo nomine plures oculi ipsis tribuuntur Jechezk. 1. Atque hoc quidem elogium historiæ est convenientissimum, quia adhuc versante sermone in ore Regis vox angeli e cœlis accidisse dicitur infrà ver. 31.

e Chal. *cum robore*.
f Chal. *de sub ea*.
g Chal. *cor ejus ab hominibus mutent*.

16 *Ab humano*] i. obbrutescat, nihil humanũ sapiat is qui adumbratur arbore.

Tempora] i. anni synecdochicè, ut Propheta ipse interpretatur inf. 11. 13. sic deinceps.

17 *Ex decreto*] confirmatio præcedentis mandati a consensu angelorum omnium, decretum Dei contra arborem tum judicio suo, tum postulato apud homines comprobantium q. d. quod vos jubeo operam consumere ut excindatis arborẽ, &c. stirpem radicum ejus relinquatis, &c. denique eum tempora septem sinatis cum brutis degere; hæc non mea unius sententia putanda est, quam ego solus ad vos a Deo perferam; sed totus cœlestium angelorum cõsessus una id ipsum prædicat, & fieri a vobis postulat; ut hoc judicio cùm Nebucad-netzar ipse potentiam Dei cogatur agnoscere, tum alii omnes promulgatam ab illo discere.

Vigilũ] vide sup. 13.

h Chal. *ad adductionem usque*.

Usquedum] hoc membrum sic reddendum esse ostendit Danijel infrà ver. 25. & Angelus ver. 32.

Ut agnoscant] prædicatione Nebucad-netzaris ut ipse ait ver. 2, & 37.

18 *Deorum*] ethnici hominis verba.

19 *Obstupuisset*] perculsus gravitate somnii & novitate judicii in tantum Regem; cujus pax cum ipsi Danijeli, tum toti Judæorum populo erat utilis, & commendata per Jirmejam 29. 7. *Domine mi*] hoc responsum Danijelis tribus membris comprehenditur: primum est precatio, his verbis; secundum, enarratio somnii; septem ver. sequent. tertium, hortatio ad resipiscentiam, versu 27. Atque hæc causa est cur Daniel precatione in principio utitur, quia sentiebat Dei minis & promissionibus hærere conditiones suas; quamobrem primum orat Deum ut melius Nebucad-netzari consulat, & tantum judicium avertat misericordia sua; deinde viam misericordiæ hujus consequendæ Nebucad netzari aperit. *Eveniat*] id est, absit tibi. 20 *Arbor*] explicatio primæ partis somnii, quæ habetur suprà 10. & 11. 22 *Ut perven.*] id est, omnia impleverit: hyperbole accommodata ad verba somnii, ver. 11. 23 *Quod autem*] explicatio secundæ partis somnii, quæ habetur suprà 13. & sequentibus.

24 *Regis*] i. spectans ad Regem, ut sequentia exponunt.

i Chal. *ab hominibus*: sic ver. 32.

26 *Quod*] tertia pars somnii posita ver. 15. & repetita ver. 23. de restitutione Regis.

Cœlos domin.] i. Deum cœlorum, μετωνυμικῶς: ut Matth. 21. 25.

27 *Quapropter*] tertius locus responsi, ut diximus in versum 19.

Peccata] i. plus satis hactenus peccasti injustitia & inhumanitate, ut ostenditur inf. 5. 19. nunc verò cùm Deus te præmoneat gratiosissimè, anticipa judicium ejus vera resipiscentia, injustitiam & inhumanitatem abrumpe, & te ipsum confer ad colendam justitiam & exercendam gratiam erga populum Dei, & omnes afflictos duritia dominatus tui.

k Chal. *afflictorum*.

Si fortè] ut Jehosch. 14. 12. & 1. Schem. 14. 7.

30 *Ædificavi*] i. maximis operibus, ædificiisque exornavi: vide Josephum lib. 10. antiquitatum Judaicarum cap. 11.

31 *Regnum*] i. te mox desiturum regem esse: ut ostenditur ver. 33.

l Chal. *secul.*

37 *Nunc*] conclusio ἐπινίκιον, ut diximus suprà ad versum 1.

CA-

CAPUT V.

Belschatzar epulo magnificentissimo proceres excepturus vasa domus Dei in ostentationem traducit, ut Deum verum contumelia, falsos laudibus prosequatur: quamobrem Deus immissa manu impendens judicium describit ante oculos omnium; quod judicium Chaldæis nescientibus legere, Danijel arcessitur, qui exemplo superbiæ & casus Nebucad-netzaris adducto Belschatzarem ejusdem criminis redarguit, & scripturam exponens judicium Dei explicat, quod fuit proxima nocte consecutum.

1 'BELSCHATZAR rex facturus 'convivium magnum proceribus suis mille, & 'coram mille his vinum bibiturus,

2 Belschatzar edixit a 'ad gustandum vinum afferri vasa aurea & argentea, quæ exportaverat Nebucad-netzar b avus suus ex templo quod fuerat Jeruschalaimis: ut biberent in eis Rex ipse, proceresque ejus, uxores ejus, & concubinæ ejus.

3 Tunc allatis vasis aureis quæ exportaverant e templo domus Dei quæ fuerat Jeruschalaimis; bibebant in eis Rex ipse, proceresque ejus, uxores ejus, & concubinæ ejus:

4 Bibentes vinum; etiam 'laudabant deos aureos, & argenteos, æreos, ferreos, ligneos, & lapideos.

5 Eadem hora egressi 'digiti manus humanæ scripserunt e regione 'lychnuchi, c in tectorio, parietis palatii regii; Rege vidente partem manus quæ scribebat.

6 Tunc d 'toto Regis splendore immutato, & cogitationibus ejus conturbantibus ipsum; cum 'cingula lumborum ejus dissoluta essent, genuaq; ejus colliderent alterū alteri,

7 Inclamavit Rex e strenuè, ut adducerentur astrologi, Chaldæi & haruspices, & proloquens Rex dixit sapientibus Babylonis; quisquis legerit scripturam hanc, & interpretationem ejus indicaverit mihi, purpura induetur cum torque aureo ad collum ipsius, ac tertius in hoc regno dominabitur.

8 Tunc accedentes omnes sapientes regis, cùm non possent scripturam illam legere & interpretationem notam facere Regi,

9 Tunc, inquam, Rege Belschatzare valde conturbato, adeò ut totus splendor ejus mutatus esset in eo; & proceribus ejus attonitis,

10 'Regina propter verba Regis & procerum ejus ad domum convivii accessit; proloquutaq; Regina dixit, Rex 'in secula vive, ne cóturbent te cogitationes tuæ, & splendores tui ne mutentur.

11 || Est vir in regno tuo cui spiritus deorum sanctorum inest, & in quo temporibus avi tui lux, intelligentiaque, ac sapientia par sapientiæ Deorum inventa est: quapropter Rex Nebucadnet-zar avus tuus præfectum magorum, astrologorum, Chaldæorum haruspicum constituit eum, avus tuus Rex.

12 Quandoquidem spiritus excellens, ac cognitio, & intelligentia, interpretatio somniorum, & indicatio ænigmatum, ac solutio f rerum implexarum inventa est in ipso Danijele, cui Rex imposuerat nomen Beltesçhatzar; nunc Danijel vocetur, ' & interpretationem indicabit.

13 Tunc Danijele adducto coram Rege, proloquutus Rex dixit Danijeli; es tu ille Danijel, g ex deportatis Jehudææ, quos adduxit Rex avus meus e Jehudæa?

14 Et tu de quo audivi spiritum Deorum inesse tibi; & lucem, intelligentiamque, & sapientiam excellentem inveniri in te?

15 Nunc ergo adducti sunt coram me sapientes astrologi, ut scripturam istam legerent & interpretationem ejus notam facerent mihi: sed non possunt interpretationem verbi istius indicare.

16 Ego autem audivi de te, posse te interpretationes h afferre, & res implexas solvere: nunc si poteris scripturam istam legere, & interpretationem ejus indicare mihi, purpura induêris cum torque aureo ad collum tuum, & tertius in hoc regno dominaberis.

17 Tunc respondens Danijel dixit coram Rege, dona tua tibi sint, & 'honoraria tua alii da: verùm scripturam istam legam Regi, & interpretationem notam faciam ei.

18 || Tu ô Rex, ('Deus excelsus regnum, & amplitudinem, gloriamque, & decorem dederat Nebucad-netzari avo tuo;

19 Et ob amplitudinem quam dederat ei, omnes populi, nationes, & linguæ tremebant ac timebant a conspectu ejus: quem volebat occidebat, & quem volebat percutiebat, & quem volebat extollebat, & quem volebat deprimebat:

20 Sed cum elatus esset i animus ejus, & spiritus ipsius obduratus esset ad superbè agendum; depositus est e solio regni sui, & gloriam amoverunt ab eo.

21 Nam ab k hominibus depulsus animum suum l ad bestias applicuit, & cum onagris habitationem suam; herbam ut bobus gustandam dederunt ei, & rore cœli corpus ejus intinctum est: donec agnovit, dominari Deum excelsum in regno hominum, & quē vult constituere in eo.)

22 'Tu igitur fili ejus Belschatzar, non depressisti animum tuum; quamvis totum hoc cognosceres:

23 Imò contrà Dominum cœli adeò extulisti te, ut vasa domus illius attulerint coram te, in quibus tu, proceresque, tui, uxores tuæ, & concubinæ tuæ vinum bibatis; deosq argenteos, & aureos, æreos, ferræos ligneos, & lapideos, qui non vident, neque audiunt, neque cognoscunt laudavisti: Deum verò in cujus manu *est* anima tua & penes quem totum iter tuum *est* non glorificasti.

24 Tunc a conspectu ejus missa est 'pars illa manus, unde scriptura ista exarata est.

25 Atque hæc scriptura illa quæ exarata est, Mene mene, tekel, upharsin, *id est, numeravit numeravit, appendit, dividunt*.

26 Hæc interpretatio verborum, NUMERAVIT; 'numeravit Deus regnum tuum, & m 'perfectissimè numeravit illud.

27 APPEN-

1 *Belschatzar*] Nepos Nebucadnetzaris magni, filius Evil-merodaci, quem historici corrupte Labonidum sive Labynitum vocant pro Nabonid-docho, ut vocat Alphæus apud Eusebium lib.9. de præparatione Evangelica. *Convivium*] de quo Herodotus lib.1. & Xenophon lib.7. vide in Jirmejæ 25. 26. *Coram*] ut convivas melius acciperet nam alioqui cum proceribus cibum non capiebat Rex, & paucissimis ad ipsum patebat aditus. a Chal. *pro gustu vini afferre.* 2 *Adgustandum*] id est, ad faciendum delicias translatis contumeliosè vasis Jehovæ ad insolens istud & intempestivum convivium: quod reprehendit Danijel infra 23. b Chal. *pater*, 2. *Reg.* 24. & 25. 4 *Laudabant*] tum tribuentes ipsis laudes victoriæ spoliorumq; domus Dei quibus abutebantur, tum etiam libantes ipsis epuli sui prothymata, ut diximus sup. 1.8. 5 *Digiti*] ac non manus integra: quãobrem pars vel portio manus in sequentibus appellatur, hoc versu. & 24. *Lychnuchi*] videlicet pensilis, qui propterea comparatus erat ut in eo lucernæ accenderentur protracto in noctem convivio. Nam alioqui non fuisse hoc convivium de nocte cœptum ex eo apparet, quod Danijel purpuratus & torquatus tertius a Rege in regno promulgatus est; infrà ver. 29. quod factum diurnum, non autem nocturnum esse nemo est qui nesciat. c Chal. *super calcem* [illegible]. d Chal. *Regis splendoribus immutatis ipsi sic ver.* 9. 6 *Toto*] i. tota illa festinitate & hilaritate quam præ se ferebat in excipiendis convivis. *Cingula*] id est, solutæ essent ipsius zonæ, ut fit hominibus quos ex gravi aliqua corporis aut animi ægritudine invadit λειποθυμία. e Chal. *cum robore, adducere astrologos, &c.* 10 *Regina*] non uxor quidem Belschatzaris Regis (nam uxores illius dicuntur adfuisse suprà 2. & 3.) sed Regis mater aut avia, nomine (ut credibile est) Nitocris dicta, Herodoto lib. 1. *In secula*] vide sup. 2.4. || Sup. 4. 8. & 9. sup. 2. 48.

f Chal. *nodorum sic inf. ver.* 16. 12 *Et interp.*] q. d. confirmo illum indicaturum esse: adeo explorata est illius certaque sapientia. g Chal. *qui e filiis deportatorum.* h Chal. *interpretari.* 17 *Honoraria*] vide sup. 2.6. hujus autem responsi partes sunt hæ: exordium munera honestè recusantis & spondentis interpretationem, hoc ver. propositio sive narratio rerum gestarum a Nebucad-netzare & Belschatzare κεφάλαια συγκρίσεως, usque ad ver. 24. & scripturæ explicatio, sequentibus. || Sup. 4. 18 *Deus*] hoc membrum ad priorem partem συγκρίσεως pertinens, quia hyperbaticum est, placuit parentheseos nota includere. i Chal. *cor, sic deinceps.* k Chal. *filiis hominum.* l Chal. *cum bestiis posuit.* 22 *Tu igitur*] altera pars συγκρίσεως nimirum ἀνταπόδοσις ad prius exemplum præsentia accommodans. 24 *Pars illa*] de qua supra ver. 5. 26 *Numeravit*] annos quibus duraturum fuit regnum Babylonicum, & Judaici populi captivitas, in numerato habet. m Chal. *perfecit numerare.* *Perfectissimè*] redditur ratio geminati verbi.

27 APPENDIT; appensus fuisti lancibus & inventus es [a] minore pondere.

28 DIVISIT; divisum est regnum tuum, traditumque Medis ac Persis.

29 Tunc edicente Belschatzare induerunt Danijelem purpura cum torque aureo ad collum ejus; & proclamaverunt de eo, ipsum futurum dominatorem tertium in eo regno.

30 Eadem nocte interfectus est Belschatzar Rex Chaldæorum.

CAPUT VI.

Danijel a Dario Medo in dignitatem amplissimam evectus ampliusq; evehendus consilio Regis, a proceribus aliis observatur, qui frustra occasione captata illius obruendi, comminiscuntur novum edictum ut soli Regi ad tẽpus supplicetur: Huic edicto cùm non paruisset Danijel, urgentibus proceribus in foveam leonibus obtruditur, & servatur a Deo: quamobrem Darius educto Danijele accusatores leonibus objicit, & promulgat edictum de reverentia Dei.

1 CÙM Darius Medus accepisset regnum ipsum, fermè [a] natus annos sexaginta duos,

2 Placuit coram Dario præficere ipsi regno satrapas centum viginti, qui [b] præessent toti regno:

3 Supra istos autem Eparchos tres, quorum Danijel primus esset; quibus essent satrapæ illi reddituri rationem, ne Rex damno afficeretur.

4 Tunc Danijele isto [c] pergente præesse Eparchis atque satrapis; & propterea quòd spiritus excellens inesset ipsi, Rege cogitante præficere ipsum toti regno suo:

5 Tunc Eparchi & satrapæ quærebant ut occasionem invenirent [d] ab administratione regni; sed nullam occasionem aut vitium potuerunt invenire, propterea quòd fidus esset; & nullus error aut vitium inveniretur in eo.

6 Tunc viri illi dicentes, non sumus inventuri contra Danijelem istum ullam occasionem; nisi inveniamus contra eum *occasionem* de lege Dei ipsius:

7 Tunc, *inquam*, Eparchi & satrapæ illi convenientes ad Regem, ita dixerunt ei, Darie Rex, in secula vive:

8 Consilium iniverunt omnes Eparchi regni, præsides, & satrapæ, gubernatores, ac duces, de statuendo statuto regio, & firmando interdicto: ut quisquis petierit petitionem ab ullo Deo aut homine per dies triginta, præterquã a te Rege, projiciatur in foveam leonum.

9 Nunc, ô Rex, statue hoc interdictum, & exara scripturam; ut non mutetur, secundum jus Medorum & Persarum quod non [e] intercidit.

10 Quamobrem rex Darius exaravit scriptum & interdictum.

11 Danijel autem cùm cognovisset exaratum esse scriptum illud, ingressus est domũ suam, cui fenestræ apertæ erant in cenaculo ejus ex adverso Jeruschalaimorum: & temporibus tribus de die ipse [f] procumbẽs in genua sua orabat & confitebatur coram Deo suo, quemadmodum fecerat [g] antea.

12 Tunc viri illi convenientes; postquam invenissent Danijelem orantem & supplicantem coram Deo suo:

13 Tunc, *inquam*, appropinquarunt & dixerũt coram Rege de interdicto Regis, nõnne interdictum exarasti ut quisquis petierit ab ullo Deo aut homine per dies triginta nisi a te Rege, projiciatur in foveam leonum? respondit rex dicens, verum est verbum hoc, secundum jus Medorum & Persarum quod non intercidit.

14 Tunc responderunt dicentes coram Rege, [h] Danijel qui est ex [i] deportatis Jehudææ [k] non habuit tui, ô Rex, rationem, aut interdicti quod exarasti: nam temporibus tribus de die petit petitionem suam.

15 Tunc Rex simul ac verbum hoc audivit, multùm tristatus est apud se, & pro Danijele adhibuit cogitationem ut liberaret eum; & usque ad occasum solis conabatur eripere eum.

16 Tunc viri illi convenerunt ad regem, & dixerunt Regi; scias, ô Rex, jus Medis & Persis esse, ut ullum interdictum aut statutum quod Rex statuerit non mutetur.

17 Tunc Rege dicente adduxerunt Danijelem, projecerũtque in foveam leonum: & proloquutus Rex dixit Danijeli, Deus tuus quem tu colis jugiter, ipse liberet te.

18 Et allato lapide uno ac imposito super os foveæ; obsignavit eum Rex annulo suo & annulo procerum suorum, ne mutaretur voluntas de Danijele.

19 Tunc profectus Rex in palatium suum & pernoctavit jejunus, & exhilarantium nihil jussit afferri coram se; somnusque ejus recessit ab eo.

20 Tunc Rex summa aurora surgens cum luce, [l] festinantissimè ad foveam leonum profectus est:

21 Et appropinquando ad foveam Danijelem voce tristi inclamavit: proloquutus Rex dixit Danijeli, ô Danijel serve Dei viventis, Deus tuus quem tu colis jugiter potueritne liberare te a leonibus?

22 Tunc Danijel cum Rege loquens, *dixit*: Rex in secula vive.

23 Deus meus misit Angelum suum, qui occlusit os leonum ut non læderent me: propterea coram eo puritas invenitur in me, etiamque coram te, ô Rex, [m] maleficium non commisisse me.

24 Tunc Rex multùm lætatus de eo, Danijelem jussit [n] educi e fovea illa: eductoq; Danijele e fovea illa, nulla læsio inventa est in eo, quia crediderat in Deum suum.

[a] Chald. *de siclis*. 27 *Minore*] id est, abjiciendus, ut nummus reprobus, justo que longe levior.

30 *Interfectus*] a Gobrya & Gadata satrapis Cyri, teste Xenophonte libro 7.

1 *Darius*] Versum hunc (qui ferè cum præcedentibus conjungitur) quia magis ad sequẽtia pertinet, visum est huic capiti cõnectere. Est autem hic Darius Medus socer Cyri Regis, qui operam generi sui adhibuit ad occupãdam Babylonem; ut observavimus 2. Chron. 36.23.

a Chald. *filius annorum*.

b Chald. *essent in toto regno*.

3 *Primus*] id est summus, ut exponitur sequente versu.

4 *Tunc Danijele*] duæ hic causæ explicantur quibus satrapæ ad procurandum Danijelis exitiũ adducti sunt: una, quòd jam præ entem hominis exteri sibi imperantis dignitatem ferrent indignissimè; altera, quod consiliũ Regis cognoscerent de Danijele amplius evehendo in universam administrationem regni.

c Chald. *existente præfecto*.

d Chald. *a latere regni*.

5 *Ab administratione*] id est, si fortè deprehẽderetur peccasse in rationibus regni, quas ab ipsis satrapis ex autoritate Regis exigebat.

8 *Consilium*] hujus consilii finis quidem apertissimis verbis ostenditur; verùm species qua Darius ad illud probandum adductus est & ferendam legem, paulò est obscurior: nobis videtur illud probabile, Darium hac ratione voluisse novo suo regno gratiam & autoritatem maximam conciliare ab omnibus, & munificentiam non regalem modò, sed quasi divinam supplicantibus ostendere. 9 *Secundum jus*] vide Ester. 2.1. & 8.8. e Chald. *transisse vers. 13*.

11 *Ex adverso Jeruschalaimorum*] secundum postulatum Schelomonis, 1. Reg. 8.48. *Temporibus tribus*] id est, quoties commodum est ipsi versari domi suæ per occupationes publicas: videlicet matutino tempore, antequam prodeat ad negotiorum procurationem; meridiano, cùm ad cibum capiẽdum revertitur, ut Josepho legimus Gen. 43.16. & vespertino, cùm se a negotiis recipit: quò non dubium est quin respexerit David Psalm. 55.18.

f Chald. *ingeniculans*.

g Chald. *ab ante hoc*.

h Chald. *quod Danijel: pleonasmus*.

i Chald. *filiis deportationis*.

k Chald. *non posuit super te, ô Rex, rationem*.

15 *Cogitationem*] Chaldaicam vocem (quam variè interpretantur multi) visum est ex affini sermone Arabico sic interpretari.

17 *Dicente*] id est, annuente & concedente illud quod honestè non putabat a se impediri posse. *Jugiter*] id est, constantissimè & infracto animo: sic prædicat & admiratur Darius fidem constantiamque Danijelis, qua admiratione adducitur ut cõmendet salutem ipsius Deo.

18 *Lapide*] ad obthurandum os foveæ, ne forte Danijel ipse exeundi facultatem consequeretur, aut aliorum operã extraheretur; quod homines illi tum a Rege, tum ab amicis, tum ab administris, tum a gẽtilibus Danijelis metuebant, quia Danijel maximam fidem apud omnes prophetia & interpretationibus, gratiam & autoritatem sanctissima administratione sibi comparaverat. Atq; hoc quidem ex loco & ex comparatione vers. 25 videntur illi animadvertisse, ut leones a Danijele in foveam injecto obstinerent; propterea lapidem & signaculum ad cautionem majorem adhibuisse. *Annulo suo &c*] id est, annulo (ut vocant) maximo regni, quod diplomatis ex autoritate Regis & summi totius consilii descriptis apponi solet. *Voluntas*] id est, decretum communi voluntate & autoritate factum. 19 *Exhilarantium*] id est, abstinuit ab omnibus rebus quæ ipsum a dolore suo avocare, aut tristitiam lenire potuissent: adeò afficiebatur Danijelis cura. l Chald. *cum perturbatione*. 23 *Propterea*] hanc vocem sic interpretandam esse confirmat distinctio. Sensus est, eò quòd visum est Deo Angelum mittere ad salutem meam & me integrum a leonibus conservare, planè comperta est mea integritas: cujus tum Deus ipse hac mirifica conservatione testis est apud omnes, tum verò testem appello tuam ipsius conscientiam. m Chald. *læsionem non fecisse*. n Chald. *educere*.

o Chald. *proclamaverant accusationes, sive obtrectationes ipsius: ut supra 3.8.*

25 *Filios eorum*] cum propter detestationem sceleris in Deum & in regem commissi, adeoque in regnum totum quod a Danijele tranquille administrabatur; tum propter exemplum: nam tanti sceleris familiæ ipsæ tenebantur, & exemplo aliæ deterrebantur a similibus maleficiis.

p Chald. *solum.*

q Chald. *a coram me.*

r Chald. *manu leonum: ut Gen. 9.5.*

29 *In regno Cyri*] ut dictum est supra 1.21. nam hactenus historica illa prolepsis a propheta fuit explicata, ut ibi diximus.

25 Deinde edicente Rege *satellites* adduxerunt viros illos qui o accusaverant Danijelem, & in foveam leonum projecerunt eos, filios eorum, & uxores eorum; neque pervenerant ad p imum foveæ, cùm dominium exercuerunt in ipsis leones, & omnia ossa ipsorum comminuerunt.

26 Tunc Darius Rex scripsit omnibus populis, nationibus, ac linguis habitantibus in terra; pax vestra multiplicetur.

27 q A me proponitur decretum, ut in toto dominatu regni mei tremant & timeant *omnes* a conspectu Dei Danijelis; quia ipse *est* Deus vivens & stabilis in secula, & regnum ejus incorruptum, ac dominatus ejus ad finem usque.

28 Liberat, & eripit, facitque signa ac miracula in cœlo & in terra; qui liberavit Danijelem a r leonibus.

29 Itaque Danijel iste prosperè egit in regno Darii, & in regno Cyri Persæ.

Caput VII.

Danijel visione quatuor bestiarum ex ordine succedentium oblata, & Dei tradentis omne imperium filio hominis, interpretationem visorum postulat: ac propterea docetur de quatuor regnis in Judæam dominaturis, maxime verò de postremo, in quo populus Judæorum per Antiochum Epiphanem fuit gravissime infestatus, cultus Dei eversus, & conturbata omnia; donec per Dei providentiam inclinavit Seleucidarum regnum, ac postremo deletum est ut omne imperium Christo in Ecclesia traderetur.

1 ANNO primo Belschatzaris Regis Babyloniæ, Danijel somnium vidit, & visiones capitis sui incumbens cubili suo: tunc somnium scripsit, a summam verborum exponens.

2 Proloquutus Danijel dixit; videbam in visione mea per noctem, quòd ecce quatuor venti cœli irrumpebant in mari magno:

3 Et quatuor bestiæ magnæ ascendebant e mari, b diversæ una ab altera.

4 Prima similis leoni, cui erant alæ aquilæ; *hanc* vidi, usquedum avulsis alis ejus quibus efferebatur e terra, in pedes velut homo stare coacta est, & cor humanum inditum est ei.

5 Deinde ecce bestia altera secunda, similis urso, quæ dominatum unum erexit, habens tres costas in ore suo inter dentes suos: cui ita c dicitur, surge, comede carnem multam.

6 Postea vidente me, ecce alia similis pardo, cui alæ quatuor volucris erant in dorso ipsius: & quatuor capita bestiæ isti, cui potestas data est.

7 Postea videbam visionibus nocturnis quòd ecce bestia quarta timenda, terribilisque, ac dura valde, cui erant dentes ferrei magni, comedebat & comminuebat, ac reliquum pedibus suis conculcabat: eratque diversa ab omnibus bestiis antegressis, & erant cornua decem ei.

8 Animum advertebam ad cornua, cùm ecce cornu ultimum parvum succresceret inter illa, adeò ut tria ex cornibus illis prioribus eradicarentur a conspectu ejus: & ecce oculi similes oculis d humanis erant in cornu isto, sed os loquebatur grandia.

9 Videbam, donec solia e abjecta sunt, &

1 *Anno*] Hactenus explicatis narrationibus historicis eorum quæ Danijeli obvenerunt, deinceps exponit Danijel narrationes propheticas earum rerum quæ Ecclesiæ Dei eventuræ erant usq; ad advētū Christi & promulgationē Evangelii. Hoc autē capite continetur prophetia de quatuor illis administrationibus quas Ecclesia Judæorum erat perpessura; ut diversa quidem visione, sed eodem argumento fuerat demonstratum Nebucadnetzari, & a Danijele expositum supr. 2. tantùm illud observandū est, quòd regna illa quatuor crassius tum fuerant adumbrata: succedente verò tempore singulares circumstantiæ regnorum & administrationum magis ac magis explicantur, ut in hac prophetia primùm, deinde in sequentibus juvante Deo ostendemus. *Belschatzaris*] de quo supra 5.

a Chald. *caput verborum dicens.* 2 *Proloquutus*] posita inscriptione versu præcedente jam narrationem ingreditur Danijel, primùm quidem visionum, usque ad vers. 15. deinde verò petitæ exoratæq; interpretationis, usque ad versum 28. quo versu prophetia hęc concluditur. *Quatuor venti*] id est, administri procellarum sequentium, ac velut Angeli nominatim a Deo immissi ad excitandas procellas & motus maximos, quibus cum bestiæ, sequente versu, id est, regna illa quatuor excitata sunt. Voluit enim hoc pacto Dominus ostendere, non consilio humano aut casu omnia hæc fuisse orbi terrarum eventura, & Ecclesiæ suæ; sed certissima ipsius providentia & singulari œconomia. *In mari magno*] id est in terra, ut ostendit sequentis versus cum versu 17. comparatio. Nam terram ferè cum mari scriptura comparat propter æstuantes & reciprocantes mutationum fluctus, quibus infesta est totius terræ administratio. 3 *Quatuor bestiæ*] quarum interpretationem vide vers. 17. & supra 2.37. & sequent. bestiis autem comparantur regna, quia ex belluarum more acquisita & administrata sunt. Quamobrem cùm franguntur & tunduntur regna, ex contrario dicuntur tanquam homines restituti pedibus insistere, & cor humanum possidere, quia desinunt agere belluas, seq. versu. b Chald. *hæc ab illa.* 4 *Prima*] typus regni Babylonici. *Leoni*] typus præstantiæ quæ fuit in regno Babylonico, ut figurata est auro supra 2.32. *Cui erant alæ*] id est, velocissima celeritate cum aquilis comparanda: vide Jir. 4.13. & 48.40. & Jechezk. 17.3. & sequentibus. *Avulsis alis*] id est, detractis regionibus, facultatibus, & ornamentis imperii per Darium & Cyrum ut factum esse narrant historici, & prædicit Jirm. 50.21. & sequent.

Efferebatur] id est, extollebat se supra communē hominum aliorum sortem, & tanquam bestia sæviebat.

In pedes] id est, de plumis effecta in cōmunem sortem reducta est.

Cor humanum] id est abjectum, trepidum, & fractum, loco illius ingentis animi quo ante efferebatur ut leo.

5 *Bestia*] typus regni Persici.

Similis urso] typus barbaricæ crudelitatis & feritatis, quæ in regibus Persarum extitit. Quamobrem illorum administratio minoris quā Babyloniorum æstimatur, & comparatur cum argento supra 2.32.

Quæ dominatum] id est, quæ bestias alias secum dominantes ferre non potuit; sed dominio suo arrogavit illas, nec potuit quiescere donec illas imperio suo adhæret: sic exponuntur principia Persarum monarchiæ, quibus primùm Medorum regnum, deinde Babylonicum adjunxit sibi. Non sumus nescii plerosque hanc vocem aliter interpretari, quia litera Schin modò in dextera sui parte, modo in sinistra puncto afficitur, & Hhebraica exempla hoc loco variant: sed nos fidem librorum emendatissimorum sequuti maluimus hoc modo reddere, quem argumento & rei ipsius veritati convenientiorem esse putavimus. *Habens tres costas*] id est amplius etiam excedens & rodens in tres plagas orbis habitabilis, quæ diserte nominantur infrà 8.4. & suo loco exponentur. *Costas*] id est, reliquias exesarum gentium, & a Persarum tyrannide absumptarum. *Cui ita dicitur*] id est, cui mandatur divinitus ut propaget imperium suum, & sub jugum mittat nationes quàm plurimas, easque ut fera bestia devoret. c Chald. *dicunt.* 6 *Bestia alia*] typus regni Macedonici. *Similis pardo*] id est, fraudulentissima & rapidissima: nam his duobus nominibus in scriptura celebratur pardus; Jirm. 5.6. & Chabakuk. 1.8. Novimus quidem non ita fuisse vafrum & subdolū Alexandrum, ut fuerat Philippus ipsius pater: sed recordandum est semper his locis non tam respici unicam personam Regis, quàm regnum consiliumque & administrationem ejus. Erat quidem Alexander Magnus homo furibundus, ebriosus, & circumfluens vitiis omnibus, qui quocunque aspirabat, temeritate potiùs quàm certo consilio judicioque ferebatur; sed usus est consiliariis patris, qui assiduè versati in technis illius solebant antevertere temeritatem Alexandri sapientissimis consiliis. Quamobrem dolus & rapiditas velocitasq; proxima, administrationis Macedonicæ hoc typo adumbratur. *Alæ quatuor*] indices pernicitatis summæ, quocunque illa se verteret. *Quatuor capita*] id est, quatuor copiæ ejusdem regni, quod ad Alexandrum & Herculem filios Alexandri Magni fuerat perventurum jure hæreditario: sed post ingentes motus ad Aridæum fratrem Alexandri delatum & per satrapas administratum est. qui primùm ab Aridæo præfecti, deinde ab Antipatro regum tutore dato commutati, postremò mutuis inter se conspirationibus reges electi sunt, & domini hæreditatis alienæ; interfectis Alexandro & Hercule per Cassandrum, qui Aridæo successit in regno Macedonico: vide infrà 11.4. *Data est*] judicio Dei ut suprà ver. 5. 7 *Postea*] typus regni Asiatici, quod regnum Seleucidarum dixerunt historici. Nam etsi Seleucus Nicanor inde ab Alexandri morte fuit inter satrapas numeratus tamen extincto in universum Alexandri genere Babylonem occupavit, & novum regnum instituit, a quo Judæi infinita mala perpessi sunt. In iis autem exponendis occupatur maxima pars capitum sequentium, prout monuimus suprà 2. & sequentia omnia commonstrabunt evidentissime. *Bestia quarta*] sed quæ propter infinitas varietates non potuit cum certo animantis specie comparari. *Timenda*] populo Dei, ad quem Danijel proprie respicit; ut suprà 2.40. *Dentes ferrei*] id est, duces & copiæ, tanquam instrumenta commolendis & minuendis Judæis accommoda. *Reliquum*] id est, quos non consumebat, eos calcabat indignissimè & quasi terebat pedibus, omnibus malis atrocissimis afficiens eorum mentes & corpora, ut deinceps planius exponetur. *Eratq; diversa*] præ tyrannidis gravitate, id est, non poterat aut cum superiorum ulla, aut cum alia specie comparari: ut antè diximus. *Cornua decem*] id est Reges; ut exponitur infrà versu 20. 8 *Animum advertebam*] expositio singularis rerum quæ spectabantur in ea bestia, ut exponuntur infrà vers. 20. & sequentibus. *Ultimum*] videlicet illorum decem, ut ibidem demonstrabimus. *Inter illa*] id est, in eorum numero. *Et ecce*] id est, quamvis humani aliquid præ se ferret, tamen specie tenus erat in eo humanitas: nam sermone Deum & eius homines pios proscindebat, ut deinceps ostendemus. d Chald. *hominis.* 9 *Videbam*] altera pars visionis de ratione quam observavit Deus in tollenda bestia, cujus duo sunt gradus: unus, quod maxima patientia & longanimitate usus est antequam bestiam pessundaret, usque ad versum 13. alter, quod misit in possessionem filium suum æternum, hæredem constitutum rerum omnium, misit in possessionem regni sui, vers. 13 & 14. Videbam ergo, id est, observabam stantem bestiam. *Solia*] id est, regnum & dominatus regum istorum, inde vers.

e Chald. *abjecerunt.*

antiquus

Antiquus dier.] i. Deus sempiternus: [illegible].

Cujus vestimentum] id est, qui justitia integerrima & potentia absolutissima instructus est ad perficiendam judicia sua: quò spectant typi omnes positi hoc & sequente versu.

10 *Fluvius ignis*] typus judiciorum Dei constantissimorum, perlustrantium pervadentiumq; omnia, & adversa quæque consumentium.

Millies] id est, infiniti angeli.

Libri aperti sunt] id est, acta rerum ab hac bestia & cornu gestarum in judicium producta, & à Deo cognita: humanitus dictum, ut Apocalyps. 20. 12.

11 *Videbam*[nempe Deum in judicio considentem, ut omne regnum traderet filio, vers. 13. & 14.

f Chald. *a voce verborum.*

Ex quo cœpit] nam inde à tempore Antiochi Epiphanis cœpit Deus quatere & labefactare Seleucidarum regnum externis & internis motibus.

Occisa est] id est, regnum Seleucidarum ad Tigranem translatum, teste Justino libro 40.

Perditum] id est, deleta regni species capto Tigrane, & Syria in provinciam redacta per Pompeium.

12 *Residui best.*] i. reliquiæ antecedentium regnorum cum hoc interciderunt, & à Romanis funditus sublatæ sunt.

g Chal. *abstulerunt dominatum: sic ver. 26*

*antiquus dierū sedit: *cujus vestimentum ut nix album erat, & pili capitis ut lana mūda, solium *ut* scintillæ ignis, rotæ *ut* ignis ardens,

10 A cujus conspectu *fluvius ignis manabat prodiens, cui *millies mille ministrabant, & coram quo myrias myriadum stabant: *donec* judicio considente *libri aperti sunt.

11 *Videbam, tunc [f] *ex quo cœpit vox verborum grandium quæ cornu illud loquebatur; videbam inquam, usque dum *occisa est bestia illa, *perditumq; corpus ejus, ac traditum incendio ignis:

12 Etiam *residui bestiarum [g] ablatus est dominatus; *quia spatium in vita datum fuerat eis usq; ad tempus & *constitutum tempus.

13 Videbam visionibus nocturnis, quòd ecce cum nubibus cœli *similis filio hominis *veniebat: *deinde usque ad antiquum dierum pervenit, *ut [h] sisteretur ante eum:

14 Et huic datus est dominatus, gloriaque ac regnum, ut omnes populi nationes & linguæ ei serviant: cujus dominatus dominatus est [i] perpetuus qui non præterit, & regnum ejus *regnum* quod non corrumpitur.

15 *Transfixus est spiritus meus mihi Danijeli intra [k] corpus & visiones capitis mei conturbaverunt me.

16 Appropinquavi ad unum ex *astantibus, & veritatem quæsivi ab eo de tota re hac: qui alloquens me interpretationem verborum notam fecit mihi.

17 Hæ bestiæ magnæ quæ sunt quatuor, quatuor sunt *reges surrecturi e terra.

18 *Qui accipient regnum hoc, regnum sanctorum excelsorum: *qui possessuri sunt regnum ipsum usque in seculum, & usque in seculum seculorum.

19 *Tunc optavi veritatem cognoscere de *bestia illa quarta, quæ erat diversa ab omnibus illis; timenda valde dentibus ferreis, & *unguibus chalybeis, comedente, comminuente, & reliquum pedibus suis conculcante:

20 Similiter de cornibus decem quæ *erant* in capite ejus, & illo *quod succrevit cadentibus à conspectu ejus tribus: de cornu, inquam, ejusmodi cui erant oculi & os loquens grandia, *cujus denique aspectus major fuit quam sociorum ejus.

21 *Videram cornu ejusmodi gerere bellum cum sanctis, & prævalere eis:

22 Usquedum veniret antiquus dierum, & judicium *daretur sanctis excelsorum; & tempus perveniret quo regnum illud possiderent sancti.

23 Ita dixit, bestia illa quarta *regnum quartum erit in terra, quod *diversum erit ab omnibus illis regnis; consumet enim totam *terram, contereique eam, & comminuet eam:

24 Et cornua decem ex illo regno, *decem Reges exurgent: post quos exurget *postremus, qui erit *diversus a prioribus, & *tres reges deprimet:

25 *Et verba adversus excelsum loquetur, ac sanctos excelsorum deteret, *adeò ut cogitet se mutaturum tempora & jus; *tradanturque per manum ejus, *usque ad tempus & tempora particulamque temporis.

26 *Sed judicium considebit; & dominatus ejus auferetur profligando & perdendo usque in finem.

27 Regnum autem, dominatúsque & amplitudo regnorum sub toto cœlo dabitur populo sanctorum excelsorum: cujus regnum regnum erit perpetuum, & omnes dominatores ei servient, & auscultabunt.

28 Hucusq; finis *est* sermonis illius: ego Danijel cùm valde cogitationes meæ conturbavissent me, & [l] totus splendor meus mutatus fuisset in me, verbum hoc apud [m] animum meum servavi.

20 *Quod succr.*] nempe si primum minimum fuerat, suprà versu 8. nam Antiochum Epiphanem, de quo hæc dicuntur, nullo jure fuisse Regem demonstrabimus in versum 24 & hominem fuisse impurissimum ostendit ipsa nominis antephrasis.

Cujus denique] id est, qui tandem Seleucidas alios omnes amplitudine superavit.

21 *Videram*] his duob. ver. causam exponit Danijel, cur tam sollicite verū de hac bestia, singularibusque illius partibus & factis voluerit cognoscere, nempe quod ab eo tempore Judæorum populus erat infestandus atrocissimè, donec liberaretur Ecclesia ab inimicis suis adventu Christi.

22 *Daretur*] in Christo.

23 *Regnum*] Seleucidarum, ut antè diximus.

Diversum] crudeli administratione quam exponunt sequentia.

Terram] populi Dei sive Jehudæam, ut planè accipiendum est ex ver. 21.

24 *Decem Reges*] a cœpto Seleucidarum regno usque ad Antiochum Epiphanem decem Reges numerantur: Seleucus Nicanor primus, Antiochus Soter secūdus, Antiochus Theos tertius, Seleucus Callinicus quartus, hoc expulso Ptolemæus Evergetes quintus, ejecto Ptolemæo Seleucus Ceraunus sextus, Antiochus Magnus sive Hierax, id est, accipiter, pater Seleuci Philopatoris & Antiochi Epiphanis, septimus, magno Antiocho ejecto & aliis rebus occupato Ptolemæus Philopator octavus, Ptolemæo depulso per Antiochum magnum & filios Seleucus Philopator nonus & Seleuco occiso frater minor Antiochus Epiphanes decimus. *Postremus*] illorum decem quos numeravimus. *Diversus*] ut præcedente versu. Nam & in gentem suam & in exteras fuit perfidiosissimus. *Tres Reges*] nimirum Ptolemæum Philopatora, quem collatis cum patre & fratre viribus Syria depulit; deinde Seleucum fratrem suum majorem, qui Demetrium filium Romam mittebat ut ipsum Epiphanem liberaret; ac postremò ipsum Demetrium obsidem, ad quem jus regni pertinebat. 25 *Et verba*] id est, blasphemus erit in Deum, & contumeliosissimus atrocissimusque tyrannus in populum ejus: quod amplissimè enarrat Danijel infrà 11. *Adeò ut*] id est, tam blasphemus & importunus erit, ut ipsam Dei autoritatem sibi in populum ejus arroget, tempora sabbathorum, festorum, & circumcisionis abolendo, & legem ipsam Dei juraque omnia nefariè convellendo. *Tradanturque*] i. novæ leges & cæremoniæ ab ipso imperentur & instituantur in populo Dei arbitratu ejus. *Usque ad*] i, per spatium annorum trium, & dierum decem: nam die decimoquinto mensis Cislevi anno centesimo quadragesimo quinto regni Seleucidarum hoc effectum est, 1. Mac. 1. 57, deinde vero die vigesimo quinto mensis Cislevi anno centesimo quadragesimo octavo legitimus Dei cultus instauratus est, 1. Macab. 4. 52. Quamobrem prima vox, tempus, annum significat corruptum sive constantem ex duobus diversorum annorum partibus, tempora biennium justum: particula temporis dies decem: vide supra 4. 16. 26 *Sed judicium*] id est, sed Deus justus judex ex eo tempore non desinet judicia exercere in Seleucidas, ut diximus suprà in versum 9. & 11. [l] *Sup. ver.* 14. [l] Chal. *splendores mei mutati fuissent.* [m] Chal. *cor.*

Quia spatium] id est, quia hæc omnia regna temporaria sunt; non autem æterna, quemadmodum illud est quod pater tradit filio, versibus duobus sequentibus. *Constitutum tempus*] id est, certum & definitum providentia Dei, cujus fines nulla vi aut arte transilire potuerunt. 13 *Similis filio hominis*] id est, figura Christi Dei & hominis veri, in persona una: nam Deitas illius figuratur adventu e nubibus: humanitas verò nomine ipso confirmatur. *Veniebat*] per secturus in terris mysterium redemptionis nostræ. *Deinde*] id est, redemptione consummata ascendit in cœlos ad Patrem. *Ut sisteretur*] id est, ut sistens se ipsum Deo ac Patri sedenet ad dexteram illius, & omnem dominatum gloriamque ac regnum acciperet, sequente versu. h Chal. *sisterent eum.* i Chal. *seculi.* 15 *Transfixus*] altera pars narrationis, ut diximus in versum 2, qua propheta primùm petit hoc & sequent. versu; deinde accipit visi interpretationem, ad finem usque. k Chal. *vagina: quam metaphoram servavit in Hermotimi Clazomenii historia Plin. lib. 7. nat. hist. cap. 52.* 16 *Astantibus*] angelis, de quibus versu 10. 17 *Reges*] id est, regna, de quibus suprà ver. 3. & sequent. 18 *Qui accipient*] id est, quæ regna dominabuntur in Judæos, qui περιφερ-ικῶς vocantur sancti excelsorum, hic & infrà 21. & 22, quia penes illos fuit Ecclesia Dei usque in adventum Christi. Est autem hæc verissima Ecclesiæ definitio, ut dicatur esse cœtus sanctorum ad excelsa, hoc est, ad cœlestem vitam pertinentium. *Qui possessuri*] videlicet sancti excelsorum in Christo: sic perstringit Angelus totius visionis summam, indignitatemque belluinæ hominum administrationis in Ecclesiam amplissimam per comparationem futuræ sanctorum gloriæ. 19 *Tunc*] id est, cum non satis mihi fuisset factum hoc breviore responso. *Bestia illa*] de qua suprà ver. 7. *Unguibus*] quibus figuratur hoc regnum laniasse sanctos; prout legitur in Macchabæorum libris.

Caput VIII.

Deus Danijeli tum visionibus figurat, tum verbis per Angelum suum explicat constitutionem futuram primum regni Persici, deinde Macedonici, ac postremò Seleucidarum; & calamitates obventuras Ecclesiæ Judæorum per Antiochum Epiphanem: quarum tempus circumscribit apertissimè ad piorum consolationem.

1 ANNO

1 ANNO tertio regni Belschatzaris Regis visio apparuit mihi Danijeli post illam quæ apparuerat mihi *principio.

2 Respiciens igitur ad visionem illam (erat autem cum viderem, ut essem *Schuschane in palatio quod *est* in *Hhelami provincia) respiciens inquam, ad illam visionem, cùm essem ad fluentum *Ulaii.

3 Sustuli oculos meos, & vidi quòd ecce *aries unus stabat ante fluentum illud, [b] bicornis: duo autem illius cornua erant alta; sed unum altius [b] altero, & quod altius erat [c] assurrexit *posterius.

4 Videbam istum arietem cornu petentem [d] *Occidentem, Aquilonemque, & meridiem versus, cui nullæ bestiæ obsistebant, neque ullus eripiebat e manu ejus; sed faciebat pro voluntate sua [e] & quidem res magnificas:

5 Me autem considerante, ecce *hircus [f] e capris veniebat ab occasu in superficiem totius terræ, *quem nemo attingebat in terra: & hirco isti cornu [g] *conspicuum erat inter oculos ipsius,

6 Veniens itaque ad illum usque arietem [h] bicornem, quem videram stantem ante ipsum fluentum; incurrit in eum [i] æstuantibus viribus suis.

7 Cum autem vidissem eum pervenientem ad illum arietem, exacerbans se contra illum ferivit arietem adeò aut frangeret ambo cornua illius, nec esset vis in ariete obsistendi ei; & dejiciens illum in terram conculcavit illum, nec fuit qui eriperet arietē ex manu ipsius.

8 Hircus verò e capris, magnus evasit [k] admodum: sed cùm roboratus esset, *fractum est cornu illud magnum, & assurrexerunt conspicua *cornua* quatuor loco ejus in quatuor ventos cœli:

9 Et *ab uno ex ipsis prodiit cornu unum *perparvum; quod magnificavit se excellenter versus Meridiem & versus *Orientem, & versus *decus ipsum:

10 Ubi magnificavit se contra *exercitum cœli; adeò ut adjiciens in terram de exercitu illo & *de stellis ipsis, conculcaret eas.

11 Etiam usque ad *Principem illius exercitus magnificavit se, [illegible] *ab ipso sublatus est jugis *cultus*, & abjectum habitaculum sanctuarii illius,

12 [illegible] exercitusque expositus est defectioni contra jugem *cultum*: cùm dejecta *veritate in terram faceret & prosperaretur.

13 Tunc audivi quendam *sanctum loquentem: dixit enim quidam sanctus *illi qui occulta in numerato habet loquenti, quousque ista visio erit de jugi *cultu*, de defectione desolante? *quousque* exponetur & sanctitas, & exercitus conculcationi?

14 Dixitque *ad me, *usque [l] ad *vespertina matutinaque tempora bis mille trecenta: *tum [m] justè restatuetur sanctitas.

15 *Fuit autem cùm viderem ego Danijel istam visionem, ut requirente me intelligentiam, ecce, staret coram me *quasi aspectus viri:

16 Et audirem vocem *humanam *inter Ulajum; quæ inclamans dixit, Gabriel, declara huic visionem istam.

17 Itaque venit ad stationem meam: quo adveniente *conturbatus procidi in faciem meam; sed dixit ad me, animadverte fili hominis, nam tempore [n] definito hæc visio *futura est*.

18 Cùm autem loquente eo mecum sopore obrutus jacerem pronus in terra, *tangens me fecit ut starem in statione mea.

19 Et dixit, *ecce ego notum facturus sum tibi id quod futurum est usque ad extremitatem istius indignationis; nam constituto tempore finis erit.

20 *Aries, quem vidisti, bicornis; est regum Mediæ & Persidis:

21 *Hircus autem ille *villosus, est *regis Græciæ: cornu autem magnum interjectum oculis ejus, est *rex primus.

22 Atque hoc *effracto quòd consurgent quatuor pro illo; *quatuor regna *ex *sua gente* [o] assurrectura, sed non cum robore illius.

1 *Anno tertio*] Hujus prophetiæ præter inscriptionem comprehensam versu 1. partes duæ sunt: visio ad versum usque 15. & visionis interpretatio ex optato Danijelis, inde ad versum ultimum. Continet autem pars utraque tertiam descriptionem regnorum, de quibus sup. capite 2. & 7. hoc tantum interest, quod in superioribus mentionem fecit regni Babylonici, hîc verò trium duntaxat consequentium, quia regnum Babylonicum erat triennio ruiturum: quam eandem rationem servavit Danijel in Prophetiis sequentibus, quia tum jacebat Babyloniorum regnū, cùm oblatæ sunt ei visiones illæ, & exaratæ prophetiæ.

Principio] id est, anno primo, sup. 7. 1.

2 *Schuschane*] i. Susis, ut Geographi vocant, quod oppidum circumluitur Eulæo fluvio, & nomen Susianes indidit regioni toti.

Hhelami] vide Gen. 10. 22. Nam Susiane olim pars fuit Hhelamitidos, Persiam interius ab Oriente habens discretam fluvio Oroatide.

Ulaii] id est, Eulæum fluvium, ut a Geographis appellatur.

3 *Aries*] typus regni Medorum Persarumque, ut exponitur versu 20.

a Heb. *cui cornua duo.*

b Heb. *secundo.*

c Heb. *ascendit: sic deinceps.*

Posterius] tempore: nam prius erat Medorum quam Persarum regnum.

d Heb. *mare.*

4 *Occidentem*] vide supra 7. 5. 5.

e Heb. *& magnificabat.*

5 *Hircus*] typus regni Macedonici, ut exponitur infrà 21. f Heb. *caprarum.* *Quem nemo*] id est, qui solo adventu victor erat; tantum abest ut quisquam obsisteret, donec venit ad arietem. g Heb. *visionis: sic deinceps.* *Conspicuum*] præ magnitudine, ut exponitur infrà ver. 8. & 21. h Heb. *dominum duorum cornuum: sic ver. 20.* i Heb. *æstu virium suarum.* k Heb. *usque valde.* 8 *Fractum est*] typus mortis Alexandri Macedonis, ut infrà ver. 22.

9 *Ab uno*] id est, a Seleuco Nicanore. *Per parvum*] ut supra 7. 8. hæc autem de Antiocho Epiphane dicta sunt, ut supra cap. 7. *Versus Meridiem*] id est Aegyptum, quam cepit & obtinuit Antiochus Epiphanes sive Illustris, donec a Romanis per Caium Popilium decedere coactus est. *Orientem*] nam pervasit etiam Persida, & regni fines Ptolemaida usque amplavit. *Decus ipsum*] id est, Judæam, terram populi Dei: nam his elogiis celebratur regio illa in scripturis, ut Psalm. 48. 3. & Jechezk. 20. 6. 10 *Exercitum*] id est, populum Dei, sive Ecclesiam in Judæa olim circumscriptam: cujus singula membra nominantur sancti excelsorum, supra 7. 18. & sequentibus: quamobrem populus sanctorum communiter appellantur, infrà versu 24. *De stellis*] id est, viris principibus & illustribus inter cæteros, qui administratione sua cum in Republica tùm in Ecclesia aliis præluxerint. 11 *Principem*] id est, Deum in populo suo singulari modo imperantem: quapropter princeps principum nominatur infra 25. *Ab ipso*] Antiocho, quem figurat cornu.

12 *Exercitusque*] id est, populus Dei, vi, dolo, & modis omnibus sollicitatus est, multique coacti ut desciscerent a legitimo Dei cultu, & ad gentium nefarios ritus transfugerent. *Veritate*] id est, lege, & doctrina veritatis.

13 *Sanctum*] Angelum videlicet: ut desiderant angeli introspicere in mysteria Dei, 1. Petri 1. 12. *Illi*] id est Christo sapientiæ æternæ & sermoni Patris: nam hæc duo sunt propria personæ Christi epitheta; unum, quod sapientia est Dei patris, & arcana illius omnia ab illo apud se habet, tanquam numerata & perfectissime cognita; alterum, quod sermo est Dei Patris, & arcana illius prout commodum & tempestivum est angelis suis hominibusque eloquitur in Ecclesia: quamobrem hic ab Angelo ut inferiore consulitur. Novimus quidem Hhebræam vocem a Judæis aliter accipi, compositionem durissimâ duarum vocum effingentibus, ut deludant veram hujus nominis interpretationem: sed nos rationem habuimus tum ipsius veritatis tum etiam punctorum in hac nostra interpretatione. 14 *Ad me*] non autem ad sciscitantem Angelum; quia Angelus non sua, sed Danijelis & Ecclesiæ causa rogaverat: ut ante diximus ex 1. Pet. 1. 12. *Usque ad vespert.*] id est, futura est funesta hæc calamitas annos sex tres menses & dies fermè octodecim, si in hoc septem annorum spatio bis intercalaveris. Hoc autem quomodo & quando gestum sit, colligendum est ex 1. Machab. 1. 12. nam evenit primùm desolans illa defectio anno centesimo quadragesimo primo Seleucidarum, 1. Machab. 1. 12. qua in defectione perseveratum est sequente anno, cùm Antiochus Aegyptum occuparet; tertio verò reversus Jeruschalaima devastavit, ibidem ver. 21. & suam impietatem produxit usque ad annum centesimum quadragesimum octavum, cujus mense nono die vigesimo quinto repurgatum est templum & cultus instauratus, 1. Machab. 4. 52.

l Heb. *usque ad vesperam mane.* *Vespertina matut.*] id est, dies bis mille trecentos, qui [illegible] a suis partibus nominantur: ut infra 26.

Tum justè] id est, præcisè hoc elapso tempore cultus Dei instaurabitur, [illegible] 1. Machab. 4. modo ostendimus. m Heb. *justificatur.* 15 *Fuit autem*] transitio ad secundam partem, nempe interpretationem visi: ut diximus [illegible] 1. *Quasi aspectum viri*] id est: Angelus humana specie, qui propterea dicitur Gabriel, id est, vir Dei fortis, versu sequente & infrà 9. 21. 16 *Humanam*] illius videlicet qui occulta in numerato habet, id est, Christi, de quo versu [illegible] Nam idem Angelis imperat & interpres est judiciorum Dei & promissionum [illegible] Ecclesia. *Inter Ulajum*] id est, inter duas ripas illius fluvii, de qua supra 2. 17 *Conturbatus*] ut Jechezk. 1. 28. n Heb. *finis.* 18 *Tangens me*] id est, recreavit & confirmavit me ab infirmitate mea: ut 1. Reg. 19. 5. & 7. 19 *Ecce ego*] exordium explicationis ad visum superius pertinentis habetur hoc versu: explicatio autem, septem sequentibus. 20 *Aries*] de quo ver. 3. & 4. 21 *Hircus*] de quo versu 5. 6. & 7. *Villosus*] id est, horribilis, a signo. *Regis Græciæ*] id est, regnorum, quæ postea distribuit Propheta. *Rex primus*] Alexander magnus, qui primus Græcorum Judæam comparavit. 22 *Effracto*] ut supra versu 8. *Quatuor regna*] Macedoniæ, Asiæ, Syriæ, & Aegypti. Fuit autem [illegible] illud Syriæ, quod Seleucidarum historici appellant, de quo deinceps [illegible] phæta acturus est. *Ex sua gente*] id est, non e gente Alexandri (nam illius genus duodecim annis intercidit) sed ex suis gentibus singula [illegible] Alexandri, quasi dicat viribus imparia. o Heb. *stabunt: sic* [illegible] *tibus.*

23 p *Procc-

p Heb. *in consequentia autem regni istorum.*

23 *Procedente*] nimirum anno centesimo trigesimo septimo Seleucidarum, ut antè diximus ex 1. Machab. 1.

Istorum] ac Seleucidarum maximè a quibus Rex iste ortus est.

Cum defectionem] de qua 1. Machab. 1. 12, ut versu 14. notavimus.

Rex impud.] Antiochus Epiphanes, sive illustris per antiphrasim dictus, quem propterea (Polybio teste) alii vocarunt petulantiæ nomine ἐπιμανῆ, quasi furiosum dicas.

23 p Procedente autem regno q istorum, r cùm *defectionem* consummabunt defectores isti; exsurget r Rex q impudens & r cautus:

24 Cujus robur ita invalescet, etsi non robore ipsius, ut s mirificentissimè pardat, prosperetur que & efficiat; perdet enim validos, populumque sanctorum:

25 Et incumbens intelligentiæ suæ prosperabit dolum t actionum suarum, & v cum animo suo magnificabit se, & in tranquillitate perdet multos: denique principi principum obsistet, & absque manu frangetur.

26 Visio autem illius vespertini & matutini temporis quæ dicta fuit x verissima est: quare tu occlude hanc visionem, quia dierũ multorum est.

27 Tunc ego Danijel y affectus ægritudine *aliquot* dies; assurgens feci officium Regis; quamvis obstupescerem super visione hac, nemo tamen animadvertebat.

q Heb. *durus faciei*, ut Deut. 28. 50. r Heb. *intelligens ænigmata.* 24 *Non robore*] id est, non strenuè, sed tantùm impurissima fraude, ut dicitur sequente versu. s Heb *mirabilibus.* *Validos*] id est, summos cum infimis: vide 1. Machab. 1. 25. & sequentib. t Heb. *in manu sua.* v Heb. *in corde suo.* 25 *In tranquillitate*] id est, neque lacessitus, neque lacessens armis; sed pacem simulans tyrannicas cædes exercebit. *Principi*] vide suprà in ver. 11. *Absque*] id est, languore & morbo conficietur ex animi cruciatu, divina vindicta illum persequente, 1. Macab. 6. & 2. Machab. 9. 26 *Viso*] de qua suprà ver. 14. x Heb. *veritas.* *Occlude*] id est, quasi obseratam & obsignatam reconde in animo tuo, & piis tantùm omnibus confirma; apud istos vero dissimula. ut ostenditur sequente versu, sic Jeschahh. 8. 16. & infrà 12. 4. *Dierum mult.*] nempe ducentorum noginta duorum annorum, ab ineunte Persarum dominatu in Babyloniam ad Antiochi Illustris exitium. y Heb. *affectus fui & ægrotavi.* 27 *Officium regis*] id est, mihi a Rege imperatum atque impositum. *Quamvis*] id est, dissimulabam optimè affectionem animi mei, atque ita occlusam in animo meo visionem continebam, prout me facere Deus mandaverat præcedente versu.

Caput IX.

Danijelem anno liberationis promissæ cogitantem cum animo suo & precibus flagitantem a Deo remissionem peccatorum suorum & popularium gratiam, misericordiam, liberationem, & restitutionẽ Ecclesiæ, Deus per Angelum confirmat de proxima liberatione, & eo tanquam vestigio perducit ad spiritualem liberationem quam Christus per Evangelium abolitis cæremoniis effecit in adventu suo: ac propterea tempora definiens accuratissimè, exponit salutem Ecclesiæ, & Judæorum contumacium ruinam.

1 *Anno Primo*] hujus capitis tres sunt in universum partes: prima est, narratio occasionis qua adductus est Propheta ad requirendam & exorandam revelationem propheticã tribus versibus; secunda est oratio, usque ad ver. 20. tertia denique prophetica revelatio de tempore adventus Christi & effectis Illius.

1 ANNO a primo Darii filii Assueri ex semine Medorum, quo factus est Rex in regno Chaldæorum:

2 Anno primo regni ejus, ego Danijel considerans ex libris; numerum annorum quibus fuerat verbum Jehovæ ad Jirmejam Prophetam b completas fore vastitates Jeruschalaimorum, septuagesimum annum *adesse*,

3 Adhibui faciem meam ad Dominum Deum quærendo oratione & deprecationibus; cum jejunio, cilicioque, & cinere:

4 Et orans Jehovam Deum meum, confessus sum, ac dixi, obsecro, Domine Deus fortissime, maxime, & summè reverende ‖ servans fœdus & benignitatem amantibus ipsum & observantibus præcepta ipsius.

a Heb. *anno Darjaveschi filii Achaschverosch.* *Darii*] de quo suprà 6. 1. 2 *Ex libris*] tum prophetiarum Jirmejæ quibus annorum numerus fuerat præfinitus, tum historiis temporum quæ a deportationis initio effluxerant. ‖ Jirm 25. 29. b Heb. *completurum vastitatibus.* 4 *Et orans*] hujus orationis quam Danijel adhibet coram Deo suo & popularium suorum nomine, duo sunt præcipua in universum capita; prius est confessio peccatorum, & justitiæ Dei peccatores castigantis, usque ad versum 15. posterius, petitio liberationis & gratiæ, usque ad versum 20. quæ duo præpostero ordine proponuntur hoc ver.

Obsecro] tota hæc confessio duobus argumentis nititur; natura Dei, qui gratiosè fœdus inire, misericordiamque & judicium exercere dicitur; & hominum imbecillitate, quam de se & popularibus Danijel prædicat, ad gloriam Dei confusione ipsorum illustrandam.

‖ Deut. 7. 9. & 21.

5 Peccavimus, & perversè egimus, improbeque fecimus, ac rebellavimus; & quidem recedendo a præceptis tuis & a juribus tuis.

6 Non enim auscultavimus servis tuis Prophetis, qui alloquebantur nomine tuo reges nostros, principes nostros, & patres nostros; ac totum populum terræ.

7 Penes te, ô Domine, est justitia ipsa, at penes nos pudor faciei, qualis est die hoc; penes viros Jehudæ, & penes habitatores Jeruschalaimorum, & penes omnes Jisraëlitas, propinquos & longinquos in omnibus regionibus quò depulisti eos, propter prævaricationem ipsorum qua prævaricati sunt in te.

8 Jehova, penes nos est pudor vultus, penes reges nostros, penes principes nostros, & penes patres nostros; quia peccavimus in te.

9 Penes Dominum Deum nostrum sunt miserationes & condonationes, quia rebellavimus contra ipsum,

10 Ac non auscultavimus voci Jehovæ Dei nostri; ut ambularemus in legibus ejus quas proposuerat nobis per servos suos prophetas:

11 Sed omnes Jisraëlitæ transgressi sunt legem tuam, idque recedendo ut non auscultarent voci tuæ: quapropter effusa est super nos illa execratio & illa adjuratio quæ ‖ scripta est in lege Moschis servi Dei, quia peccavimus in eum.

12 Itaque præstitit unum quodque verborum suorum quæ loquutus fuerat contra nos & contra judices nostros qui judicabant nos, inducendo super nos malum magnum: non enim factum fuit *malum* sub toto cœlo quemadmodum factum est contra Jeruschalaima.

13 Quemadmodum scriptum est in lege Moschis, totum hoc malum supervenit nobis; nec tamen deprecati sumus faciem iratam Jehovæ Dei nostri, revertendo ab iniquitatibus nostris, & animum advertendo ad veritatem tuam.

14 Ideo sedulus fuit Jehova in illo malo quod adduxit super nos: nam justus est Jehova Deus noster in omnibus factis suis quæ fecit, cùm non auscultaverimus voci ipsius.

15 Nunc ergo, Domine Deus noster, qui eduxisti populum tuum e terra Ægypti manu forti, & comparasti tibi nomen quale est hoc die: peccavimus, improbè egimus.

16 Domine secundum c totam justitiam tuam summam, avertat se jam ira tua & æstus tuus a civitate tua Jeruschalaimis, monte sanctitatis tuæ: nã propter peccata nostra & propter iniquitates patrum nostrorum, Jeruschalaima, populusque tuus opprobrio *sunt* omnibus circumstantibus nos.

17 Nunc inquam ausculta, Deus noster, orationi servi tui & deprecationibus ejus, & fac ut luceat facies tua super sanctuarium tuum quod desolatum est; propter Dominum.

18 Inclina, Deus mi, aurem tuam & audi, ape-

9 *Quia reb.*] Versus hoc ostendit cur penes Dominum dicantur miserationes & condonationes esse, & ab illo tantùm salus expectari; nempe quòd homines quamvis sanctissimi suæ rebellionis in Deum sunt conscii, ac proinde a se nihil nisi perditionẽ suã proficisci agnoscunt, salutem verò contrà ab unica Dei misericordia; ut infrà ver. 18.

‖ Levit. 26. & Deut. 28.

12 *Magnum*] videlicet quantum nõ fuerat auditum usquam, visum, aut effectum anteà: quod significatur verbis sequentibus, & confirmatur Lamentationibus Jirm.

15 *Nunc ergo*] transitio ad secundã orationis partẽ, per comparationem anteactæ Dei beneficẽciæ & præcedentis cõfessionis anacophalæosin, hoc versu.

c Heb. *totas justitias tuas.*

17 *Propter*] J. Christum mediatorem, qui hæres & Dominus constitutus est omnium.

ri oculos tuos & vide desolationes nostras, & civitatis [d] quæ vocata est de nomine tuo: non enim propter [e] ullam justitiam nostram nos [f] procedentes deprecamur te, sed propter miserationes tuas amplissimas.

19 Domine exaudi, Domine condona, Domine attende & effice, ne tardato: propter te, Deus mi, quia de nomine tuo vocatur civitas tua & populus tuus.

20 'Me autem adhuc loquente, & orante, ac confitente peccatum meum & peccatum populi mei Jisraëlis; & prono deprecante iratam faciem Jehovæ Dei mei pro monte [g] sancto Dei mei,

21 Adhuc, inquam, me loquente in oratione, 'vir ille Gabriel quem videram in illa visione principiò; jussus advolare [h] contentissimè, 'tetigit me 'sub tempus muneris vespertini:

22 'Et [i] informans me loquutus est mecum; ac dixit, ô Danijel, nunc prodii ut [k] imbuam te intelligentia.

23 'In principio deprecationum tuarum prodiit verbum, ad quod indicandum venio, quia [l] 'desideratissimus es: quapropter animadverte ipsum verbum, & intellige visionem istam.

24 'Septimanæ septuaginta [m] decisæ sunt super populum tuum, & super civitatem [n] sanctam tuam 'ad cohibendum defectionem illam & ad obsignandum peccata, & ad expiandum iniquitatem, & 'ad adducendum justitiam [o] perpetuam: 'idque obsignando visionem ac Prophetam, & ungendo sanctum sanctorum.

25 'Igitur cognoscito & intelligito 'ab [p] enuntiatione verbi, 'de reducendo *populo*, & 'de ædificandis Jeruschalaimis usque ad Christum 'antecessorem *fore* 'septimanas septem: deinde 'septimanas sexaginta duas [q] rursus 'ædificatã 'platea & fossa, quæ tempora *erunt* 'in angustia.

26 'Post septimanas autem illas sexaginta duas 'excidetur Christus, sed 'nihil ad illum: nam civitatem ipsam & ipsum sanctum perdet, 'populum antecessoris 'venturum, 'adeò ut finis ei sit cum inundatione, denique usque ad finem belli [r] præcisè *bellum* erit desolationis maximæ.

27 'Coroboravit verò fœdus multis septimana 'una: 'in medio autem septimanæ ipsius 'abolebit sacrificium & munus; deinde 'per [s] legiones detastationum desolantes usque ad consummationem eamque præcisam, per 'desolantes, *inquam*, effundetur desolatio.

d Heb. *super quã vocatur nomen tuum: sic ver.* 19.
e Heb. *justitias nostras.*
f Heb. *projicimus deprecationes nostras coram te: sic versu* 20.
20 *Me autem*] transitio ad narrationem propheticæ revelationis, quæ facta fuit Danijeli, ver. 22. & sequentibus.
g Heb. *sanctitatis.*
21 *Vir ille Gabr.*] de quo suprà 8. 16.
h Heb. *cum lassitudine: hyperbole.*
Tetigit me] ut suprà 8. 18.
Sub tempus] vide 1. Reg. 18. 29.
22 *Et informans*] hujus revelationis exordium continetur hoc & sequente ver. propositio, quatuor sequent. Tota autem eò pertinet ut Danijel intelligat minimè sibi hærendum esse in temporali hac restitutione; sed eam cognoscat potiùs typum fuisse & particulam quandam æternæ liberationis in Christo. Quamobrem pro septuaginta annis captivitatis prædicit septuaginta septimanas annorum commorationis in terra, & regnum Christi explicat evidentissimè.

i Heb. *faciens intelligere* k Heb. *faciam ut percipias intelligentiam.* 23 *In principio*] id est, cùm primùm cœpisti orare, mandatum accepi a Deo ut responderem tibi. l Heb. vir *desideriorum: ut infrà* 10. 11. *Desideratiss.*] id est, Deo acceptissimus. 24 *Septimanæ*] videlicet annorum, quæ universè efficiunt annos quadringentos nonaginta. Est autem hic numerus integer sive rotundatus pro corrupto positus, cùm postremæ hebdomadis pars tantùm comprehendenda fuerit; ut ipse Danijel temporibus minutatim expositis docet versu ultimo. Quamobrem si de annis quadringentis nonaginta partem demas hebdomadis ultimæ, comperies annos quadringentos octoginta septem, quos facilè aperteque hac ratione supputaveris: Hhezræ historia ab edicto Cyri est annorum quadraginta novem: liber Nechemjæ continet Chronicon annorum septuaginta: Darius ultimus regnavit annos sex: Alexander Magnus sex, cujus mors incidit in annum primum centesimæ decimæ quartæ Olympiadis, Arriano teste & cæteris; Christi verò mors anno ultimo ducentesimæ secundæ Olympiadis quarum octoginta novem Olympiadum annos singulos numerando assurgunt anni trecenti quinquaginta sex. Atque hos quidem omnes annos si in summam unicam contraxeris, constabunt anni quadringenti octoginta septem, id est, hebdomades septuaginta dimidia minus: quam dimidiam consulto ab Angelo fuisse prætermissam non tantùm brevitatis ergô statuimus, verùm etiam ut eo meliùs per æqualitatem numeri annorum septuaginta qui in deportatione consumpti sunt, numerum quoque septuaginta septimanarum annorum animis piorum commendaret. m Heb. *decisum est: impersonaliter.* n Heb. *sanctitatis tuæ.* *Ad cohibendum*] id est, ad continendum & confirmandum bonos prædicatione Evangelii ne deficiant a Deo (prout gravissima & universalis ferè defectio invasit inde a temporibus Antiochi Illustris, de quo suprà 8. 13. & sequentibus) & ad obsignandum, id est, tegendum peccata, & ad tollendum expiatione iniquitates electorum: quæ tria gradatim prædicantur de Christo forensi quadam ratione quia ille unus est agnus Dei, & propitiatio pro peccatis nostris. o Heb. *seculorum.* *Ad adducendum*] altera pars beneficiorum Christi, qui non tantùm peccata adimit, sed æternam quoque justitiam confert omnibus credentibus in se. *Idq;*] id est, quæ quidem beneficia duo amplissima, abolitionis peccatorum, & justitiæ æternæ Christus tunc duobus modis præstiturus est: nimirum prophetia Evangelica, qua visio, prophetiaque & ministerium literæ, mortis, & condemnationis aboletur, ut copiosè explicat Apostolus 2. Corinth. 3. & sacerdotio, quo Christus Pontifex noster, sanctuarii minister, ac veri illius tabernaculi quod fixit Dominus & non homo, per proprium sanguinem ingressus semel in sacrarium æternam redemptionem nobis comparavit antiquata legali illa & aspectabili unctione, Hebr. 8. & 9. & 10. 25 *Igitur cog.*] ἐξήγησις & singularis explicatio dicti præcedentis, qua Angelus septuaginta hebdomadas distribuit in tria tempora, nimirum in septem, in sexaginta duas, & in unam, quæ fuit ultima.

Ab enuntiatione] id est, ab edicto Cyri, de quo 2. Chron. 36. 22. & Hhezræ 1. quo eodem anno de his rebus omnibus præmonebatur Danijel.
p Heb. *eductione.*
De reducendo] ex edicto Cyri, cujus modò meminimus.
De ædificandis] ex mandato Artaxerxis, de quo Nechem. 2.
Antecessorem] id est, principem & caput Ecclesiæ, qui regnat in domo Davidis in æternum.
Septimanas sept.] id est, annos quadraginta novem, in quibus Judæi reduces templum quidem ædificarunt & restituerunt cultum Dei; sed urbem minimè: quapropter hæ septimanæ septem disertè a sequentibus seponuntur, quemadmodum etiam distinguit historia in libro Hhezræ. *Septimanas sexag.*] id est quadringentos triginta quatuor annos: qui incipiunt ex quo tempore mandatum Nechemjæ traditum est de ædificandis Jeruschalaimis, & desinunt ineunte ultima hebdomade qua cœpit prædicare Christus. Horum verò annorum supputationem ostendimus in præcedentem versum. q Heb. *revertetur & ædificabitur.* *Aedificata*] de qua instauratione vide Nechem. 3. & sequentibus. *Platea & fossa*] id est, urbe Jeruschalaimorum intus & foris: periphrasis. *In angustia*] quam prædixerunt Jechezkel 38. & 39. & Danijel præcedentibus ac sequentibus capitibus: & obtegisse narrant libri Hhezræ, Nechemjæ, & Machabæorum. 26 *Post septimanas*] id est, septimana septuagesima. *Excidetur Christus*] id est, crucifigetur & tradetur morti: sed tempus magis circumscribitur sequent. versu. *Nihil ad illum*] id est, mors ei propterea non damnabitur; sed perficiet judicia sua in populum rebellem & contradicentem, in civitatem, & templum: ut sequentia docent. *Populum*] i. populi Judææ, qui secundum electionem & secundũ carnem populus erat Christi. *Venturum*] i. qui tum futurus est, & Christum popularem suum in propria sua venientem minimè omnium recepturus. *Adeò ut finis*] id est, adeò ut exundet in eum populum severissimum diluvium judiciorum Dei usque ad internetionem ejus, quod sequentia verba declarant optimè. r Heb. *præcisum desolationum erit.*
27 *Corroborabit*] id est, multos in fœdere Dei prophetia sua, ac sacerdotio regnoque confirmabit, faciens ut gratia Dei & donum per gratiam quæ est unius hominis Jesu Christi, in multos redundet, Rom. 5. 15. *Una*] id est, septuagesima (ut antè diximus) qua ineunte cœpit prędicari. *In medio autem*] id est, ineunte quarto anno hebdomadis ultimæ. *Abolebit*] nimirum unica oblatione sui ipsius per spiritum æternum facta, qua consecravit in perpetuum eos qui sanctificantur, Hebr. 10. 14. *Per legiones*] id est, per copias Romanorum: quæ propterea quod idolis serviebant, dicuntur legiones detestationum, hîc, & detestatio, infrà 12. 11. & quia populum Judæorum multoties ceciderunt, ac postremo perdiderunt, copię desolantes sive vastatrices appellantur. Atque hunc quidem germanum esse utriusque loci sensum ostendit comparatio locorum novi Testamenti, Lucæ 21. 20. cum Matth. 24. 15. & Marci 13. 14. Nam quod apud hos dicit Christus foro ut videant Judæi abhominationem desolationis quæ dicta est a Danijele Propheta stantem in loco sancto, ubi non oportet, sic interpretatur Lucas; cùm autem videritis circumdari ab exercitibus Jeruschalaima, tunc scitote imminere desolationem ejus, &c. s Heb. *alam detestationum desolantem: ala pro copiis, metaphoricè ut Jeschahh.* 8. 8. *Desolantes*] Romanorum copias: ut suprà.

CAPUT X.

Danijel deflens popularium suorum in Judæa versantium calamitates & impeditum Dei cultum visione a Deo monetur atque confirmatur bis, antequam futurus Judæorum status explicetur: deinde verò informatur de conditione Ecclesiæ Judæorum sub Persarum, Græcorumq; regno, maximè verò Seleucidarum: quorum tractata serie ad Antiochũ usque Epiphanem prædicit illius dolos, maleficia, impietatem tyrannidemq; maximam; & res ab illo gerendas narrat accuratissimè, ostendens Christum Ecclesiæ præfuturum in mediis calamitatibus, & tandem liberaturum potentia sua, ac postremò Danijele & Angelo postulante tempora & momenta rerum prædictarum circumscribit apertissimè.

1 ANNO

1 ^a ANNO tertio Cyri Regis Persarum verbum revelatum est Danijeli, qui vocabatur nomine suo ^a Beltescházar: ^a veritasque ipsius verbi ac constituti temporis magni, & ^a intellectus illius verbi ac intelligentia ipsi *obvenit* eadem visione.

2 ^a Diebus illis; ego Danijel ^a fueram ^b in luctu trium septimanarum diebus:

3 ^a Cibum rerum desiderabilium non comederam, nec caro aut vinum intraverat os meum, nec ^c unguento unxeram me; donec complerentur trium septimanarum dies.

4 Die autem vigesimo quarto mensis primi; cùm essem ad ripam fluminis magni qui est ^a Chiddekel:

5 Sublatis oculis meis vidi, quòd ecce ^a vir unus indutus ^a *vestibus* lineis *aderat*; cujus lumbi accincti erant ^a insigni auro Uphazi:

6 Corpus ejus ^a simile beryllo thalassio, & ^a vultus ejus similis aspectui fulguris, oculiq; ejus similes tædis ^e ardentibus, & brachia ejus ac pedes ejus ^a similes colori æris tersi: sonus autem verborum ejus similis *erat* ^a sono multitudinis.

7 Videbam verò ego Danijel ^a solus visionem istam, homines autem qui erant mecum non videbant visionem ipsam: sed trepidatione magna accidente eis, fugerunt ^f ut absconderent se.

8 Cùm itaq; relictus essem solus, & viderem visionem maximam istam, ^a non fuerunt reliquæ in me vires: sed ^a decor meus ^g mutatione corruptus est in me, adeò ut non obtinerem vires.

9 Tunc audivi sonũ verborũ illius; & cùm audirẽ sonum verborũ illius, ego fui oppressus sopore ^h pronus, & facie dejecta in terram.

10 Ecce autem ^a manus tetigit me; & ^a commovit me super genua mea, & palmas manuum mearum.

11 ^a Edixitq; mihi, Danijel, vir ^i desideratissime, considera verba quæ ego eloquuturus sum tibi, & sta ^k rectus, nam nunc missus sum ad te: cumque loquutus esset mecum verbum istud, constiti tremens.

12 ^a Quamobrem dixit ad me, ne timeto Danijel, nam inde a die primo quo applicuisti animum tuum ad ^a considerandum & ad ^a affligendum te coram Deo tuo exaudita sunt verba tua: & ego veni propter verba tua.

13 ^a Sed ^a princeps regni Persici ^a stetit coram me ^a uno & viginti diebus, cùm ecce ^a Micaël ^l ^a primus e principibus primariis venisset ^a ad adjuvandum me: ego ^a relictus sum ibi apud ^a Reges Persiæ.

14 Jam venio ut edoceam te id quod obventurũ est populo tuo ^m consequentibus temporibus: nam adhuc visio est de illis diebus.

15 Cùm autem colloqueretur mecum verbis hujusmodi, ^n ^a demisi faciem meam in terram obmutescens.

16 Sed ecce ^a quasi similitudo ^o humana ^a attigit labia mea: tunc aperiens os meum loquutus sum, dicens ad eum qui stabat e regione mei, ^a Domine mi hac visione ^p irruerunt dolores mei in me, adeò ut non obtinerem vires:

17 Quomodo ergo poterit servus domini mei ^a hic loqui cum Domino meo illo; cùm in me ^a ex hoc tempore, in me, inquam, non constiterint vires, & anima non reliqua sit in me?

18 Pergens itaque tetigit me quasi aspectus hominis, ^a & confirmavit me:

19 Ac dixit, ne timeto, vir desideratissime, pax tibi; confirmare, confirmare inquam: cumque eo loquente mecum confirmatus essem, dixi, loquatur Dominus meus, quia confirmasti me.

20 Qui dixit, ^a nostíne quamobrem venerim ad te? nunc enim ^a revertor ad pugnandum contra principem Persię, donec ^a me egresso ecce Princeps Græciæ adveniat.

21 ^a Sed indicabo tibi id quod exaratum est in scripto ^q verissimo: quia ^a ne unus quidem est qui se confirmet mecum ad ista, nisi ^a Micaël princeps ^a vester.

1 *Anno tertio*] Cùm tria hæc capita sint communi argumento, ut res ipsa docet evidentissimè; idcirco placuit ea simul conjungere. In hac igitur prophetia continentur ista: primùm inscripto prolepticę omnes partes prophetiæ istius explicans, hoc versu: deinde narratio qui se comparaverit Danijel, & Deus visionem illi obtulerit, hoc capite reliquo; tertium, propositio verbi verissimi, & longi illius temporis ad probationem Ecclesiæ constituti, rerumque singularium quæ per illud tempus fuerant eventuræ, capite 11. & quatuor primis versibus capitis 12. quartum, explicatio intelligentiaque illius verbi & temporis constituti, inde ad finem usque prophetiæ: quę omnia (ut diximus) paucissimis verbis in hac inscriptione ponuntur. Quod autem anno tertio Cyri revelatio hæc facta est Danijeli, non temerè factum est: cùm enim anno secundo ex quo venerant Judæi Jerusalaima ad domum Dei, secundo mense cœpissent curare ædificationem templi Dei, Hhezræ 3.8 non dubium est quin eodem anno adversarii intercesserint ne opus illud Dei promoveretur. Quamobrẽ oportuit tum ætatem illam, tum post venturas generationes adversus illud malum præeuntibus visionibus, revelationibus, signis, & monitis sanctissimè confirmari, & adversus alia quoque incommoda, periculáque Judæis eventura armari Ecclesiam per spiritum Dei & prædictiones hujusmodi, velut certissimas futuras testes infinitæ illius & ineluctabilis providentiæ, paternæq; Dei benevolentię erga Ecclesiam. *Beltescházar*] vide suprà 1.7. & 4.8. *Veritasq.*] id est, verbum, & revelatio verissima factorum & temporum quibus Deus suum opus erat effecturus ab eo tempore in longinquum. a Heb. *intelligere ipsum verbum: infinitivus pro nomine.*

2 *Diebus illis*] videlicet anno tertio ineunte, ut apparet ex versu quarto. Hujus autem narrationis partes sunt hæ: occasio visionis a Deo oblatæ, nempe sollicitus Danijelis animus, versu 2. & 3 visionis genus, versu quarto & duobus sequentibus; audientium, & videntis Danijelis consternatio, versu 7. & duobus sequentibus; ac postremò confirmatio signis, verbis, & opere Danijeli facta atque repetita; reliquo capite. *Fueram in luctu*] propterea quòd ne Judæis quidem reducibus fausta erant & secunda omnia; sed opus templi mandato Cyri inchoatum per Cambysen emissariosque ipsius aulicos Judæis infensos interrumpebatur, & jamque planè desierat. b Heb. *lugens.* 3 *Cibum*] id est, corpori non indulgebam; sed macerabam ipsum jejunio, ut hac ratione corpus communicaret afflictionibus cum fratribus meis, & animus eò liberior & promptior ad Deum accedendum esset. c Heb. *ungendo,* d Heb. *manum, sive latus.* 4 *Chiddekel*] id est, Tigris: ut Gene. 2.14. 5 *Vir unus*] id est, Christus specie viri, ut apparet ex Danijelis verbis infrà ver. 12. 6. & 7. *Vestibus lineis*] id est, splendidissimis; quales a regibus, potentioribus, sacerdotibusque ferebantur. *Insigni auro*] id est, cingula ex auro præstantissimo: metonymia: vide Jirme. 10.9. 6 *Simile beryllo*] id est, cœlesti colore atque cœruleo. *Vultus ejus*] rutilans & coruscus, ut Jechezk. 1.27. e Heb. *ignis.* *Similes colori*] id est, scintillantes purissimè: ut Jechezk. 1.7. *Sono mult.*] vide Jechez. 1.24. 7 *Solus*] ut cui soli Deus aperiret oculos ad visum percipiendum, quemadmodum Paulo Actor 9. f Heb. *pro abscondi.* 8 *Non fuerunt*] .i. penè exanimatus sum præ visionis amplitudine, & tenuitate mea. *Decor meus*] .i. ita expallui & formam hominis viventis amisi, ut cadaver magis viderer esse quàm homo vivens. g Heb. *mutavit se in me ad corruptionem.* h Heb. *super faciem meam.* 10 *Manus tetigit*] ut supra 8.18. *Commovit me*] id est, aliqua ex parte erexit me perculsum & prostratum metu. Atq; hic primus confirmationis gradus. 11 *Edixitq.*] secundus confirmationis gradus. i Heb. *desideriorum, sic ver. 19.* k Heb. *in statione tua.*

12 *Quamobrem*] tertius confirmationis gradus, cum erecto corpore animus erigitur. *Considerandum*] .i. animadvertendum mala præsentia, quibus populus Dei prægravatur. *Affligendum*] vide Levit. 16.29.

13 *Sed princeps*] Cambyses qui Cyro in expeditionem exteram profecto tenebat regni gubernacula. Est autem hoc & sequente versu, præcedentis explicatio per occupationem: miraberis fortasse, inquit Angelus, quid sibi hoc velit, te inde ab eo tempore exauditum esse, & tamen responsum accipere post tantum dierum numerum: sed (inquit) duo sunt quę ad tui exauditionem pertinent; unũ, ut ex consilio Dei prospiciatur de impedimentis quæ ab hostibus Ecclesiæ offerentur; alterum, ut consilium Dei quo rebus Ecclesiæ adversantibus prospexerit tibi exponatur ad ædificationem illius. Ac consilium quidem Dei in Christo his diebus omnibus prospexerit impedimentis quæ a Persarum Rege afferuntur, cumque veluti in jus perduxit me administro, ut de cõsiliis & factis ejus præsentibus ac futuris cognosceret, hoc versu. Nunc demum verò cognitis & curatis rebus huc mittor ad consilium totum Dei tibi explicandum, prout fit deinceps. *Princeps*] id est, Cambyses filius Cyri. *Stetit coram*] id est, quasi in jure aut judiciali foro comparuit, ut de consiliis & factis ipsius cognoscerem & statuerem autore Christo. *Uno & viginti*] id est, tribus illis hebdomadibus, de quibus suprà 2. & 3. *Micaël*] Christus, sic appellatus voce composita, quasi dicas, qui par est aut æqualis ipsi Deo forti, quemadmodum loquitur Apostolus scribens ad Philippenses. l Heb. *unus: ut sup. 9.1.* *Primus*] id est, princeps angelorum; qui cum principibus humanis comparati optimè dicuntur principes primarii, quemadmodum etiam appellantur imperia ac potestates in cœlis, Ephe. 3.10. *Ad adjuvandum me*] id est, informandum confirmandumq, ad perficiendam hanc administrationem meam. *Relictus sum*] videlicet illis uno & viginti diebus. *Reges Persiæ*] id est, Cambysem cum primoribus & consiliariis regni. m Heb. *in consequentia dierum.* n Heb. *posui.*

15 *Demisi faciem*] vide suprà 8. & 9. Est autem inde ab hoc versu narratio occasionis ex qua Danijelem a Deo oportuit de integro confirmari, ad finem usque.

16 *Quasi similitudo*] id est, Angelus Gabriel, qui nominatus est suprà 9.21. o Heb. *filiorum hominis.* *Attigit*] ut suprà versu 10. *Domine mi*] excusatio est Prophetæ a minore: si sola hæc, inquit, visione oblata tam graviter affectus sum, suprà ver. 8. & 9. quanto magis afficerer colloquio hoc quod instituis mecum? p Heb. *obverterunt se.* 17 *Hic*] emphasis, quasi dicat, qui tantulus sum & tam imbecillis; ut contra Dominum vocat illum, id est, tantum, tam præstantem, & admirabilem. *Ex hoc tempore*] ex quo mecum cœpisti colloquium instituere.

18 *Et confirmavit*] adeò ut non starem tremens, ut factum fuerat in priore confirmatione, suprà 11. 20 *Nostíne*] prolepsis sive propositio summa totius prophetiæ, primum universè de regnis, hoc versu; deinde verò de singulari illorum administratione, seq ver. quæ omnia seq. capite (ut diximus) suo ordine exponuntur. *Revertor*] id est, discedam a te; ut quemadmodum antè cognovi de constitutione regni Persidis & curavi eam, sic in posterum contrà faciam, & oppugnem reges Persidis. *Me egresso*] ad adducendum ac confirmandum Alexandrum Macedonem, qui princeps Gręciæ appellatur. 21 *Sed indicabo*] id est, jam verò transibo ad singularem aliquam explicationem eorum quæ modò dicta sunt, prout relata est in consilium Dei: quod cum scripto verissimo comparatur ex usu forensi. *Ne unus quid.*] id est, solus Christus stat ab Ecclesia sua, quam totus mundus infestat, sed ab eo ut justo principe adversus omnes etiam inferiorum portas defenditur. *Micaël*] ut suprà ver. 13. *Vester*] id est, Judæorum tuorum popularium: quo sensu dicitur alibi servator corporis sui & caput Ecclesiæ.

Caput XI.

1 EGo igitur anno primo Darii Medi, steti ut ei essem confirmationi & robori.

2 Jam verò veritatem indicabo tibi: ecce adhuc tres reges stabunt Persidi, deinde quartus ditabitur divitiis maximis omnium; & ubi confirmaverit se in divitiis suis, excitabit omnes contra regnum Græciæ.

3 Sed obsistet rex potens; qui dominabitur dominatione ampla, agetque pro voluntate sua:

4 Et cùm obstiterit, frangetur regnum ejus, & dividetur in quatuor ventos cœli; sed nō posteritati ejus, neque secundum dominatū ejus quo dominatus fuerit: nam evelletur, regnum ejus, ut aliis præter illos *cedat*.

5 Itaque confirmabit se Rex Austri, & alter ex principibus ejus; qui confirmabit se supra illum & dominabitur, dominium amplum *erit* dominium ejus.

6 Et [a] exactis aliquot annis consociabunt se; nam filia Regis Austri veniet ad Regem Aquilonis, ad faciendum [b] æquis conditionibus pacem: sed non obtinebit illa vires brachii, neq; ipse consistet cum brachio suo; sed tradetur ipsa, & qui adduxerint eam, & qui natus ejus fuerit, & qui confirmaverit eam illis temporibus.

7 Postea existet e surculo radicum ejus in statu illius; qui veniens cum copiis suis aggredietur munitiones regis Aquilonis, agetq; contra eas ita ut occupet:

8 Atque etiam deos horum cum toparchis ipsorum, cum instrumentis [c] desideratissimis ipsorum, argento, & auro, in captivitatem abducet in Ægyptum: & ipse annis *multis* stabit [d] valentior Rege Aquilonis:

9 Ita veniet in regnum rex Austri, ac revertetur in terram suam.

10 Sed filii illius miscebunt bellum, & postquam collegerint multitudinem, copias amplas, veniet [e] subinde exundabitq; & transibit: & reversus miscebit bellum usque ad munitionem illius.

11 Unde exacerbatus Rex austri prodibit, pugnabitque contra illum, contra Regem Aquilonis; opponetque multitudinem magnam, adeò ut tradatur multitudo illa in manum ipsius.

12 Itaque sublata illa multitudine extollet animum suum, & quamvis dejiciat myriadas, non corroborabitur.

13 Nam reversus Rex Aquilonis constituet multitudinem majorem priore; deinde [f] exactis illis temporibus, id est, annis, veniet subinde cum copiis magnis & cum facultatibus amplis:

14 Quibus temporibus multi obsistent Regi Austri; filii verò effractores populi tui tollentur stabiliendo visionē, & corruent.

15 Etenim veniens Rex Aquilonis diffundet [g] missilia catapultaria, & capiet civitates munitionum: & brachia Austri non constabunt, nec populus delectuum ejus, nullæ denique erunt vires ad consistendum.

16 Cumq; fecerit qui aggredietur eum pro voluntate sua, nullo obsistente ipsi; stabit etiam in terra decoris, quam consumet manu sua:

1 *Ego igitur*] Tertia pars prophetiæ, ut diximus suprà 10. 1. qua, exponit Angelus primum quid sibi faciendum & docendum fuerit mandatum de regno Persico, duobus versibus; secundò de Macedonico, duobus alteris; tertio de Seleucidarum regno & perpessionibus Ecclesiæ, usque ad caput duodecimū: ac postremò de confirmatione piorum in perpessionibus per prophetiam & promissiones Dei; quatuor primis versibus capitis duodecimi.

Igitur] id est, ut intelligas quod modò perstrinxi paucis, ver. 20 & 21. præcedentis capitis, hæc quæ geruntur & in posterum gerenda sunt, ita se habere planè ex voluntate consilioque Dei, & meo ac angelorum ejus ministerio. *Anno primo*] id est, inde ab eo tempore quo monarchia Babylonica fuit a Medis & Persis occupata versor in monarchiæ Persicæ administratione ipsam protegens & regens ex decreto Dei prout ex usu est Ecclesiæ. 2 *Jam verò*] nimirum cum non modò administrationis curandæ munus accepi a Domino; sed etiam recens ad verba tua explicanda & informandam Ecclesiam missus sum, suprà 10. 11. & sequentibus. *Veritatem*] eam videlicet quæ exarata est tanquam scripto in consilio Dei, suprà 10. 21. *Adhuc tres reges*] videlicet a Dario Medo qui nominatus est præcedente versu. Sunt autem illi, Cyrus, Cambyses Cyri filius, & Darius Hystaspis. *Quartus*] nempe Xerxes, qui primùm terror fuit appellatus Græciæ, posteà verò ludibrium. *Ditabitur*] tum illis quas Darius pater congerebat ex tributis provincialibus, qui propterea caupo regni sui dicebatur, ut annotavimus Ester 10. 1. tum illis quas ipse Xerxes provinciis ad quas progrediebatur imperabat, cùm in expeditione esset. *Omnes*] tum populos Orientis, tum verò posteros ipsius; qui hæredes fuerunt ejusdem belli, & ruinam sibi ex eo accersiverunt, ut explicant duo sequentes versus. 3 *Obsistet*] id est, hic stabit, & prosternat Persas. *Rex potens*] Alexander Macedo, cognominatus Magnus. 4 *Et cùm obstit.*] id est, fractis Persis, per septennium monarcha vexerit. *Frangetur*] ut prædictum fuerat, sup. 2. 44. & 7. 6. *In quatuor vent.*] id est, secundum quatuor plagas seu regiones cœli dirimetur in regna quatuor. Nam Seleuchus Nicanor obtinuit primùm Babyloniam ab Oriente, Cassander Macedoniam ab Occidente, Antigonus Asiam minorem a septentrione, & Ptolemæus Lagi filius Aegyptum a Meridie. *Sed non*] nam Alexander & Hercules filii Alexandri Magni brevi tempore sine liberis extincti sunt: ut diximus suprà 7. 6. *Secundum Domin.*] i. longè impari ac minimè comparanda dominatione. *Evelletur*] id est, tolletur funditus, sive radicitus. *Illos*] videlicet posteros & necessarios Alexandri Magni. 5 *Rex Austri*] id est, Ptolemæus Lagi filius: nam tantùm eos reges perstringit Propheta, quorum tyrannide populus Dei afflictus est; e quibus hic fuit primus ab Alexandro Magno, qui Jeruschalaima dolo cepisse, & captivos quamplurimos abduxisse legitur apud Josephum lib. 12. Antiquitat. Judaic. cap. 1. *Austri*] id est, Aegypti, quæ ratione Judææ ad Austrum sita est, ut diximus ver. 4. *Et alter*] id est, Ptolemæus Philadelphus, secundus Rex Aegypti ex serie hac. *Confirmabit se*] id est, amplius dominium obtinebit quàm pater. a Heb. *sub finem annorum.* 6 *Consociabunt se*] id est, fœdus inibunt sancientque matrimonio Rex Aegypti Ptolemæus Philadelphus, & Rex Syriæ Antiochus Theos Antiochi Soteris filius, & nepos Seleuci Nicanoris, a quo dictum est Seleucidarum regnum. *Filia Regis*] Bernice (quam alii ad Euphoniam Berenicen, & Beronicen vocant) Ptolemæi Philadelphi filiā. *veniet ad regem*] id est, nubet Antiocho Theo regi Syriæ; qui ad hanc ducendam & constituendam (ut sibi videbatur) pacem, justam uxorem Laodicen repudiavit, ex qua binos liberos sustulerat. b Heb. *rectitudines: sed nos periphrasi ad evidentiam utimur.* *Non obtinebit*] i. non poterit Bernice efficere ut fœdus initum & matrimonio suo confirmatum permaneat integrum & inviolatum: vide suprà 2. 43. *Neq; ipse consistet*] id est, neque Antiochus Theos (qui Bernicen duxerit quasi brachium ad firmandam & continendam pacem cum Ptolemæo initam) constabit sibi, & hoc velut brachium retinebit; sed Laodicen repudiatam recipiet: quam ob causam Antiocho Theo adhuc superstite Ptolemæus Evergetes filius Philadelphi bellum instauraturus est.

Sed tradetur] Bernice videlicet in potestatem hostium; adeò ut a Seleuco Callinico privigno suo occidatur cum toto comitatu, cum filio, & cum asseclis omnibus ipsius.

7 *Postea*] id est, in statum Ptolemæi Philadelphi succedit Ptolemæus Evergetes filius, tanquam e stirpe illius sobolescens.

Radicum ejus] id est, ex quibus Bernice processerit: fuit enim Evergetes Bernices frater.

Regis Aquilon.] id est, Seleuci Callinici, qui rex erat Syriæ.

8 *Atque etiam*] id est, Syriam totam opibus spoliabit, quas in Aegyptum deportet; unde comparatum est ei Evergetæ nomen.

Toparchis] qui obsides dati sunt & accepti ut caveretur de obsequio & fide totius Syriæ.

c Heb. *desyderii ipsorum.*

d Heb. *præ Rege.*

10 *Filii illius*] Seleuci Callinici, quem antè nominavimus: quorum nomina sunt Seleucus Ceraunus, & Antiochus Magnus.

Miscebunt bellū] id est, instituent bellum contra Evergeten, ut debellent duces ab eo in Syria constitutos: qua in expeditione Seleucus Ceraunus anno tertio regni occisus est. Hæc quia variè ab historicis tradita sunt, maluimus Polybium autorem sequi: apud quem libro secundo legimus per idem tempus Ptolemæum Evergeten & Seleucum Ceraunum vita defunctos esse. *Veniet subinde*] videlicet Antiochus Magnus, postquam occubuerit Seleucus Ceraunus frater. e Heb. *veniendo: sic ver. 13.* *Exundabitq;*] id est, summo impetu, summaque vi, & frequentissimis incursionibus occupabit Syriam & Judæam. *Transibit*] videlicet Raphiam usque, in fines Aegypti. *Reversus*] in possessionem ademptam a Rege Aegypti. *Munitionem*] Raphiam quam modo nominavimus. 11 *Rex Austri*] Ptolemæus Philopater filius Evergetæ, quem historici per antiphrasin amantem patris dictum fuisse docent, eò quod parentes necaverit: etsi Polybius Evergeten hujus patrem morbo scribit consumptum esse. *Prodibit*] anno quarto Antiochi Magni. *Regem Aquilonis*] videlicet Antiochum Magnum, cujus copiæ a Philopatore fusæ, & Syria recepta est. *Multitudo illa*] id est, exercitus Antiochi in manum Philopatoris. 12 *Extollit*] Ptolemeus Philopater secundis rebus diffluens. *Dejiciat*] id est, homines infinitos ex populo Dei cruentissima morte afficiat insolentissimè: vide librum tertium Macabæorum, & Josephum lib. 12. Antiquit. Judaic. cap. 3. 13 *Rex Aquilonis*] idem Antiochus Magnus restitutus in possessionem Syriæ. f Heb. *sub finem illorum temporum.* *Exactis illis*] id est, mortuo Philopatore, cui successit puer Ptolemæus Epiphanes. 14 *Multi obsistent*] id est, bona pars Judæorum, qui alioqui toto hoc bellorum tempore erant in multas factiones scissi, teste Josepho libro 12. Antiquitat. Judaicarum cap. 3. *Obsistent*] adjungentes se Antiocho contra Philopatorem. *Filii vero*] id est, præfracti contemptores Dei, qui ab obsequio Dei per Philopatoris artes fuerint abrepti: de quibus vide Macab. 3. *Tollentur*] a vindice Antiocho Aegyptum occupaturo, ut dicitur sequent. vers. *Stabiliendo visionem*] cùm Deus hanc visionem præstabit atque efficiet, quæ his versibus exponitur. 15 *Diffundet*] id est, obsidebit, expugnabit, occupabitque Aegyptum. g Heb. *catapultam: metonymia.*

Brachia Austri] id est, duces & copiæ Aegyptiorum: ut Jechezkel. 31. 2. & sequentibus. 16 *Qui aggredietur*] Antiochus Magnus, ut antè dictum est. *In terra decoris*] vide suprà 8. 9. Hæc autem intelligenda sunt de calamitatibus quibus affecta est Judæa propter ambitionem & avaritiam sacerdotum inter se concertantium.

17 Deinde

17 Deinde disponet faciem suam ut ingrediatur cum robore totius regni sui, & rectis adjunctis h sibi, efficietque: & i virginem dabit ei corrumpendo illam, sed non perstabit illa, neque pro eo erit.

18 Postea convertet faciem suam ad insulas, capietque multas; cujus reprimens ductor opprobrium, vacuus opprobrio illius reget in illum.

19 Ita convertet faciem suam ad munitiones terræ suæ; & impingens corruet, ac nõ invenietur.

20 Et stabit in statu hujus traductor exactoris, *in* decore k regio; qui diebus l paucis frangetur, quamvis neque m ira, neque bello.

21 In hujus statu stabit despectus, quamvis non imposuerint ei decorem regium: sed veniens n tranquillè usurpabit regnum blanditiis;

22 Et brachiis o inundantibus inundabuntur a conspectu ejus, & frangentur; etiamque antecessor fœderis.

23 Nam ex consociatione sua, cum illo faciet dolum; nam ascendens roborabit se cum parva gente.

24 Tranquillè etiam opima loca provinciæ invadet, facietque quod non fecerant patres ejus & p majores ejus; prædam, spoliumque, & facultates illis disperget, & contra munitiones cogitabit cogitationes suas, easque ad tempus usque.

25 Postea excitabit vires suas q animumque suum contra Regem Austri, qui miscebit se bello copiis magnis & validis admodum; sed non consistet, quia cogitaverint contra eum cogitationes.

26 || Nam comedentes portionem cibi ejus frangent eum, cùm exercitus illius exundabit; & concident confossi multi.

27 Tunc utrorumque regum illorum animus erit malefaciendi, & in mensa eadem mendacium loquentur: sed non prosperabitur illud, quia adhuc *supererit* terminus constituto tempori.

28 Itaque redibit in terram suam cum facultatibus magnis, & animo suo contra fœdus r sanctum; quod cùm fecerit, revertetur in terram suam.

29 Constituto tempore s rursus invadet Austrum: sed non erit ut prior *expeditio*, aut ut posterior.

30 Venientibus enim contra eum navibus Cittæis dolore afficietur, t rursusque indignabitur contra fœdus sanctum atque efficiet; reversus enim animum adhibebit ad eos qui dereliquerint fœdus sanctum:

31 Et Brachia ab ipso stabunt; prophanabuntque sanctuarium, & munitionem, & amovebunt jugem cultum, imponentque detestationem desolantem.

32 Ut improbè agentes in fœdus contaminet blanditiis: & populum cognoscentium Deum suum prehendant, sicut facient.

33 Ita erudientes populum, instruentes multos; corruent gladio, & flamma, captivitate, & direptione diebus multis:

34 Et corruendo adjuvabuntur adjumento parvo, quia adjungent se ipsis multi blanditiis.

35 Ex ipsis autem erudientibus corruent ad conflandum eos, & ad purificandum, & ad dealbandum, usque ad tempus v determinatum: quia adhuc *supererit terminus* constituto tempori.

17 *Deinde*] id est, postquam Judæa malè affectâ consilium redintegraverit de repetenda Aegypto, partim copias maximas adhibebit, partimq; fraudes. *Et rectis*] id est, maxima recti æqui & boni specie, qua circumveniret Ptolemæum Ephiphanē. Fuit autem species illa consociatio matrimonii, de quo verbis sequentibus. h Heb. *secum*. *Efficietq*;] nempe militare aliquid, Aegyptum callidè tentans & aliquò usque occupans; sed re non fæliciter succedente consilium inibit matrimonii. i Heb. *filiā mulierū*. *Virginem*] Cleopatram filiam Antiochi Magni; quam non succedentibus technis Antiochus Ptolomæo Epiphani elocavit, ut circumveniret eum. *Corrumpendo illam*] id est, corruptissimis ac perditissimis consiliis illam imbuendo, ut maritum illius futurum perderet. *Non perstabit*] videlicet in consilio primùm cùm patre inito, non stabit a partibus patris, sed adjunget se viro; ut sequentia verba explicant. 18 *Ad insulas*] id est, regiones longinquas & desitas mari, tam insulas quàm continentes regiones, ut Cyprum, Phocæam, Samum, Rhodum, Colophonem, Eubœam, &c. *Ductor*] id est, non Rex aliquis singularis; sed administer Romanę Reipub. Marcus Acilius consul, Livius prætor, & Lucius Scipio. *Opprobrium*] id est, dedecus illatum Romanorum reipub. tum multarum urbium in Asia minore mari Mediterraneo, Græciaque occupatione, tum contumeliis in Romanos importatis. *Vacuus op.*] hoc est, cùm resarciverit anteacceptum opprobrium, recuperatis rebus, & vindicatis probris. *Reget*] id est, multabit illum probrosa amissione partis alicujus regni: nam ultra Taurum montem se recipere coactus est ignominiosè. 19 *Ita convertet*] id est, recipiet se in regnum suum, & tanquam imbellis munitionibus se se continebit. *Impingens*] tumultuariè a suis interfectus ad defensionem templi concursantibus, quod spoliaturus erat Antiochus. 20 *Traductor*] id est, Seleucus ille, qui Philopator & Soter dictus est: Periphrasticè autem nominatur traductor exactoris, tum propter infamem illius avaritiam qua totum ditionis suæ agrum infestabat atrocissimè, tum verò propter ablegationem Heliodori Jeruschalaima, de qua 2 Machab. 3. k Heb. *regni*. l Heb. *unis*. *Paucis*] videlicet postquam contra Judæos a Simone exacerbatus Heliodorū transmiserit, prout apparet ex 2 Mac. 4. *Neque ira*] id est, non apertis odiis, aut aperto marte; sed veneno per Hheliodorum quæsito in gratiam fratris Antiochi, de quo sequente versu. m Heb. *iris*. 21 *Despectus*] id est, Antiochus Epiphanes, sive Illustris & nobilis per antiphrasin dictus: quamobrem hîc ex rei veritate despectus sive contempus appellatur, ut Græci annominantes vocarunt Epimanem, id est, furiosum. *Quamvis non*] id est, qui ipse invadet & occupabit regnum Seleuco fratre occiso, filiolo ejus dejecto, & Demetrio quamvis majore natu circumvento. n Heb. *in tranquillitate*: *sic ver. 24*. *Blanditiis*] quibus & Demetrium Seleuci fratris filium hæredem justum fallebat, & populi simplicitate abutebatur, tanquam si non Regem se ipsum, sed pro Rege haberi vellet administratione tutelæ. 22 *Brachiis inundantibus*] id est, repentinis illius copiis opprimentur, tanquam aquis exundantibus, ii qui noluerint ipsi imponere decorem regium.

o Heb. *inundationis*. *Antecessor*] id est Seleucus Philopator frater ipsius, qui novas res cogitans fœdus cum Antiocho Epiphane fratre iniverat, cùm adhuc obses Romæ detineretur: Seleucus enim ad Romanos obsidem misit Demetrium filium suum ut Antiochum fratrem liberaret; quem sibi novi fœderis necessitudine conjunxerat, ut in Aegyptum communi consilio involarent, specie adjuvandi Physconem contra Ptolemæum Philometora. 23 *Ex consociatione*] id est, specie illius necessitudinis quem modo diximus, dolos nectet contra fratrem Seleucum Philopatora, & per Heliodorum e vita tollet dolo, antequam in Syriam veniat. *Ascendens*] in Syriam. *Roborabit se*] id est, primùm confirmabit se conciliatis amicis, clientibus; & oppidis dolosè in regno Syriæ, quasi tutorem ageret, & Demetrio fratris filio (qui obses apud Romanos erat) consuleret. *Parva gente*] id est, exiguo comitatu. 24 *Tranquillè*] exegesis præcedentis versus. *Facietq*;] id est, militem stationarium in munitionibus collocabit, quem corrumpet muneribus & obstringet sibi. p Heb. *patres patrum*. *Cogitabit*] i. jam tum consilia inibit de occupanda firmandaq; sibi Syria; quæ cōsilia per annum integrum cum animo suo fabricata perficiet, ut Demetrium hæredem justum regni hæreditate spoliet: fuit autem hoc anno primo quo regnavit Antiochus, id est, 137. anno Seleucidarum, 1. Macab. 1. 11.

25 *Postea*] quàm fuerit firmata Syria, id est, anno secundo regni sui, ut modo diximus. q Heb. *cor*: *sic deinceps*. *Regem*] Ptolemæum Philometora. *Miscebit se*] autoribus & consulentibus potissimum Eulaio & Lenæo, qui studebant partibus Philometoris. *Non consistet*] id est, fundetur inter Pelusium & Casium montem. *Cogitaverint*] id est, consiliis proditorie cum Antiocho multi Aegyptiorum proceres communicaverint, ut exponitur sequente versu. || Macbab. 1. 19. 26 *Comedentes*] i. intimi, qui ordinariè a consiliis erant Philometori. *Illius*] videlicet Antiochi irruentis in copias Philometoris. 27 *Tunc utror.*] videlicet cum fuso Ptolemæo Phylometore, & bona Aegypti parte occupata, ad instituendam pacem convenerint. *Illud*] videlicet, quod uterque illorum dolose in sociū suum machinabitur, quia aliter videbitur Deo antiquo temporum, & tempora occasionesque singulas dispensanti arbitratu suo. *Constituto tempori*] de quo infrà ver. 29. 28 *Redibit*] vide 1. Macab. 1. 21. & 2. Macab. 5. 11. *Contra fœdus*] id est, exacerbato contra Deum, contra populum ipsius, contrà fœdus tabulasque fœderis, contra legem, & contra cultum universum Dei.

r Heb. *sanctitatis*: *sic deinceps*. *Quod cum*] id est, quam animi sui libidinem cùm perfecerit atrocissime in Ecclesia Dei, &c. vide 1. Macab. 11. 17. 29 *Constituto temp.*] id est, post biennium, cùm Ptolemæus philometor cum Physcone fratre reconciliatus auxiliares Romanorum copias postulasset. s Heb. *revertetur & invadet*. *Austrum*] id est, Aegyptum. *Non erit*] id est, non ita succedit ut priore expeditione, de qua ver. 25. aut ut posteriore, de qua versu 40.

30 *Cittæis*] Cilicibus, ac potius Romanis, quæ in Ciliciæ portubus ferè servabantur, ut mari Mediterraneo omnibus ex partib. imperarent: vide Ge. 10. 4 *Dolore*] per Caium Popilium Lænatem, qui a Romanis in Aegyptum legatus missus est. t Heb. *& revertetur & indignabitur*. *Animum adhib.*] id est, attendet ad consilia Jasonis, Menelai, & aliorum apostatarum, ut populum Dei infestet. 31 *Et brachia*] id est, copias maximas habebit, per quas vim Judææ afferet inhumanissimè; ut exponitur novem versibus. *Sanctuarium*] ingrediendo, contrectando, exportando, & distribuendo res sacras illius, 1. Macab. 1. 23. & 2. Macab 5. 15. *Et munitionem*] id est, Jeruschalaima cædibus funestando ibidem. *Jugum cult.*] vide suprà 8. 11. *Detestationem*] id est, militem detestandum, qui desolet magis ac magis cultum Dei in stativis collocabunt: vide supra 9. 27. 32 *Ut improbè*] i. stationarium illum militem propterea Jeruschalaimis & per Judæam collocabunt, ut malos apostatas foveant, & bonos crudelissimè persequantur. *Contaminet*] id est, in hypocrisi ipsorum confirmet, obduretque magis ac magis. 34 *Adjuvabuntur*] id est, perpaucos habebunt adjutores, & plerosque ex iis hypocritas, qui lingua tenus ac non opere miseros Dei servos adjuvabunt: quarum rerum exempla in libris Machabæorum extant quamplurima. 35 *Ex ipsis*] occupatio quam Angelus adhibet ad confirmandum Ecclesiam contra tam acerbas tentationes: quid causæ est (inquies) cur istos sinat Deus corruere impiorum manibus? respondet spectari in hac Dei administratione duo oportere: finem, ut probentur, purificentur, & dealbentur & deinde tempus, nempe momentaneas fore has afflictiones. v Heb. *terminus*. *Quia adhuc*] vide suprà ver. 27.

36 ᵗNam faciet pro voluntate sua iste Rex, & extollet se, ac magnificabit se supra omnem Deum fortem, etiam supra ˣ Deum fortissimum omnium, loquens mirabilia: & prosperabitur, usque dum ᵗconsumet indignationem, dum id quod fuerat ᵗ præcisum efficiatur.

37 ᵗNe ad deos quidem majorum suorum attendet, neque ad desiderium fœminarum, neque ad ullum Deum attendet; sed supra omnes magnificabit se:

38 Et quod ad ᵗ Deum ʸ summi roboris, in sede ejus honorabit; honorabit, inquam, ᵗDeum quem non agnoverint majores ejus auro, & argento, & lapidibus pretiosis, ac rebus desideratissimis.

39 ᶻ Committensque ᵗ munitiones *Dei* summi roboris Deo alieno; ᵗ quos agnoverit, *hos* augebit gloria & dominatores faciet in multos, ac terram partietur pretii loco.

40 ᵗSub tempus autem finis, confliget contra eum ᵗ Rex Austri, ᵗ irruetque ut turbo in illum ᵗ Rex Aquilonis curribus, equitibusq;, & classibus amplis; & ingressus regiones ᵗinundabit & transibit.

41 ᵗDeinde regredietur in regionem decoris, cùm ᵗ multæ corruerint: hæ autem ᵗeripient se e manu ejus, Edomæa & Moabitis, ac ᵃ præcipua Hhammonitarum.

42 ᵗCùm autem extendet manum suam in regiones, etiam terra Ægypti non ᵇ evadet:

43 Sed dominabitur in recondita auri, & argenti, & in omnia desideratissima Aegypti: ᵗLibyesque & Æthiopes ᶜ comitabuntur gressus ejus.

44 Sed rumores conturbabunt eum ᵗab Oriente, & ᵗ ab Aquilone: quamobrem ᵗ exibit cum æstu iræ magno, ad perdendum & ad internecioni devovendum multos.

45 ᵗ Et ᵈ figet tentoria palatii sui inter ᵗmaria in monte decoris ᵉ sancti: cumque venerit

36 *Nam faciet*] hunc versum & sequentes quàm variè plerique omnes explicent, nihil attinet dicere. Nos ex antecedentium & sequentium comparatione, adeoque ex historiæ fide statuimus hæc omnia de Antiocho Epiphane esse intelligenda, cujus impietas primùm quidē κατὰ πρόληψιν hoc versu; deinde verò κατὰ μέρος & particulatim exponitur, tribus sequentibus. Ac prolepseos quidem partes duæ sunt; una, fore ut Antiochus nullius Dei reverentia ducatur, altera, ne summi quidem Dei metu abductum iri ab impietate & maleficiis; sed illum ultrò adversus Deum potentissimum magis ac magis exarsurum: quæ duæ res deinceps exponitur.

x Heb. *Deum fortem deorum fortium*.

Consummet] videlicet Deus, perficiens severissimum judicium suum in sceleratum Antiochum, & alios improbos.

Præcisum] videlicet decreto Dei.

37 *Ne ad deos*] id est, planè impius & inhumanus erit, vacuus tum omni numinis reverentia (quæ eo altiùs animis infigitur cùm a majoribus accepta est) tum omni naturali studio & amore erga suos, qui amor in mulieribus solet esse tenerrimus: ut 2. Schem. 1,26. Atque hæc in Antiocho ita se habuisse res ipsius gestæ ostendunt, cùm nihil unquam fecisse legatur nisi suo ipsius ergo se studio, nulla Dei, nulla naturæ & sanguinis, nulla fœderis ratione habita, ut jam superioribus exemplis demonstravimus. 38 *Deum summi*] id est, Deum Jisraëlis. y Heb. *roborum: sic ver.* 39. *Deum quem non*] id est, Jovem Olympium, de quo vide 2. Macab. 6. quamobrem Deus alienus vocatur seq. ver. z Heb. *faciens munitionibus roborum cum Deo alieno*. 39 *Munitiones Dei*] id est, Judæam totam, synecdochicè.

Quos agnoverit] id est, viros obscuros, ignotos, terra natos evehet arbitratu suo: cujusmodi exemplum est de illo veteratore 2. Macab. 6. His autem amplificatur tyrannidis indignitas, quod Antiochus extraneos impurissimos præfecturus erat populo, & hæreditatem Dei pro libidine distributurus: quæ duo maximè cavebantur lege. 40 *Sub tempus*] id est, biennio post institutam idololatriam, & quasi biennio altero ante mortem Antiochi, qui Physconis partibus semper studuit contra Ptolemæum Philometora, ut antè diximus. *Rex austri*] Ptolemæus Philometor. *Irruetq;*] id est, nomine Physconis Ptolemæum e regno pellet, & Aegyptum pervadet; prout factum esse a Physcone minore fratre legimus apud Florum in Liviana epitome libri 46. & colligimus ex Zonara tomo annalium secundo. *Rex Aquilon*] Antiochus, agens Physconis partes. *Inundabit*] id est, summo impetu & celeritate percurret. 41 *Deinde regred.*] ut versu ultimo.

Multæ] de quibus 42. & 43. *Eripient se*] id est, expertes erunt cladis istius, quia ipsis optimè conveniet cum Antiocho. a Heb. *principium filiorum Hammonis*.

42 *Cùm autem*] exegesis præcedentis versus: qua ostendit Danijel primùm quàm valdè Antiochus Aegyptum aliasque regiones infestaturus sit duobus versibus: deinde quàm trepidè celeriterque dimissurus, duobus alteris. b Heb. *erit evasioni*. 43 *Libyesq;*] id est, populi Aphricæ Aegypto contermini, qui priùs auxiliares fuerant Ptolemæi Philometoris, ipsi ministrabunt & ipsum sequentur ducem. c Heb. *ad gressus ejus* erunt. 44 *Ab Oriente*] id est, a Rege Parthorum Antiochi fines invadente, ut meminit Zonaras. *Ab Aquilone*] id est, a Romanis, quorum navalia erant in Cilicia & Cypro, ut antè Diximus. *Exibit*] ex Aegypto. 45 *Et figet*] id est, hoc furore perculsus duo sibi proponet consilia, unum, ut regiam suam in Judæa stabiliret ad Judæos edomandos; quamobrem Antiochum filium commisit Lysiæ, quem negotiis regni præfecerat ab Euphrate ad fluvium Aegypti, 1. Machab. 3.32 alterum, ut in Persarum regionem excurreret, & Parthos coërceret. d Heb. *plantabit*. *Maria*] Mediterraneum & Mortuum, qui finis sunt Judææ. e Heb. *sanctitatis*.

ᵗad finem suum, nullus erit auxilio ei.

Ad finem suum] Nam est in Elymaida ad nobile Persarum oppidum, qui finis erat ditionis ejus; ubi concitata multitudine fugatus est, & ab omnibus destitutus: vide 1. Macab. 6. & 2. Macab. 9.

Caput XII.

1 ᵗTEMPORE autem illo, ᵗ astante Micaële principe illo maximo qui stat pro ᵃ popularibus tuis, cùm fuerit tempus angustiæ qualis non extiterit ex quo fuit gens usque ad tempus istud; tempore *inquā* illo ᵗ eripietur populus tuus, ᵗ quisquis inventus fuerit scriptus in libro illo.

2 Tandemque ᵗmulti ex dormientibus ᵇ in pulverulenta terra expergiscentur; hi ad vitam ᶜ æternam, illi ad opprobria & contēptum æternum:

3 Et erudientes splendebunt quasi splendore expansi; & justificantes multos, ut stellæ in sempiterna secula erunt.

4 ᵗ Tu verò Danijel occlude hæc verba, & obsigna hunc librum ad tempus ᵈ determinatum usque: ᵗ percurrent multi & augebitur cognitio.

5 ᵗTum videbam ego Danijel, quòd ecce duo ᵗalii adstabant; unus hinc ad ripam rivi, & alter inde ad ripam ejusdem rivi.

6 Quo dicente ad ᵗ virum indutum vestibus lineis, qui erat supra aquas ipsius rivi: ᵗquousque terminus erit horum mirabilium?

7 Audivi virum indutum *vestibus* lineis qui erat supra aquas ipsius rivi, qui extulerat dexteram suam & sinistram suam versus cœlos, jurantem per viventem in æternum; ᵗpost constitutum tempus, constituta tempora, partemque *temporis*, & cùm ᵗ absolvet dissipare ᵉ ᵗ vires populi ᶠ sancti, fore ut absolvantur omnia ista.

8 Cùmque ego audiens non intelligerem; dixi, Domine mi, quis finis futurus istorum?

9 Qui dixit, ᵗabi Danijel; nam occlusæ sunt & obsignatæ hæ res usque ad tempus determinatum.

10 ᵗPurgabuntur, dealbabuntur, & conflabuntur ᵗ multi; ᵗ improbè quidem agent improbi, nec animadvertent ulli improbi: sed erudientes animadversuri sunt.

11 A tempore autem quo ablatus fuerit ᵗjugis *cultus*, & posita ᵗ detestatio desolans, ᵗ dies

1 *Tempore*] nempe quo Antiochus rei summam, Lysiæ commiserit, ut putat Elymaida: nam sub idem tempus recuperata sunt Jeruschalaima, & cultus Dei restitutus, 2. Macab. 10.

Astante] i. administrante & regente omnia Christo: vide supra 10.13.

a Heb. *filiis populi tui*.

Eripietur] i. incipiet eripi. & salus Dei demonstrari, per suos temporum gradus promovenda, tandemque perficienda secundo adventu Christi.

Quisquis] i. quemcunque visum fuerit Deo ex decreto suo irrevocabili conservare.

2 *Multi*] i. omnes quidem resurgent; sed multi resurgentium ad vitā, & multi ad mortem æternam per Christum, qui factus est primitiæ dormientium.

b Heb. *terra pulveris*.

c Heb. *seculi: sic deinceps*.

4 *Tu verò*] vide suprà 8.26.

Percurrent] id est, quamvis jam sint perpauci qui tecum laborent de futuro Ecclesiæ statu; veniet tamen illud tempus cùm plurimi ad Ecclesiam concurrentes operam dabunt huic cognitioni sanctæ, & scientia augebuntur.

5 *Tum videbam*] ultima pars hujus prophetiæ, explicationem continens illius verbi & temporis constituti, cujus mentio plurimùm facta est, ut diximus sup. 10. 1. Fit autem explicatio hæc ex postulato Angelorum, ver. 5. & 6. per Christum, versu, 7. quæ postea ampliùs illustratur postulante Danijele, ad finem usque capitis.

Alii] sancti angeli, qui in res istas desiderant introspicere 1. Petri 1. 12

6 *Virum*] de quo suprà 10.5. *Quousque*] id est, ecquando tandem desinent ista, quæ summè nobis videntur & sunt admirabilia? 7 *Post const.*] id est, post spatium illud annorum trium dierumque decem, de quo supra 7.25. *Absolvet*] id est, cùm inclinantes percellens res Seleucidarum, dissipabit eorum vires potentia sua: ut diximus sup. 7.26. *Vires*] i. vires populum sanctum infestantes, & a quibus populus sanctus maxima accipiet incomoda. Constructio enim passiva est, ut Ge. 16.5. e Heb. *manum: ut Deut.* 32.36. f Heb. *sanctitatis*. 9 *Abi*] i. quiesce, tibi satis esto, ut exponitur ver. 13. 10 *Purgab.*] anacephalæosis præcedentis prophetiæ, de malis ab Antiocho importandis, quæ attigerat Angelus sup. 11.35.

Multi] i. omnes quidem Judæi; sed multi boni, & multi improbi: similis loquutio, ut sup. ver. 2. *Improbè*] id est, reprobi ex Judæis tentationi cedent ab Antiocho, neque sibi proderunt, neque animadvertent prædicta mea: sed quicunque tenebuntur studio erudiendi fratres suos, illi animadvertent, & prædictiones colent ex animo. 11 *Jugis*] de quo suprà 8 11. & sequentibus, & 9.27. & 11 31.

Detestatio] vide suprà 9.27. & 11.31. Hoc autem & sequente versu categoricè respondet Christus quæstioni Danijelis, & præter illud tempus quo Judas Macabæus vi armata cultum Dei Jeruschalaimis instauravit, indictum sup. ver. 7. duo alia tempora adjicit: unum, quo Antiochus coactus est Judæis permittere ut in legitimis suis ritibus ambularent, 2. Macab. 11.33. alterum, quo Antiochus e vita sublatus est, 1. Macab. 6.16. *Dies*] i. a tempore istius desolationis per Antiochum factæ præterlabentur anni tres menses septem & dies quasi tredecim, usque ad illud tempus quo cultum a Juda instauratum Antiochus permittet confirmabitque diplomate; quod factum est die decimo mensis Xanthici, id est, penultimi: anno centesimo quadragesimo octavo Seleucidarum, quinto 2. Macab. 11.33. &

cius

erunt mille ducenti nonaginta.

12 ᵃBeatus qui præſtolabitur & perveniet,ad dies mille trecentos triginta quinque.

13 Tu autemᵃabi ad terminum ipſum; id eſt, quieſce ac perſta in ſorte tua ad terminum uſque dierum.

12 *Beatus qui*]id eſt,ſed multo adhuc melior conditio futura eſt poſt dies quadraginta quinque, quibus exactis populus Judæorum plenè a tyranno iſto liberabitur. Hoc autem factum eſt morte Antiochi Epiphanis, qui deceſsit de vita ineunte anno centeſimo quadrageſimo nono Seleucidarum 1.Machab.6.16. Nam etſi nominatim menſis dieſque minimè in hiſtoriis exprimitur, non dubium eſt tamen quin ſub principium anni extinctus ſit: ut evidentiſsimè conſtat ex iis rebus,quas geſsit filius Antiochus Eupator eodem anno.

13 *Abi ad terminum*]id eſt, vide ut pergas in curriculo, quod ſupereſt vitæ tuæ,contentus hac revelatione mea: ſic interpretatur hæc verba Chriſtus exegeticè in ſequente membro.

HOSCHEAHH.

ARGUMENTUM.

LIBER Hoſchehhæ Prophetæ verſatur totus in prophetico documentorum genere. Primùm enim duobus typis publicam privatamq́; Jiſraelitarum apud quos prophetabat depravationem præfigurat,judicium depravationis nomine ipſis ſuperventurum, & gratiam quam Deus erat facturus ipſorũ reliquiis: deinde verò tria eadem capita apertis verbis copioſiùs explicat,de peccatis graviſſimè objurgans populares ſuos, ſeveriſsima Dei judicia fortiter prænuntians,& reſipiſcentibus reliquiis,quas Deus ex communi velut incendio conſervaverit in Chriſto filio ſuo,gratiam,pacem,& ſalutem æternam prædicens.

CAPUT I.

Deus Prophetæ imperat ut certum typum pronuntiet Eccleſiæ Jiſraëlitarum, quo Jiſraël totus impietatis evincatur, & ſeveriſſima judicia perhorreſcat propediem in totum corpus eventura: itaq́ pios hortatur ut ſolicitè Eccleſiam moneant,omnes judiciorum acerbitate à malo revocat; caſtigationibusq́, tandem promiſſis effecturum ut ad ipſum revertantur, & reconciliati Deo per Chriſtum vindicentur ab omni malo,obtineant omne bonum, & inter ſe in communione æterna gratuiti cum Deo fœderis gratulentur.

1 ᵃ ERBUM Jehovæ quod fuit ad Hoſchehham filium Beeri, ᵃtemporibusᵃHuzzijæ,Jothami, Achazi,Jechizkijæ regum Jehudæ; & temporibus ᵃJarobhhami filii Joaſchi regis Jiſraëlis.

2 ᵃCùm ᵇprimò alloquutus eſt Jehova Hoſchehham; edixit Jehova Hoſchehhæ,abi, ᵃAſſume tibi uxorem ᶜſcortum ᵃ& natos ſcorti, cùm ᵈ omnino ſcortetur hæc terra ᵉaverſata Jehovam.

3 ᵃAbiens itaque ᵃaſſumpſit ᵃGomeram ᶠDiblajimanam,quæ concepit & peperit ei ᵃfilium.

4 Tunc edixit Jehova ᵃei, voca nomen ejus ᵃJizrehhelem; namᵃadhuc pauliſper, & animadvertam ᵍᵃcædes Jizrehhelis in domum Jehu, faciamque ut ceſſetᵃregnum in domo Jiſraëlis.

5 ᵃEritque die illo,ut frangam ᵃarcum Jiſraëlisᵃpropter vallem Jizrehhelis.

6 Deinde concipiens iterum peperitᵃfiliam, edixitque *Jehova* ipſi *Hoſchehhæ*, voca nomen ejusᵃLo-ruchamam: nam non pergam

1 *Verbum Jehovæ*]Duo hæc capita inter ſe conjungenda eſſe nemo dubitabit,qui typum cum ſua anagoge ſtatuerit comparandum. Sunt itaque hujus prophetiæ tres omnino partes: inſcriptio καθολικὴ, ſive universalis,verſu 1. typus propheticus, reliquo capite primo; & anagoge ſive accommodatio typi,capite 2. a Heb.*diebus: ſic deinceps.* *Huzzijæ*]etſi ex iſtis regum appellationibus tempus quo prophetavit Hoſcheahh planè circumſcribi non poteſt, ſi tamen vel inde ab ultimo Jarobhhami anno placeat numerare(qui fuit Huzzijæ regis trigeſimus nonus) uſq; ad principium regni Jechizkijæ,comperies Prophetam hunc noſtrum minimum annis tribus & quadraginta prophetaſſe,ut ex Chronica ſupputatione promptum eſt cognoſcere. *Jarobhhami*]& cæterorum, qui in Jiſraële regnarunt: nam ultimus Rex Jiſraelitarum anno ſexto Jechizkijæ ſublatus eſt, ad cujus tempora hic noſter prophetaſſe dicitur: ſynecdoche. Videtur autem conſultò Jarobhhami duabus de cauſis meminiſſe; una, ut demonſtraret apertiùs, ſub quę tempora Huzzijæ cœperit prophetare; altera,ut majorem fidem & autoritatem conciliaret prophetiæ,cùm florentiſsimo Jiſraelitarum regno,nec dum inclinante, funeſtam ejus ruinam tam longo intervallo prædixerit, nempe (ut minimum tribuamus)ante annos quadraginta novem. 2 *Cùm primò*]typus hic a Deo imperatus non aliter a propheta effectus eſt,quàm prophetica prędicatione.Nam quęcunque hoc modò prophetis imperantur,ſi contra naturam,bonos mores,aut fidem veniunt,ea non propriè effecta, ſed figuratè imperata & propheticè denuntiata fuiſſe, permultis ſcripturæ locis exemplisque confirmari poteſt.Cùm autem futura fuiſſet contra bonos mores lege Dei præſcriptos iſtius typi exequutio, non eſt credibile rem quæ hic ſcribitur fuiſſe a Propheta opere præſtitam, ſed typum Eccleſiæ pronuntiatum.Eſt autem hîc typus primùm imperatus a Deo,verſu 2 deinde verò pronuntiatus,reliquo capite: & duas partes in univerſum continet, unam de uxore,quæ typus fuit totius regni & Eccleſiæ Jiſraelitarum, ver.3. alteram de liberis, quibus figuravit Propheta certas partes & tempora regni Jiſraelitarum, ut ſuis locis commonſtrabimus. b Heb.*principio.*

Aſſume]videlicet prophetia; id eſt, prophetato hunc typum, te ſimilem eſſe homini,qui aſſumpſerit ſibi uxorem & liberos hujuſmodi, Sic accipiendam eſſe vocem hanc infinitis ſcripturę locis confirmari poteſt; vide Deut.13.1. c Heb.*ſcortationum: & ſic deinceps.* *Et natos*]hæc verba evincunt manifeſtò rem non geſtam, ſed prædicatam eſſe: cùm non potuerint iidem liberi a Propheta & aſſumi cum matre,& ex ea gigni,quod dicitur ſequentibus. *Cùm omnino*]ſumma interpretatio typi, qua oſtendit Deus ſe Jiſraelem totum tanquam uxorem & liberos impuriſsimos pertuliſſe. d Heb.*ſcortando.* e Heb.*de poſt Jehovam.* 3 *Abiens*] Propheta in Eccleſiam ſive cœtum Jiſraelitarum. *Aſſumpſit*]id eſt,prophetavit typum hoc argumento, ut diximus proximè præcedente verſu. *Gomeram*] fictis argumentis ficta nomina,ſed accommodata tribuuntur. Totum enim Jiſraelis regnum typicè cum muliebri corpore comparatum vocatur Gomer, id eſt, integritas; ut Doceat Deus a ſe totum Jiſraelem ſine exceptione in conjugium ſacrum aſcitum fuiſſe. Ex Diblajimis autem fuiſſe dicitur,id eſt,ex deſerto immani & horrendo,de quo Jechezkel.6.14.ut demonſtret Deus ſe gratioſè Jiſraelitas ad dignitatem illam evexiſſe ſine ullo ipſorum merito,ut idem Jechezkel.16.narrat copioſiſsimè. f Heb.*filiam Diblajimorum.* *Filium*] nunc demum tranſitio fit ad alteram typi partem, de liberis quos Propheta dicitur ſuſtuliſſe. Hi autem liberi tres ætates Jiſraelitarum deſignant: primus enim ætatem illam ſignificat,quæ graviſsimis & periculoſiſsimis motibus exagitata eſt,quãdo Schallum poſteros Jehu ſuſtulit,2.Reg.15. ſecundus ætatem illam,quæ a Tiglath pileſere vaſtata,capta,& deportata eſt,1.Chron.5.26. tertius denique ætatem illam, quæ tota everſa eſt per Schalmanaſarem, cùm regnum Jiſraelis totum intercidit,2. Reg.17. 4 *Ei*] Prophetæ, tanquam parenti. *Jizrehhel*]de nomine oppidi & regiæ Jiſraelitarum,ubi Joram rex Jiſraelis per Jehu interfectus eſt,& regnum ab ipſo occupatum,2.Reg.9.& 10. *Adhuc pauliſper*] nam Zecarja filius Jarobhhami ſex menſibus tantùm regnavit,& per Schallumum ſublatus eſt,regnumque poſteris Jehu ademptum, 2.Reg.15.10. g Heb.*ſanguines.* *Cædes*]id eſt, ſtragem horrendam a Jehu in Jizrehhele editam,2.Reg.9.& 10. *Regnum*]domus Jehu,quæ modo nominata eſt. 5 *Eritq́*]id eſt, & ex eo tempore quo ſublata fuerit domus Jehu,non deſinam tum inteſtinis malis,tum etiam externis quatere & labefactare vires Jiſraelitarum. *Arcum*]id eſt, robur, ſynecdochicè: ut interpretatur Channa 1.Sche.2.4. *Propter vallem*].i.propter cædes in ea valle factas, ut dictum eſt præcedente verſu. 6 *Filiam*]ſecundus hic partus (ut diximus in verſum 3.) ſecundam ætatem denotat, qua Pecach filius Remaljæ a Tiglath pileſere ſpoliatus eſt,& Gilhhaditæ deportati,1.Chron.5.26. Quamobrē etſi permagnum damnum Jiſraelitæ acceperint mulctati regione trans Jardenem ſita; cum tamen adhuc longè amplior regni pars penes Pekachum,remanſerit,hæc ætas cum filia comparatur,ſequens verò cum filio,verſu 8. *Lo ruchamam*]id eſt, non adeptam,ſive non conſequutam miſericordiam,vel (ut interpretatur Paulus Rom. 9.25.)non dilectam ex miſericordia. Sic nominatur ætas & pars illa populi quæ cladem illam tempore Pekachi ab Aſſyrio pertulit.

ampliùs miſereri domus Jiſraëlis, ut [h] ullo pacto ' condonem iſtis.

7 ' Domus autem Jehudæ miſerebor, ſervaboque eos ' per Jehovam Deum ipſorum: ac non ſervabo eos ' arcu, gladióve, aut bello, equis, aut equitibus.

8 Cumque a lacte depuliſſet Lo-ruchamam, rurſus concepit peperitq́; ' filium:

9 Et edixit *Jehova*, voca nomen ejus ' Lo-hhammin: quia vos non eſtis populus meus, nec ego ſum futurus veſter.

10 ' Quanquam futurus eſt numerus [i] Jiſraëlitarum par arenæ maris, quæ neque menſurari neque numerari poteſt: eritque [k] pro eo quod dicitur iſtis, non populus meus eſtis, *ut* dicatur illis, filii Dei fortis viventis *eſtis*:

11 Quando congregantes ſe [l] Jehudæi & Jiſraëlitæ unà, & præponentes ſibi caput unum ' aſcendent e terra hac: ' ut ut magnus fuerit dies Jizrehhelis.

h Heb. *condonando condonabo*.

Condonem iſtis] Jiſraëlitis, ac proinde iſtos ſemel deportatos gratiosè reſtituam.

7 *Domus autem*] id eſt, regni Jehudæ, quod vos Jiſraëlitæ, conſociatis vobiſcum Syris, tentatis & conamini occupare, ut narrat Jeſchahh. 7. 5. & ſequentibus.

Per Jehovam] id eſt, per Jeſum Chriſtum filium virginis, Deum æternum cum Patre & Spiritu ſancto, & verum hominem nobiſcum; qui ſignum æternum eſt, fundamentumq́; fœderis & omnium promiſsionum Dei: vide Jeſchahh. 7. 14. *Arcu*] id eſt, domeſticis ipſorum, aut extraneis viribus.

8 *Filium*] tertius hic partus tertiam ætatem denotat, cùm Jiſraëlitæ reliqui fuerunt per Schalmanaſarem deportati: quorum corpus cum filio potius quàm cum filia comparatur (ut diximus in verſum 6.) quia adhuc potentior erat, quàm unquam tribus illæ trans Jardenem ſitæ. 9 *Lohhammin*] id eſt, non populum meum, ut Propheta interpretatur ſequente verſu. 10 *Quanquam*] hi duo verſus correctione quadam acerbitatem ſuperioris typi temperantes ſunt paraſcevaſtici ad ſequentis capitis documenta. Docet enim Deus univerſum quidem Jiſraëlitarum corpus a ſe profligatum iri; ſed reliquias aliquas ſervandas eſſe ſecundum electionem gratiæ in adventu Chriſti, quando omnes in unum populum ſub uno rege & paſtore in unum ovile coaleſcent, ut ait Jirmej. 3. 13. & Jechezkel. 34. & 37. i Heb. *filiorum Jiſraëlis: ſic ver. ſequente*. k Heb. *loco ejus*. l Heb. *filii Jehuda*. 11 *Aſcendent*] videlicet Jeruſchalaima, pro eo quod eſt, redeuntes ad Eccleſiam Dei inſtaurabunt cultum ejus. Sic enim Prophetæ typis Eccleſiæ veteris ſpiritualem Dei cultum adumbrarunt. *Ut ut*] id eſt, quantumcunque gravis, acerba, & ampla fuerit uindicta mea, quam adhibiturus ſum contra Jiſraëlitas inde à primo impetu, qui Jiſrehhelis nomine deſignatur: occupatio.

CAPUT II.

1 ' DICITE fratribus veſtris, ' ô populé mi; & ſororibus veſtris, ô miſericordiam conſequuta;

2 ' Contendite cum matre veſtra, contendite ipſam non eſſe uxorem meam, & me non eſſe virum ipſius: ut amoveat ſcortationes ſuas a conſpectu ſuo, & ' adulteria ſua e medio uberum ſuorum:

3 ' Ne denudem eam [a] planè, & ſtatuam eam ut ' die *quo* genita fuit; diſponenſque eam velut ' *in* deſerto, & redigens eam velut *in* terra ſiticuloſa [b] extinguam eam ' ſiti:

4 Et filiorum ejus non miſerear, eò quòd filii [c] ſcorti ſint.

5 ' Nam ' ſcortatur mater ipſorum, ſcelus pudendum committit genitrix ipſorum; nam dicit, [d] proſequar amatores meos dantes cibum meũ, & aquas meas, lanam meam, ac linum meum, Oleum meũ, & potiones meas.

6 ' Idcirco ecce ego obſepiam viam tuam ſpinis; & [e] obducam maceriam, ' ut ſemitas ſuas non inveniat:

7 Et ſectata amatores ſuos non aſſequatur eos, & quærens eos non inveniat; tandem dicat [f] age, revertar ' ad virum meum priorem illum, nam melius mihi tum erat quâm nunc.

8 ' Etenim ipſa non agnoſcit me dare ſibi frumentum, muſtumq́;, & oleum; etiam argentum copiosè ſuppeditare ipſi & aurum, [g] *quo* conficiunt Bahhalem.

9 Idcirco reverſus recipiam frumentum meum tempore ſuo, & muſtum meum tempeſtate ſua; eripiamque lanam meam & linũ meum tecturum nuditatem ipſius:

10 Ut nunc retegam fœditatem ejus in oculis amatorum ejus, nemine erepturo eam e manu mea.

11 Et abolebo omne gaudium ejus, feſtivitatem ejus, novilunium ejus, & ſabbatum ejus; denique omnem ſolennitatem ejus:

12 Et deſolabo vites ejus & ficus ejus, *de* quibus dicit, ' merces hæ ſunt mihi quas dederunt mihi amatores mei; ' redigamque eas in ſylvam, ut comedant eas beſtiæ agri.

13 Ita [h] animadvertam in illam dies Bahhalimorum, quibus ſuffitum facit eis, & ornans ſe in aure ſua & monili ſuo proſequitur amatores ſuos: mei verò obliviſcitur, dictum Jehovæ.

14 ' Idcirco ecce ego pellecturus ſum eam, ' cum deduxero eam *in* deſertum; & eloquuturus ſum [i] quæ ſint ei cordi:

15 Et daturus ei vineas ipſius ' inde ab eo loco, & ' vallem Hhacoris ' pro foribus ſpei; ut canat illic ſicut diebus pueritiæ ſuæ, id eſt, ut quo die aſcendit e terra Ægypti.

16 Eritque die illo, dictum Jehovæ, ut ' voces me, vir mi; ac non voces me amplius, ' mi Bahhal.

17 ' Amovebo enim nomina Bahhalimorum ab ore ejus, ut non commemorentur amplius nomine ſuo:

18 ‖ Et pangam pro ipſis fœdus die illo cum beſtiis agri, & cum avibus cœli, reptilibuſq́; terræ: & arcum, gladiumq́;, ac bellum confringens e terra, faciam ut jacent ſecurè:

19 Et deſponſabo te mihi in ſeculum; deſponſabo te, inquam, mihi ' juſtitia, judicioq́;, & benignitate, ac miſericordia:

20 Et deſponſabo te mihi ' fide, ut agnoſcas Jehovam.

1 *Dicite*] Hæc præcedentis typi anagoge ſive enarratio (ut diximus ſuprà 1. 1.) eſt δημηγορικὸν, & tribus omnino partibus concluditur: prima eſt adhortatio piorum ut fratres ſuos Eccleſiamque Jiſraëlitarum revocent ad reſipiſcentiam; verſibus quatuor, ſecunda eſt ætiologia, a narratione maleficiorum quibus Jiſraëlitæ tenebantur, & futuræ adminiſtrationis Dei, ver. 5. & duobus ſequentibus. tertia eſt ſuperiorum concionis partium exornatio, ad finem uſque capitis. *O populé mi*] id eſt, vos qui nondum planè reprobati & rejecti eſtis decreto Dei; ſed adhuc in ſpe eſtis retinendæ gratiæ Dei, ſi reſipiſcitis. Idem judicium de altero membro faciendum. 2 *Contendite*] id eſt, liberè indeſinenterque toti Eccleſiæ ſua crimina ante oculos proponite, ut reſipiſcat iramque venturam fugiat. *Adulteria*] id eſt, adulterinos fucos quibus ad ineſcandos amatores faciem exornant ſcorta: quamobrem etiam priſcis Latinis ſchœnicolæ dicebantur. 3 *Ne denudem*] ut copiosè exponit infrà verſu 9. & ſequentibus. a Heb. *nudam*. *Die quo gen.*] vide Jechezk. 16. 4. *In deſerto*] cujus allegoriam poſuerat ſuprà 1. 3. & reponit infrà ver. 14. b Heb. *morte afficiam*. *Siti*] id eſt, omni calamitoſorum judiciorum genere: ſynecdoche. c Heb. *ſcortationum*. 5 *Nam ſcort.*] ætiologia, ut diximus in ver. 1. exponit cauſas ſuperioris hortamenti ad reſipiſcentiã, tum a maleficiis præteritis præſentibuſq́;, & ſceleſta in futurum obfirmatione, tum ab adminiſtratione Dei conſequutura, caſtigandis maleficiis, ver. 6. & frangenda tandem obfirmatione, ut ineatur reſipiſcentia, ver. 7. *Scortatur*] cum diis & gentibus exteris, neglecto conjugali fœdere cum Deo: itaque illi dicuntur amatores, ſequente membro.

6 *Idcirco*] denuntiatio conſequuturæ Dei adminiſtrationis allegorica, per apoſtrophen iratum iudicem.

e Heb. *maceriabo: ut ita dicamus*.

Ut ſemitas ſuas] ut cum illis ſcortari ampliùs nequeat, prout amplificatur ſeq. verſu.

f Heb. *eam & revertar*.

7 *Ad virum meũ*] id eſt Deum, juſtum conjugem a quo defeceram.

8 *Etenim*] tranſitio ad exornationem, per brevem anacephalæoſin maleficiorum quæ Jiſraëlitæ perpetrabant, hoc verſu. Hujus exornationis partes ſunt hæ, explicatio caſtigationum Dei quæ indictæ fuerant ſuprà ver. 3. & 4 & copioſiùs exponuntur uſque ad verſum 14 & revocatio per ſpiritum, verbum, beneficiaq́; Dei, ad utenda fruendaque mutua Dei & Eccleſiæ inter ſe officia, ad finem uſque capitis.

g Heb. quod *fecerunt in Bahhalem*.

12 *Merces*] id eſt, pretia meritoria.

Redigamq́;] vide Jeſchahh. 5. 5.

h Heb. *viſitabo ſuper illam*.

14 *Idcirco*] altera pars exornationis, de adminiſtratione Dei revocantis ſuos a maleficiis: ut diximus in verſum 8.

Cùm deduxero] id eſt, ita afflixero ut fueram interminatus ſupra ver, 3. Ponuntur autem primùm in hoc verſu & ſequente, tria Dei erga electos officia; vis ſpiritus pelliciens, verbum Dei permovens, & beneficia ejus quæ ad ſpiritum & verbum accedentia ſpem & lætitiam animis piorum ingenerant; deinde verò reciprocum Eccleſiæ officium erga Deum, verſu 16. i Heb. *ſecundum cor ejus, ut Gen. 34. 3*. 15 *Inde ab eo loco*] id eſt, ab ipſo deſerto trans Jardenem, cujus meminit præcedente verſu. *Vallem Hhacoris*] cis Jardenem, ad quam trajecto Jardene appulerunt Jiſraelitæ, cùm in poſſeſsionem terræ primùm mitterentur.

Pro foribus] id eſt, pro acceſſu primo ſperatæ atque exoptatæ hæreditatis & benedictionum Dei; quemadmodum Jiſraelitis Judæam petentibus hæ primæ fuerunt tanquàm fores quibus in ſuam poſſeſsionem ingreſsi ſunt: allegoria ex veteris Eccleſiæ typo. 16 *Voces me*] id eſt, me pro juſto conjuge habeas, colas, & profitearis. *Mi Bahhal*] id eſt, mi Domine. quaſi dicat, hæc vox etſi per ſe juſta atque honeſta eſt, jam tamen mihi eſt odio & horrori propter communicationem hujus appellationis cum idolis tuis. 17 *Amovebo enim*] ex lege Exodi 23. 13. Hoc autem verſu & ſequentibus exponit Deus ſua & Eccleſiæ officia inter ſe mutua: quorum prius eſt liberatio ab omni malo, tum ſpirituali, hoc verſu, tum corporali, ſequente verſu, ex fide & conſtantia fœderis mutui, verſ. 19. & 20. poſterius verò, communicatio omnis boni, ſive corporalis quo ad opus futurum eſſe Deus cognoverit, verſu 21. & 22. ſive ſpiritualis, verſu 23. ‖ *Ijobi 5, 23. Jeſchahh. 2. 4.* 19 *Juſtitia*] id eſt, conferens in te dona juſtitiæ, &c. 20 *Fide*] id eſt, ita te adjungam mihi, ut dona illa a me proficiſcentia percipias fide augeſcente in omnem cognitionem mei,

21 *Erit etiam*] poſterius officiorũ genus, ut diximus in verſum 17.

Exaudiam] humanitus dictum; pro eo quod eſt, res omnes creatas in cœlo & in terra ſtudentes & cooperantes in Eccleſiæ bonum, ac ſuo modo procurantes

21 ᵃErit etiam die illo, ut ᵃexaudiam, dictum Jehovæ; ᵃexaudiam cœlos, & ipſi exaudiant terram;

22 Et terra exaudiat frumentum, & muſtum & oleum; & iſta exaudiant ᵃJizrehelem.

23 Nam conſeram ᵃeam mihi in terra, & miſerebor ᵃLo-ruchamæ; & dicam ad Lohhammin, populus meus es, & ipſe dicet, Deus mi.

coram me ut ſubminiſtrare poſsint Eccleſiæ quicquid debent; res, inquam, creatas (tanquam ſi invocarẽt me) benedictionibus cumulabo ad uſum Eccleſiæ meæ. *Exaudiam cœl.*] id eſt, ipſis velut exorantibus ſuppeditabo quæ fuerint opus, & ipſi viciſsim terræ: ſic deinceps. 22 *Jizrehhelem*] id eſt, partus Eccleſiæ & reliquias Jizrehhelis illius de quo ſuprà 1. 4. quas illa mihi peperit in Chriſto, & quibus Eccleſiam conſevero, ſequente verſu. Sic oſtenditur etymon illius nominis quod priùs ad ſignificationem judicii ſpectabat, ſuprà 1, 4. hîc verò ad ſignificationem gratiæ a Deo percipiendæ pertinet. 23 *Eam*] Eccleſiam, matrem Germani Jiſraëlis. *Lo-ruchame*] cujus miſerturum ſe negaverat ſuprà 1. 6, hîc verò reliquias ſe excepturum promittit, quemadmodum etiam judicandum eſt de tertio nomine.

Caput III.

Deus Jiſraelitis proponit typo diuturnam labefactationem Eccleſię & regni ipſorum: deinde verò reſtitutionem promittit gratia ipſius obventuram in Chriſto.

1 *Deinde*] Secunda hęc Prophetia cõtinet typum non admodum priori abſimilem, tribus verſibus; & explicationẽ illius, verſu 4. & 5.

a Heb. *amici.*

b Heb. *filios Jiſraëlis.*

Reſpiciant] .i. explorantes attenta obſervatione ſequantur animum ſuum & oculos ad ſcortandũ, ut loquitur Moſche Num. 15. 39.

Ament lagen.] .i. perditè vivant: ſynecdoche.

c Heb. *uvarum: metonymia.*

2 *Comparaſſem*] ſic oſtendit Propheta populum Jiſraëlitarum

1 ᵃDEINDE edixit Jehova mihi, iterum abi, ama mulierem, amatam ᵃ ab amico, & adulterantem: qualis eſt amor Jehovæ erga ᵇ Jiſraëlitas, cùm ipſi ᵃ reſpiciant ad deos alienos, & ᵃ ament lagenas ᶜ vini.

2 Cùm itaque ᵃ comparaſſem eam mihi quindecim *ſiclis* argenti, & ᵈ ᵃ ſeſquichomere hordei:

3 Edixi ei, ᵃdiebus multis deſideto ᵉ ᵃmea cauſa, ne ſcortator neque ᶠ nubito cuiquam; viciſsim etiam ᵃ ego ᵍ tua cauſa.

4 Nam ᵃ diebus multis deſidebunt Jiſraëlitæ, ᵃnullo rege, nullóq; principe, & nullo ſacrificio, ac nulla ſtatua; nullo denique amiculo, aut imaginibus:

5 ᵃ Poſtea reverſi Jiſraëlitæ ᵃ quærent Jehovam Deum ſuum, & Davidem regem ſuum; & ʰ ᵃ pavidi accedent Jehovam & bonitatem ejus ᵃ ultimis temporibus.

rum (qui hac muliere adumbratus eſt) ſervitutem ſerviviſſe, donec Deus ipſum vindicavit ſibi: nam mancipia tantùm & quidem extera erant venalia. d Heb. *chomere hordei, & leteco hordei.* *Seſquichomere*] de Chomere vide Levit. 27. 16. & Jechezk. 45. 11. Letec autem Hhebraicum non aliud eſt quàm ſemichomer. Quamobrem conjunctim pro Chomere & Leteco ſeſqui chomerem diximus. 3 *Diebus multis*] hic propheta noſter proſequitur ritum legis qui imperatus eſt Deut. 21 13. e Heb. *mihi.* *Mea cauſa*] .i. ut te juſto tempore confecto uxorem ducam. f Heb. *eſto viri.* *Ego tua cauſa*] ſupple deſidebo, neque me conjungam alteri. g Heb. *ad te.* 4 *Diebus multis*] nam ex quo Jiſraëlitæ in Aſſyriam fuerunt deportati per Schalmanaſarem, id eſt, ab anno ſexto Chizkijæ uſque ad redemptionem comparatam in Chriſto & reſtitutionem Jiſraëlis, fuerunt anni ſexcenti octoginta. Eſt autem hic typi accommodatio, ut diximus ver. 1. *Nullo rege*] id eſt, ſine ulla forma reipub. & Eccleſiæ, ac ne illius quidem depravatiſsimæ quæ tum apud Jiſraëlitas erat, & circumfluebat idololatria. 5 *Poſtea*] nimirum quàm dies multi quos præfinivit Deus effluxerint, id eſt, cùm Chriſtus Deus fiet manifeſtus in carne, qui idem eſt Jehova & David, ac proinde unica Jiſraëlitarum ſalus.

Quærent Jehovam] .i. dedent ſe Eccleſiæ, & regno Chriſti Jehovæ & Davidis noſtri. h Heb. *pavebunt ad Jehovam.* *Pavidi*] ex documento Davidis Pſal. 2. 11.

Ultimis temporibus] quibus Deus nos per filium ſuum compellat prædicatione Evangelii, Heb. 1. 1.

Caput IIII.

Deus Jiſraelem totum vanitatis ſummæ, inhumanitatis, & impietatis redarguit; & a præſente regni adminiſtratione confirmat reprehenſionem ſuam: poſtremo vero Jehudam a participandis Jiſraelitarum factis dehortatur tum horrore injuſtitiæ, tum ſuppliciorum quæ Jiſraeli comparata ſunt metu.

1 ᵃ AUDITE verbum Jehovæ, ô ᵃ Jiſraëlitæ: nam contentio eſt Jehovæ cum habitatoribus hujus terræ, quòd ᵃnulla ſit fides, nullaque benignitas, & nulla agnitio Dei in hac terra.

2 ᵃPejerando, & mentiendo, & occidendo, furandoque, & adulterando; ᵇ erumpunt *in multitudinem* ᵃcædes, ita ut aliæ aliis ſint cõtiguæ:

3 Propterea ᵃlugebit hæc terra, & languebit quicquid habitat in ea, ᶜ tum beſtiæ agri, tum aves cœli: quin etiam piſces maris ᵈ interibunt.

4 ᵃ Veruntamen quiſquam ᵃ ne contendito, & ne increpato quiſquam: nam ᵉ populares tui ᵃſimiles ſunt contendentibus cum ſacerdote.

5 Itaque ᵃcorrues interdiu, corruetque etiã Propheta tecum noctu; & exſcindam ᵃ matrem tuam.

6 ᵃExſcindentur populus meus, ᶠ eò quòd vacet ᵃ ſcientia: ᵃquia tu ᵃſcientiam ſprevisti, ſpernam quoque te, ne ſacerdotio fungaris mihi: quia oblitus es legis Dei tui, ᵃobliviſcar filiorum tuorum ego quoque.

7 ᵃProut aucti ſunt, ita peccant in me; gloriam eorum in ignominiam commutabo.

8 ᵃPeccatum populi mei comedunt; ideo ad iniquitatem eorum ᵃattollunt animum ſuum quiſque.

9 ᵃQuapropter erit ut populus, ita ſacerdos; cùm ᵍ animadvertens in eum vias ejus, actiones ejus retribuam ei.

10 Nam comedentes ᵃnon ſaturabuntur, ſcortantes non erumpent *in multitudinem*; quia Jehovam deſierunt obſervare.

1 *Audite*] Huius concionis partes in univerſum duę ſunt: una ἐπιτιμητικὴ, qua Jiſraëlitæ increpantur, & graviſsimis minis proteruntur judiciorum Dei impendentium, uſq; ad verſ. 15. altera διδασκαλικὴ, qua Jehudæi ab Jiſraëlitarum exemplo officii ſui admonentur, ad finem uſque. Increpationis autem prolepſis, ſive propoſitio ſumma contentionis Dei cum Jiſraëlitis & cauſarum ejus ponitur ver. 1. deinde verò prolepſeos exornatio ex cauſarum ordine, verſibus ſeq.

a Heb. *filii Jiſraëlis.*

Nulla ſit fides] tres cauſæ litigandi his verbis exponuntur, quas deinceps Propheta illuſtrat tum rerum geſtarum narratione, tum judiciorum comparatione quæ Deus erat immiſſurus ἀναλόγως ſive convenienter maleficiis.

2 *Pejerando*] primus exornationis locus oſtendit primùm nullam eſſe fidem, hoc verſu; deinde propter perfidiam Jiſraëlitarum judicium Dei exponit, ſequente verſu; non eſſe cur Jiſraëlitæ confidant terræ ſuæ & bonis illius, eò quòd Deus in omnia luctuoſiſsimam calamitatem immiſſurus eſt. b Heb. *erumpunt ita ut ſanguines ſanguinibus ſint contigui.* *Cædes*] ex his & ſequentibus verbis videtur nobis probabile hanc prophetiam poſt Jerobhhami mortem & Zecarjæ filii, quam prædixerat ſuprà 1. 4. pronuntiatam eſſe. 3 *Lugebit*] id eſt, horrebunt, & vaſta erunt omnia: proſopopœia hiperbolica. c Heb. *in beſtia agri, & in ave.* d Heb. *recipientur.* 4 *Veruntamen*] ſecundus exornationis locus nullam eſſe benignitatem in terra; ac potiùs feritatem & barbariem tantam, ut ne moneuteis quidem benignè ferre poſsint, nedum peccantes benignè admonere: cui ſecundæ contentionis cauſæ hoc verſu poſitæ comparatur judicium ſuum ſequente verſu: nolunt erigi, inquit, ac propterea ſinguli corruent. *Ne contendito*] id eſt, ne operam ludito quiſquam in reprehendendis obfirmatis iſtorum animis: omnes reprehenſiones in ventos abituræ ſunt. *Similes ſunt*] id eſt, voluntariè peccant, & ſuperbè committunt quicquid committunt; ac proinde tam rei ſunt quàm qui non auſcultant ſacerdoti Dei, Deut. 17. 12. ut exemplum habetur Num. 16. e Heb. *populus tuus.* 5 *Corrues*] apoſtrophe ad populum, quem indeſinenter prædicit eſſe deinceps ruiturum: ut geſtum eſſe hiſtoriæ teſtantur. *Matrem tuam*] id eſt, regnum totum; vide ſupra 1. 3. 6 *Exſcindentur*] tertius exornationis locus, nullam eſſe agnitionem Dei tum in populo, tum in ſacerdotibus; quorum crimina ſuppliciaque univerſè poſita hoc verſu, ſequentibus explicantur. f Heb. *ex non ſcientia.* *Scientia*] id eſt, agnitione Dei, cujus meminit verſu 1. *Quia tu*] apoſtrophe ad ſacerdotes. *Scientiam ſprevisti*] quam colere & tueri debent ex officio ſacerdotes, Deut. 33. 9. & 10. & Maleaci 2. 7. *Obliviſcar fil.*] id eſt, non modò te ſpernam, ſed etiam filios tuos.

7 *Prout aucti*] id eſt, in honorem evecti nomine meo. Hoc autem & ſequente verſu exaggerat Propheta indignum ſacerdotum facinus, tum ab honoribus & beneficiis quæ ſpeciatim contulerat in ſacerdotum ordinem, tum ab arrogantiſsima ipſorum confidentia indulgentium peccatis populi, ut gulæ, ambitioni, & avaritiæ ſuæ inſervirent. deinde verò ſimul populi & ſacerdotum pœnas prænuntiat verſu 9. 8 *Peccatum pop.*] id eſt, oblationes & ſacrificia pro peccatis. quaſi dicat, peccare populum non indignè ferunt; ſed potiùs maximam peccandi licentiam invehunt, quia ex ſacrificiis habent unde vitæ ſuæ ac voluptatibus indulgeant. *Attollunt*] vide in Deut. 24. 15. 9 *Quapropter*] denuntiatio pœnæ, ut diximus in verſum 7. qua primùm vitæ & voluptati ſuæ conſulentibus inopia victus voluptatumque prædicitur, uſque ad verſum 12. deinde ſcortantibus cum idolis prænuntiantur domeſtica adulteria familias ipſorum impunè contaminatura, inde ad verſum 14. ac poſtremò καθόλου ſententia a Deo fertur, ver. 14.

g Heb. *viſitabo ſuper eum: ſic ver. 14.* 10 *Non ſaturabuntur*] id eſt, tantùm abeſt, ut ſaturentur propagenturque, ut contrà fame & tabe conficiantur ipſi; ut in Schomronis obſidione factum eſt: μείωσις.

11 *Scortatio*] γνώμην, qua ostendi Propheta adeò obrutos & sepultos esse Jisraëlitas in adulteriis & ingurgitationibus, ut ad nullas minas & pœnas quamvis præsentes animum advertant.

h Heb. *cor*.

12 *Populus*] altera denuntiatio, ut diximus in versum 9.

Lignum] id est, imaginem ligneam, metonymicè.

Scortationum] id est, idololatriæ, quæ scortatio spiritualis est.

i Heb. *de sub Deum suum*.

13 *In verticibus*] vide Jeschahh. 57. 9. & sequentibus.

14 *Non animadvert.*] conclusio sententiæ Dei in omnes Jisraëlitarum ordines & sexus, propter repudiatam cognitionem Dei, ut diximus in versum 9.

Separent] id est, res opimas domi suæ eligant, quas palam Deo hominibusque testantibus consumant cum scortis, religionis specie.

11 Scortatio, vinumque, & mustum intercipit [h] mentem.

12 Populus meus lignum suum consulit, ut baculus ejus indicet ipsi; nam spiritus scortationum in errorem agit, ut scortentur aversi [i] a Deo suo.

13 In verticibus montium sacrificant, & in collibus suffitum faciunt sub quercu, populoque, & robore, eò quòd bona sit umbra ejus: idcirco scortantur filiæ vestræ, & sponsæ vestræ adulterantur.

14 Non animadverterem in filias vestras quòd scortentur? & in sponsas vestras quòd adulterentur? quòd isti cum scortis separent quæ cum meretricibus sacrificent? imò populus non intelligens conturbabitur.

15 Si scortaris tu Jisraël, ne reatum obeat Jehuda: & ne accedatis Gilgalem, neque ascendatis Beth-avenem, neque juretis, vivit Jehova.

16 Nam ut juvenca refractaria, refractarius est Jisraël; nunc pasturus est eos Jehova tanquam agnum in loco spatioso.

17 Conjunctus est terriculis Ephrajim: sine illum.

18 Refractarium est merum eorum, [k] continenter scortantur; amant, date, ignominia ipsa sunt [l] protectores ejus.

19 Ligabit ventus istam alis suis; & erubescent propter sacrificationes suas.

Non intelligens] eò quòd non intelligit, neque animum adhibet ad cognitionem Dei. 15 *Si scortaris*] secunda pars concionis, ut diximus in versum 1. qua Propheta Judæos primùm dehortatur a communicandis operibus Jisraëlitarum, hoc versu; deinde causas dehortationis explicat, reliquis.

Ne accedatis] apostrophe ad Jehudam, quasi dicat, cavete, ô Jehudæi, ne vel terminum ipsum Jisraëlitarum communicandæ idololatriæ causa attingatis: nam terminus erat Gilgal Jardenem versus. Deinde verò per gradationem alia duo interdicta subjiciuntur: unum, ne cum idolo Beth-elis communicent; alterum, ne blasphement Deum suum obstringentes se idololatriæ. *Beth-avenem*] id est, Beth elem, quo in oppido Jarobhham instituerat idololatriam 1. Reg. 12. 29. Dicitur autem Beth-aven, id est, domus vanitatis, hîc & infrà 10. 5. pro eo quòd antè fuerat dicta Beth-el, id est, domus Dei fortis, Gen. 28. 19. 16 *Nam ut juvenca*] propositio summa causarum ad dehortationem pertinentium. Sunt autem duæ hoc versu positæ; una, Jisraëlitas turpis rebellionis, & contumaciæ, adeoque transfugii reos esse, quod exponitur versu 17 & 18. altera, impendere ipsis a Deo judicium severissimum, quod exponitur versu ultimo. *Nunc*] id est, jam jam incipit, & porrò hoc effecturus est, ut perinde expositus sit Jisraël prædæ, ut misellus agnus solitarius in patente campo. 17 *Conjunctus*] id est, transfugit a Deo verò ad falsos. *Terriculis*] vide 1. Schem. 31. 9. *Sine illum*] id est, tibi, ô Jehuda, nihil cum illo commune esto. 18 *Refractarium*] id est, merum quo se obruunt, istos efficit refractarios: quo nomine Ephrajim persæpè a Prophetis reprehenditur: ut Jeschahh. 28. 1. metonymia, cui planè similis habetur Proverb. 20. 1. Hanc autem interpretationem aliis anteponimus ex versu 16. k Heb. *scortando*. *Amant*] elegans ethopœia, qua exprimitur continens virorum principium desiderium & labor in coacervandis muneribus: cui similis est Proverb. 30. 15. *Ignominia*] id est, denique vitium in loco virtutis ponunt, & quicquid sibi re ipsa ignominiosum est id tanquam honorificum prosequuntur: ac proinde tam leves & contemnendi sunt quam ipsa ignominia. l Heb. *clypei*. 19 *Ligabit*] altera causa, ut diximus in versum 16. levissimi, inquit, & ignominiosissimi principes isti, tanquam vento paleæ, abripientur judicio Dei; quamobrem merito Jehuda ab istis abstinere debet: allegoria in scripturis frequens. *Istam*] ignominiosam Ephrajimi gentem, regnumque Jisraëlis totum. *Sacrificationes*] id est, impios cultus ab ipsis exercitos: synecdoche.

CAPUT V.

Deus Jisraëlitas & Judæos scortationis aversionisq; obfirmatæ nomine reprehendens certissimam ruinam ipsis prænuntiat: ac propterea criminibus ex ordine exprobratis, obsequio traditionū humanarū, extraneorum auxiliorum advocatione, verbi divini contemptu, fœderis cum Deo abdicatione, maleficiisq; certatim perpetratis, concludit sermonem gravissima denuntiatione futuri judicii, & hypocriseos exprobratione.

1 AUDITE istud, ô sacerdotes, & attendite domus Jisraëlis, & domus Regis aurem præbete, nam ad vos judicium hoc *pertinet*: qui *velut* laqueus estis in Mitzpa, & rete expansum super Tabore.

2 Qui *ad* jugulandum declinantes [a] profunda petunt, iis ego castigationi sum omnibus.

3 Ego novi Ephrajimum, & Jisraël non est celatus [b] mihi: nunc scortari te, Ephrajim; impurum esse, ô Jisraël.

4 Non [c] adhibent actiones suas ut revertantur ad Deum suum: nam spiritus scortationum [d] in ipsis est, & Jehovam non agnoscunt.

5 Etiam testificatur fastus Jisraëlis in faciem ipsius: quamobrem Jisraël Ephrajimq; corruent iniquitate sua, corruet etiam Jehuda cum illis.

6 Ut cum gregibus suis, & cum armentis suis eant ad quærendum Jehovam, non invenient: eruit se ab eis.

7 In Jehovam perfidè egerunt; nam filios extraneos pepererunt: nunc consument eos menses, partes eorum.

8 Clangite buccina Gibhhæ, tuba Ramæ; vociferamini Beth-avene, [e] posterior te, ô Binjamin, *clangat*.

9 Ephrajim desolationi futurus est die correctionis; *quo* in tribubus Jisraëlis notum fecero *illam* certam *esse*.

10 Sunt principes Jehudæ similes iis qui movent terminum; super eos effundam velut aquam excandescentiam meam.

1 *Audite*] Ista hæc capita ad prophetiam eandē pertinere res ipsa loquitur. Sunt autem hujus prophetiæ partes in universum quatuor: exordium, duobus versibus; propositio criminum suppliciorumque propter crimina impendentiū, usque ad versum 11. confirmatio propositionis, inde ad versum 8. capitis 7. & conclusio, ad finem illius usque. Exordium autem facit audientiam a persona Jisraëlitarum, versu 1. & a persona Dei, versu 2.

O sacerdotes] tum illegitimi Jisraëlitarum, tum verò in Judææ regno legitimi: nam etsi propriè cōpellat Propheta regnum Jisraëlitarum; eadem tamen occasione cum regno Jehudæ agit, velut criminum eorundem conscio & obnoxio paribus judiciis; ut ipsa argumentationum series ostendet.

Domus Jisraël] id est, regnum Jisraëlitarum.

Domus regis] id est, regnum Judæorum, quod domui Regis a Deo instituti bæsit: vide 1. Reg. 12. 16. & sequentibus. *Judicium hoc*] quod mox eloquuturus sum. *In Mitzpa*] monte ad libanum, ubi ferè agebant aucupes, sicut in Tabore; vide Jehoschuhh. 11, 3. *Tabore*] de quo Judic. 4. 6. 2 *Qui ad jug.*] periphrasis latronum: quemadmodum (inquit Deus) aucupes in profundis latitare solent ad intercipiendas volucres, sic etiam vos, ô latrones, ex abdito loco alienæ vitæ insidiamini. Hoc verò mearum est partium, ut eos castigem, primùm quidem verbis evincendo revocandoque, deinde etiam verberibus atque suppliciis: sic comparatur transitus ad propositionem sequentem. a Heb. *profundant: ut ita dicamus*. 3 *Ego novi*] secunda hæc pars, propositio, declarat primùm crimina Jisraëlitarum, ver. 3. & 4. deinde supplicia, tribus sequentibus, ac postremò exornatur, tribus alteris. b Heb. *a me*. *Scortari*] id est, corpore & animo in omnem impuritatem ruere: ut in tertia prophetiæ parte videbimus. 4 *Non adhibent*] id est, non student resipiscentiæ & fructibus ejus. c Heb. *dant*. *Scortationum*] id est, impurissimus, ut spiritus perversitatum nominatur Jeschahh. 19. 14. d Heb. *in medio ipsorum*. 5 *Etiam*] quasi dicat, sed quid opus est diu multumque de probanda Jisraëlis improbitate laborare? ipsius conditio fastuosissima plus satis testis est, & palàm facit impuritatem omnium: sic loquitur Jeschahh 3. 10. *Cum illis*] id est, consors maleficiorum & pœnarum quæ de Jisraële enuntiantur. 6 *Ut cum greg.*] id est, nullo pacto judicium Dei effugient, neque Deum reconciliabunt sibi ullo externo cultu, quin pœnam quam modo dixi a Deo immissam subeant.

Gregibus suis] id est, amplissimis sacrificiis & oblationibus. *Eruit se ab eis*] id est, deseruit eos, tanquam profectus aliò, ut dicitur infrà 15. & ostendit visum Jechezk. 10. 7 *Perfidè eger.*] ut adulteræ oblitæ sui conjugalis officii, suprà 3. *Filios extran.*] id est, semen suum cum diis populisque exteris perfidè commiscuerunt. *Consument eos*] id est, tanquam mulieres effœtæ & fractæ assidua venere diffluent mensibus, atque contabescent singula ipsorum membra: sic Jirm. 2. 24. 8 *Clangite*] exornatio propositionis (ut diximus in versum 3.) per hypotyposin, quasi Deus conclamaret arma ad efficienda judicia quæ postea exponit, duobus versibus. *Gibhha*] qui terminus erat regni Jehudæ, ut Rama Jisraëlis: vide 1. Reg. 15. 21. & 22. *Beth avene*] qui locus erat in solitudine utriusque regni contermina, Jehoschuhh. 7. 2. & 18. 12. ad Beth-elem & regnum Jisraëlitarum pertinens. e Heb. *post te*. *Posterior te*] id est, Jehuda quoque ad bellicas clades perferendas se ipsum comparet, qui post regionem tuam habitat. quamobrem de Jisraële agitur, ver. 9. & de Jehuda ver. 10. simile vide Judic. 5. 14. 9 *Illam*] videlicet correctionem a me prænuntiatam, quam isti ut incertam ludificantur, ac minimè omnium ad se perventuram putant. 10 *Similes iis*] id est, fines transgrediuntur sui officii, neque iis terminis quos posui se ipsos continent, sed ultro malitioseque transcendunt & movent eos. Magnum autem fuisse termini moti crimen jura divina & humana testantur: vide Deuteronom. 19. 14. & 27. 17. Jehudæos verò temporibus Achazi in hæc scelera proruisse regis operâ & sacerdotis summi, apparet ex 2. Reg. 16. & 2. Chro. 28. *Velut aquam*] id est, abundantissimè.

11 Oppri-

11 ᵉOpprimitur Ephrajim, conteritur ᵉjudicio; ᵉquia placet, ᶠsequitur mandatum.

12 ᵉQuapropter ego ᵉtanquam tinea fui Ephrajimo, & quasi ᵉputredo domui Jehudæ.

13 Sed videns ᵉEphrajim ᵉmorbum suum, & ᵉJehuda ulcus suum, abiit Ephrajim ad Assyrium, misitque *Jehuda* ad Regem ᵉpropugnaturum: sed ipse non poterit mederi vobis, neque curabit vos ab ulcere.

14 ᵉNam ego ut ferox leo sum Ephrajimo, & velut juvenis leo domui Jehudæ: ego, ego rapiā & abibo; deportabo, & nemo eripiet.

15 ᵍᵉAbiens revertar in locum meum, donec reos peragant se & quærant faciem meam; cùm angustia fuerit ipsis quærant me ᵉdiluculo, *dicentes*:

11 *Opprimitur*] tertia pars, ut diximus, confirmat propositionem præcedentem de maleficiis Jisraelitarū, Judæorumque, & venturis a Deo judiciis, per enarrationem ἀλλημαχικὴν certorum facinorum, quibus sigillatim sua judicia comparantur. Primum facinus est, quòd mandata hominum prætulerunt volūtati Dei, hoc versu: secundum, quòd revocantᵉ illos Deo castigationibus, externis se auxiliis confirmarunt, versu 12. & 13. tertium, quòd verbo Dei moniti ut auxilia extera desererent, neq; castigationibus neq; verbo adducti sunt ut Deum ex animo requirerent, inde ad ver. 5. cap. 6. quartū, quòd eò dementiæ insaniæque prolapsi sunt ut Dei fœdus perfidia summa in Deum & homines irritum fecerint neglectis Dei mandatis, & perpetratis adulteriis & homicidiis, inde ad finem capitis; postremò quòd alii alios provocarint certatim ad maleficia, adulteria, & homicidia, usque ad versum 8. capitis 7. *Judicio*] videlicet Dei, quod ad ipsos pertinere dixit suprà versu 1. *Quia placet*] id est, nec tamen judiciis quibus frangitur, deterretur a mandatis & traditionibus hominum; unam tantùm ob causam quia placent traditiones ipsi, & magis arrident quàm præcepta Dei. f Heb. *it post mand.* 12 *Quapropter*] transitio ad secundum facinus, ut diximus præcedente versu. *Tanquam tinea*] id est, consumpsi eos ut tinea vestem: sic Ijobi 14.1. Proverb. 25.20. & alibi. *Putredo*] eas res quibus adhæret exulcerans & putrefaciens, quemadmodum ostenditur sequente versu. 13 *Ephrajim*] id est, Menachem rex Jisraelitarum, de quo 1.Reg. 15.19. *Morbum*] id est, infirmitatem suam: nam opus habuit Menachem adjumento ut se in regno quod occupaverat confirmaret. *Jehuda*] Achaz rex Jehudæ: vide 2.Reg. 16.7. *Propugnaturum*] id est, qui servaret Achazum e manu regum oppugnantium ipsum, ibidem & 2.Chron. 28. 14 *Nam ego*] transitio ad tertium facinus, ut diximus in versum 11. qua demonstratur tum consilium Dei misericors de revocando Jisraele flagellis ad seriam resipiscentiam, usque ad versum 4. capitis sequentis; tum hypocrisis utriusque regni, vers. 4. g Heb. *abibo revertar.* 15 *Abiens*] id est, subducam me ab illis quodammodo, ut me sibi non sentiant amplius præsentem esse; humanitus dictum. *Diluculo*] id est, tempestivè & studiosissimè.

Caput VI.

1 ᵉAGITE, revertamur ad Jehovam: nam ipse rapuit & ᵉcuraturus est nos; percussit & ᵉobligaturus est nos:

2 Vitæ restituet nos ᵉpost biduum; die tertio excitabit nos, & vivemus coram ipso:

3 ᵉUt agnoscere ᵃpergamus, cognoscentes Jehovam, ᵉtanquam auroræ cōparato exortu ejus: ᵉadvenietque ut pluvia nobis: tanquam serotina & tempestiva terræ.

4 ᵉQuid facerem tibi, Ephrajim? quid facerem tibi, Jehuda? cùm benignitas vestra tanquam nubes matutina, & velut ros ᵇmanè stillans ᵉabeat.

5 ᵉPropterea ᵉcecidi per Prophetas, interfeci istos sermonibus oris mei; & ᵉjudiciorum tuorum lux exorta est,

6 Me benignitate delectari, ᵉnon autem sacrificio; & cognitione Dei magis quàm holocaustis.

7 ᵉAt isti ᵉtanquam hominis transgressi sunt fœdus, ᵉibidem perfidè egerunt contra me.

8 ᵉ*In* Gilhhade ᵉurbs *erat* operantium iniquitatem *quæque*, ᶜvestigiis sanguinolentis.

9 ᵉSodalitium verò sacerdotum est ᵉsimile præstolantibus ᵈaliquem turmis, ᵉ*qua* via ad Schecemum *factum est* occidunt: nam ᵉscelus faciunt.

10 ᵉIn domo Jisraëlis video rem horrendam, ibi scortatione ᵉEphrajimi pollui Jisraëlem:

11 ᵉEtiam, ô Jehuda, *Ephrajimum* ᵉposuisse messem in te; ᵉcùm reducerem captivam multitudinem populi mei.

1 *Agite*] Forma veræ & sanctæ resipiscētiæ, qua alii alios hortantur primùm ad agnoscendam resipiscentia, & confitendam justitiam manus Dei antegressæ; deinde ad manum eādem fide adeundam pro restitutione sui; ac postremò ad fructus fidei & resipiscentiæ proferendos certā fiduciā benedictionis Dei.

Curaturus est] id est, recepturus & instauraturus, utcunque direpti & dilacerati sumus. *Obligaturus*] id est, medicamento ad vulnera quæ inflixit nobis adhibito impositurus fasciam, ut chirurgi solent fascias obducere vulneribus & medicamentis. 2 *Post biduum*] id est, brevi redintegrabit nos, si seriò accedamus ipsum, & curabit nos efficacissimè: numerus certus pro incerto. 3 *Ut agnoscere*] finis restitutionis nostræ a Deo effectæ, nimirum constans agnitio Dei freta benedictionibus ejus. a Heb. *agnoscamus persequamur.* *Tanquam auroræ*] id est, ut quemadmodum ex quo aurora exorta est, res videntur, magis ac magis innotescunt, & procedente sole facillimè dignoscuntur; ita nos augescamus & continenter roboremur in cognitione Dei & professione ejus: vide Judic. 5.31. & Proverb. 4.18. *Advenietq;*] id est, indesinenter & opportunissimè benedictionibus suis asperget atque perfundet nos. 4 *Quid facerem*] videlicet aliud quàm quod exposui suprà vers. 14. & 15. capitis præcedentis. Est autem hæc pathetica contestatio, qua verberat Deus gravissimè Jisraelitarū & Judæorum conscientiam. b Heb. *matutinans ut ita dicamus.* *Abeat*] id est, quasi momento dispereat. 5 *Propterea*] transitio ad quartum facinus, ut diximus suprà 5.11. quod omnes, quamvis sollicitati verbo Dei, a fœdere tamen desciverunt & in omnibus maleficiis sese occuparunt: propterea igitur (inquit) quòd benignitas vestra tanquam nubes & ros evanescit illico, idcircò cecidi, &c. *Cecidi*] id est, feci ut Prophetæ mei enuntiantes verba mea docerent populum, & perterrefacerent verberum meorum lethaliumque judiciorum sensu: vide Jirmejæ 1.10.

Judiciorum] id est, prædicatione verbi jussi prophetas prælucere tibi, ut ea veluti face jura tua officiaque cognosceres quæ explicantur sequente versu. Hic enim alter usus est prophetiæ, ut non tantum deterreantur homines a malo, sed etiam ad bonum adducantur.

6 *Non autem*] vide 1.Schem. 15.22. & Jeschahh. 1.11. & sequent.

7 *At isti*] narratio prophetica ac vehementissima quarti facinoris, cujus singula verba singulas habent emphases ad amplificandam indignitatem rei. *Tanquam hominis*] id est, tanquam si cum homine vanissimo sibi res esset. *Ibidem*] ubi eos cædebam per Prophetas, & prælucebam ipsis: vide 2.Reg. 17.7. & sequentibus. 8 *In Gilhhade*] confirmatio præcedentis accusationis, ab enumeratione partium singularum in quas populus Dei divisus erat, usque ad caput septimum. Est autem hæc prima pars, Gilhhadis, id est, regionis trans Jardenem sitæ συνεκδοχικῶς ideo seorsim posita quòd jam eo tempore exemplo esset a Pule Assyriorum Rege, & coloni deportati, 1.Chronic. 5.26. Quamobrem verbum substantivum noluimus per præsens reddere, sed per præteritum; ut palam fieret hic a Propheta causam anteacceptæ cladis demonstrari. *Urbs erat*] id est, urbani omnes erant nequissimi, & sanguinarii palam passimque. c Heb. *vestigiata (ut ita dicamus) sanguine.* 9 *Sodalitium*] secunda pars enumerationis, in qua propheta transgressionem perfidiamque populi commonstrat: ac primùm quidem sacerdotum, hoc versu; deinde verò popularium, cùm Jisraelitarum, sequent. vers. tum Jehudæorum, vers. 11. *Præstolantibus*] id est, latronibus & grassatoribus, quos ab explorandis & obsidendis itineribus veteres Latini Græca voce dixerunt hodœdocos, ut narrat Festus. *Qua via*] id est, via & ratione dolosa, qua Schimhhon & Levi Schecemitas oppresserunt, Gen. 34. d Heb. *virum.* *Scelus faciunt*] videlicet idem quod a Levi parente ipsorum factum est, proditione eos qui ipsis fidem habent tradentes morti. 10 *In domo Jisraelis*] jam ad popularium facta Propheta venit, ut diximus præcedente versu. *Ephrajimi*] id est, quæ ab Ephrajimo primùm profecta est. Erat enim Jarobhham Ephratæus, 1.Reg. 11.26. qui idololatriam instituit profligato cultu Dei, 1.Reg. 12.26. & sequentibus. 11 *Etiam ô Jehuda*] id est, animadverto Ephrajimum non tantùm suis Jisraelitis autorem fuisse nefandæ idololatriæ, verùm etiam Judæos in eandem labem pertraxisse; tum inde a temporibus Achabi, qui cum regibus Jehudæ affinitate contracta intromisit idololatriam, tum verò ipsis Prophetæ nostri temporibus & Achazi regis, quo tempore Jehuda in manum regis Jisraelitarum traditus est, 2.Chro. 28.5. *Posuisse messem*] .i. sementem idololatriæ, q.d. sevisse & disseminasse idololatriā in populo Jehudæ; cujus eventum ac veluti messem & fructum populus Jehudę postea percepturus sit: elegans metalepsis. *Cùm reducerem*] id est, cùm ego Hhodedi prophetæ prædicatione efficerem & potente meo spiritu, ut ex captivitate misera (in quam Jisraelitæ vos rapiebant) reduceremini: quod factum etsi Jisraelitæ arrogant beneficentiæ suæ, & vos tribuitis; tamen ego jure optimo vendico soli misericordiæ meæ: vide 2.Chron. 28.8. & sequentibus.

Caput VII.

1 ᵉDUM curo Jisraëlem, tum revelatur iniquitas Ephrajimi, & ᵃmalitia summa Schomronis; ᵉnam operantur falsitatem: & fur ingreditur, irruit turma forâs:

2 Neque dicunt ᵇcum animo suo, me omnis malitiæ ipsorum recordari: nunc ᵉcircumstāt eos actiones ipsorum, coram facie mea sunt.

3 Malitia sua exhilarant regem, & mendaciis suis principes.

4 Quotquot sunt adulterantur, ᵉsimiles for-

1 *Dum curo*] Quintus & postremus locus facinorum, quòd alii alios provocant ad maleficia, ut diximus suprà 5.11. & se in iis de industria obfirmant: quod genus malitiæ Propheta figurat allegoria hominum, qui eò ampliùs exardescunt in sua studia, ut ut capitalia sint, quò magis saluti ipsorum a perito & diligente medico consulitur. a Heb. *malitiæ.* *Nam operantur*] id est, eò magis aguntur feruntùrque ad maleficia omnibus rationibus, locis, temporibusque perpetranda sine ulla reverentia Dei; aliorum, aut sui ipsorum ratione; quod sequentibus versibus ostenditur. b Heb. *corde suo.* 2 *Circumstantes eos*] id est, abundant & circumfluunt maleficiis, de quibus tanquam de stipante corona satellitum gloriantur. 4 *Similes*] id est, tam sunt ardentes & inflammati ad adulteria, quàm ardens est furnus igne maximo fervefactus, cùm pistor oppressus somno non meminit ignem subducere; sic enim hunc locum accipiendum esse demonstrat versus 6.

naci ardenti ᵃa piſtore; ᵃqui deſinit ᶜ eſſe ᵃvigil, ex quo ſubacta eſt maſſa uſquedum fermentata ſit.

5 ᵃ Die regis noſtri, ᵃmorbo afficientibus Principibus ᵃ utre vini; ᵃ extendit manum ſuam cum ᵃderiſoribus.

6 ᵃNam ad inſidias ſuas applicarunt ᵈ animum ſuum ſimilem fornaci; quæ totam noctem dormiente ᵃpiſtore ipſorum ardet, tanquam ignis ᵉ flammans.

7 Quotquot ſunt incaleſcunt ut fornax illa, & conſumunt ᵃ judices ſuos; omnes reges ipſorum cadunt, ᵃnemine ex eis clamante ad me.

8 ᵃ Ephrajim cum populis ipſe ᵃ confundit ſe: Eprajim eſt ᵃ *ut* placenta non verſa.

9 Comedunt extranei vim ipſius, nec tamen agnoſcit ipſe; etiam canities aſpergit eum, nec tamen agnoſcit ipſe:

10 Et quamvis ᵃ teſtificetur faſtus Jiſraëlis in faciem ipſius; non revertuntur ad Jehovam Deum ſuum, nec quærunt eum omnibus his:

11 Sed eſt Ephrajim ᵃ ſimilis columbæ fatuæ, ᶠ demens; ᵃÆgyptium vocant, ᵃ Aſſyrium adeunt.

12 Cùm adibunt, ᵃ expandam ſuper eos rete meum, quaſi aves cœli deducam eos: caſtigabo eos, ᵍ prout ᵃauditum eſt a cœtu ipſorum.

13 ᵃ Væ eis, quoniam vagantur a me; vaſtatio eis, quoniam deficiunt a me: ᵃ cùm ego redempturus ſum eos, tum ipſi alloquuntur me mendaciis.

14 Neque inclamant me ex animo ſuo, cùm ejulant in cubilibus ſuis; cùm propter frumentum & muſtum congregantes ſe divertunt ad me.

A piſtore] id eſt, piſtoris qui ignem accendit opera.

Qui deſinit] id eſt, qui ferè non ampliùs temporis in capienda quiète ſolet conſumere, quam horam unā aut alteram, dum maſſa quam depſuit fermentata ſit.

Vigil] hanc vocem ita interpretamur, ut Danijel 4.13. & 17.

5 *Die regis*] id eſt, ne ipſo quidem die quo rex Jiſraëlitarū inſtitutus eſt, cùm Deus fuiſſet caſtè invocandus & Rex populuſque admonendus ſui officii, illo inquam die non abſtinetur a maleficiis; ſed omnes certatim principes quorum conſiliis ſtare oportet rempublicam ſe in rebus perditiſsimis occupant, adeòque Rex ipſe conſociat ſe impietati illorum.

Morbo afficientibus] ac potiùs febri ex nimio vini potu, quòd incendit potores ſuos, ut loquitur Jeſchabh. 5.11.

Utre vini] id eſt, vino ex utribus immodico, cùm non cyathi, ſed quadrantalia epotantur.

Extendit manum] id eſt, æquè utrem vini epotandum ſuſcipit, atque alii populares & principes valentes potare vinum, ac proinde ad omnem juſtitiam convellendam comparati; ut oſtenditur Jeſchabh. 5.22. *Deriſoribus*] .i. hominibus deſperatæ ſalutis: ut Proverb. 9.7. qui tum ſua ipſorum malitia, tum ebrietate abripiuntur eò impudentiæ, ut ludificentur Deum & homines: vide Proverb. 1.22.

6 *Nam ad inſidias*] explicatio præcedentis ſimilitudinis, qua Propheta oſtendit Regem inter principes velut piſtorem eſſe, qui ex officio debeat cum omnia incendia publica, tum ſuorum principum ardores autoritate ſua reſtinguere; principes verò tum animos habuiſſe ſimiles fornacibus, qui concalefacti vino ſtuderent rebus novis & inter ſe conſpirarent, hoc verſ. atque ex eo profectum eſſe illud periculoſiſsimum malum, quòd reges multi in Jiſraële tempore pauco ceciderint ſequente verſu. d Heb. *cor.* *Piſtore ipſorum*] quem modò diximus typum eſſe Regis. e Heb. *flamma.* 7 *Judices ſuos*] id eſt, Reges, neceſſarios, & aſſeclas ipſorum, ut factum eſt Zecarjæ, Schallumo, Pekachiæ, & Pekacho, de quibus vide 2. Reg. 15. *Nemine ex*] nam impios fuiſſe reges iſtos ſacra teſtatur hiſtoria, ibidem. 8 *Ephrajim*] poſtrema hujus concionis pars, concluſio, res antè dictas ſummatim comprehendit. Primùm enim Jiſraëlitarum in peccatis obfirmationem, averſionem a Deo, dementiſsimamque extraneorum conſociationem exponit, verſibus quatuor; deinde judicium illis superventurum denuntiat, verſ. 12. & 13. idque maximè hypocriſeos ipſorum nomine, quæ explicatur ad finem uſque capitis. *Confundit ſe*] quod dixerat ſuprà 5.7. *Ut placenta*] hanc ſimilitudinem variè quidem accipiunt interpretes: ſed nos eam ſequentibus verbis a Propheta de more exponi ſtatuimus in hunc ſenſum: placuit Jiſraëlitis (inquit Deus) ſe potiùs gentibus adjungere quàm hærere mihi: ſed quid tandem ex eo conſequutum eſt? Jiſraëlitæ ſuo ipſorum facto eò delapſi ſunt, ut gentes circumſtantes habeant ipſorum regnum pro dulciaria placenta & tracta ſuaviſsima, quæ propter jus & condimentum ſuum non ſolet verti, ſed ſuo tantùm fundo incumbere. Itaque nunc quia ſuum condimentum habet, a finitimis gentibus velut convivis abſumitur, & quicquid ſupereſt ipſum per ſe muceſcit ac quaſi obducta canitie per ſe corrumpitur, ſequent. verſ. 10 *Teſtificetur*] vide ſuprà 5.5. 11 *Similis columbæ*] id eſt, maxima cum ſimplicitate & credulitate in ſua fatuitate ac dementia pergit, advocans eos qui conſumant ipſum, & ſibi induens rete judiciorum Dei. f Heb. *nullo corde.* *AEgyptium vocant*] ut fecit Rex Hoſcheabh. 2. Reg. 17.4. *Aſſyrium*] ut dixit ſupra 5.13. 12 *Expandam*] tanquam auceps ſuper columbam, cujus meminit præcedente verſu. g Heb. *ſecundum auditionem cœtus ipſorum.* *Auditum eſt*] prædicantibus Prophetis & conteſtantibus, 2. Reg. 17.13. 13 *Væ eis*] denuntiatio judicii ſuperventuri, ut diximus in verſ. 8. cujus partibus ſuæ cauſæ adhibentur, nimirum alienatio & defectio a Deo, atque hypocriſis. *Cùm ego redempturus*] id eſt, cùm opus habent ut ipſos redimam. Nam dilemmaticè Propheta hypocriſin Jiſraëlitarum oſtendit: ſi (inquit) difficultatibus premuntur, inclamant per hypocriſin me his duobus verſibus; ſin autem per me difficultatibus eruditi & inſtructi liberantur, æquè inſiſtunt pravis ſuis cogitationibus, verſ. 15. & 16.

15 Cùm autem ego caſtigavi, ᵃconfirmavi brachia eorum; tum contra me cogitant malum:

16 ᵃ Revertuntur non ad excelſum; ᵃſunt velut arcus ʰ fallax, ᵃconcidunt gladio principes eorum ᵃab indignatione linguæ ipſorum: ᵃhæc ſanna ipſorum in terra Ægypti.

15 *Confirmavi brachia*] id eſt, infirmitates & difficultates eorum ſublevavi, ut medicus ægrotum ſublevat; ex allegoria verſus 1.

16 *Revertuntur*] expoſitio mali quod a Jiſraëlitis cogitari Propheta dixit, præcedente verſu; nempe quòd averſi a Deo ſuis dolis fraudibuſq; nituntur, & ſolam perfidiam pro telo habent. *Sunt velut arcus*] ut Pſal. 78.57. h Heb. *fallacia.* *Concidunt*] .i. Reges & principes eorum domeſticis ipſorum inter ſe conſpirationibus tolluntur; ut ſupra demonſtravimus verſ. 7. *Ab indignatione*] id eſt, qui gladius conſpirationum miniſtra-cuitur ſtringiturque virulentis linguis indignationem inter partes concitantibus. *Hæc ſanna*] id eſt, hac frequentia cædium & novarum rerum paſsim ludibrio & dicterio ſunt omnibus hominibus; etiamque fœderatis, ut ſunt AEgyptii.

CAPUT VIII.

Deus judicium ſuum Jiſraëlitis obventurum, & cauſas graviſſimas illius explicat, quod tum a ſpirituali regno, id eſt Eccleſia & cultu ipſius, defecerint, tum a tēporali Davidis; & quòd in hypocriſin prolapſi ultrò omne bonum a ſe abdicaverint: itaque Jiſraelitas conteſtatus de præſidente ipſorum lætitia egeſtatem, deportationem, amiſſionem divini cultus, mortem, & vaſtationem ipſis prænuntiat: deinde ſacrilega ipſorum ſtudia, factaq; hæreditaria ipſis eſſe adductu majorū exempliſq; oſtendens ſingulis maleficiis judicia ſua accommodat, ac poſtremò concludit repetitione ſumma.

1 ᵃ ADHIBITA palato tuo buccina *dicito, involat* ᵃ ſimilis aquilæ in ᵃdomum Jehovæ; eò quòd tranſgrediuntur fœdus meum, & contra doctrinam meam deficiūt,

2 ᵃ Ad me clamantes Jiſraëlitæ, Deus mi agnoſcimus te:

3 *Eò quòd* deſerit Jiſraël bonum, inimicus perſequetur eum.

4 ᵃ Ipſi ᵃ conſtituunt reges, at non ex me; præficiunt principes, quos non agnoſco: argento ſuo & auro ſuo faciunt ſibi ᵃ terricula, ᵃut exſcindatur *Jiſrael.*

5 ᵃDeſeret vitulus tuus, ô Schomron, *eos*, exardeſcente ira mea in ipſos: quouſque non poterunt *colere* ᵃinnocentiam?

6 ᵃ Nam a Jiſraële ᵃ ipſe quoque eſt, artifex paravit illum, neque Deus eſt: nam *in* fragmenta erit vitulus Schomronis.

7 ᵃ Cùm vento ſeminaverint, etiam turbini metent: culmus nullus erit ei, germen non efficiet farinam; ſi fortè fecerit, ᵃ extranei abſorbebunt ipſam.

1 *Adhibita*] hujus concionis, quæ eodem argumento cum ſuperiore eſt, partes ſunt quinque: propoſitio judicii a Deo venturi & cauſarum ejus, tribus primis verſibus; enarratio propoſitionis, toto ca. 8. conteſtatio Jiſraëlitarum ex propoſitionis argumento, ſeptem primis verſibus capitis 9. confirmatio antecedentium documentorum, inde ad verſum 11. capitis 10 & concluſio ad finem uſque. Ac propoſitio quidem judicium venturum per hypotypoſin militarem explicat, in priore membro verſus 1. cauſas vero tres ex ordine recenſet; defectionem, verſu 1. hypocriſin, ver. 2. & abdicationem omnis boni, verſu 3. *Similis aquilæ*] id eſt, aſſiduus hoſtis, velociſsimus, & potentiſsimus. *Domum Jehovæ*] populum Jiſraëlis ante effectum domeſticum Dei per gratiam ipſius, ut deinceps ſæpius nominatur. 2 *Ad me clamantes*] id eſt, ſimulata pietate invocantes & profitentes me. 4 *Ipſi*] enarratio hæc propoſitionis judicia Dei ſigillatim atque ex ordine accommodat primùm in defectionem Jiſraëlitarum, uſque ad verſum 11. deinde in hypocriſin ver. 11. & duobus ſequentibus; ac poſtremò in abdicationem boni, verſu ultimo. Defectionis autem duo ponuntur genera: unum, a temporali Davidis regno figurante regnum Chriſti; alterum, a ſpirituali cultu & ſacro: quæ duo prolepticè hoc verſu poſita deinceps per ὑςέρωσιν explicantur. *Conſtituunt Reges*] inde a temporibus Jarobhami: nam Jarobhham & quicunque ſequuti ſunt non venerunt in regnum ex promiſsione Davidi facta; ſed aut populi defectione, aut ipſorum occupatione Reges ſunt creati. *Terricula*] vide 1. Schem. 31.9. *Ut exſcindatur*] id eſt, ut ſuo ipſius gladio juguletur, & ſuo facto pereat; ut dicitur infrà 10.15. 5 *Deſeret*] expoſitio judicii divini contra defectionem a cultu ſacro, uſque ad ver. 9. quam ingreditur Propheta per Apoſtrophen ad Samariam regiam & metropolim Jiſraëlitarum regni: non juvabit te, inquit, vitulus tuus. *Innocentiam*] quæ poſita eſt in obſervatione conjugalis officii noſtri erga Deum noſtrum. 6 *Nam*] ætiologia prædictionis antecedentis, tum ab ipſa origine naturaque fictilium vitulorum, tum ab exitio ipſorum, hoc verſu; quod ſuis quoque cultoribus perditionem eſt importaturum, duobus ſeq. *Ipſe quoque*] ut primus ille in deſerto fuſus, Exod. 32. 7 *Cùm vento*] id eſt, ut ſeverint ita metent, adeòque difficiliùs atque moleſtiùs: quod ſequentibus verbis exponitur. *Extranei*] prout cœptū eſt fieri, cùm diuturna fame premeretur Schomron, & poſt obſidionem trienni caperetur, 2. Reg. 17.5.

8 Absorbebitur Jisraël: mox erunt in gentibus similes instrumento in quo nulla *est* delectatio.

9 Quia isti ascenderunt ad Assyrium, onagrum [a] solummodo studentem sibi; Ephrajimitæ mercede conduxerunt amores:

10 Etiam quia mercede conduxerunt *alios* in gentibus, mox congregaturus sum eos (cœperunt enim paululum) propter onus Regis principum.

11 Quia multiplicavit Ephrajim altaria ad peccandum; sunt ipsi altaria ad peccandum;

12 *Quæ* præscribo ei [b] documentis amplissimis legis meæ, tanquam res extera reputantur:

13 Sacrificia ipsa donariorum meorum, sacrificantes carnem comedentesque Jehova non accipit: nunc recordatur iniquitatis eorum, & animadvertit peccata eorum ipsos in Ægyptum reverti.

14 Denique oblitus est Jisraël opificis sui, extruxitque templa, & Jehuda multiplicavit civitates munitas: ideo immittam ignem in civitates hujus, ubi consumpserit palatia illius.

8 *Similes instrumento*] id est, abjectissimi, & expositi indignissimis contumeliis, tanquam pelves & matulæ.

9 *Quia isti*] expositio judicii divini contra defectionem Jisraëlitarum a temporali Davidis regno ad extera, hoc & sequent. versu: ut diximus in ver. 4.

Ascenderunt] 2. Reg. 15.19.

Onagrum] id est, cui non magis curæ sint homines ut ipsos adjuvet, quam onagro, de quo Ijobi 39.8. & sequent. sed sibi tantùm prospicit.

a Heb. *solitarium sibi.*

10 *Mercede cond.*] id est, conducto milite extero sese confirmaverunt, ut de Hoschehha Rege legimus 2. Reg. 15.19.

Congregaturus] id est, acervatim perditurus, ut infra 9.6.

Eos] videlicet Jisraëlitas in quorum regionem involabunt conductæ gentes: quemadmodum Achazo interminatur Deus Jeschahh. 8. *Cœperunt*] videlicet congregari Jisraëlitæ Pulæ & Tiglat-pelesere ducibus, cùm tribus quæ trans Jardenem erant partim cæsæ, partimque deportatæ sunt 1. Chro. 5.26. sic ab exemplo recente hæ minæ confirmantur. *Propter onus*] id est, propter tributum quo Reges Jisraëlis populum suum onerarunt, ut reges Assyriæ sibi adjungerent. Hoc enim tributum pendebat Hhoscheahh Rex Schalmaneseri, 2. Reg. 17.3. *Regis prin.*] id est, Regis Assyriorum potentissimi & maximi qui in principes multos dominabatur: vide 2. Reg. 18.19. & sequen. & Jeschahh. 10.8.11. *Quia mult.*] accommodatio judiciorum Dei in hypocrisin Jisraëlitarum, ut diximus in ver. 4. *Multiplicavit*] id est, non satis habuit legitimo altari meo. 12 *Quæ præscribo*] id est, ego ritus & cæremonias externas omnes nihili facio: ut Jeschahh. 1. & 66. sic exponimus ex ver. seq. b Heb. *amplitudinibus.* 13 *Sacrificia ipsa*] ut Proverb. 15.8. & 21.27. *Donariorum*] id est, etiamsi donentur mihi. *Ipsos in Ægypt.*] id est, neque adhærere Deo ex fœdere, neque servire Assyrio secundum fidem datam; sed missis nuntiis cum Aegyptio conspirare, 2. Reg. 17.4. 14 *Denique*] accommodatio judiciorum Dei contra perversitatem Jisraëlitarum de industria abdicantium omne bonum, in omne malum incumbentium, & Judæos sermone, exemploque ad idem scelus provocantium: postremus locus; ut diximus in ver 4. *Multiplicavit*] quod Deus reprehendit acerbissimè Jechasch. 22.8. *Hujus*] videlicet Jehudæ, qui a copiis Sancheribi gravissimè infestatus est, & dāna accepit quàm plurima: vide 2. Reg. 18. & 19. *Illius*] Jisraëlis, qui antè eversus & deportatus est quàm oppugnaretur Jehuda: sic accipiendum esse locum hunc evincit generis relativorum varietas.

Caput IX.

1 Ne læteris, Jisraël, ad exultationem ut populi, quòd scorteris a Deo tuo; diligas mercedem meretriciam in omnibus areis frumentariis.

2 Area ut lacus torcularis non pascet istos, & mustum mentietur isti.

3 Non habitabunt in terra Jehovæ; sed revertetur Ephrajim in Ægyptum, & in Assyria pollutum comedent.

4 Non libabunt Jehovæ vinum, neque suavia erunt ipsi *libamina*; sacrificia eorum ut cibus lugentium *futura essent* eis, quicunque comederent ipsum polluerent se: nam

1 *Ne læteris*] Tertia pars, contestatio Jisraëlitarum de præfidente ipsorum lætitia & conquiescente in præsentibus bonis versu 1. quam lætitiā retundit Propheta prædictionibus egestatis, versu 2. deportationis vers. 3. amissionis divini cultus, versu 4 & 5. mortisq; & vastationis horrēdæ, ver. 6. & 7.

Ad exultationem] i. magnopere adeò ut exultes; ut solent ii quos maxima lætitia afficit. *Scorteris*] i. omisso vero Deo in diis & gentibus exteris conquiescas, & te prostituas eis: allegoria frequentissima. 2 *Mentietur*] i. fallet spem istius, per prosopopœiam. 3 *Pollutum*] i. impurum, neque primitiis neque ulla ratione consecratum & acceptum Deo: vide Danijel. 1.8. 4 *Non libabunt*] i. nefas erit ipsis libare, nedum sacrificare Domino. *Cibus lugent.*] i. si sacrificarent, illegitimè & impurè sacrificaturi essent, cùm sacrificantes lætari coram se Deus imperet Deut. 12.7. & seq. His vero in deportatione & servitute miserima lætitiæ nihil futurum sit. *Nam cibus*] explicatio similitudinis. q. d. quemadmodum ex lege nefas est sacrificium pro mortuo aut cibum ullum inferri in domum Dei, quia sacrificia læte fuerunt celebranda ex lege Deut. 12. ita etiam ἀναλόγως ingrata futura essent istorū hominū sacrificia: quo pertinent seq. ver.

cibus eorum pro [a] mortuo ipsorum non venit in domum Jehovæ.

5 Quid facturi essetis, die solennitatis & die festo Jehovæ.

6 Nam ecce interituri sunt a vastatione, Ægyptus cōgregabit eos, Moph sepeliet eos; [b] desideratissima *tentoria* ad argentum ipsorum chamæleon hæreditariò possidebit, spina in tentoriis ipsorum *erit*.

7 Advenisse dies animadversionis, advenisse dies retributionis agnoscent Jisraëlitæ; stultos Prophetas istos, dementes, viros [c] ventosos esse, propter amplitudinem iniquitatis tuæ, & amplum intestinum odium.

8 Speculatur Ephrajimum [d] conjunctū Deo meo; *ut* laqueus aucupis in omnibus viis Prophetæ ipsius *est* intestinum odium in domo Dei ipsius.

9 In [e] profundissimam corruptionem conjiciunt, similem temporibus Gibhhæ: recordabitur iniquitatis eorum, animadvertet peccata eorum, *ducens*;

10 Tanquam uvas in deserto inveneram Jisraëlem; ut primùm fructum in ficu principio ipsius, videram majores vestros: ipsi venerunt ad Bahhal-pehhorem, & separarunt se pudendo, & fuerunt detestationes [f] prout amaverunt.

11 Ipsorum Ephrajimitarum tanquam volucris evolabit gloria; inde a partu, & ab utero, & a conceptu.

12 Quòd si educaverint filios suos, [g] ita orbabo eos ut non supersit ullus: quin etiam væ eis, cùm discessero ab ipsis.

13 Ephrajim, quemadmodum video Tyrum, plantata est in habitaculo; sed Ephrajim producturus est ad interfectorem filios suos.

14 Da eis Jehova, quod daturus es: da eis vulvam abortientem, & ubera flaccida.

a Heb. *animæ* ut Levit. 21.1.

5 *Solennitatis*] cùm agitanda est lætitia, Num. 10.10.

6 *Moph.*] vide Jeschah. 19.13.

b Heb. *desiderii.*

Desideratissima] id est, etiam intima ipsorum penetralia quibus desiderarent abscondere pecuniā suam, horrescent spinis & sentibus.

Chamæleon] ut Proverb. 24.31.

7 *Advenisse*] quarta pars, confirmatio, judicium Dei venturum asserit a sacrilegis studiis, & inhumanis odiis populi Jisraëlis & prophetarum ejus, versu 8. & 9. quæ mala per comparationem majorū Propheta deinde ostendit hæreditaria Jisraëlitis esse, judiciaque paria in ipsos accersere. Ac sacrilega quidem illorum studia posita in consociatione idolorū, & Dei fœderisque ipsius repudiatione cū suis judiciis persequitur propheta, usq; ad ver. 9. cap. 10. & concludit, ver. 9. & 10.

Stultos Prophetas] videlicet qui falsis prophetiis populum alunt & confirmant in malo, atque irretiunt, ex seq. versu.

c Heb. *venti.*

Propter ampl.] i. quæ animadversio & retributio propter has duas causas superventura est, nimirum iniquitatem in Deum, & inhumanitatem odiaque intestina & crudelissima, ex quibus tam multi reges pauco tempore in Jisraële exstiterunt. 8 *Speculatur*] narratio improbitatis duplicis, qua Pseudoprophetæ apud Jisraëlitas tenebantur: una, quòd pios indesinenter observabant & prodebant sceleratissimè quasi prophetarent; altera, quòd intestinis illis & publicis odiis abutebantur ut Jisraëlitas inter se committerent, & illis tanquam laqueis ipsos impediebant & perdebant improbissimè religionis specie. d Heb. *cum.* *Ut laqueus*] id est, Propheta passim tendiculas ponit ad intestina odia inflammanda. 9 *In profundiss.*] ἐργασία confirmationis, ut diximus in versum 7. qua propheta docet adducta majorum comparatione studia sacrilega odiaque esse in Jisraëlitis hæreditaria, ac proinde ipsos judiciis iisdem puniendos: sacrilega autem studia hæreditaria confirmat tum consotiatione idolorum, ut Bahhal pehhori majores sese adjunxerant, versu 10. cui malo sua judicia substernuntur, usque ad versum 15. tum abdicatione Dei & fœderis ipsius, quod Gilgale fuerat instauratum cum incircumcisis majoribus, inde ad versum 9. capitis sequent. e Heb. *profundant, corrumpunt.* *Conjiciunt*] videlicet alii alios. *Similem temporibus*] id est, non latentem aut singularem aliquam; sed apertissimam & communem omnium, ut fuit scelus Gibhhæ Judic. 19.20. ‖ Num. 25. 10 *Tanquam*] narratio idololatriæ qua Jisraëlitæ coram Deo inde ab exitu ex Aegypto commaculati sunt: in qua Deus beneficium suum comparat cum ingratissimis illorum maleficiis; deinde judicia subjicit, ut diximus in versum 9. tanto amore (inquit Deus) Jisraëlitas complexus sum quanto amari solent a viatoribus uvæ, aut præcoces ficus: at ipsi amorem suum idolis tradiderunt: sic Deut. 32.10. & sequentibus. *Pudendo*] vide Jirmejæ 3.19. *Fuerunt detest.*] id est assumptam semel idololatriam auxerunt arbitratu suo. f Heb. *secundum amare ipsorum.* g Heb. *orbabo eos ab homine.* 13 *Ephrajim*] amplificatio impietatis Jisraëlitarum ab infinita ipsorum præfidentia, quòd tam firmè fundati & radicati in sua amplitudine sibi viderentur, quàm Tyrus in sua sede. *Producturus*] id est, cruentis cædibus suos expositurus. 14 *Da eis*] Prophetæ verba erumpentis in præces cognita gravitate judiciorum Dei. Duo (inquit) interminatus es: unum gloriam ipsorum a nativitate, utero, & conceptu avolaturam; alterum, parentes liberis quos educaverint orbatum iri. Cùm autem tolerabilior sit eorum conditio quos judicio priore affeceris, quæso ut illud perficias; ut aut non nascantur liberi; aut nati moriantur illico inopia educationis.

15 Totum

15 'Totum malum iſtorum ' in Gilgale eſt, nam ibi odi iſtos : propter malitiam actionum iſtorum, e domo mea expellam iſtos, non pergam amare eos, omnes principes eorum ſunt refractarii.

16 'Percutietur Ephrajim, radix ipſorum exareſcet, fructum non ſunt facturi; etiamſi genuerint, morte afficiam tamen *liberos* deſideratiſſimos uteri ipſorum.

17 Spernet eos Deus meus; quia non auſcultant ei, ideo erunt errabundi in Gentibus.

15 *Totum malũ.*] ſecũdus locus ſacrilegorum ſtudiorum in quæ Jiſraëlitæ exarſerant, ut dictum eſt in verſum 9. Fuerat inquit Deus, majorum incircumciſorum ſcelus Gilgale devolutum atque condonatum, Jehoſchuhh. 5. iſti verò eum ipſum locum ubi majores ſanctificaveram prophanis ſuis & impiis factis contaminant: ut infrà 12.12. & quamvis præputium carnis ipſorum fuerit in Gilgale exſectum, tamen malitia ipſorum adhæſit eis, quam inde ab eo tempore odio proſequutus ſum, & deinceps ulturus, ut ſequentes verſus explicant. *In Gilgale eſt*] id eſt, non amotum eſt ab ipſis; ſed adhuc in ipſis hæret, odiumque meum conciliat.

16 *Percutietur*] narratio judicii allegorica, quam interpretatur Propheta hoc & ſequent. verſu.

Caput X.

1 'VITIS vacua eſt Jiſraël, 'fructum reponit ſibi; ſecundum multitudinem fructus ſui multiplicat altaria, ſecundum bonum terrę ſuę benefaciunt ſtatuis.

2 'Impertitur [a] animus eorum, jam rei ſunt; 'ille [b] decutiet altaria iſtorum, vaſtabit ſtatuas iſtorum.

3 'Nunc enim dicunt, 'nullus rex eſt nobis; nam non timemus Jehovã, & Rex ipſe quid facturus eſſet nobis?

4 'Loquuntur verba execrando [c] falsò, pangendo fœdus; & 'floret ſimile cicutæ judicium per porcas agrorum meorum.

5 'Propter 'vitulas Beth-avenis formidabunt *quiſque* habitator Schomronis; cùm lugebit de eo populus ipſius, etiam 'atrati ejus *qui* de eo exultant, [d] propterea quòd gloria ejus migraverit ab eo.

6 Etiam ' ipſe in Aſſyriam deportabitur, munus Regi ' propugnanti; pudorem Ephrajim percipiet, & erubeſcet Jiſraël a conſilio ſuo.

7 Exſcindetur ipſius Schomronis 'Rex, ſimilis ſpumæ in ſuperficie aquarum:

8 Et ſuccidentur excelſa ' Avenis, 'peccatum Jiſraëlis; ſpina & tribulus [e] aſſurget ſuper altaria eorum: & dicent ipſis montibus, tegite nos; & collibus, cadite ſuper nos.

9 'Inde a diebus Gibhhæ peccaſti Jiſraël, ibi 'ſteterunt; non aſſequutum eſt eos Gibhhæ bellum contra [f] 'iniquos *geſtum*.

10 Pro voluntate mea itaque vinciam eos; congregabuntur enim contra eos populi, vinciendo eos *deducendos* 'in duabus habitationibus ipſorum.

1 *Vitis*] ἐργασία præcedentis ſententiæ, continens primùm narrationem criminum quibus tenebantur Jiſraëlitæ, verſibus 4. deinde judiciorum quæ erant ſuperventura divinitus, alteris quatuor.

Fructum reponit] id eſt, nemini eſt fructuoſa: ſi quid profert, eo toto in libidinem ſuam abutitur, ut ſequentia verba exponunt.

2 *Impertitur*] id eſt, iſti ex animo ſuo impertiuntur idolis quicquid habent.

a Heb. *cor.*

Ille] videlicet Deus meus, qui nominatus eſt ſuprà 9.17.

b Heb. *decollabit.*

3 *Nunc enim*] propoſita ſummatim duobus verſibus prolepſi de malitia Jiſraëlitarum & de judiciis Dei contra illos, jam ſigillatim exponit Propheta, malitiam quidem ver. 3. & 4. judicia verò, ſequentibus.

Nullus Rex] id eſt, non reges noſtri nobis, ſed nos ipſi regibus noſtris imperamus, leges ferimus, exauctoramus, &c. quæ fuiſſe factá ſacræ hiſtoriæ teſtantur.

4 *Loquuntur*] id eſt, omnes perjuri & fœdifragi ſunt, ac novæ conſpirationes quotidie inter ipſos pullulant: quod indigniſſimum eſt inquilinis meis, quos ex meo ipſius agro mea ſuſtentat liberalitas. c Heb. *vanitate.* *Floret ſimile*] .i. omnia ſunt depravatiſſima: ne judicium quidem ipſum (quod ſacrum eſt Jehovæ) integrum eſt, ſed conſtupratiſſimum & exitioſum omnibus. 5 *Propter vitulas*] narratio judicii, ut diximus in verſum 3. *Vitulas Beth.*] id eſt, idola Beth-elis & Danis, ſynecdochicè: vide ſuprà 4.15. *Atrati*] vide 2. Reg. 23.5. d Heb *propter gloriam ejus quod migraverit:* *trajectio.* 6 *Ipſe*] habitator Schomronis, de quo præcedente verſu. *Propugnanti*] vide ſuprà 5.13. 7 *Rex*] Hoſcheahh filius Elæ, de quo 2. Reg. 17. 8 *Avenis*] .i. Beth-avenis ſive Beth-elis de quo ſuprà 5. per aphæreſin. *Peccatum*] .i. quibus in excelſis Jiſraëlitæ peccatis graviſſimis ſe ſe obſtrinxerunt. e Heb. *aſcendet.*

9 *Inde a diebus*] concluſio id ipſum repetens quod dictum eſt ſuprà 9.9. per apoſtrophen ad Jiſraëlitas, quibus ſubnectitur judicium ſuum ſeq. verſu. *Steterunt*] id eſt, non fuerunt dejecti & perditi majores tui, prout peccatis ſuis merebantur.

f Heb. *filios iniquitatis.* *Iniquos*] Binjaminitas. 10 *In duabus hab.*] .i. in Jehuda & Jiſraële; Hęc enim prolepſis concluſionis eſt, quę in ſequentib. fuſius exponitur.

11 'Nam Ephrajim vitula eſt 'edocta, amans triturare, quamvis 'ego tranſiviſſem ſuper præſtantiam colli ejus: ' uſurus ad equitandum fuiſſem Ephrajimo, araturus Jehuda, [g] occaturus Jahhakob.

12 Seminate vobis, *dicebam*, ad juſtitiam, metite ad benignitatem, novellate vobis novale: nam tempus eſt quærendi Jehovam, donec veniat, & doceat vos juſtitiam.

13 Araſtis improbitatem, iniquitatem metitis, comeditis fructum mendacii: quia confidis viæ tuæ, multitudini potentiũ tuorũ.

14 Quapropter exſurgit tumultus in populis tuis, & unaquęque munitionum tuarum vaſtabitur, ut vaſtavit 'Schalman [h] 'Arbelitida die belli: 'mater cum filiis collidetur.

15 'Ita efficit vobis Beth-el propter [i] ſummam malitiam veſtrã; 'in ipſa aurora [k] planè exſcindetur Rex Jiſraëlis.

11 *Nam Ephrajim*] hæc concluſionis exornatio primùm comparat ſtudia Jiſraëlitarum cum gratioſo Dei conſilio, ver. 11. deinde documenta ejus, ver. 12. cum factis illorum, ver. 13. ac poſtremò judicium propinquũ denuntiat, duobus verſibus ultimis.

Edocta] id eſt, quæ informata quidem eſt in pietate erga Deum, cultu & officio ſuo, ſed omittens fugienſque cultum & laborem juſtum, in illud tantùm incumbit ut percipiat cõmoda.

Ego tranſiviſſem] .i. domuiſſem, & aptaſſem ferendo jugo & trahendo aratrum meum. *Uſurus ad equit.*] .i. Jiſraëlem & Jehudam, ſingulos denique occupaturus in cultu meo, ut proſopopœia ſequente oſtenditur: hæc omnia allegoricôs. g Heb. *occaturus ſibi*, *pleonaſmus.* *Jirmeja* 4.3. 14 *Schalman*] ſive Schalmanaſer Rex Aſſyriæ, de quo 2. Reg. 17. h Heb. *domum Arbeli.* *Arbelitida*] regionem Aſſyriæ infra Arpadũ a Schalmane occupatam ea expeditione quæ perſtringitur 2. Reg. 18.34. & 19.13. Dicitur autem Arbelitis ab oppido Arbelorum, quod Darii clade apud autores celebratum eſt. *Mater cum*] vide Gen. 32.11. 15 *Ita efficit*] .i. horum in cauſa eſt impia ſceleratiſſimaque veſtra idololatria; quæ de nomine Beth elis ſynecdochicè deſignatur. i Heb. *malitiam malitiæ veſtræ.* *In ipſa aurora*] id eſt, momento uno, & ex improviſo. k Heb. *exſcindendo.*

Caput XI.

Deus paterni amoris ſui erga Jiſraëlem fundamentum ſtatuens in Chriſto, oſtendit ſe (etſi neque Prophetis, neque lege, neque beneficiis, neque verberibus Jiſraëlem adduxit ad reſipiſcentiam) tamen non poſſe illum perdere; ſed potius effecturum ut electi ad Chriſtum exhibitum converſi amplectantur ipſum fide, & fruantur promiſſionibus.

1 'QUIA puer Jiſraël *eſt* quem 'diligo; ideo ex Ægypto 'vocavi 'filium meum.

2 ' *Prout* 'revocant eos; ita 'abeunt a conſpectu

1 *Quia puer*] Expoſitis hactenus Jiſraëlitarum peccatis & interminationibus Dei contra illos, prout duobus typis Propheta figuraverat capite 1. & 3. nunc demum tranſilit Propheta ad explicationem alterius partis adumbratæ typo, nimirum ad enarrationem gratioſarum promiſſionum de reconciliatione Jiſraëlitarũ cum Deo, i. ſanctarum reliquiarum ſecundum electionem gratiæ in Chriſto. Quamobrem tria hoc loco a Propheta exponuntur: primum eſt, propoſitio cauſarũ gratiæ & promiſſionum Dei, ver. 1. ſecundũ, narratio ingratiſſimæ Jiſraëlitarũ adminiſtrationis pro infinitis a Deo beneficiis, uſque ad ver. 8. tertium, immutabilium Dei promiſſionũ explicatio miſeros Jiſraëlitas & ultrò ruentes in pernitiem ſuã miſericorditer conſervantis. Ac in propoſitione quidem non mediocris difficultas ex eo ineſſe viſa eſt, quòd interpretes ferè omnes, communi Judæorum interpretatione traducti, locum hunc ad tempus illud putarunt reſpicere, quo populus Jiſraëlis Deo autore & duce Moſche ex Aegypto egreſſus eſt: ſed cùm nos propius introſpicimus conſiliũ Prophetæ toto hoc capite, & attendimus ad interpretationem quæ habetur Matth. 2.15. planè ſtatuimus germanã hujus loci interpretationem ex illo petendam eſſe. Senſus igitur eſt, amorem Dei erga populum ipſius æternum eſſe; cumq; gratuiti illius amoris & beneplaciti Dei fundamentum ſit in Chriſto (quem exhibitum & natum in carne neq; Judæi, neq; Jiſraëlitę agnoverãt) etſi non fuiſſet futurũ a juſtitia Dei alienũ ut eo in æternũ privarentur (quod ſubductio illius in Aegyptum videbatur portendere) Deum tamen ſibi in amore ſuo erga populum ſuum conſtare, & propterea Chriſtum (quem ad ſua venientem minimè receperant) ex Aegypto, quò fuerat ſubductus, in terrã Jiſraëlis revocare.

Diligo] .i. amare pergo, ex æterna electione mea in Chriſto, & fide conſtantiaq; fœderis. *Ex Aegypto*] ubi aliquot annos delituit Chriſtus, declinans ſævitiã Herodis, & quodammodo interminans populo abdicationem ipſius propter ingratũ animum & maleficia, niſi Deus ad veritatem ſuarum promiſſionum reſpiceret.

Vocavi] .i. ſtatui vocare decreto meo, & ſuo tempore certiſſimè revocaturus ſum. *Filiũ meum*] unigenitum Chriſtum, ut interpretatur Matthæus. 2 *Prout*] altera hæc pars, ut ante diximus, eſt συγκριτικὴ beneficiorũ Dei cum ingratiſſimis Jiſraëlitarũ maleficiis: qua oſtendit Deus omnino neceſſarium eſſe ut Chriſtũ (in quo omnes ipſius promiſſiones ſunt etiam & amen) ad Jiſraëlem vocet. Nam primùm revocanti per Prophetas non auſcultarunt, ſed ad idola trãsfugerunt, hoc verſu: deinde cùm ipſe Deus lege & cæremoniis eos informaret, idola ſuffecerunt in locũ mandatorũ ejus, ver. 3. præterea ne beneficiis quidẽ devinciuntur Deo, ſed ad exteros confugiunt, ver. 4. & 5. ac poſtremò ne verberibus quidẽ reſipiſcunt, ver. 6. & 7. Sic oſtendit Deus nihil jam amplius ſupereſſe quàm ut plenitudinẽ gratiæ & veritatis exhibeat in Chriſto, ut juſti ambulent in illa, & impii impingant in illam: ut idẽ ait infrà 14.9. *Revocant*] Prophetæ ad Deum & doctrinam ejus.

Abeunt] .i. obvertunt eis cervicem, non autẽ faciem: ut ait Jirmeja 2. 27.

3 Prout ego] secundus gradus συγκρίσεως; ut diximus in versum 2.
Assuefacio] id est, informo & instituo, ut accipiat legem meam.
Illa] Bahhalimos videlicet & sculptilia, quorum meminit præcedente versu.
In brachiis suis] ut scortum impudens & in libidinem omnem exardescens, passis ulnis amplexans amatores.
4 Funiculis humanis] tertius gradus συγκρίσεως, ut diximus in versum 2. per similitudinem optimi agricolæ & jumentis suis studiosissimè consulentis: qua similitudine usus erat suprà 10.11.
5 Non erat ipsi] id est, nihil erat, cur a me aversus in AEgyptii aut Assyrii fidem sese reciperet, cùm omnia affatim & indulgentissimè a me subministrata essent.
In terram AEgypti] ut fecisse legitur Rex Hoscheahh, 2.Reg.17.4.
Qui est rex] id est, cui regnum Jisraëlis est tributarium inde a temporibus Menachemi, 2.Reg.15.19.

conspectu illorum, Bahhalimis sacrificant, & sculptilibus suffitum faciunt:

3 'Prout ego 'assuefacio Ephrajimum, accipit 'illa 'in brachiis suis; neque agnoscunt me curare ipsos.

4 'Funiculis humanis traho eos, densis funibus amoris; & sum eis ut qui sublevant jugum impositum maxillis eorum, ut admoveam ei cibum.

5 'Non erat ipsi revertendum 'in terram Ægypti, aut Assyrii,' qui *est* Rex ejus; sed 'renuerunt converti.

6 'Denique cùm residet 'gladius in civitatibus ejus, & consumit membra ejus, devoratque; propter consilia eorum;

7 Populus meus [a] suspensi hærent aversioni a me: 'quamvis ad excelsum revocent eum, pariter 'non exaltat.

8 'Quomodo exponerem te, ô Ephrajim? dederem te, ô Jisraël? quomodo disponerem te ut 'Admam? ponerem te ut Tzebojima? 'se versat in me [b] animus meus, simul æstuant [c] viscera mea pœnitentia.

9 Non perficiam æstum iræ meæ, [d] non perdam amplius Ephrajimum: 'quia Deus fortis sum, ac non 'vir; in medio tui sanctus, non autem 'invasurus civitatem.

10 [e] 'Jehovam sequentur tanquam leo 'rugientem; cùm ipse rugiet, tum [f] trepidè accurrent 'filii inde 'a mari.

11 'Trepidi accurrent ut avicula ex Ægypto, & ut columba e terra Assyriæ; & collocabo eos in domibus ipsorum, dictum Jehovæ.

Renuerunt] quamvis tot modis qui antè dicti sunt, revocarentur. 6 *Denique*] quartus & postremus locus συγκρίσεως, ut diximus in versum 2. *Gladius*] sive intestinus (ut mutuis Jisraelitarum conspirationibus factū est) sive alienus ab hoste illatus, aut ab auxiliaribus accitus. a Heb. *appendent aversioni meæ.* 7 *Quamvis ad excelsum*] id est, quamvis hæc omnia, prophetia inquam, lex, administratio paterna Dei, & verbera documento sint ipsis, ut missa omni disceptatione & hæsitatione se committant Deo; non possunt tamen gloriam Deo solidè tribuere. *Non exaltat*] videlicet excelsum Deum. 8 *Quomodo exponerem*] tertia hæc pars continet primùm pathos elegantissimum, hoc versu: deinde promissiones Evangelicas in Christo, tribus sequentibus. Sensus autem est τῦ πάθους: ô Jisrael, si ad tua ista ingratissima & indignissima facta respicerem, non secus tecum agerem quàm olim cum civitatibus quæ incendio e cœlo perierunt: sed ut ut in te sis perditus, & perdendus propter te; attamen in consilio meo servaris, & propter misericordiam meam in Christo servaberis. *Admam*] quam subvertit Jehova cum Tzebojimis, & duabus aliis civitatibus, Genes.19. quarum simul habentur nomina Deut.29.23. *Se versat*] id est, in dubio est animus, incertus sum quid agam, cùm hinc atrocitas peccatorum tuorum me ad supplicium sumendum provocat, inde paternus meus amor & misericordia ad sustinenda & inhibenda judicia compellit, gratiamque meam in Christo explicandam: denique certat virtus misericordiæ meæ cum vitiositate tua, & me tanquam patrem optimum filios castigantem flectit ad faciendam gratiam, quæ deinceps exponitur: humanitus dicta. b Heb. *cor meum.* c Heb. *pœnitentia mea.* d Heb. *non revertar ad perdendum.* 9 *Quia Deus fortis*] αἴτιον promissionum Dei duplex; unum, a natura Dei, quod Deus fortis est, ac proinde irrevocabile & infractum est decretum ipsius de servandis electis; alterum, ab officio & fœdere, quòd sanctus est, sanctificationis autor, & in populo suo habitans ad æternam sanctificationem ejus. *Vir*] qui cùm a se, tum ab alio mutabilis est: sic Numer. 23.23. & 1.Schem.15.29. *Invasurus civitatem*] id est, hostis & adversarius tuus, qui infensa acie irrumpam in te, & flamma ferroque profanem omnia. e Heb. *post Jehovam ibunt.* 10 *Jehovam sequentur*] id est, Christum, quem vocavero ex AEgypto; ac non abibunt a conspectu ejus, ut fecisse dicuntur suprà ver.2. *Rugientem*] id est, maxima voce personantem, & potentissima Evangelii: vide Hebr.12.26. *Filii*] in Christo effecti, Joann.1.12. *A mari*] id est, ab extremitatibus terræ, quam mare circumluit. f Heb. *trepidabunt: sic sequente versu.* 11 *Trepidi accurrent*] id est, advolabunt: amplificatio præcedentis promissionis altera similitudine.

Caput XII.

Deus Jisraelitas a perfidia, idololatria & inhumanitate revocans domesticis majorum exemplis, pertexit narrationem infida ipsorum avaritiæ, nefariæ idololatriæ, & intolerandi fastus: quæ peccata postquam exaggeravit majorum exemplis, & verbi sui promissorumque suorum recordatione, narrat se profligatis impiis reliquias gratiosè conservaturum esse: ideóque omnes ad resipiscentiam hortatur, curationem æternam & incorruptam pollicetur, & prophetiam gravi sententia decretoque terminat.

1 [Circumdederunt] Hæc tria capita ejusdem argumenti esse, & ad concionem unicam pertinere, nemini dubium esse potest qui ad rem penitiùs attenderit. Nam in concione hac utitur Propheta primùm prolepsi sive propositione summa tum peccati Jisraëlitarū, tum etiam revocationis ad resipiscentiam, usque ad versum 8. in quibus duabus partibus tota concio versatur: deinde verò ex ordine duas illas partes sigillatim explicat; primùm quidem peccata Jisraelitarū, usque ad versum 9. capitis 13. deinde verò revocationem, usque ad versum 9. capitis 14. ac postremò concludit voto & sententia elegantissima, versu ultimo. In hac verò prolepsi exponitur peccatorum summa, tribus versibus & revocatio a peccatis ad bonam frugem, quatuor sequentibus.

1 'CIRCUMDEDERUNT me mendacio Ephrajimitæ, & dolo domus Jisraëlis; 'quando Jehuda adhuc 'dominabatur cum Deo forti, & cum 'sanctis fidelis erat.

2 Ephrajim 'depascens ventum, & persequens Eurum, toto die mendacium & vastitatem multiplicat: nam 'fœdus cum Assyrio pangunt, & 'unguentum in Ægyptum deportatur.

3 'Etiam disceptatio est Jehovæ cum Jehuda; qui animadversurus in Jahhakobum secundum vias ejus, secundum actiones ejus reddet ei.

4 ‖ 'In ipso utero calcaneum tenuit fratris sui, deinde robore suo principem se gessit cum Deo:

5 Principem, inquam, se gessit cum angelo, & potentia valuit, 'flevit & supplex oravit eum; Bethele 'invenit eum, & ibi loquutus est nobiscum.

6 Atqui 'Jehova Deus exercituum, Jehova est memoriale ejus.

7 Tu ergo ad Deum tuum convertere; 'benignitatem & judicium observa, & expectationem habe in Deo tuo jugiter.

Peccata autem per gradationem Ephrajimo, id est Jisraelitis, exprobrantur, primùm quòd ipsi principes fuerunt & autores peccandi, cùm a regno Jehudæ & religione vera deficerent, hoc versu; deinde quòd pergentes in malo defectionis, exteris sese copularunt, versu 2. & postremò quòd Jehudam suo exemplo & facto in eadem scelera provocarunt, quibus effectum est ut Deus infensus ipsis esset. Quod autē Deus inquit, *circūdederunt me*, perinde est acsi diceret, volunt quidem haberi in servorum meorum numero qui stantes coram me ministrent mihi & circum pedes sint; verùm perfidiosè omnia; nam omnes omni ex parte dolis circumfluunt, quibus me putant circumventum & delusum iri. *Quando Jehuda*] id est, quo tempore adhuc regnum Jehudæ legem & cultum integrum servabat, adhærens Deo & promissionibus patrum per fidem. *Dominabatur*] id est, strenuè se gerebat in cultu Dei; non autem ferebat ut iniquitas, quam Deus damnat, dominaretur sibi. *Sanctis*] patribus, quibus fuerant promissiones factæ. 2 *Depascens ventum*] id est, inani spe seipsum lactans, & sectans eam contentissimè. *Fœdus cum Assyrio*] vide suprà 5.13. & 7.11. *Unguentum*] id est, munus honorarium ad conciliandum Regem, de quo 2.Reg.17.4. sic Jeschahh. 57.13. 3 *Etiam disceptatio*] tertius gradationis locus, ut diximus in versum 1. de quo suprà 4.15. & 6.11. ‖ *Gen.25.26. Gen.32.24. & sequent.* 4 *In ipso utero*] alterum propositionis membrum de revocatione a peccato duo continet: argumentum ab exemplo Jahhakobi communis Judæorum & Jisraelitarum parentis, tribus versibus; & hortationem ex eo argumento sumptum, versu 7. Nihil non tentavit Jahhakob (inquit Dominus) ut gratiam Dei & benedictionem obtineret: de gratia cum fratre in utero certavit, de benedictione cum angelo, quam supplex a Deo consequutus est, & Deus sæpius deinceps confirmavit; cujus promissa non sunt momentanea, sed tam certò æterna sunt quàm ipse a natura sempiternus est: agite ergo, si Jahhakobi semen estis, ad Deum revertimini, &c. 5 *Flevit*] etsi hoc apud Moschen disertè non legitur, non dubium est tamen quin ex rebus adjunctis autore spiritu Dei propheta collegerit alterum antagonistarum flevisse: cujusmodi eclipses a scriptura frequentari sæpe monuimus. Uter autem fleverit, quæstio est apud interpretes. Nos ad Jahhakobum magis probamus pertinere, cùm adducti serie ipsa verborum, quibus eundem nominandi casum antecedere communis usus & ratio postulat; tum verò ex narratione Moschis: in qua res adjunctæ manifestò docent fletum a Jahhakobo factum esse. Nam cùm luxata fuisset vertebra femoris Jahhakobi, cumque angelus nomen suum roganti Jahhakobo non indicavisset (quorum altero potentiam suam, altero majestatem Jahhakobo non obscurè innuebat) certum est Jahhakobum his indiciis adductum benedictionem a Deo fletu petiisse, quam deinde Angelus testificatus est nova impositione nominis: quæ impositio primùm eodem loco facta, postea Beth-ele repetita est, & ipsi ac posteritati ejus confirmata, Gen.35.10. & sequentibus. *Invenit eum*] id est, apparuit & obvenit ei Deus, Gen.35.9. 6 *Jehova Deus*] id est, Deus est æternus & potentissimus ad præstanda & asserenda in æternum promissa sua. 7 *Benignitatem*] vide Psalm.101.1.

8 'Mercator

8 *Mercator est*] secunda hæc concionis pars primum peccata Jisraëlitarum, deinde revocationem exornat copiosissimè, ut diximus suprà in versum 1. & peccata singula amplificat per comparationem amplissimorum beneficiorum Dei contra perfidiam Jisraëlitarum misericorditer cocertantis. Sunt autem peccata tria ordine posita; primum est vafra & dolosa avaritia, usque ad versum 12. secundum, idololatria, usque ad versum 6. capitis 13. tertiũ, præfidentia intollerabilis & fastus ex copia bonorum regnique amplitudine, inde ad versum 9. quibus expositis transitur ad revocationẽ. Primũ hoc peccatum exponitur duobus versibus amplificatur verò tum comparatione beneficiorum Dei quibus Jisraëlitas opportuerat confidere, versu 10. tum etiam promissorum per Prophetas ipsius, versu 11. quæ duo indignitatem peccati istius non mediocriter exaggerant. Mercatoris autem appellatio hic significat eum qui veteribus aginator, ærillator, sive cocio dicebatur, nimirum qui ora contrahentium oblinẽs blandis verbis, fallit argutissimè, & perfidè ex rebus minimis sibi comparat lucrum.

8 *Mercator est, in manu ejus sunt lances [a]dolosæ; opprimere amat:
9 Ac dicit Ephrajim, utique ditatus sum, assequutus sum opes mihi; omnes labores mei non sufficiunt mihi, *iniquitas *est* quæ *est* aberratio.
10 *Et ego Jehova Deus tuus inde a terra Ægypti; adhuc facerem ut sedeas in istis tentoriis, *ut diebus solennitatis?
11 Et loquens per ipsos Prophetas ego visionem multiplicarem, & [b]per Prophetas ipsos proponerem *similitudines?
12 *An in Gilhhade iniquitas, tantummodo vanitas fuerunt? in Gilgale boves sacrificant, etiam altaria *istorum sunt *tanquam acervi per porcas agrorum meorum.
13 *Illuc fugerat Jahhakob *ex* agro Syriæ; cùm servivisset Jisraël propter uxorem, & propter uxorem custodivisset *gregem*.
14 Hùc *per Prophetam adduxit Jehova Jisraëlem ex Ægypto, cùm per *Prophetam servatus esset.
15 *Provocavit Ephrajim *indignationem* [c]amarissimam; ideo [d]cædes ejus in eum expandit, & opprobrium ejus reddit ei Dominus ipsius.

a Græc. *doli*. 9 *Iniquitas est*] .i. quisquis non init hanc viã, iniquus habendus est; & omnis aberratio ab hac lucrãdi via, mihi censetur improbitas. 10 *Et ego*] indignantis verba peccatum superius exaggerantia, ut modò diximus. *Ut diebus*] .i. festivè & trãquillè, ut fit in solennitatibus imperatis lege. b Heb. *per manũ Prophetarum*. 11 *Similitudines*] typicas & allegoricas, qualibus Propheta usus est supra 1. & 3. & passim. 12 *An in Gilhhade*] expositio secundi peccati, id est, idololatriæ ut diximus suprà in versum 8. sensus est, putatisne Gilhhaditas qui deportati sunt per Tiglath-pelesserum ipsos fuisse reos idololatriæ? vos autem minimè, qui ab Assyrio intacti remansistis? atqui ipse aditus regionis vestræ adeò abundat idololatria, ut (quod proverbio dicitur) ex unguibus leo facilè cognosci possit. *Istorum*] qui cis Jardenem habitant, neque fuerunt deportati. *Tanquam acervi*] id est, infinita sunt.
13 *Illuc fugerat*] exaggeratio præcedentium peccatorum ab anteactis Dei beneficiis, quæ ibidem ubi accepta fuerant Jisraëlitæ obscurabant, quasi dicat, impium sanè fuerat Gilhhadem ab illis sacrilega iniquitate & vanitate profanari, quem Deus velut asylum Jahhakobo patri vestro ex servitute misera redeunti & fugienti Labanem constituerat, Gen. 31. at quàm impium est Gilgalem a vobis sacrificiis & altaribus profanari? quem Deus duce Jehoschuhha consecraverat ad purgationem majorum vestrorum, Jehoschuhh. 5. & quo primo accessu majores vestros miserat in possessionem terræ. 14 *Per prophetam*] Jehoschuhham. *Prophetam*] Moschem, qui populum eduxit ex AEgypto. 15 *Provocavit*] regressio ad explicationem peccati, quę fuerat interrupta per exaggerationem duobus versibus comprehensam. c Heb. *amaritudinum*. d Heb. *sanguines*.

Caput XIII.

1 *Cùm eloqueretur*] Amplificatio peccati idololatriæ quam objicere cœperat Propheta suprà 12. 12. tum ab infelice successu qui Jisraëlitis obvenit ex quo idola coluerunt, tribus versibus; tum a fœdere & beneficentia anteacta Dei, versu 4. & 5. Infelix autem successus est triplex: primus, quòd qui prius terrori erant omnibus jam contemptui sunt ut cadaver mortuum, versu 1. secundus, quòd ne hac quidem insperata mutatione resipiscunt, sed stupidè & dementer in idolorum cultum ampliùs exardescunt, versu 2. tertius, quòd stulti effecti tandem evanescunt justo judicio Dei, versu 3. *Tremorem*] id est, minas quibus alios percelleret & tremefaceret. *Eum excitabat*] id est, totum Jisraëlem commovebat gravissimè. a Heb. *attollebat*. *Mortuus est*] id est, pro mortuo habitus, nullius pretii, nullarumque virium. b Heb. *sacrificantes hominum*. 2 *Homines qui*] id est, quicunque Deum colere statuit, honorem illius & cultum vitulis exhibeto, ex præscripto Jarobhhami & consilio populi, 1. Reg. 12, 28. *Osculantur*] vide Gen. 41. 40.

1 *Cùm eloqueretur Ephrajim *tremorem, *eum* [a]excitabat ipse in Jisraële; sed simulac reatum obiit cum Bhahale *mortuus est.
2 Nunc verò pergunt peccare, & parant sibi fusione ex argento suo pro intellectu suo terricula, opus artificum quodque: de quibus isti dicunt; [b]*homines qui sacrificant, vitulos *osculantor.
3 Idcirco sunt *ut nubes matutinæ, & veluti ros [c]manè stillans qui abit; ut gluma turbine abrepta ex area, & velut fumus ex [d]camino summo.
4 Atqui ego sum Jehova Deus tuus inde a terra Ægypti; & Deum præter me non expertus es, ac servator nullus *est* præter me.
5 Ego agnovi te in ipso deserto, ‖in terra [e]torridissima.
6 *Prout erant pascua eorum, saturati sunt; simul ac saturati sunt, elatus est [f]animus eorum; idcirco obliti sunt mei.
7 *Et fu ieis tanquam vetus leo, velut *pardus in via contemplatus sum:
8 Occurri eis *ut ursus orbatus, & laceravi [g]præcordia eorum; exedique eos ibi ut immanis leo, *ut* bestia agrestis diffindens eos.
9 *Id* perdidit te ô Jisraël: sed in me, *in auxilio tuo *salus*.
10 ‖*Sum Rex tuus, ubi nam est *alter*? *is servet te in omnibus civitatibus tuis: ubi vindices tui, de quibus dixeras, da mihi Regem & Principes?
11 *Do tibi Regem in ira mea, & recipio ex candescentia mea.
12 Servatur in fasciculo iniquitas Ephrajimi, reconditum est peccatum ejus:
13 Dolores parturientis evenient *ei: *ipse filius est insipiens, nam *tanto* tempore non maneret *in [h]ore matricis.
14 E [i]potestate sepulchri redimam eos, a morte vindicabo eos: ero pestes tuæ, ô mors, ero exitium tuum, sepulchrum, *pœnitentiâ absconsâ ab oculis meis.
15 *Nam ipse inter fratres fructificabit; *postquam* veniente *Euro, vento Jehovæ de deserto ascendente, exaruerit scaturigo ejus, & exsiccatus fuerit fons ejus, *is diripuerit thesaurum omnium instrumentorum [k]desiderabilium,
16 *Postquam* desolata fuerit Schomron, quòd rebellavit contra Deum suum; gladio ceciderint, parvuli eorum collisi fuerint, & prægnantes eorum diffissæ.

3 *Ut nubes*] vide supra 6. 4.
c Heb. *matutinum* (*ut itadicamus*.)
d Heb. *cataracta sive specu*.
5 *In terra*] vide Deut. 8. 15.
e Heb. *inflammationum*.
‖ *Deut.* 32. 15.
6 *Prout*] expositio tertii peccati, nimirum præfidentiæ fastus: ut diximus suprà 12. 8. a quo jusserat caveri Deus Deut. 8.
f Heb. *cor*.
7 *Et fui eis*] id est, invasi eos & tractavi duriter.
Pardus] vide Jirm. 5. 6.
8 *Ut ursus orbatus*] id est, insensissimo animo: sic 2. Schem. 17. 8. & Pro. 17. 12.
g Heb. *clausuram cordis*.
9 *Id perdidit*] nempe avarissima perfidia, idololatria, & præfidentia tua, quæ suprà ex ordine Propheta narravit. Hinc autem incipit revocatio, ut diximus suprà 12. 1. cujus revocationis partes sunt duæ, eodem ordine quem demonstravimus suprà 2. 8. una est explicatio sive narratio malorum populo evenientium propter maleficia ipsius, & bonorum ex promissione Dei eventurorum si resipuerit, ad finem usque capitis; altera est hortatio ad resipiscendum & recipiendum promissiones Dei capite seq. Narrationis verò propositio summa continetur hoc versu; cujus prius membrum de malis Jisraëlitarum exponitur versibus quatuor sequentibus; posterius de bonis divinitus obventuris, ver. 14 & seq. *In auxilio tuo*] id est, qui sum auxilium tuum: appositio. Eclipsin autem contrarii hoc loco statuimus, ut Genes. 18. 19. ex comparatione sequentis versus, ubi ponitur servandi verbum.
‖ 1. Schem. 8. 5. 10 *Sum Rex tuus*] contentio elegans, qua Deus concessionem adhibens Jisraelitas evincit juris sui, improbitatisque ipsorum, hoc versu & sequente, & justitiæ quam servat Deus in judiciis suis exequendis, versu 12. & 13.
Is servet te] concessio sarcastica: ut Deut. 32. 38. & Judic. 10. 14. 11 *Do tibi*] id est, jam vides ut Reges tibi paulo momento obtrudam & detrudam arbitratu meo propter indignationem meam. Nam his temporibus mutationes fuerunt quamplurimæ Regum in Jisraele, 2. Reg. 15. & 17. 13 *Ei*] nimirum toti Jisraëlis reip. quæ cum matre comparatur, ut suprà 1. & 3. *Ipse*] videlicet Ephrajim: sensus est, si saperet, maturè erumperet ex utero, & se Dei manibus velut obstetricantis committeret. *In ore matricis*] Hhebræam vocem hoc modo reddimus, ut 2. Reg. 19. 3. quæ hoc loco futura fuisset ambigua & pro fluctibus accipi potuisset, ut Psalm. 42. 8. nisi Propheta de industria genitivum addidisset. Nam & irrumpentes fluctus & matrix puerperæ Hhebræis communi fracturæ nomine significantur, sed hæc διασαφητικῶς fractura esse non fluctuum, sed filiorum a Propheta dicitur.
h Heb. *fractura filiorum*. 14 *E potestate*] alter explicationis locus, ut diximus in versum 9. si resipuerint, inquit Deus, nullum erit tam fortè vinculum quo ipsos non solvam: etiam a morte & sepulchro absumptos vindicabo. Quamobrem evidentissimum hic habetur resurrectionis futuræ elogium, ut ostendit Paulus 1. Cor. 15. 54. & seq. i Heb. *manu*. *Pœnitentiâ absconsâ*] id est, & quidem in æternum ero, conserens meis vitam ἀμεταμέλητον. 15 *Nam ipse*] confirmatio precedentis promissionis allegorica continens elegantissimã occupationem. Atqui abreptus est tãquam vẽto Jisraël, dixerit quispiam, & ita exarefactus ut nulla amplius spes instaurationis ostendatur: Esto sanè, inquit Deus, ut Jisraëlem extra resecero, ut thesauros exhausero, ut desolavero, ut cruentissimis cædibus expoliaro, efficiã tamẽ ut reflorescat promissione mea. *Euro*] quo adumbratur Assyrius. *Is*] nempe Assyrius, tanquã vento & turbine evertẽs omnia. k Heb. *desiderii*.

CAPUT XIIII.

1 CONVERTERE Jisraël, usque ad Jehovam Deum tuum; nam corruisti propter iniquitatem tuam,

2 'Sumite vobiscum verba, & revertimini ad Jehovam: dicite ad eum, omnem condona iniquitatem, & [a] acceptum confer bonum, & rependemus ' juvencos labiis nostris.

3 'Assyrius non potest servare nos, equo non vehemur, neq; dicemus amplius, ô Deus noster, operi manuum nostrarum: quia per te misericordiam consequitur ' pupillus.

4 'Curabo aversionem eorum, amabo eos, *populum* [b] ' voluntarium; cùm aversa fuerit ira mea ab eo.

5 'Ero velut ros Jisraëli, florebit ut lilium; & [c] propagabit radices suas ut Libanicæ *arbores*.

6 [d] Diffundent se teneri rami ejus, eritque ' quasi oliva decus ejus; & ' odor ejus quasi Libani.

7 Revertentur sessuri in umbra ejus, ' in vitam producent *ut* frumentum, qui efflorescant tanquam vitis: memoria ejus *fragrabit* ' ut vinum Libani.

8 'Ephrajim, quid mihi amplius cum terriculis? ego exaudiam & contemplabor ' eum, ' ego sum tanquam abies virens, ' ex me fructus tuus [e] præstò est.

9 'Qui est sapiens intelligat ista, intelligens etiam agnoscat ista: ' nam rectæ *sunt* viæ Jehovæ, & justi ' ambulabunt in eis; defectores autem ' impingant in eis.

1 *Convertere*] Secundus revocationis locus, hortatio ad resipiscendum, ut diximus suprà 13.9. cujus hortationis duo sunt argumenta, declinatio & fuga mali, tribus versibus, & prosequutio boni quod promissionibus Dei exponitur, versu 4. & sequentibus. 2 *Sumite*] declaratio resipiscentiæ quæ imperata est præcedente versu: cujus partes Ecclesia profitetur duas; abdicationem mali quod condonari petit a Domino, & perceptionem boni: fructum verò unicum, gratiarum actionem ad gloriam Dei. a Heb. *accipe bonum: ut Exod. 25.2.* *Juvencos*] id est, gratias maximas, quæ ex ritu legitimo olim figurabantur sacrificiis: Levit. 3. & Psalm. 51.21. synecdoche, pro eo quod est, omne sacrificium laudis, fructumq; labiorum confitentium nomini Dei, ut interpretatur Apostolus Hebr. 13. 15. 3 *Assyrius*] id est, nulli confidimus præterquàm tibi. *Pupillus*] id est, quemcunque vires deficiunt ab ipso & ab aliis, synecdochicè. 4 *Curabo*] alterum hortationis argumentum a promissionibus Dei, qui se quærentibus inveniendum exhibet, pulsantibus aperit, & petentibus daturum promittit. b Heb. *voluntatis.* *Voluntarium*] ut Psalm. 110.3. verum piorum epitheton, quos propterea violentos appellat Christus, Matth. 11.12. 5 *Ero*] allegorica explicatio promissionum Dei, tribus versib. respondens ex adverso judicio illi gravissimo quod dictum est suprà 13,15. c Heb. *pangit.* d Heb. *ibunt.* 6 *Quasi oliva*] id est, perpetuò virens, ut Psalm. 52.10. *Odor ejus*] ut Cant. 4.11. 7 *In vitam producent*] id est, progignent liberos copiosissimè. *Ut vinum Libani*] id est, erit odoratissima, quale vinum est secundum Libani tractum nascens in Chelbone, Ampeloessa, & aliis partibus: quæ vina Græci & Romani celebrarunt, Berytia & Tyria appellantes de nomine portuum ex quibus deportabantur. 8 *Ephrajim*] anacephalæosis, sive repetitio summæ præcedentis revocationis, qua Deus Jisraelitas monet ut ab idolis abstineant, & adhæreant sibi ipsos in omne bonum & gloriam evecturo, quod antè copiosè docuerat. *Eum*] a terriculis abstinentem, ut se recipiat ad me. *Ego sum*] id est, sum proceritsimus & opacissimus. *Ex me*] id est, sum fructuosissimus bono tuo: sine me nihil potes facere, Joan. 15. e Heb. *invenitur.* 9 *Qui est sapiens*] conclusio gnomica, qua Propheta bonos quidem ad intelligentiam, agnitionem, fructumque documentorum Dei provocat hortatione vehementissima: improbos verò deficientes a doctrina Dei judicio Dei committit: ut Apocalyps. 22.11. *Nam rectæ*] causæ cur boni intelligant & agnoscant doctrinam propheticam ponuntur duæ: una est amor Dei, & recti quod definivit Deus; altera, amor salutis ipsorum, quę cum Dei & recti amore conjuncta est. *Ambulabunt*] id est, feliciter procedent: ut Judic. 5.31. non autem corruent, ut improbi atq; defectores. *Impingant*] id est, corruant in æternam perniciem, quandoquidem Deum, rectum, & viam salutis fugiunt, ad quam Prophetarum monitis provocantur.

JOEL.

ARGUMENTUM.

LIBER Joelis Prophetæ totus versatur in prophetico documentorum genere: nam occasione sumpta ex immissis insectis gravissimæ famis prænuntiis, populum ad sensum præsentis mali, maleficiorum conscientiam, & seriam resipiscentiam publicè privatimq; hortatur: atque ita resipiscentibus promissiones Dei, cùm temporarias de liberatione ab illo malo, tum perpetuas in Christo, Evangelicásque prædicat.

CAPUT I.

Propheta ex nimiis imbribus post sementem cohortis, animalibusq; verno tempore germina, flores, fructumq; enascentem perdentibus, deniq; æstiva siccitate immodica, Judæos omnes etiam ebrios & indormiscentes in judiciis Dei admonet, ut tandem aliquando afficiantur illorum sensu: & sacerdotes hortatus sacrum cœtum jejuniumq; indici jubet, totiq; Ecclesiæ formulam præscribit querimonię & resipiscentiæ.

1 'VERBUM Jehovæ, quod fuit ad Joëlem filium Petuelis.

2 'Audite hoc, ô ' seniores, & auribus percipite omnes habitatores hujus terræ; an fuit ' hoc temporibus vestris, aut etiam [a] temporibus majorum vestrorum?

3 De hoc filiis vestris narrate; & filii vestri filiis suis, & filii illorum generationi posteræ.

4 'Reliquum erucæ comedit locusta; & reliquum locustæ comedit melolontha, ac reliquum melolonthæ comedit bruchus.

5 'Expergiscimini ebriosi ac flete, ac ejulate omnes vini potores; propter mustum, quòd ' excisum sit ex ore vestro.

6 'Gens enim ascendit super terram meam, robusta & innumera; cujus dentes dentes sunt leonis, cui molares immanis leonis sunt:

7 Disponens vites meas in vastitatem, & fi-

1 *Verbum*] Etsi nõ definitur disertè tẽpus quo hæc prophetia promulgata est, pro certo tamen statuimus eam temporibus iisdem prædicatam quibus Hoscheahh prophetabat, non tantùm quia proximè Hoschehhæ subjungitur sine ulla temporis diversi notatione, quod existimavit Hieronymus, sed etiam maximè quia argumenta de quibus Propheta agit omnino in Hhuzzijæ & Jarobhhami tempora inciderunt, ut suis locis demonstrabimus. Apud Judæos verò prophetasse res ipsa loquitur. Continentur autem hoc capite, inscriptio καθολικὴ, versu 1. exordium, versu 2. & 3. propositio, versu 4. & documentorum loci expositione antecedente profluentes, reliquo capite. 2 *Audite*] hoc exordio Propheta Judæos attẽtos & dociles facit, a rei quam dicturus est novitate, ut quæ nec antè visa fuerit, hoc ver. nec post tempus illud futura sit, sed tantùm memoria in omnem posteritatem recolenda, seq. vers. *Seniores*] id est, magistratus, & populares, ut infrà versu 13. *Hoc*] quod narratur vers. 4. vide Exodi 10.14. a Heb. *diebus.* 4 *Reliquum*] propositio sive narratio brevis famis ingentissimæ quam in Judæam immisit Deus. Ac fames quidem in Judæa fuisse legitur primùm Jorami temporibus, 2. Reg. 8. deinde verò Joschijæ, ut docetur Jirm. 14. sed nobis ad neutrum horum temporum referri placet. Potiùs famem hanc tempore Hhuzzijæ certo consilio immissam a Deo confirmamus ex Jeschahh. 5.14. maximè cùm sequentis apud Hhamosum prophetiæ argumentum constet ad tempora eadem pertinere. 5 *Expergiscim.*] hi documentorum loci (ut diximus in vers. 1.) ex antegressa narratione profecti duo universè complectuntur capita: unum, ut tam gravis & acerbi judicii sensu omnes afficiantur, usque ad versum 13. alterum, ut ex eo sensu ad jejunium, conventus sacros, resipiscentiam, & orationem fidei adducantur, inde ad finem capitis. Ut autem adducantur omnes, non tantùm sobrios compellat Propheta, sed ipsos ebrios, qui sua ingurgitatione tempus a se falli putant & levari acerbitatem malorum, hoc versu: deinde causam communis luctus exornat, duobus versib. ac postremò gravitatem luctus ostendit, quinque seq. *Excisum*] id est, subitò imprudentibus ereptus vitis fructus, quem jamque ore pleno haurire vobis videbamini. 6 *Gens enim*] allegoria hyperbolica de animalibus quæ nominavit Joel ver. 4. sic Proverb. 30.25.

7 *Clavum*] sic interpretamur Hhebræam vocem a candescente spuma derivatam: est enim clavus (quem etiam fungum sive patellam vocant) tuber illud adnascens imis arboribus, quæ aut vetustate aut alio vitio fructum afferre desinunt, cùm humor (ut vocant) radicalis crudus circa imam arborem subsidit, & clavos, tubera, aliaque vitia tanquam despumans excreat.

b Heb. *nudando*.

Nudavit] folio, fructu, cortice &c. quibus per mala illa advenientia consumptis emoriuntur ficus.

Albi evaserunt] id est, omphacia vinearum (quæ natura virent) amisso succo expalluerunt, ut cùm animantia fiunt exanguia.

8 *Ut virgo*] id est, tenerrimè, gravissimeque.

9 *Factum est*] ætiologia tam gravis luctus imperati, quòd neque adest quod in cultu Dei consumatur, neque quod ad præsentem hominum necessitatem & gaudium: quæ duo incommoda ipsi agri, ipsa terra, segetes, vites, oleæ, &c. lugere dicuntur per prosopopœiam.

12 *Gaudium*] ex messe & vindemia: vide Psalm.4.8.

13 *Accingite*] secundus documentorum locus, ut diximus in versum 5. quo primùm Sacerdotes ad officium provocantur, hoc versu; deinde alios jubentur provocare, versu 14. ac postremò communis omnium resipiscentia & oratio describitur. *Ciliciis*] plangentium vestibus, ut Gen.37.34. c Heb. *sanctificate*. 14 *Diem interdicti*] vide Levit.23.36. 15 *Eheu diei*] formula hæc querimoniæ tria membra complectitur: primùm enim miserabiliter expostulat cùm de præsente malo, tum de aliis gravissimis ex eo consequuturis, hoc versu; deinde præsens malum exponit per hypotyposin, tribus versibus; postremo rem Deo committit, ut populi sui, animantium, & terræ suæ misereatur, duobus versibus ultimis. *Dies Jehovæ*] id est, quo Jehova, ut judex, adventurus & vastationem immissurus est: nam sequentia sunt exegetica, ut Jeschahh.13.6. 17 *Mucida*] ex nimiis imbribus sementem corrumpentibus. *Frumentum*] quod supererat ex illa semente. 19 *Ignis*] id est, sol assus & torridissimus, siccitate summa infestans omnia. 20 *Glocitat*] id est, ad te spectat, & quodammodo implorat te: ut dicitur Psalm.104.27. *Exaruerint*] vide Jeschahh.5.13.& Hhamos.4.

cus meas in 'clavum: [b]omnino 'nudavit eas, ac dejecit, 'albi evaserunt botri illarum.

8 Ejula, 'ut virgo accincta cilicio propter maritum adolescentiæ suæ.

9 'Factum est ut succideretur munus & libamen a domo Jehovæ, lugent Sacerdotes ministri Jehovæ.

10 Vastatus est ager, luget terra: quia vastatur frumentum, exarescit mustum, languet oleum.

11 Erubescunt agricolæ, ejulant vinitores propter triticum & propter hordeum; quia periit messis agri,

12 *Quia* vitis exaruit, & ficus elanguit, malus Punica, etiam palma & malus, omnes arbores agri arent: quia exaruit 'gaudium e filiis hominum.

13 'Accingite vos & plangite, ô Sacerdotes, ejulate ministri altaris, ingredimini, pernoctate in 'ciliciis, ministri Dei mei: quia cohibetur a domo Dei vestri munus & libamen.

14 [c]Indicite jejunium, proclamate 'diem interdicti, cógregate seniores & omnes habitatores terræ in domum Jehovæ Dei vestri, & clamate ad Jehovam, *dicentes*,

15 'Eheu diei isti, nam propinquus est 'dies Jehovæ; qui similis vastationi ab omnipotente advenit.

16 Nónne coram oculis nostris cibus excinditur, e domo Dei nostri lætitia & exultatio?

17 'Mucida facta sunt sata sub glebis suis, desolata sunt horrea, destructa granaria; quoniam exaruit 'frumentum.

18 Quàm ingemiscit jumentum? perplexa sunt armenta boum, eò quòd nullum sit pascuum eorum: etiam greges ovium desolantur.

19 Ad te, ô Jehova, clamo; quia 'ignis consumpsit habitacula deserti, & flamma inflammavit omnes arbores agri:

20 Etiam bestiarum agri quæque 'glocitat te versus; eò quòd 'exaruerint alvei aquarum, & ignis absumpserit habitacula deserti.

CAPUT II.

Deus Judæos præsentium malorum occasione ad sacros cœtus aliáque pietatis exercitia provocans, hortatur ad preces, seriamq; resipiscentiam, & per prophetam spem facit misericordiæ resipiscentibus: cumq; misericordia non tantùm ad temporalem illam difficultatem, sed etiam in perpetuum sit opus, ostendit secùm ab illa calamitate Judæos liberaturum esse, tum benedictionem æternam per Christum cum Ecclesia communicaturum, hostes illius perditurum, illam vocatu gentibus propagaturum, & in illa habitaturum esse.

1 'CLANGITE 'buccina Tzijone, & vociferamini in mõte sanctitatis meæ, cómoveantur omnes habitatores hujus terræ: nam advenit 'dies Jehovæ, nam propinquus est:

2 'Dies tenebrarum & caliginis, dies nubis & obscuritatis, 'ut nubes auroræ quæ panditur super montes; 'populus 'amplus & robustus, cui par non fuit a seculo, & post quem non amplius erit usq; ad annos [a]multarum generationum.

3 'Ante eum consumet ignis, & post eum inflammabit flamma: 'ut similis 'horto Hhedenis sit terra ante eum, post eum desertum erit [b]desolatissimum, adeoque [c]quod evadat non est futurum ei.

4 'Quasi aspectus equorum aspectus ejus, & ut equites, ita current:

5 Quasi strepitu curruum super cacumina montium salient; quasi strepitu flammæ ignis consumentis stipulam, quasi populus robustus instructus ad prælium.

6 A conspectu ejus dolebunt populi, omnes facies 'contrahent nigrorem.

7 'Sicut potentes current, ut [d]bellatores scandent murum; & quisque per vias suas procedentes 'non pervertent semitas suas:

8 Et unus alterum non prement, quisque per aggerem suum procedent; etiam in ensem ruentes non sauciarentur.

9 Civitatem percurrent, per murum discurrent; in domos ascendent, per ipsas fenestras ingredientur tanquam fur.

10 'Ante illum movebitur terra, commovebuntur cœli: Sol & Luna obscurabuntur, & stellæ recipient splendorem suum.

11 'Jehova autem edente vocem suam ante copias suas; cùm ampla admodum sint castra ejus, cùm robustus sit qui efficit ver-

1 *Clangite*] Duo hæc capita omnino inter se conjuncta esse argumentationum series docet manifestissimè. Quòd autem a præcedente disjunximus, non eò factũ est quòd dissimili esse putemus argumento; sed quia iteratam esse putamus prophetiam, altero fortasse pronuntiatam sabbatho; ut olim fuisse in more positum aliquot Jechezkelis exempla ostendunt. Cùm itaque superiore capite Propheta Judæis tum gravitatem mali, tum expostulationis formulam proposuisset, jam hac concione altera primùm idem argumentum repetit usque ad versum 18. deinde exponit Dei miserentis responsum, ad finem usque prophetiæ. Ac in repetione quidẽ Propheta solenni exordio adhibito, versu 1. quod etiam sub finem repetitur κυκλοειδῶς, vers.15. primùm gravitatem mali explicat, usque ad versum 12. deinde si resipiscant Judæi, ad spem misericordiæ erigit, tribus versibus; ac postremò ordinem resipiscentiæ, & orationem Ecclesiæ resipiscentis præscribit, tribus alteris.

Buccina] qua Levitæ in tota terra indicebant convẽtus sacros, ut sacerdotes tuba. quasi dicat, vos, ô Levitæ, populo toti indicite Tzijone conventum habendum esse. *Dies Jehovæ*] qui deinceps exponitur: ut suprà 1.15. 2 *Dies tenebrarum*] id est, tristissimus & luctuosissimus: ut contrà gaudium allegoricè figuratur lucis & lætitiæ nomine, Ester.8.16. *Ut nubes auroræ*] id est, tempus tam injucundum atque difficile, quàm solet ille dies esse quo exoriente nubes densissimæ in montes assurgunt, quæ solem cœlumque obtegunt prima luce, aërem obscurant, & minantur imbres certissimos: vide Hhamos 4.13. *Populus amplus*] hac populi appellatione plerique interpretes Assyrium intelligunt, adducti certis rationibus, quas ideò probare minimè possumus quòd infirmiores sint: nos itaque interpretationem alteram amplectimur, Prophetam videlicet de eadem calamitate hoc loco agere, de qua superiore capite. Locustas autem & similia populum appellari non magis mirum videri debet, quàm formicas & mures montanos, Proverb.30.25. & 26. quemadmodum etiam his attributum est gentis nomen suprà 1.6. & castra copiæque Dei nominantur infrà versu 11. & 25. *Amplus & robustus*] ut novem sequentes versus comparationibus ostendunt, primùm quidem robur, usque ad versum 10. deinde innumerabilitatem, versu 10. & 11. a Heb. *generationis & generationis*. 3 *Ante eum*] id est, ut ignis edax rerum, ita consumet omnia in omnes partes iste infestus exercitus. *Ut similis*] id est, quamvis solum esset ubertimum & abundaret bonis, nihil tamen manebit reliqui. *Horto Hhedenis*] de quo Gen.2.8.& sequentibus, similitudo frequens; ut Genes.13.10. & Jechezkel.28.13. b Heb. *desolationis*. c Heb. *evasio*. 4 *Quasi aspectus*] id est, horridus erit populus & velocissimus. 6 *Contrahent nigrorem*] id est, atrabuntur præ horrore & luctu. 7 *Sicut potentes*] id est, infesto agmine procedent, neque ullo pacto deterrebuntur quin pervadant regionem totam & ipsa domorum penetralia, ad perficiendum voluntatem Dei, tribus versibus. d Heb. *viribelli*. *Non pervertent*] id est, nemini cedent de via. 10 *Ante illum*] id est, tam numerosus erit, ut terra exhorrescat, & cœli facies obtegatur. 11 *Jehova*] id est, cùm Deus tanquam imperator exercitus animalia hæc animabit verbo, & armabit potentia sua ad præstandam voluntatem ipsius, nemo est homo qui impetum ejus sustinere possit: sic Jeschahh.14.27.

bus

bum ejus: (magnus enim est futurus dies Jehovæ & timendus valde) ecquis sustinebit eum?

12 'Quapropter 'etiam nunc, dictum Jehovæ, convertimini ad me ex toto [e] animo vestro; & jejunio, & fletu, & planctu.

13 'Lacerate igitur corda vestra, 'ac non vestes vestras, & revertimini ad Jehovam Deum vestrum; quia gratiosus & misericors est, longanimis, & amplus benignitate, ut 'pœniteat eum hujus mali:

14 'Quis scit an reversum pœniteat ipsum; & reliquam faciat post 'illum benedictionem *futuram* munus & libamen Jehovæ Deo vestro?

15 'Clangite buccina Tzijone: [f] indicite jejunium, proclamate diem interdicti.

16 Colligite populum, indicite congregationem, congregate senes, colligite parvulos & sugentes ubera; egrediatur sponsus e cubiculo suo, & sponsa e thalamo suo:

17 Inter ipsum vestibulum & altare fleant sacerdotes ministri Jehovæ: & dicant, 'parce Jehova populo tuo, & ne exponas possessionem tuam opprobrio, ut dominentur in eos gentes; cur dicerent in populis, ubi *est* Deus istorum?

18 'Jam zelotypia affectus Jehova terræ suæ; clementia 'usus est erga populum suum:

19 Responditque Jehova, dicens populo suo, 'ecce ego mittam vobis frumentum, & mustum, & oleum, ut saturemini eo, neque expositurus sum vos amplius opprobrio in gentibus.

20 Nam 'ex eo Aquilonalem longè amovebo a vobis, & depellam ex eo in terram 'siticulosam & desolatam, [g] primum agmẽ ejus in mare Orientale, & [h] postremum in 'mare posterum; adeò ut ascendat fœtor ejus & ascendat putor ejus, quamvis [i] magnificè agat.

21 'Ne timeto terra, exulta & lætare; quia magnificentissimè Jehova aget.

22 Ne timetote bestiæ agrorum meorum, nã herbascent habitacula deserti: nam arbor proferet fructum suum, ficus & vitis edent vim suam.

23 Filii quoque Tzijonis exultate & lætamini in Jehova Deo vestro, nam daturus est vobis ipsum imbrem tempestivum [k] justè, & demissurus vobis pluviam tempestivã & serotinam primo quoque *tempore*.

24 Ita implebuntur horrea frumento, plateasque perfundent torcularium lacus musto & oleo.

25 Et rependam vobis annos illos quos absumpsit locusta, melolontha, bruchusque & eruca; copiæ meæ maximæ, quas immisi in vos.

26 'Comedentesque continentur ac saturati laudabitis nomen Jehovæ Dei vestri quòd se [l] gesserit erga vos mirificè; neque erubescent populus meus in seculum:

27 Sed agnoscetis in medio Jisraëlis me esse, meque esse Jehovam Deum vestrum, & nullum esse amplius: neque erubescent populus meus in seculum.

28 'Eritque postea ut effundam 'spiritum meum super omnem carnem, & prophetabunt filii vestri & filiæ vestræ: seniores vestri 'somnia somniabunt, juvenes vestri visiones videbunt.

29 'Quin etiam super servos & super ancillas, diebus illis effundens spiritum meum,

30 Edam ostenta in cœlis & in terra; 'sanguinem, & ignem, & elationes fumi.

31 Sol ipse 'vertetur in tenebras, & luna in sanguinem; 'antequam veniat dies Jehovæ magnus & reverendus.

32 Eritque ut quisquis 'invocaverit nomen Jehovæ eripiat se; quia in monte Tzijonis & Jeruschalaimis erit liberatio, quemadmodum 'dixit Jehova, id est, in 'residuis quos Jehova vocaverit.

11 *Quapropter*] secundus repetitionis locus, ut diximus in versum 1. doctrinam resipiscentiæ proponens ex lege. *Etiam nunc*] videlicet ut vos jam antè sum hortatus côcione præcedente, dum adhuc tempus est & locus resipiscentiæ. e Heb. *corde*. 13 *Lacerate*] Prophetæ verba dictum Jehovæ explicantis, & ad seriam conversionem, ac non simulationem populares suos provocantis, tum a natura Dei, tum a spe remissionis consequendæ. *Ac non*] videlicet solummodò: cujusmodi ellipsin frequentem esse demõstravimus Gen. 32. 28. *Pœniteat*] i. abstineat ab immittendo malo isto quod statuit, & quod verbis ipsius denuntio vobis: vide Gen. 6. 6. 14 *Quis scit*] formula non dubitantis quidem, sed a rei difficultate ad fiduciam gratiæ & promissionum Dei animos erigentis: ut annotavimus Jehoschuh. 14. 12. sic Jonæ 3. 10. *Illum*] videlicet populum sive exercitum animalium quem statuit immittere ut saltem possitis in cultum ejus incumbere; qui sequentibus verbis denotatur synecdochicè. 15 *Clangite*] tertius repetionis locus, ut diximus in versũ 1. publicam resipiscentiam omnibus sine exceptione imperans, formamque ejus & orationis apud Deum habendæ describens. f Heb *sanctificate*. 17 *Parce*] oratio pro peccatorum remissione unicum finem proponit, gloriam Dei tum in Ecclesia, tum coram gentibus omnibus asserendam: ut Exodi. 32. 12. Num. 14. 13. & sequentibus, Psal. 115. & alibi passim. 18 *Jam zelotyp.*] videlicet cùm Ecclesia tota fuerit ad seriam hanc resipiscentiam adducta, cui Propheta nunc demum consilium Dei certissimum explicat, & ostendit utens præterito se promissiones sequentes a Deo accepisse. Hinc autem incipit secundus locus Prophetiæ, nimirum Dei miserentis responsum, ut diximus versu 1. hujus responsi partes in universum tres sunt; enarratio promissionum Dei erga Ecclesiam, hoc capite; enarratio judiciorum contra adversarios pro Ecclesia, capite 3. usque ad versum 18. & conclusio summam earundem promissionum continens ad finem usque. Promissionum autem duo sunt genera: nam prior temporalis est, de liberatione ab eo judicio quod antè fuerat denuntiatum, usque ad ver. 28. posterior verò spiritualis & æterna in Evangelio Christi, ad finem usque capitis. *Usus est*] id est, statuit uti & usurum esse narravit mihi. 19 *Ecce ego*] prolepsis sive propositio summa promissionum Dei temporariarum: quarum prior pars de inopia tollenda & conferenda copia exponitur usque ad versum 26. posterior, de tollendo opprobrio & asserenda gloria sua & populi, ver. 26. & 27. 20 *Ex eo*] id est, exercitus animalium istorum partem quam in Aquilonem a regione vestra depulsurus sum: sensus est, planè vos animalibus istis liberabo, eaque depellam procul a vobis in quatuor cœli plagas, partim Aquilonem, partim Meridiem, partim Orientem, partimque Occidentem versus. *Siticulosam &c*] id est, Meridianam, ubi est desertum illud horrendum de quo Deut. 8. g Heb. *faciem ejus*. h Heb. *finem ejus*. *Mare post.*] vide Deut. 11. 24. i Heb. *magnificet faciendo*: *sic ver. seq.* 21 *Ne timeto*] exornatio præcedentis promissionis per gradationem, tribus versibus.

k Heb. *in justitia*. 24 *Plateasque*] id est tanta erit vini oleique copia ut in ipsas quoque plateas exundent torcularia, hyperbole; ut infrà 3. 13. 26 *Comedentesque*] altera pars promissionum temporariarum, ut diximus in versum 19. 28 *Eritque*] secundum genus promissionum, videlicet spiritualium, ut diximus in versum 18. ad quas transitur ex temporalium promissionum argumento; prout solitus est Deus a rebus corporalibus ad spirituales populum manu ducere, & eodem ordine per Prophetas informare. *Spiritum meum*] i. de spiritu meo, synecdochicè: ut interpretatur Petrus Actor. 2. 17. *Somnia*] id est, habebunt divinas revelationes, ut ex iis prophetent; nam duo illa fuerunt olim revelationum genera, Num. 12. 6. l Heb. *fecerit vobiscum mirificando*. 29 *Quin etiam*] promissionis spiritualis Dei partes sunt duæ; una benedictionum quibus perfundit suos, præcedente versu; altera, terrorum & judiciorum quibus percellit & perturbat impios ad defensionem Ecclesiæ, usque ad versum 32. ex quo conficitur, salutem Dei ad electas tantùm reliquias perventuram esse exerto capite Diem Jehovæ expectantes, versu ultimo. 30 *Sanguinem*] id est, omnia horrenda iræ divinæ documenta cùm in terra, hoc versu: tum etiam in cœlo versu sequente: ὑς ἵρωσις, pro eo quod est, miscebuntur omnia, in terris quidem ferro & flamma, in cœlo verò portentis horridissimis. 31 *Vertetur*] i. obscurabitur, ut exponitur infrà 3. 15. *Antequam*] i. manifestissima erit administratio hæc effectioque judiciorum Dei toto tempore Evangelii, donec patefiat Dominus Jesus de cœlo cum angelis potentiæ suæ, flammeo incendio inflicturus ultionem iis qui non noverint Deum, & se glorificaturus in sanctis suis, ut loquitur Apostolus 2. Thess. 1. 32 *Invocaverit*] i. fide coluerit, & ipsum in angustiis suis oratione fidei accesserit. *Dixit*] Deut. 30. ubi singulæ hujus promissionis partes evidentissimè proponuntur, & a prophetis repetuntur passim. *Residuis*] Judæorum & gentilium adunatorum in Christo.

Caput III.

1 'SED ecce diebus illis & tempore illo, quo 'reducam captivam multitudinem Jehudæ & Jeruschalaimorum,

2 'Congregabo quoque omnes gentes, & deducam eas 'in convallem Jehoschaphati; ut disceptem cum eis ibi pro populo meo & possessione mea Jisraële, quòd disperserint *eum* per gentes, & terram meam partitæ fuerint,

3 Et in populum meum 'projecerint sortem; exposuerintque puerum 'pro meretrice,

1 *Sed ecce*] Secunda pars responsi, enarratio judiciorum Dei in adversarios Ecclesiæ, ut dictum est sup. 2. 18. qua primũ judicium in gentes adversarias generatim proponitur, trib. ver. deinde contestatio adhibetur versibus quinque; tum exornatio per hypotyposin militarem & hyperbolicam, a versu 9. ad 17. postremò finis judiciorum istorũ ostenditur ver. 17. *Reducam*] i. Ecclesiam liberabo, instauraboque. 2 *Congregabo*] i. sistam, velut judex, omnes adversarios coram me & coram cœtu Ecclesiæ. *In conv.*] i. in conspectum totius Ecclesiæ meæ, quemadmodum convallis Jehoschaphati (quæ nomen habuit a victoria insigni, de qua 2. Chro. 20) sita erat proximè Jeruschalaima in cõspectu urbis ipsius; sic ostendit Deus sanctos mundum judicaturos esse. 1. Cor. 6. 2. sumpto typo ex constitutione veteris Ecclesiæ, quæ definiebatur Tzijone & Jeruschalaimis: ut Propheta dixit sup. 2. 32. 3 *Projecerint*] i. sortitione facta impiè sibi arrogaverint dominium in servos meos, & eos alienaverint arbitratu suo, adeoque libidine, ut sequentia verba ostendunt. *Pro meretrice*] i. ignominiosissimè, pretio vilissimo & sordidissimo addixerint meos.

& puellam vendiderint pro vino quod biberent.

4 *Quin etiam quid [a] vobis mecum, Tyre, & Tzidon, & omnes termini Palæstinæ? *an retributionem rependitis mihi? & an retribuitis mihi? [b] velocissimè reddam retributionem vestram in caput vestrum:

5 *Quia argentum meum & aurum meum cepitis, & desiderabilia mea optima infertis in templa vestra:

6 Et filios Jehudæ, filiosque Jeruschalaimorum venditis filiis Græcorum; ut longè abigatis eos a termino suo.

7 Ecce ego excitaturus sum eos e loco ipso quo *abducendos* vendidistis eos, ut reddam retributionem vestram in caput vestrum:

8 Vendam enim filios vestros & filias vestras in manum filiorum Jehudæ; qui vendent eos *Sabæis *abducendos* in gentem longinquam, cùm Jehova loquutus fuerit.

9 *Cùm dixerit,* *proclamate hoc in gentibus, [c] indicite bellum, excitate potentes; appropinquent, ascendant omnes [d] bellatores;

10 *Tundite ligones vestros in gladios, & falces vestras in spicula; qui debilis est *dicat, potens sim;

11 Coite & convenite omnes gentes undiq;, & congregati fuerint: *illûc fac, Jehova, ut descendant * potentes tui.

12 *Excitabuntur & ascendent gentes istæ *in convallem Jehoschaphati: sed ibi sedebo ad judicandum omnes istas gentes undique,

13 *Dicens;* immittite falculam, nam maturuit messis: venite, descendite, quia plenum est torcular, plateas persundunt torcularium lacus, nam ampla est malitia istorum.

14 *Multitudines [e] passim *erunt* in convalle *concisionis: cùm *propinquus fuerit dies Jehovæ, in convalle concisionis.

15 Sol & Luna obscurabuntur, & stellæ recipient splendorem suum.

16 Cùm Jehova è Tzijone *rugiet, & ex Jeruschalaimis edet vocem suam, tum commovebuntur cœli & terra: nam Jehova receptus *est* populo suo, & robur filiis Jisraëlis.

17 Ita agnoscetis me Jehovam Deum vestrû esse, habitantem Tzijone monte sanctitatis meæ: eritque urbs Jeruschalaimorum [f] sancta, & * extranei non transibunt per eam ampliùs.

18 * Erit autem die illo, stillabunt montes ipsi mustum, & colles [g] diffluent lacte, & omnes alvei Jehudæ diffluent aquis: & fons e domo Jehovæ prodibit, qui irrigabit * vallem cedrorum lectissimarum.

19 Aegyptus desolationi erit, Edomæaque in desertum [h] desolatissimum erit propter violentiam [i] in filios Jehudæ; in quorum terra effuderunt sanguinem innocentum:

20 Jehuda autem in seculum permanebit, & Jeruschalaima in [k] quamque generationem.

21 Ubi mundabo * *eos* quorum sanguinem non mundabam: * eò quòd Jehova habitat Tzijone.

4 *Quin etiam*] contestatio, ut diximus in versum 1. qua Propheta gentes aliquot propinquas nominatim perstringit, & judicium generale in die illo futurum confirmat prædictione judiciorum singularium quæ propediè erant gentibus illis superventura. Nam hæc eadem judicia sub idem tempus copiosius prophetavit Jeschahhja 15. & 23.
a Heb. *vos mihi.*
An retributionem] id est, an vos ullo pacto antè offenderam, ut offensam acceptam retalietis mihi? imò provocatis me nihil tale a vobis meritum, ut rependam vobis maleficia vestra.
b Heb. *levis festinatione.*
5 *Qui argent.*] ætiologia denuntiationis præcedentis, per congeriem criminum quæ tunc temporis Syri contra Judæos perpetrabant, atque Pelischtæi: quorum hi irruentes in Judæam depopulabantur omnia & captivos abducebant, quos Tyriis Tzidoniisque venderent, 2. Chronico. 28. 18. illi verò, ut mancipia miserrima, emptitios servos in regiones longinquas deportabant, ut servituti perpetuæ manciparentur, præcisa spe reditus aut redemptionis.
8 *Sabæis*] posteris Schæbæ emporia celeberrima in Arabia felice obtinentibus, Gen. 10. 7. 9 *Proclamate hoc*] hypotyposis (ut diximus in versum 1.) a re militari, qua Deus primùm gentes ad bellum provocat per ironiam, ut Jesch. 8. 9. & 10. deinde judicium suum illis tumultuantibus superventurum explicat, versu 12. & sequentibus. c Heb. *sanctificate.* d Heb. *viri belli.* 12 *Tundite*] pro eo quod est, omnia in usus bellicos convertite, etiam quæ ad præsentem vitam imprimis sunt necessaria: ut contrà pax permutatione instrumentorũ militarium in rustica denotatur, Jeschahh 2. 4. & Micæ. 4. 3. *Dicat*] id est, ita confirmet animum suum, ut solent milites inhiantes prędæ; qui ut infirmi sint, tamen proposita præda efficiuntur alacriores. 11 *Illûc fac*] apostrophe ad Deum, qua precatur Propheta ut judicium illud fiat quod in sequentibus prædicitur. *Potentes*] sancti, Angeli & homines, judiciorum Dei administri. 12 *Excitabuntur*] responsum Dei annuentis optatum positum superiore versu.

In convallem] ut supra versu 2.
13 *Dicens*] ad potentes suos, de quibus versu 11.
Immittite] id est, demittite istas gentes, & calcate: allegoriæ, judicium Dei, operarumque ministerium graphicè exprimentes: ut Matth. 13.
14 *Multitudines*] id est, strages tanta erit, ut passim compareant cumuli coacervati cadaverum: allegoria significans infinitam fore reproborum multitudinem.
e Heb. *multitudines.*
Concisionis] anticipatio, qua propheta convallem Jehoschaphati nominat convallem concisionis, ab argumento hujus prophetiæ: quemadmodum ab argumento historiæ antegressæ nominatam fuisse monuimus convallem Jehoschaphati, supra in versum 2.
Propinquus] id est, appropinquaverit, advenerit.
16 *Rugiet*] vide Jirm. 25. 30.
f Heb. *sanctitas.*
17 *Extranei*] id est, non intrabit in Ecclesiam Christi quidquam quod inquinet, &c. ut Apocalyps. 21. 27. 18 *Erit autem*] conclusio summatim repetens promissiones antecedentes Dei quæ per allegoriam hoc versu enuntiatæ sequentibus explicantur.
g Heb *ibunt sic paulò post.* *Fons*] ut Jechezk. 47. 1. & Apocalyp. 22. 1. *Vallem cedr.*] id est, Ecclesiam, in qua justi plantati crescunt ut cedri lectissimæ vide Psalm. 92. 13. h Heb. *desolationis.* i Heb *filiorum.* k Heb. *generationem & generationem.* 21 *Eos quorum*] id est, gentes in Ecclesiam cooptatas, quæ prius erant mortuæ in offensis & peccatis suis, absque Christo, alienæ a Republica Jisraëlis, extraneæ a pactis promissionis, spem non habentes, & Dei expertes in mundo, Ephes. 2. *Eò quòd*] ætiologia, cur Ecclesia semper duratura, & gentes in ea remissionem peccatorum consequuturæ sint.

HHAMOS.

Argumentum.

LIBER Hhamosi Prophetæ versatur in prophetico documentorum genere: primùm enim hostibus Ecclesiæ, Dei judicia a Deo superventura prædicat; deinde Judæos & Jisraëlitas idololatriæ, inhumanitatis, & luxus nomine reprehendens severissimè, ostendit eos propterea divinitus castigatum iri, & regnum utrunque perditum: quod postquam aliquot typis illustravit, tandem prophetiam concludit Evangelicis promissionibus.

Caput

CAPUT I.

Deus prænuntiato terræ motu & fame, Syris, Pelischtæis, Tyriis, Edomæis, Hhammonitis, Moabitisque prædicit superventurum judicium: suarum incendium propter injurias Ecclesiæ factas: deinde verò Judæis & Jisraëlitis propter gravissimum contemptum sui, legisque & cultus corruptionem & abdicationem, ostendit se æquissimè ab iis graves pœnas reposciturum esse bellicis cladibus & deportatione.

1 'VERBA Hhamosi, 'qui fuit inter pecuarios, 'a Tekohhani: quæ vidit de Jisraële temporibus Hhuzzijæ regis Jehudæ, & temporibus Jarobhhami filii Joaschi Regis Jisraëlis, biennio ante ipsum terræ motum.

2 'Dixit ergo, 'Jehova e Tzijone rugiet, & e Jeruschalaimis edet vocem suam; quandoquidem 'luxerunt habitacula pastorum, & aruit præstantissimum arvorum.

3 ‖'Sic ait Jehova, 'propter tres defectiones 'Damasci, etiam propter quatuor non avertam 'istud; eò quòd 'trituraverint tribulis ferreis 'Gilhhadem:

4 Sed immittam ignem in domum 'Chazaëlis, qui consumet palatia 'Benha-dadi:

5 Et 'confringam vectem 'Damasci, exscindamque habitatorem e 'convalle Avenis, & 'tenentem sceptrum e 'domo Hhedenis: migrabuntque populus Syriæ in 'Kirum, ait Jehova.

6 ‖'Sic ait Jehova, propter tres defectiones Hhazzæ, etiam propter quatuor, non avertam istud; eò quòd 'deportaverint hos 'deportatione perfecta tradendos 'Edomæis:

7 Sed 'immittam ignem in murum Hhazzæ, qui consumet palatia ejus:

8 Et exscindam habitatorem ex Aschdodo, & tenentem sceptrum ex Aschkelone, convertamque manum meam contra Hhekronem; & peribunt 'reliquiæ Pelischtæorum, ait Dominus Jehova.

9 ‖'Sic ait Jehova, propter tres defectiones Tyri, etiam propter quatuor, non avertam istud: eò quòd tradiderint hos deportatione perfecta Edomæis, neque sint recordati fœderis [b] 'fraterni:

10 Sed immittam ignem in murum Tyri, qui consumet palatia ejus.

11 ‖'Sic ait Jehova, propter tres defectiones Edomi, etiam propter quatuor, non avertam istud; eò quòd 'persequatur gladio 'fratrem suum corrumpens miserationes suas, 'discerpatque in perpetuum ira ejus, & excandescentia ejus observet in æternum:

12 Sed immittam ignem in 'Temanem, qui consumet palatia 'Botzræ.

13 ‖'Sic ait Jehova, propter tres defectiones [c] Hhammonitarum, etiam propter quatuor, non avertam istud; eò quòd 'diffiderint gravidas Gilhhadis, 'ut dilatarent terminum suum:

14 Sed accendam ignem in murum 'Rabbæ; qui consumet palatia ejus cum clangore die belli, 'cum procella die turbinis:

15 Et abibit Rex eorum in deportationem; ipse cum principibus suis simul, ait Jehova.

16 ‖'Sic ait Jehova, propter tres defectiones Moabi, etiam propter quatuor, non avertam istud; 'eò quòd combusserit ossa regis Edomæorum, '[d] ut calcem:

17 Sed immittam ignem in Moabum; qui consumet palatia 'Kerijotarum; & morietur

1 *Verba Hhamosi*] Etsi hujus prophetiæ tempus aliqua ex parte hoc versu circumscribitur; tamen quod pleriq; omnes terræ motum hunc referũt in eum ipsum annũ quo Rex Hhuzzija elephantiasi affectus est, minimè firmum esse cogitamus, tum quia non aliud fundamentum habent quàm locum Jeschahhjæ 7.8. prout in eundem locum observavimus, tum verò quia illustriùs potuisset Propheta tempus illud plaga Hhuzzijæ quàm terræ motu denotare; quorum alterum in libro Regũ & Chronicorum exponitur luculentissimè, alterum reticetur planè: Hoc autem in Propheta, & quidem tam populari quàm hic noster est, vacare obscuritatis vitio minimè videretur. Quòd si divinare licet, nobis videtur esse verisimilius terræ motum hunc mortuo Jarobhhamo extitisse, cùm inciperent omnia in regno Jisraëlitarum fervere conspirationibus & cruentis cædibus, quæ ab Hhoschehha exprobrantur passim, quasi terra ipsa Deo autore tam atrocia confertaque scelera perhorresceret; ac proinde Hhamosum hunc nostrum putamus incepisse paulo ante mortem Jarobhhami anno quasi 37. Hhuzzijæ qui fuit Jarobhhami (ut vulgò loquuntur) penultimus: nam eadem planè de Jisraëlitis prædicit & narrat quæ ab Hhoscheahha & Joële prædici ante ostendimus, si hoc exceperis, quod Joël famem Judæorum narrat, hic verò etiam Jisraelitarũ, quæ dicitur vers. 2. & immissa narratur infrà capite 4.7. Est autem in hoc versu generalis inscriptio totius libri; prima verò prophetia duobus capitibus quæ nos copulavimus continetur. *Qui fuit*] vide infrà 7.14. & seq. *Tekohhani*] ac proinde oriundi e Jehudæa, & inquilini in regno Jisraëlis: quo spectant verba Amatzjæ infra 7. 12. *Terræ motum*] de quo Zecarjæ 14.5. a Heb. *Tekohha*. 2 *Dixit ergo*] prophetia hæc tres partes universè continet: prima est, prædictio terræ motus paulò pòst eventuri, ut esset tanquam testis reliquarum prophetiarum quas in longinquum prædicturus erat Hhamos hoc versu; secunda est prædictio in gentes aliquot exteras, toto hoc capite; tertia, in Jehudam & Jisraëlem, capite seq. *Jehova*] id est, voce sua personabit & movebit terram: quæ verba speciatim hoc loco de terræ motu dicta accommodat in universum Joël effectioni judiciorum Dei, Joël 3.16. *Luxerunt*] id est, pascua & arva torrefacta sunt, & advenit fames, de qua infra 4. & Joel. 1. & 2. metaphora prosopopœetica: hanc autem famem a Joele dictam præcessisse ostenditur infra 4. evidentissimè. quasi dicat, quandoquidem hac proximè præcedente plaga non resipuisti, ut infrà 4.11. ‖ *Jeschahh.* 7. 3 *Sic ait Jehova*] secundus hic locus prophetiæ sex nationibus Judææ & Jisraëli conterminis sua judicia prænuntiat, de quibus ferè omnibus apud alios quoque Prophetas agitur; & judiciis singulis suas attribuit causas ad Ecclesiam Dei spectantes. Hæc autem judicia extera ideo præmittit domesticis, quòd voluit Deus exterorum exemplo apud suos expergefactos autoritatem suam justitiamque asserere, quam in aliis demonstrari & in se ipsis dissimulari æquo animo pertulissent; tum etiam quòd eadem ratione conciliata est Prophetæ gratia atq; autoritas, antequam domesticis ventura mala prædicaret. *Propter tres*] id est, propter quamplurimas: numerus finitus pro indefinito. Sensus est, si tantùm aliquoties peccassent Damasceni & Syri in Ecclesiam meam, averterem hæc judicia mea, & clementiam castigandis illis adhiberem: sed cum tribus peccatis quatuor adjecerint, & multis plurima, certum deliberatumque est judicia mea in ipsis perficere. *Damasci*] id est, regni Syriæ, cujus caput erat Damascus, Jeschahh. 7.8. synecdoche. *Istud*] quod mox dicturus sum versu 4. & 5. sic deinceps. *Trituraverint*] id est, gravissimis suppliciorum generibus affecerint, synecdochicè: nam tribulæ ferreæ adhibebantur ad afficiendos rebelles & contumaces supplicio ultimo, 2. Schemu. 12. 31. Per quos autem gestum sit, exponit versu sequente. *Gilhhadem*]. i. Jisraëlem sibi conterminum. 4 *Chazaëlis*] qui plurimum exagitavit & cruciavit Jisraelem, 2. Reg. 10.32. & 12.18. ut prædixerat Elischahh, 2. Reg. 8.12. *Ben-hadadi*] filii Chazaëlis, qui imitatus patrem afflixit Jisraelitas, 2. Reg. 13.3. 5 *Confringam*] id est, labefactabo munitiones, synecdochicè. *Damasci*] id est, Damasceni tractus sive Decapolitani: nam Syriam totam in tres partes hoc versu Propheta dividit. *Convalle Avenis*] id est, tractu Chamathæ, qua Syria conjuncta erat desertæ Arabiæ: ubi Averiam oppidum statuit Ptolemæus.

Tenentem sceptrum] id est, principem ἀπὸ τοῦ σκηπτοῦχος.

Domo Hhedenis] id est, Cœle Syria, ubi oppidum erat Hheden, quod Græci vocarunt Paradisum.

Kirum] vide 2. Reg. 16.9.

‖ *Jeschahh.* 15. *Joel.* 3.4.

6 *Sic ait Jehova*] secunda prædictio extera in Peleschtæos, quorum satrapiæ quatuor hoc loco numerantur, quintam complectitur Propheta synecdochicè: vide Jehosch. 13.3.

Deportaverint] ut exemplum habetur 2. Chron. 21.16. & sequentibus, & exprobrat Joel 3.4.

Deportatione] id est, ea deportatione, cui spes restitutionis omnis adimitur; ut Joel 3.6. sic infrà ver. 9.

Edomæis] qui inde a Jorami tẽpore defecerãt, 2. Chron. 21. 10. & infensissimo in populum odio abrepti mancipia conficiebant durissima servitute.

7 *Immittã ignem*] id est, perdam & profligabo Pelischtæam totam: vide Jeschah. 15. & 20.

8 *Reliquiæ Pelischtæorum*] videlicet quæcunque reliquæ facta fuerint ex superioribus judiciis per Chizkijã & Sancheribum administratis; vide Jirmejæ 25.20. & 47.4.

‖ *Jeschahh.* 23. *Joel.* 3.4.

9 *Sic ait*] tertia prædictio extera.

b Heb. *fratrum*.

Fraterni] quod inierat cum Chiramo David, 2. Schem. 5.11. & Schelomo religiosè coluerat, 1. Reg. 5.1. cujus respectu alter alterum appellabat fratrem, 1. Reg. 9.13. ‖ *Jeschahh.* 34. 11 *Sic ait*] quarta prædictio extera contra Edomæos. *Persequatur gladio*]. i. animo infensissimo necem Judæorum quærat (qui tamen sunt ejus necessarii) contra jus naturæ ab humanitatis officio, & contra fidem datam ab obsequio Judæorũ discedentes, atq; cum hostibus sese conjungentes: ut exprobrat Hhobadja versu 11. *Fratrem suum*] ex posteritate Jahhakobi, qui fuit Hhesavi sive Edomi frater: sic Deut. 23.7. *Discerpatque*]. i. nunquam non molliatur lacerationem populi vi aperta; & si quando vi non potest, intus simultatẽ alat quæ jam olim animo Hhesavi parentis sui insederat; Gen. 27.43. 12 *Temanem*] vide Jirm 49.7. *Botzræ*] vide Jeschahh. 34.6. ‖ *Jirm.* 49. 13 *Sic ait*] quinta prædictio extera. c Heb. *filiorum Hhammonis*. *Diffiderint*]. i. omnes trucidaverint inhumanissimè; nemini, ac ne gravidis quidem fœtui earum pepercerint. *Ut dilatarent*] vide Jirm. 49.1. contestationem ad argumentum hoc pertinentem. 14 *Rabbæ*] vide 2. Schem. 11.1. *Cum procella*] allegoria, figuratè illustrans calamitatem bellicam quæ superioribus verbis expressa est. ‖ *Jeschah.* 16. 16 *Sic ait*] sexta prophetia extera. *Eò quòd*] i. eo quòd postquam a Jisraële defecisset, 2. Reg. 1. tam pertinaciter sese in odio Jisraelitarũ cõfirmaverit, ut non tantùm in Jisraelitas ipsos; sed in auxiliares quoque atrocissimè sævierit: quemadmodum vel hoc unum exemplum ostẽdit, quòd rex Moabitarum Kir-charesetæ a tribus regibus obsessus eruptionẽ tentavit, & capiens filium Regis Edomæorũ primogenitum qui regnaturus erat pro illo, effecit ut frangeretur animus Edomæi, institutaq; obsidio solveretur: quia soluta non tamen desiuit Moabita in Jisraelem, & auxiliares sævire; sed filiũ Edomæi captivum in holocaustũ obtulit: unde fervor magnus Edomæo, & semen defectionis paulò pòst sequutæ enatũ est, 2. Reg. 3.25. & seq. quem locũ antehac quidem partim rationibus, partimq; autoritate bonorũ adducti aliter accipiendũ esse putavimus; sed nunc judicamus & monemus mutandũ esse, quia verior est hæc interpretatio. d Heb. *ad calcem*. *Ut calcem*]. i. in holocaustum, absolutissimè. 17 *Kerijotharum*] vide Jirm. 48.24.

in strepitu Moab, in clangore, in sono buccinæ:

18 Exscindamque judicem e medio ejus; & omnes principes ejus interficiam cum eo, ait Jehova.

Caput II.

1 [a] Sic ait Jehova, propter tres defectiones Jehudæ, etiam propter quatuor, non avertam istud; eò quòd spernunt legem Jehovæ, & statuta ejus non observant, seducuntque ipsos mendacia ipsorum, [a] quæ sequuti sunt majores ipsorum:

2 Sed immittam ignem in Jehudam, qui consumet palatia Jeruschalaimorum.

3 Sic ait Jehova, propter tres defectiones Jisraëlis, etiam propter quatuor, non avertam istud; eò quòd vendunt pecunia justum, & egentem pro pari calceorum,

4 Qui anhelant in caput tenuium *dejectum* in pulverem terræ, & viam mansuetorum pervertunt; & vir ac pater ipsius accedunt ad eandem puellam ut profanent nomen sanctitatis meæ:

5 Et super vestes in pignus acceptas inclinãt se juxta omne altare, vinumque damnatorum bibunt in domo deorum suorum:

6 ‖ Quamvis ego perdiderim Emoræum a facie ipsorum, cujus altitudo similis erat altitudini cedrorum, & robustus erat ut robora; perdiderimque fructum ejus supernè, & radices ejus infernè:

7 Et ego eduxerim vos e terra Ægypti; deduxerimq; vos per desertum quadraginta annos, ad hæreditariò possidendum terram ipsius Emoræi:

8 Et excitaverim e filiis vestris Prophetas, & ex juvenibus vestris Nazaræos: an verò [b] non *est* ita, ô filii Jisraëlis, dictum Jehovæ?

9 At bibendum dedistis Nazaræis vinum; & Prophetis interdixistis dicendo, ne prophetetis.

10 Ecce ego pressurus sum locum vestrum, quemadmodum premit plaustrum quod [c] plenum est manipulum.

11 Itaque peribit effugium a levi; & robustus non fortificabit vires suas, ac potens non liberabit [d] se ipsum.

12 Et tenens arcum non consistet, levisque pedibus suis non liberabit; neque insidens equo liberabit se ipsum:

13 Sed fortis [e] animo inter potentissimos; nudus fugiet die illo; dictum Jehovæ.

1 *Sic ait*] Præcedentē proximè prædictionem cum aliis fuisse conjungendam omnes videot. Jam verò hoc capite (ut diximus suprà 1.2.) propheta ad domestica judicia transilit, ut ostendat si Deus exteros in Ecclesiam peccãtes ita judicaturus est, multo æquius fore ut ipsius domestici & in ipsum peccantes judicentur, nisi audita judiciorum per Prophetas denuntiatione expergiscantur atque resipiscant. Distribuuntur autem domestici in familias duas, Jehudam, cui sua prædictio fit duobus versibus: & Jisraëlem, inde a versu 3.

a Heb. *post quæ iverunt.*

3 *Sic ait*] hæc prædictio contra Jisraëlem primùm prolepsin continet peccatorum judiciorumque, principio versus; deinde peccata narrat, usque ad versum 10. ac postremò judicia prædicit, ad finem usque capitis.

Istud] quod prædicturus sum versu 10. & sequentibus.

Eò quòd] tria peccatorum genera Jisraëlitis hoc loco exprobrantur; primum est inhumanitas & barbaries crudelissima, hoc versu & sequentis parte; secundum, impuritas maxima & incestus libidinosissimi, altera versus sequentis parte; tertium denique impia de peccatis gloriatio coram idolis, & pervicax idololatria, ver. 5. quæ crimina exaggerantur seq. *Vendunt pecunia*] id est, jus omne pervertunt muneribus corrupti contra legem, Exod. 23.6 & seq. *Pro pari calceorum*] id est, pretio vilissimo; ut infrà 8.6. 4 *Qui anhelant*] has voces obscuriorem paulo ἐμπλοκὴν habentes in Hhebræo textu, evidentiæ causa trãsposuimus. 5 *Et super vestes*] id est, de injuriis in proximum illatis tanquam de re bene gesta, idolis suis gratulantur: qua in re duplex crimen erat, detentio & abusus vestis pigneratitiæ, Exod. 22.26. & 27. & impia coram idolis gratulatio. *Vinumq;*] id est, de spoliis eorum qui injustè damnati fuerint, epulum diis suis faciunt, palamque inter se convivantur. ‖ *Num. 13.28. & seq.* 6 *Quamvis*] exaggeratio præcedentium criminum per comparationem rerum a Deo gestarum, tribus versibus, cum Jisraëlitarum factis, versu 9. Rerum autem gestarum tres sunt loci; exemplum judiciorum Dei in hostes quamvis potentissimos, hoc versu; beneficium liberationis & possessionis datæ, versu 7. ac postremò beneficium doctrinæ & cultus sacri, versu 8. *Perdiderimq;* id est, funditus sustulerim: allegoria. 8 *Nazaræos*] id est, homines voluntariè operam suam in cultu meo consumentes ex legis præscripto, Num. 6. *An verò*] contestatio vehementissima, ad verberandam gravius Jisraëlitarum conscientiam. b Heb. *non hoc.* 9 *At bibendum*] alterum membrum συγκρίσεως ad exaggeratioñe pertinẽtis, ut diximus in ver. 6. quo Propheta per ὑποφορὰν objectionibus respondet præcedentis versus. *Vinum*] contra legem Num. 6.4. quasi dicat, neque ipsi auscultatis Domino, neque servos ipsius parêre ei sinitis; ut postea ipsi Hhamoso factum esse legimus capite 7. 10 *Ecce ego*] prædictio judiciorum Dei, ut diximus suprà in vers. 3. quæ primùm similitudine figurantur, hoc versu, deinde apertè enũtiantur, reliquis. *Quemadmodum*] id est, triturabo vos violentissimè; adeò ut quemadmodum manipulus tritici pressus plaustro onustissimo singula grana ejicit, ita vos omnes ejiciat locus vester; nec tantum ejiciat, sed in eo ipso comminuamini. c Heb. *plenum sibi.*

d Heb. *animam suam: sic vers. seq.*

e Heb. *cordis suo.*

13 *Nudus fugiet*] id est, si qui non comminuatur planè, saltem vitam suam solummodò spolii loco reportabit, similis grano tritici, quod trituratione non comminuitur quidem, sed ex gluma folliculoque suo decussum exilit.

Caput III.

Deus per Prophetam Jisraëlitis beneficentiam suam paternam exprobrans, pœnas denuntiat severissimas, eò quòd deficiẽtes ab ipso prædæ se exposuerint, & judicia ipsius peccatis accersiverint: itaque Prophetam probans ab utilitate prophetiæ ad Ecclesiam (si resipiscat) perventura, & a necessitate ipsi imposita; alios Prophetas hortatur, exterosq; testes appellat iniquitatum populi, & clades a domesticis exterisq; superventuras prædicit.

1 [a] Audite verbum hoc quod loquitur Jehova contra vos, filii Jisraëlis; contra totam familiam illam quam eduxeram e terra Ægypti, dicendo,

2 Solummodo vos agnoveram ex omnibus familiis terræ: idcirco animadvertam in vos omnes iniquitates vestras.

3 An ambulaturi essent duo unà, nisi convenirent?

4 An rugiturus esset leo in sylva, si præda nulla adesset ei? an editurus esset juvenis leo vocem suam e lustro suo, nisi si capturus esset?

5 An casura esset avis in laqueum [a] humilem, si tendicula non adesset ei? an elaturus esset *auceps* laqueum e terra, si [b] prorsus non capturus esset?

6 Cùm clangente buccina in civitate populus trepidè non accurrerint, an erit malum

1 *Audite*] Hujus concionis tres sunt omnino partes, exordium, hoc versu: propositio prophetiæ, usq; ad vers. 9. & prophetiæ enarratio, ad finem usque.

Totam familiam] i. totam gentẽ Jisraëlitarum, in duo regna Jehudæ & Jisraëlis laceratam.

2 *Solummodo vos*] brevis propositio argumenti quod prophetia hac continetur, per comparationem paternæ illius beneficentiæ anteactæ Dei cum ingratissimis Judæorum iniquitatibus, in quas Deus se justo judicio animadversurum profitetur: cui subjicitur primùm exornatio per comparationes elegãtissimas, tribus versib. deinde occupatio factum Prophetæ asserẽs, tribus alteris. *Agnoveram*] id est, elegeram mihi in peculium præ omnibus aliis populis, & fueram curator vester, Exod. 19.5. & Deut. 4.20. *Idcirco*] videlicet quia vos gratiosè assumpti a me in omnem iniquitatem prolabimini. 3 *An ambulaturi*] exornatio illustrans propositionem præcedentis versus, videlicet Deum qui prius ipsos curaverat, & cum ipsis ambulaverat cum signis aspectabilibus, tum re ipsa atque opere, non posse assentari & convenire amplius cum ipsis, sed animadversurum esse: quam propositionẽ Propheta illustrat gradatim tribus comparationibus: prima est, a viatoribus iter simul facientibus, qua exponit Deus non amplius posse sibi cum Jisraëlitis cõvenire, hoc versu: secunda, non modò non convenire, sed jamque Deum ut leonem infestum minari necem Jisraëlitis, eò quòd ipsi non amplius agnoscantur ab illo, sed peccatis suis effecerint ut prædæ judiciisque acerbissimis exponantur, versu seq. tertia, nullo jam labore, nulla contentione opus esse, ut intercipiatur præda, sed omnia jamque providentia Dei esse comparata, & ipsos sibi laqueum induisse ex quo minimè se erepturi sint, vers. 5. 4 *An rugiturus*] id est, an Deus minas intonaret contra vos, si animadverteret vos ea conditione esse qua debetis, ac non potius in prædam abire peccatis vestris: sic accommodandum esse rugiendi verbum ostenditur versu 8. *Capturus esset*] id est, haberet animum capiendi, & rapiendi prædam visam & rugitu consternatam. 5 *An casura esset*] id est, putaretisne vos fortuitò oppressum iri & irretitum calamitatibus? non autem providentia Dei effici ut judiciis ejus intercipiamini, tanquam laqueis avriculæ? imò verò, inquit, propterea Deus efficit, & per Prophetas prædicit effecturum, ut cognoscatis omnia hæc agi sapientissima administratione ejus. Nam quemadmodum avis, ne minima quidem, laqueo decipitur, neque cadit humi sine Patre nostro, Matth. 10.29. ita etiam, ac multo minus casuri essetis, aut ipse laqueis elaturus sine maxima providentia sua, consilioque sapientissimo. a Heb. *terræ.* b Heb. *capiendo.* 6 *Cùm clangente*] secundus locus exordii, quo amolitur Deus invidiam a Propheta suo, quam apud populum odiosi hujus argumenti nomine fuisset suscepturus, duobus modis: primùm enim ostendit se populo suo de vigilibus prospexisse, qui voce veluti tuba Ecclesiam moneant afflictiones maximas a Deo ipso, nisi auscultet, subituram, quod argumentum est ab utilitate Ecclesiæ, hoc & seq. ver. deinde ostendit ut nullus ex populo audiat, Prophetas tamen ad prophetandum Dei autoritate cogi: quod argumentum est a necessitate functionis, ver. 8. *Clangente buccina*] per Ministerium Prophetarum, qui sunt speculatores Ecclesiæ dati, Jechezk. 3. *Trepidè non*] id est, non convolaverint ad significationem voluntatis Dei, cui tanquam Imperatori summo parendum est. *Malum*] id est, afflictio: ut Jeschahh. 45.7.

lum in civitate quod Jehova non efficiat?

7 Non enim facit Dominus Jehova quicquam, nisi cùm revelaverit secretum suum servis suis Prophetis.

8 Leone rugiente quis non timeat? dominio Jehova edicente quis non prophetet?

9 Promulgate in palatiis Aschdodi, & in palatiis in terra Aegypti; & dicite, colligite vos per montes Schomronis & videte vexationes plurimas in medio ejus, & oppressos in medio ejus:

10 Ut ignorent facere rectum, dictum Jehovæ; qui thesauros faciunt violentiæ & vastationis in palatiis suis.

11 Idcirco sic ait Dominus Jehova, hostis, etiam ambitus hujus terræ; is dejiciet a te robur tuum, & diripientur palatia tua.

12 Sic ait Jehova, quemadmodum eripit pastor ex ore leonis ambo crura aut particulam [c] auritam; ita eripientur Jisraëlitæ, qui desident Schomrone in latere lecti & in crure spondæ.

13 Audite & testificamini in domo Jahhakobi, dictum Domini Jehovæ Dei exercituum,

14 Quo die animadvertam defectiones Jisraëlis in ipsum, me animadversurum quoque in altaria Beth-elis; adeò ut exscindantur cornua altaris, & cadant in terram:

15 Et percussurum domum [d] hyemalem cum domo [e] æstivali: denique perituras domos [f] eburneas, & defecturas domos amplas, dictum Jehovæ.

7 *Non enim*] ætiologia præcedentis versus, Deum nolle populum suum in opinantem opprimere, sed longo intervallo sanctis præmonitionibus cavere ipse per Prophetas suos, ut promissis revocentur & contineantur in bono, minis a malo deducantur, Jirmejæ 18. 7. & sequentibus. 8 *Quis non*] q. d. Hhamos, ac proinde qua fronte ego, ut cunque tenuis fuerim & misellus pecuarius, possem a prophetia quam Deus mihi imperat abstinere? sic 1. Cor. 9. 16. 9 *Promulgate*] apostrophe ad Prophetas, ut non ipsi tantum judicent, sed vel exterorum & alienissimorum a Deo hominum judicia adhibeant qui de Jisraële cognoscant. Est autem hic prior pars ἐργασίας sive exornationis pertinentis ad propositionem versus 2. amplificans iniquitatem Jisraëlitarum ab ipsarum gentium exterarum testificatione: tam crassa (inquit) sunt peccata vestra, ut vel ipsi Pelischtæi atque Aegyptii ea tanquam manibus palpare possint. Quamobrem illos Dei verbis appello testes & judices impuritatis vestræ, siquidē vos ultrò non afficimini malefactorum vestrorū conscientia. 11 *Idcirco*] altera pars ἐργασίας judicium Dei peccatoribus superventurum explicans, duobus versibus; & amplius explicari jubens a Prophetis, versu 13. & sequentibus. *Hostis*] id est, inimicus tuus, administer judiciorum Dei, neque tantum extraneus, sed etiam domesticus qui intra tuos terminos habitat, comparatus est ad perdendum te: nam Jisraëlitæ primùm intestinis bellis attriti, deinde exteris profligati sunt; vide 2. Reg. 15. & duobus sequentibus. *Robur tuum*] quo thesauros violentiæ & vastationis ac cumulas. 12 *Sic ait*] ἐργασία denuntiationis prædecentis per rusticam & pastoritiam similitudinem, quam ex arte sua petivit Hhamos, ut alias ferè omnes. c Heb. *auris*. *Ita eripientur*] id est, perpaucæ reliquiæ conservabuntur ex plebe tenuissima. *Qui desident*] id est, qui nunc sunt tam molles & omni luxu diffluunt: ut ampliùs ostendit versu 15. 13 *Audite*] apostrophe ad Prophetas, ut diximus in versum 11. 14 *Quo die*] i. me propter ipsorum idololatriam & luxum, tum religiosa ipsorum loca, hoc ver. tum opera omnia magnifica labe fœdaturum esse, versu sequente. d Heb. *hyemis*. e Heb. *æstatis*. f Heb. *eboris*.

CAPUT IIII.

Deus Jisraëlitas increpans violentia, cædem & captivitatem futuram pronuntiat: & idololatriam ipsorum ludificatus, ostendit quamvis frequentibus gravibusq; malis ad resipiscentiam ipsos sollicitaverit, in obfirmatione tamen perdurasse; ac propterea minis & promissionibus eos deintegro revocat.

1 AUDITE verbum Jehovæ, vaccæ Baschanis, quæ *estis* in [a] montanis Schomronis, quæ opprimitis tenues, quæ confringitis egentes; [b] quæ dicitis dominis illorum, affer ut bibamus.

2 Jurat Dominus Jehova per sanctitatem suam, quòd ecce dies superventuri sunt vobis, cùm tollet vos aculeis, & posteritatem vestram hamis [b] piscatoriis.

3 Et per rupturas exhibitis quæque e regione sui; ac abjicietis quæ erunt in palatio, dictum Jehovæ.

4 Ite Beth-elem & deficite, Gilgale augete [c] defectionem; & afferte unoquoque mane sacrificia vestra, [d] tertio quoque anno pleno decimas vestras;

5 Et adolendo e fermentato e eucharisticū, etiam indicite sacrificia voluntaria, [f] inclamate: siquidem ita amatis [g] Jisraëlitæ, dictum Domini Jehovæ;

6 Atqui ego dedi vobis munditiem dentium in omnibus civitatibus vestris, id est, penuriam cibi in omnibus locis vestris; nec tamen conversi estis ad me, dictum Jehovæ:

7 Etiamque ego cohibui a vobis imbrem, cum adhuc tres menses *superessent* ad messem, & demisi pluviam super civitatem unam, super civitatem verò alteram non demisi pluviam: portio una compluta est, & portio quæ non sivit pluviam descendere super se exaruit:

8 Ita evagabantur duæ tresve civitates ad civitatem unam, ut biberent aquas, neque saturabantur; tamen nō estis reversi ad me, dictum Jehovæ.

9 Percussi vos uredine, & rubigine, augentibus hortis vestris, & vineis vestris, ficubusque vestris, & oleis vestris, *ea* consumpsit eruca; nec tamen reversi estis ad me, dictū Jehovæ.

10 Misi in vos pestem [h] pro ratione Ægypti, interfeci gladio juvenes vestros, [i] adjuncta captivitate equorum vestrorum; fecique ut ascenderet fœtor castrorum vestrorum etiam in nasum vestrum; nec tamen conversi estis ad me, dictum Jehovæ.

11 Subverti ex vobis [k] prout subvertit Deus Sedomum & Hhamoram, adeò ut fueritis similes torri erepto ab incendio; nec tamen conversi estis ad me, dictum Jehovæ.

12 Idcirco sic facturus sum tibi, ô Jisraël: propterea quòd hoc facturus sum tibi, paratus adesdum obviam Deo tuo; ô Jisraël.

13 Nam ecce formator montium, & creator venti, & indicans homini quæ sit sua meditatio, efficiens auroram [l] obscuram, & proculcans excelsa terræ; Jehova Deus exercituum *est* nomine.

1 *Audite*] Hujus concionis partes sunt quatuor: exordium, versu 1. propositio judicii, versu 2. & 3. confirmatio, inde ad versum 12. & conclusio ad tempestivam resipiscentiā Jisraëlitas revocans, duob. ult. *Vaccæ*] i. Jisraëlitę refractarii, & similes juvencæ refractariæ, quæ opimo Baschanis pascuo saginata impatiens est jugi, petulca, & ferox: sic Hosch. 4. 16. a Heb. *monte*. *Schomronis*] i. regni Jisraëlitici, cujus caput fuit Schomron, Jeschahh. 7. 9. *Quæ*] i. vos qui non tantùm infirmiores opprimitis ipsi, sed etiam alii alios adhortamini ad omnem violentiam & oppressionem, ut de miserorum spoliis inter vos epulemini. *Dominis*] i. potentioribus, abutentibus contra infirmiores potentia sua, ut injustè dominentur ipsis. *Bibamus*] i. convivia de rapto agitemus, synecdochicē: vide Gen. 43. 34.

2 *Jurat*] propositio, ut diximus superiore versu. *Aculeis*] i. hamis aculeatis, tanquam pisces: allegoria; ut 2. Reg. 19. 28. b Heb. *piscationis*. 3 *Per rup.*] i. rumpentur & labefactabuntur munitiones vestræ, atque ita singuli per labes quasq; obvias diffugietis. *Quæq.*] respicit ad allegoriam vaccarū positam versu 1. *Quæ erunt*] i. dona, thesauros, & res omnes charissimas, quas firmo loco asservatis studiosissimè. 4 *Ite Beth.*] confirmatio hæc prophetiæ duabus partibus continetur, adhortatione sarcastica, ver. 4. & 5. quam diluit contraria plane conclusio versu 12. & narratione præcedentium castigationum, quibus nunquā effectum fuerat ut Jisraëlitæ se ipsos colligerent & converterentur ad Deū, ver. 6. seq. *Beth-elem*] vide Hosch. 4. 15. & 12. 12. c Heb. *deficere*. d Heb. *tertia dierum*, [illegible] *annis*: vide Levit. 25. 29. *Tertio quoque*] alludit ad legem Dei, Deut. 14. 28. quam Jisraëlitæ in suo impuro cultu imitabantur: atq; hoc pacto Propheta scelus illorum exaggerat, ut seq. ver. 5 *Adolendo*] ex ritu legis Levit. 7. 3. similis autem ironia: vide Jeschahh. 1. 12. Jirm. 7. 21. e Heb. *gratiarum actionem*. *Voluntaria*] de quibus Levit. 7. 6. f Heb. *facite ut audiamini*. *Inclamate*] i. quàm maxima voce orate deos vestros: sic 1. Reg. 18. 27. g Heb. *filii Jisraëlis*.

6 *Atqui*] altera pars confirmationis, ut diximus in versum 4. quòd neque fame, hoc versu; neque siccitate, duob. seq. neque vi majore (ut jure consulti vocant) & cœli injuria, versu 9. neque peste & bello, versu 10. neque oppidorum & agrorum subversionibus, versu 11. ad Deum reversi sint. Famis autem exempla in Jisraëlitis habentur, Achabi tempore, 1. Reg. 17. & 18. & Jorami, 2. Reg. 4. 7 *Imbrem*] ut 1. Reg. 17. *Cùm adhuc*] id est, pluviam (ut Prophetæ vocant) serotinam alendis & maturandis frugibus necessariam. *Quæ non*] id est, quæ atrocitate peccatorum suorum avertit a se hanc Dei benedictionem. 9 *Percussi vos*] vide Joelis 1. & 2. h Heb. *via*; sic Jeschahh. 18. 10 *Pro ratione*] de qua Exod. 9. i Heb. *cum captivitate*. *Captivitate*] ut 2. Reg. 5. 2. 11 *Subverti*] videlicet ante tempora Jarobhhami secundi: vide 2. Reg. 13. 3. & seq. & 14. 26. k Heb. *secundum subversionem Dei Sedomum, &c. nam actionem significantia nomina constructionem verborum conjugatorum obtinent, ut Jeschahh. 13. 19.* *Idcirco*] conclusio, ut diximus in versum 1. denuntians malum & ad resipiscentiam Jisraëlitas vocans, hoc versu, propter majestatem Dei quæ adumbratur sequent. versu. *Sic*] videlicet ut dictum est versu 2. & 3. *Paratus*] i. vide ut cui tædeat te, & resipiscendo ad Deum tuum (cùm nondum plane te abdicat) revertaris, ut antevertas faciem iratam ejus. 13 *Nam ecce*] ætiologia. *Indicans*] ut supra 3. 7. *Efficiens*] vide Joelis 2. 2. id est, cœlum & terram conturbans arbitratu suo. l Heb. *obscurationem*. *Proculcans*] vide Deut. 32. 13. & 33. 29. quasi dicat, quem nullæ munitiones vestræ a perficiendo judicio suo avertere sunt, sed vos ipsi amoliri unica resipiscentia?

CAPUT V.

Deus Judæis & Jisraëlitis ruinam pronuntiat; ipsos ab idololatria ad pietatem revocat, abnuentibus exitium denuntiat tum impietatis ipsorum maximè, tum superbiæ, inhumanitatis, luxusq; perditissimi nomine; ac postremò juramento sententiam confirmans, ostendit fore gravissimam & ipsis omnibus ineluctabilem.

1 AUDITE verbum hoc, quod ego profero contra vos; [a] lamentabile, ô domus Jisraëlis.

2 Cadit, non perget stare virgo Jisraëlis; deserta erat in terra sua, nemo eriget eam.

3 Sic enim ait Dominus Jehova, civitas illa quæ procedit millenis, reliquos faciet centenos, & quæ procedit centenis, reliquos faciet denos, domui Jisraëlis.

4 Nam sic ait Jehova domui Jisraëlis; quærite me, ita vivite.

5 Et ne quæratis Beth-elem, & Gilgalem ne adeatis, & Beer-schebahhum ne transeatis: quia Gilgalita [b] omnino migrabit, & Beth-elita erit [c] nihili.

6 Quærite Jehovam, ita vivite: ut non pervadat velut ignis domum Josephi, & consumat Beth-elitas, nemine extinguente.

7 Mutantes in absinthium jus, & justitiam humi collocantes.

8 *Quærite* opificem Pleiadum & Orionis, qui mutat in matutinum [d] densissimam umbram, & diem nocte obtenebrat; advocantem aquas maris, effundentem eas in superficiem terræ, Jehovam nomine,

9 Qui recreat vastationem contra fortem, ut vastatio munitioni obveniat.

10 Oderunt in porta corripientem, & loquentem integrum abominantur.

11 Propterea, eò quòd prædones agitis contra tenuem, & onus frumenti accipitis ab eo; domos cæso lapide ædificastis, sed non habitatis in eis; vineas [e] desideratissimas consevistis, sed non bibetis vinum earum.

12 Quia novi multas defectiones vestras, & ingentia peccata vestra; affligentium justum, accipientium redemptionem, & egentes in porta pervertentium:

13 Idcirco intelligens tempore illo silebit, cùm tempus mali erit.

14 Quærite bonum, neque malum; ut vivatis: aderitque ita Jehova Deus exercituum vobis, ut prædicatis.

15 Odio habete malum, & amate bonum, ac constituite in porta jus; fortasse gratiam faciet Jehova Deus exercituum reliquiis Josephi.

16 Idcirco sic ait Jehova, Deus exercituum, Dominus, in omnibus plateis planctum, & in omnibus vicis dicent, heu, heu: & vocabunt agricolam ad luctum, & ad planctum cum peritis lamenti.

17 Etiam in omnibus vineis erit planctus; cùm transibo in medio tui, ait Jehova.

18 Væ concupiscentibus diem Jehovæ: quorsum vobis diem Jehovæ? cùm sit tenebrarum, non autem lucis:

19 Tanquam si cui fugienti a conspectu leonis occurrat ursus; aut ingressum domum, & innitente manu sua ad parietem mordeat serpens.

20 An non esset tenebrarum, dies Jehovæ, non autem lucis? & caliginosus, cui non inesset splendor?

21 Odi, sperno dies festos vestros; neque odoraturus sum diebus interdicti vestris.

22 Nam si obtuleritis mihi holocausta & munera vestra, non accepta habebo; & encharasticum pinguium vestrorum non intuebor.

23 Amovendo a me strepitum canticorum tuorum, etiam melos nabliorum tuorum non audiam:

24 Sed fluet tanquam aqua jus, & justitia ut torrens validus.

25 An sacrificia & munus obtulistis mihi in deserto quadraginta annis, domus Jisraëlis?

1 *Audite*] Hujus concionis partes omnino sunt quatuor: exordium, versu 1. propositio judiciorum Dei in Jisraëlitas: causarumque ad ea pertinentium, usque ad versum 18. confirmatio, usque ad versum 8. capitis 6. & conclusio, inde ad finem.

Lamentabile] hac voce amolitur Propheta odium Jisraëlitarum, ostendens se dolore flebili in hoc ipso argumento affectum esse, ac non ullo carnali studio invehi in Jisraëlitas. a Heb. *lamentationis*.

2 *Cadit*] propositio hæc summatim primum judicium lamentabile Jisraëli superventurum proponit, duobus versibus; deinde verò enarrat, usque ad versum 14. ac tum demum brevi repetitione transitus ad confirmationem comparatur, versibus quatuor.

Virgo Jisraël] id est, populus: nec corpus aliquod populi, regni, aut reipub. in scripturis nomine filiæ, aut virginis denotari solet. *Deserta erit*] id est, ab omnibus destituta: ut verba sequentia explicant, hoc & sequente versu. 3 *Sic enim*] exegesis præcedentis versus, ruinam Jisraëlitarum nudis verbis explicans. *Civitas illa*] i. vix decimus quisque conservabitur: ut infrà 6.9. 4 *Nam sic ait*] enarratio propositionis duobus membris continetur; primùm documentis resipiscentiæ quæ Deus per Prophetas suos Jisraëlitis exposuerat, usque ad versum 10. deinde verò judiciis in refractarios, usque ad 14. Ac documenta quidem resipiscentiæ per θέσιν καὶ ἀντίθεσιν proponuntur, hoc & seq. ver. aliis verò subsequentibus amplificantur tum a persona Dei, tum etiam a persona Jisraëlitarū. *Vivite*] ut Gen. 20.7. 5 *Beth-elem*] vide sup. 4.4. *Beersch.*] oppidum hoc non Jisraëlitarum, sed regni Jehudæ fuisse tum ex situ constat, tum ex 1. Reg. 19.3. ubi Elija ad Beerschebahhum quod est Jehudæ dicitur pervenisse. Quamobrem nos dubitamus quin Propheta his verbis Judæorum quoque idololatriam perstrinxerit, prout se in totam familiam quam eduxerat Deus ex Aegypto prophetaturum dixit suprà 3.1. quam eandem rationem sequitur infrà 8.14. Idololatria autem cur eo loco, unde, & quando fuerit, etsi ex scripturis non satis apparet, pro certo tamen statuimus religionem illius loci, in quo patres Abraham, Jitzchak, & Jahhakob consederant, Deum coluerant, & præsentem viderant, in superstitionem (ut ferè fit) apud Judæos abiisse. *Gilgalita*] tum habitator, tum cultor idolis suis. Est autem in Hhebræis verbis allusio venustissima ad ipsa locorum nomina. b Heb. *migrando*. c Heb. *in nihilum*. 6 *Quærite Jehovam*] amplificatio documentorum resipiscentiæ, ut diximus in versum 4. *Velut ignis*] quem denuntiavit utrique regno, suprà 2. *Domum Josephi*] id est, regnum Jisraëlitarum, cujus obtinebat primas tribus Ephrajimi ex posteris Josephi. 7 *Mutantes*] id est, jus & judicium (quod optimæ Reipub. suave, utile, & salutare est) efficientes acerbissimum perversitate sua: sic infrà 6.12. *Humi collocant*] id est, abjicientes & proculcantes sceleratissimè omne æquum & bonum. 8 *Opificem*] id est, creatorem cœli, & terræ, marisque, & omnium quæ sunt in eis: qui tum ordinariè res creatas suas administrat, hoc versu: tum extra ordinem consilio, judiciisque singularibus, versu sequente: etsi hæc ferè omnia dicuntur synecdochicè. *Pleiadum*] vide Ijob. 9.9. & 38.31. *Mutat in*] id est, vices diei & noctis regit. d Heb. *umbram mortis*. *Advocantem*] id est, vapores ex aquis efferentem, ut pluvia fœcundet terram. 9 *Qui recreat*] id est, qui vastatos confirmat, & operâ eorum quotiescunque visum est perdit potentissimos, hos deprimens, & illos extollens, ut Psalm. 75.8. 10 *Oderunt*] alter locus enarrationis, de judiciis comparatis a Deo in adversarios: ut diximus suprà in versum 4. *In porta*] id est, eum qui justè judicat: vide Gen. 34.20. sic versu 12. & 15. e Heb. *desiderii*.

13 *Intelligens*] id est, quisquis tum superfuerit præditus prophetarum nostrarum intelligentia, & justo sensu judiciorum Dei. *Silebit*] id est, tacitus judiciis Dei acquiescet: ut infrà 6.10.

14 *Quærite*] repetitio superiorum documentorum comprehensa ver. quatuor, μεταβατικὴ ad tertiam concionis partem.

15 *Fortasse*] vide Jehoschuhh. 14.12.

Reliquiis] id est, illis Jisraëlitis quos ex maxima illa quam prædixit clade, velut torres ex incendio, visum fuerit eripere: ut suprà 4.11.

16 *Idcirco*] videlicet quia odistis bonum, & malum diligitis, suprà ver. 10. contra quam a Deo præceptum est.

In omnibus] id est, summus, publicus, & generalis luctus futurus est; quo vel agricolæ & vinitores ipsi cogentur ab opere quamvis necessario desistere, ut totos se tradant luctui.

17 *Etiam in*] quasi dicat; omnis vindemia & messis, quæ ferè hilaritatem habet erit luctuosa.

Transibo in med.] videlicet visitaturus te & effecturus ea quæ jam pronuntiat humanitus dictum, ut Exodi 11.4. & 12.12.

18 *Væ concupisc.*] tertia côcionis pars, confirmatio (ut diximus suprà in versum 1) ostendit non posse Deum non supplicium sumere de Jisraëlitis propter odium suum in peccata illorum gravissima: itaque peccatorum genera ponuntur duo; contemptus & ludificatio Dei quæ ab idololatris solet adhiberi, ab hoc versu ad finem usque capitis: & vita illorum luxu & inhumanitate perdita, septem primis versibus capitis sequentis: quibus peccatis sua judicia ex adverso comparantur. *Concupiscentibus*] id est, ita loquentibus ut si seriò diem Jehovæ expeterent, sive præfidentia imbuti, ut sunt hypocritæ: sive contemptu atque ludibrio, ut Jeschahh. 5.19. *Tenebrarum*] ut Joël 2.2. *Non autem*] id est, cùm nulla lux usquam sit affulsura; sed continentes tenebræ miseros persequuturæ, & fluctus alii alios excepturi, denique mala superventura malis: ut ostenditur sequent. ver. 19 *Tanquam si*] exornatio rustica, eodem spectans quò illud Jirm. 48.43. & 44. *Ingressum dom.*] leonis aut ursi metu. 20 *An non*] contestatio appellans Jisraëlitarum conscientiam, hoc versu; & justitiam judiciorum Dei asserens tum a præsentibus ipsorum peccatis, ver. 21. & tribus sequentibus: tum a peccatis majorum versu 25. & 26. cui contestationi subjicitur sententiæ dictio, versu 27. || *Jeschahh.* 1.11. & seq. 22 *Odoraturus*] id est, odoramenta accepturus, ut Levit. 26.31. 23 *Amovendo*] id est, pluris facio obedientiam quàm sacrificium, 1. Schem. 15.22. quamobrem non tantùm ea non intuebor, sed etiam planè amovebo. sic ostendit inesse μείωσιν verbis prædecentibus.

24 *Sed fluet*] id est, faciam ut exundent in vos judicia mea: quibus vos [illegible] cum omni fiducia vestra peribitis, & tanquam torrente in tractus longinquissimos deportabimini. 25 *An sacrificia*] amplificatio a peccatis majorum [illegible] diximus in ver. 20. *Mihi*] ac non dæmonibus: ut exprobrat Mosche Deut. 32.17. quod confirmat correctio sequentis versus.

26 Imò 'portastis tabernaculum Meleci vestri, & *imagines* 'Cijunis, imagines vestras; 'sydus Dei vestri, quæ fecistis vobis.

27 Quapropter deportabo vos 'ulterius [f] Damascenis, ait Jehova Deus exercituum nomine.

26 *Portastis taber.*] id est, ministravistis specie quidem tabernaculo Dei vivi: re autem vera coluistis Melecum Hhammonitarum Deum (quem vestrum impietate vestra effecistis) & alios gentium exterarum deos, synecdochicè. Hunc autem Deum Hhammonitarum Propheta solummodò hoc loco nominat, quia Hhammonitæ in propinquo erant; ut acriùs foderet ipsorum idololatriam. *Cijunis*] oppidi propinqui in finibus Hhammonitarum, quod Stephanus Act. 7.43. appellat Remphan; quæ nova fuit oppidi illius appellatio, aut etiam Rophon, sive Rephon, 1. Macab. 5.37. & apud Josephum libro 12. Antiquitatum Judaica. cap. 12. *Sydus Dei*] id est, imagines corporum cœlestium, quæ pro diis habuistis, & simulachris adornastis. 27 *Ulterius Dam.*] id est, ultra Babylonem, ut interpretatur Stephanus ibidem. Nam Damasceni quidem in Syromediam deportati sunt Susianæ finitimam, 2. Reg. 16.9. Jisraëlitæ verò tum in Persida longè ulterius, tum in regionem Caspiorum: ut apparet ex Hhezra 8.17. f Heb. *Damasco.*

Caput VI.

1 'Væ 'tranquillis Tzijone, & 'fiduciam habentibus in monte Schomronis; 'qui *montes* expresse nominantur præcipuum suarum gentium, ad quos conveniunt domus Jisraëlis.

2 'Transite 'Calnen, & aspicite; & ite illinc 'Chamatham maximam, tum descendite Gathum Pelischtæorum: an sunt præstantiores 'regnis istis? an amplior est terminus earum termino vestro?

3 *Væ* 'longè repellentibus diem mali, 'qui amovetis sedem violentiæ:

4 'Accumbentibus in lectis [a] eburneis, & 'redundantibus super spondas suas; & comedentibus agnos e grege, & vitulos e medio saginarii:

5 Modulantibus [b] ad præscriptum nablii, *qui* 'sicut David excogitant sibi instrumenta [c] musica:

6 Bibentibus in crateribus vini, & *qui* præstantissimo unguentorum ungunt sese; 'neque afficiuntur ægritudine propter confractionem Josephi.

7 'Mox migrabunt 'inter primos migraturos; tunc cessabit, amovebiturq; 'designatio redundantium.

1 *Væ*] Alter confirmationis locus (ut diximus suprà 5. 18.) a perdita Judæorum & Jisraëlitarum vita, quos æquè hoc loco perstringit simul, ut suprà 5.5. In hoc autem membro tria maximè peccata utrisque vertuntur crimini: primum est præsidens fastus, hoc & sequente versu; secundum, injustitia & inhumanitas, versu 3. tertium, luxus immoderatissimus, tribus alteris; atque ita judicium superventurum describitur versu 7.

Tranquillis Tzi.] id est, incolis Regni Jehudæ, qui in Tzijonis munitione & cultu externo fiduciam ponunt.

Fiduciam hab.] Jisraëlitis.

Qui montes] id est, quibus in locis est regnorum sedes, & maximi conventus habentur tum ad rem forensem, tum etiam ad Ecclesiasticam pertinentes.

2 *Transite*] exaggeratio indignissimi Jisraëlitarum & Judæorum fastus per comparationem aliorum regnorum quæ tum adhuc stabant, sed non longo post intervallo eversa sunt: ut apparet ex 2. Reg. 19.12. & sequent. Sensus est, beneficia a Deo accepistis amplissima, quanta in regno ullo finitimo, quamvis potente, nequeant inveniri: perlustrate ipsi, inquit Propheta, & comperietis rem ita se habere: & quàm iniquum est, obsecro, vos his ipsis bonis ornamentisque abuti ad fastum & insolentiam? *Calnen*] de qua Gen. 10.10. *Chamatham*] oppidum maximum, in scripturis nominatissimum, quod regno toti nomen dedit Jisraëlitis conterminо, ad pedem Libani. *Regnis istis*] Jehudæ & Jisraëlis. 3 *Longè repellent.*] id est, per ludibrium traducentibus verbum Dei, quo ipsis dies malus obventurus pronuntiatur, eodemq; modo ludificantibus quo fecisse Judæi leguntur Jechezk. 12.27. & infrà 9.10. quasi ne ad nepotes quidem ipsorum minæ Dei perventuræ essent. *Qui amovetis*] id est, freti hac inani confidentia, quasi judicia Dei in longinqua tempora rejicerentur, in omne scelus & inhumanitatem ruitis. 4 *Accumbentibus*] ad capiendum cibum, ut moris fuit veteribus. a Heb. *eboris.* *Redundantibus*] id est, circumfluentibus per singula convivia sua omni deliciarum & luxus perditissimi genere: in cibo, hoc versu; in musica, versu sequente; in potu & unguentis, versu 6. ut omnem doloris sensum quamvis urgentem obliterent: quæ omnia una voce dicuntur redundantia, hîc & versu 7. b Heb. *secundum os.* 5 *Sicut David*] id est, studiosissimè ad excogitanda & abutenda omnia luxus allectamenta profusi, Davidis exemplo defendunt factum suum; tanquam si David illis ad luxuriæ irritamenta, non ad pietatis incitamenta fuisset usus. c Heb. *cantici.* 6 *Neque afficiuntur*] id est, nullo sensu tanguntur, nulla commiseratione fratrum indignissimè oppressorum & fractorum malis. 7 *Mox migrabunt*] propositio judicii, ut diximus in versum 1. *Inter primos*] videlicet, Jisraëlitæ non diu post Syros, de quibus 2. Reg. 17. *Designatio*] id est, descriptio illa quæ in conviviis accuratissimè solebat fieri a 'modi peratoribus & magistris conviviorum; ordines convivantium, triclinia, fercula, cantiones, pocula, unguenta, coronas, odoramenta, & reliquum luxum moderantibus.

8 'Jurat Dominus Jehova [d] per se ipsum, dictum Domini Jehovæ exercituum, detestor ego fastum Jahhakobi, & palatia ejus odi: ideoque traditurus sum civitatem, & [e] quæ implent eam.

9 Eritque si relicti fuerint decem homines in domo una, ut moriantur:

10 Cumque tollet aliquem 'amicus ejus, aut ustor ejus educturus ossa e domo, si dicat 'ei qui erit in lateribus illius domus, an *quis* præterea apud te est? is dicet, minimè: & dicet, 'tace, quia 'non *erant* commemoraturi nomen Jehovæ.

11 Nā ecce Jehova 'præcepturus est, & 'percussurus domum majorem *velut* aspersionibus; & domum minorem rupturis.

12 'An cursuri essent in petra equi? an araturus *eam quis* bobus? 'nam mutastis in cicutam jus; & fructum justitiæ in absinthium.

13 O *vos* lætantes de nihilo; dicentes, nónne robore nostro assumpsimus nobis 'cornua?

14 Sed ecce ego excitaturus sum contra vos, ô domus Jisraëlis, dictum Jehovæ Dei exercituum, 'gentem; qui præment vos 'ab aditu Chamathæ usque ad torrentem campestrium.

8 *Jurat Dom. Jeh.*] conclusio (ut diximus suprà 5.1.) adhibito juramento Dei, summatim tum odii sui, hoc versu; tum judiciorũ gravitatē explicans, tribus sequent. deinde per apostrophen ad Jisraëlitas ostendens judicium fore inevitabile, tribus versibus ultimis.

d Heb. *per animam suam.*

e Heb. *plenitudinem ejus.*

10 *Amicus ejus*] id est, quisquis necessitudine sanguinis aut familiaritatis adducetur, aut necessitate functionis cogetur ad hoc officium præstandum & facienda justa; quo in genere posteriore fuerunt ii quos Martialis ustores vocat, quibus demandata erat cura sive accendendi rogi, sive odoramentorum comburendorum: etsi hac appellatione reliqui omnes curatores funerum, libitinarii, pollinctores, vespillones, & cæteri id genus synecdochicè continentur: ut Jechezk. 39.14. *Si quis*] id est, superstiti ex denis, ἀναλόγως cum interminatione posita suprà 5.3. *Tace*] id est, acquiesce judicio Dei: ut suprà 5.13. *Non erant*] id est, homines isti erant deploratæ vitæ, & nullius fidei; quamobrem Deus fidem minarum suarum in illis demonstravit. 11 *Præcepturus*] id est, daturus mandata Assyrio & Babylonio. *Percussurus Dom.*] id est, quasi densissimo lethalium judiciorum imbre perfusurus: quemadmodum prunas, ignem, sulphur, &c. depluere dicitur Psalmo 11.6. 12 *An*] apostrophe ad Jisraëlitas (ut diximus in versum 8.) qua Deus primùm fieri non ampliùs posse docet ut flent peccatores, quam ut in rupe cursus aut aratio fiat, hoc versu; deinde ostendit lætitiam ipsorum & fastum certissimo judicio suo periturum. *Nam mutastis*] altera allegoria: ut suprà 5.7. quod dulce est (inquit) & salutare, id amarum & exitiale effecistis peccato vestro; & illud quod planum erat effecistis ut jam sit asperum; adeò ut cadendum sit vobis e præcipitio, & moriendum tanquam cicuta pota. 13 *Cornua*] id est vires amplificavimus nobis: vide 1. Schem. 2.1. 14 *Gentem*] Assyriorum & Babyloniorum. *Ab aditu Chamathæ*] id est, ab extremitate una ad alteram: quarum hæc a Septentrione Chamatha definitur, Num. 34. 8. illa verò a Meridie Schicore fluvio, de quo Num. 34.5. & Jehoschuhh. 13.3. qui idem torrens campestrium hoc loco appellatur.

Caput VII.

Deus per visionem ostendit futuram famem, clades bellicas, & deportationem totius Jisraëlis post sublatam Jarobhhami domum: quo argumento offensus Amatzja Hhamosum apud Regem accusat conspirationis, discessumq; ipsi consulit: quod ex vocatione Dei recusat propheta, & Amatzjæ eventura divinitus mala, totiq; familiæ pronuntiat.

1 'Sic ostendit mihi Dominus Jehova, quòd ecce formaret 'prasocuridas, cum primùm [a] succrescit cordum fœnum: cùm ecce cordum fœnum esset, post [b] fœnisecia Regis.

2 Fuit autem cùm 'absolveret comedere herbam terræ; ut dicente me, Domine Jehova, 'condona obsecro, quis 'staret Jahhakobo? nam 'parvus est,

1 *Sic ostendit*] Hoc capite continentur prophetiæ duæ: una publica, de toto regno Jisraëlitarum, ad versum usque 10. altera privata, contra Amatzjam & familiam illius, inde ad finem usque. In publica autem prophetia tria judiciorum genera denuntiantur, prout ex ordine contra Jisraëlitas illa effecit Deus: primum est famis illius maximæ, de qua jam antè egimus Joel. 1. & 2 & suprà 1. & 4. qui locus prophetiæ tribus primis versibus continetur: secundum est gladii tum domestici, tum etiam exteri, qui tanquam ignis pervasit Jisraëlem totum, tribus alteris versibus: tertium, extremæ cladis qua Jisraëlitæ per Schalmanasarem affecti sunt, tribus aliis. *Prasocuridas*] vide in Jeschahh 33.4. a Heb. *ascendit.* b Heb. *tonsiones.* 2 *Absolveret*] Deus per prasocuridas. *Condona*] ac proinde ne perge populum tuum hac ratione perdere. *Staret*] id est, superstes mansurus esset, si in hac fame augenda pergeres. *Parvus est*] id est numero, viribusque infirmus: ut antè ostendimus ex 2. Reg. 14.

3 'Pœniteret Jehovam hujus rei; non est futurum, dixit Jehova.

4 'Sic ostendit mihi Dominus Jehova, quòd ecce proclamaret se 'contendere igne Dominus Jehova: qui 'postquam consumpsisset abyssum magnum consumpsit 'portionem quandam.

5 Sed me dicēte, Domine Jehova, desiste obsecro; quis staret Jahhakobos nā parvus est.

6 Pœnituit Jehovam hujus rei; etiam hoc nō est futurum, dixit Dominus Jehova.

7 'Sic ostendit mihi, quòd ecce Dominus stabat super 'murum [c] ad libellam structum; habens in manu sua libellam.

8 Cumq; dicenti Jehovæ ad me, quid vides Hhamos? dixissem, libellam: dixit Dominus, ecce ego 'dispositurus sum libellam in medio populi mei Jisraëlis, non perrecturus sum ampliùs 'præterire ipsi.

9 'Nam desolabuntur excelsa Jischaki, & sanctuaria Jisraëlis in solitudinem redigentur; cùm insurrexero 'contra domum Jarobhhami gladio.

10 'Tum misit Amatzja sacerdos Beth-elis ad Jarobhhamum regem Jisraëlis, dicendo; 'conjuravit contra te Hhamos 'in medio domus Jisraëlis, non posset hæc terra sustinere omnia verba ejus:

11 Nam sic ait Hhamos, gladio morietur Jarobhham; Jisraël autem [d] omnino migrabit e terra sua.

12 Deinde edixit Amatzja Hhamoso, 'videns, abi, [e] aufuge in terram Jehudæ; & comede ibi panem, & illic prophetato:

13 Beth ele verò ne pergito ampliùs prophetare; 'nam sanctuarium Regis est, & domus [f] regia est.

14 'Respondens autem Hhamos dixit ad Amatzjam, 'non Propheta eram: neque filius Prophetæ eram; sed bubulcus eram, & perquirens 'sycomora:

15 Cùm assumpsit me Jehova [g] a sequendo grege; & edixit mihi Jehova, abi; prophetato apud populum meum Jisraëlem.

16 Nunc igitur audi verbum Jehovæ; tu edicis, ne prophetato apud Jisraëlem, neq; 'facito ut stillet *prophetia* apud domū Jischaki.

17 Idcirco sic ait Jehova, uxor tua in ipsa civitate scortabitur, & filii tui filiæque tuæ gladio cadent, & terra tua 'funiculo dividetur; tu verò in terra 'immunda morieris, cùm Jisraël omnino migrabit a terra sua.

3 *Pœniteret*] humanitus dictum: ut Gen. 6.6.

4 *Sic ostendit*] secundus locus prophetiæ, ut diximus in versum 1.

Contendere igne] id est, debellaturum esse Jisraëlitas gladio, qui cum igne comparatus est suprà cap. 1. & 2.

Postquam consum.] id est, postquam per Tiglath pileserem regnum Damasci totamque Syriam exhausisset, quæ deportatis Syris vasta & similis abysso effecta est; ut narratur 2. Reg. 16.9.

Portionem quand.] regni Jisraëlitarum, nimirum quicquid trans Jardenem erat, ut narratur 1. Chron. 5.26. & Jeschahh. 9.1.

7 *Sic ostendit*] tertius locus prophetiæ, ut diximus in versum 1.

Murum ad libel.] typum Jisraëlis, quem tanquam structuram affabrefactam, ad amussim curaverat ornaveratque Dominus.

c Heb. *libella*.

8 *Dispositurus sum*] id est, quemadmodū ad libellam prius exegi structuram populi mei Jisraëlis; ita ex contrario ad libellā exacturus sum destructionem ejus, ut totū hoc regnum simile reddatur edificio quod æquatur solo.

Præterire] id est, condonare, & peccatorum ejus rationem prætermittere, quasi dicat, jam in universum statim propter ipsius peccata pessumdare.

9 *Nam desolabunt.*] ut per Tiglath-pileserem & Schal manasarem effectum est, 2. Reg. 16. & 17.

Contra domum] id est, contra Zecarjam Jarobhhami filium, & familiam totam; vide 2. Reg. 15.10. 10 *Tum misit*] altera pars capitis, ut diximus in versum 1. continens primùm narrationem occasionum quibus Hhamos ad privatam hanc prophetiam adductus est, deinde verò prophetiam contra Amatzjam istum. In narratione autem duplex Amatzję fraus exponitur: una, quòd Prophetam perfidè accusat apud Regem, hoc & sequente versu; altera, quòd Prophetæ veluti consulens jubet ipsum ex Jisraëlis regno excedere, versu 12. & 13. cui subjicitur responsum Prophetæ, ad finem usque. *Conjuravit*] atrox quidem, sed mendax criminatio. *In medio dom.*] id est, publicè apud populum tuum, quod est indignissimum. d Heb. *migrando sic ver. 17.* 12 *Videns*] ut 1. Schem. 9.9. e Heb. *fuge tibi: pleonasmus: vide Gen. 12.33.* 13 *Nam sanctuarium*] duas adducit causas cur non debeat Hhamos Beth ele prophetare; unam religiosam (ut ipsi quidem videbatur) quòd Beth-el sanctuarium esset idoli, quòd Jisraëlitæ colebant pro Deo & rege summo; quemadmodum idolis ex usu Hhamnonitarum nomen Regis indebant Jisraëlitæ, ut suprà 5.26. alteram vero civilem, quòd regia esset, in qua non prophetiæ exteræ, sed res forenses ex autoritate Regis curabantur. Prius autem membrum ut ad religionem referamus, adducit nos vox sanctuarii, quæ (utcunque aliter Hhebræi sentiant) nusquam nisi de rebus sacris & religiosis enuntiatur. f Heb. *regni.* 14 *Respondens*] hac responsione Hhamos primum asserit vocationem suam, confirmans æquum esse ut potius Deo pareat quàm hominibus duobus versibus; deinde in Amatzjam verbis Dei fert sententiam duobus alteris. *Non propheta*] quasi dicat, non ex me, neque ex humana institutione factum est ut prophetem. *Sycomora*] ad victum: nam sycomori in Judæa sunt frequentes, & in Samaria: sensus est, non victus causa propheto; nam didici vitam sycomoris & agrestibus aliis robus tolerare. g Heb. *a post gregem.* 16 *Facito ut stil.*] vide Jechezk. 21.2. 17 *Funiculo*] vide Deut. 32.9.

Immunda] id est, extera, quā n sibi non sanctificavit Deus, ut hanc vestram fecerat. Assyriam puta intelligit.

CAPUT VIII.

Deus demonstrato typo figurat subversionem Jisraëlitarum, & inhumanitatem, scelera[q]; ipsorum exprobrans, fore pronuntiat ut importet luctum gravissimum ex gravissimis calamitatibus, & propter peccata præcidat ipsis omnem consolationis viam.

1 'Sic ostendit visionem mihi Dominus Jehova, quòd 'ecce fiscum æstivorum fructuum.

2 Cumque dicenti, quid vides Hamos? dixissem, fiscum æstivorum fructuum; dixit Jehova ad me, 'advenit ipse finis populo meo Jisraëli, non pergam amplius præterire ipsi.

3 'Sed ejulabunt 'cantica templi die illa, dictum Domini Jehovæ; plurimum erit [a] cadaverum, *quæ* in omnem locum projecerit 'tacitus.

4 'Audite hoc 'qui anhelatis *dejecturi* egentem, & [b] 'deleturi pauperes terræ,

5 Dicendo, quando transiverit 'hoc novilunium, ut vendamus commeatum? & sabbathum, ut aperiamus frumenti *horrea*? minuendo 'Epham, & majus faciendo pondus, ac pervertendo lancibus [c] dolosis,

6 'Comparando pecunia tenues, & egentem [d] 'pari calceorum; *ut* denique [e] 'quisquilias frumenti vendamus.

7 'Jurat Jehova per excellentiam Jahhakobi; *ne vivam*, si obliviscar in æternum omnium operum istorum.

8 'An propter hoc non commoveretur hęc terra, & lugeret quisquis habitat in ea? & ascenderit 'velut rivus *in* totam ipsam; quo expelleretur & submergeretur, ut rivo Ægypti?

9 'Imò erit die illo, dictum Domini Jehovæ; efficiam 'ut sol occidat ipso meridie, & obtenebrabo terram die [f] lucido:

1 *Sic ostendit*] hujus prophetiæ tria sunt omnino membra: propositio summa visi atque anagoges, tribus primis versibus; contestatio contra Jisraëlitas propter indignissima ipsorum scelera, usque ad ver. 9. & enarratio propositionis viso adumbratæ, inde ad finem capitis.

Ecce fisc.] typica hæc visio populum Jisraëlis adumbrat; finis verò qui Jisraëli denūtiatur, adumbratus est allusione sive δια παρονομασίας, quam nos Latinè non possumus exprimere. Nam vox Hhebræa quæ ὀπώραν, id est, fructus æstivos significat, proximè accedit ad vocem alterā qua significatur finis: quamobrem venustatem quidem verbo non assequimur, sed nobis videtur satis ut rem aperiamus legentibus.

2 *Advenit ipse*] anagoge sive accommodatio typi, eodem argumento cum prophetia quę habetur suprà 7.7. & seq.

3 *Sed ejulabunt*] i. luctuosissima erunt omnia; & tum res divinæ & sacræ, tum etiam humanæ prophanæque jacebunt perditissimè. *Cantica templi*] quasi dicat, templum quòd prius lætis & festivis cantionibus personabat, flebili ejulatu ac vociferatione complebitur. a Heb. *cadaver.* *Tacitus*] nimirum vir intelligens, ut dixit Propheta suprà 5.13. & 6.10. 4 *Audite hoc*] secunda pars, contestatio gravissima, Jisraëlitis peccata exprobrans, avaritiam, fraudem, & inhumanitatem, usque ad versum 7. & Dei consultationem exponens, versu 7. & 8. *Qui anhelatis*] ut suprà 2.4. b Heb *facturi ut cessent.* *Deleturi*] i. vos inhumani, per quos non stat quo minus perdatis bonos, nisi averteret Dei misericordia.

5 *Hoc novilunium*] nam noviluniis sacerdotes clangentes tubis habebant cœtus sacros, Numeror. 10.10. & Psal. 81.4. singularia sacrificia offerebant Deo, Num. 28.11. precibus & verbo communicabant cum populo, 2. Reg. 4.23. & sacrum epulum celebrantes, sanctificationi suæ, non privatis negotiationibus incumbebant; ut apparet ex 1. Schem. 20.5. ac propterea in restitutione Ecclesiæ conjunguntur novilunia Sabbathis Jeschahh. 66.23. *Epham*] id est, mensuras, & pondera corrumpendo contra legem. c Heb. *doli.* 6 *Comparando*] abutendo permissione legis Levit. 25.39. ut exempla habentur Jirmejæ 34.8. & seq. & Nechem. 5.
d Heb. *propter par.* *Pari calceorum*] ut suprà 2.3. e Heb. *casurum sive deductum.* *Quisquilias*] id est, acus, gluram, folliculos, omniaque frumenti apheremata pro justo frumento. 7 *Jurat Jehova*] consultatio antecedens dictionem sententiæ, ut diximus in versum 4. qua Deus primùm judicium suum ostendit hoc versu; deinde probat omnium hominum conscientiis, versu sequente.

8 *An propter hoc*] pathetica interrogatio gravitatem iræ divinæ exponens vehementissimè, a testificatione omnium hominum conscientiæ quam appellat Deus. *Velut rivum*] id est, Nilus, qui Aegyptum quotannis inundare solet.

9 *Imò erit*] enarratio propositionis quam visio superior adumbraverat, ut diximus in versum 1. de malis gravissimis Jisraëli obventuris, quorum malorum effecta primùm, duobus versibus; deinde causæ exponuntur, quatuor ultimis. *Ut sol occidat*] i. ne nulla lux planè affulgeat, aut spes liberationis consequendæ, & adipiscendæ lætitiæ: ne illis quidem diebus qui omnium sunt festivissimi: ut suprà 5.18. & sequentibus: sic versus sequens hujus est exegeticus. f Heb. *lucis.*

10 Et commutabo dies festos vestros in luctum, omniaque cantica vestra in lamentationem, inducens super omnes lumbos cilicium & super omne caput calvitium; dispenamque illam quasi 'luctus unigeniti, ut finis illius sit tanquam diei amarissimi.

11 'Ecce dies venturi sunt, dictum Domini Jehovæ, quibus immittam famem in hanc terram; non famem g habendi panis, neq; sitim aquarum, sed 'audiendi verba Jehovæ.

12 Quamvis vagarentur a mari uno ad alterum, & ab Aquilone ad Orientem usque discurrentes ad pervestigandum verbum Jehovæ, non tamen invenient.

13 Die illa continenter deficient animo virgines pulchræ & ipsi juvenes ea siti,

14 Qui jurant per 'reatum Schomronis, & dicunt 'ut vivit Deus tuus, ô Dan; & ut vivit 'Deus viæ Beerschebahhi, denique cadent, nec resurgent ampliùs.

10 *Luctus unigeniti*] i. omnium amarissimi, & cui nullum adhiberi potest remedium aut consolatio, ut sequentia verba interpretantur: sic Zecarjæ 12. 10.

11 *Ecce dies*] enarratio luctus illius amarissimi a causa efficiente, hoc & seq. versu, & ab effectis, ver. 13. & 14. Causa luctus est destitutio ab omni consolatione; quæ hoc versu elegantissima allegoria figuratur, & explanatur sequente.

g Heb. *pro pane, neque sitim pro aquis.*

Audiendi verba] i. saltem hoc beneficium a Deo consequendi, ut in suis angustiis percipiant consolationem ex verbo ipsius. 14 *Reatum Schom.*] id est, idola, quæ Reges Jisraëlis Schomrone habitantes statuerunt & continenter statuunt, ut populum suum magis ac magis efficiant reum defectionis sacrilegæ. *Ut vivit Deus*] formula juramenti, quo idololatræ honorem Dei viventis attribuebant idolis suis ab extremitate una terræ sanctæ ad alteram. Nam Dan terminus erat Jisraëlitarum Septentrionem versus, Beerschebahh verò terminus Jehudæ ad Meridiem. *Deus viæ*] id est, Deus ille, cui ritus sui & cæremoniæ exhibentur secundum traditiones & placita hominum: vide supra 5. 5.

Caput IX.

Deus typo discessionis a templo suo figurans abdicationem Judæorum & Jisraëlitarum, certissima judicia eis denuntiat, confirmatq́ tum a majestate sua, tum ab illorum sceleribus: ex quibus reliquias electas excipit, & promissionibus Evangelicis de gentium cum Judæis vocatione in communionem hæreditatis, bonorumq́ illius concionem terminat.

1 'VIDI Dominum stantem 'super altari, ac dicentem, percute 'istud malogranatum, ut commoveantur postes ipsi, & 'divide ipsos in capite ipsorum omnium; a 'quod autem post ipsos est 'gladio interficiam: ‖ non effugiet ex eis profugus, neque liberabit se ex eis qui evaserit.

2 'Si foderent *latitaturi* in sepulchro, inde manus mea caperet eos; & si ascenderent in cœlum, illinc deducerem eos:

3 Etsi abderent se in vertice Carmeli, inde scrutatus caperem eos: & si occultarent se a conspectu oculorum meorum in b fundo maris, inde præciperem serpenti ut mordens *tolleret* eos:

4 Quòd si abirent in captivitatem coram inimicis suis, inde præciperem gladio ut interficiens *tolleret* eos: c adhibebo enim oculum meum contra eos in malum, non autem in bonum.

5 'Nam Domino Jehova exercituum tangente terram, dissolvitur; & lugent quicunque habitant in ea: 'conscenditque quasi rivus totam ipsam, quasi rivus Ægypti, 'atq; submergitur:

6 'Qui extruxit in cœlis 'cœnacula sua, & 'cuneum suum super terram fundat: 'qui evocans aquas maris effundit eas in superficiem terræ, Jehova nomine.

7 'An non pares filiis Æthiopum estis mihi, ô filii Jisraëlis? dictum Jehovæ: an non Jisraëlitas deduxero e terra Ægypti, ut Pelischtæos e Caphtore, & Syros e Kiro?

8 'Ecce oculos Domini Jehovæ contra hoc regnum 'peccans, ut perdam ipsum a superficie terræ; nisi quod non d omnino perdam domum Jahhakobi, dictum Jehovæ.

9 Sed ecce ego 'præcipiens agitabo inter omnes gentes domum Jisraëlis; quemadmodum agitantur grana in vanno, ita ut 'nó decidat lapillus in terram.

10 Gladio morientur omnes peccatores populi mei; 'qui dicunt, non assequetur aut obveniet hoc malum.

11 'Tempore illo erigam 'tugurium Davidis quod decidit, & sepiam rupturas 'earum ac demolitiones 'ejus restituam; & reædificabo illud, 'sicut e olim:

12 'Ut hæredes sint cum reliquiis Edomi, & omnibus gentibus f quæ vocantur de nomine meo; dictum Jehovæ qui facit istud.

13 'Ecce dies venturi sunt, dictum Jehovæ, quibus attinget arator messorem, & calcator uvarum g satorem: & stillabunt montes mustum, & omnes colles 'colliquescent:

14 Et reducam captivam multitudinem populi mei Jisraëlis, qui ædificabunt civitates desolatas, ut inhabitent, & conserent vineas ut bibant vinum earum; facientque hortos ut comedant fructum eorum:

15 Et 'plantabo eos in terra ipsorum, ita ut non evellantur ampliùs a terra sua quam dedero ipsis, dicit Jehova Deus tuus.

1 *Vidi*] Hujus prophetiæ duæ sunt omnino partes; denuntiatio mali gravissimi, usque ad ver. 11. & Evangelica promissio, ad finem usque. Ac denuntiationis quidem membra habentur tria: primum est propositio typi cum sua interpretatione juncti, hoc versu & tribus sequentibus; secundum confirmatio propositionis, versu 5. & duobus sequentibus, tertium exornatio, inde ad ver. 11. *Super altari*] videlicet extra templum suum, qua ratione demonstrabat Deus a se templum suum & populum abdicari, ut Jechezk. 10. *Istud malogranatum*] nimirũ quod in summo templi fastigio erat inter acroteria: quemadmodũ ferè fit in structuris & templis magnificis. Ad quem autem hoc mandatum pertinuerit vix potest certò definiri. Prophetam quidem audivisse certum est, sed hoc mandatum accepisse quod exequeretur nobis non videtur verisimile: nam etsi Propheta se audisse narrat, tamen cœleste aliquod opus visione oblatum esse res ipsa ostendit, quod nos ministerio angeli sive fulgur sive vim aliquã majorem importantis adumbratum fuisse judicamus; q. d. malogranatum istud templo summo impositum deturbato, & templum ipsum usque ad imos postes percellito atque disrumpito, ut quicunque in eo sunt hoc casu frangantur, & ita comminuantur ut nemo istorũ effugiat. *Divide ipsos*] i. non modo templum summum, sed a summo ad imum deturbato totum, & ipsos postes quosque in capite ipsorum. l. inde a summa parte diffringe. a Heb. *posterum autem ipsorum.* *Quod autem*] i. Judæos & Jisraëlitas omnes, qui freti istius templi umbraculo post ipsius postes veluti delitescunt, & impietatem inhumanitatemque colunt, a quibus in speciem se abhorrere simulant, vide sup. cap. 6. *Gladio*] Assyriorum & Chaldæorum, aliisque verberibus, synecdochicè. ‖ *Supra* 2. 11. 2 *Si foderent*] amplificatio hyperbolica, ad demonstrandum quàm sit inevitabile judicium Dei, tribus versibus, ut Psal. 139. 7. & seq. b Heb. solo. c Heb. *ponam ut Gen.* 44. 21.

5 *Nam domino*] confirmatio propositionis præcedentis, primùm a descriptione majestatis Dei, duobus versibus, deinde a criminatione ingratissimi Jisraëlitarum animi, quos Deus supra omnes gentes prosequutus fuerat beneficiis, ver. 7. *Conscenditq.*] i. exundat in eam malum illud, cujus meminit suprà ver. 4. sic suprà 8. 8. *Atque submerg.*] ἐξήγησιν Hhebraicam ad perspicuitatem sustulimus. 6 *Qui extruxit*] i. qui cœli, terræ, maris, & rerum omnium quæ in eis sunt creator ac dominus est omnipotens. *Cœnacula*] de quibus vide Psal. 104. 3. nam utramque vocẽ eadem accipimus significatione. *Cuneum suum*] ut accipitur 2. Schem. 2. 25. pro eo quod est, qui statuit hominum & rerum omniũ creatarum turmas comparatas ad exequenda judicia sua. *Qui evocans*] i. qui diluvium aquarum immisit, Ge. 7. ac proinde eadem virtute armatus est ad perficiendum hoc judiciũ quod modò imperavit. 7 *An non pares*] contestatio vehementissima, elegeram vos, inquit Deus, præ omnibus populis, & beneficiis amplissimis prosequebar: jam verò quo in pretio esse vos putatis apud me? non majoris facio vos quàm Aethiopas, & beneficium inde ab Aegypto in vos collatum eodem loco habeo, neque melius collocatum apud vos judico quàm cùm olim Pelischtæos e Caphtore eduxi, Deut. 2. 22. aut si adversarios Dei & Ecclesiæ Syros, qui recens in Kyrum deportati sunt (ut prophetatum fuerat suprà 1. 5.) reducerem a deportatione sua, & in libertatem indignissimos homines vindicarem. 8 *Ecce*] exornatio propositionis, de judiciis Dei contra Jisraëlitas peccatores, in qua Deus reliquias secundum electionem gratiæ servandas nominatim excipiens, transitum comparat ad promissiones Evangelicas. *Peccans*] i. perseverans in peccatis suis. d Heb. *perdendo.* 9 *Præcipiens*] Assyriis & Babyloniis. *Non decidat*] id est, nemo planè Judæorum & Jisraëlitarum ab agitatione hac & ventilatione immunis sit. 10 *Qui dicunt*] vide suprà 6. 3. 11 *Tempore illo*] secunda concionis pars de promissionibus Evangelicis, quæ summatim dictæ duobus versibus, & adumbratæ typo veteris Ecclesiæ & regni, postea exornantur adjunctis magnificis Dei promissionibus in revocatum populum, tribus versibus ultimis. *Tugurium David.*] id est, regnum Domini nostri Jesu Christi, quo (utut jam humile est) proteguntur pii. *Earum*] nempe maceriarum sive sepium, quasi dicat, ne minimam quidem labem relinquam in Ecclesia mea. *Ejus*] Davidis, cujus regno adumbratum est regnum Christi. *Sicut olim*] id est, ut quemadmodum olim stetit floruitque Davidis & Schelomonis regno, ita porrò ac longè ampliùs floreat: quod sequente versu ostenditur. e Heb. *diebus seculi.* 12 *Ut hæredes*] id est, ut non tantùm Judæi, verùm etiam gentes reliquæ communi cum illis hæreditate perfruantur, & communem patrem hæreditatis suæ donatorem invocent: sic interpretamur ex Actor. 15. 17. f Heb. *super quas vocatur nomen meum.* Levit. 26. 5. 13 *Ecce*] Exornatio sive amplificatio promissionis præcedentis a benedictionibus spiritualibus in Ecclesiam, cùm instaurata fuerit per Christum, profundendis, quæ temporalibus hyperbolicè figurantur: ut Joël. 3. 18. g Heb. *protrahentem semen.* *Colliquescent*] id est, tantam liquoris vim manabunt, ut in liquorem abire ipsi videantur. 15 *Plantabo*] id est, firmè collocabo & stabiliam eos, ut Exod. 15. 17. nam virtute Dei custodimur per fidem ad salutem quæ parata est patefieri tempore ultimo, 1. Petri 1. 5.

HHOBAD-

HHOBADJA.

Propheta Edomæis superventuram divinitus calamitatem & ruinam denuntians ipsorum fastum, fœdera, & sapientiam ludificatur, & vim Ecclesiæ illatam exprobrans dehortatur ne ipsi porrò sermone aut opere malefaciant: ac postremò contumacibus inimicis exitium prædicens propter Ecclesiam obventurum, liberationem hæreditatis, ampliationem & salutem illius prædicat in regno Christi.

1 [1] VISIO Hhobadjæ. Sic ait Dominus Jehova de Edomæa, [a] rumorem audivimus a Jehova, & legatum ad gentes missum *dicentem*; ‖ surgite, ut insurgamus adversus eam in prælium.

2 Ecce, parvum dispositurus sum te inter gentes; contemptus eris valde.

3 Superbia [b] animi tui decipit te, ô qui habitas in fissuris petræ, in [c] altissima habitatione sua; dicens cum animo suo, quis dejiceret me in terram?

4 Quamvis exaltares velut aquila, & quamvis inter stellas poneres nidum tuum; inde dejicerem te, dictum Jehovæ.

5 Quomodo excisa esses si fures advenirēt tibi, si vastatores [d] nocturni, nónne furarētur quod satis esset ipsis? si vindemiatores advenirēt tibi, nónne relinquerent racemos?

6 Quomodo pervestigantur Hhesavi, perquiruntur abdita ejus?

7 Usque ad terminum deducent te omnes [e] fœderati tui, decipient te, prævalebunt tibi [f] qui pacem colunt tecum: [g] convivæ tui imponent vulnus loco tuo, cujus *vulneris* nulla *erit* intelligentia.

8 Nónne die illa, dictum Jehovæ; cùm perdidero sapientes ex Edomæa, & [h] intelligētes e monte Hhesavi,

9 Tum terrebuntur potentes tui, ô Teman; ut exscindatur quisque e monte Hhesavi a strage?

10 Propter violentiam [i] in fratrem tuum Jahhakobum; operiet te pudor, & exscinderis in seculum:

11 *Propterea quod* eo die stas ex adverso, quo die captivas abducunt extranei copias ejus; cumq; alienigenæ ingressi portas ejus, super Jeruschalaima projiciunt sortem, tu quoque ut unus illorum es.

12 Ne ergo aspicias diem fratris tui, diem alienationis ejus; neque læteris de [k] Jehudæis, quo die pereunt, neque magnifices os tuum die angustiæ.

13 Ne ingrediaris portam populi mei die calamitatis eorum, ne aspicias tu quoque malum ejus die calamitatis ipsius: neque extendant *se manus* in facultates ejus die calamitatis ejus:

14 Neque persistas in diruptione ad exscindendum qui evadunt ex eo; neque prodas superstites ejus die angustiæ.

15 Nam propinquus est dies Jehovæ contra omnes istas gentes: quemadmodum feceris, fiet tibi; retributio tua revertetur in caput tuum.

16 Nam cùm biberitis in monte sanctitatis meæ, bibent omnes gentes jugiter: bibent, inquam, & absorbebunt, eruntq; ac si non fuissent:

17 In monte verò Tzijonis erit [l] qui evadet, eritque [m] sanctus; & hæreditariò possidebunt domus Jahhakobi hæreditarias possessiones suas:

18 Eritque domus Jahhakobi *velut* ignis, & domus Josephi flamma; domus autem Hhesavi in stipulam, ut accensi in hos consumāt ipsos; neque erit superstes domui Hhesavi, quia Jehova eloquitur.

19 Ita hæreditariò possidebunt Australem regionem cum monte Hhesavi, & locum humilem cum Pelischtæis; hæreditariò inquam possidebunt cum agro Ephrajimi & cum agro Schomronis, Binjaminisque cum Gilhhade:

1 *Visio*] Hujus prophetiæ, qua Deus superventuram Edomæis cladem pronuntiat, tempus disertè quidem non exprimitur: sed ex argumento facile est colligere tum pronuntiatum esse, cùm Jirmeja quoque & Jechezkel prophetarent: vide Jirm. 49. & Jechezk. 25. partes omnino sunt quatuor: prima est propositio judiciorum quæ Deus immisso milite in Edomæa exequuturus erat, duobus versibus: secunda est propositionis enarratio, tum causarum, tum judicii ad causas suas accommodati, usque ad ver. 12. tertia est dehortatio a maleficiis, usque ad ver. 16. quarta, conclusio a promissionibus Dei amplissimis ad salutem Ecclesiæ & adversariorum ejus exitium, inde ad finem.

Sic ait Dominus] propositio hæc continet hypotyposin militarem, hoc versu; & effectum ejus, versu sequente.

a Heb. *auditionē*. ‖ *Jirm.* 49.14.

2 *Parvum*] id est, profligaturus te ita ut minimus tuorum numerus supersit: sic alludit ad deminutionem capitis Hhesavi, amissaque primogenita: ut habetur Ge. 25.33. & 27.31.

3 *Superbia*] enarratio hæc propositionis duas causas continet, quibus ex ordine sua judicia connectuntur, ut Jechezk. 25. prior est superbia, hoc versu, cui sua supplicia eaq; gravissima & accuratissima subjiciuntur, usq; ad ver. 10. posterior verò violentia atrocissima contra Judæos fratres, ver. 10. & 11.

b Heb. *cordis: sic deinceps*. c Heb. *altitudine habitationis suæ: hypallage*. 4 *Quamvis*] amplificatio per concessionem hyperbolicam. 5 *Quomodo*] altera amplificatio per admirationem gravitatis quam Deus erat adhibiturus in perficiendo judicio suo. Est autem in Hhebræo contextu verborum ἐμπλοκή, quam visum est nobis perspicuitatis causa invertere. d Heb. *noctis. Jirm.* 49.9. 6 *Pervestigantur*] nimirū ab avaro milite, ut Jirm. 49.10. 7 *Usq; ad*] amplificationis locus terrius a persona eorum qui Edomæos infestaturi sunt: tui ipsius, inquit Deus, fœderati, &c. ex terminis tuis ejicient te maxima perfidia & proditione, & sedem tuam depopulabuntur. e Heb. *homines fœderis*. f Heb. *homines pacis tuæ: sic Psal.* 41.10. g Heb. *cibi tui* homines. *Imponent*] i. tanta plaga afficient regionem tuam, ut mens humana ipsam nequeat comprehendere, nedum curare arte & intelligentia.

8 *Nónne die*] exornatio proximè præcedentis dicti, nullā fore illius vulneris intelligentiam: nam, inquit, ne tu quidem ipse, o Edomæe & Temanita, poteris capere & consequi animo intelligentiā illius vulneris, quamvis apud omnes obtineas nomen sapientiæ & intelligentiæ; vide Jirm. 49.7. h Heb. *intelligentiæ viros*.

10 *Propter violentiam*] secunda causa; ut diximus in ver. 3. quam optimè interpretatur Jechezk. 25. & ostendit ver. seq. i Heb. *fratris tui Jahhakobi: ut Gen.* 16.5.

11 *Stas ex adver.*] i. observas & exploras diligentissimè quibus modis expilare possis fratres tuos, ut faciunt extranei.

Projiciunt sort.] ut Joël. 3.3.

12 *Ne ergo*] tertia pars, dehortatio, ne Edomæi excidium Judæorum proximè eventurum æquo animo & siccis oculis spectent, rideantque, hoc versu; ne in facultates eorum involent, sequente versu; neque in homines profugos inhumani sint, versu 14. Cujus dehortationis causa subjicitur versu 15.

Diem fratris] id est, afflictionis illius: ut Psalm. 116.2.

Magnifices os] id est, protervè cachinneris: synecdochicè.

14 *In diruptione*] qua Edomæi, postea quàm occupata sunt a Babyloniis Jeruschalaima, Judæos ipsos & regionem ipsorum totam infestarunt; ut apparet ex Psalm. 137.7. quod malum perip-sos fieri hîc prophe-ticè interdicit Deus.

15 *Nam propinq.*] αἴτιον dehortationis a talione & pari judicio, quod effecturus est Deus, hoc versu.

16 *Nam cùm*] apostrophe ad Judæos, transitum faciens ad quartam concionis partem; qua primùm Deus prædicit internecionem adversariorum Ecclesiæ, hoc versu, deinde salutem suorum, versu sequente; ac postremò utrumque exornat brevi enarratione, ad finem usque capitis. *Cùm biberitis*] prout judicium Dei oportet incipere a domo ipsius: ut Jeschahh. 10.12. & Jirmejæ 25.29.

Eruntq; ac si] id est, interibunt, & omnis eorum memoria delebitur. l Heb. *evasio*. m Heb. *sanctitas*. 18 *Eritq;*] exornatio præcedentis prolepseos, qua primùm Edomæorum pernicies, hoc versu; deinde Jisraëlis hæreditas & salus exponitur, duobus sequentibus. *Velut ignis*] hoc est, Jisraëlitæ erunt quædam veluti materia incendii, quod ego Edomæis Chaldæorum manu importaturus sum, quia tam multis malis populum meum affecerint, ut antè ostendimus ex Jirmeja, Jechezkele, & Hamoso vers. 11. & 12. *Stipulam*] quæ nullo negotio consumitur, & a natura sua fomes igni est. *Domui Hhesavi*] id est, impiis istis & inhumanis Edomæis: ex quibus tamen reliquiæ secundum electionem gratiæ conservabuntur quidem, Hhamos 9.12. sed cum Judæis & Jisraëlitis cooptatæ, & in familiam Dei ascitæ Evangelio Christi, sequente versu.

19 *Australem*] id est, veterem Judææ terminum obtinebunt, ac multo amplius; quia gentes cum Judæis hæreditate communicaturæ sunt: quæ terræ umbraculis Prophetæ solent designare. *Cum monte Hhes.*] id est, cum Edomæis: vide Hhamos 9.12. *Hæreditariò inquam*] id est, nec Judæi tantùm, sed etiam Jisraëlitæ omnes cis & trans Jardenem societatem inibunt hæreditatis ... ftæ; vide Jechezk. 37.16. & sequentibus.

20 ʼEt [n] deportatæ copiæ istæ Jisraëlitarum quòd *fuit* Cenahhanæorum Tzarphatham usque, & [o] deportati Jeruschalaimani ʼquod est in fine dominatus; *id* hæreditariò possidebunt cum civitatibus Australibus.

21 ʼCumq; ascenderint ʼservatores in monte Tzijonis ad judicandum montem Hhesavi, erit ʼ Jehovæ regnum.

20 *Et deportatæ*] id est, Ecclesia hæc instaurata justos suos terminos omni ex parte obtinebit qui ab antiquis finibus describuntur. Nam Jisraelitarum terminus a septentrione fuit Tzarphathæ, quod oppidulum fuit maritimum ad Tzidonem, de quo 1.Reg.17.9. Judæorum vero terminus fuit in civitatibus australibus, de quibus Jehoschuhh.15.21.& sequentibus. n Heb. *deportatio copiarum istarum.* o Heb. *deportatio Jeruschalaimorum.* *Quod est in fine*] id est, justos limites suos obtinebunt: nam quod Judæi omnes sequuti Chaldæum Paraphrastem Hhebræam vocem hoc loco positam, ut proprium regionis nomen, interpretantur Hispaniam; dignum est tam audacibus fabularum autoribus: nos verò Hhebræam vocem appellativè accipientes (ut loquuntur Grãmatici) confirmamus ex duabus esse compositam, quæ conjunctæ significant terminationem dominatus.

21 *Cumq; ascend.*] id est, cùm prædicatione Evangelii, fideliumque servorum opera adhibita Christus Ecclesiam servaverit ex inimicis ipsius & e manu omnium eorum qui oderunt eam (ut dicitur Lucæ 1.71.) tum regnabit Christus super Ecclesiam in æternum, & regni ejus non erit finis: ut Lucæ 1.33. *Servatores*] id est, administros salutis per doctrinam Evangelii: ut 1.Tim.4.16.& Jacob.5.20. *Jehovæ*] id est, Christo: ut modò diximus ex Lucę 1.33.

JONA.

Argumentum.

LIBER Jonæ Prophetæ totus est historicus: quo narratur vocatio Jonæ duplex: una, quam contumaciter tentavit subterfugere, donec persequutus ipsum Deus deduxit in mortem præsentissimam, & mirificè ad vivos revocavit, ut refractarium ipsius animum edomaret, atque ad obsequium sui adduceret; altera, cui auscultans Jonas apud Ninevitas prædicavit, eosq; adduxit ad resipiscentiam: quibuscum indignè misericordiam Dei communicatam ratus, typo & sermone a Deo informatus est cùm de iniquitate studii sui, tum de equitate certissima Dei misericordiæ.

Caput I.

Jonas refugiens vocationem Dei se committit mari, ubi procella divinitus excitata nautæ jacturam faciunt, deos suos implorant, & sorte conjecta Jonam reũ deprehendunt neglectæ vocationis Dei: quod ille confessus sententiam mortis in seipsum dicit, ac propterea quamvis parcentibus nautis tandẽ in mare projicitur: cujus sedato æstu nautæ agnoverunt Dominum, Jonas verò in ventrem piscis receptus oravit Deum miseriam suam exponens, & salutem expetens ad gloriam illius.

1 ʼCùm fuisset verbum Jehovæ, ad ʼJonam filium Amittai, edicendo,

2 Surge, adi ʼNineven civitatem maximam, & clama contra eam; ʼascendisse malitiam eorum in conspectum meum:

3 Surrexit Jonas ut fugeret ʼTarsum a conspectu Jehovæ: quapropter descendens ʼJaphuntem, inventa navi quæ ibat Tarsum, dedit [a] naulũ ejus, descenditq; in eam, ut abiret cũ [b] nautis Tarsum a conspectu Jehovę.

4 Jehova autem ʼinjecit ventum magnum in mare, fuitq; procella magna in mari; adeò ut [c] navem illam cogitarent fractum iri.

5 Quare timentes nautæ inclamaverunt quisque Deum suum, projeceruntq; instrumenta quæ inerant navi in mare [d] ut levarent se illis: Jonas autem descenderat ad latera navigii, & jacebat somno sopitus.

6 Sed appropinquans ad eum [e] nauclerus, dixit ei, quid tibi est? [f] somnolente? surge, inclama Deum tuum, si fortè suscipiat cogitationem Deus ille de nobis, ut non pereamus.

7 Deinde dixerunt [g] alter alteri, agite, projiciamus sortes, ut cognoscamus cujus causa malum hoc est nobis: & cùm projecissent sortes, accidit sors Jonæ.

8 Ad quem dicentibus illis, indica jam nobis cujus causa malum hoc nobis est; quæ *est* [h] ars tua? & unde venis? quæ *est* regio tua? denique ex quonam populo es?

9 Dixit ad illos, Hhebræus sum; & Jehovam Deum cœlorum ego revereor, qui fecit mare & aridam.

10 Tunc timentes homines illi timore magno, postquam dixerunt ad eum, ecquid fecisti? cùm cognovissent homines illi eum a conspectu Jehovæ fugere, (nam indicabat ipsis)

11 Dixerunt ad eum, quid facturi sumus te, ut conticescat mare [i] ab infestandis nobis? nam mare [k] magis ac magis procellosum erat.

12 Qui dixit ad eos, ʼtollite me, & projicite me in mare ut conticescat mare ab infestandis vobis; nam agnosco propter me procellam maximam hanc [l] infestare vos.

13 Tunc [m] ʼremigantes homines illi ut reducerent navem ad aridam, cùm non potuissent; quia mare magis ac magis procellosum infestabat eos;

14 Inclamaverunt Jehovam, dicentes obsecramus Jehova, ne jam pereamus pro anima viri istius, & ne reponas nobis ʼsanguinem innoxium; nam tu, Jehova, quemadmodum vis, facis.

15 Deinde tollentes Jonam projecerunt eum in mare, destititque mare ab [n] æstu suo.

16 Quapropter reveriti sunt homines illi reverentia magna Jehovam; & sacrificaverunt sacrificium Jehovæ, voveruntque vota.

17 Para-

1 *Cùm fuisset*] His duobus capitibus continentem historiã esse apud omnes constat: qua narratur quo pacto Jonas Dei vocationem subterfugere conatus sit, & Deus fugientem domuerit, atque ad voluntarium obsequiũ comparaverit. Quo autem tempore hęc omnia gesta sint, etsi præcisè a nobis definiri nequit: tamen non dubitamus quin hæc aut ante Jarobhhami secundi tempora, aut sub ipsum principium regni illius gesta sint: ut apparet ex 2.Reg.14.25 *Jonam*] qui erat Zebulunita tribu, e Gatho Chepheris, ut ibidem scriptum est.

2 *Nineven*] de qua Gen.10.11.& 12.& infrà 3. metropolin Assyriorum. *Ascendisse*] id est, tam magnam esse ut jam quasi terram & cœlum compleat; quo nomine Deus rationem cum illis subducturus sit: metaphora a rebus corporeis: vide infrà cap.3. 3 *Tarsum*] vide Gen.10.4. *Japhuntem*] oppidum maritimum, postea appellatum Joppen, de quo Jehoschuhh.19.46. & 2.Chron.2.16. a Heb. *mercedem.* b Heb. *eis videlicet qui in navi erant.* 4 *Injecit*] id est, repentinè excitavit ac vehementissimè, adeò ut divinum aliquod & singulare judiciũ esse ipsi infideles nautæ cognoscerent. c Heb. *navis cogitaret frangi iri: metonymia.* d Heb. *ad levandum a contra se.*

e Heb. *magister funis.*

f Heb. *somno sopite.*

g Heb. *vir ad amicum suum ite.*

h Heb. *operatus.*

i Heb. *a contra nos: sic ver. seq.*

k Heb. *ibat & procellosum erat: sic ver. 13.*

12 *Tollite me*] consilium hoc Jonæ fide datum esse, & ex resipiscentia profectum verba ipsa & eventus ostendunt.

l Heb. *contra vos esse.*

13 *Remigantes*] id est, cùm prius omnia tentassent humanissimè, quàm ut ad consilium Jonæ (quod inhumanum ipsis videbatur) efficiendum devenirent.

m Heb. *fodientes, videlicet remis, id est, sulcantes, ut Latini dixerunt.*

14 *Sanguinem innox.*] id est, hominis istius, qui nos minimè offendit, sed te autore per sortem, & ipso confitente huic pœnę adjudicatus est.

n Heb. *indignationis suæ.*

17 Paraverat autem Jehova piscem magnum, qui absorberet Jonam; fuitque Jonas in visceribus illius piscis tribus diebus, & tribus noctibus.

Caput II.

1 ᵃORAVIT autem Jonas Jehovam Deum suum, è visceribus illius piscis:

2 ᵃDeinde dixit, inclamavi ex angustia [a] mea Jehovam, & exaudivit me: e ventre [b] sepulchrali vociferatus sum, exaudivisti vocem meam.

3 Nam projeceras me in profundum, in [c] intimam partem marium, & flumen circumdabat me: omnes irrumpentes fluctus tui & undæ tuæ super me transibant:

4 Adeò ut ᵃego dicerem, ejectus sum a conspectu oculorum tuorum; verùm tamen ᵃpergam intueri in templum sanctitatis tuæ.

5 Circumiverant me aquæ ᵃ usque ad animam; abyssus circumdabat me, ᵃalga alligata erat capiti meo.

6 ᵃAd [d] præcisas radices montium descenderam, terra ᵃ vectibus suis obstitura mihi in seculum: attamen eduxisti ᵃa corruptione vitam meam, Jehova Deus mi.

7 Cùm obrueretur in me anima mea, Jehovæ recordatus sum; pervenitque ad te oratio mea, in templum sanctitatis tuæ.

8 ᵃQui observant ᵃvanitates [e] mendaces, ᵃbenignitatem [f] erga se derelinquant:

9 Ego verò cum voce gratiarum actionis sacrificabo tibi; quæ vovi, reddam: ᵃomnimoda salus *est* Jehovæ.

1 *Oravit autem*] Nimirum triduo illo quo in ventre piscis inclusus erat, ut habetur versu 4. calamitatem suam exponens Deo, misericordiam implorans, & officiũ suum erga Deum (a quo imprudenter discesserat) profitens: quod totum sequente oratione ostendit; quam exaravit, ubi salutem & liberationẽ a Deo accepisset.

2 *Deinde*] postquam liberatus fuit, ut modò diximus: est enim canticum hoc eucharisticũ ex propositione summa, hoc versu; narratione, usque ad ver. 8. & conclusione votiva ac eucharistica cõstans, duobus versibus ultimis.

a Heb. *mihi*.

b Heb. *sepulchri*.

c Heb. *cor*: *ut* Exod. 15.8.

4 *Ego dicerem*] summa argumenti quod oravit Jonas in ventre piscis; nimirum quod miseriam suam a peccato profectam exposuit Deo, & quod liberationem petiit ut gloriæ ipsius porro in Ecclesia inserviret. *Pergam*] precantis verba: pro eo quod est, ne hîc obscurè moriar, & ad gloriam tuam inutilis; sed quandoquidem me huc integrum & valentem intrusisti, fac ut te palàm colere, atque prædicare possim beneficium tuum. 5 *Usque ad*] vide in Psal. 69.2. *Alga*] id est, tam versabor in profundo, demersus profundissimè, quàm si alga (quæ in fundo maris solet succrescere) caput meum detinuisset obvolutum. 6 *Ad præcisas ad*] quibus montibus asperis mediterraneum mare inde a Japhunte in Judæa, Syria, Ciliciaque circumvallatum est. d Heb. *præcisa montium*. *Vectibus suis*] id est, in accessis rupibus, quibus terra importuosa efficitur. *A corruptione*] quæ mihi per mortem fuerat in ventre piscis eventura. 8 *Qui observant*] conclusio eucharistica, ut diximus in ver. 2. per Antithesin vehementissimam idololatrarum, hoc versu; cum gratissimo Prophetæ officio quod vovet Domino, sequente versu. *Vanitatis mend.*] id est, idola vanissima per se, vanitatem docentia, & mendacia suis cultoribus. *Benignitatem*] id est, quandoquidem ita cæci sunt ut bona a Deo accepta minimè agnoscant, sed mendacibus suis idolis tribuant: non impedio quò minus sordescant ampliùs, & prout derelinquunt Deum, ita benignitatis aditum ipsi intercludant sibi, adeòque maledictionem horrendam accersant in cervices suas. e Heb. *mendacii*. f Heb. *suam*. 9 *Omnimoda salus*], epiphonema gnomicon, ut Psalm. 3.9.

Caput III.

Jonas iterata vocatione Dei Ninevitis prædicat: qui postquam credentes Deo adhibitis omnibus pietatis exercitamentis seriã resipiscentiam coluerunt & testificati sunt, veniam a Deo impetravêre: itaque Jonas ægrè ferens misericordiam de illis capi, tanquam si prophetia ipsius esset inutilis & ipsi dedecorosa, a Deo reprehenditur: deinde verò observans e suo tuguriolo quid Ninevitarum oppido futurum esset, typo divinitus informatur quàm æqua sit Dei in res creatas suas misericordia.

1 ᵃCÙM autem edicente Jehova pisci illi, evomuisset Jonam in aridam;

2 Fuit verbum Jehovæ ad Jonam iterum, edicendo,

3 Surge, adi Nineven civitatem maximam; & proclama in eam proclamationem illam quam ego edico tibi.

4 Surgens itaque Jonas abivit Nineven secundum verbũ Jehovæ; Nineve autem erat ᵃ civitas [a] perquàm maxima, ᵃitinere tridui:

5 Ubi cùm ᵃcœpisset Jonas ire per civitatem itinere diei unius; & proclamavisset dicens, ᵃ adhuc quadraginta dies, deinde Nineve subvertetur:

6 Crediderunt [b] Ninevitæ ᵃ Deo; & indicentes jejunium induerunt ᵃcilicia a maximo ipsorum usque ad minimum ipsorum.

7 Cùm enim pervenisset hoc verbum ad Regem Nineves, surgens e solio suo deposuit paludamentum suum a se; & operiens se cilicio sedit ᵃ in cinere:

8 Et postquam convocasset *populum*, edixit Nineves ex sententia Regis & procerum ejus, dicendo; homines, & ᵃjumenta, armenta, & greges ne gustanto quidquam, ne pascuntor, & aquas ne bibunto;

9 Sed operiunto se ciliciis homines cum jumentis, & inclamanto Deum [c] fortiter; ac revertuntor quisque a via sua pessima, & ab ipsa violentia que inest ᵃmanibus ipsorum.

10 ᵃQuis scit an reversurus sit, & ᵃpœniteat Deum; ut reversio eo ab æstu iræ suæ, non pereamus?

11 Quare cùm vidisset Deus opera eorum, eos reversos esse a via sua pessima; pœnituit Deum ejus mali quo se dixerat affecturum eos, & non affecit.

2 *Cùm autem*] versum hunc ad sequentia pertinere, ac non ad præcedentia res ipsa loquitur. Jam enim narrat historia quid secundò imperaverit Deus Jonæ liberato, & quid Jonas, quid Ninevitæ fecerint.

4 *Civitas per quàm*] nam erat in ambitu illius area quadringentorum stadiorum, quam circumstabat murus instructus mille quingentis turribus: ut testantur Herodotus & Diodorus.

a Heb. *magna Deo*: ut Gen. 30.8.

Itinere tridui] videlicet in ambitum, si quis pedibus voluisset totum civitatis ambitum murum turresque prominentes extrinsecus perlustrare.

5 *Cœpisset*] id est, nondum oppidum totum percurrisset: sic commendatur Ninevitarum fides.

Adhuc quadr.] denuntiatio hypothetica; prout sunt minæ & promissiones legis, & confirmant sequentia.

b Heb. *homines Nineves*.

6 *Deo*] id est, verbo Dei, & Jonæ servi ejus: ut Exod. 14.31.

Cilicia] ad luctum, ut Gen 37.34.

7 *In cinere*] ut Jobi 2.8.

8 *Et jumenta*] quorum triste spectaculum fuit utile & ad docendum, & ad permovendum: docendum quidem gravitatem peccatorum & iræ Dei contra peccata accensæ; permovendum verò & ad horrorem peccati quo homo res omnes inficit, & ad seriam resipiscentiam: quæ omnia Deus spectavit lege in sacrificiorum ritibus. c Heb. *in fortitudine*. 9 *Manibus*] ut Psal. 74 10 *Quis scit*] vide Joël. 2.14.

Caput IIII.

1 ᵃQUOD cùm [a] malè habere Jonam, pessimè; & accensa esset *ira* ejus;

2 ‖ ᵃOravit Jehovam dicens, quæso Jehova, an non erat hoc verbum meum, dum essem adhuc in terra mea? idcirco anteverteram fugiendo Tarsum; sciebam enim te Deum fortem gratiosum, & misericordem, longanimem, & amplum benignitate, ac pœnitentem mali esse.

3 Nunc ergo, Jehova, accipe quæso animam meam a me: nam [b] præstat mori me quàm vivere.

4 Dixit verò Jehova; an factum bene, *quòd* accensa est *ira* tibi?

5 Nam egressus Jonas e civitate residebat ab Oriente civitatis: ubi fecerat sibi tugurium, ut resideret sub eo ᵃ in umbra, usq; dum videret quid futurum esset in civitate.

6 ᵃParaverat enim Jehova Deus ᵃ ricinum,

1 *Quòd*] .i. cùm Jonas indignè ferret Deum Ninevitis resipiscentibus condonantem non efficere quod per ipsum prænuntiaverat; qui veritatem & complementum sermonis sui anteponebat Jonas saluti illorum omnium, ad quam Deus arcano consilio suo respexerat.

a Heb. *malum videretur apud Jonam malum magnum*.

‖ Exod. 34.6.

2 *Oravit*] humana infirmitate traductus; qua primùm superiorem suam contumaciam quodammodo vult probare Deo, dicens, sciebam te misericordẽ esse, & argumentum Prophetiæ quam imperabas mihi cum natura tua comparans statuebã fore ut aliud per me diceres, & aliud præstares opere. hac verò ratione omnino exponor ludibrio ego cum prophetia mea, hoc versu; deinde mortem iterum expetit, non acquiescens voluntati Dei, versu sequente. b Heb. *bona est mors mea præ vita mea*: *sic* ver. 8. 5 *In umbra*] nimirum illius ricini, de quo seq. vers. 6 *Paraverat*] .i. jam antè disposuerat in eam partem oppidi ricinum, quem nactus Jonas substruxit tugurium in quo resideret. *Ricinum*] Hhebræam vocem quam variè torserint interpretes nihil attinet dicere. Nos tum ex linguarum affinium comparatione, tum verò ex iis rebus quæ hoc loco dicuntur, judicamus esse crotona sive trixin, quam Latini ricinum a similitudine seminis appellavêre: quod semen Hhebræi in libris suis & Aegyptii (apud quos frutex est frequentissimus) appellant kiki: unde factum est ut oleum ex eo factum Græcis & Latinis cicinum extera voce nuncupetur, quemadmodum lirinum ex liliis, voce appellatur susinum: mutuatis videlicet nominibus ex iis partibus unde ad eos allatus est, aut ubi sunt frequentissima.

qui

qui ascenderet supra Jonam, ut esset umbra super caput ejus ereptura eùm a [a] malo ipsius; lætabaturque Jonas de ricino illo lætitia magna.

7 Deinde paravit Deus vermem ascendente aurora, postero mane; quo [c] lædente ricinum exaruit.

8 Fuit itaq; oriente sole, cùm [a] parasset Deus [d] Eurum [a] silentem, ut percuteret sol caput Jonæ adeò ut deficeret animo; exepeteretque [e] se ipsùm mori, dicens, præstat mori me quàm vivere.

9 Dixit autem Deus ad Jonam, [a] an factum bene *quòd* accensa est tibi *ira* propter istum ricinum? qui dixit, factum bene *quòd* accensa est mihi *ira* [a] ad mortem usque.

10 Cui dixit Jehova, [a] tu parcis isti ricino, pro quo non laborasti, & quem non educavisti; [f] qui [a] una nocte extitit, & una nocte periit:

11 Et ego non parcerem Nineve, civitati maximæ; in qua sunt plures duodecim myriadibus hominum [a] qui non norunt discrimen inter dexteram suam & sinistram suam, jumentaque multa?

Malo ipsius] quod fuisset accepturus Jonas a sole asso & æstu gravissimo.
c Heb. *percutiente.*
8 *Parasset*] id est, duobus incommodis momento uno Jonam affecisset, nimirum vento calente sed lenissimo (qui ferè sudorem excitat) & sole torridissimo.
d Heb. *ventum Orientis.* *Silentem*] id est, tenuissimum, qui aërem a sole inflammatum non posset ita perspirare ut corrigeret, sed potius adjuvaret æstum: quamobrem silens aut surdus dicitur hic ventus *διακριτικῶς*, ut distinguatur ab altero Orientis vento qui sonorus est violentusque, ut Exod. 14.21.

e Heb. *animam suam.*
9 *An factum bene*] judicio singulari quod Jonas fecit de ricino, Deus tanquã typo adhibito evincit ipsum de jure & justitia sua in salute Ninevitarum procuranda, per comparationem minoris.
f Heb. *filius noctis extitit, & filius noctis periit.*
Ad mortem usque] i. eò usque ut mortem expetiverim, fractus & confectus malis. 10 *Tu parcis*] i. conservatum cupis: argumentatio vehementissima, illustrata multis & gravissimis antithetis, hoc & seq. ver. *Una nocte*] i. qui momento nascitur & emoritur: proverbialis circumloquutio rei momentaneæ: etsi ricinum repentè nasci testis est Plinius lib. 15. naturalis historiæ ca. 7. 11 *Qui non norunt*] i. planè pueri, periphrasis.

MICA.

ARGUMENTUM.

LIBER Micæ Prophetæ totus versatur in prophetico dicendi genere: nam primum impietatem & inhumanitatem Judæorum Jisraelitarúmq; a primoribus & prophetis totam redarguit acerrimè, & horribiles Dei minas de acerbissima eversione proximè futura pronuntiat: deinde verò sanctas reliquias secundum electionem Dei liberandas consolatur promissionibus de Christo, de Evangelio, de administratione Evangelica, & de fructibus ad Ecclesiam perventuris.

CAPUT I.

Propheta Judæis & Jisraelitis eversionem utriusque regni, oppidorumq; & regionis vastationem prædicit propter ipsorum maleficia: ideoq; ut Dei justitiam asserat, popularibus, magistratibus, & prophetis omnimodam inhumanitatem & impietatem exprobrat, quæ in causa esse ostendit venturi severissimi illius judicii: ac postremò Ecclesiam piorum consolans, amplitudinem ejus, liberationem a malis venturis per adventum Christi, bonorumq; omnium plenitudinem ipsi prædicit affore in Evangelio.

1 [a] VERBUM Jehovæ, quod fuit ad Micã [a] Moraschtitem, diebus Jothami, Achazi, Jechizkijæ Regum Jehudæ; quod vidit [a] super Schómrone & Jeruschalaimis.

2 [a] Audite populi [a] quotquot estis, attende terra & [b] qui eam implent: sitque Dominus Jehova [a] in vobis testis, Dominus [a] e templo sanctitatis suæ.

3 [a] Nam ecce Jehova proditurus est [a] e loco suo, & descendens calcabit [a] excelsa terræ:

4 Et [a] liquefient ipsi montes sub eo, & ipsæ convalles [c] dissilient; [a] tanquam cera a conspectu ignis, [a] ut aquæ profusæ in declivem locum:

5 Propter defectionem Jahhakobi totum istud, & propter peccata domus Jisraëlis, [a] cujus *est* defectio [a] Jahhakobi? [a] an non Schomronis? & cujus excelsa Jehudæ? an non Jeruschalaimorum?

6 [a] Itaque disponam Schomronem [a] in acervum [d] agrestem ad plantaria [e] vineatica; & [a] faciam ut diffluant in vallem lapides ejus, etiam fundamenta ejus retegam.

7 Et omnia sculptilia ejus contundentur, ac

1 *Verbum Jehovæ*] Quinque hæc capita inter se conjungenda esse & efficere justam concionem unam, facilè animadversuri sunt qui cum judicio & ratione prophetæ verba expenderint. Sunt itaque duo hîc distinguenda, inscriptio *καθολικὴ* sive universalis, ver. 1. & prophetia ipsa ejus argumenti quod inscriptione continetur. Inscriptio autem (ut in cæteris Prophetis) exponit rem, personam, tempus & argumentum prophetiæ: quæ singula ita sunt plana ut non videantur egere singulari aliqua interpretatione. *Moraschtitem*] i. oriundum ex oppido Moreschetha; cujus mentio est infrà ver. 14. Nam ut ad Mareſcham alterum Jehudæ oppidum referamus prohibet forma nominis. *Super Schomrone*] i. super regnis duobus, Jisraëlis & Jehudæ, quorum hæ fuerũt metropoles, & unde manarant regnorum evertendorum causæ. versu 5. synecdoche. 2 *Audite*] hujus prophetiæ (si exordium exceperis hoc versu comprehensum) duæ sunt omnino partes, una, propositio judiciorum Dei contra Judæos & Jisraëlitas, tribus capitibus; altera, consolatio sanctarum reliquiarum per promissiones Evangelicas, cap. 4. & 5. a Heb. *omnes ipsi: ut Ijobi 17.9.* b Heb. *plenitudo ejus.* *In vobis*] cum improbis & defectoribus, ut verbo Dei amplius evincantur & percellantur minis; tum etiam bonis, ut in promissionum expectatione confirmentur: quæ duæ sunt concionis partes. *E templo sanct.*] i. e cælo, ut Psal. 11.4. periphrasis, quam duo sequentes versus confirmant hoc loco statuendã esse.

3 *Nam ecce*] in narratione hac judiciorum Dei primùm observanda est prolepsis, sive generalis propositio & judiciorum Dei, hoc & sequente versu; & causarũ, ver. 5. deinde verò singularis enarratio duorum membrorum prolepseos, tum judiciorum, reliquo capite; tum etiam causarum, duobus sequentibus: etsi utrique membro pro occasione, id est, judiciorum enarrationi interdum causæ asperguntur, & causarum enarratione judicia. *E loco suo*] i. e cœlo, ut modò diximus Psal. 115.3. *Excelsa terræ*] ut Deut. 32.13. & 33.29. 4 *Liquefient*] ut Psal. 97.5. c Heb. *se diffindent.* *Tanquam cera*] illustrat Propheta duo proximè præcedentia dicta comparationibus. *Ut aqua prof.*] i. ita abibunt convalles in glebas minutissimas & friatæ dissilient judicio Dei, ut aquæ deorsum dejecta ex præcipitio hũc illũc dissilit in minutissimas guttulas. 5 *Cujus est def.*] ætiologia proximè præcedentis dicti, a ratione peccatorum quæ in Jisraële & Jehuda obtinebant. Non est, inquit Propheta, singularis alicujus viri, familiæ, civitatis, loci, aut hujus tantùm ætatis istorum regnorum defectio; sed ab ipsis regibus, regiisque civitatibus profecta est, ab illis augetur, & in illis confirmatur: denique metropoles istæ in reatum publicum omnes regni utriusque cives adduxerunt, ipsosque in eo obfirmant. *Jahhakobi*] i. Jisraëlitarum regnum, quod decem partes in rege obtinebat, ut illi loquuntur 2 Schem. 19.44. *An non*] i. nónne reus est Rex, principes, comites, & populares Schomrone habitantes? sic sequentia. 6 *Itaque*] prius hoc membrũ prolepseos, ut diximus in versum 3. judicia Dei primùm enarrat in Jisraëlitas duobus versibus, & in Judæos, duobus alteris; deinde verò figurat ratione castrensi tanquam speculator minutatim Judæis suis res futuras præsignificans, reliquo cap. *In acervum*] i. ut nihil e Schomrone supersit quàm acervus lapidum ruderumq; ut vinitores, cùm plantaria vinearum curant & novellant, lapides solent coacervare ad itinera extra vinearum septum. d Heb. *agri.* e Heb. *vineæ.* *Faciam ut*] gradatio, q. d. ac ne acervos quidem ipsos lapidum relinquam; sed exundabit judicium meũm ut torrens, lapides ejus ad ima usque fundamenta evertet, atque deportabit: ut per Assyrios effectum est.

omnis

omnia donaria ejus comburentur igne, omniaque ' terricula ejus disponam in vastationem ; quia ' ex mercede meretricia collegit, ' & dum merces meretricia est avertuntur.

8 f ' Præterea plangam & ejulabo, incedens ' spoliatus & nudus ; edam planctum ' sicut dracones, & luctum ut g pulli ululæ :

9 Postquam ægra fuit *Schomron* ' plagis suis; quòd ' pervenerit usque ad Jehudam, pertigerit usque ad portam populi mei, Jeruschalaima usque.

10 ' Gathi ne indicetis, h omnino ne fleatis : ' in domo Hhophræ ' pulvere te voluta.

11 i ' Transi habitatrix elegantis *loci*, ' nudata pudendis : non exibit habitatrix *loci* pecorosi, planctus *erit* k in ' locis adjacentibus, *quæ* accipiunt a vobis ' constitutionem suam.

12 Nam dolebit ' propter bonum habitatrix l asperarum *sedium*, cùm descenderit malum a Jehova in portam Jeruschalaimorum.

13 ' Junge currum ' angariis, habitatrix Laceschi ; origo peccati ipsa est cum filia Tzijonis, quia in te inventæ sunt ' defectiones Jisraëlis.

14 Idcirco ' dato munera cum ' Moreschetha Gathi : domus Aczibi ' erunt m mendaces regibus Jisraëlis.

15 Adhuc ' hæredem adducam tibi, ô habitatrix Mareschæ ; ' Hhadullamum usq; perveniet, ' gloriam Jisraëlis.

16 ' Glabra te & ' tonde, propter filios deliciarum tuarum; dilata calvitium tuum, ô ' similis aquilæ, quia migrant a te.

7 *Terricula*] ut 1. Schem.31.9.
Ex mercede] id est, idololatriæ suæ & idolis accepta tulit bona sua: ut Hhosche.2.5.& 8.& 12.
Et dum merces] id est, tantisper dum sua bona possident (quæ non mihi sed suis idolis tãquam mercedes meretricias accepta ferunt (tantisper, inquam, avertuntur a me benignitate mea abutentes, Hosche.2.5.& seq.
f Heb. *præter hoc.*
8 *Præterea*] enarratio judicii Dei contra regnum Jehudæ, ut diximus in versum 6.
Spoliatus] nimirum veste mea prophetica; ut Jeschahh.20.2.
Sicut dracones] sic Ijobi 30.29.
g Heb. *filia.*
9 *Plagis suis*] de quibus versu 6.& 7.
Pervenerit] id est, non constiterit plaga in Jisraëlis regno, sed Jehudam quoque invaserit.
10 *Gathi*] hypotyposis castrensi forma denuntians & figurans calamitates Jehudæ. De hac autem loquendi forma vide 2. Schem. 1. 20.
h Heb. *flendo.*
In domo Hhophræ] id est, in Binjamine, Jehoschuhh. 18.23. quasi dicat, luctum procul agitato a Pelischtæorum finibus. *Pulvere*] id est, esto in luctu amarissimo: ut Jirmejæ 6.26. synecdoche. Alludit autem hîc & sequentibus versibus ferè Propheta ad ipsa locorum nomina quæ hîc adducuntur. i Heb. *transi vobis: pleonasmus.* 11 *Transi*] id est, migra e regione tua cum luctu & dedecore maximo. Voces autem hoc versu positas, quas interpretes ferè ut proprias accipiunt, nos appellativè reddimus: nam consilium Prophetæ est inde ab hoc versu, Jehudæ suas calamitates prædicare, ut Binjamini, proximè præcedente. Jehudæ autem agrum dividit in elegantem uberemque, & in asperum ac steriliorem: futurumque omnino prædicit ut totus ager acerbissimo luctu perfundatur: quod amplius exornat sequentibus. *Nudata pudendis*] id est, non tantùm inelegans, sed etiam affecta dedecore turpissimo: ut Jeschahh.47.3. k Heb. *in loco illius lateris: sic accipitur* 1.Schem.20.41. *Locis adjac.*] id est, incultioribus, quæ secundum agros uberes sunt & de illorum copia fructum percipiunt. *Constitutionem*] id est, rationem & quasi leges vitæ suæ accipiunt a locis uberibus, quia ex illorum copia aluntur commodiùs, ex inopia verò gravissima sentiunt incommoda, quod sequentis versus exegesis commonstrat. 12 *Propter bonum*] videlicet amissum clade publica: ut sequentia docent. l Heb. *amararum.*
13 *Junge currum*] id est, fuge quàm poteris maximè & contentissimè; non effugies tamen: cùm Regem tuum fugientem ad te non siveris effugere. *Angariis*] id est, equis celeribus cursum latum (ut Jureconsulti vocant) decurrentibus. *Origo peccati*] id est, Laceschani cives conscii, adeoque authores sunt cum civibus Jeruschalaimorum perfidæ illius conspirationis contra Regem Amatzjam factæ, quem Jeruschalaimani persequuti sunt, Lacischani vero prodiderunt & morte affectum miserunt Jeruschalaima: vide 2.Reg 14.19. *Defectiones Jisraëlis*] id est, rea es earundem defectionum quibus tenentur Jisraëlitæ, cùm hoc tuo facto peræquè a domo Davidis defeceris. 14 *Dato munera*] id est, redime pacem cum propinquis tuis quantum voles: concessio ironica.
Moreschetha] id est, oppido a Binjaminitis occupato, quod priùs ad regnum Gathi pertinebat: sic interpretamur ex 1.Chron.8.13. *Erunt mend.*] id est, fallent expectationem regum Jehudæ imperantium reliquiis Jisraëlis. m Heb. *mendacio.* 15 *Hæredem*] id est, extraneum, qui per longum tempus hæreditariò obtineat possessionem tuam. De hoc autem & superiore oppido vide Jehoschuhh. 15.44. *Hhadullamum*] de quo Jehoschuhh. 15.35. *Gloriam Jisraëlis*] id est, Jeruschalaima metropolin, & Tzijonem Dei Regisque sedem, quam nominaverat supra ver.9. 16 *Glabra te*] apostrophe ad Tzijonem & Jeruschalaima: vide Jeschahh.22.12. *Tonde*] ut Ijobi 1.20. *Similis aquilæ*] id est quæ omnium tibi videris excellentissima, prout aquila cæteras aves supervolat: ut Jirmejæ 49.16 & Hhobadjæ.4.

Caput II.

1 ' VÆ cogitantibus iniquitatem, & operantibus malum ' in cubilibus suis; quod illucescente manè faciant, cùm est in potestate manus ipsorum :

2 Qui concupiscunt agros & rapiunt, ' domosque *concupiscunt* & adimunt : opprimentes virum cum domo ejus, quemque cum possessione sua.

3 ' Idcirco sic ait Jehova, ecce ego cogito contra ' familiam istam malum ; unde non amovebitis colla vestra, neque ambulabitis a ' elatè, cùm tempus mali erit.

4 Tempore illo proferet de vobis parabolam & lamentabitur lamentum b summum *lamentator* dicens, c ' prorsus vastati sumus, portionem populi mei ' cõmutat *Deus* : quomodo adimit mihi, & avertendo agros nostros partitur ?

5 ' Idcirco, *inquam*; non erit tibi ' projiciens funiculum ad sortem ; in congregatione Jehovæ.

6 ' Ne stilletis, ' stillent *isti* : ' non stillant secundum istos, ' non hæsurum esse *populum* ignominiis.

7 ' O quæ diceris domus Jahhakobi, ' an ' angustatus esset spiritus Jehovæ ? an ' hæ essent actiones illius ? ' nónne verba mea profutura essent apud d eum qui rectè ambulat ?

8 ' Atqui ' hæri populus meus e ' quasi hostis

1 *Væ cogitantibus*] Enarratio alterius membri prolepseos, ut diximus suprà 1.3. videlicet causarum propter quas Deus ad statuendum & denuntiandum tam grave judicium adducitur. Sunt autem hujus enarrationis causæ in universum duæ, quæ cum judiciis suis sigillatim comparantur: una est, inhumanitas cogitationum factorumque, duobus versib. accersens severissimum Dei judicium, quod tribus versibus deinde exponitur; altera est impietas verbum Dei repudians & legem Deo ac Prophetis dicens, versu 6. quæ duo mala primum redarguuntur contestatione vehementissima popularium, inde ad finem capitis; deinde verò principum primorũque populi & prophetarum, tanquam inhumanitatis & impietatis autorum, capite 3.
In cubilibus suis] .i. ne nocte quidem, quietis tempore & loco, supersedentibus a cogitando & informãdo malo. 3 *Idcirco*] applicatio judicii (ut diximus in ver.1. quo continẽtur servitus abjectissima, hoc versu; dedecus luctuosissimum, & depulsio ab Ecclesia & hæreditate Jehovæ, duob. versibus. *Familiam istam*] Jisraëlis totius. a Heb. *elatione.* *Elatè*] ut modò facitis, cùm aquilarum instar vobis videmini, suprà 1.16.
b Heb. *lamentabile.* c Heb. *vastando.* 4 *Prorsus vastati*] hoc lamento continentur duo, quærimonia, & postulatio causæ, cui Deus subjicit responsum sequente versu. *Commutat*] suos in regionem exteram deportando, & regionem suam exteris partiendo. 5 *Idcirco*] ἀναφορὰ respiciens ad principium versus tertii. Non erit (inquit Deus) quòd lamentatores tui queritentur quo pacto fiat ut hæc vobis adimam & illis concedam : jam enim exposita est causa, me idcirco effecturum esse quòd cogitetis iniquitatem, &c. *Projiciens funiculum*] .i. qui possessionẽ ampliùs distribuat tibi : quod Deus primùm per Jehoschuhham effecerat : vide Deut.32.8.& 9. 6 *Ne stilletis*] altera causa, ut diximus in ver.1. quam Propheta ex abrupto affert ad testandum indignationem gravissimam. Sunt enim hæc verba principum & popularium de prophetiis arbitratu suo judicantium. Nam hoc scelus eodem tempore in Jehuda factum esse ostendit Mica & Jeschahja 30.10. quo etiam in Jisraële factum est : ut vidimus Hhamos.7.12.& 16. *Stillent isti*] videlicet pseudoprophetæ, qui blanda loquuntur nobis. De hoc autẽ stillandi verbo vide Jechezk.21.2. *Non stillant*] .i. non prophetant ut isti prophetæ nostri: sic causam reddit populus cur prophetas Dei jubeat conticescere: ut 1. Reg.22.8.& seq.
Non hæsurum] summa pseudoprophetiarum quæ arridebant populo tanquam faustæ, contra quàm Prophetæ Dei prædicabant ignominiosa omnia populo eventura: ut antè vidimus. 7 *O quæ diceris*] .i. qui estis populus & Ecclesia Dei nomine tenus. Hinc autem (ut diximus in ver.1.) incipit contestatio, qua Propheta vim spiritus Dei opponit populi instituto, hoc versu, quod institutum deinde explicat a populi inhumanitate a Deo punienda, usque ad ver.10.& ab infidelitate, ver.11.
An august.] contestationis fundamentum a persona Dei & populi nititur dilẽmate: si ita ut vultis (Propheta inquit) nos conveniret prophetare, alterutrum oporteret, aut Deum, aut vos reprehendendos esse novitatis istius nomine: nam aut spiritus Dei angustatus esset, ut non amplius posset, auderet, aut vellet eandem rationẽ in dicendo & operando sequi, aut vos contumaces: atqui Deus est constantissimus semperq; sui similis in dicendo & benefaciendo rectis, hoc versu. Superest igitur ut vos ipsos damnetis contumaciæ, cùm asperiores vobis enuntiantur prophetiæ. *Angustatus ess.*] ne posset vobis mala prædicere prædictaq; efficere.
Hæ essent] i. an ita se gereret vera Ecclesia Dei & germana Jahhakobi domus, ut vos geritis? quod exponitur ver.seq. *Nónne verb.*] i. nónne si recti essetis animo & rectè vivendi studio duceremini, apud vos locus esset sermoni meo? & meliores efficeret vos instituto vitæ, augeretq; promissionibus? d Heb. *rectum ambulantem.* 8 *Atqui heri*] explicatio antithetos inhumanitatis & infidelitatis populi; ut diximus præcedente versu. *Heri*] .i. his paucis annis, memoria recentissima: synecdoche, ut Jeschahh 30.33. e Heb. *in hostem.* *Quasi hostis*] i. non secus quàm hostis, tum in reges suos conspirabat, & in regno utroq; ... portã aperiebat nequitiæ & latrociniis, tum regnũ unũ in alterũ invehebatur hostilibus grassationibus. Nã in regno quidẽ Jehudæ Joasch, & Amatzja suorũ conspirationibus occisi sunt, in Jisraële verò Nadab conspiratione Bahhaschæ & Jôram conspiratione Jehu: denique regnũ unũ ab altero est frequentissimè infestatum.

insul-

insurgebat, f"cum adest vestis, togam detrahitis; "a transeuntibus securè, quietis g a bello.

9 Uxores populi mei expellitis, *quamque* e dodomo * deliciarum suarum; a parvulis ejus aufertis "decorem meum "in seculum.

10 Surgite & abite, quia non est "hæc requies; "propter impuritatem perditura est *vos*, & quidem perditione præcisa.

11 "Si vir h ventosus, & falsus mentiatur *dicens*, stillabo tibi pro vino aut pro potu inebriante; "is stillator est populi hujus.

12 i"Omnino recipiam te, Jahhakob, totum, k omnino congregabo reliquias Jisraëlis, "simul disponam eum ut "oves Botzræ; ut grex in medio ovilis sui, perstrepent præ multitudine hominum.

13 "Ascendit "effractor in conspectu eorum, "perruperunt transeuntes portam qua egrediuntur: transitque "Rex eorum ante ipsos, & Jehova "in principiis illorum.

f Heb. e regione vestis togam denudatis.

Cum adest], id est, cum nulla necessitate constringimini, sed rebus omnibus abundatis: nihilominus tamen adducti sola libidine in res alienas involatis: nam species una latrociniorum pro genere accipitur.

A transeuntibus] exaggeratio criminis a persona eorum quibus fit injuria.

g Heb. *belli*.

9 *Deliciarum*] id est, charissima, ubi ipsis futuræ essent deliciæ in virorum liberorumque complexu: sic gradatim auget maleficentiam populi, quòd nullius sexus aut ætatis ratione abducatur a malo. *Decorem meum*] id est, ornamenta juraque omnia honoratissima quæ ipsis attribui lege. Nam Jisraëlitæ omnes inde a conceptu libertatem & gloriam omnem filiorum Dei Ecclesiæque obtinebant; sed latrociniis & bellis inter duo regna intercedentibus ne pueros quidem pro fratribus & cohæredibus fœderis promissionumque habebant, sed in miseram duramque servitutem trahebant, velut extraneos: vide exempla 2. Chron. 28. *In seculum*] id est, ista indesinenter facitis. 10 *Hæc*] nimirum terra. q.d. non amplius futura est vobis stabilis & tranquilla sedes. *Propter impur.*] qua impurastis ipsam: confer cum Levit. 18.25. & sequentibus. 11 *Si vir ventosus*] altera pars explicationis de infidelitate, ut diximus versu 7. h Heb. *ambulator venti & falsitatis*. *Is stillator*] id est, Propheta acceptus populo: vide suprà ver. 6.

i Heb. *recipiendo*. 12 *Omnino*] παρεμβολὴ sive interjectus minarum quas Deus in populum Jehudæ & Jisraëlis pronuntiavit antè dictæ inhumanitatis & infidelitatis nomine: prout causarum enarrationi monuimus judicia interseri suprà 1.3. Ludit autem propheta ex ambiguo, in hoc versu, & ludificatur pseudoprophetarum verba, quasi promissiones amplissimas faceret verbis Dei de ventura Jehudæ & Jisraëlis adunatione; sed quo consilio faciat demonstrat apertissimè sequente versu. k Heb. *congregando*. *Simul disponam*] ut simul quam maximo numero in captivitatem tanquam in exteram caulam deportentur. *Oves Botzræ*] de qua Jirmejæ 48.24. oppidi Moabitarum, qui pecuarii erant maximi, 2. Reg. 3.4.13. *Ascendit*] hypotyposis, qua propheta judicium populo superventurum quodammodo oculis exhibet, & res quasi præsentes narrat. *Effractor*] Assyrius, & Babylonius. *Perruperunt*] sic enim capta sunt Schomron, & Jeruschalaima. *Rex eorum*] Hoscheahh, & Tzidkija, 2. Reg. 17. & 25. *In principiis*] id est, dux primi agminis, totiusque hostilis exercitus, ut perficiat quæ dixit præcedente versu.

CAPUT III.

1 "QUAPROPTER dico, audite jam primores Jahhakobi & ductores domus Jisraëlis; an non vestrum est scire ipsum jus?

2 Osores *sunt* boni, & amantes mali; "rapientes cutem istorum ab eis, & carnem eorum ab ossibus ipsorum:

3 Et "quod comedunt caro est populi mei; & cutem eorum ab eis nudant, ac ossa eorum diffringunt: dividuntq; ut quod est in olla, & velut carnem quæ est in lebete.

4 "Tunc inclamabunt Jehovam, & non exaudiet eos; sed abscondet faciem suam ab eis tempore illo: quemadmodum malè instituerint actiones suas.

5 "Sic ait Jehova contra illos Prophetas, qui in errorem inducunt populum meum; qui "mordentes suis dentibus proclamant pacem, & in eum qui non indiderit ori ipsorum indicunt bellum:

6 Idcirco "nox erit vobis a visione, quæ obscuritatem afferet vobis ne divinetis; & occidet sol super istos Prophetas, atrabiturq; super eos dies:

7 Ita erubescent isti videntes, & pudore suffundentur isti divinatores, "obvelabuntque mystacem suum quotquot erunt: quia "nulla erit exauditio Dei.

8 "Veruntamen ego repletus sum "virtute a spiritu Jehovæ, judicioque, & potentia; ad indicandum Jahhakobo "defectionem ipsius, & Jisraëli peccatum ipsius.

9 "Audite jam hoc primores domus Jahhakobi, & ductores domus Jisraëlis; qui abominantur jus, & quicquid est rectum pervertunt:

10 Quisquis "ædificat Tzijonem cædibus, & Jeruschalaima iniquitate.

11 Quorum primores munere judicant, & quorum sacerdotes pretio docent, & quorum Prophetæ pecunia divinant; interea "Jehova nituntur dicendo, an non Jehova in medio nostri est? non superveniet nobis malum.

12 Idcirco vestra causa "Tzijan *ut* ager arabitur, & Jeruschalaima acervi erũt; & mons ipsius domus in excelsa a sylvosa.

1 *Quapropter*] Altera pars contestationis, qua propheta (postquã totum populum admonuit capite proximo) nominatim principes populi & Prophetas velut inhumanitatis & impietatis autores compellat: quemadmodum exprobrat infra ver. 11. principes quidem, versibus quatuor; prophetas verò, quatuor alteris: ac postremò universalem denuntiationem adhibet ut finem contestandi faciat, quatuor ultimis.

‖ Deut. 17.18. & seq.

2 *Rapientes*] id est, omnibus modis ab sumentes ferissimè.

3 *Quod comedunt*] ut Psal. 14.4. hîc autẽ ferinam principum inhumanitatẽ Propheta persequitur lanionum & coquorũ similitudine. 4 *Tunc*] videlicet cùm immittet ea quæ denuntiavit suprà 2. 12. & 13. 5 *Sic ait Jehova*] contestatio in pseudoprophetas: ut diximus ver. 1. *Mordentes*] i. cùm ipsis datur quod mordeant, & unde curent abdomen suum, ut suprà 2.11. 6 *Nox erit vobis*] i. tot & tantis malis (quæ cum nocte tenebrisq; ferè comparantur) obruemini, ut amplius non vacet vobis noctu somnia, interdiu visiones addiscere, & divinationes vestras in locum eorum obtrudere.

7 *Obvelabunt*] ut Levit. 13.45. & Jechezk. 24.17. & 22.

Nulla erit exaud.] ut supra versu 4.

8 *Veruntamen*] oratio antithetos, qua propheta administrationem suam & prędicationem comparat cum pseudo prophetarum factis, & transitum facit ad sequentem conclusionem hujus contestationis.

Virtute] non cibo, potu, aut humanis muneribus; ut illi dicuntur versu 5.

Defectionem] conjunctam supplicio suo, non autem pacẽ quam illi prædicant supra 2.6. & 11. & hujus capitis versu 5.

9 *Audite jam*] conclusio totius contestationis, ut diximus ver 1.

10 *Ædificat Tzijo.*] i. domos exstruit, & urbem excolit artibus nefariis.

11 *Jehova nituntur*] id est, eo niti se prædicant, ut Jirmejæ 7. 12 *Tzijon*] id est, vestra illa urbs cui confiditis ita evertetur, ut pars in arva, pars in rudera, pars denique in sylvam abeat. a Heb *sylvæ*.

CAPUT IIII.

1 "SED erit a ultimis temporibus, *ubi* constitutus fuerit mons domus Jehovę in vertice aliorum montium, & elatus fuerit suprà colles; ut confluant ad eum populi:

2 Eantque gentes multæ dicentes, venite ut ascendamus in montem Jehovæ, & in domũ Dei Jahhakobi, ut doceat nos de viis suis, & ambulemus in itineribus ejus; nam Tzijone prodit doctrina, & verbum Jehovæ Jeruschalaimis:

3 Qui judicem aget inter populos multos, & corripiet gentes validas "in longinquum usque; ut tundant gladios suos in ligones, & hastas suas in falces, non attollant b gens una in alteram gladium, neque discant ampliùs bellum;

4 Sed " confideant quisque sub vite sua, & sub ficu sua, nemine deterrente; quia os Jehovæ exercituum loquutum est.

5 "Nam omnes populi ambulant quisque in nomine Dei sui, nos autem ambulabimus in nomine Jehovæ Jehovæ Dei nostri in seculum & in æternum.

6 "Tempore illo, dictum Jehovæ, recipiam "claudicantem; & "depulsam congregabo, "& quam malis affecero.

7 Et disponam claudicantem in reliquias, &

1 *Sed erit*] Jam sequitur altera concionis pars, ut diximus supra 1.2. nimirum consolatio sanctarum populi reliquiarum per promissiones Evangelicas. Qua in parte tria potissimũ habentur membra, primum est, prolepsis sive propositio summa Evangelicarũ promissionum, de bonis conferendis; & avertendo omni malo versibus quinque; secundum, enarratio promissionis ὑστερον πρότερον, de malis avertendis quibus potuisset abduci & labefactari piorum fides, usque ad finem capitis, tertium denique bonarum promissionum amplior enarratio, cap. 5. De hac autem prolepsi vide Jeschahh. 2. unde hæc fere ad verbum exscripta sunt.

a Heb. *in extremitate dierum*.

‖ Jeschahh. 2. 3 *In longinq.*] id est, usque ad fines terræ extimos, Psal. 2.8. & 72.8. b Heb *gens in gentem*. 4 *Confideant quisque*] i. securissimè fruantur suo: ut 1. Reg. 4.24. quam securitatem aliter figurat Jeschahh. 11.6. & sequentibus, & 35. 5 *Nam omnes populi*] ætiologia antegressæ promissionis a natura & fœdere Dei, quæ amplificatur antithesi deorum quibus confidunt exteri: similem vide Psalm. 20.8. 6 *Tempore illo*] secundum membrum (ut diximus ver. 1.) per ὑστέρωσιν ostendit piis non esse metuendum ut ullo malo a fruendis Dei promissionibus avertantur. Deum enim omnia mala tum ab ipsorum infirmitate, tum ab exterorum injuriis importata sublaturum esse adventu Christi, tribus versibus, qui promissionis locus exornatur, reliquo capite. *Claudicantem*] vide Jeschahh. 35.

Depulsam] ex promissione, Deut. 30. 3. & seq. *Et quam malis*] brevis occupatio, ne pii malorum sensu fatiscerent, qua ostendit Deus non omnes quos malis affecerit perituros in malis, sed bonorũ esse ut mala superent freti expectatione promissorum Dei.

procul disjectam in gentem validam; regnabitque 'Jehova super eos in monte Tzijonis ex hoc tempore usque in seculum.

8 Et tu ' turris gregis, 'clive filiæ Tzijonis, ad te usque perveniet; & adveniet dominium illud primarium, regnum 'filiæ Jeruschalaimorum.

9 'Nunc quare vociferatis vociferatione? an Rex nullus est in te? an consiliarius tuus periit, quòd deprehenderit te dolor similis parturientis.

10 'Parturi & ede *partum*, filia Tzijonis, tanquam puerpera; cùm jam egressa ex urbe habitaveris in agro, ac perveneris Babyloniam usque, ibi liberaberis; ibi vindicabit te Jehova e manu inimicorum tuorum.

11 Nam quamvis jam conveniant contra te gentes multæ; quæ dicunt, 'contaminetur, '& videat in Tzijone oculus noster:

12 Ipsi ignorant cogitationes Jehovæ, neque intelligunt consilium ejus; eum congregare ipsas 'velut manipulum in aream.

13 'Surge & tritura filia Tzijonis; nam 'cornu tuum reddam ferreum, & ungulas tuas reddam chalybeas, ut comminuas populos multos: & anathemate devovebo Jehovæ questum eorum, & facultates eorum Domino totius terræ.

7 *Jehova*] Christus, æternum Ecclesiæ caput.

8 *Turris gregis*] hoc nomen etsi alibi non meminimus in scriptura legere, tamen ex analogia statuimus eam fuisse turrim quæ imposita erat portæ gregis ad meridiem urbis, de qua Nechem.3,1, quemadmodum proxima turris centenaria, & tertia ab hac turris Chananeelis vocabatur: atq; eandem ob causam fuisse turrim gregis appellatam, quia per portam huic turri substructam greges intromittebantur in forum pecuarium proximum, & in piscinam de qua Joan.5.2. sic confirmat Deus fore ut Christus in possessionem justam Ecclesiæ mittatur, cujus olim typus fuit Jeruschalaimis: nam hac porta patebat aditus tum in regiã, templum, & munitionem Tzijonis, tum in utraque Jeruschalaima. *Clive*] de quo 2. Chron.27.3.& Nechem.3. *Filia Jerusch.*] id est, Ecclesiæ regnaturæ in Christo. 9 *Nunc quare voc.*] exornatio præcedentis promissionis per occupationem: dixeris fortasse (inquit Deus) te gravissimis angi doloribus, qui nihil commune habeant cum magnificis promissis meis; ac propterea abrepta infirmitate judicabis tibi jam Regem nullum aut consiliarium superesse, hoc versu; sed Jehova Rex æternus & consiliarius est, versu sequente; qui consilium hostium novit, suumque asservat & suo tempore exequitur ad gloriam suam, Ecclesiæ salutem, & adversariorum exitium, tribus versibus ultimis. 10 *Parturi*] id est, perfer æquo animo ad tempus hunc dolorem tuum, imitata puerperam, & sciens tristitiam tuam evasuram in gaudium: ut Christus loquitur Joan.16.20.& sequentibus: sic infrà 5.3. 11 *Contaminetur*] id est, polluamus eam cædibus: ut Num.35.33.& Psalm.106.38. *Et videat*] nimirum præstitam contaminationem hanc: sic explicat consilium adversariorum Ecclesiæ, ut Jeschahh.10.7.& sequentibus. 12 *Velut manip.*] id est, triturandas, ut mandatur Ecclesiæ sequente versu. 13 *Surge*] hortatio ad Ecclesiam piorum per hypotyposin, quasi jam in rem præsentem adducta esset Dei promissionibus: nam promissiones ponuntur duæ, Ecclesiam confirmatum iri ut hostes expugnet, & prostratos conculcaturam esse; idque sola virtute Dei Ecclesiam fortificantis, & hostes cum rebus ipsorum omnibus devoventis anathemati perpetuo. *Cornu*] ut 1.Schem.2.1.

CAPUT. V

1 'NUNC turmatim coito, 'ô [a] turmaria, 'obsidionem disponens contra nos: 'virga percutiant in maxilla judicem Jisraëlis.

2 ' At tu Beth-lechem 'Ephrathæ, 'minima [b] ut sis 'in ducibus Jehudæ, ex te mihi prodibit 'futurus dominator in Jisraële; 'cujus exortus inde a principio, a diebus seculi *sunt*.

3 ' Idcirco exponet *quidem* eos usque ad tempus '*quo* parturiens pepererit: sed 'residuum fratrum ejus revertentur cum [c] Jisraëlitis;

4 Et permanebit ac pascet robore Jehovæ & excellentia, nomine Jehovæ Dei sui: & habitabunt, quia jam magnus erit usque ad fines terræ.

5 Eritque hujusmodi 'pax; ut 'postquam venerit Assyrius in terram nostram, & postquam calcaverit palatia nostra, constituamus super eum 'septem pastores, & octo toparchas 'ex hominibus:

6 Qui pascent terram Assyriorum gladio, & terram 'Nimrodi in ostiis ejus: 'eripietque ab Assyrio, cùm veniet in terram nostram, & cùm calcabit terminum nostrum.

7 'Itaque erunt reliquiæ Jahhakobi [d] inter populos multos, sicut ros a Jehova, & ut tenues pluviæ super herbam, 'quæ non expectabat virum, neque præstolabatur filios hominis.

8 Erunt etiam reliquiæ Jahhakobi in gentibus, inter populos multos, velut leo inter bestias sylvæ, ut juvenis leo inter greges ovium; qui cùm transit, & calcat & rapit nemine eripiente.

9 Elata erit manus tua supra hostes suos, & omnes inimici tui exscindentur.

10 'Nam erit die illo, dictum 'Jehovæ; 'cùm excidero equos tuos in medio tui, & perdidero currus tuos,

11 Exscindensque civitates terræ tuæ, destruxero omnes munitiones tuas.

12 Et excidero præstigias e manu tua, adeò ut planetarii non sint tibi.

13 Excideroque sculptilia tua & statuas tuas e medio tui, ut non incurves te amplius operi manuum tuarum,

14 Et evellero lucos tuos e medio tui; 'ut perdam adversarios tuos,

15 Faciamque ira & æstu vindictam contra gentes, quæ non auscultaverint.

1 *Nunc*] Altera pars enarrationis, de bonis a Deo promissis Ecclesiæ; quo trãsitus cõparatur sarcasmo in hostes amarulentissimo, quem Ecclesia freta præcedente Dei promissione adhibet, ut melius exponat gloriationem suæ fidei adversus omnes injurias, hoc versu. Continet itaque hic secundus enarrationis locus primum promissionem personæ Christi, in quo totus sermo Dei est etiam & amen; deinde officia illius, reliquo capite. *O turmaria*] gens Assyriorum & Babyloniorum.

a Heb. *filia turmæ*. *Obsidionem disp.*] id est, nos agens & crucians, circumsidensque malis ab omni parte. *Virga percutiant*] id est, indignissimè & abjectissimè populum totum Jisraëlis & reges exagitent: proverbiale loquendi genus, ut Psalm.3.8. 2 *At tu*] primus enarrationis bonorum promissorum locus, de persona Christi, quæ una turmariis omnibus ab Ecclesia objicitur, ut Jeschahh.9.6. *Ephrathæ*] genitivus additus διακριτικῶς, quia alterum fuit Beth-lechem Zebulunis, Jehoschuhh.19.15. Hoc autem est Jehudæ, nominatum ab Ephratha uxore Calebi; cujus mentio est 1.Chron.2.19. & sequentibus. *Minima ut sis*] occupatio, qua ostendit Propheta non deterreri Ecclesiam tenuitate loci ubi Christus erat nasciturus, quin certa fide amplectatur promissiones Dei: quam occupationem Pharisæi Herodem compellantes ex veritate & pro temporum ratione non imprudenter commutarunt, Matth.2.6. b Heb. *existendo*. *In ducibus*] sic interpretamur ex Matthæo, ut Judic.6.15.

Futurus domin.] Christus caput Ecclesiæ.

Cujus exortus] id est, declarationes & demonstrationes tanquam exorientis solis. quasi dicat, qui inde a principio seipsum patefecit demonstravitque rebus creatis omnibus luce verbi sui, & virtute operum, quemadmodum exoriens sol luce & effectis suis inde ab exortu seipsum aperit. Nam in principio erat verbum, &c. omnia per ipsum facta sunt, &c. Joan.1.

3 *Idcirco*] secundus enarrationis bonorum promissorum locus duas partes continet: unam, simplicem propositionem propheticam, usque ad versum 10. alteram, confirmationem verbis ipsius Christi jam tum Ecclesiæ suæ promissiones easdem prædicantis, ad finē usque. Utrobique autem continētur duo, nimirum electorum salus, & in hostes imperium.

Quo partur.] vide supra 4.10.

Residuum fratr.] id est, reliquiæ gentiũ a Deo cooptatæ in Christo se adjungent Ecclesiæ, ut Heb.2.11.& 12.

c Heb. *filiis Jisraëlis*.

5 *Pax*] id est, prosperitas & amplitudo Ecclesiæ Dei.

Postquam ven.] quod prædixit supra 4.9. & sequentibus de Assyrio & Babylonio: synecdoche.

Septem pastor.] id est, tot præsides & præfectos, quot erunt opus ad regendos & continendos hostes ex autoritate Christi & Ecclesiæ numerus finitus pro infinito. *Ex hominibus*] i. & quidem tanta facilitate hostibus imperabit virtus Christi, ut vel ii qui minimi fiunt in Ecclesia, coërcere illos & regere possint dono & vocatione ejus. nam Jisraëlitæ & Judæi omnes inde a deportationis tempore Gentibus abjectissimi & ad servitutem nati dicebantur. 6 *Nimrodi*] i. Babyloniam, & terram Schinhharis, Gen.10.10. *Eripietq.*] i. ab omnibus hostibus vindicabit, Luc.1.71. 7 *Itaque erunt*] ἐργασία duarum præcedentium promissionis partium per elegantissimas similitudines: nam sancta Ecclesiæ inter electos e gentibus administratio per Evangelium, cùm rore & pluvia commoda hoc versu; terribilis verò administratio contra hostes cum leonis violentia comparatur, duob. seq. d Heb. *in medio populorum: sic ver. seq.* *Sicut ros*] nam administris Evangelii ipse effectus verbi tribuitur, tanquam si ipsi ros essent qui irrorant agrum Dei; simile vide 2.Corinth.3.15. *Quæ non expect.*] i. quæ ab omnibus neglecta erat, & a nemine curabatur. Sic allegoricè Propheta designat illud quod apertis verbis dicit Jeschahh.65.1.

10 *Nam erit*] altera pars secundi in enarratione loci, ut diximus ver.3. *Jehova*] i. Christi dominatoris, cujus exortus inde a principio, &c. ut supra ver.2. Hæc enim de Christo accipienda esse hoc saltem indicat, quod Jehova hic se facturum dicit ea quæ Propheta dixerat a Christo factum iri, nimirum abolitionem mali, de qua præcedente capite; & communicationem boni, hoc capite promissam. *Cùm excidero*] i. cùm te malis quamplurimis oneravero duobus versibus, atque ita purgavero a maleficiis, & impietatis tuæ instrumentis, tribus versibus.

14 *Ut perdam*] i. ut tum demum severitatem judiciorum meorum in illis exerceam.

CAPUT VI.

Deus agrum Jisraelitarum contestatus contendit cũ toto populo suo, exponens beneficia in eũ collata, documen-

documentaq; tradita de officio ejus; & contrarium populi vitam redarguens minas legu denuntiat ipsi; reliquias verò piorum (quas propter abundantem impietatem tenuissimas esse ac penè nullas conqueritur) monet ut a seculo suo caveant, Deo uni confidant, peccata confiteantur, justitiamq; ejus expectent, & promissiones instaurationis gloriosæ: quarum nomine, Ecclesia consolationem accipiēs celebrat gratuitam Dei misericordiam.

1 AUDITE jam quod Jehova edicit; surge, contende cum istis montibus, & audiant isti colles vocem tuam.

2 Audite montes contentionem Jehovæ, & robustissima fundamenta terræ: nam contentio Jehovæ est cum populo suo, & cum Jisraële disceptaturus est.

3 Popule mi, quid feci tibi? & quo fatigavi te? testificare contra me.

4 Cum educens te e terra Ægypti, e domo servorum redemissem te; & præmisissem tibi Moschen, Aharonem, & Mirjamum:

5 ‖ Popule mi, recordare jam quid consilii iniverit Balak rex Moabitarum, & quid responderit ei Bilhham filius Belhhoris; ut agnoscens [a] justè facta Jehovæ a Schittimis Gilgalem usque, dicas,

6 Quanam re *instructus* veniam ante Jehovam, incurvabo me Deo [b] excelso? veniámne ante eum cum holocaustis? cum vitulis [c] anniculis?

7 ‖ An accepta haberet Jehova millia arietum? myriadas torrentium olei? an darem primogenitum meum *pro* defectione mea? fructum ventris mei *pro* peccato animæ meæ?

8 Indicavit tibi, ô homo, quid sit bonum: ecquid Jehova requisivit abs te, nisi ut exerceas jus; & ames benignitatem, & [d] modestè ambules cum Deo tuo?

9 Vox Jehovæ ipsi civitati prædicat, (nam quod res est videt nomen tuum) audite virgam, & quis [e] accersat illud.

10 Adhuc? sitne cuiquam domus improbi? thesauri improbitatis? & epha [f] minutum detestabile?

11 An purum haberem *quemquam* cum lancibus improbitatis, & inditis loculo [g] ponderibus dolosis?

12 Cujus civitatis divites pleni sunt violentia, & habitatores loquuntur falsum; quorum lingua dolosa est in ore ipsorum?

13 Quin imò ego ægritudine afficiam percutiendo te, desolando propter peccata tua.

14 Tu comedes, sed non saturaberis; & depressio tua erit in medio tui: & amovebis, sed non liberabis; quod autem liberaveris, gladio tradam.

15 Tu seres, sed non metes; tu calcabis olivas, sed non ungues te oleo; & mustum, sed non bibes vinum.

16 Etenim assiduè observat statuta Hhomri, & totum opus domus Achabi, ambulatisq; in consiliis eorum; ut dedam te desolationi, & habitatores ipsius sibilo; itaque opprobrium populi mei portabitis.

1 *Audite jam*] Hujus prophetiæ in universum membra sunt tria: primum est exordium conjunctum inscriptione totius prophetiæ, duobus versibus; secundum contentio, sive contestatio contra Judæos & Jisraëlitas, reliquo capite; tertium, querimonia bonorum, & consolatio a promissionibus Dei, capite 7. Primæ autem partis emphasis est vehementissima per prosopopœiā, quòd Deus cum Jisraëlitis disceptaturus montes potius & cautes durissimas quàm Jisraëlitas ipsos contestatur: ut Deuteron. 32.1. *Istis montibus*] id est, montosis regionibus istis Jisraëlis & Jehudæ, ut Exodi 15.17. 2 *Contentionem*] quæ deinceps exponitur a versu 3. *Fundamenta*] id est, montes ad imum usque: ut Deut. 32.22. & Psalm. 18.8. 3 *Popule mi*] contentio hæc tribus partibus continetur: prima est propositio juridica per interrogationem, hoc versu, cujusmodi habetur Jeschahh. 5. secunda est narratio beneficiorum Dei & documentorum ad officium populi pertinētium, usque ad vers. 10. tertia est peccatorum populi exprobratio, conjuncta denuntiatione judiciorum Dei, ad finem usque capitis. *Fatigavi*] nimirum ut fastidias cultum meum & officium tuum. 4 *Cùm educens*] narratio beneficiorum Dei summatim, hoc & sequente versu, cui subjicitur narratio documentorum, quatuor reliquis. *Mirjamum*] sororem Moschis & Aharonis; quam propterea hoc loco nominat quòd propheticum quoque spiritum habuerit, eaque duce mulieres ex Ægypto egressæ hymnum Deo cecinerint: vide Exod. 15.20 & sequentibus, & Numer. 12.2. ‖ *Num. 23. & 24.* 5 *Quid consilii*] id est, cogita apud te, cum quibus artibus & quàm variis eversionem tuam hostes tui procuraverint; tum quàm justè & gratiosè Deus malefacta tua partim castigaverit Schittimis, Numeror. 25. partim purgaverit renovato ad Gilgalem fœdere, Jehoschuhh. 5.

Ut agnoscens] Hhebræam verborum ἐμπλοκὴν perspicuitatis causa mutavimus. a Heb. *justitias.* 6 *Quanam re*] propositio documentorum, primùm per ἄρσιν sive ἀναίρεσιν, duobus versibus: deinde per θέσιν, duobus alteris. b Heb. *excelsitatis.* c Heb. *filiis anni.* 7 *Myriadas torrentium*] elegantissima hyperbole, ut Ijob. 20.17. ‖ *Deut. 30.15. Deut. 10.12.*

8 *Indicavit*] hæc documentorum θέσις exponit duo: nam primùm ostendit generalia documenta legis de officio humanitatis atque pietatis, hoc versu; deinde singularia prophetarum documenta, reprehensiones, & minas, versu sequente. d Heb. *modestè facias ambulando.* 9 *Ipsi civitati*] Jeruschalaimorum, ac proinde Jisraelitis omnibus; cùm in ea civitate fuissent omnia officia pietatis & humanitatis colenda longè religiosius quàm alibi propter præsentem majestatem Dei: sic inest huic voci emphasis synecdochica. *Nam quod res est*] id est, pernovisti quicquid in civitate est, etiam occultissimum: apostrophe ad Deum: sic transitum parat Propheta ad tertium contentionis locum, perstringens peccata populi & judicia sua, hoc versu. *Nomen tuum*] id est, majestas tua nominatissima. *Virgam*] id est, & prædictionem de judicio quo flagellandi estis, & quis in causa sit cur hac in virga flagellādi sitis: quæ duo in sequēte loco ὕστερον πρότερον explanantur.

10 *Adhuc*] tertius contentionis locus, ut diximus in versum 3. quo exponitur primum qua culpa flagellum Dei accersatur, tribus versibus: deinde virga sive flagellum venturum exponitur, tribus alteris, & utrumque summatim conjungitur, versu ultimo. *Sitne cuiquam*] id est, an adhuc, postquam tot monitis solicitavi vos, perstare oportet familias in improbitate sua, & a majoribus quandam velut hæreditatem maleficiorum cernere? f Heb. *maciei.* g Heb. *lapidibus*: ut Levit. 19.36. 13 *Quin imò*] declaratio virgæ, qua populum cæsurus erat Deus: ut diximus versu 10.

Ægritudine] ex interminatione Levit. 26.16. ut Jeschahh. 1.5. 14 *Amovebis*] nimirum res tuas pretiosas a conspectu hostium. 16 *Hhomri*] de quo 1. Reg. 16.27. *Achabi*] de cujus malitia ibidem versu 32. *Sibilo*] vide 1. Reg. 9.8. *Opprobrium populi mei*] id est, quo ego justè sum affecturus populum quem mihi adoptavero.

CAPUT VII.

1 HEI mihi, cùm sim tanquam [a] interceptis æstivis fructibus, tanquam *interceptis* racemis vindemiæ; nullus est botrus ad comedēdum, præcocem fructum desiderat anima mea.

2 Periit benignus e terra hac, & rectus in hominibus his nullus est [b] quotquot sunt, ad cædes insidiantur, quisque fratrem suum venantur plagis.

3 Ut malefaciant ambæ manus [c] strenuè; princeps possit, & judex pro retributione: & qui magnus est, eloquitur ærumnam [d] desideratissimam sibi ipse, quam contorquent.

4 Optimus istorum similis est spinæ, rectissimus præ spineto est: dies speculatorū tuorum; animadversio tua advenit, nunc erit perplexitas istorum.

5 Ne creditote amico, ne confiditote duci: ab ea quæ cubat in sinu tuo observa fores oris tui.

6 Nam filius turpitudine afficit patrem, filia insurgit in matrem suam; nurus in socrum suam, inimici cujusque sunt [e] domestici ipsius.

7 Quapropter ego Jehovam versus specu-

1 *Hei mihi*] Tertia hæc concionis pars duo summatim continet, querimoniam Prophetæ & piorum omnium, quòd nusquam ne apud intimos quidem & summè necessarios inveniant pietatem & fidem, septem versibus, & consolationē toto capite reliquo. *Cùm sim tanquam*] id est, cùm æquè destituar bonis & justis viris, atque destituuntur viatores fructibus & uvis, cùm pomaria aut vites pervasit vis aliqua major, & fructus speratos sustulit. *Nullus est botrus*] exegesis verborum præcedentium per ὑστέρωσιν. a Heb. *interceptionibus æstivi fructus.* 2 *Periit*] explicatio similitudinis præcedentis de communi improbitate popularium, hoc versu, principum primorumque, vers. 3. & 4. & necessariorum sive conjunctissimorum hominum perfidia inter se, vers. 5. & 6. gradatio. b Heb. *omnes ipsi ad sanguines.* c Heb. *benefaciendo.* 3 *Pro retributione*] maleficii sui accuratissimi. *Ærumnam*] qua afficiat fratrem suum, prout exprobratum est supr. 2.1. d Heb. *animi, id est, desiderii sui.* *Quam contorquent*] id est, quam injuriam communicatis inter se cōsiliis confirmant, & tanquam lorum aut restem ex multiplice filo contextam (ut Plautus loquitur) contortuplicant. 4 *Spinæ*] ut Jechezk. 2.6. *Præ spineto*] id est, tortuosior est & magis aculeatus quam spinetum ullum. *Speculatorum*] id est, prophetarum tuorum casus communis tecum: hoc enim translatitium est prophetarum in scripturis epitheton, quò spectat Propheta ver. 7. *Nunc erit*] id est, quādoquidem perplexitate delectamini, implicabuntur inter se omnes gravissimis malis judicio Dei. 5 *Ab ea quæ*] id est, conjuge, periphrasis. e Heb. *homines domus.* 7 *Quapropter*] cùm nulla sit pietas, justitia & fides, ab hominibus istis planè abstinebo, ut me sistam & adhæream Deo meo: sic ex antithesi sermonis præcedentis transitur ad secundum locum de consolatione Ecclesiæ.

labor, præstolabor Deum salutis meæ; exaudiet me Deus meus.

8 'Ne lætator, inimica mea, de me; cùm cecidero, surgam: cùm sedero in tenebris, Jehova illucescet mihi.

9 'Indignationem Jehovæ feram, quia peccavi in eum; usque dum contendat 'contentionem meam, & exerceat jus meum, producens me in lucem ut [f] fruar justitia ejus:

10 Et 'respiciens inimicã meam operiat eam pudore, dicentem ad me, ubi est Jehova Deus tuus? oculi mei videbunt illam, nunc futura est conculcationi ut lutum platearum.

11 'Quo die 'ædificaturus est macerias tuas, eo die in longinquum abibit 'decretum:

12 Die *inquam* illo, cum 'ad te venturus est inde ab Assyria usque ad 'civitates [g] munitas, & inde a civitatibus munitis usque ad flumen; & [h] ad mare unum ab altero, & a monte uno ad alterum:

13 'Postquam fuerit hæc terra desolationi propter habitatores ipsius, propter fructum actionum ipsorum:

14 'Pasce populum tuum cum 'pedo tuo, gregem possessionis tuæ 'habitantem solitariè *in* sylva, medio arvorum; depascant Baschanem & Gilhhadem, ut diebus [i] priscis:

15 Ut diebus quibus egressus es e terra Ægypti, faciam ut videat ille mirabilia.

16 Videntes Gentes erubescent præ tota potentia illorum; imponent manum ori, aures illarum obsurdescent:

17 'Lingent pulverem ut anguis, ut serpentes [k] terrestres: commovebuntur e claustris suis: ad Jehovam Deum nostrum [l] pavidi accurrent, & timebunt a te.

18 'Quis est Deus fortis par tibi? condonans iniquitatem, & præteriens defectionem reliquiis possessionis suæ; non retinens in æternum iram suam, eò quòd delectetur benignitate.

19 [m] Conversus miserebitur nostri; 'subiget iniquitates nostras: 'imò projecturus es [n] in profundissimum maris omnia peccata istorum.

20 Præstabis fidem *datam* Jahhakobo, benignitatem *datam* Abrahamo quam juraveras majoribus nostris a diebus [o] priscis.

8 *Ne lætator*] consolationis Ecclesiæ, quam postremo loco a Propheta poni diximus suprà versu 1. argumenta duo per prolepsin ponuntur, hoc versu: unum, instabilitas lætitiæ quam hostes percipiunt ex Ecclesiæ malis; alterum mirificentissima Ecclesiæ liberatio, & salus gloriosissima: quorum prius duobus versibus proximè sequentibus, posterius verò septem aliis proponitur: at postremò horum beneficiorum causa, fertur accepta soli gratiæ, misericordiæ, & fidei quam ex fœdere præstiturus est Deus, tribus ultimis versibus. Hæc autem prolepsis fit gravior, enuntiata per apostrophen ad inimicas gentes: cui respondentem alteram ironicè vide lament. 4.21. 9 *Indignationem*] id est, æquo animo perfero, quia justè flagellat Jehova injustitiam meam, sed ad tempus: ac propterea patienter expectaturus sum donec justitiam suam in me proferat, & in vos exequatur, hoc & sequente versu. *Contentionem meam*] id est, causam meam agat contra te, quæ justè importatas mihi a Deo pœnas vobis arrogatis blaspemantes Deum; ac proinde quod ad vos, causam injustam agitis. f Heb. *videam: ut Psalm.* 34.13. 10 *Respiciens*] nimirum justitia Dei. 11 *Quo die*] secundus locus consolationis, quo propheta Ecclesiam informat de promissionibus Dei, ut Ecclesia hostes informaverat proximis ver. Sunt autem promissionũ erga Ecclesiam instauratam partes duæ: una, de salute & pace Ecclesiæ, usq; ad versum 16. altera, de vocatione gentium, ver. 16. & 17. *Ædificaturus*] id est, instauraturus te: ut Hhamos 9.11. & seq. *Decretum*] quod exponitur versu 14. id est, emanabit, & ad gentes omnes e terræ sanctæ terminis diffundetur. 12 *Ad te venturus*] id est, in Ecclesiam concursuri Jisraelitæ & Jehudæi undequaq; libertate summa, & tanquam aggestis itineribus: ut prophetaverat Jeschahh. 19.23. *Civitates munitas*] Ægypti; ad cujus nomen alluditur. g Heb *munitionis*. h Heb. *ad mare a mari, & a monte ad montem*. 13 *Postquam fuerit*] id est, ceciderit & corruerit in tenebras maximas, ut dixit versu 8.

14 *Pasce populum*] decretum Dei, administris Christi & Ecclesiæ officium præscribentis typo veteris Ecclesiæ. *Pedo tuo*] typo administrationis Evangelicæ. *Habitantem solitariè*] id est, qui jam solitarius discurrit, & huc illuc per arva sylvasque sparsus est. i Heb. *seculi*. 17 *Lingent*] ut Psalm. 72.9. & Jeschahh. 49.23. k Heb. *terræ: ut Deut.* 32.24. l Heb. *pavebunt: ut Hhoschebh.* 3.5. *Exod.* 34.6. & 7. 18 *Quis est Deus*] conclusio consolationis per Apostrophen ad Deum: qua primum natura Dei describitur, hoc versu; deinde gratia & beneficentia in Ecclesiam prædicatur, tanquam unicus fons salutis, justitiæ, & gloriæ ejus, tum propter naturã Dei, tum propter fœdus gratuitum cum majoribus initum, duobus sequentibus. m Heb. *convertetur miserebitur*. 19 *Subiget*] id est, anteà quidem a natura venditi eramus sub peccato, quod tyrannicè dominabatur nobis tanquam mancipiis, Jeschahh. 50.1. & Rom. 6. & 7. Jam verò Deus tyrannica peccati vincula dissolvens, & subigens iniquitates inimicas gloriæ suæ & saluti nostræ, redemit nos & asseruit in libertatem gloriæ filiorum Dei. *Imò projecturus*] gradatio per apostrophen: non tantum, inquit, subiges; sed omne vestigium memoriamque peccati delebis, Psalm. 103.12. & Jeschahh. 43.12. & immerges sepeliesque oblivione sempiternâ metaphora. n Heb. *profunda maris*. o Heb. *antiquitatis*.

NACHUM.

CAPUT I.

Propheta naturam & administrationem Dei pro suis & contra hostes potentissimam asserens, urbi Ninivæ & Assyriorum regno propter peccata ipsorum prænuntiat excidium ad consolationem Ecclesiæ: excidii illius rationem formamq; & effecta describit; causas narrat inhumanitatem, & idololatriam pertinacissimam, & jus prænuntiatum confirmat ab exemplo Alexandriæ: denique omnibus summis & infimis animi abjectionem, & occupatis munitionibus infamem fugam, incendia, & cædes promiscuas prædicit, æternamq; ignominiam.

1 'PROPHETIA onerosa 'Nineves, liber visionis Nachumi Elkoschæi.

2 ‖ 'Deus fortis zelotes & ultor *est* Jehova, ultor *est* Jehova & [a] æstuans; ultor est Jehova in hostes suos, & asservat *iram* in inimicos suos.

3 Jehova longanimis est, & magnus virtute, sed [b] ullo pacto non absolvit; Jehovæ via 'cum turbine & procella est, & cum nube 'pulvis pedum ejus.

4 ‖ 'Increpans mare arefacit ipsum, & omnia flumina exsiccat; languescit Baschan & Carmel, etiam flos Libani languescit.

5 Montes commoventur ab eo, & colles sese dissolvunt; conflagratque terra a conspectu ejus, & orbis habitabilis cum omnibus habitantibus in eo.

6 Coram indignatione ejus quis subsistat? & quis consistat in æstu iræ ejus? cùm æstuans ira ejus funditur velut ignis, ipsæ rupes [c] evertuntur ab eo.

7 Bonus est Jehova, robori *est* tempore angustiæ: & agnoscit recipientes se ad ipsum.

1 *Prophetia*] Vide Jeschahh. 13.1. Hujus libelli partes sunt istæ; inscriptio, versu 1. exordium, versibus 6. sequentibus; propositio, reliquo capite 1. enarratio & propositionis exornatio, usq; ad versum 8. capitis 3. & confirmatio, inde ad finem usque. Inscriptionis autem partes sunt duæ; quarum una argumentum prophetiæ summatim explicat, altera autorem. Temporis nulla habetur mentio: sed tamen si ad argumentum hujus prophetiæ & historias attendemus, constabit prophetiam hanc sub finem regni Joschijæ conscriptam esse, quo eodem tẽpore Jirmeja prophetabat in Judæa. Nam consilium Dei in hac prophetia est, ut Judæos & pias Jisraelitarum reliquias consoletur denũtiatione judicii hujus contra Assyrios, qui Jisraelem infestaverant atrocissimè Pule, Tiglath-pilesero, Schalmanasare, Sancheribo, & Esar-chaddone regibus, per quem postremò Jisraël populus esse destitit regnante Menasche: ut observavimus Jeschah. 7. Quapropter non dubitamus quin hæc post ea tempora, antequam Judæi deportarentur, fuerint ad consolationem bonorum pronuntiata contra Assyrios, quemadmodum Chabakkuk sequens contra Babylonios prophetavit. *Nineves*] id est, contra Nineven Assyriorum metropolin, & contra regnum ipsum; synecdochicè.

‖ *Exod.* 20.5. & 34.6. 2 *Deus fortis*] exordium hoc totum sumitur a natura Dei, in maleficos hostes potentissimi ac severissimi, versibus quinque & in bonos ac fideles gratiosi, versu 7. a Heb. *dominus æstus*. b Heb. *absolvendo: ut Exod.* 34.7. 3 *Cum turbine*] id est, tota ejus administratio potentissima est, & improbis omnibus summè formidabilis. *Pulvis pedum*] id est, vestigia ejus, aut pedes pulverulenti: sic Propheta Deum contra improbos invehentem comparat cum viro pulverem excitante cursu, quamvis insideat nubi velocissimæ, Psalm. 104.3. & Jeschahh. 19.1. ‖ *Jeschahh.* 50.2. 4 *Increpans mare arefacit*] exornatio potentiæ Dei a testimonio rerum creatarum omnium, quæ illi omnino cedunt arbitratu ipsius, hoc & sequente versu. c Heb. *demoluntur: passivè dici posset*.

8 'Itaque

8 'Itaque 'inundatione pervadente, affecturus est consumptione locum 'illius: ut inimicos 'ejus persequuntur tenebræ.

9 'Quid cogitaretis adversus Jehovam? consumptione affecturus est, 'non surget bis angustia.

10 Nam [d] 'æquè ac spinæ perplexi, & tanquã si mero obruti essent, [e] inebriati; consumentur, velut stipula arida, [f] planè.

11 'Ex te prodiit 'cogitans contra 'Jehovam malum, consultor nequam.

12 'Sic ait Jehova, si 'pacem coluissent, ita etiam ampli fuissent; 'aut ita tonsi ut transivissent: 'ut affixeram te, non afflicturus fuissem te ampliùs.

13 Nunc verò fracturus sum lorum istius, [g] ne incumbat tibi; & vincula tua disrumpam.

14 Præcipit enim Jehova contra te, *ô Ninevita*, 'non feretur de nomine tuo amplius, e domo Dei tui exscindam sculptile & fusile: disponam sepulchrum tuum, 'postquam vilueris.

15 'Ecce super his montibus 'pedes evangelizantis, promulgantis pacem, *dicentis*; celebra Jehuda festa tua, repende vota tua, nam non perget ampliùs transire in te nequam, totus excisus est.

8 *Itaque*] propositio hæc duo universè explicat; judicium Dei Assyriis superventurum, tribus versibus; & causas judicii, quinque sequẽtibus.

Inundatione pervadente] id est, fluctibus bellorum quamplurimis & vehementissimis magis ac magis destruetur & tandem corruet Nineve, regnumque Assyriorum intercidet. Nam primùm Phraortes rex Medorum Nineven diutissimè obsessam, & Cyaxares filius ejus post eum tenuerunt: deinde a Scythis occupata est in ea expeditione cujus meminit Jirmeja 49.34. tertiò a Cyaxare fuit debellatis Scythis capta: ac postremò tam diuturnis bellis & frequentibus attrita, (ne amplius Assyrii freti opportunitate ejus contra Medos rebellarent) ab Astyage eversa est. Quæ omnia Inundatione Propheta figurat elegantissimè. *Illius*] Ninevei. *Ejus*] nempe Dei: vide Psalm. 35.6. 9 *Quid cogitar.*] id est, quid possetis cogitando consequi? apostrophe ad Ninevitas. *Non surget*] id est, continenter procedet & sine intermissione, & ne ad momentum quidem poteritis judicium ipsius vestris cogitationibus a vobis avertere. d Heb. *usque ad spinas.* 10 *Aequè ac spina*] id est, foris quidem circumclusi & implexi inextricabilibus difficultatibus, intus verò cum animis suis ita obstupefacti ut nesciant omnino quid capiant consilii. e Heb. *mero obruti.* f Heb. *plenè.* 11 *Ex te prodiit.*] secundus propositionis locus, duas causas judicii pronuntiati ostendens: unam, improbitatem consiliorum factorumque in Assyriis, hoc versu; alteram, liberationem & salutem Ecclesiæ, optimo Dei consilio, sed pessimo Assyriorum antea satis afflictæ, versibus sequentibus. *Cogitans*] nimirum Pul, Tiglath-pileser, Schalmanasar, Sancherib, & Esarchaddon reges, eorumque consiliarii. *Jehovam*] & populum ejus, synecdochicè. 12 *Sic ait Jehova*] altera causa ad Ecclesiam spectans: ut modò diximus. *Pacem coluis.*] Jisraëlitæ videlicet mecum, & ipsi inter se: sic Jeschahh. 48.18. *Aut ita tonsi*] id est, aut certè si fuisset mihi aliquid de rebus ipsorum resecandum castigationibus, hunc adhibuissem modum ut Assyrii totondissent quidem aliquantum, sicut locustæ prata; sed illico se in regiones suas recepissent. *Ut afflixeram*] prima vice. q.d. non fuissem perrecturus amplius in calamitatibus importandis: satis fuisset futurum mihi quòd Pul primus Jisraëlitas quodammodo totondisset 2. Reg. 15.19. g Heb. *de super te.* 14 *Non feretur*] id est, intercides: allegoria, quam sequentia verba explicant. *Postquam viluer.*] id est, cùm regnum amiseris ereptum a Scythis atque Cyaxare.

15 *Ecce*] hypotyposis, qua Deus superstiti Judæorum regno eversionem Assyriorum gratulatur, & sibi de ea gratias agi ab Ecclesia jubet. *Pedes evang.*] ut Jeschahh. 52.7.

Caput II.

1 'ASCENDIT 'dissipator contra faciem tuam, *Nineve*, 'custodi munitionem: speculare viam, confirma lumbos, fortifica vires valde.

2 Nam reversus est Jehova 'cum excellentia Jahhakobi, 'ut *qui sit* excellentia Jisraëlis: quia evacuarunt 'eos [a] depopulatores, & palmites eorum corruperunt.

1 *Ascendit*] Exortatio propositionis, ut diximus in versum 1. continet prolepsin, id est, repetitionem summam propositionis, duobus versibus: (nam judicium denuntiatur versu 1. & causa 2.) deinde [illegible] singularem, primùm quidem judicii, usque ad finem capitis hujus; deinde verò causarum, principio capitis sequentis. *Dissipator*] Scytha & Medus, ut antè diximus. *Custodi munit.*] concessio Ironica. q.d. omnia fac & experire; tamen dissipator futurus est: ut Jeschahh 8.9. & 10. 2 *Cum excellent.*] id est, ut stet in posterum cum populo suo; ac non ampliùs per te affligat ipsum sed propter ipsum perdat te. *Ut qui sit*] sic 2. Schem. 1.19. *Eos depopulat.*] nempe Jisraëlitas Assyrii: qui non illorum tantùm exhauserunt opes, sed gentem quoque exstirpare voluerunt. a Heb. *evacuatores.*

3 'Clypeus potentium 'ejus 'rubricatus, [b] bellatores coccinati, 'cum igne tædarum erunt currus quo die instruet *prælium*; cùm 'abietes agitabuntur horridæ.

4 Per vicos insanient currus, allident sese per plateas; aspectus eorum tanquam tedarum erit, tanquam fulgura perrumpent.

5 [c] 'Recensebit magnificos suos, *sed* 'corruent in ambulatione illorum, 'festinabunt ad murum illius, quasi paratus fuisset protector.

6 'Portæ fluminum aperientur, & ipsum templum dissolvetur:

7 Et 'statione posita deportabitur Nineve, deducetur: cum ancillis suis [d] comitantibus voce simili columbarum, quæ tympana pulsant ex [e] animo suo.

8 'Fuit quidem Nineve 'velut piscina aquarum, [f] ex quo tempore est; sed ipsos fugientes, *ducens*, consistite consistite, nullus avertet.

9 'Diripite argentum, diripite aurum, & infinitum apparatum istum; gloriam ex omnibus instrumentis [g] desiderabilibus.

10 Vacuitas & quidem vacuissima & exinanita erit: & 'animus liquefactus, ac 'collisio genuum, ac dolor in omnibus lumbis, & 'facies eorum omnium contrahent nigrorem, *dicentium*,

11 'Ubi est lustrum leonum, & quod pascuum erat juvenum leonum; quo ibat leo, quò leunculus catulus leonis, nemine deterrente?

12 Leo *inquam* rapiens quantum sufficiebat catulis suis, & strangulans leunculis suis; qui implebat rapina cavernas suas, & lustra sua rapto?

13 'Ecce me contra te, dictum Jehovæ exercituum, ut comburam in fumum currus ejus, & juvenes leones tuos consumat gladius; ita exscindam e terra rapinam tuam, neque audietur ampliùs vox 'nuntiorum tuorum.

3 *Clypeus*] hæc judicii exornatio describit Scythas & Medos, factaque eorum, usque ad versum 8. deinde effecta, versu 8. & quatuor sequentibus; ac postremo attribuit totum authoritati Dei justum judicium suum exequentis, ver. 13.

Ejus] dissipatoris de quo versu 1.

Rubricatus] nam eo colore in bellis usos esse Scythas, Medos, Persasque narrant Herodotus, Xenophon, & Diodorus Siculus.

b Heb. *homines copiarum.*

Cum igne tæd.] id est, tanta rapiditate ferentur, ut ignis ex rotis versantibus emicet, qui tædas accensas æquare videatur & eas accendere posse: hyperbole, quæ exponitur seq. versu.

Abietes agit.] id est, abiegna arma, metonymicè.

c Heb. *commemorabit.*

5 *Recensebit*] nempe Cyaxares Medus, Nineven primo obsidens: quæ obsidio advenientibus Scythis & irruentibus in Medos soluta est.

Corruent] Medi videlicet in ea Scytharum expeditione, quæ ambulatio potius & velitaris cursus, quam dominatio & administratio dicenda est. Nam Scythæ Mediam, Assyriam, Asiamque spacio annorum viginti octo percurrerunt, occuparunt, atque amiserunt.

Festinabunt] id est, festinanter advolabunt in oppidum, quasi ipsum a Cyaxaris violentia liberassent & porrò protecturi essent; ut speraturi esse dicuntur infra 3. 11. 6 *Porta flum.*] id est, debilitabitur oppidum, abjectis munitionibus quæ secundum Tigrim erant & aliis omnibus in oppido, inter quas erat templum Jovis Beli, quem Nini regis patrem prædicabant. 7 *Statione posita*] a Scythis Assyriam obtinentibus, ut modò diximus. *Cum ancillis*] id est, heri heræque cum servis & ancillis suis eodem loco habebuntur a Scythis: & pro eo quod ancillæ psaltriæ, sambucistriæ, & symphoniacæ prosequuntur dominas, tum omnes in deportationem abeuntes edent concentus querulos & lamentabiles. d Heb *deducentibus.* e Heb. *corde: sic deinceps.* 8 *Fuit quidem*] jam transit Propheta ad enarrationem effectorum, ut diximus in ver. 3. quo propheta primùm fugam hominum trepidissimam, hoc versu, deinde direptionem & vacuitatem loci luctuosissimam, quatuor sequentibus, postremo cædem & incendium peccatis antecedentibus respondens, versu ultimo prænuntiat. *Velut piscina*] id est, locus abundantissimus, & fructuosissimus, ut est piscina firmè aquam continens: sed (inquit propheta) erunt pleni rimarum obices, & dehiscet agger, ita ut aquæ omni ex parte diffugiant, & nemo possit obsistere.

f Heb. *a diebus quibus est ipsa.* 9 *Diripite*] apostrophe ad Scythas & Medos, quibus mandatur Dei verbis Nineves direptio. g Heb. *desideris.*

10 *Animus liquef.*] cujus tria signa sequentibus verbis proponuntur. *Collisio genuum*] ut Danijel. 5.6. *Facies*] ut Joel. 2.6. 11 *Ubi est lustr.*] lugentium verba, & Nineves casum deplorantium per comparationem præteritæ Ninevitarum gloriæ, amplitudinis, frequentiæ, & vitæ licentiosissimæ cum abjectione & ruina præsente: quamobrem incolæ omnes leonum appellatione denotantur. 13 *Ecce me*] conclusio hujus partis, qua Deus sibi totum hoc judicium arrogat, ut diximus in versum 3. *Nuntiorum tuorum*] id est, nullum tibi amplius erit imperium, nulla autoritas, ut tuis legationibus leges feras gentibus exteris, sed contra audientes rumorem tuum complodent manu super te, infra 3.19.

CAPUT III.

1 ᵃVÆ civitati ᵃ ſanguinariæ; *quæ* tota eſt mendacio *&* lacerato plena, ᵃnon amovet rapinam.

2 ᵃSonus flagelli,& ſonus cõmotionis rotę; & equi plaudentis,curruſq; ſalientis *auditur.*

3 Eques educens & ᵇ flammantẽ gladium & coruſcã haſtam, & multitudo confoſſorum, & ingens numerus cadaverum; denique infinita erunt corpora, adeò ut ᶜ ᵃimpingatur in corpora illorum:

4 ᵃPropter amplitudinem ᵃſcortationum ſcorti, ᵈ pollentis gratia magiſtræ præſtigiarum; ᵃquæ venundabat gentes ſcortationibus ſuis, & familias præſtigiis ſuis.

5 Ecce me contra te,dictum Jehovæ exercituum,& ᵃretegam fimbrias tuas *replicans* in faciem tuam: ut oſtendam gentibus nuditatem tuam; & regnis ignominiam tuam:

6 Et ᵃprojiciens in te res deteſtandas, turpitudine afficiã te; ᵃdiſponamque te ut ſpeculũ.

7 Eritq; ut quiſq; videntium te ᵃaberret a te,ac dicat,vaſtata eſt Nineve, quis condoleat ei? unde quærerem conſolatores tibi?

8 ᵃAn melius eſſet tibi quàm ᵃ No nutriciæ, ſitæ inter rivos,aquis circumdatæ; cui præmunitio eſt mare,a mari eſt murus ejus?

9 Æthiopia robori erat & Ægyptus: infiniteq; *gentes*,Putæi,& Libyes erant ᵃ ᵉ auxilio tibi?

10 ᵃEtiam hæc deportationi fuit, abivit in captivitatem, etiam parvuli ejus illiſi ſunt in capite omnium vicorum: & ſuper honoratos ejus ᵃprojecerunt ſortem, denique omnes magnates ejus vincti fuerunt compedibus.

11 ᵃTu quoque ᵃinebriaberis, eris latitans; tu quoque ᶠ deſiderabis robur propter inimicum.

12 Omnes munitiones tuæ ᵃ*ſimiles* ficubus cum primitivis fructibus; ſi moveantur, illico cadent in os comedentis.

13 Ecce populus tuus,*ut* fœminæ, in medio tui erit inimicis tuis; ᵍ ᵃomnino aperientur portæ terræ tuæ, abſumet ignis vectes tuos.

14 ᵃAquas obſidionis hauri tibi, firma munitiones tuas: ᵃ ingredere in lutum, & calca argillam, refice fornacem laterariam:

15 Ibi conſumet te ignis,exſcindet te gladius,comedet te ᵃut melolontha: ᵃnumeroſum effice te ut melolontha, numeroſam effice te ut locuſta.

16 Multiplicaſti negotiatores tuos præ ſtellis cœli; ᵃ*ut* melolontha irruit & avolat, *avolabunt*:

17 Diademati tui ſimiles locuſtæ, & imperatores tui ut praſocuris foraminum; quæ caſtra metantur per ſepes ᵃtempore frigoris, ſed ſole exorto errant, ita ut non dignoſcatur locus ullius earum ubi fuerint.

18 ᵃDormitabunt ᵃ paſtores tui, ô Rex Aſſyriæ, jacebunt magnifici tui; ᵃabundabunt populus tuus ſuper iſtos montes nemine congregante.

19 ᵃ Nulla eſt contractio fracturæ tuæ, ægra eſt plaga tua, quicunque audient ʰ rumorem tuum ᵃcomplodent manu ſuper te: nam ⁱ ᵃ quem non pervaſit afflictio tua jugiter?

1 *Væ civitati*] Altera pars] ἐργασίας, ut diximus ſuprà 2.1. qua Propheta cauſas exponit duas importatæ in Nineven calamitatis: unam, inhumaniſsimæ adminiſtrationis per vim & fraudes,verſu 1. alteram,ſcortationis, præſtigiarum, & nefariæ idololatriæ, verſu 4. quibus ſingulis ſuæ pœnæ accommodantur.

a Heb. *ſanguinum.*

Non amovet] .i. quiſque indeſinenter rapit, neque ullo pacto reſipiſcit; quàvis Jonæ prædicatione ad tempus viſi ſint reſipiſcere.

2 *Sonus flagelli*] expoſitio illius væ, id eſt,judicii,quod ſanguinariæ civitati indixit Deus.duob.ver.

b Heb. *flammã gladii & fulgorem haſtæ.*

c Heb. *impingant.*

3 *Impingatur*] .i. nuſquam iter fieri poſsit niſi per cadavera.

4 *Propter amplit.*] altera cauſa, ut diximus in ver. 1. cui accõmodantur judicia ſua,trib.ſeq. *Scortat.onẽ*] .i. idololatriæ quam reges Aſſyriæ per Orientem propagarunt,etiam apud Jiſraëlem & Jehudam: ut Achazi exemplum oſtendit 2.Reg.16.10. d Heb. *bonæ.* *Quæ venundabat*] .i. quæ tum ſuæ religionis ſpecie,tum ſubdolis aliis artibus atque (ut Græci vocant) πραξικοπίαις populos ita mancipabat ſibi,ut eos venderet, ageret, & ferret arbitratu ſuo. 5 *Retegam*] ut Jeſchahh.47.3.& Jechezk.16.37. 6 *Projiciens*] in ſignum deteſtationis maximæ. *Diſponamq; te*] .i. faciam ut exemplo ſis aliis omnibus in memoriam ſempiternam. 7 *Aberret*] .i. deflectens ab itinere refugiat conſpectum tuum & te de induſtria negligat propter antegreſſa maleficia tua.

8 *An melius eſſet*] confirmatio prophetię,ut diximus ſuprà 1.1. ab exemplo potentiſsimi & munitiſsimi oppidi,trib.verſib. cujus exemplo Ninive quoque ruitura dicitur, tribus alteris; & ratio exponitur,ad finem capitis. *No*] .i. Alexandriæ in Aegypto; vide Jirmejæ 46.25. 9 *Auxilio tibi*] apoſtrophe ad Alexandriam. e Heb. *in auxilio tuo.* 10 *Etiam hæc*] etſi hujus hiſtoriæ ſingularem aliquam deſcriptionem non meminimus alibi legere,tamen quia hîc a Propheta ad confirmationem judicii alterius adducitur,ſententiam noſtram afferemus paucis. Ac primùm quidem ad futurũ tempus hæc verba referri minimè putamus omniũ, quia nullus eſſet confirmationis locus: ad præterita autem ut referamus tempora flagitat argumentum: ſed alii hanc rem a Sancheribo geſtam putant,qui tamen (ut teſtis eſt Beroſus apud Joſephum) nunquã Peluſium exceſsit,ſed adventu Tirhakæ regis Aethiopum referre pedem coactus eſt: alii ad Tyrios, qui multos annos ex quo claſſem Schalmanaſaris fuderant mari imperarunt. ſed hæc nuda conjectura eſt, neque ſententiâ noſtrâ probabilis. Quamobrem cùm animadvertimus Jeſchahh.19. nullam planè fieri mentionem Alexandriæ,ubi celeberrimarũ Aegypti civitatum adducit nomina,ſtatuimus urbem Alexandriam ante illud tempus fuiſſe dirutã,cujus eo capite Jeſchahhjæ rationem habet. nimirum tempus Sethonis regis atque Pſammetichi. quò ſpectare videtur quod narrat Herodotus in Euterpe, mortuo Aſychi,cum regnaret cæcus quidã nomine Anyſis,excurriſſe in Aegyptum cum magna Aethiopum manu Regem Sabacum, & in Aegypto annos quinquaginta regnaſſe. Hunc verò,ſive Alexandria obſtiterit cõſiliis ejus (quod magis probatur) ſive ipſe diruendam & deportandas colonias judicaverit militari ſtratagemate,ut infirmata Aegypto imperiũ ſuum confirmaret; putamus fuiſſe hujus everſionis autorem atque effectorem; deinde autem ex eo tempore redintegratam eſſe, ut Jirmeja & Jechezkel in prophetiis ſuis meminerunt.

Projecerunt] id eſt, ſortitione mancipia inter ſe diviſerunt inimici.

11 *Tu quoque*] accommodatio judicii pronuntiati ad exemplum Alexandriæ, tribus verſibus.

Inebriaberis] ut Jirmej.25.

f Heb. *quæres.*

12 *Similes ficubus*] id eſt,nullo negotio concident ad votum obſidentium.

g Heb. *aperiendo.*

13 *Omnino aperientur*] id eſt, omnia patebunt hoſtibus, eruntque pervia,nullis copiis aut munitionibus obſiſtentibus.

14 *Aquas obſid.*] id eſt,compara & imple ciſternas tuas,ac; de commeatu & munimento tibi proſpicẽ, ironia: ut Jeſchahh.8 9.& 10. Hic autem & ſequente verſu. Propheta rationem ceu formam judicii exequendi explicat (ut diximus in verſum 8.) nempe munitionum everſionem, hoc & ſequente verſu, omnium fugam, verſu 16.& 17. vacuitatem conſilii,verſu 18. denique plagam immedicabilem,verſu 19.

Ingredere in lut.] id eſt, facturus interitam ad munitiones firmandas.

15 *Ut melolontha*] id eſt,inimicus numeroſiſsimus, ut melolonthæ ſolent magno numero involare. *Numeroſum effice*] altera conceſsio ironica, qua Ninevitas ut viros, ac potius fœminas (quemadmodum dixerat ver.13.) ludificatur,monens ut numeroſis copiis quantas volent ſeipſos confirment, nihil tamen effecturos eſſe. 16 *Ut melolontha*] id eſt, tota illa negotiatorum tuorum frequentia, quæ cum melolonthis numero comparatur, re ipſa morem melolontharum ſervabit: nam ut illæ momento ex agro in quem irruerunt avolant, ita ſe gerent mercatores tui: ſic etiam accipiendus eſt verſus ſequens. 17 *Tempore frigoris*] id eſt, nocturno. 18 *Dormitabunt*] apoſtrophe ad Regem Aſſyriæ. *Paſtores*] vide Jirmeja.23.1. *Abundabunt*] id eſt,abundantiſsimè diffugient. 19 *Nulla eſt contract.*] id eſt, ne minimum quidem levari poteſt afflictio tua, nedum ut ab ullo curari poſsit. h Heb *auditionem.* *Complodent manu*] læti de everſione tua, & lætitiam comploſione teſtantes, ſynecdoche: ut Pſalm 47.2. i Heb. *ad quem non tranſivit.*

Quem non pervaſit] id eſt, nulla gens fuit immunis a tua tyrannide, ac propterea non poterit ſibi non gratulari de exitio tuo.

CHABAKKUK.

ARGUMENTUM.

LIBER Chabakkuki Prophetæ totus verſatur in prophetico ſcribendi genere: primùm enim conqueſtus de ſceleratiſsima Judæorum vita prophetat everſionem per Chaldæos adventuram; deinde ægrè ferens tam impuros & impios hoſtes ad flagellandum populum Dei adhiberi,docet Dei verbis non propterea labefactum iri piorum fidem,ſed ipſos in fide victuros,Chaldæos verò in peccatis ſuis ruituros. Quamobrem Propheta documentum illud fidei obſignat elegante oratione: cùm ſuo,tum reliquiarum ſanctarum nomine.

CAPUT

Caput I.

Deus Prophetæ gravissimè expostulanti de improbitate perfidiaq; Judæorum, respondet se Chaldæorum opera retusurum Judæos & perditurum esse: quo audito Propheta ampliùs expostulat, propter improbitatem & impietatem Chaldæorum indignum ratus ut per illos Judæi affligantur: quamobrem Deus iterum respondens publico testimonio docet Chaldæos quidem, tanquam prædatores, judicium ipsius effecturos esse, verùm ambitionis, avaritiæ, inhumanitatis, luxus, & idololatriæ pœnas tandem daturos: ac proinde tantùm pius videndum esse ut justè vitam in fide transigant.

1 [a] ONEROSA prophetia, quam vidit Chabakkuk Propheta.

2 "Quousque, Jehova, cùm vociferatus fuero, non exaudies? cùm clamavero ad te "violentiam, non servabis?

3 "Quare facis ut videam iniquitatem, & facis ut intuear molestiam, vastitatemque ac violentiam e regione mei? & *quare* est "litem & jurgium *qui* efferat?

4 "Idcirco intermittitur lex, & non procedit [b] unquam jus: quia improbus "circumsidet justum, idcirco prodit jus perversum.

5 ‖ "Respicite in gentibus, & intuemini, & admiratione abrepti admiramini: nam opus operor diebus vestris, *quod* non credituri essetis si narraretur.

6 "Nam ecce ego excitaturus sum Chaldæos, gentem [c] acerbissimam, & "festinam; ambulaturam "per latitudines terræ ad hæreditariò possidendum habitacula non sua,

7 Formidabilem & terribilem illam, " abs qua judicium hujus & deportatio hujus prodeant.

8 Nam leviores erunt pardis equi ejus, & acutiores "lupis [d] vespertinis, abundabuntq; equites ejus: & equites ejus e longinquo venientes involabunt, ut "aquila celer ad escam:

9 Illa tota ad violentiam veniet, " aspectu faciei ipsorum *aspectante* Orientem versus; ut colligat "tanquam arenam captivam turbam.

10 "Et ipse *Rex* regibus illudet, & dominatores risui erunt ei; ipse omnem munitionem deridebit, & "coacervato pulvere capiet eam.

11 Tunc "remeante spiritu ubi regressus fuerit, reatum obibit; *prædicans* hanc vim suam Dei sui esse.

12 "Nonne tu ab [e] æterno es? "Jehova Deus meus *est*, sanctus meus, "non moriemur: Jehova "ad judicium disponis eum, & ô "rupes ad corripiendum fundas eum.

13 Purior es oculis quàm ut aspicias malum, & intueri molestiam non potes: quare intuêreris "perfidos? surdũ ageres, dum absorbet improbus justiorem se?

14 Et "faceres homines velut pisces maris? ut reptile cui non est dominator?

15 "Quotquot sunt hamo educit, congregat illos plagis suis, & recipit eos retijaculo suo; idcirco lætatur & exultat.

16 Idcirco "sacrificat plagis suis, & suffitum facit retijaculo suo; quia per hæc pinguis est portio ejus, & cibus ejus opimus.

17 "An propter hoc educet plagas suas, & jugiter occidendo gentes non utetur clementia?

a Heb. *onus quod* &c. ut *Jeschahh.* 13.1. 1 *Onerosa prophetia*] Hujus prophetiæ argumentum & autor ex inscriptione ipsa hoc versu cognoscitur: tempus verò quia nominatim hic in contextu aut alibi non ostēditur, variæ de eo habentur sententiæ. Nobis magis probatur nostrum hunc prophetam sub tempus regni desinentis Joschijæ, aut regno filiorũ ejus prophetiam hanc conscripsisse; cùm propterea quòd populi obdurationem & contumaciam deflet, ut faciebat Jirmeja eodem tempore; tum etiam propterea quòd Deus disertis verbis exponit se opus iis ipsis diebus operaturum esse, id est, propediem Chaldæos in Judeam immissurum. Est autem prophetia hæc διαλογιστική, comprehensa partibus in universum quatuor, si inscriptionem hoc versu exceperis: prima est, expostulatio & quærimonia Prophetæ de licentiosa & perdita Judæorum vita, tribus versibus: secunda, responsio Dei clades a Chaldæis eventuras in desperatum populum prædicantis, & Chaldæorum arrogantiam, usque ad versum 12. tertia, altera Prophetæ expostulatio de indignissima oppressione quam boni a Chaldæo Rege improbo blasphemoque cum malis promiscuè erant perpessuri, ad finem usque capitis: quarta est respõsio altera Dei, qua officium bonorum explicat in tantis confusionibus, & improborum impiorumque Chaldæorum exitium, capite 2.

2 *Quousque*] expostulationis exordium patheticum ex abrupto, quo propheta exaggerat indignissimam Judaici populi administrationem, ab indesinentibus suis quærimoniis, & precibus coram Deo. *Violentiam*] summum argumẽtum querimoniæ, quod deinde exponitur duob. ver. vide Gen. 6.11. 3 *Quare facis*] id est, finis populares meos me præsente & vidente in sua impietate & inhumanitate pergere, & magis magisq; animos inter se accēdere? *Litem & jurgiũ*] id est, qui nequeat patienter ferre admonitiones sanctas ex verbo tuo: ut Hoscheh. 4.4. 4 *Idcirco*] videlicet quòd isti impatientes doctrinæ Dei jurgium & litem efferant contra servos Dei: ut Jirm. 11. & 12. b Heb. *in æternum*. *Circumsidet*] id est, non tantùm non repugnat, sed obsessum tenet & potitur rerum, sic Psal. 22.9 & 22.13. ‖ *Act.* 13.41. 5 *Respicite*] secunda hæc pars (ut diximus in versum 1.) continet responsum Dei ad præcedētem expostulationem: ubi Deus oratione ad Judæos impios conversa docet futurum ut violentiam ipsorum altera retundat violentia per mirificam providentiam & administrationem ipsius: quod summatim positum versu 5. in sequentibus enarratur. 6 *Nam ecce*] ἐργασία præcedentis versus; qua primùm totius gentis intolerantia, versibus quatuor; deinde verò Regis ipsius inhumana & impia arrogantia proponitur, versu 10. & 11. c Heb. *amaram*. *Festinam*] vide Jeschahh. 5.26. & seq. *Per latitudines*] id est, quàm latè patet terra. 7 *Abs qua*] id est quæ gens hunc populum, de cujus iniquitate & violentia mecum expostulant boni, tum judicio meo castigabit & puniet in terra hac, tum etiam reliquos in terram suam deportabit. Hunc locum sic interpretamur ex sequentium comparatione: nam hic & præcedens versus duobus sequentibus ordine illustrantur; estque octavus sexti, nonus verò septimi exegeticus. 8 *Lupis vespertinis*] vide Jirmejæ 5.6. d Heb. *vesperæ*.

Aquilæ] vide Jechezk. 17.3. 9 *Aspectu faciei*] id est, cum irruet in Judæam, nihil aliud spectabit quàm ut regionem totam spoliet atque exhauriat, spoliaque deportet in regionem suam quæ sita est Orientem versus. *Tanquam arena*] id est, innumerabilem, ut exponitur Genes. 32.12. 10 *Et ipse*] ut prophetaverat Jirmeja 25. *Coacervato pulvere*] id est, factis aggeribus, ut prisca erat militandi ratio. De multis autem populis a Nebucadnetzare debellatis vide Jirmejæ 25. & Jechezk. 25. & seq. 11 *Remeante spiritu*] id est, quando cum animo suo ultrò statuerit cessare ab expeditionibus externis, ac proinde reversus in Babyloniam fuerit: tam eripiens gloriam rerum gestarum vero Deo, illam idolis suis tribuet: cujus rei complementum vide apud Danijelem quinque primis capitibus. 12 *Nonne tu*] tertia pars, ut diximus in versum 1. continens alteram expostulationem Prophetæ, natam ex superioris responsi argumento. Sunt autem hujus expostulationis partes duæ: pathetica causarum propositio ad consequendum misericordiam; & indignissimorum malorum quæ Chaldæus erat patraturus enarratio σχετλιαστική, ternis versibus. causæ a verò natura Dei sumuntur omnes, eò quòd æternus sit consilio, sermone, & administratione, ac sibi in æternum constans: quo ex fundamento assurgunt causæ tres; una fœderis erga populum suum constantissimi etiam in medio judiciorum (ut dicitur infrà 3.2.) & castigationum paternarum ejus, hoc versu; altera, odii contra malos & maleficia illorum gravissimi, ver. 13. tertia denique εὐταξίας sive optimæ ordinatæ & constitutæ administrationis, cui cum tanta tyrannide non potest convenire, ver. 14. e Heb. *antiquitate*. *Jehova Deus*] gloriatio fidei prædicatio recumbentis in Deum ex fœdere, & de vita æterna confirmatæ, ac propterea præsentibus Dei castigationibus bono animo acquiescentis. *Non moriemur*] id est, quantacunque sit futura ista calamitas, perdurabimus tamen virtute Dei. *Ad judicium*] id est, castigationem & emendationem nostram, non autem ad mortem. *Rupes*] ut Deut. 32.4. 13 *Perfidos*] Chaldæos: vide Jeschahh. 21.2. 14 *Faceres*] id est, non magis curares salutem tuorum & prospiceres administratione tua quàm pisciculorum? qui in mare prædæ sunt aliis, defensore carent, & sine ordine consumuntur: sic comparatur transitus ad sequentem allegoriam, & secundum expostulationis locum. 15 *Quotquot sunt*] altera expostulationis pars (ut diximus in versum 12.) Nebucadnetzarem promiscuè omnibus inhumanum esse, & duriter accipere probos & improbos, hoc versu; & (quod gravius est) Deo ipsi contumeliosum esse, seq. ver. quamobrem expostulationem concludit per πάθος, versu ultimo: omnia allegoricè. 16 *Sacrificat*] id est, sibi ipsi honores divinos arrogat; & artibus, instrumentis, viribus, adjumentisque eosdem honores tribuit neglecto Deo. 17 *An propter hoc*] id est, quandoquidem ita est in homines ferox, & in te blasphemus; an semper improbitatem istam laturus es, ut plagas tendat & homines venetur inclementissimè?

Caput II.

1 "IN custodia mea stanti & consistenti in munitione; ac speculanti ad videndum quid "eloqueretur mihi, & quid "respõsurus essem "post correptionem meam,

1 *In custodia mea*] Quarta pars prophetiæ, ut diximus suprà 1.1. responsum Dei alterum continet ad expostulationem proximam; quòd responsum non sine attentione maxima vigiliisque a se exoratum esse Propheta narrat, hoc versu; deinde verò responsum tradit sequentibus. Attentionem autem hanc pro ratione castrensi figurat Propheta, quasi explorator esset in custodia aut in arce munitionis collocatus; ut Jeschabh. 21.8. & sequentibus. *Eloqueretur*] Deus. *Responsurus essem*] populo verbis Dei. *Post correptionem*] nempe quam ego Dei verbis pronuntiaveram populo, suprà 1.5. & sequentibus.

2 'Respondit mihi Jehova dicens, scribe visionem & quidem [a] perspicuè in istis tabulis; ut præcurrat lecturus eam.

3 Nam adhuc visio ad constitutum tempus *rejecta* est, quam effabitur suo termino, neque fallet: si cunctabitur, expecta eam; nam [b] omnino eventura est,

4 'Ecce 'ebullat in quo non est rectus animus ipsius: justus autem ex fide sua vivet.

5 'Quapropter etiam cùm vino perfidiosus sit, vir arrogans, neque maneat in habitaculo; cùm dilatet velut sepulchrum animum suum, sitque velut mors quæ non saturatur, & recipiat ad se omnes gentes, congregetque ad se omnes populos:

6 An non 'isti omnes de eo parabolam prolaturi essent '& interpretationem *cum* ænigmatis de eo? & 'dicturus *ille*, 'væ multiplicanti non sua (quousque tandem?) & numerosè aggreganti penes se 'densissimum lutum.

7 'An non repentè 'consurgent qui mordeant te, & expergiscentur divexaturi te; & eris [c] continenti conculcationi eis?

8 Quia tu spoliasti gentes multas, spoliaturæ sunt te omnes reliquiæ populorum; propter [d] cædes humanas & violentiam 'terræ, 'urbem, & omnes habitantes in ea.

9 'Væ [e] dedito quæstui malo 'pro domo sua, ut disponat in excelso nidum suũ, quo eripiatur e [f] potestate mali.

10 'Consilium inivisti pudendum domui tuæ, scindendi populos multos; & peccasti *contra* [g] te ipsum:

11 Nam lapis e pariete exclamat, & nodus e ligno testificatur istud.

12 'Væ ædificanti civitatem [h] cædibus, & stabilienti urbem iniquitate.

13 ‖ 'An non ecce a Jehova exercituum est; ut laborent populi pro igne, & nationes pro inanitate fatigentur?

14 ‖ Nam impletur terra cognoscendo gloriam Jehovæ, ut aquę operiunt [i] alveum maris.

15 'Væ potum præbenti proximo suo, adhibenti utrem tuum, & etiam inebrianti; 'ut intuearis nuditatem eorum.

16 'Saturaris ignominia præ gloria, 'bibe tu quoque & retege præputium: 'divertet ad te poculum dexteræ Jehovæ, & vomitus ignominiosus ad gloriam tuam.

17 'Nam violentia Libani operiet te, & vastitas bestiarum terrefaciens eas; propter cædes humanas & violentiam terræ, 'urbem & omnes habitantes in ea.

18 'Quid profuerit sculptile, quòd sculpserit illud formator illius, fusile aut doctor falsi; quòd confidat formator figmenti sui ipsi, faciendo idola muta?

19 Væ dicenti ligno, expergiscere; evigila, lapidi silenti: 'ipse docet, ecce ipsum, continetur *quidem* auro aut argento, sed omnino spiritus nullus *est* in medio ejus.

20 'Jehova verò 'in templo sanctitatis suæ est; sile a conspectu ejus, ô universa terra.

2 *Respondit*] hujus responsi partes omnino sunt tres: prima, qua Deus hoc suum responsum publico programmate ac evidentissimo jubet in oculis omniũ confirmari, duobus versibus: altera, thesis qua injusti facta, & justi officia eventaque proponit, versu 4. tertia, hypothesis, qua Deus cum omnium hominum, tum justorum sermone sententiam contrà Chaldæum injustum pronuntiat, inde ad finem capitis.

a Heb. *declarando: ut Deut.* 27.8.

b Heb. *veniendo.*

4 *Ecce*] secunda pars responsi, per antithesin injusti factũ cum justi officio comparans, ac proinde eventum vitæ salutarem justo, injusto vero exitium denuntians: thesis, secunda pars responsi.

Ebullat] id est, injustus ex infidelitate & improbitate laborans, etsi inclivum specie videtur assurgere & permagnus mons effici, ebullat tamen, hoc est, non magis est quam bulla, crepat, & sua ipsius imbecillitate rumpitur: sic accipiendum esse monstrat oppositi membri comparatio.

5 *Quapropter*] tertius responsi locus, hypothesis, de Babyloniis statuens, usque ad versum ultimum: & de justis, versu ultimo. In causa autem Babyloniorum Deus primùm per congeriem malefacta ipsorum explicat, hoc versu: deinde sententiam suam omnium testimoniis & votis comprobatam pronuntiat, sequentibus. 6 *Isti omnes*] populi quos cepit & congregavit ad se. *Et interpretationem*] id est, non tantùm obscurè, sed etiam nudis & apertis verbis maledicturi Babylonio, & prolaturi sententiam meam. *Dicturus ille*] videlicet justus ex fide sua vivens, versu 4.

Væ multiplicanti] sententia hæc Dei contra Babylonium causas quinque ex ordine complectitur, quibus Deus ad sententiam hanc ferendam adductus est: prima est ambitio inexplebilis, hoc versu; secunda, avaritia apud omnes populos testata bellis, versu 9. tertia, tyrannis & inhumanitas ex ambitione avaritiaque proficiscens, versu 12. quarta luxus & infamis libido, versu 15. postrema, idololatria, versu 18. & 19. quibus causis suæ confirmationes accedunt, & judicia cum illis comparantur singillatim. *Densissimum lutum*] id est, frequentiam maximam spoliorum aliis gentibus ereptorum; quæ omnia non magis commodant avaris ambitiosisque possidentibus, quàm si densissimo luto sese immergerent.

7 *An non*] comparatio judicii hoc versu posita, & sequente exornata, exponitur copiosissimè Jeschahh. 13. & 14. & 21. & Jirmejæ 50. & 51. *Consurgent*] Medi & Persæ. c Heb. *conculcationibus.* d Heb. *sanguines hominis: sic vers.* 17. 8 *Terra*] id est, quam violentiam toti terræ intulisti. *Urbem*] videlicet Babylonem, tuam illam urbem (inquit) cujus confidis munitionibus. & habitatores illius spoliabunt: synchysis: hoc enim membrum ad versus principium pertinet: sic ver. 17. 9 *Væ dedito*] secundus causarum locus, ut diximus in versum 6. e Heb. *quæstuoso quæstu mali.* *Pro domo*] id est, ad stabiliendum domum suam quæstu consceleratissimo: ut sequentia verba exponunt metaphoricè, ad historiam illius turris alludentia, de qua Genes. 11.

f Heb. *manu.* 10 *Consilium*] exornatio causæ præcedentis, qua Propheta per Apostrophen ad Babylonium vehementiùs exprobrat malefacta, hoc versu; & auget hyperbole, seq. g Heb. *animam tuam.* 12 *Væ ædificanti*] tertia causa, ut dictum est versu 6. cui judicium suum a Deo venturum subjicitur per δέσιν elegantissimam, versibus sequentibus. h Heb. *sanguinibus.* ‖ *Jirmeja* 51.58. 13 *An non ecce*] explicatio judicii in peccatum istud Babyloniorum per thesin. Convenit (ait Propheta) justitiæ Dei ut quicunque populi ita laborant & fatigantur, operis sui jacturam faciant, & malè ab ipsis parta malè dispereant, hoc versu; cui subjicitur antithesis: contrà verò (Propheta inquit) æquum est atque verissimum, ut quacunque in terra gloria Jehovæ cognoscitur, ejus non exhauriantur incolæ: sed impleantur benedictionibus abundantissimè, ut aquæ abundant in mari, sequente versu.

‖ *Jeschahh.* 11.9.

i Heb. *in mari.*

15 *Væ potum*] quarta causa (ut diximus in versum 6.) pari judicio cõparata. *Ut intuearis*] id est, ut cum eis facias & patiaris muliebria: nam ita ferè scriptura loquitur, & sequens versus confirmat; denique huic prædicationi infestos fuisse Babylonios narrant Herodotus, Ctesias, & alii.

16 *Saturaris ignominia*] id est, adeo circumfluis gloria & amplitudine ut abutaris ea in omnem ignominiam. Nam ferè apud homines fit, ut bona maxima in luxum maximum, maximaque gloria in ignominiam maximam consumatur.

Bibe tu quoque] id est, eadem perfer judicia, adeoque omnium gravissima, Jirmejæ 25.26. *Divertet ad te*] id est, eodem poculo inebriaberis, & ita perfunderis, ut gloria tua tanquam vomitu ignominiosissimo conspergatur: ut Jirmejæ 51.57. 17 *Nam violentia*] explicatio poculi quod Deus Babylonio præbiturus est, per alteram allegoriam. Similes, inquit, erunt hostes tui venatoribus feras in Libano vehementissimè persequentibus; quorum cassibus & plagis intercipieris, & in vastitatem maximam redigeris. Est igitur violentia Libani, quæ in Libano a venatoribus adhibetur consequendæ prædæ. *Urbem*] ut suprà versu 8. 18 *Quid profuerit*] transitio ad quintam causam, de qua versu 6. a vanitate idolorum neque sibi, neque suis cultoribus commodantium, sed falsa tantùm expectatione eos implentium: quamobrem eis denuntiatur maledictio, sequente versu. 19 *Ipse docet*] videlicet lapis se silentem esse, mutum, & vita vacuum. 20 *Jehova verò*] secundus locus hypotheseos de justis, ut diximus in versum 5. quo Propheta concionem terminat. ut tum justorum vitam ex fide in Christo æternam esse doceat, tum ad præsens ipsorum officium provocet, nempe ut acquiescant Dei judiciis & castigationibus, præcepta animo fiducia liberationis adventuræ. *In templo sanctitatis*] id est. In Ecclesia, quam præsentia sua sanctificat per communicationem spiritus in Christo.

CAPUT III.

Propheta infirmitatem suam confessus salutem & fidei conservationem petit a Dei misericordia: recordatione operum & gratiosarum promissionum ejus se ipsum confirmat: ac postremò gloriatur se etiam in gravissimis angustiis exultaturum in domino certa fiducia liberationum ejus.

1 'ORATIO Chabakuki Prophetæ; 'secundum [a] odas varias.

2 'O Jehova, audiens [b] 'pronuntiatum

1 *Oratio*] Hæc inscriptio satis apertè demonstrat quodnam sit capitis argumentum. Nam Propheta quum Dei revelationibus tam multas calamitates cognovisset populo suo eventuras; cùm suo ipsius, tum aliorum fidelium nomine se ipsum coram Deo tanquam judice stitit, & orationem hanc fundens formulam afflictis fratribus præscripsit qua Deum possent accedere. Sunt autem hujus orationis tres omnino partes: petitio versu 2. narratio argumentorum quibus fides plorum in petitione confirmatur, usque ad versum 17. & fidei sanctorum gloriatio, tribus versibus ultimis. *Secundum odas*] id est, conscripta non uno tantùm aut altero certo metrorum genere, sed ex variis intercurrentibus. a Heb. *odas erraticas: ut Psalm.* 7.1. 2 *O Jehova*] brevis petitio hæc duo complectitur: occasionem postulati, nempe timorem quo se Propheta perculsum confitetur; & postulatum de salute & documentis illius cum populo communicandis deportationis tempore per Dei misericordiam. b Heb. *auditionem tuam.*

Pronuntiatum tuum timeo] id est, acerbissimum illud judicium quod pronuntiasti mihi, & audiendum jussisti populo tuo promulgari, suprà duobus capitibus.

tuum

tuum timeo, Jehova *opus tuum c*interea temporis d conserva, interea temporis *notum fac: in commotione *iræ* misereri recordare.

3 *Deo a meridie veniente, & sancto e monte Paranis, *Sela; *operuit cœlum decor ejus, & laude ejus plena fuit terra:

4 Et splendor tanquam *lucis affuit, *cornuaque e ad latus ipsius ei; *quamvis ibi absconsio esset roboris ejus.

5 *Anteivit ipsum pestis, & præcessit anthrax ad pedes ejus.

6 *Ubi autem constitit, mensus est *terram; *vidit, & disturbavit gentes: & dissipati sunt *quorum erant* montes f æterni, incurvati sunt *quorum erant* colles g perpetui, cujus *fuerant* ambulationes perpetuæ.

7 *Locum vanitatis vidi *esse* *tentoria Æthiopidæ, commota sunt aulæa terræ Midjanis.

8 *An contra flumina accensa fuit, Jehova? an contra flumina ira tua? an contra mare excandescentia tua? cùm *insideres equis tuis, curribus tuis h salutaribus?

9 i *Nudus alveus factus est *arcu tuo, *juramentis tribuum, sermone, Sela: flumina diffidisti terræ:

10 *Te videntes contremuerunt montes, *inundatio aquarum transivit; edens abyssus vocem suam, in altum *latera sua extulit.

11 Sol, Luna stetit in habitatione: *ad lucem *sagittę tuæ itarunt, ad splendorem k coruscans hasta tua.

12 *Indignatione progressurus in terram, ira trituraturus gentes.

13 Processisti ad salutem populi tui, ad salutem cum uncto tuo; fregisti *caput e domo improbi usque ad collum, *nudando fundamentum. Sela.

14 *Perforasti virgis illius caput pagorum ejus, cùm procellam excitarent ad dispergendum me, exultatio eorum esset ac si comesturi fuissent pauperem *latentem* in abscondito.

15 *Iter fecisti ad mare usque equis tuis, *ad* *acervum aquarum multarum.

16 *Audivi, *commoto ventre meo, *ad vocem palpitantibus labiis meis, invasura putredine ossa mea, denique commoto me in loco meo; quiescendum esse mihi in die angustiæ, cùm ascendit contra populum *hostis turmatim populaturus eum.

17 *Quamvis ficus non efflorescere, & nullus esset proventus in vitibus, mentiretur opus olivæ, & agrorum nullus ederet cibum; abscinderet *hostis* ab ovili gregem, & nullū esset armentum in bubilibus:

18 Ego tamen in Jehova exultabo, gestiam in Deo salutis meę.

19 Jehova Dominus robur meum est, qui *disponit pedes meos tanquam cervarum, & super excelsa mea facit ut incedam: magistro symphoniæ *l fidium mearum.

Opus tuum] i. factum in populo tuo quem comparasti tibi, ut Jeschahh. 45. 11. quasi dicat, nisi populum tuum conservaveris, perierint opera tua antecedentia.

c Heb. *in medio annorum, bis eodem ver.*

Interea tempor.] id est, toto illo deportationis tempore quod constituisti.

d Heb, *vivifica.*

Notum fac.] tum apud exteros magnificis operibus, tum apud tuos salutari verbo: ita duo sunt petitionis capita & eorum consequendorum via unica, nempe Dei misericordia: quæ omnia ut Propheta exoptavit fide, ita re fuisse completa liber Danijelis comprobat.

3 *Deo*] secunda hæc orationis pars narrationem continet argumentorum quæ fides adduxit in proximo postulato: quorum prius est a divinis operibus, usque adversum 16. posterius verò a verbo & promissionibus ipsius, versu 16. In operibus autem proponitur primùm demonstratio gloriæ & majestatis Dei toti populo spectata, tribus versibus; & populis exteris terribilis, versu 6. & 7. deinde exornatio. *Sela*] vide Psalm. 3. 3. *Operuit*] Propositio summa gloriæ Dei in majestate ipsius res omnes creatas superante. 4 *Lucis*] id est, Solis, [illegible], ut Ijobi 31. 26. & 37. 20. *Cornuaq.*] id est, omnipotentiæ signa: nam robur cornibus scriptura figurare solet, quò spectant sequentia. e Heb *a latere.* *Quamvis ibi*] id est, quamvis ne ita quidem explicaret totam maiestatem & potentiam suam; sed potiùs illis velut umbraculis obtegeret, ne infinita ipsius gloria rebus creatis proposita ipsas laborantes sua infinitate absorberet. 5 *Anteivit ipsum*] id est, omnibus armis lethalibus fuit circummunitus, ut judicia sua præstaret arbitratu suo, quocunque pergeret.

6 *Ubi autem const.*] id est, in Cenahhanæa, ut precabatur Mosche, Exodi 15. *Terram*] quam attribuit populo suo in hæreditatem. *Vidit & disturb.*] id est, ad solum aspectum disturbavit, quantumvis firmè in ea regione radicati essent: quod amplificatur verbis sequent. *Quorum erant*] id est, qui jam olim tanquam ab æterno Cenahhanæam montibus circummunitam possederant. f Heb. *æternitatis.* g Heb *seculi, bis hoc ver.* 7 *Locum vanit.*] id est, vidi Scenitas Arabas Coscho Aethiopum patre ortos trepidantes in loco suo, & Midjanitas consternatos, id est, finitimos omnes, synecdochicè: ut Exodi 15. 14. & sequentibus. *Tentoria*] id est, Arabas Aethiopidas in tentoriis habitantes. hypallage, sic sequens locus de Midjanitis. 8 *An contra*] exornatio operis Dei a singulari narratione rerum quarundam mirificè gestarum, primùm in aquis, tribus versibus, deinde in cœlo, versu 11. ac postremò in terra, sequent. Primus autem locus de maris & Jardenis devisione tractatur dialogisticè: quo docet Propheta non propter ullum maris aut Jardenis culpam, hoc verùm; sed propter promissionem & jusjurandum a Deo præstitum fissuram eorum effectam esse omnipotentia ejus, duobus sequent. *Insideres equis*] id est, proveheceris ante populum tuum, tanquam imperator strenuus ad salutem tuorum: humanitus dictum.

h Heb. *salutis* i Heb. *nudatio nudita est arcu.* *Nudus alveus*] subjectio ad interrogationem præcedentem. *Arcu tuo*] id est, omnipotentia, quam suprà vocaverat cornua. *Juramentis*] id est, propter promissiones quas juramento tribubus confirmaveras.

10 *Te videntes*] vide Psalm. 114. 4.

Inundatio] id est, inundātes & æstuantes aquæ Jardenis & maris rubri: hypallage Rhetorum.

Latera sua] diffissarum aquarum videlicet, per quarum intervallum transibat populus.

ll Jehoschuhh. 10. 12.

11 *Ad lucem*] id est, pergente lucere sole præter naturæ ordinem.

Sagittæ tuæ] id est, lapides grandinis, de quibus Jehoschu. 10. 11. qui etiam coruscantis hastæ nomine designantur, quia cum fragore, tonitribus, & fulgetris immissi sunt.

k Heb. *fulgor hastæ tuæ.*

12 *Indignatione*] tertium exornationis argumentum, de rebus in terra gestis ex quo visum est Deo regnum in familia Davidis constituere, & per illud hostes qui in terra erant reliqui profligare, 2. Schem. 5. & 8. & 10.

13 *Caput*] id est, unumquemque principem inimicorum populo tuo adversantium ita sustulisti funditus, ut cùm caput humanum a collo præciditur.

Nudando fund.] id est, terram tuam ab hostibus tuis liberando, ut suprà ver. 6. qui prius eam totam ita contegebant quasi perpetuò fuissent in ipsa radicati: nam fundamentum pro solo accipi quod calcamus, est omnibus notissimum.

14 *Perforasti*] id est, principem quemque inimicorum, qui in pagis finitimisque regionibus hîc illîc erant reliqui, ita dejecisti, ut si montes & munitiones quibus confidebant terebra pertudisses, idque nullo negotio, quia virgæ uncti tui fuerant ad perforandum satis. 15 *Iter fecisti*] id est, regionem totam inde a mari magno usque ad Euphratem fluvium magnum pervasisti, & exposuisti uncto tuo possidendam, 2. Schemuel. 8. & 1. Chronic. 18. *Acervum*] periphrasis Euphratis, quem fluvium maximum scriptura vocat, Deut. 1. 7. & alibi passim. 16 *Audivi*] secundum argumentum fidei, a verbo Dei & promissionibus (ut diximus versu 3.) pios ab omni hostium metu liberantibus, & ab infirmitate carnis vindicantibus virtute spiritus. *Commoto ventre*] id est, me gravissimè consternato & perculso propter superiorum visionum gravitatem: quæ consternatio hic exponitur signis compluribus. *Ad vocem*] visionum præcedentium, ut modo diximus. *Hostis*] id est, Chaldæus, qui etiam turmatim invasisse Judæam dicitur, 2. Reg. 24. 4. 17 *Quamvis*] conclusio orationis, a gloriatione fidei innitentis operibus & verbo Dei, qui suos intus a natura sua & fœdere confirmat adversus præsentes rerum difficultates: quæ per concessionem elegantissimè describuntur hoc versu, ut Psalm. 46. 19 *Disponit*] ut 2. Schem 22. 34. & Psal. 18. 34. l Heb. *in pulsantibus: ut Psalm. 4. 1.* *Fidium mearum*] id est, quam orationem ad fides sum etiam tum cantaturus Domino, cùm publicus ordo fuerit interversus violentia Babylonii.

TZEPHANJA.

Caput I.

Deus per Prophetam populo suo excidium idololatriæ, violentiæ, & fraudis nomine pronuntiat: ac propterea tum improbos, tum pios admonet, ut illi resipiscant, hi augescant in seria resipiscentia cùm deterriti judiciis Dei gravissimis contra gentes aliquot exteras, tum fracti singularibus contra ipsos interminationibus: postremo autem judicio contra Judæos primùm, deinde contrà alios populos definito, promissiones Evangelicas subjicit de vocatione gentium, Ecclesiæ instauratione, remissione peccatorum, sanctificatione, & gloria æterna per Christum.

1 ᵃVERBUM Jehovæ quod fuit ad Tzephanjam filium Cuschi filii Gedalјæ, filii Amarjæ, filii Chizkijæ, ᵃ temporibus Joschijæ, filii Amonis regis Jehudæ.

2 b ᵃ Omnino recepturus sum omnia a superficie hujus terræ, dictum Jehovæ.

3 Recepturus sum homines & jumenta, ᵃ recepturus sum aves cœli, & pisces maris, & ᵃ ruinas cum ipsis improbis: denique exscindam homines a superficie hujus terræ, dictum Jehovæ.

4 ᵃExtendens enim manum meam super Jehudam, & super omnes habitatores Jeruschalaimorum; excindam e loco hoc ᵃ residuum Bahhalis, & nomen ᵃ atratorum cum ipsis ᵃ sacerdotibus:

5 Et qui incurvāt se ᵃsuper tecta exercitui cœlorum; etiam qui ᵃ incurvantes se jurant per Jehovam, ut qui jurant per ᵃ Melecum suum:

6 Tum qui retro aguntur ᶜ a sequendo Jehova; tum qui non quærunt Jehovam, neque requirunt ipsum.

7 ᵃSile ᵃ a conspectu Domini Jehovæ; ᵃ propinqua enim est dies Jehovæ, nam apparavit Jehova ᵃ ᵈ mactanda animalia, ᵉ præparavit ᵃinvitatos suos.

8 ᵃErit quoque die mactationis Jehovæ; ut animadvertam in ipsos principes, & in filios Regis, & in omnes ᵃ qui induuntur indumento alienigenarum.

9 Et animadvertam in ᵃ omnem qui insilit in limen die illa, qui implent domum dominorum suorum violentia & dolo.

10 ᵃEritque die illa, dictum Jehovæ, vox clamoris a porta piscium; & ejulatus a parte secunda, & confractio magna ab ipsis collibus.

11 ᵃEjulate ᵃ habitatores ᶠ cavi: nam succidetur totus populus ᵃ mercaturam faciens, exscindentur omnes ᵍ argentarii.

12 Eritque tempore illo, ᵃ scrutante me Jeruschalaima lucernis; ut animadvertam in istos homines qui ᵃ concreti sunt cum fæcibus suis, dicentes cum ʰ animo suo, non benefacit Jehova, neque malefacit.

13 Erunt enim facultates eorum direptioni, & domus eorum desolationi: ædificant quidem domos, sed non inhabitabunt; plantantque vineas, sed non bibent vinum earum.

14 ᵃPropinqua est dies Jehovę maxima, propinqua & festina valde; sonus diei Jehovæ, ᵃ amarè clamaturo ibi robusto:

15 Dies excandescentię, dies illa, dies angustiæ & oppressionis, dies vastitatis ⁱ& quidem vastissimæ; dies tenebrarum & obscuritatis, dies nubis & caliginis.

16 Dies buccinæ & clangoris; contra civitates munitas, & contra ᵃ angulos altissimos:

17 Qua angustiis afficiam homines, ut ambulent tanquam cæci, quia Jehovæ peccaverunt: & effundetur sanguis eorum ᵃ velut pulvis, & caro eorum velut stercora.

18 Neque argentum eorum, neq; aurum eorum poterit eripere eos die excandescentię Jehovæ, cum igne zeli ipsius consumetur tota hæc terra: nam consummationem utique acceleratam confecturus est cum omnibus habitatoribus hujus terræ.

1 *Verbum*] Unicam hujus propheticę concionem esse res ipsa declarat. Ac inscriptio quidem hoc versu continetur, concionis verò tres sunt omnino partes: prima est propositio judicii severissimi contra Jeruschalaima & Judæam totam capite 1. secunda est revocatio Judęorum ad bonam frugem, cùm alienæ calamitatis exemplis, tum interminationibus ex verbo Dei, usque ad versum 8. capitis tertii, tertia est conclusio a promissionibus evangelicis, ad finem usque.

a Heb. *diebus*. *Temporibus*] post reformatam Ecclesiam, ut demonstrat infrà ver. 4. & 7.

b Heb. *recipiendo*.

2 *Omnino*] hujus propositionis summa duobus versibus continetur; enarratio verò reliquis, ad finem usque capitis: summa autem est Deum omnia sublaturum esse, quasi ad seipsum ea reciperet, hyperbole, ut Hosche. 4. 3.

3 *Recepturus*] id est, efficiam terram hanc desolatissimam, *Ruinas*] id est, ne ipsa quidem rudera ab hac vindicta eximentur. 4 *Extendens*] enarratio propositionis duas partes continet: quarum una explicat qui quibus de causis judicium illud subituri sint, & quomodo, usque ad versum 14. altera exornat, ad finem usque capitis. Tria itaque ponuntur hominum genera pro offensarum ratione: primum est popularium idololatrarum, versibus quatuor, secundum, familiæ regiæ & satraparum violenter sua autoritate abutentium, tribus versibus: tertium, mercatorum in quæstum suum securè incumbentium sine ulla Dei reverentia, aut hominum ratione, tribus alteris.

Residuum] nimirum quod non potuerat pervestigare Joschija: ut sunt ingeniosi ad tegenda maleficia sua idololatræ; vide 2. Reg. 23. *Atratorum*] de quibus 2. Reg. 23. 5. *Sacerdotibus*] legitimis videlicet, non autem voluntariis hominum autoritate cooptatis in sacerdotium; ut ferè illi erant quos atratos vocant.

5 *Super tecta*] vide 2. Reg. 23. 12. *Incurvantes*] Bahhalimis; id est, qui profitentur se incurvatione sua non idola quidem, sed Deum verum ex animo in statuis colere, hos æquè perdam atque illos. *Melecum*] sive Regem, prout idola summa ab idololatris dicebantur: vide Hhamos 5. 26. & 7. 13. c Heb. *apost Jehovam*. 7 *Sile*] apostrophe ad idololatras: ne putes, ô idololatra, te obloquendo effecturum ut probetur Domino causa tua: confecta atque evicta est, sed tantùm ad judicium subeundum te ipsum compara. *A conspectu*] cui omnis res creata manifesta est, Heb. 4. 13. *Propinqua*] cœpit enim dies illa inde a morte Joschijæ, ex quo tempore regnum Judæorum clades indesinenter pertulit, usque dum funditus eversum est: sic ver. 14. *Mactanda*] ut Jeschahh. 34. 6. & Jirmejæ 46. 10. & Jechezk. 39. 17. & sequentibus. d Heb. *mactationem*. e Heb. *sanctificavit*.

Invitatos suos] Ægyptios primùm: deinde Babylonios & auxiliares eorum, 2. Reg. 23 & sequentibus.

8 *Erit quoque*] secundum enarrationis membrū, ut diximus in ver. 4.

Qui induuntur] id est, omnibus deliciis & vanitati student, palamque ostendunt invectis exoticis moribus & vestimentis.

9 *Omnem qui*] id est, effractorem, administrum violentiæ quam potentiores in tenues adhibent.

10 *Eritq.*] id est, tota Jeruschalaima tribus suis oppidis, luctuosa vociferatione personabunt. Nam porta piscium ad civitatem Davidis pertinebat 2. Chro. 33. 14 secunda pars denotat alterum oppidum Jeruschalaimorum, hic & 2. Reg. 22. 14. colles vero extremitati oppidi tertii impendebant portam Aquiliniorum versus, ubi erat olivetum.

11 *Ejulate*] tertium enarrationis membrum, ut diximus versu 4.

Habitatores] id est, negotiatores omnes in cavo oppidorum interstitio habitantes inde a porta gregis ad portam Ephrajimi, ubi erat vicus aurifabrorum, pigmentariorum, aromatariorum &c. Nechem. 3. 8. & 32.

f Heb. *mortarii* ut Judic. 15. 19.

Mercaturam] vel Cenabhanæus: ludit enim Propheta ex ambiguo; & populares suos docet, ipsos cum moribus Cenabhanæorum impurissimis idem quoque nomen sibi comparasse & accersivisse judicium Dei. g Heb. *tollentes argentum*.

12 *Scrutante*] id est, cùm minutatim cognoscam de peccatis populi, & cum eo inibo rationes meas accuratissimè; ut solent qui adhibitis lucernis perlustrant omnia: humanitus dictum. *Concreti sunt*] id est, obfirmatè hærent in malo suo, ludibriantes Deum & homines; metaphora, ut Jirmejæ. 48. 11. h Heb. *corde*. 14 *Propinqua*] altera pars enarrationis, nimirum exornatio; qua Propheta gravitatem judicii per congeriem explicat, tribus versibus: deinde amplificat, primùm ex eo quòd universalis cædes futura est, versu 17 & quòd clades inevitabilis, versu 18.

Amarè] i. qua die Judæi (qui nunc viribus suis præfidunt, & se pro robustissimis venditant) amarissimos ejulatus edent destituti robore. i Heb. *& vastationis*.

16 *Angulos*] i. turres potentissimas, quales in angulis ædificari solent.

17 *Velut*] id est, copiosissimè & abjectissimè.

Caput II.

1 ᵃEXCUTITE vos, iterumque excutite, ô gens

1 *Excutite*] Secunda concionis pars Judæos primùm revocat ad bonam frugem trib. ver. deinde argumenta adducit duo resipiscentiæ: prius est ab exemplis formidabilibus judiciorum quæ Deus contra gentes exteras erat effecturus superstitibus adhuc Judæis, usque ad caput 3. posterius verò, a singularibus minis & sermonibus Dei per prophetas denuntiatis, principio capitis tertii. In hortatione autem ad resipiscentiā duo compellat Judæorum genera, hos torpentes & omni sanctimoniæ cogitatione & studio vacuos, ver. 1. & 2. Illos verò in quibus aliquæ pietatis & humanitatis scintillæ adhuc emicabant, versu 3.

gens,[a] vacua desiderio:

2 Cùm nondum [b] exequitur decretum, *cùm nondum* ut glumæ transit dies; cùm nondum invadit vos æstus iræ Jehovæ, cùm nondum invadit vos dies iræ Jehovæ.

3 Quærite Jehovam omnes mansueti terræ, qui jus ejus operantur: quærite justitiam, quærite mansuetudinem, fortasse abscondemini die iræ Jehovæ.

4 Nam Hhazza derelicta erit, & Aschkelon desolationi: Aschdodum in ipso meridie depellent, & Hhekron extirpabitur.

5 Væ habitatoribus tractus [c] maritimi genti Cerethæorum: verbum Jehovæ contra vos est, Cenahhanæa terra Pelischtæorum, me ita perditurum esse te ut nullus sit habitator.

6 Eritq; tractus maritimus *pro* caulis, fossuris pastorum; & septis gregum.

7 Et erit tractus pro residuo domus Jehudæ, ubi pascant: in domibus Aschkelonis vespere accubabunt, cùm reviserit eos Jehova Deus ipsorum, & reduxerit captivam turbam ipsorum.

8 Audivi opprobrium Moabitarum, & convitia [d] Hhammonitarum; quibus probris affecerint populum meum, ut ampliaverint *suum* per terminum illorum.

9 Idcirco ut vivo ego, dictum Jehovæ Dei Jisraëlis, Moab tanquam Sedom erit, & Hhāmonitæ ut Hhamora, locus derelictus urticæ, & fodinæ salis, ac desolationis *locus* usque in seculum: reliquiæ populi mei diripient eos, & reliquum gentis meæ possidebunt eos.

10 Hoc eis *erit* pro fastu eorum; quia probris affecerunt, & ampliarunt *terminum* per populum Jehovæ exercituum.

11 Terribilis erit Jehova in eis, nam emaciabit omnes deos terræ; & incurvabunt se ei quisque e loco suo, omnes regiones gentium:

12 Etiam vos Æthiopes, confossis gladio meo istis.

13 Nam extendet manum suam versus Aquilonem ut perdat Assyriam; disponetque Nineven desolationi, siccam ut desertum;

14 Et accubabunt in ea greges, omnes bestiæ gentium, tum platea, tum anataria, in malogranatis ejus pernoctabunt: vox cantabit in fenestra, desolatio in poste, cùm cedrum ejus nudaverit.

15 Hujusmodi erit civitas illa exultabunda, quæ residet securè, quæ dicit cum animo suo, ego *sum*, & præter me nulla *est* ampliùs: quomodo est desolationi, cubile bestiis? *dicet* quisquis transibit per eam, sibilabit, agitabit manum suam.

a Heb. *non affecta desiderio.*
2 *Cùm nondum*] id est, cùm nondum dies ille advenit quo excutiamini, & ventilemini ut gluma solet excuti. Quamobrem etiam monuit ut se ipsi excuterent, præcedente versu: quam eandem allegoriam servavit Christus Matth. 3.12.
3 *Fortasse*] vide Jehoschuhh. 14.12. *Absconde mini*] id est, mitius beneficio Dei tractabimini, & sub fide illius latebitis.
4 *Nam Hhazza*] prius argumentum resipiscentiæ ab exemplis exteris nunc demum a Propheta exponitur, idque eo ordine quo res ante eversa Jeruschalaima successerunt. Primùm enim a Parhhone Necone Pelischtæa occupata est, ut annotavimus in Jirmejæ 47. de qua hic agitur ad ver. 8. usque: deinde Moabitæ, Hhammonitæq; ac Syri alii in Parhhonis potestatem devenerunt, usque ad ver. 12. tum etiam Aegyptii cum Aethiopibus auxiliaribus cæsi sunt Jirmejæ 46.2. de quibus hic agitur ver. 12. ac postremò Ninevitę & Assyrii omnes in Scytharum potestatem redacti sunt, ut observavimus Jirmejæ 49.34. & in Propheta Nachum. quod postremum est hujus capitis exemplum, tribus ver. ultimis. *Derelicta*] alludit quidem Propheta in enuntiandis judiciis ad propria oppidorum nomina, aut notationem eorum; sed hoc linguæ proprium est, neque a nobis commodè potuit repræsentari. *In ipso meridie*] id est, vi aperta: fuerat enim Azotus antè infirmata plurimùm diuturna obsidione Psammetichi, cujus in Jirmejam Prophetam meminimus. 5 *Væ habitatoribus*] ἐργασία præcedentis proximè exempli tribus versibus. c Heb. *maris: sic ver seq.* *Cerethæorum*] de quibus 1. Schem. 30.14. *Cenahhanæa*] id est, terra quæ Cenahhanææ accenseris, Jehoschuhh. 13.3. ac proinde a Pelischtæis injustè detineris: ut apparet ex Gen. 10.14 & 19. 6 *Fossuris*] quæ excavantur in locis arentibus, ad aquandum & abluendum greges. 7 *Et erit tractus*] id est, veniet in potestatem Judæorum: pro eo quod est, adjungetur Ecclesiæ, & ad eam pertinebit. Quod typicè a Propheta dictum accipiendum est de regno spirituali Christi, & sequentibus etiam gentibus accommodandum ἀναλογῶς. 8 *Audivi*] secundum exemplum exterum moabitarum Hhammonitarumque, ut diximus in ver. 4. d Heb. *filiorum Hhammonis.* *Ut ampliaverint*] id est, ut irruentes in terminum Jisraëlis occupaverint de possessione illius: vide Jirm. 48. & 49. 11 *Terribilis*] propositio hæc summa judiciorum Dei contra deos & homines in Moabitide & Hhammonitide versantes, est μεταβατικὴ ad sequentia duo exempla, ut finis versus ostendit. *Emaciabit*] id est, perdet illos, adimendo cultores ipsorum, omniaque sacrificia quibus turgebant abolendo: humanitus dictum. 12 *Etiam vos*] tertium exemplum exterum (ut diximus in versum 4) videlicet Aethiopum Aegyptiorumque, qui Parhhoni Neconi contra Nebucadnetzarem erant ministraturi; etiam vos (inquit) æquè ac superiores populi desolabimini, deinde verò populo Dei adjungemini per regnum Christi. *Confossis gladi.*] id est, postquam ego per vos gentes istas quas modò dixi cecidero. 13 *Nam extendet*] hæc ætiologia respicit ad ver. 11. & ostendit adeò fore terribilem Deum in gentes exteras ut ne ipsi quidem Assyrii, aut Nineve urbs potentissima immunes sint a judicio ipsius; sed in exemplum Judæis statuantur. Est itaque hic exemplum quartum, ut diximus versu 4.

Desolationi] quæ pluribus signis exprimitur seq. versu.
14 *Tum platea*] vide Jeschahh. 34.11. *Malogranatis*] id est, ornamentis summarum ædium, quæ inter acroteria numerantur: ut Hhamos 9.1. *Vox*] videlicet inauspicatarum avium; cujusmodi nominantur Jeschahh. 13. sub finem, & 34. 11. & sequentibus. *Cedrum ejus*] id est, cedrina ejus tabulata, intestinumque opus omne Deus per Scythas sustulerit. 15 *Ego sum*] ut Jescha. 47.8. *Sibilabit*] ut 1. Reg. 9.8. *Agitabit*] id est, digito per ludibrium demonstrabit, & jactato brachio ludificabitur: synecdoche.

CAPUT III.

1 VÆ ingluviei, & contaminatæ; civitati huic opprimenti.

2 Non auscultat voci, non accipit disciplinam; Jehovæ non confidit, ad Deum suum non appropinquat.

3 Principes ejus in medio ejus sunt leones rugientes; judices ejus lupi vespertini, *qui* non rodunt ossa in matutinum usque.

4 Prophetæ ejus rapidi, viri [a] perfidiosissimi; ‖ sacerdotes ejus prophanant rem sanctam, vim faciunt legi.

5 Jehova justus in medio ejus non facit iniquitatem, [b] unoquoque mane jus suum edit in lucem, non deest; sed nescit iniquus erubescere.

6 Exscidi gentes, [c] desolatæ sunt extremitates earum, destruxi vicos earum adeò ut nullus transiret: ita sunt exinanitę civitates earum, ut non sit quisquam, ut nullus sit habitator.

7 Dicebam, utique timebis me, accipies disciplinam; ut non exscinderetur habitaculum ejus, [d] utcunque animadverterem in eam: veruntamen [e] inde a diluculo corruperunt omnes actiones suas.

8 Idcirco præstolamini me, dictum Jehovæ,

1 *Væ ingluviei*] Posterius argumentum revocandi Judæos ad resipiscentiam, ut diximus supra 2.1. nempe denuntiatio maledictionis & horrendi judicii contra illos, nisi tempestivè resipiscant. Continet autem hæc denuntiatio versu 1. sententiā Dei, deinde causas exponit, usq; ad versum 8. *Ingluviei*] hanc vocem ita accipimus, ut Levit. 1.16. Est autem metaphorica Jeruschalaimorum descriptio: nam quemadmodum avium ingluvies alimenta concipit, & sordes cum alimentis plurimas, ita etiam innuit Propheta Jeruschalaima fuisse conceptaculum quò reges, principes, & sacerdotes omnes Judææ opes & omnes sordes congesserunt; quarum illas ex officio debuerant popularibus distribuere, has verò e regno toto tanquā ex alvo ejicere. Quamobrē etiam urbem simpliciter ingluviem vocat: qua in appellatione auxesis est elegantissima. q.d. eam non cum onocrotalo, sed cum onocrotali ingluvie esse cōparandam. 2 *Non auscultat*] expositio causarum, ut diximus ver. 1. qua singulorum ordinum peccata exponit, popularium, hoc versu, magistratuum, sequente, Ecclesiasticorum, ver. 4. deinde verò contumaciam probat: sequentibus. 3 *Lupi vespert.*] vide Jirmejæ 5.6. *Qui non rod.*] id est, qui brevissimo tempore comminuunt & vorant prædam, ac ne ossa quidem præ fame & aviditate reliqua faciunt. a Heb. *perfidiarum.* 5 *Jehova justus*] probatur jam populi Dei contumacia duobus argumentis: unum est, quòd verbo Dei solicitè per prophetas suos admoneri s non resipuerint hoc versu, alterum, quòd ne ex severissimi quidem in exteros judicii exemplis fuerint deterriti a malefaciendo, ver. 6. & 7. ‖ *Jir. 23.11. & seq.* b Heb. *manè manè, ut Exod. 16.22.* *Unoquoque mane*] vide 2. Chron. 36. 15. c Heb. *desolati sunt anguli: ut Judic. 20.2.* 6 *Desolatæ sunt*] id est, in universum desolatæ ab extremitate una ad alteram. 7 *Dicebam*] id est, Judæos monebam exemplis, eáque prophetarum sermone inculcabam, ut adducerentur ad timorem mei. *Ut non exscind.*] id est, ut si Judæam propter peccata ipsius cogerer flagellare, saltē ab exitio monitis, exemplis, verberibusq; meis revocata servari posset. d Heb. *omni quo animadverterem.* e Heb. *diluculaverunt corruperunt, ut ita loquamur.* *Inde a diluculo*] id est, indesinenter, ac studiosissimè. 8 *Idcirco*] tertia cōcionis pars, ut diximus sup. 1.1. qua propheta primùm vocationem gentiū ad cultum Dei & ministeriū Ecclesię tribus ver. deinde Ecclesiæ ipsius constitutionem exponit, tribus alteris, postremò hortationē propheticam ad Ecclesiam Dei adhibet reliquo capite. *Præstolamini*] apostrophe ad pios, ut germana Ecclesiæ mēbra: quandoquidē (inquit Deus) est vita istius populi, & salus perdita; vos saltem quorum animis adhæret pietas, videte ut patienter feratis temporariam illam deportationem, & vestram expectationem in me collocetis, qui gentes inimicas perditurus, hoc versu, electasque cooptaturus in populum meum, & ad cultum meum ascituru sum, versu sequente, ut vos & illi communicatis operis accedatis me, versu 10.

in diem quo surrecturus sum ad prædam; nam jus meum est ut recipiam gentes, ut congregem regna, ut effundam super illas indignationem meam, totū æstum iræ meæ: cùm igne zeli mei absumpta fuerit tota hæc terra.

9 'Tunc enim 'mutabo in populis labium *ut* purum *sit*; quo invocent omnes nomen Jehovæ, colendo eum 'humero uno.

10 'E transfluvialibus *partibus* Æthiopiæ 'supplices mei, filia dispersorum meorum afferent munus meum.

11 'Tempore illo non erubesces ab omnibus actionibus tuis, quibus defeceris a me: nam tunc amoueto e medio tui exultantes de fastu tuo, ut non pergas efferre te ampliùs in monte sanctitatis meæ;

12 Reliquero autem in medio tui populum pauperem tenuemque, qui se recipient ad nomen Jehovæ.

13 Reliquiæ Jisraëlis non facient iniquitatē, neq; loquentur mendaciū, neq; invenietur in ore earum lingua dolosa: sed ipsi pascentur & recubabunt, nemine perterrente.

14 'Cane filia Tzijonis, clangite Jisraëlitæ; letare & exulta ex toto [f] animo, filia Jeruschalaimorum,

15 Amovisse Jehovam judicia tua, expedivisse inimicos tuos: regem Jisraelis Jehovam esse in medio tui, fore ut non timeas malum ampliùs.

16 Die illa dicetur urbi Jeruschalaimorum, ne timeto; Tzijoni, ne remittuntor manus tuæ.

17 Jehova Deus tuus in medio tui potens servaturus est, gavisurus de te lætitia [g] conquieturus in amore suo, exultaturus de te cantu, *dicens*,

18 'Mæstos propter conventum recipiam, 'ex te sunt: *mæstos propter* onus impositum 'ei, opprobrium.

19 Ecce me 'conficiente cum omnibus affligentibus te, tempore illo; simul servabo claudicantem, & depulsam congregabo, disponamq; [h] eis laudem & nomen in tota terra, 'pudoris eorum.

20 Tempore illo adducam vos, quo inquam tempore congregavero vos: nam dispositurus sum vobis nomen & laudem in omnibus populis terræ, me reducente captivas turbas vestras in oculis vestris, ait Jehova.

9 *Tunc enim*] videlicet cum vos primū, deinde illas judiciis meis exercuero. *Mutabo*] i. communicatione spiritus renovabo populos in spiritu mentis ipsorū, ut purificati per fidē puritatem sermone & opere colant coram Deo. *Humero uno*] i. unanimiter, ut apparet ex Jirm. 32.39. est enim synecdoche in proverbiale hac loquendi forma. 10 *Transfluvialibus*] i. e locis remotissimis: vide Jescha. 18.4. *Supplices*] tum ex populis, tū ex gente Judæorum dispersa. 11 *Tempore*] secundus locus, de cōstitutione Ecclesiæ; illam fore vacuā improbis, & sanctam in Christo. 14 *Cane*] tertius locus, hortatio prophetica, ut sancta Ecclesia beneficentiam Dei erga se prædicet, duobus versibus: cujus prędicationis causæ proponuntur duæ: una est communis omnium testificatio quasi Ecclesiæ acclamantium, ver. 16. altera, prophetarum ex Dei verbo confirmatio, inde ad finem capitis.

f Heb. *cordis*.

g Heb. *taciturus*. 18 *Mæsto propter*] id est, pios, qui tanto studio conventus sacri constringuntur, ut tantisper dum a Deo absunt, sint in mœrore & luctu. *Ex te sunt*] [illegible] hi enim (inquit Deus) tui sunt veri, ô Ecclesia, & germani partus. *Ei*] nimirum Ecclesiæ, cujus vicem pios omnes per sanctè miseret. 19 *Conficiente*] nimirum consummationem, ut dixerat supra 1.18. h Heb. *eos laudis*: *hypallage, ut seq. ver.* *Pudoris eorum*] id est, in qua onus & probra pudenda pertulerint; de quibus præcedente versu.

CHAGGAI.

Caput I.

Deus per Prophetam negligentiam Judæorum in extruendo templo ipsius reprehendit; & convincens eos partim a structura privatis ipsorum & rei familiaris procuratione, partim ab anteactu Dei judicio, hortatur ut resipiscentes seriò in opus ipsius incumbant; incumbentes verò promissione præsentiæ suæ confirmat; tum promovente opere ostendit, utcunque structura non sit cum altera priore comparanda, gloriam tamen majorem adfore præsentia Dei, sanctificatione, & pace in Christo: deinde loco angustiarum præcedentium omnia commoda promittit adventura: ac postremò omnibus subnectit prophetiam de regno Christi in Evangelio.

1 'ANNO 'secundo [a] Darii Regis mensis sexto, die primo mensis; fuit verbum Jehovę [b] per Chaggaium Prophetam ad Zerubbabelem 'filium Schealtielis ducem Jehudæ, & ad Jehoschuhham filium Jehotzadaki sacerdotem maximum, dicendo;

2 'Sic edixit Jehova exercituum ut dicam; populus hic dicunt 'non advenisse tempus, tempus quo domus Jehovæ ædificetur.

3 Fuit itaque verbum Jehovæ per Chaggaium Prophetam, dicendo,

4 'An tempus *est* vobis, heus vos, 'desidendi in domibus vestris contabulatis; cùm domus hæc vasta *est*?

5 Quapropter nunc sic ait Jehova exercituum, [c] 'adhibete animum vestrum ad vias vestras.

6 'Seritis multum, & infertis parum; comeditis, minimè verò ad saturitatem; bibitis, sed minimè [d] affatim; induimini, sed nemo ita ut sit calor ipsi: & qui mercedem reportat sibi, mercedem reportat 'in loculum pertusum.

7 Sic ait Jehova exercituum, adhibete animum ad vias vestras.

8 Ascendite in 'istum montem, & afferentes

1 *Anno secundo*] Hujus prophetiæ, pro ratione temporum & argumentorū ipsius, partes sunt quinque: prima est, propositio peccati Judæorum & redargutionis ad peccatum ipsorum evincendum pertinentis, usque ad versum 12. secunda, promissio promovendi & perficiendi opus Dei, postquam sese Judæi ad illud incipiendum accinxerunt, reliquo capite; tertia, promissio gloriæ quam Deus cum secunda domo erat communicaturus, nomen primis versibus capitis 2. quarta, promissio singularis divinæ benedictionis in fruges & omnem fructum terræ ad usum populi obsequentis Deo, inde ad versum 20. postrema, promissio regni Christi, abs quo superiores omnes dependebant, inde ad finem usque. *Secundo*] de quo Hhezræ 4.24. a Heb. *Darjaveschi*: *sic deinceps*. b Heb. *per manum Chaggaii*. || *Hhezra* 5.1. *Filium Scheal*] id est, nepotem: vide 1. Chro. 3.17. & sequentibus. 2 *Sic edixit*] primus hic locus prophetiæ continet expositionem peccati Judæorum, hoc versu; redargutionem, usque ad versum 7. & mandatum, sequentibus.

Non est tempus] excusatio hæc populi partim ex diffidentia, partimque ex rerum privatarum studio proficiscens, in speciem aliud planè obtendit, quàm quod ex re & veritate erat. Nam quòd nondum advenisse tempus aiunt, videbatur eo tempore maximum momentum ad excusationem afferre quasi dicerent; videmus jam sæpius repetitis interdictis ex autoritate Cambysis, & Darii Hystaspis fuisse cautum ne institutum hoc opus perficeretur: ab hoc autem novo Rege nihil audivimus, quo sententiam mutatam esse & jus ædificandi restitutum nobis confirmemur: Quamobrem plurimùm metuimus ut hæc nobis vertantur vitio, & rerum novarum incusemur: nec videmus quī ostendi possit aliud tempus nobis jam oblatum esse. Ita non obscurè servos Dei alicujus rebellionis reos fore apud Regem Darium prætexebant; quod propheta redarguit optimè, sequentibus. 4 *An tempus*] redargutio hæc nititur duobus argumentis: prius est ab improba desidia & negligentia Judæorum; ipsos æquo animo ferre ut domus Dei inculta atque abjecta sit, dum ipsi deliciis suis perfruantur & sibi studeant, hoc versu, posterius, ab antegressis Dei castigationibus, quibus Deus palam evidenterque testificatus sit quàm indignè ferat jacere templum, & cultum suum diversis Judæorum studiis, ver. 5. & 6. Qua ex redargutione deinde nascitur hortatio, versu 7. & 8. eámque Propheta exornat promissionum Dei cum antegressis castigationibus comparatione, trib. seq. *Desidendi*] i. acquiescendi rebus privatis & commodis vestris, contra quàm virum pium decet, ut exemplum est Davidis Psal. 132. & 2. Sche. 7.2. c Heb. *ponite cor vestrum: sic deinceps*. 5 *Adhibete anim*.] id est, attendite meliùs ad rationes vestras, & expendite institutū vitæ vestræ, neque vobis ipsi abblandimini; ut qui videatis Deum peccatis vestris infensum graves castigationes omnibus importasse, ut narratur seq. versu: nam si vos ipsos dijudicaretis, non ita a Deo puniremini, 1. Cor. 11.31. 6 *Seritis*] ex maledictione legis Deut. 28.15. & seq. d Heb. *ad ebrietatem: ut Gen* 43.34. *In loculum*] i. non meliùs conservat res partas quàm si loculo pertuso inderet, dicto citius omnes dilabuntur: proverbiale dictum. 8 *Istum montem*] Tzijonem.

lign[a]

ligna ædificate domum hanc; ut acceptum habens illud [a]glorificem me, ait Jehova.

9 [a]Spectatis ad multa, sed ecce ad pauca *pervenitis*; & quod infertis [a]domum [a]efflo illud: quamobrem? dictum Jehovæ exercituum, [e]propterea quod domus mea est vasta, & vos excurritis quisque pro domo sua.

10 Idcirco contra vos [a]cohibentur cœli a rore; & terra cohibetur frumento suo,

11 Me advocante siccitatem super hanc terram, & super hos montes, & super frumentum, & super mustum, & super oleum, & super id quod prolatura esset hæc terra: etiam super homines, & super jumenta, denique super omnem laborem manuum.

12 [a]Auscultavit autem Zerubbabel filius Schaltielis & Jehoschuahh filius Jehotzadaki sacerdos maximus, & totæ reliquiæ populi voci Jehovæ Dei sui, & verbis Chaggaii Prophetæ, cùm misisset eum Jehova Deus ipsorum: timueruntque populus a facie Jehovæ.

13 [a]Tunc locutus est Chaggai legatus Jehovæ ex legatione Jehovæ populo, dicendo; [a]Ego vobiscum sum, dictum Jehovæ:

14 [a]Concitavitque Jehova spiritum Zerubbabelis filii Schaltielis ducis Jehudæ, & spiritum Jehoschuhhæ filii Jehotzadaki sacerdotis maximi, & spiritum reliquiarum totius populi; ut venientes facerent opus in domo Jehovæ exercituum Dei sui:

15 Die vigesimo quarto mensis sexti, anno secundo Darii Regis.

Glorificem me] i. gloriam meã vobis testatam faciam, prosperando res & facta vestra, cũ servietis mihi; ex promissione 1. Schem. 2. 30.

Spectatis] ἀνταπόδοσις proximè præcedentis promissionis, fore ut Deus se glorificet profusis benedictionibus per antithesin maledictionum quæ ante populus fuerat expertus dum cultum Dei negligeret, suisque studiis inserviret.

Domum] quisque suam videlicet.

Efflo illud] id est, disperdo, tanquam ventis impellentibus.

e Heb. *propter domum meam, quod est vasta, trajectio.*

10 *Cohibentur*] ex lege Deut. 28. 23.

12 *Auscultavit*] id est, auscultantes & timore Dei adducti cœperunt ædificare: ita hæc narratio transitum facit ad secundum locum prophetiæ.

13 *Tunc locutus*] nimirum die vigesimo quarto (ut habetur versu ultimo) ad quem usque diem ædificaverant tribus hebdomadis: tum verò per obnuntiationem Tatnai & aliorum nutare fides populi videbatur, Hhezræ 5. 3. Quamobrem mandatum Dei necesse fuit à Propheta repeti, & singularem promissionem adhiberi. *Ego vobiscum*] id est, adsum vobis, ut cœptum & redintegratum opus perficiatis me autore & duce, ac invitis omnibus. 14 *Concitavitque*] id est, Deus hac voce Prophetæ sui omnium animos adhuc concitatiores reddidit, ut in cœpto opere pergerent.

Caput II.

1 [a]Mense septimo, vigesimo primo die mensis; fuit verbum Jehovæ [a]per Chaggaium Prophetam, edicendo,

2 Alloquere jam Zerubbabelem filium Schaltielis ducem Jehudæ, & Jehoschuhham filium Jehotzadaki sacerdotem maximum; & reliquias populi, dicendo,

3 [a]Quis inter vos *est* reliquus, qui viderit domum istam in gloria ejus priore? & qualem vos videtis eam nunc, nónne [b][a]ad illam tanquam nihil *est* in oculis vestris?

4 Attamen nunc confirmare Zerubbabel, dictum Jehovæ, & confirmare Jehoschuahh fili Jehotzadaki sacerdos maxime, & confirmare universe popule hujus terre, dictum Jehovæ, & perficite: sum enim vobiscum, dictum [a]Jehovæ exercituum,

5 [a]*Cum* [a]Verbo, [a]quo pepigeram vobiscum exeuntibus vobis ex Ægypto, & spiritu meo [a]stante in [c]vobis: ne timeatis.

6 Sic enim ait Jehova exercituum, [a]adhuc semel, ([a]parum illud est) tum ego [a]commoturus sum cœlos, & terram, & mare, & siccum:

7 Et commoturus sum omnes gentes, ut veniant [d][a]desiderati omnium gentium; & impleturus domum hanc gloria, ait Jehova exercituum.

8 [a]Meum *est* argentum, & meum *est* aurum; dictum Jehovæ exercituum:

9 *Sed* major futura est gloria domus hujus posterioris quam illius prioris, ait Jehova exercituum; nam in loco hoc disponam pacem, dictum Jehovæ exercituum.

10 [a]Vigesimo quarto *die* noni *mensis*, anno secundo Darii; fuit verbum Jehovæ per Chaggaium Prophetam, dicendo,

11 Sic ait Jehova exercituum; interroga jam [a]sacerdotes de lege, dicendo;

12 [a]En, tulerit aliquis carnem [e]sanctam in ala vestis suæ, vel tetigerit ala sua panem, aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut ullum cibum; [a]an sanctificabitur? cui respondentes sacerdotes dixerunt, non.

13 Deinde dixit Chaggai, si tetigerit immundus [f]*ex* cadavere quicquam istorum, an immundum erit? cui respondentes sacerdotes dixerunt, immundum erit.

14 Respondens itaq; Chaggai, dixit [a]ita populus iste, & ita gens ista coram me fuit, dictũ Jehovæ, & ita totum opus manuum istorum: imò quòd obtulerunt [a]ibi, immundum fuit.

15 [a]Nunc enim adhibete jam animum vestrũ ab hoc die [g] ad eos qui præcesserunt; [a]ex

1 *Mense sept.*] Tertia pars prophetiæ, ut diximus supra 1. 1. qua Propheta anticipans dubitationẽ quæ poterat piorum animis insidere propter angustiam & tenuitatem domus quæ extruebatur, versu 3. eos nihilominus jubet bono animo esse, fretos Dei promissionibus primum de præsentia ipsius in Christo per spiritum, versu 4. & 5. secundò de gloria, ad cujus conspectum cœli, terra & res omnes creatæ commoveantur, versu 6. & 7. deinde de omni bono & prosperitate ex præsente ipsius gloria, ver. 8. & 9. quæ omnia typicè prædicta de secunda hac structura templi, complementum habent in Ecclesia Christi, ut ostendit Apostolus Heb. 12. 26. a Heb. *per manum Chaggaii: sic ver.* 10. 3 *Quis inter vos*] occupatio, ut diximus in versum 1. quam Propheta consultò adhibet, quia jam ante triginta annos, cùm ex edicto Cyri fundamenta primùm jacerentur, idem dolor bonorum animos invaserat Hhezræ 3. 12. b Heb. *sicut illa.* *Ad illam*] i. comparata cum illa quam Schelomo ædificaverat, & quę ante annos fermè nonaginta eversa fuerat. 4 *Jehovæ*] Dei Patris sese explicantis in Christo verbo æterno suo, & per eum communicantis cum Ecclesia sua.

5 *Cum verbo*] hunc locum quicunque aliter interpretantur, aut σύγχυσιν durissimam horum duorum versuum coguntur invehere & a Prophetæ consilio alienam, aut vim facere particulæ qua hic Propheta utitur: nos verò cùm mysteria Dei procedente tempore magis ac magis innotuisse prophetis & fuisse Ecclesiæ proposita ex ipso Dei verbo cognoscamus; simplicitatem verborum sequuti & argumenti genus, statuimus Deum Patrem præsentiam sui ipsius cum Christo servatore nostro & cum Spiritu sancto promittere Ecclesiæ suæ, atque hoc vindice adversus omnia mala confirmare. Est itaque hic locus de sancta trinitate evidentissimus. *Verbo*] ut etiam vocatur 2. Schem. 7. 21. *Quo pepigeram*] id est, in quo, per quem, & propter quem vos acceptos habueram, & receperam in fœdus: quamobrem idẽ etiã appellatur angelus fœderis, Mal. 3. 1. *Stante in vobis*] ut Rom. 8. 9. & 11. c Heb. *medio vestri.* || *Heb.* 12. 26. *Adhuc semel*] id est, hac una tantum fœderis repetitione, redintegratione, & confirmatione opus est per Evangelium Christi. *Parum illud*] nempe quod pepigeram vobiscum exeuntibus ex Aegypto. Nam lex prę impotentia nihil potuit efficere, sed literam senescentem & occidentem habuit, Rom. 8. 3. & 2. Cor. 3. 6. Evangelium verò (quod successit legi) ministerium est spiritus vivificantis: vide Jirmejæ 31. 30. & sequentibus & Jechezk. 36. 26. & sequentibus. *Commoturus*] virtute spiritus, & prædicatione Evangelii apud omnes gentes: sequent. versu: vide Heb. 12. 25. & sequentibus.

d Heb. *desiderium.* 7 *Desiderati*] id est, quoscunque ex gentibus elegero. 8 *Meum est*] id est, quòd fuit prior domus auro & argento ornata, ne afficiat vos: nam illa tam mei juris sunt quam olim fuerint; sed ego huic domui ornatum longè ampliorem & gratiorem adhibebo, nempe pacem æternamque prosperitatem sequent. versu. 10 *Vigesimo quarto*] quarta pars prophetiæ, ut diximus suprà 1. 1. qua Propheta iterum evincit peccata Judæorum antecedentia, & obsequentibus benedictionem in futurum pollicetur; primùm typis legalibus, usq; ad ver. 14. deinde nuda typorum explicatione, inde ad ver. 20. Hoc autem tempore voluit Deus argumentum istud prophetiæ populo suo exponi, quasi intermedio tempore inter sementes duas, autumnalem & vernam, ut promissio Dei hoc pacto fieret illustrior. 11 *Sacerdotes*] quorum fuit respondere de lege consulentibus: Levit. 10. 10. & 11. & Deut. 33. 10. 12 *En tulerit*] typi duo gradatim a Propheta exponuntur: unus est, hominem ex contactis rei sanctæ non contrahere sibi sanctitatem ullam, hoc versu; alter est, si immundus erit, tantùm abfore ut sanctitatem inde percipiat ut contrà rem sanctam impuraturus sit: quibus typis innuit Deus illorum judiciorum causas quæ in Judæa hactenus exercuerat; nimirum quòd nullam sanctitatem ex altari sancto, aut rebus sanctificatis Deo percepissent, quia impuri animis suis fuerant, non secus quàm illi qui ex cadavere impuritatem contraxerunt: vide Num. 5. 2. & Levit. 21. 1. e Heb. *sanctitatis.* f Heb. *animæ.* *An sanctificab.*] ipse ex gestatione? aut contactu suo. 14 *Ita popul.*] accommodatio typorum præcedentium: non fuit hic populus (inquit) rerum sanctarum contrectatione sanctificatus, sed potiùs ipsi (ut impuri fuerunt hactenus) oblationes sanctas impurarunt; ac proinde accersiverunt sibi præcedentes castigationes: sic transit Propheta ad enarrationem castigationum, tribus versibus sequent. & populum hortatus promissiones subjicit usque ad ver. 20. *Ibi*] in altari Jehovæ, quod ante annos triginta fuerat extructum, Hhezræ 3. 2. 15 *Nunc enim*] confirmatio ab administratione judiciorum Dei, & eventu ipso: ut suprà 1. 5. g Heb. *& sursum: sic ver.* 18. *Ex quo*] id est, inde ab annis triginta, quibus intermissa fuit templi ædificatio: ut legimus Hhezræ 4. nam fundamenta solùm fuerant jacta, ex eo tempore non fuit lapis fundamentis impositus.

quo

Impositus] i. continuata ædificatio.

16 *Veniente*] q.d. semper vos fefellit opinio vestra, & maledictionem pro sperata benedictione reportastis.

18 *A die vigesimo*] repetitio exegetica emphasin habens, quasi dicat, ab hoc ipso die qui dies est vigesimus quartus, &c.

h Heb. *ad a die*: *pleonasmus*.

i Heb. quod erat *in granario*.

k Heb. *ad hoc* osivo.

quo non [e]impositus fuit lapis lapidi in templo Jehovæ.

16 Ex quo sunt *dies* illi, [f]veniente *aliquo* ad acervum vicenûm *modiorum*, est denûm; veniente ad lacum ut exhauriat quinquagenas *mensuras* torcularis, vicenarum est.

17 Percussi apud vos uredine, & rubigine, ac grandine totum opus manuum vestrarum; & nullus apud vos ad me convertebatur, dictum Jehovæ.

18 Adhibete jam animum vestrum a die hoc ad eos qui præcesserunt: [g]a die vigesimo quarto *mensis* noni, [h]usque ad diem quo fundatum fuerat templum Jehovæ, adhibete animum vestrum.

19 An adhuc semen [i]granarii, adeoque vitis, & ficus, & malus punica, & [k]olea non protulit? ab hoc ipso die benedicturus sum.

20 [l]Deinde fuit verbum Jehovæ secundo ad Chaggaium; vigesimo quarto die mensis, dicendo,

21 Alloquere Zerubbabelem ducem Jehudæ, dicendo, ego commoturus sum cœlos & terram,

22 Et [*]subversurus sum solium regnorum, ac perditurus firmitatem regnorum ipsarum gentium; subversurus, inquam, currum & sessores ejus, [l]ruentibus equis & sessoribus eorum unoquoque per gladium fratris sui.

23 Die illo, dictum Jehovæ exercituum, assumam te [*]Zerubbabel fili Schealtielis serve mi, dictum Jehovæ, [*]ponamque te ut annulum signatorium; quia [*]te elegi, dictum Jehovæ exercituum.

20 *Deinde*] postrema pars prophetiæ, de cœli & terræ reverentia exhibenda regno Christi, hoc versu; hostibus perdendis, sequente versu; & Christo rege in sempiternum præficiendo Ecclesiæ, versu ultimo.

22 *Subversurus sum*] vi Evangelii & spiritu oris Christi: vide 2. Corinth. 10.5. & 2. Thess. 2, 8.

l Heb. *descendentibus*.

23 *Zerubbabel*] id est Christe, fili Davidis & Zerubbabelis: nam illi Christum ut typi adumbrarunt, & quodammodo in lumbis suis habuerunt, ut loquitur Apostolus de Abrahamo, Heb. 7. 9. *Ponamque*] i. curabo te, in te conquiescam, te in oculis manibusque feram: vide Canticor. 7. 10. *Te elegi*] ut Jeschahh. 42. 1.

ZECARJA.

ARGUMENTUM.

LIBER Zecarjæ prophetæ est totus propheticus & didascalicus, & typis abundat maximè. Primùm enim populum hortatus ad resipiscentiam, figurat typis majestatem Christi intercedentis apud Deum Patrem, misericordiam Dei Ecclesiam restituentis, Gentes infestas Ecclesiæ, hujus instaurationem, illarum eversionem, Christi & Ecclesiæ bona, Ecclesiasticam animadversionem in Judæos improbos, bonorumq; in Babylonia adhuc hærentium & ubivis terrarum apud Gentes versantium sanctificationem in Christo: deinde verò consulentibus de jejunio respondet minimè hoc a Deo imperari, sed vitæ sanctimoniam, & promissiones dari, de quibus exultandum sit in Domino, ac non jejunandum. Postea autem a suis temporibus descendens ad tempora Christi, duabus prophetiis elegantissimis adventum ipsius præfinit signis evidentissimis; hostium Ecclesiæ internecionem, suorum liberationem & defensionem gloriosam, & Judææ subversionem sublato Christo pronuntiat: ac postremò vim Ecclesiæ potentissimam ex Dei præsentia & beneficiis ipsius perceptam describit in reliquiis permansuram, quas Deus electas ex Judæis & gentibus gratiosè convocaverit.

CAPUT I.

Deus Judæos reduces ad resipiscentiam hortatus, visiones varias exhibet Prophetæ, & populo pronuntiare jubet. Primùm enim providentiam suam infinitam, & administrationem exitiosam hostibus, & suis salutarem figurat: deinde Babyloniorum ruina, & revocatione suorum propter Christum exposita, firmitatē sacerdotii Christi, & Ecclesiæ ac cultus sui stabilitatem in virtute sua docet constituram: impiis in Judæa torpentibus execrationem præfigurat, & electis ex Babylonia gentibusq; exteris salutem prænuntians, publicum in Ecclesia monimentum statuit regni universalis Christi per Evangelium.

1 MENSE [a]octavo, anno secundo Darii; fuit verbum Jehovæ ad Zecarjam filium Berecjæ filii Hhiddonis Prophetam, dicendo,

2 [*]Efferbuit Jehova contra patres vestros, [a]fervente ira:

3 Quamobrem edicito istis, sic ait Jehova exercituum; ‖revertimini ad me, dictum Jehovæ exercituum, & [*]revertar ad vos, ait Jehova exercituum.

4 [*]Ne sitis similes majoribus vestris quibus proclamaverant Prophetæ priores, dicendo, sic ait Jehova exercituum, ‖revertimini jam a viis vestris pessimis; & ab actionibus vestris pessimis: non enim auscultarunt, neque attenderunt ad me, dictum Jehovæ.

5 [*]Majores vestri ubi nam sunt? & Prophetæ ipsi an in seculum vivunt?

6 ‖Veruntamen verba mea & statuta mea quæ

1 *Mense octavo*] i. altero pòst mense quā prophetare cœperat Chaggai: vide Hhezræ 5. Sex autem capita hæc placuit de industria conjungere, quia per Dei administrationem una fuit continens eorum visio, non autem seorsim exhibita; & quia similiter unicum est & continens argumentum, si primos sex versus exceperis: nam in eis quædam præfatio totius libri a Propheta præfixa est, quam nos brevitatis ergò non duximus esse a prophetia altera dividendam. Sunt itaq; hic prophetiæ duæ: una hortatoria ad resipiscentiam, sex primis versibus; altera, narrativa administrationis præteritæ, præsentis, & futuræ, qua Deus in Ecclesiam Judæorum usus est, usque dum regnum Christi in gentes propagatum est Evangelio.

2 *Efferbuit*] brevis hujus prophetiæ partes sunt, propositio, duob. ver. & exornatio, tribus. Propositionis autem summa est hortatio ad resipiscentiam: argumenta vero illius duo, a minis majorum exemplo confirmatis, hoc versu; & a promissionibus Dei, ver. sequent.

a Heb. *fervore ira*.

‖ 2. Chro. 36. 16.

3 *Revertar*] id est, reconciliatus vobiscum, adero & benedicam vobis: ut Micæ 7. 19.

4 *Ne sitis*] exornatio (ut diximus versu secundo) primùm per interdictum antitheton, hoc versu, deinde per experimentum majorum, & confessionem ab ipsis vel invitissimis extortam, duob. seq.

‖ Jer. 18. 11. & 25. & seq. & 35. 15.

5 *Majores vestri*] sensus est, communem quidem istius vitæ exitum majores vestri & prophetæ mei habuerunt: sed non propterea mortuis prophetis meis intermortua sunt verba mea: vexerunt plane & in majoribus effectum suum consequuta sunt, adeò ut ipsi viventes videntesque coacti sint agnoscere stabilitatem verborum meorum, etiam sublatis Prophetis meis.

‖ Lamentat. 1. 18. & 2. 17.

præceperam servis meis Prophetis, nonne assequuta sunt majores vestros? adeò ut reversi dixerint, quemadmodum cogitaverat Jehova exercituum facere nobis secundum vias nostras & secundum actiones nostras, ita egit nobiscum.

7 *Die vigesimo quarto undecimi mensis, is est, mensis *Schebat, anno secundo Darii: fuit verbum Jehovæ ad Zecarjam filium Berecjæ filii Hhiddonis Prophetam quod diceret:

8 *Vidi *nocte, quod ecce *vir insidebat equo *rufo, & stabat inter *myrtos quæ *erant* *in profundo: postea verò *equos rufos, *balios, & albos.

9 Cumque dicerem, quid *sibi volunt* isti, Domine mi? dixit ad me *Angelus ille qui alloquutus est me, ego ostendam tibi quid *sibi velint* isti.

10 Tunc respondens vir ille qui stabat inter myrtos, dixit, *hi *sunt* quos misit *Jehova ad perambulandum terram.

11 Et respondentes Angelo Jehovæ stanti inter myrtos, dixerunt, *perambulavimus terram; & ecce tota terra *desidet, & tranquilla est.

12 Tunc loquutus *angelus Jehovæ dixit; ô Jehova exercituum, quousque tu non miserturus es Jeruschalaimorum, & civitatum Jehudæ, in quas indignatus es *jam septuaginta annis?

13 Respondit autem Jehova exercituum Angelo illi qui alloquebatur me; *verba bona, verba consolatoria.

7 *Die vigesimo*] tempus hoc (ut supra diximus) demonstrat alteram esse prophetiam a superiore; sequentia verò omnia usque ad caput 7. inter se continuanda esse. Est autem prophetia hæc ὀπτασιαστική, id est, tota ex visionibus constans, quibus suæ interpretationes suis locis subnectuntur. Continetur vero prophetia hæc tribus in universum partibus: prima est prolepsis sive propositio summa visionum & prædictionum sequentium, toto hoc capite; secunda narratio modi quem Deus ad illud usque tempus tenuerat in administratione sua ut præstaret consilium & promissiones suas, secundo capite; tertia, consiliorum Dei quæ inde ab eo tempore præstare cœpturus erat copiosa enarratio, usque ad caput 7. quæ partes singulæ suas visiones suis rebus conjunctas habent. *Schebat*] qui plurimum respondet Januario. 8 *Vidi*] visio hæc proleptica (ut diximus præcedente versu) primum figurat Christum inter pios in Ecclesia habitantem, angelosque, & res creatas ministrantes ei hoc versu; & tribus sequentibus: deinde vero generalem administrationem Christi, inde ad finem capitis.

Nocte] quod tempus ordinarium est habendis visionibus. *Vir*] Angelus Dei humana specie, nimirum Christus, qui Angelus Jehovæ deinceps appellatur, & inter Deum patrem genusque humanum intervenit tanquam verbum, sapientia, & potentia Dei. *Rufo*] id est, coloris ignei, quo prodest Ecclesiæ suæ, & consumit adversarios. *Myrtos*] adumbrantes Ecclesiam ipsius, quæ vivit, viret, floret, fructum edit, & odora est in ipso. *In profundo*] id est, in loco fluctibus & procellis exposito; quemadmodum tum erat Ecclesia Judæorum, gravissimas calamitates in Babylonia Judæaque perferens: & communis est sors Ecclesiæ Dei. *Equos rufos*] cum equitibus synecdochicè, pro eo quod est, omnis generis administros, qui ut Regi cursores, ita Christo Domino suo parent fidelissimè, sive ad judicia ejus præstanda, sive ad beneficia, sive ad utrumque conjunctim; quod equis baliis figuratur. *Balios*] sive varios: sic enim Hebræis appellantur a colore uvarum præstantissimarum, qui in eo tractu est varius. 9 *Angelus*] vir idem insidens equo rufo, de quo præcedente versu; sic deinceps. Quapropter in sequentibus Propheta sic disertè ait, angelo qui alloquebatur me, ver. 13. Angelus qui alloquebatur me, ver. 14. eodemque modo in aliis capitibus, discretionis causa. 10 *Hi sunt*] id est, sunt nuntii & exploratores a Deo missi, per quos placuit cognoscere quid rerum agatur in terra: nam etsi Deo sunt omnia præsentissima expositaque ante oculos ejus, Heb. 4.13. tamen & Angelos administros ac testes adhibet voluntatis suæ, & hac ratione in Scripturis adumbrat majestatem suam, regum humanorum exemplo, quos frequens administrorum satellitumque comitatus stipare solet. *Jehova*] id est, Deus Pater per me: quamobrem etiam angeli ad Christum ipsum responsa sua perferunt; ut qui sit interpres Dei Patris apud res creatas omnes, & omnium Mediator apud Patrem. 11 *Perambulavimus*] hoc angelorum responso demonstratur absolutissima cognitio rerum omnium, qua præditus est Christus, non tantum earum quæ in Ecclesia geruntur, sed etiam apud adversarios illius. Hic autem & duobus sequentibus narratur quo pacto Deus adductus sit ut misereretur Ecclesiæ Judæorum; deinde verò consilium ejus misericors, quod jam cœptum erat aliqua ex parte præstari, exponitur. *Desidet*] id est, delicias agit Babylonius, & quisque adversarius Ecclesiæ, dum Ecclesia tua maximis tempestatibus agitatur. Nam hæc verba figurant illud tempus quo Judæi in Babylonia detinebantur, unde liberati dicuntur interventu Christi, versibus sequentibus.

12 *Angelus Jehova*] Christus intercessor pro Ecclesia apud Deum Patrem. *Jam septuaginta*] id est, jam toto tempore quod præfiniveras atque prædixeras, Jirmejæ 25. & 29. sic demonstrat illud, quousque? non esse dubitantis, sed urgentis promissionum complementum. 13 *Verba bona*] videlicet de amore Dei erga Ecclesiam, ira in adversarios, & effectis earum, quæ deinceps exponuntur. Atq; hactenus quidem typus est administrationis Christi, cum Judæi detinerentur in Babylonia.

14 *Quamobrem edixit mihi angelus qui alloquebatur me, proclama dicendo; sic ait Jehova exercituum, zelo prosequor Jeruschalaima & Tzijonem, zelo maximo.

15 Fervore enim maximo ferveo contra gentes istas tranquillas: quia me effervescente paululum, ipsæ *adjutrices fuerunt in malum.

16 Idcirco sic ait Jehova, reversus sum ad urbem Jeruschalaimorum misericordia; domus mea *ædificabitur in ea, dictum Jehovæ exercituum; &*regula extendetur super Jeruschalaima.

17 *Amplius proclama dicendo, sic ait Jehova exercituum, *adhuc dispergentur civitates meæ præ bono; *consolante Jehova adhuc Tzijonem, & eligente adhuc Jeruschalaima.

14 *Quamobrem*] jam Propheta transit ad præsentem constitutionem rerum, quasi dicat, quia jam ante annos triginta Deus Pater verbis bonis & Ecclesiæ salutaribus alloquutus est filium & sermonem suum æternum, ideo nunc filius ipse Dei vocavit me ut eadem bona verba confirmem vobis, tum de animo ipsius erga Ecclesiam, hoc versu, & contra hostes, versu sequente, tum de officiis ipsius, versu 16. & 17. quæ omnia ex ordine sequentibus enarrantur. 15 *Adjutrices fuerunt*] id est, afflictis aggravaverunt afflictionem tota facultate sua: quod de Babyloniis dicitur, Jeschahh 47.6. de aliis verò gentibus, Jechezk. 25. 16 *Ædificabitur*] id est, perficietur invitis hostibus: sic populum in opere incepto confirmat, ut fecit Chaggai 1. 13. prior promissionum locus. *Regula extendetur*] id est, urbs quoque ipsa ædificabitur, synecdochicè: prout post annos fermè viginti Nechemja duce effectum est, Nechem. 2. & sequentibus. 17 *Amplius*] alter promissionum locus. quasi dicat, non tantùm promissiones illas temporarias & aspectabiles effecturus sum, sed infinitas alias & inæstimabiles profusurus in Ecclesiam re ipsa & verbo, secundum electionem & consilium æternum meum in Christo.

Adhuc dispergentur] id est, adeo Ecclesiam meam prosequar & cumulabo beneficiis, ut pii præ suæ bonorumque suorum copia non capiantur angustiis Judææ finibus, sed in totum orbem terrarum diffusi propagent benedictiones suas: vide Jeschahh 49. 18. & sequentibus. *Consolante*] id est, promissas suas consolationes, & præfinitam electionem præstante. Nam semel ab æterno suos elegit Deus: sed electionis suæ consilium perficiendo, eligere quoque in Scriptura dicitur, per metalepsin: id est, in electione semel facta pergere.

Caput II.

1 *ET sublatis oculis meis vidi, ecce autem *quatuor cornua.

2 Et dicente me ad angelum qui alloquebatur me, quid *sunt* ista? dixit ad me, ista *sunt* illa cornua quæ sparserunt Jehudam, Jisraëlem, & Jeruschalaima.

3 Deinde ostendit mihi Jehova *quatuor fabros:

4 Et cùm dicerem, quid isti veniunt facturi? eloquutus est dicendo, illa cornua quæ sparserant Jehudam, adeò ut quisquam non extulerit caput suum; jam venerunt isti ad deterrendum illa, ad dejiciendum cornua gentium, quæ sustulerant cornu in terram Jehudæ ad spargendum eum.

5 *Iterum sublatis oculis meis videns quòd ecce virum, & in manu ejus funiculum [a]mensorium:

6 Dixi, quò vadis? qui dixit ad me, *ad mensurandum Jeruschalaima; ut *videant quanta *sit futura* latitudo ejus, & quanta longitudo ejus.

1 *Et sublatis*] Secunda hæc pars, narratio (ut diximus suprà 1.7.) exponit modum quo Deus usus est in præstandis promissionibus antecedentibus. Primùm enim adversariorum Ecclesiæ ruina exponitur, versibus quatuor; deinde urbis ædificatio, versu 5. & 6. ac postremò Ecclesiæ Christi amplificatio per Evangelium, versu 7. & sequentibus: quæ tria ex ordine posita fuerant, tribus versibus proximè præcedentibus.

Quatuor cornua] quibus adumbrantur hostes qui populum Jisraëlis omnibus ex partibus infestaverant: videlicet Syri, Assyrii, & Babylonii a septentrione, Hhammonitæ & Moabitæ ab Oriente, Edomæi, Aegyptiique a Meridie, & Pelischtæi ab Occidente: ut ex Jirmeja & Jechezkele constat. 3 *Quatuor fabr.*] id est, administros, artificesque judiciorum Dei, quos Deus undequaque congregaverat ad perdendos Babylonios, & congregaturus erat ad deturbandos hostes Ecclesiæ suæ, qui structuram templi & urbis impediebant. 5 *Iterum sublatis*] secundus typus de ædificatione urbis, ut diximus in versum 1.

a Heb. *mensuræ*. 6 *Ad mensurandum*] id est, dimetiendum & delineandum formam urbis quæ brevi instaurabitur: ut diximus supra 1. 16. *Videant quanta*] structores, videlicet quos adhibiturus erat Deus architectus Ecclesiæ.

7 *Ecce

7 Ecce autem angelo illo qui alloquebatur me procedente, 'angelus alter procesit obviam ipsi:

8 Cui edixit, 'curre, alloquere 'puerum istum, dicendo; 'per pagos habitabunt *cives urbis* Jeruschalaimorum, præ multitudine hominum & jumentorum *versantium* [b] in ea:

9 Et ego ero ei, dictum Jehovæ, 'murus igneus circumquaque; & gloriæ ero in medio ejus.

10 'Heus heus, jam 'fugite e terra Aquilonis, dictū Jehovæ, 'cùm expanderim vos [c] quàm latè patent quatuor venti cœlorum, dictum Jehovæ.

11 Heus Tzijon, 'libera te; quæ desides apud filiam Babyloniæ.

12 'Nam sic ait Jehova exercituum, '*qui* post *inductam* gloriam, misit me contra gentes istas quæ deprædatæ sunt vos; quia qui tangit vos, 'tangit pupillam oculi ipsius:

13 Nam ecce ego 'agitaturus sum manum meam contra illas, & erunt prædæ 'servis suis: ita agnoscetis 'Jehovam exercituum misisse me.

14 Cane & lætare filia Tzijonis; quia ecce venturus sum & habitaturus in medio tui, dictum Jehovæ:

15 Et adjungentes se gentes multæ Jehovæ die illo, erunt mihi populus, & habitabo in medio tui: ita agnosces 'Jehovam exercituum mittere me ad te.

16 Tum possidebit Jehova 'Jehudam portionem suam in terra sancta, & 'eliget rursus Jeruschalaima.

17 'Sile universa caro a facie Jehovæ, cùm 'excitatus fuerit ex habitaculo sanctitatis suæ.

7 *Ecce autem*] tertius narrationis locus, de promissionibus Evangelicis, quas perstrinxerat Propheta supra 1. 17. *Procedente*] videlicet ut alloqueretur me propiùs, & promissiones sequentes exponeret. *Angelus alter*] qui præsto erat ad observandum & accipiendum mandatū Christi sic figuratur voluntarium, studiosum, & promptū ministerium angelorum Dei, cùm hic obviam occurrit Christo, tanquam Regi, ut perficiat voluntatem ejus. 8 *Curre*] hoc verbo demonstratur quasi procul stetisse Zecarjam; ac proinde Christum voluisse ipsum accedere, ut quamprimum notas faceret promissiones sequentes, nisi Angelus tanquam cursor operam suam Christo obtulisset. *Puerum*] Zecarjam. *Per Pagos*] id est, innumera erit civium Ecclesię multitudo: ut supra 1. 17. Tria autem hoc Christi sermone continentur: primum, promissionum summa, duobus versibus; secundum, hortatio ad Jisraelitas, ut freti promissionibus ad Ecclesiam convolent, duobus alteris; tertium, promissionum ἐργασία ad finem usque capitis. Promissionum autem loci sunt hi, ampliatio Ecclesiæ, hoc versu; protectio Dei, & sanctificationis gloriæque communicatio cum Ecclesia per præsentiam ipsius, sequente versu. [b] Heb. *in medio ejus.* 9 *Murus igneus*] id est, planè salutaris, ut Jeschahh. 26. 1. & 60, 18. Nam ut ignis res objectas consumit, ita Deus se tam terribilem & gravem ultorem fore adversus Ecclesiæ hostes pollicetur. 10 *Heus heus*] hortatio ad reliquos in Babylonia cōmorantes, ut promissiones Dei amplectantur, & bonorum ejus conscientia affecti accedent Ecclesiam ejus: quamobrem bona à Deo oblata mox narrantur, reliquo capite, & duobus sequentibus; maledictio verò iis denuntiatur qui gratiosè huic vocationi non obsecundaverint, capite 5. *Fugite*] id est, tanquam fuga ex malis præsentibus & venturis (quæ commorantibus in Babylonia denuntiantur) vos eripientes, ad Ecclesiam advolate. *Cùm expanderim*] id est, cùm vobis qui priùs in servitute angustissima tanquam aviculæ in cavea detinebamini, copiam tam illustrem fecerim utendi cœlo libero, & extra Babylonicum ergastulum ex animi vestri sententia evolandi. [c] Heb. *secundum quatuor ventos.* 11 *Libera te*] quasi dicat, per te unam stabit, nisi feceris, tanta commoditate oblata. 12 *Nam sic ait*] toto hoc versu verba sunt angeli illius qui obviam Christo processisse dictus est, suprà versu 7. *Qui post induct.*] id est, qui duo significavit mihi & fieri per me imperavit: unum, ut gloriā quam in vobis collocaturus est indicem; alterum, ut in hostes immittam ignem judiciorum ipsius: quæ duo Christus dixerat suprà versu 9. & hic Angelus repetit, ὕστερον πρότερον. *Tangit pupill.*] ut Deut. 32. 10. & Psal. 17. 8. 13 *Agitaturus*] id est, percussurus sum & cæsurus, synecdoche. *Servis suis*] id est, Judæis, qui servitutem ipsis servierant. Est autem hoc & seq. ver. ἐργασία versus 9. ut contrà sequentibus per ὑστέρωσιν ἐργασία est octavi versus. *Jehovam exerc.*] id est, me filium & sermonem Dei Patris æternum, eum esse qui mittor ad vos, ut hæc jamque prænuntiem, & præstem suo tempore. 15 *Jehovam exerc.*] id est, me filium Dei à Patre missum esse ut habitem in medio vestri, & vos cum gentibus adjuncti mihi, sitis mihi populus: sic demonstrat Christus se Jehovam esse, id est, verum & æternum Deum cum patre & spiritu sancto. 16 *Jehudam*] id est, Ecclesiam suam, typicè. *Eliget*] ut suprà 1. 17. 17 *Sile universa*] apostrophe ad hostes, gloriosè prædicans majestatem & amplitudinem regni Christi in Evangelio, cui nemo ausit obmurmurare, nedum obsistere. *Excitatus fuerit*] id est, processerit tanquam e cubili suo in publicum, ad regendam Ecclesiam suam Evangelio.

Caput III.

1 'Postea ostendit mihi 'Jehoschuhham sacerdotem maximum 'stantem coram angelo Jehovæ; & 'Satanam stantem ad dexteram ejus, ut adversaretur ei.

2 Dicebat autem 'Jehova ad Satanam, 'increpet Jehova te, ô Satan; increpet, inquam, te Jehova, 'qui eligit Jeruschalaima: 'nónne hic *est* titio ereptus ex igne?

3 Jehoschuahh autem cùm esset indutus 'vestibus sordidis, & staret coram ipso angelo:

4 'Respondens *angelus* alloquutus est 'eos qui stabant coram se, edicendo, amovete vestes istas sordidas ab eo; & dixit ad eum, 'vide, transtuli a te iniquitatem tuam, ut induam te [a] mutatis vestibus;

5 Edixitque, 'imponunto cidarim mundam capiti ejus: imposuerunt itaque illi cidarim mundam capiti ejus, & induerunt eum vestibus, 'angelo Jehovæ adstante.

6 'Tum contestatus est angelus Jehovę Jehoschuhham, dicendo,

7 Sic ait Jehova exercituum, si in viis meis ambulabis; & si observationem meam observabis, & tu cùm jus dicis domui meæ, tum etiam observabis atria mea; utique 'dabo tibi ambulationes inter 'astantes istos.

8 'Audi jam, Jehoschuahh sacerdos maxime, tu & 'amici tui qui sedent coram te, quandoquidem [b] 'ostento sunt: [c] ecce ego adducturus sum servum meum, 'Germen.

1 *Postea*] Tertia pars prophetiæ, ut diximus suprà 1. 7. nimirum enarratio cōsiliorum Dei quæ ad gloriam suam erat præstiturus, duobus membris continetur: prius est de administratione Dei in Judæa, in qua agitur de beneficiis Dei erga suos, hoc & sequente capite; & de judiciis contra immorigeros, capite 5. quæ duo perstrinxerat Propheta præcedente capite posterius, de servandis electis e media Babylonia, capite 6. Eorum autem quos Deus agnoscit pro suis in Ecclesia quam patres mysticam nominarunt, primas obtinet caput, nimirum Christus sacerdos summus, de quo hoc capite; secundas verò corpus Christi, id est, Ecclesia catholica ex electis Dei adunata, de qua sequente capite. Capitis autem Ecclesiæ, & sacerdotis summi ratio duplex est: una, typica in Jehoschuhha, usque ad vers. 8. altera, simplex qui typus significabat, tribus versibus ultimis. In typo tria observanda sunt: defensio quam Christus suscipit pro servis suis adversus Satanam, duobus versibus; remissio peccatorum & justificatio per fidem, trib. sequentibus, & officii debiti restipulatio promissione conjuncta, ver. 6. & 7. *Jehoschuhham*] de quo Chaggai 1. 1. & 12. & 2. 2. *Stantem coram*] i. ministrantem Christo, & agentem typum ipsius in Ecclesia. *Satanam*] id est, adversarium: ut Ijobi 1. 6. 2 *Jehova*] Christus, angelus Jehovæ, coram quo Jehoschuah stabat. *Increpet*] id est, Deus pater verbo suo potente depellat te a tribunali suo, & accusandi facultatem adimat tibi, justificans servum suum & secundum eum pronuntians. *Qui eligit*] id est, propter electionem suam faciat. *Nónne hic est*] brevis contestatio evincens malitiam Satanæ. q. d. quid? nónne audis hoc esse consilium Dei? quin potius nónne vides ex liberatione mirifica jam antè præstita, & cognoscis Deum in hoc homine, quem ex incendio eripuit, statuisse efficere voluntatem suam? quid tu Jehovæ obniteris? 3 *Vestibus sord.*] infirmitatum suarum peccatorumq; suorum symbolis. 4 *Respondens*] Christus, peccata remittens, & justificans impios. *Eos qui stab.*] i. angelos, qui ministerii causa mittuntur propter eos qui hæredes salutis futuri sunt, Heb. 1. 14. Est autem hoc humanitus dictum: nam remissionem peccatorū & justificationem unius Christi est conferre per Spiritum. *Vide*] id est, ex hoc signo rei veritatem perspice: ut Jirmejæ 1. 10. [a] Heb. *mutationibus.* 5 *Imponunto*] id est, induatur hic rebus omnibus tum ad sacerdotium perfungendum pro Ecclesia, tum ad suam ipsius vitā sanctè traducendam & Deo probandam necessariis. Nam omnis sacerdos & minister Ecclesiæ Christi tum pro Ecclesia instruendus est à Christo donis suis publicis (quæ hìc designantur cidari sacerdotali ornamento) tum etiam pro se ipso donis suis singularibus. Habent enim (ait Augustinus) duo quædam: unum, quòd Christiani sunt; alterum, quòd præpositi sunt. Illud quòd Christiani sunt, propter ipsos est; quòd autem præpositi sunt, propter Ecclesiam est. In eo quòd Christiani sunt, attenditur ipsorum utilitas; in eo quòd præpositi sunt, non nisi Ecclesiæ. *Angelo Jehova*] id est illico: dictum ac factum, quod aiunt. 6 *Tum contestatus*] tertius locus typi, restipulatio cum promissione, ut diximus in versum 1. 7 *Dabo tibi ambulat.*] id est, constituam te in eadem dignitate qua sunt angeli Dei in cœlo, & inter ipsorum myriadas in eadem Ecclesia conversaberis: Matth. 22. 30. & Heb. 12. 22. *Astantes*] id est, angelos, ut suprà versu 4. 8 *Audi jam*] altera pars capitis, ut diximus suprà versu 1. qua Propheta instituto in Ecclesia typico sacerdotio, transit ad complementum & veritatem illius in Christo, & tria illa membra typo attributa veritati accommodat. Primùm enim Christo, qui promittitur hoc versu, attribuit firmitatem administrationis & consiliorum omnium ad defensionem Ecclesiæ, deinde justitiam ad justificationem & sanctificationem illius, ac postremò redemptionem ad promissiones æternæ pacis prestādas: ut Christus nobis à Deo Patre factus est sapientia, justitia, sanctificatio, & redemptio. 1. Cor. 1. 30. *Amici tui*] id est, Sacerdotes omnes, quorum prępositus es administrationi, ut magister discipulis præest, & præses [illegible] ribus. [b] Heb. *viri ostenti.* *Ostento sunt*] vide Psal. 71. 7. [c] Heb. *quid* [illegible] *pleonasmus.* *Germen*] id est, Christum Jehovam: ut Jeschahh. 4. 1. Jirmejæ 23. 5. & 33. 15. de quo etiam copiosiùs infrà 6. 12. & sequentibus.

9 Nam ecce ᵃlapis ille *est* quem pono ᵃcoram Jehoschuhha; ᵃapponens lapidi unico septem oculos: ecce ego ᵃsculpturus sum sculpturam ejus, dictum Jehovæ exercituum, & amoturus iniquitatem terræ istius die uno.

10 Die illo, dictum Jehovæ exercituum; ᵃvocabitis quisque amicum suum sub vitem, & sub ficum.

9 *Lapis ille est*] altera allegoria, significans firmitatem Christi, & Ecclesiæ superædificatæ Christo. *Coram Jehosch.*] id est, in Ecclesia, ubi Jehoschuahh typum agit illius. *Apponens lapidi*] id est, perfectissimè adhibens ei absolutissimam providentiam meam, ut infrà 4.10. & in eo collocans ipsam, ut perfungatur administratione sua ex voluntate Patris. Nam providentia Dei, oculis; perfectio septenario numero figuratur. De lapide autem vide Psal. 118.22. & Jeschahh. 28.16. *Sculpturus sum*] id est, eâdem opera, & ornamenta omnia in eo depositurus sum, tradito sine mensura spiritu justitiæ, sanctificationis, & vitæ; & per eum remissionem peccatorum, ornamentaque omnia eum Ecclesia communicaturus: metaphora a structoribus lapides politos sculpentibus, rudes verò & impolitos cædentibus, ut apti sint ædificio. 10 *Vocabitis*] id est, agetis in pace, ut 1. Reg. 4.24.

CAPUT IIII.

1 ᵃDEINDE ᵃreversus angelus ille qui alloquebatur me, excitavit me ut virum qui excitatur a somno suo:

2 Dixitque ad me, quid tu vides? cui dixi, video quòd ecce ᵃlychnuchus aureus totus, cujus lecythus supra summitatem ejus *est*; septem lucernæ ejus in eo, ᵃseptemque infundibula septem illis lucernis quæ *sunt* in summitate illius:

3 Et duæ oleæ ad illum; una a dextera lecychi, & altera ad sinistram ejus.

4 ᵃCumque respondissem, loquutus sum ad angelũ qui alloquebatur me dicendo; quid ista *sibi volunt*, Domine mi?

5 Respondens autem angelus qui alloquebatur me, dixit ad me, an nescis quid sibi velint ista? cui dixi, non, Domine mi.

6 ᵃRespondens itaque alloquutus est me, dicendo, hoc *est* ᵃverbum Jehovæ ᵃad Zerubbabelem, dicendo; ᵃnon virtute, neque vi, sed spiritu meo, ait Jehova exercituum.

7 ᵃCujus es, ô mons magne? coram Zerubbabele ᵃin planitiem es: ᵃnam proferet lapidem summum; ᵃ*cum* ᵇfragosis acclamationibus gratia gratia *acclamatis* ei.

8 ᵃFuit enim verbum Jehovæ ad me, dicendo,

1 *Deinde*] Transitio ad descriptionem secundæ materiæ beneficiorum Dei, id est, Ecclesię catholicæ, ut diximus suprà 3.1. ad cujus contemplationem Propheta se translatum fuisse dicit excitatione, tãquam si ad amplitudinem superioris visi infirmitate carnis suæ obdormivisset, hoc versu. Sunt autem in hac Ecclesiæ descriptione partes duæ typus, versu 2. & 3. & interpretatio typi, sequentibus [illegible] toto hoc capite tractantur [illegible]. *Reversus*] i. a Jehoschuahh conversus ad me, & mecum sermonem habens. 2 *Lychnuchus*] typus Ecclesiæ pretiosissimæ coram Deo, cujus singula mẽbra deinceps a Christo explicantur. a Heb. *septem septem infundibula lucernis*: σύγχυσις verborum, quam tractatione verborum fecimus evidentiorem. 4 *Cumque respondissem*]. i. petenti angelo narrassem visionem oblatam. Hîc autem transitur ad interpretationem typi quam Propheta postulat, hoc versu: & angelus ad eam accipiendam Prophetam excitat, sequente versu tum ad singularem interpretationem descendit. 6 *Respondens itaque*] quemadmodum typi duæ sunt partes duobus versibus distinctæ, ita etiam quæstiones Prophetæ & responsiones Christi in duas partes distinctæ sunt: prior respondet typo secundi versus, usque ad versum 11. posterior verò respondet typo versus tertii, quatuor versibus ultimis. In hoc autem priore responso ponitur primùm interpretatio [illegible] ἐξήγησις καὶ θέσις, hoc & sequente versu, deinde confirmatio, trib. alteris. *Verbum*] adumbratum hujus visionis typo. *Ad Zerubbabelem*] ducem populo [illegible], ac proinde typum Christi Regis æterni nostri. *Non virtute*] q. d. quemadmodum lychnucho illi & instrumentis illis sive faciendis & constituendis, sive curandis, nulla ars humana, nullæque vires adhibentur, sed Deus spiritu fecit, & sustentat per eundem spiritum: ita etiam populus meus & Ecclesia mea nullo consilio aut humanis viribus restitutus est; curabiturque porrò & conservabitur [illegible] quidem & ducum suorum opera, sed unica virtute spiritus mei. 7 *Cujus es*] apostrophe ad adversarios, qui sibi præ Zerubbabelis Judæorumque tenuitate montes magni esse videbantur, & officiebant ei, ut narratur Hheztræ 4. & 5. q. d. [illegible] vos vestri juris esse? aut populum meum esse in jure vestro? imò verò [illegible] agatis, mei juris estis, neque potestis manus meas effugere. *In planitiem*] [illegible] plana sunt virtute spiritus mei Zerubbabeli, & facilia omnia. *Nam proferet*] [illegible] ædificabit invitis vobis, & lapidem summum imponet ædificii. *Cùm*] [illegible] favente & acclamante cum summa lætitia populo; cujus clamoris summa [illegible] a Propheta, cùm dicit, gratia gratia, q. d. gratiâ Dei domus perfecta [illegible] merito aut virtute nostra, & gratiâ Dei porrò curabitur, quod exoptamus ex animo. Sic jubet propheta populum agnoscere & prædicare veritatem [illegible] typi. b Heb. *fragoribus*. 8 *Fuit enim*] confirmatio ut diximus versu 6. a testimonio Dei Patris consilium suum exponentis Christo, quod ipse Propheta narrat nudis & apertis verbis.

9 ᵃManus Zerubbabelis fundaverunt domum istam; & manus ejus perfecturæ sunt, ut agnoscas Jehovam exercituum ᵃmisisse me ad vos.

10 ᵃNam quis spreverit diem ᵃparvorum *operum*, cùm lætentur aspicientes ᵃad lapidem illum ᶜperpendiculum in manu Zerubbabelis ᵃseptem isti? ᵃoculi *inquam* Jehovæ, ipsi peragrantes terram?

11 ᵃAmpliùs respondens dixi ad illum; quid *sibi volunt* duæ oleæ istæ, ad dexteram lychnuchi, & ad sinistram ipsius?

12 Et respondens ᵃdenuò dixi ad eum; quid duæ vaccæ olivarum, quę *sunt* in spatio duorum tuborum auri effundentium ex se ᵈaureum liquorem?

13 Qui cùm alloquutus esset me dicendo, ᵃan nescis quid sibi velint ista? dixi, non Domine mi.

14 Itaque dixit, ᵃhæ *sunt* duę ᵉoleosæ; ᵃquæ permanent apud Dominum totius terræ.

9 *Misisse me*] ut suprà 2.13. 10 *Nam quis*] alterum argumentum, a providentia & studio Dei Patris. Deus (inquit Christus) non tantum dixit, sed etiã procurat infinita providentia sua: quis ergo interverterit? Deus delectatur eo, quis spreverit? *Parvorum oper.*] id est, tenuium principiorũ istorum, quæ ducta sunt in extruenda domo. *Ad lapidem illum*] summum, de quo versu 7. c Heb. *stannum*: metonymia. *Septem isti*] de quibus suprà 3.9. *Oculi inquam*] id est, infinita Dei providentia. 11 *Amplius*] secunda pars anagoges, ut diximus in versum 6. qua Propheta sciscitatur, duobus ver. & angelus respondet, duob. alteris. 12 *Denuò*] id est, accuratiùs & minutatim sciscitans: hic enim exprimuntur visionis partes quas antè Propheta reticuerat, ver. 3. Nam utrinque adstabant lychnucho erectæ oleæ, quarum rami ad lecythum lychnucho impendentem spectabãt: supra lychnuchum duo erant tubi aurei, quorum os inferius lecytho oleum infundebat, superius verò (quod spatii majoris erat) accipiebat ex olearum baccis, quæ memorantur hoc versu. d Heb. *aurum*. 13 *An nescis*] ut suprà versu 5 excitantis ad attentionem verba. 14 *Hæ sunt duæ*] hoc responso Angelus satis habuit demonstrasse interpretationis viam, cùm priorem tantùm quæstionẽ explicat, q. d. duę istæ arbores figurant omnimoda spiritus dona a Deo in æternum ad Ecclesiam perventura per Christum. Hinc autem facilè eruitur secundæ quæstionis interpretatio, nempe duas baccas tubosque significare demensum spiritus abundans, & in Ecclesiam a plenitudine Christi suis modis, tanquam tubulis, indesinenter defluens. e Heb. *filii olea*. *Quæ permanent*] id est, quæ in Christo sunt, & per Christum Ecclesiam perfundunt benedictionibus æternis.

CAPUT V.

1 ᵃDEINDE ᵃrursus attollens oculos meos vidi, quòd ecce ᵃvolumen ᵃvolabat.

2 Cumque diceret ad me, quid tu vides? dixi, video volumen volans, ᵃlongitudine viginti cubitorum, & latitudine decem cubitorum.

3 Tum dixit ad me, ᵃhanc execrationem processuram in superficiem totius terræ, quia ᵃquisquis furatur, ex hoc *populo*, ᵃut illa, se ᵇinnocentem asserit; & quisquis jurat, ex hoc *populo*, ut illa, se innocentem asserit:

4 Hanc profero, dictum Jehovæ exercituum, ut invadat domum furis, & domum jurantis per nomen meum falsò: commoransque in domo ejus consumat eam, & ligna ejus, ac lapides ejus.

1 *Deinde*] Tertiam partem prophetiæ, diximus suprà 3.1. enarrare duo genera consiliorũ Dei. Ac de beneficiis quidem illius in suos dictum est duobus capitibus: nunc posterius consiliorum genus agitur, nempe judiciorum contra Judæos immorigeros, toto hoc capite. Tria autem typicè simul & anagogicè ad illud pertinentia hoc capite proponuntur: primum est, execratio descripta & quasi relata in acta Ecclesiæ ex consilio Dei, quatuor versibus: secundum, improbitatis, scelerumque gravissimorum quibus irritatus est Deus descriptio, & divini ordinis in eis observandis, quatuor alteris; tertium, sententiæ exequutio, tribus versibus ultimis. a Heb. *reversus extuli*. *Volumen*] ubi descripta erat sententia execrationis. *Volabat*] id est, celerrimè obibat terram. 2 *Longitudine*] id est, volumen amplissimum, quo tum innumera peccata hominum, tum infinita maledictio continetur copiosissimè. 3 *Hanc execrationem*] id est, quę hoc volumine continetur: synecdoche. *Quisquis furatur*] id est, hujus voluminis scriptura sententiam fert in Judæos pervicaces qui hîc in peccatis vivunt, & se nihilominus justitiæ alicujus specie innocentes planè confirmant esse; quamvis maximorum scelerum teneantur: cùm in secundam legis tabulam, tum etiam in primam, quæ duo synecdochicè designantur furti & juramenti nominibus. *Ut illa*] id est, æquè ac reliqua terra impudentes sunt in defendendo & probando peccato suo; haud secus ac si nunquam novissent Deum ampliùs quàm terra reliqua. b Heb. *innocentem agit*. 4 *Et ligna ejus*] id est, perdat eam funditus, ita ut ne vestigia quidem reserventur.

5 *Postea*] secunda pars capitis, nempe communis improbitatis descriptio, & divini ordinis, ut diximus in versum 1. qua Propheta docet omnes improbos ex Judæis providentia Dei in acervum unū & quasi modium cōportatum, & gravissimo decreto ejus ac ineluctabili obsignatum iri.

6 *Hæc est*] i. hæc est cognitio illa verissima quā Deus habet in ecclesia sua de toto sceleratorū corpore. Sic autē agit cū Propheta Deus, ut primū e longinquo cernat, deinde specie illa appropinquante discernat tres illius partes quæ ponuntur seq. ver. & exponūtur ver. 8.

5 ᵃ Postea progressus angelus qui alloquebatur me, dixit ad me; attolle jam oculos tuos, & vide quid sit hoc quod procedit.

6 Dicenti autem mihi, quid est? dixit, ᵇ est Epha quæ progreditur; dixitq; , hic est oculus ipsorum in tota hac terra.

7 Ecce autem ᵃ massam plumbi allatam; deinde istud, ᵃ mulierem unam quæ fuit in medio illius Ephæ.

8 Dixitq; ille, ᵃ hæc est ipsa improbitas, cùm projiceret eam in medium Ephæ; projecitque ᶜ massam illā plumbi ᵃ in os ipsius *Ephæ*.

9 ᵃ Tum attollens oculos meos vidi, quòd ecce ᵃ duæ mulieres prodibant ᵃ habentes ventum in alis suis, quibus erant alæ similes alis ciconiæ; efferebantque Epham illam ᵃ inter terram ᵈ & cœlum.

10 Me autem dicente ad angelum qui alloquebatur me, quò istę deferunt Ephā hanc?

11 Dixit ad me, ᵃ ut ædificet sibi domum in terra ᵃ Schinhharis; ubi stabiliatur & collocetur ᵃ in Basi sua.

7 *Massam plumbi*] typum firmitatis & immutabilitatis, quæ futura erat in decreto Dei adversus Judæos, qui sanctum fœdus faciebant irritum, quasi pondus imponeretur, ne ligati judicio Dei & Ecclesiæ ipsius effugerent e suo carcere.

Mulierem] figurantem corpus impiorum omnium Judæorum ejiciendorum ex Ecclesia. 8 *Hæc est ipsa improb.*] i. hæc mulier typus est impiorum ex Judæis qui in unum collecti asservantur & obsignantur, comparati ad illud judicium Dei subeundum quod sequentibus exponitur. c Heb. *lapidem*. *In os*] super fœminam videlicet, ut asservaretur inclusa & ligata velut firmo carcere, donec judicium efficeretur quod exhibuit Christus videndum, sequentibus. 9 *Tum attollens*] tertia pars capitis, de executione sententiæ Dei, facta in Ecclesia post cognitionem legitimam: quod libri Hhezræ & Nechemjæ docent. In qua exequutione duo sunt observanda; unum, evictos impietatis & improbitatis extra Ecclesiam deportari, hoc versu; alterum, in Babyloniam relegari, pro eo quod est, adjudicari atque implicari eodem judicio, quod manebat Judæos cæteros qui Babylonicam vitam piæ & sanctæ in Judæa vitæ prætulerant, versibus sequentibus.

Duæ mulieres] quæ designant Ecclesiam duorum temporum, unū est cùm Hhezra ex Babylonia in Judæam missus Ecclesiam constituit, & ab impiis illis quibus commaculata erat Ecclesia repurgavit, Hhezræ 9. & 10. alterum, cùm Nechemja adhibito Sacerdotum consilio similiter fecit, ut legimus Nechem. 13. Quamobrem hæc tempora appellationem mulierum habent, quia ferè cum muliere comparatur Ecclesia, sive singularis aliqua sit, sive catholica: duæ verò ponuntur mulieres ad distinguenda duo illius tempora. *Habentes ventum*] id est, expeditissimæ ad exequendum voluntatem Dei, ut Hhezræ 10.8. quò spectat etiam alarum amplitudo sequentibus verbis exposita. *Inter terram & cœlum*] id est, palàm, publica sententia & exequutione illius; ut quæ efferuntur in aërem, oculis omnium quàm longissimè exponuntur. d Heb. *& inter cœlum*. 11 *Ut ædificet*] id est, relegat foras extra Ecclesiam relegatione perpetua. Nam cùm perpetua habitatio aut certè diuturna in Scripturis dicitur, figuratur sæpè domus ædificatione: ut Jirmejæ 29. 5. & 28. *Schinhharis*] vide Gen. 10. 10. *In basi sua*] id est, in sede illa, ubi jam antea fundati & radicati corruptissimos suos mores hauserant & ubi fratres ipsorum neglectis Dei beneficiis sedes suas fixerant, ut narratur 1. Chron. 4. 22. & 23.

CAPUT VI.

1 *Deinde*] Posterius hoc tertiæ partis in prophetia membrum (ut diximus suprà 3. 1.)

1 ᵃ DEINDE ᵃ rursus attollens oculos meos vidi, quòd ecce ᵃ quatuor currus prodibant e medio duorum montium; qui montes erant montes chalybei.

2 In curru primo equi ᵃ rufi erant, & in curru secundo equi nigri:

3 In curru autem tertio equi albi; & in curru quarto equi grandine guttati, ᵃ badii.

4 Itaque proloquens dixi ad Angelum qui alloquebatur me; quid *sibi* hæc *volunt*, Domine mi?

5 Et respondens angelus dixit ad me; hi quatuor sunt ᵃ venti cœlorum procedentes ᵇ inde ubi constiterant, apud dominatorem totius terræ.

6 ᵃ Qui sunt in illo *curru*, *&* equi illi nigri egrediuntur ᵃ in terram Aquilonalem, & albi illi egrediuntur post eos; grandine verò guttati egrediuntur in ᵃ terram Meridianam.

7 ᵃ Badii enim egressi ᵃ quærebant eundo ut obambularent terram hanc; quapropter ᵃ edixit, ite, obambulate terram hanc: sic obambularunt ᵃ *equæ* terram.

8 ᵃ Et accersens me alloquutus est me, dicendo; vide, hi qui egressi sunt in terram Aquilonalem, ᵃ tranquillarunt spiritum meum in terra Aquilonali.

9 ᵃ Tum fuit verbum Jehovæ, edicendo mihi,

10 Accipe e ᶜ deportatis, a ᵈ Cheldaio, & a Tobija, & a Jedahja; veniens tu die eodem, veniens inquam in domum ᵉ Joschijæ filii Tzephanjæ, ᵃ qui veniunt e Babylonia:

11 Accipe igitur argentum & aurum, ut facias coronas; ac impone capiti ᵃ Jehoschuhæ filii Jehotzadaki sacerdotis maximi:

12 Quem alloquêris, dicendo, sic ait Jehova exercituum dicendo, ᵃ ecce virum, cujus nomen est ᵃ GERMEN, qui ᵃ loco suo germinabit, & ædificabit templum Jehovæ.

13 Is enim ᵃ ædificaturus est templum Jehovæ, idemque reportaturus decorem, & sessurus ac dominaturus in solio suo; eritque sacerdos in solio suo, & ᵃ consilium pacis erit inter utrosque.

14 Quamobrem illarum coronarum quæque esto ᵃ pro Chelemo, & pro Tobija, & pro Jedahja, & pro Chene filio Tzephanjæ ᵃ in memoriale; in templo Jehovæ.

2 *Rufi*] vide suprà 1. 8.

3 *Badii*] id est, quorum præcipuus quidem color erat badius, sed ita ut quasi grandineæ guttæ inter speris æ essent.

5 *Venti cœlorum*] id est, angeli ex quatuor cœli partibus assistentes Deo, & ab illo excurrêtes ad exequenda mandata illius; ut Jobi 1. 6. & 1. Reg. 22. 19. b Heb. *a consistendo*.

6 *Qui sunt in illo*] id est, equi illi rufi, nominati versu 2. quos digito indicabat Christus. Sensus est, istorum angelorum & administrorum Dei pars major in Babyloniam profecta est, ut curarent Judęos qui adhuc hærebant inter hostes: pars verò in Judæa fuit occupata, ut populo Dei in illis versanti ministraret.

In terram Aquil.] id est, Babiloniam, quæ respectu Judææ Aquilonalis dicitur.

Terram Merid.] id est, Judæam, quę respectu Babylonię (in quam angeli alii profecti erant) meridiana est.

7 *Badii*] altera pars capitis, narrans curæ quam Deus ministerio angelorum gerit tum in Judæa, hoc versu, tum in Babylonia, versibus sequentibus.

Quærebant] id est, deposcebant sibi ultrò Judææ procurationem.

Edixit] Christus angelorum princeps.

ostendit quamvis perdita & deplorata esse videantur omnia in Babylonia, electos tamen inde servatum iri per misericordiam ipsius: quamobrem primùm exponit ministerium quod Deus adhibet perficiendis suis consiliis, usq; ad ver. 7. deinde narrat singulare symbolum quo Deus Ecclesiam electorum cùm in Babylonia, tùm in Judæa versantium de reconciliatione, gratia, & cura sua, promissionibusque in Christo implendis confirmavit, ad finem usque capitis. a Heb. *reversus sustuli*. *Quatuor currus*] hos currus plerique omnes numero decepti putarant ad monarchias quatuor pertinere, & se ipsos plurimùm torserunt ad detorquēdum contextum in varias interpretationes: nos missis præjudicatis omnibus visionem ex verbo angeli interpretamur, & assensuros nobis confidimus qui ad argumentum bene attenderint. Sunt igitur quatuor currus, acies vel comitatus angelorum ex mandato Dei diligentissimè omnes orbis partes obeuntium, & capessentium jussa illius: montes duo chalybei sunt signa potentissimæ & impervestigabilis Dei providentiæ, ex cujus abdito firmissima & ineluctabilia consilia prodeunt: equi celeritatem significant: itaque summa est, Deum quidem tum ad superiora, tum etiam ad cætera sua consilia præstanda & perficienda (quæ in recessu latent providentiæ ejus,) abundare administris, per quos omnia cognoscat verissimè, & perficiat justissimè ac fidelissimè; quemadmodum etiam Christo æterno Dei Patris filio in eandem sententiam equi attributi sunt, suprà 1. 8. quia Christus est sapientia Dei & potentia Dei: sed in hoc singulari negotio Angelis uti tanquā salutis bonorū administris, ad pios in media Babylonia regendos, reconciliandos sibi, & adducendos ad cultū suum; ne fortè omnes qui extra Judęā erant excidisse aliis a salute Dei putarentur, aut ipsi in desperationē conjicerentur.

Equæ] hanc vocem in contextum visum est inserere, quia verbum genere fœmininum est. Constat autem equabus celeritatem inesse maximam, quod Propheta genere innuit. 8 *Et accersens*] secundus narrationis locus, (de qua proximè præcedente versu) exponit primùm efficacitatem Dei in fidelium animis, hoc versu; deinde professionem publicam piorum erga Deum, & Dei vicissim erga ipsos, reliquo capite. *Tranquillarunt*] id est, & certos homines ad resipiscentiam pietatemque adducendo, & alios in ea continendo efficerunt ut Judæos omnes qui in Babylonia hærent non excludam gratiā mea: sic Deus opus sui spiritus tribuit angelis administris honorificè. 9 *Tum fuit*] transitio ad narrationem publicæ illius professionis quam Judæi pii, quotquot in Babylonia supererant, fecerunt per legatos suos; & vicissim testimonii quod illis, publicè perhibuit Deus factis coronis, hoc & sequente versu; promissionibus subjectis de regno Christi, ver. 12. & 13. & donario palàm in Ecclesia ad documentum publicum proposito, duobus versibus ultimis. c Heb. *transmigratione*. d *qui etiam Chelem, infrà ver. 14.* e *qui etiam dicitur Chen, ver. 14.* 10 *Qui veniunt*] religiosè oblationem facturi Domino. 11 *Jehoschuhæ*] qui typus erat Christi; ac proinde coronis impositis regnum illius figurabat, de quo versu 12. & 13. 12 *Ecce virum*] quasi dicat, ecce typum es viri illius, &c. *Germen*] de quo suprà 3. 8. *Loco suo germinabit*] id est, propria sua gente ac sede, quam veteres Prophetæ designarunt. 13 *Is ædificaturus est templum*] prophetia & prædicatione Evangelii. *Consilium*] id est, evangelizabit pacem æquè iis qui procul sunt atque iis qui in Judæa, utrosque in uno corpore reconcilians Deo per crucem, Ephes. 2. 13. & sequentibus. 14 *Pro Chelemo*] & longinquis omnibus, qui cum ipsis & ipsorum exemplo Deum accessuri sunt: synecdoche. *In memoriale*] id est, ut hoc monimento confirmentur pii longinqui se Deo acceptos fore, & propinqui [illegible] gant jus longinquis esse cum ipsis ad Deum accedendi: quo consilio Reubenitæ, Gaditæ, & Menaschitæ altare cis Jardenem olim extruxerant, Jehoschuhæ 22.

15 Nam

15 Nam longinqui advenient & ædificabunt in templo Jehovæ; ita cognoscetis Jehovam exercituum ᵃmisisse me ad vos: atque hoc quidem futurum est, ᵃcùm [f] omninò auscultaveritis voci Jehovæ Dei vestri.

15 *Misisse me*] ut supra 2.15. *Cùm omnino*] id est, post illud tempus quo ædificaveritis templum Dei, & prophetias singulares suprà enuntiatas feceritis: post illud, inquam, tempus regnum hoc Christi ad Ecclesiam venturum est. f Heb. *auscultando*.

Caput VII.

Deus Judæos de observatione jejunii propter eversum templum instituti consulentes ipsum, admonet de jejuniorũ vanitate, nisi pietati justitiæq; studeatur, & majorum exemplo probat: itaque eos ad præsentis misericordiæ sensum, beneficiorumq; amplius promissorum revocans, ad pietatem & veritatem hortatur, jejuniũq; abolens lætitiam imperat propter præsentem gratiam, & futurorum in Ecclesia bonorum amplitudinem.

1 ᵃPOSTEA fuit anno quarto Darii regis: fuit verbum Jehovæ ad Zecarjam, quarto *die* mensis noni; ᵃCislevo mense:

2 ᵃCùm misisset *populus* in domum Dei Scharetzerum & Regem-Melecũ, ᵃ& viros suos; ad deprecandum faciem Jehovæ,

3 Et alloquendum sacerdotes qui aderant domui Jehovæ exercituum & Prophetas, dicendo; an fleturus sum ᵃ mense quinto, ᵃseparando me, quemadmodum feci jam ᵃaliquot annis?

4 ᵃFuit igitur verbum Jehovæ exercituum, edicendo mihi,

5 Alloquere ᵃ totum populum hujus terræ, & sacerdotes, dicendo; ᵃcùm jejunatis & plãgitis quinto & ᵃseptimo *mense*, ut jam ᵃseptuaginta annis (an [a] ullo pacto mihi, mihi inquam jejunatis?)

6 Et cùm comeditis, aut cùm bibitis; nónne vos qui comeditis & vos qui bibitis,

7 ᵃNónne, *inquam, facturi fuistis* secundũ verba illa quæ proclamavit Jehova per prophetas priores, cùm esset urbs Jeruschalaimorum deses, & tranquilla, & civitates circumstantes eam; ᵃcùm Australem locum & humilem regionem *populus* inhabitaret?

8 ᵃFuitque verbum Jehovæ ad Zecarjam, ut diceret:

9 Sic loquutus fuerat Jehova exercituum, edicendo; jus veritatis [b] dicite, benignitatemque & misericordiam exercete [c] alter in alterum:

10 Viduamque, aut pupillum, peregrinum, aut pauperem ne opprimitote: & malum [d] alter alterius ne cogitate cum [e] animo vestro:

11 Sed renuerunt attendere, & prebuerunt ᵃhumerum refractarium: auresque suas aggravarunt ne audirent:

12 Et cor suum disposuerunt ᵃ *ut* lapidem perdiuturnum, ne audiret legem ipsam & verba quæ mittebat Jehova exercituum spiritu suo [f] per Prophetas illos priores: unde fuit fervor *iræ* magnus a Jehova exercituum.

13 Fuit enim quemadmodum clamantem ipsum non audiverant; ut ita clamantes ipsos non audirem, ait Jehova exercituum:

14 Sed turbine disjicerem eos in omnes gentes quas non noverant, & terra hæc desolaretur ᵃpost eos, destituta transeunte & redeunte ita ᵃdisposuerunt terram [g] desiderabilem in desolationem.

1 *Postea*] Duo hæc capita unius cõcionis esse res ipsa indicat. Continentur autem illis hæc in universum duo: quæstio de ratione victus a Judæis proposita, his tribus versibus; deinde verũ responsum propheticum, utroque capite. *Darii*] de quo suprà 1.1. *Cislevo*] qui plurimùm respondet Novembri nostro. 2 *Cùm misisset pop.*] occasio hujus prophetiæ hoc & seq. versu exponitur brevissime, ac propterea varie ab interpretibus accepta est. Nã alii homines a Schaретzero & Regem Meleco e Babylonia missos esse, alii Scharetzerum ipsum & Regem Melecum a deportata multitudine putaverunt: omnes uno ore legationem hanc e Babylonia docuerunt advenisse. Sed nos occasionem & argumentum ipsum postulati spectantes, confirmamus fuisse legationem a populo ipso reduce & in Judæa versante; ut moris erat per legatos viros honestissimos cum sacerdotibus & prophetis agere. Nam occasio fuit, quòd templum eo tempore absolutum esset; jejunium autem quinti mensis observatum fuerat propter eversionẽ templi eo mense per Nebuzar-adanem factam, 2. Reg. 25.11. Argumentum itaque postulati a populo qui in Judæa agebat fuit hujusmodi: cùm jejunium mensis quinti propter eversionem illam fuerit a majoribus constitutum, utrum hoc ipso tempore & jam instaurato templo, teneantur Judæi in eodem jejunio pergere, & luctum celebrare pdoris templi nomine. Quam quæstionem non minus, atque adeò magis ad Judæos reduces pertinere constat, quàm ad illos qui in deportatione Babylonica desidebant. *Et viros suos*] i. reliquam legationem suam: ut propter ordinem & honestatem convenit a cœtu magno certos homines consiliis capiendis, & rebus gerendis delegari. 3 *Mense quinto*] i. Quintili sive Julio, die decimo mensis, quo eversum est templum, Jirm. 52.12. quod jejunium in diem nonum Judæi retulerũt. *Separando me*] i. abstinendo a personarum consortio, & rerum omnium usu quæ ad lætitiam facerent, ut quàm studiosissimè possum affligam animam meam. Hujus cautionis in jejuniis observandæ exemplum vide Joel. 2.15. & seq. *Aliquot annis*] nimirum quinquaginta novem annis in Babylonia a tempore eversi templi, & viginta tribus ab edicto Cyri ad quartum Darii Regis, quo anno hæc demum gesta sunt. 4 *Fuit igitur*] responsum hoc propheticum duobus membris continetur: unum est thesis sive propositio generalis documentorum ad pietatem & fidem pertinentium: quam de industria adhibuit Deus, ut ostenderet populo regnũ suum in cibo & potu minimè consistere, ut Jeschahh. 58. sed in pietate & justitia, usque ad ver. 18. capitis sequentis; alterum est hypothesis sive responsum singulare ad quæstionem propositam, temperatam θέσεως antegressæ documentis, ad finem usque capitis. In thesi autẽ partes sunt hæ: redargutio præcedentis illorum doctrinæ & vitæ, tribus ver. seq. confirmata per brevẽ majorum historiam, reliquo capite: deinde propositio gratiæ præsentis, & promissionum futurarum Dei, octo primis ver. ca. 8. postremò hortatio ad fidem & obedientiam ex antecedentium locorum argumento, ad ver. 18, usque. 5 *Totum pop.*] i. & consulentes, & consultos, admone. *Cùm jejunatis*] redargutionis summa est, jejunia hæc vobis non imperavit Deus: si jejunatis, nihil accedit: si comeditis & bibitis, nihil decedit ipsi: videndum fuit vobis, ut sive jejunaretis, sive comederetis, viveretis Domino ex præscripto legis formaque documentorum quam prisci Prophetæ patribus tradiderant. An verò ita sensistis? an ita fecistis; hic ergo redargutionis locus. *Septimo*] propter interfectum Gedaljam jejunio instituto 2. Reg. 25.28. & Jirm. 41. *Septuaginta annos*] & iis amplius ex quo Judæi fuerant deportati: ut demonstravimus suprà in versum 1. synecdoche.

a Heb. *jejunando*. 7 *Cùm australem loc.*] i. cùm staret regnum Jehudæ & tribus integra; cujus possessio in his versabatur maximè, Jehoschuhh. 15. 8 *Fuitq;*] exornatio confirmãs redargutionẽ præcedentẽ per enarrationẽ verborum quæ Jehova proclamaverat per Prophetas suos majoribus, ver. 9. & 10. immorigeri majorũ animi & obfirmati in Deum, ac postremò pœnarum quas Deus sumpsit de immorigeris, versibus binis a versu 11. b Heb. *judicate*. c Heb. *vir cum fratre suo*. d Heb. *vir fratris sui*. e Heb. *corde*. 11 *Humerum refract.*] metaphora a bobus obnitentibus jugo. 12 *Ut lapidem*] sic Jechezk. 11.19. & 36. 26. de hoc autem lapide vide Jirm. 17. 1. f Heb. *per manum Prophetarum*. 14 *Post eos*] i. in deportatis. *Disposuerunt*] i. ipsi suis peccatis effecerunt: ut confitetur Danijel 9.16. g Heb. *desiderii*.

Caput VIII.

1 ᵃDEINDE fuit verbum Jehovæ exercituum, dicendo,

2 Sic ait Jehova exercituum; Zelotypus fui Tzijonis zelotypia magna, & æstu magno zelotypus fui ipsius.

3 Sic ait Jehova, reversus sum ad Tzijonem; & habito in medio Jeruschalaimorum; ut vocetur urbs Jeruschalaimorum civitas ᵃveritatis, & mons Jehovæ exercituum mons sanctitatis.

4 Sic ait Jehova exercituum, ᵃ adhuc sedebunt senes & anus in plateis Jeruschalaimorum; habens quisque scipionem suum in manu sua præ multitudine dierum:

5 Et plateæ civitatis replebuntur pueris & puellis, ludentibus in plateis ejus.

6 ᵃSic ait Jehova exercituum, si mirabile est in oculis reliquiarum populi hujus diebus his; *an* etiam in oculis meis ᵃmirabile esset? dictum Jehovæ exercituum.

7 Sic ait Jehova exercituum, ecce ego servaturus sum populum meum; ᵃ e terra Orientis, & e terra occasus solis.

8 Et reducturus eos ut habitent [a] Jeruschalaimis; eruntque mihi populus, & ego ero eis Deus veritate & justitia.

1 *Deinde*] Secundus locus θέσεως, ut diximus in ver. 4. capitis 7. propositio causæ qua Deus ad benefaciendum populo suo adducitur, (ea autem est sola ipsius zelotypia ex gratuito fœdere asserens & vindicans Ecclesiam suam) versu 2. & 3. & promissionum consequentium, ad versum usque 9. 3 *Veritatis*] i. in qua veritatem suam Deus exhibet & quã sanctificat ex promissionibus. 4 *Adhuc sedebunt*] i. longævi & tranquilli erunt, fœcundabunturque benedictione mea: nam temporarias promissiones ad bona spiritualia regni Christi referendas esse nemo est qui nesciat. 6 *Sic ait Jehova*] occupatio, qua Deus titubanti reliquiarum fidei gratiosè prospicit, ostendens non esse cur ex præsente sua tenuitate diffidant tam magnificis promissionibus: ac propterea efficiendarum illarum rationem exponit, sequentibus. *Mirabile esset*] ac proinde mihi factu impossibile. 7 *E terra Orientis*] id est, inde ab omnibus extremitatibus terræ, synecdochicè. a Heb. *in medio Jeruschalaimorum*.

9 'Sic ait Jehova exercituum,'confirmantor manus vestræ,qui audistis diebus his verba ista; 'ex ore Prophetarum ipsorum ex quo die fundata est domus Jehovę exercituum, 'templum ædificandum fuisse.

10 Nam ante 'dies hos,'merces hominis non efficiebatur, & merces jumenti nulla erat; & exeunti ac egredienti nulla erat pax ab hoste,sed committebam omnes homines, [b] unum cum altero.

11 'Nunc verò non sum ut dieb us illis prioribus ego, reliquiis populi hujus: dictum Jehovæ exercituum.

12 Nam sementis 'pacis est,vitis edit fructum suum, & terra edit proventum suum, cœliq; edunt rorem suum:denique facio ut possideant reliquiæ populi hujus omnia ista.

13 'Eritq; ut quemadmodum fuistis maledictioni in gentibus,ô domus Jehudæ, & domus Jisraëlis;‖ita servévos & sitis benedictioni: ne timetote,confirmantor manus vestrę.

14 ‖Sic enim ait Jehova exercituum : quemadmodum cogitaveram malo afficere vos, cùm fervefecissent me patres vestri, ait Jehova exercituum,neque pœnituit me:

15 ‖Ita conversus cogito diebus his bono afficere Jeruschalaima & domum Jehudæ; ne timetote.

16 Hæ sunt res quas facturi estis : loquimini veritatem alter cùm altero ; [c] veritatis & pacis jus dicite in portis vestris:

17 Et alter malum alterius ne cogitetis cum [d] animo vestro, & juramentum [e] falsum ne ametis: nam omnia hæc *sunt* quæ odi, dictū Jehovæ.

18 'Fuit igitur verbum Jehovæ exercituum ad me,dicendo.

19 Sic ait Jehova exercituum,jejunium'quarti *mensis*,& jejunium'quinti,& jejunium septimi,jejuniumq; 'decimi futurum est domui Jehudæ gaudio,& lætitiæ, & in solennitates [f] hilares;sed veritatem & pacem amate.

20 'Sic ait Jehova exercituum; adhuc *erit* cùm venient populi, & habitatores civitatum multarum:

21 Et adibunt habitatores unius alteram,dicendo; eamus [g] continenter ad deprecandum faciem Jehovæ, & ad'quærendum Jehovam exercituum;eam ego quoque.

22 Ita venient populi multi, & gentes numerosæ; ad quærendū Jehovā exercituū Jeruschalaimis,& ad deprecandū faciē Jehovę.

23 Sic ait Jehova exercituum,erit diebus illis 'cùm prehendent decem homines ex omnibus linguis gentium; prehendent inquā alā viri Jehudęi,dicendo, ituri sumus vobiscum, quia audimus Deum esse vobiscum.

9 *Sic ait Jehova*] tertia pars θέσεως, hortatio ad pietatē & fidem,ut diximus supra 7.4.quam Propheta ἀπολυτικῶς exponens hoc versu, explanat sequentibus.Nam hortationis primum documentum affert, deinde verò exemplum præsens: quæ duo per ὑστέρωσιν sequentibus exponuntur;exemplum, tribus versibus; & hortationis documentum,reliquis. *Confirmantor manus*] ut Jeschahh.35.3. *Ex ore Prophet.*] nempe Chaggai & Zecarjæ,Hhezræ 5.1.amplificatio hortationis a persona prophetarum, quorum fides jam spectata & explorata erat antecedentibus prophetiis & eventis earum. *Templum ad.*] id est, fuisse pergendum in ædificatione. 10 *Dies hos*] quibus incubuistis in absolutionem tēpli. *Merces hom.*] id est,quemadmodum non operabamini pro Domino, ita mercedem per Prophetas promissam non præstabat Dominus; sed rerum omnium penuria afficiebamini, & ab hoste vexabamini: vide Chaggaii 1.6. & 2.15. & seq. b Heb. *virum cum amico suo:sic ver.*16. & 17. 11 *Nunc verò*] postquam incubuistis in ædificationē templi Dei. 12 *Pacis*] .i. tranquilla est ab hoste. 13 *Eritq;*] transitio ad prius membrum, ut diximus in ver.9. per propositionem summam tum beneficiorum Dei, quæ exponuntur versu 14.& 15. tum officiorum populi, versu 16. & 17. ‖*Chaggai* 2.19. ‖*Suprà* 7.11.& *seq.* ‖[illegible] 7.9. c Heb. *veritatis* [illegible] *judicate trajectio.* d Heb.*corde.* e He[illegible]. 18 *Fuit igitur*] al[illegible] pars prophetiæ,ut diximus suprà 7.4 qua postquam Propheta θέσιν substruxit de jejuniorum inanitate, & veritatis,justitiæ pietatisque colendæ necessitate;nunc demum ostendit expressis verbis non esse tantoperè de jejuniis laborandum: sed lætandum in Domino de præsente beneficio, pacem veritatemque colendam, hoc versu, & promissiones fide amplectendas, seq. Quamobrem copulam Hhebraicā interpretati sumus igitur,ut ostenderemus hoc membrū esse propriè quæstionis propositæ suprà 7.3. ἀναλυτικόν. 19 *Quarti mensis*] quo perrupta fuit civitas Jeruschalaimorum: ut Jirm.52.6.& 7. *Quinti*] de hoc & seq.sup.7.3.& 5. *Decimi*] quo mense instituta & cœpta est obsidio Jeruschalaimorū,Jirm 52.4. f Heb.*bonas.* 20 *Sic ait*] amplificatio lætitiæ quā Deus populo suo imperat, a promissionibus Evangelicis de regno Christi ex Judæis & gentibus adunando. g Heb. *eundo.* 21 *Quærendum*] i.consulendū: sic ver.seq.nam hæc duo sunt piorū officia corā Deo,orare & consulere. 23 *Cùm prehend.*] .i.pii ex gentibus acervatim se adjungent Ecclesiæ Dei studiosissimè:numerus finitus pro infinito:ut Jesch.3.28.

CAPUT IX.

Deus gentibus Judææ conterminis, adeoq; exteris supplicia prædicat gravissima, donec Ecclesiæ adunentur & se recipiant ad protectionem Dei; itaque Ecclesiæ piorum quasi digito commonstrans Christum,redemptionem,pacem,salutem,& bona omnia prænuntiat: Judeosq; omnes hortatur ut a Deo potius fortissimo quàm ab inanibus idolis pendeant, restitutionem Ecclesię magnificè præfigurans illis: ac postremò non resipiscentibus ruinam prænuntiat propter oppressos fratres & repudiatum Christum: quis gratiam Dei & pacem Ecclesiæ, quam Judæis obtulerat, sublaturus esse ab eis ostenditur,ut mali perdantur malè.

1 'PROPHETIA [a] onerosa *est* verbi Jehovæ'in terram circumstantem te, ' & Damascus requies erit illius: 'quia Jehovæ est oculus *spectator* hominum, ut omnium tribuum Jisraëlis.

2 'Quin etiam Chamatham 'terminabit 'illā: Tyrum & Tzidonem, quamvis 'sapiens sit valde,

3 Et ædificaverit Tyrus munitionem sibi;coacervaveritq; argentū quasi pulverē, & effossum aurum quasi lutum platearum.

4 Ecce Dominus expellet eam, & percutiens *deturbabit* in mare præmunitionem ejus; & ipsa igne absumetur.

5 'Videns Aschkelon timebit; & Hhazza dolebit quoque valde ; etiam Hhekron, quòd pudefecerit *ipsam* expectatio sua:peribitque Rex e Hhazza , & Aschkelon non [b] permanebit:

6 Et habitabit 'nothus Aschdodi, denique exscindam fastum Pelischtæorum.

7 Cumque'amovero cædes cujusque ab ore ipsius,& detestationes ejus [c] e dentibus ejus, 'relinquetur etiam ipse Deo nostro; 'ut sit tanquam dux in Jehuda, & Hhekron ut 'Jebusæus:

1 *Prophetia oner.*] Hujus prophetiæ (quę tribus capitib. comprehēditur) partes in universū sunt quatuor: prima est prophetia de hostibus Ecclesiæ frangendis & domandis, octo primis versib. secunda,de Ecclesia per adventū Christi pace,salute, gloriaq; decoranda ad gloriā ipsius, reliquo hoc capite; tertia,confirmatio est & exornatio utriusque loci per hortationem,capite 10. quarta denique prophetia est de judicio Dei horrendo adversus gentem Judæorum obstinatè reluctantem administrationi Christi,cap.11. Hanc autem inscriptionē ad totā prophetiā pertinere minimè putādum est; sed tantum ad primam illius partem, prout modò nobis distincta est, quæ hostibus Ecclesiæ universè exitium denuntiat una voce; tum verò Damascenos primum,hoc versu; deinde Chamathæos,Tyrios,Tzidoniosq; trib.seq. ac postremò Pelischtæos nominat,tribus alteris; finemque judiciorum subjicit, octavo versu,qui versus est ad prophetiā secundam μεταβατικός. a Heb. *onus:ut Jesch.* 13.1. *In terram*] .i. Deus gravia illis regionibus mala prænuntiat quæ sunt in circuitu tuo, Judæa; & quæ per vicinitatē impia sævaque odia & bella in Judæos exercuerunt. Aliter quidē interpretantur omnes illud vocabulū, quo Zecarja utitur perinde ac si Chadrac nomen esset proprium loci,regionis aut Regis in Damasco regnantis:sed cùm nihil horū aut in scripturis,aut in historiis fide dignis extet,quod meminerimus , maluimus vocē hanc ex Syrica lingua interpretari, tum quia Propheta de illis gentibus agit apud quas lingua Syrica obtinebat,tum verò quia sic interdū Prophetæ ludificantur gentes ex ipsorū linguis venustatis ergò, ut Jesch.14.4.& Jirm.25.26.& 51.41. Hunc autē sermonē Propheta habet ad Promissam terrā,quæ temporaria fuit Ecclesiæ sedes. *Et Damascus*] .i.regno Damasceno insidebit & incumbet onus hac prophetia denuntiatū,ac si in eo conquiesceret. *Quia Jehovæ*] .i.quia Deus infinita majestate sua tam bene perlustrat homines reliquos,quàm populū suū Jisraëlem,& quemadmodū in populū suum animadvertit,ita etiam de aliis cogniturus & in eos animadversurus est pro officio suo, Gen.18.25. 2 *Quin etiam*] secundus locus in regnum Chamathæ, Tyrum,& Tzidonē, ut diximus versu præcedente. De regno autē Chamathæ vide 2. Chron.8.3. [illegible] 16. *Terminabit*] terminos ejus deintegro disponet oculus sive providentia Dei arbitratu suo pro eo quod est,edomabit & reget ad Ecclesiæ bonū. *Illa*] videlicet requie onerosæ prophetiæ.hoc est,onerosa hac & gravi prophetia,quæ suo tempore incumbet ipsi:sic seq. *Sapiens sit*] vide Jechezk.28.3.& seq. In omnibus autē his prædicit Propheta res gerendas ab Alexandro Macedone,& porrò prosequendas ad regnū usq; Christi,ut priores cùm evenissent,populū de venturis posterioribus confirmarent:quod summopere fuit necesse in maximis rerū difficultatibus quibus Judæi oppressi sunt,usq, ad adventū Christi. 5 *Videns*] tertius locus in Pelischtæos,ut diximus in ver.1. b Heb.*sedebit.* 6 *Nothus*] .i.non suus ac legitimus hæres,sed infamis extraneus Pelischtæā obtinebit. 7 *Amovero*] .i. remisero peccata præcedentia & expiavero:promissiones Evangelicæ de vocatione gentiū,quæ cùm inimicæ essent reconciliatæ sunt Deo per mortem filii ejus,Ro.5.10. c Heb.*ab inter dentes.* *Relinquetur*] .i.reliquiæ ex ipsis servabuntur per electionē gratiæ. *Ut sit tanquam*] .i.eodē loco habeatur cooptatus in populū Dei, ac si una tribus Judæorū esset: quæ tribus ducis nomine designatur synecdochicè,ut Judic.6.15. *Jebusæus*] Aravna, qui honorabilem obtinuit locum in populo Dei,2.Schem.24.16.& sequentibus.

8 Et castra habebo ad domum meam propter exercitum, propter transeuntes, & propter redeuntes, ut non pervadet eos amplius exactor; quia jam visum est mihi in oculis meis.

9 Exulta valde filia Tzijonis, clange filia Jeruschalaimorum, ecce Rex tuus adveniet tibi, justus & salute præditus est: pauper, & insidens asino, idque pullo nato asinabus.

10 Nam exscindam currus ex Ephrajimo, & equos e Jeruschalaimis, exscindetur etiam arcus bellicus: quia eloquetur pacem gentibus, & dominatus ejus a mari uno ad alterum, & a flumine usque ad fines terræ *protendetur*.

11 Tu autem infecta sanguine fœderis tui, cùm emisi vinctos tuos e cisterna, in qua nullæ *sunt* aquæ,

12 *Dicens*, revertimini ad munitionem, vincti sperantes: tum illo die, *quod* indico duplum, restituam tibi:

13 Cùm tetendero mihi Jehudam, arcum implevero Ephrajimo, & excitavero filios tuos, ô Tzijon, contra filios tuos, ô Javan; disponens te tanquam gladium potentis.

14 Nam Jehova contra hos conspicuus erit, prodeunte velut fulgure sagitta ejus: & Dominus Jehova buccina clanget, & progredietur procellis meridianis.

15 Jehova exercituum proteget illos ut comedant, postquam subegerint lapides fundæ, & bibant strepentes quasi vino; implebuntque tum cratera, tum angulos altaris.

16 Denique servabit eos Jehova Deus ipsorum die illa tanquam gregem populi sui; cùm lapides coronarii pro vexillis erunt in terra illius.

17 Nam quantum erit bonum ejus? & quanta pulchritudo ejus? frumentum juvenes, & mustum facundas faciet virgines.

8 *Castra habebo*] id est, protegam ab omnibus impressionibus & periculis hostium, allegoricè. *Propter exerc.*] hostium irrumpentium. *Exactor*] id est, ullus qui opprimat, ut infra 10.4. *Quia jam visum*] id est, hæc faciam adductus solo beneplacito meo. d Heb. *vidi: ut* Deut. 12.13. 9 *Exulta*] secunda pars prophetiæ, hortatio ad lætitiam propter adventum Christi, hoc versu, & constitutionem Ecclesiæ futuram per adventum ejus, sequentibus. Hoc autem versu etsi in genere Propheta lætitiam imperat Ecclesiæ propter regnum adveniens Christi; tamen non dubium est quin Propheta actus spiritu Dei illum diem quasi digito cómonstraverit quo Christus (apud quem justitia & salus latebant in infirmitate carnis) ingressus est Jeruschalaima, paupercula & abjecta specie ac mansuetissima insidens asello: vide Matth. 21. 1. & sequentibus, & Joan. 12.14. *Asinabus*] id est, ex asina subjugi, ut interpretatur Matth 21.5. quæ quia abjugari non solet, pullus natus asinarum, id est, paris unius subjugis dicitur. 10 *Nam exscindam*] secunda exultationis causa, quòd non tantùm Rex adventurus est, sed optimam Ecclesiæ constitutionem effecturus collata pace maxima & gentibus ad eandem pacem convocatis in Ecclesia ipsius; quæ beneficia conferendi rationem & viam Propheta exponit sequentibus, nempe remissionem peccatorum & liberationem in sanguine Christi, versu 11. & 12. eversionem omnis altitudinis & potestatis adversantis Deo, ac protectionem piorum, versu 13. 14. & 15. salutemque & omnis boni gloriosam communicationem cum Ecclesia, duobus versibus ultimis. *Exscindam*] id est, faciam, ut omnis curruum, equorum, instrumentorumque militarium usus cesset in Ecclesia mea, gentibus reconciliatis cum Deo & Ecclesia per sanguinem Christi, verbo Evangelii pacis: ut narrat Petrus Actor. 10. 34. & sequentibus, & Paulus Ephes. 2.17. e Heb. *a mari ad mare*. 11 *Tu autem infecta sang.*] id est, tu Ecclesia Judæorum, ex reliquiis constituta quæ integrum in animis suis & intemeratum servarunt sanguinem inspersum fœdere in Christo, quod fœdus olim fuerat initum Exod. 24. His autem verbis confirmat Deus & amplificat liberationem futuram Evangelio Christi, a recente illa liberatione quæ Judæis divinitus obtigerat. f Heb. *in sanguine*. *Cisterna*] id est, carcere Babylonico: periphrasis. 12 *Ad munitionem*] id est, Jeruschalaima, quæ urbs munitionum Judæis fuerat. *Vincti sperantes*] id est, vos pii & fideles, qui acquievistis promissionibus Dei per Prophetas factis cùm ad vincula raperemini, & stetistis fide. g Heb. *spei*. *Illo die*] nimirum quo Rex tuus adveniet tibi, versu 9. *Quod indico duplum*] id est, beneficium illud infinitum & hoc antecedente longè augustius, quod jam expono promissionibus, præstabo gloriosissimè. 13 *Cùm tetendero*] id est, cùm populum meum bellis aliquandiu exercuero & confirmavero contra vires Regum Asiæ & Syriæ: quod gestum est Machabæorum temporibus. Est autem allegorica loquendi forma, quasi Jehuda arcus esset, & Ephrajim sagittarum pharetra. 14 *Nam Jehova*] ἐργασία præcedentis promissi, a magnifica eversione hostium, hoc versu; & defensione Ecclesiæ, versu sequente. *Buccina clanget*] id est, intonabit in illos, ut cùm procellas Notus excitat qui a meridie spirat. 15 *Ut comedant*] id est, tranquillè fruantur rebus suis, hostiumque spoliis. *Lapides fundæ*] id est hostes, in quibus olim erant multa funditorum agmina, qui fundis & cestrosphendonis utebantur. *Strepentes quasi*] id est, hilares & gratulabundi; animo ipsorum ita effervescente in laudem Dei, ut si ferverent vino. *Implebuntq.*] id est, gratias agent Deo pro beneficiis acceptis prolixissimè; ut olim solebat Ecclesia sacrificiis, quorum sanguis indebatur crateribus, & angulis altaris inspergebatur ex præscripto legis.

16 *Lapides coronarii*] id est, tropæa coronario opere cincta & lemniscata posita fuerint, & statuta grato animo monumenta liberationum acceptarum a Deo. h Heb. *coronamenti vexillabunt*. 17 *Nam quantum*] conclusio felicitatis ad Ecclesiam pertinentis in regno Christi quam Propheta velut in admirationem abreptus duobus modis amplificat; primùm quòd tantum futurum est bonum & tanta pulchritudo Ecclesiæ ut nequeat explicari; deinde quòd tantopere abundabit, ut juvenes ipsi & puellæ (quorum ætas lubrica faciliùs indormiscit in luxu) ad gloriam Dei prædicandam excitentur.

Caput X.

1 Petite a Jehova pluviam tempore serotinæ; Jehova effecturus est nimbos, & pluviam imbriferam editurus eis, cuique herbam in suo agro.

2 Nam imagines loquuntur vanitatem, & divini vident falsum, & somnia vana loquuntur, vanitate consolantur: idcirco proficiscentes velut grex, testificati sunt nullum fuisse pastorem.

3 Contra pastores istos accensa est ira mea, & in istos hircos animadverti: nam visitavit Jehova exercituum gregem suum, domum Jehudæ, & disposuit illos velut equum decoris sui in bello.

4 Ab ipso fuit angulus, ab ipso clavus, ab ipso arcus bellicus; ab ipso processit omnis exactor pariter:

5 Fueruntque similes potentibus conculcantibus lutum platearum in bello, cùm præliabantur: quia Jehova cum ipsis erat, & pudefecerunt eos qui insidebant equis.

6 Corroborabo autem domum Jehudæ, & domum Josephi servabo, & tranquillè collocabo eos, quia misereor eorum, eruntque ac si non abjecissem eos: quia ego sum Jehova Deus eorum, & exaudiam eos.

7 Eruntque similes potenti Ephrajimitæ, & lætabitur animus eorum quasi vino; & filii eorum videntes lætabuntur, exultabit animus eorum in Jehova.

8 Sibilans ad eos congregabo eos, cùm redimam eos: & multiplicabuntur sicut multiplicati fuerant:

9 Et disseminabo eos in populos, ut in longinquis locis recordentur mei: & viventes cum filiis suis revertentur.

10 Ita reducam eos e terra Ægypti, & ab Assyria congregabo eos, & in terram Gil-

1 *Petite*] Tertia pars prophetiæ, hortatio altera confirmans & exornans locos præcedentes, ut diximus supra 9.1. qua posita Propheta primùm confirmat quæ pro Ecclesia & contra adversarios illius dixerat, quinque primis versibus; deinde exornat promissiones, reliquo capite. Confirmat autem Ecclesiam tum a recente documento benedictionis Dei in terram, postquam Judæi in opus Dei incumbentes oraverunt ipsum; quod beneficium præstò esse affirmat ipsis si in officio perrexerint, hoc versu; tum a malis quæ impiis & inobsequentibus evenire solent judicio Dei; quæ demonstrantur primùm ab idolorum & idololatrarum vanitate, versu 2. deinde ab antecedente experimento deportationis, versu 3. 4. & 5. *Jehova effect.*] ex promissione Chaggai 1.6. & 2.15. cui eventus jam cœperat respondere, suprà 8. 9. & sequentibus. a Heb. *imbris*. 2 *Nam imagines*] ætiologia cur Ecclesia a Jehova petat quæ sibi sunt opus, nempe a vanitate idolorum & idololatrarum miseriis μετάβασις ad secundum hortationis argumentum. *Proficiscentes*] Judæi in deportationem Babylonicam: vide Jirmejæ 23. 1. & Jechezkel. 34. *Testificati sunt*] ut palatæ oves solent balatum edere, ita vociferantes propter miseriam suam. 3 *Contra pastores istos*] id est, duces & principes populi in utroque ordine, de quibus Jirmeja & Jechezkel ibidem. *Disposuit illos velut*] id est, hostes magnificavit, & quasi habenis duxit ad exequendum voluntatem suam. 4 *Angulus, ab ipso*] id est, turris oppugnatoria, quam adhibuit Nebucadnetzar: sic autem turres dicuntur synecdochicè, ut Tzephan. 1.16. *Clavus ab ipso*] id est, tentoria militaria quæ panguntur clavis. b Heb. *belli*. *Exactor pariter*] ut suprà 9.8. 5 *Eos qui insidebant*] id est, non tantùm vos, sed etiam Aegyptios auxiliares vestros: vide 2. Reg. 24. 9. & Jeschahh. 31.1. 6 *Corroborabo autem*] exornatio prioris causæ in hortatione positæ, id est, promissionum Dei, quarum complementum pertinet ad regnum Christi. *Exaudiam*] ut pollicitus est suprà versu 1. c Heb. *cor* ... *sic deinceps*. 9 *Recordentur mei*] id est, anuntient Evangelium, & discipulos comparent Christo. *Filiis suis revertentur*] quos genuerint Evangelio, sive recordatione mei.

10 *Non sufficiet*] vide Jeschahh.49.20. & seq.

11 *Quamobrem*] id est, eo quòd tam numerosa & copiosa erit Dei benedictio in Ecclesia, amplificabit populus Dei sedes suas, & quasi missis coloniis Assyrios, Aegyptios, & gentes omnes subdet imperio Christi. *Percutiet*] id est, superabit omnes fluctus, nec illis detinebitur quin propaget imperium Christi. *Arescentq;*] id est, tam commodè præternavigabunt Nilum, quam si arefactus esset, ut olim fuit mare rubrum & Jarden. 12 *In Jehova*] id est, in Christo capite Ecclesiæ.

hhadis, Libanique adducam eos: sed 'non sufficiet eis.

11 'Quamobrem transiens per mare angustiâ 'percutiet in mari fluctus, 'arescentque omnia profunda rivi: & dejicietur fastus Assyriæ, sceptrumq; Ægypti amovebitur.

12 Roborabo autem illos 'in Jehova: ut in nomine ejus continenter ambulent, dictum Jehovæ.

Caput II.

1 *Apri Libane*] Quarta hæc pars prophetiæ (ut diximus supra 9.1.) exponit judicium Dei horrendum Judæis superventurum propter repudiatum Christum & Evangelium ipsius: quod judicium primum allegoricè proponitur summatim, tribus versibus; deinde verò minutatim explicatur cum causis antegressis suis, altera allegoria, ad finem usque capitis. Est autem prior hæc allegoria per prosopopœiam enuntiata Libano, & regioni toti; cujus summis, infimis, nobilibus, obscuris, potentibus tenuibusque incolis ultimum judicium prædicitur. *Januas tuas*] id est, claustra tua & aditus quibus circummunitus es: nam Libano præfectus erat a regibus Persidis saltuarius. Nechem.2.8. & observati aditus. Ita demonstrat Propheta, nihil fore tam firmum, quin pertumpatur potente judicio Dei, ut Judæa tota cum incolis suis, quicunque tandem fuerint, velut accenso igne consumatur. *Cedros*] id est, proceres, magnificos, & potentes quosque, sic deinceps, ut exponitur sequente versu. 2 *Abies*] id est, populares quique. *Robora Basch.*] id est, potentes quique. *Sylva vend.*] id est, promiscuus ille numerus tenuium e populo: sic convertitur propositio, ut infimi de summis lugeant, summi de infimis, omnes denique de communi malo: quod sequens versus altera allegoria ostendit, quæ est ad sequentem locum μεταβατική. 3 *Pastorum*] id est, eorum quibus in Republica & Ecclesia cura populi commissa est. *Magnificentia eorum*] id est, tota multitudo populi, in qua est decor principum, Proverb.14.28. & ex cujus spoliis isti seipsos magnificabant, non ut pastores studiosi, sed ut leones; quemadmodum eos hoc versu nominat, & exponit sequentibus. *Rugitus*] ex desolatione & fame. *Fastus Jard.*] id est, fastus Judææ, quam definit Jarden; qui fluvius propterea hîc nominatur, quòd leones ferè versabantur in solitudinibus ejus. 4 *Sic ait*] fusa hæc judiciorum Dei explicatio (ut diximus in versum 1.) enarrat primùm quidem vocationem & institutionem Christi in pascendo populo, usque ad versum 7. deinde officia ejus, versu 7. ac postremò judicia, ad finem usque capitis. In vocatione duo statuuntur Judæorum genera, quorum uni pascendi committuntur Christo, alteri verò propter impietatem & inhumanitatem suam abdicantur. *Oves has*] id est, tenuem hunc populum qui expositus est pastorum suorum violentiæ, eumque ab illis vindica. Christus enim revera post ea tempora quæsiturus oves Jisraëlis amissas venit, quibus temporibus fuerant diu a suis pastoribus excarnificatæ inde a Joannis Hyrcani temporibus per Aristobulum priorem, Alexandrum, Hyrcanum & Aristobulum posteriorem, Antipatrum, Herodem, Sacerdotes, Pharisæos & Sadducæos, ut veteres historiæ docent. 5 *Neque habentur*] id est, his sceleribus perpetratis impunè abeunt. *Qui vendunt*] id est, ita cum illis agunt, quasi justum in illos dominium obtinerent: quæ mala vide apud Josephum inde a 19. capite libri 13. Antiquit. 6 *Nam*] ætiologia, cur Deus Pater solas oves interfectionis commendet Christo, alias morti adjudicet. *Habitatores huj.*] id est, corpus & universitatem hujus populi, exceptis illis ovibus quæ modò dictæ sunt. *Faciam ut præstò*] id est, tradam alios aliis perdendos intestinis motibus, ac postremò prodendos regibus ipsorum, postquam ipsi se vulneribus mutuis confoderint. Primùm enim ferbuit Judæa tota seditionibus domesticis, ex quibus innumera multitudo potentium cecidit; ac postremò per Romanos Alexandri & Hyrcani dissidio provocatos venerunt in manus Antipatri & Herodis magni qui omnem operam in potentioribus perdendis studiosissimè consumpserunt. a Heb. *vir in manu amici sui.*

1 'APERI Libane 'januas tuas, ut consumat ignis 'cedros tuas.

2 Ejula 'abies, quia corruit cedrus, quia magnifici vastantur: ejulate 'robora Baschanis, quia concidit 'sylva vindemiæ.

3 Vox ejulatus 'pastorum, eò quòd vastetur 'magnificentia eorum; vox 'rugitus leonum, eò quòd vastetur 'fastus Jardenis.

4 'Sic ait Jehova Deus meus, pasce 'oves has interfectionis,

5 Quas possessores earum interficiunt, 'neq; habentur rei, & eorum 'qui vendunt ipsas quisque dicit benedictus Jehova, quòd ditatus sim; & pascentium eas nemo clementia utitur erga eas.

6 'Nam non utar clementia ampliùs erga 'habitatores hujus terræ, dictum Jehovæ: sed ecce ego 'faciam ut præstò sint homines [a] alter in manu alterius, & in manu Regis sui, quibus contundentibus terram hanc non eripiam e manu eorum.

7 'Itaque pavi oves interfectionis, vos, *inquam*, ô pauperes gregis; & accipiens mihi duos baculos, quorum unum vocavi amœnitatis, & alterum vocavi 'devincientium, pavi oves illas.

8 'Et excidi 'tres pastores 'mense uno: 'imminuto animo meo propter illos, quòd etiam animus eorum odisset me:

9 'Et dixi, non sum pasturus vos: 'quæ moritura est moriatur, & quę exscindenda est exscindatur, & reliquæ comedant [b] altera carnem alterius.

10 'Itaque accipiens baculũ meum, *baculum* jucunditatis, succidi ipsum; irritum faciendo fœdus meum quod pepigeram cum omnibus 'populis istis.

11 Irritoque facto die illa; agnoverunt rectè 'pauperes illius gregis qui observabant me, verbum Jehovę esse.

12 ‖'Dixeram enim ad illos, si bonum *videtur* in oculis vestris, date mercedem meam; sin minus, desistite: qui appenderunt mercedem meam triginta argenteos.

13 Edixit autem Jehova mihi, 'projice eos *conferendos* in figulum, [c] 'magnificum pretium quo pretiosè æstimatus sum ab illis: ita accipiens triginta argenteos projeci eos in domum Jehovæ, *conferendos* in figulum.

14 Postea succidi baculum meum secundum, *baculum* devincientiũ; 'irritam faciendo fraternitatem inter Jehudam [d] & Jisraëlem.

15 'Tandem edixit Jehova mihi, ampliùs 'sume tibi instrumentum pastoris stulti.

16 'Nam ecce ego suscitaturus sum pastorem in hac terra *qui* [e] erraticas non visitabit, [f] ætate teneram non requiret, & fractam non curabit, restitantem non portabit: sed carnem pinguioris comedet, & ungulas earum perrumpet.

17 Væ pastori nihili, derelinquenti gregem: gladius imminet brachio ejus, & oculo dextero ejus; brachium ejus [g] prorsus arescet, & oculus dexter ejus [h] omninò caligabit.

7 *Itaque*] secundus locus de officiis Christi quod ovibus suis exhibuit, nimirum pastione, & ductu, qui ratione pastoritia figuratur duobus baculis pastoralibus: horum autē prior, qui amœnitatis dicitur, figuravit gratiam & beneplacitum Dei conquiescens in populo ipsius per Christũ prædicatione verbi; posterior verò qui devincientium baculus appellatur, significat Ecclesiam ex Jehudæ & Jisraëlis reliquiis adunatam; quod processurum erat ante vocationem gentiũ, ut prædictum fuerat per Prophetas, & ipse Christus ostendit Matth.10.5. & 6. *Devincientiũ*] supple inter se Judæorũ & Jisraëlitarum, ut communi opera serviant Domino: alias interpretationes novimus quidem, sed quod magis probamus & confirmatur infra ver.14. illud adduximus. 8 *Et excidi*] tertius locus, ut diximus supra in ver.4. duo judicia per Christũ in Judæos effecta narrat: unum, quòd ornem benedictionem sustulit & curam eorum salutarem abjecit, usque ad ver.15. alterum, quòd omnia malorum genera importavit donec consumerentur illi, relicto capite. Bona autem quæ fuerint diximus præcedente versu; jam eadē bona ademptũ Judæis iri ostendit Christus eodē ordine qui superiore versu positus est, & causæ istorum judiciorũ attexuntur. *Tres pastores*] i. omnes doctores, qui Judæis supererant ut instituerentur in cognitione verbi Dei. Nam tria erant summa inter Judæos doctorum genera, Pharisæi, Sadducæi, & Esseni: e quibus quamvis Pharisæi essent probatissimi, si ad legem respexeris, tamen apertissimè primùm reprehenduntur Evangelio, deinde reprobantur planè sententia Christi, ut legimus Matth.23. *Mense uno*] i. eodem tempore atque brevissimo. *Imminuto*] i. non tantùm alienato, sed etiã exacerbato & ad indignationem provocato: μείωσις. 9 *Et dixi*] nempe toti populo, ut videmus factũ Matth.23.37. *Quæ moritura*] i. sublata virga & curatione mea (ut typus ponitur seq. ver.) estote deinceps expositi malis omnibus externis & domesticis ad internecionem. b Heb. *mulier carnem amicæ suæ.* 10 *Itaque*] typus superioris abdicationis. *Populis*] i. tribubus Jisraëlitarũ; ut Judic.5.14. 11 *Pauperes*] ut vocavit suprà ver.7. reliquias electas & commissas Christo, nimirũ Apostolos & discipulos illius. ‖ *Matt.26.3. & seq.* 12 *Dixeram*] ætiologia, cur Christus curam pascendi Judæos abjecerit & pastores repudiaverit. Nam (inquit) jusseram illos mihi conferre mercedem suam, & ad efferendos fructus dignos resipiscentia fueram hortatus: illi verò contrà infensissimo odio persequuti me appenderunt mercedē proditori meo, ut me illo administro perderent. 13 *Projice*] i. prophetia tua ostende sic futurũ esse: nempe proditorē Judã tactũ indignatione facti sui mercedem istam reportaturũ esse, quæ Sacerdotibus reddita collocabitur in agro figuli comparando, ut narratur Matt.27. c Heb. *Magnificentiam pretii.* *Magnificũ*] ironicè dictũ. 14 *Irritam*] i. testificando a specie typi illos non ampliùs inter se adunatos esse, sed dissipatos, & porrò ad extremũ usque dissipandos judicio Dei, ut sequens typus demonstrat. d Heb. *& inter Jisraëlē.* 15 *Tandem*] alterius judicii typus de quo diximus in ver. 8. ostendens fore ut tota Judææ administratio sublato Christo sit stulta, ac proinde exitialis populo. *Sume tibi*] i. hæc sumens demonstra typo, & verbo prænuntia. 16 *Nam ecce*] explicatio typi est bimembris: fore ut Judæa per Reges, administratores, & procuratores sceleratos exhauriatur atq; consumatur, hoc ver. deinde etiam futurum, ut qui pastores inutiles in Judæa superfuerint, maledictione obruantur: quæ omnia quàm verè gesta sint demonstrat planè Josephus libris de bello Judaico, atque Hegesippus. e Heb. *celatam.* f Heb. *puerum.* g Heb. *arescendo.* h Heb. *caligando.*

CAPUT

Caput XII.

Deus hostibus Ecclesiæ suæ perniciem ab illa, sui verò protectionem a se & salutem prænuntiat, si resipuerint & ad Christum propter peccata nostra transfixum reverterint: deinde remissione peccatorum in sanguine illius, sanctificatione, & illustratione Evangelii promissa, prædicit Christum quidem percussum iri, sed non propterea minus eventuras promissiones ipsius: ac perituram quidem maximam Judæorũ partem, verùm reliquias adveniente majestate Dei luce, & gratia, bonisq; omnibus in regno Christi fruituras, & gentes quoque perituras, exceptis illis reliquiis quas Deus Ecclesiæ suæ donaverit, & cultui suo cum rebus ipsarum consecraverit.

1 ONEROSA prophetia verbi Jehovæ pro 'Jisraële: 'dictum Jehovæ, qui extendit cœlos, & fundat terram, formatque spiritum hominis b in eo.

2 'Ecce ego dispositurus sum 'Jeruschalaima ut 'pelvem c soporiferam omnibus populis circumquaque; 'nempe tum contra Jehudam futuro in obsidione, *tum* contra Jeruschalaima.

3 Quin futurum est die illo, ut disponam Jeruschalaima, *velut* lapidem onerosissimum omnibus populis, quo quicunque onerant se d omninò cæduntur; etiamsi congregentur contra illa omnes gentes terræ.

4 Die illo, dictum Jehovæ, 'percutiam omnem equum stupore, & sessorem ejus amentia: & 'super domum Jehudæ aperiens oculos meos, omnes equos populorum percutiam cæcitate:

5 Adeò ut dicant duces Jehudæ cum e animo suo; fortitudo est mihi, *&* habitatoribus Jeruschalaimorum, in Jehova exercituum 'Deo ipsorum.

6 Die illo disponam duces Jehudæ tanquam 'foculum ignis f invadentis ligna, & ut tædam ignis g invadentis manipulum, qui consumant ad dexteram & ad sinistram omnes populos circumquaque: ut permaneant Jeruschalaima adhuc loco suo, Jeruschalaimis.

7 'Ita servans Jehova 'tentoria Jehudæ 'primùm; ut non magnificet se 'ornatus domus Davidis, & ornatus habitantium Jeruschalaimis supra Jehudam,

8 Die illo proteget Jehova habitantes Jeruschalaimis: eritque h abjectissimus ex eis, die illo 'similis Davidi; & domus Davidis ut 'dii, ut angelus Jehovæ coram illis.

9 'Erit enim die illo, '*cùm* quæram perdere omnes gentes quæ invaserint Jeruschalaima,

10 Ut 'effundam super domum Davidis, & super habitatores Jeruschalaimorum 'spiritum gratiæ & deprecationum, respicientque ad me quem transfixerint: clangentque super hoc, tanquam planctu de unigenito; i amarè plangent de eo ut amarè quis plangit de primogenito.

11 Die illo magnus erit planctus Jeruschalaimis, ut planctus 'Hhadadrimonis in convalle Megidduntis.

12 Planget enim terra, k quæque familiæ seorsim; familia 'domus Davidis seorsim, & fœminæ eorum seorsim, familia 'domus Nathanis seorsim, & fœminæ eorum seorsim:

13 Familia 'domus Levi seorsim, & fœminæ eorum seorsim; familia 'Schimhhitica seorsim, & fœminæ eorum seorsim:

14 Omnes familiæ reliquæ; familiæ singulæ seorsim, & fœminæ eorum seorsim.

a Heb. *omnes* 1 *ut* *Jesch.* 13.1.

1 *Onerosa prophetia*] Hujus prophetiæ (quæ tota ad Ecclesiam Evangelio per Christum collectam pertinet) partes omnes sunt allegoricæ, sumptæ ex typo Ecclesiæ veteris. Sunt autem partes preter inscriptionem his paucis verbis comprehensam, Exordiũ, hoc versu; prolepsis sive propositio summaria cum judiciorum Dei contra adversarios Ecclesiæ, tum beneficiorum in Ecclesiam ipsius, usque ad versum 9. & enarratio prolepseos, ad finem usque prophetiæ. Hac autem inscriptione non tantum exponit prophetæ de more quis quid denũtiet, verùm etiã quamobrem: nempe finem esse hujus prophetiæ bonum & salutem Ecclesiæ, propter quã omnes adversarii, sive exteri sive domestici, dicuntur fore infesti gravissimis Dei judiciis; quæ vocabulo onerosæ prophetiæ designari solent. *Jisraële*] id est, pro germana Ecclesia Christi ex Judæis & gentibus adunata, ut Galat. 6.16. *Dictum Jehovæ*] exordium audientiam faciens a natura operibusque Dei. b Heb. *in medio ejus*. 2 *Ecce ego*] secunda hæc pars, prolepsis sive propositio duo summatim complectitur; judicium Dei contra adversarios Ecclesiæ ipsius, usq; ad versum 7. & salutem Ecclesiæ conferendam, versu 7. & 8. quæ duo postea per ὕστερον explicantur. Judiciorum autem, quæ tum Deus ipse per se, tum per servos suos Ecclesiamque effecturus est, descriptio fit triplice allegoria: prima est, potionis soporiferæ, versu 2. qua exornatur versu 4. & 5. secunda est lapidis gravissimi adversarios contrituri, versu 3. tertia denique ignis adversarios pervasuri atque consumpturi, versu 6. *Jeruschalaima*] id est Ecclesiam: sic deinceps. *Pelvem*] id est, vas ingens, quo populi omnes poti ita soporẽtur ut dicitur ver. 4. c Heb. *sopore*. *Nempe*] epexegesis nominis Jeruschalaimorum quo antè usus est, non simpliciter eum locum, sed Ecclesiam totam quam adversarii pressuri sint hac voce intelligendam esse. d Heb. *caedendo*. 4 *Percutiam*] id est, consilium & mentem adimam, ut subjiciantur, & ipsi corruant in exitium gravissimum. *Super domum*] id est, Ecclesiæ misertus: humanitus dictum. e Heb. *corde*. 5 *Deo ipsorum*] id est, qui Deus est piorum omnium in Ecclesia habitantium.

6 *Foculum*] sive (ut Græci vocant) ἐσχαρίδιον, quod Hhebræi appellant a forma labri vasis, de quo Exod. 30.18. sensus est, utcunque tenues sint in speciem Ecclesiæ vires, tamen eas esse obvia & adversa omnia consumpturas, ut ignis facit. f Heb. *in lignis*. g Heb. *in manipulo*. 7 *Ita servans*] altera pars prolepseos, ut diximus in versum 2. de salute communi totius Ecclesiæ, hoc versu; & protectione Dei gloriaq; ad Ecclesiam perventura, seq. vers. *Tentoria Jehudæ*] sensus est, salutem ex æquo omnibus Ecclesiæ membris daturus est, eaque ad defensionem sui armaturus, ne alter alterius salutem sibi vel tantillum arroget, sed gloriam salutis suæ ex æquo omnes concedant Domino. *Primùm*] nempe quia illos prius invadebant hostes quàm pertingere possent Jeruschalaima: hæc enim pro ratione typi dicta sunt; ut ostendatur non potentia humana, sed per minimos etiam Deum salutem effecturum; quod illustratur sequente versu.

Ornatus domus] id est, familia regis & civitas regia, quæ & ipsæ sunt ornatissimæ, & se toti regno ornamento esse putant, ac proinde ferè sibi arrogant protectionem & salutem illius.

h Heb. *collapsus*.

8 *Similis David*] id est robustissimus, & inprimis strenuus, ut 2. Schem. 17.8. harum autem virium causa redditur sequentibus.

Dii] id est, angeli: ut Psalm. 8.6.

9 *Erit enim*] tertia pars prophetiæ (ut diximus in vers. 1.) videlicet enarratio proximè antecedẽtis prolepseos duo ejus mẽbra exponit ὕστερον πρότερον: primùm enim salutem Ecclesiæ & rationem illius enarrat copiosissimè, usque ad versum 12. capitis 14. deinde verò exitium adversariorum, seq. Ad salutem autem Ecclesiæ ex ordine ponuntur ista: primùm resipiscentia vera animis piorum a Deo indita per Spiritum, toto hoc capite; deinde remissio peccatorum resipiscentibus attributa in Christo per fidem, versu 1. capitis 13. tertiò doctrinæ Evangelii vindicatio ab omni corruptione ut pura & syncera sit, inde ad versum 7. ac postremò reliquiarum ad electionem pertinentium separatio, in fine sequentis capitis: cujus demum separationis ratio explicatur undecim versibus capitis 14. *Cùm quæram*] id est, cùm erit mihi in animo perdendi planè, & dabo operam ut profligem eos. 10 *Effundam*] ut Joel. 2.28. *Spiritum gratiæ*] id est, gratiosum spiritum regenerationis, qui ex gratia Dei & in gratia Dei est, ac proinde resipiscentes a peccato suo adducit ut deprecentur ipsum & implorent ipsius misericordiam: sic Act. 2.37. *Respicientq;*] fide amplectentes Christum: ut Apocalyps. 1.7. i Heb. *amaricando plangere de eo secundum amaricare plangere de primo, &c. ut ita loquamur*. 11 *Hhadadrimonis*] loci in convalle Megidduntis siti, tribu Menaschis, ubi Rex Joschija occubuit: fuit enim luctus publicus omnibus pro statuto in Jisraële imperatus, 2. Chron. 35.24. & seq. quò spectant sequentes versus. k Heb. *familiæ familiæ: sic ver.* 14. 12 *Domus Davidis*] id est, reliquæ familiæ e regia stirpe ortæ. *Domus Nathanis*] ad quam extincto Schelomonis genere jus regni pervenerat ac propterea hic seorsim a reliquis familiis numeratur. 13 *Domus Levi*] id est, Sacerdotum, κατ' ἐξοχὴν. *Schimhhitica*] una e posteris Gerschonis, qui primus numeratur in filiis Levi, 1. Chron. 6.1. hoc autem exempli causa ponitur, ut de cæteris idem judicium fiat ex sequente versu.

Caput XIII.

1 'DIE illo erit 'fons apertus domui Davidis, & habitatoribus Jeruschalaimorum; 'pro peccato, & pro separatione ex immunditia.

2 'Erit etiam die illo, dictum Jehovæ exercituum, ut exscindam nomina 'terriculorum e terra, adeò ut non commemorentur amplius: quin etiam eorum Prophetas & 'spiritum impuritatis 'amoturus sum a terra.

3 Eritque cùm prophetaverit quispiam am-

1 *Die illo*] Secundus locus, de remissione peccatorum ad salutem in Christo pertinente, ut diximus supra 12.9.

Fons apertus] id est, facilis erit & expositus omnibus accessus gratiæ Dei abluentis peccata & sordes nostras, velut in fonte purissimo, in sanguine Christi, cujus aspersio perennis pios sanctificat. *Pro peccato*] id est, quo abluãtur peccata, sordesque omnes vanitatis ex peccato contractæ, quas Propheta adumbrat legali typo, de quo Levit. 12. & 15. 2 *Erit etiam*] tertius locus rerum ad salutem pertinentium; ut diximus suprà 12.9. de puritate doctrinæ Evangelii vindicatæ ab omni idololatria, hoc versu; & item a falsitate, versibus seq. *Terriculorum*] vide 1. Schem 31.9. *Spiritum impuritatis*] id est, doctrinam impuram ab impuro diaboli spiritu in animos suorum inspiratam, ut impurati impurent alios, & seducant seducti. *Amoturus sum*] aut perdendo ipsos, ex lege Deut. 13. quod ostenditur sequente versu; aut ad abjurationem falsæ doctrinæ suæ compellendo, sive pudore sive suppliciis, versibus tribus seq.

plius, ut dicant ad eum, pater ejus & mater ejus qui genuerint eum, non es victurus, quia falsitatem loquutus es nomine Jehovæ: & transfigent eum pater ejus & mater ejus qui genuerint eum, cùm prophetaverit.

4 Ita erit die illo, ut erubescant isti prophetæ quisque a visione sua cùm prophetaverit; neque induant togam [a] villosam ut mentiantur:

5 Sed dicat, non sum Propheta, vir agricola sum; nam instituit me [b] aliquis a pueritia mea.

6 Quòd si dixerit ad eum *quisquam*, quid plagæ istæ [c] in manibus tuis? dicet, *plagæ sunt* quibus percussus fui in domo amantium me.

7 Gladie, evigila contra pastorem meum, & contra virum proximum meum, dictum Jehovæ exercituum, percute pastorem, & dispergentur oves; at reducam manum meam ad parvulos.

8 Nam erit in tota terra, dictum Jehovæ, ut partibus duabus in ea excisis & expirantibus; tertia relinquatur in ea:

9 Et inducam tertiam istam in ignem, conflansque eos ut conflatur argentum, probabo eos quemadmodum probatur aurum: horum quisque invocabit nomen meum, & ego exaudiā eum; dicam, populus meus est, & ipse dicet, Jehova est Deus meus.

3 *Pater ejus*] auxesis quasi dicat ne ipsi quidem parentes parcent; adeò studium naturale in liberos subjicient pietatis studio, ex lege Deut. 13.8.

Transfigent] parciti zelo ut fuit Pinchas, Num. 25.

4 *Togam*] qui communis erat amictus prophetarum, ut de Elija legitur 2. Reg. 1.8. & de Joanne Baptista, Matth. 3.4 vide in Jeschahh. 20.2.

a Heb. *pili sive villi*.

Ut mentiantur] i. prophetias mendaces enuntient.

5 *Non sum*] videlicet amplius q.d. discessi ab illo vivendi genere, & me ad justum laborem contuli quem Deus imperavit, & me amici antè docuerunt.

b Heb. *homo*.

6 *Quid plagæ*] sensus est, recentes hæ plagæ quæ extant in corpore tuo videntur ostendere te adhuc pseudoprophetam esse: quæ objectio in responso unica voce diluitur, cùm eos qui ipsum a malo instituto ad bonum avocaverint agnoscit & prædicat esse amantes sui. c Heb. *inter manus tuas*.

7 *Gladie*] postremus locus rerum ad salutem pertinentium, ut diximus suprà 12.9. de separatione electarum reliquiarum per Christum. Ad hunc autem locum Propheta transit occupatione, hoc modò: videbitur fortasse inanis esse tota superiorū bonorū promissio, cùm pastor meus Christus opprimendus vi & percuciendus sit tam graviter atq; si pseudopropheta esset: quo ex scandalo tam graviter ipsæ oves, hoc est, discipulorū grex afficietur, ut momento uno diffugiant, Mat 26. sed, inquit Deus, hoc saltem pii recordari debent a me ante tot secula illud ipsum scandalum prædici atque imperari, ne cùm eveniet ipsorum animi conturbentur, ut ipse Christus admonuit, Matth. 26.31. & Joan. 14. & 16. & 18. deinde verò hoc cogitandum est me nullis vinculis distineri posse, quominus in electis meis efficiam promissiones meas; quæ ponuntur duobus versibus, & enarrantur principio sequentis capitis. *Virum proxim.*] hoc nomine Deus Pater honorificè appellat Christum, quia Christus est alter idem, imago Dei invisibilis, character hypostaseos Patris, & splendor gloriæ illius tanquam ex adverso micans in conspectu rerum creatarum omnium. Nam Hhebræa vox proximum aut amicum sonat, qui stat e regione alterius, & præstò est ad omnia amici officia comparatus: quamobrē idem in sinu Patris esse, & ad dexteram illius sedere dicitur intercedens pro nobis. *Reducam*] id est recuperabo manu mea, & recuperatos conservabo meos in æternum: qui parvuli ea de causa dicuntur quam exponit Christus Matth. 18. 8 *Nam erit*] expositio promissionis præcedentis de manu Dei ad parvulos reditura; qua prædicit Deus excidium maximæ Judæorum partis, hoc versu: & perpetuam illorum curationem qui ad salutem pertinebunt, versu sequente.

9 *In ignem*] afflictionum & crucis, in qua tanquam in catino tum conflantur & formantur, tum etiam reformati probantur pii.

Caput XIIII.

1 ECCE dies ventura est Jehovæ, cùm dividetur spolium tuum in medio tui.

2 Recipiam enim omnes gentes contra Jeruschalaima ad bellum, & capietur civitas, diripienturque domus, & fœminæ comprimentur; & exeunte parte civitatis in deportationem, residuum populi non exscindetur civitate.

1 *Ecce dies*] Enarratio promissionis quæ modo summatim dicta est: qua Propheta ostendit, primùm quomodo futurum sit ut duæ Judæorum partes exscindantur: duob. versibus, quod dixerat versu 8. deinde quomodo sit servaturus tertiam partem eamque recturus paterna administratione sua, sequentibus. *Spolium*] apostrophe est, ad Judæam & urbem Jeruschalaimorum, quæ per Romanos hæc omnia perpessa est. 2 *Residuum*] id est, minimam illam partem quæ nominata est tertia suprà 13.8. & 9. sic transitur ad secundam promissionis partem. *A civitate*] id est, quo minus sit civitas, & constituatur Ecclesia Dei ex ea parte Judæorum quam Deus servaverit & gentibus adunaverit. Jam enim Propheta omisso urbis Jeruschalaimorum typo agit de Ecclesia, quæ est civitas, domus, & templum spirituale Dei.

3 Nam procedens Jehova pugnabit contra gentes illas; ut quo die pugnavit, die conflictus.

4 Et stantibus pedibus ejus die illo super montem olivarum, qui est in conspectu Jeruschalaimorū ab Oriente, scindetur mons olivarum [a] medius Orientem & occidentem versus, *in* vallem magnam valde: & recedet pars ipsius montis ad Aquilonem, & pars ejus ad Austrum.

5 Tum fugientes vallem montium, cùm pertinget vallem montium, ad *montem contendetis quem* selegit: & fugietis quemadmodum fugiebatis metu terræ motus diebus Hhuzzijæ Regis Jehudæ, veniente Jehova Deo meo, omnibusque sanctis [b] adstituris tibi.

6 Et erit die illo, ut non sit lux [c] pretiosa & densa:

7 Sed erit dies unus qui agnoscetur a Jehova, non ex die & nocte; nam erit ut tempore vespertino sit lux.

8 Erit etiam die illo, prodeuntibus aquis vivis e Jeruschalaimis parte sui ad mare Orientale, & parte sui ad mare posterum (quod æstate & hyeme futurum est)

9 Erit, inquam, Jehova [d] Rex super totam terram; die illo erit Jehova unus, & nomen ejus unum.

10 [e] Redigetur tota hæc terra quasi campestria a Gebahho ad Rimmonem in Australi parte Jeruschalaimorum; & exaltata *urbs* manebit in loco suo a porta Binjaminis usque ad locum portæ primæ, usque ad portam angulorum, & a turri Chananeelis usq; ad lacus torcularium Regis:

11 Et habitabunt in ea, & anathema non erit ampliùs; nam residebit urbs Jeruschalaimorum securè.

12 Hæc verò erit plaga qua afficiet Jehova omnes populos qui turmatim convenerint

3 *Nam proced.*] secundus hic promissionum locus duas formas explicat quibus salutem suis Deus collaturus est, una est adversariorum profligatio, hoc versu; altera, rerum omnium ad salutem populi commodarum subministratio, ver. seq.

Ut quo die] i. omnibus modis quibus unquam usus est ad debellandum & perdendum hostes suos, iis inquam omnibus utetur armaque omnia expediet, ac copias exponet quibus illos fundat deleatque.

4 *Et stantibus*] formas quibus Deus suorum commoda subministraturus est exponit Propheta magnificis allegoriis. Est autem primum commodū, adventus Dei cum sanctis suis ut in æternum Ecclesiam inhabitet, duobus versibus; secundum, lux perpetua per illustrationem Evangelii gloriæ in spiritu ver. 6. & 7. tertium, fluxus perennis aquarum salutarium in regno Christi, ver. 8. & 9. quartū, impedimentorum omnium sublatio ad Ecclesiæ Dei securitatem, versu 10. & 11. *Stantibus*] quasi dicat, cùm primùm appropinquaverit conspicuè & gloriosè ad Ecclesiam suam, dissilient montes ipsi, & ipsa quoque membra Ecclesiæ perculsa tanta Dei majestate trepidabunt, denique nihil non commovebitur: sic ostendit Propheta typis gloriosiorem fore Dei adventum ad Ecclesiam in regno Christi, quàm olim fuerit in tradenda lege, Exod. 19. & 20. a Heb. *a medio ipsius*. 5 *Vallem*] id est, quam Deus adveniens efficiet ex monte olivarum dissiliente in partes. *Cùm pertinget*] Deus adveniens. *Ad montem*] id est, recipietis vos domum Dei versus attoniti, & obstupefacti novitate & majestate appropinquatis Dei. *Terræ motu*] de quo Hhamos 1.1. *Sanctis*] angelis, administris Dei & eorum qui hæredes salutis instituti sunt: ut Danijel. 8.13. b Heb. *secum*. 6 *Ut non sit*] id est, dies non sit varius & instabilis, modò serenus modo nubilus. c Heb. *pretiorum & densorum*.

7 *Qui agnoscetur*] id est, quem curabit & conservabit Deus. *Tempore vesp.*] id est, quo tempore advesperascere & nox esse solet quasi dicat, dies semper erit, & nulla nox: Sol tuus non occidet; ut Jeschahh. 60.20. 8 *Aquis vivis*] ut Jechezk. 47 1. & Joël. 3.18. *Vivis*] ut Gen. 26.19. *Parte sui*] id est, Ecclesiam tam irrigantibus, quam Judææ typo Propheta adumbrat, mari mediterraneo circumclusæ, & Asphaltite lacu. *Mare Orient.*] de quo Jeschezk. 47. 18. *Posterum*] de quo Deut. 11.24. & 34.2. d Heb. *in regem*. 9 *Erit Jehova*] i. unicus & solus in Ecclesia agnoscetur, prædicabitur & invocabitur e Heb. [illegible]

10 *Redigetur*] quasi dicat, æquabuntur in Ecclesia & plana erunt omnia [illegible] eminente sola statione Dei, Jeschahh. 2.2. & 40. *A Gebahho*] id est, ab extremitate una Jehudæ ad alteram: nam Gebahh limitaneum erat oppidum Binjaminitarum ad Septentrionem in finibus regni Jehudæ 1. Reg 15. 27. Rimmon verò, Jehudæ & Schimhhonis Meridiem versus, Jehoschuhh. 15.32. & 19.7. *In loco suo*] ut suprà 12.6. *Porta Binjam.*] qua ibatur in agrum Binjaminitarum, Jirmeje 37. 13. Erat autem porta illa ad Septentrionem sita inter duas portas quæ proximè nominantur: e quibus una (quæ porta prima dicitur, aut etiam vetus Nechem 3.6.) erat in parte occasus; altera, quæ angulorum dicitur, spectabat ortum, de qua 2 Chro. 25.23. *A turri Chan.*] id est, a Meridie ad Septentrionem. Nam turris Chananeelis Meridiem, torcularia Regis Septentrionem spectabant: vide Nechem. 3.1. 12 *Hæc verò erit*] altera pars enarrationis, [illegible] diximus suprà 12,9. quam perstrinxerat Propheta, tertio versu hujus capitis, de judiciis Dei contra adversarios. Sunt autem duo judiciorum genera quæ hic narrantur: unum, perditum ipsos divinitus & a Judæis mancipatum [illegible] omnesque opes & instrumenta ipsorum, usque ad versum 16. alterum, reliquum tum ex ipsis, tum ex rebus ipsorum conservatas Deo consecratum iri, ad finem usque capitis: quæ omnia typis Ecclesiæ veteris delineantur.

contri

contra Jeruschalaima: tabefaciet carnem cujusque ᶠipso stante super pedes suos, & oculi cujusque tabescent in foraminibus suis, & lingua cujusque tabesiet in ore ipsorum.

13 ᵉ Erit etiam die illo, ut sit vexatio Jehovæ magna in illis; adeò ut ᵉ prehendant ᶠalter manum alterius, & ascendat manus unius in manum alterius.

14 Tu quoque, Jehuda, pugnabis Jeruschalaimis; & recipientur opes omnium gentium circumquaque, aurum, & argentum, vestesque ᵍ multæ admodum.

15 Et similiter futura est plaga equorum, mulorum, camelorum, asinorumq;, & omnium jumentorum quæ erunt in castris illis; similis ᵉplagæ illi.

16 ᵉEritque ut quisquis residuus fuerit ex omnibus gentibus quæ venerint contra Jeruschalaima, ascendant de anno in annum ᵉut incurvent se Regi Jehovæ exercituum; & ut celebrent festum tabernaculorum.

17 Et erit *si* qui non ascenderint ex familiis terræ Jeruschalaima ad incurvandum se Regi Jehovæ exercituum, ᵉut non sit super eos imber:

18 Quòd si familia Ægypti non ascenderit, neque advenerit, ᵉsuper quos non est *imber*; ᵉerit illa plaga qua affecturus est Jehova gentes quæ non ascenderint ad celebrandum festum tabernaculorum.

19 Hæc erit peccati pœna Ægypti; & peccati pœna omnium gentium quæ non ascēderint ad celebrandum festum tabernaculorum.

20 ᵉDie illo erit inscriptum ᵉtintinnabulis equorum, sanctitas Jehovæ; ut sint ollæ in domo Jehovæ ᵉquasi crateres coram altari:

21 Imò erit omnis olla Jeruschalaimis & in Jehuda sanctitas Jehovæ exercituum, & venientes omnes sacrificaturi accipient ex eis, & coquent in eis: neq; erit ᵉCenahhanæus ampliùs in domo Jehovæ exercituū die illo.

Ipso stante] id est, momento uno, antequam libere aut recumbere ex infirmitate possit.

13 *Erit etiam*] id est, neq; tantum Deus perdet illos manu sua, præcedente versu; sed etiam per ipsos inter se, hoc versu; & per Ecclesiam quoque suam, versu seq. ut prophetat in Gog Jechezk. 38.21.

Prehendant] i. invadat alter alterum.

f Heb. *vir manum amici sui, & ascendat manus ejus ad manum amici sui.*

g Heb. *in multitudinem.*

15 *Plagæ illi*] quā homines experturi dicuntur, 3. versibus antecedentibus.

16 *Eritq;*] alterum genus judiciorum, de perdomādis reliquiis gentium & offerendis Domino usq; ad ver. 20 (ut diximus in ver. 12.) & rebus ipsarum consecrandis, ver. 20. & 21. *Ut incurvent*] i. colant legitimè, synecdoche.

17 *Ut non sit super eos*] id est, ut maledictæ sint; quod malum difficultate quadam ad vitam præsentem pertinente effingitur.

18 *Super quos*] videlicet AEgyptios: nam AEgyptum ferè non perpluī historiæ docent, & testatur Mosche Deut. 11.10. *Erit illa plaga*] id est, nihilominus easdem difficultates divinitus perferent quas aliis gentibus solet afferre inopia imbrium, & maledicentur à Deo.

20 *Die illo*] secūdum membrum, de rerum cōsecratione, ut diximus in ver. 16.

Tintinnabulis] quę ferè in regionibus mōtosis appenduntur equis, q. d. illa omnia metallica describentur & referentur in ærarium domus Dei, ut deinceps in sacros usus occupentur: allegoria, ut sæpè diximus. *Quasi*] i. ut sint ollæ copiosissimæ, quemadmodum crateribus ad ministerium abundat altare Dei: pro eo quod est, ut sit maxima ministrorum omnium in Ecclesia commoditas, quod ostenditur seq. ver. 21 *Cenahhanæus*] id est, extraneus aut impurus ullus, synecdochicè: quod prædictum fuerat Jeschah. 35.8. & Joel. 3.17. ubi hic locus apertissimè exponitur.

MALEACI.

Caput I.

Deus exposito beneficio electionis suæ collato in posteros Jahhakobi, & reprobatione Hhesavi, Judæos omnes, ac inprimis Sacerdotes arguit polluti cultus sui, quem vocatis ad Evangelium gentibus se confirmat asserturum, & abjecto sacerdotio Levitico: deinde connubia cum infidelibus, polygamiam, divortiorumq; licentiam, ludibria in Deum contumeliosa, sacrilegia, & blasphemam omnium contumaciam reprehendit, subjectis promissionibus erga bonos, & interminationibus contra improbos, quos omnes ad resipiscentiam hortatur, & fidem in venturum Christum.

1 ᵉ PROPHETIA ᵃonerosa verbi Jehovæ ᵉad Jisraëlem ᵇ per ᵉMaleacin.

2 ᵉDiligo vos, ait Jehova; & ᵉ dicitis, ᵉ in quo diligis nos? ᵉ nónne frater *fuit* Hhesav Jahhakobo? dictum Jehovæ; dilexi autem Jahhakobum,

3 Hhesavum verò odio habui; ᵉ ideo disposui montes ejus desolationi, & possessionem ejus draconibus deserti.

4 ᵉ Quod dicit Edomæa, depauperati sumus *quidem*, at revertemur & ædificabimus vastata loca: sic ait Jehova exercituum, ipsi ædificent, at ego destruam; & ᶜ vocabuntur terminus improbitatis, & populus cui indignatur Jehova, usque in seculum:

5 Quod oculi vestri visuri sunt ᵉex termino Jisraëlis; & vos dicturi, magnificat se Jehova.

6 ᵉFilius honorat patrem, & servus ᵈ dominum suum: quòd si pater sum, ubi est honor meus? & si ᵉ dominus sum, ubi reverentia mei? ait Jehova exercituum, vobis ô Sacerdotes contemptores nominis mei, qui dicitis, qua in re contemnimus nomen tuum?

7 Qui afferentes super altare meum cibum ᵉpollutum, dicitis, qua in re polluimus te?

1 *Prophetia*] Hanc prophetiam unicam esse toto hoc libello ratio ipsa indicat, quā ob rem tria hæc capita una conjungimus. Continetur autem hoc libello primum inscriptio, hoc versu; deinde exordium a gratuita electione Dei & beneficiis in Jisraëlitas, versibus 4. seq. tum propositio [illegible] de quibus populum & nominatim Sacerdotes custodes legis contestatur Deus ex lege, usque ad versum 12. capitis 3. postremo, hortatio ad resipiscentiam propter adventum Christi & promissiones Evangelicas illius: quæ omnia [illegible] ad majorē emphasin a Propheta exponuntur. a Heb. *onus* ut Jeschah. 13.1. *Ad Jisraëlem*] id est, populum totum a captivitate reducem. b Heb. *per manum Maleaci.* *Maleacin*] ultimū Prophetarum qui habetur in vetere Testamento: non enim hortatur populum ad ædificationem templi, ut Chaggai & Zecarja fecerunt; sed extructo jam templo & instituto cultu turpissimas ejus depravationes reprehendit, de quibus habeatur in libris Hhezræ & Nechemjæ multa. 2 *Diligo vos*] exordium hoc Judæos dociles facit a Dei amore, electione gratuita, & beneficiis erga illos: quæ Deus ab ipso primorum parentum Jahhakobi & Hhesavi exemplo confirmat, hoc ver. & in posteritatē continuata fuisse ostendit ver. 3. & continuatum iri, ver. 4 & 5. Quod autem dicit diligo vos, in eo comprehendit Deus non tantum amorem suum & electionem gratuitam, verum etiam omnia ex electione beneficia. *Dicitis*] cùm infirmitate, tum contēptu malitioso: ut exponitur postea inde a ver 6. *In quo diligis*] id est, qua in re demonstras nos tibi curæ esse, qui æquè ac aliæ gentes affligimur, & nulla singularia nobis videmur percipere aut cernere dilectionis tuæ erga nos documenta. *Nónne frater*] primum dilectionis documentum, quòd Deus ex solo beneplacito voluntatis suæ horum parentem jam olim elegerit, illorum verò reprobaverit, cùm nondum nati fuissent, & nihil fecissent boni vel mali, Rom. 9.11.

3 *Ideo*] secundum dilectionis documētum a præsente gentis utriusque statu: dilectionem meam (inquit) ad illos nihil pertinere cernitis ex eo quòd regio illorum permanet desolata, ut prædixerat Jirmeja 49.7. & sequentibus, & Jechezk. 25.12. & sequentibus. Vos autem in possessionem vestram me autore rediistis: quod secundum membrum hoc loco subintelligendum est, quia oratio (ut ferè fit in contentionibus & contrariorum oppositionibus) est ἀνταποδοτική.

4 *Quod dicit*] tertium electionis documentum, quòd Deus reducem Jisraëlem deinceps confirmaturus, terram defensurus, & se in omnibus magnificaturus est: contrà verò Edomæis quos reprobavit, quamvis obnitentibus, omnem revertendi & instaurandi res suas facultatem ademptūrus, hoc & sequente versu: vide Jeschahhjæ 9.10. c Heb. *vocabunt eos.* 5. *Ex termino*] quasi dicat, inde a sedibus vestris: tam illustria & perspicua erunt judicia Dei. 6 *Filius*] tertia hæc Prophetiæ pars, ut diximus in versum 1, gravissimas contestationes continet adversus plurima Jisraëlitarum peccata. Est autem prima contestatio adversus contemptum & prophanationem cultus Dei, cujus oportuerat esse vindices Sacerdotes, ac proinde gravius in ipsos Dominus invehitur, usque ad versum 10. capitis seq. secunda, contestatio est adversus connubia cum infidelibus inita & polygamias, inde ad ver. 17. tertia est adversus protervíam & certam malitiam qua plerique reduces ludificabantur justitiam & judicium Dei, inde usque ad versum 7. capitis tertii; quarta est adversus sacrilegas detentiones earum rerum quæ ad Deum ex lege erant perventuræ, usque ad versum 13. postrema denique adversus contumaciam ἀθέων & nequissimum contemptum cultus Dei ac resipiscentiæ, verbis sequentibus. In primam autem hanc contestationem ingreditur, præposita sententia elegantissima. d Heb. *dominos suos.* e Heb. *domini.* 7 *Pollutum*] id est, illegitimum, cujusmodi exempla aliquot deinceps adducuntur interdicta lege, Levit. 22. 20, & sequentibus, & Deut. 15.21.

in eo ' quòd dicitis mensam Jehovæ contemptibilem esse.

8 'Nam cùm affertis *animal* cæcum ad sacrificandum, nihil ne est mali? & cùm affertis claudum aut ægrotum, nihil ne est mali? offer illud jam duci tuo, an acceptum habiturus sit te, aut an suscepturus vultum tuum? ait Jehova exercituum.

9 'Nunc itaque deprecamini jam faciem Dei fortis, ut gratiam faciat nobis; '*dum* e manu vestra est hoc, an suscepturus est *ullius* ex vobis vultum? ait Jehova exercituum.

10 'Quis etiam inter vos est qui claudat fores gratis? aut num illustratis altare meum gratis? nulla est mihi delectatio 'in vobis, ait Jehova exercituum, & munus acceptum non habebo e manu vestra:

11 'Sed ab ortu Solis usque ad occasum ejus magnum erit nomen meum in gentibus: & in omni loco 'suffimentum affertur nomini meo, & munus purum, quia magnum nomen meum erit in gentibus, ait Jehova, exercituum.

12 'Etenim vos prophanatis illud; 'in eo quòd dicitis, mensam Jehovæ pollutam esse, & proventus ejus 'contemptibilem esse cibum:

13 Et dicitis, 'ecce quantum fatigationis, cùm 'exsufflare possetis illud, ait Jehova exercituum; affertis etiam 'raptum, & claudum, & ægrotum, afferentes munus: an acceptum habebo illud e manu vestra? ait Jehova.

14 Imò maledictus est machinator, qui cùm sit in grege ipsius masculus, vovet & sacrificat corruptum Domino: nam 'Rex magnus sum, ait Jehova exercituum, & nomen meum est reverendum in gentibus.

Quòd dicitis] id est, existimatis cum animis vestris non esse tanti faciendum ministerium Jehovæ, ut magnopere sit delectissimis oblationibus laborandum.

8 *Nam cùm affertis*] ἐργασία contestationis primùm per comparationem tenuis alicujus præfecti cum summa majestate Dei, duobus versibus: deinde per beneficentiam Dei ante spectatam erga eos qui colunt ipsum versu 10. postremò per comparationem cultus in futurum apud omnes gentes Evangelio propagandi, versu 11. rejectis Judæis & eorum cultu.

9 *Nunc itaq;*] concessio ironica: quandoquidem placet vobis (inquit) ita affectus animo & reprobato sacrificio instructis, agite, experimini damno vestro, sacerdotium vestrum ingratum est Domino, ac proinde neque vobis, neque nobis utile ad conciliandam gratiam. *Dum e manu vestra*] id est, tantisper dum vos ita in Deum geritis.

10 *Quis etiam*] secundum ἐργασίας argumentum, ut diximus in versum 8. non esse cur Judæi se excusent quasi Deus honorantes se non honorasset, cùm ne inter Levitas quidem ostiarios aut sacrorum administros ullus non exstiterit cui piè officium perfungenti Deus non benefecerit, ut repetit Deus infrà 3.10. *In vobis*] id est, universitate gentis vestræ: nam reliquiæ servatæ sunt ex ea secundum electionem gratiæ. 11 *Sed ab ortu*] ex denuntiatione Deut. 32.21. *Suffimentum*] id est, cultus meus apud omnes populos instituetur legitimè: qui spiritualis quidem est in Evangelio, sed legalibus olim typis per Prophetas adumbratus. 12 *Etenim*] ætiologia præcedentis reprobationis, ad finem usque capitis. *In eo quòd*] ut supra ver. 7. *Contemptibilem*] id est, nihil referre ut usque adeò accurata sint quæ offeruntur Domino. 13 *Ecce quantum fatigationis*] hypocritarum verba, qui cùm res levissimas & quæ solo propemodum flatu dispelli potuissent præ macie, offerebant Domino, prædicabant tamen se supra modum defessos esse, & omnem suam operam in cultu Dei consumpsisse. *Exsufflare posset*] id est, solo flatu ut plumam dispellere: hyperbole. *Raptum*] id est, oblationem quamque illegitimam: ut ostendimus suprà in versum 7. 14 *Rex magnus*] ac proinde cuilibet duci & præfecto anteponendus, cujus meminerat versu 8. sic appellatur Psalm. 47.3.

CAPUT II.

1 'NUNC itaque ad vos *spectat* 'præceptum istud, ô Sacerdotes?

2 Nisi auscultaveritis, & nisi [a] indideritis animo tribuendo gloriam nomini meo, ait Jehova exercituum, utique immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionibus vestris: quin etiam maledixi earum cuique, quia minimè inditis animo.

3 Ecce ego corrupturus sum vobis sementem, & sparsurus fimum in facies vestras, fimum [b] sacrificiorum vestrorum: 'adeò ut [c] abripiat vos ad se.

4 'Nostis enim me misisse ad vos præceptum istud; ut sit fœdus meum cum *tribu* Levi, ait Jehova exercituum:

5 Fœdus meum fuisse cum illa vitæ & pacis, & 'dedisse eas ipsi *propter* reverentiam qua reveritus est me; & propter nomen meum 'contritam fuisse:

6 Cùm lex veritatis fuit in ore ejus, & iniquitas non est inventa in labiis ejus; in pace & in æquitate ambulavisse mecum, & multos avertisse ab iniquitate:

7 Cùm labia Sacerdotis observarent scientiam, & [d] lex requireretur ex ore ipsius: nam 'angelus Jehovæ exercituum est.

8 At vos recessistis ab illa via, fecistis ut impingerent multi in legem; corrupistis fœdus Leviticum, ait Jehova exercituum.

9 Ideoque etiam ego reddidi vos contemptos & abjectos toti populo: prout minimè vos observatis vias meas, sed 'attollitis faciem contra legem.

10 'Nónne pater unus omnibus nobis est? nónne Deus fortis unicus creavit nos? quare 'perfidi essemus [e] alter in alterum, profanando fœdus majorum nostrorum?

11 'Perfidè agit Jehuda, & abominatio fit in Jisraële & Jeruschalaimis: profanat enim Jehuda sanctitatem Jehovæ 'quam amaturus fuerat, 'ducens filiam Dei alieni.

12 Exscindet Jehova 'vigilantem & respondentem viro qui fecerit 'illam e tentoriis Jahhakobi, etiam offerentem munus Jehovæ exercituum.

13 'Atque hoc secundum facitis, 'operiendo lachrymis altare Jehovæ fletu, & exclamatione; adeò ut minimè ampliùs respiciat Deus ad munus, & recipiat oblationem acceptam e manu vestra.

14 Dicitis autē, propter quid? propterea quòd Jehova testificatus est inter te [f] & uxorem adolescētiæ tuæ; contra quam tu perfidè agis, cùm sit socia tua & uxor [g] fœderata tibi.

15 'Nam nónne unum effecit, cùm reliqui spi-

1 *Nunc itaque*] Amplificatio præcedentis contestationis adversus sacerdotes, ab interminationibus Dei, tribus versibus; quæ interminationes postea confirmantur primùm documentis legis, vers. 4. exemplisque contrariis beneficiorum in Sacerdotes morigeros, tribus versibus; deinde præsente rerum constitutione, quod jamque Sacerdotes propter contemptum Dei in contemptum populi abiissent, ver. 8. & 9. *Præceptum*] de curando cultu Dei, & avertenda contaminatione. a Heb. *posueritis in corde: sic in fine versu.*

b Heb. *stercus*: ut Exod. 29. 14.

3 *Adeò ut abripiat*] id est, tanta copia stercorabo vos sementis loco, ut fimo inquinati plane obruamini.

c Heb. *tollat*.

4 *Nostis enim*] primus confirmationis locus, a sacerdotum ipsorum conscientia in cognitione legis & vocationis suæ instructorum a Deo, tum documentis legis, tum exemplis ut diximus in versum 1.

5 *Dedisse eas*] id est, præstitisse vitam & pacem ex fœdere. *Contritam fuisse*] id est, vita & pace promissa fuisse distitutā, eò quòd non sanctificasset nomen Dei ex fœdere.

d Heb. *legem requirerent: impersonaliter.*

7 *Angelus*] sive nuntius & interpres voluntatis Dei: ut Judic. 2.1. & Chaggai 1.13.

9 *Attollitis faciem*] id est, protervè & pervicaciter legem a Deo datam infringitis, ut demonstratur sequentibus contestationum locis.

10 *Nónne pater*] secunda contestatio, ut diximus suprà 1. 6. illegitima Judæorum connubia damnat, tum propterea quòd contra fœdus Dei cum infidelibus inibantur, tribus versibus; tum etiā quòd contra fidem justæ uxori datam, versu 13. & sequentibus. Est autem hoc versu illorum objectio qui illegitima matrimonia defendebant, & illis utebantur: quid? inquiunt nonne gentiles quoq; Deum creatorem habēt communem, & Adamum communem patrem? an vero homines creatione & natura conjunctos nobis possumus justè dedignari? aut si cum illis connubia jungimus, an propterea justè possumus perfidiæ accusari? nam accersere alios ad fœdus & eos in communionem ejus cooptare est justissimum: tantum abest ut his connubiis nos perfidè agere, & profanare fœdus possimus. *Perfidi essemus*] id est, haberemur & diceremur perfidè agere aut in fratres nostros quibuscum jungimus matrimonia, aut in Deum autorem fœderis: quæ duæ partes ὕστερον πρότερον in sequentibus explicantur. e Heb. *vir in fratrem suum.* 11 *Perfidè agit*] ἀνθυποφορὰ sive subjectio ad occupationem præcedentem; qua demonstratur primùm injuriam fieri Deo, hoc versu; et proinde ultorem ipsum, sequente versu; deinde injuriam fieri uxori, versu 13. & 14. postremò naturæ ipsi & naturali connubiorum legi, versu 15. & 16. *Quam amaturus*] id est, quam sanctitatem adeò debuerat amare quisque, ut illius studio omnibus aliis amoribus renuntiaret, & ab eis diligentissimè abstineret: exaggeratio criminis. *Ducens filiam*] ut historia docet Hhezræ 9. & 10. & Nechem. 13. 23. 12 *Vigilantem &c*] id est, non tantùm ipsum perfidum, verum etiam defensorem omnem, adjutoremque & patronum perfidiæ, etiam cùm muneribus oblatis Deum sibi placare videbitur. *Illam*] abominationem, de qua præcedente versu. 13 *Atque hoc secundum*] alterum perfidiæ crimen, ut diximus in versu 11. quod justa uxor altera uxore superinducta non possit non angi, indignari & fletu altare Jehovæ complere propter indignitatem facti: vide Levit. 18.18. *Operiendo lachrymis*] id est, efficiendo ut justa uxor prorumpat in lachrymas, & de injuria sibi facta conqueratur coram Deo. f Heb. *& inter uxorem.* g Heb. *fœderis tui.* 15 *Nam nónne*] exegesis proximè præcedentis dicti, uxorem sociam viri & fœderatam esse communibus legibus matrimonii. Nam (inquit) Deus instituens matrimonium fecit ut duo tantum essent una caro; & quamvis esset reliquorum spirituum pater tamen unum tantum par conjugavit, quod semen Dei, est, justos liberos, progigneret: quicquid suprà est, perfidiæ vestræ acceptum ferendum est: sic Matth. 19.4. & sequentibus.

ritus

ritus penes ipsum *essent*? quid autem unum? quæsiturum semen Dei: ideo cavete spiritui vestro, & in uxorem adolescentiç tuæ ne perfidè *spiritus tuus* agito.

16 'Sibi odio esse dimissionem ait Jehova Deus Jisraëlis, nam eum operire violentiam pallio ipsius ait Jehova exercituum: quare cavete spiritui vestro, ut non perfidè agatis.

17 'Fatigatis Jehovam verbis vestris, & dicitis, qua in re fatigamus? in eo quòd dicitis, quisquis facit malum bonus videtur in oculis Jehovæ, & istis ipse delectatur; aut ubi est Deus judicii?

16 *Sibi*] occupatio defensionis Judæorum: atqui dimittetur uxor ex lege, Deut.24. ut adducitur Matth.5.31. Respondet Propheta, hoc verò odit Deus, neque passurus est ut legem suam adhibeatis tanquam pallium ad tegendã & defendendam injuriam quam veritati ipsius facitis & vestris ipsorum uxoribus: neque enim Deus dimissionem probavit, sed odio habet: ut ipsa legis verba ostendunt Deut.24.4. 17 *Fatigatis*] tertia contestatio, ut diximus suprà. 1.6 qua objicit Propheta indignissimas Judæorum blasphemias, quasi Deus aut justitia vacaret, aut judicio ad justitiam asserendam, hoc versu: deinde verò tantis blasphemiis respondet sex primis versibus sequentis capitis. Est autem hoc humanitus dictum: ut Jeschahh.43.10.

CAPUT III.

1 'ECCE ego missurus sum 'angelum meum, qui expediat viam ante me: & 'repentè veniet in templum suum 'Dominus quem vos quæritis, & 'angelus fœderis 'quo vos delectamini ecce venturus est, ait Jehova exercituum.

2 Quis autem sustineat diem adventus ejus? aut quis consistat cùm apparuerit? nam ipse 'quasi ignis conflatoris, & ut smegma fullonum est.

3 Ut sedet conflans & purgans argentum, ita purgabit filios Levi, defæcans eos velut aurum & argentum; ut sint Jehovæ, 'qui offerant munus [a] justè:

4 Et suave sit Jehovæ munus Jehudç & Jeruschalaimorum; ut diebus [b] priscis, & ut annis antiquis.

5 Accedam autem ad vos in judicium, & ero testis festinantissimus contra præstigiatores & contra adulteros, & contra jurantes falsò; & contra [c] oppressione detinentes mercedem mercenarii, viduam & pupillam ac peregrinũ pervertentes, neq; timentes mei, ait Jehova exercituum.

6 Quia ego Jehova 'non mutor; ideo vos filii Jahhakobi, 'non consumpti estis.

7 'Inde a diebus majorum vestrorum recessistis a statutis meis, neque observastis: revertimini ad me, & revertar ad vos, ait Jehova exercituum; sed dicitis, 'qua in re reverteremur?

8 An spoliet homo Deum, quòd vos spoliatis me? & dicitis, qua in re spoliamus te? 'decimis & oblatione.

9 Maledictione estis maledicti, eò quòd me spoliatis; 'gens ipsa tota.

10 Afferte omnes decimas in [d] thesaurum, ut sit cibus in domo mea: & probate me jam in hoc, ait Jehova exercituum, si non aperuero vobis 'cataractas cœlorum, & [e] proferam vobis benedictionẽ, adeò ut non sufficiatis:

11 Et increpabo vestri causa 'exedentem: ut non corrumpat vobis fructum terrç; neq; orbet vos vitis in agro, ait Jehova exercituũ.

12 Itaq; beatos prædicabunt vos omnes Gentes, quia eritis terra oblectationis, ait Jehova exercituum.

13 'Invaluerunt contra me verba vestra, ait Jehova; sed dicitis, quid obloquuti sumus contra te?

14 Dixistis, vanum est colere Deum; & quod lucrum erit, cùm observaverimus observationem ejus, & cùm ambulaverimus 'atratè metu Jehovæ exercituum?

15 Imò nunc felices prædicamus superbos etiam 'ædificantur qui faciunt improbitatẽ; & qui 'probant Deum, 'liberantur:

16 Tunc 'timentes Jehovæ *qui* frequenter prædicant [f] alter apud alterum, dicentes; enimverò attendit Jehova & audit, atque conscriptum est 'in libro commentarii coram eo pro timentibus Jehovæ, & cogitantibus de nomine ejus.

17 Hi erunt mei, ait Jehova exercituum, quo die ego confecturus sum peculium: & clementia utar erga ipsos, quemadmodum quis utitur clementia erga filium suum qui colit ipsum.

18 Tunc conversi videbitis inter justum & improbum quid intersit; inter colentem Deum, & eum qui non colit ipsum.

19 'Nam ecce dies ille adveniet ardens tanquam fornax; quo erunt omnes superbi, & omnes facientes improbitatem stipula, & inflammabit eos dies ille venturus, ait Jehova exercituum, adeò ut non derelinquat eis radicem aut ramum.

20 Exorietur autem vobis, ô timentes nominis mei, 'sol justitiæ cum curatione 'in alis ipsius; & procedetis, augescetisque ut vituli saginarii:

21 Et conculcabitis improbos; nam futuri sunt cinis sub plantis pedum vestrorum, quo die ego effecturus sum, ait Jehova exercituum.

22 || 'Recordamini legis Moschis servi mei, cui præcepi in Chorebo *perferenda* ad totum Jisraëlem statuta & jura.

23 'Ecce ego missurus sum vobis 'Elijam Prophetam, antequam veniat dies Jehovæ maximus & reverendus:

24 'Ut convertat cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres ipsorum; 'ne veniens percutiam terram anathemate.

1 *Ecce ego*] Responsio ad præcedẽtes blasphemias asserens judicium & justiciam Dei a prædicatione Joannis Baptistæ & Christi, hoc versu; cujus potentia exponitur ver.2. affecta verò primùm in pios salutaria, ver.3.& 4 deinde in impios exitialia, versu 5.& 6.
Angelum] Joannem Baptistam præ-nuntium & præcursorem Christi, Matth. 11.10 & Marci 1.2
Repentè] id est, eodem tempore subsequuturus est.
Dominus] Jesus Christus.
Angelus] nimirum idem Christus, in quo mundum conciliavit sibi, 2.Cor.5 19
Quo vos] i. in cujus ludificatione delicias agitis, ut dictum est præcedente versu. sic Jeschahh. 5. 19. & Hhamos 5. 18.
2 *Quasi*] cujus effecta sequentibus versib. exponuntur.
3 *Qui*] vide Rom. 12.1.
a Heb. *injustia*.
b Heb. *seculi*.
c Heb. *opprimentes mercedem*.
6 *Non*] ac proinde consilium meum quod promiseram præstabo.
Non consf.] tantis calamitatibus, sed adhuc servati benignitate mea, Lament. 3.22.

7 *Inde a*] hortatio ad resipiscentiam, μεταβατικὴ ad contestationem quartam, de qua diximus suprà 1.6. *Qua in re revert.*] quasi dicant, quid commisimus? aut quando aversi fuimus a te? quod nos reverti imperes. 8 *Decimis &*] vide Nehem.13.10.& sequentibus. 9 *Gens ipsa*] id est, non tantùm vos, ô Sacerdotes, sed etiam populares omnes. d Heb. *locum thesauri*.

10 *Cataractas*] ut Gen.7.11.& 2.Reg.7. 19.
e Heb. *evacuem*.
11 *Exedentem*] i. quicquid absumit fructus vestros.
13 *Invaluerunt*] ultimus contestationis locus adversus ἄθεον Judæorum contumaciam, ut diximus supra 1,6. quorum impia & blasphema dicta proponuntur ver.14.& 15. deinde verò evincuntur contrariis Dei promissionibus erga bonos, & minis contra malos; quæ generatim enuntiatæ, usque ad ver. 19. per ὕστερον πρότερον deinde exornantur, usque ad versum 22.
14 *Atratè*] id est, in luctu, synecdochicè.
15 *Aedificantur*] i. assurgunt felicissimè & augentur bonis atque honoribus. metaphora a structuris.
Probant] ut Psal. 95.7.
Liberantur] i. liberi sunt ab omni malo: antithesis.
16 *Timentes*] i. pii qui reverentia Dei continentur in cultus ejus per fidem, alter alterum consolantur, & expectant gloriosum adventum Christi patientia.
f Heb. *vir apud amicum suum*.
In libro] humanitus dictum a re forensi; cujus exemplũ est Ester 6.1.
19 *Nam*] exornatio præcedentis dicti ὕστερον πρότερον, de discrimine piorum impiorumque, ut diximus in versũ 13. idque comparationibus evidentissimis.
20 *Sol justitiæ*] Christus servator Ecclesiæ suæ, justitiæ Dei contra improbos asserens, & electos justificans ab injustitia ipsorum.

In alis] i. tanquam radiis justitia sua perfundens electos, & curans eos a peccatis ipsorum. || *Exod.*20. *&* *Deut.*5. 22 *Recordamini*] ultima pars Prophetiæ, hortatio ad resipiscentiam ex lege, hoc versu: ut certa fiducia expectetur adventus Christi, cujus præcursor dicitur fore Joannes Baptista ad expediendum viam coram Domino: ut Jeschahh.40.3.& suprà ver.1. 23 *Ecce ego*] sensus est, utimini lege tanquam pædagogo, qui vos adducat ad Christum: & adventum ipsius hoc signo agnoscite, quod Joannes præcursurus est, ut Dominum advenientem indicit. *Elijam*] i. Joannem Baptistam instructum spiritu & virtute Elijæ, ut exponit Angelus Lucæ 1.17.& Christus Matth. 11.14. 24 *Ut conver.*] i. ministerio suo Evangelico electos ad resipiscentiam & fidem charitatemque revocet in vinculo pacis: quod Judæi sub adventum Christi ignorabant planè, ferventes schismatis & dissidiis infidelitatis, ut observavimus Zecharjæ 11.8. *Ne ven.*] i. ut saltem aliquos resipiscentes servem, qui antè ordinati fuerint ad vitam æternam.

Quartæ partis Bibliorum finis.

πάντοτε δόξα Θεῷ.

ricus penes ipsum esset: quid autem unum? quæsiturum semen Dei: ideo cavete spiritui vestro, & in uxorem adolescentiæ tuæ ne perfide sese gerat quisquam.

16 Sibi odio esse dimissionem ait Jehova Deus Israëlis, nam cum operire violentiam pallio ipsius ait Jehova exercituum: quare cavete spiritui vestro, ut non perfide agatis.

17 Fatigatis Jehovam verbis vestris, & dicitis, qua in re fatigamus? in eo quod dicitis, quisquis facit malum bonus videtur in oculis Jehovæ, & in ipsis delectatur; aut ubinam Deus judicii?

[illegible] verba [illegible] Deus [illegible] 17 [illegible] supra 1.6. quæ objicit Propheta [illegible] Deus aut [illegible] vacaret, aut judicio ad [illegible] blasphemis respondet [illegible] primis [illegible] Jehovah [illegible]

CAPUT III.

1 ECCE ego mitto nuntium angelum meum, qui expediat viam ante me: & repente veniet in templum suum Dominus quem vos quæritis, & angelus fœderis quo vos delectamini: ecce veniurus est, ait Jehova exercituum.

2 Quis autem sustinebit diem adventus ejus? aut quis consistet cum apparuerit? nam ipse quasi ignis conflatoris, & tanquam fullonum sapo.

3 Et sedebit conflans & purgans argentum, ita purgabit filios Levi, defæcans eos velut aurum & argentum: ut sint Jehovæ, qui offerant munus in justitia.

4 Et suavis erit Jehovæ munus Jehudæ & Jerusalaimorum, ut diebus priscis, & ut annis antiquis.

5 Accedam autem ad vos in judicium, & ero testis festinantissimus contra præstigiatores & adulteros, & contra jurantes falso, & contra opprimentes mercedem mercenarii, viduam & pupillum ac peregrinum pervertentes, neque timentes me, ait Jehova exercituum.

6 Quia ego Jehova non mutor; ideo vos filii Jahakobi, non consumpti estis.

7 Inde a diebus majorum vestrorum recessistis a statutis meis, neque observastis: revertimini ad me, & revertar ad vos, ait Jehova exercituum; sed dicitis, qua in re revertemur?

8 An spoliet homo Deum, quod vos spoliatis me? & dicitis, qua in re spoliamus te? decimis & oblatione.

9 Maledictione estis maledicti, eo quod me spoliatis, gens ipsa tota.

10 Afferte omnes decimas in cellarium, ut sit cibus in domo mea, & probate me jam in hoc, ait Jehova exercituum, si non aperuero vobis cataractas cœlorum, & si non profudero vobis benedictionem, adeo ut non sufficiat.

11 Et increpabo vestri causa exedentem: ut non corrumpat vobis fructum terræ, neque orbe vobis vitis in agro, ait Jehova exercituum.

12 Itaque beatos prædicabunt vos omnes Gentes, quia eritis terra oblectationis, ait Jehova exercituum.

13 Invaluerunt contra me verba vestra, ait Jehova; sed dicitis, quid obloquuti sumus contra te?

14 Dixistis, vanum est colere Deum; & quod lucrum erit, cum observaverimus observationem ejus, & cum ambulaverimus atrati propter Jehovam exercituum?

15 Imo nunc felices prædicamus superbos etiam ædificantur qui faciunt improbitatem; & qui probant Deum, liberantur.

16 Tunc timentes Jehovam qui frequenter prædicant alter apud alterum, decentes; enimvero attendit Jehova & audit, atque conscriptum est in libro commentarium coram eo pro timentibus Jehovam, & cogitantibus de nomine ejus.

17 Hi erunt mei, ait Jehova exercituum, quo die ego confecturus sum peculium; & clementia utar erga ipsos, quemadmodum quis utitur clementia erga filium suum qui colit ipsum.

18 Tunc conversi videbitis inter justum & improbum, quid intersit; inter colentem Deum, & eum qui non colit ipsum.

19 Nam ecce dies ille adveniet ardens tanquam fornax, quo erunt omnes superbi, & omnes facientes improbitatem stipula, & inflammabit eos dies ille venturus, ait Jehova exercituum, adeo ut non derelinquat eis radicem aut ramum.

20 Exorietur autem vobis, o timentes nominis mei, sol justitiæ cum curatione in alis ipsius: & procedetis, & augescetis ut vituli saginati.

21 Et conculcabitis improbos; nam sunt cinis sub plantis pedum vestrorum, quo die ego effecturus sum, ait Jehova exercituum.

22 Recordamini legis Mosis servi mei, cui præcepi in Chorebo perferenda ad totum Israëlem statuta & jura.

23 Ecce ego missurus sum vobis Eliam Prophetam, antequam veniat dies Jehovæ magnus & reverendus:

24 Ut convertat cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres ipsorum, ne veniens percutiam terram anathemate.

[illegible] radix justitiæ [illegible] Exodus & Deut. [illegible] Recordamini [illegible] ad [illegible] ex lege non [illegible] Christi [illegible] Joannes Baptista [illegible] [illegible] pædagogo [illegible] agnoscite [illegible] Baptistam [illegible] Luc. 1.17. & Christus Matth. 17.24. [illegible] Christi [illegible] salutis [illegible] ad vitam æternam.

Quartæ partis Bibliorum finis.

LIBRI APOCHRYPHI,

sive

APPENDIX TESTAMENTI veteris ad canonem priscæ Ecclesiæ adjecta, Latinaque recens e Græco Sermone facta, & notis brevibus illustrata per

Franciscum Junium.

LONDINI,

Typis Henrici Midletoni,

M.D.Lxxxv.

ORDO LIBRORUM APOCRYPHORUM.

HISTORICI, ex temporum ſerie diſpoſiti.

Tobiti lib. I.
Oratio Menaſchis.
Judithæ lib. I.
Baruci lib. I.
Epiſtola Jirmeję.
Adjectiones ad Danijelem.
Hhezræ lib. III.
Hhezræ lib. IIII.
Adjectiones ad lib. Eſterę.
Schimhhonis lib. I. qui vulgo Macbęorum III.
Macbæorum lib. I.
Macbæorum lib. II.

DIDASCALICI.

Liber Sapientiæ.
Eccleſiaſticus.

TYPOGRAPHUS Lectori.

Cùm hunc nobis ordinem in præfatione ſua, ut apparet infrà, Franciſcus Junius commendaverit, viſum eſt eum potiùs ſequi, quàm illum a Wechelo in editione ſua obſervatum. Te igitur, humaniſſime lector, de eo admonendum cenſui, ut illā in pręfatione Junii querelā de immutato a ſe inſtituto ordine (quam expungere mihi non putabam integrum fore) minimè ad hanc editionē pertinere intelligeres.

¶ ILLUSTRISSIMO DOMINO, D. GULIELMO PRINCIPI AURAICO, COMITI IN NASSAV, CATZENELBOGEN, Dietz, & Vianden, Domino in Breda, &c. Domino suo clementissimo.

UOTIESCUNQUE *mihi in mentem venit, Princeps Illustrissime, sententiæ illius quam olim canebat Lyricus, ὁ μέγας δὲ κίνδυνος ἄναλκιν οὐ φῶτα λαμβάνει, equidem aut a scribendo planè deterreor conscius imbecillitatis meæ, aut totus perhorresco si quando me vela, quod aiunt, dare ventis necesse est, & publico scriptum aliquod committere. Nam quid est quod mea tenuitas ausit publico apertoq; cœlo in oculis & auribus omnium exponere? quid palam Ecclesiæ Christi tot tantorum hominum scriptis ornatæ & cultæ proponere, nisi me in spectatum hoc literarum stadium sententiæ bonorum pertraherent? quibus post emensos veteris Testamenti libros canonicos visus sum aliquid præstare debere & posse in hoc scriptorum genere. Ac mihi quidem longè fuit ante hac gravius aliquid in canonicos libros scribendum instituere: quorum authoritate constantissima ac fide certissima nititur Ecclesia Christi; ex quibus tanquam ex uberibus lac vitæ sugendum & tanquam ex penu cibum liberis præbet esurientibus, ægrotantibusq; medicinam; quorum nulla justa esse potest interpretatio sine studio pietatis maximo, sine cœlesti sancti Spiritus illustratione, sine scientia peritiáque multiplice, & sine instrumentorum omnium commoditate ad rem tantam pertinentium; quorum denique sensa tam multis veterum, recentium probatissimorum, doctissimorumq; hominum libris pervestigata & enucleata sunt, ut quicunque memoria nostra animum ad scribendum appellunt, magis actum agere videantur, quàm Ecclesiæ Christi satagere: & fuisset illud profectò futurum gravissimum, nisi secundū Deum fuissem fretus clarissimi viri ac mihi conjunctissimi D. Immanuelis Tremellii consortio, cujus peritia jamdiu Ecclesiæ cognita, mihi verò jam est exploratissima, conspectus fuit jucundissimus, & suavissima studiorum inter nos communicatio, quæ memoriam absentis fecerunt acerbiorem. Sed in hoc opere etsi non ita deterret me librorum istorum authoritas fretum veteris Ecclesiæ canone (errare enim & labi in scriptis hominum adeò miserum non est ac periculosum quàm si in divinis offenderis) duæ res tamen extiterunt, quæ me ab hoc instituto multùm & sæpe deliberantem revocarunt, incipientem retardarunt, & sollicitaverunt provectum, ut me ad meum tranquillitatis navale reciperem, navigaremq; in domestico meorum studiorum portu. Una est, quòd neque meus ille Immanuel mihi conjunctus adfuit, nec alter ab illo, cujus succedanea opera in hac remigratione mihi commodaretur, sed solus necesse habui remos impellere Deo duce, pro Cynosura habens authenticos libros Scripturæ sacrę omni exceptione majores, & pro remigibus tenuē supellectilem librariam meam. Altera, quòd permulti ubique inveniuntur loci varii, distorti, depravati, depravati autem? imò profligati æquè in contextu Græco atque in translationibus: quos quidem locos partim ex canonicorum scriptorum authoritate, partim ex ipsorum authorum secum aut aliorum cum ipsis comparatione, partimq; ex judicio necesse fuit emendare: quod cùm in aliis, tum in duobus Macbæorum libris C. T. nullo negotio animadversura est. Sed quid ego de illis dicam qui hos libros tanta animi contentione pro canonicis venditant, ut actum esse de totius Scripturæ authoritate clamitent, si expungantur isti ex albo canonis? Equidem & consuetudinem istam, immanem istam (ut Augustinus appellat) belluam ferumq; tyrannum expugnarem, & audaciam eorum qui primi anthores fuerunt facti istius ostenderem qui rebus humanis divinum honorem tribuerunt, nisi plenæ essent hoc argumento paginæ in libris veterum: quorum testimoniis ac potiùs authoritate Scripturæ canonicæ belluam istam expugnatam atque prostratam jacêre putaremus. Quid enim si libri in hoc numero non pauci extant canoni sacro adversantes quibusdam locis, & diversum a verita-*

te Dei constantissima prædicantes? quid si interdum sibi non constant ipsi? quid si in Ecclesiæ veteris sacrario judicio certo nunquam fuerunt repositi, non tantùm Jehudæis librariis Ecclesiæ nostræ, sed Irenæo ipso, Origene, Hieronymo, Augustino, Epiphanio, & Joanne Damasceno testibus? quid si post quadringentos demum annos a salute parta, non divina illa, sed Ecclesiastica authoritate donati sunt? Communis error in legem abiit quod ne in causis quidem civilibus Jurecoss. ferendum esse putaverunt. Quæ cùm ita sint, cùm his nominibus & compluribus aliis de his scriptis grave sit agere, maluissem quidem certè heroem (ut ita dicam) & coryphæum aliquem Scripturæ sacræ peritissimum recipere in se laborem istum quàm a me expeti, ut illius operâ tædium exhaustum, correctos locos, bestiámque domitam atque confectam videremus: sed quia res a me desyderata est, ecce, partibus meis qua fide potui & diligentia maxima perfunctus sum. Verùm ut ad rem ipsam veniamus, habentur in hoc opere duo scriptorum genera: nam pleraque sunt historica, & duo didascalica. Atque hos quidem libros ego collocare seorsim statueram, omnibúsque libris historicis ex temporum serie dispositis didascalicos unà subnectere, nisi meum hoc consilium imprudēte aliorum facto fuisset abruptum. Cùm autem res facta infecta esse nequeat, nos institutum illum ordinem hac Epistola prosequentes, pauca de singulis istius operis libris præfabimur, judicium nostrum de authoribus illorum afferentes: de authoritate verò judicia sententiasque Flavii Josephi & patrum quorundam submittemus, ne quis præjudicatum sibi a nobis fieri putaverit. TOBITI *liber varius est: Chaldæus venit in manus Hieronymi, qui desyderatur memoria nostra: Hebræi extant duo, sed exercitationis gratia conficti, si quid in Hebræo sermone possim judicare: Græcus liber, si finem exceperis, authore Tobito inscribitur. Certè in Chaldæa Assyriáve scriptus est, idque (opinor) Chaldaicè ab homine pio quidem, sed eruditione mediocri & non paucis ex deportatione tenebris obruto, quibus hoc quoque scriptum offunditur.* MENASCHIS *oratio pia est, habetur Græcè, authore Menasche Rege an alio, incertum.* JUDITHAE *librum Hebræum fuisse putat Hieronymus, Chaldæum scribit habuisse: mirum est sanè historiam rei tam celebris in Jehudæa gestæ neque in Ecclesia Hebraicè fuisse habitam, neque a Josepho præcone gentis suæ memoratam: hunc itaque & Tobiti librum poema sacrum potiùs quàm historiam dixeris; adeò vir pius meritò veritatem utrobique, honestatem verò prudentiámque in hac re, si quando gesta est, desyderaverit.* BARUCUM & JIRMEJAE *epistolam non haberi inter Hebræos libros testis est Hieronymus: Græcè quidem habentur, sed novitatem sapiunt sermone suo.* DANIJELIS *auctarium sive adjectio Græca est, pium canticum: reliquas Danijelis & Esteræ accessiones planè adscribo poematis.* HHEZRAE *libros duos me tacente evincit veritas: quos neque Hebraicè neque Græcè vidi, aut fuisse visos memini legere, sed justissima coram Deo & bonis omnibus analogia rem ad veritatem, sermonem ad Latinitatem revocavi, verbis (quoad ejus fieri potuit) cum vetere exemplo conformatis. Nihil habent Hhezræ quàm falsò emendicatum nomen, & injuriâ maximâ: Authorem enim quem puduit sui operis, longè ampliùs debuerat puduisse cùm suis somniis nomen viri tanti præfigeret, & impudenter Ecclesiam vellet fallere.* ESTERAE *fragmenta neque sunt canonis, neque cum canone admodum consentiunt: scripsit ea Græcanicus aliquis matæologus, qui sermonis sui elegantiam in postremo capite ostentavit. Tres postremos libros communi appellatione (ut apud Eusebium testis est Origenes) prisca Ecclesia apud Syros Scharbit sarbane el, id est, virgam rebellantium Deo nominavit, vel contumacium in Deum; Græci dixerunt* τὰ μακκαβαϊκὰ *per synecdochen a maxima argumenti parte.* SCHIMHHONIS, *qui dicitur vulgo Macbæorum tertius, liber ab eodem authore profectus est quo sapientia: nam ovum ovo non est magis simile quàm unius libri sermo sermoni alterius: fluit utrobique, sed redundat oratio, & eadem ferè verba ac sententias adhibet. Hunc ego Philonem Alexandrinum fuisse puto: adeò verba Philonium spirant, & Alexandrinum hominem arguit descriptio. Schimhhonem inscripsi de Sacerdotis qui tum erat nomine, sequutus exemplum Scripturæ canonicæ, in qua virorum primariorum qui pars suæ historiæ fuerint in populo Dei, eorum inquam nomina tribuuntur libris: fuit enim Schimhhon sacerdos, quo tempore Ptolemæo Philopatori visum est in sacrarium involare. Atque hunc quidem librum sententia mea in Galeato prologo Hieronymus vocavit* πάστορα, *sive Pástorem Latino casu, non autem Pastôrem, ut plerique omnes putaverunt: nempe* ἀπὸ τῆς παστάδος *sive* παστάδος, *id est, ab atrio, in quo Sacerdos summus cum fideli comitatu suo intercessit ne Rex veniret in sanctuarium, quo ex principio reliqua historia consequuta est. Sed nos inscriptionem evidentem, licèt novam, veteri obscuræ & de qua controverti possit anteposuimus. Quòd enim tertius Macbæorum liber nominatur, hoc fecit injuria temporum ex illa synecdochica loquutione quam modò diximus, cùm post annos quinquaginta minimùm, Judæa Macbæorum nomen audiverit: quapropter immutato ordine hunc librum ante alios collocavimus.* PRIOREM *Macbæorum librum Hebraicè a se visum narrat Hieronymus, eúmque temporibus Jochananis sive Joannis Hyrcani, qui filius fuit Schimhhonis Macbæi, verisimile est fuisse scriptum: hunc Græcè habemus tantùm & corruptissimum, sed tamen haud quaquam argumento inutilem, neque scriptum incommodè.* POSTERIOREM *Græcum esse tantùm & autor indicat cap. 2. & idem Hieronymus ostendit, & evincit phrasis. Author quisquis fuerit, plus Jasoni Cyrenæo cuidam, & sibi quàm veritati*

Histor. Ecclesiast. lib. 6. cap. 25.

gri-

tribuit, inerticulus pariter & audax; re, ratione, verbis ab omni lege discedens historiæ, judicia sua intempestivè apponens passim, ac nonnunquam etiam præter fidei sanctæ analogiam. Jam ad didascalicos veniamus. SAPIENTIæ liber, (quem olim prisca Ecclesia, teste Epiphanio, vocabat πανάρετον, id est, omnium virtutum librum) non pauca pietatis documenta & singulares e Scriptura sacra observationes continet. Hunc Hieronymus Philonis (cujus antè meminimus) opus esse putat; Augustinus primùm quidem putavit Siracidæ duobus locis, sed postea illud ipsum quod opinatus fuerat revocavit; vulgus Schelomoni tribuit ex authoris ipsius verbis. Compta ejus & fluens oratio fecit ut Philonis esse diceretur: utrumq; si dixeris, fortè a vero non aberraveris; nempe a Schelomone quidem fragmenta esse, prout capite nono verbis Schelomonis agitur, & Philonem composuisse illa atque interpretatum esse Græca facundia. De ECCLESIASTICO, in suis præfationibus & quinquagesimo capite sustulit author omnem dubitationis causam tum avi parentisq; tum suum ipsius nomen exprimendo: quo in libro Ethica sancta plurimùm compilavit. Hi autem omnes libri vulgo dicuntur Απόκρυφοι, Apocryphi Græca appellatione, id est occulti, propterea quòd Ecclesiæ non fuerunt traditi cum certa Spiritus Dei testificatione, ut in arca Ecclesiæ conderentur ἀρχέτυπα, & palam ex authentico illorum canone Ecclesia doceretur; sed velut humanæ artis opera clam tantùm & inter privatos parietes, singularibus Ecclesiæ membris, volentibus legere permissi sunt, ut ex iis adjumenta fidei cum judicio expromantur, non autem pro fundamentis fidem obstringentibus censeantur. Hieronymus verò quibusdam locis hagiographa hæc scripta nuncupat, voce apud ipsum quoque Hieronymum ambigua. Sed de authoritate postea. Atque hos quidem libros olim cum Scriptura canonica fuisse conjunctos & Testamento veteri adaptatos communis veterum nostrorumq; hominum docet consensio: ut jungerentur, etiam a nobis fuit postulatum. Fecimus, utinam fructu tam magno quàm molestia. Etenim fructus quidem certè non mediocris ex his libris ad prudentes lectores & pios perventurus est; sive exempla historiarum spectes quibus nihil ad delectandum suavius, nihil ad docendum accommodatius exponi potest; sive didascalicorum librorum argumenta ad docendum æquè ac permovendum pertinentia: molestiæ verò nunquam pœnitebit me, si communem aliquem in Ecclesia fructum enasci animadvertero, & T.C. placere operam. Tuam enim C. Princeps illustrissime, hîc visum est appellare & tua ipsius causâ, & illustrissimæ Principis ac conjugis tuæ, fœminæ lectissimæ. Quid ita? fortasse inquies. Certè quia utrique vestrûm si cuiquã homini Principi memoria nostra, multa evenerunt ejusmodi, qualia in historiis istis explicantur: multa vidistis, sensistis, probastis, perpessi estis quæ legendis istis facile erit vobis memoria recolere, & res anteactas vestras tanquã in speculo contemplari corã. Deinde quid restet expenditis & novistis, scio: iter lubricum, anceps, periculosum, præceps; ubi infracta pietas, fides, veritas, zelus, prudentia, justitia, fortitudo, temperantiaq; sunt opus, ut in nomine Domini consistatis: quarum omniũ virtutum documenta hic amplissima obversantur æquè principibus viris ac tenuibus e plebe necessaria. Quid eventurum sit porrò, didicistis jamdiu, & ex certissima Dei ὑψιμέδοντος (ut cum Poëta loquar) testificatione cognovistis promissiones Dei de vita præsente futuraq; fuisse pietati factas, ac proinde reverentibus Dominum, credentibus, quærentibus semper faciem ipsius, & intrepidè ac constanter adhærentibus ipsi, æternam in cœlis hæreditatem comparatam esse, quam traditurus est Dominus justus judex iis qui sanctè & syncerè confessi fuerint nomen suum. Quas obres primùm supplex oro Deum opt. max. & Patrem Domini nostri Jesu Christi, ut T.C. infinitis pene molestiarum molibus oppressam procellosisq; fluctibus jactatam magis ac magis in omni sancto pietatis humanitatisq; confirmet officio, animum stabiliat gratia, & cunctis benedictionibus ex sancto verbo ac promissione sua ornet augeatq;: deinde verò a T.C. obnixè peto ut meam hanc operã quàm potui fidelissimè catholicæ Ecclesiæ præstitam, & tibi oblatam accipias in bonam partem; & monimento hoc de meo erga T.C. studio officiisq; si qua T.C. grata poterunt a mea tenuitate proficisci, ampliùs confirmeris.

ἐν λόγῳ ἀγκυρωτῷ.
Lib. 2. de doctr. Christ.
Lib. 17. de civitate Dei cap. 20.
Lib. 2. retract. ca. 4.

Princeps Illustrissime, Deum iterum oro ut T.C quàm diutissimè servet incolumem, tibi adsit, te suo spiritu reverentiæ ac prudentiæ regat: & omni benedictionum genere exornet e cœlis cumulatissimè.

T.C. studiosissimus,
Franciscus Junius.

Φλαβίου Ἰωσήπου κατὰ Ἀπίωνος α.

Εἰκότως, μᾶλλον δὲ ἀναγκαίως (ἅτε μήτε τοῦ ὑπογράφειν αὐτεξουσίου πᾶσιν ὄντος, μήτε τινὸς ἐν τοῖς γραφομένοις ἐνούσης διαφωνίας, ἀλλὰ μόνων τῶν προφητῶν τὰ μὲν ἀνωτάτω καὶ παλαιότατα κατὰ τὴν ἐπίπνοιαν τὴν ἀπὸ τοῦ θεοῦ μαθόντων, τὰ δὲ καθ' ἑαυτοὺς ὡς ἐγένετο σαφῶς συγγραφόντων) οὐ μυριάδες βιβλίων εἰσὶ παρ' ἡμῖν ἀσυμφώνων καὶ μαχομένων: δύο δὲ μόνα πρὸς τοῖς εἴκοσι βιβλία, τοῦ παντὸς ἔχοντα χρόνου τὴν ἀναγραφὴν, τὰ δικαίως πεπιστευμένα.

Καὶ μετὰ ταῦτα.

Ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου γέγραπται μὲν ἕκαστα, πίστεως δὲ οὐχ ὁμοίας ἠξίωται τοῖς πρὸ ἑαυτῶν, διὰ τὸ μὴ γενέσθαι τὴν τῶν προφητῶν ἀκριβῆ διαδοχήν.

Ἐπιφάνιος ἐν λόγῳ ἀγκυρωτῷ.

Αὗται χρήσιμοι μέν εἰσι καὶ ὠφέλιμοι: ἀλλ' εἰς ἀριθμὸν ῥητῶν οὐκ ἀναφέρονται. διὸ οὐδὲ ἐν τῷ ἀρῶν ἀνετέθησαν, οὔτε ἐν τῇ τῆς διαθήκης κιβωτῷ.

Hieronymus ad Dommionem & Rogatianum.

Nec Apocryphorum, tertii & quarti Esdræ libri *somniis delectetur quisquam: quia & apud Hebræos Esdræ Nehemiæque sermones in unum volumen coarctantur, & quæ non habentur apud illos, nec de viginti quatuor* libris sunt canonicis, *senibus sunt procul abjicienda.*

Augustinus libro 15. de civitate Dei, cap. 23.

In Apocryphis etsi invenitur aliqua veritas, tamen propter multa falsa nulla est canonica authoritas.

TOBIT.

Tobit Naphtalita æquè adversis ac secundis rebus in Deum pius, & in fratres officiosus, facultatis amißione, exilio, & cæcitate probatus, postea benedicitur a Deo, visum recipiens, videns filium cum nuru adventantem, & sobolem numerosam habens ex eis: quibus omnibus moriens benedicit, & ex prophetarum doctrina consulit.

Caput I.

1 [a] COMMENTARIUS Tobiti filii Tobijelis filii Chananeelis, filii Hhiddui, filii Gebahhelis; e semine 'Jachtzielis de tribu Naphtali:

2 'Qui captivus abductus est diebus 'Schalmanasaris regis Assyriorum 'e Tischbe, quæ *regio* sita est" ad dexteram ejus quæ propriè *dicitur* Naphtali in Galilæa, supra Ascheris *tribum*.

3 'Ego Tobit [b] fideliter ac justè ambulavi singulis diebus vitæ meæ, eleemosynas multas faciens fratribus meis, ac genti meæ, & iis qui venerant mecum in regionem Assyriorum Nineven.

4 Nam cùm essem in regione mea in terra Jisraëlis [c] juvenis adhuc, deficiente tota tribu Naphtali patris mei a 'domo Jeruschalaimorum, quæ electa fuerat ex omnibus tribubus Jisraëlis,

5 Ut sacrificarent *illic* omnes tribus, ubi sanctificatum fuerat templum [d] pro tabernaculo Altissimi, ex quo extructum fuerat, in generationes omnes [e] æternas, & omnibus tribubus, quæ unà defecerant, sacrificantibus [f] Bahhali deo, cum domo Naphtali patris mei:

6 Ego tamen 'solus ibam sæpe Jeruschalaima diebus festis, ‖ quemadmodum præscriptum est toti populo Jisraëlis præcepto æterno, primitias decimasque fœtuum, & [g] prima vellera habens; & dabam ea sacerdotibus posteris Aharonis ad altare *ministrantibus*.

7 Primas 'omnium fœtuum decimas dabam posteris Aharonis, qui ministrant Jeruschalaimis; secundas verò decimas vendebam, & profectus expendebam eas Jeruschalaimis unoquoque anno:

8 Tertias denique dabam iis quibus conveniebat *dari*, quemadmodum præceperat Debora mater patris mei; quia orphanus relictus fueram a patre meo.

9 Cumque [h] ad viri ætatem pervenissem, ducens Channam uxorem [i] e gente nostra, genui ex ea Tobijam.

10 Sed cùm captivus Nineven abductus essem,

11 Omnibus fratribus meis ac gentilibus meis vescentibus [k] cibis gentium;

12 Ego continui [l] me ipsum, ne comederem *eos*:

13 'Quia memor eram Dei ex toto animo meo.

14 [m] Conciliavit autem altissimus gratiam [n] decoremq; *mihi* coram Schalmanasare, ut essem 'opsonator ipsius.

15 'Itaq; profectus sum in Mediam:

16 'Deposuique apud Gebahhelem fratrem Gobrajæ 'Rageschi civitate Mediæ argenti talenta decem.

17 Postquam verò mortuus est Schalmanasar, regnavit Sancherib filius ejus pro eo.

18 'Cujus [o] rationes cùm incertæ essent, non potui ampliùs proficisci in Mediam.

19 Ac in diebus quidem Schalmanasaris eleemosynas multas feceram fratribus meis,

20 Cibos meos dederam esurientibus, & vestimenta mea nudis; & si quem ex gente mea videram mortuum, projectumque "ad murum [p] Nineves, eum sepeliveram.

21 Præterea si quem occidebat Sancherib rex, cùm venisset fugiens ex Jehudæa, furtim abripiens sepeliebam eum (multos enim perdebat indignatione sua) & requisita a rege corpora eorum non inveniebantur.

22 Profectus verò quidam Ninevitarum indicavit regi me sepelire eos; quamobrem abdidi me, & cognoscens me quæri [q] ad mortem, ex metu me recepi aliò.

23 Tum raptæ sunt omnes facultates meæ;

1 *Commentarius*] Hujus libri varia quidem sunt exemplaria: nam ex Chaldæo transtulit Hieronymus, memoriaque nostra duo Hebræa in lucem prodierunt, quæ ab audaculis hominibus fuisse scripta spondeo, & malè cùm de Hebræa lingua tum de Ecclesia merentibus: Nos verò editionem Græcam omnium probatissimam judicamus. Quamobrem in hac trãslatione nostra plurimùm sequemur vestigia ejus, & mutationum (si quæ adhibebũtur) causas explicabimus. Scriptus est a Tobito liber, cujus inscriptio versus duos cõtinet: in historia liber reliquus consumitur. Tempus ex hoc capite est evidẽtissimum.

a Græc. *liber sermonum, vel rerum: Hebraismus, ut* 1. *Reg.* 11.41.

Jachtzielis] sic restituendum ex 1. Chron. 7.13.

2 *Qui captivus*] vide 2. Reg. 17. & 18.

Schalmanasaris] vel Schalmaneseris ex 2. Reg. 17.3. & 18 9. non quòd Græci Enemessarum legunt corrupta est appellatio, ut infrà vers. 14.17. & 19. *Tischbe*] non civitatis, sed regionis bello partæ nomine, cujus situm optimè describunt sequentia: vide 1. Reg. 17 1. annotat. *Ad dexteram*] id est, ad Orientem tribui Naphtali. 3 *Ego Tobit*] hic versus per prolepsin duas partes exponit quæ reliquo capite enarrantur: unam de instituto vitæ quod Tobija in solo natali suo secutus est; alteram, de ratione vitæ postquàm in Assyriam fuit deportatus, quarum partium enarratur prior usque ad versum 10. posterior reliquo capite. Hanc vero distributionem (quam Hieronymus minimè intellexit) nos adjecta conjunctione fecimus evidentiorem. b Græc. *viis veritatis & justitiæ: Hebraismus, cui similem vide* 1. *Reg.* 3. 6. *& infrà* 3. 5. c Græc. *juvene existente me*. 4 *Domo Jeruschalaimorum*] id est, templo Dei, ut sequentia verba docent exegeticè. d Græc. *Tabernaculi*. e Græc. *seculi*. f Græc. *potestati Bahhalis*. 6 *Solus*] id est, aut sine comitatu, aut certè comitatu minimo, tanquam essem solitarius, ut ipse ait infrà 5.19. ‖ Exod. 22. *Numer*. 18. g Græc. *primas tonsuras*. 7 *Omnium fœtuum*] hæc verba in contextu Græco imperitè conjunguntur præcedenti versui, ut res ipsa loquitur. De hoc autem triplice decimarum genere, quæ hoc loco distinguuntur evidentissimè, vide Num. 18. & Deut. 14.22. & sequentibus.

h Græc. *factus essem vir*.

i Græc. *e semine familiæ nostræ*.

k Græc. *panibus: Hebraismus, ut vers.* 20.

l Græc. *animam meam*.

13 *Quia memor eram*] hoc est, nolebã sinere ut meus animus ullo pacto a recordatione reverentiaq; Dei abduceretur, inescatus allectamentis gentium: vide annotata Danijelis 1.8.

m Græc. *dedit, ut Exod.* 3.21.

n Græc. *formam*.

14 *Opsonator*] sic Græcam vocem reddit Athenæus: Sitonem vel Sitarchum vocant Jureconsulti, aut etiam Sitocomum, id est, annonæ curatorem.

15 *Itaque*] nempe quia regis aulam tenebar sequi pro officio Sitocomiæ. Reges enim stationem æstivam habebant in Media, ut annotavimus Hheziæ 6.2.

16 *Deposuiq;*] nempe pecuniam in loculis obsignatam, quam Tobit Gebahheli accepta cautione chirographi dederat asservandã, ut ostenditur infra 9.6. & 7.

Rageschi] id est, in oppido, quod de nomine regionis ipsius Ecbatana vocant Geographi: vide infrà 6.11.

18 *Cujus rationes*] id est, cùm præpeditus occupationibus non posset vacare constituendis & disponendis officiis domesticorum. Nam primùm ex cæde patris conturbatis omnibus fuit regno adversus fratres consulendum: deinde verò expeditiones suscipiendæ, de quibus 2. Reg 18. & 19. o Græc. *via*. 20 *Ad murum*] ubi habebatur forum, ex usu veterum: quo modo apud Romanos pomœrium fuit appellatum. Sic intelligendum docent verba filii infrà 2.2. p Græc. *in Nineven*. q Græc. *mori*.

neque

‖ 2. Reg. 19. 27.
r Græc. *Ararati*: *vide Gen.* 8. 4.
24 *Esarchaddon*] Græcè Achirdō quidem appellatur, aut Serchaddon; sed utrumq; corruptū est, ut alia in his libris quamplurima.
25 *Procuratorq*;] nempe qui regis negotia mādato ipsius administraret; quem Jureconsulti Græci [Greek] appellāt, Dorotheus, Theophilus, Harmenopulus, & alii.
f Græc. *e secunda*.
t Græc. *erat autē filius fratris mei*.

neque relictum est mihi quicquam præter Channam uxorem meam, & Tobijam filium meum.

24 ‖ Sed non præteriverant dies quinquaginta quinque, cùm occiderunt eum duo filii ipsius, fugeruntque in montes r Armeniæ, & regnavit *Esarchaddon filius ejus pro eo, qui præfecit Achikarum filium fratris mei Chananeelis omnibus rationibus patris sui & toti procurationi.

25 Postulante itaque Achikaro mea causa, reversus sum Nineven: (erat enim Achikar a poculis, & ab annulo, *procuratorque, & rationarius, constitueratque eum Esarchaddon f secundum a se, filium fratris mei.)

26 Reversoq; mihi domum restituta est Chāna uxor, & Tobija filius meus.

Caput II.

1 Septimanarū septem] Sic appellatur pentecoste Exod. 34. 22. Levit. 23. 15. Et Deut. 16. 10.
a Græc. *factum est prandium bonum*.
Prandium lautum] ex lege Deut. 16. 11.
Sum expectaturus] quasi dicat, non antè gustabo cibum quàm fratres egenteis adduxeris.
b Græc. *unus*.
2 *In foro*] vide supra 1. 20.
4 *Lavi*] ex lege Levit. 21.
c Græc. *in tristitia*.
‖ *Amos*. 8. 10.
‖ *Suprà* 1. 22.
9 *Pollutus*] ex mortuo, cujus tactus hominem inquinabat, Num. 9. 6.
Hypæthri] vel subdialis ambulationis. Hoc enim sonat Græcum [Greek] vocabulum, teste Athenæo lib. 5. dipnosophistarum. Hoc autem faciebat Tobit ex luctus sui gravitate, a cubiculo, tecto, & cubili abstinens.
10 *Itaque*] hæc verba viam sternunt ad eam fabulam, quæ traditur infrà cap. 6. & 11.
Profectus esset] sic restituimus ex conjectura, sublata litera una. Nam Tobitum ex eo loco minimè profectum esse docet caput 14. Achikarum vero de sua dignitate dejectum esse, ipse Tobit narrat infrà cap. 14. 10. De hoc autem Achikaro vide suprà 1. 24. & 25. *Elymaida*] regionem Assyriæ, de qua vide 1. Mac. 6. 1. 11 *Gynæceis*] id est, muliebribus officinis, quæ gynæcea sive gynæconitidas antiqui appellarunt, eorumque præfectos Gynæciarios, qui pensa distribuebant singulis, & munerabantur operas. Hæc autem gynæcea cellas familiaticas Vitruvius nominat lib. 6. de Architect. cap. 10. atque in hæc gynæcea non dubito quin Tobiti uxor per Achikarum admissa sit. 12 *Dominis*] id est, Gynæciariis, de quibus modò diximus.

1 Die festo pentecostes, qui *dies* sanctus est *septimanarum septem, a comparatum est *prandium lautum mihi: cumque accumbens ad edendum contemplarer cibaria multa, edixi filio, abi, adduc quemcunque inveneris fratrum nostrorum egentem, qui memor sit domini: Ecce autem *sum expectaturus te.

2 Ille adveniens dixit, pater, b quidam e genere nostro projectus jacet *in foro strangulatus.

3 Tum ego antequam gustarem, exiliens sustuli eum, & *exportavi* in domum quandam, donec occidisset sol:

4 Deinde reversus *lavi, & comedi cibum meum c tristis,

5 ‖ Recordando prophetiæ Hhamosi, quemadmodum dixerit,

6 Convertentur feriæ vestræ in luctum, & omnia hilaria vestra in lamentum; ac flevi.

7 Cùm autem occidisset sol, abii, & effossa *fovea* sepelivi eum.

8 Vicini verò *me* irridebant dicentes, non ampliùs metuit iste interfici propter factum istud, quamvis antè aufugerit: ‖ Nam ecce mortuos iterum sepelit:

9 Eademque nocte decubui *pollutus ad murum *hypæthri, facie mea non obtecta; neque animadverti passeres in eo muro esse.

10 *Itaque oculis meis apertis excreverunt passeres calidum *stercus* in oculos meos, unde enatæ sunt albugines in oculis meis; & quamvis adirem medicos, tamen non adjuverunt me. Achikar verò aluit me, donec *profectus esset in *Elymaida.

11 Channa autem uxor mea lanificium exercebat in *gynæceis:

12 Cui, cùm remisisset *opus* suum *dominis, rependerunt quoque illi mercedem, & amplius etiam donarunt hœdum.

13 Cùm verò venisset ad me, balare cœpit: Quamobrem dixi ei, unde hœdulus iste? *nonne furto sublatus est? Redde eum *dominis, nam nefas est comedere furto ablatum *quicquam*: dicente verò illa, d dono datus est mihi, præter mercedem, tamen *non credidi illi, sed edixi reddi eum dominis.

14 Me itaque contra illam e *exardescente, respondens illa mihi dixit, *ubi sunt tuæ eleemosynæ, & justè facta tua? Ecce spectata sunt omnia apud te.

13 *Nimirum*] his verbis Tobit non insectat uxorem furti, eo que nomine pertinaciter in eam contendit; sed potius admonet permulta in aulis principum furto injuriaque dominis justis adimi, ac propterea se ab hoc dulo quem Gynæciarii uxori dederant de industria abhorrere, ne ullo pacto cum injustitia illorum communicet, rem ullam accipiens ab injustis possessoribus. Nam justus (ait Ambrosius) non tantùm crimen metuit, sed contagionem peccati. *Dominis*] id est, Gynæciariis, ut superiore versu diximus: quasi dicat, illi sunto domini, si placet: ego rerum ab illis donatarum nolim esse dominus, quia de alieno magis quàm de suo ferè largiuntur.
d Græc. *donum*. *Non credidi*] nempe rem datam volenti retinere.
e Græc. *rubente*. 14 *Exardescente*] propterea quòd rem datam recusaret reddere ex mandato meo. *Ubi sunt tuæ eleemosynæ*] quasi dicat, quid? téne unum putas esse præditum bona fide & conscientia, qui tam malè de viris bonis, ac de nobis optimè meritis judicare audes? quin potiùs respice ad te, & fidem tuam explora: Nam si optima fide eleemosynas tuas & similia antè præstitisses, putaréne futurum fuisse, ut tu his malis obruereris a Deo? Spectata verò sunt facta tua; & quo animo antehac usus sis, res præsentes omnes plùs satis clamitant: sic Ijobi 4. 6. & alibi passim.

Caput III.

1 Itaque contristatus *flevi, & oravi cum dolore, dicendo,

2 Justus es Domine, omniaque opera tua & omnes viæ tuæ sunt misericordia & veritas: etiam a judicio vero, justoque tu judicas in seculum.

3 Memento mei & respice ad me: ne ulciscaris me pro peccatis meis, atque b erroribus meis, & majorum meorum qui peccaverunt coram te.

4 Nam non *obedivimus præceptis tuis: quàmobrem c exposuisti nos direptioni & captivitati mortique, & dicterio d probroso omnibus apud quos dispersi sumus.

5 Nunc ergo, *ut* multa judicia tua sunt & vera, me facito propter peccata mea majorumque meorum, quia non fecimus præcepta tua (non enim ambulavimus e fideliter coram te.)

6 Nunc, inquam, f prout placuit tibi facito me: præcepto g tolle spiritum meum ut dissolutus redigar in terram: quoniam utilius est mihi mori quàm vivere, quandoquidem exprobrationes falsas audivi, ac tristitia multa h incessit me; præcipe inquam me solutum a *necessitate hac, jam *concedere* in æternum locum; ne avertas faciem tuam a me.

7 Eo ipso die accidit filiæ Rehhuelis Saræ *in Ecbatanis Mediæ, ut ipsi quoque objiceretur probrum ab ancillis patris ipsius.

8 Quia tradita fuerat viris septem; sed *Aschmadæus improbum illud dæmonium occiderat eos, antequam congrederentur cum ea, ut fit mulieribus.

9 Dicebant enim ipsi, *an nondum intelligis

1 *Flevi*] Egressus ex ædibus in aliquā solitudinem, ut apparet infrà ver. 25.
a Græc. *judicium verum*.
b Græc. *ignorationibus*.
4 *Obedivimus*] est quidem plurale verbum personæ tertiæ in contextu Græco: sed facilis fuit mutationis lapsus, & quod Hieronymus prima persona legit, judicamus esse adjunctis convenientius.
c Græc. *tradidisti nos in direptionem, &c.*
d Græc. *exprobrationis*.
e Græc. *in veritate*.
f Græc. *secundum placitum coram te, facito mecum*.
g Græc. *tollere præcipe: Hebraismus*.
h Græc. *est in me*.
6 *Necessitate hac*] ducendæ vitæ & audiendorum probrorum, quæ duo invitus facio, ex necessitate non ex voluntate.
7 *In Ecbatanis*] mōtosa regione Mediæ, ubi fuit metropolis Rageſch quam vocant Geographi [Greek] Ecbatana: vide Hhezræ 6. 2. & suprà 1. 16. 8 *Aschmadæus*] hoc nomen in scripturis Canonicis nusquam legere memini; nec dubito ex portentosis Judæorum fabulis profectum esse, qui Aschmadai Syra voce apellant principem dæmoniorum, sive a perditione & profligatione hominum, sive ab apostasia, quæ duo Syrorum verbo denotantur. Atque huc spectat quod nominatim additur impuri illius dæmonii epitheton, quæ phrasis illorum fabulas, non scripturæ veritatem sapit. Quamobrem, ut nomen fabulosum, ita etiam quæcunque hic ab eo dicuntur gesta fabulosa esse confirmamus. Nam certè non est tantum nisi a rebus suis dæmoniorum principi, ut neglecta hominum perditione studeat amoribus, & rivalem agat. 9 *An nondum intelligis*] id est, an semper amore cæco rapieris? an semper dolore de viris amissis excæcaberis? an semper tibi indulgebis, & in alios immerenteis fures? an semper in nos tam indignè sævies, quàm si viris tuis intulissemus mortem? at ejus si qua culpa in ullo residet, ea profectò est in te quæ viros enecas, mortuorum verò desyderio consumeris.

te præfocare viros tuos?

10 Jam septem viros habuisti, neque vocaris de ullius eorum nomine.

11 Quid nos verberas propter [a] illos, siquidem mortui sunt? abi cum illis: ne videamus ex te filium aut filiam in seculum.

12 Hæc cùm audisset, tristata est valde, adeò ut strangulatione premeretur; [‖]sed dixit, equidem unica sum patri meo; [‖]si fecero hoc probrosum fuerit ipsi; & senium ejus deduxero cum dolore in sepulchrum.

13 Postea oravit ad [a] fenestram quandam, dicens,

14 Benedictus es, Domine Deus mi, & benedictum nomen gloriæ tuæ, sanctum & pretiosum in secula; benedicant tibi omnia opera tua in seculum.

15 Nunc autem, Domine, oculos meos & faciem meam [i] converti ad te:

16 Dicens ut liberes me ab hac terra ac non audiam ampliùs exprobrationem.

17 Tu nosti, Domine, me puram esse ab omni [a] peccato viri,

18 Ac non coinquinasse nomen meum, neque nomen patris mei in terra captivitatis meæ.

19 Unica sum patri meo, neque est ipsi alter natus qui percipiat hæreditatem ejus:

20 Neque [k] agnatus propinquus, neque filius ex eo, [l] cui me conservem ut nubam ipsi.

21 Jamque perierunt mihi septem: quorsum me *in tempus* reliquum viverei?

22 Quòd si non visum fuerit tibi occidere me;

23 Præcipe respiciens ad me, & misertus mei, ut non audiam ampliùs exprobrationem.

24 Exaudita autem est oratio utriusque coram gloria Dei maximi:

25 Et missus est [a] Rephael curaturus hos duos, Tobiti desquamaturus albugines, & Saram Rehhuelis filiam traditurus Tobijæ Tobiti filio uxorem, ac ligaturus Aschmadæum improbũ illud dæmonium, quia Tobijæ *jus* acciderat, ut illam hæreditariò duceret: eodemque momento reversus Tobit ingressus est domum suam, & Sara Rehhuelis filia descendit e cœnaculo suo.

11 *Illos, siquidem*] Græcas voces ita distinguimus, τί ἡμᾶς μαστιγοῖς περὶ αὐτῶν, εἰ ἀπέθανον, &c. id est, nulla profectò causa est cur tam indignè nos excipias plagis; nisi fortè dolorem tuum de amissis viris in nos deoneras impotentissimè; in quorum morte si qua culpa est, eam nos minimè, sed tu ipsa præstare debes. Si ergo furis amore illorum, abi ad illos & nos tandem aliquando sine quiescere. Hæc ita accipienda esse, ostendunt verba Saræ, ver. 17.

12 *Sed dixit*] nempe animũ resumens, & se confirmans a strangulationis periculo, quod periculum mulieres ferè ex mœrore opprimit. *Si fecero*] i. si me animo abjecto contingat strangulari.

13 *Fenestram*] superioris contignationis, ut finis capitis demonstrat.

i Græc. *dedi*.

17 *Peccato viri*] i. concupiscentia illa ex qua me ancillæ, velut œstro percitam objiciunt furere.

k Græc. *frater*.

l Græc. *ut conservem me ipsam illi uxorem*.

25 *Rephael*] hoc nomen Hebræum nihil aliud sonat quã curatorẽ Dei fortis, id est, a Deo forti missum: Quod nomẽ in canonicis scripturis extare non meminimus de Angelo dictum, in Judæorum verò commentariis plurimum. Quamobrem historiam quæ de Rephaële curatione di citur, tantidem facimus quàm amatorios illos furores Aschmadæi.

Caput IIII.

1 DIE illo recordatus Tobit [a] pecuniæ quam deposuerat apud Gebahhelem Rageschi *civitate* Mediæ,

2 Dixit apud se ipsum, ego postulabam mortem: quid non advoco Tobijam filium meum, ut ipsi indicem antequam moriar? Itaque vocato illo dixit,

3 ‖ Fili, cùm mortuus fuero, sepeli me, ac ne despicias matrem tuam: honora eam omnibus diebus vitæ tuæ, & fac [a] quod placuerit ei, neque contristes eam:

4 Memento, fili, ipsam multa pericula [b] expertam esse propter te *latentem* in utero.

5 Cùm mortua fuerit, sepeli eam apud me in eodem sepulchro.

6 Omnibus diebus, fili, Domini Dei nostri recordare, neque [c] voluntariè pecces, & transgrediaris mandata ejus; sed justitiam [d] exerce omnibus diebus vitæ tuæ, ac ne ambules viis [e] iniquis: nam te [f] colente veritatem prosperi successus aderunt tuis operibus, & omnibus exercentibus justitiam.

7 De facultatibus tuis fac eleemosynam, ‖ ac ne invideto oculus tuus cùm facies eleemosynam; ne avertas faciem tuam ab [g] ullo paupere, & a te minimè avertetur facies Dei.

8 Prout tibi aderunt in multitudinem, facito ex eis eleemosynam:

9 Sin parum tibi fuerit, pro paucitate ne metuas facere eleemosynam:

10 Thesaurum enim bonum [h] comparas tibi ipsi [a] in diem necessitatis:

11 Nam eleemosyna a morte [a] liberat, nec sinit *authorem suum* ingredi in tenebras:

12 Donum enim bonum est eleemosyna omnibus facientibus eam, [a] coram Altissimo.

13 [i] Attentè cave tibi ipsi, fili, ab omni scortatione; & ‖ uxorem inprimis assume de semine majorum tuorum, ac ne assumas uxorem exteram quæ non sit de tribu patris tui, quia filii [a] prophetarum sumus: Noachum, Abrahamum, Jitzchakum & Jahhakobum majores nostros [k] olim memento, fili, omnes istos duxisse uxores e cognatis suis, & benedictos fuisse in filiis suis, ac semen [a] ipsorum terram hæreditariò possessurum esse.

14 Nunc etiam, fili, dilige fratres tuos, ac ne [l] superbè fastidias cum animo tuo de fratribus tuis, & popularibus tuis, de illis inquam sumere tibi ipsi uxorem: nam superbiæ adest perditio multa ac non stabilitas; & [m] arrogantiæ diminutio indigentiaque maxima: ‖ arrogantia enim mater est famis.

15 [a] ‖ Merces omnis hominis qui operam cõmodaverit tibi apud te ne pernoctato, sed redde ei illico; [a] quòd si servieris Deo, reddetur tibi.

16 Attende tibi ipsi, fili, in omnibus operibus tuis, ut sis eruditus in tota conversatione tua; Itaque quod odisti nemini feceris, vinum ad ebrietatem ne bibas, [a] neque ambulet tecum [n] ebrius in via tua.

17 De [o] cibo tuo da esurienti, & nudis de vestibus tuis; omnium quæ abundaverint tibi fac eleemosynam; neque invideat oculus tuus cùm facies eleemosynam.

18 [a] Effunde cibos tuos in monumentum justorum, neque des peccatoribus.

19 Consilium ab omni prudente quære, neque contemnas [p] unquam consilium utile.

20 Omni autem momento benedic Domino; & ab eo postula ut viæ tuæ efficiantur rectæ, & omnes calles tui consiliaq; tua prosperè succedant. Nam [q] gens ulla non habet

1 *Pecuniæ*] de qua sup. 1. 16.

‖ Exod. 20. 12.

a Græc. *placitum ei*.

b Græc. *vidisse*.

c Græc. *velis peccare & transgredi*.

d Græc. *fac*; *sic deinceps*.

e Græc. *iniquitatis*.

f Græc. *faciente*.

‖ *Inf. ver.* 17. *Deut.* 15.

g Græc. *omni*.

h Græc. *thesaurizas*.

10 *In diem necessit.*] id est, in illud tempus, quo rerum difficultatibus & angustiis opprimêris, reposita erit, tanquã thesaurus, beneficiĩ tui compensatio: vide Eccles. 11.

11 *Liberat*] id est, liberatores comparat, qui beneficiorum acceptorum memores a suis benefactoribus propulsant mortis pericula, & a tenebris, id est, calamitatibus, vindicant: Nam tenebrarum nomine adversitates, ut contrà res prosperæ nomine lucis designantur.

12 *Coram Altissimo*] id est, si pio & casto animo, qui Deo acceptus est, conferatur eleemosyna: sic Matth. 6.

i Græc. *attende tibi*.

‖ *Exod.* 20. 14.

13 *Prophetarum*] id est, ex eorum genere, quos Deus adoptavit gratuito fœdere in Christo, ut gloriam ipsius prædicemus. Nam prophetæ in scriptura appellantur non tantum qui res futuras prædicunt, sed etiam quicunque spiritu Dei acti fœdus ipsius profitentur, & gloriam prædicant: ut Gen. 20. 7. Et psal. 105 15.

k Græc. *a seculo memento, fili, omnes istos sumpsisse uxores e fratrib. suis*.

Ipsorum] nempe æquè mulierum ac virorum, proinde extraneis non esse promissiones factas.

l Græc. *superbias in corde tuo a fratribus, & filiis filiabusq. populi tui*.

m Græc. *agrestis natura*.

‖ *Prov.* 11. 2.

15 *Merces*] contextus Græcus omnino ita distinguendus est.

‖ *Levit.* 19. 13.

Quòd si] quasi dicat, penes Deum solum esto facultas retinendi mercedem, apud quem certissimè est reposita: quamobrem illi servito fide, &c.

16 *Neque ambulet*] i. ne consociator cum isto hominum genere.

n Græc. *ebrietas*; *pro eo quod Hebræi dicerent vir ebrietatis*.

o Græc. *pane*; *sic versu sequente*.

18 *Effunde cibos*] i. benefaciendum quidem est omnibus, sed inprimis domesticis fidei, Galat. 6. 10. Neque tantùm illis, sed etiam illorum posteris tanquam hæredibus ejusdem benedictionis, ut hac beneficentia ostendas virum bonũ a te & viventem coli & mortuum, ut loquitur Ruth. 1. 8. Hæc autem beneficentia in virorum bonorum recordationem collata allegoricè hîc exprimitur ab usitata illis temporibus forma humanitatis, quã amici singuli posteris qui parentibus orbati erant, convivia exhilarandis eis & recreandis adhibebant; de quibus vide Jir. 16. 7. Est ergo τάφος τῶν δικαίων, idem quod οἱ δίκαιοι ταφέντες: hypallage Rhetorum.

p Græc. *in omni*

q Græc. *omnis Hebraismus, ut sup. ver.* 7.

bet consilium, sed ipse Dominus dat omnia quæ bona sunt, & quem vult deprimit prout vult. Nunc ergo, fili, recordare mādata mea, ac ne deleantur ex [e] animo tuo.

21 Jam verò indico tibi decem talenta argenti *esse*, quæ deposui apud Gebahhelem filium Gobrajæ Rageschi Mediæ; neq; propterea metuas, fili, quòd pauperes facti sumus; sunt tibi multa, si timeas Deum, & desistens ab omni peccato feceris quæ [f] placent ipsi.

e Græc. *corde.*

f Græc. *placitum coram ipso.*

Caput V.

1 TUM respondens Tobija dixit, pater faciam quæcunque mandasti mihi:

2 Verùm quomodo potero recipere pecuniam illam, cùm non cognoscam eum?

3 Itaque dedit ei *pater* chirographum, & dixit ei,

4 Conquire tibi ipsi aliquem, qui dum vivo proficiscatur tecum, & dabo ei mercedem; ita profectus pecuniam illam recipe.

5 Abiens igitur ad conquirendum aliquem invenit Rephaëlem, qui

6 Erat Angelus, sed nesciebat Tobija:

7 Et dixit ei, an posses proficisci mecum in *civitatem* Mediæ Rageschum?

8 Et an peritus es locorum illorum?

9 Cui dixit Angelus, sum profecturus tecum, & apud Gebahhelem [a] agnatum nostrum commoratus sum.

10 Dixit verò ei Tobija, expecta me, ut dicam patri meo: qui dixit ei, abi, ac ne tardes.

11 Ingressus itaq; dixit patri, ecce inveni qui proficiscatur mecum: edicente autem patre, voca illum ad me, ut cognoscam, ex qua tribu sit, & an certus *homo* sit ad proficiscendum tecum, vocavit eum:

12 Cumq; venisset intrò, salutarunt alter alterum:

13 Et dixit ei Tobit, frater, ex qua tribu, & ex qua familia es tu? Indica mihi.

14 Quo dicente ei, túne tribum & familiam quæris, an mercenarium, qui proficiscatur cum filio tuo? dixit illi Tobit, [b] cupio, frater, cognoscere genus & nomen tuum.

15 Dixit verò ille, [e] ego sum Hhazarja *nomine*, genere verò filius Chananjæ illius magni & fratris tui.

16 Tum dixit Tobit, [c] prosperè adveneris, frater:

17 Sed ne irascaris mihi quòd quæsivi tribum tuam, & familiam tuam cognoscere.

18 Tu verò agnatus meus es ex [d] optimo genere, Novi enim Chananjam, & Jonathanem filios Schemahhjæ illius magni:

19 Ut qui iverimus [e] unà Jeruschalaima adoraturi, [f] afferentes primogenita *animalia* decimasq; fœtuum:

20 Et ipsos *novi* non seductos esse errore fratrum nostrorum.

21 Ex [f] stirpe magna es, mi frater; sed dic quam tibi merceden daturus sim? drachmā in diem *spondeo*, & quæ erunt opus, ut etiam filio meo; etsi amplius adjecturus sum tibi ad mercedem hanc, si incolumes reversi fueritis.

22 Atque hoc modo inter ipsos convenit.

a Græc. *fratrem.*

b Græc. *volo.*

15 *Ego sum*] Hunc locum in contextu Græco corruptum esse, tum ipsa Tobiti quæstio, tum series historiæ evincit manifestissimè. Quamobrem ex verbis Hieronymi, & sequentium comparatione ita restituimus. Nam hîc se Hhazarjam nominat, non Hhazarjæ filium Angelus; atque ita deinceps appellatur. Hoc autem mendacium est, quo neque Deus, neque viri ipsius angeli in Canonicis libris leguntur usi: quod mendacium ut excusemus, non magnopere putamus esse laborandum; quia (ut multæ rationes hinc, inde comportentur) mendacium est mendacium, a Deo & ab electis ejus Angelis alienissimum.

c Græc. *salvus.*

d Græc. *pulchro & bono: Hellenismus: sic inf. 7.7.*

e Græc. *communiter, ut inf. 9.8.*

19 *Afferentes*] vide sup. 1.6.

f Græc. *radice.*

23 Tum edixit Tobijæ, [g] compara te ad iter istud, & itinere prospero utimini.

24 Paravitque filius, quæ ad iter illud *pertinebant*; cui dixit pater illius, proficiscere cum homine hoc: qui autem in cœlo habitat Deus, prosperet iter vestrum, & angelus Dei proficiscatur vobiscum.

25 Itaque egressi sunt ambo ut proficiscerentur & [e] canis filii comitatus est eos. Flevit autem Channa mater ejus, & dixit Tobito, quid emisisti filium nostrum? nónne scipio manus nostrę est, [h] res nostras agens arbitratu nostro?

26 [e] Utinam argentum [e] huic argento non antecessisset, sed [e] ramenta nos circumstantia filii nostri essent.

27 Nam prout datum est nobis [i] unde vivamus a Domino, hoc sufficiens nobis est.

28 Dixit verò ei Tobit, ne curam habeas soror; incolumis veniet, & oculi tui videbunt eum:

29 Angelus enim bonus proficiscetur cum eo, & prosperabitur iter ejus, revertetur-que incolumis: ita clamare destitit.

g Græc. *paratus efficitor.*

25 *Canis*] cujus fit mentio propter historiam capitis 11.

h Græc. *in eo quod ingrediebatur ille et egrediebatur coram nobis. Hebraismus, ut Num 27.17.*

26 *Utinam*] sensus est, quem non incommodè expressit Hieronymus, utinam nunquam fuisset pecunia ista pro qua misisti eum, nec alia tibi antehac pecunia adfuisset, quàm hæc quæ nobis præsens est: Nam etsi præsens hæc pecunia nostra vix digna est, quæ cum ramentis facultatum quas priùs habebamus, comparetur: tamen filio nostro futura fuisset satis, quæ nobis satis est.

Huic argento] id est, præsenti pecuniæ nostræ, quam hîc habemus. *Ramenta*] id est, tenues hæ facultates nostræ, quas tanquam ramenta tergendo radendoque ægrè corrasimus. Hunc locum ut ita interpretemur, tum Græca verba effecerunt, tum versus sequentis ratio. i Græc. *vivere.*

Caput VI.

1 ILLI autem profecti eo itinere, venerunt vespere ad [e] Tigrim fluvium, ubi cōmorati sunt.

2 Cumque filius loturus descendisset, exiluit piscis ex eo fluvio,

3 Qui volebat devorare filium.

4 Dixit verò Angelus illi, prehende piscem istum.

5 Itaque firmè prehendens piscem illum filius projecit eum in terram:

6 Dixitque ei Angelus, disseca piscem istum, & excipiens cor, heparque, & fel, repone ea tutò.

7 Fecit ergo filius ut dixerat ipsi Angelus; piscem verò assatum comederunt, perrexeruntque ambo, donec appropinquarent ad Ecbatana.

8 Cumque dixisset filius Angelo, Hhazarja frater, [a] quid sibi volunt cor istud, & hepar, ac fel istius piscis?

9 Dixit ei, [e] cor & hepar istud, si quem turbet dæmonium aut spiritus malus, ea adole coram viro aut muliere illa, ac minimè turbabitur ampliùs.

10 Felle inunge hominem qui habet albugines in oculis suis, ita curabitur.

11 Cùm autē ad [e] Rageschum appropinquassent,

12 Dixit Angelus ille filio, frater, hodie commoraturi sumus apud Rehhuelem, qui idem est cognatus tuus: est autem ei filia unigenita, nomine Sara: loquar de ea ut detur tibi illa in uxorem.

13 Nam tibi accidit jus hæreditatis illius, quia tu solus es ex genere illius: puella autem pulchra & prudens est.

14 Nunc ergo ausculta mihi, & compellabo patrem

1 *Tigrim*] Tigris enim anfractuosus est, & ventrem facit amplissimum Adiabenen versus, quà faciendum est iter Nineve petentibus Ecbatana.

a Græc. *quid est.*

9 *Cor & hepar.*] cōsilium non divinum aut cœleste, sed planè magicum; ut partim doctrina Democriti magi, quæ apud Plinium habetur, partimque impura Judæorum traditione possumus confirmare, qui harum nugarum doctores sunt aliis, & inter se quoq; exercitores superstitiosissimi, ut ipsorū libri usuales (ut ita vocem) ostendunt. Quamobrem cum argumento hoc, tum multis aliis adducor, ut Judæum aliquem rhapsodum fuisse hujus libri consarcinatorem putem.

11 *Rageschum*]. i. regionem Rageschanam quæ una voce dicitur Ecbatana: Rehhuel enim habitabat in Ecbatanis, sed in civitate Rageschi minimè: vide sup. 1.16. & 3.7. & inf. 9.

patrem illius, cumq; revertemur Rageſcho, [b] celebrabimus nuptias: Nam ſcio Rehhuelem minimè daturum eſſe illam viro alteri, ſecundum legem Moſchis; neq; [c] ſibi comparaturum mortem: quia tibi convenit ut hæreditatem percipias, potiùs quàm ulli homini *alteri*.

15 Tunc dixit filius Angelo, Hhazarja frater, audivi ego puellam ſeptem viris fuiſſe traditam, & omnes in thalamo ipſo periiſſe:

16 Nunc autem ego unicus ſum patri, & metuo ne ingreſſus moriar, ut etiam priores illi; quia dæmonium diligit eam, *ut* quod neminem injuria afficiat præter eos qui accedunt ipſam: Nunc, inquam, metuo ne moriar, & deducam vitam patris mei, & matris meæ ex dolore [d] mea cauſa percepto in ſepulchrum ipſorum: Filius autem alter non eſt ipſis, qui ſepeliat ipſos.

17 Dixit verò ei Angelus, annon meminiſti ſermonum quos præcepit tibi pater, ut aſſumeres uxorem de gente tua?

18 Nunc ergo auſculta mihi frater, nam [e] tua erit uxor; illius verò dæmonii nullam rationem habe:

19 Nam hac ipſa nocte tradetur tibi illa in uxorem: cùm autem ingreſſus fueris thalamum, ſi accipiens cinerem *thymiamatum impoſueris de corde iſtius piſcis & hepate, atque adoleveris,

20 Cùm odoratum fuerit Dæmonium, fugiet; neq; ampliùs revertetur ut impetum faciat [f] in ſempiternum.

21 Sed quando eris congreſſurus cum ea, exurgite ambo, & inclamate Deum miſericordem, qui miſertus conſervabit vos.

22 Ne metuas; nam illa tibi [g] jam olim erat præparata, & tu illam *ſervabis, ac proficiſcetur tecum: etiam præcipio *animo* tibi fore ex ea liberos.

23 Cumq; Tobija audiviſſet iſta, dilexit eam, & animus ipſius adhæſit ei pervalde: ſic venerunt in Ecbatana.

b Græc. *facietmus*.

c Græc. *ſe debitorem conſtituturum mortis*.

d Græc. *ac me*.

e Græc. *tibi erit in uxorem*.

19 *Thymiamatum*] nempe eorum quibus tu ex legis analogia veſpère uteris in tuis precibus: Nā thymiamata ut ſigna precum conjuncta erant precibus, ut interpretatur David Pſalm. 141. 2.

f Græc. *in ſeculum ſeculi*.

g Græc. *a ſeculo*.

22 *Servabis*] ut Epheſ. 5. 23.

Caput VII.

1 ADvenerunt itaque ad domum Rehhuelis; Sara autem obviam facta illis ſalutavit illos, & illi *reſalutarunt* eam.

2 Poſtea introduxit illos domum, dixitque Rehhuel Hhednæ uxori ſuæ, quàm ſimilis eſt adoleſcens iſte Tobito cognato meo!

3 Rogavitque eos Rehhuel, unde eſtis, fratres?

4 Qui dixerunt ei, e filiis Naphtali, qui captivi ſunt Nineves.

5 Dixitque illis, noſtis Tobitum [a] cognatum meum? Qui dixerunt, novimus.

6 Dicente autem illo, valétne? dixerunt ipſi, & vivit & valet; dixitque Tobija, pater meus eſt.

7 Tum exiliens Rehhuel, & oſculatus eum flevit, & benedixit ei, dicens ei, [b] optimi viri filius es. Audiens verò Tobitum amiſiſſe oculos ſuos, dolore affectus eſt, & flevit:

8 Hhedna quoque uxor ipſius & Sara filia ipſius fleverunt.

9 Poſtea excipientes eos ſtudioſè mactarunt arietem [c] ſubrumum, appoſueruntq; cibaria multa: dixit verò Tobija Rephaëli, Hhazarja frater, loquere de iis quæ dicebas in itinere, ut perficiatur negotium: ita communicavit [d] rem cum Rehhuele.

10 Tum dixit Rehhuel Tobijæ, comede & bibe, & [e] age hilariter: tibi convenit filiam meam ducere:

11 Veruntamen indicabo tibi veritatem; dedi filiam meam ſeptem viris, & quando congreſſuri erant cum ea, mortui ſunt de nocte: ſed in præſentia hilariter age.

12 Dixit verò Tobija, non guſtabo quicquam hîc donec *adſtantes conſtitueritis mecum. Itaque dixit Rehhuel, [f] accipito illam jam ex jure: tu agnatus es illius, & illa *viciſſim* tua.

13 Miſericors autem Deus [g] proſperet vos rebus optimis.

14 Cùm autem vocaſſet Saram filiam ſuam, venit ad patrem ſuum:

15 Qui prehendens manum illius *tradidit illam Tobijæ uxorem dicens, ecce ſecundum legem Moſchis accipe illam, & abduc ad patrem tuum; & benedixit eis.

16 Deinde vocavit Hhednam uxorem ſuam, & accipiens libellum ſcripſit [h] inſtrumentum conventionis, atque obſignavit.

17 Tum cœperunt edere.

18 Poſtea vocavit Rehhuel Hhednam uxorē ſuam, & dixit ei, ſoror *præpara alterum cubiculum, & introduc eam:

19 Quæ fecit prout dixerat, & introducens eam illuc flevit, [i] mutuaſque lachrymas accepit filiæ ſuæ:

20 Dixitque ei, bono animo eſto filia; Dominus cœli & terræ det tibi lætitiam pro triſtitia hac tua: Bono animo eſto, ô filia.

a Græc. *fratrem: ſic deinceps*.

b Græc. *pulchri mei & boni hominis: ut ſuprà 5. 18.*

c Græc. *ovium: Hebraiſmus*.

d Græc. *ſermonem: Hebraiſmus*.

e Græc. *ſuaviter efficere*.

12 *Adſtantes*] Nempe tu & uxor, & ſi qui ſunt alii, ad quos hujus connubii cognitio pertinebit.

f Græc. *exporta illam ex nunc, ſecundum judicium*.

g Græc. *proſperum ſucceſſum det vobis optimorum*.

15 *Tradidit*] ex priſco matrimoniorum ritu.

h Græc. *ſyngrapham*.

18 *Præpara*] ſponſæ enim priores in thalamo jugali a matribus familias honeſtè collocabantur, ante adventum viri: Qua ratione factum eſt, ut falleretur Jahhakob, Gen. 29. 23.

i Græc. *& recepit lachrymas: phraſis elegantiſſima*.

Caput VIII.

1 CUm autem abſolviſſent cœnare, *introduxerunt Tobijam ad illam:

2 Qui adiens meminit *verborum Rephaelis, acceptoque cinere thymiamatum impoſitum cor illius piſcis, & hepar adolevit:

3 Quem odorem quando ſenſit dæmonium, abiit in *partes ſuperiores Ægypti, & ligavit eum Angelus.

4 Concluſis autem duobus illis ſimul aſcendit Tobija in lectum, & dixit, ſurge ſoror, precemurque ut miſericordiam faciat nobis Dominus.

5 Itaq; cœpit Tobija dicere, benedictus es, ô Deus majorum noſtrorum, & benedictum nomen tuum ſanctum, glorioſumque in ſecula: benedicant tibi cœli, & omnes res creatæ tuæ.

6 Tu feciſti Adamum, & dediſti ei adjumentum Chavam, firmamentum uxorem ipſius, e quibus factum eſt hominum [a] genus: tu dixiſti non eſſe bonum ut ſit homo ſolus, faciamus ipſi adjumentum ſimile ipſi.

7 Nunc autem, Domine, non ad ſcortationem accipio ſororem meam hanc, ſed *ex veritate.

8 Precipe miſertus mei ut cum hac conſeneſcam: quæ dixit cum eo, Amen. Ita cubuerunt ambo ea nocte.

9 Surgens autem Rehhuel abiit, effoditque ſepul-

1 *Introduxerunt*] Nempe Rehhuel & Hhedna uxor, pro eo ritu quem ſuperiore capite attigimus.

2 *Verborum*, de quibus ſupra 6. 9.

3 *Partes ſuperiores*] id eſt, Montana illa, quibus Aegyptus a Libya dirimitur. Fabuloſum argumētum, ut in 6. cap. docuimus.

a Græc. *ſemen*.

7 *Ex veritate*] id eſt, ex verbo tuo & lege, quæ lex veritatis eſt.

sepulchrum dicens, nónne hic etiam mortuus fuerit?

10 Et veniens Rehhuel domum suam, dixit Hhednæ uxori suæ,

11 Mitte unam ancillarum quæ videat an vivit: sin minus, ' renuntiet, ut sepeliam eum, & nemo noverit.

12 Tum veniens ancilla cùm aperuisset januam, invenit duos ipsos dormientes:

13 Egressaque renuntiavit eis illum vivere.

14 Itaque benedixit Rehhuel Deo, dicens, benedictus es, ô Deus, omni benedictione pura, & sancta, & benedicant tibi omnes sancti tui, omnesq; res creatæ tuæ, benedicant, inquam, tibi omnes angeli tui & electi tui in omnia secula: benedictus es quòd exhilaraveris me, ac non fuerit factum mihi prout animo præceperam, sed pro multa misericordia tua [b] te gesseris erga nos.

15 Benedictus es quòd duorum unigenitorum misertus sis: fac eis Domine misericordiam, [c] fac ut percurrant vitam suam incolumes cum lætitia, & misericordia.

16 Jussitque famulis ut obruerent sepulchrum.

17 Postea exhibuit eis nuptiale convivium dierum quatuordecim; dixitque ei Rehhuel antequam absolverentur dies nuptiales adhibito juramento, eum non egressurum esse, donec completi essent illi quatuordecim dies nuptiales convivii:

18 Tum verò accepto dimidio facultatum ejus abiturum incolumem ad patrem: reliqua verò, *inquit, accipies* cùm mortui fuerimus ego & uxor mea.

11 *Renuntiet*] ellipsis frequens quam ex ver. 16. implevimus.

b Græc. *feceris nobiscum*.

c Græc. *eorum vitam perfice*.

17 *Quatuordecim*] nempe septenûm dierum in sponsum & sponsam unigenitos, ut dixerat suprà ver. 15. alioqui septendialia erant nuptiarum convivia, Gen. 29. 27. & Judic. 14. 15. & sequentibus: & infrà 11. 20.

CAPUT IX.

1 TUM vocans Tobija Rephaëlem

2 Dixit ei, Ahazarja frater,

3 Accipe tecum puerum & duos camelos, ac proficiscere Rageschum Mediæ ad Gebahhelem, & referens ad me pecuniam illam, ipsum adduc ad nuptias: quandoquidem juravit Rehhuel, me non egressurum esse:

4 Nam pater meus numerat hos dies:

5 Quòd si tardavero multùm, dolebit admodum.

6 Ita profectus Rephaël commoratus est apud Gebahhelem, & exhibuit illi ' chirographum ipsum.

7 Ille verò afferens loculos ipsos cum sigillis, vicissim tradidit ei.

8 Postea mane surgentes, [a] simul venerunt ad nuptias, ' & benedixit *Gebahhel* Tobijæ & uxori ejus.

6 *Chirographum*] Nempe quo Tobito pecuniam deponenti depositarius caverat se aut ipsi Tobito, aut alteri mandatario ipsius redditurum qui exhibuerit chirographum: ut sup. 5. 3.

a Græc. *communiter: ut suprà 5. 19.*

8 *Et benedixit*] sic contextum Græcum visum est emendare, tum ex rei natura, tũ ex Hieronymi ipsius testimonio.

CAPUT X.

1 PATER autem illius Tobit supputabat unoquoque die: cumque impleti essent dies profectionis, nec venissent illi, dicebat Tobit, an fortè ' confusus est?

2 An fortè mortuus est Gebahhel, ut nemo illi reddat pecuniam istam?

3 Et contristabatur valde: dicebat verò illi uxor, periit puer, quandoquidem tardavit.

1 *Confusus est*] Id est, lusit operam, & cõsumpsit frustra? nempe ea ratione quam exponit Tobit vers. seq. bonus vir bene de Gebahhele cogitans.

4 Cœpitque ea lugere ipsum dicens:

5 ' Eheu, pœniret me fili, quòd dimiserim te, lucem oculorum meorum.

6 Cui dixit Tobit, tace, ne curam habeas, incolumis est.

7 Sed dicebat illa ei, tace, ne fallas me, periit puer meus, & abibat quotidie in viam foras, quà discesserant.

8 Interdiu autem [a] cibum non capiebat, noctes verò totas non desinebat lamentari Tobijam filium suum,

9 Tantisper dum absoluti essent dies quatuordecim nuptiarum, quos juraverat Rehhuel eum illic [b] consumpturum esse.

10 Dixit autem Tobija Rehhueli, dimitte me, nam pater meus & mater mea non ampliùs sperant visuros esse me.

11 Cui dixit ipsius socer, mane apud me, & ego mittam ad patrem tuum, qui significent ipsi [c] res tuas. Sed Tobija dixit, nequaquam: verùm dimitte me ad patrem meum. surgens itaque Rehhuel dedit ipsi Saram uxorem ipsius cum dimidio facultatum, ' corporibus, jumentisque, & pecunia.

12 Et benedicens eis dimisit eos, dicendo, prosperum successum det vobis Deus, ô nati, Deus cœli, antequam moriar: dixit verò filiæ suæ, honora ' soceros tuos: illi nunc parentes tui sunt: audiam de te [d] sermonem bonum; & osculatus est eam.

13 Hhedna autem dixit Tobijæ, frater chare, constituat te Dominus cœli; & det mihi ut videam liberos tuos ex Sara filia mea, ut exhilarer coram Domino. Ecce autem depono apud te filiam meam in depositum: ne ergo contristes eam. postea abiit etiam Tobija benedicens Deo, qui prosperaverat viam suam, cùm benedixisset Rehhueli, & Hhednæ uxori ejus.

5 *Eheu*] non dubium est cùm ex Hieronymi interpretatione, tum ex rei ipsius argumento, quin verba Græca corrupta sint. Est enim ὀὶ pro οὐ legendum, qua mutatione facta totus locus est evidentissimus.

a Græc. *panem non comedebat*, Hebraismus.

b Græc. *facturum*.

c Græc. *ea quæ de te sunt*.

11 *Corporibus*] nempe humanis, id est, mancipiis κατ' ἐξοχήν.

12 *Soceros tuos*] id est, socerum & socrum, Hebraismus.

d Græc. *auditionem*.

CAPUT XI.

1 CÙM autem profectus esset donec appropinquarent ipsi ad Nineven,

2 Dixit Rephaël Tobijæ, nosti frater, ut dimiseris patrem tuum:

3 Præcurramus ante uxorem tuam, ut comparemus domum:

4 Et accipe ad manum istud fel piscis.

5 Ita processerunt, & unà abiit canis ' secutus eos.

6 Channa autem sedebat circumspiciens pro filio suo in via & animadvertens eum venientem dixit patri ejus:

7 Ecce filius tuus advenit, & vir ille qui erat profectus cum eo; & dixit Rephaël, scio ego, Tobija, apertum oculos suos patrem tuum esse:

8 Tu itaque inunge felle hoc oculos ipsius, nam ' mordicatus exteret, abjicietque albugines, & videbit te.

9 Accurrens verò Channa [a] irruit in collum filii sui, & dixit ei, videam te fili, deinceps moriar; fleveruntq; ambo.

10 Tobit quoque exibat ad januam; sed impegit: filius autem ejus accurrit ad eum, & prehendens patrem suum inspersit fel illud oculis patris sui, dicens, [b] bono animo esto pater; ut autem mordicati sunt, extrivit

5 *Secutus eos*] Inde a profectione, ut dictum est suprà 5. 25. nam hoc præeunte signo intelligitur Channa e longinquo Tobijam filium agnovisse.

8 *Mordicatus*] illicii fellis acrimonia.

a Græc. *incubit: sic infrà versu 11.*

b Græc. *audi*.

extrivit oculos suos, & [e] desquamatæ sunt de angulis oculorum ejus albugines.

11 Ita videns filium suum irruit in collum ejus & flevit:

12 Deinde dixit, Benedictus es, ô Deus,

13 Et benedictum nomen tuum in secula:

14 "Et benedicant tibi omnes sancti tui Angeli, quia flagellasti, & misericordia usus es:

15 Nam ecce video Tobijam filium meum.

16 Itaque ingressus est filius ejus gaudens,

17 Et renuntiavit patri suo res illas magnas, quæ factæ fuerant in Media.

18 Tum egressus est Tobit [c] obviam nurui suæ gaudens & benedicens Deo, ad portam Nineves, & mirantibus iis qui contemplabantur ipsum incedentem, eò quòd recepisset visum, Tobit profitebatur corã omnibus misertum ipsius fuisse Deum; cumq; appropinquasset Tobit ad Saram nurum suam, benedixit ei dicens, [d] prosperè adveneris filia; benedictus sit Deus qui adduxit te ad nos, & pater tuus, ac mater tua; fuitque lætitia omnibus qui erant Nineves [e] cognatis ejus.

19 Adsuit enim "Achikar, & Nitzba filius fratris ejus,

20 Et agitatæ sunt nuptiæ Tobijæ [f] hilariter diebus "septem.

10 *Desquamatæ*] i. pelliculæ squamis similes ex oculis ipsius exciderunt.

14 *Et benedicant*] ad verbum sic habetur, & benedicti omnes sancti Angeli tui. Sed quorsum hoc ad agendas de curatione gratias? Quamobrem ego sic legendum sentio ut reposuimus, aut certè intelligendum passivum verbum ex Atticorum usu.

c Græc. *in occursum*.

d Græc. *incolumis*.

e Græc. *fratribus*.

19 *Achikar*] de quo suprà 1.24. Hunc autem locum sic legendum suspicor, Ἀχίχαρος ὁ καὶ Νιτζβᾶς sive (ut Græci legunt) Νασβᾶς, pro eo quod est, Achikar qui etiam appellatur Nitzba, quasi dicas præfectus, sive procurator, & gestor negotiorum regis, quod significatur appellatione Nitzba.

f Græc. *cum lætitia*.

20 *Septem*] vide suprà 8.17.

Caput XII.

1 ‖ Postea advocans Tobit Tobijam filium suum dixit ei, vide fili ut des mercedem homini huic, qui profectus est tecum: etiam ampliùs ei oportet addere.

2 Cui dixit Tobija, pater [a] non esset mihi grave dare ipsi dimidium eorum quæ attuli,

3 Quia me reduxit ad te incolumem, & uxorem meam curavit, & pecuniam meam attulit, denique te curavit consimiliter; dixitq; senex, justè fiet si dabitur ei.

4 Et "accersens Angelum dixit ei:

5 Accipe dimidium eorum quæ attulistis,

6 Ita discede incolumis.

7 Tum *Angelus* vocans duos ipsos clàm dixit eis, benedicite Deo, eumque celebrate, & amplitudinem [b] tribuite ei; celebrate, inquam, coram omnibus viventibus, pro iis rebus quas fecit erga vos; bonum est benedicere Deo, & efferre nomen ejus, [c] res a Deo gestas honorificè ostendendo, ac ne pigremini celebrare ipsum.

8 Arcanum enim regis bonum est occultare, opera autem Dei revelare gloriosum; bonum facite, & malum non assequetur vos.

9 Bona res est oratio cum jejunio, misericordiaque, & justitia: melius est parum cum justitia, quàm multum cum injustitia: melius exercere misericordiam, quàm auri thesauros comportare: misericordia enim ex morte liberat, & ipsa expurgat omne peccatum. qui [d] exercent misericordiam & justitiam omnimodam, implebuntur vita;

‖ Sap. 5.21.

a Græc. *non lædor* [illegible]

4 *Accersens*] nempe senex Tobit: quamobrem plurali utitur sequente versu, dicens: dimidium eorum quæ attulistis.

b Græc. *date*.

c Græc. *sermones Dei*, *Hebraismus*.

d Græc. *faciunt misericordias ac justitias*.

10 Qui autem peccant, hostes sunt suæ ipsorum vitæ.

11 Minimè occulturus sum a vobis [e] ullum verbum, ut qui dixerim arcanum regis occultare bonum esse, opera verò Dei revelare gloriosum.

12 Jam itaque quando orabas tu & sponsa tua Sara, "afferebam monimentum orationis vestræ coram sancto;

13 "Et quando sepeliebas mortuos, similiter aderam unà tibi; & quando non dubitabas surgere ac relinquere prandium tuum ut profectus circuntegeres mortuum, [f] non erat ignotum mihi benefactum tuum, sed tecum eram.

14 Nunc ergo emisit me Deus ad curandum te, & sponsam tuam Saram.

15 Ego sum Rephaël, unus "ex septem Angelis illis sanctis qui referunt preces sanctorum, & egrediuntur coram gloria sancti.

16 Ipsis autem duobus turbatis, & procidentibus in faciem, quia metuebant,

17 Dixit, ne metuite, pax enim vobis futura est:

18 Verùm Deo benedicite; quia non mea ipsius gratia, sed voluntate Dei nostri veni; quamobrem benedicite ei in secula.

19 [g] Quotidie spectabar a vobis, ac non cõedebam, neque bibebam; sed visum vos contemplabamini.

20 Nunc autem celebrate Deum, quia ascendo ad eum qui miserat me; & scribite omnia quæ confecta sunt in libro.

21 Tum "surrexerunt; cumque ampliùs "non viderent eum, celebraverunt opera magna adeoque mirabilia Dei.

e Græc. *omne*.

12 *Ego afferebam*] possent quidem hæc verba de Christo accipi, qui Angelus est æterni nostri cum Deo fœderis, ut Justinus Martyr contra Tryphonem, & plerique patrum multos veteris Testamenti locos sanctè de Christo interpretati sunt. Sed cùm sequentia omnia circumspicimus, hæc omnia (ut pleraque hujus argumenti) deputamus fabulæ, neque laboramus, ut authorem hunc (qui dogmata non pauca corrasit ex Jehudæorum fæce) ampliùs hoc loco quàm in aliis excusemus, alioqui nusquam scriptura istud officium Angelis tribuit, sed Christo soli vindicat.

13 *Et quando*] apostrophe ad Tobitum, ut ad Tobijam sermonem convertit in fine sequentis versus.

f Græc *non latebas me benefaciens*.

15 *Ex septem*] si unus hic locus extaret ad revincendam libri istius impuritatem, mihi quidem satis futurus esset; nihil enim profectò in toto orbe terrarum magicum dici potest, aut hoc ex principiis magiæ petitum est, quorum doctores primarii ex India & Bactriana profecti cum Jehudæis suum virus communicaverunt: Nam statuunt illi Angelos horrarios, diarios, & alios cœli regionibus attributos, principes, ministros, &c. ex quibus Zoroastres Bactrianus, Menastor Indus, & alii scelerum concinnatores suas magiæ observationes elaboraverunt. Atque hoc quidem vitio Jehudæos fuisse non mediocriter inquinatos, ostendit Epiphanius tomo 1. sui Panarii, ubi de Pharisæis agit; & ipsorum quoque libri, diurnæque observationes testantur, quibus diem solis Rephaëli, diem Lunæ Gabrieli, diem Martis Sammaëli, diem Mercurii Michaeli, diem Jovis Tzidkieli, diem Veneris Hhanaëli, diem Sabbati Kepharjeli tribuunt, eosq; dominos statuunt totius administrationis in diem illũ necessariæ. Quamobrem ita statuimus, qui ex hoc libro veritatem petunt, aut se confirmaturos putant, eos perinde facere, atque si molem gravissimam statuminare velint arundine. g Græc. *omnibus diebus*. 21 *Surrexerunt*] e terra, in quam prociderant. *Non viderunt*] ut ascendendo ex oculis ipsorum disparuerat.

Caput XIII.

1 Postquam ergo apparuisset ipsis Angelus Domini, Tobit scripsit orationem ad exultationem, dicens,

2 Benedictus sit Deus vivus in secula, & regnum ipsius, quia ipse flagellat miseretur q;, deducit ad inferos & reducit, neque est qui effugiat manum ipsius.

3 Celebrate eum filii Jisraëlis coram gentibus, quandoquidem ipse disseminavit nos in eis; ibi ostendite amplitudinem ejus, & exaltate ipsum coram omni vivente, quandoquidem ipse Dominus noster est, & Deus ipse pater noster in omnia secula.

3 Si flagellabit nos propter injusta facta nostra, at rursum miserebitur, & congregabit nos ex omnibus gentibus, in quibus nos disseminaverit: si quidem convertemini ad ipsum toto corde vestro, & toto animo vestro-

stro ad exercendam coram ipso veritatem, tunc convertetur ad vos, & minimè abscondet faciem suam a vobis, sed contemplabimini quæ facturus est erga vos.

5 Celebrate igitur eum toto ore vestro, & benedicite Domino [a] potentissimo, atque exaltate regem seculorum.

6 Ego in terra captivitatis meæ celebro eum, & indico robur ac amplitudinem ejus genti peccatrici.

7 Quis novit, utrum [b] benevolè sit accepturus nos, & facturus misericordiam nobis?

8 Deum meum exalto, & animus meus regem cœli, qui exultabit de amplitudine ejus.

9 Dicant omnes, & celebrent eum [c] justè.

10 Jeruschalaima civitas sancta, flagellabit quidem te propter opera filiorum tuorum; sed rursum misericordiam faciet filiis justorum:

11 Celebra Dominum, quoniam bonus est, & benedic regi seculorum, ut rursum tabernaculum ejus extruatur in te cum lætitia,

12 Et exhilaret in te captivos tuos, idque diligendo in te miseros in omnes generationes seculi.

13 Gentes multæ e longinquo venient ad nomen Domini Dei, dona in manibus habentes; dona regi cœli offerendo; [d] generationes omnes laudabunt te, & dabunt [e] exultationis munera.

14 Maledicti omnes qui oderunt te, benedicti erunt omnes qui diligunt te in seculum.

15 Lætare & exulta [f] propterea quòd filii justorum congregabuntur, & benedicent Domino justorum *dicentes*,

16 O beatos qui diligunt te, lætabuntur de tua [g] prosperitate, beatos qui contristati sunt pro omnibus flagellis tuis; quia de te lætabuntur contemplantes omnem gloriam ejus, & gaudebunt in seculum.

17 Anima mea benedicat Deo regi magno:

18 Quia extruentur Jeruschalaima sapphiro, & smaragdo, ac lapide pretioso;

19 Muri tui, turresque, ac præmunitiones ipsæ auro puro;

20 Et plateæ Jeruschalaimorum beryllo, & carbunculo, lapillisque [h] insitis ophirino tessellabuntur: dicentque omnes *incolæ* vicorum *civitatis* illius, Halleluja; & laudabunt dicentes,

21 Benedictus Deus, qui exaltavit *nos, in* omnia secula.

a Græc. *potentia.*

b Græc. *volet nos.*

c Græc. *in justitia.*

d Græc. *generationes generationum.*

e Græc. *exultationem: metonymia.*

f Græc. *propter filios justorum, quod congregabuntur: trajectio.*

g Græc. *pace.*

h *Ex ophirino.*

Caput XIIII.

1 Postea cessavit celebrare Tobit.

2 Erat autem annorum quinquaginta octo.

3 Quando amisit * oculos; post annos verò octo recepit visum,

4 Et fecit [a] opera misericordiæ,

5 Perrexitque timere Dominum Deum, & celebrare ipsum.

6 Plurimùm autem cùm senuisset, vocavit filium suum cum sex [b] nepotibus suis, & dixit ei, fili accipe filios tuos (ecce consenui, & jam [c] propè est ut excurram ex hac vita) abi in Mediam, fili, quia persuasus sum de iis omnibus quæ dixit * Jona propheta de Nineve, ipsam eversum iri (in Media verò plus erit pacis ad tempus) & fratres nostros qui * in ipsa terra sunt dispersum iri ex optima illa terra, & Jeruschalaima fore deserta, domumque Dei illic exustum iri, desertamque fore ad tempus usque:

7 Sed iterum misserturum ipsorum Deum, & reducturum ipsos in terram illam, ubi ædificaturi sunt domum cum priore minimè [d] comparandam, donec * completæ sint tempestates seculi: postea verò reversuros ex [e] variis suæ captivitatis locis, & ædificaturos Jeruschalaima honorificè, domumque ipsam Dei illic ædificatum iri, & in omnes generationes seculi ædificium gloriosum, quemadmodum locuti sunt de eo prophetæ:

8 Et omnes gentes conversum iri [f] ex veritate ad timendum Dominum Deum, suffossurasque idola sua, & benedicturas omnes gentes Domino; ac populum ejus celebraturum Deum, Dominum verò exaltaturum populum suum: ita lætabuntur omnes, qui diligunt Dominum Deum, in veritate & justitia, [g] exercentes misericordiam erga fratres nostros.

9 Nunc ergo, fili, abite Ninive, quia omnino futura sunt, quæ dixit propheta Jona; tu verò observa legem & præcepta, estóq; studiosus misericordiæ, & justus, ut tibi bene sit; & sepeli me honestè, matremque tuam mecum, neque ampliùs commoramini Nineves.

10 Fili, observa quid fecerit * Haman Achikaro, qui educaverat ipsum; quemadmodum ex luce deduxerit eum * in tenebras, & quantis malis compensaverit eum.

11 Ac Achikar quidem servatus est, illi verò retributio est facta, cùm ille in tenebras descenderit: * Nitzba in misericordia [h] se occupaverat, & servatus est e laqueo mortis quem posuerant ipsi, Haman verò incidens in laqueum periit.

12 Nunc ergo, fili, vide quid misericordia faciat, & quomodo justitia liberet.

13 Hæc autem dicente illo, [i] exhalata est anima ejus in lecto, (erat autem annorum centum quinquaginta octo) & sepelivit cum gloriosè *filius*.

14 Cumque mortua esset Channa mater ipsius, sepelivit eam cum patre suo: abiit verò Tobija cum uxore sua liberisque in Ecbatana ad Rehhuelem socerum suum:

15 Ubi consenuit honoratè, mortuosque * soceros suos sepelivit gloriosè, hæreditatemque percepit facultatum illorum, & Tobiti patris sui.

16 Obiit autem ipse quoque annos centum viginti septem natus in Ecbatanis Mediæ:

17 Et audivit antequam moreretur perditionem Nineves, quam cepit * Nebucadnetzar & Assuerus: itaque ante mortem de Nineve lætatus est.

ORA-

3 *Oculos*].i. visum oculorum; synecdoche: nam oculos quidem habebat, sed obtectos squamis albuginis.

a Græc. *misericordias*

b Græc. *filiis filii sui.*

c Græc. *elevandum ex hac vita sum.*

6 *Jona*] de his Jonæ prophetiis nihil extat, sed Nachum hoc argumento prophetavit: erratum puto.

In ipsa terra].i. in Jehudæa.

d Græc. *non qualis prior.*

7 *Completa*] usque ad illam temporum plenitudinem qua venturus erat Christus, ut vocat Apostolus ad Gal. 4. 4.

e Græc. *captivitatibus suis.*

f Græc. *verè*

g Græc. *facientes misericordiam fratribus.*

10 *Haman*] de hac historia nihil alibi legitur: videtur quidem in mortis genere ad Hamanem illū alludere, cujus historia in libro Esteræ narratur: sed si ita est, toto cœlo errat.

In tenebras].i. in conditionem obscuram miseramque: sic deinceps.

11 *Nitzba*] hanc vocem in contextu Græco certissimis argumentis corruptam suspicor, neque his verbis a re præsenti discedi puto: quamobrem pro Menasse voce quæ ibi legitur conjicio legendum esse ὁ Νασβᾶς, ut suprà 11.19. quo facto evidentiam habet locus.

h Græc. *erat,*

i Græc. *deliquit anima ipsius.*

15 *Soceros*] ut 10.12.

17 *Nebucadnezar & Assuerus*] Cyaxares Phraortis filius, & Astyages Medorum Reges: quorum alter Nineven cepit post obsidionem gravissimam, alter captam evertit sub extremum Tobiti tempus. vide Prophetam Nachum.

ORATIO MENASCHIS
Regis Jehudæ.

Menasche vinctus fidem suam confirmans a natura Dei confitetur peccata sua, gratiam & misericordiam petit, & votum laudis nuncupat Domino.

1 DOMINE Deus omnipotens majorũ nostrorum, Abrahami, Jitzchaki, & Jahhakobi, ac seminis eorum,

2 Qui fecisti cœlum & terram cum toto ornatu eorum,

3 Qui obsignasti mare verbo præcipiente tuo, qui conclusisti abyssum obsignatam terribili & glorioso nomine tuo,

4 Quem omnia horrent, & contremunt a facie potente tua,

5 Quia perferri non potest majestas gloriæ tuæ, aut sustineri interminatio iræ tuæ contra peccatores,

6 Cujus promissionum immensa & impervestigabilis est misericordia, quoniam tu domine altissimus, benignus, longanimis, & plurimùm misericors, pœnitentia duceris erga filios hominum,

7 Tu Domine, qui pro amplitudine bonitatis tuæ promisisti pœnitentia te adductum iri, & remissurum iis qui peccaverint in te, & multitudine miserationum tuarum ex decreto tribuis resipiscentiam peccatoribus ad salutem:

8 Tu, inquam, Domine Deus justorum non imposuisti pœnitentiam justis Abrahamo, Jitzchako, & Jahhakobo, iis qui non peccaverunt contra te; sed imposuisti pœnitentiam mihi, qui sum peccator,

9 Quoniam plus peccavi quàm numerosa sit arena maris; plurimæ sunt iniquitates meæ, Domine, plurimæ sunt iniquitates meæ; nec sum dignus qui intentis oculis contuear altum cœlum præ multitudine iniquitatum mearum:

10 Incurvatus sum graviter vinculo ferreo, adeò ut nõ possim efferre caput meũ; sed nõ est relaxatio mihi, quia excitavi iram tuam, faciens quod malum videtur in oculis tuis, cùm non fecerim voluntatem tuam, & mandata tua non observaverim, sed statuerim abominationes, & offensas multas commiserim.

11 Nunc ergo flecto genua cordis mei exoptans a te benignitatẽ tuam; peccavi Domine, peccavi, & iniquitates meas agnosco.

12 Quamobrem peto & oro te, remitte mihi, Domine, remitte mihi, ac ne perdas me cum iniquitatibus meis, neque in æternum iratus asserves mala mihi, aut damnatum adjudices me locis infimis terræ, quia tu Deus es, Deus pœnitentiæ;

13 Sed ostende in me totam bonitatem tuam, indignum me servando, secundum magnam misericordiam tuam.

14 Et laudabo te semper singulis diebus vitæ meæ, quoniam te laudat omnis virtus cœlorum, & tua est gloria in sempiterna secula, Amen.

JUDITH.

JUDITH Schimhhonitis, Nebucadnetzare Babyloniæ Rege per Holophernem potentissimarum copiarum ducem Judæam infestaturo, & Beth-choglam obsidente, ad Holophernem proficiscitur in castra; ubi freta formæ suę elegantia paucos dies intacta ab Holopherne consumens eum mendaciis decipit, & de nocte circumvento cervices præcidit ei. Quo facto, caput ad cives suos reportans consilium dat eis, quo Assyrii fusi & profligati Jehudæi liberati sunt, nomen ipsi comparatum, & gratię cantatę Domino.

CAPUT I.

1 [1] ANNO duodecimo regni Nebucadnetzaris, qui regnabat Nineves in civitate magna temporibus [*] Arpacschadi regnum tenentis Medorum Ecbatanis,

2 (Qui extruxit Ecbatanis circumquaq; muros ex lapidibus cæsis in longitudinem cubitorum ternũm, in latitudinem cubitorum senũm, faciens [a] murum altum cubitos septuaginta, & latum cubitos quinquaginta,

3 Et turres ejus imposuit portis ejus centenũm cubitorum,

4 [b] Statuens latitudinem fundamentorum ejus in cubitos sexaginta,

5 Fecitque portas ejus portas [c] extantes in altitudinem cubitorũ septuaginta, quarum latitudo cubitorum quadragenũm fuit, [d] ut procedere possent copiæ potentes ejus, & acies instrui peditatus ejus)

6 Gessit ergo bellum temporibus illis rex Nebucadnetzar contra regem Arpacschadum in planitie magna, quæ planities est in finibus

1 *Anno duodecimo*] Historiam hanc quàm variè interpretentur quicunq; eam attigerunt nihil attinet dicere; tantùm tres sententias in hunc locum afferre statuimus paucis, & quid magis probemus ostendere. Ac veterũ quidem sententia fuit, teste Augustino lib. 18. de civit. Dei. cap. 16. hæc ad historiam Cambysis filii Cyri Persarum regis pertinere; Arphaxadum verò esse Arbactum quendam, quo authore (cùm Cyri apud Massagetas clades audita est) Medi in regem Persarum rebellaverint: quam sententiam ex Hebræorum testimoniis confirmare volebat Beda, eò quòd Cambysen Hebræi Nebucadnetzarem alterum vocaverint: sed neque tam diu regnavit Cambyses, ut hîc dicitur, & infrà 2. 1, neque rex Assyriorum diceretur. Altera sententia est eorum qui Philonem secuti Dario Hystaspis filio ista tribuerunt; sed ne hoc quidem probatur nobis, quia illud historiæ sacræ planè repugnaret, & prætereà Nineven longo antea tempore ab Astyage eversam fuisse confitentur historici. Quamobrem nos sententiam aliam magis amplectimur, nempe cùm Nebucadnetzar commune sit regum Babyloniorũ nomen. Nebucadnetzarem hîc enim appellari, quem scriptura vocat Merodac-Baladanẽ, avum Nebucadnetzaris illius qui fuit magni Nebucadnetzaris pater, per quem Menasche rex Judææ captus, in Babyloniã deportatus, ac postremò vinculis solutus est. Is enim rex Babyloniæ primum, postea verò Assyriæ quoq; effectus est, succedens in regnum Esarchaddoni magno, cùm fratres illius patricidæ regno indigni haberentur, unde tota Asia mutuis bellis exarsit diutissimè.

[*] *Arpacschadi*] id est, Artecarmis, qui Media divisa regnum suum Nineves confirmavit, ut eo propugnaculo fretus tum Dejoci regi, tum irrumpentibus aliis hostibus obsisteret.

a Græc. *altitudinem muri.*

b Græc. *fin. latitudinem.*

c Græc. *excitata.*

d Græc. *ad processus copiarum, &c.*

finibus *e* Cragi, ad quem convenerant omnes qui incolebant montana, & omnes accolentes Euphratem, & Tigrim, & Hydaspen, & planitiem *Arjoci regis Elymæorũ, & convenerant gentes multæ admodum *c* ex *Gelodeis in aciem.

7 Misit autem Nebucadnetzar rex Assyriorum ad omnes habitatores Persidis, & ad omnes habitantes occasum versus, id est, incolentes Ciliciam, & Damascum, Libanumq; & Antilibanum, omnesque *f* accolas maris,

8 Et *ad *g* gentes Carmelum & Gilhhadem, superioremq; Galilæam, & magnam planitiem *Chatzar-allom *incolentes*,

9 Et omnes habitantes Samariam ac civitates illiu, denique trans Jardenem usque Jeruschalaima, & Batanæam, & *Aulonas, & Kadeschum; & flumen Ægypti, & Daphnas, & Ramessesum, & totam regionem Goschenis,

10 Usque quà venitur ad ulteriora Taneos & Mempheos, denique omnes habitantes Ægyptum usque qua venitur ad fines Æthiopię.

11 Sed nihili fecerunt omnes habitatores regionum istarum verbum Nebucadnetzaris regis Assyriorum, neque convenerunt ad ipsum *h* bellaturi, quia non metuebant ipsum; sed *i* videbatur ipsis non majoris quàm alius quilibet, & remiserunt legatos ejus *k* re infecta ignominiosè a conspectu suo.

12 Quamobrem animatus Nebucadnetzar contra omnes regiones istas valde, juravit per thronum & regnum suum omnino se ulturum esse omnes fines Ciliciæ, & Damasci, Syriæq; ac sublaturum gladio suo omnes habitantes in regione Moabi, & Hhammonitas, & totam Judæam, omnesque Ægyptios, usque quà venitur ad fines utriusq; maris.

13 Et aciem instruxit copiarum suarum contra Arpacschadũ regem anno decimo septimo, ubi confirmatus ipse in bello suo cum omnibus curribus ipsius dominatus est civitatibus ejus,

14 Et perveniens Ecbatana usque occupavit turres, & devastavit plateas *civitatis* illius, & ornatum illius *l* exposuit opprobrio:

15 Ipsum verò Arpacschadum capiens in montanis Cragi confixit jaculis ipsius, atq; profligavit eo ipso die;

16 Eoq; confecto rediit Nineven ipse *m* cum tota turba miscella sua, multitudine hominum bellatorum permagna, ubi soluto animo convivatus est ipse cum copiis suis per dies centum viginti.

e *Cragi*] Græcam vocem Ragau sic omnino intelligendam esse ostendit historiæ cum Geographicis comparatio, & legendũ κράγου. Est autem Cragus pars Tauri montis, cui subest campus amplissimus in accessu Mediæ. Cragum nominat Plinius lib. 5. natural. histor. cap. 27.

Arjoci] id est, de jocis, qui alterã Mediæ partem obtinebat.

c Græc. *filiorum Geloд.*

Geldeis] id est, Scythis, & superioribus gentibus trans montem Taurum ad septentrionem habitantibus, Gelas vocant Geographi, Græci Cadrisios.

f Græc. *habitantes secundum faciem maritimæ.*

8 *Ad gentes*] id est, ad novos terræ Jisraëlis incolas, per Schalmanassarem & & Esarchaddonem missos, de quibus 2. Reg. 17.

g Græc. *eos qui sunt in gentibus.*

Chatzar-allom] hanc vocem in Canonicis libris legere non meminimus, sed tantùm hoc in libro hîc & infra 3.13. & 7.3. Quibus ex locis campum esse intelligimus inter montana duo, ex forma vestibuli protractum in magnam longitudinem: qua ex forma Chatzar, id est atriũ, appellatur, Allom vero a montibus sylvosis campum illum definientibus: sunt autem hæc montana Taboris, de quibus Jehoschu. 16. & seq. hæc enim a Galilæa superiore ad inferiorem, id est Samariam, protenduntur.

9 *Batanæam*] id est Trachonitidem, & cæteras partes in ventre montium Alsadamorum sitas, ut appellat Ptolemæus.

Aulonas] Græcam vocem Chellos sic Interpretamur, quia fit ex Hebræa Cholon sive Chillen, quam vocem imitati Græci Aulonas dixerunt, affini significatione cum Chatzar, de quo modò dicebamus. Duo autem fuerunt Aulones in terra Jisraëlis, ut ex sacris libris est manifestissimum: sed hîc Aulones ii sunt intelligendi qui secundum montes Arabiæ ad Aegyptum usque protenduntur, ad quos Hhammonitica regio, Moabitica, Nabathæa, & alię pertinent.

h Græc. *ad bellum.* *i* Græc. *erat coram ipsis ut vir unus.* *k* Græc. *vacuos in ignominia.* *l* Græc. *dedit in probrum.* *m* Græc. *post eum.*

Caput II.

1 ANNo autem decimo octavo, die vigesimo secundo mensis primi factus est sermo in domo Nebucadnetzaris regis Assyriorum ‖ de ulciscendis omnibus illis regionibus, quemadmodum dixerat.

2 Convocatis enim omnibus administris ejus, & omnibus magnatibus ejus, proposuit eis arcanum consilii sui, *a* *colligens omne malum regionum istarum ore suo,

3 Illi autem judicarunt profligandam esse omnem carnem eorum qui non obsecuti essent verbo oris ipsius.

4 Fuit itaq; cùm absolvisset consultationem suam, ut vocaret Nebucadnetzar rex Assyriorum *Holophernem primarium ducem copiarum suarum, qui secundus erat ab ipso, ac ediceret ei,

5 Hæc dicit rex ille magnus Dominus totius terræ, ecce tu profectus a conspectu meo assumito tecum viros fretos robore suo, peditũ ad centum viginti millia, equorum verò multitudinem cum sessoribus ad duodecim millia: & procedito *b* contra totam regionem illam quæ ab occasu est, quia non paruerunt verbo meo; ac denuntiato ipsis, ut terram & aquam comparent mihi, quia indignatione mea superventurus sum ipsis, & obtegens totam superficiem terræ pedibus copiarum mearum expositurus ipsos direptioni eis; adeò ut saucii illorum impleant valles, ac torrentes illorum, & fluvii exundantes mortuis illorum impleantur; denique acturus turbam *c* captivam illorum in extremitates totius terræ: tu ergo egressus præoccupa mihi totum terminum illorum; cumque dedent se ipsos tibi, conserva eos mihi ad diem illum *d* quo sum castigaturus eos:

6 Erga eos autem qui erunt immorigeri ne clementia utitor oculus tuus, ut *e* exponas eos cædi & rapinæ in tota terra tua; quia ut vivo ego & potentia regni mei cõstat, ita quæcunque locutus sum ea quoque efficiam manu mea. Tu igitur ne transgreditor *f* quicquam verborum Domini tui; sed *g* omnino conficito prout præcepi tibi, ac ne longior esto in efficiendis illis.

7 Egressus itaque Holophernes a conspectu Domini sui, vocavit omnes dynastas, ducésque, & profectos copiarum Assyriæ, numeravitque lectissimos viros in aciem, quemadmodum præceperat ipsi Dominus ipsius ad myriadas duodecim & equites sagittarios duodecies mille:

8 Quorum aciem instruxit, quemadmodum militaris multitudo disponi solet, & sumpsit camelos asinosque ad impedimenta ipsorum multitudine permagna, & oves bovesque & capras, *h* ut expeditiores essent, innumeras:

9 Item commeatum in virum quemque *i* numerosissimum,

10 Aurumque & argentum ex domo regis permultum.

11 Ita processit ipse cũ omnibus copiis suis in expeditionem præiturus regi Nebucadnetzari, ut obtegeret totam superficiem terræ ad occasum *sitæ* curribus & equitibus, peditibusque lectissimis ipsorum: multi etiam miscelli conveniebant ad ipsos *numerosi* ut locustæ, aut ut arena terræ: innumerabiles denique erant præ multitudine.

‖ Suprà 1.12.

a Græc. *convocans*

2 *Colligens omne malum*] Id est, congerens ea omnia animo infensissimo, quę male facta ab illis fuisse confirmabat, ut eo pacto commune odium in consiliariorũ suorum animis incenderet.

4 *Holophernem*] Chaldaicum esset Cholparneahh: sed usitatam vocem hîc visum est retinere.

b Græc. *in occursum toti regioni.*

c Græc. *captivitatem.*

d Græc. *castigationis illorum.*

e Græc. *trade.*

f Græc. *unum de quod.*

g Græc. *conficiendo conficito.*

h Græc. *ad apparatum ipsorum, quorum non erat numerus.*

i Græc. *in multitudinem.*

12 Processerunt ergo Nineve itinere trium dierum [k] in campum Betilath: castraq; fecit supra Betilathum prope montem illum qui a dextera est superioris Ciliciæ, ubi assumens omnes copias suas, pedites, & equites, atque currus suos discessit inde in regionem montanam.

13 Et concidit Phudum, ac Ludum, vastavitque omnes [l] Tarsenses, & Jischmahhelitas, qui ad austrum erant in superficie deserti Aulonum, cùm trajecisset Euphratem & transiisset Mesopotamiam.

14 Nam subruit omnes civitates excelsas impositas torrenti Arbonæo, donec veniatur ad mare:

15 Et occupans terminos Ciliciæ concidit omnes qui obsistebant sibi, pervenitque ad terminos usque Japhonis meridiem versus, & [m] prospectum Arabiæ.

16 Postea circumveniens omnes Midjanitas incendit tabernacula eorum, & vastavit caulas eorum,

17 Descenditque in campum Damasci [n] tempore messis triticeæ, ubi incendens omnes agros illorum, & greges armentaque [o] exponens delendâ, civitates eorum deprædatus est, & agros eorum excutiens cæcidit omnes adolescentes eorum [p] acie gladii.

18 Itaque accidit metus & tremor de eo omnibus habitantibus *regionem* maritimam, qui erant Tzidone, & Tyri, habitantibúsque Suri, & Hhacone, omnibusque habitantibus Jemnane: etiamq; habitatores Aschdodi, & Aschkelonis timuerunt ab eo valde.

k Græc. *in faciem campi.*

12 *Betilath*] vocem hanc corruptam esse res ipsa loquitur. Ego si quid conjecturæ possum, existimo regionē esse & planitiem illam, quæ inter montem Taurum & Edessam sita est, ubi Bithias & Samosata in Geographicis a Ptolemæo collocantur: Est enim Betil. Chaldæis agrorum locus ut fere sunt pascua montanis subjecta. Erat autem hic locus ad Euphratem trajiciendum commodissimus.

Montem illum] id est, Taurum.

13 *Phudum*] id est, Cappadociæ, & Armeniæ minoris incolas. Est autem hic versus prolepticus, summatim exponens ea quæ postea minutatim explicantur.

l Græc. *filios Tarsis, & filios Jischmahhelis.*

In superficie] id est, in toto illo deserto, quod secundū montes a summa Syria ad Arabiam & Aegyptum usque protenditur.

14 *Arbonæo*] ex notatione vocis (Hebraicè enim dicitur Charbonai ex nigrore) & natura ipsius fluvii quam tradunt historiographi, fluvius est Melas Cappadociam & Armeniam minorem præterfluens. *Mare*] nempe Cilicium. m Græc. *faciem.* n Græc. *diebus.* o Græc. *dans ad deletionem.* p Græc. *ore.*

18 *Suri*] locus est maritimus inter Tyrum & Ptolemaida, quem a situ Geographi vocarunt Sandallum. *Hhacone*] id est, Ptolemaide, ut Plinius testis est: vide in Judic. 1.31. Sed Græca vox est corruptissima. *Jemnane*] oppido sito sub Carmelo monte. *Habitatores*] id est, Pelischtæi, synecdochicè.

Caput III.

1 QUAMOBREM miserunt ad eum legatos, qui verbis ad pacem spectantibus dicerent,

2 Ecce nos [a] servi Nebucadnetzaris regis magni [b] expositi sumus tibi:

3 Utere nobis, quemadmodum placuerit [c] tibi.

4 Ecce prædia nostra, & omnia loca nostra, omnesq; agri tritici, gregesque, & armenta, & omnes caulæ tentoriorum nostrorum expositæ sunt tibi, utere, quemadmodum placuerit tibi.

5 Ecce etiam civitates nostræ, & qui incolunt eas, servi tui sunt; veniens [d] exhibe te illis, ut videtur bonum in oculis tuis.

6 Cùm ergo accedentes viri illi Holophernem, renuntiavissent ipsi [e] in hanc sententiam,

7 Descendit in maritimam regionem ipse cum copiis suis.

8 Et custodia imposita civitatibus excelsis, acceperunt ex eis ad auxilium viros delectos.

9 Exceperunt autem eum ipsi cum tota circumjacente regione ipsorum coronis, choreisque, & tympanis.

10 Ipse verò evertens omnes terminos eorum, lucos eorum excidit:

11 Placebat enim ipsi profligare omnes Deos terræ,

12 Ut solùm Nebucadnetzarem illum colerent omnes gentes; & omnes linguæ, atque nationes ipsorum, illum invocarent Deum.

13 Cùm autem venisset e regione Chatzar-allomi prope Dothajima, qui locus est ex adverso Serræ magnæ, ut *vocant* Jehudæi,

14 Castra fecit inter Gebahhum & Scythopolin; ubi fuit mensem [f] integrum, ut omnia impedimenta copiarum suarum colligeret.

a Græc. *pueri.*

b Græc. *adsumus coram te, ut Gen. 13.9. sic deinceps.*

c Græc. *faciei tuæ.*

d Græc. *occurre illis quod est bonum.*

e Græc. *secundum verba hæc.*

13 *Chatzar-allomi*] De quo suprà 1.8.

Dothajima] de quo Gen. 37.17.

Serræ magnæ] sic vocant Jehudæi accessus angustos per fauces montium, cùm longiores sunt angustiæ; quia montes utrinque inter se adversantes figuram serræ denticulatæ quodam modo exprimunt. Atque hanc quidem fuisse regionis illius constitutionem apparet ex 2. Reg. 6. Quamobrem eum ad commoditatem exercitus in omnes terræ partes transmittendi occupavit, ut fecit Jonathan, 1. Macb. 9.73. Hæc autem serra, id est, serrata quodammodo angustia, magna dicitur discretionis ergô; quia minor fuit serra prope Micmaschum, cujus habetur mentio 1. Schem. 13. & 14. & 17. Et Jescha. 10. Has serras veteres Hebræi potius Mahhberoth, id est, transitus, nominarunt. 14 *Scythopolin*] quam Hebræi prius Beth-schean em appellabant. f Græc. *dierum.*

Caput IIII.

1 AUDIENTES verò [a] Jisraëlitæ, qui habitabant in Judæa, quæcunque fecerat gētibus Holophernes primarius dux Nebucadnetzaris regis Assyriorum, & quomodo spoliasset omnia loca sacra earum, eaque [b] delevisset:

2 Metuerunt valde [c] ab eo, & Jeruschalaimorum causâ ac templi Jehovæ Dei ipsorum conturbati sunt, quia recens ascendebant e captivitate, & nuper totus populus congregatus fuerat ex Judæa, vasaque & altare ac domus ipsa a profanatione fuerant sanctificata.

3 Itaq; miserunt in totum terminum Samariæ & vicos illius, & Bethchoronem, & Bahhal-majima, & Jerichuntem, & Mecholam, & Tzorhham, & convallem Schalemi qui præoccuparent omnes vertices montium excelsorum;

4 Et muris cingentes vicos qui erant in eis deponerent illic commeatum ad apparatum belli, quia recens fuerant agri eorum demessi.

5 Scripsit etiam Jojakim sacerdos magnus, qui erat [d] tempore illo Jeruschalaimis, ad habitatores Bethchoglæ, & Beth-haschittæ, quæ sita est e regione Chatzar-allomi [e] adversus agrum propinquum Dothajimis, edicens ut obtinerent ascensus montanæ *regionis*,

6 Quia per ipsos ingressus patebat in Judæam, eratque facile prohibere illos aggredientes, cùm angustus esset transitus in viros [f] ad summum binos.

a Græc. *filii Jisraëlis: sic deinceps.*

b Græc. *dedisset in deletionem.*

c Græc. *a facie ejus.*

2 *Quia recens*] Hæc de Babylonica deportatione & reversione minime intelligenda esse suprà in primū caput ostendimus; sed potius ad illud tempus referenda esse, quo Menasche solutus vinculis ex Babylonia redierat: quo tempore captivi quidem reversi sunt; sed cultus Dei, quem ipse contaminaverat, instauratus est Jeruschalaimis, quemadmodum legimus 2. Chron. 33. 13. agnovisse Menaschen, quòd Jehova sit Deus, &c.

3 *Bahhalmajima*] has voces depravatissimas ita restituendas esse videbit facilè quisquis tum historiam sacram, tum chorographiam cognoverit: ut apparet ex Jehosch. 16. & 17. & Judic. 7.

Schalemi] de qua Gen. 14.

4 *Deponerent*] sic legendum esse in cōtextu Græco, ipso meridie clarius est.

5 *Jojakim*] hic verò is esse minimè putandus est, qui Darii & Artaxerxis temporibus vixit, de quo insignis habetur prophetia Jeschahh. 22. Quam prophetiam si quis huic historiæ aptare velit, non magnopere contendam: nam idem est Jojakim & Eljakim. Nec obstat quòd eo tempore regnabat Menasche, cujus hîc nulla mentio: nam prudentis regis fuit ab his negotiis in speciem abstinere, & Jehojakimo viro anthoritate summa prædito committere curam agendi quæ fuerunt opus cùm in regno Jehudæ, tum in locis finitimis: quod si procurasset Rex, speciem rebellionis habuisset. d Græc. *diebus illis.* *Beth choglæ*] cujus mentio est Jehosch. 18.19. & 21. civitas fuit partim ad Binjaminem, partimque ad Ephrajimum pertinens. *Beth-haschitta*] ut Judic. 7.22. e Græc. *contra faciem agri.* f Græc. *omnes.*

7 Feceruntque Jisraëlitæ prout constituerat ipsis Jojakim sacerdos magnus, & senatus totius populi Jisraëlis, qui considebant Jeruschalaimis.

8 Et inclamaverunt [g] omnes Jisraëlitæ Deum contentione magna, deprimentes animos suos contentione magna ipsi cum uxoribus suis,

g Græc. *omnis vir Jisraëlis.*

9 [*] Et infantes ipsorum, ac jumenta ipsorum cum omni inquilino & mercenario, & *mancipio* ipsorum pecunia empto, imposuerunt cilicia lumbis suis.

9 *Et infantes*] vide in Jonæ 3.

10 Et unusquisque vir, mulierque, & pueri, atque habitatores Jeruschalaimorum prociderunt [h] ante templum,

h Græc. *contra faciem templi: sic deinceps.*

11 Et inspergentes cinere capita sua expanderunt cilicia sua coram Domino,

12 Et altare ipsum cilicio circumdederunt:

13 Exclamaveruntque apud Deum Jisraëlis unanimiter [i] contentione magna, ne exponeret direptioni liberos ipsorum, & uxores prædæ, & civitates [k] hæreditarias ipsorum deletioni, & res sanctas profanationi & probro, [l] unde lætaturæ essent gentes,

i Græc. *contentiõ.*

k Græc. *hæreditatis*

l Græc. *lætitia gentibus.*

14 Et exaudiens Deus deprecationem ipsorum ex tribulatione ipsorum servavit eos:

15 Cùm jejunaret populus dies complures in tota Judæa & Jeruschalaimis coram [m] loco sancto Domini omnipotentis,

m Græc. *sanctis.*

16 Et Jojakim sacerdos magnus omnesque qui astabant coram Domino sacerdotes, & qui ministrabant Domino, ciliciis accincti lumbos suos offerrent holocaustum [n] juge, & vota & voluntaria dona populi,

n Græc. *jugitatis.*

17 Et versante cinere super cidares ipsorum inclamarent Dominum omnibus viribus [o] ut benignè respiceret in totam domum Jisraëlis.

o Græc. *ad bonum eos visitaret.*

Caput V.

1 Sed cùm renuntiatum esset Holopherni primario duci copiarum Assyriæ Jisraëlitas se comparavisse ad bellum, & accessus *regionis* montanæ occlusisse, muroque firmasse omnem verticem montis excelsi, & in agris disposuisse [a] res ad quas impingeret:

a Græc. *offendicula.*

2 Iratus [b] & indignatus vehementer accersivit omnes principes Moabi omnesq; duces Hhammonitarum, & omnes satrapas *regionis* maritimæ, & dixit eis,

b *animo.*

3 Renuntiate jam mihi, ô [c] Cenahhanæi, quis sit populus iste qui considet in *regione* montana, quæ civitates quas habitant, quæ multitudo copiarum ipsorum, qua in re *positum sit* robur ipsorum & potentia ipsorum, quis extiterit apud eos rex aut princeps exercitus ipsorum,

c Græc. *filii Cenahhanis.*

4 Et quamobrem contra statuerint quàm omnes habitantes ab occasu, ne [d] obviam mihi procederent.

d Græc. *in occursum mihi.*

5 Cui dixit Achior dux omnium [e] Hhammonitarum, audiat jam Dominus meus [f] rem ex ore servi sui: nam renuntiabo tibi veritatem de populo isto domicilia habente prope te, qui inhabitat montanam *regionem* istam. non enim prodibit mendacium ex ore servi tui.

e Græc. *filiorum Hhammonis.*

f Græc. *sermonem.*

6 Populus iste a [g] Chaldæis oriundus est;

g Græc. *sunt progenies Chaldæorum.*

7 Fuerunt autem inquilini primùm in Mesopotamia, eò quòd nollent obsequi Diis majorum suorum, qui erant in terra Chaldæorum;

8 Sed excedentes ex instituto gentis suæ adorarent Deũ cœli, Deum quem agnoverant: quamobrem ejicientibus ipsos *patribus* a conspectu deorum suorum fugerunt in Mesopotamiam, ubi fuerunt inquilini diebus multis; cumque edixisset Deus ipsorum, ut egressi ex incolatu suo proficiscerentur in terram Cenahhanis, inquilini fuerunt illic, & multiplicati sunt auro & argento, ac pecoribus multis valde.

9 Postea descenderunt in Ægyptum (obtexerat enim superficiem terræ Cenahhanis fames) & inquilini fuerunt illic, donec reverterentur; ubi [h] habierant in multitudinem plurimam, adeò ut innumerum esset genus ipsorum.

h Græc. *facti sunt*

10 Cùm autem insurrexisset in eos rex Ægypti, ut astutis consiliis opprimerent eos, & labore ac [i] lateritio opere deprimentes eos [k] efficerent eos servos:

i Græc. *latere.*

k Græc. *posuerunt eos in servos.*

11 Inclamaverunt Deum suum, qui percussit totam terram Ægypti plagis immedicabilibus, adeò ut ejicerent eos Ægyptii a conspectu suo:

12 Et exarefecit Deus mare rubrum coram eis:

13 Et adducens eos in montem Sinai & Kadeschum Barnehhæ, ejecit omnes qui habitabant in deserto.

14 Ita habitaverunt in terra Emoræorum,

15 Et omnes Cheschbonis incolas profligarunt potentia sua.

16 Et postquam trajecerunt Jardenem,

17 Hæreditariò possederunt montanam istam regionem totam,

18 Ejectisque a conspectu suo Cenahhanæo, & Perizzæo, Jebusæoque, & Schecemita, & Girgaschæis omnibus habitarunt ibidem [l] diu.

l Græc. *dies multos.*

19 Denique tantisper dum non peccaverunt coram Deo suo, fuerunt penes ipsos bona, quia Deus osor iniquitatis adest ipsis.

20 Quando verò discesserunt a via quam disposuerat ipsis, profligati sunt multis bellis quàmplurimum.

21 Et captivi abducti in terram alienam, & templum Dei ipsorum [m] æquatum solo, & civitates ipsorum captæ ab adversariis.

m Græc. *factum in solum.*

22 Nunc autem conversi ad Deum suum ascenderunt e dispersionis locis in quæ dispersi fuerant, & obtinentes Jeruschalaima (ubi sanctuarium ipsorum est) habitatores effecti sunt regionis istius montanæ, quòd deserta esset.

23 Nunc ergo, Domine imperator, si quis est error in populo isto, & peccavit contra Deum suum, consyderandum est: quia hoc ipsis offendiculo futurum est, & ascendentes debellabimus eos.

24 Sin autem non est iniquitas in gente istorum, prætereat quæso Dominus meus; ne fortè protegat Dominus ipsorũ & Deus ipsorum ipsos, simusque probro coram universa terra.

25 Fuit autem cùm desivisset Achior loqui sermones

sermones istos, ut murmuraret totus populus, qui in circuitu tentorii circumstabat.

26 Dicerentq; magnates Holophernis, & omnes habitatores regionis maritimæ & Moabitidis, ipsum discindendum esse; non enim metuemus, *inquiebant*, [n] ab Jisraëlitis. Nam ecce populus est cui non adsunt vires, neque robur ad aciem validam *constituendam*.

27 Quamobrem jam ascendemus, eruntque [o] tanquam esca devoranda toti exercitui tuo, Domine Holophernes.

Caput VI.

1 POSTQUAM verò cessavit tumultus hominum qui consessum circunstabant, dixit Holophernes primarius dux copiarum Assyriæ Achiori [1] coram toto populo alienigenarum,

2 [2] At quis nam es? quòd tu Achior coram toto populo alienigenarum & apud omnes [a] Moabitas, [3] & quicunque sunt mercenarii Ephrajimi, quòd tu prophetavisti apud nos prout *audimus* hodie, & dixisti gentem Jeruschalaimorum non esse debellandam, quia Deus ipsorum sit protecturus ipsos: at quis Deus est nisi Nebucadnetzar?

3 Hic missurus est potentiam suam, & profligaturus eos e superficie terræ: neque liberabit eos Deus ipsorum, sed nos servi illius, profligabimus eos tanquam virum unum: neque sustinebunt potentiam equorum nostrorum. nam iis proculcabimus illos.

4 Imò illorum montes inebriabuntur sanguine illorum, & illorum campi complebuntur mortuis ipsorum; neque obsistet vestigium ullum pedum ipsorum ex adverso nostri, sed peribunt [b] planè, ait rex Nebucadnetzar Dominus totius terræ: dixit enim, [4] non irrita fient verba [c] mea.

5 Tu verò Achior mercenarie Hhammonita, qui prolocutus es sermones istos [5] die injustitiæ tuæ, non visurus es ampliùs faciem meam, inde a die hoc, donec ultus fuero gentem istorum [d] advenarum Ægypti, ac tum pervadet ferrum exercitus mei, & grex servorum meorum latera tua, & corrues inter vulneratos istorum, [6] quando revertar *ad te*.

6 Quamobrem constituent te servi mei *abducentes* in regionem montanam & collocabunt te in una ex civitatibus, [e] ad quas ascensuri sumus; neque peribis donec profligeris cum illis. Quòd si speras animo tuo fore ut non prehendantur, [7] ne concidat vultus tuus: dixi, & nullum verborum meorum excidet.

7 Præcepit itaque Holophernes servis suis, qui aderant tentorio suo, ut comprehendentes Achiorem statuerent eum ad Beth-choglam, & traderent in manus Jisraëlitarum:

8 Et comprehendentes eum servi illius abduxerunt eum extra castra in campum, & profecti e medio campestris regionis in montanam pervenerunt ad fontes qui subsunt Beth-choglæ: cumque viderent eos [f] oppidani qui erant in vertice montis, omnes funditores obtinuerunt ascensum [g] quò contendebant illi, & lapides in eos immiserunt.

9 Quamobrem illi subeuntes montem ligaverunt Achiorem, & dimiserunt abjectum sub radice montis: postea ad Dominum suum reverterunt.

10 Descendentes verò Jisraëlitæ e civitate sua adstiterunt ipsi, & solventes eum abduxerunt Beth-choglam,

11 Stiteruntque eum apud principes civitatis suæ, qui erant eo tempore Hhuzzija filius Micæ e tribu Schimhhonis, & Chabri filius Hhotnielis, & Carmi Malcielis.

12 Hi postquam accersivissent omnes seniores civitatis, concurrentibus omnibus adolescentibus eorum & mulieribus in congregationem, stiterunt Achiorem in medio totius populi sui, & interrogavit eum Hhuzzija quidnam accidisset:

13 Qui respondens renuntiavit eis verba cõsessus Holophernis, & omnia verba quę prolocutus fuerat apud principes Assyriæ, & quæcunq; magnificè jactaverat Holophernes contra domum Jisraëlis.

14 Itaque procidentes populares adoraverunt Deum, & inclamaverunt Deum dicentes,

15 Domine Deus cœli, respice ad [h] immensam superbiam ipsorum, & miserere abjectionis gentis nostræ, ac intuere faciem eorum qui sanctificati sunt tibi hoc tempore.

16 Deinde consolati Achiorem laudaverunt eum valde.

17 Et assumpto eo Hhuzzija ex congregatione in domum suam, [i] exhibuit convivium senioribus:

18 Qui invocaverunt Deum Jisraëlis ad auxilium tota nocte illa.

Caput VII.

1 POSTRIDIE verò denuntiavit Holophernes toti exercitui suo & toti populo suo, iis qui advenerant ad auxilium ipsius, ut conjunctis copiis ascendentes contra Beth-choglam ascensus regionis montanæ præoccuparent, & inferrent bellum [a] Jisraëlitis.

2 Ita conjunctis copiis eo ipso die procedentes quique viri potentes ipsorum (quorum copiis erant [b] bellatorum peditũ centum septuaginta millia, & equitum duodecim millia, præter impedimenta, & viros alios qui pedibus comitabantur ipsos multitudine quam plarima)

3 Castra posuerunt in valle propinquo Beth-choglæ, ad fontem, protenderuntque in latitudinem a Dothajimis usque Bahhalmajima, & in longitudinem à Beth-chogla usque ad Fabarium agrum, qui est e regione Chatzar-allomi.

4 Jisraëlitæ verò ut viderunt eorum multitudinem, turbati sunt valde, dixeruntque [c] alter ad alterum: nunc occludent isti superficiem totius hujus terræ: & neque montes excelsi, neque convalles, neque colles sustinebunt [d] gravem hunc numerum istorum.

n Græc. a facie filiorum Jisraëlis.

o Græc. in devorationem.

1 *Coram toto*] Hæc circumstantia non mediocriter amplificat Holophernis arrogantiam; quòd non huic tantùm, sed exteris quoque & sociis omnibus propter hunc contumeliosus fuerit: quod sequentis versus oratio indicat.

2 *At quis nam*] hi duo versus leguntur variè, sed nos illud sequimur quod probabilius judicavimus.

a Græc. filios Moabi.

3 *Et quicunque*] sic perstringit Holophernes Achioris perfidiam, & aliorum in castris versantium, quos dicit a Judæis & Ephrajimitis redemptos esse, ut ita propterent & frangant militum animos: quomodo Achiorem mercenarium Hhammonitam vocat ver. 5.

b Græc. perditione.

4 *Non irrita fient*] q. d. Rex dixit, & statuit potius movere omnia, quàm ferre ut verbum suum intercidat.

c Græc. sermonum meorum.

5 *Die injustitiæ tuę*] i. hodie, cùm perfidiam tuam ut mercenarius improbus retexisti.

d Græc. Aegyptũ, id est, Aegyptios istos.

6 *Quando revertar*] id est, quando recipiam te e medio illorum quos fudero potentia mea; sic accipiendum esse docent sequentia.

e Græc. ascensuum.

7 *Ne concidat*] i. fis ita securus es de salute illorum, nihil de tuo metuito: nam vestra sors communis futura est.

f Græc. viri civitatis.

g Græc. illorum.

h Græc. superbiam

i Græc. fecit.

a Græc. filiis Jisraëlis: sic deinceps.

b Græc. virorum bellatorum: sic ver. 7.

c Græc. quisque ad proximum suum.

d Græc. gravitatem.

5 Et assumptis quisq; armis suis bellicis cùm accendissent pyram in turribus suis, manserunt excubantes totam noctem illam.

6 Die autem [e] postero eduxit Holophernes totum equitatum suum in os Jisraëlitarum qui erant Beth-choglæ, ut recognosceret ascensus civitatis ipsorum:

7 Et fontes aquarum ipsorum invadens occupavit eos, ac instituit in eis præsidia bellatorum: ipse verò conjunctis copiis ad populum suum regressus est.

8 Nam accedentes eum omnes principes [f] Edomæorum, & omnes ductores populi Moabitarum ducesq; regionis maritimæ dixerant, audiat jam sermonem Dominus noster, ne fiat [g] labes in copiis tuis:

9 Nam populus iste Jisraëlitarum non confidunt hastis suis, sed [h] istis prætaltis montibus in quibus ipsi habitant: non enim fuerit facile ipsos antevertere per vertices montium ipsorum.

10 Nunc ergo Domine, ne bellum gerito contra eos; ut fit bellum instructa acie: & non cadet ex populo tuo [i] vel unus: permane in castris tuis præservans unumquemque virum in copiis tuis, & obtineant servi tui fontem aquæ, qui egreditur e radice istius montis (nam illinc aquantur omnes habitatores Beth-choglæ) ita tollet eos sitis, aut dedent civitatem suam: nos verò & populus noster conscendemus propinquos vertices montium, & in eis castrametabimur ad præsidium, ne exeat civitate ullus; & contabescent fame ipsi, uxoresq; ipsorum, & liberi ipsorum; denique antequam gladius superveniat eis; subvertentur in plateis habitationis suæ. Sic rependes ipsis [k] malum, eò quòd seditionem moverint, neque auscultaverint [l] tibi placidè.

11 Atque horum sermones placuerant [m] Holopherni, & omnibus ministris ejus, constitueratque facere prout locuti fuerant.

12 Profecta igitur castra Hhammonitarum, & cum eis quinque Assyriorum millia, metata sunt in valle, & præoccuparunt aquas & fontes aquarum Jisraëlitarum. Ascendentes verò Edomæi & Hhammonitæ metati sunt in regione montana ex adverso Dothajimorum, ex quibus miserunt ad Notum & Subsolanum ex adverso *Beth-hharabæ, quæ est propinqua *Ketzitzo ad torrentem *Mochmur: reliquo Assyriorum exercitu castra metantibus in campo, adeò ut obtegerent totam superficiem terræ, cùm tentoria & impedimenta ipsorum metata essent in multitudinem quàmplurimam.

13 Tunc Jisraëlitæ inclamarunt Dominum Deum suum minuto spiritu ipsorũ, eò quòd ipsos circundedissent omnes hostes ipsorum; adeo ut non esset effugiendi e medio illorum via. Cùm enim mansissent in circuitu ipsorum tota congregatio Assyriorum, pedites, currusque, ac equites ipsorum dies triginta quatuor, deficiebant omnes habitantes Beth-choglam omnia vasa aquaria ipsorum ac cisternæ ita exhaustæ erant, ut non haberent aquam unde biberent ad satietatem die uno, quia ex demenso dabatur bibenda ipsis. Itaque abjicientes animum liberi ipsorum & mulieres ac adolescentes deficientes ex siti concidebant in plateis civitatis, & in biviis portarum; nec erat virtus ampliùs in ipsis. Et congregati sunt totus populus ad Hhuzzijam, & principes civitatis, cum adolescentibus mulieribusque & liberis, & exclamantes voce magna dixerunt coram omnibus senioribus, judicet Deus inter nos & vos, quandoquidem affecistis nos injuria magna, qui non locuti estis [n] de pace cum Assyriis.

14 Nunc autem non est adjutor noster, sed vendidit nos Deus in manus illorum, ut sternamur coram eis siti & perditione magna.

15 Nunc igitur accersite eos & tradite civitatem totam [o] diripiendam populo Holophernis, & omnibus copiis ejus.

16 Præstat enim nos ipsis rapinæ esse, quam siti emori. Erimus enim [p] servi; sed vivet anima nostra, neque videbimus mortem infantium nostrorum oculis nostris, & mulieres liberosque nostros deficientes animis ipsorum.

17 Contestamur vobis cœlum & terram, Deumque nostrum & Dominum majorum nostrorum, qui ulciscitur nos secundum peccata nostra, & peccata majorum nostrorũ; *videte ut non faciat, quemadmodum diximus hodierno die.

18 Ita fuit fletus magnus omnium unanimiter [q] in ecclesia, inclamantium dominũ Deum voce magna.

19 Dixit verò ad illos Hhuzzija, bono animo estote, fratres: toleremus adhuc dies quinque, quibus advertet dominus Deus noster misericordiam suam in nos; non enim derelicturus est nos [r] in æternum:

20 Quòd si præterlabentur illi, nec supervenerit nobis auxilium, faciam secundum sermonem vestrum. Sic dispersit populum in [s] stationes ipsius; qui ad muros, & turres civitatis suæ abeuntes, in domos suas uxores liberosque remiserunt, fueruntq; [t] plurimùm abjecti in civitate illa.

Caput VIII.

1 Audiens verò diebus illis Judith filia Merari, filii Achsai, filii Josephi, filii Hhuzzielis, filii Chilkijæ, filii Chananjæ, filii Gidhhonis, filii Rephanis, filii Achitubi, filii Elijæ, filii Eliabi, filii Nethanaëlis, filii Sammielis, filii *Schimhhionis, filii Jisraëlis:

2 Cujus vir Menasche ex tribu & familia eadem mortuus erat [a] tempore messis hordeaceæ,

3 (*Instabat enim *messoribus* ligantibus manipulos in campo, & superveniente æstu capiti ejus decubuerat in cubili suo, sepeliverantque eum cum majoribus ejus in agro inter Dothajima, & Bahhalmajima sito.

4 Fuerat autem Judith domi suæ [b] in viduitate annos tres & menses quatuor,

5 Et fecerat sibi tentorium in *cœnaculo domi suæ, imposito lumbis ipsius cilicio, & indutis vestibus viduitatis suæ.

6 Jejuna-

---

e Græc. *secundo.*

f Græc. *filiorum Hhesavi, sic versu* 12.

g Græc. *fractura.*

h Græc. *altitudinibus montium.*

i Græc. *ut ne unus.*

k Græc. *retributionem malam.*

l Græc. *faciei tuæ in pace.*

m Græc. *coram Holopherne & coram omnibus.*

12 *Beth-hharabæ*] Sic legimus ex Jehosch. 18.22. transpositis literis.

Ketzitzo] Sic appellatur ibidem Binjaminitarum oppidũ.

Mochmur] id est, atrum & palustrem; quamobrem etiam torrens kanæ, id est, arundine abundans, appellatur Jehosch. 16.8. & sequentibus.

n Græc. *pacifica cum filiis Aschur.*

o Græc. *addireptionem.*

p Græc. *in servum.*

17 *Videte*] ellipsis, ut Gen. 3. 22. Sensus est, videte ne per vos fiat, ut armis victi gravius ab hoste ex victoria insolescente cruciemur.

q Græc. *in medio ecclesiæ.*

r Græc. *ad finem.*

s Græc. *castra.*

t Græc. *in abjectione magna.*

1 *Schimhhionis*] Sic omnino legendũ est, ex Hieronymo, & versu 2. capitis sequentis.

a Græc. *diebus.*

3 *Instabat*] hos septem versus hyperbaticos esse, res ipsa loquitur. Quamobrem parenthesios signo inclusimus.

b Græc. *viduam agens.*

5 *Cœnaculo*] sic accipitur his libris *δῶμα*, ut rectè observat in epistolis Hieronymus.

6 Jejunabatq; omnibus diebus viduitatis suæ præterquam [a]pridie sabbathorum,& sabbathis,& pridie noviluniorum & festis, hilarisque domus Jisraëlis.

7 Eratq; speciosa forma, & venusta aspectu valdè, cui reliquerat Menasche vir ipsius aurum,& argentum,famulosque,& ancillas, & pecora,& agros in quibus manebat:

8 Nec erat qui [c] insimularet eam rei ullius malæ, quia timebat Deum valde)

9 Audiens igitur verba populi iniqua adversus magistratum,quia minutus erat ipsorum animus ex aquarum raritate; audiens quoque omnes sermones Judith,quibus allocutus erat Hhuzzija ipsos,ut juraslet eis se traditurum civitatem post dies quinque Assyriis, missa puella honoraria sua quæ præerat omnibus facultatibus ipsius, vocavit Hhuzzijam & Chabrim,& Carmin seniores civitatis suæ:

10 Qui cùm venissent ad ipsam dixit eis, audite, quæso, me principes habitatorum Beth-choglæ: nam non est rectus sermo vester, quem elocuti estis coram populo hodierno die; statuentes jusjurandum illud quod locuti estis inter Deum atque nos; & dicentes vos tradituros civitatem hanc hostibus nostris nisi intra dies illos conversus Dominus auxilietur nobis.

11 Nunc enim quinam estis vos, qui tentetis Deum hodierno die,& [*] stetis loco Dei [d] inter filios hominum?

12 Nunc enim Dominum omnipotentem [*]disquirite,& nihil pernoscetis [e] unquam.

13 Nam profunditatem cordis humani non invenitis, & verba cogitationis ipsius non comprehenditis; & quomodo Deum qui fecit omnia hæc scrutabimini, & mentem ejus pernoscetis, & ratiocinationem ejus percipietis mente?

14 Nequaquam,fratres; ne provocate ad iram dominum Deum nostrum.nam si nolit intra hos quinque dies adjuvare nos; ipse habet potestatem, quibuscunque vult,imò omnibus diebus protegendi nos, aut etiam profligandi nos coram inimicis nostris.

15 Vos autem [*] ne pignoremini consilia domini Dei nostri: non enim similis Deus est homini [*] ad sumendas ultiones,neque similis filio hominis ad judicia statuenda.

16 Quamobrem expectantes salutem quæ ab ipso est, invocemus eum ad auxilium nostrum; & exaudiet vocem nostram,si placuerit ipsi:

17 Quandoquidem non extitit in generationibus nostris,neque est hodierno die neq; tribus,neque familia, neque populus, neque civitas ex nobis qui adorent Deos manufactos,

18 Quemadmodum factum est antegressis temporibus,quorum causa traditi sunt gladio & direptioni majores nostri, conciderunt q; casu magno coram hostibus nostris.

19 Nos verò Deum alterum non novimus; unde speramus ipsum non despecturum nos neq; ullum e gente nostra.

20 Neque verò [*] si deprehendamur ita, nominabitur Judæa *amplius*; sed prædæ erit [f]sanctuarium nostrũ,& reposcet profanationẽ ejus ex ore nostro,& metum [g]qui fratres

6 *Pridie sabbathorum*] hic locus apertè ostendit librum hunc fuisse a Judæo aliquo concinnatum superstitionum amatore. Nam sancti quidem erant sabbathorum dies & neomeniæ solennitatésque hilares ex lege,sed proximè antecedentes dies cum illis sanctificare Judaicum est: quemadmodum videmus hodie Judæos,ne diebus festis vitium afferant, pridie toto tempore pomeridiano feriari,tanquam si Deus hoc nomine in æreipsorum futurus esset.

c Græc. *inferret in eam verbum malum.*

11 *Stetis loco*] i. locum Dei authoritatemque vobis assumatis.

d Græc. *in medio filiorum.*

12 *Disquirite*] verba sunt συγχωρητικά. q.d. experimini si fortè scrutari potestis Deum; nunquã profectò vel tantillum majestatis illius pervestigando consequemini: cujusmodi argumentatio est Ijobi 37.& seq.

e Græc. *usque in seculum.*

15 *Ne pignoremini*] humanitus dictum, pro eo quod est, ne putetis vos posse consilia Dei,judicia & actiones ejus pignori aut nexui dedere; irritæ omnes sponsiones vestræ futuræ sunt,si temere agatis cum Deo.

Ad sumendas ult.] id est,viæ illius non sunt viæ humanæ,neque humanis motibus & instabilibus atque repentinis ad ulciscendum aut judicandum abripitur.

20 *Si deprehend.*] id est,si rei erimus tantæ temeritatis, qualem in vos imprudenter recepistis, mox de Judæa actum erit,& nomen ejus delebitur.

f Græc. *sancta nostra,sic sequente ver.*

g Græc *fratrum nostrorum.*

Fratres] nempe reliquos Jisraëlitas,qui in captivitatem abrepti sunt.

nostros invasit & captivitatem *incolarum* terræ, & vastitatem hæreditatis nostræ adversus nos profundet in capita nostra apud gentes ubi servi fuimus,erimusque [*]publico dicterio & probro coram possessoribus nostris. Non enim [h] reddetur servitus nostra gratiosa,sed ignominiosam efficiet ipse dominus Deus noster.

21 Nunc itaque fratres demonstremus fratribus nostris,quandoquidem a nobis pendet animus illorum, & sanctissimum locum & domum & altare [i] firmè hærere nobis: præter omnia hæc agamus gratias Domino Deo nostro, qui tentat nos ut etiam majores nostros.

22 Mementote quæcunque fecit erga Abrahamum,

23 Et quibus tentavit Jitzchacum, & quæ acciderunt Jahhakobo in [k] Mesopotamiensi Syria,pascenti pecudes Labanis fratris matris suæ.

24 Etenim quemadmodum illos probavit igne ad examinationem cordis ipsorum; ita etiam nos non planè ulciscitur,sed ad institutionem flagellat dominus eos qui propè accedunt ipsum.

25 Tum dixit ad eam Hhuzzija, quæcunque dixisti ex optimo corde elocuta es, neque est quisquam restiturus verbis tuis: non enim hodierno primùm die sapientia tua manifesta est; sed [l] a primis diebus tuis novit totus populus [m] animum intelligentem tuum , bonam esse commentationem cordis tui: sed populus sitim validam passus est; ita coëgerunt nos, prout locuti sumus , facere ipsis, & [n] obstringere nos jurejurando,quod minimè sumus transgressuri.

26 Nunc autem ora tu pro nobis cùm mulier pia sis, & immittet dominus pluviam [o] ad implendum cisternas nostras, ut non deficiamus ampliùs.

27 Dixit verò ad illos Judith, auscultate mihi, & faciam facinus quod perveniet in generationes [p] omnes ad posteros gentis nostræ.

28 Vos stabitis ad portam hac nocte,& egrediar ego cum ancilla honoraria mea; atque intra dies illos quibus elapsis dixistis vos tradituros esse hostibus nostris civitatem hanc, [*]inviset dominus Jisraëlem manu mea.

29 Vos verò ne perscrutemini [q] quid factura sim:non enim sum indicatura vobis, donec perfecta sint, quæ ego factura sum.

30 Cui Hhuzzija dixit & principes, abi [r] feliciter , & dominus Deus præeat tibi ad ultionem hostium nostrorum : tum reversi ex tentorio ejus ad suos ordines abierunt.

Caput IX.

1 Judith verò procidens in faciem imposuit cinerẽ capiti suo & cilicium, [a] [*]posita quam induerat veste, [*] cùm adhuc offerretur Jeruschalaimis in domo Domini suffitus vesperæ illius, & exclamavit voce magna Judith,dicens,

2 Domine Deus patris mei Schimhhonis,

Publico dicterio] vulgò legitur offendiculo, sed nos ex lege malumus interpretari πρόσοχθισμα.

h Græc *dirigetur servitus nostra in gratiam,sed in ignominiam ponet.*

i Græc. *firmatum esse in nobis.*

k Græc. *Mesopotamia Syriæ.*

l Græc. *principio dierum tuorum.*

m Græc. *intelligentiam.*

n Græc. *adducere jusjurandum super nos.*

o Græc. *adimplementum cisternarum.*

p Græc. *generationum.*

28 *Invisit*] vide Gen. 21. 1.

q Græc. *factum meum.*

r Græc. *ad pacem.*

a Græc. *nudata.*

1 *Posita*] Græca verba unius literæ mutatione sic legenda esse ex scriptura usu est manifestissimum.

Cùm adhuc] i. inter duas vesperas: sic enim ferè scriptura loquitur,& circumscribit tempus; ut 1. Reg. 18. 29.

cui

[a]cui tradidisti gladium [b]ad ulciscendum alienigenas, qui aperuerant vulvam virginis ad inquinationem, & nudaverant femur ad rem pudendā, contaminaverantq́; virginitatem ad probrū (nam dixeras non ita futurum esse) feceratq́; res quarum nomine [c]exposuisti principes eorū cædi, quæ cubile ipsorum fraude oppressum irrigavit sanguine, & percussisti servos cum potentioribus, ac potentiores in thronis ipsorum:

3 Qui exposuisti uxores eorum prędæ, & filias eorum captivitati, omniaq́; spolia eorum [d]dividenda filiis dilectis a te, qui etiam zelotypi fuerunt zeli tui, & abominantes inquinamentum sanguinis sui, invocaverant te, [e]ut adjutor ipsorum esses; ô Deus, Deus mi, exaudi me viduam.

4 Tu enim fecisti res antegressas illis, & illas, & consequentes, etiāq́; præsentes & venturas comprehendis mente, quemadmodum adfuerunt eæ quarum consilium ceperas, & dixerunt ecce adsumus.

5 Etenim omnes viæ tuæ sunt paratissimæ judiciaque tua per providentiam.

6 Nam ecce Assyrii multiplicati sunt copiis suis, elati sunt equo & sessore, gloriantur brachio peditum, spem habent in clypeo sagittaq́; & funda, neq; agnoscunt te esse Dominum conterentem bella, Jehovam esse nomen tuum.

7 Tu frange robur eorum potentia tua, & rumpe vires eorum indignatione tua:

8 Nam consilia inierunt profanandi [f]sanctuarium tuum,

9 Inquinandi tabernaculum quietis nominis [g]gloriosi tui, & dejiciendi ferro cornu altaris tui.

10 Respi ce ad superbiam eorum:

11 Immitte iram tuam in capita eorum:

12 Inde manui meæ quæ vidua sum, vires quas præcepi mente,

13 Percute servum labiis fraudulentis meis cum Domino, & Dominū cum servo ipsius:

14 Frange eorum [h]erectas cervices manu fœminæ.

15 Non enim vires tuæ in multitudine, neque potentia tua in valentibus *sita est*, sed humilium es dominus, & minimorum es adjutor, defensor infirmorum, deploratorum protector, desperatorum servator; næ næ, ô Deus patris mei, & Deus hæreditatis Jisraëlitarum.

16 Domine cœlorum & terræ, creator aquarum, rex omnium rerum creatarum tuarum,

17 Tu exaudi orationem meam:

18 Et [i]præsta ut sermo meus sit fraudi, & vulneri, & cicatrici istis; qui contra testamentum tuum, & domū sanctificatam tuam, verticemq́; Tzijonis, & domicilium possessionis filiorum tuorum consilia dura inierunt;

19 Denique [k]affer in omni gente notitiam tui, & totius potentiæ tuæ viriumque, non esse alium qui protegat gentem Jisraëlis præter te.

2 *Cui tradidisti*] hujus orationis impuritatem duo loci evincunt manifestè; unus, quòd ea historia, quæ habetur Gen. 34. & a spiritu sancto damnatur Gen. 49. 5. & sequentibus, hîc contra laudibus amplissimis effertur: alter, quòd mendaciis a Deo benedici petit, & ad ea se comparat Judith: tanquā si mendacia (ut Augustinus vocat) officiosa accepta essent Domino.

b Græc. *adultionem alienigenarum.*

c Græc. *tradidisti in cædem: sic deinceps.*

d Græc. *ad divisionem filiorum.*

e Græc. *in adjutorem.*

f Græc. *sancta.*

g Græc. *gloriæ tuæ.*

h Græc. *erectionem, ut infra 12.8.*

i Græc. *da sermonem meum esse & fraudem & vulnus, &c.*

k Græc. *fac.*

Caput X.

1 Fuit autem, cùm desivisset inclamare Deum Jisraëlis, & perfectis omnibus verbis suis surrexisset ex procubitu suo,

2 Ut vocaret ancillam honorariam suam, & descendens in domum in qua versabatur diebus sabbathi & festis diebus suis, atque evolvens cilicium quo induta erat, exueret vestimenta viduitatis suæ.

3 Deinde circumluit os aqua, & ungens unguento [a]optimo disposuit capillos capitis sui, & imposita sibi mitra induit vestimenta [b]festiva sua, quibus ornabatur [c]quo tempore vivebat vir ipsius Menasche.

4 Cumque sumens sandalia adhibuisset pedibus suis, & circumposuisset brachialia, & armillas, annulosque, & inaures, ac totum mundum suum, denique venustè se composuisset valde [d]ad decipiendum oculos virorum, quicunque visuri essent ipsam,

5 Dedit ancillæ honorarię suæ ligneum utrem vini, & vas olei, peramque implevit farina, & palathis, panibúsq; & [5]caseis, quæ circumvolvens omnia vasa sua imposuit ei.

6 Ita exiverunt unà ad portam civitatis Beth-choglæ, inveneruntque adstantes ei Hhuzzijam & seniores civitatis Chabrin & Carmin:

7 Qui ubi viderunt eam [e]altera specie, & mutata veste, admirati pulchritudinem ejus quàmplurimum,

8 Dixerunt ei, Deus Deus majorum nostrorum [f]efficiat te gratiosam, & perficiat instituta tua ad gloriationem [g]Jisraëlitarum, & exaltationem Jeruschalaimorum; atque adoraverunt Deum.

9 Illa verò dixit eis, præcipite aperiri mihi portam civitatis, ut egrediar ad perficiendum sermones, quos locuti estis mecum. præceperunt itaque adolescentibus, ut aperirent ei quemadmodum dixerat: qui fecerunt ita.

10 Egressa igitur Judith ipsa & ancilla ipsius cum ea, prospectabant ad eam oppidani, donec descendisset montem, & transivisset vallem, neque ampliùs viderent eam.

11 Abierunt autem per vallem rectà, ubi occurrente ipsi prima Assyriorum custodia prehenderunt eam, & interrogarunt eam, ex quibus es? & unde venis?

12 Quæ dixit, filia sum Hhebræorum; [12]& fugio a conspectu eorum, quia futurum est ut tradantur vobis [h]devorandi.

13 Ego verò venio in conspectum Holophernis primarii ducis copiarum vestrarum, ut renuntiem [i]res veras: nam demonstrabo [k]ei viam per quam proficiscens dominium totius montanæ *regionis* obtinebit; [l]nec disperibit virorum ipsius ullus, aut ullum animal.

14 Cùm autem audissent viri isti verba illius, & consyderantibus faciem ejus [m]videretur valde admirabilis pulchritudine,

15 Dixerunt ei, servasti [n]te ipsam, quòd festinaveris descendere in conspectum domini nostri: nunc ergo accede ad tentorium ejus, & *quidam* ex nobis deducent te, donec te in manus ejus tradiderint.

16 Verùm, quando stabis coram ipso, ne metuas [o]animo tuo; sed renuntia [p]in hanc sententiam, & benefaciet tibi. ita delegerunt [q]ex suo numero viros centum quos adjunxe-

a Græc. *pingui.*

b Græc. *jucunditatis.*

c Græc. *diebus vitæ viri.*

d Græc. *ad deceptionem oculorum.*

5 *Caseis*] Græcè quidem legitur καθαρῶν, id est, puris panibus; sed non dubium est, quin pręferēda sit Hieronymi lectio καὶ τυρῶν, id est, & caseis. Quamobrem nobis placuit in contextum eam reponere.

e Græc. *et erat alteratus aspectus ejus.*

f Græc. *det te in gratiam.*

g Græc. *filiorum Jisraëlis.*

12 *Et fugio*] de hoc mendacio, & sequente simulatione tota, quid judicii faciendum sit supra docuimus 9.2.

h Græc. *in devorationem.*

i Græc. *verba veritatis.*

k Græc. *ante faciem ejus.*

l Græc. *nec dissonabit virorū ejus caro ulla, neque spiritus vitæ.*

m Græc. *esset coram ipsis.*

n Græc. *animam tuam.*

o Græc. *corde tuo.*

p Græc. *secundum hæc verba tua.*

q Gręc. *ex se.*

adjunxerunt ei & ancillæ honorariæ ejus, deduxeruntque eam ad tentorium Holophernis. Fuit autem concursus in totis castris, cùm pervasisset clamor tentoria de adventu ejus: venientesque circumdabant eam quando stabat extra tentorium Holophernis, donec renuntiassent ei de illa; & admirantes pulchritudinē ejus admirabantur Jisraëlitas.

17 Dicebat enim alter alteri, quis contemnat populum istum, qui habet apud se mulieres hujusmodi: non est bonum relinqui ex iis virum unum, qui dimissi possent arte circumvenire omnes *incolas* terræ.

18 Postea egressi qui excubabant in tentorio Holophernis, omnesque administri ejus, introduxerunt eam in tentorium.

19 Quiescebat autem Holophernes super cubili suo in conopeo, quod erat ex purpura auroque & smaragdo, & lapidibus pretiosis contextū; sed cùm renuntiassent ipsi de ea, exiverat in proscenium cum lampadibus argenteis, præeuntibus ipsi.

20 Cumque venisset Judith in conspectum ejus & administrorum ejus, admirantibus omnibus pulchritudinem faciei ejus, procidens in faciem inclinavit se ei; sed servi illius erexerunt eam.

Caput XI.

1 DIxit verò Holophernes ei, bono animo esto, mulier, ne timeas apud [a]animum tuum. Nam ego malo non affeci [b]quenquam, qui certo consilio voluerit servire Nebucadnetzari regi totius terræ:

2 Atque etiam nunc in populares tuos habitantes montanam *regionem* istam, nisi me fecissent nihili, non fuissem sublaturus hastam meam: sed ipsi sibi confecerunt ista.

3 Nunc itaque dic mihi cujus rei causa effugeris ab eis, & veneris ad nos: [c] venisse enim tibi salutare futurum est. Esto bono animo, hac nocte victura es, & deinceps: Non enim est qui faciat injuriam tibi, sed benefaciet *quisque* tibi, ut fit servis domini mei Nebucadnetzaris regis.

4 Cui dixit Judith, accipe verba ancillæ tuæ, & loquatur famula tua [d] coram te: Non enim renuntiabo mendacium domino meo nocte hac: sed si sequaris sermones ancillæ tuæ, perfectè negotium faciet tecum Deus, neque decidet dominus meus institutis suis.

5 Nam ut vivit rex Nebucadnetzar totius terræ, & vivit potentia illius, qui misit te ad correctionem omnis animæ, non solùm homines per te serviunt ei; verumetiam bestiæ agri, & pecudes, & volucres cœli, robore tuo victuræ sunt sub Nebucadnetzare, & tota domo illius.

6 Audivimus enim sapientiam tuam & versutias animi tui, & renuntiatum est toti huic terræ, te unum [e] peritissimum esse in toto regno, & potentem scientia, & admirabilē administratione bellica.

7 Jam verò de sermone, quem locutus est Achior in concessu tuo, audivimus verba illius: quia asciverunt eum Bethchoglani, & renuntiavit eis, quæcunque eloeutus fuerat apud te. Propterea domine imperator, ne omittas sermonem ejus; sed repone eum in animo tuo, quia verus est:

8 Nam genus nostrum non fert ultionem, nam non prævalet gladius eis, nisi peccaverint in Deum suum.

9 Sed nunc (ut dominus meus [f] non dejiciatur spe, & re infecta abeat) ⁹ & accidit mors in conspectum eorum, & occupavit eos peccatum, quo provocant Deum suum quandocunque fecerint [g] rem alienam:

10 Quoniam defecerunt eos alimenta ipsorum & rara est omnis aqua, ideoque consilium inierunt invadendi pecudes suas, & quæcunque discrevit ipsis Deus in legibus suis ne comedant, decreverunt consumere:

11 Et primitias frumenti, decimasque vini & olei, quas sanctificatas custodiebant sacerdotibus qui adstant Jeruschalaimis in conspectu Dei nostri, statuerunt absumere, quæ ne manibus quidem conveniebat contingere quenquam popularium.

12 ¹²Miserunt autem Jeruschalaima: quòd si ii etiam qui illic habitant [h] assenserint eis qui reportarunt his remissionem a senatu, manebunt quidem hi donec renuntietur ipsis, sed *ita* facient: tradentur tibi [i] profligandi eo ipso die.

13 Itaque ego ancilla tua cognoscens omnia hæc, aufugi a conspectu illorum, & misit me Deus ad conficiendum res tecum, de quibus obstupescent in tota terra quicunque eas audiverint:

14 Nam ancilla tua pia est, & serviens noctu atque interdiu Deo cœli. Nunc ergo mi domine, maneam apud te, & exiens ancilla tua de nocte in vallem istam orabo Deum ut renunciet mihi, quando commiserint peccata ipsorum: veniensque referam ad te, ut progrediaris cum omnibus copiis tuis, nec erit ex eis, qui obsistat tibi:

15 Et ducam te per medium Jehudææ, donec pervenias e regione Jeruschalaimorum:

16 Et ponam sedem tuam in medio *civitatis* illius, ut agas eos tanquam pecudes, quibus non est pastor:

17 Ac ne canis quidem mutiet lingua sua adversum te: hæc enim mihi dicta sunt ex prænotione mea, & renuntiata mihi, quæ missa sum ut renuntiem tibi.

18 Placuerunt autem sermones ejus [k] Holopherni, & omnibus administris ipsius, qui admirantes sapientiam ejus dixerunt,

19 Non est [l] ab extremitate una terræ ad alteram mulier ejusmodi, pulchritudine vultus, & peritia sermonum.

20 Et dixit Holophernes ei, bene fecit Deus, qui præmisit te populo isti, ut adsit manibus nostris robur, perditio verò iis qui nihili fecerunt dominum meum. ²⁰Nunc autem ut tu venusta es specie, & grata sermonibus tuis,

21 Si feceris prout locuta es, Deus tuus erit mihi Deus, & tu in domo regis Nebucadnetzaris sedens eris nominatissima in tota terra.

a Græc. cor: sic deinceps.

b Græc. hominem.

c Græc. venisti enim ad salutem.

d Græc. in facie tua.

e Græc. bonum.

f Græc. non sit dejectus & sine fructu.

9 *Et accidit*] id est, jam rei mortis sunt Jehudæi ex peccato suo, quod sequentibus exponitur.

g Græc. *absurditatem.*

12 *Miserunt*] hic versus obscuritatem quidem habet non mediocrem: sed nos ex adjunctorum collatione in hanc sententiam accipimus. Jam quidem Senatus Beth-choglæ rem esse liberam & in tantis angustiis concessam judicavit: verum quia in rebus dubiis sententia fuit roganda Synedrii & Sacerdotis Hierosolymitani, Deut. 17. placuit Reipub. homines mittere Jeruschalaima qui sententiam illius cognoscerent, ut si res ab illo comprobabitur quam Senatus Beth-choglæ concesserat, ita fiat: sin minus, ut abstineatur. Jam verò (inquit Judith) sive probent illi, sive improbent, Beth-choglani rei sunt peccati ex consilio suo: sed tamen si Jeruschalaimis (ut futurum præcipio animo) res cōprobabitur, tum demum peccatum erit commune omnium: atque hoc pacto spēdeo te potiturum Jeruschalaimis & Jehudæa tota.

h Græc. *fecerint eadem eis.*

i Græc. *in profligationem.*

k Græc. *coram Holopherne & coram omnibus.*

l Græc. *ab extremitate usque ad extremitatem terræ.*

20 *Nunc autem ut*] elegantissima perturbati ex amore animi figuratio, cùm Holophernes ex aspectu solo mulieris istius percitus, amantium more per illam jurat, cujusmodi πολλὰ apud Plautum & alios non pauca extant.

Caput XII.

1 Tum jussit [a] introduci eam in locū ubi deponebatur argentea supellex ipsius, & præcepit instrui mensam ei de opsoniis ejus,& de vino suo bibendum dari:
2 Cui dixit Judith,non comedam ex eis, "ne qua fiat offensa; sed de iis quæ [b] mecum allata sunt,*victus* ministrabitur.
3 Dicente verò Holopherne ei, at si defecerint ea quæ habes penes te, unde habituri sumus similia eis, quæ demus tibi? Non enim est nobiscum "quisquam e gente tua:
4 Respondit ei Judith, ut vivit anima tua domine mi,non consumet ancilla tua hęc quæ sunt penes me, donec fecerit dominus manu mea,quæ statuit consilio suo.
5 Cùm itaq; abduxissent eam ministri Holophernis in "tentorium illud, somnum cepit ad mediam usque noctem, deinde surrexit sub matutinam vigiliam.
6 Et misit ad Holophernem dicens, præcipiat quæso dominus meus, ut sinatur ancilla tua ad precandum egredi: præcepitque Holophernes custodibus suis, ne prohiberent ipsam.
7 Ita permansit in castris triduo; noctu verò egrediebatur in vallem Bethchoglæ, & abluebat se ad " fontem illum aquæ in castris:
8 Cumq; ascenderet orabat dominum Deum Jisraëlis,ut dirigeret viam ipsius [c] ad erigendum populares suos.
9 Et ingressa permanebat munda in tentorio, usque dum afferret ancilla alimentum ipsius sub vesperam.
10 Fuit autem die quarto, ut exhibito Holophernes convivio servis suis [d] solùm, neque vocato ad [e] epulas ullo eorum qui [f] negotiis præerant,diceret Bigvaio eunucho, qui præerat omnibus rebus ipsius, profectus jam persuade mulieri isti Hebrææ, quæ est apud te,ut veniat ad nos,& [g] convivetur nobiscum:
11 Ecce enim turpe nobis est si mulierem ejusmodi omittamus, nec conversemur cum ea. Nam nisi eam pertraxerimus, derisura est nos.
12 Egressus itaque Bigvai a conspectu Holophernis accessit eam & dixit,ne pigretur puella hæc pulchra venire ad dominum meum ut gloriam consequatur in conspectu ejus, & bibere nobiscum [h] hilariter vinum, ac fieri hodierno die ut aliqua filiarum [i] Assyriarum, quæ adstant in domo Nebucadnetzaris.
13 Cui respondit Judith,& quæ sum ego, quæ contradicam domino meo?
14 Nam quicquid placiturum est in oculis ejus, studiosè factura sum: atque hoc mihi futurum est exultationi ad diem usque mortis meæ.
15 Ita exurgens ornavit se veste & toto mundo muliebri suo: cumq; accedens ancilla ejus "stravisset ei coram Holopherne humi eas pelles,quas acceperat a Bigvaio ad quotidianum usum suum, ut comederet accumbens in eis,ingressa Judith accubuit.
16 Tum obstupescente corde Holophernis de ea,& commoto animo ejus, fuit illius cupientissimus admodum congrediendi cum ea: nam observabat occasionem decipiendi eam ex quo die primùm eam viderat.
17 Dixitq; Holophernes ei, bibe jam, & esto nobiscum [k] hilaris.
18 Cui Judith, jam bibam, inquit, domine, quia magnificentiam adepta vita mea videtur in me hodie plus quàm ullo die [l] ex quo nata sum.
19 Accipiensque comedit & bibit coram eo, quæ ancilla ipsius præparaverat.
20 Quamobrem lætatus Holophernes de ea bibit multum vini admodum, quantum non biberat unquam die uno ex quo natus erat.

a Græc. *introducere.*
2 *Ne qua fiat off.*] nempe in Deum, quem a se coli antè professa est, 11.14.
b Græc. *secum sunt me.*
3 *Quisquam*] nempe qui cibaria curet ejusmodi, iis legibus & cautionibus, quas observet gens tua.
5 *Tentorium illud*] nempe Bigvaii, infra ver. 10. ubi argentum & res omnes preciosæ custodiebantur, vers. 1.
7 *Fontem illum*] de quo supra 7.3.
c Græc. *ad erectionem filiorum populi sui.*
d Græc. *solis.*
e Græc. *vocationem vel invitationem.*
f Græc. *usibus.*
g Græc. *comedat & bibat.*
h Græc. *ad hilaritatem.*
i Græc. *filiarum Assur.*
15 *Stravisset*] ex prisca accumbendi forma.
k Græc. *ad hilaritatem.*
l Græc. *nativitatis meæ.*

Caput XIII.

1 Ut autem [a] advesperavit, [b] festinantes servi ejus receperunt se; Bigvaius verò conclusit tentorium ejus foris,cùm dimisisset ad stantes a conspectu domini sui, & discessissent ad cubilia sua.
2 Erant enim omnes defatigati, eo quòd plurimùm [c] usi essent potu: Judith verò sola in tentorio illo relicta est,
3 Et Holophernes, qui antè procubuerat in lecto suo,quia [d] perfusus erat vino.
4 Judith autem edixerat ancillæ suæ, ut stans extra cubiculum ipsum observaret egressum ipsius,prout quotidie *fecerat*;nam dicebat se egressuram esse ad precationem suam: & Bigvaium allocuta erat in eandem sententiam. Itaque abiverant omnes a conspectu ejus,& nemo relictus fuerat in eodem cubiculo, [e] neque parvus,neque magnus.
5 Tum consistens Judith ad lectum illius dixit [f] apud animum suum,
6 Domine Deus omnis potentiæ,respice hora hac ad opera manuum mearum, [g] ut exaltentur Jeruschalaima: quandoquidē jam tempus est defendendi hæreditatem tuam, & efficiendi instituta mea [h] ad confringendum hostes,qui insurrexerunt in nos.
7 Et accedens ad "regulam lecti quæ erat ad caput Holophernis, deprompsit ex eo " acinacem, & appropinquans lecto prehendit pugno comam capitis ejus dicendo:
8 Corrobora me, domine Deus, hodierno die.
9 Et incussit in collum ejus duos ictus robore suo, auferensque caput ejus ab eo devolvit corpus ejus e strato,
10 Et abstulit a columnis " conopeum ipsum.
11 Egressaque paulo pòst tradidit ancillæ honorariæ suæ caput Holophernis, cùm indidisset illud in peram cibarii sui.
12 Ita egressæ sunt ambæ simul pro sua consuetudine ad precationem, & trajicientes castra circumiverunt "vallem illam, ascendentesque montem Beth-choglæ venerunt ad portas illius:
13 Dixitq; Judith e longinquo custodibus qui erāt ad portas, aperite, aperite modò portā hanc, nobiscum Deus Deus noster est ad faciendum adhuc [i] res potentes in Jisraële, & robustas contra inimicos, quemadmodum etiam fecit hodierno die.

a Græc. *vespera facta esset.*
b Græc. *festinaverunt recipere; sic vers. 14.*
c Græc. *fuissent potus.*
d Græc. *circumfusum erat ei vinum.*
e Græc. *a parvo usque ad magnum: sic ver. 15.*
f Græc. *in corde suo.*
g Græc. *ad exaltationem Jeruschalaimi: rum.*
h Græc. *confractionem hostium, sic ver. 24.*
7 *Regulam lecti*] i. impagem illā transversam, cui cervical apponitur: nam illa in cubilibus eadem ratione appellatur regula, qua in prælis, & trapetis apud Græcos & Latinos authores trabes circunstantes dicuntur regulæ. Usitatum est autem viatoribus militibusque, ut gladium zonā pecuniariamq; cervicali subdant.
Acinacem] gladii Persicum, per quem fere jurabant illi: de cujus forma apud veteres leguntur multa.
10 *Conopeum*] est quidem conopeum illud quod propter infesta animalcula adhiberi solet, quæ Græci appellant κώνωπας: sed hic potius accipiendum est infimum stratum, quo molliores viri utuntur in grabatis castrensibus: quod conopeum sine solo lineo, aut alio sustentaculo columnis lecti & sponde appingitur. Qua autem causa hoc fecerit vide infr. v. 19.
12 *Vallem illam*] de qua supra 12.7.
i Græc. *potentiam in Jisraële & robur.*

14 Fuit

14 Fuit autem cùm audissent viri civitatis illius vocem ejus, ut festinantes descenderét ad portam civitatis suæ, & seniores civitatis illius convocarent:

15 Concursantesque omnes æquè parvi ac magni, eò quòd præter opinionem videbatur ipsis reverti illam, & aperientes portam susceperunt eas.

16 Cumque accendissent ignem [k] lucis causâ circumstabant eas.

k Græc. ad lucem.

17 Illa verò voce magna dicebat eis,

18 Laudate Deum, laudate, laudate Deum: quia non abstitit misericordia ejus a domo Jisraëlis, sed diffregit inimicos nostros mea manu nocte hac:

19 Proferensque caput illud e pera sua ostendit, & dixit eis, Ecce caput Holophernis primarii ducis copiarum Assyriæ: ecce quoque conopeum cui incumbebat [l] ebriosus ubi percussit eum dominus per manum fœminæ.

l Græc. in ebrietatibus suis.

20 Nam ut vivit Dominus qui conservavit me in hac via mea, qua ambulavi, decepit eum vultus meus ad perditionem ipsius; nec tamen cômisit peccatum mecum [m] impurum aut pudendum ullum.

m Græc. ad pollutionem aut pudorem.

21 Tum obstupuit totus populus admodum, & inclinantes se adoraverunt Deum.

22 Dixeruntq; uno animo, benedictus es Deus noster, qui in nihilum redegisti hodierno die inimicos populi tui.

23 Hhuzzija verò dixit ei, tu benedicta es, ô filia, a Deo altissimo supra omnes mulieres, quæ versantur in terra,

24 Et benedictus dominus Deus, qui creavit cœlos & terrā, quòd direxerit te ad diffringēdum caput principis inimicorum nostrorum.

25 Nam [*] non absistet spes tua a mente hominum recordantium robur Dei in seculum: faciat itaq; Deus hæc tibi ad exaltationem æternam, ut [n] respiciens ad te perfundat te bonis, quandoquidem non pepercisti [o] vitæ tuæ, propter abjectionem gentis nostræ: sed prævenisti casum nostrum rectâ ambulans coram Deo nostro.

* 25 Non absistet] id est, pii omnes semper tuæ pietatis & fidei speique quam in domino collocasti, mētionem facient.
n Græc. ad respiciendum te in bonis.
o Græc. animæ.

26 Dixitque totus populus, [p] Amen Amen.

p Græc. Fiat fiat.

Caput XIIII.

1 Dixit verò Judith illis, auscultate mihi jam fratres, & accipientes caput istud suspendite ipsum in projectura summa muri nostri.

2 Eritque illucescente matutino, & exoriente sole super terram, ut assumatis quisq; arma bellica vestra, & procedat omnis vir potens extra civitatem, cum imposueritis ducem eis, tanquam descensuri in campum ad primam custodiam Assyriorum, quamvis minimè descensuri estis.

3 Tum assumentes isti omnia arma sua ibunt in castra sua, excitabuntq; duces copiarum Assyriæ,

4 Cumque accurrentes ad tentorium Holophernis non invenerint ipsum, irruente in eos metu fugient a conspectu nostro.

5 Tum verò insequentes vos & quicunq; habitant totum terminum Jisraëlis, prosternite eos [a] ubicunque fuerint.

a Græc. in viis ipsorum.

6 Verùm antequam faciatis ista, arcessite mihi Achiorem Hhammonitam, ut videns agnoscat illum qui nihili faciebat domum Jisraëlis, & qui ipsum [b] tradendum morti miserat ad nos: vocaverunt itaque Achiorem e domo Hhuzzijæ; qui cùm venisset, videns caput Holophernis ad manum cujusdam viri in congregatione populi, procidit in faciem, tanquam soluto spiritu suo. Cùm autem resumpsissent eum, accidit ad pedes Judithæ, & inclinans se coram ea dixit, Tu *verò* benedicta es in omni tentorio Judæ, & in omni gente; quæ audito nomine tuo turbabuntur: nunc autem renuntia mihi quæ feceris diebus istis; renuntiavitque Judith ei in medio populi quæcunque fecerat, ex quo die exiverat usque dum erat allocuta ipsos; cumque desiisset loqui, voce magna jubilavit populus, ediderùntque vocem hilarem in civitate sua.

b Græc. ad mortem.

7 Videns verò Achior quæcunque fecerat Deus Jisraëlis, credidit Deo admodum, & circumcisus carne præputii sui adjunctus est domui Jisraëlis usque ad diem hunc.

8 Matutina autem lux cùm ascendisset, suspenderunt caput Holophernis de muro, & assumens quisque vir arma sua processerunt [c] per acies in ascensus montis; quos cùm viderent Assyrii, transmiserunt ad ductores suos.

c Græc. secundum cohortem.

9 Venerunt igitur illi ad duces, & chiliarchos, & ad omnem principem ipsorum; qui accedentes ad tentorium Holophernis, dixerunt [d] præfecto prætorio ejus,

d Græc. ei qui erat super omnes res ejus.

10 Excita jam dominum nostrum; nam audent ista mancipia descendere contra nos in [e] pugnam, ut profligentur prosus.

e Græc. in finem.

11 Ingressus autem Bigvai pulsavit vestibulum tentorii,

12 Suspicabatur enim eum cum Juditha dormire:

13 Sed cùm nemo exaudiret, aperiens ingressus est in cubiculum,

14 Ubi invenit eum jacentem super strato mortuum, capite ejus ablato ab eo, exclamavitque voce magna cum fletu ac gemitu & clamore valido, disrumpens vestimenta sua:

15 Deinde ingressus tentorium ubi solebat Judith pernoctare, non invenit eam: quamobrem prosiliens ad populum clamavit, prævaricati sunt servi, [f] attulit confusionem unica mulier Hhebræorum domui regis Nebucadnetzaris: nam ecce Holophernes humi *jacet*, & caput ejus non adest ei.

f Græc. fecit.

16 Hæc autem verba cùm audissent principes copiarum Assyriæ, disruperunt statim tunicas suas, & turbatus est animus eorum valdè:

17 Eorumque clamor & vociferatio magna valdè [g] in castris effecta est.

g Græc. in medio castrorum.

Caput XV.

1 Sed cùm audissent ii qui erant in tentoriis, obstupuerunt de eo quod factum fuerat, & accidit eis timor & trepidatio,

2 Adeò ut non maneret quisquam in conspectu proximi sui amplius; sed effusi uno animo fugerent in omnem viam planitici & regionis montanæ, & ii quoque qui in regione montana circum Beth-choglam castra posuerant, in fugam verterentur.

3 Tum verò filii Jisraëlis unusquisque, inquam, [a] bellator ex eis effusi sunt in eos:

4 Et misit Hhuzzija [*] Eschtemonem, & Beth-birein, Chobamque, & Cholonem, denique in omnem terminum Jisraëlis, qui renuntiarent de iis quæ confecta erant, indicerentque ut omnes impetu effunderentur contra hostes ad tollendum eos.

5 Quod cùm audissent Jisraëlitæ, omnes uno animo irruerunt in eos Chobam usque, similiterq; ii qui Jeruschalaimis advenerant, & ex tota regione montana, quia renuntiaverant ipsis ea quæ facta fuerant castris inimicorum suorum:

6 Et qui in Gilhhade, quique in Galilæa habitabant, irruentes fuderunt eos plaga magna, donec præteriissent Damascum & terminos ejus.

7 Ac habitatores quidem Beth-choglæ reliqui irruerunt in castra Assyriorum, & prædati eos divitiarum plurimum adepti sunt:

8 Jisraëlitæ verò a cæde reversi reliquiis potiti sunt, vicique & civitates quæ in montana & campestri regione erant, obtinuerunt multa spolia: erat enim multitudo *eorum* magna valde.

9 [*] Jojakim verò sacerdos ille magnus, & senatus [b] Jisraëlitarum habitantes Jeruschalaimis venerunt, ut [c] [*] constituerent bona quæ fecerat Deus Jisraëli, & visa Juditha [d] alloquerentur eam verbis pacis.

10 Ingressi autem ad eam benedixerunt ei uno animo dicentes ei:

11 Tu exaltatio Jeruschalaimorum, tu exaltatio magna Jisraëlis, tu gloriatio magna es gentis nostræ; quod feceris hæc omnia manu tua, & te afficiente bonis Jisraëlem Deus prosecutus sit eos benevolentia: benedicta sis ab omnipotente domino in æternum tempus; dixitque populus totus, Amen.

12 Spoliavit autem populus castra per dies triginta:

13 Dederuntque Judithæ tentorium Holophernis instrumentaque argenti omnia, & lectos, urnasque, & omnia supellectilia ejus; quæ accipiens illa imposuit alia mulæ suæ, aliaque junctis plaustris suis cumulans imposuit.

14 Tum concurrens unaquæque mulier Jisraëlitis ad videndum eam, benedixerunt ei, & exhibuerunt ei choream ex numero suo.

15 Cumque illa accipiens thyrsos in manus suas dedisset quoque mulieribus, quæ comitabantur ipsam, vicissim coronam oleæ imposuerunt ipsi & [*] ipsius comiti. Ita processit coram toto populo in chorea dux omnium mulierum, & secuti sunt omnes Jisraëlitæ armati cum coronis, & hymnis ore ipsorum *decantatis*.

a Græc. *vir bellator.*

4 *Eschtemonem*] Hæc locorum nomina ex conjectura restituere hoc modo visum est propter sequentes voces, & in omnem terminum, &c. Nã tres his quidem vocibus termini videntur designari, quibus Assyrii poterant effugium sibi investigare: occidentis terminus hîc nullus ponitur, quia mare omnem effugiendi spem fuisset adempturum. Sunt autem duo priora loca ad meridiem sita in tribu Jehudæ & Schimhhonis: Choba verò ad septentrionem est, Gen. 14.15. Cholon denique orientem versus, ubi Aulona Græci quoque scriptores statuerunt.

9 *Jojakim*] de quo supra 4.5.

b Græc. *filiorum Jisraëlis.*

c Græc. *fundarent.* *Constituerẽt*] id est, ut rebus sanctè & prudenter prospicerent, ordine rebus omnibus imposito, ne aut Dei offensa, aut administrationis imprudentia tantum bonum per gratiam Dei extructum, labefactaretur.

d Græc. *loquerentur cum ea pacem.*

15 *Ipsius comiti*] id est, ancillæ honorariæ, quæ ipsam fuerat prosecuta.

CAPUT XVI.

1 NAM incipiente Juditha professionem hanc apud totum Jisraëlem, totus populus post eam prolocutus est laudationem hanc.

2 Dixit ergo Judith, incipite Deo meo *canere* tympanis, modulamini ei psalmos, laudemque exaltate & invocate nomen ejus:

3 Quia Deus conterens bella, quia in castra *incurrens* in medio populi eduxit me e manu persequentium me.

4 Venerat Assyrius e montibus, a Borea,

5 Venerat cum myriadibus copiarum suarum, quarum multitudo obthuraverat torrentes, & quarum equitatus tegebat colles:

6 Dicebat se incensurum [*] terminos meos, & adolescentes meos sublaturum gladio, lactentesq; [a] abjecturum in solum, & infantes meos [b] expositurum depopulationi, virginesque meas prædaturum:

7 Sed dominus omnipotens [c] deturbavit eos manu fœminæ.

8 Non enim cecidit potens ille a juvenibus, neque posteri [*] Titanum percusserunt eum, neque excelsi gigantes aggressi sunt eum; sed Judith filia Merari pulchritudine vultus sui dissolvit eum.

9 Exuerat enim stolam viduitatis suæ ad [d] exaltandum Jisraëlitas laborantes:

10 Unxerat faciem suam unguento, & devinxerat crines suos insertos mitræ, cœperatq; stolam lineam, ut deciperet eum.

11 Hujus sandalium abripuit oculum illius, & pulchritudo hujus captivam tenuit animam illius: pervasit acinaces collum illius.

12 Horruerunt Persæ audaciam illius, & Medi ad facinus audax illius perturbati sunt.

13 Tum jubilarunt humiles mei, & exclamarunt infirmi mei, cùm *illi* perterrefacti sunt; exaltarunt vocem suam, cùm retroversi sunt.

14 [e] Puelli confoderunt eos, & tanquam pueros [f] fugitivos vulnerarunt eos, perierunt ab instructa acie, domini Dei mei.

15 Cantabo domino hymnum novum.

16 Domine magnus es & gloriosus, admirabilis potentia, & inexuperabilis.

17 Tibi serviat omnis creatura tua; quia dixisti & facta sunt, misisti spiritum tuum qui ædificavit, neque est qui obsistere possit voci tuæ.

18 Montes enim a fundamentis cum aquis commoverentur, & petræ a conspectu tuo, ut cera liquescerent.

19 Erga eos autem qui timentes sunt tui, tu propitius futurus es planè. Nam parva res videtur tibi omne sacrificium ad odorem gratum, & minima omnis adeps ad holocaustum tuum, sed qui timet dominum, omnino magnus est.

20 Væ gentibus quæ insistunt in genus meum: Dominus omnipotens ulciscetur eas die judicii,

21 Indendo ignem vermesque carnibus earum quorum sensu fleant in seculum.

22 Ingressi autem Jeruschalaima adoraverunt

6 *Terminos meos*] Verba totius Ecclesiæ cum Juditha concinentis, ut dicitur vers. 1.

a Græc. *positurum.*

b Græc. *daturum.*

c Græc. *irritos fecit, vel deposuit.*

8 *Titanũ*] hæ voces Titanum & Gigantum, planè ostendunt hunc librum a recẽtiore aliquo authore conscriptum esse: nusquam enim sic loquitur in libris authenticis sanctus Dei Spiritus simplicissimus veritatis doctor.

d Græc. *altitudinem laborantium Jisraëlitarum.*

e Græc. *filii puellarum.*

f Græc. *fugitivorum.*

runt dominum; & postquam fuit purificatus populus, obtulerunt holocausta sua, & voluntarias oblationes, ac donaria sua.

23 Obtulit verò Judith omnia instrumenta Holophernis, quæ dederat ipsi populus, & conopeũ ipsum quod acceperat e cubiculo illius donarium [g] sacravit domino.

24 Populus verò hilaria agens Jeruschalaimis [h] coram sanctuario per tres menses, & Judith cum ipsis mansit.

25 Quibus diebus transactis [i] junctis *equis* reversus est quisque in hæreditatem suam, & Judith profecta Bethchoglam, mansit apud facultates suas.

26 Fuitque tempore suo gloria illustris in regione tota.

27 Et quamvis multi concupiscentes ambirent eam, non tamen cognovit eam quisquã omnibus diebus vitæ ejus, ex qua hora mortuus erat Menasche vir ejus, usque dum aggregata est ad populum suum.

28 Sed provecta est, ut *erat* magna valde, consenuitq; in domo viri sui ad annos centum quinque, dimisitque ancillam honorariam suam [k] in libertatem. Ita mortua est Bethchoglæ, & sepelierũt eam *cives* in spelunca viri ipsius Menaschis, luxitque eam domus Jisraëlis diebus septem.

29 Distribuit autem facultates suas antequã moreretur omnibus proximè Menaschem virum suum, & proximè genus suum attingentibus:

30 Nec fuit ampliùs qui metum [l] Jisraëlitis injiceret diebus Judithæ, & diebus multis [m] post mortem ipsius.

g Græc. *dedit.*
h Græc. *in conspectu sanctorum: sic accipiuntur sancta sup. 4.15. & 8.20.*
i Græc. *junxit.*
k Græc. *liberam.*
l Græc. *filii Jisraëlis.*
m Græc. *postquam mortua est ipsa.*

BARUC.

BARUC deportata in Babyloniam Jehudæorum parte, eâdem data occasione profectus cum deportatis fratribus communicat: qui collectam mittentes Jeruschalaima pro cultu Dei, scribunt ad fratres qui erant in Jehudæa reliqui literas de agnitione & confessione peccatorum, de resipiscentia, & Evangelicis in resipiscentes promissionibus. Ac postremò epistolam Jirmejæ ad deportatos subjicit, qua illi adversus idola & idololatriam confirmantur.

CAPUT I.

1 HÆC autem sunt verba libri quę scripsit Baruc filius Nerijæ filii Machsejæ, filii Tzidkijæ, filii Chaschabję, filii Chilkiję in Babylonia,

2 Anno quinto, septimo die mensis illius, eodem tempore quo ceperant Chaldæi Jeruschalaima, eaque incenderant igne.

3 Hujus ergo libri verba legit Baruc [a] audiente Jeconja filio Jehojakimi rege Judæ,

4 Et audiente populo toto convenientibus [b] ad lectionem libri, & audientibus potentioribus, & filiis [c] principum, & senioribus, denique audiente toto populo [d] æquè parvo ac magno, iis omnibus qui habitabant in Babylonia ad fluvium Sudi:

5 Qum flentes jejunarunt, & voverunt vota coram domino.

6 Cogeruntque pecuniam prout uniuscujusque potuit [e] facultas;

7 (Quam miserunt Jeruschalaima ad Jehojakimum filium Chilkijæ, filii Schallumi sacerdotem, & ad sacerdotes alios, & ad populares omnes, qui [f] præsentes erant cum eo Jeruschalaimis,

8 In terram Jehudæ die decimo Sivanis, ut accipiens ille restitueret vasa domus domini, quę elata fuerant e templo, vasa argentea quæ curavit fieri Tzidkija filius Joschiję rex Jedudæ,

9 Postquam deportans Nebucadnetzar rex Babyloniæ Jeconjam & principes ac potentes quosque vinctos, & populum terræ Jeruschalaimis abduxisset in Babyloniam)

10 Et dixerunt, Ecce misimus ad vos pecuniam; ita comparate vobis pecunia hac holocausta, & *oblationes* pro peccatis, ac thus; & conficientes munus offerte ad altare domini Dei nostri:

11 Et orate pro vita Nebucadnetzaris regis Babyloniæ, & pro vita Beltschatzaris filii ejus, ut sint dies illorum pares diebus cœli impendentis terræ.

12 Dabitque dominus vires nobis, illuminans oculos nostros, ut viventes sub umbra Nebucadnetzaris regis Babyloniæ, & sub umbra Beltschatzaris filii ejus serviamus eis diebus multis, & [g] consequamur gratiam coram eis.

13 Item orate pro nobis Dominum Deum nostrum, quia peccavimus domino Deo nostro;

1 *Hæc autem*] Hujus libri inscriptio tam moliis verbis implicata est, ut vix adhuc judicio meo fuerit ab ullo explicata. Summa est Barucum anno a Jehojacinis deportatione quinto versantem in Babylonia, ut peritus erat scriba, fratribus deportatis communicato consilio tradidisse exemplum literarum, quod ipse exaraverat, ut ad fratres qui in Judæa adhuc manserant, mitteretur. Quarum literarum summa partibus duabus comprehenditur: una est confessio peccatorum & deprecatio, a versu 15. hujus capitis ad versum 9. cap. 3. Altera est officii ad omnes pertinentis explicatio, ad finem usque: quæ quidem epistola eò quòd longior est, libellus appellatur. Itaque continentur tria hoc capite: primum est inscriptio, novem versibus; secundum familiare consilium & communicatio deportatæ multitudinis, versibus quinque; postremum verò principium ejus libelli, quem Baruc captivorum nomine conscripserat. *In Babylonia*] Alibi quidem legi non meminimus, quando aut quomodo Baruc in Babyloniam profectus sit ante deportationem regis Tzidkijæ: sed tamen si qua conjectura huc afferri potest, probabile est, eum anno quarto regni Tzidkijæ cum Seraia fratre in Babyloniã profectũ esse, Jirmejæ 51.59. 2 *Anno quinto*] a deportatione Jeconjæ, ut ex illo Jirmejæ loco colligimus. *Mensis*] qui mensis fuerit, præcisè ex scriptura statui non potest, sed sequentibus verbis circumscribitur. q.d. præcisè quinto pòst anno, & eodem tempore, quo capta fuerant Jeruschalaima. *Incenderant*] hoc me usquam legere non memini. Quamobrem si cui placebit credere, ei it intelligendum ignem a Chaldæis subjectum fuisse, sed eo restincto oppidum conservatum: alioqui post annos septem arserunt Jeruschalaima, 2. Reg. & 2. Chr. & Jir. ultimis capitib. a Græc. *in auribus: sic deinceps.* b Græc. *ad librum.* c Græc. *regum: sed hoc nomine principes quoque regiæ stirpis appellantur.* d Græc. *a parvo ad magnum.* 4 *Ad fluvium*] nisi me animus fallit, fluvius ille est, qui ex Euphrate derivatus circumfluit Babyloniam una ex parte, & in paludes Chaldaitas influit: ex quo fluvius Sudi, tanquam vastati & desolati agri appellatur.

5 *Vota coram*] nempe earum oblationum, quæ sequent. verbis exponuntur.
e Græc. *manus.*
f Græc. *invenieban tur.*
8 *In terram*] hic versus ex molestissima synchysi laborat in contextu Græco, quam nos evidentiæ causa correximus. Sensus est, deportatos collectam suam Jeruschalaima transmisisse, ut sacerdos magnus ex oblatione illa curaret argentea vasa fieri loco aureorum quæ per Nebucadnetzarem fuerant exportata, 2. Reg. 24.15. quod postea authoritate Regis Tzidkijæ curatum fuisse dicitur. *Sivanis*] qui Maio nostro ex parte respondet.
10 *Ad vos*] sic alloquebantur deportati Barucum & legationem totam, quasi cum fratribus qui in Jehudæa erant, egissent coram. *Munus*] illud videlicet, de quo agitur potissimum Levit. 2.
11 *Filii*] id est, nepotis. Nam Evilmerodac fuit Nebucadnetzaris filius, & hujus pater, 2. Reg. 25.30.
g Græc. *inveniamus.*

stro; necdum aversa est indignatio & ira ejus a nobis in hunc usque diem.

14 Et legite libellum hunc quem misimus ad vos, pronuntiantes in domo domini diebus festis, & diebus solennibus,

15 Dicentes, domino Deo nostro justitia; nobis verò confusio vultus inest, prout est hodiernus dies, Jehudæo cuique, & habitatoribus Jeruschalaimorum,

16 Et regibus nostris, ac principibus nostris, & sacerdotibus nostris, & prophetis nostris majoribusque nostris;

17 Eò quòd peccavimus coram domino, & fuimus ei immorigeri.

18 Neque auscultavimus voci domini Dei nostri, ut ambularemus in præceptis ejus, quæ exposuerat in conspectu nostro.

19 Ex quo die eduxit dominus majores nostros e terra Ægypti, usque ad diem hunc fuimus immorigeri erga dominum Deum nostrum, cumque parvi fecimus, ut non auscultaremus voci illius:

20 Et quamvis adhæserint nobis mala & maledictio illa, quam constituerat dominus Moschi servo suo, quo tempore eduxit dominus majores nostros e terra Ægypti, ut daret nobis terram affluentem lacte & melle, ut hodierno die:

21 Non tamen auscultavimus voci domini Dei nostri in omnibus verbis prophetarum, quos mittebat ad nos;

22 Sed ambulavimus unusquisque in cogitatione cordis sui nequam, colendo Deos alios, & faciendo quæ mala videntur in oculis domini Dei nostri.

20 *Ut hodierno*] nempe adhuc possidemus beneficio Dei. Nam hæc dicuntur in persona eorum qui remanserant Jeruschalaimis.

Caput II.

1 IDeo præstitit dominus verbum suum, quod prolocutus erat contra nos, & contra Judices nostros, qui judicabant Jisraëlem, & contra reges nostros, & contra principes nostros, denique contra [a] Jisraëlitas & contra Jehudæos,

2 Se adducturum contra nos mala magna, quæ non facta fuerint sub toto cœlo, prout factum est Jeruschalaimis secundum ea quæ scripta sunt in lege Moschis,

3 Vescituros nos [b] quemque carnibus filii sui, & quemque carnibus filiæ suæ:

4 Et reddidit eos subjectos omnibus regnis circumstantibus nos probro, & *desolationi* inviæ, omnibus populis circunstantibus nos, ubi disseminavit eos Dominus,

5 Fueruntque inferiores, ac non superiores: quia peccavimus domino Deo nostro, & non [c] auscultavimus voci illius.

6 Domino Deo nostro justitia; nobis verò & majoribus nostris inest confusio vultuum, prout est hodierno die:

7 Quæ elocutus fuerat Dominus contra nos, omnia mala illa supervenerunt nobis.

8 Non enim precati sumus faciem domini, ut averteret unumquemque a cogitationibus cordis sui nequam:

9 Idcirco invigilavit dominus malis istis, quæ adduxit dominus super nos. Nam justus est dominus in omnibus operibus suis, quæ mandavit nobis.

10 Nos verò non auscultavimus voci ejus, ut ambularemus in præceptis domini, quæ [d] exposuerat in conspectu nostro.

11 Nunc ergo, Domine Deus Jisraëlis, qui eduxisti populum tuum e terra Ægypti manu robusta, signisq; & portentis, ac potentia magna, & brachio excelso, & [e] comparasti tibi ipsi nomen, prout est hodie:

12 Peccavimus, impiè fecimus, injusti fuimus, domine Deus noster, in omnibus statutis tuis.

13 Avertatur indignatio tua a nobis, quandoquidem relicti sumus pauci in gentibus, ubi disseminavisti nos.

14 Exaudi, domine, orationem nostram & deprecationem nostram, ac extrahe nos propter te; & inde nobis gratiam in conspectu eorum qui deportaverunt nos:

15 Ut noscat tota terra te esse dominum Deum nostrum, & [f] de nomine tuo vocari Jisraëlem, & genus illius.

16 Domine, respice e domo sancta tua, & cogitationem adverte ad nos, inclina domine aurem tuam & audi.

17 Aperi, domine, oculos tuos & vide: Non enim qui mortui sunt in sepulchro, quorum receptus est spiritus ex visceribus ipsorum, ii tributuri sunt gloriam & [g] laudem justitiæ domino:

18 Sed anima dolens de magnitudine [h] depressionis & infirmitatis in qua ambulat; & oculi deficientes, animaque famelica cedent tibi gloriam & justitiam Domine.

19 Non enim rectè factorum a majoribus nostris regibusque nostris nomine effundimus nos [i] miseram deprecationem nostram in conspectu tuo, Domine Deus noster:

20 Nam immisisti indignationem tuam, & iram tuam in nos, quemadmodum locutus fueras [k] per servos tuos prophetas, dicens,

21 Sic ait Dominus, inclinate humerum vestrum & servite regi Babyloniæ, & confidete in terra, quam dedi majoribus vestris.

22 Quòd si non auscultaveritis voci Domini serviendo regi Babyloniæ,

23 Faciam [l] ut deficiat ex civitate Jehudæ, & extra Jeruschalaima vox lætitiæ & vox gaudii, vox sponsi & vox sponsæ, sitque tota terra invia, deserta habitatoribus.

24 Cumque non auscultaverimus voci tuæ, serviendo regi Babyloniæ, præstitisti verba tua quæ prolocutus fueras per servos tuos prophetas, fore ut efferrentur ossa regum nostrorum, & ossa majorum nostrorum e loco suo.

25 Nam ecce sunt projecta ad æstum diei & gelu noctis, & mortui sunt in laboribus gravissimis, fame, gladio, atque disjectione.

26 Et exposuisti domum tuam quæ vocatur de nomine tuo, prout est hodie, propter improbitatem domus Jisraëlis & domus Jehudæ.

27 Denique fecisti nobiscum, Domine Deus noster, secundum omnem æquitatem tuam, & secundum omnem tuam miserationem magnam:

28 Quemadmodum elocutus fueras per servum tuum Moschem, quo die mandasti ei ut scriberet legem tuam coram [m] Jisraëlitis, dicens:

29 Nisi auscultaveritis voci meæ, utique examen

a Græc. *virum Jisraëlis & Jehudæ.*

b Græc. *virum.*

c Græc. *ad non auscultandum: quæ corrupta est Hebraismi interpretatio.*

d Græc. *dederat.*

e Græc. *fecisti.*

f Græc. *nomen tuum invocari super Jisraëlem.*

g Græc. *justificationem.*

h Græc. *depressa & infirma.*

i Græc. *misericordiam.*

k Græc. *manu servorũ, sic ver. 24. & 28.*

21 *Confidete*] id est, si non deficietis ab obsequio regis Babyloniæ, estote certi, vos minimè deportatum iri; sed in hac terra cum bona regis venia permansuros esse. Sic Gen. 20. 7.

l Græc. *desictum.*

23 *Vox lætitiæ*] vide Jirm. 7. 34.

m Græc. *filiis Jisraëlis.*

ᵃ examen illud magnum ac multum illud convertetur in *numerum* parvum, in gentibus, ubi disseminabo eos.

30 Novi non esse auscultaturos mihi, quia populus dura cervice est:

31 Sed si reversi ad ⁿ seipsos in terra deportationis suæ agnoverint me esse Dominum Deum ipsorum, me indente ipsis cor & aures audientes,

32 Et laudaverint me in terra deportationis suæ, recordantes nominis mei,

33 Et reversi fuerint ab *aversatione* humeri sui ᵒ obdurati, & ab improbitatibus actionum suarum, eò quòd recordati fuerint viæ majorum suorum qui peccaverunt coram Domino:

34 Etiam reducam eos in terram, quam juratus promisi majoribus ipsorum, Abrahamo, Jitzchako, & Jahhakobo, ut dominentur ei; & multiplicabo eos, ac nullo pacto minuentur:

35 Denique constituam eis fœdus æternum, me fore ipsis Deum, ut ipsi mihi sint populus; neque amovebo ampliùs populum meum Jisraëlem a terra quam dedero eis.

29 *Examen*] metaphora ab apibus sumpta.

n Græc. *ad cor suum.*

o Græc. *duri.*

CAPUT III.

1 DOMINE omnipotens, Deus Jisraëlis, anima in angustiis *versans* & spiritus anxius inclamavit te.

2 Exaudi, Domine, & miserere, quoniam Deus es misericors; miserere inquam, quia peccavimus coram te:

3 Tu enim sedes in seculum, nos verò *a* perriremus in seculum?

4 Domine omnipotens Deus Jisraëlis exaudi jam orationem ᵃ mortuorum Jisraëlitarum, id est, filiorum qui peccant coram te, qui non auscultaverunt voci Domini Dei sui, unde nobis adhærent hæc mala.

5 Ne recorderis iniquitates majorum nostrorum; sed recordator manus tuæ, & nominis tui hoc tempore;

6 Te Dominum Deum nostrum esse; & laudabimus te, Domine.

7 (Nam propterea indidisti cordibus nostris timorem tui ad invocandum nomen tuum) & laudabimus te in loco deportationis nostræ, ᵃ quandoquidem revocavimus in animum nostrum totam iniquitatem majorum nostrorum, qui peccaverunt coram te.

8 Ecce nos hodie in deportatione nostra ubi disseminasti nos, probro, & execratione, ac exactione infesti sumus ᵃ secundum omnes iniquitates majorum nostrorum, qui defecerunt a Domino Deo nostro.

9 ᵃ Audi, Jisraël, mandata vitæ; auribus percipite, ut cognoscatis prudentiam.

10 Quid est Jisraël, cur verseris in terra inimicorum, consenueris in regione aliena,

11 Inquinatus habearis cum mortuis, reputeris inter eos qui sunt in sepulchro?

12 Dereliquisti ᵃ fontem sapientiæ.

13 Si via Domini ambulasses, habitasses in pace ᵃ æterna.

14 ᵃ Disce ubi sit prudentia, ubi sit robur, ubi sit intelligentia, ut cognoscas pariter ubi sit longævitas ac vita, ubi sit lux oculorum & pax.

15 ᵃ Quis invenit locum illius? & quis ingressus est thesauros illius?

16 Ubi sunt principes gentium, & qui dominantur bestiis ᵇ terrestribus?

17 Qui volucribus cœli illudunt, & argentum recondunt atque aurum cui confidunt homines, quorum denique ᶜ innumera est possessio?

18 Nam qui argentum fabrefaciunt, & curant solicitè, & quorum ᵈ opera non possunt pervestigari,

19 Deleti sunt, & in sepulchrum descenderunt, alii que extiterunt pro eis.

20 Juniores viderunt lucem habitantes in terra, sed viam scientiæ non agnoverunt:

21 Neque intellexerunt calles ejus, neque susceperunt eam filii illorum, a via ejus procul abfuerunt:

22 Neque audita est in Cenahhane, neque visa in Temane:

23 Neque ᵉ Hagareni exquirentes intelligentiam eorum quæ in terra sunt, mercatores ᵃ Medanæi & Temanitæ, & ᵃ Rhetores, & scrutatores intelligentiæ habent eam; viam sapientiæ non agnoverunt, neque recordati sunt calles ejus.

24 O Jisraël, quàm magna est domus Dei, quàm amplus locus possessionis ejus?

25 ᵃ Magna, adeò ut infinita sit; alta, adeò ut immensa.

26 ᵃ Illic fuerant Gigantes illi nominati, qui principio erãt permagni, periti rei militaris:

27 Non hos elegit Deus, neque viam scientiæ tradidit eis;

28 Sed perierunt eò quòd carerent prudentia, perierunt propter vacuitatem consilii, ᶠ ex qua laborabant.

29 Quis ascendens in cœlum accepit eam, & eduxit eam e nubibus?

30 Quis trajiciens mare invenit eam, & allaturus est eam *pro* auro lectissimo?

31 Non est qui cognoscat viam ejus, non qui animum advertat ad callem ejus,

32 Sed qui novit omnia, is cognoscit eam, invenit eam intelligentia sua, qui comparavit terram in æternum tempus, qui implevit eam jumentis quadrupedibus:

33 Quo mittente lucem abit, revocante obsequitur ei ᵍ tremens:

34 Quo vocante stellas splenduerunt ipsæ in stationibus suis lætantes, & dixerunt, adsumus:

35 Splenduerunt cum lætitia coram factore suo.

36 Is Deus noster est, non æstimatur alius cum ipso comparatus.

37 Invenit omnem viam scientiæ; quam dedit Jahhakobo filio suo, & Jisraëli dilecto suo: postea in terra visa est, & inter homines ea conversata est.

4 *Mortuorum*] Nempe in peccatis, ut loquitur Apostolus Ephes. 2. 1. quod sequentium verborum exegesis docet.

7 *Quandoquidem*] hæc omnia respiciũt ad promissionẽ, quæ ex Deut. posita est supra 2. 29. & sequentibus.

8 *Secundum omnes*] id est, ut promeriti sumus nostris iniquitatibus, quæ geminæ sunt quodammodo & pares iniquitatibus majorum nostrorum.

9 *Audi Jisraël*] altera pars literarum, ut diximus suprà 1. 1. qua Jisraëlitis gratia a Deo oblata exponitur, hoc capite & principio sequentis; deinde ad obsequium & fidem revocantur, reliquo libello.

12 *Fontem sapientiæ*] nempe legem Dei, ex qua sapientia in homines erat manatura: ut ipse enarrat toto capite reliquo, & concludit disertis verbis principio capitis quarti.

a Græc. *seculum.*

14 *Disce*] *explanatio* præcedentis sermonis de præceptis vitæ, & prudentiæ ad vitam consequendã. quasi dicat, jam ex tuis calamitatibus cognosce non esse vitam prudentiamque in manu aut industria hominum, neque in corporum vastitate, sed a Deo accipiendam esse, ac non esse quidem in manu hominum industriáque ostenditur usque ad vers. 26. non esse penes homines proceros, usque ad vers. 32. sed penes Deum esse docetur sequentibus. Utriq; autem, prudentiæ inquam & vitæ, adjunguntur attributa duo, hoc versu, ad exornationem pertinentia.

15 *Quis invenit*] nempe hominũ, qui aut potestate freti sunt, ver. 16. & tribus sequentibus, aut exemplis, versu 20. & 21. aut industria & arte, versu 22. & 23.

b Græc. *quæ super terram.*

c Græc. *non est finis possessionis.*

d Græc. *non est pervestigatio operum.*

e Græc. *filii Hagaræ.*

23 *Medanæi*] de quibus Gen. 37.

Rhetores] sic interpretamur Græcam μυθολόγων vocem, ex antiqua significatione μύθου. Nam Temanæi ubique in scriptura sapientiæ nomine celebrantur, quæ ex Philosophorum omnium consensu in verbis & rebus sita est.

25 *Magna*] nempe dignitate & præstantia, quia in ea solùm sapientia & vita emicant, ut ostenditur Deut. 4. 6 & sequentibus, & 30. 15.

26 *Illic*] alter locus amplificationis ab hominum magnitudine, ut diximus in versum 14. simile argumentum vide Ijob. 28.

f Græc. *ipsorum.*

g Græc. *tremore.*

CAPUT IIII.

1 IS est liber præceptorum Dei, & lex subsistens in seculum, quam prehendentes omnes ad vitam *pertentu*; qui autem relinquunt

linquunt eam, morituri sunt.

2 Convertere Jahhakob; & prehende eam; perge ad splendorem coram lumine illius:

3 Ne cedas alteri gloriam tuam; & genti alienæ ea quæ conferunt tibi.

4 Beati sumus, ô Jisraël, quòd ea quæ placent Deo sunt nobis cognita.

5 Bono animo esto, popule mi, ᶠmonimentum Jisraëlis.

5 Monimentum Jisraëlis] id est, tenues reliquiæ Jisraëlitarum, quæ nunc tantùm quoddam veluti monimētum estis, vestigiumque populi, si cum priore populi frequentia comparemini.

6 Venundati estis gentibus, non tamen ad perditionem; sed quia ad iram provocastis Deum, traditi estis adversariis:

7 Nam exacerbastis eum qui fecit vos, sacrificantes dæmonibus ac non Deo:

8 Obliti autem estis Dei illius æterni qui genuit vos, & dolore affecistis urbē Jeruschalaimorum, quæ educavit vos.

9 ᶠVidens enim superventuram vobis iram a Deo dixit, audite, ô vicinæ Tzijonis, induxit mihi Deus luctum magnum.

9 Videns] similem Ecclesiæ prosopopœiam vide 4. Hhez. 2.

10 Vidi enim captivitatem filiorum meorum, filiarumque, quam super eos adduxit æternus:

11 Nam educavi illos cum lætitia, sed dimisi illos cum fletu & luctu.

12 Nemo lætetur de me, quòd vidua sim & derelicta a multis; desolata sum propter peccata filiorum meorum, eò quòd declinaverunt a lege Dei:

13 Non autem statuta ejus agnoverunt, neq; ambularunt viis mandatorum Dei, neq; callibus institerunt disciplinæ [a] traditæ justitia ejus.

a Græc. *in justitia ejus.*

14 Accedant vicinæ Tzijonis, & recordamini captivitatis filiorum meorum, filiarumq;, quam induxit eis æternus.

15 Induxit enim gentem in eos e longinquo, gentem impudentem, & diversa utentem lingua,

16 Cujus homines non sunt reveriti senem, neque miserti pueri; sed abduxerunt dilectos viduæ, & solitariam filiabus ipsius desolaverunt.

17 Ego verò quid possem adjumenti afferre vobis?

18 Nam qui induxit vobis mala ista, is vos e manu inimicorum vestrorum exempturus est.

19 Abite liberi, abite. Ego verò derelicta sum, desolata.

20 Exui stolam pacis, & indui cilicium deprecationis meæ; inclamatura æternum diebus meis.

21 Bono animo estote, liberi, inclamate Deum; & eximet vos e potestate, e manu inimicorum.

22 Ego enim jam concepi spem in æterno salutis vestræ, advenitque mihi lætitia a sancto propter misericordiam, quæ vobis eventura est [b] brevi ab æterno servatore nostro:

b Græc. *in celeritate: sic vers. 24. & 25.*

23 Nam emisi vos cum luctu & fletu; sed Deus vos redditurus est mihi cum gaudio & lætitia in seculum.

24 Quemadmodum enim modò viderunt vicinæ Tzijonis captivitatem vestram; ita visuræ sunt brevi salutem vestram a Deo, quæ adventura est vobis cum gloria magna & splendore æterno.

25 O liberi, patienter tolerate iram quæ a Deo supervenit vobis: Nam persecutus est quidem te inimicus tuus, sed tu videbis ejus perditionem brevi, & eorum cervicibus supergredieris.

26 [c] Deliciæ meæ ambulaverunt viis asperis, sublatæ sunt tanquam grex direptus ab inimicis.

c Græc. *delicati mei.*

27 Bono animo estote, liberi, & inclamate Deum, erit enim recordatio vestri ab eo qui induxit *ista*.

28 Quemadmodum enim fuit [d] vobis animus aberrandi a Deo, *nunc* conversi [e] decies ampliùs requirite eum.

d Græc. *cogitatio vestra.*

e Græc. *decuplate quærere.*

29 Nam qui induxit vobis mala ista; inducet vobis æternum gaudium cum salute vestra.

30 Bono animo esto, urbs Jeruschalaimorum; nominatim vocans te consolabitur te.

31 Miseri, qui te affligunt, & qui lætantur de casu tuo:

32 Miseræ civitates, quibus serviverunt liberi tui: misera, quæ accepit filios tuos.

33 Nam quemadmodum lætata fuerit de ruina tua, & gavisa de casu tuo: ita dolore afficietur de sua ipsius desolatione.

34 Cùm auferam ejus exultationem de frequentia multa, & gloriatio ejus [f] vertetur in luctum.

f Græc. *erit.*

35 Ignis enim superveniet ei ab æterno [g] diutissimè, & habitabitur a dæmoniis per multum tempus.

g Græc. *in dies longos.*

36 ᶠCircunspice ad orientem, urbs Jeruschalaimorum, & vide lætitiam tibi evenientem a Deo:

36 Circunspice] hypotyposis, tanquā si reliquæ Jeruschalaimorum spectantes orientem versus observarent Jehudæos e Babylonia gloriosè revertentes: quo etiam totum sequens caput pertinere docent verba ipsa evidentissimè.

37 Ecce veniunt filii tui, quos emiseras; veniunt congregati ab ortu ad occasum usque, verbo sancti, & lætante de gloria Dei.

Caput V.

1 EXue, urbs Jeruschalaimorum, stolam luctus & afflictionis tuæ, ac indue decorem gloriæ a Deo *collatæ* in seculum.

2 Amici diploidem justitiæ donatæ a Deo, impone capiti tuo mitram gloriæ *Dei* æterni.

3 Deus enim demonstrabit omni genti, quæ sub cœlo est, splendorem tuum.

4 Nam [a] vocaberis nomine tuo a Deo in seculum, pax justitiæ & gloria pietatis.

a Græc. *vocabitur nomen tuum.*

5 Exurge urbs Jeruschalaimorum, & consistens in loco edito circunspice orientem versus, & vide liberos tuos congregatos a solis occasu ad ortum verbo sancti, & lætantes ad Dei recordationem.

6 Nam egressi sunt a te pedites abducti ab inimicis, adducit verò Dominus eos ad te, elatos cum gloria ut filios regni.

7 Constituit enim Deus deprimi omnem montem excelsum, & littora perennia, atque convalles impleri ad [b] æquandam terram, ut eat Jisraël securè ad gloriam Dei.

b Græc. *æquationem terræ.*

8 Exilieruntque etiam sylvæ, & omne lignum odoratum coram Jisraële præcepto Dei.

9 Deducetur enim populus Jisraëlis [c] lætus, lumine glorioso ipsius, per misericordiam & justitiam quæ ab ipso est.

c Græc. *cum lætitia.*

CAPUT

CAPUT VI.

EXEMPLUM Epistolæ quam misit Jirmeja ad eos qui agendi erant in Babyloniam a rege Babyloniorum, renuntians eis quemadmodum mandatum acceperat a Deo.

1 PROPTER peccata quibus peccastis coram Deo, abducemini in Babyloniam captivi a Nebucadnetzaro, rege Babyloniorum.

2 Cùm itaque veneritis in Babyloniam, eritis illic annos multos, & tempus longum usq; in generationes septem: postea verò educam vos inde cum pace.

3 Nunc autem visuri estis in Babylonia deos argenteos, aureosque, & ligneos sublatos humeris, qui metum ostentant gentibus.

4 Cavete igitur ne vos etiam [a] ullo pacto alienigenis conformemini, & vos occupet metus ab eis,

5 Cùm videbitis turbam ante & post eos adorantium eos; sed dicite cogitatione vestra, te oportet adorare, Domine.

6 Nam Angelus meus vobiscum est, qui idem repositurus est animas vestras.

7 Lingua enim illorum est expolita a fabro, ipsaque idola deaurata & argentata: sed falsa sunt, cùm loqui non possint.

8 Etiam tanquam virgini amanti mundum, accipientes aurum

9 Comparant coronas, imponuntque capitibus deorum suorum: aliquando verò etiam subducentes sacerdotes a diis suis aurũ & argentum, in [b] usus suos consumunt:

10 Donantq; ex illis etiam meretricibus quæ sub tecto ipsorum sunt, & ornant deos ipsos argenteos aureosque & ligneos, tanquam homines, vestimentis.

11 Hi autem non servant eos constanter ab ærugine & tineis:

12 Quamvis circumamicti sint indumento purpureo, extergentes faciem eorum propter pulverem ex æde qui plurimus est in eis.

13 Ac habet quidem sceptrum, ut judex [c] aliquis regionis, qui tamen ullum peccantem in se non sublaturus est:

14 Habet quoque gladium in dextera, & securim; seipsum verò ex bello latronibusque non eximit; unde [d] perspectum est non esse Deos.

15 Ne igitur metuatis ab eis: nam æquè ac vas hominis confractum inutile est, ejusmodi sunt illorum dii:

16 Cùm illi constituti sunt in suis domibus, oculi ipsorum pleni sunt pulvere a pedibus ingredientium:

17 Et sicut alicui qui regem offenderit, circumsepta sunt atria; tanquam in virũ qui ad mortem rapiendus est domos illorum muniunt sacerdotes, januis & claustris, & vectibus, ne a latronibus spolientur.

18 Lucernas accendunt, ac plures quàm sibi ipsis, quarum nullam videre possunt: est enim profectò tanquam trabs aliqua earum quæ in æde sunt.

19 [e] Intima verò illorum aiunt elingi terrestribus [f] insectis comedentibus ipsos, & indumentum suum ipsorum non sentiunt:

20 Atrantur facie sua ex fumo, qui ab æde est;

21 Super corpus ipsorum & super caput advolant noctuæ, hirundines, & aviculæ, similiterque etiam feles:

22 Unde cognituri estis non esse Deos; ne igitur metuatis ipsos.

23 Nam ex auro quod circumjacet ad pulchritudinem nisi quis exterserit æruginem, minimè fulgebunt; neque enim senserunt quando fundebantur.

24 Omni pretio empta sunt ea quibus non inest spiritus.

25 Carentes pedibus humeris feruntur, demonstrantes suam ipsorum ignominiam hominibus.

26 [g] Pudore verò etiam urgentur qui ministrant eis: quia si quando in terram ceciderit, non exurgit per se, neque si quis eum erectum statuerit, movetur per se: neque si inclinatus fuerit, unquam erigitur: sed tanquam mortuis palmas eis adhibent.

27 Sacrificia verò illorum vendentes sacerdotes ipsis abutuntur; similiterque etiam mulieres ex eis salsamenta facientes, nihil mendico neque impotenti impertiunt.

28 Sacrificia eorum, quæ ex mensibus laborat & puerpera contingunt. cognoscite igitur ex his non esse Deos; nec timeatis illos.

29 Unde enim vocarentur dii? *scilicet* quia mulieres offerunt diis argenteis, aureisque, & ligneis.

30 In domibus ipsorum sacerdotes sedent, habentes tunicas discissas; & capita barbasque rasas, quorum capita retecta sunt,

31 Rugiuntque clamantes coram diis suis, ut quidam solent in epulo ad mortuum facto.

32 Ex indumento illorum oblato sacerdotes vestiunt uxores suas & liberos.

33 Neq; si malum perficiatur ab ullo, neque si bonum, possunt reddere: neque constituere regem possunt, neque tollere.

34 Similiter neque divitias, neque æs ullo pacto possunt dare: si quis, ubi votum voverit eis, non præstiterit, minimè reposcituri sunt.

35 Ex morte [h] quemquam minimè liberant, neque inferiorem a potentiore unquam eripiunt.

36 Hominem cæcum ad visum minimè revocant, versantem in necessitate hominem minimè eximunt.

37 Viduę non miserentur, neq; orphano benefaciunt.

38 Erutis e monte lapidibus dii similes sunt, idola lignea, & deaurata, & argentata: & qui ministrant eis, pudorem consequentur.

39 Quomodo igitur existimandum est, aut pronuntiandum illos esse Deos?

40 Quin etiam ipsi quoque Chaldæi ignominia afficiunt ea; qui quando viderunt mutum, non valentem loqui; ad Belum adducentes,

41 Petunt ut loquatur tanquam posset illud esse, nec possunt ipsi percipientes mente relinquere illa: nam sensu carent ipsi.

42 Mulieres verò cinctæ funiculis in viis ipsis sedent accendentes acus eorum.

43 Sed quando aliqua illarum abstracta ab aliquo uno ex transeuntibus compressa fuerit; [i] alteram probro afficit quòd non fuerit appe-

---

2 *Generationes*] id est, decadas annorũ, sive bina lustra, qua quidem significatione in vetere Testamento spondere possumus non accipi generationis vocabulũ. Quamobrem epistolam hanc, ut alia id genus, adulterinam esse confirmamus: etsi rem & argumentũ ducimus non esse inutile.

a Græc. *conformati*.

6 *Angelus*] de quo Exod. 23, 20.

8 *Amanti*] ludit ex ambiguo author: est enim φιλόκοσμος qui mundum hunc creatum amat & qui mundum muliebrem; quam posteriorem interpretationem magis probant sequentia.

b Græc. *seipsos*.

c Græc. *vir*.

d Græc. *perspecti sunt*.

e Græc. *corda*; Hebraismus.

19 *Elingi*] i. ipsa idola testantur, se facillimè quasi suctu quodam a tenuissimis vermiculis lingi & erodi in partes intimas usque.

f Græc. *reptilibus*.

g Græc. *pudefiunt*.

26 *Palmas*] i. manus, synecdochicè, ad erigenda idola collapsa. Hanc enim propriam esse significationem θέναρ, fatentur Græci, & Vitruvius ac Plinius testantur.

27 *Salsamenta*] nempe ut condita sibi asservent ea, quæ in egentes fuissent eroganda.

31 *Epulo*] i. silicernio una voce: vide Jirm. 16.

h Græc. *hominem*.

40 *Belum*] id est, summum Deum, de quo Jeschahh. 46. 1. q. d. cùm dii minorũ gentium curare non possunt, recurrunt ad eũ qui in summa apud Assyrios & Babylonios existimatione est.

42 *Funiculis*] e junco, ut vox Græca indicat, quia duplicem usum præstabat meretricibus: alter est, quòd ex junco faciebant fucum & καλλωπίσματα, unde Schœniculæ Latinis priscis dicebantur: alter verò, quòd illa præcinctione artem suam profitebantur, & facilitatem solvendæ zonæ suæ; ac potiùs frangendæ ostendebant.

Acus eorum] id est, glumam, paleas, & quisquilias minutas junci, quas ad præcinctionem suam videbant ineptas esse, aut ex vitili junco inter conserendum decidere: quod genus Latini veteres titivillitium nominabant. Hæc autem impura Babyloniorum prostibula ante Deorum templa fecisse meritoriam, testatur Herodotus.

i Græc. *propinquã*.

appetita, sicut ipsa sunt, neque funiculus ipsius distruptus fuerit.

44 Omnia quæ sunt in illis falsa sunt; quomodo igitur putandum est, aut prædicandum, deos illos esse?

45 A fabris & auri fusoribus comparata sunt, nihil aliud futura quàm quod esse voluerint ea artifices:

46 Et ipsi fabricatores eorum minimè longævi futuri sunt: & quomodo ergo quæ ab ipsis fabricata sunt, possent esse dii?

47 Reliquerunt enim mendacia & probra iis qui adsunt ad ipsa.

48 Nam cùm supervenerit eis bellum & mala, ineunt consilium de eis sacerdotes, ubi simul abscondentur cum eis.

49 Quomodo igitur non potest ex sensu cognosci hos non esse Deos? qui neque servent se ipsos ex bello, neque ex malis.

50 Quæ sunt lignea & deaurata atque argentata, hæc cognoscentur postea a gentibus omnibus esse falsa, regibusque manifestum erit non esse Deos; sed opera manuum humanarum, nec ullum Dei opus inesse eis.

51 Qua igitur re cognoscendum est non esse deos?

52 Nam regem minimè instituunt regionis, neque pluviam dant hominibus,

53 Judiciumque minimè [k] faciunt illorum, neque liberant ab injuria, ut qui impotentes sunt: sunt enim quasi corniculæ inter cœlum & terram.

k Græc. judicant, f. ver. 63.

54 Etenim cùm acciderit deorum ligneorum ædi, aut deauratorum, aut argentatorum ignis; fugiunt quidem sacerdotes illorum, & servantur, ipsi verò tanquam trabes medii comburuntur:

55 Regi autem hostibusq; minimè resistunt: quomodo igitur existimandum, aut accipiendum istos esse Deos?

56 Neque a furibus, neque a latronibus planè conservari possunt dii lignei, argentatiq; & deaurati,

57 Quorum illi valentiores ipsis detrahunt aurum & argentum & indumentum quod circunstat eos, & habentes discedunt, cùm illi ne se ipsos quidem adjuverint.

58 Itaque præstat esse regem, qui ostendat suam ipsius fortitudinem, aut instrumentum domui utile quo utatur possessor, quàm deos falsos esse; aut etiam januam domi servantem quæ in ea sunt, quàm falsos deos; aut ligneam columnam esse in basilicis, quàm falsos deos:

59 Nam sol quidem, & Luna, & astra, quæ splendida sunt, cùm mittuntur ad usum suum, optimè auscultant:

60 Similiterque fulgur cùm apparet perspicuum est, & ipse ventus regionem totam perspirat:

61 Et cùm nubibus mandatum est a Deo, ut obeant totum orbem habitabilem, conficiunt quod imperatum est:

62 Et ignis demissus supernè ad desolandum montes & sylvas, facit quod imperatum est:

63 Ista autem ne formis quidem facultatibus suis conformata sunt: quamobrem neque putandum, nec prædicandum est istos esse Deos, cùm non possint isti neque judicium facere, neque benefacere hominibus.

64 Scientes igitur non esse Deos, ne timeatis illos:

65 Nam neque regibus maledicturi sunt, neque benedicturi:

66 Signaque apud gentes in cœlo minimè ostensuri sunt, neque ut sol lucebunt, neque lumen præbebunt ut luna.

67 Bestiæ ipsæ meliores sunt eis, quæ fugientes in specum possunt sibi ipsis prodesse.

68 Igitur manifestum est nobis, nullo pacto esse deos: quapropter ne timeatis eos.

69 Nam quemadmodum in cucumerario [*] pudenda statua nihil observans; ita sunt dii illorum lignei, & deaurati, & argentati eodem modo; & quemadmodum in horto rhamnus, cui avis quælibet insidet:

70 Similiterque etiam mortuo projecto in tenebris similes sunt dii illorum lignei, deauratique, & argentati:

71 Quæ non esse deos cogituri estis a purpura & splendore, qui inerat illis, putrescente, & eò quòd ipsa postea exeduntur, itaque sunt probro regioni suæ.

72 Itaque melior est homo justus non habens idola. Nam procul a probro futurus est.

69 *Pudenda statua*] Græca vox nihil aliud sonat, quàm ru[...]brum hortorum De[...]um, ut vocat Horatius: nam infamis illa statua pr[...]ferebat pudenda am[...]plissima, quæ Græ[...] appellãt [Greek illegible] quamobrem nos [...] infamem attigimu[...] casta appellatione. Alioqui [Greek illegible]νιον, si justam vocis notationem spe[...]ctes, illud sonat q[...] Festus appellat p[...] fiscine.

ADJECTIONES IN Danijelem.

Ad tertium caput Danijelis.

24 MBULABANT autem in medio flammæ celebrantes Deum & benedicentes Domino.

25 Nam consistens Hhazarja oravit hoc modo, & aperiens os suum in medio ignis dixit,

26 Benedictus es, Domine Deus majorum nostrorum; laudandum, & gloria afficiendum nomen tuum in secula;

27 Quia justus es in omnibus quibus affecisti nos, & omnia opera tua veracia, rectæq; viæ tuæ, & omnia judicia tua vera.

28 Cùm judicia vera exercueris per omnia, quæ induxisti in nos, & in civitatem sanctam majorum nostrorum Jeruschalaima. Nam [a] verissimo judicio induxisti hæc omnia in nos propter peccata nostra.

29 Peccavimus enim, & iniquè fecimus deficientes a te, & quidem supra modum peccavi-

24 *Ambulabant*] Hæc additamenta Danijelis non esse, multis argumentis confirmari potest. Ac primùm quidem sive ab ipsis qui periculum tantum subierunt, sive ab alio homine pio fuerit factum, non improbamus argumenti nomine: cætera verò cur explodamus, multæ causæ afferri possunt; a quibus hoc loco supersedebimus, singula suis locis, annuente domino, indicaturi.

cavimus in omnibus,

30 Cùm mandatis tuis non auscultaverimus, neque observaverimus, neque fecerimus prout mandaveras nobis, ut bene esset nobis.

31 Idcirco quæcunque induxisti in nos, & quæcunque fecisti nobis, verace judicio fecisti:

32 Quòd tradideris nos in inimicorũ iniquorum manus, defectorum inimicissimorum; & regi injusto, ac improbissimo suprà [b] omnes incolas terræ.

b Græc. totam terram.

33 Nunc itaque non est nobis *facultas* aperiendi os, (confusioni & probro sumus expositi) *nobis, inquam*, servis tuis & colentibus te.

34 Ne tradas nos, quæsumus, in [c] perpetuum propter nomen tuum, neque dissipes fœdus tuum:

c Græc. finem.

35 Et ne amoveas misericordiam tuam a nobis, [d] propterea quòd Abrahamo dilecto a te, & Jitzchako servo tuo, & Jisraëli sancto tuo

d Græc. propter Abrahamum, &c. quibus elocutus fueras, &c. trajectio frequens.

36 Elocutus es, dicens te multiplicaturum semen ipsorum, ut sunt astra cœli, & ut est arena quæ circunstat [e] littus maris.

e Græc. labium.

37 Nam domine, diminuti sumus supra omnes gentes, & sumus abjecti in tota terra hodie propter peccata nostra:

38 Neque est hoc tempore princeps, & propheta, & dux, neque holocaustum, neque sacrificium, neque oblatio, neque suffitus:

39 Non locus offerendis fructibus coram te, & consequendæ misericordiæ tuæ: sed ut simus animo contrito, & spiritu [f] abjectissimo accepti simus:

f Græc. abjectionis vel humilitatis.

40 Tanquam si essent holocausta arietum taurorumque, & tanquam myriadibus agnorum pinguium oblatis; ita sit sacrificium nostrum coram te hodie, ut litetur [a] a prosequentibus te. Non enim confusio evenit fiduciam habentibus in te.

40 *A prosequent.*] Idest, a nobis, ut ostendit sequentis versus accommodatio.

41 Nunc itaque prosequimur te ex toto animo, & timemus te, & faciem tuam quærimus:

42 Ne confusioni exponas nos, sed fac nobiscum secundum æquitatem tuam, & pro amplitudine misericordiæ tuæ,

43 Et exime nos secundum facta mirabilia tua, gloriamque compara nomini tuo, Domine:

44 Ita pudore afficiantur omnes, qui designant in servos tuos mala, & confusi decidant ab omni potestate, & vires eorum conterantur,

45 Ut cognoscant te esse Dominum Deum solum & gloriosum in toto terrarum orbe.

46 Cùm autem non cessarent qui injecerant eos administri regis incendere fornacem [a] naphtha, & pice, stupaque, & malleolis;

46 *Naphtha*] bitumine Babylonico, de quo apud Geographos leguntur multa.

47 Diffusa flamma supra fornacem in cubitos quadraginta novem ita pervasit,

48 Ut incenderet [g] Chaldæos quos invenit circa fornacem ipsam.

g Græc. Chaldæorũ.

49 Angelus verò Domini in fornacem illam descendit cum [h] Hhazarja:

h Græc. iis qui circum Hhazarjam: hellenismus.

50 Et excutiens flammam ignis e fornace effecit medium fornacis tanquam si aër fuisset perspersus rore, adeò ut non attigerit eos omnino ignis, neq; molestia affecerit, neque turbaverit eos.

51 Tunc tres illi, quasi ore uno laudarunt, benedixeruntq;, & glorificarunt Deum in fornace dicentes,

52 Benedictus es, Domine Deus majorum nostrorum, & laudandus ac exaltandus supra omnia in secula, & benedictum nomen gloriæ tuæ sanctum, supraq; omnia laudandum & exaltandum in secula.

53 Benedictus es in tẽplo sanctæ gloriæ tuæ, & supra omnia laudatus gloriosusq; in secula.

54 Benedictus es in throno [i] gloriosi regni tui, & supra omnia laudatus summeque gloriosus in secula.

i Græc. gloriæ.

55 Benedictus es qui vides abyssos insidens Cerubinis, & supra omnia laudatus, summeque gloriosus in secula.

56 Benedictus es in firmamento cœli, & supra omnia laudatus, ac glorificatus in secula.

57 Benedicite omnia Domini opera Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

58 Angeli Domini benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

59 Cœli benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

60 Benedicite aquæ omnes, quæ supra cœlos estis, Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

61 Benedicite Domino omnes potestates Domini, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

62 Sol & Luna benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

63 Astra cœli benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

64 Omnis imber & ros benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

65 Omnes venti benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

66 Ignis & æstus benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

67 Frigus & calor benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

68 Rores & pruinæ benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

69 Noctes & dies benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

70 Lux & tenebræ benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

71 Gelu & frigus benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

72 Glacies & nives benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

73 Fulgura & nubes benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

74 Benedicat terra ipsa Domino, laudet, & supra omnia exaltet eum in secula.

75 Montes & colles benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

76 Quæcunque nascuntur in terra, benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

77 Fontes benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

78 Maria & fluvii benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.

79 Cete & quæcunq; movemini in aquis benedicitè Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.
80 Omnes volucres cœli benedicite domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.
81 Bestiæ omniaque pecora benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.
82 Filii hominum benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.
83 Jisraëlitæ benedicite Domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.
84 Sacerdotes domini benedicite domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.
85 Servi domini benedicite domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.
86 Spiritus & animæ justorum benedicite domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.
87 Sancti & humiles corde benedicite domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula.
88 Chananja, Hhazarja, & Mischaël benedicite domino, laudate & supra omnia exaltate eum in secula: quia exemit nos e sepulchro, & servavit nos a [k] morte, liberans nos e media fornace ardentis flammæ, atq; e medio igne liberans nos.

k Græc. *a manu mortis: Hebraismus.*

89 Celebrate Dominum, quoniam bonus est, quoniam in seculum misericordia ejus.
90 Omnes qui colitis dominum benedicite Deo deorum, laudate, & celebrate in omnia secula esse misericordiam ejus.

Caput XIII.

1 *Erat*] Historiam hanc argumento piam esse agnoscimus: sed ut gestam fuisse minime credamus, permultis rebus adducimur; maximè verò quòd neque magistratus, neque judicia ulla nedum capitalia Babylone fuisset Judæis attributa, credibile est; quibus tamen fundamentis duobus tota hæc historia nititur: deinde quòd Danijelis nomen alia ratione dicitur innotuisse, quàm quæ ab ipso Danijele conscripta est.

1 [1] ERAT autem vir habitans Babylone cui nomen Jojakim,
2 Qui duxerat uxorem nomine Susannam filiam Chilkijæ, pulchram valde & timentem Domini:
3 Nam parentes illius justi docuerant filiam suam ex lege Moschis.
4 Eratque Jojakim dives valdè, habens hortum propinquum domi suæ, & conveniebant ad eum Jehudæi, eò quòd præ omnibus esset in existimatione.
5 Fuerant autem designati duo seniores ex populo judices anno illo, de quibus dixit dominus prodiisse iniquitatem Babylone à senioribus judicibus, qui videbantur gubernare populum.
6 Isti constanter manebant in domo Jojakimi, & adibant eos quicunque judicium expetebant.
7 Erat verò, cùm excurrisset populus meridie, ut ingressa Susanna ambularet in horto viri sui.
8 Videntes itaque eam duo seniores isti ingredientem quotidie atque ambulantem, lapsi sunt in concupiscentiam ejus:
9 Et pervertentes suam ipsorum mentem declinaverunt oculos suos, ne respicerent in se, neque recordarentur judiciorum justorum *e cœlo*.
10 Et quamvis essent uterque transfixi amore illius, tamen non renuntiaverunt alter alteri dolorem suum:
11 (Nam pudebat eos enuntiare concupiscentiam suam, se velle cum ea concumbere)
12 Sed observabant sollicitè quotidie, ut viderent eam.
13 Cumque dixissent alter alteri, eamus jam domum, quia hora est prandii,
14 Egressi quidem discesserunt alter ab altero; sed reflectentes venerunt eodem, & sciscitantes alter ab altero causam, confessi sunt inter se concupiscentiam suam, atque tum communi consilio constituerunt occasionem, cùm eam possent invenire solam.
15 Fuitque observantibus illis diem appositum, ut veniens Susanna sicut [a] antea, cum duabus solùm puellis desyderaret lavari in horto, quia æstus erat.

a Græc. *heri, nudius tertium: ut Gen 31,2.*

16 Nemo autem erat illic præterquam illi duo seniores abditi, & observantes eam:
17 Dixerat enim puellis suis, afferte mihi oleum & smegmata, & januas horti occludite ut laver.
18 Quæ facientes prout edixerat, occluserant januas horti, cùm exirent per obliquas portas, allaturæ ea quæ fuerant imperata ipsis; neque viderant seniores illos, eò quòd essent absconditi.
19 Fuit ergo, ut egressis puellis insurgerent duo seniores illi, & incurrentes in eam dicerent:
20 Ecce januæ horti istius clausæ sunt, & nemo contemplatur nos; sumus autem affecti concupiscentia tui: propterea assentire nobis, & concumbe nobiscum:
21 Sin minus, testabimur contra te fuisse tecum juvenem, ac propterea te emisisse puellas à te.
22 Tunc ingemiscens Susanna dixit, angustiæ sunt mihi undique: nam sive hoc fecero, mors mihi adest; sive non fecero: non sum effugitura manus vestras.
23 [b] Malo tamen non commissa offensa incidere in manus vestras, quàm peccare coram Domino,

b Græc. *eligendum mihi est.*

24 Itaque exclamavit voce magna Susanna, exclamaveruntque illi duo seniores quoque adversus eam,
25 Et accurrens unus aperuit januas illius horti.
26 Audientes verò clamorem in horto domestici, insilierunt per obliquam januam visuri quid accidisset ei.
27 Sed cùm dixissent seniores illi sermones suos, pudore affecti sunt servi valdè, quia nunquam fuerat habitus de Susanna sermo ejusmodi.
28 Fuitque postridie ubi convenisset populus ad virum ejus Jojakimum, ut venientes duo seniores illi, pleni iniqua cogitatione contra Susannam ad morte afficiendum eam,
29 Dicerent coram populo; mittite ad Susannam filiam Chilkijæ, qui uxor est Jojakimi: & miserunt illi:
30 Venit igitur illa cum parentibus suis, & filiis suis, & omnibus cognatis suis.
31 Erat autem Susanna delicata valde, & pulchra specie.
32 Isti verò iniqui jusserunt retegi ipsam: erat enim obtecta, ut explerentur pulchritudine ipsius.

33 Fle-

33 Flebantque qui aderant ei, & omnes qui videbant eam.
34 Surgentes autem seniores illi duo in medio populi ᵃ imposuerunt manus suas capiti illius.
35 Illa verò flens respiciebat in cœlum, quia animus illius fiduciam habebat in domino.
36 Dixerant enim seniores illi, ambulantibus nobis in horto solis, ingressa ista cum duabus puellis occlusit januas horti, cùm dimisisset puellas:
37 Et veniens ad istam juvenis qui erat abditus, accubuit cum ea.
38 Nos autem qui eramus in angulo horti, videntes iniquitatem istam incurrimus in eos nempe videntes congredi ipsos.
39 Ac illum quidem non potuimus vi comprehensum retinere, quia valentior est nobis; sed aperiens januas exiliit.
40 Istam verò cùm prehendissemus, interrogabamus quis esset ille juvenis: sed noluit enuntiare nobis. hæc testamur.
41 Tum credente eis congregatione, tanquam senioribus populi judicibusque, condemnarant eam ᶜ ad mortem.
42 Exclamans verò magna voce Susanna dixit, ô Deus æterne abditorum cognitor, qui nosti omnia, ᵈ antequam sint,
43 Tu scis istos res falsas contra me testificatos esse: ecce autem morior, cùm nihil commiserim eorum quæ isti improbè commenti sunt contra me.
44 Tunc exaudivit Deus vocem illius.
45 Cumque abduceretur illa ad interitum, excitavit Deus spiritum sanctum puerulì junioris nomine Danijelis, qui clamavit voce magna,
46 Purus sum ego a sanguine hujus.
47 Convertit autem se totus populus ad illum, dixeruntque, quid sibi vult sermo iste quem tu elocutus es?
48 Ille verò stans in medio eorum dixit, adeò stulti estis, ô Jisraëlitæ, ut non habita quæstione, neq; re certa cognita condemnetis Jisraëlitidem?
49 Revertimini in judicium. nam isti res falsas contra eam testificati sunt.
50 Reverso itaque toto populo cum festinatione, dixerunt illi *puero* seniores, adesdum, jam sede in medio nostrum, & renuntia nobis; quandoquidem tibi dedit Deus seniorum munus.
51 Edixit verò Danijel illis, separate istos alterum ab altero procul, & exquiram illos.
52 Cùm autem separati essent ᵉ alter ab altero, accersens unum eorum, dixit ei, ô inveterate ᶠ in diebus malignis, nunc venerunt ᵍ supplicia peccatorum tuorum, quæ committebas antea,
53 Judicans judicia injusta; innocentes quidem condemnans, noxios verò dimittens; cùm dicat dominus, innocentem & justum non interficies.
54 Nunc igitur hanc siquidem vidisti, dic sub qua arbore videris eos congredientes inter se;
55 Qui dixit, sub lentisco. dixit verò Danijel, rectè, mentitus es in tuum ipsius caput; ecce enim ᵉ nuntius Dei accepta sententia a Deo medium discindet te.
56 Postea seponens eum jussit adduci alterum; cui dixit, ô semen Cenahhanis ac non Jehudæ, pulchritudo decepit te, & concupiscentia pervertit animum tuum.
57 Sic faciebatis filiabus Jisraëlis, quæ timentes congrediebantur vobiscum; at non sustinuit filia Jehudæ iniquitatem vestram.
58 Nunc ergo dic mihi sub qua arbore deprehenderis eos congredientes inter se; qui dixit, sub ilice.
59 Tum dixit ei Danijel, rectè, mentitus es tu quoque in tuum ipsius caput. Expectat enim nuntius Dei gladium habens ad secandum te medium, ut profliget vos:
60 Et exclamans tota congregatio voce magna, benedixerunt Deo servanti eos, qui spem collocant in ipso:
61 Et insurrexerunt in duos seniores istos, eò quòd reos confecisset eos Danijel ex ore ipsorum falsi testimonii,
62 ‖Et fecerunt ei secundum legem Moschis, quemadmodum improbè cogitaverant facere propinquo suo; & interfecerunt eos; ita servatus est sanguis innocens die illo.
63 Chilkija verò & uxor ejus laudaverunt Deum de filia sua Susanna cum Jojakimo viro ejus; & cognatis omnibus, quòd non esset deprehensum turpefactum in ipsa.
64 Danijel verò effectus est magnus coram populo a die illo in posterum.
65 ᵉ Rex autem Astyages cùm aggregatus esset majoribus suis, suscepit Cyrus Persa regnum illius.

34 *Imposuerunt manus*] ad interficiendum eam, velut criminosam, ex lege Deut. 17.7.

c Græc. mori.

d Græc. ante ortum eorum.

e Græc. unus ab uno.

f Græc. dierum malorum.

g Græc. peccata tua

55 *Nuntius Dei*] Id est, justus judex, sententiam laturus verbis illius: sic versu 59.

‖ Deut. 19.

65 *Rex autem*] hic versus sequenti capiti plane conjungendus est, nihil enim ad præcedentem historiã facit; nisi fortè quispiam hoc argumento velit amplius falsitatem ejus revincere.

Caput XIIII.

1 ᵃ Convixit autem Danijel huic regi, & gloria superavit omnes amicos ejus.
2 Erat verò idolum Babyloniis, cui nomen Bel, in quod consumebant unoquoque die similæ ᵉ artabas duodecim, & oves quadraginta, vinique ᵉ metretas sex.
3 Colebat autem rex illud, & abiens unoquoque die adorabat illud: Danijel verò adorabat Deum suum. quamobrem dicebat ei rex, quare non adoras Belum?
4 Cui dixit ille, quia non adoro idola manufacta; sed viventem Deum, qui creavit cœlum & terram, & habet dominium in omnem carnem.
5 Rege autem dicenti illi, an non videtur tibi Bel esse Deus vivens? an non vides, quàm multa comedat unoquoque die?
6 Dixit Danijel ridens, ne errato, ô rex: hic enim intus quidem lutum est, æs verò foris; neque comedit, neque bibit unquam.
7 Tum indignatus rex accersivit sacerdotes suos, & dixit eis, nisi dixeritis mihi quis comedat impensam istam, morituri estis;
8 Sin autem ostenderitis Belum comedere ista, morietur Danijel, eò quòd in Belum blasphemaverit: dixitq; Danijel regi, fiat secundum verbum tuum.
9 (Erant autem sacerdotes Beli septuaginta sine uxoribus & liberis (venitque rex cum Danijele in ædem Beli.
10 Ubi dixerunt sacerdotes, ecce nos excurrimus foras, tu autem rex appone illa edulia, & vinum miscens propone, & occlusam

a Græc. erat convictor regis.

1 *Convixit*] de hac historia idem judicium ac de superiore facimus.

2 *Artabas*] id est, 12. medimnos atticos, & chœnices 36. nam artaba, teste Herodoto, medimnum Atticum capit cum 3. chœnicibus.

Metretas] id est, cados, qui denos congios capiebant.

portam annulo tuo obsigna.

11 Quòd si veniens manè non inveneris omnia comesta a Belo; moriamur nos, aut Danijel, qui mentitus est contra nos.

12 Ipsi autem eo contemnebant quòd fecissent sub mensa occultum aditum, quo ingrediebantur semper, & tollebant ea.

13 Fuit autem, cùm egressis illis rex apposuisset edulia Belo, ut præciperet Danijel pueris suis; qui afferentes cinerem constraverunt eo totam ædem coram rege: postea egressi clauserunt portas, & obsignarunt annulo regis, abiveruntque.

14 Sacerdotes verò ingressi nocte pro more suo, & uxores, liberique eorum comederunt omnia, atque abierunt.

15 Cùm itaque surrexisset rex manè, & Danijel adesset ei,

16 Dixit rex, integra sunt sigilla, Danijel; qui dixit, integra sunt ô rex.

17 Sed fuit, simulac aperuisset portas, ut respiciens rex ad mensam clamaret voce magna, magnus es, ô Bel, neque est apud te dolus vel unicus.

18 Ridens verò Danijel detinuit regem ne ingrederetur intrò, & dixit, aspice solum, & agnosce cujus hæc vestigia sint.

19 Tum rex, video, inquit, vestigia virorum, mulierumque, & puerorum:

20 Et iratus rex comprehendit tum sacerdotes, uxoresq;, & liberos eorum, qui demonstrarunt ipsi occulta ostiola, quibus ingrediebantur, ut consumerent quæ imponebantur mensæ:

21 Quamobrem interficiens eos rex donavit Belum Danijeli dono, qui evertit eum cum æde ipsius.

22 Erat quoque Draco magnus in eo loco, quem colebant Babylonii.

23 Dixit autem rex Danijeli, non etiam hunc esse dices æreum. Ecce vivit, & comedit, & bibit: non potes dicere hunc non esse viventem Deum: itaque adora eum.

24 Cui Danijel, Dominum inquit Deum meum adoraturus sum, quia is Deus vivens est.

25 Tu verò rex da mihi potestatem, & interficiam draconem istum sine gladio & fuste: cui dixit rex, do tibi.

26 Itaq; Danijel accipiens picẽ, adipemq;, & pilos, quæ coxit unà, fecit massas quas indidit in os draconis illius, & disruptus est draco. Tum dixit Danijel, ecce [b] numina vestra.

b Græc. culturas vestras vel venerationes.

27 Fuit autem, cùm audissent Babylonii, ut indignarentur valde, & conversi in regẽ dicerent, rex iste Jehudæus factus est, Belum destruxit, & draconem interfecit, ac sacerdotes ipsos jugulavit.

28 Postea venientes ad regem dixerunt, trade nobis Danijelem; sin minus, interficiemus te, & domum tuam.

29 Cùm itaque videret rex se ab illis urgeri vehementer, necessitate coactus tradidit eis Danijelem.

30 Ii autem conjecerunt eum in foveam leonum, ubi fuit dies sex.

31 Erant verò in fovea illa leones septem quibus dabantur in diem bina corpora, & binæ oves: sed tunc non erant data eis, ut comederent Danijelem.

32 Erat autem propheta [1] Chabbakuk in Jehudæa; qui cùn coxisset pultem, & intrivisset panes in magide, abibat in campum ut ferret ea messoribus.

32 *Chabbakuk*] cùm hæc Cyri temporibus dicantur facta, Chabbakuk verò ante Nebucadnetzaris adventum prophetaverit, nemo est qui nesciat hæc aut falsa dicenda, aut Chabbakuko alteri tribuenda esse, cujus tamen nusquam scriptura meminit.

33 Verùm edixit Chabbakuko angelus domini, defer prandium quod habes, Babylonem ad Danijelem in foveam leonum;

34 Cui dixit Chabbakuk, Domine, Babylonem non vidi, & fovea illa ubi sit nescio.

35 Tum prehendit eum angelus Domini vertice, & bajulans coma capitis ipsius deposuit eum delatum Babylonem supra foveam impetu spiritus [1] ejus.

35 *Ejus*] nempe Domini, cujus in principio versus facta est mentio.

36 Exclamavitq; Chabbakuk dicens, Danijel, Danijel, accipe prandium hoc, quod tibi mittit Deus.

37 Danijel verò dixit, Etenim meministi mei Deus, qui nõ deseruеris eos qui requirũt te.

38 Ita exurgens comedit Danijel: Angelus verò Dei restituit Chabbakukum confestim in loco ipsius.

39 Rex autem venerat die septimo ad lugendum Danijelem, & veniens ad foveam inspexerat, cùm ecce sederet Danijel.

40 Quamobrem exclamans rex voce magna dixit, magnus es, domine Deus Danijelis, neque est alius præter te, & extraxit eum:

41 Eos verò qui in causa erant perditionis ejus, conjecit in foveam illam, & devorati sunt statim in conspectu ejus.

HHEZRÆ

Apochryphus Liber prior, qui vulgò tertius appellatur.

Hic liber ex historia Chronicorum, Hhezræ, & Nechemjæ consarcinatus est, & eodem est argumento, si unam historiam exceperis de trium illorum judicio coram Dario Rege pronuntiato quid omnium esset fortissimum; unde præmium in Zerubbabelem collatum dicitur, & omnia bona communicata cum Jehudæorum gente.

CAPUT I.

CAPUT I.

1 ELEBRANS Joschija Jeruschalaimis pascha Jehovę, jugulavit Pascha, quarto decimo die mensis primi:

2 Postquàm instituisset sacerdotes * in custodiis suis vestibus indutos in domo Jehovæ;

3 Edixissetque Levitis sacrorum administris pro Jisraële, ut sanctificantes se Jehovæ proponerent *res sanctificatas* arcæ sanctæ Jehovæ in domo quam ædificavit Schelomo filius Davidis Rex;

4 Non incumbit vobis, *inquiens*, onus eam deportandi humero: nunc servite Jehovæ Deo vestro, & curam habete populi ejus, Jisraëlis, ac præparate per familias vestras secundum distributiones vestras ex præscripto Davidis Regis Jisraëlis, & ex descriptione Schelomonis filii ejus;

5 Omnesq; in templo secundum partitionem familiæ paternæ suæ state coram Jisraëlitis fratribus vestris:

6 Ita jugulate Pascha, & sanctificati parate pro fratribus vestris, facientes secundum verbum Jehovæ *indictum* per Moschen.

7 Donavitque Joschija populo qui aderat agnos ex ovibus & hœdos e capris tricies mille, & armentalium tria millia, eaque de facultatibus Regis ex promisso tradita sunt:

8 *Principesq;* Sacerdotibus in Pascha pecudes bis mille *sexcentas*, & armentalia *ter* centum:

9 Conanja verò cum Schemahhja & Netaneele fratribus, Chaschabja quoque & Jehhiel & Jozabad in Pascha pecudum quinque millia & armentalia quingenta.

10 His ergo legitimè comparatis, steterunt Sacerdotes ac Levitæ per tribus utentes azymis,

11 Et per distributiones familiarum paternarum suarum in conspectu populi obtulerunt Jehovæ, secundum ea quæ in libro Moschis præscripta sunt.

12 Nam assarunt Pascha igne pro ritu, hostias verò coxerunt in gabatis & in ollis pro arbitratu suo, cùm transmisissent ad omnes populares:

13 Postea verò paraverunt sibi & sacerdotibus.

14 Sacerdotes enim offerebant adipes usque dum finita esset * hora: quamobrem Levitæ illi paraverunt sibi & suis fratribus posteris Aharonis,

15 Et sacris cantoribus posteris Asaphi agentibus in statione sua, secundum præceptum Davidis *datum* Asapho, Hemani, & Jeduthuni videnti Regis,

16 Et janitoribus per singulas januas *observantibus*, quibus non erat recedendum a ministerio suo: his fratres ipsorum paraverunt.

17 Ita consummatus est totus cultus Jehovæ die illo,

18 Celebrando Pascha, & offerendo holocausta in altari Jehovæ secundum præceptum regis Joschijæ.

19 Celebrarunt enim Jisraëlitæ qui aderant tempore illo Pascha diemque festum azymorum diebus septem:

20 Neque celebratum est pascha simile huic in Jisraële a diebus Schemuelis Prophetæ:

21 Nulli inquam Reges Jisraëlis celebraverunt tale Pascha quale celebravit Joschija, & Sacerdotes, Levitæque, & Jehudæi, omnesque Jisraëlitæ, & qui aderant habitatores Jeruschalaimorum.

22 Octavo decimo anno, regnante Joschija celebratum est pascha istud.

23 * Ac directa quidem sunt opera Joschijæ coram Jehova Deo ipsius, corde integro reverentis eum:

24 Quæ autem illi accidisse scripta sunt jam olim, *ea* propter * illos qui peccaverunt & qui reverentiam Domini abjecerunt præ omni gente neque requisiverunt verbum Domini, in Jisraëlem *acciderunt*.

25 His omnibus a Joschija gestis, ascendebat Parhho rex Ægypti veniens itinere Carcemischum versus ad Euphratem, cui processit obviam Joschija:

26 Sed misit rex Ægypti ad Joschijam qui dicerent, quid mihi tecum, Rex Jehudæ?

27 Non sum missus a Domino ut oppugnem te; ad Euphratem bellum meum spectat, festinans descende.

28 Non est autem aversus Joschija cum copiis; sed pugnare contra eum aggressus est, non attendens ad verbum illud propheticum ex ore Dei.

29 Et constituto contra eum prælio in convalle Megidduntis descenderunt Principes ad regem Joschijam,

30 Edixitque Rex pueris suis, amovete me a prælio, nam infirmatus sum valde: & statim amoverunt eum pueri ipsius ab acie.

31 Tum ascendit currum secundarium suum, & perveniens Jeruschalaima vita functus est, ac sepultus in sepulchro majorum suorũ:

32 Et in tota Jehudæa *populares* luxerunt Joschijam, magistriq; symphoniæ viri ac mulieres lamentati sunt de eo in hunc usque diem: mandatum enim est fieri semper in tota gente Jisraëlis.

33 Hæc autem scripta sunt * in libro historiarum Regum Jehudæ: singulæ inquam res gestę Joschijæ, & gloria intelligentiaque ejus in lege Jehovæ, quæcunque gesta sunt ab eo, etiam quæ non scripta sunt in * libro Regum Jisraëlis & Jehudæ.

34 Itaque assumentes qui erant e *Jehudæorum* gente Jochananem filium Joschiję, eum constituerunt regem pro Joschija patre ipsius, cùm esset annorum * viginti trium.

35 Cumque regnasset in Jisraële tres menses, amovit eum rex Ægypti ne regnaret Jeruschalaimis:

36 Et gentem mulctavit centenis talentis argenti & talento auri,

37 Constituitque Rex Ægypti Jehojakimum fratrem ejus regem Jehudæ & Jeruschalaimorum,

38 * Obligans sibi regnum Jehojakimi, Jochananem verò fratrem ejus prehendens duxit in Ægyptum.

39 Annorum erat Jehojakim viginti quinque, cùm regnare cœpisset in terra Jehudæ & Jeruschalaimis, & fecit malum in conspectu

1 *Celebrans*] In his libris duo desyderamus, nempe authoris & librariorum fidem: nam multa ab authore contra librorum canonicorum veritatem audacter immutata, multa imperitè ab his præter authoris mentem corrupta sunt. Quamobrem quæ ex Scriptura verbum fere de verbo hausta sunt, ea nos cum authentica historia conformavimus: quæ autem adducta aliunde, ea aut testimoniis, aut judicio probabilibusque conjecturis emendata notabimus. Hoc caput totum petitum est ex duobus ultimis cap. libri 2. Chron. quamobrem ex eo loco censuræ hujus notæque in hunc sunt conferendæ.

¶ 2. Chron. 35.

2 *In custodiis*] Hebræam vocem Græci ἐφημερίαν interpretantur: atque hæc utriusq; est significatio, λειτουργία καὶ φυλακὴ καθημερινὴ, id est, quotidiana custodia atque administratio. Hic autem scriptor vices dierum exponit, melius vicaria officia nominaturus. Sed lectorem rogatum velim ut hæc quæ scribimus ipse cum libris canonicis dignetur comparare: nos enim deinceps ab harum notarum molestia superiedebimus.

14 *Hora*] videlicet offerendi, qua demum hora comedi jubetur Pascha, Exod. 12. 6. confer cum Exod. 29. 39.

23 *Ac directa*] hi duo versus solummodo ad historiam libri Chronicorum adjecti sunt, quorum hæc sententia. Joschija vir summa Dei reverentia præditus omnibus in rebus pietatis ergô secundatus est per benedictionem Dei: mors autẽ ipsius & cædes exercitus (quę per εὐφημισμὸν reticentur hoc versu ut quæ jam olim scriptum fuerit ipsi accidisse) ea non propter ipsius, sed propter populi peccata acciderunt; quẽ tam gratiosè hujus optimi Regis opera revocatum, minimè resipiscentem omnium, ac potius magis magisque a Deo & pietate desciscentem hac tanti Regis jactura oportuit meritas pœnas luere: ut nominatim Jirmeja a capite 2. ad 14. prophetaverat, & in Lamentationibus deflet hunc primum fuisse aditum ad procellas calamitatum maximas, funestumque exitium populi. Sunt autem hæc παρασκευαστικὰ ad sequentem narrationem de occiso Joschija & fuso exercitu.

24 *Illos qui*] id est, Judæos impios, desertores, transfugas, & contemptores infestissimos verbi Dei.

33 *Libro hist.*] id est, in actis publicis, annalibus Regum, atque diariis: vide 1. Reg. 11. 41.

Libro Regum] nempe Ecclesiastico, id est, 2. Reg. 22. & 23. & 2. Chron. 34. & 35.

34 *Viginti trium*] ô hominem audacem! nodum secuit quem nescivit solvere. vide infra. Reg. 24. 1. & Jirme. 23.

38 *Obligans*] id est, Jehojakimum obstringens jurejurando, ut regnum suum Aegyptio acceptum ferret ac esset ipsius beneficiarius, ut de Tzidkija dicitur infrà ver. 48.

spectu Domini.

40 Contra hunc autem ascendit Nebucadnetzar Rex Babyloniæ, & ligavit eum æneo vinculo 'abducturus in Babyloniam,

41 Et sacra vasa Jehovæ accipiens Nebucadnetzar abstulit, consecravitque in templo suo Babylone.

42 De impuritate autem hujus & impietate scriptum est in Chronicis Regum.

43 Ita regnavit Jehojakim filius ejus pro eo, annos decem & octo natus cùm rex instituceretur.

44 Regnavit autem menses tres & dies decem Jeruschalaimis, & fecit malum in conspectu Domini.

45 Itaque vertente anno mittens Nebucadnetzar deportavit eum Babylonem cum sacris vasis Domini,

46 Et constituit Regem Tzidkijam Jehudæ & Jeruschalaimorum, cùm esset annorum viginti unius: qui regnavit annis undecim,

47 Et faciens malum in conspectu Domini non metuit sibi a verbis quæ dicta fuerant ‖per Jirmejam Prophetam ex ore Domini;

48 Sed cùm jurejurando obstrictus fuisset Regi Nebucadnet-zari, perjurans defecit, ac obdurata cervice sua animoque suo transgressus est jura Jehovæ Dei Jisraëlis.

49 Etiam principes populi Jehovæ multa inique gesserunt & impiè egerunt supra omneis abominationes gentium, polluentes templum Jehovæ quod sanctum erat Jeruschalaimis:

50 Cumque mitteret Deus majorum ipsorum & per nuntium suum revocaret ipsos, eò quòd parcebat illis & habitaculo suo,

51 Ipsi subsannarunt nuntios ejus, & quando loquebatur Dominus, illuserunt Prophetis ejus:

52 Qui ad æstum iræ concitatus contra gentem suam propter impietatem ipsius, præcepit ascendere 'Reges Chaldæorum.

53 Hi occiderunt juvenes eorum gladio in circuitu sancti templi eorum, neque pepercerunt puero aut seni, virgini aut adolescenti, cùm omnes traditi essent in manum ipsorum:

54 Et omnia sacra instrumenta Domini, regalesque thesauros sumptos exportarunt in Babyloniam,

55 Et incenderunt domum Domini, ac demoliti muros Jeruschalaimorum turres eorum incenderunt igne,

56 Absumentes omnia quæ inerant desyderabilia & ad nihilum redigentes: eos verò qui reliqui fuerunt a gladio deportarunt in Babyloniam:

57 Ubi fuerunt servi Babylonio usque dum regnarent Persæ, ad implendum verbum Jehovę dictum ore Jirmejæ,

58 Donec exolvisset terra sabbatha sua, & omni tempore desolationis suæ quievisset, complendo annos 'septuaginta.

40 *Abducturus*] censuræ causam vide in 2. Chro. 36.6.

‖ *Jirmeja* 25. & sequen.

52 *Reges Chald.*] i. non solum Regem regum Nebucad-netzarem, sed etiã Principes regni Babylonici ministrantes ei: sic 2. Reg. 18.24. & Jescha. 10.8.

58 *Septuaginta*] sic legendum ex fide historiæ authenticæ, & exemplarium veterum testimonio.

CAPUT II.

1 ‖REGNANTE Cyro Rege Persarum, ad consummationem verbi Jehovæ *dicti* ore Jirmejæ,

2 Suscitavit Jehova spiritum Cyri Regis Persarum, ut promulgaret per totum regnum suum etiam scripto,

3 Dicens, sic ait Cyrus Rex Persarum, me constituit Regem orbi terrarum Jehova Deus Jisraëlis Dominus excelsus,

4 Et commisit mihi ut ædificem domum sibi Jeruschalaimis quæ sunt in Jehudæa.

5 Quisquis est e gente vestra *ædificaturus*, assistente Domino ipsius ascendito Jeruschalaima:

6 Quotquot verò hìc illic resederint, sublevanto eos homines ipsius loci auro & argento.

7 Donis, equis & jumentis, votivisque oblationibus in ædem domini qui est Jeruschalaimis.

8 Surrexerunt itaque principes paternarum familiarum ex tribu Jehudæ & Binjaminis, Sacerdotumque & Levitarum, quos excitavit Deus ut ascenderent ad ædificandum domum Jehovæ qui est Jeruschalaimis:

9 Et vicini eorum adjuverunt eos auro & argento suo, jumentis, ac votivis compluribus, permulti quorum animus excitatus est.

10 Etiam Rex ipse Cyrus protulit vasa sacra Domini, quæ transtulerat Nebucadnet-zar Rex Babylonii Jeruschalaimis & consecraverat idolo suo;

11 Eaque prolata Cyrus Rex Persarum tradidit Mithredati præfecto ærario,

12 Per quem tradita sunt 'Scheschbatzari Præsidi Jehudææ.

13 'Eorum autem hic numerus: pelves aurei triginta, pelves argentei mille, secespitæ viginti novem, crateres aurei triginta, crateres argentei secundarii quadringenti decem, & alia vasa per millia:

14 Omnia vasa aurea & argentea, quinquies mille quadringenta.

15 Hæc 'numerata sunt Scheschbatzari cũ iis *proficiscenti* qui ex captivitate Babylonica veniebant Jeruschalaima.

16 'Temporibus autem ‖ Artaxerxis Regis Persarum scripserunt ei contra habitatores Jehudæ & Jeruschalaimorum Bilscham, Mithredates, Tabeel, 'Rechum præses consilii, & Schimschai legisperitus, cæterique habitantes in Samaria & locis reliquis, epistolã sequentem Artaxerxi regi:

17 Quam Rechum præses consilii & Schimschai legisperitus condiderunt nomine servorum Regis & reliquorum curiæ ipsius judicum in Cœle Syria & Phœnicia.

18 Notum sit Domino Regi, Jehudæos qui ascendentes a vobis ad nos venerunt Jeruschalaima civitatem rebellem ac pessimam

1 *Regnante*] Totum hoc caput ex Hhezræ 1. & 4. desumptum est: sed quia multis in locis fraus facta est veritati, nos hoc caput meritò regulæ illius conformavimus. ‖ 2 Chr. 36.22. Hhez. 1.1.

12 *Scheschbatzari*] sic legendum placet: propria enim nomina turpissimè hoc libro corrupta sunt, quæ satis erit deinceps in contextu sine alia notatione reponere. Deinceps verò in locum certissimæ veritatis immania congerit mendaciorum plaustra.

13 *Eorum autem*] Hæc recensio plurimùm ab authentica discederet nisi sic reponeretur: scilicet videbat author summæ cum partibus non satis convenire quas adducit Hhezra, eumque ut hominem ἀναριθμολόγητον putavit corrigendũ.

15 *Numerata*] pervenerunt e Babylonia Jeruschalaima, ait Hhezra: hic verò quid? numerata quidem sunt, inquit, sed venerunt minimè: cur autem? quia non fuisset, opinor, locus fabulæ quæ proponitur inf. 4.44. Hoc quidem certè inscitiámne an impietatem appellem nescio: sed ad cætera.

16 *Temporibus*] distingue tempora (ut vulgò dici solet) & concordabis Scripturas. Ac omnium quidem optimè distinxerat Hhezra 4. 6. & 7. Nam Regum duorum tempora per hysterologiam numeraverat, Assueri & Artaxerxis, e quibus Artaxerxes Cambysem sonat, enim Artaxerxes communis regum Persarum appellatio, quasi primarium hominum bellatorum dicas) Assuerus verò Darium Hystaspis filium, qui etsi electione ad regni gubernacula pervenisset, tamen jus regni hæreditarium hoc nomine sibi arrogabat, quasi principem hæreditarium diceres: horum ergo Regum duorum tempora versa est ædificatio. Sed quid hic noster? Flavium Josephum, non Hhezram sequitur, & Assueri nomen ac tempus dissimulat, atque hoc pacto in gravissimos duos errores incidit: unum quòd duorum temporum historiam ita narrat quasi a Cambyse solo gesta esset; alterum, quòd historiam Darii Artaxerxis Longimani attribuit Dario Hystaspis filio, capitibus sequentibus: atque hunc quidem lapsum ex ignoratione profectum perhumanè accipio; priorem verò, quòd versum illum e libro Hhezræ dissimulaverit, nequeo excusare. ‖ Hhezra. 4.7. *Rechum præses cons.*] De nominum depravatione jam antè monuimus: sed vide scriptoris judicium: Rathimus ... themus hoc versu dicitur: sequente ver. Rathimus ab accentibus, nempe quia Behhel-tehhem Chaldaicè dominum consilii, causæ, judiciique significat, aut etiam Dominum accentuum: postremè verò ver. 25. dicitur Rathimus qui scribebat ... cidentia. Quæ duo posteriora librariorum oscitantia fuisse depravata non dubitaverim: sed tamen authorem hunc mallem sibi constitisse, nisi animadvertissem voluisse his occasionibus Dominum piis consulere, & impios illos revincere qui tantam his impuris & ineptis scriptis authoritatem asserunt, quantam libris his canonicis impressit Deus.

ædificare, muros ejus perficere, ejusq; templum excitare:

19 Quòd si civitas ista & muri consummati fuerint, eos tributa non esse daturos, sed damnum Regibus allaturos.

20 Quia autem de templo prospeximus, justum fore arbitrati sumus si non despiceremus istud,

21 Sed notum faceremus Domino Regi; ut si visum fuerit Regi inquiratur in Commentariis majorum tuorum:

22 Et invenies in Commentariis de eis scriptum, cognoscesque civitatem istam fuisse rebellem, Regibusque & civitatibus damnosam,

23 Et Jehudæos rebelles, conspirationemq; in ea fecisse inde a seculo; eamque ob caussam civitatem istam fuisse devastatam.

24 Nunc ergo notum facimus Domino Regi, si ista civitas exædificata fuerit, & muri ejus perfecti, fore ut accessus tibi non pateat in Cœlen Syriam & Phœniciam.

25 Tunc rescripsit Rex Rechumo præsidi cōsilii, & Schimschaio legisperito, & reliquis collegis eorum, habitantibusque in Syria & Phœnicia, ea quæ sequuntur:

26 Legi epistolam quam misistis mihi: itaque præcepi quæstionem haberi, & inventū est civitatem istam jam olim Regibus resistere,

27 Homines rebelles & conjurationum authores esse versatos in ea; etiam Reges potentissimos Jeruschalaimis dominatos esse, qui tributa exegerint a Cœle Syria atque Phœnicia.

28 Nunc ergo præcipio prohiberi viros istos ne ædificent civitatem, & ne quid amplius faciant,

29 Ut non procedant graviora unde processerunt mala; damnūq; regibus importetur.

30 Tunc recitatis iis quæ a rege Artaxerxe scripta fuerant, Rechum & Schimschaius legisperitus & collegæ eorum jungentes festinanter venerunt Jeruschalaim a cum equitatu turba & agmine,

31 Cœperuntque ædificantes prohibere: ita vacarunt Jehudæi ab ædificatione templi Jeruschalaimis ad annum usque secundum regni Darii Regis Persarum.

Caput III.

1 ["] REx Darius dedit cœnam magnam omnibus domesticis suis, omnibusque magistratibus Mediæ & Persidis,

2 Et omnibus clarissimis, regulis, præsidibus, & præfectis qui suberant ipsi ab India ad Æthiopiam usque; centum viginti septem provinciis:

3 Qui cùm edissent, bibissentque, & satiati redivissent *domum*, ascendit Darius Rex in cubiculum suum, dormivit *parumper*, & expergefactus est.

4 ["] Tunc tres juvenes illi satellites qui custodiebant corpus Regis, dixerunt alter alteri,

5 Proponamus quisque dictum aliquod eximium, quandoquidem cujuscunq; visus fuerit sermo prestare aliorum sermoni sapientia, daturus est illi Darius rex dona magna:

6 Ut purpura induatur, ex aureo poculo bibat, inaurato cubili dormiat, curru vehatur cum equis adornatis auro, gestet cidarin byssinam & torquem appendentem collo,

7 Secundus sedeat a Dario propter sapientiam suam, & cognatus Darii vocetur.

8 Tunc scripserunt quisq; dictum suū, obsignatumq; posuerunt ad cervical Darii regis,

9 Dicentes, cùm surrexerit Rex, dabimus ei scripta nostra; & cujuscunque e nobis tribus judicaverit Rex & Magistratus Persidis dictum esse sapientissimum, huic dabitur ["] victoria sicut scriptum est.

10 Unus scripserat, forte est vinum:

11 Alter scripserat, fortior est Rex:

12 Tertius scripserat, fortiores sunt mulieres, supra omnia autem vincit veritas.

13 Cùm itaque surrexisset Rex, accipientes scripta sua dederunt illi, & legit;

14 Deinde mittens vocavit omnes magistratus Persarum Medorúmque, clarissimos, regulos, & præfectos,

15 Quibus considentibus in consilio scripta prælecta sunt.

16 Postea edixit rex, vocate juvenes qui exponāt dicta sua; cūq; vocati venissent intro,

17 Edixit illis Rex, exponite nobis ea quæ scripta sunt. Is itaq; incepit primus qui prædicaverat fortitudinem vini, dicens,

18 O viri, quanto fortius est vinum omnibus bibentibus ipsum! seducit mentem,

19 Æquè regis mentem ac orphani efficit vanam, servi, liberi, pauperis, divitis,

20 Et omni menti securitatem ac jucunditatem affert, ita ut nullius tristitiæ debitive meminerit;

21 Omnesq; animos reddit munificos, faciens ut vir potus neq; regem, neq; magistratū recordetur, sed omnia talēta crepet os ipsius:

22 Aut postquam biberint, neque amicitiæ neque germanitatis ullius meminerunt; sed paulo momento arripiunt gladios;

23 Cùm autem e vino emergentes surgunt, non meminerunt factum.

24 O viri, nónne fortissimum est vinum? quis enim res tantas se effecturum vel cogitare ausit? atque hoc dicto conticuit.

Caput IIII.

1 ["] TUM cœpit secundus dicere, qui prædicaverat fortitudinem Regis,

2 O viri, nónne fortissimi sunt homines? qui terram ac mare obtinent & omnia quæ sunt in eis.

3 Rex autem est illorum omnium fortissimus, qui ita dominatur illis ut quicquid edixerit ipsis faciant.

4 Nam si ipsos ad belligerandum miserit, abeunt; montes, muros, & turres subruunt;

5 Jugulantur & jugulant, ut mandatum regis nō transgrediantur; quòd si vicerint, omnia afferunt ad Regem quæ prædati fuerint.

6 Similiterque alii omnes qui in militiam minimè incumbunt, ac ne in ullum qui-

---

1 *Rex Darius*] Quàm futilis & vana hæc historia sit omnes oculati cùm ex tempore videre possunt, tū ex Chaggaii prophetia: nā quod ad tempus imperitè conturbari rationem illius antè ostēdimus cap. 2. quod ad prophetiam verò, nullus tā bonus artifex conciliationum futurus est qui omnibus tentatis fateatur aut hunc aut illum teneri mendacii. Illum mendacem ut dicamus absit; qui Zerubbabelem præfectum Jehudææ docet tanquam rem inauditam, eo demum tempore in opus Domini incumbendum esse; cui populus obmtitur ut contemnenti Regum diplomata: qui & præfectos & populum ipsum partim mandatis Dei partimq; promissionibus excitavit; quo prædicante Spiritus Dei animavit ipsos, ac non regis ullius authoritas: superest hunc & Josephum & alios mendacium dicere qui narrationem hanc tradiderunt. Verùm quid multis opus est? Jehudæi adversariis & quæsitoribus suis respondentes nullam hujus historiæ, nullam mandati a Dario mentionem faciunt, Hhezræ 5. 15. & 17. qua una profectò authoritate sublata fuisset omnis rixandi occasio, sed ne ipse quidē Darius adducit, Hhez. 6. Valeant ergo qui fabulas istas Antihhezræ alicujus, non germana Hhezræ scripta, cum libris Canonicis cōpactas & adæquatas volunt.

4 *Tunc*] cùm Rex Darius (ut isti volūt) expergefactus suis lateronibus custodibusque corporis problema suum attulisset, quid omnium esset fortissimum.

9 *Victoria*] id est, (ut Josephus ait) γέρας νικητήριον, victoriæ præmium a rege propositum: etsi huic scriptori cum Josepho non satis convenit.

1 *Tum*] [illegible] idem cum præcedente cap. historia, judicium idem.

dem

dem prælium, sed colunt terram; hi cùm messuerint, afferant tributa Regi.

7 Denique solus ipse si dixerit occidite, occidunt; si desinite, desinunt;

8 Si percutite, percutiunt; si exterminate, exterminant; si ædificate, ædificant;

9 Si excidite, excidunt; si plantate, plantant;

10 Omnes tenues & potentes ipsi obediunt, eis instructas accumbit ac bibit dormitque eis custodientibus in circuitu ipsum:

11 Neque possunt abire ullus arbitratu suo ut curet res suas, sed dicto parent ipsius.

12 O viri, ecqui non esset rex fortissimus? quis enim ita commendetur? his dictis tacuit.

13 Tertius verò qui de mulieribus & veritate dixerat (is est Zerubbabel) cœpit dicere,

14 O viri, non Rex maximus, non hominum multitudo, non vinum est fortissimum: quis ergo est qui dominetur eis?

15 Nónne mulieres pepererunt regem, omnemq; poplũ qui dominatur mari & terræ?

16 Nónne ab eis nati ac educati sunt qui plantant vineas, e quibus fit vinum?

17 Hæ conficiunt vestes omnium hominum, hæ gloriam afferunt hominibus, ab his viri nequeunt retrahi.

18 Si congregato auro & argento ac re qualibet pretiosa viderint aliquam mulierem habitam atque speciosam,

19 Omnia illa omittentes in eam intendunt defixis oculis inhiantes ei, & eam magis appetunt quàm aurum & argentum & rem quamlibet pretiosam:

20 Vir patrem relinquit qui educavit ipsum, ac regionem suam; & adjungit se mulieri,

21 Et cum muliere seipsum recreans neque patris meminit, neque matris, neque regionis suæ.

22 Atque hinc quoque oportet a vobis cognosci istud, mulieres dominari vobis: nónne dolores subitis,

23 Et accipiens homo gladium suum adit itinera commissurus furta & homicidia, per mare navigat & flumina,

24 Leonem videt, & de nocte ambulat; cumque furtum fecerit, fraudes, & rapinas, comportat omnia ad amatam suam?

25 Quinetiam diligi a viro uxorem ipsius magis quàm patrem aut matrem *evincit istud*:

26 Nam multi dementes facti sunt propter uxores suas, multi servi facti sunt propter illas;

27 Multi perierunt & jugulati sunt, cùm peccassent propter mulieres.

28 Jam verò, credite mihi, ut magnus sit Rex potentia sua, quem regionum omnium homines verentur contingere;

29 Vidi tamen ' Appajimam filiam Rab-schakis concubinam Regis magnificentissimi assidentem ad dexteram Regi,

> 29 *Appajimam fil.*] sic restituimus ex Flavii Josephi comparatione: nam ille vocat Ἀπάμην τὴν Ραβεζάκου τοῦ Θεμασίου παῖδα.

30 Quæ auferens diadema de capite ejus imponebat suo, & feriebat Regem sinistra manu.

31 Atque hæc cùm fiunt, Rex aperto ore intuetur eam; ea si arriserit ipsi, ridet; si indignata fuerit, abblanditur donec reconciliatus fuerit in gratiam.

32 O viri, ecqui non essent mulieres fortissimæ? quis enim res faciat ejusmodi?

33 Tunc respicientibus Rege & clarissimis uno in alterum cœpit de veritate dicere,

34 O viri, nónne fortes sunt mulieres? magna verò est terra, excelsumq; cœlum, & velox cursus Solis, in orbem conversantis cœlum, & locum suum repetentis uno die.

35 An verò non esset magnificus qui hæc fecit? maxima igitur est veritas, fortissimaque omnium.

36 Omnis terra veritatem invocat, cœlum etiam benedicit ipsi, & omnia opera commoventur ac contremiscunt ab ea, neque est apud eam iniquum quicquam.

37 Vinum iniquum, iniquus Rex, iniquæ mulieres, iniqui omnes filii hominum, & iniqua omnia illorum opera; neque est in ipsis veritas, sed peribunt in iniquitate sua:

38 At veritas manet, valensque in æternum vivit, & obtinet in omnia secula;

39 Apud quam neque est acceptio personarum, neque distinctio; sed jus reddit omnibus justis & injustis, qui omnes benignis fruuntur operibus ejus.

40 Non enim est in judicio ejus iniquitas, sed fortitudo, & regnum, potentiaque, & majestas in omnia secula. Benedictus sit Deus veritatis.

41 Hoc autem desinente loqui omnes præfecti exclamantes dixerunt, maxima est veritas atque fortissima:

42 Rex verò dixit illi, Si quid voles suprà quàm scriptum est, pete & dabo tibi: quandoquidem inventus es sapientissimus, proxime assidebis mihi, & cognatus meus vocaberis.

43 Tum ille Regi, memor esto voti tui, ' vovisse te ædificationem ' Jeruschalaimorum quo die regnum accepturus esses,

> 43 *Vovisse te*] I. te, cùm ambires regnum votum nuncupasse, & spopondisse Domino fore si per voluntatem ejus ad fastigium regni pervenires, ut adeptus regnum ea præstares quæ sequuntur. Sic duobus locis interpretatur Josephus ἀρχαιολογίας id. Hæc autem cum veritate pugnare omnia jam ante docuimus nam quod ad ædificationem templi si probabũtur ista, quid Chaggaio Propheta fiet? quod ad instaurationem oppidi, quid fiet Nechemjæ historia? quod ad immunitatem, quid fiet Esteræ libro? nam duobus hisce capitibus eadem opera tres illæ historiæ convelluntur, earumq; tempora confunduntur impudentissimè. Cætera quæ falsò hîc illic dispersa sunt, jam suo ante suis locis perstrinximus.
>
> *Jeruschalaimorum*] contra historiam Nechemjæ 1. & 2.

44 Omniumque vasorum restitutionem exportatorum Jeruschalaimis, ' quæ separans Cyrus cùm potiretur Babylonis, voluerat illuc remittere;

> 44 *Quæ separ.*] vide suprà in 2.15.

45 Vovisse quoque ædificationem ' templi quod incenderunt ' Edomæi, quando Jehudæa vastata fuit a Chaldæis.

> 45 *Templi*] vide suprà in 3.1.
>
> *Edomæi*] de quibus Psal. 79.12. & 137.7. & Jirmejæ 49.7. & Jechezkel. 25.12.

46 Nunc ergo hoc illud est quod postulo Domine ac peto, hoc illud est de quo rogo majestatem tuam, ut perficias votum quod vovisti Regi cœlesti ore tuo.

47 Tunc surgens Darius Rex osculatus est illum, & rescripsit omnibus quæstoribus, præfectis atque clarissimis ut deducerent eum ac comites ejus ascensuros ad ædificandum Jeruschalaima,

48 Omnibusque procuratoribus qui erant in Syria Phœniciaque, & Libano ut curarent devehi ligna cedrina a Libano Jeruschalaima ad juvandum eos in civitatis instauratione;

49 Præterea Jehudæis omnibus a regno in Jehudæam ascensuris ' libertatem pronuntians, ut nemini potentiori, magistratui, aut præfecto liceret invadere portas ipsorum,

> 49 *Libertatem*] sive immunitatem, contrà quàm narratur Ester. 10.

50 Sed totam regionem quam obtinuerint *mandavit* liberam ab eis esse, Edomæósque cedere castellis quæ detinebant Jehudæorum:

51 Et in structuram templi dari quotannis talenta vicena donec exædificatum esset,

52 Ad holocausta verò comburenda quoti-

die

die in altari sacro, quemadmodum præceptum est, alia talenta dena offerri per annos singulos:

53 Denique omnibus e Babylonia proficiscentibus ad instaurandum civitatem pronuntiavit libertatem, ipsis ipsorumque posteris.

54 Item omnibus Sacerdotibus & Antistitibus rescripsit vestimenta sacra numero certo dari quibus induti ministrarent;

55 Levitis quoque demensa dari usquedum consummata esset domus, & extructa Jeruschalaima,

56 Et omnibus custodibus civitatis dari sortes atque stipendia:

57 Amandansque omnia vasa quæ separaverat Cyrus e Babylonia, quæcunque Cyrus edixerat hic etiam præcepit fieri & mitti Jeruschalaima.

58 Egressus itaque adolescens ille, elata facie versus Jeruschalaima benedixit Regi cœlesti,

59 Dicens abs te est victoria, a te sapientia & lux; ego verò servus tuus sum:

60 Benedictus es, ô qui dedisti mihi sapientiam; celebrabo te Domine Deus majorum nostrorum.

61 Et acceptis literis profectus est * Babylonem, veniensq; nuntiavit fratribus suis omnibus qui erant Babylone.

62 Qui benedixerunt Deo majorum suorum, quòd daret ipsis laxamentum & *refrigerationem,

63 Ut ascendentes ædificarent Jeruschalaima & templum in quo invocatum est nomen ipsius; exultaveruntque cum symphonia & lætitia diebus septem.

61 *Babylonem*] erat enim Rex Ecbatanis, ut frigida consectura divinat author ex Hhezræ 6.2.
62 *Refrigerationẽ*] 4. Hhezræ 11.46.

CAPUT V.

1 *POST hæc autem electi sunt qui ascenderent principes paternarum familiarum per tribus ipsorum cum uxoribus, filiis, filiabusque ipsorum, servis, ancillisq; & pecoribus ipsorum:

2 Et misit Rex Darius cum eis equites mille, qui deducerent Jeruschalaima cum pace Jehudæos utenteis instrumentis musicis, tympanisque, & tibiis,

3 (Omnes enim fratres ludebant eis) jussitq; illos cum eis ascendere.

4 *Hæc autem sunt nomina virorum qui ascenderant per familias paternas suas in tribus suas in præfecturas suas:

5 Sacerdotum, e filiis Pinchasi filii Aharonis, princeps Jeschuahh filius Jehozadaki *cum Jehojakimo filio, & Zerubbabel filius Schealtielis e domo Davidis ex progenie Peretzi, *princeps* tribus Jehudæ,

6 Qui proloquutus est apud Darium Regem sermones illos mirabiles secundo anno regni ejus, ‖mense Nisane, *mense* primo.

7 Atque hi sunt ex Jehudæa qui ascenderant e captivitate illius deportationis quam deportaverat Nebucad-netzar Rex Babyloniæ in Babyloniam, qui reversi Jeruschalaima repetiverunt in partes Jehudææ unusquisque civitatem suam:

8 Qui venerant cum Zerubbabele, Jeschuhha, Nechemja, Hhazarja, Rahhamja, Nachamani, Mordecaio, Bilschane, Mispere tho, Bigvaio, Nechumo, Bahhana, singulis principibus ipsorum: hic numerus popularium a principibus ipsorum.

9 Filii Parhhoschi, bis mille centum septuaginta duo; filii Schephatjæ trecenti septuaginta duo;

10 Posteri Arachi, sexcenti quinquaginta duo;

11 Posteri Pachath-moabi ex posteris Jeschuhhæ & Joabi, bis mille octingenti octodecim;

12 Posteri Hhelami, mille ducenti quinquaginta quatuor; posteri Zattu, octingenti quadraginta quinque; posteri Zaccai, septingenti sexaginta; posteri Binnui, sexcenti quadraginta octo;

13 Posteri Bebai, sexcenti viginti octo; posteri Hhazgadis, bis mille trecenti viginti duo;

14 Posteri Adonikami, sexcenti sexaginta septem; posteri Bigvai, bis mille sexaginta septem; posteri Hhaddinis, sexcenti quinquaginta quinque;

15 Posteri Ateris ex Chizkija, nonaginta octo; posteri Chaschumi, trecenti viginti octo; posteri Betzai, trecenti viginti quatuor;

16 Posteri Chariphi, centum duodecim;

17 Gibhhonitæ, nonaginta quinque;

18 Bethlechemitæ & Netophatæi, centum octoginta octo; Hhanathotani centum viginti octo: Hhazmavethani quadraginta duo:

19 Kirjath-jehharimani, Cephirani, & Beerotani, septingenti quadraginta tres; Ramani & Gebahhæi, sexcenti viginti unus;

20 Micmasæi, centum viginti duo; Beth-elitæ & Hhajani, centum viginti tres;

21 Nebuntini alteri, quinquaginta duo; posteri Hhelami alterius, mille ducenti quinquaginta quatuor; posteri Magbischi, centum quinquaginta sex;

22 Posteri Charimi, trecenti viginti; Jerechuntini, trecenti quadraginta quinque;

23 Lodæi, Chadidæi, & Onuntini, septingenti viginti unus; Senaani, ter mille nongenti triginta.

24 Sacerdotes: posteri Jeschahhjæ e familia Jeschuhhæ, nongenti septuaginta tres; posteri Immeris, mille quinquaginta duo;

25 Posteri Paschchuris, mille ducenti quadraginta septem; posteri Charimi, mille septendecim.

26 Levitæ: posteri Jeschuhhæ cum Kadmiele e filiis Hodevæ, septuaginta quatuor;

27 Posteri Asaphi qui psallebant in templo, centum quadraginta octo;

28 Ostiarii verò, posteri Schallumi, posteri Ateris, posteri Talmonis, posteri Hhakkubi, posteri Chatitæ, posteri Schobai, centum triginta octo;

29 Sacerdotibus ministrantes in templo, posteri Tzichæ, posteri Chaschuphæ, posteri Tabbahhoti, posteri Kerosi, posteri Sihhæ, posteri Padonis,

30 Posteri Lebanæ, posteri Chagabæ, posteri Schalmai, posteri Chananis, posteri Giddeli, posteri Gachadis, posteri Reajæ, posteri Retzinis, posteri Nekodæ,

1 *Post hæc*] Hi tres versus primi ex scriptoris officina sunt: reliquum caput ex Hhezra hoc translatum est, & ex Nechemjæ 7. (hæc enim confudit authoris imperitia) sed ita corruptum propriis nominibus, numeris, & sensu, ut nihil suprà. Nos itaque ad ἀρχέτυπα revocavimus omnia, quæ partim scriptoris audaciæ accepta ferimus, partimq; librariorũ oscitantiæ.
4 *Hæc autem*] hyperbaton ad finem usque cap.
5 *Cum Jehojakimo*] sic omnino legendum est: fuit enim Jehojakim non Zerubbabelis, sed Jehoschuhhæ filius, Nechem. 12.10.
‖Hhezræ 2. Nechem. 7.

31 Posteri Gazami, posteri Hhuzzæ, posteri Paseachi, posteri Bezai, posteri Mehhunimi, posteri Nephischelimi, posteri Bakbuki, posteri Chakuphæ, posteri Charchuris,

32 Posteri Batzelithi, posteri Mechidæ, posteri Charschæ, posteri Barkosi, posteri Siseræ, posteri Temachi, posteri Netziachi, posteri Chatiphæ.

33 Schelomonis Netinæi, posteri Sotai, posteri Sopherethi, posteri Peridę, posteri Jahhalæ, posteri Dar-konis, posteri Giddeli,

34 Posteri Schephatjæ, posteri Chatilis, posteri Pokereth-hatzebajimi, posteri Amonis,

35 Omnes Netinæi & posteri servorũ Schelomonis, trecenti nonaginta duo.

36 Hi sunt illi qui ascenderunt e Telmelacho & Telcharsa, eorumque principes Cerub, Adan, & Immer;

37 Sed non potuerunt indicare civitates suas & progeniem suam, quemadmodum essent ex Jisraële, posteri Delajæ, posteri Tobijæ, posteri Nekodæ:

38 E Sacerdotibus verò fungentibus Sacerdotio qui non sunt inventi esse, posteri Chabajæ, posteri Kotzi, posteri Barzillai, qui accepta uxore e filiabus Barzillai vocatus est de nomine ejus.

39 Horum quæsita est scriptura generis quod prædicabant, sed non inventa est; quapropter sunt prohibiti Sacerdotio fungi:

40 Edixit enim Regis legatus eis ne comederent res sanctas, donec Sacerdos existeret docturus veritatem Urimis & Tummimis,

41 Omnes Jisraëlitæ erant quadragies bis mille trecenti sexaginta,

42 Præter servos & ancillas eorum septies mille trecentos triginta septem, cantores & cantatrices ducentas quadraginta quinque.

43 Equi eorum septingenti triginta sex, muli eorum ducenti quadraginta quinque, cameli quadringenti triginta quinque, asini sexies mille septingenti viginti.

44 Ex primoribus autem paternarum familiarum cùm pervenissent ad domum Jehovæ qui habitat Jeruschalaimis, quidã sponte se offerentes ad domum Dei statuendam in sede ipsius,

45 Pro facultate sua dederunt in thesaurum ipsius operis auri * drachmas semel & sexagies mille, argentiq; pondo quinquies mille, & tunicas Sacerdotum centum.

46 Et habitaverunt Sacerdotes ac Levitæ & qui venerant e plebe Jeruschalaima atque in Jehudæam Netinæi, cantoresque, & ostiarii & omnes Jisraëlitæ in regionibus suis.

47 ‖ Cùm autem septimus advenisset mensis, versantibus Jisraëlitis in civitatibus suis, convenerunt unanimes in atrium quod erat ante portam Orientalem:

48 Ubi stans Jehoschuahh filius Jotzadaki cum fratribus suis Sacerdotibus, & Zerubbabel filius Schealtielis cum fratribus suis extruxerunt altare,

49 Ad offerendum in eo holocausta, sicut scriptum est in lege Moschis viri Dei.

50 Cumque erexissent altare in sede sua, quamvis convenientibus contra ipsos populis aliarum gentium; obtulerunt in eo hostias & holocausta Jehovæ mane & vesperi:

51 Et celebraverunt festum tabernaculorum sicut præceptum est, sacrificia in diem offerentes secundum ritum,

52 Itemq; holocaustum juge, & hostias sabbathorum ac neomeniarum & dierum solennium, omnes res sacras.

53 Quotquot voverunt Jehovæ, a die primo mensis septimi cœperunt offerre holocausta Jehovæ, cùm templi Jehovæ non esset jactum fundamentum:

54 Dederuntque pecuniam putatoribus & fabris, cibumq; & potum cum oleo,

55 Tzidoniis ac Tyriis, ut adveherent ipsis ligna cedrina ex Libano ratibus in mare Japhonis, secundum facultatem a Cyro Rege Persarum ipsis datam.

56 Anno autem secundo ex quo venerant ad domum Dei Jeruschalaima, mense secundo, cœperunt Zerubbabel filius Schealtielis, & Jehoschuahh filius Jotzadaki cum fratribus suis Sacerdotibus & Levitis, & quicunque venerant e captivitate Jeruschalaima,

57 Fundare domum Dei primo die secundi mensis anno secundo, quicunque venerunt in Jehudæam & Jeruschalaima.

58 Cumque statuissent Levitas a nato viginti annos & deinceps ut præessent operi domus Jehovæ,

59 Assistens Jeschuahh, filii ejus, & cognati ejus, ac fratres eorum Levitæ simul præfuerunt opificibus in domo Dei:

60 Steteruntque Sacerdotes induti cum tubis, & Levitæ posteri Asaphi cum cymbalis,

61 Collaudantes Jehovam & benedicentes canticis traditis a Davide Rege Jisraëlis:

62 Totus verò populus * vociferabatur vociferatione magna laudando Jehovam, cùm excitaretur domus Jehovæ.

63 Venientes autem ex Sacerdotibus, & Levitis, primoribusque paternarum familiarum senes qui viderant domum priorem,

64 Ad hujus ædificationem flebant voce magna, & multi vociferabantur ex lætitia magna,

65 Adeò ut populus non internosceret vociferationem ex lætitia a voce fletus populi, quia populus vociferabatur vociferatione maxima, ita ut longè audiretur.

66 * Audientes verò ‖ inimici Jehudæ & Binjaminis,

67 Et cognoscentes deportatos istos ædificare templum Jehovæ Deo Jisraëlis,

68 Accesserunt ad Zerubbabelem, & ad primores paternarum familiarum, & dixerunt eis, ædificemus vobiscum:

69 Nam sicut vos auscultamus Deo vestro, & ipsi pariter adolemus inde a diebus Esarchaddonis Regis Assyrię qui deportavit hos huc.

70 Quibus dixit Zerubbabel & Jeschuahh cum primoribus paternarum familiarum Jisraë-

45 *Drachmas 61000*] id est, ut scriptor conjicit, minarũ duodecim millia. At hunc scriptorem neque minarum pretia, neque drachmarum oportuit didicisse, aut aliud egisse cùm ista scriberet.

‖ *Hhezra.* 3.

Jisraëlis, non est vestrum nobiscum ædificare domum Deo nostro;

71 Sed nos soli ędificabimus Jehovæ Deo Jisraëlis, ut præcepit nobis rex Cyrus rex Persidis.

72 Populi autem illarum regionum instantes in populum Jehudææ conturbabant opus ædificationis, & insidiis, & hominibus adductis ne ædificarent;

73 Et grassationem exercentes impediebant ne consummaretur ędificiū omnibus diebus Cyri Regis, protrahebantque structuram ° usque ad annum secundum Darii Regis.

73 *Usque ad annum*] Somnolentus hæc scripsit, qui structuram putavit biennio solum fuisse ab hostibus impeditam: quod ipsa revincit veritas, cùm per duorum Regum tempus a Cyri tempore fuisse impeditam narret Hhezra 4.6. & 7. & hujus loci verba planè aliter sonent Hhezræ 4.24.

CAPUT VI.

1 ‖° ANNO autem secundo regni Darii prophetavit Chaggai & Zecarja filius Hhiddonis Prophetæ iis qui erant in Jehudæa & Jeruschalaimis, nomine Dei Jisraëlis.

‖ *Hhezra* 5.
1 *Anno*] Hæc quidē rectè: nisi quòd ad Darium Hystaspis filium author putavit pertinere.

2 Tunc surgens Zerubbabel filius Schealtielis & Jeschuahh filius Jotzadaki redorsi sunt ædificare domum Domini habitantis Jeruschalaimis, cùm adessent eis Prophetæ Domini juvantes eos.

3 Quo tempore venit ad eos Tatnai princeps ° transflumen, & Schetar-boznai cum collegio suo:

3 *Transflumen*] Syriæ & Phœniciæ interpretatur author: sed hoc pacto nō satis exprimit: nam fuerunt etiam Arabarchæ, & alii.

4 Et dixerunt eis, quo authore ædificatis domum istam & tectum istud, aliaque omnia perficitis? & quinam sunt structores qui ista ædificant?

5 Sed gratiam hanc consecuti sunt respiciente Domino in reduces a captivitate Seniores Jehudæorum,

6 Ut non impedirentur ædificare, donec significatis Dario omnibus rebus istis respōsum haberetur.

7 Exemplum epistolæ quam miserunt Dario Tatnai princeps trans flumen, & Schetarboznai, ac collegæ ejus qui erant trans flumen: Dario Regi salutem.

8 Notum sit Regi nos profectos in regionem Jehudæę & ingressos Jeruschalaima invenisse viros qui ædificant Domum Dei magnam,

9 Templum ex lapidibus politis & maximis, pretiosaque materia ad parietes;

10 Et opus istud celeriter fieri, & prosperari in manibus eorum, magnificeque & quàm diligentissimè perfici.

11 Tunc interrogavimus Seniores dicendo, quo authore ædificatis domum istam, & opera hæc facitis?

12 Ideò autem interrogavimus eos ut notos faceremus tibi præpositos operi; & nomina eorum nobis de scripto dari postulavimus.

13 Qui responderunt nobis dicentes, nos sumus servi Dei qui fecit cœlum & terram.

14 Ædificata autem fuerat hæc domus ante multos annos, & consummata a Rege Jisraëlis magno & potentissimo:

15 Sed ex quo majores nostri exacerbantes peccaverunt in Deum Jisraëlis, tradidit eos in manum Nebucad-netzaris Regis Babyloniæ, regis Chaldæorum,

16 Qui domum istam demolientes incenderunt, & populum captivum abduxerunt in Babyloniam.

17 Verùm anno primo Cyri regis Babyloniæ rescripsit Cyrus rex domum hanc ædificari,

18 Et illa sacra vasa aurea & argentea quæ exportans Nebucad-netzar e domo quæ erat Jeruschalaimis consecraverat in templo suo, illa deprompsit Cyrus rex e templo Babylonico, & tradita sunt Zerubbabeli ac Scheschbatzari Præsidi:

19 Quibus mandatum est ut afferentes hæc vasa reponerent in templo quod futurum ęrat Jeruschalaimis, & ipsum templum Dei curarent ædificari in loco suo.

20 Tunc Scheschbatzar posuit fundamenta domus Dei quę est Jeruschalaimis, atque ex eo tempore huc usque ædificatur, necdum est absoluta.

21 Nunc ergo si videbitur tibi, ô Rex, perquiratur in tabulario Cyri Regis quod est in Babylonia,

22 An inveniatur ex authoritate Cyri regis cœptam esse structuram domus Domini quę est Jeruschalaimis, & judicium domini nostri Regis de his rescribat nobis.

23 ‖ Tunc Darius Rex mandavit inquiri in chartophylaciis: & inventus est in oppido Ecbatanis in regione Mediæ loculus unus in quo scripta erant ista:

‖ *Hhezra* 6.

24 Anno primo Cyri Regis, Rex Cyrus mandavit domum Dei quæ est Jeruschalaimis ædificari, ubi ignis jugis accendatur,

25 Cujus altitudo sit cubitorum sexaginta, & amplitudo cubitorum sexaginta, ordinibus lapidum maximorū ternis, & ordine lignorum novorum; & impensas e domo regia tradi;

26 Et sacra vasa domus Domini aurea & argentea exportata per Nebucad-netzarem e domo Domini quæ erat Jeruschalaimis, ibidem reponi ubi fuerant posita.

27 ° Nunc itaque mando curæ vobis esse, ô Tatnai princeps trans flumen, Schetar-boznai & collegæ vestri Præsides qui estis trans flumen ut abstineatis ab eo loco:

27 *Nunc itaque*] sic legendum vel authore invito.

28 Mando quoque omnino ædificari, & prospici ut adjuventur reduces Jehudæorum, donec consummatum sit templum Domini,

29 Et de canone transfluviali diligenter quātitatem dari viris illis, & Zerubbabeli præfecto ad sacrificia Domini in tauros arietesque & agnos,

30 Similiter frumentum, sal, vinumque & oleum indesinenter quotannis, prout Sacerdotes qui sunt Jeruschalaimis edixerint quotidie consumendum esse; ac sine mora:

31 Ut offerant libamenta Deo maximo pro Rege ac filiis ejus, orantes pro ipsorum vita.

32 Præterea denuntiatur istud, quisquis transgressus fuerit aliquid eorum quæ rescripta sunt, amotum iri lignum a domo ipsius cui suspendatur, & bona ipsius ascribenda Regi.

33 Dominus verò cujus nomen invocatur illic, dejiciat omnem Regem & populum qui manum suam extenderit ad impediendum

aut

aut afficiendum malo domum Domini quæ est Jeruschalaimis.

34 Ego Darius Rex decrevi hæc fieri quàm diligentissimè.

CAPUT VII.

‖ Hhezra 6.13.

1 ‖ TUNC Tatnai princeps trans flumen, Schetar-boznai, & collegæ obsequentes mandatis Darii Regis,

2 Assistebant sacris operibus diligentissimè;& Seniores Jehudæorum adjuvabant:

3 Ita prosperabantur opera sacra, prophetis Chaggaio & Zecarja prophetantibus,

4 Et perfecta sunt omnia de sententia Domini Dei Jisraëlis, & ex voluntate Cyri cum Dario & Artaxerxis Regis Persarum.

5 Finita autem domo nostra ad diem tertium mensis Adaris sexto anno Darii Regis,

6 Faciētes Jisraëlitæ,Sacerdotes ac Levitæ,& reliqui reduces deportationis qui conscripti erant, secundum ea quæ præscripta sunt in libro Moschis,

7 Obtulerunt in dedicationem templi Domini, juvencos centum, arietes ducentos, agnos quadringentos,

8 Et hœdos pro peccatis totius Jisraëlis duodecim ex numero tribuum Jisraëlis:

9 Præfueruntque Sacerdotes & Levitæ induti amiculis per distributiones suas omnibus operibus Domini Dei Jisraëlis secundum præscriptum libri Moschis, & ostiarii singulis januis.

10 Deinde celebrarunt reduces deportationis Pascha die quarto decimo mensis primi, purificatis Sacerdotibus & Levitis.

11 Nam etsi omnes reduces non simul purificati sunt, tamen omnes Levitæ purificati erant,

12 Immolaveruntq; Pascha pro omnibus reducibus deportationis, & pro cognatis suis Sacerdotibus, ac pro seipsis,

13 Quod comederunt Jisraëlitæ qui reduces erant ex deportatione, quicunque separaverant se ab omnibus execrationibus gentium terræ quærentes Dominum,

14 Et celebraverunt festum azymorum septem diebus coram Jehova epulantes,

15 Quoniam converterat animum Regis Assyriæ erga ipsos ad confirmandum manus eorum in opere Domini Dei Jisraëlis.

CAPUT VIII.

‖ Hhezra 7.

1 ‖ DEINDE his rebus gestis,regnante Artaxerxe Persarum Rege, accedens Hhezra filius Serajæ, filii Hhazarjæ,filii Chilkijæ, filii Schallumi,

2 Filii Tzadoki, filii Achitubi, filii Amarjæ,filii Hhazarielis, filii Bukki,filii Abischuhhæ, filii Pinchasi, filii Elhhazaris, filii Aharonis sacerdotis primarii,

3 Hhezra ergo ascendit e Babylonia (erat autem legisperitus promptus in lege Moschis, quam dederat Jehova Deus Jisraëlis, docenda efficiendaque)

4 Cùm dedisset ei Rex gloriosè atque munificè omne desyderium ejus; tantam consequutus erat gratiam in conspectu ejus:

5 Et ascenderunt cum ipso ex Jisraëlitis, sacerdotibusque, & Levitis sacris cantoribus templi, ostiariisque, & Netinæis Jeruschalaima.

6 Anno septimo regni Artaxerxis mense quinto, egressi e Babylonia primo die mensis,

7 Pervenerunt Jeruschalaima ipso authore, prout Dominus iter ipsorum prosperavit.

8 Nam Hhezra maximo studio attendebat ne prætermitteret quicquam eorum quæ sunt ex Lege Domini, præstando ea, & docendo Jisraëlem justitiam ac judicium omne.

9 Ascendentibus autem actuarii Artaxerxis Regis dederunt scriptum ab Artaxerxe Rege concessum Hhezræ Sacerdoti Legis perito, cujus exemplum subjectum est.

10 Rex Artaxerxes Hhezræ Sacerdoti perito, legis Domini, salutem.

‖ Hhezra 8.

11 Humanius ego judicans benefacere, præcipio eis qui sponte voluerint ex gente Jehudæorum & ex Sacerdotibus ac Levitis qui sunt in regno meo comitari te Jeruschalaima,

12 Si qui ergo volent ire tecum, ut congressi proficiscantur ex placito meo & intimorum septem consiliariorum meorum;

13 Ut revisentes quæ aguntur in Jehudæa & Jeruschalaimis observent ea ex Lege Domini quam habes ad manum,

14 Deferantque munera Domino Deo Jisraëlis, quæ vovimus ego & consiliarii, Jeruschalaima, cum omni auro & argento quod inventum fuerit in regione Babyloniæ esse Domini habitantis Jeruschalaimis,

15 Ut aurum & argentum quod donatum fuerit ab ipsa gente in templum Domini ipsorum quod est Jeruschalaimis, collectum expendatur in juvencos, arietes, agnos, hœdosque & quæ his conjuncta sunt,

16 Ut offerantur hostiæ Domino super altare Domini ipsorum Jeruschalaimis.

17 Quæcunque autem volueris cum fratribus tuis facere auro & argento, pro voluntate tua ex præcepto Dei vestri facitote:

18 Et sacrosancta vasa quæ data sunt tibi ad ministerium domus Dei tui reddens Jeruschalaimis,

19 Cætera quæ tibi obvenerint necessaria domui Dei tui dato de ærario Regis.

20 Quæ volueris cum fratribus tuis facere auro & argento, fac secundum voluntatem Domini.

21 Ego quoque Rex Artaxerxes mando quæstoribus ærarii qui sunt trans flumē, ut quicquid rescripserit Hhezra Sacerdos peritus legis Dei, diligenter detur ei usque ad argenti talenta centum,

22 Et ad frumenti coros centum, & vini bathos centum, totidemque olei,& salis quod abundet ei sine taxatione.

23 Omnia secundum legem Dei fiant Deo Altissimo,ne fortè effervescat ira in regnum Regis,& filii, aut filiorum ejus.

24 Vobis autem indicitur, ut omnibus Sacerdotibus,& Levitis, & sacris cantoribus,Netinæisque, & administris templi hujus

25 Nullum tributum neque indictio irrogetur, nec possit ullus imponere eis quicquam.

26 Tu autem Hhezra pro sapientia Dei constitue judices & arbitros trans flumen, & omnes

omnes qui legem Dei tui non noverunt doce,
27 Ut quicunque transgressi fuerint legem diligenter plectantur, sive morte, sive cruciatu, sive pecuniæ mulctatione, sive exilio.
28 Et dixit Hhezra Legisperitus, Benedictus Deus majorum nostrorum, qui indidit voluntatem hanc animo Regis, ornandi domum Jehovæ quæ est Jeruschalaimis,
29 Et me honore affecit coram Rege, consiliariisq; ejus, & principibus potentibus ejus.
30 Ego itaque confirmatus animo, prout adfuit mihi Jehova Deus meus, congregavi ex Jisraële viros qui ascenderent mecum.
31 || Hi autem sunt primores paternarum familiarum, & gentis suæ, qui mecum ascenderunt regnante Artaxerxe e Babylonia.

||Hhezra 8.

32 E posteris Pinchasi, Gerschom; e posteris Ithamaris, Danijel; e posteris Davidis, Chattusch;
33 E posteris Schecanjæ, e natis Parhhoschi, Zecarja; & cum eo reversi sunt viri centum quinquaginta:
34 E posteris Pachath-moabi, Eljohhenai; & cum ipso viri ducenti:
35 E posteris Schecanjæ, filius Jachazielis; & cum ipso trecenti viri:
36 E posteris Hhadinis, Hhebed filius Jonathanis; & cum ipso quinquaginta viri:
37 Et e posteris Schephatjæ, Zebadja filius Micaëlis; & cum ipso octoginta viri:
38 E posteris Joabi, Hhobadja filius Jechiëlis; & cum eo ducenti octodecim viri:
39 Ex posteris Schelomithi filius Josiphjæ; & cum eo centum sexaginta viri:
40 Ex posteris Bebai, Zecarja filius Bebai; & cum ipso viri viginti octo:
41 Ex posteris Hhazgadis, Jochanan filius Katanis; & cum ipso viri centum decem:
42 Ex posteris Adonikami posterioribus, quorum hęc nomina Eliphelet, Jehhiel, & Schemahhja; & cum eis sexaginta viri: denique e posteris Bigvai, Hhuthai & Zabbud; & cum eis septuaginta viri.
43 Cùm autem congregassem eos ad fluvium Ahavæ, metati sumus illic triduo, & recognovi eos:
44 Sed ex filiis Sacerdotum & Levitarum neminem inveni illic.
45 Quapropter amandavi Elihhezerem, Arielem, Schemahhjam, Elnathanem, Jaribum, & Elnathanem, Nathanemq;, & Zecarjam, ac Meschullamum primores, Jojaribū quoque & Elnathanem doctores;
46 Et dedi mandata eis ad Iddonem qui erat in Casiphja loco,
47 Jubens eos dicere Iddoni, Achivo, & Netinæis qui erant in Casiphja loco, ut mitterent nobis qui ministerio fungerentur in domo Jehovæ Dei nostri.
48 Qui adduxerunt nobis, prout manus Dei nostri valida adfuit nobis, viros intelligentes e posteris Machli filii Levi filii Jisraëlis, Scherebjam cum filiis ejus & cognatis ejus octodecim;
49 Chaschabjam & Jeschahhjam e posteris Merari, cognatos ejus & filios eorum viginti;
50 Ex Netinæis autem quos dederat David & principes ministerio Levitarum, Netinæos ducentos viginti, quorum omnium nomina scripto expressa sunt.
51 Tum proclamavi illic jejunium, ut affligentes nos in conspectu Dei quæreremus ab eo bonum iter pro nobis & comitibus nostris, filiisque & pecoribus propter insidias:
52 Nam pudebat me petere a Rege pedites & equites ad comitatum, ut tuerentur nos contra adversarios nostros:
53 Quia dixeramus Regi virtutem Domini quærentibus ipsum ex toto animo adfuturam.
54 Sic igitur deprecati Dominum Deum nostrum, eum exoravimus, & compotes facti sumus a Deo nostro.
55 Et separavi e principibus Sacerdotum viros duodecim; & Scherebjam Chaschabjamque, & cum eis ex cognatis eorum viros decem;
56 Quibus appendi aurum & argentum & vasa sacerdotalia domus Dei nostri, quę donaverat Rex & consiliarii ejus, principesq;, & omnes Jisraëlitæ,
57 Appensaque tradidi talenta argenti sexcenta quinquaginta, vasa argentea talentorum centum, & auri talenta centum,
58 Et crateres aureos viginti, & vasa ex orichalco præstante duo, pretiosa ut aurum.
59 Et dixi eis, & vos sancti estis Jehovæ, & vasa hæc sancta, etiam aurum & argentum votivum est Domino Deo Patrum nostrorum:
60 Sedulò custodite donec expendatis ea principibus Sacerdotum Levitarumque, & principibus paternarum familiarum Jisraëlis Jeruschalaimis in cellis domus Dei nostri.
61 Itaque susceperunt Sacerdotes & Levitæ aurum illud, argentum, & vasa inferenda Jeruschalaima in templum Domini.
62 Tunc promovimus a flumine Ahavæ die duodecimo mensis primi, venimusq; Jeruschalaima:
63 Ubi postquam consedissemus triduo, die quarto expensum est aurum & argentum in domo Jehovæ Dei nostri Meremotho filio Urijæ Sacerdoti,
64 Et collegæ ipsius Elhhazari filio Pinchasi, quibuscum erant Jozabad filius Jeschuhhæ, & Nohhadja filius Binnui Levitæ; ex numero & ex pondere universa.
65 Et scriptum est pondus ipsorum eadem hora.
66 Qui autem venerunt ex captivitate, obtulerunt holocausta Domino Deo Jisraëlis, juvencos duodecim pro toto Jisraële, arietes nonaginta sex,
67 Agnos septuaginta septem, & hircos pro peccato duodecim, omnia in sacrificium Domino:
68 Et legenda tradiderunt edicta Regis Satrapis regiis, & principibus trans flumen, qui honore affecerunt gentem & templum Domini.
69 ||His autem consummatis, accesserunt ad me principes dicendo, non separaverunt se gens Jisraëlitarum, & principes, & Sacerdotes,

||Hhezra 9.

dotes,& Levitæ,

70 Ab alienigenis gentibus & nationibus terræ; immunditias suas a Cenahhanæis, Chittæis,Perizzæis,Jebusæis,Moabitis, Ægyptiis,& Edomæis habent.

71 Conjugati enim sunt filiabus eorum ipsi & filii ipsorum,& mistum est semen sanctum alienis gentibus : etiam participes sunt principes & antistites iniquitatis istius a principio.

72 Ut audivi ista,conscidi vestem & pallium meum; & vellens de capillis capitis mei & barbæ sedi dolens & mœstus.

73 Et convenerunt ad me quicunque movebantur verbo Domini Dei Jisraëlis, lugentem propter iniquitatem istam, & sedebam tristis usque ad tempus sacrificii vespertini.

74 Tunc consurgens a jejunio concissa veste & pallio, & flectens genua extendi manus ad Dominum,

75 Dicens, Domine confusus sum, & pudet me comparere ante faciem tuam:

76 Nam peccata nostra multiplicata sunt supra capita nostra, & iniquitates nostræ altæ sunt in cœlum usque,

77 Quoniam a temporibus majorum nostrorum sumus in reatu magno usque in diem hunc.

78 Itaque propter peccata nostra fuimus traditi, reges nostri & Sacerdotes nostri Regibus terræ gladio, captivitati, & prædæ, ac confusioni usque in hodiernum diem.

79 At nunc quando contingit nobis misericordia abs te, Domine Deus, relinquente nobis radicem & nomen in loco sanctitatis tuæ;

80 Detegente lumen nostrum in domo Domini Dei nostri; dante nobis cibum omni tempore servitutis nostræ;

81 Cùm serviremus, non derelinquente nos Domino Deo nostro; sed constituente nos in gratia,& disponente ut nobis Reges Persidis dent cibum,

82 Ut extollamus templum Domini Dei nostri, & instauremus vastitates Tzijonis; denique dante nobis stabilitatem in Jehudæa & Jeruschalaimis:

83 Nunc inquam,quid dicemus Domine habentes hæc? transgressi enim sumus præcepta tua quæ dederas in manus servorum tuorum Prophetarum,dicens,

84 Terra quam ingressuri estis ad possidendum hæreditatem ejus,terra polluta est coinquinationibus populorum ipsius, quorum immunditiis repleta est tota immunditia sua.

85 Nunc ergo filias vestras ne jungite filiis eorum, & filias eorum ne accipite filiis vestris:

86 Nec quærite pacem habere cum illis unquam, ut invalescentes comedatis fructus optimos terræ,& hæreditatem distribuatis filiis vestris usque in seculum.

87 Postquam igitur quæ contigerunt nobis, omnia fuerunt propter opera nostra pessima & maxima peccata nostra; & dedisti nobis tale residuum;

88 An rursus aversi transgrederemur jura tua, & commisceremur immunditiæ alienigenarum & gentium terræ hujus?

89 Nonne iratus nobis perderes nos, donec non relinqueretur radix & nomen nostrum?

90 Jehova Deus Jisraëlis justus esses: sed derelicta est radix usque in hodiernum diem.

91 Ecce,sumus coram te in reatibus nostris, quamvis non sit standum coram te in eis.

92 Cùm autem oraret Hhezra, & confiteretur flens ac prostratus ante templum, congregati sunt ad eum Jeruschalaimis turba magna valde viri, & mulieres, juvenesque, & juvenculæ: & fletus erat magnus in ipsa multitudine.

93 Exclamantiq; Hhezræ dixit Schecanja filius Jechielis e posteris Hhelami,nos in Dominum peccavimus, quòd duximus mulieres alienigenas ex gentibus terræ.

94 Nunc verò spes est toti Jisraëli: hîc ergo detur jusjurandum Domino nos expulsuros omnes uxores nostras quæ sunt ex alienigenis cum natis earum.

95 Sicut tibi præceptum est a majoribus ex lege Domini,surgens explica:

96 Tibi enim hæc res incumbit, nos verò aderimus tibi: viriliter fac.

97 Itaque exurgens Hhezra adjuravit principes Sacerdotum,Levitas, & totum Jisraëlem ut facerent secundum rem hanc: qui juraverunt.

Caput IX.

1 ‖ Postea surgens Hhezra ab anteriore parte templi abiit in cellam Jochananis filii Eljaschibi:

2 Ubi diversatus non gustavit cibum, nec aquam bibit propter iniquitatem multitudinis.

3 Et promulgatum est in tota Jehudæa & Jeruschalaimis, omnibus qui reversi erant ex captivitate, ut congregarentur Jeruschalaima:

4 Quicunque verò non venturus esset biduo,vel triduo ex consilio principum ac seniorum, ejus facultates omneis sublatum iri; ipsum verò separatum iri a congregatione deportata.

5 Ita cógregati sunt omnes tribules Jehudæ & Binjaminis triduo Jeruschalaima, mense nono,die vicesimo mensis;

6 Et consedit totus populus in area templi trementes propter præsentem hyemem.

7 Tunc exurgens Hhezra dixit illis, vos iniquè fecistis quòd duxistis uxores alienigenas,superaddentes reatui Jisraëlis.

8 Nunc ergo cedite confessionem & magnificentiam Jehovæ Deo majorum nostrorum,

9 Et perficientes voluntatem ipsius discedite a gentibus terræ & ab uxoribus alienigenis.

10 Cui exclamans omnis multitudo dixerunt voce magna,sicut dixisti faciemus.

11 Sed quoniam multitudo magna est,& tempus hybernum, nec possumus sub dio stare; hoc autem opus non est unius diei neque bidui,quia plurimi in hac re peccavimus:

12 Stent principes multitudinis; & omnes qui

‖ *Hhezræ* 10,6.
1 *Postea*] Tria h[...] postrema capita fe[...] verbum de verbo transcripta sunt ex libro Hhezræ usque ad vers.37. hujus capitis,reliqua ex Nechem.8. quamobrem nos ea libris Canonicis,id est, regulæ veritatis, (a qua non mediocriter aberrabant) jure conformavimus: ut diluta & abjecta falsitate,qua scatebat hic liber, [...] soli æterno & immortali veritatis cognitori & vindici honor & gloria in sempiterna secula.

qui inter nos habitant quicunque habent uxores apud se alienigenas.

13 Sistent se præfinito tempore cum senioribus & judicibus, usque dum solverint iram Domini ex negotio hoc:

14 Tantùm Jonathan filius Hhasaëlis; & Jachzeja filius Tikvæ susceperũt istud: Meschullam verò & Schabbetai Levitæ adjuverunt illos:

15 Feceruntque secundum omnia hæc reduces ex captivitate.

16 Nam electi viri Hhezra Sacerdos, & primarii paternarum familiarum in familias paternas suas nominibus expressi sederunt a die primo mensis decimi, ut examinarent negotium istud;

17 Et determinarunt de viris habentibus uxores alienigenas usque ad diem primum mensis primi.

18 Et inventi sunt ex Sacerdotibus permisti qui habebant uxores alienigenas;

19 E filiis Jeschuhhæ filii Jehotzadaki & cognatis ejus, Mahhaseja, & Elihhezer, & Jarib, & Gedalja;

20 Qui adhibentes manus expulerunt uxores suas, litando ex grege arietem pro reatu suo.

21 Item e posteris Immeris, Chanani & Zebadja; & e posteris Charimi, Mahhaseja, Elija, & Schemahhja, & Jechiel, & Hhuzzija:

22 Et e posteris Paschchuris, Eljohhenai, Mahhaseja, Jischmahhel, Netaneel, Jozabad, & Elhhasa.

23 Item ex Levitis, Jozabad & Schimhhi, & Kelaja qui idem Kelita, Petachja, Jehuda, & Elihhezer:

24 Et e musicis, Eljaschib;

25 Et ex ostiariis, Schallum, & Telem, & Uri.

26 De Jisraëlitis verò: e posteris Parhhoschi, Ramja, & Jezija, & Malcija, & Mijamin, & Elhhazar, & Malcija, & Benaja:

27 Item e posteris Hhelami, Mattanja, Zecarja, & Jechiel, & Hhabdi, & Jeremoth, & Elija:

28 Item e posteris Zattu, Eljohhenai, Eljaschib, Mattanja, & Jeremoth & Zabad, & Hhaziza:

29 Et e posteris Bebai, Jochanan, Chananja, Zabbai, & Hhathlai:

30 Et e posteris Bani, Meschullam, Malluc, & Hhadaja, Jaschub, Scheal, & Ramoth.

31 Item e posteris Pachath-moabi, ex Hhadna & Celale, Benaja, Mahhaseja, Mattanja, Betzaleel, & Binnui, ac Menasche:

32 Item e posteris Charimi, Elihhezer, Jischija, Malcija, Schemahhja, Schimhhon, Binjamin, & Malluc, & Schemarja:

33 Et e posteris Chaschumi, Mattenai, Mattatta, Zebad, Eliphelet, Jeremai, Menasche, & Schimhhi:

34 Item e posteris Bani, Mahhadai, Hhamram, & Uël, Benaja, Bedeja, Celuhu, Vanja, Meremoth, Eljaschib, Mattanja, Mattenai, & Jahhasau, & Bani, & Binnui, & Schimhhi, & Schelemja, & Nathan, & Hhadaja, Mabnadbai, Schaschai, Scharai, Hhazareel, Schelemja, Schemarja, Schallum, Amarja, & Joseph;

35 Et e Nebuntinis, Jehhiel, Mattitja, Zabad, Zebina, Jaddau, Joël, & Benaja.

36 Omnes isti duxerunt uxores alienigenas, & dimiserunt eas cum filiis.

37 ||Ita habitaverunt sacerdotes ac Levitæ & Jisraëlitæ Jeruschalaimis atque in regione tota: novilunio autem mensis septimi dum erant Jisraëlitæ in commorationibus suis,

|| Nehem. 8.

38 Congregata est tota multitudo simul in aream quæ est ab Oriente portæ sacræ:

39 Et dixerunt Hhezræ legisperito ut afferret legem Moschis traditam a Domino Deo Jisraëlis.

40 Tum afferens Hhezra sacerdos legem coram tota multitudine eorum tam virorum quàm mulierum, & omnibus valentibus intelligere Legem novilunio mensis septimi;

41 Legit in area quæ est ante portam sacram templi a prima luce usque ad meridiem, coram viris & mulieribus omnibus attendentibus ad Legem.

42 Stabat autem Hhezra Legisperitus in suggestu ligneo qui fabricatus fuerat,

43 Adstantibus ei Mattitja, & Schemahho, Hhanaja, Urija, Chilkija, & Mahhaseja ad dexteram;

44 Ad sinistram verò Pedaja, & Mischaële, Malcija, Chaschuino, Chaschabaddana, Zecarja, & Meschullamo;

45 Cùm sumeret Hhezra librum coram tota multitudine, præsidens e superiore loco in conspectu omnium.

46 Deinde postquam absolvisset legem omnibus stantibus; benedixit Hhezra Jehovæ Deo maximo, Deo exercituum omnipotẽti,

47 Et respondit omnis populus, amen; elatisque sursum manibus procidentes in terram adoraverunt Dominum.

48 Jeschuahh quoque & Bani, & Scherebja, Jamin, Hhakkub, Schabbethai, Hodija, Mahhaseja, Kelita, Hhazarja, Jozabad, Chanan, Pelaja, & alii Levitæ

49 Docebant legem Domini in multitudine, legentes legem Domini, & proponebant singuli ea quibus lectio intelligeretur.

50 Deinde loquutus legatus Regis cũ Hhezra sacerdote legisperito ac Levitis docentibus populum dixit, dies hic sanctus est Domino (flebant enim omnes cùm audivissent Legem)

51 Et dixit Hhezra, Digressi ergo comedite pinguissima quæque, & bibite dulcia, ac mittite munera iis qui non habent,

52 (Sanctus enim est hic dies Domino) & nolite mœsti esse: nam Dominus gaudio afficit vos.

53 Levitæ quoque denuntiarunt palàm omnibus dicentes, dies hic sanctus est, nolite mœsti esse:

54 Et abiverunt omnes ad comedendum & ad bibendum epulandumq; & mittendum munera iis qui non habebant ut epularentur, & magnificè lætati sunt de verbis quæ edocti fuerant.

55 Et congregati omnes Jeruschalaimis celebrarunt lætitiam secundum dispositionem Domini Dei Jisraëlis.

HHEZRÆ

HHEZRÆ

Apochryphus Liber Secundus, qui vulgò quartus appellatur.

HIC liber generis est prophetici, continens objurgationes populi immorigeri, & promissiones Ecclesiæ gloriosæ per doctrinam Evangelii comparandæ Christo: deinde verò visiones mirificas subnectens ad concionis suæ illustrationem ostendit malorum quæ Jehudæos opprimebant causas, venturorum signa, & formas usque ad instaurationem Ecclesiæ per Christum authorem boni in suos & mali in adversarios: atque ab expectatione illius pios & fideles animos consolatur.

CAPUT I.

1 ᵃIBER ᵇHhezræ prophetæ ᶜsecundus, filii Serajæ, filii Hhazarjæ, filii Chilkijæ, filii Schallumi, filii Tzadoki, filii Achitubi,

2 Filii Amarjæ, filii Hhazarjæ, filii Merajothi, filii Zerachjæ, filii Hhuzzi, filii Bukki, filii Abischuhhæ, filii Pinchasi, filii Elhhazaris,

3 Filii Aharonis ex tribu Levi; qui fuit deportatus in regione Medorum, regno Artaxerxis Regis Persarum.

4 ᵈFuit igitur verbum ᵉDomini ad me, ᶠdicendo,

5 Abiens renuntia populo meo facinora ipsorum, & ipsorum filiis iniquitates quas admiserunt in me, ut renuntient posteris,

6 Peccata majorum aucta in ipsis esse: ᵍqui obliti mei sacrificaverunt diis alienis.

7 Nónne ego eduxi eos e terra Ægypti, e domo servitutis? ipsi autem irritaverunt me, & consilia mea spreverunt.

8 ᵃTu itaque excute comam capitis tui, & ᵇprojice omnia mala super ipsos; quoniam non obediverunt legi meę, etiamque populus iste disciplinam non accipit.

9 ᶜQuousque tandem tolerarem istos, quibus tanta contuli beneficia?

10 Reges multos propter eos subverti; Parhhonem cum servis ejus & omnem exercitum ejus percussi:

11 ᵈOmnes gentes a facie eorum perdidi ᵉin Oriente, provinciarum duarum; ᶠpopulos Tyrum & Tzidonem usque dissipavi, & omnes adversarios eorum interfeci.

12 ᵍTu ergo alloquere istos dicens, Hæc dicit Dominus,

13 ‖ Ego vos per mare traduxi; & ʰplateas vobis jam olim munitas effeci; ducem vobis dedi Moschen, & Aharonem sacerdotem;

14 Lucem vobis columna ignis exhibui, & maxima miracula feci in vobis: vos autem mei obliti estis, ait Dominus.

15 Hæc ait Dominus exercituum, ‖ Coturnix vobis signo fuit, ᶦcastris vestris ut præsidium circundedi eam, cùm illic murmuraretis,

16 Ac non triumpharetis in nomine meo de perditione inimicorum vestrorum; sed nunc adhuc etiam murmuratis.

17 Et ubi sunt beneficia quæ præstiti vobis? nónne in deserto esurientes inclamavistis me,

18 Dicendo, quare in desertum istud adduxisti nos? ut morte afficeres nos? præstitisset nos servire Ægyptiis quàm mori in deserto hoc:

19 ‖ Et condolens gemitibus vestris dedi vobis man in escam, panem angelorum manducastis.

20 ‖ Nónne cùm sitiretis, petram excidi, & fluxerunt aquæ ad saturitatem? propter æstus *ut* foliis arborum ᵏobtexi vos?

21 Divisi vobis regiones opimas; Cenahhanæos, & Perizzæos, ac Pelischtæos a facie vestra projeci: quid faciam vobis amplius? ait Dominus.

22 ‖ Hæc ait Dominus omnipotens, in deserto cùm essetis ˡad fontes amaros, sitientes & blasphemantes nomen meum,

23 Non ignem vobis immisi pro blasphemiis,

1 *Liber*] Hi tres versus primi generalem totius libri inscriptionem continēt: reliqua pars hujus capitis cum seq. cap. unam continet prophetiam: quamobrem duo hæc capita visum est conjungere.

Hhezræ] ex unguibus leonem, ut vulgo dici solet. nam quod inter Hhezram Prophetam & Sacerdotem quibusdam visum est distinguere, eit inanissimum: quid enim aliud clamat generis recensio quā hunc eundem sacerdotem esse? Verùm quisquis fuerit hic Pseudohhezras, profectò sui generis oblitus est cùm ista scriberet. Quid enim sibi volunt illa quæ vulgata lectio habet in principio ver. 2 filii Achijæ, filii Pinchasi, filii Hheli? Atqui hoc non dixit authenticus Hhezra atq; ἀξιόπιστος cap. 7. Præterea quis nescit Hhelin, Pinchasum, & Achijam non esse de gente Elhhazaris, sed Ithamaris procreatos? Quis verò huic libro tantam fidem deinceps arroget, qui in ipsa fronte nævos tam infames, & in re tam evidente mendacia tam puerilia (ne quid gravius dicam) animadverterit? Quisquis es qui hunc librum legis, sume authoritatem probandi atque judicandi sermones ejus: non enim obstringit fidem tuam illius authoritas, si qua est in tam crassis erroribus. Ego verò a lectore peto ne ægrè ferat, si mutationum singularum (multa enim hìc fuerunt permutanda ut res conformarentur aliquo pacto veritati) causas minutatim non attulerimus: quæ res infiniti laboris & temporis fuisset, neque verò utilitatem permagnam effecisset: nam ipsæ mutationes pio lectori se probaturæ sunt qui adhibuerit aliquid judicii & diligentiæ. *Secundus*] Priorem qui volet quærere, laterem laverit: nam primum illum, authenticum Hhezræ librum longè postea fuisse scriptum ostendit capitis 3. ἐπιγραφή: proximè præcedentem eadem ratio commonstrat non esse habendum in isto numero. Nisi fortè secundum dicas posuisse interpretem pro Hhebræa voce quæ posteriorem sonat, ut hoc nomine intelligas rès posteriores, hoc est pòst venturas, hoc libro explicari. 4 *Fuit*] Prophetia hæc duorum capitum, membra duo continet: prius est de Synagogæ veteris abdicatione, usque ad versum 38. posterius de Ecclesiæ Christianæ vocatione & constitutione gloriosa, ad finem usque cap. 2. In priore membro inest consultatio quædam Christi cum Propheta προσωποποιητικῶς, usque ad versum 12. deinde prædicationis forma, vers. reliquis.

Domini] Jesu Christi, qui sermo & sapientia est Dei Patris æterna, verus Deus verus homo: quamobrem Deum appellat Patrē, infr. 2. 5. & Hhezram fratrem, vers. 38. hujus cap. & alibi sæpe. *Dicendo*] hæc consultatio, ac potius προθεραπεία sequentis prædicationis continet primùm sententiæ summam in peccatorum exprobratione & judicii denuntiatione positam, versibus 4. deinde confirmationem, 3. reliquis. 6 *Qui obliti mei sacrificaverunt*] nempe majores multùm, hi verò plurimùm: quamobrem posteris suis renuntiantes debent testatam facere justitiam Dei.

8 *Tu itaque*] denuntiatio judicii primùm typica (cujusmodi habetur Jechezk. 5) deinde aperta & nuda.

Projice] verbo, id est, projectum iri denuntia: vide Jirm. 1. 10.

9 *Quousque*] confirmatio, ut diximus in ver. 4.

11 *Omnes gentes*] hunc versum ita restituimus ex veritate historiæ.

In Oriente] trans Jardenem, provincias quas Sichon Rex Emorræorum & Hhog rex Baschanis obtinebant.

Populos] id est Cenahhanæos, usque ad Tyri & Tzidonis terminos.

12 *Tu ergo*] hæc prædicatio primùm contestatur peccata, usque ad versum 24. deinde sententiam fert verbis & authoritate Dei, reliquis versibus.

‖ Exod 14.

13 *Plateas*] necnon pe in mari discedente.

‖ Exod. 16.

15 *Castris vestris*] hanc veram esse intelligentiam confido agnituros omneis qui ad historiam Moschis animum propiùs adverterint. Sed de hac mutatione & sequentibus omnibus facilè, tacente me, periti & pii lectores judicabunt.

‖ Psalm. 78. 25.

‖ Exod. 17. Num. 20.

20 *Obtexi vos*] diurna nube, tanquam si trichilas umbrásve e foliis construxissem vobis.

‖ Exod. 15.

22 *Ad fontes amaros*] in flumine Amorrhæo, inquit vulgata. Ego verò affirmo corruptum esse, Amorræo pro amaro. Consulatur Mosche.

sed mittens lignum in aquam dulces feci fontes.

24 "Quid tibi faciam, Jahhakob? noluisti obedire, Jehuda; transferam me ad alias gentes, & exponam eis nomen meum, ut custodiant statuta mea.

25 Quoniam me dereliquistis, ego quoque vos derelinquam: quando petetis a me misericordiam, non miserebor:

26 Quando invocabitis me, ego non exaudiam vos: maculastis enim manus vestras sanguine, & pedes vestri excurrunt impigrè ad committenda homicidia.

27 Non me planè dereliquistis, sed vos ipsos, ait Dominus.

28 Hæc dicit Dominus omnipotens, nónne ego vos rogavi, agens ut pater filios, & ut mater filias, & ut nutrix parvulos suos,

29 Ut essetis mihi populus, & ego vobis Deus; essetisque mihi filii, & ego vobis pater?

30 Ita vos collegi ut gallina pullos suos sub alas suas: modò autem quid facerem vobis? projiciam vos a facie mea.

31 Oblationem cùm attuleritis mihi, avertam faciem meam a vobis: dies enim festos vestros, & neomenias, & circumcisiones repudiavi.

32 Ego misi servos meos Prophetas ad vos; quos acceptos interfecistis, & laniastis corpora eorum: sanguinem eorum reposcam, ait Dominus.

33 Hæc dicit Dominus omnipotens, domus vestra deserta est: projiciam vos ut ventus stipulam,

34 Et filii non procreabunt, quoniam mandatum meum neglexerunt & fecerunt quod malum videtur in oculis meis.

35 Tradam domos vestras populo venturo, "qui cùm me non audiverint, credent; qui cùm signa non ostendero ipsis, facient præcepta mea;

36 Qui cùm Prophetas non viderint, recordabuntur iniquitates suas.

37 Testor populi venturi gratiam, cujus parvuli exultabunt lætitia, me quidem non videntes oculis carnis, sed spiritu credentes quæ dixi.

38 "Nunc verò frater aspice quæ gloria, & vide populum advenientem "ab ortu;

39 (Quibus daturus sum principatum Abrahami, Jitzchaki, & Jahhakobi, & Hoschehhæ, & Hhamosi, & Micæ, & Joëlis, & Hhobadjæ, & Jonæ,

40 Et Nachumi, & Chabbakuki, Tzephanjæ, Chaggai, Zecarjæ, & Malcaci) "& eum qui Angelus Domini vocatus est.

24 *Quid tibi*] sententia reprobationis, ut diximus in ver. 12. quæ ὕστερον πρότερον exponit vocationem gentium, hoc vers. & rejectionem Jehudæorum 3. sequentibus: quamobrem postea utrumque correcto ordine exornatur; rejectio usque ad vers. 35. vocatio verò gentium, vers. 35. & duobus sequentibus.

35 *Qui cùm*] elegans descriptio populi fidelium voluntarii, ut appellatur Psalm. 110.3. & apud Jeschahhjam passim.

38 *Nunc verò*] transitio ad secundam partem Prophetiæ per visum ex abrupto oblatum Hhezræ.

Ab ortu] nempe solis, quasi dicat, qui populus inde a diluculo accurrit ad me: hæc enim verba non ad locum (ut interpretatur vulgus) sed ad tempus circumscribendum pertinent, & notandam filiorum Dei diligentiam.

40 *Et eum*] id est, Joannem Baptistam, qui præit ante faciẽ Domini & prælucet Ecclesiæ ejus. Sic potest defendi Hhezra, ac potiùs mendacium ejus ad veritatem revocari, quam pius quisque huic Hhezræ debet anteponere.

Caput II.

1 "HÆc dicit Dominus, ego "eduxeram populum istum de servitute, eisque mandata dederam per servos meos Prophetas: quos audire noluerunt, sed irrita fecerunt consilia mea.

2 "Mater quæ istos genuit dicit eis, abite filii, nam ego vidua & "derelicta sum.

3 Educaveram vos cum lætitia; sed amisi vos cum luctu & tristitia, quoniam peccastis coram Domino Deo vestro & fecistis quod malum videtur in oculis ejus.

4 Modò autem quid facerem vobis? ego vidua sum & derelicta: abite filii & petite a Domino misericordiam.

5 "Ego verò te, pater, testem invoco in matrem filiorum istorum qui noluerunt testamentum meum servare,

6 Ut exponas eos confusioni, matremque eorum direptioni, ne progenies sit eis,

7 Dispergantur in gentes, nomina eorum deleantur e terra, quoniam spreverunt "sacramentum jurisjurandi mei.

8 Væ tibi Aschur, qui abscondis iniquos penes te: ô gens improba, recordare quid fecerim Sedomo & Hhamoræ,

9 Quorum ager jacet, piceis glebis & aggesto cinere: sic efficiam eos qui mihi non auscultarunt, inquit Dominus omnipotens.

10 "Hæc edicit Dominus Hhezræ, Indica "populo huic meo me daturum ipsis regnum Jeruschalaimorum quod daturus fueram Jisraëli,

11 Recepturum ad me gloriam "illorum, & daturum his tabernacula æterna quæ præparaveram illis;

12 Lignum vitæ fore his, unguentum odoratissimum, hos neque labori neque fatigationi infestos fore.

13 Pergite ut accipiatis: rogate pro vobis, ut dies paucos "morentur: jam paratum est regnum, vigilate.

14 Testare cœlum & terram; contrivi enim malum & creavi bonum, ut vivo ego, ait Dominus.

15 Mater, amplectere filios tuos, educa illos cum lætitia sicut columba, confirma pedes eorum: quoniam te elegi, dicit Dominus.

16 Et excitans mortuos de locis suis, e monumentis educam illos: quoniam agnovi nomen tuum, Jisraël.

17 Ne timeas, ô filiorum istorum mater; quoniam te elegi, dicit Dominus.

18 Mittam tibi adjutores servos meos Jeschahhjam & Jirmejam, & "quorum consilium sanctificavi ac paravi tibi, *ut* arbores duodecim gravidas variis fructibus,

19 Et totidem fontes fluentes lacte & melle, ac montes ingentes septem abundantes rosa & lilio; quibus gaudio explebo filios tuos.

20 Viduam absolve, pupilli causam age, egenti da, orphanum tuere, nudum vesti,

21 Confractum & debilem cura, claudum ne deride, defende mancum, & cæcum ad videndum claram lucem meam adhibe,

22 Senem & puerum intra muros tuos serva,

23 Mortuos ubi inveneris, involvẽs commenda sepulchro: & dabo tibi "primam sedem in resurrectione mea.

24 Contine te & quiesce popule mi, nam requies tua adventura est.

1 *Hæc dicit*] Secunda hæc prophetia (ad quam transitio facta est vers. 38. capitis præcedentis) similiter duobus membris continetur: primùm enim ponitur quædam narratio a Christo προθεραπευτική, usque ad vers. 10. deinde prædicatio, ad finem usque cap. Narratione exponit Christus verba Dei patris expostulantis de Synagoga, vers. 1. verba Ecclesiæ filiós lugentis & revocantis ad Deum, 3. versibus; ac postremò verba Christi cum Patre agentis de reprobatione Synagogæ, & flagellatione eorum qui ipsam recepturi essent, ver. quinque. *Eduxeram*] id est, egeram ut pater cum filiis, &c. quæ dixit suprà 1.28. & sequent. sed illi me non agnoverunt patrem.

2 *Mater*] Ecclesia quæ istos genuerat semine incorrupto verbi, ut viverent Deo: expostulat autem cum illis, duobus versibus; & eos admonet, ver. 4.

Derelicta] a Deo, spirituali conjuge.

5 *Ego verò*] verba Christi, qui ut sapiẽtia æterna Patris statuit quid sit porrò, rebus ita constitutis, Synagoga & filiis ejus faciendum, tribus versibus; & quid illius defensoribus, ver. 8. & 9.

7 *Sacramentum*] de quo Exod. 24.

10 *Hæc edicit*] prædicatio hæc tria in universum complectitur, promissionem Ecclesiæ Christianæ, 3. ver. propositionem documentorũ ad Ecclesiam & liberos illius pertinentium, a vers. 13. ad vers. 38. & cõfirmationem, reliquis.

Populo huic] advenienti, de quo suprà 1.38. & sequentibus.

11 *Illorum*] Jisraëlitarum, & totius veteris Synagogæ.

13 *Morentur*] bona illa promissa, quasi dicat, ut brevi illa consequamini. Pertinent autẽ ad filios hortationes hujus vers. ad matrem verò hortationes vers. 15. cum promissione vers. 16. quæ duo posita προθεραπευτικῶς sequentibus exornantur: hortatio usque ad vers. 30 promissio verò sequentibus.

18 *Quorum consilium*] id est, Prophetas duodecim quorum posuit nomina suprà 1.39. & 40. Hæc autem sic restituimus, ut locum efficeremus simplicissimum.

23 *Primam sedem*] id est regnũ, de quo suprà ver. 10.

25 Nutrix bona, nutri filios tuos, confirma pedes eorum,

26 Puerorum quos dedi tibi nemo intereat; eos enim ego reposcam de manu tua.

27 Sed ne defatigeris: nam cùm advenerit dies oppressionis & angustiæ, plorabunt & mœrebunt alii, tu autem hilaris & gaudiis copiosa eris.

28 Invidebunt gentes, sed nihil adversus te poterunt, inquit Dominus.

29 Manus meæ protegent te, ne filii tui 'tormenta experiantur.

30 Hilaris esto mater cum filiis tuis, nam ego eripiam te, dicit Dominus.

31 Filiorum tuorum qui dormiunt recordare, quoniam ego eos educturus sum e lateribus terræ, & misericordiam facturus eis, quia misericors sum, ait Dominus omnipotens.

32 Complectere natos tuos usq; dum veniam & faciam eis misericordiam: nam exuberant fontes mei, & gratia mea non deficiet unquam.

33 Ego Hhezra præceptum acceperam a Domino 'in monte Chorebi, ut adirem Jisraëlem: sed cùm veni ad eos, reprobaverunt me, & respuerunt mandatum Domini.

34 Ideoque vobis edico gentes quæ auscultatis & intelligitis, expectate 'Pastorem vestrum requiem æternam daturum vobis: nam in proximo ille est qui temporibus ultimis erat adventurus.

35 Parati estote ad præmia regni, eùm lux perpetua lucebit vobis in æterna tempora.

36 Fugite umbram istius seculi, percipite jucundissimam gloriam vestram: ego testor palam servatorem meum.

37 Commendatum donum percipientes hilares estote, gratias agentes ei qui vos ad regna cœlestia advocavit.

38 'Agedum consistite, & respicite numerum obsignatorum ad convivium Domini,

39 Qui umbram effugientes seculi istius splẽdidas tunicas a Domino acceperunt.

40 Accipe, Tzijon, numerum tuorum, & reclude tuos vestibus candidis indutos qui legi Domini plenè obsequuti sunt.

41 Filiorum tuorum quos optabas plenus est numerus: roga Dominum penes quem imperium est ut sanctificetur populus tuus qui ab initio vocatus est.

42 Ego Hhezra vidi in monte Tzijonis turbam magnam quam numerare non poteram, omnium canticis collaudantium Dominum:

43 In quorum medio erat juvenis statura celsus, eminens supra omneis alios, qui singulorum capitibus imponebat coronas, & 'eo magis exaltabatur: ego autem tenebar miraculo.

44 Tunc interrogans Angelum dixi, qui sunt hi, Domine?

45 Qui respondẽs mihi dixit, hi sunt qui mortalem tunicam deponentes immortalem induerunt, & confessi nomen Dei modò coronantur & accipiunt palmas.

46 Iterum dixi Angelo, Quis est juvenis ille qui coronas imponit eis, & palmas in manus tradit?

47 Qui respondens dixit mihi, ille est Filius Dei quem in seculo suo confessi sunt.

29 *Tormẽta*] quòd gehennam vulgata lectio habet, hoc certè libri novitatem omnino arguit: nam hæc vox in toto vetere Testamento hac significatione minimè legitur.

33 *In monte Chorebi*] vide ut Moschẽ alterum simulet hic ἐγχειρίμυθος: hoc verò nusquam in probata scriptura legitur; sed contrà Jehudæi sacerdoti Hhezræ paruisse, Hhezræ 10.

34 *Pastorẽ*] Christum, ut appellatur a Prophetis passim.

38 *Agedum*] Confirmatio, ut diximus in ver. 10. fit primùm hypotyposi & demõstratione quadam ficti, quatuor vers. deinde narratione visionis, ver. 42. & sequẽtibus.

43 *Eo magis*] id est, eò gloriosior erat, & ab Ecclesia cœlesti de salute piorũ gratias agente amplius extollebatur laudibus.

48 Cùm itaque cœpissem magnificare eos qui fortiter pro nomine Domini perstiterunt, edixit mihi Angelus, abi renuntia 'populo meo, quales res & quàm mirabiles Domini Dei videris.

Caput III.

1 'Anno tricesimo ab urbe diruta, cùm essem in Babylonia, 'conturbatus fui recumbens in cubili meo, & cogitationes meæ obruerunt animum meum,

2 Quoniam videbam desolationem Tzijonis, & multitudinem eorum qui erant in Babylonia.

3 Exagitato itaque Spiritu meo valde, cœpi alloqui verbis timore conjunctis Altissimum,

4 Dicens, Domine Jehova, ‖ tu verbo tuo ab initio statuisti terram solus, & in ea parasti 'populum:

5 ‖ Tu dedisti Adamo corpus mortuum (nam ipsum quoque figmentum manuum tuarum est) cumque insufflasses in illud spiritum vitæ, factus est vivens coram te:

6 Tu inducens eum in Paradisum, quem dextera tua conseverat antequam ille veniret in terram,

7 Mandaveras illi ut diligeret viam tuam: sed transgressus est illam; ideoque sententiam tulisti in illum mortis, & in posteros illius.

8 Ita natis gentibus, tribubusque, & populis, nationibusque innumeris, ambulavit etiam unaquæque gens arbitratu suo, & facientes quod malum videtur in oculis tuis spreverunt præcepta tua.

9 Quapropter succedente tempore induxisti diluvium in habitatores seculi, quo perdidisti eos:

10 Evenitque singulis eorum, ut Adæ mors, ita diluvium eis:

11 Unum verò ex eis dereliquisti, Noachum cum domo ipsius, unde justi omnes.

12 Fuit autem cùm cœpissent multiplicari habitatores terræ in filios quamplurimos, unde populi ac gentes multæ dispersæ sunt, quando cœperunt iterum impietatem exercere plus quàm priores:

13 Fuit, inquam, eis iniquè facientibus in conspectu tuo, ut eligeres tibi virum ex eis, cui nomen Abraham,

14 Et diligens eum demonstrares ei soli voluntatem tuam.

15 Ac constitueres ei fœdus æternum, dicens ei te nunquam esse derelicturum semen ipsius.

16 Itaque dedisti ei Jitzchakum, Jitzchako verò Jahhakobum & Hhesavum: e quibus eligens Jahhakobum postquam Hhesavum separavisti, abiit Jahhakob in multitudinem magnam.

17 Fuitque cùm eductum semen ejus ex Ægypto adduxisses ad montem Sinai,

18 Ut inclinans cœlos quateres terram, commoveres orbem, tremefaceres abyssos, & conturbares seculum,

19 Et præeunte gloriæ tuæ in partes quatuor igne, & terræ motu, ventoque, & gelidæ

48 *Populo meo*] ut suprà vers. 10.

1 *Anno tricesimo*] Sequẽtium capitum omnium continens visio & revelatio est. Sed ut uno verbo dicam, deliria & commenta omnia. Nam falsam esse totam visionis hujus narrationem tam multa ostendunt, ut libro altero opus esset si quis singula deliria (ut Hieronymus optimè nominat) vellet percurrere. Inter cætera verò habentur putidissimæ naturalis historiæ fabulæ ex impurissima Talmudistarum lacuna haustæ; quas nos suis locis Deo volente notabimus. Quod autẽ ad numerum hunc attinet vide sup. 1. 1. Scilicet hoc anno & hoc tempore licuerit Jehudæis deportatis in miseram captivitatem Babyloniæ hos cœtus colligere, & alia facere quæ vix videas unquam in populo liberrimo. Ego verò ab hoc scriptore veritatem in narratione tota, pietatem in multis desydero: & Christianum lectorẽ moneo ut judicium sanctè habeat impiis aut futilibus nugis discernendis, aut ab istius Hhezræ lectione omnino caveat, imprudentibus ac rudibus plus damni quàm emolumenti allatura.

Conturbatus fui] diebus septem, quibus ex animi perturbatione jejunabat: ut docetur infr. 5. 13. & 6. 35.

‖ *Gen.* 1.

4 *Populum*] id est, genus quodque animalium quibus tanquam incolis implevisti terram: sic accipio hic populum, ut Proverb. 30. 25. & sequentibus.

‖ *Gen.* 2.

lida nube, dares semini Jahhakobi legem, & generationi Jisraëlis quod diligenter observaret,

20 Sed non abstulisti cor malignum ab eis, ut ederet lex tua in eis fructum.

21 Cor enim malignum primus gestavit Adam ex quo transgressione victus est, atque etiam omnes qui nati sunt ex eo:

22 Et facta est permanens infirmitas; adeóque lex infirmitatis hærens cordi populi radice pessima, in qua discedente bonitate remãsit malignitas.

23 Cùm autem procedentibus temporibus anni completi essent, quibus suscitasti tibi servum, nomine Davidem,

24 Indixisti ei ut extructa civitate nomini tuo offerrentur tibi in ea thus & oblationes:

25 Quod ubi factum fuisset annis multis, dereliquerunt te habitatores civitatis,

26 Omnino facientes ut fecerat Adam omnesque generationes ejus; & ipsi quoque usi sunt maligno corde.

27 Quamobrem tradidisti civitatem tuam in manus inimicorum tuorum.

28 An verò melius faciunt habitatores Babylonis, ut propterea dominentur Tzijoni?

29 Fuit enim ex quo veni huc ut impietates innumerabiles viderim, & delinquentes multos viderit anima mea his triginta annis:

30 Quapropter deficit animus meus, quoniam video ut sustines peccatores istos & parcis impiè agentibus; perdis autem populum tuum conservans inimicos tuos, quod non significaveras.

31 Nihil venit in mentem mihi cur 'via hæc immota relinqui debeat: nam an melius facit Babylon quàm Tzijon?

32 Aut an alia gens cognovit te præterquam Jisraël? aut si quæ nationes crediderunt tuis fœderibus, ut fecit Jahhakob?

33 At horum merces non comparet, neque labor attulit fructum suum: quacunque verò peragravi in gentibus; vidi eas abundantes, quamvis immemores mandatorum tuorum.

34 Nunc ergo expende statera iniquitates nostras, & aliorum qui in hoc seculo habitant: non invenietur profectò nominis tui recordatio nisi in Jisraële.

35 Ecquando non peccaverunt in conspectu tuo qui habitant terram? aut quæ gens sic observavit præcepta tua?

36 Hos quidem nominatim comperies servasse mandata tua, gentes autem minimè comperies.

31 *Via hæc*] id est, vindicatio, qua tuos perdis miserè & inimicos servas.

Caput IIII.

1 Respondens verò mihi Angelus missus ad me, cui nomen 'Uriel,

2 Dixit mihi, Gravissimè ergo defecit animus tuus, quòd in seculo hoc comprehendere cogitas viam Altissimi.

3 Cui dicente me, ita Domine mi; respondens ille mihi, tres 'vias, inquit, missus sum ut ostendam tibi, & tres similitudines ut proponam coram te:

4 E quibus unam si exposueris mihi, ego vicissim demonstrabo tibi viam quam desyderas videre: & docebo te unde sit cor malignum.

5 Cùm autem dixissem, eloquere Domine mi; dixit mihi, abi pondera ignis pondus quod referas mihi, aut metire flatum venti, aut revoca mihi diem præteritum.

6 Tum respondente me & dicente, quis mortalium ea facturus esset de quibus rogas me?

7 Dixit mihi, Si rogarem te dicendo, quantæ habitationes sunt in profundo maris? aut quantæ venæ in abysso ima? aut quantę venę aquarum sunt in expanso? aut qui sunt exitus 'paradisi?

8 Diceres mihi fortasse, in abyssum non descendi, ac ne in sepulchrum quidem adhuc, neque in cœlum ascendi unquam:

9 Nunc autem non rogavi te nisi de igne, & vento, & die quem præteriisti, a quibus tamen separari non potes, & non respondes mihi de illis.

10 Deinde dixit mihi, tu quæ tua sunt tecum versantia, non potes cognoscere:

11 Et quomodo posset vas tuum capere viam Altissimi, etiam ex corrupto exterius seculo intelligere corruptionem 'quæ evidens est in conspectu meo?

12 Me autem dicente illi, præstiterat nos non esse quàm adhuc vitam trahere inter impios & pati; quamobrem verò non intelligere:

13 Respondit mihi, dicendo, Profectus sum aliquando ad sylvam arborum campestrem, quæ inieverant consilium dicentes,

14 Agite, eamus & bellum geramus in mare, ut recedat coram nobis & faciamus nobis sylvas alias:

15 Similiterque fluctus maris; hi quoque inierunt consilium dicentes, Agite, ascendamus & debellemus sylvas campi, ut ibi etiam conficiamus nobis aliam regionem.

16 Sed irritum fuit consilium sylvæ; ignis enim veniens consumpsit eam:

17 Et similiter consilium fluctuum maris; obsistens enim arena prohibuit eos.

18 Si ergo judex istorum esses, utrum priùs absolveres? aut utrum condemnares?

19 Cui ego respondens, utique inquam, vanum consilium inierunt: terra enim data est sylvæ; & maris locus, ut ferat fluctus ipsius.

20 Et ille mihi, Bene, inquit, judicasti; & quare non aptas tibi ipsi hoc judicium tuum?

21 Quemadmodum enim sylvæ data est terra, & maris locus fluctibus ipsius; sic habitatores terræ quæ sunt super terram ea solùm possunt intelligere, cœlites verò quæ sunt in cœlorum altitudine.

22 Tunc respondens dixi, oro te Domine ut mihi detur mens intelligendi capax:

23 Non enim fuit animus rogandi de rebus tuis superioribus, sed de iis quæ pervadunt nos quotidie: cur Jisraël expositus sit gentibus opprobrio, & populus quẽ dilexisti traditus nationibus impiis; cur Lex pa-

1 *Uriel*] Hac voce significatur Christus, lux & sapientia Dei, cùm hoc loco, tum etiam in sequentibus: quamobrem deinceps dominus appellatur, ut suprà 14.

3 *Vias*] i. rationes ordinariæ & aspectabilis hujus administrationis; quas si non comprehendisse te animadverteris, non debebit videri mirum hanc a te minimè comprehendi posse.

7 *Paradisi*] i. cœlestis habitationis, ut nominatur in Testamento Novo, in Vetere autem nunquam: sic exponendum ex ver. seq.

11 *Quæ*] i. spiritualem corruptionẽ & invisibilem, quam solus Deus novit qui in occulto videt.

23 *Constitutiones*] hæc prima Jehudæorum fabula, quam deinde amplificat cap. 14. Statuit enim omnia Legis exempla intercidisse, ut hoc pacto confirmet se inspiratione Dei animatum (ut Moschen alterum) eam restituisse populo diebus quadraginta exscriptam: quasi verò aut Legem Monarchia illa, quã Danijel vocat auream, sustulerit, aut omnes servi Dei & Prophetæ tempore illo accuratè eam non conservaverint. O hominis impudentiam! sapientioris scilicet Danijele, infra 12.11.& 36.

trum nostrorum interierit, & constitutiones scriptæ nusquam habeantur,

24 Pereuntibus nobis e seculo tanquam locustis, vitaque nostra stupori & pavori dedita, quasi indigni essemus consequi misericordiam;

25 Quid item nomine suo de quo vocamur facturus sit: de his interrogavi.

26 Respondit autem ille mihi dicens, Quandoquidem scrutaris plurimùm & frequenter admiraris, quòd adeò festinè seculum hoc pertranseat;

27 Certè non est capax ut reportet ea quæ in futura tempora justis promissa sunt, quoniam plenum injustitia est hoc seculum & infirmitatibus.

28 Ea autem de quibus rogas enarrabo: nam seminatum est malum, sed nondum evenit destructio ipsius.

29 Si ergo non evertatur quod seminatum est, & non discedat e loco ubi seminatum fuerat malum; non proveniet bonum ubi seminatum fuerit.

30 Etenim granum mali seminis in corde Adami seminatum est ab initio: at quantum impietatis generavit usque adhuc, & generaturum est usque dum in aream deportetur?

31 Jam verò æstima apud te granum mali seminis quantam impietatis segetem generaverit:

32 Quando ergo secatæ fuerint spicæ quæ sunt innumeræ, quàm magnum areæ acervum tum primùm effecturæ sunt?

33 Cùm autem responderem dicens, quomodo, & quando ista? quare pauci sunt & mali anni nostri?

34 Respondens ille edixit mihi, Tu ne præfestinans contendas ut sis superior Altissimo (festinares enim frustra superior esse ipso) nam excessus tuus est maximus.

35 Nónne de his quando interrogaverunt, *justi ipsi in suis cellis dicendo, Quousque sic speraturus sum? ecquando adventurus est fructus areæ & mercedis nostræ?

36 Respondens ad ea *Jeremiel Archangelus dixit, quando completus fuerit numerus seminum vestrorum:

37 Nam qui statera ponderavit seculum, & dimensus est mensura, numeravitque tempora accuratissimè, is non movet quicquam nec præstitutus est usque dum præfixa mensura impleatur.

38 Tunc ego respondi dicens, ô Domine Jehova, at nos etiam omnes pleni sumus iniquitate.

39 Vide quæso ne fortè propter nos non impleantur justorum areæ, propter peccata habitatorum terræ.

40 Respondens autem ille, abi, inquit, interroga prægnantem an completis novem mẽsibus ipsius adhuc possit vulva ipsius partum in seipsa continere:

41 Et dicenti mihi, non potest Domine, dixit ille, in sepulchro cellæ mortuorum sunt cum vulva comparandæ:

42 Quemadmodum enim festinat puerpera effugere necessitatem partus, sic etiam hæ ea quæ sibi fuerint commendata festinabunt reddere.

35 *Justi ipsi*] hunc locũ ita reddidimus, quia Hhebraismus ita fuit reddendus; animæ justorum, pro justis ipsis. Nam de piorum cùm viverent expostulatione hîc agi evincit ipsa expostulationis forma. Cellas autem eorum sic dicit, ut conclavia dixerat Jescha. 27.1. quem locum hîc non dubitamus respici: sic infrà 5.9.

36 *Jeremiel*] hoc nomen in totis Bibliis non exstat; sed apud phanaticos Judæos est cognitum, & a Magis decantatum. Docti viderint.

43 Jam tibi demonstrata sunt ea quæ ab initio cupiebas cognoscere.

44 *Ego verò proloquutus dixi, Si inveni gratiam in oculis tuis, si fieri potest, si idoneus sum,

45 Demonstra mihi utrum plura eventura sint quàm præterita, an verò plura præterita quàm futura sint.

46 Quid præteriverit scio, quid autem futurũ sit ignoro.

47 Tum ille edixit mihi, Consiste ad dexteram, & demonstrabo tibi rem similitudine.

48 Consistens itaque vidi quòd ecce fornax ardens transivit ante me; fuit autem cùm transeuntem flammam vidissem, quòd ecce superesset fumus:

49 Postea transiens ante me nubes plena aquæ imbrem demisit impetu; cumque transivisset impetus pluviæ, superfuerunt ex ea guttæ:

50 Et dixit ille mihi, Cogita apud te; ut pluvia ampliùs abundavit guttis & ignis fumo, ita mensuram eorum quę præterierunt amplius abundare; quæ autem insuper ventura sunt, cum guttis & fumo comparari.

51 Quamobrem ego orans dixi, putásne me victurum usque ad dies illos? & quid erit diebus illis?

52 Respondens autem ille mihi dixit, Signorum de quibus me interrogas partem possum tibi indicare: de vita autem tua non sum missus ut dicam tibi; nescio.

44 *Ego verò*] ab hoc loco quæstiones sequuntur otiosorum hominum quamplurimæ, & responsa suis quæstionibus non indigna.

Caput V.

1 De signis igitur, ecce dies venturi sunt quibus deprehendentur habitatores terræ *in censu multo; sed abscondita veritatis via sterilis erit a fide regio,

2 Et multiplicabitur injustitia suprà quàm nunc vides, & quàm olim fuisse audiveris.

3 Eritque *cùm primùm vestigium apponetur, ut regio quàm nunc regnare vides conspiciatur deserta.

4 Nam si vitam tibi dederit Altissimus, videbis post tertiam tubam, relucentem subitò Solem noctu, & Lunam interdiu:

5 Et tanquam ligno sanguinem stillante, & lapide edente vocem suam populi commovebuntur

6 Cùm regnabit is quem non sperant habitatores terræ, & volucres emigrabunt:

7 Mare autem Sedomi pisces ejiciet, & vocem edet noctu quam non noverunt multi, adeò ut omnes audiant vocem ejus.

8 Et solitudo fiet locis multis, velut igne frequenter immisso: etiam bestiæ agrestes emigrabunt, & mulieres ex mensibus laborantes parient monstra:

9 Tanquam si in dulcibus aquis inveniantur salsæ, ita amici omnes inter se pugnabunt: & tunc latebit prudens, & intelligens separatus manebit tanquàm in cella sua conditus,

10 Et quæsitus a multis non invenietur; sed multiplicabitur injustus & incontinens super terram.

11 Adeò ut si rogent incolæ regionis unius incolas alterius, dicentes, Nónne apud vos aliquis

1 *In censu*] i. divites quidem erunt auro, argento, & ær; fide verò & bonis operibus minimè: sic Lucæ 18.8. Cætera omnia sequentia ad historias accommodabit qui abundabit otio.

3 *Cùm primùm*] i. in ipso dierum istorum principio evertetur regnum Babyloniæ per Cyrum, de quo ver. 6. hæc enim προκατασκευὴ sequentibus ver. exponitur.

aliquis transiit justitiam colens, qui justè fecerit? hoc negent illi.

22 Quapropter erit illo tempore, ut quamvis sperent homines, non consequantur; quamvis laborent, non dirigantur viæ ipsorum.

23 Hæc signa ut indicarem tibi permissum est mihi: sed si orans iterum & flens, ut modò fecisti, jejunaveris diebus septem, adhuc istis majora audies.

14 Me autem evigilante corpus meum exhorruit valde, laboravitq; anima mea adeò ut deficeret:

15 Ideò tenens me angelus qui venerat & alloquutus fuerat me, confirmavit me, atque in pedes statuit me.

16 Fuit autem secunda nocte, ut veniens ad me Schealtiel princeps populi diceret mihi, ubinam fuisti? & quare est vultus tuus tristis?

17 An nescis tibi creditum esse Jisraëlem in regione deportationis suæ?

18 Exurge ergo, & gusta cibum, ac ne derelinquas nos, ut pastor gregem suum lupis, in manu malignorum.

19 Cui dixi, discede a me, neque propiùs accedito me: auscultans itaque ut dixeram, discessit a me.

20 Ego verò jejunavi diebus septem, ejulans & plorans, sicut mandaverat mihi Uriel Angelus.

21 Fuitque post dies septem, cogitationibus cordis mei angentibus me iterum valde,

22 Ut reciperet anima mea spiritum intelligentiæ, iterumq; inciperem loqui sermones coram Altissimo, dicens,

23 "Domine Jehova, ex omni sylva terræ & omnibus arboribus ejus "vineam unicam elegisti;

24 Et ex omnibus terris orbis elegisti "foveam unam tibi; & ex omnibus floribus orbis tibi "lilium unum elegisti;

25 Et ex omnibus abyssis maris "plenum rivum unum tibi elegisti; & ex omnibus civitatibus ædificatis, tibi ipsi sanctificasti Tzijonem;

26 Et ex omnibus creatis volatilibus nominatim elegisti tibi "columbam unam, & ex omnibus formatis pecoribus prospexisti tibi de "ove una;

27 Et ex omnibus multiplicatis populis unum tibi populum comparasti; & unam ex omnibus probatam legem donasti huic populo dilecto tuo.

28 Nunc autem Domine, quare unum hunc pluribus tradidisti? quare statuisti super unã hanc "radicem arbores alias, & dispersisti unicum tuum in multos?

29 Et conculcant eum qui contradicunt promissis tuis, quique tuis fœderibus non credunt?

30 Etenim si ullo pacto odisti populum tuum, tuis manibus debuit castigari.

31 Fuit verò cùm eloquutus essem sermones istos, ut missus ad me Angelus qui antè venerat ad me præterita illa nocte,

32 Diceret mihi, audi me & instituam te, attende ad me & plura exponam tibi.

33 Me autem dicente, loquere Domine mi: ‖ Valde, inquit ille mihi, animus tuus extra te rapitur causâ Jisraëlis: an verò plus eum diligis quàm qui fecit eum?

34 Non Domine, inquam ego; sed ex dolore ita loquutus sum: torquent enim me renes mei omnibus horis, cupientem tenere viam Altissimi, & investigare partem judiciorum ejus.

35 Tum dixit ad me, non potes: & ego, quare Domine? quorsum igitur natus sum? aut cur vulva matris meæ non effecta est mihi sepulchri loco ut non viderem laborem Jahhakobi, & desatigationem gentis Jisraëliticæ?

36 Qui dixit mihi, numera mihi quæ nondum evenerunt, collige mihi dispersas guttas, & viriditati restitue flores aridos,

37 Et aperiens mihi clausas specus produc ventos inclusos in eis, demonstra mihi vocis imaginem; & tunc ostendam tibi laboris istius causam quam rogas videre.

38 Cui ego, Domine Jehova, ecquis verò est qui hæc scire possit, nisi "qui cum hominibus habitationem non habet?

39 Ego autem insipiens ecquî possem de his dicere de quibus interrogasti me?

40 Itaque dixit mihi, quemadmodum non potes facere unum horum quę dicta sunt, ita non potes pervestigare judicium meum, aut charitatis officia quæ promisi me facturum populo "in fine.

41 Cui ego, Atqui ecce Domine, tu propinquus es iis qui in fine futuri sunt: quid ergo facturi sunt ii qui fuerunt ante me, aut nos, aut ii qui sunt sequuturi nos?

42 Et ille, Coronæ, inquit, simile effeci judicium meum: ut non est ulla postremorum tarditas, sic nulla est primorum velocitas.

43 Tum ego respondens dixi, Annon poteras facere unà eos qui facti fuerunt, qui sunt, & qui futuri sunt, ut celeriùs judicium tuum ostenderes?

44 Respondens autem ille mihi dixit, non potest res creata festinare præ creatore, neq; unà sustinere seculum eos qui creandi sunt in ipso.

45 Cui ego, sicut dixisti, inquam, servo tuo te authorem vitæ indidisse vitam creaturis unà creatis a te, & sustinuisse creaturam; posset etiam nunc portare præsentes unà.

46 Tunc edixit mihi, interroga mulieris vulvam dicendo ei, si paris, quare per tempora? & roga eam ut edat denos unà.

47 Me autem dicente, non utique poterit, sed per tempora:

48 Et ego, inquit ille, statui *quasi* vulvam terræ iis qui seminati sunt in terra per tempora pariendis:

49 Quemadmodum enim ea non parit infantes qui deni sint, sic ego disposui a me creatum seculum.

50 Tum interrogavi dicens, cùm jam aperueris mihi viam, proloquar coram te: nam ecce mater nostra, quam dixisti mihi adhuc juvenem esse, jam senectuti propinqua est.

51 Respondens autem ille mihi dixit, interroga eam quæ parit ut dicat tibi,

52 Et dicito ei, quare ii quos nunc paris non sunt pares prioribus, sed minores statura?

23 *Domine Jehova*] oratio cum superioribus quidem cõvenit argumẽto; sed partim ludicris, partimque falsis rationibus nititur.

Vineam] & ubinam olea?

24 *Foveam*] illam puto Macpelæ quam emit Abraham, Gen. 23.

Lilium] propositio ludicra.

25 *Plenũ rivum*] Schiloachum, de quo Jescha. 8. & Psal. 46.

26 *Columbam*] est enim turtur ex columbario genere: sed de avicula Levit. 14 imperata ipse viderit.

Ove] ubinam ergo bovillum & caprinum genus?

28 *Radicem*] ut Psalm. 80.

‖ Infrà 8, 47.

38 *Qui cum*] i. Deus, periphrasticè, ut Danijel. 2, 11.

40 *In fine*] id est, tandem, ex usu Hhebræorum: sed vide hominis argutiam, qui ineptis sophismatis cũ Deo voluit παρασυλλογίζεσθαι ex ambiguo. Nam dicente Deo ποιεῖν τῷ λαῷ ἐν τέλει, hic ita interpretatur ut si dixisset Deus λαῷ τῷ ἐν τέλει: atque hinc sequens objectio.

53 Illa enim dictura est tibi, alii sunt qui in juventutis robore nati sunt, & alii qui sub tempus senectutis deficiente matrice sunt nati.

54 Consydera tu ipse quoque minore statura vos esse quàm ii qui antecesserunt vos,

55 Et qui post vos venturi sunt minores fore vobis, quasi jam senescentibus creaturis, & robur juventutis prætereuntibus.

56 Et ego, rogo te, inquam, Domine, si inveni gratiam in oculis tuis, demonstra servo tuo per quem visites creaturas tuas.

Caput VI.

1 Tunc ille mihi, ab initio, inquit, orbis terrarum, imò antequàm starent processus seculi, & antequàm spirarent ventorum cœtus,

2 Antequàm personarent voces tonitruum, antequàm splenderent nitores coruscationum, antequàm statuerentur fundamenta paridisi,

3 Antequàm spectarentur decori flores, antequàm statuerentur ignotæ virtutes, antequàm colligerentur innumerabiles exercitus Angelorum,

4 Antequàm extollerentur alta aëris spatia, & antequàm nominatim definirentur mensuræ cœlorum, & antequam arderent camini Tzijone,

5 Antequàm investigarentur præsentes anni, & antequàm a me abalienarentur eorum qui nunc peccant inventiones, & seorsim consignati essent qui thesaurum fidei compararunt,

6 Jam tum cogitaveram; omnia facta sunt per me solum, ac non per alium; ᵃ eorumque finis per me, ac non per alium est dispositus.

ᵃ Eorumque finis] Nempe desinentium priorum temporum desinens, & ineuntiũ incipiens: nam fines seu extremitates duę sunt temporũ rerumque omniũ quæ mensura constant: quo modo accipi ostendit versus sequens. Responsum autem planissimè a nobis redditum nemo non videbit oculatus.

7 Cùm autem proloquens dicerem, quæ erit separatio temporum? aut quando erit prioris finis, & sequentis initium?

8 Dixit mihi, Ab Abrahami usque ad Jitzchaki tempus, quando genitis ab eo Jahhakobo & Hhesavo manus Jahhakobi teneret ab initio calcaneum Hhesavi:

9 Ut finis hujus seculi fuit Hhesavi calcaneum; & ut principium sequentis, manus Jahhakobi.

10 Inter calcaneum & manum aliud noli quærere, Hhezra.

11 Ego verò proloquutus dixi, Domine Jehova, si inveni gratiam in oculis tuis,

12 Oro ut demonstres servo tuo finem signorum tuorum, quorum partem mihi demonstrasti præcedente nocte.

13 Et respondens ille dixit mihi, surge in pedes tuos, & audies vocem sonitus amplissimam,

14 Et fiet quædam velut commotio, quamvis locus in quo stas non commovebitur.

15 Ideò cùm loquetur, ne expavescito; quoniam verbum de fine a fundamento terræ intelligitur,

16 Et de sermonibus istis tremiscit & commovetur: scit enim oportere ut finis eorum commutetur.

17 Fuit autem his auditis cùm surrexissem in pedes, ut audirem quòd ecce vox loquebatur, cujus sonus par erat sono aquarum multarum,

18 Dicens, ecce dies veniunt, eritque cùm appropinquare incipiam ut visitem habitatores terræ istius,

19 Et cùm quæstionem habere incipiam de iis qui injustè nocuerunt injustitia sua, postquam suppleta fuerit humilitas Tzijonis.

20 Cùm ergo seculum hoc reserabitur quod transire incipit, hæc signa faciam: libri aperientur coram cœlo adeò ut omnes videant simul:

21 Et infantes anniculi edent voces suas, prægnantesque parient immaturos partus ternûm & quaternûm mensium, qui vivent & suscitabuntur:

22 Apparebuntque repentè loca sata semente vacua, & plena promptuaria subitò invenientur inania:

23 Et tuba clangens personabit; qua audita omnes subitò expavescent.

24 Eritque illo tempore ut amici debellent alii alios tanquam inimici, adeò ut expavescente ex his terra venæ fontium consistant & non decurrant horis tribus.

25 Tunc erit ut quisquis derelictus fuerit ex omnibus istis quæ prædixi tibi servetur ille, & videat salutem meam finemque vestri seculi:

26 Videantque homines qui recepti fuerint, qui mortem non gustaverint a nativitate sua, quando mutabitur cor habitatorum & convertetur in mentem aliam.

27 Delebitur enim malum, & extinguetur dolus:

28 Florebit autem fides corruptione victa, & ostendetur veritas quæ infructuosa fuerat tamdiu.

29 Fuit autem cùm alloquutus esset me, ut ego paulisper intuerer in eum ante quem stabam:

30 Quapropter dixit mihi, hæc veniens ostẽdam tibi tempore venturæ noctis alterius.

31 Si ergo denuo jejunans diebus septem de integro rogaveris, renuntiabo tibi majora istis denuo qua die audivero.

32 Nam exaudita est vox tua ab Altissimo; vidit Deus fortis rectum consilium tuum, & prospexit castitatem quam a juventute tua habuisti:

33 Propterea misit me ut his omnibus demonstratis tibi dicerem, Confide & noli timere:

34 Sed noli præfestinatione, ut prioribus temporibus, cogitare res vanas; ne præfestinando aberres a cognitione venturorum temporum.

35 Itaque fuit postea ut flerem iterum jejunaremque diebus septem, suppleturus tres hebdomadas quæ fuerant indictæ mihi.

36 Fuit verò octava nocte, ut animo meo deintegro turbato in me inciperem loqui coram Altissimo,

37 (Inflammabatur enim spiritus meus valde, & angebatur anima mea)

38 Et dicerem, Domine, tu loquutus es solummodo initio creationis die primo, dicendo, ‖ fiat cœlum & terra; & verbo tuo opus perfectum est.

‖ Omn.

39 Cumque esset Spiritus ubi tenebræ circun-

cunferebantur & silentium erat, sonus humanæ vocis nondum erat effectus a te:

40 Tunc edixisti de thesauris tuis proferri lumen lucidum, quo appareret opus tuum.

41 Tu die secundo creasti aërem expansi, & imperasti ei ut distingueret divisionemque statueret inter aquas, ut pars earum sursum recederet, pars verò maneret deorsum.

42 Tu die tertio imperasti aquis ut congregarentur in partem 'septimam terræ; sex verò partes illius siccas conservasti, ut existerent ex iis quæ administri tui seminata a Deo colerent.

43 Verbo enim procedente ex te statim fiebat opus.

44 Processit itaque subitò fructuum multitudo immensa, deliciæ gustus multiformes, & flores colore non imitabili, & odoramenta odore impervestigabili: hæc die tertio facta sunt.

45 Tu quoq; die quarto imperasti esse splendentem Solem, lucentem Lunam, stellas dispositas,

46 Mandans eis ut servirent homini qui formandus erat.

47 Tu quinto die dixisti parti septimæ ubi erat aqua congregata ut procrearet animalia, volucres & pisces: atque ita factum est.

48 Aqua muta & inanima, quæ Dei nutu jubebatur animalia profundebat, ut ex eo mirabilia facta tua nationes enarrarent.

49 'Tunc autem reservasti duo animantia, quorum unum vocasti 'Bahamoth, alterum Livjathan;

50 Et separasti ea unum ab altero: non enim septima pars, ubi erat aqua congregata, poterat capere ea simul.

51 Itaque dedisti Bahamothis unam partem quæ tertio die siccata fuerat ut habitaret in ea ubi sunt montes mille:

52 Livjathani verò dedisti septimam partem humidam, & servasti ipsum ut devoret quos & quando voles.

53 Sexto autem die imperasti terræ ut procrearet coram te jumenta, bestias, & reptilia:

54 Atque insuper Adamum fecisti ducem omnibus quæ feceras, ex quo educti sumus nos omnes & populus quem elegisti.

55 Hæc autem omnia dixi coram te Domine; quia propter nos creasti seculum;

56 Residuas autem gentes ab Adamo ortas dixisti nihil esse, aut salivæ similes esse, & quasi stillis vase decidentibus comparasti abundantiam earum.

57 At nunc ecce, Domine, gentes istæ quæ nihilo deputatæ sunt, cœperunt dominari nobis ac devorare nos:

58 Et nos populus tuus quem vocasti primogenitum, unigenitus, cujus es zelotypus, traditi sumus in manus eorum.

59 Quòd si propter nos creatum est seculum, quare non possidemus hæreditatem nostrã cum seculo? quousque tandem?

42 *Septimam*] hîc ab historia Moschis in traditiones Jehudæorum delabitur, unde circumscriptio hæc profecta est: sic vet. 47.

49 *Tunc autem*] En ineptissimas Jehudæorum fabulas, quas hic Propheta (si Deo placet) adducit serio. Non intellexerunt Jehudæi quid significent verba Dei Ijobi 40. & 41. ignorantiæ autem suæ audaciam adhibuerunt ducem, & has fabulas commenti sunt, quas hic Propheta amplectitur, cæcus secutus cæcos.

Bahamoth] sic legendum, non autem Henoch: ut Ijobi locus ostendit, & Jehudæorum fabulæ.

CAPUT VII.

1 Fuit autem cùm finissem eloqui verba hæc, ut missus ad me Angelus qui missus fuerat ad me antecedentibus noctibus,

2 Ediceret mihi, surge Hhezra, & audi sermones quos veni eloquuturus ad te.

3 Me autem dicente, loquere Deus mi; dixit mihi, mare positum est in spatioso loco adeò ut sit altum & immensum:

4 Est autem ei accessus in angusto portu, ubi simile est fluminibus.

5 Quis enim unquam velit ingressus mare experiri ipsum aut dominari ipsi, nisi transeat per angustum in latitudinem ipsius? quomodo alioqui venire poterit?

6 Item alterum exemplum: civitas ædificata est & sita in campestri loco, quæ plena est bonorum omnium:

7 Introitus ejus angustus est & in præcipitio positus, versante a dextera quidem igne, a sinistra verò aqua alta,

8 Adeò ut semita unica sit inter hæc posita, puta inter ignem & aquam, quæ semita non capit nisi solummodo vestigium hominis.

9 Si ergo dabitur civitas hæc homini in hæreditatem; si nunquam ille periculum quod antè positum est transeat, quomodo percipiet hæreditatem suam?

10 Cùm autem dixissem ad hęc, ita est Domine; dixit mihi, sic etiam est pars Jisraëlis:

11 Nam propter eos feci seculum: sed quando transgressus est Adam constitutiones meas, tum adjudicatum est ei illud quod factũ est.

12 Et facti sunt introitus hujus seculi angusti, dolore infesti, & laboriosi; pauci, inquam, & mali, & periculorum pleni, & labore operoso cincti:

13 Alterius enim seculi introitus spatiosi & securi sunt, & afferentes immortalitatis fructum.

14 Quamobrem si nunquam ingressi fuerint homines viventes angusta hæc & vana loca, non poterunt ea recipere quę reposita sunt.

15 Nunc ergo quare conturbaris quòd corruptibilis es? & quid eo moveris quòd mortalis es?

16 Quare non præcipis animo tuo quod futurum est, sed in præsente hæres?

17 Tunc ego respondens dixi, Domine Jehova, ecce disposuisti Lege tua ut justi hæc possideant hæreditariò, impii autem pereant.

18 Justi autem ferunt res angustas pro eo quòd sperabant spatiosa: 'qui enim impiè gesserunt? at hi angustias patiuntur, nec spatiosa visuri sunt.

19 Sed dixit mihi, non est judex superior Deo, neque intelligentior Altissimo.

20 Pereunt multi in præsentia, quia negligitur Lex Dei quæ proposita est.

21 Mandavit enim Deus omnino venientibus quando venerunt, quid faciendum vitam habituris, & quid observandum ne pœnas luerent:

22 Hi autem non persuasi contradixerunt ei, & proposuerunt sibi cogitationes vanas,

23 Et circundantes sibi cohortes delictorum dixerunt de altissimo non esse ipsum, & vias ejus non agnoverunt:

24 Et spernentes Legem ejus sponsiones ei factas abnegarunt, & constitutionibus ejus non habentes fidem opera ejus minimè perfecerunt.

18 *Qui enim*] Quasi dicat, utrum impietas populo tuo inest, ac non magis gentibus exteris? ut suprà 3.28.

25 Propterea, ô Hhezra, vacua vacuis, & plena plenis.

26 Ecce tempus veniet, & erit cùm venerint signa quæ prædixi tibi, ut appareat *sponsa, & emergens ea demonstrabitur quæ nunc obducitur terrâ,

26 *Sponsa*] i. Ecclesia, quæ jam quasi sepulta atque obruta est, adeoque putrefacta, ut Jechezkel. 37.

27 Et quisquis liberatus fuerit a prædictis malis videat facta mirabilia mea.

28 Revelabitur enim filius meus Jesus cum iis qui sequuntur ipsum, & recreabuntur qui relicti fuerint annis "quadringentis.

28 *Quadringentis*] hos annos rotundato numero agnosco dici; sed in accommodatione est labor: nam cùm ab anno primo Cyri ad perpessionem Christi anni sint ex Danijele 487. ad nativitatem 453. hæc autem anno 30. dicta sint ab eversis Jeruschalaimis, hoc est 492. anno ante natum Christum videtur hoc tempus ab eo tempore incipiendùm in quod authenticus Hhezræ liber desinit, quasi sub illud tempus ab Hhezra hic liber fuisset scriptus: ita subductis annis 49. usq; ad nativitatem Christi anni erunt 4[illegible]4. rotundato numero. Vide quæ scripsimus in Actor. 13.20.

29 *Viventes*] eo ordine qui deinceps proponitur.

29 Erit autem his annis exactis, ut moriatur filius meus Christus, & "viventes omnes,

30 Et seculum convertatur diebus septem in antiquum silentium, quale fuit judiciis antecedentibus, ita ut nemo superstes derelinquatur.

31 Sed erit elapsis diebus septem, ut moriente corrupto seculo illud seculum quod nondum vigilat excitetur,

32 Reddente eos terra qui dormiunt in ipsa, & pulvere eos qui in illo silentio habitant, & cellis reddentibus cadavera quæ sibi fuerint commendata.

33 Tunc apparebit Altissimus insidens judiciali throno, & præterlapsis miseriis recipientur illi qui patientia usi fuerint longanima.

34 Nam judicium solum remanebit, veritas stabit, & fides revalescet,

35 Unde operæ pretium subsequetur, & merces ostendetur, & justitia erit pervigil, nec injustitia amplius dominabitur.

36 Dixi autem, pater Abraham pro Sedomitis oravit, & Mosche pro majoribus qui in deserto peccaverunt,

37 Et *Jehoschuahh* successor ejus pro Jisraële in diebus Hhacanis, & Schemuel,

38 Et David pro confractione, & Schelomo pro iis qui venerunt ad sanctum locum,

39 Et Elija pro iis qui pluviam acceperunt, & pro mortuo ut reviviscerent,

40 Et Chizkija pro populo diebus Sancheribi, multi denique pro multis.

41 Si ergo modò cùm increvit corruptio & injustitia multiplicata est, oraverint justi pro impiis; quare nunc etiam non sic futurum esset?

42 At ille mihi respondens dixit, præsens seculum non est finis, gloria in ea versantes frequenter manet; propterea illi pro invalidis oraverunt.

43 Dies enim judicii futurus est finis temporis istius, & initium temporis futuræ immortalitatis, quo perierit corruptio,

44 Soluta fuerit intemperantia, abscissa incredulitas, excreverit justitia, exorta fuerit veritas,

45 Nam tunc nemo poterit eum qui periit servare, nec eum qui vicit perdere.

46 Ego verò respondens, hic est, inquam, sermo meus quem semper habui, melius futurum fuisse non dari terram Adamo, aut ea jam data coërceri ipsum ut non peccaret.

47 Quid enim prodest hominibus hic in tristitia vivere, & post mortem supplicium exspectare?

48 O tu quid fecisti, Adam? quod enim tu peccasti non est factus tuus solius casus, sed & noster qui ex te provenimus.

49 Quid enim prodest nobis quòd promissa est nobis immortalitas? nos verò mortis opera egimus.

50 Quòd prædicta est nobis spes perennis? nos verò pessimè evanuimus.

51 Quòd reposita sunt nobis habitacula sanitatis & securitatis? nos verò malè conversati sumus.

52 Quòd proposita est gloria Altissimi protegens eos qui consyderatè incesserunt? nos autem pessimis viis ambulavimus.

53 Quòd ostenditur paradisus cujus fructus incorruptus perseverat, in quo est securitas atque curatio?

54 Nos verò non ingrediemur, ut qui in locis ingratis conversati simus.

55 Quòd præ stellis fulgebunt facies eorum qui abstinuerint se? nostræ autem facies tenebris nigriores erunt,

56 Quia viventes non cogitavimus quando faciebamus iniquitatem, nos post mortem incepturos pati.

57 Tum ille respondens dixit, hæc cogitatio est certaminis quo certaturus est homo qui in terra nascitur,

58 Ut si victus fuerit patiatur quod dicis; sin autem vicerit, percipiat quod dico:

59 Hæc enim vita est quam Mosche cùm viveret indixit populo, dicens, elige tibi vitam ut vivas.

60 Verùm non crediderunt ei, nec Prophetis post eum, ac ne mihi quidem cùm alloquutus sum ipsos,

61 Non futuram fuisse tristitiam eis perditione ipsorum; sed futurum gaudium, sicut futurum est eis quibus persuasa est salus.

62 Hic ego respondens dixi, Scio Domine, Altissimum vocari misericordem, eò quòd miseretur eorum qui nondum venerunt in seculum,

63 Quodque miseretur eorum qui convertunt se ad legem ipsius:

64 Et longanimem esse, eo quòd longanimitatem exhibet peccatoribus quasi suis operibus:

65 Et munificum esse, eò quòd donare vult cuique prout res exigunt:

66 Et plurimùm misericordem, eò quòd magis ac magis multiplicat misericordias iis qui præsentes sunt, qui præterierunt, & qui futuri sunt.

67 Multiplicat; si enim non multiplicaret misericordias suas, non servaretur hoc seculum cum iis qui obtinent ipsum hæreditariò:

68 Et condonat; si enim pro bonitate sua non condonaret, ut qui fecerunt iniquitatem ii leventur suis iniquitatibus, non posset decies millesima pars hominum conservari:

69 Et judex si non ignosceret iis qui curantur verbo ipsius, & deleret multitudinem contentionum,

70 Non planè reliqui fierent ex innumerabili multitudine, nisi pauci valde.

CAPUT VIII.

1 TUNC ille respondit mihi dicens, hoc seculum fecit Altissimus propter multos, futurum autem propter paucos.

2 Pro-

2 Proponam autem tibi, Hhezra, similitudinem. Quemadmodum si rogares terram, dictura esset tibi se plus daturam terræ unde fiat fictile, minimum autem pulveris unde fit aurum; sic etiam habet se hoc præsens seculum.

3 Multi quidem creati sunt, sed servabuntur pauci.

4 Ego autem respondens dixi, *absorbe ergo anima quod sentitur, & devora quod sapit.

5 Conveneras enim audiendi prophetandiq; consilio; sed non est tibi datum spatium nisi solummodò ad vivendum.

6 O Domine, si non permittas servo tuo ut oremus coram te, & des nobis semen cordi culturamque sensui unde fructus efficiatur, qui vivere possit omnis corruptus qui inter homines locum habet?

7 Tu enim solus es, & nos unà figmentum sumus tuarum manuum, prout locutus es.

8 Nunc autem quando in vulva fingitur corpus, tu præstas mẽbra: conservatur velut in igne & aqua creatura tua, cùm novem mẽsibus fert opus tuum creaturam tuam creatam in ipso:

9 Ipsum inquam quod conservat & quæ conservatur in eo, utraq; servantur; & servata plerunque iterum reddit vulva quæ creverunt in ipsa.

10 Imperasti etiam ex ipsis membris, præberi fructui lac mamillarum,

11 Ut nutriatur id quod formatum est ad tẽpus aliquod; & postea instituas eum in misericordia tua.

12 Enutris eum justitia tua, & erudiens eum in Lege tua corripis eum intellectu tuo;

13 Et mortificas eum ut creaturam tuam, & vivificas eum ut opus tuum.

14 Si ergo perdis eum solo jussu tuo qui tanto labore fuit formatus, facile etiam fuerit ordinare ut id quod factum est servetur.

15 Nunc itaq; Domine eloquar: ac de omnibus quidem hominibus tu nosti optimè; verùm de populo tuo propter quem doleo,

16 Et de hæreditate tua propter quam lugeo, de Jisraële propter quem tristis sum, & de Jahhakobo propter quem dolore affectus sum,

17 De eo incipiam orare coram te, pro me & pro eis: quoniam video lapsus nostros qui inhabitavimus terram,

18 Et audivi celeritatem judicis adventuri.

19 Ideo audi vocem meam, & intellige sermonem meum: eloquar coram te præcipuum verborum Hhezræ antequã assumatur,

20 Dicens, Domine qui permanes in æternum; cujus oculi elati in supremo sunt atque in aëre;

21 Cujus thronus æstimari non potest, nec comprehendi gloria; cui adstat exercitus Angelorum tremens,

22 *Quorum observatio vento & igni committitur; cujus verbum verum, & dicta perstantia; cujus fortia jussa, & dispositio terribilis;

23 Cujus aspectus arefacit abyssos, & indignatio tabefacit mõtes, ut testificatur veritas:

24 Exaudi orationem servi tui, & auribus percipe preces figmenti tui:

25 Dum enim vivo, loquuturus sum; & dum sensum habeo, affaturus te.

26 Ne respicias ad delicta populi tui, sed ad eos qui tibi serviunt fideliter:

27 Ne attendas ad impia gentium studia, sed ad eos qui custodiverunt anxiè testimonia tua:

28 Neque repütes eos qui conversati sunt falsò in conspectu tuo, sed eorum recordare qui ex voluntate tua cum reverentia tui agnoverunt te:

29 Neque velis perdere eos qui pecudum mores habuerunt, sed respice ad eos qui legem tuam luculentè docuerunt:

30 Nec indigneris eis qui bestiis pejores judicati sunt, sed eos diligas qui semper in tua justitia & gloria fiduciam habuerunt.

31 Nos enim & majores nostri ex morbis talibus languemus: tu autem propter nos peccatores misericors appellaberis.

32 Tunc misericors appellaberis, si voles exhibere nobis misericordiam, nobis inquam non habentibus opera justitiæ:

33 Justi enim, si quibus essent opera multa reposita, ex propriis operibus mercedem reciperent.

34 Quid verò est homo, ut indigneris ei? aut genus corruptum, ut ita acerbè agas cum ipso?

35 Etenim verè nemo natus est qui non impiè gesserit, & viventium nemo qui non deliquerit:

36 Hac autem in re annuntiabitur justitia tua & bonitas tua Domine, quòd eorum misertus fueris quibus nihil est bonorum operum.

37 Tunc respondit mihi dicens, Rectè locutus es quædam; ut sermones habuisti, sic etiam fiet.

38 Etenim revera non exigam rationem de factis eorum qui peccaverunt *ante mortem, ante judicium, ante perditionem;

39 Sed delectationem capiens ex justorum cogitationibus, recordabor earum, peregrinationis quoque, & salutis, & recipiendæ mercedis.

40 Quomodo ergo locutus fueram, sic etiam est.

41 Sicut enim agricola serit quidem super terram semina multa, plantasque plurimas plantat; sed non omnia quæ seminata sunt procedente tempore servantur, nec omnia quæ plantata sunt radicantur: sic etiam qui in seculo seminati sunt non omnes servabuntur.

42 Ego autem respondens dixi, Si inveni gratiam, proloquar.

43 Quemadmodum semen agricolæ cùm non assurgit, sive non acceperit pluviam tuam tempore suo, sive corruptum fuerit multitudine pluviæ;

44 Sic etiam perit similiter homo qui manibus tuis formatus est, qui tua imago nominatur eò quòd similis est tibi, propter quem omnia formasti; quandoquidem comparasti eum cum semine agricolæ.

45 Ne irascaris nobis; sed parce populo tuo, & miserere hæreditatis tuæ: tu enim creaturæ tuæ misertus es.

46 Qui respondit mihi dicens, Quæ sunt præ-

4 *Absorbe*] Id est, In vitam præsentem incumbe: objectio e- [illegible]ετica, ut est 1. Cor. 15.32.

22 *Quorum*] ut Psal. 104.4. & Hebr. 1.7.

38 *Ante mortem*] vide infra 9.9. & sequentibus.

sentia, præsentibus; & quæ futura, futuris sunto.

47 || Multum enim abes ut possis amplius diligere creaturam meam quàm ego: te autem ipsum frequenter accessi propius, sed injustos nunquam.

§ Suprà 5.33.

48 Hac autem in re mirabilis videris coram Altissimo,

49 Quòd abjiciens te ut decet, non judicas te dignum qui inter justos glorificeris plurimum.

50 Quapropter miseriæ multæ ac miserabiles evenient habitatoribus seculi temporibus ultimis, quia in multa superbia ambulaverint:

51 Tu autem pro te intellige, & pro similibus tui inquire gloriam.

52 "Vobis enim apertus est paradisus, plantata arbor vitæ, præparatum futurum tempus, comparata abundantia, ædificata civitas, probata requies perfecta bonitate, perfectaque sapientia.

52 *Vobis*] elegans typorum congeries ad gloriam adumbrandam quæ suo tempore in filiis Dei revelabitur.

53 Radix mali obsignata est ne hæreat vobis, infirmitas & tinea a vobis abscondsa est, & in sepulchrum fugit corruptio, in oblivionis locum:

54 Præterierunt dolores, & ostenditur tandem adventurus immortalitatis thesaurus.

55 Noli ergo amplius inquirere de multitudine pereuntium.

56 Etenim isti assumentes licentiam spreverunt altissimum, & Legem ejus contemnentes dereliquerunt vias ejus:

57 Præterea etiam conculcaverunt justos ejus,

58 Et dixerunt cum animo suo non esse Deum, & quidem scientes se morituros esse.

59 Sicut enim vos suscipient illa quæ prædicta sunt, sic eos invadent sitis atque cruciatus qui comparati sunt.

60 Non enim voluit Deus hominem disperdi; sed ipsi qui creati sunt coinquinaverunt nomen ejus qui fecit ipsos, & ingrati fuerunt ei qui præparaverat ipsis vitam:

61 Quapropter judicium meum modò appropinquat.

62 Atque hæc quidem non omnibus demonstravi, sed tibi & paucis tui similibus.

63 Tunc ego proloquens dixi, Ecce nunc Domine, demonstrasti quidem mihi multa signa quæ incipies facere ultimis temporibus; sed quo tempore non demonstrasti mihi.

Caput IX.

1 Respondit autem mihi, dicens, Tu si quo modo poteris, metire tempus in ipso: erit enim cùm videris partem quandam signorum quæ prædicta sunt transisse;

2 Tunc intelliges illud esse tempus quo cœpturus est Altissimus visitare seculum quod ab ipso factum est:

3 Quando, inquam, videbitur in seculo terræ motus & populorum turbatio,

4 Tunc intellige Altissimum de iis diebus antecedentibus inde a principio loquutum esse.

5 Sicut enim quicquid est in seculo initium pariter & consummationem habet, ac consummationem manifestam:

6 Sic etiam Altissimi tempora initia habent manifesta prodigiis & potentibus factis, & consummationes manifestæ sunt & actu & signis:

7 Eritque ut quisquis servabitur, qui poterit effugere labore suo per fidem qua credidistis,

8 Reliquus fiat ex prædictis periculis, videatque salutare meum in terra mea & in terminis meis, ut sanctificavi me inde a seculo.

9 Tunc erunt in miseriis qui nunc abutuntur viis meis, & in tormentis morabuntur qui per contemptum eas abjecerint:

10 Qui enim non agnoverunt me, cùm viventes beneficia consequerentur;

11 Et qui fastidiverunt Legem meam cùm adhuc facultatem haberent, cumq; adhuc esset apertus eis pœnitentiæ locus non tamen adverterunt, sed spreverunt eam;

12 Hos oportet post mortem in cruciatu agnoscere.

13 Tu ergo noli amplius curiosè inquirere quomodo cruciabuntur impii, sed inquire quo modo servabuntur justi, quorum & propter quos seculum est, & quando.

14 Ego verò respondens dixi,

15 Quod antè loquutus sum nunc etiam dico & dicam in posterum, plures esse qui pereunt quàm qui serventur; sicut fluctus majores sunt guttis.

16 Ille autem respondit dicens,

17 Qualis ager, talia & semina; & quales flores, tales tincturæ; & qualis operator, tale opus; & qualis agricola, talis cultura: quoniam tempus est seculi.

18 Tunc enim cùm ego pararem iis qui nunc sunt seculum (ut nondum factum fuerat) in quo habitarent, nemo mihi contradicebat:

19 Atq; ut nunc quidē, quisq; nunc etiam creatur in mundo hoc parato, & messe indesinente, & lege impervestigabili: sed corrupti sunt mores eorum.

20 Consyderans itaque seculum quòd ecce periculum aderat ei a cogitationibus quæ advenerant in ipsum,

21 Respexi & peperci ei valde: tandem servavi mihi acinū e botro, & plantam e plantario multo.

22 Pereat ergo multitudo quæ immeritò nata est, serveturq; acinus meus & planta mea, quæ multo cum labore perfeci.

23 Tu autem si adhuc alios septem dies remiseris (sed ne jejunato illis;

24 Ita in campum florum " ubi domus non est ædificata, & comedito solùm de floribus ipsius campi: ne carnem gustato, vinumq; ne bibito, sed flores solummodo)

24 *Ubi domus*] Propter typum, qui exponitur cap. 10.

26 *Ardatha*] campus est sententia mea suprà Babylonem a fungorū copia quasi fungosus appellatus, cujus in finibus est ille vicus quem Herodotus Ardericam voce composita nominat, quasi fungosum & inanem dicas.

25 Deprecans indesinenter Altissimum, veniam denuo & alloquar te.)

26 Itaque profectus sum, sicut dixerat mihi, in campum qui vocatur "Ardatha; ubi sedens inter flores comedi de herbis agri & cibo earum saturatus sum.

27 Fuit autem post dies septem discumbente me super gramen, cùm animus meus turbaretur de integro sicut antea,

28 Ut

28 Ut aperto ore meo inchoarem loqui coram Altissimo,& dicerem;
29 O Domine, tu quidem certè videndum te exhibuisti majoribus nostris in deserto avio & infructuoso cùm egrederentur ex Ægypto,
30 Et dixisti planè, Tu Jisraël audi me, & semen Jahhakobi attende ad sermones meos:
31 Ecce enim ego semino in vobis legem meam, qua efferente in vobis fructum, gloriam reportabitis de eo in seculum.
32 Verùm majores nostri acceptam legem non servaverunt,& statuta tua non custodiverunt;fructus verò Legis non periit(nec enim poterat,quoniam tuus erat)
33 Nam qui acceperant , perierunt non custodientes quod in ipsis seminatum fuerat.
34 Ecce autem consuetudo est, cùm excepit terra semen,aut mare navē,aut vas aliquod escam vel potum; perdito eo in quo seminatum est,vel in quod immissum est,
35 Simul id quod seminatum immissúmve fuerit & quæcunque fuerint excepta perdi, eaque jam non esse penes nos: nobis verò non ita accidit.
36 Nos quidem qui Legem accepimus, peccando periimus,& cor nostrum quod exceperat eam:
37 Lex verò non periit, sed permansit in suo robore.
38 Cùm autem hæc loquerer apud animum meum,respiciens oculis meis vidi mulierem ad dexteram, quæ ecce lugens plorabat cum vociferatione magna, & animo dolebat valde,vestimentis suis discissis & cinere inspersо capiti ipsius.
39 Omittens itaque cogitationes meas in quibus versabar,conversus sum ad eam,
40 Et dixi ei,quare fles ? & quid doles animo?
41 Illa verò mihi,Sine me,inquit,Domine mi, flere & in dolore pergere; nam valde amaro sum animo,depressa sum valde.
42 Me autem dicente ei, quid perpessa es? dic mihi; respondit illa mihi,
43 Sterilis fueram ego ancilla tua ac non pepereram triginta annis, cùm haberem maritum:
44 Ego verò per singulas horas & per singulos dies annosque triginta illos deprecabar Altissimum nocte ac die.
45 Fuit tandem post triginta annos ut exaudiret me Deus ancillam tuam, & respiciens abjectionem meam attendensque tribulationi meæ daret mihi filium; de quo gavisa sum valde ego & vir meus & omnes cives mei, honoremque Deo forti plurimùm tribuimus:
46 Et educavi eum labore multo.
47 Fuit autem quum crevisset pervenissetque ad eam ætatem qua uxorem ducturus erat, ut diem facerem epuli.

Caput X.

1 HOC facto,introiens filius meus in thalamum suum,cecidit mortuus.
2 Quamobrem evertimus omnes lumina,& surrexerunt omnes cives mei ad consolandum me, & continui me ad noctem usque diei alterius.
3 Fuitque supersedentibus omnibus a consolatione mei ut quiescerem,fuit inquam ut surgens ea nocte fugerem, veniremque (ut vides)in hunc campum.
4 Nunc autem cogito non reverti in civitatem, sed hic consistere ; neque comedere neque bibere,sed sine intermissione lugendo jejunare usque dum moriar.
5 Omittens igitur sermones in quibus versabar,iratus respondi ei,dicens,
6 Tu mulierum omnium stultissima , nónne vides luctum nostrum, & quæ nobis acciduut?
7 Tzijonem matrem nostram omni tristitia contristari,& depressione deprimi,& lugere validissimè,
8 Nos nunc lugere omnes, & tristes esse? cùm autem nos omnes contristamur, tu an contristaberis de uno filio?
9 Interroga enim terram, & dicet tibi se eam esse quæ debeat tam multorum lugere casus qui in ea pullulant,
10 Et omnium qui ex ipsa ab initio nati sunt, & aliorum qui venturi sunt: nam ecce penè omnes in perditionem ambulant, & exitio traditur plurima pars eorum.
11 Utra igitur ampliùs lugere debet ? hæc certè quæ tantam multitudinem perdidit magis quàm tu quæ pro uno doles.
12 Quòd si dixeris mihi,non est planctus meus similis planctui terræ; quoniam fructum amisi ventris mei, quem cum mœroribus gestavi & cum doloribus peperi;
13 Terra autem pro modo terræ; sic abit ex ea multitudo præsens ut evenit antè:
14 Ego quoque dicturus sum tibi , Sicut tu cum labore peperisti,sic etiam terra dat fructum suum homini ab initio, * ei qui infecit ipsam.
15 Nunc ergo contine apud te ipsam dolorem tuum , & fortiter fer qui tibi contigerunt casus.
16 Si enim tanquam justis acquieveris rebus a Deo determinatis , & consilium ejus percipies suo tempore , & istis in rebus laudaberis.
17 Regredere ergo in civitatem ad virum tuum.
18 Illa autem dicente mihi,non faciam, neque ingrediar civitatem; sed hic moriar:
19 Perrexi adhuc loqui ad illam,dicens,
20 Noli facere rem istam ; sed assentire suadenti. Quot enim sunt casus Tzijonis? accipe consolationem propter dolorem, Jeruschalaimorum.
21 Vides enim sanctuarium nostrum desolatum esse, & altare nostrum dejectum, templumq; nostrum destructum,
22 Psalterium nostrum humi prostratum esse, hymnum conticuisse,exultationem nostram dissolutam esse , lumen lychnuchi nostri extinctum, * arcam fœderis nostri direptam, loca sancta nostra contaminata , & nomen de quo vocati sumus penè profanatum ;liberos item nostros esse contumeliam passos, Sacerdotes nostros succisos, Levitas nostros in captivitatem abductos, virgines nostras inquinatas , mulieres nostras

Ubi donum] ...ter typum,qui ...itur cap.10. *Ardatha*] ...eam ...st sententia mea Babylonem a ...rū copia quasi ...sus appellatus in finibus est ...cus quem Hezras Ardericam composita no..., quasi fingo... inanem dicat.

1 *Hoc facto*] Pessimè distinguuntur hęc a præcedente cap. sed parum, ac potius nihil in eo situm est.

14 *Ei qui*] amplificatio.q.d. homini, cujus viis corruptissimis corrupta etiam est & inquinata terra in homines injuriosa benefica.

22 *Arcam*] Huic convenіat cum 2. Mac.2.

nostras vim passas, justos nostros direptos, parvulos nostros perditos, juvenes nostros in servitutem raptos, & fortes nostros infirmatos,

23 Et quod omnium est maximum, signaculum Tzijonis, resignatam esse gloriam ipsius: nam tradita etiam est in manus eorum qui oderunt nos.

23 *Resignatam*] i. Deo resignante & reserante libidini omnium expositam.

24 Tu ergo excute tuam tristitiam multam, & depone a te dolorum multitudinem, ut tibi propitius Deus fortis requiem præstet tibi Altissimus, requiem a laboribus.

25 Fuit autem me alloquente eam, ut facies ejus repentè fulgeret, ac specie coruscus fieret aspectus ejus, adeò ut expavescens valde ab ea cogitarem quid illud esset.

26 Ecce autem subitò emisit sonum vocis magnum & ita formidabilem ut moveretur terra ipsa a sono mulieris.

27 Cumque respicerem, ecce mulier ampliùs non comparuit mihi; sed civitas ædificabatur & locus demonstrabatur a fundamentis magnus: & timens clamavi voce magna,

28 Et dixi, ubi est Uriel Angelus qui principio venit ad me? nam ipse fecit ut venirem in tantum hunc excessum mentis, quo finis meus quem spectabam evanescit, & oratio mea efficitur ridicula.

29 Me autem proloquente ista, ecce venit ad me;

30 Et respiciens me quòd ecce jacerem ut mortuus, & intellectus meus abalienatus esset, prehendens dexteram meam confirmavit me, & statuens me in pedes meos, dixit mihi,

31 Quid tibi est? quòd turbata est mens tua & sensus cordis tui: quid conturbaris?

32 Cui ego, quoniam, inquam, dereliquisti me, qui faciens secundũ sermones tuos veni in hunc campum: ecce autem videre mihi visus sum quæ non possum enarrare.

33 Ille autem dixit mihi, Sta viriliter, & docebo te.

34 Ego verò dixi, loquere, Domine mi, ad me; ne derelinquas me ut non frustratus moriar.

35 Nam vidi quæ nesciebam, & audio quæ nescio:

36 Aut an falleretur sensus meus, & somniaret anima mea?

37 Nunc ergo oro te ut exponas servo tuo excessum istum. Qui respondens mihi dixit,

38 Audi me & docebo te exponens ea tibi a quibus metuis: nam Altissimus revelavit tibi mysteria multa:

39 Vidit rectam viam tuam, te sine intermissione fuisse contristatum pro populo tuo, & valde luxisse propter Tzijonem.

40 Hæc ergo intelligentia visionis quæ tibi apparuit paulo ante.

41 Quòd vidisti lugentem quam cœpisti consolari,

42 Nunc autem speciem mulieris amplius non vides, sed visa est tibi civitas ædificari;

43 Et quòd illa narrabat tibi de casu filii sui; hæc solutio est:

44 Hæc mulier quam vidisti est Tzijon, quã etiam modò conspicis ut civitatem ædificatam:

45 Quòd dixit tibi se fuisse sterilem triginta annis, *dixit* propterea quòd fuerunt anni triginta quando non erat adhuc oblata in ea oblatio.

45 *Triginta*] fabulam stolidæ, quàm stolida est ea quæ sequitur typi accommodatio.

46 Sed fuit post annos triginta, ædificante Schelomone civitatem & oblationes offerente, tunc fuit quando peperit sterilis filium.

47 Quòd dixit tibi se educasse eum cum labore, hi fuerunt habitatores Jeruschalaimorum.

48 Quod autem dixit tibi, filius meus veniens in thalamum suum mortuus est, & contigit ei casus; hæc est ruina Jeruschalaimorum quæ facta est:

49 Ecce autem vidisti similitudinem illius, & cùm lugeret filium cœpisti consolari illam de iis quæ contigerant: hæc fuerunt tibi aperienda.

50 Nunc autem videns Altissimus te ex animo contristari, & ex toto corde condolere illi, ostendit tibi claritatem gloriæ illius & pulchritudinem decoris illius:

51 Propterea enim edixeram tibi ut maneres in campo ubi domus non est ædificata.

52 Nam sciebam Altissimum cœpturum esse tibi ostendere hæc;

53 Propterea edixeram tibi ut venires in hunc agrum ubi nullum est fundamentum ædificii:

54 Nec enim poterat opus ædificii humani sustineri in eo loco, ubi incipiebatur ostendi civitas Altissimi.

55 Tu ergo noli timere, neq; expavescat cor tuum; sed ingredere, & vide splendorem ac magnitudinem ædificii, quantum potest videre aspectus oculorum tuorum:

56 Posteà verò audies quantum auditus aurium tuarum audire potest.

57 Tu enim beatus es præ multis, & vocatus ab Altissimo quò alii pauci.

58 Nocte autem quæ in crastinum ventura est maneto hic,

59 Et ostendet tibi Altissimus eas visiones rerum extremarum quas efficiet Altissimus habitatoribus terræ ultimis temporibus.

60 Itaque dormivi illic ea nocte & altera, sicut edixerat mihi.

Caput XI.

1 TUNC vidi somnium, quòd ecce ascendebat de mari aquila, cui erant duodecim alæ pennatæ & capita tria.

1 *Tunc*] Hoc somnium explicatur capite sequente, fabulasque non paucas continet.

2 Vidi autem, cùm ecce expanderet alas suas in omnem terram omnibus ventis cœli efflantibus in eam atque collectis,

3 Vidi, inquam, e pennis ejus nasci contrarias pennas, quæ in pennulas minutas & modicas evadebant:

4 Et capita ejus quiescebant, quorum medium erat majus aliis capitibus: ipsa itaque quiescebat cum illis.

5 Deinde vidi cùm ecce volasset aquila pennis suis, ut regnaret super terram & super habitatores ejus,

6 Vidi ei subjici omnia quæ sunt sub cœlo, & neminem ei contradicere, ne unã quidẽ cre-

e rebus creatis quæ sunt super terram.

7 Tum vidi quòd ecce surgens aquila in ungues suos allocuta est pennas suas, dicens,

8 Nolite omnes simul vigilare; dormite quæque loco suo, & ad tempus vigilate:

9 Capita autem ultimo loco serventur.

10 Et vidi quòd ecce non prodibat vox e capitibus, sed e medio corpore ejus:

11 Et numeravi contrarias pennas ejus, quæ ecce erant octo.

12 Postea vidi quòd ecce a dextera parte surgens una penna regnavit super omnem terram:

13 Fuit verò cùm regnasset, ut adveniente ei fine non appareret locus ejus & sequens exurgens regnavit, & multum obtinuit tempus:

14 Sed fuit cùm regnasset, ut adveniente fine ipsius hæc non appareret sicut etiam prior.

15 Ecce autem vox emissa est ad eam, dicens,

16 Audi tu quæ tamdiu obtinuisti terram, hæc annuntio tibi antequam incipias disparere:

17 Nemo post te obtinebit tempus tuum, ac ne dimidium quidem illius.

18 Tum exurgens tertia tenuit principatum sicut & priores, & disparuit ipsa quoque.

19 Et sic contigit omnibus aliis sigillatim principatum gerere, ac deinde nusquam comparere.

20 Vidi enim cùm ecce per tempus sequentes pennæ erigerentur a dextera parte, obtinere ipsas quoque principatum, & eas quæ obtinebant non tamen comparere illico:

21 Et aliquas ex eis erigere quidē se, at principatum non obtinere.

22 Sic vidi postea, cùm ecce non cōparerent duodecim pennæ, & duæ pennulæ,

23 Nihil superesse in corpore aquilæ, nisi duo capita quiescentia & sex pennulas.

24 Vidi autem quod ecce a sex pennulis divisæ duæ manserunt sub capite quod erat ad partem dexteram, quatuor verò manserunt in loco suo.

25 Et vidi quòd ecce hæ quæ alis suberant cogitabant se erigere & obtinere principatus.

26 Nam vidi quòd ecce una erecta est, sed statim non comparuit:

27 Et sequentes etiam velociùs quàm priores non comparuerunt.

28 Tum vidi quòd ecce duæ quæ supererant, apud seipsas cogitabant etiam regnare:

29 Cùm autem cogitarent de eo, ecce unum quiescentium capitum quod erat medium evigilavit (hoc autem erat duobus aliis capitibus majus)

30 Et vidi conjunctis duobus aliis capitibus secum,

31 Quòd ecce conversum est caput istud cum aliis prosequentibus ipsum, & comedit duas illas subjectas alis quę cogitabant regnare.

32 Hoc autem caput perterruit omnem terram & dominatum est in ea habitatoribus ejus cum labore multo; & dominium tenuit orbis terrarum supra omnes alas quæ fuerant.

33 Postmodum autem vidi quòd ecce medium caput subitò disparuit, idq; sicut alæ:

34 Superfuerunt autem duo capita, quæ & ipsa similiter regnaverunt super terram, & super habitatores ejus.

35 Et vidi quòd ecce devoravit caput dexteræ partis illud quod erat in læva.

36 Tunc audivi vocem dicentem mihi, Respice ex adverso tui, & consydera quod vides.

37 Et vidi quòd ecce quiddam simile leoni concitato e sylva rugienti; vidi, inquam, emittentem vocem humanam ad aquilam & loquentem, dicendo,

38 Audi tu, & eloquar ad te quæ dicit Altissimus tibi:

39 Nonne tu es illa quæ superes de quatuor illis animalibus quæ feci ut regnarent in seculo meo, idque ut post eos veniret finis temporum istorum?

40 Nam quartum veniens devicit omnia animalia quæ præterierant, & dominatu obtinuit seculum cum tremore multo, & omnem orbem cum labore gravissimo, & habitavit tamdiu orbem terrarum cum dolo.

41 Tu non judicasti terram ex veritate;

42 Sed afflixisti mansuetos, & læsisti quietos, & dilexisti mendaces, & destruxisti habitationes eorum qui ferebant fructum, & muros eorū qui non nocebant tibi dejecisti,

43 Adeò ut ascenderit contumelia tua usque ad Altissimum, & superbia tua ad Deum fortem.

44 Respexit itaque Altissimus superbiæ tempora, quæ ecce finita sunt, & scelera ejus completa.

45 Propterea tu ne appareto aquila, & alæ tuæ horribiles, & pennulæ tuæ pessimæ, & capita tua maligna, & ungues tui pessimi, & totum corpus tuum vanum,

46 Ut "refrigeretur tota terra, & liberata a vi tua convertatur, & speret jus ac misericordiam ab eo qui fecit ipsam.

46 *Refrigeretur*] ut 3. Hhezræ 4. 62. metaphora convenientissima ab anhelis & ex labore fessis.

Caput XII.

1 Hoc facto, cùm alloquutus esset leo his verbis aquilam, vidi,

2 Quòd ecce superesset caput, non autem comparerent illæ quatuor alæ quæ ad ipsū transierant: nam erectæ fuerant ut regnarent, sed fuerat regnum earum exile & tumultu plenum.

3 Vidi autem cùm ecce non comparerent illæ, totum corpus aquilæ incendi: unde expavit terra valde, & ego ex tumultuatione ac excessu mentis metuq; magno evigilavi, & dixi spiritui meo,

4 Ecce tu præstas mihi hæc, eò quòd scrutaris vias Altissimi:

5 Ecce adhuc sum defessus animo, & spiritu meo infirmus valdè, ne modica quidem inest mihi virtus a timore multo quo expavi nocte hac.

6 Nunc ergo orabo Altissimum, ut me ad finem usque confirmet.

7 Tum dixi, Domine Jehova, si inveni gratiam in oculis tuis, si justus effectus sum apud te pre multis, & si certè ascendit oratio mea in conspectum tuum;

8 Confirma me, & ostende mihi servo tuo interpretationem distinctam visi horribilis istius,

istius, ut plenissimè consoleris animam meam:

9 Nam dignum me habuisti cui tempora ultima ostenderes.

10 Ille autem mihi, *hæc est, inquit, interpretatio visionis hujus:

11 Aquila quam vidisti ascendentem e mari, regnum illud est quod visione visum est Danijeli fratri tuo:

12 Sed non est illi data interpretatio, nunc autem sum interpretaturus tibi.

13 Ecce dies veniunt cùm exurget regnum super terram, a quo erit vehementior metus quàm ab omnibus regnis quæ fuerint ante ipsum.

14 Regnabunt autem in eo Reges duodecim unus post alterum:

15 Qui verò secundus incipiet regnare, is plus temporis obtinebit quàm ullus e duodecim.

16 Hæc est interpretatio duodecim alarum quas vidisti.

17 Quòd autem vocem quæ loquuta est audisti non e capitibus ejus exeuntem, sed e medio corpore ejus,

18 Hæc est interpretatio; post tempus regni illius nascentur contentiones non modicæ, periclitabiturq; ut cadat; non tamen cadet tunc, sed iterum restituetur principio suo.

19 Quòd vidisti pennulas octo subjectas alis cohærentes alis ejus,

20 Hæc interpretatio: exurgent in ipso Reges octo, quorum erunt tempora brevia & citati anni; ac duo quidem ex ipsis peribunt statim;

21 Appropinquante verò tempore, quatuor diutius servabuntur medio tempore, cùm incipiet appropinquare tempus ejus ut finiatur; duo verò in finem servabuntur.

22 Et quòd vidisti tria capita quiescentia,

23 Hæc interpretatio: ultimis temporibus ejus suscitabit Altissimus tria regna in quæ reducturus est multa alia, & dominabuntur terræ, atque habitatoribus ejus,

24 Infestantia eos labore graviore quàm præcedentia: propterea vocati sunt Reges capita aquilæ.

25 Isti enim sunt qui recolligent impietates illius, & qui perficient extrema illius,

26 Quòd vidisti caput maximum disparuisse, hæc interpretatio; unus ex eis super lecto suo morietur, sed tamen cum tormentis.

27 Duos autem qui perstiterint gladius consumet;

28 Unius enim gladius consumet alterum, sed tamen ille quoque gladio tandè cadet.

29 Quòd vidisti pennulas duas subjectas alis trajicere subter caput quod erat in parte dextera,

30 Hæc est interpretatio: hi sunt quos servavit Altissimus in finem suũ, hoc est regnum exile, & tumultu plenum,

31 Quòd etiam audivisti leonem, quem videras evigilantem progressum de sylva, rugientem, alloquentem aquilam, & arguentem eam factaq; injusta ejus omnibus sermonibus suis, sicut audisti:

32 Hic est Spiritus quem servavit altissimus in finem contra eos & impietates eorum, ut arguat eos, & eis objiciat in os dilaniationes eorum.

33 Sistet enim eos in judicio vivos: eritque postquam arguerit eos, ut tunc demum corripiat eos.

34 Nam residuum populum meum liberaturus est a miseria, qui servati fuerint in finibus meis, & exhilarabit eos usque dum finis adveniat, dies judicii de quo ab initio loquutus sum tibi.

35 Hoc somnium quod vidisti, & hæ interpretationes illius.

36 Tu verò solus fuisti dignus qui hoc secretum scires Altissimi.

37 Scribe ergo omnia hæc in libro quæ vidisti, & pone ea in loco abscondito:

38 Et docebis ea sapientes populi tui, quorum animos scis posse capere & servare secreta hæc.

39 Tu autem adhuc sustine hîc alios dies septem, ut tibi ostendatur quicquid visum fuerit Altissimo ostendere tibi. Ita profectus est a me.

40 Fuit autem cùm audiisset omnis populus præteritis septem diebus me non fuisse reversum in civitatem, ut *congregati omnes æquè parvi ac magni venirent ad me, & alloquerentur me dicentes,

41 Quid peccavimus in te? quid injustè egimus in te, quòd derelictis nobis sedisti in loco hoc?

42 Tu enim nobis superes solus ex omnibus populis, ut botrus e vinea, & sicut lucerna in loco obscuro, & sicut in portu navis servata a tempestate.

43 An non sufficiunt nobis mala quæ contigerunt?

44 Si ergo tu nos dereliqueris, quanto nobis fuisset melius succensos fuisse nos quoque cum Tzijonis incendio?

45 Nec enim sumus meliores eis qui ibi mortui sunt: & ploraverunt voce magna.

46 Respondens autem eis dixi, confide Jisraël, & noli contristari tu domus Jahhakobi;

47 Est enim memoria vestri coram Altissimo, & Deus fortis non obliviscitur vestri in tentatione;

48 Ego verò non dereliqui vos, neque discessi a vobis; sed veni in hunc locum ut deprecarer pro desolatione Tzijonis, ut quærerem misericordiam pro oppressione sanctificationis vestrę.

49 Nunc ergo abite unusquisque vestrum in domum suam: ego autem veniam ad vos post dies istos,

50 Et profectus est populus, sicut dixeram ei, in civitatem:

51 Ego autem sedi in campo septem diebus, sicut mihi mandavit Deus, comedens solummodo de floribus agri; ex herbis fuit esca mihi in diebus illis.

Caput XIII.

1 Fuit autem post dies septem ut nocte somniarem somnium,

2 Quòd ecce de mari quidam ut ventus exurgebat, & conturbabat omnes fluctus ejus,

3 Vidi autem quòd ecce invalescebat ille homo

10 *Hæc est*] Si quis in summo otio volet negotiosus esse, poterit hanc interpretationem ad historias utcunque pertrahere: sed quid opus est tantam operam in opere tam fabuloso consumere? Hic certè nimis prædicat laudes suas cùm Danijeli seipsum anteponit; & nefariè quoque mentitur cùm datam visi interpretationem Danijeli negat. Ego verum & fructuosum Danijelis agrum quàm hunc fallacem & senticosum malo colere.

40 *Congregati omnes*] vide supra 10, 31.

homo cum millibus cœlitum: & quocunque vultum suum vertebat ut consyderaret, tremebant omnia quæ ab eo respiciebantur:

4 Et quocunque exibat vox ex ore ejus, exardescebant omnes qui audiebant vocem ejus, sicut ardet ' terra quando sentit ignem.

4 *Terra*] id est, res terrestres, metonymicè.

5 Et vidi postea, cùm ecce congregaretur multitudo hominum innumera e quatuor partibus cœli ut debellarent hominem qui ascenderat e mari,

6 Vidi quòd ecce sibi ipsi exculpsit montem magnum, & volavit super eum.

7 Ego autem quæsivi regionem videre vel locum unde mons exculptus esset, nec tamen potui.

8 Deinde vidi quòd ecce omnes qui congregati fuerunt in eum ut expugnarent eum timebant valde, & tamen ausi sunt pugnare.

9 Ecce autem ut vidit impetum multitudinis venientis, non extulit manum suam, neque frameam prehendit, neque aliquod instrumentum bellicum; sed solummodo, ut vidi,

10 Emisit ex ore suo sicut flatum ignis, & e labiis suis spiritum flammæ, & e lingua sua scintillantes procellas; quæ commista sunt omnia simul, flatus ignis, spiritus flammæ, & multitudo procellarum,

Congregati [illegible] de supra in 5.1.

11 Quæ irruit impetu super multitudinem paratam ad pugnandum, & succendit omnes adeò ut repentè nihil videretur de innumera illa multitudine, nisi pulvis solùm & fumus odorem mittens: atque hæc videns extimui.

12 Postea verò vidi hominem illum descendentem de monte, & vocantem ad se multitudinem alteram pacificam:

13 Accessitq; ad eum species hominum multorum quorundam gaudentium, & quorundam dolentium, quorum alii erant alligati, alii adducebant ex iis quæ offerri solent: & infirmatus sum ex pavoris multitudine, & expergefactus dixi,

14 Tu ab initio demonstrasti servo tuo res istas mirabiles, & dignum me habuisti cujus precationem susciperes:

15 Nunc ergo demonstra mihi adhuc interpretationem somnii istius.

16 Nam sicut existimo ex sensu meo, ' væ iis qui derelicti fuerint diebus illis; & multo ampliùs væ illis qui non fuerint derelicti:

16 *Veiis*] hæc nō imprecantis sunt, sed prophetantis verba: gravis quidē, inquit, eorum conditio futura est qui tum vivent; sed eorū adhuc gravior qui antè sublati fuerint: illi enim ut procellis agitentur, videbunt tamen regnum Dei; hi verò præripientur morte & calamitatibus ne videant illud.

17 Qui enim non fuerint derelicti, tristiores erunt.

18 Intelligo nunc quæ sint reposita in dies ultimos, ut his obveniant & iis qui derelicti fuerint:

19 Propterea enim venerint in pericula magna & necessitates multas, sicut ostendunt somnia hæc.

20 Attamen facilius est periclitantem venire in hunc diem, & tunc videre quę contingent tempore ultimo, quàm pertransire sicut nubem a seculo.

21 Ille autem mihi respondens dixit; & visionis interpretationem dicam tibi, & de quibus loquutus es hæc adaperiam tibi.

22 Quòd de iis dixisti qui derelicti fuerint, hæc est interpretatio:

23 Qui perfert periculum, in illud tempus hic se custodivit: & qui in pericula inciderunt, hi sunt qui habent opera & fidem apud Altissimum.

24 Scito ergo beatiores esse qui derelicti fuerint iis qui sunt mortui.

25 Hæ interpretationes visionis: quòd vidisti virum ascendentem e medio maris,

26 Is est quem conservat Altissimus multis temporibus, qui per seipsum liberaturus est creaturas suas, & ipse dispositurus iis qui derelicti sunt fœdus.

27 Quòd autem vidisti de ore ejus exire sicut flatum & ignem & procellam,

28 Et quòd non tenebat frameam, neque instrumentum bellicum; corrupit impetus ejus multitudinem quæ venerat ad oppugnādum eum; hæc est interpretatio:

29 Ecce dies veniunt quando incipiet Altissimus liberare eos qui sunt super terram,

30 Et veniens excessum mentis afferet iis qui inhabitant terram:

31 Et cogitabunt debellare alii alios, civitas civitatem, & locus locum: gens insurget adversus gentem, & regnum adversus regnum.

32 Erit autem cùm fient hæc & contingent signa quæ antè ostendi tibi, ut tunc reveletur Filius meus quem vidisti ut virum ascendentem.

33 Eritque quando audierint omnes gentes vocem ejus, ut derelinquat unusquisque bellum suum quod habuerint inter se,

34 Et colligatur in unum multitudo innumerabilis, ut volentium venire & expugnare eum.

35 Ipse autem stabit super cacumen montis Tzijonis.

36 (Tzijon enim procedet ostendeturque omnibus parata & ædificata, ut vidisti montem sculpi sine manibus)

37 'Et ipse Filius meus arguet impietates gentium quas adinvenerunt, malis quę cum procella comparantur; & mala cogitata eorum cruciamentis quibus incipient cruciari, assimilatis flammæ;

38 Et perdet eos sine labore per Legem quæ igni assimilata est.

39 Quòd autem vidisti eum colligentem ad se aliam multitudinem pacificam;

40 Hæ sunt decem tribus captivæ abductæ e terra sua diebus Hoschehhæ Regis, quem captivum abduxit Schalmanasar rex Assyriorum; quæ deportatæ cis flumen posteà translatæ sunt in 'terram aliam.

41 Ipsi autem sibi ceperunt hoc consilium, ut derelinquerent multitudinem gentium profecti in ulteriorem regionem ubi nunquam genus humanum habitavit,

42 Et ibi observarent legitima statuta sua quæ non observaverant in regione sua.

43 Per introitus autem fluminis Euphratis angustos introierunt,

44 (Fecit enim eis tunc Altissimus signa, sistens venas fluminis usque dum transivissent)

45 Et in eam regionem perventuris fuit via magna, iter anni unius & dimidii: regio autem illa vocatur 'Hhar-schareth.

37 *Et ipse*] hunc & sequentem versum imperitia librariorum corruptissimum sic restitui oportuit ex vers. 10.

40 *Terram aliam*] id est, (inquiunt Judæorum fabulæ) trans montes Caspios, ubi regnum est amplissimum quod fluvio Schabbatjone disterminatur a reliquis gentibus: ut tradunt ipsorum libri, & docet historia illius monstri quod memoria nostra per Carolum v. Cæsarem pœnas Mantuæ in Italia dedit suæ impietatis & perfidiæ; nempe Schelomonis Regis, ut se agyrta ille prædicabat. En impiam falsamque historiam hoc prophetico (si credere fas est) libro confirmatam, & ab authore explicatam usque ad ver. 48. Qui librum hunc mirantur & pro divino habent, agnoscant ex hoc saltem loco a quo spiritu isthæc ad nos allata sint: hæc enim verba ementiuntur planè veritatem Dei aliis in libris authenticis ab ipso Hhezra traditam.

45 *Har-schareth*] id est: mons ministerii, seu montosa regio, in qua cultus Dei institutus & observatus est. Hhebræa appellatio.

46 Tunc

46 Tunc habitaverunt ibi ad tempus usque ultimum: nunc autem cùm incipient reverti,

47 Iterum Altissimus sistet venas fluminis ut possint transire: propterea vidisti multitudinem cum pace ambulantem.

48 Sed & qui derelicti fuerint e populo tuo, qui invenientur intra terminum meum,

49 Fiet ergo, cùm incipiet perdere multitudinem earum gentium quæ collectæ fuerint, ut protegat eos qui e populo superfuturi sunt;

50 Et tunc ostendat eis multo plura portenta.

51 Ego verò dixi, Domine Jehova, ostende mihi cur viderim virum ascendentem e medio maris.

52 Et ille mihi, Sicut non potes, inquit, vel scrutari vel scire quæ sunt in profundo maris; sic non poterit quisquam super terram videre Filium meum vel eos qui cum eo sunt nisi tempore & die illo.

53 Hæc est interpretatio somnii quod vidisti, & propter quod illuminatus hic fuisti solus.

54 Nam dereliquisti viam tuam, & in meam incumbens legem quæsivisti eam,

55 Vitamq; tuam disponens sapienter, *illam ex animo tuo vocasti matrem.

55 *Illam*] nempe legem meam.

56 Ac propterea ostenditur tibi merces apud Altissimum: erit enim post tres dies alios; ut apud te alia proloquar, exponamq; tibi *res graves & mirabiles.

56 *Res graves*] scilicet ad imitationem Moschis: ut iste videri voluit.

57 Profectus itaque perrexi in campum, glorificans multum & laudans Altissimum de rebus mirabilibus quas suo tempore facit,

58 Quòd gubernet tempus & quæ accidunt temporibus; & resedi illic tribus diebus.

Caput XIIII.

1 FUIT autem die tertio cùm sederé sub quercu, ut ecce vox exiens ad me *e rubo diceret, Hhezra Hhezra;

1 *E rubo*] Scilicet e cœlo hic Moses descenderat alter: nam in tota hac narratione sua Mosen simulat, ut mendaciis suis cōciliet fidem.

2 Cui dixi, Ecce me Domine, & surrexi in pedes meos.

3 Tum ille mihi, Planè revelatus sum super rubum, & alloquutus sum Moschen, quando populus meus serviebat in Ægypto,

4 Et mittens eum eduxi populum meum ex Ægypto, & adducens eum super montem Sinai detinui eum apud me diebus multis,

5 Et enarrans ei res multas admirabiles, ostendi ei temporum arcana & finem.

6 *Ac præcepi ei dicens, hæc palam facies verba, & hæc absconde.

6 *Ac præcepi*] Pentateuchum quidem habemus, sed librum qui hæc doceat minimè. Hæc & sequentia multa non Propheta aut Sacerdos Dei, sed lymphatus enuntiaturus est.

7 Nunc quoque edico tibi,

8 Signa quæ demonstravi, & somnia quæ vidisti, & interpretationes quas audisti in corde tuo repone.

9 Tu enim recipiêris ne omnia videas, adducêris reliquus factus consilio meo cum similibus tuis usque dum finiantur tempora:

10 Quoniam seculo periit juventus sua, & tempora prope est ut senescant.

11 Nam in duodecim partes divisum est seculum, cujus transierunt decem, & dimidiū partis undecimæ.

12 Supersunt autem ei quæ subsequuntur medium partis undecimæ.

13 Nunc ergo dispone domum tuam, & corripe populum tuum, ac consolare humiles eorum,

14 Et renuntians jam corruptelæ dimitte abs te mortales cogitationes, abjiciensq; a te pondera humana exue te jam infirma natura, ac reponens seorsim molestissimas tibi cogitationes, festina migrare ab his temporibus:

15 Quæ enim vidisti nunc contigisse mala, iterum his deteriora facient.

16 Nam quo invalidius fiet seculum a senectute, eo multiplicabuntur amplius in habitatores mala.

17 Longiùs enim abibit veritas, & appropinquabit mendacium: jam autem festinat venire illa visio quam vidisti.

18 Ego verò respondens dixi, Placeant hæc coram te, Domine.

19 Ecce enim ego abiens, sicut præcepisti mihi, corripiam præsentem populum: qui autem deinceps nati fuerint quis commonebit?

20 Positum est ergo seculum in tenebris, & habitatores ejus sunt sine lumine;

21 *Quoniam lex tua exusta est: quamobrem nemo scit quæ a te facta sunt, vel quæ incipient fieri opera.

21 *Quoniam*] Jam sequitur blasphema & contumeliosa in Dei Ecclesiam fabula; amissa esse omnia exempla Legis, hunc vero Moschem alterum eam restituisse cum 40. dierum spatio jejunaret: quasi verò neque in tota deportata multitudine, neque in Jehudæa fuisset pius aut Propheta quisquam a quo unum Legis exemplum fuisset asservatum. Vide sententiam nostram supra in 4. 23.

22 Si ergo inveni apud te gratiam, immitte in me Spiritum sanctum ut scribam quicquid fuit factum in seculo ab initio, quæ fuerunt scripta in Lege tua, ut possint homines invenire semitam tuam; & qui voluerint vivere ultimis temporibus, vivant.

23 Respondens itaque mihi dixit, Abi congrega populum, & indicito eis ut non quærant te diebus quadraginta.

24 Tu autem præpara tibi *libros multos; & accipiens tecum Serajam, Debarjam, Schelemjam, Echanum, & Chatzielem, hos quinque viros paratissimos ad scribendum velociter, advenito huc;

24 *Libros*] sic lego ex ver. 44. intelligit autem cortices ad scribendum pugillares, id est, pyctacia, unde vocem buxi in vulgatis libris corruptam reor.

25 Et ego accendam in corde tuo lucernam intellectus, quæ non extinguetur donec finita sint quæ inceperis scribere.

26 Iisque perfectis quædam palam facies, quædam sapientibus occultè trades: in crastinum autem hac hora incipies scribere.

27 Tunc ego profectus sicut præceperat mihi, congregavi omnem populum & dixi,

28 Audi Jisraël verba hæc,

29 Peregrinati sunt majores nostri olim in Ægypto, & liberati sunt inde,

30 Et acceperunt Legem vitæ quam non custodiverunt, & quam vos sequentes eos trangressi estis.

31 Traditaq; vobis terra in sortem & monte Tzijonis, & patres vestri & vos iniquè fecistis, ac non observastis vias quas præcepit vobis Altissimus:

32 Qui cùm justus sit judex, abstulit vobis ad tempus quod donaverat.

33 Et nunc vos hic estis, & fratres vestri sunt *ulterius quàm vos.

33 *Ulterius*] nempe trans montes Caspios & Imaum, si credere fas est: vide supra 13. 40.

34 Si ergo imperantes sensibus vestris erudiveri-

diveritis cor vestrum, vivi conservabimini, & post mortem misericordiam consequemini.

35 Judicium enim post mortem adveniet quando iterum reviviscemus, atque tunc justorum nomina apparebunt, & impiorum facta ostendentur.

36 Ad me verò nemo jam accedat, neque requirat me in dies quadraginta.

37 Ita acceptis quinque viris sicut mandaverat mihi, profecti in campum mansimus illic.

38 Fuit autem postridie ut ecce vox me vocaret, dicens, Hhezra aperi os tuum, & bibe quod bibendum tibi dedero.

39 Me itaque aperiente os meum, ecce calix plenus porrigebatur mihi, plenus rei liquidæ sicut aqua, sed colore igneo:

40 Quem accipiens bibi; cùmque bibissem ex eo, cor meum cruciabatur intellectu, & in pectore meo intumescebat sapientia, quam spiritus meus voluit conservare memoriæ.

41 Quapropter ubi apertum fuit os meum, non fuit clausum ampliùs;

42 Sed ut Altissimus dederat intellectum quinque illis viris, scripserunt ea quæ dicebantur excessu mentis, & quæ non intelligebant:

43 Ac nocte quidem sumebant cibum; ego verò per diem loquebar, & per noctem non tacebam.

44 Sic fuerunt scripti per quadraginta dies libri 'ducenti quatuor.

45 Fuit autem completis quadraginta diebus,

46 Ut loqueretur Altissimus dicens, Quæ priora scripsisti propone palam, ut legant digni & indigni;

47 Posteriores verò septuaginta conserva, ut tradas eos sapientibus e populo tuo:

48 In his enim est vena intellectus, & sapientiæ fons, & scientiæ flumen. Atque ita feci.

44 *Ducenti quat.*] nempe 136. libri documentorum, quos ego quidem minimè desyderaverim, & 70. lib. mysteriorum, quibus fortè Elixir ostendebatur Chymisticis, & quintæ essentiæ pervestigandæ ac consequendæ ratio, ver. 47. & 48.

CAPUT XV.

1 'ECCE eloquere in aures plebis meæ sermones Prophetiæ quos immisero in os tuum, ait Dominus.

2 Et fac ut inscribantur chartæ; nam fideles & veri sunt.

3 Ne timeas a cogitationibus adversum te, nec conturbent te incredula verba obloquentium:

4 Quoniam omnis incredulus in sua incredulitate morietur.

5 Ecce ego induco, ait Dominus, in orbem terrarum mala, gladium, famem, mortemq; & interitum,

6 Quia polluit vehementissimè omnem terram iniquitas, & completæ sunt noxiæ illorum.

7 Propterea sic ait Dominus,

8 Jam non silebo de impiis factis istorum quę irreligiosè agunt, nec tolerabo in iis quę iniqui exercent: ecce sanguis innoxius & justus inclamat me, & animæ justorum clamant indesinenter.

9 Planè sumam vindictam de istis, ait Dominus, & recipiam omnem sanguinem innoxium ab istis ad me.

10 Ecce populus meus quasi grex ad occisionem ducitur: 'jam non patiar illum habitare in terra Ægypti;

11 Sed educam eum manu forti & brachio excelso, & percutiens plaga sicut priùs corrumpam omnem terram ejus.

12 Lugebit Ægyptus cum fundamentis suis, verberata plaga & castigatione quas inducet ei Deus.

13 Lugebunt agricolæ arantes terram, quoniam deficient semina ipsorum ab uredine & grandine, & a syderatione terribili.

14 Væ huic seculo, & iis qui habitant in eo;

15 Quia appropinquavit gladius & contritio eorum: nam gens exurget contra gentem ad prælium cum gladio in manibus suis.

16 Nec erit stabilitas inter se hominibus, nec curabunt alii invalescentes aliis Regem suum & Principes; sed vias rerum gerendarum statuent in potentia sua,

17 Adeò ut desyderans homo in civitate sua ire, non possit.

18 Nam propter superbiam eorum civitates turbabuntur, domus evertentur, homines metuent.

19 Non miserebitur homo proximi sui propter famem panis & tribulationem multã, delendo gladio domos eorum, & diripiendo facultates eorum.

20 Ecce ego convoco, inquit Deus, omnes Reges terræ ad verendum me, qui sunt ab Occidente, ab Austro, ab Euro, & a Libano, ut convertentes se reddant quæ ademerunt illis:

21 Sicut faciunt adhuc electis meis, sic faciens reddam in sinum eorum, ait Dominus Jehova.

22 Non parcet dextera mea peccatoribus, nec cessabit gladius irruere in effundentes sanguinem innoxium super terram.

23 Exiens ignis ab ira ejus devorabit fundamenta terræ, & peccatores, ut stramen accensum.

24 Vę eis qui peccant & non observant mandata mea, ait Dominus:

25 Non parcam illis: discedite filii a potestate illorum, nolite contaminare sanctuarium meum:

26 Quoniam novit Dominus omnes qui delinquunt in ipsum, propterea tradidit illos Deus morti & occisioni, dicens,

27 Jam ecce venerunt super orbem terrarum mala, & manebitis in illis: non enim liberabit vos Deus propterea quòd peccastis in eum.

28 Ecce visio horribilis, cujus aspectus est ab Oriente.

29 Nam exibunt nationes 'deserta colentium Arabum cum multis curribus; & sicut ventus, eorum numeri ferentur super terram, adeò ut etiam timeant trepidentq; omnes qui de illis audient:

30 Carmanii quoque insanientes ira exibunt ut apri e sylva, & advenientes cum copiis magnis consistent in bello conjuncti illis, & vastabunt portionem terræ Assyriorum.

31 Postea verò supervalescent incolæ deserti

1 *Ecce*] Videntur hæc duo capita ea summatim exponere quæ 136. libris continebantur: nam ut in versus distributa sunt proximè ad numerum eundem accedent, maximè si quatuor versus primos qui ad rem illã propriè non pertinent exceperis.

10 *Jam*] hisquam bene conveniat cum Jirmejæ 44. pius lector, obsecro, judicet.

29 *Deserta col.*] Dracones interpres reddidit non intellecta Hhebræa voce quæ habetur Jeschahh. 13. 21. sic ver. 31. Qui hæc volet interpretari, ad Characenos referat: verùm facessant somnia.

memores ortus sui, & conversi conspirabût ad persequendum eos copiis magnis:

32 Ii autem turbati quiescent a copiis horũ, & convertent se in fugam.

33 Tunc a regione Assyriorum subsessor veniens obsidebit eos & consumet unum ex eis, eritq; timor & tremor in exercitu eorũ & contentio in Reges ipsorum.

34 Ecce nubes ab Oriente & a Septentrione ad Meridiem usque, quarum aspectus horret valde, plenus iræ procellarumque:

34 *Ecce*] hæc de Cyro commodè possunt accipi.

35 Et collidentes inter se elident sydus amplum quod super terram est, sydus istorum; eritque sanguis a gladio fusus ad ventrem usque,

36 Et fimus hominis usque ad avertam cameli: eritque timor & tremor multus super terram:

37 Et horrebunt qui iram illam viderint, & tremor occupabit illos.

38 Postmodùm enim movebuntur nimbi copiosi a Meridie & Septentrione, & pars alia ab Occidente,

39 Invalescentq; insuper venti ab Oriente, & nubes quas suscitabit in ira Deus recludent eos, & sydus eorum perterrefaciens Orientis & Occidentis tractum violabitur:

40 Et exaltabuntur nubes magnæ validæque plenæ ira, & sydus earum, exterrituræ omnẽ terram & habitatores ejus, effusuræque in omnem locum altum & eminentem sydeerationem terribilem,

41 Ignem, & grandinem, & gladios volantes, & aquas multas adeò ut etiam impleantur omnes campi, omnesque rivi plenissimè *ut* aquis multis.

42 Et demolientur civitates & muros, & montes, collesq; & ligna sylvarum, fœnumque pratorum, & frumenta agrorum;

43 Et transibunt constanter Babylonem usq;, ac eam exterent.

44 Convenient in eam, & circunsidentes eam effundent syderationem omnemque iram super eam, & subeunte pulvere ac fumo in cœlum usque omnes in circuitu lugebunt eam:

45 Qui verò sub ea manserint servient iis qui extriverint ipsam.

46 Tu autem Asia concors in spem Babylonis, & gloria personæ ejus,

46 *Concors*] nam Gygadibus Asiæ tum imperantibus fœdus erat cum Babylonio, ut ostendimus Jirmejæ. 50.

37 Væ tibi misera, propterea quòd imitata es eam, ornans filias tuas ad scortationem, ut placerent & gloriarentur de tuis amatoribus qui tecum semper cupidè scortati sunt.

48 Exosam imitata es in omnibus operibus ejus, & inventionibus ejus: propterea, inquit Deus,

49 Immittam tibi mala, viduitatem, paupertatem, famem, gladium, & pestem ad devastandum domos tuas violenta morte.

50 Gloria virtutis tuæ sicut flos siccabitur, cùm exurget ardor emissus super te,

51 Infirmaberis ut paupercula plagis affecta & castigata a mulieribus, ut non possint te ampliùs suscipere potentes amatores tui.

52 Numquid ego sic ductus zelotypia tecum agerem, inquit Dominus,

53 Nisi occidisses electos meos omni tempore, ad percutiendum extollens manus,

54 Et dicens, in morte eorum cùm inebriata esses, exorna speciem vultus tui?

54 *Dicens*] id est, tibi ipsi ex maleficio gratulans.

55 Merces scortationis tuæ in sinu tuo est, propterea accipies retributionem.

56 Sicut facis electis meis, dicit Dominus, sic faciet tibi Deus & exponet te malo;

57 Et nati tui fame interibunt, & tu gladio cades, & civitates tuæ atterentur, & homines omnes tui in campo concident gladio:

58 Et qui erunt in montibus, pereuntes fame manducabunt carnes suas, & sanguinem bibent ex fame panis & siti aquæ.

59 Infelix per maria ibis, & rursum accipies mala:

60 Nam transeuntes allident civitatis accisæ incolas, & exterentes aliquam portionem terræ tuæ partem gloriæ tuę perdent, cùm revertentur rursum ad Babylonem eversam.

60 *Eversam*] id est quam dixi evertendam esse: nam alioqui priùs Asia fuit domita quàm obsideretur Babylon.

61 Destructaq; illis eris pro stipula, & ipsi erunt tibi ignis.

62 Absument enim te & civitates tuas, terrã tuam, & montes tuos, omnes sylvas tuas, fructiferasq; arbores comburent igne:

63 Filios tuos captivos ducent; & censum tuum habentes in prædam, perdent gloriam faciei tuæ.

Caput XVI.

1 VÆ tibi Babylon, & Asia: væ tibi Ægypte & Syria.

1 *Væ tibi*] Transitio ad alteram prophetiam, q.d. ut væ tibi, o Babel & Asia futurum est, sic etiam Aegypto & Syriæ.

2 Præcingite vos saccis & ciliciis, plangite filios vestros & dolete, quoniam appropinquavit contritio vestra.

3 Immisso vobis gladio, ecquis est qui avertat illum?

4 Immisso in vos igne, ecquis est qui extinguat illum?

5 Immissis in vos malis, ecquis est qui repellat ea?

6 Numquid repulsurus esset aliquis leonem esurientem in sylva? aut mox extincturus esset ignem in stipula cùm cœpit ardere?

7 Numquid repulsurus esset aliquis sagittam immissam a forti sagittario?

8 Dominus Deus fortis immittit mala ecquis est qui repellat ea?

9 Exit ignis ex ira ejus, ecquis est qui extinguat eum?

10 Coruscat, ecquis non timebit? tonat, ecquis non pavebit?

11 Domino comminante ecquis non funditus conteratur a facie ipsius?

12 Terra tremit & fundamenta ejus, mare fluctuat e profundo, & fluctus ejus disturbantur ac pisces ejus a facie Domini, & a gloria virtutis ejus:

13 Quoniam fortis est dextera ejus quæ arcum tendit, sagittæ ejus acutæ quæ ab ipso mittuntur, non deficient cùm cœperint mitti in fines terræ.

14 Ecce mittuntur mala, & non avertentur donec supervenerint terræ:

15 Ignis succenditur, & non extinguetur donec consumat fundamenta terræ:

16 Quemadmodum non redit sagitta missa a valente sagittario, sic non revertentur mala quæ missa fuerint in terram.

17 Væ mihi, væ mihi; quis me liberabit diebus illis?

Dicens]id est, si ex maleficio ...tus.

18 Initium dolorum, & multi erunt gemitus; initium famis, & multi interitus; initium bellorum, & formidabunt potentissimi; initium malorum, & trepidabunt omnes in eis.

19 Quid faciam, cùm evenerint mala ista?

20 Ecce fames, & plaga tribulatióque & angustia, missa sunt flagella ad emendationem:

21 Sed his omnibus non revertentur ab iniquitatibus suis, sed erunt flagellorum semper immemores.

22 Ecce ut fuerit annonæ vilitas in terra adeò ut sibi putent dispositam esse pacem; tunc pullulabunt mala super terram, gladius, fames, & magna confusio:

23 A fame enim plurimi interibunt habitatores terræ, & gladius perdet cæteros qui superfuerint a fame;

Eversam]id est ...a dixi everte... esse: nam alio... ...rius Asia fuit ...ita quàm obs... ...tur Babylon.

24 Et mortui sicut stercora projicientur, & non erit qui consoletur eos: nam derelinquetur terra deserta, & civitates ejus dejicientur.

25 Non derelinquetur qui colat terram, & qui seminet in ea:

26 Arbores dabunt fructus, sed quis demeteret illos?

27 Uva maturescet, sed quis calcaret illam? erit enim locis omnibus magna desolatio.

28 Cupiet enim homo videre hominem, & vel vocem ejus audire.

Vætibi]Transl... ad alteram pr... ...tiam, q.d. utr... ...i, o Babel & Asi... ...arum est, sic etiam ...gypto & Syria.

29 Nam reliqui fient e civitate deni, & bini ex agro, qui absconderint se in densis nemoribus & cissuris petrarum:

30 Quemadmodum derelinquuntur in oliveto singulis arboribus ternæ aut quaternæ olivæ,

31 Aut sicut in vinea vindemiata reliqui fiunt racemi ab iis qui diligenter scrutantur vineam:

32 Sic reliqui fient diebus illis terni aut quaterni a perscrutantibus domos ipsorum gladio,

33 Et relinquetur terra deserta, & agri ejus veterascent, & viæ ejus omnesque semitæ germinabunt spinas, eò quòd non transibũt homines per eam.

34 Lugebunt virgines non habentes sponsos, lugebunt mulieres non habentes viros, lugebunt filiæ earũ non habentes adjumentum,

35 Sponsis earum bello consumptis, & viris earum attritis fame.

36 Audite verò ista, & cognoscite ista, ô servi Domini.

37 Ecce verbum Domini, excipite illud: ne diis credatis, in quos dicit Dominus,

38 Ecce appropinquant mala, & non tardant.

39 Quemadmodum prægnans cùm paritura est a nono mense partum suum; appropinquante hora partus ejus, ante horas duas vel tres, dolores circumeunt uterum ejus, & prodituro infante ex utero non tardãt punctum unum:

40 Sic non morabuntur mala proditura super terram; sed gemet seculum & dolores comprehendent illud.

41 Audite verbum plebs mea: parate vos ad pugnam, & in malis sic estote ut advenæ terræ;

42 Qui vendit, quasi qui fugiat; & qui emit, quasi perditurus:

43 Qui mercatur, quasi non capturus fructũ: qui ædificat, quasi non habitaturus:

44 Qui seminat, quasi non messurus: & qui vineam putat, quasi non vindemiaturus:

45 Qui nubunt, quasi non genituri liberos: & qui non nubunt, quasi vidui.

46 Propterea quòd qui laborant, laborant frustrà.

47 Fructus enim illorum metent alienigenæ & substantiam illorum rapient, domos evertent, & liberos eorum captivos ducent; qua in captivitatem & famem gignunt natos suos.

48 Nam qui negotiantur ex rapina, quo magis exornant civitates & domos suas, possessionesque & seipsos,

49 Eo magis prosequar ipsos zelotypia pro peccatis ipsorum, ait, Dominus.

50 *Quomodo invidet adulteræ mulier honesta & proba valde;

50 Quomodo]hunc locum sic legi ut reposuimus, omnino postulat comparatio.

51 Sic invidens justitia iniquitati quod exornat se accusabit eam in os, quum advenerit is qui prohibet omne peccatum accurari super terram.

52 Propterea nolite imitari illam, neque opera illius:

53 Nam adhuc pusillum, & sublata iniquitate e terra justitia regnabit in vos.

54 Ne dicat peccator se non peccasse: quoniam carbones ignis accendet super caput suum qui dicit, non peccavi coram Domino Deo & gloria ipsius.

55 Ecce Dominus cognoscit omnia opera hominum, & inventiones, cogitationesque, & corda illorum.

56 Dixit enim, fiat terra, & facta est; fiat cœlum, & factum est;

57 Et verbo illius stellæ constitutæ sunt, & novit numerum stellarum.

58 Qui scrutatur abyssum quamque & thesauros illarum, qui mensus est mare & conceptaculum ejus,

59 Qui conclusit mare inter aquas, & suspendit terram super aquas verbo suo,

60 Qui extendit cœlum ut cameram, super aquas fundavit ipsum,

61 Qui fecit in deserto fontes aquarum, & ad verticem montium lacus, emittens flumina ab eminente petra ad irrigandum terram,

62 Qui finxit hominem, & posito corde ejus in medio corporis indidit ei spiritum, vitam, & intellectum;

63 Et Spiritus Dei omnipotentis qui fecit omnia, & scrutatur omnia abscondita in abditis partibus terræ,

64 Hic novit inventionem vestram, & quæ cogitatis in cordibus vestris, peccantes & volentes occultare peccata vestra.

65 Et propterea quòd Dominus planè scrutatus est omnia opera vestra, ideo traducet vos omnes;

66 Et vos confusi eritis cùm procedent peccata vestra coram hominibus, & ipsę iniquitates vestræ ut accusatores sistent se in die illo.

67 Quid facietis? aut quomodo abscondetis peccata vestra coram Deo & Angelis ejus?

68 Ecce judex Deus, timete eum, desinite a

peccatis vestris, & jam oblivisçimini in æternum committere iniquitates vestras: & Deus educet vos liberabitque ab omni tribulatione.

69 Ecce enim incenditur ardor super vos, ô turbæ amplissimæ; & rapient quosdam ex vobis quos cibent idolothytis,

70 Et qui consenserint eis, erunt eis ludibrio, & probro, ac conculcationi:

71 Erit autem singulis in locis & in vicinis civitatibus insurrectio multa in timentes Domini.

72 Erunt quasi insani, nemini parcentes, diripiendo & devastando adhuc timentes Domini:

73 Nam devastabunt & diripient facultates eorum, & de domibus eorum ejicient eos.

74 Tunc probatio apparebit electorum meorum, ut auri quod probatur igne.

75 Audite dilecti mei, inquit Dominus; ecce adsunt dies tribulationis e quibus liberabo vos.

76 Ne timeatis, neque hæsitetis, quoniam Deus dux vester est.

77 Quin potius servate mandata & præcepta mea, ait Dominus Deus, ne gravia sint in vos peccata vestra, néve supra vos se efferant iniquitates vestræ.

78 Væ iis qui constringuntur peccatis suis, & obteguntur suis iniquitatibus:

79 ¹Quemadmodum ager qui a sylvescentibus vepribus occupatur, & cujus semita quã transit homo spinis obtecta occluditur, is traditur consumendus igni; *sic illi futuri sunt*.

79 *Quemadmodum*] similis locus habetur 2. Schemu. 23. 6. & 7. unde hic sumptus.

ADJECTIONES AD librum Esteræ.

Caput X.

4 *Et dixit*] Hæ adjectiones omnes quã fabulosæ sint, & quã a sermone spiritus divini alienæ, res ipsa loquitur. Nã quod in omnibus ferè apocryphis observãdum est, facile fuit satanæ, cum Ecclesia dissipata jaceret in captivitate, aut postliminio reversa gravissimis procellis quateretur, scripturam sanctam his nugis etiam hominum minimè malorum opera infarcire. De his autem vide caput sequens.

4 ᵃT dixit Mordecai, a Deo facta sunt ista:

5 Recordor enim illius somnii, quod videram de rebus istis; nam non præteriit earum quicquam.

6 Parvus fons, qui fluvius effectus est exorta luce & sole, & aqua multa, hic inquam fluvius est Ester, quam duxit rex & reginam fecit.

7 Duo verò dracones sumus ego & Haman.

8 Atque hæ gentes, quæ præterea convenerant ad perdendum nomen Jehudæorum:

9 Gens autem mea ipsa est Jisraël, quicunque inclamant Deum & servantur: nam servavit Dominus populum suum, liberavitque nos Dominus ab omnibus malis istis, & præstitit Deus signa, & prodigia hæc maxima, quæ non sunt facta in gentibus.

10 Propterea effecit sortes duas, unam populo Dei, & alteram omnibus gentibus.

11 Veneruntque hæ duæ sortes in horam & momẽtum & diem judicii coram Deo constituti apud omnes gentes,

12 Cum ᵉrecordatus est Deus populi sui asseruitque justitiam hæreditatis suæ.

12 *Recordatus*] vide Gen. 8. 1.

13 Quapropter agitabũtur his dies illi mense Adare, die decimo quarto illius mensis, cum cœtu & gaudio lætitiaque coram Deo per generationem quamq; in seculum apud populum illius.

Caput XI.

1 Anno quarto ᵃregnante Ptolemæo & Cleopatra attulit Dositheus qui se dicebat esse sacerdotem & Levitam, & Ptolemæus filius ejus hanc epistolam ᵇPurim, quam dicebant esse ipsam, & interpretatum Lysimachum filium Ptolemæi qui erat Jeruschalaimis.

2 Anno secundo regnante Artaxerxe Magno, primo die Nisanis somnium vidit Mordecai filius Jairi, filii Schimhhi, filii Kischi ex tribu Binjaminis, homo Jehudæus habitans in urbe Susis, vir magnus, qui erat administer in aula regis.

3 Erat autem ex captiva turba, quam captam Nebucadnetzar rex Babyloniæ Jeruschalaimis cum Jeconja Jehudææ rege deportaverat: atque hoc illius somnium.

4 Ecce enim vox tumultus, tonitrua, & terræmotus, ac perturbatio super terram, & ecce Dracones duo magni parati processerunt ambo ad concertandum, quorum fuit sonus maximus,

5 Adeò ut sono illorum compararentur omnes gentes ad prælium, ut oppugnarent justorum gentem.

6 Ecce itaque dies tenebrarum & caliginis, tribulatio & augustia, afflictio & conturbatio magna supervenit terræ:

7 Qua conturbatum est totum genus justum, qui timentes sua ipsorum mala, comparaverunt se ad interitum.

8 Sed cum inclamavissent Deum, ad clamorem ipsorum factus est quasi ex parvo fonte fluvius magnus, aqua multa:

9 Et lux atque sol exortus est, humilesque exaltati sunt, & absumpserunt gloriosos.

10 Postea expergefactus Mordecai qui viderat somnium hoc, & quid Deus consilii cœpisset facere, retinuit somnium hoc in animo suo, & omni ratione voluit cognoscere illud ᵉad noctem usque illam.

10 *Ad noctem usque*] cujus habetur mentio Ester. 6. 1.

1 *Regnante*] Nempe Philadelpho, cui uxor fuit Cleopatra, quique inde ab anno tertio regni in statuenda bibliotheca amplissima operam consumpsit, & septuaginta interpretes in exponendo vetere testamento occupavit, ut Josephus narrat Antiquit. Judaic. lib. 12. *Purim*] id est, sortitionum, ut habetur interpretatio Ester. 3. 7.

Caput XII.

1 Quiescens autem Mordecai in vestibulo cum ᵉBigtane & Terescho duobus eunuchis regis, custodibus vestibuli

1 *Bigtane*] De quibus Ester. 2. 21.

2 Audiit

2 Audiit illorum cogitationes; & studia eorum perscrutatus cognovit eos se comparare, ut manus injicerent in Artaxerxem regẽ; & indicavit regi [a] consilia eorum.

a Græc. de eis.

3 Quamobrem exquirente rege duos eunuchos suos, confessi illi fuerunt strangulati.

4 Et scripsit rex negotia hæc in commentario: & Mordecai conscripsit de iisdem rebus.

5 Deinde præcepit Rex Mordecaium ministrare in aula, eique dedit donaria hujus rei causa.

6 Haman verò filius Hammedatæ Agagæus cùm gloriosus esset apud regem, quærebat malefacere Mordecaio, & populo ejus propter duos illos eunuchos regis. * Epistolæ autem illius exemplum est hujusmodi.

* Epistolæ] quam flagitante & extorquente Hamane rex Artaxerxes scripserat, de qua Ester. 3. 13. & sequentibus.

Caput XIII.

1 REX magnus Artaxerxes magistratibus & toparchis subditis provinciarũ centum viginti septem ab India Æthiopiam usque hæc scribit.

2 Multis imperans gentibus, & universum orbem terrarum obtinens, volui non fiducia hujus potestatis elatus, sed æquius semper & cum lenitate agens subditos expertes fluctuum in vita omnino efficere, & regnum tranquillum perviumque ad terminos usque exhibens etiam renovare pacem omnibus hominibus exoptatam.

3 Me autem consulente consiliarios quomodo istud ad finem perduci posset, Haman vir prudentia apud nos excellens, & benevolentia immutabili ac firma fide [a] spectatus, qui secundum regni honorem reportavit,

a Græc. demonstratus.

4 Indicavit nobis singulis tribubus per orbem terrarum permixtum esse exosum populum quendam, adversantem legibus quæ sunt apud omnes gentes, & continenter regum instituta omittentem, ut non procedat principatus ille qui a nobis inculpatè dirigitur.

5 Cùm itaque percepissemus gentem istam unicam ex adverso semper cuivis homini objectam per adjectionem legum extraneam mutare & dissentire a rebus nostris, ac mala pessima consummare, idque ut regnũ hoc convenientem statum minimè assequatur:

6 Mandavimus itaque ut quicunque significantur vobis literis scriptis ab Hamane præfecto negotiis & secundo a nobis, cum uxoribus & liberis pereant radicitus inimicorum gladiis, sine ulla misericordia & [b] clementia, decimo quarto die Adaris mensis duodecimi, præsentis anni:

b Græc. parcitate.

7 Ut isti olim & nunc exosi die uno violenter in sepulchrum descendentes, in posterum tempus sinant negotia nostra bene cõstituta & perturbationibus vacua continenter procedere.

8 Ille autem oravit dominum, recordatus omnium operum domini, & dixit, domine domine, rex omnipotens, quia omnia sunt in potestate tua,

9 Et non est qui obsistere possit tibi volenti servare Jisraëlem,

10 (Quia tu fecisti cœlum & terram, & quicquid mirabile est in regione subjecta cœlo;

11 Et dominus es omnium, ac non est qui tibi Domino possit resistere)

12 Tu omnia nosti, tu scis, domine, me non contumelia, neque superbia, neque cupiditate gloriæ fecisse istud, quòd non incurvaverim me isti superbo Hamani:

13 Nam grato animo vellem osculari vestigia pedum ejus ad salutem Jisraëlis;

14 Sed me fecisse illud ne gloriam hominis supra gloriam Dei statuerem;

15 Non enim adoraturus sum quenquam præter te, domine, neque tamen superbiæ causa facio istud.

16 Nunc verò, domine Deus rex, parce populo tuo, quandoquidem intuentur nos ad perditionem *afferendam*, & cupiunt perdere hæreditatem, quæ tua est inde a principio:

17 Ne despicias partem tuam, quam tibi ipsi redemisti e terra Ægypti.

18 Exaudi orationem meam, estoq; propitius sorti tuæ, & converte luctum nostrũ in gaudium, ut viventes laudemus nomen tuum, Domine; neque deleto os laudantium te, Domine.

19 Omnes quoque Jisraëlitæ clamaverunt [c] quàm maximè potuerunt, quia mors ipsorum obversabatur oculis ipsorum.

c Græc. ex robore ipsorum.

Caput XIIII.

1 ESTER regina similiter confugit ad dominum, cùm in agone mortis se deprehensam esse conspiceret:

2 Nam positis vestimentis gloriæ suæ induit vestimenta angustiæ & luctus, & pro superbis deliciis cinere sordibusque perfudit caput suum corpus suum abjiciens valde, omnemque locum exaltationis suæ replevit [a] contortis crinibus suis.

a Contortis] Torquendo laceratis.

3 Et orans Dominum Deum Jisraëlis dixit:

4 Domine mi, tu rex noster unus es, adjuva me solitariam, & quæ adjutorem non habeo nisi te, quia periculum meum adest manui meæ.

5 Ego audivi a nativitate mea in tribu familiari mea te, Domine, [a] recipientem Jisraëlem ex omnibus gentibus, & patres nostros ex omnibus majoribus ipsorum, ad hæreditatem æternam adoptasse, ac fecisse eis quæcunque dixeras.

a Græc. recepisse.

6 Nunc autem peccavimus coram te; ideò tradidisti nos in manus inimicis nostris, eò quòd gloriam tribuimus diis istorum: justus es domine.

7 Nunc verò non satis habent acerbitate servitutis nostræ:

8 Sed * datis manibus suis in manus idolorum suorum spoponderunt,

8 Datis manibus] synecdoche elegantissima fœdus & consociationem significans, a signo, ut Jirm. 50. 15.

9 Se sublaturos decretum oris tui, & deleturos hæreditatem tuam, & obstructuros ora laudantium te, extincturosque gloriam domus tuæ, & altaris tui:

10 Ora verò gentium aperturos ad virtutes vanorum *prædicandas*, & mirabilem efficiendum regem carnalem in seculum.

11 Ne tradas, domine, sceptrum tuum iis qui nihil sunt, neque rideant de casu nostro: sed converte consilium istorum in ipsos, & eum qui princeps hujus consilii est contra nos initi, in exemplum statue.

12 Memento, domine, innotescito tempore afflictionis nostræ, & mihi audaciam adde, ô rex gentium, & omnem dominatum obtinens.

13 Inde sermonem compositum ori meo coram [1] leone ipso, & traduc animum illius in odium ejus qui oppugnat nos, ad interitum ipsius, & eorum qui consentiunt ipsi;

14 Nos autem libera manu tua, & adjuva me solitariam, ac non habentem alterum adjutorem nisi te. Domine, omnium cognitionem habes,

15 Et scis me odisse gloriam iniquorum, & abominari cubile incircumcisorum, & omnis extranei.

16 Tu scis necessitatem [b] mihi impositam, me detestari signum istud meum superbiæ, quod in capite meo gero: [c] quibus diebus me spectandam præbeo, me detestari istud ut pannunculum [d] ex mensibus, neq; gestare istud [e] quibus diebus conquiesco:

17 Neque comedisse ancillam tuam [f] e mensa Hamanis, neque gloriam tribuisse convivio regis, neque bibisse vinum libaminum,

18 Neq; lætatam esse ancillam tuam ex [g] quo die huc translata sum usque adhuc, nisi in te, domine Deus Abrahami.

19 O Deus, qui robore supra omnes vales, exaudi vocem desperatorum, & libera nos e manu hominum consilia improba ineuntiū: me denique libera a timore meo.

13 *Leone*].i. principe, metaphoricè. Nam rex inter homines principatum obtinet ut leo inter belluas. Sic 1. Chro. 21.22. Etsi hic author humanum regē videtur potius crudelitatis arguere, ut ostendit ver. 7. capitis proximè sequentis.

b Græc. *meam*.

c Græc. *diebus spectationis meæ*.

d Græc. *menstruatorum*.

e Græc. *diebus quietis meæ*.

f Græc. *mensam*, *metonymicè*.

g Græc. *die transitionis meæ*.

Caput XV.

1 Fuit autem tertio die, cùm desiisset orare, ut exuens vestimenta illa luctus amiciret se [a] glorioso ornatu suo:

2 Ita cùm esset [b] insigniter ornata, invocans omnium spectatorem & servatorem, assumpsit duas ancillas honorarias suas;

3 Quarum uni quidem innitebatur quasi delicatam ageret;

4 Altera verò ponè sequebatur allevans indumentum ejus:

5 Illa autem rubore perfusa cum [c] elegantia pulchritudinis suæ, & vultu suo hilari, velut amabili, animo verò angustato a metu;

6 Ingressa omnes januas constitit coram rege, qui insidebat throno regni sui, indueratque omnes vestes insignes suas, totus ornatus auro & lapidibus pretiosis, eratque valde formidabilis.

7 [1] Tollens enim vultum suum [d] coruscantem gloria, [e] vehemente ira intuitus est; quamobrem procidens regina mutavit colorem suum defectione, & reclinavit in caput ancillæ honorariæ suæ, quæ antegrediebatur.

8 Sed mutavit Deus spiritum regis in mansuetudinem, qui celeriter contendens exiliit e throno suo, & recepit eam in ulnas suas, donec restituta esset, consolans eam verbis pacificis, & dicens ei, quid est Ester? Ego sum frater tuus; bono animo esto, nequaquam morieris: nam [1] cōmune præceptum nostrum est,

9 Accede; & sublatam auream virgam suam imposuit collo illius,

10 Amplexatusque eam dixit, al loquere me.

11 Quæ dixit ei, [1] vidi te, domine, tanquam angelum Dei, & conturbatus est animus meus metu gloriæ tuæ:

12 Quia mirabilis es, domine, & vultus tuus [f] omni gratia plenus.

13 Ea autem loquens recidit ex defectione sua.

14 Rex verò turbatus cum toto servitio suo consolabatur eam.

a Græc. *gloriæ*.

b Græc. *insignis*.

c Græc. *vigore*.

7 *Tollens*] Quisquis hæc scripserit, putavit se honorem maximum accessione hac scriptis authenticis facturum esse: sed tamen ex eorum comparatione non dubito quin hæc sint a veritate aliena.

d Græc. *ignitum*.

e Græc. *vigore iræ*.

8 *Commune*] hoc est, non spectat, neq; attingit te, quod in gentem Judæorum a nobis fuit imperatum. Nam æquè lex tua est ac mea: quamobrem æquè tu atque ego legis illius acerbitate soluta es.

11 *Vidi te*] vide ut mentiatur Ester, si huic authori credimus; aut verò mentiatur author suprà ver. 7.

f Græc. *gratiis*.

Caput XVI.

1 [1] Rex magnus Artaxerxes satrapis & principibus centum viginti septem regionum ab India Æthiopiam usque, & [a] nostris procuratoribus salutem.

2 Multi plurima eorum a quibus beneficia acceperunt bonitate frequentius honorati, plus æquo sapiunt;

3 Ac non solùm subditis nostris quærunt malefacere, sed quia [1] satietatem non possunt ferre, etiam in eos qui ipsis benefecerint aggrediuntur machinationes:

4 Et non tantùm gratiarum actionem ex hominibus contrà quàm debuerant tollentes, verùm etiam elati ventosis illis cogitationibus hominum virtutis expertium statuunt, se judicium effugituros Dei omnia spectantis sēper, quod improbis invisum est:

5 Sæpe etiam multos eorum qui in potestatibus constituti sunt, quibus commissa sunt tractanda amicorum negotia, hortatio ista efficiens participes cædis innocentum, circūdedit calamitatibus immedicabilibus,

6 Quando mendace improborum morum circunventione abducunt a ratione simplicem eorum qui ampliùs possunt benevolentiam.

7 Hoc autem consyderare licet tum ex antiquioribus (ut [1] traditæ sunt nobis) historiis, tum ex iis quæ si exquiramus, ante pedes sunt iniquè consummata, eorum qui indignè dominatum obtinent pestilentia.

8 Proinde attendere ad ea quæ deinceps futura sunt, ut regnum turbis vacuum omnibus hominibus exhibeamus cum pace,

9 Utentes mutationibus, & quæ in conspectum venient semper discernentes, [b] obviam eundo æquissimè.

10 Ut enim Haman Hammedathæ filius, [1] Macedo, revera alienus a Persarum sanguine, multumque distans a bonitate nostra, & hospitio acceptus a nobis, humanitatem [c] qua sumus in omnes gentes consecutus est eò usque, ut diceretur pater noster.

11 Et adorari ab omnibus pergeret, velut secundus a regali throno:

1 *Rex*] Hæ literæ sunt quidem elegantes verbis, & industria aliqua exaratæ; sed argumento plurimùm discedunt ab eo quod scriptum est Ester. 8.13. quia (ut credibile est) volebat author locupletare historiam, sed fidem suam eadem opera minuere.

a Græc. *iis qui res nostras cogitant*.

3 *Satietatem*]. i. ut ipsi ampliùs expleantur bonis per eos qui student ipsis benefacere. Videtur quisquis author fuerit hunc locum sumpsisse ex Pindaro Olymp. α. ubi de Tantalo agens his verbis utitur elegantissimè, ἀλλὰ γὰρ καταπέψαι μέγαν ὄλβον οὐκ ἐδυνάσθη: κόρῳ δ' ἕλεν ἄταν ὑπέροπλον, &c.

7 *Traditæ*] vocem passivam pro activa legimus, sive placuerit insolenter verbū activum significatione passiva reddere, sive ex activo παρεδώκαμεν passivū facere παρεδόθημεν.

b Græc. *cum æquiore occursu*.

10 *Macedo*] hoc apertum est audaciæ argumentum, cùm Agagæus Hhamalekitā foret, non autem Macedonem. Nam Macedones cōmuni Græcorum appellatione apud Hebræos nomē a Javane habent permultis locis apud Danijelem; in libris autē Apocryphis ex communi errore, qui jam tum invaluerat, appellantur Citthim: ut in primum Mac. ostendemus. Atque hæc una ratio satis futura est ex omnium historiarum testimonio sumpta, quòd hujus regis tempore, ac vix post annos octoginta fuit aliqua vel mediocris inter Græcos mentio Macedonum cum Persis congredientium.

c Græc. *quam habemus*.

12 Non ferens ille tantam præstantiam, instituit dominatu privare nos, ipsoque spiritu;

13 Et servatorem nostrum modisque omnibus benefactorem Mordecaium, & inculpatam regni consortem Esteram cum tota illorum gente multiplicibus & [d] artificiosis circumventionibus expetens ad interitum.

d Græc. methodonum.

14 (His enim modis putabat se postquam nos solitarios deprehēdisset, Persarum dominationem ad Macedonas translaturum)

15 Nos verò Jehudæos ab isto [e] consceleratissimo homine traditos ad deletionem, deprehendimus non esse maleficos, sed justissimis administrari legibus,

e Græc. ter exitiali.

16 Et filios esse altissimi maximi Dei viventis, qui erexit & nobis & majoribus nostris regnum in hac dispositione elegantissima.

17 Rectè igitur feceritis, si non utamini ampliùs literis ab Hamane missis filio Hhammedathæ,

18 Cùm iste qui confecerat hæc ad Susarum portas cum familia tota crucifixus fuerit, condignum illi judicium rependente Deo celeriter, qui omnia obtinet.

19 Exemplum verò hujus epistolę proponentes in omni loco, liberè sinatis Jehudæos uti suis ipsorum legibus;

20 Et conjunctis viribus adjuveritis eos: ut si qui tempore angustiæ invadant eos, ulciscantur die decimo tertio mensis Adaris duodecimi, eo ipso die.

21 Hunc enim Deus qui omnia potenter administrat, [f] lætum confecit ipsis loco excidii electo generi comparati.

f Græc. lætitiam.

22 Quamobrem vos quoq; in celebribus vestris feriis, insignem illum diem cum omni lætitia ducite:

23 Ut & nunc & deinceps salutis nobis & benevolentibus Persis, iis verò qui insidiantur nobis perditionis monumentum extet.

24 Omnis autem civitas, aut in universum regio, quæ secundum ista minimè fecerit, ferro & igne cum indignatione consumetur; & non solùm invia hominibus, verùm etiam bestiis, & volucribus in omne tempus constituetur, ut inimicissima.

SCHIMHHONIS SACERdotis summi liber unus, qui vulgo liber Macbæorum tertius appellatur.

HIC liber, qui Schimhhonis Sacerdotis summi inscriptus est, insignem historiam exponit de gravissimis calamitatibus quas Ecclesia Jehudæorum a Ptolemæo Philopatore AEgypti rege perpessa est, & mirificentissima liberatione a Deo præstita. Historia est pauci temporis, gesta sub annum quartum Antiochi magni Regis.

Caput I.

1 T autem [1] Philopator didicit ab iis qui reversi erant [a] ea loca quæ obtinuerat, ab [*] Antiocho sibi adempta esse, denuntiavit omnibus suis pedestribus & equestribus copiis;

1 *Philopator*] Ptolemæi Evergetæ filius, quem occiso parente dictum fuisse Philopatora per antiphrasin falso tradiderunt multi: vide in Danijelem 11.11.

a Græc. *factam locorum qui a se obtinebantur ablationem.*

Antiocho] magno, qui Seleuco Cerauno successerat in Seleucidarum regno.

2 Et assumpta secum sorore Arsinoē contendit ad loca usque Raphiam adjacentia, ubi castra fecerant milites Antiochi.

3 Theodotus verò quidam se [b] perfecturum insidiis cogitans, optima cœpit ex armis Ptolemæi quę antè sibi fuerant commissa; & intulit se noctu in tentorium Ptolemęi solus, ut eum occideret atque hoc *pacto* bellum dissolveret.

b Græc. *expleturum insidias.*

4 Sed abducto eo Dositheus filius Drimyli dictus (qui genere quidem erat Jehudæus, postea verò mutaverat [c] cultum legitimum & se a majorum placitis alienaverat) fecit ut ignobilis quidam recumberet in tentorio ejus, quem reportare contigit supplicium ejus.

c Græc. legitima.

5 Deinde verò cùm prælium vehemens committeretur, & res valentiores essent ab Antiocho admodum, obambulās Arsinoē hortata est copias cum miseranda specie & lachrymis, [d] capillis passis, ut & seipsos & liberos suos uxoresq; audacter adjuvarent, promittens se victoribus daturam cuique duas auri minas:

d Græc. *capillos soluta.*

6 Itaque evenit ut adversarii [e] cominus pugnando perderentur, & multi quoque captivi comprehenderentur.

e Græc. *in manibus pugnis.*

7 Cùm autem [7] insidias illas superasset, judicavit sibi in propinquas civitates eundum esse ut adhortaretur eas: quod postquam fecisset, donariaque delubris distribuisset, [f] effecit ut subditi sui bono essent animo.

7 *Insidias illas*] id est, prælium illud quod sublato ex insidiis Philopatore putabat Antiochus non posse a se non feliciter cōmitti, ut in exemplo Judithæ legimus evenisse.

f Græc. *bene audentes subditos constituit.*

8 Jehudæis verò mittentibus ad ipsum ex Senatu & Senioribus, qui salutarent ipsum, & munera apportantes de iis quæ evenerant gratularentur ipsi, accidit ut eo esset paratiore animo ad eos quàm citissimè adeundos.

9 Sed ubi perlatus Jeruschalaima sacrificavit Deo maximo, & gratias egit, & aliquid eorum quæ ex ordine fieri solent in loco fecit;

10 Cùm jam venisset ad locum ipsum, accuratione & decore obstupefactus, optimumque miratus ordinem loci sancti, in animum induxit consilium ingrediendi templum.

11 Illis autem dicentibus non convenire ut fiat istud, quia ne illis quidem qui ex gente sunt liceat ingredi, neque omnibus Sacerdotibus; sed soli Sacerdoti summo qui anteit omnes, idque per annum semel; hic nequaquam fuit persuasus:

12 Sed quamvis lex apud ipsum legeretur, non destitit seipsum inferre, dicens, oportere ut ingrederetur: quòd si illi (*inquit*) honore isto privati sunt, me non oportet; rogavitque quam ob causam ingredientem se in totum fanum nemo ex præsentibus prohibuerit:

13 Et dicente quodam, ⁎imprudenter *factum*, hoc ipsi malè portendere; si hoc, inquit, factum est, quam ob causam non essem omnino, velint nolint, ingressurus?

14 Sacerdotibus itaque cum toto vestitu procidentibus, orantibusque Deum maximum ut instanti necessitati succurreret, & impetum illius nefariè invadentis averteret, & clamore cum lachrymis complentibus templum; qui in civitate relicti erant, exiliverunt perturbati, aliquid incerti statuentes fuisse factum:

15 Et inclusæ in thalamis virgines cum genitricibus eruperunt, imponentesq; pulverem crinibus passis, gemitu lamentisque plateas impleverunt:

16 Et aliæ quoque ⁎recens emissæ, cùm eos qui ad [g] eundum obviam fuerant dispositi, tum convenientem *sibi* pudorem relinquentes, cursum confusum in civitate faciebant,

17 Præterea que recens genitos liberos tum matres, tum nutrices [h] hic illic relinquentes aliæ per domos, aliæ per plateas [i] irrevocabili concursatione in templum supremum congregabantur.

18 Itaque varia erat hominum qui [k] in unum collecti erant oratio de iis quæ illegitimè ab illo tentabantur.

19 His aderant quoque e civibus qui audaciam adhibentes non ferebant illum planè insistentem, & suum illud consilium explere cogitantem; sed exclamantes impetu capienda arma, & audacter pro lege patria moriendum, magnam in eo loco exasperationem [l] concitabant:

20 Qui ægrè a [m] Senatoribus Senioribusque aversi, ad [n] idem orationis officium accesserunt.

21 Itaque populares quidem, ut antè simul orantes conversabantur, Seniores verò qui circunstabant Regem multifariam tentabant superbam ejus mentem a concepto apud se consilio dimovere.

22 At ille audaciam assumens omnibus omissis jamque aditum comparabat, [o] se illud ad finem perducturum censens quod antè dixerat:

23 Quamobrem illi etiam qui circunstabant Regem videntes ista, se ad invocandum cum nostris eum qui omnem potentiam habet contulerunt, ut res præsentes defenderet, neque dissimularet illegitimum istud superbumque factum.

24 Ex concurrente autem densissima & laboriosa turbarum exclamatione incomparabilis quidam [p] assurgebat clamor:

13 *Imprudenter*] sic distinguenda esse verba & accipiendū locū res ipsa arguit: statuit enim Ptolemæus sibi tam licere in penetrale ingredi quàm in atrium sanctum; hoc autem cùm illi non prohibuerint (quod ex lege debuerant) non posse illud prohiberi. Hîc verò respondetur neque fuisse hoc ferendum, (per imprudentiam enim Sacerdotes lapsos esse) neque illud concedendum esse.

16 *Recens emissa*] id est, eæ quæ ornatæ & comptæ elegantissimè ordine processerant cum virorum ordinibus ad excipiendum Philopatora.

g Græc. *obviam itionem.*

h Græc. *alibi & alibi, vel aliter aliterq.*

i Græc. *irrevocabiliter.*

k Græc. *in idem, ut ver. 21.*

l Græc. *faciebant.*

m Græc. *senibus, ex more Laconum: sic accipio ex ver. 8.*

n Græc. *eundem orandi statum.*

o Græc. *finem impositurum et censens quod.*

p Græc. *erat.*

25 Videbantur enim non homines solùm, sed parietes quoque ipsi & solum totum personare, tanquam si jam tum mortem & *ruinam* subiissent pro contaminatione loci.

Caput II.

1 ⁎ITAQUE ⁎Schimhhon Sacerdos summus genibus contra sanctuarium flexis, & cōvenienter protentis manibus in cœlum orationem hanc habuit, & uno animo dixerunt omnes:

2 Domine Jehova rex cœlorum, & dominator omnis creaturæ, inter sanctos sanctissime, monarche omnipotens, attende ad nos qui ab impio ac prophano homine, ex audacia viribusque fremebundo opprimimur.

3 Tu enim qui creasti omnia & qui ea universa obtines dynasta justus es, ac propterea qui ex contumelia superbiaque aliquid faciunt tu eos judicas:

4 ‖Tu eos qui antehac injustitiam [a] exercuerant, inter quos etiam gigantes erant robori & audaciæ confidentes, perdidisti, inducta super eos aqua immensa:

5 ‖Tu occupatos in operibus superbiæ Sedomitas [b] cum manifestò infinitæ malitiæ tenerentur concremasti, exemplum præbens pòst venturis *ætatibus:*

6 ‖Tu audacem illum Parhhonem, qui sanctum populum tuum Jisraëlem servituti mācipaverat, variis ac multis suppliciis probans, notam fecisti majestatem tuam;

7 ‖Post quæ *supplicia* notam fecisti magnam potentiam tuam; cùm *regem* quidem qui persequebatur eum cum curribus & [c] turbis multis inundasti profundo mari, eos verò qui tibi omnis creaturæ imperium obtinenti incumbebant fide salvos transvexisti, qui etiam agnoscentes apud se opera manus tuæ, te omnipotentem laudaverunt:

8 Tu, ô Rex, qui creaveras ⁎infinitam illam & immensam terram, elegisti civitatē hanc, & sanctificasti locū hunc pro nomine [d] tuo, qui tamen nullius rei omnino indiges; & apparitione glorificavisti magnifica, faciens commendationem illius ad gloriam magni & honorandi nominis tui:

9 Et diligens domum Jisraëlis promisisti, siquando [e] nos aversos a te occuparet angustia & venientes in hunc locum oraremus, te exauditurum orationem nostram.

10 Jam verò ⁎fidelis es & verax, quandoquidem sæpe cum affligerentur majores nostri succurristi ipsis in abjectione sua, & liberasti ipsos e malis maximis:

11 Ecce autem nunc, ô Rex sancte, propter multa & magna peccata nostra opprimimur subjecti inimicis nostris, & dimittimur in [f] imbecillitate summa.

12 Atque in hoc casu nostro audax & prophanus iste studet injuria afficere locum sanctum quem in terra hac designasti nomini glorioso tuo:

13 Nam habitatio quidem tua, cœlum [g] summum, inaccessa est hominibus: sed quandoquidem placuit tibi gloriam tuam in populo tuo Jisraële *statuere, &* locum hunc sanctificavisti,

1 *Itaque*] Hic versus quibusdam in libris integer est, in plerisque mutilus. Sed utrumque membrum optimè convenit: nam & Sacerdos summus omisso Rege suprà 1.23. ad orationem conversus prævivit verba Ecclesiæ, & Ecclesia cōspirantibus animis verba illius sequuta est.

Schimhhon] non ille Justus, de quo Ecclesiastici 50. sed filius Oniæ illius cujus habetur historia apud Josephum Antiquit. lib 12. cap 4. & pater alterius Oniæ qui fœdus cum Romanis & Spartanis fecit 1. Mac. 12.20.

‖ *Gen. 7.*

a Græc. *fecerant.*

‖ *Gen. 19.*

b Græc. *manifestat malitiis factos.*

‖ *Exod. 7. & seq.*

‖ *Exod. 14.*

c Græc. *turbarum multitudine inundasti profunditate maris.*

8 *Infinitam*] dictum κατά τι; nempe si cum Jehudæa comparabitur, & hyperbolicè.

d Græc. *tibi.*

e Græc. *fieret aversio nostri & nos comprehenderet ang.*

10 *Fidelis &c.*] id est, constans factis, & verax promissionibus.

f Græc. *imbecillitatibus.*

g Græc. *cœli.*

14 Ne ulciscaris de nobis [h] per immundos istos, neque per prophanos punias nos, ut non glorientur iniqui cum animo suo, neque exultent [i] superba lingua sua dicentes, nos proculcavimus domum illam sanctificationis ° sicut proculcantur domus abominationum.

15 Dele peccata nostra, & dissipa errores nostros, & misericordiam tuam ostende hoc tẽpore: citò præoccupent miserationes tuæ, & inde laudes in os eorum qui prociderunt contriti animis, confecta nobis pace.

16 Hic ille inspector omnium & sanctus supra omnia Deus, in sancto loco legitimam hanc orationem exaudiens, illum contumelia audaciaque elatum maximè ° flagellavit hinc & inde, percellens eum ut arundinem *agitatam* a vento; adeò ut prostratus humi, non valens ampliùs agere quicquam, sed solutus membris, ne vocem quidem posset edere justo judicio implicatus.

17 Quamobrem cùm amici tum custodes ejus [k] acrem videntes castigationem quæ [l] invaserat ipsum, metuentesque ne vita etiam ipsum deficeret, cito extraxerunt ipsum, perculsi metu [m] maximo.

18 [n] Postea verò cùm seipsum recollegisset, minimè ad resipiscentiam venit correptus: sed amarulentis interminationibus usus abiit.

19 Cùm autem delatus in Ægyptum augesceret malitiã *cum sua*, tum adjutorum atque sociorum ab omni justo [o] abhorrentium quos antè indicavimus, non solùm innumeris se libidinibus explevit; sed etiam eò processit audaciæ, ut maledicta singulis locis *in populum* conferret, & multi amicorum ad propositum Regis attendentes ii quoq; sequerentur voluntatem ejus.

20 Proposuerat enim *sibi* ut [p] gentem hanc publicè vituperio exponeret, erectaque ad ° turrim aulæ junctam columna scripturam insculpserat, ne quis eorum qui non sacrificant veniret in templa ipsorum; sed ° ut omnes Jehudæi in populi censum aut servilem statum congererentur; qui verò contradicerent, vi abrepti privarentur vita;

21 Eos autem qui in censum referrentur, adhibito etiam igne obsignari insigni Bacchi folio hederæ in corpus impresso, ac deinde separari ad utendam quæ priùs ° contracta fuerit libertatem.

22 Ut autem non videretur omnibus inimicari, subjecit scripturæ; Quòd si qui ex illis voluerint certo consilio inter illos versari qui sacris sunt initiati, eos æquo jure cives ° cum Alexandrinis fore.

23 Quidam igitur in civitate habentes odio istos [q] gradus pietati ° civitatis hujus imperatos, facilè seipsos dediderunt velut cum magna aliqua communicaturi gloria ex cõversatione futura cum Rege:

24 Veruntamen plurimi in generoso animo confirmati non destiterunt a pietate; sed pecunias pro vita commutantes intrepidè, conabantur seipsos a recensionibus liberare, quippe freti bona spe se defensionem consequuturos esse:

25 Præterea qui discedebant a se eos abominabantur, & tanquam hostes gentis suæ judicabant, privabantque communi conversatione & commodo.

h Græc. immunditia istorum, neque punias nos prophanatione. hypallage.
i Græc. superbia lingua.
14 *Sicut*] id est, sicut Judæi isti templa Deorum nostrorum, quæ abominationes vocant, sunt soliti proculcare.
16 *Flagellavit*] Gc 2 Mac. 3. 26.
k Græc. *acutam*.
l Græc. *comprehẽdens*.
m Græc. *excedente*.
n Græc. *tempore tripsi*.
o Græc. *separatorum*.
p Græc. *contra gentem hanc vituperium decreti*.
20 *Turrim*] Alexandriæ in palatio Regis.
Ut omnes] i. ut quicunque Jehudæi in civitate erant, aut probata religione & impresso in cutem signo libertati asserentur, aut in servitutem traherentur.
21 *Contracta*] sive comparata per veri Dei abnegationem & superstitionum Ægyptiarum comprobationem: etsi non pro civibus Alexandrinis, sed pro accensis habebantur.
22 *Cum*] qui & immunes erant, & communibus cum Rege sacris utebantur, ver. sequent.
q Græc. *gradus pietatis civitatis hujus*.
23 *Civitatis*] puta Jeruschalaimorum, id est, cùm animadverterent prout germanis Jehudæis inerant pietatis gradus, ita gradus ad illam obruendam & labefactandam fuisse a Rege constitutos, a quibus gradibus interna ipsorum caro metuebat; ad impios vitæ, libertatis, honorumque gradus sese contulerunt.

Caput III.

1 HÆC autem impius ille percipiens adeò iratus est, ut non solum Alexandriæ manentibus irasceretur, sed etiam iis qui in regione erant adversaretur graviùs, mandaretq; festinanter omnes congregari [a] unà, & pessima nece e vita tolli.

2 Quæ dum administrabantur, evulgatus est dirus contra gentem sermo conspirantibus ad maleficium hominibus; quibus dabatur ad [b] institutum istud occasio, tanquam si *Jehudæi* ipsos a suis legibus prohibituri essent.

3 Ac Jehudæi quidem benevolentiam fidemque [c] constantem in reges observabant; sed quia colebant Deum & lege ejus regebantur, ° separationem instituebant in quosdam & conversiones (quam ob causam quibusdã esse inimici videbantur) & bonis rerum justarum factis ornantes conversationem suam, omnibus hominibus [d] erant probatissimi.

4 Itaque vitam quidem bene actam quæ apud omnes de gente pervulgabatur isti alienigenæ minimè enumerabant; sed de adorationibus & cibis differentiam pervulgabant; dicentes neq; regi neq; potestatibus homines istos consentire, sed diros esse & magnopere negotiis adversari: denique nõ vulgari perstringebant vituperatione.

5 Græci verò qui per civitatem erant nulla affecti injuria, tumultum inopinatum contra hos homines spectantes & improvisas concursationes fieri, succurrere quidem nõ poterant (nã tyranni regis erat constitutio)

6 Sed ferentes graviter consolabantur, & futurum præcipientes *animo* ut non starent ista: non enim ° ab eo qui nihil ignorat, talem constitutionem rerum ita despectum iri.

7 Jam verò etiam vicini quidam, & amici, & qui commercium habebant cum ipsis, clam [e] excipientes quosdam dabant fidem se defensionem communem adhibituros, & [f] contentissimè ad auxilium adventuros.

8 Ille igitur præsente prosperitate elatus, ac in Dei maximi potentiam nõ respiciens; sed statuens se perpetuò in eodem consilio permansurum, contra eos rescripsit has literas:

9 Rex Ptolemæus Philopator ducibus militibusque per Ægyptum & *quemque* locum *residentibus* [g] salutem & valetudinem: valeo ego ipse quoque & negotia mea.

10 Postquam militaris nostra in Asiam expeditio (quam novistis ipsi quoq;) inoffenso Deorum auxilio ad finem ex animo perducta est; non vi [h] armorum, sed æquitate & humanitate multa duximus gentes lactandas esse quę Cœlen Syriam, Phœniciamque habitant, & beneficiis ultrò prosequendas.

11 Cumque templis quæ per civitates sunt reditus multos attribuissemus, advenimus etiam Jeruschalaima quo ascenderamus ut templum istorum scelerarorum & nunquam ab amentia sua desinentium honoraremus.

12 Et illi sermone quidem adventum nostrum

a Græc. *in idem*.
b Græc. *dispositionem istam*.
c Græc. *indivertibilem, ut ita loquamur*.
3 *Separationem*]. i. excommunicatione sive abstentione utebantur in eos qui parebant tyranno deficientes a Deo, & resipiscentibus prædicabant gratiam Dei absolutionemq; a peccatis ipsorum, ut de integro adunarentur Ecclesiæ. Sic accipimus vocem κατασ-φῆς: nam ut in Comœdiis protasin epitasinque turbulentas sequitur catastrophe, qua res in suum ordinem revocantur; ita etiam videtur fieri in misera defectorum vita cùm ad officium revertuntur, & se restituunt Ecclesiæ Dei, postquam plus satis vitam suam pro re ludicra habuerunt, ut dicitur Sap. 15. 12. vide supra 2. 25.
d Græc. *constituti erant*.
6 *Ab eo*]. i. a Deo: periphrasis.
e Græc. *attrahentes*.
f Græc. *omnino contentè*.
g Græc. *salvere & valere*.
h Græc. *hasta*.

strum *gratâ*, at re ipsa falsò accipientes, cùm esset nobis animus ingrediendi in templum ipsorum, & decentissimis atque pulcherrimis donariis honorandi, [i] antiquissima *sua* acti superbia ab ingressu nos prohibuerunt.

13 Ita non experti sunt robur nostrum propter eam humanitatem qua in omnes homines utimur; sed suam contra nos diritatem effecerunt manifestam, ut qui omnino soli ex gentibus cervices in reges & [k] bene de se meritos attollentes nihil [l] æquum perferre volunt.

14 Ac nos quidem quòd istorum amentiæ [m] concessimus, & cum victoria reversi in Ægyptum omnibus etiam gentibus humanitatem exhibuimus, prout decebat confecimus:

15 [n] Interea verò cùm apud tribules istorum omnibus significavimus oblivionem *tanti* mali; atque tum societate, tum mille rebus quas eis primum simplicissimè volueramus concreditas eos ausi ad mutationem provocare, eos & consortes perpetuorum Sacerdotum voluimus constituere & dignari eos Alexandrinorum civitate;

16 Isti contrà accipientes, ingenitaque malitia depellentes quod bonum est & perpetuò in malum [o] inclinantes non solùm aversati sunt hoc jus civitatis inæstimabile, verùm etiam paucos e suis qui optimè erga nos affecti sunt abominantur sermone atq; silentio, maximè suspicantes nos ob illud vivendi infame institutum citò ea quę correximus eversuros.

17 Quapropter etiam optimè persuasi signis istos modis omnibus a nobis dissentire, atque providentes ne si fortè repentinus in posterum [*] tumultus instaret, impios istos a tergo proditores & barbaros hostes haberemus,

18 Mandavimus simul ac hæ literæ ad vos [p] pervenerint, ut istos qui his literis indicātur cum uxoribus liberisque eadem hora exceptos contumelia & divexationibus mittatis ad nos undique vinculis ferreis inclusos, [q] ut immedicabili & ignominiosa nece (quemadmodum homines diros decet) auferantur.

19 His enim supplicio simul affectis, percepimus nobis in tempus reliquum negotia perfectè convenienti statu optimaque dispositione constitutum iri.

20 Quisquis autem Jehudæorum aliquem [r] sive senem, sive puerum, sive lactentem etiam protexerit, turpissimis tormentis cruciabitur distenta familia tota:

21 Et qui indicare *illud* voluerit, præterquam quòd substantiam ejus qui reus peractus fuerit accipiet, ac bis mille drachmas ex pecunia regis; etiam [*] libertate coronabitur.

22 Omnis verò locus ubi omnino tectus Jehudæus deprehendetur, [s] inhabitabilis efficitor & cremator igne, ut toti naturæ mortali planè appareat inutilis in sempiternum tempus. Atque sic quidem [t] habebat literarum forma.

CAPUT IIII.

1 QUOCUNQUE autem mandatum illud [a] pervenit, populare constitutum est a gentibus [*] convivium cum acclamationibus & gaudio, velut audacter jam demonstrante se inimicitia quæ ipsis olim cogitatione callum indurata contraxerat:

2 Jehudæis verò perpetuus erat luctus, & planè lamentabilis clamor cum lachrymis gemitibusque, inflammato undique ipsorum corde, cum improvisam perniciem repentè contra se decretam deplorarent.

3 Quæ præfectura, aut civitas, aut quis in universum locus habitabilis, aut quę viæ planctu ejulatibusque de illis non implebantur?

4 Ita enim acerbo & immiti animo a ducibus qui per civitatem erant unanimiter ejiciebantur, ut de insolentibus suppliciis etiam ex inimicis quidam capientes ante oculos communem illam misericordiam & incertam hujus vitæ commutationem reputantes deplorarent [b] infelicissimam eorum dejectionem.

5 Nam præibat senum multitudo variorum canitie, quorum [c] incurvis pedibus tardisq; a senio sine pudore ullo ad profectionem [d] celerem abutebantur violentæ [*] adversionis impetu:

6 Quæ verò ad communionem vitæ nuptialem modò thorum subierant adolescentulę, pro delectatione suscipientes ejulatus, & unguento delibutam comam conspersę pulvere, ac sine velo abductæ, lamentationem pro hymenæis incipiebant unanimiter, ut vexationibus alienigenis laceratæ; cùm vinctæ publicè vi usque ad [e] locum ubi conscendebatur navis traherentur.

7 Et harum conjuges laqueis coronarum loco cervicibus implexi in florente ætate adolescentiæ, pro convivio juvenilibusq; deliciis reliquos nuptiarum dies degebant in lamentationibus, cernentes jamque sepulchrum ad pedes positum.

8 Agebantur autem bestiarum modo tracti vinculorum ferreorum [f] vi, alii collo suffixi clavis ad navium transtra, alii pedes firmis constricti pedicis; idque etiam tabulato, quod supernè erat frequente imposito, ut undequaque obtenebratis oculis ductum insidiatorum in tota navigatione [g] paterentur.

9 His ergo in navigium illud quod diximus actis & finita navigatione prout sancitum fuerat a Rege, mandavit ut illi in suburbano hippodromo metarentur (cujus erat ingens ambitus, & quàm opportunissimus [h] ad traducendum *miseros* cùm apud eos qui in civitatem veniebant, tum apud eos qui inde in regionem proficiscebantur [i] peregrè) ut neq; cum illius copiis communicarent, neque universè [k] in muros reciperentur.

10 Hoc autem confecto, ut audivit *Rex* gentiles Jehudæorum e civitate clam frequentius exeuntes lugere ignominiosam fratrum miseriam, iratus mandavit ut his simul accuratè eodem modo ac illis fieret, [l] neque ullo pacto a supplicio eorum immunes essent; & totam gentem nominatim describi:

11 Non enim se laboriosum illud operum ministerium quod paulo antè [*] significaverat exacturum esse, sed cruciatos tormentis quæ

---

i Græc. *antiquitorum typhis, ut Arnobius loquitur.*

k Græc. *benefactores.*

l Græc. *germanum.*

m Græc. *unà debiti sumus.*

n Græc. *in istis.*

o Græc. *annuentes.*

17 *Tumultus*] nempe ab Antiocho magno, qui etiam brevi recuperavit Syriam.

p Græc. *acciderint.*

q Græc. *ad immedicabilem & ignominiosam necem.*

r Græc. *a sene usque ad infantem usque ad eum qui mammæ subjicitur.*

21 *Libertate*] putà si servus fuerit.

s Græc. *in accessus.*

t Græc. *scripta erat.*

a Græc. *accidit, ut supra 3.18.*

1 *Convivium*] [illegible] cum epulum, ut [illegible] ver. 13.

[illegible] ut supra 3.18.

m Græc. [illegible]

b Græc. *ter infelicem.*

c Græc. *tarditatem pedum incurvorum ex senio.*

5 *Adversionis*] qua duces Aegyptii a domestica & sedentaria quiete senum eos ad laboriosum cursum retrahebant.

d Græc. *citum, ut 2. Mac. 9.7.*

e Græc. *immissionem in navem.*

[illegible] Theseum, teste D[illegible] lib. 1. ca. 7 [illegible] larga mania [illegible] largius affe[illegible] volait Rex bestias ad ferit [illegible] & sævitiam ac[illegible] prabito thure ex vino; quod indi[illegible] infra vers. 30.

f Græc. *nexibus.*

g Græc. *acciperent.*

a Græc. in [illegible] ad occasum necis [illegible]

b Græc. [illegible] Jehudæos habenti[illegible]

h Græc. *ad paradigmatismum.*

c Græc. *securita*[illegible]

i Græc. *in peregrinationem.*

k Græc. *dignarentur muris.*

l Græc. *non destitis supplicio.*

11 *Significaverat*] sup. 2. 20.

* quæ denuntiaverat tandem unius diei tempore deleturum.

12 Fiebat igitur horum descriptio m vehemente studio ambitiosaque assiduitate ab ortu Solis ad occasum, etsi perfectum finem minimè consequuta diebus quadraginta:

13 Rex verò multùm ac perpetuo impletus gaudio, conviviaq; ad omnia idola faciens, mente a veritate procul aberrante & profano ore muta quidem & quæ non poterant ipsos alloqui aut adjuvare laudabat; in Deum verò maximum res quæ non conveniebant loquebatur.

14 Post illud autem intervallum temporis quod modò dicebamus, retulerunt scribæ Regi se non ampliùs posse Jehudæorum descriptionem facere propter immensam eorum multitudinem; cùm essent adhuc per regionem plures, alii quidem adhuc in domibus consistentes, alii verò alio loco: tanquam si fieri non potuisset illud ab omnibus ducibus qui præerant Ægypto.

15 Cumque interminaretur Rex eis duriùs quasi fuissent corrupti donis ad machinationem fugæ, accidit ut de re illa manifestò persuaderetur, dicentibus illis ac demonstrantibus & chartam jamque & scriptorios calamos quibus utebantur defecisse.

16 Hæc autem fuit efficacitas invictæ providentiæ illius qui Jehudæis e cælo succurrebat.

Caput V.

1 Tunc advocato Chermone qui præerat elephantorum procurationi *Rex* gravi completus ira, & ab indignatione omnino immotus jussit in diem posterum * largos thuris manipulos cum vino copioso mero omnibus elephantis potandos dari, qui erant numero quingenti, & efferatos profusa potus illius subministratione a contra Jehudæos immitti ad necem illorum.

2 Ac ille quidem cùm mandasset ista, congregatis amicis summis & ducibus b qui infensi in Jehudæos erant, ad convivium se convertit: magister verò elephantorum Chermon quod imperatum fuerat aptè consummavit.

3 Prætereà etiam administri vespere exeuntes vinciebant miserorum manus, & reliquas contra eos c cautiones moliebantur totam noctem, existimantes gentem illam simul internecionis terminum percepturam.

4 Jehudæi verò qui gentibus ab omni protectione deserti esse videbantur propter necessitatem qua cum vinculis undequaque circuncludebantur, omnipotentem Dominum ac omnis potestatis habentem imperium, Deum suum patremque misericordem omnes indesinente clamore cum lachrymis invocabant, orantes ut impium illud consilium contra se *captum* mutaret, magnificaq; apparitione ipsos a nece quæ ad pedes erat parata liberaret.

5 Horum ergo intentè supplicatio in cœlum ascendebat: Chermon verò cùm immisericordes illos elephantes potu perfundisset, plenos multa illa vini subministratione & saturatos thure, d manè ad aulam adfuit ut res istas nuntiaret Regi.

6 Verùm *Deus* partem somni (quæ res creata inde a e temporibus seculi bona est de nocte) etiam interdiu injectam ab eo qui gratiosè tribuit omnibus quibuscunq; ipse voluerit immisit Regi:

7 Itaque detentus suavissima & profunda efficacitate Domini a nefario quidem proposito plurimùm excidit, sed ab immutabili *consilio fraudatus magnificè.

8 Jehudæi verò cùm horam quæ antè significata fuerat effugissent, Deum suum laudaverunt sanctum, iterumque rogarunt ut optimè conciliatus cum ipsis potentissimæ manus suæ robur superbis gentibus ostenderet.

9 Media autem jam fermè decima f vocator frequentes invitatos videns, accessit, pepulit Regem, eumq; vix excitans ostendit tempus convivii jam g præterfluere, sermonemque * de illis habuit: quem reputans Rex & ad convivium versus, jussit eos qui ad convivium venerant *ex adverso sui accumbere:

10 Eóque facto adhortatus est ut se in convivio occupantes * præsentem convivii partem eo plus honorarent *eam* in lætitia consumendo.

11 Cùm autem diutiùs processisset confabulatio, Chermonem accersitum Rex cum minis acerbis interrogavit quam ob causam sinerentur Jehudæi in diem præsentem supervivere.

12 Qui ubi ostendit se nocte quod fuerat imperatum ad finem perduxisse & attestati sunt amici ejus, *ille* pejorem quàm Phalaridis crudelitatem habens dixit, habeant illi gratiam hodierni diei somno.

13 Tu verò sine cunctatione in diem crastinum similiter elephantos comparato ad scelestorum Jehudæorum istorum deletionem.

14 Hæc ubi dixisset Rex, alacriter omnes qui aderant cum gaudio simul collaudarunt, & in suam quisque domum reversus est: ubi non tam ad somnum tempore noctis abusi sunt, quàm ut omnia fabricarentur ludibria in eos qui miseri esse videbantur.

15 Simulac autem gallus manè cecinerat, bestias armatas in peristylio magno * commovebat, & turbæ quæ per civitatem erant congregabantur ad spectaculum inprimis miserabile, diluculum studiosè expectantes.

16 Jehudæi verò h continenter animam trahentes, supplicatione multis lachrymis conjuncta canticisque miserabilibus, manibus ad cœlum protensis, orabant Deum maximum, ut brevi iterum ipsis succurreret.

17 Nondum radii Solis dispergebantur, Rege amicos excipiente, cùm accedens Chermon accersiuit i ut prodiret, indicans illud quod antea Rex in animo habuerat paratum esse.

18 Quod cùm ille acciperet & de iniquo illo exitu obstupesceret, ignoratione planè occupatus quæsivit quamobrem illud studiosè

Quæ denuntiaverat: supra 3.18.
m Græc. amaro, [illegible].
Græc. [illegible]
Græc. tarditatem [illegible]
Adversions] [illegible] nces Aegyptii [illegible] [illegible] quiete [illegible] laborios [illegible] retrahebant.
Græc. [illegible] Mac. 9.7.
Græc. [illegible] navem.
1 Largos thuris] Thureum, teste Dioscoride lib. 1. ca. 70. potum largè maniam excitat, largius affert mortem: sic voluit Rex bestias ad feritatem & sævitiam accendi præbito thure ex vino; quod indicatur infra vers. 30.
a Græc. immitti ad occasum necis Jehudæorum.
b Græc. inimicè in Jehudæos habentibus.
c Græc. securitatem.
Græc. [illegible]
Græc. in peregrinatem.
Græc. [illegible]
Græc. non desti[illegible] supplicio.
Significaverat] [illegible] 10.

d Græc. matutinum sic infra ver. 15.
e Græc. seculo temporis: hypallage.
7 Consilio] puta Dei.
f Græc. qui ad vocationes erat institutus conferttim vocatos videns.
g Græc. prætercurrere.
9 De illis] qui mandato regis ad convivium vocati aderant.
Ex adverso] pro Aegyptiorum more, ut Gen. 43. 33.
10 Præsentem conv.] Sic modestè Rex loquitur, excusans quod pars temporis in convivio agitando consumenda periisset, hortansque ut festivitate & convictu liberiore jacturam temporis resarcirent.
15 Commovebat] præbito potu, & aliis rebus ad sævitiam eos accensuris, furoremq; provocans.
h Græc. per indivisum tempus, id est, perpetuum & continuus: ut sup. 6. 26.
i Græc. ad exitum.

studiosè ab eo effectum esset: erat autem istud ab efficacitate Dei dominantis omnibus, qui oblivionem rerum quas ille priùs machinatus fuerat menti illius indiderat.

19 Indicavit Chermon & amici omnes, *dicendo*, bestiæ copiæque istæ, ô Rex, paratæ sunt ex proposito consilio vehemente tuo.

20 Ille verò his dictis gravi ira plenus, eò quòd tota ipsius cogitatio de his rebus providentia Dei dissipata esset, minaciter intuens dixit,

21 *Quotquot parentes advenerint aut filiorum nati, hi largam escam bestiis feris paraverint, inculpatorum Jehudæorum loco, qui mihi meisq; majoribus integram stabilemq; fidem eximiè demonstrarunt: quanquam nisi animo erga te propenso essem propter communem educationem & ministerium tuum, pro illis privareris vita.

22 Sic Chermon inopinatam ac periculosam sustinens comminationem & aspectu & vultu [k] cohorruit: amicorum verò quisque paulatim diffluxit tristis, qui congregatos dimiserunt quemque ad occupationem suam.

23 Jehudæi autem Regis sermonibus auditis illustrem Deum, Dominum, regem regum laudaverunt, ut qui ab ipso auxilium hoc consequuti essent.

24 Deinde cùm rex constituto de-integro consilio hortaretur convivas ut se ad lætitiam conferrent, secundum leges illas Chermonem accersens cum interminatione dixit *ei*, quoties oportet tibi de iisdem rebus mandata dari, ô infelicissime? etiam nunc tandem elephantos arma in diem crastinum ad deletionem Jehudæorum.

25 Cognati autem simul accumbentes instabilem hanc mentem admirati protulerunt ista, ô Rex, quousque verò nos ut expertes rationis pertentaturus es, jam tertiò imperans deleri illos, & rursum in ipso facto dissolvens mutato consilio ea quæ placuerunt tibi?

26 Quorum gratiâ hæc civitas expectatione turbatur, & multos conventus experta, jam etiam periclitatur ut diripiatur sæpe.

27 Rex itaque *alter* omnino Phalaris impletus studio rationi adversante, & mutationes animi quę ad [l] procurationem Jehudæorum in ipso fuerant effectæ nihili faciens,

28 Postquam impurissimum juramentum firmè statuisset se cùm istos sine cunctatione genibus pedibusque bestiarum sauciatos ad inferos transmissurum, tum castris contra Jehudæam ductis *eam* celeriter æquatam solo flammæ & ferro traditurum, & ‖ templum illorum, quod nobis (*inquit*) inaccessum fuit, ubi consummant sacrificia, citò prostratum igne in omne tempus effectum:

29 Tunc læti discesserunt amici & cognati cum fiducia, & disposuerunt copias ad custodiam per opportunissima civitatis loca.

30 Magister verò elephantorū ut bestias ad furiosam (ut ita dicam) ferè constitutionem odoratis poculis e vino condito thure, [m] formidabili ornatas apparatu adduxerat; sub auroram, cùm jamque civitas innumerabilibus turbis hippodromum versus repleta esset, ingressus aulam ad rem præsentem incitavit Regem.

31 Qui ira gravi impiam mentem complens, *omni mole erupit cum bestiis, volens immiti animo & pupillis oculorum siccis molestum illum & miserabilem eorum de quibus antè diximus spectare exitum.

32 Itaque exeuntium elephantorum ad portam armatis copiis simul prosequentibus, pergentisq; multitudinis pulverem videntes Jehudæi & horrisonum tumultum audientes, cùm illud sibi ultimum vitæ momentum esse arbitrarentur,

33 *Sub* finem miserrimæ illius expectationis ad commiserationem & ejulatus versi osculabantur alii alios complectentes cognati, *&* in colla ruentes filiorum patres & puellarum matres:

34 Aliæ verò infantes uberibus admotos habentes, qui lac sugerent ultimum.

35 Veruntamen cùm hi e-converso etiam consyderaret defensiones ipsorum quæ antè fuerant e cœlo factæ, pronos unanimiter seipsos prosternentes, & infantes ab uberibus se ponentes inclamaverunt voce magna universitatis [n] principem,

36 Supplicantes ut apparitione illustri facta misereretur ipsos jamque ad portas sepulchri constitutos.

21 *Quotquot*] sensus est, si quisquam me hoc nomine ad Jehudæorum ruinam compellaverit, quisquis tandem ille sit, cum ipse tum ne esfarit ipsius pœnam perferto Jehudæis irrogatam.

k Græc. *contractus est.*

l Græc. *inspectionem seu visitationem.*

‖ *Suprà 1.10.*

m Græc. *formidabiliter.*

31 *Omni mole*] est, comitatu maximo, copiisque prosequentibus, de quibus vers. sequente.

n Heb. *dynastam.*

Caput VI.

1 ELHHAZAR autem quidam vir insignis de sacerdotibus *qui erant* e regione illa, in senum numero jam ætatem consequutus, & omni virtute ornatus quæ ad vitam hanc *pertinet*, senes qui circunstabant ipsum contrahens ad invocandum Deum sanctum, oravit [a] his verbis;

2 Rex [b] magnifice, altissime, omnipotens Deus, qui rem creatam omnem semper gubernas misericorditer, respice ad semen Abrahami, ad liberos sanctificati Jahhakobi, *ad* populum partis quæ sanctificata est tibi, exterum in terra extera injustè pereuntem, ô pater.

3 ‖ Tu Parhhonem olim abundantem curribus, Ægypti istius principem, elatum immiti audacia & lingua magniloqua, cum superbo exercitu mari perfusos perdidisti, luce misericordiæ perlustrans genus Jisraëlis:

4 ‖ Tu Sancheribum gravem Assyriorum regem innumerabilibus copiis exultantem, qui [c] gladio terram totam subjectam sibi jam occupaverat, & qui efferebatur contra sanctam civitatem tuam res graves fastu audaciaque proloquens, tu, *inquam*, Domine fregisti, manifestam gentibus multis potentiam tuam ostendens:

5 ‖ Tu socios tres versantes in Babylonia, qui animam suam ultrò igni tradiderant ne *rebus* vanis servirent, ignitum caminum perfundens rore liberasti, [d] adeò ut ne capillo quidem tenus damnum perpessi sint, flammamq; omnibus adversariis immisisti:

6 ‖ Tu Danijelem, qui invidentiæ calumniis leonibus sub terram fuerat projectus *ut* esca bestiis *esset*, incolumem in lucem revocasti; ‖ & Jonam prolixè in ventre marini cete

‖ *Levit. 26, 40.* *Deut. 30.*

a Græc. *hæc.*

b Græc. *magnipotens.*

‖ *Exod. 14.*

‖ *2. Reg. 19.*

c Græc. *hasta.*

‖ *Dan. 3.*

d Græc. *usque ad capillum impassos.*

‖ *Dan. 6.*

‖ *Jonæ 2. & 3.*

cete liquescentem, illæsum omnibus domesticis ostendisti, pater.

7 Nunc ergo, *ô Deus* osor injuriæ, plurimùm misericors, universitatis protector, citò appare istis qui de genere *sunt* Jisraëlis, & ab iniquis gentibus abominandisque injuriam patiuntur.

8 Quòd si impietatibus in peregrinatione hac constricta fuit vita nostra, libera nos ab inimicorum manu, & tu domine prout volueris nos nece perde.

9 Ne isti [e] qui nihil nisi vanitatem sapiunt rebus vanis benedicant perditionis in dilectos tuos eventuræ nomine, dicentes, ne Deus quidem ipsorum liberavit istos:

10 Sed tu, ô æterne, qui omnes vires ac universam potestatem obtines, jam respice.

11 Miserere nostri, qui per iniquorum injuriam rationi adversam vita destituimur insidiatorum modo:

12 Gentes verò stupescentes admirentur hodie invictam potentiam tuam, ô gloriose *Deus* potentiaque prædite, de salute generis Jahhakobi.

13 Tibi supplicat tota infantium istorum multitudo, & hi parentes istorum cum lachrymis: demonstretur omnibus gentibus te nobiscum esse Domine, neque avertisse faciem tuam a nobis.

14 ‖Sed quemadmodū dixisti te tū ne quidem cùm in terra inimicorum suorum versantur despexisse eos, ita perfice Domine.

15 Cùm autem Elhhazar ab oratione modò desineret, Rex cum bestiis ac toto copiarum horrore secundum hippodromum prætervehebatur:

16 Quod contemplati Jehudæi magnum clamorem in cœlum extulerunt, adeò ut adjacentes convalles ipsæ unà personantes castris totis [f] necessarium fletum excuterent.

17 Tunc gloriosissimus, omnipotens, & verax Deus ostendens sanctam faciem suam aperuit portas cœli, e quibus gloria instructi duo formidabilesque aspectu Angeli omnibus manifesti præterquā Jehudæis descenderunt,

18 Et resistentes impleverunt adversariorum copias perturbatione & metu, immotisque ligarunt pedicis, adeò ut ipsum Regis corpus horresceret, & oblivio audaciam ipsius quæ tam graviter inflammata fuerat occuparet:

19 Bestiæ verò conversæ in copias armatas quæ subsequebantur, proculcabant & profligabant [g] illas.

20 Tunc Regis ira in misericordiam & lachrymas conversa est, propter eas res quas antè fuerat machinatus.

21 Nam cùm audisset * clamorem illum; & consyderaret pronos omneis ad perditionē *comparatos*, cùm ira lachrymans interminatus est amicis, dicens,

22 *Regno abutimini, qui tyrannos crudelitate superavistis, & me ipsum in vos beneficum jam aggredimini cùm a principatu, tum etiam a vita amovere clàm machinantes ea quæ non essent regno profutura.

23 Quis * eos *homines* qui munitiones regionis nostræ [h] fideliter tenuerunt, e domiciliis suis exportatos singulos præter rationem huc coacervavit?

24 Quis eos qui omnino inde a principio benevolentia erga nos gentes omnes antecellunt, & qui pessima persæpe ab hominibus pericula susceperunt, ita nefariis implicuit suppliciis?

25 Solvite, dissolvite injusta vincula, [i] in proprias sedes cum pace remittite, ea quæ antè fuerunt gesta deprecati. Absolvite filios omnipotentis, cœlestis Dei viventis, qui a nostris [k] adhuc majoribus expeditam constitutionem cum gloria præbet nostris negotiis.

26 Atque hæc quidem dicebat iste: illi verò [l] momento soluti, sancto servatori Deo suo benedicebant quòd modò effugissent mortem.

27 Postea Rex in civitatem reversus accersito eo qui reditibus præerat jussit vina cæteraque ad convivium necessaria in septiduum Jehudæis suppeditari, statuens eos quo in loco se subituros exitium putaverant, ibidem * Soteria cum omni lætitia celebrare.

28 Tunc illi qui antè probrosi fuerant & sepulchro proximi ac potius in illud jamque descenderant, loco acerbæ necis & luctuosissimæ *poculum salutare inter se statuentes; cum locum qui ad ruinam ipsis & sepulchrū paratus fuerat, pleni gaudio in accubitus diviserunt.

29 Et finem flebili lamentationis cantui facientes, receperunt majorum cantica, Deum servatorem laudantes atque mirificum; fletuque omni & ejulatu abjecto choreas constituerunt *ad* lætitiæ cum pace conjunctæ signum.

30 Similiter autem Rex quoque de his rebus, cùm amplissimum convivarum numerum congregasset, indesinenter in cœlum *respiciens* vicissim celebrabat Deum magnificè, propter salutem quæ ipsi præter opinionem acciderat.

31 Qui verò antè statuerant illos in exitium *raptos* avium futuros escam, & cum gaudio descripserant; hi contrà gemuerunt, quòd pudore apud animum suum amicti essent, & quòd audaciam suam, quæ ignem spiraverat merum, ingloriè extinctam cognoscerent,

32 At Jehudæi constituta, ut antè diximus, chorea [m] illa cum convivio, tempus in celebrationibus hilaribus & Psalmis transegerunt:

33 Et communem de his rebus ferentes legem in toto incolatu suo generationibus omnibus dies prædictos statuerunt hilares celebrari, non compotationis aut comessationis causâ; sed propter salutem quam ipsis Deus effecerat.

34 Deinde accesserunt Regem, se ad suos dimitti postulantes.

35 Cæterum descripserant illos *administri regis* a vicesimo quinto die *Pachonis ad quartum *Epiphi diebus quadraginta: constituerunt verò perditionem illorum a quinto Epiphi ad septimum diebus tribus, cùm etiam magnificè illustrans misericordiam suam universitatis princeps incolumes eos libe-

Marginal notes:

e Græc. vana sapientes.

Heb. [illegible]

‖ Levit. 26. 40. Deut. 30.

Græc. hæc.

Græc. [illegible]

f Græc. incoërcibilem planè fecerunt.

Exod. 14.

2. Reg. 19.

Græc. bestia.

g Græc. illos, nempe copiarum viros.

21 Clamorem] Jehudæorū, de quo vers. 16.

Dan. 3.

Græc. usque ad fines impossibil.

22 Regno] id est, authoritate Regia, ut exponitur cap. seq.

Dan. 6.

23 Eos homines] Jehudæos.

h Græc. in fide.

Jona 2. & 3.

i Græc. in propria sic inf. ver. 33.

k Græc. usque nunc

l Græc. in [illegible] tempore, ut sup. 5. 10.

27 Soteria] id est, salutares dies, festos dies salutis suæ.

28 Poculum] sic interpretamur cum Phavorino κώθωνα, pro poculo ex quo milites victoria parta læti inter se propinabant: quæ propinandi ratio in conviis & eucharisticis epulis fuit observata: vide Psal. 116. 13.

m Græc. prædicta.

‖ Sup. 2. & 3. Sup. 5.

35 Pachoni] Ægyptia mensis appellatio Aprili nostro ex parte respondentis. Epiphi] mensis Junio nostro similiter ex parte respondentis quo celebrabantur Apidis festa sive Epaphi, unde nomen habuit: vide Eusebiū de præparatione Evangelica.

liberavit.

36 Unanimiter autem convivati sunt [n] omnibus suppeditatis a rege ad diem usque decimum quartum:

37 Quo etiam die cùm [o] interpellassent Regem pro dimissione sui, collaudans eos rex magno animo scripsit eorum gratiâ sequentes literas ad duces [p] unicuiq; civitati præpositos, [q] in hanc sententiam.

CAPUT VII.

1 REX Ptolemæus Philopator ducibus qui sunt per Ægyptũ & omnibus qui præfecti sunt rebus *gerendis* salutem & incolumitatem: valemus quoque ipsi & liberi nostri.

2 Amici quidam, cùm Deus maximus nobis ut volumus negotia dirigeret, improbo more crebriùs apud nos insistentes nobis persuaserunt ut coacervato cœtu Jehudæos qui sub regno sunt *nostro* afficeremus insolentibus defectorum suppliciis:

3 Prætextum hunc afferentes nunquam fore ut bene constituãtur negotia nostra propter diritatem [a] qua isti sunt in omnes gentes donec istud fuerit consummatum.

4 Qui etiam cùm eos vinctos [b] & vexatos tanquam mancipia ac potius tanquam insidiatores adduxissent, sine ulla disquisitione & percunctatione ipsos sunt aggressi tollere, ferociore [c] nexi crudelitate quàm legis Scytharum sit.

5 Nos autem propterea interminati durissimè, cùm pro ea æquitate quam hominibus omnibus exhibemus ægrè vitam essemus istis gratificati; Deum verò cœlestem agnovissemus certò Jehudæos protegere velut patrem semper filios propugnantem atque reputavissemus constantem illam quam habent erga nos & majores nostros [d] amicam benevolentiam, *hos* justè ab omni crimine qualicumque ratione *intenso* absolvimus:

6 Et unicuiq; præcepimus ut ad res suas omnes quocunque loco *sint* revertatur, neminem eos omnino lædere, neque res istas quæ præter rationem confectæ sunt *ipsis* exprobrare.

7 Scitote enim si quas improbas technas in eos cuderimus, aut eos ullo pacto tristitia affecerimus, nos non hominem sed Deum altissimum qui potestati omni dominatur adversarium nobis in omni re ad ultionem factorum istorum [e] inevitabilem semper habituros. Valete.

8 Jehudæi verò cùm has literas accepissent non dederunt operam ut statim abcederent, sed prætereà a Rege postulaverunt, ut qui ex gente Jehudæorum voluntariè Deũ sanctum & Dei legem omisissent ii ab ipsis pœnam debitam reportarent;

9 Adducentes eos qui ventris causâ præceptiones divinas omiserint, ne in præcepta quidem Regis bono animo futuros unquam.

10 Atque hic ut præcepit eos verum dicere, collaudans facultatem eis dedit [f] ad omnia; ut eos qui essent trangressi legem Dei liberè in omni loco regni sui sine ulla 'regia potestate aut cognitione profligarent.

11 Tunc bene precantes ei, ut decebat, illorũ sacerdotes cum turba tota, & acclamantes Hallelu-jah, cum gaudio discesserunt.

12 Itaque [g] pollutum ex gente sua quemque prout incidebat in itinere puniebant; [h] variisq; modis traductum *e medio* tollebant.

13 Sustulerunt autem die illo amplius trecentos viros, agitaruntque lætitiam cum gaudio, postquam prophanos illos sustulissent.

14 Illi verò qui ad mortem usque Deo adhæserant, integro salutis fructu accepto, jungentes e civitate abierunt, omnigenis floribus odoratissimis coronati, cum lætitia & acclamatione; gratias laudibus & hymnis omnimodis agentes Deo majorum suorum sancto servatori Jisraëlis.

15 Sed cùm pervenissent Ptolemaida quæ 'Rhodophoros a proprietate loci nominatur, ubi de commun: sententia ipsorum classis dies septem ipsos præstolabatur;

16 Illic fecerunt convivium 'salutare, suppeditante Rege alacriter ipsorum cuique omnia quæ erant opus ut se in suas domos singuli reciperent:

17 Atque ibidem statuerunt ut delati *ad suos* cum pace dies eosdem hilares tempore incolatus sui [i] adhibitis justis celebrationibus agitarent.

18 Quos ubi consecraverunt, columnaque in convivii loco *posita* confirmarunt voto; integri liberique summo cum gaudio discesserunt terra, & mari, fluvioque in suas *domos*, conservati præcepto Regis, & majorem habentes quàm antè in inimicos potestatẽ gloria & metu conjunctam.

19 Denique nullius operâ a suis facultatibus concussi sunt; sed singuli res suas omnes ex descriptione receperunt, adeò ut qui habebant aliquid *de eis* maximo cum timore ipsis restituerent: ita Deus maximus res magnificentissimas perfectè faciebat ad salutem ipsorum.

20 Benedictus sit liberator Jisraëlis in sempiterna tempora. Amen.

MAC-

---

n Græc. *omnia suppeditati.*

o Græc. *interpellationem fecissent.*

p Græc. *per civitatem.*

q Græc. *hunc tenorem habentes.*

a Græc. *quam isti habent.*

b Græc. *cum vexationibus.*

c Græc. *infibulati.*

d Græc. *amicitia.*

e Græc. *inevitabiliter.*

f Græc. *omnium.*

10 *Regia potest.*] i. magistratu a Rege dato, aut cognitione juridica.

g Græc. *incidentem pollutorum.*

h Græc. *& cum traductionibus.*

15 *Rhodophoros*] id est, rosarum ferax: hæc Ptolemais est in Arsenone Nomo imposita Nilo, quam Ptolemæus in Geographicis ὅρμον, id est, stationem, vocat, ut ab altera Ptolemaide Mercurii distinguatur, quæ metropolis est in Thinite Nomo.

16 *Salutare*] id est, eucharisticum, ut sup. 6.28. de salutari poculo diximus.

i Græc. *injusta.*

MACBÆORUM.

LIBER PRIMUS.

PRIOR Macbæorum liber singulares populi Dei clades, victoriasq́; mutationes varias, & mirificam Dei administrationem in Ecclesia vetere describit, prout a prophetis fuerant prænuntiatæ: inprimis verò ea quæ a Macbæorum sive Chaschmannæorum familia ad Dei gloriam & populi salutem gesta sunt, Antiocho Epiphane & Eupatore, Demetrio Sotere, Alexandro Epiphane, Demetrio Nicanore, & Antiocho Sedete regibus: Estq́; historia annorum fermè quadraginta.

CAPUT I.

UIT autem postquam cæcidisset Alexander Philippi filius Macedo, qui procedebat e terra ' Cittæorum, cæcidisset, *inquam*, Darium regem Persarum Medorumq́; ut regnaret loco ejus, cùm priùs in Græcia regnasset.

2 Constituit enim prælia multa, expugnavitq́; munitiones, & jugulavit reges terræ,

3 Pervadensq́; ad extremas usque terras accepit spolia multarum gentium, & tranquilla fuit terra coram ipso.

4 Ita exaltatus est ac elatus animus illius,

5 Quòd coactis copiis potentibus valdè imperaret regionibus, gentibus, & regnis, essentque ea sibi tributaria.

6 Postea verò decidens in lectum, cùm agnosceret se in morte esse,

7 Accersivit [a] administros suos gloriosos qui unà cum ipso fuerant educati a pueritia, & divisit illis ' regnum suum cùm adhuc viveret.

8 Cùm itaque regnavisset Alexander annis ' duodecim, & mortuus esset,

9 Obtinuerunt dominatum administri ejus quisque in loco suo:

10 Et imposuerunt omnes *sibi* diademata post mortem illius, & filii eorum post eos annis multis, & multiplicata sunt mala in terra.

11 ‖ Prodiit autem ex eis radix peccatrix Antiochus ' illustris, filius ' Antiochi regis, qui fuerat Romæ obses; regnavitque anno centesimo trigesimo septimo regni ' Græcorum.

12 Temporibus illis prodierunt ex Jisraële [b] homines iniqui, & persuaserunt multis, dicentes; eamus & disponamus fœdus cū gentibus circumstantibus nos: nam ex quo separati sumus ab illis, [c] obvenerunt nobis mala multa.

13 Qui sermo cum bonus visus esset in oculis illorum,

14 Comparati animo quidam e populo profecti sunt ad regem, qui dedit illis potestatem faciendi [d] statuta gentium.

15 Ædificaverunt itaque ' gymnasium Jeruschalaimis secundum leges gentium:

16 Et ' facientes sibi ipsis præputia abcessserunt a fœdere sancto; & conjuncti gentibus venditi fuerunt ad faciendum malum.

17 ‖ Comparato autem regno coram Antiocho, præcepit quoque animo regnum Ægypti, ut regnaret super duo regna:

18 Et ingressus Ægyptum cum turba numerosa, curribus, elephantisque, & equitibus, & magna classe,

19 Constituit prælium contra ' Ptolemæum regem Ægypti, in quo aversus Ptolemæus a conspectu illius fugit, cecideruntq́; confossi multi:

20 Postea occuparunt civitates munitas in terra Ægypti, accepitque Antiochus spolia Ægypti.

21 Inde revertens Antiochus, postquam percussisset Ægyptum, anno centesimo quadragesimo tertio:

22 Ascendit contra Jisraëlem & Jeruschalaima cum turba numerosa:

23 Et ingressus sanctuarium [e] superbè cepit altare aureum, & lychnuchum lucentem cum omnibus instrumentis ejus, & mensam propositionis, & crateras, phialasq́;, & pelves aureos, & velum, & coronas, & ornatum aureum qui erat in conspectu templi, [f] aurumq́; detraxit omnibus.

24 Similiter accepit argentum & aurum, & instrumenta desyderabilia; accepitq́; thesauros absconditos, quos invenit, & captis omnibus abiit in terram suam.

25 Et fecit cædem hominum, loquens superbia magna.

26 Quamobrem fuit luctus magnus apud Jisraëlem in omni loco eorum.

27 Nam ingemuerunt principes, senioresq́;, virgines, & adolescentes infirmati sunt, & pulchritudo mulierum immutata est:

28 Omnis sponsus assumpsit lamentum, quæ sedebat in thalamo fuit in luctu:

1 *Fuit*] De hujus libri autore non potest æquè constare, ac de libri secundi scriptoribus; etsi ex historiarum quæ in utroq; libro habentur, comparatione manifestissimum est, authores diversos esse, cùm nō tantùm aliter scribāt, sed etiam alia ab hoc atque ab illo conscribantur. Quamobrem ut diversos fuisse credamus, faciunt tum styli varietas, tum historiæ differentia. De authoritate quid patres senserint, omnibus perspectum est: apud nos verò qua autoritate sint, paucis explicabimus. Utrūque humanum scriptum est, & res non paucis præter historiarum veritatem, & justitiæ legem complectitur: sed hunc tamen omnibus numeris libro secundo anteponimus, quia scriptor aut concinnator illius, quisquis tandē fuerit, sibi non constat ipse, & res inter se pugnantes tradit. Dicti sunt autem Macbæorum libri, quia historiam principum quorundam Jehudæorum exponunt, qui populares suos a tyrannide vindicantes, insigne suum aut militare vexillum quatuor literis inscripserunt M.C.B.I. (ut olim Romani facere sunt soliti). Quibus literis significatum est Hebraicè dictum illud Moschis Exodi 15.11. quis est par tibi inter Deos, Jehovah? Ex qua inscriptione vexilli, & a popularibus, & ab exteris omnibus, Macbæi una voce fuerunt appellati; aut vocabulo corrupto Maccabæi. *Cittæorum*] id est, Cilicum, ut explicavimus Gen. 10 4. Veteres autem Macedonas ab Hhebræis fuisse dictos Cittæos, falsò crediderunt, quod non satis assequerentur Bilhhami mentem in ea prophetia, quæ habetur Num. 24 24. a Græc. *pueros*. 7 *Regnum*] id est, administrationem regni. Nam alioqui duos habebat hæredes filios, Alexandrum & Herculem ex Roxana & Arsine uxoribus. 8 *Duodecim*] rotundato numero; regnavit enim præterea mensibus octo. ‖ 2. *Mac*. 4.7. 11 *Illustris*] sive appellatione Græca ἐπιφανὴς, ad quam alludens vulgus Polybio teste, eū vocavit Epimanem, id est, furiosum; qui propterea quod despectus erat, neq; ad ipsum ex jure regnum fuerat perventurum (ut ait Danijel 11.21.) voluit glorioso nomine maculā suam eluere. *Antiochi*] illius nempe qui magnus dictus est. *Græcorum*] .i. Seleucidarum, quia morte Alexandri Magni regnum suum stabiliverunt in Syria.

b Græc. *filii*. 12 *Homines ini.*] quorum principes nominat Josephus Antiq. Jud. lib. 12. ca. 6. & 2. Mac. 4. c Græc. *invenerunt nos*. d Græc. *justificationes*. 15 *Gymnasium*] vide 2. Mac. 4.12. 16 *Facientes*] id est, non alentes circumcisionem, sed præputium reducentes arte, ut ibidem Josephus exponit. ‖ 2. *Mac*. 5. 19 *Ptolomæum*] Philometora. e Græc. *in superbia*. f Græc. *& de squamavit omnia*.

29 Et mota est terra propter habitatores suos, totaque domus Jahhakobi induerunt g pudoris indumenta.

30 Post duos annos h integros misit rex praefectum tributo in civitates Jehudæ, qui venit Jeruschalaima cum numerosa turba:

31 Cui alloquenti ipsos sermonibus pacificis dolosè, crediderunt cives.

32 Ita irruit in civitatem repentè, & cecidit eam plaga magna perdens populum multum ex Jisraële:

33 Et accipiens spolia civitatis incendit eam igne, diruitque domos ejus, & muros ejus in circuitu:

34 Abduxeruntque captivas mulieres, liberosque, & jumenta possederunt.

35 Postea ædificaverunt i in civitate Davidis murum magnum, munitumque turribus munitis, qui fuit ipsis pro arce:

36 Et posuerunt illic gentem peccatricem, viros iniquos, qui confirmarunt se in ea:

37 Et comportarunt arma atque commeatum, congregantesq; spolia Jeruschalaimorum deposuerunt illic, fueruntque loco laquei maximi.

38 Nam fuit pro insidiis in locum sanctum, & pro diabolo infesto in Jisraëlem semper:

39 Unde effundebant sanguinem innocentem in circuitu sanctuarii, & contaminabant sanctuarium.

40 Itaque fugerunt habitatores Jeruschalaimorum propter istos, & fuit urbs habitatio exterorum, fuitque extera natis suis, liberis ipsius derelinquentibus ipsam.

41 Sanctuarium ejus desolatum est ut solitudo, dies festi ejus conversi sunt in luctum, sabbatha ejus in opprobrium, honor ejus in nihilum.

42 Secundum gloriam ejus fuit ignominia ejus, celsitudine ejus conversa in luctum.

43 Cùm autem rescripsisset rex toti regno suo, ut k coalescerent omnes in populũ unũ, & derelinquerent unusquisque ritus suos:

44 Acceperunt omnes gentes secundum sermonem regis.

45 Et multi quoque ex Jisraële consenserunt cultui ejus, & sacrificantes idolis coinquinaverunt sabbathum.

46 Misit enim rex libellos l per legatos Jeruschalaima, & ad civitates Jehudæ, denuntians sequendos esse ritus alienos terræ;

47 Et holocausta, sacrificiumque, & libamen e sanctuario tollenda interdicto:

48 Et profananda sabbatha, diesque festos:

49 Et coinquinandum sanctuarium, & sanctos:

50 Ædificandas aras, & lucos, idolorumque delubra, & sacrificandas suillas, & m immundas pecudes.

51 Dimittendosque filios ipsorum incircumcisos, efficiendas animas ipsorum abominabiles re omni immunda, & inquinamento, ita ut obliviscerentur legis, & immutarent omnia statuta Dei.

52 Qui autem non fecerit secundum verbum regis hunc moriturum esse.

53 n In sententiam hanc omnino rescripsit toti regno suo, & præfecit inspectores toti populo,

54 Civitatibusque Jehudæ mandavit ut sacrificarent in o civitate quaque.

55 Congregati sunt itaque ex populo ad eos multi quisquis dereliquit legem, & perfecerunt mala in terra.

56 Facientes ut Jisraël lateret in abditis locis, in omni perfugio ipsorum.

57 Die autem decimo quinto mensis Cislevi, anno centesimo quadragesimo quinto, extruxerunt abominationem desolationis super altare, & in civitatibus Jehudæ circumquaque extruxerunt aras;

58 Et in foribus domorum, & in plateis fecerunt suffitum;

59 Et libros legis, quos invenerunt conscindentes usserunt igne:

60 Et ubicunque inveniebatur apud aliquem liber fœderis, aut si quis acquiescebat legi: edicto regis afficiebatur morte.

61 Freti robore suo faciebant ita Jisraëli, iis qui deprehendebantur p unoquoque mense in civitatibus.

62 Et vigesimo quinto mensis sacrificantes in ara quæ erat super altare,

63 || Mulieres quæ circunciderant liberos suos, morte afficiebant ex præstituto:

64 Et suspendebant infantes de collo earum; & familias earum & eos qui circunciderant illos, trucidabant.

65 Sed multi in Jisraële confirmati sunt, & roborati cum animis suis, ne res impuras comederent:

66 Susceperuntque consilium moriendi, ut non polluerentur cibis illis neque sanctum fœdus inquinarent, ac mortui sunt.

67 Unde effecta est ira magna contra Jisraëlem valde.

g Græc. *pudorem.*
h Græc. *dierum.*
30 *Præfectum*] Apollonium, ut nominatur 2. Mac. 5. 24.
i Græc. *civitatem Davidis muro magno.*
|| 2. Mac. 6.
k Græc. *essent.*
l Græc. *manu legatorum.*
m Græc. *communes, sic deinceps.*
n Græc. *secundum omnes sermones istos.*
o Græc. *civitate & civitate.*
57 *Cislevi*] qui Novembri nostro ex parte respondet, infra 4. 25.
Abominationem] id est, aram abominandam, qua cultus Dei jacebat desolatus. Sic enim appellatur infrà versu 62. & impositam fuisse altari Josephus ibidem docet cap. 7.
p Græc. *omni mense & mense.*
|| 2. Mac. 6. 10.
67 *Effecta est ira*] id est, amplius exarsit in iram Antioch[i]

Caput II.

1 a TEMPORIBUS illis surrexit Mattitja filius Jochananis, filii Schimhhonis, sacerdos e posteris 1 Jojaribi Jeruschalaimis, & consedit Moddinis.

2 Huic autem erant filii quinque, Jochanan, qui nominabatur 2 Gaddesch;

3 Schimhhon, qui vocabatur 3 Taschi;

4 Jehuda, qui vocabatur 4 Macbæus;

5 Elhhazar, qui vocabatur 5 Hhabaran; & Jonathan, qui vocabatur 6 Aphusch.

6 Videns autem blasphemias, quæ efficiebantur in Jehuda & Jeruschalaimis,

7 Dixit, Hei mihi, quare jam natus sum ad videndum contritionem populi mei, & contritionem civitatis sanctæ, & sedendum illic, quando tradita est in manus inimicorum?

8 Sanctuarium in manu extraneorum est, factus est b Deus in templo ejus habitans ut vir inglorius.

9 Instrumenta gloriæ in captivitatem ex-

a Græc. *diebus.*
1 *Jojaribi*] Qui pr[i]mus recensetur in sa[]cerdotum albo, 1. Chron. 24. 7. ex fam[i]lia (ut credibile est) Elhhazaris, tum qu[ia] primus eo loco nominatur, tum quia Mattitja Pinchasum patrem vocat infr[à] 54.
Moddinis] Hieron[y]mus montem voc[at], Josephus vicum, A[u]thor civitatem, ve[r.] 15. & sequent. Sed h[æc] postrema duo fac[ile] inter se convenire possunt. Montis a[utem] vocabulum eò qu[od] in desertis Jehudæ montanisq; partib[us] sita esset civitas, in Hieronymi conte[x]tum infarctum p[uto]. Nos ex locorum comparatione appellamus Moddin, quia videtur dici a dep[]sorum bonorum perfugio, Hebræa appellatione. 2 *Gaddesch*] hoc nomen, u[t] quentia ferè omnia, nomen est officii, non autem (ut putavit vulgus) cognom[en] Jochananis. Est autem Gaddes præfectus rebus coacervatis atque comparatis[,] si quæstorem dicas ærarii: quod officium fuisse Jochananis, ut res comparatas [] raret atque conservaret, docet historia infrà 9. 36. quamobrem etiam idem ap[pel]latur Joseph 2. Mac. 8. 22. & 10. 19. 3 *Taschi*] id est, (ut ita loquamur) secret[]us, secretorum & fidelium consiliorum author: quo nomine commendatur a[] rente infrà ver. 65. 4 *Macbæus*] vide suprà 1. 1. 5 *Hhabaran*] id est, pervade[ns] strenuitate & fortitudine, cujus exemplum est inf. 6. 43. *Aphusch*] id est, aut [] um, sive vir amplus. Nam utroque modo non incommodè accipi potest, ut inte[] gatur hunc amplificantem potentiam Jehudæorum & nomen fuisse rebus ge[stis] amplissimum, quod historia confirmatur: quamobrẽ etiam idem appellatur Za[c]cai 2. Mac. 8. 22. & 10. 19. b Græc. *templum ejus: metonymia.*

portata sunt, interfecti sunt infantes ejus in plateis ejus, & juvenes ejus gladio inimici.
10 Quæ gens non accepit sortem [c] ex regno, & non obtinuit spolia ejus?
11 Omnis mundus ejus ablatus est, pro libera facta est [d] ancilla.
12 Ecce enim [e] sanctuarium nostrum, & pulchritudo nostra, & gloria nostra desolata est & coinquinarunt ea gentes.
13 Quorsum nobis amplius vivere?
14 Et discindens Mattitja filiique ipsius vestimenta sua induerunt cilicia, & luxerunt valde.
15 Cùm autem venerunt administri regis, qui impellebant in apostasiam, in civitatem Moddina, ut sacrificarent *incolæ*;
16 Multi quidem ex Jisraële ad ipsos accesserunt: Mattitja verò, & filii ejus simul *adducti sunt;
17 Quibus respondentes administri regis allocuti sunt Mattitjam dicentes, princeps & gloriosus & magnus es in civitate hac, firmatusque filiis & fratribus:
18 Nunc accede primus, & fac mandatum regis, ut fecerunt omnes gentes, & viri Jehudæ, & qui relicti sunt Jeruschalaimi: ita eris tu & familia tua inter amicos regis, & tu ac filii tui honorabimini argento & auro, muneribusque multis.
19 Respondens verò Mattitja dixit voce magna, *si omnes gentes regni, & quæ in domo regis sunt, auscultent ipsi, deficientes quisque à cultu majorum suorum, & consenserint mandatis ejus;
20 Ego verò & filii mei ac fratres mei ambulabimus in fœdere majorum nostrorum.
21 Propitius nobis sit Deus, ne derelinquamus legem & statuta ejus.
22 Sermoni regis non auscultabimus, ut transgrediamur cultum nostrum, ad dextram aut sinistram *deflectentes*.
23 Cumq; desivisset proloqui sermones istos accessit [f] quidam Jehudæus in oculis omniũ sacrificaturus in ara Moddinis secundum præceptum regis.
24 Quod videns Mattitja, zelo affectus est, & contremiscentibus renibus suis, extulit animum suum secundum judicium *legis*, incurrensque jugulavit illum super aram ipsam:
25 Hominem quoque regis cogentem sacrificare occidit momento illo, & aram destruxit:
26 ‖ Et zelo affectus legis, ut fecerat Pinchas Zimri filio Schallu,
27 Exclamavit Mattitja in civitate voce magna, dicens; quisquis zelotypus est legis, & præstat fœdus, [g] prosequatur me:
28 Fugeruntque ipse, & filii ejus in montana, *& dereliquerunt quæcunque habebant in civitate illa.
29 Tunc descenderunt multi, qui requirebant justitiam & jus, in *desertum illud,
30 Ut illic considerent ipsi cum filiis suis, & uxoribus suis jumentisq; suis quia multiplicata erant super ipsos mala.
31 Cùm autem renuntiatum esset viris à rege missis, & copiis quæ erant Jeruschalaimi in civitate Davidis, descendisse homines qui dissipaverant mandatum regis, in latebras quæ sunt in deserto illo, & fugisse multos post eos:
32 Statim occupantes eos castra fecerunt contra eos, & constituerunt in eos prælium die [h] sabbathi, cùm edixissent eis,
33 *Quousque tandem? nunc egressi facite secundum sermonem regis & vivetis.
34 Qui dixerunt, non egredíemur, neque faciemus sermonem regis, polluendo diem sabbathi.
35 Itaque accelerarunt in eos prælium.
36 Sed non responderunt eis, neque lapidem miserunt in eos, neque obsepiverunt latebras suas dicentes,
37 Moriamur omnes in simplicitate nostra; testificabitur pro nobis cœlum & terra, quòd nullo judicio habito perditis nos.
38 Ita insurgentibus illis contra hos in prælium sabbatho, mortui sunt hi cum suis uxoribus & liberis suis, ac jumentis suis ad mille animas humanas.
39 Quod cognoscens Mattitja, & amici ejus, luxerunt super eis admodum:
40 Et dixit [i] alter alteri, si omnes fecerimus ut fratres nostri fecerunt, ac non pugnabimus contra gentes istas pro vita nostra & statutis nostris, jam celerrimè nos profligabunt e terra.
41 Itaq; consilium inierunt die illo dicentes, quisquis homo fuerit qui veniet contra nos in prælium die sabbathi, pugnabimus contra eum, ne moriamur omnes quemadmodum mortui sunt fratres nostri in suis latebris.
42 Tunc congregati sunt ad eos [k] congregatione sua *Aschidæi valentes robore e Jisraëlitis, quicunq; voluntariè adhærebant legi:
43 Et quicunque fugiebant ab improbis, cùm adjuncti illis essent illis confirmationi.
44 Tum constitutis copiis ceciderunt peccatores in ira sua, viros iniquos in indignatione sua; & cæteri fugerunt ad nationes *alias* ut servarentur.
45 [l] Obiens enim Mattitja cum amicis suis regionem, destruxerunt aras illorum;
46 Et circunciderunt pueros incircuncisos, quoscunque invenerunt in terminis Jisraëlis, [m] fortiter:
47 Et persecuti sunt omnes illos [n] superbissimos, prosperè succedente hoc opere in manu illorum.
48 Ita asseruerunt legem e manu gentium, & e manu ipsorum regum, ac ne *illi quidem peccatori [o] vires concesserunt.
49 Appropinquantibus autem diebus Mattitjæ, ut moreretur, dixit filiis suis; nunc firmata fuit superbia, & castigatio, & tempus indignationis, & æstus indignationis:
50 Jam verò filii zelotipi estote legis, & exponite animas vestras pro fœdere majorum vestrorum.
51 Mementote patrum nostrorum, quæ opera fecerint suis temporibus; & accipietis gloriam magnam; & nomen æternum.
52 Abraham nónne in tentatione inventus est fidelis? & imputatum est ei ad justitiam.
53 Joseph tempore angustiæ suæ observavit mandatum, & Dominus Ægypti factus est.
54 Pinchas pater noster cùm zelo afficeretur legis, accepit fœdus æterni sacerdotii.

c Græc. *regnum.*
d Græc. *in servam.*
e Græc. *sancta.*
16 *Adducti*] ut qui nollent sacrificia impia accedere.
19 *Si omnes*] his vocibus non dubitamus inesse synchysin potiùs librariorum culpa, quàm authoris ipsius. Sensus enim est, Mattitjam neque exemplo servorum regis, neque gentium omnium a vero Dei cultu abducendum iri.
f Græc. *vir.*
‖ Num. 25.
g Græc. *exito post me.*
29 *Desertum*] de quo supra in ver. 1.
h Græc. *sabbathorum: sic deinceps.*
33 *Quousque*] huic item loco virium non dubitamus fuisse factum, pro eo quod est, ἕως τούτου· νῦν ἐξελθόντες, &c.
i Græc. *vir proximo suo.*
k Græc. *congregatio Aschidæorum.*
42 *Aschidæi*] hoc nomen non est illius gentis; sed propriè eos denotat profugos qui religionis ergò huc illuc fuerunt diffusi, ne tyranni de regis ad scelus ullum cogerentur. Aschid enim diffusum sonat: sic infra passim, & 2. Mac. 14. 6.
l Græc. *circumdans.*
m Græc. *in fortitudine.*
n Græc. *filios superbiæ.*
48 *Illi*] nempe Antiocho Epiphani sive illustri, de quo supra 1. 11.
o Græc. *dederunt cornu.*

55 Jehoschuahh complendo sermonem, factus est in Jisraële judex.

56 Caleb testimoniis confirmando in Ecclesia *sermonem suum*, percepit hæreditatem terræ.

57 David in misericordia sua hereditariò habuit thronum æterni regni.

58 Elija zelo affectus legis assumptus est in cœlum usque.

59 Chananja, Hhazarja, & Mischaël credentes servati sunt e flamma.

60 Danijel in simplicitate sua liberatus est ex ore leonum.

61 Sic igitur cogitate in [p] generationem quamque; quicunque spem habent in illo, eos non infirmatum iri.

62 Et a sermonibus viri peccatoris ne timeatis, quia gloria ejus in stercora & in vermes abitura est.

63 Ut hodie extollatur, cras minime reperietur: nam reversus fuerit in pulverem suum, & raciocinatio ejus perierit.

64 Vos itaque filii confirmamini, & viros vos præbete in lege: nam ea gloriam adipiscemini.

65 Ecce autem Schimhhonem fratrem vestrum, scio virum consilio valentem esse; ipsi auscultate [q] omni tempore, ipse vobis futurus est pater.

66 Jehuda verò Macbæus, qui valet potentia a juventute sua, is vobis futurus est dux exercitus, ut geratis bellum popularium:

67 Ita vos adducetis ad vos eos omnes qui observant legem, & *facietis* ultionem populi vestri.

68 Retribuite retributionem gentibus, & attendite ad præcepta legis.

69 Tum benedixit eis, deinde appositus est suis majoribus.

70 Cumq; mortuus esset centesimo quadragesimo sexto anno, sepeliverunt eum filii ipsius in sepulchris majorum ipsius Moddinis, & luxerunt eum omnes Jisraëlitæ luctu magno.

p Græc. *generatio-nem generationum.*

Ecclesiastici 10.11. & 12.

q Græc. *omnibus diebus.*

Caput III.

1 Surrexit itaque Jehuda, qui vocatus est Macbai filius ejus pro eo:

2 Cui auxiliantes omnes fratres ipsius, & quicunque adhæserant patri ipsius, gesserunt bellum Jisraëlis cum lætitia.

3 Et amplificavit gloriam populo suo: nam induens thoracem ut Gigas, & accingens arma bellica sua, prælia constituit protegens castra sua gladio:

4 Et similis effectus leoni in operibus suis, & tanquam juvenis leo rugiens in venationem,

5 Persecutus est iniquos perscrutans eos, & turbantes populum suum incendit;

6 Adeò ut contraherentur iniqui ex metu ejus, & omnes operarii iniquitatis conturbarentur, prospere succedente salute [a] per administrationem ejus.

7 Sic exacerbans [7] reges multos lætificavit Jahhakobum operibus suis, ita ut in seculum usque memoria ejus sit benedictioni:

8 Et pervadens per civitates Judææ profligavit impios ex ea, avertitq; iram a Jisraële,

9 Factusq; celebris ad extremitatem usque terræ congregavit pereuntes.

10 Quamobrem congregavit Apollonius gentes, & ex Schomrone copias multas, ut bellaret contra Jisraëlem:

11 Quod cognoscens Jehuda processit ei [b] obviam, & percutiens eum occidit, cadentibus confossis multis, & reliquis fugientibus:

12 Quorum spolia accipiens, gladium Apollonii assumpsit Jehuda, eoq; bellum gessit diebus omnibus.

13 Audiens verò Seron princeps copiarum Syriæ collegisse Jehudam cœtum ecclesiamque fidelium secum & procedentium in bellum, dixit,

14 Comparabo mihi nomen, & glorificabor in regno, debellans Jehudam & socios ejus, & istos nihili facientes sermonem regis.

15 Et applicavit se ad illud, ascenderuntq; cum eo castra impiorum fortia ad juvandum eum, & exequendum ultionem in filios Jisraëlis.

16 Cùm autem appropinquasset ad ascensum Beth-choronis usque, egressus est Jehuda obviam ei paucis comitibus:

17 Qui ut viderunt venientem exercitum obviam sibi dixerunt Jehudæ, quid poterimus, qui pauci sumus, efficere præliando contra tantam multitudinem *ac* fortem, cùm nos solutis viribus simus ex inedia hodierna?

18 Sed dixit Jehuda, facile est concludi multos in paucorum manibus, neque est differentia coram [c] Deo cœli ut servet, multisne an paucis:

19 Non enim multitudine copiarum est victoria belli, sed e cœlo fortitudo est.

20 Ipsi veniunt contra nos cum [d] plurima injuria, & iniquitate ad tollendum nos, & uxores nostras, liberosque nostros, ad spoliandum nos,

21 At nos pugnamus pro animis nostris, & legibus nostris.

22 Quamobrem ille conteret istos in conspectu nostro: vos itaq; ne metuatis ab illis.

23 Cumq; desiisset loqui, invectus est in eos repentè, adeò ut contereretur Seron, & castra ipsius coram eo.

24 Et persecuti sunt eos in descensu Bethchoronis ad campum usque, cecideruntque ex eis quasi octingenti viri, reliqui verò fugerunt in terram Pelischtæorum.

25 Ita cœpit metus Jehudæ fratrumque ipsius, & consternatio irruere in gentes circunstantes ipsos:

26 Et [e] perlatum est ad regem usque nomen ipsius; denique de prœliis Jehudæ enarrabant omnes gentes.

27 Ut autem rex Antiochus audivit sermones istos, [f] exarsit indignatione, & mittens congregavit copias omnes regni sui, castra potentia valde:

28 Aperiensque ærarium suum dedit stipendia copiis suis in annum, & mandavit eis ut in annum comparatæ essent ad omnem usum.

29 Sed cùm videret deficere argentum e thesauris, & collectores tributorum regionis paucos esse propter [29] seditionem & plagam quam effecerat in terra, tollendo leges quæ fuerant a diebus primis;

¶ 2. Mac. 8.1.

a Græc. *in manu ejus.*

7 *Reges*] id est, dynastas, principes & primores viros, qui reges quoque in scriptura appellantur, ut Jeschahh. 1.8.

b Græc. *in occursum ejus, ut ver. 16. &* 17.

c Græc. *τοῦ οὐρανοῦ, ut infra ver. 60.*

d Græc. *cum multitudine injuriæ.*

e Græc. *appropinquavit.*

f Græc. *iratus est.*

29 *Seditionem*] id est, divisiones & intestinos motus oborientes in singulis gentibus, propterea quod offenderetur ipsarum superstitio insolente edicto regis Antiochi, de quo supra 1.43. nam semper vulgatum fuit in superstitiosis gentibus illud Hesiodi, νόμος ἀρχαῖος ἄριστος.

30 Veritusque ut non haberet quod semel aut bis satis esset ad sumptus & donaria, quæ dederat antea liberali manu; ut abundaverat supra reges priores g liberalitate donorum:

31 Incertus cum animo suo valde, cepit consilium proficiscendi in Persida; & accipiendi tributa regionum illarum, ac congregandi pecuniam multam.

32 Itaque reliquit Lysiam hominem gloriosum, & e regali genere, præfectum negotiis regis a fluvio Euphrate usque ad terminos Ægypti,

33 Qui educaret Antiochum filium ipsius, donec reverteretur ipse:

34 Et tradidit ei dimidium copiarum atque elephantos, addens mandata ei de rebus omnibus quas volebat, & de habitatoribus Jehudææ, ac Jeruschalaimorum,

35 Ut mitteret in eos exercitum ad atterendum & tollendum robur Jisraëlis, & reliquias Jeruschalaimorum, auferendumque e loco illo memoriam eorum;

36 Et collocandum viros alienigenas in omnibus terminis eorum, & sorte tradendum terram eorum.

37 Rex verò ipse accipiens dimidium copiarum quod remanserat, profectus est 'Antiochia e civitate regni sui, anno centesimo quadragesimo septimo, & trajecto Euphrate fluvio, regiones superiores peragravit.

38 ‖Elegit autem Lysias Ptolemæum filium Dorymenis, & Nicanorem, & Gorgiam viros potentes ex amicis regis;

39 Et misit cum eis quadraginta millia virorum, & septies mille equitatum, ut venientes in terram Jehudæ devastarent eam secundum sermonem regis.

40 Atque hi profecti cum omni exercitu suo venerunt, & castra posuerunt prope Emmauntem in regione campestri:

41 Quorum h famam audientes mercatores regionis assumpserunt argentum & aurum multum valde, atque administros, & venerunt in castra, ad accipiendum Jisraëlitas in servitium sibi, quibuscum adjunxerunt se copiæ Syriæ, & regionis alienigenarum.

42 Videns itaque Jehuda & fratres ejus multiplicata esse mala, & copias castra metari in terminis suis; ut cognoverunt sermones regis quos mandaverat fieri populo ad perditionem & consummationem dixerunt i quisque alter alteri:

43 Restituamus populum nostrum ex dejectione hac, & pugnemus pro populo nostro, ac sanctuario.

44 Et congregatus est conventus, ut parati essent ad bellum, utque orantes peterent misericordiam, & miserationes *a Deo*.

45 (Nam Jeruschalaimorum urbs erat vacua habitatoribus ut desertum, non erat qui 'ingrederetur, aut egrederetur inter natos ejus & sanctuarium erat conculcatum, & viri alienigenæ in arce erant, diversorium erat pro gentibus; denique sublata erat delectatio ex Jahhakobo, tibiaque & cithara defecerat.)

46 Congregatique venerunt 'Mitzpam e regione Jeruschalaimorum, quia locus orationis fuerat Mitzpæ antea Jisraëli.

47 Et jejunaverunt die illo, induentes cilicia, & cinerem imponentes capitibus suis, & disruperunt vestimenta sua:

48 Expanderuntque libros legis, de quibus accuratè scrutabantur gentes, ut inscriberent eis figuras idolorum suorum:

49 Et afferentes vestimenta sacerdotii, primitiasque, & decimas excitaverunt 'Naziræos, qui expleverant dies suos.

50 Inclamaveruntque voce in cœlum sublata dicentes, quid faciemus istis, & quonam istos abducemus?

51 Et sanctuarium tuum conculcatum est atque inquinatum, & sacerdotes tui versantur in luctu & abjectione:

52 Et ecce gentes istæ congregatæ sunt contra nos ad tollendum nos. Tu nosti quas rationes ineant contra nos.

53 Quomodo poterimus subsistere in faciem istorum, nisi tu adjuveris nos?

54 Clanxeruntque tubis, & clamaverunt voce magna.

55 Postea verò constituit Jehuda duces populi, chiliarchos, & centuriones, & præfectos quinquagenis, & decuriones:

56 Dexeruntque iis qui ædificabant domos, & desponsaverant uxores sibi, & conseverant vineas, timidisque, ut reverteretur quisque domum secundum legem.

57 Ita profecta sunt castra, & metati sunt ad Emmauntem 'meridiem versus.

58 Et dixit Jehuda, ‖accingimini, & estote k strenui, ac estote parati l manè ad pugnandum contra gentes istas quæ congregatæ sunt adversum nos, ad tollendum nos & sanctuarium nostrum:

59 Nam melius est nos mori in bello, quàm videre mala gentis nostræ & sanctuarii.

60 Prout autem fuerit voluntas *Dei* in cœlo, ita faciat.

Caput IIII.

1 'Assumpsit autem Gorgias quinquies mille viros, & mille equites electos, & 'castra ista profecta sunt noctu,

2 Ut irruentes in castra Jehudæorum cæderent eos repentè: erantque ipsi a incolæ montis duces itineris illi.

3 Quod audiens Jehuda profectus est ipse ac 'potentes illi ad percutiendum copias regis, quæ erant Emmaunte.

4 Atque adhuc quidem illius copiæ erant dispersæ a castris,

5 Cùm veniens Gorgias in castra Jehudæ noctu, nemine invento, quæsivit eos in montibus; nam dicebat, fugiunt isti a nobis.

6 Simulac autem illuxit dies, visus est Jehuda in campo ipso cum tribus virorum millibus: veruntamen tegumenta gladios q; non habebant pro voluntate sua.

7 Cùm itaque aspicerent castra gentium fortia loricatis hominibus, & equitatum circumstantem ea, qui quidem periti erant b rei militaris,

8 Dixit Jehuda viris qui erant cum ipso, ne timeatis multitudinem istorum, & impetum isto-

g Græc. liberalis ...

31 In Persid.] vide infra 6.1.

37 Antiochia] ea quæ fluvio Daphnæ adjacet, unde nomen habet.

‖ 2.Mac.8.

h Græc. nomen.

i Græc. quisque ad proximum suum.

45 Ingrederetur] ... populi administratione in se publicè reciperet, ut Num.27.17.

46 Mitzpam] in finibus Binjaminitarũ, de qua 1.Schem.7.5. & 15.

49 Naziræos] votivos puta ex lege, Num.6. nam vota ad exorandam a Deo misericordiam pertinebant, ut Lament. 4.7.

57 Meridiem] id est, qua parte spectat Jeruschalaima, cùm hostes ab altera parte Emmauntis essent, supra ver.40.

‖ Deut.20.

k Græc. in viros potentes.

l Græc. in manè.

1 Assumpsit] Sensus est, Gorgias volens contra Jehudæos in festo agmine procedere cum sex hominum millibus, duces adhibuit itineris, quibus authoribus Jehudæos numero paucos, inermes, & inopinantes aggressus opprimeret, nihil necesse ratus, ut tota castra ad istud consilium efficiendum moverentur, ut apparet ex versu 6.

Castra ista] i. hi sex mille viri duce Gorgia.

a Græc. filii summitatis sive promontorii.

3 Potentes illi] qui ad Jehudam fuerant congregati sup. 3. 44.

b Græc. belli.

istorum ne formidetis:

9 Mementote ut servati sunt majores nostri in mari rubro, quando persequebatur eos Parhho instructus copiis.

10 Nunc ergo inclamemus [c] Deum cœli, si miserebitur nostri; & recordatus fœderis majorum conteret castra ista hodie in conspectu nostro:

c Græc. cœlum: synecdoche: sic deinceps.

11 Ut cognoscant omnes gentes, esse qui liberet & servet Jisraëlem.

12 Attollentes autem alienigenæ oculos suos cùm vidissent illos ex adverso venientes,

13 Exierunt e castris in prælium, & clanxerunt qui erant a Jehuda.

14 Cumque fuissent congressi, gentes illæ contritæ sunt, diffugeruntque in campum.

15 Extremi verò omnes ceciderunt gladio; quos persecuti sunt ad Schedemothas usq; & usque ad campos Edomææ, Aschdodumque & Jamniam; cecideruntq; ex eis quasi ter mille viri.

15 *Schedemothas*] .i. fructiferos agros Moabitarum, quos celebres fuisse testatur Jescha. 16. 17. vox autem Hhebraica postea invaluit, & in nomen quasi proprium abiit, ex quo etiã montes Alsadami apud Ptolemæum in Geographicis fuerũt appellati. Est autem hic orientis tractus: ut ex sequentibus Edomæa terminus meridianus est, Aschdodum verò, id est, Azotus, &c. ab occidente sunt.

16 Reversus autem Jehuda & copiæ ejus a [d] persecutione illorum,

d Græc. *persequendo post eos.*

17 Edixit populo, ne concupiscatis spolia; [e] hostes enim sunt ex adverso nostri,

e Græc. *bellum, metonymia.*

18 Gorgias, inquam, & copiæ ejus in monte isto sunt prope nos; sed state nunc contra inimicos nostros, & expugnate illos; postea verò liberè spolia illorum capite.

19 Absolvente adhuc Jehuda ista *eloqui*, apparuit pars quædam prospiciens e monte:

20 Quæ vidit in fugam versos fuisse *suos*, & *Jehudæos* succendere castra sua: nam fumus qui spectabatur demonstrabat factum.

21 Illi autem videntes ista timore perculsi sunt valde; & simul videntes Jehudæ castra in campo parata ad prælium,

22 Fugerunt omnes in regionem alienigenarum.

23 Itaq; Jehuda reverso ad spolia castrorum, acceperunt aurum multum & argentum, & [f] hyacinthinas vestes, & infectas purpura marina, & divitias magnas:

f Græc. *hyacinthũ, & purpuram marinam.*

24 Deinde reversi laudarunt & benedixerunt Deo cœli, eò quòd bonus sit, quòd in seculum misericordia ejus:

25 Effectaque est salus magna Jisraëli die illo.

26 Quicumq; autem alienigenarum conservati sunt, advenientes renuntiarunt Lysiæ omnia quæ acciderant:

27 Et ille audiens confusus est, & abjecit animum quòd ea non essent facta Jisraëli quæ voluerat, neque evenissent ea quæ rex ipsi mandaverat.

28 Sequente autem anno collegit virorum lectissimorum sexaginta millia & quinquies mille virorum equitatum, ut expugnaret eos:

29 Venientesque in Edomæam castra fecerunt Beth-tzuræ, quibus occurrit Jehuda cum decies mille viris,

29 *Beth-tzuræ*] termino Jehudæ, cujus mentio est Jehosch. 15. 58. & infrà ver. 61.

30 Et videns castra illorum fortia, oravit dicens, benedictus es servator Jisraëlis, qui contrivisti impetum potentis per [g] servum tuum Davidem, & tradidisti castra alienigenarum in manus Jonathanis filii Schaulis,

g Græc. *manum servi.*

& armigeri ipsius.

31 Conclude castra ista in manu populi tui Jisraëlis, & confundantur in copiis & equitatu suo:

32 Inde illis metum, & liquefac [h] audax robur illorum, commoveanturque contritione ipsorum:

h Græc. *audaciam roboris.*

33 Dejice ipsos gladio amantium te; & laudent te omnes qui cognoscunt nomen tuum, hymnis.

34 Tum congressi sunt inter se, cecideruntque ex castris Lysiæ ad quinquies mille viros ceciderunt inquam ex adverso istorum.

35 Videns autem Lysias fugam quæ fuerat sui exercitus, & factum audax Jehudæ, atque ut parati sunt vivere aut mori generosè, profectus in Antiochiam exteros collegit; multiplicatoque exercitu qui fuerat confectus, cogitavit oportere ut instauratus rediret in Jehudæam.

36 Dixit autem Jehuda & fratres ejus, ecce contriti sunt inimici nostri, ascendamus ad purificandum locum sanctum, & instaurandum denuò:

36 *Dixit*] nempe cùm primùm se vidit ab hostibus quiescere.

37 Congregatique castris totis ascenderunt in montem Tzijonis:

38 Ubi cùm viderunt sanctuarium desolatũ, & altare contaminatum, portasque exustas, & in vestibulis plantas enatas tanquam in arboreto, aut in aliquo montium, [i] cellasq; dirutas:

i Græc. *pastophoria.*

39 Diffregerunt indumenta sua plangentes planctu magno, imposueruntque cinerem capiti suo,

40 Et procidentes super faciem in terram clanxerunt tubis [k] hoc significantibus, & inclamaverunt Deum cœli.

40 *Tubis hoc sign.*] .i. iis instrumentis, eaque forma, quæ imperatur lege Numer. 10.

k Græc. *significationum.*

41 Tunc mandavit Jehuda viris ut oppugnarent eos qui erant in arce, donec purificaret locum sanctum:

41 *In arce*] .i. tertia parte oppidi quę ἄκρας nomen deinde habuit Græca appellatione.

42 Et elegit sacerdotes inculpatos studiosos legis,

43 Qui purificarunt locum sanctum, & sustulerunt lapides contaminationis *exportantes* in locum immundum.

44 Cùm autem consilium inirent de altari holocausti contaminato, quid eo facturi essent,

45 Accidit eis consilium optimum destruendi illud ne fortè esset ipsis probro, quia gentes contaminaverant illud: & destruxerunt altare,

46 Reposueruntque lapides illos in monte domus ipsius commodo loco *servandos*, donec Propheta adventaret ad respondendũ de illis:

46 *Respondend.*] .i. docendum quid illis fieri oporteret. Simile est Hhez. 2. 63.

47 ‖ Et acceptis lapidibus integris secundum legem ædificaverunt altare novum ad formam ejus quod fuerat priùs.

‖ Exod. 20. 25.

48 Postea ædificatis locis sanctis interioribusq; domus partibus, atria ipsa sanctificaverunt,

49 Et factis novis instrumentis sanctis intulerunt lychnuchum, & altare holocaustorum, ac thymiamatum, mensamque in templum.

50 Ita suffitum fecerunt in altari, & accenderunt lucernas impositas lychnucho, ut lucerent in templo:

51 Im-

51 Imposueruntq; mensæ panes, & extenderunt aulæa, perfeceruntq; omnia opera quæ curaverant.

52 Tum surgentes manè vigesimo quinto die mensis noni (is est mensis Cislev) anno centesimo quadragesimo octavo,

53 Obtulerunt sacrificium secundum legem in altari holocaustorum novo quod fecerant.

54 Quo die contaminaverant illud gentes, eodem fuit denuo instauratum cum canticis & citharis cinyrisque & cymbalis:

55 Et procidentes omnes populares in faciem adoraverunt benedixeruntq; Deo cœli, qui prosperum successum tribuerat ipsis.

56 Celebraveruntque hanc instaurationem altaris diebus octo, offerentes holocausta cum lætitia, & sacrificantes sacrificium salutis & laudis.

57 Nam ornarunt [l] partem anteriorem templi coronis aureis, & scutulis, renovaruntq; portas, & cellas, cùm januas apposuissent eis.

58 Cùm itaque fuisset lætitia magna in populo valde, & aversum opprobrium gentium:

59 Statuit Jehuda cum fratribus suis, & tota ecclesia Jisraëlis, ut agerentur dies instaurationis altaris temporibus suis [m] quotannis, diebus octo, incipientibus a vigesimo quinto mensis Cislevi, cum lætitia & gaudio:

60 Et ædificarunt eodem tempore [n] in monte Tzijonis circumquaque muros altos, & turres præpotentes, ne quando advenientes gentes proculcarent ea, ut fecerant priùs:

61 Mandaveruntque exercitum qui illic erat custodiis incumbere, postquam munivissent illud: & servare Beth-tzuram, ut haberet populus munitionem, ex adverso Edomææ.

56 *Salutis*] id est, gratiarum actionis, quod pacificorum sacrificium vulgò appellarunt. Sic accipiendum esse evincit argumentum, itemque Propheta Psa. 116. 13.

l Græc. *quod est in facie templi.*

m Græc. *annum secundum annum.*

n Græc. *montem.*

61 *Illic*] nempe Beth-tzuræ Edomææ versus, ut suprà vers. 29.

Caput V.

1 ‖ Fuit autem, cùm audissent gentes in circuitu ædificatum esse altare, instauratumq; denuò sanctuarium, ut prius, ut irascerentur valde:

2 Ineuntesque consilium de tollendo genere Jahhakobi, eos qui erant in medio sui, inciperent morte afficere, & tollere aliquos e populo.

3 Quamobrem expugnavit Jehuda, bellum gerens in [a] posteros Hhesavi in Edomæa, regionem Hhakrabbattenam quia circumsedebant Jisraëlitas, & percussit eos plaga magna, eosq; in arctum compellens cepit spolia eorum.

4 Deinde recordatus malitiæ filiorum Hhakanis, qui fuerant populo [b] laqueus & offendiculum, struendo eis insidias per itinera;

5 Postquam inclusi fuissent ab eo in turres castra metante contra illos, internecioni devovit illos, & incendit turres illius *regionis* igne, cum omnibus quæ erant in eis.

6 Inde transmeavit in Hhammonitas, ubi invenit manum fortem, populumque multum cum Timotheo duce ipsorum.

7 Eo autem cum illis congresso præliis multis, contriti sunt a conspectu ejus, ita percussit eos.

8 Cumq; cepisset priùs Jahhzerum & pagos illius, reversus est in Jehudæam.

9 Congregatæ sunt autem gentes quæ erant in regione Gilhhadis contra Jisraëlitas, qui erant in finibus ipsorum, ad tollendum ipsos.

10 Quamobrem fugerunt in munitionem Dathema, miseruntque literas ad Jehudam & fratres ejus, dicentes,

11 Congregatæ sunt contra nos gentes quæ circumstant nos ad tollendum nos, atque se comparant ut venientes occupent munitionem in quam confugimus; & Timotheus dux est exercitus ipsarum.

12 Nunc igitur veniēs eripe nos e manu ipsarum: nam [c] ceciderunt e nobis multi:

13 Et omnes fratres nostri qui erant in partibus Tobi, morte affecti sunt, & captivas abduxerunt uxores ipsorum, liberosq; eorum & ipsam supellectilem, postquam peremissent illic ad mille viros.

14 Cùm adhuc literæ istæ legerentur, ecce nuntii alii advenerunt ex Galilæa disruptis vestibus renuntiantes in hanc sententiam,

15 Dicentesq; convenisse contra se ex Ptolemaide, Tyroq; & Tzidone, & Galilæam totam repletam esse alienigenis, ut consumant nos, *inquiebant illi.*

16 Cum autem Jehuda populusq; audivisset sermones istos, congregata est ecclesia magna ad consulendum quid facturi essent fratribus suis, qui erant in afflictione, & oppugnabantur ab illis:

17 Dixitq; Jehuda Schimhhoni fratri suo, elige tibi viros, & profectus libera fratres tuos qui sunt in Galilæa: ego verò & Jonathan frater meus proficiscemur, in regionem Gilhhadis.

18 Ita reliquit Josephum filium Zecarjæ & Hhazarjam, duces populi, cum reliquis copiis in Jehudæa ad custodiam:

19 Quibus mandavit dicens, præeste huic populo, ac ne committite prælium in gentes, donec reversi fuerimus.

20 Cùm ergo distributi essent Schimhhoni viri ter mille, qui proficiscerentur in Galilæam; Jehudæ verò viri octies mille *profecturi* in regionem Gilhhadis:

21 Profectus Schimhhon in Galilæam commisit prelia multa contra gentes, & contritis gentibus a conspectu suo persecutus est eos ad portas usque Ptolemaidis;

22 Adeò ut caderent ex gentibus ad viros ter mille: ceperuntque spolia earum.

23 Et assumentes alios e Galilæa, etiam qui in Hharbathis erant, cum uxoribus liberisque, & quæcunque erant ipsis, abduxerunt ea in Jehudæam cum lætitia magna.

24 Jehuda verò Macbæus, & Jonathan frater ejus cùm trajecissent Jardenem, profecti sunt itinere trium dierum in deserto.

25 Ubi occurrerunt Nabathæis, qui obviam venientes illis pacificè enarraverunt illis omnia quæ acciderant fratribus ipsorum, in regione Gilhhadis,

26 Et multos ex eis comprehensos esse

‖ 1. Mac. 12.

a Græc. *filios.*

3 *Hhakrabbatenam*] id est, regionem populorum qui Hhakrabbri dicebantur Jehudeæ conterminā, ut constat ex Num. 34. 4. Jehosc. 15. 3. Et Judic. 1. 36.

4 *Filiorum Hhacanis*] hunc locum ita legendum esse, res ipsa loquitur: nam Beanis, sive (ut apud Josephum legitur) Bavanis, scriptura nusquam meminit: sed librariorū imperitia duas voces in unam contraxit, qui pro Benehhakan scripserunt Bavan. Fuit autem Hhakan Etzeri filius, Gen. 36. 27. qui idem Jahhakan 1. Chron. 1. 42. Unde filii Jahhakanis dicti sunt populi Edomææ Num. 33. 31. & 32. Et Deu. 10. 6.

b Græc. *in laqueum & offendiculum.*

8 *Jahhzerum*] legitur quidem in contextu Græco Gazer, quem secutus est Hieronymus; sed Gezer, sive Gazer ab hoc tractu situm est longissimè, ut apparet ex Jehosch. 16. 3. & 10. & Judic. 1. 29. & alibi passim. Quamobrem locū hunc ex Josepho Græco confirmamus hoc modo legendum esse. De hoc autem oppido vide Num. 21. 32 & 32. 1.

10 *Dathema*] id est, meo judicio, Rithma, cujus meminit Mosche Num. 33. 18. & 19. Nam d in r apud Hhebræos commutari non est insolens, ut Dodanim, Rodanim Genes. 10. 4. & 1. Chron. 1. 7.

c Græc. *cecidit e nobis multitudo.*

13 *Tobi*] sic restituimus locum ex Judic. 11. 5. & 7. & 2. Sche. 6. & 10. 8. Nā hæc regio dicitur Tob, & Syriæ attribuitur in scriptura sacra, atque inde Tobiani Jehudæi, 2. Mac. 12. 17.

15 *Ptolemaide*] quæ Hhebræis dicitur Hhaco, ut legitur Judic. 1. 31.

Repletam esse] vocem hanc ex Hieronymo supplere non dubitavimus, ut omnino necessariam.

23 *Hharbathis*] propriè dicendum fuisset Hharabothis, id est, locis campestribus: campum magnum appellat infra 12. 49. Quo nomine Hhebræi planities, quibus impendent montes, soliti sunt designare.

'Botzræ, & Betzeri, 'Mallæ, Cheschbone, 'Mahhacathę, & Karnajimis, quæ omnes civitates munitæ sunt & magnæ,

26 *Botzra*] hæc nomina cùm ex Josepho, tum ex historiæ sequentis comparatione, inprimis verò scripturæ sacræ sic restituimus. Est autem Botzra Edomæorum metropolis, Jesch. 63. 1. Betzer verò vel Botzra quoque Moabitarum oppidum, olim ad Reubenitas pertinens, Meraritis assignatum. vide Jirmejæ 48. 24.
Malla] sic legimus ex Josepho. Est autem Malle propriè munitio quam jureconsulti clausuram vel clusuram vocant, eademque vocatur Mitzpa Moabitarum, 1. Schem. 22. 3. ut confirmatur infra ver. 35.
Mahhacathe] id est, oppido Mahha hathæi, habitantis in finibus Gilhhadis, de quo populo Deut. 3. 14. Jehosch. 12. 5. & alibi passim. Cheschbonis verò nomen pervulgatum est, Karnajima Mosche nominavit Gen. 14. vers. 5.
d Græc. *ore: sic deincepş.*

27 In cæteris quoque civitatibus Gilhhadis comprehensos esse; ac postridie statuere irruptione facta contra munitiones eas occupare, deinde verò tollere omnes illos die uno.

28 Quamobrem convertit Jehuda cum castris suis viam ad desertum in Botzram repentè, & capiens civitatem occidit omnem masculum [d] acie gladii, & acceptis omnibus spoliis eorum incendit eam igne.

29 Inde verò movens nocte profectus est tanquam in munitionem *iturus esset.*

30 Sed cùm illuxisset, sublatis oculis ipsorum, ecce populus multus atque innumerus attollebant scalas & machinas ad capiendum munitionem, & bello petebant eos.

31 Videns autem Jehuda inceptum esse prælium clamore civitatis ascendente in cœlum usque tubis & voce magna, dixit viris copiarum,

32 Pugnate hodie pro fratribus vestris:

33 Et procedentes tribus ordinibus a tergo illorum clanxerunt tubis, & inclamaverunt oratione.

34 Agnoscentia verò castra Timothei, Macbæum esse, fugerunt a cōspectu ejus, & percussit eos plaga magna, adeò ut ceciderint ex eis die illo ad octies mille viros.

35 Postea declinans Mitzpam oppugnavit eam, & occupavit eam, occidit omnem marem ejus, acceptisque spoliis ejus incendit eam igne.

36 Inde movens occupavit Cheschbonem, Mahhacatham, Betzerum, & reliquas civitates regionis Gilhhadis.

e Græc. *post hæc autem verba.*

37 *Rephanis*] vel Raphonis, quam civitatem Remphanem vocat Stephanus Act. 7. 43. & Hhamos Cijunem cap 5. vers. 26. videq; iç in Acta Apostolorum ex translatione Arabica annotavimus.

37 [e] His autem rebus gestis, congregavit Timotheus, castra altera, & castra metatus est ex adverso 'Rephanis trans torrentem;

38 Jehuda verò misit qui explorarent castra, hi renuntiarunt ei dicentes, congregatæ sunt ad eos omnes gentes quæ circunstant nos, copiæ multæ admodum:

39 Arabas etiam conduxit ad auxilium suum, & castra habent trans torrentem, parati venire ad pugnandum contra te. Profectus est itaque Jehuda obviam eis.

40 Dixit verò Timotheus principibus copiarum suarum, cùm appropinquaret Jehuda & castra ejus ad torrentem aquæ, si trajecerit ad nos prior non poterimus sustinere eum; sed [f] omnino potentior erit nobis:

f Græc. *potens, potentior.*

41 Sin autem formidaverit, & castra fecerit trans fluvium, trajiciemus ad eum, erimusq; potentiores eo.

42 Sed ubi appropinquavit Jehuda ad torrentem aquæ, stitit populi scribas ad torrentem, & mandavit eis dicens, ne sinatis [g] ullum hominem castra ponere; sed veniant omnes in prælium.

g Græc. *omnem.*

43 Ita trajecit in illos prior, totúsque populus ipsius post ipsum, & contritæ sunt in conspectu ejus omnes gentes, quæ abjicientes arma sua fugerunt in 'fanum, quod est Karnajimis.

43 *Fanum*] Atergatium, ut appellatur 2. Mac. 12. 26.

44 Occupantes autem civitatem, fanum ipsum incenderunt igne cum omnibus quæ erant in eo. Sic eversa est urbs Karnajimorum, cùm non potuissent amplius sustinere in conspectu Jehudæ.

45 Tunc abduxit Jehuda omnes Jisraëlitas qui erant in regione Gilhhadis, [h] tam parvum quàm magnum, & uxores eorum, liberosque eorum & suppellectilem, castra magna admodum, ut venirent in terram Jehudæ.

h Græc. *a parvo ad magnum.*

46 Cùm autem venissent 'Hhephronem usq; (quæ civitas est magna in ipso ingressu, munita valde, non poterat declinari ab ea dextrorsum aut sinistrorsum: sed per medium ejus cundum erat)

46 *Hhephronem*] civitas est (ut docet ratio itineris) ad Midjanitas pertinens, dicta (opinor) ab Hhephero Midjanis filio, Gen. 25. 4. & 1. Chron. 1. 33.

47 Excluserunt eos cives,

48 Et obstruxerunt portas lapidibus.

49 Misit verò ad eos Jehuda verbis pacificis, dicens,

50 Transibo per terram tuam, ut abeamus in terram nostram: nemo autem malè faciet vobis; tantummodo pedibus transibimus: sed noluerunt aperire ei.

51 Quamobrem mandavit Jehuda, ut pronuntiaretur in castris irrumpendū esse cuique ab eo quo erat loco; & irruperunt viri copiarum, oppugnaveruntque civitatem toto die illo & tota nocte, donec tradita est civitas in manus ipsorum;

52 Et perdidit omnem masculum acie gladii, funditusque eversa illa accepit spolia ejus, & pervasit per civitatem super eos qui occisi erant. Inde trajecerunt Jardenem in campum magnum, qui ex adverso 'Bethscheanis est.

52 *Bethscheanis*] civitatis ad Menasschem pertinentis, quæ postea a Scythis Asiam obtinentibus appellata fuit Scythopolis: vide Jehosch. 17. 11. & Judic. 1. 27.

53 Jehuda verò [i] agens extremam aciem, adhortabatur populum in tota via, donec venisset in terram Jehudæ.

i Græc *colligens extremos: Hhebraismus ut Num. 10. 25.*

54 Tunc ascenderunt in montem Tzijonis cum lætitia & gaudio, obtuleruntque holocausta, eò quòd non cecidisset ex ipsis ullus, donec reversi essent cum pace.

55 Diebus autem illis, quibus erat Jehuda cum Jonathane in regione Gilhhadis, & Schimhhon frater ejus in Galilæa ex adverso Ptolemaidos;

56 Audiens Joseph filius Zecarjæ & Hhazarja principes copiarum reliquarum strenua facinora & res bellicas, quas effecerant, dixerunt,

57 [k] Comparemus nos quoq; nobis ipsis nomen, & proficiscamur ad oppugnandum gentes, quæ circunstant nos:

k Græc. *faciamus.*

58 Præceptoque dato viris copiarum quæ erant cum ipsis, profecti sunt contra Jamniam.

59 Egressus verò Gorgias e civitate est, & viri ipsius obviam eis in prælium.

60 Ita versus in fugam Josephus & Hhazarja persequentibus illis propulsati sunt ad terminos usque Jehudææ, cecideruntque die illo e populo Jisraëlis ad bis mille viros: adeò fuit fuga magna in populo Jisraëlis;

61 Eò quòd non audivissent Jehudæ & fratribus ejus, existimantes se facturos facinus.

62 Isti autem non erant de semine virorum illorum, quorū operâ salus data est Jisraëli.

63 Itaque vir ille Jehuda & fratres ejus gloriam consecuti sunt valde coram toto Jisraële,

Jisraële, gentibusque omnibus, ubi audiebatur nomen ipsorum:
64 Adeò ut congregatæ eos accederent acclamantes fausta.
65 Deinde procedens Jehuda & fratres ejus ut oppugnarent Edomæos qui erant [f] in regione Meridiana, percussit Chebronem, & [l] villas illius.
66 Et sublata munitione illius, postquam turres illius incendit circumquaque, castra movit profecturus in terram alienigenarū, transivitque [g] Schabharajima:
67 Quo tempore ceciderunt sacerdotes civitatum, volente ipso facinus strenuum efficere cùm processisset in prælium sine consilio.
68 Declinavitque Jehuda in Aschdodum *in* terram alienigenarum, quorum altaria destruxit, & sculptiles Deos combussit igne: cumque cepisset spolia civitatum, reversus est in terram Jehudæ.

65 In regione Mer.] id est, in parte Jehudææ quæ Meridiem spectat ab Edomæis occupata.
l Græc. filias.
66 Schabharajima] Græcè quidem legitur Samariam: sed ab surdum est planè Samariam constitui in tractu meridiano Jehudæ. Quamobrem nos hanc vocem reposuimus ex Jehosch. 15. 56.

Caput VI.

1 ‖REX autem Antiochus pervadens [i] superiores regiones cùm audisset esse in [k] Elymaide, quæ est in Perside, [l] civitatem nobilem divitiis, argento & auro;
2 Et [m] templum quod erat in ea, esse opulentum valde, ibique esse tegumenta aurea, & thoraces, & arma, quæ reliquerat ibi Alexander filius Philippi rex Macedo, qui regnaverat primus [a] Græcorum illic:
3 Venit quærens occupare civitatem, & deprædari eam; sed non potuit, quia innotuerat hic sermo civibus.
4 Quamobrem insurgentes in eum [b] prælio infestarunt eum, & fugiens movit inde cum tristitia magna, reversurus Babylonem.
5 Venit autem quidam in Persida, qui nuntiavit ei, in fugam versa esse castra quæ profecta erant in terram Jehudæ;
6 Et profectum Lysiam cum copiis potentibus inprimis fuisse in fugam versum a conspectu eorum, eosque invaluisse armis & copiis, & spoliis multis, quæ ex illis castris ceperant cum Jehudai concidissent ea,
7 Et diruisse abominationem quam ædificaverant in altari, quod erat Jeruschalaimis, & sanctuarium sicut illud quod antè fuerat circumdedisse muris altis, & Beth-tzuram civitatem suam.
8 Fuit verò cùm audivisset rex sermones istos, ut consternaretur & commoveretur valde, adeò ut decumbens lecto incideret in infirmitatem ex tristitia, quòd factum nō fuisset ipsi, sicut cogitaverat.
9 Itaque fuit illic diebus multis, eò quòd renovata esset in ipso tristitia magna.
10 Et arbitratus se jamjam moriturum, advocavit omnes amicos suos, & dixit eis, abscessit somnus ab oculis meis, & concidi animo ex solicitudine,
11 Dicens cum animo meo, quousque afflictionis deveni, & fluctus magni quo nunc jactatus sum.
12 Nam utinam bonus & dilectus fuissem in [c] regno meo. Nunc autem recordor malorum quæ feci Jeruschalaimis, accipiens

‖2. Mac 9.
1 Superiores] Ex consilio capto suprà 3. 31.
Elymaide] regio est, quam Eulæus amnis à Susiane differminat, & Oroatis a reliqua Persidis parte: quæ regio tota palustris, quia ab Historicis ferè extra Persidem collocatur, cùm tamen sit pars illius, propterea authori visum est eam hoc pacto circumscribere.
civitatem] Persepolin appellatur 2. Mac. 9.
2 Templum] Dianæ, ut Josepho placet, quæ Nanæa dicitur 2. Mac. 1. 13.
a Græc. in Græcis.
b Græc. in prælio.
12 Utinam] id est, utinam me ita gessissem in meos subditos, ut illis beneficentia amorem omnium mihi conciliavissem.
c Græc. potestate.

omnia instrumenta aurea & argentea quæ in eis sunt, & mittens qui tollerent habitatores Jehudæ sine causa.
13 Agnosco propter ista obvenire mihi mala hæc: nam ecce pereo tristitia magna in regione aliena.
14 Tunc advocans Philippum unum ex amicis suis præfecit eum toti regno suo:
15 Et tradidit ei diadema, & stolam suam, & annulum, ut agens Antiochum filium ipsius educaret eum ad regnandum.
16 Ita mortuus est illic Antiochus rex anno centesimo quadragesimo nono.
17 ‖Et cognoscens Lysias mortuū esse regem instituit Antiochum filium illius qui regnaret pro eo, quem educavit juvenem, & imposuit ei nomen Eupatoris.
18 [n] Qui autem ex arce erant, concludebant Jisraëlitas circa sanctum locum, & procurantes *populo* huic mala semper, & firmamentum gentibus.
19 Quapropter rationem iniens Jehuda tollendi eos, congregavit universum populum, ut circumsideret eos.
20 Qui congregati simul, obsidionem instituerunt in eos anno centesimo quinquagesimo, feceruntque contra eos Jehuda [o] stationes pro balistariis & machinas.
21 Prodeuntes autem ex ipsis e clausura sua quidam impii ex Jisraële qui adhæserant ipsis, & profecti ad regem dixerunt,
22 Quousq; non exercebis judicium, aut ulcisceris fratres nostros?
23 Nobis placuit servire patri tuo, & ambulare in iis quæ indicebantur ab ipso, & obsequi præceptis ejus, quamvis ii qui ad istū populum pertinent hujus rei causa a nobis alienarentur:
24 Quin etiam quicunque inveniebantur ex nobis morte afficiebantur, & possessiones nostræ diripiebantur:
25 Neque in nos solùm injiciebant manum, sed etiam in omnes terminos suos.
26 Ecce autem castra fecerunt hodie contra arcem Jeruschalaimorum ut capiant illam; & locum sanctum, itemque Bethtzuram muniverunt.
27 ‖Quòd si non anticipaveris eos celeriter, majora istis facient, neque poteris continere eos.
28 Tunc iratus rex cùm audivisset, congregavit omnes amicos suos principes copiarum suarum, & [d] magistros equitum:
29 Et a regibus aliis atque ab insulis maris venerunt ad eum mercenariorum copiæ.
30 Adeò ut esset numerus copiarum ejus centies mille peditum, & vicies mille equitum, elephantorumque triginta duorum, peritorum [e] rei bellicæ.
31 ‖Tum venientes per Edomæam castra fecerunt contra Bethtzuram, quam oppugnaverunt diebus multis, factis machinis, sed egressi oppidani incenderunt eas igne, & pugnaverunt viriliter.
32 Movens itaque Jehuda ab arce, posuit castra ad [p] Bethzecarjam e regione castrorum regis:
33 Rex verò manè surgens movit castra impetu contra viam Bethzecarjæ, ubi distri-

‖2. Mac. 10. 11.
18 Qui autem] id est, præsidiarii milites Antiochi, qui Acram tertiam Jeruschalaimorum partem obtinebant, & ex ea impetum contra Jehudæos faciebant, & deprehendebant multos ad civitatem sanctam venientes.
20 Stationes] i. vineas ornatas cervis, pluteis, aliisque veterum instrumentis, quibus balistarii ab hostium telis defendebantur, ut infrà ver. 51.
‖2. Mac. 11.
d Græc. qui præsunt habenis.
e Græc. belli.
‖2. Mac. 13.
32 Bethzecarjam] nomen loci est, quod alibi non legitur, distinctum ab hostib. stadiis septuaginta, teste Josepho lib. 12. cap. 14. Inter Bethtzuram & Jeruschalaima.

butæ copiæ ad prælium clanxerunt tubis.

34 Cumque elephantibus ostendissent sanguinem uvæ & mororum, ut instituerent eos ad prælium;

35 Diviserunt bestias in phalangas, & constituerunt cuique elephanti mille viros loricatos annulis ferreis, cum galeis æneis in capitibus ipsorum: & quingenti equites ordinati sunt ad unamquamque bestiam lectissimi.

36 Hi opportunissimè ubicunque erat bestia aderant; & quocunque proficiscebatur, proficiscebantur simul; non discedebant ab ea.

37 Turres quoque ligneæ super eas firmæ, & obtegentes unamquamque bestiam erant accinctæ super ea machinis; & in unaquaq; viri triginta duo pugnantes ab eis, 'cum Indo *magistro* bestiæ.

38 Reliquum verò exercitum hinc & inde statuerunt in duabus partibus duces [f] agentes *eum*, & circumsepti phalangibus;

39 Adeò ut sole super aureos clypeos fulgente, fulgerent montes ab eis, & resplenderent ut lampades ignis.

40 Fuit autem extensa pars quædam castrorum regis ad excelsa montium, & quædam ad humilia loca; ita procedebant securè atque ordinatè,

41 Commovebanturque omnes qui audiebant sonum multitudinis eorum & incessum multitudinis, & collisionem armorum; erant enim castra magna admodum atque valentia.

42 Appropinquante autem Jehuda & castris ejus in aciem, ceciderunt ex castris regis sexcenti viri.

43 Videns verò Elhhazar ' Hhabaran unam ex bestiis loricatam loricis regiis, quæ erat superior omnibus aliis bestiis; eò quòd videbatur ipsi in ea esse rex,

44 Exposuit se ipsum ut servaret populum suum, & compararet sibi nomen æternum;

45 Incurrensque in eam audacter per medium phalangis cùm morte affecisset a dextera sinistraque, adeò ut discinderentur ab eo hinc & inde,

46 Subiit sub elephantum illum, & supponens se ei occidit eum, ceciditq; in terram super ipsum & illic mortuus est.

47 Cumque vidissent potentiam regis & impetum copiarum, ' declinaverunt ab eis.

48 Qui autem ad castra regis pertinebant, ascenderunt adversus eos Jeruschalaima, ut castra poneret rex in Jehudæam & in montem Tzijonis;

49 Postquam facta pace cum Bethzuranis exiissent e civitate (nam non erat ibi cómeatus ipsis ut conclusi manerent in ea, quia sabbathum erat terrę)

50 Et accepisset rex Beth-tzuram, & instituisset illic præsidium ad servandum eam.

51 Posuit ergo castra in locum sanctum diebus multis, & statuit illic stationes pro balistariis machinasque, & igni & lapidibus mittendis tormenta accommoda, & scorpiones ad injicienda tela, & fundas.

52 Fecerunt autem illi quoque machinas adversus machinas eorum, & præliati sunt diebus multis.

53 Cibaria verò non erant in vasis, quia septimus erat annus, & qui servati se receperant in Jehudæam a gentibus, comederant residuum [g] quod fuerat repositum.

54 Ita reliqui erant in locis sanctis viri pauci, quia prævalebat eis fames, & dispersi erant quisque in locum suum.

55 Sed cùm audiret Lysias Philippum, quem constituerat rex Antiochus cùm adhuc viveret educare Antiochum filium suum;

56 Revertisse a Perside & Media ut regnaret ipse, & copias regis quæ profectæ erant cum eo, & quærere ut cum negotiis *regnum* acciperet:

57 Festinaverunt & extimulati sunt ut ex arce abirent; & dixerunt regi ducibusque copiarum & viris, deficimus in dies, & alimenta nobis sunt pauca, locus verò quem obsidemus munitus est, & incumbunt nobis negotia regni:

58 Nunc itaque jungamus dexteras viris istis, & faciamus cum eis pacem, & cum tota gente ipsorum;

59 Et constituamus eis ut ambulent ex lege sua sicut antea. Nam propter legalia statuta sua quæ expulimus, irati sunt, feceruntque hæc omnia.

60 Placuit hic sermo coram rege & principibus; qui misit ad eos faciendæ pacis nomine, & acceperunt illi:

61 Cumque juramento confirmasset eos rex & principes de illis, abierunt a munitione.

62 Rex autem ingressus in montem Tzijonis cùm vidisset munitionem loci, abjecit juramentum quod fecerat, datoque mandato evertit murum circumquaque.

63 Deinde movens diligenter reversus est ad Antiochiam, ubi invenit Philippum dominantem civitati, & oppugnans eum, vi civitatem occupavit.

Caput VII.

1 Anno centesimo quinquagesimo primo, egressus ' Demetrius Seleuci filius Roma, ascendit cum viris paucis in 'civitatem maritimam, & regnavit illic.

2 Fuit autem cùm venisset in domum regalem majorum suorum, comprehendentibus copiis ipsius Antiochum & Lysiam, quos ad ipsum adducerent,

3 Ut cognita re ab ipso diceret, ne mihi ostendatis facies eorum.

4 Ita cùm occidissent eos copiæ, insedit Demetrius throno regni sui.

5 Venientes autem ad ipsum viri omnes iniqui & impii ex Jisraële, quorum dux erat Alcimus qui volebat sacerdotio fungi:

6 Accusaverunt populum apud regem dicentes, perdidit Jehuda cum fratribus suis omnes amicos tuos, & nos disperserunt e terra nostra.

7 Nunc itaque mitte [a] aliquem cui habeas fidem, ut profectus videat perditionem totam quam effecit nobis, & regioni regis; puniatque eos, & omnes qui ad hanc rem sunt adjumento ipsis.

8 Eligens

37 *Cum Indo*] id est, magistro bestiæ (ut Hieronymus vertit) qui ex India cum elephanto unoquoq; ad Antiochum venerat, ut imperium exerceret in belluam: nam Indicos elephantos supra Aethiopicos plurimùm commendari testis est Livius: quorum magistri dicebantur Indi.

f Græc. *commovences*.

43 *Hhabaran*] vide supra 2.5.

46 *Mortuus est*] Elhhazar cum elephante prostrato super ipsum.

47 *Declinaverùt*] subducentes se Jeruschalaima, ut colligitur ex versu sequēte.

g Græc. *repositione*.

1 *Demetrius*] Ab historicis cognominatus Soter.

Civitatem mar.] nempe Tripolin Syriæ, ut a Josepho narratur, & 2. Mac. 14. sed illud caput est huic adversissimum.

a Græc. *virum*.

8 Eligens itaque rex Bacchidem amicum suum dominantem in regione transfluviali, & magnum in regno, fidumque regi, emisit eum;

9 Et Alcimum illum impium, cui instituit sacerdotium; mandavitq; illi ut efficeret vindictam in filios Jisraëlis.

10 Profecti autem ubi venerunt cum copiis multis in terram Jehudæ, misit legatos ad Jehudam & fratres ejus dolosè verbis pacis:

11 Sed non attenderunt sermonibus eorum; noverant enim venisse illos cum multis copiis.

12 Congregati verò sunt ad Alcimum & Bacchidem [b] scribæ congregatione magna, requisituri quæ justa videbantur,

13 (Hi enim 'Aschidæi primi fuerant in filiis Jisraëlis) & requisiverunt ab eis pacem.

14 Dicebant enim, quidam sacerdos è semine Aharonis venit cum copiis istis, neque injuriam faciet nobis.

15 Et ille eos allocutus est verbis pacis, juravitque eis dicens, non procurabimus vobis mala, & 'amicis nostris.

16 Sed postquam credidissent ipsi, comprehenderunt ex eis viros sexaginta; & occidit eos die uno, secundum sermones illos, quos scripsit *Psaltes*:

17 ‖ Carnes sanctorum tuorum & sanguinem eorum effuderunt circum Jeruschalaima, nec fuit eis qui sepeliret ipsos.

18 Quamobrem accidit illorum metus & terror in totum populum; dicebant enim, non inest veritas & jus istis, transgressi sunt enim pactum constitutum, & jusjurandum quod juraverant.

19 Movens itaque Bacchides Jeruschalaimis castra posuit 'Bethzethæ, & mittens comprehendit multos ex hominibus transfugis qui erant cum ipso & populares quosdam, quos mactavit projecitque in magnam [c] foveam.

20 Deinde committens regionem Alcimo dimisit cum eo copias auxilio futuras ei & abiit Bacchides ad regem.

21 Contendebat autem Alcimus de principatu sacerdotii:

22 Et congregati ad ipsum omnes qui turbabant populum suum, obtinuerũt terram Jehudæ, & plaga magna affecerunt Jeruschalaima.

23 Quamobrem videns Jehuda omne malum quo afficiebat Alcimus & qui erant cum eo filios Jisraëlis, suprà quàm gentes,

24 Egressus in omnes terminos Jehudææ circumquaque fecit ultionem de viris illis qui transfugerant, & contracti sunt, ne in regionem amplius proficiscerentur.

25 Ut autem videns Alcimus prævalere Jehudam & comites ejus agnovit se non posse sustinere eos, reversus ad regem accusavit eos [d] pessimè.

26 Quapropter misit rex Nicanorem unum nobilium suorum principum, odio habentem & infestum Jisraëli, dans in mandatis ei ut tolleret populum.

27 Et veniens Nicanor Jeruschalaima *instructus* copiis multis, misit ad Jehudam & fratres ipsius dolosè verbis pacis, dicens,

b Græc. *congregatio scribarum.*

13 *Aschidæi*] vide suprà 2.42.

15 *Amicis*] id est, eis qui se nobis adjunxerint.

‖ *Psalm.* 79.

19 *Bethzethæ*] vox Syriaca potius quàm Hebræa, locum olearum sonans. Videtur autem hic locus prope Mitzpam fuisse situs de qua suprà cap. 3. Nam ad eum locũ erat fovea magna, cujus meminit Jirm. 41.7. & 9. eaque ad custodiam primùm extructa instar turris, ut receptaculum a prædonibus esset ac hostibus involantibus: vide 2. Mac. 13. 4.

c Græc. *puteum.*

d Græc. *malorum.*

28 Ne esto bellum inter me & vos; veniam cum viris paucis ut videam vos in faciem cum pace.

29 Ita venit ad Jehudam, & salutarunt alter alterum pacificè: sed hostes erant parati ut abriperent Jehudam:

30 Quæ res cùm innotuisset Jehudæ, eum dolosè venisse ad ipsum; deterritus est [e] ne amplius congrederetur cum eo, nec voluit ampliùs videre faciem ejus.

31 Agnoscens itaque Nicanor retectum esse consilium suum, processit obviam Jehudæ juxta 'Cephar-salma.

32 Cecideruntque eorum qui erant a Nicanore quasi quingenti viri; ita fugerunt in civitatem Davidis.

33 His autem rebus gestis, & ascendente Nicanore ad montem Tzijonis; processerunt e loco sancto quidam e sacerdotibus & e senioribus populi, salutaturi ipsum cum pace, & demonstraturi ei holocaustum quod offerebatur pro rege.

34 Verùm subsannans eos ludificatus est eos & polluit eos locutus superbè,

35 Juravitq; cum furore dicens, nisi tradatur Jehuda cum castris ipsius in manus meas nunc, erit cùm rediero in pace, ut incendam domum istam; exivitque actus furore magno.

36 Ingressi verò sacerdotes steterunt [f] ante altare & templum, fleveruntque dicentes:

37 Tu elegisti domum hanc, ut vocetur de nomine tuo, ut sit domus orationis & obsecrationis populo tuo.

38 Fac ultionem de homine isto, & de castris istius, corruantque gladio; memento blasphemiarum istorum, ac [g] ne sinito eos consistere.

39 ‖ Egressus autem Nicanor Jeruschalaimis castra posuit in Beth-chorone, ubi occurrerunt ei copiæ Syriæ:

40 Jehuda verò castra fecit 'Hadasis cum tribus virorum millibus, & orabat Jehuda dicens,

41 ‖ Cùm legati a rege missi blasphemarunt, procedẽs angelus tuus percussit ex eis centum octoginta quinque millia:

42 Ita contere castra ista coram nobis hodie & agnoscant reliqui istos malè oblocutos esse loco sancto tuo; & judica istum secundum malitiam ipsius.

43 Congressus itaque castris in prælium decimo tertio Adaris mensis, contrita sunt castra Nicanoris, & ipse primus in prælio concidit.

44 Cùm autem viderunt castra ejus mortuum esse Nicanorem, abjectis armis suis fugerunt:

45 Eosque persecuti sunt *Jehudæi* itinere diei unius Hadasis usque quò venitur 'Gezerum, ubi clanxerunt tubis [h] adsignificantibus post ipsos.

46 Egressi autem ex omnibus vicis Jehudææ *incolæ* circumquaque, 'feriebant illos; adeò ut 'revertentes hi ad illos caderent omnes gladio nec reliquus fieret ex eis vel unus.

47 Ita acceperunt spolia prædamque; caput verò Nicanoris amoventes & dexteram ejus quam extenderat superbè, detulerunt, & suspenderunt ad Jeruschalaima.

e Græc. *ab eo.*

31 *Cephar-salma*] pagum in Samaritano agro.

f Græc. *in conspectu.*

g Græc. *ne dato eis mansionem.*

‖ 2. *Mac.* 15.

40 *Hadasis*] hanc vocem ex locorum comparatione eandẽ esse cum Hhatroth-Adaris, conjicimus, qui locus situs est inter Jeruschalaima & Gezerum in tribu extrema Ephrajimi, Jehosch. 16.5. & 18. 13. quamobrem Hieronymus Adarsa legit, non autem Adasa, quæ vox appellatione Syrica respondet alteri Hebraicæ nam Hhadasim Hebræis sunt myrti: quibus videtur Hhatroth Adaris abundasse, & ex eo nomen habuisse quòd myrtuosi essent.

‖ 2. *Reg.* 19.

45 *Gezerum*] vide suprà in 5.8.

h Græc. *significationum: ut suprà* 4. 40.

46 *Feriebant*] metaphora sumpta a cornupetis animantibus.

Revertentes] id est, cùm eos qui primi occurrebant fugerẽt Demetriani, & putarent sibi consulẽdum fuga, conferebant se in aliorum manus.

48 Unde lætatus populus valde, agitaverunt diem illum diem lætitiæ magnæ;

49 Institueruntque celebrari quotannis diem illum decimo tertio Adaris.

50 Et quievit terra Jehudæ diebus paucis.

CAPUT VIII.

1 AUDIENS verò Jehuda nomen Romanorum, eos valere robore, & eos placido animo acquiescere iis omnibus quæ proponebantur ipsis, & quicunque ad ipsos veniunt constituere cum eis amicitiam, denique valentes esse robore:

2 (*[a] Narratum enim fuerat ei de bellis ipsorum & rebus strenuis quæ gerebant apud Galatas, eos vi superasse, & effecisse sibi [b] tributarios,

3 Et quæcunque fecerant in regione Hispaniæ, ad obtinendum [c] fodinas metallicas auri & argenti, quæ in ea sunt;

4 Ut superaverant locum illum totum consilio suo & tolerãtia, (quamvis locus ille procul abesset ab ipsis valdè) & reges qui invaserant ipsos ab extremitate terræ, donec contrivissent eos, postquam percussissent eos plaga magna; utquè reliqui darent ipsis tributum quotannis:

5 Philippum quoq; & Perseum Macedonum regem, & qui extulerant se in ipsos ut eos contrivissent bello, & superavissent eos:

6 Itemque Antiochum magnum, regem Asiæ (qui profectus erat in eos ad bellum habens centum viginti elephantes, & equitatum, & currus, copiasque multas valde, & attritus est ab ipsis)

7 Ut eum ceperint vivum, statuerintque ut ipsis daret cùm ille, tum qui reges futuri erant post illum, tributum magnum, datis obsidibus & *divisione instituta,

8 Qua *regionem Iliacam, Mysiam, Lydiamque, & alias ex optimis regionibus illius acceptas ab illo dederant Eumeni regi:

9 Et quia Græci consilium inierant invadendi & tollendi ipsos, ut cognito sermone hoc ab ipsis

10 Miserint in eos ducem unum, belloque afflixerint eos, adeò ut ceciderint ex is confossi multi, multos verò captivos abduxerint, uxores eorum, liberosque eorum; & deprædatis illis obtinuerint terram eorum, eversisque munitionibus eorum, ac deprædatis illis, servos effecerint eos in diem hûc usque.

11 Item ut reliqua regna & insulas, quæcunque obstiterunt ipsis, perdiderunt, & in servitutem compulerunt:

12 Cum amicis autem suis, & iis qui acquiescunt ipsis, *cum* iis conservare amicitiam, & obtinere regna propinqua & longinqua; & quicunque audiverunt nomen ipsorum, metuere sibi ab ipsis; quoscunque autem volunt adjuvare & tenere regnum, eos regnare;

13 Contrà verò quos voluerint, destituere: denique exaltatos esse valde:

14 Atque propter hæc omnia, non imposuisse quenquam eorum diadema sibi, neq; induisse purpuram, ut ea se magnificè gerat;

15 Sed senatum fecisse sibi, & quotidie consilium esse trecentorum viginti, consilia ineuntium semper de [d] republica, ut exornent eam:

16 Tantùm credere uni homini, qui dominetur ipsis in annum & imperium habeat totius terræ ipsorum, & omnes ita auscultare uni ut non sit invidia, neque æmulatio inter ipsos)

17 Elegit ergo Jehuda Eupolemum filium Jochananis, filii Hakkotzi & Jasonem filium Elhhazaris, quos misit Romam ad constituendum cum ipsis amicitiam & societatem,

18 Et tollendum jugum suum a se; quia videbant regnum *Græcorum opprimere Jisraëlem servitute.

19 Itaque profecti Romam (erat autem iter multum admodum) & ingressi in senatum prolocuti sunt dicentes,

20 Jehuda Macbai & fratres ipsius, & respublica Jehudæorum nos miserunt ad vos, ut constituamus vobiscum societatem & pacem, & nos inscribamur sociis & amicis vestris:

21 Qui sermo placuit coram ipsis.

22 Atque hoc exemplum est illius epistolæ, quam rescripsit *Senatus* in tabulis æreis, & misit Jeruschalaima, ut esset apud eos illic monimentum pacis & societatis.

23 Quod faustum felixq; sit Romanis, & genti Jehudæorum mari terraque in seculum, gladiusque & hostis procul sit ab eis.

24 Quòd si extiterit bellum in Romam priùs, aut in ullum sociorum ipsorum in tota ditione ipsorum,

25 Auxilium latura est gens Jehudæorum, prout tempus [e] præbebit ipsis, animo optimo:

26 Neque dabunt, neq; subministrabunt hostibus oppugnantibus ipsos commeatum, arma, argentum, naves, ut visum fuerit Romanis; & custodient mandata eorum, *nihil accipientes.

27 Similiter verò si genti Jehudæorum evenerit priùs bellum, auxilium ferent Romani ex animo, ut ipsis opportunitas præbebitur:

28 Et oppugnantibus non dabitur commeatus, arma, argentum, naves, ut visum fuerit Romanis; sed custodient mandata hæc, idque [f] bona fide:

29 In hanc sententiam statuerunt Romani cum populo Jehudæorum fœdus.

30 Quòd si in posterum consilia inierint hi aut illi, addendi aut adimendi, facient [g] prout placuerit ipsis; & quicquid addiderint, ademerintve, id ratum futurum est.

31 De malis autem quæ rex Demetrius perficit in eos, scripsimus ei dicentes, Quamobrem [h] grave jugum imponis amicis nostris sociisque Jehudæis?

32 Si ergo ampliùs interpellaverint nos *pro auxilio* contra te, faciemus eis jus, & te mari terraque oppugnabimus.

CAPUT IX.

1 AUDIENS verò Demetrius *fecisse Nicanorem & copias ejus bellum, perrexit Bacchidem & Alcimum secun-

2 *Narratum*] Ab hoc ver. ad 17. usque continuũ est hyperbaton, quod nos propterea a parẽthese os notis inclusimus.

a Græc. *narraverant.*

b Græc. *subtributum.*

c Græc. *metalla.*

7 *Divisione*] divisionem illam intelligit quæ apud Liviũ, & Appianum Alexãdrinum in Syrio legitur ut discederet Antiochus ab Europa omni, & Asia, quæ citra Taurum montẽ sunt, ut habent verba Publii & Romanorũ rescriptum, quod apud Appianum legimus: & sequens versus exponit.

8 *Regionẽ Iliacam*] has voces in libris omnibus invenimus depravatissimas, sed confidimus ex veritate restitutas esse; si ita legeris. Nam Attalus rex ab Antiocho infestatus populum Rom. hæredem dixit; fratrem verò Eumenem aliqua hereditatis parte aspersit: ita res illius plurimæ ad Romanos, quædam ad Eumenem fratrem ipsius translatæ sunt.

d Græc. *multitudine*, *ut ver. 20.*

18 *Græcorum, id*] est, Seleucidarum supra 1. 11.

e Græc. *circumscriptum fuerit, sic vers.* 27.

26 *Nihil accipientes*] id est optima fide, & ab omni munere & corruptione libera; ut membrum antithetõ accipi hæc verba oportere docet, infrà ver. 28.

f Græc. *non cum dolo.*

g Græc. *ex placito ipsorum.*

h Græc. *grave jugum tuum in amicos.*

1 *Fecisse*] Ac non amplius facere sublati morte. Noema, cujusmodi est apud Latinos, vixit, pro eo quod est, decessit de vita, non vivit amplius.

dò

dò mittere in terram Jehudæ, & cornu dexterum cum eis.
2 Profecti itaque via Gilgalem versùs castra metati sunt contra [a] Cesulothas quæ sunt in [a] Hharbathis: quam cum occupassent, perdiderunt animas humanas multas.
3 Mense autem primo anni centesimi quinquagesimi secundi, castra metati sunt contra Jeruschalaima.
4 Moventes autem profecti sunt [a] Bethzetham cum viginti millibus virorum peditum, & bis mille virorum equitatu;
5 Cùm Jehuda castra posuisset [a] Hhadasis, habens ter mille viros electos secum:
6 Qui videntes multitudinem copiarum, hostes multos esse, metuerant valde, & diffluxerunt multi e castris; non sunt facti ex eis reliqui, nisi octingenti viri.
7 Videns itaque Jehuda diffluxisse castra sua cùm prælium istud affligeret ipsum, adeoq; animo attritus esset (quia non habebat tēpus congregandi eos) ut dissolveretur,
8 Dixit iis qui erant reliqui, surgamus, & ascendamus in adversarios nostros, si fortè poterimus debellare eos.
9 Avertebant autem illum dicentes, nequaquam poterimus: sed servemus nostras ipsorum animas modò revertere; nam fratres nostri diffluxerunt, & nos debellaremus istos? qui sumus tam pauci.
10 Sed dixit Jehuda, absit a me ut faciam facinus istud, & fugiam ab istis: nam si propè est tempus nostrū, moriamur viriliter propter fratres nostros, ac ne relinquamus quicquam quod gloriæ nostræ crimini verti possit.
11 Tunc moverunt copiæ e suis castris, ut sisterent se obviam illis, diviso equitatu in duas partes, & funditoribus sagittariisque procedentibus ante copias, qui primi bellatores erant potentes omnes.
12 Bacchides autem erat in cornu dextero, cùm appropinquante phalange a duabus illis partibus clangor tubis factus est.
13 Clanxerunt quoque milites Jehudæ ipsi tubis, & commota est terra a sonitu castrorum; fuitque prælium commissum a mane usque ad vesperam.
14 Vidit verò Jehuda Bacchidem & firmamentum castrorum ad dexteram esse; quapropter convenerunt ad ipsum omnes animosi.
15 Ita contritum est dexterum cornu ab illis, & persecuti sunt a tergo eos usque ad [a] Aznothas montem.
16 Qui autem erant in cornu sinistro, videntes cornu dexterum attritum esse, reversi sunt secundum vestigia Jehudæ & comitum ejus a posterioribus partibus;
17 Ita ingravescente prælio ceciderunt confossi multi ex his & ex illis:
18 Jehuda verò cecidit, & fugerunt reliqui.
19 Unde tollentes Jonathan & Schimhhon Jehudam fratrem suum, sepeliverunt eum in monumento majorum suorum Moddinis:
20 Et deflentes eum plaxerunt de eo omnes Jisraëlitæ planctu magno; lugentesque diebus multis dixerunt,
21 Quomodo cecidit potens, qui servabat Jisraëlem?
22 Reliquæ verò res Jehudæ, & bella, & strenua facta quæ fecit, & magnitudo ejus non sunt descriptæ: nam multæ erant admodum.
23 Fuit autem post mortem Jehudæ, ut emergerent iniqui in omnibus terminis Jisraëlis, & exorirentur omnes operarii injustitiæ.
24 Diebus illis fuit fames magna valde: quapropter [a] descivit regio ipsa cum illis.
25 Eligens verò Bacchides impios istos viros, eos instituit dominos regionis.
26 Qui exquirentes perscrutantesque amicos Jehudæ, adducebant eos ad Bacchidem qui ultionem sumebat de eis, illudens eis.
27 Ita fuit afflictio magna in Jisraëlitis, cujusmodi non fuerat, ex quo die non est visus propheta ipsis.
28 Quamobrem congregati omnes amici Jehudæ dixerunt Jonathani,
29 Ex quo frater tuus Jehuda mortuus est, non fuit vir par ei ad procedendum contra inimicos & Bacchidem, & invadendum adversarios gentis nostræ:
30 Nunc itaque eligimus te hodie, ut sis loco illius [a] princeps noster, & dux ad gerendum bella nostra.
31 Accepitque Jonathan, momento illo principatum, & surrexit in locum Jehudę fratris sui.
32 Quod rescis cens Bacchides quæsivit eum occidere:
33 Sed cognoscens Jonathan, & Schimhhon frater ipsius, ac omnes qui erant cum ipso, fugerunt in desertum [a] Tekohhæ, & castra posuerunt ad aquas lacus [a] Aspharis.
34 Quod ubi cognovit Bacchides, die Sabbathi venit ipse cum toto exercitu suo [a] secundum Jardenem.
35 Miserat autem [a] fratrem suum ducem multitudinis, ut rogaret Nabathęos amicos suos ut apud ipsos deponerent impedimenta sua, quæ multa erant.
36 Sed exeuntes [a] filii Amri [a] Medeba comprehenderunt Jochananem & quæcunque habebat; quæ habentes abierunt.
37 [b] Postea verò renuntiatum est Jonathani, & Schimhhoni fratri ipsius filios Amri celebrare nuptias magnas, deducere sponsam Medeba, filiam cujusdam e magnatibus summis Cenahhanis, cum pompa maxima.
38 Recordati itaque Jochananis fratris sui ascenderunt & abdiderunt se sub quadam montis unius specu.
39 Cumq; sublatis oculis suis vidissent, quòd ecce turba & apparatus multus, procedente sponso cum amicis suis & fratribus suis obviam illis cum tympanis, instrumentisque musicis, & armis multis;
40 Exsurrexerunt in eos ex insidiis, & interfecerunt eos, adeò ut caderent confossi multi, & reliqui fugerent ad montana; ceperuntque omnia spolia illorum.
41 Ita conversæ sunt nuptiæ in luctum, & vox musicorum instrumentorum ipsorum in lamentum.
42 Illi autem facta ultione sanguinis fratris sui

[Cornu]] i. eos milites qui in superiore prælio regi ministraverant, suprà 6. 33. & sequentibus.

2 *Cesulothas*] oppidum in finibus Jissaicaris, de quo Jehosch. 19. 18.

Hharbathis] vide suprà 5. 23. Sic enim legendum esse, ratio ipsa docet.

4 *Bethzetham*] sic legimus ex Josepho, ut sup. 7. 19.

5 *Hhadasis*] vide suprà 7. 40.

15 *Aznothas*] extremitatem Taboris, Jehosch. 19. 34.

24 *Descivit*] i. tota se commisit Bacchidi, ut commodiùs a fame levari posset.

a Græc. *in principem & ducem.*

33 *Tekohhæ*] in extremis finibus Jehudæ ad Asphaltitem lacum versus Moabitidem. vide Jirm. 6. 1.

Aspharis] id est, Asphaltitis cujus bitumen Syris Asphar sive Asphar ta dicitur, eò quòd bitumen flagrantis ignis rejectamentum est: unde etiam Asphaltus corrupta voce appellatur Græcis, & Asphaltites lacus.

34 *Secundum*] sic interpretamur Græcum πέραν ex versu 43. infra, ut accipitur in Scriptura passim.

35 *Fratrem*] Jochananem, ut deinceps nominatur.

36 *Filii Amri*] Moabitæ civis Medebani, ac fortasse ex nefario illo genere Amri, cujus est mentio 1. Reg. 16.

Medeba] oppido Moabitarum, cujus mentio est Num. 21. 30. Jehosch. 13. 9. Jes. 16. 2. & alibi.

b Græc. *post sermones istos renuntiaverunt.*

43 *Audiens*] regressio ad sermonem, qui interruptus fuerat inde a versu 35. quibus hyperbatis hic author abundat.
c Græc. *animu nostru*.
d Græc. *heri & nudiustertius*.

48 *Postea*] nempe cùm violento impetu Bacchidem propulsasset.

50 *Thimnatam*] ex tribu Danis, Jehos. 19.43.
Pirhhatonem] Ephrajimitarum, Jud. 12.15.
Tappuachum] Jehudæ, Jehosch 15.34.
52 *Gazara*] oppidum munitum in Pelischtæorum finibus Azotum versus, de quo inf. 13. & 14. & seq.
Acram] id est, partem unam Jeruschalaimorum, ut antè vidimus, 4.41.

e Græc. *sermonem*.

62 *Beth-ketzitzum*] i. locum ubi fuerat Ketzitz Binjaminitarum oppidum, quod a situ quoque vallis Ketzitzi appellatur, Jehosch. 18.21.

sui reversi sunt ad terminum Jardenis.

43 ᵃAudiens ergo Bacchides venit die sabbathi ad ripas usque Jardenis cum copiis multis.

44 Dixit autem Jonathan suis, surgamus jam & pugnemus pro ᶜ nobis ipsis: non enim est hodierno die ut ᵈ antehac:

45 Nam ecce bellum imminet ex adverso nostri, & a tergo nostro; aqua verò Jardenis hinc & inde, palusque, & saltus; non est declinandi locus.

46 Nunc ergo inclamate Deum cœli, ut servemini a manu inimicorum.

47 Tunc commissum est prælium, & extendit Jonathan manum suam ad percutiendum Bacchidem; sed declinavit ab eo retrorsum.

48 ᵃPostea insiliit Jonathan & qui erant cum eo in Jardenem, & transnaverunt in ulteriorem ripam: illi verò non trajecerunt Jardenem insequentes eos.

49 Ceciderunt autem ex castris Bacchidis quasi viri mille, die illo.

50 Reversus autem Jeruschalaima ædificavit civitates munitas in Jehudæa, & munitionem quæ est Jerichunte, & Beth-elem, & ᵃThimnatam, & ᵃPirhhatonem, & ᵃ Tappuachum, instruentes muris altis, portisque & vectibus;

51 Et posuerunt præsidia in eis, ut inimicè agerent cum Jisraële.

52 Munivit quoq; civitatem Beth-tzuranam & ᵃ Gazara, & ᵃAcram, ponens in eis copias & apothecas commeatuum:

53 Acceptisque filiis eorum qui duces regionis erant obsidibus, posuit eos in arce Jeruschalaimis in custodia.

54 Anno autem centesimo quinquagesimo tertio, secundo mense, præcipiente Alcimo ut destrueretur murus atrii in loco sancto extimus, & evertente opera prophetarum, cùm jam cœpisset destruere;

55 Momento illo percussus est Alcimus, & impedita opera illius, obserato ore illius, & paralysi affecto corpore, adeò ut non posset ampliùs ᵉ quicquam eloqui aut præcepta dare de domo sua;

56 Et mortuus est Alcimus tempore illo cum cruciatu magno.

57 Videns ergo Bacchides mortuum esse Alcimum, reversus est ad regem, & quievit terra Jehudæ duobus annis.

58 Quapropter concilium iniverunt omnes iniqui dicentes, ecce Jonathan & qui cum eo sunt habitant in quiete cõfidenter: nunc igitur adducamus Bacchidem, qui comprehendat istos omnes una nocte:

59 Et profecti consilium communicarunt cum eo.

60 Qui movens ut veniret cum copiis multis misit epistolas clàm omnibus sociis suis qui erant in Jehudæa, ut comprehenderent Jonathanem & eos qui erant cum ipso; sed non potuerunt, quia innotuit illis consilium istorum.

61 Sed comprehenderunt ex hominibus regionis authoribus illius sceleris quinquaginta viros, & interfecerunt eos.

62 Postea secedens Jonathan & Schimhhon & qui erant cum eo, ᵃBeth-ketzitzum, quod est in ᵃ deserto, extruxit res amotas ejus, & firmavit eam:

63 Quod Bacchides cognoscens congregavit totam suam multitudinem, & iis qui erant ex Jehudæa denuntiavit.

64 Cumque veniens castra posuisset contra Beth-ketzitzum, oppugnavit ipsum diebus multis, fecitque machinas:

65 Jonathan verò relinquens Schimhhonem fratrem suum in civitate processit in regionem, & venit ᶠ cum numeris.

66 Ita percussit ᵃ præfectum viarum insidiis cum ᵍ sociis ipsius, & ᵃeos qui falas observabant in tentorio ipsorum.

67 Cumque incepisset cædere, ascendens cũ suis copiis Schimhhon quoque & qui erant cum eo egressi e civitate, incenderunt machinas:

68 Ita pugnantibus illis contra Bacchidem, contritus est ab illis; & afflixerunt eum valde, eò quòd consilium ipsius & expeditio ipsius inanis esset.

69 Quamobrem irati animo in viros iniquos illos, qui consuluerant ipsi ut veniret in regionem, occiderunt ex eis multos: etiamque inibat consilĩ invadendi terram eorũ.

70 Hoc autem postquam cognovit Jonathan, misit ad eum legatos ad componendum cum eo pacem, & ut redderent ipsis ʰ captivorum turbam:

71 Quod accipiens ille fecit secundum sermones ejus, & juramento spopondit ei se non procuraturum ei malum, ullo dierum vitæ suæ;

72 Redditisque ei captivis quos ceperat priùs e terra Jehudæ, revertens abiit in terram suam, ac non perrexit ampliùs invadere terminos eorum.

73 Ita sublato ex Jisraële ⁱ bello habitavit Jonathan ᵃ Micmaschi, & cum cœpisset Jonathan judicare populum, delevit impios ex Jisraële.

Caput X.

1 ANNO verò centesimo sexagesimo ascendit Alexander filius Antiochi ᵃ illustris, & occupata ᵃPtolemaide, cum accepissent eum regnavit illic.

2 Quod audiens Demetrius rex congregavit copias multas valde, ut procederet obviam ei in prælium:

3 Misitque Demetrius ad Jonathanem literas verbis pacificis, adeò ut magnificaret eum.

4 (Dicebat enim, anticipemus pacem constituere cum istis, antequam constituerit iste pacem cum Alexandro contra nos:

5 Nam recordaturus esset omnium malorum quæ commisimus in ipsum, & in fratres suos, atque in gentem suam)

6 Deditque ei potestatem congregandi copias & comparandi arma, ut esset ille socius ipsius; & obsides qui erant in arce reddi edixit ei.

7 Veniens itaque Jonathan Jeruschalaima, cùm legisset epistolas ᵃaudiente toto populo, & iis qui erant in arce:

8 Timuerunt timore magno, quando audiverunt regem dedisse ei facultatem congregandi copias;

9 Tra-

Deserto] Jehudææ.

f Græc. *numero*.
66 *Præfectum*] Græcam vocem corruptam esse, nemo est qui nesciat quam tamen ex Josepho non possis restituere, cùm nihil recenseat hujusmodi. Hieronymum puto vocem Græcam pro appellatione propria accepisse; etsi odares pro odure legitur. Est autem. ὁδοιπὸς apud Græcos viarum insidiator, cujusmodi sunt in castris primæ emissariorum custodiæ, quas a Bacchide fuisse constitutas ex militari usu minimè dubitamus.
g Græc. *fratribus*.
Eos qui] Græca phrasis quam aut hoc adhibet, Syrica est propriè, quasi dicas filios Bitzaronis. Sunt autem illi apud Syros, qui φρυκτοὺς turres speculatorias, & falas custodiebant, atque ex iis eminus explorabant quid circumstantibus in locis ageretur.
h Græc. *captivitatem*.
i Græc. *gladio*.
73 *Micmaschi*] in tribu Binjaminitarum vide 1. Schem. 13. & Jes. 10.28.

1 *Illustris*] sunt vocem Græci libri constanter legunt in nominandi casu; neque videtur opus, ut hæc lectio corrigatur cùm hic quoque Illustris fuerit dictus exemplo patris, aut alia appellatione Belahh, teste Josepho lib. Antiquit. Jud. 13.
Ptolemaide] de qua sup. 5.15.

a Græc. *in auribus totius populi*.

9 Tradideruntque qui erant in arce Jonathani obſides, quos reddidit parentibus ipſorum.
10 Tunc habitans Jonathan Jeruſchalaimis cœpit ædificare & inſtaurare civitatem,
11 Edicens [b] operis, ut extruerent muros & montem Tsijonis circundarent lapidibus quadratis ad munitionem, & ita fecerunt.
12 Quamobrem fugerunt alienigenæ, qui erat in munitionibus quas ædificaverat Bacchides:
13 Et relinquens quiſque locum ſuum abiit in terram ſuam.
14 Tantùm Bethzuræ reliqui fuerunt quidam ex iis qui legem & præcepta reliquerant: nam hoc erat ipſis perfugium.
15 Sed audiens Alexander rex promiſſa quæcunque literis ſignificaverat Demetrius Jonathani, cùm narraviſſent ipſi bella & ſtrenua facta quę fecerat ille, & fratres illius; ac labores quos ſuſtulerant:
16 Dixit, an non poſſemus invenire unum aliquem virum ejuſmodi? nunc ergo conſtituemus eum amicum ſociumque noſtrum.
17 Et ſcriptas literas miſit ei, dicens [c] in hanc ſententiam:
18 Rex Alexander fratri Jonathani ſalutem.
19 Audivimus de te virum potentem robore te eſſe, & commodum eſſe ut ſis amicus nobis.
20 Nunc itaque conſtituimus te hodie ſacerdotem ſummum gentis tuæ, & amicum regis vocari. miſit quoque ei purpuram & coronam auream: *dicens*, [20] ut & ſentias nobiſcum, & conſerves amicitiam erga nos.
21 Sic induit Jonathan ſanctam veſtem ſeptimo menſe anni centeſimi ſexageſimi, feſto tabernaculorum, & congregavit copias, comparavitque arma multa.
22 Quos ſermones audiens Demetrius dolore affectus eſt;
23 Et dixit, quid nam fecimus, quòd [d] prior nobis Alexander amicitiam conſtituit cum Jehudæis ad firmamentum ſui?
24 Scribam eis ego quoq; verba cohortationis, & amplitudinem & dona *conferam*, ut ſint mecum ad auxilium *meum*.
25 Et ſcripſit eis in hanc ſententiam; Rex Demetrius genti Jehudæorum ſalutem.
26 Quod conſervaſtis pacta nobiſcum inita, & permanſiſtis in amicitia noſtra ac non acceſſiſtis inimicis noſtris, audientes gaviſi ſumus.
27 Nunc itaque permanete adhuc ad ſervandum fidem erga nos, & reddemus vobis bona pro iis quibus afficitis nos:
28 Dimittemuſque vobis, [e] quæ dimittenda erunt multa, & dabimus vobis dona.
29 Nunc etiam abſolvo vos remittens vobis omnes inquam Jehudæos a tributis, & [29] a [f] canone ſaliuarum, & a coronis:
30 Et pro tertia parte ſeminis, & pro dimidio fructuum ex arboribus quod conveniebat me percipere, dimitto ex hodierno die & deinceps, ne accipiatur a terra Jehudæ, & a [30] tribus præfecturis ex Samaritide, Galilææque adjectis ei; idque ab hodierno die in tempus æternum.
31 Urbs verò Jeruſchalaimorum eſto ſancta, & libera cum terminis ſuis & a decimis, & a vectigalibus.
32 Dimitto etiam poteſtatem arcis quæ eſt Jeruſchalaimis, quam trado ſacerdoti ſummo, ut conſtituat in ea viros quoſcunque elegerit ipſe ad cuſtodiendam eam.
33 Omnem quoque [33] animam Jehudæorum, quæ captiva abducta fuerit e terra Jehudæ in totum regnum meum, dimitto liberam gratis.
34 Item [34] omnes dimittunto tributa eorum, & jumentorum ad eos pertinentium; & omnes dies feſti, ſabbathaque, & novilunia, dieſque ſtati, & terni dies ante feſtum, ternique dies poſt feſtum, ſunto omnes dies illi dies immunitatis & remiſſionis omnibus Jehudæis qui ſunt in regno meo;
35 Ut non habiturus ſit poteſtatem quiſquam vendendi aut turbandi quenquam eorum de negotio ullo.
36 Præterea inſcribuntor Jehudæorum in copias regis ad triginta millia virorum, quibus dabuntur munera, ut convenit omnibus copiis regis:
37 Et conſtituetur *pars* ex *eis* in munitionibus regis magnis, & pars ex eis conſtituetur in curandis negotiis regni [g] fiduciariis; quorum præfecti & magiſtratus ſunto ex ipſis, & incedunto legibus ipſorum, quemadmodum etiam præcepit rex in terra Jehudæ.
38 Quod autem ad tres præfecturas illas adjectas Jehudææ e regione Samariæ; hoc adjicitor Jehudææ, ut recenſeantur ſubjectę uni; nec obediant alteri poteſtati, niſi ſacerdotis ſummi.
39 [39] Ptolemaida verò & regionem adhærentem ei dono do ſanctuario quod eſt Jeruſchalaimis, ad convenientem ſumptum ſanctuarii.
40 Item ego in annum do quindena millia Siclorum argenti e rationibus regis ex locis ad ipſum pertinentibus;
41 Etiamque quod abundat, quod non reddiderunt ex negotiorum adminiſtratione ut antecedentibus annis, deinceps danto in opera domus;
42 Quibus addita quinque millia Siclorum argenti, quos accipiebant de negotiis ſanctuarii (ut annis præcedentibus) ex rationibus quotannis, ea quoque remittuntur, quia pertinent ipſa ad ſacerdotes qui funguntur miniſterio.
43 Et quicunque fugerint in templum quod eſt Jeruſchalaimis, & quicunque in omnibus terminis ejus debitores ſunt regalium penſitationum, aut cujuſlibet operæ, abſolvuntor; etiam ab omnibus quæ erant ipſis in regno meo.
44 Tum ad ædificandum & inſtaurandum opera loci ſancti ſumptus dabitur e rationibus regis;
45 Tum ad ædificandum muros Jeruſchalaimorum, & muniendum circumquaq; ſumptus quoque dabitur e rationibus regis, & ad ædificandum muros qui ſunt in Jehudæa.
46 Cùm autem Jonathan populuſque audivit ſermones iſtos, non crediderunt eis, neque acceperunt: recordabantur enim mali maximi

b Græc. ſcribitur quæ.

c Græc. ſecundum ſermones iſtos.

33 *Animam*] uſpe quæ mei juris fuerit: nam hoc verſu de mancipiis ſuis agit Demetrius; & de alienis, ſeq. verſu.

34 *Omnes dimittunto*] nempe qui exemplo meo noluerint manumittere Jehudæos ſervos.

g Græc. *quæ ſunt in fidem*.

39 *Ptolemaida*] quaſi dicat, infauſtam illam ſedem, quam Alexander Illuſtris occupavit, decerno Jehudæorum eſſe & ipſis addico.

maximi quo affecerat Jisraëlem, ut affixerat eos valdè:

47 Sed acquieverunt Alexandro, eò quòd ille fuisset ipsis author sermonum pacis; & socii præliorum fuerunt eis omnibus diebus.

48 Cùm itaque Alexander rex congregavisset copias magnas, & castra fecisset ex adverso Demetrii;

49 Commiserunt prælium duo isti reges, sed fugerant castra Demetrii, & persecutus est eum Alexander, cùm prævaluisset eis.

50 Cumque obfirmasset prælium valde usque dum occideret sol, cecidit quoque Demetrius die illo.

51 Et misit Alexander ad ᵍPtolemæum regem Ægypti legatos, in [h] hanc sententiam dicens,

52 Quoniam reversus in terram regni mei insideo throno majorum meorum, obtineoq; dominatum; & conterens Demetrium obtinui regionem nostram:

53 (Nam commisi in eum prælium, quo contritus est ipse & castra ipsius à nobis, insidemusque throno regni ejus)

54 Nunc ergo statuamus inter nos amicitiam; & jam da mihi filiam tuam, ut sit mihi [i] uxor, & ego gener tibi; & dabo tibi dona illique digna te.

55 Respondit verò Ptolemæus rex dicens, [k] felix dies, quo reversus es in terram majorum tuorum, & insedisti throno regni eorum.

56 Jam verò facturus sum tibi quæ scripsisti; sed occurre ad Ptolemaida, ut videamus alter alterum; & socer ero tibi quemadmodum dixisti.

57 Egressus itaque Ptolemæus ex Ægypto, ipse & Cleopatra filia ipsius venerunt Ptolemaida, anno centesimo sexagesimo secundo.

58 Ubi cùm occurrisset ei Alexander rex, tradita est ipsi Cleopatra filia ejus; celebravitque nuptias ejus Ptolemaide, ut *faciunt* reges, cum gloria maxima.

59 Scripserat autem rex Alexander Jonathani, ut veniret [l] obviam ipsi.

60 Qui profectus cum gloria Ptolemaida, obviam venit duobus illis regibus, & dedit eis argentum, aurumque, & amicis eorum, ac dona multa, & [m] adeptus est gratiam in oculis eorum.

61 Congregati sunt autem adversus eum viri pestilentes ex Jisraële, viri injqui, ut accusarent eum; quibus non attendit rex.

62 Sed mandavit rex, ut exueretur Jonathan vestimentis suis, ac indueretur purpura; atque ita fecerunt.

63 Postea sedere jussit eum rex secum, edixitque principibus suis, prodite cum eo in medium civitatis, & mandate ne quisquam incuset eum de ulla re, & nemo ipsum interturbet ulla de causa.

64 Fuitque ubi viderunt accusatores gloriam ejus sicut promulgabatur, & amictum ipsum purpura, ut omnes fugerent.

65 Cumque gloria affecisset eum rex, & conscribens cum inter primos amicos disposuisset eum ducem, & participem principatus:

51 *Ptolemæum*] Philometorem, ut ante diximus.
[h] Græc. *secundum sermones istos.*
[i] Græc. *in uxorem.*
[k] Græc. *bona.*
[l] Græc. *in occursum.*
[m] Græc. *invenit.*

66 Reversus est Jonathan Jeruschalaima cum pace atque lætitia.

67 Anno autem centesimo sexagesimo quinto, venit ᵍ Demetrius filius Demetrii è Creta in terram majorum suorum;

68 Quod audiens Alexander rex, contristatus est valde, & reversus est Antiochiam.

69 Constituit autem ducem Demetrius Apollonium, præfectum Cœles Syriæ; qui congregans copias magnas castra posuit Jamniæ, misitque ad Jonathanem sacerdotem summum, dicens,

70 Tu unicus efferris in nos, & ego factus sum ludibrio probroque propter te: quamobrem verò potentiam ostētas contra nos in ᵍmontibus istis?

71 Nunc ergo si confidis copiis tuis, descende contra nos in campum, ubi decertemus inter nos: nam penes me est potentia civitatum.

72 Interroga, & disce quis sim ego, & reliqui adjuvantes nos; dicuntur enim non posse vestra consistere vestigia in conspectu nostro, quia bis in fugam versi sunt majores tui in terra sua.

73 Nunc itaque non posses sustinere equitatum; & copias hujusmodi in eo campo, ubi neque lapis, neque saxum, neque locus effugiendi est.

74 Cùm autem audivit Jonathan sermones Apollonii, commotus [n] animo elegit decem millia hominum, & processit Jeruschalaimis, occurrente ipsi Schimhhone fratre ipsius ad auxilium ipsius;

75 Et castra posuit contra Joppen, postquam exclusissent eum è civitate eò quòd præsidium Apollonii erat Joppes, & oppugnarunt eam.

76 Metuentes verò aperuerunt oppidani, & dominatus est Jonathan Joppæ.

77 Quod audiens Apollonius, castra instituit ex ter mille equitibus, & copiis multis; profectusque Aschdodum ᵍtanquam iter faceret, eadem quoq; opera processit in campum, quia habebat multitudinem equitatus, cui confidebat.

78 Persequente verò *Jonathane* a tergo ejus Azotum versus, ut congrederentur castra a tergo ejus in prælium:

79 Reliquit Apollonius mille equites occultè post eos.

80 Cognoscente autem Jonathane esse insidias post se, ᵍ circuiverunt castra illius, unde ᵍconjiciebant jacula in populum a matutino ad vesperam usque.

81 Populus verò consistebat, ut mandaverat Jonathan, cùm ᵍlabore fatigati essent equites eorum.

82 Tunc trahens Schimhhon, copias suas congressus est cum ᵍ phalange; (nam equites defatigati erant) & contriti ab eo fugerunt.

83 Equitatu verò dissipato in campo ᵍ fugerunt Aschdodum, & ingressi sunt ᵍ ædem Dagonis, templum idoli sui ut servarentur.

84 Incendens verò Jonathan Aschdodum, & civitates circumstantes eam, accepit spolia eorum; & sacrum Dagonis, eosque qui confugerant in illud incendit igne.

85 Ita fuerunt qui ceciderunt gladio, cum iis

67 *Demetrius*] Nicanor dictus, filius Demetrii Soteris, cujus mentio primum facta est supra 7.1.

70 *Montibus istis*] id est, Jehudææ montosa tua, ut Exod.15.17. & Deut.11.11.

[n] Græc. *cogitatione.*

77 *Tanquam iter faceret*] id est, fingens se nihil aliud cupere, quam ut Azotum cum suis castris contingeret, & dissimulans insidias quas disposuerat.

80 *Circuiverunt*] id est, castra sua ex adverso castrorum Apollonii, tanquam circundaturi, in longum protraxerunt: Hebraismus.

Conjiciebant] nempe milites Apollonii.

81 *Labore fatigati*] eò quòd totum diem expectarent in armis, ut sibi daretur aliqua Jehudæos invadendi opportunitas, qui contra Jonathanis astu castra p[...] fuerant, & equitatui iter interceperant ne ad Apollonium reverti posset.

82 *Phalange*] [...] est equitatu, qui [...]rat in insidiis.

83 *Fugerũt*] nempe castra.

Ædem Dagonis] vide 1. Schem. 5.2. & sequentibus.

iis qui perierunt incendio, ad octies mille viros.

86 Et inde movente Jonathane ut castra poneret contra Aschkelona, processerunt cives obviam ei cum gloria magna.

87 Postea reversus est Jonathan Jeruschalama, & qui erant cum eo, habentes spolia multa.

88 Fuitque ut audivit Alexander rex sermones istos, ut ° ampliore gloria Jonathanem afficeret,

89 Mittens ei ᵖ fibulam auream, ut mos est dari cognatis regum, & dans ei Hhekronem omnesque terminos ejus ᵖ hæreditatis nomine.

o Græc. adderet glorificare.

p Fibulam] id est, ornamentum honorarium sponsaliorum & consanguineorum regium, ut exponunt. Sic etiam Romani veteres milites insigni victoria parta fortissime eo solebant honorari, teste Livio libro 7. de bello Punico.

p Græc. in hæreditatem possessionis.

Caput XI.

1 REX autem Ægypti congregavit copias multas ¹ ut est arena quæ jacet ad littus maris, & naves multas, quærens obtinere Alexandri regnum dolo, & addere ipsum regno suo.

2 Eo itaque prodeunte in Syriam verbis ᵃ pacis, aperientes ei cives occurrebant ei; quia mandatum erat Alexandri regis ut occurrerent ei, eò quòd socer ipsius esset.

3 Ita civitates ingrediens ³ Ptolemæus, instituebat copias ᵇ præsidiarias in unaquaque civitate.

4 Cùm autem venisset prope Azotum, demonstrantes ei templum Dagonis igni traditum, & Azotum suburbiaque ipsius destructa, corporaque projecta, & homines exustos, quos exusserat *Jonathan* ⁴ in eo bello (nam fecerant tumulos eorum in via ipsius)

5 Enarraverunt regi quæ fecerat Jonathan ad criminandum eum; & conticuit rex.

6 Ocurrente verò Jonathane regi Joppen cum gloria, postquam salutassent alter alterum & pernoctassent illic,

7 Profectus Jonathan cum rege, ad fluvium usque qui dicitur ⁷ Eleutherus, reversus est Jeruschalaima.

8 Rex autem Ptolemæus dominans civitatibus maritimis Seleuciam maritimam usque, ut inibat in Alexandrum rationes improbas,

6 Misit legatos ad Demetrium regem, dicens, age, constituamus inter nos fœdus, & dabo tibi filiam meam quam habet Alexander regnabisque in regno patris tui.

10 Pœnitet enim me, quòd dederim illi filiam meam, nam quæsivit interficere me.

11 Criminatus est autem eũ, propterea quòd ipse concupiscebat regnum ejus:

12 Et auferens ab eo filiam dedit ipsi Demetrio; & alienatus est ab Alexandro, ita ut manifestæ essent ipsorum inimicitiæ.

13 Et ingressus Ptolemæus Antiochiam, apposuit duo diademata capiti suo, Asiæ, & Ægypti.

14 Rex autem Alexander erat in Cilicia temporibus illis, quia deficiebant locorum illorum incolæ.

15 Sed audiens Alexander, invasit eum bello, & producens Ptolemæus *copias* occurrit ei manu valida, atque in fugam vertit eum.

16 Ita fugiente Alexandro in Arabiam, ut protegeretur illic, rex Ptolemæus exaltatus est.

17 Et tollens Zabdiel Arabs caput Alexandri misit Ptolemæo.

18 Postea rex Ptolemæus obiit die tertio; & qui erant in munitionibus ejus, perierunt ¹⁸ ab iis qui in iisdem munitionibus versabantur.

19 Ita regnavit Demetrius anno centesimo sexagesimo septimo.

20 Diebus illis cogens Jonathan incolas Jehudææ ad expugnandum arcem quæ erat Jeruschalaimis, fecit contra eam machinas multas.

21 Profecti autem quidam osores gentis suæ, viri iniqui ad Regem, cùm renuntiassent ei Jonathanem obsidere arcem,

22 Audiens ille iratus est, & ubi audivisset, statim jungens venit Ptolemaida, & rescripsit Jonathani ne obsideret; sed veniret ipse obviam sibi celerrimè Ptolemaida, ut congrederentur.

23 Ut autem Jonathan audivit, obsidere jussit; & delectis senioribus Jisraëlis & sacerdotibus exposuit se ipsum periculo.

24 Nam accipiens argentum & aurum, vestemque & alia munera ᶜ plurima, profectus est ad regem Ptolemaida, & invenit gratiam coram eo.

25 Et quamvis accusarent eum quidam iniqui, ex eadem gente,

26 Fecit tamen ei rex, quemadmodum fecerant ei antecessores ipsius, & exaltavit eum coram omnibus amicis suis,

27 Stabiliens ei principatum sacerdotii, & quæcunque alia antè habuerat ᵈ ad honores pertinentia, fecitque ut ille dux primorum amicorum esset.

28 Tum rogante Jonathane regem, ut Jehudæam faceret immunem tributorum & tres ²⁸ toparchias atque Samaritida, promittendo ei talenta trecenta;

29 Acquiescens rex conscripsit Jonathani epistolas de his rebus omnibus, habentes in hunc modum:

30 Rex Demetrius Jonathani fratri salutem, & genti Jehudæorum.

31 Exemplum epistolæ, quam scripsimus Lastheni cognato nostro de vobis, scripsimus etiam ad vos, ut videatis.

32 Rex Demetrius Lastheni patri salutem.

33 Genti Jehudæorum, amicis nostris, & conservantibus ea quæ ex jure sunt erga nos, judicavimus beneficiendum esse propter benevolentiam ipsorum erga nos.

34 Constituimus ipsis & terminos Jehudææ, & tres præfecturas, ³⁴ Aphæreima, Lyddam, & Ramatham, quæ adjectæ sunt Jehudææ ex Samaritide, & omnia quæ adhærent ipsis, omnibus sacrificantibus Jeruschalaimis, pro regalibus illis collectis quas percipiebat rex ab eis quotannis antè ex fructibus terræ, & fructibus arborum;

35 Et alia ad nos pervenientia, deinceps decimas, inquam, tributaque ad nos pervenientia, & salis stagna, & pervenientes ad nos coronas, omnia concedimus eis:

36 Neque irritum fiet quicquam horum deinceps

1 Ut est] Hyperbole in scripturis frequens.

a Græc. pacifica.

3 Ptolemæus] optimè sic legit Hieronymus, quem nos hoc loco secuti sumus, nam quod Græcè Πτολεμαῖος legitur pro Πτολεμαῖος, corruptum est.

b Græc. præsidiarias.

4 In eo bello] cujus mentio facta est in fine præcedentis capitis.

7 Eleutherus] fluvius in mare mediterraneum influens, non procul Arado in Syria.

18 *Ab iis*] id est, a militibus contubernalibus, qui Demetrii Nicanoris partes amplexati sunt, & sodales suos occiderunt, simul ac audita fuit mors Ptolemæi Philometoris.

c Græc. *plura*.

d Græc *honorata*

28 *Toparchias*] de quibus & de seq. omnibus vide supra 10, 38 & inf. ver. 34.

34 *Aphærema*] Græcam vocem quã Hieronymus prætermisit, ex communi contextus Græci & Josephi Græci consensu in translatione servamus; etsi non minus foret commodum periphrasticè interpretari, sublatam agri partem, id est, agrum Beth elis, qui regno Jisraëlis fuerat ademptus inde a temporibus Abijæ, ut annotavimus 2. Reg. 23. 4. Quamobrem etiam Ruffinus apud Josephum sic interpretatus est, quam interpretationem imperiti librarii pessime corruperunt. Sunt autem hæ regiones tres Samaritani agri, regno Jehudæ conterminæ. Ramathaim Jerichuntem versus, Lydda versus mare, Beth-el verò inter utrunque media regione.

ceps in omne tempus.

37 Nunc itaque curate confici istorum exemplum, quod dator Jonathani, & ponitor in monte sancto, conveniente loco, & [e] celebri.

e Græc. insigni.

38 Videns autem Demetrius rex quietam esse terram coram ipso, & nihil sibi obsistere, dimisit omnes copias suas unumquemque in locum suum, præter exteras copias quas collegerat ab insulis gentium: ita factæ sunt inimicæ ipsi omnes copiæ, quas a majoribus habuerat.

39 Tryphon verò qui fuerat ab Alexandro priùs, cùm videret omnes copias in Demetrium murmurare, profectus est ad [39] Malcoëlem Arabem (qui alebat [39] Antiochum puerulum Alexandri)

39 Malcoëlem] vel Amalcoëlem. Nam utrumque nomen est Arabum; Simalcoe autem in contextu Græco vitiosum est, facto σι ex α. Antiochum] qui arrogante nomine dictus est Antiochus Theos.

40 Et insistens apud eum ut traderet eum sibi ut regnaret pro patre suo, renuntiabat ei quæcunque confecerat Demetrius, & inimicitias quibus prosequuntur eum copiæ ejus; mansitque illic dies multos.

41 Scripsit autem Jonathan epistolas ad Demetrium regem, ut ejiceret eos qui in arce erant Jeruschalaimis, & qui erant in munitionibus; quia Jisraëlem oppugnabant.

42 Remisit verò Demetrius literas ad Jonathanem dicens, non solùm hæc facturus sum tibi, & genti tuæ; sed gloria [f] ornabo te & gentem tuam, si commoditatem habuero.

f Græc. glorificabo.

43 Nunc itaque rectè feceris, si miseris ad me viros, qui pugnent mecum; nam defecerunt omnes copiæ meæ.

44 Tunc misit Jonathan viros ter mille potentes robore ad ipsum Antiochiam; quibus advenientibus ad regem, lætatus est rex adventu ipsorum,

45 Nam congregati fuerant cives [g] intra civitatem ad viros centies vicies mille, volentes regem e medio tollere.

g Græc. in medium civitatis.

46 Itaque fugiente rege in aulam, occuparant cives vias civitatis, & cœperant bello infestare.

47 Advocante autem rege ad auxilium Jehudæos, cùm fuissent congregati ad ipsum omnes simul, statim in civitate dispersi sunt;

48 Interfeceruntque in civitate die illo ad centum millia; & incendentes civitatem, capientesque spolia multa die illo servaverunt regem.

49 Videntes verò cives obtineri a Jehudæis civitatem prout volebant, & infirmati cogitationibus suis, inclamaverunt regem cum precibus, dicentes,

50 [50] Da nobis dexteras, cessentque Jehudæi nos & civitatem oppugnare.

50 Da nobis] id est, fac nobiscum pacem ut antè ostendimus ex Jirm. 50. sic deinceps.

51 Tum abjicientes arma fecerunt pacem, & gloriam consecuti sunt Jehudæi coram rege, & coram omnibus qui erant in regno ipsius; reversique sunt Jeruschalaima habentes spolia multa.

52 Et sedente Demetrio rege in throno regni sui, quievit terra coram ipso.

53 Verùm mentitus erat, quæcunque dixerat: nam abalienatus a Jonathane non reddidit ei secundum [h] benevolentiæ illius facta, quæ fecerat in ipsum, sed afflixit eum valde.

h Græc. benevolentias.

54 Postea autem reversus est Tryphon & Antiochus cum eo, puerulus [i] juvenis, qui regnavit imposito sibi diademate.

i Græc. junior.

55 Et congregatæ sunt ad ipsum omnes copiæ quas disperserat Demetrius, pugnaveruntque in eum, ita ut fugatus fugeret.

56 Tum accepit Tryphon [56] bestias, & obtinuit Antiochiam.

56 Bestias] id est elephantes Demetrii qui γαῖ... appellantur bestiæ.

57 Scripsit verò Antiochus junior Jonathani dicens, stabilio tibi principatum sacerdotii, & præficio te [57] quatuor præfecturis, & volo esse te ex amicis regis.

57 Quatuor] id est, tetrarchias quatuor, quæ definiuntur Luc. 3. 1. Nam ad eas omnes hæc verba referri oportere, sequentia ostendunt inde a versu 60.

58 Et mittens ei instrumenta aurea ad ministerium, dedit ei potestatem bibendi ex aureis, & purpuram induendi, & habendi [58] fibulam auream.

58 Fibulam] ut sup. 10. 89.

59 Schimhhonem quoque fratrem ejus constituit ducem a tractu Tyri usque ad terminos Aegypti.

60 Profectus itaque Jonathan cùm peragrasset [60] trans fluvium, & in civitatibus singulis, & congregatæ essent ad ipsum omnes copiæ Syriæ [k] auxiliares, venit Aschkelonem, ubi obviam ipsi processerunt [l] cives honorifice.

60 Trans fluvium] Jardenem, ubi pars toparchiarum erat.

k Græc. ad auxilium.

l Græc. qui in civitate erant, sic deinceps.

61 Et inde abiit ad Gazam, ubi occludentibus Gazanis circumsedit eam, & incendens suburbia ejus igne prædatus est ea.

62 Postea rogantibus Gazanis Jonathanem dedit eis dexteram, & acceptos filios principum eorū obsides, emisit eos Jeruschalaima, pervasitque regionem Damascum usque.

63 Audiens verò Jonathan advenisse principes Demetrii [63] Kadeschum quod est in Galilæa, cum copiis multis, volentes ejicere ipsum regione illa,

63 Kadeschum] Naphtalitarum, Jehosch. 19 37.

64 Occurrit eis; fratrem verò suum Schimhhonem reliquit in regione sua.

65 Tum castra ponens Schimhhon contra Bethzuram, oppugnavit eam diebus multis, & conclusam observavit eam,

66 Adeò ut rogarent eum [m] sibi dexteras dari; quibus dans dexteram ejecit eos inde, & occupata civitate posuit in ea præsidium.

m Græc. dextras accipere.

67 Jonathan verò & castra ipsius metata ad [67] aquam Genezareth surrexerunt manè, venturi in campum [67] Chatzoris.

67 Aquam] i. lacum Genezareth quem Hebræi Cinnereth vocant, vulgus Tyberiados. Chatzoru] in tribu Naphtali, ut habetur Jehosch. 19. 36.

68 Ecce autem castra alienigenarum occurrerunt ei in ipso campo, emissis insidiis contra eum in montibus; Jehudæi verò obviam occurrerunt ex adverso castrorum.

69 Sed cùm insidiæ exurgentes e locis suis committerent prælium,

70 Fugerunt milites Jonathanis omnes, neq; ullus reliquus factus est ex eis, præter Mattitjam filiū Abschalomi, & Jehudam filium Chalphai principes militiæ copiarum.

71 Disrumpens itaque Jonathan vestes suas, imposuit terram capiti suo, & oravit;

72 Reversusque contra eos in prælium fugavit eos, ita ut fugerent.

73 Quod videntes ii qui fugerant ab ipso, reversi sunt ad eum, & persecuti sunt eum Kadeschum usque, in castra illorum usque, ubi posuerant castra:

74 Cecideruntque ex alienigenis die illo ad viros ter mille, & reversus est Jonathan Jeruschalaima.

CAPUT

Caput XII.

1 Videns itaque Jonathan commoditatem hanc temporis sibi adjumento esse, elegit viros quos misit ad [a] Romanos ad constituendum & renovandum cum eis amicitiam;

2 Itemque ad Spartiatas & loca alia misit epistolas [b] in eam sententiam.

3 Profecti ergo Romam & ingressi senatum dixerunt, Jonathan summus sacerdos, & gens Jehudæorum misit nos, ut renovetis amicitiam secum & societatem, sicut antea.

4 Dederuntque literas eis, scriptas ad eas pro ratione loci, ut ' deducerent eos in terram Jehudæ cum pace.

5 Hoc autem exemplum literarum est, quas scripsit Jonathan Spartiatis:

6 'Jonathan summus sacerdos, & senatus gentis, & sacerdotes populusque reliquus Jehudæorum, Spartiatis fratribus salutem.

7 Jam antea missæ sunt literæ ad Oniam sacerdotem summum ab 'Areo regnante apud vos, docentes vos fratres nostros esse, ut exemplum earum subjectum est.

8 Et accepit Onias virum illum qui missus fuerat, honorificè; cùm recepisset literas quibus declarabatur negotium societatis & amicitiæ.

9 Quapropter nos etiam qui istorum non indigemus, consolationem habentes ex libris sanctis, qui versantur in manibus nostris;

10 Tentavimus mittere qui renovent fraternitatem & amicitiam vobiscum, ne abalienemur a vobis; quoniam multa tempora transiverunt ex quo misistis ad nos.

11 Nos itaque omni tempore indesinenter, & festis, & reliquis convenientibus diebus recordamur vestri, in sacrificiis & orationibus illis quas offerimus, ut oportet ac decet recordari fratrum;

12 Et lætamur de gloria vestra.

13 Ac nos quidem circundederunt multæ tribulationes & bella multa; nam oppugnaverunt nos reges qui circunstant nos:

14 Verùm noluimus interturbare vos, & reliquos socios atque amicos nostros bellis istis.

15 Habemus enim auxilium e cœlo quod auxiliatur nobis, quo liberati sumus ab hostibus nostris, & depressi sunt hostes nostri.

16 Elegimus igitur Numenium filium 'Antimachi, & Antipatrum filium Jasonis, quos misimus ad Romanos, ut renovent amicitiam cum eis & societatem præcedentem.

17 Mandavimus igitur eis, ut ad vos quoque profecti salutent vos, & reddant vobis epistolas a nobis de renovatione fraternitatis nostræ.

18 Nunc itaque rectè feceritis, si respondebitis ad ista nobis.

19 Hoc autem est exemplum literarum, quas miserant Oniæ:

20 'Areus rex Spartiatarum Oniæ sacerdoti magno salutem.

21 Inventum est in scriptura de Spartiatis & Jehudæis ipsos fratres esse, & esse ex genere Abrahami.

22 Nunc autem ex quo novimus ista, rectè feceritis si scribetis nobis de pace vestra.

23 Enimverò nos rescribimus vobis pecora nostra, & facultates nostras vobis, & quæ nostra sunt vobis exposita esse: amandavimus igitur *viros* ut renuntient nobis 'in eandem sententiam.

24 Audiens verò Jonathan reversos esse principes Demetrii cum copiis [c] pluribus quàm antea, ad debellandum ipsum,

25 Movens Jeruschalaimis processit obviam ipsis in regionem 'Chamathæ, (neque enim dabat ipsis spatium invadendi regionem ipsius)

26 Et misit speculatores in castra illius, qui reversi renuntiaverunt ipsi, illos constituisse irruere in eos nocte.

27 Cùm itaque occidisset sol, præcepit Jonathan suis ut vigilarent, & essent in armis, comparati ad prælium tota nocte illa, emisitque 'præcubitores circum castra sua.

28 Quamobrem audientes adversarii paratum esse Jonathanem cum suis ad prælium timuerunt, & perculsi animo suo, & pyris per castra sua accensis *abiverunt*.

29 Jonathan verò, & milites ejus nesciverunt ad matutinum usque: videbant enim luminaria ardentia.

30 Tunc persecutus est eos Jonathan a tergo; sed non comprehendit eos; nam Eleutherum fluvium trajecerant:

31 Quamobrem declinans Jonathan ad Arabas qui vocantur 'Nabathæi, percussit eos, & cepit spolia eorum.

32 Postea jungens venit in Damascum, & peragravit regionem totam.

33 Schimhhon verò profectus peragravit Aschkelonem usque, & munitiones propinquas, & declinans Joppen versus occupavit eam:

34 (Audierat enim eos velle munitionem tradere Demetrianis) & posuit ibi præsidium, ut custodirent eam.

35 Reversus autem Jonathan congregavit seniores populi, & consilium inivit cum ipsis ædificandi munitiones in Jehudæa,

36 Et extollendi muros Jeruschalaimorum, & [d] extruendi murum magnum, præaltum, inter 'arcem & civitatem, ad disparandam eam a civitate, ut ea seorsim esset; ut 'neq; emerent neque venderent in ea *præsidiarii illius*.

37 Cùm itaque convenissent ad ædificandū civitatem, appropinquavit ipse ad murum 'torrentis qui versus subsolanum est, ubi comparaverunt *illud* quod appellatur 'Chaphunatha.

38 Schimhhon verò extruxit 'Chadida in 'humili loco, quæ munivit portis & vectibus.

39 Quærebat autem Tryphon regnum Asiæ obtinere, & imponere sibi diadema injecta manu in Antiochum regem.

40 Sed metuebat ne fortè Jonathan ipsum non fineret, ac ne fortè oppugnaret ipsum; ideo quærebat rationem prehendendi ipsum ut perderet, movensque venit 'Beth-scheanem.

41 Et procedens Jonathan in occursum ejus

---

a Græc. *Romam*, ...

b Græc. *secundum* ...

4 *Deducerent*] id est, fide publica tanquam legatos ex jure gentium sanctos, honorificè ad suos remitterent.

6 *Jonathan*] hujus Epistolæ exemplo ... convenit ... quod ... habetur apud Josephum lib. 13. Antiq. Jud. cap. 9.

7 *Areo*] quod Da... legitur vitiosū est. Nam Areus Lacedæmoniorum rex ... cùm a Josepho in hac epistola, tum a Pausania & Livio Decadis 4. lib. 9. appellatur. Fuit enim Areus ille, qui Cleomeni secundo successit, & huic A... ...

16 *Antimachi*] sic Josephus legit, non autem Antiochi: & nos magis probamus.

20 *Areus*] sic legendum ex versu 7. Nam ex mutatione ... contextui ... est (ut periti Græcæ linguæ facilè possunt animadvertere) & finis præcedentis versus cum hujus principio confusus, hoc modò, ... ἀπέστειλαν ... Ἀρεῖος βασιλεὺς, &c.

23 *In eandem*] i. ut quemadmodum nostrum erga vos animum exponimus, & omnia officia pollicemur: sic a vobis eundem nuntium reportare possint.

c Græc. *multis super prius*.

25 *Chamatha*] sita in finibus Jisraëlis ad Libanum; de qua Num. 13. 21. & alibi passim.

27 *Præcubitores*] sive procubitores, & custodias primas, quas vulgus Sentinellas vocat.

31 *Nabathæi*] sic reponimus ex Josepho; ut locorum situs & ratio postulat. Sunt autem hi populi ab oriente, dicti a Nabajotho, cujus mentio est Gen. 25. 13.

d Græc. *exaltandi altitudinem magnā*.

Arcem] sive Acrā, quam Demetrii milites obtinebant, de qua supra 4. 41.

Neque] id est, ut a civitate & omni cōmercio cum civibus exclusi essent Demetriani, adeoq; prospectus ipse in civitatem commodus impeditus.

37 *Torrentis*] qui dicitur Gichon, ab ortu circumluens tota Jeruschalaima.

Chaphunatha] hanc vocem variè legunt & interpretantur pletique. Nos partē illius muri putamus esse, quem ædificare instituerat Jonathan, & qui postea a Schimhhone perfectus est, infrà 13. 10. vocatur autem Chaphunatha a forma, quia murus erat introrsum reflexus, ut angulum Acræ circuncluderet; cui videntur fuisse utrinq; propugnacula Acrā versus projecta; quæ propterea dicta sunt Chaphunatha, quasi pugnos dicas ad Demetrianum militem cædendum comparatos.

38 *Chadida*] oppidum Jehudæ cujus mentio est Hhezræ 2. 33. & Nech. 7. 37.

Humili loco] sic interpretamur vocem Schephela Hhebræam, ut in scriptura passim accipitur sic Jehosch. 11. 2.

40 *Beth-scheanem*] id est, Scythopolim, ut antè vidimus 5. 52.

45 *Traditurus sum*] ex promisso Demetrii, sup. 10. 39.

cum quadraginta millibus virorum delectis ad aciem, Beth-scheanem quoque venit.

41 Videns ergo Tryphon adesse ipsum cum copiis multis, & injicere manum in ipsum metuens,

43 Excepit eum honorificè, commendans eũ omnibus amicis suis, & dans ei dona; præcepitque amicis suis, vt obedirent ipsi quẽadmodum sibi:

44 Dixitque Jonathani, quorsum vexasti totum populum istum, cùm bellum non sit nobis?

45 Nunc ergo remitte eos in domos suas, & delige tibi viros paucos qui tecum sint, & veni mecum Ptolemaida quam traditurus sum tibi, & reliquas munitiones copiasque reliquas & omnes qui præsunt negotiis, ut revertens abeam: nam hujus rei gratia adsum.

46 Tunc Jonathan fidem habens ei, fecit quemadmodum dixerat: amandavit enim copias, ut abirent in terram Jehudæ.

47 Reliquos verò detinuit secum, viros ter mille; quorum bis mille dimisit in Galilæam, mille verò cum ipso profecti sunt.

48 Sed cùm ingressus esset Jonathan Ptolemaida; occluserunt Ptolemaidenses portas, & comprehendentes eum atq; omnes qui venerant cum eo interfecerunt gladio.

49 Tum misit Tryphon copias & equitatum in terram Galilæ, & in campum magnum, ad perdendum omnes qui a Jonathane fuerant.

50 Sed ubi cognoverunt eum comprehensum esse, & periisse qui erant cum ipso, exhortati inter se profecti sunt, unà revertentes & comparati in prælium.

51 Videntes verò persecutores eos de vita dimicaturos esse, reversi sunt.

52 Ita venerunt omnes in terram Jehudæ, & luxerunt Jonathanem ac comites ejus, timueruntque valde; luxerunt quoque omnes Jisraëlitæ luctu magno.

53 Tum quærebant omnes gentes quæ circumstabant eos, atterere eos:

54 Dicebant enim, non habent principem & adjutorem: nunc ergo oppugnantes eos, tollemus ex hominibus memoriam eorum.

49 *Campum*] id est, [illegible] de quibus sup. 5.24.

Caput XIII.

1 Audiens verò Schimhhon congregare Tryphonem copias multas ad invadendum terram Jehudæ, & atterendum eam,

2 Cùm videret populum esse trepidum & perculsum metu; ascendit Jeruschalaima, & congregavit populum,

3 Et adhortatus est eos, dicens eis, Ipsi nostis quanta ego & fratres mei ac domus patris mei fecerimus pro legibus & [a] sanctuario; & quæ prælia, angustiasque [b] experti simus:

4 Propterea perierunt fratres mei omnes causâ Jisraëlis, & ego solus reliquus factus sum.

5 Nunc autem absit a me, ut parcam animæ meæ omni tempore angustiæ: non enim melior sum fratribus meis.

6 Verùm vindex ero pro gente mea, & pro sanctuario, & pro uxoribus liberisque nostris; quandoquidem congregatæ sunt omnes istæ gentes, ut atterant nos [c] infenso animo.

7 Ita de integro accendit [d] animos populi, simul atque audivit sermones istos; qui responderunt voce magna dicentes:

8 Tu esto noster dux pro Jehuda & Jonathane fratribus tuis,

9 [e] Gere bellum nostrum, & quæcunque edixeris nobis, faciemus.

10 Congregatis itaque omnibus viris bellatoribus, acceleravit perficere muros Jeruschalaimorum; quibus munivit ea circunquaque.

11 Misitque Jonathanem filium Abschalomi, copias cùm eo idoneas Joppen; qui ejectis iis qui erant in ea *urbe*, ibidem mansit in ea.

12 Movit autem Tryphon Ptolemaide cum copiis multis, invasurus terram Jehudæ, habens Jonathanem secum in custodia.

13 Schimhhon verò castra posuit Chadidis e regione illius campi.

14 Cognoscens verò Tryphon surrexisse Schimhhonem pro Jonathane fratre ipsius, committendum sibi fore bellum, misit ad eum legatos, dicens,

15 Pro argento illo quod debet Jonathan frater tuus in ærarium regis, propter negotia quæ habuit, detinuimus ipsum:

16 Nunc autem mitte talenta centum, & duos filiorum ejus obsides, ut dimissus non deficiat a nobis, sed *securè* dimittamus ipsum.

17 Ac noverat quidem Schimhhon, istos dolo loqui cum ipso; misit tamen argentum & duos pueros; idque ne quando inimicitiam susciperet magnam apud populum, qui fuissent dicturi,

18 Quia non misit ei argentum & pueros, idcirco periit.

19 Cùm autem misisset pueros & talenta centum; mentitus est, ac non dimisit Jonathanem.

20 Sed postea venit Tryphon ad invadendum regionem, & atterendum ipsam, ambiens via Dorum versus. Schimhhon verò, & castra ejus ex adverso procedebant ei, quemcunque in locum proficiscebatur ille.

21 Qui autem ex arce erant, miserunt ad Tryphonem legatos acceleraturos eum; ut veniret ad ipsos per desertum, & mitteret ipsis alimenta:

22 Quamobrem comparavit Tryphon totum equitatum suum, ut veniret; sed nocte illa fuit nix multa valde, adeò ut non veniret propter nivem illam, sic movens ille venit in regionem Gilhhadis.

23 Cumque venisset proximè Botzkatham, interfecit Jonathanem, qui sepultus est illic;

24 Et reversus est Tryphon castra movens in terram suam.

25 Itaque mittens Schimhhon accepit ossa Jonathanis fratris sui, quem sepeliverunt Modinis in civitate majorum suorum,

26 Et plangentes eum omnes Jisraëlitæ planctu magno luxerunt eum diebus multis.

27 Extruens verò Schimhhon monumentum super sepulchrum patris sui, & fratrum suorum,

a Græc. [illegible], sic [illegible]
b Græc. [illegible]

c Græc. inimicitiæ gratia.
d Græc. spiritum.
e Græc. bella.

10 *Perficere*] ut consilium fuerat initum, & cœptum suprà 12.35.

13 *Chadidis*] de quibus suprà 12.38. *E regione*] hoc est, quod oppidum monti impositum prospectat Jehudæ campestria, ut interpretatur Josephus lib. 13. Antiq. cap. 11.

20 *Dorum*] oppidum Edom[illegible] quod sic legimus [illegible] Josephi [illegible]

23 *Botzkatham*] id est, [illegible] Jehudæ [illegible] Botzkatha [illegible] Jehudæ in [illegible] hosch. 15. 39.

25 *Modinis*] de [illegible]

rum, extulit illud speciosum lapide polito, ante & retrò;

28 Statuitq; super ea septem peramidas; unam ex adverso alterius; patri,& matri,fratribusq; quatuor.

29 Et iis adjecit machinas circumponens columnas magnas, quibus columnis imposuit omnem armaturā ad nomen æternum, & ad omnia armorum genera naves insculptas, ut spectarentur ab omnibus navigantibus mari.

30 Hoc est sepulchrum quod fecit Moddinis in diem usque hunc.

31 Tryphon autem incedens dolo cum Antiocho rege juniore,interfecit eum,

32 Et regnavit loco ejus, imponens sibi diadema Asiæ; intulitque plagam magnam terræ.

33 Quapropter Schimhhon extruxit munitiones Jehudææ, circummuniens turribus altis & muris magnis, cum turribus & portis, ac vectibus,& posuit cibaria in munitionibus:

34 Diligensq; Schimhhon viros misit ad Demetrium regem ut concederet [f] immunitatem regioni,eò quòd omnes actiones Tryphonis erant rapinæ:

35 Et mittens ei Demetrius rex in eam sententiam, respondit ei, & scripsit ei epistolam ejusmodi:

36 Rex Demetrius Schimhhoni sacerdoti summo,& amico regum, senioribusque & genti Jehudæorum salutem.

37 Coronam auream, vestemq; [g] spadicem, quas misistis,accepimus, parati sumus [g] tribuere vobis pacem magnam, & scribere procuratoribus negotiorum,ut dimittant ea vobis [h] quæ dimittimus.

38 Nam quæcunque constituimus erga vos, stata sunt; & munitiones vestræ quas ædificastis,vobis sunto.

39 Dimittimus quoque errores & peccata in hodiernum usque diem commissa; & coronam quam debetis: præterea si quid aliud pendebatur Jeruschalaimis tributi nomine, ne amplius penditor.

40 Quòd si qui vestrum apti sunt ut conscribantur inter nostros,conscribuntor, & pax apud vos esto.

41 Anno centesimo septuagesimo sublatum est jugum gentium a Jisraële:

42 Cœpitq; populus Jisraëlis scribere in syngraphis & contractibus anno primo Schimhhone principe sacerdotum magno, & imperatore ac duce Jehudæorum.

43 Diebus illis castra ponens contra Hhazzam circumdedit eam castris,& factam [i] Helepolin admovens civitati,ita concussit turrem unam,ut occupaverit:

44 Exilientibusque iis qui in Helepoli erant in civitatem, fuit motus magnus in civitate illa.

45 Quamobrem ascenderunt qui erant in civitate cum uxoribus & liberis in murum, disrumpentes vestimenta sua, & clamaverunt voce magna petentes ut Schimhhon dexteras ipsis daret,

46 Et dicentes ne utaris nobis secundum malefacta nostra,sed pro misericordia tua.

47 Tunc [i] adductus in ipsos misericordia Schimhhon non debellavit eos;sed ejiciens eos e civitate purgavit domos, in quibus idola erant, atque ita ingressus est in eam celebrans & benedicens Deo.

48 Cumq; ejecisset ex ea omnem immunditiam, incolos statuit illic viros qui legem observarent; & ampliùs muniens eam ædificavit sibi ipsi in ea habitationem.

49 Qui autem erant [*] in arce Jeruschalaimis, prohibebantur egredi & ingredi in regionem,etiam emere & vendere, adeò ut esurirent valde,perirentque ex eis multi fame.

50 Sed cùm inclamassent Schimhhonem ut dexteras [k] jungerent, dedit eis; & ejiciens eos inde, mundavit quoq; arcem ab inquinamentis;

51 Et ingressus est eam die vigesimo tertio secundi mensis,anno centesimo septuagesimo primo,cum laude & termitibus, citharisque & cymbalis & nabliis,& hymnis, & canticis,eò quòd attritus esset hostis magnus,& ejectus ex Jisraële:

52 Constituitq; quotannis agitari diem illum cum lætitia:

53 Et amplius muniuit montem sancti loci, qui erat secus arcem, ubi habitavit ipse & comitatus ipsius.

54 Tum videns Schimhhon Jochananem filium suum virum esse,statuit eum ducem copiarum omnium,& habitavit [*] Gazaris.

49 *In arce*] id est, in Acra,ut historicis quibusdam appellatur,vide supra 4.41. & 12.36.

k Græc.acceperunt.

54 *Gazaris*] vide supra 9.52.

Caput XIIII.

1 Anno autem centesimo septuagesimo secundo, congregavit Demetrius rex copias suas, & profectus est in Mediam ad contrahendum auxilium sibi, ut Tryphonem debellaret.

2 Sed audiens [a] Arsaces rex Persidis & Mediæ,venisse Demetrium in fines suos, misit unum principum suorum ut vivum comprehenderet eum:

3 Qui profectus cecidit castra Demetrii, & comprehendens eum adduxit eum ad Arsacem,qui in custodia posuit eum.

4 Quievit autē terra omnibus diebus Schimhhonis: nam procuravit bona genti suæ, adeò ut placeret eis, potentia ejus & gloria ejus omnibus diebus.

5 Cepit enim præter totam gloriam suam Joppen [a] ut portus *Jehudeis* esset, & comparavit aditum ad insulas maris,

6 Et dilatatis terminis gentis suæ obtinuit regionem,

7 Congregavitque multam captivorum multitudinem consecutus dominatum [*] Gazarorum,Bethtzureque,& Acra,ex qua sustulit immunditias: neque fuit qui resisteret ipsi.

8 [*] Ita colebant terram suam cum pace, terraq; dabat fœtus suos, & arbores agrorum fructum suum:

9 Seniores in plateis sedebant; omnes de rebus bonis communicabant, & juvenes induebant gloriosas vestes,& [*] amictus bellicos.

10 Civitatibus subministrabat cibaria, & instruebat eas instrumentis [b] ad munitionem aptis,eò usq; ut nominaretur nomen [c] gloriosum ejus,ad extremum usque terræ:

a *Arsaces*] Regio Parthorum nomen, a quibus jam tum Persis Mediaque tenebantur: atque hinc Parthi dicti sunt Arsacidæ.

a Græc.in portum.

7 *Gazarorum*] de quibus supra 9.52. & 13.54.

8 *Ita colebant*] sua descriptio summæ pacis,tranquillitatis, & gloriæ usque ad ver.16.ut 1.Reg.4.

9 *Amictus bellicos*] id est, in re militari honestè se ipsos exercebant,ne otio torpescerent: quod ex sequentium comparatione intelligitur.

b Græc.munitionis.

c Græc.gloriæ.

 11 Com-

11 [d] Comparabat pacem in terra, lætabaturque Jisraël lætitia magna,

12 Et sedebat quisque sub vite sua & ficu sua, nec erat qui exterreret ipsos:

13 Defecerat enim qui oppugnaverat eos in terra, & reges ipsi attriti erant diebus illis.

14 Confirmabatque omnes abjectos populi sui, legem exquirens; & tollebat omnem iniquum improbumque:

15 Sanctuariũ glorificabat, & multiplicabat vasa loci sancti.

16 Ut autem Romæ [e] auditum est, mortuum esse Jonathanem, & Spartam usque, contristati sunt valde.

17 Sed ubi audiverunt Schimhhonem fratrem ejus factum esse sacerdotem summum loco ejus, & obtinere regionem ac civitates quæ in ea sunt:

18 Scripserunt ad eum tabulis æreis ad renovandum cum eo amicitiam ac societatem, quam constituerant cum Jehuda & Jonathane fratribus ejus:

19 Quæ lectæ sunt coram Ecclesia Jeruschalaimis.

20 Atque hoc exemplum est literarum quas scripserunt Spartiatæ: Spartiatarum principes, & civitas Schimhhoni sacerdoti magno, senioribusq;, & sacerdotibus, & reliquo Jehudæorum populo, fratribus, salutem.

21 Legati missi ad populum nostrum renuntiaverunt nobis gloriam vestram & honorem, de quorum adventu læti sumus.

22 Itaque rescripsimus, quæ ab ipsis dicta sunt in consiliis populi, hoc pacto: 'Numenius Antiochi, & Antipater Jasonis filius legati Jehudæorum, venerunt ad nos renovantes suam nobiscum amicitiam.

23 Et placuit populo accipi viros illos gloriosè, & poni exemplum sermonum istorum in 'libris qui designati sunt populo, ut monimentum habeat populus Spartiatarum. Hoc exemplum scripserunt istorum Schimhhoni sacerdoti summo.

24 Postea misit Schimhhon Romam Numenium habentem clypeum aureum, magnum, 'minarum mille pondere, ad statuendum cum eis societatem.

25 Cùm autem populus audivit res istas, dixerunt, quam gratiam reddemus Schimhhoni, & filiis ejus?

26 Confirmavit enim ille *suos*, & fratres illius paternaque domus illius, atque expugnando inimicos Jisraëlitarum propulsaverunt ab eis, ideo statuerunt ei [f] liberam administrationem, ut conscripserunt in tabulis æreis, quas apposuerunt 'columnis in monte Tzijonis.

27 'Atque hoc exemplum scripturæ: Die decimo octavo 'Elulis, anno centesimo septuagesimo secũdo, qui tertius est annus Schimhhone sacerdote summo,

28 'In atrio munitionis, congregatione magna sacerdotum, & populi, & principum gentis, seniorumque regionis. 'Notum se fecit nobis, quandoquidem sæpe gerebantur bella in regione hac,

29 Et Schimhhon Mattitjæ filius e posteris Jojaribi, & fratres illius, qui exposuerunt se ipsos periculo, resistentes adversariis gentis suæ, ut staret locus sanctus ipsorum & lex; [g] gloriamq; magnam pepererunt genti suæ.

30 Nam congregans Jonathan gentem suam factus est eis sacerdos summus; postquam verò appositus est ad populares suos,

31 Volentibus inimicis eorum invadere regionem illorum, ut atterendo regionem eorum extenderent manum in locum sanctum eorum:

32 Tunc surgens Schimhhon propugnavit gentem suam, & consumens pecunias multas de suo arma dedit viris copiarum gentis suæ, & dedit eis stipendia,

33 Munivitque civitates Jehudææ, & Bethtzuram in finibus Jehudææ sitam, ubi erant arma hostium priùs, & posuit in ea [h] præsidiarios homines Jehudæos.

34 Joppen quoque munivit mari impositam, & Gazara ad terminos Aschdodi, ubi priùs hostes habitaverant, collocans illic Jehudæos; & quæcunque commoda erant ad rectam horum locorum constitutionem, disposuit in eis.

35 'Quare videns populus fidem Schimhhonis, & gloriam quam [i] certo consilio comparaverat genti suæ, instituerunt eum ducem suum, & sacerdotem summum, videns inquam justitiam & fidem quam conservavit genti suæ, procurans omnibus modis exaltare populum suum:

36 Adeò ut diebus ipsius res bene successerint [k] administratione ipsius, sublatis gentibus e regione ipsorum; & iis qui erant in civitate Davidis Jeruschalaimis, qui fecerant sibi ipsis arcem, ex qua erumpentes contaminabant *omnia* in circuitu sanctuarii, & infligebant plagam magnam sanctitati;

37 Collocante ipso in ea viros Jehudæos, & muniente eam ad securitatem regionis civitatisque, ac efferente muros, Jeruschalaimorum.

38 Et rex quoque Demetrius stabilivit ei sacerdotium summum,

39 'Secundum omnia illa, & fecit eum unum ex amicis suis, ac glorificavit eum gloria magna.

40 ('Nam audiebatur appellari Jehudæos a Romanis amicos sociosq;, & eos obviam processisse legatis Schimhhonis gloriosè,

41 Et visum esse Jehudæis sacerdotibusq; ut esset ipsorũ dux & sacerdos summus Schimhhon in seculum, donec exurgeret propheta certus,

42 Essetque super eos dux, tum ut cura sit ipsi pro loco sancto constituendi per ipsum præfectos operibus ipsorum, & regioni, armisque, & munitionibus;

43 Tum ut cura sit ipsi sanctuarii, utque pareatur ipsi ab omnibus, & ut scribantur de nomine ejus omnes 'syngraphæ in regione, & ut induatur 'purpura, aurumque gestet)

44 Ideo non licebit ulli ex populo & sacerdotibus irritum facere quicquam istorum, & rebus quæ ab ipso dicentur contradicere: aut conventũ in regione cogere sine ipso, aut indui purpura, & ornari fibula aurea.

45 Qui

d Græc. *faciebat.*

e Græc. *audiverunt.*

22 *Numenius*] Laconica species narrationis, quæ in acta publica Spartæ relata est.

23 *Libris*] id est, actis publicis.

24 *Minarum mille*] .i. librarum nummulariarum, ut accipiendũ docet analogia. Est enim mina apud Hhebræos & Syros idem quod pondo, cujuscunque materiæ fuerit: ut demonstravimus 1. Regum 10.17.

f Græc. *libertatem.*

26 *Columnis*] nempe atrii sive ambitus, ut in decreto habetur infrà vers. 49.

27 *Atque hoc*] hactenus Romanorum deliberantium verba, ad quorum historiam regreditur scriptor infrà 15.15. Jam verò occasione data, exemplum decreti a Jehudæis in gratiam Schimhhonis facti subjicit.

Elulis] qui mensis est sextus Augusto nostro plurimùm respondens.

28 *In atrio*] hactenus voces aliquot vidimus Hhebræas ortu & significatione, quibus author contextum Græcum infercivit: atque hîc quoque Græcam vocem, non dubitamus fuisse scriptam pro Chatzarham millo, .i. atrio munitionis. Fuit enim munitio in civitate Davidis, ubi templum Dei & regia quoque continebantur, atque in ea Hhebræi omnes uno ore testantur habitos fuisse conventus ad Reipublicæ administrationem necessarios: cumque ad eos habendos non templum, non regia; sed atrium aliquod, ac potius basilica (quã Hhebræi quoque appellant Chatzar) fuerit necessarium, eum locum hac peregrina voce confirmamus denotari. Ad hanc autem lectionem proximè accedit Hieronymus, cui in his tanquam ruderibus scrutandis aliquid tribuendum puto.

Notum se fecit] huc usque sunt inscriptionis verba, quæ ante decretum Jehudæorum in actis publicis fuerant posita. Hujus autem decreti partes in universum duæ sunt; narratio causarum quibus ad faciendum decretum istud adducti sunt, usque ad vers. 35. & rerum decretarum Schimhhoni explicatio, ad finem usque capitis. sensus est, infinitis beneficiis probavit fidem suam, studiumque nostræ Reipublicæ.

g Græc. *gloria magna glorificaverunt.*

h Græc. *præsidium.*

35 *Quare*] bonorum qui Schimhhoni decernuntur constitutio est a populo Jehudæorum, hîc, & confirmatio a rege Demetrio, versu 38. & sequentibus.

i Græc. *consultavat fuerat.*

k Græc. *in manibus.*

39 *Secundum*] id est, secutus decretum a Jehudæis factum.

40 *Nam audiebatur*] hos versus per parenthesin insertos ab authore fuisse credimus ut ostenderet non voluntate adductum, sed quadam necessitate fractum Demetrium fuisse, ut honores Schimhhoni decretos confirmaret, & specie aliqua amplificaret.

43 *Syngraphæ*] id supra 13.42.

Purpura, &c.] hæc enim duo sunt insignia dominatus ut supra 10.20. & 11.58.

45 Qui autem præter hæc fecerit, aut irritum fecerit quicquam horum, reus futurus est:
46 Nam placuit toti populo statuere, ut Schimhhon faciat secundum res istas.
47 Quod ut accepit Schimhhon, & placuit ipsi summo sacerdotio fungi, ac esse ducem ac principem gentis Jehudæorum, sacerdotumque, & præesse omnibus:
48 Scripturam istam edixerunt poni in tabulis æreis,
49 Easque statui in ambitu loci sancti, in loco [l] celebri: eorum verò exempla poni in gazophylacio, ut haberet Schimhhon, ejusque filii.

l Græc. insigni.

Caput XV.

1 TUM misit Antiochus filius Demetrii regis literas ab insulis maris Schimhhoni sacerdoti, ac principi gentis Jehudæorum, & universæ genti;
2 Quæ scriptæ erant in hanc formam: Rex Antiochus Schimhhoni sacerdoti magno, & gentis principi, gentique Jehudæorum salutem.
3 Quandoquidem viri pestilentes obtinuerunt regnum majorum nostrorum,
4 Quod regnum volens vindicare, ut illud restituam sicut erat prius, collegi multitudinem copiarum, & comparavi naves militares (volo enim procedere per regionem, ut consequar eos qui corruperunt regionem nostram, & qui desolaverunt civitates multas in regno)
5 Nunc ergo stabilio tibi omnes [a] immunitates, quas attribuerunt tibi reges qui antecesserunt me, & quæcunque alia dona remiserunt tibi:
6 Item quod concesserunt tibi [b] cudere proprium numisma regioni tuæ:
7 Et Jeruschalaima sanctumque locum esse libera: omnia etiam arma, quæcunq; comparavisti, & munitiones, quas ædificasti, quas obtines, manento penes te:
8 Et omne debitum regi, & quæcunque futura erant regis, ab hoc in omne tempus remissa sunto tibi.
9 Cùm autem constituerimus regnum nostrum, gloria afficiemus te, gentemque tuam, & templum magna; adeò ut manifesta futura sit [c] gloria vestra in universa terra.
10 Anno centesimo septuagesimo quarto cùm processisset Antiochus in terram majorum suorum, convenerunt ad ipsum omnes copiæ adeò ut pauci cum Tryphone essent:
11 Qui persequente Antiocho rege ipsum, venit 'Dora *in locum* mari impositum fugiens:
12 Videbat enim simul adduci in se ipsum mala, cùm dimisissent ipsum copiæ.
13 Itaq; castra posuit Antiochus contra Dora, habens secum centum viginti millia bellatorum & octo equitum millia:
14 Et circumdans civitatem navesque e mari comportans, afflixit civitatem terra & mari, nec sivit egredi aut ingredi quenquam.
15 Venit autem Numenius, & comites ejus Roma, habentes literas ad reges atque regiones, in quibus scripta erant ista:
16 'Lucius consul Romanorum Ptolemæo regi salutem.
17 Legati Jehudæorum venerunt ad nos, amici nostri sociiq;, renovaturi amicitiam & societatem quæ ab initio fuit, missi a Schimhhone sacerdote summo, populoque Jehudæorum:
18 Et attulerunt clypeum aureum, minarum mille.
19 Placuit igitur nobis scribere regibus ac regionibus ne procurent eorum mala, neque oppugnent eos & civitates eorum, regionemque eorum, & ne societatem ineant cum iis qui oppugnant eos:
20 Et visum est nobis accipere clypeum illum ab ipsis.
21 Si qui ergo pestilentes effugerunt e regione illorum ad vos: tradite eos Schimhhoni sacerdoti, ut ulciscatur eos secundum legem ipsorum.
22 Atque hæc quoque rescripsit 'Demetrio regi, & 'Attalo, & 'Ariarathi,
23 Et Arsacæ, atque in omnes regiones, & 'Lampsaco, & Spartiatis, & Delo, & Myndo, & Sycioni, & Cariæ, & Samo, Pamphyliæq;, & Lyciæ, & Halicarnasso & Coo, & Sidæ, & Arado, & Phaselidi, & Gortynæ, & Cnido, & Cypro, & Cyrenæ:
24 Quorum exemplum rescripserunt Schimhhoni sacerdoti summo.
25 Antiochus ergo rex castra fecit contra Dora, ' secundo *die* adhibens contra illa manus, machinasq; faciens; & conclusit Tryphonem, ne egrederetur aut ingrederetur quisquam.
26 Cùm autem misisset ei Schimhhon bis mille viros electos auxiliaturos ipsi, & argentum aurumque & vasa multa:
27 'Voluit quidem ea accipere; sed postea irrita faciens quæcunque confecerat cum ipso priùs, ut alienatus est ab ipso,
28 Misit ad ipsum quendam amicorum suorum Athenobium, qui communicaret cum ipso dicens, vos obtinetis vi Joppen, & Gazara, & Acram quæ est Jeruschalaimis, civitates regni mei:
29 Terminos earum desolastis, & [d] inflixistis plagam magnam in terra, dominantes locis multis in regno meo.
30 Nunc ergo tradite civitates quas occupavistis, & tributa locorum quibus dominamini, ex terminis qui extra Jehudæam sunt:
31 Sin minus, date pro eis quingenta talenta argenti, & pro perditione [e] quam intulistis, & tributis locorum quingenta alia talenta; quod si non feceritis, advenientes expugnabimus vos.
32 Veniens itaque Athenobius amicus regis Jeruschalaima, vidit gloriam Schimhhonis & repositorium cum vasis aureis & argenteis, apparatumque tam multum ut obstupesceret; & renuntiavit ei verba regis.
33 Cui respondens Schimhhon dixit, neque terram alienam occupavimus, neque res alienas detinuimus; sed hæreditatem majorum nostrorum, quæ ab inimicis nostris injustè aliqua occasione occupata fuit:
34 Nos verò occasionem habentes vindicamus hæreditatem majorum nostrorum.
35 De Joppe autem Gazarisque, quæ petis

1 *Antiochus*] Dictus Sedetes Demetrii Soteris filius.

a Græc. remissiones.

b Græc. facere cusuram propriam numisma.

c Græc. glorificabimus te gloria magna.

11 *Dora*] castellum maritimum situ inter Carmelum montem, & ostium fluvii Chersei, cui adjuncta est civitas, ut apparet ex ver. 14.

16 *Lucius*] Quis hic Lucius fuerit, dubitant interpretes, nam sub illud tempus consul eo nomine vix legitur: sed hoc librorum vitio factum est. Fuerunt enim hoc eodem anno consules Romæ Lucius Furius Philus, & Sextus Attilius Serranus, quemadmodum hic a Cicerone in Bruto, & libro de officiis 2. nominatur. Alii verò authores plerique non Lucium Furium, sed Publium Furium corruptè appellant.

22 *Demetrio*] qui tum quidem vivebat cùm exararentur literæ: sed antè perierat quam ad Jehudæos perferrentur.

Attalo] regi Pergamorum & Phrygiæ.

Ariarathi] regi minoris Armeniæ, qui corruptè in Græco Αραβας, in latino Arabas appellatur. Nam Cappadociæ & minoris Armeniæ, reges Ariarathes ut majoris Armeniæ Tigranes dicebantur.

23 *Arsacæ*] vide suprà 14.2.

Lampsaco] id est, incolis Hellesponti, synecdochicè; à metropoli. Sic placuit legere ex conjectura & veterum librorum propinquitate scripturæ.

25 *Secundo die*] id est, non intermissa opera; sed simulac admovit castra, opus aggrediens animo intensissimo.

27 *Voluit quidem*] aperta quidem hic cùm in Latino, tum in Græco textu negatio est: sed duæ sunt causæ, ex quibus eam sustulimus, & tollendam planè judicamus. Primùm enim nisi hoc modo acceperis, desipuisse planè Antiochum oportuerit; qui dum in tanto certamine versabatur, legationem sequentem ad Schimhhonem miserit, ut majorem sibi hostium numerum compararet, intempestivè & imprudentissimè: deinde verò nihil verbis Josephi apertius, qui nominatim exponit, Antiochum auxiliares Schimhhonis copias petiisse, accepisse, & in obsidione occupasse: adeò (inquit) ut ad breve tempus Schimhhon ex amicis ejus summè necessarius esse putaretur.

d Græc. fecistis sic ver. 35.

e Græc. quam perdidistis.

hæc

(hæc infligebant populo plagam magnam, & regioni nostræ) horum *causa* daturi sumus talenta centum: sed non respondit Athenobius ei verbum.

36 Reversus verò cum ira ad regem renuntiavit ei sermones istos, & gloriam Schimhhonis, & quæcunque viderat: quamobrem iratus est rex ira magna,

37 Tryphon verò ingressus navigium fugit 'Orthosiada.

38 Itaq; instituens rex 'Cendebæum ducem in regione maritima, & copias pedestres, & equestres dans ei;

39 Mandavit ei ut castra metaretur adversus Jehudæam, ædificaret 'Gedorum, & muniret 'Pylas, denique ut oppugnaret populũ: Rex verò Tryphonem persecutus est.

40 Itaque adveniens Cendebæus Jamniam cœpit lacessere populum invadens Jehudæam, & captivum ducere populum atque occidere; & ædificavit Gedorum,

41 Ubi ordinavit equites copiasq;, ut procedentes percurrerent itinera Jehudææ, quẽadmodum constituerat ipsi rex.

37 *Orthosiada*] oppidum Phœniciæ, ut Ptolemæus testis est, lib. 5. inter Simyram & Tripolin.

38 *Cendebæum*] virum illustrem, abs quo intra montis Carmeli radices nominatur palus Cendebæa, sive Cendevia Plin. lib. 5. cap. 19. & lib. 36. cap. 26.

39 *Gedorum*] Græce quidem legitur Cedron: sed corruptam esse appellationem hoc loco dubitari non potest, cùm Cedron torrens sit ad Jeruschalaima; Gedorum verò oppidum sit in finibus Jehudææ, Edomæis ac Pelischtæis conterminum. Jehosch. 15. 58. Quam vocem hîc reponendam esse sequens evincit historia.

Pylas] id est, portas; sed quia vox Græca apud Latinos authores ferè angustis montium faucibus tribuitur, visum est hic eam retinere. Intelliguntur enim angusti omnes Jehudææ aditus, quæ montibus circunclusa est.

CAPUT XVI.

1 QUAPROPTER ascendens 'Jochanan Gazaris, renuntiavit Schimhhoni patri suo quæ conficiebat Cendebæus.

2 Schimhhon verò accersens duos filios suos seniores, Jehudam & Jochananem, dixit eis: Ego & fratres mei, paternaque domus mea gessimus bella Jisraëlis a juventute ad hodiernum usque diem, & prosperè successit [a] administratione nostra ut liberaretur persæpe Jisraël.

3 Nunc autem consenui; vos verò ad hoc [b] officium misericors his annis idonei estis: estote loco meo & fratris mei, & procedentes pugnate pro gente nostra; auxilium autem a cœlo adesto vobis.

4 Deinde cùm delegisset e regione viginti millia peditum bellatorum cum equitibus, proficiscentes contra Cendebæum Moddinis pernoctarunt.

5 Unde exurgentes manè profecti sunt in campum: ecce autem copiæ multæ [c] obviam venientes eis, pedestres cum equitibus; sed torrens erat inter ipsos.

6 Habens autem castra [d] ex adverso eorum ipse cum populo suo; ut vidit populum formidine dubitantem trajicere torrentẽ, trajecit primus: quem videntes viri trajecerunt post eum.

7 Tunc divisit populum, equites in medio peditum collocans (equitatus enim adversariorum multus erat valde)

8 Et 'clanxit tubis; ita verso in fugam Cendebæo & castris illius, ceciderunt ex illis confossi multi; reliqui verò confugerunt ad 'munitionem.

9 Tunc vulneratus est Jehuda frater Jochananis; Jochanan verò eos persecutus est, donec venisset ad Gedorum quam ædificaverat *Cendebæus*.

10 'Itaque fugerunt ad turres usque quæ sunt in agro Aschdodi, cùm eam succendisset igne: cecideruntque ex eis ad viros bis mille: postea reversus est in terram Jehudę cum pace.

11 Ptolemæus autem filius Abubi constitutus erat dux in campo Jerichuntis, habens argenti & auri multum:

12 Erat enim gener sacerdotis summi.

13 Hujus cùm elatus esset animus, & vellet obtinere regionem, cogitavit dolum contra Schimhhonem & filios ejus, ut tolleret eos.

14 Schimhhon verò obibat civitates quæ in regione erant, & curabat [e] quæ in eis curanda erant: ita descendit Jerichuntem ipse & Matitja Jehudaq; filii ipsius, anno centesimo septuagesimo septimo, mense undecimo, hic est mensis Schebat.

15 Tunc excipiens eos filius Abubi in munitionem parvam quæ appellatur 'Dok, quam ædificaverat, dolo fecit eis convivium magnum, & abscondit illic viros:

16 Cumque [f] affatim bibisset Schimhhon cum filiis suis, exurgens Ptolemæus, & qui aderant ipsi, ceperunt arma illorum; invadentesque Schimhhonem in convivio, occiderunt eum & duos filios ejus, & quosdam ex pueris ejus:

17 Faciens scelus magnum, & reddens mala pro bonis.

18 Deinde scripsit hæc Ptolemæus, mittens ad 'regem ut mitteret ipsi copias ad auxilium, & se traditurum regionem ac civitates ipsi.

19 Misit quoque alios Gazara qui tollerent Jochananem, & chiliarchis misit epistolas ut venirent ad se, ut daret ipsis argentum & aurum, donativaque:

20 Alios verò misit qui occuparent Jeruschalaima & montem templi.

21 Sed præcurrens quidem renuntiavit Jochanani Gazara, periisse patrem ipsius & fratres ipsius, & misit etiam, *inquiens*, ad occidendum te,

22 Quod audiens 'obstupefactus est admodum; & comprehendens viros qui venerant ad perdendum ipsum, interfecit eos. Cognoverat enim eos quærere ut perderent ipsum.

23 [g] Reliqui autem sermones Jochananis & bella ejus & strenua facta ejus, quæ fortiter gessit; & ædificatio murorum quos ædificavit, & actiones ejus:

24 Ecce hæc scripta sunt in [h] 'Chronicis summi sacerdotii ejus, ex quo factus est sacerdos summus post patrem suum.

1 *Jochanan*] qui Gazaris a parente fuerat præfectus, sup. 13. 54. historici Joannem Hyrcanum vocant.

a Græc. *manibus nostris*.

b Græc. *misericordiam*.

c Græc. *in occursum*.

d Græc. *contra faciem*.

8 *Clanxit tubis*] id est, signo dato per tubicines impressionem in hostes fecit: Synecdoche.

Munitionem] Gedorum, cujus meminit sequente versu.

10 *Itaque*] nempe cùm Cendebæi milites animadverterent Gedori obsidionem a Jochanane comparari.

e Græc. *curationem earum*.

15 *Dok*] nomen est Syrum ab investigatione dictum.

f Græc. *inebriatus esset*: vide Gen. 43. 34.

18 *Regem*] Nempe Antiochum Sedeten, de quo sup. 15.

22 *Obstupefactus est*] audito insperato generi in socerum suum & affines scelere.

g Græc. *reliqua autem sermonum Jochananis, & bellorum, &c.*

h Græc. *libris dierũ*.

24 *Chronicis*] id est, in actis publicis vide 1. Reg. 11. 41.

MAC-

MACBÆORUM.

LIBER SECUNDUS.

Secundus liber Macbæorum historiam continet rerum in Ecclesia Dei gestarum a fine Seleuci Philopatoris ad tempora usque Antiochi Eupatoris quibus Nicanor a Jehuda Macbæo fusus est: maximè verò memorabilia adducit piorum exempla, qui pro lege Dei & veritate sibi tradita constanter & sanctè hanc vitam contempserunt, ut gloriam Deo cederent, & omnibus pietatis infractæ exemplum in se ipsis statuerent. Historia est annorum fermè quatuordecim.

CAPUT I.

1 FRATRIBUS qui sunt per 'Ægyptum Jehudæis, fratres qui sunt Jeruschalaimis Jehudæi & qui sunt in regione Jehudææ salutem & pacem optimam:

2 Et bonis afficiat vos Deus recordatus fœderis sui, quod constituit cum Abrahamo, & Jitzchako, & Jahhakobo servis suis fidelibus.

3 Et det vobis animum omnibus ad colendum ipsum, & faciendum ipsius voluntatem corde maximo & animo voluntario:

4 Et aperiat mentem vestram in lege sua, & in præceptis suis, & pacem efficiat:

5 Et exaudiens vestras orationes reconcilietur vobis, neque vos deserat tempore [a] calamitoso,

6 Prout nunc hîc oramus pro vobis.

7 ‖Regnante 'Demetrio anno centesimo sexagesimo nono, nos Jehudæi rescripsimus vobis de afflictione & impetu, qui supervenerat nobis annis illis, ex quo defecerat 'Jason & comites ejus a terra sancta & regno:

8 (Qui postquam incendissent vestibulum, & innocentem sanguinem effudissent; nos orantes dominum ita exauditi sumus, 'ut obtulerimus sacrificia & similam, accenderimus lucernas; & panes proposuerimus)

9 Ut nunc etiam agatis 'dies [b] tabernaculorum Cislevo mense,

10 'Anno centesimo octogesimo octavo, qui Jeruschalaimis & in Jehudæa sunt senatus 'populusq; Jehudę Aristobulo magistro 'Ptolemæi regis (qui est de gente 'unctorum sacerdotum & Jehudæis qui sunt in Ægypto salutem & incolumitatem.

11 E magnis periculis a Deo servati maximas gratias agimus ei, 'ut qui in Regem fuissemus dimicaturi.

12 Is enim [c] eduxit 'eos qui dimicaverant instructa acie contra civitatem sanctam.

13 Nam veniens dux in Persida, & copiæ comitantes eum quæ sustineri non posse videbantur, concisæ sunt in 'loco sancto Nanææ, sacerdotibus qui Nanææ ministrant verbis dolosis utentibus.

14 Ut enim 'congressurus cum ea advenit in locum Antiochus & 'amici comitantes ipsum, accipiendarum pecuniarum causa dotis nomine,

15 (Quas proponebant ipsi sacerdotes Nanęæ ipso accedente cum paucis in ambitum fani) concludentes illi templum,

16 Postquam introivisset Antiochus, aperuerunt abditam 'specus portam, & jacientes lapides tanquam fulgure obruerunt ducem, cumque in membra dividentes, capita addempta iis qui foris erant, projecerunt.

17 In omnibus benedictus sit Deus noster, qui tradidit eos qui fecerant impiè.

18 Acturi in 'Cislevo, vigesimo quinto die, purificationem templi, opus esse duximus, ut exponeremus vobis ut ipsi quoque celebretis æquè diem ignis illius, ac tabernaculorum: quando Nechemja qui extruxerat templum & altare obtulit sacrificium.

19 'Etenim cùm in Persidem agerentur majores nostri sacerdotes pii, qui tum erant accipientes de igne altaris clàm, absconderunt in cavo putei 'fundum habentis [d] aridum, in quo collocaverunt *eum* tutò, adeò ut omnibus ignotus esset locus.

20 Prætergressis autem annis multis, quando visum est Deo, missus Nechemja rege Persidis posteros sacerdotum qui absconderant misit ad ignem illum: cumque exposuissent 'nobis, se non invenisse ignem, sed aquam densam,

21 Jussit eos haurientes inde afferre; & ubi oblata sunt quę ad sacrificia pertinebant, jussit sacerdotes Nechemja inspergere aqua & ligna ipsa, & quæ incumbebant illis.

22 Quod postquam factum est, & tempus advenit quo sol resplenduit, qui priùs erat

1 *Fratribus*] Hic liber partim centonem habet ex variis scriptis consarcinatum, (prout in ipso limine ostenditur) partimque epitomen, ut exponitur infrà 2.24. Nam primùm ponitur exemplum unius epistolę ad Jehudæos in Aegypto versantes de observanda scenopegia, usque ad versum 10. deinde verò alterum exemplum epistolæ miraculosæ & fabulosæ penitur usque ad 2. 20. cui narrationi subjicitur communis reliqui libri præfatio, usque ad caput tertium. Sed hæc prior nihil ad argumentū libri illius pertinet. *Aegyptum*] non quidem eò deportati cum Jirmeja, prout intelligendum falso videretur ex libro Hieremiæ 4. sed partim deportati a Ptolemæo Lagi filio, partimq; a Philadelpho benignè accepti, & acciti ut narrat Josephus lib. 12. Antiq. Judaic.

7 *Demetrio*] nempe Nicanore, Demetrii Soteris filio, de quo 1. Macb. 11. 19. *Jason*] de quo infrà cap. 4 & sequentib. a Græc. *malo*. ‖ 1. *Mac.* 3. 36. & *seq* & *infrà* 10. 1.

8 *Ut obtul.*] id est, ut ordinarium Dei cultum instituerimus: synecdoche.

9 *Dies tab.*] id est, ferias illas conceptivas in mensem Novembrem institutas 1. Mac. 4. 59. ut infrà 18. b Græc. *scenopegiæ*.

10 *Anno cent.*] nempe a regno Seleucidarum, ut his libris intelligendum est. *Populusq; Jeh.*] nam dividuntur qui erant in Jehudæa in duos ordines, senatorium & plebeium. *Ptolemæi Regis*] nempe Lathyri, qui filius fuit Ptolemæi Evergetis, quo regnante conscripta sunt hæc. *Unctorum sacer.*] i. summorum: nam summus sacerdos unctus appellatur diacriticos, vide quæ annotavimus Exod. 40.

11 *Ut qui*] id est, quibus fuisset prælium cum Antiocho rege committendum, nisi prospexisset Deus. c Gręc. *fecit ut ebullirent: sic sapientiæ* 10. 19.

12 *Eos*] id est, Antiochum Illustrem cum copiis, quodam impetu animi & fervore impulit ut nos missos faceret & ferretur aliò.

13 *Loco sancto*] sic placet interpretari, ac nō templum; quia teste Herodoto & Cicerone libro de legibus 2. Persæ autoribus Magis non ferunt parietibus includi deos, sed omnia statuunt eis patentia ac libera, quia eorum hic mundus omnis templum est & domus. Est autem Nanæa, (si Josepho credimus) Diana dicta (ut observavimus suprà 1. Macb. 6. 2.) quasi puellam dixeris. Sed hanc historiā totam fabulosam esse nemo negaverit, qui Polybium, Josephū, aut præcedentis libri caput 6. & cap. 9 infr. cum hoc comparabit: quorum in exponenda historia consensum huic somnio anteponimus.

14 *Congressurus*] fingit enim Antiochū Nanææ conjugium ambivisse ut dotem perciperet, id est, thesaurum abditum in sacrario Nanææ dotis specie occuparet; nempe promittentibus sacerdotibus ea lege, si Antiochus sponsus illius esset. Cujusmodi commenta de Tiberio, Nerone, & Heliogabalo testantur historici. *Amici*] velut pronubi comitantes spōsū, sive παράνυμφοι.

16 *Specus*] qui pro laquearibus accipiunt φάτνωμα, non animadvertunt quòd ex Herodoto & Cicerone modò dicebamus, Persas templis extructis caruisse. Quamobrē nos φάτνωμα potiùs accipimus pro specu, & conceptaculo ærarii in terra effosso ad præsepis formam, quod Græci vocant φάτνην. Nam ex eadem comparatione in navibus quoque appellantur φατνώματα teste Athenæo, opæ, sive columbaria, foraminaque in navium ambitu, facta ad ejaculandum missilia, videlicet a specie præsepis, cujus formam habet accessus subterranearum specuum.

18 *Cislevo*] ex instituto Jehudæ Macbæi suprà 1. Macb. 4. 52. & 59.

19 *Etenim*] hæc jam altera fabula, quam neq; sacrorum, neque apochryphorum ullus præter hunc, neque Jehudæorum neque gentilium libri (quod sciam) tradiderunt; etsi Jehudæos extollendæ gentis suæ adeo studiosos non est credibile, fuisse rem tantum prætеriturοs silentio. Contrà enim vulgatum est in illorum commentariis inde a deportationis tempore gloriam dei arcam (de qua cap. 2) & alia quinque desyderata fuisse. *Fundum*] sic legendum βάσιν, non autem τάξιν. d Græc. *vacuum aqua*.

20 *Nobis*] id est, genti nostræ.

nubilus; accensa est pyra magna, adeò ut admirarentur omnes.

23 Tunc orationem habebant sacerdotes cum absumeretur sacrificium, sacerdotes (inquam) & *populares* omnes incipiente *Jonathane, reliquis verò acclamantibus, ut Nechemja.

24 Erat autem oratio illa hujusmodi: Domine Jehova Deus omnium creator, formidabilis & potens justusque, & misericors,

25 Solus rex & bonus, solus [e] beneficentissimus, solus justus & omnipotens, ac æternus, qui conservas Jisraëlem ab omni malo, qui fecisti majores electos, & sanctificasti eos,

26 Accipe sacrificium hoc pro toto populo tuo Jisraële, & custodi partem tuam, atque sanctifica;

27 Ampliùs collige turbam dispersam nostram; in libertatem assere eos qui serviunt in gentibus; qui nihili fiunt, & abominationi sunt respice; & agnoscant gentes ipsæ te esse Deum nostrum.

28 Tormentis affice eos qui potentia abutuntur, & contumeliosi sunt [f] superbè;

29 Planta populum tuum in loco sancto tuo sicut dixit Mosche.

30 Sacerdotes autē psallebant hymnis interea.

31 Postquam verò consumpta sunt ea quæ erant sacrificii, tunc residuam aquam Nechemja jussit lapidibus maximis *capi.

32 Quod ubi factum est, *flamma accensa *in eis* per relucens ex adverso lumen ab altari ipso, *aqua* consumpta est.

33 Cumque manifestum fuisset hoc factum, & nuntiatum Persarum regi venientibus in locum ubi ignem absconderant sacerdotes qui abducti fuerant aquam apparuisse, ex qua [g] Nechemja res purificasset ad sacrificia pertinentes;

34 Rex circumsepivit locum re probata, & sanctum effecit:

35 Et multa accipiens munera variaque *donavit rex, quæ gratiosè largiri placuit.

36 Vocavit autem Nechemja locum illum *Nephtar, quod si interpreteris, purificationem sonat: vocaturque [h] a vulgo Nephtar.

Caput II.

1 *Invenitur autem in *scriptis Jirmejam Prophetam jussisse eis qui deportandi erant, ut ignem acciperent, prout *significatum est:

2 Et mandavisse prophetam iis qui deportandi erant cùm daret ipsis *legem ut non obliviscerentur præceptorum Dei, ac non aberrarent cogitationibus, videntes simulacra aurea, argenteaq;, & mundum circumstantem ea;

3 Et alia dicentem hujusmodi, hortatum esse ne absisteret lex ab [a] animo ipsorum.

4 Erat quoque in eadem scriptura, ut tabernaculum & arcam jusserit idem propheta divino responso facto *una secum iter facere;

5 Cumque processisset ad *montem, quem Mosche conscendens spectaverat hæreditatem Dei, venientem Jirmejam invenisse domicilium in spelunca factum; & tentorium,

23 *Jonathane*] sacerdote summo, de quo Nechem. 12.11.

e Græc. *choragus*.

f Græc. *in superbia*.

31 *Capi*] id est, in lapides cavos inferri, fortè servandi animo.

32 *Flamma*] .i. ita exarsit flamma ignis qui erat in altari, ex repercussu, sive (ut loquimur) reverberatione sua aquam illam lapidibus inditam accenderet, absumeretque.

g Græc. *qui civum Nechemjam, ut ver. 36 Hellenismus*.

35 *Donavit*] id est, erogavit in locum sanctum.

36 *Nephtar*] Syra, non autem Hhebræa origine; quod rem esse fabulosam docet: fuisset enim procul dubio Nechemja Hhebræum nomen tam sancto Dei operi impositurus.

h Græc. *a multis*.

1 *Invenitur*] Hæc tertia fabula genus scriptionis arguit, quam ce impudentissimi quidem Jehudæi accepturi sunt; apud quos vulgo dictum est, nusquam arcam Dei, &c. extitisse, ut diximus sup. 1.19. Cæterum vide quàm bene huic conveniat cum quarto Hhezræ 10.22.

Scriptis] quænā hæc scripta sint, neque divinare libet, neq; possum: fuerunt certe alicujus commentorum artificis; qualia multa religionis species importat hierophylaciis: ut solus Herodotus testis futurus est locupletissimus.

Significatum est] suprà 1.19. 2 *Legem*] quam liber Hhezræ quartus amissam fuisse dicit. a Græc. *corde*. 4 *Una secum*] sic interpretamur Græcum verbum ex notatione ipsius, ut 1.Cor.10.4. 5 *Montem*] de quo vide Deut. 32.49.

& arcam, atque altare suffitus intulisse illuc, & januam obstruxisse.

6 Advenientes autem quosdam eorum qui unà comitabantur, ut annotarent viam, non potuisse invenirq eam:

7 Quod ubi cognovit Jirmeja, increpantem eos dixisse, incognitum fore locum illum, donec congreget Deus venturam congregationem populi, facta misericordia;

8 Tunc autem Dominum demonstraturum illa, & apparituram *gloriam Domini, ac nubem; quemadmodum etiam tempore Moschis manifesta fuerat, ‖ & Schelomone postulante ut locus sanctificaretur, magnificè fuerat patefacta,

9 Idque cùm præditus sapientia obtulit sacrificium dedicationis & consecrationis templi;

10 ‖ Quemadmodum etiam Mosche apud Dominum orante descendit ignis de cœlo, & sacrificia consumpsit: ac etiam Schelomone orante descendens ignis consumpsit holocausta.

11 ‖ Quum dixit Mosche propterea quòd non fuisset comestum sacrificium pro peccato, fuisse consumptum.

12 Similiterque Schelomo dies octo celebravit.

13 Enarrabantur autem & in scriptis illis, & in commentariis Nechemjæ res eædem, & quemadmodum comportans bibliothecam accumulavit scripta de regibus, & prophetis, scriptaq; Davidis, & de donariis regum epistolas.

14 Similiter autem *Jehuda ea quæ interciderant propter bellum quod accidit nobis, comportavit omnia; suntque ea apud nos.

15 Horum igitur si indigebitis, qui exportent ad vos mittite.

16 Celebraturi ergo purificationem hanc, rescripsimus vobis; rectè igitur feceritis dies eosdem celebrantes.

17 Deus autem qui servavit totum populum suum, idem reddit hæreditatem omnibus, regnumque & sacerdotium, & sanctificationem;

18 Quemadmodum promisit in lege: speramus enim in Deo, ipsum citò miserturum nostri, & congregaturum *nos* e terra, quæ subest cœlo, in locum sanctum:

19 Nam exemit nos e magnis malis, & locum purgavit.

20 Res autem a Jehuda Macbæo gestas, & fratribus ejus, & templi magni purificationem, & aræ dedicationem,

21 Etiamque prælia in Antiochum Illustrem, & Eupatorem filium illius gesta,

22 Et illustria signa e cœlo edita viris pro Jehudaismo certatim agentibus strenuè; adeò ut totam regionem, cùm pauci essent, depopulati sint, & barbaras turbas persecuti,

23 Et celebre in toto orbe habitabili templum instauraverint, civitatemque liberaverint, & leges (quæ mox dissolvendæ erant) restituerint, Domino cum omni æquitate placato in ipsos:

24 Hæc a Jasone Cyrenæo declarata libris quinque, tentabimus uno volumine contrahere.

8 *Gloriam D.*] id est, ignem & nubem, quę duo signa deinde ὕστερον πρότερον sequentibus exponuntur.

‖ 1.Reg.8.

‖ Levit.9.24.

‖ Levit.10.

14 *Jehuda*] de hac historia, ut etiam de præcedente nihil habetur, quæ Nechemjæ tribuitur. Omnes autem quo in pretio habendæ sint, & Josephus contra Apionem, & alii multi docuerunt.

25 Nam

25 Nam considerantes confusionem [a] numerorum, & difficultatem propositam iis qui volunt evolvere narrationes hujus historiæ propter materiæ multitudinem;

26 Curavimus ut volentibus legere exhiberetur [b] delectatio, studiosis rei memoria cōplectendæ facilitas, omnibus denique in librum hunc incidentibus utilitas.

25 *Numerorum*] sic reprehendunt isti Jasonis historiam tum magnitudinis, tum varietatis nomine: falsitatis etiam debuerant, cùm neque secum ipsi neque cū aliis conveniat.

b Græc. *delectationem, sic deinceps.*

27 Ac nobis quidem, qui molestiam suscepimus conficiendæ Epitomes, non facile sed *plenum* fuit sudorum opus, ac vigiliarum:

28 Quemadmodum ei qui parat convivium, & quærit omnium utilitatem, [c] res difficilis est. Veruntamen [a] ad habendas gratiarum actiones a multis, libenter molestiam hanc sustinebimus,

c Græc. *non facile.*

28 *Ad habend.*] id est, ut de multis bene mereamur; quam speciem loquendi observat Paulus, 2. Cor. 9.12.

29 Accuratam quidem de singulis rebus tractationem authori concedentes; maximè verò laborantes, ut lineamentis epitomes insistamus.

30 Quemadmodum enim novæ domus architectum oportet curam habere totius structuræ, qui autem encausticen & picturam aggreditur, eum oportet res ad ornatum proprias exquirere; sic etiam de nobis censeo;

31 Authori quidem historiæ convenire, ut penetret & ambulacra faciat verborū, multaque rimetur in rebus singularibus;

32 Ei verò qui enarrationem inde excerptam facit, concedendum esse ut brevitatem dictionis sectetur, & quæ ad exornationem causarum pertinent, aversetur.

33 Hinc ergo narrationis initium faciamus, ad ea quæ præfari oportuit hoc tantùm adjungentes. Stolidum enim fuerit ante historiam multis circumfluere; historiam verò contrahere.

CAPUT III.

1 DUM sancta civitas cum omni pace habitaretur, & leges conservarentur optimè, propter pietatem [a] Oniæ sacerdotis summi, & improbitatis odium;

2 Accidit ut ipsi quoque reges honorarent locum, & templum missis muneribus optimis [a] decorarent;

3 Adeò ut Seleucus ipse rex Asiæ suppeditaret de suis reditibus omnes sumptus ad ministeria publica sacrificiorum pertinentes.

4 [a] Schimhhon autem quidam ex Binjaminis tribu præfectus templo constitutus, cùm adversus sacerdotem summum de [a] iniquitate, quam volebat in civitate tueri, contenderet;

5 Eò quòd vincere Oniam non poterat, venit ad Apollonium, Thrasæi filium, qui ea tempestate dux erat Cœles Syriæ atq; Phœniciæ:

6 Et renuntiavit ei pecuniis, quarum numerus dici non poterat, plenum esse gazophylacium Jeruschalaimis; adeò ut multitudo [a] earum quæ ex tributis colligebantur esset innumerabilis, & minimè venirent eæ ad sacrificiorum rationem: fieri autem posse, ut illæ sub potestatem regis reciderent.

1 *Oniæ*] Qui filius fuit Schimhhonis, filii prioris Oniæ, ut narrat Josephus sub finem capitis 4. lib. 12. Antiquitat.

a Græc. *glorificarent.*

4 *Schimhhon.*] hic toto cœlo a Josepho dissidet; & (nisi me animus fallit) a veritate ipsa, ne Sacerdotum genus ignominia ulla afficeret: nam propterea Binjaminitam templi custodem facit.

Iniquitate] quod alii libri ἀγοραvoμίαν legunt, hoc est ædilitatem, nobis tā videtur ab hoc loco alienum, quam quod maximè.

6 *Earum quæ ex*] hanc vocem vulgò in libris confusam distinguimus δι' ἃ φόρων: nam sensus est, injuriam Seleuco regi fieri maximam: invitum enim thesaurum esse in gazophylacio templi & tamen vero a rege accipere, ut ne hæc quidem tota, ad sacros usus expendatur, sacerdotes pecuniam ad res sacras erogandam tanto nu-

7 Congressus autem Apollonius [a] cum rege, de indicatis ipsi pecuniis exposuit ei; qui ut antè elegerat Heliodorum præfectum ærario, misit eum, & mandata dedit ut prædictarum pecuniarum exportationem faceret.

7 *Cum rege*] nempe Seleuco Philopatore, sive (ut Josephus vocat) Sotere, de quo ver. 3.

8 Itaque statim Heliodorus instituit profectionem; specie quidem, tanquam Cœles Syriæ & Phœniciæ civitates obiturus; sed facto propositum regis effecturus.

9 Cùm autem venisset Jeruschalaima, & benignè a summo sacerdote civitatis exceptus esset, exposuit de facto indicio illo, & cujus causa adesset demonstravit, rogavitque an [b] ex veritate hæc ita se haberent.

b Græc. *veritatibus.*

10 Cui ut sacerdos summus ostendit [a] deposita esse viduarum orphanorumque,

10 *Deposita*] de hoc depositi religiosi genere lege Ambrosium lib. 2. Officiorum cap. 29.

11 Quædam verò etiam Hyrcani esse [a] filii Tobijæ, viri præstantis excellentia, non autem ejusmodi ut calumniatus fuerat impius ille Schimhhon; eaque omnia esse quadringenta talenta argenti, & ducenta auri,

11 *Filii Tobijæ*] qui hoc Onia mortuo, cum fratribus suis a partibus Oniæ tertii, sive Manelai stetit contra Jasonem, ut Josephus scribit ibidem cap. 6.

12 Et injuria affici eos qui res suas crediderunt sanctimoniæ illius loci, & honorati in universo mundo templi majestati & inviolatæ religioni; illud omnino fieri non posse:

13 Heliodorus propter mandata quæ habebat regis, dixit ea planè in ærarium regis esse inferenda.

14 Ac dicto die ingrediebatur, ut pecuniarum istarum ratione habita de iis ordinaret: itaque fuit non parva in tota civitate angustia.

15 [a] Sacerdotes verò ante altare sacris vestibus induti, projiciebant se ipsos, & inclamabant cœlum versus eum qui leges tulit depositi, ut iis qui deposuerant pecunias illas integras conservaret.

15 *Sacerdotes*] similem penè narrationem & verbis similibus vide in Schimhhone, sive Historia Ptolemæi Philopatoris, libro qui vulgò dicitur imperitè Machabæorum tertius.

16 Neque poterat quisquis videbat summi sacerdotis vultum, quin vulneraretur mente; nam aspectus, & mutatus color declarabat angustiam quæ urgebat animum ipsius:

17 Circunfusus enim erat viro illi timor quidam & horror corporis, ex quibus manifestus efficiebatur contemplantibus dolor qui inerat cordi.

18 Alii verò ex ædibus gregatim exiliebant ad publicam supplicationem, eò quòd [c] abiturus esset in contemptum locus:

c Græc. *venturus.*

19 Et succinctæ sub mammas mulieres ciliciis vias implebant, inclusæque virgines aliæ quidem ad portas concurrebant, aliæ ad muros, aliæ verò per fenestras prospectabant flexæ,

20 Et omnes protendentes manus in cœlum [d] deprecabantur.

d Græc. *faciebant deprecationem.*

21 Eratque miseranda promistuæ multitudinis prostratio, & sacerdotis summi in angustia magna versantis expectatio.

22 Hi ergo invocabant omnipotentem dominum, ut res creditas integras iis qui crediderant cum omni securitate conservaret.

23 Heliodorus verò cùm illud quod decretum fuerat faceret, ipso ibidem cum satellitibus ad ærarium jamque præsente,

24 Ille spirituum & omnis potestatis princeps illustre signum effecit magnum, adeò ut

ut omnes qui fuerant ausi convenire, obstupefacti potentia Dei in ᵃ deliquium animi formidinemque converterentur.

ᵃ Græc. *dissolutionem.*

25 Apparuit enim quidam equus ipsis terribilem habens sessorem, & pulcherrimo tegmine adornatus, qui delatus impetu impegit Heliodoro anteriores ungulas; qui autem insidebat armaturam auream habere videbatur.

26 Alii quoque duo ' ante ipsum apparuerunt adolescentes, robore decori elegantissimi gloria, & amictu speciosi, qui etiam ab utroque latere adstantes, indesinenter eum flagellabant, multas ei injicientes plagas.

26 *Ante ipsum*] puta Heliodorum.

27 Cùm itaque subito in terram cecidisset, & multis tenebris circunfusus esset, rapientes simul eum & imponentes lecticæ *satellites*,

28 Eum qui modò cum multa concursatione & toto satellitio in prædictum ingrediebatur gazophylacium, eum inquam qui auxilium ab armis nullum consequi potuerat extulerunt,

29 Manifestè agnoscentem potentem administrationem Dei, atque hic quidem divina efficacitate mutus, & omni privatus spe ac salute jacebat.

30 Illi verò domino benedicebant, qui suprema gloria suum locum affecisset; & téplum illud quod paulò antè metu ac turbatione plenum fuerat, cùm omnipotens dominus apparuit, gaudio lætitiáque impletum est.

31 Quidam verò ex Heliodori familiaribus citò rogaverunt Oniam ut invocaret Altissimum, ut vitam gratiosè donaret homini qui planè jacebat ᶠ animam acturus.

ᶠ Græc. *in ultimo anhelitu.*

32 Tum veritus sacerdos summus ne fortè suspicionem haberet rex maleficium aliquod in Heliodorum a Jehudæis consummatum esse, sacrificium obtulit pro salute illius viri.

33 Cumque sacerdos summus Deum exorasset, iidem adolescentes iterum apparuerunt Heliodoro, iisdem vestibus induti, & stantes dixerunt, multas habe gratias Oniæ sacerdoti summo; nam propter eum gratiosè vitam tibi donavit Deus.

34 Tu verò e cœlo flagellatus denuntia omnibus maximum Dei robur, atque his dictis ᵍ disparuerunt.

ᵍ Græc. *disparentes facti sunt.*

35 Heliodorus autem, cùm sacrificium obtulisset domino, & vota maxima vovisset ei qui vitam ipsi reparaverat, Oniamque salutasset, castra movens ad regem reversus est;

36 Testificans omnibus, quæ aspectu viderat, opera Dei maximi.

37 Interrogante autem rege Heliodorum, quis nam aptus esset qui adhuc semel mitteretur Jeruschalaima, dixit,

38 Si quem habes hostem, aut rebus tuis insidiantem, hunc mitte illuc, & flagellatum recipies ipsum, si tamen salvus evaserit: eò quòd in loco revera quędā est Dei potentia.

39 Nam ille qui habitationem cœlestem obtinet, inspector est & adjutor illius loci, qui venientes ad ʰ malefaciendum verberat, & perdit.

ʰ Græc. *maleficiū.*

40 Atque sic quidem cesserunt res Heliodori, & custodia gazophylacii.

Caput IIII.

1 ' ILLE autem Schimhhon de quo antè diximus, qui index fuerat pecuniarum & patriæ, malè loquebatur de Onia, tanquā si ipse & Heliodorum impulisset, & malorū artifex extitisset,

1 *Ille autem*] De quo suprà 3.4. & seq.

2 Virumque ᵃ bene de civitate meritum, & curatorem gentilium suorum, legumq; studiosum, insidiatorem in negotia *Regis* audebat dicere.

ᵃ Græc. *beneficum rem civitatis.*

3 Sed cùm inimicitia eò usque procederet, ut etiam per aliquem eorum qui a Schimhhone probabantur, cædes committerentur:

4 Considerans Onias difficultatem contentionis, & Apollonium furere velut Cœles Syriæ & Phœniciæ ducem adaugendo malitiam Schimhhonis, ad regem seipsum contulit,

5 'Non quòd civium accusator esset, sed spectans illud quod publicè privatimque toti multitudini conducebat.

5 *Non quod*] his verbis Josephum mentitur, adeoq; veritatem ipsam evidentissimè: vide Josephum antiquitatū Judaic. lib. 12.

6 Videbat enim sine regali providentia fieri non posse, ut res ampliùs sortirentur pacē, & Schimhhonem non cessaturum a dementia ista.

7 ‖Sed cùm Seleucus vitam morte commutasset, & regnum Antiochus qui Illustris cognominabatur accepisset, ambivit 'Jason frater Oniæ summum sacerdotium,

‖ 1. *Mac.* 1. 11.

7 *Jason*] qui Jesus dicebatur: sed Antiochenum nomen aut Græcum adoptavit, ne quid Judæum vel nomine tenùs saperet.

8 Pollicitus regi pro consecutione trecenta sexaginta talenta argenti, & alterius cujusdam reditus talenta octoginta:

9 Præterea etiam promittebat se alia centum quinquaginta constituturum, si concederetur ipsi potentia sua gymnasium & Epheborum ludum sibi constituere, & cives Jeruschalaimorum ' cum Antiochenis conscribere.

9 *Cum Antiochenis*] i. referre in civium Antiochenorum numerum: ita pudebat ipsum Jeruschalaimorum.

10 Cùm autem annuente rege principatum obtineret, statim ad 'Græcum ritum tribules suos traduxit.

10 *Græcum*] i. apud gentes receptū synecdoche, qua plurimùm Paulus utitur, Sic, ver. 13. & 15.

11 Et humana regum indulta Jehudæis proposita per Joannem patrem Eupolemi (qui legationem pro amicitia & societate ad Romanos habuerat) exorata dejecit, legesque administrationis dissolvens illegitima novavit instituta.

12 Ultrò enim sub ipsam arcem gymnasium fundavit, & potentissimos Epheborum subigens 'sub petaurum duxit.

12 *Sub petaurum*] sic interpretor Græcam vocē πέτασον secutus Phavorinum. Nam πέτασος & πέταυρον ex eadem origine dicta significant machinam ligneam rotis versatilem ex qua petauristæ maxima corporis agilitate evolabant; meminit Festus ex Lucilio, atque Martialis.

13 Atque hoc pacto invalescebat quidam Hellenismus & progressus morum alienigenarum, propter supremam istam istius impii, 'ac non sacerdotis summi Jasonis impuritatem;

13 *Ac non sacerdotis*] iterum impingit Josepho colaphum indignè ferens ut hæc catena maleficiorum (ut cum Ammiano Marcellino loquar) & concinnator [illegible] narum dicatur e sacerdotum genere.

14 Adeò ut non ampliùs alacres sacerdotes essent ad ministeria altaris: sed templum ipsum contemnentes, & sacrificia negligentes, festinabant communicare cum iniquo palæstræ spectaculo post disci provocationem,

15 Patrios quidem honores nihili facientes; Græcanicas verò glorias pro optimis ducentes.

16 Quorum etiam causa pervasit ipsos gravis calamitas, cùm quorum æmulabantur ductum & quibus omnino volebant conformari, hos inimicos atque ultores habuerūt.

17 Nam

17 Nam impiè contra divinas leges venire non est facile; veruntamen hæc sequens tempus declarabit.

18 Cùm autem celebraretur [a] quinquennale certamen Tyri, cui rex aderat:

19 Misit Jason iste scelestus spectatores [*] tanquam Antiochenses e Jeruschalaimis, exportantes argenti drachmas trecentas ad sacrificium Herculis, quas etiam ipsi qui exportabant postulaverunt non [b] erogari ad sacrificium:

20 Sed propter ipsos qui apportabant erogavit ad triremes comparandas.

21 Misso autem in Ægyptum Apollonio filio Menesthei, [c] propterea quòd ad obtinendas primas a Philometore rege accersitus erat, percipiens postea Antiochus [*] eum a rebus suis alienum factum esse, curavit ut contra ipsum confirmaretur: quamobrem Joppen venit, ac inde profectus est Jeruschalaima.

22 Ubi magnificè a Jasone & civitate acceptus cum facibus & acclamationibus, introductus est; postea hoc modo in Phœnicia abducto exercitu constitit.

23 Post triennium verò misit Jason Menelaum fratrem Schimhhonis, cujus antè meminimus, afferentem pecunias regi; & de negotiis necessariis monita facturum.

24 Hic verò commendatus regi, cùm gloriam tribuisset ei, [*] coram potestate, ad se ipsum transtulit sacerdotium summum, eò quòd Jasonem talentis argenti trecentis superasset.

25 Cum itaque regalia mandata accepisset, advenit, nihil quidem sacerdotio summo dignum afferens; sed animos crudelis tyranni bestiæque barbaræ impetus habens.

26 Ac Jason quidem, qui [*] proprium fratrem abdicaverat, abdicatus ab [*] altero profugus in Hhammonitida regionem expulsus est:

27 Menelaus verò principatum obtinuit, sed promissarum regi pecuniarum nihil curavit. exigebat verò eas Sostratus præfectus arci:

28 Ad hunc enim pertinebat rerum quæ ex vectigalibus colligebantur, exactio: quamobrem hi duo a rege accersiti sunt.

29 Ac Menelaus quidem reliquit sacerdotii successorem Lysimachum fratrem suum: Sostratus verò Craterem præfectum Cypriis.

30 His autem hoc modo constitutis, accidit ut Tarsenses & [*] Mallotæ seditionem moverent: eò quòd Antiochidi pellici regis dono dati essent.

31 Celerrimè itaque rex venit ad constituendum res illas, relicto qui vices fungeretur Andronico, ex viris [d] dignitate præstantibus.

32 Ratus autem Menelaus se arripuisse occasionem commodam, aurea quædam instrumenta templi subtrahens, donavit Andronico, & alia vendidit Tyrum & in civitates circumjacentes *exportata*.

33 Quod bene cognoscens Onias redarguit, postquam secessisset in locum tutum, [*] Daphnen quæ ad Antiochiam sita est.

34 Quare Menelaus assumptum seorsim Andronicum hortatus est ut Oniam occideret; qui veniens ad Oniam (cùm persuasus esset ad dolum, dexteraque data cum juramentis confirmatus) & dans dexteram, quamvis suspectus esset persuasit ut ex asylo [*] procederet: itaque cum repentè circunclusit, nulla justi reverentia ductus:

35 Quàm ob causam non solùm Jehudæi, sed etiam multi ex aliis gentibus indignati, tulerunt ægerrimè injustam hanc hujus viri cædem.

36 Cùm autem reverteretur rex e partibus Ciliciæ, compellaverunt eum Jehudæi qui in civitate erant, suffragantibus etiam odio improbitatis Græcis, eò quòd præter rationem Onias interfectus esset.

37 Itaq; Antiochus ex animo contristatus & versus ad misericordiam etiamque lachrymans propter temperantiam defuncti, summamque modestiam,

38 Et accensus animo statim Andronici purpuram abstulit, vestes disrupit, circunduxit per totam civitatem in eum locum ubi impiè Oniam occiderat, & illic homicidam vita privavit; Domino dignam ipsi punitionem rependente.

39 Sed cùm sacrilegia multa fierent per civitatem a Lysimacho, [e] conscio Menelao, & fama foris pervulgata esset, congregavit se multitudo contra Lysimachum, multis jam aureis instrumentis varias in partes ablatis.

40 Cumque excitatæ turbæ ira plenæ essent, armans contrà Lysimachus ad ter mille viros cœpit manus injustas inferre, duce imprimis [*] Chavranensi quodam provecto ætate, nec verò minus amentia.

41 Illi verò cùm simul viderent quoque impressionem Lysimachi arripientes alii saxa, alii fustes [f] densos, alii verò ex adjacente cinere, quod depsebant pugillis prehendentes, projiciebant in milites Lysimachi:

42 Eamque ob causam multos quidem eorum [g] vulnerarunt, multos verò etiam prostraverunt multosque ad fugam compulerunt; ipsum denique sacrilegum prope gazophylacium interfecerunt.

43 De his autem constitutum est Judicium contra [*] Menelaum:

44 Et adveniente rege Tyrum contra ipsum accusationem fecerunt tres viri a senatu missi.

45 Menelaus verò jam deprehensus promisit pecunias multas Prolemæo filio Dorymenis, ut persuaderet regi.

46 Quamobrem accepta ea Ptolemæus abductum regem in quoddam peristylium, ut refrigeraturum se traduxit *a sententia*.

47 Qui authorem quidem totius mali Menelaum absolvit ab accusationibus; miseros autem illos, qui si etiam apud Scythas dixissent causam, liberi a condemnatione fuissent absoluti, [h] illos adjudicavit morti.

48 Itaque celeriter pœnam injustam subierunt, eò quòd antea pro civitate, populoq; & sacris vasis dixissent causam.

49 Eamque ob causam Tyrii quoque odio improbitatis istius adducti, res ad sepulturam eorum pertinentes suppeditaverunt magnificè.

50 Menelaus verò propter [i] summam potentiorum

18 *Quinquennale certamen*] quod erat Herculis, ut veteres historiæ docent, & indicatur sequente versu.

19 *Tanquam Antiochenses*] nam Antiochenses in certamen erogabant munera: cives autem Jeruschalaimorum pro Antiochensibus habebantur suprà ver. 9.

b Græc. *uti*.

c Græc. *propter vocationes primas Philometoris*.

21 *Eum*] puta Ptolemæum Philometora, cui primùm cum Antiocho convenerat.

24 *Coram potestate*] id est, cùm regem in os alloqueretur, propterea quòd bellè & aulicè assentatus esset.

26 *Proprium fratrem*] Oniam, ut supr. ver. 7.

Altero] fratre videlicet Menelao, qui etiam Josepho teste Onias Junior dicebatur.

30 *Mallota*] ex Mallo maritimo Ciliciæ oppido, cujus meminerunt Ptolemæus & alii.

d Græc. *qui in dignitate fuerant*.

33 *Daphnen*] oppidum Daphnæ fluvio impositum, a quo nomen habet.

34 *Procederet*] id est, veniret inde Antiochiam, ut ex sequentibus constat.

e Græc. *cum conscientia Menelai*.

40 *Chavranensi*] id est, regione Chavranis, de qua Jechezk. 47.16. & 18.

f Græc. *densitate*.

g Græc. *vulneratos fecerunt*.

43 *Menelaum*] quòd ipso conscio & participe Lysimachus sacrilegia sua perpetrasset, suprà vers. 39.

h Græc. *illis mortem adjudicavit*.

i Græc. *potentiorum avaritiam*.

rentiorum avaritiam magnus civium suorum insidiator effectus, mansit in principatu insolescens malitia.

Caput V.

1 ‖ Sub idem verò tempus ¹secundam profectionem Antiochus in Ægyptum comparavit.

2 Accidit autem per totam civitatem fermè ad quadraginta dies, ut apparerent in aëre currentes equites auratos amictus habentes, & lanceis turmæ ritu armati, ᵃ gladiisq; strictis,

3 Et turmæ equitum dispositæ, congressionesque factæ, & incursiones utrorumque, & clypeorum agitationes, & ᵇ spicula multa, & tela conjecta, & aureorum ornamentorum splendores, & loricæ omnigenæ.

4 Quamobrem omnes expetebant ut ostentum istud ᶜ bene cederet.

5 Sed cùm increbuisset falsus sermo, tanquam si commutasset Antiochus vitam *morte*, assumens Jason mille viros minimùm, repentè in civitatem fecit impressionem: quibus jam super murum convenientibus, ac denique jam occupata civitate Menelaus in arcem confugit.

6 Jason verò faciebat cædes civium suorum nemini parcens, non cogitans secum prosperitatem in cognatos infelicitatem esse maximam.

7 Cùm itaque videretur sibi hostium ac non gentilium tropæa diruere, dominatum non obtinuit, sed pro fine insidiarum percipiens pudorem, profugus iterum in regionem Hhammonitarum abiit:

8 Itaque terminum malæ conversationis sortitus est, cùm inclusus apud Aretam regem Arabum, ᵈ in civitatem unam ex altera fugiens, persecutione pressus ab omnibus, exosus ut desertor legum, & execrabilis ut patriæ civiumque carnifex, in Ægyptum ejectus est.

9 Et qui multos e patria extorres fecerat, extorris periit, delatus ad Lacedemonios tanquam si ob cognationem fuisset *apud illos* protectionem consecuturus:

10 Et qui multitudinem insepultorum ejecerat nullo fuit comitatus luctu, neque sepulturam ullam qualemcunque, nedum patrium sepulchrum habuit.

11 Sed cùm ista ᵉ innotuissent regi, concepit pro rebus factis Jehudæos defecturos esse: itaque jungens venit ex Ægypto, efferatus animo, & civitatem occupavit armis:

12 Ubi mandavit militibus conscindere, ac non parcere obviis quibusque, & eos qui domos conscenderent trucidare.

13 Itaque fiebant juvenum & senum occisiones, virorumque & mulierum ac puerorum deletio, virginumque & infantium cædes:

14 Adeò ut octoginta millia totis diebus tribus consumpti sint; quadraginta quidem trucidationibus, & *alii* non pauciores cessis venditi.

15 Non contentus autem istis ausus est in sanctissimum totius terræ templum ingredi, ducem habens Menelaum, qui proditor legum fuerat & patriæ:

16 Et sceleratis manibus sacra vasa capiens & quæcunque ab aliis regibus ad augmentum gloriamque loci & honorem fuerant reposita, profanis manibus contrectans,

17 Elatus est mente Antiochus, non cognoscens propter peccata eorum qui civitatem habitaverant, Dominum ad breve *tempus* iratum fuisse, ac propterea ᶠ despectum fuisse locum.

18 *Quod si non evenisset, neque in multa peccata fuissent delati, quemadmodum Heliodorus (qui missus fuerat a Seleuco rege ad inspectionem gazophylacii) hic quoque in ipso aditu repentè *flagellatus aversus fuisset ab audacia sua.

19 Verùm non propter locum gentem Dominus, sed propter gentem locum elegerat:

20 Ac propterea idem locus qui una fuerat particeps adversorum casuum, qui fuerunt in gente, postea communicavit beneficiis; & qui relictus fuerat omnipotentis ira, iterum ex maximi Domini conciliatione cum omni gloria fuit restitutus.

21 Antiochus igitur mille octingenta talenta exportans e templo celerrimè in Antiochiam secessit, existimans præ superbia se cùm terram navigabilem, tum mare ipsum pervium pedibus ᵍ effecturum propter elationem cordis.

22 Sed reliquit etiam præfectos ut malè afficerent gentem; Jeruschalaimis quidem Philippum genere Phrygem, moribus magis barbarum quàm qui constituerat ipsum;

23 *Garizimis verò Andronicum, ac præterea Menelaum; qui pessimè *aliorum* omnium supra cives efferebatur, ut adversus cives Jehudæos animum habebat inimicissimum.

24 Et *misit abominationum principem Apollonium cum exercitu, nempe viginti duobus millibus, mandans ut omnes qui justa ætate erant jugularet; mulieres verò & juniores venderet.

25 Hic autem cùm venisset Jeruschalaima simulans se pacificum, cohibuit se usque ad sanctum diem sabbathi, quo occupans feriantes Jehudæos, illos milites qui parebant ipsi, mandavit armari.

26 Ita egressos omnes ad spectandum consodit, & per civitatem cum armis discurrens multam peremit multitudinem.

27 Jehuda verò Macbæus ʰ novem aliis comitantibus secedens, in montibus ferarum more transigebat vitam cum suis comitibus; qui gramineo alimento vesci perseverabant, ne contaminationis illius essent participes.

Caput VI.

1 ᵃ Paulo pòst tempore misit rex senem *Antiochenum qui cogeret Jehudæos, ut transilientes a patriis legibus non regerentur legibus ipsis Dei:

2 Et contaminans templum quod erat Jeruschalaimis, Jovis Olympii, illud verò quod e-

tiochiæ tanquam in regia civitate habitaret, & cives inc... lasque illius cum ... legibus & prærogativis, tum dignitatibus extolleret ac p. omitteretur.

‖ 1 Mac. 1.17.
1 *Secundam*] De qua vide annotata in Danjelis 11.

a Græc. *gladiorū eductionibus.*

b Græc. *spiculorū multitudines, & telorum jactus.*

c Græc. *ad bonum fieret.*

d Græc. *in civitatem ex civitate.*

e Græc. *accidisse.*

f Græc. *fuisse locum despectionem.*

18 *Quod si non*] Hic discedit ab historia author, prout deinceps fecisse videbimus: nec tantopere laborat, ut historiam simpliciter narret, quam ut gentem suam extollat, omnibus suis digressionibus.
Flagellatus] Infra 24. & sequentibus.

g Græc. *pedestrum.*

23 *Garizimis*] id est, in Samaria, ubi fuerat ab impio Manasche institutum templum, ut habetur 2. & Ecclesiast. 50.28.

24 *Misit*] videlicet post biennium, 1 Mac. 1.30. Græca tē vox μυσάρχην quam vulgo interpretantur ab odio, aliud omnino significat. [illegible]

rat Garizimis (prout erant habitatores loci) Jovis hospitalis nominaret.

3 Difficilis autem & gravis erat populo maliciæ hujus institutio:

4 Nam templum luxu & comessationibus implebatur a gentibus, molliter vitam consumentibus cum [b] meretricibus, & in [c] sacro ædis ambitu ad mulieres se adjungentibus, etiamque intrò ferentibus quæ non conveniebant:

5 Et altare rebus illegitimis, quas lex vetuerat, implebatur.

6 Neque verò celebrare licebat sabbatha, neque patrias solennitates observare, neq; simpliciter se Jehudæum confiteri;

7 Sed ducebantur cum acerba necessitate die natali regis singulis mensibus ad viscerationem; & cùm erat Dionysiorum festum, cogebantur hederam ferentes pompam Baccho ducere.

8 Decretum quoque [d] prodiit in vicinas civitates Græcas, suggerente Ptolemæo, ut contra Jehudæos eadem prosecutio, & visceratio fieret:

9 Qui autem ad ritus Græcos transire nollent, ii jugularentur, itaque nihil nisi miseria instans videri poterat.

10 Nam duæ mulieres quę filios circumciderant abductæ sunt, ad quarum ubera suspensis natis, publicè per civitatem circunductas eas, deorsum a muro præcipitaverunt.

11 Alii verò inter se concurrentes ad speluncas, ut latenter septimum diem celebrarent, indicati Philippo, concremati sunt; quia religio fuerat ipsis ut sibi succurrerent, propter gloriam diei religiosissimi.

12 Itaque hortor eos qui librum hunc legunt, ne propter calamitates istas contrahantur: sed cogitent supplicia hæc non ad interitum, sed ad eruditionem generis nostri spectare:

13 Etenim quòd non diu sinuntur qui agunt impiè, sed statim in supplicia incidunt, magnæ beneficentiæ signum est:

14 Non enim judicavit Dominus, quemadmodum etiam in aliis gentibus longa patientia differt donec ipsi ad complementum peccatorum concurrentes puniantur, ita etiam nobis faciendum esse; ut postea non ulciscatur nos, si tandem ad peccatorum summū perveniremus.

15 Quamobrem misericordiam quidem nunquam aufert a nobis; sed erudiens cum calamitate non derelinquit populum suum.

16 Verùm hæc ad commonitionem dicta a nobis sunto.

17 Nunc his paucis positis ad narrationem veniendum.

18 Elhhazar quidam ex primoribus scribis vir jam provectus ætate, & aspectu faciei pulcherrimus, cogebatur [d] hiare ut comederet suillam carnem.

19 Hic autem conjunctam gloria mortem potius quàm vitam cum abominatione complectens ultrò ad [e] tormentum adducebat;

20 Idque se inflectens palam, quemadmodum oportet accedere eos qui se audent ab eis defendere quæ propter vivendi studium gustare est nefarium.

21 Ac illi quidem qui ad illegitimam viscerationem illam constituti erant, propter notitiam quæ ab antiquis temporibus cum viro hoc intercesserat, assumptum eum seorsim hortabantur, ut afferens carnes quæ ab ipso comparatæ essent uteretur iis quibus conveniret ipsi; sed ita simularet, quasi comederet *secundum* ea quæ a rege mandata erant, de carnibus sacrificii;

22 Ut hoc facto liberaretur a morte, & propter veterem cum ipsis amicitiam humanitatem consequeretur.

23 Hic autem honestam suscipiens cogitationem, & dignam ætate ac senectutis excellentia & comparata ac spectata canicie optimaque a puero educatione, ac potius sancta & divinitus indita legis institutione, [f] continuò respondit, edicens ut citò ad sepulchrum præmitteretur.

24 Non enim hac ætate nostra (*inquit*) dignum est simulare, ut multi juvenes statuentes Elhhazarum nonagenarium transivisse ad alienigenarum ritus:

25 Illi quoque propter simulationem meam, & propter paululam istam & momentaneam vitam seducantur per me, & [g] abominandam maculam senectutis comparem.

26 Etenim si ad præsens extrahar e supplicio humano; at omnipotentis manus, neque vivus neque mortuus effugiturus sum.

27 Quapropter nunc quidem viriliter vitam commutans morte, cùm hac senectute dignus videbor,

28 Tum juvenibus exemplum nobile reliquero, ut alacriter & generosè pro gravibus & sanctis legibus honestam mortem oppetant; atque his dictis ad tormentum confestim venit,

29 Cùm ii a quibus ducebatur, animum illum benevolum quem paulò antè ipsi exhibuerant in malevolum convertissent, propter sermones quos antè habuerat; prout ipsi dementiam esse cogitabant.

30 Cùm autem plagis moriturus esset, ingemiscens dixit Domino qui sanctam cognitionem habet manifestum est me, cùm potuerim liberari a morte, duros perferre corpore dolores flagellatum, animo verò libéter propter reverentiam ipsius hæc pati.

31 In hunc igitur modum emigravit ille, nó tantùm juvenibus sed etiam plurimis e gente mortem suam [h] pro exemplo animi generosi & monimento virtutis relinquens.

CAPUT VII.

1 ACCIDIT autem etiam fratres septem cum matre prehensos cogi a rege ut illicitis carnibus suillis vescerentur, flagellis cæsos & taureis.

2 Sed unus illorum qui primus causam dixit, ita locutus est, quid rogare vis, & discere a nobis? nam parati sumus mori potiùs, quàm leges patrias transgredi.

3 Tum excitus furore mandavit rex, ut sartagines & lebetes fervefierent:

4 Quibus repentè fervefactis, ejus qui primus eorum dixerat mandavit præcidi linguam, & cute

---

b Græc. *sociis*.
c Græc. *sacris ambitibus*.

7 *Viscerationem*] genus sacrificii, in quo adstantibus fiebat creanomia, id est, idolothytorum distributio.
Hederam] Baccho sacratam, ex gentiliū ritu; simile vide in libro Schimhonis, qui vulgò dicitur Machabæorum 3. cap. 2. 21.
d Græc. *exiit*.
8 *Ptolemæo*] videlicet filio Dorymenis, cujus mentio facta est suprà 4. 45. & sequentibus.

11 *Philippo*] de quo suprà 5. 22.

d Græc. *hiare*.
e Græc. *tympanū*: sic ver. 28.
19 *Tormentum*] i. ipse ultrò præiens [illegible] erat tortoribus, [illegible] ad mortem iret. [illegible] autem tympanū [illegible] instrumentum quo [illegible] tendebantur sontes, cùm erant cædendi aut exanimādi plagis, ut apparet ex [fi]ne hujus capitis: [q]uod genus spectat [A]postolus ad Heb. 11. 35.
20 *Se inflectens*] i. [illegible] toto corpore ad tormentum locum, ut solent [illegible] qui remulcum [illegible] quod significat verbum [illegible], [illegible] hic scriptus, nō [illegible] a [illegible] de[illegible].

f Græc. *consequenter*.

g Græc. *abominationem & maculam*.

h Græc. *exemplum, &c.*

3 *Sartagines*] Non eas quidē minores, quæ in re culinaria sunt, sed cortinas, & lebetes amplissimos, quales in balneis sunt, ut in eas cortinas mutila corpora conjicerentur,

& cute circundetracta extremos artus resecari cæteris fratribus & matre unà videntibus:

5 Deinde cum omnino effectum inutilé jussit ad pyram adduci spirantem, & frigi: cùm autem vapor e sartagine admodum se [a]diffunderet, hortabantur alii alios, fratres cum matre, ad generosè obeundam mortem, sic dicentes:

6 Dominus Deus inspicit, & [b]revera [6]de nobis consolationem accepturus est, quemadmodum per canticum, quo in [c]os contestabatur declaravit Mosche, dicens, & de suis servis consolationem accipiet.

7 Postquam verò primus migravit hoc modo, secundum duxerunt ad ludibrium, & capitis pellem cum capillis detrahentes interrogaverunt, an comedes priusquam supplicius membratim afficiatur corpus?

8 Atque hic respondens patria voce dixit, minimè.

9 Quamobrem hic quoque ut primus ille ex ordine tormentum pertulit, cumq; [d]extremum ageret spiritum dixit, tu quidem scelesle ex hac præsẽte vita nos eximis: verùm rex mundi nos pro suis legibus mortuos suscitabit in æternam resurrectionem vitæ.

10 Post hunc autem tertius in ludibrium traductus, cùm lingua ab ipso posceretur eam cito protulit, & manus audacter protendit, dixitque generosè,

11 Hæc a Deo cœli possedi, atque hæc despicio propter ejus leges, ut qui hæc ab ipso spero me de integro reportaturum esse.

12 Adeo ut rex ipse & qui cum eo erant obstupescentes admirerentur adolescentis animum, ut dolores istos nihili faceret.

13 Atque hoc quoque defuncto, quartum similiter cædentes cruciabant:

14 Qui cùm propè esset ut moreretur, sic dixit, optabile est mutari expectationes quæ sunt ab hominibus, & quæ a Deo sunt expectare, nos iterum resurrecturos per ipsum: etenim tibi resurrectio ad vitam non erit.

15 Consequenter etiam quintum adductum cædebant, qui respiciens in illum dixit:

16 Potestatem inter homines habens, cùm sis corruptioni infestus, facis quod vis: verùm ne putes genus nostrum a Deo derelictum esse;

17 Sed tu expecta, & contemplare magnam ejus potentiam, ut te & semen tuum cruciaturus est.

18 Post hunc adduxerunt sextum, qui cùm moriturus esset, dixit, ne erres frustra: nos enim propter nos ipsos perpetimur hæc cùm peccaverimus in Deum nostrum; atque hæc digna admiratione facta sunt:

19 Tu verò ne putes te impunitum fore, qui oppugnare Deum aggressus es.

20 Sed mater supra modum admirabilis fuit dignaque memoriæ optimæ; quæ sub tempus unius diei simul videns perire septé filios, forti animo ferebat, propter spes quas in Domino posuerat.

21 Et unumquemque eorum hortabatur voce patria, generoso animo impleta: fœmineamque cogitationem masculo animo excitans dicebat eis:

22 [22]Nescio quomodo in meo utero comparueritis, neque ego spiritum vitamq; sum largita vobis, neque primariam cujusque informationem ego coaptavi.

23 Igitur conditor ille mundi, qui finxit hominum ortum & omnium naturam invenit, & spiritum & vitam vobis pro misericordia iterum redditurus est, quandoquidem nunc vos ipsos despicitis propter leges ipsius.

24 Antiochus autem putans se contemni & probrosam hanc esse suspicatus vocem cùm adhuc minimus natu superesset, non tantùm sermonibus adhortationem faciebat, verùm etiam juramentis confirmabat se ditaturum simul & beatissimum effecturum illum si traduceretur ab *institutis* patriis, & pro amico habiturum, & negotia concrediturum.

25 Et quia adolescens minimè attendebat, rex accersitam matrem hortabatur ut pueri consultrix pro salute esset;

26 Quæ cùm ille multis hortatus esset, recepit se suasuram filio.

27 Tum mater ad eum inclinans, ludificata crudelem tyrannum patria lingua sic dixit,

28 Fili miserere mei, quæ novem menses te in utero circuntuli, quæ lactavi te triennium, quæ educavi te & perduxi ad ætatem hanc usque, & quæ molestias educationis pertuli. peto a te, fili, ut respiciens in cœlum & terram, & videns omnia quæ in eis sunt [e]agnoscas Deum hæc fecisse ex iis quæ non erant, & humanum genus ita factũ esse.

29 Ne timeas carnificem illum, sed esto dignus fratribus tuis, mortemque suscipe, ut eadem misericordia cum tuis fratribus excipiam te.

30 Hac autem solùm desinente dixit adolescens, quæ sunt res quas expectatis? non sum obediturus præcepto regis; sed præcepta legis audio, quæ majoribus nostris per Moschen data est.

31 Tu autem, qui omnis mali in Hhebræos inventor es, nequaquam effugies manus Dei:

32 Nos enim propter nostra ipsorum peccata patimur.

33 Quòd si increpationis ac eruditionis gratia Deus vivens in nos paulisper iratus est, at iterum conciliabitur servis suis.

34 Sed tu, ô impie & omnium hominum flagitiosissime, ne frustra extollaris fremens, & incertis expectationibus fretus in cœlestes pueros attollens manum.

35 Nondum enim omnipotentis inspectoris Dei judicium effugisti.

36 Etenim jam hi fratres nostri, qui brevem laborem sustinuerunt, divino fœdere vitæ æternæ acciderunt; tu verò judicio Dei, justas pœnas istius superbiæ reportaturus es.

37 Ego autem sicut fratres illi, & corpus & animam trado pro legibus patris, invocans Deum ut brevi sit propitius huic genti, utq; tu per quæstiones & flagella ad confitendum abducaris ipsum solum Deum esse.

38 In me verò & fratribus meis sistatur omnipotentis ira, qua in universum genus nostrum justè adducta est.

39 Tunc excitus rex furore, in hunc suprà alios pessimè invectus est, acerbè ferens quòd ita sannis exagitatus esset.

40 Hic

a Græc. *diceret.*

b Græc. *veritati-bus.*

6 *De nobis*] id est, injuriam quæ nobis fit ulciscens, consolationem accipiet de inimicis suis.

c Græc. *faciem.* *Deut.* 32. 36.

d Græc. *in ultimo spiritu existens.*

22 *Nescio*] id est, neque rationem teneo neque facultate prædita sum aut fui unquam gignendi vos: sic interpretandum ostendunt sequentia, ut Ijobi 39. 4 accipitur sciendi verbum.

37 *Usque* ... spicit ad historiam quæ habetur ... 11. & sequentibus ... De hac autem ... ria tota plura ... apud Josephum in oratione de Macabæis, quæ dicitur περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ.

40 Hic igitur purè migravit e *vita*, omnino confidens in Domino.

41 Denique ultima [e] post filios vitam finivit mater.

42 De visceratiónibus igitur, & [f] immanibus cruciatibus hactenus dictum esto.

Caput VIII.

1 || Jehuda autem Macbæus, & qui erant cum eo latenter proficiscentes in viros adhortabantur cognatos; & eos qui permanserant in Judaismo assumentes congregaverunt sex virorum millia:

2 Et invocarunt Dominum, ut aspiceret populum ab omnibus afflictum, miseraretur templum ab hominibus impiis profanatum,

3 Misertusque civitatis (quæ & perdita erat, & [a] æquanda solo) inclamantem se [b] occisorum sanguinem exaudiret:

4 Ac recordatus illegitimæ perditionis infantium innocentium, & blasphemiarum quæ pronuntiatę fuerant in nomen ipsius, odium impuritatis ostenderet.

5 Macbæus autem [c] cùm haberet aciem, jamque non poterat a gentibus sustineri, ira Domini in misericordiam versa,

6 Civitatesque & vicos ex improviso veniens succendebat, & commoda loca occupans non paucos hostium in fugam vertebat.

7 Maximè [d] noctium adjumento ad hujusmodi insidias utebatur, adeò ut sermo quidam de fortitudine ejus ubique personaret.

8 Videns verò 'Philippus brevi hominem ad incrementum pervenisse, & frequentius secundis rebus provehi, 'Ptolomæo Cœles Syriæ & Phœniciæ duci scripsit ut succurreret unà negotiis regis.

9 Ipse verò citò electum Nicanorem filium Patrocli e summis amicis misit, subjectis ei *militibus* e gentibus omnigenis non paucioribus vicies mille, ut universum Jehudæorum genus tolleret; & Gorgiam quoque ducem & rerum militarium peritum adjunxit ei.

10 Distulerat autem Nicanor tributum quod Rex debebat Romanis, talentorum bis mille, ut ex captiva Jehudæorum turba expleret illud;

11 Et statim ad maritimas civitates miserat, provocans ad emptionem [e] mancipiorum Jehudæorum, & promittens se nonagena mancipia talento addicturum esse; *scilicet* non expectans consecuturam in ipsum ultionem ab omnipotente.

12 Jehudæ verò [f] innotuit res de Nicanoris invectione:

13 Qui ut communicavit cum suis comitibus adventum illius exercitus, formidolosi *homines* & qui justitiæ Dei diffidebant diffugerunt & se a loco subduxerunt:

14 Alii verò omnia 'vendebant quæ relicta erant, ac simul orabant Dominum ut liberaret eos qui ab impio Nicanore antequam congrederentur, fuerant venditi:

15 Quod si non propter ipsos facturus esset, at *certè* propter fœdera ipsius cum majoribus inita, & [g] propterea quòd de venerando & magnifico ejus nomine vocabantur.

16 Tunc convocatos eos qui aderant sibi ad sex mille numero, Macbæus hortabatur ne propter hostes percellerentur, neque metuerent amplam multitudinem gentium injustè ipsos invadentium; sed generosè dimicarent assumentes ante oculos injuriam ab ipsis iniquè in locum sanctum consummatam,

17 Et verberationem civitatis ludibrio expositæ, etiamque dissolutionem illius acceptæ a majoribus administrationis.

18 Illi etenim armis, inquit, pariter & [h] audaciæ confidunt; nos verò Deo omnipotenti, qui & istos procedentes in nos & mundum totum potest nutu uno dejicere, confidimus.

19 || Cumq; amplius collegisset coram eis & defensiones pro majoribus factas, & ultionem centum octoginta quinque millium Sancheribo parentium, quemadmodum periissent,

20 Et prælium in Babylonia adversus Galatas commissum, 'quemadmodum ipsi universè ad operam præstandam venissent octies mille cum quatuor millibus Macedonum, & Macedonibus hæsitantibus ipsi octies mille *numero* centum viginti millia perdidissent propter auxilium ipsis e cœlo collatum, & utilitatem magnam accepissent:

21 His rebus fecit ut bono animo essent, & parati ad mortem pro legibus patriaq; obeundam.

22 Ita quadripartito exercitu facto, constituit etiam fratres suos, qui duces ordinis utriusque essent, Schimhhonem, & 'Josephum, & Jonathanem, quorum cuique mille quingentos milites subjecit, itemque Elhhazarum:

23 Et postquam legisset apud illos e sacro libro, 'tesseramque dedisset, Dei Auxilio, ipse primæ aciei dux congressus est cum Nicanore.

24 Pugnante verò ab ipsis omnipotente, trucidarunt ex hostibus supra novem millia; vulnerâruntque & mutilarunt membris majorem partem exercitus Nicanoris, & omnes coegerunt fugere.

25 Pecunias denique eorum qui advenerant ad emptionem suam acceperunt; cumque eos multum persecuti essent unà, receperunt se hora interclusi:

26 Erat enim pridie sabbathi, quam ob causam non perstiterunt longiùs in eos incurrere.

27 Sed cum arma eorum collegissent, & spolia exuissent hostium, incubuerunt in sabbathum, plurimùm benedicentes & celebrantes Dominum; qui conservaverat ad diem illum usque 'principium misericordiæ quæ denuo stillabat in ipsos.

28 Post sabbathum autem debilitatis, viduisque & orphanis, cùm partem e spoliis erogassent, reliquas inter se & 'pueros partiti sunt.

29 Atque his perfectis, & communi supplicatione facta misericordem Dominum oraverunt ut ad finem usque servis suis conciliatus permaneret.

30 Postea eorum qui Timotheo & Bacchidi aderant

e Græc. *filiorum*.

f Græc. *excedentibus*.

|| 1.*Mac*.3.

a Græc. *futura esse æquum solum*.

b Græc. *sanguinum*: Hebraismus.

c Græc. *factus in ordinem unita*.

d Græc. *noctes cooperantes capiebat*.

8 *Philippus*] Ille Phryx cujus meminit suprà 5.22.

Ptolemæo] non filio Dorymenis, de quo suprà 4.45. sed Macrone quem Antiochus Eupator exauctoravit, infrà 10.13.

e Græc. *corporum*.

f Græc. *accidit*.

14 *Vendebant*] nempe ut expeditiores essent, & commodiùs in militiam incumberent.

g Græc. *propter invocationem super ipsos venerandi, &c.*

h Græc. *audaciis*.

|| 2.*Reg*.19.

20 *Quemadmodum*] hujus Gallorum stragis sive (ut Livius nominat) Gallogræcorum, tempus mihi quidem non planè constat; sed tamen eo tempore factam fuisse cõjicimus, cum Brenno duce trajecta Græcia invaserunt Asiam, regnante Seleuco Nicanore, ut narrat Pausanias, qua in victoria res strenuæ a Jehudæis gestæ fuerunt amplissimæ; sed historicorũ invidia suppressæ, & Macedonum virtuti attributæ.

22 *Josephum*] vide 1.Mac.2.5.

23 *Tesseram*] symbolũ militare, quod postea literis majusculis posuimus, ut ostenderemus hanc fuisse, (ut Vegetius appellat) vocalem tesseram: sic infrà 13.15.

27 *Principium misericordiam*] nam illis prioribus calamitatibus quasi refecisse videbatur: ut dictum est suprà 7.33 & 37.

28 *Pueros*] id est, milites, qui imperio ipsius paruerant, ut Gen.14.24. hujus autem rei legem vide 1. Schem.30.22. & sequentibus; sic infrà vers.30.

aderant supra viginti millia sustulerunt cójunctis viribus ˢobnixi, & munitiones altas pervalde obtinuerunt, spoliaque plura diviserunt, æquis partibus inter ipsos, & debilitatos, orphanosque, & viduas, senesque effectis.

31 Cumque arma eorum collegissent, accuratè omnia comportarunt in opportuna loca, reliqua verò spolia tulerunt Jeruschalaima.

32 Philarchem quoque qui Timotheo aderat sustulerunt, hominem impurissimum, & qui multas molestias Jehudæis intulerat.

33 Similiter cùm Epinicia in patria celebrarent, Callisthenem (qui sacras portas succenderat) in domunculam quandam sibi consulentem fuga, cremaverunt: itaque dignam impietate sua mercedem reportavit.

34 Ille autem [i] sceleratissimus Nicanor, qui mercatores mille ad venditionem Jehudæorum adduxerat,

35 Depressus ab iis qui [k] judicio ipsius minimi esse videbantur, auxilio Domini; gloriosa veste posita per Mediterraneum mare tanquam mancipium se solitarium subtrahens, venit Antiochiam, ˢsupra omnes secundis rebus usus in exercitus sui interitu.

36 Et qui receperat tributum Romanis persolvendum, ex captivitate eorum qui erant Jeruschalaimis, [l] confectum iri, renuntiavit Jehudæos habere propugnatorem Deum, atque hoc modo inviolatos a vulneribus esse Jehudæos, quia legibus ab eo mandatis obsequantur.

30 *Obnixi*] metaphora elegans ab ædibus, quarum structura statuminatur anteridibus, ut Vitruvius nominat.

i Græc. *ter sceleratus.*

k Græc. *secundum ipsum.*

35 *Supra omnes*] id est, hac una re felicior suo milite, quòd incolumis toto exercitu profligato potuerat effugere.

l Græc. *erectionem.*

Caput IX.

1 ‖ ˢSub tempus autem illud Antiochus se ignominiosè e regionibus Persicis receperat.

2 Nam ingressus urbem Persepolim nomine tentavit sacrilegium committere, & civitatem obtinere; ideo irruentibus turbis ad armorum subsidium in fugam versi sunt, unde evenit ut fugatus ab indigenis Antiochus [a] turpiter referret gradum.

3 Cùm autem esset ad ˢEcbatana, [b] perlatæ sunt ad eum res Nicanori Timotheoque factæ.

4 Itaq; furore percitus arbitrabatur se etiam eorum a quibus fugatus fuerat malum in Jehudæos retorsurum: ac propterea aurigam jussit indesinenter pergentem profectionem perficere; ut judicium e cœlo jam instabat ipsi. sic enim superbè dicebat, cœmeterium Jehudæorum efficiam Jeruschalaima, cùm illuc venero.

5 Omnipotens autem Dominus Deus Jisraëlis incurabili, nec aspectabili plaga percussit eum: cumque solummodo finiret sermonem illum, occupavit eum immedicabilis viscerum dolor, & acerba interaneorum tormenta;

6 Omnino justè, qui permultas & insolentes calamitates aliorum viscera tormentis affecerat.

7 Hic verò nequaquam a jactantia desinebat; sed adhuc etiam implebatur superbia, ignem spirans animis contra Jehudæos, & profectionem [c] accelerari jubens; sed contigit etiam, ut ipse decideret de curru qui agebatur impetu, decidentique gravi casu omnia corporis membra ex eo torquerentur.

8 Atque hic qui modò videbatur maris fluctibus imperare, propter arrogantiam qua supra [d] humanum modum agebatur, & arbitratus statera se montes altissimos appensurum esse dum in terra erat, gestatorio portabatur, manifestam Dei potentiam in se demonstrans;

9 Adeò ut etiam de corpore illius impii erumperent vermes vivi, & illius in doloribus angoribusque viventis carnes deciderent, & ex odore ejus totus exercitus gravaretur putorem *ferre*.

10 Ita hominem qui paulò antè videbatur cœli astra contingere, nemo exportare poterat propter intolerabilem illam odoris gravitatem.

11 Hic igitur cœpit vulneratus a multitudine superbiæ desinere, & divino flagello venire ad agnitionem sui, [e] momentis singulis graviùs affectus angoribus.

12 Cumque ne suum quidem odorem posset perferre, hæc dixit, justum est Deo subjici, eumque qui mortalis est res Deo pares minimè sapere.

13 Et orabat scelestus ille Dominum, qui jam non erat ampliùs misertúrus ipsius, sic dicens,

14 Se tum civitatem sanctam (ad quam venire festinabat ut æquaret solo & cœmeterium efficeret) liberam designaturum;

15 Tum Jehudæos omnes (quos decreverat ne sepultura quidem dignari, sed ejicere devorandos avibus cum feris parvulis) eos æquales ˢAntiochenis effecturum;

16 Quòd autem priùs spoliaverat sanctum templum, elegantissimis donariis ornaturum, & sancta vasa omnia quàmplurimùm aucta redditurum, & convenientes ad sacrificia sumptus ex reditibus propriis suppeditaturum;

17 Præterea etiam se fore Jehudæum, & aditurum omnem locum habitabilem annuntiantem robur Dei.

18 Sed cùm nequaquam laboriosi dolores desinerent (nam supervenerat ei justum judicium Dei) de rebus suis desperans scripsit ad Jehudæos sequentes literas, habentes formam deprecationis, [f] hoc modo:

19 Bonis Jehudæis ˢ civibus salutem plurimam & valetudinem ac prosperitatem rex & dux Antiochus.

20 Si valetis cum liberis vestris & res vestræ sunt vobis ex sententia, ˢin [g] Deo cœli spem habenti mihi honorem vestrum & benevolentiam pergratum fuerit recordari.

21 Rediens e regionibus Persidis, & in difficilem infirmitatem incidens necessarium duxi curare communem securitatem omnium;

22 Non desperans de me ipso, sed spem magnam habens fore ut infirmitatem hanc effugiam.

23 Consyderans autem ˢpatrem quoque meum, quibus temporibus in has superiores partes duxit exercitum, designasse eum qui sibi succederet:

‖ 1.Mac.6.1.

1 *Sub tempus*] Cõfer hunc locum cum eo qui habetur suprà 1.13. & sequentibus: qua ex comparatione nemo non visurus est aut sui oblitum authorem esse, aut certè impudentem aliquem rhapsodum primum caput & secundi partem, maxima cum injuria in librum istum intulisse.

a Græc. *inhonestã reversionem faceret.*

3 *Ecbatana*] vide Tobiti.3.7.

b Græc. *acciderunt.*

c Græc. *acui.*

d Græc. *homi*[...]

e Græc. *per punctum temporis.*

15 *Antiochenis*] vulgò legitur Athoniensibus, eodem errore quem annotavimus suprà 6.1.

c Græc. *in ve*[...]

f Græc. [...] *tes verò sic.*

19 *Civibus*] [...] pe Antiochenis [...] dono regis, ut vero se dicitur ver.15.

20 *In Deo* [...] quasi dicat, is [...] qui in Deum cre[...] nuntius fuerit gra[...] simus, si cogno[...] cùm res vobis be[...] rificè succedere, [...] animos bene affe[...] erga me.

g Græc. *cœlo.*

23 *Patrem*] [...] pe Antiochum [...] gnum, qui Seleu[...] Philopatorem [...] stituerat in expe[...] tionem proficisc[...] ut moris erat [...] bus.

24 Ut [*] si quid præter opinionem eveniret, aut etiam aliquid grave pronuntiaretur, scientes regionis incolæ, cui rerum summa relicta esset, non turbarentur de eo:

24 *Si quid*] id est, aut clades, aut mors: euphemismus apud bonos authores frequens.

25 Praterea cogitans adjacentes magnates, & vicinos regno tempora observare, & expectare quid eventurum sit: designavimus filium [*] Antiochum regem, quem sæpius accurrens in has superiores Satrapias, apud plurimos vestrûm deponens commendabam, & scripsi ad eum quæ huic scripto subjecta sunt.

25 *Antiochum*] qui Eupator dictus est, ut infra 10.10.

26 Hortor igitur vos & peto, ut memores beneficiorum publicè privatimque observetis quisque benevolentiam qua estis in me ac filium.

27 Nam persuasus sum ipsum æquè & humanè sequẽtem propositum consilium meum, vobis obsecundaturum,

28 Iste igitur homicida & blasphemus cùm res pessimas perpessus esset, prout alios exceperat, peregrinus in montanis miserrima morte vitam commutavit.

29 Exportavit verò corpus Philippus, qui fuerat cum ipso educatus; qui etiam metuens filium Antiochi, ad Ptolemæum Philometora in Ægyptum delatus est.

Caput X.

1 Macbaeus autem & qui erant cum ‖ ipso, Domino [a] duce & templum civitatemque receperunt,

‖ 1.Mac.3.36.
a Græc. *antoiucẽ te ipsos*.

2 Et aras quæ per forum ab alienigenis fuerant extructæ etiamque delubra demoliti sunt,

3 Et purgato templo alterum fecerunt altare; cumque [b] lapidibus attritis ignem ex eis accepissent, obtulerunt sacrificium post tẽpus biennii, & suffitum, lucernasque, & panem propositionum curaverunt.

b Græc. *ignefactus*.

4 Quibus factis rogaverunt Dominum procidentes [c] proni, ne ampliùs in ejusmodi mala inciderent, sed si quando etiam peccarent, ex æquitate ab ipso erudirentur, ac non blasphemis barbarisque gentibus traderentur.

c Græc. *in ventrem*.

5 Quo autem die templum ab alienigenis fuerat pollutum, evenit eo ipso die purificationem fieri templi die vigesimo quinto mensis Cislevi:

6 Quo cum lætitia agitaverunt diebus octo formam festi tabernaculorum, recordantes ut paulo antè tempore per tabernaculorum festum in montibus & in speluncis fuerant ferarum modo solitarii:

7 Quapropter thyrsos & ramos speciosos, etiamque palmas habentes, hymnos efferebant ei qui prosperum successum tribuerat ad purificandum locum suum:

8 Decreveruntque communi mandato & decreto in tota Jehudæorum gente, ut hi dies quotannis celebrarentur.

9 Ac finis quidem Antiochi, qui Epiphanes cognominabatur, ita se habuit.

10 Nunc verò res ipsas quoque tempore Eupatoris Antiochi (qui filius erat illius impii) factas declarabimus contrahentes ea mala quæ a bellis continua acciderunt.

11 [*] Hic enim suscepto regno designavit, qui negotiis præesset Lysiam quendam, & qui dux esset primarius Cœles Syriæ & Phœniciæ.

12 Ptolemæus enim qui vocabatur [*] Macron, pluris faciens ut erga Jæhudæos jus conservaret, propter injuriam quæ ipsis facta fuerat, res illorum conabatur cum pace transigere.

12 *Macron*] distinctionis ergò, ne confundatur cum filio Dorymenis, de quo 1.Mac.3.38.& alibi. Videtur autem hoc nomen Macron opprobrii causa ab aulicis fuisse impositum, quasi venditorẽ dicas, quod sequens versus innuit.

13 Unde apud Eupatorem ab amicis accusatus, & frequenter proditor appellatus, eò quòd Cyprum fidei suæ commissam habens a Philometore reliquisset, & ad Antiochum Epiphanem recessisset, neque nobilem potestatem usque adeò generosè administravisset hausto veneno decessit de vita.

14 Gorgias verò dux horum locorum factus, militem alebat exterum, & quotidie contra Jehudæos fovebat bellum.

15 Et huic conjuncti etiam Edomæi opportunas munitiones obtinentes exercebant Jehudæos, profugosque Jeruschalaimis excipientes, bellum fovere aggrediebantur.

16 Quamobrem ii qui Macbæo aderant, cùm factis precibus postulassent a Deo ut sibi adjutor esset, in Edomæorum munitiones fecerunt impetum.

17 In quas cùm fortiter incurrissent, compotes locorum facti sunt, & cùm omnes ulti sunt qui in muro pugnabant, tum occurrentes jugularunt, sustuleruntque e medio non minus viginti millibus.

18 Cùm enim confugissent novem millia minimum, in duas turres potentes pervalde, quæ habebant omnia ad obsidionem ferendam necessaria:

19 Macbæus ipse ad urgentia loca seorsim abiit, relictis Schimhhone, & [*] Josepho, atq; etiam Zacchæo, multisque cum ipso ad obsidionem illorum.

19 *Josepho*] vide 1.Mac.2.2.& 5.

20 Qui autem Schimhhoni aderant, pecuniæ avidi, a quibusdam qui erant in turribus pecunia corrupti sunt; & septuaginta drachmarum millibus acceptis, siverunt quosdam diffluere.

21 Quod factum ut Macbæo renuntiatum est, congregavit ductores populi, & accusavit quòd pecunia vendidissent fratres, cum hostes adversus eos dimiserant.

22 Itaque hos proditores [d] evictos interfecit, & repentè turres illas duas occupavit,

d Græc. *factos*.

23 Armisque quæ in manibus ipsius erant utens ad omnia prosperè, perdidit in duabus illis munitionibus [*] ampliùs vicies mille.

23 *Amplius*] repetitio est ejus quod dictũ fuerat ver.17. ut intelligamus priore illo impetuo ocubuisse undecim millia, hoc autem posteriore ea novem millia, quæ in turres confugerant, suprà 18.

24 ‖ Timotheus autem, qui priùs fuerat a Jehudæis victus, congregatis exteris copiis quamplurimis, & equitibus non paucis ex Asia collectis adveniebat, tanquam armis Jehudæam recepturus:

‖ Suprà 8.

25 Qui verò Macbæo aderant cùm ipse unà accederet ad supplicandum Deo,

26 Terra aspergentes capita, & lumbos ciliciis accingentes, procidentesque in solum quod est e regione altaris, perivérũt ut propitius ipsis factus exerceret inimicitias contra inimicos ipsorum, & adversantibus adversaretur, ‖ prout declarat lex:

‖ Levit.26.

27 Deinde oratione perfuncti, assumptis armis processerunt e civitate plurimùm; cumque ad hostes appropinquassent, [e] resederunt.

e Græc. *in se ipsis fuerunt*.

28 Simulac autem diffusus est ortus *solis*, utrique congressi sunt: hi quidem sponsorem habentes prosperitatis ac victoriæ virtute conjunctæ perfugium suum ad Dominum, illi verò ex adverso ducem certaminum constituentes animum.

29 Dum autem vehemens committebatur pugna, apparuerunt adversariis e cœlo insidētes equis frenatis auro, viri quinq; illustres, & duces Jehudæorum duo.

30 Qui Macbæum assumentes medium, & protegentes omni armatura, quę super ipsos erat, integrum a vulneribus conservabant: in adversarios verò tela fulguraque ejaculabantur. Quamobrem confusi cæcitate concidebantur, & pleni perturbatione.

31 Itaque jugulati sunt vicies mille quingenti *pedites*, & sexcenti equites.

32 Ipse verò Timotheus confugit Gazara, ut appellatur, in munitum pervaldè pręsidium: ubi dux erat * Chæreas:

32 *Chæreas*] frater Timothei, infrà versu 37.

33 Macbæi verò milites alacres præsidium illud obsederunt dies viginti quatuor.

34 Sed cùm ii qui intus erant, confisi munitione loci pervaldè blasphemarent, nefariosque sermones objicerent;

35 Illucescente die vigesimo quinto, adolescentes eorum qui Macbæo aderant, quidam inflāmati animis propter blasphemias, accedentes murum, viriliter feroque animo obvium quemque occiderunt.

36 Alii verò similiter conscendentes in ambitu adversus eos qui intus erant, incenderunt turres, & pyris accensis vivos blasphemos illos cremaverunt.

37 Alii denique fregerunt portas, qui receptis intrò reliquis ordinibus, occupaverunt civitatem, & timotheum in quadam fovea abditum jugulaverunt, fratremque ejus Chæream, & Apollophanem.

38 Quæ cùm perfecissent, hymnis & celebrationibus benedixerunt Domino, magnifica beneficentia Jisraëlem prosequenti, & victoriam danti sibi.

Caput XI.

1 * Post a tempus autem paucissimum Lysias procurator regis & cognatus, præfectusque negotiis, valde graviter ferens ea quæ facta fuerant,

2 ‖ Congregatis quasi octoginta millibus & equitatu universo, adventabat contra Jehudæos; statuens se cùm civitatem effecturum b Græcorum habitaculum,

3 Tum etiam templum ad quæstum pecuniæ accommodaturum, quemadmodum cætera delubra gentium, & venale quotannis redditurum sacerdotium summum:

4 Minimè ad hæc consyderans potentiam Dei, sed mente captus propter myriadas, peditum, & millia equitum atque elephantes octoginta.

5 Cumque Jehudæam ingressus accessisset prope Beth-tzuram, quæ munito agro sita erat distans quasi stadiis quinque Jeruschalaimis, affligebat eam:

6 Sed ubi Macbæi comites perceperunt illum obsidere munitiones suas, ejulatibus & lachrymis supplicaverunt ipsi ac turbæ Dominum, ut * bonum angelum mitteret ad salutem *præstandam* Jisraëli.

7 Ipse autem Macbæus primus assumptis armis hortatus est alios, ut periculum secum perferrentes, fratribus suis succurrerent:

8 Quamobrem etiam alacriter simul fecerunt impetum. Cùm autem ibidem essent ad Jeruschalaima, apparuit antecedens ipsos eques veste alba, armaturam auream commovens:

9 Et simul omnes benedixerunt Deo misericordi, animisque confirmati sunt, adeò ut non solum homines, sed bestias etiam ferissimas murosque ferreos parati c impetere,

10 Processerint d ordinibus suis adjutorem habentes e cœlo, miserente ipsorum domino.

11 Ita leonum more irruentes in hostes, prostraverunt illorum undecim millia, & mille sexcentos equites:

12 Omnes verò coëgerunt fugere, quorum plurimi vulnerati conservati sunt * nudi: ipse verò Lysias turpiter fugiens servatus est:

13 Et prout non erat demens, reputans secum damnum quod acceperat, & cogitans invictos esse Hhebræos quibus omnipotens Deus auxilietur,

14 Mittens persuasit se consentire in omnes *conditiones* justas; & quia etiam ipsius erat ut persuaderet regi, se coacturum ut ipsis amicus esset.

15 Annuit itaq; Macbæus omnia ad quæ Lysias hortabatur, utilitatis curam habēs: nam quæcunq; Macbæus tradidit Lysiæ de scripto pro Jehudæis, ea concessit rex.

16 Fuerunt enim scriptæ Jehudæis literæ a Lysia quidem e hoc modo: Lysias populo Jehudæorum salutem.

17 Jochanan & Abschalom missi a vobis cùm tradidissent subscriptum responsum, rogaverunt pro rebus quæ significantur illo.

18 Quæcunq; igitur oportuit ad regem perferri, declaravi; quæ verò fieri posse contigit, ille concessit.

19 Si igitur servaveritis illam in negotia hæc benevolentiam, etiam in reliquum tempus conabor in causa esse ut bonis afficiamini.

20 De rebus autem f singularibus præcepi & illis & legatis meis, ut colloquantur vobiscum.

21 Valete. Anno centesimo quadragesimo octavo, die * Jovis Corinthii vicesimo quarto.

22 Regis verò literæ sic habebant. Rex Antiochus Lysiæ fratri salutem.

23 Postquam pater noster ad Deos migravit, volentes incolas regni nostri turbis vacuos g incumbere in rerum suarum procurationem:

24 Quandoquidem audimus Jehudæos, qui non acquieverunt mutationi quam fecerat pater ad *ritus* Græcos, sed suam ipsorum institutionem malunt, postulare ut concedantur sibi sui ritus legitimi:

25 Volentes igitur illam quoq; gentem h vacare turba, judicavimus & templum ipsis restituendum, & administrationem relinquendam secundum mores qui fuerunt majorum ipsorum tempore.

26 Itaque

---

* *Post tēpus*] Quā multum narratio hujus capitis distet ab authore priorum Macbęorum, & a Josepho quoque, res ipsa loquitur. Quamobrem de hac narratione, quēadmodum etiam de aliis, judicium facimus.

a Græc. *post paucum omnino tempus.*

‖ 1. *Mac.* 6 28.

b Græc. *Græcis.*

6 * *Bonum*] hęc variè possumus interpretari: sed authorē puto ad Pythagoreā doctrinam respexisse, de bonis & malis angelis singulos prosequentibus: quam doctrinam Jehudæi jam olim acceperūt. Atque hoc pacto videtur author innuere, hoc genus orationis per spiritum Dei fuisse factum, ut qui eventū postulato respōdisse doceat verē.

c Græc. *tolera[illegible]re.*

d Græc. *in distrib[illegible]tione.*

12 *Nudi*] ideo, nudati armis [illegible] in servitutē aut vincula traherentur.

e Græc. *contin[illegible]tes modum hunc.*

f Græc. *quæ ex parte.*

21 *Jovis Corinthii*] sic vulgo qui[illegible] legitur: sed cùm [illegible] hæc mensium [illegible]mina sint Macedo[illegible]ca, utpote regno [illegible] Macedonibus con[illegible]tuto; ego Dioscu[illegible] legendum puto, [illegible] mensis fuit Mace[illegible]num septimus [illegible] tegrandæ orationi commodus: quem[illegible] modum etiam po[illegible] nominatur Xant[illegible]cus, qui mensis f[illegible] illorum quintus.

g Græc. *esse.*

h Græc. *extra [illegible]bam esse.*

26 Itaque benefeceris si mittens ad eos dexteras dederis, ut nostrum consilium cognoscentes & bono animo sint, & suaviter versentur in rerum suarum occupatione.

27 Ad gentem verò, Regis literæ erant hujusmodi: Rex Antiochus senatui Jehudæorum, Jehudæisque aliis salutem.

28 Si valetis, erit prout volumus; nos quoque valemus ipsi.

29 Manifestū fecit nobis Menelaus vos velle descendere, & rebus propriis incumbere.

30 Iis ergo qui descendunt ad vos usque ad trigesimum mensis Xanthici, futura est[i] fides cum securitate:

31 Ut Jehudæi utantur suis ipsorum [k] cibis & legibus, quemadmodum etiam priùs; & nemo ipsorum ullo pacto afficiatur molestia rerum errore commissarum nomine.

32 Misi autem Menelaum quoque, ut consoletur vos.

33 Valete. Anno centesimo quadragesimo octavo, decimo quinto Xanthici.

34 Miserunt quoque Romani ad eos literas ita habentes: Quintus Memmius, Titus Manlius legati Romanorum, populo Jehudæorum salutem.

35 Quibus in rebus Lysias cognatus regis concessit vobis, nos etiam comprobamus:

36 Quæ autem judicavit ad regem referenda esse, mittite confestim aliquē qui de iis prospiciat, ut exponamus quemadmodum convenerit vobis: nos enim provehimur Antiochiam.

37 Ideoque festinate & mittite aliquos, ut nos etiam cognoscamus qua sitis sententia.

38 Valete. Anno centesimo quadragesimo octavo, die Xanthici decimo quinto.

29 *Velle*] i. desyderare: ut a militaribus incursionibus liberi, non amplius cogamini intra muros Jeruschalaimorum & munitionum aliquot vos continere; sed ut per me vobis liceat habitationes vestras singulis repetere, & agros colere. Sic accipiendū, ostenditur inf. 12. 1.

30 *Iis ergo*] sensus est, cùm postulaveritis ut vobis liceat agros vestros colere, nondum tamen bene constituta pace: placuit nobis, legatis vestris, qui ad vos profecturi sunt fidem dari, nihil intra dies quindecim injuriæ vobis factum iri; sed omnia vobis esse integra, donec intra illud tempus reversi a vobis cum mandatis vestris, conventionis leges a me acceperint.

i Græc. *dextera*.

k Græc. *sumptibus*.

32 *Menelaum*] de quo sup. 4. & 4 capitibus: nempe ut Jehudæorum animos sollicitaret scelus.

Caput XII.

1 Factis autem his conventionibus, Lysias quidem ad regem abiit; Jehudæi verò in agricultura versati sunt:

2 Sed ex ducibus qui in locis illis erant, Timotheus & Apollonius Gemnæi filius, itemque Hieronymus, & Demophoon, ac præterea Nicanor præfectus Cypri non sinebant eos consistere, & negotia quietè conjuncta agere.

3 Joppenses quoque hoc tam impium facinus consummaverunt, quòd hortati Jehudæos qui secum habitabant ut cum uxoribus liberisque in scaphas a se comparatas conscenderent, quasi nulla adfuisset contra eos animorum diritas:

4 Cùm illi ex communi civitatis decreto accepissent legem, ut pacem colere volentes & nullam habentes suspitionem; submerserunt eos scaphis in altum provectos, qui ducentis non erant pauciores.

5 Itaque cùm accepisset Jehuda factam in gentiles suos crudelitatem, [a] denuntiavit iis viris qui erant secum,

6 Et invocato justo judice Deo adveniens contra homicidas fratrum, & portum incendit noctu, & scaphas concremavit, & confodit eos qui illuc confugerant:

7 Cumque locus circunclusus esset, recessit ut venturus denuò; & universam Joppensium rempublicam eradicaturus.

8 Accipiens quoque Jamnienses etiam velle [a] idem perficere in Jehudæos inquilinos,

9 Invadens Jamnienses nocte succendit portum cum classe, adeò ut splendores flammæ apparerent Jeruschalaima usque, cùm distent stadiis ducentis quadraginta.

10 Atque inde provecti novem stadia, cùm instituerent profectionem contra Timotheum, irruerunt Arabes in eum non pauciores quinquies mille *peditibus*, & quingentis equitibus.

11 Ubi commissa valida pugna, & millitibus Jehudæ propter auxilium Dei prosperantibus, superati Arabes Nomades postulaverunt Jehudam sibi dexteram dare, promittentes se & daturos pecora, & reliquis in rebus fore ipsis adjumento.

12 Jehuda verò arbitratus eos revera multis in rebus futuros utiles, concessit pacem fieri cum illis; qui acceptis dexteris in tentoria sua discesserunt.

13 Aggressus quoque est civitatem quandam ponte munitam, & muris circunseptam, & promiscuis gentibus habitatam, cui nomen erat Caspin:

14 Sed cùm ii qui intus erant confidentes murorum munitione, & cibariorum apparatu, remissiùs agerent, milites Jehudæ petentes conviciis, prætereaque blasphemantes & dicentes quæ nefas erat proloqui;

15 Milites Jehudæ postquam invocassent magnum mundi principem, qui sine arietibus & machinis organicis præcipitaverat muros Jerichuntis temporibus Jehoschuhhe, irruerunt ferociter in murum,

16 Et occupata civitate per voluntatem Dei, cædes quæ dici non possent perfecerunt, adeò ut adjacens lacus, qui in latitudinem capiebat duo stadia, perfusus sanguine plenus videretur.

17 Inde verò profecti stadia septingenta quinquaginta, pervenerunt in Characem ad eos qui Tobiani Jehudæi dicebantur.

18 Ac Timotheum quidem in locis illis non comprehenderunt, qui tum re infecta ab iis locis discesserat; sed præsidium in quodam loco, ac valde firmum reliquerat.

19 Dositheus autem & Sosipater ex ducibus qui Macbæo aderant, progressi perdiderunt eos qui a Timotheo in illa munitione relicti fuerant, plures decem mille viris.

20 Macbæus verò disposito per cohortes exercitu præfecit eos cohortibus, & in Timotheum irruit habentem secum centum viginti millia peditum, & bis mille quingentos equites.

21 Sed cognoscens adventum Jehudæ Timotheus antè dimiserat uxores liberosque & apparatum reliquum in locum qui dicebatur

a Græc. *eadem via*.

13 *Caspin*] hæc illa videtur esse, quæ apud filios Hhakanis fuisse dicitur, 1. Mac. 5. 4 & seq. Nam cætera quæ hoc capite narrantur ad illam historiam pertinent; sed ita ut narratione illa hanc ferè totam labefactari opporteat: tam male huic cum illo, cum Josepho, & cum historicis aliis convenit.

16 *Lacus*] qui ex variis fontibus eodem loco salientibus conficitur: unde etiam putei filiorum Hhakanis appellantur Deut. 10. 6.

17 *Characem*] oppidum Arabiæ Petrææ, quod Ptolemæus Characmobā vocat, mea sententia, pro Charace Tobiana, prout hoc loco appellatur.

Tobiani] vide 1. Mac. 5. 13. Hi autem Jehudæi propter historiam dicebantur, quæ est Judicum 11.

cebatur ª Carnion: erat enim locus difficilis obsessu & aditu propter locorum omnium angustiam:

22 Cumque apparuisset cohors Jehudæ prima, invadente hostes metu, & timore ex apparitione ejus qui omnia inspicit [b] pervadente eos, in fugam eruperunt, alii delati aliò; adeò ut sæpe læderentur a suis, & gladiorum mucronibus configerentur.

23 Itaque [c] persecutioni instans maxima contentione Jehuda, confodiensque miseros perdidit ad triginta virorum millia.

24 Et ipse Timotheus in Dositheum Sosipatrumque insidens, postulavit cum multis veteratoriis artibus, ut se vivum dimitterent, eò quòd multorum & parentes, & fratres haberet, ª quorum alioqui futurum esset ut nulla ratio haberetur:

25 Cumque fidem dedisset ille multis se eos illæsos restituturum, dimiserunt eum propter salutem suorum fratrum.

26 Progressus verò Jehuda contra Carnion, & ª Atergation, jugulavit hominum viginti quinque millia.

27 Post quorum fugam perditionemque castra etiam fecit contra ª Hhephron civitatem munitam, in qua omnium nationū turbæ habitabant, & adolescentes robusti ad muros constituti robustè propugnabant; ubi denique machinarum telorumque multi apparatus erant.

28 Sed invocato principe qui [d] potenter conterit vires hostium, civitatem occupantes sub jugum miserunt eam, prostraveruntque eorum qui intus erant viginti quinque millia.

29 Postea moventes inde irruerunt contra Scythopolim, distantem Jeruschalaimis stadiis sexcentis:

30 Sed cum Jehudæi qui consistebant illic de iis testarentur qua benevolentia Scythopolitæ in eos usi essent, & quàm benigna conversatione adversis temporibus,

31 Gratias agentes eis hortati sunt, ut in reliquum tempus erga gentem benigni essent; veneruntque Jeruschalaima, cùm jam propinquus esset festus ª septimanarum dies.

32 Post pentecostem verò, quemadmodum appellatur, impetum fecerunt in Gorgiam, ducem Edomææ:

33 Processeruntque cum peditum ter mille & quadringentorum equitum comitatu.

34 Cùm autem in illum pugnarent, evenit ut pauci ex Jehudæis ceciderint.

35 Dositheus verò quidam eques ex turma Bakenoris, vir potens, cùm teneret Gorgiam & captum chlamyde fortiter eum abduceret, volens execrabilem illum vivum comprehendere, delatus in eum quidam Thrax eques humerum amputavit ei; sic Gorgias effugit ª Mareschan.

36 Ut autem ii qui obsidebant ª Esdrin amplius pugnantes fatigabantur, invocans Jehuda Dominum, ut appareret adjutor & dux antecessor belli,

37 Et incipiens sermone patrio clamorem hymnis conjunctum, aggressus est ex improviso milites Gorgiæ, eosq; in fugam vertit.

38 Tum Jehuda recipiens exercitum venit in civitatem Hhaddullamum, ubi superveniente die septimo pro more purificati sabbathum transegerunt.

39 Postridie verò venerunt milites Jehudæ secundum tempus illud ª quo ministerium hoc fiebat, ut corpora eorum qui antè occubuerant efferrent, & cum cognatis in patriis sepulchris reponerent.

40 Invenerunt autem sub tunicis cujusque eorum qui erant mortui res sacratas idolis Jamniensibus, ª a quibus lex Jehudæos averterat; adeò ut omnibus fieret manifestū, istos propter hanc causam cecidisse.

41 Omnes itaque benedicentes operibus Domini justi judicis, qui res occultas manifestas facit,

42 Ad supplicationem conversi sunt, oraveruntque ut commissum istud peccatum perfectè ª deleretur: & generosus Jehuda hortatus est multitudinem, ut conservarent sesipsos integros a peccatis, cùm [e] ante oculos suos viderint ea quæ facta sunt propter istorum peccatum qui ceciderant.

43 Deinde cùm ex capitatione confecisset ad drachmas bis mille argenti, misit Jeruschalaima, ut offerretur sacrificium pro peccato; ª valde bene & honestè faciens quod de resurrectione cogitaret:

44 (Nam si eorum qui antè ceciderant, resurrectionem non expectavisset, superfluum & delirum fuisset orare pro mortuis)

45 Deinde quòd prospexit iis qui piè occumbunt optimam repositam esse gratiam.

46 Sancta & pia cogitatio, ex qua pro mortuis expiationem fecit, ut a peccato soluti essent.

Caput XIII.

1 ANNO autem centesimo quadragesimo nono [a] perlatum est ad Jehudam, Antiochum Eupatorem cum copiis contra Jehudæam adventare,

2 Et cum eo Lysiam procuratorem, & unum quemque præfectum negotiis habentem, copias ª Græcas peditū centies decies mille, & equites quinquies mille trecentos, elephantesque viginti duos, & falcatos currus trecentos:

3 Quibus se immiscuerat etiam ª Menelaus hortatus ª cum ludibrio multo Antiochum, non de patriæ salute cogitans; sed ut in principatu constitueretur.

4 Verùm Rex regum Antiochi animum adversus istum sceleratum excitavit; & cùm ostendisset Lysias hunc causam esse malorum omnium, mandavit (ut moris est) *satellitibus*, ut abducentes eum ª Beream in eodem loco perderent.

5 Est autem in eo loco turris cubitos quinquaginta alta plena cinere, quæ instrumentum habebat versatile undequaque præceps in cinerem:

21 *Carnion*] legendum Karnajima ex 1. Mac. 5. 26. & 43. 44. Sed hic tam benè locorū expressit nomina, quam veritatē rerum.

b Græc. *facto super eo.*

c Græc. *faciens persecutionem contentiùs.*

24 *Quorum*] id est, qui omnes, nisi vitæ suæ consulatur, perituri sint nece miserrima.

26 *Atergation*] nomen est fani, in quod Karnajimorum habitatores confugerunt, ut narratur 1. Mac. 5. 43. Dicitur autem Atergation a portentosa Dea, ut Plinius loquitur, quæ profanis scriptoribus dicitur Atergatis, sive Derceto, corrupta voce pro Adarceto, sive Darceto sermone Syro: quam illi ita colebant ut Latini Opem sive Tellurem Deam, quæ calcatur hominum pedibus; unde Syta est appellatio.

27 *Hhephron*] vide 1. Mac. 5. 46.

d Græc. *cum potentia.*

31 *Septimanarum*] id est, pentecoste, ut exponitur sequente versu, sic Deut. 16. 20.

35 *Mareschan*] de qua 1. Chron. 2. 42. & 2. Chron. 11. 8. & 14. 9.

36 *Esdrin*] id est, Schabharajima; sed hic corrupta est appellatio. vide 1. Mac. 5. 66.

39 *Quo*] id est, cùm primùm transacto sabbatho licuit recognoscendis mortuis incumbere, & justa eorum facere; quod nefas erat sabbatho.

40 *A quibus*] id est, quæ res erant interdictæ & devota anathemati ex lege.

42 *Deleretur*] ac proinde superstitibus non esset damno.

e Heb. *sub aspectum.*

43 *Valde*] hic interpres judicium suum pro more interponit, adeò peritus legis ut sacrificia pro piis oblata fuisse putaverit qui se polluerant anathemate: quod planè adversatur legi.

a Græc. *attenit.*

2 *Græcas*] id est, alienigenis, prout jam sæpe diximus.

3 *Menelaus*] de quo suprà 4. & 5. cap.

Cum ludibrio] qui gentem suam nefariè traducebat.

4 *Beream in*] de qua 1. Macb. 7. 19. & 9. 4. nos enim similem locum 1. Macb. 7. ex Josepho emendavimus, & quæcunque hic de turri illa prædicantur, ea nos cum fovea fuisse conjuncta statuimus. Est enim πύργος non tantùm elata turris, sed etiam omnis structura instar turris, ut est porta cum fastigiato tympano & acroteriis, ut infrà 14. 41 sive edita, sive in terram depressa; atque custodia omnis, ut Phavorinus explicat.

6 Ibi reum istum sacrilegii, & qui etiam aliis quibusdam malis perpetrandis excelluerat, omnes in exitium impulerunt.

7 Hac nece contigit iniquum istum mori Menelaum, ac ne terram quidem obtinere:

8 Omnino justè; nam quandoquidem consummaverat multa peccata circum altare, cujus ignis & cinis erat castus, in cinere mortem reportavit.

9 Rex cæterum cogitationibus efferatus veniebat, designaturus contra Jehudæos res pessimas, quæ unquam fuissent factæ patris sui tempore.

10 Sed cùm Jehuda percepisset ista, denuntiavit multitudini, ut dies noctesq; invocaret Dominum, si quando aliàs, nunc etiam succurreret iis, qui propè erant ut lege, & patria, & templo sancto privarentur;

11 Et populū qui jam paulisper respiraverat, non sineret infamibus gentibus subjici.

12 Cùm itaque omnes simul idem facerent, & orarent misericordem Dominum cum fletu ac jejuniis tres dies indesinenter prostrati, hortatus eos Jehuda jussit venire *ad se*:

13 Et [b] seorsim cum senioribus existens consilium iniit, ut antequam invaderet exercitus regis Jehudæam, compotesque fierent civitatis, ipsi procedentes, de summa rerum ope Domini decernerent *prælio*.

14 Ita procuratione tradita creatori mundi, hortatus est qui secum erant ut generosè ad mortem usque contenderent pro legibus templi, civitatis, patriæ, & reipublicæ, & circum Modinas castra fecit.

15 Deinde data suis tessera, DEI VICTORIAE, cum juvenibus optimis delectis invadens noctu castra ad aulam regiam, sustulit quasi bis mille viros; & elephantum qui primas tenebat, cum multitudine impositam ipsi domum habitante, 'adjecit illis.

16 Denique postquam metu & perturbatione implevissent castra prosperè discesserunt.

17 Hoc autem factum fuerat cùm jam dies illucesceret, propter protectionem Domini, quæ supernè defendebat ipsum.

18 Rex autem ut percepit gustum Jehudæorū audaciæ, loca tentavit artibus.

19 'Cumque ad Beth-tzuram munitum Jehudæorum præsidium accederet, in fugam vertebatur, offendebat, minuebatur:

20 Jehuda verò ad eos qui intus erant, mittebat res necessarias.

21 Quarum rerum arcana hostibus renuntiavit Rhodocus e Jehudæorum exercitu; sed quæstione habita prehensus atque conclusus est.

22 Tum rex secundò cum Bethzuranis sermonem habuit, dexteram dedit, accepit, abiit; congressus est cum Jehudæ copiis, inferior fuit.

23 Ut autem accepit descivisse Philippum, qui relictus fuerat Antiochiæ gerendis negotiis, confusus est, Jehudæosque hortatus submisit se ipsum, & juravit in omnes justas leges: reconciliatusque sacrificium obtulit, templum honoravit, & locum 'humaniter coluit.

24 Machæum etiam amplexatus reliquit ducem a Ptolemaide usque ad 'Gerrenos [c] maximum.

25 Inde veniente illo Ptolemaida, cùm graviter ferrent Ptolemenses conventiones illas (nam indignabantur 'eò quòd voluissent Jehudæi conditiones irritas facere)

26 Venit in tribunal Lysias, defendit rem commodè, persuasit, sedavit, & effecit benevolos, deinde jungens Antiochiam reversus est: ita successit profectio & reversio regis.

b Græc. per se.

15 *Tessera*] vide supra 8.23.

Adjecit illis] id est, prostravit æquè atq; illos bis mille.

19 *Cumq;*] historiæ hujus vanitatem qui volet cognoscere, comparet cum 1 Mac. 6.31. & sequentibus; & cum Josephi historia. Nam qui hæc scripsit, in eo tantùm laboravit, ut miracula, & victorias, quo jure, quàve injuria prædicaret. Quod itaque hîc præter morem συντομεῖ optimo jure facit, ut breviora sint mendacia.

23 *Humaniter coluit*] scilicet qui mandatum dedit ut murus everteretur circumquaque, 1. Mac. 6.62.

24 *Gerrenos*] id est, a summis finibus Jisraëlitarum ad imos usque AEgypti & Pelischtææ, ubi est Gerrum mons ad Pelusiū in finibus AEgypti situs, Ptolemæo teste.

c Græc. *ducalem*.

25 *Eò quòd voluissent*] paralepsis est in his verbis, q. d. eò quòd cùm Jehudæi tanta rebellione se gessissent in regem, rex tamen ipsorum conditionibus constituisset pacē: quod & rege indignum, & sibi incommodum esse cogitabant.

CAPUT XIIII.

1 || POST tempus autem triennii, perlatum est ad Jehudam Demetrium Seleuci filium per tripolitanum portum navigio advenisse cum multitudine valida & classe:

2 Et occupasse regionem, postquam Antiochum & procuratorem ejus Lysiam sustulisset.

3 Alcimus autem quidam (qui antè fuerat sacerdos summus, sed voluntariè inquinatus [a] confusionis temporibus) cùm reputaret nulla ratione sibi salutem esse, neque ampliùs accessum ad sanctum altare,

4 Venit ad regem Demetrium anno centesimo quinquagesimo primo, afferens ei coronam auream, & palmam, ac preterea ramos, qui templi esse putabantur; & 'quietè se continuit die illo.

5 Sed cùm tempus sumpsisset [b] dementiæ suæ commodum, arcessitus in concilium a Demetrio, & interrogatus, quo instituto consilioque Jehudæi constitissent, respondit ad hæc:

6 Qui ex Jehudæis dicuntur 'Aschidæi, quorum dux est Jehuda Machæus, bella & seditiones fovent, non sinentes ut regnum bonam constitutionem assequatur.

7 Quamobrem ego majorum gloria spoliatus, nempe sacerdotio summo, huc nunc adveni;

8 Primùm quidem de rebus ad regem pertinentibus [c] optimè cogitans: deinde verò etiam propriis civibus dans operam. Etenim istorum quos modò dixi pravitate rationem aversante, universum genus nostrum non mediocres calamitates accipit.

9 Cùm autem tu, ô rex, singula ista cognoveris; & regioni & obsesso generi nostro prospice pro ea [d] comi humanitate quam omnibus exhibes.

10 Tantisper enim dum Jehuda superest, fieri non potest ut pacem negotia hæc consequantur.

11 Atque hæc postquam ab illo dicta sunt, confestim amici reliqui in res [e] Jehudæ infensissimi, Demetrium ampliùs accenderunt:

12 Qui statim accersens Nicanorem, qui magister elephantorum erat, & ducem Jehudææ designans eum, misit;

13 Datis literis ut & Jehudam tolleret, & comites ejus dispergeret, & Alcimum sacerdotem summum templi maximi constitueret.

14 'Gentes verò quæ ex Jehudæa fugerant Jehudam, miscebant se gregatim Nicanoris miserias & casus Jehudæorum putantes fore [f] sibi ipsis felicissimos.

|| 1. Mac. 7.

a Græc. *commixtionis*.

4 *Quietè se continuit*] id est, nihil primo congressu in gentem suam protulit.

b Græc. *propria dementiæ cooperans*.

6 *Aschidæi*] vide 1. Mac. 2.42.

c Græc. *germanè*.

d Græc. *benevolentiæ*.

e Græc. *dirè habentes contra Jehudam*.

14 *Gentes*] de quibus 1. Mac. 2.44.

f Græc. *propriam felicitatem*.

15 Sed cùm audiviſſent Jehudæi Nicanoris adventum & acceſſionem gentium, conſperſi terra ſupplicaverunt ei qui in æternum conſtituit populum ſuum, & ſemper cum illuſtri apparitione defendit partem ſuam.

16 *Poſtea præcipiente duce, ſtatim movens inde *exercitus*, cum illis ad vicum Deſſau miſcuit *pugnam*.

17 Schimhhon verò Jehudæ frater cum Nicanore quidem congreſſus eſt, ſed de repentina adverſariorum diſparitione brevi tempore facta fuit *conſternatus.

18 Veruntamen audiens Nicanor ſtrenuitatem qua erat Jehuda, & felicitatem in certaminibus *ſuſceptis* pro patria metuebat [g] armis experiri:

19 Quamobrem miſit Poſidonium & Theodotum Matthiamque, qui darent [h] fidem atque acciperent.

20 Quibus de rebus cùm plurima fuiſſet deliberatio, & cum turbis dux communicaviſſet, via concorde ſententia annuerunt conventionibus:

21 Et præſtituto die quo privatim [i] unà venturi eſſent, advenienti utrique ſellæ poſitæ ſunt:

22 (Diſpoſuerat autem Jehuda armatos *homines* paratos opportunis locis, ne fortè ab hoſtibus repentè maleficium exiſteret) & convenientem habuerunt ſermonum inter ſe communicationem.

23 Tum moratus Nicanor Jeruſchalaimis nihil fecit abſurdi, dimiſſis turbis gregariis quas antè coëgerat:

24 Sed Jehudam ſemper ferebat [k] oculis, adeò ex animo in virum hunc [l] propendebat:

25 Eoque hortante ut ducta uxore liberos gigneret, duxit quiete uſus, & communem vitam inſtituit.

26 Alcimus autem ut vidit unius in alterum benevolentiam & conventiones factas, ſumptis *comitibus* venit ad Demetrium, & dixit Nicanorem res alienas a negotiis *regis* cogitare: nam (inquit) inſidiatorem regni ipſius Jehudam ſucceſſorem deſignavit.

27 Itaque rex furore abreptus, & ſceleratiſſimi iſtius calumniis inflammatus, ſcripſit Nicanori, cùm ſe dicens de conventionibus graviter ferre, tum jubens ut citò Macbæum vinctum mitteret Antiochiam.

28 Quæ cùm ad Nicanorem [m] perlata eſſent, confuſus erat, & iniquè ferebat, quòd res compoſitas irritas facturus eſſet, maximè cùm nullam vir ille feciſſet injuriam.

29 Sed quandoquidem non erat unde reſiſteret regi, opportunum tempus obſervabat, ut ſtratagemate illud perficeret.

30 Macbæus verò cognoſcens Nicanorem auſteriùs ſemper agere erga ſe, & ſolitam converſationem agreſtiorem exhibere, cogitavit auſteritatem iſtam ex optimo *animo* minimè proficiſci; & coacervatis non paucis ſuorum comitum ſe a Nicanore occultavit.

31 Alter autem agnoſcens ſe generosè a viro ſtratagemate deluſum eſſe, adveniens ad maximum & ſanctum templum, cùm ſacerdotes convenientia offerrent ſacrificia, virum imperavit tradi:

32 Illis autem dicentibus cum juramento ſe neſcire ubi locorum is ſit qui quæritur, protendens dextram in templum, juravit iſta:

33 Niſi vinctum mihi tradatis Jehudam, iſtud Dei fanum complanabo, & altare ſuffodiam & templum hic illuſtre *Libero patri inſtituam:

34 Atque his dictis abiit; ſacerdotes verò manus in cœlum protendentes eum invocabant qui ſemper fuit propugnator gentis noſtræ, dicentes iſta:

35 Tu Domine univerſitatis, nullius rei indigens, voluiſti templum habitationis tuæ apud nos fieri:

36 Nunc ergo, ô ſancte omnis ſanctificationis Domine, conſerva impollutam in ſecula hanc domum, quæ nuper purificata eſt.

37 *Rezaja autem quidam e ſenioribus qui erant Jeruſchalaimis, vir amans civitatis, & perbene audiens, adeoque propter benevolentiam Jehudæorum pater appellatus, ad Nicanorem delatus eſt.

38 Hic enim antegreſſis temporibus judicium continentiæ in Jehudaiſmo reportaverat & corpus animumque pro Jehudaiſmo cum omni conſtantia expoſuerat.

39 Volens itaque Nicanor diritatem [n] qua in Jehudæos vehebatur manifeſtò teſtatam facere, milites ampliùs quingentos miſit qui eum comprehenderent:

40 Putabat enim comprehenſo illo, ſe Jehudæis cladem effecturum.

41 Cùm autem *turbæ occupaturæ turrim veſtibuli januam pulſarent vi, & ignem afferri juberent, januaſque incendi; denique cùm jam penè comprehenſus eſſet, ſibi ipſi ſubjecit gladium,

42 Generosè mori exoptans potiùs, quàm ſceleratis iſtis ſubjici, & indignas generoſa conditione ſua contumelias perpeti.

43 Sed cùm plagam non intuliſſet ictu certo, propter contentionis feſtinationem; turbæ autem illæ intra januas irrumperent; incurrens in murum generosè, ſe ipſum dedit præcipitem in turbas illas viriliter:

44 Quæ cùm citò retuliſſent gradum, effecto ſpatio proceſſit in medium incumbens ventri;

45 Et cùm adhuc ſpiraret [o] animoque inflammatus eſſet, ſurgens (quamvis ferretur ſalientium more ſanguis, & gravia eſſent vulnera) curſu pervaſit turbas,

46 Et ſuper quandam petram præruptam cõſiſtens, planè jam axanguis effectus, protulit inteſtina, & capiens ambabus manibus, conjecit in turbas: tandemque invocans eum qui vitæ & ſpiritus dominium obtinet, ut ea ſibi iterum redderet, hoc pacto migravit e *vita*.

16 *Poſteà*] hæc & ſequentia ferè omnia (ut in præcedens caput obſervavimus) aut 1. Mac. & Joſephi authoritatem convellunt, aut illorum contrà authoritate (quod mihi certo videtur certius) convelluntur.

17 *Conſternatus*] neſciens videlicet quo ſpectaret tam ſubita diſceſſio, aut quid portenderet.

g Græc. *judicium per ſanguines facere.*

h Græc. *dextras, ſynec.*

i Græc. *in idem.*

k Græc. *habebat in facie.*

l Græc. *inclinabat.*

m Græc. *occidiſſent.*

33 *Libero patri*] qui ſuperſtitione maxima colebatur a Syris, ut vidimus ſupra 6.

37 *Rezaja*] hiſtoriam hanc ab authore quidem laudari non miror, tanquam ſi aliquid præclari ab hoc homine geſtū eſſet: ſed ſi quis ex veritate judicare velit, non poterit hoc factum non improbare ex verbo Dei; quemadmodum de hac ipſa hypotheſi judicat Auguſtinus optimè in Epiſt. 61. ad Dulcitium, & lib. 2. contra ſecundam Gaudentii epiſtolam cap. 23. tum etiam univerſè de theſi lib. 1. de civitate Dei.

n Græc. *quam in Jehudæos habebat.*

41 *Turbæ*] nempe iſtorum quingentorū militum: quemadmodum reliquo capite de iiſdem intelligenda eſt hæc appellatio.

o Græc. *animis.*

Caput. XV.

1 NICANOR autem ut percepit Jehudam eſſe in partibus Schomronis, cõſilium iniit, ut die quietis cum omni cautione eos invaderet.

2 Cumque Jehudæi qui *ex neceſſitate eum proſequebantur, dicerent nequaquam ita *horridè

2 *Ex neceſſitate*] id eſt, coacti.

Horridè] hæc verba, quibus Jehudæi refringere Nicanoris impetum conabantur, non spectant indignitatem facti in Jehudam, sed tantum violati sabbathi; etsi consilium erat Jehudæorum, ut religionis specie afferrent moram: quasi dicat, non decet nos tanquam feras religionis expertes, aut tanquam barbaros, diem sabbathi negligere.

a Græc. *cum sanctitate*.

5 *Alter*] nempe secundus a rege; nam Dei nulla ratio.

b Græc. *bellum & bonum Hellenismus*.

horridè & barbarè perdas illos; sed gloriam tribue diei illi, qui olim [a] sanctè ab eo fuit honoratus qui intuetur omnia:

3 Interrogavit ille sceleratissimus, an esset in cœlo princeps, qui præcepisset diem sabbathi celebrari.

4 Quibus respondentibus, Dominum viventem eum principem in cœlo esse qui jusserit diem septimum observari;

5 Ego verò, inquit, [5] alter sum princeps in terra, qui præcipio capi arma & regis negotia confici: veruntamen non obtinuit ut miserum consilium suum perficeret.

6 Ac Nicanor quidem iste cum omni jactatione cervices efferens, decreverat commune tropæum de castris Jehudæ statuere:

7 Macbæus verò indesinenter confidebat cum omni expectatione, se defensionem consecuturum a Domino:

8 Itaque hortabatur suos ne formidarent adventum gentium; sed habentes in mente ea auxilia quæ antè fuerant ipsis e cœlo facta, nunc etiam expectarent victoriam sibi ab omnipotente affuturam:

9 Et consolabatur eos ex lege & prophetis; & præterea revocans in memoriam ipsis etiam certamina quæ perfecerant, alacriores eos efficiebat animosque eorum excitabat.

10 Atque hic denuntians ista simul ostendebat irrita facta a gentibus fœdera, juramentorumque transgressionem:

11 Denique eorum quemque non tam clypeorum lancearumque munitione armabat, quam adhortatione sermonibus optimis; ad quos adjiciens somnium fide dignum omnes affecit lætitia summopere.

12 Fuit autem illius visio hujusmodi: Oniam, qui summus sacerdos fuerat, virum [b] optimum, reverendum quidem aspectu; sed moribus mitem, & sermones decenter efferentem, qui denique a puero laborem consumpserat in rebus omnibus quæ virtutis sunt propriæ; hunc protendentem manus vota fecisse pro toto Jehudæorum cœtu:

13 Deinde eodem modo apparuisse virum canitie & gloria præstantem, cujus admirabilis quædam & decentissima erat circunstans eum excellentia.

14 Tum respondentem Oniam dixisse, hic est humanus ille propheta Dei Jirmeja, qui multis oravit pro populo & civitate sancta.

15 Jirmejam verò protendisse dexteram, & gladium aureum dedisse Jehudæ; cumque daret, pronuntiasse ista,

16 Accipe sanctum gladium donum a Deo, quo frangas adversarios.

17 Tum accipientes hortationem ex his Jehudæ verbis, bonis planè, quę juvenum animos & ad virtutem incitare poterant, & viriles efficere, decreverunt non esse castra metandum, sed generosè irruendum, & congressu toto animo ac virili facto, de rerum summa decertandum, quandoquidem & civitas & locus sanctus & templum periclitabantur:

18 Nam de uxoribus liberisque itemque fratribus, & cognatis periculum minore loco habebatur; sed maximus & primus insidebat eis de templo sanctificato metus.

19 Iis verò qui in civitate detinebantur non mediocris erat solicitudo, sed congressus sub dio faciendi cogitatio eos conturbabat.

20 Ut autem omnes jam futurum certamen expectabant, & jam miscebant *prælium* hostes & acie disposita, & bestiis in opportuna parte constitutis, & equitatu ad [c] alas disposito,

21 Conspiciens Macbæus turbarum adventum, & variam armorum apparitionem, bestiarumque ferocitatem, protendit manus in cœlum, & mirificum Dominum invocavit, agnoscens non armis esse; sed prout apud seipsum *Dominus* judicaverit, conficere dignis victoriam.

22 Invocans autem dicebat hoc modo, tu Domine misisti Angelum tuum tempore Chizkijæ regis Jehudææ, qui sustulit e castris Sancheribi ad centum octoginta quinque millia.

23 Nunc autem, ô princeps cœlorum, mitte bonum Angelum ante nos ad timorem & terrorem;

24 Magnitudine brachii tui percellantur isti, qui cum blasphemia contra sanctum populum tuum advenerunt; atque his dictis desiit.

25 Qui autem erant a Nicanore cum tubis & pæanibus invehebantur:

26 Qui verò a Jehuda, cum invocatione & votis *prælium* cum hostibus miscuerunt:

27 Ita manibus quidem pugnantes, sed cordibus orationem fundentes apud Deū, prostraverunt non minus triginta quinque millibus, maximè lætantes hac illustri Dei præsentia.

28 Ut autem ab opere cessantes cum gaudio revertebantur, agnoverunt antè cecidisse Nicanorem cum tota armatura sua.

29 Ita exclamatione [d] turbulenta facta, benedixerūt Deo principi suo paterna lingua.

30 Præcepit autem [30] ille primus civium suorum propugnator, qui omninò corpus & animam suam abjecerat, & ætate sua benevolentiam in suos gentiles conservaverat, ut rescissum caput Nicanoris & manus cum humero deferretur Jeruschalaima.

31 Quò cùm advenisset, & convocatis gentilibus suis a sacerdotibus ante altare constitisset, advocavit eos qui erant in arce:

32 Et ostendens profani Nicanoris caput manumque blasphemi qua extenta in sanctam omnipotentis domum cervices extulerat,

33 Cùm linguam Nicanoris impii abscidisset, dixit se eam minutatim daturum avibus; præmia verò dementiæ ex adverso templi suspensurum.

34 Itaque omnes in cœlum aspicientes, benedixerunt illustri Domino, dicentes benedictus sit qui conservavit locum suum impollutum,

35 Tum suspendit Nicanoris caput de arce, ut manifestum esset omnibus, & evidens signum auxilii a Domino.

36 Itaque decreverunt omnes decreto communi, nequaquam diem hunc incelebrem sinendum esse;

c Græc. *cornua*.

d Græc. *& turbatione*. ἐν δ' ιαδύο.

30 *Ille*] periphrasis Jehudæ Macbæi.

‖ Sup. 14. 31.

37 *Mordecaici*] de quo vide Esther 9.

e Græc. *& bene contingenter compositionis.*

39 *Prout*] id est, quemadmodum lex historiæ postulat narrationes variis ex rebus confectas atque compositas, convenienter temperari: sic excusat author suam infantiã

37 Sed haberi celebritatem die decimo tertio mensis duodecimi, qui Adar Syra lingua dicitur, die uno ante diem festi *Mordecaici.

38 Cùm igitur res Nicanoris ita successerint, & ab illis temporibus civitatem Hhebræi obtinuerint; hic ego quoque finem sermonis faciam.

39 Ac si quidem bene & e * prout compositionem perstringi convenit *præstitero*, hoc etiam ipse volui; sin autem exiliter atque tenuiter, hoc tamen est quod potui assequi.

40 Nam ut vinum seorsim bibere, similiterq; etiam aquam, *utrumque f variè adversum est; contrà verò ut vinum aqua commixtum suavem & delectabilem gratiam efficit: ita etiam sermonis apparatus delectat aures legentium compositione sua. atque hic finis futurus est.

f Græc. *diversa.*

40 *Utrumq;*]. i. adversatur valetudini; generosum quidem vinum uno modo, aqua verè altero offendens constitutionem corporis quibus aptè inter se mixtis atque tēperatis potus salubris & suavis efficitur. Atque hoc pacto hic gravissimus Machæorum encomiastes a convivio orsus est narrationē suam, & a potu terminavit.

LIBER SAPIENTIÆ.

LIBER Sapientiæ sermone elegans atque accuratus, argumento non inutilis est. Primùm enim documenta justitiæ & pietatis affert ad sanctè instituendam vitam necessaria: deinde verò oratione ad Deum conversa, pias meditationes subjicit de hominum vanitate constantissimáque Dei misericordia: & admirabilitatem cùm judiciorum Dei in adversarios, tum beneficiorum in suos ab exemplo Aegyptiorum ac Jsraëlitarum percurrit artificiosissimè.

CAPUT I.

a Græc *judicantes terram.*

1 *Bonitate*] Nempe cordis: nam hoc ἀπὸ κοινοῦ ex sequente membro repetimus.

b Græc. *invenitur: ut Psalm.* 111.2.

3 *Probata*] id est, tentata ab improbis, ex præcedente versu.

5 *Indicatur*] id est, tum demum seipsum indicat & vires suas revincendis improbis exerit, cùm tentatur ab iniquitate hominum: ut dictum est ver. 3.

6 *Nam hum.*] occupatio elegans, non est ita durus & asper spiritus Dei, inquit improbus: respondetur verò, humanus quidem est, fateor; sed tamen non propterea injustus est, qui hominis blasphemi maledicta impunè abire finat.

Verus] id est; certissimus, coram quo nihil latere potest: quod significat dictionis Græce notatio.

8 *Arguens*] de qua sup. ver. 3. & 5.

9 *Consiliis*]. i. eo ipso tempore quo de malis consultat impius, hoc ipsum quæritur a Deo atque cognoscitur; metaphora a re forensi.

c Græc. *ad argutionem iniquitatum.*

10 *Auris*] i. Dei, qui zelotypus passim in Scripturis dicitur. d Græc. *zelotypa.* e Græc. *parcite linguæ.* f Græc. *vanum.*

1 Diligite justitiam, ô a judices terræ; sentite de Domino * bonitate, & simplicitate cordis quærite ipsum.

2 Nam b expositus est iis qui non tentant ipsum, & patefit iis qui non infidi sunt ei.

3 Perversæ enim ratiocinationes separant a Deo, & *probata illius potentia arguit insipientes,

4 Eò quòd in malitiosam animam non ingreditur sapientia, neque habitat in corpore quod subjectum est peccato.

5 Sanctus enim spiritus disciplinæ fugit dolum, & absistit a ratiocinationibus *hominum* vacuorum intelligentia; & * indicatur cùm advenit iniquitas.

6 *Nam humanus est spiritus sapientiæ; sed non liberat blasphemum a *maledicto* labiorum ipsius, quia renum ipsius testis est Deus, & cordis ipsius observator * verus, & auditor linguæ:

7 Cùm spiritus Domini impleat orbem terrarum, & idem continens omnia cognitionem habeat vocis.

8 Propterea qui loquitur rem injustam nullus occultus futurus est, neque præteritura ipsum justitia illa * arguens.

9 Nam * consiliis impii adest quæstio, & auditio verborum ejus ad Dominum perventura est c ut arguat iniquitates ejus.

10 Quia *auris d zelotypa audit omnia hæc, etiam sonus murmurationis non est abditus ei.

11 Cavete igitur a murmuratione inutili, & ab obtrectatione e continete linguam; quia sermo occultus non est f impunè abiturus, & os contra *illum* mentiens perdit animam.

12 Ne g studeatis morti errore vitę vestræ, neque attrahatis perditionem operibus manuum vestrarum:

13 Quia Deus mortem non fecit, neque delectatur perditione viventium:

14 Nam omnia creavit ut sint, & * salutares sunt ortus hujus mundi, in quibus non est pharmacum h exitiale, neque inferorum regnum super terram.

15 Justitia autem immortalis est:

16 Impii verò manibus & sermonibus accersiverunt mortem amicam arbitrati eam, cōtabuerunt ubi conventionem statuerunt cum ea; quia digni sunt i qui cedant in partem illius.

g Græc. *æmulemini.*

14 *Salutares*]. i. ad salutem spectabant omnia creationis lege; ut quæ carerent injustitia (quæ exitii pharmacum appellatur) & potestate tenebrarum ac peccati, qua definitur inferorum regnum verbis seq.

h Græc. *exitii.*

i Græc. *illius partis esse.*

CAPUT II.

1 Dixerunt enim apud se ipsos ratiocinantes improbè, brevis & molesta est vita nostra, neque remedium est adversus mortem humanam, nec cognitus est ullus qui ab inferis reverterit:

2 Nam casu nati sumus, postea verò ita futuri sumus quasi non fuissemus: quia fumus est respiratio a narium nostrarum, & sermo *prolatus* motu cordis nostri scintilla est,

3 Qua extincta b in cinerem abiturum est corpus nostrum, & spiritus noster ut aër mollis diffundetur:

4 Quo tempore oblivioni erit nomen nostrū, & nemo recordabitur operum nostrorum: ita trāsitura est vita nostra ut vestigia nubis, & quasi nebula dispergetur c infestata a radiis solis & a calore ejus d gravius impulsa.

5 Nam *ut* umbræ transitus est tempus nostrum, neque est remeatio a morte nostra; quia obsignata est, & nemo revertitur.

6 Agite ergo, fruamur præsentibus bonis, & possessione hac tanquam in juventute utamur studiosè.

a Græc. *in naribus nostris.*

b Græc. *cinis.*

c Græc. *persequuti passivè accipi potest.*

d Græc. *gravata.*

7 Vino pretioso & unguentis impleamur, ac ne prætereat nos [e] jucundus aër:
8 Coronemur rosarum calyculis, antequam marcescant;
9 Nemo nostrûm expers sit nostræ [*] lasciviæ; ubique relinquamus symbola lætitiæ: nam hæc est portio nostra & sors hujusmodi.
10 Potentia opprimamus pauperum justum, ne parcamus viduæ, neque senis revereamur longævos canos:
11 Sed esto robur nostrum lex justitiæ; infirmitas enim deprehenditur inutilis.
12 Insidiemur autem justo, quia incommodus est nobis & adversans operibus nostris: exprobrat nobis peccata in legem, & infamiam irrogat nobis peccatorum [f] vitæ institutæ nostræ:
13 Profitetur cognitionem se habere Dei, & [*] filium Domini se ipsum nominat:
14 Factus est nobis ad [g] redarguendum cogitationes nostras:
15 Gravis est nobis etiam [h] ad aspectum, quia dissimilis est aliorum vita illius, & aliò spectantes semitæ ejus:
16 [i] [*] Argentum reprobum æstimamur ab ipso, & abstinet a viis nostris tanquam ab immundis rebus; beatos prædicat fines justorum, & Deum patrem jactitat.
17 Videamus sint ne sermones ejus veri, & experiamur quæ sint [k] eventura ei:
18 Nam si justus iste filius est Dei, suscipet eū & liberabit eum a manu adversantium.
19 Contumelia & tormento quæstionem habeamus de eo: ut cognoscamus [*] æquitatem illius, & probemus [l] quam habet iste malorum tolerantiam.
20 In mortem turpem condemnemus istum: nam [*] illius erit prospicere ex sermonibus istius.
21 Hæc ratiocinantes erraverunt: etenim excæcavit eos malitia ipsorum,
22 Et non agnoverunt arcana Dei, neq; mercedē speraverunt sanctitatis, neque judicaverunt præmium esse animis inculpatis.
23 Deus enim creaverat hominem ad conditionem incorruptam, & imaginem [m] ipsissimæ naturæ suę fecerat eum:
24 Sed invidentia diaboli mors venit in mundum, & tentant illum qui cedunt in partem istius.

7 *Ne prætereat*] id est, ne sinamus commodum tempus prætereire, sed in sereno cœlo expatiantes, voluptatibus nostris perfruamur.
e Græc. *flos aëris:* hyallage.
9 *Lasciviæ*] id est, juvenilis petulantiæ, quam senectus persequi neque potest ex imbecillitate, Eccle. 11. neque ex officio debet: unde vox Græca dicta est.
f Græc. *disciplinæ nostræ.*
13 *Filium*] vel puerum & servū: quod utrumque designat vox Græca.
g Græc. *redargutionem cogitationum.*
h Græc. *visu.*
i Græc. *in reprobū.*
16 *Argentum reprob.*] ut Jerem. 6. 29. & 30.
k Græc. *in eventu ejus.*
19 *Æquitatem illius*] nempe Dei, qui illum esse propugnabit si filium sum esse, agnoverit: hæc ita accipiunter præcedente & sequente vers.
l Græc. *illius.*
20 *Illius*] nempe Dei, ut modo diximus.
m Græc. *propriæ proprietatis.*

Caput III.

1 Justorum verò animæ sunt in manu Dei, ut minimè attingat eos cruciatus:
2 Videntur in oculos insipientium mori, & æstimatur malum esse exitus ipsorum,
3 Et discessus a nobis contritio: hi verò versantur in pace.
4 Etenim ad aspectum hominum si puniuntur, horum *tamen* [*] spes immortalitatis plena est:
5 Et paulum castigatum plurimùm afficientur bonis; quoniam Deus tentaverit ipsos, eosque dignos se ipso deprehenderit,
6 Tanquam aurum in fornace probaverit ipsos, & tanquam holocaustum sacrificium acceperit ipsos.
7 Itaque tempore [*] visitationis ipsorum relucebunt, & tanquam scintillę accendentes stipulam [a] perficient cursum:
8 Judicabunt gentes & dominabuntur populis, regnante Domino eorum in secula.
9 Qui confidunt ipsi, intelligent veritatem; & fideles in charitate manebunt apud ipsum: nam gratia & misericordia inest sanctis ejus, & [*] visitatio electis ejus.
10 Impii verò prout [*] ratiocinati sunt [b] perferent supplicium, qui neglexerint justum & a Deo defecerint.
11 Nam qui nihili facit sapientiam & disciplinam miser est; etiam inanis est spes illorum, & labores infructuosi, inutiliaque opera illorum.
12 Uxores eorum insipientes sunt & improbi liberi illorum,
13 Maledicta; generatio illorum: nam beata est sterilis quæ polluta non est, quæ non experta est cubile [c] flagitiosè, & perceptura fructum in visitatione animarum.
14 Similiter Eunuchus qui non operatus est manu iniquitatē, neq; res improbas contra Dominum cogitavit: nam dabitur ei gratia fidei lectissima & sors in templo Domini animo [d] gratissima.
15 [*] Bonorum enim laborum fructus celebris est, & non excidit radix prudentiæ:
16 Liberi verò mœchorum [*] non consequentur pefectionem, sed semen ex illegitimo cubili natum delebitur.
17 Etenim sive longævi sint, nihili æstimantur, & inhonora ad finem usque est senectus istorum:
18 Sive celeriter moriantur, neque spem habent neque consolationem in die [*] cognitionis.
19 Nam generis iniqui dura sunt exitia.

4 *Spes*] id est, res sperata, quam consequuntur a morte, metonymicè, ut ostendunt sequentia.
7 *Visitationis*] id est judicii, quo Deus lustrabit & recognoscet suos separabit, ut oves ab hædis.
a Græc. *percurrent.*
9 *Visitatio*] id est, agnitio & cura paterna Dei indesinenter respicientis ad suos & promissa præstantis, ut Gen. 21. 1. & Psal. 8. 5.
10 *Ratiocinati sunt*] id est, in alios facere cogitaverunt.
b Græc. *habebunt.*
c Græc. *in delicto*
d Græc. *gratior: comparationis enallage*
15 *Bonorum*] i. omnia benefacientibus a Deo sunt omni ex parte benedicta.
16 *Non consequentur*] sic visum est Græcam dictionem reddere ex comparatione & interpretatione loci qui habetur infra 4. 5.
18 *Cognitionis*] id est, quo de rebus ipsorum cognoscetur, & quasi visitabuntur acta: ut visitatio dicta est supra ver. 9. & 13.

Caput IIII.

1 [a] Melius est carere liberis servata virtute: nam immortalitatis inest memoriæ illius, quia & a Deo & ab hominibus agnoscitur,
2 Quam præsentem imitantur, & desyderant abeuntem, [*] quæ in seculo hoc triumphat, coronam gestatura & certamen præmiorum pollutione carentium reportatura.
3 Plurimùm verò sobolescens impiorum multitudo neque utilitatem afferet, neq; ex adulterinis stolonibus radicem in profundum [b] aget, neque stabilem pedem ponet:
4 Etenim quamvis ramis ad momentum effloruerit, infirmè procedentes a vento commovebuntur, & ipsa vi ventorum eradicabitur:
5 Circumquaque diffringentur rami imperfecti, & fructus ipsorum inutilis, immaturus ad cibum, & nulli rei aptus.
6 Nam ex illegitimis [c] congressibus geniti liberi testes sunt improbitatis adversus parentes, [d] cùm de ipsis habetur quæstio:
7 Justus verò si [e] matura morte obierit, in quiete futurus est.
8 Non enim quæ longæva est senectus honorata est, neque numero annorum *multorum* mensurata;
9 Sed prudentia hominibus est canities, & vita immaculata est senilis ætas.

a Græc. *melior est carentia liberorum cum virtute.*
b Græc. *dabit.*
c Græc. *somnis.*
d Græc. *in inquisitione ipsorum.*
e Græc. *occupatus morti.*

‖ Gen. 5.

10 *Qui placens*] confirmatio ab exemplo Chanochi, de quo Gen. 5. & Heb. 11.

Peccatores] nam inde a temporibus Enoschi cœperat Ecclesia Dei corrumpi & cultus perverti ex Kajinitarum conversatione, Gen. 4. & 6.

12 *Obscurat*] id est, quasi nebulas fascini obducit, & prestringit etiam virorum optimorum animos.

Circumagitatio] sive rotatio & circunductio in gyrum, qua ferè hominū hebetantur sensus, idque eo vehementius quo velotior est agitatio: metaphora a rhombis.

13 *Sanctificatus*] sic interpretamur vocem hanc ex scripturæ usu, cujus exempla in Epistola ad Hebræos extant quàm plurima.

f Græc. *ponunt in intelligentia istud.*

‖ Suprà 3. 9.

10 ‖[a]Qui placens Deo diligebatur, cùm viveret inter [a] peccatores, fuit translatus;

11 Ereptus est ne malitia mutaret intellectum ipsius, aut dolus deciperet animum ipsius:

12 Nam fascinatio improbitatis [a] obscurat quæ bona sunt, & [a]circumagitatio concupiscentiæ transvertit mentem carentem malitia.

13 [a] Sanctificatus, brevi implevit longa tempora:

14 Grata enim Domino erat anima ipsius, propterea festinavit eum *tollere* ex improbitatis medio.

15 Populi autem vident, & non consyderant neq; [f]intelligentiam advertunt ad istud, gratiam & misericordiam adesse sanctis ejus, visitationemq; electis ejus.

16 ‖Condemnat justus moriens viventes impios, & juventus confecta celeriter annosum senium injusti.

17 Vident enim mortem sapientis; neque animadvertunt quid consilii ceperint de eo, & quorsum in tuto statuerit eum Dominus.

18 Vident & nihili faciunt, Dominus verò deridebit ipsos.

19 Erunt enim postea ruinæ ignominiosæ & contumeliæ expositi apud mortuos in seculum; cùm franget ipsos præcepta voce præcipites, & commovebit eos a fundamentis, atque ad extremum usque desolati erunt in dolore, & peribit memoria eorum.

19 Inibunt rationes peccatorum suorum pavidi, & revincent eos ex adverso iniquitates ipsorum.

CAPUT V.

a Græc. *inopinatum salutis.*

3 *Resipiscentes*] Non quidem secundum Deum, sed tantùm vi malorum presſi; ut sequens exegesis docet.

b Græc. *in risum & parabolam probri.*

1 TUNC stabit confidentia magna justus in conspectu eorum qui afflixerint ipsum, & qui abjecerint labores ipsius:

2 Videntes turbabuntur timore gravi, & stupescent propter [a] salutem inopinatam eorum.

3 Dicentq; apud se ipsos [a]resipiscentes, dicent (inquam) gementes propter angustiam spiritus, hic erat quem habebamus quòdam [b] ludibrio & communi probro.

4 Stulti vitam ejus æstimabamus furorem, & finem ejus ignominiosum.

5 Quomodo relatus est in filios Dei, & in sanctis est sors illius?

6 Planè erravimus a via veritatis, justitiæ luce non lucente nobis, & sole justitiæ non exorto nobis.

7 Iniquitatis & perditionis callibus expleti sumus, & perambulavimus deserta avia; viam autem Domini non cognovimus.

8 Quid juvit nos superbia? & quid divitiæ cum gloriatione contulerunt nobis?

9 Prætererunt illa omnia tanquam umbra, & tanquam nuntius prætercurrens.

10 Tanquam navis permeans fluctuantem aquam; quę cùm transivit, non potest inveniri vestigium neque via meatus ejus in fluctibus;

11 Aut tanquam ave volante per aërem nullum invenitur indicium meatus, sed turbans ictu verberatum levem [c] aëra & scissum [d] vi stridente motis alis permeat, posteaq; non invenitur signum progressus in eo:

12 Aut tanquam sagitta in scopum missâ sectus aër statim in se ipsum resolvitur, adeò ut ignoretur transitus illius.

13 Ita etiam nos nati defecimus.

14 Ac virtutis quidem signum nullum [e] valuimus ostendere; sed in malitia nostra planè absumpti sumus.

15 Nam spes impii ut lanugo delata a vento, & tanquam spuma tenuis a procella [f]impulsa, & tanquam fumus a vento dissoluta est, aut etiam præteriit ut diversorii in diem unum recordatio.

16 Justi verò in seculum vivunt, quorum merces est in Domino, & quorum cura est apud Altissimum.

17 Propterea regnum decoris accepturi sunt, & diadema [g] pulcherrimum e manu Domini; nam dextera sua proteget eos & brachio defendet eos:

18 [a]Sumet *ad* totam armaturam zelum suum, & armabit creaturam ad ultionem inimicorum:

19 Induet pro thorace justitiam, & imponet pro galea judicium [a] minimè simulatum:

20 Sumet in scutum inexpugnabile sanctitatem:

21 Acuet verò [h] severam iram pro gladio, & belligerabit cum eo ad finem usq; mundus ipse contra insipientes istos.

22 Procedent directa tela fulgurum; & ex nubibus, tanquam ex arcu [i] bene in orbem adducto, insilient in scopum;

23 Et grandines [k] confertæ, ab indignatione lapides jaculante projicientur; indignabitur in eos aqua maris, fluviiq; simul severè exundabunt:

24 Instabit in eos spiritus potentiæ, & tanquam procella ventilando ejiciet eos: desolat enim totam terram iniquitas, & thronos potentum evertit maleficentia.

c Græc. *spiritum.*
d Græc. *vi stridorem.*

e Græc. *habuimus.*

f Græc. *persequente, si passivè dici potest.*

g Græc. *pulchritudinis.*

18 *Sumet*] elegans descriptio paternæ providentiæ Dei in piorum salutem incumbentis, cui ex adverso respondet illa Christiani militis descriptio, Ephes. 6.

19 *Minimè simul.*] id est, verissimum & simplicissimum.

h Græc. *præcisam:* sic ver. 23.

i Græc. *bene rotundato.*

k Græc. *plena.*

CAPUT VI.

2 AUDITE igitur reges, & intelligite; discite, o judices extremitatum terræ:

3 Auribus percipite dominatores multitudinis, & superbientes de turbis nationum.

4 Nam data est a Domino potentia vobis, & potestas ab Altissimo; qui quæstionem habebit de operibus vestris, & consilia perscrutabitur.

5 Quandoquidem cùm ministri sitis regni ipsius non judicastis rectè, neque observastis legem, neq; ex consilio Dei ambulastis;

6 Horribiliter & celeriter instabit in vos: nam judicium [a] severum exercetur in eos qui præsunt.

7 Minimus enim quivis [b] condonationem habet misericordiæ; potentes verò potenter exquirentur.

8 Nam Dominus omnium non dissimulabit personam, neq; verebitur magnitudinem; cùm parvum ac magnum ipse fecerit, & pariter utatur providentia in omnibus.

9 Sed potentibus vehemens instat inquisitio.

a Græc. *præcisum.*

b Græc. *condonabilis est miser.*

10 Ad

10 Ad vos itaque, ô [c] reges pertinent sermones mei, ut discatis sapientiam, & non excidatis:

11 Nam qui sanctè servant res sanctas sanctificabuntur, & qui eas edocti fuerint 'defensionem [d] consequentur.

12 Expetite igitur sermones meos, & [e] cupido animo instituimini.

13 Præclara est & nunquam marcescit sapientia; quæ facilè spectatur ab is qui diligũt ipsam, & invenitur ab eis qui quærunt ipsam:

14 *Imò* occurrit cupientibus, ut 'antè noscatur.

15 Qui manè attendit ad ipsam, non laboraturus est; nam assidentem foribus suis inveniet eam:

16 Nam cogitare de illa [f] prudentia perfectissima est, & qui vigilaverit propter eam celeriter vacuus erit cura:

17 Quoniam illa dignos se [g] circumeundo quærit, & in callibus quibusque apparet eis benevolè, atque in omni cogitatione occurrit eis.

18 'Nam verissimum principium illius est disciplinæ cupiditas;

19 Cura autem disciplinæ est charitas, & charitas observatio legum illius; attentio verò ad leges est incorruptæ vitæ firmamentum;

20 Vita autem incorrupta facit ut simus propinqui Deo:

21 Igitur cupiditas sapientiæ perducit ad regnum *ejus*.

22 Si ergo delectamini thronis & sceptris, reges populorum,

23 Honorate sapientiam, ut in seculum regnetis.

24 Quid autem sit sapientia, & quomodo extiterit, renuntiabo, nec celabo vos mysteria; sed a principio ortus pervestigans exponam [h] perspicuè cognitionem ejus, nec præteribo veritatem ipsam:

25 Neque etiam cum invidia tabificâ ambulabo, 'is enim non est communionem adepturus sapientiæ.

26 Multitudo autem sapientum est salus mundi, & rex prudens stabilimentum populi:

27 Quamobrem erudimini verbis meis, & utilitatem capietis.

c Græc. *tyranni*: sic versu 12.

11 *Defensionem*] Excusationem a violatâ sua & peccatis præcedentibus.

d Græc. *invenient*.

e Græc. *cupite & instituemini*: Hebraismo.

14 *Antè noscatur*] nempe quam in generata sit justa in animis illorum cupiditas.

f Græc. *prudentiæ perfectio*.

g Græc. *circumeunt quærens*.

18 *Nam verissimum*] gradatio elegantissima per inductionem, quam mutatis interdum vocibus figuravit author, sed in eodem sensu.

h Græc. *invidens*.

25 *Is*] nempe qui cum invidia ambulaverit.

Caput VII.

1 SUM quidem ego quoque mortalis homo, æqualis omnibus, & progenitus ab [a] homine primo ex terra facto:

2 Et in utero matris figuratus sum caro tempore decem mensium; coagulatus cum sanguine ex semine viri, idque per voluptatem [b] conjunctam somno:

3 Et ego quoque factus traxi communem nobis aërem, & in hanc terram 'iisdem perpessionibus infestus decidi; primam vocem similem omnibus emisi flens:

4 In fasciis educatus sum & curis.

5 Nemo enim rex aliud habuit initium naturæ suæ;

6 Sed unus est omnium ingressus in hanc vitam, & par exitus.

a Græc. *protoplasti*.

b Græc. *venientem somno*.

3 *Iisdem per pess.*] ...tam vocem le... dam nominandi ... ipsum argumen... clamitat: quam ... nobis hoc ... placuit red.

7 Propterea oravi, & prudentia data est mihi; invocanti mihi advenit spiritus sapientiæ.

8 Prætuli eam sceptris & thronis, & divitias nullas duxi [c] cum ea comparandas esse:

9 Neque æquavi ei lapidem pretiosum; quia omne aurum respectu ejus arena exigua, & tanquam lutum æstimatur argentum ad eam:

10 Præ sanitate & specie dilexi eam, & proposui consilium mihi habendi eam pro luce; quia non occumbit proficiscens ex ea lux.

11 Advenerunt autem mihi hæc bona simul cum ea omnia, & innumeræ divitiæ [d] per eam:

12 Et lætatus sum de omnibus, quòd eorum dux esset sapientia; quamvis ignorarem hanc eorum genitricem esse.

13 Hanc & sine dolo didici, & sine invidia trado; divitias hujus non abscondo.

14 Thesaurus est hominibus qui nunquam deficit; quo qui utuntur, cum Deo contrahunt amicitiam; donis ex eruditione profectis commendati:

15 Mihi verò Deus dedit ut loquar ex sententia, & cogitem dignè donatis rebus: nam ipse & [e] ad sapientiam dux est, & constans sapientum rector.

16 Etenim in manu ipsius sumus, & nos & sermones nostri, omnisque prudentia, & opificiorum scientia.

17 Ipse enim mihi dedit eorum quæ sunt cognitionem certam, ut cognoscam constitutionem mundi & vim elementorum,

18 Principium & finem mediumque temporum,

19 Solstitiorum mutationes, & varietates tempestatum, anni [f] circuitus, & stellarum situs,

20 Naturas animantium, & animos bestiarum, 'spirituum vires, & cogitationes hominum, differentias plantarum, & radicum facultates:

21 Denique quæcunque sunt occulta & manifesta novi; 'artifex enim omnium docuit me sapientia:

22 Nam inest ei spiritus intelligens, sanctus, [g] simplex, multiplex, subtilis, mobilis, splendidus, impollutus, perspicuus, perpessionis expers, amans boni, acutus, expeditus, beneficus,

23 Humanus, stabilis, certus, securus, omnipotens, omnia intuens, & permeans omnes spiritus intelligentes puros & summè subtiles:

24 Nam omni motu res mobilior est sapientia, & pervadit ac permeat omnia puritate sua.

25 Nam vapor est potentiæ Dei, & syncerus fluxus a gloria omnipotentis; propterea nihil inquinatum in eam incidit:

26 Nam splendor est a luce æterna, & speculum efficacitatis Dei expers maculæ, ac imago bonitatis ejus:

27 Cumq; una sit, omnia potest, & in seipsa manens innovat omnia, & per ætates singulas in animas sanctas transiens amicos Dei & prophetas comparat.

28 Nihil enim diligit Deus, nisi eum qui habitat

c Græc. *in comparatione ejus*.

d Græc. *manibus ejus*.

e Græc. *sapientiæ*.

f Græc. *circulos*.

20 *Spirituum*] hæc non ad ventos pertinere, sed ad animi humani facultates ex adjunctis perspicuè cognoscitur.

21 *Artifex enim*] elegans Christi & spiritus æterni ex Deo Patre & Filio procedentis testificatio reliquo capite, & sequentis principio continetur.

g Græc. *unigenitus*.

bitat cum sapientia:

29 Nam ea est speciosior sole, & superat omnem stellarum situm, cum luce comparata *prior esse deprehenditur:

30 Etenim illam excipit nox: sapientiæ verò non est prævalitura malitia.

29 *Prior*] dignitate & præstantia, ut exponitur versu seq.

CAPUT VIII.

1 PERTINGIT autem a [a] fine uno ad alterum fortiter, & disponit omnia utiliter.

2 Hanc amavi & exquisivi a juventute mea & quærens ducere hanc sponsam mihi [b] amore pulchritudinis hujus correptus sum.

3 Nobilitatem suam hac gloria exornat, quòd convictum Dei habet, Dominusque omnium amavit eam:

4 [c] Hæc enim est quæ docet scientiam Dei, & quæ eligit opera illius.

5 Quòd si divitiarum optabilis est possessio in vita, quid sapientia ditius hæc omnia operante?

6 Et si prudentia operatur, quis eorum quæ in natura sunt artifex potius est quàm ipsa?

7 Et justitiam si quis diligit, [d] elaboratæ ab ea res sunt virtutes: nam temperantiam & prudentiam edocet, justitiam & fortitudinem, quibus utilius nihil est in vita hominibus:

8 Sin etiam multiplicem experientiam desyderat aliquis, hæc novit vetera & futura conjicit, scit versutias sermonum & solutiones ænigmatum, signa & portenta præscit eventusque tempestatum ac temporum.

9 Judicavi itaque hanc ducendam ad convictum [e] meum, sciens, futuram esse mihi consultricem bonorum, & consolationem a curis & molestia.

10 Per hanc gloriam in turbis habiturus sum, & honorem apud seniores juvenis:

11 Acutus inveniar judicio, & in conspectu potentum admirationi ero:

12 Tacentem me expectabunt, & loquentem attentè audient, etiam loquente ampliùs manum imponent ori suo.

13 Per hanc habebo immortalitatem & memoriam æternam venturis post me derelinquam:

14 Administrabo populos, & gentes subjicientur mihi:

15 Metuent me cùm audierint tyranni horribiles, in multitudine bonus videbor, & in bello virilis, ingressus domum meam acquiescam ei:

16 Non enim acerbitatem habet conversatio ejus, neque dolorem convictus ejus; sed lætitiam & gaudium.

17 Hæc ratiocinatus mecum & curans cum animo meo, immortalitatem esse in cognatione sapientiæ,

18 Et in amicitia ejus delectationem bonam, & in laboribus manuum ejus divitias indesinentes, & in communi colloquii cum ea exercitatione prudentiam, & celebritatem in communicatione sermonum ejus; circumivi quærens ut assumerem eam apud me:

a Græc. *fine ad finem.*

b Græc. *amator fui pulchritudinis.*

c Græc. *mystaenim est scientia Dei, & electrix operum.*

d Græc. *labores ejus.*

e Græc. *mihi.*

19 Eram autem puer bona indole, animamque bonam sortitus eram;

20 Ac potius ut bonus eram, in corpus impollutum veneram:

21 Sed cùm agnoscerem me non aliter fore compotem illius nisi Deus dederit: atque hoc ipsum novisse cujus sit gratia, esse prudentiæ; accedens Dominum oravi eum, & dixi ex toto animo meo:

CAPUT IX.

1 *O DEUS majorum & Domine misericordiæ, qui fecisti omnia verbo tuo,

2 Et sapientia tua constituisti hominem; ut dominetur creaturis quæ a te factæ sunt,

3 Et administrans mundum sanctitate & justitia [a] recto animo judicia exerceat:

4 Da mihi sapientiam adsestricem [b] throni tui, ac ne reprobes me e numero filiorum tuorum:

5 Nam ego servus tuus sum & filius ancillæ tuæ, homo infirmus, & vitæ brevis, & *tenuior adhuc in judicii ac legum intelligentia.

6 Etenim ut perfectus sit aliquis inter filios hominum, absente sapientia quæ a te est [c] nihili reputandus est.

7 Tu me antè elegisti regem populi tui, & judicem filiorum filiarumq; tuarum:

8 Dixisti ut ædificem tibi domum in monte sancto tuo, & in civitate habitationis tuæ altera, imaginem *tabernaculi sancti quod ab initio præparavisti.

9 Tecum autem est sapientia, quæ novit opera tua, & quæ adfuit cùm faceres mundū, & quæ scit quid placeat in oculis tuis, & quid rectum ex mandatis tuis.

10 Emitte illam e sanctis cœlis, a throno inquam gloriæ tuæ mitte illam, ut [d] præsens versetur mecum in labore, & cognoscam quid gratum sit apud te:

11 Illa enim novit omnia atque intelligit, estque ductura me in actionibus meis moderatè, & conservatura me in gloria sua;

12 Eruntque accepta opera mea cùm judicabo populum tuum justè, & ero dignus throno patris mei.

13 Quis enim hominum cognoscat consilium Dei? aut quis cogitare possit quid velit Deus?

14 Nam ratiocinationes mortalium sunt timidæ, & *instabiles cogitationes eorum.

15 Infestum enim corruptioni corpus aggravat animam, & deprimit terrena habitatio mentem multis curis plenam:

16 Et vix conjicimus ea quæ in terra sunt, & quæ ad manus sunt laboriosè invenimus; quæ autem in cœlis sunt quis pervestigavit?

17 Et consilium tuum quis noverit, nisi tu dederis sapientiam, & miseris sanctum spiritum tuum [e] *locis* altissimis?

18 Sic enim correctæ sunt eorum qui in terra versantur semitæ, & res quæ placent tibi homines edocti sunt:

19 Itaque sapientia fuerunt servati.

1 *O Deus*] Ab hoc capite ad finem usque libri oratio & meditatio hominis pio non indigna, cujus exemplum videtur patres in suis meditationum, confessionum, & soliloquiorum libris imitati.

a Græc. *in rectitudine animæ judicium judicet.*

b Græc. *thronorum tuorum: enallage emphatica; ut ver. 12.*

5 *Tenuior*] q.d. tenuis quidem corpore, sed mente animoque tenuissimus.

c Græc. *in nihil*[illegible]

8 *Tabernaculi sancti*] id est, illius cœlestis & æterni quod Deus ostendit Moschi, Exod. 25.40 ut interpretatur Apostolus Hebr. 8.5. nam sic accipiendum ostendunt verba seq.

d Græc. *mecum præsens laboret.*

14 *Instabiles*] id est, proclives, ac[illegible] tius præcipites [illegible] lapsum: quod Gr[illegible] ca vox propriè notat.

Gen. 1. Gen. 4. Gen. 7. Gen. 11. Gen. 22. Gen. 19. Gen. 28. Gen. 31. & 3[illegible] Gen. 37. & 39. Gen. 41. Exod. 12. Exod. 5. & seq. Exod. 14. Num. 1. 12. Exod. 15.

CAPUT X.

1 HÆc primum formatum parentem mundi qui solus creatus est conservavit,

2 Et eximens eum a delicto [a] ipsius dedit ei potentiam dominandi omnibus rebus.

3 Discedens autem ab hac injustus ira sua, unà periit cum furoribus quibus occidit fratrem.

4 Propter quem diluvio inundatam terram iterum servavit sapientia, quæ exiguo ligno justum gubernabat.

5 Hæc etiam in consensu improbarum gentium confusarum agnoscens justum, servavit eum inculpatum Deo; & in [b] summa filii *sui* miseratione fortem custodivit.

6 Hæc justum pereuntibus impiis liberavit fugientem ab igne in civitates quinque descendente:

7 Cujus adhuc testimonium nequitiæ constituta est solitudo fumo diffluens, & plantæ inutili pulchritudine ferentes fructum, & statua salis constituta animæ non credentis monimentum.

8 Nam qui sapientiam præteriverunt non tantùm eo acceperunt damnum, quòd res bonas non [c] obtinent; sed etiam reliquerunt suæ ipsorum insipientiæ monimentum huic vitæ, ut ne iis quidem in rebus lateant in quibus lapsi sunt:

9 Sapientia verò cultores suos e laboribus liberavit.

10 Hæc [d] fugientem ab ira fratris justum deduxit callibus rectis, demonstravit ei regnũ Dei, & dedit ei cognitionem sanctorum; locupletavit eum in ærumnis, cùm multiplicaret labores ejus:

11 Cùm avaritia dominatus exerceretur in ipsum, hæc adfuit & ditavit ipsum:

12 Conservavit ipsum ab inimicis, & ab insidiantibus tutata est, certaminisque validi præmium dedit ei, ut cognosceret omni re potentiorem esse pietatem.

13 Hæc venditum justum non dereliquit; sed ex peccato liberavit eum: unà cum ipso descendit in foveam.

14 Neque in vinculis dimisit eum; *sed constanter adfuit* donec contulit ipsi sceptrum regni, & potentiam in eos qui tyrannicè vexabant eum, mendacesque demonstrans illos qui vituperaverant eum dedit gloriam æternam ei.

15 Hæc populum sanctum & semen inculpatum liberavit a gente affligentium.

16 Ingressa est in animam administri domini, & formidabilibus regibus obstitit portentis & signis.

17 Reddens sanctis mercedem sanctitatis laborum suorum deduxit eos via mirabili, & fuit eis tegumentum interdiu, & lux [e] stellaris noctu.

18 Traduxit eos trans mare rubrum, & transvexit eos trans aquas multas;

19 Hostes verò eorum inundatione perdidit, cùm ex profunditate abyssi [f] eduxisset eos.

20 Propterea justi spoliatis impiis cantaverunt, Domine, nomen sanctum tuum, & animo uno laudaverunt manum tuam propugnantem ipsos.

21 Nam sapientia os mutorum aperit, & linguas infantium disertas [g] reddit.

Gen.1. — a Græc. *proprio.* — Gen.4. — Gen.7. — Gen.11. — b Græc. *visceribus filii.* — Gen.22. — Gen.19. — c Græc. *cognosc unt: latuerunt.* — b Græc. *profugientem.* — Gen.28. — Gen.31. & 32. — Gen.37. & 39. — Gen.41. — Exod.12. — Exod.5. & sequentibus. — Exod.14. — e Græc. *stellarum.* — f Græc. *fecisset ut ebullirent ei:* sic 2. Mac.1.12. — Exod.15.

g Græc. *posuit.*

CAPUT XI.

1 FEcit ut succederent opera eorũ [a] administratione [1] Prophetæ sancti.

2 ‖Permearunt desertum inhabitabile, & in locis aviis impegerunt tentoria:

3 Restiterunt hostibus, & inimicos ulti sunt:

4 ‖Sitientes invocaverunt te, & data est ipsis aqua e petra abrupta, & e lapide duro remedium sitis.

5 Per quæ supplicio affecti sunt inimici ipsorum,

6 Per eadem ipsi in difficultatibus versantes sunt affecti beneficio.

7 Nam loco fontis perennis fluvii qui sanguine sanioso turbatus fuerat ad redargutionem mandati [b] de cædendis infantibus,

8 Dedisti ipsis aquam ex insperato largam,

9 Cùm demonstravisses per sitim quæ tum fuerat quomodo adversarios punivisses.

10 Cùm enim tentati fuerunt, quamvis misericordia erudirentur, agnoverunt quomodo ira judicati impii sint tormenta passi.

11 Etenim hos tanquam pater admonens probavisti, illos verò tanquam rex [c] severus condemnans in quæstionem adduxisti,

12 Qui & absentes & præsentes pariter cruciati sunt.

13 Nam [13] duplex eos occupavit dolor & gemitus, [d] rerum præteritarum recordantes:

14 Cùm enim audivissent suis ipsorum suppliciis illos bono affectos esse, perseuserunt Dominum.

15 Nam [15] quem [e] expositum olim abjectumq; pro deplorato ludificantes habuerant, eum [f] posterioribus eventis mirati sunt [g] quando siti fuerunt affecti a justorum siti dispare.

16 Pro insipientibus autem ratiocinationibus injustitiæ ipsorum, quibus errantes colebant reptilia rationis expertia & bestias viles misisti contra eos multitudinem animantium rationis expertium ad vindictam;

17 Ut cognoscerent per quæ aliquis peccat per eadem puniri ipsum.

18 Non enim difficultatibus distinebatur omnipotens manus tua & quæ creavit mundum ex informi materia, quin posset immittere ipsis multitudinem ursorum, audacésve leones.

19 Aut plenas [19] [h] juvenis animi bestias incognitas, aut ignivomum efflantes halitum strepitúmve ventilati fumi, aut instar fulguris ejaculantes ab oculis scintillas graves;

20 Quarum non tantùm noxa eos poterat simul atterere, sed etiam aspectus perterrefaciens perdere,

21 Quinetiam sine his uno afflatu cadere poterant a justitia [i] persequente, & ventilati a spiritu potentiæ tuæ: verum omnia mensura, numeróque, & pondere disposuisti.

a Græc. *manu.*
1 *Propheta sancti*] id est, Moschis, quem servum Domini vocavit suprà 10.16.
Deut.8.
Exod.17.
b Græc. *infanticidæ.*
c Græc. *præcisus.*
13 *Duplex*] nempe quòd ipsi horrendam sitis gravitatem experirentur, & quòd iis ipsis rebus juvari populũm Jehudæorum cognoscerent:
d Græc. *recordationibus præteritorum.*
15 *Quem expos.*] id est, Mòschen, periphrasticè.
e Græc. *in expositione.*
f Græc. *in fine eventorum.*
g Græc. *non similiter justis sitientes.*
19 *Juvenis animi*] id est, ferocissimi, ut solent juvenes feræ (quæ nondum adversa expertæ sunt) audaciores & ferociores esse.
h Græc. *recens creata.*
i Græc. *persequuta, ut passive dicamus.*

22 Nam

22 Nam [k] quod multum potes hoc tibi semper adest, & robori brachii tui quis restiturus esset?

23 Quandoquidem tanquam momentum e lancibus est totus mundus coram te, & tanquam gutta roris descendens [l] manè in terram;

24 Misereris autem omnium quia omnia potes, & dissimulas peccata hominum [m] ut resipiscant.

25 Nam diligis omnia quæ sunt, & nihil abominaris eorum quæ fecisti; nec enim comparasti quicquam quod haberes odio.

26 Ecqui autem mansurum fuisset aliquid nisi tu voluisses? aut conservatum fuisset [n] quod non accersivisses?

27 Sed parcis omnibus eò quòd tua sunt, ô Domine, animarum amans.

Caput XII.

1 Nam spiritus incorruptus tuus inest omnibus:

2 Ideo qui excidunt eos paululum corripis, & revocans in memoriam quibus in rebus peccaverint admones, ut abalienati a malitia credant in te, Domine.

3 Etenim * antiquos habitatores sanctæ terræ tuæ odio habens,

4 Eò quòd inimicissima facerent opera veneficiorum, & sacra impia

5 (Qui & liberorum occisores erant immisericordes, & viscera comedebant humanarum carnium)

6 *Et facerent epulum [a] sanguinarium *ex abominatione *mystæ cruenti sacrificii, & interfectores *animarum ope carentium parentes voluisti perdere manibus majorum nostrorum,

7 Ut [b] dignos incolas acciperet Dei filios hæc terra apud te omnium pretiosissima.

8 Sed etiam his tanquam hominibus pepercisti, & misisti præcursores tui exercitus vespas, ut illos paulatim profligarent ex ea:

9 Non [c] quòd potentia deficeret te impios in acie tradendi in potestatem justorum, aut bestiis gravibus aut verbo præciso ad unum atterendi;

10 Sed judicium exercens paulatim dabas locum pœnitentiæ, non ignorans improbam esse naturam illorum, nativamq; malitiam illorum, & nequaquam mutatum iri ratiocinationem illorum in seculum;

11 (Nam semen erat maledictum inde a principio) neque timens aliquem in peccatis ipsorum securitatem dabas.

12 Quis enim dixerit, quid fecisti? aut quis restiturus sit judicio tuo? & quis sit accusaturus te nomine gentium perditarum quas tu fecisti? aut quis [d] constiturus adversum te veniat vindex pro injustis hominibus?

13 *Nam non est Deus præter te, cui curæ sunt omnia ut ostendas te non injustè judicasse:

14 Neque rex aut tyrannus *oculum obfirmare poterit in te propter eos quos pœna affecisti;

k Græc. multum posse.

l Græc. matutina.

m Græc. ad resipiscentiam.

n Græc. non vocatum a te.

3 Antiquos hab.] id est, Cenahhanæos de quorum maleficiis vide Levit. 18. & sequentibus.

6 Et facerent] hîc ἀπὸ κοινοῦ verbum repetimus quod habetur ver. 4. quo facto locus apertus est.

a Græc. sanguinis.

Ex abominat.] id est, ex abominanda liberorum cæde.

Mystæ cruenti] harum vocum interpretatio cùm propter obscuritatem, tum propter lectionis varietatem difficilis est: nam alii legunt μύστας θείας σοῦ, quod quid sibi velit neque divinare: alii μύστας θιασμοῦ, quam vocem divinũ furorem significare hoc loco autumant, quia revera non divino, sed diabolico furore abripiebantur cultores isti. Ego ad veterem scripturam judico magis accedere si legas θυσίου, quam vocem Græci veteres pro cruentis sacrificiis acceperũt: unde apud illos θυσιῶται dicti, quibus sacra erant communia ad fidem inter se obstringendã.

Animarum] id est, liberorum suorum; qui egentes ope fuissent eam a parentibus imploraturi.

b Græc. dignum incolatum filiorum Dei.

‖ Exod. 23.

‖ Jehosch. 24.

c Græc. impotens.

d Græc. ad consistentiam.

14 Oculum obfirmare] id est, obtutu fixo intueri faciem tuam ut vel uno verbo obsistat tibi.

15 Sed ut justus es, justè omnia disponis, alienum ducens a potentia tua ut condemnes eum qui pœna non debet affici:

16 Nam potentia tua justitiæ principium est, & quod omnibus dominaris hoc facit ut parcas omnibus.

17 Cùm enim non crederis pro perfectione potentiæ robur demonstrare, etiam in iis agnoscunt *audaciam istam redarguis.

18 Tu autem dominium habens roboris * ex æquitate judicas, & cum summa indulgentia administras nos: adest enim tibi quando vis potentia.

19 Docuisti autem populum operibus hujusmodi oportere ut justus humanus sit, & [e] bonam spem effecisti in filiis tuis; quandoquidem tribuis in peccatis resipiscentiam.

20 Si enim filiorum tuorum inimicos & reos mortis cum tanta attentione punivisti, tribuens tempus & [f] modum quibus abalienarentur a malitia ista:

21 Quanta cum accuratione judicasti filios tuos, quorum majoribus juramento & conventiones tradidisti bonarum promissionum?

22 Nos itaque erudiens inimicos nostros [g] infinitè castigas; ut tuam bonitatem curemus judicantes de eis, judicati verò expectemus misericordiam.

23 Unde etiam eos qui [h] imprudente vita injustè vixerunt propriis cruciavisti abominationibus.

24 Etenim per vias erroris erraverunt longius, deos existimãtes esse etiam *inhonora inimicorum suorum animalia; decepti tanquam infantes vacui prudentia.

25 Propterea tanquam pueris rationis expertibus judicium [i] ad ludificandum eos immisisti.

26 Qui autem ludibriis increpationis non commonefiunt, justum Dei judicium experturi sunt,

27 Nam de quibus illi, cùm perpeterentur mala, [k] cum indignatione erant solliciti, de iis inquam quos putabant deos, * cùm se iisdem puniri viderunt, verum agnoverunt Deum quem olim novisse * negaverant: ideoque [l] extrema illa condemnatio supervenit illis.

17 Audaciam] qua crederis non esse perfectã potentiã, aut si perfecta est, eam non demonstrare.

18 Ex æquitate] non autem severo judicio audaciam istam redarguis.

e Græc. bonæ spei fecisti filios tuos.

f vel locum: sic habet Iunianus.

g Græc. decies millies.

h Grec. imprudentia vitæ.

24 Inhonora] id est, pecora ipsa Jisraëlitarum, quorum hostes erant Aegyptii: vide Exod. 8. 26.

i Græc. ad ludificationem.

k Grec. indignabantur.

27 Cùm se ipsi.] id est, cùm viderent animalia sua (quæ sententia ipsorum erant divinitate prædita) a Deo profligari, Exo. 9

Negaverat] Exod. 5. & sequentibus.

l Græc. terminus ille condemnationis.

Caput XIII.

1 Etenim vani sunt omnes homines a natura quibus inest Dei ignoratio; cum ex iis quæ vident bonis non potuerint eum novisse qui est, neque ad opera attendentes agnoverint artificem;

2 Sed aut ignem, aut ventum, aut citum aërem, aut orbem stellarum, aut violentam aquam, aut luminaria cœli Deos rectores mundi esse putaverint.

3 Quorum si delectati specie ista Deos esse statuerunt, agnoscant quanto istis melior est dominus; nam ille naturalis pulchritudinis autor creavit illa.

4 Quòd si potentia ac efficacitate in admirationem traducti, intelligant ex istis quanto sit potentior is qui comparavit ista.

5 Nam ex magnitudine & specie ac creatis

tis rebus convenienter naturæ, earum opifex spectatus est.

6 Veruntamen in rebus istis criminatio ^c est parva: etenim ipsi fortasse errant quærentes Deum & volentes invenire:

7 Nam in operibus illius conversantes perscrutantur, & persuadentur visu, quia res quæ videntur pulchræ sunt.

8 Verùm e diverso ne isti quidem sunt digni venia.

9 Nam si tantum valuerunt cognoscere ut potuerint conjecturis assequi ^seculum, istarum rerum dominum quomodo non invenerunt citius?

10 Miseri verò sunt, & mortuis incumbunt spes eorum qui appellant deos operam manuum hominum, aurum & argentum [a] arte elaboratum, & figurationes animalium, aut lapidem inutilem, opus antiquæ manus.

11 Sin autem etiam aliquis faber materiarius aptam operi arborem succidens serra circumraserit scitè omnem corticem illius, & artem convenienter adhibens comparaverit utile instrumentum ad ministerium vitæ,

12 Et resegminibus operis ad comparationẽ alimenti consumptis sese expleverit;

13 Quod autem ex istis rejectum fuerit nullam ad rem utile, lignum tortuosum, & ramis adnatis plenum sumens sculpserit [b] accurato otio suo, & perita intelligentia formaverit illud, assimilaverit illud imagini humanæ,

14 Aut animanti alicui vili illud fecerit simile, inunxerit rubica & fuco, rubefecerit colorem ejus, & omnem maculam quæ in eo est, obliverit.

15 Et faciens ei domumculam dignam eo in muro posuerit illud, & ferro confirmaverit:

16 Hic igitur providerit quidem illi ut non decidat, sciens illud non posse sibi ipsi adjumentum afferre: etenim imago est, & opus habet adjumento.

17 Sed cùm de possessionibus, & nuptiis suis, & liberis orat;

18 Non pudet ipsum alloqui rem inanimam: sed de sanitate quidem invocat id quod nullis est viribus, pro vita verò quod mortuum est rogat, & pro auxilio [c] quod nullam planè sui experientiam exhibuit supplicat,

19 Et de profectione ab eo quod ne gressu quidem uti potest, & de quæstu & opere ac manuum consequutione ab eo quod ignavissimum est manibus commodam effectionem petit.

6 *Est*] Hoc *παρα* accipiendum est, q.d. isti homines duobus argumentis in sententiam hanc adducuntur, nempe specie & operatione eorum quæ habent pro diis; ac proinde digniores sunt excusatione quam illi de quibus deinceps a ver. 10. nec tamen propterea plane sunt excusandi, ver. 8.

9 *Seculum*] id est, res naturales quæ in seculo sunt, indagare.

a Græc. *artis elaborationem.*

b Græc. *accuratione otii sui.*

c Græc. *imperitissimum: si hoc accipio activa significatione.*

Caput XIIII.

1 E DIVERSO aliquis se ad navigandum comparans & feros permeaturus fluctus lignum putridius inclamat eo quod fert ipsum:

2 ^Hoc etenim cupiditas quæstuum excogitavit, & artifex peritia comparavit,

3 Tuaque, ô pater, gubernat providentia: nam [a] proposuisti etiam in mari viam, & in fluctibus securum callem,

2 *Hoc etiam*] Institutam comparationem inter lignum idoli & navis, ver. 1. deinceps explicat; agens de ligno navis, usque ad versum 5; de idolis verò, sequentibus.

a Græc. *dedisti.*

4 Demonstrans te posse ab omni re servare, ut etiam sine arte aliquis possit ^supergredi,

5 Neque vis otiosa esse opera sapientiæ tuæ: propterea etiam minimo ligno credunt homines [b] se ipsos, & pervadentes fluctum ^rate conservantur.

6 ||Nam etiam principio pereuntibus superbis gigantibus, spes mundi ad ratem confugiens reliquum fecit seculo semen naturæ *nostræ* gubernata manu tua.

7 Benedictum enim lignum fuit ^per quod est justitia:

8 Illud verò manu factum maledictum est, ipsum, & qui fecit illud: quoniam hic quidẽ elaboravit, illud verò corruptum nominatur Deus.

9 Ex æquo sunt exosa Deo; & qui facit impiè & impietas ipsius:

10 Etenim quod factum est cum eo qui fecit punietur.

11 Propterea etiam in idola gentium animadversio futura est, quia inter creaturas Dei ad rem abominandã facta sunt, ut [c] quæ sint offendicula animis hominum, & laqueus pedibus incipientium:

12 ^Principium enim scortationis est idolorũ excogitatio, & illorum inventio corruptela vitæ:

13 Nam neque a principio erant, neque in seculum futura sunt,

14 Cùm vana opinatione hominũ venerint in mundum, ac propterea præcisus ^illarum finis excogitatus sit.

15 [d] Acerbo enim luctu vexatus pater cùm filii citò sublati imaginem fecisset; hominem tunc quidem mortuum, nunc verò ut Deum affecit honoribus, & subditis mysteria sacrificiaque tradidit.

16 Deinde [e] procedente tempore invalescens hæc impia consuetudo tanquam lex custodita est & tyrannorum præceptis cultus sculptilibus attributus est:

17 Quos cùm [f] in os non possent honoribus prosequi homines eò quod longè habitarent; longinquam eorum faciem effigurantes, conspicuum imaginem regis quem honorabant fecerũt, ut absenti [g] studiosè tanquam præsenti assentarentur.

18 Ad [h] incrementum autem cultus ignorantes etiam provocavit ambitio artificis.

19 Etenim hic fortasse dominatori volens placere detorserit arte similitudinem ad aliquid pulchrius:

20 Multitudo verò pertractum optima operis gratia hominem, qui paulò ante honorabatur jam numen esse duxerint.

21 Atqui [i] hæ fuerunt in vitam hanc insidiæ, quòd aut calamitati, aut tyrannidi servientes homines ^nomen illud lapidibus & lignis imposuerunt quod communicari cum illis non potest.

22 Deinde non satis fuit errare in Dei cognitione; sed etiam in magno viventes bello ignorantiæ, tanta mala appellant pacem:

23 Nam aut sacrificia ex cæde liberorum, aut occulta mysteria, aut furiosas ex alienis legibus comessationes agentes,

24 Neque instituta vita, neque nuptias am-

4 *Supergredi*] .i. super mare ambulare cum voles.

b Græc. *animas.*

5 *Rate*] vel potius navi tumultuariè facta, qualis est ea quam Festus candicariam vocat.

||*Genes. 6.*

7 *Per quod est*] .i. quo Ecclesia, thesaurus justitiæ tuæ, fuit conservata & adhuc permanet.

c Græc. *&* *ad offendicula & ad laqueum.*

12 *Principium enim*] nam ex quo idola invecta sunt, timor Dei intercidit, & janua ad omnem nequitiam amplissima aperta est.

14 *Illarum*] nempe opinationum, q.d. falsi dolores sola opinione in stultorũ mentibus ingenerati idola invexerunt, quibus superstitiosi excogitarunt se dolorem suum brevi emollituros & superaturos esse.

d Græc. *intempestivo: metaphora à fructibus immaturis.*

e Græc. *in tempore.*

f Græc. *in aspectu.*

g Græc. *per studium.*

h Græc. *intentionem.*

i Græc. *hoc fuit vitæ ad insidias.*

21 *Nomen illud*] id est, nomen Dei.

plius

plius puras custodiunt; sed alter alterū aut insidians tollit, aut adulterans dolore afficit:

25 Omnia denique se promiscuè habent, sanguis, & cædes, furtum, & dolus, corruptela, perfidia, tumultus, perjurium, perturbatio bonorum,

26 Gratiæ oblivio, animarum inquinatio, naturæ immutatio, nuptiarum confusio, adulterium, & impudicitia.

27 Nam idolorum quæ ne nominanda quidem essent cultus principium omnis mali, 'causaque, & finis est:

28 Aut enim lætantes furunt, aut prophetans res falsas, aut vivunt injustè, aut pejerant citò:

29 Nam qui inanimis idolis confidunt, quandò jurarunt improbè, non expectant ut [k] injustitiæ arguantur.

30 De utrisque verò subsequentur ipsos ea quæ justa sunt, ' eò quòd malè senserint de Deo attendentes idolis, & injustè juraverint dolo contemnentes sanctimoniam:

31 Non enim eorum per quos juratur potentia, sed 'jus peccantium semper injustorum hominum transgressioni supervenit.

27 *Causaq;*] id est, efficiens ut inde a principio fuerit atq; fit: nam cessante causa (ut aiunt illi) effectus cessat. sic ergo causæ nomen progressum & continuationem denotat.

k Græc. *injusti sint: Hebraismus.*

30 *Eò quòd*] id est, propter impietatem atque injustitiam, ut Rom. 1.

31 *Jus peccantium*] id est, in peccantes a Deo latum, non ab idolis importatum.

Caput XV.

1 Tu autem, ô Deus noster, bonus es, & verax, longanimis, & misericordia administrans omnia:

2 Etenim si 'peccaverimus, tui sumus nos qui novimus potentiam tuam: non sumus autem peccaturi, scientes nos in tuis reputatos esse.

3 Nam cognoscere te absoluta est justitia, & nosse potentiam tuam radix immortalitatis.

4 Neque enim seduxit nos improbæ artis humana cogitatio, neque umbra picturarum, qui labor infructuosus est, species maculata coloribus diversis,

5 Quarum aspectus insipientibus [a] appetentiam excitat, quæ concupiscit mortuæ imaginis speciem carentem spiritu.

6 Rerum malarum amatores, dignique talibus expectationibus sunt & qui faciunt, & qui concupiscunt, & qui colunt eas:

7 Etenim figulus teneram terram premens laboriosè quidem fingit ad ministerium nostrum unumquodque *vas*; sed ex eodem luto finxit cùm vasa operibus mundi servientia contrariaque omnia similiter, quorum utriusque quis sit cujusque usus judicat figulus:

8 Tum improbè laborans Deum vanum ex eodem fingit luto, *illius imaginem* 'qui paulò ante e terra natus paulò pòst proficiscetur in eam ex qua desumptus est, cùm repetitū fuerit debitum præsentis vitæ.

9 Enimvero 'curæ est ei non quòd laboraturus sit, neque quòd brevem vitam habeat; sed concertat cum aurificibus, & argentariis, & fabros ærarios imitatur, & gloriæ ducit quod res adulterinas fingit:

10 Cinis est cor illius, & terra vilior est spes illorum, & vita illius luto inhonoratior:

11 Qui ignoravit eum qui finxit se, & qui inspiravit ipsi animam efficacem, & sufflavit in ipsum vitalem spiritum.

12 Verùm ratiocinati sunt rem ludicram esse vitam nostram, & vitam hanc publicum mercatum esse quæstuosum: nam oportere dicunt undecunque etiam ex malo acquirere:

13 Hic enim supra omnes novit se peccare, qui materiæ terreæ fragilia vasa sculptaque fabricatur.

14 Omnes verò insipientissimi sunt, miseri inquam, insipientiores animis infantium, inimici populi tui, qui potentia in ipsum abutuntur:

15 Quandoquidem omnia idola gentium deos esse reputant, quibus neque oculorum usus ad aspectum est, neque nares ad contractionem aëris, neque aures ad audiendum, neque digiti manuum ad contrectationem, & quorum pedes inanes sunt ad gressum.

16 Homo enim fecit illa, & spiritus mutuatus effinxit illa: nam nemo homo similem illis potest Deum fingere:

17 Sed cùm sit mortalis, rem mortuam operatur manibus iniquis: melior enim est suis numinibus, quippe cum ipse quidem vivat, illa verò minimè.

18 Quin etiam animalia colunt inimicissima: nam etiamsi 'dementia inter se comparentur, aliis deteriora sunt;

19 Neque ita pulchra sunt ad aspectum inter animantia, ut desyderemus ea; sed 'fugerunt & Dei laudem & benedictionem ejus.

2 *Peccaverimus*] id est, si vixerimus in peccatis, conscii summus potentiæ tuæ: sed a peccatis abstinemus conscii æternæ misericordiæ.

a Græc. *ad appetentiam venit.*

8 *Qui paulò antè*] id est, hominis mortalis: periphrasis.

9 *Curæ est ei*] id est neque laboris sui gravitatem, neque vitæ brevitatem expendit: modò ambitiosam gloriam suam ex opificio suo consequatur.

18 *Dementia*] id est, ab homine dementissimo, qui ipsi (ut mente careat) ... que ea desyderanda neque servanda judicabit: sed a natura sentit animalia esse laude & benedictione carentia, ac proinde minimè esse colendas illorum species: quod ostendit seq. ver.

19 *Fugerunt*] id est, & illaudata sunt ipsa per se, ac potius turpia, & maledicta apud omnes: ut sunt serpentes, quos Aegyptii coluerunt.

Caput XVI.

1 Quapropter a similibus puniti sunt [a] meritò, & a multitudine bestiarum cruciati.

2 Cujus punitionis loco benefecisti populo tuo, quibus [b] concupiscente appetentia alimentum præparasti novi gustus coturnicem:

3 Ut illi quidem concupiscentes ab alimento averterentur 'propter demonstratam illam appetentiam eorum qui emittebantur etiam necessariam, hi verò paulisper indigentes effecti etiam novum participarent gustum.

4 Oportebat enim illis quidem qui tyrannidem exercebant indigentiam supervenire inevitabilem, his verò solùm ostendi quomodo hostes ipsorum cruciarentur.

5 Etenim quando illis sævus supervenit bestiarum furor, morsibusque tortuosorum anguium corrupti sunt;

6 ‖Non ad extremum usque mansit ira tua: sed ut admonerentur ad breve tempus fuerunt conturbati, symbolum habentes salutis ad recordationem mandati legis tuæ:

7 Nam qui advertebat ad illud non per illud servatus est quod videbatur ab ipso; sed per te servatorem omnium:

8 Atque hoc pacto persuasisti hostibus nostris te esse qui liberas ab omni malo.

9 ‖Hos enim locustarum & muscarum occiderunt morsus, neque inventum est remedium animæ istorum; quia digni erant qui ab hujusmodi rebus punirentur:

a Græc. *digni.*

‖Exod. 17.

b Græc. *ad concupiscentiam appetentiæ* ...

3 *Propter demonstr.*] Id est, propter quod Jisraelitarum (quos ejiciebant e Aegypto) penuriam videntes non curaverant, neque naturalis illorum appetentiæ quæ necessaria est misertì fuerant.

‖Numer. 21.

‖Exod. 8.

10 Filios

10 Filios verò tuos ne venenatorum quidem draconum superarunt dentes, quoniam misericordia tua ex adverso veniens sanavit illos.

11 Nam ad recordationem sermonum tuorum velociter conservati sunt quando aculeis confixi fuerant, ne in profundam oblivionem decidentes [c] abalienarentur a beneficio tuo.

c Græc. immobiles fierent.

12 Etenim neque herba neque malagma curavit eos; sed tuus, Domine, sermo qui sanat omnia:

13 Tu enim vitæ ac mortis potestatem habes, & deducis ad portas inferni reducisque.

14 Homo quidem occidit malitia sua; sed egressum spiritum non reducet, neque religaturus est animam desumptam:

15 Tuam verò manum nihil potest effugere.

16 Nam impii qui negabant te a se cognosci, flagellati sunt robore brachii tui, novis pluviis, grandinibusque, & imbribus [d] exagitati, quæ non poterant effugere, & igne consumpti.

d Græc. persequuti inevitabiliter.

17 Quod enim mirabile supra omnia est, in aqua extinguente omnia plus efficacitatis habebat ignis; quia hic mundus justorum propugnator est:

18 Nam modò quidem mitescebat flamma ne combureret animalia quæ contra impios immissa erant, sed ipsi intuentes agnoscerent se exagitari judicio Dei:

19 Modò verò etiam inter aquam supra ignis facultatem ardebat, ut terræ injustæ fœtus corrumperet.

20 ‖Quorum loco alimento Angelorum cibasti populum tuum, & °comparatum panem sine labore e cœlo misisti ipsis, qui ad omnẽ voluptatem & omnem convenientem gustum poterat temperari.

‖Psal. 78.25.
20 Comparatum panem] periphrasis manæ, qua author consulto utitur ut propriam Hhebrææ vocis notationem indicet: vide Exodi 16.16.

21 °Substantia enim tua patefaciebat tuam erga liberos suavitatẽ, cum occurrentis cujusque subserviens desyderio temperabatur secundum illud quod volebat quisque.

21 Substantia] id est, substantia man a te creata & data populo tuo: sic mali maluere quam referre naturam Dei.

22 Nix autem & glacies sustinens ignem non tamen liquescebat, ut agnoscerent ignem ardentem in nive & in pluviis coruscantem fructus hostium consumpsisse.

23 Hic verò e contrario ut alerentur justi, etiam propriæ facultatis oblitus est.

24 Nam creatura tibi qui fecisti omnia subserviens ad punitionem contra injustos intenditur, & remittitur ad beneficentiam pro iis qui confidunt in te.

25 Propterea etiam in omnia tunc transformata, gratiæ tuæ omnium altrici subserviebat ad voluntatem [e] egentium;

e vel precantium.

26 Ut discerent filii tui quos dilexisti, Domine, naturas fructuum non alere hominem; sed verbum tuum eos qui tibi credunt conservare.

27 Illud enim quod ab igne non consumebatur, simpliciter a radio solis calefactum brevi liquescebat:

28 Ut notum esset oportere ut anteverteramus solem ad gratias agendas tibi, & ad exortum solis oremus te.

‖Exod. 16.

29 Nam spes ingrati tanquam hyberna glacies liquescet, diffluetque ut aqua inutilis.

CAPUT XVII.

1 °NAM magna sunt tua judicia & inenarrabilia; quapropter ineruditæ animæ erraverunt.

1 Nam magna] His verbis explicatur causa cur pios oporteat solem antevertere sanctis officiis, ut dictum est supra 16.28. & cur e contrario Dei opera ab impiis non percipiantur.

2 ‖Iniqui enim, qui se dominatu abusuros in gentem sanctam præsumebant, detenti vinculis tenebrarum, & compediti inclusi tectis noctis longissimæ, perfugæ a providentia æterna jacuerunt.

‖Exod. 10.

3 Nam cùm statuerent se in occultis peccatis obscuro oblivionis velamento latitaturos esse, dispersi sunt expavescentes graviter & simulachris perturbati.

4 Neque enim °spelunca quæ continebat ipsos vacuos metu conservavit; sed soni conturbantes ipsos circumstrepebant, & visa tristia [a] flebilibus formis apparebant.

4 Spelunca] id est, vana illa præfidentia qua statuerant fore ut obscuro oblivionis velo, tanquam in spelunca latitarent, ut dixerat versu proximo.
a Græc. non ridentibus faciebus.

5 Ac ignis quidem nulla vis poterat illustrare, neque lucidæ astrorum flammæ sustinebant illuminare atram illam noctem;

6 Sed apparebat ipsis solùm pyra timore plena ultrò, exterritiq; a visione illa quæ non erat aspectabilis, ea quę videbant ducebant [b] pessima:

b Græc. pejora: Atticismus.

7 Ita jacebant magicæ artis ludibria, & °contumeliosum indicium arrogantium prudentiæ suæ incumbentium.

7 Contumeliosum indic.] i. contumeliosa illa in Deum & Moschen magia, quæ se jactaverant effecturos ut signa a Mosche edita essent ludibrio.

8 Nam qui promittebant timores & perturbationes a laborante animo depellere, hi ridiculo ex timore laborabant.

9 Etenim si nihil ipsos turbulentum conterruerat;

10 Bestiarum transvectionibus, & reptilium sibilis abacti peribant tremebundi, & recusantes aërem intueri quem nulla ex parte poterant effugere:

11 Nam res timida est improbitas teste proprio condemnata, & semper res graves præsumit dum constringitur conscientiâ:

12 Nihil enim est metus nisi [c] abjectio eorum adjumentorum quæ a ratiocinatione sunt.

c Græc. proditio: sic ver. seq. & 15.

13 Cùm autem intrinsecus minor est ista °abjectio, eo majorem ratiocinatur esse ignorantiam illius causæ quæ tormentum præbet.

13 Abjectio] Græcè quidem legitur προσδοκία, id est, expectatio; sed vocẽ hanc pro altera consimili non dubito irrepsisse quam ex præcedente versu & 15. reposuimus: sensus est quò minus urgetur conscientia, eò magis improbos confidere ignorari mala sua, quæ sunt ipsorum cruciatus causæ.

14 Ii verò qui noctem illam revera [d] intolerabilem & ex inferni intolerabilis speluncis supervenientem eundem somnum dormiebant,

d. Græc. impossibilem.

15 Modò portentis agitabantur fantasmatum, modò abjectione animi sui [e] deficiebant, cùm repentinus ipsis & non expectatus timor supervenisset:

e Græc. dissolvebantur.

16 Deinde hoc pacto quicunque tandem illuc inciderat, custodiebatur conclusus carcere carente fetro,

17 Nam sive agricola quis esset, sive pastor, sive laborum qui in desertis occupantur operarius, præoccupatus istam [f] inevitabilẽ necessitatem sustinebat:

f Græc. indissolubilem.

18 Una enim tenebrarum catena omnes constricti erant.

19 Sive sibilans ventus, sive °commoda vox avium inter densos ramos, sive numerus aquæ euntis violentiâ, sive fragor immanis dejectarum petrarum, sive lascivientium animalium cursus invisus, sive rugientium

19 Commoda vox] sic vertimus τὸ ἐμμελὲς sequuti Vitruvium: est enim commodum quicquid partes habet inter sese modulis convenientibus.

g Græc. *refracta, sive repercussa infracta, ut loquitur Plinius.*

immanissimorum animalium vox, sive g reflexa e cavitate montium echo, hæc illos exterrentia dissolvebant.

20 Totus enim mundus lucido perlustrabatur lumine, & in expeditis occupabatur operibus:

21 Solis autem illis supernè protensa erat nox gravis, imago tenebrarum quæ ipsos erant suscepturæ; sed ipsi sibi graviores erant tenebris.

Caput. XVIII.

1 AT sanctis tuis maxima erat lux; quorum vocem quidem audientes, sed non videntes formam,

2 Prædicabant beatos illos quòd non paterentur eadem etiam quæ ipsi, & gratias agebant quòd non nocerent quamvis antè injuria affecti essent, & quòd discrepassent ab illis a veniam precabantur,

a Græc. *gratiam.*

||Exod. 13.

3 ||Quorum loco igne flagrantem columnã, quæ & dux esset profectionis ignotæ & sol innocuus magnificæ peregrinationis, præbuisti.

4 Etenim illi digni erant qui privarentur luce & custodirentur in tenebris, qui inclusos custodiverant filios tuos, per quos incorrupta legis lux seculo danda erat.

||Exod. 1. Exod. 2.

5 Uno filio] Mosche. Exod. 14.

5 ||Cumque consilia inivissent illi occidendi infantes sanctorum; & exposito & servato *uno filio ad redargutionem abstulisti illis multitudinem filiorum, quos uno animo insequentes perdidisti in aqua vehementi.

6 Prius innotuerat] nam Deus imperaverat, Exod. 11. & Mosche verbis illius denuntiaverat, Exod. 12.

6 Illa nox *prius innotuerat majoribus nostris, ut securè cognoscentes quibus credidissent juramentis freti illis bono essent animo.

7 Sic accepta est a populo tuo tum salus justorum, tum inimicorum perditio.

8 Ut enim puniveras adversarios, sic etiam nos accersens glorificabas.

9 Nam occultè sacrificaverant sancti bonorum pueri, & b divinam legem concordia disposuerant, eorundem pariter & bonorum & periculorum participes fore sanctos, jam majorum laudes animo præceptas concinentes.

b Græc. *divinitatis.*

10 Resonabat verò absonus inimicorum clamor, & miserabilis huc illuc ferebatur vox lamentantium puerorum.

11 Cùm servi pari jure cum domino puniti, tum popularis eadem perpetientis cum rege.

12 Unoque animo omnes c *mortem unam nominantes mortuos habebant innumerabiles: neque enim ad sepeliendum sufficiebant vivi, cùm momento uno d honoratissima ipsorum generatio corrupta esset.

c Græc. *in uno nomine mortis.*

12 *Mortem unam nominantes*]. i. eam nominatim accersentes ex animo præ doloris sui gravitate.

d Græc. *honoratior*

13 Nam qui nihil crediderant propter *veneficia, in primogenitorũ interitu confessi sunt populum filium esse Dei:

13 *Veneficia*] id est, artes magicas, de quibus supra 17. 7.

14 Cùm enim quietum silentium contineret omnia, & nox in e suo veloce cursu media esset,

e Græc. *propria velocitate.*

15 Omnipotens tuus sermo e cœlis e f throno regali præcisus bellator in medium interitui adjudicatæ illius terræ desiliit,

f Græc. *thronis regalibus, ut sup. 9. 4.*

16 Ut gladium acutum ferens mandatum tuũ non simulatum, qui consistens implevit omnia morte; cœlum quidem pertingens, sed etiam in terra ambulans.

17 Tunc repentè & visa somniorum gravium exturbarunt eos, & institerunt timores inopinati:

18 Et alius alibi prostratus semimortuus patefaciebat quam ob causam moreretur.

19 Nam somnia quæ turbaverant eos hoc antè indicaverant, ne ignorantes cur malè afficiebantur perirent.

||Num. 16.

20 ||Contigit quidem aliquando justos etiam tentatio mortis, & fractio multitudinis facta est in deserto; sed non diu permansit ira:

21 Festinans enim vir inculpatus propugnavit, arma sui ministerii orationem & suffitus placationem afferens obstitit iræ & finẽ imposuit calamitati, ostendens se tuum servum esse.

22 Vicit enim vastatorem illum non robore corporis, non armorum efficacitate: sed verbo subjecit ultorem, juramenta majorum fœderaque recordatus.

23 Nam cùm jamque acervatim cecidissent alii super alios mortui, intermedius stans rescidit iram, & divisit viam quæ ad vivos spectabat.

24 *Quoniam talari vestimento impositus erat totus ornatus, & majorum gloriæ incerant sculpturæ lapidum ordinibus quatuor dispositæ, & majestas tua super diadema capitis illius.

24 *Quoniam*] i. quoniam sacerdo[tis] summi officio de[...] gebatur, qui in Leg[e] typus erat Christi, [...] Apostolus ad Hebr[æ]os docet.

25 His cessit vastator, & hæc timuit: nam sola illa sufficiebat iræ tentatio.

Caput XIX.

1 IMPIIS verò ad finem usque *animus institit immisericors:

1 *Animus*] id[est] spiritus Dei in ill[os] infestus: nam h[æc] vox ἀπὸ κοινοῦ [...] sequentem quoqu[e] versum transfer[enda] est.

2 Prænoverat enim res etiam futuras illorum fore, ut cùm ipsi permisissent discedere & a studiosè deduxissent illos, pœnitentia ducti persequerentur.

a Græc. *cum stud[io]*

||Exod. 13.

3 ||Nam cùm adhuc haberent præ manibus luctus, ejularentque ad sepulchra mortuorũ alteram adhibuerunt cogitationem amentiæ, & quos emiserant supplicantes eos ut fugitivos persequuti sunt:

4 Trahebat enim ipsos ad finem istum digna ipsis necessitas; quæ eorum quæ acciderant oblivionem injecerat, ut plenè perferrent punitionem *tormentis illis deficientem,

4 *Tormentis* [...] .i. quæ sola puni[tio] desyderabatur a[d] tormenta antece[den]tia.

5 Ac populus quidem tuus iter opinionem superans transiret; illi verò novam b consequerentur mortem.

b Græc. *inte[...]*

6 Tota enim creatura in suo genere deintegro supernè reformabatur, ut deserviret propriis mandatis, ut tui pueri custodirentur illæsi.

7 Castra inumbrans nubes; & ex aqua quæ antè illic fuerat c fundus aridæ terræ fuit conspicuus, ex rubro inquam mari via expedita, & viridans campus e fluctu violento,

c Græc. *ret[...] vel revestitio; u[t] loquuntur.*

8 Per quem tota gens qui protegebantur manu tua transiverunt, spectantes portenta admirabilia.

9 Nam velut equi pasti sunt, & velut agni exultaverunt laudantes te, Domine, liberatorem suum.

10 ||Mo-

10 ‖ Memores enim adhuc erant eorum quæ evenerāt in terra peregrinationis suæ; quòmodo pro generatione animalium terra eduxisset muscas, & pro aquatilibus eructasset fluvius ranarum multitudinem.

11 ‖ Postea verò ipsi quoque viderunt novam progeniem avium, cùm abducti concupiscentia peterent escas [d] delicatas.

12 Nam ad consolationem ipsorum ascenderunt e mari coturnices.

13 Atque hæ quidem pœnæ supervenerunt peccatoribus, non sine antegressis signis, vi fulgurum: justè enim patiebantur a suis ipsorum improbitatibus: etenim [e] gravissimum peregrinorum odium exercebant:

14 Cùm 'illi quidem [f] ignotos homines ad venientes non acciperent, hi verò beneficos peregrinos servituti manciparent:

15 Neque solum istud, sed ('quæcunque tandem sit horum consyderatio) cùm illi inimicè alienos exceperint, hi verò postquam [g] festivè acceperant homines jamque juris ejusdem participes laboribus gravibus afflixerint.

16 ‖ Itaque percussi sunt etiam cæcitate, sicut illi ad fores illius justi cùm vastis circumamicti tenebris quisque suarum forium viam perquireret.

17 Elementa enim per se commutata sunt, quemadmodum in Psalterio soni nomen numerosum mutant, etsi voces ubique permanent: quod quidem ex accurato rerum quæ factæ sunt aspectu licet conjicere.

18 Nam terrestria in aquatica mutabantur, & natatilia transibant super terram.

19 Ignis valebat in aqua propriæ facultatis oblitus, & aqua naturam [h] extinguendi non recordabatur.

20 Flammæ e diverso carnes animantium corruptioni infestarum non tabefaciebant, cùm hic ambularent, 'neque liquabile *man*, glaciali specie, genus ad liquescendum commodum alimenti [i] suprà quàm humani.

21 Nam in omnibus, Domine, magnificasti populum tuum, & affecisti gloria, neque despexisti quin omni tempore & loco adsisteres.

‖ Exod.15.

‖ Exod.16.

d Græc. *deliciarum.*

e Græc. *gravius.*

13 *Gravissimum*] quam gravitatem sequentibus autor amplificat per Sedomitarum comparationem.

14 *Illi*] puta Sedomitæ, quorum instituitur cum Ægyptiis comparatio.

f Græc. *non cognoscentes.*

15 *Quecunque tandem*] id est, utcunque illorum inter se cōparatione placebit dispicere.

g Græc. *cum festivitatibus.*

‖ Gen.19.

h Græc. *exstinctricem.*

20 *Neque liquabile*] hic repetendum est ζευγματικῶς tabefaciendi sive liquefaciendi verbum: sensus est, neq; flammæ ad quas coquebatur man hoc poterant efficere quod Solis radii præstabant: nam ad solem man liquescebat facillime, ad ignem verò coquebatur, non autem disperibat igne: cùm alioqui constitutione glaciali esset, & æquè dissolveretur Sole ac exaresceret: vide Exodi 16.

i Græc. *ambrosia.*

ECCLESIASTICUS,

sive Sapientia Jesu filii Sirachi.

Incerti autoris præfatio.

1 HIc Jesus Sirachi erat filius, 'nepos Jesu ejusdem nominis.

2 Hic ergo temporibus inferioribus vixit post captivitatem & revocationem *populi*, & post Prophetas omnes fermè.

3 Avus autem ipsius Jesus, quemadmodum hic quoque testatur, vir fuit 'inter Hhebræos laboris studiosus ac prudentissimus:

4 Qui non solùm aliorum hominum prædItorum intelligentia qui ante ipsum fuerant sapienter dicta contulit, verùm etiam ipse sua quædam pronuntiavit permultæ intelligentiæ & sapientiæ plena.

5 Cùm igitur librum hunc primus Jesus ferè bona ex parte collectum relinquens e vivis excessisset, Sirach ille post eum iterum assumens proprio filio Jesu reliquit illum.

6 Atque hic eundem capiens totum convenienter aptatum in unum [a] volumen cōportavit, cùm sapientiam de suo, patrisq;, adeoq; de avi nomine appellasset; ex ipso nomine sapientiæ alliciēs, ut [b] ampliore studio auditor ad hujus libri meditationem accederet.

7 Itaque sermones prudentiæ, ænigmataque & parabolas continet, & cùm singulares quasdam veteres Deoque gratas historias de viris qui bene placuerunt Deo, tum orationem & hymnum illius: præterea etiam quibus beneficiis dignatus sit Deus populum suum *prosequi*, & quibus expleverit malis inimicos ipsorum.

8 Sectator Schelomonis hic Jesus fuit, nihil minus quàm ille 'incumbens probandæ sapientiæ & eruditioni: qui verè & multiplex fuit scientia, & appellatus est.

1 *Ἠμῖν*] E gente Hebræorum ut habent quidam libri infra *post*.

3 *Inter Hhebræos*] sic interpretari malumus ex versu ultimo.

a Græc. *compositionem.*

b Græc. *amantior magis haberet ad meditationem.*

8 *Incumbēs*] Græcam vocem sic interpretor, cùm ex notatione illius, tum ex veritate hujus cōparationis: nam alioqui blasphemum fuerit hujus sapientiam cum Schelomonis æquare sapientia.

Prologus autoris in sapientiam

Jesu filii Sirachi.

1 CUM multa & magna nobis per legem & Prophetas aliosque qui hos sequuti sunt tradita fuerint, quorum causa laudandus est Jisraël eruditionis nomine & sapientiæ;

2 Atque ita non solùm ipsos cùm legent sapientiores fieri opus sit, sed etiam oporteat ut qui discendi erunt studiosi exteris utiles esse possint cùm dicendo, tum etiam scribendo.

3 Avus meus Jesus, postquam se plurimùm in lectionem dedisset tam legis propherarumque quàm aliorum librorum [a] quos a patribus

a Græc. *patriorum.*

patribus accepimus, atque in eis aptam facultatem consequutus esset;

4 Adductus est ipse quoque, ut aliquid scriberet earum rerum quæ ad eruditionem & sapientiam pertinent,

5 Ut disciplinæ studiosi & qui horum facti sunt participes ampliùs adhuc augescant legittima institutione vitæ.

6 Itaque moniti estote ut [b] lectioni huic cum benevolentia & attentione incumbatis, nobisq; detis veniam si facultate vocum quarundam destitui videbimur quibusdam in locis, in quibus intepretandis studiosè laboravimus.

7 Non enim æquè valent eadem per se cùm dicuntur Hebraicè, & cùm in linguam alteram transferuntur:

8 Neque solùm ista; sed etiam alia, & lex ipsa & prophetiæ, & [e] libri reliqui non mediocriter antecellunt sermone suo enuntiata.

9 Nam * trigesimo octavo anno Evergetæ regis, cùm venissem in Ægyptum & aliquod tempus ibi consumpsissem, inveni non mediocris disciplinæ viaticum.

10 Quapropter summè necessarium esse statui ut ipse aliquod studium laboremq; conferrem ad interpretandum hunc librum, multis vigiliis ad scientiam hanc adhibitis * illo temporis intervallo:

11 Ut ad finem librum perductum ederemus, atque hoc pacto eos qui in * peregrinatione voluerint studio disciplinæ incumbere, antè informaremus in moribus quibus ex lege vitam traducerent.

b Græc. *lectionem hanc faciatis.*

e Græc. *librorum.*

9 *Trigesimo octavo.*] Aut hic locus corruptus dicendus est, aut ex eo corrigendũ Eusebii Chronicon ubi Evergetes scribitur annos viginti sex tantum regnum AEgypti tenuisse: quod posterius malim.

10 *Illo temporis intervallo*] nempe quo a regione mea absfui conversans in AEgypto.

11 *Peregrinatione*] id est, hac vita, in qua peregrinamur absentes a Domino, ut Psalm. 39.13. & 119. 19. & 2. Corinth. 5.6.

Caput I.

1 **O**MNIS sapientia a Domino, atque apud ipsum est in seculum.

2 Arenam maris & guttas pluviæ, diesque seculi quis enumeret?

3 Altitudinem cœli, & latitudinem terræ, abyssumque, & sapientiam quis pervestiget?

4 Prior omnibus creata est sapientia, & intellectus prudentiæ ab æternitate.

5 Fons sapientiæ est sermo Dei *versantis* in altissimis, & viæ * ejus mandata æterna.

6 Radix sapientiæ cui retecta est, & callida ejus facta quis novit?

7 Unus est sapiens, reverendus valde, insidens throno suo,

8 Dominus; is creavit eam, & novit ac recensuit eam,

9 Et effudit eam in omnia opera sua, adest omni carni pro donatione ejus & suppeditavit eam diligentibus ipsum.

10 Reverentia Domini est gloria, & prædicatio, lætitiaque & corona exultationis.

11 Reverentia Domini delectatura est cor, & inditura lætitiam, gaudiumque, & longævitatem.

12 Timenti Dominum bene futurum est ad finem usque; & die mortis ejus benedicetur illi.

13 Principium sapientiæ est revereri Dominum: hæc adest fidelibus, in utero cum ipsis creata est.

14 Cum hominibus * fundamentum æternitatis nidificavit, & cum semine eorum *quibus* credita est.

5 *Ejus*] puta sapientiæ, id est, viæ quibus pervenitur ad sapientiam, sunt mãdata æterna Dei.

14 *Fundamentum æternitatis*] id est, instravit inde a conceptu viam fidelibus qua perventuri sunt ad vitam æternam.

15 * Plenitudo sapientiæ est revereri Dominum: nam inebriat eos suis fructibus,

16 Omnem domum eorum implet [a] desyderatis rebus suis, & cellas fœtibus suis.

17 Utraque autem sunt dona Dei ad * pacem.

18 Corona sapientiæ est revereri Dominum, progerminãs pacem & incolumitatem [b] salutarem: nam gloriationem amplificat diligentibus eum.

19 Scientiam & cognitionem [c] intelligentem velut imbrem profundit sapientia, & gloriam exaltat eorum qui obtinent ipsam.

20 Radix sapientiæ est revereri Dominum, & rami ejus sunt [d] longævitatis.

21 Reverentia Domini depellit peccata, & permanens avertit iram.

22 Non potest iracundus [e] quisquam justificari; nam momentum iracundiæ ejus est ruinæ ipsi.

23 Ad tempus sustinet longanimus, & postea editura est se lætitia ipsi:

24 Ad tempus occultaturus est sermones suos, & labia multorum enarrabunt intelligentiam ejus.

25 In thesauris sapientiæ sunt parabolæ [f] scitæ; sed abominationi est peccatori pietas.

26 Si cupis sapientiam, observa mandata; & Dominus eam suppeditabit tibi:

27 Sapientia enim ac eruditio est reverentia Domini, & [g] perplacet ei fides ac mansuetudo.

28 Ne diffidas reverentiæ Domini [h] cùm egebis, neque accedas eum duplice [i] animo.

29 Ne simulatus esto * [k] ut si ora humana habeas, & labiis tuis ne adhære.

30 Ne exaltes te ipsum, ut cadens non inducas animæ tuæ ignominiam:

31 Nam revelaturus esset Dominus omnia occulta tua, & in medio congregationis dejecturus te;

32 Quoniã non accesseris ex veritate ad reverentiam Domini, sed animus tuus fuerit dolo plenus.

15 *Plenitudo*] vel exundatio; quam significationem spectare videtur inebriandi verbum.

a Græc. *desyderii.*

17 *Pacem*] id est, prosperitatem afferentia: respicit enim ad reverentiam Dei & sapientiam.

b Græc. *salutis, vel curationis.*

c Græc. *intelligentiæ.*

d Græc. *longævitas.*

e Græc. *vir.*

f Græc. *scientiæ.*

g Græc. *placitum ejus.*

h Græc. *indigens existens.*

i Græc. *corde.*

29 *Ut si ora*] id est, ut si duas aut plures personas ageres, aut duo pluráve ora haberes in capite tuo: hoc ita accipiendum adjuncta cõfirmant.

k Græc. *in oribus humanis.*

Caput II.

1 **F**ILI, si ad serviendum Domino accesseris, compara [a] te ipsum ad tentationem.

2 Dirige cor tuum & perdura, neque præfestines tempore [b] quo inducetur illa.

3 Agglutinator ei ac ne absistito, ut augearis ad finem usque tuum.

4 Quicquid inductum fuerit tibi, accipe libenter; & ad commutationem dejectionis tuæ *sperandam* esto longanimus:

5 Nam ut igne probatur aurum, sic homines accepti camino dejectionis.

6 Crede ipsi, & suscipiet te; & dirige vias tuas spemque colloca in illo.

7 Qui reveremini Dominum, credite ipsi; ac non decidet merces vestra.

8 Qui reveremini Dominum, spem habetote de bonis, & de lætitia [c] æternitatis ac misericordiæ:

9 Qui reveremini Dominum, expectate misericordiam ejus; neque declinate ut non decidatis:

10 Aspicite ad antiquas ætates, & videte,

11 Quis fiduciam habens in Domino pudefactus est?

a Græc. *animam tuam, sic vers.21.*

b Græc. *inductionis.*

c Græc. *seculi.*

12 Aut

12 Aut quis manens in reverentia ejus derelictus est? aut quis invocavit eum & [d] despectus est ab eo?

13 Quoniam pius & misericors Dominus longanimus, ac plurimus misericordia, & remittit peccata, & servat afflictionis tempore.

14 Væ cordibus timidis, & manibus remissis, & peccatori ingredienti 'calles duos.

15 Væ cordi remisso, quia non credit, propterea non protegetur.

16 Væ vobis qui perdidistis patientiam:

17 Ecquid facturi estis cùm [e] animadvertet Dominus?

18 Qui reverentur dominum, non diffident verbis ejus; & qui diligunt eum, conservabunt vias ejus.

19 Qui reverentur Dominum, quærent [f] ut placeant ei:

20 Et qui diligunt eum explebuntur lege.

21 Qui reverentur Dominum, præparabunt corda sua, & coram eo abjicient se ipsos,

22 *Dicentes*, incidamus in manus Dei, ac non in manus hominum.

23 'Nam ut majestas ejus, ita etiam est ejus misericordia.

CAPUT III.

1 ME patrem audite filii, & ita facite ut salvi sitis.

2 Nam Dominus gloriam attribuit patri [a] ut superior sit liberis, & judiciũ matris firmavit in filios.

3 Qui honorat patrem, expiatur a peccato:

4 Et qui gloriam tribuit matri suæ, similis est ei qui thesaurum colligit.

5 Qui honorat patrem, de filiis lætabitur, & die orationis suæ exaudietur.

6 Qui gloriam tribuit patri, longevus erit:

7 Et qui auscultat Domino, quietem afferet matri suæ.

8 Qui reveretur Dominum, honoraturus est patrem, & tanquam dominis serviturus iis qui genuerunt ipsum.

9 Opere & sermone honora patrem tuum matremque, ut superveniat tibi 'ab hominibus benedictio:

10 Nam patris benedictio statuminat domos liberorum, maledictio verò matris eradicat fundamenta.

11 Ne glorieris de ignominia patris tui; nam non est tibi [b] gloriæ patris ignominia.

12 'Gloria enim hominis *existit* ex honore patris ipsius, & [c] probro est liberis mater ignominiosa.

13 Fili suscipe in senectute patrem tuum, neque dolore afficias eum in vita tua.

14 Et si quando deficietur intelligentia, da veniam, ac ne dedecore afficias illum, '*sed honorem habe* omnibus viribus tuis.

15 Misericordia enim [d] ergà patrem tuum non tradetur oblivioni, sed contra peccata 'statumen domus erit adstructum tibi:

16 Die afflictionis fiet mentio tui, velut serenitate glaciei superveniente ita dissolventur peccata tua:

d Græc. despexit *eum: sed passivè adverbium reddidimus.*

14 *Calles duos*] id est, incerto homini, qui huc illuc ex dubitatione diffidentiaque impellitur, Jacob. 1.8.

e Græc. *invisit.*

f Græc. *beneplacitum ejus quærentes.*

23 *Nam ut*] i. æque hæc atque illa apud Deum infinita est: elegans consolationis locus.

a Græc. *super liberos.*

9 *Ab hominibus*] i. a parentibus quibus authoritatem & jus attribuit Dominus suæ benedictionis conferendæ, ut Exod. 20, 12. sic interpretatur sequens vers.

b Græc. *gloria.*

c Græc. *probrum.*

14 *Sed honor*] ellipsis contrarii ut Gen. 18. 19.

d Græc. *patris.*

15 *Statumen*] sic interpretamur ex vers. 11.

17 Tanquam blasphemus est qui derelinquit patrem suum, & execratione perfusus a Domino qui ad iram provocat matrem suam.

18 Fili, opera tua [e] mansuetè ad finem perduc, & ab homine accepto diligêris.

19 Quo major es, eò magis te ipsum abjice; & coram Domino [f] consequêris gratiam.

20 Multi sunt excelsi & gloriosi supra modũ; sed mansuetis revelantur arcana: nam magna est potestas Domini, sed ab humilibus gloriam adipiscitur.

21 Difficiliora [g] captu tuo ne quæras temerè, & valentiora [h] viribus tuis ne exquiras insipienter; quæ mandata sunt tibi hęc sanctè cogita:

22 Non enim opus est tibi [i] ut occulta intuearis oculis.

23 [k] Ut redundantes sint sermones tui ne curiosè laborato:

24 'Nam plura [l] quàm intellectus humanus capiat demonstrata sunt tibi.

25 Multos seduxit præsumptio ipsorum vana, & suspicio prava labefactavit cogitationem eorum: ' pupillas non habens indigebis luce; sed si cognitionis es expers, ne annuntiato.

26 Cor durum affligetur [m] tandem; & qui amat periculum, in illo periturus est.

27 Cor durum gravabitur rebus laboriosis, & peccator peccata addet peccato.

28 [n] Cùm inducitur superbo *afflictio*, non est curatio: itinera ejus radicitus convellentur, quia planta improbitatis radicata est in eo.

29 Cor intelligentis cogitabit de parabola, & auris hujusmodi auditoris [o] a sapiente exoptatur.

30 Ignem flammantem extinguet aqua, & misericors beneficentia expiabitur a peccato:

31 Nam Dominus qui reddit gratiosè facta, in posterum recordaturus est; adeò ut [p] quo tempore ceciderit ille, statumen consequuturus sit.

CAPUT. IIII.

1 FILI, vitam pauperis ne destituito, neque [a] oculis indigentibus 'protrahas *beneficentiam.*

2 Animam esurientem ne afficias molestia, neque protrahas viro [b] cùm in egestate est.

3 Cor [c] exacerbatum ne ampliùs turbes, neque protrahas donum ab indigente:

4 Supplicem afflictum ne abjicias, neque avertas faciem tuam a paupere:

5 Ab egente ne avertas oculum, neque des locum homini maledicendi tibi:

6 Maledicèntis enim te ex acerbitate animi sui orationem exaudiet qui fecit ipsum.

7 Amicum te ipsum [d] exhibe congregationi, & [e] coram magnate demitte caput tuum.

8 Inclina autem tuam ad pauperem libenter, & responde ei [f] mansuetè verbis pacis.

e Græc. *in mansuetudine.*

f Græc. *invenies.*

g Græc. *te.*

h Græc. *te.*

i Græc. *occulta quæ intuearis.*

k Græc. *in redundantibus sermonum.*

24 *Nam plura*] elegans ætiologia a rerum sive materiæ quam Deus nobis explicavit verbo amplitudine. q. d. ne anquiras fucos & lenocinia verborum, cùm hoc neque Dei exemplo præceptisve, neque rerum dignitati & amplitudini conveniat.

l Græc. *intellectu hominum.*

25 *Pupillas*] hoc modo comparantur cæcis quicunq; præsumptionibus animi & suspicionibus circumfluentes se putant esse lynceos.

m Græc. *in ultimis.*

n Græc. *in inductione superbia.*

o Græc. *concupiscentia est sapientis.*

p Græc. *tempore casus sui inveniat statumen.*

a Græc. *oculos indigentes: sic seq. ver.*

1 *Protrahas*] Nempe suppeditare quod ad vitam est necessarium: quod nos exprimimus uno beneficentiæ nomine.

b Græc. *in egestate ipsius.*

c Græc. *irritatam, nempe inopia.*

d Græc. *sic.*

e Græc. *magnati.*

f Græc. *in mansuetudine pacifica.*

9 Exime eum cui fit injuria e manu injurii; neque sis minuto animo cùm judicas.

10 Esto orphano tanquam pater, & pro viro matri g orphanorum:

11 Ita futurus es tanquam filius Altissimi, & diliget te magis quàm mater tua.

12 Sapientia exaltat filios suos, & prehendit manu eos qui quærunt ipsam.

13 Qui diligit eam, diligit vitam, & qui manè incumbunt in eam, lætitia explebuntur.

14 Qui obtinet eam, hæreditatem percipiet gloriæ; & quocunque ingreditur ea, *illic* benedicit Dominus.

15 Qui serviunt illi, sunt ministraturi *sancto: nam diligentes illam diligit Dominus.

16 Qui obedit illi, judicaturus est gentes; & qui attendit ad illam, confidenter habitabit.

17 Si *crediderit, hæreditatem percipiet illius; & in possessione erunt horum h posteri.

18 Nam distortè *quidem* ambulatura est cum eo i primum,

19 Timorem & metum adductura super eū, & cruciatura eum eruditione sua, donec crediderit anima ipsius & tentaverit ipsum in statutis suis:

20 Sed rursum redibit ad ipsum recta & lætificabit ipsum,

21 Detegens ipsi occultas res suas.

22 Si seductus fuerit; deseret ipsum, & tradet ipsum k potestati casus ipsius.

23 Conserva occasionem; & cave a malo:

24 Ac ne pudefias l pretio animæ tuæ:

25 Nam est pudor adducens peccatum, & pudor est m gloriosus & gratus.

26 Ne suscipias personam n damno animæ tuæ, ac ne reverearis ad ruinam tuam.

27 Ne prohibeas sermonem tempore salutis,

28 Ac ne occultes sapientiam tuam o ut bellus videaris.

29 Nam sermone cognoscitur sapientia & eruditio ex verbis linguæ.

30 Ne contradicas veritati p ullo modo, sed verecundia cohibetor q ne mentiaris inopia eruditionis tuæ.

31 Ne verecunderis confiteri peccata tua, neque vim affer defluxioni fluminis.

32 Ne substernas te ipsum r cuiquam stulto, ac ne suscipias personam potentis.

33 Ad mortem usque certa pro veritate, & dominus Deus pugnabit pro te.

34 Ne sis audax lingua tua, iners verò ac remissus in tuis operibus.

35 Ne sis tanquam leo domi tuæ & tanquam ex visu percutiens ad percutiendum inter famulos tuos.

36 Ne esto manus tua extenta ad accipiendum, ad reddendum verò contracta.

g Græc. *eorum*.

15 *Sancto*] id est, Deo, quemadmodum hoc epitheto Hebræi plurimum Deum notare solent.

17 *Crediderit*] nempe sapientia se ipsam homini commiserit. q.d. nunquam extorquebitur a Deo quicum se illa communicabit: sic accipitur hoc verbum vers. 19.

h Græc. *generationes*.

i Græc. *inprimis*.

k Græc. *in manus casus, hebraismus*.

l Græc. *pro anima tua*.

m Græc. *gloria & gratia*.

n Græc. *contra animam tuam*.

o Græc. *ad bellicitem*.

p Græc. *ne quidem secundum unum*.

q Græc. *de mendatio ineruditionis tuæ*.

r Græc. *homini*.

Caput V.

1 Ne innitaris pecuniis tuis, ac ne dixeris sufficientes mihi sunt ad vitam.

2 *Ne persequaris animam tuam & robur tuum ambulando in viis cordis tui.

3 Ne dixeris, quis in me judicem ageret propter opera mea? nam Dominus a omnino injuriam tuam ulturus esset.

4 Ne dixeris, peccaveram; ecquid mihi adfuit molestum? nam dominus est longanimus, nequaquam verò dimissurus te.

5 De expiatione ne securus esto b cùm abundaveris, addendo peccata peccatis;

6 Ac ne dixeris, miseratio illius multa est, multitudinem peccatorum meorum expiabit:

7 Nam misericordia & ira apud ipsum citæ sunt; sed super peccatores incubabit ejus indignatio.

8 Ne differas te ad Dominum convertere; neque reijcias c de die in diem:

9 Subitò enim prodibit ira domini, qua attereris quando curam abjeceris ejus, & tempore ultionis disperderis.

10 Ne innitaris pecuniis d injustè partis: nam nihil adjuvaturæ sunt e quo die ultio adducetur.

11 Ne ventiles ad omnem ventum, neq; pergas in omnem viam: ita est peccator bilinguis:

12 Esto stabilis certa tua intelligentia, & unus esto sermo tuus.

13 Esto celer f ad bene audiendum, estoq; ex veritate vita tua & cum tollerantia responsionem rectam eloquere.

14 Si tibi est intelligentia, respondeto proximo; sin minus, manus tua super os tuum esto.

15 Gloria & ignominia in loquutione est, & lingua hominis est g ruinæ ipsi.

16 Ne voceris susurro, ac lingua tua ne insidiator:

17 Nam furi quidē inest laboriosa turpitudo, sed bilingui pessima condemnatio.

18 *In re magna æquè ac parva ne ullam quidem rem ignorato.

2 *Ne persequaris*] i. ne similiter voluntati tuæ ad eam explendam, aut robori tuo ad demonstrandum illud innitaris.

a Græc. *ulciscens*.

b Græc. *in abundantia*.

c Græc. *diem de die*.

d Græc. *injustis*.

e Græc. *die inductionis*.

f Græc. *in auditione tua bona*.

g Græc. *ruina*.

18 *In re magna*] utrisque in rebus certò explora voluntatem Dei, ut certior de ea factus securo animo obsequaris.

Caput VI.

1 Inprimis a pro eo quod amicus es ne efficiaris inimicus, nam malum hoc nomen pudoris & probri hæreditatem percipiet: ita peccator bilinguis ignominiam habiturus est.

2 Ne efferas te ipsum in consilio animæ tuæ, *ut non huc illuc rapiatur, velut taurus, anima tua.

3 *Folia tua comede; sed perdes fructus tuos, ac te ipsum relinques ut lignum aridum.

4 Anima prava perdit possessorem suum, qui ludibrium inimicorum ipsam effecturus est.

5 Guttur suave multiplicat amicos suos, & lingua bene loquens multiplicat qui bonis verbis compellent ipsam.

6 Qui pacem colant tecum, multi sunto; cōsiliarii verò tui unus e millenis.

7 Si comparaturus es amicum, in afflictione compara eum, neque citò credas te ipsum ei:

8 Nam est amicus tempore suo qui non permanet die afflictionis tuæ:

9 Est item amicus qui ad inimicitiam b traducitur, & certamen c probrosum tibi revelaturus est:

10 Item amicus est mensarum particeps, qui non permanebit die afflictionis tuæ;

a Græc. *pro ami[...]ne &c.*

1 *Malum hoc*] Nempe mutabilitatis & inconstantiæ in amicitiis continendis.

2 *Ut non*] quasi dicat, ne si tuo ipsi[...] consilio acquiesca[...] ac non aliorum co[...]silia complectaris, labores ex consilio[...]rum instabilitate [...] tanquam taurus fe[...]ciens incerto & va[...] impetu huc illuc fe[...]raris: quod malu[...] alienis ferè consil[...] corrigitur.

3 *Folia tua*] lo[...]quutio est συγ[...]εντεκή, qua sap[...] hominem consili[...] suis præfidente[...] compellat allego[...]cè: tua (inquit) co[...]filia sunt velut fo[...] recens enata, q[...]fiutatis, & fructu[...] tuos & te ipsum [...] perdideris, ut si [...] tenera folia ge[...]naque arborum [...] mederet.

b Græc. *trans[...]tatur*.

c Græc. *probr[...]*

11 Sed rebus secundis tuis erit tanquam tu, & in familiares tuos utetur libertate:
12 Sin deprimeris, contra te stabit; & a facie tua occultabitur.
13 Ab inimicis tuis separator, & ab amicis tuis tibi attende.
14 Amicus fidus valida est protectio, quem qui [d] adeptus est, thesaurum adeptus est.
15 Amici fidi non est pretium quo permutetur, & nullum est pondus [e] æquans pulchritudinem ejus.
16 Amicus fidus medicamentum est vitæ, quem qui timent Dominum, consequentur.
17 Qui timet Dominum, diriget amicitiam suam, quia [f] prout ipse est, sic etiam propinqui ipsius futuri sunt.
18 Fili, a juventute tua elige eruditionem, & ad canos usque consequeris sapientiam.
19 Cujus bonos fructus expectato.
20 Nam in elaboratione ejus paululum fatigaberis, sed citò comedes de fœtibus ejus.
21 Quàm aspera est valde rudibus cùm in ea non permaneat excors.
22 * Tanquam lapis indicaturæ fortis apud illum futura est, nec tardabit abjicere eam:
23 Nam sapientia * secundum nomen suum est, neque est multis manifesta.
24 Audi, fili, & elige sententiam meam, neque abjice cōsilium meum, sed infer pedes tuos in pedicas ejus, & in collare ejus collum tuum.
25 Subde humerum tuum, & bajula eam, neque inimicè feras vincula ejus.
26 Ex toto animo tuo accede eam, & totis viribus tuis conserva vias ejus:
27 Investiga, & quære, & innotescet tibi; deinde compos factus eam ne dimittito:
28 [g] Tandem enim consequeris requiem ejus, & vertetur tibi in lætitiam:
29 Eruntque tibi pedicæ illius pro tegumento roboris, & collaria ejus pro stola gloriæ:
30 Nam ornamentum aureum est ei, & vincula ejus sunt glomus hyacinthinum.
31 Ut stolam gloriæ indues eam, & coronam exultationis tibi ipsi circumdabis.
32 Si cupiveris fili, erudieris; & si dedas animum tuum, eris solers:
33 Si dilexeris audire, recipies intelligentiam; & si inclinaveris aurem tuam, sapiens eris.
34 In multitudine seniorum consiste, & qui sapiens est huic agglutinare; omnem narrationem divinam cupito audire, & parœmiæ intelligentiæ ne effugiant te.
35 Si virum intelligentem videris, manè adito eum; & gradus januarum ejus deterito pes tuus.
36 Cogitationem habe in mandatis Domini perfectè, & præcepta ejus meditare semper: ipse stabiliet cor tuum, & [h] concupita sapientia tradetur tibi.

d Græc. invenit.
e Græc. pulchritudinem ejus.
f Græc. secundum eum ipsum.
22 *Tanquam lapis*] id est, non pluris faciet eam quam lydiū lapidem quisquis aurum nescit, sed perinde abjicit ut gemmam gallus AEsopicus.
23 *Secundum nomen*] id est, sapientū est solum, qui sunt paucissimi.
g Græc. in ultimis invenies.
h Græc. concupiscentia sapientiæ.

Caput VII.

1 Ne facias mala, & mala non deprehendent te.
2 Absiste ab injusto, & peccatum declinabit a te.
3 Fili, ne serito in sulcis injustitiæ, & minimè [a] septuplum eorum metes.
4 Ne requiras a Domino principatum, neque a rege cathedram gloriæ.
5 Ne justitiam tibi asseras coram Domino, neque coram rege sapientiam.
6 Ne quæras fieri judex, ne non valeas injustè facta tollere; ne quando metuas a facie potentis, & ponas offensionem in recto itinere tuo.
7 Ne pecces in multitudinem civitatis, & ne immittas te ipsum in turbam.
8 Ne [b] alligeris bis peccato: nam uno non eris innocens.
9 Ne dixeris, ad multitudinem donorum meorum respiciet, & cùm obtulero Deo altissimo accipiet: * ne parvo animo sis in oratione tua, & ne despicias exercere misericordem beneficentiam.
10 Ne derideas hominem [c] cujus anima in acerbitate versatur: est enim qui deprimat & qui exaltet.
11 Ne exares mendacium in fratrem tuum, neque amico facias [d] similiter.
12 Ne velis mentiri ullo mendacio: nam assiduitas ejus non est futura [e] bono.
13 Ne verbosus sis in multitudine seniorum, neque repetas sermonem in oratione tua.
14 Ne oderis laboriosum opus, & agricolationem creatam ab Altissimo.
15 * Ne referas te ipsum in multitudinem peccatorum:
16 Memento iram non tardaturam esse.
17 Deprime valde animam tuam, cùm ultio impii ignis & vermis futura sit.
18 Ne commutes amicum * ulla re quæ sit indifferens, neque fratrem germanum auro * ophirio.
19 Ne aberres ab uxore sapiente & bona; nam gratia ejus est superior auro.
20 Ne affligas famulum opus facientem [f] fideliter, neque mercenarium qui tradit [g] se ipsum.
21 Famulum intelligentem diligito anima tua, ne prives eum libertate.
22 Si pecora tibi sunt, inspice illa: quòd si utilia sunt tibi, permaneant tibi.
23 Si liberi sunt tibi, erudi eos; & flecte a juventute collum eorum.
24 Filiæ sunt tibi, attende ad corpus earum; neque hilarem præbeas erga illas vultum tuum.
25 Eloca filiam, & confeceris opus magnum: sed viro intelligenti trade illam.
26 Uxor est tibi ex animo, ne ejicias eam; exosæ verò te ipsum ne addicito.
27 Ex toto corde gloria affice patrem tuum, & matris dolores ne obliviscaris:
28 Memento te per illos fuisse genitum: quid enim redditurus es eis, quemadmodum illi fecerunt tibi?
29 Ex toto animo tuo reverere Dominum, & sacerdotes ipsius admirare, ex totis viribus dilige eum qui fecit te, & ne derelinquas ministros ejus.
30 Time Dominum, gloriaque affice sacerdotem:
31 Et da ei partem prout mandatum est tibi.
32 Primitias, & *sacrificium* [h] pro reatu,
33 Et donum [i] armorum, & sacrificium sanctifica-

a Græc. ea septuplo.
b Græc. alliges bis peccatum.
9 *Ne parvo animo*] Sensus est, ne putes fore ut misericordiā donariis & oblationibus consequaris; sed omissa illa inani fiducia toto animo implora Dei misericordiam, qua una Deus tibi propitius est & tu acceptus illi: & eandem misericordiam quam a Deo expetis pro viribus tuis exerce, quā ille ut pater præstat, & tu ut filius misericordis patris.
c Græc. qua est in acerbitate anima sua.
d Græc. simile.
e Græc. ad bonum.
15 *Ne referas*] id est, ne facias peccatis tuis ut peccatoribus accensearis a Deo; sed judicii venturi metu in officio contineator.
18 *Ulla re quæ*] sensus est, amicitiam tantisper cōtinē dum potes bona in Deum fide & conscientia; neque propter ullam rem mediam sive indifferentem, quam sine fidei damno pius acquirere potest aut amittere, amicitiæ jacturam facito: sic infrà 27.1.
Ophirio] Græca verba depravata sunt, pro quibus ita legendum spondeo, μηδὲ ἀδελφὸν γνήσιον ἐν χρυσῷ σοφείρ.
f Græc. in veritate.
g Græc. animam suam.
h Græc. pro delicto.
i Græc. brachii.

ctificationis, primitiasque [a] sanctorum:
34 Et mendico porrige manum tuam, ut consecrata sit benedictio tua.
35 Gratia doni coram omni vivente *spectata est*; etiam [a] super mortuo gratiam ne avertito.
36 Ne recedas a flentibus; sed cum lugentibus luge.
37 Ne pigreris infirmum invisere: nam ex hujusmodi *rebus* amaberis.
38 In omnibus sermonibus tuis memento [k] finis tui, & in [l] æternum non peccaturus es.

33 *Sanctorum*] id est, quæ cum sanctis communicandæ sunt ex lege, & ad sanctum locum pertinent.
35 *Super mortuo*] id est, etiam mortuorum nomen in posteris ipsorum cole, ut loquitur Scriptura Ruth. 1. 8. quod genus loquutionis explicat sequentia.
k Græc. *ultimorũ tuorum*.
l Græc. *seculum*.

Caput VIII.

1 Ne contendas cum homine principatum obtinente, ne quando incidas in manus ipsius:
2 Ne rixeris cum homine divite, ne quando [a] statuat adversum te libram:
3 Multos enim perdidit aurum, etiam regum animos inclinavit.
4 Ne contendas cum homine [a] verboso, neque aggeras ad ignem illius ligna.
5 Ne ludificeris cum rudi, [a] ut non afficiantur ignominia progenitores tui.
6 Ne probro afficias hominem revertentem a peccato; memento nos omnes esse [b] infestos increpationibus.
7 Ne ignominia afficias [c] ullum de senectute ipsius, etenim ex [d] numero nostro senescunt *homines*.
8 Ne læteris de mortuo tibi inimicissimo, memento nos omnes mori.
9 Ne despicias narrationem sapientum, sed in proverbiis illorum conversare:
10 Nam ab illis disces eruditionem, etiam ad ministrandum rectè magnatibus.
11 Ne aberres a narratione senum: etenim didicerunt ipsi a suis parentibus.
12 Quia ab ipsis disces intelligentiam etiam ad dandum tempore necessitatis responsum.
13 [a] Ne incendas carbones peccatoris, ne comburaris igne [e] flammante illius.
14 Ne resilias a conspectu contumeliosi, ut non insideat velut insidiæ ori tuo.
15 Ne mutuum des homini potentiori te; quòd si dederis mutuum, ita esto quasi perdideris.
16 Ne spondeas supra vires tuas: quòd si spoponderis, ita curam habe quasi soluturus.
17 Ne judicio experiaris contra judicem, nam secundum opinionem illius [f] judicabitur.
18 Cum audace ne [g] facias iter, ut non sit gravis in te: hic enim pro voluntate sua facturus est, & unà peribis hujus insipientia.
19 Cum iracundo ne [h] ineas certamen, ac ne [i] facias cum eo iter solitarium: ita enim *videtur* sanguis in oculis illius, quasi nihil esset; & ubi non est auxilium, ibi dejiciet te.
20 Cum stulto consilium ne ineas, nam non posset celare verbum.
21 Coram alieno rem occultandam ne facias: nescis enim quid pariturus sit.
22 Cuivis homini ne exponas [k] animum tuum, & ne referat tibi gratiam falsam ullus.

2 *Statuat adversum*] id est, ne muneribus oblatis ita prævaleat judicio contra te, ut fit cùm lanci alteri plus ponderis imponitur: sic accipiendum commonstrat versus sequens, cum dicitur etiam libra aut pretio apposito inclinari animos regum, qui tamen pretio minus corrumpi possunt.
a Græc. *linguace*.
5 *Ut non affic*. id est, ne sis dedecori tuis parentibus, ex proverbio Dionysodori Trœzenii apud Plutarchũ, Τίς πατέρ' αἰνήσει μὴ κακοδαίμονες υἱοί.
b Græc. *in increpationibus*.
c Græc. *hominem*.
d Græc. *nobis*.
13 *Ne incendas*] id est, ne provoces & irrites hominem sceleratum.
e Græc. *flamma*.
f Græc. *judicabunt eum*, *Hebraismus*.
g Græc. *ambules in via*.
h Græc. *facias*.
i Græc. *ambules cum eo solitudinem*.
k Græc. *cor: ut* [illegible]

Caput IX.

1 Ne sis zelotypus uxoris [a] versantis in sinu tuo, neque doceas *eam* contra te disciplinam malam.
2 Ne dedas mulieri [b] te ipsum, ut [a] illa supra te ipsum ascendat.
3 Ne occurras mulieri meritoriæ, ne quando incidas in laqueos ejus.
4 Cum psaltria ne sis assiduus, ne quando capiaris institutis illius.
5 Virginem ne studeas habere notam, ne quando offensionem subeas [a] increpationibus illius.
6 Ne des te ipsum meretricibus, ut non perdas hæreditatem tuam.
7 Ne circumspicias *eam* per vicos civitatis, etiam in solitariis illius viis ne erres.
8 Averte oculum a muliere formosa, neque studeas habere notam pulchritudinem alienam.
9 Nam pulchritudine mulieris multi seducti sunt, & ab ea tanquam ignis amor accenditur: ne ergo accumbas in ulnis complectens eam.
10 Cum muliere nupta ne sedeas planè, neq; [a] symbolam cum illa conferas ad vinum:
11 Ne quando declinet anima tua ad illam, tuoque spiritu in perditionem delabaris.
12 Ne relinquas amicum veterem, nam recens non est æqualis illi.
13 Ut vinum novum, amicus novus: si inveteratum fuerit, tum [c] suaviter comprehende ipsum.
14 Ne invideas gloriæ peccatoris; nescis enim quæ sit illius subversio.
15 [d] [a] Ne placeant tibi impiorum placita: memento eos [a] ad inferos usque minimè justos fore.
16 Longè absiste ab homine qui potestatem habet occidendi, ut minimè suspiceris timorem mortis:
17 Quòd si accesseris, ne delinquas; ut non eripiat statim vitam tuam.
18 Cognosce te [e] medios laqueos pervadere, & in projecturis murorum civitatis ambulare.
19 Pro viribus tuis conjecturam fac de [f] altero, & cum sapientibus ini consilia; cum intelligentibus esto confabulatio tua, & tota narratio tua de lege Altissimi.
20 Viri justi sunto convictores tui, & in reverentia Domini esto gloriatio tua.
21 [g] Opera artificum laudatur opus, & dux populi sapiens sermone suo.
22 Formidabilis est in civitate sua vir [h] verbosus, & qui præceps est sermone suo odio futurus est.

a Græc. *sinus tui, id est, tibi charissimæ ut Deut. 28. 54.*
b Græc. *animam tuam: sic deinceps.*
2 *Illa*] Nempe quæ ex lege viro subjecta est & tenetur lege illius, Rom. 7. 2. & 1. Corin. 7. 39. quãobrẽ ὕπανδρος appellatur infra vers. 12.
5 *Increpationibus illius*] id est, cùm illa increpabitur facti sui nomine.
10 *Symbolam*] aliud est symbolum, id est, hospitalis tessera, aliud verò symbola, id est, collatum pretium nomine hospitii; hic verò planè de symbola verba accipienda sunt.
c Græc. *cum lætitia*.
d Græc. *ne placeas tibi placitis impiorum.*
15 *Ne placeant*] hunc versum cum præcedente putamus conjungendum prout duo membra inter se respondent, pro eo quod est, neque illorum gloriam appetas neque studia & institutum vitæ.
Ad inferos usque] id est, unquam.
e Græc. *in medio laqueorum*.
f Græc. *propinquo*.
g Græc. *manu*.
h Græc. *linguax supra 8. 4.*

Caput X.

1 Judex sapiens erudit populum suum, & principatus intelligentis ex ordine institutus est.
2 [a] Qualis est judex populi, tales etiam sunt ministri ejus; & qualis est dux civitatis, tales omnes habitatores ejus.
3 Rex rudis perdit populum suum, civitas verò intelligentia potentum habitabitur.
4 In manu Domini est potestas hujus terræ, &

a Græc. *secundum judicem populi, sic etiam, &c.*

& eum qui utilis est in ea suscitabit suo tempore.

5 In manu Domini est prosper successus viri, qui faciei literati gloriam suam appositurus est.

6 De ulla injuria ne irascaris proximo, & ne agas quicquam [b] contumeliosis factis.

7 Odiosa est coram Domino & hominibus superbia, & ' ab utrisque ejicitur delictum injustum.

8 Regnum a [c] gente una ad alteram traducitur propter injustè facta, & contumelias, pecuniasque dolo partas: quamobrem superbit terra & cinis?

9 Avaro etenim nihil est iniquius:

10 Nam hic etiam suam ipsius animam venalem efficit, quia [d] dum vivit ' abjiciunt *eam* interanea ipsius.

11 Longam infirmitatem resecat medicus; & ' qui rex est hodie, cras etiam moriturus est:

12 Mortuo enim homine hæres serpentum & bestiarum ac vermium futurus est:

13 Principium superbiæ est cùm homo absistit a Domino, cùm ab opifice suo absistit [e] animus ipsius:

14 Nam principium peccati est superbia; & qui tenet eam contumeliis *quidem* abominandis afficit, sed subvertetur tandem.

15 Propterea [f] admirabiles inducit castigationes Dominus, & tandem subvertit eos:

16 Thronos magistratuum tollit Dominus, & collocat mites in loco illorum intus:

17 Radices gentium superbarum evellit Dominus, & plantat in gloria humiles earum loco:

18 Regiones gentium subvertit Dominus, perdens eas usque ad fundamenta terræ.

19 Sustulit ex eis, eosque perdidit;

20 Et amovit e terra memoriam eorum.

21 Non est a creatione indita hominibus superbia, neque ira animi natis mulierum.

22 Semen [g] securum est eorum qui reverentur Dominum, & præciosa planta eorum qui diligunt ipsum; semen [h] ignominiosum est eorum qui non attendunt legi, semen [i] errabundum est eorum qui mandata transiliunt.

23 [k] Inter fratres qui dux ipsorum est honoratus est; sed qui reverentur Dominum in oculis illiùs *sunt honorati*.

24 'Ante sortem principatus est reverentia Domini, duritas verò superbiaque amissio est principatus.

25 Divitis & gloriosi, ac pauperis, horum gloriatio est reverentia Domini.

26 Non est justum ut pauper intelligens afficiatur ignominia, neque convenit gloria affici ' virum peccatorem.

27 Magnates quidem, judicesque, & potentes afficiuntur gloria; sed non est eorum quisquam major eo qui reveretur Dominum.

28 Famulo intelligenti ministrabunt liberi: & vir scientia præditus cùm eruditur, non obmurmurabit.

29 Ne sapientem age in opere tuo faciendo, neque gloriosum age tempore angustiæ tuæ.

30 Nam melius est ei qui operatur & abundat omnibus, quàm qui gloriosum agit & indiget pane.

31 Fili, mansuetudine gloriam compara animæ tuæ, & da honorem ei prout digna est.

32 Eum qui peccat in animam suam quis justum pronunciet? & eum qui vitam suam afficit ignominia quis ornet gloria?

33 Pauper afficitur gloria propter scientiam suam, dives verò afficitur propter divitias suas:

34 Is autem qui in paupertate afficitur gloria, quanto magis etiam afficeretur in divitiis?

b Græc. contumelia.

7 Et ab utrisque] Hunc locum ex sermonis Hhebraici comparatione hoc modo reddimus, & sequentium verborũ ratione: docetur enim sequentibus primùm ut ab hominibus expelluntur potentes qui authoritate sua abutuntur; deinde verò ut deturbantur a Deo, sive morte, sive judiciis extra ordinem effectis.

c Græc. gente in gentem.

10 Abjiciunt] i. nihil minus quàm suam ipsius animam possidet, cùm eam perinde exponat ac si ultrò omnes hominis partes etiam intimæ conclamarent nullam animæ rationem haberi asse.

11 Qui rex] i. & longam tyrannidem pestemque reipublicæ resecat mors.

e Græc. cor.

f Græc. mirificat (ut ita loquamur) Dominus inflictiones.

g Græc. securitatis.

h Græc. ignominiæ.

i Græc. erroris.

k Græc. in medio fratrum.

24 Ante sortem] i. antequam vir bonus obtineat principatum & honores sortiatur apud Deũ, tamen tam est in pretio quàm magistratus ullus; ut contrà qui dignitatẽ obtinet, si improbus est, nullius est pretii.

26 Virum] virum hoc loco ex Hhebræorum usu accipe, pro eo qui divitiis aut alia re præstat: atque hoc pacto constabit antithesis.

Caput XI.

1 Sapientia humilis *viri* exaltabit caput ipsius, & [a] inter magnates faciet ut considat.

2 Ne laudes [b] quenquam de pulchritudine ipsius, neque abomineris [c] ullum ex aspectu ipsius.

3 Parva est inter volucres apis, sed principatus est condimentorum dulcium fructus illius.

4 De amictu vestimentorum ne glorieris, & ' die honoris ne extollaris; nam admirabilia sunt opera Domini, occultaque opera ejus hominibus.

5 Tyranni multi residerunt [d] humi, & is de quo nulla fuerat suspicio gestavit diadema.

6 Multi potentes ignominia valde affecti sunt, & gloriosi traditi in aliorum manus.

7 Priusquam perquisiveris, ne crimineris: cognosce primùm, atque tum increpa.

8 Priusquam audiveris, ne respondeas; & in medium sermonum ne immittas verbum.

9 De re quæ [e] non attinet te ne litiges, & in judicio peccatorum ne ' considеas.

10 Fili, ne in multis occupentur actiones tuæ; nam si multis incubueris, non eris innocens; & si persequaris *multas*, minimè consequeris; & si aufugeris, minimè effugies.

11 Est qui defatigatur laborans & festinans atque eò magis deficitur.

12 Est ignavus indigens sublevatione, deficiens robore, & abundans paupertate, quẽ oculus Domini [f] beneficentissimè intuetur, & quem erigit ex abjectione ipsius,

13 Cujus exaltavit caput e contritione, & de quo multi contemplantes admirati sunt.

14 Bona & mala, vita & mors, paupertas divitiæque sunt a Domino.

15 Sapientia, scientiaque; & cognitio legis a Domino; charitas & viæ bonorum operum ab eo sunt.

16 Error & tenebræ creatæ sunt ' cum peccatoribus; sed qui exultant in malis cum eis malum consenescit.

17 Donum Domini permanet piis, & benevolentia ejus successum bonum confert in seculum.

18 Est qui ditescit attentione & parsimonia sua: ' atque hæc portio ipsius est e mercede ipsius,

19 Quòd cùm dicit ille inveni requiem &

a Græc. in medio magnatum.

b Græc. virum.

c Græc. hominum: sic deinceps.

4 Die honoris] Id est, quemadmodũ inconsyderato homine indignum est ut de suis vestibus efferat, ita etiam indignum est ut de honoribus glorietur, cùm tam varii a Deo subministrentur exitus.

d Græc. in pavimento.

e Græc. non est tibi.

f Græc. ad bona.

16 Cum pec.] i. cum omnibus hominibus qui a natura peccatores sunt, sed alii sapientiam a Deo obtinent præcedente ver. alii in naturali sua constitutione veterascunt.

18 Atque] videlicet quæ exponitur sequente versu.

jam comedam indeſinenter de bonis meis, neſcit tamen quale tempus præteribit ipſum, ut ea relinquat aliis moriens.

20 Conſiſte in ᵃfœdere tuo, & verſare in illo, atque in opere tuo veteraſce.

21 Ne admireris opera peccatoris; ſed crede Domino, & permane in labore tuo.

22 Nam leve eſt *factu* in oculis Domini, ut quàm citiſſimè ditet pauperem.

23 Benedictio Domini eſt in mercede pii, qui hora cita progerminat benedictionem ipſius.

24 Ne dicas, quæ eſt utilitas mihi g ab officio ? & quæ deinceps mihi futura ſunt bona ?

25 Ne dicas, ſufficiunt mihi, & *ſatis* multa ſunt mihi quæ habeo, quid ergo deinceps affligem me in vita mea?

26 Tempore bonorum eſt malorum oblivio, & tempore malorum non eſt bonorum recordatio:

27 Nam facile eſt coram Domino ut die mortis reddat homini ſecundum opera ipſius.

28 ᵃAfflictio horæ oblivionem deliciarum efficit, hominis verò conſummationem revelatio operum ipſius.

29 Ante mortem beatum ne prædices quenquam; etiam de liberis ſuis vir agnoſcitur.

30 Ne quemvis hominem inducas in domum tuam: nam multæ ſunt inſidiæ diaboli.

31 Ut perdix venatrix in cavea, ita eſt cor ſuperbi, & velut ſpeculator invadens ad ruinam:

32 Nam bona in mala convertens inſideatur, etiam iis qui ſtant a ſuis partibus imponit maculam.

33 E parva ſcintilla multæ conficiuntur prunæ, & homo peccator in ſanguinem inſidiatur *multum*.

34 Attentè cave a malefico: nam res pravas fabricatur, ne quando indat tibi maculam in ſeculo *duraturam*.

35 ᵃIn domum recipe alienum, & te pervertens conturbatione abalienabit te a rebus quæ tibi propriæ ſunt.

20 *Fœdere*] videlicet quod tu cum Deo inivisti & accepta ab eo promiſsionum fide confirmaſti te in functione tua permanſurum ut exponitur ſequente verſu.

g Græc. *placiti*.

26 *Tempore*] hic verſus ad verba quoque præcedentia pertinet illius hominis qui dicit ſe uſurum rebus præſentibus, & quandoquidem ſibi bona adſunt ſe mala oblivione ſepulturum & de illis tum demum fore ſolicitum cùm ſupervenerint, quæ verba redarguuntur ſequentibus.

28 *Afflictio*] cōparatio eſt à minore ex præcedente hypotheſi: ſi ita eſt ut dicis (inquit) tempore malorum non eſſe boni recordationem & unius horæ afflictionem afferre deliciarum omnium oblivionem, quid ergo futurum putas cùm in judicio ſuo opera hominis revelabit Deus?

35 *In domum*] ironicos principium verſus accipiendum eſt. Alluditur autem ad proverbium qui canem alit externam, &c.

Caput XII.

1 QUANDO benefacies cognoſce cui facias, & ᵃ referetur gratia tuis beneficiis.

2 Benefac pio, & retributionem conſequeris; quòd ſi non ab ipſo, at ab Altiſſimo.

3 Non erunt bona ei qui aſſiduè incumbit in mala & qui miſericorde beneficentia non gratificatur, da pio ac ne peccatorem ſuſcipias.

4 Benefac humili ac ne des impio, impedito panes tuos ac ne des ei ut non illis poteſtatem in te comparet: nam duplicia mala comperies *obvenire* tibi pro bonis omnibus quibus eum affeceris.

5 Nam etiam Altiſſimus peccatores odit & piorum gratia redditurus eſt ultionem, ſed cuſtodit eos ad diem illum validum ultionis eorum, da viro bono, ac ne ſuſcipias peccatorem.

a Græc. *erit*.

6 ᵃNon ejicitur ſecundis rebus amicus iſte, ſed non occultus erit in adverſis inimicus.

7 Secundis rebus alicujus triſtes ſunt inimici ejus, adverſis autem illius etiam amicus ſeparatur.

8 Ne credas inimico tuo in ſeculum:

9 Nam ſicut æs affert æruginem, ſic etiam ᵃpravitas illius.

10 Etiamſi abjiciat ſe & inflexus ambulet, inſiſte animæ tuæ & cuſtodi ab illo *ipſam*: ſic eris erga ipſum tanquam qui abſtergit ſpeculum & cognoſces ᵃnon intuliſſe æruginem ad extremum uſque.

11 Ne ſtatuas eum apud te ipſum ne quando cùm ſubverterit te conſiſtat in loco tuo, ne colloces eum ad dexteram tuam ne quando ſedem tuam quærat occupare, & ᵇ tandem cognoſcas ſermones meos & pungaris verbis meis.

12 Quis miſereatur incantatoris a ſerpente morſi aut omnium accedentium beſtiis ? ſic hominis peccatorem accedentis & ſe ᶜ admiſcentis peccatis ejus *nemo miſertus eſt*.

13 Horam *unam* tecum permanebit in ſtatione juſta; ſed ſi declinaveris nequaquam perdurabit:

14 Ac labiis quidem ſuis aget ſuavem inimicus, ſed in animo ſuo verſabit conſilia te in foveam evertendi:

15 Oculis ſuis lachrymabitur, ſed ſi occaſionem invenerit non poterit impleri ſanguine; mala ſi obveniant tibi, ibidem priorem quàm te invenies illum, & quaſi velit ſuccurrere ſupplantabit calcem tuum.

16 ᵃCaput ſuum movebit, & applaudet manibus, & hic illic ſuſurrabit multa, ac vultum ſuum commutabit.

6 *Non ejicitur*] Hic verſus de improborum amicitia dicitur hoc modo, cùm bene eſt, non agnoſcuntur amici in illis, ac proinde ejici non poſſunt: ſed rebus adverſis non erit obſcura illorum inimicitia: quod argumentum hoc toto capite exornatur.

9 *Pravitas*] nempe vitium affert amicitiæ, ut æs rebus adjunctis æruginem.

10 *Non intuliſſe*] id eſt, experieris hac cautione adhibita non fore tibi damnoſam illius æruginem, quam alioqui ex diuturno contagio contracturus eſſes.

b Græc. *in extremis*.

c Græc. *non ſormi tati*.

16 *Caput ſuum*] i. te everſum ludificabitur, nec amplius diſſimulabit odium loquutiones ſunt parœmiacæ, ut 2. Reg. 19. Pſal. 22. & alibi paſsim.

Caput XIII.

1 QUI attrectat picem, inquinabitur ea; & qui communicat cum ſuperbo, ſimilis fiet ei.

2 Pondus ᵃ ſuperans vires tuas ne tollas in vita tua, & cum eo qui robuſtior eſt te aut ditior te ne communices.

3 Quid communicatura eſſet olla cum lebete ? illa ſi allidet, eadem conteretur.

4 Dives cum injuriam fecit, ᵇ rogatur tamen; pauper cùm injuriam fecit, hic etiam minatur ampliùs.

5 ᵃSi utilis fueris, ᶜ opera tua utitur; quòd ſi deficiaris, afflicturus eſt te.

6 Et ſi habueris, convictor erit tuus; cumque exhauſerit te, tum non laborabit ipſe.

7 Si opus te habuerit, & ſeducet te arridens tibi, & faciet tibi ſpem alloquens te bonis *verbis* & dicens, quid opus eſt tibi ?

8 Sed pudore afficiet te ᵃ cibis ſuis bis aut ter *oblatis* donec exhauſerit te, & ᵈ tandem deri-

a Græc. *ſuperat*.

b Græc. *rogent ipſum*: Hebraiſmus.

5 *Si utilis*] Apoſtrophe ad pauperē.

c Græc. *operatur in te*: Hebraiſmus.

8 Cibis], i. uno aut altero convivio obſtringet te, ita ut pudori futurum ſit tibi niſi operam tuam univerſam ei commodaveris arbitratu ejus.

deridebit te; ac postea videns te derelinquet te, & caput suum movebit adversum te.

9 Attentè cave ne seducaris mente,

10 Et ne abjiciaris [*] hac lætitia cordis tui.

11 Accersente potentiore te, esto ut qui subducit se; & eò magis te perget accersere.

12 Ne irruas, ut non detrudaris nullo judicio habito; & ne longè absistas, ut non tradaris oblivioni.

13 Ne des operam ut ex æquo alloquaris eum & ne credas pluribus verbis ejus: nã multa loquutione probaturus est te, & tanquam arridens perquisiturus res occultas tuas.

14 [*] Immisericors est qui non custodit sermones: nam afflictioni tuæ & vinculis non parciturus est.

15 Conserva & attende valde ut audias, nam cum casu tuo obambulas.

16 Audiens ista, [*] in somno tuo vigila.

17 Tota vita dilige Dominum, & invoca eum ad salutem tuam.

18 Omne animal diligit simile sibi, & omnis homo diligit [*] propinquum sibi.

19 Omnis caro congregatur cum suo genere, & ad similem sibi agglutinatur vir.

20 Quid communicaturus esset lupus cum agno? similiter peccator cum pio?

21 Quæ pax esset hyenæ cum cane? & quæ pax diviti cum paupere?

22 Ut venationes leonum sunt onagri in deserto, ita pascua divitum sunt pauperes.

23 Ut abominationi est superbis abjectio, ita est abominationi apud divitem pauper.

24 Dives [*] jactatus statuminatur ab amicis, pauper verò cadens amplius ab amicis depellitur.

25 Divitis collapsi multi sunt defensores; cùm res tacendas eloquutus est, tamen justum ipsum pronuntiant:

26 Si humilis lapsus est, increpatur ipse; si enuntiaverit [e] verbum intelligentiæ, non tamen tribuitur ipsi locus.

27 Divite loquente omnes silent, etiam sermonem ejus exaltaverunt ad nubes usque.

28 Paupere loquente dixerunt, quis iste est? & si offenderit, ampliùs, subvertere solent ipsum.

29 Bonæ sunt divitiæ quibus non inest peccatum, & mala paupertas in ore impii.

30 Cor hominis mutat vultum ipsius, sive ad bona spectet, sive ad mala: nam animus in delectatione virescens bonum vultum efficit.

31 Vestigium cordis [*] in bonis *versantis* est vultus virens, inventio autem parabolarum est [f] laboriosa cogitatio.

10 *Hac lætitia*] id est, hac inani honoris specie, quæ te imprudentem videretur primùm lætitia perfundere.

14 *Immisericors*] puta in se ipsum, quasi dicat, qui verba non temperat & librat coram potentioribus, is vitæ suæ pessimè consulit.

16 *In somno tuo*] id est, quisquis cum potentioribus versaris, etiam tum cùm dormis istud documentum meum cogitare debes.

18 *Propinquum sibi*] id est, conditione non absimilem.

24 *Jactatus*] vel tectus procellis & rerum adversarium fluctibus.

e Græc. *intelligentiam*.

31 *In bonis versantis*] id est, quod jam quasi bona præsentia percipit & iis cum delectatione fruitur: cui commodo ex adverso opponitur parabolarum inventio, id est, cùm torquendus est animus in dictis excogitandis, aut rebus pervestigandis quæ fugiunt nos.

f Græc. *cum labore*.

Caput XIIII.

1 Beatus est vir qui non labitur ore suo, ac non pungitur peccatorum multitudine:

2 Beatus quem non condemnat anima ipsius, & qui non decidit de spe sua in Dominum.

3 Viro [a] sordido non sunt bonæ divitiæ, & viro invido quorsum pecuniæ?

4 Qui colligit [b] subtrahendo animæ suæ, colligit aliis; & de bonis illius facient delicias alii.

5 Qui sibi ipsi malus est, cuinam erit bonus? non enim lætatur de pecuniis suis.

6 Non est pejor eo qui sibi ipsi invidet, atque hæc retributio est malitiæ illius.

7 Nam si benefecerit *sibi*, invitus facit, & [c] tandem declarabit malitiam suam.

8 Invidus ad aspectum oculi malus est, avertens faciem despicit animas.

9 Avari oculus non impletur parte, & injustitia improbi exsiccat animam ipsius.

10 Oculus malus invidet pani, & indigens est in mensa sua.

11 Fili prout habueris, tibi ipsi benefacito, & oblationes dignè offerto Domino.

12 Memento mortem non tardare, & pactum [d] cum sepulchro non fuisse demonstratum tibi.

13 Antequam moriaris benefac amico, & pro facultate tua extende *beneficium* & dato ei.

14 Ne defrauderis die bono, & pars cupiditatis bonæ ne prætereat te.

15 Nónne alteri relicturus esses labores tuos, & defatigationes tuas [e] divisuris hæreditatem?

16 Da & accipe, & [f] sanctè regito animam tuam:

17 Nam non est in sepulchro cur alimentum quæras.

18 Omnis caro tanquam vestimentum veterascit: nam hæc constitutio est inde a seculo, [g] omnino moriturus es.

19 Quemadmodum folium virens in densa arbore illud abjiciente & hoc producente, ita etiam *se habet* generatio carnis & sanguinis: illa moritur, hæc verò gignitur.

20 Omne opus putrescens deficit, & cum eo abiturus est opifex illius.

21 Beatus vir qui cum sapientia res honestas meditatur, & qui intelligentia sua res sanctas disserit;

22 Qui consyderat vias suas cum corde suo, etiam res occultas [*] illius percipiet mente: [h] persequere illam ut vestigator, & [i] velut insidiator vias illius explora.

23 Qui flexus inspicit per fenestras illius, & ad januas illius auscultat,

24 Qui versatur proximè domum illius, & pangit ad muros illius palum, statuens tentorium suum ad manum illius:

25 Hic diversabitur in diversorio [*] bonorum, ponet liberos suos sub tegmine illius, & sub ramis illius acquiescet.

26 Protegetur ab illa adversus æstum, & in gloria illius diversabitur.

a Græc. *parvi verbi*.

b Græc. *ab anima sua*.

c Græc. *in ultimis*.

d Græc. *sepulchri*.

e Græc. *in divisione hæreditatis*.

f Græc. *sanctifica*.

g Græc. *morte*.

22 *Illius*] Puta sapientiæ, de qua scilicet sequentia omnia dicuntur per allegoriam elegantissimam, ut est Proverb. 9.

h Græc. *exi post illam*.

i Græc. *insidiare viis illius*.

25 *Bonorum*] id est, quo in diversorio omnia bona a Deo circumfluunt.

Caput XV.

1 Qui reveretur Dominum facturus est [*] ista, & potius cognitione legis adipiscetur illam,

2 Quæ tanquam mater occurret ipsi, & tanquam [a] virginalis conjunx excipiet ipsum,

3 Cibabit ipsum pane intelligentiæ, & bibendam præbebit ipsi aquam sapientiæ.

4 Statuminabitur super illam, ac minimè inclinabitur; & incumbet illi, ac minimè pudore afficietur.

5 Nam efferet eum supra proximos ipsius, & in medio Ecclesiæ aperiet os ejus.

1 *Ista*] Quæ antè dicta sunt inde a versu 22.

a Græc. *virginitatis*.

6 Læti-

6 Lætitiam & coronam exultationis adipiscetur, & nomen æternum erit hæreditarium ei:

7 Nequaquam verò homines insipientes illam apprehensuri sunt, & viri peccatores neutiquam visuri illam,

8 Procul abest a superbia, & viri mendaces non faciunt mentionem illius.

9 Non est speciosa laus in ore peccatoris quoniam a Domino non est immissa ei.

10 Nam per sapientiam prædicanda est laus, & Dominus prosperum ei successum daturus est.

11 Ne dicas, per Dominum factum est ut deficerem; nam quæ odio habet ea nō faceres.

12 Ne dicas, ipse finxit me; nam non habet opus viro peccatore.

13 Omnem rem abominandam odit Dominus: itaque [b] non amatur *illa* ab iis qui reverentur ipsum.

14 Ipse a principio cùm fecit hominem permisit ipsum consilio ipsius, *dicens*; si voles, custodies mandata & fidem, faciendo quod placet.

15 Apposuit tibi ignem & aquam, ad utrum volueris extende manum tuam.

16 ' Coram hominibus est vita & mors:

17 Et utrumcunque placuerit dabitur ipsi.

18 Nam multa est sapientia Domini & validus est potentia & videns omnia,

19 Et oculi ejus intuentur eos qui reverentur ipsum, & ipse cognoscit omne opus hominis.

20 Non præcepit cuiquam ut faciat impiè, nec dedit cuiquam peccandi licentiam.

Caput XVI.

1 Ne expetas inutilem liberorum multitudinem, neque læteris de filiis impiis, si multi fuerint: ne læteris de ipsis, nisi adsit ipsis reverentia Domini.

2 Ne fidenter incumbas vitæ illorum, neque innitaris illorum multitudine:

3 Præstat enim justus unus *aliis* mille,

4 Et mori sine liberis quàm impios habere liberos.

5 Nam ab vno intelligente [a] instrui civitas habitatoribus potest, impiorum verò tribus citò desolabitur.

6 Multa huiusmodi vidit oculus meus, & potentiora his audivit auris mea.

7 In congregationem peccatorum accenditur ignis, & in gentem contumacem exardescit ira.

8 ‖ Non fuit placatus in omnes illos veteres gigantes, qui defecerant robore insipiente suo:

9 ‖ Non pepercit vicinitati Loti, quos abominatus est propter superbiam ipsorum:

10 ‖ Non misertus est gentis [b] perditæ eorum qui procedebāt cum peccatis suis quæ [c] perpetraverant:

11 Atque ita sexcenta millia peditum quæ collecta fuerant, in duritia cordis ipsorum flagellans, miserans, verberans, curansque Dominus misericordia & eruditione conservavit: nam si quis fuerit dura cervice in populo, mirandum est istud si impunè tulerit:

b Græc. *non est amata*.

16 *Coram hominibus*] id est humano genere in Adamo hìc autem frequentes anastrophæ sententiam illuminant.

a Græc. *cohabitabitur civitas*.

‖ *Genes.* 6.

‖ *Genes.* 19.

‖ *Exod.* 14.

b Græc. *perditionis*.

c Græc. *fecerant*.

12 Misericordia enim & ira sunt apud illum.

13 Celeriter princeps est [d] placidissimus aut effundens iram: prout est multa misericordia ejus, ita etiam reprehensio ejus; quemque secundum opera ipsius judicaturus est.

14 Non effugiet cum rapina peccator; ac minimè deficiet pii tolerantia.

15 ‖ Omni misericordi beneficentiæ da locum: nam quisque secundum opera sua inventurus est. Dominus induraverat Parhhonem ne cognosceret ipsum, ut agnoscerentur efficacitates ipsius rebus creatis sub cœlo: omni creaturæ misericordia ejus manifesta est, nam lucem illam ac tenebras ' adamante dispescuit.

16 Ne dicas a Domino abscondar & apud excelsum quis mei memor futurus est?

17 In populo [e] quamplurimo nequaquam erit recordatio mei: nam quæ est anima mea [f] inter res creatas immensas?

18 Ecce cœlum & cœlum [g] summum, abyssus, & terra, & quæ in eis sunt, ad aspectum ejus commoventur; totus mundus qui factus fuit, & qui est, ' ad voluntatem ejus.

19 Unà montes ipsi & fundamenta terræ, respiciente ad ea Domino, concutiuntur tremore.

20 Neque condignè corde istis cogitare potest: nam vias illius quis percipiat animo?

21 ' *Est* procella quam nemo videre potest; verum plurima ipsius opera sunt in abditis.

22 Opera justitiæ ejus quis annuntiare, aut quis sustinere possit? nam ' longè est fœdus ipsum & exquisitio *rerum* omnium in morte.

23 Qui submittit se, cogitat ista; sed vir insipiens res stultas seductus cogitat.

24 Audi me, fili, & disce scientiam, atque ad sermones meos attende [h] animo tuo.

25 Ostendam [i] pensitate eruditionem, & accuratè enuntiabo scientiam ejus.

26 Nam ex judicio Domini sunt opera ejus inde a principio; & [k] ex quo facta sunt, disposuit partes eorum:

27 Ornavit in seculum opera sua, prout in manu ejus sunt principia illius in [l] generationem quamque: neque esurierunt neque fatigati sunt ' in opificiis ejus, neque defecerunt ab operibus ejus.

28 Alterum non fuit alteri angustiæ,

29 Et in seculum usque non sunt immorigera sermoni ejus:

30 Nam ' postea in terram respiciens Dominus implevit eam bonis suis.

31 [m] Cadaver omnis animantis tegit superficies illius, & in illam [n] revertuntur ipsa.

Caput XVII.

1 Dominus creavit e terra hominem.

2 Et rursus in eam convertit ipsum.

3 Dies [a] numeratos & præfinitum tempus dedit ipsis, cum daret ipsis potestatem in ea quæ super terram sunt:

4 Et induens eos robore [b] pro conditione ipsorum, secundum imaginem suam fecit ipsos:

5 Imposuit timorem ejus cuilibet carni, ut in speciem bestiarum & volucrium dominaretur.

d Græc. *placatissimum*.

‖ *Exod.* 9. 16.

15 *Adamante*] id est, firmissimè & validissimè: nā adamantinum ex natura gemmę appellamus quicquid invictum est & robustissimum, ut Ismenias apud Plutarchum dicit amoris inter populares vincula esse adamantina ad rempubl. continendam.

e Græc. *plure*.

f Græc. *in immensa creatura*.

g Græc. *cœli*.

18 *Ad voluntatē*] puta commovetur, quod ἀπὸ κοινοῦ oportet repeti.

21 *Est procella*] comparatio est a minore, & sensu integerrimo.

22 *Longè est*] id est, ne tum quidem cùm ad tempus mortis pervenit homo, aut fœdus Dei perfectè comprehendere quantumvis sit eruditus ac pius, aut opera perquirere & pervestigare potest; quemadmodum sapiens in Ecclesiaste docet.

h Græc. *corde*.

i Græc. *in pondere eruditionem & in accuratione*.

k Græc. *a factura ipsorum*.

l Græc. *generationes generationum*.

27 *In opificiis*] id est, quo tempore creabat Deus, nihil effecerunt omnia; sed tantùm fuerunt præstò ad mandatū Dei.

30 *Postea*] nimirum quàm creata sunt a Deo.

m Græc. *animam: ut Levit.* 21. 1.

n Græc. *reversio ipsorum est*.

a Græc. *numeri*.

b Græc. *secundum ipsos*.

6 Sed partem tribuens, [c] sexto loco dedit ipsis mentem, [d] septimoque sermonem ad interpretationem efficacitatum ejus.

7 Consilium, & linguam oculosque, aures, & cor dedit ad cogitandum illis; scientia intelligente implevit eos, bonaque & mala demonstravit eis:

8 Adhibuit oculum suum ad corda eorum, dedit ut per secula gloriari possint de factis mirabilibus ipsius; ut intelligenter enarrent opera ipsius,

9 Et [e] nominatissimam sanctificationem ipsius electi laudent:

10 Adjecit eis scientiam, & legem vitæ hæreditariam dedit eis, ut percipiant animo se nunc mortales esse:

11 Fœdus [f] perpetuum statuit cum eis, & judicia sua demonstravit eis.

12 Magnificam gloriam viderunt oculi eorum, & [g] gloriosam vocem ejus audivit auris eorum, cùm diceret eis,

13 [h] Attentè cavete ab omni injustitia, & mandata eis singulis de propinquo daret.

14 Non sunt absconditæ ab oculis ejus viæ illorum, perpetuò sunt ei expositæ; sed omnis homo a juventute ad res malas *spectat*: itaque [*] non potuerunt corda sua pro lapideis facere carnea.

15 Nam [i] cùm dividerentur gentes totius terræ, unicuique genti constituit ducem; sed assumpsit Jisraëlem [k] pro parte sua; quem ut primogenitus est nutrit eruditione, & in partem communicans lucem dilectionis nō dimitti t eum.

16 Quapropter omnia opera ipsorum sunt tāquam sol coram illo, & oculi illius assiduè intuentur vias ipsorum.

17 Non fuerunt occulta ab eo injusta ipsorum facta, sed omnia peccata ipsorum exposita fuerunt Domino; Dominus verò, qui bonus est & agnoscit figmentum suum, neque dimisit eos, neque reliquit [l] quin parceret ipsis.

18 Nam [*] misericordia [m] in virum est tanquam sigillum penes ipsum, & gratiam [n] erga hominem velut pupillam conservat, impertiens filiis suis filiabusque resipiscentiā; postea verò exurgens retribuet ipsis, retributionem inquam ipsorum retribuet in caput ipsorum.

19 Veruntamen resipiscentibus conversionem dedit, & revocavit eos qui tolerantiam deserebant.

20 Revertere igitur ad Dominum, & relinque peccata: precare [o] in os, & minus offende.

21 Reduc *te ipsum* ad altissimum, & converte ab injustitia: nam ipse dux futurus est e tenebris ad illustrationem [p] salutarem:

22 Et valde odio habe rem abominandam.

23 Altissimum quis laudet in sepulchro, loco viventium & edentium celebrationem?

24 A mortuo, tanquam si non esset, perit celebratio.

25 Vivens, & incolumis corde laudat Dominum,

26 Magnam esse misericordiam Domini Dei nostri, & placationem revertentibus ad ipsum sanctè:

27 [*] Non enim posse omnia inesse hominibus, cùm non sit immortalis filius hominis.

28 Quid lucidius sole? at hic tamen deficit: [*] item vir qui cogitat carnem & sanguinem.

29 Potentiam [q] quidem altissimi cœli [*] ille consyderat, sed homines omnes sunt terra & cinis.

[c] 6 *Sexto loco*] Nempe post quinque *antescripta*, id est, sensus instrumenta, quæ cum reliquis animantibus homini sunt communia.
c Græc. *sextum*.
d Græc. *septimum*.
e Græc. *nomen sanctificationis*.
f Græc. *seculi*.
g Græc. *gloriam vocis*.
h Græc. *attendite*.
14 *Non potuerunt*] scilicet potest unus qui promisit Deus, Jechezk. 11. 19. & 36. 26.
i Græc. *in divisione gentium*.
| Deut. 32. 8.
k Græc. *sibi partem*.
l Græc. *parcens*.
18 *Misericordia*] hanc germanam esse hujus versus interpretationem nobis tacentibus confirmant adjuncta omnia: sensus est, Deum arcano suo consilio habere obsignatam misericordiam suam qua suos in gratiam accepturus & velut pupillam oculi conservaturus est.
m Græc. *viri*.
n Græc. *hominis*.
o Græc. *ante faciem, & minue offendiculum*.
p Græc. *salutis*.

27 *Non enim*] ac propterea illos Dei misericordia opus habuisse.
28 *Item vir*] quasi dicat, cùm sol ipse quantacunque sit luce præditus amittat eam, non mirum est si homo quoque deficit, qui nihil nisi humanum a natura sapit humano & carnali modo.
q Græc. *altitudinis cœli*.
29 *Ille*] nempe qui vivit & incolumis est corde, ver. 25. hic quidem Deum agnoscit, ad quem omnis potestas in cœlo terraque pertinet; sed hoc a gratia, non autem ex natura est: qui enim posset terra & cinis supremam cœli potestatem agnoscere?

CAPUT XVIII.

1 QUI vivit in seculum, is creavit omnia [*] communi lege,

2 Dominus, solus justus, cùm non sit præter eum alter; qui fecit habitabilem mundum palmo manus suæ, cujus voluntati obediunt omnia: nam ipse rex omnium est, distinguens in eis potentia sua a prophanis res sanctas.

3 Cui nam [a] contulit ut enuntiet opera ipsius? aut quis pervestigavit magna ipsius facta?

4 Robur majestatis ipsius quis enumeret? & quis propositurus sit [b] enarrationem miserationum ejus?

5 Non possunt minuere aut addere, neque pervestigare possunt *homines* mirabilia *opera* Domini.

6 Cùm absolverit homo, tum principium est, cumque desiverit, tum dubitaturus est, *unde incipiat*.

7 Nam quid est homo? & quis usus illius? quodnam est bonum illius? & quod malum illius?

8 Numerus dierum hominis, ut sint plurimi, est annorum centum: sed [c] cuique præfinitum obdormiendi tempus omnium ratiocinio non potest computari: tanquam gutta aquæ e mari, & tanquam calculus arenæ, ita sunt mille anni inter dies seculi.

9 Propterea longanimus est Dominus erga illos, & diffundit misericordiam suam in illos.

10 Vidit & agnovit exitum exorum malum futurum esse:

11 Propterea copiosam adhibuit placationem suam.

12 Misericordia hominis est erga proximum suum:

13 Misericordia verò Domini erga omnem carnem.

14 Arguens, erudiensque, docens, & convertens, ut pastor gregem suum,

15 Excipientium eruditionem miseretur, & festinantium ad judicia ejus.

16 [*] Fili, [d] secundis rebus utens ne præbeas reprehensionis argumentum, neque in ulla oratione molestiam sermonis improbi.

17 Nónne æstum sedat ros? sic melior est sermo donatione.

18 Ecce nónne sermo superat donationem bonam? at utrunque est penes hominem gratia præditum.

1 *Communi*] Nempe rebus creatis omnibus, ut ortum & interitum habeant: & penes ipsum solum in rebus omnibus constat perfectio, ut docent sequentia.
a Græc. *effecit*.
b Græc. *enarrare*.
c Græc. *non supputabili autem omnibus numero est cujusque dormitio*.
16 *Fili*] i. videas ut secundis & adversis rebus, sive abundes sive indigeas, sive des, sive petas, ut sermonem tuum temperes, & omnem offensam avertas.
d Græc. *in bonis ne des reprehensionem*.

19 Stultus

19 Stultus ingratè exprobrat, & donum invidi tabefacit oculos.

20 Priusquam loquaris disce, & ante invaletudinem cura.

21 Ante judicium compara te ipsum ut benefacias, & hora animadversionis placationem [e] consequeris.

22 Antequam infirmeris, abjice te continentia, & tempore peccatorum demonstra conversionem.

23 Ne impedias quin reddatur tempestivè votum, neque differas ad mortem usque [f] justè facias.

24 Antequam voveas, compara te ipsum, ac ne esto similis viro tentanti Dominum:

25 Recordare indignationem *venturam* diebus mortis, & tempus vindictæ *venturum* [g] cùm faciem avertet Deus.

26 Recordare tempus famis tempore abundantiæ, paupertatem & indigentiam [h] quando eris dives.

27 A matutino ad vespertinum usque commutatur tempus, & omnia ista sunt cita coram Domino: homo sapiens in re qualibet religiosè metuet, & diebus peccatorum attentè cavebit a delicto; insipiens verò non observat tempus.

28 Omnis *vir* intelligens sapientiam & eruditionem agnovit,

29 Et ei qui [i] adeptus est illam celebrationem tribuit.

30 Qui intelligentes sunt, ii quoque sermonibus sapientiam testantur, & destillat parœmias accuratas in vitam: [k] optima est fiducia in Dominum solum, quandoquidem mortuum cor adhæret rei mortuæ.

31 [l] Ne sequaris concupiscentias tuas, sed prohibe *te* a tuis appetitionibus.

32 Si suppeditaveris animo tuo rem quam concupiscit, quæ lubet ipsi; facies [m] ut gaudeant inimici tui de eo, qui invident tibi.

33 Ne læteris de multis deliciis tuis, neque requiras consilium illarum *adipiscendarum*.

34 Ne fias pauper convivia ex fœneratione frequenter exhibendo, cùm nihil est in mersupio tibi: nam famosus esses insidiator tuæ ipsius vitæ.

e Græc. *invenies.*

f Græc. *justificari.*

25 *Venturam*] nēpe si temere tentaveris Dominum, ut Ecclesiast. 5.

g Græc. *in aversione faciei.*

h Græc. *in die divitiarum.*

i Græc. *invenit.*

k Græc. *melior.*

30 *Quandoquidē*] ætiologiam hanc accipio hoc modo: Deus solus vivens, adeoque vita ipsa est. ac proinde quisquis alteri quàm Deo confidit, non tantum rem mortuam pro vivente amplectitur, sed etiam ipse jam eò mortuus est quòd derelinquit vitam.

l Græc. *ne eas post.*

m Græc. *gaudium inimicorum tuorum.*

CAPUT XIX.

1 OPERARIUS ebriosus non solet ditescere, & qui nihili facit res parvas paulatim ruit.

2 Vinum & mulieres seducunt intelligentes; & qui agglutinatur scortis, est audax:

3 Tineæ & vermes hæreditariò possidebunt illum, & arefiet [a] traductus in exemplum infamiæ maximæ.

4 Qui citò credit *se illis*, levis est animo, & qui peccat, in [b] seipsum delinquit.

5 Qui lætatur de constitutione prava condemnabitur; qui verò oculum contra voluptates intentum habet, coronam parat vitæ suæ.

6 Qui compos est linguæ suæ, [c] cum altero sine pugnis traducet vitam, & qui odit loquacitatem, minimè afficitur malo.

7 Nunquam repetas sermonem, & nihil tibi detrimento erit.

8 Ne enarra apud amicum aut inimicum [d] rationes alienæ vitæ; & nisi in te redundaturum esset crimen peccati, ne reveles:

9 Nam qui audiverit te, & observaverit te, is suo tempore odio habiturus est te.

10 Audivisti sermonem? moriatur apud te, & bono animo esto; non enim rumpet te.

11 [e] A sermone stultus cruciatur doloribus, ut a fœtu parturiens.

12 Ut sagitta fixa in femore hominis, ita est sermo in ventre stulti.

13 Argue amicum, ne quando fecerit; & si fecerit, nequando pergat:

14 Argue proximum, ne quando dixerit, & si dixerit, ut non repetat.

15 Argue amicum; nam sæpe existit vana calumnia, & ne cuivis sermoni credito [f] animus tuus.

16 Est qui labitur sermone, sed non ex animo; ecquis autem est qui non sit lapsus lingua sua?

17 Argue proximum antequam mineris; & concede locum legi Altissimi cùm ira vacas.

18 Reverentia Domini [g] principium est quo ad accipiendum *proximum* adduceris, & sapientia ab eo dilectionem comparat: cognitio mandatorum Domini est eruditio vitæ, & qui faciunt res placentes ei percipiunt immortalitatis [h] fructum: reverentia a Domino est tota sapientia & omni sapientiæ adest effectio legis & cognitio omnipotentiæ ejus; servus qui dicit Domino, ut placet *tibi* non faciam; & si postea faciet, irritat altorem suum.

19 Improbitatis scientia non est sapientia; neque est prudentia, ubi consilium peccatorum est.

20 Est improbitas quæ eadem abominanda est, sed est insipiens qui parum valet sapientia.

21 Præstat timidus qui trepidat in intelligentia, eo qui abūdat prudentia & transgreditur legem Altissimi.

22 Est astutia accurata quæ ipsa injusta est, & est qui pervertat gratiam in proferendo judicio; sed qui justè judicia pronuntiat hic sapiens est.

23 Est qui pravè agens flexus ambulat [i] pullatusque; sed apud se plenus est ignito dolo.

24 Unà quidem deflectit vultum, & surdum voluntariè agit, sed ubi non cognoscitur [k] priùs te afficiet malo.

25 Etiamsi pre tenuitate roboris impeditus fuerit a peccando; si occasionem invenerit, afficiet malo.

26 Ex aspectu cognoscitur vir, & ex [l] obvia personæ specie cognoscitur qui valet mente.

27 Ornatus viri, & risus dentium, gressusque hominis enuntiant constitutionem ejus.

28 Est redargutio quæ intempestiva est, & qui tacet *eam*, is quoque prudens est.

a Græc. *intraductione majore.*

b Græc. *animam suam.*

c Græc. *non pugnanti convivet.*

d Græc. *vitæ alienæ.*

8 *Nisi in te*] id est, nisi tu ipse dissimulando onerares te crimine, aut suspicione criminis.

e Græc. *a facie sermonis.*

12 *Ita est*] id est, non magis a stulto contineri potest quis fœtus a parturiente, aut sagitta a trāsfixo homine.

f Græc. *sis.*

17 *Concede*] i. ne priùs transversus abripiaris ira quàm ex proximo cognoveris id cujus nomine putabas irascendum.

g Græc. *principium acceptionis.*

18 *Servus*] explicatio proximè præcedentis dicti ab exemplo domestico: servus qui reveretur herum suum, sapit & facit voluntatem ejus agnoscens imperium ejus, sic etiam pius hos officiorum gradus persequitur erga Deum & dominum suum.

h Græc. *arborem, metonymicè. Hebraismus.*

20 *Est imp.*] q. d. scitè distinguendum est inter eos qui certa malitia improbè in peccatis se ipsos occupant, & eos qui animi imbecilitate abducuntur: quæ duo genera deinceps amplificantur.

i Græc. *pullicie.*

24 *Prius*] nempe quàm percipiatur aut cognoscatur ab.

k Græc. *præveniet tibi malefaciendo.*

l Græc. *occursione personæ.*

CAPUT XX.

1 QUEMADMODUM melius est redarguere, quàm occultè indignari: sic

1 *Quemadmod.*] Sensus est: utrumque horum æquè salutare est, peccantem officiosè redarguere, & peccatum confiteri; nec facilè judices utrius libertas anteponenda sit, reprehendentis, an confitentis culpam.

qui

qui redarguenti confitetur, a detrimento prohibebitur.

2 [a] Ut concupiscentia eunuchi de vitianda puella, ita est quisquis vi exercet judicia.

3 Est tacens qui sapiens deprehenditur, & est aliquis odiosus præ multa loquacitate sua.

4 Est tacens eò quòd non habet responsionem, & est tacens qui opportunitatem novit.

5 Vir sapiens taciturus est ad opportunitatem usque, procax verò & insipiens opportunitatem transilit.

6 Qui abundat sermone, abominationi est; & qui potentiam sibi arrogat, odio est.

7 Quàm pulchrum est hominem reprehensũ declarare resipiscentiam! sic enim voluntarium peccatum fugiturus es.

8 Placent quidem mala viro peccatori, sed inventum est ad detrimentum ipsius.

9 Est donatio quæ tibi non profutura est, & donatio est cujus dupla futura est retributio.

10 Accidit diminutio propter gloriationem, sed est qui per humilitatem extulit caput.

11 Est qui parvo emit multa, sed illa persolvit septuplo.

12 Sapiens se ipsum reddit sermonibus amabilem, stultorum verò gratiæ effunduntur.

13 Donatio insipientis non est tibi si acceperis profutura, similiterq; etiam invidentis, propter necessitatem [a] ab eo impositam; nam oculi ejus *spectant* ut pro uno accipiant multa.

14 Pauca dabit; sed exprobrabit multa, & aperiet os suum tanquam præco.

15 Hodie mutuò dabit, & cras repetat odiosus Domino & hominibus *vir* hujusmodi.

16 Stultus dicet; non est amicus mihi, non est gratia [b] beneficiorum meorum:

17 Qui comedunt [c] cibum meum sunt vani lingua.

18 O quoties & quàm multi istum derisuri sunt ! [d] nam neque illud quod habuit, acceptum recto sensu dedit, neque similiter quod non habet ipsi perinde est.

19 Lapsus a pavimento tolerabilior est quam lapsus a lingua: ita ruina malorum [e] studiosè advenit.

20 Homo ingratus, [f] sermo intempestivus in ore rudium assiduè futurus est.

21 Ab ore stulti *prolata* reprobatur parabola: nequaquam enim dicit eam tempore suo.

22 Est qui vetatur peccare præ indigentia, ac ne in sua quidem quiete compungitur.

23 Est qui perdit se ipsum pudore, & quidem personæ observatione se ipsum perdit.

24 Est qui gratiam ex verecundia promittit amico, deinde gratis eum inimicum parat.

25 Labes mala est in homine mendacium, & in rudium ore assiduè versatur.

26 Optabilior est fur quàm [e] mendax assiduus, utrique verò perditionis hæreditatem consequentur.

27 Mores hominis mendacis sunt [f] ignominiosi, & pudor ejus comitatur ipsum assiduè.

28 Sapiens provecturus est se ipsum sermonibus, & vir prudens magnatibus placiturus.

29 Qui [g] colit agrum suum, altiorem faciet acervum suum, & qui magnatibus placet, veniam exorabit injustitiæ suæ.

30 Zenia & dona excecant occulos sapientum, & velut pastomis ori indita avertunt reprehensiones.

31 [h] In sapientia occulta, & thesauro abdito, quæ nam est utrobique utilitas?

32 Præstat homo occultans stultitiam suam homini occultanti sapientiam suam.

33 Præstat tolerantia [i] infracta in quærendo Domino, homini suam ipsius vitam sine Domino [33] agitanti.

2 *In concupiscentia*] Id est, corrumpuntur quidem judices; sed judicia ipsa ac potius justitia minimè: nam justitia non est ab hominibus, qui circumvenire possint; sed a Deo, cujus integritas in dicendo jure non magis ab homine cõstuprari potest quam ab eunucho impotentissimo virgo: quod enim differtur non aufertur judicium ipsius ineluctabili.

a Græc. *ejus.*
b Græc. *bonis meis.*
c Græc. *panem.*
16 *Nam neque*] id est, ab ambobus nominibus in ludibrium ille traducitur: primùm enim donum ipsius nam est donum, cum ... mente donaverit quam donatorem hilarem & gratiosum decet; deinde verò condolet de re donata, quam si ea carere maluit potuisset. hic autem duo sunt Hebraismi sententia metalepsis in ... dendi verbo, quam bene Hieronymus observavit, ut Esai 25, 2. deinde ellipsis negationis ... in posteriore membro.
d Græc. *Accepit.*
19 *Studiosè*] id est, ultro sese offeret ac diligentissimè: metaphora.
20 *Sermo intemp.*] id est, hominis ingrati atque inepti sermones alieni sunt: sed appositio in verbis Hebræis gratiam habitura esset latino sermoni insolens.
e Græc. *mentiens.*
f Græc. *ignominia.*
g Græc. *operatur terram.*

h Græc. *sapientia abdita & thesaurus non apparens, quæ utilitas in ambobus? pleonasmus Hebraicus.*
i Græc. *non aversabilis.*
33 *Agitanti*] id est, circumducenti & quasi rotis huc illuc versanti instabilitate maxima.

Caput XXI.

1 Fili, *cùm* peccasti, ne pergas ampliùs; sed priorum causa deprecare.

2 Tanquam a [a] serpente fuge a peccato: nam si accesseris ipsum, mordebit te.

3 Dentes leonis sunt dentes ejus, tollentes animas hominum:

4 Similis gladio ancipiti est omnis iniquitas, plagæ illius non est curatio.

5 Insultatio & contumelia desolant divitias: ita superbiorum domus desolabitur.

6 [6] Præcatio pauperis ab ore *ipsius* ad aures *solum* illius, sed judicium illius studiosè advenit.

7 Qui odit reprehensionem, vestigio insistit peccatoris; sed qui reveretur Dominum, convertetur ex animo suo.

8 Notus e longinquo est qui valet lingua; sed consyderatus novit, cum ille labitur.

9 Qui ædificat domum suam pecuniis alienis, est ut qui colligit sibi ipsi lapides ad tumulum sepulturæ suæ:

10 Stuppa coacta est iniquorum cõgregatio, & [b] consumit eos flamma ignis ad perditionem.

11 Via peccatorum lapidibus quidem complanata est: sed in extremo ejus est mortis fovea.

12 Qui custodit legem Domini, tenet intelligentiam ejus.

13 Assumptio autem sapientiæ est cõsummatio reverentiæ Domini.

14 Non erudietur is qui non est [14] solers.

15 Solertia enim est quæ multiplicat *illi* [c] acerbitatem.

16 Cognitio sapientis velut inundatio multiplicari solet, & consilium ejus ut castus fons vitæ.

17 Intestina stulti similia sunt confracto vasi: ullam scientiam non tenent in vita sua.

18 Sermonem sapientem cùm audiverit scitus, laudat eum & [d] [18] adhibet sibi: sin eum audivit qui caret intelligentia, & displicet ipsi, & avertit eum post tergum suum.

19 Narratio stulti est tanquam onus in via: in labiis verò intelligentis invenitur gratia.

20 Os prudentis in Ecclesia requiri solet.

21 Tanquam domus deleta, ita est stulto sapientia: cujus sermones si cum animo reputentur, cognitioni hominis vacantis intelligentia sermones insunt quos nequeas perquirere.

22 [e] Pro pedicis est in pedibus dementium eruditio, & velut manicæ ad manum dexteram.

23 Stultus in risu extollit vocem suam, vir autem solers vix placidè arrisurus est.

24 Tanquam mundus aureus est prudenti eruditio, & tanquam armilla imposita brachio dextero.

a Græc. *a facie serpentis.*
6 *Præcatio*] id est cùm pauper divitem contumeliosum deprecatur, aures quidem illius, sed animũ minimè afficit; ac propterea judicium Dei contumeliosum hominem affecturum est duritiæ tantæ & inhumanitatis nomine.
b Græc. *consummatio eorum est flamma.*
14 *Solers*] nempe in custodienda lege Domini: nam hic versus & sequentes sunt duorum præcedentium exegetici.
c Græc. *amaritudinem.*
d Græc. *ad se apponit.*
18 *Adhibet sibi*] id est sibi ipsi applicat; sic accipiendum docet antithesis.
e Græc. *pedica.*

25 Pes

25 Pes stulti [f] citò infertur in domum *alterius*, sed homo peritus multarum rerum pudore ab ea continebit se.

26 Imprudens a foribus flexus in domum introspicit, sed vir eruditus consistit foris.

27 Ruditas est hominis [g] cum auscultat ad fores, prudens verò ignominiam istam gravabitur.

28 Multiloquorum labia res narrant quæ non attinet ipsos, prudentum verò sermones statera ponderantur.

29 In ore stultorum est cor ipsorum, in corde autem sapientum est os ipsorum.

30 Cùm execratur impius "satanam, is suam ipsius animam execratur.

31 Inquinat suam ipsius animam susurro; & ubicunque inquilinus fuerit, odio futurus est.

f Græc. *citus in domo*.

g Græc. *auscultare*.

30 *Satanam*] qui homicida est a principio, mendacium & impiorum pater.

Caput XXII.

1 LAPIDI conspurcato comparatur piger, & quisque exsibilat ignominiam ejus.

2 Stercori bubulo e sterquiliniis comparatur piger, quem quisquis tollit, manum solet excutere.

3 Pudor patri est in genitura filii carentis eruditione, & filia *talis* ad detrimentum gignitur.

4 Filia prudens hæres viri sui futura est; quæ autem pudore afficit *eum*, ad tristitiam genitoris *afficit*.

5 Patrem virumque pudore afficit audax, sed apud utrosque ignominiosa futura est.

6 Musicorum *sonorum* in luctu narratio intempestiva est, flagella verò & correctio tempore sapientiæ.

7 Liberi qui cum vita bona educantur, suorum genitorum abscondunt ignobilitatem, liberi qui in contemptu & ruditate exultant, inquinant nobilitatem cognitionis suæ.

8 Conglutinat testam qui docet stultum, & excitat dormientes e profundo somno; narrat dormitanti qui narrat stulto: nam [a] consummata narratione dicet, quid est?

9 Mortuum defle, quia defecit *eum* lux, & stultum defle, quia defecit eum intelligentia.

10 Suavius defle mortuum, quia requievit:

11 Nam stulti vita [b] gravior est morte.

12 Luctus mortui septemdialis est, sed stulti ac impii *luctus perdurat* omnibus diebus vitæ ejus.

13 Cum insipiente ne habeas sermonem multum, neq; ambules cum eo qui caret intelligentia: nam ut nullo sensu est, omnia tua nihili facturus est.

14 Cave ab illo ut molestiam non habeas, & [c] "quisquiliis ejus minimè inquineris.

15 Declina ab illo & requiem [d] consequêris, & nequaquam securus esto in dementia ejus:

16 "Plumbo futurum esset aliquid gravius, & si quod aliud nomen est rei alicui graviori plumbo.

17 Arenam, & salem, & massam ferri facilius est ferre, quàm hominem vacantem intelligentia.

18 Coaxatio lignea devincta ad ædificium concussione non dissolvitur: ita cor statuminatum super [e] consulta cogitatione nullo tempore timore perterrebitur.

19 Cor fundatum super intelligente cogitatione est "velut ornatus [f] arenati in pariete xysti.

20 Valli in alto siti ex adverso venti nequaquam mansuri sunt;

21 Ita cor meticulosum in cogitatione stulti ex adverso cujusque timoris minimè permansurum est.

22 Qui pungit oculum, elicit lachrymas; & qui pungit cor, provocat sensum.

23 Qui mittit lapidem in volucres, abigit illas; & qui probris afficit amicum, dissolvit amicitiam.

24 Si in amicum strinxeris gladium, ne desperes: est enim [g] reconciliationis via.

25 In amicum si aperueris os, ne verearis, est enim componendi ratio, præterquam ex probro, superbiaq; & arcani revelatione, & doloso ictu: ex his enim omnis amicus aufugit.

26 [h] Fide utere erga propinquum in paupertate *illius*, ut læteris rebus secundis illius.

27 Tempore afflictionis permane apud illum, ut cohæres sis hæreditatis illius: "neq; enim semper [i] circumhærentem constitutionem oportet contemnere, neque admirabilis est dives qui non habet mentem.

28 Ante ignem *præit* vapor camini & fumus, sic ante [k] cædes convitia.

29 Amicum protegere non erubescam, & a conspectu ejus nequaquam abscondam me;

30 Quòd si mala mihi per ipsum evenerint, quisquis audiverit cavebit ab illo.

31 "O si quis inderet mihi ad os meum custodiam, & ad labia mea sigillum solers; ut non corruerem repentè ab illa, & me non perderet lingua mea.

a Græc. *in consummatione*.

b Græc. *suprà mortem est*.

c Græc. *excussione*.

14 *Quisquiliis*] Id est per me ludibrium pedes excutiat contra te, & velut ramentis pedum in te conjectis te ipsum commaculet.

d Græc. *inveniet*.

16 *Plumbo*] id est, si dissimulares securè dementiam stulti, tandem experientia cognosceres eam plumbo, & si qua alia res gravior plumbo nominari potest, longè graviorem esse, ut sequens versus explicat.

e Græc. *sensu*.

19 *Velut*] id est, convenientissimum est, quemadmodum in xystis sive hypæthris ambulationibus atque gymnasiis convenientissimum est parietes a . . . aut marmorato æquabili & politissimo incrustari.

f Græc. *arenato*.

g Græc. *regressus*.

h Græc. *fidem posside*.

27 *Neque enim*] id est, non decet virum bonum ex præsente specie temporibusq; judicare.

i Græc. *circumscriptionem*.

k Græc. *sanguinis*.

31 *O si quis*] optantis verba ex Hebræorum usu.

Caut XXIII.

1 DOMINE pater & dominator totius vitæ; ne derelinquas me in consilio "istorum, neque sinas me inter istos cadere.

2 (Quis instituerit in cogitationem meam flagella & in corde meo eruditionem sapientiæ?) "ut in peccatis errore commissis tu mihi parcas Domine, & non sinas eorum contumelias qui ex professo peccatores sunt:

3 Ut non multiplicentur errores mei & abundent peccata mea ad contritionem; itaque corruam coram adversariis, & gaudeat de me inimicus meus, ii quorum spes procul est a misericordia tua.

4 Domine Pater & Deus vitæ meæ, elationem oculorum ne tribuas mihi, & giganteum animum semper amove a servis tuis.

5 Spes inanes & cupiditates averte a me, & contine semper eum qui cupit servire tibi: ventris appetentia & concubitus ne occupent me, & animo impudenti ne tradas me famulum tuum.

6 Audite, liberi, eruditionem oris veracis; quam qui servabit, minimè deprehendetur labiis ipsius.

1 *Istorum*] Qui ex professo peccatores sunt, prout sequente versu nominantur: relativum præiens antecedenti ex Hebræorum usu.

2 *Ut in peccatis*] id est, ut non sinas me per errorem peccata committere tanquam si parceres flagellis & eruditioni meæ, ac proinde me non domitum manu tua peccatis permitteres: sic accipiendum docent sequentia.

7 In sua imprudentia intercipietur peccator, & convitiator superbusq; offendent istis.

8 Juramento ne assuefacias os tuum, & nominare sanctum ne assuefias.

9 *Nam quemadmodum famulus [a]non paucis vibicibus afficitur, de quo assiduè habetur quæstio; ita qui jurat & Deum semper nominat, a peccato minimè mundus erit.

10 Vir qui multum jurat plenus est iniquitate, & non abscedet a domo ejus flagellum.

11 Cùm abundabit peccatum ejus in ipso, etiamsi despexerit, peccat *dupliciter.

12 Quòd si inaniter juravit, justus nō habebitur: nā implebitur domꝰ ejꝰ [b]inductis flagellis.

13 *Est sermo circumvestitus morte, ne deprehendatur iste in hæreditate Jahhakobi.

14 Nam a piis omnia hæc abstitura sunt, qui in peccatis non involventur.

15 [c]Intemperanti juramento ne assuefacias os tuum: huic enim [d]culpa inest peccati.

16 Recordare patris & matris tuæ, nam inter magnates consedebis,

17 Ne fortè oblivioni tradaris corā illis, & cōsuetudine tua ipsius marcescas; velles enim te non natū esse, & diē execrareris partus tui.

18 Homo consuescens sermonibus [e]probrosis, omnibus diebus suis nequaquam erudietur.

19 *Duo genera [f]multum peccant, & tertium adducit iram:

20 Animus fervidus ut ignis ardens, qui non extinguitur donec consumptus sit:

21 Homo scortator peccans in suo ipsius corpore, qui non desinit donec ignē accenderit.

22 Scortatori homini quilibet cibus suavis est, nequaquam cessaturus est donec moriatur.

23 Homo digrediens e cubili suo, dicens cum animo suo, quis videt me?

24 Tenebræ circūstant me, & parietes tegunt me, & nemo videt me, quid vererer? peccata mea minimè recordabitur Altissimus:

25 Cui timori sunt oculi hominum, quasi non noverit oculos Domini altissimi millies sole lucidiores esse,

26 Qui inspiciunt omnes vias hominum, & conyderant in partes occultas usque,

27 Cui antequam hæc omnia crearentur nota erant omnia, similiterq; postquam consummata sunt pervidet omnia.

28 Hic in plateis civitatis vindicabitur, & ubi non suspicatus fuerit deprehendetur.

29 Similiter etiam mulier relinquens virum suum, & [g]hæredes ex alio parans.

30 Etenim primùm non paruit legi Altissimi, ac secundò in virum suū deliquit, tertiò verò scortatione adulteravit, & ex alio viro præbuit liberos.

31 Hæc in Ecclesia producetur, & in liberos hujus animadversio erit.

32 ‖Non mittent in diversum filii istorum radicem, & rami istius non ferent fructum:

33 Relinquet ad execrationem memoriam sui, & probrum istius non delebitur.

34 Ita cognoscent qui reliqui facti fuerint, nihil esse melius reverentia Domini, & nihil suavius eo qui attendit mandatis Dei.

35 Gloria magna est sequi Deum, & longitudo vitæ *in eo sita est*, [h]ut accipiaris ab illo.

Caput XXIIII.

1 Sapientia *laudat [a]se ipsam, & in medio populi sui gloriatur.

2 In Ecclesia Altissimi os suum aperit, & coram potentia ejus gloriatur, *dicens*,

3 Ego ex ore Altissimi, proveni, & tanquam nebula cooperui terram:

4 Ego in excelsis *locu* tentorium habui, & *fuit* thronus meus in columna nubis:

5 Rotunditatem cœli circuivi sola, & in profunditate abyssorum ambulavi:

6 In fluctu maris & in tota terra, atq; in omni populo ac gente acquisivi:

7 Et apud hæc omnia quæsivi requiem, ut in hæreditate alicujus commorarer.

8 Tunc mandavit mihi creator omnium, & qui creavit me fecit ut requiesceret tentorium meum, dicens,

9 In Jahhakobo tentorium pone, & hæres esto Jeruschalaimis.

10 Ante seculum a principio creavit me, & in secula minimè defectura sum, in tentorio sancto coram illo ministravi.

11 Atq; ita Tzijone stabilita sum, in civitate sanctificata similiter fecit ut quiescerem, & Jeruschalaimis est potestas mea.

12 Itaq; radicata sum in populo affecto gloria, in parte Domini, hæreditatis ipsius.

13 Tanquam cedrus in Libano exaltata sum, & tanquā cupressus in mōtibus Chermonis.

14 Tanquam palma *Hhengedi exaltata sum, & tanquam plantæ rosæ Jerichuntinæ:

15 Tanquam olea decora in specioso campo, & tanquam platanus ex aquis exaltata sum:

16 Tanquam cinnamomum, & tanquam pila aromatica, & tanquam myrhha electa [b]emisi odorem bonum:

17 Tanquam galbanum, & onyx, stacteque, & tanquam thuris vapor in tabernaculo.

18 Ego velut terebinthus extendi ramos meos, suntq; [c]gloriosi & gratiosi rami mei.

19 Ego tanquam vitis germinans protuli odorem bonum: & flores mei [d]afferunt fructū gloriosum & divitem.

20 Ego mater sum dilectionis optimæ, reverentiæq;, & cognitionis, & spei sanctæ:

21 Quas cōmunico cū liberis meis omnibus, semper futuras iis *qui indicuntur ab ipso.

22 Accedite ad me qui cupitis me, & fructibus meis quos gigno implemini:

23 Nam memoria mei dulcior est melle, & hæreditas mea favo mellis.

24 Qui comedunt me, adhuc esurient; & qui bibunt me adhuc erunt sitientes mei.

25 Qui auscultat mihi, pudore non afficietur unquam, & qui [e]colunt me, *nō aberrabunt:

26 Hæc omnia *dicit* liber fœderis Dei altissimi,

27 ‖Lex quam mandavit nobis Mosche hæreditariam in congregationibus Jahhakobi: ne [f]deficiatis, quin robore valeatis in Domino; ut confirmet ipse vos, agglutinamini ipsi: Dominus omnipotens Deus solus est, neque est ampliùs præter ipsum servator:

28 Qui implet omnia tanquam *Pischon sapientia sua, & tanquam Tigris diebus novorum *fructuum*:

29 Qui replet tanquam Euphrates intelligētia, & tanquam Jarden diebus messis:

30 Qui demonstrat tanquam lucem eruditionem scitam, & tanquam Gichon diebus *flavescentis segetis.

31 Non [g]agnovit primus perfectè illam, similiterq; ultimus non pervestigavit illam:

32 Nam *ex mari plurimæ emergunt cogita-

9 *Nam quemadmodum*] justa fit comparationis hujus [illegible], duo versus conjungendi sunt; quod quicunque non animadverterunt, plurimum in hujus loci interpretatione laborarunt. sensus est, servum de quo propter maleficia continua habetur quæstio, eodem loco habendum esse atque hominem juramentis deditum: utrumque reum esse peccati, hoc verò & indesinenter flagellatum iri, vers. sequente.

a Græc. *non minuitur a vibice.*

11 *Dupliciter*] nempe quòd peccat, & quòd despiciens peccati gravitatem, Deum ipsum despicit, & in peccatis magis ac magis involvitur.

b Græc. *inductione.*

13 *Est sermo*] nempe juramentum ejusmodi: nam in sermone de juramentis pergit usq; ad versum. 18.

c Græc. *intemperantia juramenti.*

d Græc. *sermo.*

e Græc. *probri.*

19 *Duo genera*] hæc [illegible] proponit deinceps ad finem usque [illegible] hominem a [illegible] æstuantem, vers. sequente; adulterū, [illegible] ad versum 32. [illegible] adulteram, reliquo [illegible].

f Græc. *multiplicant peccata.*

g Græc. *hæreditatem.*

‖ *Sapientiæ* 3. & 4.

h Græc. *te accipi.*

1 *Laudat*] id est, se [illegible] prædicat per [sp]iritum dei iis laudibus quæ sequuntur [us]que a versu 3.

a Græc. *animam* [illegible].

14 *Hhengedi*] de quo vide Gene. 14. sic autem legendum cùm libri veteres ostendunt, tum ipsa sententia.

b Græc. *dedi.*

c Græc. *gloriæ & gratiæ.*

d Græc. *sunt fructus gloriæ & divitiarum.*

21 *Qui indicuntur*] id est, quos mihi dedit pater, ut Christus loquitur Joan. 10.

e Græc. *operantur in me: metaphora a terra.*

25 *Non aberrabunt*] a verò scopo qui piorum animis objectus est: sic interpretam ut Græcam vocem ex notatione illius, & præcedentis membri comparatione.

‖ *Deut* 33.

f Græc. *dissolvamini valere.*

28 *Pischon*] de his nominibus quatuor vide Gene. 2. 11. & sequentibus: pertinent enim ad fluvios duos Euphratem & Tigrin, qui Babyloniam atque Seleuciam fœcundant restagnatione sua, ut testantur Herodotus, Diodorus, & Plinius, lib. 18. Naturalis hist. cap. 17. & 18. Hîc autem ellipsis est relati & sequentib. ver. pro eo quod est tanquā Pischon &c. replent adjacentem agrum.

30 *Flavescentis seg.*] nam sub illud tempus exundant Euphrates & tigris, quod significatur voce Græca: etsi alii interpretantur vindemiam, quæ in Babylonia & circa Euphratem nulla est; dicitur enim τρύγητος non ἀπὸ τῆς τρυγὸς, id est, a vino; sed ab aridirate quæ segetem maturat, ac proinde ei τρύγης & τρυγήτου nomen dedit; quamvis a verbo τρύχω deducit Phavorinus.

g Græc. *consummavit agnoscere.*

32 *Ex mari*] id est, infinito fonte; metaphoricè.

tiones illius & cōsiliū illius ex abysso magna.
33 Ego sapientia tanquā fossa ducta e flumine,
34 Et tanquā aquę ductus, processi in paradisū:
35 Dixi, irrigabo optimum hortum meum, & inebriabo areolam justam meam.
36 Ecce autem factus est mihi ex fossa fluvius, & ex fluvio meo factum est mare:
37 Quia eruditionem tanquam matutinum tempus illustro, & demonstro eam in longinquum usque.
38 Quia doctrinā 'ad prophetiā effundo, quam relicturus sum in generationes æternas.
39 Videtis me non mihi soli laborasse, sed omnibus qui exquirunt illam.

Caput XXV.

1 Tribus rebus 'speciosus effectus sum & surrexi speciosus coram Domino, coram Domino & hominibus:
2 Concordia fratrum, & amicitia propinqui & viro ac muliere quibus inter ipsos convenit.
3 Tria verò genera odit anima mea, & infensus sum valdè vitæ illorum:
4 Pauperem superbum, & divitem mendacem, senemq; mœchum [a] minima præditum intelligentia.
5 In juventute tua si nihil coëgeris, quomodo poteris in senectute tua [b] consequi?
6 Quàm speciosum est canitiei judicium, & senioribus cognitio consilii!
7 Quàm speciosa est senum sapientia, & gloria præditis *decora* cogitatio atque consilium!
8 Corona senum est experientia multiplex, eorumque gloriatio reverentia Domini.
9 Novē cogitata prædicavi beata esse ex animo meo, & decimū proloquar lingua mea.
10 Homo de liberis lætans *beatus est*, *&* qui vivens videt ruinam inimicorum:
11 Beatus qui habitat cum uxore intelligente, & qui lingua non labitur, & qui non servit homini indigno se.
12 Beatus qui [c] adeptus est prudentiam, & qui *eam* narrat ad aures audientium.
13 Quàm magnus est qui adeptus est sapientiam! sed nemo est qui superet reverentem Domini.
14 Dilectio autem Domini supra omnia excellit ad illustrationem.
15 Qui tenet eam, cui comparari posset?
16 Reverentia Domini principiū est dilectionis ejus, fides verò principium agglutinationis [d] ad illum.
17 'Omnem plagam, modo ne plagam cordis; & omnem improbitatem, [e] modò ne improbitatem mulieris;
18 Omnem [f] invasionem, modò ne invasionem 'osorum; & omnem ultionem, modò ne ultionem inimicorum:
19 (Non est caput valentius capite serpentis, neq; est animus valentior animo inimici)
20 Habitare cum leone & dracone malim, quàm habitare cùm improba muliere.
21 Improbitas mulieris mutat faciem illius, & faciem illius offundit tenebris *ut sit* 'tanquam ursa.
22 Inter propinquos suos accumbens vir illius etiam [g] invitus propter illam ingemiscet.
23 Exigua est omnis improbitas ad improbitatem mulieris, [h] sorte peccator accidat illi.
24 Vt ascensus arenosus ad pedes senis, ita est mulier garrula quieto viro.
25 'Ne accidas ad pulchritudinem mulieris, & mulierē ne concupiscas 'deliciarū causa.
26 Ira, & impudētia, ac turpitudo magna [i] inest mulieri, si suppeditaverit quæ opus sunt viro suo.
27 Cor humile, faciemque mœstam, & plagam cordis efficit mulier improba:
28 Manus remissas, & genua soluta quæ non consolatur virum suum in angustia.
29 A muliere principium est peccati, & per eam nos omnes morimur.
30 Ne des aquæ effluendi locum, neque mulieri improbę licentiam exeundi.
31 'Si non ambulat ad manum tuam,
32 A [k] carne tua reseca illam, da *libellum* & dimitte *illam*.

Caput XXVI.

1 ‖ Mulieris bonæ beatus est vir, & numerus dierum ejus duplex.
2 Mulier fortis lætitiā affert viro suo, & annos vitæ illius implet [a] prosperitate.
3 Bona mulier bona portio est, in partem [b] reverentibus Dominum dabitur:
4 ' Divitis enim ac pauperis animus bonus est erga Dominum, omni tempore vultum habentes hilarem exultant.
5 A tribus formidat cor meum, & a quarti conspectu metuo.
6 Calumnia civitatis, & concio populi,
7 Et obtrectatio, *ista* omnia supra mortem laboriosa sunt:
8 Sed [c] onerosa cordi & luctifica est mulier æmulans zelotypiā mulierem *alteram*:
9 Et flagellum est linguæ cum omnibus de re communicans.
10 'Jugum boum exagitatum *facit* mulier improba: qui habet eam ita est ut qui prehendit scorpium.
11 Iram magnam *efficit* mulier ebriosa, & vertiginosa, quæ inhonestam constitutionem suam minimè contegit.
12 Scortatio mulieris in elatis oculis atque in palpebris ejus cognoscitur.
13 In filiam [d] inverecundam confirma custodiam, ut cùm invenerit sibi licentiam esse non utatur *ea*.
14 [e] Impudentem oculum a tergo observa, ac ne mireris si delinquat in te.
15 Quemadmodum viator sitiens os aperit invento fonte, & de omni aqua propinqua bibit; ita adversum omnem palum sessura esset, & adversus telum apertura pharetram.
16 Gratia mulieris delectat virum ipsius, ossaque illius pinguefacit scientia illius.
17 Donatio Domini est mulier taciturna atque benevola, neque est [f] quicquam quo erudita illius anima commutari possit.
18 Gratia [g] suprema est pudica & fidelis mulier:
19 Neque est pretium ullum æquè pendendum ac temperans anima illius.
20 Ut sol Domini oriens in altissimis, ita pulchritudo bonæ mulieris est in ornamento domus ipsius.
21 Ut lucerna elucens in lychnucho sacro, ita est pulchritudo vultus *illius* in ætate stata.
22 Ut columnæ aureæ impositæ basibus argenteis, ita sunt pedes speciosi in pectoribus firmis *illius*.

38 *Ad prophetiam*] hoc est, ut eos qui accipiunt me efficiam prophetas, ex quorum ventre (ut loquitur Christus) profluunt rivi salientis aquæ Joan. 7.38. atque huc spectavit author cùm exemplum suum adduceret sequente versu.

1 *Speciosus*] id est, deterso mœrore omni recreor tantopere ut vultu testatam faciam lętitiam meam.

a Græc. *minutam intelligentia*.

b Græc. *invenire*.

c Græc. *invenit: sic deinceps*.

d Græc. *illum*.

17 *Omnem plagam*] hi versus propter ellipsin verbi obscuritatem permagnam habere visi sunt immeritò, cùm verbum habeatur vers. 20. quod cum his versibus conjungendum est. sensus est, se a Domino paratum esse omnes plagas perferre ab hominibus, omnes astus, omnemque violentiam, modò Deus eas plagas, technas, violentiamq; avertat quæ hîc describuntur: quàobrem eas exornat author sequentibus & se ipsum explicat.

e Græc. *ac non, & sic deinceps*.

f Græc. *inductionē*.

18 *Osorum*] id est, quam osores & inimici voluerint quasi dicat, modò ne tradatur anima mea desyderio inimicorum meorum, quemadmodum permultis locis optabat David.

21 *Tanquam ursa*] id est, ferocissima & nemini parcens: similitudo est in Scripturis frequens, ut 2. Sam. 17.8.

g Græc. *invitè*.

h Græc. *sors peccatorum*.

25 *Ne accidas*] id est, ne abjicias te: quod Latinè dicas, ne accidas ad genua aut pedes mulieris raptus amore formæ.

'*Deliciarum causa*] id est, propter delicias illius te victurum sperans in deliciis.

i Græc. *est mulier: sic versibus sequentibus duobus*.

31 *Si non ambulat*] id est, si in te, qui vir ipsius es minimè acquiescit, sed se nefariè adjungit alteri discedēs a manu tua, cui se data conjugii fide obstrinxerat.

k Græc. *carnibus tuis*.

‖ *Infrà ver. 21*.

a Græc. *pace*.

b Græc. *reverentiū*.

4 *Divitis*] Nempe qui bonam uxorem habet.

c Græc. *mœror cordis & luctus*.

10 *Jugum*] id est, conjuges inter se sunt veluti conjugati boves, quòd si mulier improba est, nihil ergo illo miserius.

d Græc. *non avertibilem: sic ver. 29*.

e Græc. *post impudentem oculum observa*.

f Græc. *commutatio eruditæ animæ*.

g Græc. *super gratiam*.

23 Fili, florem ætatis tuæ conserva sanum, ac ne des alienis robur tuum.

24 Cùm requisiveris ex omni agro 'fœcundam sortem, sere propria semina fretus bono genere tuo:

25 Ita fœtus tui superstites,& audenter generosum animum obtinentes [h] augescent.

26 Mulier [i] meretrix æqualis 'sui reputabitur; quæ autem subest viro,turris [k] defendés a morte reputabitur utentibus.

27 Mulier impia in partem iniquo dabitur, pia verò datur reverenti Dominum.

28 Mulier inhonesta ignominiã [l] *in virũ* excitabit, filia verò honesta etiã virũ verebitur.

29 Mulier inverecunda ut canis reputabitur, quæ autem verecundiam habet reverebitur Dominum.

30 Mulier honorans virũ suũ omnibus apparebit sapiens, quæ autẽ non honorat eum [m] superbè impia ab omnibus agnoscetur.

31 Bonæ mulieris vir beatus est,numerus enim annorum ejus futurus est duplex.

32 Mulier clamosa & loquax spectata est, ad arcendos inimicos *apta*:

33 Et hominis cujusque anima 'quæ similiter arcetur istis,in bellicis seditionibus [n] sibi ipsi degendum cogitat.

34 Duobus *nominibus* afficitur tristitia cor meum,& de tertio advenit mihi indignatio:

35 Si vir bellator inopia deficit, & viri intelligentes si [o] flocci fiunt,

36 Etsi quis revertitur a justitia ad peccatũ: hũc cõparabit Dominus [p] ut cędatur gladio.

37 Vix eximitur mercator e delicto, neque justus est a peccato caupo.

24 *Fœcundã sortem*] allegoria qua electa uxor cum agro fertili comparatur.
h Græc.*magnis-icabunt.*
i Græc.*mercenaria.*
26 *Sui*] i. porcæ similis: sic enim Græci appellant σὶ ἄλον ut a syagro distinguatur.
k Græc.*mortis.*
l Græc.*contrà eorum.*
m Græc.*in superbia.*
33 *Quæ similiter*] Græcam vocem aliud ferè significare novimus: sed si quis ad quæ bene expendat, videbit eam nõ ex nomine τρόπος (ut vulgus fecit interpretum) compositam esse, sed potius ex τρεπῶ, quæ posita est præcedente versu: atque hoc pacto hic locus habet evidentiam.
n Græc. *animam suam transfigit.*
o Græc.*stercorentur,ita dicamus.*
p Græc.*ad gladiũ.*

Caput XXVII.

1 'REI indifferentis gratia peccaverunt multi; & qui quærit abundare, oculum suum 'avertit.

2 Inter compages lapideas pangitur clavus, & inter venditionem atq; emptionem peccatum [a] ultrò citroque teritur.

3 Qui non obtinet [b] studiosè reverentiam Domini,hujus citò subvertetur domus.

4 Dum excutitur cribrum , remanent sordes; similiterque 'exuviæ hominis in eloquutione ejus.

5 Vasa figuli caminus probat,tentatio verò hominis colloquio ipsius *probatur*.

6 Culturam arboris demonstrat fructus illius, sic eloquutio cogitationis quæ inest cordi hominis.

7 Ante eloquutionem ne laudaveris quenquam,hæc enim est tentatio hominum.

8 Si sequaris jus,comprehendes ipsum: & indues ipsum velut talarem *vestem* gloriæ.

9 Volucres ad similes sibi divertunt , veritas verò ad eos revertitur qui [c] colunt *ipsam*.

10 Leo insidiatur venationi, similiterque peccatum iis qui operantur malum.

11 Narratio pii semper est cum sapientia, imprudens verò mutatur ut luna.

12 Inter eos qui carent intelligentia 'observa tempus; inter consyderatos verò assiduè versare.

13 Narratio stultorum [d] offensioni est , & risus eorum hæret deliciis peccati.

14 Sermo illius qui plurimùm jurat capillos arrigit, & certamen istorum [e] facit ut obstruamus aures.

15 [f] Effusionẽ sanguinis facit superborũ pugna,& convitiatio illorũ gravis auditu est.

16 Qui revelat arcana,amittit fidẽ; ac nequaquã amicum inventurus est ex animo suo.

17 Benevolentia prosequere amicum, & fidus esto cum eo:

18 Quòd si revelaveris arcana ejus , nequaquam persequaris [g] eum.

19 Quemadmodum enim perdit homo inimicum suum,ita 'perdit propinquum suum.

20 Et quemadmodum si volucrẽ e manu tua dimiseris,ita propinquum dimisisti; & minimè [h] venando consequeris ipsum.

21 Ne prosequaris ipsum: nam abstitit procul,effugitque ut dorcas e laqueo:

22 Nam vulnus obligari potest, & de convitio est reconciliatio:

23 Sed qui revelavit arcana amisit fidem.

24 Qui nutat oculo, fabricatur mala; & qui novit eum,absistet ab eo.

25 E regione quidem oculorum tuorum suave efficiet os suum, & sermones tuos mirabitur;sed postea pervertet os suum,& tuis sermonibus offensiones addet.

26 [i] Permultùm 'odi,neque est quem ei comparem,& Dominus odio habiturus est.

27 Qui lapidẽ in altũ mittit,super caput suum mittit; ita plaga dolosa diducit vulnus.

28 Qui fodit foveam,in ipsam incidet:

29 Et qui statuit laqueum, capietur ipso.

30 Malefico mala supervenientia morabuntur apud ipsum, quamvis minimè cognoscat unde adveniant ipsi.

31 Illusio & probrum superborum est, vindictaque ut leo insidiatur illis.

32 Laqueo capientur quæ lætantur de ruina piorum,& dolor consumet eos ante mortem ipsorum,simultas, & ira, & quæcunque sunt res abominandæ: hujusmodi vir inquam peccator [k] possidetur istis.

1 *Rei indifferentis*] ejus rei qua homines bona fide & conscientia carere possent,ut mercatores & caupones lucro: sic supra 7.18.
Avertit] nempe a justo oculum suum deflectit ad rem indifferentem.
a Græc.*conteritur.*
b Græc. *per studium in reverentia.*
4 *Exuviæ*] id est, tanquam spolia adempta isti,cùm interloquendum excutitur & perturbatione animi ad sermonẽ fundendum adducitur: elegans metaphora, quam exponunt sequentes versus.
c Græc. *operantur.*
12 *Observa tempus*] nempe quo subterfugias eorum consortium, ut docet antithetum.
d Græc. *offensio.*
e Græc.*sepimentũ aurium est.*
f Græc.*effusio sanguinis est superb.*
g Græc.*post eum.*
19 *Perdit*] id est, æquè perdit amicum suum retegendis arcanis ac si inimicus esset.
h Græc.*venaberis.*
i Græc.*multa.*
26 *Odi*] nempe istum qui retegit arcana amici sui.
k Græc.*possessio est istorum. nam vocem Græcam passivè sumit Siracides.*

Caput XXVIII.

1 [a] ULTORI obveniet ultio a Domino, qui peccata ejus [b] constanter servaturus est.

2 Dimitte injuriam proximo, ac tum deprecanti tibi solventur peccata tua.

3 Homo in hominem conservat iram, & a Domino curationem petat?

4 Et in hominem similem sibi non adhibens misericordiã pro peccatis suis deprecetur?

5 Cùm ipse qui caro est conservet simultatẽ, ecquis expiet peccata illius?

6 Memẽto [c] finis,& desine inimicitias gerere:

7 Ac ne simultatẽ exerceas in proximũ *ad* corruptionẽ & mortẽ;sed in mãdatis permane.

8 Memento mandatorum, neque simultatem exerceas in proximum:

9 Et *memento* fœderis altissimi, ac 'despice [d] rem ignoratione commissam.

10 Abstine a lite & minues peccata: nam homo iracundus incendit pugnam.

11 Vir peccator amicos turbat, & inter eos qui pacem habent immittit calumniam.

12 [e] Prout est materia ignis, ita accenditur: prout est confirmatio pugnæ,*ita* augetur ignis: prout est robur hominis, *ita* furor est illius: & prout sunt divitiæ hominis,*ita* illius extollunt iram.

a Græc.*ulciscens a Domino inveniet ultionem.*
b Græc.*servans.*
c Græc. *ultimorũ.*
9 *Despice*] id est, injuriam ab homine acceptam ita dissimula,quasi ab imprudente fuisset facta.
d Græc.*ignorationem.*
e Græc.*secundum materiam: sic sequentia.*

13 Contentio accelerata accendit ignem, sed pugna accelerans effundit sanguinem.
14 Si flaveris in scintillam, accenditur, sin expueris in illam, extinguitur: ambo verò ex ore tuo exeunt.
15 Susorronem ac bilinguem execramini: multos enim habentes pacem perdiderunt.
16 Lingua duplex multos divexavit, & dissipavit eos ab [f] una gente ad alteram:
17 Et civitates munitas sustulit, domosque magnatum subvertit.
18 Lingua duplex mulieres fortes ejecit, & privavit eas laboribus ipsarum.
19 Qui attendit ei, nequaquã requiem consequetur, neq; habitabit cum tranquillitate.
20 Plaga flagelli efficit vibicem, sed plaga linguæ confringit ossa.
21 Multi ceciderunt acie gladii, sed non *tam multi* quàm qui propter linguã ceciderunt.
22 Beatus est qui protegitur [g] adversus illam, qui non [h] expertus est furorem illius;
23 Qui non traxit jugum illius, & vinculis illius non alligatus est.
24 Nam jugum illius jugum est ferreum, & vincula ejus vincula ærea.
25 Mors pessima est [i] quæ affertur ab illa, & sepulchrum utilius est illa.
26 *Illa* piis minimè dominatura est, & flamma illius minimè comburentur.
27 Qui derelinquunt Dominum, incident in illam: atq; in his accendetur ac non extinguetur unquã, immittetur in ipsos tanquam leo, & tanquam *pardalis perimet ipsos.
28 *Ecce circunsepi possessionem tuam spinis, at ori tuo fac januas & vectes.
29 Argentum tuum & aurum tuum colliga; sed sermoni s tui trutinam confice, & ori tuo fac januam & vectem:
30 Et attende ne quando labaris illis, ut non concidas coram [k] insidiatore.

f Græc. *gente ad gentem.*
g Græc. *à facie ejus.*
h Græc. *pertransivit in furore illius.*
i Græc. *mors illius.*
27 *Pardalis*] sive pardus fœmina, quã mare longè atrociorem esse ac fraudulentiorem testantur omnes.
28 *Ecce*] similitudines συγχρωτίζουσι (?), quibus demõstratur studium adhibendum sermones nostros adhibendum.
k Græc. *insidianti.*

Caput XXIX.

1 QUI [a] exercet misericordiam, fœneratur propinquo; & qui se pro illo confirmat [b] facultate sua, servat mandata.
2 Mutuum da propinquo tempore [c] quo opus habet, iterũq; redde propinquo tẽpore suo.
3 [d] Firmum exhibe sermonem tuum, & fidus esto erga illum: ita omni tempore [e] quod opus erit tibi consequeris.
4 Multi tanquam rem inventam existimaverunt fœnus, & laborem exhibuerunt iis qui ipsos adjuverant.
5 Usq; dum acceperit, osculatur manus illius, & pro pecuniis propinqui submittit vocẽ:
6 Tempore autem restitutionis protrahit tẽpus, & [f] affert excusationem socordiæ, ac causatur tempus.
7 Quòd si potuerit dare, vix reportabit dimidiũ, & *reputabit illud tanquã rem inventã.
8 Sin minus, *cùm* privaverit eũ pecuniis suis & [g] immeritò inimicum eum comparaverit,
9 Execrationes & convitia rependet ei, pro gloria ignominiam reddet ei.
10 Multi itaq; propter improbitatem *istam* aversantur hominem, & privari metuunt.
11 Veruntamen [h] afflicto propinquo longanimus esto, & in *conferenda* misericordi beneficentia ne protrahas eum.
12 Propter mandatum suscipe pauperem, & in egestate ipsius ne averseris eum.
13 Perde argentũ propter amicũ & fratrẽ, ac ne abscõdas illud subter lapidẽ [i] ut pereas.
14 Colloca thesaurũ tuũ secundũ mandata altissimi, quod utilius erit tibi quàm aurũ ipsũ.
15 *Concludito misericordẽ beneficentiã in penuariis tuis, eáq; te ex omni afflictione eximet:
16 Suprà scutum robustissimum & suprà hastã validã contra hostem propugnabit te.
17 Vir bonus spondebit pro altero; sed qui amisit pudorẽm derelinquit illum.
18 Beneficiorum sponsoris ne obliviscaris; exposuit enim animam suam pro te.
19 *Sponsionem bonam evertit peccator.
20 Sponsore usus fugit peccator, atq; inutilis *vir* animo suo reliquit eũ qui liberavit ipsũ.
21 Sponsio multos [k] commodè agentes perdidit & agitavit eos ut fluctus maris:
22 Viros potentes ejecit domibus, qui erraverunt per alienas gentes.
23 Peccator transgrediens mandata Domini in sponsionem incidet, & *qui persequitur operarum conductiones incidet in judicia.
24 Suscipe propinquum pro facultate tua, & attentè cave tibi ipsi ne incidas.
25 [l] Precipua vitę humanę sunt aqua & panis vestisq; & domus tegẽs *imbecillã cõditionẽ.
26 Melior est vita pauperis sub tegmine trabiũ, quàm epulæ splendidæ ex alienis rebus.
27 Æquè parvis ac magnis rebus acquiesce, ac ne audias probrum domus tuæ:
28 Mala est vita migrantis de domo in domũ: nã ubi inquilinus es, [m] nõ audes aperire os.
29 Hospites accipies, & potũ præbebis ingratiis; & adhuc præterea *res acerbas audies:
30 Adveni, inquiline, instrue mensam, & si quid est [n] penes te pasce me;
31 Abi, inquiline, a conspectu *gloriæ; opus est domo, hic frater mihi in hospitium advenit.
32 *Gravia sunt ista [o] prudenti increpatio de domicilio, & fœneratoris probrum.

a Græc. *facit.*
b Græc. *manu data.*
c Græc. *necessitatis ejus.*
d Græc. *firma.*
e Græc. *necessitatem tuam invenies.*
f Græc. *reddit sermonem socordiæ.*
7 *Reputabit illud*] .i. videbitur sibi in eum esse beneficus a quo accepit beneficium.
g Græc. *gratis.*
h Græc. *in afflictione.*
i Græc. *ad perditionem.*
15 *Concludito*] .i. pro eo quod thesaurum colligis argenti & auri, thesaurum compara misericordiæ.
19 *Sponsionem*] .i. virum bonum qui pro ipso fide jussit, sic accipimus ex sequentium interpretatione.
k Græc. *diligentes.*
23 *Qui persequitur*] .i. redemptor & publicanus: hi enim sed sponsores & fide jussores exigunt.
l Græc. *Principium.*
25 *Imbecillã cond.*] .i. naturam infirmam nostram, quæ sub dio, (ut fit in aliis animantibus) non posset perdurare, hic autem transfertur ad secundũ locum capitis.
m Græc. *non aperturus.*
29 *Res acerbas*] quæ per μίμησιν duobus versibus proximè sequentibus exponitur.
n Græc. *in manu tua.*
31 *Gloriæ*] .i. hominis gloriosi, quem pluris facio quàm te.
32 *Gravia*] conclusio duas summas capitis partes repetens ὕστερον πρότερον.
o Græc. *homini prudentiam.*

Caput XXX.

1 QUI amat filiũ suum, assiduè flagella ei adhibiturus est, ut lætetur de eo [a] tãdẽ.
2 Qui erudit filium suum, lætabitur de eo, & inter spectatos de eo gloriabitur.
3 Qui docet filium, invidentiam acuit inimici & coram amicis de eo exultaturus est.
4 Defuncto illius patre ita est tamẽ quasi non esset mortuus; nã similẽ sibi reliquit post se:
5 *Quem* in vita sua videns lætatus est de eo, neque in obitu suo afficitur tristitia:
6 *Quia* contra hostes reliquit vindicem, & qui amicis [b] referat gratiam;
7 Qui [c] strigilem adhibet filio, colligat vulnera illius, *quamvis ad omnem clamorem turbentur viscera ipsius.
8 Equus indomitus evadit [d] molestus, & filius sibi permissus evadit præceps.
9 [e] Blandè educa filium, & terrorem incutiet tibi: collude ipsi, & tristitia afficiet te.
10 Ne rideas cum ipso, ut non afficiaris dolore, & tandem collidas dentes.
11 Ne des ei licentiam in juventute, ac ne despicias errata ejus.
12 Flecte collũ ejus in juventute, & frange latera ejus dũ est infans; ne fortè induratus fit tibi inobsequens, & dolori sit animæ [f] tuæ.

a Græc. *de ultimis ejus.*
b Græc. *reddat.*
c Græc. *circumdit.*
7 *Quamvis ad omnem*] .i. quamvis invito animo eò addicatur pater ut filium veluti strigile perfricet, & clamoribus illius dum flagellatur afficiatur non mediocriter: quadem similitudine Schelomo in Proverbiis usus est.
d Græc. *durus.*
e Græc. *lacta.*

13 Erudi filium tuum,& g operam da ei, ut non offendas turpi conditione ejus.
14 Præstat pauper sanus & h constitutione sua valens diviti flagellis affecto in corpore suo.
15 Sanitas & bona constitutio quolibet auro melior est,& corpus validũ immẽsis opibus.
16 Non sunt divitiæ quæ meliores sint sanitate corporis, neq; est lętitia superans gaudium cordis.
17 Potior est mors quàm vita i acerba, aut invaletudo permanens.
18 Res bonæ inclusæ ad os clausum sunt *velut* fercula ciborum ad sepulchrum sita.
19 Quid prodest holocaustum idolo? nam neque edit, neque odoratur: ita est is k quem persequitur Dominus:
20 Qui vidit oculis; & gemit, tanquam eunuchus amplectens virginẽ, atq; ingemiscens.
21 Ne tradas l tristitiæ animum tuum, neq; angas te ipsum consilio tuo.
22 Lætitia cordis est vita ipsa hominis, & exultatio m producit dies viri.
23 Dilige animum tuum,& consolare cor tuum, tristitiam que procul a te siste.
24 Multos enim perdidit occiditq; tristitia.
25 n Invidia & iracundia minuunt dies,& ante tempus senectutem abducit sollicitudo.
26 Cor splendidum & o bene affectum in epulis ciborum suorum curam habet.

g Græc. operare in eo.
13 *Ut non offendas*] i. ut tandem nequitia illius ad gravem aliquam offensionẽ provoceris fractus impatientia.
h Græc, *habitu*.
14 *Flagellis*] i. infirmitatibus corporis, ut plerunque appellantur in Testamento novo & interpretantur sequentia.
i Græc. *amara*.
18 *Ad os clausum*] i. ante os illius qui eis non audet uti, impeditus adverso valetudine.
19 *Holocaustum*] Græcam vocem sic interpretamur ex usu veterum, ut confirmant sequentia, non edit res appositas, neque odoratur res quæ cremantur igne.
k Græc. *qui persequitur a Domino, ut passivè dicamus.*
l Græc. *in tristitiã*.
m Græc. *productio dierum*.
n Græc. *zelus*.
o Græc. *bonum*:
26 *In epulis*] i. hilariter epulatur, neq; cibum suum onerat varia sollicitudine, quæ maximè inter edendum infesta est valetudini: est ergo hic elipsis particulę solùm q.d. in epulis curam habet solùm ciborum suorum, ac non rei alterius quæ ipsum torqueat.

CAPUT XXXI.

1 VIGILIAE divitiarum *causa* tabefaciunt carnes, & cura earum amovent somnum.
2 Sollicitudo per vigil postulat dormitationẽ, & infirmitatem gravem eluit somnus.
3 Defatigatur dives in b cogendis pecuniis, & in quiete impletur delitiis suis.
4 Defatigatur pauper penuria victus, sed in quiete sua efficitur egentior.
5 Qui amat aurum, non erit justus; & qui persequitur corruptionem, hic implebitur *ea*.
6 Multi fuerunt vincti propter aurum; & perditio eorum c occurrit eis.
7 Lignum offensionis est iis qui sacrificant ipsi,& omnis imprudens capietur eo.
8 Beatus est dives qui inculpatus deprehenditur,& qui non d sectatur aurum.
9 Quis est ille, ut beatum prædicemus eum? fecerit enim in populo suo res admirabiles.
10 Quis probatus eo perfectè *versatus* est ut e extollatur gloria? quis cùm posset transgredi non transgressus est? & cùm *posset* malum facere non fecit?
11 Propterea cõfirmabuntur bona ejus,& beneficia misericordię ejus enarrabit Ecclesia
12 Ad mensem magnificam assidens ne aperias fauces tuas in ea:
13 Neque dicas, multa certè sunt imposita ei.
14 Memento malam rem esse oculũ nequam.
15 Quid oculo nequius creatum est? propterea de omni aspectu lachrymatur.
16 Quocunque inspexeris, ne extendas manũ tuam;
17 Ac ne cum eo in patina collidas.
18 Intellige res proximi ex te ipso,& de omni verbo cogita: comede ut homo quæ apposita sunt tibi, neq; devora, ne odio habearis.
19 ‖ Cessa primùm eruditionis gratia; neq; esto insatiabilis, ne fortè offendas:
20 Quòd si inter plures consederis, ne f primus eorum extendas manum tuam.
21 Quàm sufficit homini erudito res modica? nam in cubili suo anhelat; somnus g sanus cum intestino mediocri surgit manè, h compos animæ suæ:
22 i Laboriosæ vigiliæ,& cholera, torminaque adsunt viro insaturabili:
23 Quòd si coactus fueris in epulis, exurge, deambulans vome; & quiesces.
24 Audi me, fili, ac ne contemnas me; & k tandem comperies sermones meos.
25 In omnibus operibus tuis esto promptus, & ulla infirmitas minimè obveniet tibi.
26 Splendido in cibis benedicunt labia, testimonium est fidele bonitatis illius:
27 Improbo propter cibum obmurmurat civitas,& accuratum est testimonium improbitatis illius.
28 In vino ne agas virum, nam vinum multos perdidit.
29 Fornax probat id quo duratur acies ex immersione; ita vinum in corde superborum ex ebrietate *facit*.
30 Tanquam vita est vinum hominibus, si l moderatè illud biberis.
31 Quænã vita est *homini* qui destituitur vino? hoc enim creatũ est ad lætitiã hominibus.
32 Exultationem cordis, lætitiamq; animi *efficit* vinum potum tempestivè, quod satis est.
33 m Acerbam animam *facit* vinum multum potum, irritatione & adverso casu.
34 Auget animũ ebrietas imprudentis ad offẽsionẽ: hic minuit robur,& acquirit vulnera.
35 In convivio vinoso ne redarguas propinquum, neq; facias eum nihili in lætitia ejus:
36 Sermonem n probosum ne dixeris ei, neq; angas eum o obversantem tibi.

a Græc. *vigilia*.
b Græc. *coactione pecuniarum*.
c Græc. *fuit in conspectu eorum*.
7 *Qui sacrificant*] i. qui requirunt aurum studiosè,& illud velut numen colunt.
d Græc. *post aurum*.
e Græc. *fit in gloria*.
14 *Oculo*] nempe eo qui nequam est, ut dicitur præcedente ... eo nequã ... ad cujuslibet ... aspectum lachrymatur quasi jam animam devorasset: ... significant verba sapientia.
17 *Ac ne*] i. ne ... ut æquè ... tua in patinã ... aliis offens... sed ex te ... de aliis judica, ... nolles ab altero ...
18 *Neque devora*] nempe ut bestia hominis antitheton.
‖ Infra 37.30.
f Græc. *prior*.
g Græc. *sanitatis*.
21 *Mediocri*] i. mediocriter pasto ac non fracto q.d. commodè dormiunt qui cibo utuntur mediocri.
h Græc. *& anima ejus est cum eo*.
i Græc. *labor vigiliæ*.
23 *Quòd si*] præceptum ἰατρικόν.
k Græc. *in ultimis*.
26 *Splendido*] i. homini in ratione victus minimè sordido benedicunt omnes & testantur pietatem ejus: sordido verò contrà, seq. versu.
l Græc. *in mensura ejus*.
m Græc. *acerbitas animæ est*.
n Græc. *exprobrationis*.
o Græc. *in occursu ejus*.

CAPUT XXXII.

1 DUCTOREM *si* te constituerunt *homines*, ne extollitor; esto eis tanquam unus ex ipsis:
2 Curam eorum habe, atque ita sede.
3 Et omnem tui copiam facito; cumq; probaveris *te*, requiescito: ut per illos afficiaris lætitia & ornamenti causa coronam adipiscaris.
4 Alloquere seniorem: hoc enim decet te.
5 Sed a cùm accurata scientia agitur, musicos etiam modulos impedi.
6 Ubi est b concentus, ne effundas eloquiũ, neq; intempestivè agas sapientem.
7 Sigillum carbunculi impositum ornamento aureo est contentus musicorum in c vinoso convivio.
8 Sigillum smaragdi in aureo instrumento est musicorum melos ad vinum suave.
9 Loquere adolescens vix, si opus erit tibi, si bis interrogatus fueris:
10 d Summatim sermonem contrahe: paucis multa.
11 Esto tanquam is qui novit,& silet tamen.
12 Inter magnates æqualem ne præbeas te, & ubi senes sunt ne multa effutias.
13 Ante tonitru celer pręit fulgur,& ante verecundum procedit gratia.
14 Tempestivè expergiscere, ac ne aciẽ extremam agito; excurre domũ, ac ne desideto:

2 *Curam*] i. postquã eorum curam habueris, tum vocatio tibi solutus curis.
4 *Seniorem*] i. conviviis bonis,& gravitate præditis conversare.
a Græc *in accuratione scientiæ*.
b Græc. *acroama*.
c Græc. *vini*.
9 *Loquere*] i. esto tardus ad loquendũ, & ad audiendum velox, ut vers. 11. quod postea exponitur κατὰ τι q.d. committe potius ut bis rogeris, quàm ut præceps sis in loquendo.
d Græc. *capitula, ut ita loquamur*.
14 *Excurre*] nempe a negotiis & occupationibus tuis.

15 Ibi lude & fac quæ cogitaveris; sed sine peccatis,& sermone superbo:

16 Atque his fruens benedic ei qui fecit te, & qui inebriat te bonis suis.

17 Qui reveretur Dominum, excipiet eruditionem ejus; & qui manè incumbunt,adipiscentur benevolentiam.

18 Qui quærit legem, explebitur ea; simulator verò offendet in eam.

19 Qui reverentur Dominum, consequentur judicium,& *jura accendent & lucem.

20 Homo peccator declinat redargutionem, & pro voluntate sua invenit *judicia sibi convenientia.

21 Vir [e] consultus minimè cogitationē negligit:[f] inconsultus verò & superbus nō pertimescit metum:

22 Sed postquam fecit, apud se sine consilio est.

23 Sine consilio ne facias quidquam, & cùm feceris ne pœniteat te.

24 Viâ in qua adversus casus est ne ambules, & ne offendas in lapidosis *locis*.

25 Ne credas viæ * quæ sine offendiculo est, sed a filiis tuis cave:

26 In omni bono opere crede [g] tibi ipsi: hæc enim est mandatorum observatio.

27 Qui credit Domino, attendit mandato; & qui fidem habet in eo,non minuetur.

19 *Jura accend.*] i. facient ut omnia juris officia exhibentes omnibus præluceant velut faces & animos accendant in studio & cognitione juris.

20 *Judicia*] i. quærit homines qui adblandiantur nequitiæ suæ.

e Græc. *consilii*.

f Græc. *alienus a consilio*.

25 *Quæ sine offendic.*] i. quæ alioqui tibi videtur esse tutissima, adeò ut ne liberis quidem tuis credas te: seq. versu.

g Græc. *animæ tuæ*.

Caput XXXIII.

1 Reverenti Dominum non obveniet malum: sed in tentatione etiam iterum eripiet ipsum *Deus*.

2 Vir sapiens non odit legem, [a] hypocrita verò in ea versatur ut in procella multorum *fluctuum*.

3 Homo intelligentia præditus se credit legi, & lex ei fidelis futura est.

4 Utcunque interrogatio manifesta *sit*, præpara sermonem, atq; ita audieris; colligato eruditionem,& tunc respondeto.

5 *Rota plaustri sunt viscera stulti,& cogitatio ipsius est velut axis qui vertitur.

6 Equus [b] admissarius est tanquam amicus irrisor: sub omni sessore hinnit.

7 Quamobrem dies superat diem, & omnis lux diei per annum a sole data?

8 Cognitione Domini disparata sunt,

9 Qui mutavit tempora & ferias:

10 Nam ex illis alios exaltavit & sanctificavit, alios ex illis reposuit *in dierum numero.

11 Homines quoque omnes *qui* e solo sunt, prout e terra creatus est Adam,

12 [c] Plurima scientia Dominus disparavit ipsos,& mutavit vias ipsorum.

13 Ex ipsis aliis benedixit,exaltansque ex ipsis sanctificavit & admovit sibi; ex ipsis *verò alios* execratus est,& abjecit, evertitque eos e sedibus ipsorum.

14 Velut figuli lutum in manu ejus sunt.

15 Omnes viæ ejus ex placito ipsius sunt,ita est homo in manu illius qui fecit ipsum redditurus ipsis secundum judicium suum.

16 Ex adverso mali bonum est, & ex adverso mortis vita;similiter ex adverso peccatoris pius est, similiterq; ex adverso viri pii peccator; denique similiter (intuêre in omnia opera Altissimi)[d] bina *sunt omnia*, unum ex adverso alterius.

a Græc. *simulans*.

5 *Rota plaust.*] i. plane instabiles volubilesque sunt cogitationes illius.

b Græc. *ut admissarium*.

10 *In dierum*] puta profestorum: ellipsis contrarii.

c Græc. *multitudine scientiæ*.

d Græc. *duo duo*.

17 Ego verò ultimus evigilavi, tanquam is qui spicas legit post * messores; profeci benedictione Domini, & tanquam vindemiator implevi torcularis lacum.

18 Consyderate me mihi non soli laborasse, sed omnibus quærentibus eruditionem.

19 Audite magnates, & ductores Ecclesiæ auribus accipite.

20 Filio,& uxori,fratri, aut amico ne des potestatem in te ipsum,[e] dum vivis; neque des alteri pecunias tuas, ut non de illis roges cùm pœnitebit te.

21 Dum adhuc vivis & spiritus est in te, ne abalienaveris te *mancipans*[f] ulli carni:

22 Melius enim est ut liberi precentur te, quàm ut tu respicias ad manus filiorū tuorū.

23 In omnibus tuis operibus [g] superiorem administrationem obtine,neq; afficias labe gloriam tuam.

24 [h] Quo die consummabuntur dies vitæ tuæ, & tempore mortis,divide hereditatem.

25 Pabula,virgaq;, & onera sunt opus asino; cibus,& castigatio,operaque famulo.

26 Utere operâ ejus cum castigatione, & quæret requiem: sine remissas illi manus,& quærit libertatem.

27 Jugum & lorum curvant cervicem illi; famulo verò malefico tormenta & cruciatus.

28 Immitte eum ad opus, ut non ocietur:nam multum malum docuit otium.

29 Ad opera constitue eum, quemadmodum decet eum:

30 Quòd si non obsequatur,fac cōpedes habeat graviores;sed ne esto nimius in ullam carnem,& sine judicio ne facias quidquam.

31 *Si est tibi famulus, esto tibi tanquam [i] tu ipse, quia sanguine parasti ipsum: si est tibi famulus,age eum ut fratrem, *quia est tanquam tu ipse.

32 Indigebis eo si afflixeris eum injustè & movens aufugerit, qua via requireres ipsū?

17 *Messores*] accipiendam esse vocem hanc docet præcedens spicilegii, ... etiam ostendimus ... prâ 24.30.

e Græc. *in vitam*...

f Græc. *omni*.

g Græc. *esto superans*, *& ne des labem in gloria tua*.

h Græc. *die consummationis dierum*.

31 *Si est tibi fam.*] i. si ut decet ex officio famulatur tibi.

i Græc ... *bis eodem vers.*

Quia est tanq.] ... altera est ratio ... humanitatis ... or verò fuit ab ... sed hanc posteriorem non animadvertit vulgus Interpretum propter distinctiones depravatas: quæ tamen & natura & lege Dei confirmatur.

Caput XXXIIII.

1 Vanæ sunt expectationes & mendaces viro carenti intelligentia; somniaque * addunt alas insipientibus.

2 Ut qui captat umbram & persequitur ventos,ita est qui se adhibet somniis.

3 [a] Rem hanc secundum illam *exhibet* somniorum visio,*ut* ex adverso faciei * *exhibetur* similitudo faciei.

4 De re immunda quid mundari potest? & de mendace quid verum esse?

5 Divinatio,auguriaq; & somnia vana sunt, & *tanquam puerperæ visa habet cor tuum.

6 Nisi ab Altissimo demittantur [b] qui invisat te,ne adhibeas ad illa cor tuum:

7 Multos enim seduxerunt somnia, & exciderunt qui spem in eis habuerant.

8 *Sine mendacio perficitur lex, & sapientiæ in ore fideli est consummatio.

9 Vir * qui erravit, novit multa; & qui multa expertus est,enarrat sermones intelligētes:

10 Qui non est tentatus,novit pauca;

11 Qui verò erravit, multam calliditatem habet.

12 Multa vidi in errore meo: itaque intelligentiæ meæ sunt[c] quæ sermonibus meis informantur.

13 Sæpe ad mortem usque periclitatus sum, & conservatus sum:

1 *Addunt alas*] ... est, faciunt ut repente ad fabulas convolent, tanquam volucres libero cœlo.

a Græc. *hoc secundum illud est somnium*...

3 *Exhibetur* ... pe in speculo ... lucente quavis.

5 *Tanquam puerp.*] cujus ex puerperio ferè ita percelluntur sensus ut visa ... se illi offerunt ... quietè contu...

b Græc. *visitatione tua*.

8 *Sine mendacio*] est, studio ... rarum; ac ... cium, ut sunt ... sic etiam ... ate ipse ...

9 *Qui erravit*] est, ... peragravit, ... tem animo ... in somniis ... est.

c Græc. *figmenta sermonum meorum ... informationes*.

24 Propterea

24 Propterea spiritus vivet reverentium Dominum,
25 Cùm spes eorum incumbat ei qui servat ipsos.
26 Qui reveretur Dominũ, nihil extimescit, neque expavescit; quia ille spes ipsius est.
27 Reverentis Dominum anima beata est.
28 Cui adhibet se, & quod est statumẽ illius?
29 Oculi Domini intenti amantibus ipsum, d protectio potentissima, & statumen valentissimum, tegmen ab æstu, tegmen inquam a meridiano, custodia ab offensione, & adjumentum in casum,
30 Exaltans animam, & illustrans oculos, curationem afferens, vitam, ac benedictionẽ.
31 Sacrificantis ex injusto oblatio ridicula est, neque e placitura sunt iniquorũ dona.
32 Non placent Altissimo oblationes impiorum, neque multitudine sacrificiorum placatur peccati nomine.
33 Mactat filium coram patre ipsius qui offert sacrificium de pecuniis pauperum.
34 Panis vita est pauperum indigentium; quem qui adimit, homo f sanguinarius est.
35 Occidit propinquum qui aufert communem victum,
36 Effunditque sanguinem qui fraudat mercede mercenarium.
37 *Uno ædificante & altero destruente, quid ampliùs proficiunt ultra labores *uterque*.
38 Uno orante & altero execrante cujus vocem exauditurus est Dominus?
39 Qui lavatur ex mortuo *tacto* & iterum tãgit eũ, *huic* quæ utilitas est ex lotione ipsius?
40 Sic homo est qui jejunat de peccatis suis, rursumque abiens eadem facit: quis exauditurus esset orationem istius? & quid profecerit humiliter abjiciendo se?

d Græc. protectio potentiæ & statumen roboris.

e Græc. ad placitũ.

f Græc. sanguinũ.

27 Uno ædific.] Iba- [illegible] simili- [illegible] ἀντιθέσεις [illegible] in versu [illegible]

CAPUT XXXV.

1 QUI observat legem, a abunde oblationum facit:
2 Sacrificat hostiam salutarem, qui attendit mandatis:
3 Et qui refert gratiam, *ita facit* quasi offerat similam, & qui exercet misericordiam, quasi b offerat *sacrificium* laudis.
4 Quod placet Domino est ut desistatur ab improbitate, & litatio est desistere ab iniquitate.
5 Ne appareas coram Domino vacuus:
6 Nam hæc omnia propter mandatum *faciendæ sunt*.
7 Oblatio justi cùm pingue facit altare, gratus odor illius est coram Domino.
8 Sacrificium viri justi acceptum est, & memoria ejus non excidet oblivione.
9 Oculo bono glorifica Dominum, & ne minuas primitias manuum tuarum.
10 In donatione qualibet c hilarẽ præbe vultũ tuũ, & cum lætitia decimas sactas confer.
11 Da Altissimo d prout dedit ipse, & bono oculo, e prout adest manui tuæ.
12 Nam Dominus est qui reddit, & redditurus septuplum: ne resecato de donis;
13 Non enim accepturus esset: ne ergo attendas injusto sacrificio.
14 Nam judex est Dominus, apud quem non est personæ *ullius* gloria.
15 Non est accepturus Dominus personam f quæ invadat pauperem; sed orationem ejus injuria affecti exauditurus.
16 Nequaquam despecturus est supplicationem orphani; & viduam cum *effuderit eloquutionem *suam*.
17 Nonne lachryma viduæ in maxillam descendit? etiam illius exclamatio in eum qui eduxit illam.
18 Qui colit bono animo, acceptus erit; & præcatio ejus ad nubes usque continget.
19 Oratio humilis *viri* transit nubes; & minimè *consolationem acceptur us est donec appropinquaverit; minimeque destiturus donec inspexerit Altissimus, *qui* jus dicet justis, judiciumque g exequetur.
20 Nam Dominus nequaquam tardaturus est, neque longanimus h in eorum causa futurus ille fortis, donec contriverit lumbos immisericordium:
21 Sed gentibus retribuet ultionem, donec sustulerit multitudinem contumeliosorum, & injustorum sceptra contriverit,
22 Donec reddiderit homini secundum actiones ejus, i mercedes inquam hominum secundum cogitationes ejus,
23 Donec confecerit judicium populi sui, lætitiamque illis attulerit misericordia ejus.
24 Quàm tempestiva misericordia est tempore afflictionis! quasi nubes est pluviæ siccitatis tempore.

a Græc. abundat oblationibus.

b Græc. sacrificet.

c Græc. exhilara.

d Græc. secundum [illegible]

e Græc. secundum [illegible] manus; be- [illegible]

f Græc. in pauperem.

16 Effuderit].i. lachrimas eloquutione conjunctas, ut sequens versus ostendit: syllepsis Hebræorum.

19 Consolationem accept.] i. ab oratione sua destiturus. q. d. cùm ipse apud dominum importunus erit, tum Deus ut pater misericors ad eum statim exaudiendum paterno animo adducetur.

g Græc faciet.

h Græc. moram.

i Græc. opera ἐν- [illegible]

CAPUT XXXVI.

1 *MISERERE nostri, Domine Deus omnium & respice:
2 Ac immitte timorem tui in omnes gentes quæ non exquirunt te.
3 Attolle manum tuam in gentes alienas, videant potestatem tuam.
4 Quemadmodum coram ipsis sanctificatus es in nobis, ita magnificeris ante nos in ipsis:
5 Et agnoscant te, prout etiam nos te agnovimus, non esse Deum præter te, Domine.
6 a Ede nova signa, & fac res alias mirabiles.
7 Gloriam compara manui & brachio dextero, ut enarrent mirabilia tua:
8 Excita furorem, & effunde iram:
9 Tolle adversarium, & inimicum extere.
10 Accelera tempus recordatus iræ & enarrent te mirabilia tua.
11 Ira b ignita devoretur *qui servatus est, & qui malis afficiunt populum tuum perditionem c consequantur.
12 Contere capita principum in gentibus dicentium, nemo est præter nos *princeps*.
13 Congrega omnes tribus Jahhakobi, & tribue hæreditatem ipsis, sicut principio.
14 Miserere populi qui de nomine tuo vocatur, Domine; & Jisraelis quem primogenitum nominavisti.
15 Miserere civitatem sanctificationis tuæ, Jeruschalaima, locum quietis tuæ.
16 Comple Tzijonem extollendo sermones tuos, & gloria tua populum tuum.
17 Da testimoniũ rebus quas creavisti in principio, & prophetas excita in nomine tuo.
18 Da mercedem expectantibus te, & Prophetæ tui d fideles demonstrentur.
19 Exaudi, Domine, orationem famulorũ tuorum *habitam* pro populo tuo secundum benedictionẽ Aharonis, ut agnoscant omnes

1 Miserere] Documentis superioris capitis de precibus oblationibusque piorum, optime hîc sancta oratio subjicitur, usque ad versum 20. cujus plana est sententia.

a Græc. innova signa, & muta mirabilia.

b Græc. ignis.

11 Qui servatus est] puta superstes ex impiis.

c Græc. inveniant.

d Græc. [illegible]

qui in terra sunt te Dominū seculorū esse.

20 Omnem cibum comedit venter, sed cibus cibo melior est.

21 Fauces gustant cibos venaticos, ita cor intelligentia prœditum sermones mendaces.

22 Cor distortum tristitiam [e] affert, vir autem multorum peritus rependit illi.

23 'Quelibet marē accipit mulier, sed est puella una elegātior altera, *& magis accepta viro.*

24 Species mulieris exhilarat faciem, & superatā omnē concupiscentiā hominis abducit.

25 Si inest linguæ *illius* misericordia, & mansuetudo, atq; curatio 'non est vir illius [f] quales sunt homines alii.

26 Qui comparat mulierem adjumentum simile sibi & columnam requietis, incipit possessionem *constituere.*

27 Possessio cui non est sepes disrumpitur, & cui non est uxor, is ingemiscit errans.

28 Quis enim fidem habiturus est [g] expedito latroni gliscenti de civitate in civitatem? ita *etiam* viro qui non habet nidum, sed diversatur ubicunque advesperavit.

e Græc. *dat.*

23 *Quemlibet marem*] i. promiscuè observatur virorū [illegible] forma, non autem mulierum: ac propterea mas quilibet non habita ratione formæ a muliere accipitur: sed vir in muliere amplius habet rationem formæ. Est ergo Quilibet accipiendum pro eo qui specie valet aut qui non valet promiscuè. Hic verò membrum quod per ellipsin contrarii desyderabatur sive ἀνταπόδοτον ad evidentiam supplevimus, ut confirmant faciendum esse ver. seq.

25 *Non est vir*] i. hic planè alijs beatior putandus est, nō ac habendus in communi aliorū sorte.

f Græc *secundum filios hominum.*

g Græc. *benè cincto.*

CAPUT. XXXVII.

1 OMNIS *quidem* amicus dicit, ego quoque amicitiam colui: sed est amicus solum amicus nomine.

2 Nónne tristitia manet ad mortem usq; , *cùm* socius & amicus ad inimicitiā convertitur?

3 O improba cogitatio, unde es devoluta, quę tegeres 'aridam fraudulentia?

4 Socius cum amico victitat [a] lætè, & tempore afflictionis [b] adversarius est.

5 Socius cum amico laborat ventris causa, & adversans *ei* accipit scutum hostile.

6 Ne obliviscaris amici ex animo tuo; sed ne recorderis illius qui pecuniis tuis amicus est.

7 ‖Ne consilium ineas cum eo qui subdolè observat te, & ab invidentibus tibi consilium absconde.

8 Consiliarius quisque extollit consilium, sed est qui consilium det [c] pro se ipso.

9 A consiliario [d] tibi ipsi cave, & prius nosce quæ sit ipsius necessitas (etenim ipse sibi ipsi consulturus est)

10 Ne fortè detrudat 'aleam in te; & dicens tibi bona est via tua, ipse stet ex adverso visurus quid eveniat tibi.

11 ‖Ne ineas consilium cum eo qui subdolè observat te, & ab invidentibus tibi consiliū absconde:

12 *Neque* cum uxore de æmula ipsius, & cum meticuloso de bello, cum mercatore de permutatione, & cum emptore de venditione, cum invido de agendis gratiis, & cum immisericordi de benignis moribus,

13 Cum pigro de omni opere, & cum mercenario in annum conducto' de consummatione *operis*, servo otioso de omni labore.

14 Ne attende ad istos de ulla consultatione:

15 Sed cum viro pio assiduus esto, quem agnoveris observare mandata Domini,

16 Qui [e] animo suo conveniat cum tuo, & qui cum cecideris indolescat tecum.

17 Itaq; consilium cordis *tui* stabilito, nemo enim tibi fidelior est illo.

18 Nam amicus viri interdum renuntiare solet *meliùs* quàm 'septem speculatores sedentes in sublimi specula.

3 *Aridam*] id est terram, quæ est hominum fraudulentorum sedes: sic appellatur Genes. 1.

a Græc. *in letitia.*

b Græc. *adversum:* sic ver. seq.

‖*Infrà* 11.

c Græc. *ad se ipsum.*

d Græc. *animam tuam custodi.*

10 *Aleam*] vel sortem: sed hoc est evidentius.

‖*Suprà* 7.

13 *De consummatione*] puta operis accelerandi & perficiendi, ut plura curentur conductionis anno.

e Græc. *in animo suo sit secundum animam tuam.*

18 *Septem*] Id est, multi, numerus finitus pro infinito. Hebræorum more.

19 Sed supra hæc omnia ora Altissimum, ut dirigat veritas ipsius viam tuam.

20 'Principium omnis operis est oratio, & consilium omnem actionem anteit, vestigiūque [f] lætitiæ mutatæ est vultus.

21 Quatuor 'partes oriuntur, bonum, malū, vita, mors, sed quæ horum dominatum assiduè obtinet est lingua.

22 Est vir callidus eruditor multorum, qui suæ ipsius animæ est inutilis.

23 Qui sapientem agit verbis, est odiosus, hic omni sapientia destituitur:

24 Non enim data est ipsi a Domino gratia, cùm careat omni sapientia.

25 Est sapiens [g] sibi ipsi, cujus intelligentiæ fructus in lingua versantes sunt laudabilis.

26 Vir sapiens populum suum erudit, & fructus intelligentiæ ipsius sunt [h] stabiles.

27 Vir sapiens impletur benedictione, cumque beatum prædicant videntes omnes.

28 Vita cujusque continetur numero dierum; sed dies Jisraëlis sunt innumerabiles.

29 Sapiens in populo suo hæreditariā percipiet gloriā, & nomen illius [i] stabit in seculū.

30 Fili, [k] dum vivis, periculum fac animi tui; & vide quid fit malum illi, ac ne des illi.

31 Non enim omnia conferunt omnibus, neque omnis animus omni re existimationem adipiscitur.

32 ‖Ne esto insaturabilis omnibus delitiis, neque [l] projectus esto ad escas:

33 Nam multis cibis [m] adhæret morbus, & insatiabilis voracitas 'proximè accedit cholerā.

34 Voracitate insatiabili multi sunt mortui: sed qui attendit sibi, vitā prorogaturus est.

i Græc. *erit.* k Græc. *in vita tua.* ‖*Suprà* 31. 19. l Græc *effusus.* m Græc *inest:* 33 *Proximè acc.*] i. homini ita nausiabundū facit ut bilis vehementissimè [illegible]

20 *Principium*] sensus est, quæcunque accidunt hominibus, ea certis ex causis accidunt & signis agnoscuntur: accidunt autem alia tanquam opera, quæ nihil aliud ex se efficiunt, alia verò tanquam actiones quæ aliud effectiones pariunt. Operum facultas in ratione maximè & lingua posita est, ut exponitur seq. versu, actionum verò in filiis præcedentibus, ut antè dictum est, utriusque autem index est vultus in homine, hæc distributio cum philosophica doctrina re quidem convenit, sed philosophorum verba author non planè sequutus est. Distribuuntur enim a philosophis res omnes in theoreticas, practicas, & poeticas, de quibus Basilius in primam Homiliam de creatione elegantissimè.

f Græc. *mutationis letitiæ.*

21 *Partes*] [illegible] operis, ut appellavit præcedente versu.

g Græc. *propriè nime.*

h Græc *fideles.*

CAPUT XXXVIII.

1 AFFICE medicum suis honoribus convenientibus usui ipsius, etenim ipsum creavit Dominus:

2 Nam ab Altissimo curatio est, *cujus nomine* etiam a rege percepturus est gloriam.

3 Scientia medici exaltat caput ipsius, adeò ut coram magnatibus sit admirationi.

4 Dominus creavit e terra pharmaca, quapropter vir prudens non gravabitur illis.

5 ‖Nónne a ligno aqua dulcis facta est, ut robur illius ab homine cognosceretur?

6 Etiā ipse dedit hominibus scientiā, qua gloriosi efficerētur rebus admirabilibus ipsius.

7 Illis curat hominē, & tollit laborē ejus.

8 Unguentarius illis facit mistionem, & nunquam consummata sunt opera 'illius, estque 'pax ab illo in superficie terræ.

9 Fili, in tua invalitudine ne dispicias, sed ora Dominum ut ipse curet te.

10 Absiste a delicto, & manum [b] in recto occupa, atque ab omni peccato cor munda.

11 Exhibe odorem bonum, & [c] suffitum cōjunctum simila, & [d] pinguem oblationem offer, 'ut qui non cœperis.

12 Deinde medio da locum, etenim ipsum creavit Dominus, neque absistito ab eo, etenim opus est eo.

13 Est interdum tempus, cùm manibus eorum prosper successus *advenit*:

14 Etenim ipsi Dominum oraturi sunt ut det eis quietem sanitatemque ad vitam.

15 Qui peccat adversus opificem suum, incidat

1 *Affice*] Id est, honestè munerare.

a Græc. *honora.*

‖*Exod.* 15. 25.

8 *Illius*] puta [illegible] dici. q.d. semper [illegible] ubi occupetur.

Pax] i. prosperitas & incolumitas corporibus [illegible] lius.

b Græc. *dirige.*

c Græc. [illegible] *similia: est autem* [illegible] *nimentum*, [illegible] *suffitus, Hebræorum more.*

d Græc. *pinguem oblationem.*

11 *Ut qui non c*[illegible]] i. ut qui nō antev[illegible] teris Dominū bene[illegible] dictionibus, sed ill[illegible] beneficentia inde [illegible] principio præve[illegible] te: sic accipitur verbum ὑπάρχειν [illegible] Homero in Odyss[illegible] pro eo quod posteriores Græci [illegible] χειν dixerunt.

dat in manus medici.

16 Fili, de mortuo lachrymas educito, & tanquam res graves paſſus ordire lamenta; ſed pro oratione ejus circumtege corpus ejus, neque deſpicias ſepulturam ejus.

17 [e] Fletu acerbo utere, & calente planctu:

18 Et fac luctum pro dignitate ejus diem unum aut duos, ' propter calumniam; & conſolationem accipe triſtitiæ cauſa:

19 Nam a triſtitia evenit mors, & triſtitia robur cordis reflectit.

20 [f] ' Cùm inducitur *malũ*, unà manet etiã triſtitia: ſed vita pauperis eſt maledictio cordis.

21 Ne dedas triſtitiæ cor tuum, abſiſte ab ea recordatus [g] finem.

22 Ne ' obliviſcaris: non enim eſt reverſio, & illum non juvaturus es, & te ipſum affecturus malo.

23 Memento juris tui, hoc quoque jus tuum eſſe: mihi heri, & tibi hodie.

24 [h] Requieſcente mortuo fac ut quieſcat memoria ejus, & conſolationem de eo percipe [i] egreſſo ſpiritu ejus.

25 ' Sapientia [k] juriſperiti opportuno otio comparatur; ſed qui parum attendit actioni ſuæ, non efficietur ſapiens.

26 Qua in re efficeretur ſapiens? qui tenet aratrum, & gloriatur de haſtili ſtimuli, boves agit, & nutritur inter opera eorum, & cujus narratio eſt de taurorum [l] fœtibus.

27 Hic animum ſuum adjicit ad edendos ſulcos, & vigiliæ ejus *occupantur* in pabulis juvencarum.

28 Similiter omnis faber & architectus qui noctem ut diem tranſigit, qui ſcalpunt [m] ſigilla ſculpturis, & cujus aſſiduitas *verſatur* in varietate commutanda, animum ſuum adhibet ad effingendam picturam, & cujus vigiliæ in opere conſumando.

29 Ita faber ærarius aſſidẽs incudi & addiſcẽs in operibus ferri, cujus carnes tabefacit vapor ignis, & qui æſtu camini oppugnatur,

30 Cujus aurem [n] novè perſonat mallei & incudis ſonus, & ' cujus oculi ſpectant ex adverſo inſtrumenti ſimilitudinem,

31 Animum ſuum adhibet ad operum conſummationem & vigiliæ ejus *verſantur* in ornando ad conſummationem *opere*.

32 Similiter figulus aſſidens operi ſuo, & convertens pedibus ſuis rotam, qui [o] ſolicitus incumbit ſemper operi ſuo, ut numeroſa ſit tota elaboratio ſua,

33 Brachio ſuo figurat lutum, & eo quod ante pedes eſt ' flectit robur ſuum,

34 Cor adhibet ad [p] oblinendum perfectè, & vigiliæ ſunt ejus in mundando camino:

35 Omnes iſti manibus ſuis fidem habent, & quiſque procurat ut ſapiat in opere ſuo:

36 Sine iſtis non ædificatur civitas, neque *cives* incolunt neque ambulant in ea; in conſilio verò populi non deſyderantur, neque in concione ' tranſcendunt,

37 [q] In ſede judicum non ſedent, & diſpoſitionem judicii non diſcernunt, neque eruditionem judiciumque exponunt,

38 Neque inſtructi ſententiis gravibus inveniuntur; ſed poſſeſſionem ſeculi confirmant, & optatũ eorum eſt de elaboratione artis.

39 Niſi qui adjecerit animum ſuum & cogitet de lege Altiſſimi, *non efficietur ſapiens.*

e Græc. *exacerba ſtum, & calefac planctum.*

18 *Propter calumniam*] id eſt, ut calũniam vites: quo ſenſu etiam ſubjicitur triſtitiæ cauſa, id eſt, ad levandam atque delendam triſtitiam.

f Græc. *inductionem ſuprà* 2.2.

20 *Cùm inducitur*] id eſt, nunquam advenit tentatio aut malum, quin eadem opera dolor triſtitiaque inceſſat animum & nihil eſt miſerius & nulla (ut ita dicã) pauperes humanæ vitæ poteſt tantæ accidere, quàm ſi quis præ triſtitia ſuo ipſius animo maledicat & malefaciat, ut ſolẽt faciunt pauperes opentiſſimi.

g Græc. *ultima.*

22 *Obliviſcaris*] nempe finis, qui proximè nominatus eſt.

h Græc. *in quiete mortui.*

i Græc. *in exitu ſpiritus.*

25 *Sapientia*] poſtquam de morbis & morte actum eſt: jam venitur ad conſilia publica, quorum autores ex Hebræorum uſu appellantur ſcribæ: ac quæſtio quidem proximè ſequẽte verſu, ſolvitur verſu 39. exornatu verò 39. cap.

k Græc. *ſcribæ in opportunitate otii: ſed qui minuitur eſt actione.*

l Græc. *filiis.*

m Græc. *ſculpturas ſigillorum.*

n Græc. *innovat.*

30 *Cujus oculi*] id eſt, qui intendit oculos in exemplum operis ad cujus imitationem fabricetur ſuum.

o Græc. *in ſollicitudine.*

33 *Flectit*] id eſt, tetingit illud incũbens in laborem uſque ad laſsitudinem.

p Græc. *conſummandum limitionem.*

36 *Tranſcendunt*] id eſt, ad ſuperiores ſellas evehuntur.

q Græc. *in parabolis.*

CAPUT XXXIX.

1 HIc ſapientiam antiquorum omnium exquirit, & in prophetiis occupatur:

2 Narrationem virorum nominatorum conſervat, & [a] inſtructus variis parabolis cum eis ambulat:

3 Occulta *ſenſa* proverbiorum exquirit; & inſtructus [b] ænigmaticis parabolis cõverſatur:

4 Inter magnates miniſtrat, & coram ducibus ſpectatur:

5 In terra alienarũ gentium perambulat, quia bona & mala inter homines expertus eſt:

6 Cor ſuum adhibet ad Dominum manè accedens ſuum opificem, & precatur coram Altiſſimo.

7 Et aperiens os ſuum in oratione de peccatis ſuis deprecatur.

8 Cùm Dominus ille magnus voluerit, impletur ſpiritu prudentiæ.

9 Is profundens verba ſapientiæ ſuæ etiam in oratione celebrat Dominum.

10 Is dirigit conſilium ſuum atque ſcientiam, & de occultis ſuis rebus cogitat:

11 Is exponit eruditionem diſciplinæ ſuæ, & de lege fœderis Domini gloriatur.

12 Laudant intelligentiam ejus multi, quæ in ſeculum minimè delabitur:

13 *Nec* deſiſtet memoria ejus, ſed nomen ejus vivet in [c] omnes generationes.

14 Sapientiam ejus narrabunt gentes, & laudem ejus enunciabit Eccleſia.

15 ' Sive maneat, nomen relinquit amplius quàm mille; ſive requieſcat, comparat ſibi.

16 Quod cogitavi amplius enarrabo, nam velut in medio menſe eſt luna plenus ſum.

17 Audite me ſancti, & germinate tanquam roſa plantata eſt ad flumen humidum,

18 Ac proferte florem ut lilium, edite odorem, & laudate cantico.

19 Benedicite Domino de omnibus operibus ejus odis [d] vocabilibus & citharis, atq; hoc modo dicite [e] celebrantes.

20 Opera Domini omnia ſunt bona valde, & omne præceptum ſuo tempore eſt: non eſt unde dicas, cur iſtud eſt? nam omnia iſta ſuo tempore [f] ſunt expoſita.

21 Sermone ipſius aqua ſtetit tanquam acervus frugum, & verbo oris ejus aquarum conceptacula.

22 Præcepto ejus *exiſtit* quicquid placet, neq; eſt qui poſſit minuere quod ſervaturus eſt,

23 ‖ Opera cujuſque carnis ſunt [g] expoſita ei, neq; eſt unde abſcondantur ab oculis ejus:

24 [h] Ex quo ſeculum eſt, in ſeculum inſpicit; & nihil eſt coram ipſo ' mirabile.

25 Non eſt unde dicas, quid iſtud eſt? omnia enim ad miniſterium ſuum creata ſunt.

26 Benedictio ejus, ut fluvius operuit, atque ut inundatio inebriavit aridam.

27 ‖ Ita iram ejus gentes hæreditatis nomine percepturæ ſunt, ut convertit aquas in ſalſuginem.

28 Viæ ejus ſunt rectæ ſanctis, ſimiliterque iniquis ſunt [i] offendiculo.

29 Bona bonis creata ſunt ab initio, ſimiliter peccatoribus mala.

30 Præcipuum omnis uſus ad vitam hominis eſt aqua, & ignis, ferrumque, & ſal, & ſimilago tritici, & lac, & mel, ſanguis uvæ, oleumque, & veſtimentum:

a Græc. *in variationibus parabolarum & ſic verſu ſeq.*

b Græc. *ænigmatis parabolarum.*

c Græc. *generationem generationem.*

15 *Sive maneat*] id eſt, ſi ſuperſtes proficiſcatur alio, ſive morte ad quietem concedat, ſemper nomen optimum ſibi conciliaverit.

d Græc. *labiorum.*

e Græc. *in celebratione.*

f Græc. *requiruntur: Hebraiſmus, ut Pſalm.* 111.2.

‖ *Exod.* 14.

g Græc. *coram ipſo.*

h Græc. *a ſeculo.*

24 *Mirabile*] vox Hebræa cujus loco θαυμάσιον poſuit autor, potius occultum quam mirabilẽ ſonat: ſed hoc per metalepſin, illud verò propria ſignificatione: quamobrem utramque ſignificationem in hoc loco conjungendum ſtatuo.

‖ Gen. 19.

i Græc. *offendiculo.*

31 Omnia

31 Omnia hæc piis bona sunt; ita peccatoribus convertuntur ad mala.
32 Sunt spiritus qui ad ultionem creati sunt, & [h]quorum furore flagella eorum confirmavit; tempore consummationis effundunt robur, & [i]furorem ejus qui fecit illum sedant:
33 Ignis, & mare, & fames, atque mors, omnia ista ad ultionem creata sunt.
34 Bestiarum dentes, & scorpii, viperæque, & gladius ulciscens ad internecionem impios,
35 Lætantur cùm oritur ipse.
36 Et in terra [*]ad ministeria comparata sunt, suisq; temporibus sermonem non sunt transgressura.
37 Propterea a principio confirmatus ubi cogitavi, commisi scripto.
38 Opera Domini omnia bona sunt, & omne ministerium suppeditat suo tempore.
39 Nec est unde dicas, hoc illo pejus est: nam omnia tempore *suo* probata erunt.
40 Nunc ergo ex toto corde & ore laudate nomen Domini, ac benedicite.

32 *Quorum furore*] id est, quæ præterea irritat & accendit Deus, ut flagellis quibus a natura fuerunt armata in homines sæviant atrocius.

i *Furorem ejus*] id est, consummato judicio Dei opificis, faciunt ut ira ejus conquiescat.

36 *Ad ministeria*] legitur quidem ad manus in contextu Græco; sed melius opinor legit Hyeronymus εἰς χρείας, quàm εἰς χεῖρας illud enim videtur simplicius, & cum Hhebræo sermone convenientius.

Caput XL.

1 Occupatio magna homini cuique creata est, & jugum grave filiis Adami impositum [a]ex quo die egressi sunt ex utero matris suæ, ad diem usque [b]quo ad matrem omnium revertuntur:
2 Cogitationibus eorũ & timori cordis [c]sollicita expectatio, *nempe* dies mortis *impositus*,
3 [d]Æquè sedenti in throno gloriæ, atque humiliter abjecto in terra & cinere,
4 Æquè ferenti hyacinthinum & coronam atque amicienti linum crudum.
5 Indignatio, invidiaque, perturbatio, & fluctuatio, & metus mortis, & [*]effingendi studium, atq; contentio, etiam tempore quietis de nocte somnus ejus *recumbentis* in cubili notitiam mutat.
6 Perparum, quasi nihil [e]quietem capit; & ex eo in somno versatur tanquam in diebus speculationis,
7 Conturbatus viso mentis suæ ut qui effugit [f]a bello tempore salutis suæ.
8 Expergefactus verò miratur timorem de nihilo [g]communem omni carni & homini & pecudi; sed peccatores septuplo graviora supra hæc invadunt *mala*:
9 Mors, & contentio, gladiusque, & sanguis, adductiones famis, & contritionis, ac flagelli; contra iniquos ista omnia creata sunt, etiam propter eos diluvium factum est.
10 Quæcunque e terra sunt, in terram revertuntur; & *quæ* ab aquis, in mare reflectunt.
11 Omne donum injustitiaque delebitur:
12 Fides verò consistet in seculum.
13 Pecuniæ injustorum tanquam [*]fluvius exarescent, & tanquam magnum tonitru cum imbribus *in eas* intonabit *Deus*.
14 Cùm aperit ille manus, [*]afficitur lætitia: ita qui transgrediuntur ad consummationem usque deficient.
15 Impiorum propago non edet ramos multos, & radices impuræ sunt in præcipite rupe.
16 *Sunt velut* [*]spuma imposita cuivis aquæ & [h]ripæ fluminis, ante omne gramẽ evelluntur.
17 Gratia est velut viridarium [i]benedictionibus confertissimum, & in seculum permanet misericors beneficentia.

a Græc. *a die exitus.*
b Græc. *reversionis ad matrem.*
c Græc. *sollicitudo expectationis.*
d Græc. *a sedente in throno gloriæ & usque ad abiectum: sic deinceps. Hebraismus.*

5 *Effingendi studium*] id est, ludificandi & exagitandi adversarios, eorumque vitia per imitationem exprobrandi, aut bona obscurandi, hypocriseos nomine.

e Græc. *in quiete est.*
f Græc. *a facie belli.*
g Græc. *cum omni carne.*

13 *Fluvius*] videlicet fallax & brevis, qualem describit Iob. 6. 15. & sequentibus.

14 *Afficitur lætitia*] nempe justus: ellipsis contrarii.

16 *Spuma*] eandẽ similitudinem etiam adhibet Hosche. 10. 7. est autem Græca vox rara quidem, sed tamen propriè græca; cujus loco per epenthesin Græci ἄχθυι vel ἄχνυι dixerunt, ut πύχνι pro πυχνὸ, μυχαὶ, χνὸ & similia.

h Græc. *labio.*
i Græc. *cum benedictionibus.*

18 Vita hominis sua sorte contenti & operarii suavis est; sed superat utraque qui thesaurum [*]illum adipiscitur.
19 Liberi & ædificatio civitatis stabiliunt nomen:
20 Vinum & musica lætitiam afferunt cordi; sed supra utraque amor sapientiæ.
21 Tibia & psalterium suaves efficiunt modulos, sed supra utraque suavis lingua.
22 Gratiam & pulchritudinem concupiscit oculus; sed supra utraque [*]herbam [k]satam.
23 Amicus & socius [l]tempestivè occurrunt, sed supra utraque uxor cum viro.
24 Fratres & auxiliũ in tẽpore afflictionis, sed supra utraq; misericors beneficẽtia liberat.
25 Aurum & argentum [*]constabiliunt pedem, sed supra utraque consilium probatum est.
26 Pecuniæ & robur exaltant animum, sed supra utraque Domini reverentia.
27 Non est in [m]reverente Dominum diminutio, neque est cur sibi ipsi quærat auxilium.
28 Reverentia Domini est tanquam viridarium [n]benedictum, quam supra omnem gloriam obtegit *Deus*.
29 Fili, vitam [o]mendicam ne vivas: præstat mori quàm mendicare.
30 *Vir* respiciens ad alienam mensam non habet vitam [p]quæ reputanda sit vita; inquinat animam suam escis alienis:
31 Vir autem scitus ac eruditus cavet.
32 In ore impudentis suavis est mendicitas, sed [*]ignis ardet in ventre ejus.

18 *Illum*] de quo dictum est præcedente versu.

22 *Herbam satam*] id est, utilitatem conjunctam pulchritudine: unde est illud Horatianum illud, Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.

k Græc. *seminis.*
l Græc. *ad tempus.*

25 *Constabiliunt pedem*] id est, hominem a lapsu & ruina confirmant.

m Græc. *reverentia Domini: hypallage.*
n Græc. *benedictionis.*
o Græc. *mendicitatis.*
p Græc. *in ratione vita.*

32 *Ignis*] pura judicii & maledictionis Dei.

Caput XLI.

1 O Mors, quàm [a]acerba est tui memoria homini utẽti pace in facultatibus suis?
2 Viro minimè distracto *curis*, sed successu prospero utenti in omnibus, & adhuc valenti cibum capere!
3 O mors, *quàm* bonum est judicium tuum homini indigenti & minuto viribus,
4 Extremã senectam agenti, & distracto ad omnia, atq; diffidenti, & qui amisit patientiã!
5 Ne timeas [b]jus mortis: recordare [c]eorum qui præcesserunt te, & qui sequuntur; hoc enim jus est, *inductum* carni a Domino.
6 Ecquid recuses quod placet Altissimo? sive decem, sive centum, sive mille annos *natus*.
7 Non est in sepulchro [*]incusatio vitæ.
8 Cùm liberi abominandi fuerunt, filii peccatorum, qui conversantur impiorum vicinitatibus,
9 Filiorum peccatorum perit hæreditas, & cum semine eorum assiduum est probrum.
10 Patri impio succensent liberi, eò quòd per ipsum probro sint.
11 Væ vobis viri impii, qui quidem dereliquistis legem Altissimi: nam sive multi sitis, ad perditionem *estis*;
12 Et sive nascamini, ad maledictionem nascimini: sive moriamini, [d]maledictioni in partem adjudicamini.
13 Quæcunque e terra sunt, in terram revertuntur; sic impii in perditionem.
14 Luctus hominum de corporibus ipsorum est: sed nomen hominum [*]qui non fuerunt boni delebitur.
15 Curam habe de nomine: hoc enim tibi permanet magis quam mille thesauri ingentes auri.

a Græc. *amara.*
b Græc. *judicium.*
c Græc. *priorum tuorum & ultimorum.*

7 *Incusatio vitæ*] id est, post mortem non initur tecum ratio quantum vixeris, neque tibi vertetur crimini parum aut multum vixisse, sed male vixisse te, & male ante vitæ ratio subducetur.

d Græc. *in maledictionem dispertiemini.*

14 *Qui non fuerunt*] Græcè quidem ἀγαθῶν singulari numero legitur; sed per ὧν malim sequutus Hieronymum: nam hoc pacto locus est evidentior.

16 Vitæ bonæ [e] numerantur quidem dies, sed bonum nomen in secula permanet.
17 Eruditionem in pace conservate, liberi.
18 Sapientiæ absconditæ & thesauro non manifesto, quæ est utrique utilitas?
19 Præstat homo abscondens stultitiam suam homini abscondenti sapientiam suam.
20 Itaque verecundia commoveatur hoc verbo meo: non enim bonum est omnem pudorem conservare, neque omnia omnibus probantur *fuisse facta* [f] fideliter.
21 [g] In patrem & matrem, pudeat vos scortationis; & in ducem potentioremq; mendacii;
22 Et in judicem magistratumque, delicti; in cœtum & populum, iniquitatis;
23 In socium & amicum, injustitiæ; & in loco ubi incola es, furti;
24 In veritatem Dei, *fracti* fœderis; & [h] *in eum qui impingit cubitum, ciborum; *in exagitatione, [i] nundinationis;
25 Et apud salutantem, silentii; *pudeat* aspectus in mulierem meretricem, & aversationis [k] ab homine nobili,
26 [l] Ablatæ portionis & doni, & [m] adhibiti ad mulierem conjugatam animi,
27 Curiositatis, & ancillæ; nam ne insistito in cubile ejus.
28 *Pudeat* apud amicum sermonum probri, & postquam dederis ne exprobrato:
29 Pudeat etiam *repetitionis, & sermonis ex auditu, & retectionis in occultis rebus.
30 Sic eris veraciter pudens, & gratiam coram omni homine [n] consequêris.

k Græc. *facieí hominis nobilis*. l Græc. *ab ablatione port.* m Græc *consyderationis mulieris qua jubest viro*. 29 *Repetionis*] i. relati sermonis quem alter pronuntiaverit: nã delatione jam sæpius interdixit, quia omnibus bonis semper odiosa, persæpe damnosa est. n Græc. *invenies*.

e Græc. *numerus dierum est.*
f Græc. *in fide.*
g Græc. *a patre sic deinceps.*
h Græc. *ab impactione cubiti, de panibus.*
24 *Ineunt*] hic locus variè quidem accipitur, sed unicam sententiam eamque judicio meo verissimam afferam: vult ergo author ut quemadmodum furti: sic etiam violentiæ pudeat nos. Is autem violentus est qui alteri nolenti rem suam eripit, & contra aitenti: quod hic una specie declaratur hominis habentis potum sive alimentum suum & cubitum impingentis atque circumdantis ne eripiatur sibi. Huic homini quisquis rem suam adimit, violentus est ac propterea admonet sapiens ut nos cum istius pudeat, tum omnis violentiæ.
In exagitatione] i. pudeat te si quis te contumeliis probrosis infamibusque exagitet cum eo colludere, & convenire. nam pacisci ad infamiam.
i Græc *acceptionis & humanis: Hebraismus.*

Caput XLII.

1 [r] Ne de rebus istis pudeat te, [r] neque suscipias personam ad peccandum;
2 De lege Altissimi, & fœdere, & de judicio ut impium justifices,
3 De [a] re sociali atque viatorum, & de traditione hæreditatis sodalium,
4 Et accuratione trutinæ ponderumque, de acquisitione multarum & paucarum rerum,
5 De varia mercatorum venditione,
6 Et de multa liberorum eruditione, & de [b] cruentando latere famulo nequam.
7 In mulierem improbam [c] bona est obsignatio; & ubi manus multæ sunt, conclude *res tuas*.
8 Cùm tradideris numero & pondere, & datum & acceptum omnia de scripto *habe*.
9 *Ne pudeat* de eruditione amentis, & stulti, & decrepiti cum juvenibus litigantis: eris q; eruditus [d] certò, & coram omni vivente probaberis.
10 Filia patri [e] occultas vigilias affert, & sollicitudo de ea abducit somnum; tum in juventute ejus, ne fortè ætatis flos prætereat; tum [f] elocata, ne fortè odio sit:
11 In virginitate, ne fortè polluatur, & in paternis *ædibus* suis gravida fiat; cum viro autem versata, ne fortè transgrediatur, & elocata ne fortè sit sterilis.
12 In filiam [g] inverecundam firma utere custodia, ne fortè efficiat [h] ut tu sis gaudio inimicis, sermone in civitate, & famosus in populo, denique pudore illa afficiat te in turba multorum.
13 In ullum hominem ne intuere ob pulchritudinem, & inter mulieres ne conside:
14 Nam ex vestimentis egreditur tinea, & ex muliere mulieris improbitas.
15 Melior est improbitas viri, quã mulier benefica, *mulier pudore afficiens ad probrũ.
16 Memorabo jam opera Domini, & quæ vidi enarrabo verbis Domini, opera ipsius.
17 Et sol perlustrans in omnia inspicit, & gloria Domini plenum est opus ipsius.
18 *Non indidit sanctis Dominus ut enarrent omnia mirabilia ipsius, quæ firmavit Dominus omnipotens stabiliendo gloria sua universitatem.
19 Abyssum & cor pervestigat, & de calliditatibus *illorum cogitat.
20 Novit enim Altissimus notitiam omnem & introspicit in signa [i] æterna, nuntians res præteritas & futuras, & occultarum vestigia retegens.
21 Non præterit ipsum ulla cogitatio, non absconditus est ipsi ne unus quidem sermo.
22 Res magnificas ornavit sapientia sua, qui ante seculum & in seculum est:
23 Neque augetur, neque minuitur, neque indiget ullo consiliario.
24 Quàm desyderabilia sint omnia opera ipsius, etiam *ad scintillam usque facile est spectare.
25 Hæc omnia vivunt manentq; in seculum omnibus in ministeriis, omniaq; obediunt.
26 Omnia duplicia, unum e regione alterius; neque fecit quicquam deficiens.
27 [k] Alterum alterius confirmat bona; denique quis expleatur videndo gloriam Dei?

r *Neque*] Id est, neque authoritate cujusquam aut gratia abducaris ut committas peccatum: sed magis te pudeat peccati coram Deo, quam offensæ hominis gratia.
a Græc. *verbo socii.*
b Græc. *sanguinando.*
c Græc. *bonum sigillum.*
d Græc. *verax.*
e Græc. *occulta vigilantia & sollicitudo ejus.*
f Græc. *postquam cohabitavit: sic vers.* 9.
g Græc. *non aversabilem firma custodiã.*
h Græc. *te gaudium inimicis, loquutionem in civitate, & appellatum populi.*

15 *Mulier*] hæc verba qui a præcedentibus disparant, indignè faciunt: sunt enim superiorum exegetica: quibus ostendit antecedens dictũ non esse καθόλου de omni muliere, sed ἐν μέρει accipiendũ de improba.
18 *Non indidit*] i. tantam facultatem aut tantum flumen eloquii cum suis non communicavit, ut pro merito opera ipsius enarrare possint.
19 *Illorum*] puta singulorum cordium
i Græc. *seculi.*
24 *Ad scintillam*] i. rem quamlibet minimam: proverbiale dictum.
k Græc. *unum unius.*

Caput XLIII.

1 [a] Superba altitudo expansum purum est, species cœli cum aspectu glorioso ejus.
2 Sol ad aspectum nuntiat *de glorioso Deo quod instrumentum est admirabile, opus Altissimi.
3 [b] Cùm in meridiano est arefacit regionem, & ex adverso æstus illius quis subsistat? *quasi* in caminum sufflet operibus æstus *sui*.
4 *Tripliciter sol exurit montes, vapores igneos efflat, & refulgens radiis hebetat oculos.
5 ‖ Magnus est Dominus qui fecit illum, & sermonibus suis sedavit iter *illius*.
6 Idem lunam fecit ad constitutionem tempore suo *faciendam*, demonstrationem temporum, & signum seculi.
7 Etiam a luna signum *habetur* diei festi.
8 Luminare *ubi* minutum est ad consummationem, mensis est de nomine illius; auctum verò res mirabiles facit mutatione:
9 *Instrumentum [c] castra habens in alto, in expanso cœli relucens.
10 Pulchritudo cœli est gloria astrorum, ornatus lucem præbens in *cœlis* Domini Altissimi.
11 Ad sermones sancti [d] *exhibent condemnationem, neq; exardescunt in custodia sua.
12 Vide *arcum, & benedic ei qui fecit ipsum, valde speciosum splendore suo.
13 Curvavit cœlum in circulum gloriosum, manus

a Græc. *superbia altitudinis firmamentum munditiei.*
2 *De glorioso*] i. de Deo gloriæ: quod argumentum explicatur Psal. 19.
b Græc. *in meridie ei: Hebraismus.*
4 *Tripliciter*] i. quamplurimum: nam ternarius numerus intendit significationem.
‖ *Jehoschubb.* 9. & *Jeschahh.* 38.
9 *Instrumentum*] i. luna est velut instrumentum Dei stellarũ castris circundatum & exercitibus, ut appellantur Gen. 2. 1. sic transitur ad locũ de stellis.
c Græc. *castrorũ*
d Græc. *sistent.*
11 *Exhibent*] i. ita obscurantur quasi tenebris perpetuis damnatæ essent: ut Jeschahh. 24. 23. Joelis 2. 30. & alibi passim.
12 *Arcum*] i. irin, ut a poëtis appellatur, de quo Gen. 9. 12. & sequent.

manus Altissimi extenderunt illum.

14 Præcepro suo sistit nivem, & celeriter incitat fulgura judicii sui.

15 Propterea apertis thesauris evolant nubes ut volucres.

16 Magnificentia sua confirmat nubes, & diffringuntur lapides grandinis,

17 [e]Sonus tonitru ipsius facit ut indolescat terra, & aspectu ipsius commouentur montes.

18 Voluntate ipsius spirat Notus, & [f]procellosus Boreas, & Circius.

19 Tanquã volucres deorsum volantes spargit nivem, cujus descensus est tanquam locustæ divertentis.

20 Pulchritudinem albedinis ejus admiratur oculus, & ad imbrẽ illius extra se rapitur cor.

21 Et pruinam tanquam salem in terram profundit, quæ congelata [g]efficit palorum summitatem.

22 Frigido vento Borea efflante compingitur ex aqua gelu, in omni congregatione aquarum diversatur, & aquam velut lorica induit.

23 *Exedit montes, desertum exurit, herbamque extinguit tanquam ignis.

24 [h]*Quæ* omnia curans festinanter nebula, tos occurrens *ab æstu exhilaret.

25 Sermocinatione ejus quiescite abyssus, & in ea insulas plantavit.

26 Qui navigant mare, narrant periculum ejus : [i]quod audientes auribus nostris admiramur.

27 Ibidem sunt incredibilia & mirifica opera, varietas omnium animantium, discrimen cetorum.

28 Deniq; per ipsũ prospera via utitur Angelus ipsius, & sermone ipsius consistũt omnia.

29 *Ut* dicamus multa, haudquaquam tamen assequemur; & [k]ut summatim dicam, is est universum ipsum.

30 Gloria afficere eum ubi valeremus? nam ipse est magnus præter omnia opera sua.

21 Terribilis Dominus, & magnus valde, & admirabilis potentia ejus.

32 Glorificantes Dominum exaltate quantũ potestis; nam adhuc etiam superabit *exaltationem vestram.*

33 Et exaltantes eũ [l]plurimas vires conferte:

34 Ne defatigemini: non enim unquam assequemini quis vidit ipsum ut enarret, & quis magnificet ipsum prout est?

35 Multa abscondita sunt majora *istis, pauca vidimus ex operibus illius:

36 Nam omnia fecit Dominus, & piis indit sapientiam.

e Græc. *vox.*

f Græc. *procella Borea & conversio venti.*

g Græc. *est palorum summitas.*

23 *Exedit*] nempe gelu exurens omnes fœtus terræ.

h Græc. *curatio omnium per diligentiam.*

24 *Ab æstu*] puta adveniente, cum vernare incipiunt omnia.

i Græc. *& auditionibus aurium nostrarum.*

k Græc. *ad consummationem sermonum, ut vers. 50.51.*

l Græc. *multiplicate in viribus.*

35 *Istis*] nempe quæ ad notitiam nostram perveniunt, ut interpretantur sequentia.

Caput XLIIII.

1 JAM laudemus viros gloriosos, & majores nostros genere.

2 Multam gloriam [a] comparavit Dominus per illos majestati suæ inde a seculo.

3 Dominantes in regnis suis, & viri [b] celebres potentia, consilia ineuntes cum intelligentia sua, qui renuntiaverunt de prophetiis,

4 Ducentes populum constantibus consiliis, & intelligentia [c] juris popularis;

5 Quorum eruditioni sapientes sermones inerant, *qui exquirebant modulationes musicorum, & carmina scripta enarrabant,

6 Viri divites, [d] instructi robore, colentes pacem in suis habitationibus:

7 Hi omnes per generationes adepti sũt gloriam, [e] qua gloriati sunt in diebus suis.

8 Sunt ex iis qui relinquerunt nomen cujus enarrentur laudes:

9 Sunt etiam quorum non est recordatio, qui perierunt quasi non extitissent, & fuerunt quasi non fuissent, liberique ipsorum post ipsos.

10 Verùm quàm fuerunt [f]misericorditer accepti viri illi quorum justè facta non sunt oblivioni tradita.

11 Cum semine illorum permanet bona hereditas, posteri illorum in fœderibus sunt.

12 In fœderibus est semen eorum, & liberi eorum post eos.

13 In seculum manet eorum semen, neque deletur eorum gloria.

14 Sunt quidem eorum corpora sepulta in pace; sed nomen eorum vivit in [g] generationem quamque.

15 Sapientiam eorum narrant populi, & laudem eorum enuntiat Ecclesia.

16 ‖ Chanoc placuit Domino Deo, & translatus est, exemplum resipiscentiæ his generationibus *propositum*.

17 ‖ Noach deprehensus est integer, justus, cujus fuit reconciliatio [h] quo tempore irascebatur *Deus*.

18 Propterea cùm diluvium fieret,

19 Etiam fœdera [i] perpetua cum eo constituta sunt, ut non deleretur diluvio omnis caro.

20 ‖ Abraham magnus pater multarum gentium *fuit*, cui non est inventus par in gloria illius, qui conservavit legem Altissimi, & fuit [k] fœdere junctus illi.

21 ‖ In carne illius instituit fœdus, & in tentatione fidelis compertus est:

22 Propterea juramento constituit ei se benedicturum gentibus in semine ejus,

23 Multiplicaturum eum tanquam pulverem terræ, & illos hæreditatem possessuros [l] a mari uno ad alterum, & a fluvio usque ad extremitatem terræ.

24 ‖ Similiterque in Jitzchako statuit propter Abrahamum patrem ipsius,

25 Benedictionem omnium hominum & fœdus, quod [m] incubuit capiti Jahhakobi.

26 Agnovit eum in benedictionibus *illius, cumq; dedisset ei hæreditatem, divisit partem ejus in tribus duodecim quas dispertitus est:

27 Eduxitq; ex eo *virum misericordiæ, qui cõsecutus est gratiam coram omni carne.

a Græc. *creavit.*

b Græc. nominati.

c Græc. *scriptura,* populi.

5 *Qui*] id est, excogitabant & componebant authore spiritu Dei exquisita illa & sacra cantica quæ de scripto fuerunt Ecclesiæ tradita, ut decantarentur in ea.

d Græc. *subministrati.*

e Græc. *& gloriatio fuerunt.*

f Græc. *misericordia: ut ver. 27.*

g Græc. *generationem & generationum.*

‖ *Gen. 5.*

‖ *Gen. 6.*

h Græc. *tempore iræ.*

i Græc. *seculi.*

‖ *Gen. 17.*

k Græc. *in fœdere cum illo.*

‖ *Gen. 22.*

l Græc. *a mari ad mare.*

‖ *Gen. 25.*

m Græc. *requievit super caput.*

‖ *Gen. 27.*

26 *Illius*] puta Jitzchaki q. d. fallebatur quidem Jitzchak cùm verbis Dei benedictionem pronuntiaret; sed minimè fallebatur Deus, qui hunc agnoscebat & augebat benedictionib.

27 *Virum*] i. Moschen misericorditer a Deo servatum & acceptum, ut exponitur sequente versu, qui imperite ab hoc divulsus est: vide supra in ver. 10.

Caput XLV.

1 DILECTUM Deo & hominibus Moschen, cujus memoria [a] benedictionibus conjuncta est:

2 Parem effecit eum gloriæ *sanctorum, & magnificavit eum hostium timoribus, sermonibus ejus signa compescuit, & gloria affecit eum in conspectu regum,

3 ‖ Dedit ei mandata ad populum suum, & demonstravit ei gloriam suam:

4 In fide & mansuetudine ejus sanctificavit eum, cùm elegisset eum ex omni carne:

5 Fecit ut exaudiret vocem suam, & introduxit eum in caliginem:

6 Et tradens ei [b] coram mandata, legem vitæ atque

a Græc. *benedictionibus* est. *Exod. 4 & sequentib.*

2 *Sanctorum*] [illegible] angelorum ut apud Danijelem appellatur.

‖ *Exod. 19.*

b Græc. [illegible]

atque scientiæ; docuit Jahhakobum fœdus, & jura sua Jisraëlem.

7 Aharonem extulit sanctum, similem illi, fratrem illius, e tribu Levi:

8 Instituens ei fœdus [c] perpetuum dedit ei sacerdotium populi, & ornatu apto beavit eû.

9 Nam circumcinxit eum amictu glorioso, induens eum consummatione [d] gloriosa, & confirmavit eum instrumentis roboris,

10 Feminalibus, talari veste, atque humerali:

11 Et circumdedit eum parvulis malogranatis, aureisque tintinnabulis plurimis in circuitum, ut sonaret vox ad gressus ejus, ut sonum ederet qui in templo exaudiretur, & memoriale esset [e] popularibus ejus:

12 Stola sancta ex auro & hyacintho purpuraq; opere plumario, * rationali judicii manifestis veritatis *signis*,

13 *Ex* retorto coccineo opere artificioso, lapidibus pretiosis sculpturis sigilli, cum vinculis aureis, opere gemmarii, ad monimentum; scriptura cælata de numero filiorum Jisraëlis.

14 Coronam auream imposuit cidari, [f] cum ectypo signo sanctificationis *opere* sigilli, *instrumentum* [g] gloriationis honoratæ, opera strenuè fabrefacta, quæ adornata speciosè ab oculis concupiscerentur.

15 Ante eum res non fuerunt ejusmodi, neque in seculum induit alienigena;

16 Præter filios ejus solùm, & posteros ejus perpetuò:

17 Quorum sacrificia in holocaustum offeruntur assiduè bis in diem.

18 * Implevit Mosche manus ejus, eumque oleo sancto unxit;

19 *Quod* fuit ei in fœdus perpetuum & semini ejus, [h] tantisper dum futurum est cœlum; ut ministrantes eis simul fungantur sacerdotio, & benedicant populo in nomine ipsius.

20 Elegit eum ex omnibus viventibus ut adduceret holocaustum Domino, suffitum, odoremque gratum ad monimentum, litando pro populo:

21 Dedit ei mandata sua potestatemque judiciorum de fœderibus *suis*; ut doceret Jahhakobum testimonia, & in lege ipsius illustraret Jisraëlem.

22 Cùm simul institissent in eum alieni, invidentes ei in deserto [i] quidam, Dathan & Abiram & cōgregatio Korachi [k] irato animo;

23 Videns Dominus improbavit, sed consummati fuerunt in furore iræ:

24 Fecit in eos portenta consummendo eos igne [l] flammante:

25 Et adjiciens Aharoni gloriam, dedit illi hæreditatem, primitias primorum fœtuum impertitus illi:

26 [m] Cibum inprimis [n] abundè comparavit; etenim sacrificia Domini comedunt, quæ dedit ei & semini ejus.

27 Verùm in terra populi hæreditatem non percipit, neque inter populum est portio ei; nam ipse pars est hæreditatis ejus.

28 ‖ Pinchas verò filius Elhhazaris tertius est gloria, eò quòd zelo ductus ipse cum reverentia Domini,

29 Steterit in aversione populi [o] optimo promptoq; animo suo, & pro Jisraële *Deum* placaverit.

c Græc. secub: sic hinc[?].
‖ Exod. 28. & 29.
d Græc. gloriationis.
e Græc. filiis populi.
12 Rationali] id est, eo ornatu quod pectorale dixerunt alii, ex cujus urimis & tummimis divinitus veritas rerū cognoscebatur; de quo vide Exod. 28. 15. & Ezra & Nehemia 2. 63.
f Græc. ectypis.
g Græc. gloriationis honoris, opera roboris, concupiscentias oculorum, adornata præcisa: appositiones Hebraicæ.
18 Implevit] id est, consecravit ministerium sacerdotale ejus: vide Exod. 28.
h Græc. dies cœli.
i Græc. viri.
k Græc. animo & ira.
l Græc. flammæ.
m Græc. panem.
n Græc. in plenitudine.
‖ Num. 25.
o Græc. bonitate promptitudinis animæ.

30 Propterea instituit ei fœdus pacis & * populo ipsius, ut antistes rerum sanctarum esset, ut magnificentia sacerdotii esset ipsi ac semini ipsius in seculum.

31 Ac *ex* fœdere quidem facto cum Davide nato ex tribu Jehudæ hæreditas regis [p] a filio ad filium unicum pervenit; hæreditas verò Aharonis *debetur* etiam semini ipsius.

32 * Indat vobis sapientiam, cordi *inquam* vestro ad judicandum populum suum [q] justè, ut non deleantur bona illorum, & gloria ejus *constet*, per generationes illorum.

Caput XLVI.

1 ‖ Fortis in bello Jehoschuahh filius Nunis & successor fuit Moschis in prophetiis:

2 ‖ Qui fuit magnus secundum nomen suum ad salutem electorum ejus, vindicando inimicos qui insurgebant, ut hæreditatem traderet Jisraëli.

3 ‖ Quàm gloriosus factus est, cùm extolleret manus suas, extenderetque in civitates gladium.

4 Quis ante eum sic stetit? nam bella Domini ipse induxit *illuc*.

5 Nonne ad manum illius retrogressus est sol, & unus dies fuit [a] ut biduum?

6 Invocavit altissimum principem cùm affligeret inimicos circumquaque, & magnus Dominus exaudivit eum immissis lapidibus grandinis potentia vehemente.

7 Erupit in gentes bello, & [b] descendens perdidit eos qui resistebant:

8 Ut agnoscerent gentes armaturam ipsorum, [c] Domino *esse curæ* bellum ipsius: etenim persequebatur eos [d] præeunte principe.

9 Etiam [e] tempore Moschis fecit [f] misericorditer ipse & Caleb filius Jephunnæ resistendo coram Ecclesia, prohibendo populum a peccato & murmurationem [g] improbam sedando.

10 ‖ Atq; hi cùm duo fuerint e sexcentis millibus peditum conservati sunt, ut adducerent ipsos *Deus* in hæreditatem, in regionem affluentem lacte & melle.

11 ‖ Deditque Dominus Calebo robur quod ad senectutem usque permansit ei, adeò ut ascenderit ipse supra [h] celsas civitates terræ, & semen ipsius hæreditatem obtinuerit:

12 Ut viderent omnes filii Jisraëlis bonum esse obsequi Domino.

13 Similiter judices singuli de nomine suo,

14 Omnes quorum cor non est scortatione aversum a Deo, & quicunque non fuerunt aversi a Domino, horum etiam memoria est [i] benedictionibus conjuncta.

15 Ossa eorum revirescant in loco suo; & nomen eorum quasi permutatione renovetur in filiis eorum qui gloriam adepti sunt.

16 Dilectus a Domino suo Schemuel Propheta Domini constituit regna, & unxit principes præficiens populo ipsius;

17 ‖ Ex lege Domini judicavit congregationem, & invisit Jahhakobum Dominus.

18 ‖ In sua fide accuratus Propheta compertus est, & agnitus in verbo suo:

19 Nam invocavit Dominum principem affligentibus eum inimicis ejus circumquaque, cum oblatione lactentis [k] maris:

30 Populo] id est, posteris e gente ipsius, ut sæpe vox ista a Mosche accipitur.
p Græc. filii ex filio solùm est.
32 Indat vobis] conclusio capitis de sacerdotibus a voto five oblatione ad Deum.
q Græc. in justitia.
‖ Num. 27.
‖ Exod. 17.
‖ Jehoschuhh. 10.
a Græc. ad duos.
b Græc. in descensu.
c Græc. coram Domino esse bellum.
d Græc. post principem.
8 Principe] Copiarum Domini, id est Christo, qui apparuerat ipsi Jehosch. 6.
e Græc. die.
f Græc. misericordiam.
g Græc. improbitatis.
‖ Num. 14.
‖ Jehoschuhh. 14.
h Græc. altitudinem.
i Græc. in benedictionibus.
‖ 1. Schem. 10. & 16.
‖ 1. Schem. 6.
‖ 1. Schem. 7.
k Græc. vide κατάχρησις.

20 Et intonuit e cœlo Dominus, adeò ut sono magno tonitru faceret ut exaudiretur vox sua;

21 Attrivitq; duces Tyriorum & omnes principes Pelischtæorum.

22 ‖ Deinde antequam indormisceret a seculo, contestatus est coram Domino & *uncto ipsius *dicens*; pecunias, ac [l] ne calceamenta quidem ab ullo homine accepi, nec incusavit eum [m] quisquam.

23 *Posteaquam verò obdormivisset, prophetavit demonstrans regi mortem ipsius, & extulit e terra vocem suam; prophetia *indicans* deletum iri iniquitatem populi.

‖ 1.Schem.12.
22 *Uncto ipsius*] id est, Schaule rege quem unxerat 1.Schem.10.
l Græc. *usque ad calceamenta ab omni carne.*
m Græc. *homo.*
23 *Posteaquam*] habetur quidem historia 1.Schem.28. de hoc argumento: sed alienum istud esse a fide, ut Schemuel Propheta Dei dicatur a nefaria muliere provocatus Schauli respondisse, cum patres ipsi permultis locis & argumentis plurimis ostenderunt, tum evincit scriptura manifestissimè: sed hoc scriptum humanum est; & quatenus cum verbo Dei conformatur, piè accipiendum; reliqua casto & sancto judicio discernenda: tenuit enim hic noster author illud dogma de reversione non modò spirituum, sed etiam corporum, ut apparet ex iis quæ de Elija Propheta narrat infrà 48.10.

Caput XLVII.

1 ‖ Postea verò extitit Nathan Propheta, Davidis temporibus.

2 Tanquam adeps separatus ab hostia salutari, ita est David *eximius* e [a] Jisraëlitis.

3 ‖ Inter leones peregrinus conversatus est sicut inter hœdos, & inter ursos sicut inter lactentes agnos.

4 In juventute sua occidit gigantem, & sustulit probrum e populo,

5 Cùm attolleret manum, lapide fundæ dejecturus [b] gloriabundum Goljathum.

6 Nam invocavit Dominum altissimum, qui dedit dexteræ ipsius robur tollendi hominem potentem bello ad exaltandum cornu populi sui.

7 Sic inter myriadas gloriam tribuit ei, & laudavit eum benedictionibus Domini.

8 Cùm allatum fuisset ipsi diadema gloriæ, attrivit inimicos circumquaque, & redegit in nihilũ Pelischthæos adversarios, in diem hodiernum usque attrivit illorum cornu.

9 In omni opere suo tribuit celebrationem sancto altissimo verbis [c] gloriosis.

10 Ex toto corde suo decantavit & amavit opificem suum.

11 ‖ Instituitque cantores ante altare, ut voce suaves canerentur moduli ipsius, & in dies laudarent *Deum* odis suis.

12 Tradidit ad dies festos res decoras, & tempestates ornavit [d] absolutissimè, laudantibus illis sanctum nomen ejus, & inde a matutino personante sanctuario ejus.

13 ‖ Dominus abstulit peccata ipsius, & cornu ipsius in secula exaltavit, tradens ei fœdus regni & thronum gloriæ in Jisraële.

14 Post eum extitit filius sapiens, per quem in [e] lato habitabit *Deus*.

15 ‖ Schelomo regnavit temporibus pacis, & gloriam adeptus est, cùm Deus sedavisset *regiones* circunstantes eum, ut statueret domum ad nomen ejus, & pararet sanctuarium in seculum:

16 ‖ Qui sapiens factus est in juventute sua, & impletus ut *aqua* fluvius, intelligentiâ.

17 Terram obtexit anima tua totam, & implevit parabolis [f] ænigmaticis:

18 Ad insulas procul pervenit nomen tuum, & dilectus es in [g] prosperitate tua.

19 De odis, & parœmiis, parabolisque, & interpretationibus admiratæ sunt regiones,

‖ 1.Schem.7.
a Græc. *filius Jisraëlis.*
‖ 1.Schem.17.34.
b Græc. *gloriationem Goljathi: hypallage.*
c Græc. *gloria.*
‖ 1.Chron.23.& sequentibus.
d Græc. *usque ad consummationem.*
‖ 2.Schem.7.
e Græc. *latitudine.*
‖ 1.Reg.1.
‖ 1.Reg.3.
f Græc. *ænigmatum.*
g Græc. *pace.*

20 In nomine Domini Dei totius terræ *qui vocatus est Deus Jisraëlis.

21 Congregasti quasi stannum aurum, & quasi plumbum collegisti multum argenti.

22 ‖ Inclinasti viscera tua ad mulieres, & in potestate aliena fuisti corpore tuo.

23 Indidisti maculam gloriæ tuæ, & prophanum effecisti semen tuum ad inducendum iram in filios tuos, & ut compungerentur de impudentia tua; cùm [h] descinderetur regnum, & ex Ephrajimo regnum inobsequẽs inciperet.

24 Dominus verò nequaquam fuit derelicturus misericordiam suam, neque [i] facturus ut abrumperetur cursus operum ipsius;

25 Ac minimè deleturus posteros electi sui, & semen ejus qui dilexit eum minimè sublaturus:

26 Sed Jahhakobo disposuit reliquias, & Davidi radicem ex ipso.

27 Nam cùm requiesceret Schelomo cum suis majoribus,

28 ‖ Reliquit post ipsum de semine ipsius [k] insipientissimum e populo, minimaque intelligentiâ, Rechabhhamum; qui *avertit populum consilio suo,

29 Et Jarobhham filius Nebati, qui ad peccandum induxit Jisraëlem: cumque prodidisset Ephrajimo viam peccati, multiplicata sunt peccata illorum valde,

30 Ut amoveret ipsos e terra *Deus*;

31 Donec ira & vindicta supervenisset ipsis.

20 *Qui vocatus est*] Ex variis lectionibus quæ habentur hoc loco lectionem Hieronymi ut simplicissimã amplectimur, & sententia nostra vetustissimam.
‖ 1.Reg.11.
h Græc. *fieri in duo.*
i Græc. *neque futurus erat corrumpere ab operibus suis.*
‖ 2.Reg.12.
k Græc. *insipientiam populi & minutum intelligentia.*
28 *Avertit*] id est, induxit ad defectionem facto insipienti suo, eamque abreptam constabilivit Jarobham.

Caput XLVIII.

1 ‖ Surrexit verò Elija Propheta tanquam ignis, cujus sermo tanquam fax ardebat:

2 Qui induxit in eos famem validam, & zelo suo *paucos effecit eos:

3 ‖ Sermone Domini cohibuit cœlum, & deduxit ignem ter e cœlo.

4 Quàm gloriosus effectus es, Elija, mirabilibus *factis* tuis? & quis par tibi est unde glorietur?

5 ‖ Qui mortuum excitasti e morte, & e sepulchro animam sermone Altissimi:

6 Qui deduxisti reges in perditionem & gloriam adeptos e cubili ipsorum:

7 ‖ Qui audivisti in Sinai redargutionem Domini, & in chorebo judicia ultionis:

8 ‖ Qui unxisti reges ut retribuerent, & Prophetas successores post te:

9 Qui assumptus es ignis turbine, curru [a] equis igneis vecto.

10 *Qui conscriptus es [b] fore redargutioni in *sua* tempora, ut sedares [c] iratum judicium Domini furore conjunctum, ut converteres cor patris ad filium, & constitueres tribus Jahhakobi.

11 Beati qui viderunt te, & qui obdormiverunt cum dilectione *tui*:

12 *Etenim nos [d] planè victuri sumus.

13 Elija ut tectus fuit turbine, similiter Elischahh impletus fuit spiritu sancto, adeò ut a diebus suis non fuerit commotus a principibus, neque dominio abusus sit in eum quisquam:

‖ 1.Reg.17.
2 *Paucos effecit*] Nempe exorata fame a Deo, qua enecti sunt multi.
‖ 2.Reg.1.
‖ 1.Reg.17.
‖ 1.Reg.19.
‖ 1.Reg.2.
a Græc. *equorum igneorum.*
10 *Qui*] hic locus inscientiam authoris redarguit caecutientis in promissionibus de regno Christi: existimavit enim ipsum Elijam iterum venturum esse, prout in speciem ipsi videbatur dicere Malachi sub finem prophetiæ, unde hæc omnia desumpta sunt. Nos verò meliùs ex Testamento novo didicimus Johannem Baptistam alterum fuisse Elijam, qui in spiritu ac virtute Elijæ veniret ad præstandum hæc omnia: vide suprà in 46. 23. hic ἐλεγμὸς legimus atque ita legendum esse confirmamus.
b Græc. *redargutio.*
c Græc. *iram judicii cum furore.*
12 *Etenim nos*] puta qui diligimus te, & ministerium tuum accepturi sumus: sic ostendit author ampliùs se fretum esse ejusdem Elijæ expectatione.
d Græc. *vita.*

14 Ulla res non superavit illum; sed [e]cùm obdormivisset, prophetavit corpus illius.

15 ‖ Et in vita sua fecit portenta, & in morte sua mirabilia opera sua.

16 Ad ista omnia non resipuit populus, neque abstiterunt a peccatis suis, donec cum depopulatione abducti sunt e terra sua, & dispersi in tota terra.

17 Ita relictus est populus perpaucus, & princeps in domo Davidis:

18 Quorum quidem fecerunt alii quod placet *Deo*, alii verò [f]peccaverunt plurimùm.

19 ‖ Chizkija munivit civitatem suam, & introduxit in medium illius aquam: fodit ferro præcipitem *rupem*, & fontes extruxit [g]ad commoditatem aquarum.

20 ‖ Temporibus ejus ascendens Sancherib, misit Rabschakem a Lacischo, & movens manum suam contra Tzijonem cervices extulit superbia sua:

21 Tum commota sunt corda, & manus illorum, indolueruntque ut parturientes:

22 Et invocaverunt Dominum misericordem extendentes manus suas ad ipsum:

23 Et sanctus e cœlo exaudiens eos liberavit eos *metu* [h]per Jeschahhjam.

24 Cæcidit castra Assyriorum, & contrivit eos angelus ipsius.

25 Fecerat enim Chizkija quod placet Domino, & confirmaverat se in viis Davidis patris sui, prout mandaverat Jeschahhja Propheta ille magnus & fidelis in visione sua.

26 [i]Temporibus' ejus retrogressus est sol, & addidit vitam regi:

27 ‖ Spiritu magno vidit res ultimas, & consolatus est lugentes Tzijone:

28 Res in seculum usque futuras ostendit, & res absconditas antequam advenirent illæ.

Caput XLIX.

1 'Memoria Joschijæ *similis* comparato ad compositionem suffitus operi unguentarii,

2 In omni ore, tanquam mel suavis est, & tanquam *instrumenta* musica in convivio [a]lauto:

3 Is ad rectum adductus [b]quando conversus est populus, sustulit res abominandas [c]& iniquissimas:

4 Direxit ad Dominum cor suum, temporibus iniquorum corroboravit pietatem.

5 Præter Davidem, & Chitzkijam, ac Joschijam omnes delictum commiserunt:

6 Relinquentes enim legem Altissimi reges Jehudæ dereliquerunt eum.

7 Dedit' cornu illorum aliis, & gloriam illorum genti alienæ:

8 Incendit electam civitatē sanctificationis, & desolavit vias illius [d]'ad manum Jirmejæ:

9 ‖ Nam afflixit ipsum, quamvis in utero ipse sanctificatus esset Propheta ad eradicandū, affligendumque, & perdendum, similiter ædificandum, & plantandum.

10 ‖ Jechezkelis, qui vidit visionem gloriæ quam ostendit ipsi insidentem currui Cerubinorum.

11 (Etenim meminit inimicorum '[e]persusorum imbre, & correxit eos qui spectabant vias rectas)

12 Et duodecim Prophetarū sit memoria [f]cōjuncta benedictionibus.

13 ‖ Quomodo magnificè extollemus Zerubbabelem? qui quidem est tanquam sigillum ad manum dexteram:

14 Similiterq; Jehoschuahh filius Jehotzadaki, qui temporibus suis ædificaverunt ædem & extulerunt templum sanctum Domino paratum ad gloriam [g]perpetuam.

15 Inter electos quoque fuit Nechemja, cujus plurimum *extat* memoria: qui excitavit nobis muros collapsos, restituitq; portas & vectes, & instauravit areas ædium nostrarū.

16 ‖ Nemo creatus est ejusmodi in terra, qualis fuit Chanoc: etenim assumptus est e terra.

17 ‖ Neque par Josepho fuit vir dux fratrum *suorum*,

18 Statumen populi, cujus ossa [h]curata sunt a Domino.

19 Schem & Scheth inter homines gloriam adepti sunt, & supra universum in creatione Adam.

Caput L.

1 'Schimhhon filius Chonjæ sacerdos magnus, qui in vita sua sartam tectam ędem præstitit, etiam diebus suis populum confirmavit:

2 Et ipso authore fundata est altitudo [a]duplicis loricationis, alta lorica templi.

3 [b]'Temporibus ejus minora fuerunt conceptacula aquæ, [c]æneum tanquam lacus, tripli capax *confectum est*.

4 Qui curavit populum suum a casu:

5 Qui corroborans civitatem & 'circummuniens, gloriam adeptus es in conversatione populi:

6 [d]Excundo' ex æde cui velum obductum est tanquā astrum matutinum inter nubes, tanquam Luna plena temporibus suis extitisti:

7 Et tanquam arcus perlustrans nebulas gloriæ:

8 Tanquam sol refulgens in templo Altissimi, tanquam flos rosarum [e]quo tempore existunt novi, tanquam lilia ad [f]ripam aquæ, tanquam germen Libani diebus æstivis,

9 Tanquam ignis & thus in acerra:

10 Tanquam instrumentum ex auro solidè malleatum, quovis lapide pretioso ornatum:

11 Tanquam olea decora progerminans fructus, & tanquam cupressus exaltata ad nubes, cùm assumeret ipse stolam gloriæ; induereturque [g]consummatæ gloriationis ornamenta;

12 In ascensu altaris sancti' glorificavit amictum sanctificationis.

13 Cùm autem acciperet 'membra e manu sacerdotum, ipse quoq; stans ad focū altaris,

14 (Circa eum corona fratrum *versante* tanquam germine cedrorum in Libano, qui circumdabant eum tanquam stipites palmarum, omnibus inquam filiis Aharonis [h]indutis gloria sua.

15 Quorum in manibus erat oblatio Domini coram tota Ecclesia Jisraëlis) [i]denique ministrans super altari ad ornandum oblationem omnipotentis Altissimi,

16 Extendit ad [k]craterem manum suam; & libavit de sanguine uvæ:

---

e Gr. in dormitione
‖ 2 Reg. 2. & 13.
f Gr. multiplicaverunt peccata.
‖ 2 Chro. 32.
g Gr. ad aquas.
‖ 2 Reg. 18. & 19.
h Gr. manu Jeschahhjæ.
i Gr. diebus.
26 Ejus] nempe Jeschahhjæ, de quo hic sermo instituitur in aliquo capite.
‖ 2 Reg. 20.
a Gr. vini.
b Gr. in conversione populi.
‖ 2 Reg. 23.
c Gr. iniquitatis.
7 Cornu] i. robur, ut in scriptura passim.
8 Ad manum] i. eo vivente & vidente, adeò ut particeps quoque afflictionum fuerit, ver. seq.
d Gr. in manu Jirmejæ.
‖ Jirmejæ. 1.
‖ Jechezk. 1.
11 Persusorum] Libratorum calamitatibus a Domino, tanquam imbre vehementissimo aut diluvio quodam: sic duabus partibus cōcludit Jechezkelis prophetiam.
e Gr. in imbre.
f Gr. in benedictionibus.
‖ Chaggai 2. 23.
g Gr. seculi.
‖ Gen. 5.
‖ Gen. 49.
h Gr. visitata.
1 Schimhhon] Is videlicet qui historicorum omnium consensu Justus appellatus est, itemq; Priscus, filius Chonjæ, nepos illius Jadduhhæ qui obviam legitur processisse Alexandro magno.
a Græc. duplex receptio, sive analemma.
b Græc. diebus: sic deinceps.
3 Temporibus] i. adeò frequens fuit Dei cultus, ut labra pristina non fuerint satis ad lotiones sacras: quamobrem lacum ex ære ingentē & capatiorem multò curavit fieri.
c Græc. as tanquā maris.
5 Circummuniens] Græca vox non tantùm obsidere est, sive munire ad oppugnandum, sed etiam ad propugnandum. Est enim πολιορκεῖν τῇ πόλει ἕρκος περιβάλλειν, & πολιορκία, πόλεως φυλακή, ut interpretatur Phavorinus.
d Græc. in exitu ædis veli.
6 Ex æde] i. e sanctuario periphrasis.
e Græc. diebus novorum florum.
f Græc. exituum.
g Græc. consummationem gloriationis.
12 Glorificavit] i. non turpificavit impietate aut impuritate, ut alii: sed sanctitate vitę decoravit.
13 Membra] nempe sacrificiorum, ex lege.
h Græc. in gloria. i Græc. ad consummationem, ut suprà 43. 29. k Græc.

17 Effudit

17 Effudit supra fundamenta altaris odorem l suavem Altissimo regi omnium.

18 Tunc exclamantes filii Abaronis insonuerunt tubis ductilibus, facientes ut audiretur vox magna ad monimentum corā Altissimo.

19 Tunc universus populus promiscuè festinans prociderunt super faciem in terram, ut adorarent Dominum suum omnipotentem Deum Altissimum;

20 Laudaveruntque cantores vocibus suis, cum sono plurimo suave effectum est melos:

21 Et oravit populus Domini Altissimi oratione coram *Deo* misericorde, donec consummatus esset ornatus Domini, & ministerium illius absolvissent.

22 Tunc descendens extulit manus suas super totam Ecclesiam m Jisraëlitarum, ut daret benedictionem Domini labiis suis, & in nomine illius gloriaretur.

23 Quamobrem repetiverunt adorationem, ut acciperent benedictionem ab Altissimo.

24 Nunc ergo benedicite Deo omnium, qui res magnas solus ubique facit, qui altè evehit dies nostros inde ab utero, & agit nobiscum pro misericordia sua:

25 *Et oravit* ut sit pax temporibus nostris in Jisraële, n quamdiu futuri sunt dies seculi, ut fidem apud nos confirmet misericordiæ suę, & diebus nostris liberet nos.

26 Duabus gentibus offenditur anima mea, et jam tertia non est gens:

27 Qui resident in monte Schomronis, & viri habitantes Pelischtæam, & populus stultus Schecemi habitans.

28 Eruditionem intelligentiæ & scientiæ exaravit in libro hoc Jesus filius Siraci Hierosolymitanus, qui profudit imbrem sapientię ex animo.

29 Beatus qui versatur in istis; & qui indit ista cordi suo, efficietur sapiens.

30 Si enim fecerit ista, valens erit ad omnia, quia lux Domini *aderit* vestigio ejus qui piis tradit sapientiam.

31 Benedictus Dominus in seculum: o Amen, Amen.

l Græc. leni odoris.

m Græc. filiorum Jisraëlis.

n Græc. quamdiu dies seculi.

26 Duabus gen.] i. duobus gentium generibus, quarum aliam corruptam & commixtam ex Jehudaismo & paganismo religionem habentem, aliæ verò purè paganicam.

27 Populus] nam preter Samaritismū (ut vocat Epiphanius) huic populo accesserunt alia per sceleratum illum transfugam Menachem, cujus in Nechemjā meminimus, sed hoc genus indignum esse dicit populi nomine.

o Græc. fiat fiat: sic enim septuaginta reddiderunt.

Oratio Jesu filii Siraci.

CAPUT LI.

1 CELEBRABO te, Domine rex & laudabo te Deum servatorem meum:

2 Celebrabo nomen tuum, quoniam protector & adjutor fuisti mihi, & liberavisti corpus meum e perditione,

3 Et e laqueo a calumniantis linguæ, a labiis operantibus mendacium; & adversus eos qui obstiterunt mihi fuisti adjutor:

4 Liberavisti inquam me pro multitudine misericordiæ nominis tui e rictibus paratis ad devorationem,

5 E manu quærentium animam meam, e compluribus afflictionibus quas habui,

6 E b suffocante igne circunquaque, e medio igne, *ita ut* non fuerim exustus,

7 Et c e profundi ventre, atque e lingua immunda, & a sermone mendace, a calumnia apud regem per linguam injustam.

8 Appropinquaverat ad mortem usque anima mea,

9 Et vita mea erat ꝓpinqua sepulchro infimo:

10 Circundederant me undiq;, nec erat qui adjuvaret: aspexeram ad defensionem hominum; sed non erat.

11 Itaque recordatus sum misericordiæ tuæ, Domine, & operationis hujus a seculo,

12 Te eximere eos qui patienter sustinent, & servare eos e manu inimicorum.

13 Et extuli ab ira altè supplicationem meam & a morte liberationem rogavi,

14 Orans Dominum patrem Domini mei, ne derelinqueret me die afflictionis, tempore superborum, quo deficiebar auxilio.

15 Laudabo nomen tuum assiduè, & cantabo te celebratione, quòd exaudita fuit oratio mea.

16 Nam servasti nos e perditione, & exemisti me e tempore mali.

17 Propterea celebrabo atque laudabo te, & benedicam nomini tuo Domine.

18 Cùm adhuc junior essem, antequā oberrarē quęsivi sapientiā manifestò oratione mea:

19 Coram templo oravi pro illa; & ad extremum usque requisiturus sum illam,

20 Tanquam de flore dematurescente uva, lætatum est cor meum de illa: ingressus est pes meus c rectā, a juventute mea investigavi illam.

21 Inclinavi aurem meā parumper, & accepi,

22 Multamq; adeptus sum mihi eruditionē: progressio a me facta est in illa.

23 Ei qui tribuit mihi sapientiam, potentiam tribuam.

24 Cogitaui enim de exercēda illā, & æmulādo bono, & haud quaquam pudore afficiar.

25 Decertavit anima mea de illā, & effecta fame accuratè incubui,

26 Manus meas extendi in sublime, cùm ignorationes de illa animadverti:

27 Animam meam direxi ad illam, & d purificatus inveni illam:

28 Cor possedi conjunctū illi inde a principio:

29 Propterea nequaquam derelinquar.

30 Et cor meum turbatū est in quærenda illa, propterea comparavi possessionem bonam.

31 Dedit Dominus linguam e ut sit merces a me; itaque ex laudabo ipsum.

32 Appropinquate ad me, ô inerudi, & commoramini in eruditionis domo.

33 Quare cūctaminis aut quid dicitis f interea cùm vestræ animæ sitiant valde.

34 Aperto ore meo loquutus sum, comparate vobis sine argento *sapientiam*,

35 Collum vestrum supponite jugo, & suscipito anima vestra eruditionem: propè est ut inveniatis eam.

36 Aspicite oculis vestris me laboravisse, & mihi ipsi requiem multam invenisse.

37 Participes estote eruditionis cum magno numero pecuniæ, & multum auri possidete cum ea.

38 Lætetur anima vestra de misericordia illius, & ne pudeat vos laudationis illius.

39 Operamini opus vestrum ante tempus illud, & dabit mercedē vestram suo tempore.

a Græc. calumnia.

b Græc. suffocationis ignis.

7 *E profundi*] i. ex imis inferis; ut ipse loquitur inf. ver. 9.

14 *Dominum*] manifesta distinctio Patris & Filii: ut procedente tempore magis magisq; innotuit Trinitatis mysteriū, quemadmodum ob servavimus Sche. 7. Daniel 9. & Chaggi 2. & aliis locis.

c Græc. in rectitudine.

25 *Effecta*] i. cùm ea gustata amplius esurirem & sitirem illam: metaphora elegans.

d Heb. purificatione.

31 *Ut sit*] i. ut demum compensatione agnoscam beneficentiam ipsius erga me, & laudationem pro mercede retribuam ei.

e Græc. mercedem meam.

f Græc. in his.

37 *Cum*] i. quæ eruditio est maximarum divitiarum loco, & veras confert divitias.

38 *Illius*] nempe Dei, ut Græca vocis apertè distinguit genus.

39 *Ante*] nempe quo Deus (ut mox subjicit) singulis mercedem suam decursa hac vita daturus est, justus judex, & solus sapiens, atque benedictus in sempiterna secula.

FINIS.

Πάντα δόξα Θεῷ.

IESV CHRISTI DOMINI NOSTRI NOVVM TESTAMENTVM, SIVE NOVVM

foedus è Græco archetypo Latino sermone redditum.

Theodoro Beza interprete, & iam vltimò ab eo recognitum.

Cui additur ex aduerso eiusdem Noui Testamenti ex vetustissima Syriaca translatione, translatio Latina IMMANVELIS TREMELLII *Theologiæ Doctoris, & Professoris celeberrimi.*

LONDINI,
Excudebat Henricus Midletonus Typographus.
1585.

SE

THA

REGI

propugn

prædicar
tem expe
tate reluc
confidera
quendis
nibus tar
abesse à f
boni pul
perlustra
animadu
verumet
degener
petua vir
tiones f
tietatem
meliore
humani
ius mih
nes omr
cuunt.

SERENISSIMÆ D. ELIZABETHÆ, ANGLIÆ, FRANCIÆ ET HYBERNIÆ REGINAE POTENTISSIMAE, ECCLESIAE CHRISTI

propugnatrici fidelissimæ, D. suæ perpetua veneratione & pietate colendæ, gratiam precatur & pacem à Deo Patre, & coæterno eius ac coessentiali Filio, Domino nostro Iesu Christo,

IMMANVEL TREMELLIVS, Theologiæ Doctor & professor in schola Heidelbergensi.

AD M. T. partim de rebus Ecclesiæ, & tuis Elizabetha Anglorum Regina serenissima, partim de meis quibusdam laboribus, omni procul assentatione & ostentatione verba facturus, veniam mihi principio impetrandam arbitror, quòd equidem homo priuatus & peregrinus, & in gradibus Ecclesiæ inferioribus constitutus, regiam T. M. in sublimi orbis terrarum theatro ad Ecclesiæ defensionem & Reipublicæ gubernationem diuinitus collocatam, interpellare non verear. Quod sanè vererer quamplurimùm, etiamsi dignitatis quoq; inferioris statio tibi foret assignata: (nam dii estis vos, quotquot Dei Filium hospitio quasi acceptum exosculamini, & orbis terrarum populis ex æquo & bono ius redditis) nisi incredibilem tuam omnique posteritati prædicandam erga humiliora quoque Ecclesiæ membra bonitatem, humanitatem, affabilitatem experiundo non semel cognouissem. Sed hæc amplissima Dei dona, quo in M. T. excelsitate relucent splendidiora, hoc maiore cum veneratione, submissione & moderatione homines considerati illis sibi vtendum esse non ignorant: & quo magis officii tui arduis muneribus exequendis occupata es, (his præsertim tempestatibus, quibus sursum deorsum conturbandis omnibus tanto impotentius tumultuatur Satanas, quanto se propius sua cum societate præsentit abesse à flammis æternis) hoc quoque breuius nobis agendum esse meminerimus: ne scilicet boni publici non satis magnam rationem habuisse videamur. Res igitur humanas animo perlustrans, Elizabetha R. cum in reliquis omnibus, tum in expetendis & fugiendis, infinitam animaduerto varietatem & discrepantiam, idq; non solùm in philosophorum disputationibus, verumetiam in quotidianis vitæ communis actionibus. Longissimè profectò ab origine cœlesti degenerant (quorum heu nimis magna vbique est obuia multitudo, etiam inter eos quos perpetua vitæ sanctimonia, ceu clarissima mundi lumina, populo decebat præfulgere) qui cogitationes suas omnes & studia nusquam videntur referre quàm vt concupitis voluptatibus ad satietatem perfruantur, non tam certè hominum appellatione digni, quàm pecudum. Nihilo sunt meliores, qui nefario mammonæ ita se totos in seruitutem addixerunt, vt in rebus diuinis aut humanis nihil tam sit sanctum aut inuiolabile, cui sceleratas manus securè non iniiciant. Cuius mihi videntur esse farinæ Thracica illa mancipia quæ nunc Antichristo militant, homines omnino dignissimi qui primi cogantur experiri tyrannidem, quam nunc tanto studio exacuunt. Quid cogitemus, quàm ipsas poculi Babylonici fæces eos exsorbuisse? Vtrisque verò

non paulo generoſioris ſpiritus habentur, qui reliquis omnibus propè neglectis & contemptis, qua poſſunt animi contentione ad honores, imperia, magiſtratus adſpirant: præſertim ſi iuſtis finibus iuſtiſque gradibus ad propoſita dignitatum faſtigia conſcendant. Hi ſunt præcipui ſcopi, ad quos filii huius ſeculi omnia ſuarum actionum tela dirigunt: à quibus ſi fortè aberrant, tanquam in extrema conſtituti miſeria contabeſcunt: ſin attingunt, quaſi bonorum omnium extremum conſequuti, lætantur, ſuoſque ad iſtam beatitudinem duces & adiutores laudibus quàm poſſunt exquiſitiſſimis modò non euehunt ſuper æthera, & quibuſcunque licet gratitudinis & beneuolentiæ officiis quammaximè auctos eſſe & ornatos cupiunt. At verò quos Filius Dei filiorum lucis appellatione condecorat, iis non modò cum hominum mundanorum inaniſſimis & afflictionum refertiſſimis ſtudiis, ſed ne cum ſplendidis quidem philoſophorum diſputationibus conuenit. Nequaquam enim fœlicitatem ſuam voluptatibus, diuitiis, honoribus, & ne fumoſa quidem virtutis vmbra, ſed ſola perpetuaque & libera gloriæ Dei celebratione metiuntur. Cuius quidem tantæ Deum celebrandi cupiditatis cauſa eſt, quòd Scripturis edocti, firmiſſimè perſuaſum habemus, cum reliqua vniuerſa optimè & potentiſſimè ab ipſo creata conſeruari & gubernari, tum vniuerſum genus hominum in Adamo ad ipſam eius imaginem & ſimilitudinem efformatum eſſe, eamque in nobis perpetuò fulſuram fuiſſe, niſi aſtuto Diaboli perſuaſu, ſtultaq; primorum parentum credulitate & inobedientia fœdiſſimè deformata, & maxima ſui parte extincta eſſet. Vnde iuſtiſſima & grauiſſima conditoris ira exardeſcens, ipſoſmet ſceleris autores, cum tota poſteritatis ſerie, infinitis huius vitæ calamitatibus ſubiectos æternæ damnationis reos peregit. Sed è veſtigio operis ſui præſtantiſſimi ruinam miſeratus, Semẽ illud benedictum, caput ſerpentis conculcaturũ promiſit, ſuoq; tempore ex vatum prædictione exhibitum in ignominioſam crucis mortem tradidit: vt quicunque per ſpiritualem miniſterii Euangelici efficaciam, immotam ſalutis fiduciam in eo Semine repoſitam habuerint, nunquam pereant, ſed obtineant vitam æternam: quicunque verò diffiſi fuerint in ſempiterna morte permaneant. Hæc Dei bonitas & miſericordia, hæc eiuſdem ſeueritas & iuſtitia, vberrima eſt diuinæ maieſtatis prædicandæ materia: eiuſq; prædicationis plena libertas, tantum eſt bonum, vt nullius vel lingua dicendo vel mens cogitando ſatis aſſequatur. Quid enim vera pietate perfuſo pectori iucundius accidat, quàm ſalutis ſuæ veritatem & ſtabilitatem lingua quam ſolutiſſima prædicare? quanta voluptas eſt gloriari, ſi quid à communi remotum intelligentia, ingenii vi erueris? Quanto itaque maior erit, eam iactare ſcientiam, nulla protſus modeſtiæ iactura, quę omnem humanæ cognitionis ſublimitatem longè lateq; exuberat? Quàm ſuauiter ſubinde recordamur, & quam libenter amicis exponimus, ſi quod huius vitæ periculum ſub Dei tutela euaſimus? Quanto igitur ſuauiorem eſſe oportet memoriam & prędicationem certiſſimæ ab æterno interitu liberationis? Eius contrà libertatis priuatio, tam deteſtabile malum eſt, vt quæ mundus tanquam omnium malorum maxima mala refugit, horret, execratur, ſi in altera quaſi lance collocentur, ne minimi quidem momenti inſtar habitura ſint. Illuſores profani inanes verborum ſtrepitus hæc interpretantur: nec quidem ii mihi ſatis intelligunt quàm verè dicantur, quibus parum ſæpe gratis, inæſtimabili Dei beneficio contigit in Eccleſiæ quaſi ſinu naſci, educari, foueri. Sed afflictiſſimas illas, & cæli propemodũ terræq; miſericordiam commouentes ouiculas, quæ medias inter luporum acies nihil audiunt quàm proſcriptiones & mortes, & (quod ipſa morte acerbius eſt) eius doctrinæ, quàm ipſam eſſe Dei veritatem Spiritus teſtimonio compertiſſimum habent, iniquiſſimam damnationem: quum ipſis interim citra mactationis periculum ne mutire quidem contrà liceat: eas (inquam) ouiculas & numero infinitas, & fide digniſſimas in rem præſentem ad teſtimonium dicendum citauerim. Neque T. M. locupletiſſimo teſtimonio deſtituimur, regina, cui ſingulari quoque Dei beneficio datum eſt (nam paucis hoc mundi principibus contingit) non ſolùm credere Seruatori noſtro Chriſto, ſed etiam eius nomine contumelias, & carcerem perpeti. Macte igitur illa tua cæleſti virtute & animi magnitudine, regina, qua omnibus Chriſtum confitentibus, etiam cum præſentiſſimo vitæ periculo, ſociam te adiunxiſti. Sic per multas afflictiones itur ad aſtra. Vos verò iuuenes, regii præſertim ſanguinis, quibus ſatis eſt ſtulta crudelitate amplecti, & mordicus deinde retinere, quæcunque ſub Eccleſiæ catholicæ larua circunferuntur, animos geritis muliebres: illaque virgo, quæ illuſa contemptaque, in carcere maluit iacere, quàm agnitæ veritatis Euangelicæ confeſſionem prodere, viri gerit animum. Ergo ad teſtes conquirendos, longius abire nihil eſt opus. Vna tu Eliſabetha R. multorum es inſtar, beneficii diuini in Chriſto nobis collati liberam prædicationem, bonorum omnium eſſe optimum, eiuſque contrà libertatis priuationem, (quantum Satanæ quidem ſatellitio permittitur) malorum omnium eſſe peſſimum.

Hæc

Hæc enim persuasio nisi piorum animos occupasset, quomodo (per Deum) adducerentur vt patriam, parentes, propinquos, amicos, vxores, liberos, possessiones, dignitates, & vitam ipsam (quæ sola putantur in vulgus bona) non multo pluris videantur æstimare quàm scorias & quisquilias? Clamat Antichristus seditiosorum & pertinacium hominum malitiosam hanc esse fatuitatem: reclamat ex piorum animis Christus, Si quis ista supra me diligit, non est me dignus: &, Qui me negauerit coram hominibus, eum & ego negabo coram Patre meo qui in cælis est. His monentur electi Dei, vt relictis omnibus, quòuis gentium sequantur Christum, & sanguinem, re ita postulante, non inuiti profundant. Quin euentus ipse eius tam boni, quod dico, magnitudinem, quàm mali grauitatem non obscurè demonstrat. Nam D. Iesu liberè inter suos versante, præclara hæc editur confessio, Tu es Christus viuentis Dei filius: sed eodem capitis causam dicente, tristis hæc auditur abnegatio, Non noui hominem. Reges itaque & principes optimè quidem de suis populis merentur, quibus est curæ vt in otio & tranquillitate sua quisque munia possit obire: vt iura vigeant & iudicia: vt æqui & boni studiosi & periti præficiantur officiarii: vt omnia denique ritè fiant & ordine. Sed quanto conscientiarum tranquillitas, quauis externa pace, & cælestia terrestribus, æterna caducis præstabiliora sunt, tanto præclarius de suis ciuibus promerentur, quibus hoc primum est curæ vt Regi gloriæ Christo portas suas adaperiant, deinde vt vnà cum populo, ex eiusdem præscripto, reliquis sui officii partibus defungantur. Quanquam verò huiusmodi re & nomine dii cunctis ætatibus perquam rari fuerunt, (nam alios retinet ignorantia, alios stulta carnis prudentia, alios malitia & contumacia, alios propinquitates, affinitates, familiaritates, & nescio quæ retinent alios alia) tamen immortali Deo gratiæ debentur immortales, quòd subinde viros quosdam heroicos excitat, quibus doctrinæ cælestis instauratio, defensio, propagatio, vnicè sit cordi. Inter quos Elisabetha R. vt augustissimæ sanctissimæque memoriæ fratrem tuum Eduardum VI, pietate, virtute, eruditione vix vlli secundum esse sentiam, nulla profectò adulandi libidine, verùm certo stabilique animi iudicio adducor. Etenim is prudentissimis quibusque Ecclesiæ Dei architectis adhibitis, quod inchoatum acceperat, breui temporis spatio sic exædificaturus erat vt nihil non modò perfectioni, sed ne exornationi quidem deesset. Sed admirabilis pulcherrimi operis splendor, quo magis inuidos cacodæmonis oculos perstrinxit, hoc præcipiti magis furore, oblata sibi per immaturum & omnibus luctuosissimum Eduardi interitum occasione, omnia ab ipsis vsque fundamentis conuulsa euertit, omnia disiecit, omnia post hominum memoriam inaudita tyrannide depopulatus est, nulla prorsus ætatis, sexus, virtutis, amicitiæ, dignitatis, aut nobilitatis habita ratione: adeo vt defunctorum quoque ossibus suam quodammodo quietem inuisam fuisse, non immeritò quis suspicetur. Quam ego horrificam cladem imprudens fortasse repeto, verùm sæpe sæpiusque repetendam existimo, quò istorum temporum memoria in ipsis T. M. visceribus & medullis defixa hæreat: nimirum vt minimas etiam quasque occasiones, pro tua in Ecclesiam Christi affectione prope singulari, cauere, præcidere, detestari pergas, quæ tranquillitatem Ecclesiæ Dei per te redditam aliquando interpellare posse videantur. Sed quid ego hæc memorem moneo, præsertim quum T. M. tot vndique pietate, doctrina, prudentia præstantibus viris circunsepta sit & munita, quos egregia ipsorum erga Ecclesiam Christi voluntas, ipsaque officij ratio per se satis exuscitat? Refricuerim igitur potius tristissimæ tempestatis memoriam, vt gratis cum animis recogitemus quàm felix, quàm fausta, quàm serena dies afflictissimo Angliæ, atque adeo Vniuerso Christi regno illuxerit, quum tibi sceptrum traditum, tuóque sanctissimo capiti regia corona ex ipso cælo imposita est. Nam quæcunque prius de legitimo Dei cultu & tota administratione & gubernatione ecclesiastica ex Dei verbo piissimè & rectissimè constitui cœperant, paulo pòst non modò abolita, verumetiam cum execrabilibus idolomaniis & impietatibus sunt commutata. Vtinam verò, cæteris quoque abominationum hydris animo prorsus Herculeo profligatis & excisis, omnia tandem in pristinum dignitatis locum restituta cernamus. Quid, quòd amplissimum Angliæ regnum, solum propemodum afflictarum ecclesiarum suauissimum fuit hospitium & receptaculum? & ecce derepente, dicámne in macellum an in carnificinam conuersum est? At verò nunc, admirando Dei consilio, oppressis omnibus optatissimum perfugium & asylum tutissimum denuo patefactum est: miserrimis præsertim illis Christi ouiculis, quę iam totos dies, totos annos per inferiorem Germaniam immanissimè mactantur: & quidem ab illis ipsis qui pro sua virili parte, lethifera illa vulnera tui quoque regni Ecclesijs imposuerunt, & qui hac ipsa tempestate nihil spirant quàm minas & cædes, & Ecclesiarum, nihil etiam ad ipsos pertinentium, internecionem. Sed bene res habet quòd præter hospitalitatis beneficentiam,

tiam,

tiam, ea M.T. celebrantur pietatis & humanitatis officia, quæ tantorum vulnerum doloribus præter bonæ conscientiæ testimonium, vtcunque possint mederi. Quinetiam parum tibi visum est, Elisabetha R. tot tantisque beneficijs & tuos populos & Christianos exules cumulatè beasse, nisi annis superioribus, tui simillimos principes, hoc est, Euangelicæ veritatis defensores fortissimos, re consilioque plurimum subleuasses, aliosque sua etiam sponte paratissimos heroas, ad idem Ecclesiæ præstandum officium cohortata fuisses. At verò eadem (proh dolor) Ecclesia in tantas nunc iterum redacta est angustias, omnibus quæ vbique sunt dæmonum agminibus contra eam conspirantibus, vt actum sit de ipsa in perpetuum, nisi diuinæ clementiæ visum fuerit euadendi vias aperire, commonstrare, præire. Quam tu ruinam auerte ô Deus, quæ alioqui dilecti tui Filii Ecclesiam grauissimè sit afflictura: horreo enim dicere oppressura. Secundùm verò Deum, ad te, regina potentissima, & ad alios, quos dixi, tutores suos iterum eadem confugit, vestram cum lacrymis fidem & opem implorat: nihil addubitans, eos ad succurrendum fore promptissimos, per quos superiore coniuratione Dei benignitas ex luporum faucibus mirabiliter eam eripuit. Quod vt tanta sibi polliceantur cum fiducia, incredibilis eorum facit alacritas, qui iampridem cœperunt quicquid possunt equis virisque in eius tuitionem nauare. Quanquam verò pijs omnibus constat nihil nobis vel prosperum euenire vel aduersum, quod ad Deum autorem referendum non sit: quemadmodum tamen ad eorum nequitiam, quibus vti flagellis Deo visum est, minimè conniuebimus, ita sanè multo minus oculos ad eorum intuitum clausos habebimus, per quos bonitati diuinæ complacuit perpetuis nos sibi beneficijs demereri & adstringere. Illis itaque vel mentem meliorem (si fortè sanabiles fuerint) precabimur, vel (si desperatos se declarauerint) eius ad quem sua sponte ruunt, interitus accelerationem optabimus: istis verò & Deum magis magisque propitium precabimur, & eos quibuscunque dabitur gratitudinis & reuerentiæ officijs certatim prosequemur. Idcirco pro ea coniunctione intima, qua suis gradibus sub vno capite Christo tam arctè deuincti sumus, vt nostris in Christo fratribus nihil omnino accidat, vnde vel suauissimus vel acerrimus sensus ad reliqua membra non redundet: quoniam extra Deum, qui gratiam possit referre parem, nemo est equidem, Regina pijssima: ego, qui & ipse ineffabili misericordia Dei, Ecclesiæ membrum effectus sum, gratias quantas possum maximas tuæ nunc ago M. sed multo maiores animo conceptas habeo, & habebo perpetuò, quòd afflicta disiecta, oppressa Christi membra, tanta benignitate in regnum tuum recolligis, recreas, foues, & domi forisque re consilioque iuuas munisque plurimum. Nec dubito quin reliqui nostræ Reipublicæ ciues coniunctis animis & vocibus idem nobiscum faciant. Sed quòd eam erga te gratitudinis meæ significationem hisce quasi tabulis publicis separatim consignatam extare cupio, faciunt nonnulla haudquaquam vulgaria priuatim apud me posita benefitia. Si nihil esset aliud, quam tamen gratæ memoriæ testificationem non mereatur, quòd Eduardo rege adhuc superstite, tu loco altissimo nata virgo, me vilem homunculum summo tuo fauore nunquam fuisti dedignata? Sed quantum hoc fuit, quòd Eduardo in cælum euocato, inter alios homines pios, me quoque misericordiæ diuinæ fiducia, per internuntios (quoniam tum aliter non licebat) grauissimè consolata es, quæ ipsamet omnium solatij tum esse indiga videbare? Hæc autē omnia non ab inani quadam specie, sed ex intimo cordis affectu profecta esse, ex quo tempore ad regni sedes gubernacula, cum multis aliis, tum etiam mihi tribus ab hinc annis abundè declarasti. Quoniam tunc me clementissimè acceptum ad M.T. colloquutionem non semel admisisti, de rebus meis exponentem benignè audisti, meis petitionibus (quantum fieri potuit) affatim satisfecisti, munus docendi (si quidem soli vertendi animus esset) liberalissimè detulisti, nulla denique regiæ munificentiæ officia mihi non præstitisti. Quibus tam multis & pręclaris tuis meritis quum non solùm meæ, sed haud scio an cuiusquam hominis meæ conditionis vires respondeant, neque tui ordinis sublimitas compensationem desideret, tamen vt fœdissimum ingratitudinis crimen effugiam, animi saltem grati monumentum aliquod apud M.T. deponendum putaui. Sed cogitanti mihi quale potissimum deligerem, quod neque M.T. planè indignum, neque mea qualicunque persona alienum videretur, nullum profectò commodius sese potuit offerre, quàm de illo literarum genere, quod T.M. ab ineunte vsque ætate præter cætera constanter & mirificè complectitur, & in quo ego quotidie magis magisque proficiendo consenesco. En igitur tibi Elisabetha R. eius doctrinæ quæ nos sola ad æternam salutem potest erudire, & quæ non iis de quibus contumeliosè insimulatur, obscuritatibus & ambiguitatibus inuoluta est, sed quæ sola pedibus nostris lucerna est luculentissima, lucens in loco caliginoso, quæ non vel manca est vel mutila, sed quæ diuinitus inspirata, modis omnibus est absolutissima: siue sana doctrina sit explicanda

plicanda

plicanda aut ſtabilienda, ſiue refutanda corrupta, ſiue pietatis officia ſint inculcanda, ſiue morum prauitates redarguendæ, ſiue ignaui cohortandi, ſiue excitandi, ſiue afflictorum animi conſolando ſint erigendi: eius (inquam) doctrinæ en tibi R. partem alteram, Teſtamentum quod vocamus, aut Fœdus nouum, monumentum ſuo genere incomparabile, ſed quod ad meam in eo quaſi noua ratione reſtituendo poſitam operam, T. fortaſſis M. non ſatis dignum. Attamen nimis indecorum videbatur, ea velle obtrudere quæ Dei bonitate in medio poſita ſunt, aut quæ ſuperioribus annis à viro in Eccleſia Dei facilè doctiſſimo T. M. honorificentiſſimè ſunt oblata. Is itaque hæc ipſa noui Fœderis volumina, ſumma cum accuratione & doctorum omnium approbatione de Græco dedit Latina: ſed ego, qua neſcio dexteritate, certè qua potui fidelitate, de ſermone Syriaco expreſſa offero. Is verò Syrorum ſermo (ſi fortè hoc quærat aliquis) Chriſti & Apoſtolorum temporibus, propter diuturnã illam in Babylone captiuitatẽ, & Aſſyriorum contrà in Iudæam tranſlationẽ, genti Hebraicæ popularis fuit & vernaculus, adeo vt nulli tunc ſcirent Hebraicè, niſi qui ſingulari ſtudio ex libris didiciſſent, quemadmodum ante deportationem, homines periti duntaxat & exercitati, linguæ Syriacæ vſum habebant. Quamobrem Chriſtum quoque & Apoſtolos eodem ſermone popularibus ſuis loquutos fuiſſe, cum ipſa ratio (ſiquidem reliquis aures obturantibus, populo ſeruiebant potiſſimùm) tum in Græco relictæ voces Syriacæ ſatis euincunt. Nam quòd Euangeliſta Iohannes eas alicubi vocat Hebræas, & quòd Lucas in Actis ſcribit Paulum Hebraicè loquutum eſſe populo, id faciunt hac ipſa de cauſa, quòd lingua Syriaca Iudæis tunc eſſet effecta popularis & vernacula. Neque dubitandum videtur quin Spiritus ſanctus eodem ſermone in ſacris noui Teſtamenti voluminibus deſcribendis vti voluiſſet, ſi quidem ad ſolam Iudæorum nationem ea pertinuiſſent, vel ſi lingua Syriaca longius per orbem latiuſque diffuſa fuiſſet. Sed quia theſaurus ille totius Eccleſiæ ex omnibus mundi plagis contrahendæ communis erat, iſtaque lingua ſuis quaſi finibus circundabatur, Græca autem (vt hodie Latina) latiſſimè vagabatur, infinitę fuit diuini Spiritus ſapientiæ, res noui Teſtamenti per eius linguę celebritatem perpetuis literarum monumentis voluiſſe conſignare. An ſint qui ſecus ſentiant, neſcio, præterquam quòd nonnulli probabiliter ſanè ratiocinantur, & Ieſu Chriſti Euangelium ſecundum Matthęum, & illam præclariſſimam ad Hebręos epiſtolam (ſi quidem Græcè ſcripta non ſint) in gratiam gentis Iudaicæ, Syriacè potius eſſe perſcripta quàm Hebraicè. Quemadmodum igitur ab Apoſtolorum temporibus editæ verſiones aliæ, ſic quoque Syriaca noſtra, ſi fortè non tota, maiori tamen ex parte ex archetypo Gręco fideliſſimè expreſſa eſt: ſed quo vel quibus auctoribus, quo item tempore, quum id nuſquam inquirentibus nobis adhuc occurrerit, non magis definiri poteſt in præſentia, quàm Græca veteris Teſtamenti, & vetus Latina, quibus auctoribus verè ſit adſcribenda. Interim veritati prorſus eſt conſentaneum, intra ipſa Eccleſiæ Chriſti initia, vel ab Apoſtolis ipſis vel eorum diſcipulis profectam eſſe: niſi fortè ſuſpicari maluimus, eos ſcribendo, alienigenarum duntaxat rationem habere voluiſſe, ſuorum autem gentilium aut nullam aut certè perquam exiguam. Sed venerandam antiquitatem abundè confirmat, cum incorrupta ſermonis elegantia, tum defectus Epiſtolæ Petri II, Ioannis II. & III, beati Iudæ, Apocalypſeωs, & accuſationis adulteræ apud Ioan. cap. 8. quæ tametſi eundem cum reliquis Spiritum redolent, tamen inter ſcriptores Eccleſiaſticos ſemper de iis diſceptatum fuiſſe, & reliquis eſſe habita poſteriora, non eſt obſcurum. Hiſtoria adulteræ apud Chryſoſtomum quoque, Theophylactum, & Nonum deſideratur. Nam quòd hæc apud Syros dicuntur extare, quum in antiquiſſimis harum nationum libris deſint omnia, non eſt inanis coniectura, poſteritatis induſtria eam eſſe factam acceſſionem. Summam verò fidelitatem, conferendo poteſt experiri qui volet, & (niſi me fallit iudicium) non maiorem deprehenderit inter Græca & Syriaca varietatem, quàm quæ inter ipſa Græcorum exemplaria ferè deprehenditur: quinimo propiorem haud dubiè cerneret conſenſionem, (quãquam notabilis aut periculoſa diſſenſio nulla eſt) ſi pluribus bonorum librorum adminiculis inſtructi fuiſſemus. Cuius quidem rei ſatis illuſtria paſſim edidimus documenta ex longè antiquiſſimo & optimo codice manuſcripto, quem illuſtriſſimi & piiſſimi principis Friderici III, electoris Palatini, domini mei clementiſſimi, bibliotheca nobis ſuppeditauit. Præter quem nullum alium habere potuimus, eo duntaxat excepto quem Ferdinandus Rom Imp. Auguſtus, annis abhinc amplius duodecim primus adeo magnis & præclaris ſumptibus, nouis & elegantibus typis ex duobus manuſcriptis codicibus excudi curauit. Cui laudatiſſimo aliiſque principibus viris imitando operi occaſionem dedit Antiochenus (vt vocant) patriarcha. Is enim quum in ſuis Eccleſiis, non Latino, ſed qui illic intelligitur, Syriaco ſermone vtatur, & neceſſariis ad miniſterium quaſi inſtrumentis, hoc eſt libris, deſtitueretur, miſit quendam ordinis Eccleſiaſtici

hominem

hominem, Mosen Meredinæum, qui vel Romæ vel Venetiis Nouum Testamentum Syriacè imprimendum procuraret. Sed quum id esset frustra, iter ad Ferdinandum Cæsarem dirigens, incidit in virum doctissimum Albertum Vuidmanstadium, qui eius voluntate cognita, non mediocriter lætatus est, & quòd eodem literarum genere, (licet iureconsultus) & per id tempus Austriæ orientalis cancellarius, plurimum delectaretur, & quòd ipse Testamenti Syriaci editionem meditaretur. Re igitur ad Cęsaream maiestatem relata, eius iussu non solùm typos fieri curauit, sed etiam vnà cum Mose molestissimos castigandi labores, homo alioqui occupatissimus, non grauatè suscepit: commentariolos præterea & textum Syriacum Hebræis literis descriptum, & pleraque alia pollicitus est. Quæ quum tempore satis multo auidissimè expectaremus, tum quòd alienis laboribus non inuiti fruimur, tum etiam ne falcē in alienam (quod dicitur) messem videremur missuri, & nihil interim fieret, præclaro viri conatu vel aliis negotiis impedito, vel ipsa morte abrupto, clarissimorum aliquot mihique amicissimorum hominum crebris cohortationibus, meaque erga Ecclesiam Dei voluntate, rem ipsam, Deo approbante, ante triennium tandem aggressus sum: & hoc modo, qua potui fide & diligentia administraui. Prima nobis cura fuit lectionis: quam si diuersam inuenimus, id diligenter notauimus, & quod pro nostra mediocritate optimum iudicauimus, id potissimùm sequuti fuimus. Deinde Syriacum textum Hebræorum literis punctisque vocalibus, multo certè & tedioso labore descripsimus: quò nostræ vigiliæ illis quoque sint fructuosæ qui Hebraicè vtcunque periti, Syriacam fortasse lectionem ignorant. Hoc autem quasi subere natantes, & præterea non parum (vt opinor) adiuti vocum Syriacarum difficilium notatione in margine, vnà cum interpretatione & radice Hebręa, phraseωn item obscuriorum, & à Latinorum consuetudine abhorrentium explicatione, linguæ quoque Syriacæ gustum non contemnendum, tempore non ita multo consequi poterunt: præsertim si cum aliorum, tum nostram Chaldæam & Syriacam grammaticam in consilium aliquando adhibuerint. Hæ enim linguæ non tam vocum essentia, quàm analogia & motionum ratione differunt: adeo vt Christum adhuc blasphemantibus Iudæis, hanc nostram operam non minimo fore adiumento ad resipiscendum ex diaboli laqueis confiderem, modò adduci possent vt, quo animo ipsis quoque destinata est, eodem susciperent, & ad salutem suam vterentur. Præterea ex Syriacis in suo genere elegantissimis, Latina fortasse non optima, sed tamen tolerabilia effecimus, & eiusmodi quæ efficacitatem Syriacam, quantum eius fieri potest, repręsentent & exprimant. Malim enim in hoc genere seruus videri timidiusculus, qui nusquam à domini vestigiis audeat discedere, quàm licenter vagando, diserti interpretis laudem (si vel id maximè possim) aucupari. Postremò, quę iam multo tempore in locos plerosque obscuriores meditata habuimus, ea quoque cum ecclesia Christi bona fide communicamus: &, si fortè obscuritas extitit ex rituum Iudaicorum apud Christianos ignoratione, tunc Thalmudicum illud pelagus nauigare, &, quæ lucis aliquid videbantur posse adferre, diligenter expiscari non sumus grauati. Tantum est, Elisabetha serenissima, quod partim de rebus Ecclesię, & tuis, partim de meis laboribus præfandum existimaui: quos apud M. T. acerrimam Ecclesiæ Christi propugnatricem, in gratitudinis monumentum repositos, ipsi quoque Ecclesiæ gratiores, & à maleuolorum morsibus tutiores fore confido. Oro autem Deum & Patrem D. nostri Iesu Christi, vt M. T. suæ afflictissimæ Ecclesiæ & Reipublicæ quamdiutissimè saluam & incolumem conseruet: vtque molestissimo Antichristi iugo semel excusso, suauissimum Christi iugum sine recusatione aut tergiuersatione læti suscipiamus: & quantum rerum sacrarum cognitione, tantundem & vitæ sanctitate ad Dei gloriam, & animarum nostrarum salutem, quodie proficiamus. Amen.

Heidelbergæ ad Kal. Martias. Anno M.D.LXVIII.

ILLV-

ILLVSTRISSIMO PRINCIPI LVDOVICO BORBONIO, PRINCIPI Condensi, &c. cæterisque illustribus ac generosis Ducibus, Marchionibus, Comitibus, Baronibus, ac Nobilibus dominis, in Galliæ regno veum Christi Euangelium amplexis, THEODORVS BEZA Vezelius, Ceneuensis Ecclesiæ minister, gratiam & pacem à Deo Patre & Domino nostro Iesu Christo.

DFERO tibi, illustrissime Princeps, cæterisq; vobis vera Christi cognitione per clementissimi Patris cælestis misericordiam nobilitatis, Noui illius fœderis libros, aliquot antè annis à me in Latinum conuersos, nunc verò quanta quidem fide ac diligentia facere potui, recognitos, & breuibus doctrinæ in eis comprchensæ summis illustratos: munus Ecclesiis Dei (quarum ex Christianissimi Regis edicto tutores & alumni estis) vtinam tam vtile, quàm id vobis gratum ac iucundum fore confido. Quidni enim hoc mihi de vobis pollicear, qui, quàm vos Christi & Euangelii non pudeat, coram vniuerso mudo tam fortiter támque constanter declarastis? Et quibus, quæso, potius quam vobis, eius quæ hîc raditur doctrinæ, non approbatoribus modò, sed etiam assertoribus ac vindicibus, meos istos qualesunq; labores consecrarim? At enim (dicent nonnulli) nihil istis opus erat. En igitur consilij mei ratines paulò altius repetitas.

Intolerabiles sunt omino qui nouitatis studio vetustatem damnant: sed ii quoque magnam reprehensionem merentur uibus nihil nisi vetustum sapit. Obsecro enim, qui veteres nunc sunt, annon aliquando fuerunt noui? Sed & illud omnibus non contentiosis ingeniјs constat, nulli vnquam seculo defuisse qui Dei veritates vel de industria vel pre ignorantia obscurarent. Imò etiam liquet, quanuis nunquam ita seuerè ltus sit Deus mundi perfidiam, vt Ecclesiam suam penitus destitucrit vera verbi sui notitia, non semer tamen parem fuisse intelligentiæ mensuram, in iis etiam quæ sunt ex præcipuis nostræ religion capitibus. Itaque vetustissimi sunt nonnulli falsissimi quoque & perniciosissimi errores: adeo qidem vt Paulus etiam ipse iam olim ad Thessalonicenses scripserit ἤδη τὸ μυστήριον τῆς ἀνομίας ἐνεργεῖσθαι: & Iohannes, multos iam tum fuisse Antichristos.

His verò morbis nem certa remedia facilè inuenerit, nisi qui veras eorum causas cognouerit. Sunt autem hæ quidem mltiplices, sed quæ ex vno veluti fonte profluxerint: ex eo nimirum quòd homines à Dei verbo, vebo, inquam, Prophetarum & Apostolorum libris comprehenso, ad sua commenta deflexerint. Sublata enim luce illa quam in Ecclesia Deī vnicam ac planè singularem esse qui non videt, nihil plai videt, quid aliud consequi potuit quàm vt cæci in tenebris errarent?

Neque vllo modo audiendi sunt qui aliter iudicant. Quid enim? (inquiunt) annon hæretici verbum Dei prætexunt Itaque regula aliqua opus est qua falsæ interpretationes verbi plerunque ancipitis & ambigui à veris distinguantur. At quęnam erit hæc regula? Hîc alij nobis inanissimum illud suum CATOLICVM *obtrudunt, quod semper & vbique apud omnes obtinuit. A quibus si pergas quærerecquid sit huiusmodi, ibi necesse est vt tanquam in luto hæreant, quum de plerisq; controuersiis quæitur.*

Alij Concilia & vetes Canonas sibi proponunt, præfixis etiam magnificis titulis, quasi inde sarcienda sit Ecclesiæ cocordia: sed infelici successu. Multas enim Synodos (de iis loquor quæ non sunt apertè damnandæ) in iis etiam quæ ad doctrinam spectant, nescio an quisquem nunc ignoret non obscurè tantùm, sed etiam imperitè sæpe iudicasse. Itaque prouinciales sæpe à generalibus sunt correctæ. Sed quid si praínciales interdum rectius quàm vniuersales senserunt? Hoc autem ita esse,

facilè animaduertet quisquis vel vnicam Gangrensem cum multis quas OEcumenicas vocant, comparârit. Omitto quod ipsa temporum historia manifestè probat, optimis etiam illis temporibus, (si cum posterioribus conferantur) eam fuisse nonnullorum Episcoporum partim ambitionem, partim futilitatem & ignorantiam, ac multorum etiam apertissimam ac desperatissimam improbitatem, vt Satanam planè cœtibus eorum præfuisse, vel ipsi cæci facillimè perspiciant. Quod ne quis à me falsò vel per calumniam dici interpretetur, peto vt hac ipsa de re legat Nazianzeni saltem verba: ac primùm hæc, ex eius oratione in Maximum Cynicum (omnia ferè ex Iacobi Billij interpretatione) Præsulatum nobis extorquebunt? Fuit quidem tempus quum eum nonnulli etiam cordati & prudentes viri suspiciebant & expetebant: at nunc eum fugere, vt mihi quidem videtur, primariæ cuiusdam & singularis est prudentiæ. Propter hunc enim res omnes nostræ iactantur ac perturbantur, propter hunc fines orbis terræ suspicione & bello flagrant, eoq; surdo, ac ne nomen quidem habente. Proper hunc periculum est ne, qui à Deo creati sumus, humanitus constituti censeamur, ac magnum illud & nouum nomen amittamus. Vtinam verò nulla esset throni prærogatiua nec prelatio, & violenta autoritas, ac præeminentia, vt ex sola virtute cognosceremur. Nunc autem dextrum hoc latus, & sinistrum, & medium, sublimior item & inferior sedes, ac rursus illa præeundi vel eodé gradu incedendi inuecta consuetudo, nos in multas partes confregerunt: multosque in foueam impulerunt, atque ad hircorum locum abduxerunt, non plebeiorum tantùm, sed etiam pastorum, qui, quum magistri Israelis essent, hęc ignorauerunt. *Deinde verò & ista legere non grauetur, ex eiusdem oratione de Athanasij laudibus,* Sic igitur atque ob eas causas, totius populi suffragiis, non autem secundum peruersum exemplum, quod postea inoleuit, neque per vim ac cædem, sed Apostolicè & spiritualiter ad Marci thronum euehitur, non minus pietatis quàm pręsulatus succesor. Vt enim, si hanc spectes, multi inter illum & hunc numerantur: ita, si illius rationem habeas, statim illi proximus comperitur. Quæ quidem propriè SVCCESSIO existimanda est. Nam qui eandem doctrinam profitetur, eiusdem quoque throni particeps est: qui autem contrariam sententiam amplectitur, aduersarius quoque in throno censeri debet: Atque hæc quidem nomen, illa verò rem ipsam & veritatem habet successionis. Neque enim qui per vim irrupit, successor habendus est, sed qui vim perpessus est: nec qui contrariam sententiam tuetur, sed qui eiusdem est sententiæ. Nisi quis fortasse ita successorē dicat, quemadmodum morbum sanitati, & tenebras luci, & tempestatem tranquillitati, & dementiam prudentiæ succedere dicimus. *Quid si igitur Synodos ab eo tempore coactas quo manifestissima tyrannis Ecclesiam oppressit (vt recentem istam Tridentinam pro regula nobis proponamus? Quid verò quòd ne illæ quidem probatissimæ Synodi de vllis religionis capitibus, nisi de paucis controuersis, constituunt? Quid quòd quorundam malitia, falsæ Epistolæ, supposita decreta, ementiti canones infiniti irrepserunt? Nota est illa Bonifacij Romani pontificis fraus, Augustini temporibus in Africano concilio deprehensa: quam ineptissimus simul & impurissimus apostata Balduinus, tibi, illustrissime princeps, à scelerata sua audacia non ignotus, nuper conatus est excusare. Quid igitur in iis regionibus in quibus omnia illis licuerunt, inausum & intentatum perditi homines reliquerunt? Et de Concilijs quidem hactenus.*

Alii igitur ad orthodoxorum Patrum quæ vocant scripta confugiunt. Sed quósnam tandem, quæso, ex tanto numero deligemus? Vetustissimos enim paucos habemus: (id est, vsque ad Constantini tempora: inter quos Tertullianus certè excelluit) eiusmodi tamen vt ne ipsi quidem Patrum admiratores in iis sine multis exceptionibus acquiescant. AEtatem sequentem vsque ad imperii Romani manifestam inclinationem, exercuit Arius in primis, deinde Macedonius πνευματομάχος: *sed multo magis Nestorius & Eutyches, & eorum sordes, in Oriente præsertim: quibus maxima clarissimaq; ingenia sese opposuerunt, nec vlla fuit ætas doctorum Episcoporum feracior. Occidentem verò exercuit in primis Pelagiana factio, cuius reliquiæ etiamnum hodie Ecclesiam vastant. Sed hîc peto vt sine cuiusquam iniuria mihi liceat dicere quod res est. Quæro igitur quem potissimum aut quósnam ex istis velint pro hodiernarum controuersiarum diremptoribus habere. Primùm enim hoc (sicuti par est) omnes ipsi recusabunt. Clamant enim vna veluti voce, adsere sese quod dedit Dominus, nec iis quæ docent, aliter standum, quàm si ex Verbo Dei scripto comprobentur. Notæ sunt hac de rebus, Cypriani, Augustini & Chrysostomi in primis voces, quibus ad unicam sacram Scripturam nos reuocant. Dicam etiam aliquid amplius, bona (vt spero) cum eorum venia qui in illorum scriptis sunt versati. Iam tum iaciebat in Græcia Satan primæ mortuorum inuocationis fundamenta: quibus tantum aberat vt sese opponerent nonnulli primæ notæ Episcopi, vt illi quidem alioqui pii & docti*

docti, tamen in scribendis encomiis eloquentiam suam immodicè prorsus ostentarent: alii indoctiores nulli æquè rei atque vanis nescio quibus studiis, (quibus Græca gens semper dedita fuit) vt extruendis magnificis templis, honorandæ martyrum memoriæ, & accumulandis ritibus, incumberent: alii partim ignorantia, partim auaritia & ambitione, manifesta denique improbitate, apertas superstitiones nascentes non modò non reprimerent, sed etiam fouerent. Sed hæc tum in primis mala regnabant: vnum, quòd qui in philosophorum scriptis erant exercitati, parum memores grauissimæ ac planè Apostolicæ illius sententiæ, βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔςαι ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας, præterquam quòd in multis speculationibus euanuerunt, vt quum Platonica de geniis & intelligentiis commenta ad Angelos transferrent, (quod malum videtur ab ipsius Apostoli tempore, τὴν τῶν ἀγγέλων θρησκείαν apertè damnantis, inualuiße) verbum Dei ad philosophorum placita, quibus imbuti erant, manifestè inflectebant. Hinc illæ περὶ τοῦ ἐνδεχομένου καὶ αὐτεξουσίου opiniones planè Aristotelicæ, quibus nunc quoq; Ecclesia Dei concutitur: & iam tum esset pessundata nisi sese Augustinus à Pelagio excitatus opposuißet: interdum tamen & ipse in illos humanæ philosophiæ scopulos velut æstu quodam abreptus: vt alia multa prætermittam, quæ libenter sanè veluti patrum pudenda, tegi patiar. Alterum maximum malum fuit, quod velut fatalis quidam morbus omnium animos inuaserat: incredibile nimirum studium totam Scripturam in allegorias transformandi: in quibus excogitandis adeò sibi omnes immodicè placuerunt, vt quiuis planè quiduis hic sibi licere sit arbitratus. Vtrique autem huic malo videtur sanè Origines occasionem præbuiße, homo (vt mihi quidem videtur) omnium qui vnquam de rebus sacris scripserunt, impurissimus, quem etsi (vt merebatur) multi execrabantur, nonnulli tamen vicissim, quòd linguarum & artium cognitione præ cæteris excelleret, admirabantur: nonnulli verò inuidia potius quàm certo animi iudicio persequebantur. Neque verò hoc malum intra Orientem constitit, sed Africam quoque, Italiam, Gallias & Hispaniam inuasit adeo vt tota Scriptura in perpetuam allegoriam transformaretur. Interea exorti sunt Pelagius & Cælestinus, (vt Donati schisma taceam) quibus Augustinum opponens Dominus, effecit vt præcipuorum doctrinæ Christianæ capitum, nempe prouidentiæ, liberi arbitrii, fidei & gratuitæ iustificationis notitia, philosophicis Græcorum Episcoporum commentis penè oppressa, rursus emergeret. Et tamen (quod mirum est) inualescebat eodem tempore mortuorum inuocatio, & stulta opinio cælibatus: quos pudendos errores apertè defendit Hieronymus. Crescebat quoque rituum multitudo, vt queritur Augustinus ad Ianuarium: & monachos (in AEgypto & Syria præsertim, gentibus omnium superstitiosissimis) non aliter quam Angelos plerique admirabantur. Preces quoque pro mortuis tum liberius adhiberi cœptæ, & orta de Purgatorio igne Platonica quæstio: quam tamen in Ecclesiis passim non fuiße receptam, Augustini scripta manifestè ostendunt.

Ergo (vt tandem ad rem redeam) quos potißimùm ex ista multitudine iudices statuemus? Si apostatam illum Balduinũ, de quo dixi, audiamus, eos deligemus qui circa Theodosii magni seculum vixerũt. Et certè fateor eo tempore doctißimos Episcopos extitisse: at hoc ego tamen affirmo (quod testor me nullius insectandi causa dicere) vix poße quenquam illorum dari qui non & secum ipse, & ab aliis, multis in rebus, & iis quidem maximi momenti, dissentiat. Quod si fortaßis ille inficiabitur, tum ego mendax habear, nisi ita id esse conuicerim. Sed hic audio quid excipiat. Saltem enim ex iis scriptoribus (inquit) apparebit quæ tum fuerit externa Ecclesiæ Catholicæ forma. Quasi verò præcipuum sit hoc nostrum certamen, ac non de doctrina ipsa potius: quasi sine exceptione quouis tempore recipiendi sint ritus, quoscunque Apostolica etiam Ecclesia vel vt vtiles, vel etiam vt suo tempori necessarios vsurpauit: quasi denique non ineptißimè faciant qui collabentibus ædium fundamentis, de instaurando fastigio laborent. Et quid pluribus opus est? Meminerunt, opinor, multi vestrûm (illustrißimi & generosißimi Domini) quum in illa ludicra potius velitatione quàm seria disputatione Poßiacena, de hac re dissereremus, nos paucis verbis istam quam importuni nonnulli (ne dicam proterui) homines medii tantopere commendant, turbarum componendarum rationem sic definiisse, vt diceremus, primùm omnium de doctrina ipsa & fide ex Dei verbo disceptandum & constituendum esse: quæ si semel esset stabilita, tum nos de ritibus longè facilius transacturos: quorum alios vt inanes, alios vt per se vel ob aliud superstitiosos, alios vt prorsus impios reiiceremus, alios demum (quos vel necessarios, vel vtiles esse constaret) non inuiti admitteremus. Quid igitur isti amplius requirunt? certè hoc vnum illustriß. princeps, vt fidis Dei ministris, quasi seditiosè vel ambitiosè omnia nouantibus, in odium adductis, greges impunè populentur. Sunt enim planè eorum similes quos testatur Dominus nec in cœlorum regnum introire, nec alios ingredi sinere: homines profectò omnium qui hodie viuunt, perniciosißimi, & apertis illis Euangelii hostibus multo nocentiores: ac proinde inprimis fugiendi vobis Ecclesiarum Dei, ex Christianißimi regis edicto, tutoribus & alumnis: quibus isti præcipuè, partim ventris & lucri causa, partim inuidia & im-

probitate,

probitate, partim in eorum quibus assentantur gratiam, insidiantur.

Sed video me in hac sententia refutanda fuisse paulo longiorem: itaque ad rem redeo. Illis igitur quid facias qui publicum errorem pro regula religionis sequendum arbitrantur? qui Patrum & consuetudinis inania nomina quibusuis rationibus & testimoniis opponunt? qui denique vna illa, quam non minus ridiculè quàm falsò catholicam Romanam (id est vniuersalem particularem) Ecclesiam appellant, nituntur? Eos quidem ego dimittendos censeo, ne cum ratione videamur insanire.

Quòd si nulli istorum de quibus diximus, indices in hac causa sedere, imò potius ab alio quopiam iudicari debent, in quo tandem foro tanta ista lis agitabitur? Nempe coram vnius Dei tribunali. Euocetur ergo (inquient isti) ex cœli penetralibus. Imò cur illum ipsi ex illis suis adytis non depromunt? Quoniam scilicet Deo non muto & silente, (quale est illorum crustaceum numen) sed clarè & apertè loquente nobis est opus. Cedo verò vbi hunc inueniemus? Nusquam certè nisi in eorum scriptis qui (sicut testatur Petrus) diuino impulsu loquuti sunt, vt Dei homines: eorum, inquam, quorum doctrinæ tanquam fundamento superstructam Ecclesiam clamat Apostolus: Prophetarum videlicet & Apostolorum libris, qui vtriusque Fœderis nomine comprehenduntur.

At enim (dicunt isti) de huius interpretatione quæritur, quam ab Ecclesia petendam esse docemus. Verùm quæ sit Ecclesia, primùm omnium constituendum erit: quandoquidem Satanæ synagoga specioso etiam Ecclesiæ nomine abutitur. Hoc ipsum autem quomodo nisi ex doctrinæ genere statues? Doctrinam autem veram à falsa vnde nisi ex sacris literis discreueris? Successio enim illa in qua nonnulli proram & puppim constituunt, iampridem valere desiit: quum certum sit pessimos & ignarissimos homines multis iam seculis, bonis & doctis Episcopis successisse, & legitimæ vocationis in Ecclesia illa Romana ne vestigia quidem vlla iampridem apparere. Deinde non personarum, sed doctrinæ, doctrinæ, inquam, Propheticæ & Apostolicæ, successionem quærimus: vt sit rursus necessariò ad Prophetarum & Apostolorum libros probandæ veræ successionis causa recurrendum.

Traditionis verò nomen, quod nonnulli rursus, nihil magis quàm Scripturæ examen metuentes, nobis veluti Gorgonem obtendunt, quid aliud est, obsecro, quàm larua? Nam si de dogmatibus intelligitur, vbi Verbum scriptum habemus quorsum non scriptum aliquid? Est enim hoc certè per se illo incertius: nemo autem ex incerto mutuetur certioris probationem.

Sed hic video multa posse nobis obiici. Primùm enim dicent sese Traditionis nomine intelligere non quod à nullo prorsus sit scriptum, & per manus duntaxat traditum, sed quod sacris illis libris quos Canonicos vocant, non comprehensum, potest tamen ex idoneis aliis scriptoribus probari: adeò vt quod initio ἄγραφον erat, ἔγγραφον meritò nunc habeatur: quas traditiones Apostolicas vocant. Deinde & illud adferent, se hoc nomine quasdam in Ecclesia vetere receptas dogmatum Christianæ doctrinæ planas & perspicuas explicationes, (vt de homousio, de duarum naturarum vnione, & similes alias) intelligere. Deligere enim solent homines isti quæ certa sunt, & maximè plausibilia.

Ego verò etsi existimo ad hæc abundè à me paulo antè responsum esse, tamen habeo quod præterea respondeam. Ista enim primùm omnium non esse sine discrimine recipienda, nc ipsi quidem negabunt. Quam igitur regulam hîc sequemur? Si ab hominum scriptis & autoritate pendemus, & fortè de ritibus quæratur, quàm multa hic comperiemus non tantùm diuersa, sed etiam contraria? Quum vetustissimis temporibus de festo Paschæ controuersia futilitatem, ambitionem, ignorantiam, peruersitatem denique plerorumq; totius orbis Episcoporum manifestè probans, in Ecclesiam incidisset, adeò vt non secus quàm si de summa fidei actum esset, totus orbis concuteretur, & vtraque pars ad Apostolicas traditiones confugisset: quid tandem effectum est, nisi vt vtraque factione suos duces Apostolos (vt aiebant) nacta, incrudesceret certamen? Legatur Irenæi ad Romanum illum stultissimum & ambitiosissimum, non Papam OEcumenicum, sed Episcopum Victorem, epistola: & quæ in singulis Ecclesiis fuerit olim in his rebus libertas, donec tyrannide quorundam opprimerentur, facilè cognoscetur. Nec enim hic libet singula recensere quoniam integro volumine nobis ad eam rem opus esset. Quid igitur hic sequemur? Quod comperietur (inquiunt) ab omnibus vbique receptum: vt est chrisma, consignatio crucis, & alia eiusmodi. Iam ergo concludamus, particulares traditiones excludi, vt solæ catholicæ recipiantur.

VENIAMVS ad dogmatum traditiones. Eæ verò vel quæ in sacris libris tradita sunt explicant, aduersus hæreticos, qui clarissimis etiam rebus tenebras offundere consueuerunt: vel quæ totidem verbis nusquam perscripta, tamen ex locorum inter se comparatione sunt eruta, proponunt: vel aliquid partim manifestè, partim obliquè scriptis Propheticis & Apostolicis aut adiiciunt, aut detrahunt, aut etiam in iis immutant. Illas vero vtrasque (cuiusmodi sunt quatuor illarum Synodorum πίστεως quas vocant ἐκθέσεις, ad finem huius libri adiunctæ) tantùm abest vt repudiemus, vt contrà, obuiis (quod aiunt) vlnis quicquid eiusmodi est amplectamur.

Tertiam

Tertiam autem speciem quomodo tandem admittendam censuerimus? Nam si quid adiiciendum est verbo illi scripto, consequitur, non omnia quae ad salutem nostram requiruntur, perscripta fuisse in Lege & Euangelio. Caeterum de Lege hoc dici profectò nec potest, nec debet. Iniquus enim alioqui Dominus videretur, quicquam ad eam adiici disertè vetans. Neque verò me hîc mouent Cabalistae, Talmudistae, & totum hoc audacium hominum genus. Quid enim à Domino expreßius dici potuit? Et quàm seuerè illam audaciam vltus sit Dominus, si quid in ritibus (nedum in doctrina) adiectū esset, tot Prophetarum (id est Legis interpretum) de his rebus clamores, tota sacra historia, ipse denique Christus est luculentus testis. An porro vel suae Ecclesiae minus cauisse Deum arbitrabimur, misso in terras Filio suo: vel Apostolos minus in ea re quàm Prophetas, diligentes fuisse arbitrabimur? Testatur Paulus Ephesiis sese omne Dei consilium, de salute aeterna videlicet, ipsis absque vllo prorsus subterfugio exposuisse. Ostendant igitur quid Paulus docuerit quidem, at non perscripserit: aut plenam doctrinam Euangelii (quam ipse potentiam Dei ad salutem vocat) in eius scriptis comprehensam esse fateantur. Sed quorsum tam multa? quum ad rem ventum est, quid isti proferre possunt ab Euangelistis & Apostolis in doctrina fidei pretermissum? Fortaßis quòd beata illa virgo Maria non sit in originis peccato concepta, quòd virgo perpetuò vixerit, quod baptizandi sint infantes, nec iterandus Baptismus, sacrum chrisma, ieiunandum in quadragesima, aqua benedicenda, consecranda altaria, crux adoranda: & quid non? Nihil enim istorum in sacris literis comprehendi affirmant. Transsubstantiationem autem, confessionem auricularem, inuocationem diuorum, Purgatorium ignem, iampridem in sacris literis, sed frustra, quaerunt. Atqui beatae virginis Mariae conceptum eiusmodi non modò sacrae literae, sed ne ex veteribus quidem vllus commemorat. Perpetuam autem ipsius ad mortem vsque virginitatem, etsi piè & libenter credo, tamen (quod aliquando te audiente, Illustrißime princeps, cuidam importuno monacho respondi) nihil hoc ad nostrae salutis mysterium pertinet. Sufficit enim nos credere quod res est, & ab Euangelistis narratur, cōceptum esse Christum seruatorem nostrum ex Spiritu sancto, & ex Maria virgine natum. Baptizandos autem esse infantes, nec esse iterandum Baptismum, absit vt ex nuda traditione, non autem ex Dei verbo, colligamus. Reliqua verò illa quomodo tandem sacrae literae exprimerent, quae nonnisi euersa verbi Dei autoritate in Ecclesia sanciri potuisse, manifestis rationibus euincitur? Sed de his plus satis: nec enim singularia ista nunc suscepimus explicanda.

Ad id genus traditionum venio quo de doctrina in Verbo scripto comprehensa aliquid detrahitur: veluti quòd altera Caenae Domini pars laicis est adempta: quòd verbis Pauli, daemoniacam doctrinam vocantis caelibatum & discriminis ciborum legem, adscripta est concepti voti exceptio: & altera illa quam vniuersaliter valere nonnulli volunt, NISI aliter domino nostro Papae visum fuerit. Sed quis tandem cui chara fuerit Dei gloria (vt esse debet) tam execrandum sacrilegium ferat? Nam certè si quicquam scriptae illi doctrinae fas erit adimere, necesse est vt queadmodum paulo antè isti dictatam à Spiritu sancto doctrinam, mancam & mutilam esse volebant, ita nunc in aliis eam redundare & luxuriari dicant: quod vtrunque piorum aures sine magna offensione ne audire quidem possunt. At enim (inquiunt) ceremonias Legis olim sublatas esse negari non potest. Nos vero de ritibus non agimus, sed de ipsa cultus Dei substantia: cuius partem etiamsi olim ceremonias fuisse censeamus, hoc tamen nihil ad sacrilegam istorum audaciam tuendam facit. Quid mirum est enim Legem, iis adumbrandis sancitam quae suo tempore futura sperabantur, ad ipsarum rerum lucem ac conspectum disparuisse? Sin autem isti sublatas veterum agapas, & Apostolicum de idolothytis & suffocato decretum communi consensu abolitum, & vnctionem Apostolicam, quam nunc sustulimus, opponant, iterum respondeo, externa haec fuisse, certis circunstantiis definita: quibus mutatis, meritò quoque abolita fuisse, res ipsa demonstrat. Stat igitur illud, doctrinam salutis verbo Dei comprehensam, non tantùm in vniuersum, sed etiam in singulis vel minutissimis partibus sartam tectam esse retinendam.

Tertiam autem speciem earum traditionum quae vel ipsa fundamenta Christianae salutis conuellunt, vel iis fundamentis superstructa subuertunt, quid attinet commemorare? Eiusmodi sunt, Romani pontificis primatus, inuocatio diuorum, preces pro mortuis, idolorum fabricatio & adoratio, liberi arbitrii, meriti, indulgentiarum, caeterarum denique eiusmodi spurcitiarum magistrales quas vocant determinationes: quae quum nunquam nisi conuulsa doctrinae caelestis autoritate stabiliri potuerint, nimium sunt impudentes qui vel falso Ecclesiae nomine apposito, vel opposita longi temporis praescriptione, illas validari potuisse existimant.

Age igitur, hunc locum tandem concludamus. Catholicos ritus quosuis qui putant necessariò retinendos, valdè hallucinantur. Sunt enim etiam catholici quidam, id est, si longè maximam partem hominum spectes, vniuersaliter recepti errores, qui paulatim in Ecclesiam, plerorumque Episcoporum partim ignorantia, partim negligentia, partim κακοζηλίᾳ, atque adeò ambitiosissima auaritia,

&

& auarissima Romanorum in primis præsulum ambitione, inuaserunt. Deinde quum in ritibus instituendis habita semper sit à prudentibus hominibus & temporis & loci personarum ratio, quis non videt in hoc rerum genere ineptissimos esse qui variatis circunstantijs non modò nihil mutandum, sed etiam quæ optimis de causis vel temporis spatio vel alio quouis modo abolita sunt, tamen quoniam vetusta sunt, in vsum reuocanda putant? Iam verò quid ijs fiet quæ in manifestas idolomanias degenerarunt? quæ infelicissimo seculo, & Deo nostris peccatis irato, paucul is quibusdam frustra initio reclamantibus, obtinuerunt? quæ denique vt nondum planè sint vitiata, tamen einsmodi sunt vt integra diutius retineri vix ac ne vix quidem possint?

Hic verò mihi in mentem venit vox illa hominum (vt sibi quidem videntur) acutissimorum, qui non transformandam sed reformandam Ecclesiam arbitrantur. Reformationem vocant, eorum rituum qui florente, vt loquuntur, Ecclesia obtinuerunt, (sublatis nonnullis quæ temporum iniuria velut rubiginem quandam illis obduxerunt) restitutionem: quæ nisi à nobis admittatur, Ecclesiam transformari, & penitus suo decore priuari contendunt. Bella certè & speciosa oratio, sed à Satanæ Spiritu profecta, qui tum demum se prodit quum ad rem ventum est. Tum enim nihil adeo turpe est quod isti vetustatis fuco illitum, pro bello & venusto non obtrudant. Exemplo sint G. Cassandri & ipsius discipuli (futilis, inquam illius apostatæ Balduini, cuius nomine has chartas commaculare vix sustinui) inanissimæ de his rebus ῥαψῳδίαι. At ego exemplum Ezechiæ regis tantopere celebratum sequutus, longè malim eos imitari qui offendiculum in publica via positum, etiamsi quis sit alioquin aut aliquando fuerit ipsius vsus, è medio tollendum censent, potius quàm monitores adhibendos qui prætereuntibus denuntient ne per imprudentiam ad illud impingant. Quid si enim qui admoniti sunt, non pareant, vel monitores officium non faciant? Deinde præterquam quòd in plerisque hypothesibus non tantùm ab istis dissentio, sed etiam ipsos planè abominor, in ipsa thesi non possum illis assentiri. Nam si formosissima Ecclesiæ species, ipsumq; adeo archetypon à nobis quæritur, id ego esse puto quod ab Apostolis ipsis (cuiusmodi artifices nec habuit vnquam, nec habitura est Ecclesia) non tantùm, vt isti volunt, inchoatum, siue primis lineamentis adumbratum, sed viuis additis coloribus quam diligentissimè & quam venustissimè expressum fuit: à quibus quanto abfueris longius, tanto magis ab operis regula discesseris. Cuiusmodi autem illud fuerit, cur non aliunde quàm ex ipsorummet scriptis & Apostolica Lucæ historia (quem ego quidem hac in re pictorem longè excellentissimum fuisse concedo) petendum esse credam, facit aliorum scriptorum tum inter se discrepantia, tum etiam (vt ingenuè loquar) vanitas, qui Apostolicas quas vocant traditiones sparsim commemorarunt, aut etiam collegerunt: cuiusmodi sunt ridiculæ illæ & falsissimæ διατυπώσεις quæ Clementi tribuuntur, & Apostoli nonnulli Canones, iam olim inter reiectaneos libros numerati. Quòd si qui obijciant, non omnia ab Apostolis vel à Luca fuisse perscripta, quæso cur ita censent? an quia pauca continent? Imò verò vtinam ea paucitate contenti fuissent qui se Apostolis iactant successisse. Neque enim voluit abrogari Dominus Mosaicos ritus vt alij substituerentur: & si iudaizare non licuit, multo minus gentilissare oportuit: quod si veteribus Episcopis in mentem venisset, Christiana religio neque tam citò, neque tam turpiter, primùm in ceremonias vanas & ludicras liturgias, deinde etiam in manifestissimam superstitionem, ac tandem etiam in ἀθεότητα degenerasset. Verè enim Paulus ἀθέους vocauit qui vnum verum Deum ritè non colunt. An verò quia hoc argumentum Apostoli propriè non tractarunt? Imò certè quædam est impietatis species, Spiritum sanctum arbitrari quantam oportuit Ecclesiæ rationem non habuiße: & hoc ausim ego affirmare, qui diligenter Lucæ historiam & Apostolicas epistolas legerit, eum non modò præcipua illa Ecclesiasticæ administrationis capita, sed etiam penè singulas eius partes ex ijs optimè cogniturum: vt traditionibus illis non scriptis locus penè nullus relinquatur. Sed vt sit, quum inter illas penè infinitas traditiones exacta distinctione sit opus, ad quam tandem amussim illas exigemus? Nam neque ex vetustate, neque ex scriptorum autoritate, neque ex eorum multitudine à quibus approbatæ fuerint, satis firmum argumentum colligi posse demonstrauimus. Itaque vno verbo Dei, verbo inquam illo à Prophetis & ab Apostolis in publicas tabulas relato, nobis opus est, ex quo sanctas à prophanis, vtiles à damnosis aut futilibus, necessarias à superuacaneis distinguamus, & distinctas optima quadam ratione stabiliamus.

Quòd si ad rituum diiudicationem præire nobis verbi scripti lucem necesse est, quanto magis ad dogmatum ipsorum cognitionem eadem ista lux præeat oportet, in quibus longè magis cæcutiunt homines, & multo periculosius erratur? Nam si nihil (vt antè ostendimus) in doctrina nobis est sequendum nisi quod vel est in verbo Dei disertis verbis expressum, vel ex collatione locorum necessariò consequitur, quomodo mihi à pseudoprophetis cauerim, nisi propositam ab eis doctrinam cum ipso Dei verbo comparârim?

Atenim

Atenim dices, Quid si & ille verbum Dei proferat? Sic enim Arius illud, Pater maior me est, vrgebat: sic cum Macedonio, de Spiritus sancti persona: cum Nestorio atque Eutyche, de naturarum vnione: cum Pelagio, de gratia & natura disputatum est. Sic & hodie de sacramentalibus loquutionibus contenditur, dum alii transsubstantiationem, alii consubstantiationem, alii sacramentalem dũtaxat coniunctionem ex iisdem verbis, & quidem paucissimis, (nempe HOC *est corpus meum &* HIC *est sanguis meus) eliciunt. Deniq; (inquiunt isti μισῖται) quum incidit controuersia non περὶ τοῦ ῥητοῦ sed περὶ διανοίας: quò tandem potius perfugietur quàm ad Ecclesiam, ad patrum orthodoxorum scripta, ad Synodos denique germanas ac legitimas? Ego verò (vt antè dixi) nec Ecclesiæ, nec Patrũ, nec Synodorum testimonia repudianda censeo, sed multiplici cautione vtendum esse arbitror.*

Primùm enim, si quid sine Dei verbo affirmatur, frustra Ecclesiæ, Patrum, Synodorum inania nomina prætexuntur, vbi ne Angeli quidem sunt audiendi. Stat enim illud Pauli, Si vel quispiam Angelus è cœlo aliud Euangelium annuntiat, anathema esto: nec Ecclesiæ est loqui, sed maritum loquentem audire. Patres autem orthodoxi non alia lege scripta sua legi voluerunt quàm vt ad Verbi scripti regulam exigerentur. Synodorum deniq; non est hoc munus, doctrinam nouam condere, sed à Deo conditam ex eiusdem Verbo confirmare. Quæ secus fecerint, impiorum sunt cathedræ, & derisorum scamna, quæ fugere iubemur vt beati simus.

Deinde, si de interpretatione Verbi scripti quæritur, testes quidem illos (vt dixi) minimè repudiamus: sed primùm omnium veram Ecclesiam à Satanæ synagoga: suspectæ nec damnatæ fidei Patres ab hominibus vel manifestè imperitis, vel hæreticis, vel alioqui suspectis: Synodos quoque legitimas & minimè dubiæ fidei, à tyrannicis conciliis & cœtibus aduersus Christi veritatem coactis: veros denique libros à suppositititiis accuratè discernendos arbitramur.

His verò constitutis, tum istos ego non vt iudices, (iudex enim est vnus Deus ex scripto suo Verbo) sed vt iuratos & vocatos testes, audiendos dico: & quidem eo modo quo à peritis iudicibus in forensibus controuersiis testes audiri solent, ita videlicet vt sui etiam testimonii causas reddant: causas inquam, non aliunde quàm ex eo ipso verbo de cuius interpretatione quæritur, allatas. Rectè enim Augustinus, humanas rationes repudians, Per scripturas diuinas *(inquit)* multo tutius ambulatur: quas verbis translatis opacatas quum scrutari volumus, aut hoc inde exeat quod non habeat controuersiam: aut si habet, ex eadem Scriptura vndecunque inuentis atque adhibitis eius testibus terminetur. *Hæc ille, & rectè quidem. Nam si ex solo scripto Verbo sapere nos oportet, ne aliunde quidem vlla Verbi interpretatio petenda est.* Sic enim *(vt idem Augustinus inquit)* temperauit Scripturas Spiritus sanctus, vt quod alicubi obscurius dictum est, clarius alibi explicetur.

Denique quem alium potius quàm Christum ipsum & Apostolos sequemur? Christus certè Satanan Scriptura abutentem, non aliunde quàm ex eadem Scriptura refutauit. Apostoli ex Prophetarum scriptis sua confirmant: & Berœenses Iudæi laudantur, quòd auditam ex Paulo doctrinam cum Prophetarum scriptis contulerint, vt viderent an hæc ita se haberent. Certè non alio telo Nicena Synodus Arium, Constantinopolitana Macedonium, Ephesina Nestorium, Chalcedonensis Eutychen, Augustinus Pelagium iugulauit. Itaque qui Scripturam sic ambiguam & obscuram esse putant vt illata aliunde luce indigeat, digni sunt quos vt blasphemos conspuant pij omnes, & totis animis execrentur.

Nec propterea doctorum scripta & interpretationes vitupero, quum sui Verbi in Ecclesia tum voce tum scriptis interpretandi autor sit ille qui pastores & doctores ad corporis ædificationem constituit: sed quatenus illis standum sit ostendo: catenus videlicet vt nihil de suo proferant, ne tum quidem cum de sententia & interpretatione loci alicuius agitur: sed ex Scripturis ipsis Scripturas secundum analogiam fidei interpretentur: quod quisquis fecerit, siue sit nouus seu vetus, seu priuatus seu munus aliquod gerens in Ecclesia, siue senex siue iuuenis, siue solus siue cum multis, audiatur. Etsi enim retinendus est ordo in Ecclesia Dei, tamen nulli magis falluntur quàm qui certis locis aut personis alligant Spiritus sancti gratiam. Quinam enim Prophetas occiderunt? quinam Christum crucifixerunt? ii certè quibus tanquam cardinibus sustineri veram religionem oportuerat. Itaque Propheta non ad Sacerdotes illos prophanos, sed ad Legem & Prophetas populum Dei dimittit. Nec alia verò iampridem fuit Ecclesiæ conditio, reprobato ab ipsis architectis angulari lapide, & in ipsius Dei templo sedente Antichristo.

Quid igitur? nempe Dei verbo controuersias omnes dirimi: & falsum verbum à vero, sicut & Ecclesiam germanam ab adulterina: & Synodos à Spiritu sancto gubernatas, ab iis quibus Satan præest: denique veritatem à mendacio ex Dei verbo diiudicari necesse est: quia in iis quæ saluti sunt non alibi nobis patefactam veritatem arbitrandum est.

Quæ

Quæ quum ita sint, efficitur, illud verissimum esse, illustriss. Princeps, vnde initio diximus potissimum orta esse mala illa omnia quibus Patrum nostrorum memoria Ecclesia penè oppressa fuit: ac proinde hanc vnam esse ipsius erigendæ viam ac rationem, si ex puro Dei verbo de controuersiis istis decidatur. Ita enim fiet vt de plerisque ne quærendum quidem sit, de quibus tamen hodie nonnulli partim propter ignorantiam, partim quia proterui & malitiosi sunt, pertinacissimè contendunt. Quæ verò niti Scripturæ testimonijs videbuntur, si non ex consuetudine, (quæ quum à Verbo discedit, nullum planè ius in rebus diuinis facit) neque ex certorum hominum veterum seu nouorum nuda autoritate, sed ex locorum inter se collatione, reuocatis ad analogiam fidei omnibus interpretationibus, iudicentur, tum demum nihil tam difficile occurret quod facilè non intelligatur, nihil tam obscurum quod non illustretur, nihil tam perplexum quod non planum & expeditum reddatur. Sed istam cognitionem quis tandem instituet? quis actionem istam moderabitur? quinam denique de rebus istis communi autoritate conferent? Ista verò persequi nostri non est instituti, quamuis sæpe ac multum de hoc quoque cogitanti, nonnulla in mentem venerint, de quibus fortassis alius dabitur dicendi locus. Nunc quod instat agamus.

QVVM igitur ex sacro Dei verbo omnes istæ controuersiæ dirimendæ videantur, hoc in primis curandum arbitror, vt quum non omnes (quod optandum esset) suis illis peculiaribus linguis Hebræa & Græca loquentem Deū possint exaudire, vera & commoda quæpiam vtriusque Testamenti interpretatio habeatur. Quod iampridem efficere conati sunt nonnulli, satis autem feliciter præstitit nemo. Vetus enim editio (cuiuscunque tandem sit) quamuis minimè improbanda, tamen & obscura, & manca, & redundans, ac falsa etiam in multis comperitur: vt de codicum infinita penè varietate nihil dicam. Hanc igitur optimo iure studuerunt multi eruditi & pij homines emendare, quamuis non omnes pari successu. Et tamen quàm hoc sit necessarium, maximo cum dolore fatebitur quisquis Græcos illos etiam eruditissimos scriptores leget, & eorum interpretationes plerunque absurdissimas cum Hebræa veritate comparabit. Inter Latinos autem non tantùm idem malum viguit, sed etiam alterius (id est Græcæ) linguæ ignoratio: qua plerique laborantes, dum à Vulgata interpretatione pendent, nodum in scirpo sæpe quærunt, & fœdissimos errores admittunt.

Hæc me igitur causa impulit, vt collatis quàm diligentissimè possem varijs codicibus, & expensis quamplurimorum doctorum hominum sententijs, eorum presertim quos nostra hæc ætas linguarum peritos, multo certè plures ac doctiores tulit quàm antea vnquam (repetita vsque ab Apostolorum temporibus memoria) habuerit Ecclesia, eos saltem nonnihil subleuarem qui potiorem interpretationem desiderant. Id autem vt maiore cum fructu fieret, addidi etiam annotatiunculas in quibus & varias interpretationes inter se contuli, &, quoad à me fieri potuit, obscurissimorum quorumcunque locorum sententiam planè ac perspicuè exponere studui. Sed quum spissum illud opus, & valde (quod expertus profectò loquor) laboriosum, sub incudem reuocatum, & denuò excusum, sic viderem excreuisse vt eo non satis commodè plerique vti possent, curaui vt absque illis annotationibus seorsim excuderetur: quarum tamen loco mihi substituisse videor quod (si satis rectè à me perfici potuisset) non dubitarem non modò vtilitatis nomine, sed etiam vt valdè necessarium commendare.

Duo sunt enim interpretum genera: vnum, eorum qui quid dicatur (id est res ipsas) propriè non considerant, sed quibus verbis aliquid dicatur, mutato tantùm idiomate declarandum susceperunt: quod munus interpretandi etsi vix ac ne vix quidem ab eo præstari potest qui res ipsas non intelligat, tamen intra verba consistit. Alterum, eorum est qui res ipsas pluribus verbis & adhibitis rationibus explicant: in quo genere interpretandi (meo quidem, &, vt arbitror, eruditorum omnium iudicio qui libros eius inspexerint) comperietur magnus ille Iohannes Caluinus, beatæ memoriæ vir, & meus in Christo parens, (quod sine cuiusquam inuidia dictum sit) veteres & recentiores omnes longè superasse. Itaque etsi interdum in quibusdam, non quod ad doctrinam ipsam attinet, (quam ego purissimam ac solidissimam in eius hominis scriptis, si in quoquam alio interprete, semper animaduerti) sed in locorum quorundam explicatione dissentio: tamen de ipsius commentariis statuo quod in genere scribendi multum dissimili Cicero de Iulii Cæsaris commentariis iudicabat, eum videlicet sanos homines à scribendo deterruisse. Et verò vtinam nobis, qui per Dei gratiam ministerio fungimur in Ecclesia (ac mihi in primis) in discendo & docendo potius quàm in scribendo occupatis esse liceret. Verùm quid facias? Hoc à nobis extorquet partim quorundam aduersariorum importunitas, quorum conatibus necesse est veritatis amantes sese modis omnibus opponere, ne simplices incauti intercipiantur: partim etiam charitas, quæ nos monet, quicquid accepimus, in fratrum vtilitatem conferre.

Visi sunt autem mihi semper nimium multi (siue quoniam ita est, siue quod ipse potius hallucinær) in eo peccare quòd in Euangelicæ quidem & Apostolicæ historiæ particularibus narrationibus, in quas

quas diuino planè artificio distributa est, ad quod potißimùm doctrinæ Christianæ caput singula sint referenda non animaduertant: multò minus autem in Apostolicarum epistolarum grauißimis illis, & (quod verißimè dico) excellenti methodo contextis disputationibus, quis sit illarum status, quæ argumentorum series, quis denique scopus, parem considerent. Hinc factum vt neque pes neque manus sæpe in quorundã scriptis & dictis appareat, & relicto scopo ad quasdam obseruatiunculas confusè & perturbatè congestas deueniatur, atque adeò in plerisque maximi momenti locis nulla sententiæ ipsius ratio habeatur. Hinc fit etiam vt apud Paulum præsertim (quo tamen scriptore nihil fuit vnquam in scribendo iudiciosius) infinita anantapodota & hyperbata imperitißimi homines iampridem somniarint, & passim etiam suis in eum commentarijs, magna certè cum sua ignominia, inculcarint: adeò quidem vt interpres ille omnium Dei arcanorum excellentißimus, non minus fuerit in scholis ignotus, quàm si nulla eius monimenta extarent: imò non aliter eum quàm scopulum quendam multi refugerent. Itaque vt huic malo mederer, conatus sum in hoc opere, quantum à me præstari potuit, breues doctrinæ summas in historicis narrationibus annotare, vt quisquis in illo veluti mari nauigabit, portum ad quem cursum dirigat, ob oculos positum obseruet. In epistolis autem operam dedi vt & scopus & series argumentorum, methodus denique intelligi, & omnibus ordine distributis genuinæ expositiones cognosci possint.

Quòd si mihi dederit Dominus vt duo prętereà tandem aliquando adijciam de quibus iam cogito, breuem nimirum vocabulorum quorundam in contextu occurrentium expositionem, & prætereà locos communes, suis quosque locis vno verbo indicatos, tum verò me operæpretium fecisse existimabo. Sed hæc aliquando fortassis dabit Dominus. Interea quod mihi datum est, illustres & generosi Domini, id omne vobis potissimùm, veram in Gallia patria mea religionem amplexis, scriptum & dicatum volui, tum vt grati mei animi significationem ederem: (quid non enim vobis, miseras ouiculas aduersus luporum rabiem, vestrorum etiam corporum obiectu protegentibus, omnes debemus?) tum verò vt vos in sancta ista & heroicis vestris animis digna fortitudine & perseuerantia magis ac magis confirmarem.

En igitur tibi, illustrissime Princeps, sacros illos cælestis doctrinæ interpretes, pro cuius defensione non dubitasti tot tantisq; periculis caput tuum obijcere: en vobis, illustres & generosi Domini, sacra illa æternæ illius Sapientiæ arcana, quæ quanto magis cognoscetis, tanto minus vos pœnitebit, quum huc adacti essetis, pro eo vicissim sanguinem vestrum fudisse, qui vos pretiosissimo suo sanguine redemit. Præclara sunt illa, & coram ipsis cælestibus Angelis insignia, fidei & zeli vestri trophæa: quibus tamen statuendis vtinam, vtinam, inquam, sicut optabatis, solis spiritualibus armis vti licuisset. Nunc porrò restituta pace, spirituali constantia & inuicta fidei fortitudine opus est, vt inchoatum opus perpetua vestra cum laude absoluatur. Suppeditabit autem eam Dominus iugi & assidua huius verbi auditione ac meditatione. siquidem quod corporibus nostris cibus, hoc animis nostris cælestes istæ dapes præbent, nempe vt earum succo non tantùm viuamus, sed etiam crescamus & adolescamus, dum perfecti tandem, vltimo videlicet illo die, reddamur. Et hîc quoque peto à vestris Excellentijs vt quædam ad vos maximè pertinentia æquis animis ex me audiatis. Si nos quos adhuc audiuistis, & à quibus geniti estis in Domino, vera & sancta docere vobis persuasistis, ne quæso, patimini vos ab ijs vel tantillum abduci. Neque id ego temerè moneo. Etsi enim mihi notum est animi vestri robur, tamen quis sit quorundam vestræ saluti insidiantium astus, quæ impudentia, quæ improbitas, noui. De apertis illis veritatis hostibus non loquor: sed Sinones illos intelligo, partim mediam nescio quam religionem fabricantes, partim etiam ex infelicibus illis de Cœna Domini contentionibus occasionem ferendæ inter vos discordiæ captantes. Quid enim? (inquiunt) an idem est Ecclesiam Dei transformare an reformare? an nihil viderunt Patres? an soli isti nescio qui sapiunt? an isti non sunt quos doctissimi quique sacramentarios vocant, ac detestantur? Nos verò quid ad hæc respondeamus, vobis non est ignotum: nec vnquam recusabimus coram vniuerso mundo nostræ quam isti vocant transformationis causas reddere. Quid autem istiusmodi homines captent, mirum ni omnibus sit perspectum, quum alij quidem palàm perditißimis Euangelij Christi inimicis seruiant, alij multiplici apostasia sint celebres: alij, quæ sua sit inconstantia & futilitas, aut certè quàm nullo sint iudicio præditi, tota vita mundo patefecerint, quum totis triginta annis nondum didicerint in religione non esse fluctuandum. Ab his igitur vobis maximè cauendum esse præmoneo. Cauebitis autem si in ea quam ex filiis vestris pastoribus accepistis fide, tot martyrum sanguine obsignata, & cuius ἐξομολόγησις plana & perspicua edita est, perseuerantes, pestes istas vel statim abegeritis: vel, si semel audire constituistis, adhibitis ijs pastoribus audiatis à quibus illorum fraudes patefieri, & mendacia conuinci possint.

Neque causa vlla est cur ista vos perturbent. Hanc enim Ecclesiæ conditionem esse Dominus ipse

ae

ac præceptor noster sedulò nos admonuit, & perpetua omnium temporum experientia confirmat. Sic nostris temporibus exorti sunt Anabaptistæ in plurimas sectas diuisi: sic hodie eousque efferbuit quorundam in manifestis erroribus defendendis pertinacia, vt iam apertè Christi naturas cum Nestorio dissoluant, proprietates verò cum Eutyche confundant: quorum etiam pestilentes quosdam libros Gallicè quoque iam conuersos esse præmoneo. Alibi in Polonia exorti sunt execrabiles Tritheitæ, quam penè totam deuastarunt. Cudit etiam clandestina quædam alia Satanas, aduersus quæ necesse est vt sinceritate & simplicitate Christianæ quam accepistis doctrinæ, resistatis.

Iam verò quoniam neque offendiculis quibus ira Dei prouocari solet, obsisti, neque hæreses quibus vera doctrina opprimitur, maturè aboleri, nisi vera ac legitima Ecclesiasticæ disciplinæ ratione instituta, possunt: idcirco illud quoque à vobis peto per Filii Dei nomen, illud, inquam, vos obtestor, ne disciplinam istam tanquam humanum aliquod commentum repudietis, sed vt diuinam ordinationem, sine qua necesse est totum ædificium corruere, omni studio & animi contentione stabiliatis, & semel stabilitam retineatis. Quid enim? annon altera hæc est Verbi diuini pars? Certè qui hoc negat solem negat meridie lucere. Et (quæso) quæ tandem respublica, quæ ciuitas, quæ familia & domus non statim dissoluetur, nisi legum vinculis adstringatur? An verò Christianam Ecclesiam omnis pietatis & honestatis magistram, in nequitiæ & licentiæ ludum transformari patiemur? Atqui sublata illa de qua loquor disciplina, si quiuis ad docendum verbum admittatur, si in pastorum doctrinam & mores non inquiratur, si quiuis promiscuè ad Sacramentorum vsum recipiatur, si cum offendiculo peccantes redarguere, si contumaciter sese opponentes seuerè coercere, ac tandem etiam, (si ita opus est) exemplo Apostoli, ne reliquos sua contagione inficiant, ex grege extrudere non licebit: nisi etiam pauperum ratio habeatur, & ex ordine à Spiritu sancto instituto eleemosynæ administrentur: nisi denique omnia in Dei domo ritè & ordine fiant: quid aliud mox erit Ecclesia, maxima ex parte, quàm hominum audacissimorum & ad omne flagitium proiectorum coitio? At enim (inquiunt nonnulli) hæ sunt magistratuum partes. Quasi vero nos vel περὶ τῶν βιωτικῶν, siue de iis quæ sunt huius seculi, velimus in Ecclesiastico conuentu vllo modo disceptari, vel ipsos pastores aut quosquam alios, eorum more quos Catholicos nunc vocant, Magistratuum iurisdictioni & imperio eximamus. Quis me (inquiebat Christus iis respondens qui pro diuidunda hæreditate ipsum interpellabant) vestrum iudicem constituit? At ille idem inquit, Qui Ecclesiam non audierit, sit vobis tanquam ethnicus & publicanus. Distinguenda sunt igitur quæ Dominus distinxit, non autem tollenda quæ stabiliuit: imò verò tantum abest vt hæc disciplina, si quidem legitimè (id est ex vno Dei verbo) constituatur, Magistratuum autoritatem imminuat, vt è contrario vel maximè stabiliat: quum nulla res æquè publicam tranquillitatem tueri possit atque illud vnum, si omnium conscientiæ in Dei timore contineantur. At metuendum est ne pontificia illa tyrannis rursus in Ecclesiam inuehatur. Ita est profectò. Sed stultorum est, (vt inquit ille) sic vitare quædam vitia vt in contraria incurras. Itaque vt hominum tyrannidem vitemus, non excutiendum sed recipiendum est iugum illud Christi, solis prophanis & impiis ingratum, bonis autem & piis longè suauissimum. Magistratus autem, vosq̃, adeò quos Dominus Ecclesiæ suæ nutritios ex Reginæ maiestatis edicto constituit, tantum abest vt quorundam exemplo pro laicis (quos isti vocant) habeamus, & ab ista de qua loquor disciplina alienos esse arbitremur, vt è contrario vestrum istud præcipuum munus esse censeamus, turbulentos Ecclesiæ contemptores quam seuerißimè vindicare, vtque purus Dei cultus vigeat pro vestro imperio procurare. Quumq̃, presbyterium non tantùm ex pastoribus, sed ex iis quoque constitutum esse oporteat, à quibus ipsi etiam pastores cum opus est coerceri possint, quis ita est insanus vt in deligendis presbyteris summam eorum rationem haberi nolit, qui præterquam quòd à pietate commendantur, autoritate etiam & dignitate in Ecclesia præstent?

Sed de his fortasse nimium multa, apud vos præsertim, de quorum egregia voluntate nolim quidem ego vel tantillum dubitare. Tandem igitur finem scribendi facio, & Deum optimum Maximum precor vt te, illustriß. Princeps, vosq̃, cæteros illustres & generosos Dominos, excellenti illo suo Spiritu indutos, veraq̃, Filii sui notitia & excellentißimis quibusque donis magis ac magis ornatos, potenti sua virtute fulciat: vt magnum illud opus quod per vos inchoauit, ad plenam cælestis regni sui instaurationem, quamfelicißimè, immortali cum vestra laude & gloria, perficiat. Geneuæ, 10. Calendas Martias. Anno à Christo pro nobis incarnato, 1565.

Typographus Lectori.

VISVM est mihi (studiose Lector) paucula hæc in primo huius operis fronte tibi cognoscenda commonstrare, quò certior factus sis, quibus causis, & quibus rationibus commoti, hanc Immanuelis Tremellii è lingua Syriaca quæ aliquibus in locis manca, & defectiua est, translationem, cum Theodori Bezæ versione simul coniunximus. Primum considerauimus quòd ab omnibus penè, precertim à doctioribus, & bonarum literarum candidatis, sitiebatur, & magis magisque in dies desiderabatur: deinde, quum quædam capitula, Epistolæ, & versiculi sparsim deficiunt, nec Syriaco textu extare reperiuntur, satius esse existimauimus, huic Theodori Bezæ interpretationi quæ omnium est perfectissima, & solidissima, coniunctam, in lucem edere, quam vel seorsim vel imperfectiore vlla versione adnexam diuagare pati: vt hac ratione studiosi Lectores vtriusq; interpretationes in inuicem conferentes, earum tum consonantiam, tum dissonantiam omnibus in locis, quibus aliquid inest discrepantiæ, clarè & dilucidè perspicerent, & ita veritatem ex inde facilius excribrarent. Præteritis enim aliquibus annis binas has translationes separatim cum Biblia Latinis typis excudi fecimus, hæcque Tremelliana translatio, ob quasdam quæ eidem reperiuntur inesse, imperfectiones, à nonnullis vitio datur, & hæc Theodori Bezæ interpretatio non adeò ab omnibus desiderabatur, licet omnium politissima, quia omnium manibus tereretur, & diuersis voluminibus vbique palam venderetur: hæcque Tremellii interpretatio, non modò chara, verum etiam rara admodum fuit. Vt omnibus igitur quantum in nobis est, satisfaceremus, pariter & proficeremus, hanc formam excudendo sequuti sumus. Benè vale amice Lector, & ad salutem tuam vtere.

EVANGELII DEFINITIO.

EVANGELIVM, *est summa beatæ illius doctrinæ quam nobis Iesus Christus annuntiauit. Quum enim Euangelium Græcis quemuis bonum & optatum nuntium declaret, propriè dici cœpit de vera illa salutis doctrina, quæ non est excogitata ab hominibus, sed è cælo ad nos allata: sicut prædictum fuit Esa.* 52. 7. *vt mutua sit inter fidem & verbum prædicatum relatio, Rom.* 10. 17. *Quoniam autem Christus est non tantùm huius rei nuntius, sed etiam ille ipse in quo tota hæc felicitas residet, idcirco Euangelij nomen peculiari ratione inscriptum est quatuor istis Matthæi, Marci, Lucæ & Iohannis libellis, quibus rerum à Christo dictarum & gestarum historia continetur.*

ORDO LIBRORVM NOVI TESTAMENTI.

EVANGELIUM SECUNDUM MATTHÆUM

Caput I.

JESU CHRISTI genealogia & nativitas: qui est Messias ille promissus servator Patribus.

Beza.

1 ‖ LIBER generationis IESU CHRISTI, filii David, [b] filii Abraham.

2 ‖ Abraham genuit ‖ Isaac. Isaac autem genuit ‖ Iacob. Iacob autem genuit Iudam, & fratres eius.

3 ‖ Iudas autem genuit Phares & Zara è Thamar. ‖ Phares autem genuit Esrom. Esrom autem genuit Aram.

4 Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naasson. Naasson autem genuit Salmon.

5 Salmon autem genuit Booz è Rachab. Booz autem genuit Obed è Ruth. Obed autem genuit Iesse.

6 Iesse autem genuit David regem illũ. David autem ille rex genuit Solomonem ex ea quæ *fuerat uxor* [c] Uriæ.

7 Solomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abia. Abia autem genuit Asa.

8 Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Ioram autem genuit [d] Hosiam.

9 Hosias autem genuit Ioathan. Ioathan autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezechiam.

10 Ezechias autem genuit Manassen. Manasses autem genuit Amon. Amon autem genuit Iosiam.

11 Iosias autem genuit Iechoniam & fratres ejus, in deportatione Babylonica.

12 Post transportationem autẽ Babylonicam, Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel.

13 Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autem genuit Azor.

14 Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.

15 Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthan autem genuit Iacob.

Luc. 3. 24.
a Jesus Christus ortus est ex Abrahamo, ex tribu Juda, & ex familia David: sicut Deus promiserat.
a *Id est, Genealogia JESU CHRISTI. Vel, Recensio majorũ ex quibus ortus est CHRISTUS. Nam hic loco est Recensio ex Hebræorum loquendi more, ut Gen. 5. 1. Liber generationum.*
b *Quisquis CHRISTUS, est etiam filius Abraham.*
Gen. 21. 2.
Gen. 25. 24.
Gen. 29. 35.
Gen. 38. 27.
1 Paral. 2. 5.
Ruth 4. 18.
1. Reg. 16. 1, & 17. 12.
3. Reg. 12. 24.
c *Hæc circa regni exordia deformitas facere debuit ne Judæi in carne gloriarentur.*
3 Reg. 11. 43. 1. par. 3. 10.
d *Quum Matthæus in tres classes distribueret CHRISTI genealogiam, & singulis attribueret quatuordecim capita, liberũ sibi fecit quorundam nomina præterire.*
4. Reg. 20. 21. & 21. 18. 1. par. 3. 13.
4. Reg. 23. 34. & 24. 1.
2 par. 36. 4.
e *Id est incidit deportatio in tempora Josiæ & Jechoniæ. Nam Jechonias natus erat ante deportationẽ.*
4. Reg. 24. 6. 2 par. 36. 8. 1 paral. 3. 16.
1 Esdr. 3. 4 & 5. 2.

Tremelius.

1 DESCRIPTIO generationis Ieschua Christi, filii [2] David, filii Abraham.

2 Abraham genuit Ischac. Ischac genuit Iaakob. Iaakob genuit Iihuda, & fratres ejus.

3 Iihuda genuit Paretz & Zarah è Tamar. Paretz genuit Hetzron. Hetzron genuit [3] Aram.

4 Aram genuit Aminadab. Aminadab genuit Nachschum. Nachschum genuit Salmun.

5 Salmun genuit Baaz è Rachab. Baaz genuit Ubid è Reuth. Ubid genuit Ischai.

6 Ischai genuit David regem. David genuit Schelemun ex uxore Uriæ.

7 Schelemun genuit Rechebam. Rechebam genuit Abia. Abia genuit Assa.

8 Assa genuit Iahuschaphat. Iahuschaphat genuit Iuram. Iuram genuit Uzia.

9 Uzia genuit Iuthan. Iuthan genuit Achaz. Achaz genuit Chezakia.

10 Chezakia genuit Menasche. Menasche genuit Amun. Amun genuit Juschia.

11 Iuschia genuit [4] Juchania & fratres ejus in [5] exilio Babylonico.

12 Post exilium autem Babylonicum Juchania genuit Schelateil. Schelateil genuit Zurbbabel.

13 Zurbbabel genuit Abiud. Abiud genuit Eliakim. Eliakim genuit Azur,

14 Azur genuit Zaduk. Zaduk genuit Achin. Achin genuit Eliud.

15 Eliud genuit Eliazar. Eliazar genuit Mattan. Mattan genuit Jaakub.

1 כתבא cethaba, ad verbum scriptum generationis: sic enim est βίβλος, i. ספר sepher, liber, quod generale est: ex loci tamen circũstantia ad descriptionem, sive recensionem genealogiæ restringitur.
2 דויד David, cũ a brevi, quum Hebraicè scribatur cum a longo. Solent enim Syri, in nominibus propriis hominum & locorum, modò vocales, modò etiam consonantes mutare, aut contrahere, aut multiplicare quemadmodũ suis locis demonstrabitur.
3 ארם pro רם Aram, ex Græcis. Nã Hebræi & Chaldæi legunt Ram absque a, vide Ruth 4. 19. & 1. Paral. 2. 3.
4 Omittit Jehojakim Josiæ filium & patrem Jechoniæ, quẽ nonnulli codices annumerant ex primo Paral. 3. & 16.
5 Id est, sub exilium Babylonicũ. ב enim pro ל, sive על al positum est. Constat enim Josiam nũquam demigrasse in Babyloniam, 2. Reg. 23. Nisi dicamus hac loquutione notari simpliciter eorum exilium qui ex Josia geniti sunt.

16 Jaakub genuit Jauseph virum Mariam, ex qua natus est Jeschua, qui vocatur Christus.

17 Omnes igitur progenies ab Abraham usque ad David, progenies quatuordecim: & à David usque ad exilium Babylonicum, progenies quatuordecim: & ab exilio Babylonico usque ad Christū, progenies quatuordecim.

18 Nativitas autem Jeschua Christi ita fuit. Quum desponsata esset Mariam mater ejus, Jauseph, 6 antequam consociarentur inventa est in 7 utero habere è Spiritu Sancto.

19 Jauseph autem maritus ejus, justus erat, & non volebat 8 publicare eam: meditabaturque ut occultè dimitteret eam.

20 Quum autem hæc meditaretur, apparuit ei Angelus Domini per somnium, & dixit ei, Jauseph fili David, ne metuas assumere Mariam uxorem tuam: id enim quod genitum est in ea, è Spiritu est sancto.

21 Pariet autem filium, & vocabis nomen ejus JESCHUA, ipse enim servabit populum suum à 9 peccatis eorum.

22 Hoc autem totum quod fuit *fuit*, ut impleretur quod dictum fuerat a Domino per 10 Prophetam.

23 Nempe, Ecce virgo in 11 utero habebit, & pariet filium, & vocabunt nomen ejus Ammanuel: quod exponitur nobiscum *est* Deus noster.

24 Quum surrexisset autem Jauseph ex somno suo, fecit sicut mandaverat ei Angelus Domini, & accepit uxorem suam.

25 Et non 12 cognovit eam 13 donec peperisset filium suum primogenitum: & vocavit 14 *illa* nomen ejus JESCHUA.

16 Jacob autem genuit Joseph virum Mariæ, ex qua genitus est Jesus ille qui dicitur f Christus.

17 g Universæ igitur progenies ab Abraham usque ad David, progenies quatuordecim: & à David usq; ad transportationem Babylonicā, progenies quatuordecim: & à transportatione Babylonica usque ad Christum progenies quatuordecim.

18 ¶ || 2 JESU verò CHRISTI nativitas ita fuit. Enimvero quum mater ejus Maria h desponsa esset Joseph, priusquam ipsi convenissent, inventa est pregnans esse ex Spiritu sancto.

19 Porrò Joseph vir ejus quum esset justus, & nollet eam || ignominiæ exponere, voluit clam eam dimittere.

20 Hæc autem quum cogitasset, i ecce, Angelus Domini k in somnio apparuit ei, dicens, Joseph fili David, l ne metuito m accipere Mariam n uxorem tuam. Nam quod in ea o genitum est, ex Spiritu sancto est.

21 3 Pariet autem filium, || & vocabis nomen ejus JESUM. Ipse enim || p liberabit populum suum ex peccatis q ipsius.

22 (Totum hoc autem factum est ut impleretur quod ait Dominus per Prophetam, dicentem,

23 || Ecce, Virgo illa prægnans erit, & pariet filium, & vocabis nomen ejus Emmanuel: quod est, si interpreteris, Nobiscum Deus.)

24 Experrectus autem Joseph ex somno, fecit ut ei imperat Angelus Domini, & accepit uxorem tuam.

25 Et non cognovit eam r quousque peperisset Filium s illum suum primogenitum: vocavitque nomen ejus JESUM.

6 Id est, antequam nuptiæ illorū fierent, & eam Joseph domū suam duceret.

7 Syrè בכרסא, deducto verbo à nomine כרס venter, respōdetque hellenismo ἐν γαστρὶ ἔχουσα.

8 Hoc est, propalam traducere.

9 Relativum plurale nomini collectivo attribuit ex Hebraismo.

10 Ad verbum, per manum Prophetæ. Nam Hebræi, Chaldæi & Syri hoc idiotismo utuntur ad significandum cujus opera & ministerio, quove instrumento, quis utatur ad aliquid agendum. idque ideo quod manus actionum instrumenta esse soleant. Estque in hac loquutione synecdoche & metonymia.

11 Sequitur Hellenismum paulo antè observatum.

12 Cognoscere pro rem habere, tritus Hebraismus.

13 Syra particula עדמא ut etiam Hebræa עד ei respondens, non ita est accipienda ut intelligatur quòd postquam peperisset, cum ea Joseph concubuerit. Ita enim præteritum negat ut non ponat futurum, sicut in Gen. 28. 15. & 2. Sam. 6. ver. ult. & Psal. 110. 1, & Matth. 2. In fine 48. 14 Ad exprimendum enim fœmininum verbum, pronomen, illa, addendum fuit.

f Id est, Vatem [illegible] enim verè rex sacerdos, & Propheta. Luc. 1, 27.

g Omnes isti [illegible] gradibus, sicut alias [illegible] ut genuit, in hac [illegible] milia Davidis descriptione enumerati.

2 CHRISTUS verus Immanuel, & proinde JESUS (id est Servator) ex Spiritu sancto conceptus est in Virgine, [illegible] cut prædictum fuit [illegible] Prophetis.

h Sponsione tantum promissa. Neque [illegible] eandem domū convenerant: tamen quod [illegible] fidem conjugii, [illegible] puella virô promissa erat, Judæi instar legitimæ uxoris habebant. Deut. 24. 1.

i Interdum hujus particulæ vis hæc est, ut lectorem præparet aliquid insigne & magnificum audiendum.

k Nocturna visione.

l Hæc indicant [illegible] more Dei [illegible] Josephum cogitasse [illegible] sponsa repudianda, [illegible] quòd alii viro [illegible] eam arbitraretur, [illegible] quòd adulteram [illegible] re nullo modo [illegible] aut honestum sit [illegible] ret.

m A parentibus videlicet vel à cognatis traditam.

n Quæ tibi [illegible] ore pacta est.

o E sul [illegible] tris à Spiritu sancto. Nam hoc verbum [illegible] Græci & Latini [illegible] tur de iis etiam in quorum ortu nullus pater intervenit. Luc. 1. 31.

3 CHRISTUS ex eadem virgine incorrupta natus est, & JESUS vocatus ab ipso Deo per Angelum. Act. 4. 12. p Liberabit. Est autem interpretatio nominis JESU. q [illegible] id est populi, collectivè. Esa. 7. 14. r Particula quousque, sive donec, Hebræis de futuro etiam tempore negat, aut affirmat: ut, Michol non [illegible] liberos usque ad diem obitus sui, 2. Sam. 6. 23. Infra ultimo cap. Ecce, vobiscum sum usque ad consummationem seculi. Quod nota contra Helvidium.

s Græcus articulus non est ociosus, & de certo agi significatur, cujus ante facta est mentio ab angelo; non autem ut filius hic ab aliis fili[is] Mariæ [illegible] tur: quos nullos fuisse credimus.

CAPUT II.

1. *Magi, primitiæ Gentium, Christum adorant* 14 *Joseph, Angeli monitu, fugit cum Jesu & matre in Ægyptum.* 16 *Herodes pueros occidit.*

1 QVum autem natus esset Ieschua in Beth-lechem 1 Iihuda, in diebus Hiraudis regis, venerunt magi ab Oriente ad Vrischelem,

2 Et dixerunt, Vbi est rex Iudæorum qui natus est? Vidimus enim stellam ejus in Oriente, & venimus ad adorandum eum.

3 Audivit autem Hiraudis rex, & conturbatus est, & tota Vrischelem cum eo.

4 Et congregauit omnes principes sacerdo-

1 || QVum 1 ergo natus esset Jesus in *ea* Bethleem 2 *quæ est* Judææ, temporibus Herodis regis, ecce, b magi ab Oriente aduenerunt Hierosolyma:

2 Dicentes, Ubi est ille rex Iudæorum qui natus est? vidimus enim ejus stellam in oriente & venimus vt adoremus eum.

3 His autem auditis Herodes rex c turbatus est, & tota Hierosolyma cum eo.

4 Et conuocatis omnibus d principibus sa-

1 Hoc addidit ad differentiam alterius Beth-lechem, quæ erat tribus Zebulun, cujus meminit Iosua 19. 14.

2 Syrè מגושא meguscha: quæ quidem vox in Talmudicis libris malè sonat, notatque deditos artibus magicis: in Syriaco autem testamento, sicut apud Persas, vocabulum est honestum, ac significat homines tum sapientia, tum religione claros.

a Ad differentiam alterius quæ est in tribu Zabulon. Id est,

b Sapientes. Est autem Persicum nomen quod in bonam partem à Persis [illegible] bati quia improbitas res est vesana atque demens.

c Multum commotus, quia alienigena vi regnum occuparat: [illegible]

d Primariis sacerdotibus, id est, iis qui erant de familia Aaronis in 24. classes distributi. [illegible] ral. 24. 5. & 2. Paral. 36. 14. disertè principes sacerdotum dicuntur.

Luc. 2. 6.

1 CHRISTUS pauperculus [illegible] in præsepi reclinatus, & à suis neglectus nihilominus celebre testimonium habet [illegible] tatis, è cœlo, & [illegible] giæ maiestatis ab exteris: quod [illegible] ab eis ipsis à quibus [illegible] non agnoscitur, [illegible] men imprudentes approbatur.

e Qui legem interpretabantur populo, Hebræis enim derivatur a verbo quod enarrare & exponere significat.

Mich.5.2.Joh.7. 42.

f Etiam si sis exiguū oppidulum, futura es tamen Messiæ ortu nobilissima ac celeberrima.

g Qui reget & gubernabit. Reges enim eleganter dicuntur populi pastores.

h Certò & exploratè cognovit.

i Hic nullus terrenus splendor ut sciamus spirituale esse CHRISTI regnum.

k Humilis & abjectæ venerationis gestus.

l Reconditis opibus quas attulerant.

m Significatione divina, etiam cum nihil rogassent. Nam Chrematizesthai dicitur quem Deus colloquio suo dignatur, etiā sibi nihil tale quale quærat vel expectet.

2 CHRISTUS vix dum natus, incipit pro nobis crucifigi, tum in sese, tum in membris suis.

n Hujusmodi somnium Spiritus sancti testimonium erat quo confirmabatur homo, vide Num.12.6.

Osee 11.1.

o Deus jam in CHRISTI persona filii draul genuit Ecclesiam.nunc.n.ex Ægypto prodit Ecclesia in suo capite, sicuti totum corpus inde eductum fuerat.

p Nō intelligit Matthæum prophetam prædixisse quid facturus esset Herodes, sed Christi adventum renovantem fuisse luctum illū quem multis antè seculis pertulerant Benjaminitæ.

q Nam Deus per os prophetarum loquitur.

Ier.31.13.

r Idest, Tota illa vicinia Beth lemetica nam in via ducente in oppidum hoc, cuius & Ephrata nomen habet à soli fertilitate & copia frugum, Rachel Iacobi conjux in partu mortua sepultaq; fuit.

s Idest, sublati sint, perempti sive quòd desierint esse inter homines.

3 CHRISTUS extincto tyranno, ex Dei providentia collocatur Nazarethæ: ut ex ipso etiam gentili nomine, quod ipsi propterea tributum est, constet eum esse verum illum Domini Nazaræum.

t Idest, Vitam. Hebraismus.

sacerdotum & e scribis populi, percontatus est ab eis ubi Christus nasceretur.

5 At illi dixerunt ei, In *ea* Bethleem *quæ est* Judææ. Sic enim scriptum est per Prophetā,

6 ‖Et tu Bethleem, terra Juda, nequaquam f minima es inter duces Juda. ex te enim exibit dux g qui pascet populum illum meum Jsraël.

7 Tum Herodes clam vocatis magis, h exquisivit ab eis quo tempore stella apparuisset.

8 Et eis Bethleem dimissis, dixit, Profecti illuc, penitus exquirite de puerulo: postquam autem inveneritis, renuntiate mihi, ut & ego veniam & adorem eum.

9 Ipsi verò, audito rege, profecti sunt. & ecce, stella, quam viderant in Oriente, præibat eis, donec venit stetitque supra *locum* in quo erat puerulus.

10 Visa autem stella gavisi sunt gaudio magno valdè.

11 Et ingressi domum invenerunt i puerulum cum Maria matre ipsius: & procidentes k adoraverunt eum: l apertisque thesauris suis obtulerunt ei munera, aurum & thus & myrrham.

12 m Et divinitus admoniti in somnio ne reverterentur ad Herodem, per aliam viam regressi sunt in regionem suam.

13 2 Ipsis autem regressis, ecce, Angelus Domini apparet in n somnio Joseph, dicens, Experrectus accipe puerulum & matrem ejus, & fuge in Ægyptum: & esto illic usque dum dixero tibi. Futurum est enim ut Herodes quærat puerulum ad eum perdendū.

14 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrem ejus nocte, & secessit in Ægyptum.

15 Et fuit illic usque ad obitum Herodis: ut impleretur quod ait Dominus per prophetam, dicentem,

16 ‖o Ex Ægypto vocavi Filium meum. Tum Herodes quum vidisset *se* illusum esse a magis, excanduit valdè: & missis *carnificibus* interemit omnes pueros qui erant in Bethleem & in omni confinio ejus, a bimulis & inferioribus, secundum tempus quod exquisierat ex magis.

17 Tunc p impletum fuit quod ait q Dominus per Hieremiam prophetam, dicentem,

18 ‖Vox in Rhama audita est, lamentatio & fletus & ejulatus multus. r Rachel plorans filios suos: & noluit consolationem admittere *de eo* s quòd non sint.

19 3 Quum autem obiisset Herodes, ecce, Angelus Domini in somnio apparet Joseph in Ægypto;

20 Dicens, Experrectus accipe puerulum & matrem ejus, & proficiscere in terram Israel. Mortui sunt enim qui petebant t animam pueruli.

21 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrem ipsius, & venit in terram Jsraël.

22 Quum autem audisset Archelaum regnare in Judæa pro Herode patre ipsius, timuit illuc abire: verùm divinitus admonitus in somnio, secessit in partes Galileæ.

tum, & 3 legisperitos populi, ac percontabatur eos ubinam nasciturus esset Christus.

5 Illi autem dixerunt in Beth-lechem Jihuda. Ita enim scriptum est in Propheta,

6 Etiam tu Beth-lechem Jihuda non fuisti minima inter reges Jihuda. ex te enim prodibit rex qui pascet populum meum Jisraiel.

7 Tunc Hiraudis clàm vocavit magos, & didicit ab eis quonam tempore apparuisset eis stella illa.

8 Et misit eos in Beth-lechem, dixitq; eis, Ite, inquirite de puero diligenter: & postquam inveneritis eum, venientes renuntiate mihi, ut etiam ego profectus adorem eum.

9 Illi autem quum audivissent à rege, profecti sunt. & ecce, stella illa quam viderant in Oriente, proficiscebatur ante eos, vsque dum progressa staret suprà *illum locum* vbi erat puer.

10 Quum autem vidissent ipsam stellam, gavisi sunt gaudio magno valde.

11 Et ingressi sunt in eam domum, & viderunt puerum cum Mariam matre eius: & procidentes adoraverunt eum: & aperuerunt thesauros suos, obtuleruntq; ei oblationes, aurum, & myrrhham, & thus.

12 Et ostensum est eis per somnium ne reverterentur ad Herodem: ac per viam aliam profecti sunt in regionem suam.

13 Postquam autem abivissent. apparuit Angelus Domini per somnium Jausepho, & dixit ei, Surge, accipe puerum & matrem ejus, & fuge in Ægyptum: & illic esto usquedum dicam tibi. Futurum enim est *ut* Hiraudis quærat ipsum puerum ut perdat eum.

14 Jauseph verò surgens accepit puerum & matrem ejus nocte, & fugit in Ægyptum.

15 Mansitque illic 4 donec moreretur Hiraudis: ut impleretur id quod dictum est à Domino in Propheta, qui dixit, Ex Ægypto vocavi filium meum.

16 Tunc Hiraudis quum vidisset quòd 5 illusus esset à magis, iratus est valde: & mittens interfecit pueros omnes 6 Beth-lechemitas, & omnium finium ejus, à nato 7 duos annos, & infra, juxta tempus quod perquisiverat à magis.

17 Tunc impletum est id quod dictum erat per Jirmejam 8 prophetam, qui dixit,

18 Vox audita est in Rametha, fletus & ejulatus magnus, Rachel flens propter filios suos, & noluit admittere consolationem, propterea quòd non sunt.

19 Postquam autem mortuus esset Hiraudis rex, apparuit Angelus Domini per somniū Jauseph in Ægypto.

20 Et dixit ei, Surgens accipe puerum & matrem ejus, & proficiscere in terram Jisraiel. mortui enim sunt illi qui quærebant 9 animam pueri.

21 10 Et Jauseph surgens accepit puerum & matrem ejus, & venit in terram Jisraiel.

22 Quum verò audivisset quòd Archelavas esset rex in Judæa loco Hiraudis patris sui, timuit proficisci illuc: & ostensum est ei per somnium, ut proficisceretur in regionem Galilææ.

3 Latini ferè interpretes scribas interpretantur, quod Græce vocabulum γραμματεὺς sonat: sed vim Syriaci & Hebræi nominis exprimere malui, quod declarat enarratorem sive doctorem legis. Accersit ergo Hiraudis legisperitos, sive doctores vnà cum sacerdotibus, quò certius cognoscat quid Lex & Prophetæ traderent de loco vbi nasciturus esset Messias. Hanc verò esse nominis סופר significationem, constat ex perpetuo eius usu in libris Regum & Paralipomenon, Isaiæ & Ieremiæ, Ezræ, Nehemiæ.

4 Ad verb. Vsque ad mortem Hiraudis.

5 Verbum אתבזח, quo hìc vtitur paraphrastes peculiare est Syræ linguæ: nec ab Hebræo בזה, quod ei in significatione respondet, longius discedit, quam quòd tertiam literam thematis, quæ erat ה mutat in ח, eiusdē organi prolationis. Ac vbicunque eo vtitur, semper est ה mutata in ח vide Matt.27.29. & 31. Mar. 10.34, & 15.20. Luc.14. 29. & 18. 32. & alibi sæpe.

6 Ad verb. Bethlechem, &c.

7 Ad verb. A filio duorum annorum. Hebræa, Chaldæa & Syra phrasis admodum trita.

8 Ad verb. Per manum Iirmeię prophetæ, ut ante obseruatum est in fine primi cap.

9 Id est, vitam. Hebraismus.

10 Copula pro adversatiua particula, Et Ioseph, pro, At Ioseph. Quod in tribus linguis est frequentissimum.

11 Syriaca vox est נצריא, vnde manifestius apparet ita denominatum fuisse, non à Nazaræorum ritu (cum enim per ז zain scriberetur) sed à Nazareth vrbe Galilææ, qua נצרת cum צ tzadi, effertur.

23 Et veniens habitauit in ciuitate quæ vocabatur Natzrath: vt impleretur id quod dictum fuit per Prophetam, quòd [11] Nazarenus vocaretur.

23 Et quum eò venisset, habitavit in vrbe quæ dicitur Nazareth: vt impleretur quod dictum est per prophetas, fore vt Nazarenus vocaretur.

Caput III.

2. *Ioannes concionatur.* 4. *Vestitur & victus ipsius.* 5. *Baptizat.* 8 *Fructus pœnitentiæ.* 10. *Securis ad radicem.* 12 *Ventilabrum, Palea.* 13 *Christus baptizatur à Ioanne.*

1 Ad verbum, In illis autem diebus, Syra phrasis, & Chaldæa.

2 Ad verbum, Appropinquat sibi regnum, estque Hebraismus. Gallicè pronomen illud exprimitur, *Le royaume des cieux s'approche.*

3 Id est, ministerio, ut antè obseruauimus.

4 Ad verb. Qui circa Iordanem, subaudi, erat.

5 Pro, neque dicatis.

6 Ad verb. In anima vestra. Hebraismus frequentissimus.

1 [1] IN illis autem diebus venit Juchannan Baptista, & prædicabat in deserto Judeæ.

2 Ac dicebat, Convertimini: [2] appropinquat regnum cœlorum.

3 Hic enim *ille* est de quo dictum fuit [3] per manum Ischaiæ prophetæ, vox clamantis in deserto. Parate viam Domini, & complanate semitas eius.

4 Ipsius verò Juchannan vestimentum fuit pilorum camelorum, & cingulum pelliceum super lumbos eius: cibus autem ejus locusta, & mel sylvestre.

5 Tunc egrediebatur ad eum Vrischelem, & Vniversa Judæa, & omnis locus [4] circumiacens Jurdan.

6 Et baptizabantur ab eo in Jurdan fluuio, quum confiterentur peccata sua.

7 Quum vidisset autem multos ex Pharisæis & ex Seducæis qui veniebāt vt baptizarentur, dixit illis, progenies viperarū, quis commonstravit vobis fugere ab ira advenienteſ

8 Facite igitur fructus dignos conversione.

9 Et ne cogitetis [5] ac dicatis, [6] apud vos ipsos, Quòd pater est nobis Abraham. dico enim ego vobis quòd potest Deus ex istis lapidibus suscitare filios Abrahamo.

10 Ecce enim, securis posita est ad radicem arboris: omnis arbor igitur quæ fructum bonum non facit, exscinditur & cadit in ignem.

11 Ego baptizo vos aqua ad conversionem: ille autem qui post me venit, validior est me, cuius non sum dignus ego vt calceamenta portem: ipse baptizat vos Spiritu sancto & igni.

12 Cuius ventilabrum in manu est, & purgat areas suas: triticumq; congregat in horrea sua, paleam verò comburit igni qui non extinguitur.

13 Tunc venit Jeschua ex Galilæa ad Jurdan ad Juchannan, vt baptizaretur ab eo.

14 Jpse autem Juchannan prohibebat eum, & dicebat, ego opus habeo ut abs te baptizer, & tu ad me venistiſ

15 Jeschua autem ipse respondit, & dixit ei, Omitte nunc: sic enim decet nos ut impleamus omnem iustitiam. Et tunc omisit eum.

16 Quum ergo baptizatus esset Jeschua, protinus ascendit ab aquis: & aperti sunt ei cæli, & vidit spiritum Dei qui descendit

1 ‖ TEmporibus [a] autē illis adfuit Joannes Baptista, prędicans [b] in deserto Iudeæ:

2 Dicensque, [c] Resipiscite, appropinquauit enim [d] regnum cœlorum.

3 Nam hic est ille de quo dictum est per Esaiam prophetam dicentem, ‖ Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, [e] complanate semitas ejus.

4 ‖ Ipse verò Joannes habebat vestimentum suum è pilis camelorum, & zonam coreaceam circum lumbos suos. alimentum autem ejus erat [f] locustæ & mel agreste.

5 ‖ Tunc exiuit ad eum [g] Hierosolima, & tota Judæa, totaque regio circumjacens Jordani.

6 Et baptizabantur ab eo in Jordane, [h] confitentes peccata sua.

7 [2] Quum vidisset autem multos ex Pharisæis & Saducæis venientes ad baptismum suū dixit eis, Progenies viperarum, quis vobis præmonstravit vt fugeretis à futura iraſ

8 [3] Ferte igitur fructus convenientes resipiscentiæ.

9 [4] Et ne [i] putetis *vobis* dicendum apud vosipsos ‖ Patrem habemus Abraham: [k] dico enim vobis, Deum posse etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.

10 ‖ Jam verò etiā securis ad radicem arborū posita est: omnis igitur arbor non ferens fructum bonum, exciditur & in ignem abiicitur.

11 [5] Ego quidem baptizo vos aqua [l] ad resipiscentiam: is verò qui ponè me venit validior me est, cuius non sum dignus qui soleas portem: ipse vos baptizabit Spiritu sancto & [m] igni.

12 ‖ [6] Cujus ventilabrum in manu ipsius: & perpurgabit aream suam: & coget triticum suum in horreum, paleam autem exuret [n] igni inextinguibili.

13 [7] Tunc aduenit Jesus a Galilæa in Jordanem ad Johannem, vt baptizaretur ab eo.

14 At Johannes obnixè prohibebat eum: dicens, Ego necesse habeo à te Baptizari, & tu venis ad meſ

15 Respondens autem Jesus dixit ad eum, Omitte *me* nunc: ita enim decet nos implere [o] omnem iustitiam. Tunc omitit eum.

16 Et baptizatus Jesus ascendit statim ex aqua: & ecce, aperti sunt [p] ei cæli, & vidit Spiritum Dei descendentem tanquam

Mar. 1.4. luc. 3.3.

a *Ad verbum, diebus, Hebr. non autem illis diebus quibus Nazareth Joseph commigrauit, sed longo post tempore, circiter 25. post annis. Nam 30. ætatis anno baptizatus fuit Iesus à Ioanne, illis igitur diebus, quibus incola fuit adhuc Iesus vrbis Nazareth.*

1 Ioannes singulari sanctimonia, & extraordinaria vitæ austeritate omnium oculos in se convertens, Christo statim sequuturo veluti viam præparat, (sicut Esaias prædixerat) summā Evangelii plenius mox tradendi prænuntians.

b *In regione saltuosa, quæ tamen incolas reciperet vt Zachariam, Luc. 1.40. Illic fuit domus Ioab. 1. Reg. 2.34. & huius deserti sex oppida numerantur, Ios. 15.61.*

c Metanoein, *mutari significat animo & mente, idque in melius.*

d *Regnum Messiæ, cuius gubernatio plane erit cælestis.*

Esa 40.3. mar. 1.3. luc. 3.4. iob. 1.23.

e *Planum & æquabile iter facite.*

f *Locustæ cibus fuit quibusdam Orientalibus, qui dicti sunt* a*chrido phagi, id est, locustivora. Eust. in Od. 9.*

g *Hierosolimitæ.*

h *Agnoscentes et gratuita remissione salutem consequi.*

Infrà 12.24.

2 Nihil æquè nobis viam ad misericordiam & salutem præcludit, ac nostræ iustitiæ opinio.

Mar. 1.6.

3 Vera resipiscentia, est res interior, quæ in mente & animo sedem habet.

4 Patrum fides incredulos filios nihil iuuat, nec propterea tamen Deus in suo cum sanctis patribus fœdere mendax evadit. i *Ne existimetis causam esse cur de Abrahamo superbiatis* *Jo. 8.39. act. 13.26.* k *Incredibile erat superbis hominibus aliò posse transferri ecclesiam: admonet verò Joannes Domino esse in manu rationes seruandæ Ecclesiæ quas illi non putabant: ac si ex lapidibus filios sibi crearet.* *Infrà 7.19.* *Mar. 1.8. luc. 3.16. ioh. 1.26. act. 1.5. & 2,2. & 11.16 & 19.4.*

5 Ne in signis quidem à Deo salutis nostræ causa institutis vel in eorum administris hærendum est: sed assurgendum est ad rem ipsam, i. ad CHRISTVM intus sua vnius vi efficientem quod exterius figuratur. *Luc. 3.17.* l *Extremum signum de vita in melius commutanda admonebat, & obsignabat eorum in CHRISTVM insitionem, qua fit vt vetus homo moriatur, & nouus exurgat. Rom. 6.* m *Hic nomen ignis est vice epitheti: transfertur autem ad spiritum, quia sordes non nostras aliter purgat, quàm aurum igni excoquitur.* 6 Impiorū triumphi sempiterno cruciatu terminabuntur. n *Hoc igni horribile tormentum notatur: quod nec sensu hominum hodie capi nec verbis exprimi potest, Cuius tamen solidam vstionem extremo die sentient reprobi.* *Mar. 1.9. luc. 3.21.* 7 CHRISTVS nostrum baptismum in sese sanctificat. o *Legitimas obseruationes.* p *Johanni vel etiam Christo. nam non modò utrique visum est hoc signum, sed ipsi quoque circumstanti turbæ quod sequens patris Cælestis oratio satis declarat, Vide Luc. 3.21.22.*

colum-

8 CHRISTI plena consecratio & initiatio ad Mediatoris munus, Patris ipsius voce & visibili Sancti Spiritus symbolo declaratur.

columbam, & venientem super ipsum.
17 [8]Et ecce vox adfuit è cœlis, dicens, ‖ Hic est filius ille meus dilectus, in quo [q] acquiesco.

tanquam columba & venit super ipsum.
17 Et ecce vox de cælis quæ dicebat, Hic est filius meus dilectus in quo mihi complacitum est.

1. Pet. 1.17. coloss. 1.13. q *Græcum verbum significationem habet præclaræ existimationis, & eius quod valdè placet: dicit itaque Pater CHRISTUM vnum esse, quem cùm intuetur, omnem in nos conceptam indignationem deponat.*

CAPUT IIII.

1. *Tentatur Christus.* 4. *Scripturis convincit diabolum.* 11. *Angeli ei inseruiunt.* 12 *Prædicat pœnitentiam.* 18 *Vocatio Petri & Andreæ* 21 *Vocatio Iacobi & Ioannis.* 23 *Prædicat Evangelium, & sanat infirmos.*

Mar. 1.12. luc. 4.1.
1 CHRISTVS omnibus modis tentatus, semper victor euadit, vt & nos ipsius virtute eundem hostem superemus.
a Continuos. Nam quoties casus solet ferè continuum tempus indicare. Singulare autè miraculum edidit Deus, quum filium suum omni necessitate edendi vt de Mose legitur, Exod. 24. 12.
b Iussi, Iube. Cum enim dicit Deum, perinde est ac si imperaret.
Deut. 8.3.
c Ambitum illum qui planum templi tectum ambiebatur, ne quis inde posset decidere, sicut consuetum erat, Deut. 22.8.
Psal. 91.12.
Deut. 6.16.
d Tentant homines Deum, cum media ordinaria à Deo constituta relinquunt vt ad sua figmenta confugiant: tunc verò nos Deus contemplatur & probat animos nostros.
Deut. 6.13. & 10.20.
e Duplex est adoratio: vna religiosa, quæ soli Deo debetur: altera, ciuilis, quæ ad huius ministerium spectat.
f Notandum hîc non ex necessitate naturæ Christi hoc esse factum, vt sanctissimi oculos perstringeret, sed voluntaria dispensatione & permissione.
2 Cessante præconis voce, sese patefaciens Dominus, plenam lucem infert mundi tenebris, gratuitam peccatorum remissionem resipiscentibus offerens.
Mar. 1.14. luc. 4.14. ioh. 4.43.
g Quæ multò celebrior erat quàm Nazareth.
Esai. 9.1.
h Tiberiadis, vel quòd ea regio tenderet Tyrum versus ad mare mediterraneum.
i Sic dicta quòd vicina esset Tyriis & Sidoniis, & quod in ea parte Solomon concessisset Tyriorum regi viginti vrbes, 1. Reg. 9. 11.

1 ‖ TVNC [1] Iesus subductus fuit in desertum à Spiritu, vt tentaretur à diabolo.
2 Et quum ieiunasset [a] dies quadraginta & noctes quadraginta, postea esuriit.
3 Et quum venisset ad eum tentator, dixit, Si Filius es Dei, [b] dic vt isti lapides, panes fiant.
4 At ille respondens dixit, Scriptum est, ‖ Non è solo pane viuet homo, sed ex omni verbo prodeunte per os Dei.
5 Tunc assumit eum diabolus in sanctam vrbem, & statuit eum super [c] pinnas templi.
6 Dicitque ei, Si filius es Dei, abiice teipsum deorsum. nam scriptum est ‖ Quia Angelis suis mandabit de te, & *ipsi* tollent te in manus, ne quando offendas ad lapidem, pedem tuum.
7 Dixit ei Iesus, vicissim scriptum est, ‖ Non [d] tentabis Dominum Deum tuum.
8 Rursum assumit eum diabolus in montem sublimem valdè, & ostendit ei omnia regna mundi & gloriam eorum.
9 Dicitque ei, Hæc omnia tibi dabo si procidens adoraueris me.
10 Tunc dicit ei IESVS, Abi satana, scriptum est enim, ‖ Dominum Deum tuum [e] adorabis, & ei soli servies.
11 [f] Tunc omittit eum diabolus: & ecce, Angeli accedebant, & ministrabant ei.
12 [2] ‖ Quum audisset autem IESVS Ioannem traditum esse *in custodiam*, rediit in Galilæam.
13 Et relicta Nazareth, venit & habitavit in [g] Capernaum *vrbe* maritima, in finibus Zabulon & Nephthalim.
14 Vt impleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem,
15 Terra Zabulon & terra Nephthalim *ad* viam [h] maris secundum Iordanem, [i] Galilæa Gentium:
16 Populus [k] positus in tenebris, vidit lucem magnam: & positis in regione & vmbra mortis lux exorta est.
17 ‖ Ex eo tempore cœpit IESVS prædicare, & dicere, Resipiscite. [l] appropinquavit enim regnum cœlorum.
18 [3] Ambulans autem IESVS ad mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonem, qui dicitur Petrus, & Andream fratrem ejus, iacientes rete in mare. (erant enim piscatores.)

1 TVnc Ieschua ductus est à Spiritu sancto in desertum, vt tentaretur ab [1] aduersario.
2 Et ieiunavit quadraginta diebus & quadraginta noctibus, postea vero esuriit.
3 Et accedebat ad eum [2] tentator, ac dicebat ei, Si filius es Dei, dic vt isti lapides fiant panes.
4 Ipse verò respondit, & dixit, Scriptum est quòd nequaquam pane solo viuit [3] filius hominis, sed omni verbo procedente ex ore Dei.
5 Tunc assumpsit eum [4] aduersarius in ciuitatem sanctam, & statuit eum super pinnaculum templi:
6 Et ait illi, Si filius es Dei præcipita [5] teipsum deorsum. scriptum est enim quòd Angelis suis mandauit de te, & super manus suas tollent te vt non impingas in lapidem pedem tuum.
7 Dixit illi Ieschua, Rursum scriptum est Nó tentabis Dominum Deum tuum.
8 Rursum assumpsit eum [6] adversarius in montem, qui valde *erat* excelsus, & ostendit ei omnia regna mundi & gloriam illorum.
9 Et dixit illi, Hæc omnia tibi dabo si procidens adoraueris me.
10 Tunc dixit illi Ieschua, Apage Satana, scriptum est enim quòd Dominum Deum tuum adorabis, & eum solum coles.
11 Tunc omisit eum [7] adversarius, & ecce, Angeli accesserunt, & ministrabant ei.
12 Quum audisset autem Ieschua quòd Iuchannan traditus esset, migrauit in Galilæam.
13 Et reliquit Natzrath, venitque & habitauit in Kepher-Nachum, ad littus maris, in finibus Zabulun & Naphtali.
14 Vt impleretur quod dictum est per [8] manum Isaiæ prophetæ, qui ait,
15 Terra Zabulun terra Nephtali, via maris, transitus Iurdan, Galilæa gentium:
16 Populus qui sedebat in tenebris lucem magnam vidit, & illis qui sedebant in regione & vmbra mortis, lux orta est ipsis.
17 Et tunc cœpit Ieschua prædicare, & dicere, Conuertimini [9] appropinquat enim regnum cœlorum.
18 Quumq; ambularet iuxta littus maris Galilææ, videt duos fratres Schemeum qui vocatur Cipha, & Andrauas fratrem eius, qui iaciebant retia in mare (erant enim piscatores.)

1 Ad verbum, A peruulgâte obtrectationem. Nam אכל vel כל אכל (ea enim eius radix esse videtur) idem est quod אקרא karza, diuulgauit, promulgavit, palam fecit prædicauit: & קרץ Kartza est obtrectatio quam Hebræi vocat מלשינה *malchinuch*, vt exponit autor libri ערוך *Aruk*, & Dauid Kimchi Hebræorum doctiss. Quæ loquutio etiam Chaldæis scriptoribus est vsitata, & sæpe in Nouo Testamento Syro recurrit.
2 Ad verbû Qui tentat, id est, assuetus ut homines tentet. Participium pro verbali, vt sæpe fit.
3 Id est, Homo Heb. Chal. & Syra phrasis.
4 Ad verbum Promulgans obtrectationem vt paulo antè obseruaui.
5 Ad verbum Animam tuam. Hebraismus antè obseruatus.
6 Ad verbum, Promulgator obtrectationis Chal. phrasis & Syra.
7 Antè obseruatus loquendi modus Syris & Chaldæis communis.
8 Id est, ministerio. Hebraismus antè obseruatus.
9 Ad verb. Appropinquat enim sibi. Gallicè, *Car ils'approche*. Pleonasmus He. Chald & Syris frequens.

k *Id est, Qui versabatur.* *Mar. 1.14.* l *Ad vos peruenit.* 3 CHRISTVS de suo à nobis recessu aliquando futuro maturè cogitans, Iam ab ipsis initiis suæ prædicationis, discipulos sibi diuinitus asciscit pauperculos quidem illos & planè rudes sed eorum quæ vidissent & audissent tantò minus suspectos testes futuros.

19 Et dixit illis Ieschua, [10] Venite post me, & faciam vos vt sitis piscatores [11] filiorum hominis.

20 Illi autem confestim reliquerunt retia sua [12] & sequuti sunt eum.

21 Et quum progressus esset inde, vidit alios fratres duos, Iaakub filium Zabdai, & Iuchannan fratrem eius in nauicula cum Zabdai patre eorum sarcientes retia sua: & vocauit eos Ieschua.

22 Illi autem protinus reliquerunt nauiculam & patrem suum, & sequuti sunt eum.

23 Et circumibat Ieschua vniuersam Galilæam, docebatq; in sinagogis illorum, & prædicabat Evangelium regni: sanabatque omnem languorem & morbum in populo.

24 Et audita est fama illius in vniuersa Syria. Et offerebant ei omnes eos qui [13] pessimè afficiebantur morbis diuersis, & eos qui premebantur angustiis, & dæmoniacos: & [14] lunaticos: & [15] paralyticos: & sanauit eos.

25 Et [16] sequutæ sunt eum turbæ multæ à Galilæa, & à [17] Decem ciuitatibus, & ab Vrischelem, & à Iudæa, & à transitu Iurdan.

19 Et dicit eis, Sequimini me, & faciam vos piscatores hominum.

20 Illi verò statim omissis retibus, sequuti sunt eum.

21 Tunc progressus illinc, vidit alios duos fratres, Iacobum filium Zebedæi, & Ioannem fratrem ejus, in nauigio cum Zebedæo patre suo, sarcientes retia sua: & vocauit eos.

22 Illi autem statim omisso nauigio & patre suo, sequuti sunt eum.

23 [4] Et circumiit totam Galilæam IESVS, docens in [m] synagogis ipsorum, & prædicans Evangelium [n] regni, & sanans [o] quemuis morbum & quemuis [p] languorem in populo.

24 Tunc exiit fama eius in totam Syriam: & obtulerunt ei omnes malè affectos, variis morbis & [q] cruciatibus detentos, & [r] dæmoniacos & [s] lunaticos, & [t] paralyticos: sanauitque eos.

25 Et sequuta est eum turba multa à Galilæa ac Decapoli & Hierosolymis & Iudæa, & *regionibus* trans Iordanem *sitis*.

10 Id est, Sequimini me. Hebraismus.
11 Id est, hominũ. Hebraismus.
12 Ad verbum, Et iuerunt post eum. Hebraismus: & eodem modo paulo pòst.
13 Ad verbũ Malè malè. Nominis geminatio ex positiuo efficit superlatiuum. Hebraismus.
14 Syrè אגרא ורבר Vadebar agate, quod sonat; Et filium agrorum, i. hominem agrestem, qui à reliquorum consuetudine abhorreat: sicut legitur de Nabuchad-netzar in Daniele.
15 Syrè משריא Mescharia, à dissolutione deducto nomine, sicut & in Græco textu, quod præclarè paraphrastes expressit.
16 Ad verbum Iuerunt post eum.
17 Vel Decem ciuitatum, subaudi regione. Regiuncula est, Galilææ Gentiũ proxima, quæ nomen accepit a decem oppidis in ea sitis, quorum nomina exprimuntur in Plin. lib. 5. cap. 18.

4 CHRISTVS corporales morbos sanans, spiritualem & salutificam suam virtutem in ... credentium ... nat.
m *In cœtibus & ... uentibus sacris.*
n *Messia.*
o *Id est, omnis generis morbos, non ... tem singulos.*
p *Propriè significat ignauiam stomachi: sed hic sumitur pro iis morbis ... qui sunt correpti ... guent & contabescunt.*
q *Basanos propriè est coticula qua aurum exploratur ... fertur ad quascunque quæstiones tormentorum. hoc loco sumitur pro morbis qui acerrimè ægrotos excruciant.*
r *Qui malis spiritibus vexantur. Dæmon enim in Scripturis in malam partem sumi solet, etsi alias sit nomen commune.*
s *Qui ad certas ... siones lunares acribus morbis corripiuntur.*
t *Eneruatos, languentibus & debilitatis corporis membris.*

CAPUT V.

1. *Qui beati.* 13 *Apostoli sal & lux mundi.* 14 *Vrbs supra montem posita.* 15 *Lucernæ vsus.* 16 *Opera bona.* 19 *Mandatorum Christi impletio.* 21 *Occidere, quid.* 23 *Reconciliatio sacrificia anteuertat.* 27 *Adulterium.* 29 *Occuli erutio.* 30 *Manus abscissio* 31 *Libellus abscessionis.* 33 *Non iurandum.* 43 *Inimici diligendi.* 48 *Perfectio.*

1 QVum autem vidisset Ieschua turbas, ascendit in montem: & quum sedisset accesserunt ad illum discipuli eius.

2 Et [1] aperuit os suum, & docebat illos ac dicebat,

3 [2] Beati pauperes spiritu: quoniam illorum est regnum cœlorum.

4 Beati lugentes: quoniam [3] consolationem accipient.

5 Beati mites quoniam ipsi [4] hæreditatem capient terræ.

6 Beati illi qui esuriunt & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur.

7 Beati misericordes: quoniam ipsis [5] exercebitur misericordia.

8 Beati illi qui mundi sunt in cordibus suis: quoniam ipsi videbunt Deum.

9 Beati [6] pacifici: quoniam [7] vocabuntur filij Dei.

10 Beati illi qui patiuntur persequutionem propter iustitiam: quoniam illorum est regnum cœlorum.

11 Beati estis quum probra iecerint in vos, & persequuti fuerint vos, & dixerint aduersus vos omne verbum malum propter me [8] in falsitate.

12 Tunc gaudete & exultate quoniam merces vestra multa est in cœlis: sic enim persequuti sunt Prophetas qui fuerunt ante vos.

1 [1] QVum vidisset autem turbam, ascendit in montem: & quum consedisset, adierunt eum discipuli eius.

2 Tunc aperto ore suo docebat eos, dicens,

3 ‖ Beati [a] pauperes [b] spiritu: quoniam ipsorum est regnum cœlorum.

4 ‖ Beati qui lugent quoniam ipsi consolationem accipient.

5 ‖ Beati mites: quoniam ipsi hæreditatis [c] iure terram obtinebunt.

6 Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur.

7 Beati misericordes: quoniam ipsis misericordia tribuetur,

8 ‖ Beati [d] mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt.

9 Beati pacifici: quoniam filii Dei [e] vocabuntur.

10 ‖ Beati qui persequutione inuaduntur iustitiæ causa: quoniam ipsorum est regnum cœlorum.

11 ‖ Beati eritis quum conuitiati fuerint vobis & persequuti fuerint, & mentientes, dixerint quiduis mali aduersus vos, propter me.

12 Gaudete & exultate, quoniam merces vestra multa *est* in cœlis: ita enim persequuti fuerunt prophetas qui *fuerunt* ante vos.

1 Periphrasis est dicere exordientis, in Hebræo textu veteris Testamenti obuia.
2 Ad verbum, Beatitudines pauperibus: & subaudi, sunt vel contingunt: Est enim nomen semper plurale, Hebræo אשרי per omnia respondens.
3 Hac vnica voce יתבאיון Iethbaiun, exprimit paraphrastes: noster sicut paulo pòst Hæreditatem capient, vnico verbo יארתון Iirethun exprimet
4 יארתון Iirethũ, idem quod ירשון Iireschun, mutato ש in ת.
5 Ad verbum Erga eos erunt miserationes.
6 Duabus vocib. Cultores pacis.
7 Id est, A Deo pro filiis agnoscentur: ideo non vano titulo filii dicentur, sed reipsa erunt quod vocabuntur. Et ita intelligendum paulo infra ver. 19. Minimus vocabitur: & paulo post, Magnus vocabitur.
8 Hebraismus, id est, falsò. Substantiuum enim nomen præfixo ב Beth, sæpe aduerbii significationem assumit.

1 CHRISTVS docet summum bonum in huius vitæ commodis & rebus secundis positum non esse, sed in cœlo esse repositum iis qui vt à reliquis mirabiliter & modis omnibus ideò ... quòd nolint eorum mores imitari, nihilominus in Dei voluntate sponte acquiescunt, & quibus uis prodesse student.
Luc. 6. 20.
a *Paupertatis nomine intelliguntur ... nes communicantes miseriæ.*
b *Quorum spiritus domiti sunt, & ... sese Deo subiiciunt.*
Luc. 6. 21. esa. 61. ...
Psal. 37. 11.
c *Notandum quod loco dicitur ... si hæreditatis iure ... possideremus, & ... hæredes sumus ... in CHRISTO gratis adoptati per ... vbi merita quæ ... nulli iactent?*
Esa. 65. 13.
Psal. 24. 4.
d *Vel, Puri ...*
e *Erunt. Heb. Significat enim Hebræis verbum vocandi hara, sic acceptum, aliquid einsmodi esse vt id ... ab omnibus celebretur.*

13 ‖ [a] Vos estis sal [f] terræ: quòd si sal infatuatus fuerit, [g] quo salietur? ad nihil valet amplius nisi vt abiiciatur foras & conculcetur à quibusvis.

14 Vos estis [h] lux mundi. Non potest vrbs occultari supra montem posita.

15 ‖ Neque accendunt lucernam & ponunt eam subter modium: sed in candelabrum, & splendet omnibus qui sunt in domo.

16 ‖ Ita splendeat lux vestra coram hominibus vt videant vestra bona opera, [i] glorificentque Patrem vestrum, qui est in cœlis.

17 ¶ 3 Ne existimate me venisse vt dissoluam legem aut prophetas: non veni vt dissolvam, sed [k] vt impleam.

18 ‖ [l] Amen quippe dico vobis, Vsquedum præterierit cælum & terra, iota vnum aut unus apex nequaquam præterierit ex lege vsque dum omnia facta fuerint.

19 4 Quisquis igitur [m] solverit vnum ex mandatis hisce minimis, & ita docuerit homines, [n] minimus vocabitur in regno cœlorum: quisquis autem fecerit & docuerit, iste magnus vocabitur in regno cœlorum.

20 Dico enim vobis, nisi abundaverit vestra iustitia ‖ plusquam iustitia Scribarum & Pharisæorum, vos nequaquam ingressuros in regnum cœlorum.

21 ¶ 5 Audistis dictum fuisse à veteribus, ‖ Nô occides: quisquis autem occiderit, tenebitur iudicio.

22 Ego verò dico vobis, quicunque irascitur fratri suo temerè, [o] tenebitur [p] iudicio: quicunq; verò dixerit fratri suo, [q] raca, tenebitur [r] consessu: quisquis autem dixerit, fatue, tenebitur [f] gehennæ [t] ignis.

23 6 Igitur [v] si munus tuum attuleris ad altare, & illic memineris fratrem tuum habere aliquid contra te,

24 Omitte illic munus tuum coram altari, & abi primùm reconciliator fratri tuo, & tum veniens offer munus tuum.

25 ‖ [x] Esto amicus aduersario tuo citò, dum es in via cum eo: ne quando te tradat adversarius iudici, & judex te tradat ministro, & in custodiam conijciaris.

26 Amen dico tibi, nequaquam exibis illinc vsquedum [y] reddideris vltimum quadrantem.

27 7 Audistis dictum fuisse à veteribus, Non mœchaberis.

---

13 Vos estis sal terræ: si autem eueniat vt sal [9] infatuetur, quânam re salietur? ad nullam rem valet nisi vt proijciatur foras & conculcetur ab hominibus.

14 Vos estis lux mundi. Non potest abscondi civitas quæ supra montem extructa est.

15 Neque lucere faciunt lucernam, & ponunt eam subter modium: sed supra candelabrum, & lucet omnibus qui in domo sunt.

16 Sic luceat lux vestra coram [10] filiis hominis, vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cælis est.

17 Ne existimetis quòd venerim, vt destruam Legem aut Prophetas: nequaquam vt destruam, sed ut compleam.

18 [11] Amin enim dico ego vobis, quòd donec [12] transeant cæli & terra, Jud vnum aut vnus apex non transibit ex Lege donec omnia fiant.

19 Quisquis solverit igitur vnum ex mandatis istis minimis, & docuerit sic filios hominum, [13] minimus vocabitur in regno cælorum: quisquis autem fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cælorum.

20 Ego enim dico vobis, quòd nisi abundauerit iustitia vestra amplius quàm legisperitorum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum.

21 Audistis quòd dictum sit veteribus, Non occides: qui autem occiderit, reus est judicii.

22 Ego autem dico vobis quòd quisquis irascetur contra fratrem suum [14] temerè, reus est iudicii. Et quisquis dixerit fratri suo, [15] raka, obnoxius est consilio: & omnis qui dixerit, [16] fatue, obnoxius est [17] Gihannæ [18] ignis.

23 Si eveniet igitur vt offeras oblationem tuam ad altare, & illic recorderis quòd frater tuus retinet aduersus te inimicitiam aliquam,

24 Relinque illic oblationem tuam iuxta altare, & abi, prius reconciliare fratri tuo, & tunc redi, offer oblationem tuam.

25 Esto beneuolus erga [19] aduersarium tuum citò dum cum illo es in via: ne [20] aduersarius tuus tradat te iudici, & iudex tradat te exactori, & incidas in domum vinctorum.

26 Et amen dico ego tibi quòd non exibis illinc donec reddideris [21] octauum numulum vltimum.

27 Audistis quòd dictum fuerit ut non committas adulterium:

Mar. 9.50. luc. 14. 34.

a Verbi præsertim ministros necesse est (nisi velint omniũ esse miserrimi) hanc viam ad summum bonum, & verbis & reipsa cæteris commonstrare.

f Doctrina vestra esse debet synceritate & integritate efficax, quæ si talis non sit, in fatuitatem contemnetur & refutabitur.

g Quid tandem super erit quo vos possitis ad saliendum? Sic Latini fatuos insulsos vocant.

h Participando verum lucem, lucetis.

Mar. 4.21. luc. 8.16. & 11.33.

1. Pet. 2.12.

i Gloriam Dei prædicent.

3 CHRISTVS non venit vt novam quampiam iustitiæ & salutis rationem in mundum inueheret, sed partim vt quod ceremoniis erat adumbratum, reipsa impleret liberatis per gratiam hominibus à maledictione legis: deinde vt verum obedientiæ à lege præscriptæ vsum doceret, atque adeò vim obediendi mentibus insculperet.

k Vt absoluta eius dem prophetiæ.

Luc. 16.17. iac. 2. 10.

l Verè & certò.

4 Incipit à vera Legis expositione, quam vetustis quidem sed falsis scribarum cômentis opponit, nedum ut vel minimum præceptorum Patris velit abolere.

m Violauere vel minimum præceptum Legis.

n Nullus censebitur in Ecclesia.

Luc. 11.39.

5 Sexti præcepti vera expositio.

Exod. 20.13. deut. 5. 17.

9 Syrum verbum תפכהי thepchahi, a themate פכה pecha, sensu respondet Hebræo חפך caphac, i. mutauit: vt studio paraphrastes illud retinuisse videatur, ordine tantùm litterarum inverso. Verti itaque potest, Si autẽ eveniat vt sal mutetur.

10 Id est, hominibus Hebraismus.

11 Id est, Certè, Verè.

12 Id est, Mutentur.

13 Id est. Erit. Hebraismus admodum tritus.

14 Syrè איקא ika Vocem εἰκῆ Græcam paraphrastes suæ linguæ accommodavit.

15 Hanc vocem obiurgantis, in Talmudicis libris præsertim autẽ in libro ברכות beracoth, & in lib. סנהדרין sanhedrin, capit. חלק chelek, legi semper ita scriptam ריקא rika, vel ריקא reka: & sonat vacuum, subaudi iudicio, ratione, & cerebro: venitq; a ריק ravak, quod etiam Hebraicè significat euacuare.

16 Syrè, ללא Lele, videtur ab Hebræo אליל a lil, deductum, א Aleph à capite sublata.

17 Syrè גהנא Gihanna, ab Hebræo composito גיהנם Gehinnam, vallis Hinnam. Vallis erat prope Hierusalem de nomine possessoris sui ita vocata. Quæ etiam interdum, vocatur in scripturis Vallis filii Hinnon, Ios. 15.18, & 2. Reg. 23.11. & 2. Par. 28.3. & 33.6. & Iere. 7.33 & 34. Item cap. 15.16. & 19.2. & 32.35. In hac erat locus vocatus Topheth, in quo Jisraelitæ, vicinorum populorum horrendam superstitionem sequuti, filios suos idolo Moloch comburebant. Vnde factum est vt postea à Chaldæis, Syris & Hebræis antiquis scriptoribus nomen ipsum Gihanna vel Gehinnam vsurparetur ad significandum locum reprobis in æternum cruciandis destinatum. Ita vsurpatur in lib. Pirkeaboth admodum antiquo, cap. 1. & 5.

18 Id est, Ignitæ, Hebraismus.

19 Ad verb. Dominus litis tuæ: commune nomen est vtrique parti litiganti.

20 Ad verb. Dominus litis tuæ. Hebraismus, vt paulò antè.

21 Id est, Octaua pars Assir, quæ fuit minima, nec potuit vltra diuidi, quemadmodum fusius explicabitur, Mar. 12.

22 Id est, Fotius quam, Hebraismus. sicut paulo inferius.

o De divinis iudiciis & peccatorum discrimine disserens, orationem ad consuetam civilium iudiciorum formam accommodat. certum est enim hîc non agi de politicis legibus.

p In quo sedebant triumuiri, qui de pecuniariis & minimis causis cognoscebant.

q Iucondita hominis indignantis vox.

r Iudicio quod ex 23. iudicibus constabat, qui de grauioribus causis, & capitalibus cognoscebant: sicut summi erant iudices 71. qui de grauissimis causis cognoscebant: vt de tribu integra vel de summo sacerdote aut Pseudopropheta.

f Gehenna nomen Hebræis compositum, idem sonat ac vallis Hinnom, id est Tophet, quo loco Israëlitæ soliti erant, superstitionibus vicinarum gentium addicti, inaudita crudelitate suos liberos diu adolere, vnde factum est vt acciperetur pro loco cruciandis reprobis destinato, Ier. 7. 31.

t Quatuor erant suppliciorum genera Hebræis vsitata, antequam politia ab Herode euerteretur, strangulatio, gladius, lapidatio, ignis: hac ergo respexit Christus, quia ignis summum erat supplicium. Quod ergo mentionem facit iudicii, consessus, & gehennæ, ostendit peccata alia aliis grauiora esse: sed omnia esse eiusmodi, vt coram Deo graves pœnas mereantur.

6 Docebant auari Pharisæi placari Deum oblationibus in Lege præceptis, quas ipsi vorabant. Negat contra CHRISTVS Deo gratam esse cuiusquam oblationem qui fratri offenso non satisfecerit: atque etiam affirmat nunquam præfractis istis fratrum contemptoribus patefaciendum esse velit exitum ex ira & maledictione Dei, priusquam fratri penitus satisfecerint.

u Accommodat totum hunc sermonem ad rationem suorum temporum, quibus erectum erat Hierosolymis altare. Inepti ergo qui inde altaria extrui colligunt, & vsurpandas oblationes: ineptiores qui, quod de mutua reconciliatione dicitur, ad purgatorium transferunt.

Luc. 12.58.

x Præscide omnem inimicitiarum causam.

y Proverbialis loquutio, qua significatur summo iure cum aliquo agi.

7 Scortator censetur coram Deo quisquis mulierem concupiscit: ac proinde oculi continendi sunt & membra, omnia omnesque adeò occasiones quibus ad malè agendum commoueri possumus, vel maximis cum damnis sunt vitandæ.

28 Ego autem dico vobis, quòd quicunque aspexerit mulierem, ut adulterium committat cum ea, illico adulterium commisit cum ea in corde suo.

29 Si autem oculus tuus dexter obstaculo sit tibi, erue ipsum, & abjice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis 22, & non totum corpus tuum ruat in Gihannam.

30 Et si manus tua dextra obstaculo est tibi, amputa eam & projice eam ab te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, 22 & non totum corpus tuum ruat in Gihannam.

31 Dictum est quod qui dimittit vxorem suam, det illi scriptum repudii.

32 Ego auté dico vobis quòd quisquis repudiauerit vxorem suã, excepta causa fornicationis, efficit ei vt committat adulterium; & qui accipit derelictam, adulterium cõmittit.

33 Rursum audistis quòd dictum fuerit antiquis, Non 23 mentieris in juramento tuo, persolues autem Domino iuramentũ tuum:

34 Ego autem dico vobis, Nt iuretis 24 omnino: non per cœlos, quia solium est Dei.

35 Neque per terram, quod scabellum sit quod est sub pedibus eius. nec etiam per Vrischelem, quia 25 civitas est regis magni.

36 Neque etiam per caput tuum iurabis: quia non potes facere in eo capillum vnum cæsariei, aut nigrum, aut album.

37 Sed sit sermo vester, Est est, & Non non, quicquid est præter hæc, à malo est.

38 Audistis quòd dictum fuerit, oculum pro oculo, & dentem pro dente:

39 Ego auté dico vobis ut non surgatis contra malũ: sed ei qui percutit te super maxillam tuam dextrã, obuerte illi etiam alterã.

40 Et ei qui vult contendere tecum ut accipiat tunicam tuam, relinque illi etiam pallium tuum.

41 Qui adigit te ad miliarium vnum, abito cum illo duo.

42 Qui petit abs te, da illi: & qui mutuum petit abs te, ne prohibeas eum.

43 Audistis quòd dictum sit, Diligas proximum tuum, & odio habeas inimicum tuum.

44 Ego autem dico vobis, Diligite inimicos vestros, & bene precemini ei qui maledicit vobis, & facite quod 26 decet ei qui odit vos, & orate pro illis qui ducunt vos in vincula, & persequuntur vos.

45 Vt sitis filij Patris vestri qui est in cælis: qui oriri facit solem suum super bonos & super malos, & dimittit pluviam suam super iustos & super iniustos.

46 Si enim diligatis eos qui diligunt vos, quod præmium est vobis? nónne etiam publicani idipsum faciunt?

47 Et si 27 salutetis fratres vestros tantùm, quid eximii facitis? nònne etiam publicani idipsum faciunt?

48 Estote igitur vos perfecti, sicut pater vester qui est in cœlis perfectus est.

28 Ego verò dico vobis, Quicunque aspicit mulierem vt eam concupiscat, iam adulterauit eam in corde suo.

29 ‖Quòd si oculus tuus z dexter facit vt a tu offendas, erue eum, & abijce abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac non totum corpus tuum cõjiciatur in gehennam.

30 b Et si dextra tua manus facit vt tu offendas, exscinde eam, & abijce abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac non totum corpus tuum conijciatur in gehennam.

31 ¶ Dictum est autem, ‖ Quisquis dimiserit vxorem suam, det ei c libellum discessionis:

32 Ego verò dico vobis, eum qui dimiserit vxorem suam, extra rationem d scortationis, facere vt ea mœchetur: & eum qui dimissam duxerit, mœchari.

33 8 Rursum, audistis dictum fuisse à veteribus, ‖ Non e peierabis, sed reddes Domino quæ tu iuraveris:

34 Ego verò dico vobis, f ne iuretis omnino: neque per cælum, quia thronus Dei est:

35 Neque per terram, quia scabellum est pedum eius: neque per Jerosolymam, quia vrbs est magni regis.

36 g Neque per caput tuum iures: quia non potes vnum capillum album aut nigrum facere.

37 ‖Esto autem sermo vester h Etiam etiam, Non non: quod autem supra hæc * redundat, i à malo est.

38 ¶ 9 Audistis dictum fuisse, ‖ k Oculum pro oculo, & dentem pro dente:

39 l Ego verò dico vobis, ‖ ne resistatis m malo: sed quisquis te n cædet in dexteram tuam maxillam, obverte ei & alteram.

40 Et ei qui velit tecum contendere, ac pallium tuum capere, dimitte ei etiam tunicam.

41 Et quisquis te o angariabit ad miliare vnum, abi cum eo, duo.

42 ‖ Petenti abs te dato, & volentem mutuari abs te, ne auersere.

43 ‖ ¶ Audistis dictum fuisse, ‖ Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuũ.

44 Ego verò dico vobis, ‖ diligite inimicos vestros, benedicite iis qui deuouent vos, benefacite iis qui oderunt vos, & ‖ precamini pro iis qui vos p infestant & persequuntur vos.

45 ‖ 10 Vt sitis filii Patris vestri qui est in cœlis. facit enim ut sol suus exoriatur super malos ac bonos, & pluit inter iustos & injustos.

46 Nam si dilexeritis eos qui diligunt vos, quam mercedẽ habebitis? nónne & q publicani idem faciunt?

47 Et, si complexi fueritis fratres vestros solum, quid amplius facitis? nónne & publicani ita faciunt?

48 Estote igitur vos perfecti, ut pater vester qui est in cœlis perfectus est.

23 Periphrasis periurii.

24 Sic Maimoni in tractatu, De iuramentis, cap. 12. ait גדולה הוא ומיבח כלל לארם שלא ישבע Et optimum est homini vt non iuret omnino, Gallicè, *en somme*, vel, *somme toute*.

25 Desumpta sunt verba ex psal 48.3, vbi ita legitur קרית מלך רב, Civitas regis magni.

26 Ad verb. Quod pulchrum est.

27 Ad verb. Interrogetis de pace fratrum vestrorum, i. humaniter & officiose salutetis eos.

Inf. 18.8. marc. 9.43.

z *Dextri oculi & dextræ manus meminit, quia dextræ partes potiores sunt, & expeditiores ad quodvis scelus patrandũ.*

a *Ad verbum scandalizat, peccata enim sunt veluti scandala i. saxa ad quæ impingimus.*

b *Christus hyperbolicè docet resecandũ quicquid nos impedit ne obsequium Deo præstemus quale flagitat in lege sua.*

Infr. 19.7. deut. 24.1. mar. 10.4. luc. 16.18. 1. cor. 7.10.

c *In quo causa diuortii scripta erat.*

d *Scortatio hic sumitur pro adulterio.*

8 Tertii præcepti explicatio, adversus perversam Scribarum sententiam, qui obliquas siue indirectas iurandi formas excusabant.

Exod. 20.7. levit. 19.12. deut. 5.11.

Peierare, non significat falsum iurare, sed quod iuraris non præstare, Cic. Offic. 3.

f *.i. hoc non ad substantiã, sed ad formam refertur i. neque directè neque indirectè.*

g *Neque .n. capita nostri Domini sunt.*

Jac. 5.12.

h *Quod affirmatis, unde affirmetis: quod negatis, unde negetis.*

* .i. adhibetur citra necessitatem.

i. *A conscientia mala, vel a diabolo.*

9 Secundæ tabulæ summam, cõtra quam docebant Scribæ, sic ostendit accipiendam: malum malo rependere nullo modo liceat, imò potius repetitæ iniuriæ sint perferendæ, & ipsis capitalibus hostibus sit benefaciendum.

Ex. 21.24. lev. 24.20. deut. 9.21.

k *Subauditur; ex lege talionis.*

l *Non permittit Christus vi quoquomodo vim vi repellamus, non tamen prohibet quin defendamus a iniusta violentia, alioquin id esset acuere impiorum malitiam.*

Luc. 6.29. rom. 12.17. 1. cor. 6.7.

m *Potest exponi in tertio casu, id est, qui malus est, vel in neutro i. per malum, ut si dicas, Ne pensate iniuriam iniuria.*

n *Etiam fuste, vel virga: quod ignominiosum est.* o *Angariare, est cogere ad currendum, vel ad ferendum aliquid. Est autem ex nomine Persico Angari factum. Angari enim dicebantur, quos hodie postas dicimus. hoc interest, quòd Persis licebat equos, naves, ipsos denique homines ad cursum rapere. Sed angariatus dicitur etiam Cyrenæus ille qui ad baiulandum crucem adactus est, infrà 27.32.* *Deut. 15.8. Levit. 19.18. Luc. 6.27. Luc. 23.34. act. 7.60. 1. cor. 4.13.* p *Hostium more, & violenta cum contumelia. Luc. 6.32.* 10 Argumentum duplex: vnũ: à relatis, Qualis pater, tales liberos esse oportet: alterum à comparatis. Præstare oportet Dei filios huius seculi filiis. q *Qui vectigalibus præerant: genus hominum Iudæis invisum, tum quòd Romanis (quorum iugum ferebant impatientissimè Judæi) operam suam locassent, tum ut verò quod fere solent avaritiæ esse dediti publicani.*

Caput VI.

2 Eleemosyna. 5 Oratio. 14 Condonandum fratri. 16 Jejunium. 19 Thesauri. 20 Pauperibus subveniendum. 24 Deus & divitiæ. 25 Solicitudo de victu & vestitu tollenda. 33 Regnum Dei, & ejus justitia.

1 Attendite [1] ne iusticiam vestram exerceatis coram hominibus, ut spectemini ab eis: alioqui [a] mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui est in cœlis.

2 || Itaque quum dabis eleemosinam, ne curato buccina cani coram te, sicut hypocritæ faciunt in synagogis & in plateis, vt gloriam consequantur ab hominibus. amen dico vobis, *eos* perceptã habere mercedẽ suam.

3 Quum verò tu das eleemosinam', ne nouerit sinistra tua quid faciat dextera tua:

4 Ut sit tua eleemosyna in occulto: Pater autem tuus qui te aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

5 [2] Et quum precaberis, ne esto ut hypocritæ, amant enim in conuentibus & in [b] angulis platearum stantes precari, ut appareant hominibus. amen dico vobis, *eos* perceptam habere [c] mercedem suam.

6 Tu verò, quum precaris, [d] introito in conclave tuum, & clauso ostio tuo precare Patrem tuum in occulto: & Pater tuus qui te aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

7 Precantes autem [e] ne eadem blaterate ut ethnici. putant enim fore ut sua illa loquacitate exaudiantur.

8 Ne igitur ipsis assimilemini: nouit enim Pater vester quibus sit vobis opus, antequam vos petatis ab eo.

9 [3] Vos igitur ita precamini, || Pater noster qui *es* in cœlis, [f] sanctificetur nomen tuum:

10 Veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cœlo, *ita* etiam in terra.

11 Panẽ nostrũ [g] quotidianũ da nobis hodie.

12 Et remitte nobis debita nostra, [4] sicut & nos remittimus debitoribus nostris.

13 Et ne nos [h] inducas in tentationẽ, sed || libera nos a [i] malo. Quia tuum est regnum, & potentia, & gloria in secula. Amen.

14 || [k] Nam si remiseritis [l] hominibus offensas ipsorum, remittet etiam vobis Pater ille vester cœlestis.

15 Sin autem non remiseritis hominibus ipsorum offensas, nec Pater vester remittet vobis offensas vestras.

16 [5] Quum autem ieiunatis, ne estote vt hypocritæ, tetrico vultu. [m] deformant enim facies suas, vt appareant hominibus ieiunare. amen dico vobis, referunt mercedem suam.

17 Tu verò, quum ieiunas, [n] vnge caput tuum & faciem tuam laua:

18 Vt ne appareas hominibus ieiunare, sed Patri tuo qui *est* in occulto & Pater tuus qui aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

19 [6] Ne thesauros vobis congerite in terra, vbi tinea & erosio corrumpit, & vbi fures perfodiunt ac furantur:

---

1 Attendite autem in eleemosyna vestra, ut non faciatis eam coram filiis hominum, quò spectemini ab illis: [1] alioqui præmium non est vobis apud Patrem vestrũ qui est in cœlis.

2 Quando igitur facis [2] eleemosynam [3] ne excites clamorẽ ante te, sicut faciunt [4] hypocritæ in conciliis & in vicis, ut laudentur à filiis hominum. Amen dico vobis quòd acceperunt mercedem suam.

3 Tu autem quum facis eleemosynam, ne sciat sinistra tua id quod facit dextera tua.

4 Ut sit eleemosyna tua in occulto: & Pater tuus qui videt in occulto ipse rependet tibi in propatulo.

5 Et quum oras, non eris sicut [5] hypocritæ, qui amant stare in conciliis & in angulis platearum ad orandum, ut conspicui fiant filiis hominum. amen dico vobis quòd acceperunt mercedem suam.

6 Tu autẽ quum oras, ascende in penetrale tuum, & claude ostium tuum, & ora Patrem tuum qui est in occulto; & Pater tuus qui videt in occulto, rependit tibi in propatulo.

7 Et quum oratis, ne sitis [6] multiloqui sicut prophani. putant enim quòd in loquacitate multa exaudiantur.

8 Ne igitur similes sitis illorum. Pater enim vester nouit qua re opus sit vobis priusquam petatis ipsam.

9 Sic orate vos, Pater noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum.

10 Veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cælis, etiam in terra.

11 Da nobis panẽ [7] necessitatis nostrę hodie.

12 Et remitte nobis debita nostra, sicut etiam nos remittimus debitoribus nostris.

13 Et ne inducas nos in tentationem, sed eripe nos a malo. Quia tuum est regnum, & potentia, & gloria in seculum seculorum.

14 Si enim remiseritis filiis hominum [8] errata sua, remittet etiam vobis Pater vester qui est in cælis.

15 Si autem non remiseritis filijs hominum, nec etiam Pater vester remittit vobis errata vestra.

16 Quum autem ieiunatis vos, ne sitis [9] atrati, sicut qui accipiunt vultum. corrumpunt enim faciem suam, vt conspiciantur à filiis hominum quòd ieiunent. & amen dico vobis quòd acceperunt mercedem suam.

17 Tu verò quum ieiunas, laua faciem tuam, & unge caput tuum:

18 Ut non conspiciaris à filiis hominũ quòd jejunes, sed Patri tuo qui est in occulto: & Pater tuus qui videt in occulto, ipse rependit tibi.

19 Ne reponatis vobis thesauros in terra, loco ubi tinea & erugo corrumpunt, & vbi qui fures sunt perfodiunt, ac furantur.

---

1 Eleemosynas ... ambitio irritas facit.
a Mercedis nomen ... in scripturis ... propter ... fruštra ... statuunt ... mercedis relatione.
Rom. 12. 8.
2 Duo in precibus ... vitia reprehendit, ambitionem ... inanem garrulitatem.
b Ad verbum, in ... platearum angulis ... via desinunt: videlicet in compitis & ... vbi solent ... convenire.
c Videlicet gloriam illam prædicationem, quam ab hominibus consequuntur.
d Comparatio hic ... significans ... esse ... quàm appetendam hominum frequentiam, quæ nos ... vitiat.
e Longæ preces non ... sed vanæ, ... & superstitiosæ. ... non est oratio ... in qua nihil redundat: contra verò brevis ... non potest, quæ non proficiscitur ex animo pio & fideli.
3 Vera omnium Christianarum precũ norma ac formula.
Luc. 11. 2.
f Sanctificatur.
g Panis appellatione cætera omnia tolerandæ huic nostræ vitæ necessaria comprehenduntur. ... autem victum, intelligit quivis ... frugaliter ... sufficiat.
4 Condonantibus iniurias, condonantur peccata, vltoribus autem parata est ultio.
h Inferas. Inducit Dominus in tentationem eos quos Satanæ arbitrio permittit ut ... eorum impleat.
Infra 13. 19.
i Diabolo. vel ab omnibus malis & adversis rebus.
Mar. 11. 28.
eccl. 28. 2.
k Antithesis ad excitandam attentionem ... doctrinæ huius diligentia.
l Aequalibus vestris.
5 In eos qui sanctitatis famam ex ieiuniis venantur.

1 Ad verbum, Et si non. Hebraismus.
2 Observatione dignum, quòd Hebræis, Chaldæis & Syris צדקה & זדקא id est, justitia, dicatur eleemosyna: quo docent munificentiam erga inopes, esse justitiæ non postremã partem: quæ etiam lege strictè præcipitur, Deut. 15. Remansit autem ejusdem nominis usus in novo quoque Testamento 2. Cor. 9, & in Evangeliis aliquibus in locis occurrit.
3 Ad verb. Ne clames clamorem. Hebraismus, i. Ne illud prædices ac divulges.
4 Hypocritæ hoc loco & similibus facies assumere, hoc est, larvas induere, ut se transforment, quò alii appareant quàm sint: Alias hæc loquutio prosopolepsiam declarat, qua non pro causa, sed pro persona judicatur, quod qui faciunt, ipsi quoque hypocritę sunt, ut qui justitiæ simulent studium, a quo tamen abhorrẽt.
5 Ad verb. Assumentes facies: sicut paulo antè & paulo infra.
6 Syrè מבקקין *mepakekim*, voce (ut mihi videtur) a פיק *vel* נפק deducta. quæ significat idem quod Hebraicum יצא exiuit, & significat eos qui delectantur multos sermones proferre, e quorum ore multa prodeunt verba, Gallicè *babillards*.
7 Id enim propriè significat Syra vox דסונקנן *desunkanan*, à verbo סנק, vt constat ex cap. 3. 14. & multis aliis noui Testamenti locis in quibus hoc verbum occurrit. Quare miror cur qui introductionem puerilem Syriacam scripsit, hanc precationis dominicæ partem transferre voluerit, Panem sufficientiæ nostræ &c.
8 סכלותהון *saclutehun*, Quod propriè significat stultè & insipienter facta ab illis: a primitiuo סכל quod etiam Hebraicè significat Stultè agere. 9 כמירא, Significat nigris vestibus indutos, vt qui in luctu sunt indui solent: inde etiam sacerdotes idolorum dicti sunt כמרים quod nigris vestibus vterentur.

m Non sinunt conspici faciem priorem i. colorem faciei natiuum vitiant, vt appareant macra & pallida facie. n Vetustissimum fuisse vnguentorum vsum, ... ipsius Mosis libris apparet. Non autem commendat luxum Christus, sed quicquid nouum & affectatum est reprehendit. 6 Vana hominum studia ostenduntur, qui certo vitæ æternæ thesauro neglecto, in caducis & inanibus opibus congerendis vitam consumunt.

20 Sed reponite vobis thesauros in cælis, vbi neque tinea neque ærugo corrumpunt, & vbi qui fures sunt, non perfodiunt, neque furantur.

21 Vbi enim est thesaurus vester, illic est quoque cor vestrum.

22 Lucerna corporis est oculus. si oculus tuus igitur fuerit simplex, etiam totum corpus tuum lucidum erit:

23 Si autem oculus tuus fuerit malus, totum corpus tuum, tenebrosum erit. Si ergo lumen quod est in te, tenebræ sunt, tenebræ tuæ [10] quanto magis erunt?

24 Nemo potest duobus Dominis seruire. aut enim vnum odio habebit, & alterum diliget, vel vnum honore afficiet, & alterum negliget. Non potestis vos Deo seruire & Mammunæ.

25 Propterea ego dico vobis, ne soliciti sitis [11] animæ vestræ, quid comedetis & quid bibetis: neque corpori vestro, quid induetis. Nónne est anima præstantior quàm [12] esca? & corpus *præstantius* quàm vestimentum?

26 Intueamini volatilia cælorum, quia non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea, & Pater vester qui est in cælis, alit ea: nonne vos præstantiores estis illis?

27 Quis autem ex vobis, qui solicitus fuerit, potest addere ad staturam suam cubitum vnum?

28 Et de vestimento quid soliciti estis vos. [13] considerate lilia agrestia, quomodo crescunt, quæ non laborant, neque [14] nent.

29 Dico autem ego vobis, quòd ne Schelamann quidem, in vniuersa gloria sua, amictus fuit, sicut vnum ex illis.

30 Si autem gramen agri, quod hodie est & cras ruit in clibanum, Deus sic vestit, nónne multo magis vos, pusilli fide?

31 Ne igitur sitis soliciti, aut dicatis, Quid comedemus? aut, Quid bibemus? aut, Quo cooperimur?

32 Omnia enim hæc gentes quidem [15] mundanæ quærunt sibi: Pater autem vester qui est in cælis, nouit quòd etiam vobis [16] necessaria sunt hæc omnia.

33 Querite itaque primum regnum Dei & iustitiam eius, & omnia hæc adiiciuntur vobis.

34 Ne igitur soliciti sitis in crastinum. ipsum enim crastinum curam habebit sui ipsius. sufficit ipsi diei malum eius.

[10] Syrè & Talmudicè כמא, idem valet quod apud Rabbinos valent verba על אחת כמא וכמא, i. Quanto magis.

[11] Id est, Vitæ vestræ Hebraismus.

[12] סיברדא, fortè venit ab Hebræo שבר mutato ש, in ס, & ita vocatur esca, quod famem frangat: vide Kimchi in Radicibus.

[13] Syrè אתב קו Hebraicè התבוננו. eiusdem est radicis קאי quod significat consideratum, circumspectum, peritū: vsitatum in Rabbinis vocabulum.

[14] Syrè עזלין, vnde fusum coli vocant עזלא.

[15] Ad verb. Mundi. Hebraismus.

[16] Ad verb. Requisita. Syra phrasis, cui Gallica respondet, *Que ces choses vous sont requises.*

20 || Sed congerite vobis thesauros in cœlo, vbi neque tinea neque erosio corrumpit, & vbi fures non perfodiunt, neque furantur.

21 Nam vbi est thesaurus vester, illic erit etiam cor vestrum.

22 || 7 Lucerna corporis est oculus: itaque si [o] oculus tuus [p] simplex fuerit, totum corpus tuum [q] lucidum erit.

23 Quòd si oculus tuus malus fuerit, totum corpus tuum tenebrosum erit. Ergo si lumen quod est in te, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ?

24 || 8 Nemo potest [r] duobus dominis seruire. aut enim vnum habebit odio, & alterum diliget: aut illi vni adhærebit, & hunc contemnet. Non potestis Deo seruire & [s] mammonæ.

25 || 9 Propterea dico vobis, ne estote soliciti de anima vestra quid esuri sitis aut quid bibituri: neque de corpore vestro, qua re sitis induendi. nónne anima plus est quàm alimentum, & corpus quàm vestitus?

26 Intuemini in volucres [t] cæli: non serunt enim, neque metunt, neque cogunt in horrea, & Pater vester cœlestis alit eas: nónne vos multò præstatis eis?

27 Quis autem ex vobis [v] solicitè: cogitando, potest apponere ad staturam suam cubitū vnum?

28 Ac de vestitu quid soliciti estis? discite quomodo lilia agrorum augescant: non [x] fatigantur, neque nent.

29 Sed dico vobis, ne Solomonem quidem [y] cum vniuersa gloria sua sic amictum fuisse vt vnum ex istis.

30 Quòd si herbam agri, quæ [z] hodie extat, & cras in clibanum mittitur, Deus ita circumuestit, nónne vos multo magis; ô exigua fide prædite?

31 Ne igitur estote soliciti, dicentes, Quid edemus, aut quid bibemus: aut quo amiciemur?

32 (Nam omnia ista gentes requirunt) nouit enim Pater vester cœlestis vos indigere his omnibus.

33 Sed quærite primò regnum Dei, & iustitiam eius, & ista omnia [a] adiicientur vobis.

34 Ne sitis igitur soliciti [b] de crastino: nam crastinus dies solicitus erit de *rebus* suis. sufficiet diei sua [c] vexatio.

Luc.12.33. 1.tim.6.19. Luc.11.34.

7 Homines qui tulancunque suæ lucem malignitate extinguunt.

o *I. Mentis ... Spiritu Dei ... tota vita ...*

p *Integer ...*

q *Oculi ... stratum.*

Luc.16.13.

8 Deus a toto homine vult coli.

r *Dissidentibus ... fidènò consentientibus.*

s *Id est, diuitiis & auaritiæ. Est ... Syriaca, significans quæ ... n: ariam pertinent.*

Luc.12.22. philip.4.6. 1.tim.6.8. 1.pet.5.7. psal.54.33.

9 Peruersa sollicitudo de huius vitæ rebus, seria prouidentiæ Dei meditatione corrigitur in Dei filiis.

t *i. Aerea ... aere versantis ... enim pro aere ... tibus ferè ... surpatur.*

u *De solicitudine ... quitur, quæ ... est cum ... tate: cui ... vt plurimum ... tia.*

x *Operæ faciendis ...*

y *Instructum ... gio.*

z *Quæ ... ve rerum ... dici soles.*

a *Erunt velut ... star accesari.*

b *Propterea ... num, Heb.vi Prou. 27.1. Nam aliquid ... bis relinquere in ... pro videntia ...*

c *Afflictio.*

CAPUT VII.

1 *Non iudicandum de proximo.* 6 *Non dandum sanctum canibus.* 13 *Via lata & arcta.* 15 *Pseudopropheta.* 18 *Arbor & fructus.* 24 *Domus super petram fundata,* 26 *Super arenam.*

1 NE [1] iudicaueritis, & non iudicabimini.

2 Iudicio enim quo vos iudicatis, iudicabimini: & mensura qua vos metimini, metietur vobis.

3 Quid autem vides tu festucam quę est in oculo fratris tui, & trabem quæ est in oculo tuo, tu non perspicis?

4 Aut quomodo dicis tu fratri tuo, Sine extraham festucam ex oculo tuo, & ecce,

[1] Prouerbialis sententia, prorsus huic respondens, legitur in Talmud in tractatu de suspecta vxore. cap. המקנא hamekanne, & in סנהדרין *sanhedrin*. Id est, tractatu De iudicibus cap. חלק *chelek*: cuius sententię hæc sunt verba: במדה שאדם מודד בה מודדין לו.

1 [1] NE || [a] iudicate, [b] vt ne iudicemini.

2 Quo enim iudicio iudicatis, iudicabimini: & || qua mensura metimini, contra metientur vobis.

3 Quid autem [c] spectas festucam quæ est in oculo fratris tui, trabem verò quæ est in oculo tuo, non animaduertis?

4 Aut [d] quomodo dices fratri tuo, Sine eijciam festucam ex oculo tuo: & ecce

Luc.6.37. rom.2.1. 1.cor.4.3.

1 Reprehenduntur quidem alii alios ... bemus: sed ... merè, neque ... & lores videntur ... que vllo fratrū ...

a *Necessariae ... quirite in alienis ...*

b *Poenam ... tuat ...*

a Ma.4.2.25. Luc.6.38. c *Nominatim vicium perstringit quo communiter laborant hypocritæ, his,* bus, qui tantopere aliorum vitia excutere affectant. Luc.6.41. d *Qua fronte dices.*

trabes in oculo tuo?

5 Hypocrita, ejice primùm trabem illam ex oculo tuo, & tum dispicies vt ejicias festucam ex oculo fratris tui.

6 [2] Ne date *quod* sanctum *est* canibus, nec proiicite [e] margaritas vestras coram [f] porcis: nequando conculcent eas pedibus suis, & conuersi lacerent vos.

7 [3] Petite, & dabitur vobis; quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.

8 [g] Quisquis enim petit, accipit, & qui quærit inuenit: & pulsanti aperietur.

9 Nam quis est ex vobis [h] homo, qui, si filius eius petierit ab eo panem, det ei lapidem?

10 Et, si piscem petierit, num serpentem dabit ei?

11 Si vos igitur, qui mali estis, nostis [i] dona bona dare liberis vestris, quanto magis Pater vester qui est in cœlis, dabit bona petentibus ab ipso?

12 ¶ || Quæcunq; igitur volueritis ut faciant vobis homines, ita & vos facite eis. [k] ista enim est Lex & Prophetæ.

13 ¶ || [5] [l] Introite per angustam portam: quoniam lata est porta, & spatiosa via quæ abducit in exitium, [m] multique sunt qui introeunt per eam.

14 Quia [n] angusta est porta & stricta via quæ ducit ad vitam: & pauci sunt qui inueniant eam.

15 [6] Cavete verò vobis a pseudoprophetis, qui veniunt ad vos cum vestimentis [o] ovium, sed intrinsecus sunt lupi rapaces.

16 [p] A fructibus eorũ agnoscetis eos. || [q] Num colligunt ex spinis vuam, aut ex tribulis ficus?

17 Ita omnis arbor bona fert fructus bonos, mala autem arbor fert fructus malos.

18 Non potest arbor bona fructus malos ferre: neque arbor mala fructus bonos ferre.

19 Quæcunque arbor non fert fructum bonum, exciditur, & in ignem coniicitur.

20 Nempe igitur ex fructibus ipsorum agnoscetis eos.

21 [7] Non quisquis dicit mihi, Domine, Domine, introibit in regnum cœlorum, sed qui facit [r] quod vult Pater meus qui in cœlis est.

22 Multi dicent mihi in illo die, Domine, Domine, nónne per nomen tuum prophetauimus, & per [s] nomen tuum dæmonia eiecimus, & per nomen tuum multas [t] virtutes edidimus?

23 Tunc autem [v] profitebor eis, || certè nunquam [x] noui vos: || discedite à me qui [y] operam datis iniquitati.

24 [8] Quisquis igitur audit ex me sermones [z] istos, & eos præstat, assimilabo eum viro prudenti, qui ædificauit domum suam super petram:

---

trabes est in oculo tuo?

5 [2] Hypocrita, [3] extrahe prius trabem ex oculo tuo, & tunc [4] perspicacitas erit tibi ad extrahendum festucam ex oculo fratris tui.

6 Ne [5] detis sanctum canibus: neque proiiciatis [6] margaritas vestras ante porcos, ut non conculcent eas pedibus suis, & conuersi [7] lacerent vos.

7 Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.

8 Omnis enim qui petit accipit, & qui quærit inuenit, & illi qui pulsat aperietur.

9 Aut quisnam ex vobis *est* homo, a quo petat filius suus panem, num lapidem porrigit ei?

10 Et si piscem petierit ab eo, num serpentem porrigit ei?

11 Quòd si igitur vos qui mali estis, nostis dona bona dare filiis vestris, quanto excellentius Pater vester qui est in cœlis, dabit bona illis qui postulant ab ipso?

12 Quicquid vultis vt faciant vobis filii hominum, sic etiam vos facite illis. hæc enim est Lex & Prophetæ.

13 Introite per portam angustam. Lata enim est porta & spatiosa via quæ ducit ad exitium, & multi sunt ii qui ambulant per [8] medium ejus.

14 Quàm exigua est porta & angusta via illa quæ ducit ad vitam, & pauci sunt illi qui inueniunt eam!

15 Cauete à prophetis mendacibus, qui veniunt ad vos in vestimentis ouium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces.

16 A fructibus verò eorum agnoscetis eos. Nunquid colligunt de spinis vuas? aut de carduis ficus?

17 Sic omnis arbor bona, fructus idoneos facit: mala verò arbor fructus malos facit.

18 Non potest arbor bona fructus malos facere, neque arbor mala fructus bonos facere.

19 Omnis arbor quæ non facit fructus bonos, exscinditur, & in ignem ruit.

20 Quapropter ex fructibus illorum agnoscetis eos.

21 Nequaquam omnis qui dicit mihi, Domine mi, Domine mi, intraturus est in regnum cælorum, sed quisquis facit voluntatem Patris mei qui est in cælis.

22 Multi dicent mihi in illo die, Domine mi, Domine mi, nónne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus?

23 Et tunc confitebor illis, [9] Nunquam noui vos: longè discedite à me operarii iniquitatis.

24 Omnis igitur qui audit sermones hos meos, & facit eos, assimilabitur viro sapienti, qui quidem ædificauit domum suam super petram:

---

2 *Ad verbum*, Assumens vultum: quod antè observatum est.

3 Simile legitur in tractatu סנהדרין cap. 2. his verbis, קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים Orna teipsum, & post modum orna alios.

4 Id est, Perspicere poteris.

5 Multa vocabula Syri ab Hebræis mutuantur, mutatis quibusdam literis in alias, quæ eodem organo pronuntiationis efferũtur: quorum duo exempla habes in hoc versu ponit enim תתרלון, pro תתנון.

6 Et מרגניתכון, pro מרגליותכם נ *nun* in ל *lamed* & ל *lamed* in נ *nun* conuerso.

7 יבזעון fortasis respondet Hebræo ופצעו commutatis eiusdem organi literis, vt paulo antè ostendimus.

8 Id est, Per spatium quod est inter duos postes eius. quo sensu etiam Hebræa vox יד *iad*, (cui hæc Syra respondet) legitur Zach. 4. 12. Sicut exprimitur à David Kimchi Hebræorum doctissimo.

9 מתום לא, ad verb. Aliquando non. id est, A nullo tempore noui vos: hoc est, Nunquam noui.

... Pernicaces E-uangelii hostes indi-... eum prædicatio-...

e *Margarites dici-... Græcis à nitore ... Latinis v-... In summo fuit o-... pretio. nam vnio ... aestimata fuit ... quinquagint ... coronatorum: ... ad signifi-... preciosissimam ... cælestem.*

f *Hi canes & por-... intelligit qui impio ... contemptu deli-... nullam medici-... admittunt.*

... 21.22. marc. ... luc. 11.9. ioh. ... 13. & 16.24. iac.

3 Preces certum ... omnibus malis ... fugium. Quia ve-... in iis concipiẽdis ... lenti sumus ac ... tribus loquen-... formis eandem ... urget Christus.

g *At si diceret ... Deum ad nos ... vltro pa-... esse, modò pre-... expositas no-... eius diuitias, ... petamus.*

h *Homo quantus sit, ... cum Dei benigni-... comparã-...*

i *Hoc consultò ex-... ne stul-... desideriis ... habenas la-... fidelis.*

Luc. 6. 31. tob. 4.

4 Anacephalæo-... interpretationis ... Tabulæ.

k *Metonymicè, id ... doctrina Legis & ... Prophetarum.*

Luc. 13. 24.

5 Exemplum vi-... non petendum à ... multitudine.

l *Comparate vos ad ... angustã & spinosam ...*

m *Nominatim, di-... per spatio-... viam currere: ... sese homines per-... exemplu mutuò ... confirmant.*

n *Augusta est & ... via: per hanc ... asperam viam ... transire oportet, & ... perpeti & com-... & ita ingredi ... vitam.*

6 Cauendi docto-... falsi, quorum no-... sunt falsa doctri-... & mali mores.

o *Hominum man-...*

p *Sub fructibus ipsa doctrina præcipuum locum tenet.* Luc. 6. 43. 44. q *Sunt prouerbia quæ tunc vulgo trita erant & ... omnium consensu recepta.* Supr. 3. 10. Rom. 2. 13. iac. 1. 22. 7 Excellentissima etiam dona absque pietate nihil sunt. r *Non ... significat vitam & mores suos ad virtutum regulam formare, sed etiam credere in Christum: sicuti habetur. Ioh. 6. 40. Non ergo his verbis ex... fides, sed quasi principium statuitur vnde reliqua fluunt.* s *Nomen significat celebrem illam virtutem Dei, quam testatur quisquis Deum ...* t *Ad verbum, potestates. Dicuntur autem illi excellentes effectus, potestates Dei, ab effectu, quia ex illis quanta sit Dei potestas intelli... .* u *Palàm dicam.* Luc. 13. 26. 27. x *Hoc non est ignorantiæ, sed reiectionis.* Psalm. 6. 9. y *Qui omni vitiorum ... ipsis addicti, & qui ex vitiis videmini artem facere.* Luc. 6. 47. 8 Vera pietas vno Christo nititur, ideoque perstat inuicta. z *Non speciem vnam sermonum sed totam doctrinæ summam notat.*

25 Et

25 Et descendit pluuia, & venerunt flumina, ac flauerunt venti, & irruerunt in illam ipsam domum, & non corruit: fundamenta enim eius super petram posita erant.

26 Et omnis qui audit sermones hos meos, & non facit eos, assimilabitur viro fatuo, qui ædificauit domum suam super arenam:

27 Et descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam: & cecidit, & fuit ruina eius magna.

28 Et factum est, quum finiuisset Ieschua sermones hos, obstupefactæ sunt turbæ super doctrina eius.

29 Docebat enim eos tanquam potestatem habens, & non sicut legisperiti eorum, & Pharisæi.

25 Descendit autem nimbus, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & inciderunt domui illi: sed non cecidit, fundata enim fuerat super petram.

26 Et quisquis audit ex me hos sermones, & eos non præstat, assimilabitur viro fatuo, qui ædificauit domum suam super arenam:

27 Descendit autem pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & impegerunt domui illi: & cecidit, & fuit [a] casus eius magnus.

28 || Et factum est quum finisset Iesus sermones istos, percellebatur turba super doctrina ipsius.

29 Docebat enim eos vt [b] habens autoritatem, & non vt Scribæ.

Caput VIII.

2 *Leprosus purgatus.* 5 *Centurionis fides.* 10 *Gentium vocatio.* 12 *Iudæorum reiectio.* 14 *Socrus Petri sanatur.* 19 *Scriba Christum sequi volens.* 23 *Tempestas in mari.* 28 *Duo dæmoniaci sanantur.* 32 *Dæmones in porcos abeunt.*

1 Qvum autem descendisset de monte, cinxerunt eum turbæ multæ.

2 Et ecce, leprosus [1] vnus veniens, adorauit eum, & dixit, Domine mi, si tu vis, potes mundare me.

3 Et extendens manum suam Ieschua, admouit ei, & dixit, Ego volo: mundus esto [2] Et eadem hora mundata fuit lepra eius.

4 Et ait illi Ieschua, Vide ne vlli dicas: sed abi, ostende teipsum sacerdotibus, & offer oblationem tuam, sicut iussit Musche, in testimonium ipsorum.

5 Quum ingressus igitur fuisset Ieschua in Kephar-Nachum, accessit ad eum centurio [3] quidam, & orabat eum:

6 Et dicebat, Domine mi, puer meus decumbit domi, & est paralyticus, ac pessimè affligitur.

7 Dixit illi Ieschua, Ego venio, & sanabo eum.

8 Respondit centurio ille, & dixit, Domine mi, non sum dignus ego vt ingrediaris sub tectum meum: sed tantùm dic verbum, & sanabitur puer meus.

9 Etiam ego enim vir sum qui subsum potestati, & sunt sub manibus meis milites, & dico huic, Vade, & vadit: & alteri, Veni, & venit: & seruo meo, Fac hoc, & facit.

10 Quum audiuisset autem Ieschua, admiratus est, & ait iis, qui ibant cum eo, Ammin dico vobis quòd ne in Israel quidem inueni [4] sicut est hæc fides.

11 Dico autem vobis quòd multi venient ab oriente & occidente, & accumbent cum Abraham, & Iischak, & Iaakub, in regno cælorum.

12 Filii autem regni extrudentur in tenebras externas. Illic erit fletus & stridor dentium.

13 Et dixit Ieschua centurioni illi, Abi: sicut credidisti, fiat tibi. Et sanatus est puer eius eadem hora.

1 Ideſt, Quidam. Hebraismus.

2 Ad verb. In ea hora. Chald. & Syra phrasis apud Euangelistas frequens.

3 Ad verb. Vnus: vt paulò antè.

4 Id est, Fidem huic similem.

1 Qvum autem descendisset e monte, sequuta est eum turba multa.

2 [1] Et ecce, [a] leprosus veniens adorauit eum dicens, Domine, si velis, potes me purgare.

3 [b] Extensaque manu tetigit eum Iesus, dicens, Volo, purgator. Statim igitur purgata fuit eius lepra.

4 Tunc dicit ei Iesus, [c] Vide *vt* nulli dicas: sed abi, [d] ostende te sacerdoti, & offer donum illud || quod imperauit Moses, *vt hoc sit* eis testimonio.

5 ¶ || [2] Ingressum autem Iesum in Capernaum adiit Centurio, precans eum,

6 Et dicens, Domine [e] puer meus [f] proiectus est domi paralyticus, & vehementer torquetur.

7 Tunc dicit ei Iesus, Ego quum venero sanabo eum.

8 Et respondens Centurio dixit, [g] Domine, non sum dignus vt sub tectum meum ingrediaris: sed [h] solùm loquere, & sanabitur puer meus.

9 Etenim ego sum homo, sub potestate *constitutus*, & habeo sub me milites: & dico huic, Proficiscere, & proficiscitur: & alteri, Veni, & venit: & seruo meo, Fac hoc, & facit.

10 *Hæc* autem quum audisset Iesus, miratus est: & ait sequentibus, [i] Amen dico vobis, ne in Israel quidem tantam fidem inueni.

11 Dico autem vobis, multos ab Oriente & Occidente venturos, & [k] accubituros, cum Abraham & Isaac & Iacob, in regno cœlorum:

12 [l] Filios verò regni eiectum iri in tenebras [m] illas exteras: illic erit fletus, & stridor dentium.

13 Et dixit Iesus Centurioni, [n] Abi, & vt credidisti fiat tibi. Sanatusque est puer eius eo ipso momento.

dum quid, non simpliciter. k *Metaphora sumpta à conuiuiis. qui enim simul assident, socii sunt in conuiuio.* *Infrà 22.13.* ... *vulgò vocant naturales: quales erant Iudæi.* m *Quæ sunt extra regnum: nam in regno lux, extra regnum tenebræ.* n *Hinc apparet q*... *nignè suam gratiam effundat Christus vbi vas fidei aptum nactus est.*

14 ¶

14 ¶ ‖3 Et quum venisset Iesus domum Petri, vidit socrum eius in lecto proiectam & febricitantem:

15 Tetigitque manum eius: & dimisit eam febris, & surrexit, ac ministrauit eis.

16 ‖Quum autem serum *diei* esset, obtulerunt ei dæmoniacos multos, & eiecit spiritus º verbo, omnesque malè affectos sanauit:

17 ‖Vt impleretur quod dictum est per Esaiam Prophetam, dicentem, Ipse invaletudines nostras accepit, & morbos portauit.

18 ‖Quum vidisset autem Iesus turbam multam circum sese, iussit vt p abiretur in vlteriorem *ripam*.

19 4 Et quum accessisset quidam Scriba, dixit ei, Magister, sequar te quocunque abieris.

20 Tunc dicit ei Iesus, Vulpes habent lustra, & volucres cœli, q nidos: r Filius autem hominis s non habet vbi caput reclinet.

21 ¶ 5 Alius autem ex discipulis eius dixit ei, Domine, permitte mihi primum abire, & sepelire patrem meum.

22 Iesus autem dixit ei, Sequere me, & t sine vt mortui sepeliant mortuos suos.

23 ‖6 Et quum ipse esset ingressus nauigium, sequuti sunt eum discipuli eius.

24 Et ecce, concussio magna facta est in mari, adeò vt navis operiretur fluctibus: ipse verò dormiebat.

25 Et accedentes discipuli excitauerunt eum, dicentes, Domine, serua nos: perimus.

26 Et dicit eis, Quid v timidi estis, ô exigua fide præditi? Tunc experrectus x obiurgauit ventos & mare: & facta est tranquillitas magna.

27 Homines verò mirati sunt, dicentes, Qualis est iste y vt venti quoque & mare auscultent ei?

28 7 Et quum ipse venisset ad vlteriorem *ripam*, in regionem Gergesenorum, occurrerunt ei duo dæmoniaci, è monumentis prodeuntes, seui valdè: adeò vt non valeret quisquam præterire per viam illam.

29 Et ecce clamarunt, dicentes, z Quid nobis tecum, Iesu fili Dei? a venisti huc vexatum nos b ante tempus?

30 Erat autem c longè ab eis grex porcorum multorum pascens.

31 Dæmones verò precabantur eum, dicentes, Si eiicis nos, d permitte nobis abire in gregem porcorum illorum.

32 Et ait eis, Abite. Illi verò, egressi abierunt in illum gregem porcorum: & ecce ruit totus ille grex porcorum è præcipitio in mare, & mortui sunt in aquis.

33 Pastores autem fugerunt: & quum abiissent in vrbem, renuntiarunt omnia, & quæ demoniacis facta fuerant.

34 Et ecce, tota vrbs exivit in occursum Iesu, & quum vidissent eum, rogarunt vt e digrederetur à finibus ipsorum.

14 Et venit Ieschua in domum Schemeum: & vidit socrum illius quòd decumbebat, & corripuerat eam 5 febris.

15 Tetigitque manum illius, & reliquit illam 6 febris: & surrexit, & ministrabat illis.

16 Quum autem esset vespera, adduxerunt ante eum dæmoniacos multos, & eiecit dęmonia eorum verbo, & omnes illos qui malè affecti erant, sanavit.

17 Vt compleretur quod dictum fuerat per 7 manum Isaiæ prophetæ, qui dixit, Quòd hic suscipiet dolores nostros, & infirmitates nostras portabit.

18 Quum vidisset autem Ieschua turbas multas, quæ 8 circundabant se, iussit vt abirent 9 in ulteriorem ripam.

19 Et accessit legisperitus 10 quidam, ac dixit ei, Præceptor mi, 11 sequar te in locum quò tu ibis.

20 Dixit illi Jeschua, Vulpibus foueæ sunt, & volucribus cælorum 12 nidi: Filio autem hominis non est vbi fulciat caput suum.

21 Alius autem ex discipulis eius dixit ei, Domine mi, 13 permitte mihi vt prius abiens sepeliam patrem meum.

22 Ieschua autem dixit illi, 14 Veni post me, & sine mortuos sepelientes mortuos suos.

23 Et quum ascenderet Ieschua in nauim, ascenderunt cum eo discipuli eius.

24 Et ecce, motus magnus factus est in mari, ita vt navis operiretur a fluctibus: ipse verò Ieschua dormiebat.

25 Et accesserunt dicipuli eius vt excitarent eum: dixeruntque illi, Domine noster serua nos, perimus.

26 Dixit illis Ieschua, Cur timidi estis, pusilli fide? Tunc surrexit & repressit ventos & mare: & facta est tranquillitas magna.

27 Homines verò admirabantur, & dicebant, Quis est hic? quia venti & mare obediunt illi.

28 Et quum venisset Ieschua 15 ad vlteriorē ripam in locū 16 Gadaræorum, occurrerunt ei duo dæmoniaci, qui prodibant è sepulcris, seui valde. adeo, vt non posset quisquam transire per illam viam.

29 Et vociferabantur ac dicebant, Quid nobis & tibi Ieschua Fili Dei? venisti huc ante tempus vt affligeres nos?

30 Erat autem procul ab illis grex porcorum multorum qui pascebat:

31 Illi ergo dæmones petebant ab eo, & dicebant, Si eijcis nos, 17 permitte nobis vt abeamus ad gregem porcorum.

32 Et ait illis Ieschua Abite. Et confestim egressi sunt, & ingressi in porcos: & totus grex ille 18 direxit se in rupem, & deciderunt in mare, ac mortui sunt in aquis.

33 Illi verò qui pascebant, fugerunt: & ingressi sunt in vrbem, ac renuntiarunt quicquid factum esset, & de illis dæmoniacis.

34 Et egressa est vniuersa ciuitas in occursum ipsius Ieschua: & quum vidissent illum, rogabant illum vt decederet à finibus ipsorū.

5 Ad verb. Ignis .i. ardor febrium.

6 Ad verb. Ignis, vt paulo antè.

7 Id est, ministerio Isaiæ quod ante obseruatum fuit.

8 Respondet Hebræo verbo חזר *chazar*, mutato ז *zain*, in ד *daleth*, ex more Chaldæorum & Syrorum.

9 Ad verbum, In transitum. Heb. admodum tritus. significat ripam, vel littus quod est ex altera parte.

10 Ad verb. Vnus, Hebraismus ante obseruatus.

11 Ad verb. Ibo post te Hebraism.

12 Syra vox, est מטללא *matlala*, quasi dicas vmbracula. venit a מלל *talal*, & Hebræo צלל *tsalal*, mutato צ *tsadi*, in ט *teth* ex Chaldæa & Syra proprietate: ac ita nidi vocantur quòd in vmbrosis dumis, vel arboribus aues nidificant.

13 אפסרלי æquiualet Heb. הנחולי, Permitte mihi: mutuatū à Græcis ἄφες.

14 Id est, Sequere me. Hebraismus.

15 Ad verb. Ad transitum. Hebraism, paulo antè obseruatus.

16 Græcus textus Matth. habet τῶν γεργεσηνῶν, Gergesenorum, nec vlla exemplaria in eo variant: quanquam in 5 Marci, & 8. Lucæ, Gadarenorum mentio fiat. Oppida erant diversa, Gadara (a quo Gadareni) & Gergessa siue Gerassa (a quo Gerasseni, vel Gergeseni:) sed ambo vicina erant ad lacum Genezareth sita, & eorum fines erant commixti: vt quum in horum regionem Christus venisse legitur, in illorum quoque regionem venisse intelligendus sit.

17 A Græco ἄφες: vt antè obseruauimus.

18 לשקיפה חרצת לעל, Direxit se super rupem, ad verbū. Sensus autem est, Recto impetu contendit in rupem, & inde præcipitarunt se in mare.

...ipsis tacente Christo dictabat. b *Nempe quia reprobis pœna luenda tempus nunquam maturum est, libenter enim diem ex die trahunt.* c *In monte, testantibus Marco & Luc. Gadara autem, teste Josepho lib. 17. cap. 13. erat Græcanici instituti, vnde mirum esse non debet si...* d *Inde constat diabolos esse essentiales spiritus.* e *Vbi vita degitur qualis est porcorum ibi Christus non manet, sed demones.*

CAPUT

Caput IX.

2 *Paralyticus sanatur.* 5 *Remissio peccatorum.* 9 *Matthæus vocatur.* 10 *Peccatores.* 17 *Vinum nouum.* 18 *Principis filia suscitatur.* 20 *Mulier à fluxu sanguinis sanatur.* 27 *Duo cæci fide sanantur.* 32 *Mutus & dæmoniacus sanatur.* 37 *Messis, Operarij.*

1 ET ascendit in nauim, & traiecit ac venit in ciuitatem suam.

2 Et obtulerũt ei paralyticum decumbentem in lecto: viditque Ieschua fidem illorum, & dixit paralytico illi, [1] Bono sis animo fili mi, remittuntur tibi peccata tua.

3 Quidam autem ex legisperitis [2] dixerunt intra seipsos, Hic blasphemat.

4 Ieschua autem cognouit cogitationes illorum, & dixit illis, Quid cogitatis vos mali in corde vestro?

5 Quid enim facilius est dicere? Remittuntur tibi peccata tua: aut dicere, Surgens ambula?

6 Vt cognoscatis autem quòd potestas sit Filij hominis in terra remittendi peccata: (ait illi paralytico) Surge, accipe lectum tuum, & abi in domum tuam.

7 Et surgens abijt in domum suam:

8 Quum vidisset autem turba hæc, timuerũt, & glorificauerunt Deum quòd dedisset potestatem huiusmodi filijs hominum.

9 Et quum transiret Ieschua illinc, vidit hominem desidentem [3] in loco telonij cuius nomen Mattai, dixitque ei, [4] Sequere me. Et surrexit, abijt post eum.

10 Quumque accumberent in domo, venerunt publicani & peccatores multi, *&* accubuerunt cum Ieschua & cum discipulis eius.

11 Et quum vidissent Pharisæi, dixerunt discipulis eius, Quare cum publicanis, & peccatoribus cibum sumit magister vester.

12 Ieschua autem quum audisset, ait illis, Non opus habent sani medico, sed ij qui malè sunt affecti.

13 Ite, discite quid sit, Miserationem requiro ego, & non sacrificium. non enim veni vt vocarem iustos, sed peccatores.

14 Tunc accesserunt ad eum discipuli Iuchanan, & dixerunt, Cur nos & Pharisæi ieiunamus multũ, & discipuli tui nõ ieiunant?

15 Dixit illis Ieschua, Nunquid possunt filij [5] thalami ieiunare quandiu sponsus est cum illis? Venient autem dies quum tolletur ab illis sponsus, & tunc ieiunabunt.

16 Nemo immittit assumentum *panni* noui in vestem veterem, vt non auferat [6] plenitudo eius de illo vestimento, & fit ruptura maior.

17 Neque immittunt vinum nouum in vtres veteres, & non rumpantur vtres, & vinum effundatur, ac vtres pereant: sed mittunt vinum nouum in vtres nouos, & vtraq; conseruantur.

18 Quum autem hæc loqueretur cum illis, venit primas [7] quidam, *&* accedens adorauit eum, & ait, Filia mea iam mortua est: sed veni, pone manum tuam super eam, & viuet.

19 Et surrexit Ieschua & discipuli eius, & [8] sequuti sunt eum.

1 INgressus igitur nauigium, traiecit, & venit in [a] suam vrbem.

2 Et ecce, obtulerunt ei paralyticum in lecto proiectum: quumque [b] vidisset Iesus fidem eorum, dixit [c] paralytico. Confide fili, [d] remissa sunt tibi peccata tua.

3 Et ecce, quidam è Scribis dicebant apud se, [e] Iste blaphemat.

4 Et quum vidisset Iesus cogitationes eorũ, dixit, Quid cogitatis mala in cordibus vestris?

5 [f] Vtrum enim est facilius? dicere, Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge & ambula.

6 Vt autem sciatis authoritatem habere Filium hominis [g] in terra remittendi peccata (tunc dicit paralytico) Surge, tolle tuum lectum, & abi domum tuam.

7 Tunc *ille* surrexit, abijtq; domum suam.

8 Turba verò quum *hoc* vidisset, mirata est, & glorificauit Deum qui dedisset talem potestatem hominibus.

9 ¶ ‖ [2] Et quum prætergrederetur Iesus illinc, vidit quendam sedentem ad [h] telonium, qui Matthæus dicebatur: & dixit ei, Sequere me. Atq; *is* surgens sequutus est eum.

10 Et factum est quum Iesus accumberet domi *illius*, ecce, multi publicani & [i] peccatores qui venerant, simul accubuerunt cum Iesu & discipulis eius.

17 Quumque *id* vidissent Pharisæi, dixerunt discipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus edit doctor vester?

12 Iesus autem, quum *hoc* audisset, dixit eis, [k] ijs qui valent non opus est medico, sed malè habentibus.

13 Ite verò, & discite quid sit, [l] Miseratione volo, & [m] non sacrificiũ. nõ enim veni vocatũ iustos, sed peccatores ad resipiscentiam.

14 [3] Tunc adeunt eum discipuli Ioannis, dicentes, ‖ Quare nos & Pharisæi multùm ieiunamus, discipuli verò tui non ieiunant?

15 Et dixit eis Iesus, Num possunt [n] filii thalami lugere quandiu cum eis est sponsus? Aderunt autem dies quum tolletur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt.

16 [o] Nullus autem indit panniculum [p] impexum in vestimentum vetus: illud enim ipsius [q] supplementum tollit *aliquid* ex illo vestimento, & fit peior fissura.

17 Neque inijciunt vinum nouum in vtres veteres: alioqui rumpuntur vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt: sed immittunt vinum nouum in vtres recentes, & vtraque conseruantur.

18 ¶ [4] Hæc eo loquente ipsis, ecce, quidam præfectus *synagogæ* venit & [r] adorauit eum, dicens, Filia mea modò defuncta est: sed veni, & impone manum tuam super eam, ac viuet.

19 Tunc surgens Iesus sequutus est eum, & discipuli eius.

1 Ad verb. Cordatus sis אתה־לבב venit à לבב quod est cor. Sensus, Recipe cor. i. animum.

2 Ad verbum, בנפשהון, In anima sua, tritus Hebraismus.

3 Præpositio In, quæ notatur litera ב *beth* dictioni præfixa, omittitur, vt frequẽter in Hebræis quoque scriptis fit, præsertim autem quum dictio cui præfigenda erat, à litera ב *beth* incipit.

4 Ad verb. Veni post me. Hebraismus sæpe obseruatus.

5 Id est, Sponsi amici, quos in suum vsque thalamum admittit: qui alio nomine vocantur שושבינין *schuschebijnin*.

6 Id est, Frustum illud panni quod ad implendum foramen adhibebatur. Plenitudo, pro re quæ implet. Hebraismus.

7 Ad verba Vnus. Hebraismus.

8 Ad verb. Iuerunt post eum: antè obseruatum ex Hebraismo.

1 Peccata sunt ... ærumnarum afflictionum causæ, & ab vno Christo credentibus remittuntur.

a Capernaum ... vt inquit Theoph. Bethleem genuit, Nazareth educauit, Capernaum incolam habuit Christum.

Mar.2.13. luc.5.18.

b *Id est, ex manifesto signo cognoscens.*

c *Nonita Christus respexit eos qui portantem ferebant, quin eius quoque fidem intuitus fuerit.*

d *Vnica à malis omnibus liberatio est, Deum habere propitium.*

e *Blasphemare apud sacros scriptores est impiè loqui: ... disertiores Græci significat calumniari.*

f *Sensus est, ... nihilo facilius sit ... corpus emortuum ... getare, quàm ... peccata, ... non debet quid ... remittat is, qui ... illud præstiterit.*

g *Dicere voluit, ne procul quærenda ... remissio, ... quasi ad manum ... hominibus exhibitam.*

Mar.2.14. luc.5.27.

2 Christus ... les peccatores ... vocat, hypocritas ... fastuosos aspernatur.

h *Ad publicanorum mensam.*

i *Publicani ... cii, qui Iudææ ... prouincia vectigal ... peram suam Romanis ad exactionem tributorum locabant, & ... à reliquis Iudæis peccatores (id est, scelerati, perditi) vocabantur.*

k *Ironica ... in qua offendi ... cet peccatorum ... quia institiam ... rogant.*

l *Synecdoche. ... sub vna parte ... Etiam propheta ... quid humanitati ... fratribus debemus.*

m *Comparatiuè hoc dictum intellige.*

Mar.3.13. luc.9. ...

3 Aduersus ... æmulationem ... bus medijs.

n *Heb. qui ... ne sponsi ... familiares ...*

o *Hoc de ... teneris Christi ... lis, & discipl...*

... rigida, quàm vt pares essent ad ferendum intelligitur. p *Rudem, qui fulloni traditus non fuit.* q *Quod immissum est ad implendam fissuram ...*
Mar.5.22. luc.8.41. 4 Nullum est tam inueteratum vel insanabile malum, quod Christus vera fide tanquam manu, vel leuissimè tactus, protinus non sanet. 5 Christi potentiæ mors etiam ipsa cedit. r *Ciuilem honorem exhibuit: adoratio autem fuit Orientalibus ...*

20 (Et ecce mulier sanguinis profluuio laborans à duodecim annis, accedens à tergo, tetigit fimbriam vestimenti illius.
21 Dicebat enim apud se, Si solùm tetigero vestimentum eius, liberabor.
22 Iesus verò conuersus & intuitus eam, dixit (t Confide filia: fides tua te seruauit. Et liberata fuit mulier ab eo momento.)
23 5 Et quum venisset Iesus domum præfecti *synagogæ*, vidissetque v tibicines & turbam tumultuantem,
24 Dicit eis, Recedite: non enim mortua est puella, x sed dormit. Et deridebant eum.
25 Quum autem fuisset eiecta turba, ingressus, prehendit manum eius: & surrexit adolescentula.
26 Et exit hæc fama in totam illam regionem.
27 ¶ 6 Quumq; digrederetur illinc Iesus, sequuti sunt eum duo cæci, clamantes, & dicentes, Miserere nostri y fili Dauid.
28 Quum autem venisset z domum, adierunt eum cæci illi, & dicit eis Iesus, Creditis me hoc posse facere? Dicunt ei, Etiam Domine.
29 Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundum fidem vestram fiat vobis.
30 Et a aperti sunt oculi eorum: b & grauiter interminatus est eis Iesus, dicens, Videte nemo sciat.
31 At illi egressi c sparserunt eius famam in tota illa regione.
32 ¶ ‖ 7 Ipsis autem egredientibus, ecce, obtulerũt ei hominem mutum dæmoniacũ.
33 Et eiecto dæmonio loquutus est mutus: & mirata est turba, dicens, d Nunquam apparuit tale quidpiam in Israël.
34 ‖ Pharisæi verò dicebant, e Per principem dæmoniorum eiicit dæmonia.
35 Et circuibat Iesus vrbes omnes ac vicos, docens in synagogis eorum, & prædicans euangelium regni, & sanans quemuis morbum & quemuis languorem in populo.
36 ¶ ‖ 8 Quum vidisset autem turbam, f miseratione intima cõmotus est super eis, quòd essent dissipati, & disiecti quasi oues non habentes pastorem.
37 Tunc dicit discipulis suis, Ipsa quidem messis multa, operarii autem pauci.
38 Rogate igitur dominum messis, vt g emittat operarios in messem suam.

20 (Et ecce, mulier cuius sanguis profluxerat annis duodecim, venit à tergo illius, & tetigit extremitatem vestimenti eius.
21 Dixit enim 9 intra sese, Etiamsi tantummodo vestimentum eius tetigero, sanabor.
22 Ieschua autem conuersus vidit eam & dixit ei, 10 Bono sis animo filia mea: fides tua seruauit te. Et sanata est mulier illa hora.)
23 Et venit Ieschua in domum illius primatis, viditque 11 tibicines, & turbas quæ tumultuabantur.
24 Et dixit illis, 12 Secedite: puella enim non est mortua sed dormit. Et deridebant illum.
25 Et quum eiecisset turbam, ingressus apprehendit illam manu eius, & surrexit puella.
26 Et emanauit rumor hic in totam terram illam.
27 Et quum discederet Ieschua illinc, adhæserunt ei cæci duo, qui clamabant, ac dicebant, Miserere nostri fili Dauid.
28 Quumque venisset in domum, accesserunt ad eum illi cæci. dixit illis Ieschua, Creditis quòd ego possim hoc facere? Dicunt ei, Etiam Domine noster.
29 Tunc tetigit oculos illorum, & ait, Quemadmodum credidistis fiat vobis.
30 Et confestim aperti sunt oculi illorum: atque inhibuit eis Ieschua, & ait, Videte ne quis sciat.
31 Illi verò exiuerunt, *&* diuulgauerunt famam eius in tota terra illa.
32 Quum egressus esset Ieschua obtulerunt ei mutum in quo erat dæmonium.
33 Et postquam exiuisset dæmonium, loquebatur mutus: & admiratæ sunt turbæ, & dicebant, Quòd 13 nunquam fuit visum huiusmodi in Israel.
34 Pharisæi autem dicebant, Per principem dæmoniorum eiicit dæmonia.
35 Et circuibat Ieschua ciuitates omnes & vicos, ac docebat in synagogis eorum, prædicabatque euangelium regni, & sanabat omnes morbos & omnes dolores.
36 Quum vidisset autem Ieschua turbas, misericordia affectus est erga illas, quòd lassi essent & dissipati, sicut oues quibus non est pastor.
37 Et ait discipulis, Messis copiosa *est*, & operarii pauci.
38 Rogate igitur dominum messis vt extrudat operarios in messem suam.

t Singularis quidã fuit hic spiritus sancti impulsus: neque ad cõmunem regulam trahi debet.

t Hinc apparet fidem opus habere vt initio & simul nonnis adminiculis erigi, vt plus roboris acquirat.

5 Christi potentiæ mors etiam ipsa cedit.

v Non adhibebantur tibicines nisi morte comperta, quam scilicet exequias iam pararent quod faciebat Iudæi ad imitationem Gentium, qui putarent hoc esse solatium placandis manibus.

x Acsi diceret, Mox experrectam videbitis quam putatis mortuam.

6 Christus sanatis duobus cæcis, confirmat se esse mundi lucem.

y Dauidis filium quum confiteantur gratia eos aliquid apprehendisse certum est vnde ipsorum fidem quasi valde commendabilem laudat Christus.

z In illam domum, quam inhabitare solitus erat.

a Hebræi vocant occlusos, qui nihil vident: apertos, qui vident.

b Addita increpatione. Causa autem est, vel quòd alios testes miraculi habere volebat, vel in aliud tempus differre eius famã.

c Reprehensione digni sunt isti, qui inconsiderato zelo ante tempus hoc spargunt.

Luc.11.14.

7 Exemplum potestatis Christi in diabolum.

d Hyperbolicũ est. Nam hæc vox non fuit meditata sed quæ ex admiratione subitò erupit.

Infra 12.24. marc.3.22. luc.11.15.

e Hinc apparet impuros spiritus diabolo, tanquam capiti subiici, sicut contrà caput electorum est Christus. *Marc.6.6. luc.13.22.* *Mat.6.34.* 8 Etiamsi cessent ordinarii pastores Christus tamen Ecclesiæ suæ curam non abiecit. f *Ex intimis visceribus profecta.* *Luc.10.2. iohan.4.36.* g *Ad verb. eiciat. Nam in tam sancto opere homines sunt tardissimi.*

9 Ad verb. In anima sua. Hebraismus.

10 Ad verb. data sis: vt antè annotauimus in hoc capite.

11 Tibicines, Syrè זמרא *zemare*, a זמר *zamar*, Tibia cecinit. quo vtitur hic Euangelista; & infr. 11.17. Porro mos fuit valde antiquus apud Iudæos, tibicines adhibere ad luctum mortuorum, quos Talmudistæ vocant חלילין *chalilin*, id est, aulœdos, a חליל *chalil*, tibia. De hac consuetudine multa sparsim leguntur in Talmudicis libris, & in scriptis Rabbinorum: præsertim autem in Talmud Hierosolymitano, tractatu De benedictionibus, cap. 3. & in tractatu De Sabbato, cap. 23. & in Baba Mezia, cap. 6. item in Rabbi Schelomonis comment. in Ezechielem, cap. 25. vbi dicit, יש דברים שעושין אותם לאבל ולשמחה אבל אין ענינם שוה וכן חלילין לכלה ולמת Id est, Sunt quæ adhiberi consueuerunt ad luctum, & ad lætitiam: sed non est in eis par ratio, cuiusmodi sunt aulœdi pro sponsa & pro mortuo.

12 Ad verb. Secedite vobis. Heb. quod exprimunt Galli, *Retirez vous.*

13 Ad verb. Ab aliquando non. Vide quæ de eo annotauimus cap. 7. 23.

CAPUT X.

1 *Apostolis datur gratia sanitatum.* 5 *Mittuntur ad prædicandum Euangelium.* 13 *Pax.* 14 *Pulueris excussio.* 16 *Afflictio.* 22 *Perseuerantia.* 23 *Fuga.* 28 *Timor.* 29 *Passeres duo.* 30 *Capilli.* 32 *Confiteri Christum. Pax, Gladius.* 35 *Dissidia.* 37 *Amor parentum.* 38 *Crux.* 39 *Perdere animum.* 40 *Recipere euangelistam.*

1 TVnc 1 aduocatis duodecim discipulis suis, a dedit eis potestatem aduersus spiritus impuros, vt eiicerent eos, & sanarent omnem morbum & omnem languorem.
2 Porrò duodecim Apostorum nomina sunt hæc: b primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Iacobus fi-

1 ET vocauit duodecim discipulos suos, & dedit illis potestatem aduersus spiritus immundos, vt eiicerent eos, & vt sanarent omnem dolorem & morbum.
2 Illorum autem duodecim Apostolorum nomina sunt hæc: Primus illorum Schemeun, qui vocatur Cipha, & Andrauas frater e-

Mar.3.13. luc.9.1.

1 Mittitur Apostoli ad prædicandũ Euangeliũ in Israel.

a Hic quum Euangelij præcones & signorum ministros Christus dedit & coniunctim ... ostendit miracula nihil aliud esse quam doctrinæ suæ sigilla, quare falsarii sunt, qui verbum à miraculis separant. b *Theoph. primos dicit Petrum & Andream dictos, quòd primi vocati fuerint.*

lius

lius Zebedæi, & Iohannes frater eius:

3 Philippus, & Bartholomæus: Thomas, & Matthæus ille publicanus: Iacobus *filius* Alphæi, & Lebbæus, cognominatus Thaddæus.

4 Simon [c] Cananites, & Iudas [d] Iscariotes, qui etiam prodidit eum.

5 Hos duodecim misit Iesus, & addidit eis mandata, dicens, In [e] viam gentium ne abieritis, & in vrbem Samaritanorum ne ingrediamini.

6 Sed proficiscimini potius ad [f] oues perditas domus Israel.

7 [2] Profecti verò proclamate, dicentes, Appropinquauit regnum cœlorum.

8 [3] Ægrotos sanate, leprosos purgate, mortuos excitate, dæmonia eiicite, dono accepistis, dono date.

9 [4] [g] Ne comparate aurum, neque argentum neque æs in zonis vestris:

10 Neque peram ad iter, neque binas tunicas, neque soleas, neque [h] baculum. nam dignus est [i] operarius alimento suo.

11 ¶ ‖ [5] In quamcunque verò vrbem aut vicum introieritis, exquirite quis in ea sit [k] dignus: & illic [l] manete vsquedum exeatis.

12 Introeuntes autem domum, [m] salutate eam.

13 Et si quidem fuerit domus digna, venito [n] pax vestra super eam: sin autem non fuerit digna, pax vestra ad vos revertitor.

14 ‖ Et quicunque non exceperit vos, neque audierit sermones vestros, exeuntes domo aut vrbe illa, ‖ [o] excutite puluerem pedum vestrorum.

15 Amen dico vobis, tolerabilior erit conditio terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die iudicii, quàm vrbis illius.

16 [6] Ecce ‖ ego mitto vos vt [p] oues in medium luporum: estote igitur prudentes vt [q] serpentes, & [r] simplices vt columbæ.

17 Cauete autem ab [s] hominibus: tradent enim vos in consessus, & in conuentibus suis flagellabunt vos.

18 Sed & ad præsides ac reges ducemini mea causa, *vt hoc sit* [t] eis & gentibus testimonium.

19 ¶ ‖ Sed quum tradent vos, ne estote soliciti quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis illo momento quod loquamini.

20 Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, *is est* qui loquitur in vobis.

21 ‖ Tradet autem frater fratrem ad mortem & pater filium, & insurgent liberi in parentes, & morte multandos eos curabunt.

22 Et eritis exosi omnibus propter nomen meum: ‖ verùm qui sustinuerit ad finem vsque, is seruabitur.

eius: & Iaakub filius Zabdai, & Iuchannan frater eius.

3 Et Philippus & Bar-Tulmai, & Thauma, & Mattai publicanus: & Iaakub filius Chalphai & Labbi qui cognominatus est Taddi:

4 Et Schemeum Zelotes, & Iehuda [1] Secharuita, is qui prodidit illum.

5 Hos duodecim misit Ieschua, & præcepit eis, ac dixit, In viam profanorum ne abieritis, & in ciuitates Samariæ ne ingrediamini.

6 Ite autem potius ad oues quæ perierunt de domo Isiraiel.

7 Et dum proficiscimini vos, prædicate, & dicite, Quòd appropinquauerit regnum cœlorum.

8 Morbidos sanate, & leprosos mundate, & mortuos suscitate, & dæmonia eiicite: gratis accepistis, gratis date.

9 Ne comparetis aurum neque argentum, neque æs in [2] crumenis vestris.

10 Neque viatorium saccum ad iter, neque binas tunicas, neque calceamenta, neque virgam. dignus est operarius cibo suo.

11 In quamcunque autem vrbem aut ciuitatem vos intratis, interrogate quisnam dignus sit in ea: atque illic estote donec exeatis.

12 Et quum ingredimini in domum, [3] salutate domesticos.

13 Et si *ita* sit quòd digna sit domus, pax vestra veniet super eam: & si non sit digna, pax vestra ad vos sese conuertet.

14 Qui autem non excipit vos, neque audit sermones vestros, quum exitis ex ædibus aut ex ciuitate illa, [4] excutite puluerem ex pedibus vestris.

15 Et ammin dico vobis, Quòd terræ Sedom & Amora erit tollerabilius in die iudicii quàm ciuitati illi.

16 Ecce ego mitto vos velut oues inter lupos: estote igitur prudentes veluti serpentes, & synceri sicut columbæ.

17 Cauete autem à filiis hominum. tradent enim vos [5] in concilia & in synagogis suis flagellabunt vos.

18 Et ante præsides & reges adducent vos propter me, in testimonium ipsorum & Gentium.

19 Quum autem tradiderint vos, ne sitis soliciti quomodo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini.

20 Non enim estis vos qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri loquetur in vobis.

21 Tradet autem frater fratrem suum ad mortem, & pater filium suum, & insurgent filii aduersus parentes suos, & morte afficient eos.

22 Et eritis exosi ab omni homine propter nomen meum. Is autem qui perseuerauerit vsque in finem, ipse [6] viuet.

c *Ad differentiam Simonis Petri.*

d *Vir Kerioth, id est, Keriothites. Kerioth autem erat in tribu Iuda, Iosue. 15.25.*

e *Ad exteras & prophanas gentes.* *Act. 13.46.*

f *Perditi dicuntur, qui tamen legitimi vitæ æternæ erant heredes donec salutem in Christo recuperent.*

Luc. 10.9.11.

2 Summa Euangelii siue prædicationis Apostolicæ.

3 Miracula, verbi appendices.

Marc. 6.8. luc. 9.3. & 22.35.

4 Abiiciendæ sunt Verbi ministris quæcunque solicitudines vel tantillum possint eos remorari.

g *In hanc profectionem, sub. Quia vult eos nullis impedimentis retineri, & simul aliquem percipere gustum prouidentiæ Diuinæ. nam ex illis domum reuersis quærit Dominus, ecquid illis in via defuerit, Luc. 22.35.*

h *Baculum intelligit qui oneri sit ferendo.*

1. Tim. 5.18.

i *quasi dicat. Qui vos elegit & mittit Christus etiam de alimento prouidebit.*

Luc. 10.8.

k *Ad vos recipiendos.*

l *Ne mutate hospitium, quod etiam ad festinationem spectat.*

m *Salutatio enim quidam est ad colloquendum ingressus.*

n *Ex Hebræorum idiotismo, qui pacis nomine omnia fausta intelligunt.*

Marc. 6.11. luc. 9.5. Act. 3.51. & 16.8.

o *Excussio pulueris erat quasi anathematis symbolum, ac si testatum fecissent Apostoli, tam pollutos esse loci incolas, vt contagione sua terram inficerent.*

6 Christus docet quomodo se gerere debeant ministri sub cruce.

Luc. 10.3. p *Versabimini in summo discrimine.* q *Serpentes quum se exosos sentiant, solicitè declinant ac refugiunt homines sibi aduersos.* r *Qui ne iniuriam quidem vlciscamini, nedum inferatis. Ex iis autem animantium naturis admixtis, nec sinit prudentiam fieri malitiosam, nec simplicitatem amentem: sed vnam virtutis formam quam maximè licuit, ex ambobus exquisitè constituit.* s *Nam in causa religionis, homo homini solet esse ferè semper lupus.* t *Vt sint inexcusabiles, id est Aduersus eos & Gentes.* *Marc. 13.11. luc. 12.11.*

incurrente symbolo anathematis, voluit vt testarentur quam essent ... qui oblatam salutem respuerent. Vsitatum enim erat in ea gente verbis ... di externa symbola adiungere ad magis percellendum. Non absimile ... Nehemiæ cap. 5. 13. legitur: videlicet Nehemiam excussisse oram ... ti sui in testimonium contra eos qui fidem datam violarant. ... bum. In domum iudiciorum, id est, In locum vbi exercentur iudicia. ... pro salus erit.

23 Qu...

y In quam ingressi eritis.
x Non vt vitent periculum, sed vt properent tanto magis alibi spargere Euangelii semen.
y Ad finem deduxeritis.
Luc.6.40.
ioh.13.16.& 15.20.
Infrà 12.24.
z Fuit Acaronitarum idolum, quod appellare possumus Dominum muscarum, vel quòd propter victimarum copiam, muscarum examine templum eius scateret, vel quòd auxilium aduersus muscas quæ loco infestæ essent, petitum esset ab idolo.
Marc.4.22.
luc.8.17.& 12.2.
a Prouerbiale dictum, hic tamen ad salutis doctrinam specialiter restringi debet.
b Propalàm & in editioribus locis. erant enim olim quemadmodum etiam hodie in illis regionibus ædium summa ita fabricata vt in illis ambulare & versari possent sicut legitur Deut.22.8.
c Quantumuis immanes & saui tyranni non sunt vobis metuendi.
d Quarta vnciæ parte.
e Non interuenien te patris vestri decreto.
1.Reg.14.45.
act.27.34.
Marc.8.38.
luc.9.26.& 12.8.2.
tim.2.12.
f Confessionis publicæ necessitas & præmium.
f Me confessione liberâ agnouerit. Hic confessio Christi in præcipuo Dei cultu censetur.
g Euangelii prædicationem ciuilia dissidia consequuntur.
Luc.12.51.
h Christus qui propriè pacis autor, est tamen barbaris pro[...]
i Dilectione multum non improbat Christus modo ne obrutum quæ illi debetur, humanus amor obruat.

23 Quum autem persequentur vos in v ea vrbe,x fugite in aliam. Amen enim dico vobis, nequaquam y obieritis vrbes Israelis quin venerit Filius hominis.
24 ¶ || Non est discipulus supra doctorem, neque seruus suprà dominum suum.
25 Sufficiat discipulo vt sit sicut doctor suus, & *vt* seruus *sit* sicut Dominus suus. si ipsum patremfamiliâs z Beelzebub vocarunt, quanto magis domesticos eius?
26 Itaque ne eos timete. a nihil enim est opertum quod non futurum sit vt retegatur, & nihil occultum quod non futurum sit vt cognoscatur.
27 Quod dico vobis in tenebris, dicite in luce: & quod in aurem auditis, proclamate b supra domos.
28 c Et ne timete *vobis* ab iis qui trucidant corpus, animam autem non possunt trucidare: sed timete potius eum qui potest & animam & corpus perdere in gehenna.
29 Nónne duo passerculi d assario væneunt, & vnus ex eis non cadet in terram sine patre vestro?
30 Vestri verò etiam || capilli capitis omnes numerati sunt.
31 Ne igitur timete: vos multis passerculis præstatis.
32 || 7 Quisquis igitur f agnoscit me coram hominibus, agnoscam & ego eum coram Patre meo qui est in cælis.
33 Quisquis autem abnegauerit me coram hominibus, abnegabo eum & ego coram Patre meo qui est in cælis.
34 ¶ 8 || g Ne existimate me venisse missurum pacem in terram: non veni missurus pacem, sed gladium.
35 || Nam veni facturus vt desideat filius à patre suo, & filia à matre sua, & nurus à socru sua.
36 Et inimici hominis *erunt, qui sunt* domestici ipsius.
37 ¶ || 9 h Qui amat patrem aut matrem supra me, non est me dignus: & qui amat filium aut filiam supra me, non est me dignus.
38 || Et qui non accipit crucem suam, ac ponè sequitur i me, non est me dignus.
39 || Qui k inuenerit animam suam, perdet eam: & qui perdiderit animã suam mea causa, inueniet eam.
40 || 10 Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui misit me.
41 11 Qui recipit Prophetam l nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet: & qui recipit iustum nomine iusti, mercedem iusti accipiet.
42 || Et quicunque potum dederit vni ex his m paruis poculum frigidę solum nomine discipuli, amen dico vobis, non perdiderit mercedem suam.

23 Quum persequuntur vos in vrbe 7 hac, fugite in aliam. Ammin enim dico vobis quòd non 8 absolueritis omnes ipsas vrbes domus Israel, donec veniat filius hominis.
24 Non est discipulus qui sit præstantior magistro suo, neque seruus domino suo.
25 Sufficit ipsi discipulo vt sit sicut magister suus, & 9 seruo, sicut dominus suus. si dominum domus vocarunt 10 Beal-Zebub, quanto magis domesticos eius.
26 Ne igitur metuatis ab eis: non enim est quicquam quod latet, quod non sit reuelandum: & quod occultatur, quod non sit cognoscendum.
27 Quicquid dico vobis in tenebris, id vos dicite in luce, & quicquid in aures vestras audistis, 11 prædicate in tectis.
28 Et ne metuatis ab iis qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere, metuite autem potius ab eo qui potens est vt animam & corpus perdat in 12 Gihanna.
29 Non duo passeres venduntur 13 Assari? & vnus ex illis sine Patre vestro non cadit super terram.
30 Vestri autem etiam capilli capitis vestri omnes numerati sunt.
31 Ne igitur metuatis: passeribus enim multis præstantiores estis.
32 Quisquis ergo confitebitur me coram filiis hominum, confitebor eum ego quoque coram Patre meo qui est in cœlis.
33 Qui verò negauerit me coram filiis hominum, negabo eum ego quoque coram Patre meo qui est in cœlis.
34 Ne arbitremini quòd venerim vt mittam 14 tranquillitatem in terram: non veni vt immitterem tranquillitatem, sed gladium.
35 Veni enim vt dissidere faciam virum aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, & nurum aduersus socrum suam.
36 Et inimici viri, domestici eius.
37 Qui diligit patrem aut matrem amplius quàm me non est dignus me: & qui diligit filium aut filiam amplius quàm me, non est dignus me.
38 Et omnis qui non accipit crucem suam, & 15 sequitur me, non est dignus me.
39 Qui inuenit animam suam, perdet eam: & qui perdiderit animam suam propter me inueniet eam.
40 Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, eum qui me misit recipit.
41 Qui recipit Prophetam in nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipit: & qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipit.
42 Et quisquis ad bibendum prębet vni ex his pusillis poculum frigidarum *aquarum* tantùm nomine discipuli, ammin dico vobis quòd non perdet mercedem suam.

7 Puto erratum fuisse à typographo, & positum הדא pro הדא vna: sed tamen quia sensus non variatur nihil mutare volui, præsertim quũ eodem modo legatur in manuscripto.
8 Ad verb. vertis. Porro absoluere ciuitates, est perficere munus ad quod exequendum in eas missi fuerant, Gallica phrasis propè ad hãc accedit *Vous n'aurez point fait en toutes les villes de la maison d'Israel.*
9 In Talmud, tractatu De benedictionibus, cap.9, similis sententia legitur, דיו לעבד שיהא כר בו, Sufficit seruo vt sit sicut dominus suus.
10 Execrandi Acaronitarum idoli nomine, Christi miracula infamant, quũ doctrinæ autoritatem, cuius illa sigilla erant minime dubia, euerterent. Vide 1.Samuel.5.10. 2.Reg.1.3.
11 Veterum & ædificiorum & præconiorum morem attingit, nam vt præcones longe lateq; vocem spargerent conscendebant tecta plana. Vide Deut.22.8. & Esaia 15.3.
12 De hac voce, quod satis erat annotauimus suprà: cap. 5.22.
13 De valore Assar, vide in finem cap. 12. Marci.
14 Syra vox שינא, respondent radici Hebrææ שאן mutatumque est א in י iod, vt sæpe fit, non modo in diuersis linguis, sed etiam in eadem.
15 Ad verb. Venit post me. Hebraism sæpe obseruatus.

Infrà, 16.24. marc.8.34. luc.9.23. & 14.27. i *Ad verb. retro me. Quòd notandum est, vt qui Deum colunt [...] à se excogitato, intelligant sese non sequi Christum sed illi praire velle.* Infrà, 16.25. mar.8.35. luc.9.24. & 17.33 ioh.12.25. k *Seruauerit [...] is est, qui præsenti vitæ consuluerit. Seruare autem vitam dicuntur qui illam ex discrimine eximunt: & hæc dicuntur ex vulgi opinione, quòd eos perire putat qui moriuntur, quoniam de futura vita non cogitat.* Luc.10.16. ioh.13.20. 10 Deus sacri ministerii est autor & vindex. 11 Nullum officium Christo impensum perit. l *Vt Prophetam.* Marc.9.41. m *Qui coram mundo sunt viles & abiecti.*

Caput XI.

2 *Iohannes mittit discipulos ad Christum.* 7 *Testimonium Christi de Iohanne.* 13 *Lex & Prophetæ*

phetæ. 18 Christus & Iohannes. 21 Corazin, Bethsaida. 25 Euangelium reuelatum paruulis. 28 Fatigati & onerati à Christo inuitantur.

1 ET factum est quum finem fecisset Ieschua præcipiendi duodecim discipulis suis, progressus est illinc ad docendum & prædicandum in ciuitatibus illorum.

2 Iuchannan autem quum audiuisset [1] in domo vinctorum, opera Christi, misit [2] per manum discipulorum suorum.

3 Et dixit illi, Tune es ille qui venit, aut alióśne expectemus?

4 Respondit Ieschua, & dixit illis, Ite, renuntiate Iuchannan ea quæ auditis & videtis.

5 Ceci vident, & claudi ambulant, & leprosi mundantur, & surdi audiunt, & mortui resurgunt, & pauperes accipiunt euangelii nuntium.

6 Et beatus is qui non fuerit offensus in me.

7 Quum autem abiissent, cœpit Ieschua dicere turbis de Iuchannan, Quid exiistis in desertum ad videndum? arundinem quæ à vento agitatur?

8 [3] Alioqui, quid exiistis ad videndum? hominem qui vestibus mollibus vestitur? Ecce qui mollibus vestiuntur, [4] *in* domo regum sunt.

9 Alioqui, quid exiistis ad videndum? Prophetam? Etiam, dico ego vobis, & excellentiorem quàm Prophetam.

10 Ipse enim est de quo scriptum est, Ecce, ego mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui diriget viam ante te.

11 Ammin dico vobis quòd non surrexit inter natos hominum, qui maior sit Iuchânan Baptista: minor autem in regno cælorum, maior est eo.

12 A diebus autem Iuchannan Baptistæ, & vsque nunc, regnum cælorum cum violentia accipitur, & violenti rapiunt illud.

13 Omnes nanque Prophetæ & Lex vsque ad Iuchannan prophetauerunt.

14 Et, si vultis vos, recipite quòd is est Ælias qui venturus erat.

15 Cui sunt aures vt audiat, audiat.

16 [5] Cui autem assimilabo generationem hanc? Similis est pueris qui sedent in foro, & acclamant sodalibus suis,

17 Ac dicunt, Cecinimus vobis, & non saltastis: vlulauimus vobis, & non [6] planxistis.

18 Venit enim Iuchannan, qui non comedit neque bibit: & dixerunt, Dæmonium est illi:

19 Venit filius hominis comedens & bibens, & dicunt, Ecce, homo edax & potor vini, & amicus publicanorum & peccatorum. [7] Et iustificata est sapientia à cultoribus suis.

20 Tunc cœpit Ieschua exprobrare ciuitatibus illis in quibus editæ fuerant virtutes eius plurimæ, neque conuersæ fuerant.

1 ET [1] factum est quum finem fecisset Iesus [a] præcipiendi duodecim discipulis suis, digressus est illinc vt doceret, & prædicaret in vrbibus [b] eorum.

2 ‖Iohannes autem quum audisset in vinculis opera Christi, missis duobus ex discipulis suis,

3 Dixit ei, Túne is es qui venturus erat, an alterum expectabimus?

4 Et respondens Iesus dixit eis, ite & renuntiate Iohanni quæ auditis & videtis.

5 Cæci visum recipiunt, & claudi ambulant, leprosi mundantur, & surdi audiunt, mortui excitantur, & [c] pauperibus euangelizatur.

6 Et beatus est qui [d] non fuerit offensus in me.

7 [2] Illis autem abeuntibus, cœpit Iesus dicere turbæ de Iohãne, [e] Quid exiistis in desertum spectatum? arundinem quæ agitetur à vento?

8 Sed quid exiistis visuri? hominem mollibus vestibus amictum? ecce, qui gerunt molles vestes [f] in domibus regum sunt.

9 Sed quid exiistis vt videretis? Prophetam? certè dico vobis, etiam amplius quàm Prophetam.

10 Iste enim est de quo scriptum est, ‖Ecce ego mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui [g] præparabit viam tuam coram te.

11 Amen dico vobis, non est suscitatus inter eos qui gignuntur è mulieribus, [h] quisquam maior Ioanne Baptista: sed qui est minimus in [i] regno cælorum, maior eo est.

12 ‖Porrò, [k] à diebus Ioannis Baptistæ vsque nunc, regno cœlorum [l] vis adfertur, & [m] violenti rapiunt illud.

13 Nam omnes Prophetæ & ipsa Lex vsq; ad Ioannem [n] prophetarunt.

14 Et, si vultis recipere, ‖ipse est Elias ille qui venturus erat.

15 [o] Qui habet aures ad audiendum, audiat.

16 ‖ [3] Sed cui assimilabo [p] generationem hanc? [q] Similis est puerulis qui sedent in foris: & acclamant sodalibus suis,

17 Ac dicunt, Tibia cecinimus vobis, & non saltastis: [r] lamentati sumus vobis, & non planxistis.

18 Venit enim Ioannes [s] nec edens nec bibens, & aiunt, Dæmonium habet.

19 Venit Filius hominis [t] edens ac bibens, & dicunt, Ecce homo edax & vini potor, publicanorũ amicus & [v] peccatorum. [x] [4] Sed iustificata est sapientia à filiis suis.

20 ¶‖ [5] Tunc cœpit *ita* exprobrare vrbibus in quibus editæ fuerant plurimæ virtutes ipsius, quòd non resipuissent.

1 Præpositio non est expressa, vt sæpe non exprimitur, sicut annotauimus in cap. 9.9.

2 Hebraismus sæpe obseruatus.

3 Ad verb. Et si non. Hebraismus frequens si vt in sequenti versu.

4 Præpositio reticetur, sicut in principio, cap. ex Hebraismo.

5 Familiarissimũ est Hebræis, Chaldæis & Syris scriptoribus, vt parabolas incipiant ab interrogationibus, vt videre licet in Talmud Hierosolymitano, tractatu De benedictionibus, cap 2. & in commentariis Bibliorum sæpe.

6 Pulchra est in Syra lingua allusio in vocibus Saltastis & Planxistis: sunt enim ambæ eiusdem radicis, nec differunt nisi coniugatione tantum.

7 Id est, Quocunque modo, & à quouis proponatur huius ætatis hominibus sapientia & doctrina salutis, id fit absque profectu, habet tamẽ Deus suos electos quibus ea peculiariter destinata est: vnde etiam filii sapientiæ dicuntur qui eam iustificant, approbant, colunt & religiosè obseruant.

1 Christus ex suis operibus probat se esse promissum illum Messiam.

a *Præceptis instituendi suos.*

b *Discipulorum, id est, in Galilea, vnde plerique eorum oriundi erant Act. 2.7.*

Luc. 7.18.

c *Pauperes euangelizantur, id est, pauperibus annuntiatur Euangelium.*

d *Qui ex me non ceperit offendiculi occasionem.*

2 Quæ conuenientia, quodque discrimen inter Prophetarum ministerium, Ioannis præconium, & plenam Euangelii lucem à Christo allatam.

e *Admonet Christus operam lusisse eos qui Iohannis causa in desertum profecti erant, nisi aduerterent eius ministerium & doctrinam.*

f *Admonet falso affirmari prophetas in gratia & fauore principum, quia illic vt plurimum regum adulatores.*

Malac. 3.1.

g *Vt solet fieri principibus, quo maiore pompa eis occurratur.*

h *Magnitudo ad docendi munus refertur.*

i *Nouus est ecclesiæ status in quo Dei gloria elucet: comparantur non personæ, sed doctrinæ genera, præconiũ Iohannis cum Lege & Prophetis, & illo rursus clarissima illa Euangelii prædicatio.*

Luc. 16.16.

k *Heb. id est, tempore quo Iohannes Baptista prædicare cœpit.*

l *Id est, quodam impetu quodam in illud perrumpitur.*

m *Sensus est, tantam magnus concursus, etsi violenter homines irruant ad occupandum Dei regnum.*

n *Futura vaticinati sunt, nunc præsentia & perspicue cernuntur.*

Mal. 4.5.

o *Hoc solet, quoties*

ria tractat, simul tamen admonet hæc ab iis non capi quòd nimis surdi sint. *Luc. 7.31.* 3 Nulli peruicaciores Euangelii hostes quàm iis bus charissimum esse oportuit. p *Ætatem istam, siue seculum, pro hominibus istius ætatis, vel seculi.* q *Accusatur gura peruersitas seculi, quod neque duris neque mollibus moueretur.* r *Lugubres cantiones cecinimus.* s *Hoc dicit, quia illi erat victus ratio, vt qui etiam à cibis vulgaribus abstineret.* t *Id est promiscuo more viuens.* v *Vt suprà 9.10.* x *gnoscunt Euangelii sapientiam, quum illud recipiunt.* 4 Quod plerique repudiant, electi amplectuntur. *Luc. 10.13.* 5 gethi Euangelium oblatum suo maximo malo reiiciunt; quod paruulis cedit saluti.

y Iudæi vicinos Tyrios & Sidonios pro insensis Dei contemptoribus habebant.
z Veterum fuit cōsuetudo in sacco & cinere lugere.
Luc. 10. 21.
a Heb. id est, orationem continuans, nemo enim interrogauerat.
b Ministerio Christi qui vnicus est interpres vniuersæ veritatis rerum diuinarum.
c Hac particula declarat se in Patris cōsilio acquiescere.
d Sola voluntas Dei iustitiæ norma.
Ioh. 3. 35. 8. & 6. 46.
e Nulla nisi in vno Christo vera Dei notitia, nulla animi tranquillitas.
e Omnia sibi à patre tradita esse dicit, vt sciamus in ipso habitare Deitatis plenitudinem.
f Hoc dicit ne sua missio perperam æstimetur ex hominum iudicio.
g Quia filius, quatenus viua est patris imago, eum quodammodo exhibet visibilē in sua persona.
h Refocillatio quam promittit, in gratuita peccatorum remissione sita est, quæ sola nos tranquillat.
Ier. 6. 16.
1. Ioh. 1. 3.

21 Væ tibi Chorazin, væ tibi Bethsaidam. nam si y in Tyro & Sidone editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud vos, olim z cum sacco & cinere *sedentes* resipuissent.

22 Quin etiam dico vobis, Tyro & Sidoni tolerabilior erit conditio in die iudicii quàm vestra.

23 Et tu Capernaum, quæ es vsque ad cœlum sublata, vsque ad inferos deprimêris. nam si Sodomis editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud te, mansissent vsque ad hodiernum diem.

24 Quinetiam dico vobis, 3 terræ Sodomorum tolerabilior erit conditio in die iudicii quā tua.

25 ‖ In illo tempore a respondens Iesus dixit, Gloriam tibi tribuo Pater, domine cœli & terræ, quòd absconderis hæc à sapientibus & intelligentibus, & ea b detexeris infantibus.

26 c Etiam, Pater, d quia ita placuit tibi.

27 ‖ 6 e Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & f nemo nouit Filium, g nisi Pater: neque Patrem quisquam nouit, nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius retegere.

28 Venite ad me omnes qui fatigati estis & onerati, & ego faciam h vt requiescatis.

29 Tollite iugum meum super vos, & discite à me quòd mitis sim & humilis corde: & inuenietis requiem animabus vestris.

30 Iugum enim meum i facile est, & onus meum leue est.

21 Et dicebat, Vę tibi Caurazin, væ tibi Bethzaida: quoniam si in Tzor & in Tzaidan editæ fuissent virtutes hæ quæ æditæ fuerunt in vobis, iam olim in 8 sacco & in cinere cōuersæ fuissent.

22 Attamen dico vobis quòd Tzor & Tzaidan erit tolerabilius in die iudicii quàm vobis.

23 Et tu Kephar-Nachum, ea es quæ vsque ad cœlos exaltata fuisti: vsque ad foueam deprimêris. quia si in Sedom editæ fuissent virtutes hæ quę editæ fuerunt in te, mansisset vsque in hunc diem.

24 Veruntamen, dico tibi quòd terræ Sedom erit tolerabilius in die iudicii quàm tibi.

25 In illo tempore 9 respondit Ieschua, & dixit, Confiteor tibi, Pater mi, Domine cœlorum & terræ, quod absconderis hęc à sapientibus & prudentibus, & reuelaueris ea paruulis.

26 Certè Pater mi, quia sic fuit beneplacitum coram te.

27 Omnia tradita sunt mihi à Patre meo: & nemo nouit Filium nisi Pater, neque Patrē quisquam nouit nisi Filius, & cui beneplacitum erit Filio vt *id* reuelet.

28 Venite ad me omnes vos laborantes, & sustinentes onera, & ego refocillabo vos.

29 Tollite 10 iugum meum super vos, & discite a me quòd mitis sim, & sim humilis in corde meo: & inuenietis requiem animabus vestris.

30 Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue est.

8 Cinere aspergi & sacco operiri antiquos consueuisse in grauiori luctu, adeo frequenter in sacris literis occurrit vt opus non sit pluribus probare.

9 Id est, Loquutus est, Hebr. frequens.

10 Tam doctrina quàm castigationes quæ ab ea dependent in veteri etiam Testamento Iugum vocantur: vnde sumpta est hæc metaphora, Thren. 3. 9. Rabbinis etiam vsitatissima, vt in פרקי אבות *Pirke aboth*, cap. 3. ad quam fortasse respexit Psalmista, Psa. 2. 3. Disrūpamus vincula eorum, &c.

i Quod facile ferri potest: nam mandata eius grauia non sunt, quia omne quod genitum est ex Deo vincit mundum, hæc autem victoria, est fides.

Caput XII.

1 *Discipuli spicas vellunt.* 6 *Misericordia, sacrificium.* 10 *Arida manus sanatur.* 12 *Sabbathis benefaciendum.* 22 *Dæmoniacus sanatur* 25 *Regnum diuisum.* 31 *Peccatum Blasphemiæ.* 33 *Arbor bona & mala.* 34 *Viperarum progenies.* 41 *Niniuitæ.* 42 *Regina Sabæ.* 48 *Veri parentes Christi.*

Mar. 2. 23. Luc. 6. 1.
Deut. 23. 25.
1 De vera sanctificatione Sabbathi, & eiusdem abrogatione.
a Per id tempus. Hic autem ve bis indicatur, hanc historiam non narrari iuxta temporis seriem, sic vt cōstat ex Mar. & Luca.
b Hebræi panes faciarum vocant, quia coram Domino apposita sabbatho ... in aurea mensa, huic cultui cōsecrata, Leuit. 24. 6.
c Intelligit iure communi.
Exod. 29. 33.
Leuit. 8. 31. & 24. 9
Num. 28. 9.
d Sacerdotes qui Dei opus faciunt sabbatho, tamen Legem non violant: ergo multo minus sabbathi Dominum, sabbathum violare.
e Perstringit Pharisæos, quia non reputent quorsum mandata sint, & in quem finem spectet: ceremonias ... charitatis officia pro nihilo ducant. Mar. 3. 2. Luc. 6. 6.

1 ‖ 1 a ILLO tempore ibat Iesus sabbatho per sata: discipuli verò ipsius esuriebant, cœperuntque vellere spicas, & edere.

2 Pharisæi verò quum *hoc* vidissent, dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt quod non licet facere in sabbatho.

3 Ipse verò dixit eis, Non legistis ‖ quid fecerit Dauid quum esuriret ipse, & ii qui erant cum eo?

4 Quomodo introierit domum Dei, & panes b propositicios ederit, quibus vesci non erat ipsi licitum, neque iis qui cum eo erant, sed ‖ sacerdotibus c solis.

5 Aut non legistis in ‖ Lege, sabbathis sacerdotes in templo d sabbathum profanare, & inculpabiles esse?

6 Dico autem vobis *quendam* templo maiorem hic esse.

7 e Quod si nossetis quid sit ‖ Misericordiam volo f & non sacrificium, non condemnassetis insontes.

8 Nam Dominus est etiam sabbathi Filius hominis.

1 IN illo tempore ibat Ieschua in sabbatho 1 *in* loco seminum, & discipuli eius esuriebant, & cœperunt 2 vellere spicas, & comedebant.

2 Pharisæi autem quum vidissent illos, dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt id quod non licet facere in sabbatho.

3 Ipse autem dixit illis, Non legistis quid fecerit Dauid, quum esuriret, & illi qui erant cum eo?

4 Quomodo ingressus est in domo Dei, & panem mensæ Domini commedit ipse cui non licebat comedere, neque illis qui cum eo erant, nisi sacerdotibus tantum?

5 Aut non legistis in Lege, quòd sacerdotes in templo Prophanant ipsum sabbathum, & quòd irreprehensibiles sunt?

6 Dico autem vobis quòd maior templo est hic.

7 Si autem sciretis quidnam sit, Beneficientiam volo, & non victimam, non condemnaretis eos qui irreprehensibiles sunt:

8 3 Dominus enim sabbathi est filius hominis.

1 Id est, In agro sato.
2 Ad ver. Et cœperunt vellentes: est participium pro Infinitiuo, Hebræorum more.
3 Hæc Christi doctrina vetustis etiam patrum traditionib. explicatur & confirmatur, quamuis enim alioquin rigidiores sint in sabbathi obseruatione, tamen disertis verbis tradunt, סכנת נפשות דוחה את השבת Item & פקוח נפש דוחה את השבת, hoc est, Periculum animarum [discrimen mortis] pellit sabbathum. Vide Talmud volumine de sabbatho & de circumcisione.

f Commune omnium ætatum vitium quod ceremoniis addicti

9 Et progressus est illinc Ieschua, & venit in synagogam illorum.
10 Et vir 4 quidam erat ibi cuius arida erat manus. Et interrogabant illum, ac dicebant, Nunquid licet in sabbatho sanare? 5 vt accusarent eum.
11 Ipse autem dixit illis, Quisnam ex vobis est vir cui sit 6 ouis vna, & si inciderit in 7 foueam in die sabbathi non apprehendat & erigat ipsam?
12 Quanto autem excellentior est filius hominis quam ouis? Quapropter licitum est in sabbatho facere quod bonum est.
13 Tunc dixit illi homini, Extende manum tuam. Et extendit manum suam, & restituta est 8 socia sua.
14 Et egressi sunt Pharisæi, & consilium ceperunt aduersus eum quomodo perderent ipsum.
15 Ieschua autem cognouit, & secessit illinc. Et 9 sequutæ sunt eum turbæ multæ, & sanauit eos omnes.
16 Prohibuitque eis ne se manifestum facerent.
17 Vt compleretur id quod dictum fuerat 10 per manum Isaiæ Prophetæ, qui dixit,
18 Ecce seruus meus, in quo mihi complacitum est: dilectus meus, in quo delectatur anima mea. Spiritum meum ponam super illum, & iudicium populis predicabit.
19 Non contendet, & non clamabit, neque quisquam audiet vocem eius in plateis.
20 Arundinem quassatam non confringet, 11 & lucernam crepitantem non extinguet: donec proferat iudicium ad victoriam.
21 Et in nomine eius Gentes sperabunt.
22 Tunc obtulerunt ei dæmoniacum 12 quendam, qui erat mutus & cæcus: & sanauit illum, ita vt mutus & cæcus loqueretur & videret.
23 Et admirabantur 13 vniuersæ turbæ, ac dicebant, Numquid hic est filius Dauid?
24 Pharisæi autem, quum audiuissent, dixerunt, Hic non eiicit dæmonia nisi per 14 Beal-Zebub principem dæmoniorum.
25 Ieschua autem cognouit cogitationes eorum, & dixit illis, Omne regnum quod diuiditur aduersus seipsum, destruetur: & omnis domus aut ciuitas quę diuiditur aduersus seipsam, non stabit.
26 Et si Satanas Satanam eijcit, 15 aduersus seipsum diuisus est: quomodo igitur staret regnum eius?
27 Et si ego per Beal-Zebub eiicio dæmonia, filii vestri per quem eijciunt illa? propter hoc, illi erunt vestri iudices.
28 Et si per Spiritum Dei ego eiicio dæmonia, appropinquauit vobis regnum Dei.
29 Alioqui, quomodo potest quis intrare in domum potentis, & vasa eius diripere, nisi prius vinxerit ipsum potentem? & tunc domum illius diripiet.
30 Qui non est mecum, contra me est: & qui non congregat mecū, 17 spergendo spargit.
31 Propterea dico vobis quod omnia peccata & conuitia remittentur filiis hominū: conuitium autem quod est contra spiritum, non remittetur filiis hominum.
32 Et quicunque dixerit verbum aduersus

4 Ad verb. Vnus. Hebraismus iam sæpè obseruatus.
5 Ad verb. Perunlgarent obtrectationem eius: sicut obseruauimus suprà, cap.4.3.
6 Syra vox ערבא aliis linguis inusitata, legitur autem eodem sensu Luc. quoque 15.3. & Ioh. 1.3. & 2.14. & 10.3. atque hic in versu sequenti, & alibi in nouo Testamento sæpius.
7 כחברא pro בחפרא voce vsitatissima Hebræis, sed Syri פ mutant in ב, similis organi literā.
8 Id est, Altera manus. Hebraismus.
9 Ad verb. Iuerunt post eum. Hebraismus antè sæpe obseruatus.
10 Id est, Ministerio. Hebraismus antè sæpè obseruatus.
11 Pro lino posuit lucernam, cui ex lino ellychnium parari solet. Ex diuersa autem nota moribundam describit lucernam qua crepitet: sensu autem eodem.
12 Ad verb. Vnū, Hebraismus.
13 Erat ברלהחון: sed alterum e duob. ה he redundat; quapropter ברלהון posuimus, & ita habet manuscriptus codex.
14 Vide de Beal-zebub, Matth. 10.25.
15 Ad verb. Aduersus animam suam, Hebraismus.
17 Pro prorsus spargit. Hebraismus.

9 ¶ ‖ 2 Et digressus illinc venit in synagogam eorum.
10 Et ecce, quidam *illic* erat manum habens aridam: & interrogarunt eum dicentes, Licetne sabbathis *quempiam* sanare? vt accusarent eum.
11 Ipse verò dixit eis, Quis erit ex vobis qui habeat ouem vnam, & si ea inciderit sabbatho in foueam, non apprehendat eam & erigat?
12 Quantum autem homo præstat oui? Itaq; licet sabbathis benefacere.
14 Tunc dicit homini illi, Extende manum tuam. Et *u* extendit, estque restituta sana vt altera.
14 ¶ 3 Pharisæi verò egressi ceperunt consilium aduersus eum, vt eum perderent.
15 Iesus autem cum *hoc* nosset, g secessit illinc, sequutaque est eum turba multa, sanauitque eos omnes.
11 Et interminatus est eis ne ipsum palam facerent:
17 Vt impleretur quod dictum erat per Esaiam prophetam dicentem,
18 Ecce seruus meus, quem elegi: dilectus meus, in quo acquiescit anima mea: ponā Spiritum meum, super eū, & h iudicium Gentibus annuntiabit.
19 i Non litigabit, neque clamitabit, neq; audiet quisquam in plateis vocem eius.
20 Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet, vsquedum k proferat ad victoriam iudicium.
21 l Et in ejus nomine Gentes sperabunt.
22 ‖ 4 Tunc oblatus est ei dæmoniacus cæcus & mutus: & sanauit eum, adeò vt qui cæcus ac mutus *fuerat*, & loqueretur & videret.
23 Et obstupuit m tota turba, dicebatque, Nónne iste est Filius ille Dauid?
24 Pharisæi verò quum *hæc* audissent, dicebant ‖ Iste non eiicit dæmonia nisi per Beelzebul principem dæmoniorum.
15 5 Iesus autē quū sciret cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum n dissidens aduersus sese, vastatur: & omnis vrbs aut domus dissidens aduersus seipsam, non stabit.
26 Sed si Satanas Satanam eiicit, aduersus seipsum dissidet: quomodo ergo stabit regnum eius?
27 Et si ego per Beelzebul eiicio dæmonia, o filii vestri per quem eiiciunt? propterea ipsi erunt vestri p iudices.
28 Sin autem per Spiritum Dei ego eiicio dæmonia, nempe peruenit ad vos regnum Dei.
29 q Nam quomodo potest aliquis ingredi domum potentis *alicuius*, & r vasa eius diripere, nisi primò vinxerit potentem illum, & tunc domum illius diripiet?
30 Qui non est mecum, aduersum me est: & qui non cogit mecum, spargit.
31 Propterea dico vobis, quoduis peccatum & blasphemia remittetur hominibus: 6 blasphemia verò in f Spiritum non remittetur hominibus.
32 Et quisquis loquutus fuerit aduersus Fili-

Mar.3.1 Luc.6.6.
2 Legales ceremonias cum dilectione proximi minimè pugnare.
3 Quatenus & quo respectu cedendum indomito impiorum furori.
g *Id est, se ab eorum conspectu subduxit ne acueret eorum rabiem.*
Esa.42.1.
h *Officium Christi breuiter designat propheta quum fore prædicit vt iudicium Gentibus proferat. Iudicii autem nomine compositum statum intelligit, quia videlicet à Christo vera religio erat inter Gentes promulganda, eiectis superstitionibus. Quod vbicunque fit, ibi regnare dicitur Dominus, & iudicare, id est, rebus præesse, & illas moderari.*
i *Non erit tumultuosus Christi aduentus quia regio apparatu splendoreque externo carebit.*
k *Cum vi quadam (frustra obsistente, mundo & Satana) feret sententiam & iudicium, qua se victorem declaret omnium inimicorum suorum.*
l *Etiam gentibus Christi gratia communis erit.*
Sup.9.32. luc.11.14
4 Manifestissima etiam veritas, impiorum calumniis est obnoxia: sed ea nihilominus est fortiter asserenda.
m *Græcum verbū significat præ admiratione apud se non esse, & de statu mentis deiici, vnde ecstasis.*
Sup.9.34 mar.3.2. luc.11 17.
5 Christi & Satanæ regna simul consistere non possunt.
n *In partes distractum, vnde nascuntur seditiones.*
o *Heb. vestrates vel vestri, siue de discipulis hoc intelligamus siue de exorcistis illis quorum exemplum refertur act.19.13.*
p *Vestra vitia (etiam tacentes) virtutibus suis condemnabunt.*
q *His verbis significat Christus frustra homines liberationem sperare, donec violento conflictu subactus fuerit satan.*
r *Res & suppellectilem, Hebraism.*
Mar.3,29. luc.12 10. 1.Ioh.5.13.
6 De blasphemia in Spiritum sanctum.
f *Probro afficiunt spiritum Dei, qui obstinata malitia eius gratiam & virtutem*

oppugnent id est, qui habitantem in ipsis spiritum scientes extinguere conantur: qui contra proprium animi sensum, eius donis, & virtuti obtrectant.

hominis, remittetur ei: quisquis autem fuerit loquutus aduersus Spiritum sanctum, non remittetur ei [t] neque in hoc seculo, neque in futuro.

33 Aut [v] facite arborem bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem putrem, & fructum eius putrem, nam è fructu arbor cognoscitur.

34 ¶ 7 Progenies viperarum, quomodo possitis, bona loqui, quum sitis mali? || [x] nam ex redundantia cordis os loquitur.

35 Bonus homo è bono thesauro cordis profert bona: & malus homo ex malo thesauro profert mala.

36 Sed dico vobis, quodcunque [y] verbum otiosum loquuti fuerint homines, de eo reddituros rationem in die iudicii.

37 Ex sermonibus enim tuis * iustificaberis, & ex [z] sermonibus tuis condemnaberis.

38 8 Tunc responderunt quidam è Scribis ac Pharisæis, dicentes, Magister, velimus ex te signum videre.

39 Ipse verò respondens dixit eis, Gens mala & [a] adulterina signum requirit, sed signum non dabitur ei nisi signum illud Ionæ prophetæ.

40 || Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tres dies & tres noctes, ita erit filius hominis in [b] corde terræ tres dies & tres noctes.

41 9 Niniuitæ resurgent in iudicio cum Gente ista, & condemnabunt eam: quòd || ipsi resipuerint ad prædicationem Ionæ: & ecce, plus quam Ionas *est* in hoc loco.

42 || Regina [c] Austri surget in iudicio cum gete ista, & condemnabit eam: quòd venerit à [d] terminis terræ vt audiret sapientiam Solomonis, & ecce, plus quàm Solomon *est* in hoc loco.

43 || Cæterùm quum impurus spiritus exierit quopiam, [e] ambulat per arida loca, quærens requiem: & non inuenit.

44 Tunc dicit, [f] Reuertar domum meam, vnde exiui. Et quum venit, inuenit *eam* vacantem, [g] versam & ornatam.

45 Tunc proficiscitur, & accipit secum [h] septem alios spiritus peiores quam ipse *sit*. || & ingressi habitant illic, fitque vltima conditio hominis illius deterior priore. ita etiam erit genti huic malæ.

46 ¶ || 10 Quum autem adhuc loqueretur turbæ, ecce, mater & fratres eius adstiterunt foris, quærentes eius colloquium.

47 Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris adstant, quærentes tuum colloquium.

48 Ipse verò respondens dixit illi qui *hoc* ei dixerat, Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei?

49 Et protensa manu sua in discipulos suos, dixit, 11 Ecce mater mea & fratres mei.

50 Quisquis enim fecerit [i] quod vult Pater meus qui est in cœlis, is est meus frater, & soror, & mater.

---

filium hominis, remittetur illi: quicunque autem aduersus Spiritum sanctum dixerit, non remittetur illi neque in sæculo hoc, neque in sæculo futuro.

33 Aut facite arborem bonam, & fructus eius bonos: aut facite arborem vitiosam & fructus eius vitiosos, à fructibus enim suis cognoscitur arbor.

34 Progenies viperarum, quomodo potestis vos bona loqui, qui estis mali? Ex his enim quæ abundant in corde, loquitur os.

35 Homo bonus ex thesauris bonis profert bona: & homo malus ex thesauris malis profert mala.

36 Dico enim vobis quòd de omni verbo otioso quod dixerint filii hominum, reddituri sunt rationem in die iudicii.

37 Ex dictis enim tuis iustificaberis, & ex dictis tuis condemnaberis.

38 Tunc responderunt quidam ex legisperitis, & ex Pharisæis, & dixerunt illi, Præceptor, volumus videre ex te signum.

39 Ille autem respondit, & dixit eis, Generatio mala & adultera signum quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Iaunan prophetæ.

40 Sicut enim fuit Iaunan in ventre piscis tribus diebus ac tribus noctibus: sic erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.

41 Homines Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt eam: quòd ipsi conuersi sint per prædicationem Iaunā: & ecce, qui maior est Iaunan, hic *est*.

42 Regina Austri surget in iudicio cum generatione hac, & condemnabit eam: quòd venerit à limitibus terræ vt audiret sapientiam Scheleiemum, & ecce, excellentior quam Scheleiemum *est* hic.

43 Quum autem spiritus immundus egreditur à filio hominis, circumambulat loca in quibus non sunt aquæ: & quærit quietem, & non inuenit.

44 Tunc dicit, Reuertar in domum meam ex qua egressus sum. Et venit, reperit esse [18] vacantem, & versam, & præparatam.

45 Tunc abit, accipit secum septem spiritus alios qui se deteriores sunt: & ingrediuntur, & habitant in ea, & fit finis hominis illius peior quàm principium eius. sic erit generationi huic prauæ.

46 Quum autem ipse loqueretur turbis, venerunt mater eius & fratres eius, stantes foris, & quærentes vt loquerentur cum eo.

47 Dixit autem ei [19] quidam, Ecce, mater tua & fratres tui stant foris, & quærunt vt loquantur tecum.

48 Ipse autem respondit, & dixit ei qui renuntiauerat sibi, Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei?

49 Et extendit manum suam in discipulos suos, & dixit, Ecce mater mea, & ecce fratres mei.

50 Quisquis enim facit voluntatem patris mei qui in cælis est, ipse est frater meus, & soror mea, & mater mea.

---

t Nec in hac vita, nec post mortem, id est, nunquam.

v Id est, aut agnoscite hominem esse & bonum, aut me malum esse, ut prouinde malè agere.

7 Hypocritæ tandem ipsi suo testimonio produnt.

Luc. 6.45.

x Sic misticum veteri prouerbio lingua volaris character mentis.

y Vane & inutiles, ut quibus plerique abundant.

z Sermo peruersus indicium est latentis malitiæ, vel demum ad damnandum hominem sufficit.

* i. Absolueris.

Inf. 16.1. luc. 11.29 1. cor. 1.22.

8 Aduersus præposteros miraculorū flagitatores.

a Illegitima, quæ defecit à fœdere Abrahæ, vel quia reliquit verum Dei cultum.

Iona. 2.1.

b In sepulchro, id est, in visceribus terræ.

9 Docet Christus suo Iudæorum exemplo, nullos esse infeliciores quam qui accensum in se Euangelii lumen extinguunt.

Ion. 3.5.

3. Reg. 10.1.

2. par. 9.1.

c Meridiei. Loquitur autem de Regina Sabæi, Sabæorum quæ regio Iudææ respectu est meridionalis, 1. Reg. 10.

d Saba enim sita est in extremo Arabiæ felicis litore, ad fauces sinus Arabici.

Luc. 11.24.

e Metaphoricè hoc dictum quia tristè diabolo exilium est, & siquidè deserto simile extra homines habitatur.

f Sensus est: Nunquam locum in nobis magis commodum Satanæ esse, quam dum Christo valere iusso illum hospitem admittimus.

g Id est, mundatam scopis. Similitudo sumpta ab iis quos munditia & nitor in hospitio delectat.

h Septenarius numerus hic indefinitè vt alibi sæpè capitur.

Heb. 6.4. & 10.26.

2 pet. 2.20.

Mar. 3.31.

luc. 8.20.

10 Docet Christus suo exemplo omnia esse gloriæ Dei postponenda.

11 Nulli nobis coniunctiores quàm qui sunt domestici fidei.

i Fidem præcipuè commendat, quæ sanctæ obedientiæ fons est & origo.

18 דסריק חמים ומצבת Id est, Ab habitatore vacuam: nitidam & adornatam. Vox quam vertimus [versam] peculiaris est linguæ Syræ, nec facilè inuenitur in aliis scriptoribus. in nouo verò Testamēto recurrit in eodem sensu, Luc. 11.25. atque eiusdem est derivationis ac significationis vox חמא Luc. 15.8.

19 Ad verb. Homo. Hebraismus.

CAPUT XIII.

1 *Parabola seminantis.* 11 & 34 *Cur in parabolis loquutus Christus.* 18 *Expositio parabolæ,*

24 Parabola zizaniorũ. 31 Grani sinapis. 33 Fermenti. 44 Thesauri absconditi. 45 Margaritæ. 47 Sagenæ iactæ in mare. 53 Christus à Nazarenis non suspicitur.

1 IN illo autem die egressus est Ieschua è domo, & sedit iuxta littus maris.

2 Et congregatæ sunt ad illum turbæ multæ, adeò vt ingrederetur, & sederet in naui, & vniuersa turba staret iuxta littus maris.

3 Et multum loquebatur cum illis in parabolis, & dicebat, Ecce, egressus est seminator ad seminandum.

4 Et quum seminaret, fuit quod caderet [1] iuxta viam: & venerunt aues, & comederunt ipsum.

5 Et aliud cecidit super petram ita vt non esset terræ multum: & eadem hora [2] exortum est, propterea quòd nulla esset profunditas terræ.

6 Quum autem ortus est sol, [3] calorem sensitet, quia non erat ei radix, exaruit.

7 Et aliud cecidit [4] *in* locum spinarum: & ascenderunt spinæ suffocauerunt ipsum.

8 Et aliud cecidit in terram bonam, & dedit fructus: [5] est quod *dedit* centum, & est quod sexaginta, & est quod triginta.

9 Is cui sunt aures vt audiat, audiat.

10 Et accesserunt discipuli eius, & dixerunt ei, Quare in parabolis loqueris cum illis?

11 Ipse autem respondit, & dixit eis, Quia vobis est datum nosse mysterium regni cœlorum, illis autem non est datum.

12 Ille enim cui est, dabitur & reddetur abundantior: & cui non est, [6] etiam id quod est ei auferetur ab eo.

13 Propterea in parabolis loquor cum illis, quia vident & non vident: & audiunt ac non audiunt, neque intelligunt.

14 Et completur in illis vaticinium Isaiæ, qui ait, Quòd audiendo audietis, & non intelligetis: & videndo videbitis, & non cognoscetis.

15 Incrassatum enim est cor populi huius, & auribus suis grauiter audierunt, & oculos suos [7] clauserunt: vt non viderent oculis suis, & audirent auribus suis, & intelligerent corde suo, & conuerterentur, & sanarem eos.

16 Vestri autem beati sunt oculi qui vident, & aures vestræ quæ audiunt.

17 Ammin enim dico vobis, quòd multi prophetæ & iusti concupiuerunt vt viderent id quod videtis vos, & non viderunt: & audire id quod auditis vos, & non audiuerunt.

18 Vos autem audite parabolam seminis,

19 Omnis qui audit sermonem regni, & non intelligit ipsum, venit Malus & rapit sermonem seminatum in corde eius: hoc est quod seminatum erat [8] iuxta viam.

20 Id autem, quod supra petram seminatum fuit, est is qui audit sermonem, & eadem hora cum gaudio excipit illum.

21 Non est autem illi radix in eo, sed temporarius est: & quum fuerit afflictio aut persequutio propter sermonem, continuò offenditur.

22 Quòd autem [9] *in* loco spinarum seminatũ fuit, is est qui audiuit sermonem: & cura se-

1 ILlo [1] verò die egressus Iesus domo, sedit apud mare,

2 ‖ Et coacta est ad eum turba multa, adeò vt nauigium ingressus sederet: tota autem turba supra litus stabat.

3 Et loquutus est eis multa per [a] parabolas, dicens, Ecce, *quidam* sator exiit seminatum.

4 Et in seminando, alia quidem ceciderunt secundum viam: & venerunt volucres, & deuorauerunt ea.

5 Alia verò ceciderunt in petrosa, vbi non habebant terram multam: & statim exorta sunt, propterea quòd non habebant profundam terram.

6 Sole autem exorto ardore tacta sunt, & propterea quòd non habebant radicem, exaruerunt.

7 Alia verò ceciderunt in spinas: & [b] assurrexerunt spinæ, & suffocauerunt ea.

8 Alia verò ceciderunt in terram bonam, & ediderunt fructum, aliud quidem centena, aliud verò sexagena, aliud verò tricena.

9 [c] Qui habet aures ad audiendum audiat.

10 Tunc accedentes discipuli dixerunt ei, Quare per parabolas loqueris eis?

11 [2] Ipse verò respondens dixit eis, [d] Quia vobis datum est nosse mysteria regni cœlorum, illis autem non est datum.

12 ‖ Quisquis enim habet, [e] dabitur ei, & amplius habebit: quisquis autem non habet, etiam quod [f] habet tolletur ab eo.

13 Propterea per parabolas loquor eis, quia (videlicet) videntes, non vident, & audientes non audiunt, nec intelligunt.

14 Itaque completur in ipsis prophetia Esaiæ, quæ dicit, Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non [g] cernetis.

15 Crassum factum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis suis conniuerunt, ne quando cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & [h] conuertantur, & sanem eos.

16 ¶ [3] Vestri verò beati sunt oculi, quòd videant: & aures vestræ, quòd audiant.

17 ‖ Amen enim dico vobis, multi Prophetæ & iusti desiderarunt videre quæ videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.

18 Vos igitur audite parabolam eius qui seminat.

19 ‖ [i] Quoties [k] quispiam audit sermonem de [l] regno illo, & intelligentiam non intrudit, venit ille Malus, & rapit quod satum est in [m] corde ipsius: is est qui iuxta viam [n] semen excepit.

20 Qui verò in petrosa semen excepit, is est qui sermonem audit, & eum statim cum gaudio excipit.

21 Non habet autem radicem in sese, sed [o] temporarius est: ortaque oppressione vel persecutione propter sermonem, statim offenditur.

22 Qui verò in spinas semen excepit, is est qui sermonem audit: sed solicitudo seculi huius,

1 Ad verb. Iuxta manum, vel locum viæ. Hebraismus frequens.

2 Syrum verbum, שוח propriè conuenit è terra nascentibus: & significat, E terra prodire. quod ideo annotare libuit, quia à nostris lexicis prætermittitur. quanquam Rabbi Nathan, autor ערוך Talmudici, ipsum adducit in radice שוח, atque exemplis aliquot hanc eius esse significationem confirmat.

3 Ad verb. Calefactum est.

4 Reticetur præpositio ex Hebraismis, vt ante obseruauimus cap. 9. 9. Quanquam possit בית positum esse loco בין inter: quod sæpe fit in Syra & Chaldæa lingua, tuncque vertendum est, Et aliud cecidit, inter spinas &c.

5 Pro, Aliud centum, & aliud sexaginta, & aliud triginta: & eodem modo paulo infrà.

6 Id est, Quod putat sibi esse, vt declarat Lucas cap. 8. 18.

7 Syre, עמץ ab Hebræo עצם, per literarum transpositionem. Significat autem Claudere, occludere. Quo verbo, ita literis transpositis, etiam Chaldæi scriptores frequenter vtuntur.

8 Ad verb. Iuxta manum vel locum viæ: vt antè obseruauimus. Hebraismus.

9 Cum præpositionis reticentia, vel בית pro בין interpositur: vt paulo ante obseruauimus vt vertendum sit, Inter spinas.

1 Christus [...] posito [...] mate, declara[...] vitæ impari [...] in mundo [...] videlicet plerique vel non admittunt, vel adolescere [...] sinant.

Marc. 4. 1. luc. 8. 5.

a i. (comparationes & similitudines [...] quamuis plerumque [...] de qua agitur [...] tamen quam [...] metaphoram [...] tuãt, ænigmatic[...]

b Excreuerunt.

c Alii sunt [...] alii sunt surdi, [...] men suæ industriæ [...] tant sibi aures [...] mant homines, [...] domino perfer[...]

2 Intelligentiæ & fidei donum [...] proprium electorum [...] reliquis iusto Dei [...] dicio excæcatis.

d Huius discrimi[...] nis non alia reperi[...] causa, nisi quòd [...] vocat Deus quos [...] tuitò elegit.

Infra 25. 29.

e In filiis [...] pletãdis nunquam [...] tigatur Deus.

f Etiam quod [...] putat habere.

Esa. 6. 9. mar. 4. 12. luc. 8. 10. ioh. 12. 40. act. 28. 26. rom. 11. 8.

g Perspicientia [...] animi, etiam [...] tionem intelligit.

h Heb. id est, [...] scant.

3 Potior est [...] clesiæ præsentis [...] ditio, quam Patrum qui fuerunt sub le[...]ge.

Luc. 10. 24.

i Summa est: [...] ctrinam Euangelii [...] instar seminis [...] est, non vbique esse [...] ctiferam: quia non semper in terram [...] dam & benè cultam incidit.

k Ad verb. [...] audiente, vt [...] lic not. ad tempus [...] ad personam refer[...]

l Cælesti, & [...]

m Satio ista [...] ditionem refertur [...] intelligentiæ, [...] cordis fiat [...] siue excipiatur [...] animo, siue non, [...] tamen seminis [...] seminat.

n Ad verb. [...] Homo enim hic [...] satus, vt ager [...]

o Ad [...] temporaneus, [...] quasi certi tempori[...]

huius, & p fallatia diuitiarum suffocat sermonem qui sit fructus expers.

23 Qui verò in terram bonam excepit semē, is est qui sermonem audit, & intelligentiam intendit, qui videlicet fructum fert: editq; alius quidem centena, alius sexagena, alius verò tricena.

24 q Aliam parabolam proposuit eis, dicens, Simile est regnum cœlorum homini seminanti bonum semen in agro suo.

25 Quum autem dormirent homines, venit eius inimicus, & seminauit zizania inter triticum: & abiit.

26 Quum verò germinasset herba, & fructum edidisset, tunc apparuerunt etiam zizania.

27 Accedentes autem serui patrisfamilias, dixerunt ei, Domine, nónne bonum semen seminasti in tuo agro? vnde ergo habet zizania?

28 Ille verò dixit eis, Inimicus quispiam hoc fecit. Serui autem dixerunt ei, Vis igitur abeamus & colligamus ea?

29 At ille dixit, Nón, ne colligendo zizania, eradiceris simul cum eis triticum.

30 Sinite vtraque simul crescere vsq; ad messem: & tempore messis dicam messoribus, Colligite primùm zizania, & ligate ea in fasciculos, ad exurendum ea: triticum verò cogite in horreum meum.

31 ¶ Aliam parabolam proposuit eis, dicens, s Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod acceptum quispiam seminauit in agro suo.

32 Quod minimum quidem est omnium seminum: quum autem excreuerit, maximū est olerū, & arborescit: adeò vt veniant volucres cœli, & q nidulentur in ramis ipsius.

33 ¶ Aliam parabolam loquutus est eis *dicens*, Simile est regnum cœlorum r fermento, quod acceptum mulier indit in farinæ s satis tribus, vsquequo fermentaretur tota.

34 Hæc omnia loquutus est Iesus per parabolas ad turbam: & t absque parabola nihil loquutus est eis:

35 Vt compleretur quod dictum fuit per Prophetam, dicentem, v Aperiam per parabola os meum: eructabo occultata à iactis fundamentis mundi.

36 Tunc dimissa turba, venit domum Iesus: & adierunt eum discipuli eius, dicentes, Edisfere nobis parabolam zizaniorū agri illius.

37 6 Ipse verò respondens, dixit eis, qui seminat bonum semen, est Filius hominis.

38 Ager autem, est mundus: bonum verò semen sunt x filii regni: zizania verò, sunt filii illius Mali.

39 Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus: messis verò, consummatio seculi est: messores autem, Angeli sunt.

40 Sicut ergo colliguntur zizania, & igni exuruntur: ita erit in consummatione seculi huius.

41 Mittet Filius hominis y Angelos suos, qui colligent ex ipsius regno omnia z offendila, & eos qui a dant operam iniquitati.

42 Proiicientque eos in b fornacem ignis, illic erit fletus, striderque dentium.

43 Tunc iusti fulgebunt vt sol, in regno Patris sui. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

---

culi huius, & deceptiones diuitiarum suffocant ipsū sermonē, & infrugifer redditur.

23 Cæterum illud quod in bonam terram seminatum fuit, is est qui audit sermonem meum, & intelligit: & reddit fructus, & facit 10 est qui centum, & est qui sexaginta, & est qui triginta.

24 Aliam parabolam proposuit illis, & dixit, Simile est regnum cœlorum viro qui seminauit semen bonum in agro suo.

25 Et quum dormirent homines, venit inimicus illius, & seminauit 11 zizania inter triticum, & abiit.

26 Quū autem protulisset herbam, & fecisset fructus, tunc conspecta sunt etiam zizania.

27 Et accesserunt serui domini domus, & dixerunt illi, Domine noster, nónne bonum semen seminasti in agro tuo? vndenam sunt in eo zizania?

28 Ille autem dixit eis, Homo inimicus fecit hoc. Dicunt ei serui eius, Vis tu *vt* euntes 12 colligamus ea?

29 Ille autem dixit eis, Ne, dum colligetis zizania, eradiceris cum illis etiam triticum,

30 Sinite *vt* crescant ambo pariter usque ad messem: & in tempore messis dicam messoribus, Colligite prius zizania, & ligate ea *in* fasciculos vt comburantur: triticum verò colligite in horrea mea.

31 Aliam parabolam proposuit eis, & dixit, Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod accipiēs homo seminauit in agro suo.

32 Et illud est minimum omnium seminum: postquam autem excreuit, maximū est omnium olerū, & 13 fit arbor: adeò vt venientes aues cœlorum nidulentur in 14 ramis illius.

33 Aliam parabolam dixit illis, Simile est regnum cœlorum fermento illi quod accipiens mulier, recondidit in tribus satis farinæ donec totum fermentaretur.

34 Hæc omnia loquutus est Ieschua per parabolas ad turbas, & sine parabolis non loquebatur cum illis.

35 Vt compleretur id quod dictum fuerat 15 per Prophetam, qui dixit, Aperiam os meum in parabolis, & eructabo abscondita quæ *fuerunt* antè fundationem mundi.

36 Tunc dimisit Ieschua turbas, & venit in domum. Et accesserunt ad eum discipuli eius, & dixerunt ei, Explica nobis parabolam illam zizaniorum & agri.

37 Ille autem respondit, & dixit illis, Is qui seminauit bonum semen, est Filius hominis.

38 Et ager est mundus: semen autem bonum, filii sunt regni: zizania autem, sunt filii illius Mali.

39 Inimicus autem qui seminauit ea, est Satanas: messis verò est consummatio mundi: messores autem, Angeli.

40 Sicut igitur colliguntur zizania & comburuntur igni, sic erit in consummatione seculi huius.

41 Mittet Filius hominis Angelos suos, & colligent è regno illius omnia scandala, & omnes facientes iniquitatem.

42 Et conicient illos in fornacem ignis: ibi erit ploratus & stridor dentium.

43 Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno Patris sui. Is cui sunt aures vt audiat, audiat.

---

10 Pro, Alius centum: vt paulo antè.

11 Græcam vocem retinet, sicut etiam infrà.

12 נבב à נגבא, quod respondet Hebræo קשש, Collegit, est autem tertia thematis, qua erat ב, mutata in א, quod etiam in Hebræa lingua in geminatis aliquando fit, vt concursus similium literarum vitetur.

13 In Talmud Ierosolymitano, in tractu De angelo agri cap. 2. legitur quendam Simonem filium Halaphta, retulisse se habere in prædio suo plantam sinapis tantæ magnitudinis vt ipse in summitatem ramorum eius posset conscendere, veluti in ficum. Item alius ibidem refert de alia planta sinapis cuius tres essent rami, quorum vnus incuruatus fuit ad vmbraculum faciendum figulis qui sub eo in æstate operabantur. ex quo ramo tandem tres cabi seminis fuerunt collecti, id est, dimidius modius. Quamuis autem eximia fuerit terræ sanctæ vbertas, nolim tamen pro compertis obtrudere: tantùm protuli vt locum aliqua ex parte illustrarem.

14 בסוכיה. Est sicut Hebraicum סנסנים: & est frequenter in vsu apud scriptores Hebræos & Talmudicos, imò etiam in Biblis reperitur, sed scriptum est cum ש quod literæ ס æquiualet, Iud. 9.48.& 49.

15 Ad verb. Per manum Prophetæ.

16 יקירת דמיא, Ad verb. Charam pretiis.i Chari pretii, Hebraismus.

17 Ad ver. Qui parvus sit, hoc est, Abiectus & infimi gradus.

44 Rursum simile est regnum cælorum thesauro qui est absconditus in agro, quem quũ inuenit homo, abscondit quoque, & præ gaudio, abiens vendit quicquid est ei, & emit agrum illum.

45 Rursum, simile est regnum cœlorum homini mercatori qui quærebat margaritas optimas.

46 Quum autem inuenit margaritam vnam 16 prætiosam, abiens vendit quicquid est ei, & emit eam.

47 Rursum simile est regnum cœlorum verriculo quod projectum est in mare, & ex omni genere congregat.

48 Et quum impletum est, subduxerunt ipsum ad littus maris, & sedentes, collegerunt: & bonos iniecerunt in vasa, malos autem proiecerunt foras:

49 Sic erit in consummatione seculi: exibunt Angeli, & separabunt malos è medio iustorum.

50 Et projicient illos in fornacem ignis: ibi erit ploratus & stridor dentium.

51 Ait illis Ieschua, Intellexistis omnia hæc? Dicunt illi, Etiam Domine noster.

52 Dixit illis, Propterea omnis legisperitus qui edoctus est ad regnum cœlorum, similis est homini domino domus, qui depromit è thesauro suo noua & vetera.

53 Et factum est vt postquam finisset Ieschua sermones hos, digrederetur illinc,

54 Et veniret in ciuitatem suam. Et docebat illos in synagogis illorum, ita vt mirarentur, & dicerent, Vnde huic sapientia hæc & virtutes?

55 Nonne hic est filius fabri? nonne mater eius vocatur Mariam, & fratres eius, Iaakub, & Iussi, & Schemeun, & Ihuda?

56 Et sorores eius omnes nonne apud nos sunt? vnde huic hæc omnia?

57 Et offendebantur super eo. Ipse autem Ieschua dixit illis, Non est propheta qui sit 17 expers honoris, nisi in ciuitate sua & in domo sua.

58 Et non edidit ibi virtutes multas, propter incredulitatem illorum.

44 ¶ 7 Rursus, simile est regnum cœlorum thesauro occultato in agro: quem inuentum, homo occuluit, & præ gaudio quod accipit [c] ex eo, subducit *sese*, & omnia quæ habet vendit, emitque agrum illum.

45 Rursus, simile est regnum cœlorum cuipiam negotiatori, quærenti pulchras [d] margaritas.

46 Qui inuenta quapiam magni pretij margarita, abiens venundedit omnia quæ habebat, & [e] emit eam.

47 ¶ 8 Rursum, simile est regnum cœlorum sagenæ iactæ in mare, & quæ ex [f] quouis piscium genere coegit:

48 Quam impletam *piscatores* subduxerunt in littus: & sedentes collegerunt bona in vasa, [g] putria verò extra abiecerunt.

49 Ita erit in consummatione seculi: [h] prodibunt Angeli, & [i] separabunt malos è medio iustorum:

50 Proiicientque eos in caminum ignis: [k] illic erit fletus & stridor dentium.

51 ¶ Dicit eis Iesus, Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.

52 Ipse verò dixit eis, 9 Propterea omnis [l] Scriba edoctus in regno cœlorũ, similis est cuipiam patrifamilias, qui profert è thesauro suo noua & vetera.

53 Et factum est quum Iesus finisset parabolas istas, [m] transtulit illinc.

54 10 Et quum venisset in [n] patriam suam, docuit eos in synagoga eorum: *adeò* vt [o] percellerentur, ac dicerent, Vnde huic sapientia ista & [p] virtutes?

55 Nonne iste est ille fabri filius? nonne mater eius dicitur Maria, [q] & fratres eius Iacobus & Ioses & Simon & Iudas?

56 Et [r] sorores eius nonne omnes apud nos sunt? vnde igitur isti hæc omnia?

57 Et offendebantur in eo. Iesus autem dixit eis, Non est Propheta inhonoratus nisi in patria sua, & domo sua.

58 Neque edidit illic virtutes multas, propter incredulitatem eorum.

7 Quæ [illegible] opes regni [illegible] paucissimi [illegible] gunt nec [illegible] earum [illegible] qui allatam [illegible] rerum iacturam [illegible] redimit.

c *Reperta.*

d *Sup. 7. 6.*

e *Q[illegible] tuitum sit [illegible] vitæ cœlestis & [illegible] quid ad eam [illegible] dicitur tamen [illegible] dimere, quum [illegible] priuamus nos [illegible] desideriis.*

8 Multi [illegible] clesia, qui tamen [illegible] sunt ex Ecclesia [illegible] proinde tandem [illegible] cientur. Sed plena illa repurgatio [illegible] timum illum diem differtur.

f *Quæ colligit [illegible] varias est autem [illegible] na retis genus.*

g *Qualia [illegible] maris fundo [illegible] piscibus ex [illegible] sunt muscis [illegible]*

h *Missi à D[illegible]*

i *Tanquam [illegible] tum [illegible] malos siquidem [illegible] secunde, cœlestis [illegible]*

k *Scriptura [illegible] testi satis expr[illegible] nos, quæ [illegible] os, hic ab effectu [illegible] horrorem incutit.*

l *Suprà 2. 4.*

9 Sedulo [illegible] portet, quos [illegible] lum sibi sapere [illegible] etiam aliis Dei [illegible] entiam dispen[illegible] necesse est.

m *Nonga[illegible] appares ex Luca [illegible] Mar. 6. 1. luc. 4.*

10 Homines [illegible] sola ignorantia [illegible] cant, sed [illegible] accersunt [illegible] la, ne Deo vocanti obsequantur [illegible] certa cum [illegible]

pernicie. n *In Nazareth.* o *Sup. 7. 28.* p *Relucebant hæc duo in Christo, incomprehensibilis quædam in sermone sapientia, & diuina [illegible] lisq; virtus in opere, qua quosuis sanabat.* *Joh. 9. 42.* q *Fratres more hebræorum vocantur consanguinei quilibet.* r *Quæ ex familia [illegible] rant.* *Mar. 6. 4. luc. 4. 24 ioh. 4. 44.*

CAPUT XIIII.

1 *Herodis tetrarchæ iudicium de Iesu.* 3 *Ioannes quare vinctus.* 10 *Et inde capite truncatus.* 13 *Secedit Iesus.* 18 *De quinque panibus, &c.* 23 *Orat Christus.* 24 *Apostoli iactati fluctibus.* 27 *Fides.* 30 *Petrus periclitatur.* 36 *Fimbria vestimenti.*

1 Ad verb. Ab inter mortuos. Galice, *D'entre les morts.*

2 Ad verb. Domũ vinctorum, subaudita præpositione In, quam denotat ב dictioni præfixa de cuius reticentia antea admonuimus.

3 Erat הרודיא incuria typographorum, vt opinor, pro הרודיא, quod restitui e manuscripto.

4 Copula, pro aduersatiua particula Sed metuebat, &c.

1 IN illo autem tempore audiuit Hiraudis tetrarcha famam Ieschua.

2 Et dixit seruis suis, Ipse est Iuchannan Baptista. Ipse surrexit 1 à mortuis: propterea virtutes fiunt in eo.

3 Ipse nanque Hiraudis ceperat Iuchannan, & vinxerat ac coniecerat 2 *in* carcerem, propter Hiraudiadem vxorem Philippi fratris sui.

4 Dicebat enim illi Iuchanan, Non licet vt ea 3 sit tibi vxor.

5 Et voluisset occidere eum: 4 & metuebat

1 1 ILLO tempore, audiuit Herodes Tetrarcha famam de Jesu.

2 Et dixit [a] pueris suis, Iste est Iohannes ille Baptista: [b] ipse surrexit à mortuis, & propterea [c] virtutes agunt in eo.

3 Nam Herodes prehensum Johannẽ vinxerat, & coniecerat in carcerem, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui.

4 Dicebat enim ei Iohannes, Non licet tibi eam habere.

5 Et quum cuperet eum occidere, timuerat

Mar. 6. 14.

1 In [illegible] emplum [illegible] inuidæ, [illegible] omnes [illegible] stri imitent[illegible] rode exempl[illegible] tanniæ [illegible] superbiæ [illegible] aulicæ [illegible] scientiæ [illegible] bilis [illegible] tis, qui [illegible] tibus [illegible] runt; [illegible] & alio [illegible] meretriciæ [illegible]

& fœmineæ crudelitatis. a *Seruis vel famulis.* b *Herebat passim in hominum mentibus hæc superstitio, redire mortuos in [illegible] persona.* c *Per virtutes intelligit vim illam & facultatem, non autem effecta, vt antea sæpe.* agunt in eo, *id est, efficaces sunt in eo.*

turb

turbam quod eum haberent vt Prophetam.

6 Quum autem agerentur natalitia Herodis, saltaverat filia Herodiadis [d] in medio: & placuerat [e] Herodi.

7 Vnde cum iureiurando spoponderat *se* daturum ei quicquid petiisset.

8 Illa verò [f] producta à matre sua, Da mihi (inquit) hic in patina caput Johannis Baptistæ.

9 Et contristatus fuerat Rex: sed propter iusiurandum & eos qui simul accumbebant, [g] iusserat dari.

10 Et misso *carnifice* decollaverat Johannem in carcere.

11 Et allatum fuerat caput eis in patina, & datum est puellæ: & *ipsa* obtulerat matri suæ.

12 Et accesserant discipuli eius, & sustulerant corpus, [h] idque sepelierant: & venientes renuntiauerant Jesu.

13 ¶ || Quum autem hoc audisset Jesus, secessit illinc in navigio in desertum locum priuatim: & quum hoc audisset turba, pedibus sequuta est eum ab vrbibus.

14 [2] Tunc egressus Jesus vidit multam turbã: & misericordia commotus est erga eos, sanavitque eorum ægrotos.

15 Quum autem serum diei esset, adierunt eum discipuli eius, dicentes, Desertus est locus, & tempus iam præteriit: dimitte turbam vt abeat in vicos, & emant sibi escas.

16 Jesus autem dixit eis, Non habent necesse abire: date eis vos quo vescantur.

17 Ipsi verò dicunt ei, Non habemus hic nisi quinque panes & duos pisces.

18 Ipse autem dixit, Adferte mihi eos huc.

19 Et iussa turba per herbas discumbere, acceptis quinque illis panibus ac duobus piscibus, [i] suspiciens in cœlum, [k] benedixit: & quum fregisset, dedit discipulis panes, discipuli verò turbæ.

20 Et comederunt omnes, & saturati sunt, sustuleruntque quod superfuerat fragmentorum, duodecim [l] cophinos plenos.

21 Qui autem ederant, fuere viri quasi quinquies mille, absque mulieribus ac puerulis.

22 Et statim adegit Jesus discipulos suos inscendere in nauigium, & præire sibi in *ripam* vlteriorem, dum dimitteret turbam.

23 ¶ Dimissa igitur turba, ascendit [m] in montem priuatim ad orandum. Quum autem serum diei esset, solus erat illic.

24 [3] Navigium verò iam in medio maris erat, vexatum à fluctibus: nam ventus erat contrarius.

25 Quarta autem noctis [n] vigilia, abiit ad eos Jesus, ambulans super mare.

26 Et eo viso super mare ambulante, discipuli turbati sunt, dicentes, [o] Spectrum est: & præ metu clamarunt.

27 Sed statim loquutus est eis Jesus, dicens, Confidite: ego sum, ne timete.

28 [4] Respondens autẽ ei Petrus, dixit, Domine,

bat a populo, quia tanquam prophetam tenebant eum.

6 Quum autem esset [5] inter natalia Hiraudis, saltabat filia Hiraudiadis coram accumbentibus, & placebat Hiraudi.

7 Propter hoc, iuramento pollicitus est illi quod daturus esset ei quicquid peteret.

8 Jlla autem, quia edocta fuerat à matre sua, dixit, Da mihi hic [6] in patina caput Juchannan Baptistæ.

9 Et indoluit rex: propter iusiurandum autem & accumbentes, iussit ut daretur ei.

10 Et mittens amputavit caput Juchannan [7] *in* carcere.

11 Et allatum est caput eius in patina, & datum est puellę, & attulit ipsum ad matrem suam.

12 Et accedentes discipuli eius, sustulerunt corpus eius, *&* sepelierunt: ac vinientes, renuntiauerunt ipsi Jeschua.

13 Jeschua autem quum audivisset, secessit illinc in navi ad locum desertum seorsum. Et quum audissent turbæ, [8] sequutæ sunt eum pararidam, ab vrbibus.

14 Et egressus Jeschua vidit turbas multas, & misericordia motus est erga illos, & sanauit morbidos illorum.

15 Quum esset autem vespera, accesserunt ad eum discipuli eius, & dixerunt ei, Locus desertus est, & tempus præterit, dimitte turbas hominum, vt abeant in vicos, & emant sibi cibum.

16 Ille autem dixit eis, Non est necesse illis abire. date illis vos ad comedendum.

17 Illi autem dixerunt ei, Nihil est nobis hîc nisi quinque placentæ & duo pisces.

18 Dixit illis Jeschua, Adferte illos mihi huc.

19 Et præcepit turbis discumbere super [9] terram. Et accipit illos quinque panes, & duos pisces: & respexit versus cælos, & benedixit, & fregit, & dedit discipulis suis: ipsi verò discipuli apposuerunt turbis.

20 Et comederunt omnes, & saturati sunt, & sustulerunt reliquias fragmentorum duodecim [10] cophinos plenos.

21 Illi autem homines qui comederant, fuerant quinque millia, præter mulieres & pueros.

22 Et statim compulit [11] discipulos suos vt conscenderent nauim, & abirent ante se ad [12] vlteriorem ripam, dum ipse dimitteret turbas.

23 Et quum dimisisset turbas, ascendit in montem solus ad orandum. Quumq; [13] tenebræ iam essent, solus erat illic.

24 Nauis autem longè aberat à terra [14] stadiis multis, quum affligaretur multum ab vndis: ventus enim contrarius illi erat.

25 Custodia autem quarta noctis venit ad illos Jeschua ambulans super aquas.

26 Et viderunt eum discipuli eius quòd ambularet super aquas, & commoti sunt, & dicebant quòd [15] spectrum esset: atque præ metu exclamauerunt.

27 Ipse autem Ieschua eadem hora loquutus est cum illis, & dixit, [16] Bono animo sitis, ego sum, ne timeatis.

28 Et respondit Cipha, & dixit illi, Domine mi,

Ioh. 11.16.

d Palam & publice.

e Tres fuerunt Herodes: [illegible] filius Antipatri, qui Ascalonita dicitur, quo regnante natus est Christus, cuius iussu interfecti sunt pueri. Alter [illegible] Antipas, Magni filius, matre Malthaca, seu Martaca, Tetrarcha dictus, cui auctum fuit imperium, Archelao [illegible] in Gallia relegato, Agrippa Magni nepos, ex Aristobulo, qui Iacobum interfecit.

f Iudicia prius & persuasa.

g Docet hic locus cauendum esse ne quid inconsiderate quispiam promittat: deinde ne ad brutalem accedat contumaciam.

h Etsi nihil mortuis confert honor sepulturæ, vult tamen ceremoniam hanc dominus à nobis observari, ut resurrectionis pignus.

Mar. 6.32. luc. 9.10.

2 Christus quinq; panibus & duobus pisciculis maximam turbam reficiens ostendit nihil defuturum iis qui regnum Dei postpositis omnibus, quærunt.

Mar. 6.35. luc. 9.12. ioh. 6.5.

i Precantis gestus.

k Bene precatus est & gratias egit Deo patri. Ergo benedictionis appellatione non intelligimus crucis signum in aerem sparsum, aut consecrationem magicam.

l Mensuræ genus, secis & aridis propriũ.

m Precandi in omnibus locis libertas. (Paul. 1. Tim. 8.) non obstat quo minus secreto etiam preces suo tempore concipiamus.

Mar. 6.46. ioh. 6.16.

3 Navigandum nobis per maximas tempestates, & Christus, modò eo quo ipse iusserit, contendamus, nos nunquam deseret.

n Ad verb. custodia. Indicatur tempus appropinquantis diei, nam veteres in quatuor vigilias dividebant noctem, quibus fiebant [illegible].

o Spectrum seu phantasma est ad quod [illegible] attrahitur species, quam videre [illegible] quod videtur, quod re ipsa nihil est.

4 Fide calcamus ipsas tempestates, sed Christi demum virtute, eas ipsas vires quas nobis indidit, per eandem misericordiam adiuvante.

5 Ad verb. Inter nativitatem Herodis; Nativitatem ponit pro convivio quod exhibebat Herodes die natali suo.

6 Vocem retinuit Græcam πίνακι.

7 Ad verbum, In domo vinctorum.

8 Ad verb. Venerunt post eum.

9 Ita enim erat על ארעא super terram: licet Græcus textus habeat Super herbas. & fortassis scriptorum incuria positum fuit ארעא terra, pro עסבא herbas: sed quia idem legitur in manuscripto, nõ ausus sum mutare.

10 Græcũ κοφίνους retinuit.

11 Erat תלמידו, pro תלמידוהי omissa syllaba הי: nos autem, quia manifestus erat error, correximus, atque deinde inuenimus rectè scriptum in manu scripto codice Heydelbergenii.

12 Ad verbum, Transitum Hebraismus.

13 Ad verbum, Quum obscurata esset, subaudi, nox. Hebraismus.

14 Hic quoque Græcam vocem retinet: sed obseruandũ quòd dictionibus peregrinis à duabus cõsonantibus incipientibus Syri, vt etiam Chaldæi, א cum *pathach* præponere solent, quia non ferunt hæ linguæ in vlla dictione vt duæ consonantes legantur in principio dictionis nõ interiecta vocali.

15 Ad verbum, Quod visum esset, falsum periphrasis spectri.

16 Ad verbum, Estote cordati.

mi,

17 Ad verb. Quod durus esset.

18 In veteri Testamento vsitatū est vbiq; nomē כנרת: in paraphrasi vero Chaldæa, & apud antiquiores Hebræos perpetuò vocatur, גנוסר: hic noster paraphrastes variatis tantum vocalibus, גנסר vocat. Quod autem prophanis scriptoribus, vt Ptomæo, Straboni, & reliquis Græcis, dicitur Genesareth, videtur ex duobus corruptis conflatum vocabulum. De etymo doctores Heb. in libro ילמדנו (vbi describunt iter exploratorum quos misit Mose, Num. 13. & præstantiam fructuum quos inde attulerunt) tradunt regionem Cinereth denominatam fuisse גנוסר, quasi גנות שר, eo quòd amœnissima & cultissima esset. Quam autem adferunt Græci nominis Hebræi rationem ex sua lingua, peregrina est & aliena. 19 Ad verb. Qui malè malè. Superlatiuum enim vt aliàs obseruauimus positiui geminatione formant.

mi, si tu es, iube me venire ad te super aquas.

29 Jeschua autem dixit illi, Veni. Et descendit Cipha è naui, & ambulauit super aquas, vt veniret ad Jeschua.

30 Quumq; vidisset ventum [17] vehementem, timuit. Et cœpit demergi, & sustulit vocem suam, & dixit, Domine mi, serua me.

31 Et eadem hora extendit manum suam Dominus noster, & apprehendit eum, & dixit ei, Pusille fide, quare hæsitasti?

32 Quumque conscendissent nauim conquieuit ventus.

33 Et venientes qui erant in naui adorauerunt eum, & dixerunt, Verè filius es Dei.

34 Et nauigarunt, & venerunt ad terram [18] Genesar.

35 Et agnouerunt eum viri loci illius, & miserunt ad omnes vicos qui erant circa illos: & accesserunt ad eum omnes illi qui [19] pessimè afficiebantur.

36 Et petebant ab eo vt tangerent saltem extremitatem vestimenti ipsius. Et qui tetigerunt, sanati sunt.

si tu es, iube me ad te venire super aquas.

29 Ipse verò dixit, p Veni. Et quum descendisset è nauigio Petrus, ambulauit super aquas, vt veniret ad Jesum.

30 q Videns autem ventum validum, timuit: & quum cœpisset demergi, clamauit, dicens, Domine r, serua me.

31 Statim verò Jesus, extenta manu, apprehendit eum, dicitque ei, O exigua fide prædite, s quid dubitasti?

32 Et quum essent ingressi nauigium, pacatus fuit ventus:

33 Qui autem erant in nauigio, venientes adorauerunt eū, dicentes, Verè Dei Filius es.

34 ¶ Et quum traiecissent, venerunt in terram t Genezaret.

35 5 Et quum agnouissent eum viri loci illius, miserunt in totam circumiacentem regionem illam, & obtulerunt ei omnes male affectos.

36 Et præcabantur eum, vt solùm tangerent v fimbriam pallii ipsius, & quotquot tetigerunt, x liberati sunt.

p Diuina [illegible] impossibile [illegible] lidum corpus [illegible] re super fluctib. [illegible] ne mergeretur, [illegible] tandum est contra [illegible] nichæos.

q Animaduerti[illegible] translatio à corpore [illegible] animum.

r Petrus malè & infeliciter suam [illegible] ritatem cessisse vide[illegible] ad Christi misericord[illegible] am se confert.

s Dubitatio [illegible] Christo reprehendi[illegible] quæ directè fidei contraria est.

t Fuit locus [illegible] Capernaum, qui [illegible] mare Galilææ & Tyberiados dic[illegible] nomen dat [illegible] regi[illegible].

5 Christus ægrotos sanans ostendit à se petendum esse spiritualium morborum remedium, nos vero ad eum non tantum accurrere, sed etiam alios adducere oportet. u Summa[illegible] vestis. x 3 A morbo liberati.

Caput XV.

2. *Mandata & doctrinæ hominum.* 12. *Scandalum.* 13. *Plantatio quæ eradicatur.* 14. *Cæci cæcos ducentes.* 18. *Cor.* 22. *Chananæa.* 26. *Panis filiorum. Catelli.* 28. *Fides.* 32. *hominum 4000. millia saturantur.* 36. *Gratiarum actio.*

1 TUnc accesserunt ad Jeschua Pharisæi, & legisperiti, qui erant ex Vrischelem, & dixerunt,

2 Quare discipuli tui transgrediuntur traditiones seniorum, & non lauant manus suas quum comedunt [1] panem?

3 Respondit Jeschua, & dixit illis, Quare etiam vos transgredimini mandatum Dei, propter traditiones vestras?

4 Deus enim dixit, Honora patrem tuum, & matrem tuam. Et, qui male dixerit patri suo vel matri suæ, [2] morte moriatur.

5 Vos autem dicitis, Quicunque dixerit patri aut matri, [3] Oblatio mea *est* id vnde vtilitatem capias à me, & non honorabit patrem suum aut matrem suam.

6 Atque irritum fecistis verbum Dei propter traditionem vestram.

7 [4] Hypocritæ, bene vaticinatus fuit de vobis Isaias propheta, & dixit,

8 Populus hic labiis suis honorat me, cor autem eorum admodum remotum est à me.

9 Et frustra timent me, quum docent doctrinas mandatorum filiorum hominis.

10 Et aduocauit turbas, & dixit illis, Audite, & intelligite.

11 Nequaquam quod ingreditur in os contaminat filium hominis: sed quod egreditur ex ore, illud ipsum contaminat filium hominis.

1 1 TUNc accedunt ad Jesum Jerosolymitani quidam Scribæ & Pharisæi, dicentes,

2 Quare discipuli tui transgrediuntur a traditionem seniorum? non enim lauant manus suas quum b edunt panem.

3 2 At ille respondens dixit eis, Quare & vos transgredimini mandatum Dei per traditionem vestram?

4 ‖ Nam Deus mandauit dicens, c Honora patrem tuum & matrem. Et, ‖ Qui maledixerit patri aut matri, d morte moriatur.

5 Vos autem dicitis, e Quicunque dixerit patri aut matri, Donum *est* quocunque à me iuuari posses, insons erit: & nequaquam honorauerit patrem suum aut matrem suam.

6 Et f irritum fecistis mandatum Dei per traditionem vestram.

7 ¶ 3 Hypocritæ, benè de vobis prophetauit Esaias, dicens,

8 ‖ Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labiis me honorat: cor autem eorum procul abest à me.

9 Sed frustrà me colunt, docentes doctrinas, *quæ sunt* mandata hominum.

10 ‖ 4 Et aduocata turba dixit eis, Audite & intelligite:

11 Non quod ingreditur in os, g polluit hominem, sed quod egreditur ex ore, hoc polluit hominem.

1 Hebraismus pro cibo quouis.

2 Id est, Omnino moriatur, Nullo modo parcatur ei. Hebraismus.

3 Significat hac excusatione externo Dei cultu satisfieri abunde patrio honori, vt qui Deo aliquid obtulerit, nihil amplius parentibus debeat: sic enim à cupidis sacrificis edocebantur.

4 Ad verb. Assumentes vultum. Vide Annotat. in cap. 6. supra.

Mar. 7. 1.

1 Nulli plerumq; audaciores Dei contemptores quā quos Deus suos nomophylacas constituit.

a *Quæ à maioribus sunt quasi de manu in manum tradita, vel quæ approbata sunt à senioribus, penes quos erat Ecclesiæ gubernatio.*

b *Cibum capiunt, Heb.*

2 Arguitur sacrilega eorum audacia in corrumpendis Dei mandatis, idque pietatis obtentu, & legum condendarum autoritate vsurpata.

Exod. 20. 12. & 21. 17. deut. 5. 16. ephes. 6. 2.

c *Honoris nomine intelligitur officium [illegible] ne genus, quod à liberis parentibus debetur. [illegible] verò iuxta proprietatem sermonis Hebraici magis pertinet ad subsidium, quàm ad salutationem ac ciuilia illa vitæ officia.*

Exod. 21. 17. leuit. 20. 9. prouerb. 20. 20.

d *Absque vlla spe* [illegible] *veniæ moriatur.*

e *Sensus est, Quicquid templo donauero, cedet in rem tuam. perinde enim est acsi tibi dedero: quia (vt Pharisæi nostri temporis loquuntur) erit tibi meritorium. Nam hac specie religionis illi ad se transferebant omnia: quasi qui templo donasset, filii officium impleuisset.*

f *Ad verbum, spoliastis omni imperio & autoritate, quantum quidem in vobis fuit. Nam alioquin, inuito mundo & satana, stant præcepta Dei in Ecclesia ipsius.*

3 Iidem damnantur simulationis & superstitionis quòd in rebus externis constituant regnum Dei.

Esa. 29. 13.

Matth. 7. 17.

4 Christus docet non esse ne in rebus quidem mediis, fouendam falsorum doctorum hypocrisin, qui animabus nostris [illegible] dunt, & causam non esse cur eorum vocatio ordinaria nobis perstringat oculos: alioqui nos vnà cum illis perituros.

g *Ad verbum, communem reddit, i. profanum. Hebræi enim commune, id est, cuius vsus est vulgaris, profanum vocant, quod promiscuo vsu velut inquinatum est.*

12 ‖Tunc accedentes discipuli eius dixerunt ei, [h] Nosti Pharisæos audito isto sermone offensos fuisse?

13 Ipse verò respondens dixit, [i] ‖ Omnis planta quam non plantauit Pater ille meus cœlestis, eradicabitur.

14 Sinite eos: ‖ duces sunt cæci cæcorum, quod si cæcus cæco præierit, [k] ambo in foueam cadent.

15 Respondens autem Petrus dixit ei, Edisse re nobis parabolam istam.

16 Iesus autem dixit, Adhuc & vos intelligentia caretis?

17 Nondum [l] intelligitis, quicquid ingreditur in os, in ventrem cedere, & in latrinam eijci?

18 Quæ autem prodeunt ex ore, ex ipso corde egrediuntur, & illa polluunt hominem.

19 ‖Nam ex corde egrediuntur cogitationes malæ, cædes, adulteria, scortationes, furta, falsa testimonia, [m] obtrectationes.

20 Hæc sunt quæ polluunt hominem: illotis autem manibus vesci, non polluit hominem.

21 ‖¶ Et egressus illinc Iesus secessit [n] in partes Tyri & Sidonis.

22 Et ecce, mulier [o] Chananæa à finibus illis egressa, clamitauit, dicens ei, Miserere mei Domine, Fili Dauid: filia mea malè à dæmonio vexatur.

23 5 Ille verò non [p] respondit ei quicquam. Tunc accedentes discipuli eius rogarunt eum, dicentes, ‖ Dimitte eam: nam clamat post nos.

24 Ipse verò respondens dixit. [q] Non sum missus nisi ad oues perditas [r] domus Israël.

25 Illa autem venit, & adorauit eum, dicens, Domine [s] succurre mihi.

26 Ipse verò respondens, dixit, Non est bonum accipere [t] panem liberorum, & obiicere catellis.

27 Ipsa autem dixit, Etiam Domine: etenim catelli vescuntur micis quæ cadunt è mensa dominorum suorum.

28 Tunc respondens Iesus dixit ei, O mulier, magna *est* fides tua: fiat tibi vt vis. Et sanata fuit filia eius ab eo momento.

29 ¶ ‖ 6 Et digressus illinc Iesus venit iuxta mare Galilææ: & quum ascendisset in montem, sedit illic.

30 Tunc adiit eum turba multa, habens secum ‖ claudos, cæcos, mutos, [v] mancos, & alios multos: & abiecerunt eos ad pedes Iesu, & sanauit eos.

31 Adeò vt turba mirata sit, quum videret mutos loquentes, mancos sanos, claudos ambulantes, cæcos videntes: & glorificauerunt Deum Israël.

32 ¶ ‖ 7 Iesus autem aduocatis discipulis suis dixit, [x] Commoueor misericordia erga turbā,

12 Tunc accesserunt discipuli eius, & dixerunt ei, Ností tu quòd Pharisæi qui audierunt sermonem istum offensi sunt?

13 Ille autem respondit & dixit illis, Omnis plantatio illa quam non plantauit Pater meus qui est in cælis, eradicabitur.

14 Omittite illos: cæci sunt, 5 duces cæcorum. Cæcus autem cæcum si ducat, ambo in foueam cadunt.

15 Et respondit Schemeum Cipha, & dixit illi, Domine mi, expone nobis parabolam istam.

16 Ille autem dixit eis, Vsque nunc etiam vos non intelligitis?

17 Nescitis vos quòd quicquid ingreditur in os, in ventrem abit, & inde expulsione eijcitur foras?

18 Id verò quod ex ore prodit, ex corde egreditur, & illud contaminat filium hominis.

19 Ex corde enim ipso exeunt cogitationes malæ, adulteria, cædes, stupra, furta, testimonium falsum, conuitia.

20 Hæc sunt quæ contaminant filium hominis. Siquis autem comedat quum non lotæ sint manus eius, non contaminatur.

21 Et egressus est inde Ieschua, & venit in confinium Tzur & Tzaidan.

22 Et ecce, mulier Chananæa ex finibus illis prodiit clamans & dicens, Miserere mei Domine mi, fili Dauid. filia mea pessimè agitur à dæmonio.

23 Ipse verò non 6 respondit ei verbum. Et accedentes discipuli eius petierunt ab eo, & dixerunt, Dimitte illam: quia clamat post nos.

24 Ille autem respondit & dixit illis, Non sum missus nisi ad oues quæ errauerunt è domo Israiël.

25 Illa autem venit, [&] adorauit eum, & dixit, Domine mi, succurre mihi.

26 Ait illi Ieschua, Non est bonum accipere panem filiorum, & proiicere canibus.

27 Illa verò dixit, Certè Domine mi: etiam canes comedunt de micis quæ cadunt è mensis dominorum suorum, 7 & viuunt.

28 Tunc dixit illi Ieschua, O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut vis. Et sanata est filia eius ex illa hora.

29 Et digressus est illinc Ieschua, & venit iuxta mare Galilææ, & ascendit in montem, & sedit illic.

30 Et accesserunt ad eum turbæ multæ, cum quibus erant claudi, & cæci, & muti, & 8 mutili, & alii multi: & abiecerunt eos ad pedes Ieschua: & sanauit eos.

31 Adeò vt mirarentur turbæ illæ quòd viderent quòd muti loquerentur, & quòd mutili redderentur sani, & quòd claudi ambularent, & quòd cæci viderent: & glorficauerunt Doum Israiel.

32 Jeschua autem ipse vocauit discipulos suos, & dixit illis, Miseret me huius turbæ,

Ioh.15.8.
h Christus illam scandali speciem quæ ab improbis accipitur pro nihilo habet.
i His verbis disertè exprimit Christus primam salutis nostræ originem fuisse ab illa gratia, qua Deus nos sibi ante quam creati essemus in filios elegit. Quum ergo ex illa sola Dei electione sit salus, reprobos perire (idque sua culpa) necesse est.
Luc.6.39.
Mar.7.17.
k Nota vtrumque addici exitio.
l Summa est, cibis non pollui homines: sed sordes vitiorum intus habere inclusas quæ palam in opera emergunt.
m Summatur hoc loco pro calumniis in proximum sparsis.
Gen.6.5.& 8.21.
Mar.7.24.
n Regiones vicinas Tyro & Sydoni, id est, ea parte qua Palæstina vergit ad Phœnicen, & mare Syriacum.
o Ex Chananæorum stirpe, qui in Phœnicia habitabant. In hoc autem miraculo docemur quomodo manare cœperit ad gentes Christi gratia.
5 Quod Christus interdum conniuet ad sanctas etiam preces, suæ gloriæ studio & nostro bono facit.
p Christo tacendi caussam non fuit vt fidem mulieris extingueret, sed potius vt acueret eius studium, & accenderet feruorem.
Supra 10.6.
q Habet hic Christus temporis rationem, non enim ante resurrectionem diruta fuit maceria, vt pacem annunciaret Christus ipse gentibus & regno ...
r Gentis Israëliticæ, quæ diuisa quidem erat in tribus, sed tamen ab vna domo egressa sunt.
s Græcum verbum propriè significat ad vocem alicuius accurrere iuuandi gratia.
t Panis filiorum dicitur quicquid proprie ad illum adoptionem spectat, qua soli Israëlitæ erant ... : quæ autem ... Christo speranda ...

4 נגודא significat eos qui tanquam duces aliis in doctrina præeunt, quos Hebræi חכמים vocant. Hoc modo vocem נגר autor libri ערוך explicat quum dicit נגר בר נגר significare חכם בן חכם sapientem filium sapientis.

6 פניה Perinde est ac ענה, id est, Respondit ei.

7 Paraphrastes, ad magis illustrandum textum hoc verbum addidit, וחיין.

8 Id enim Syrum verbum פשנא significat, & eodem sensu legitur infrà cap.18.8.

... residebat in vna domo Abrahæ, ... luporum, ouile suum congregat & fouet. Mar.7.31. 6 Christus vbi etiam contemnitur, tamen non desinit esse beneficus, & in ... Esa.35.5. u Non quibus manus esset truncata: sed quorum membra debilitata essent, vt paralysi & aliis id genus morbis tum etiam naturæ vitio. Nam postea illis opponit sanos: nec vsquam legitur Christus aut pedes, aut manus, aut alia membra cuiquam largitus: quamuis id illi difficile non fuerit. Mar.8.2. 7 Christus repetito miraculo confirmat se nunquam defuturum iis qui etiam per deserta ipsum sequuntur. x Vide supra 9.36.

quia

quia ecce tres dies perseuerarunt apud me, & non est illis quòd edant: & vt dimittam eos ieiunos nolo, ne fatigatione deficiant in via.

33 Dicunt ei discipuli eius, Vnde essent nobis in deserto panes vt saturemus turbam hanc vniuersam?

34 Dixit illis Ieschua, Quot panes sunt vobis? Dicunt ei, Septem, & parum piscium minutorum.

35 Et præcepit turbis vt discumberent super terram.

36 Et accepit illos septem panes & pisces, & gratias egit ac fregit: & dedit discipulis suis, & discipuli dederunt turbis.

37 Et comederunt omnes, & saturati sunt: & sustulerunt reliquias fragmentorum, plenas septem sportas.

38 Illi verò qui comederant, fuerant quatuor millia virorum, exceptis mulieribus & pueris.

39 Et quum dimisisset turbas, ascendit in nauim, & venit in fines Magedu.

quia iam triduum permanent apud me, & non habent quo y vescantur: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in via.

33 Tunc dicunt ei discipuli eius, Vnde nobis in deserto tot panes, vt saturemus turbam tantam?

34 Dicit igitur eis Iesus, Quot panes habetis? Illi autem dixerunt, Septem, & paucos pisciculos.

35 Tunc iussit turbam discumbere humi.

36 Et acceptis septem illis panibus ac piscibus, quum gratias egisset, fregit, deditq; discipulis suis: discipuli verò turbæ.

37 Comederuntque omnes, & saturati sunt: & sustulerunt quod super fuerat fragmentorum, septem z sportas plenas.

38 Erant autem qui comederant, quatuor mille viri, absque mulieribus & puerulis.

39 Tunc dimissa turba inscendit in nauigiū: venitque in fines Magdala.

y Scilicet ... cibo ... deserto ... crasso nostro ... do aere.

Vide cap. 14.20.

z Sporta vas e textilis genus.

CAPUT XVI.

4 Signum Ionæ. 5 Fermentum Pharisæorum. 12 Pro doctrina. 13 Opinio populi de Christo. 17 Fides à Deo. 18 Petra. 19 Claues. 21 Prædicit Christus mortem suam. 24 Abnegatio sui. Crux. 25 Perdere animam.

1 ET accesserunt Pharisæi & Zadukæi tentantes eum: & petebant ab eo vt signū è cælis ostenderet sibi.

2 Ipse autem respondit & dixit illis, Quum fuerit vespera, dicitis, Serenitas futura est: rubet enim cælum.

3 Et manè dicitis, Hodie 1 hyemalis tempestas futura est: rubet enim cælū triste. 2 Hypocritæ, faciem cæli nostis vt iudicetis, signa huius tēporis non nostis vt discernatis?

4 Generatio praua & adultera signum quærit: & signum non datur illi, nisi signum Iaunam prophetæ. Et reliquit illos, & abiit.

5 Quumque venissent discipuli eius in vlteriorem ripam, obliti sunt vt acciperent secum panem.

6 Ipse autem dixit illis, Videte, diligenter cauete à fermento Pharisæorum & Zaddukæorum.

7 Illi verò reputabant intra sese, & dicebant quia panem non accepissent.

8 Ieschua autem cognouit, & dixit illis, Quid cogitatis intra vos ipsos, pusilli fide, eo quòd panem non accepistis?

9 Non intellexistis hucusque? Non memores estis vos illorum quinque panum, quinque millium, & quot cophinos sustulistis?

10 Neque illorum septem panum quatuor millium & quot sportas sustuleritis?

11 Quomodo non intellexistis quòd nequaquam de pane loquutus sum vobis? Sed vt caueretis diligenter à fermento Pharisæorum & Zaddukæorum.

12 Tunc intellexerunt quòd non dixisset vt diligenter cauerent à fermento panis, sed à doctrina Pharisæorum & Zaddukæorum.

13 Quum autem venisset Ieschua in locum

1 כתוא significat idem quod חורף Heb. id est, hyemem. Intelligit autem hoc loco pluuium, ventosum, & solito frigidius cælum. Idem legitur Actorum 27.2.

2 Ad verbum, Assumentes vultum: vt antè sæpe annotatum est.

1 ET 1 quum accessissent Pharisæi & Sadducæi, a tentantes, rogarunt eum vt signum è cœlo ipsis ostenderet.

2 Ipse verò respondens dixit eis, Quando serum est diei, dicitis, Serenitas *erit*: rubet enim cœlum.

3 Et manè, Hodie *erit* tempestas: rubet enim cœlum triste. b Hypocritæ, c faciem quidem cœli nostis discernere, signa verò temporum illorum, non potestis?

4 Gens mala & adultera signum requirit: sed signum non dabitur ei nisi signum d illud Ionæ Prophetæ. Et relictis ipsis abiit.

5 ¶ 2 Et quum venissent discipuli eius in vlteriorem ripam, obliti fuerant sumere panes.

6 Iesus autem dixit eis, Videte & cavete e à fermento Pharisæorum & Sadducæorum.

7 Ipsi verò disceptabant inter se, dicentes, Panes non sumpsimus.

8 *Id* autē quum f nosset Iesus, dixit eis, Quid disceptatis inter vos, g exigua fide præditi, quòd panes non sumpsistis?

9 Nondum animum aduertitis h neque meministis i quinq; illos panes *hominum* quinquies mille, & quot cophinos acceperitis?

10 Neque septem illos panes quater mille *hominum*, & quot sportas acceperitis?

11 Quomodo non animaduertitis me non dixisse vobis de pane, vt caueretis à fermēto Pharisæorum & Sadducæorum.

12 Tunc intellexerunt eum non dixisse vt cauerent k à fermento panis, sed à *fermento* doctrinæ Pharisæorum & Sadducæorum.

13 ‖ 3 Quum venisset autem Iesus in partes

1 Optimè ... nic aduersus Christ... inter impios ... dissidentes ... inuitis Christus ... umphat.

Mar. 8.11. luc. 11.54. supr. 12.38.

a Vt experirentur an hoc posset ... quod petebant ...

b Ideo hypocritas vocat quia ... quærere ... cernere nolebant.

c Heb. ... terna speci... rerum vultu.

Suprà 12.39. Ion. 2.1.

d Articulo ... britatem ...

Mar. 8.14. luc. 12.1.

2 Vitandi ... ctores.

aut iterum experti in futurum tempus diffidunt. h *Fides donorum Dei memoriam fouet in cordibus nostris, ita nisi ea sopita sit, ... rum obliuio,* i *Tot numero panibus, quinque millia hominum saturatos esse.* 3 *Suprà 15.34.* k *Hic fermenti nomen Christus ... Dei verbo opponit.* *Mar. 8.27. luc. 9.18.* 3 Christus variis quidem est hominum iudiciis obnoxius, sed nihillominus à suis agnosc...

l Cæsareæ, *quæ dicitur* Philippi, interrogauit discipulos suos dicens, Quem me dicunt homines esse, m Filium hominis?

14 Illi verò dixerunt, Alii quidem n Johannem Baptistam, alii verò Eliam, alii verò Jeremiam, aut vnum ex prophetis.

15 Dicit eis, Vos autem quem me dicitis esse?

16 ‖ Respondens verò o Simon Petrus, dixit, Tu es Christus ille Filius Dei viventis.

17 4 Tunc respondens Jesus dixit ei, Beatus es Simon p Bar-iona: quia q caro & sanguis *hæc* non retexit tibi, sed pater meus qui est in cælis.

18 ‖ 5 Sed & ego tibi dico, tu es r Petrus, & super hanc petram ædificabo meam Ecclesiam: & s portæ inferorum non superabunt eam.

19 ‖ 6 Et tibi dabo t claves regni cœlorum: & v quicquid ligaveris in terra, erit ligatum in cælis: & quicquid solueris in terra, erit solutum in cælis.

20 7 Tunc interdixit discipulis suis vt nemini dicerent, ipsum esse Jesum illum Christum.

21 8 Ex eo tempore cœpit Jesus indicare discipulis suis, oportere se abire Jerosolymam, & multa pati à x Senioribus & primariis sacerdotibus, & Scribis, & occidi, & tertio die suscitari.

22 y Et prehensum eum Petrus cœpit obiurgare, dicens, Propitius tibi esto Domine: nequaquam erit tibi hoc.

23 9 At ille conuersus dixit Petro, Abscede pone me z satana, offendiculo es mihi: nam non a sapis quæ *sunt* Dei, sed quæ *sunt* hominum.

24 ‖ 10 Tunc Jesus dixit discipulis suis, Si quis vult ponè me venire, b abdicet semetipsum, & tollat crucem suam, ac sequatur me.

25 ‖ Quisquis enim voluerit animam suam servare, perdet eam: quisquis autem perdiderit animã suam mea causa, c inueniet eã.

26 Quid enim prodest cuipiam si totum mundum lucratus fuerit, anima verò sua mulctetur? aut quam dabit quispiam d compensationem animæ suæ?

27 Futurum est enim vt Filius hominis veniat cum e gloria Patris sui cum Angelis suis, ‖ & tunc reddet vnicuique f secundum facta eius.

28 ‖ Amen dico vobis, sunt quidam ex iis qui hic adstant, qui nequaquam gustabunt mortem vsquedum viderint filium hominis venientem in g regnum suum.

Cesareæ Philippi, interrogauit discipulos suos, & dixit, Quid dicunt de me homines, qui sum filius hominis?

14 Illi verò dixerunt, Sunt qui dicant, quòd *sis* Iuchannan Baptista, Alii autem Ilia, & alii, Jeremia, aut vnus ex prophetis.

15 Dixit illis, Vos autem, quem dicitis quòd ego sim?

16 Respondit Schemeum Cipha, & dixit, Tu es Christus filius Dei viventis.

17 Respondit Jeschua, & dixit illi, Beatus es Schemeum filius Jauna, quia caro & sanguis non revelauit tibi, sed pater meus qui est in cœlis.

18 Etiam ego dico tibi quòd tu es Cipha, & super hanc 3 petram ædificabo ecclesiam meam. & portæ inferni non prævalebunt adversum eam.

19 Tibi dabo claues regni cœlorum. Et quicquid ligaueris in terra, erit ligatum in cœlis: quicquid verò solueris in terra, erat solutum in cælis.

20 Tunc præcepit discipulis suis ut nemini dicerent quod ipse esset Christus.

21 Et 4 ex eo tempore cœpit Jeschua indicare discipulis suis quòd futurum esset vt iret in Vrischelem, & multum pateretur à senioribus & principibus sacerdotum & legisperitis, & occideretur, & die tertio resurgeret.

22 Et abduxit eum Cipha, & cœpit increpare eum, & dixit, Propitius esto tibi, Domine mi, quominus fiat tibi hoc.

23 Ipse antem conversus est, & dixit Cipha, Abi post me Satana: offendiculum es mihi: quia non cogitas quod Dei est, sed quod est filiorum hominis.

24 Tunc dixit Jeschua discipulis suis, Qui vult venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & veniat post me.

25 Qui enim voluerit seruare animam suam, perdet eam: & qui perdiderit animam suam propter me inueniet eam.

26 Quam enim vtilitatem consequetur filius hominis, si mundum vniuersum acquirat, animæ verò suæ patiatur defectum? Aut quid dabit filius hominis in permutationem animæ suæ?

27 Futurum est enim vt filius hominis veniat in gloriam patris sui cum Angelis suis sanctis: & tunc rependet 5 vnicuique secundũ opera eius.

28 Ammin dico vobis quod sunt quidam qui stant hic, qui non gustabunt mortem, donec viderint Filium hominis venientem in regnum suum.

l *Duæ fuerunt Cæsareæ: vna Stratonis ad mare Mediterraneum, ab Herode magnifice extructa in honorem Octauii: altera Philippi Herodis Magni ex Cleopatra filii Tetrarchæ, in Honorem Tiberii, ad radices Libani Joseph. libro decimo quinto.*

m *Per appositionem, ac si diceret dominus. videtis me nunc vt vnum quempiam ex hominum numero in mundo versari, quid igitur de me sentiunt homines?*

n *Quod suspicatus est Herodes, Suprà 14. 9.*

Ioh. 6. 65.

o *Petrus pro omnibus respondet, vt semper, fere aliis ferventiorem ipsum literæ Euangelicæ prædicant. breuis autem hæc confessio totam salutis nostræ summam continet.*

4 Fides a gratia est, non a natura.

p *Id est filius Iohannis.*

q *Hoc dicto significatur naturalis hominis procreatio, in terris, ipsa creata natura non extincta, sed per peccatum deformata: sensus ergo est, ista patefactio non est humana atque terrenæ intelligentiæ: sed demonstrationis diuinæ & cælestis.*

Ioh. 1. 42.

5 Eadem enim est vera fides, quæ Christum confitetur, cuius etiam virtus est inuicta.

r *Iesus Syriacè est loquutus: itaque non est vsus agnominatione Petri & Petræ: vsus est enim vtrobique nomine Cepha: Sed qui Græcè scripsit, discriminis terminationis voluit Petrum qui pars est ædificii, à Christo petra, i. fundamento distinguere, vel Petrum à fidei confessione quæ Ecclesiæ est communis, quod veteres testantur. Sic enim Theoph. ea confessio quam es confessus fundamentum futurum est credentium.*

3 כיפא Petram significat. Est ego allusio ad cognomen Simonis.

4 Ad verbum, Ex Tunc. Modus loquendi Hebræis, Chaldæis & Syris admodum familiaris.

5 Ad verbum, Viro viro, Hebraismus tritus.

s *Aduersarii Ecclesiæ comparantur regno munito. Itaque per Portas intelliguntur ciuitates munitæ consilio & propugnaculis. Sensus est. Quicquid Consilio vel viribus potest Satan Sic Paulus 2 Corinth. 10. 4 vocat munitiones.* 6 Ministerii Ecclesiastici autoritas cœlestis. t *Metaphora sumpta ab œconomis, qui claves gerunt, describitur ministrorum verbi potestas, ut Esai. 22. 22. illa autem potestas communis est omnibus ministris, infrà 18. 18. Itaque ministerium Euangelicum ritè dici potest clavis regni cœlorum.* v *Ligantur quorum peccata retinentur, illis cælum clauditur, nempè quòd fide non recipiunt Christum: contrà, quàm beati sunt quibus cœlum apertum est, qui Christum amplexi, ab eo liberantur, & fiunt illi coheredes.* 7 Prius discendum est quàm docendum. 8 Aduersus crucis offendiculum tempestinè præparandi sunt omnium animi. x *Dignitatis erat non ætatis nomen. Eos designat penes quos erant iudicia, quæ Hebræi vocabulo Sanhedrim vocabant: ii sunt, quos à senio Senatores Latini vocant.* y *Manu prehensum quasi deduxit: vt solent familiarius aliquid dicturi.* 9 Adversus præposterum zelum. z *Satan, id est, aduersarius, per antonomasiam Hebræis dicitur qui Græcis Diabolus, id est, calumniator, vel delator; sed tribuitur iis qui malitia vt Iudas Iohan. 6. 70. vel levitate aut arrogantia Dei voluntati resistunt.* a *Eo verbo significatur Petrum falsa de se persuasione peccasse. Suprà 10. 38. mar. 8. 34 luc. 9. 23. & 14. 27.* 10 Nulli peius sibi consulunt, quàm qui sese suprà Deum amant. b *Renuntiet proprio ingenio & omnibus carnis affectibus. Suprà 10. 39. mar. 8. 35 & luc. 9. 24. & 17. 23. iohan. 12. 25. mar. 8. 36. luc. 9. 25.* c *Seipsum lucrifecerit: Sensus est, eos qui sui servandi causa Christum abnegant, non modò lucrum non facere quod captant, sed etiam eius quam servatam esse volunt, id est sui ipsius, iacturam facere, quod est damnum omnium maximum. Contrà verò qui pro Christo mori non dubitant se ipsos tandem aliquando recuperabunt.* d *Qua seipsum redimat.* e *Suprà 6. 29. Psal. 62. 13. rom. 2. 6.* f *Quoties bonis operibus promittitur merces minimè opponitur eorum meritum gratuitæ fidei iustitiæ. nec salutis causa ostenditur: sed tantum animantur fideles ad rectè agendi studium dum certi sunt se operam non ludere. Mar. 9. 1. luc. 9. 27.* g *Per regnum intelligenda est gloria ascensionis, & quæ illam sequuta sunt, Ephe. ca. 4. vers. 10. vel prædicationem Euangelii Mar. 9. 1.*

CAPUT XVII.

Caput XVII.

1. *Transformatio Christi.* 5. *Audiendus Christus.* 12. *Elias.* 13. *Iohannes Baptista.* 17. *Infidelitas Apostolorum.* 20. *Fidei vis.* 21. *Oratio & Jeiunium.* 22. *Christus passionem suam prædicit.* 24. *Tributum soluit.*

1 ET post sex dies assumpsit Jeschua Cipha & Jaakub & Juchannan fratrem eius, & subduxit eos in montem excelsum seorsum.

2 Et transformatus est Jeschua ante illos: & resplenduit facies eius tanquã sol, vestimenta autem eius candida facta sunt sicut lux.

3 Et visi sunt illis Musche & Iliia loquentes cum illo.

4 Respõdit autẽ Cipha, & dixit ipsi Jeschua, Domine mi, bonum est nobis vt hic simus: &, si vis, faciemus hîc tria tabernacula, vnum tibi, & vnum Musche, & vnum Iliia.

5 Et quũ adhuc ipse loqueretur, ecce, nubes lucida obũbrauit illos: & vox facta est è nube, quæ dicebat, Hic est filius meus dilectus, in quo complacitum est mihi: ipsum audite.

6 Et quum audiuissent discipuli, prociderunt in faciem suam, & metuerunt valdè.

7 Et accessit ad illos Jeschua, & tetigit illos, & dixit, Surgite, ne timeatis.

8 Et sustulerunt oculos suos, & [1] quemquam non viderunt nisi Jeschua solum.

9 Quumque descenderent de monte, præcepit illis Jeschua & dixit illis, [2] In conspectu cuiusquam ne dicatis visionem hanc, vsque dum resurrexit Filius hominis à mortuis.

10 Et interrogauerunt eum discipuli eius, & dixerunt ei, Quid igitur legisperiti dicunt, quòd Iliia oportet vt veniat prius.

11 Respondit Jeschua, & dixit illis, Iliia venit prius vt omnia compleat.

12 Dico autem ego vobis quòd ecce Iliia venit, & non agnouerunt eum, & fecerunt in eum quicquid voluerunt: sic etiam Filius hominis futurum est vt patiatur ab illis.

13 Tunc intellexerunt discipuli quòd de Juchannan Baptista dixisset ipsis.

14 Et quum venissent ad turbã, accessit ad eũ [3] quidam, & incuruavit se super genua sua.

15 Et dixit ei, Domine mi, miserere mei. filius est mihi cui est [4] lunaticus *morbus*, & malè afficitur. multis enim [5] vicibus in ignem cadit, & multis vicibus in aquas.

16 Et obtuli eum discipulis tuis, & non potuerunt sanare eum.

17 Respondit Jeschua, & dixit, O generatio incredula & distorta, quousque tandem ero apud vos? & quousque tandem sustinebo vos? adducite eum ad me huc.

18 Et increpavit illud Jeschua, & exiuit ab eo dæmonium: & sanatus est puer ex illa hora.

19 Tunc accesserunt discipuli ad Jeschua seorsum, & dixerunt ei, Quare nos non potuimus sanare illum?

20 Dixit illis Jeschua, Propter incredulitatem vestram. Ammin enim dico vobis quòd si esset in vobis fides sicut granum sinapis, diceretis monti huic, Discede hinc, & discederet: & nihil potentius vobis esset.

21 Hoc autem genus non egreditur nisi per

1 ‖[1] SEXTO [a] verò pòst die accepit Jesus Petrum ac Jacobum & Johannem fratrem eius, & subducit eos priuatim in montem sublimem.

2 [b] Transformatusque est coram eis, & splenduit facies eius vt sol: vestimenta autem eius facta sunt alba vt lux.

3 Et ecce, conspecti sunt eis Moses & Elias, cum eo colloquentes.

4 [c] Respondens autem Petrus dixit Jesu, Domine, bonum est nos hic esse: [d] si vis faciamus hic tria tabernacula, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.

5 Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida inumbrauit eos: & ecce vox è nube, dicens, ‖ Hic est Filius [e] ille meus dilectus, in quo acquiesco: ipsum audite.

6 Et quum *hæc* audissent discipuli, [f] ceciderunt in faciem suã, & timuerunt vehemẽter.

7 Tunc accedens Jesus tetigit eos, dixitque Surgite, & ne timete.

8 Sublatis autem oculis suis neminem viderunt, nisi Jesum [g] solum.

9 Et quum descenderent de monte, mandavit eis Jesus, dicens, Nemini dixeritis quod vidistis, vsque quò Filius hominis à mortuis resurgat.

10 Tunc interrogaverunt eum discipuli sui, dicentes, Quid igitur Scribæ dicunt, oportere vt ‖ Elias primùm veniat?

11 Jesus autem respondens dixit eis, [i] Elias quidem veniet primùm, & restituet omnia.

12 Sed dico vobis Eliam iam venisse: quem non agnouerunt, sed fecerunt ei quæcunque voluerunt: ita futurum est vt & filius hominis patiatur ab eis.

13 Tunc intellexerunt discipuli *eum* de Johanne Baptista *hæc* sibi dixisse.

14 ‖[2] Et quum venissent ad turbam, adiit eum quidam accidens ei ad genua,

15 Et dicens, Domine, miserere filii mei, quoniam [k] lunaticus est, & malè afficitur: nam sæpè cadit in ignem & sæpè in aquam.

16 Et obtuli eum discipulis tuis, nec eum potuerunt sanare.

17 Respondens autem Jesus, dixit, O gens incredula & perversa, quousque tandem ero vobiscum? quousque tandem [l] tolerabo vos? adducite mihi eum huc.

18 Et obiurgauit dæmoniũ Jesus, exiitq; illud ab eo: & sanatus est puer ex illo momento.

19 ¶ [3] Tunc adeuntes discipuli Jesum priuatim, dixerunt, [m] Quare nos non potuimus illud eiicere?

20 Jesus autem dixit eis, Propter incredulitatem vestram: ‖ amen quippe dico vobis, si habeatis [n] fidem quantulum *est* granum sinapis, dicetis huic monti transgreditor. Demigra hinc illuc, & demigrabit: & nihil [o] impossibile vobis erit.

21 [4] Hoc verò genus *dæmoniorum* non egredi-

1 Ad verbum, hominem. Heb.

2 לעין אנש Ante oculum hominis, id est, spectante quoquam, aut præsente, ne loquamini de hac visione.

3 Ad verbum, Homo Hebraiſ.

4 Syrè בר אגרא, cuius explicationem habes suprà, Matth. 4. in fine.

5 Ad verbum, Temporibus Hebraismus.

Mar. 9.2. luc. 9.27.

1 Christus sic est humilis in Euangelio vt interea sit cœli & terræ Dominus.

a *Lucas octo dies numerat, quibus primum illum quo loquutus erat Christus & vltimum quo transformatus est comprehendit: Matthæus vero sex intermedios.*

b *Transformatio hæc non prorsus exhibuit Christum vise[n]dum discipulis, qualis nunc est in cœlo, sed gustum immensæ gloriæ præbuit, quem ipsi capere poterant.*

c *Hebr.*

d *Marcus significat (c.9.6.) Petrum quum in ecstasin raptus foret instar hominis attoniti loquutum esse.*

Suprà 3.17.2 Pet. 1.17.

e *Articulus Jesum à reliquis filiis distinguit: Ille enim natura Filius est, nos adoptione. ideò primogenitus dicitur inter fratres, qui licet ipse vnicus sit, princeps tamen est inter multos, quatenus est fons adoptionis ac caput.*

f *Prom adorarunt. Suprà 2.11.*

g *Visus illis relinquitur Christus vt doceremur legis & Prophetis temporalem fuisse gloriam, vt solus Christus maneat conspicuus.*

h *Quod vidissent, aliòqui propriè dem dicitur horama, quod per quietem in somnis cernitur.*

Mal. 4.5. sup. 11.14. mar. 9.11.

i *Hoc debet referri ad tempus prophetiæ. d. Malachius non sibi hoc dixit: nam iam venit Elias. completum enim fuit vaticinium in Johanne Baptista veniente in spiritu & virtute Eliæ.*

Marc. 9.17. luc. 9.37.

2 Indigni quidem sunt homines Christi beneficentia, sed ipse nihilominus eos respicit.

k *Qui certis lunæ temporibus comitiali morbo aut alio genere morbi laborant: hic tamen loco ita accipiendum est, vt ad morbum naturalem [...] gamus accessisse diabolicum furorem.*

l *Sustinebo vos.*

autem obiurgatio ad Scribas directa est. 3 Diffidentia interrumpit diuinorum beneficiorum cursum. m *Mirantur discipuli ablatam sibi esse virtutem qua semel instructi fuerant, Sup. 10.1. quum proprio vitio ea se priuarint. Nam sequitur, Iesus autem &c. Luc. 17.6.* n *Non fidem illam generalem & historicam intelligit: nec etiam fidem iustificantem. Sed illam demum specialē, & quibusdam Christianis particularem qua animus quodā [...] S. impulsu ad res mirandas perficiendas impellitur, & ista vocatur fides miraculorum.* o *Hyperbolica est loquendi formula.* 4 Remedium [...] versus diffidentiam.

tur nisi per p precationem & ieiunium.

22 ¶ ‖ 5 Versantibus autem ipsis in Galilæa, dixit eis Iesus, Futurum est vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

23 Et trucidabunt eum, sed tertio die suscitabitur. Et contristati sunt vehementer.

24 6 Quum autem venissent Capernaum, venerunt ad Petrum qui didrachma accipiunt: dixeruntque, præceptor vester q non soluit r didrachma?

25 Dicit, Etiam. Et quum ingressus fuisset domum præuenit eum Iesus, dicens, Quid tibi videtur, s Simon? Reges terræ à quibus accipiunt tributa siue censum? t à filiis suis, an ab alienis?

26 Dicit ei Petrus, ab alienis. Ait ei Iesus, Nempè igitur u liberi sunt filii.

27 Sed ne offendiculum eis præbeamus profectus ad mare, mitte hamum: & eum piscem qui ascenderit primus, tolle: & aperto ore eius, inuenies x staterem: acceptum illum da eis pro me & pro y te.

ieiunium & per precationem.

22 Quum autem versarentur in Galilæa, dixit illis Ieschua, Futurum est vt Filius hominis tradatur in manus filiorum hominis:

23 Et occident eum, & die tertio resurget. Et contristati sunt valdè.

24 Quumque venissent in Cephar-Nachum, accesserunt illi qui accipere solent 7 binas drachmas argenti capitationis, ad Cipha, & dixerunt illi, Dominus vester non dat duas drachmas suas?

25 Dixit illis, Etiam. Quumque ingressus fuisset Cipha in domum, præuenit eum Ieschua, & dixit ei, Quid videtur tibi Schemeun? Reges terræ à quo accipiunt tributum & argentum capitationis, à filiis suis, an ab alienis?

26 Dixit ei Schemeum, Ab alienis. Dixit illi Ieschua, Ergo 8 libertate sunt præditi filii.

27 Ne autem offendamus istos, abi ad mare, & proiice hamum, & pisci primo qui ascenderit, aperi os, & inuenies 9 staterem. Ipsum accipe & offer pro me & pro te.

p Vt intelligatur attentio & diligentia precationis ardentis, quæ extra sobrietatem esse nequit.

Infra 20. 17. mar. 9. 31. luc. 9. 44.

5 Magis ac magis præparandi sunt animi nostri aduersus crucis offendiculum.

6 Christus vltrò sese Cæsaris edictis subiiciens, ostendit ciuiles politias Euangelii doctrina minimè aboleri.

q Non negat sed interrogat.

r Qui viginti annos essent nati ad quinquagesimum, pendebant siclum sancti, id est dimidium, Exod. 30. 13. Hoc erat didrachmon Atticum, quod Iudæa sub Cæsare exegerunt Romani. Soluendi autem ratio erat vt quisque vrbem eligeret quasi suum domicilium in qua censeri vellet. Nō dubium est igitur Christum venisse Capernaum, vt in suam vrbem, ad soluendum annuū illud tributum. s Quòd Petrum compellat potius quam alios, factum est fortasse quia tunc habitauit in eius domo. t Per filios, non subditos qui tributum soluebant, sed naturales filios intellige. Ergo his verbis sese domesticis Regis filium. u Christus minimè hic de communi iure fidelium disserit: sed tantum similitudinem petit à filiis Regum qui vna verba docet, se esse liberi sunt. x Stater erat tetra-drachmum, id est, quatuor drachmarum. y Petrus eius ciuitatis erat ciuis, propterea tributum eo loco dare cogebatur.

7 Ad verbū, Duas, duas drachmas, Hebraismus. Porro drachmam aiunt in Thalmud diuersis in locis idem esse numisma quod propria gentis appellatione dicebatur מעה meha, quod sexta pars denarii est, & tantum argenti continet quā tum est pondus sexdecim granorum hordei, ita vt duæ drachmæ, quæ cuique soluendę erant, continerent argenti pondus 32. granorum hordei. Stater autem propriè gentis nomine vocabatur אסתירא Astira, & memoratum pondus argenti duplicabat, id est, quatuor continebat drachmas.

8 Ad verbum, Filii libertatum sunt filii, id est, filii sunt ii, quibus conuenit esse liberos.

9 De valore stateris vide paulò anteà.

Caput XVIII.

1 *Maximus in regno Dei.* 5 *Suscipere puerulum.* 6 *Scandalizare.* 7 *Scandala.* 9 *Oculi eruitio.* 10 *Angeli. Ouis perdita.* 15 *Correptio.* 17 *Excommunicatio.* 21 *Fratri resipiscenti semper parcendum.* 23 *Parabola regis conferentis rationem cum seruis suis.*

1 EO ‖ ipso tempore adierunt Iesum discipuli, dicentes, Quisnam maximus est in regno cœlorum?

2 1 Et quum aduocasset puerulum Iesus, statuit eum in medio eorum.

3 Et dixit, Amen dico vobis, nisi conuersi fueritis, a & fiatis vt pueruli, nequaquam ingrediemini in regnum cœlorum.

4 Quisquis igitur demiserit seipsum sicut *est* puerulus iste, is est maximus ille in regno cœlorum.

5 b Et quisquis exceperit aliquem puerulum talem in nomine meo, me excipit.

6 2 ‖ Quisquis autem offenderit aliquem ex paruis istis qui in me credunt; præstiterit ei vt suspendatur mola c asinaria in collo eius, ac demergatur in profundo maris.

7 3 d Væ mundo ab offendiculis. Necesse est enim vt eueniant e offendicula: veruntamen væ homini illi per quem offendiculum euenit.

8 ‖ Si verò manus tua vel pes tuus facit vt tu f offendas, exscinde ea, & abiice abs te, bonum est tibi ad vitam ingredi claudum aut mancum *potius*, quàm duas manus vel duos pedes habentem coniici in ignem æternum.

9 Et si oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum, & abiice abs te. bonum est tibi luscum ingredi in vitam, *potius* quàm duos oculos habentem coniici in gehennam ignis.

1 IN illa hora accesserunt discipuli ad Ieschua, & dixerunt, Quisnam maximus est in regno cœlorum?

2 Et vocauit Ieschua puerum, & statuit eum in medio illorum.

3 Et ait, Ammin dico vobis, quòd nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut pueri, non intrabitis in regnum cælorum.

4 Qui igitur demittit seipsum, sicut hic puer hic erit maximus in regno cælorum.

5 Et qui recipiet 1 similem puero huic in nomine meo, is me recipit.

6 Et omnis qui offenderit vnum de pusillis istis qui credunt in me, tolerabilius fuerit ei vt sit suspensa mola asinaria ad collum eius, & demergatur in profunda maris.

7 Væ mundo ab offendiculis. Necesse enim est vt veniant offendicula: væ autem homini 2 per cuius manum veniunt offendicula.

8 Si autem manus tua aut pes tuus offendit te, abscinde eum, & proiice eum à te. 3 bonum enim est tibi vt ingrediaris ad vitam 4 claudus aut 5 mutilus, & non, quum sunt tibi ambæ manus aut ambo pedes, ruas in ignem æternum.

9 Et si ita sit vt oculus tuus offendat te, erue eum & proiice eum abs te: bonum est tibi vt vno oculo ingrediaris ad vitam, & non, quum sint tibi duo oculi, ruas in Gihanna ignis.

Marc. 9. 18. luc. 9. 46.

1 Submissio animi, vera ad excellentiam via.

Infra 19. 14. 1. cor. 14. 20.

a Significat eos prauo affectu esse occupatos & eorum ambitionem perstringit.

b Ne quis pueruli exemplum contemneret, pueros mirè commendat, metaphoricè autem pueros appellat Christus qui deposita altitudine se ad modestiam & subiectionem composuerint.

Mar. 9. 41. luc. 17. 1.

2 Fratrum quantumuis abiectorum summa nobis habenda ratio. Qui secus fecerit, graues pœnas dabit.

c Lapis quo fruges molebantur. Hos autem supplicii genus peculiare erat Palæstinis quod parabatur grauioribus sceleribus.

3 Non potest quidem vir bonus nisi per media offendicula incedere, sed omnes præcidendę sunt occasiones.

d Deploratio est, q. d. Heu quam malè erit mundo ob scandala offendiculaque pusillorum. e Impedimenta quæ obstant operibus bonis. Mar. 9. 43. Sup. 5. 30. f Hyperbolica sunt hec omnia & amplificandi causa, huc adducta q. d. Tam sedulò & constanter resistendum est scandalis vt oculos potius eruere & manus abscindere conueniat quàm vt scandala fouearentur.

1 Ad verbum, Sicut puer hic.

2 Hebraismus pro Cuius opera.

3 חגרים Idē quod חגיר claudus: sic Marc. 9.

4 פשיג mutilā. Vide suprà cap. 15. Hebraicè diceretur כרות: & idem legitur Marci 9.

5 Hebraismus est vsitatissimus: pro Melius enim est tibi vt &c. quàm quum sunt tibi ambæ manus &c. Carent enim Heb. Chaldæi, & Syri comparatiuis & superlatiuis gradibus, & pro iis positiuis vtuntur.

6 תבסון sicut Hebraicum תבוז mutatò *zain* in *samech.* Sunt enim literæ ad idem pronuntiationis organum, (id est ad dentes) pertinentes.

7 Ad verbum, Homini.

8 אסכל Id est, Stultè & insipienter egerit. Vide quæ annotata sunt in Cap. 6.14.

9 אכסידי In arguendi significatione verbum hoc legitur in Psalmis, Prouerb, & Iob. & alibi apud paraphrasten Chaldæum sæpe.

10 Ad verbum, Quot temporibus Syra phrasis.

11 Ad verbũ vsq; ad septem tempora.

12 לשבעין זבנין שבעא שבע Hebraicè ad verbum esset לשבעים פעמים שבעה שבעה Loquutio Syræ. & significat quatuordecim vicibus septuagies: estque numerus finitus pro infinito.

13 Talentum Hebræi vocabant ככר *cicar*, Chaldæi verò & Syri ככרא *caccera.* Et vt refert D. Kimchi in suo lib. Radicum, continebat libras sexaginta argenti vel auri, aut alterius generis metalli.

14 Ad verbũ, Contine erga me spiritũ, id est, iram.

10 Videte ne [6] contemnatis vnum ex istis pusillis. Dico enim ego vobis quòd angeli eorum omni tempore vident faciem Patris mei qui est in cælis.

11 Venit enim Filius hominis vt vivificet id quod perierat.

12 Quid videtur vobis? Si fuerint [7] alicui centũ oues, & aberrauerit vna ex eis, nónne relinquit nonaginta & nouem in monte, & abiens quærit eam quæ aberrauerat?

13 Et, si inueniat eam, Ammin dico vobis quòd gaudeat super ea magis, quàm *super* nonaginta & nouem quæ non aberrauerunt.

14 Sic non est voluntas coram Patre vestro qui est in cælis vt pereat vnus de pusillis istis.

15 Si autem [8] peccauerit in te frater tuus, vade, [9] argue eum inter te & ipsum solum: si audierit te, lucratus es fratrem tuum.

16 Et si non audierit te, accipe tecum vnum aut duos: vt per os duorum aut trium testium consistat omne verbum.

17 Si autem etiam hos non audierit, dic Ecclesiæ, Si verò etiam Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut publicanus & sicut ethnicus.

18 Et Ammin ego dico vobis quòd quicquid ligaueritis in terra, erit ligatum in cælis: & id quod solueritis in terra, erit solutum in cælis.

19 Rursum ego dico vobis quòd si duo ex vobis consenserint super terram de omni re quam petierint, fiet illis a Patre meo qui est in cælis.

20 Vbi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum.

21 Tunc accessit ad eum Cipha, & dixit ei, Domine mi, [10] quoties, si peccauerit in me frater meus, remittam ei? [11] vsque ad septimam vicem?

22 Dixit illi Ieschua, Non dico tibi, vsque ad septimam, sed vsque ad [12] septuaginta vices septies & septies.

23 Propterea assimilatum est regnum cælorum homini regi, qui voluit vt acciperet rationem à seruis suis:

24 Et quum cœpisset accipere, obtulerunt ei vnum qui debitor erat vnius myriadis [13] talentorum:

25 Et quum non esset illi soluendo, iussit dominus illius vt venderetur ipse, & vxor eius & filii eius, & quicquid erat ei, & solueret.

26 Et procidit ille seruus, adorauit eum, & dixit, Domine mi, [14] patiens esto erga me, & omnia soluam ego tibi.

27 Et misericordia motus dominus servi illius, & absoluit eum & debitum eius remisit ei.

28 Egressus verò est seruus ille, & inuenit vnũ

10 [4] Videte ne contemnatis aliquem ex paruis istis: dico enim vobis, Angelos eorum in cœlis per omne *tempus* [g] intueri faciem Patris mei qui in cœlis est.

11 ||Venit enim Filius hominis vt servet quod perierat.

12 ||Quid vobis videtur? si fuerint alicui homini centum oues, & errauerit vna ex iis, nónne relictis ipsis nonaginta nouem, profectus in montes, quærit eam quæ aberrauerat?

13 Quòd si acciderit vt inueniat eam, amen dico vobis, gaudet super ea magis quàm super illis nonaginta nouem quę non aberrarant.

14 Ita non vult Pater vester qui in cœlis est, vt pereat vnus ex paruis istis.

15 ¶|| [h] [5] Si verò peccauerit [i] in te frater tuus, ito & arguito eum inter te & ipsum solum, si te audierit, lucratus es fratrem tuum:

16 Sin verò te non audierit, assume tecum adhuc vnum aut duos: vt ex [k] ore duorum aut trium testium confirmetur res tota.

17 [6] Quòd si neglexerit eos audire, dic [l] Ecclesiæ: quòd si Ecclesiam audire neglexerit, sit tibi velut quispiam [m] ethnicus & quispiam publicanus.

18 Amen dico vobis, quæcunque [n] ligaueritis in terra, erunt ligata in cœlo: & quæcunque solueritis in terra, erunt soluta in cœlo.

19 || [o] Rursum dico vobis, si duo ex vobis consenserint in terra, quodcunque petierint, fiet eis à Patre meo qui in cœlis est.

20 ||Vbi enim sunt duo vel tres coacti in nomine meo, illic sum in medio eorum.

21 [7] ¶ Tunc adiens eum Petrus, dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & remittam ei? an vsque septies?

22 ||Dicit ei Iesus, Non dico tibi vsque septies, [p] sed vsque septuagies septies.

23 ||Propterea simile est regnum cœlorum regi qui voluit conferre rationem cum seruis suis.

24 Et quum cœpisset conferre, oblatus est ei quidam debitor [q] decies mille talentorum.

25 Quum autem is non posset *hæc* reddere, [r] iussit eum dominus eius venundari, & vxorem eius & liberos, & omnia quæ habebat: & reddi *debitum.*

26 Procidens ergo seruus ille adorabat eum, dicens, Domine, [s] differ iram in me, & omnia tibi reddam.

27 [t] Commotus autem intima misericordia dominus serui illius, dimisit eum, & mutuum remisit ei.

28 Egressus verò seruus ille, inuenit vnum

4 Quo quispiam est infirmior, eo magis oportet illius salutem nobis curæ esse, Deus ipse suo exemplo nos docet. *Psal.*34.8.

g *Loquitur more seculi huius, vbi constitere in conspectu regis, faciemque eius perpetuò videre posse, signũ est domesticæ intimæque familiaritatis.*

*Luc.*19.10. *Luc.*15.4. *Leuit.*19.17. *ecc.*19.13. *luc.*17.3. *iac.*5.18.

h *Quæ de ferendis fratrum infirmitatibus concionatus fuerit Christus, nunc quomodo, & in quem finem, & quatenus ferendæ sint clarius ostendit.*

5 Studendum est sarciendæ concordiæ, non autem vindicandæ iniuriæ.

i *Si peccauerit in, vt solus peccatum fratris noris.*

*Deut.*19.15. *ioh.*18.17. 1.*cor.*5.9. 2.*cor.*13.1. 2.*thes.*3.14. *heb.*10.28.

k *Id est, sermone ac testimonio: nam aliquando sumitur pro sermone. Num.*3.16. *atque etiam pro iudicio testimonio, scilicet quæ res per se loquitur.* *Infrà* 21.16.

6 Qui Ecclesiæ iudicium contemnit, Deum contemnit.

l *Agit non de quadam politia, sed de ecclesiastico consessu, nam postea addit ligandi & soluendi potestatem, quæ ecclesiæ respicit autem ratione sui temporis penes seniores in eum erat ecclesiæ, Iohannes* 9.22. *item* 12.42. *item,*16.2. *quos supplicium erat e Synagoga eiici, velut apud nos excommunicari.*

m *Profanus & religione alienus: quales erant, Gentes Hebræis vocabantur, quorum sicut & publicanorum consortium fugeretur.*

n *Suprà* 16.19. 2 *Cor.*5.9. 2.*thes.*3.14.

o *q.d. Non solum ratum erit si aliquem excommunicaueritis, sed rursus dico vobis pro peccatore [...]*

7 Implacabil[...]

p *Numerus [...]*

q *Vt sit insigne [...]*

fideritis, Deus exaudiet vos non ecclesiam duntaxat vniuersam, sed etiam si duo tantum vno consensu petierint. *Ioh.*20.23. 7 Deum experientur qui à fratribus quantumuis magnis multisque iniuriis prouocati, non ignoscunt. *Luc.* 17.4. p *pro incerto: finitus pro infinito ponitur, significat Christus remittendum esse quoties resipuerit frater.* *Luc.* 17.4. q *men memoratur ingens summa sexagies centena millia aureorum coronatorum, & exigua decem aureorum inter quæ proportio euanescit.* r *tiquitus erat lex, vt qui soluendo non esset, is nexus addiceretur creditori luiturus corpore, quod a re non posset.* s *Ne indulgeas iracundiæ erga me. sic Deus macrothymos in sacris literis celebratur, id est clemens & cohibens impetum animi, Psalm.*86.5. *patiens & multa misericordia.*

t *Sup.*6.36.

ex conseruis suis, qui debebat ei centum denarios: & prehensum eum, v suffocabat, dicens, Redde quod debes.

29 Procidens ergo conseruus eius ad eius pedes, precabatur eum, dicens, Cohibe iram erga me, & omnia reddam tibi.

30 Ille verò noluit: sed abiens coniecit eum in carcerem, quousque redderet debitum.

31 Quum autem vidissent conserui eius quæ facta fuerant, doluerunt vehementer: & quum venissent, declararunt domino suo omnia quæ facta fuerant.

32 Tunc eo aduocato dominus ipsius dixit ei, Serue male, totum debitum illud remisi tibi, quia præcatus es me.

33 Nónne oportuit & te misereri conserui tui, vt & ego tui misertus sum?

34 Tunc iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, vsquequo redderet id omne quod sibi debebatur.

35 Ita & Pater meus cœlestis faciet vobis, nisi remiseritis suo quisque fratri ex cordibus vestris offensas eorum.

v Premebat fauces illius, suffocabat ob-[illegible]

de [15] conseruis suis, qui debitor ei erat [16] denariorum centum. Et apprehendit illum, & strangulabat illum, & dicebat illi, Redde mihi id quod debes mihi.

29 Et procidit ille conseruus ad pedes eius, rogauit eum, & dixit, [17] Patiens esto erga me, & omnia ego soluam tibi.

30 Is autem noluit: sed abiens coniecit illum in carcerem, donec daret sibi id quod debebat sibi.

31 Quum vidissent autem conserui eorum id quod fiebat, indoluerunt valdè: & euntes manifestauerunt domino suo quicquid factum fuerat.

32 Tunc accersiuit eum dominus suus, & dixit illi, Serue nequam, illud totum debitum remiseram tibi, quòd rogasses me.

33 Nónne oportuisset vt tu gratiosus esses conseruo tuo, quemadmodum ego gratiosus fui tibi?

34 Et iratus est dominus eius, & tradidit eum [18] tortoribus, vsquedum redderet quicquid debebat sibi.

35 Sic faciet vobis Pater meus qui est in cælis, si non remiseritis [19] quisque fratri suo ex corde vestro peccata illius.

15 Ad verb. De cognominatione sua, hoc est. Qui de nomine eiusdem heri vel conditionis vocabatur. Periphrasis est conserui. Fortassis refertur ad Hebraicam vocem כנות, quam Chaldæi interpretãtur שמוש, id est ministerium: quæ significatio magis esset apta, & propinqua.

16 Denarius, numisma erat Hebræis, vocatum zuz propria appellatione: de quo legitur Lucæ, cap. 15.8. licet etiam Denara barbaro vocabulo quod à Romanis acceperant, vocarent. Continebat autem argenti pondus, 96. granorũ hordei: id est, æquiualebat sex drachmis.

17 Ad verb. Contine erga me spiritum, id est, iram, vt paulo antè.

18 למנגדנא Iis qui torquent, & flagellant. Sic infrà cap. 20. 19. ונגדונהי & flagellabunt eum. 19 Ad verbum. Homo fratri suo. Hebraismus.

Caput XIX.

2 Sanantur infirmi. 7 Libellus abscessionis. 12 Eunuchi. 13 Pueruli oblati. 17 Bonus Deus. Mandata servanda. 21 Perfectus. 23 Diues. 26 Salus à Deo, 27 Relinquere omnia & Christum sequi.

Mar. 10. 1.

1 ET factum est, quum finiisset Iesus sermones istos, a soluit à Galilæa, b & venit in fines Iudææ, traiecto Iordane.

2 Et sequuta est eum turba multa: sanauitque eos illic.

3 i Tunc adierunt eum Pharisæi, tentantes eũ, & dicentes ei, Licétne homini dimittere vxorem suam quauis ex causa?

4 Ille verò respondens dixit eis. Non legistis, || opificem ab initio fecisse c masculum & fœminam?

5 Et dixisse, Propterea relinquet homo patrem & matrem, & d agglutinabitur vxori suæ: & e qui duo *fuerant*, erunt vna caro.

6 Itaque non amplius sunt duo, sed vna caro, quod ergo Deus f coniunxit, homo ne seiungat.

7 2 Dicunt ei, Cur ergo || Moses mandauit dare libellum discessionis, & eam dimittere?

8 Dicit eis, Moses g pro duritia cordis vestri h permisit vobis dimittere vxores vestras: cęterùm à principio non fuit ita.

9 Dico autem vobis, quicunque dimiserit vxorem suam, nisi i ob scortationem, & aliam duxerit, eum mœchari: & qui dimissam duxerit, mœchari.

10 Dicunt ei discipuli eius, k Si tale est negotium hominis cum vxore, l non expedit vxorem ducere.

a Traiecit è Galilæa in fines Iudææ.

b Hanc regionem beneficiis suis etiam visitare volunt Christus vt vbique salutis radios spargeret.

i Indissolubile esse coniugii vinculũ, nisi ob scortationẽ.

Gen. 1. 14.

c Non ait Masculum & fœminas. Vnde ex ordine creationis probatur individua viri cum vna vxore societas, & quomodo singuli viri singulas habeant vxores.

d Exprimitur vis Græci vocabuli, quo significatur arctissima illa coniunctio viri & vxoris, quasi glutine coniunctorum.

e Qui duo erant homines, fiunt velut vnus homo. Caro autem per synecdochen pro toto homine seu corpore.

Ibid.

f Vnde coniugium & coniuges, quasi à iugo translatione facta.

2 Non statim probat Deus quod ciuiles leges coguntur tolerare.

Deut 24. 1.

g Ratione vel causa vestræ duritiei,

1 ET factum est, vt quum compleuisset Ieschua verba hæc, [1] migrauit a Galilæa, & venit in confinium Iudææ trans-Iurdenan.

2 Et conuenerunt post eum turbæ multæ, & sanauit illos ibi.

3 Et accesserunt ad eum Pharisæi, & tentabant eum, & dixerunt, An licet homini vt dimittat vxorẽ suam [2] qualibet occasione?

4 Ille autem respondit, & dixit illis, Annon legistis quòd is qui fecit ab initio, marem & fœminam fecit eos?

5 Et dixit, Propterea derelinquet vir patrem suum & matrem suam, & adherebit vxori suæ, & erunt ambo illi vna caro.

6 Quapropter non sunt duo, sed vnum corpus. Illud igitur quod Deus coniunxit, filius hominis non separet.

7 Dicunt illi, Quare igitur Musche præcepit vt daremus scriptum desertionis, & dimitteremus eam?

8 Ait illis, Musche, contra duritiem cordis vestri, permisit vobis vt dimitteretis vxores vestras: ab initio autem non fuit sic.

9 Dico autem vobis quòd qui deserit vxorẽ suam quæ adulterium non commisit, & accipit aliam, adulterium committit: & qui accipit desertam, committit adulterium.

10 Dicunt ei discipuli eius, Si ita sit negotium inter virum & vxorem, non expedit ducere vxorem.

1 Syrum verb. est שקל, quod propriè significat attollere & leuare, vt vertendum propriè sit Leuauit vel Sustulit (subaudi pedes suos) à Galilæa, &c. Simili loquutio habetur Genes. 29. 1. ונשא יעקב רגליו וילך ארצה בני קדם: id est, Leuauit Iaacob pedes suos, & abiit in terram filiorum Orientis.

2 Ad verb. In omni occasione.

h Lege scilicet politica, non morali, hæc enim perpetua est regula divinæ iustitiæ, illa sese aliquando vt regula Lesbia inflectit. Sup 5. 32. mar. 10. 11 luc. 16. 18. 1. cor. 7. 21. i Hoc itaque tempore in adulteros latæ leges negligebantur: repudio enim non fuisset opus, si capitali supplicio direptum fuisset matrimonium. k Id est si ita se res habet de viro & vxore, seu de coniugio &c. non amplius ita liberum sit repudium. l Duram seruitatem esse putant domi ferre morosam, rixosam, temulentam aut simili vitio molestam mulierem. Itaque loquuntur vt carnales non vt spirituales: quare eorum [illegible]ditiam refellit dominus.

3 Ad verb. Non omnis homo. Hebraismus.

4 מהימנא Idem quod Heb. נאמן Id est fidelis: quòd eunuchorum fides deligeretur asseruandis thoris.

5 Ad verb. Testetis testimonium mendax.

6 Id est, Sequere me. Hebraismus.

7 Vocem דיבריף, qua hic vtitur Paraphrastes, in aliis auctoribus Chaldæis aut Thalmudicis non legi. collatione autem locorum Noui Testamenti, in quibus reperitur, eius hanc esse significationem facile potest intelligi. Reperitur autem, Lucæ. 18. 25. & 1. ad Timoth. 6 18.

8 Id est, Seruari. Hebraismus.

9 Id est, Sequuti sumus te.

10 Id est, Sequuti estis me.

11 Ille autem dixit eis, 3 Vnusquisque non est capax sermonis huius, sed is cui datum est.

12 Sunt enim 4 eunuchi qui de vtero matris suæ nati sunt ita: & sunt eunuchi qui ab hominibus facti sunt eunuchi: & sunt eunuchi qui seipsos fecerunt eunuchos propter regnum cœlorum. Qui potens est vt capiat, capiat.

13 Tunc obtulerunt ei pueros, vt poneret manum suam super eos, ac oraret. Et prohibuerunt eos discipuli eius.

14 Ipse verò Jeschua dixit illis, Sinite pueros venientes ad me, & ne prohibeatis eos: illorum enim qui sunt sicut isti, est regnum cœlorum.

15 Et imposuit manum suam super illos, & abiit illinc.

16 Et veniens quidam accessit, & dixit illi, Magister bone, quid boni faciam vt sit mihi vita æterna?

17 Ille autem dixit ei, Quid vocas tu me bonum? Nullus est bonus nisi vnus Deus. Si autem vis ingredi ad vitam, serua mandata:

18 Dixit illi, Quæ? Ieschua autem ait illi, Ne occidas, & Ne perpetres adulterium, & Ne fureris, &, Ne 5 testimonium proferas mendax:

19 Et, Honora patrem tuum & matrem tuam, &, Diliges proximum tuum sicut teipsum.

20 Dixit ei ille adolescens, Hæc omnia seruaui à pueritia mea: qua re indigeo?

21 Ait illi Ieschua, Si vis perfectus fieri, vade, vende possessionem tuam, & da pauperibus, & erit tibi thesaurus in cælis: & 6 veni post me.

22 Audiuit autem ille adolescens sermonem hunc, & abiit mœstitia affectus: erat enim ei possessio multa.

23 Jeschua autem dixit discipulis suis, Ammin dico vobis, quòd difficile est diuiti vt ingrediatur in regnum cœlorum.

24 Iterum autem dico vobis quòd 7 facilius est camelo intrare in foramen acus, quam diuiti vt intret in regnum Dei.

25 Discipuli verò quum audiuissent, perculsi sunt valdè, & dixerunt, Quisnam potest 8 viuere?

26 Intuitus est illos Jeschua, & ait illis, Apud filios hominum hoc non potest: apud Deum autem omnia sunt possibilia.

27 Tunc respondit Cipha, & dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & 9 venimus post te: quid ergo erit nobis?

28 Dixit illis Jeschua, Ammin dico vobis, quòd vos 10 qui venistis post me, in seculo nouo, quum sedebit Filius hominis super thronum gloriæ suæ, sedebitis etiam vos super duodecim solia, & iudicabitis duodecim tribus Jisraiel.

29 Et, quisquis relinquit domos, aut fratres,

11 Ipse verò dixit eis, 3 Non omnes [m] sunt capaces huius sermonis, sed quibus datum est.

12 Sunt enim [n] eunuchi qui ex matris vtero nati sunt ita: & sunt eunuchi qui castrati sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui [o] seipsos castrarunt propter regnum cœlorum. [p] Qui potest capax esse, capiat.

13 ‖ 4 Tunc oblati sunt ei pueruli [q] vt manus eis imponeret, & precaretur: discipuli autem obiurgarunt [r] eos.

14 Jesus autem ait, Sinite puerulos, & ne prohibete eos ad me venire: [s] talium est enim regnum cœlorum.

15 Et quum imposuisset eis manus, profectus est illinc.

16 ¶ ‖ 5 Et ecce, quidam accedens dixit ei, Doctor bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam?

17 Ipse verò dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus, [t] nisi vnus, *nempe* Deus. Si vis autem ad vitam ingredi, serua mandata.

18 Dicit ei, Quæ? Jesus autem dixit, ‖ Non occides, Non mœchaberis, non furaberis, Non dices falsum testimonium.

19 Honora patrem & matrem. Et, Diliges proximum tuum vt teipsum.

20 Dicit ei adolescens, [v] Omnia hæc obseruaui à iuuentute mea: quo adhuc deficior?

21 Ait ei Jesus, [x] Si vis perfectus esse, abi, vende quæ habes, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cœlo, & adesdum sequere me.

22 Quum audisset autem adolescens eum sermonem, abiit contristatus: habebat enim bona multa.

23 Jesus autem dixit discipulis suis, 6 Amen dico vobis, diues difficulter introibit in regnum cælorum.

24 Rursum verò dico vobis, Facilius est [y] camelum per foramen acus transire, quàm diuitem in regnum Dei introire.

25 *His* autem auditis, discipuli eius perculsi sunt valdè, dicentes, Quis ergo potest seruari?

26 Intuitus autem *eos* Jesus, dixit eis, Apud homines, hoc impossibile est: apud Deum autem omnia possibilia sunt.

27 ‖ 7 Tunc respondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te: quid ergo erit nobis?

28 Jesus autem dixit eis, Amen dico vobis, vos qui sequuti estis me, [z] in regeneratione, quum sederit Filius hominis in throno gloriæ suæ [a] sedebitis etiam, vos, *inquam*, super thronos duodecim, ‖ [b] iudicantes duodecim tribus Jsrael.

29 Et quisquis reliquerit domos aut

3 Peculiare est continentiæ dom[um] ac proinde perpetu[æ] continentiæ legem ne sibi quidem poss[it] quisque indicere.

m *.i. Recipiunt & admittunt, sicut dicimus locum aliquem angustum capere non posse multas res, q. d. Christus, Ab hac nubendi necessitate, [non] possunt esse omnes li[be]ri, nisi quibus datum est diuinitus.*

n *Eunuchorum [non vnius] est generis, eius [enim] sunt, spadones, thlibiæ & castrati, hos à coniugio arcet defectus: quia viri non sunt.*

o *Qui à coniugio abstinent, & continentiam seruant ex Dei scilicet dono.*

p *Vtilis omnibus admonitio quia in deligendo vitæ generi [pau]ci, quid sibi datum sit, reputant.*

Supr. 18.3. *mar.* 10.13. *luc.* 18.15.

4 Ipsi etiam infantes in gratuito Dei fœdere comprehenduntur.

q *Impositionis manuum symbolum fuit apud Iudæos familiare, quoties solennis [aut] precatio aliqua aut benedictio.*

r *Videl. parentes offerentes filios.*

s *Talium dicit non horum: quia comprehendit tā pueros quam eorum similes.*

Mat. 10.17. *luc.* 18.18.

5 Et legem & [...] ipsos minimè [...] norunt qui ex lege salutem petunt.

t *Hinc discendum est, quod quicquid [bo]nitatis in hominibus [repe]ritur, id oportet [à] Deo, tanquam [fon]te omnis boni.*

Exo. 20.13.

v *In hoc [...] te demonstratur [...] quanta sit humani [in]genii arrogantia & vanitas q. d. [...] ud mihi proponis [...] ista vulgaria, [...] obseruantiam [...] ipsa iuuentute [...] care possum.*

x *Non verè [...] derat iuuenis [...]*

mandata seruasse: ideò veræ charitatis exemplo proposito, latentem in animo morbum indicat. 6 Diuites peculiari Dei dono egent, [ut] possint ex Satanæ tendiculis euadere. y *Theoph. cameli nomine funem anchorarium intelligit. Caninius verò ex Thal[mu]distis obseruat prouerbialem esse locutionem, & cameli nomine animal intelligi. hac autem sermonis absurditas ad emphasin facit.* *Mar.* 10. *Luc.* 18. 18. 7 Minimè perit quod Dei causa negligitur. z *Regeneratio sumitur pro illa die, qua electi incipient [no]uam vitam viuere. .i. cum animo & corpore fruentur illa hereditate cælesti.* a *Humana sed magnifica similitudine maiestatis [...] indicium adumbrat.* *Luc.* 22. 3. b *Hoc non est aliter intelligendum quàm quòd fides Apostolorum (qui & ipsi sunt ex Is[rael], [a]tque viri idiotæ, & tamen Christum amplexi & ministri regni Dei facti.) Israelitis sit adempturа omnem excusationem: sit de Niniuitis & R[egina] Austri Supr. 12. 41. legimus.*

fratr[es]

fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut liberos, aut agros, causa nominis mei, centuplicia accipiet, & vitam æternam hæreditatis iure possidebit.

30 ‖ [g] Multi autem primi, erunt vltimi: & vltimi, primi.

aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut agros, propter nomen meum, [11] vnum in centum accipiet, & vitæ æternæ hæres fiet.

30 Multi autem sunt primi, qui futuri sunt postremi: & postremi, primi.

Caput XX.

1 *Operarii conducuntur in vineam.* 15 *Oculus nequã.* 17 *Passionẽ suam prædicit.* 20 *Zebedæi filii.* 22 *Calix.* 28 *Minister noster Christus.* 30 *Cæci duo.*

1 Simile [1] enim est regnum cœlorum patrifamiliâs, qui exiit cum prima luce ad conducendos operarios *quos mitteret* in vineam suam.

2 Pactus autem cum operariis [a] denario in diem, misit eos in vineam suam.

3 Et egressus circa horam tertiam, vidit alios stantes in foro otiosos:

4 Et illis dixit, Abite & vos in vineam: & quodcunque iustum fuerit, dabo vobis.

5 Illi autem abierunt. Rursum, egressus circa sextam & nonam horam, fecit itidem.

6 Circa horam autem [b] vndecimam egressus, inuenit alios stantes otiosos, ac dicit eis, Cur hic statis totum diem otiosi?

7 Dicunt ei, Quia nemo nos conduxit. Dicit eis, Abite & vos in vineam: & quicquid fuerit iustum, accipietis.

8 Quum autem serum diei esset, dicit dominus vineæ procuratori suo, Voca operarios, & redde eis mercedem, incipiens ab vltimis vsque ad primos.

9 Et quum venissent qui circa vndecimam horam *conducti fuerant*, acceperunt [c] singuli denarium.

10 Venientes autem & primi, existimarunt se plus esse accepturos: sed acceperunt ipsi quoque singuli denarium.

11 Et quum accepissent, murmurabant aduersus patremfamiliâs:

12 Dicentes, Isti vltimi vnam horam *opus* fecerunt, & eos æquales nobis fecisti, qui portauimus pondus diei & æstum.

13 Ipse verò respondens dixit vni eorum, [d] Amice, non facio tibi iniuriam: nónne denario pactus es mecum?

14 Tolle quod tuum est, & abi. volo autem huic vltimo dare vt & tibi.

15 Annon licet mihi quod volo facere in [e] meis? an oculus tuus [f] malus est quia ego bonus sum?

16 ‖ Sic vltimi erunt primi: & primi, vltimi. multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

17 ¶ ‖ [2] Et ascendens Iesus Hierosolyma, assumpsit duodecim discipulos suos priuatim in via, & dixit eis,

18 [3] Ecce, ascendimus Hierosolyma, & Filius hominis tradetur primariis sacerdotibus, ac scribis, & condemnabunt eum morte:

19 ‖ [4] Tradentque eum Gentibus, vt illudant, & flagellent, & crucifigant: sed tertia die resurget.

20 ‖ [5] Tunc venit ad eum mater filiorum Ze-

1 Simile est regnum cœlorum homini [1] domino domus, qui exiuit diluculo vt mercede conduceret operarios in vineam suam.

2 Constituit autem cum operariis de denario per diem, & misit eos ad vineam suam.

3 Et exiuit tertia hora, & vidit alios stantes in foro & otiosos.

4 Et ait illis, Ite vos quoque ad vineam, & id [2] quod æquum est, ego daturus sum vobis.

5 Illi autem abierunt. Et exiuit rursum sexta & nona hora, & fecit similiter.

6 Et circiter vndecimam horam exiuit, & inuenit alios qui stabant & ociabantur: & dixit illis, Quid statis vos die hoc toto, & otiamini?

7 Dicunt ei, Quia nemo mercede nos conduxit. Ait illis, Ite vos quoque in vineam, & id quod æquum est, accepturi estis.

8 Quum esset autem vespera, dixit dominus vineæ œconomo suo, Voca operarios, & da illis mercedem suam, & incipe à postremis vsque ad primos.

9 Et venientes illi vndecimæ horæ, acceperunt [3] singuli denarium.

10 Quumque venirent primi, arbitrati sunt quod plus essent accepturi: & acceperunt singuli denarium, etiam ipsi.

11 Et quum acciperent, murmurabant contra dominum domus:

12 Et dicebant, Hi postremi vna hora operati sunt, & pares fecisti eos nobis qui portauimus pondus diei & æstum eius.

13 Ille autem respondit, & dixit vni eorum, Mi amice, ego non ago iniquè contra te: nónne factum est *vt* denario conueneris mecum?

14 Accipe quod tuum est, & abi: volo autem vt huic postremo dem sicut tibi.

15 An non licet mihi vt quicquid volo, faciam de meo? An oculus tuus malus est, quia ego bonus sum?

16 Sic postremi, erunt primi: & primi, postremi. Multi sunt vocati, & pauci electi.

17 Futurum autem erat vt Ieschua ascenderet in Vrischelem: & assumpsit duodecim discipulos suos [4] inter se & illos in via, & ait illis.

18 Ecce, ascendimus in Vrischelem, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Legisperitis, & condemnabunt eum ad mortem.

19 Et tradent eum Gentibus, & illudent eum, & flagellabunt eum, & in crucem agent eum, & die tertia resurget.

20 Tunc accessit ad eum mater filiorum Zabedai,

Marc.10.31. Luc.13.30.

g Non modò nihil iuuat, sed etiam valdè nocet, bene cœpisse, nisi quis ad extremum perseueret.

1 Deus nemini obstrictus, quoscunque quandocunque libuit, vocat. Tantùm danda est opera vnicuique vt ad metam inoffenso cursu, nihil in alium vel in Dei iudicia curiosè inquirens, perueniat.

a *De singulis in diem denarius. Denarius autem nummi Romani genus est, veluti drachma, hoc est, tres solidos Gallicos & semis.*

b *Horam vltimam ex suis 12. horis cõputabatur, quarum prima ab ortu solis numerari solet.*

c *Al. verb. æqualiter denarium.*

d *Ad verb. sodalis, quo vocabulo in omnibus ferè linguis compellamus ignotos.*

e *Sub. rebus.*

f *Nequaquam, id est, An inuides istius benignitatem meam? Hebræi enim per oculum malum inuidentiam significant, quoniam elucent potissimum in oculis tales affectus.*

Deut.15.9. Sup.19.30. Marc.10.31. Luc.13.30. Infrà 22.14. Mar.10.32. Luc.18.31.

2 Christus necessariò quidem, sed voluntariè tamen crucem adiit.

3 Christum si deinde acerbissimè persequuntur, quos minimè omnium oportuit. Ioh.18.32.

4 Ignominia crucis certum iter ad æternæ vitæ gloriam. Marc.10.35.

5 Contraria prorsus est ratio regni cœlestis & terreni.

11 Id est, Vnum auctum in centum, vt pro illo vno quod reliquit, centum recipiat. Eadem phrasis Mar.9.30, & Luc. 8.8, Et fecit fructus, vnum in centum. Id est, Auctum in centũ.

1 Hebraicè, pro patre familiâs, frequenter enim domus pro familia in Scripturis accipitur.

2 Syrum enim verbum תריא idem est, quod חגון, aut שוא Conuenit, vt docet author ערוך *Aruch.*

3 Ad verb. Denarium, denarium vt supra. De denario vide suprà cap. 18.18.

4 בינתי ילהון Id est, Seorsim.

bedæi, ipsa & filii sui, & adorauit eum, & petitura erat ab eo aliquid.

21 Ipse autem dixit illi, Quid vis tu? Dixit ei, Dic vt sedeant hi duo filii mei, vnus à dextra tua, & vnus à sinistra tua, in regno tuo.

22 Respondit Ieschua, & dixit, Vos nescitis quid petatis. potestis vos bibere poculum quod ego bibiturus sum? aut baptismate quo ego baptizor, baptizabimini? dicunt ei Possumus.

23 Ait illis, Poculum meum bibetis, & baptismate quo ego baptizor baptizamini: vt sedeatis autem à dextra mea & à sinistra mea, non est meum vt dem, nisi illis quibus paratum fuit à Patre meo.

24 Qum autem audiuissent decem, irati sunt contra hos duos fratres.

25 Et vocauit eos Ieschua, & dixit eis, Scitis quòd principes gentium domini illarum sunt, & magnates illorum potestatem exercent in eas.

26 Non autem sic erit inter vos: sed qui vult inter vos vt sit magnus, sit vobis minister.

27 Et qui vult inter vos vt sit primus, sit vobis seruus.

28 Sicut filius hominis non venit vt sibi ministraretur, sed vt ministraret, & vt daret animam suam redemptionem pro multis.

29 Et quum egrederetur Ieschua ab Aierichu, [6]veniebat post eum turba multa.

30 Et ecce, cæci duo sedebant iuxta viam: & quum audissent quòd Ieschua transiret, ediderunt vocem, & dixerunt, Miserere nostri mi Domine, fili Dauid.

31 Turbæ autem increpabant eos vt tacerent. At illi magis eleuarunt vocem suam, & dixerunt, Domine noster miserere nostri, fili Dauid.

32 Et substitit Ieschua, & vocauit eos, & ait, Quid vultis vt faciam vobis?

33 Dicunt ei, Domine noster, vt aperiantur oculi nostri.

34 Et misertus est illorum, & tetigit oculos eorum, & confestim aperti sunt oculi illorum, & [7]venerunt post eum.

6 Id est, Sequebatur eum.

7 Id est, Sequuti sunt eum.

bedæi cum filiis suis, adorans, & petens aliquid ab eo.

21 Ipse verò dixit ei, Quid vis? Ait ei, Dic [g]vt sedeant isti duo filii mei, vnus ad dextrã tuam, & alter ad sinistram, in regno tuo.

22 Respondens autem Iesus dixit, Nescitis quid petatis. potestis [h]bibere poculum quod ego bibiturus sum, & [i]baptismate quo ego baptizor, baptizari? Dicunt ei, Possumus.

23 Tunc dicit eis, Poculum quidem meum bibetis, & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini: sedere autem ad dexteram meam & sinistram meam, [k]non est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est à Patre meo.

24 ‖ Et quum *hæc* audissent *alii* decem, indignati sunt de duobus fratribus.

25 Iesus autem quum eos aduocasset, ait, [l]Scitis principes Gentium in eas [m]dominari, & magnates potestatem exercere in eas.

26 Verùm non ita erit inter vos: sed quicunque voluerit inter vos magnus fieri, esto vester minister.

27 Et quicunque voluerit inter vos primus esse sit vester seruus.

28 ‖ Sicut Filius hominis non venit vt sibi ministretur, sed vt ministret, detque animam suam *in* redemptionis pretium pro multis.

29 ‖ [6]Egredientibus autem ipsis ex Iericho, sequuta est eum turba multa.

30 ¶ Et ecce, duo cæci sedentes apud viam, quum audissent Iesum præterire, clamarunt, dicentes, Miserere nostri Domine, fili Dauid.

31 Turba autem obiurgabat eos vt silerent: illi verò magis clamabant, dicentes, Miserere nostri Domine, fili Dauid.

32 Et quum substitisset Iesus, [n]vocauit eos, & ait, Quid vultis faciam vobis?

33 Dicunt ei, Domine, vt aperiantur oculi nostri.

34 Commiseratione autem intima commotus, Iesus tetigit oculos eorum: & statim visum receperunt oculi eorum, & ipsi sequuti sunt eum.

g *Sedere ad dextrã vel sinistram regni Christi nihil aliud est, quàm primas habere & participem esse gloriæ eius.*

h *Metonymia: poculum, pro eo quod poculo continetur. Deinde poculi nomine Hebræi modum pœnæ quæ peccatis infligitur, Psalm.11.6. vel lætitiæ qua cumulantur fideles, Psalm.23.5. aliquando sortem siue conditionem intelligunt, psalm.16.5.*

i *Transfertur ad afflictiones, translatione Dauidi familiari.*

k *Non excluditur omnipotentia diuinitatis in Christo, sed indicatur demissio ad populationem naturæ humanæ.*

Marc.10.41. luc.22.25.

l *Christus hic eos hortatur ne quis hostis, aut Magistratus fingatur, sed debeat ne quis inter ministros verbi sui, quærat præcellentiam & potestatem.*

m *Cum quadam acerbitate.*

Philip.2.7. Marc.10.46. luc.18.35.

6 Christus, duobus cæcis solo contactu sanatis, confirmat se vnum esse mundi lucem.

n *Voce, non ministerio.*

Caput XXI.

1 *Christus asinæ insidens ingreditur Ierusalem.* 12 *Vendentes eiicit.* 13 *Orationis domus.* 19 *Ficus arefacta.* 25 *Baptismus Iohannis.* 28 *Qui voluntatem Dei faciant.* 30 *Publicani & meretrices.* 33 *Vinea Dei, Iudæi.* 38 *Filius familias occisus ab agricolis.* 42 *Lapis angularis.*

1 ET quum appropinquasset Vrischelem, & venisset in [1]Beth-page iuxta montem Oliuarum, misit Ieschua duos è discipulis suis,

2 Et ait illis, Ite in villam istam quæ contra vos est, & statim inuenietis asinam alligatam, & pullum cum ea: soluite, adducite ad me.

3 Et, si [2]quis dixerit vobis aliquid, dicite illi, Pro domino nostro petuntur. & confestim dimitet eos huc.

4 Hoc totum autem quod factum fuit *contigit* vt adimpleretur id quod dictum fuerat [3]per Prophetam, qui dixit,

1 ‖ ET [1]quum appropinquassent Hierosolymis, & venissent ad Beth-phage ad mõtem Olearum, tunc Iesus misit duos discipulos,

2 Dicens eis, Ite in vicum qui vobis est ex aduerso, & statim inuenietis asinam ligatam, & pullum cum ea: soluite & adducite mihi.

3 Et si quis vobis aliquid dixerit, dicite, quòd Domino his sit opus: statim enim mittet eos.

4 [a]Hoc autem totum factum est vt impleretur quod dictum est per Prophetam dicentem,

1 Huius loci meminerunt Talmudistæ, vt commemorat autor libri ערוך. Et fortasse à fonte qui ibi erat, nomen accepit. Vt enim Græci fontem [illegible] ita Syri, Chaldæi & Talmudistæ eum vocant [illegible] vel פגאגא: vnde conflatum nomen est בית-פגאגא, quod sonat locum fontis.

2 Ad Verb. Vir. prophetæ. Hebraismus est frequens.

3 Ad Verb. Per manum prophetæ, Id est, Ministerio

Marc.11.1. luc.19.29.

1 Christus humilis de mundi superbia triumphans, ad veram gloriam per crucis ignominiam ascendit.

a *Oportuit adimpleri scripturam in Christo, quia diuinitus destinatum erat vt ante passionem asino incidens ingrederetur Ierusalem. hoc verò prædictum est, spiritu sancto quo futurum erat: futurum autem erat quia diuinitus destinatum. Destinatum verò, ex scriptura prophetica colligi potest, nempe quod ita visum sit exprimere regni Christi & qualitatem & amplitu-*

5 Dici-

Esa.62.11. zach.9.9. iohan.12.15. b Ciuitati Sion. Ebr., frequens in Threnis Ierem. c Vestem exteriorem. d Sub. vestimenta non asinam. e Fuit vetus acclamationis formula, quæ vtebantur in festo tabernaculorũ, quum ramos gestarent ex Deimandato, Leuit. 23.40. composita dictio ex corruptis, dictionibus quum esset Hosannah, id est, serua quæso. Psal.118. f Bene sit ei qui venit in nomine Domini, i. quem nobis dedit regem Dominus: hic verò admirabili Dei consilio videmus Christum agnitum fuisse à populo regem. g Hic agnoscendum est Christi officiũ, quòd fuerit Pontifex Templi, potestatem habens in templo. Deinde Rex, sed spiritualis, inde veritas templi, potestatem præditus summa, in repurgandis scandalis. Mar.11.18. luc.19.45. iohan.2.13. h A quibus pecunia permutatur, qui Græcè collybistæ dicuntur: collybon enim, permutatio est pecuniæ. Esa.56.7. Ier.7.11. Mar.11.19. luc.19.46. 2 Vtuntur in primis gloria Christi, quos oportuit pietatis esse magistros: sed frustra. i Vel certè subaudiendum est, acsi diceret, Vocem quam ipsi edere debebatis, exprimunt pueri. Psal.8.3. k Sup.18.16. l Omnibus numeris absoluisti apud Dauidem legitur, firmasti, seu fundasti, à quo non dissentit Euangelista, si sententia spectetur: nam illud firmum est, quod omnibus numeris est absolutum. 3 Christus sic deserit impios vt tamen habeat Ecclesiæ rationem. m Malens videlicet cum piis & fidelibus agere, quam in vrbe corrupta, ibi autem Lazarum quem à mortuis suscitauerat, & Mariam & Martham habebat.

5 ‖Dicite [b] filiæ Sion, Ecce, Rex tuus venit tibi mitis, & insidens asinę, ac pullo fetui iumenti *asinæ*.

6 Profecti sunt autem discipuli, feceruntque sicut imperarat eis Iesus.

7 Et adduxerunt asinam & pullum, & eis imposuerunt [c] pallia sua, & collocarunt *ipsum* super [d] ea.

8 Plurima autem turba strauerunt pallia sua in via: alii verò cædebant ramos ex arboribus & sternebant in via.

9 Porrò turba quæ præibat & quæ sequebatur clamabat dicens, ‖ [e] Hosanna filio Dauid: [f] benedictus qui venit in nomine Domini: hosanna *ò qui es in cœlis* altißimis.

10 Et quum introisset Hierosolyma, [g] commota est vniuersa vrbs, dicens, Quis est hic?

11 Turba autem dicebat, Hic est Iesus ille Propheta, ex Nazareth *vrbe* Galilææ.

12 ¶ [1] ‖ Et introiuit Iesus in templum Dei, & eiecit omnes vendentes & ementes in templo, mensasque [h] numulariorum, & cathedras vendentium columbas subuertit.

13 Et dixit eis, Scriptum est, ‖Domus mea, domus precum vocabitur: at vos fecistis eam speluncam latronum.

14 ‖Tunc venerunt ad eum cæci & claudi in templo: & sanauit eos.

15 ¶ [2] Quum vidissent autem primarii sacerdotes & Scribæ miranda illa quæ fecerat, & pueros clamantes in templo, & dicentes, Hosanna filio Dauid, indignati sunt:

16 Et dixerunt ei, Audis quid isti dicant? Iesus autem dixit eis, [i] Etiam. Nunquam legistis, ‖ Ex [k] ore infantiũ & lactentiũ [l] perfecisti laudem?

17 [3] Et eis relictis, abiit extra vrbem Bethaniam: [m] & diuersatus est illic.

18 ¶ [4] Manè autem rediens in vrbem, [n] esuriit.

19 Et quum vidisset ficum quandam apud viam, venit ad eam, & nihil inuenit in ea nisi folia solùm: tunc dicit ei, Ne amplius ex te fructus nascatur in æternum. Et exaruit illicò ficus.

20 Quum igitur hoc vidissent discipuli, mirati sunt, dicentes, Quomodo illicò exaruit ficus?

21 [5] Respondens autem Iesus ait eis, Amen dico vobis, si habueritis fidem, neque [o] hæsitaueritis, non solùm hoc *quod factum est* ficui, facietis, [p] verumetiã si monti isti dixeritis, Tollitor, & proiicitor in mare, fiet.

22 Et quæcunque precando petieritis, si [q] credideritis, accipietis.

23 ¶ [6] Quum autem venisset in templum, primarii sacerdotes & seniores populi eum

5 Dicite filiæ Tzehiun, Ecce, rex tuus venit tibi mansuetus, & sedens super asinam & super pullum filium asinæ.

6 Et abierunt discipuli, & fecerunt sicut præceperat illi Ieschua.

7 Et adduxerunt asinam & pullum, & posuerunt vestimenta sua super pullum, & insedit illi Ieschua.

8 Et multitudo turbarum ponebant vestimenta sua in via, alii autem cædebant ramos ex arboribus, & proiiciebant in via.

9 Turbæ autem illæ quæ [4] ibant ante eum & [5] veniebant post eum, clamabant & dicebant, [6] Hoschaanah filio Dauid: benedictus sit qui venit in nomine Domini, Hoschaanah in excelsis.

10 Et quum intrasset Vrischelem, commota est vniuersa ciuitas, & dicebant, Quis est hic?

11 Turbæ autem dicebant, Hic est Ieschua propheta, qui est à Natzerath Galilææ.

12 Et ingressus est Jeschua in templum Dei, & eiecit omnes illos [7] qui vendebant & emebant in templo, & euertit [8] mensas numulariorum, & cathedras illorum qui vendebant columbas.

13 Et ait illis, Scriptum est, Domus mea, domus orationis vocabitur: vos autem fecistis eam speluncam latronum.

14 Et accesserunt ad eum in templum cæci & claudi: & sanauit eos.

15 Quum vidissent autem principes Sacerdotum & Pharisæi mirabilia quæ fecerat, & pueros qui clamabant in templo, & dicebant, Hoschaanah filio Dauid, indignati sunt.

16 Et dixerunt illi, Audis tu quid dicunt isti? Dixit eis Jeschua, Etiam: Nunquam legistis, Quòd ex ore puerorum & infantium disposuisti laudem?

17 Et dereliquit eos, & exiuit è ciuitate in Beth-ania: & diuersatus est illic.

18 Mane autem facto, quum rediret ad ciuitatem, esuriit.

19 Et vidit ficum vnam in via, venitque ad eam, & non inuenit in ea quicquam, nisi folia tantùm: & ait illi, Ne sint in te iterum fructus in æternum. Et continuò arefacta est ficus illa.

20 Et viderunt discipuli, & mirati sunt, & dixerunt, Quomodo continuò arefacta est ficus?

21 Respondit Ieschua, & dixit *illis*, Ammin dico vobis quòd si fuerit in vobis fides & non hæsitaueritis, non tantùm hoc de ficu facietis: sed etiam, si monti huic dixeritis, Tollere, & proiicere in mare, fiet.

22 Et quidquid petieritis in precatione, & credideritis, accipietis.

23 Quumque venisset Ieschua in templum, accesserunt ad eum principes sacerdotum

4 Id est, Præcedebant eum.

5 Id est. Sequebantur eum.

6 Contracta vox est ex simplicibus הושיענא propter vulgatum eius vsum. Vtebantur autem ea, præsertim in festo tabernaculorum, quo gaudium suum & fiduciam ex præteriti beneficii recordatione plenius excitarent, & in posterum sibi confirmarent, atque in spe Mesiæ conquiescerent. Vnde etiam factum vt & dies illi festi, & rami quos gestarent in illis, à fausta illa & solenni acclamatione vocati sint הושיענא, sicut explicatur fusius in Talmud, lib. de festo tabernaculorum. Probabile ergo est, ramos quos honoris causa præferebant ac substernebant vero Mesiæ & Christo nostro, tanquam symbola illis in mentem induxisse recantatam illam acclamationem, qua gratulationem & profusam animi lætitiam ex conspecta Dei in Mesia exhibito salute & protectione, sanctius & solennius testatam facerent.

7 De praua hac emendi in templo & vendendi consuetudine scribitur in Talmud Ierosolymitano in primo capite שקלים.

8 Consueuerant enim durante adhuc templo ex antiquissima patrum traditione (vt legitur in Talmud, tractatu De siclis, cap. 1.) vigesima quinta die mensis duodecimi mensas collocare in templo, & numularios mensis præficere, vt quibus dimidius siclus esset ex lege Domini, Exod. 30. in promptu inuenirent ibi pecuniam apud numularios, sine permutatione alterius generis monetæ, sine dato pignore: & ita nulla esset in census pensione mora quin totus Israel à commemorato die vsque ad Pascha, impositum sibi à Domino censum penderet. Ex illa autem pecunia (vt ibidem dicitur) comparabantur animalia ad ordinarias & publicas victimas & earum libamina, item necessaria ad panes propositionum, & ligna pro sacrificiis, & pro continuo igne alendo.

4 Hypocritæ tandem suo fuco nudabuntur.

n *Christum non simulasse esuriem sed verè perpessum esse, credimus. Scimus enim carnis nostræ infirmitatibus sponte fuisse obnoxium: quanquam natura liber & immunis erat.* Mar.11.13. 5 Fidei virtus quanta. o *Verb. Græcum significationem habet dubitandi & ambigendi in quodam quasi discrimine cogitationum. Non est igitur fides, confusa de Deo opinio, sed certa persuasio de promißionibus Dei.* p *Nõ docet hic Christus montes transferre, sed certitudinem fidei tradit.* q *Ad verbum credentes, sed participium, hoc loco conditionem in se includit. Mar.11.27. & luc.20.1.* 6 In eos qui ordinariæ succeßioni, præterita doctrina, vocationem alligant, & hoc falso prætextu, Christo volunt os occludere.

& seniores populi dum doceret, & dixerunt ei, In qua potestate hæc facis tu? Et quis dedit tibi potestatem hanc?

24 Respondit Ieschua & dixit illis, Interrogabo vos ego quoque verbum vnum, &, si dixeritis mihi, ego quoque dicam vobis in qua potestate hæc facio.

25 Baptismus Iuchannan vndénam erat? è cœlis, an ex filiis hominum? Illi autem cogitabant apud seipsos & dicebant, Si dixerimus, E cœlis, dicet nobis, Propter quid non credidistis illi?

26 Et vt dicamus, Ab filiis hominum, metuimus à turba. Omnes enim tanquã prophetam habebant ipsum Iuchannan.

27 Et responderunt & dixerunt ei, Nescimus. Dixit illis Ieschua, Neque ego dico vobis in qua potestate hæc facio.

28 Quid autem videtur vobis? Homini cuidã erant filii duo, & accessit ad prioré, & dixit illi, Fili mi, abi, hodie operare in vinea.

29 Ille autem respondit, & dixit, Ego nolo: postea autem resipuit, & abiit.

30 Et accessit ad alterum, & dixit illi similiter. Ille autem respondit & dixit, 9 Eo, domine mi. & non abiit.

31 Vter ex his duobus fecit voluntatem patris? Dicunt ei, Prior. Dixit illi Ieschua, Ammin dico vobis quòd publicani & meretrices præcedunt vos in regnum Dei.

32 Venit enim ad vos Iuchannan per 10 viam iustitiæ, & non credidistis ei: publicani autem & meretrices crediderunt ei. Vos autem, etiam quum vidissetis, non resipuistis postea vt crederitis ei.

33 Audite aliam parabolam. Homo quidam erat dominus domus, & plantauit vineam, & cinxit eam sepe, & fodit in ea torcular, & ædificauit in ea turrim, & & 11 locauit eam cultoribus, & 12 peregrè profectus est.

34 Quum autem appropinquaret tempus fructuum, misit seruos suos ad agricolas vt mitterent sibi ex fructibus vineæ suæ.

35 Et apprehenderunt agricolæ seruos eius, & 13 fuit quem cæciderunt, & fuit quem lapidarunt, & fuit quem occiderunt.

36 Et iterum misit seruos alios, & plures quàm priores: & similiter fecerunt illis.

37 Nouissimè autem misit ad eos filiũ suum, dicens, Iam pudebit eos ob filium meũ.

38 Cultores autem quum vidissent ipsum filium, dixerunt intra se, Hic est hæres, venite, occidamus eum, & retinebimus hæreditatem eius.

39 Et apprehensum eiecerunt eum extra vineam, & occiderunt eum.

40 Quum venerit igitur dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?

41 Dicunt ei quòd 14 pessimè perdet illos, & vineam 15 locabit aliis cultoribus, qui dent ei fructus tempore suo.

42 Dixit illis Ieschua, Nunquámne legistis in Scripturis, Quòd lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: à Domino factum est illud, & est mirabile in oculis nostris?

43 Propterea dico vobis quòd auferetur à

9 Concisa oratio, in qua verbum Faciam intelligitur.

10 Subaudi Incedens. Hebraismus, Id est, viuebat secundum iustitiam.

11 אוחרה respondet Hebræo אחז Possedit: vnde fit האחז, hoc est, Possidendum tradidit. Est autem mutatum ז, in daleth consueto more.

12 פרחו id est, Peregrè profectus est, vt & in Marco cap. 12. 8. in eadem parabola, & cap. 13. 34. Peculiare est verb. Syris, quo nec Hebræi nec Chaldæi vtuntur.

13 Hebraismus, pro Aliquem cæciderunt, &c.

14 Ad verbum, Malè, malè. Superlatiuus enim gradus sæpe repetito positiuo suppletur.

15 Ad verbum, Possidere faciet, siue possidendam tradet.

docentem adierunt, dicentes, Qua autoritate facis ista? & quis tibi dedit istam autoritatem?

24 Respondens autem Iesus dixit eis, r Interrogabo vos & ego rem quandam: quam si dixeritis mihi, dicam & ego vobis qua autoritate ista faciam.

25 s Baptisma Iohannis vnde erat? è t cœlo, an ex hominibus? At illi ratiocinabantur apud se, dicentes, Si dixerimus, E cœlo: dicet nobis, Quare ergo non credidistis ei?

26 Sin autem dixerimus, Ex hominibus: timemus turbam. ‖ omnes enim habent Iohannem vt Prophetam.

27 Et respondentes Iesu dixerunt, Nescimus. Ait eis & ipse, Nec ego vobis dicam quo iure ista faciam.

28 7 Quid autem vobis videtur? Quidam habebat duos filios: & accedens ad prioré, dixit, Fili, abi, hodie operare in vinea mea.

29 Ille verò respondens ait: v Nolo: sed postea quum resipuisset, abiit.

30 Et accedens ille ad secundum, dixit itidem. Is verò respondens ait, Ego *abeo*, domine, sed non abiit.

31 Vter è duobus fecit quod voluit *eius* pater? Dicunt ei, prior. Dicit eis Iesus, Amen dico vobis, publicani & meretrices x præeunt vobis in regnum Dei.

32 Venit enim ad vos Johannes y via iustitiæ, & non credidistis ei: publicani verò & meretrices crediderunt ei. vos autem qui *hoc* vidistis, non pœnituistis posteà, vt ei crederetis.

33 ¶ ‖ 8 Aliam parabolam audite. Fuit quidam paterfamiliâs z qui plantauit vineam, & a sepem circumposuit ei, b foditque in ea torcular, & ædificauit turrim: & elocauit eam c agricolis, ac peregrè profectus est.

34 Quum autem tempus fructuum appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas, vt eius fructus perciperent.

35 Agricolæ verò, captis eius seruis, alium quidem ceciderunt, alium autem lapidarunt.

36 Rursùm, misit alios seruos plures prioribus: & fecerunt eis itidem.

37 Postremò autem misit ad eos filium suum, dicens, Reuerebuntur filium meum.

38 Agricolæ verò, viso filio dixerunt inter se, Iste est hæres: venite, trucidemus eum, & obtineamus hæreditatem eius.

39 Et captum eũ eiecerunt extra vineam, & trucidarunt.

40 Quum igitur venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?

41 Dicunt ei, d Malos ipsos malè perdet, & vineam suam elocabit aliis agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis.

42 Dicit eis Jesus, Nunquam legistis in Scripturis, e ‖ Quem lapidem reprobarunt ædificantes, is factus est f caput anguli: à Domino g factum est istud, & est mirabile in oculis nostris.

43 Propterea dico vobis, fore vt tollatur à

r *Astutia [illegible] cta Dominus quasi [illegible] quæstioni opponit, vt astutos in astutia sua deprehendat & confundat.*

s *Synecdochicus, prædicatio Iohannis [illegible] cebatur baptismus [illegible] dicabat enim baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum [illegible] 1. 4. act. 19. 3.*

t *à Deo, vt [illegible] ratio antithesis.*

Supr. 14. 5. Mar. 6. 20.

7 Nouum non [illegible] omnium hominum esse determinet, quos pietatis in aliis commonstrare oportuit.

y *Hic typum [illegible] bat publicanorum & meretricum: quorum vita nihil aliud [illegible] quam, Nolumus facere voluntatem Dei.*

x *.i. Cessantibus vobis propterant ad regnum Dei, vt vos [illegible] tuerit saltem eorum exemplum imitari [illegible] que improprie [illegible] cuntur præire, [illegible] nemo sequitur.*

y *Agens vitam iustam, vel vita & moribus integer. [illegible] Hebræis sumitur pro vita & moribus.*

Esa. 5. 1. 5. ierem. 2. 21. mar. 12. 1. luc. 20. 9.

8 Ii sepe [illegible] rò sæuissimi sunt [illegible] clesiæ hostes, quorum fidei commissa [illegible] Sed Dei vocatio nec temporibus, nec locis, nec personis certis est alligata.

z *Obserua [illegible] à Deo plantatam.*

a *Diligentia Dei [illegible] ga populum suum exprimitur.*

b *Per torcular [illegible] am ac turrim, [illegible] adminicula quæ [illegible] lendam populi [illegible] Legis doctrina [illegible] fuerant vt sacrificia & aliæ ceremoniæ.*

c *Olim [illegible] instituit Deus qui [illegible] quam vineæ cultores essent.*

Infr. 26. 3. & [illegible] ioh. 11. 33.

d *Prouerbialis [illegible] tentia, indicans [illegible] sint exitu digni, [illegible]*

e *Vt antea [illegible] sia comparata [illegible] nea, ita nunc [illegible] Lapis, Christus, [illegible] tes (.i. docentes [illegible] rã) Sacerdotes, [illegible] pes populi & [illegible] qui Ecclesia [illegible]*

Psa. 118. 12. act. 4. 11. rom. 9. 33. 1. pet. 2. 7.

f *Lapis in angulo [illegible]*

præcipuus dicitur caput anguli, qui totius ædificii immensurasustinet.

g *Ea res (sub quâ lapis reiectus, fit caput) facta est à Domino, quod cum [illegible] admirationi à nobis spectatur.*

vobis regnum Dei, & detur genti quæ [h] ferat eius fructus.

44 Porrò qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: super quem verò ceciderit, [i] dissipabit eum.

45 Et quum audissent primarii Sacerdotes ac Pharisæi parabolas eius, cognouerunt *hæc* de se dici.

46 9 Et quum studerent eum prehendere, timuerunt turbam: quoniam vt Prophetam eum habebat.

vobis regnum Dei, & dabitur populo qui facit fructus.

44 Et, qui ceciderit super lapidem hunc, confringetur, & omnis super quē ipse ceciderit, *conterendo* disperget eum.

45 Et quum audiuissent Principes Sacerdotum & Pharisæi parabolas eius, intellexerunt quòd de se dixisset.

46 Et quærebant capere eum, & timuerunt à turba, eo quòd tanquam prophetam [17] habebant eum.

significat. 9 Impii nihil possunt nisi quod Deo

16 הירודיים respondet verbo Hebræo הרוד, mutato ו in ר ex more. notatur verò dispersio ex attritione, vt quum vasis fictilis allisi ad silicem partes huc & illuc desiliunt.

17 Ad verb. Tenebant eum: quæ phrasis in Gallica quoque lingua, & in Germanica ac Italica in vsu est frequenti. Dicimus enim: *On le tenoit pour vn prophete.* Italicè *Era tenuto per vn propheta.* Germanicè, *Es vuart gehalten fur ein propheten.*

Caput XXII.

2 Nuptiarum parabola. 9 Gentium vocatio. 11 Vestis nuptialis, fides. 16 De censu Cæsaris interrogatus Christus. 23 & de resurrectione. 32 Deus viuentium. 36 Mandatum maximum. 37 Dilectio Dei. 39 Dilectio proximi. 42 Interrogat Iesus Pharisæos de Messia.

1 TVnc ‖ 1 a respondens Iesus, rursum loquutus est eis per parabolas, dicens,

2 ¶ Simile est regnum cœlorum cuidam regi, qui fecit nuptias filio suo.

3 Et misit seruos suos qui vocarent vocatos ad nuptias: sed noluerunt venire:

4 Rursus misit alios seruos, dicens, Dicite vocatis, Ecce, prandium meum paraui: tauri mei, & [b] altilia [c] mactata sunt, & omnia parata venite ad nuptias.

5 Illi autem quum *hoc* neglexissent, abierunt, alius quidem in agrum suum, alius verò ad mercaturam suam:

6 Reliqui verò prehensos seruos eius contumeliis affecerunt, & trucidarunt.

7 2 Rex autem quum *hoc* audisset, iratus est: & missis copiis suis, perdidit homicidas illos, & vrbem eorum incendit.

8 Tunc dicit seruis suis, [d] Nuptiæ quidem paratæ sunt: sed qui vocati fuerant, non erant digni.

9 3 Ite ergo ad compita viarum, & quotcunque inueneritis, vocate ad nuptias.

10 Et egressi serui illi in vias, congregarunt omnes quos inuenerunt, [e] malos pariter ac bonos: & impletæ sunt nuptiæ conuiuis.

11 4 Ingressus autem Rex vt spectaret conuiuas, vidit illic hominem non indutum veste nuptiali.

12 Tunc dicit ei, Amice, quomodo huc introisti non habens vestem nuptialem? At illi [f] os occlusum est.

13 Tunc dicit Rex ministris, Ligatis pedibus & manibus eius, tollite eum, & coniicite in tenebras exteriores: illic erit fletus & stridor dentium.

14 Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

15 ¶ ‖ Tunc profecti Pharisæi consilium ceperunt vt [g] illaquearent eum in sermone.

16 Itaq; mittunt ad eum discipulos suos cum [h] Herodianis, dicentes, Præceptor, scimus te veracē esse, & viam Dei in veritate docere,

1 ET respōdit iterum Ieschua per parabolas, & dixit,

2 Simile factum est regnum cœlorum homini regi, qui fecit conuiuium filio suo:

3 Et misit seruos suos vt vocarent inuitatos ad conuiuium: & non voluerunt venire.

4 Et iterum misit seruos alios, & ait, Dicite inuitatis, Ecce, prandium meum paratum est, & tauri mei & saginata mea mactata sunt, & omnia sunt parata: venite ad cōuiuium.

5 Illi autem [1] spreuerunt, & abiuerunt, [2] est qui in villam suam, & est qui ad negotiationem suam.

6 Reliqui verò apprehenderunt seruos illius, & dolore affecerunt & interfecerunt.

7 Quum audiuisset autem rex, iratus est, & misit exercitus suos, & perdidit interfectores illos, & ciuitatem illorum incendit.

8 Tunc dixit seruis suis, Conuiuium paratum est, & illi qui inuitati erant, indigni fuerunt.

9 Ite igitur ad exitus viarum, & quemcunque inueneritis, vocate ad conuiuium.

10 Et egressi sunt serui illi in vias, & congregauerunt omnes quos inuenerunt, malos & bonos. Et impletus est locus conuiuii discumbentibus.

11 Et ingressus est rex vt videret discumbētes, & vidit illic hominem qui non erat indutus vestibus conuiuii.

12 Et ait illi, Socie mi, quomodo ingressus es huc, quum vestes conuiuii non sint tibi? Ille autem conticuit.

13 Tunc dixit rex ministris, Ligate manus eius & pedes eius, & eiicite eum in tenebras exteriores: ibi erit ploratus & stridor dentium.

14 Multi enim sunt vocati & pauci electi.

15 Tunc abeuntes Pharisæi ceperunt consilium quomodo illaquearent eum in sermone.

16 Et miserunt ad eum discipulos suos cum domesticis Hiraudis, & dixerūt ei, Magister noster, nouimus quòd verax es, & viam Dei

1 בסו Idē quod בזו spreuerunt mutato *zain* in *Samech*, quia eodem organo pronuntiatur, vt suprà notauimus.

2 Id est, Quidam. Hebraismus capite superiore notatus 35.

4 In ista etiam paucitate, nonnulli sunt reiectitii, qui videlicet vitæ nouitate fidem non approbant. f *Ad verbum, Capistratus* [...] *obmutuit, quasi freno vel capistro iniecto condemnatio ex propria conscientia.* g *Irretirent in verbis seu oratione: verbum* [...] *à laqueis quæ à venatoribus figuntur.* h *Qui cum Herode nouam quandam religionem ex Paganismo & Iudaismo conflabant.* *Marc.12.13. Luc.20.26.*

3 De Zadukæorũ secta scribit quidam Rabbi Nathan in cõmentariis libelli quẽ vocant פרקי אבית (id est, sententias patrum) quod nomen traxerint à quodam צדוק *Tsaddok* discipulo Antigoni, inter antiquos Hebræos doctores celeberrimi, qui tempora Esræ proximè sequutus est. Solebat autem hic Antigonus suæ scholæ sæpius inculcare illud dictũ quod in commemorato libello cap. 1. habetur, אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, &c. Ne sitis sicut serui qui ministrant domino ob conditionem quòd accepturi sint præmium. Quod dictum postea *Tsaddok* ille eius discipulus, aut ignorantia aut improbitate deprauauit, hinc perperam colligens, quum neque benefactis præmia neque malefactis pœnæ repositæ essent, nihil hominis post mortem reliquũ manere, sed animam in auras diffluere, corpus autem absq; vlla instaurationis spe interire. Nomen ergo suum *Tsaddok* צדוק cum hæresi ad suos sequaces transfundit. Nihil verò verius aut purius doceri potuit directo obseruantiæ legis fine & cultus Dei, quàm quod Antigonus suis inculcabat, Deum propter se esse diligendum, & amplectendum propter ipsam, quam præscribit iustitiam.

4 Sic enim est in textu ואמרין ל'ה ל'ית חית מיתא quod nisi similiter legeretur in manuscripto Syro codice dicerem errore pro דאמרין דל'ית חית מיתא positum, Qui dicunt quòd non est resurrectio mortuorum. quia tamen textus aliter habebat, & inter errata, nulla huius loci fiebat mentio, textum vt est reliqui in versione, & admonuisse lectorem satis habui.

in veritate doces, neque accipis curam propter hominem: (non enim accipis personam *cuiusquam* hominis.)

17 Dic nobis ergo, Quomodo videtur tibi?

18 Ieschua autem cognouit malitiam illorum & ait, Quid tentatis me hypocritæ?

19 Ostendite mihi denarium argenti capitationis. Illi autem obtulerunt ei denarium.

20 Et ait illis Ieschua, Cuius est imago hæc, & inscriptio?

21 Dicunt, Cæsaris. Ait illis, Date igitur quæ *sunt* Cæsaris, Cæsari, & quæ Dei *sunt*, Deo.

22 Quumque audiuissent, mirati sunt: & dimiserunt eum, ac abierunt.

23 In illo die accesserunt ad eum 3 Zadukæi, & dixerunt ei, 4 Non est resurrectio mortuorum. & interrogauerunt eum,

24 Et dixerunt ei, Magister noster Musche dixit nobis, quòd, Si quis moriatur dum non sunt ei filii, accipiat frater eius vxorem eius, & exuscitet semen fratri suo.

25 Erant autem apud nos fratres septem; primus accepit vxorem, & mortuus est: & quia non erant ei filii, reliquit vxorem eius fratri suo.

26 Similiter etiam ille secundus, ipse quoq; tertius, & vsque ad septimum eorum.

27 Nouissimè autem omnium mortua est etiam mulier.

28 In resurrectione igitur, cui ex istis septem erit vxor? omnes enim ipsi acceperunt eam.

29 Respondit Ieschua, & dixit illis, Erratis vos, quod non nouistis Scripturas neque virtutem Dei.

30 In resurrectione enim mortuorum non accipient vxores, neque vxores fient maritis, sed sicut angeli Dei in cœlis erunt.

31 De resurrectione verò mortuorum non legistis id quod dictum est vobis à Deo, qui dixit.

32 Ego sum Deus Abraham, Deus Ischaak, Deus Iaakub? Et Deus nequaquam mortuorum sed viuentium.

33 Et quum audiuissent turbæ, stupebant super doctrina eius.

34 Pharisæi autem cum audiuissent quòd silentium imposuisset Zadukæis, congregati sunt pariter.

35 Et interrogauit eum vnus ex eis, qui erat Legisperitus, tentans eum.

36 Præceptor noster, quod præceptum maximum est in lege?

37 Ieschua autem dixit illi, vt diligas Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omni virtute tua, & ex tota cogitatione tua.

38 Hoc est præceptum maximum, & primum.

39 Secundum autem quod simile est illi, est Vt diligas proximum tuum sicut teipsum.

40 In his duobus præceptis pendet Lex & Prophetæ.

nec quenquam curare. non enim [i] respicis ad personam hominum.

17 5 Dic ergo nobis, quid tibi videtur? licet [k] censum dare Cæsari, an non?

18 Cognita autem Iesus malitia eorum ait, Quid me tentatis hypocritæ?

19 Ostendite mihi numisma census. Ipsi verò obtulerunt ei [l] denarium.

20 Tunc dicit eis, Cuius est imago ista & inscriptio?

21 Dicunt ei, [m] Cæsaris. Tunc dicit eis, [n] Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.

22 Quum igitur *hoc* audissent, [o] mirati sunt: & omisso eo abierunt.

23 ¶ 6 In illo die adierunt eum Saducæi [p] qui dicunt non esse resurrectionem: & interrogauerunt eum,

24 Dicentes, Præceptor, Moses dixit, Si quis mortuus fuerit non habens [q] filios, eius frater ducet affinitatis iure vxorem eius, [r] suscitabit sobolem [s] fratri suo.

25 Fuerunt autem apud nos septem fratres, & primus vxore ducta obiit: & quum non haberet semen, reliquit vxorem suam fratri suo.

26 Similiter etiam secundus & tertius, vsque ad illos septem.

27 Post omnes autem mortua est mulier.

28 In resurrectione ergo, cuius è septem erit vxor? omnes enim habuerunt eam.

29 Respondens autem Iesus dixit eis, Erratis, nescientes Scripturas, [t] neque potestatem Dei.

30 Nam in resurrectione neque vxores ducunt, neque nuptum dantur: sed sunt [v] vt angeli Dei in cœlo.

31 De resurrectione verò mortuorum, non legistis quod vobis dictum est à Deo, dicente,

32 ‖ Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob. [x] Deus non est Deus mortuorum, sed viuentium.

33 Et quum *hoc* audisset turba, perculsa est ob doctrinam eius.

34 ¶ ‖ 7 Pharisei verò, quum audissent *eum* occlusisse os Saducæis, coacti sunt in vnum.

35 Tunc interrogauit *eum* quidam ex *ipsis*, Legis interpres, tentans eum, & dicens.

36 Præceptor quod est mandatum magnum in lege?

37 Iesus autem dixit ei, ‖ Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & [y] ex tota anima tua & ex tota cogitatione tua.

38 Istud est primum & magnum mandatum.

39 Secundum autem, simile est huic, ‖ Diliges proximum tuum vt teipsum.

40 Ab istis duobus mandatis, tota Lex & Prophetæ pendent.

i *Heb.* *Non* [...] *ris specie, id est, apparentia.*

5 Christianos oportet magistratibus etiam impiis & exactoribus parere sed ita vt Deo salua sua autoritas maneat.

k *Census est facultatum affirmatio, pro cuius ratione in prouinciis vectigal tributum soluebatur. sumitur autem hoc loco pro tributo.*

l *Suprà* 17.24. *fit mentio drachmæ: hîc verò denarii, cùm drachma septima parte superet denarium. Hanc diuersitatem sic conciliare licet, denarius soluebatur Romanis in tributum pro ratione census, drachma templo viritim, quod Iudæa subacta ad se transtulerunt Romani.*

m *In numismate solebant principes Romani se scribere Parthicos, Asiaticos, Syriacos &c. à subiugatis videlicet gentibus.* *Rom.* 13.7.

n *Persoluite. Quod si parendum est magistratui profano, cùm multo magis obedire portet sancto & Christiano.*

o *Non enim est sapientia, non prudentia, neque cõsilium aduersus Dominum, Prouerb.* 21.30.

Marc. 12.19. *luc.* 20.27.

6 Christus asserit resurrectionem contra aduersus Saducæos.

Act. 23.6.

p *Hinc perspicitur horrenda Iudaicæ Ecclesiæ confusio, quum religionis Antistites futuræ vitæ spem tollebant, vt post corporis interitum homines à brutis nihil differrent.*

Deut. 25.5.

q *Ad verb.* [...] *quorum appellatione veniunt & filiæ.* [...] *quia quod ad familiæ rationem attinet, qui filias reliquerit,* [...] *de est atque si* [...] *quisset (non enim* [...] *numerabantur in familia) liberorum* [...] *intelliguntur filii.* *Deut.* 25.5 *Exod.* [...]

r *Heb.* *restituet semen fratri suo,* [...] *beris, id est, posteritatem.*

s *Fratris nomine continentur & alii gradus proximiores vt cognati &* [...]

[...] *les, aliiq; ex eadem cognatione.* t *Ergo Saducæi resurrectionem negantes, Dei virtutem ignorabant, qua potissimùm resurrectione declara*[...] v *Non dicit in corpore fore homines (ita enim non amplius essent homines) sed qui tanquã Angeli, iam non ducunt vxores: neq; nubunt.* [...] x *Abraham Isaac & Iacob mortui quidem erant, non autem Deo, tantum enim isti seculo & carni erant mortui: Deo autem viuebant, &* [...] *num illi viuunt.* *Marc.* 12.28. 7 Euangelium minimè abolet Legis præcepta, sed stabilit potius. *Deut.* 6.5. *luc.* 10.27. y [...] *bræi legunt, Deut.* 6.5. *corde, anima & virib. Marc.* 12.30. *& Luc.* 10.27. *anima, corde, viribus, & cogitatione.* *Leuit.* 19.18. *mar.* 12.31.

41 ¶ ‖ 8 Co[...]

41 ¶ ‖ [8] Coactis autem Pharisæis, interrogauit eos Iesus,
42 Dicens, Quid vobis videtur de Christo? [z] cuius filius est? Dicunt ei, Dauidis.
43 Dicit eis, Quomodo ergo Dauid per [a] Spiritum vocat eum Dominum? dicens,
44 Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dexteram meam, vsquedum [b] ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.
45 [c] Si ergo Dauid vocat eum Dominum, quomodo filius eius est?
46 Et nemo poterat ei respondere [d] quicquã: neque ausus fuit quisquam ab illo die amplius eum interrogare.

41 Quum congregati autem essent Pharisæi, interrogauit illos Ieschua,
42 Et dixit, Quid dicitis vos de Christo? cuius filius est? Dicunt ei, Filius Dauid.
43 Ait illis, Et quomodo Dauid per Spiritum vocat eum Dominum? Dicit enim,
44 Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextera mea, vsquedum posuero inimicos tuos sub pedibus tuis.
45 Si igitur Dauid vocat eum Dominum, quomodo filius eius est?
46 Et non potuit quisquam dare ei responsum: neque quisquam [5] ausus est rursum ex eo die interrogare eum.

Mar.12.35. luc.20.41.
8 Christus sese Dauidis quidem filium secundum carnẽ, sed alia etiam ratione Dauidis Dominũ, & verum Deum esse apertè ostendit.
z Ex cuius gente seu familia Hebræi eorum posteritatem filios vocant.
a Vide Mar.12.36. Psal.110.1.
b Faciam vt sint, Hebr.
c Concludit Christus dignitatem Messiæ promissi superius esse humanitate.
d Sup.22.

5 אמרין Idem, & eodem sensu legitur, Mar. 12.34.

Caput XXIII.

1 *Scribæ docentes populum Legem Mosis, quales.* 5 *Phylacteria Fimbriæ.* 7 *Salutationes* 8. *Fratres.* 9 *Pater.* 10 *Doctor.* 11 *Minister.* 13 *Claudere regnum cœlorum.* 14 *Comedere domos viduarum.* 15 *Proselytus.* 16 *Iurare per templum.* 23 *Decimare mentham.* 25 *Purgare exteriorem poculi partem.* 27 *Sepulchra dealbata.* 33 *Serpentes, Vipera.* 37 *Gallina.*

1 Tunc Iesus loquutus est turbæ & discipulis suis.
2 [1] Dicens, ‖ In cathedra Mosis [a] sedent Scribæ & Pharisæi.
3 ‖ [b] Omnia ergo quæ dixerint vobis vt seruetis, seruate & facite: sed secundum opera eorum ne facite. dicunt enim, [c] & non faciunt.
4 ‖ [2] Ligant enim onera grauia difficiliaque portatu, & imponunt in humeros hominum: digito autem suo nolunt ea mouere.
5 [3] Omnia verò opera sua faciunt vt spectentur ab hominibus. dilatant enim [d] ‖ phylacteria sua, & producunt [e] fimbrias palliorum suorum.
6 ‖ Amantque primos accubitus in cœnis: & primos consessus in conuentibus,
7 Et in foris salutationes, & vocari ab hominibus [f] Rabbi, Rabbi.
8 [4] Vos autem ne [g] vocemini Rabbi: [h] vnus enim est doctor vester, *nempe* Christus: omnes autem vos, fratres estis.
9 ‖ [i] Et Patrem vestrum neminem vocetis in terra: vnus enim est Pater vester qui in cœlis est.
10 Ne vocemini [k] doctores: vnus enim vester est doctor, *nempe* Christus.
11 [l] Sed qui maximus est vestrûm, sit minister vester.
12 ‖ Porrò qui sese extollet, deprimetur: & qui sese dimiserit, extolletur.
13 ¶ [5] Sed væ vobis Scribæ & Pharisæi [m] hypocritæ, [n] quoniam præcluditis regnum cœlorum coram hominibus: vos enim [o] non introieritis, nec [p] introeuntes sinitis introire.

1 Tunc Ieschua locutus est cum turbis & cum discipulis suis,
2 Et dixit illis, Super cathedram Musche sederunt Legisperiti & Pharisæi.
3 Quicquid igitur dixerint vobis vt seruetis, seruate & facite: secundum opera verò eorum ne faciatis. Dicunt enim, & non faciunt.
4 Et colligant sarcinas graues, & imponunt in humeros filiorum hominis, ipsi autem digito suo nolunt attingere ea.
5 Et omnia opera sua faciunt vt conspiciantur à filiis hominum. Dilatant enim phylacteria sua, & producunt fimbrias vestimentorum suorum.
6 Et amant primum accubitum in cœnis, & primùm consessum in synagogis:
7 Et [1] pacem in plateis, & vt vocentur ab hominibus Rabbi.
8 Vos autem ne vocemini Rabbi. vnus est enim magister vester, vos autem omnes, fratres estis.
9 Et patrem ne vocetis vobis in terra, vnus est enim Pater vester qui est in cœlis.
10 Neque vocemini [2] duces: quoniam vnus est dux vester Christus.
11 Is autem qui maximus est inter vos, erit vobis minister.
12 Qui enim exaltauerit seipsum, demittetur, & qui dimiserit seipsum, exaltabitur.
13 Væ vobis Legisperiti & Pharisæi [3] hypocritæ, quia comeditis domos viduarum prętextu quòd longas præces funditis, propterea accipietis [4] iudicium maius.

1 Audiendum quod flagitiosi etiã doctores ex Dei verbo purè docuerint, istamen vt praui eorum mores vitentur.
2. Esd.8.4.
a Quoniam is ordo fuerat à Deo institutus, ideò etiamsi hypocritæ & mercenarii irrepsissent in hunc ordinem, ex eorum tamen ore volebat Dominus audiri verbum suum.
Luc.11.46. act.15.10.
b Nimirum tradentes Mosis doctrinã, quam profitentur. hoc enim indicat metaphora sedis, quam illi vt doctores Mosaicæ disciplinæ occuparant.
c Qui præstant eleemosynam, qui precãtur, qui ieiunant aut ceremoniarum aliquid perficiunt, & ideo vt ab hominibus spectentur, non vt Deo probentur, perinde sunt apud Deum acsi nihil prorsus facerent.
Num.15.38. deut.6.8. & 22.12.
2 Hypocritæ plerunque seuerissimi sunt eorum exactores, quæ ipsi maximè negligunt.
3 Hypocritæ ambitiosi.
Num.15.38. deut.6.8. & 22.12.

1 Id est, Salutationem in foris, quam nomine שלום id est, pacis Hebræi, Chaldæi, & Syri, concipiunt.
2 רבר׳ a מדכ אנר quod est duxit.
3 Ad verb. Assumẽtes vultum: vt antè sæpè notauimus.
4 Iudicium pro condemnatione, genus pro specie, acsi diceretur: Accipietis condemnationem, & supplicio afficiemini duriore.
5 Ad verb. Assumentes vultum, vt paulò antè.

d *Filum erat, vel vitta hyacinthina, in fimbria anguli, quo conspecto memoria edictorum legitimorum conseruarentur: vnde Phylacterion, quasi conseruatorium dictum, Num.5.38. vel erant laminæ aut membranulæ quædam ex Dei instituto fronti alligatæ, Exod.13.16. Deut.6.8. quo ritu abusi sunt postea Iudæi, similes illis qui hodie de collo amuleta suspendunt, in quibus initium Euangelii secundum Iohannem inscriptum est: quod olim Antiochena Synodus damnauit.* e *Ad verbum contorti filorum cincinni, qui ab extrema vestium ora pendebant.* Mar. 12.38. luc.11.43. & 29.46. f *Heb. eminentem declarat, & qui multorum sit instar, ex repetitione quam fastuosus fuerit titulus declaratur. Dicebantur autem Rabbi, qui per impositionem manuum declarabantur sapientes.* 4 Modestia, singulare ministrorum Dei ornamentum. g *Ne ambiatis: alioquin non damnat Dominus quin honorẽ suum exhibeamus Magistratui vel Magistris. August. De sermone verbi Domini, ex Mathæi 11.cap.* h *Videtur alludere ad locum Esaiæ, cap.54.ver.13. & Ieremiæ cap.31.ver.34.* i *Respicit Iudæorum consuetudinem, apud quos Rabbini vocabantur Patres nostri.* k *Apparet Scribas titulos einsmodi perlibenter captasse, quos ver. decimo sexto vocat duces cæcos.* l *Hæc clausula ostendit Christum non sophisticè litigasse de vocibus, sed rem potius spectasse; ne quis ordinis sui oblitus, plusquam par est sibi vsurpet.* Luc.14.11. & 18.14. 5 Hypocritæ ferre non possunt vllos sese meliores. m *Vehementer aliquos increpans Christus hoc nomine vtitur, vt intelligatur nihil esse simulatione atque falsitate intolerabilius.* n *Regni cælestis ostium apertum erat per aduentum Euangelicæ prædicationis: quod Scribæ ante homines claudebant.* o *Id est, non creditis in Christum.*

6 Ad verb. Assumentes vultum.
7 Hebraismus, pro dignum Gehenna. Id est, æterno supplicio.
8 Syra vox est, אפנא sed mutato פ in ye x linguæ proprietate, venit ab כפל quod significat duplum, & א principio est additum iuxta linguæ tum Chaldaicæ tum Syriacæ v sum.

14 Væ vobis Legisperiti & Pharisæi 5 hypocritæ, quia vos clauditis regnum cœlorum ante filios hominum: vos enim non intrastis & illos qui intrant, non sinitis intrare.

15 Væ vobis Legisperiti & Pharisæi, ° hypocritæ, quia circumitis mare & aridam, vt faciatis vnum proselytum: & quum fuerit factus, facitis eum 7 filium Gihanna 8 duplo magis quam vos.

16 Væ vobis ductores cæci, quia dicitis quòd qui iurauerit per templum, nihil est: qui autem iurauerit per aurum quod est in templo, reus est.

17 Stulti & cæci: quid enim maius est, aurum, an templum quod sanctificat aurum?

18 Et, Qui iurauerit per altare, nihil est: qui autem iurauerit per oblationem quæ est super illud, reus est.

19 Stulti & cæci: quid enim maius est, oblatio, an altare quod sanctificat oblationem?

20 Qui iurauerit igitur per altare, iurabit per ipsum & per omnia quæ sunt super ipsum.

21 Et qui iurauerit per templum, iurabit per ipsum, & per eum qui habitat in eo.

22 Et qui iurauerit per cœlum, iurabit per solium Dei, & per eum qui sedet super ipsum.

9 Ad verb. Assumentes vultum.
10 נענע Menta: aliâs legitur נניא vt cômemorat ערוך.
11 Ad verb. Assumentes vultum. Hebraismus.
12 ודוכורא: Id est, Quæ ad ansam vasis pertinent.
13 Ad verb Assumentes vultum.
14 כברשא legitur in ערוך per פ, in textu autem est scriptum per כ, מכבלשא, quòd fortasse librariis facilior fuit lapsus in Syriacis characteribus ob eorum similitudinem. Si enim pingitur *Caph* ut non absimili admodum figura à *Koph* delineetur. Quanquam non ita nouum sit literas eiusdem pronuntiationis inter se commutari. Si quid coniectura valeat, malim priorem lectionem sequi. Quanquam manuscriptus quoque Syrus codex legat *Caph*.
15 Ad verb. Assumptione vultus.
16 Id est, effusione sanguinis. Hebraismus.

23 Væ vobis Legisperiti & Pharisæi 9 hypocritæ, quia decimatis 10 mentham & anethũ, & cuminũ, & omisistis grauia Legis, iudiciũ, & misericordiam, & fidem. hæc autẽ oportebat vt faceretis, & illa non omitteretis:

24 Ductores cæci, qui excolatis culicem, & deglutitis camelum.

25 Væ vobis Legisperiti, & Pharisæi 11 hypocritæ, quia mundatis id quod exterius est poculi 12 quæ sunt ansæ: intrinsecus autem plena sunt rapina & iniquitate.

26 Pharisæi cæci, mundate prius interius ipsius poculi & patinæ, vt fit etiam exterius earum mundum.

27 Væ vobis Legisperiti & Pharisæi 13 hypocritæ, quia similes estis sepulchris 14 dealbatis, quæ foris videntur speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum & omni impuritate.

28 Sic etiam vos foris videmini filiis hominum tanquam iusti, & intus pleni estis iniquitate & 15 fictione.

29 Væ vobis Legisperiti & Pharisæi 16 hypocritæ, quia ædificatis sepulchra prophetarum, & ornatis locum sæpulturæ iustorum.

30 Et dicitis, Quòd si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non fuissemus eis socii in 17 sanguine prophetarum.

31 Itaque testes estis contra vos ipsos quod filii sitis illorum qui occiderunt prophetas.

32 Et etiam vos implete mensuram patrum vestrorum.

33 Serpentes progenies viperarum, quomodo effugietis à iudicio Gihanna?

34 Propter hoc, ecce ego mitto ad vos prophetas, & sapientes, & Legisperitos: ex illis vos occiditis, & in crucem agitis, & ex illis flagellatis in synagogis vestris, & persequimini de ciuitate in ciuitatem.

14 ° Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam exeditis domos viduarum, idque q in speciem vtentes longis præcibus: propterea auferetis grauiorem condẽnationem.

15 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam circuitis mare, & r aridam, vt faciatis vnum s proselytum: & quum fuerit factus, facitis eum t filium gehennæ duplo magis quàm vos *sitis*.

16 Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quisquis iurauerit per templum, nihil est: quicunq; autem iurauerit per aurum templi, v reus est.

17 Stulti & cœci: vtrum enim maius est, aurum, an templum x quod sanctificat aurum?

18 Et, Quisquis iurauerit per altare, nihil est: quicunq; autem iurauerit per donum quod est super ipsum, reus est.

19 Fatui ac cæci, vtrùm enim maius est, munus, an altare quod sanctificat munus?

20 Qui ergo iurauerit, per altare, iurat per ipsum & per omnia quæ super illud sunt.

21 ‖Et qui iurauerit per templum, iurat per ipsum, & per eum qui habitat in eo.

22 Et qui iurauerit per cœlum, iurat per y thronum Dei, & per eum qui sedet super ipsum.

23 ‖7 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam decimatis mentham & anethum & cuminum, & omittitis quæ z grauiora sunt Legis, iudiciũ, & misericordiam, ac a fidem. hæc oportuit facere, b & illa non omittere.

24 Duces cæci, qui excolatis culicem: camelum autem deglutitis.

25 8 ‖Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam purgatis exteriorem poculi patinæque partẽ, intus autem *illa* plena sunt rapina & intemperantia.

26 Pharisæe cæce, purga primùm quòd est intra poculum & patinam, vt id quoque quod extrà est, purum fiat.

27 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam assimiles estis sepulchris d dealbatis, quæ extra quidem apparent speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum omnique immunditia.

28 Ita & vos extrà quidem apparetis hominibus iusti, intus autem pleni estis hypocrisi & iniquitate.

29 9 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ quoniam ædificatis sepulchra Prophetarũ, & ornatis monumenta iustorum:

30 Et dicitis, Si fuissemus temporibus patrum nostrorum, non fuissemus eorum socii in cæde Prophetarum,

31 Itaque testamini aduersus vosmetipsos, vos esse filios eorũ qui Prophetas occiderũt.

32 e Vos quoque complete mensuram patrũ vestrorum.

33 Serpentes, progenies viperarum, quomodo effugere possitis condemnationem f gehennæ?

34 10 Propterea ecce, g ego mitto ad vos prophetas & sapientes, & Scribas, & ex ipsis *nonnullos* trucidabitis & crucifigetis & ex ipsis *nonnullos* flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini oppidatim.

6 Hypocritis [illegible] miliare est [illegible] textu ad [illegible] rapacitatem [illegible].
p *Pedem [illegible] in limine, [illegible] ingredi, [illegible] ingressu hoc est à [illegible] Euangelii arcetis [illegible] sinistra legis interpretatione, tum etiam [illegible] communicationis comminatione & terrore.*
q *Ad verb. prætextu longiam præcantes. Coniunctio (&) duplicem notat improbitatem: vnam quod viduarum bona exederent: alteram quòd prætextu pietatis [illegible].*
r *Arida dicitur pars illa terræ, quam Dominus nobis [illegible] habitandum concessit.*
s *Proselytus erat qui patria relicta superstitione Iudaismum erat amplexus, quasi aduenticium [illegible].*
t *Qui Gehennæ dicitur, Heb. Quid autem sit gehenna, supra cap. 5. 22.*
v *Obnoxius est [illegible] Etæ, peccata autem Syriaca lingua dicuntur debita, constat autem Syriacè loquutum Dominum.*
x *Facit vt aurum, quod est vsui sacro destinatum, sanctum habeatur.*
3. Reg. 8.13. 2. par. 6.
y *Si cœlum est solium Dei, sequitur [illegible] esse extra rerum omnium vniuersitatem.*
Luc. 11.42.
7 Hypocritæ in minutis anxii, præcipua ex professo negligunt.
z *In quibus plus est momenti.*
a *Constantiam [illegible] promissionibus.*
b *Occupatio qua preuenit Christus [illegible] calumniam.*
c *Prouerbialis sententia qua pulchrè exprimitur putida in reb. minutis hypocritarum anxietas q. d. [illegible] estis iis similes, qui si fortè culex in vinum illorum inciderit, excolant vinum, ne cum vino animalculum illud haurientes strangulentur: inter ea camelum animal crassum & [illegible] modò comedunt, sed deglutire quidem dubitant.*
Luc. 11.39.
8 Hypocritæ in externis plus æquo soliciti, [illegible] prorsus [illegible].
d *Opere tectorio inductis.*
9 Hypocritæ [illegible]

iusto Dei iudicio seipsos aspergunt dedecore, quum maximè volunt scelera sua tegere. e *Prouerbium Hebraicum, quo significatur, Pergite [illegible]*
quoque imitari maiores vestros, vt tandem vestra improbitas ad summum gradum perueniat. f *Sup. 5.22.* 10 Hypocritæ crudeles. g [illegible]
apparet ministros salutis non venire nisi mittantur diuinitus.

35 [11] Vt veniat super vos omnis sanguis [h] iustus, effusus super terram à sanguine Abel iusti vsq; ad sanguinem Zachariæ *filii* [i] Barachiæ || quem occidistis inter templum & altare.

36 [k] Amen dico vobis, venient hæc omnia super ætatem istam.

37 || [12] Jerusalem, Jerusalem, trucidatrix Prophetarum & lapidatrix eorum qui ad te missi sunt, quoties [l] volui congregare liberos tuos || quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & noluistis?

38 [m] Ecce, relinquitur vobis domus vestra deserta.

36 Dico enim vobis, nequaquam me videbitis ab hoc tempore vsquedum dicatis, [n] Benedictus qui venit in nomine Domini.

11 Exitus eorum qui veli prætextu Euangelii persequuntur.

h *Iustorum.*

i *Ioiada qui & Barachias id est benedictus Dei dicebatur.* 2.Par.24.22.

k *Nunquam enim multus sanguis relinquitur qui ad Deum clamet pro vindicta, Gen. 4.10.* Luc.13.34.

12 Vbi maxima Dei misericordia, ibi summa perfidia, & tandem seuerissima Dei iudicia.

l *De externo ministerio loquitur, & quidem in genere fuit ipse huic genti seruandæ promissus, de qua etiam fuit peculiariter iam inde à promissione Abrahæ facta solicitus.* 4.Esd.1.30. m *Præsens tempus pro futuro. Nam templi vastationem & totius politiæ interitum denuntiat.* n *Figuratè videtur Christus perstringere eorum vanam hypocrisin qui quotidie ex Psalmo canebant, Benedictus qui &c. interea ludibrio habebant oblatum sibi redemptorem, Ergo se ad illos venturum negat, donec ad conspectum eius Maiestatis trepidi, serò exclament verè esse filium Dei.*

35 Vt veniat super vos omnis sanguis iustorum, qui effusus est super terram à sanguine Habel iusti, vsque ad sanguinem Zechariah filii Barechiah, quem occidistis inter templum & altare.

36 Ammin dico vobis quòd venient hæc omnia super generationem istam.

37 [17] Vrischelem, Vrischelem, occidens prophetas, & lapidans eos qui mittuntur ad se. quot vicibus volui vt congregarem filios tuos sicut congregat gallina pullos suos sub alas suas, & non voluistis?

38 Ecce relinquitur vobis domus vestra deserta.

39 Dico enim vobis quòd non videbitis me [18] deinceps, donec dicatis, Benedictus sit qui venit in nomine Domini.

17 Ita in textu Syriaco personæ mutatur, vt principiũ versus sit in secunda persona, O Vrischelem, Vrischelem: & deinde sequatur tertia persona, Lapidans eos qui mittuntur ad se. postea redit ad secundã personam. Nisi quis malit dicere erratum typographi esse, & לה, Ad se positum esse pro לכי, Ad te: nihil tamen mutare volui, quum idẽ manuscriptus codex haberet.

18 Ad verbum, Ex nunc. Hebraismus.

Caput XXIIII.

1. *Destructio templi.* 4. *Signa adventus Christi.* 13. *Iniquitas.* 23. *Pseudochristi.* 29. *Signa consummationis seculi.* 31. *Angeli.* 32. *Ficus.* 37. *Tempora Noe.* 42. *Vigilandum.* 45. *Seruus.*

1 [1] Et egressus Iesus è templo, abibat: & accesserunt discipuli eius vt ostentarent ei ædificia templi.

2 [1] Iesus autẽ dixit eis, Nónne videtis hæc omnia? Amen dico vobis, non relinquetur, hic lapis super lapidem, qui non dissoluatur.

3 Sedente autem eo in monte Olearum, adierunt eum discipuli priuatim, dicentes, Dic nobis quando hęc erunt, & quod *erit* signum aduentus tui, & consummationis seculi?

4 [2] Et respondens Iesus, dixit eis, || Videte nequis vos seducat.

5 Multi enim venient sub nomine meo, dicẽtes, Ego sum Christus: multósque seducẽt.

6 Futurum est autem vt audiatis bella, & rumores bellorũ: videte ne turbemini. oportet enim omnia *hæc* fieri: sed nondum erit finis.

7 [b] Insurget enim gens in gentem, & regnum in regnum: & erunt fames, & pestilentiæ, & terræ motus, singulis locis.

8 [c] Hæc autem omnia principium erunt dolorum.

9 || Tunc tradent vos oppressioni, & trucidabunt vos: & eritis exosi omnibus gentibus propter nomen meum.

10 Et tunc offendentur multi, & alius alium prodet, & odio habebit alius alium.

11 [d] Et multi pseudoprophetæ excitabuntur ac seducent multos.

12 Et quoniam multiplicata erit iniquitas, refrigescet charitas multorum.

13 [3] Sed qui sustinuerit ad finem vsque, is seruabitur.

14 [4] Et prædicabitur istud Euangelium regni in vniuersã terra, vt sit testimonio omnibus gentibus: & tunc veniet finis.

15 || Quum ergo videritis [f] abominationem illã

Mar.13.1. Luc.21.5.& 19.44.

1 *Duo in hoc capite præcipuè narrantur, Alterum, vobis Ierusalem excidium & futuræ vastationis signa, à 1. versu, vsque ad 29. Alterum, de extremo die & fine mundi.*

1 Prædicitur verbis & quidem in primis templi diruitio.

2 Ecclesię perpetuum erit certamen cum infinitis calamitatibus, & offendiculis, atque adeò cum falsis prophetis, donec idem victoriæ & triumphi dies aduenerit.

Ephes.5.6. coloss.2.18.

b *Id verum apparuit Cęsarea, Scythopoli, Ascalone, Ptolemaide, Alexandriæ, postea Damasci. Iosephus lib.7. de bello Iudaico. de fame idẽ quæ Ierosolymis inualuit Antiq. lib. 20.c.2.*

c *At si diceret Nemo speret his tantis grauissimis plagis adhuc diuinæ satisfactum iræ atque vindictæ.*

Suprà 10.7 luc.21.12 Iohan.15.20.& 16.2.

d *Prædixit & Petrus 2.ca.2.1. de iis, quorum præcipui fuere Præxeas, Valentinus, Nouatus, Arrius, Manichæus Donatus, Nestorius, Pelagius, Eutyches, & quos nobis dedit seductio Mahometi & corruptio papistica.*

3 Mundo & Satana frustrà furentibus, vbiq; propagabitur Euangelium, & qui constanter crediderint, seruabuntur. 4 Deleta funditus vrbe Jerusalẽ, non abolebitur, sed ad fines vsq; orbis terrarum protendetur Christi regnum. e *Synecdoche, tam apud Gentes quàm apud Iudæos. In hos enim duos populos totius terrarum orbis diuiditur.* Mar.13.14. luc.21.20. f *Ad verb. abominationem desolationis, id est, quàm omnes, propter foeditatem atque turpitudinem, execrando auersentur. Loquitur autem de idolis in templo collocatis, vel vt alii volunt, respexit ad deprauationem doctrinæ in Ecclesia.*

1 Et egressus est Jeschua è templo vt abiret, & accesserunt discipuli eius, ostendentes ei structuram ipsius templi.

2 Is autem dixit, An non videtis hæc omnia? Ammin dico vobis, non relinquetur hic lapis super lapidem qui non destruatur.

3 Et quum Jeschua sederet super montem Oliuarum, accesserũt discipuli eius, & dixerunt inter se & illum, Dic nobis quando hæc erunt, & quódnam est signum aduentus tui & consummationis seculi.

4 Respondit Jeschua, & dixit illis, Cauete ne quis seducat vos.

5 Multi enim venient in nomine meo, & dicent, Ego sum Christus, & multos seducent.

6 Audituri enim estis [1] bella & rumorem bellorum. Videte ne turbemini. Oportet enim vt hęc omnia fiant, sed nondum finis.

7 Consurget enim gens contra gentem, & regnum contra regnũ, & erunt fames, & mortes, & *terræ* motus [2] in singulis locis.

8 Hæc autem omnia, initia sunt dolorum.

9 Tunc tradent vos in afflictionem & occident vos, & eritis exosi ab omnibus gentibus propter nomen meum.

10 Tunc offendiculum patientur multi, & odio habebunt [3] alter alterum, & tradent alter alterum.

11 Et multi prophetæ mendaces surgent, & seducent multos.

12 Et propter abundantiam iniquitatis, recedet dilectio multorum.

13 Qui perseuerauerit autem vsque ad finem, is [4] saluus erit.

14 Et prædicabitur hoc Euangelium regni in vniuerso mundo, in testimonium gentium, & tunc veniet consummatio.

15 Quum autem videritis signum abomina-

1 קאּרבא. Et sic in altero loco Marci 13.7. pro קרבא, id est Prælio, ponit. Cæterum quum his duobus tantùm locis in Nouo testamẽto hoc nomen occurrat, suspicio suboriri potest deprauati nominis, קרבא in קאּרבא posito ק pro כ, & interposito א. Sed manuscriptus quoque codex Heydelbergensis idem habet.

2 Ad verb In loco, loco, Hebraismus.

3 Ad verb. Vnum vnũ. & sic paulò pòst.

4 Ad verb. Viuet. Hebraismus.

tionis

tionis desolationis, quod dictum fuit in Daniele propheta quòd, stet in loco sancto, is qui legit, consideret.

16 Tunc illi qui in Judæa sunt, fugiant in montem:

17 5 Et qui in tecto est, non descendat ad accipiendum quod est in domo sua:

18 Et is qui in agro est, non revertatur post se ad accipiendum vestem suam.

19 Væ autem in vtero habentibus, & illis qui lactant, in illis diebus.

20 Orate ne sit fuga vestra in hyeme, neque in sabbatho.

21 Erit enim tunc afflictio magna, qualis non fuit ab initio mundi, & vsque nunc, neque futura est.

22 Et nisi decurtati essent dies illi, non salua esset omnis caro: propter electos autem decurtabuntur dies illi.

23 Tunc, si quis dixerit vobis, Ecce hic est Christus, aut hic: ne credatis.

24 Surgent enim Christi mendaces, & prophetæ falsi: & dabunt signa magna, vt decepturi sint (si fieri posset) etiam electos.

25 Ecce, prius dixi vobis.

26 Si igitur dixerint vobis, Ecce, in deserto est: ne exeatis. vel, Ecce, in penetralibus est: ne credatis.

27 Sicut fulgur exit ab oriente, & conspicitur vsque ad occidentem, sic erit aduentus Filii hominis.

28 6 Vbi autem fuerit corpus, illic congregabuntur aquilæ.

29 Statim autem post afflictionem dierum illorum, sol obscurabitur, & luna non ostendet splendorem suum, & stellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum commouebuntur.

30 Et tunc conspicietur 7 signum Filii hominis in cælo. Et tunc plangent omnes generationes terræ, & videbunt Filium hominis venientem super nubes cæli cum virtute & gloria magna.

31 Et mittet Angelos suos cum tuba magna, & congregabunt electos eius à quatuor ventis, à summitate cælorum vsque ad summitatem illorum.

32 A ficu autem discite parabolam, quia confestim vbi rami eius teneri sunt, & 8 apparent folia eius, cognoscitis quòd appropinquet æstas.

33 Ita etiam vos, quum videritis hæc omnia, scitote 9 quòd appropinquet ad portam.

34 Ammin dico vobis quòd non præteribit generatio hæc donec ista omnia fiant.

35 Cælum & terra præteribunt, sed verba mea non præteribunt.

36 De die autem & hora illa nemo nouit, nec etiam Angeli cælorum, nisi Pater tantùm.

37 Sicut autem dies Nuach, sic erit aduentus Filii hominis.

38 Sicut enim erant ante diluuium comeden-

---

vastatricem quæ dicta est à Daniele Propheta, posita in loco sancto, (qui legit g animadvertat)

16 Tunc qui in Judæa *fuerint*, fugiant in montes.

17 Qui h supra domum non descendat vt sumat quicquam è domo sua:

18 Et qui in agro, non revertatur retrò vt sumat vestimenta sua.

19 i Væ autem prægnantibus & lactantibus per illos dies.

20 Orate verò ne fiat fuga vestra hyeme, ‖ neque k sabbatho.

21 Erit enim tunc oppressio magna, qualis nō fuit a principio mundi ad hoc vsq; tempus, l neque erit.

22 m Et nisi decurtati fuissent dies illi periret n omnis caro, sed propter electos decurtabuntur dies illi.

23 ¶ Tunc si quis, vobis dixerit, Ecce hic Christus, aut hic: ne credite.

24 Excitabuntur enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & edent signa magna & miracula: ita vt seducant (o si fieri possit) etiam electos.

25 Ecce, prædixi vobis.

26 Itaque si dixerint vobis, Ecce in deserto est; ne egredimini. Ecce in conclauibus: ne credite.

27 Sicut enim fulgur exit ab Oriente, & apparet vsque in Occidentem: ita etiam erit adventus Filii hominis.

28 ‖ 5 Vbicunque enim fuerit p cadauer, illuc congregabuntur aquilæ.

29 ‖ 6 q Statim autem post oppressionem dierum illorum sol obscurabitur, nec dabit luna splendorem suum: & stellæ cadent è cælo, & potestates cælorum concutientur.

30 Tunc apparebit r signum Filii hominis in cœlo, & tunc ‖ f omnes tribus terræ t plangent, & videbunt filium hominis v venientem in nubibus cœli cum potentia & gloria multa.

31 ‖ Is verò mittet angelos suos cum tubæ voce magna, & cogent electos eius à x quatuor ventis, à cœlorum extremo ad eorum extremum.

32 7 A ficu autem discite parabolam. quum iam ramus eius tener sit, & folia germinat, nostis propè esse æstatem.

33 Ita & vos, quum videritis hæc omnia, scitote illum propè esse *&* ad fores.

34 Amen dico vobis, nequaquam præterierit y ætas hæc vsquedum omnia ista facta sint.

35 8 Cœlum & terra præteribunt, sermones autem mei nequaquam præteribunt.

36 9 De die autem illo & hora nemo scit, ne angeli quidem cœlorum, sed Pater meus solus.

37 Sicut autem *erant* dies Noe, ita erit & adventus Filii hominis:

38 Sicut enim diebus *qui præcesserunt* diluuiū

---

5 Mutilatus erat hic locus in Syro testamento impresso, ita vt deesset vltima vox decimi septimi versiculi, & totus 18, excepta voce postrema, quæ in fine 17. versiculo loco omissæ dictionis sufficiebatur: ita vt finis 18. versiculi, decimumseptimum finiret: nos verò ex manuscripto Syro codice, quē illustriss. elector Palatinus ex bibliotheca sua exhibuit, restituimus locum.

6 Sententia prouerbialis sumpta ex Iobo, 39 in fine cap. ובאשר חללים שם הוא.

7 ניסה pro נישה Signum nam ש cum puncto in sinistro latere, sæpe venit loco ס.

8 Quæ quum apparent, id est, Quum reuirescunt ac repullulant quo sensu etiam in Luca, 21.30. habetur.

9 Id est, Præ foribus est.

Dan. 9.27.

g *Secundum considera...*

h *In superiore domus parte.*

i *Prouerbialis formule.*

Act. 1. 12.

k *Non licebat sabbatho iter facere...* lib. 13.

l *Quia, sicut repulsa Christi, imprimis scelestis contumacia & ingratitudinis circumstantiis implicita, præ omnibus ... maximè detestabilis ... it: sic etiam ... illius vindicta atrocitate alias omnes superari.*

m *q.d. Si ... visum esset vt calamitas illa vt erat ... ita fuisset ... na, & tantum ... bus per misisset ..., quantum libuisset, ... nemo prorsus ex ... euasisset.*

n *de Iudæis ... non de toto genere humano.*

o *Hoc ... incutiendi ... causa, quo magis ... intenti essent ... ad cauendum. Notandum autem illud est, quod ... lutis nostræ firmitas non in nobis, sed in arcana Dei electione ... catur.*

Luc. 17.37.

5 Vnicum remedium aduersus mundi furores: sese vna cum Christo aggregare.

p *Christus, qui ... riter & illustri præsentia aderit, ad quem omnes, aquilarum instar, aggregabuntur.*

Mar. 11. 14. luc. 21. 15. esa. 13. 10. ezech. 32. 7. ioel. 2. 31. & 3. 15.

6 Impiorum securitatē æterna condemnatio, piorum autem miserias perpetua fœlicitas ... tempore excipiet.

q *Nunc de aduentu suo mundiq; fine respondet Christus discipulis.*

r *Summa gloria & maiestas, quæ ... Christum illum Dominum cœli & terræ ... ventare vt ... orbem ... iudicet.*

Apoc. 1. 7. dan. 7. 13. zach. 12. 11.

f *Omnes gentes. Alludit ad distributionem de qua Gen. 10. & 11. vel ad Israeliticæ gentis distributionem.*

t *Tanto dolore afficientur, vt se ipsi plangent, id est, ferient: transfertur hoc ad luctum.*

u *Nubibus insidentem velut sublatus est in cælum.*

x *1. Cor. 15. 51. 1. thes. 4. 16. ...or partibus orbis.*

7 Si Deus certum ordinem naturæ præscripsit, multo magis suis æternis iudiciis: sed cum non intelligunt ... rident impii, pii verò obseruant & expectant.

y *Sup. 11. 16. Vel ætas Apostolorum: atque ita intelligentur hæc de capta Iudæa: vel ... fidelium, & credentium Euangelio, vt de mundi fine accipiantur.*

8 Iam incipit Dominus iudicium quod tandem complebit.

9 ... sit nobis scire constitutum esse à Deo vltimum diem instaurationis. Quando enim is sit futurus, nostro bono, omnibus occultauit, vt ... magis vigilemus, ne deprehendamur sicut olim accidit in diluuium.

9 Significanter E- vangelista verbo vtitur quod proprium est bru- tis, sic enim indicat vt eius temporis homines instar brutorum fint, ventri dediti: alioqui edere & bibere per se vitiosum non est.

10 Aduersus eos qui sibi pollicentur Deum omnibus fore misericordem, vt secure interea delicientur.

Luc. 17.36. 1. thes. 4.

a Graece & barbarè [illegible] *molebant, & coquebant. Plut. in* [illegible] *Problem.*

Mar. 13.35.

11 Exemplum horrendae hominum securitatis in iis de quibus illos oportuit maximè esse solicitos.

Luc. 12.39. 1. thes. 5.2. apoc. 16.15.

b Ad verb. qua custodia. sup. 14.15.

Luc. 12.42.

c Sub. à reliquis: vel in duas partes secabit quod genus erat supplicii atrocissimum, & nunc apud barbaros vsurpatur. Sic Iustinus scribit Esaiam à Iudaeis serra lignea esse dissectum. Eius supplicii exempla habentur. 1. Sam. 15.33. & Dan. 3. 29.

Inf. 13.42. inf. 25.30

9 edebant & bibebant, vxores ducebant & nuptum dabant, ad eum vsque diem quo ingressus est Noe in arcam:

36 Nec agnouerunt vsquedum diluuium venisset, & sustulisset omnes: ita erit & aduetus Filii hominis.

40 ‖10 Tunc duo erunt in agro: vnus accipietur, & alter relinquetur.

41 a Duae molentes in pistrino: vna accipietur, & altera relinquetur.

42 ¶ 11 Vigilate ergo, nescitis enim qua hora Dominus vester venturus sit.

43 ‖Illud autem scitote, si sciret paterfamiliâs b qua vigilia fur venturus sit, vigilaret, nec sineret perfodi domum suam.

44 Propterea & vos estote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis venturus est.

45 ‖Quis igitur est fidelis seruus & prudens, quem constituit dominus super famulitium suum, vt det illis alimentum in tempore?

46 Beatus seruus ille, quem quum venerit dominus eius, inuenerit ita facientem.

47 Amen dico vobis, omnibus bonis suis praeficiet eum.

48 Quòd si dixerit seruus ille malus in corde suo, Tardat dominus meus aduentum:

49 Coeperitque verberare conseruos, quinetiam edere & bibere cum ebriis.

50 Veniet dominus serui illius die quo non expectat, & qua hora non nouit:

51 Et c separabit eum, ac partem ei assignabit cum hypocritis: ‖illic erit fletus & stridor dentium.

10 כוליא *Pro arca tantùm hic legitur, & Luca. 17.27.*

tes & bibentes, & accipientes vxores & tradentes viris, vsque ad diem quo ingressus est Nuach 10 in arcam.

39 Et non cognouerunt donec venisset diluuium, & auferret vniuersos ipsos: sic erit aduentus Filii hominis.

40 Tunc duo erunt in agro: vnus adducetur, & alter relinquetur.

41 Et duae erunt molentes in mola, vna abducetur, & altera relinquetur.

42 Vigilate ergo, quia nescitis qua hora veniet Dominus vester.

43 Hoc autem scitote, quòd si sciret dominus qua vigilia venturus esset fur, vigilaret, & non sineret vt penetraretur domus sua.

44 Ideo etiam vos estote parati: quia ea hora qua non putatis, venturus est Filius hominis.

45 Quisnam est seruus fidelis & prudens, quē constituit dominus super suos domesticos, vt det illis cibum in tempore suo?

46 Beatus seruus ille: quia quum venerit dominus eius, inueniet eum quòd fecit sic.

47 Ammin dico vobis, constituet eum super omnia quae sunt ei.

48 Si autem dixerit seruus ille malus in corde suo, Dominus meus tardat venire:

49 Et coeperit percutere conseruos suos, & fuerit commedens & bibens cum ebriis:

50 Veniet dominus serui illius in die qua nō putauit, & in hora quam non nouit:

51 Et diuidet eum, & ponet partem eius cum 11 hypocritis, illic erit ploratus & stridor dentium.

11 Ad verb. Assimulantibus vultum.

Caput XXV.

2 *Virgines expectantes sponsum.* 13 *Vigilandum.* 14 *Talenta seruis tradita.* 24 *Seruus nequam.* 30 *Extremum iudicium quale.* 40 *Benedicti.* 41 *Maledicti.*

1 Petenda est à Deo virtus quae nos per tenebras incedentes ad extremum vsque veluti fax deducat: alioqui si fastidio torpescamus, ipsi quoque excludemur.

a Nuptiarum pompa solebat noctu ferè celebrari, idque à puellis.

b Oculis somno grauatis.

c Non significat hic locus quod iusti in fine seculi missuri sint fatuos aliquò emptum hoc oleum: sed ostendit nihil tum ratione futurum qua negligentiam suam resarciant qui imparati erunt in aduentu Christi. Per ironiam enim vel exprobrationē haec intelligi debentur.

1 Tunc 1 erit simile regnum coelorum decem virginibus, quae sumptis lampadibus suis a exierunt in occursum sponso.

2 Quinque autem ex eis erant prudentes, & quinque fatuae.

3 Quae *erant* fatuae, acceptis lampadibus suis non ceperant oleum secum:

4 Prudentes verò ceperant oleum in vasis suis vnà cum suis lampadibus.

5 Tardante verò sponso, b nictarunt omnes, ac dormierunt.

6 Media autē nocte clamor ortus est *dicentiū*, Ecce, sponsus venit, exite in occursum eius.

7 Tunc surrexerunt omnes illae virgines, & adornarunt lampades suas.

8 Fatuae autem prudentibus dixerunt, Date nobis ex oleo vestro: quia lampades nostrae extinguntur.

9 Responderunt autem prudentes illae, dicētes, *Nequaquam*, ne non sufficiat nobis & vobis: c ite verò potius ad eos qui vendunt, & ipsae vobis emite.

10 Quum autem irent emptum, venit sponsus, & quae paratae erant, introierunt cum eo ad nuptias, clausaque est ianua.

11 Postea verò veniunt & reliquae virgines, dicentes, Domine, domine, aperi nobis.

1 Tunc assimilabitur regnum coelorum decem virginibus, quae acceperunt lampades suas, & exierunt in occursum sponso & sponsae.

2 Quinque autem ex eis prudentes erant, & quinque fatuae.

3 Et, quae fatuae erant, acceperunt lampades suas, & non acceperunt secum oleum.

4 Illae verò prudentes assumpserunt oleum in vasis cum lampadibus suis.

5 Quum differret autem sponsus, dormitauerunt omnes, & dormierunt.

6 Et media nocte factus est clamor, Ecce spōsus venit: exite ad occurrendum ei.

7 Tunc surrexerunt omnes virgines, & apparauerunt omnes virgines, & apparauerunt lampades suas.

8 Dixerunt autem fatuae illae prudentibus, Date nobis de oleo vestro, quia ecce extinguuntur lampades nostrae.

9 Responderunt prudentes illae, & dixerunt, 1 Ne non sufficiat nobis & vobis. Sed ite ad vendentes & emite vobis.

10 Et quum irent ad emendum, venit sponsus, & quae paratae erant, intrauerūt cum eo in domum nuptiarum, & clausa est ianua.

11 2 Tandem autem etiam venerunt aliae illae virgines, & dixerunt, Domine noster, domine noster, aperi nobis.

1 Concisa oratio: subauditur enim: Nolumus dare, ne non, &c.

2 Ad verb. In fine. Hebraismus.

12 Ille

12 Ille autem respondit & dixit illis, Ammen dico vobis quod non noui vos.
13 Vigilate itaque, quia nescitis diem illum neque horam.
14 Sicut enim homo qui peregrè profectus est, vocauit seruos suos, & tradidit illis possessionem suam.
15 3 Est cui quinque 4 talenta, & est cui duo, & est cui vnum, 5 vnicuique iuxta facultatem suam: & peregrè profectus est statim.
16 Abiit autem ille qui acceperat quinque talenta, & negotiatus est per ea, & lucratus est quinque alia.
17 Et similiter ille qui duo, negotiatione acquisiuit alia duo.
18 Is verò qui acceperat vnum, abiens fodit in terram, & abscondit argentum domini sui.
19 Post tempus verò multum venit dominus illorum seruorum, & accepit ab illis rationem.
20 Accessitque is qui acceperat quinque talenta, & obtulit quinque alia, & dixit, Domine mi, quinque talenta dederas mihi: ecce quinque alia lucratus sum præter ea.
21 Dixit ei dominus eius, Euge serue bone & fidelis, in modico fidelis fuisti, super multum te constituam: intra in gaudium domini tui.
22 Et accessit ille cui duo erant talenta, & ait, Domine mi, duo talenta dederas mihi, ecce, duo alia lucratus sum præter ea.
23 Dixit ei dominus eius, Euge serue bone & fidelis, in modico fidelis fuisti, super multum constituam te: intra in gaudium domini tui.
24 Accessit autem etiam is qui acceperat vnum talentum, & ait, Domine mi, noueram te quòd homo sis durus, & metas vbi non seminaueris, & colligas inde vbi non sparseris.
25 Et territus sum, & abiens abscondi ipsum talentum tuum in terra. 6 Ecce, habes quod tuum est.
26 Respondit dominus eius, & dixit ei, Serue male & piger, noueras me quod metam vbi non seminauerim, & colligam inde vbi non sparserim:
27 7 Oportuisset te vt 8 proiecisses argentum meum super mensam: & venissem, & exegissem quod meum est cum vsura eius.
28 Auferte igitur ab eo talentum, & date illud ei cui sunt decem talenta.
29 Illi enim cui est, dabitur, & augebitur ei: cui verò non est, etiam id quod non est auferetur ab eo.
30 Seruum autem otiosum eiicite in tenebras exteriores: ibi erit ploratus & stridor dentium.
31 Quum venerit autem Filius hominis in gloria sua, & omnes Angeli sancti eius cum eo, tunc sedebit super thronum gloriæ suæ.
32 Et congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos 9 vnum ab altero, sicut pastor qui separat oues ab hœdis.
33 Et statuet oues à dextra sua, & hædos à sinistra sua.
34 Tunc dicet rex iis qui *erunt* à dextra sua,

3 Id est, Alicui, duo, alicui, quinque. vt antè obseruatum est.
4 De valore talenti vide aunotata suprà, cap. 18.24.
5 Ad verb. Viro viro Hebraismus.
6 Ad verb. Est tibi quod tuum est.
7 Ad verb. opus fuisset tibi, id est, Debuisses.
8 Pro Exposuisses, Exprimit morem eorum qui numularlis locant pecuniam suam.
9 Ad verb. Vnum ab vno, Hebraismus.

12 Ipse verò respondens ait, Amen dico vobis, non noui vos.
13 Vigilate itaque: quia nescitis diem neque horam qua Filius hominis veniet.
14 ¶ 2 Ita enim *est* vt *quum* quispiam Peregrè proficiscens vocauit seruos suos, & tradidit eis bona sua:
15 Et huic quidem dedit quinque talenta: alii autem duo, alii verò vnum: vnicuique secundum ipsius [d] facultatem: & peregrè profectus est statim.
16 Profectus autem qui quinque talenta acceperat, negotiatus est ex iis: & [e] fecit altera quinque talenta.
17 Itidem & qui duo *acceperat*, lucratus est & ipse altera duo.
18 Qui autem vnum acceperat, abiens, defodit *illud* in terram, & abscondit pecuniam domini sui.
19 [f] Post multum verò tempus, venit dominus seruorum illorum, & confert rationem cum eis.
20 Tunc accedens is qui quinque talenta acceperat, [g] attulit altera quinque talenta, dicens, Domine, quinque talenta tradidisti mihi: ecce, altera quinque talenta lucratus sum ex eis.
21 Dixit autem ei dominus eius, Bene *habet*, serue bone & fidelis, in exiguo fuisti fidelis, super multa te constituam: [h] ingredere in gaudium domini tui.
22 Accedens autem & qui duo talenta acceperat, ait, Domine, duo talenta tradidisti mihi: ecce, alia duo lucratus sum suprà ea.
23 Ait ei dominus eius, Bene *habet*, serue bone & fidelis: in exiguo fuisti fidelis, super multa te constituam: ingredere in gaudium domini tui.
24 Accedens autem & qui vnum talentum acceperat, ait, Domine, noueram te hominē [i] durum esse, qui metas vbi non seuisti, & inde cogas vbi non sparsisti:
25 Itaque timens abii, & occultaui talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum est.
26 [k] Respondens autem Dominus eius, dixit ei, [l] Serue male & cunctator, sciebas me metere vbi non seui, & inde cogere vbi non sparsi:
27 Oportuit ergo te committere pecuniam meam [m] mensariis: veniens autem ego recepissem meum, cum fœnore.
28 Tollite ergo ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta.
29 ‖ Omni enim habenti dabitur, & exuberabit: qui verò non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo.
30 Et inutilem seruum ‖ eiicite in tenebras extimas: illic erit fletus & stridor dentium.
31 ¶ 3 Quum autem venerit Filius hominis cum gloria sua, & omnes sancti angeli cum eo, tunc sedebit super thronum gloriæ suç.
32 Et cogentur coram eo omnes gentes: & separabit eos, alteros ab alteris, vt pastor separat oues ab hœdis.
33 [n] Et statuet, oues quidem ad dexteram suam, hœdos autem ad sinistram.
34 Tunc dicet rex iis qui ad dexteram ipsius *erunt*,

2 Christus testatur magnum quidem fore interuallum inter suum ad Patrem discessum & reditum ad nos, sed se nihilominus eo die subditorum rationes accepti & expensi non modò cum rebellibus, sed etiam cum suis domesticis, qui acceptis donis pro ignauia vsi non fuerint.
Luc. 19.12.
d *Prudentiam & peritiam in negotiando idest, qua præditi erant.*
e *Ia est. Lucratus est.*
f *Licet post multum temporis, venturus est tamen Christus ad iudicium, ne quis negligentius se gerat, tanquam eo non statim venturo.*
g *Narrat simpliciter Christus quid apud homines fieri licet, interim ne fatigemur bene agendo, pronuntiat non irritum eorum laborem qui se fideliter in sua vocatione gesserint.* [cut off]
h *Id est, adesto, vt percipias fructum benignitatis meæ. Gaudium autem Domini reciprocatur, Ioh. 15.11. vt gaudium illud meum in vobis maneat, & gaudium vestrum impleatur.*
i *Græcè, austerum, quem Comici vocant seuerum.*
k *Tantum significat Christus nihil excusationis fore eorum desidiæ qui & dona Dei supprimunt & otatem suam consumunt in otio.*
l *Vbi malum & pigrum vocat, indicat, non tamen ex metu seueritatis ipsius quàm ex propria socordia & pigritia negotiationem detrectauisse.*
m *Quos trapezitas vocant, qui mensula proposita pecuniam fœnore elocant.*
Sup. 13.12. mar. 4.25. luc. 8.18. & 19.26.
Sup. 8.12. & 22.13.
3 Futuri æterni Iudicii graphica descriptio.
n *Hæc separatio etiam suprà aliquot similitudinibus proposita est, per ventilationem areæ, 3.12, per zizania, 3.48. & per sagenam missam in mare.*

erunt, Venite º benedicti Patris mei, ᵖ hæreditatis iure possidete regnum paratum vobis à iactis fundamentis mundi.	Venite benedicti Patris mei, possidete regnum quod paratum fuerat vobis a constitutione mundi.
35 ‖ Esuriui enim, & dedistis mihi quo vescerer: sitiui, & dedistis mihi potum: hospes eram, & collegistis me:	35 Esuriui enim, & dedistis mihi ad edendum: & sitiui, & dedistis mihi potum: hospes fui, & collegistis me.
36 Nudus, & amiciuistis me: ‖ ægrotaui, & inuisistis me: in carcere eram, & venistis ad me.	36 Nudus fui, & operuistis me, ægrotus fui, & visitastis me: & in domo vinctorum fui, & venistis ad me.
37 Tunc respondebunt ei ᑫ iusti, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, & aluimus? aut sitientem, & dedimus tibi potum?	37 Tunc dicent ei illi iusti, Domine noster, quando vidimus te quòd esurires, & pauimus te? aut quòd sitires, & potum dedimus tibi?
38 Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te? aut nudum, & amiciuimus?	38 Et quando vidimus te quòd hospes esses, & collegimus te? aut quòd nudus esses, & cooperuimus te?
39 Aut quando te vidimus ægrotum, aut in carcere, & venimus ad te?	39 Et quando vidimus te ægrotum aut in domo vinctorum, & venimus ad te?
40 Et respondens rex dicet eis, Amē dico vobis, quatenus id fecistis vni ex istis fratribus meis minimis, mihi fecistis.	40 Et [10] respondebit rex, & dicet eis, Ammin dico vobis, quòd sicut fecistis vni ex istis fratribus meis pusillis, mihi fecistis.
41 Tunc dicet etiam iis qui ad sinistram *erunt*, Execrabiles, ‖ ʳabite à me in ˢignem æternū, qui paratus est diabolo & angelis eius.	41 Tunc dicet etiam iis qui erunt à sinistra eius, Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est illi [11] delatori & angelis eius.
42 Esuriui enim, & non dedistis mihi *quo* vescerer: sitiui, & non dedistis mihi potum:	42 Esuriui enim, & non dedistis mihi ad comedendum, & sitiui, & non dedistis mihi potum:
43 Hospes eram, & non collegistis me: nudus, & non amiciuistis me: ægrotus & in carcere *eram*, & non inuisistis me.	43 Et hospes fui, & nō collegistis me, & nudus fui, & nō operuistis me: & ægrotus fui, atque in domo vinctorum fui, & non visitastis me.
44 Tunc ipsi quoque respondebunt ei, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut ægrotum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi?	44 Tunc respondebunt etiam illi, & dicent Domine noster, quando vidimus te esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut ægrotum, aut in domo vinctorum, & non ministrauimus tibi?
45 Tunc respondebit eis, dicens, Amen dico vobis, quatenus *id* non fecistis vni ex istis minimis, nec mihi fecistis.	45 Tunc respondebit, & dicet illis, Ammin dico vobis quòd sicut non fecistis vni ex his pusillis, etiam mihi non fecistis.
46 ‖ Et abibunt isti ad supplicium æternum: iusti verò ad vitam æternam.	46 Et abibunt hi in supplicium æternum, & iusti in vitam æternam.

º Beati & fœlices, quorum pater meus beneficiis suis cumulauit.

ᵖ Iure hereditatis obtinent quia filii Dei fuerunt, non natura quidē, nō meritis, sed adoptione gratuita, salui igitur erunt ex gratuita misericordia, non meritis aut dignitate.

Isa. 58.7. eze. 18.7. Eccle. 7.39.

ᑫ Quos versu 34. vocauerat benedictos patris, nunc iustos dicit, vt sciamus iustitiam ex æterna Dei institutione fluere.

Psal. 6.9. supra 7.23. luc. 13.27.

ʳ Ad verbum execrandi.

ˢ Huius ignis cognitionem iudici ipsi relinquendam est: magis autem curandum vt qualis sit ne in futurum experiamur.

Matt. 1. ioh. 5.29.

[10] Ad verb. Respondit, & dixit, &c. Sed coniunctio copulatiua præterito præfixa Hebræorum more ipsum mutat in futurum, quod alioqui rarò in lingua Syra fit.

[11] [Hebrew] Vide quę notata sunt in cap. 4. Sumitur pro diabolo.

Caput XXVI.

3. Consilium Sacerdotum contra Christum. 6. Christi pedes vnguntur. 14. Illum vendit Judas. 26. Institutio Cœnæ. 34. & 69. Petri abnegatio. 38. Tristis Christus. 47. Osculo proditus. 57. ad Caiapham ducitur. 64. fatetur se Christum. 67. condemnatus conspuitur. 69. Petrus Christum abnegat.

1 ET [1] factum est quum finisset Jesus omnes istos sermones, dixit discipulis suis,	1 ET factum est vt quum consummasset Jeschua omnes sermones hos, diceret discipulis suis,
2 Scitis intra duos dies pascha fore, & filium hominis tradendum vt crucifigatur.	2 Scitis quòd post biduum Petscha fit, & Filius hominis traditur vt in crucem agatur.
3 Tunc coacti sunt primarii sacerdotes & scribæ & seniores populi in aulam ᵃPontificis maximi, qui dicebatur Caiapha:	3 Tunc congregati sunt principes Sacerdotum, & Legisperiti, & seniores populi in atrium principis Sacerdotum, qui vocabatur Caiapha.
4 Et simul consultarunt vt Jesum dolo prehenderent, & trucidarent.	4 Et consilium inierunt de Jeschua, vt dolo caperent eum, & occiderent eum.
5 Dicebant autem, Non ᵇdiebus illis festis, ne tumultus fiat in populo.	5 Et dicebant, Non in die festo, ne fit tumultus in populo.
6 [3] Quum autem Jesus esset Bethaniæ in domo Simonis leprosi,	6 Quumque esset Jeschua in Bethaniah in domo Schemeum leprosi,
7 ᶜ Venerat ad eum mulier, habens ᵈ ala-	7 Accessit ad eum mulier, super quam erat

Mar. 14.1. luc. 22.1.

[1] Christus ad mortem vltrò properans, testatur se obedientia sua voluntaria Adami transgressionem expiaturum.

Ioh. 11.47.

[2] Non homines, sed ipse Deus Decreuit quo tempore crucifigendus esset Christus.

ᵃ Suprà 2.4.

ᵇ Festi nomine totum Azymorum festum intelligitur, cuius primus & octauus dies ita sanctierant, vt omnino cessandum esset, quamuis totus ordo Sanhedrin aliter censuerit. Dei prouidentia tamen accidit, vt eo tempore pateretur Christus, scilicet vt sui æterni sacrificii Israelem totum teste haberet. [3] Christus inexpectato facto peccatricis mulieris, conuiuas admonet vicinæ suæ mortis ac sepulturæ, cuius odor viuificus esset omnibus peccatoribus ad ipsum confugientibus. Iudas autem ex hoc ipso arripit exequendi sui nefarii consilii occasionem. Mar. 14.3. ioh. 12.2. ᶜ Hæc enim gesta erant antequam Christus veniret Ierosolymam, aliqui tamen putant duas historias ab Euangelistis recenseri. ᵈ Alabastra dicta sunt vascula vnguentaria, quòd alabrastiten lapidem veteres plerumque excauarent ad eos vsus, quoniam optimè seruare incorrupta vnguenta traditur. Plinius lib. 13. cap. r.

alaba-

1 [illegible] Sic in Marci,cap.14.
2 Ad verbum,Indignatio fuit eis.Hebraismus.
3 Syra verba ita sonant.Me autem apud vos esse non omni tempore est,id est, Non est futurum perpetuum vt apud vos sim.
4 Obseruant Hebræi, vbicunque in Scripturis argenteorum fit mentio,non expressa numismatis argentei specie,intelligi siclum sanctuarii æquiualentem quatuor denariis, de quorum valore suprà cap.18.28 scripsimus. Atque huic Hebræorum sententię patrocinantur Chaldei paraphrastæ Onkelos & Ionathan, qui in suis paraphrasibus addunt explicationis causa nomen,[illegible], id est,Sicli sanctuarii. Vide passim in ipsorũ paraphrasibus:præsertim verò Onkelon in Gen.cap.20.16.& Ionathã 2.Reg.6.25.
5 Ad verbum,Ex tunc.Hebraismus.
6 [illegible],Opportunitas,& in Mar.14. & in Luc.22.
7 Christum discubuisse memorant Euangelistæ in cœna qua pascha comedit, quod prima fronte videtur cum diuino instituto pugnare: præcipitur enim Exod.12.3.vt edentes pascha, lumbos accinctos, pedes calceatos,ac baculam teneant manu,& vt citò comedant. quæ fieri nequeunt à discumbentibus. Sed sciendum est ibi præcipi qua ratione exituri ex Aegypto, prima illa vice comedãt pascha, paulò antè quàm exeant ex Aegypto,& Iter ingrediantur:quia ita exigebat illius temporis necessitas. Sed in Lege deinde, vbi præcipitur vt ceremonia illa agni paschalis quotannis renouetur,ea non addũtur. Quapropter omnes Hebr.doctores, tum antiqui,tum recentes sũmo consensu dicunt mandatum illud de aspergendis sanguine postibus,de induendis calceis, ac cingendis lumbis,atq; sumendis baculis,& cum festinatione comedendo agno,non se extendisse ad generationes sequuturas,sed tantùm fuisse illius noctis qua egressuri erant ex Aegypto.Imò antiquissima fuit apud eos traditio (quod in Talmud, tractatu De paschate commemoratur) vt manducaturi pascha,in signum libertatis adeptæ discumberent.Nihil igitur contra diuinum institutũ in cœna Christi factũ est:quia sequutus est Christus illã paschatis institutionẽ quam Deus voluit in suo populo tũc seruari. 8 Ad verb.Et tristitia fuit eis. 9 Ad verb.Vnus,vnus ex eis.

1 alabastrum vnguenti aromatici, magni pretii: & effudit illud super caput Jeschua recumbentis.
8 Viderunt autem discipuli eius, & [2] indignati sunt,& dixerũt, Ad quid perditio hęc?
9 Poterat enim vendi illud *vnguentum* magno: & daretur pauperibus.
10 Ieschua autem cognouit,& dixit illis,Quid molesti estis mulieri isti? opus bonum operata est erga me.
11 Omni enim tempore pauperes vobis sunt vobiscum,[3] ego autem non omni tempore sum vobis.
12 Hoc autem, quòd misit aromaticum hoc in corpus meum, tanquam ad sepeliendum me fecit.
13 Et ammin dico vobis quòd vbi prædicabitur Euangelium hoc meum in toto mundo, dicetur etiam id quod fecit hæc,in memoriam eius.
14 Tunc abiit vnus è duodecim, qui vocabatur Iihuda Secharciuta, ad principes sacerdotũm.
15 Et dixit illis, Quid vultis dare mihi,& ego eum trado vobis? Illi autem constituerunt ei triginta [4] argenteos.
16 [5] Et ex eo tempore querebat [6] sibi opportunitatem vt traderet eum.
17 Jn die autem primo azymorũ accesserunt discipuli ad Jeschua,& dixerunt ei, Vbi vis vt paremus tibi vt comedas Petscha?
18 Jpse autem dixit illis, Jte in ciuitatem ad quendam, & dicite ei,Præceptor noster dicit, Tempus meum appropinquat, apud te facio Petscha cum discipulis meis.
19 Et discipuli eius fecerunt sicut præceperat illis Jeschua, & parauerunt Petscha.
20 Et quum esset vesper, [7] discumbebat cum discipulis suis.
21 Et quum comederent dixit, Ammin dico vobis quòd vnus ex vobis prodit me.
22 [8] Et contristati sunt valde, & cœperunt dicere [9] vnusquisque ex eis, Nunquid ego domine mi?
23 At ipse respondit, & dixit, Qui intingit manum suam mecum in catino, hic prodet me.
24 Et filius hominis vadit, sicut scriptum est de eo: væ autem homini illi cujus manu Filius hominis proditur. tolerabilius fuisset homini illi si non esset natus.
25 Respondit Jihuda proditor,& dixit, Nunquid ego sum domine mi? Dixit illi Jeschua, Tu dixisti.
26 Quum autem ederent, accepit Jeschua panem,& benedixit, ac fregit,& dedit discipulis suis,& ait,Accipite, comedite: hoc est corpus meum.
27 Et accepit poculum,& gratias egit, & dedit illis,& dixit,Accipite, bibite ex eo omnes.
28 Hic est sanguis meus Testamenti noui

bastrum vnguenti grauis pretii,& effuderat super caput ipsius accumbentis.
8 Videntes autem discipuli eius, [e] indignati sunt,dicentes, Quorsum [f] perditio hæc?
9 Potuit enim istud vnguentum venundari magno,& dari pauperibus.
10 [4] Quum autem *hoc* cognovisset Jesus,ait eis, Quid molestiam exhibetis isti mulieri? opus enim bonum operata est erga me.
11 ‖[5] Semper enim pauperes habebitis vobiscum: me verò non semper habebitis.
12 [g] Quòd enim hæc vnguentum hoc iniecit corpori meo,ad sepeliendum me fecit.
13 Amen dico vobis,Vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo,etiã quod hæc fecit dicetur, ad memoriam ipsius.
14 ¶ Tunc profectus vnus ex duodecim, qui dicebatur Judas Iscariotes,ad primarios sacerdotes.
15 Ait eis,Quid vultis mihi dare,& ego vobis eum tradam? Ipsi verò appenderunt ei triginta argenteos numos.
16 Et ex eo tempore quærebat opportunitatem vt eum proderet.
17 ¶[6] [h] Primo autem *die* Azymorum, venerunt discipuli ad Jesum,dicentes ei, Vbi vis paremus tibi ad edendum pascha?
18 Jpse verò dixit, Abite in vrbem ad quendam,& dicite ei,Præceptor dicit, Tempus meum propè est,apud te faciam pascha cum discipulis meis.
19 Et fecerunt discipuli sicut præceperat eis Jesus:& parauerunt pascha.
20 Quum autem serum diei esset, [i] discubuit cum duodecim.
21 ‖ Et edentibus ipsis, dixit, Amen dico vobis,vnus vestrûm me prodet.
22 Tunc contristati vehementer, cœperunt ipsi dicere singuli eorum, Num ego is sum, Domine?
23 Jpse verò respondens, ait, Qui [k] intingit mecum manum in catino, iste me proditurus est.
24 Filius quidem hominis abit sicut scriptum est de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis proditur: bonum erat homini illi si natus non fuisset.
25 Respondens autem Judas qui [l] prodebat eum,dixit,Num ego sum,rabbi? Dicit ei,[m] Tu dixisti.
26 ‖[7] Edentibus autem eis,accepit Jesus panem: & quum [n] benedixisset,fregit,deditq; discipulis,& ait, Accipite, comedite: hoc [o] est corpus meum.
27 Et accepto poculo, ac gratiis actis, dedit eis,dicens, Bibite ex eo [p] omnes.
28 [q] Hoc est enim sanguis meus Noui [r] illius

e *Synecdoche. Iudas enim ideò commemoratur dicitur, Johan.12.4.*
f *Inutilis profusio.*
4 Non temerè donandum quod extra ordinem agitur.
Deut.15.11.
5 Christus in seipso semel vnctus, semper est in pauperibus vngendus.
g *i.effuso hoc vnguento in corpus meũ, hæc illa fecit ad me sepeliendum.*
Mar.14.10.luc.22.4.
Mar.14.12.luc.22.7.
6 Christus verè iam in patriam mox introducturus,ac proinde legalem typum abrogaturus,Legi tamen satisfacit,neq; est à contraria traditione & consuetudine Judæorum,simulq; ostendit sic omnia mox esse euentura hominũ ministerio, vt æternum Dei decretum est gubernauerit.
h *Is fuit dies primi mensis decimusquintus, primus autem azymorũ debuit esse decimusquintus,sed quia huius diei vespera Romano more referebatur ad diem præcedentem, Iudæorum more ad sequentem diem pertinens: ideò dicitur primus azymorum.*
i *Quia ex præscripto legis calceati erant, & baculum gestabant tanquam festinabundi, inde conticitur non recubuisse comedentes Pascha,sed stetisse,cum alioquin sumpturi cibum calceos exuebant loquitur itaq; hoc loco non de Paschate,sed de Cœna,quæ peracto solenni ritu Paschatis ordinata est.*
Mar.14.18.luc.22, 14.iohan.13.21.
k *Id est,quem mea mensa dignabar: alludens ad locum Psal.41. 10.quod non est ita accipiendum,quasi eo ipso tempore quo hęc a Domino dicebantur,Iudas manum haberet in patina (fuisset enim subitatum signum) sed ad mutuum conuictum refertur.*
l *Id est,qui meditatus erat,vt proderet.*
m *Ego non dico quòd tu me sis proditurus [illegible] iam tuã non reuelo, sed tu ipse hoc dicis.*
1 Cor.11.24.

7 Christus veteris fœderis promissiones reipsa mox impleturus, nouum [illegible]dus novis quoq; mysteriis sancit. n *Marcus dicit,gratias egisset. Itaque benedictio non est murmuratione magica,aut vi verborum consecrare, mutantur tamen panis & vinum non natura,sed qualitate, fiunt enim corporis sanguinis Christi symbola,non [illegible] natura nec vi verborum,sed Christi institutione,quæ recitari & explicari debet,vt [illegible] fides quod amplectatur & in verbo & in elementis.* o *Metonymicè,ita tamen vt per [illegible] dem ac spirituali modo à credentibus verè recipiatur Christus cum suis donis,ita vt [illegible] cum illo fiant.* p *Contra Christi institutionem faciunt,qui calicem sustulerunt.*
q *Videlicet poculum seu vinum est sanguis meus sacramentaliter nimirum sic luc.22.20.* r *Vel fœderis,id est,quod nouum sancitur. In fœ[illegible]deribus enim sanciendis adhibebantur vini libationes.*

Testamen

testamenti, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum.

29 Dico autem vobis, Non bibam ab hoc tempore ex hoc fructu vitis, vsque ad diem illum, quum ipsum bibam vobiscum nouum in regno Patris mei.

30 Et quum hymnum cecinissent, exierunt in montem Olearum.

31 || [6] Tunc dicit eis Iesus, Omnes vos ista nocte offendemini in me. [f] scriptum est enim, Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis.

32 Postquam autem resurrexero, præibo vobis in Galilæam.

33 [t] Respondens verò Petrus dixit ei, Etiamsi omnes offendantur in te, ego nunquam offendar.

34 Dixit ei Iesus, || Amen dico tibi, ista nocte antequam gallus vocem mittat, ter me abnegabis.

35 || Dicit ei Petrus, Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te abnegabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt.

36 ¶ [9] Tunc venit Iesus cum eis in locum qui dicitur Gethsemane: & dicit discipulis, Sedete hic, vsquequo abiens, precatus fuero illic.

37 Et assumpto Petro, & duobus filiis Zebedæi, cœpit contristari, & [v] grauissimè angi.

38 [10] Tunc dicit eis Iesus, Vndequaque tristis est anima mea vsque ad mortem: manete hîc, & vigilate mecum.

39 Et progressus paululum, procidit in faciem suam, precans, & dicens, [x] Pater mi, si possibile est, y abeat à me [z] poculum istud; veruntamen non vt ego volo, sed vt tu.

40 [11] Tunc venit ad discipulos, & reperit eos dormientes: & dicit Petro, Itáne non potuistis vnam horam vigilare mecum?

41 Vigilate & orate, ne introeatis in tentationem, [a] spiritus quidem promptus, sed caro infirma *est*.

42 Rursum secundò abiit, & precatus est, dicens, Pater mi, si non potest hoc poculum abire à me quin bibam ipsum, fiat voluntas tua.

43 Et quum venisset reperit eos rursum dormientes, erant enim oculi eorum grauati.

44 Et relictis eis, rursum abiit: & precatus est [b] tertiò, eundem sermonem dicens.

45 Tunc venit ad discipulos suos, & dicit eis, [c] Dormite quod superest, & requiescite: ecce, appropinquauit hora, & Filius hominis traditur in manus peccatorum.

46 [12] Surgite, eamus: ecce appropinquauit qui me prodit.

47 ¶ || Et adhuc eo loquente, ecce Judas vnus ex duodecim, venit, & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, a primariis sacerdotibus & senioribus populi.

48 Is verò qui prodebat eum, dederat eis signum dicens, Quencunque osculatus fuero, is est: prehendite eum.

49 Itaque statim quum venisset ad Jesum dixit, Aue rabbi. Et deosculatus est eum.

50 ¶ At Iesus dixit ei, [d] Amice, quorsum ades? [13] Tunc accesserunt, & manus iniecerunt

Mar.14.27 iohan. 16.32, & 18.8.

8 Christus solicitus de suis potius quam de seipso, prædicit ipsorum fugam, monet vt mox sperent meliora.

f Zac.13.7.

t Imperitia & propriæ infirmitatis ignorantia, causa est cur ita cristas erigimus, & nos alijs ambitiosè præferimus. Hic verò in Petro insigne documentum habemus nostræ audaciæ vbi sumus extra teliiactum.

Mar.14.28. & 16.7.

Mar.14.52. luc.22.39.

9 Christus discipulorum infirmitati consulens, aliis in tuto relictis tres tantùm assumit suæ angustiæ testes futuros, & in locum proditioni destinatum vltrò progreditur.

v Verbum quo vtitur significationem habet summi doloris & maximæ atque mortiferæ tristitiæ, quod vt indicat veritatem humanæ naturæ qua mortem quæ contra naturam est, fugiebat, sic ostendit Christum (caterùm à peccato immunem) has horribiles pœnas sustinuisse, quia sentiret iram Dei in nos accensam propter peccata, quæ in ipso vlciscebatur.

10 Christus verus homo, pœnas nobis Dei de sertoribus debitas luiturus, à suis deseritur, luctatur terribiliter cum maledictionis Dei horrore: ex quo tandem victor euadens efficit vt mors non sit amplius nobis formidabilis.

x Sic Moses petiit deleri de libro vitæ Exod.32.32. & Paulus optauit anathema fieri, Rom.9.3.

y Prætereat me & intactum relinquat.

z Idest, quod impendet, quod offertur & impositum est, Heb. iram Dei & supplicium, Esa.20.22.

11 Imago humanæ securitatis.

a Per spiritus promptitudinem intelligit affectum animi qui gubernatur à Spiritu sancto.

b Vnde facilè colligi potest, aliud quiddam à mortis cruciatu ipsum exhorruisse.

c Quia hactenus audiuistis verba per quæ iam vos hortari ... sed vtcunque ... dormire ...

29 qui propter multos effunditur in remissionem peccatorum.

29 Dico autem vobis quòd non bibam [10] ex hoc tempore de hoc producto vitis, vsque in diem in quo bibam illud vobiscum nouum in regno Dei.

30 Et laudes dixerunt, & exierunt in montem Oliuarum.

31 Tunc dixit illis Jeschua, Vos omnes offendemini in me hac nocte. Scriptum est enim, Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis.

32 Postquam autem surrexero, præcedam vos in Galilæam.

33 Respondit Cipha, & dixit illi, Etiam si omnis homo offensus fuerit in te, ego nunquam offendar in te.

34 Ait illi Jeschua, Ammin dico tibi quòd hac nocte, antequam canet gallus, tribus vicibus abnegabis me.

35 Dixit ei Cipha, Si fuerit mihi moriendum tecum, non negabo te. Et similiter etiam omnes discipuli dixerunt.

36 Tunc venit cum illis Jeschua in locum qui vocatur Ged-Siman, & dixit discipulis suis, Sedete hic donec abiens orem.

37 Et accepit Cipha, & duos filios Zabedai, & cœpit mœstus esse, & tristitia affici,

38 Et ait, [11] Tristis est anima mea vsque ad mortem; expectate me hîc, & vigilate mecum.

39 Et abiit paululum, & procidit in faciem suã & orabat, ac dicebat, Pater mi, si possibile est, transeat à me poculum hoc, veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu.

40 Et venit ad discipulos suos, & inuenit eos dormientes, & ait Cipha, Sic non potuistis vt vna hora vigilaretis mecum?

41 Vigilate & orate, vt non intretis in tentationem, spiritus promptus est, corpus autem est infirmum.

42 Rursum abiens secunda vice orauit, & dixit, Pater mi, si non potest *fieri* vt hoc poculum transeat nisi bibam illud, fiat voluntas tua.

43 Et veniens, iterum inuenit illos dormientes: oculi enim eorum grauati erant.

44 Et reliquit eos, & abiens iterum, orauit tertia vice, & eundem sermonem dixit.

45 Tunc venit ad discipulos suos, & ait illis, Dormite quod superest, & requiescite, ecce, appropinquat hora, & Filius hominis traditur in manus peccatorum.

46 Surgite, eamus; ecce, appropinquat is qui prodit me.

47 Et dum ipse loqueretur, ecce, Jihuda proditor, vnus è duodecim, venit, & turba cum eo multa, cum gladiis & fustibus, à principibus Sacerdotum & senioribus populi.

48 Et dedit illi signum Jihuda proditor, & dixit, Ille quem osculatus fuero, ipse est: eum apprehendite.

49 Et confestim accessit ad Jeschua, & ait, [12] Pax domine mi. Et osculatus est eum.

50 Ipse autem Jeschua dixit illi, [13] Ob idne est quòd venisti, socie mi? Tunc accesserunt,

10 Ad verbum, Ex nunc. Hebraismus.

11 Ad verbum Tristitia est anima mea.

12 Idest, Saluus sis domine mi. Hebraica & Syrlaca salutatio.

13 Sic enim sonãt verba על הי דאתית חברי: quasi dicat, Hocne illud est propter quod venisti?

... hoc tamen vobis hostes non permittent, sed inuitos cogent ad vigilandum. 12 Christus vltrò capiendum se præbet, vt voluntaria obedientia voluntariam Adami defectionem luat. *Mar.14.13. luc.22.47. iohan.18.3.* d *Reprehensio ironica, & obiurgatio increpans Iudam. Non ignorabat causam aduentus ipsius.* 13 Christus capitur vt liberemur.

& iniecerunt manus suas in Jeschua, & ceperunt eum.

51 Et ecce, vnus ex iis, qui erant cum Jeschua, extendit manum suam, & exemit gladium, & percussit seruum summi sacerdotis, & abstulit auriculam eius.

52 Tunc dixit ei Jeschua, Conuerte gladium in locum suum, omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt.

53 An putas tu quòd non sum potens, vt petam à Patre meo, & constituat mihi nunc plusquam duodecim legiones Angelorum?

54 Quomodo ergo implebuntur Scripturæ, quòd sic oportet vt fiat?

55 Jn illa hora dixit Jeschua turbis, Tanquam contra grassatorem exiuistis in gladiis & fustibus, vt apprehenderetis me: quotidie apud vos in templo sedens fui & docens, & non apprehendistis me.

56 Hoc autem quod factum est, vt implerentur scripta Prophetarum. Tunc discipuli omnes deseruerunt eum, & fugerunt.

57 Et illi qui ceperunt Jeschua, duxerunt eum ad Caipha principem sacerdotum, vbi legisperiti & seniores congregati erant.

58 Schemeun autem Cipha [14] ibat post eum à longè vsq; ad atrium summi sacerdotis, & ingressus sedit intus cum ministris, vt videret finem.

59 Princeps autem sacerdotum, & seniores, & congregatio tota quærebant contra Jeschua testes, vt traderent eum morti.

60 Et non inuenerunt. Et venerunt testes mendaces. postremò autem accesserunt duo:

61 Et dicebant, [15] Hic dixit, Potens sum ego vt dissoluam templum Dei, & in tribus diebus ædificem illud.

62 Et surrexit princeps sacerdotum, & dixit ei, Nullum respondes tu respondum? Quid testantur isti contra te?

63 Jeschua autem tacebat. Et respondit princeps sacerdotum, & ait illi, Adiuro ego te per Deum viuum vt dicas nobis si tu es Christus Filius Dei.

64 Ait illi Jeschua, Tu dixisti. Dico autem vobis quòd [16] ex hoc tempore videbitis Filiũ hominis sedentem à dextra virtutis, & venientem in nubibus cæli.

65 Tunc princeps sacerdotum lacerauit vestiměta sua, & ait, Ecce, blasphemauit. Quid deinceps nobis necessarii testes? Ecce, iam audistis blasphemiam eius.

66 Quid vultis vos? Responderunt, & dixerunt, Reus est mortis.

67 Tunc expuerunt in faciem eius, & percutiebant eum. Alii autem cædebant eum.

68 Et dicebant, Vaticinare nobis Christe, Quis est qui percussit te?

69 Cipha autem sedebat foris in atrio: & accessit ad eum ancilla [17] quædam, & dixit ei, Etiam tu cum Jeschua eras Natseraia.

70 Jlle verò negauit coram omnibus eis, & dixit, Non noui ego quod tu dicas.

71 Qumque exiuisset in vestibulum, vidit eum alia, & dixit [18] illis, Ibi fuit etiam hic cum Jeschua Natseraia.

72 Et iterum negauit cum iureiurando, Non noui ego ipsum hominem.

14 Id est, Sequebatur eum. Hebraismus.

15 Id est, loquutus est. Hebraismus.

16 Ad verb. Ex nunc.

17 Ad verb. Vna.

18 Id est, ministris ad ignem cum Petro se calefacientibus.

in Jesum, & prehenderunt eum.

51 Et ecce, vnus ex iis qui *erant* cum Jesu, extensa manu exeruit gladium suum, & percusso seruo Pontificis maximi, abstulit auriculam eius.

52 [14] Tunc ait ei Jesus, Conuerte gladium tuum in locum suũ, || quicunque enim [e] acceperint gladium, gladio peribunt.

53 [15] An putas me non posse nunc precari Patrem meum, qui huc sistat mihi plures quàm duodecim legiones angelorum?

54 [f] Quomodo ergo implerentur || Scripturæ, *quæ dicunt* sic oportere fieri?

55 Illa hora dixit Jesus turbæ, Vt aduersus latronem exiuistis cum gladiis & fustibus, vt comprehenderitis me? quotidie apud vos sedebam docens in templo, nec prehendistis me.

56 Hoc autem totum factum est vt implerentur || Scripturę Prophetarum. || Tunc discipuli omnes, relicto eo, fugerunt,

57 || [16] Illi verò prehensum Jesum abduxerunt [g] ad Caiapham Pontificem maximum, vbi Scribæ & seniores coacti erant.

58 Petrus autem sequebatur eum longo interuallo, vsque ad aulam Pontificis maximi: & ingressus intrò, sedebat cum ministris, vt videret finem.

59 || Primarii autem sacerdotes & seniores & totus consessus quærebant falsum testimonium contra Jesum, vt eũ morte mulctarent:

60 Et non inuenerunt: etiã quum multi falsi testes accessissent, non inuenerunt. Postremò verò aduenientes duo falsi testes,

61 Dixerunt, Jste dixit, [h] Possum destruere templum Dei, & triduò ipsum ædificare.

62 Et surgens Pontifex maximus dixit ei, Nihil respondes? quid *illud est quod* isti aduersum te testificantur?

63 Jesus autem silebat. Et respondens Pontifex maximus dixit ei, adiuro te per Deum viuentem vt dicas nobis, an tu sis Christus ille Filius Dei.

64 Dicit ei Jesus, Tu dixisti: quinetiam dico vobis, [i] ab hoc tempore videbitis || Filiũ hominis sedentem ad [k] dexteram potentiæ *Dei*, & venientem in nubibus Cœli.

95 Tunc Pontifex maximus [l] dirupit vestiměta sua, dicens, Blasphemauit, quid amplius egemus testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam eius.

66 Quid vobis videtur? Ipsi verò respondentes dixerunt, Tenetur mortis pœna.

67 || Tunc inspuerunt in faciem eius, & colaphos ei inflixerunt: alii verò bacillis eum ceciderunt.

68 Dicentes, vaticinare nobis Christe, quis sit qui te percussit.

69 ¶ || [17] Petrus autem sedebat [m] extrà in aula: & accessit ad eum quædam ancillula, dicens, Et tu cum Jesu Galilæo eras.

70 Ipse verò negauit coram omnibus, dicens, Nescio quid dicas.

21 Eum autem egredientem in vestibulum vidit alia *ancilla*: & dixit iis qui *erant* illic Et iste erat cum Jesu Nazareno.

72 Tunc rursus negauit cum iureiurando, dicens, certè, Non noui hominem.

14 Vocationem oportet esse zeli regulam.

Gen.9.6.apo.13.10.

e *Accipere gladium dicuntur qui eum à Domino non acceperunt, qui præter vocationem gladio vtuntur.*

15 Christus ideo captus quia captus luit.

f *Per epanorthosin citat obiectioni respondet, nempe cur à Patre in extremo periculo subsidium non petat, respondens interrogatione.* Hic etiam verbis commendatur scriptura quod præcipuè ad hoc respiciat vt Christus nostra peccata expiet.

Esa.53.10.

Sup.31.

Mat.14.53. luc.22.

14 *ioh.18.24.*

Mar.14.55.

16 Christus innocens damnatur à Pontifice eius impietati cuius nos rei sumus.

g *Ab Anna ad Caipham, apud quem coetus fuit coactus.*

13.

Ioh.2.19.

h *Non dixerat, possum destruere, sed, Soluite, & post solutionem templi tribuendo, non ipsi Propterea non dixerat templum hoc manu factum, sed templum intellexerat.*

i *Distinguit hic particula priorem Christi aduentum a posteriore quem expectamus.*

Sup.16.27. rom.14. 10.1.thes.4.14.

k *.i. Dei essendem pari scilicet honore ditum, vel à dextera potentia sua, in potestate maxima: enim Hebræi quidem potentiam indicant.*

l *Mos erat apud Iudæos recepto, qui illud tenebantur, vbi de impiam Israelita audissent blasphemiam in Deum, Idq; vt ne Talmudistis tradit Magistratibus, De quadruplici*

Esa.50.6.

Mar.15.2.

luc.23.3.

ioh.18.33.

17 Petrus mirabili Dei prouidentia borum omnium rus testis, ad firmis constantiam plum fueis increduli tatis experientia paratur.

m *Id est, in eum locum in quo iste sederat, non extra aulam, de paulò post dicitur vestibulum esse recipit.*

73 Paulo pòst autem accesserunt qui adstabant, & dixerunt Petro, Verè & tu, ex ipsis es: nam & loquutio tua te manifestum facit.

74 Tunc cœpit seipsum [n] deuouere, & iurare, *dicens*, Non noui hominem. Et statim gallus misit vocem.

75 Et recordatus est Petrus verborum Iesu, qui dixerat ei, Priusquam gallus vocem mittat, ter me abnegabis. Et egressus extrà, fleuit amarè.

73 Post paululum autem accesserunt illi qui stabant, & dixerunt Cipha, Verè etiam tu ex illis es, nam etiam sermo tuus notum facit te.

74 Tunc cœpit execrari & iurare, Non noui istum hominem. Et in illa hora cantauit gallus.

75 Et recordatus est Cipha sermonis Jeschua quem dixerat ei, Antequam cantet gallus, tribus vicibus negabis me. Et egressus foras, fleuit amarè.

n Iurando seipsum execrari.

Caput XXVII.

1 *Pilato vinctus Christus traditur.* 5 *Iudas seipsum strangulat.* 19 *Vxor Pilati.* 20 *Barabbas petitur.* 24 *Pilatus lauat manus.* 29 *Christus spinis coronatur.* 34 *crucifigitur.* 40 *conuitiis incessitur.* 50 *emittit spiritum.* 57 *sepulchro imponitur.* 62 *custoditur a militibus.*

1 Manè autem quum esset, consilium cœperunt omnes principes Sacerdotum & seniores populi aduersus Iesum, vt eum morte mulctarent.

2 Et vinctum eum abduxerunt, ac tradiderunt Pontio Pilato præsidi.

3 [1] Tunc Judas qui eum prodiderat, videns eum damnatum esse, [a] pœnitens, retulit triginta argenteos *numos* ad principes Sacerdotes & seniores.

4 Dicens, peccaui, prodito sanguine innoxio. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.

5 Proiectis *ipse* verò illis *numis* argenteis in templum, secessit: & abiens ||strangulauit *sese*.

6 Primarii autem Sacerdotes acceptis numis illis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere [b] in corbanan: quoniam pretium sanguinis est.

7 Consilio autem capto, emerunt ex eis agrum illum figuli, ad sepulturam [c] hospitum.

8 Quapropter vocatus est ager ille, || ager sanguinis, vsque in hodiernum diem.

9 (Tunc impletum est quod dictum est per ||[d] Jeremiam Prophetam, dicentem, Et [e] acceperunt triginta numos argenteos, pretiū æstimati, qui æstimatus fuit à filiis Israel.

10 Et dederunt eos ad *emendum* illum agrum figuli, [f] sicut constituit mihi Dominus.)

11 ¶ || [2] Iesus autem stetit coram præside: & interrogauit eum præses, dicens, Tu*ne* es Rex ille Iudæorum? Dixit autem ei Iesus, Tu dicis.

12 Et quum ipse accusaretur à principibus Sacerdotum & senioribus, nihil respondit.

13 Tunc dicit ei Pilatus, Non audis quàm multa aduersum te testificentur?

14 Et non respondit ei ad vllum verbum: ita vt miraretur Præses valdè.

15 ¶ [3] Præses autem in festo consueuerat turbæ dimittere vnum vinctum, quem voluissent.

16 Habebant verò tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barabbas.

17 Ipsis igitur coactis, dicit eis Pilatus, Vtrùm vultis dimittam vobis? Barabbam, an Jesum qui dicitur Christus?

18 [g] Sciebat enim quòd per inuidiam tra-

1 Qvvm autem manè esset, consilium cœperunt contra Ieschua principes sacerdotum & seniores populi, quomodo morti traderent eum.

2 Et vinxerunt eum, & duxerunt eum ac tradiderunt eum Pilato præsidi.

3 Tunc Ihuda proditor quum vidisset quòd damnatus esset Ieschua, pœnituit eum & abiens reddidit ipsos triginta argenteos principibus sacerdotum & senioribus.

4 Et dixit, Peccaui quòd tradidi sanguinem innoxium. Illi autem dixerunt ei, [1] Quid ad nos? tu noueris.

5 Et proiecit argentum illud in templo, & recessit, & abiens strangulauit seipsum.

6 Principes autem sacerdotum acceperunt ipsum argentum, & dixerunt. Non licet nobis vt mittamus ipsum in locū oblationum, quia pretium sanguinis est.

7 Et ceperunt consilium, & emerunt illo agrū figuli pro loco sepulturæ peregrinorū.

8 Propter hoc vocatus ager fuit ille Villa sanguinis, vsque in præsentem diem.

9 Tunc impletum fuit id quod dictum fuerat [2] per Prophetam qui dixit, Triginta argenteos pretium pretiosi, quem [3] ipreuerunt ij qui sunt è filiis Israel.

10 Et dedi ipsos in agrum figuli, sicut præcepit mihi Dominus.

11 Ipse autem Ieschua stabat coram præside: & interrogauit eum præses, & dixit ei, Tu es rex Judæorum? Dixit ei Ieschua, Tu dixisti.

12 Et quum accusarent eum principes sacerdotum & seniores, nullum responsum ille respondit.

13 Tunc dixit ei Pilatus, Non audis tu quàm multa testificentur contra te?

14 Et non dedit ei responsum, ne vno quidem verbo: & propterea admiratus est *Pilatus* valdè.

15 Quolibet autem festo solitus erat preses vt solueret vinctum vnum populo, illum quem ipsi vellent.

16 Vinctus autem erat illis vinctus *quidam* insignis, qui vocaretur Bar-Abba.

17 Quūq; essent cōgregati, dixit illis Pilatus, Quem vultis vos vt soluam vobis? Bar-Abbam, an Ieschua qui vocatur Christus?

18 Sciebat enim Pilatus quòd ex inuidia

Mar.15.1. luc.22.66. ioh.18.28.
1 Exemplū horrendi iudicii Dei in eos tum qui Christū vendunt, tum qui Christum emunt.
a Iudas dicitur pœnitentia ductus fuisse, non quòd resipuerit, sed quòd illi displicuerit admissum facinus: vt fere deus reprobis ocsuperit, vt sua mala sentire incipiant, & horreant.
Act.1.18.
b Templi ærarium vocabulum est Syriacum.
c Peregrinorum & hospitum quibus etiam mortuis coniungi religio erat Iudæis.
Act.1.19.
Zach.11.12.
d Hoc prophetia legitur apud Zachariam, aut librariorum culpa, aut quorundam inscitia, nomen Ieremiæ irrepsisse credendum est, forsan in margine, cum literarum compendia iou & zou vicina sint. In Syriaca verò paraphrasi nullum adscribitur Prophetæ nomen.
e Sequitur Euangelista non verba, sed sententiam Prophetæ, quam ostendit impletam esse.
f Hac particula confirmat Mattheus non sine Dei prouidentia hoc esse factum, quia dum aliò tendunt inscii complent oraculum. Sic adeo errorem hominum ad sui decreti executionem flectere [illegible].
Mar.15.2. luc.23.3. ioh.18.33.
2 Christus tacet accusatus, vt non accusemur: nostrum errorem agnoscens, simul suam innocentiā silentio probans.
3 Christus ab eodem iudice prius absoluitur, quam damnatur, vt eum constet iustum pro iniustis mori.

1 Ad verb. Nos quid ad nos.
2 Ad verb. Per manum Prophetæ.
3 Videtur Syrus interpres in Græco textu, ἐτιμήσαντο pro ἐτιμήσαντο legisse & fortasse in exemplaribus quibus vsus est, ita scriptum erat.

g *Christi innocentia vndique meruit testimonium, Iudæ, Pilati, huius vxoris, Annæ, testium, satellitum, magorum, Cananæorum, Samaritanorum, Centurionum, & deinde latronis in cruce pendentis.*

tradidissent eum.

19 Quum sederet autem præses super solium suum, misit ad eum vxor eius, & dixit ei, 4 Nihil sit tibi & illi iusto: multum enim passa sum in somnio meo hodie propter eum.

20 Principes autem sacerdotum & seniores persuaserunt turbis *petere* vt solueret eis Bar-Abbam, 5 Ieschua autem perderent.

21 6 Et respondit præses, & ait illis, Quem vultis vos vt soluam vobis è duobus illis? Ipsi verò dixerunt, Bar-Abba.

22 Dixit eis Pilatus, At Jeschua qui vocatur Christus quid faciam? Dixerunt omnes, Crucifigatur.

23 Ait illis Pilatus, Quid autem quod malum sit, fecit? Illi verò amplius clamauerunt, & dixerunt, Crucifigatur.

24 Pilatus autem quum videret quòd quicquam non proficeret, sed magis vociferatio fieret, accepit aquas, abluit manus suas in conspectu congregationis, & dixit, Innoxius sum à sanguine huius iusti: vos cognoscetis.

25 Et responderunt vniuersus populus, & dixerunt, Sanguis eius super nos, & super filios nostros.

26 Tunc soluit illis Bar-Abba. Et verberauit flagellis Ieschua, & tradidit illis eum vt crucifigeretur.

27 Tunc milites præsidis duxerunt Jeschua in prætorium, & congregauerunt apud eum vniuersam cohortem.

28 Et exuerunt eum, ac induerunt eum chlamyde coccinea.

29 Et interserunt coronam spinarum, & imposuerunt capiti eius, & arundinem in dextra eius. Et incuruabant se super genua sua ante eum: & illudebant eum, & dicebant, Pax sit ô rex Judæorum.

30 Et conspuebant in faciem eius, accipiebantque arundinem, & percutiebant eum in capite eius.

31 Quumq; illusissent, spoliarunt eum chlamyde, & induerunt eum vestimentis suis, & duxerunt eum vt crucifigeretur.

32 Et quum exirent, inuenerunt virum Kurinæum, cuius nomen erat Schemeun: hunc adegerunt vt ferret crucem eius.

33 Et venerunt in locum qui dicitur Gagultha, quod interpretatur cranium.

34 Dederuntque ei vt biberet acetum quod mixtum erat cum 7 absinthio: Et gustauit, & noluit bibere.

35 Et 8 quum crucifixissent eum, dispertiuerunt vestimenta eius sorte.

36 Et sedebant & seruabant eum illic.

37 Et posuerunt supra caput eius causam mortis ipsius in scripto, HIC EST IESCHVA REX IVDAEORVM.

38 Et crucifixi sunt cum eo duo latrones, vnus à dextra eius, & vnus à sinistra eius.

39 Illi autem qui transibant, conuitiabantur ei, & mouebant capita sua.

40 Et dicebant, Qui destruis templum, & ædificas ipsum tribus diebus, libera 9 animam tuam, si filius es Dei, & descende de cruce.

4 Ad verb. Non tibi & illi iusto. Hebraismus, quem sequuntur & Chaldæus & Syrus frequenter. Vult dicere, Absiste ab eo: quia innoxius est. Noli condemnare Iustũ, nec quicquam rei tibi sit cum eo.

5 Id est, Peterent vt perderetur.

6 Id est, Loquntus est. Hebraismus admodum frequens.

7 Vel, Cum felle. Nam eadem vox vtrumque significat, propter insignem in vtroque amaritudinem. Commemorat autem Rabbi Dauid Kinzi in lib. R. ad morte plectendis morem solitum fuisse potionem præberi ex succo absinthii acceleranda mortis causa.

8 Quod reliquum est versiculi trigesimiquinti in Græco textu, Syri ne in manuscriptis quidẽ exemplaribus habent: quæ ita scriberentur
ריתמלא מדם
דאתאמר ביד נביא
דפלגו נחתי
בינתהון ועל לבושי
ארמיופסא.
Vt impleretur id quod dictum est per manum prophetæ, Partiti sunt vestimenta mea inter sese, & super vestem meam iecerunt sortem.

9 Id est, Teipsum.

didissent eum.

19 Sedente autem eo pro tribunali, misit ad eum vxor eius dicens, Nihil tibi *res sit* cum iusto illo: multa enim passa sum hodie in somniis propter eum.

20 ‖ Principes autem Sacerdotum & seniores persuaserunt turbæ vt peteret Barabban, Iesum verò perderet.

21 Respondens autem præses dixit eis, Vtrum è duobus illis vultis vt vobis dimittam? Ipsi verò dixerunt, Barabban.

22 Dixit eis Pilatus, Quid igitur faciam Jesu, qui dicitur Christus? Dicunt ei omnes, Crucifigatur.

23 Præses autem ait, Enimuerò quid mali fecit? ‖ At illi amplius clamabant, dicentes, Crucifigatur.

24 4 Videns autem Pilatus se nihil proficere, sed maiorem tumultum fieri, accepta aqua h abluit manus coram turba, dicens, Innoxius ego sum à sanguine huius iusti: vos videritis.

25 Et respondens vniuersus populus dixit, i Sanguis eius super nos & super filios nostros.

26 Tunc dimisit eis Barabban: Jesum autem flagellatum tradidit vt crucifigeretur.

27 ‖ Tunc milites præsidis, quum abduxissent Jesum in prætorium, coëgerunt ad eum vniuersam cohortem.

28 5 Et quum exuissent eum, k circumposuerunt ei chlamydem l coccinam.

29 Et coronam è spinis contextam imposuerunt eius capiti, & arundinem in dextram eius: & genu ante eum summisso, illudebant ei, dicentes, Aue, rex Judæorum.

30 Et postquàm inspuissent in eum, ceperunt arundinem illam, & verberabant caput eius.

31 Et quum illusissent ei, exuerunt eum chlamyde, indueruntque vestimentis suis: & abduxerunt eum vt crucifigerent.

32 ‖ Exeuntes autem inuenerunt quendam Cyrenæum, nomine Simonem: hunc m angariauerunt vt portaret crucem eius.

33 ‖ 6 Et quum venissent in locum qui dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus.

34 7 Dederunt ei acetum bibendum cum felle mistum: & quum gustasset, noluit bibere.

35 ‖ 8 Postquam autem crucifixerunt eum, partiti sunt eius vestimenta, sortem iacientes: vt impleretur quod dictum est à Propheta, Partiti sunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam iecerunt sortem.

36 ‖ Et sedentes seruabant eum illic.

37 Et imposuerunt super caput eius crimen ipsius scriptum, 9 n HIC EST IESVS REX ILLE IVDAEORVM.

38 10 Tunc crucifiguntur cum eo duo latrones: vnus ad dextram, & alter ad sinistram.

39 ¶ 11 Qui verò præteribant conuitiabantur ei, mouentes capita sua.

40 Et dicentes, Tu qui destruis templum, & triduò ædificas, serua temetipsum: si Filius Dei es, descendito è cruce.

41 Simi-

Mar. 15. 11. luc. 23. 18. ioh. 18. 40. act. 3. 14.

4 Christus iudicis testimonio absolutus damnatur tamen ab eodem iudice, vt corã Deo absoluamur.

h *Veteribus moris erat, in homicidio cede aliisue mactationibus aqua abluere manus, expiationis gratia.*

i *Si quid peccabitur in eo occidendo, nos & posteritas nostra pœnas luamus.*

Mar. 15. 16. *ioh.* 19. 1.

5 Christus ignominiam subit peccatis nostris debitam. Interim tamen occulta Dei prouidentia ab iis ipsis rex designatur a quibus afficitur contumelia.

k *Superinducitur enim chlamys & circumoluitur, carens enim manicis.*

l *Apud Iohannem & Marcum fit mentio purpuræ, quæ & ipsa suauiter rubet. Ad ludibrium autem petulantia prophana militũ ita vestiuit Iesum, qui rex perhiberetur.*

Mar. 15. 21. *luc.* 23. 26.

m *Sup. ca. 5. vers. 41. i. coegerunt Simonem ad ferendum onus crucis. vnde constat tam duriter anteà afflictum fuisse Iesum, vt viribus ad crucẽ in itinere ferendam fuerit destitutus. Nam illũ gestasse crucem scribit Iohannes.*

Mar. 15. 22. *luc.* 24. 33. *ioh.* 19. 26.

6 Educitur extra vrbem, vt in cœleste regnũ introducamur.

7 Christus nullum vsquam solamen inuenit, vt omni consolatione incompleamur.

Mar. 15. 24.

8 Fit maledictio vt in ipso benedicamur. nudatus suis etiã vestibus, vt ipsius nuditate ditemur.

Psa. 22. 19.

9 Pronuntiatur verus Messias ab iis ipsis à quibus reiicitur.

n *Græcis & Latinis literis scriptus fuit titulus (quæ certè gentium sunt) ad ostendendum hunc regem non Iudæorum tantum, sed & gentibus imperaturum.*

10 Pendens medius inter latrones Christus iudicatus, iam incipit mundũ iudicare.

11 Christus vt plenè pro nobis satisfaceret, nõ tantum corporis, sed etiam animi cruciatus sustinuit & vicit.

41 Similiter autem etiam primarii sacerdotes illudentes cum Scribis & Senioribus, dicebant,	41 Similiter etiam principes sacerdotum illudebant cum Legisperitis & senioribus & Pharisæis, ac dicebant,
42 Alios seruauit, seipsum non potest seruare. Si Rex Israel est, descendat nunc è cruce, & credemus ei.	42 Alios seruauit, seipsum seruare non potest. Si Rex Israelis est, descendat nunc à cruce, vt videamus, & credamus in eum.
43 ‖Confidit in Deo: liberet eum nunc, si vult eum. dixit enim, Filius Dei sum.	43 Spem habet in Deo, liberet eum nunc, [10] si vult eum. dixit enim Filius sum Dei.
44 Idipsum autem etiam [o] latrones qui crucifixi erant cum eo, exprobrabant ei.	44 Similiter & iam grassatores illi qui crucifixi erant cum eo, exprobrabant ei.
45 ¶ [11] A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super [p] vniuersam regionem, vsque ad horam nonam.	45 A sexta autem hora factæ sunt tenebræ super vniuersam terram vsque ad horam nonam.
46 Circiter verò horam nonam, exclamauit Iesus voce magna, dicens, [q] Eli, Eli, lama sabachthani? hoc est, Deus mi, Deus mi, cur [r] deseruisti me?	46 Et circa horam nonam clamauit Jeschua voce alta, & ait, Deus, Deus, ad quid dereliquisti me?
47 Quidam autem ex iis qui illic stabant, *hoc* quum audissent, dicebant, [s] Eliã vocat iste.	47 Quidam autem ex iis qui stabant illic quum audiuissent, dicebant, Iste Jliah vocat.
48 Et statim currens quidam ex eis ‖quum acceptam spongiam impleuisset aceto, & circumposuisset calamo, dedit ei vt biberet.	48 Et in illa hora accurrit vnus ex eis, & accepit spongiam, ac impleuit eam aceto, & posuit eam in arundinem, & potum præbebat ei.
49 Reliqui verò dicebant, Sine, videamus an veniat Elias seruaturus eum.	49 Reliqui autem dicebant illi, [11] Sinite, videamus, num veniat Jliah ad liberandum eum.
50 [13] Iesus autem quum rursum clamasset voce magna, emisit spiritum.	50 Jpse autem Jeschua iterum clamauit voce elata, & emisit spiritum suum.
51 ‖ [14] Et ecce, [t] auleum templi fissum est in duas partes, à summo vsque ad imum: & terra mota est, & petræ fissæ sunt.	51 Et illico [12] facies portæ templi fissa est [13] in duo, à summo ipso vsque ad imum: & terra mota est, & petræ fissæ sunt.
52 Et [v] monumenta aperta sunt: & multa corpora [x] sanctorum qui dormierant [y] surrexerunt.	52 Et sepulchra aperta sunt, & corpora multa sanctorum qui obdormierant, surrexerunt.
53 Qui egressi e monumentis post resurrectionem eius, introierunt in sanctam vrbem, & apparuerunt multis.	53 Et egressi sunt, & post resurrectionem eius ingressi sunt in vrbem sanctam, & conspecti sunt multis.
54 Centurio verò, & qui cum eo erant seruantes Iesum, viso terræ motu & iis quæ facta fuerant, timuerunt vehementer, dicentes, Verè Filius Dei erat iste.	54 Centurio autem & qui cum eo erant, qui seruabant Jeschua, quum vidissent motionẽ *terræ* & illa quæ fiebant, metuerunt valdè, & dixerunt, Verè iste erat Filius Dei.
55 ‖Erant autem illic mulieres multæ, procul spectantes: quæ sequutæ fuerant Iesum à Galilæa, ministrantes ei.	55 Erant autem mulieres multæ quæ spectabant è longinquo, quæ [14] venerant post Jeschua à Galilæo, & ministrabant ei.
56 Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria mater Jacobi & Jose, & mater filiorum Zebedæi.	56 Quarum vna erat Mariam Magdalitha, & Mariam mater Jaakub & Jause, & mater filiorum Zabbedai.
57 ¶ ‖ [15] Quum autem serum diei esset, venit homo diues ab *vrbe* Arimathæa, nomine Joseph, qui & ipse discipulus fuerat Iesu.	57 Quum esset autem vespera, venit vir diues à Ramatha, cuius nomen erat Jauseph, qui etiam ipse discipulus fuerat factus Jeschua.
58 Is adiit Pilatum, & petiit corpus Iesu. Tunc Pilatus iussit reddi corpus.	58 Jste accessit ad Pilatum, & petiit corpus Jeschua, & præcepit Pilatus vt daretur ei corpus.
59 ¶ Et Joseph, quum accepisset corpus, inuoluit illud sindone pura:	59 Et accepit Jauseph corpus ipsum, & inuoluit ipsum in [15] sindone linea munda.
60 Posuitque in monumento suo nouo quod exciderat in petra: & aduoluto saxo magno ad ostium monumenti, abiit.	60 Posuitque ipsum in sepulchro nouo quod erat ei, quod effossum erat in petra: ac deuoluto lapide magno obiecerunt ostio sepulchri & abierunt.
61 Erat autem illic Maria Magdalene & altera Maria, sedentes contra sepulchrum.	61 Erant autem ibi Mariam Magdalitha, & Mariam altera, quæ sedebant è regione sepulchri.
62 ¶ [16] [z] Postero autem die quæ est post parasceuen, coacti sunt principes sacerdotum & Pharisæi ad Pilatum,	62 Die verò crastina quæ est post parasceuen, congregarunt se principes sacerdotum & pharisæi ad Pilatum.
63 Dicentes, Domine, meminimus [a] planum	63 Et dicunt ei, Domine noster, memores

Psal.22.9. sup.2.18.
o Synecdoche: alter [...] solus [...]
tur. Vide Luc.
11 Cœlum ipsum [...] horrore obtenebratur, & Iesus in inferorum gurgitem [...] eiulat, & [...] irridetur.
p Judæorum [...] s.n. vniuersum terrarum orbem occupassent illæ tenebræ, pro [...] huius prodigii [...] rerum gestarum scriptores.
q Primus est versus Psal.22. in quo Dauid [...] personam Christi [...] expostulat.
r In hac scilicet calamitate. Hæc autem exclamatio humana [...] propria peccata [...] experti, sed quæ [...] Dei sustineret [...] peccatis nostris.
s Ad nomen Eli alludunt, non ex ignorantia linguæ, sed ex profana petulantia illa [...] verba ideo recitant, [...] illa amarissima [...] intelligerent.
Esa.53.12.
13 Christus superatis [...] hostibus, tandem etiam [...] ipsam lacessit.
1 Pet.3.4.
14 Christus etiam [...] se Deum omnipotentem esse [...] ipsis hostibus cõ[...] demõstrat.
t Auleum illud intellige, quo diuidebatur Sancta sanctorum [...] Sanctis.
u Id est, fissis petris monumenta sunt aperta, vt hoc symbolo doceretur mortem esse de[...], mortuorum autem resurrectio sequi [...] resurrectionem Christi, vt apparet ex [...] sequente versiculo.
x Sanctos intellige [...] in Christi venturi [...] mortui fuerant.
y Hoc nostra causa [...] est, vt resurrectionis nostræ daretur [...] non tantum in Christo sed e[...] in fratribus no[...].
Marc.15.42. Luc.23. Iohan.19.38.
15 Christus non [...], sed præsidis consensu ab homine celebri loco non [...] sito, in monumento nouo sepelitur, vt de vera ipsius morte ambigi non possit. 16 Ipsius Christi interfectoribus sepulchri custodia committitur, quominus possit de eius resurrectione dubitari. z Id est, in ipso sabbatho. Notandum autem est istos, vt malitiæ suæ [...] contra Christum inseruiant, sabbathum violare. a Seductorem, vel præstigiatorem.

10 Id est, Si delectatur eo. Hebraicè אם חפץ בו.

11 Syrus paraphrastes habebat נחזא שבוקו: quasi prius verbum esset plurale, sed existimarem literam *Vau*, qua secundo verbo נחזא præfigi debuit, priori verbo שבוק fuisse affixam, atque ita perperam ex singulari verbo plurale factum esse, nisi manuscriptus codex Helderbergensis idem haberet.

12 Quod in Græco textu dicitur καταπέτασμα & exponitur à quibusdam velum, ab aliis verò aulæum, Syriacus textus pluribus circumscribit, & vocat Faciem portæ templi, idq; constanter, vbicunque habetur in Nouo testamẽto. Appellatur autem facies portæ templi, quia ingredientibus frontis instar in oculos incurreret, atque partem portæ anteriorem contegeret. Hoc modo per synecdochen templum designabat partem eius sacratiorem, id est, Sanctum sanctorum. Facies portæ templi, id est, Sacrarii.

13 Id est, In duas partes.

14 Id est, Sequutæ fuerant.

15 Eandem vocem כתנא in eadem significatione leges infrà, Luc.23.53.

16 Ad verb. Ab inter mortuos. Gallicè bene exprimitur Syra phrasis, *D'entre les morts.*

17 Id est, Duplici ratione muniuerunt sepulchrũ apponẽdo scilicet sigillum ad ostium eius, & collocando militum custodiam.

18 קסטונרא quasi custodia, voce à Latinis mutuata, sicut & in Græco contextu.

sumus quod ille impostor dicebat quum viueret, Post tres dies ego resurgam.

64 Præcipe igitur diligentes *esse* circa sepulchrum vsque ad diem tertium, ne veniant discipuli eius *&* furentur eum nocte, & dicant populo quòd [16] ex mortuis resurrexit, & sit error posterior peior quàm prior.

65 Dixit illis Pilatus, Sunt vobis custodes: abite, diligentes sitis sicut vos nostis.

66 Ipsi autem profecti, diligentes fuerunt circa sepulchrum, [17] & obsignarunt lapidem ipsum cum [18] custodibus.

illum dixisse, quum adhuc viueret, Tertiò pòst die suscitabor.

64 Jube ergo muniri sepulchrum vsque in diem tertium: ne quando veniant discipuli eius nocte, & furentur eum, dicantque populo, suscitatus est è mortuis: & erit vltimus error peior priore.

65 Dixit eis Pilatus, [b] Habetis custodiam? abite, munite sicut scitis.

66 Ipsi autem profecti munierunt sepulchrũ, obsignato lapide, cum custodia.

b *Præsidiarios [illegible] lites, templi [illegible] custodia designatos.*

CAPUT XXVIII.

1. Mulieres sepulchrum adeunt. 2. Angelus. 8. Christus conspicitur à mulieribus. 18. Mittit Apostolos ad prædicandum.

1 Vespera sepe totum noctis tempus designat: licet propriè significet principium noctis. Atq; hoc loco significat noctis partẽ auroræ proximam, sicut in Marc. ca. vltimo expressius sumitur.

2 Ad verb. In sabbatho. Sed lingua Syra & Talmudica ac etiam Hebraica, septimana dicitur sabbathum, & dies singuli in ea denominantur ab ordine, prima sabbathi, secunda sabbathi, &c. A sabbatho enim tota septimana ob eximiam dignitatẽ denominatur. Hoc sensu pharisæus ille apud Luc. 18. iactabat inter reliqua sua benefacta, quòd bis in sabbatho ieiunaret, id est, Bis in septimana.

3 Ad verb. In celeritate. Hebr.

4 Ad verb. De inter mortuos Gallicè *D'entre les morts.*

5 Id est, Facimus. Id est, Securos reddimus, & solicitudine liberamus.

1 [1] Vespere autem [2] in sabbatho, cuius *vespera* lux prima est in septimana, venit Mariam Magdalitha & Mariam altera, vt spectarent sepulchrum.

2 Et ecce, magnus motus factus est. Angelus enim Domini descendit de cælo, & quum accessisset, deuoluit petram ab ostio, & sedebat super illud.

3 Erat autem aspectus eius tanquam fulgur, & indumentum eius album erat sicut nix.

4 Et præ timore eius concussi sunt illi qui custodiebant, & facti sunt sicut mortui.

5 Respondit autem Angelus, & dixit mulieribus, Vos ne timeatis: scio enim ego quòd Jeschua qui crucifixus fuit, vos quæritis.

6 Non est hic: surrexit enim sicut dixit, Venite, spectate locum in quo positus erat Dominus noster.

7 Et abite [3] celeriter dicite discipulis eius, quòd surrexit à [4] mortuis: Et ecce, præit vobis in Galilæam: illic videbitis eum. Ecce, ego dixi vobis.

8 Et abierunt celeriter à sepulchro cum timore & gaudio magno, & cucurrerunt vt renuntiarent discipulis eius.

9 Et ecce, Jeschua occurrit eis, & dixit eis, Pax vobis. Jllæ autem accesserunt *ac* apprehenderunt pedes eius, & adorauerunt eum.

10 Tunc dixit eis Jeschua, Ne timeatis: sed abite, renuntiate fratribus meis vt abeant in Galilæam: & illic visuri sunt me.

11 Quum autem abirent, venerunt quidam è custodibus illis in vrbem, ac renuntiarunt principibus sacerdotum quicquid factum fuerat.

12 Et congregati sunt cum senioribus, & ceperunt consilium: dederuntq; argenti non modicum custodibus,

13 Et dixerunt eis, Dicite, Discipuli eius venientes furati sunt eum nocte quum dormiremus,

14 Et, si auditum fuerit hoc apud præsidem, nos persuadebimus ei: vos autem sine solicitudine esse [5] iubemus.

15 Jlli autem quum accepissent argentum, fecerunt sicut docuerant eos: & diuulgatus est sermo iste inter Judæos vsque in hodiernum diem.

16 Discipuli autem vndecim profecti sunt in Galilæam, in montem vbi constituerat eis Jeschua.

1 ‖ [a] Extremo [1] autem Sabbatho, quum [b] lucesceret in primum *diem* hebdomadis, venit Maria Magdalene, & altera Maria vt spectarent sepulchrum.

2 Et ecce, terræmotus factus est magnus, [c] Angelus enim Domini quum descendisset è cœlo, & accessisset, deuoluit lapidem ab ostio, sedebatque super eum.

3 Erat autem visus eius vt fulgur, & vestimentum eius album sicut nix.

4 Custodes autem perculsi sunt præ ipsius timore, & facti sunt sicut mortui.

5 Respondens autem Angelus dixit mulieribus, [d] Vos *verò* ne timete: scio enim vos Jesum crucifixum quærere.

6 Non est hic: resurrexit enim prout dixit: Venite, videte locum vbi iacebat Dominus.

7 Et citò profectæ dicite discipulis eius, eum surrexisse à mortuis. Et ecce, præit vobis in Galilæam: illic eum videbitis. [e] Ecce, dixi vobis.

8 Tunc egressæ citò à monumento cum timore & gaudio magno, currebant vt renuntiarent discipulis eius.

9 [2] Quum autem proficiscerentur vt renuntiarẽt discipulis eius, ecce, Jesus occurrit eis, dicens, Auete. Jllæ autem accesserunt, & prehenderunt pedes eius, & adorauerunt eum.

10 Tunc ait eis Jesus, Ne timete: abite, annuntiate fratribus meis vt abeant in Galilæam: & illic me videbunt.

11 ¶ [3] Proficiscentibus autem ipsis, ecce, quidam ex custodia venerunt in vrbem, & nuntiauerunt primariis sacerdotibus omnia quæ facta fuerant.

12 Tunc coacti cum senioribus, consilio capto, numos multos dederunt militibus,

13 Dicentes, Dicite, Discipuli eius nocte venerunt, & eum furati sunt, nobis dormientibus.

14 Quòd si hoc [f] auditum fuerit apud præsidem, [g] nos persuadebimus ei, & securos vos præstabimus.

15 Jpsi verò accepta pecunia fecerunt sicut erant edocti: & diuulgatus est iste sermo apud Judæos vsque ad hodiernum diem.

16 ¶ [4] Vndecim autem discipuli profecti sunt in Galilæam, in montem vbi constituerat eis Jesus.

Mar. 16. 6. Joh. 20. 1.

a *Exeunte iam Sabbatho, id est subdiluculum, more scilicet Romanorum, qui diem naturalem ab ortu solis ad sequentem ortum numerant: non autem Hebræorum, qui à vespere ad vesperam.*

1 Christus prolongata in ipso sepulchro morte, [illegible] resurgit: quod [illegible] Angelus testificatur.

b *Id est, Primo à Sabbatho diei illucescente diluculo: primum autem dies ille est, quem Dominicum vocamus.*

c *Non Christi causa venit angelus, [illegible] sine eius opera [illegible] set extre Sepulchr[illegible] sed vt fides fieret [illegible] eribus & Apostolis Christum resurrexisse.*

d *Emphasis [illegible] res confirmat, [illegible] tis scilicet militibus.*

e *q.d. Re experimini ita esse, vt dixi [illegible] fiditis, vestra [illegible] ego quod verum scio, vobis [illegible].*

2 Christus ipse post resurrectionem apparet, & missis ad discipulos mulieribus, ostendit se [illegible] eorum non abiicere.

3 Quo magis [illegible] lucet, eo magis [illegible] cantur impii.

f *Periculum [illegible] erat ne d'[illegible].*

g *Placabimus [illegible] & vos omni solicitudine liberabimus.*

4 Discipulis [illegible] q; apparet Christus, quos etiam Apostolos designat.

17 Et

17 Et quum vidissent eum, adorauerunt eum: quidam autem dubitauerunt.

18 Et accedens Iesus, loquutus est eis, dicens, ‖ [h] Data est mihi omnis authoritas in cœlo & in terra.

19 ‖ 5 Profecti ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in [i] nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti:

20 Docentes eos seruare omnia quæ mandaui vobis: & ecce, ego vobiscum sum [k] omnibus diebus vsque ad consummationem seculi. Amen.

17 Et quum vidissent eum adorauerunt eum: quidam autem ex eis dubitauerant.

18 Accedens Ieschua loquutus est cum eis, & dixit eis, Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. [6] Et sicut me misit Pater meus, etiam ego mitto vos.

19 Ite ergo, docete omnes populos, & baptizate eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti:

20 Et docete eos vt custodiant quicquid mandaui vobis. Et ecce, ego vobiscum sum omnibus diebus vsq; ad consummationem seculi, Amen.

h Hunc admonuit discipulos, quo alacrius Euangelium prædicandum susciperent, quum tiuse legatos agnoscerent, qui omnium potestatem habet.

5 Ecphasis apostolatus, doctrinæ a Christo traditæ per orbem terrarum promulgatio, & sacramentorum administratio: quarum rerum efficatia non a ministris, sed à Domino pendet.

i Inuocato Patre, & Filio & Spiritu sancto, ... cæterùm corpore absit.

k In omne tempus: intelligitur autem hic locus de modo præsentiæ Spiritus, quo se suáque nobis ...

6 Hæc in Syriaco habentur: quæ in Matthæo non leguntur in Græcis & Latinis exemplaribus.

Finis Euangelii sancti prædicationis Mattai, quod prædicauit Hebraicè in regione Palæstinæ.

EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM.

CAPVT I.

4 *Baptizat Iohannes.* 6 *Vestitus & victus ipsius.* 9 *Baptizatur Iesus.* 12 *tentatur.* 14 *prædicat Euangelium.* 16. 21. 39. *docet in synagogis.* 23 *sanat dæmoniacum.* 29 *socrum Petri.* 32 *multos infirmos.* 40 *leprosum.*

1 PRINCIPIVM Euangelij Iesu Christi, Filij Dei.

2 [1] Vt scriptum est in [a] Prophetis, ‖ Ecce, ego [b] mitto nuncium meum [c] ante faciem tuam, qui parabit viam tuam coram te.

3 ‖ [d] Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.

4 ‖ [2] Baptizabat Iohannes in deserto, & prædicabat [e] baptismum resipiscentiæ ad remissionem peccatorum.

5 ‖ Et exibat ad eum tota Judææ regio, ac Jerosolymitæ: & baptizabantur omnes ab eo in Iordane flumine, [f] confitentes peccata sua.

6 Induebatur autem Iohannes pilis camelorum, & zona coriacea circa lumbos suos: ‖ & edebat locustas & mel syluestre.

7 ‖ 3 Et prædicabat dicens, Venit ponè me qui validior me est, cuius non sum dignus qui [g] incuruatus soluam corrigiam solearum.

8 ‖ Ego quidem [h] baptizaui vos aqua: ipse verò baptizabit vos Spiritu sancto.

9 ¶ ‖ 4 Et factum est diebus illis, venit Iesus à Nazareth-*vrbe* Galilææ, & baptizatus est in Iordane à Iohanne.

10 5 Et statim [i] ascendens ex aqua, vidit findi cœlos, & Spiritum tanquam columbam descendere super eum.

1 PRINCIPIVM Euangelij Ieschua Christi, Filij Dei.

2 Sicut scriptum est in Isaia Propheta, *nempe*, Ecce, ego mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam.

3 Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, & exæquate semitas eius.

4 Erat Iuchannan in deserto baptizans, & prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum.

5 Et exibat ad eum vniuersa regio Judææ, & omnes [1] filii Vrischelem, & baptizabat eos in Iordane flumine, quum confiterentur peccata sua.

6 Ipse autem Juchannan indutus erat vestimento pili camelorum, & cinctus erat zona pellicea in lumbis suis: & cibus eius erat locustæ & mellis syluestris.

7 Et prædicabat, ac dicebat, [2] Ecce, post me venit qui validior est me, is cui non sum dignus vt me incuruans soluam corrigias calceamentorum eius.

8 Ego baptizaui vos aqua, ipse verò baptizabit vos Spiritu sancto.

9 Et factum est in diebus illis: venit Ieschua à Natserath Galilææ, & baptizatus est in Iurdanan à Juchannan.

10 Et statim quum ascendisset ex aqua, vidit quòd diuisi sunt cæli, & Spiritum tanquam columbam, qui descendit super eum.

1 Manner prædicationem ... à Prophetis.

a Metonymia, i. in libris Prophetarum, Malachiæ scilicet & Esaiæ.

Malach. 3, 1.

b Tempore præsenti vtuntur Prophetæ de re futura certa quam futuram ...

c Metaphora sumpta a Regum consuetudine, qui solent habere suos antecursores.

Esa. 40, 3.

Luc. 3, 4. Ioh. 1, 23.

d Hebraismus pro, Præco clamans, aut clamat dicens.

Matt. 3, 1.

2 Summa doctrinæ Iohannis, aut potius Christi, remissio peccatorum & emendatio vitæ.

e Multa enim apud Iudæos genera lauacrorum: hic autem agitur de singulari lauacro, quod veri baptismatis omnes habet partes, resipiscentiæ & remissionem peccatorum.

Matt. 3, 5.

f Confitentes peccata sua Hebreo dicendi modo, quod se modis omnibus peccatores esse profitentur & veniam à Deo petunt.

Luc. 3, 22.

1 Id est, Ciues Vrischelem. Hebraismus.

2 Id est, Sequitur me. Hebraismus.

Mat. 3, 11. luc. 3, 16. ioh. 1, 27. 3 Iohannes & omnes ministri in Christum Dominum respiciunt. g Voluit Euangelista infirmi ... conditionem significare. Act. 1, 5. & 2, 4. & 11, 16. & 19, 4. h Docet vim omnem baptismi à Christo manare, qui intus baptizat. Mat. 3, 14. luc. 3, 22. ioh. 1, 33. 4 Christus baptismum nostrum in sese consecrat. 5 Vocatio Christi è cœlis vt capitis Ecclesiæ. i Videlicet Iohannes qui descenderat in aquam cum Iesu.

11 Et vox facta est de cœlo, Tu es Filius meus dilectus, in te complacitum est mihi.

12 Et statim deduxit eum Spiritus in desertum.

13 Et fuit ibi in deserto diebus quadraginta, tentatus Satanah: eratque cum feris, & ministrabant ei Angeli.

14 Postquam autem traditus esset Iuchannan, venit Ieschua in Galilæam, & prædicabat Euangelium regni Dei,

15 Et dicebat, Impletum est tempus, & appropinquat regnum Dei. Conuertimini, & credite Euangelio.

16 Quumque ambularet circum vicina loca maris Galilææ, vidit Schemeun, & Andream fratrem eius, qui iaciebant retia in mare, (erant enim piscatores)

17 Et dixit eis Jeschua, 3 Venite post me, & faciam vos piscatores filiorum hominum.

18 Et illico reliquerunt retia sua, & 4 iuerunt post eum.

19 Et quum progressus esset paululum, vidit Iaakub filium Zabedai & Iuchannan fratrem eius, ipsos quoque in nauigio, qui reficiebant retia sua.

20 Et vocauit eos: & illico reliquerunt Zabedai patrem suum, cum mercenariis, 5 & venerunt post eum.

21 Et, quum ingrederetur Cephar Nachum, statim docebat in sabbathis in synagogis illorum.

22 Et mirabantur in doctrina eius: docebat enim eos tanquam potestatem habens, & non sicut Legisperiti eorum.

23 Et erat in synagoga eorum vir in quo erat spiritus immundus: & exclamauit,

24 Et dixit, Quid nobis & tibi Jeschua Nazareno? Venisti ad perdendum nos? Noui ego te qui sis: *nempe* sanctus ille Dei.

25 Et cohibuit eum Jeschua, & dixit, Occlude os tuum, & exi ab eo.

26 Et deiecit eum spiritus impurus, & clamauit voce alta, ac exiit ab eo.

27 Et admirati sunt omnes: & quærebant 6 vnus cum altero, & dicebant, Quid est hoc? Quæ est hæc doctrina noua, quòd per potestatem etiam spiritibus impuris præcipit, & obediunt ei?

28 Et statim egressa est fama eius in omnem locum Galilææ.

29 Et egressi sunt è synagoga, & venerunt in domum Schemeun & Andreæ, cum Iaakub & Juchannan.

30 Et socrus Schemeun decumbebat in 7 ardore febris, & loquuti sunt ei de illa.

31 Et accedens apprehendit eam manu eius, & erexit eam: & statim reliquit eam 8 ardor febris, & ministrabat eis.

32 Vespere autem in occasu solis adduxerunt ad eum omnes illos qui malè afficiebantur, & dæmoniacos.

33 Et ciuitas vniuersa congregata erat ad ostium.

34 Et sanauit multos qui malè afficiebantur morbis diuersis, & dæmonia multa eiecit: & non sinebat ipsa dæmonia vt loquerentur, eo quòd nouissent eum.

35 Et in aurora anteuertens surgere 9 valdè

3 Id est, Sequimini me. Hebraismus.

4 Id est, Sequuti sunt eum. Hebraismus.

5 Id est, Sequuti sunt eum. Hebraismus.

6 Ad verb. Vnus cum vno. Hebraismus.

7 Ad verb. In igne, id est, In ignita febre.

8 Ad verb. Ignis.

11 Et vox extitit è cœlis, Tu es Filius ille meus dilectus, in quo acquiesco.

12 ‖6 Statimque Spiritus eum [k] expellit in desertum.

13 Et fuit illic in deserto dies quadraginta, tentante eum Satana; eratque cum feris: & Angeli ministrabant ei.

14 ¶ ‖7 Postquam autem traditus fuit Iohannes in custodiam, venit Iesus in Galilæam, prædicans Euangelium regni Dei:

15 Et dicens, Impletum est tempus, & appropinquauit regnum Dei: resipiscite, & credite Euangelio.

16 ¶ ‖ 8 Ambulans autem apud mare Galilææ, vidit Simonem & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare, (erant enim piscatores.)

17 Et dixit eis Iesus, Sequimini me, & faciam vt sitis piscatores hominum.

18 Et *ipsi* statim omissis retibus suis sequuti sunt eum.

19 9 Tunc progressus illinc paululum, vidit Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem eius, qui & ipsi in nauigio sarciebant retia.

20 Statimque vocauit eos: & *ipsi* omisso patre suo Zebedæo in nauigio cum mercenariis, sequuti sunt eum.

21 ¶ ‖ Et ingrediuntur [l] Capernaum: statimque sabbatho ingressus Iesus in synagogam, docebat.

22 ‖ Et percellebantur super doctrina eius: docebat enim eos vt authoritatem habens, & non vt Scribæ.

23 ‖ 10 Erat autem in synagoga eorum quidam in quo erat [m] spiritus impurus, qui exclamauit.

24 Dicens, Ah, quid nobis tecum Iesu [n] Nazarene? venisti [o] vt perderes nos? noui te quis sis, *nimirum* [p] Sanctus ille Dei.

25 Et obiurgauit eum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ex eo.

26 Tunc quum discerpsisset eum spiritus impurus, & clamasset voce magna, exiit ex eo.

27 Et expauerunt omnes: ita vt mutuò * quærerent inter se dicentes, Quid est hoc? [q] quæ doctrina noua hæc, quòd per * potestatem imperet etiam spiritibus impuris, & auscultent ei?

28 Peruenit autem fama eius statim in totam regionem circumiacentem Galilææ.

29 ¶ ‖ 11 Et statim è synagoga egressi, venerunt domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.

30 [r] Socrus autem Simonis decumbebat febricitans: & statim dicunt ei de illa.

31 Tunc accedens erexit eam, prehensa manu eius: & dimisit eam febris statim: & ministrauit eis.

32 Quum autem serum *diei* esset, occidente sole, adducebant ad eum omnes malè affectos & dæmoniacos.

33 Et vrbs tota coacta erat ad ostium.

34 Et sanauit multos malè affectos variis morbis: & dæmonia multa eiecit: & non [s] sinebat loqui dæmonia quòd ipsum nossent.

35 Et manè valdè multa nocte quum surrexisset

Mat.4.1. luc.4.1.

6 Christus tentatus vincit.

k *Non significatur expulsio violenta, sed vis diuina qua Christus (qui ad illud vsque tempus vt priuatus vixerat) noua persona induit, ac luctæ proximæ & ministerio præparatur.*

Mat.4.12. luc.4.14. ioh.4.43.

7 Iohanne capto, planè se prodit Christus.

Mat.4.18. luc.5.2.

8 Vocatio Simonis & Andreæ.

9 Vocatio Iacobi & Iohannis.

Mat.4.13. luc.4.31.

l *Ab vrbe Nazareth.*

Mat.7.21. luc.4.32. Luc.4.33.

10 Annuntiat doctrinam qua sola expellitur Satan è mundo: quod etiam miraculo confirmat.

m *Ex substantia sua appellatur spiritus: ex ingenio autem atque moribus impurus immundus.*

n *Natus erat in vrbe Bethlem, sed ex opinione vulgi Nazarenus dictus est, quia educatus esset in Nazareth.*

o *Satan à Deo perpetua quidem damnationi addictus fuit, tamen ante communem iudicium plenè cruciabitur.*

p *Alludit ad nomen illud quod Pontificis maximi tiaræ inscriptum erat, Exod. 28.36.*

* *velut attoniti.*

q *Nouam doctrinam appellant non exprobrandi causa sed quod aliud in ea insolitum & extraordinarium agnoscunt.*

* *.i. pro suo iure vel imperio.*

Mat.8.14. luc.4.38.

11 Variis sanat morbis, demonstrat seueram vitam in mundum attulisse.

r *Monemur hoc exemplo, & sanctis fugella domini experiri & id tam in Patris gloriam, quàm ipsorum salutem.*

s *Non enim est dæmoniorum Euangelium prædicare. Quam ob rem etiam Paulus aufert Pithonis testimonium. Act.16.18.*

rexisset exiit, & abiit in desertum locum, & * illic precabatur.

36 Et prosecuti sunt eum Simon, & qui cum ipso erant.

37 Et quum inuenissent eum, dicunt ei, Omnes te quærunt.

38 Tunc dicit eis, Eamus in contigua [t] oppidula, vt & illic prædicem; ad hoc enim sum egressus.

39 Et prædicabat in synagogis eorum, in tota Galilæa, & dæmonia eiiciebat.

40 ¶ ‖ [12] Venitque ad eum leprosus, precans eum, eique ad genua accidens, ac dicens ei, Si velis, potes me purgare.

41 Iesus autem commiseratione intima commotus, extensa manu, tetigit eum, & dixit ei, [v] Volo, purgator.

42 Et quum *hæc* dixisset, statim abiit ab eo lepra, & purgatus fuit.

43 Et grauiter interminatus ei *Iesus*, statim ablegauit eum:

44 [13] Dixitque ei, Vide *vt* nemini quicquam dicas: sed abi, ostende teipsum [x] sacerdoti, & offer pro purgatione tui quæ imperauit Moses, vt hoc sit eis testimonio.

45 ‖ Ille verò egressus, cœpit prædicare multa, & rem diuulgare, ita vt iam non posset Iesus manifestè introire in ciuitatem: sed foris in desertis locis erat, & veniebant ad eum vndique.

* Vide Matth. 14. 23.

t *Vicos qui essent instar vrbium.*

Matth. 8. 2. Luc. 5. 12.

12 Curato leproso ostendit se idcircò venisse, vt mundi sordes suo contactu e[luat].

v *Quidem se lepro[sus] [ille] fide oranti præstitit talem se & nobis simili fide orantibus præ[stat].*

13 Testatur se nõ ambitione, sed solius Patris gloriæ & amoris in miseros peccatores studio duci.

x *Omnes posteri Aaronis de lepra iudicare poterant.*

Leuit. 14. 3. Luc. 5. 18.

mane, abiit in locum desertum, & orabat ibi.

36 Et quærebant eum Schemeun & qui cum eo erant.

37 Qumque inuenissent eum, dixerunt ei, Omnes homines quærunt te.

38 Dixit eis, Ite in oppida, & in vrbes propinquas: quia etiam illic prædicabo; ad hoc enim veni.

39 Et prædicabat in omnibus synagogis eorum in tota Galilæa, & eiiciebat dæmonia.

40 Et venit ad eum leprosus, & procidit ad pedes eius, & petebat ab eo, dixitque illi, Si tu vis, tu potes me mundare.

41 Ipse autem Ieschua ipsius misertus est, & extendens manum suam, tetigit eum, & dixit, Ego volo: esto mundus.

42 Et in illa hora abiit ab illo illius lepra, & mundatus est.

43 Et prohibuit ei, & subduxit eum:

44 Ac dixit ei, Vide [10] ne cuiquam *hoc* dicas: sed abi, ostende teipsum sacerdotibus: & offer sacrificium pro purgatione tui, sicut præcepit Musche, in testimonium illorum.

45 Ille autem quum egressus esset, incipiebat prædicare multum: & diuulgauit sermonem illum, ita vt non posset Ieschua manifestè ingredi in ciuitatem: Sed foris erat in loco deserto, & veniebant ad eum ex omni loco.

10 Ad verb. Ne homini hoc dicas. Hebraismus.

CAPUT II.

3 & 5 *Paralyticus remissis peccatis sanatur.* 14 *Matthæi vocatio.* 19 *Ieiunia & afflictiones prædicuntur.* 23 *Discipuli spicas vellunt.* 26 *Panes propositionis.*

1 ET ‖ [1] rursus intrauit Capernaum interiectis *aliquot* diebus, & auditum est, eum [a] domi esse.

2 Statimque coacti sunt multi: *adeò* vt iam non caperent *eos* [b] ne ea quidem *loca* quæ *erant* ad ostium: & loquebatur eis sermonem *Euangelii*.

3 Tunc venerunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.

4 Et quum non possent ei appropinquare propter turbam, detexerunt tectum *ædium* in quibus erat, eoque perfosso, *funibus* [c] demiserunt [d] grabbatum in quo paralyticus iacebat.

5 Quum autem vidisset Iesus fidem eorum, dixit paralytico, Fili, remissa sunt tibi peccata tua.

6 Erant autem illic quidam ex Scribis sedentes, & [e] ratiocinantes in cordibus suis.

7 Quid iste ita loquitur blasphemias? ‖ quis potest remittere peccata nisi solus Deus?

8 Et quum statim cognouisset Iesus spiritu suo, eos ita ratiocinari apud se, dixit eis, Quid ista ratiocinamini in cordibus vestris?

9 Vtrum est facilius, dicere paralytico? Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge, & tolle grabbatum tuum, & ambula?

10 Vt autem sciatis Filium hominis præditum esse potestate remittendi peccata in terra, (ait paralytico)

11 Tibi dico, surge, ac tolle grabbatum tuum, & abi domum tuam.

Matth. 9. 1.

1 Christus sanato paralytico demonstrat homines amissas omnes vires in se per fidem recuperare.

a *In domo in qua [di]uersari solebat, [nam] Capernaum sibi [de]legerat ad habitandum, [relic]tâ Nazareth.*

b *Nec domus nec [ve]stibulum eos caperet.*

c *Superiore parte [te]cti perfossa (qua plauerat) demiserunt [pa]ralyticum in inferiorem partem, vbi Christus concionabatur: aditus enim in eius cõ[spectum] illac perrumpere non licebat.*

d *Sic Latini vocãt lectos viliores, in quibus meridiari solebant veteres, non autem vel accumbere, vel noctu quiescere.*

e *In animis suis, in vtramque partem de [ea] re disputantes.*

Iob. 14. 4. Esa. 43. 25.

ET ingressus est rursus Ieschua Kephar-Nachum post *aliquot* dies: & quum audiuissent quod domi esset,

2 Congregati sunt multi, adeò vt non posset capere eos [1] ne *locus* quidem ante portam: & loquebatur cum eis sermonem.

3 Et venerunt ad eum, & adduxerunt ad eum paralyticum [2] latum inter quatuor.

4 Et quia non potuerunt accedere ad eum propter turbam, ascenderunt ad tectum, & abstulerunt operimentum loci vbi erat Ieschua, & dimiserunt lectum in quo iacebat paralyticus.

5 Quum vidisset autem Ieschua fidem eorum ait paralytico illi, Fili mi, remissa sunt tibi peccata tua.

6 Erant autem ibi *quidam* ex Legisperitis & Pharisæis qui sedebant & ratiocinabantur in corde suo,

7 Quidnam iste loquitur blasphemiam? Quisnam potest remittere peccata, nisi vnus Deus?

8 Ieschua autem cognouit spiritu suo quid illi ratiocinarentur apud seipsos, & dixit eis, Quid vos ratiocinamini hæc in corde vestro?

9 Quódnam facilius est dicere paralytico? Remittuntur tibi peccata, tua, an dicere, Surge, accipe grabattum tuum, & ambula?

10 Vt sciatis autem quòd potens est Filius hominis in terra remittere peccata, (ait paralytico)

11 Tibi dico ego, Surge, accipe lectum tuum, & abi in domum tuam.

1 Id est, Ne vestibulum quidem domus.

2 Id est, Qui à quatuor ferebatur.

12 Et surrexit eadem hora, & accepit lectum suum, & egressus est in conspectu omnium eorum: adeo vt mirarentur omnes & laudarent Deum, dicentes, Nunquam vidimus huiusmodi.

13 Et egressus est rursus ad mare, & tota illa turba veniebant ad eum, & docebat eos.

14 Et quum transiret, vidit Leui filium Calephai, qui sedebat 3 ad telonium, dixitque ei, 4 Veni post me. Et surgens 5 profectus est post eum.

15 Et factum est vt quum accumberet in domo illius, multi publicani & peccatores accumberent cum Ieschua & cum discipulis eius. Erant enim multi qui 7 venerant post eum.

16 Et Legisperiti ac Pharisæi, quum viderent eum quòd comederet cum publicanis & cum peccatoribus, dixerunt discipulis eius, Quid ille cum publicanis & peccatoribus comedit & bibit?

17 Quum audiuisset autem Ieschua dixit eis, Non opus habent sani medico, sed isti qui 7 pessimè affecti sunt. Non veni vt vocarem iustos, sed peccatores.

18 Discipuli autem Iuchannan & Pharisæorum ieiunabant, & venerunt ac dixerunt ei, Quare discipuli Iuchannan & Pharisæorum ieiunant, discipuli verò tui 8 quos habes, non ieiunant?

19 Ait illis Ieschua, Nunquid possunt 9 filii thalami, dum sponsus cum eis est, ieiunare? Nequaquam.

20 Venient autem dies quum postquam ablatus fuerit sponsus ab eis, tunc ieiunabunt in illo die.

21 Nemo immittit assumentum panni nouum, & insuit in vestimentum vetus, ne plenitudo illa eius de veteri detrahat, & fiat scissura maior.

22 Neque quisquam immittit vinum nouum in vtres veteres: ne vinum disrumpat vtres, & vtres pereant, ac vinum effundatur, sed immittunt vinum nouum in vtres nouos.

23 Et factum est vt quum ambularet Ieschua in sabbatho 10 in loco seminum, discipuli eius ibant, & vellebant spicas.

24 Et dixerunt ei Pharisæi, Vide quid faciunt in sabbatho, aliquid quod non liceat.

25 Dixit eis Ieschua, Nunquámne legistis quid fecerit Dauid quum in necessitate esset, & esuriret ipse & qui cum eo erant?

26 Quomodo ingressus est in domum Dei, quum Abiathar esset princeps sacerdotum, & panem mensæ Domini comedit ipse, quē non licebat comedere nisi sacerdotibus, & dedit etiam eis qui secum erant?

27 Et dixit eis, Sabbathum 11 propter filium hominis creatum est, non autem filius hominis propter sabbathum.

28 Igitur dominus est, vel etiam sabbathi filius hominis.

3 Ad verb. In loco vectigalis.
4 Id est, Sequere me.
5 Id est, Sequutus est eum.
6 Id est, Sequuti erant.
7 Ad verb. Malè malè. Vocis ingeminatio valet ad auxesin.
8 Ad verbum. Qui tibi sunt.
9 Vide in Matth. cap. 9.15.
10 Id est, In agro sato.
11 Saniorū quoque Hebræorum sententia hac in parte Christi doctrinæ cōsentit. Nam licet externam sabbathi obseruationem superstitiosè exigant, vbi tamen periculum mortis interuenit, etiamsi non sit vsque adeo euidens, sabbathum violari posse aiunt: & eum maiori laude dignum putant qui alios in eo violando anteuerterit. Hæc passim in Talmud leguntur tractatu De sabbatho: & aliqua repetuntur ea de re quoque in tractatu De circuncisione, vbi hæc verba sæpe repetuntur videlicet. ככנת נפשות דוחה את השבת & : פקוח נפש דוחה את השבת Id est, Periculum animarū pellit sabbathum, &, Periculum animæ [id est vitæ] pellit sabbathum. Idem pluribus verbis affirmat etiam Maimoni, post Talmudicos, summæ autoritatis scriptor apud Hebræos, in tractatu De sabbatho, præsertim cap. 1. & 2. & tractatu De circumcisione, cap. 1. Ac plurima subiungit diuersa exempla ad hanc doctrinam illustrandam.

12 Tunc *ille* statim surrexit: sublatoque grabbato, egressus est coram omnibus: adeò vt f obstupescerent omnes, & glorificarent Deum, dicentes, Nunquam tale quicquam vidimus.

13 ¶ ‖ 2 Et egressus est rursus ad mare; totaque turba veniebat ad eum, & docebat eos.

14 Et quum prætergrederetur, vidit g Leuin Alphæi *filium* sedentem ad h telonium: dixitque ei, Sequere me. Et *is* surgens sequutus est eum.

15 Et factum est quum Iesus accumberet in domo illius, multi etiam publicani, & peccatores simul discumbebant cum Iesu & discipulis eius: erant enim multi, & sequuti fuerant eum.

16 Quumque Scribæ ac Pharisæi vidissent eum edentem cum publicanis & peccatoribus, dixerunt discipulis eius, Quid *est* quòd cum publicanis & peccatoribus edit ac bibit?

17 Et quum *hoc* audisset Iesus, dicit eis, i Iis qui valent non opus est medico, sed iis qui malè affecti sunt: non veni vt vocarem iustos, sed peccatores ad resipiscentiam.

18 ¶ ‖ 3 Discipuli autem Iohannis ac Pharisæorum ieiunabant: veniunt igitur & dicunt ei, Quare discipuli Iohannis & Pharisæorum ieiunant, tui autem discipuli non ieiunant?

19 Tunc ait eis Iesus, Num possunt ‖ filii thalami quo *tempore* cum ipsis est sponsus, ieiunare? quamdiu habent secum sponsum, non possunt ieiunare.

20 Aderunt autem dies quum tolletur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt illis diebus.

21 Sed nemo panniculum impexum insuit vestimento veteri: alioquin, illud ipsius supplementum nouum tollit *aliquid* ex vetere *vestimento*, & fit peior fissura.

22 Et nemo iniicit vinum nouum in vtres veteres: alioquin vinum nouum disrumpit vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt: sed vinum nouum in vtres recentes iniiciendum est.

23 ¶ ‖ 4 Factum est autem vt ipse præteriret sabbatho per sata: & cœperunt discipuli eius iter faciendo, vellere spicas.

24 Tunc Pharisæi dixerunt ei, Ecce, cur faciunt sabbatho quod non licet?

25 Et ipse dixit eis, Nunquam legistis ‖ quid fecerit Dauid quum egeret, & esuriret ipse & qui cum eo *erant*?

26 Quomodo ingressus sit k domum Dei sub l Abiathar Pontifice maximo, & panes propositionis ederit, quos non licet edere nisi sacerdotibus, & dederit etiam iis qui secum erant?

27 Dixit etiam eis, sabbathum propter hominem factum est, non homo propter sabbathum.

28 Itaque Filius hominis est etiam m sabbathi Dominus.

f *Aduerb.* [illegible] *tem loco mouerent.*
Mat. 9.9. luc. 5.27.
2 Euangelium su[illegible] perbos offendit, hu[illegible] miles seruat.
g *Alterum Mathæi nomen. Vulgo enim fuit Hebræis* [illegible] *mines & trinomi*[illegible] *esse.*
h *Telonæ erant qui vectigalia* [illegible] *bant: telonium aut* [illegible] *demptionem vectiga*[illegible] *lis, aut locum vbi* [illegible] *boue præsidebant.*
i *Qui sunt integris viribus.*
1. Tim. 1.15. Mat. 9.12. luc. 5.33.
3 Superstitiosi & hypocritæ in rebus mediis temerè pietatis summam collocant, qui triplicitatione reprehenduntur: Primum quia non spectantes quid ferant cuiusque vires, temerè quasuis leges de his rebus statuunt.
Mat. 9. &c.
Matt. 12.1. luc. 6.1.
4 Secundò quod inter leges de [illegible] bus à Deo positas & leges de rebus per se illicitis sancitas nullum discrimen constituunt.
1. Reg. 21.6.
k *Domum Dei appellauit locum in quo erat tabernaculum vel arca Domini.*
l 1. Sam. 21.1. [illegible] *catur Achimelech,* [illegible] *lius eius Abiathar,* [illegible] *ex aliorum locorum collatione* [illegible] *trunque binomium fuisse, Vide* 1. Par. [illegible] 2. 2. Sam. 8.17. [illegible] 15.29. 1. Reg. 2.26. 2. Reg. 15.18. [illegible] *terque modò Achimelech modò Abiathar appellatus est.*
Exod. 29.33. leuit. 8.31. & 24.
m *Sabbathum* [illegible] *sua habet potestate* [illegible] *possit pro suo* [illegible] *illi dominari.*

CAPUT III.

1 *Arefacta manus sanatur.* 6 *Pharisæi cum Herodianis consilium ineunt.* 10 *Tactu Christi sanantur multi.* 11 *Ad Christi conspectum dæmones genibus eius accidunt.* 14 *Duodecim Apostoli.* 24 *Regnum aduersus sese diuisum.* 29 *Blasphemia in spiritum sanctum.* 33 *Parentes Christi.*

Matt.12.9. luc.6.6.

1 a ET [1]introiuit rursus in synagogam: eratque illic quidam arefactam manum habens.

2 Et obseruabant an Sabbathis sanaturus esset eum: vt ipsum accusarent.

3 Tunc ait homini habenti manum arefactã, Surge in medium.

4 b Eis autem dixit, Licet Sabbathis benefacere an malefacere *cuipiam*? hominem seruare, an trucidare? Ipsi verò silebant.

5 Et quum circumspexisset eos cum ira, c simul dolens quod d occaluisset cor eorum, dicit homini, Extende manum tuam, Et *is* extendit: restitutaque est manus eius sana vt altera.

6 [2] Tunc egressi Pharisæi, statim cum * Herodianis consilium inierunt aduersus eum, vt eum perderent.

7 ¶ Sed Iesus cum discipulis suis secessit ad mare: & magna multitudo sequuta est eum à Galilæa, & à Iudæa.

8 Et ab Hierosolymis, & ab Idumæa, *& regione quæ est* trans Iordanem: & qui circa Tyrum & Sidonem habitabant, magna multitudine, quum audissent quanta faret, venerunt ad eum.

9 Ipse autem dixit discipulis suis vt nauigiolum sibi semper adesset, propter turbam, ne ipsum opprimerent.

10 Multos enim sanauerat, adeò inciderent in eum, vt ipsum tangerent quotquot tenebantur e flagellis.

11 Et f spiritus impuri quum eum conspexerant, accidebant ei *ad pedes*, & clamabant, dicentes, Tu es Filius ille Dei.

12 Ipse verò multũ obiurgabat eos ne ipsum palam facerent.

13 Tunc ascendit in montem, & aduocauit ad se quos ipse voluit: & venerunt ad eum.

14 [3] Et g constituit duodecim ut secum essent, & quos mitteret vt prædicarent:

15 Haberentq; potestatem sanandi morbos, & eiiciendi dæmonia.

16 Primum Simonem, (cui imposuit nomen Petrum.)

17 Et Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi, (& imposuit eis nomina h Boanerges, quod est, filii tonitrui:)

18 At Andream, & Philippum, & Bartholomæum, & Matthæum, & Thomam, & Iacobum Alphæi *filium*, & i Thaddæum, & Simonem Cananiten,

19 Et Iudam Iscariotem, qui & prodidit eum k veneruntque domum.

20 ||Conuenit autem rursum turba, adeò vt ne capere quidem cibum possent.

21 [4] Et quum *hæc* audissent l ipsius propinqui, venerunt vt prehenderent eum: dicebant enim eum m apud se non esse.

22 ¶ Scribæ verò qui Hierosolymis descenderant, dicebant eum habere Beelzebub, & per principem dæmoniorum eiicere dæmonia.

23 Quum autem eos aduocasset, dixit eis per parabolas, Quomodo potest Satanas Satanam eiicere?

24 Neque n si regnum aduersus sese diuisideat, potest stare regnum illud:

25 Neque si domus contra semetipsam

a Pertinet hęc historia ad superiorem quoque locum de recto vsu feriarum.

1 Tertiò quod ceremonialem legem (nota is appendicē) morali præferebant, quum è contrario ex illa petere oporteret verum ceremonialis vsum.

b Nullum opus facies in Sabbatho dicit lex, tamen qua addit, Memento vt diem Sabbathi sanctifices, ea opera Sabbatho facere licet, quæ Dei potius sunt quàm nostra.

c Homines cùm iniuriam factam sibi dolent, in iram erumpunt, idque non sine vitio: vt Christus sine vitio iratus est, & indoluit non tam propter iniuriam illatam, quàm propter illorum impietatem: illum itaq; capiebat aduersariorum commiseratio, ideò condolescere dicitur.

d Quasi callo obduruisset, ita vt salutari doctrinæ amplius locus non esset.

2 Quo magis premitur veritas, eo magis emergit.

Matt.12.16.

e Morbis quibus vt flagellis, homines flagellat Deus.

f In iis videlicet, quos insederant, vel metonymicè pro iis qui à spiritibus exagitabantur.

Inf.6.7. matt.10.1. luc.9.1.

3 Duodecim discipuli segregantur ad futuri Apostolatus tyrocinium.

g Elegit ac designauit duodecim, qui secū familiariter versarentur.

h Sic Christus vocauit filios Zebedæi, quia illis daturus erat suam vocem, quam tonaret in toto orbe.

i Qui etiam à Luca dicitur Iudas, ad cuius differentiam proditor dicitur Iscariotes.

k Apostoli in contubernium recepti in domum venere, vt post hac cum Christo versarentur.

4 Nulli infensiores Euangelii hostes quàm quos minimè oportuit.

l Ad verb. qui ab eo erant, id est, gentiles seu propinqui qui eum mente essent capti ad ignotos deducebantur.

m Mentis non esse compotem.

Matth.9.34. & 12.24. luc.11.14.

n Si regnum distractum fuerit in partes.

1 ET ingressus est rursus Ieschua in synagogam: & erat illic vir quidam cuius manus arida erat.

2 Et obseruabant eum vt si sanaret eum in sabbatho, accusarent eum.

3 Et dixit illi viro cuius manus erat arida, Surge in medium.

4 Dixit autem illis, Licet in sabbatho facere quod bonum est, an quod malum est? Animã [1] seruare an perdere? Ipsi autem silebãt.

5 Et intuitus est eos cum ira quum doleret ei propter duritiem cordis eorum, & dixit illi viro, Extende manum tuam. Et extendit, & restituta est manus eius.

6 Et egressi sunt Pharisæi ea ipsa hora cum domesticis Hiraudis, & consilium ceperunt contra eum quomodo perderent eum.

7 Et Ieschua cum discipulis suis profectus est ad mare. Et populus multus ex Galilæa præmebat eum, & ex Iudæa,

8 Et ex Vrischelem, & ex Edom, & [2] ex altera ripa Iurdanam, & è Tzur, & è Tzaidan turbæ multæ quæ audiuerant quicquid fecisset, venerunt ad eum.

9 Et dixit discipulis suis vt admouerent ad se nauigium, propter turbas, ne se opprimerent.

10 Multos enim sanauerat, ita vt irruerent in eum quò tangerent eum.

11 Et ii quibus erant [3] plagæ spirituum immundorum, ex quo vidissent eum, procidebant, & clamabant, ac dicebant, Tu es Filius Dei.

12 Et multum cohibebat eos ne se manifestũ facerent.

13 Et ascendit in montem, & aduocauit eos quos voluit: & venerunt ad eum.

14 Et elegit duodecim vt essent secum, & vt mitteret eos vt prædicarent.

15 Atq; vt essent potestatem habentes vt sanarẽt morbo affectos, & eiicerent dęmonia.

16 Et indidit Schemeun nomen Kipha.

17 Et Iaakub filio Zebedai, & Iuchannan fratri Iaakub indidit nomen Benai-Regeschi, quod est filii fragoris.

18 Andream quoque *elegit*, & Philippum & Bar-Thulemai, & Mattai, & Thauma, & Iaakub filium Chalephai, & Taddi, & Schemeun Zelotem.

19 Et Iihuda [4] Secharitha, illum qui prodidit eum, & venerunt in domum.

20 Et congregatæ sunt turbæ rursum, adeo vt non possent [5] panem comedere.

21 Et audierunt [6] propinqui eius, & egressi sunt ad apprehendendum eum. Dicebant enim [7] quòd à sese discessisset.

22 Et Legisperiti illi qui ex Verischelem descenderant, dicebant, [8] Baal-Zebub est in eo, & per principem dæmoniorum eiicit dæmonia.

23 Et vocauit eos Ieschua, & per parabolas dixit eis, Quomodo potest Satanas Satanam eiicere?

24 Si enim regnum contra seipsum diuidatur, non potest stare regnum illud:

25 Et, si domus contra seipsam diuidatur, non

1 Ad verb. Viuificare.

2 Ad verb. Et ex transitu Iordanis. Hebraismus.

3 Id est, Qui correpti erant spiritibus immundis.

4 De hoc cognomine annotatum est Matth.10.4.

5 Id est, Cibum. Heb. tritus.

6 Id est, Sanguine ei coniuncti.

7 Ad verb. Egressus esset extra se, Insaniret & apud se nõ esset.

8 Vide de Baal-zebub Matth.10.25.

non potest domus illa stare.

26 Et, si id est quòd Satanas surgit contra seipsum & diuisus est, non potest stare, sed diuisus est.

27 Nemo potest intrare in domum potentis & diripere 9 vasa eius, nisi prius potentē ipsum vinciat: & tunc domum eius diripiet.

9 Id est, Arma & vtensilia domus.

28 Ammin dico ego vobis quòd omnia peccata & blasphemiæ quibus blasphemabunt filii hominum, remittentur eis:

29 Qui autem blasphemauerit contra Spiritum sanctum, non est ei remissio in æternum, sed reus est iudicii quod est in æternum.

30 Eo quòd dicerent quòd Spiritus impurus esset in eo.

31 Et venerunt mater eius & fratres eius, stantes foris: & miserunt vt vocarent eum ad se.

32 Sedebat autem circa eum turba, & dixerunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.

33 Et respondit & dixit eis, Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei?

34 Et intuitus est eos qui sedebant iuxta se & ait, Ecce mater mea, & ecce fratres mei.

35 Qui enim fecerit voluntatem Dei, ipse est frater meus, & soror mea, & mater mea.

dissideat, potest stare domus illa.

26 *Sic* quoque si satanas insurrexit & dissidet aduersus semetipsum, stare non potest, sed finem habet.

27 Non potest quisquam validi *alicuius* o vasa, ingressus domum eius, diripere, nisi primò validum illum vinxerit: & tunc domum eius diripiet.

o *Cuiuscumque generis instrumenta.*

28 5 Amen dico vobis, quæuis peccata remittentur filiis hominum, & blasphemiæ quibuscunque blasphemarint:

5 Soli extra spem salutis qui cognitum Christum malitiosè oppugnant.

29 Sed quicunque blasphemarit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed tenetur æterno iudicio.

30 Dicebant enim, Spiritum impurum habet.

31 6 Veniunt igitur p fratres & mater eius: & foris stantes, miserunt ad eum, & eum vocarunt.

6 Diuersa est prorsus spiritualis & carnalis cognationis ratio.

p *Fratrum nomine, omnes qui eiusdem sunt cognationis intelligunt Heb.*

32 Sedebat autem circa eum turba. *illi* verò dixerunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.

33 Tunc respondit eis, dicens, quæ est mater mea, aut fratres mei?

34 Et quum circumspexisset in circuitu circum se discipulos sedentes, ait, Ecce mater mea & fratres mei.

35 Quicunque enim fecerit quod Deus vult, is est frater meus, & soror mea, & mater.

CAPUT IIII.

3 *Parabola seminantis.* 14 *Eiusdem expositio.* 18 *Spinæ.* 21 *Lucerna.* 26 *Sementis iacta in terram.* 31 *Granum sinapis.* 38 *Dormit Christus in puppi.*

1 RVrsus autem 1 inceperat docere iuxta maris littus, & congregatæ sunt ad eum turbæ multæ: adeò vt conscendens sederet in nauigio in mari: & vniuersa turba stabat in terra iuxta maris littus.

1 Ad verb. Incipiebat docens. Hebr.

2 Et docebat eos per parabolas multùm: dicebatque in doctrina sua,

3 Audite, Ecce egressus est seminator ad seminandum:

4 Et, quum seminaret, 2 fuit quod caderet iuxta viam, & venit auis, & commedit ipsum.

2 Id est, Quoddam.

5 Aliud autem cecidit super petram, ita vt nō esset terra multa: & statim 3 exortum est, quòd non esset profunditas terræ.

3 Vox Syriaca est בלץ, quam puto respondere Chaldaicæ בלט (id est, Creuit, eminuit, ortus est) permutatio literæ ט in ץ.

6 Quum autem oriretur sol, exustum est, & propterea quod non esset ei radix, exaruit.

7 Et aliud cecidit 4 *in* locum spinarum: & ascenderunt spinæ, ac suffocauerunt illud, & fructum non edidit.

4 Præpositionem hâc quę litera ב notatur, omittere sæpe solent Hebræi, Chaldæi, Syri, præsertim autem quum dictio cui præfigenda esset incipiat a ב ne concursu literarum κακοφωνία nascatur.

8 Aliud autem cecidit super terram bonam & ascendit, & creuit, & edidit fructus 5 aliquod triginta, & aliquod sexaginta, & aliquod centum.

5 Ad verb. Est quod triginta, & est quod centum.

9 Et dicebat, Is cui sunt aures vt audiat, audiat.

10 Quum essent autem ipsi soli, interrogauerunt eum ii qui cum eo erant, cum suis duodecim, de parabola ista.

11 Et dixit eis Ieschua, Vobis datum est nosse secretum regni Dei, extraneis verò omnia in parabolis fiunt.

1 ET rursus cœpit docere apud mare: & coacta est ad eum turba multa, adeò vt ipse nauigiū ingressus, sederet in mari, tota autem turba apud mare in terra erat.

2 Et docebat eos per parabolas multa, dicebatque eis in doctrina sua,

3 1 Audite, Ecce, *quidam* sator, exiit seminatum:

1 Eadem quidem Euangelii doctrina vbique seritur, sed non pari successu: hominum quidem vitio, sed occulto Dei iudicio.

4 Et factum est in seminando, aliud quidem cecidit secundum viam: veneruntque volucres cœli, & deuorauerunt illud.

5 Aliud verò cecidit in petrosa, vbi non habebat terram multam: & statim exortum est, propterea quòd non habebat profundā terram.

6 Sole autem exorto ardore tactum est, & propterea quòd non habebat radicem, exaruit.

7 Et aliud cecidit in spinas: & ascenderunt spinæ: ac suffocarunt illud, & fructum non edidit.

8 Et aliud cecidit in terram bonam, edidítq; fructum assurgentem ac crescentem: & tulit aliud tricena, & aliud sexagena, & aliud centena.

9 Tunc dixit eis, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

10 Quum autem esset solus, interrogarunt eum qui circa eum erant, cum duodecim, de parabola.

11 Et dixit eis, a Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: iis autem qui b foris sunt, per parabolas omnia *ista* fiunt:

a *Arcanum [illegible] secretum, non communicandum profanis.*

b *Id est, [illegible] alienis & [illegible]*

12 Vt

Esa.6.9. marc.13.14. luc.8.10. ioh.12.40. act.28.26. rom.11.8.

* Vel, Quo modo igitur.

12 ‖Vt videntes videant, & non cernant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando conuertantur, & remittantur eis peccata.

13 Præterea dixit eis, Nescitis parabolam istam? * & quomodo omnes parabolas cognoscetis?

14 Seminator ille, sermonem seminat.

15 Isti autem sunt qui iuxta viam *semen excipiunt*, in quibus *videlicet* seminatur sermo: sed postquam audierunt, statim venit satanas, & tollit sermonem qui seminatus fuerat in cordibus eorum.

16 Et isti sunt similiter qui in petrosa semen excipiunt: qui videlicet, quum audierint sermonem, statim cum gaudio excipiunt eum:

17 Et non habent radicem in se, sed temporarii sunt: deinde orta oppressione aut persequutione propter sermonem, statim offenduntur.

18 Hi sunt autem qui in spinas semen excipiunt, hi sunt, *inquam*, qui sermonem audiunt:

19 Sed solicitudines [c] seculi huius, & fallacia diuitiarum, & cupiditates quæ in cæteris rebus *versantur*, introeuntes suffocant sermonem, isque redditur fructus expers.

20 Hi sunt verò qui in terram bonam semen exceperūt, qui *videlicet* audiunt sermonem, & excipiunt: & fructum ferunt, aliud tricena, aliud sexagena, aliud centena grana.

21 ¶ [2] Dixit etiam eis, ‖Num lucerna venit vt subter modium ponatur, aut subter lectum? nónne vt candelabro imponatur?

22 ‖[d] Non est enim quicquam occultum quod non manifestandum sit, vel *quod* abscondatur, sed *oportet* vt palàm proferatur.

23 Siquis habet aures ad audiendum, audiat.

24 ¶ [3] Præterea dixit eis, Videte quid audiatis: ‖qua mensura metimini, alii vobis metientur, & adiicietur vobis qui auditis.

25 ‖Qui enim habet, dabitur ei: & qui non habet, etiam quod habet tolletur ab eo.

26 ¶ [4] Item dicebat, Ita est regnum Dei, vt si quispiam iaciat semen in terram,

27 Et [e] dormiat, & exurgat nocte ac die: & semen germinet, & assurgat [f] quomodo ipse nescit.

28 [g] Sponte enim terra fructum fert: primùm herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica.

29 Quum autem prodiderit *sese* fructus, statim mittit messores quoniam adest messis.

30 ¶ ‖ [5] Dicebat etiam, Cui *rei* assimilauerimus regnum Dei? aut qua collatione contulerimus illud?

31 Velut grano sinapis: quod quum seminatur in terra, minimum est omnium seminum quæ in terra sunt:

32 Sed quum seminatum fuerit, assurgit, & fit maximum omnium olerum: editque ramos magnos, ita vt possint sub eius vmbra volucres cœli nidulari.

33 ‖Et talibus multis parabolis loquebatur eis sermonem, [h] prout poterant audire.

34 Absque parabola verò non loquebatur eis: priuatim autem discipulis suis [i] explicabat omnia.

1 Tim.6.17.

c Ad huius vitæ negotia .i. retinentes.

2 Etiamsi lucem Euangelii respuat mundus, tamen est accendenda, vel ob hanc vnam causam vt eius scelera patefiant.

Mat.5.15. luc.8 16. & 11.13.

Mat.10.26. luc.8 17. & 12.2.

d Subaudi in Prophetis de me, quod non sit manifestandum à vobis. Est & hæc generalis sententia, sed hîc à Christo apertissimè ad suum negotiū vsurpata.

Mat.7.2. luc.6.18.

3 Quo liberalius communicamus à Deo accepta, eò fit ipse erga nos liberalior.

Mat.13.12. & 15.29. luc.8 18. & 19.26.

4 Dominus serit & metit, ratione quadā hominibus prorsus ignota.

e i. Semente facta transigat securus dies ac noctes, minimè dubitans quin semen germinet, quod noctu & interdiu crescit.

f Ministrorum officium est agrum studiosè colere, successum deo commendare. Vis enim illa qua semen adolescit, occulta est, quæ ex fructu tantùm cognoscitur.

g Nomen pro aduerbio, quo significatur aliquid fieri vi quadā sponte mouente.

Mat.13.31. luc 13.19.

5 Deus contra quā soleant homines minimis auspicatus, in maxima desinit.

Mat.13 34.

h Pro auditorum captu.

i Ad verb. soluebat nempè tanquam ænigmatum nodos.

12 Vt videntes videant, & non cernant: & audientes audiant, & non intelligant: ne conuertantur, & remittantur peccata eis.

13 Et dixit eis, Ignoratis vos parabolam hanc? Et quomodo parabolas omnes cognoscetis?

14 Seminator qui seminauit, sermonem seminauit.

15 Ii autem qui sunt iuxta viam, illi sunt in quibus seminatus est sermo, & ex quo audiuerunt, illico venit Satanas, & aufert sermonem qui seminatus est in corde eorum.

16 Et ii qui super petram seminati sunt, illi sunt qui ex quo audiuerunt sermonem, statim cum gaudio accipiunt eum.

17 Et non est eis radix in seipsis, sed [6] temporarii sunt, & ex quo facta est tribulatio aut persequutio propter sermonem, statim offenduntur.

18 Ii autem qui inter spinas seminantur, illi sunt ii qui audiuerunt sermonem:

19 Et curæ seculi huius, & seductio diuitiarum, & reliquiæ cupiditatum aliarum ingredientes suffocant ipsum sermonem, & infructuosus fit.

20 Et ii qui in terra bona seminati sunt, illi sunt qui audiunt sermonem, & accipiunt, & edunt fructus [7] cum triginta, & cum sexaginta, & cum centum.

21 Et dixit eis, [8] Num venit lucerna vt subter modium ponatur, aut subter lectum? Nónne fit vt super candelabrum ponatur?

22 Non enim est quicquam quod occultum sit, quod non sit reuelandum: neque fit *quicquam* in abscondito, & non reueletur.

23 Si cui sunt aures quibus audiat, audiat.

24 Et dixit eis, Videte quid audiatis. In ea mensura qua vos metimini, remetietur vobis, & adiicietur vobis ipsis qui auditis.

25 Ei enim cui est, eidem dabitur: & ei cui non est, etiam id quod est sibi, auferetur ab eo.

26 Et dicebat, Ita est regnum Dei vt [9] homo qui iaciat semen in terram:

27 [10] Et dormiat, [11] & surgat nocte & die, & semen crescet & longum fiet, quum ipse nesciat.

28 Terra enim producit ei fructum, & primùm fit herba, [12] & deinde spica, postremò autem triticum impletur in spica.

29 Postquam autem impinguatus fuerit fructus, [13] statim venit falx, quia adest messis.

30 Et dicebat, Cui assimilabimus regnum Dei? Et quánam comparatione comparabimus illud?

31 Velut granum est [14] sinapi, quod quum seminatum est in terra, minus est omnibus seminibus quæ sunt super terram.

32 Et, ex quo seminatum est, assurgit & fit maius omnibus oleribus: & facit ramos magnos, ita vt possit in vmbra eius habitare auis.

33 Parabolis [15] quæ sunt sicut hæ, loquebatur cum eis Ieschua, parabolis *inquam* prout poterant audire.

34 Et absque parabolis non loquebatur cum eis: discipulis verò suis, inter se & illos, interpretabatur omnia.

6 Ad verb. Temporis. Hebraismus quo substantiuum rectum in adiectiui locum succedit.

7 Id est, Trigecuplum, sexagecuplum.

8 Hebraica phrasis & Syriaca, pro Non solet poni lucerna &c? quæ in Græco textu seruatur.

9 Ad verb. Vir. Hebraismus.

10 Et pro Quod, ex vsu etiam Hebræorum.

11 Hæc & sequētia verba, futura sunt in Syro textu: quia futuro tempore consuetudo exprimitur apud eos, vt etiam apud Hebræos: nos autem in versione, Latinorum morem sequuti sumus, qui id faciunt per præsens.

12 Ad verb. Post illud.

13 Subaudi, à messore immissa. Hebraismus.

14 Vide de sinapi annotata in Matth. cap.13.32.

15 Id est, His similibus. Hebraicè כאלה.

35 Et

35 Et ait eis in illo die vespere, Transeamus [16] in littus oppositum.
36 Et dimiserunt turbas, & deduxerunt eum quum in nauigio esset, & nauigia alia erant cum eis.
37 Et factus est turbo magnus, & ventus ac fluctus irruebant in nauigium, [17] & proximum erat vt impleretur.
38 Ipse autē Ieschua super ceruical dormiebat [18] in posteriore parte nauigii:& venientes excitauerunt eum,& dixerunt ei, Domine noster, non est cura tibi quòd perimus?
39 Et surrexit, & repressit ventum, & ait mari, Desine, obmutesce tu. Et desiit ventus,& facta est tranquillitas magna.
40 Et dixit eis, Quare timidi fuistis? & quare non est in vobis fides?
41 Et timuerunt timore magno: ac dicebant [19] alius ad alium, Quisnam iste est, cui venti & mare auscultant?

16 Ad verb. In transitum illum, quasi digito ostendat aduersum maris eius littus. Hebraismus.

17 Id est, Parum aberat quin impleretur.

18 Id est, In puppi.

19 Ad verb. Vnus vel. Hebraismus.

35 ¶ Dixit autem illis die illo, quum serum *duci* esset, Transeamus in vlteriorem *ripam*.
36 Dimissa igitur turba, acceperunt eum vt erat in nauigio: sed & alia nauigiola erant cum eo.
37 [6] Tunc oritur turbo venti magnus: fluctusque iniiciebat in nauigium, ita vt iam impleretur.
38 Erat autem ipse in puppi, ceruicali indormiens: tum expergefaciunt eum, dicuntq; ei, Magister, non est tibi curæ quòd perimus?
39 Experrectus igitur obiurgauit ventum, dixitque mari, Sile, obmutesce. Tum quieuit ventus, factaque est tranquillitas magna.
40 Dixit autem eis, Quid ita timidi istis? quomodo fidem non habetis?
41 Et timuerunt timore magno, dicebantque alius ad alium, Quisnam iste est, quòd etiam ventus & mare auscultent ei?

6 Qui cum Christo nauigant, etiam... Videatur ille periclitantibus suis stertere, tamen in tempore ab ipso expergefacto seruantur.

Caput V.

1 *Dæmoniacus sanatur.* 6 *Dæmon agnoscens Christum.* 9 *Legio dæmoniorum.* 13 *In porcos intrat.* 22 *Iairi filia.* 25 *Mulier à fluxione sanguinis sanatur.* 26 *Medici.* 34 *Fides.* 39 *Dormire.*

1 ET venerunt [1] in oppositum littus maris in locum Gadaræorum.
2 Et quum egressus esset è nauigio, occurrit ei è loco sepulchrorum vir in quo erat spiritus impurus.
3 Et habitabat *in* loco sepulchrorum,& catenis nemo poterat vincire eum.
4 Quia [2] quoties compedibus & catenis vinciebatur, catenas frangebat, & compedes rumpebat, & nemo poterat domare eum.
5 Et omni tempore, nocte & die in loco sepulchrorum & in montibus erat, & vociferabatur, & collidebat seipsum in lapides.
6 Quum vidisset autem Ieschua eminus, currens adorauit eum:
7 Et exclamauit voce elata, ac dixit, Quid mihi & tibi Ieschua Fili Dei excelsi? Adiuro ego te per Deum vt non torqueas me.
8 (Dicebat enim ei, Exi à filio hominis spiritus impure)
9 Et interrogauit eum, [3] Quomodo est nomen tuum? Dixit ei, Legio est nomen nostrum, eo quòd multi sumus.
10 Et petebat ab eo valdè ne emitteret se extra illum locum.
11 Erat autem illic ad montem grex magnus porcorum qui pascebat.
12 Et petebant ab eo dæmones illi, & dicebant, Mitte nos in hos porcos, vt in eos introeamus.
13 Et permisit eis, & egressi sunt spiritus illi impuri, & introiuerunt in porcos. Et cucurrit grex ille in rupem, & corruit in mare,& suffocati sunt *porci* in aquis.
14 Et, qui pascebant eos, fugerunt,& renuntiauerunt in ciuitatem, & etiam [4] in agros. Et egressi sunt ad videndum id quod factū fuerat.
15 Veneruntque ad Ieschua, & viderunt illum [5] cuius fuerant dæmonia, vestitum & modestum, & sedentem, illum *inquam* in quo fuerat legio, & timuerunt.

1 Ad verb. In transitum. Hebraismus.

2 Ad verb. Omni quo subaudi, tempore.

3 Id est, Quodnā est tibi nomen? quomodo vocaris?

4 Vel, In pagos.

5 Id est, Qui obsessus fuerat a dæmonibus.

1 ET ‖ [1] venerunt in vlteriorem *ripam* maris, in regionem Gadarenorum.
2 Egresso autem ipsi è nauigio, statim occurrit è monumentis homo in quo erat spiritus impurus:
3 Qui domicilium habebat in monumentis,& ne catenis quidem quisquam poterat eum vincire:
4 Propterea quòd sæpe pedicis & catenis vinctus fuerat, sed discerptæ fuerant ab eo catenæ, & pedicæ contritæ: neq; quisquam potuerat eum domare.
5 Et per omne *tempus* die ac nocte in montibus & in monumentis erat, clamans & concidens seipsum lapidibus.
6 Quum vidisset autem Iesum procul, occurrit,& adorauit eum.
7 Et clamans voce magna dixit, Quid mihi tecum Iesu Fili Dei summi? [a] adiuro te *per* Deum ne me torqueas.
8 Dicebat enim ei, Exi spiritus impure ex isto homine.
9 Tunc interrogauit eum, Quod tibi nomen *est*? Et respondit dicens, Legio mihi nomen *est*, quia multi sumus.
10 Et multum [b] precabatur eum ne mitteretur extra illam regionem.
11 Erat autem illic apud [c] montes grex porcorum magnus pascens.
12 Et precati sunt eum omnes *illi* dæmones, dicentes, [d] Mitte nos in porcos, vt in eos introeamus.
13 Et permisit eis statim Iesus. Et egressi spiritus illi impuri introierunt in porcos:& ruit ille grex è præcipitio in [e] mare, (erant autem quasi bis mille)& suffocati sunt in mari.
14 Qui verò pascebant porcos, fugerunt & renuntiarunt in vrbem & in agros. Et *illi* egressi sunt vt viderent quid illud esset quod factum fuerat.
15 Veniunt igitur ad Iesum, & conspiciunt eum qui fuerat dæmoniacus, sedentem ac vestitum, & sanæ mentis, eum *inquam* qui habuerat legionem: & timuerunt.

‖ *Mat.8.28. Luc.8.26.*

1 Christi virtus admiratur multi... tamen vel leuissime rei iacturam redimptam nolint.

a *i. Confirmando interposito iuramento, fore vt non me vexes.*

b *Is Dæmon, ... etiam pro cæteris ... tione fungebatur.*

c *Hæc totaregio ... maxima ex parte ... aspera, intercurrentibus montibus Gad...*

d *Volebant ... nes incolas illius ... nis porcorum ... ad maledicendum ... impellere.*

e *Erat ... lius regionis ... Strab. lib. 16 ... Gadaride ... aqua pessima, ... gustata pecora, ... vngulas, & ... amittunt.*

26 Et qui *id* viderant, narrauerunt eis quomodo actum esset cum dæmoniaco, & de porcis.
17 [f] Tunc *illi* cœperunt eum rogare vt abiret ex finibus ipsorum.
18 Ipso verò ingresso in nauigium, rogabat eum ille qui fuerat dæmoniacus, vt esset cum ipso.
19 Iesus autem non permisit ei, sed ei dixit, Abi domum tuam ad tuos, & eis renuntia quanta tibi Dominus præstiterit, & quòd misertus sit tui.
20 Abiit igitur *ille*, & cœpit prædicare in Decapoli quanta ipsi fecisset Iesus: & omnes mirabantur.
21 ¶Et quum Iesus rursum traiecisset nauigio in ulteriorem *ripam*, coacta est turba multa ad eum: eratque apud mare.
22 Et ecce, venit [g] vnus ex præfectis synagogæ, nomine Iairus: & quum vidisset eum, accidit ad pedes eius:
23 Et multum precabatur eum, dicens, Filiola mea in extremum adducta est, *rogo* vt venias & imponas ei manus, vt seruetur: & viuet.
24 Abiit igitur *Jesus* cum eo: & sequebatur eum turba multa, & comprimebant eum.
25 [2] Tunc mulier quædam quæ erat in fluxione sanguinis ab annis duodecim:
26 Fueratque multa perpessa à multis medicis, & expenderat omnia sua, & nihil adiuta fuerat, sed potius in deterius venerat.
27 Quum audisset de Iesu, venit in turba à tergo, & tetigit vestimentum eius.
28 Dicebat enim, Si vel vestimenta eius tetigero, seruabor.
29 Et statim exaruit fons sanguinis eius: & sensit corpore se sanatam esse ex eo flagello,
30 Statim autem Iesus quum apud se cognouisset vim quæ ex ipso exierat, conuersus in turbam, dixit, Quis tetigit vestimenta mea?
31 Et dixerunt ei discipuli ipsius, Vides turbam te comprimentem, & dicis, Quis me tetigit?
32 *Ipse* verò circumspiciebat vt videret eam quæ hoc fecerat.
33 Mulier autẽ timens & tremens, quum sciret quod in se factũ fuerat, venit & accidit ei *ad pedes*, dixitque ei [h] omnem veritatem.
34 Ille autem dixit ei, Filia, fides tua te seruauit: abi in pace, & esto sana ex flagello tuo.
35 Adhuc eo loquente veniunt *quidam* [i] à principe synagogæ, dicentes, Filia tua mortua est: quid amplius [k] vexas magistrum?
36 [3] Iesus autem, statim vt audiit hunc sermonem qui dicebatur, dicit Præfecto synagogæ, Ne metue, [l] solummodo crede.
37 Neque permisit vt quisquam ipsum vnà sequeretur, nisi Petrus & Iacobus, & Iohannes frater Iacobi.
38 Venit igitur domum præfecti synagogæ, & tumultum conspicit, & flentes & eiulantes multum.
39 Et ingressus dicit eis, Quid tumultuami-

16 Et narrauerunt eis ii qui viderant, quomodo factum esset ei cuius erant dæmonia, & etiam de illis porcis.
17 Et cœperunt petere ab eo vt abiret à limitibus ipsorum.
18 Et quum ascendisset in nauigium, petebat ab eo is cuius fuerant dæmonia, vt cum ipso esset.
19 Et non permisit ei, sed dixit ei, Abi in domum tuam ad viros tuos, & renuntia eis id quod fecit tibi Dominus, & quod misertus est tui.
20 Et abiit, & cœpit prædicare in Decapoli id quod fecisset sibi Deus. Et omnes mirabantur.
21 Quumque transiuisset Ieschua nauigio in ipsum [6] littus oppositum, congregatæ sunt ad eum turbæ multę, quum esset iuxta mare.
22 Et venit quidam cuius nomen *erat* Iuarasch, ex principibus synagogæ: quumque vidisset eum, procidit ad pedes eius:
23 Et petebat ab eo valdè, & dicebat, Filia mea malè affecta est: veni, pone manum tuam super eam, & sanabitur: ac viuet.
24 Et abiit cum eo Ieschua. Et adhærebat ei turba multa, premebantque eum.
25 Mulier autem quædam, quæ fuerat in fluxu sanguinis annis duodecim:
26 Quæ multum perpessa fuerat à medicis multis, & insumpserat quicquid erat sibi, & nihil fuerat adiuta, sed etiam magis affligebatur:
27 Quum audisset de Ieschua, venit in densitate turbæ à tergo eius, & tetigit vestimentum eius.
28 Dicebat enim, Si modò vestimentum eius tangam [7] salua sum.
29 Et ilico aruit fons sanguinis eius, & sensit in corpore suo quòd sanata esset à flagello suo.
30 Ieschua autem statim cognouit in seipso quòd à se vis exiuisset: & conuersus est ad turbam, & ait, Quis tetigit vestimenta mea?
31 Dicunt ei discipuli eius, Vides turbas quæ opprimunt te, & dicis, Quis tetigit me?
32 Et circumspiciebat vt videret quisnam hoc fecisset.
33 Mulier autem ipsa timens & tremens, quæ sciebat id quod factum esset sibi, veniens procidit ante faciem eius, & dixit ei omnẽ veritatem.
34 Ille autem dixit ei, Filia mea, fides tua [8] seruauit te. Abi in pace, & esto sanata à flagello tuo.
35 Et, adhuc eo loquente, venerunt ex domesticis principis synagogæ & dixerunt, Filia tua mortua est: ad quid igitur fatigas magistrum?
36 Ieschua autem audiuit sermonem quem dixerunt: & dixit illi principi synagogæ, Ne metuas: solummodo crede.
37 Neque permisit cuiquam vt abiret secum, nisi Schemeun Cipha, & Iaakub, ac Iuchanan, fratri Iaakub.
38 Et venerunt in domum illius principis synagogæ, & vidit quod tumultuarentur, & flerent, & eiularent.
39 Ingressusque est, & dixit eis, Cur tumultuamini

f Typum hi Gadareni gerunt omnium qui terrena curant: hi vt indigni sunt opibus cœlestibus, ita illas etiam vltra oblatas auersantur, & quálibet sæuis dæmones, quam Iesum Christum authorem salutis, ferre malunt.

Mar.9.18. Luc.6.41
g Hinc apparet non temerè conuenisse cœtus singulis sabbathis, sed certos homines solitos fuisse multitudini moderari in singulis synagogis, vbi Moses explicabatur (Act.14.21) à doctoribus, qui Pharisæi & Scribæ dicebantur Matth.23.2.
2 Vera fide quãuis imbecilla, vel leuissimè attactus Iesus, virtute sua nos sanat.

h Id est, rem totam vt gesta erat.
i Ab ædibus Principis.
k Id est, defatigas, vel molestia afficis.
3 Patres suis etiam liberis promissiones vitæ per fidem apprehendunt.
l His verbis apertè indicat, se nihil omnino quærere, quàm veram fidem, sine qua impossibile est Deo placere, Heb.11.6.

6 Ad verb. Transitum. Heb. antè notatus.
7 Ad verb. Viuasum. Hebraismus.
8 Ad verb. Viuificauit te. Heb.

tuamini & fletis? puella non est mortua, sed dormit.

40 Et deridebant eum. Ipse autē Ieschua exire fecit omnes eos, & accepit patrem puellæ, & matrem eius, & eos qui secum erant, & intrauit illuc vbi iacebat puella.

41 Et apprehendit manum puellæ, & dixit ei, Puella surge.

42 Et in illa hora surrexit puella, & ambulabat. Erat enim filia annorum duodecim, & admirabantur admiratione magna.

43 Et præcepit eis multum nequis cognosceret illud, dixitque vt darent ei ad comedendum.

9 Id est, Nata duodecim annos, Hebraismus.

---

ni & fletis? puella non est mortua, sed dormit.

40 4 Et deridebant eum. Ipse verò eiectis omnibus, accepit patrem & matrem puellæ, & m eos qui secum erant, & ingreditur eò vbi puella erat iacens.

41 Prehensaque manu puellæ, dicit ei, Talitha cumi: quod est, si interpreteris, Puella (tibi dico) surge.

42 Et statim surrexit puella, & ambulabat: erat enim annorum duodecim: & obstupuerunt stupore magno.

43 *Ipse* verò multùm imperauit eis nequis id resciret: dixitque vt daretur puellæ quo vesceretur.

4 Indigni sunt Christi irrisores, qui fiant ipsius beneficii testes.

m *Tres discipulos.*

Caput VI.

1 *Prædicans Christus à suis in patria contemnitur.* 6 *Incredulitas Nazarethanorum.* 7 *Mittuntur Apostoli.* 13 *Eiiciunt dæmonia. vngunt ægrotos.* 14 *Iudicium Herodis de Christo.* 18 *Ioannes quare coniectus in carcerem.* 22 *Saltare.* 27 *Iohannes decollatus.* 29 *Sepultus.* 30 *Apostoli reuersi à prædicatione.* 34 *Christus docet in deserto.* 37 *Pascit populum quinque panibus.* 48 *Apostoli vexantur in mari.* 56 *Sanantur infirmi tactu vestimenti Christi.*

1 Et egressus est illinc Ieschua, ac venit in ciuitatem suam: & adhærebant ei discipuli eius.

2 Quumque esset sabbathum, cœpit docere in synagoga: & multi qui audierunt, mirati sunt, & dicebant, Vnde huic ista? Et quæ est sapientia quæ data est ei, vt virtutes huiusmodi per manus eius fiant?

3 Nónne erat iste faber, filius Mariam, & frater Iaakub, & Iusi, & Iihuda, & Schemeun? Et nónne sorores eius hic sunt apud nos? Et offendebantur in ipso.

4 Dixitque eis Ieschua, Non est propheta 1 qui sit paruus, nisi in regione sua & loco fratrum suorum, & in domo sua.

5 Neque poterat facere illic ne vnam quidē virtutem, nisi quòd ægrotis paucis imposuit manum suam, & sanauit *eos.*

6 Et mirabatur ob defectum fidei eorum. Et circuibat 2 per agros docens.

7 Et vocauit suos duodecim, cœpitque mittere eos 3 duos, duos: & dedit eis potestatem aduersus spiritus impuros, vt eiicerent eos.

8 Et præcepit eis vt non acciperent quicquā ad iter, nisi virgam tantùm: non viatorium saccum, neque panem, neq; æs in crumenis suis.

9 Sed calcearent soleas, neque induerent duas tunicas.

10 Et dixit eis, In quam domum ingressi fueritis, illic estote vsquedum exiueritis illinc.

11 Et quicunque non receperint vos, & non audierint vos, quum egrediemini inde, excutite puluerem qui est sub pedibus vestris in testimonium illorum. Et ammin dico vobis quòd erit tollerabilius Sedum & Amurra in die iudicii quàm vrbi illi.

12 Et egressi sunt, & prædicauerunt vt conuerterentur.

1 Id est, Qui parui fiat, & despectui habeatur.

2 Vel, per pagos.

3 Id est, Binos, Gallicè *deux a deux*. Hebraismus.

---

1 ‖ Et 1 egressus est illinc, venitque in patriam suam: & sequuti sunt eum discipuli eius.

2 Quumque aduenisset sabbathum, cœpit in synagoga docere: multique audientes percellebantur, dicentes, Vnde huic ista? & quæ est hæc sapientia quæ data est ei quòd etiam a virtutes tales per manus eius edantur?

3 Nónne iste est faber ille, filius Mariæ, frater Iacobi & Iose & Iudæ & Simonis? nónne & b sorores eius hic sunt apud nos? Et offendebantur in ipso.

4 Dicebat autem eis Iesus ‖ Non est Propheta c inhonoratus nisi in patria sua, & inter cognatos, & in domo sua.

5 d Neque potuit illic virtutem vllam edere, sed quum paucis ęgrotis imposuisset manus, sanauit *eos.*

6 ‖ Mirabaturque propter incredulitatem eorum: & circuibant vicos in orbem, docens.

7 ¶ 2 Tunc aduocauit duodecim illos cœpitque eos mittere e binos: deditque eis potestatem *aduersus* spiritus impuros.

8 3 Et præcepit eis vt nihil sumerent ad iter nisi virgam tantùm: non peram non panem non æs in zona:

9 Sed *vt* calcearentur ‖ f sandaliis: & ne g induerentur binis tunicis.

10 Et dicebat eis, ‖ Vbicunque introieritis domum, h illic manete vsquedū exeatis illinc.

11 4 Et quicunque non exceperint vos, neq; audierint vos, egressi illinc, ‖ excutite puluerem qui suberit pedibus vestris, *vt hoc sit* testimonio adversus eos. Amen dico vobis, tolerabilior erit Sodomorum *conditio* siue Gomorrhorum in die iudicii, quàm vrbis illius.

12 Egressi igitur *illi* proclamabant i vt resipiscerent *homines.*

Mar.13.54. luc.4.16. Ioh.4.44.

1 Mundus incredulus nihil quidem de Christi virtute detrahit, sed oblatis eius efficatia se ipsum priuat sciens ac prudens.

a *Per virtutes intelligit mirifica illa Christi facta quæ diuinam ipsius virtutem declarabant.*

b *Hebræorum more qui per fratres & sorores intelligunt cognatos omnes.*

c *Non tantùm contemptus non tributur honor, sed & qui afficitur contumelia.*

d *Neque voluit, ad diuina enim operationem requiritur acceptio fides, ergo hunc ... homines incredulos & ingratos quasi Deo manu vincitur ... opem ferat.*

Mat.9.35. luc.13.22. Mar.10.1. luc.9.1. sup.3.14.

2 Peculiari legatione præparantur discipuli ad generalem illum Apostolatum.

e *Ad verbū, duo, duo, Heb. i. singulis delegauit paria.*

3 Fidis pastoribus, ne de rebus quidem alioqui ad hanc vitam necessariis cogitandum, si vel tantillum eos remoretur.

Act.13.8.

f *Sandalium ... est calceamentum ... liebre quod plantas ... duas modò ... ab iniuria, superiori ... solis quibusdam ... funiculis alligatum.*

Mat.10.14. luc.9.5. Act.13.51. & 18.6.

Mat.9.36. & 14. luc.9.22.

g *Id est, vestes sibi assumerent mutatorias, scilicet, vt expeditiores essent ad hanc obeundam peregrinationem.* h *Id est, Ne in ista subita peregrinatione immutetis hospitia vestra.* 4 Dominus seruorum suorum seuerissimus vindex. i *Hac summa & caput prædicationis Iohannis Christi & Apostolorum fuit, quod diligenter animaduertendum est.*

13 ¶ 5 E

13 Et dæmonia multa eiiciebant:‖ vngebantque [k] oleo multos malè valentes, & sanabant *eos*.

14 ¶ 5 Audiuit autem *hæc* rex Herodes (clarum enim factum erat nomen eius) dixitq;, Iohannes ille qui baptizabat, surrexit à mortuis, & propterea [l] virtutes agunt in eo.

15 Alii dicebant, Elias est: alii verò dicebant, Propheta est, vel vnus ex prophetis [m] illis.

16 ‖6 Quum igitur *hæc* audisset Herodes, ait, iste est Iohannes quem ego [n] decollaui, ipse surrexit à mortuis.

17 Ipse enim Herodes missis *satellitibus* prehenderat Iohannem, & vinxerat eum in carcere, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam vxorem.

18 Dicebat enim Iohannes Herodi, ‖Non licet tibi habere vxorem fratris tui.

19 Herodias autem [o] imminebat ei, & cupiebat eum trucidare: nec poterat.

20 Herodes enim metuebat Iohannem, sciens eum *esse* virum iustum ac sanctum, & obseruabat eum, auditoq; eo multa faciebat, & [p] libenter eum audiebat.

21 Quum igitur dies opportunus adesset, quo tempore Herodes in natalitiis suis cœnam faciebat proceribus suis [q] ac chiliarchis & primatiis Galilææ:

22 Et introisset filia ipsius [r] Herodiadis, ac saltasset, placuissetque Herodi & simul accumbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quodcunque volueris, & dabo tibi.

23 Iurauitque ei, Quodcunque à me petieris, dabo tibi, vsque ad dimidium regni mei.

24 At illa [s] egressa, dixit matri suæ, Quid petam? Illa verò dixit, Caput Iohannis Baptistæ.

25 *Puella* igitur cupidè statim ad Regem ingressa, *id* petit, dicens, Velim [t] vt iam nunc des mihi in patina caput Iohannis Baptistę.

26 Rex autem valdè tristis factus, noluit *tamen*, propter iusiurandum & eos qui simul accumbebant, eam reiicere.

27 Et statim rex, misso [v] spiculatore, imperauit vt afferretur caput eius.

28 Ille verò abiit ac decollauit eum in carcere: attulitque caput eius in patina, & dedit illud puellæ, & puella dedit illud matri suæ.

29 Quumque *hoc* audissent discipuli eius, venerunt & sustulerunt cadauer eius, & posuerunt in monumento.

30 ¶‖ Coacti sunt autem Apostoli ad Iesum, & annuntiauerunt ei omnia, & quæ egerant, & quæ docuerant.

31 7 Et dixit eis, Venite vos priuatim in desertum locum, & requiescite paululū. Erant enim multi venientes & abeuntes: & [x] ne cibum quidem capere ipsis vacabat.

32 ‖Abierunt igitur in desertum locum nauigio seorsim.

33 Vidit autem eos abeuntes turba, & agnouerunt eum multi: & pedibus ex omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, præueneruntque eos, & conuenerunt ad eum.

34 ‖ Tunc egressus vidit turbam multam Iesus, & commiseratione intima commotus est super eis, quoniam erant vt oues non habētes pastorem: cœpitque eos docere multa.

Mar. 14.1 Luc. 9.8.

5 Evangelium pios confirmat: impios perturbat.

6 Vide annotat. apud Mat.

Luc. 1.10.

Luc. 18.16.

o Occasiones captabat quibus noceret.

Mat. 14.13. luc. 9.

Mat. 9.36. & 14.

13 Et dęmonia multa eiiciebant: ac vngebant oleo ægrotos multos, & sanabant.

14 Et audiuit Hiraudis rex de Ieschua (innotuerat enim ei nomen eius) & dicebat, Iuchannan Baptista surrexit 4 à mortuis, propter hoc virtutes fiunt 5 per eum.

15 Alii dicebant, Iliah est: & alii, Propheta est, sicut vnus ex prophetis.

16 Quumque audiuisset Hiraudis, dicit, Iuchannan est, cuius ego amputaui caput: ipse surrexit 6 a mortuis.

17 Ipse enim Hiraudis miserat *ac* apprehenderat Iuchannan, ac coniecerat in locum vinctorum, propter Hiraudiah vxorem fratris sui Philippi quam acceperat.

18 Et dicebat enim Iuchannan Hiraudi, Non licet tibi vt accipias vxorem fratris tui.

19 Ipsa autem Hiraudiah 7 impugnabat eum, & volebat interficere eum: nec poterat.

20 Hiraudis enim metuebat à Iuchannan, eo quòd sciebat quòd vir esset iustus & sanctus & obseruabat eum, & 8 multa audiebat ab eo, & faciebat, & libenter audiebat eum.

21 Et factum est certo quodam die, quum Hiraudis 9 in domo natiuitatis suæ cœnam fecisset proceribus suis & chiliarchis, & primoribus Galilææ.

22 Et ingressa esset filia Hiraudiah saltaret placeretque ipsi Hiraudi, & iis qui discumbebant cum eo: & dixit rex puellæ, Pete à me id quod volueris, & dabo tibi.

23 Et iurauit ei, Quicquid petieris à me, dabo tibi, vsque ad dimidium regni mei.

24 Tunc egressa est, & dixit matri suæ, Quid petam ab eo? Dixit ei, Caput Iuchannan Baptistæ.

25 Et illico ingressa est cum solicitudine ad regem, & dixit ei, Volo hac hora vt des mihi in patina caput Iuchannan Baptistæ.

26 Et tristitia fuit multa regi: propter autem iuramentum, & propter accumbentes noluit fraudare eam.

27 Sed illico misit rex spiculatorem, & præcepit vt adferret caput Iuchannan. Et abiit, & amputauit caput Iuchannan in loco vinctorum.

28 Et adduxit in patina, ac dedit puellæ: & ipsa puella dedit matri suæ.

29 Et audiuerunt discipuli eius, & venientes acceperunt cadauer eius, & posuerunt in loco sepulchri.

30 Et congregati sunt Apostoli ad Ieschua, & retulerunt ei quicquid fecissent, & quicquid docuissent.

31 Et ait eis, Venite, abeamus in desertum seorsim, & quiescite paululum. Erant enim multi qui abibant & veniebant: nec erat eis opportunitas ne ad comedendum quidem.

32 Et abierunt in locum desertum nauigio seorsim.

33 Et viderunt eos multi abeuntes, & agnouerunt eos, & in arida occurrerunt ex omnibus ciuitatibus, anteuerterunt eum illuc.

34 Et egressus est Ieschua: vidit turbas multas, & misertus est super eis, quòd similes essent ouibus quibus non est pastor. Et incipiebat docere eos multa.

4 חרמלא propriè significat saccum quo vtuntur qui iter faciunt ad imponendum cibum necessarium ad iter, vt apparet in paraphrasi Chald. in Ruth. cap. 2.17.

5 Ad verb. Ab inter mortuos: cui respondet Gallica phrasis. *D'entre les morts*: vt ante obseruatum.

6 Ad verb. Ad inter mortuos, vt paulo antè.

7 Subaudi Verbis: hoc est, Acriter minitabatur ei. Hoc enim sensu idem verbū sæpe legitur, Act. 4. & epist. pet. cap. 2.

8 Id est Eius hortatu & consilio multa faciebat.

9 Id est, In domo vbi celebrat epulum natalitiorum suorū.

35 [10] Quumque esset tempus multum, accesserunt ad eum discipuli eius, & dixerunt ei, Hic locus desertus est, & tempus multum est *progressum*.

36 Dimitte eos vt abeant in agros qui circumiacent eis, & in pagos, & emant sibi panem. Non enim est eis aliquid ad comedendum.

37 Ille autem dixit eis, Date ipsos vos ad edendum. Dicunt ei, Ibimus ememus ducentorum denariorum panem, & dabimus eius *vt* edant?

38 Ille autem dixit eis, Abite, videte quot panes sunt vobis hic. Et quum vidissent, dicunt ei, Quinque panes, & duo pisces *sunt nobis*.

39 Et præcepit eis vt discumbere facerent vnumquenque, discumbentes discumbentes super herbam.

40 Et discubuerunt [11] *per* discubitus discubitus, qui *erant* centeni centeni, & quinquageni quinquageni.

41 Et accepit quinque illos panes, & duos pisces, & suspexit in cœlum, & benedixit ac fregit panem: deditque discipulis suis vt apponerent illis, Illos quoque duos pisces partiti sunt illis omnibus.

42 Et comederunt omnes, & saturati sunt.

43 Et sustulerunt fragmentorum duodecim cophinos plenos, & de piscibus.

44 Erant autem qui comederant panē, quinque millia virorum.

45 Et statim coegit discipulos suos vt ascenderent in nauigium, & abirent ante se [12] in aduersum littus Beth-Tzaida, dum dimitteret ille turbas.

46 Et quum dimisisset eas, abiit in montem ad orandum.

47 Quum autem esset vespera, nauigium erat in medio mari, & ipse solus super terram.

48 Et vidit eos quòd seipsos [13] vexarent remigantes: (ventus enim eis contrarius erat) & in custodia quarta noctis uenit ad eos Ieschua ambulans super aquas, & volebat præterire eos.

49 Illi autem viderunt eum quòd ambularet super aquas, & putauerunt [14] quòd visio esset falsa, & clamauerunt.

50 Omnes enim viderunt eum, & timuerunt. Et eadem hora loquutus est cum eis, & dixit eis, [15] Bono animo estote: ego sum: ne timeatis.

51 Et ascendit ad eos in nauigium, & desiit ventus: & valdè admirabantur, & stupescebant apud seipsos.

52 Non enim intellexerunt de pane illo, propterea quòd cor eorum [16] crassum erat.

53 Et quum transiuissent [17] oppositum littus, venerunt in terram [18] Genesar.

54 Et quum egressi essent è nauigio, eadem hora conspicati sunt eum homines eius loci.

55 Et cucurrerunt per totam illam regionem, & cœperunt adducere eos [19] qui pessimè affecti erant, ferentes eos in grabatis eò vbi audiebant quòd ille esset:

56 Et quocunque introiuisset in pagos & in

10 Id est, Eius sermones protracti fuissent in multum tempus & serum esset.

11 Id est, Diuersos ordines quo interordinium aliquod esset inter discumbentum series, ad apponendos & colligendos panes.

12 Ad verbum, in transitum. Hebraismus antè notatus.

13 Vox Syriaca est [illegible], quæ propriè significat arantes: sed per metaphoram ab agricolis ad nautas transfertur, vt etiam apud Latinos poetas qui dicunt Sulcare æquor.

14 Spectari periphrasis est & inanis visionis.

15 Id est, Cordati estote.

16 Id est, Stupidum.

17 Ad verb. Transitum Heb.

18 De Genesar vide Matth. 14.34.

19 Ad verb. Malè male. Vox geminata loco superlatiui, vt antè notatum.

35 ‖ Quum autem iam [y] multus dies esset adierunt eum discipuli eius, dicentes, Desertus est locus, & iam multus dies est.

36 Dimitte eos, vt profecti in circumiacentes agros ac vicos, emant sibi panes; nam quò vescantur non habent.

37 At ille respondens dixit eis, Date vos ipsis quo vescantur. Tunc dicunt ei, *Num* [z] profecti emerimus [a] ducentis denariis panes, & dederimus eis quo vescantur?

38 Ipse verò dicit eis, Quot panes habetis? abite & videte. ‖ Et *illi* re cognita, dixerunt, Quinque & duos pisces.

39 Tunc iussit eos facere vt accumberent omnes [b] per conuiuia super viridi gramine.

40 Accubuerunt igitur sigillatim per [c] areolas, *partim* centeni, & *partim* quinquageni.

41 Et acceptis quinque illis panibus ac duobus illis piscibus, suspiciens in cœlum, [d] benedixit, ac fregit panes: deditque discipulis suis vt illis apponerent: & duos pisces partitus est omnibus.

42 Comederuntque omnes, & saturati sunt.

43 Et sustulerunt fragmentorū duodecim cophinos plenos, & ex piscibus.

44 Erant autem qui comederant, quasi quinquies mille viri.

45 [8] Et statim coegit discipulos suos inscendere nauigium, & præire Bethsaidam in vlteriorem *ripam*, dum ipse dimitteret turbam.

46 Et quum amandasset eos, abiit in montem ad precandum.

47 ‖ Quum autem serum *diei* adesset, erat nauigium in medio mari, & ipse solus in terra.

48 Viditque eos vexatos in *nauigio* [e] pronehendo: (erat enim ventus eis contrarius) & circa [f] quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans super mare: volebatque eos præterire.

49 Illi verò viso eo ambulante super mare, putauerunt spectrum esse: & exclamauerunt:

50 (Omnes enim videbant eum, & turbati sunt) sed statim loquutus est cum eis, & eis dixit, Confidite: ego sum, ne timete.

51 Tunc ascendit ad eos in nauigium: quieuitque ventus, & *ipsi* [g] multo magis apud sese obstupescebant, & mirabantur.

52 [h] Non enim intellexerunt *quod factum fuerat* illis panibus: quoniam cor eorum stupidum erat:

53 ¶ Et quum traiecissent, venerunt in terram Genezareth: & appulerunt.

54 [9] Tunc ipsis egressis è nauigio, statim agnito eo,

55 Quum percurrissent totam illam circumiacentem regionem, cœperunt in grabbatis malè affectos circumferre vbi audiebant eum esse.

56 Et quocunque introisset in vicos, aut vrbes

Mat. 14.15.

y Horarum numero iam aucto, ad verb. cum iam hora multa fieret, id est, [illegible]gente ad noctem [illegible].

z Interrogatio cum admiratione [illegible] adeò cum ironia coniuncta, qua vtuntur qui indignantes [illegible] se aliquid facturos.

a Ducentorum denariorum est pecunia hodie vsitata, coronatorum vel ducatorum quasi 20.

Mat. 14.17 luc. 9.13 Ioh. 6.9.

b Ad verb. per conuiuia, conuiuia, [illegible] more, qui [illegible] rent distributim. [illegible] 6.7. Conuiuia autem vocat distinctiones ordinum eorum qui accubuerunt.

c Vel areolatim, ad ver. areolis, areolis Heb. vt sup.

d Id est, Gratias [illegible] Deo Patri, & [illegible] eius inuocauit.

8 Fidos seruos Dei post leues labores manet grauissima tempestas, quam absens corpore Christus, virtute præsens sic moderatur, vt quo tempore & qua ratione minime expectant, in salutis portum [illegible]tur. Vera Ecclesiæ in hoc mundo fluctuantis imago.

Mat. 14.23 ioh. 6.16.

e Prouehendis [illegible] remis agunt.

f Nox in [illegible] custodias [illegible].

g Tantum abest, vt quum cognouissent spectrum non esse, desierint obstupescere, vt etiam multo magis [illegible] antea sint perculsi, quum [illegible] tos ac mare [illegible] perto acquiescere.

h Miraculum [illegible] quinque panum, vel non perceperant, vel non satis consider[illegible] rant, adeo vt [illegible] ipsa Christi illa [illegible] nus esset [illegible] si non oculis [illegible] facto non [illegible].

Mat. 14.34.

9 Christus [illegible] via [illegible] prouiso ad eos [illegible] lens à quibus [illegible] mè expectabatur [illegible] cipitur magno [illegible] rum bono.

bes, aut agros, in foris ponebant ægrotos, & precabantur eum vt vel fimbriam pallii ipsius tangerent: & quotquot tangebant [i] eum, [k] seruabantur.

ciuitates, in foris ponebant infirmos, & petebant ab eo vt saltem fimbriam vestimenti eius tangerent. Et omnes qui tangebant eum, sanabantur.

i Alium sub fimbriam.
k Recuperabant sanitatem.

CAPUT VII.

1. *Apostoli reprehenduntur comedentes illotis manibus.* 4. *Pharisæorum doctrina de lotionibus.* 6. *Hypocritæ.* 8. *à quibus præcepta hominum, præceptis Dei præferuntur.* 10. *Parentes honorandi.* 14. *Quæ sunt quæ verè coinquinant hominem.* 25. *Chananæa.* 32. *Surdus mutus sanatur.*

1 ‖ TVNC [l] coguntur ad eum Pharisæi, & quidam ex Scribis, qui venerant Hierosolymis.
2 [m] Et quum vidissent quosdam ex discipulis eius [n] pollutis manibus (id est illotis) [o] edere panem, conquesti sunt.
3 Nam Pharisæi & omnes Judæi, nisi [p] pugno lauerint manus, non edunt, [q] tenentes traditionem seniorum.
4 [r] Et à foro *venientes*, nisi loti fuerint, non edunt. Et alia multa sunt quæ acceperunt tenenda, nempè lotiones poculorum, & [s] sextariorum, & æramentorum, & lectorum.
5 Deinde interrogarunt eum Pharisæi & Scribæ, quare discipuli tui non [t] ambulant secundum traditionem seniorum, sed illotis manibus edunt panem?
6 [2] Ille verò respondens dixit eis, bene certè prophetauit Esaias de vobis hypocritis: vt scriptum est, Populus iste labiis me honorat, cor autem eorum procul abest à me.
7 [3] Frustrà verò me colunt, docentes doctrinas, *quæ sunt* mandata hominum.
8 [4] Nam omisso mandato Dei, tenetis traditiones hominum, lotiones [v] sextariorum & poculorum: aliáque similia eiusmodi multa facitis.
9 [5] Præterea dixit eis, ‖ [x] *Sanè* benè abrogatis mandatum Dei, vt traditionem vestram seruetis.
10 Moses enim dixit, ‖ Honora patrem tuum & matrem tuam: &, Qui maledixerit patri vel matri, [y] morte moriatur.
11 Vos autem dicitis, Si dixerit quispiam patri vel matri, [z] Corban (id est donum est) quodcunque à me iuuari possis *insons erit*.
12 [a] Nec permittitis amplius eum quicquam præstare patri suo aut matri suæ.
13 [b] Abrogantes sermonem Dei traditione vestra quam tradidistis: & similia huiusmodi multa facitis.
14 ¶ Aduocata etiam tota turba, dixit eis, Audite me omnes, & intelligite.
15 Nihil est extra hominem quod ingrediens in eum, possit eum polluere: sed quæ egrediuntur ex eo, illa sunt quæ polluunt hominem.
16 Si quis habet aures ad audiendum, audiat.
17 Et quũ introisset domum, *digressus* à turba,

1 ET congregati sunt ad eum Pharisæi & Legisperiti, qui venerant ex Vrischelem.
2 Et viderunt quosdam ex discipulis eius qui comedebant panem non lauantes manus suas, & conquesti sunt.
3 (Omnes enim Judæi & Pharisæi, nisi diligenter lauerint manus suas, non edunt, [1] quia retinent traditiones seniorum.
4 Et è foro *venientes* nisi abluant se, nõ edunt. Et multa alia sunt quæ acceperunt vt obseruent, *nempe* lotiones poculorum, & lagenarum, & vasorum æris, & lectorum)
5 Et interrogauerunt eum Legisperiti & Pharisæi, Quare discipuli tui [2] non ambulant secundum traditiones seniorum, sed quum non lauent manus suas, comedunt [3] panem?
6 Ille autem dixit eis, Bene de vobis vaticinatus est Isaiah propheta, [4] hypocritæ; sicut scriptum est, Populus iste labiis suis honorat me, cor autem eorum valdè remotum est à me.
7 Et frustra reuerentiam exhibent mihi, docentes doctrinas mandatorum filiorum hominis.
8 Dereliquistis enim mandata Dei, & retinetis traditiones filiorum hominis, *nempe* lotiones poculorum & lagenarum, & multa quæ his similia sunt.
9 Dixit *etiam* eis, Egregie reiicitis mandata Dei, vt stabiliatis traditiones vestras.
10 Musche enim dixit, Honora patrẽ tuum & matrem tuam, &, Qui maledicit patrem aut matrem, [5] morte moriatur.
11 Vos autem dicitis, Si dixerit quispiam patri suo aut matri suæ, [6] Oblatione mea quæ est à me iuuaberis.
12 Et non sinitis eum vt faciat aliquid patri suo aut matri suæ.
13 Et reiicitis sermonem Dei propter traditionem quam tradidistis: & similia his multa facitis.
14 Et vocauit Jeschua turbam vniuersam, & ait eis, Audite me vos omnes, & intelligite.
15 Non est quicquam quod extra filium hominis est, & ingreditur in eum, quod possit polluere eum: sed id quod egreditur ab eo, id est, quod polluit filium hominis.
16 Is cui sunt aures vt audiat, audiat.
17 Quum autem introisset Jeschua in do-

Mat.15.2.
l Nulli magis resistunt sapientiæ Dei, quàm quos oportuit omnium esse sapientissimos: idque suarum traditionum zelo, quoniam nulla in re sibi magis quàm in superstitione: (id est commentitio Dei cultu) homines placent.
m Disputationi de verbo Dei & doctrina ipsi subiungitur tractatus de traditionibus hominum.
n Ad verb. communibus. Pharisæi siquidem illotis manibus cibum capere nolebant, quòd illo communi rerum contrectatione pollui existimarent. Mat.15.11.
o Sumere cibum, Hebr.
p Iterum atque iterum metaphora ducta à pugilibus qui iterato pugnis certant. Pygme enim est illa pugna. Vnde Iudæi dicitur, qui pugnum palma lauabant.
q Studiosè obseruantes.
r Et à forensibus negotiis ne cibum quidẽ capiunt nisi prius sese in aqua immerserint.
s Horũ appellatione intelliguntur omnis generis vasa quotidianis vsibus destinata.
t Non instituunt vitam. Hebr. apud Hebræos enim est genus vitæ. Esa.29.13.
2 Hypocrisis, perpetua superstitionis comes.
3 Quo magis sanguine superstitiosi, eo magis delirant dũ sibi promittunt se Deum demereri.
4 Superstitiosorũ commenta Legem Dei non modò non perficiunt (vt ipsi nõ sine blasphemia vulgo persuadent) sed etiam penitus tollunt.

1 Videntur hinc etiā nomen obtinuisse פרישים, Id est Pharisæorum, à פרש, quod est explicavit, Exposuit: quod, nõ vt Tzadulzai τερητοι insisterent, sed quæ in commentariis doctores tradidissent, amplecterentur.
2 Id est, Non viuunt. Hebraismus admodũ frequens.
3 Id est, Cibum.
4 Ad verb. Assumentes vultum, vt sæpe notatum est.
5 Id est, Omnino moriatur. Hebr.
6 Oratio est concisa: & supplenda aliqua sunt, hoc modo videlicet, Persuadetis filiis quòd satisfaciant parentibus, si quid ex suis facultatibus Deo sponte offerant, eo quòd oblatione illa fauorem Dei concilient parẽtibus: præposita vestra doctrina filios à auertitis à pietate erga parentes.

v Sextarius dicitur quòd sit sexta pars congii, quæ mensura apud antiquos tam liquidis quam aridis seruiebat. 5 Vera religio superstitioni ex diametro repugnans, in Spirituali cultu consistit: & omnes verę religionis hostes, quantumuis altè radices egisse videantur, euellentur. Exo.20.12. deut.5.16. ephes.6.2. x Ironia. Exod.21,17. leuit.20.19 prou.20.20. y Sine spe veniæ morte mulctetur. z Mat.15.5. a Id est, Qui pecuniam misit in Gazophilacium, huic dicitis, non esse iam opus vt quicquam impertiat egentibus parentibus, quod præcepto Dei sic satis & interim superstitione deterretis parentes, ne audiant à filiis exigere, quod semel Deo dicatum videtur, ne sacrilegio sese reddant obnoxios. b Id est, vestris constitutionibus populum onerantes efficitis vt sanctissima Dei præcepta negligat populus tanquam antiquata & abrogata. Mat.15.10.

mum à turba, interrogauerunt eum discipuli eius de parabola ista.

18 Dixit eis, Sic etiam vos hebetes estis? Ignoratis vos quòd quicquid extrinsecus ingreditur in filium hominis, non potest polluere eum?

19 Quia in cor eius non introiit, sed in ventrem eius: & eiicitur in secessum, qui purgat omnem escam.

20 Id autem quod egreditur à filio hominis, illud polluit filium hominis.

21 E medio enim, *hoc est* è corde filiorum hominis, exeunt cogitationes malæ, adulterium, scortatio, furtum, cædes.

22 Auaritia, malitia, fraus, 7 fœtor, oculus malus, maledicentia, superbia, amentia.

23 Hæc omnia mala ab interno exeunt, & polluunt filium hominis.

24 Inde surrexit Jeschua, & venit in confinium Tzur & Tzaidan, & ingressus est in domum quandam: nec volebat vt quisquam hoc sciret: & non potuit latere.

25 Jllico enim audiuit mulier quædam de eo, cuius filiæ spiritus erat impurus, & veniens procidit ante pedes eius,

26 (Jlla autem mulier profana erat ex Phœnice Syriæ) & petebat ab eo vt eiiceret dæmonium ex filia sua.

27 Et dixit ei Jeschua, Sine *vt* prius saturentur filii. Non enim bonum est vt accipiamus panem filiorum, proiiciamus canibus.

28 Jpsa autem respondit, & dixit ei, Etiã Domine mi, etiam canes sub mensa comedunt micas filiorum.

29 Et dixit ei Jeschua, Abi: propter istum sermonem exiit dæmon à filia tua.

30 Et abiit domum suam, & inuenit filiam suam iacentem in lecto: & exiuerat ab ea dæmonium eius.

31 Rursus egressus est Jeschua è confinio Tzur & Tzaidan, & venit ad mare Galilææ in confinium Decapolis.

32 Et adduxerunt ad eum surdum quendam balbutientem, & petebant ab eo vt poneret super eum manum.

33 Et extraxit eum à turba seorsim, & iniecit digitos suos in aures eius, & spuit, ac tetigit linguam eius.

34 Et suspexit in cælum, & ingemuit, dixitque ei, Adaperitor.

35 Et eadem hora adapertæ sunt aures eius, & solutum est vinculum linguæ eius, & loquutus est planè.

36 Et admonuit eos vt hoc nemini dicerent: & quo ipse admonebat eos, illi magis prædicabant.

37 Et vehementer mirabantur, & dicebant, Omnia bene facit, surdos facit vt audiant, & qui non loquuntur vt loquantur.

7 Ab effectu designat ebrietatẽ, quæ hominem fœtidum reddit. Eodem sensu accipitur. Pet. 4. 3.

interogarunt eum discipuli eius de parabola.

18 Tunc dicit eis, intelligentia itáne & vos caretis? non intelligitis, quicquid extrinsecus ingreditur in hominem, non posse eum polluere?

19 Non enim ingreditur in cor eius, sed in ventrem: & in latrinam abit, [c] purgans omnes escas.

20 Dicebat autem, quod ex homine egreditur illud polluere hominem.

21 ‖Intus enim ex corde hominum malæ cogitationes egrediuntur, adulteria, scortationes, cædes,

22 Furta, [d] augenda re artes, [e] scelera, dolus, proteruia, [f] oculus malus, obtrectationes, superbia, amentia.

23 Omnia hæc scelera intus exeunt, & polluunt hominem.

24 ¶‖ 6 Et illinc surgens abiit in [g] confinia Tyri ac Sidonis: & ingressus domum, neminem volebat *hoc* scire: sed non potuit latêre.

25 Quum enim de eo audisset mulier, cuius filiola habebat spiritum impurum, venit & accidit ad pedes eius:

26 (Erat autem mulier [h] Græca, [i] Syrophœnissa gente) & rogauit eum vt dæmonium eiiceret ex filia sua.

27 Iesus autem dixit ei, Sine prius saturari liberos, non est enim bonum accipere panem liberorum, & obiicere [k] catellis.

28 Ipsa verò respondit, & dixit ei, [l] Etiam Domine: etenim catelli edunt sub mensa ex micis puerorum.

29 Tunc dixit ei, Propter istum sermonem abi: exiit dæmonium ex filia tua.

30 Quum autem *illa* abiisset domum suam, inuenit dæmonium exisse, & filiam proiectam super lectum.

31 7 Tunc regressus è finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare Galilææ, per medios fines [m] Decapolis.

32 Et offerunt ei surdum [n] difficulter loquentem: & precantur eum vt [o] imponat ei manum.

33 *Ipse* verò quum abduxisset eum à turba priuatim, misit digitos suos in auriculas eius: & quum spuisset, tetigit linguam eius.

34 Ac suspiciens in cœlum, [p] ingemuit, dixitque ei, Ephphatha, quod est, Adaperitor.

35 Et statim adapertæ sunt eius aures: & solutum est vinculum linguæ eius, & loquebatur rectè.

36 Et interdixit eis ne cui dicerent: sed [q] quantumcunque ipse eis interdixisset, multò magis [r] *hoc* prædicabant.

37 Et supra modum percellebantur, dicentes, ‖Bene omnia fecit: facit ut surdi audiant, & muti loquantur.

c *Quod enim in latrinam vadit dicitur expurgare omnes cibos, quoniam est ciborum fex & purgamentum.*
Gen. 6. 5. & 8. 21.

d *Omnis generis versutiæ, quibus alii ex aliorum incommodis sua captant commoda.*

e *Inueterata malitia.*

f *Vide Mat. 20. 15. Heb. pro inuidia.*
Mat. 15. 21.

6 Quod oblatum repudiant superbi, hoc velut extorquent modesti, & humiles peccatores.

g *In extremo Palæstinæ fines, vicina Tyro & Sidoni.*

h *Religione profana.*

i *Vicina Damasco.*

k *Vtitur diminutiuo, vt maiore cum contemptu loqui videatur.*

l *Quasi dicat, Si res habet vt tu dicis, at satis debet esse catellis vel micas excipere, micas igitur peto, non filiorum panem.*

7 Sicut nos in uno Pater in vno filio ad hanc vitam condidit, ita etiam in eodem vno ad futuram vitam instaurat.

m *Regiunculam, sed dicta a decem vrbibus, quas intercursant & cingunt tetrarchiæ, Plinius lib. 3. cap. 18.*

n *Balbum.*

o *Acceptum duorum manibus.*

p *Hinc perspicuum quàm singularis fuerit Christi amor erga homines quorum miseriis ita condoluit.*

q *Quo plus.*

r *Sub quo non prohibuisset.*

Caput VIII.

1. *Miraculum septem panum.* 21. *Judæi signa quærunt.* 15. *Cauendum a doctrina Pharisæorum.* 22. *Cæcus sanatur.* 27. *Varia populi opinio de Christo.* 29. *Apostolorum de Christo confessio.* 31 *Prædicit mortem suam Christus.* 33. *Petrus, Satan.* 35. *Animam seruare & perdere.* 38. *Erubescere Christum.*

1 IN illis autem diebus, quum turba multa esset, nec esset aliquid quod comederet, aduocauit discipulos suos, & dixit eis,

1 ‖DIebus [s] illis, quum multa omnino turba esset, nec haberent quo vescerentur, aduocauit Jesus discipulos suos, dixitque eis.

Mat. 15. 32.
s Vide annot. apud Matth. 15. 32.

2 Misericordia

2 Intima misericordia commoueor erga turbam : quia iam triduum manent apud me, nec habent quo vescantur.

3 Quòd si dimisero eos ieiunos [a] domum suam, [b] deficient in via: quidam enim ex eis procul venerunt.

4 Responderunt autem ei discipuli eius, [c] Vnde istos quispiam possit hic satiare panibus in deserto?

5 Interrogauit autem eos, Quot panes habetis? Ipsi verò dixerunt, Septem.

6 Tunc denuntiauit turbæ vt discumberet humi : & acceptis septem illis panibus, [d] quum gratias egisset, fregit, deditque discipulis suis vt apponerent : & apposuerunt turbæ.

7 Habebant autem pisciculos paucos: & quum benedixisset, dixit vt hos etiam apponerent.

8 Comederunt autem, & saturati sunt: & sustulerunt fragmentorum quæ superfuerant septem sportas.

9 Erant autem qui comederant, quasi quater mille: dimisitque eos.

10 ¶ Et statim ingressus in nauigium cum discipulis suis, venit in partes Dalmanutha.

11 2 [e] ‖Et venerunt Pharisæi, cœperuntque altercari cum eo, quærentes ab eo signum è cœlo, tentantes eum.

12 Ipse verò, [f] quum altè ingemuisset spiritu suo, dixit, Cur gens ista signum requirit? amen dico vobis, [g] si dabitur nationi isti signum.

13 ¶ Et eis relictis, ingressus rursus nauigium, abiit in vlteriorem *ripam*.

14 ‖Fuerant autem obliti discipuli sumere panes: & panem non nisi vnum habebant secum in nauigio.

15 3 Tunc interdixit eis, dicens, ‖Videte, cauete à fermento Pharisæorum, & [h] fermento Herodis.

16 4 Disceptabant igitur alii aduersus alios, dicentes, Panes non habemus.

17 Id autem quum nosset Iesus, dixit eis, Quid disceptatis quia panes non habetis? nondum animum aduertitis, nec intelligentia præditi estis? adhuc stupidum habetis cor vestrum?

18 Quum oculos habeatis, non cernitis? & quum aures habeatis, non auditis? nec memores estis?

19 ‖Quum quinque panes illos fregi in *homines* quinquies mille, quot cophinos fragmentis plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.

20 Quum autem illos septem *hominibus* quater mille, quot sportas fragmentis plenas sustulistis? illi verò dixerunt, Septem.

21 Tunc dixit eis, Quomodo *hæc* non intelligitis?

22 ¶ 5 Venit autem [l] Bethsaidam: & obtulerunt ei cæcum, & precati sunt eum vt ipsum tangeret.

23 Tunc prehensa manu cæci, eduxit eum extra vicum: & [m] quum inspuisset in oculos eius, imposuissetque ei manus, interrogauit eum ecquid videret.

2 Miseret me turbæ huius, quia ecce tribus diebus manserunt apud me, nec est eis quod comedant.

3 Et si [1] eueniat vt dimittam eos ieiunos in domos suas, lassi *fient* in via. Aliqui enim ex eis è longinquo venerunt.

4 Dicunt ei discipuli eius, Vndenam potest quis hic in solitudine saturare pane hos omnes?

5 Et interrogauit eos ipse, Quot panes sunt vobis? Dicunt ei, Septem.

6 Et præcepit turbis vt discumberent super terram: & accepit septem illos panes, & benedixit, & fregit, ac dedit discipulis vt apponerent: & apposuerunt turbis.

7 Et erant pisces pauci, & etiam super eis benedixit: & iussit vt apponerent eos.

8 Et comederunt, & saturati sunt, & sustulerunt reliquias fragmentorum sportas septem.

9 Erant autem homines qui comederant, quasi quatuor millia.

10 Et dimisit eos, & ascendit statim in nauigium cum discipulis suis, & venit in locum Dalmanutha.

11 Et egressi sunt Pharisæi, & cœperunt disputare cum eo, & petebant ab eo signum è cœlo, tentantes eum.

12 Et ingemuit spiritu suo, & dixit, Quid quærit signum generatio hæc? ammin dico vobis quod non dabitur signum generationi huic.

13 Et reliquit eos: & ascendit in nauigium, & abierunt [2] in illud littus.

14 3 Et obliti fuerant vt acciperent secum panem: & nisi vna placenta erat cum eis in nauigio.

15 Et præcepit eis, dixitq; eis, Videte, cauete à fermento Pharisæorum & à fermento Hiraudis.

16 Et 4 disceptabant vnus cum altero, ac dicebant, Quia panis non est nobis.

17 Ieschua autem *id* cognouit, & dixit eis, Quid disceptatis vos quòd panis non sit vobis? 5 Non vsque nunc intelligitis vos, & non consideratis vos? Quousque cor durum erit vobis?

18 Et oculi sunt vobis, & non videtis? & aures sunt vobis, & non auditis? neque memores estis?

19 6 Quum illos quinque panes frangerem quinque millibus, quot cophinos fragmentorum plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.

20 Dixit eis, Et quum septem quatuor millibus, quot sportas fragmentorum plenas sustulistis? Dicunt ei Septem.

21 Dixit eis, Quomodo 7 non vsque nunc consideratis?

22 Et venit Beth-Tsaida, & adduxerunt ad eum cæcum, petebantq; ab eo vt eum tangeret.

23 Et apprehendit manum cæci, & eduxit eum extra pagum, & spuit in oculos eius, ac imposuit manum suam, & interrogauit eum quidnam videret.

a Domum scil. suã vnusquisque.
b Al. ver. exoluentur, in deliquio enim adducerui resoluuntur.
c Ex quo loco? versabantur enim in solitudine.
d Vide Mat. 14. 19. & 26. 26.
Mat. 15. 39.
Mat. 16. 2.
2 Obstinati doctrinæ Euangelicæ hostes tot iampridẽ editis miraculis non credunt, noua requirunt, Christus autem iratus eos planè deserit.
e Hebræis familiari loquutio, qua significatur Pharisæos eo consilio profectos domo vt eum aggrederentur.
f Ex ipsis animi penetralibus profecta fuit illa suspiria, quòd Dominus istorum tanta infidelitate esset vehementer commotus.
g Ecliptica oratio, Hebræis familiaris, in qua subaudiri debet, Patior haberi mendax, vel aliquid simile, quũ plenam sententiam concipiunt, addunt, Hæc faciat mihi Dominus.
Mat. 16. 4.
Mat. 16. 5.
3 Cauendum potissimum ab iis qui verbum Dei adulterant quocunque gradu, siue in Ecclesia, siue in ciuili politia polleant.
Mat. 16. 6.
h Vide Mat. 22. 16.
4 Terrenis addicti, ad cœlestia quantumuis manifestè proposita, prorsus caligant.
i Vide Mat. 36 8. Ioh. 6. 12.
k Qui fieri potest vt hæc tam aperta tamque manifesta non intelligatis?
5 Vera imago nostræ regenerationis, quæ in nobis à mundo segregantis paulatim à Christo perficitur.
l Hæc erat Galilææ ciuitas ex qua Petrus & Andreas & Philippus Apostoli erant. Ioh. 1. 44.
m Quòd Christus non momento (vt sæpe facere solitus est) sed paulatim cæco visum restituit, hoc ideò factum esse probabile est, vt documentum in hoc homine statueret liberæ suæ dispensationis, nec se astrictum esse ad vnicam normam, quin hoc vel illo modo virtutem suam proferat.

1 Syrè Fiat. Vel Fit.
2 Ad verb. Ad illum transitum, Id est, Oppositum littus illi vnde soluerant.
3 Syrè, Errauerant. Sensus autem est, Per errorem obliuioni tradiderant. Idem verbum legitur eodem sensu ad Heb. 7.
4 Id est, Collatis cogitationibus disputabant.
5 Id est, Nondum, Hebraismus.
6 Aliter distinguitur in Græco.
7 Id est, Nondum, Hebraismus.

24 Et aspexit, & ait, 8 Video filios hominis sicut arbores, qui ambulant.

24 Qui cùm oculos sustulisset, dixit, n Video homines instar arborum ambulantes.

25 Iterum posuit manum suam super oculos eius: & restitutus est, & videbat omnia dilucidè.

25 Deinde rursum imposuit manus oculis eius, o fecitque vt *denuo* occulos attolleret: & restitutus est, viditque procul & dilucidè omnes.

26 Et dimisit eum domum suam, & dixit, Neque in pagum istum ingredieris, neque dices cuiquam in pago.

26 6 Tunc *Jesus* misit eum domum suam, dicens, Neque in vicum illum ingreditor, neque *hæc* dicito cuiquam in vico.

27 Et egressus est Ieschua & discipuli eius in pagos Cæsareæ Philippi: & interrogabat discipulos suos in via, ac dicebat eis, Quid dicunt homines de me quòd sim?

27 ¶ ‖7 Egressus est autem Iesus ac discipuli eius in vicos Cæsareæ *quæ cognominatur* Philippi: & in via interrogauit discipulos suos, dicens eis, Quem me dicunt homines esse?

28 Illi autem dixerunt, Quòd *es* Iuchannan Baptista: & alii, quòd *es* Iliah, & alii, vnus ex Prophetis.

28 Illi verò responderunt Iohannem Baptistam: & alii Eliam: alii verò, vnum ex Prophetis.

29 Dixit eis Ieschua, Vos autem quid dicitis de me quòd sim? Respondit Schemeun Cipha, & dixit ei, Tu es Christus filius Dei veuentis.

29 Tunc ipse dixit eis, Vos autem, quem me dicitis esse? Respondens verò Petrus dicit ei, Tu es ille Christus.

30 Et interdixit eis ne cui *hoc* dicerent de se.

30 8 Tunc p interminatus est vt nulli *id* dicerent de se.

31 Et incipiebat docere eos quòd futurum esset vt filius hominis pateretur multùm, & vt reprobaretur à senioribus & à principibus sacerdotum & à Legisperitis, & occideretur, & tertio die resurgeret.

31 ¶ 9 Et cœpit eos docere quòd oporteret Filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus, principibusque Sacerdotum ac Scribis, & trucidari: & q tribus pòst diebus resurgere.

32 Et apertè eum sermonem loquebatur. Et accepit eum Cipha, & cœpit increpare eum.

32 10 Et apertè eum sermonem loquebatur. Tunc prehendit eum Petrus, cœpitque obiurgare.

33 Ille verò conuersus est, & intuitus est discipulos suos, ac reprehendit Schemeun, & ait, Abi post me Satana: quia non cogitas, quod diuinum *est*, sed quod *est* filiorum hominis.

33 Ipse verò conuersus, & intuitus discipulos suos, obiurgauit Petrum, dicens, r Abscede à me Satana: nam s non sapis quæ Dei *sunt*, sed quæ *sunt* hominum.

34 Et vocauit Ieschua turbas cum discipulis suis, & dixit eis, Qui vult 9 venire post me, abneget seipsum, & tollat crucem suam & 10 veniat post me.

34 11 Et quum aduocasset turbam cum discipulis suis, dixit eis, ‖Quicunque vult pone me venire abdicet semetipsum, & tollat crucem suam, ac sequatur me.

35 Quicunque enim voluerit 11 seruare animam suam, perdet eam: & quicunque perdiderit animam suam propter me & Euangelium meum, 12 seruabit eam.

35 Quisquis enim voluerit animam suam seruare, perdet eam: quisquis autem perdiderit animam suam causa mea & Euangelii, is seruabit eam.

36 Quo enim iuuatur filius hominis si mundum vniuersum lucretur, & animæ suæ iacturam faciat?

36 12 Quid enim profuerit cuipiam si lucratus fuerit mundum totum, & anima sua mulctetur?

37 Aut quam dabit filius hominis compensationem animæ suæ?

37 ‖Aut quam dabit quispiam compensationem animæ suæ?

38 Quisquis enim erubuerit me & sermones meos in generatione hac peccatrice & adulterea, Filius quoque hominis erubescet eum quum venerit in gloriam patris sui cum Angelis eius sanctis.

38 ‖Nam quemcunque puduerit mei ac meorum sermonum in natione ista adultera & peccatrice, Filium etiam hominis pudebit eius, quando venerit cum gloria Patris sui, cum Angelis illis sanctis.

8 Video homines esse, quia ambulant: & similes esse arboribus, quia erecta sunt statura.

9 Id est, Me sequi. Hebraismus: vt paulò pòst.

10 Id est, Sequatur.

11 Ad verb. Viuificare.

12 Ad verbum, Viuificabit eum.

n [illegible] non perciperet [illegible] formam ipsam [illegible] distingueret.

o Id est, [illegible] sit vt reipsa [illegible] rectè ne cerneret.

6 Miracula Christus non vult à doctrina separari.

7 Multi Christum laudant, qui tamen eum sua laude spoliant.

Mat.16.13. Luc.9.18.

8 Christus sua momenta prædicationi Euangelii præfixit.

p *Additum non prohibuit.*

9 Christus nec inuitus neque ex insperato, sed prasciens & volens, nostri causa passus est quicquid est passus.

q *Tertio post [illegible]*

10 Nulli magis insaniunt quàm qui extra verbum Dei sapiunt.

r *Discede ex meo conspectu.*

s *Non est ista prudentia diuina, sed humana.*

11 Discipulos Christi oportet, domitis carnis affectibus, quicquid oneris imponit Dominus, fortiter sustinere.

Mat.10.39. & 16.25. luc.9.24. & 17.33. Ioh.12.25.

12 Omnium hominum stultissimi sunt qui huius vitæ vsuram æternæ felicitatis iactura redimunt.

Mat.16.26.

Mat.10.33. luc.9.26. & 12.8.

Caput IX.

2 *Transfiguratio Christi.* 7 *Christus audiendus.* 11 *De Elia & Ioanne Bapt.* 14 *Dæmoniacus sanatur.* 23 *Fides omnia potest.* 31 *Prædicit Christus mortem suam.* 34 *Quis maximus inter Apostolos.* 36 *Christus puerum accipit in vlnas.* 42 *Scandalizare.* 50 *Sal. Pax.*

1 ET dicebat eis, Ammin dico vobis quòd sunt quidam qui hic stant, qui non gustabunt mortem donec viderint regnum Dei venisse cum potestate.

1 ‖PRæterea dixit eis, Amen dico vobis, sunt quidam ex iis qui hic adstant qui nequaquam gustabunt mortem, vsquedum viderint a regnum Dei venisse cum potentia.

Mat.16.28. luc.9.27.

a Regnum Dei vocat tempus illud quo Deus in Ecclesia sua potestate Euangelio, regnum suum [illegible] *veluti inchoaturus erat quod statim à resurrectione fieri cœpit, frustra ringente & fremente mundo. Antea verò, quum Christus esset, paucis quibusdam discipulis, iisque infirmissimis, eum asseclantibus, quodammodo sepulta erat Regis nostri potestas.*

Mat. 17. 1. Luc. 9. 28.
1 Christi mox in cruce exinaniendi cœlestis gloria, visibilibus symbolis, Eliæ & Mosis præsentia & colloquio, ipsiusq; adeo Patris voce, corā tribus discipulis, testibus omni exceptione maioribus, asseritur.
b Quasi scintillas, emittentia.
c Id est, nullus fullo.
d Id est, præ metu quasi non erant.
Mat. 17. 9.
2 Dominus sua tempora Euangelii promulgationi definivit.
e Quasi cum labore.
f Non de universali illa quæ futura est resurrectione quærebant, sed quid de peculiari illa sua resurrectione diceret, non intelligebant.
3 Stulta Rabbinorum opinio de Eliæ adventu refellitur.
g Nomen Eliæ Thesbitæ, ad Iohannē Baptistam transtulerat Malachias, quia ipso in colapso Ecclesiæ statu restaurando similis Eliæ futurus erat. q. d. Christus: Vera fuit promissio de venturo Elia, quæ etiam impleta fuit: sed iam à Scribis repulsatus fuit Elias, cuius nomen tamen falsò mihi opponunt.
Malac. 4. 3. Esa. 53. 4. Mat. 17. 14. Luc. 9. 38.
4 Christus miraculo confirmat etiam indignis, se venisse vt Satanæ rabiem cohiberet.
h Interim dolore vexat: sicut in colico dolore accidere solet.
i Protinus ac Iesus adductum puerum aspexisset, spiritus cœpit suo more sævire.
k Id est, vellicauit cum sensu grauissimo.
l Nihil est quod non velit & possit Christus in eo qui ipsum credit.

2 ||[1] Sexto verò pòst die accepit Iesus Petrum & Jacobum & Johannem, & subduxit eos solos in montem sublimem priuatim: & transformatus fuit coram eis.
3 Et vestimenta eius facta sunt [b] coruscantia, candida valdè vt nix, qualia [c] non potest fullo in terra dealbare.
4 Et visus est eis Elias cum Mose, qui colloquebantur cum Jesu.
5 Tunc respondens Petrus dicit Jesu, Rabbi, bonum est nos hic esse: faciamus igitur tabernacula tria, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.
6 Nec enim sciebat quid loqueretur: erant enim [d] exterriti.
7 Et extitit nubes quæ inumbrauit eos: venitque vox è nube, dicens, Hic est Filius ille meus dilectus: ipsum audite.
8 Et repentè cum circumspexissent, non amplius viderunt quenquam, sed solum Jesum secum.
9 ||[2] Quum verò descenderent è monte, interdixit eis ne cui narrarent quæ viderant, nisi quum filius hominis à mortuis resurrexisset.
10 *Ipsi* igitur id [e] continuerunt apud se, mutuò quærentes quid illud esset, [f] A mortuis resurgere.
11 ¶ [3] Et interrogarunt eum dicentes, Cur Scribæ dicunt oportere vt Elias prius veniat?
12 Jpse verò respondens dixit eis, Elias quidem prius veniens, restituet omnia: & vt scriptum est de filio hominis, *oportet* vt multa patiatur, & pro nihilo habeatur.
13 [g] Sed dico vobis & Eliam venisse, & *istos* ei fecisse quæcunq; voluerunt, || sicut scriptum est de eo.
14 ¶ Et quum venisset ad discipulos *suos*, vidit turbam multam circa eos, & Scribas cum eis altercantes.
15 Et statim tota turba viso eo expauit: & accurrentes salutauerunt eum.
16 [4] Tunc interrogauit Scribas: Quid altercamini inter vos?
17 Et respondens quidam è turba, dixit, Magister, adduxi filium meum ad te, habentem spiritum mutum.
18 Qui vbicunque eum corripuerit, [h] lacerat eum, *ipse* verò spumat, & stridet dentibus suis, & exarescit: & dixi discipulis tuis, vt eum eiicerent, sed non potuerunt.
19 Ipse verò respondens dixit ei, O natio incredula, quousque tandem apud vos ero? quousque tandem tolerabo vos? adducite eum ad me.
20 Illum igitur adduxerunt ad eum. Quum autem eum [i] vidisset continuò spiritus [k] discerpsit eum: & *ille* quum cecidisset in terram, volutabatur spumans.
21 Tunc interrogauit *Iesus* patrē eius, Quantum temporis est quòd hoc accidit ei? Ipse verò ait, Ab infante:
22 Et sæpe eum tum in ignem abiecit tum in aquas, vt perderet eum. Sed si quid potes, succurre nobis, intima misericordia commotus erga nos.
23 Jesus autem dixit ei, Si potes hoc credere, [l] omnia fieri possunt credenti.

2 Et post sex dies accepit Jeschua Cipham & Jaakub & Juchannan, & subduxit eos in montem excelsum seorsim, & transformatus est ante oculos eorum.
3 Et resplendebat vestimentum eius, candidumq; erat valdè, sicut nix: sicut filii hominis candidum facere in terram non possunt.
4 Et conspecti sunt illis Musche & Jliah loquentes cum Jeschua.
5 Et dixit ei Cipha, Domine mi, bonum est nobis vt hic simus, & faciamus tria tabernacula, tibi vnum, & Musche vnum, & Jliah vnum.
6 Non autem sciebat quid diceret: erant enim in pauore.
7 Et facta est nubes, & obumbrabat eos, & vox facta est è nube, quæ dixit, Hic est filius meus dilectus, ipsum audite.
8 Et repentè, quum aspicerent discipuli, neminem viderunt nisi Jeschua solum secum.
9 Et quum descenderent de monte præcipiebat eis vt nemini dicerent id quod viderant, nisi postquam resurrexisset Filius hominis [13] à mortuis.
10 Et continuerunt sermonem istum apud sese, & quærebāt quisnam esset hic sermo, *nempe* postquam resurrexisset à [14] mortuis.
11 Et interrogabant eum, & dicebant, Quid igitur dicunt Legisperiti quòd Jliah oportet vt veniat prius?
12 Dixit eis, Jliah venturus est prius vt omnia restituat: & sicut scriptum est de Filio hominis, *oportet* vt multum patiatur & contemnatur.
13 Sed dico vobis quòd etiam Jliah venit, & fecerunt aduersus eum quicquid voluerunt, sicut scriptum est de eo.
14 Et quum venisset ad discipulos suos, vidit apud eos turbam multam, & Legisperitos disputantes cum eis.
15 Et eadem hora vniuersa turba viderunt eum, & stupuerunt, & accurrentes [15] salutauerunt eum.
16 Et interrogauit Legisperitos, Quid altercamini cum eis?
17 Et respondit vnus è turba, & dixit, Magister, adduxi filium meum ad te, cui est spiritus qui non loquitur.
18 Et quum apprehendit eum, prosternit eum & lacerat, & stridet dentibus suis, & arescit. dixique discipulis tuis vt eiicerent illum, & non potuerunt.
19 Respondit Jeschua, & dixit ei, O generatio incredula: vsquequo ero vobiscum? & vsquequo tolerabo vos? Adducite illum ad me.
20 Et adduxerunt illum ad eum. Quumq; vidisset eum spiritus, eadem hora prostrauit eum, & cecidit super terram, & voluebat se, & lacerabat.
21 Et interrogauit Jeschua patrē eius, [17] quantum ei tempus esset ex quo sic maneret. Dixit ei, Ecce, ab infantia sua.
22 Et temporibus multis abiicit eum in ignē & aquas, vt perdat eum: sed, quod possis, iuua me, & miserere mei.
23 Dixit ei Jeschua, Si potes tu credere, omnis res potest fieri ei qui credit.

13 Ad verb. Ab inter mortuos. Gallicè, *D'entre les morts.*
14 Ad verb. Ab inter mortuos, vt suprà.
15 Ad verb. Rogauerunt de pace eius. Hebraismus.
16 Ad verb. Quæ non est fidelis.
17 Id est, Quantum temporis elapsum esset ex quo cœpisset sic affligi.

24 Et eadem hora exclamauit pater pueri flens,& dixit,Ego credo : succurre defectui fidei meæ.

25 Quum vidisset autem Jeschua quòd accurreret populus qui congregaretur ad se,obiurgauit illum spiritum impurum,& dixit ei, Spiritus surde,qui non loqueris, ego præcipio tibi, egredere ab eo, & rursus ne ingrediaris in eum.

26 Et clamauit dæmonium illud multum, & contriuit eum & exiuit: factusq; est tanquã mortuus, adeo vt multi dicerent, Mortuus est.

27 Ipse verò Jeschua [18] apprehendit eum manu eius,& erexit eum.

28 Quum ingressus autem esset Jeschua domum, interrogauerunt eum discipuli eius seorsim, Quare nos non potuimus eiicere illum?

29 Et dixit eis,hoc genus vlla re exire non potest,nisi ieiunio & oratione.

30 Et quum egressus esset inde, transibant per Galilæam: & nolebat vt quisquam hoc sciret de se.

31 Docebat enim discipulos suos, & dicebat eis,filius hominis traditur in manus filiorum hominis,& interficient eum, & quum interfectus fuerit,die tertio resurget.

32 Illi autem nesciebant eum sermonem, & timebant vt interrogarent eum.

33 Et venerunt in Kephar-Nachum: & quum intrassent in domum, interrogabat eos, Quidnam disputabatis in via inter vos?

34 Ipsi verò silebant: contenderant enim in via [19] vnus cum altero, quis [20] maximus esset inter eos.

35 Et sedit Jeschua,vocauitque duodecim,& dixit eis,Js qui vult esse primus,vt sit postremus [21] cuiusque,& minister cuiusque.

36 Et accepit puerum vnum,& statuit eum in medio,tulitque eum in vlnas suas, & dixit eis,

37 Quisquis excipit *aliquem qui sit* sicut hic puer,in nomine meo,me excipit:& is qui me excipit,nequaquam me excipit,sed eum qui mè misit.

38 Dixit ei Juchannan,Domine mi, vidimus quendam qui eiicit dæmonia per nomen tuum,& prohibuimus eum propterea quòd non adhæreat nobis.

39 Dixit eis Jeschua, Ne prohibeatis eum. Non est enim quisquam qui faciat virtutes per nomen meum, & possit citò dicere aduersum me id quod malum est.

40 Qui non est igitur contra vos, pro vobis est.

41 Quisquis enim bibendum præbuerit vobis poculum aquæ duntaxat eo nomine quod Christi estis, ammin dico vobis quòd non perdet mercedem suam.

42 Et quisquis offenderit vnum ex istis paruulis qui credunt in me,tolerabilius esset ei si iniecta esset mola asinaria ad collum eius, & proiiceretur in mare.

43 Si autem offendiculo est tibi manus tua, abscinde eam,tolerabilius est tibi mutilo,vt ingrediaris in vitam, quàm dum tibi ambæ manus,abeas in Gihennah:

[18] Vno verbo exprimit, quod duobus Græcus contextus exponit. Nam אחד significat primus iacentem erigere & erectum stabilire.

[19] Ad verb. Vnus cum vno.

[20] Ad verb. Magnus. Positiuus pro superlatiuo ex Hebræorũ idiotismo, Chaldæis quoque & Syris communi.

[21] Ad verb. Omnis hominis. Hebraismus,vt statim pòst.

24 Pater verò pueri statim clamans, cum lachrymis dixit,Credo,Domine: succurre incredulati meæ.

25 Quum vidisset autem Jesus turbam simul accurrere, obiurgauit spiritum illum impurũ,dicens ei, [m] *Tu* spiritus mute & surde, ego tibi impero, Exi ab eo,& ne amplius ingreditor in eum.

26 [5] Et quum clamasset *spiritus*, multumque discerpsisset eum, exiuit : & *ille* factus est quasi mortuus,adeò vt multi dicerent mortuum esse.

27 Jesus verò prehensa manu eius, erexit eum: & *ille* surrexit.

28 [6] Et quum esset ingressus domum,discipuli eius interrogarunt eum priuatim,Cur nos non potuimus *spiritum* illum eiicere?

29 *Ipse* verò dixit eis, Hoc genus *dæmoniorum* [n] nulla re potest exire nisi præcatione & ieiunio.

30 ¶ || Et illinc egressi, [o] vnà iter faciebant per Galilæam: nec volebat vt quisquam *id* sciret.

31 [7] Docebat enim discipulos suos,& dicebat eis,Filius hominis tradetur in manus hominum,qui trucidabunt eum : sed trucidatus, tertio die resurget.

32 Ipsi verò ignorabant hoc dictum, & timebant eum interrogare.

33 ¶ || [8] Venit igitur Capernaum : & quum venisset [p] domum,interrogauit eos,Quid in via inter vos disceptabatis?

34 Ipsi verò siluerunt: nam alii aduersus alios disseruerant in via quis *esset* futurus cæteris maior.

35 Et quum consedisset,vocauit duodecim illos,& dixit eis ,Si quis vult primus esse, erit omnium vltimus,& omnium minister.

36 Et acceptum puerulum statuit in medio eorum: eoque in vlnas recepto, dixit eis,

37 Quisquis vnum ex talibus puerulis exceperit [q] nomine meo,me excipit: & quicunque me exceperit, [r] non me excipit,sed eum qui misit me.

38 || [9] Respondit autem ei Johannes, dicens, Preceptor, [s] vidimus quendam per nomen tuum eiicientem dæmonia,qui non sequitur nos: & prohibuimus eum, quia non sequitur nos.

39 Iesus autem ait,Ne illum prohibete: ||nullus enim est qui edat virtutem per nomen meum,& possit citò malè loqui de me.

40 [t] Nam qui non est contra nos, pro nobis est.

41 ¶ || Quisquis enim potum dederit vobis poculum aquæ in nomine meo, *id est*, quòd sitis Christi, amen dico vobis, nequaquam perdiderit mercedem suam.

42 || [10] Et quisquis offendiculo fuerit vni ex paruis istis qui credunt in me, bonum esset ei potius si circumponeretur saxum molare circa collum eius, & proiiceretur in mare.

43 ||Quòd si manus tua facit vt tu offendas, abscinde eam : bonum est tibi ad vitam ingredi mancum , *potius* , quàm duas manus habentem abire in gehennam,(id est)in ignem inextinguibilem:

[m] *Spiritus* [illegible] *ans ma litiam exprobrat qua puero, & auditum & sermonem ademerat : illiq; indignatus non puero, quãquam per a[illegible] ...*

[5] Quo Christi virtus propior, eo impotentius furit Satan.

[6] Fide, ac proinde precibus & ieiunio opus est ad Satanam ex vetere possessione deiiciendum.

[n] *Nulla alia ratione.*

Mat.17.22.luc.9.22

[o] *Id est, adiunctis sibi discipulis.*

[7] Sedulò quidem nos præmonet Christus ne improuisis malis opprimamur, sed incredibilis est hominum socordia.

Mat.18.1 luc.9.46.

[8] Sola humilitas attollit.

[p] *In quam solitus erat diuertere.*

[q] *Mea causa, quòd mihi hũc honorem habeat.*

[r] *Non tam me excipit quam,&c.*

Luc.9.49.

[9] Deus ordinariè vocat omnis autoritate extra ordinem quoties libet. Probatur autem extraordinaria vocatio a doctrina & effectis.

[s] *Quod mali etiam potuerint Christi nomine dæmones eiicere, inde patet quòd quidam dicturi sint Christo Domine, Domine, nonne per nomen tuum prophetauimus & per nomen tuum dæmonia eiecimus,&c. Mat.7.22.*

1.Cor.12.3.

[t] *Est prouerbialis & Christiana sententia, qua monemur non reiiciendos eos qui vel tantillum veræ Doctrinæ retinent, etsi sint adhuc infirmos ostendant. 1.Corint.12.3. Quod autem Mat.12.30. dicit Christus, qui non est mecum aduersum me est, &c. ad eos pertinet qui se illius hostes esse ipso facto; ante declararunt.*

Matt.10.42.

Mat.18.6.luc.17.1.

[10] Deus adeò seuerus est offendiculorum vltor, vt quoduis damnum ferendum sit potius quam vel omnino cuipiam obiiciendum offendiculum.

Mat.5.29. & 18.8.

44 ‖ Vbi vermis y eorum non interit, & ignis non extinguitur.
45 Et si pes tuus facit vt tu offendas, abscinde eam: bonum est tibi ingredi in vitam claudum, *potius* quàm duos pedes habentem proiici in gehennam, id est, in ignem inextinguibilem:
46 Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur.
47 Et si oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum: bonum est tibi introire in regnum Dei luscum, *potius* quàm duos oculos habentem proiici in gehennam ignis:
48 Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur.
49 [1] Nam omnis *homo* x igne salietur: ‖ & omnis oblatio sale salietur.
50 ‖ Bonum est sal: si verò sal insulsus fuerit, quónam ipsum condietis? y habete in vobisipsis salem, & pacem habete alii cū aliis.

44 Vbi vermis eorum non moritur, & ignis eorum non extinguitur.
45 Et, si pes tuus offendiculo est tibi, abscinde eū: tolerabilius est tibi vt ingrediaris ad vitam claudus, quàm, dum sunt tibi ambo pedes, ruas in gihannah.
46 Vbi vermis eorum non moritur, & ignis eorum non extinguitur.
47 Et, si oculus offendiculo est tibi, erue eum: tolerabilius est tibi vt vno oculo ingrediaris in regnum Dei, quàm, dum sunt tibi duo oculi, ruas in gihannah ignis.
48 [22] Vbi vermis eorum non moritur, & ignis eorum non extinguitur.
49 Omnis enim *res* igne salitur, & omnis victima sale salietur.
50 Bonum est sal: si autem sal infatuatus fuerit, quónam salietur? Sit in vobis sal, & in tranquillitate sitis vnus cum altero.

Marginal notes (left): Esa.66.24. x Ignem scilicet, quo eos flammam ... 11 Oportet nos à Deo velut sale maceratos, cum vt simus victimae ipsi gratae, tum vt mutuo condiendo alii alios saliamus. y Quis sal acrimonia sua mordet, ... sic temperandam esse conditurum, vt pax interim salua maneat.

Marginal note (right): 22 Hortatus ad vitam incorruptam, sumpta à sacrificiis similitudine, quae partim sale, partim igne à corruptione purgabantur. Est autem impropria loquutio Igni saliri, sed qua commodè, quid ignis & sal commune habeant, explicat, nempè quòd à putredine conseruent.

Caput X.

1 *Vxor ob solam fornicationē dimittenda.* 13 *Paruuli Christo offeruntur.* 17 *A diuite interrogatur Iesus quomodo vita aeterna possideatur.* 28 *Apostoli relinquentes omnia propter Christum.* 33 *Christus praedicit mortem suam.* 35 *Filiorum Zebedaei petitio.* 46 *Bartimaeus caecus sanatur.*

1 ET quum illinc a surrexisset, venit in fines Iudaeae per *regionem quae est* trans Jordanem: & conuenit rursum turba ad eum: & vt consueuerat, rursum docebat eos.
2 Tunc accedentes Pharisaei, interrogarunt eum an liceret viro vxorem dimittere: tentantes eum.
3 Ipse verò respondens dixit, Quid vobis mandauit Moses?
4 Ipsi autem dixerunt, ‖ Moses permisit libellum abscessionis scribere & dimittere *vxorem*.
5 [1] Tunc respondens Iesus dixit eis, Pro duritia cordis vestri scripsit vobis b mandatum istud.
6 A principio verò creationis, ‖ masculum & foeminam fecit Deus.
7 Propterea relinquet homo patrem suum & matrem, & agglutinabitur vxori suae.
8 Et qui duo *fuerant*, erunt caro vna: itaque non sunt amplius duo, sed vna caro.
9 ‖ Quòd ergo Deus coniunxit, homo ne seiungat.
10 Et domi rursum discipuli eius eadem de re interrogarunt eum.
11 *Ipse* verò dixit eis, ‖ Quicunque dimiserit vxorem suam, & duxerit aliam, moechatur aduersus c eam.
12 Et si mulier dimiserit virum suum, & nupserit alteri, moechatur.
13 ¶ ‖ [2] Tunc obtulerunt ei puerulos vt tangeret eos: discipuli verò obiurgabant eos qui offerebant.
14 Quod quum vidisset Iesus: indignatus est, & dixit eis, Sinite puerulos venire ad me, & ne prohibete eos: [3] talium enim est regnum Dei.
15 Amen dico vobis, quicunque non exceperit regnum Dei vt puerulus, nequaquam in id ingredietur.

1 ET surrexit inde, & venit in confinium Iudaeae [1] in aduersam ripam Iurdanan. Et venerunt illuc ad eum turbae multae: docebatque eos rursum sicut consuetus erat.
2 Et accesserunt Pharisaei tentantes eum, & interrogauerunt, Num licet viro vt dimittat vxorem suam?
3 Dixit eis, Quid praecepit vobis Musche?
4 Ipsi autem dixerunt, Musche permisit nobis vt scribamus [2] scriptum dimissionis, & dimittamus.
5 Respondit Ieschua, & dixit eis, Contra duritiem cordis vestri scripsit vobis mandatum istud.
6 A principio autem masculum & foeminam fecit eos Deus.
7 Propter hoc deseret vir patrem suum & matrem suam, & adhaerebit vxori suae.
8 Eruntque ambo vna caro. Igitur non sunt duo, sed vna caro.
9 Quod itaque Deus coniunxit, filius hominis ne separet.
10 Et interrogauerunt eum rursus discipuli eius in domo super hoc.
11 Et dixit eis, Quisquis reliquerit vxorem suam, & acceperit aliam, adulterium commisit.
12 Et si mulier reliquerit maritum suum, & facta fuerit alterius, committit adulterium.
13 Et offerebant ei infantulos vt tangeret eos, discipuli autem eius reprimebant eos qui offerebant illos.
14 Ieschua autem quum vidisset, indignatus est, & dixit eis, Sinite paruulos vt veniant ad me, & ne prohibeatis eos: illorum enim qui sicut isti sunt, est regnum Dei.
15 Ammin dico vobis quòd quisquis non acceperit regnum Dei sicut paruulus, non ingredietur in illud.

Marginal notes (left): a Illinc, profectus, Hebraeis ... idem est ... surgere ... Deut.24.1. 1 Repudia quae tolerauit, Deus nunquam probauit. b Vide Mat.19.8. Gen.1.27. Gen.2.24. 1.cor.6.16. Ephes.5.31. 1.Cor.7.10. Mat.5.32.& 19.9. Luc.16.18. c Quam videlicet ... adulter ... Mat.19.13. Luc.18.15. 2 Deus pro sua bonitate non tantùm patres, sed etiam eorum liberos in foedere comprehendit, ac inde ipsis benedicit. 3 Malitia pueros oportet, vt intrare regnum coelorum.

Marginal notes (right): 1 Ad verbum. In transitum. Hebraismus. 2 Id est, Libellum repudii.

16 Et sustulit eos in vlnas suas, & posuit manum suam super eos, & benedixit eis.

17 Et quum descendisset in viam, accurrit quidam: procidit super genua sua, & petebat ab eo, & dixit, Præceptor bone, quid faciam vt hæres sim vitæ æternæ?

18 Dixit ei Jeschua, Quid vocas tu me bonum? non est bonus nisi vnus Deus.

19 Mandata nosti, Non adulterium committas, Ne fureris, Ne occidas, Et ne proferas testimonium falsum, Ne iniquè agas, Honora patrem tuum & matrem tuam.

20 Ille autem respondit, & dixit ei. Præceptor, hæc omnia custodiui à pueritia mea.

21 Jeschua autem intuitus est eum, & dilexit eum, & dixit ei, Vnum deest tibi: abi, vende quicquid est tibi, & da pauperibus: & erit tibi thesaurus in cælo, & accipe crucem tuam, 3 & veni post me.

22 Ille verò mœstus factus est in hoc sermone, & abiit 4 afflictus: erant enim ei diuitiæ multæ.

23 Intuitus est autem Jeschua discipulos suos, & ait eis, Quàm difficile est illis quibus sunt diuitiæ, vt ingrediantur in regnum Dei!

24 Discipuli autem mirabantur ad sermones ipsius. Et respondit rursus Jeschua, & dixit eis, Filij mei, quàm difficile est eis qui confidunt in diuitiis suis, vt ingrediantur in regnum Dei!

25 Facilius est camelo vt ingrediatur in foramen acus, quàm diuitem ingredi in regnum Dei.

26 Illi verò amplius admirabantur, & dicebant inter sese, Quis potest saluus esse?

27 Intuitus est autem eos Jeschua, & ait eis, Apud filios hominis hoc non est possibile, sed apud Deum: cuncta enim possibilia sunt apud Deum.

28 Et cœpit Cipha dicere, Ecce, nos reliquimus omnia, & adhæsimus tibi.

29 Respondit Jeschua, & dixit, Ammin dico vobis, nemo est qui reliquerit domos, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut liberos, aut agros, propter me, & propter Euangelium meum,

30 Quin accipiat 5 vnum in centum nunc in tempore hoc, domos, & fratres, & sorores, & matres, & liberos, & agros, cum persequutionibus, & in seculo venturo vitam quæ est in æternum.

31 Multi autem primi, erunt postremi: & postremi, primi.

32 Quum ascenderent autem in via versus Vrischelem, Jeschua ipse antecedebat eos: & mirabantur, & 6 ibant post eum timentes. Et accepit duodecim suos, & cœpit dicere eis id quod futurum erat vt eueniret sibi.

33 Nempe, Ecce ascendimus Vrischelem, & Filius hominis traditur principibus sacerdotum & Legisperitis: & condemnabunt eum ad mortem, & tradent eum Gentibus.

34 Et illudent eum, & flagellabunt eum, & conspuent in faciem eius, & occident eum: & in die tertio resurget.

35 Et accesserũt ad eũ Iaakub & Juchannan filij Zebedai, & dixerunt ei, Præceptor, volumus vt quicquid petierimus facias nobis.

3 Id est, Sequere me. Hebraismus.
4 Ad verb. Quum esset afflictio ei.
5 Id est, Vnum auctum in centum. Hebraismus. Vide annot. in Mat. 19.29.
6 Id est, Sequebantur.

16 Et quum accepisset eos in vlnas, impositis in eos manibus, benedixit eis.

17 ¶ ‖ 4 Egrediente autem ipso *vt se daret* in viam, quidam quum accurrisset, & c accidisset ei ad genua, interrogauit eum, Præceptor bone, quid faciam vt vitam æternam possideam?

18 Jesus autem dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus, nisi vnus, *nempe* Deus.

19 Mandata nosti, ‖ Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falsum testimonium dicito, Ne f damno afficito *quenquam*. Honora patrem tuum & matrem.

20 Ille verò respondens dixit ei, Magister, hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.

21 Jesus autem eum intuitus, dilexit eum & dixit ei, Vnum te deficit: abi, quæcunque habes vende, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cœlo: & veni, sequere me, sublata *in humeros* cruce.

22 Ille verò mœstus factus propter hunc sermonem, abiit contristatus: habebat enim bona multa.

23 Et quum circumspexisset Iesus, dicit discipulis suis, Quàm difficulter qui opes habent in regnum Dei introibunt!

24 Discipuli verò expauerunt ad hos sermones ipsius. Jesus autem rursum respondens dixit eis, Filij, quàm difficile est vt qui confidunt opibus, in Regnum Dei ingrediantur!

25 Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem in regnum Dei ingredi.

26 Illi verò amplius percellebantur, dicentes inter se, Et quis potest seruari?

27 Intuitus autem eos Jesus dicit, Apud homines *hoc* fieri non potest, sed non apud Deum: nam omnia possibilia sunt apud Deum.

28 ‖ 5 Tunc Petrus cœpit ei dicere, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te.

29 Respondens autem Jesus ait, Amen dico vobis: nullus est qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut liberos, aut agros, mea causa & Euangelij,

30 Quin accipiat g centuplicia nunc isto tempore, domos, & fratres, & sorores, & matres, & liberos, & agros, h cum persequutionibus, & in seculo venturo vitam æternam.

31 ‖ Multi autem primi, erunt vltimi: & vltimi, primi.

32 ¶ ‖ 6 Erant autem in via ascendentes Hierosolyma: & præibat eis Jesus, & expauescebant, & sequentes timebant. Ipse verò assumptis rursum duodecim, cœpit eis dicere quæ sibi erant euentura.

33 *Dicens*, Ecce, ascendimus Hierosolyma, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis: & condemnabunt eum morte, tradentq; eum Gentibus.

34 Quæ ipsæ illudent ei, & flagellabunt eum, & inspuent in eum, & trucidabunt eum: sed tertia die resurget.

35 ¶ ‖ 7 Tunc accedũt ad eũ Jacobus & Johannes filij Zebedæi, dicentes, Magister, i velimus vt quicquid petierimus, præstes nobis.

36 Ipse

36 Ipse verò dixit eis, Quid me vultis vobis præstare?

37 Illi autem dixerunt ei, Da nobis vt vnus ad dexteram tuam,& alter ad sinistrã tuam sedeamus in gloria tua.

38 Iesus autem dixit eis, Nescitis quid petatis; potestis bibere poculum quod ego bibo; & [k] baptismo quo ego baptizor, baptizari?

39 Ipsi verò dixerunt ei, Possumus. Iesus autem dixit eis, Poculum quidem quod ego bibo, bibetis: & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini:

40 Sed sedere ad dextram meam & ad sinistram meam, non est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est.

41 Et quum *hæc* audiissent *alii* decem, cœperunt indignari de Iacobo & Iohanne.

42 Iesus autem quum eos aduocasset, dixit eis, [l] ‖ Scitis eos [m] quibus placet imperare gentibus, dominari in eas: earum magnates potestatem habere in eas.

43 Verùm non ita erit inter vos: sed quicunque voluerit fieri magnus inter vos, erit minister vester.

44 Et quicunque voluerit ex vobis fieri primus, erit omnium seruus.

45 Nam & Filius hominis non venit vt sibi ministraretur, sed vt ministraret & daret animã suam redemptionis pretium pro multis.

46 ¶ ‖ Tunc veniunt Hiericho: eóque egrediente ab Hiericho, ac discipulis eius & turba multa, [n] filius Timæi Bartimæus cæcus, sedebat apud viam mendicans.

47 Et quum audisset ipsum esse Iesum illum Nazarenum, cœpit clamare, & dicere, Fili Dauid Iesu, miserere mei.

48 Obiurgabant autem eum multi vt sileret: ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid, miserere mei.

49 Tunc Iesus quum substitisset, iussit eum vocari: vocant igitur cæcum, dicentes ei, Confide, surge: vocat te.

50 Ipse verò abiecto pallio suo quum surrexisset, venit ad Iesum.

51 Et respondens dixit ei Iesus, Quid vis tibi præstem? Cæcus autem ait ei, [o] Rabboni, vt visum recipiam.

52 Iesus autem dixit ei, Abi: [p] fides tua te seruauit. Statim igitur recepit visum: & sequebatur Iesum in illo itinere.

36 Dixit eis, Quid cupitis *vt* faciam vobis?

37 Dicunt ei, Da nobis vt vnus sedeat à dextra tua, 7 & alter à sinistra tua in gloria tua.

38 Ipse autem dixit eis, Nescitis quid petatis: potestis vos bibere poculum quod ego bibo, & baptismo quo ego baptizor, baptizari?

39 Dicunt ei, Possumus. Dixit eis Ieschua, Poculum quod ego bibo, bibetis: & baptismo quo ego baptizor, baptizabimini.

40 Vt autem sedeatis à dextra mea & à sinistra mea non est meum dare, nisi illis quibus paratum est.

41 Et quum audiuissent decem 8 cœperunt murmurare aduersus Iaakub & Iuchannan.

42 Et vocauit eos Ieschua, & dixit eis, Scitis quòd ii qui reputantur capita Gentium, domini earum sint, & magnates earum dominentur super eas.

43 Non autem sic erit inter vos: sed qui vult in vobis 9 fieri magnus, erit vobis minister.

44 Et qui ex vobis vult esse primus, erit seruus omnis hominis.

45 Etenim Filius quoque hominis non venit vt ministraretur sibi, sed vt ministraret, & daret animam suam redemptionem pro multis.

46 Et venerunt Iricu. Et quum egressus esset Ieschua ab Irichu, ipse & discipuli eius & turba multa, Timai filius Timai, cæcus sedebat iuxta viam, & mendicabat.

47 Et audiuit quòd Iesus esset Nazarenus, & cœpit clamare, & dicere, Fili Dauid, miserere mei.

48 Et reprimebant eum multi vt sileret. Ille autem magis clamabat, & dicebat, Fili Dauid, miserere mei.

49 Et stetit Ieschua, & præcepit vt vocarent eum. Et vocarunt cæcum, & dicunt ei, 10 Bono sis animo: vocat te.

50 Ipse autem cæcus abiecit vestimenta sua: & surgens venit ad Ieschua.

51 Et dixit ei Ieschua, Quid vis vt faciam tibi? Ipse autem cæcus dixit, Domine mi, vt videam.

52 Et Ieschua dixit ei, Videto: fides tua 11 seruauit te. Et statim visus restitutus est ei: & abibat per viam.

7 Ad verb. Vnus

8 Ad verb. Cœperunt murmurantes. Syra phrasis.

9 Pro Maximus. positiuus pro superlatiuo, vt antè notatus.

10 Ad verb. Cordatus esto.

11 Ad verb. Viuificauit te Hebr.

CAPUT XI.

1 *Christus ingreditur Ierusalem vectus asello.* 13 *Ficus infructuosa maledicitur.* 15 *Eiiciuntur templo vendentes & emẽtes.* 23 *Virtus fidei.* 24 *Fides orationis.* 25 *Peccata fratri remittenda.* 27 *Sacerdotes petunt qua autoritate Christus faciat quæ facit.* 30 *Baptismus Ioannis vnde.*

1 QVum [1] autem appropinquarent Hierosolymis ad Bethphage & Bethaniæ, ad montem Olearum, misit duos è discipulis suis,

2 Et dicit eis, Abite in vicum qui vobis est ex aduerso: & statim vt ingrediemini in eum, inuenietis pullum ligatum, supra quem [a] nullus hominum sedit: solutum eum adducite.

3 Quòd si quis vobis dixerit, Cur hoc facitis?

1 ET quum appropinquaret Vrischelem iuxta Beth-Page & Beth-Aniah ad mõtem Oliuarum, misit duos ex discipulis suis.

2 Et dixit eis, Ite in pagum illum qui contra nos est: & statim eadem hora qua ingrediemini in eum, inuenietis pullum qui alligatus est, cui nemo ex filiis hominis insedit, soluite, adducite eum.

3 Et si quis dixerit vobis, Cur facitis hoc? Dicite

cite ei, Quia pro Domino nostro petitur. & statim mittet eum huc.

4 Et abeuntes, inuenerunt pullum qui vinctus erat ad ianuam foris in platea. Et quum soluerent,

5 Quidam ex eis qui adstabant, dixerunt eis, Quid facitis quòd soluitis pullum?

6 Ipsi verò dixerunt ei sicut mandauerat eis Ieschua: & illi dimiserunt eos.

7 Et adduxerunt pullum ad Ieschua & iniecerunt super eum vestimenta sua, & sedit super eum Ieschua.

8 Multi autem ponebant vestimenta sua in uia: & alii cædebant ramos ex arboribus, & ponebant in via.

9 Et qui ante eum & qui post eum erant clamabant, & dicebant, [1] Huschaanah, benedictus est qui venit in nomine Domini.

1 Vide Matth. Cap. 21. 9.

10 Et benedictum sit regnum quod venit patris nostri Dauid: Huschaanah.

11 Et ingressus est Ieschua in Vrischelem in templum, & considerauit omnia. Quum esset autem tempus vespertinum, ingressus est in Beth-Aniah cum duodecim.

12 Et die postero quum egrederetur ex Beth-Aniah, esuriit.

13 Et vidit ficum vnam è longinquo, in qua erant folia, & venit ad eam vt *videret* si inueniret in ea aliquid: & quum venisset, non inuenit in ea nisi folia. Tempus enim non erat ficuum.

14 Et dixit illi, Deinceps & in perpetuum nemo ex te fructus comedat. Et audiuerunt discipuli eius, & venerunt in Vrischelem.

15 Ac ingressus est Ieschua in templum Dei, & cœpit eiicere eos qui emebant & vendebant in templo: [2] & euertit mensas numulariorum, & cathedras eorum qui vendebant columbas.

2 Vide de hoc annot. in Matth. cap. 2. 12.

16 Neque sinebat vt quisquam deportaret vasa per templum Dei.

17 Et docebat, & dicebat eis, Nónne scriptum est, Domus mea, domus orationis vocabitur omnibus gentibus? vos autem fecistis eam speluncam latronum.

18 Et audiuerunt principes sacerdotum & Legisperiti, & quærebant quomodo perderent eum. Timebant enim ab eo, quia vniuersus populus mirabantur in doctrina eius.

19 Et quum serum esset, egressi sunt extra vrbem.

20 Et manè quum transirent, viderunt ficum illam aridam à radice sua.

21 Et recordatus est Schemeun, & dixit ei, Domine mi, Ecce, ficus illa quam execratus es, aruit.

22 Et respondit Ieschua, & dixit eis, Sit in vobis fides Dei.

23 Ammin dico vobis quòd is qui dixerit monti huic, Tolle te, & cade in mare, nec hæsitauerit in corde suo, sed crediderit quòd fiet id quod dixit, fiet ei quod dixerit.

24 Propter hoc dico vobis quòd quicquid oratis & petitis, credite quòd accipitis: & fiet vobis.

25 Et quum statis ad orandum, remittite id quod est vobis aduersus aliquem: vt etiam

---

dicite, Dominum eo opus habere: & cum statim huc mittet.

4 Abierunt igitur & inuenerunt pullum ligatum apud ostium foris in biuio: & soluerunt eum.

5 Tunc quidam eorum qui illic adstabant, dixerunt eis, Quid facitis qui soluitis pullum?

6 Ipsi verò dixerunt eis prout mandarat Iesus: & *illi* dimiserunt eos.

7 Adduxerunt igitur pullum ad Iesum, & iniecerunt ei pallia sua: seditque super eum.

Ioh. 12. 14.

8 Multi verò pallia sua strauerunt per viam: alii autem frondes cædebant ex arboribus, & sternebant in viam.

9 Et qui præibant, quique sequebantur, clamabant, dicentes, Hosanna, [b] benedictus qui venit in nomine Domini.

10 [c] Benedictum regnum patris nostri Dauid, quod venit in nomine Domini: Hosanna *o qui es in cœlis* altissimis.

11 ‖ Et ingressus est Hierosolymam Dominus, & in templum: qumque circumspexisset omnia, & [d] vespera iam hora esset, venit Bethaniam cum duodecim.

12 ¶ ‖ Et postero die quum exissent Bethania, esuriit.

13 [2] Qumque procul vidisset ficum habentem folia, venit *visurus* videlicet num inueniret aliquid in ea: & quum venisset ad eam, nihil inuenit nisi folia, non enim erat tempus ficuum.

14 Tunc [e] respondens Iesus dixit ficui, Ne amplius ex te in seculum quisquam fructum comedat. Et *hoc* audiuerunt discipuli eius.

15 ¶ [3] Veniunt igitur Hierosolymam. Et ingressus Iesus in templum, cœpit eiicere eos qui vendebant, & emebant in templo, & mensas numulariorum, & cathedras vendentium columbas subuertit.

16 Nec sinebat vt quisquam deportaret [f] vas per templum.

17 Et docebat dicens eis, Nónne scriptum est ‖ Domum meam, domum precationis [g] vocatum iri ab omnibus Gentibus? vos autem eam fecistis speluncam latronum.

18 Et *hoc* audiuerunt Scribæ & primarii Sacerdotes, & quærebant quomodo eum perderent: timebant enim eum, quia tota turba percellebatur super doctrina ipsius.

19 Quum verò vespera aduenisset, egressus est Iesus extra vrbem.

20 ¶ ‖ [4] Et manè [h] adambulantes ficui, viderunt eam exaruisse radicitus.

21 Tunc recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce, ficus illa cui imprecatus es, exaruit.

22 Et respondens Iesus dixit eis, Habete [i] fidem Dei.

23 Amen enim dico vobis, quicunque dixerit monti huic, Tollitor & proiicitor in mare: nec hesitauerit in corde suo, sed crediderit futura quæ dicit, erit ei quicquid dixerit.

24 ‖ Propterea dico vobis, quæcunque precantes petitis, credite [k] vos accepturos: & erunt vobis.

25 Et quum [l] adstiteritis ‖ precantes, remittite si quid habetis aduersus aliquem: vt &

b *Bene sit ei qui ad nos venis diuinitus, & à Deo missus. Omnes autē hæc respiciunt promissiones de venturo Messia quamuis quid ipsius regnum esset non intelligerent.*

c *Fælix & prosperum sit.*

Matth. 21. 20. luc. 19. 45.

d *Tempus vespertinum.*

Matth. 21. 19.

2 Exemplum vocationis quæ hypocritas manet.

e *Hic manifestè apparet Hebraismus, nam alioqui nemo [illegible] caticur ficui respondere.*

3 Christus reipsa ostendit se verè esse Regem illum ac Pontificem, ac proinde templi diuini cultus vindicem.

f *Id est, instrumentum vllum, profanum videlicet, cuiusmodi plurima habebant [illegible] quibus atrium [illegible] cœperat esse profanum.*

Esa. 56. 7.

g *Palam erit & habebitur.*

Ierem. 7. 11. Matth. 21. 19.

4 Fidei vis longè maxima: cohæret autem cum fide charitas.

h *Iuxta ipsam [illegible] iter facientes, erat [illegible] in via vt dicit Matth.*

i *Fides Dei, est [illegible] Deo habetur. Id est certum esse, Deum præstiturum quod promisit.*

Matth. 7. 7. luc. 18. 9.

k *Ad verbū, [illegible] accipitis, tempus [illegible] præsens [illegible] bibet.*

l *Id est, cum [illegible] rueritis coram [illegible] Hinc disce, Nihil [illegible] à nobis Deum [illegible] rere, quam mutuam dilectionem, vt [illegible] liberis [illegible] vt sua imago & [illegible] tas inter nos luceat.*

Matth. 6. 14.

& Pater ille vester qui in cælis *est*, remittat vobis offensas vestras.

26 Nam si vos non remiseritis, nec Pater ille vester qui in cælis *est*, remittet offensas vestras.

27 ¶ || 5 Tunc veniunt rursus Hierosolyma: & quum ipse ambularet in templo, veniunt ad eum primarii Sacerdotes, & Scribæ & seniores.

28 Et dicunt ei, Qua autoritate ista facis? & quis tibi dedit autoritatem istam vt hæc facias?

29 Iesus autem respondens dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandam: respondete igitur mihi: & dicam vobis qua autoritate hæc faciam.

30 Baptisma Iohannis è cælo erat, an ex hominibus? respondete mihi.

31 Ratiocinabantur autem apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?

32 6 Sed si dicamus, Ex hominibus, timemus populum: omnes enim sentiebant de Iohanne, eum verè Prophetam fuisse.

33 Tunc respondentes dicunt Iesu, Nescimus. Et Iesus respondens dicit eis, Nec ego dicam vobis qua autoritate ista faciam.

Mat. 21. 14.
luc. 20. 1.
5 Ordinariæ successionis obtentu iam pridem oppugnatum Euangelium.

6 Marcus malæ conscientiæ, timere eos quibus timori esse licuit.

ter vester qui est in cælo, remittet vobis delicta vestra.

26 Si verò vos non remittitis, nec etiam Pater vester qui est in cælo, remittet vobis delicta vestra.

27 Et venerunt rursus Vrischelem, & quum ambularet in templo, venerunt ad eũ principes sacerdotum, Legisperiti, & seniores.

28 Et dicunt ei, In qua potestate hæc facis? & quisnam dedit tibi potestatem hanc vt hæc facias?

29 Ipse autem Ieschua dixit eis, Interrogabo ego vos quoque sermonem vnum vt dicatis mihi, & ego dicam vobis in qua potestate hæc facio.

30 Baptismus Iuchannan vidénam est? E cælo, an ex filiis hominis? dicite mihi.

31 Et ratiocinabantur in seipsis, & dicebant, Si dixerimus ei quòd est è cælo, dicet nobis, Et quare non credidistis ei?

32 Et si dixerimus quòd est è filiis hominis, metus est à populo. Omnes enim 3 tenebant ipsum Iuchannã quòd verè propheta esset.

33 Et responderunt, & dixerunt Ieschua, Nescimus. Dixit eis, Ego quoque non dico vobis in qua potestate hæc facio.

3 Id est, Habebant. Galli Syram phrasim aptè exprimunt, *Ils tenoient Iehan pour vn vrai prophete.* Etiam Germani *Sie hielten Iohannem fur ein propheten.*

Caput XII.

1 *De vinea.* 10 *Christus, lapis reprobatus à Iudæis.* 13 *De tributo dando Cæsari.* 18 *Sadducæi negantes resurrectionem.* 28 *Primum mandatum.* 33 *Dilectio Dei & proximi præponitur sacrificiis.* 36 *Christus, filius Davidis.* 38 *Cavendũ à Scribis & Pharisæis.* 42 *Vidua paupercula.*

1 || ET 1 cœpit eis per a parabolas dicere, Vineam plantauit quidam, & circumposuit sepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & elocauit eam agricolis: ac peregrè profectus est.

2 Misitq; seruum ad agricolas *suo* b tempore, vt ab agricolis acciperet ex fructu vineæ.

3 Illi verò captum eum ceciderunt, ac remiserunt inanem.

4 Et rursum misit ad eos alium seruum, & *illi* huic quoque lapidato, caput comminuerunt, & remiserunt dedecoratum.

5 Et rursum alium misit, & illum trucidarunt: multosq; alios, hos quidem cædentes, illos verò trucidantes.

6 Quum ergo vnum adhuc haberet filium suum dilectum, misit etiam illum vltimũ ad eos, dicens, Reuerebuntur filium meum.

7 Illi verò agricolæ dixerunt inter se, Iste est hæres: venite, trucidemus eum, & nostra erit hæreditas.

8 Et captum eum trucidarunt, & eiecerunt extra vineam.

9 Quid ergo faciet dominus vineæ? Veniet, & perdet illos agricolas: & dabit vineam aliis.

10 Ne hanc quidem Scripturam legistis? || Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus est caput anguli?

11 A domino factum est c istud, & est mirabile in oculis nostris?

12 d Studebant igitur eum prehendere: sed timuerunt turbam: norant enim eum aduersus ipsos illam parabolam dixisse: itaque omisso eo abierunt.

Mat. 21. 33.
luc. 20. 9.
esa. 5. 1.
iere. 2. 21.
1 Dei vocatio nec locis nec personis nec temporibus certis est sine exceptione adstricta.
a Parabola apud Euangelistas non tantum collationem aut comparationem, sed etiam ænigmata & allegorias significat.
b Tempore quo colligi fructus solent.

Psal. 118. 22.
esa. 28. 16.
mat. 21. 42.
act. 4. 11.
rom. 9. 33.
1. pet. 2. 7.
c Id est, Res ista. vide Mat. 21. 41. Est enim Hebraism.
d Affectabant & modis capiebant.

1 ET cœpit loqui cum eis, per parabolas. Virquidam plantauit vineam, & circundedit eam sæpe, & fodit in ea torcular, & extruxit in ea turrim, & possidendã eam tradidit agricolis, & peregrè profectus est.

2 Et misit ad agricolas seruum suum in tempore, vt de fructibus vineæ acciperet.

3 Illi autem percusserunt eum, & dimiserunt eum vacuum.

4 Et misit rursum ad eos seruum alium: & etiam illum lapidauerunt & contuderunt, & remiserunt eum ignominia.

5 Et misit rursum alium, & etiam illum occiderunt: & multos seruos alios misit, & *aliquos* ex eis percusserunt, *aliquos* autem ex eis occiderunt.

6 In fine autem vnus filius dilectus erat ei, & misit eum ad illos tandem, dicebat enim, Jam 1 erubescent à filio meo.

7 Illi verò agricolæ dixerunt apud seipsos, Hic est hæres: venite, occidamus eum, & erit nostra hæreditas.

8 Et accipientes occiderunt eum, & eiecerunt extra vineam.

9 Quid igitur faciet dominus vineæ? Veniens perdet illos agricolas, & dabit ipsam vineam aliis.

10 Atq; ne Scripturam quidem hanc legistis? Lapis quem reprobauerunt ædificantes, factus est in caput anguli?

11 A Domino actum est istud, & est mirabile in oculis nostris?

12 Et quærebant prehendere eum, ac timebant à populo: norant enim quòd aduersus ipsos dixisset parabolã hanc, & reliquerunt eum, & abierunt.

1 Id est, Filium meum verecundè reuerebuntur.

33. Et

2 Ad verb. Viros. Hebraismus.

3 Verbum Syriacum Venari significat. Vult ergo dicere, Venatorum more insidiabantur ei vt ipsum in sermone caperent. Vide Mat. 22. 15. in textu.

13 Et miserunt ad eum [2] quosdam ex Legisperitis, & ex domesticis Haraudis, [3] vt illaquearent eum in sermone.

14 Illi autem venerunt: & interrogauerunt eum, Magister, scimus quòd verax es, neq; suscipis curam cuiusquam: non enim respicis vultus filiorum hominis, sed in veritate viam Dei doces. Licet dare argentum capitationis Cæsari, an non? demus, an non demus?

15 Ipse autem nouit dolum eorum, & dixit eis, Quid tentatis me? Adferte mihi denarium: videam.

16 Et attulerunt ei, Dixit eis, Cuius est imago hæc, & inscriptio? Illi autem dixerunt, Cæsaris.

17 Dixit eis Ieschua, Quæ *sunt* Cæsaris, Cæsari date, & *quæ* Dei, Deo. Et admirati sunt de eo.

4 Vide de Zaddukæis Matth. 22. 23.

18 Et venerunt [4] Zaddukæi ad eum, qui dicunt quòd resurrectio mortuorum non est. Et interrogauerunt eum, & dixerunt,

19 Præceptor, Musche scripsit nobis, Quòd si moriatur frater alicuius, & relinquat vxorem, & filios non relinquat, accipiat frater eius vxorem eius, & exsuscitet semen fratri suo.

20 Septem fratres erant: primus accepit vxorem, & mortuus est, & non reliquit semen.

21 Et secundus accepit eam & mortuus est, neque ipse relinquens semen & tertius similiter.

5 Id est, Omnes singuli ex septem fratribus.

22 [5] Et septem illi acceperunt eam, neque reliquerunt semen: vltima omnium mortua est etiam ipsa mulier.

23 In resurrectione ergo cuius ex eis erit vxor? Ipsi enim septem acceperunt eam.

24 Dixit eis Jeschua, Nónne propterea erratis vos qui non cognoscitis Scripturas, neque virtutem Dei?

6 Heb. Non nubent. Hebraismus.

25 Quum enim surrexerint à mortuis, non accipient vxores, [6] neque vxores etiam erunt viris, sed sicut Angeli qui sunt in cælo, ipsi sunt.

26 De mortuis verò quòd resurgant, nónne legistis in libro Musche quomodo de rubo dixerit ei Deus, Ego sum Deus Abrahami, & Deus Ischak & Deus Iaakub.

27 Neque est Deus mortuorum, sed viuentium, vos igitur multum erratis.

28 Et accessit quidam ex Legisperitis, & audiuit eos quòd disputarent, & vidit quòd benè reddidisset eis responsum. Et interrogauit eum, Quódnam est mandatum primum omnium?

29 Dixit ei Ieschua, Primũ ex omnibus mandatis *est*, Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus vnus est.

30 Et, Diligas Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota cogitatione tua, & ex tota virtute tua: hoc est mandatum primum.

31 Et secundum quod simile est ei, Diliges proximum tuum sicut teipsum. Mandatum aliud quod maius sit istis non est.

7 Subaudi Deus.

32 Dixit ei ille Legisperitus, Pulchrè Domine mi, & veritatem dixisti quòd [7] vnus est, & non alius præter eum.

---

13 ¶ ‖ [2] Et miserunt ad eum quosdam è Pharisæis & Herodianis, vt eum [e] captum irretirent [f] sermone.

14 Illi verò, quum venissent, dicunt ei, Præceptor, scimus te veracem esse, neque curare quenquam: [g] non enim respicis ad personam hominum, sed in veritate [h] viam Dei doces, Licet censum Cæsari dare, an non: [i] demus, an non demus?

15 Ipse verò, quum sciret eorum hypocrisin, dixit eis, Quid me tentatis? proferte mihi denarium, vt videam.

16 Illi verò protulerunt: Tunc dicit eis, Cuius est imago ista & inscriptio? Illi verò dixerunt ei, Cæsaris.

17 Et respondens Iesus dixit eis, ‖ Reddite quæ *sunt* Cæsaris, [k] Cæsari: & quæ Dei *sunt* Deo. Et admirati sunt super eo.

18 ¶ ‖ [3] Tunc veniunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem: & interrogarunt eum dicentes,

19 ‖ Præceptor, Moses scripsit nobis vt si cuius frater mortuus sit, ac reliquerit vxorem, * & filios non reliquerit, accipiat ipsius frater vxorem eius, & excitet [l] semen fratri suo.

20 Septem ergo fratres fuerunt: ac primus accepit vxorem, & moriens non reliquit semen.

21 Et secundus accepit eam, & mortuus est, & ne ipse quidem reliquit semen: & tertius itidem.

22 Et acceperunt eam septem illi, neque reliquerunt semen: vltima omnium mortua est & mulier.

23 In resurrectione ergo, postquàm resurrexerint, cuius eorum erit vxor? nam septem habuerunt eam vxorem.

24 Tunc respondens Iesus dixit eis [m] Nónne propterea erratis quòd nesciatis Scripturas, neque potentiam Dei?

25 Postquam enim à mortuis resurrexerint, neque vxores ducunt, neque nuptum dantur: sed sunt vt angeli qui in cælis *sunt*.

26 De mortuis verò, quòd suscitandi sint, non legistis in libro Mosis, quomodo in rubo loquutus sit ei Deus, dicens, ‖ Ego *sum* Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob?

27 Non est Deus mortuorum, sed Deus viuentium: vos ergo multum erratis.

28 ¶ ‖ [4] Et quum accessisset quidam è Scribis qui audierat eos disceptantes, & sciebat eum benè illis respondisse, interrogauit eum quod esset primum omnium mandatum.

29 Iesus autem respondit ei, [n] Primum omnium mandatorum *est*, ‖ Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus vnus est:

30 Diliges igitur Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota cogitatione tua, & ex totis viribus tuis: hoc *est* primum mandatum.

31 Et secundum *illi* simile hoc *est*, Diliges proximum tuum vt teipsum: maius istis aliud mandatum non est.

32 Tunc dixit ei Scriba ille, Bene, præceptor, in veritate dixisti: nam vnus est Deus, nec alius est præter eum:

Et

Mat. 22. 15. luc. 20. 20.

2 Euangelium Magistratus imperium cum Dei cultu coniungit.

e *Verbo à venatoribus sumpto vtitur Euangelista.*

f *Potest hoc referri vel ad eorum orationem qua Christo insidiabantur vel ad Christi responsionem, qua illi sperabant fore vt sese in laqueos indueret, vel ad vtrosque.*

g *Non ita ex externis iudicas, vt tenebras offundas veritati.*

h *Quæ ad Deum peruenitur, id est sanctos mores, & cum lege Dei consentientes.*

i *Iterata interrogatio captiosa. Nam vrgent responsionem quasi futurũ sit vt si responderis non dandum, daturi non sint, sin dandum daturi.*

Rom. 13. 7.

k *Incertum est cuius ne factum sit, ac diuina opera quòd DEO hîc additur articulus: Cæsari nequaquam, tanquam Cæsarem velut incertum & ignotum nominet (quòd multi sint eius nominis) Deum velut certum designans.*

Ma. 22. 23. luc. 20. 27.

3 Carnis resurrectio, aduersus Sadducæorum inscitiam & malitiam asseritur.

Deut. 25. 5.

* *Vide Mat. 22.*

l *Semen posteritatem, siue prolem quam frater fratri suscitat, nõ sibi: eò quòd in mortui nomen transit qui nascitur.*

m *Interrogatio vim habens affirmationis.*

Exo. 3. 6. mat. 22. 31.

Mat. 22. 35.

4 Sacrificia suo externi cultus nunquam placuerunt Deo nisi præeuntibus necessariis officiis.

n *Primarium & præcipuum.*

Deut. 6. 4.

Leu. 19. 18. mat. 22. 39. rom. 13. 9. gal. 5. 14. iac. 2. 8.

33 Et diligere eum ex toto corde, & ex tota intelligentia,& ex tota anima,& ex totis viribus:ac diligere proximum vt seipsum,plus est quàm omnia o holocautomata & sacrificia.

34 Tum Iesus quum vidisset eum cordatè respondisse, dixit ei, p Non longè es à regno Dei. Et nemo amplius audebat eum interrogare.

35 ¶ || 5 Et respondens Iesus dicebat, docens in templo, Quomodo dicunt Scribæ Christum esse filium Dauid?

36 Nam ipse Dauid dixit q per Spiritum sanctum, || Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam, vsquedum posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

37 Ipse ergo Dauid dicit eum Dominum: vnde igitur filius eius est? Et multa turba audiebat eum libenter.

38 || 6 *Ipse* autem dicebat eis r in doctrina sua, Cauete à Scribis, qui s volunt t stolati ambulare, & *amant* salutationes in foris,

39 Primosque consessus in conuentibus, & primos accubitus in cœnis:

40 Qui deuorant domos viduarum: & in speciem vtuntur longis precibus: v isti auferent grauius iudicium.

41 ¶ || 7 Et quum sedisset Iesus ex aduerso gazophylacii spectabat quomodo turba mitteret x æs in gazophylacium; multi igitur diuites mittebant multa.

42 || Et quum venisset quædam vidua pauper misit minuta areola duo, quod est quadrans.

43 Tunc *ille* quum aduocasset discipulos suos dixit eis, Amen dico vobis, vidua hæc pauper, plus misit quàm omnes alii qui miserunt pecuniam in gazophylacium.

44 Nam omnes ex eo quod ipsis redūdat miserunt: hæc verò è penuria sua misit omnia quæ habebat totum, *inquam*, victum suum.

33 Et quòd diliget eum homo ex toto corde, & ex tota cogitatione, & ex tota anima, & ex tota virtute: & *quòd* vt diligat proximum suum sicut seipsum, maius sit quàm omnia holocausta & victimæ.

34 Jeschua autem vidit eum quòd sapienter redderet responsum: & respondit, & dixit ei,Non es procul à regno Dei. Et nemo ausus est vt rursus interrogaret eum.

35 Et respondit Jeschua, & dixit docens in templo,Quomodo dicunt Legisperiti quòd Christus filius est Dauidis?

36 Ipse enim Dauid dixit per Spiritum sanctum,Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextra mea vsquedum posuero inimicos tuos scabellum sub pedibus tuis.

37 Ipse igitur Dauid vocat eum Dominum meum: & quomodo filius eius est? Et vniuersa turba audiebat eum libenter.

38 Et in doctrina sua dicebat eis, Cauete à Legisperitis, qui affectant 8 in stolis ambulare, 9 & amant pacem in plateis:

39 Et primos consessus in synagogis.

40 Qui comedunt domos viduarum, propterea quòd prolixas faciunt precationes suas: qui accipiunt 10 iudicium maius.

41 Et quum sederet Jeschua è regione 11 gazophylacii, spectabat quomodo turbę iniicerent nummos in gazophylacium.Et multi diuites iniiciebant multum.

42 Et venit vidua quædam pauper: iniecit duo 12 manin *astires*, quæ sunt octauæ.

43 Et vocauit Jeschua discipulos suos,& dixit eis, Ammin dico vobis quòd hęc vidua pauper plus quàm omnes homines qui iniiciunt, iniecit in gazophylacium.

44 Omnes enim ex eo quod superest eis iniecerunt:hæc verò ex penuria sua quicquid erat ei,iniecit totam substantiam suam.

o Sacrificiorū genus quo tota adolebantur Deo. Thysiai autem, erant ea sacrificia, in quibus pars aliqua sacerdotibus & [illegible] decidebatur. Comprehenditur verò his duobus sacrificiorum generibus vniversus ille ceremonialis cultus, in quo nonnulli hypocritæ summam pietatis collocabant.
p Regnum Dei capitur hic pro Euangelio, pro notitia Dei per Christum. Deum enim nosse, & in illo fidere per Christum, est esse in regno Dei.
Math.22.41.
luc.20.41.
5 Christus ex ipso Dauide, vnde ortus erat secundum carnem, deitatem suam probat.
q Adverb. in Spiritu sancto. Est in hoc dicendi genere energia, qua significatur non tam Davidem loquutum fuisse, quam Spiritum sanctum, qui quodammodo Davidem ipsum possederit.
Psalm.110.1.
Math.23.1.
luc.11.43.
& 20.45.
6 Non temerè pastorum mores pro exemplo sunt sequendi.
r Inter docendum.
s Amant, vt Math.23.4. summo studio contendunt.
t Stola, amictus [illegible] ad talos demissus: sumitur [illegible] genere pro [illegible] ornatum composito, hoc tamen loco videtur significari exterior illa vestis fimbriata, cuius fit mentio. Deut.22.12. v In istos feretur sententia grauior. Math.23.14. luc.20.47. 7 Officia secundum Deum præstita, non ex pretio externo, sed ex cordis affectu æstimantur. x Pecuniam quocunque metallo, more scilicet Romanorum, apud quos initio fuit æs signatum. Gazophylacium autem, arca erat in quam pecuniæ, & voluntariæ oblationes coniiciebantur in vsum templi Domini 2.Reg.12.9. Luc.21.2.

8 Id est, Lōgis vestibus, grauitatis & modestiæ opinionē apud vulgus aucupātur, vt in honore habeantur.
9 Id est, Ambitiosè captant salutationes. vide Mat.23.7.
10 Id est, Condēnationem maiorem, Hebraismus.
11 Id est, Domus thesauri, vt paulò infra.
12 Dum percurro omniū numismatum Hebręorum nomina, & singulorum valorē expendo, nullum inuenio quod præcisè 8. minora numismata cōtineat pręter astir, (cuius Lucas meminit 12. & Matt.10.) & valet quartam partē drachmæ .i. tantū argenti quantū est pondus quatuor granorū hordei. Distributum autē in 8. partes, constituit minutulos nummos quos vocāt perutoth: quorū quisq; si ex argēto esset, non plus ponderis hābet quam dimidiū granū hordei, sed propter eius paruitatē solebat fieri ex ære. Quū ergo tantū astir inter antiqua illa Iudæorū numismata octo nummulos, qui dicantur perutoth, (id est minimi & indiuidui) cōtineret, videtur Euāgelista, quū dicit mulierē duo manin iniecisse, (quæ sunt octauæ numismatis cuius nomen reticet) necessariò intelligere astir, quod nomen expressi perspicuitatis gratia.

Caput XIII.

1 *De destructione vrbis Ierosol.* 9 *Persecutiones propter Euangelium.* 10 *Euangelium prædicandum omnibus Gentibus.* 26 *De aduentu Christi ad iudicium,* 33 *Vigilandum, & orandum.*

1 ET 1 quum egrederetur è templo, dixit ei quidam è discipulis eius, Præceptor, vide quales lapides, & qualia *ista sint* ædificia.

2 Tunc Iesus respondens dixit ei, Vides ista magna ædificia? non relinquetur lapis super lapidem qui non destruatur.

3 Et quum sederet in monte Olearum ex aduerso templi, interrogarunt eum priuatim Petrus & Iacobus, & Iohannes & Andreas,

4 Dic nobis quando hæc erūt,& quod signum *erit* quando futurum est vt omnia hęc finem accipiant?

5 Iesus autem eis respondens cœpit dicere, Videte ne quis vos seducat,

6 Multi enim venient sub a nomine meo, dicentes, Ego sum *Christus*: multosque seducent.

1 ET quum egrederetur Ieschua è templo, dixit eis vnus ex discipulis suis, Præceptor ecce, vide hos lapides, & 8 hæc ædificia.

2 Ieschua autem dixit ei, Vides tu hæc ædificia magna? non relinquetur hic lapis super lapidem qui non diruatur.

3 Et quum sederet Ieschua in monte Oliuarum è regione templi,interrogauerunt eum Cipha & Iaakub & Iuchannan & Andreas seorsim.

4 Dic nobis quando hæc fient, & quod est signum quum appropinquauerint hæc omnia vt consummentur.

5 Ipse autem Ieschua cœpit dicere eis,Videte nequis fallat vos.

6 Multi enim venient in nomine meo, & dicent, Ego sum; & multos fallent.

1 Prædicitur templi, vrbis, atque adeo totius gentis excidium, & Ecclesiæ status: additur tamen consolatio multiplex: & tandem finis mundi consummatio describitur.
Math.24.1.
luc.21.5.
Luc.19.44.
2.Thess.2.3.
a Id est, qui nomen meum vsurpabunt,

7 Quum

7 Quum autem audieritis bella, & rumores bellorum, ne timeatis: futurum enim est vt id fiat, sed nondum finis.
8 Surget enim gens contra gentem, & regnum contra regnum, & erunt *terræ* motus [1] in singulis locis, & erunt fames & tumultus. Hæc sunt principia dolorum.
9 Respicite autem vos [2] animã vestram: tradent enim vos in iudiciis, & in synagogis eorum flagellabimini, & ante reges & præsides stabitis propter me in testimonium illorum.
10 Antè autem futurum est vt promulgetur Euangelium in omnibus Gentibus.
11 Quum adduxerint autem vos vt tradant vos, ne præuenientes soliciti sitis quid loquuturi sitis, neque meditemini: sed id quod datum fuerit vobis in illa hora, ipsum loquimini: non enim vos estis loquentes, sed Spiritus sanctus.
12 Tradet autem frater fratrem suum in mortem, & pater filium suum: & insurgent filii aduersus parentes suos, & morte afficient eos.
13 Et eritis exosi ab omni homine propter nomen meum: qui autem perseuerauerit vsque in finem, ipse [3] saluus erit.
14 Quum autem videritis aduenientem abominationem desolationis, eam quæ dicta est in Daniil propheta, stantem vbi non oportet, (qui legit animaduertat) tunc qui in Iudæa erunt, fugiant in montem.
15 Et qui in tecto est, non descendat nec ingrediatur ad tollendum aliquid è domo sua.
16 Et is qui in agro est, non conuertat se post tergum suum vt tollat vestem suam.
17 Væ autem in vtero habentibus, & eis quæ lactant in illis diebus.
18 Orate autem ne sit fuga vestra in hyeme.
19 Erit enim in diebus illis afflictio qualis non fuit à principio creationis *rerum* quas creauit Deus & vsque nunc, neque erit.
20 Et nisi Dominus esset qui decurtauit dies illos, [4] non viueret vlla caro: sed propter electos quos elegit, decurtauit dies illos.
21 Tunc si quis dixerit vobis, Ecce, istic est Christus, & ecce illic: ne credatis.
22 Surgent enim christi falsi, & prophetæ mendaces: ac dabunt signa & prodigia, & in errorem inducent (si possibile esset) etiam electos.
23 Vos autem cauete. Ecce, antea dixi vobis omnia.
24 In illis autem diebus post afflictionem illam sol obscurabitur, & luna non dabit splẽdorem suum.
25 Et stellæ cadent de cælo, & virtutes cæli commouebuntur.
26 Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potestate magna & gloria.
27 Et tunc mittet Angelos suos, & congregabit electos suos à quatuor ventis, à [5] capite terræ, & vsque ad caput cæli.
28 A ficu autem discite ænigmata: quia quum tener est ramis suis, & manifestantur folia eius, cognoscitis quòd appropinquat æstas.
29 Sic etiam vos quum videritis hæc quòd fiant, scitote [6] quòd propè est ad portam.

1 Adverb. In loco, loco. Hebr.

2 Id est, Vosipsos, Anima enim alicuius pro seipso, non tantùm Hebraicè, sed etiam Chaldaicè & Syrè dicitur, quod perpetuò in Nouo Testamento obseruare licet: nec opus est vbicunque recurrit id repetere.

3 Id est, Viuet, Hebraismus.

4 Id est, Salua fieret. Hebraismus.

5 Caput vtrobique pro extremitate accipit.

6 Id est, In foribus.

7 Quum autem audieritis bella & rumores bellorum, ne turbamini: oportet enim *ista* fieri, at nondum *erit* finis.
8 Surget enim gens in gentem, & regnum in regnum: eruntque terræmotus singulis locis, & erunt fames ac turbæ.
9 Principia erunt dolorum partus ista; sed cauete vos vobis ipsis: tradent enim vos in consessus & synagogas: cædemini, & coram præsidibus ac regibus sistemini mea causa, *vt hoc sit* [b] testimonio aduersus eos.
10 Et apud omnes gentes oportet primùm prædicari Euangelium.
11 ‖ Quum autem vos traditos duxerint, ne [c] antè soliciti estote quid dicturi sitis, [d] neq; meditamini: sed quicquid datum fuerit vobis illo momento, id loquimini; non enim estis vos qui loquimini, sed Spiritus sanctus.
12 Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filium: & insurgent liberi aduersus parentes, & eos curabunt morte mulctandos.
13 Et eritis exosi omnibus propter nomen meum: [e] sed qui perseuerauerit ad finem vsque, is seruabitur.
14 ‖ Quum autem videritis abominationem illam vastatricem, quæ dicta est à Daniele Propheta, [f] positam vbi non oportet, (qui legit, animaduertat) ‖ tunc qui *fuerint* in Iudæa, fugiant in montes:
15 Qui verò *fuerit* supra domum, ne descendat domum, nec ingrediatur vt quicquam sumat è domo sua.
16 Et qui fuerit in agro, ne reuertatur retrò vt sumat pallium suum.
17 Væ autem prægnantibus & lactantibus per illos dies.
18 Orate verò ne fiat fuga vestra hyeme.
19 [g] Erunt enim dies illi *talis* oppressio qualis non fuit à principio rerum conditarum, quas condidit Deus, vsque ad hoc tempus, nec erit.
20 Et nisi Dominus contraxisset dies illos, omnis caro periret: sed propter electos, quos elegit, contraxit dies illos.
21 ‖ Tum autem si quis vobis dixerit, Ecce hîc Christus, vel, Ecce illic: ne credite.
22 Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ: & edent signa ac miracula ad seducendum, si fieri possit, etiam electos.
23 Vos autem cauete. Ecce, prædixi vobis omnia.
24 Cæterùm per illos dies post oppressionem illam sol obscurabitur, nec dabit luna splendorem suum.
25 Et stellæ cœli excident, & potestates quæ in cœlis *sunt* concutientur.
26 Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus cũ potentia multa & gloria.
27 *Ipse* verò tunc mittet Angelos suos, & suos electos coget à quatuor ventis, ab extremo terræ vsque ad extremum cœli.
28 A ficu verò discite parabolam: quum ramus eius iam tener sit, & germinat folia, nostis propè esse æstatem.
29 Ita & vos, quum hæc videritis fieri, agnoscite propè esse & ad fores regnum Dei.

b *Vt vobis ...tantò magis cõuincantur, nec possint ignorantiam prætexere.*
Matth.10.19. luc.12.11. & 21.14.

c *Non prohibetur cogitatio, sed anxia illa solicitudo quæ à diffidentia proficiscitur. vide Matt.6.27.*

d *Artificiosa illa dicendi ratione quid dicturi sitis.*

e *Præceptum & consolatio in aduersis omnibus. Docemur & quid faciendum & quid sperandum sit, cùm nihil aduersi ex voluntate Patris possit accidere piis, quod non sit optimum & fœlicissimum.*
Matth.24.15. luc.21.20.

f *Quum profani gentes ciuitatem Dei ipsumque templum ... modò contaminarent suo ingressu, sed ... funditus euerterent.*
Dan.9.27.

g *Hebræorũ dicendi genus cuius magna est emphasis, ... significatur fore, vt ... to illo tempore calamitas calamitatum ... piat, perinde ac si tempus ipsum ipsa esset miseria. sic Amos 5.... dicit diem Domini fore tenebras non lucem.*
Matth.24.23. luc.21.8.

Esa.13.10. ezech.32.7. ioel.2.10.31. & 3.15.

30 Amen dico vobis, nequaquam præterierit hæc ætas, vsquedum facta sint hæc omnia.
31 Cœlum & terra præteribunt: sermones autem mei nequaquam præteribunt.
32 a Sed de die illo ac b hora nemo scit, ne Angeli quidem qui in cœlo sunt: nec ipse Filius, sed *solus* Pater.
33 || Cauete, vigilate, & orate: nescitis enim quando tempus illud sit futurum.
34 *Nam filius hominis ita est* vt quispiam qui peregrè agens relicta domo sua, dataque seruis suis potestate, ac suo cuique opere, ianitori mandauit vt vigilaret.
35 Vigilate igitur (nescitis enim quando dominus domus veniet, vespere an media nocte, an in gallicinio, an manè)
36 Ne quum repentè venerit, inueniat vos dormientes.
37 Quæ autem dico vobis, omnibus dico, Vigilate.

30 Ammin dico vobis quòd non præteribit generatio hæc vsquequò omnia fiant.
31 Cœlum & terra præteribunt, & verba mea non præteribunt.
32 De die autem illo & de hora illa nemo nouit, nec etiam Angeli cœlorum, neque Filius: nisi Pater.
33 Videte, vigilate, & orate: non enim nostis quando sit tempus.
34 Est enim sicut vir 7 qui peregrè profectus, & reliquit domum suam, deditque potestatem seruis, 8 & vnicuique opus suum, & ianitori præcepit vt esset vigilans.
35 Vigilate igitur, quia ignoratis quando venit Dominus domus, serò an medio noctis, an in gallicinio, an manè.
36 Ne veniat repentè, & inueniat vos dormientes.
37 Id autem quod vobis dico, omnibus vobis dico, Estote vigilantes.

a Non est curiosè vltimus ille dies inquirendus, quem solus Pater nouit: sed cauendum potius ne nos imparatos opprimat.
b *De illo puncto temporis.*
Marc. 24. 13.
|| *Atrienses seruos, ianitorem in tanta seruorum multitudine in primis habere consueuerant veteres.*

7 Vide Matth. 21. 33.
8 Ad verb. Viro, viro. Hebraismus.

Caput XIIII.

1 *Consilium sacerdotum aduersus Christum.* 3 *Mulier vngens caput Christi vnguento.* 12 *Paschæ præparatio.* 22 *Institutio Cœnæ.* 41 *Christi captiuitas.* 43 *Iudas osculo prodit Christum.* 33 *Christus coram Caipha.* 66 *Petri negatio.*

1 Erat 1 autem Pascha & Azyma duobus post diebus: & quærebant primarii sacerdotes & Scribæ, quomodo eum dolo prehensum trucidarent.
2 Dicebant autem, Non 2 diebus illis festis, ne tumultus fit populi.
3 Quum autem *Iesus* esset Bethaniæ, in domo Simonis Leprosi, accumbente eo, venerat mulier habens alabastrum vnguenti, nardi liquidæ multi prætii, & confracto alabastro, effuderat ei in caput.
4 a Quidam autem indignabantur apud sese, & dicebant, Quorsum profusio ista vnguenti facta est?
5 Nam poterat hoc vendi amplius quàm b trecentis denariis, & dari pauperibus. Et fremebant in eam.
6 Iesus autem ait, Omittite eam, quid ei molestiam exhibetis? bonum opus operata est erga me.
7 3 Semper enim pauperes habetis vobiscum, & quandocunque volueritis, potestis eis benefacere: me verò non semper habebitis.
8 4 Hæc quod potuit fecit: 5 occupauit enim vngere meum corpus ad sepulturam.
9 Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium hoc in toto mundo, etiam id quod ista fecerit dicetur, in memoriam ipsius.

1 Post duos autem dies futurum erat Pescha azymorum: & quærebant principes Sacerdotum & Legisperiti quomodo dolo prehenderent eum, & occiderent eum.
2 Ac dicebant, Non in festo die, ne tumultus sit in populo.
3 Et quum ipse esset in Beth-Ania, in domo Schemeun Leprosi, quum accumberet, venit ad eum mulier, super quam erat alabastrum vnguenti nardi præstantis, magni pretii, & illa aperuit ipsum, & effudit ipsum super caput Ieschua.
4 Erant autem quidam ex discipulis eius, quibus displicuit apud sese: ac dixerunt, Ad quid facta est perditio huius vnguenti?
5 Poterat enim vendi plus quàm trecentis 1 denariis, & dari pauperibus. Et irascebantur aduersus eam.
6 Ipse autem Ieschua dixit, Sinite eam: cur molesti estis ei? Opus bonum operata est erga me.
7 Omni tempore enim pauperes sunt vobis vobiscum, & quando vultis, potestis benefacere eis: ego autem non omni tempore sum vobiscum.
8 2 Id quod erat huic, operata est. Et anteuertit, adeò 3 vt ad sepulturam aromate condiret corpus meum.
9 Et ammin dico vobis, quòd vbicunque prædicabitur Euangelium meum hoc in vniuerso mundo, id quoque quod operata est hæc, dicetur in memoriam ipsius.

Matth. 26. 1.
Luc. 22. 1.
1 Dei voluntate contra hominum consilium accidit, vt Christus captus die Paschæ solenni immolaretur, vt figuræ responderet veritas omni parte.
2 Vide Mat. 26. 5.
a Temeraria iudicia coram Deo impia.
b *Quinquaginta tribus libris Francicis, vel sex Anglicanis.*
3 Christus semel atque iterum in se vngi sustinuit certam ob causam: vult autem in pauperibus quotidie vngi.
4 Occulto Spiritus instinctu mulier Christum vngens, proximam eius mortem ac sepulturam omnibus ponit ob oculos.

1 De denario Vide Matth. 18. 28.
2 Id est, Quod erat in eius facultate vt faceret, id ipsum fecit.
3 Quum his & in plerisque aliis locis vtriusque Testamenti mentio fiat vnctionis mortuorum, lotionis sudarii vestiũ quibus mortui inuoluebantur, & quorũdam aliorum sepeliendi rituum qui à nostris diuersi sunt, non erit inutile eos hîc, vt describuntur à Rabbi Mosche, filio Matmon, volumine secundo sui operis, cuius titulus est Maimoni in tractatu de luctu cap. 4. adscribere. Hæc verborum eius est sententia: Mos est in Israele circa mortuos & eorum sepultura, vt quum quis mortuus est, eius oculos occludant, & si os habuerit apertum, claudatur: fascia maxillis circumligata, ne iterum aperiatur. Obturatur etiam locus per quem excrementa eiiciuntur, sed hoc postquam corpus fuerit lotum. Vnguentis deinde ex diuersis aromatum generibus confectis vngitur, & detonso capite, conuoluitur corpus albis vestibus lineis ad hoc ipsum paratis, & quæ non sint magni pretii, vt possit æqualitas seruari inter diuites & pauperes. Tegitur quoque facies mortui priusquam imponatur pheretro, sudariolo, cuius pretium non excedat, quartam partem sicli. Pheretro deinde impositum, humeris hominum gestatur vsque ad sepulturam: & ibi antequam corpus tradatur sepulturæ, quædam recitantur à maioribus eorum ad hoc conscripta, quibus diuina institia commendatur, & hominum peccata exaggerantur quibus mortem commeriti sunt, ac oratur Deus vt ita iustitiam suam exerceat, vt se misericordem quoque esse obliuisci nolit. Postea cadauer simul cum pheretro, in quo supinum iacet, in fouea positum tegitur. Denique ad lugentes itur, & quædam apud eos recitantur ad eos consolandum. Quibus peractis abeunt quisque ad sua negotia: nec vllum discrimen apparet inter diuites & pauperes, inter nobiles & ignobiles, nec in sepultura mortuorum, nec in consolatione viuentium.

10 Iihuda autē Sechariuta, vnus ex duodecim, venit ad principes sacerdotum vt proderet eis Ieschua.

11 Illi verò quum audiuissent gauisi sunt, & polliciti sunt argentum quod daturi essent ei, & quærebat sibi opportunitatem vt proderet eum.

12 Et die primo azymorum, in quo immolant Iudæi petscha, dicunt ei discipuli eius, Vbi vis vt abeuntes præparemus tibi ad comedendum petscha?

13 Et misit duos è discipulis suis, & dixit eis, Abite in ciuitatem: & ecce, occurret vobis homo qui baiulat vas aquæ. [4] Abite post eum.

14 Et quò ingressus fuerit, dicite domino domus, Dominus noster dicit, Vbi est domus conuiuii, vbi comedam cum discipulis meis petscha?

15 Et ecce, indicabit vobis cœnaculum magnum quod stratum est, & paratum: ibi præparate nobis.

16 Et egressi sunt discipuli eius, & venerunt in ciuitatem, & inuenerunt sicut dixerat eis, & parauerunt petscha.

17 Et quum esset serum, venit cum duodecim suis.

18 Quumque accumberent, & ederent, ait Ieschua, Ammin dico vobis, quòd vnus qui comedit mecum, ipse proditurus est me.

19 Ipsi verò cœperunt tristitia affici, & dixerunt ei [5] quisque sigillatim, Nunquid ego?

20 Ipse autem dixit eis, Vnus ex duodecim qui intingit mecum in catino.

21 Et Filius hominis abit, sicut scriptum est de eo: væ autem homini illi per cuius manum proditur Filius hominis: tollerabilius fuisset illi homini si non fuisset natus.

22 Et quum ipsi ederent, accepit Ieschua panem, & benedixit, ac fregit, ac dedit eis, dixitque eis, Accipite: hoc est corpus meum.

23 Et accepit poculum, & gratias egit, ac benedixit, ac dedit eis. Et biberunt ex eo omnes.

24 Et ait eis, Hic est sanguis meus Testamenti noui, qui pro multis effunditur.

25 Ammin dico vobis quòd rursus non bibam [6] ex producto à vite vsque ad diem illum in quo bibam ipsum de nouo in regno Dei.

26 Et laudes dixerunt, ac egressi sunt in montem Oliuarum.

27 Et ait eis Ieschua, Vos omnes offendemini in me hac nocte: scriptum est enim, Percutiam pastorem, & dispergentur oues eius.

28 Sed quum surrexero, præcedam vos in Galilæam.

29 Dixit ei Cipha, Si omnes offensi fuerint, at non ego.

30 Dixit ei Ieschua, Ammin dico tibi quòd tu hodie in nocte hac, antequam cantet gallus duabus vicibus, tribus negabis me.

4 Id est, Sequamini eum. Hebr.

5 Ad verb. Vnus vnus. Hebraismus. Gallicè diceretur *Vn à vn* id est, Vnus post alium.

6 Ad verb. Ex partis, siue fœtis, vitis, vel à genito vitis.

10 ‖ 5 Tunc Iudas Iscariotes, vnus ex duodecim, venit ad primarios Sacerdotes, vt eum ipsis proderet.

11 Illi verò *eo* audito gauisi sunt: & polliciti sunt se pecuniam ei daturos. Quærebat igitur quomodo opportunè eum proderet.

12 ¶ ‖ 6 Ac primo die Azymorum, d quando e Pascha f mactabatur, dicunt ei discipuli ipsius, Vbi vis vt profecti paremus vt edas Pascha?

13 Tunc mittit duos è discipulis suis, & dicit eis, Abite in vrbem: & occurret vobis quidam portans amphoram aquæ: sequimini eum.

14 Et quocunque introierit, dicite patrifamiliàs, Præceptor dicit, Vbi est diuersorium, vbi Pascha cum discipulis meis edam?

15 Tunc ipse vobis indicabit g cœnaculum magnum stratum, paratum: illic parate nobis *Pascha*.

16 Abierunt igitur discipuli eius, veneruntque in ciuitatem, & inuenerunt *omnia* prout dixerat eis: & parauerunt pascha.

17 Et quum serum *diei* esset, venit cum duodecim.

18 7 Quumque accubuissent, & ederent, ait Iesus, Amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me, qui edit mecum.

19 Ipsi verò cœperunt contristari, & ei dicere sigillatim, Num ego? Et alius, Num ego?

20 Ipse autem respondens dixit eis, Vnus ex duodecim, h qui *manum* intingit mecum in catinum, *me prodet*.

21 Filius quidem hominis abit prout scriptum est de eo: sed væ homini illi per quem Filius hominis proditur: bonum erat i homini illi si natus non fuisset.

22 ¶ ‖ Et k edentibus ipsis, quum accepisset Iesus panem, & benedixisset, fregit: deditque eis, & ait, Accipite, edite: hoc est corpus meum.

23 Et accepto poculo, quum gratias egisset, dedit eis: & biberunt ex eo omnes.

24 Et dixit eis, hoc est sanguis meus Noui illius testamenti, qui pro multis effunditur.

25 Amen dico vobis, l non bibam amplius ex fructu vitis, vsq; ad diem illum quum ipsum bibam nouum in regno Dei.

26 Et quum hymnum cecinissent, exierunt in montem Olearum.

27 ¶ ‖ 8 Tunc dicit eis Iesus, Omnes offendemini in me nocte ista: nam scriptum est, ‖ Percutiam pastorem, & dispergentur oues.

28 ‖ Sed postquam surrexero, præibo vobis in Galilæam.

29 9 Petrus autem dixit ei, Etiamsi omnes offendantur, at non ego.

30 Tunc dicit ei Iesus, Amen dico tibi, hodie nocte ista, priusquam m bis gallus vocem miserit, ter abnegabis me.

Matth.26.14. luc.22.4.

5 Auaritia zelo charitatis tecta, prodendi ac crucifigendi Christi occasio.

Matth.26.17. luc.22.8.

6 Christus factus sub Lege pro nobis, Pascha celebrat ex Legis præscripto: & simul edito miraculo declarat se, mox in carne passurum, nihilominus Deum esse.

d *Quo die, vesperum ad vesperam quæ initium erat decimi quinti. Vide Matth. 26.17.*

e *Metonymia sacramentis familiaris, id est, agnum illum paschalem cuius mactatio in festo Pascha certis ritibus fiebat.*

f *Mactare solitū.*

g *Græca vox significat contignationem ædium superiorem, cuicunque vsui destinatam, quia verò solebant in ea parte domus cœnare, cœnacula vocarunt.*

Matth.26.20. luc.22.14. ioh.13.21.

7 Abrogatur typus legalis mox re ipsa implendus, & in eius locum substituuntur Antitypa noui fœderis, ad consummationem vsque mundi duratura.

h *Qui mecum [illegible] sci consueuit. [illegible] nim hoc expressit, [illegible] tum ageret Iudas, sed his verbis [illegible] ad quantam [illegible] haritatem [illegible] esset, qui ex [illegible] patella cum Christo [illegible] teret intinctam.*

i *Vide Matth.26. 24.*

Matth.26.26. 1 cor.11.24.

k *Describit [illegible] Marcus cœnam [illegible] tari doctrina [illegible].*

l *quasi dicat, [illegible] [illegible] iuxta [illegible] consuetudinem, [illegible] discipulis [illegible] turum.*

Ioh.16.32.

8 Christus prædicit se [illegible] deserendum, [illegible] minimè tamen deserturum.

Zach.13.7. Infrà 16.7.

9 Humanæ temeritatis & imbecillitatis tristissimum in præstantissimo homine exemplum proponitur.

m *Bis refertur ad cantum galli. nam vt infrà versiculo 68. apparebit, Petrus semel Christum abnegauit antequam gallus primum vocem [illegible] set, rursus [illegible] secundum & tertium galli cantum. Solent autem galli ter canere, nempe media nocte, declinante, & ipso diluculo. Sic conciliandi [illegible] hic locus cum aliis Euangeliis.*

n Hac conduplicatio vehementem Petri affectum ac animum magis exprimit.

31 At ille n multo magis dicebat, Si me oportuerit commori tibi, haudquaquam te abnegabo. Itidem autem etiam omnes dicebant.

Mat.26.36. luc.22.39.

10 Christus in carne pro nobis assumpta, horrificos illos maledictionis Dei terrores subiens, calicem ex Patris manu accipit, quem vt ipse iniustus pro iniustis exhauriat.

32 ¶ ‖ 10 Veniunt igitur in locum cuius nomen *est* Gethsemane. Tunc dicit discipulis suis, Sedete hic vsquedum precatus fuero.

33 Et assumit Petrum & Iacobum & Iohannem secum: cœpitque expauescere & grauissimè angi.

34 Et dixit eis, Vndiquaque tristis est anima mea vsque ad mortem: manete hic & vigilate.

o Fortè hæc conduplicatio recepta eo tempore quo Hebræorum idiomata permiscerentur. Abba autem Syriacum est.

35 Progressúsque paululum, procidit in terram: & orauit vt si possibile esset, abiret ab ipso hora illa.

36 Dixitque, o Abba Pater, omnia possibilia sunt tibi: transfer à me istud poculum: verùm non quid ego velim, sed quid tu.

11 Horrendum humanæ socordiæ exemplum in ipsis à Christo electis discipulis.

37 11 Tunc venit & inuenit eos dormientes: dicitque Petro, Simon, dormis? non potuisti vnam horam vigilare?

38 Vigilate & precamini, ne introeatis in tentationem: spiritus quidem promptus *est*, sed caro infirma.

39 Et quum rursus abiisset, precatus est, & eundem sermonem dixit.

Mat.26.47. Luc.22.47. Ioh.18.3

12 Sicut homines Deum conditorem suum desertum ac proditum scientes & volentes sua laude spoliarant: ita Christus volens pro iniustis satisfacturus, à suis desertus, proditionem familiaris sui excipit tanquam latro, vt pœna peccato respondeat, & nos veri proditores, desertores ac sacrilegi ex diaboli laqueo eximamur.

40 Et reuersus inuenit eos rursum dormientes, (erant enim oculi eorum grauati) neq; sciebant quid ei responderent.

41 Et venit tertiò, dicitque eis, Dormite quod superest, & requiescite; sufficit, venit hora: ecce, traditur Filius hominis in manus peccatorum.

42 Surgite, eamus: ecce, qui prodit me, appropinquauit.

43 ¶ 12 Et statim adhuc eo loquente, adest Iudas, qui erat vnus è duodecim: & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, à primariis sacerdotibus & scribis & senioribus.

p Græca vox sonat communne signum de composito datum, cuiusmodi sunt quæ militares vocant symbola: quorum aliæ sunt vocalia, aliæ muta.

44 Dederat autem eis iste qui eum prodebat p commune inter ipsos signum, dicens, Quemcunque osculatus fuero, is est: prehendite eum, & abducite q tutò.

q Ita diligenter vt elabi non possit.

45 Quum igitur venisset, statim accedens ad eum, dicit ei, Rabbi, Rabbi: ac deosculatus est eum.

13 Omnia pietatis prætextu licent in Christum grassantib.

46 Illi verò iniectis in eum manibus præhenderunt eum.

r Hinc apparet istos in capiendo & deducendo Christo insigni violentia grassatos, & ita quidem totam viciniam commouisse, adeo vt ad strepitum istum tumultus adolescens quispiam semi nudus è lecto accurrerit, cui isti furiosi ne quidem pepercerint.

47 Quidam autem adstantium, exerto gladio percussit seruum Pontificis maximi, & abstulit eius auriculam.

48 Et respondens Iesus dixit eis, Vt aduersus latronem existis cum gladiis & fustibus ad comprehendendum me.

49 Quotidie eram apud vos in templo docens, nec prehendistis me: sed *oportet* vt impleantur Scripturæ.

Mat.26.57. Luc.22.54. ioh.18.24.

50 Tunc relicto eo omnes fugerunt.

51 ¶ 13 r Quidam autem iuuenis sequebatur eum, amictus sindone super nudum *corpus*: & prehenderunt eum iuuenes.

52 Ipse verò derelicta sindone, nudus effugit ab illis.

f Coactum fuit summum concilium cùm condemnaretur Christus vt blasphemus, & pseudopropheta: tertium enim crimen lesæ maiestatis, confictum fuit à sacerdotibus, vt Pilatum ad eum damnandum adigerent.

53 ¶ ‖ Tunc adduxerunt Iesum ad pontificem maximum: cum quo simul venerunt omnes.

31 Ille autem amplius dicebat, Si fuerit mihi moriendum tecum, non negabo te, Domine mi. Et sicut ipse, etiam omnes discipuli dixerunt.

32 Et venerunt in locum qui vocatur Gad-Siman, & dixit discipulis suis, Sedete hic donec ego orem.

33 Et accepit secum Cipha, & Iaakub, & Iuchannan, & cæpit mœstus esse & affici tristitia,

34 Et dixit eis, Tristis est anima mea vsque ad mortem. Expectate me hic & vigilate.

35 7 Et accessit paululum, & procidit in terram, & orabat vt si posset, transiret à se hora illa.

36 Et dixit, 8 Pater, mi Pater, omnia potes tu, transfire fac à me poculum hoc; non voluntas mea *fiat*, sed tua.

7 In Matt. est, Et abiit paululum, subaudi, à discipulis suis, Hic verò dicitur accessisse, subaudi ad locum quem nominauit nempe ad Gad-Siman.

8 Hæc amabilis Dei appellatio pluribus locis recurret, Rom.8.15, Gal.4.6. Porrò ingeminatio non solùm in Hebræa lingua, sed in quibusuis etiam linguis vehementiam notat. sicut etiam quòd ea simplex non est, sed aliquid additur, vt hic, Pater, Pater mi, [vel noster] quo melius fiducia declaretur.

37 Et veniens inuenit eos dormientes: & ait Ciphę, Schemeun dormis? Non potuisti vna hora vigilare?

38 Vigilate & orate vt non intretis in tentationem: spiritus voluntarius & promptus est, sed corpus infirmum.

39 Et abiens rursus, orauit, & eundem sermonem dixit.

40 Et reuersus est rursum: veniens inuenit eos dormientes, quia oculi eorum grauati erant, neque sciebant quid dicerent ei.

41 Et venit tertia vice, & dixit eis, Dormite quod superest, & requiescite, appropinquat finis, & venit hora; ecce, traditur Filius hominis in manus peccatorum.

42 Surgite, abeamus: ecce, appropinquat is qui prodit me.

43 Et dum ipse loqueretur, venit Ihuda Sechariuta, vnus ex duodecim, & populus multus cum gladiis & fustibus à principibus sacerdotum & Legisperitis & senioribus.

44 Et dedit eis signum proditor ille qui prodebat, ac dixit, Ille quem osculor is est: apprehendite eum circumspectè, & abducite eum.

45 Et eadem hora accessit, & dixit ei, Domine mi, Domine mi, & osculatus est eum.

46 Illi verò iniecerunt in eum manus, & apprehenderunt eum.

47 Vnus autem ex illis qui adstabant, exemit gladium, & percussit seruum principis sacerdotis, & abstulit auriculam eius.

48 Ipse autem Ieschua respondit, & dixit illis, Sicut contra grassatorem egressi estis contra me cum gladiis & fustibus vt apprehenderetis me.

49 Quotidie apud vos fui quum docerem in templo, & non apprehendistis me. Sed vt complerentur Scripturæ, factum est hoc.

50 Tunc deseruerunt eum discipuli eius: & fugerunt.

51 Et adolescens quidam veniebat post eum, & amictus erat 9 sindone nudus. Et apprehenderunt eum.

9 Id est, Nudus erat, nullásque alias habuit vestes præter sindonem qua amictus erat.

52 Ipse verò reliquit sindonem, & effugit nudus.

53 Et adduxerunt eum ad Kaiapha principem sacerdotum: & congregati sunt ad eum

omnes principes sacerdotum, & Legisperiti & seniores.

54 Schemeun autem è longinquo [10] veniebat post eum, vsque in medium atrii principis sacerdotum, & sedebat cum ministris, & calefaciebat se e regione ignis.

55 Principes autem sacerdotum, & tota congregatio eorum, quærebant contra Ieschua testimonium vt morti traderent eum: & non inuenerunt.

56 Quũ enim multi testarentur contra eum, non erant paria testimonia eorum.

57 Quidam autem surrexerunt contra eum testes mendaces, & dixerunt,

58 Nos audiuimus eum quòd dixerit, Ego dissoluturus sum templum hoc quod est factum manibus, & in tribus diebus ædificaturus sum aliud quod non erit factum manibus.

59 Neque etiam sic par erat testimonium eorum.

60 Et surrexit princeps sacerdotum in medium, & interrogauit Ieschua, ac dixit, Non reddis tu responsum? Quid testantur contra te isti?

61 Ipse verò Ieschua tacebat, & nihil respondebat ei. Et rursus interrogauit eum princeps sacerdotum, ac dixit, Es tu Christus filius illius [11] Benedicti?

62 Ipse autem Ieschua dixit ei, Ego sum: & videbitis Filium hominis sedentem à dextra virtutis *Dei*, & venientem in nubibus cœli.

63 Princeps verò sacerdotum lacerauit tunicam suam, & dixit, Quid deinceps nobis necessarii sunt testes?

64 Ecce, ex ore eius audiuistis blasphemiam. Quid videtur vobis? Illi verò omnes iudicauerunt quòd reus esset mortis.

65 Et cœperunt quidam [12] expuere in faciem eius: & obtegebant vultum eius, & percutiebant eum, dicebantque, Vaticinare. Et ministri cœdebant eum super maxillas eius.

66 Et quum Schemeun *esset* inferius in atrio, venit vna puella Principis sacerdotum:

67 Vidit eum quòd calefaceret se, & intuita est eum, & dixit ei, Tu quoque cum Ieschua eras Natzaraia.

68 Ipse verò negauit, & dixit, Non noui quid tu dicas. Et exiuit foras ad vestibulum: & cantauit gallus.

69 Et vidit eum rursus puella illa, & cœpit dicere illis qui adstabant quòd etiam iste ex ipsis esset.

70 Ipse verò rursum negauit. Et post paululum ii qui adstabant dixerunt Ciphæ, Verè ex ipsis es: es enim quoque Galilæus, & sermo tuus est similis.

71 Ipse autem incipiebat execrari & iurare, Non noui ego hominem hunc quem vos dicitis.

72 Et eadem hora cantauit gallus secunda vice: & recordatus est Schemeun sermonis Ieschua quem dixerat ei: nempe, Antequã cantet gallus duabus vicibus, tribus negabis me. [13] Et incepit vt fleret.

10 Id est, Sequebatur eum.

11 Filius benedicti, id est, Dei. Sic enim in communi sermone, & in scribendo, Iudæi epitheton pro nomine Dei proprio יהוה vsurpant, ne si hoc familiarius vtantur, prophanent. Quæ etiam ratio est vt השם, id est nomẽ illud loco ipsius, vsurpent ac scribant אלדוד,ידום, pro, יהוה,אלהים, & in notandis numeris (quod sanè superstitioni affine est) ponunt טו, pro, יה, quò omni ex parte ab ineffabili nomine abstineant.

12 Ad verb. Expuentes. Heb. ante sæpe obseruatus.

13 Id est, Et incepit flere.

nes primarii Sacerdotes, & seniores & Scribæ.

54 Petrus autem procul secutus est eum intrò [t] vsque in aulam Pontificis maximi: & erat considens cum ministris, & calefaciens *sese* ad ignem.

55 [14] Primarii autem Sacerdotes & totus consessus quærebant testimonium aduersus Iesum, vt eum morte mulctarent: nec inueniebant.

56 Nam multi falsum testimonium dicebant aduersus eum: sed non erant [v] paria ipsorum testimonia.

57 Tunc quidam surrexerunt, & falsa testati sunt aduersus eum dicentes,

58 Nos audiuimus eum dicentem, Ego destruam templum hoc quod est manibus factum, & triduo aliud absque manibus factum ædificabo.

59 Sed ne sic quidem par erat testimonium eorum.

60 Tum pontifex maximus quum assurrexisset in medium, interrogauit Iesum, dicens, Non respondes quicquam? quid *illud est quod* isti aduersum te testificantur?

61 Ipse verò silebat, & nihil respondit. Rursum Pontifex maximus eum interrogauit, & dixit ei, Túne es ille Christus Filius *Dei* [x] benedicti?

62 Iesus autem dixit, Ego sum: & videbitis Filium hominis sedentem ad dextram potentiæ *Dei*, & venientem cum nubibus cœli.

63 Pontifex maximus verò, diruptis vestibus suis, dixit, Quid adhuc nobis opus est testibus?

64 Audistis blasphemiam: quid vobis videtur? Illi verò omnes contra eum iudicarunt, ipsum teneri mortis pœna.

65 [15] Et cœperunt quidam conspuere in eum & obtegere faciem eius, & colaphos ei infligere, & dicere ei, Vaticinare. [y] ministri verò bacillorum ictibus eum cedebant.

66 ¶ [16] Quum vero Petrus esset in aula inferius, venit quædam ex ancillis Pontificis maximi:

67 ¶ Et viso Petro qui *se* calefaciebat, intuita in eum, dixit, Et tu cum Nazareno Iesu eras.

68 Ipse verò negauit, dicens, Non noui, neque scio quid tu dicas. Et exiuit extrà in [z] vestibulum: & gallus vocem misit.

69 ‖Tunc [a] ancilla quum rursus vidisset eum, cœpit dicere iis qui adstabant, Hic est *vnus* ex ipsis.

70 Ipse verò rursum negauit. Et rursus paulò pòst qui adstabant dixerunt Petro, Verè ex ipsis es, etenim Galilæus es, & loquutio tua similis est.

71 Ipse autem cœpit execrari & iurare, *dicens*, Non noui hominem istum quem dicitis.

72 Tunc secundò gallus vocem misit, & recordatus est Petrus verborum quæ dixerat ei Iesus, Priusquam gallus vocem bis miserit, ter me abnegabis. Et quum se [b] proripuisset, fleuit.

t *Amoris argumentum est quòd Petrus sequitur Dominum: timoris quod eminus sequitur: stultitiæ & incogitantiæ, quòd infert se gregi aulicorum pontificis.*

Mat. 26. 59.

14 Christus adeò innocens vt ne falsis quidẽ testibus opprimi potuerit, tandem Deum Patrem confessus damnatur impietatis coram Pontifice, vt nos qui eum abnegauimus, verè impii, coram Deo absoluamur.

Iob 2. 19.

v *Non congruebant.*

Mat. 24. 30.

x *Dei, qui omni laude dignus est.*

15 Christus omne contumeliarum genus nostro nomine sustinens, æternum decus in secerdituris acquirit.

y *Apparitores enim bacillos gestabant.*

Mat. 29. 69. luc. 22. 55. ioh. 18. 25.

16 Triste exemplum tum humanæ imbecillitatis tum diuinæ misericordiæ, spiritum pœnitentiæ & fidei suis electis donantis.

z *In locum aulæ proximum.*

Mat. 6 71. luc. 22. 56. ioh. 18. 25.

a *Ex diuersis Euangelistarum comparatione intelligitur Petrum agnitum fuisse à multis, sed precipuè ancillis, imò apud Lucam cùm agitur de secunda abnegatione, fit mentio serui & non ancillæ.*

Mat. 16. 75. ioh. 18. 7.

b *Foras sese proripuerat enim Petrus cantu Christi & galli clamore, velut ex profundissimo somno experrectus.*

CAPVT

Caput XV.

1 Qua Christus sub Pilato præside passus sit. 11 Barabbas Christo præfertur. 15 Christus traditur a Pilato vt crucifigatur. 17 spinis coronatur. 19 conspuitur & irridetur. 21 Simon Cyrenæus portat crucem Christi. 27 Christus crucifigitur inter duos latrones. 29 conuitiis afficitur, 37 expirat. 43 Ioseph sepelit Christum.

1 [a] STatim autem diluculo, consilio inito, summi Sacerdotes cum senioribus & Scribis, ac toto consessu, vinctum Iesum abduxerunt, [b] tradideruntque Pilato.

2 [1] Tunc interrogauit eum Pilatus, Tune es ille rex Iudæorum? Ipse verò respondens, dixit ei, Tu dicis.

3 Et multum accusabant eum primarii Sacerdotes.

4 Pilatus autem rursus interrogauit eum, dicens, ‖Non respondes quicquam? Ecce quàm multa aduersus te testificantur.

5 Iesus autem nihil amplius respondit: adeò vt miraretur Pilatus.

6 ¶ [c] Ceterum diebus festis dimittebat eis vnum ex vinctis, quemcunque postulassent.

7 Erat verò quidam qui dicebatur Barabbas, vinctus cum seditionis sociis, qui cædem per seditionem fecerant.

8 Et vociferans turba cœpit petere *vt faceret* prout semper ipsis fecerat.

9 Pilatus autem respondit eis, dicens, Vultis dimittam vobis regem illum Iudæorum?

10 (Nouerat enim eum per inuidiam traditum fuisse à primariis sacerdotibus.)

11 Primarii verò Sacerdotes concitarunt turbam vt potius Barabbam ipsis dimitteret.

12 Tunc Pilatus respondens, rursum dixit eis, Quid ergo vultis faciam isto quem dicitis regem Iudæorum?

13 Ipsi verò rursum clamauerunt, Crucifige eum.

14 Pilatus autem dicebat eis, Nam quid mali fecit? Illi autem amplius clamauerunt, Crucifige eum.

15 Pilatus autem volens turbæ satisfacere, dimisit ei Barrabbam, & Iesum flagellatum tradidit vt crucifigeretur.

16 ¶ [d] Milites verò abduxerunt eum intra aulam, id est prætorium: & conuocarunt totam cohortem.

17 [2] Et induerunt eum purpura, & circumposuerunt ei contextam coronam spineam.

18 Et cœperunt eum, salutare, *dicentes*, Aue rex Iudæorum.

19 Et verberabant eius caput calamo, & inspuebant in eum: ac summissis genibus adorabant eum.

20 Quum autem illusissent ei, exuerunt eum purpura, & induerunt eum vestimentis propriis ipsius: eduxeruntque vt crucifigerent eum.

21 [3] Præterea angariarunt prætereuntem quendam Simonem Cyrenæum (venientem rure, patrem Alexandri & [e] Rufi) vt portaret crucem eius.

22 [4] Duxeruntque eum in locum Golgotha:

1 ET statim manè inierunt consilium principes sacerdotum, cum senioribus ac Legisperitis, & cum tota congregatione: & vinxerunt Ieschua, & adduxerunt eum ac tradiderunt eum Pilato præsidi.

2 Et interrogauit eum Pilatus, Tune es rex Iudæorum? Ipse verò respondit ac dixit ei, Tu dixisti.

3 Et accusabant eum principes sacerdotum in multis.

4 Ipse autem Pilatus rursus interrogauit eum, & dixit ei, Non reddis tu responsum? Vide quàm multa testificentur contra te.

5 Ipse verò Ieschua [1] aliquod responsum non dedit, ita vt miraretur Pilatus.

6 Solitus erat autem omni festo soluere illis vinctum vnum quem postularent.

7 Et erat quidam qui vocabatur Bar-Abba, qui vinctus erat cum seditiosis illis qui cædem in seditione perpetrauerant.

8 Et clamauerunt populus, & cœperunt petere sicut solitus erat facere eis.

9 Ipse verò Pilatus respondit, & dixit eis, Vultis dimittam vobis regem Iudæorum?

10 Nouerat enim Pilatus quòd ex inuidia tradidissent eum principes sacerdotum.

11 Principes verò sacerdotũ amplius sollicitauerunt turbas *petere*, Bar-Abbam solueret eis.

12 Ipse autem Pilatus dixit eis, Quid igitur vultis vt faciam ei quem vocatis regem Iudæorum?

13 Ipsi verò rursus clamauerunt, Crucifige eum.

14 Ipse verò Pilatus dixit eis, Quid enim quod malum sit, fecit? Et illi amplius clamabant, Crucifige eum.

15 Pilatus verò voluit facere voluntatem turbarum, & soluit eis Bar-Abbam. Et tradidit eis Ieschua flagellatum vt crucifigeretur.

16 Milites verò abduxerunt eum intra atrium quod erat prætorium, Et vocauerunt vniuersam cohortem.

17 Et induerunt eum purpura, & intortam imposuerunt ei coronam spinarum.

18 Et cœperunt [2] salutare eum, Pax *sit* ô rex Iudæorum.

19 Et percutiebant eum in capite eius arundine, & expuebant in faciem eius, & incuruabant se super genua sua, & adorabant eum.

20 Et quum illusissent ei, spoliarunt eum purpura, & induerunt eum vestimentis suis, & duxerunt eum vt crucifigerent eum.

21 Et adegerunt quendam qui transibat, Schemeun Kurinaiensem, qui veniebat ex agro, patrem Alechsandri & Rufi, vt ferret crucem eius.

22 Et adduxerunt eum in Gagultha locum,

1 Id est, Nullum responsum dedit. Hebraismus.

2 Ad verb. Rogare de pace eius. Hebraismus iam sæpius annotatus.

[e] Notos & celebres in Ecclesia Dei istos fuisse oportet quorum nuda nomina Marcus exposuerit. Matth. 27. 33. luc. 23. 33. ioh.

4 Christus extra terrenæ Ierusalem septa educitur in locum morticiniis pollutum, non in sese quidem sed in nobis contaminatum, propter imposita ipsi nostra peccata: vt nos sanguine eius expiati, in cœleste sacrarium introducamur.

qui interpretatur Cranium.

23 Et dederunt ei ad bibendú vinum in quo erat mixta myrrha: ipse verò non accepit.

24 Et quum crucifigerent eum, dispertiuerunt vestimenta eius, & proiecerunt super ea sortem, quis quid acciperet.

25 Erat autem hora tertia quum crucifigerent eum.

26 Et scripta erat causa mortis eius in scripto, HIC EST REX IVDÆORVM.

27 Et crucifixerunt duos latrones, vnum à dextera eius, & vnum à sinistra eius.

28 Ac impleta est scriptura quæ dicit, Cum iniquis reputatus est.

29 Sed & illi qui transibant, conuitiabantur ei, & mouebant capita sua, ac dicebant, Vah qui soluis templum, & ædificas illud in tribus diebus.

30 Libera te ipsum, & descende de cruce.

31 Et sic etiam principes sacerdotum ridebant 3 vnus cum alio, & Legisperiti, ac dicebant, Alios 4 seruauit: seipsum non potest seruare.

32 Christus rex Iisraiel descendat nunc de cruce, & videbimus, ac credemus in eum. Quin & illi qui crucifixi erant cum eo, exprobrabant ei.

33 Quumque esset hora sexta, factæ sunt tenebræ super vniuersam terram, vsq; ad horam nonam.

34 Et hora nona clamauit Ieschua voce elata, & ait, Il, Il, Lemana Schebaktani, quod est, Deus meus, Deus meus, ad quid deseruisti me?

35 Et quidam qui audierunt ex iis qui adstabant, dicebant, Iliah vocauit.

36 Cucurrit autem quidam, & impleuit spongiam aceto, & alligauit arundini, vt potum præberet ei. Et dixerunt, Sinite, videamus an veniat Iliah depositurus eum.

37 Ipse verò Ieschua clamauit voce elata, & reddidit *spiritum*.

38 5 Et facies portæ templi fissa est in duo à summo vsque ad imum.

39 Quum vidisset autem Centurio ille qui stabat iuxta eum, quòd sic clamasset; & reddidisset *spiritum*, dixit, Verè iste homo Filius erat Dei.

40 Erant autem mulieres procul quæ spectabant, Mariam Magdelaitha, & Mariam mater Iaakub parui, ac Iusse, & Schalum.

41 Quæ quum essent in Galilæa, adhærebant ei, & ministrabant ei, & aliæ multæ quæ ascenderant cum eo in Vrischelem.

42 Quumque esset serum Parasceues quæ est ante sabbathum,

43 Venit Iauseph ille qui erat à Rametha, honorabilis senator, qui etiam ipse expectabat regnum Dei: & confidentiam sumpsit, ac

3 Ad verb. Vnus cum vno. Hebr.
4 Ad verb. Viuificauit. vt paulo post Viuificat.
5 Vide annotata in Matth. 27. 51.

quod est, si interpreteris, Caluariæ locus.

23 Et dederunt ei bibendum myrrhatum vinum: ipse verò non sumpsit.

24 5 Quumque crucifixissent eum, partiti sunt vestimenta eius, iacta sorte super ea, quis quid tolleret.

25 Erat autem hora tertia, quando crucifixerunt eum.

26 Eratque inscriptio criminis ipsius inscripta *his verbis*, REX ILLE IVDÆORVM.

27 Crucifixerunt etiam cum eo duos latrones: vnum ad dexteram, & alterum ad eius sinistram.

28 Et impleta est Scriptura quæ dicit, Et cum [f] sceleratis numeratus est.

29 Qui verò præteribant, conuitiabantur ei, mouentes capita sua, ac dicentes, Vah, *Tu* qui destruis templum, & triduò ædificas,

30 Serua te ipsum, & descende è cruce.

31 Similiter autem & primarii sacerdotes illudentes, dicebant alij ad alios cum Scribis, alios seruauit, seipsum seruare non potest.

32 Christus ille rex Israel descendat nunc è cruce, vt videamus & credamus. Et qui crucifixi erant cum eo, probris afficiebant eum.

33 ¶ 6 Quum verò aduenisset hora sexta, tenebræ factæ sunt super [g] totam regionem vsque ad horam nonam.

34 7 Et hora nona clamauit Iesus voce magna, dicens, Eloi, Eloi, lamma sabachthani? quod est, si quis interpretetur, Deus mi, Deus mi, cur me deseruisti?

35 Et quidam adstantium quum audissent, dicebant, Ecce, Eliam vocat.

36 Cucurrit autem quidam, & impleta spongia aceto, circumposita calamo, dedit ei potum, dicens, Sinite: videamus an veniat Elias ad detrahendum eum.

37 Iesus autem emissa voce magna, [h] expirauit.

38 [i] Et auleum templi fissum est in duas partes à summo vsque ad imum.

39 Quum vidisset autem Centurio qui adstabat ipsi ex aduerso, eum ita emisso clamore expirasse, dixit, Verè, homo iste Filius erat Dei.

40 8 Erant autem etiam mulieres procul spectantes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi parui & Iose mater, & Salome.

41 Quæ, etiam quum esset in Galilæa, sequutæ fuerant eum, & ministrauerant ei, aliæque multæ quæ simul cum eo ascenderant Hierosolyma.

42 ¶ Quum autem serum *diei* iam esset, (quoniam erat parasceue, hoc est, [k] ante sabbathum)

43 [l] Veniens Ioseph *ortus* ex Arimathæa, honestus senator, qui & ipse expectabat regnū Dei, [m] fidenti animo introiit ad Pilatum, &

Matth. 27. 35. luc. 23. 33. ioh. 19. 25.
5 Christus nudus in crucem attollitur, & tanquam sceleratorum sceleratissimus, omnibus contumeliis afficitur, vt eius iustitia induti, à maledictione benedicti, & vna oblatione sanctificati in cælum vsque attollamur.
Esa. 53. 12.
f Ad verb. cum [illegible] bus, id est, legis prævaricatoribus.
Ioh. 2. 19.
6 Ira Dei peccata nostra in Filio sponsore nostro vindicantis, tenebrarum horrore sancitur.
g Ad verb. [illegible] terræ autem [illegible] Hebræorum more Palestinam intelligi [illegible] que amplificatur [illegible] ...

[...]tissima, quæ sola sufficit pro expiandis totius mundi peccatis, nobis[que] omnibus cælum ipsum, quod per sancta sanctorum significabatur, aperuit [...]

8 Christus magno cum virorum pudore qui Dominum deseruerant, testes etiam mulieres sibi delegit, vt quæ fuerint istarum rerum spectatrices. *Luc. 8. 2.* *Matth. 27. 57. luc. 23. 50. ioh. 19. 38.* k *Dies quæ sabbathum antegreditur.* l *[...] tis, ex concilio Sanhedrim, vel forsan qui adscitus esset in concilium à Pilato: sicut mos erat præsidibus prouinciarum aliquos interdum [...] lium adsciscere ad explicandas priuatorum controuersias.* m *Si quis expendat quantum periculum vltrò subierit Ioseph, quàm fidenti animo intelliget.*

petiit corpus Iesu.

44 Pilatus autem miratus est si iam mortuus esset, & aduocato Centurione, interrogauit eum an iamdudum mortuus fuisset.

45 Et re cognita ex Centurione, donauit corpus ipsi Ioseph.

46 Is autem emit sindonem, & detractum eum inuoluit sindone: deposuitque in monumento quod erat excisum è petra: & aduoluit saxum ad ostium monumenti.

47 Maria Magdalene verò & Maria Iose *mater* spectabant vbi poneretur.

ingressus est ad Pilatum, petiitque corpus Ieschua.

44 Pilatus autem miratus est, si iam mortuus esset: & vocauit centurionem illum, ac interrogauit eum num ante aliquod tempus mortuus esset.

45 Et quum didicisset, dedit corpus illius Iausepho.

46 Et emit Iauseph lineum pannum: & deposuit illum ac inuoluit illum in eo, posuitque illum in sepulchro quod erat effossum in rupe, & deuoluit lapidem super ostium sepulchri.

47 Mariam verò Magdelaitha, & Mariam illa quæ erat Iuse videt unt vbi positus esset.

CAPUT XVI.

1 *Christi resurrectio.* 9 *Christus apparet Mariæ Magdalenæ, & aliis.* 15 *Mittit Apostolos ad prædicandum.* 19 *Ascensio Christi.*

1 ‖ET exacto intercedente Sabbatho, Mariæ Magdalene, & Maria Iacobi *mater* & Solome emerunt aromata, vt venientes vngerent eum.

2 Et valdè manè, [a] primo die hebdomadis veniunt ad monumentum, exoriente sole.

3 Dicebantque inter sese, Quis deuoluit nobis lapidem ab ostio monumenti?

4 [b](Intuitæ verò conspiciunt lapidem esse deuolutum.) nam erat magnus valdè.

5 [c]Ingressæ autem in [c] monumentum, viderunt iuuenem sedentem ad dextram, amictum stola candida: & expauerunt.

6 Ipse verò dixit eis, Ne expauescite: Iesum illum quæritis Nazarenum qui fuit crucifixus: resurrexit, non est hic: [d] ecce locus vbi posuerant eum.

7 Sed abite, dicite discipulis eius & Petro *ipsum* [e] præire vobis in Galilæam, [f] illic eum videbitis, ‖ prout dixit vobis.

8 Tunc abeuntes citò, fugerunt à monumento: tenebat enim eas tremor & stupor; neque cuiquam quicquam dicebant: timebant enim.

9 [g] Quum autem resurrexisset Iesus, manè, primo die hebdomadis ‖ apparuit primum Mariæ Magdalenæ, ‖ ex qua eiecerat septem dæmonia.

10 Illa profecta annunciauit iis qui cum ipso fuerant, lugentibus ac flentibus.

11 Illi verò quum audissent eum viuere, & conspectum fuisse ab ea, non crediderunt.

12 [3] Posteà autem duobus ex ipsis ambulantibus apparuit [g] alia forma, quum rus proficiscerentur.

13 Et illi abierunt, & annuntiauerunt reliquis *qui* ne illis quidem crediderunt.

14 [h] ‖ Postremò, vnà sedentibus ipsis vndecim exhibuit sese, & exprobrauit incredulitatem eorum, & cordis duritiem: quòd iis, qui ipsum conspexerant excitatum, non credidissent.

15 [4] Et dixit eis, ‖ Profecti in mundum vni-

1 ET quum transiisset sabbathum, Mariam Magdelaitha, & Mariam Iaakub, & Schalum, [1] emerant aromata, vt venientes vngerent eum.

2 In aurora autem in prima *die* [2] in sabbatho venerunt ad locum sepulchri, quum oriretur sol.

3 Et dicebant apud seipsas, Quis verò deuoluit nobis lapidem ab ostio loci sepulchri?

4 Et intuitæ viderunt quòd deuolutus esset ille lapis, magnus .n. erat valdè.

5 Et ingressæ sunt in locum sepulchri, ac viderunt adolescentem qui sedebat à dextera, & amictus erat stola candida: & absterritæ fuerunt.

6 Ipse verò dixit eis, Ne timeatis: Ieschua Natzrai quæritis qui crucifixus est: surrexit, non est hic; ecce locus vbi positus erat.

7 Sed abite, dicite discipulis eius, & Ciphæ quòd ecce præcedit vos in Galilæam: illic videbitis eum sicut dixit vobis.

8 Et quum audiissent, fugerunt, & egressæ sunt à sepulchro: apprehenderat enim eas stupor & tremor, & nemini quicquam dicebant: timebant enim.

9 In aurora autem, in primo *die* [3] in sabbatho, surrexit, & conspectus est primum Mariam Magdelaitha illi ex qua septem dæmonia eiecerat.

10 Et illa profecta nuntiauit iis qui cum ipsa fuerant qui lugebant & flebant.

11 Et illi quum audirent quod dicerent *mulieres* quòd viueret, & conspectus esset sibi, non crediderunt eis.

12 Post hæc conspectus est duobus ex ipsis in similitudine alia, quum ambularent, & irent in pagum.

13 Et illi abeuntes dixerunt reliquis: neque illis crediderunt.

14 Postremo autem conspectus est [4] duodecim accumbentibus, & exprobrauit paruitatem fidei eorum, & duritatem cordis eorum, quòd illis qui vidissent ipsum quòd surrexisset, non credidissent.

15 Et ait eis, Abite in mundum vniuersum,

1 Præteritū perfectum per plusquā perfectum conuerti, quò clarius appareret consensus inter hunc Euangelistam & Lucam, qui disertè narrat aromata coempta fuisse pridie quam ad vngendum Christum mulieres exirent. Quòd si reddidissem, Et quum transiisset sabbathum, emerunt &c. videretur Marcus dicere mulieres exacto sabbatho & aromata emisse, & ad sepulchrum profectas esse: quod minimè conuenit cum verbis Lucæ. Sciunt autem omnes qui Hebræam linguam attigerunt, omnes præteritorum species sub vna contineri.

2 Sabbathum pro septimana sumitur, vt initio Matth. 28. annotauimus.

3 Id est, In septimana.

4 Certum est Iudam proditorē non amplius fuisse in illorum consortio, atque ideo vndecim tantùm erant: sed tamen in Syriaco textu dicuntur duodecim, nō quòd plenus tunc esset numerus, sed ex vsu scripturæ maxima pars totius nomen retinet. Subtilius etiam dici posset respici dei ordinationem quæ integra adhuc manebat.

... prima complectitur quomodo mulieribus apparuerit, secunda discipulis, tertia Apostolis iidem dicit postremò. Luc. 24.36. Ioh. 20.19. ... Mar. 28.19. 4 Designantur Apostoli, definito ipsorum munere, docendi videlicet quæ audierant, & sacramenta instituta administrandi ... edendi miracula potestate.

& prædicate Euangelium inter omnes creaturas.

16 Is qui credidit, & baptizatur, 5 seruatur: & is qui non credidit, condemnatur.

17 Signa autem eos qui credunt, hæc sequentur, In nomine meo dæmonia eiicient: & linguis nouis loquentur:

18 Et serpentes tollent: &, si venenum mortis biberint, non molestum erit eis: & manus suas imponent super infirmos, ac sanabuntur.

19 Ieschua autem Dominus noster, postquã loquutus est cum eis, in cœlum ascendit, & sedet à dextra Dei.

20 Illi verò egressi sunt, & prædicauerunt in omni loco: Dominusque auxilio erat eis, & confirmabat sermonem eorum per signa quæ faciebant.

5 Ad verb. Viuit.

uersum prædicate Euangelium i omni creaturæ.

16 Qui crediderit & baptizatus fuerit, seruabitur: qui verò non crediderit, condemnabitur.

17 Signa autem eos qui crediderint, hæc consequentur, Per nomen meum dæmonia eiicient: linguis loquentur k nouis:

18 Serpentes tollent: & si quid lethale biberint, nequaquam nocebit eis: ægrotis manus imponent & bene habebunt.

19 5 Dominus igitur postquam loquutus fuisset eis: sursum receptus est in cœlum, & sedit ad dexteram Dei.

20 ‖Illi verò egressi prædicarunt vbique,‖ Domino vnà operante, & sermonem confirmante per signa l subsequentia.

i Non Iudæis, non in Iudæa tantum, sed omnibus hominibus & vbique, idque omnes (scilicet) Apostoli. Iob.12.48. Act.16.18. Act.2.4. & 10.46. k Nouas linguas appellat, non recens fabricatas, sed peregrinas & quas nunquam antea nossent, quas singulari spiritus munere repente tum hausissent [illegible] rum periti. Act.2.11. Act.28.5. Luc.24.51. Heb.2.4. Act.22.8. 5 Christus in [illegible] ris suo munere defunctus, in cœlum ascendit, inde Ecclesiam suam Apostolica doctrina [illegible] ris signis confirmata, ad fines vsque seculorum gubernaturus. l Sub. doctrinam. Itaque doctrina præit, miracula subsequi debent.

EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM.

Capvt. I.

1 Præfatur Lucas. 5 Zacarias & Elizabeth. 15 Ioannes qualis futurus. 10 Zacarias ob incredulitatem, mutus efficitur. 26 Angelus salutat Mariam, & annunciat Christi natiuitatem. 39 Maria visitat Elizabeth. 46 Canticum Mariæ. 68 Canticum Zachariæ nuntians Christũ promissum venisse. 76 Ioannis officium.

1 QVONIAM multi voluerunt scribere narrationes rerum gestarum illarum de quibus nos persuasi sumus,

2 Prout tradiderunt nobis ii qui à principio fuerunt spectatores & ministri ipsius sermonis:

3 Visum est, etiam mihi, propterea quòd proximus fui accuratè omnibus, vt omnia ordine suo scribam tibi excellens Theauphile:

4 Vt agnoscas veritatem sermonum eorum in quibus edoctus fuisti.

5 FVit in diebus Hiraudis Regis Iihuda sacerdos z quidam, cui nomen erat Zachariah, ex ministerio familiæ Abia, & vxor eius ex filiabus Aharun, cuius nomen erat Elischeuah.

6 Ambo autem iusti erant coràm Deo, & incedentes in omnibus mandatis eius, & in rectitudine Domini, sine reprehensione.

7 Filius autem non erat eis, propterea quòd Elischeuah sterilis esset, & ambo prouecti in diebus suis essent.

z. Ad verb. Vans.

1 QVoniam 1 multi a aggressi sunt b componere narrationem earum rerũ quarum c plena fides nobis facta est,

2 Prout d tradiderunt nobis qui à principio spectatores ipsi & ministri fuerũt sermonis:

3 Visum est etiam mihi, omnia e altè *repetita* penitus f consequuto, g ordine *de eis* ad te scribere, h præstantissime Theophile:

4 i Vt agnoscas earum rerum k veritatem quas auditione accepisti.

5 FVit 2 l diebus m Herodis illius regis Iudææ, Sacerdos quidam nomine Zacharias, ex n vice Abia: vxor verò ipsius *erat* ex filiabus Aaron, & nomen eius Elisabet.

6 Erant autem iusti ambo in o conspectu Dei, p incedentes in omnibus q mandatis & constitutionibus Domini r inculpatè.

7 Nec erat ipsis proles eo quod esset Elisabet sterilis, & ambo prouecti iam essent ætate.

1 Lucas laudat historiæ testes [illegible] tos laudat. a Ad verb. [illegible] b Id est, [illegible] velordinare. c Ad verb. [illegible] d Non [illegible]

[illegible] Dominus apparuit, tamen non Paulo tantùm, sed ab aliis etiam Apostolis edoctus fuit. e Longe altius Lucas euersus est Euangel[illegible] f Ad verb. diligenti attentione assequuto. g Id est, distinctè & distributim, vt ii solent qui ad scribendum historiam aliquod [illegible] h Vel potentissime. Fuit ergo Theophilus vir primus in nobilitatis aut præcipuo dignitatis loco. i Pleniorem cognitionem habeas [illegible] vtcunque cognoueras. k Ad verb. non labescentem firmitatem. 2. Iohannes alter Elias, futurus Christi apparitor, ex [illegible] vtroque celebri & inculpato parente, præter ordinem naturæ adhibito duplici miraculo concipitur, vt homines tempestiuè ad [illegible] eius præconium secundum Prophetarum prædictiones, excitentur. *l Heb. id est, temporibus. quo exprimitur quàm breuis [illegible] gum potestas. m Herodis scilic. Magni. n Ex classe. Distributi enim fuerunt in classes posteri Aaronis 1. Paral.24.1. o [illegible] scilicet quæ Dei iudicio probatur. p Id est, viuentes, Heb. Est enim vita nostra instar viæ in qua nobis perpendum est quo vsque ad [illegible] rimus. q In morali & ceremoniali lege. r Quos nemo iure culpare potuisset. Hoc autem loco describuntur fructus, non autem causa [illegible] quæ fides est, atque sola.*

8 Factum est autem quum is sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum,
9 Secundum ritum functionis sacerdotalis, sortitus est *munus* suffitus faciendi, postquam ingressus esset in [f] templum Domini.
10 Et tota multitudo populi foris precabatur tempore suffitus.
11 Visus autem est ei angelus Domini, stans ad dextram altaris suffitus.
12 Et Zacharias *eo* viso turbatus est, & timor incidit in eum.
13 Dixit autem ei angelus: Ne time Zacharia: nam exaudita est deprecatio tua: vxorque tua elisabet gignet tibi filium, & vocabis nomen eius Johannem:
14 Et erit tibi gaudio & exultationi, [t] multiq; super eius natiuitate gaudebunt.
15 Erit enim magnus [v] in conspectu Domini: & vinum [x] siceramque non bibet: & spiritu sancto implebitur etiam ab ventre matris suæ:
16 Multosque filiorum Jsrael [y] conuertet ad Dominum Deum ipsorum.
17 Nam ipse præcedet in [z] conspectu eius, [a] cum spiritu & virtute Eliæ, vt conuertat [b] corda patrum in filios, & rebelles ad [c] prudentiam iustorum: vt paret Domino populum instructum.
18 Tunc dixit Zacharias angelo, Quo *argumento* istud noscam? ego enim sum senex, & vxor mea prouecta est ætate.
19 Et respondens angelus dixit ei, Ego sum Gabriel qui [d] adsto in conspectu Dei: missusque sum vt te alloquar, & hæc tibi læta nuntiem.
20 Et ecce, silebis nec loqui poteris ad *eum* vsque diem quo hæc fiant: eò quòd non credidisti sermonibus meis, qui implebuntur tempore suo.
21 Erat autem populus expectans Zachariam: & mirabantur quòd is tardaret in templo.
22 *Jlle* verò egressus non poterat eis loqui: & cognouerunt eum visionem vidisse in templo. Nam ipse innuebat eis: permansitque mutus.
23 Et factum est, vt impleti sunt dies ministerii ipsius, abiit domum suam.
24 Post illos autem dies concepit Elizabet vxor eius: & occultauit se mensibus quinque, dicens,
25 Nempe ita mihi fecit Dominus diebus quibus *me* intuitus est, [e] *vt* auferret probrum illud meum inter homines.
26 ¶ 3 Mense autem sexto: missus est Angelus Gabriel à Deo in vrbem Galilææ, cui nomen Nazareth,
27 ‖ Ad virginem [f] desponsam viro cui nomen erat Joseph, ex [g] domo Dauid: nomen autem virginis *erat*, Maria.
28 Ingressus igitur angelus ad eam, dixit, Aue [h] gratis dilecta: Dominus tecum *est*: benedicta tu inter mulieres.
29 Illa verò quum *eum* vidisset, [i] perturbata est super eius sermone: & cogitabat qualis esset salutatio ista.
30 Tunc dixit ei angelus, Ne time Maria:

8 Factum est autem quum sacerdotio fungeretur in ordine ministerii sui coram Deo,
9 Secundum consuetudinem sacerdotii, euenit ei vt [2] poneret aromata. Et ingressus est in templum Domini.
10 Omnis autem congregatio populi orans erat foris tempore [3] aromatum.
11 Et conspectus est Zachariah Angelus Domini stans à dextra [4] altaris aromatum.
12 Et conturbatus est Zachariah quum videret eum, & timor incidit super eum.
13 Et dixit ei Angelus, Ne timeas Zachariah, quia exaudita est oratio tua, & vxor tua Elischeuah pariet tibi filium, & vocabis nomen eius Iuchannan.
14 Eritque tibi gaudium & exultatio: & multi gaudebunt de eius natiuitate.
15 Erit enim magnus coram Domino, & vinum & siceram non bibet: & Spiritu sancto implebitur adhuc existens in ventre matris suæ.
16 Et multos ex filiis Iisraiel conuertet ad Dominum Deum ipsorum.
17 Et ipse [5] præcedet eum in Spiritu, & in virtute Iliah prophetæ: vt conuertat cor patrum super filios, & eos qui sunt [6] contumaces, ad cognitionem rectorum: & præparabit Domino populum perfectum.
18 Et dixit Zechariah ad Angelum, Quomodo noscam istud? Ego enim sum senex, & vxor mea prouecta in diebus suis est.
19 Et respondit Angelus, & dixit ei, Ego sum [7] Gabriil, qui asto coram Deo, & missus sum vt loquar tecum, & nuntiem tibi hæc.
20 Deinceps eris tacitus, neque poteris loqui vsque in diem quo hæc fient, eò quòd non credidisti sermonibus meis, qui implebuntur tempore suo.
21 Populus autem stabat, & expectabat Zachariah, & mirabantur de mora eius [8] quæ *fieret* in templo.
22 Quum egressus autem esset Zachariah, non poterat loqui cum eis: & intellexerunt quòd visionem vidisset in templo; & ipse innuebat nutu eis, & mansit quasi mutus.
23 Et quum impleti essent dies ministerii eius, iuit in domum suam.
24 Et factum est post dies eos in vtero concepit Elischeua vxor eius: & occultabat seipsam mensibus quinque, ac dicebat,
25 Nempe hæc fecit mihi Dominus in diebus quibus respexit me, ad auferendũ [9] opprobrium meum quod est inter filios hominis.
26 In mense sexto missus est Gabriil Angelus à Deo in Galilæam in ciuitatē cuius nomen Natzrath,
27 Ad virginem quæ desponsata erat viro cuius nomen erat Jauseph, de domo Dauid: & nomen virgini erat Mariam.
28 Et ingressus est ad eam Angelus, & dixit ei, Pax tibi, plena gratia: Dominus noster tecum: benedicta inter mulieres.
29 Illa verò quum vidisset, conturbata est in sermone eius, & cogitabat cuiusnam esset [10] pax ista.
30 Et dixit ei Angelus, Ne timeas Mariam:

2 Hebraismus est, vt suffitum faceret, hoc est, Vt offerret suffitum.
3 Id est, suffitus.
4 Id est, Altaris quod dicebatur thymiamatis.
5 Ad verb. Ibit ante eum.
6 Ad verb. Qui non persuadentur, vel non acquiescunt: subaudi veritati.
7 Nusquam in veteri Testamento in libris ante captiuitatem Babylonicam scriptis, propria Angelorum nomina exprimuntur: imò interrogati de suo nomine leguntur recusasse id indicare. At post transmigrationē in Babylonem, & in veteri & in nouo Testamento eorum nomina expressa ponuntur. Vnde illud R. Simonis filii Lalzisch in Talmud Ierosolymitano in volumine De principio anni, cap. 1. Patres nostri nomina Angelorum secum adduxerunt ex Babylone.
8 Id est, Quòd tamdiu maneret in templo, hoc est, in sacratiori parte templi.
9 Id est, Quo afficior ab hominibus ob sterilitatem meam
10 Id est, Salutatio. Nam quæ hactenus Angelus protulit, in Syriaco verba sunt salutantis, & bene precantis.

Quod autem de Iosepho dicitur, de Maria quoque intelligendum est; alioquin Christus non possit dici ex lumbis Dauidis pro-
h *Ad verbum reddi posse, Gratia & fauoris plena subiicitur autem exegeticè quisnam sit ille fauor: Dominus est tecum.* i *Re*

inuenisti enim gratiam apud Deum.

31 Ecce enim,[11] concipies in vtero, & paries filium: & vocabis nomen eius Jeschua.

32 Hic erit magnus, & filius Excelsi vocabitur: & dabit ei Dominus Deus solium Dauid patris ipsius.

33 Et regnabit super domum Jaakub in æternum, & regno eius finis non erit.

34 Dixit Mariam ad angelum, Quomodo fiet istud, quia vir non est cognitus mihi?

35 Respondit Angelus, & dixit ei, Spiritus sanctus veniet, & virtus Excelsi obteget te. Propter hoc is qui nascitur ex te, sanctus est, & Filius Dei vocabitur.

36 Et ecce, Elischeua cognata tua, etiam ipsa in vtero concepit filium in senectute sua, & hic mensis sextus est ipsi quæ vocatur sterilis.

37 Quia non est difficile Deo quicquam.

38 Dixit Mariam, Ecce ego sum ancilla Domini: fiat mihi iuxta sermonem tuum. Et abiit Angelus ab ea.

39 Surrexit autem Mariam in diebus illis, & profecta est sedulò in montem, in ciuitatem Judææ.

40 Et ingressa est in domum Zachariah,[12] & salutauit Elischeua.

41 Et factum est quũ audiret Elischeua [13] salutationem Mariam, exultauit infans in ventre eius, & impleta est Spiritu sancto.

42 Et clamauit voce elata, ac dixit ipsi Mariam, Benedicta tu inter mulieres, & benedictus est fructus ventris tui.

43 Vnde mihi hoc vt mater Domini mei veniat ad me?

44 Ecce enim, quum incidit vox [14] salutationis tuæ in aures meas, cum gaudio magno exultauit infans in ventre meo.

45 Et beata ea quæ credidit, quia complemētum sit illis quæ dicta sunt illi à Domino.

46 Et ait Mariam, Magnificat anima mea Dominum.

47 Et lætatur spiritus meus in Deo [15] seruatore meo.

48 Quia respexit humilitatem ancillæ suæ, Ecce enim deinceps beatitudinem tribuent mihi generationes omnes.

49 Quia fecit mihi magna is qui potens est, & sanctum nomen eius.

50 Et gratia eius in progenies & generationes erga eos qui timent ipsum.

51 Fecit victoriam brachio suo, & dispersit superbos in cogitatione cordis ipsorum.

52 Detraxit potentes è thronis, & exaltauit humiles.

53 Esurientes saturauit bonis, & diuites dimisit vacuè.

54 Audiuit Jisraiel seruum suum, & recordatus est gratiæ suę.

11 Ad verb. Accipies vterum. Syra phrasis.

12 Ad verb. Interrogauit de pace. Hebraismus paulò antè obseruatus & qui frequentissimè recurrit.

13 Ad verb. Pacem vt prius.

14 Ad verb. Paces.

15 Ad verb. Viuificante me.

[k] es enim in gratia apud Deum.

31 Et ecce, concipies in vtero, & paries filiū: & vocabis nomen eius Jesum.

32 Hic erit magnus, & Filius Altissimi [l] vocabitur: dabitq; ei Dominus Deus sedem Dauid patris ipsius:

33 Regnabitque super domum Jacob in ęternum, & regni eius non erit finis.

34 Dixit autem Maria ad angelum, [m] Quomodo erit istud, quandoquidem virum non noui?

35 Et respondens angelus dixit ei, Spiritus sanctus [o] superueniet in te, & virtus altissimi inumbrabit te: propterea *id* etiam quod nascetur ex te [p] sanctum, [q] vocabitur Filius Dei.

36 Et ecce, Elizabet [r] cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua: & [s] hic mensis est sextus ipsi quæ vocabatur sterilis:

37 Quia apud Deum non erit impossibile vllum [t] verbum.

38 Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini: fiat mihi secundum verbum tuum. Et abiit ab ea angelus:

39 4 Consurgens verò Maria per eos dies, profecta est in [v] montanam *regionem* cum festinatione, in [x] vrbem Iuda:

40 Et ingressa est domum Zachariæ, & salutauit Elisabet.

41 Et factum est vt audiuit Elisabet salutationem Mariæ, subsiliit fœtus in vtero eius: & repleta est Spiritu sancto Elizabet:

42 Exclamauitque voce magna, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, quia [z] benedictus fructus vteri tui.

43 Et vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?

43 Ecce enim, vt extitit vox salutationis tuæ in auribus meis, subsistit fœtus exultans in vtero meo.

45 Et beata est quæ credidit: nam perficientur ea quæ dicta sunt ei [a] à Domino.

46 5 Tunc ait Maria, [b] Magnificat anima mea Dominum,

47 Et exultat spiritus meus super Deo seruatore meo:

48 Quia [c] respexit [d] humilem ancillam suam: ecce enim, ex hoc *tempore* beatam me prædicabunt omnes [e] ætates:

49 Quia [f] magnificè mecum egit potens ille, cuius sanctum *est* nomen:

50 Et cuius misericordia in [g] omnes ætates *parata est* [h] timentibus ipsum.

51 Forte facinus fecit [i] brachio suo: [k] dissipauit superbos [l] cogitatione cordis ipsorum:

52 Detraxit [m] potentes è thronis, & extulit [n] humiles.

53 [o] Famelicos impleuit bonis, & diuites ablegauit inanes.

54 [p] Suscepit Jsrael [q] puerum suum, vt memor esset misericordię.

y Fuit hic motus extraordinarius. z Benedictus est Christus humanæ naturæ respectu. a Sensus est, hæc locum dari promissionibus [illegible] um in nobis effectum obtineant. 5 Christus afflictorum redemptor, superborum vltor, Patribus promissus, reipsa tandem ex[illegible] b Aliè & magnificè prædicat. c Gratuito amore est complexus. d Ad verbum, humilitatem, id est, abiectam meam condi[illegible] prædicat sua merita Virgo, sed gratiam Dei. Suprà 14. e Vide Mat. 11.16. f Ad verbum Magnifica, seu ingentia facinora. g A[illegible] tes ætatum id est, in perpetuũ, vel ad posteros vsque in mille secula. h Piè ac religiosè viuentibus. Heb. i Pleonasmus Hebræis [illegible] tem brachium pro robore. k Quasi palea à vento dissipatur. l Id est, dissipauit eos & cogitationes ipsorum, vel per cogitationes [illegible] lum consilium fuerit consultori pessimum. m Opibus aut potestate insignes. n Abiecti & viles. Tales autem [illegible] spiritu, id est, qui sibi coram Deo nihil tribuunt. o Qui ad extremam redacti sunt inopiam. p Prostratum manu sua [illegible] q Seruum suum.

55 (Prout [r] loquutus est patribus nostris, *nimirum* Abrahamo, & [s] semini eius) in æternum.

56 Mansit autem Maria cum illa quasi menses tres: & *postea* reuertit domum suam.

57 ¶ 6 Elisabetæ verò impletum est tempus pariendi: & peperit filium.

58 Et audierunt accolæ & cognati eius, Dominũ magnifica misericordia sua vsum esse erga eam, & ei gratulabantur.

59 Et factum est, die octauo venerunt vt circuncciderent puerulum: & vocabant eum ex nomine patris ipsius, Zachariam.

60 Sed respondens mater eius, ait, Nequaquam: sed vocabitur Iohannes.

61 Et dixerunt ad eam, Nemo est in cognatione tua qui vocetur isto nomine.

62 [t] Innuebant autem patri eius [v] quid vellet eum vocari.

63 ‖ Isque postulata tabella scripsit, dicens, Iohannes est nomen eius. Et mirati sunt omnes.

64 [x] Apertum est autem os eius illico, & lingua eius: & loquebatur benedicens Deo.

65 [y] Ortus est igitur timor omnibus accolis eorum: & in tota montana regione Iudææ diuulgata sunt omnia [z] verba ista.

66 Et omnes qui audierunt, [a] reposuerunt *ea* in corde suo dicentes, Quisnam puerulus hic erit? [b] Manus autem Domini erat cum eo.

67 Et 7 Zacharias pater eius repletus est Spiritu sancto: prophetauitque, dicens,

68 ‖ [c] Benedictus Dominus Deus Israel, quod [d] inuiserit & [e] redemerit populum suum,

69 ‖ Et [f] erexerit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui:

70 ‖ Prout loquutus est per os sanctorum, qui à [g] seculo fuerunt, Prophetarum suorum.

71 *Fore vt nos* seruaret ex inimicis nostris, & è manu omnium qui oderant nos.

72 Vt vteretur misericordia erga patres nostros, [h] ac memor esset Testamenti sui sancti:

73 ‖ Et iurisiurandi quod iurauit Abrahamo patri nostro, *nimirum se* daturum nobis,

74 Vt sine metu, è manu inimicorum nostrorum liberati, seruiamus ipsi,

75 ‖ [i] Cum sanctitate & iustitia in ipsius conspectu, cunctis vitæ nostræ diebus.

76 Tu verò [k] puerule, Propheta altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini, vt pares vias eius:

77 Et [l] des cognitionem salutis populo eius, per [m] remissionem peccatorum ipsorum.

78 Propter [n] intimam misericordiam Dei nostri, qua inuisit nos, [o] is qui prodiit ex alto:

79 Vt appareat iis qui in tenebris & [p] vmbra mortis positi sunt, ad dirigendos pedes nostros in [q] viam pacis.

80 Ipse autem puerulus crescebat & corroborabatur Spiritu: fuitq; in desertis ad eum vsque diem quo se ostenderet apud Israelẽ.

---

55 Sicut loquutus est cum patribus, cum Abraham, & cum semine eius in æternum.

56 Mansit autem Mariam apud Elischeua quasi menses tres, & reuersa est in domum suam.

57 Erat autem ipsi Elischeua tempus vt pareret, & peperit filium.

58 Et audiuerunt vicini eius, & [16] filii cognationis eius, quòd magnificasset Deus gratiam suam erga eam: & gaudebant cum ea.

59 Et factum est in die octaua, & venerunt ad circuncidendum puerum: & vocabant eum nomine patris sui Zachariah.

60 Et respondit mater illius, & dixit eis, Non sic, sed vocabitur Iuchannan.

61 Et dixerunt ad eam, Non est quisquam qui vocetur in genere tuo, nomine hoc.

62 Et innuerunt patri eius quomodo vellet vt nominarent eum.

63 Et petiit tabellas, & scripsit, ac dixit, Iuchannan est nomen eius. Et miratus est quisque.

64 Et illico apertum est os eius, & lingua eius: & loquutus est, ac benedixit Deo.

65 Et factus est timor super omnes vicinos eorum, & in vniuerso monte Iudææ ista dicebantur.

66 Et omnes qui audiuerunt cogitabant in cordibus suis, & dicebant, Quidnam erit puer iste? Et manus Domini erat cum eo.

67 Et impletus est Zachariah pater eius Spiritu sancto, prophetauitq;, ac dixit,

68 Benedictus sit Dominus Deus Iisraiel, qui visitauit populum suum, & fecit ei salutem.

69 Et erexit nobis cornu salutis in domo Dauid serui sui.

70 Sicut loquutus est per os prophetarum suorum sanctorum, qui *fuerunt* à seculo:

71 Quòd redempturus esset nos ab inimicis nostris, & de manu omnium inimicorum nostrorum.

72 Et exercuit gratiam suam cum patribus nostris, & recordatus est pactorum suorum sanctorum,

73 Et iuramenti quod iurauit Abrahæ patri nostro, quòd daturus esset nobis,

74 Vt seruaremur de manu hostium nostrorum, & quòd sine timore seruiremus coram eo.

75 Omnibus diebus nostris in rectitudine.

76 Et tu puer, Propheta excelsi vocaberis: ibis enim ante faciem Domini, vt prapares vias eius.

77 Vt det scientiam vitæ populo suo, in remissionem peccatorum suorum.

78 Per viscera gratiæ Dei nostri, quibus visitauit nos oriens ex alto:

79 Ad lucendum iis qui in tenebris, & in vmbris mortis sedent, vt dirigeret pedes nostros in viam pacis.

80 Puer autem crescebat & corroborabatur Spiritu: & in deserto erat vsque in diem ostensionis eius apud Iisraiel.

16 Id est, Consanguinei, nati ex eodem genere sanguine, & coniuncti. Hebraismus.

n Propter intimã ... ipsis visceribus hærentem misericordiam. o Alludit ad locos, Ierem. 23. 5. & Zach. 3. 8. & 6. 12. Dicitur autem germen ex alto, i. diuinitus ad nos missum, non sicut alia ſunt germina quæ è terra germinant. p Vide Matt. 4. 16. q i. In eam viam quæ nos ad veram felicitatem deducit.

CAPVT

Caput II.

1 Censetur tota terra à Cæsare Augusto. 7 Nascitur Christus in Bethlehem. 13 Canticum Angelorum. 21 Christus circunciditur. 22 Puerperæ Mariæ purgatio. 28 Simeon suscipit Christum. 29 Canticum Simeonis. 36 Anna prophetissa. 40 Puer Christus. 46 cum doctoribus disputat.

1 FActum est autem in diebus illis, & exiit edictum ab Augusto Cæsare, vt describeretur vniuersus populus [1] possessionis eius.

2 (Hæc descriptio prima fuit in præfectura Kyrini in Syria)

3 Et ibat quisque vt describeretur, in vrbem suam.

4 Ascenderat autem Iauseph quoque à Natzrath Galilææ, in Iudæam, in ciuitatem Dauid quæ vocatur Beth-lechem (quia erat ex domo & ex genere Dauid)

5 Cum Mariam sponsa sua, quum in ventre haberet: vt ibi describeretur.

6 Et factum est vt quum esset illic, complerentur dies eius vt pareret.

7 Et peperit filium suum primogenitum; ac inuoluit eum linteolis, & posuit eum in præsepi: quia non erat eis locus vbi habitabant.

8 Pastores autem erant in eo loco, qui habitabant ibi, & custodiebant custodias noctis pro gregibus suis.

9 Et ecce, Angelus Dei venit ad eos, & gloria Domini resplenduit super eos, & timuerunt timore magno.

10 Et dixit eis Angelus, Ne timeatis: ecce enim annuntio vobis gaudium magnũ, quod erit vniuerso mundo.

11 Natus est enim vobis hodie Seruator, qui est Dominus Christus, in ciuitate Dauid.

12 Et hoc vobis signum: Inuenietis puerum inuolutum linteolis, & positum in præsepi.

13 Et repentè conspecti sunt cum Angelo exercitus multi cælorum laudantes Deum, & dicentes,

14 Gloria Deo in excelsis, & super terrã pax, & [2] nuntium bonum erga filios hominis.

15 Et factum est vt quum abiuissent ab eis Angeli in cælum, loquerentur pastores, [3] vnus cum alio, & dicerent, Descendamus vsque in Beth-lechem, & videamus verbum hoc quod factum est, quemadmodum Dominus ostendit nobis.

16 Et venerunt festinanter, & inuenerunt Mariam & Iauseph, & puerum qui positus erat in præsepi.

17 Et quum vidissent, manifestauerunt sermonem qui dictus fuerat eis de illo puero.

18 Et omnes qui audiuerunt mirati sunt de his quæ dicebantur sibi à pastoribus.

19 Mariam verò conseruabat omnia verba hæc, & conferebat in corde suo.

20 Et reuersi sunt pastores illi glorificantes & laudantes Deum super omnibus quæ viderant & audierant, sicut dictum fuerat eis.

21 Et [4] quum implerentur octo dies vt circumcideretur puer, vocatum est nomẽ eius Ieschua, quod vocatum fuerat ab Angelo

1 FActum [1] est autem diebus illis, venit edictum à Cæsare Augusto, vt [a] describeretur [b] totus orbis.

2 (Hæc descriptio prima, facta est præside Syriæ Cyrenio)

3 Ibant igitur omnes vt describerentur, [c] in suam quisque vrbem.

4 Ascendit autem etiam Ioseph à Galilea, ex vrbe Nazareth, in Iudæam, in [d] vrbem Dauid, quæ vocatur Bethlehem (proptereà quòd esset ipse ex domo & familia Dauid)

5 Vt describeretur cum Maria desponsa sibi vxore, quæ erat prægnans.

6 Factum est autem quum essent illic, completi sunt dies quibus ipsa pareret.

7 Peperit igitur filium suum [e] primogenitum, & fasciis eum inuoluit, reclinauitque eum in præsepi: eo quòd non erat eis locus in diuersorio.

8 ¶ [2] Erant autem pastores in eadem regione [f] excubantes, & [g] agentes vigilias noctis super gregem suum.

9 Et ecce, angelus Domini [h] superuenit ipsis, & gloria Domini circunfulsit eos: & timuerunt timore magno.

10 Tunc dixit eis angelus, Ne timete: ecce enim [i] euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit toti populo:

11 *Nempe* natum esse vobis hodie Seruatorem (qui est Christus Dominus) in vrbe Dauid.

12 Hoc autem vobis signum *erit*, Inuenietis infantem fasciis inuolutum, iacentem in præsepi.

13 Et repentè adfuit cum Angelo multitudo [k] exercituum cælestium, laudantium Deum, & dicentium:

14 Gloria in *cælis* altissimis Deo, & in terra pax, in homines [l] beneuolentia.

15 Et factum est, vt discesserunt ab eis Angeli in cælum, tum pastores illi dixerunt alii ad alios, Eamus sanè Bethlehem vsque, & videamus [m] factum istud, quod Dominus notum fecit nobis.

16 Venerunt igitur festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph, & infantem iacentem in præsepi.

17 Eo autem viso, diuulgauerunt id quod dictum fuerat ipsis de puerulo illo.

18 Et omnes qui audierunt, mirati sunt ea quæ ipsis dicta fuerant à pastoribus.

19 Maria verò ista omnia conseruabat, [n] conferens *ea* in corde suo.

20 Reuersi sunt autem pastores, glorificantes & laudantes Deum super omnibus quæ audierant & viderant, prout ipsis dictum fuerat.

21 ¶ [3] Et quũ aduenisset dies octauus vt circuncidèrent puerulum, vocatum est nomen eius IESVS quod vocatũ fuerat ab angelo priusquàm

1 Id est, Ditionis, siue dominii quod ipse obtinebat.

2 Græcum nomẽ εὐδοκία duobus verbis declarat paraphrastes, atque exprimit quomodo beneuolentiæ Dei quæ in nato Mesia patefacta est, fructus & efficacia hominibus posit applicari, nẽpe prædicatione. Aut certè distinguit interpretando, Dei beneuolentiam qua res à se conditas, & in primis humanum genus complectitur, a particulari illa & eximia quam erga electos in Euangelio manifestauit. Siquis tamen malit vocem absq; metathesi simpliciter accipere pro interno animi sensu & cogitatione, idem prorsus declarabit quod vox Græca εὐδοκία, Voluntas bona.

3 Ad verb. Vnus cum vno. Hebr.

4 Id est, Quũ octauus dies iam aduenisset, quo ex Lege pueri circuncideren-tur, Impleri enim non significat prorsus expleri & eximi, vt iam præterierit dies octauus, sed impletur quum incipit. Circuncisio enim octauo die fieri debuit præcisè. Atque ita frequenter verbũ implendi in Scriptura sumitur, vt Gen. 25.24.

priusquàm ipse in vtero conciperetur.

22 q Et quum impleti fuissent dies o purgationis Mariæ secundum legem Mosis, adduxerunt eum Hierosolymam, vt sisterent eum Domino,

23 (Prout scriptum est in Lege Domini, Omnis masculus p primogenitus, sanctus Domino erit)

24 Et vt darent oblationem, secundum *id* quod dictum est in Lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.

25 ¶ 5 Et ecce, quidam erat in Hierusalem cui nomen Simeon: *erat*q; homo iste q iustus ac religiosus, expectans consolationem Israel: & r Spiritus sanctus erat super eum.

26 Fuerat que ipsi s diuinitus nuntiatum à Spiritu sancto, *ipsum* non t visurum mortem priusquam vidisset Christum illum Domini.

27 Js igitur venit impulsore Spiritu in templum: & quum introducerent puerulum Jesum v parentes, vt eius causa facerent quod ex Lege consuetum erat:

28 Tunc ipse accepit eum in vlnas suas, & benedixit Deo, ac dixit,

29 Nunc x dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum, in pace.

30 Quia z viderunt oculi mei a salutem tuam,

31 Quam parasti b in oculis omnium populorum:

32 Lumen c patefaciendum Gentibus, & gloriam populi tui Israel.

33 Joseph autem & mater eius mirabantur super iis quæ dicebantur de eo.

34 Et benedixit eis Simeon, dixitque Mariæ matri eius, || Ecce d positus est iste, in e casum & resurrectionem multorum in Israel, & in f signum cui contradicatur:

35 (Quin & tuam ipsius animam g traiiciet gladius) h vt detegantur ex multis cordibus cogitationes.

36 ¶ 6 Erat etiam *quædam* Anna prophetissa, filia Phanuel, ex tribu Aser: hæc processerat in multam ætatem, postquam vixisset cum viro annis septem à virginitate sua.

37 Et *quum esset* vidua quasi annorum octoginta quatuor, nō abscedebat à templo, ieiuniis ac deprecationibus seruiens *Deo* noctem ac diem:

38 Hæc igitur eo ipso momento quum superuenisset, vicissim confitebatur Domino, & loquebatur de eo omnibus qui expectabant redemptionem in Hierusalem.

39 At *illi*, vt perfecerunt omnia secundum Legem Domini, reuersi sunt in Galilæam, in vrbem suam Nazareth.

40 Puerulus autē crescebat, corroborabatur Spiritu, i implebaturque sapientia: & Dei gratia ipsi inerat.

41 ¶ 7 Ibant verò parentes eius quotannis Hierosolymam, || in die festo Paschæ.

42 Quum igitur factus esset annorum duodecim, ascenderunt ipsi Hierosolymam secundum ritum diei illius festi:

43 Peractisque *eius* diebus quum reuerterentur illi, k remansit puer Jesus in Hierusalem: quod nesciuit Joseph, nec mater eius.

priusquam conciperetur in ventre.

22 Et quum impleti essent dies 5 purificationis eorum secundum legem Mosche, adduxerunt eum in Vrischelem, vt sisterent eum coram Domino.

23 Sicut scriptum est in lege Domini quòd omnis masculus adaperiens vuluam sanctus Domini vocabitur.

24 Et vt darent victimam, secundum id quod dictum est in lege Domini, 6 par turturum, aut duos pullos columbæ.

25 Vir autem quidā erat in Vrischelem cuius nomen erat Schemeun, & vir iste erat rectus & iustus, & expectabat consolationem Jisraiel, & Spiritus sanctus erat super eum.

26 Et dictum fuerat ei à Spiritu sancto quòd non visurus esset mortem vsquedum videret Christum illum Domini.

27 Hic ipse veniebat per Spiritum in templum: & quum adducerent parentes ipsum Jeschua puerum, vt facerent pro eo sicut mandatum est in Lege,

28 Accepit eum in vlnas suas, & benedixit Deo, ac dixit,

29 Deinceps dimitte seruum tuum, Domine mi, iuxta sermonem tuum, in pace.

30 Quia ecce viderunt oculi mei gratiosum tuum,

31 Quem parasti ante faciem omnium gentium.

32 Lumen ad reuelationem populorum, & gloriam populo Jisraiel.

33 Jauseph autem & mater eius mirabantur super iis quæ dicebantur de eo.

34 Et benedixit eis Schemeun, ac dixit Mariam matri eius, Ecce, hic positus est in casum & erectionem multorum in Jisraiel, & in signum contradictionis.

35 In animam autem tuam pertransibit lancea, vt reuelentur cogitationes cordium multorum.

36 Hanna autem prophetissa, filia Penuil, ex tribu Aschir, ipsa quoque senior in diebus suis erat, & septem annis cum viro suo vixerat à virginitate sua.

37 Et erat vidua quasi annorum octoginta & quatuor. Et non abscedebat à templo: & in ieiunio & in oratione seruiebat die & nocte.

38 Et ipsa quoque astitit eadem hora, & gratias egit Domino: & loquebatur de illo cum omni homine qui expectabat liberationem Vrischelem.

39 Et quum perfecissent omnia prout est in lege Domini, reuersi sunt in Galilæam, in Natzrath ciuitatem suam.

40 Puer autem crescebat, & corroborabatur spiritu, ac implebatur sapientia, & gratia Dei erat super eum.

41 Et homines 7 illius quolibet anno ibant in Vrischelem in festo Petscha.

42 Quumque esset 8 filius annorum duodecim, ascenderunt sicut soliti erant ad festum.

43 Et quum completi essent dies, reuersi sunt. Jeschua autem puer remansit in Vrischelem; & Jauseph & mater eius nesciebāt.

5 Aut est synecdoche Hebræis familiaris (vt iudicum 12.7. & Zachariæ 9.9.) aut innuit & matrem prœteritis quadraginta diebus ritu purificationis defunctam, & simul masculum filiū primogenitum iam mense natum, ex Legis præscripto in sanctuario repræsentasse, & constitutam redēptionem persoluisse. De vtroque habes Leuit. 12. Num. 18.

6 Hæc fuit pauperum oblatio, Leui. 12. vers. vltimo. Nulla verò fit mentio pretii redemptionis, quia vnum idemque constitutum erat omnibus sine discrimine tā pauperibus quàm diuitibus.

7 Nempe loci Natzareth. Hebraismus, hoc est, Ciues Natzareth.

8 Id est, Natus duodecim annos. Hebraismus.

h *Hoc passionis Christi tempore manifestum fuit: nam qui in speciem tantum Christum amplexi fuerant, suam hypocrisin*

i Additur Simeoni altera testis, & quidem omni exceptione maior, omnes ad excipiendum exhibitum Messiam inuitans.

Vt illa diuina sese pro ætatis progressu in homine Christo exerebat. 7 Extraordinario facto, Scribæ & Pharisæi ad audiendam suo tempore sapientiam excitantur. *Deut. 16. 1.* k *Non ex inobedientia, sed vt ostenderet quale esset suum officium, ad quòd à patre missus erat.*

44 Existi-

9 Ad verb. Cum filiis comitatus eorum, Hebr.

44 Existimabant enim quòd cum [9] comitibus eorum esset: & quum iuissent itinere diei vnius, quærebat eum apud homines suos, & apud quemcunque qui notus esset eis.

45 Et non inuenerunt eum: & reuersi sunt iterum in Vrischelem, & quærebant eum.

46 Et post tres dies inuenerunt eum in templo sedentem in medio doctorum, & audientem ab eis, & interrogantem eos.

47 Et mirabantur omnes qui audiebant eum, super sapientia eius, & super responsis ipsius.

48 Quumque vidissent eum, mirati sunt: & dixit ei mater eius, Fili mi, quare fecisti nobis sic? nam ecce, ego & pater tuus cum anxietate multa quærebamus te.

49 Dixit eis, Quid quærebatis me? nesciebatis vos quòd in domo Patris mei oportet me esse?

50 Ipsi autem non intellexerunt sermonem quem dixerat eis.

51 Et descendit cum eis, ac venit in Natzrath: & erat subiectus eis. Mater autem conseruabat omnes sermones in corde suo.

52 Ieschua autem crescebat statura sua, & sapientia sua, ac gratia apud Deum & filios hominis.

44 Existimantes autem eum esse in comitatu ierunt viam *vnius* diei, & requirebant eum inter cognatos & inter notos.

45 Et quum eum non inuenissent reuersi sunt in Hierusalem, quærentes eum.

46 Et factum est, triduo pòst inuenerunt eum in templo, sedentem in medio doctorum, & audientem eos, & eos interrogantem.

47 Percellebantur autem omnes qui eum audiebant, super intelligentia & responsis eius.

48 Et viso eo fuerunt parentes eius attoniti: & dixit ad eum mater ipsius, Fili, cur ita fecisti nobis? ecce, pater tuus & ego anxii quærebamus te.

49 [8] Tunc dixit ad eos, [1] Quid est quòd quærebatis me? *an* nesciebatis oportere me in iis esse, quæ patris mei sunt?

50 At ipsi non intellexerunt verba quæ loquutus fuerat.

51 [9] Descendit autem cum eis, venitque Nazareth: & erat eis subiectus. Et mater eius conseruabat omnia verba hæc in corde suo.

52 Iesus verò proficiebat sapientia, & statura ac gratia apud Deum & homines.

Caput III.

4 *Johannes hortatur ad resipiscentiam.* 15 *Testimonium ipsius de Christo.* 20 *Herodes illum tandem in carcerem includit.* 21 *Christus baptizatur.* 23 *Catalogus maiorum Christi.*

1 Duabus vocibus Syrus Græcum nomē exprimit, quū pro tetrarcha ponit ריׁשא דרבעיא, id est, principem quartæ partis.

2 In planitie, additum est in Syriaco textu, quod non est in Græco aut in Latinis versionibus: quia non verba Prophetæ singula, sed sententiā eius referunt: paraphrastes autem noster prophetam verbum è verbo exprimit.

3 Ad verb. Viuam. Hebraismus.

1 Anno autem quintodecimo imperii Tiberii Cæsaris, in præfectura Pontii Pilati in Judæa, quum [1] tetrarcha *esset* Hiraudis in Galilæa, & Philippus frater eius tetrarcha in Ituria, & in regione Trachauna, ac Lusania tetrarcha Abilenes,

2 Jn principatu sacerdotii Channan, & Caiaphe, factus est sermo Dei ad Juchannan filium Zachariah in deserto.

3 Et venit in vniuersam regionem quæ est circa Jurdanan, prædicans baptismum conuersionis in remissionem peccatorum.

4 Sicut scriptum est in libro sermonum Jsiah prophetæ, qui dixit, Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, & dirigite [2] in planitie semitas Deo nostro.

5 Omnes valles implebuntur, & omnes montes & colles deprimentur: & erit tumulus in humilem *locum*, & locus asper in planitiem.

6 Et videbit omnis caro [3] salutem Dei.

7 Et dicebat ad turbas eorum qui veniebant ad se vt baptizarentur, Progenies viperarū quis ostendit vobis fugere ab ira futura?

8 Facite igitur fructus qui digni sint conuersione. Et ne cœperitis dicere apud vosipsos: Pater est nobis Abraham. Dico enim vobis quòd ex istis lapidibus potest Deus suscitare filios Abrahamo.

9 Ecce autem, securis posita est super radices arborum. Omnis igitur arbor quæ fructus bonos non facit, exscinditur, & in ignem ruit.

1 Anno [1] verò decimoquinto imperii Tiberii Cæsaris, Pontio Pilato præside Judææ, tetrarcha Galilææ Herode, Philippo autem ipsius fratre tetrarcha Jturææ & Trachonitidis regionis, & Lysania Abylenes tetrarcha,

2 Sub Pontificibus maximis [a] Anna & Caiapha factum est verbum Domini ad Johannem Zachariæ filium, in deserto.

3 Venit igitur in omnem regionem circumiacentem Jordani, [b] prædicans Baptismum resipiscentiæ ad remissionem peccatorum:

4 Vt est scriptum in libro sermonum Esaiæ Prophetę, dicentis, Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.

5 Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis deprimetur: quæ curua sunt, fient *via* recta, & asperæ viæ *fient* planæ.

6 Videbitque omnis [c] caro salutem Dei.

7 Dicebat igitur turbę venienti vt baptizaretur ab ipso, Progenies viperarum, quis pręmōstrauit vobis vt fugeretis à futura ira?

8 Ferte igitur fructus conuenientes resipiscentię: & ne cœperitis dicere apud vosipsos, Patrem habemus Abraham. Dico enim vobis, posse Deum etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.

9 Jam verò etiam securis ad radicem arborum posita est, omnis igitur arbor non ferens fructum bonum, exciditur, & in ignem abiicitur.

eis susurris exercista quispiam demurmuret, sed quod clara & distincta voce pronuntiatum ad fidem ædificandam valeat.
caro pro omni homine. *Matt.3.7.*

10 Et interrogauit eum turba, dicens, Quid igitur faciemus?
11 ‖Respondens autem dixit eis, [d] Qui habet duas tunicas, impertiat non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.
12 Venerunt autem & publicani vt baptizarentur: & dixerunt ei, Magister, quid faciemus?
13 Ipse verò dixit eis, Nihil amplius quàm quod [e] constitutum est vobis, exigite.
14 Interrogauerunt autem eum etiam milites, dicentes, Et nos quid faciemus? Et ait, Neminem concutite, neque calumniamini: & contenti estote [f] stipendiis vestris.
15 ¶ Expectante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Iohanne, númnam ipse esset Christus ille;
16 ‖[2] Respondit Iohannes, dicens omnibus, Ego quidem baptizo vos aqua: sed venit qui validior me est, cuius non sum dignus qui soluam soleatum corrigiam: ipse vos baptizabit Spiritu sancto & igni.
17 ‖[3] Cuius ventilabrum in manu ipsius, & qui perpurgabit aream suam: coget[que] triticum in horreum suum, paleam autem exuret igni inextinguibili.
18 Multa igitur etiam alia exhortans euangelizabat populo.
19 ¶ ‖[4] Herodes autem tetrarcha, quum argueretur ab eo de Herodiade vxore Philippi fratris eius, deque omnibus sceleribus quæ ipse fecerat:
20 [g] Adiecit & hoc supra omnia, quòd inclusit Iohannem in carcere.
21 ¶ ‖[5] Factum est autem, quum baptizaretur omnis populus, & Iesus baptizatus esset, & predicaretur, vt apertum sit cælum:
22 Ac descenderet Spiritus sanctus corporea specie, tanquam columba, supra eum: & vox de cælo existeret, dicens, Tu es Filius ille meus dilectus: in te acquiesco.
23 ¶ [6] Ipse autem Iesus incipiebat esse quasi annorum triginta, filius (vt existimabatur) Ioseph, filii Heli,
24 Filii Matthat, filii Leui, filii Melchi, filii Ianna, filii Ioseph,
25 Filii Mattathiæ, filii Amos, filii Nahum, filii Esli, filii Naggæ,
26 Filii Maath, filii Mattathiæ, filii Semei, filii Ioseph, filii Iuda,
27 Filii Iohanna, filii Rhesa, filii Zorobabel, filii Salathiel, filii Neri,
28 Filii Melchi, filii Addi, filii Cosam, filii Elmodam, filii Er,
29 Filii Iose, filii Eliezer, filii Iorim filii Matthat, filii Leui,
30 Filii Simeon, filii Iuda, filii Ioseph, filii Ionan, filii Eliacim,
31 Filii Melea, filii Mainan, filii Mattatha, filii Nathan, filii Dauid,
32 Filii Iesse, filii Obed, filii Booz, filii Salmon, filii Naasson,
33 Filii Aminadab, filii Aram, filii Esron, filii Phares, filii Iudæ,
34 Filii Iacob, filii Isaac, filii Abraham, filii Thara, filii Nachor,
35 Filii Saruch, filii Ragau, filii Phalec, filii Heber, filii Sale,

10 Et interrogabant eum turbæ, ac dicebant, Quid igitur faciemus?
11 Respondit ac dixit eis, Is cui sunt duæ tunicæ, det illi cui non est: & is cui est cibus, similiter faciat.
12 Et venerunt etiam publicani vt baptizarentur, & dicunt ei Magister, quid faciemus?
13 Ipse verò dixit eis, Ne quæratis aliquid amplius quàm illud quod mandatum est vobis quærere.
14 Et interrogabant eum exercentes militiam, & dicebant, Quid faciemus etiam nos? Dixit eis, Ne contra quenquam insolescatis, & ne quenquam opprimatis, & sufficiant vobis [4] stipendia vestra.
15 Quum autem spem collocaret populus in Iuchannan, & omnes cogitarent in cordibus suis quòd fortè ipse esset Christus.
16 Respondit Iuchannan, & dixit eis, Ecce, ego baptizo vos aquis: venit autē post me is qui validior est me, cuius non sum dignus vt soluam corrigias calceamentorum: ipse baptizabit vos Spiritu sancto & igni.
17 Qui tenet ventilabrum in manu sua, & purgat areas suas: & triticum congregat in horrea sua, & paleam comburet igni qui non extinguitur.
18 Multa autem etiam docebat alia & euangelizabat populo.
19 Hiraudis autem tetrarcha, quia arguebatur à Iuchannan propter Hiraudiah vxorem Philippi, fratris sui, & propter omnia mala quæ faciebat,
20 Adiecit etiam hoc super omnia illa, & cōclusit Iuchannan in domo vinctorum.
21 Factum est autem quum baptizaretur vniuersus populus, vt Ieschua quoque baptizaretur, Et quum oraret apertum est cælū.
22 Et descendit Spiritus sanctus super eum in similitudine corporea columbæ, & vox facta est de cælo quæ dixit, Tu es filius meus dilectus, in te complacitum est mihi.
23 Ipse autem Ieschua erat quasi natus annos triginta: & putabatur filius Iauseph, filii Heli,
24 Filii Mattath, filii Leui, filii Malki, filii Iani, filii Iauseph,
25 Filii Matthetha, filii Ammutz, filii Nachun, filii Chesli, filii Naggi,
26 Filii Math, filii Mattath, filii Schamei, filii Iauseph, filii Iihuda,
27 Filii Iuchannan, filii Rasa, filii Zurbabel, filii Schelattheil, filii Niri,
28 Filii Malchi, filii Adai, filii Cusam, filii Elmudad, filii Ir,
29 Filii Iusi, filii Eliazar, filii Iuram, filii Mathitha, filii Leui,
30 Filii Schemeun, filii Iihuda, filii Iauseph, filii Iunam, filii Eliiakim,
31 Filii Malia, filii Mani, filii Mathetha, filii Nathan, filii Dauid,
32 Filii Ischai, filii Vbid, filii Baaz, filii Schalmun, filii Nacheschun,
33 Filii Amminadab, filii Aram, filii Chetzrun, filii Paretz, filii Iihuda,
34 Filii Iaakub, filii Ischak, filii Abraham, filii Tarach, filii Nachur,
35 Filii Sarug, filii Aru, filii Palag, filii Abar, filii Schalach,

4 Syrum nomen a Græco ὀψώνιον deflexum est, quod declarat militum quæuis stipendia, præsertim verò quæ in annona posita erant.

36 Filii

36 Filii Kainan, filii Arpachschad, filii Schin, filii Nuach, filii Lamech,
37 Filii Mattuschelach, filii Chanuch, filii Iared, filii Mahalaleil, filii Kainan,
38 Filii Anusch, filii Schith, filii Adam qui *fuit* à Deo.

36 Filii Arphaxad, filii Sem, filii Noe, filii Lamech,
37 Filii Mathusala, filii Henoch, filii Iared, filii Mahalaleel, filii Cainan,
38 Qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit [h] Dei.

CAPUT IIII.

1 *De tentatione & ieiunio Christi.* 16 *Docet in Nazareth, magna omnium admiratione.* 24 *Propheta in patria docens, contemnitur.* 33 *Dæmoniacus sanatur.* 38 *Socrus Petri sanatur.* 40 *Sanantur & infirmi.* 41 *Et dæmones confitentur Christum Dei filium.*

1 Ieschua autem plenus Spiritu sancto reuersus est à Iurdanan: & duxit eum Spiritus in desertum,
2 Diebus quadraginta, vt tentaretur ab [1] accusatore. Et non edit quicquam per illos dies: & quum compleuisset eos, posteà esuriit.
3 Et dixit ei accusator, Si filius es Dei, dic lapidi huic vt fiat panis.
4 Respondit Ieschua, & dixit ei, Scriptum est quòd nequaquam pane solo viuit filius hominis, sed omni verbo Dei.
5 Et subduxit eum Satanah in montem sublimem, & ostendit ei omnia regna terræ in tempore exiguo.
6 Et dixit ei accusator, Tibi dabo potestatem hanc vniuersam & gloriam eius: nam mihi tradita *est*, & cui voluero do eam.
7 Si igitur adoraueris coram me, tua erit vniuersa.
8 Respondit autem Ieschua & dixit ei; Scriptum est, Dominum Deum adorabis, & illi soli seruies.
9 Et adduxit eum in Vrischelem, & statuit eũ super pinnaculum templi, & dixit ei, Si filius es Dei, proiice teipsum hinc deorsum.
10 Scriptum est enim, Angelis suis mandabit de te vt custodiant te:
11 Et in brachiis suis tollant te: ne impingat pes tuus in lapidem.
12 Respondit autem Ieschua & dixit ei, Dictum est, Non tentabis Dominum Deum tuum.
13 Et quum cópleuisset accusator omnes tentationes suas, recessit ab eo vsq; ad tempus.
14 Et reuersus est Ieschua in virtute Spiritus in Galilæam. Et egressa est de eo fama in omnem locum qui circa eos *erat*.
15 Et ipse docebat in synagogis eorum: & glorificabatur ab vnoquoque.
16 Et venit in Natzerath, vbi educatus fuerat: & ingressus est sicut solitus erat, in synagogam die sabbathi: & surrexit ad legendum.
17 Et aperuit Ieschua librum, & inuenit locum vbi scriptum erat,
18 Spiritus Domini super me, & propterea vnxit me ad euangelizandũ pauperibus: & misit me ad sanandum contritos corde, & ad prædicandum captiuis dimissionem, & cæcis [2] visus recuperationem, & ad dimittendum confractos in libertatem.
19 Et ad prædicandũ annũ acceptũ Domino.

1 Iesus [1] autem plenus Spiritu sancto reuertit à Iordane, & actus est ab *eodem* Spiritu in desertum,
2 Dies quadraginta tentante *eum* diabolo: neque comedit quicquam per illos dies: sed iis exactis, posteà esuriit.
3 [2] Tunc dixit ei diabolus, Si Filius es Dei, dic isti lapidi vt fiat panis.
4 Et respondit ei Iesus, dicens, Scriptum est, ‖ non pane solo victurum hominem, sed omni verbo Dei.
5 Tunc quum subduxisset eum diabolus in mótem sublimem, ostendit ei omnia regna terræ [a] puncto temporis.
6 Et ait ei diabolus, Tibi dabo [b] potestatem hanc vniuersam, & gloriam illorum *regnorum*: nam mihi [c] tradita est, & cuicunque voluero, do eam.
7 Itaque si tu adoraueris me, erunt tua [d] omnia.
8 Respondens autem Iesus, dixit ei, Abscede à me Satana: scriptum est enim, ‖ Adorabis Dominum Deum tuum, & ei soli seruies.
9 [e] Tum duxit eum in Hierusalem, & eum statuit supra pinnas templi, & dixit ei, Si Filius Dei es, iace teipsum hinc deorsum.
10 Scriptum est enim Angelis suis mandabit de te, vt custodiant te:
11 Et in manus tollent te, ne quando offendas ad lapidem pedem tuum.
12 Respondens autem Iesus dixit ei, Dictum est, Non tentabis Dominum Deum tuum.
13 Et finita omni tentatione, diabolus abscessit ab eo ad tempus.
14 ¶ Reuersus est autem Iesus cum virtute Spiritus in Galilæam: & fama de eo exiit in totam circum iacentem regionem.
15 Et ipse docebat in synagogis eorum, omnibus ipsum glorificantibus.
16 [3] Venit igitur Nazareth, vbi fuerat nutritus: & intrauit, vt consueuerat, die sabbathi, in synagogam: & surrexit vt legeret.
17 Tunc datus est ei liber Esaiæ prophetæ: quumq; explicuisset librum, inuenit locum *in* quo scriptum erat,
18 [f] Spiritus Domini super me, [g] propterea quòd vnxit me: vt euangelizem pauperibus misit me, vt medear contritis corde, vt prædicem [h] captiuis dimissionem, & cæcis visus recuperationem: & confractos emittam in libertatem:
19 Vt prædicem annum Domini acceptum.

[1] Vide quæ de hac voce notauimus, Mat.h.4.3.

[2] Ad verb. Ad visum.

...ctione tanquam ab effectu probat se Spiritum Dei esse creditum.

[h] *Loquitur hic de spirituali manumissione qua liberamur à seruitute...*

[i] *Alludit propheta ad annum redemptionis Iubilæum, de quo Leuit. 15.8.*

20 Et complicatum librum quum reddidisset ministro, sedit: & omnium in synagoga oculi erant intenti in eum.
21 Cœpit autem eis dicere, Hodie impleta est hæc Scriptura audientibus vobis.
22 4 Et omnes k testimonium ei dabant, ac mirabantur super sermonibus *plenis* l gratia, qui procedebant ex ore ipsius, dicebantq́; , Nónne iste est filius Iosephi
23 Et dixit ad eos, m Omnino dicetis mihi hoc prouerbium, Medice, cura teipsum: n quæcunq; audiuimus facta fuisse in Capernaum, fac etiam hic in patria tua.
24 Dixit autem, Amen dico vobis, o nemo Propheta acceptus est in patria sua.
25 Sed in veritate dico vobis, multæ viduæ erant diebus Eliæ in Israel, quando clausum est cælum ad annos tres & sex menses, *adeò* vt fuerit fames magna per totam p regionem.
26 Et ad nullam illarum missus est Elias sed Sareptam *vrbem* Sidoniæ, ad mulierem viduam.
27 Et multi leprosi erant in Israel sub Elisæo propheta : q & nemo eorum purgatus est, sed Naaman Syrus.
28 5 Tum repleti sunt omnes excandescentia in synagoga, hæc audientes.
29 Et quum r surrexissent, eiecerunt eum extra vrbem, & duxerunt eum vsque ad s supercilium montis, super quem vrbs ipsorum erat ædificata vt præcipitarent eum.
30 Ipse verò quum transisset per medios ipsos, profectus est.
31 ¶ || Et descendit in Capernaum, vrbem Galilææ, ibique docebat eos sabbathis.
32 || Et percellebantur super doctrina eius: erat enim sermo ipsius cum autoritate.
33 || Erat autem in synagoga quidam habens t spiritum dæmoniacum impurum, qui exclamauit voce magna,
34 6 Dicens, Ah; quid nobis tecum Iesu Nazarene? venisti vt perderes nos? noui te quis sis, *nimirum* Sanctus ille Dei.
35 Et obiurgauit eum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ex eo. Tunc dæmonium, abiecto illo in medium, exiit ex eo, nihilque ei nocuit.
36 Et obortus est pauor in omnibus: & colloquebantur alii cum aliis, dicentes, Quid hoc rei est, quòd cum autoritate ac potestate imperat impuris spiritibus & exeunt?
37 Et dimanauit rumor de eo in omnem locum circumiacentis regionis.
38 ¶ || 7 Quum surrexisset autem Iesus è synagoga, introiuit domum Simonis: socrus verò Simonis detinebatur febri magna: & rogauerunt eum pro illa.
39 Tunc *ipse* v adstans supra eam, obiurgauit febrim: & *febris* eam dimisit: *illa* verò quum illicò surrexisset, ministrauit eis.
40 Occidente autem sole, omnes qui habebant ægrotantes morbis variis, ducebant ipsos ad eum: ille verò vnicuique ipsorum impositis manibus, sanauit eos.

v Gestu Christi ad lecti fulcrum inclinantis, vt febricitantem alloqueretur.

20 Et conuoluit librum, deditque eum ministro: & abiens sedit. Omnes autem qui in synagoga erant, oculis suis intuebantur eum.
21 Et cœpit dicere ad eos, Hodie completa est scriptura hæc 3 quæ est in auribus vestris.
22 Et testimonium dabant ei omnes: & mirabantur propter sermones gratiæ qui procedebant ex ore eius, ac dicebant, Nónne fuit hic filius Iausephi
23 Dixit eis Ieschua, Iam dicetis mihi prouerbium hoc, Medice sana teipsum: & omnia quæ audiuimus quæ fecisti in Kephar-Nachum, fac etiam hic in ciuitate tua.
24 Ipse autem dixit, Amin dico uobis, quòd non est propheta qui acceptus sit in ciuitate sua.
25 Veritatem enim dico vobis, quòd multæ viduæ erant in domo Iisraiel in diebus Iliah prophetæ, quando clausi sunt cæli annos tres & menses sex, & facta est fames magna in vniuersa terra:
26 Et ad nullam earum missus est Iliah nisi ad Tzarephath Tzaidan, ad mulierem viduam.
27 Et multi leprosi erant in domo Iisraiel in diebus Elischah prophetæ: & nullus eorum mundatus est nisi Naaman Syrus.
28 Quumq́; audirent hæc ii qui in synagoga erant, repleti sunt ira omnes.
29 Et surgentes eiecerunt eum extra ciuitatem, & duxerunt eum vsq; ad cacumen mōtis eius super quem ciuitas eorum ædificata erat, vt eiicerent eum de petra.
30 Ipse verò transiuit per medium eorum, & abiit.
31 Et descendit in Kephar-Nachum ciuitatē Galilææ, & docebat eos in sabbathis.
32 Et mirabantur in doctrina eius: quia potestate præditus erat sermo eius.
33 Et erat in synagoga quidam in quo erat spiritus dæmoniacus impurus, & clamauit voce elata,
34 Ac dixit, Sine me. Quid nobis & tibi Ieschua Natzarene? Venisti ad perdendum nos? Noui ego te quis sis, Sanctus Dei.
35 Et obiurgauit eum Ieschua, ac dixit, Occlude os tuum, & exi ab eo. Et deiecit eum dæmon in medium, & exiuit ab eo, quum non nocuisset ei quicquam.
36 Et admiratio apprehendit vnumquenq;, & loquebantur secum inuicem, ac dicebant, Quisnam est sermo iste qui cum virtute & potestate præcipit spiritibus impuris, & exeunt?
37 Et egressa est de eo fama in omni loco qui erat circa eos.
38 Et quum egressus esset Ieschua è synagoga, intrauit in domum Schemeun, & socrus Schemeun affligebatur 4 febre magna, & rogauerunt eum pro illa.
39 Et stetit super eam, & obiurgauit febrem: & reliquit illam: & illicò surrexit, & ministrabat eis.
40 In occasu autē solis, omnes quibus essent ægroti qui ægrotarent ægritudinibus variis, adduxerunt eos ad ipsum. Ille verò super 5 Vnumquenq; ex ipsis manum suam ponebat, & sanabat eos.

3 Id est, Quam audistis. Hebraismus.

4 Ad verb. Igni magno, id est, Ardenti febre. Hebraism.

5 Ad verb. vnum, vnum, Hebraismus.

41 Et exibant etiam dæmonia à multis clamantia, & dicentia, Tu es Christus filius Dei. Et increpabat ea, & non permittebat eis vt loquerentur, quòd scirent quòd esset Christus.

42 Et in aurora diei egressus abiit in locum desertum: & turbæ quærebant eum, veneruntq; vsque ad ipsum: & apprehendebant eum ne discederet ab eis.

43 Ipse autē Ieschua dixit eis, Etiam ciuitatibus aliis oportet me euangelizare regnū Dei: quia propter hoc ipsum missus sum.

44 Et ipse prædicabat in synagogis Galilææ.

41 ||[8] Exibant autem etiam dæmonia ex multis clamantia ac dicentia, Tu es Christus ille Filius Dei. Sed *ipse* obiurgans, non sinebat ea loqui, quòd scirent ipsum esse Christum.

42 [9] [x] Orto autem die, egressus, profectus est in desertum locum: & turba quærebat eum, veneruntque vsque ad ipsum: & retinebant eum ne ab ipsis discederet.

43 Ille verò dixit eis, Certè etiam aliis vrbibus oportet me euangelizare regnum Dei: nam ad hoc missus sum.

44 Et prædicabat in synagogis Galilææ.

Mar.1.34.
8 Satan ... us veritatis ... tum quidem ... dus quem ... dicit.
9 Nollo ... quidem specie ... mus in vocatione nostræ cursu ... dari.
x *Id est, cum prima luce, eaq; adhuc ... tante.*

CAPUT V.

1 *Christus docet è nauigio.* 6 *De captura piscium.* 12 *Leprosus.* 16 *In deserto erat Christus.* 18 *Paralyticus.* 27 *Leui publicanus.* 34 *Ieiunia & afflictiones Apostolos manent post ascensionem.* 36 37 38 *Vetustis vtribus & vestibus discipuli debiles & minus robusti comparantur.*

1 FActum est autem quum congregaretur ad eum turba, ad audiendum sermonem Dei, & ipse stabat iuxta littus maris [1] Ginesar.

2 Et vidit nauigia duo stantia iuxta ipsum mare: & piscatores qui ascenderant ex eis, & lauabant retia sua.

3 Et vnum ex illis [2] Schemeun erat Ciphæ. Et ingressus Ieschua sedit in eo, dixitque vt duceret ipsum paululum ab arida in aquas, & sedebat ac docebat è nauigio turbam.

4 Et quū [3] siluisset à sermone suo, dixit Schemeun, Ducite in profundum, & proiicite rete vestrum ad capturam.

5 Respondit Schemeun ac dixit ei, Domine mi, nocte tota laborauimus, & nihil cepimus: in sermone autem tuo iacio rete.

6 Et quum hoc fecissent, incluserunt pisces multos admodum: & disrumpebatur rete eorum.

7 Et innuerūt sociis suis qui erant in nauigio altero, vt venientes adiuuarēt eos. Quumq; venissent, impleuerunt illa nauigia ambo, ita vt in proximo essent vt mergerentur.

8 Quum vidisset Schemeun Cipha, procidit ante pedes Ieschua, & dixit ei, Peto abs te Domine mi, discede à me, quoniam homo sum peccator.

9 Terror enim apprehenderat eum & omnes qui cum eo erant, propter capturam illam piscium quos ceperant.

10 Similiter autem etiam Iaakub & Iuchanan, filios Zabbedai, qui erant participes Schemeun. Dixit autem Ieschua, Ne times: deinceps filios hominis capies ad vitam.

11 Et subduxerunt illa nauigia in terrā, & reliquerunt omnia, & [4] iuerunt post eum.

12 Et quum esset Ieschua [5] in vna ex ciuitatibus, venit vir quidam qui plenus erat totus lepra: vidit Ieschua, & procidit super faciem suam: & petebat ab eo, & dicebat ei, Domine mi, si velis, potes mundare me.

13 Et extendens manū suam Ieschua tetigit eum, & dixit ei, Volo, mundus esto. Et eadē hora abiit ab eo lepra eius.

14 Et præcepit ei, Nemini dixeris: sed vadē ostende teipsum sacerdotibus, & offer oblationem pro mundatione tua, sicut præcepit

1 Vide de eo annot. in fine Matth. 14.

2 Id est, Erat Schemeun Ciphæ.

3 Id est, Quum finem dicendi, fecisset. Hebraismus.

4 Id est, Sequuti sunt eum. Hebraismus.

5 Id est, In quadam ciuitate. Hebraismus.

1 ||[1] FActum [z] est autem, quum turba [a] immineret ei, audiendi verbi Dei causa, ipse stabat apud stagnum Genezaret:

2 Viditque duo nauigia quæ ad stagnum erant: piscatores verò quum ex iis descendissent, abluebant retia.

3 Ingressus autem in vnum istorum nauigiorum, quod erat Simonis, rogauit eum vt à terra [b] proueheret paululum: quumq; consedisset, docebat turbam ex nauigio.

4 Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonem, Prouehito in altum, & dimittite retia vestra ad capturam.

5 Tum respondens Simon ait ei, [c] Magister, quum per totam noctem nos [d] fatigauerimus, nihil cepimus: tamen [e] ex tuo iussu demittam rete.

6 Et quum hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinem magnam: dirumpebatur autem rete eorum.

7 Et innuerunt sociis qui *erant* in altero nauigio, vt venirent, & ipsis opitularentur. Venerunt igitur & impleuērunt ambas naues, ita vt penè mergerentur.

8 Quum autem *hæc* vidisset Simon Petrus, accidit ad genua Iesu, dicens: [f] Discede à me: nam homo peccator sum, Domine.

9 Pauor enim occuparat eum & omnes qui cum eo *erant*, super captura piscium quam comprehenderant:

10 Similiter autem & Iacobum & Iohannem filios Zebedæi, qui erant socii Simoni. Tunc ait ad Simonem Iesus, Ne metue: ab hoc *tempore* homines viuos capies.

11 *Illi* autē quum subduxissent in terram nauigia, relictis omnibus, sequuti sunt eum.

12 ¶ ||[2] Et factum est, quum esset in quadam vrbe, tum ecce, *adfuit* quidam plenus lepra: ac viso Iesu procidens in faciem, rogauit eum, dicens, Domine, si velis, potes me purgare.

13 *Iesus* autem extensa manu tetigit eum, dicens, Volo, purgator. Et statim lepra abiit ab eo.

14 ||Ipse verò præcepit ei vt nulli *hoc* diceret: sed vade, *inquit*, ostende teipsum sacerdoti, & offer pro purgatione tui, prout præcepit Moses,

Mat.4.18. mar.1.16.
1 Christus ... or ascitos discipulos adhortet Apostolici functionis ... illis committit.
z ...
a *Cum quasi in illum incumberet, ... visendi & audiendi studio, qua ... vt è nauigio doceret.*
b *In altum.*
c Epistates ... *quis vel alicui praef. ... ubi Euangelistæ ... erunt nomen Rabbi.*
d *Vide Mat. ...*
e *Ad verbum, In verbo tuo, i. ... quod præcipis.*
f *Vox est ... conscientiæ & ... nitatem suam ... scentis ex ... cognitione.*
Mat.8.2. mar.1.40.
2 Christus ... so sui attactu ... dato & ... tes remissos ... se eum ... fidem ... nos ... dam legem ... Dei, ... pronunciati ...
Leu.14.2.

g Christus ... doctrina quam miraculis inclaresceret, ideoque ab iis discedit qui ipsum vt corporum medicum, non vt salutis authorem quærunt.

g Hic vnicus est finis miraculorum & beneficiorum Christi, vt ipse pluribus innotesceret, plures ad ipsum accederent, sanitatem & auxilia petant & accipiant.

h Sese exereret vis illa in Christo, illo tempore.

i De quibus egit vers.15.

4 Christus sanato paralytico, malorum omnium causam & remedium ostendit.

Matth.9.2.
Marc.2.3.

k Id est, eneruatus. Paralytici verò nomen ... vsitatum.

l Id est, cognita. Hebraismus.

m Diuina scilicet intelligentia.

Matth.9.9.
Marc.2.14.

5 Ecclesia est peccatorum Christi beneficio resipiscentium multitudo, cum eo communicans, magno cum superbi & iniqui ... mundi offendiculo.

n Hi iam produnt Pharisæi inuidum animum suum, quē iamdudum aduersus Christum cōceperant. Nam quod per se non erat malum, in pessimam partem interpretātur. Volentes hac calumnia discipulos nuper ad Christi consortium accitos à disciplina magistri abducere.

1.Tim.1.15.
Matth.9.14.
Marc.2.18.

6 Hypocritarum & imperitorum hominum est pietatem ... & rebus ... collocare.

7 Leges de ieiunio & aliis eiusmodi ... promiscuè & ... circumstantiarum discrimine positæ, non modò sunt ..., sed etiam ... perniciosæ in Ecclesia.

Moses, *vt hoc sit* eis testimonio.

15 5 Dimanabant autem eo magis sermones de eo: & conueniebat turba multa vt audirent, g & per eum sanarentur à morbis suis.

16 Ipse autem secedens erat in desertis, & precabatur.

17 ¶ Et factum est quodam die, quum ipse doceret, essentque Pharisæi sedentes ac Legis doctores, qui venerant ex omnibus vicis Galilææ & Iudææ & ex Hierusalem: & h potentia Domini adesset *ei* ad sanandum i illos:

18 4 Tunc ecce, *adfuerunt* quidam ferentes in lecto hominem qui erat k paralyticus: & studebant eum inferre, & ponere in ipsius conspectu.

19 Et quum non inuenissent qua parte eum inferrent, propter turbam, ascenderunt supra domum, & perfosso testaceo pauimento demiserunt eum cum lectulo, in medium, ante Iesum.

20 Qui fide eorum l visa dixit, Heus tu, remissa sunt tibi peccata tua.

21 Tunc cœperunt ratiocinari Scribæ & Pharisæi, dicentes, Quis est iste qui loquitur blasphemias? Quis potest remittere peccata nisi solus Deus?

22 Iesus autem quum m nosset eorum ratiocinationes, respondens dixit eis, Quid ratiocinamini in cordibus vestris?

23 Vtrum est facilius, dicere, Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge & ambula?

24 Vt autem sciatis Filium hominis præditum esse autoritate in terra remittendi peccata (ait paralytico) Tibi dico, surge, & sublato lectulo tuo, proficiscere domum tuam.

25 *Is* autem illicò quum surrexisset in conspectu eorum, sublato eo in quo iacuerat, abiit domum suam, glorificans Deum.

26 Et stupor cepit omnes, & glorificabant Deum: & repleti sunt timore, dicentes, Certè vidimus inopinata hodie.

27 ¶ ‖ 5 Post hæc verò exiit, & conspexit publicanum, nomine Leui, sedentem ad telonium, & dixit ei, Sequere me.

28 Et *ille* relictis omnibus surrexit, & secutus est eum.

29 Et fecit ei Leui epulum magnum domi suæ: eratque turba multa publicanorum & aliorum, qui cum ipsis accumbebant.

30 n Qui autem ex iis erant Scribæ & Pharisæi, murmurabant aduersus discipulos eius, dicentes, Quare cum publicanis & peccatoribus editis & bibitis?

31 Et respondens Iesus dixit eis, Non opus est iis qui sani sunt, medico, sed iis qui malè affecti sunt.

32 Non veni vt vocarem iustos, sed peccatores ad resipiscentiam.

33 ¶ ‖ 6 Ipsi verò dixerunt ei, Quare discipuli Iohannis ieiunant crebrò, & deprecationes faciunt, similiter & discipuli Pharisæorum: tui verò edunt & bibunt?

34 7 Ipse autem dixit eis, Num potestis facere vt filii thalami, quo *tempore* cum ipsis est sponsus, ieiunent?

35 Aderunt autem dies quum tolletur ab eis sponsus, tunc ieiunabunt illis diebus.

Musche in testimonium eorum.

15 Et prodiit de eo fama eo magis: & congregabatur populus multus ad audiendum ab eo, & vt sanarentur ab infirmitatibus suis.

16 Ipse autem secedebat in desertum, & orabat.

17 Et factum est 6 in vna ex diebus quum doceret Ieschua, sedebant Pharisæi & doctores Legis, qui venerant ex omnibus pagis Galilææ & Iudææ & Vrischelem. Et Virtus Domini erat ad sanandum eos.

18 Et quidam adduxerunt in lecto hominem quendam 7 paralyticum, & quærebant vt ingredientes ponerent ipsum ante eum.

19 Et quum non possent ita inferre eum propter multitudinem populi, ascenderunt in tectum, & demiserunt eum cum lecto suo è tecto in medium ante Ieschua.

20 Quum vidisset autem Ieschua fidem eorum, ait illi paralytico, Homo, remissa sunt tibi peccata tua.

21 Et cœperunt Pharisæi 8 & Legisperiti cogitare, & dicere, Quis hic est qui loquitur blasphemiam? Quis potest remittere peccata nisi Deus solus?

22 Ieschua autem cognouit cogitationes eorum, & dixit eis, Quid cogitatis in cordibus vestris?

23 Quid facilius est dicere? Remittuntur tibi peccata tua: an dicere, Surge & ambula?

24 Vt cognoscatis autem quòd potens est Filius hominis in terra vt remittat peccata (dixit paralytico) Tibi dico, Surge, accipe lectum tuum, & abi in domum tuam.

25 Et illico surrexit in conspectu eorum, & accepit lectum suum, & abiit in domum suam glorificans Deum.

26 Et admiratio apprehendit vnumquemque: ac laudabant Deum: & impleti sunt timore, ac dixerunt, Vidimus hodie prodigia.

27 Post hæc egressus est Ieschua, & vidit publicanum, cuius nomen Leui, qui sedebat ad 9 telonium, & dixit ei, 10 Veni post me.

28 Et reliquit omnia, & surgens abiit post eum.

29 Et fecit ei Leui in domo sua 11 conuiuium magnum; & erat turba multa publicanorum & aliorum qui accumbebant cum eis.

30 Et murmurabant Legisperiti & Pharisæi, ac dixerunt discipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus comeditis & bibitis?

31 Et respondit Ieschua, & dixit eis, Non requiritur medicus sanis, sed iis qui 12 pessimè afficiuntur.

32 Non veni vt vocarem iustos, sed peccatores ad conuersionem.

33 Illi verò dixerunt ei, Quare discipuli Iuchannan ieiunant sedulò & orant, etiam Pharisæorum: tui autem comedunt & bibunt?

34 Ipse autem dixit eis, Non potestis apud 13 filios thalami quum sponsus est cum eis, facere vt ieiunent?

35 Venient autem dies quum auferetur sponsus ab eis, tunc ieiunabunt in illis diebus.

6 Id est, Quodam die. Hebraismus.

7 Vnde dicatur paralyticus, vide finem Matth. cap.4.

8 Hi sunt quos versu 17. vocauit doctores Legis. Vide quæ de eis scripta sunt Matth.2.4.

9 Ad verb. In loco vectigalis. Hebraismus.

10 Id est, Sequere, Hebraismus, vt paulò pòst etiam.

11 קובלא, qua voce vtitur infra quoque cap.14.13. Quod ideò notare libuit, quia aliis in locis ad id significandum aliis vtitur vocibus quæ hac sunt vsitatiores.

12 Ad verbum, Malè malè. Positiuus geminatus pro superlatiuo, ex Hebraismo. quod etiam antè obseruauimus.

13 Id est, Familiares sponsi, quos etiā in thalamum suum admittit. Eandem phrasin vide Matth. 9.15. Marci 2.19.

36 Et dixit eis parabolam, Nemo abscindit assumentum ex vestimento nouo, & immittit in vestimentum vetus, ne nouum scindat, & vetus non impleat assumentum quod est ex nouo.
37 Et nemo immittit vinum nouum in vtres veteres: sin autem minus, rumpit vinum nouum vtres, & vinum effunditur, ac vtres pereunt.
38 Sed vinum nouum in vtres nouos immittunt, & vtraque conseruantur.
39 Neque quisquam bibit vinum vetus, & statim quærit nouum. Dicit enim, Vetus [14] suaue est.

14 Pro Suauius est. Positiuus pro cōparatiuo. Hebraismus.

36 Dicebat autem eis etiam per parabolam, Nemo panniculū noui vestimenti indit in vestimentum vetus: alioqui & illud nouum findit *vetus*, & veteri non conuenit panniculus *sumptus* ex nouo.
37 Et nemo iniicit vinum nouum in vtres veteres, alioqui disrumpet vinum nouum vtres, & ipsum effundetur, & vtres peribunt.
38 Sed vinum nouum in vtres recentes iniiciendum est: & vtraque conseruantur.
39 Et nemo qui biberit vetus, statim vult nouum, dicit enim, Vetus vtilius est.

Caput VI.

1 *Discipuli spicas vellunt Sabbatho.* 6 *Christus habentem manum aridam sanat.* 13 *Electio Apostolorum.* 20 *De beatitudinibus & maledictionibus.* 27 *Inimici diligendi.* 46 *Quo fructu verbum Dei sit audiendum.*

1 Factum est autem in sabbatho, quum ambularet Ieschua [1] in loco seminum, & discipuli eius vellebant spicas, & confricabant manibus suis, ac edebant.
2 Quidam autem ex Pharisæis dixerunt eis, Cur facitis id quod non licet in sabbatho facere?
3 Respondit Ieschua, & dixit eis, Neque hoc legistis quod fecit Dauid quum esuriret ipse & qui cum eo erant?
4 Quòd ingressus est in domum Dei, & panem mensæ Domini accipiens comedit, & dedit iis qui secum erant, quem non licebat edere nisi sacerdotibus tantum?
5 Et dixit eis, [2] Dominus est sabbathi Filius hominis.
6 Factum est autem in sabbatho alio, ingressus est in synagogam, & docebat. Erat autem ibi quidam cuius manus dextera erat arida.
7 Et Legisperiti & Pharisæi obseruabant eum num id *foret* vt sanaret in sabbatho, quò inuenirent *vt* accusarent eum.
8 Ipse verò qui sciebat cogitationes eorum, dixit illi homini cuius arida erat manus, Surge, veni in medium turbæ. Et quum venisset, & staret,
9 Dixit eis Ieschua, Interrogabo vos, Quid licet in sabbatho facere? quod bonum est, an quod malum est? animam [3] seruare, an perdere?
10 Et intuitus est in eos omnes, dixitque illi, Extende manum tuam. Et extendit, restituta est manus eius [4] sicut socia eius.
11 Ipsi autem impleti sunt æmulatione: & loquebatur [5] vnus cum alio, quidnam facerent Ieschua.
12 Factum est etiam in diebus illis egressus est Ieschua in montem ad orandum: & illic pernoctabat in oratione Dei.
13 Et quum illucesceret, vocauit discipulos suos, & elegit ex eis duodecim, quos Apostolos nominauit,
14 (Schemeun, quem nominauit Cipha, & Andream fratrem eius, & Iaakub & Iuhannan, & Philippum & Bar-Tulemai:
15 Et Mattai & Thauma, & Iaakub filiū Chalphai, & Schemeun qui vocatur Zelotes:

1 Id est, In agro sato. Hebraismus.

2 Vide quæ Marci 2 annotauimus in fine.

3 Ad verb. Viuificare. Hebr.

4 Id est, Sicut altera manus. Hebraismus.

5 Ad verb. Vnus cum vno. Hebraismus.

1 Factum [1] est verò vt sabbatho [a] altero primo pertransiret per sata: vellebant autem eius discipuli spicas, edebantq́; [b] confricantes manibus.
2 Quidam autem Pharisæorum dixerunt eis, Cur facitis quod non licet facere sabbathis?
3 Tunc respondens Iesus dixit eis, Ne hoc quidem legistis quod fecit Dauid, quum esuriret ipse & qui cum eo erant?
4 Quomodo introierit domum Dei, & panes propositionis sumpserit, ederitq́;, ac dederit etiam iis qui secum *erant*: quibus panibus non licet vesci nisi solis Sacerdotibus?
5 Et dicebat eis, Filius hominis Dominus est etiam sabbathi.
6 ¶ [2] Factum est verò etiam alio sabbatho vt ipse ingrederetur in synagogam, ac doceret: erat autem ibi quidam, cuius manus dextera erat arida.
7 Obseruabant autem eum Scribæ ac Pharisæi an sabbatho sanaturus esset *illum*: vt inuenirent accusationem *aduersus* eum.
8 At ipse norat cogitationes eorum: & dixit homini qui habebat manum aridam, Surge, & adsta in medio. Ille verò surgens adstitit.
9 Dixit igitur eis Iesus, Interrogabo vos quiddam, Licet Sabbathis benefacere, an malefacere *cuipiam*? hominem seruare, an [c] perdere?
10 Et quum eos omnes circunspexisset, ait homini, Extende manum tuam. Ille autem ita fecit: & restituta est manus eius sana sicut altera.
11 Ipsi autem repleti sunt amentia: & colloquebantur alii cum aliis, quidnam facerent Iesu.
12 ¶ [3] Factum est autem illis diebus, abiit in montem ad precandum: [d] & pernoctauit *illic* precans Deum.
13 Et quum dies ortus esset, [e] aduocauit discipulos suos, & quum ex ipsis elegisset duodecim, quos & Apostolos nominauit,
14 (*Nempe* Simonem, quem etiam nominarat Petrum, & Andream fratrem eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,
15 Matthæum & Thomam, Iacobum Alphæi *filium*, & Simonem qui vocatur Zelotes:

Matth. 12. 1. marc. 2. 23.

1 Christus aduersus superstitiosos & minutissimis quibusque hærentes ostendit ne sabbathi quidem legem sine omni exceptione latam fuisse, nedum vt in externa eius obseruatione posita esset hominū salus.

a *Cum spicas vellerent discipuli, recte annotat. Epiph. in confutatione Ebionis, illud factū esse in festis azymorum. Cum enim in festis plurium dierum, vt in festo tabernaculorum & Pascha, primus & vltimus dies pari celebrandi essent ceremonia, Leuit. 23. vltimus ille dies commodè vocatur à Luca secundo primū sabbathum at Theoph. putat intelligendum esse alterum post primum alicuius festi.*

b *Ad verb. terendo comminuentes.*

1. Reg. 21. 6. Exod 29. 33. leuit. 8. 31. & 24. Matth. 12. 9. marc. 3. 1.

2 Charitas omni ceremoniarū [illegible]

c *Qui non [illegible] proximum quum [illegible] uare potest, interficit.*

3 Christus [illegible] que feruentibus & [illegible] gis precibus, [illegible] cim côtubernales [illegible] postos futuros [illegible] gens, ostendit quanta religione in Ecclesiasticis electionibus sit opus.

d *Ad verb. [illegible] pernoctans in [illegible] Dei.*

Infr. 9. 1. [illegible] mar. 3. 13. & 6. 7.

e *Hoc [illegible]*

16 Iudam

16 Iudam Iacobi *fratrem*, & Iudam Iscarioten, qui etiam fuit proditor)

17 Descendit cum eis, substititque in loco campestri: turbaque discipulorum eius, & multitudo magna plebis ex tota Iudæa & Hierusalem, & à [f] maritima *regionē* Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent & sanarentur à morbis suis:

18 Et qui torquebantur à spiritibus impuris: & sanabantur.

19 Et tota turba studebat eum tangere: quia virtus ab eo prodibat, & sanabat omnes:

20 ¶||[4] Ipse verò sublatis oculis suis in discipulos, dicebat, [g] Beati estis pauperes: quia vestrum est regnum Dei.

21 || Beati vos qui nunc esuritis: quia saturabimini. || Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.

22 || Beati eritis quum vos oderint homines, & [h] separauerint vos, & conuitiati fuerint *vobis*, & nomen vestrum vt malum eiecerint, propter Filium hominis.

23 Gaudete illo die & [i] salite: ecce enim, merces vestra multa *est* in cælis: nam itidem faciebant Prophetis patres eorum.

24 || Sed væ vobis diuitibus: nam [k] reportatis consolationem vestram.

25 || Væ vobis [l] qui impleti estis: nam esurietis. Væ vobis [m] qui ridetis nunc: nam lugebitis & flebitis.

26 [n] Væ vobis quum bene vobis dixerint omnes homines: nam itidem faciebant pseudoprophetis patres eorum.

27 || [5] Sed vobis dico qui auditis, Diligite inimicos vestros: benefacite iis qui vos oderunt.

28 Benedicite iis qui deuouent vos, & precamini pro iis qui infestant vos.

29 || Et qui tibi verberauerit maxillam, præbe & alteram: || & ab eo qui tollit tibi pallium, etiam tunicam ne prohibeto.

30 Cuiuis autem petenti abs te, da: & ab eo qui tollit *res* tuas, ne repetito.

31 || Et prout vultis vt faciant vobis homines, vos etiam facite eis similiter.

32 || Nam si diligitis eos qui vos diligunt, [o] quę vobis erit gratia? nam peccatores etiam diligunt eos à quibus diliguntur.

33 Et si benefeceritis iis qui vobis benefaciunt, quæ vobis erit gratia? nam & peccatores etiam idem faciunt.

34 || Et si mutuum dederitis *iis* à quibus speratis vos recepturos, quæ gratia erit vobis? nam & peccatores peccatoribus dant mutuum, vt recipiant paria.

35 Itaque diligite inimicos vestros, & benefacite, & mutuum date, [p] nihil inde sperantes: & erit merces vestra multa, || ac filii eritis illius Altissimi: nam ipse [q] benignus est erga ingratos & malos.

36 Estote ergo misericordes, prout & Pater vester misericors est.

37 || [6] Ne iudicate, & non iudicabimini: ne cōdemnate, & nō condēnabimini: [r] absoluite,

f A toto illo tractu maris qui Syrophœnicia dicitur.
Mat. 5.2.
4 Christus aduersus omnes philosophos, ac præsertim Epicureos, docet summum bonum nusquam hic in terris, sed in cœlis esse repositum, afflictiones verò propter iustitiam, iter illud esse quo ad id peruenitur.
g Id est, beati estis vos pauperes. Est enim in ista oratione forma compellationis.
Esa. 65.13.
Esa. 61.3. & 7.
Mat. 5.11.
h E Synagoga eiecerint, vt explicatur Iohan. 16.2. Quæ quidem pœna in Ecclesia est grauissima, si modò censores iudicio legitimo, & ex verbo Dei iudicent.
i Præ gaudii abundantia, vt solent lasciuientes pecudes. Hæc autē sententia piis omnibus, præcipuè verò ecclesiæ Christi ministris maximam consolationem afferre debet.
Amos. 6.2.
eccle. 31.8.
k Id est, quicquid bonum vnquam vobis accidere potest, id totum iam ex vestris opibus consequimini: itaque nō est quod aliam speretis mercedem, Mat. 6.2.
Esa. 65.15.
l Eodē sensu repletos plenus maledicit, qui diuitibus nēpe quia in sua præsentium bonorum fiducia, quicquid est celestium bonorum respuunt.
m Hic ridere intelligit eos quod Epicureæ lætitiæ dediti, & in carnis voluptatib. demersi quicquid molestiæ pro tuenda Dei gloria subeundum foret refugiunt. hic locus alias consentit cum Eccles. 3.4.
n Pertinet hoc postremum væ, ad corrigendam ambitionem.
Mat. 5.44.
5 Charitas Christiana plurimum à mundana dissidens, non modò non vindicat iniurias, sed etiā hostes vel acerbissimos cōplectitur, idq; propter Patrem cœlestem, nedum vt suā iubeat faciendo vtilitatem quærat.
Mat. 5.39.
1. Cor. 6.7.
Mat. 7.12.
iob. 4.16.
Mat. 5.46.
o Quid est in hoc opere vestro quod gratū esse possit? Nam si in amando spectatis vestra commoda, ea quærite commoda, quæ verè sunt commoda diligite igitur vestros inimicos, sic ostendetis vos ea expectare commoda, quæ à Deo proficiscuntur. Mat. 5.42. deut. 15.8. p Cum mutuum dabitis, solo beneficiendi affectu sitis impulsi, non quia speratis vos posteà recepturos sortem. Mat. 5.45. q Id est, Facilem sui præbet vsum. Mat. 7.1. 6 Fraternas reprehensiones nec curiosas, nec morosas, nec malignas, sed iustas, moderatas & amicas esse oportet. r Cum hoc loco non agitur de politicis iudiciis, constat absoluendi verbo intelligi bonitatem illam qua Christiani vtuntur in ferendis & condonandis iniuriis.

16 Et Ihuda filium Iaakub, & Ihuda Secharioita qui fuit proditor.)

17 Et descendit cum eis Ieschua, & stetit in planitie: & turba multa discipulorum eius, & multitudo turbæ populi ex omni Iudæa & ex Vrischelem, & ex tractu maris Tzur & Tzaidan, qui venerant vt audirent sermonem eius, & vt sanarentur ab infirmitatibus suis:

18 Et ii qui affligebantur à spiritibus impuris: & sanabantur.

19 Et vniuersa turba quærebant vt tangerent eum: virtus enim exibat ab eo, & omnes eos sanabat.

20 Et sustulit oculos suos in discipulos suos, & dixit, Beati estis pauperes: quia vestrum est regnum Dei.

21 Beati estis qui esuritis nunc: quia saturabimini. Beati estis qui fletis nunc, quia ridebitis.

22 Beati estis quum odio prosequuntur vos filii hominis, & separant vos & conuitiantur vobis, [6] & exire faciunt nomē vestrum tanquam malorum, propter Filium hominis.

23 Gaudete in illo die, & exultate: quia merces vestra multa est in cælo. Sic enim faciebant patres eorum prophetis.

24 Veruntamen væ vobis diuitibus: quia accepistis consolationem vestram.

25 Væ vobis saturis: quia esurietis. Væ vobis ridentibus nunc: quia flebitis & lugebitis.

26 Væ vobis quum dixerint de vobis filii hominis quod bonum est. Sic enim faciebant prophetis mendacibus patres eorum.

27 Vobis autem dico qui auditis, Diligite inimicos vestros, & facite quod bonum est, iis qui odio habent vos.

28 Et benedicite iis qui maledicunt vobis, & orate pro iis qui ducunt vos in vincula.

29 Et ei qui percutit te super maxillam tuam, præbe ei alteram. Et ab eo qui tollit palliū tuum, ne prohibeas etiam tunicam tuam.

30 Omni petenti abs te, da: & ab eo qui aufert quod tuum est, ne petas.

31 Et sicut vultis vt faciant vobis filii hominis, similiter facite eis etiam vos.

32 Si enim diligitis eos qui diligunt vos, quæ est gratia vestra? Etenim etiam peccatores, diligentes se diligunt:

33 Et, si facitis quod bonum est iis qui benefaciunt vobis, quæ est gratia vestra? etenim etiam peccatores sic faciunt.

34 Et, si commodatò datis ei à quo speratis quòd reddetur vobis, quæ est gratia vestra? Etenim etiam peccatores peccatoribus mutuò dant vt similiter retribuatur eis.

35 Veruntamen diligite inimicos vestros, & benefacite eis: & mutuò date, [7] & ne præscindatis spē hominis. Et erit multa merces vestra, eritisq; filii Excelsi, qui bonus est erga malos, & erga [8] ingratos.

36 [9] Estote ergo misericordes, sicut etiam Pater vester misericors est.

37 Ne iudicetis, & non iudicabimini: ne condemnetis, & non condēnabimini: absoluite,

6 Id est, Infamant nomen vestrum tanquam sceleratum.

7 Tam actiuè quā passiuè exponi potest: Vel, Ne, de remuneratione desperantes, benefaciendi studiū abiiciatis. Vel, Ne miseros vestra crudelitate in desperationem abiiciatis.

8 Aduerb. Negantes qua ratione ingratos vocant Galli *mescognoissans*. Cæterum solent Hebræi hoc nomine notare impios & ἀθέους.

9 Videtur hæc γνώμη sumpta ex Talmud Ierosolymitano in ברכות id est, Tractatis De benedictionibus, cap. 5. vbi sic scribitur,
כמא דאנא רחמן
בשמא כן תהוון
רחמנין בארעא
Id est, Sicut misericors sum in cælis, sic misericordes estote in terra.

& absoluemini.

38 Date, & dabitur vobis: mensura bona & spatiosa & redundante proiicient in sinum vestrum. Qua enim mensura metimini, mẽsuratur vobis.

39 Et dicebat eis parabolam, Nunquid potest cæcus cæcum ducere? nunquid ambo in foueam cadunt?

40 Non est discipulus qui sit maior quàm dominus eius: quisquis autem est perfectus, erit sicut dominus suus.

41 Quid enim aspicis festucam quæ est in oculo fratris tui, trabs autem quæ est in oculo tuo, non conspicitur tibi?

42 Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater mi, sine eiiciam festucam ab oculo tuo, quum ecce, trabs quæ est in oculo tuo, non conspicitur tibi? [10] Accipiens vultum, eiice prius trabem ab oculo tuo, & tunc conspicietur à te ad eiiciendum festucam ab oculo fratris tui.

43 Non est arbor bona quæ faciat fructus malos, neque arbor mala quæ faciat fructus bonos.

44 Omnis enim arbor à fructibus suis cognoscitur. Nunquid enim colligunt ex spinis ficus? Neque etiam ex rubo vindemiant vuas.

45 Homo bonus ex thesauris bonis qui sunt in corde suo, profert bona: & homo malus ex thesauris malis qui sunt in corde suo, profert mala: ex abundantiis enim cordis loquuntur labia.

46 Quid vocatis me Domine mi, Domine mi: & id quod dico, non facitis?

47 Omnis homo qui venit ad me, & audit sermones meos, & facit eos, ostendam vobis cui similis sit.

48 Similis est homini qui ædificauit domum, & fodit, & profundè excauauit, & posuit fundamenta super rupem: quum autem facta est [11] plenitudo *aquarum*, illisa est plenitudo *aquarum* domui illi, & non potuit commouere eam: positum enim erat fundamẽtum eius super rupem.

49 Et is qui audit, & non facit, similis est homini qui ędificauit domũ suam super puluerem absque fundamento: & quum illideretur ei flumen, eadem hora cecidit, & facta est ruina eius domus magna.

& absoluemini.

38 Date, & dabitur vobis: ‖ mensuram, *inquam*, bonam, [f] pressam, agitatam, & superfluentem dabunt in sinum vestrum. ‖ Eadem enim mensura qua metimini, vicissim metientur vobis *aliis*.

39 ¶ [7] Dicebat autem eis parabolam, ‖ Num potest cæcus cæco præire? nónne ambo in foueam cadent?

40 ‖ Non est discipulus supra magistrum suum: sed quisquis *erit* [t] perfectus *discipulus*, erit vt magister.

41 [8] ‖ Quid autem aspicis festucam quæ *est* in oculo fratris tui, trabem autem quæ est in oculo proprio, non animaduertis?

42 Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine eiiciam festucam quæ in oculo tuo est: quum ipse trabem quæ est in oculo tuo, non respicias? Hypocrita, eiice primùm trabem illam ex oculo tuo: & tum despicies vt eiicias festucam quæ est in oculo fratris tui.

43 ‖ [9] Non est arbor bona quæ ferat fructum malum, neq; arbor mala quæ ferat fructum bonum.

44 ‖ Vnaquæque enim arbor ex fructu proprio cognoscitur. Neque enim è spinis colligunt ficus, neque è rubo vindemiant vuam.

45 Bonus homo ex bono thesauro cordis sui profert bonum: & malus homo ex malo thesauro cordis sui profert malum: ex abundantia enim cordis loquitur os eius.

46 ‖ Quid autem vocatis me, Domine, Domine: & non facitis quæ dico?

47 [10] Quisquis venit ad me, & audit sermones meos, & eos præstat, indicabo vobis cui similis sit.

48 Similis est cuipiam ædificanti domum, qui fodit & excauauit, posuitq; fundamentum super petram: vbi autem venit inundatio, illisum est flumen domui illi, sed non potuit eam quatere: fundata enim erat super petram.

49 Qui autem *eos* sermones audiuit, nec præstitit, similis est cuipiam qui ædificauit domum suam super solum absque fundamẽto: cui illisum est flumen: itaque statim cecidit, fuitq; ruina domus illius magna.

10 Id est, Hypocrita. Vide de hac voce annotationes in Matth. 6. 2.

11 Id est, Inundatio. Hebraismus.

Mat. 7. 2.
mar. 4. 24.

f *Hæc epitheta sumpta sunt ab iis qui liberaliter res aridas metiuntur, qui solent illud quod admetiuntur succutere, comprimere, & cumulare.*

Mat. 15. 14.

7 Imperiti reprehensores, & se & alios perdunt: quia qualis magister, talis & discipulus.

Mat. 10. 24.
ioh. 13. 16. & 15. 20.
Mat. 7. 3.

t *Similitudo significatur, non æqualitas.*

Dicuntur autem ista omnia præcipuè in scribarum inscitiam cum insigni fastu coniunctam, qua de re vide Rom. 2. 17.

Mat. 7. 3.

8 Hypocritæ, seuerissimi aliorum reprehensores, in aliis perspicatissimi, in seipsis cæci.

Mat. 7. 17.

9 Bonus est non quisquis nouit aliis capere: sed qui integritatem tum verbis tum factis probat.

Mat. 7. 16. & 12. 33.

Mat. 7. 21.
rom. 2. 13.
iac. 1. 21.

10 Veram pietatem à ficta tandem discernit tentatio.

Caput VII.

1 *De seruo Centurionis.* 9 *Fides Centurionis.* 11 *Filius viduæ suscitatur in Nain.* 18 *Ioannes mittit discipulos suos ad Christum.* 33 *Eiusdem peculiaris victus ratio.* 37 *Peccatrix rigat pedes Iesu.*

1 Et quum compleuisset sermones omnes ad auditũ populi, ingressus est Ieschua in Kephar-Nachum.

2 Seruus autem Centurionis cuiusdam afficiebatur malè, qui charus erat ei, & [1] propinquus erat ad moriendum.

3 Et audiuit de Ieschua: misitq; ad eum seniores Iudæorum, & petebat ab eo vt veniens [2] seruaret seruum suum.

4 Illi autem quum venissent ad Ieschua, petebant ab eo solicitè, & dicebant, Dignus est vt facias ei hoc,

1 Qvum [1] autem finiuisset omnia verba sua audiente populo, ingressus est Capernaum.

2 Centurionis verò cuiusdam seruus malè affectus moribundus erat: qui erat ipsi [a] pretiosus.

3 Is verò quum audisset de Iesu, misit ad eum seniores Iudæorum, rogans eum vt veniret & seruaret seruum suum.

4 Isti autem quum venissent ad Iesum, precati sunt eum studiosè, dicentes, certè dignus est cui hoc prebeas.

1 Hebraicè קְרוֹב לָמוּת, id est Proximus morti.

2 Viuificaret. Hebraismus.

Mat. 8. 5.

1 Admonet Iudæos Christus proposito Centurionis exemplo, se contumacia ipsorum offensum, parare transitum ad Gentes.

a *Quem multi faciebat. His autẽ verbis significat Lucas non fuisse vulgare mancipium, sed seruum fidelem & variis dotibus [illegible]tum.*

5 Diligit

5 Diligit enim, *aiebant*, gentem nostram, & [b] synagogam ædificauit nobis.
6 Iesus ergo proficiscebatur cum eis. Et quũ iam non longè abesset domo, misit ad eum Centurio ille amicos, [c] dicens ei, Domine, ne vexator (neque enim sum dignus vt tectum meum subeas.
7 Ideò ne meipsum quidem sum dignum arbitratus qui venirem ad te) sed [d] dic verbo, & sanabitur puer meus.
8 Etenim ego homo sum sub [e] potestate constitutus, habens sub me milites: & dico huic, proficiscere, & proficiscitur: & alteri, Veni, ac venit: & seruo meo, Fac hoc, ac facit.
9 Auditis autem his, Iesus admiratus est eum: & conuersus dixit turbæ quæ ipsum sequebatur, Dico vobis, ne in Israel quidem tantam fidem inueni.
10 Et domum reuersi qui missi fuerant, sanum inuenerunt seruum qui ægrotus fuerat.
11 ¶ [2] Et factum est *die* sequenti, [f] proficiscebatur in ciuitatem quæ vocatur [g] Nain: & proficiscebantur cum eo discipuli eius multi, turbaque multa.
12 Vt autem appropinquauit portæ ciuitatis, ecce defunctus [h] efferebatur, *qui* vnigenitus *erat* matri suæ, & ipsi *quidem* viduæ: [i] turbaque ciuitatis multa erat cum ea.
13 Dominus verò ipsam intuitus, misericordia commotus est super ea, & dixit, Ne fleto.
14 Quumque accessisset, tetigit loculum: (ii verò qui portabant substiterunt) & dixit Adolescens, tibi dico, [k] surge.
15 Tunc resedit qui fuerat mortuus, & cœpit loqui: & *ille* dedit eum matri suæ.
16 Cepit autem omnes timor: & glorificabant Deum, dicentes, Certè Propheta magnus surrexit inter nos: & certè Deus respexit populum suum.
17 Peruenitque iste de eo sermo in totam Iudæam, & in totam regionem circumiacentem.
18 [3] Et annuntiarunt Iohanni discipuli ipsius de his omnibus: qui conuocatos duos quosdam è discipulis suis,
19 Misit ad Iesum, dicens, Túne is es qui venturus erat, an alium expectabimus?
20 Quum igitur venissent ad eum viri illi, dixerunt, Iohannes Baptista misit nos ad te, dicens, Túne is es qui venturus erat, an alium expectabimus?
21 [l] Eadem autem hora multos sanauit à morbis & flagellis & spiritibus malis: & cæcis multis visum gratificatus est.
22 Et respondens Iesus, dixit eis, Profecti annuntiate Iohanni quæ vidistis & audistis: cæcos visum recipere, claudos ambulare, leprosos purgari, surdos audire, mortuos excitari, pauperibus euangelizari.
24 Beatus est autem quicunq; non fuerit offensus in me.
24 [4] Quum autem abiissent nuntii Iohannis,

b *Ædes conuregationu nostræ ipse cumaut ædificandas. Commendatur autem hic centurio à Iudæis precatis nomine. Quod notandum est.*
c *Id est, qui ei suo nomine dicerent.*
d *Id est, Solo verbo iube. Nota, verò magnam & incomparabilem fidem describi.*
e *A minore ad maius ductum argumentum. Vide Matth. 8.9.*
2 Christus palàm suum in mortem imperium asserit.
f *Iesus.*
g *Nain perhibetur nomen oppidi in Galilæa, quæ sita fuerit ad alterum riuum Cysonis influentis in mare Galilææ.*
h *Ex more, non Iudæorum tantum sed Gentium, apud quos publica sepultura non intra sed extra vrbes habebantur, in loco amœno & decoro. Vnde & Christus extra ciuitatem Ierusalem, in horto sepultus est.*
i *Vide humanitatem ciuium vrbis erga viduam.*
k *Hac voce testatur quàm verè doceat Paulus, Deum vocare ea quæ non sunt, tanquam sint, Rom. 4. 17. Porrò cum in omnibus Christi miraculis tenenda sit analogia, quam Matthæus docet cap 8. 17, sciamus iuuenem hunc, quem Christus à morte suscitauit specimen esse spiritualis vitæ, quam nobis restituit.*
3 Iohannes è carcere incredulos suos discipulos ad Christum ipsum confirmandos ablegat.
l *Qui scilicet venerit discipuli Iohannis ad Christum.*
4 Quod procul ostenderant Prophetæ, proximum indicauit Iohannes: ipse autem Christus quotidie in Euangelio exhibet, idque plerumque frustrà, plurimis vel prorsus fastidientibus vel inanem splẽdorem quærentibus.

5 Diligit enim populum nostrum, & etiam domum synagogæ ipse ædificauit nobis.
6 Ieschua autem ibat cum eis. Quum verò non multum longinquus esset à domo eius, misit ad eum Centurio amicos suos, & dixit ei, Domine mi, ne fatigeris: non enim dignus sum vt ingrediaris sub tectum meum.
7 Propterea [3] non dignus fui vt ad te venirem: sed dic verbo, & sanabitur puer meus.
8 Etenim ego quoque homo sum qui subiectus sum sub potestate: suntque sub manibus meis milites, & dico huic Proficiscere, & prificiscitur: & alteri, Veni, & venit, & seruo meo, Fac hoc: & facit.
9 Quum audiuisset autem Ieschua hæc, miratus est eum: & conuersus est, & dixit turbæ quæ [4] veniebat post se, Dico vobis quòd ne in domo Israel quidem inueni fidem sicut hæc.
10 Et reuersi sunt ii qui missi fuerant in domum, & inuenerunt seruum illum qui ægrotus fuerat, sanum.
11 Et factum est [5] die qui est post eum, proficiscebatur in ciuitatem cuius nomen est Nain: & discipuli eius cum eo, ac turba multa.
12 Et quum appropinquasset ad portam ciuitatis, vidit deducentes mortuum qui vnicus erat matri suæ: & ipsa mater eius vidua erat; & turba multa [6] filiorum ciuitatis cum ea.
13 Vidit autem eam Ieschua, & misertus est eius, ac dixit ei, Ne fleas.
14 Et accedens tetigit lectum: (& ii qui ferebant eum, steterunt) & dixit, Adolescens tibi dico surge.
15 Et sedit ille mortuus, ac cœpit loqui: deditque eum matri eius.
16 Et apprehendit timor homines illos omnes: ac glorificabant Deum, ac dicebant, Propheta magnus surrexit inter nos, [7] & visitauit Deus populum suum.
17 Et egressus est de eo sermo iste in vniuersam Iudæam, & in omnem locum qui erat circa eos.
18 Et narrauerunt Iuchannan discipuli eius hæc omnia.
19 Et vocauit Iuchannan duos è discipulis suis, misitque eos ad Ieschua, & dixit, Es tu ille qui venit, an alium expectemus?
20 Et venerunt ad Ieschua, & dicunt ei, Iuchannan Baptista misit nos ad te, & dicit, Es tu ille qui venit, an alium expectemus?
21 In ea autem ipsa hora multos sanauit ab infirmitatibus, & à flagellis, & à spiritibus malis: & multis cæcis dabat vt viderent.
22 Et respondit Ieschua, & dixit eis, Ite, dicite Iuchannan quicquid vidistis & audiuistis: quòd cæci vident, & claudi ambulant, & leprosi mundantur, & surdi audiunt, & mortui surgunt, & pauperes euangelizantur.
23 Et beatus ille qui non scandalizabitur in me.
24 Quum autem abiuissent discipuli Iuchannan,

3 Id est, Non sum arbitratus me dignũ esse.
4 Id est, Sequebatur eum, Hebraismus.
5 Syriacè ליומא דבתרה. Sic & Chaldæi pro postero die.
6 Id est, Ciuium, Hebraismus.
7 Hebraica phrasis admodũ frequens. Id est, Deus præstitit populo suo quod pollicitus ei fuerat.

nan, cœpit Ieschua dicere turbis de Iuchannan, Quid exiuistis in desertum ad videndum? Arundinem quæ à vento agitatur?

25 Et si non, quid exiuistis ad videndum? hominem qui mollibus vestibus vestitur? ecce, qui in vestibus laudabilibus & in delicijs sunt, in domo regum sunt.

26 Et si non, quid exiuistis ad videndum? Prophetam? etiam dico vobis, excellentiorem quoque quàm Prophetam.

27 Ipse est de quo scriptum est, Ecce, ego mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui diriget viam ante te.

28 Dico vobis quod non est Propheta inter natos mulierum, qui maior sit quàm Iuchannan Baptista: minor autem in regno Dei, maior est eo.

29 Et vniuersus populus qui audiuerunt, etiam publicani, iustificauerunt Deum, qui baptizati fuerant baptismo Iuchannan.

30 Pharisæi autem & Legisperiti reiecerunt contra seipsos voluntatem Dei, qui non baptizati sunt ab eo.

31 Cui assimilabo igitur homines huius generationis? Et cui similes sunt?

32 Similes sunt pueris qui sedent in foro, & acclamant sodalibus suis, ac dicunt, Cecinimus vobis, & non saltastis: vlulauimus vobis, & non fleuistis.

33 Venit enim Iuchannan Baptista non comedens panem neque bibens vinum & dicitis, Dæmonium est in eo.

34 Venit Filius hominis comedens & bibens, & dicitis, Ecce homo edax & potor vini, & amicus publicanorum & peccatorum.

35 [8] Et iustificata est sapientia à filiis suis.

36 Veniens autem rogauit eum quidam ex Pharisæis vt vesceretur cum ipso. Et ingressus in domum Pharisæi illius accubuit.

37 Et mulier peccatrix erat in ciuitate illa, & quum nouisset quòd in domo Pharisæi accumberet, accepit alabastrum vnguenti:

38 Et stetit post eum ad pedes eius, & flebat: & cœpit lachrymis suis lauare pedes eius, & crinibus capitis sui extergebat eos: & osculabatur pedes eius, & vngebat vnguento.

39 Quum vidisset autem Pharisæus ille qui inuitauerat eum, cogitauit apud se, & dixit, Hic, si propheta esset, nosset quæ sit hæc, & quæ fama eius: nam peccatrix est mulier hæc quæ tangit eum.

40 Respondit autem Ieschua, & dixit ei, Schemeun, aliquid est mihi quod dicam tibi. Ait illi, Dic Domine mi. Dixit ei Ieschua,

41 Duo debitores erant [9] cuidam domino debiti: vnus debebat ei [10] denarios quingentos, & alter denarios quinquaginta:

42 Et quia non erat eis ad restituendum, vtrisque remisit. Quis igitur ex eis plus diliget eum?

43 Respondit Schemeun, & dixit, Existimo quòd is cui remissum est multum. Dixit ei Ieschua, Rectè iudicasti.

---

cœpit de Iohanne dicere ad turbam, Quid existis in desertum spectaturi? arundinem quæ vento agitetur?

25 Sed quid existis visuri? hominem mollibus vestibus amictum? ecce qui vestitu honorifico & luxu vtuntur, sunt in palatiis regum.

26 Sed quid existis vt visuri? Prophetã?[m] Certè dico vobis, etiam amplius quàm Prophetam.

27 Hic est de quo scriptum est, ‖ Ecce, mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam coram te.

28 Nam dico vobis, inter genitos ex mulieribus, nemo est maior Propheta Iohanne Baptista: sed qui minimus est in regno Dei, maior est eo.

29 Et *his* auditis, totus populus, & publicani [n] iustificarunt Deum, qui baptizati fuerant Baptismo Iohannis:

30 Pharisæi autem & Legis interpretes consilium Dei reiecerunt [o] aduersus semetipsos, non baptizati ab eo.

31 ‖ [5] Dixit autem Dominus, Cui ergo assimilabo homines nationis istius? & cui *rei* similes sunt?

32 Similes sunt puerulis qui sedent in foro, & qui acclamant alii aliis, & dicunt, Cecinimus vobis tibiis, & non saltastis: lamentati sumus vobis, & non fleuistis.

33 Venit enim Iohannes Baptista neque edens panem, neque bibens vinum: & dicitis, Dæmonium habet.

34 Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicitis, Ecce homo edax & vini potor, amicus publicanorum ac peccatorum.

35 Sed iustificata est sapientia à filiis suis omnibus.

36 ¶ [6] Rogauit autem eum quidam ex Pharisæis vt cum ipso vesceretur: itaque ingressus domum Pharisæi, discubuit.

37 Et ecce, mulier quæ fuerat in vrbe [p] peccatrix, quum cognouisset eum accubuisse in domo Pharisæi, allato alabastro vnguenti:

38 ‖ Et stans apud pedes eius retrò, [q] flens cœpit lacrymis rigare pedes eius, & capillis capitis sui extergebat, & deosculabatur pedes eius, & vnguento vngebat.

39 [7] Quum autem *id* vidisset Pharisæus qui vocauerat eum, dixit apud se, Hic, si esset Propheta, nosset quæ & qualis sit ea mulier quæ tangit ipsum: nam est [r] peccatrix.

40 [8] Tunc respondens Iesus dixit ei, Simon, habeo quiddam quod tibi dicam. At ille ait, Magister, dic.

41 Duo debitores, *inquit Iesus*, erant cuidam creditori: vnus debebat denarios quingentos, alter verò, quinquaginta.

42 Quum autem illi non essent soluendo, gratificatus est vtrisque. Horum igitur, dic, vter eum plus diliget?

43 Respondens verò Simon dixit, Existimo eum cui plus gratificatus est. At ille dixit ei, Rectè iudicasti.

---

8 Id est, A suis cultoribus, vt in Syriaco Testamento exprimitur Matth. 11.19: vbi vide quæ annotata sunt.

9 Id est, Creditori, cuius est debitum.

10 De valore denarii vide annotata in Matth. 18.28.

m *Iohannes dupl*ici *discrimine omnes Prophetas superat, id est, quòd Christum in carne vidit, & digito monstrauit, Ecce Agnus Dei: 2. quòd primus exhibitæ gratiæ præco fuit.*

Malac. 3.1.

n *Deum iustum, bonum, fidelem, & misericordem prædicarunt.*

o *id est, Suo maximo damno.*

Matth. 11.16.

5 Quamcunque rationem Deus afferendo nobis Euangelio sequatur, plerique homines sibiipsis offendicula obiiciunt: sed nihilominus aliqua colligitur Ecclesia.

6 Præsentis atque adeò vel domi suæ excepti Christi beneficiis homines superbi seipsos priuant, quibus fruuntur humiles & abiecti.

p *Non intelligit peccatricem eo modo quo omnes peccatores dicimus: plus enim hic comprehenditur, nempe flagitiosæ & prostitutæ vitæ fuisse mulierem.*

Marc. 15.40. ioh. 12.3.

q *Fletus ex tristitia manat, tristitia verò ex cognitione peccati, quæ cognitio est salutaris & perpetua pœnitentiæ comes.*

7 Temeritas superbiæ comes.

r *Pharisæus respicit legem de eorum pollutione, qui alios pollutos contigissent.*

8 Diligere Christum, certum est perpetuum remissionis peccatorum testimonium.

44 Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni, vides hanc mulierem? ingressus sum domu tuam, [s] aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lachrymis rigauit pedes meos, & capillis capitis sui extersit.

45 Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intraui, non intermisit deosculari pedes meos.

46 Oleo caput meum non vnxisti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.

47 Cuius rei gratia, dico tibi, remissa esse peccata eius multa: [t] nam dilexit multum. cui autem paululum remittitur, paululum diligit.

48 Dixit autem ei, Remissa sunt tibi peccata.

49 Et cœperunt qui simul accumbebant, dicere inter se, Quis est hic qui etiam peccata remittit?

50 Dixit autem ad mulierem, Fides tua te seruauit: [v] vade in pace.

44 Et conuersus est ad illam mulierem: & dixit Schemeun, Vides mulierem hanc? in domum tuam ingressus sum: aquas pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrimis suis pedes meos lauit, & capillis suis detersit eos.

45 Tu non osculatus es me: hæc autem ecce, ex quo ingressa est, non desiit pedes meos osculari.

46 Tu oleo caput meum non vnxisti: hæc autem oleo aromatico pedes meos vnxit.

47 Propter hoc dico tibi, Remissa sunt ei peccata eius multa: quia dilexit multum. Is autem cui paululum remissum est, paululum dilexit.

48 Et dixit illi mulieri, Remissa sunt tibi peccata tua.

49 Cœperunt autem ii qui accumbebant, dicere apud se, Quis hic est qui etiam peccata remittit?

50 Ieschua autem dixit illi mulieri, Fides tua [11] seruauit te: abi in pace.

[s] Non hæc loquitur Christus vt Simoni hospitij negligentiam exprobret: sed vt Pharisaicum tumorem reprimat, vtque ostendat se non syncero & candido corde vocatum esse ab eo, quum non exhiberet illi ea quæ à Iudæis exhiberi passim hospitibus solerent, vt videre licet ex Gen. 18. 4. & 19. 2. & Iud. 19. 21.

[t] Id est, inquit Theoph. declarauit coniuncte fidem suam & ... concione de ..., Multum ... multum dimittitur, vt magis ... ille diligat. Est itaque ex similitudine ... manifesta Christi sententia, vt mirum ... gratiæ aduersarios ... inepte hunc locum ad stabilienda merita torquere. [t] Is enim cui condonatur debitum maius, eo nomine magis diligit illum, qui istud beneficium in ipsum contulit. Et mulier hæc declarat officiis summi amoris, quantum beneficium accepisset, charitas itaque non vt causa, sed vt signum accipi debet. Negat enim Christus illam, sicut Pharisæus iudicabat, peccatricem esse: testatur autem illi vitæ prioris rem ipsa fuisse peccata. [v] Benedictione confirmat beneficium collatum.

[11] Adverb. Viuificauit te. Heb.

Caput VIII.

2 *Mulieres ministrantes Christo de facultatibus suis.* 4 *Parabola seminantis.* 16 *Lucerna.* 19 *Mater & fratres Christi.* 22 *Christus ventis imperat.* 26 *De dæmoniaco à legione obsesso, sanato.* 37 *Geraseni Christum reiiciunt.* 41 *Iairi filia sanatur.* 43 *Mulier à fluxione sanguinis sanatur.* 52 *Fletus ob mortuos.*

1 Et factum est deinceps, ipse inter faciebat per singulas vrbes & vicos, prædicans & euangelizans regnum Dei: & duodecim illi *erant* cum eo:

2 Et quædam mulieres quas sanauerat à spiritibus malis & morbis: Maria quæ vocabatur Magdalene, ex qua septem dæmonia exierant:

3 Et Iohanna vxor Chuzæ procuratoris Herodis: & Susanna, & aliæ multæ, [a] quæ ministrabant ei ex facultatibus suis.

4 [1] Quum autem multa turba conueniret, & qui in singulis vrbibus erant proficiscerentur ad eum, dixit per parabolam:

5 Quidam sator exiit ad seminatum semen suum: & in seminando aliud cecidit in viam, & conculcatum est, & volucres cœli deuorarunt illud.

6 Et aliud cecidit super petram, & enatum exaruit, quia non habebat humorem.

7 Et aliud cecidit inter spinas, & simul enatæ spinæ suffocarunt illud.

8 Et aliud cecidit in terram bonam, & quum enatum esset edidit fructum centuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

9 Interrogabant autem eum discipuli eius, dicentes quæ esset ista parabola.

10 Ipse verò dixit *eis*, Vobis datum est nosse [b] mysteria regni Dei: reliquis autem per parabolas *loquor*, vt videntes non videant,

1 Et factum est post hæc: circuibat Ieschua per ciuitates & pagos, & prædicabat ac euangelizabat regnum Dei: & duodecim eius cum eo:

2 Et mulieres illæ quæ sanatæ fuerant ab infirmitatibus & à spiritibus malis, Mariam Magdalitha, ea à qua septem dæmonia exierant:

3 Et Iuchan vxor Kuzæ curatoris familiæ Hiraudis, & Schuschan, & aliæ multæ quæ ministrabant eis de facultatibus suis.

4 Et quum multa turba congregata esset, & ex omnibus ciuitatibus venirent ad eum, dixit per parabolas,

5 Et Egressus est seminator ad seminandum semen suum: & quum seminaret, fuit quod caderet iuxta viam, & conculcatum est, & comederunt ipsum aues.

6 Et aliud cecidit super petram, & protinus creuit: & quia non erat ei humor: exaruit.

7 Et aliud cecidit in locum spinarum: & creuerunt cum eo spinæ, & suffocauerunt illud.

8 Et aliud cecidit in terram bonam & fœcundam: & creuit, & fecit fructum [1] vnum in centum. Hæc quum diceret, clamabat, vt is cui essent aures ad audiendum, audiret.

9 Et interrogauerunt eum discipuli eius quænam esset parabola hæc.

10 Ipse verò dixit eis, Vobis enim datum est nosse mysterium regni Dei: his autem qui reliqui sunt, per ænigmata dicitur, vt viden-

Mar. 16. 9.

[a] Quod ab istis mulierculis vitæ necessaria accepit, seminans spiritualia, in seipso confirmauit quod nos docuit, operarium ... suo dignum, quam ... confirmat Paulus 2. Cor. 9. 11. Rom. 15. 27.

Mat. 13. 3.

[1] Idem Euangelium vbiuis seritur, ... non pari fructu: ... solo hominum ...

[b] Mysteria sunt res ..., quas diuulgare ... est, dicta à ... quod re... solum, significat ... Latinis est mutire.

Esa. 6. 9. mat. 13. 14. ... 4. 12. ioh. 12. 40. ... 28. 26. rom. 11. 8.

[1] Id est, Vnum auctum in centum vide in fine Matt. 13.

tes

tes nó videant, & audientes nó intelligant.

11 Hæc autem est parabola: Semen est sermo Dei.

12 Ii autem qui iuxta viam, sunt ii qui audiunt sermonem: & veniens inimicus, aufert sermonem è corde eorum, vt non credant, 2 & seruentur.

13 Qui autem super petram, ii sunt, qui quum audierunt, cum gaudio excipiunt ipsum sermonem, & radix non est eis, sed temporaria est fides eorum, & in tempore tentationis scandalizantur.

14 Illud verò quod cecidit in loco spinarum, ii sunt qui audiunt sermonem: & per solicitudinem, & per diuitias, & concupiscentias huius seculi, suffocantur, & fructus non reddunt.

15 Id autem quod in terram bonam, ii sunt qui corde demisso & bono audiunt sermonem, & retinent: & dant fructus per patientiam.

16 Nemo lucere facit lucernam, & operit eam vase, aut ponit eam subter lectum: sed ponit eam super candelabrum, vt omnis qui ingreditur, videat lumen eius.

17 Non est enim quicquam quod occultum est, quod non sit manifestandum: neque *quicquam est* quod sit in abscondito, quod non cognoscendum sit, & venturum in manifestum.

18 Videte quid audiatis; ei enim cui est dabitur: & ab eo cui non est, etiam id quod putat quod est sibi, auferetur.

19 Venerunt autem ad eum mater eius & fratres eius, neque poterant loqui cum eo propter turbam.

20 Et dixerunt ei, Mater tua & fratres tui stant foris, & cupiunt videre te.

21 Ipse verò respondit, & dixit eis, Hi sunt mater & fratres mei, qui audiunt sermonem Dei, & faciunt eum.

22 Factum est autem 3 in vno ex diebus, ascendens Ieschua sedit in nauigio ipse & discipuli eius, & dixit eis, Transeamus 4 in illud littus oppositum maris.

23 Et quum remigarent, obdormiuit Ieschua: & facta est procella venti in mare, & proximum erat nauigium vt mergeretur.

24 Et accedentes excitauerunt eum, & dixerunt ei, Domine noster, Domine noster, perimus. Ipse verò surrexit, & repressit ventos & tempestates aquarum, & quieuerunt, & facta est tranquillitas.

25 Et ait eis, Vbi est fides vestra? Ipsi autem timentes mirabantur, & dicebant 5 vnus alteri, Quisnam est iste qui etiam ventis imperat & tempestatibus & mari, & obediunt ei?

26 Et remigauerunt, & venerunt in locum Gadaræorum, qui est in opposito littore è regione Galilææ.

27 Et quum esset egressus in terram, occurrit ei homo quidam ex vrbe, in quo erat demonium à tempore multo: & vestimentis non erat indutus, & in domo non habitabat, sed in loco sepulchrorum.

28 Quum vidisset autem Ieschua, exclamauit, & procidit ante eum, & voce elata dixit,

2 Ad verb. Et viuant. Hebr.

3 Id est, Quodam die. Hebraismus.

4 Ad verb. Ad illũ transitum. Hebraism.

5 Ad verb. Vnus ad vnum. Hebraism.

ant, & audientes non intelligant.

11 ‖Est autem hæc parabola: Semen, est sermo Dei.

12 Qui autem secundum viam, ii sunt qui audiunt: deinde venit diabolus, & tollit sermonem è corde eorum, ne quum crediderint, seruentur.

13 Qui verò super petram *ii sunt* qui quum audierint, cum gaudio excipiunt sermonẽ: sed isti radices non habent, qui ad tempus credunt, & tempore tentationis abscedunt.

14 Quod autem in spinas cecidit, ii sunt qui audierunt, sed [c] profecti, à solicitudinibus & diuitiis ac voluptatibus vitæ suffocantur, nec fructum [d] proferunt.

15 Quod autem in bonam terram *cecidit*, ii sunt qui in corde [f] honesto ac bono auditum sermonem [g] retinent, & fructum adferunt per patientiam.

16 2 Nemo porrò lucernam accensam operit vase, aut subter lectum ponit: sed candelabro imponit, vt qui ingrediuntur videant lumen.

17 Non est enim *quicquam* occultũ quod non sit futurum manifestum: nec absconditum quod non sit cognoscendum, & venturum in apertum.

18 3 Videte ergo [h] quomodo audiatis: quisquis enim habet, dabitur ei: & quicunque non habet, etiam [i] quod videtur habere, tolletur ab eo.

19 ¶ 4 Venerunt autem ad eum mater & fratres eius, & non poterant eum conuenire propter turbam.

20 Et annuntiatum est ei, dicentibus *nonnullis*, Mater tua & fratres tui adstant foris, cupientes te videre.

21 Ipse verò respondens, dixit eis, Mater mea, & fratres mei, isti sunt qui sermonem Dei audiunt, & eum præstant.

22 ¶ 5 Factum est autem quodam die ipse ingressus est in nauigium, ac discipuli eius: & dixit eis, Transeamus in vlteriorem ripam stagni. Et prouecti sunt.

23 Nauigantibus autem eis [k] sopitus est: & descendit turbo venti in stagnum: & [l] complebantur, ac periclitabantur.

24 Accedentes autem expergefecerunt eum, dicentes, Magister, magister, perimus. Ipse verò experrectus obiurgauit ventum ac fluctuationem aquæ: & cessauerunt, factaq; est tranquillitas.

25 Dixit autem eis, Vbi est fides vestra? Timentes autem mirati sunt, dicentes alii ad alios, Quisnam iste est, vt ventis quoque & aquæ imperet, & auscultent ei?

26 ¶ Et nauigauerunt in regionem Gadarenorum, quæ est in opposita ripa Galilææ.

27 6 Ipsi autem egresso in terram, occurrit ex vrbe vir quidam qui habebat dæmonia à temporibus multis: & vestimento non induebatur, neque in *vlla* domo manebat, sed in monumentis.

28 *Is* ergo quum vidisset Iesum & exclamasset, accidit ei *ad pedes*, & voce magna dixit,

Mat. 13. 18. mar. 4. 13.

c Id est, simul atque audito verbo abierunt ad cæteranda sua negotia.

d Id est, Non ferunt fructum perfectum & absolutum, atque eo vsque vt maturescat. Vel non perducunt ad finem.

f Quod non solum videri, sed esse reipsa studeat, vt honestum ad externam vitam, bonum ad veras animi virtutes referatur.

g Non sine magno certamine, luctantes scilicet aduersus Spiritum Dei nouam hospitem, Satana & carne.

Mat. 5. 15. mar. 4. 21. inf. 11. 33.

2 Quod quisque priuatim accipit, tenetur in commune vsum depromere.

Mat. 10. 26. mar. 4. 22. inf. 12. 2.

Mat. 13. 12. & 25. 29. mar. 4. 25. inf. 19. 26.

3 Cœlestia bona parsimonia amittuntur, liberalitate crescunt.

h Id est quomodo affecti ad verbum audiendum accedatis, & eo audito quomodo vos geratis.

i Sub. sibi, vel aliis, vel vtrisque. Hoc enim hominum genere nihil superbius, si quod celant videas, vel etiam magis ad incautos fallendos accommodatũ.

Mat. 12. 46. mar. 3. 31.

4 Nulla est tam arcta sanguinis inter homines coniunctio quàm est Christi & eorum qui vera fide eum amplectuntur.

5 Expedit interdum nos velut à Christo neglectos in extrema discrimina venire, vt & ipsius potentiæ & nostræ imbecillitatis certius experimentum habeamus.

k Sub. Iesus [illegible] hunc soporem [illegible] geminata [illegible] discipulorum [illegible] ipso excitando.

l Catachresis [illegible] enim discipuli [illegible] complebantur.

6 Christus [illegible] verbis profligans [illegible] moniorum [illegible] diuinam suam [illegible] tem ostendit [illegible] nibus à diaboli [illegible] tute liberandis [illegible] natam: sed tamen hanc vltro oblatam gratiam stolidi homines plerique [illegible] rum [illegible]

dixit, Quid mihi tecum, Jesu Fili Dei altissimi? rogo te ne me torqueas.

29 Præcipiebat enim spiritui impuro vt exiret ab eo homine: nam à multo tempore corripuerat eum: itaque vinctus *ille* catenis & pedicis, custodiebatur: sed diruptis vinculis [m] agitabatur a dæmone in deserta.

30 Interrogauit autem eum Jesus, dicens, Quod tibi nomen est? Ipse verò dixit, Legio: nam dæmonia multa ingressa erant in eum.

31 Et rogabant eum ne imperaret ipsis vt abirent in [n] abyssum.

32 Erat autem ibi grex porcorum multorum pascentium in monte: & rogabant eum *dæmonia* vt permitteret ipsis in illos ingredi. Et permisit eis.

33 Egressa autem dæmonia ex eo homine, ingressa sunt in porcos: & grex ruit è præcipitio in stagnum, & suffocatus est.

34 Quum autem pastores vidissent quod factum fuerat, fugerunt: & profecti annuntiauerunt in vrbem & in agros.

35 Exierunt igitur vt viderent quod factum erat: veneruntque ad Jesum, & inuenerunt hominem illum à quo dæmonia exierant, vestitum, ac sanæ mentis, sedentem ad pedes Jesu: & timuerunt.

36 Annuntiauerunt autem ipsis etiam ij qui viderant, quomodo liberatus fuisset qui fuerat dæmoniacus.

37 Et rogauit eum tota multitudo circumiacentis regionis Gadarenorum vt discederet ab ipsis, quia magno timore tenebantur: ipse autem ingressus nauigium, reuersus est.

38 Rogauit autem eum vir ille à quo dæmonia exierant, vt [o] esset cum eo: sed dimisit eum Jesus dicens,

39 Reuertere domum tuam, & narra quanta tibi præstiterit Deus. Abiit igitur prædicans [p] per totam vrbem quanta ipsi præstitisset Jesus.

40 ¶ Factum est autem quum reuertisset Jesus, [q] excepit eum turba: nam omnes expectabant eum.

41 7 Et ecce venit quidam cui nomen Jairus, qui erat præfectus synagogæ: quumque accidisset ad pedes Jesu rogabat eum, vt ingrederetur domum ipsius:

42 Quoniam erat ei vnigenita filia quasi annorum duodecim, eàque [r] moriebatur. (Inter eundum verò turba coarctabat eum.)

43 Et mulier quæ erat in fluxione sanguinis ab annis duodecim, & in medicos impenderat totum [s] victum, nec ab vllo potuerat curari:

44 Quum accessisset à tergo, tetigit fimbriam pallii ipsius, & illicò substitit fluxio sanguinis eius.

45 Tunc ait Jesus, Quis *est* qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus & qui cum eo erant, Magister, turba te constringit & opprimit, & dicis, Quis *est* qui me tetigit?

46 Iesus autem ait, Tetigit me aliquis: nam ego [t] cognoui virtutem à me proiisse.

47 Quum autem mulier illa vidisset se non

m *i. Cum impetu impellebatur, vt eques calcaribus equum agit.*

n *Abyssus est immensæ profunditatis vorago, quasi absque fundo. Eum ipsum autem locum intelligit qui infrà 16.23. [illegible] vocat in quo nimirum dæmones conspicientur caliginis catenis. 2. Pet. 2.4. quod ut profani quidē scriptores ignorarunt. Sed videndum est vt in istis sobriè sapiamus ex Dei verbo, ne pro veritate aniles fabulas substituamus quales multas Gregorius ille in suis dialogis commentatur.*

o *i. Vt liceret apud eum esse, siue cum ipso versari.*

p *Vrbem, scilicet Gadarenorum. Nec aduersatur quod Marcus illum in Decapoli prædicasse dicit, nam Gadara à Plinio, lib. 5. ca. 18. inter Decapolis oppida recensetur. fuit itaque Decapolis partim cis Iordanem, partim trans Jordanē sita.*

q *i. Reditum eius gratus accepit, fuit multitudini.*

7 Christus duplici miraculo sese & vitæ & mortis dominum esse testatur. Mat. 9.18. mar. 5.22.

r *Vel, mortua erat, vt intelligamus iam tum illam expirasse, licet id nondum sciret pater qui reliquerat eam animam agentem.*

s *i. Necessaria ad vitam degendam.*

t *i. Sensi & percepi.*

Quid nobis & tibi Jeschua fili Dei excelsi? peto ego abs te ne torqueas me.

29 Præcipiebat enim illi spiritui impuro Jeschua vt exiret à filio hominis: multum enim fuerat illi tempus inde ex quo captiuum habebat eum: & vinciebatur catenis, ac cõpedibus custodiebatur: rumpebatq; vincula sua, & ducebatur à dæmone in desertũ.

30 Jnterrogauit autem illum Jeschua, Quod est nomen tuum? Dixit ei, Legio, quia dæmonia multa ingressa fuerant in eum.

31 Et petebant ab eo ne imperaret eis abire in abyssum.

32 Erat autem ibi grex porcorum multorum qui pascebant in monte: & petebant ab eo vt permitteret ipsis vt in porcos ingrederentur. Et permisit eis.

33 Et egressa sunt dæmonia ab homine, ingressaq; sunt in porcos. Et direxit se grex ille vniuersus ad rupem, & corruerunt in mare, & suffocati sunt.

34 Quum vidissent autem pastores id quod factum erat, fugerunt: & renuntiauerunt in ciuitates & in agros.

35 Et exiuerunt homines vt viderent quid factum fuerat: & venerunt ad Jeschua, & inuenerunt hominem illum cuius dæmonia exierant, vestitum & mœstum, ac sedentem ad pedes Jeschua: & timuerunt.

36 Et renuntiauerunt ipsis ii qui viderant, quomodo sanatus esset homo ille dæmoniacus.

37 Et petebat ab eo vniuersa turba Gadaræorum vt abiret ab ipsis: quia timor magnus apprehenderat eos. Jpse autem Jeschua ascendit in nauigium, & diuertit ab eis.

38 Jlle autem homo à quo egressa fuerant dæmonia, petebat ab eo vt apud eum esset: & dimisit eum Jeschua, & dixit ei,

39 Reuertere in domum tuam, & renuntia id quod fecit tibi Deus. Et abiit: ac prædicabat per totam ciuitatem id quod fecisset sibi Jeschua.

40 Quum reuersus autem esset Jeschua, excepit eum turba multa. Omnes enim [6] in eum intenti fuerant.

41 Et homo quidam, cuius nomen erat Juarasch, princeps synagogæ, procidit ante pedes Jeschua: & petebat ab eo vt ingrederetur domum suam:

42 Filia enim vnica erat ei quasi annos nata duodecim, & proxima erat vt moreretur. Et quum abiret cum eo ipse Jeschua, turba multa premebat eum.

43 Mulier autem quædam [7] cuius eruperat sanguis annos duodecim, quæ [8] in medicos vniuersam substantiam suam impenderat, [9] neque potuit à quoquam sanari:

44 Accessit a tergo eius, & tetigit fimbriam vistimenti eius: & confestim constitit fluxus sanguinis eius.

45 Et dixit Jeschua, Quis tetigit me? Et quum omnes negarent, dixit ei Schemeun Cipha, & qui cum eo erant, Domine noster, turbæ coarctant te, & premunt, & dicis tu, Quis tetigit me?

46 Jpse verò dixit, Aliquis tetigit me, ego enim cognoui quòd virtus exiuit à me.

47 Jlla autem mulier quum vidisset quòd non fefellis-

6 Id est, Summo desiderio expectauerant eum.

7 Nam תרע, quo hîc vtitur paraphrastes, solet ab Onkelo & Ionathan in suis paraphrasibus in vetus Testamentum, poni loco פרץ verbi Hebræi significantis Erupit. Vnde etiam portam תרעא vocant à ruptura. Quod ideò notaui, quia facit ad amplificationem morbi, atque adeo etiam miraculi.

8 Ad verb. In domo medicorum: committendo scilicet se ipsorum curationi. Vel Frequentando domos medicorum, vt consiliis vteretur.

9 Ad verb. Non potuit vt à quoquam sanaretur. Syra phrasis, cuius similes aliquot sunt antè obseruatæ.

fefellisset eum, venit tremens: & procidens adorauit eum, ac dixit in conspectu populi totius propter quam causam tetigisset, & quomodo illicò sanata esset.

48 Ipse verò Jeschua dixit ei, [10] Bono sis animo, filia mea, fides tua [11] seruauit te: abi in pace.

49 Et adhuc ipso loquente, venit quidam [12] ex domesticis principis synagogæ, & dixit ei, Mortua est filia tua: ne fatiges præceptorem.

50 Jeschua autē audiuit, & dixit patri puellæ, Ne metuas: tantùm crede, [13] & salua erit.

51 Venit autem Jeschua in domum, neque permisit cuiquam vt ingrederetur secum, nisi Schemeun & Jaakub & Juchannan, & patri puellæ ac matri eius.

52 Omnes verò flebant & plangebant propter eam. Ieschua autem dixit, Ne fleatis: non enim mortua est, sed dormit.

53 Et deridebant eum, quòd scirent quòd mortua esset.

54 Ipse autem eiecit [14] vnumquenque foras: & apprehendit manum eius, & vocauit eam, ac dixit, Puella surge.

55 Et reuersus est spiritus eius, & illico surrexit: & præcepit vt darent ei ad comedendum.

56 Et mirati sunt parentes eius: ipse verò admonuit eos ne cuiquam dicerent id quod factum fuerat.

latuisse, tremens venit, & accidens ei *ad pedes*, declarauit ei in conspectu totius populi quam ob causam tetigisset eum, & quomodo sanata fuerat illicò.

48 Ipse verò dixit ei, Confide filia, fides tua te seruauit: vade cum pace.

49 Adhuc eo loquente, venit quidam à præfecto synagogæ, dicens ei, Mortua est filia tua: ne vexa magistrum.

50 Iesus autem *hoc* audito, respondit ei, Ne metue: crede solummodo, & seruabitur.

51 Ingressus verò domum, non permisit ingredi quenquam, nisi Petrum & Jacobum & Johannem, & patrem ac matrem puellæ.

52 Flebant autem omnes & [v] plangebant eam. Ipse verò dixit, ne flete, non est mortua, sed dormit.

53 Et deridebant eum, quòd scirent esse mortuam.

54 Ipse verò eiectis foras omnibus, & prehensa manu eius, clamauit, dicens, Puella, surge.

55 Et reuersus est spiritus eius, ac [x] surrexit illicò: & *ipse* præcepit vt ei daretur cibus.

56 Et obstupuerunt parentes eius: ipse verò præcepit eis vt nulli dicerent quod factum fuerat.

10 Ad verb. Cordata esto: vel, Cor recipe.

11 Ad verb. Viuificauit te. Hebraismus aliquoties notatus.

12 Ad verb. Ex iis qui sunt domus principis &c. Substantiuum rectum pro adiectiuo. Tritus Hebraismus.

13 Ad verb. Et viuet, Hebraismus.

14 Ad verb. Omnem hominem. Hebraismus.

u *Plangere proprie est cædere & ferire* ... *transfertur ad ...* *lugentium quibus ...* *tales esse solent ...*

x *Cadauer ...* *puella verò ...* *ta (vt verè illam ...* *modò reuixisse, ...* *am ab omni ...* *beratam esse ...* *surrexit è lecto.*

Caput IX.

1 *Mittuntur Apostoli ad prædicandum.* 7 & 19. *Opinio vulgi de Christo.* 12 *De quinque panibus & duobus piscibus.* 20 *Confessio Apostolorum.* 24 *Perdere animam.* 33 *Christus audiendus.* 37 *Lunaticus.* 46 *Contentio Apostolorum de primatu.* 49 *Quidam eiicient dæmonia nomine Christi.* 52 *Samaritani nolunt Christum recipere.* 55 *Vindicta prohibita.* 57 59 61 *De tribus Christum sequi volentibus, sed diuersis rationibus.*

1 ET vocauit Jeschua duodecim suos, & dedit eis virtutem & potestatem aduersus omnia dæmonia, & infirmitates sanandi.

2 Et misit eos ad prædicandum regnum Dei, & ad sanandum infirmos.

3 Et ait eis, Nihil tuleritis ad iter, non virgam, [1] neque viatorium saccum, neque panem, neque argentum: nec duæ tunicæ sint vobis.

4 Et in quam domum ingressi fueritis, illic estote, & illinc exite.

5 Et aduersus eos qui non exceperint vos, quum egrediemini ex ciuitate illa, etiam puluerem à pedibus vestris excutite aduersus eos in testimonium.

6 Et egressi sunt discipuli, & circuibant per pagos & per ciuitates, ac euangelizabant & sanabant in omni loco.

7 Audiuit autem Hiraudis tetrarcha omnia quæ fiebant per manum eius, & mirabatur: quia dicebāt quidam quòd Juchannan surrexisset [2] à mortuis:

8 Alii verò dicebant quòd Jliah apparuisset: & alii, quod Propheta ex Prophetis antiquis surrexisset.

9 Et dixit Hiraudis, Caput Juchannan ego amputaui: quis est autem iste de quo hæc audio? Et cupiebat videre eum.

1 COnuocatis [1] autem *Iesus* duodecim discipulis suis, dedit eis vim ac potestatem in omnia dæmonia, & morbos sanandi.

2 Misitque eos vt prædicarent regnum Dei, & sanarent ægrotos.

3 Et dixit eis, Nihil sumite ad iter, neq; [a] virgas, neque peram, neq; panem, neq; pecuniam: neque binas tunicas habete.

4 Et in quamcunque domum intraueritis, [b] illic manete, & illinc exite.

5 Et quicunque non receperint vos, exeuntes ex vrbe illa, etiam puluerem à pedibus vestris excutite, *vt sit* testimonio aduersus eos.

6 Exeuntes igitur obibant singulos vicos, euangelizantes & sanantes vbique.

7 ¶ [2] Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo: & [c] hæsitabat, propterea quòd dicebatur à quibusdam, Johannem excitatum esse à mortuis:

8 A quibusdam verò, Eliam apparuisse: *ab* aliis autem, Prophetam quempiam ex antiquis resurrexisse.

9 Tunc ait Herodes, Johannem ego decollaui: quis est autem iste de quo ego talia audio? Et studebat eum videre.

1 Ad verb. Ab inter mortuos Hebraismus quem Gallicè exprimunt, *D'entre les morts* quod sæpe antè obseruatum est.

Mat.10.1.mar.3.13. & 6.7.

1 Duodecim Apostoli solo Christi mandato & Spiritus potentia instructi mittuntur, ... nullus Israelita ... sit ignorantiam ... texere, tum etiam ... paulatim ad ... salem illam ... nem præparent.

Mat.10.7.

Matt.10.9.mar.6...

a *Vide Mat.10...*

b *Ex ciuitate ... quam discesseritis ... exite, quò ... uertitis. In ... prohibet Dom... hospitium mutari.*

scinditur: tyranni autem in primis trepidant. c *Quasi perplexus & impeditus in luto tenebatur, vt exitum non inueniret. ... & animi dubius erat: metuebat enim ne is resurrexisset quem occiderat.* Mar.6.30.

10 ¶ Re...

10 ¶ Reuersi autem Apostoli narrauerunt ei quæcunque fecerant: 3 Et *ipse* assumptis illis, secessit priuatim in locum d desertum vrbis, quæ vocatur Bethsaida.
11 Quod cum cognouisset turba sequuta est eum: *ipse* autem excepit eos, & loquebatur eis de regno Dei: & eos quibus sanatione opus erat, sanabat.
12 Dies autem cœperat inclinare. Et accedentes duodecim, dixerunt ei, Dimitte turbam, vt abeuntes in circumiacentes vicos & agros, *illuc* e diuertant & inueniant cibaria: nam hic in loco deserto sumus.
13 *Ipse* verò dixit eis, Date ipsis vos quo vescantur. Ipsi verò dixerunt, Non sunt nobis plus quam quinque panes, & duo pisces: f nisi nos profecti emamus g toti huic populo escas.
14 Aderant enim quasi viri quinquies mille. Ait autem discipulis suis, h Facite vt discumbant per singulos quosque discubitus quinquageni.
15 *Ipsi* igitur ita fecerunt: & discubuerunt illi omnes.
16 *Ipse* verò, acceptis quinque illis panibus, & duobus piscibus, suspiciens in cœlum, i benedixit eis: & fregit, deditque discipulis vt apponerent turbæ.
17 Comederunt igitur omnes illi, & saturati sunt: & sublatum est quod superfuit ipsis fragmentorum, cophini duodecim.
18 4 Et factum est quum ipse k solus precaretur, erant cum eo discipuli: interrogauitque eos dicens, Quem me dicit esse turba?
19 Ipsi autem respondentes, dixerunt, Iohannem Baptistam: alii autem, Eliam: alii verò, Prophetam quempiam ex antiquis resurrexisse.
20 Dixit autem eis, Vos verò quem me esse dicitis? Respondens autem Petrus dixit, Christum illum Dei.
21 Ipse verò interminatus eis, præcepit vt nulli hoc dicerent:
22 5 Dicens, Oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus & principibus sacerdotum & Scribis, & trucidari, & tertia die excitari.
23 Dicebat autem omnibus, Si quis vult me sequi, abdicet semetipsum, & tollat crucem suam l quotidie, & sequatur me.
24 Quisquis enim voluerit animam suam seruare, perdet eam: quisquis verò perdiderit animam suam mea causa, is seruabit eam.
25 Quid enim prodest cuipiam si lucretur vniuersum mundum, seipsum autem perdat, siue *seipso* mulctetur?
26 m Quem enim puduerit mei ac meorum sermonum, eius pudebit Filium hominis, quando venerit cum gloria sua & Patris sanctorumque angelorum.
27 Dico autem vobis verè sunt quidam ex iis qui hic adstant, qui nequaquam gustabunt mortem, vsquedum viderint regnum Dei.
28 ‖ 6 Factum est autem, post hæc verba quasi dies octo *intercesserant*, quum assumptis Petro & Iohanne & Iacobo, ascendit in montem vt præcaretur.

10 Et quum reuersi essent Apostoli, narrauerunt Ieschua quæcunque fecerant. Et duxit eos in locum seorsim desertum Beth-Tsaida.
11 Turbæ autem quum cognouissent, 3 iuerunt post eum: & excepit eas, ac loquebatur cum eis de regno Dei: & eos qui opus habebant sanatione, sanabat.
12 Quum autem cœpisset dies inclinare, accesserunt discipuli eius, & dicunt ei: Dimitte turbas, vt abeant in agros qui circa nos sunt & in pagos vt diuertant in eis, & inueniant sibi escam: quia in loco deserto sumus.
13 Dixit eis Ieschua date illis vos ad manducandum. Ipsi verò dicunt, Non est nobis plus quàm quinque panes & duo pisces: nisi abeamus, & emamus escam huic toti populo.
14 Erant enim quasi quinq; milia hominum. Dixit ei Ieschua, 4 Discumbere facite eos *per* discubitus, quinquaginta viros in *vno* discubitu.
15 Et fecerunt ita discipuli, ac discumbere fecerunt omnes.
16 Et accepit Ieschua illos quinque panes & duos pisces. Et intuitus est in cœlum, & benedixit, ac fregit, & dedit discipulis suis vt apponerent turbis.
17 Et comederunt omnes, & saturati sunt: & sustulerunt fragmenta quæ superfuerant duodecim cophinos.
18 Et quum oraret solus & discipuli eius cum eo, interrogauit eos, & dixit, Quidnam dicunt turbæ de me quòd sim?
19 Responderunt, & dixerunt ei, Iuchannan Baptista: & alii, quòd Iliah: alii autem quòd Propheta vnus ex Prophetis antiquis surrexit.
20 Dixit eis, Vos autem quid dicitis quòd sim? Respondit Schemeun, & dixit, Christus Dei.
21 Ipse autem repressit eos, & interdixit eis vt nemini hoc dicerent.
22 Et dixit eis, Futurum est vt Filius hominis multa patiatur, & reprobetur à senioribus & principibus sacerdotum, & Legisperitis, & occidant eum: & die tertia resurget.
23 Et dicebat 5 coram omni homine, Qui vult 6 venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suam quotidie, & veniat post me.
24 Qui enim 7 vult animam suam seruare, perdit eam: qui autem perdiderit animam suam propter me, 8 hic seruat eam.
25 Quo enim iuuatur filius hominis quum lucratus fuerit mundum vniuersum, animā autem suam perdiderit, aut *eius* tacturam fecerit?
26 Qui autem erubuerit me & sermones meos, erubescet eum Filius hominis quum venerit in gloriam Patris sui, cum Angelis suis sanctis.
27 Verè dico vobis quòd sunt quidam qui stant hic qui non gustabunt mortem donec venerit regnum Dei.
28 Factum est autem post sermones hos, quasi octo diebus, accepit Ieschua Schemeun & Iaakub & Iuchannan, & ascendit in montem ad orandum.

29 Et

Mat. 14. 13. mar. 6. 31.
3 Nihil ne in desertis quidem deerit Christi sectantibus.
d Desertum dicitur Bethsaida, non quod vrbs fuerit, sed quia in agro consito erat cum vrbs à qua cognominabatur.
Mat. 14. 16. mar. 6. Iohn 6. 5.
e Al. ver. dissoluantur à curribus ducti ... Sic à diuertendo fuere Latini diuersorium.
f Ecliptis: itaque subaudiendum est, Non possumus igitur eis dare quo vescantur, nisi ...
g Al. ver. in totum hunc populum.
h Vide Mar. 6. vbi ...
i De his panibus ac piscibus ...
Mat. 16. 13. mar. 8. 27.
4 Quamuis mundus inter varios errores fluctuet, ...
k A turba separatus.
Mat. 17. 22. mar. 8. 31
5 Per crucem & ... patientiam ... gloriam Christus ipse peruenit
Infr. 14. 27. mat. 10. 38. & 16. 24. mar. 8. 34
l Vitæ enim dies ... sic crux ...
Infr. 17. 33. mat. 10. 39. Iohn 12. 25.
Mat. 10. 33. mar. 8. 38.
Infra 12. 9.
Mat. 16. 28. mar. 9. 1.
6 Christus, ne discipuli offenderet ...
Mat. 17. 1. mar. 9. 2.

3 Id est, Sequuti sunt. Heb. visitauimus.
4 Vide annotata de discubitu. Mar. 6. 40.
5 Id est, Omnibus præsentibus & palam. Hebr.
6 Id est, Sequi me. Hebraism. vt paulò post etiam.
7 Ad verb. Viuificare Hebr.
8 Ad verb. Viuificat eam. Hebraismus.

29 Et quum oraret, transformatus est aspectus vultus eius, & vestimenta eius candida facta sunt, & refulgebant.
30 Et ecce, duo viri loquebantur cum eo qui erant Musche & Iliah.
31 Qui conspecti sunt in gloria. Loquebantur autem de exitu ipsius qui futurum erat vt compleretur in Vrischelem.
32 Et grauati erant somno Schemeun & ij qui cum ipso erant: & vix excitati sunt, & viderunt gloriam eius, & illos duos viros qui stabant iuxta eum.
33 Et quum cœpissent discedere ab eo, dixit Schemeun Ieschua, Domine mi, bonum est nobis vt hic simus, & faciamus tria tabernacula, tibi vnum, & musche vnum, & Iliah vnum. Et nesciebat quid diceret.
34 Et quum diceret hæc, facta est nubes, & obumbrauit eos: & timuerunt quum viderent Musche & Iliah quòd ingrederentur in nubem.
35 Et vox facta est ex nube quę dixit, Hic est Filius meus dilectus, ipsum audite.
36 Et quum fuisset illa vox, inuentus est Ieschua solus, & ipsi siluerunt, & nemini dixerunt in illis diebus id quod viderant.
37 Et factum est [9] die postero quum descenderent de monte, occurrerunt eis turba multa.
38 Et homo quidam è turba illa clamabat, & dicebat, Præceptor, peto abs te [10] conuertere ad me: filius meus *hic est* qui vnicus est mihi.
39 Et spiritus transit super eum, & repentè clamat, & stridet dentibus suis, & [11] lacerat, & vix discedit ab eo postquam contriuit eum.
40 Et petij à discipulis tuis vt eiicerent eum, & non potuerunt.
41 Respondit autem Ieschua & dixit, [12] O generatio incredula & peruersa, vsque quo ero apud vos, & tolerabo vos? Adducito huc filium tuum.
42 Et quum adduceret eum, deiecit eum dæmonium illud, & frendere fecit eum: & repressit Ieschua spiritum illum impurum, ac sanauit puerum, ac dedit eum patri eius.
43 Et mirati sunt omnes propter magnificentiam Dei. Et quum omnis homo miraretur super omnibus quæ fecerat Ieschua, dixit discipulis suis.
44 Ponite vos sermones istos in auribus vestris. Filius enim hominis futurum est vt tradatur in manus filiorum hominis.
45 Ipsi verò non intellexerunt sermonem hunc, quia occultus erat ab ipsis, vt non cognoscerent ipsum: & timebant interrogare eum de sermone hoc.
46 Et intrauit in eos cogitatio, quisnam [13] magnus esset inter eos.
47 Ieschua autem cognouit cogitationem cordis eorum, & accepit puerum, & statuit eum iuxta se.
48 Et dixit eis, Quicunque recipit puerum sicut iste *est* in nomine meo, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui misit me. [14] Qui enim paruus est inter vos omnes, hic erit magnus.
49 Et respondit Iuchannan, & dixit, Domine noster, vidimus [15] quendam qui eiecit de-

9 Ad verbum Die qui est post eum. Syra phrasis, vt prius annotatum est.

10 Vel, Respice in me.

11 Rarum admodum verbum: sed tamen quo vtitur etiam in Mar. 9. 18. eodem sensu. Intelligit spiritum illum impurum lacerare filium suum, quum eum inuadit.

12 Ad ver. Quæ non est fidelis.

13 Positiuus pro superlatiuo. Hebraismus tritus.

14 Positiua pro superlatiuis, vt paulo antè notatum est: pro Qui minimus est, &c. hic erit maximus.

15 Ad verbum Hominem. Hebrais-

29 Et facta est inter precandum species vultus eius alia: & vestitus eius albus ac refulgens.
30 Et ecce, duo viri colloquebantur cum eo: qui erant Moses & Elias:
31 Qui visi cum gloria, dicebant ipsius [n] exitum, quo functurus erat vt defungeretur in Hierusalem.
32 Petrus verò & qui cum ipso erant, grauati erant somno: quum autem euigilassent, viderunt gloriam eius, & duos illos viros qui stabant cum eo.
33 Et factum est quum illi discederent ab eo, dixit Petrus ad Iesum, Magister, bonum est nos hic esse, atque *ideo* faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnū Mosi & vnum Eliæ: nesciens quid diceret.
34 Hæc autem ipso dicente, extitit nubes quę inumbrauit eos: timuerunt autem dum illi ingrederentur in nubem.
35 Et vox extitit è nube, dicens, Hic est Filius ille meus dilectus, ipsum audite.
36 Et postquam vox illa extitisset, inuentus est Iesus solus: ipsi autem siluerunt, & nulli declararunt [o] per id tempus quicquam eorum quæ viderant.
37 ¶ [7] Factum est autem sequenti die, quum ipsi descendissent de monte, occurrit ei turba multa.
38 Et ecce, quidam è turba exclamauit, dicens, præceptor, rogo te, respice ad filium meum: nam vnigenitus est mihi:
39 Et ecce, spiritus arripuit eum, & ipse repentè clamat, & spiritus discerpit eum spumantem: & vix discedit ab eo, [p] conterens eum.
40 Et rogaui discipulos tuos: vt ipsum eiicerent: sed non potuerunt.
41 Respondens autem Iesus ait, O natio incredula & peruersa, quousque tandem ero apud vos, & tolerabo vos? Adduc filium tuum huc.
42 Quum autem adhuc accederet, allisit eum dæmonium, & discerpsit. Obiurgauit autem Iesus spiritum impurum, & sanauit puerum: & reddidit eum patri suo.
43 Percellebantur igitur omnes super magnifica Dei virtute. Omnibus verò mirantibus super omnibus quæ faciebat, dixit discipulis suis.
44 ‖ [8] [q] Reponite vos in aures vestras sermones istos: futurum est enim vt Filius hominis tradatur in manus hominum.
45 Ipsi verò ignorabant dictum istud, eratq; ipsis occultum, adeò vt illud non sentirent: & timebant eum interrogare de hoc dicto.
46 ¶ [9] Incidit autem disceptatio inter eos, quis esset eorum maximus.
47 Iesus autem [r] visa cogitatione cordis ipsorum, acceptum puerulum statuit apud se:
48 Et dixit eis, Quicunque exceperit puerulum hunc nomine meo, me excipit: & quicunque me exceperit, excipit eum qui me misit: nam qui minimus est inter vos omnes, is erit magnus.
49 [10] Respondens autem Iohannes ait, Magister, vidimus quendam sub nomine tuo eiicien-

n Id est, ... quam obiturus ... Ierusalem.

o Ad verb. ... illis, videl. ... Christus ...
Mat. 17. 1. mar. 9. 2.

7 Nulla ... offenditur Christus ... quàm incredulitate ... quomnis eam ... tempore tollam.

p Vehementia ... li morbo ...

eiicientem dæmonia: & prohibuimus eum, quia te non sequitur nobiscum.

50 Et dixit ei Iesus, Ne prohibere *illum*: qui enim non est aduersum nos, pro nobis est.

51 ¶ [11] Factum est autem quum impleretur tempus quo sursum reciperetur, tum ipse sese obfirmauit vt proficisceretur in Jerusalem.

52 Misitque nuntios ante faciem suam: qui profecti ingressi sunt in vicum Samaritanorum, vt pararent ei *hospitium*.

53 Sed *illi* non receperunt eum, quòd habitum præferret proficiscentis in Hierusalem.

54 [12] Quum autem hoc vidissent discipuli eius Iacobus & Johannes, dixerunt, Domine, vis dicamus vt ignis descendat è cœlo, & consumat eos, vt etiam Elias fecit?

55 Sed conuersus Iesus obiurgauit eos, dicens, Nescitis cuius [v] spiritus vos sitis.

56 ‖ Filius enim hominis non venit vt perderet [x] animas hominum, sed vt seruaret. Abierunt igitur in alium vicum.

57 ¶ [13] Factum est autem proficiscentibus ipsis quidam in via dixit ei, Sequar te quocunque ieris, Domine.

58 Dixit autem ei Jesus, Vulpes lustra habent, & volucres cæli nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput inclinet.

59 [14] Dixit verò ad alium *quendam*, Sequere me. Jlle autem dixit, Domine, permitte mihi vt prius abeam ac sepeliam patrem meum.

60 Dixit autem ei Jesus, Sine vt mortui sepeliant [y] mortuos suos: tu verò profectus annuntia regnum Dei.

61 [15] Dixit autem etiam alius, Sequar te Domine: sed permitte mihi prius vt valedicam iis qui sunt domi meæ.

62 Ait autem ei Jesus, Nemo qui manu sua admota aratro, [z] respexerit ad ea quæ retrò *sunt*, appositus est ad regnum Dei.

monia in nomine tuo, & prohibuimus eum, eò quòd non [16] venit nobiscum post te.

50 Dixit eis Jeschua, Ne prohibeatis: qui enim non est aduersus vos, pro vobis est.

51 Et factum est quum [17] implerentur dies assumptionis eius, direxit faciem suam vt proficisceretur Vrischelem.

52 Et misit nuntios ante faciem suam: & profecti ingressi sunt in pagum Samaritanorum vt pararent ei *hospitium*.

53 Et non receperunt eum, quia faciem suam versus Vrischelem ponebat vt proficisceretur.

54 Et quum vidissent Jaakub & Juchannan discipuli eius, dicunt ei, Domine noster, vis tu vt dicamus vt descendat ignis de cœlo, & consumat eos, sicut etiam Jliah fecit?

55 Et conuersus est, & increpauit eos, ac dixit, Nescitis vos cuius estis spiritus.

56 Filius enim hominis non venit ad perdendum [18] animas, sed [19] ad seruandum. Et abierunt in pagum alium.

57 Quumque proficiscerentur in via, dixit ei quidam, [20] Ibo post te in locum quo proficisceris Domine mi.

58 Dixit ei Jeschua, Vulpibus foueæ sunt, & volucribus cœli, [21] nidi, Filio autem hominis non est vbi fulciat caput suum.

59 Et dixit ad alium, Veni post me. Jlle autem respondit ei, Domine mi, permitte mihi *vt* prius abiens sepeliam patrem meum.

60 Dixit ei Jeschua, Sine mortuos sepelientes mortuos suos: & tu abi, euangeliza regnum Dei.

61 Dixit ei alius, [22] Ibo post te, Domine mi. Prius autem permitte mihi *vt* abiens, salutem dicam domesticis meis, & veniam.

62 Dixit ei Jeschua, Nemo admouet manum suam ad aratrum paris boum, & respicit retro se, & vtilis est ad regnum Dei.

11 Christus vltro ad mortem properat. (*Ad verbum, Obfirmauit faciem suam,* [illegible] *proponendi sese dedit* [illegible] *& deposito* [illegible] *timore iter* [illegible] *est.*

t Samaritani maximè infensi erant in eos qui causa adorationis templo Herosolymitano [illegible] *susciperent,* [illegible] *templum pro*[illegible] *in monte Garizim* [illegible] *a Sanaballath præfecto Da*[illegible] *Manasse* [illegible] *sacerdotio* [illegible] *Herosolymis pulsi) in* [illegible] *adorabant. Vi*[illegible] *Joseph. lib. 11. c. 7. 8.*

12 Cauendum a [illegible] intemperie & [illegible] imitatione, in [illegible] etiam causa: [illegible] ad Dei gloriam & commodum [illegible] referantur.

u Heb. id est, cuius voluntatis, consilii, & [illegible] sententiæ. Sic [illegible] *Dei, spiritus vocantur, quia à Spiritu* [illegible] *& ex con*[illegible] *quæ à malo spiritu proficiscuntur, vt* [illegible] *auaritiæ, superbiæ, & furoris.*

Matt. 8. 19.

x Homines, Synecdoche.

13 Oportet Christum sequuturos ad quæuis incommoda subeunda sese comparare.

Matt. 8. 21.

14 Dei vocatio quibusuis in homines officiis, sine vlla exceptione, anteponenda. y *Qui etiamsi in hac humana & caduca vita permaneant, à vera tamen vita, quæ æterna est & diuina alieni sunt.* 15 Oportet Christum sequuturos, mundi solicitudinibus semel renuntiare. z *Hebr. qualem* [illegible] *Gen. 19. 17. Id est, se incœpti pœnituerit.*

16 Id est, Sequitur te nobiscum, Hebr.

17 Id est, Quum tempus assumptionis eius instaret. Nã impleri dicitur aliquid (ex Hebrææ linguæ proprietate & Sacrarum literarum more loquendi) non tantùm quum prorsus expletum est, sed etiam quum impleri incipit aut quum implendum iam est. Vide quæ de eo annotauimus Luc. 2. 21.

18 Id est, Homines Synecdoche vsitatissima in Bibliis.

19 Ad verbum, Ad viuificandum. Hebraismus.

20 Id est, Sequar te. Hebraismus: vt paulo pòst, semel atque iterum.

21 Vide de hac voce, annotata in Mat. 8. 22.

22 Id est, Sequar te. Hebr.

Caput X.

1 LXX discipuli. 10 *Ingratis vrbibus impietas exprobratur.* 17 *Discipulos redeuntes humilitatis admonet.* 39 *Proximus quis.* 38. *De Martha & Maria sororibus.*

1 POST [1] hæc autem designauit Dominus etiam alios septuaginta: misitque eos ante faciem suam in omnem vrbem & locum quò futurum erat vt ipse veniret.

2 Dicebat igitur eis, Messis quidem multa, sed operarii, pauci: rogate ergo dominum messis vt emittat operarios in messem suam.

3 [2] Abite: ecce, ego mitto vos vt agnos in medium luporum.

4 Ne portate crumenam, neque peram, neq; calceamenta: & [a] neminem in via salutaueritis.

5 In quancunque domũ ingredimini, primùm dicite, Pax huic domui.

6 Quòd si fuerit illic quispiam [b] filius pacis, requiescet super eum pax vestra: sin minus, ad vos reuertetur.

1 POst hæc separauit Jeschua ex discipulis suis alios septuaginta, & misit [1] eos binos ante faciem suam in omnem locum & ciuitatem [2] quò iturus erat.

2 Et dixit eis, Messis multa, & operarii pauci: petite igitur à domino messis vt emittat operarios ad messem suam.

3 Abite: ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos.

4 Ne portaueritis crumenas, neque saccos viatorios, neque calceamenta: & neminem in via [3] salutaueritis.

5 Et in quam domum intratis, prius dicite, Pax huic domui.

6 Et [4] si sit ibi filius pacis, collocabitur super eum pax vestra: sin minus autem, [5] pax vestra ad vos reuertetur.

1 Aduentus Christi mittuntur septuaginta secundi præcones [illegible].

Matt. 9. 37.

Matt. 10. 16.

2 Fidi ministri Verbi sunt in mundo velut agni inter lupos, sed modo in hoc vnum sint intenti, vt officium faciant, qui eos misit, idem etiam conseruat.

a Hyperbolicè sic solent Hebræi præcipere, vt celeriter, & nulla interiecta mora aliquid obeatur. 2. Reg. 4. 29. Alioqui ciuiles & humanæ salutationes inter Christiana officia numerantur. Porrò hæc vocatio fuit téporaria. 2. *Reg. 4. 29.* *Mat. 10. 12. mar. 6.* [illegible]

b Heb. i. qui faueat doctrinæ pacis, & illam amplectatur.

1 Ad verbũ, Duos duos. Hebraismus.

2 Ad verb. Quò futurus erat venire, modus loquendi quo vtuntur etiam Græci. Est igitur phrasis Syra ex Hellenismo petita.

3 Ad verb. De pace cuiusdam in via ne rogaueritis.

4 .i. Dignus à me factus vt particeps fiat illius veræ pacis quam ei optabitis & prædicabitis. Est ergo filius pacis, dignus pace, sicut filius mortis dicitur in veteri Testamento, dignus morte, & filius perditionis in Euangelio, dignus perditione. 5 Id est, Nullum fructum percipient ex vestra salutatione & prædicatione, qui totus in vos conferetur.

7 In ea autem domo estote edentes & bibentes ex eo quod est illorum: dignus est enim operarius mercede sua: Neque secedatis à domo in domum.

8 Et in quam ciuitatem ingredimini, & suscipiunt vos, edite id quod apponitur vobis.

9 Et sanate illos qui infirmi sunt in ea, ac dicite illis, Appropinquauit ad vos regnum Dei.

10 In quam verò ciuitatem ingressi fueritis, & non susceperint vos, egredimini in plateam, & dicite.

11 Pulverem quoque qui adhæret nobis pedibus nostris ex ciuitate vestra, spargimus in vos: veruntamen hoc scitote quòd appropinquauit regnum Dei.

12 Dico vobis quod Sedum erit tolerabilius in die illo quàm ciuitati illi.

13 Væ tibi Caurazin, væ tibi Beth-Tzaida, nā si in Tzur & Tzaidan factæ fuissent virtutes quæ factę fuerunt in vobis, iam olim in saccis & in cinere conuersi fuissent.

14 Veruntamen Tzur & Tzaidan erit tolerabilius in die iudicii quàm vobis.

15 Et tu Kephar-Nachum illa quæ vsque ad cælum eleuata fuisti, vsque ad infernum deprimēris.

16 Qui vos audit, me audit, & qui vos reiicit, is, me reiicit: & qui me reiicit, reiicit eum qui misit me.

17 Et reuersi sunt septuaginta quos miserat, cum gaudio magno, & dicunt ei, Domine etiam dæmonia subiiciuntur nobis in nomine tuo.

18 Ipse autem dixit eis, Videbam ipsum Satanah quòd caderet tanquam fulgur de cœlo.

19 Ecce do vobis potestatem vt sitis calcantes serpentes, & scorpiones, & vniuersum robur inimici, & nihil molestum erit vobis.

20 Veruntamen in hoc ne gaudeatis quòd dæmonia subiiciuntur vobis: sed gaudete, quòd nomina vestra scripta sunt in cœlo.

21 In illa hora exultauit Ieschua in Spiritu sancto, & dixit, Gratias ago tibi pater mi, Domine cæli & terræ, quòd absconderis hæc à sapientibus & intelligentibus, & reuelaueris ea infantibus. Etiam Pater mi, quia sic fuit beneplacitum coram te.

22 Et conuersus est ad discipulos suos, & dixit eis, omnia tradita sunt mihi à Patre meo: & nemo nouit quis sit Filius, nisi Pater: & quis sit Pater, nisi Filius, & is cui si voluerit Filius reuelare, *reuelabit*.

23 Et conuersus est ad discipulos suos seorsim, & dixit, Beati oculi qui vident id quod vos videtis.

24 Dico enim vobis quòd Prophetæ multi & reges voluerunt videre id quod videtis, & non viderunt: & audire id quod auditis, & non audiuerunt.

25 Et ecce, Legisperitus quidam surrexit vt tentaret eum, & dixit, Præceptor, quid faciam vt possideam vitam quæ est in perpetuum?

7 c Manete autem in ea ipsa domo, edentes & bibentes quæ ab ipsis *apposita fuerint*: dignus enim est operarius mercede sua. Ne transite è domo in domum.

8 Sed & in quamcunque vrbem ingressi fueritis, & exceperint vos, d edite quæ apponuntur vobis:

9 Et sanate ægrotos qui in ea fuerint, & dicite eis, Appropinquauit ad vos regnum Dei.

10 3 In quamcunque autem vrbem ingressi fueritis, & non exceperint vos, egressi in plateas eius, dicite.

11 Etiam pulverem qui adhæsit nobis ex vrbe vestra, e vobis abstergimus: tamen hoc scitote, appropinquasse ad vos regnum Dei.

12 Dico autem vobis Sodomorum conditionem die illo tolerabiliorem fore quàm vrbis illius.

13 Væ tibi Chorazin, væ tibi Bethsaidæ: nam si in Tyro & Sidone editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud vos, olim cum sacco & cinere sedentes resipuissent.

14 Ideo Tyri & Sidonis tolerabilior erit conditio in iudicio quàm vestra.

15 Et tu Capernaum quæ vsque ad cælum sublata es, vsque ad inferos deprimēris.

16 f Qui vos audit, me audit: & qui vos reiicit, me reiicit, qui verò me reiicit, reiicit eum qui misit me.

17 ¶ 4 Reuersi sunt autem septuaginta cum gaudio, dicentes, Domine, etiam dæmonia subiiciuntur nobis g per nomen tuum.

18 *Ipse* autem dixit eis, Spectabam Satanam, ut fulgur h è cælo cadentem.

19 Ecce, do vobis potestatem calcandi serpentes & scorpiones, & supra omnem vim inimici: & nihil vos lædet.

20 Sed de eo ne gaudete quòd spiritus vobis subiiciantur: gaudete verò potius quòd nomina vestra scripta sunt in cœlis.

21 ¶ ‖ 5 Eo ipso momento exultauit Iesus spiritu, & dixit, gloriam tibi tribuo Pater, Domine cæli & terræ, quòd hæc absconderis à i sapientibus & intelligentibus, & detexeris ea infantibus, etiam Pater, quia ita placuit tibi.

22 6 Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo nouit quis sit Filius, nisi Pater: & quis sit Pater, nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius detegere.

23 ‖ 7 Et conuersus ad discipulos, priuatim dixit eis, Beati oculi qui vident quę vos videtis.

24 Dico enim vobis, multos Prophetas & reges cupiuisse videre quæ vos videtis, nec vidisse: & audire quæ auditis, nec audiuisse.

25 ¶ ‖ 8 Tum ecce, quidam k Legis interpres surrexit, tentans eum, & dicens, Præceptor, quid faciendo vitam æternam possidebo?

c Hospitium vobis deligite in eo domo ... fueritis ... hospitio solicitis ... loco diutius ... constituerant ... solennis illa Euangelii prædicatio ... Deut.24.14. mat. 10.10. 1.tim.5.18. Mat.10.13.
d Contenti esto apposito vobis cibo.
3 Deus Euangelici ministerii contemptores ... Suprà 9.5. act.13.51. & 18.6.
e Idest, Aduersus vos. Matth.11.21. Matt.10.40. iohn. 13.20.
f Discipuli ... non plena ... potestate, sed ... Christi ... eiiciebant.
4 Neque ... miraculorum, neque aliud eiusmodi quantumuis excellens, sed sola electio ... solidi gaudii materiam præbet. Est autem sola Euangelii promulgatio, Satanæ ruina.
g Non repetiit Lucas quod Matt.10.40. habuimus: qui recipit me recipit. Nam illic de persona Christus agebat, hic autem de doctrina ...
h Collocatur Satan in aere ... Ephe.6.12 ...

Matth.11.25. Contemptibilis quidem est Ecclesia, si externam eius speciem consideres, sed nulla in re æque admirabilis Dei sapientia. i Sub. huius mundi. 6 Aberrat à via quisquis Patrem quærit extra Filium. Matth.13.16. 7 Noui foederis & veteris discrimen, in reuelationis mensura. Matth.22.35. mar.12.28. 8 Fides non tollit, sed stabilit Legis doctrinam.
k Virum quispiam ex profitentibus cognitionem ac scientiam legitimarum constitutionum, seu Legum Mosaicarum.

26 At ille dixit ei, In Lege quid scriptum est? quomodo legis?
27 Ille verò respondens dixit, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis, & ex tota cogitatione tua: & proximum tuum vt teipsum.
28 Tum *ipse* dixit ei, Rectè respondisti, hoc fac & viues.
29 [9] Ille autem volens [l] iustificare seipsum, dixit Jesu, Et quis est meus proximus?
30 Excipiens autem Jesus dixit, Quidam descendebat ab Hierusalem in Jericho, & incidit in latrones, qui expoliato eo & plagis impositis, abierunt, *eo* seminece relicto.
31 [m] Fortè autem Sacerdos quidam descendit per eandem viam: qui viso eo, [n] ex aduerso præteriit.
32 Similiter & Leuita, quum venisset ad eum locum, & illũ vidisset, præteriit ex aduerso:
33 Samaritanus autem quidam iter faciens, venit ad eum, & eo viso, misericordia intima commotus est.
34 Et accedens obligauit eius vulnera, infundens oleum ac vinum: & ipsum impositum suo iumento, duxit in diuersorium, & eius curam egit.
35 Postero autem die abiens, prolatos duos denarios dedit hospiti, & dixit ei, Curam ipsius age: & quodcunque præterea insumpseris, ego quum rediero, reddam tibi.
36 Quis igitur horum trium tibi videtur proximus fuisse illi qui incidit in latrones?
37 Ille autem dixit, Is qui vsus est misericordia erga eum. Ait igitur ei Jesus, Abi, & tu fac similiter.
38 ¶ [10] Factum est verò inter eundum, ipse ingressus est in quendam vicum: mulier autem quædam Martha nomine accepit eum domum suam.
39 Et huic erat soror quæ vocabatur Maria, quæ etiam assidens ad pedes Jesu, audiebat ipsius sermonem.
40 [o] Martha verò distrahebatur circa frequens ministerium: superueniens igitur ait, Domine, non est tibi curæ quòd soror mea reliquit me sola ministrem? dic ergo ei vt mihi vicissim opituletur.
41 Respondens autem dixit ei Jesus, Martha, Martha, solicita es, & [p] satagis de multis:
42 [q] Atqui vna re opus est. [r] Maria verò bonam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

Deut.6.1.
Leui.19.18.
[9] Proximi nomine intelliguntur in Lege, quoscunque possumus iuuare.
[l] Id est, iustitiam suã asserere, siue ostendere se iustum esse, id est, omni culpa vacare. In hac autem significatione vtitur nomine iustificatione Iacobus.
[m] Id est, cum illud non praeuidisset Sacerdos. Alioqui prouidentiæ Diuinæ respectu nihil est fortuitum.
[n] Deflexit de via.
[10] Christus non lautè tractari, sed attentè vult, cæteris postpositis rebus, audiri.
[o] Stultè hic locus ad laudem vitæ (vt vocãt) contemplatiuæ detortus est, quasi Christus vitam Speculatiuam cum actiua comparet, cum simpliciter ostendat quorsum & quomodo ipse velit recipi. Nam tempus est audiendi, & tempus agendi. Notat autẽ Christus in eo Martham, tum quòd sanctum domodũ excederet, tum quòd seipsam distrahens, & superfluis laboribus se occupans, inutilem sibi reddebat Christi aduentũ.
[p] Adver. turbaris: indicatur siquidem turbida opera solicitudo.
[q] Præclara sententia, qua monemur omnia officia, & omnes partes vitæ nostræ destinare in eum finem vt Deo seruiamus.
[r] Nulla est hîc comparatio vt multi interpretes somniant: sed tantum pronuntiat Christus Mariam in sancto & vtili studio occupari, vnde abstrahi non debeat.

26 Ipse autem Jeschua dixit ei, In Lege quomodo scriptum est? quomodo legis tu?
27 Respondit, & dixit ei, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota virtute tua, & ex tota cogitatione tua, & proximum tuum sicut teipsum.
28 Dixit ei Jeschua, Rectè dixisti: hoc fac, & viues.
29 Ille autem volens iustificare seipsum, dixit ei, Et quis est proximus meus?
30 Dixit ei Jeschua, Homo quidam descendebat ab Vrischelem in Irichu, & irruerunt in eum latrones, & spoliauerunt eum ac percusserunt eum, reliqueruntq; eum, quum vix viueret in eo anima eius & abierunt.
31 Et contigit vt sacerdos quidam descenderet per viam illam: & vidit eum, & transiuit.
32 Et similiter Leuita veniens appropinquauit ad illum locum: & vidit eum, & transiuit.
33 Quidam autem Samaritanus, quum iter faceret, venit eò vbi erat, & vidit eum, & misertus est eius.
34 Et accessit, & obligauit plagas eius, & instillauit in eas vinum, & oleum: & imposuit eum super asinum suum, & abduxit eum in hospitium, & curam habuit eius.
35 Mane autem diei *sequentis* deprompros duos denarios dedit hospiti: & dixit ei, Solicitudinem habe eius, & siquid amplius impenderis, quum reuertar dabo tibi.
36 Quis igitur ex his tribus videtur tibi quòd fuerit proximus ei, qui incidit in manus grassatorum?
37 Ille autem dixit ei, Is qui misertus est eius. Dixit ei Jeschua, Abi, etiam tu ita esto faciens.
38 Et factum est quum ipsi iter facerent in via, ingressus est in pagum quendam, & mulier cuius nomẽ Martha, excepit eum in domum suam.
39 Et erat ei soror cuius nomen Mariam, & veniens sedit ad pedes Domini nostri, ac audiebat sermones eius.
40 Martha autem [9] afflicta erat in ministerio multo. Et venit, & dixit ei, Domine mi, non est curæ tibi quòd soror mea reliquit me solam ad ministrandum? dic ei *vt* adiuuet me.
41 Respondit Jeschua, ac dixit ei, Martha, Martha, solicita es, & conturbaris circa multa.
42 Vnum est autem quod requiritur. Mariam verò partem bonam elegit sibi, quæ non auferetur ab ea.

[9] Id est, Admodum anxia erat, & laborabat in apparãdo conuiuio.

Caput XI.

1 *Docet Apostolos orare.* 14 *Dæmonium mutum eiicit.* 27 *Mulier è turba vocem extollens.* 29 *Judæi signa petunt.* 37 *A Pharisæo inuitatus, externam sanctimoniæ laruam increpat.*

1 ET factum est quũ ipse præcaretur quodam in loco, vt cessauit, dixit ei quidam ex eius discipulis, Domine, doce nos præcari, prout & [a] Johannes docuit discipulos suos.
2 || [1] Dixit autem eis, Quum precamini, dicite, PATER noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum: veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cœlo, etiam in terra:

[a] Probabile est Iohãnẽ ex variis Scripturæ locis certam aliquam precationẽ confecisse, quæ tempori congrueret, ac propius accederet ad spirituale Christi regnum, quod iam pateficri cœperat.
Matt.6.9.
[1] Veræ precatio- nis formula.

1 ET factum est vt quũ oraret in loco quodam, quum absoluisset, dixerit ei vnus ex discipulis eius, Domine noster, doce nos orare, sicut etiam Juchannan docuit discipulos suos.
2 Dixit eis Jeschua, Quum oratis vos, sic estote dicentes, PATER noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuũ, veniat regnum tuũ, fiat voluntas tua, vt in cælis etiam in terra.

1 Rationem cur ita vertimus vide Matth.6,11.

3 Da nobis panem 1 quo opus habemus quotidie.
4 Et remitte nobis peccata nostra: nam etiam nos remittimus omnibus debentibus nobis. Et ne inducas nos in tentationem, sed serua nos à malo.
5 Et dixit eis, Quis est ex vobis cui sit amicus, & proficiscatur ad eum in medio noctis, & dicat ei, Amice mi, accommoda mihi tres placentas:
6 Quia amicus venit ad me de via, & non est mihi aliquid quod apponam ei.
7 Et ille amicus intus respondeat, & dicat ei, Ne molestus sis mihi: quia ecce ostiũ clausum est, & filii mei mecum sunt in lecto: non possum surgere, & dare tibi.
8 Dico vobis quòd si propter amicitiam non dederit ei, propter instantiam surget, & dabit quantum opus est ei.
9 Etiam dico vobis, Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.
10 Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & qui pulsat, aperitur ei.
11 Quis enim ex vobis *est* pater, à quo petit filius panem, nunquid lapidem porrigit ei? & si piscem petierit ab eo, nunquid pro pisce serpentem porrigit ei?
12 Et, si ouum petierit ab eo, nunquid ipse scorpionem porriget ei?
13 Et, si vos qui mali estis, nostis dona bona dare filiis vestris, quanto magis Pater vester è cœlis dabit Spiritum sanctum iis qui petunt à se?
14 Et quum eiiceret dæmonium quod erat mutum, factum est vt quum egressum esset illud dæmonium, loqueretur ipse mutus: & miratæ sunt turbæ.
15 Quidam autem ex iis dixerunt, Per Beel-Zebub principem dæmoniorum eiicit dæmonia.
16 Alii verò tentantes eum, signum è cælo petebant ab eo.
17 Ieschua autem, qui sciebat cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum quod diuidetur contra seipsum, desertum reddetur: & domus quæ contra seipsam diuiditur, cadit.
18 Et si Satanah contra seipsum diuisus est, quomodo stabit regnum eius? quia dicitis quòd per Beel-Zebub eiicio dæmonia.
19 Et, si ego per Beel-Zebub eiicio dæmonia, filii vestri per quem eiiciunt? propter hoc erunt vobis iudices.
20 Si autem per digitum Dei eiicio dæmonia, appropinquauit ad vos regnum Dei.
21 Quum fortis armatus custodit atrium suum, in tranquilitate est possessio eius:
22 Si verò veniens is qui fortior est eo, vicerit eum, vniuersam armaturam eius tollit in qua confidebat, & prædam eius diuidit.
23 Qui non est mecum, contra me est: & qui non colligit mecũ, 2 dispergendo dispergit.
24 Spiritus impurus quum egressus est à filio hominis, abiens circumit loca in quibus aquæ non sunt, vt quærat sibi requiem: & quum non inuenit, dicit, Reuertar in domum meam vnde exiui.
25 Et si veniat, inuenit eam quòd est decens & parata.

2 Hebraica anadiplosis plena emphasi, pro omnino disperget.

3 Panem nostrum quotidianum da nobis b in diem.
4 Et remitte nobis peccata nostra: etenim ipsi remittimus omnibus qui nobis debent: & ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à malo.
5 2 Dixit etiam eis, Quis vestrûm habebit amicum, & proficiscetur ad eum media nocte, & dicet ei, Amice, da mihi mutuò tres panes:
6 Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod apponam ei:
7 Et ille intus respondens dicat, Ne mihi molestiam exhibe: iam ostium clausum est, & pueruli mei mecum sunt in cubili: non possum surgere & dare tibi.
8 Dico vobis, etiamsi non dederit ei surgens, eo quòd amicus eius sit: at certè propter c importunitatem eius surget: ac dabit ei quotquot sunt ei opus.
9 Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis: quærite & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.
10 Quisquis enim petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.
11 Ecquis autem ex vobis pater, si filius *ab eo* petierit panem, lapidem ei dabit? aut si piscem, num pro pisce dabit ei serpentem?
12 Aut si petierit ouum, num dabit ei scorpium?
13 Si vos igitur qui mali estis, nostis bona dona dare liberis vestris, quanto magis pater vester cœlestis dabit spiritum sanctũ petentibus ab ipso?
14 ¶ 3 Eiecit autem dæmonium quod erat mutum: factum est autem, egresso dæmonio, loquutus est mutus: & mirata est turba.
15 Quidam verò ex iis dixerunt, Per Beelzebul principem dæmoniorum eiicit dæmonia.
16 Et alii tentantes, signum è cœlo petebant ab eo.
17 4 Ipse verò quum nosset cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum dissidens aduersus sese, vastatur: & domus aduersus sese *dissidens*, cadit.
18 Quòd si etiam satanas aduersus seipsum dissidet, quomodo stabit regnum eius? Nam dicitis d per Beelzebul eiicere me dæmonia.
19 Quòd si ego per Beelzebul eiicio dæmonia, filii vestri per quem eiiciunt? propterea ipsi erunt vestri iudices.
20 Sin autem e digito Dei eiicio dæmonia, nempe peruenit ad vos regnum Dei:
21 Quum validus quispiam armatus custodit f aulam suam, in pace sunt ea quæ habet.
22 g Postquã verò quispiam eo validior inuadens vicerit eum, totam armaturam eius aufert qua confidebat, & spolia eius distribuit.
23 5 Qui non est mecum, aduersum me est: & qui non cogit mecum, spargit.
24 6 Quum impurus spiritus exierit à quopiã transit per arida loca, quærens requiem: & non inueniens dicit, Reuertar domum meam vnde exiui.
25 Veniens igitur inuenit eam versam & ornatam.

b *Id est, quantum in hunc diem opus est, non vt honestam* [illegible] *tuendæ huius vitæ nobis eximat, sed solicitudinem illam* [illegible] *qua plerique se cruciant.*

2 Præcandum [illegible] cum fide.

c *Ad verb. impudentiam: ea verò impudentia de qua hoc loco agitur in vitio poni non debet, sed maximè Deo commendata, qui talem importunitatem probat.*

Mat.7.7. & 21.22. mar.11.24. ioh.14.13. & 16.23. iac.1.5.

Mat.7.9.

Mat.9.32. & 12.22. mar.3.20.

3 Exemplum horrendæ & insanabilis excæcationis, quum mala conscientia & destinata malitia virtus Dei blasphematur.

Mat.9.34. mar.3.22.

Mat.12.25. mar.3.24.

4 Dignoscendi veri Christi à falso hæc vera ratio est quòd verus Christus cum satana nulla prorsus conditione paciscitur. Superest autem vt cognitus agnoscatur.

d *In nomine vel autoritate Beelzebul.*

e *Id est, virtute Dei Exod.8.19.*

f *Id est, regiam suam, aula enim declaratur cum apertum & vacuum ante ædes expositum transfertur* [illegible] *ad ædes potentum.*

g *Argumento ab impossibili probat Christus Satanam à* [illegible] [illegible]

5 Adnectit [illegible] [illegible] cum Satana [illegible] tempus concilia[illegible] rationem [illegible]

6 Qui non [illegible] nerat, peiore [illegible] ditione quam [illegible] nunquam [illegible]

26 Tunc

26 Tunc proficiscitur & accipit septem alios spiritus peiores quàm sit ipse: & ingressi habitant illic: fitque vltima conditio hominis illius deterior priore.

27 ‖ 7 Factum est autem quum hæc diceret, attollens vocem quædam mulier è turba, dixit ei, Beatus venter qui te portauit, & vbera quæ suxisti.

28 Ipse autem dixit, h Imò verò beati i qui audiunt sermonem Dei, k & eum obseruant.

29 ¶ ‖ 8 Quum autem turba congregaretur apud eum, cœpit dicere, Gens ista mala est: signum requirit, sed signum non dabitur ei, ‖ nisi signum illud Ionæ Prophetæ.

30 Nam prout fuit Ionas signum Niniuitis, ita etiam erit Filius hominis Genti isti.

31 Regina Austri surget in iudicio cum viris Gentis huius, & condemnabit eos, quòd venerit à terminis terræ vt audiret sapientiam Solomonis: & ecce, plus quam Solomon *est* hoc in loco.

32 Viri Niniuitæ resurgent in iudicio cum Gente ista, & condemnabunt eam: quòd ad præconium Ionæ resipuerint: & ecce, plus quàm Ionas *est* hoc in loco.

33 ‖ 9 Nullus verò lucernam accensam in occulto ponit, neque subter modium: sed in candelabrum, vt qui ingrediuntur, splendorem videant.

34 ‖ Lucerna corporis est oculus: quum igitur oculus tuus fuerit simplex, totum quoque corpus tuum lucidum erit: quum verò malus fuerit, etiam corpus tuum tenebrosum erit.

35 Considera ergo num lumen quod in te est, tenebræ sint.

36 Itaque si corpus tuum totum lucidum *fuerit*, non habens aliquam partem tenebrosam, *sic* erit lucidum totum, vt quum lucerna fulgore te illustrat.

37 ¶ 10 Quum autem loquutus esset, rogauit eum quidam Pharisæus vt pranderet apud se. l Ingressus igitur discubuit.

38 Pharisæus autem quum *hoc* vidisset, admiratus est eum non prius ablutum fuisse ante prandium.

39 Dixit autem Dominus ei, Vos quidem Pharisæi exteriorem poculi patinęque partem purgatis: sed quod intra vos est, plenũ est rapina & scelere.

40 Dementes, m nónne qui fecit quod foris est, n etiam id quod intus est fecit?

41 Imò o ea quæ adsunt date *in* eleemosynam: & ecce, omnia erunt vobis pura.

42 11 Sed væ vobis Pharisæis, quoniam p decimatis mentham & rutam & q quoduis olus, sed præteritis r iudicium & charitatem Dei. Hæc autem oportuit facere, & illa non omittere.

43 12 Væ vobis Pharisæis, quoniam diligitis primum consessum in conuentibus, & salutationes in foris.

44 ‖ 13 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ: quoniam estis vt monumenta quæ non

26 Tunc abiens ducit septem spiritus alios qui peiores sunt quàm ipse, & ingrediuntur, & habitant illic: & fit finis filii hominis illius peior quàm principium eius.

27 Et quum hæc loqueretur, sustulit mulier quædam vocem suam è turba, & dixit ei, 3 Beatus venter qui portauit te, & vbera quę lactauerunt te.

28 Dixit ei ipse, Beati illi qui audierunt sermonem Dei, & custodierunt eum.

29 Et quum congregatæ essent turbæ, cœpit dicere, Generatio hæc mala signum quærit: & signum non dabitur ei, nisi signum Iaunan Prophetæ.

30 Sicut enim fuit Iaunan signum Niniuitis, sic erit etiam Filius hominis generationi huic.

31 Regina Austri surget in iudicio cum viris generationis huius, & condemnabit eos, quòd venerit à limitibus terræ vt audiret sapientiam Schelimun, & ecce excellentior quàm Schelimun, hic.

32 Homines Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt eã, qui conuersi sunt per prædicationem Iaunan: & ecce, excellentior quàm Iaunan hic.

33 Nemo lucere facit lucernam, & ponit eam in abscondito aut subter modium, sed supra candelabrum: vt ii qui ingrediuntur, videant lumen eius.

34 Lucerna corporis tui est oculus tuus. Quum igitur oculus tuus simplex *fuerit*, etiam totum corpus tuum erit lucidum: si autem fuerit malus, corpus quoque tuum erit tenebrosum.

35 Cauete igitur ne lumen quod in te est, tenebræ sint.

36 Si autem totum corpus tuum lucidum sit, & non sit in eo pars aliqua tenebrosa, erit lucidum totum, quemadmodum lucerna, quum ardet, illuminat te.

37 Quum autẽ loqueretur, petiit ab eo Pharisæus quidam vt conuiuaretur apud se: & ingressus accubuit.

38 Ille autem Pharisæus quum vidisset eum, miratus est quòd non prius lauisset ante refectionem suam.

39 Dixit autem ei Ieschua, Nunc vos Pharisæi quod externũ est poculi & patinæ mundatis, internum autem vestrum plenum est rapina & malitia.

40 Carentes mente, nónne qui fecit id quod est foris, etiam id quod intus est fecit?

41 Veruntamen id quod adest, date in eleemosynam: & ecce, omnia munda sunt vobis.

42 Sed væ vobis Pharisæis qui decimatis mẽtham & rutam & omne olus, & pertransitis iudicium & amorem Dei. Hæc autem oportebat vt faceretis, & illa non omitteretis.

43 Væ vobis Pharisæis qui amatis præcipuum consessum in synagogis 4 & salutationem in plateis.

44 Væ vobis Legisperitis & Pharisæis hypocritæ, qui estis, sicut sepulchra quæ non sunt

Heb. 6. 4. 2. pet. 2. 21

7 Christus non captat laudẽ in sese, sed in nostra salute.

h Menonge, *Ista* [?] *neque negat quod dictum est, neque* [?]*: sed infert quod certius est: corrigit etiam Christus sermonem mulieris.*

i *Cælestis vitæ & æternæ beatitudinis fiunt participes qui fide verbum amplexi fuerint. Clauis enim regni cælorum est, gratuita Dei adoptio, quam nos ex verbo concipimus.*

k *Tenenda est ista copula, quòd primò audire, deinde & seruare verbum Dei oporteat, Nã fides est ex auditu, Rom. 10. 17. hinc etiam sumendũ est exordium spiritualis vitæ.*

Mat. 12. 38.
Ione. 2. 1.
3. *Reg.* 10. 1.
2. *paral.* 9. 1.

8 Præposteri miraculorum flagitatores, pro miraculis pœnas auferent.

Suprà. 8. 16.
mat. 5. 15.
marc. 4. 21.

9 Ideo accenduntur mentes cognitione Dei, vt alii aliis præluceamus, ac proinde laborandum in primis de vera illa luce petenda.

Mat. 6. 22.

10 Cultus Dei nõ in externa munditie & excogitatis ritibus, sed in spirituali, cordis iustitia & charitate positus est.

l *Non vt cõmessationes sectaretur conuiuiis adesse solebat Dominus noster, sed vt quoquo modo posset, veniretur occasionem docendi verbi Dei.*

Mat. 23. 25.

m *Pharisæorum stultitiam hac ratione coarguit Christus quòd Deus quia interiorem animam non minus quam corpus creauit, sola externa specie placari nequeat.*

n *Subaudi, Cur ergo vtraque munda vt sint non curatis.*

o *Id est, pro facultatibus vestris (quasi dicat) vestris rapinis quæ impediebant quo minus puri vesci possetis, opponatur charitas quæ ex iis quæ vobis suppetunt, liberales sitis in egenos: sic futurũ est vt sanctificetur quod intra patinam est, etiam si patina abluta non fuerit.*

3 Sic quidam Rabbi Iuchanan filius Zaccai, quum vellet vnum ex discipulis suis laudare, his verbis vsus, dixit, אשרי יולדתו, Felicem illam quæ te genuit. vide in tractatu Talmudico פרקי אבות

4 Adverbum, Partem: vt etiam notatum. Hebraismus.

11 Hypocritarum est minuta persequi, præcipua omittere. p *Decimam partem ex Dei lege persoluendam deciditis.* q *Id est, omne genus olerum, vt explicat Augustinus in Enchir. ad Laurent. cap. 99. vbi simili ratione docet explicandum quod ait Paulus, 1. Tim. 2. 4. Deum velle omnes saluos fieri.* r *Id est, quod iustum & æquum est: complectitur autem iudicium præcepta secundæ tabulæ, charitas autem Dei primam.*

Infrà, 20. 46. *mat.* 23. 6. *marc.* 12. 38. *Mat.* 23. 27. 12 Hypocrisis & ambitio plerunque coniunctæ. 13 Hypocrytæ externo aspectu fallunt.

nota, & filii hominis ambulant super ea, & ignorant.

45 Et respondit vnus ex Legisperitis, & dixit, ei, Præceptor, quum hæc dicis, etiam nos ignominia afficis.

46 Ipse autem dixit, Etiam vobis Legisperitis væ, qui oneratis filios hominis sarcinis grauibus, & vno ex digitis vestris non attingitis illas sarcinas.

47 Væ vobis qui ędificatis sepulchra prophetarum quos patres vestri occiderunt.

48 Testamini igitur [5] quod eligitis opera patrum vestrorum: quoniam illi interfecerunt eos, & vos ædificatis sepulchra eorum.

49 Propter hoc etiam sapientia dixit, Ecce, ego mittam ad eos prophetas & legatos: ex ipsis persequentur & interficient:

50 Vt requiratur sanguis omnium prophetarum qui effusus fuit ex quo creatus est mundus, à generatione ista:

51 A sanguine Habil vsque ad sanguinem Zacharia illius qui interfectus fuit inter templum & altare: etiam dico vobis quòd requiretur à generatione ista.

52 Væ vobis Legisperitis, qui sustulistis claues scientiæ: ipsi non ingressi estis, & eos qui ingrediebantur prohibuistis.

53 Et quum hæc diceret eis, cœperunt Legisperiti & Pharisæi indignari & irascebantur, & [6] aucupabantur sermones eius.

54 Et insidiosè agebant cum eo in multis, quærentes carpere aliquid ex ore eius, vt possent accusare eum.

5 Id est, Approbatis opera patrum vestrorum.

6 Syra vox est à חכנ deducta: quod vocabulum Rabbi Salomo, Hebræus interpres, exponit pro voce שעשך Visco auibus insidiari.

apparent, & quæ nesciunt ii qui super ea ambulant.

45 Respondens autem quidam ex Legis interpretibus, ait ei, Præceptor, quum hæc dicis, etiam nos afficis iniuria.

46 ‖ [14] Ipse autem ait, Væ vobis quoque Legis interpretibus, quoniam oneratis homines oneribus difficilibus portatu, sed ipsi vno ex digitis vestris non attingitis onera.

47 [15] Væ vobis, quoniam ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem vestri trucidarunt eos.

48 Nempe [s] testimonio vestro comprobatis facta patrum vestrorum: quoniam illi quidem eos trucidarunt, vos autem ædificatis eorum monumenta.

49 Propterea etiam Sapientia Dei dixit, Mittam ad eos Prophetas & Apostolos, & ex ipsis *quosdam* trucidabunt, & *quosdam* [t] expellent:

50 Vt à Gente ista [v] requiratur sanguis omnium prophetarum, effusus à iactis fundamentis mundi,

51 A sanguine Abel vsque ad sanguinem Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: etiam dico vobis, requiretur ab hac Gente.

52 [16] Væ vobis Legis interpretibus, quoniam [x] sustulistis clauem cognitionis: ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis.

53 [17] Quum autem hæc eis diceret, cœperunt Scribæ & Pharisæi vehementer *ipsi* imminere, & eum [y] allicere ad loquendum de multis:

54 Insidiantes ei, & cupidè venantes aliquid ex ipsius ore, vt eum accusarent.

Mat.23.4. act.15.10
14 Hypocritæ in alios seuerissimi, omnia sibi indulgent.
s *Cùm fortes persequimini Dei seruos, idq; patrum vestrorum exemplo, etiamsi pietatis studium prætexatis, reuera tamē dum Prophetarum monumenta exornatis, trophæa suæ crudelitatis erigitis.*
t *Ita insectabuntur vt tandem expellant.*
v *Id est, vt ratio à vobis reposcatur, atque adeò pœna exigatur fusi sanguinis Prophetarum.*
Gen.4.8. 2.par.24.2[...]
16 Iampridem ii præcipuè arcent populum ab aditu cognitionis Dei, quos oportuit esse Ecclesiæ ianitores.
17 Euadit quidem mundus eo deterior quo magis reprehenditur, sed nihil [...]nus minimè prodenda veritas.
x *Absconditis & substulistis è medio, vt nusquam compareat.*
y *Variis propositis quæstionibus aliquid ex ore elicere, quod insidiendo carpere possent.*

Caput XII.

1 *Fermentum Pharisæorum.* 5 *Quis timendus.* 8 *Confiteri Christum.* 16 *Parab. diuitis cuius agri exuberarant.* 22 *Terrenorum cura despicienda.* 31 *Regnum Dei quærendum.* 39 *Christi aduentus, vt furis in nocte.* 51 *Dissidia ob Euangelium.*

1 ET quum congregatæ essent multitudines turbarum magnæ, adeò vt conculcarent [1] alius alium, cœpit Ieschua dicere discipulis suis, Primum cauete vobis ipsis à fermento Pharisæorum, quod est [2] hypocrisis.

2 Non est autem quicquam quod latet, quod non sit reuelandum: neque occultum, quod non sit cognoscendum.

3 Quicquid enim in tenebris dixistis, in luce audietur, & quod in cubiculis in aurem mussitastis, super tecta prædicabitur.

4 Dico autem vobis amicis mei, Ne timeatis ab iis qui occidunt corpus: & postea non est eis aliquid amplius ad faciendum.

5 Ostendam autem vobis à quo timeatis, ab eo qui postquam interfecerit, potestatem habet iniiciendi in gihannah: etiam dico vobis vt ab hoc timeatis.

6 Nónne quinque passeres emuntur duobus [3] assir, & vnus ex illis [4] non fallit conspectum Dei?

7 Vestrũ autẽ etiã capilli cęsariei capitis vestri omnes numerati sunt. Ne igitur timueritis: nã multitudine passerũ prestãtiores estis vos

1 Ad verb. Vnus vnum. Hebraismus.
2 Ad verb. Acceptio vultus. Hebrais.

3 De valore assir, vide annotationem quæ est in fine Marc. 12.
4 Id est, Deum latere non potest.

1 ‖ INterea [1] quum coacta esset [a] permulta turba, adeò vt alii alios conculcarent, cœpit dicere discipulis suis: [b] In primis cauete vobis à fermento Pharisæorũ, quod est hypocrisis.

2 ‖ Nihil enim opertum est, quod non sit retegendum: neque occultum, quod non sit futurum vt cognoscatur.

3 Propterea quæ in tenebris dixistis, in luce audientur: & quod in aurem loquuti estis in conclauibus: proclamabitur supra domos.

4 [2] Dico autem vobis [c] amicis meis, Ne timete *vobis* ab iis qui trucidant corpus, & posteà non habent quod amplius faciant.

5 Præmonstrabo autem vobis quem timeatis, timete eum qui postquam trucidarit, præditus est autoritate iniiciendi in gehennam: etiam dico vobis, hunc timete.

6 Nónne quinque passerculi veneunt assariis duobus, & vnus ex iis non est in obliuione apud Deum?

7 Quinetiam capilli capitis vestri omnes numerati sunt: ne igitur timete: multis passerculis præstatis.

Mat.16.5. mar.8.14
1 Fidelibus doctoribus constitutis, cauẽdi sunt inprimis qui puritatem doctrinæ speciosis commentis inficiunt: deinde danda opera vt palà & intrepidè auxilio Dei freti, sincerã doctrinam proponant.
a *Ad verbũ populi myriades, numerus certus pro incerto, id est, multitudo innumerabilis.*
b *De impendentibus periculis monet, quæ improuisa vehementer feriunt.*
Suprà.8.17. mat.10.26. mar.4.22 Mat.10.28.
2 Etiamsi hypocritæ principes habeant suæ crudelitatis ministros, nulla tamen causa est cur vel [...] tillum trepide[...] quum illi nihil pos[...]sint nisi quod De[...] volet, nec vnqu[...] velit Deus quod repugnet suorum saluti.
c *Amicos eos vocat, vt consolationem in aduersis capiant.*
Mat.10.29. 1.Sam.14.45. act.17.34.

8 3 Dic

8 [3] Dico autem vobis, Quisquis me agnouerit coram hominibus, Filius quoque hominis agnoscet eum coram Angelis Dei.

9 Qui verò negauerit me in conspectu hominum, abnegabitur in conspectu Angelorum Dei.

10 Et quisquis loquutus fuerit aduersus Filium hominis, ei remittetur: ei verò qui aduersus Spiritum sanctum blasphemauerit, non remittetur.

11 [4] Quum autem adduxerint vos ad synagogas, & ad magistratus ac potestates, ne soliciti estote quo modo aut quid pro defensione allaturi, aut quid dicturi sitis:

12 Spiritus enim sanctus docebit vos eo ipso momento quæ oportet dicere.

13 ¶ [5] Dixit autem ei quidam è turba, præceptor, dic fratri meo vt partiatur mecum hæreditatem.

14 Ipse verò dixit ei, [d] Heus tu, quis me vobis iudicem aut partitorem præfecit?

15 Dixit igitur eis, Videte, & cauete ab [e] auaritia: Nec enim cuiusque vita ex iis quæ ipsi suppetunt, in eo sita est vt redundet.

16 [6] Dixit autem eis parabolam in hæc verba, Hominis cuiusdam diuitis exuberarat [g] regio:

17 Itaque [h] ratiocinabatur apud se, dicens, Quid faciam? nec enim habeo vbi cogam fructus meos.

18 Et dixit, Hoc faciã: destruam horrea mea, & maiora ædificabo: & illic cogam omnes prouentus meos, & bona mea.

19 Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona reposita in annos multos: requiesce, comede, bibe, [i] oblectare.

20 Dixit autem ei Deus, Demens, hac nocte anima tua [k] recipitur abs te: quæ verò parasti, cuius erunt?

21 Ita *est* qui thesaurum congerit [l] sibi, nec est in Deo diues.

22 [7] Dixit autem discipulis suis, Propterea dico vobis, ne soliciti estote de anima vestra, quid esuri sitis: neque de corpore, qua re sitis induendi.

23 Anima plus est quam alimentum, & corpus quàm vestitus.

24 Considerate coruos, neque serere, neque metere: quibus non est cella neque horreum, & *tamen* Deus alit eos: quanto vos præstatis volucribus?

25 Quis autem ex vobis solicitè cogitando potest apponere ad staturam suam cubitum vnum?

26 Itaque si ne id quidem quod minimum est potestis, quid de cæteris soliciti estis?

27 Considerate lilia, quomodo crescant: non fatigantur, neque nent: dico autem vobis, ne Solomonem quidem cum omni gloria sua amictum fuisse vt vnum illorum.

28 Quòd si herba quæ hodie est in agro, & cras in clibanum mittitur, Deus ita circumuestit: quanto magis vos ò exigua fide præditi?

29 Vos igitur ne quærite quid esuri sitis, aut

8 Dico autem vobis quod omnis qui confessus fuerit me coram filiis hominis, etiam Filius hominis confitebitur eum coram Angelis Dei.

9 Qui autem negauerit me coram filiis hominis, negabitur coram Angelis Dei.

10 Et omnis qui dixerit sermonem contra Filium hominis, remittetur ei: qui autem contra Spiritum sanctum blasphemauerit, non remittitur ei.

11 Quum autem obtulerint vos in synagogis coram principibus, & potestatem habentibus, ne soliciti sitis quomodo proferatis defensionem, aut quid dicturi sitis.

12 Spiritus enim sanctus docebit vos in illa hora id quod oportet vt dicatis.

13 Dixit autem ei quidam ex ea turba, Præceptor, dic fratri meo *vt* diuidat mecum hæreditatem.

14 Ieschua autem dixit ei, Homo, quis constituit me super vos iudicem & diuisorem?

15 Et dixit discipulis suis, Cauete ab omni auaritia; quia nequaquam in abundantia facultatum est vita.

16 Et dixit parabolam ad eos, Homini cuidam diuiti produxerat eius solum prouentus multos.

17 Et cogitabat apud se, & dicebat, Quid faciam, quum non sit mihi vbi coaceruem prouentum meum?

18 Et dicebat, Hoc faciam, destruam [6] repositoria mea, & ædificabo ac faciam maiora ea, & coaceruabo illic omne frumentum & bona mea:

19 Et dicam animæ meæ, Anima mea, sunt tibi bona multa, quę reposita sunt in annos multos: requiesce, comede, bibe, exulta.

20 Dixit autem ei Deus, O carens mente, hac nocte animam tuam quærent abs te: & hæc quæ parasti cui erunt?

21 Sic est is qui thesaurizat sibi thesauros, & in Deo non est diues.

22 Et dixit discipulis suis, propter hoc vobis dico, ne soliciti sitis animæ vestræ quid comedetis, neque corpori vestro quid induetis.

23 Anima enim præstantior est quàm esca, & corpus *præstantius* quàm vestimentum.

24 Considerate coruos, qui non serunt neque metunt, neque sunt eis cubicula & repositoria, & Deus nutrit eos, Quanto igitur vos præstantiores estis volucribus?

25 Quis autem ex vobis, quum solicitus est, potest addere ad staturam suam cubitum vnum?

26 Si verò etiam minimum non potestis, quid pro reliquo soliciti estis?

27 Considerate lilia quomodo crescunt: & non laborant, neque nent: dico autem vobis quòd ne Schelimun quidem in omni sua gloria amictus fuit sicut vnum ex illis.

28 Si autem gramen quod hodie est in agro, & cras ruit in clibanum, Deus sic vestit, quanto magis vos, pusilli fides?

29 Et vos ne quæratis quidnam comede-

Supr. 9.26. mat. 10. 32. 2. tim. 2. 12.

3 Ingens constantis confessionis merces, horrenda abnegationis pœna, atque adeò irreuocabilis pœna, si dedita opera et & animo blasphemetur cognita veritas.

Mat. 12. 31. marc. 3. 28. 1. ioh. 5. 16.

Matt. 10. 29. mar. 13. 11.

4 Magnum est confessionis certamen, sed vel infirmissimis certantibus nõ deerit suo tempore qui omnia potest.

5 Christus tribus de causis recusat esse familiæ herciscundæ iudex: primò, ne carnalem Iudæorum de Messiæ regno opinionem foueat: secundò, vt politicum imperium ab Ecclesiastico ministerio distinguat: tertiò, vt iis occurrendum doceat qui Euangelii prætextu, atque adeò ministrorum nomine ad priuata sua commoda abutuntur.

d Nimis insulsè Anabaptista ex hac responsione inferunt, non licere homini Christiano hæreditates partiri, si interponere forensibus negotiis, vel aliquid inde mutuis obire. Neque n. Christus ... Sed à sua vocatione: quia n. ordinatus erat à patre in alium finem se iudicem esse negat quia non habebat tale mandatum.

e Pleonexia declarat immodicam illam omnium acquirendi cupiditatem, quæ sæpius fit cum aliorum detrimento.

f Id est, Deus (non bona) author est & idẽ conseruator vitæ.

Eccle. 11. 19.

6 Nulli dementiores quàm diuites qui ab opibus suis pendent.

g Is enim hoc loco describitur, qui nõ fundum quempiam, sed totam aliquam regionem possideat, vt solent ii qui domum domo, agrum agro coniungunt. Esa. 5. 8.

h Id est, rationes suas apud se subducebat, propriè dictum in numeris, qui totam vitam in iis nugis transigunt.

i Animo sis læto atque hilari.

k Quanquam verbũ recipiunt pluralis est numeri, quia tamen indefinitũ est, nihil aliud significat quam alieni iuris esse quam diues in manu sua vitam esse ducebat.

l Sese respiciens, aut seipso fretus.

Matt. 6. 25. 1. pet. 5. 7. psal. 55. 23.

7 Seria cogitatio de prouidentia Dei, remedium præbet aduersus stultissimas & maximè anxias hominum de hac vita solicitudines.

5 Ad verb. Quo modo proferatis dilatationem, siue respirationem, hoc est rationes quibus vos ab oppressione calumniatorum subleuetis.

6 Ad verbum, Locum capsarum mearum. Vox propriè significat arcam in qua reconduntur vestes vel aliæ res pretiosæ: & alludit ad capsam, Latinam vocem, à qua fortassis desumpta est: sed dilatatur eius significatio, vt latiùs hic pateat quàm apud Latinos, quum etiam ad prouentuum repositoria accommodetur.

tis, & quid bibetis: neque distrahatur cogitatio vestra in istis.

30 Hæc enim omnia populi eius mundi quærunt: vobis autem quoque Pater vester nouit quòd necessaria sunt hæc.

31 Quin potius quærite regnum Dei, & hæc omnia adiicientur vobis.

32 Ne timeas 7 grex pusille, quia vult Pater vobis dare regnum.

33 Vendite possessionem vestram, & date 8 eleemosynam: Facite vobis crumenas quæ non veterascunt, & thesaurum qui 9 non transit, in cælo quò fur non accedit, & tinea non corrumpit.

34 Vbi enim est thesaurus vester, ibi etiam erit cor vestrum.

35 Sint accincti lumbi vestri, & lucentes lucernæ vestræ.

36 Et estote similes hominibus qui expectant dominum suum; quando reuertetur à domo conuiuii, vt quum venerit & pulsauerit, ilico aperiant ei.

37 Beati sunt serui illi quos quum venerit dominus eorum, inuenerit quoque vigilantes. Ammin dico vobis quòd accinget lumbos suos, & accumbere faciet eos, & transiens ministrabit eis.

38 Et si in custodia secunda aut tertia venerit, & inuenerit ita, Beati sunt serui illi.

39 Hoc autem scitote, quòd si sciuisset dominus domus in qua custodia venturus erat fur, vigilasset, neque siuisset vt aperiretur domus sua.

40 Etiam vos igitur estote parati, quia ea hora qua non putatis, veniet Filius hominis.

41 Dixit ei Schemeun Cipha, Domine noster, ad nos dicis tu parabolam hanc, an etiam ad omnem hominem?

42 Dixit ei Ieschua, Quisnam est 10 dispensator fidelis & prudens, quem constituit dominus eius super famulitium suum, vt det portionem *cibi* in tempore suo?

43 Beatus est seruus ille quem veniens Dominus eius inuenerit quod faciat ita.

44 Verè dico vobis quòd constituet eum super vniuersam possessionem suam.

45 Si verò dixerit seruus ille in corde suo, Dominus meus tardat venire: & inceperit percutere seruos & ancillas domini sui, & inceperit edere, & bibere, & inebriari:

46 Veniet dominus serui illius in die qua non putauit, & in hora qua non nouit: & 11 diuidet eum, & 12 ponet partem eius cum eis qui non sunt fideles.

47 Seruus autem qui nouit voluntatem domini sui, neque parat se secundum voluntatem eius, 13 patietur multa.

48 Qui verò non nouit, & fecit id quod dignū est plagis, patietur plagas paucas. Cuicunque enim datum est multum, multum quæretur ab eo: & apud quem depositum est multum, amplius quærent in manu eius.

quid bibituri: & ne m suspenso animo estote.

30 Hæc enim omnia gentes mundi requirunt: Pater autem vester nouit vos istis indigere.

31 8 Quin potius quærite regnum Dei, & hæc omnia adiicientur vobis.

32 9 Ne time, ô parue grex: n nam visum est Patri vestro dare uobis regnum.

33 10 Vendite bona vestra, & o date eleemosynam. Parate vobis crumenas quæ non veterascunt, thesaurum in cœlis qui nunquam deficiat: quò fur non appropinquat, *&* *vbi* tinea non corrumpit.

34 Vbi enim thesaurus vester est, illic & cor vestrum erit.

35 11 Sint lumbi vestri præcincti, & *vestræ* lucernæ accensæ:

36 Et similes *estote* vos iis qui expectant quando dominus suus reuersurus sit à p nuptiis: vt quum venerit ac pulsauerit, statim aperiant ei.

37 Beati serui illi, quos quum venerit dominus, inuenerit vigilantes: amen dico vobis, præcinctus faciet vt discumbant, & prodiens ministrabit eis.

38 Et si venerit secunda vigilia, & si tertia vigilia venerit, atque ita inuenerit, beati sunt serui illi.

39 Hoc autem scitote, si sciret paterfamilias qua hora fur venturus sit, vigilaret, nec sineret perfodi domum suam.

40 12 Et vos igitur estote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis veniet.

41 Dixit autem ei Petrus, Domine, nobis dicis istam parabolam, an etiam omnibus?

42 Dixit autem Dominus, Quisnam est fidus dispensator ac prudens, quem dominus præficiet famulitio suo, vt in tempore det q demensum?

43 Beatus seruus ille, quem quum venerit Dominus inuenerit ita facientem.

44 Verè dico vobis, omnibus suis bonis præficiet eum.

45 Quòd si dixerit seruus ille in corde suo, Tardat Dominus meus aduentum: cœperitque verberare seruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari.

46 Veniet Dominus serui illius die quo non expectat, & hora qua non nouit: r & separabit eum, partemque; cum infidis ei assignabit.

47 Ille autem seruus qui nouit voluntatem Domini sui, nec *se* comparauit, nec fecit ex voluntate eius, s cædetur multis *plagis*:

48 t Qui verò non nouit, & fecit digna plagis, cædetur *plagis* paucis. Porrò cuicunque; multum datum est, multum repetetur ab eo: & apud quem deposuerunt multa, amplius reposcetur ab eo.

7 Legitur quoque נגרי pro pusillo grege, in paraphraste Chaldæo 1, Reg. 20, 27.

8 Obseruatione dignum quod Hebræis, Chaldæis & Syris צדקתא & צדקה id est, Iustitia dicatur eleemosyna, quo docent munificentiam erga inopes, esse iustitiæ non postremā partem: quę etiam Lege districtè præcipitur Deut. 15. Remansit autem eiusdē nominis vsus in Nouo quoque testamento 2. Cor. 9. & in Euangelio pluribus locis occurrit.

9 Nam נגז idem significat quod עבר.

10 Ad verb. Qui nutrit familiam, vel nutritius familiæ. Elegans periphrasis dispensatoris ab eius munere.

11 Id est, remouebit. & auellet eum à familiæ administratione.

12 Id est, mercedē rependet quam merentur serui infidi.

13 Ad verb. Denotabit: vt paulo pòst etiam.

8 De regno Dei solicitis nihil deerit.

9 Stultum est ab eo minima non sperare qui maxima vltro largiatur.

12 Nullis maior incumbit vigilandi necessitas, quàm iis qui aliquem honoris gradum in Dei familia sunt adepti.

q singulis mensibus destinatam mensuram frumenti. r Vel in duas partes diuidet, id est, separabit, & consortem faciet, infidorum. Eximet eum numero seruorum suorum fidelium, & condemnabit. s Scienti enim bonum & non facienti peccatum est illi. Iacob. t Altera circumstantia docet Christus grauius plectendos esse discipulos fideliores, si spreta vocatione libidinose ad omnem prostituant, quia vt quisque præstantior est, ita plus sibi commissum cogitare debet, atque hac quidem lege vt reddenda sit olim ratio.

49 [13] Ignem veni missurus in terram, [v] & quid volo si iam accensus est?

50 [x] Sed Baptismo oportet me baptizari: & quomodo constringor vsquequò *hoc* perficiatur?

51 [y] Putatis me aduenisse pacem daturum in terra? non, dico vobis imò dissidium.

52 Erunt enim ex hoc *tempore* quinque in vna domo dissidentes, tres aduersus duos, & duo aduersus tres.

53 Dissidebit pater aduersus filium, & filius aduersus patrem: mater aduersus filiam, & filia aduersus matrem: socrus aduersus nurum suam, & nurus aduersus socrum suam.

54 ¶ [14] Dicebat autem etiam turbæ, ‖ Quum videritis nubem [z] exorientem ab occasu, statim dicitis, Imber venit: & ita fit.

55 Et quum Austrum flantem, dicitis, Æstus erit: & fit *æstus*.

56 Hypocritæ, faciem cæli & terræ nostis probare: hoc autem tempus, qui fit vt non probetis?

57 [15] Cur autem & per vos ipsos non iudicatis quod iustum est?

58 ‖ Enimuerò dum abis cum aduersario tuo ad magistratum, da operam in via vt libereris ab eo: ne pertrahat te ad iudicem, & iudex te tradat [a] exactori, & exactor coniiciat te in carcerem.

59 Dico tibi, non exibis illinc vsquequò vltimum etiam minutum reddideris.

49 Ignem veni vt mittam in terram, & cupio vtinam iam accensus sit.

50 Et baptismus est mihi vt eo baptizer, & multum premor vsque dum perficiatur.

51 Putatis vos quòd venerim vt tranquillitatem immittam in terram? Dico vobis quòd [14] non, sed diuisionem.

52 [15] Deinceps enim erunt quinque in domo vna qui diuisi erunt, tres aduersus duos, & duo aduersus tres.

53 Diuidetur enim pater aduersus filium suũ, & filius aduersus patrem suum: & mater aduersus filiam suam, & filia aduersus matrem suam: socrus aduersus nurum suam, & nurus aduersus socrum suam.

54 Et dicebat turbis, Quum videritis nubem quæ oriatur ab occidente, statim dicitis, Pluuia venit: & est ita.

55 Et quum flat auster, dicitis quòd æstus fiet: & fit.

56 [16] Hypocritæ faciem cæli & terræ nostis discernere, tempus autem hoc, quomodo non discernitis?

57 Cur autem à vobis ipsis non iudicatis veritatem?

58 Quum enim abis cum aduersario tuo ad principem, dum in via es da [17] mercedem, & liberaberis ab eo: ne ducat te ad iudicẽ, & iudex tradat te exactori, & exactor coniiciat te in domum vinctorum.

59 Et ammin dico tibi quòd non exibis inde donec dederis [18] octauum vltimum.

[14] Id est, Minimè.
[15] Ad verbum Ex nunc. Hebraismus.
[16] Ad verbum, Assumentes vultum. vide Matth. 6. quæ de hac voce annotauimus.
[17] Paraphrastes vocem Græcam ἐργασίαν (id est operam) pro operis mercede accepit: quo sensu etiã apud Latinos interdum accipitur.
[18] Vide annotata Marc. 12, 42.

...tum impensarum, sed etiam carceris pœna in repelles.

CAPUT XIII.

1 De Galilæis. 4 & in quos Siloë oppressi sunt. 6 Ficus non ferens fructum. 11 Mulier spiritu infirmitatis (id est, morbo à Satana inflicto) laborans, sanatur. 19 Parab. grani sinapis. 21 Fermenti. 23 Quæstio, An pauci saluandi. 31 Herodes, vulpes.

1 Adfuerunt [1] autem eo ipso tẽpore quidam annuntiantes ei de Galilæis, quorum sanguinẽ [a] Pilatus miscuerat cum ipsorum sacrificiis.

2 Et respondens Iesus dixit eis, Putatis hos Galilæos præ omnibus Galilæis peccatores fuisse, quòd talia passi sunt?

3 Nequaquam, dico vobis: imò, nisi resipiscatis, omnes itidem peribitis.

4 Aut illi decem & octo, supra quos cecidit turri in [b] Siloam, & quos trucidauit, putatis debitores fuisse præ omnibus hominibus qui habitant in Hierusalem?

5 Nequaquam, dico vobis: imò nisi resipiscatis, omnes similiter peribitis.

6 [2] Dixit autem hanc parabolam, Ficum habebat quidam plantatam in vinea sua: & venit quærens fructum in ea, neque inuenit.

7 Dixit autem vinitori, [c] Ecce, anni tres sunt ex quo [d] venio quærens fructum in ficu ista, & non inuenio: excinde eam: quorsum etiam terram [e] inutilem reddit?

8 Ille verò respondens dixit ei, Domine, dimitte eam etiam hoc anno, vsquequò fodero circum eam, & misero stercus.

1 Eodem autem tempore venientes quidam dixerunt ei de Galilæis istis quorũ Pilatus miscuit sanguinem sacrificiis ipsorum.

2 Et respondit Ieschua, ac dixit eis, Putatis vos quòd illi Galilæi peccatores fuerint plus quàm omnes *alii* Galilæi, quia sic factum est eis?

3 Non: dico autem vobis quòd etiam omnes vos, si non conuersi fueritis, similiter peribitis.

4 Aut illi octodecim super quos cecidit turris in Schilucha, & interfecit eos, putatis vos quòd peccatores præ magis quàm omnes filii hominis qui habitant in Vrischele?

5 Nequaquam: dico autem vobis, quòd si non conuersi fueritis, omnes vos sicut illi peribitis.

6 Et dixit parabolam hanc, Ficus erat cuidam quæ plantata erat in vinea eius: & veniens quæsiuit in ea fructus, & non inuenit.

7 Et dixit cultori, Ecce, tribus annis veniens quæro fructus in ficu hac, & non inuenio, abscinde eam: quare otiosam reddit terram?

8 Et dixit ei cultor, Dimitte eam etiam hoc anno, donec colam eam, & stercorauero eam.

... dignos nos reddimus qui euellamur: tamen ad tempus Deus nos sustinet, licet non debeamus nobis ob id blandiri. d Vestra solo. e Solum efficit sua parte sterile, quod alioqui vitib. non inutile fuisset.

9 Et si fecerit fructus *relinques*: & si non, cur viueret? abscindes eam.

10 Quum autem doceret Ieschua in sabbatho in vna ex synagogis,

11 Erat ibi mulier cui fuerat spiritus infirmitatis annis duodecim, & curua erat, nec poterat sese extendere prorsus.

12 Vidit autem eam Ieschua, & vocauit eam, ac dixit ei, Mulier, soluta sis ab infirmitate tua.

13 Et posuit manum suam super eam: & confestim extendit sese, & glorificauit Deum.

14 Respondit autem princeps synagogæ, quũ irasceretur eo quòd sanaret in sabbatho Ieschua: & dixit turbis, Sex dies in quibus oportet operari: in eis venientes sanemini, non autem in die sabbathi.

15 Ieschua autem respondit, & dixit ei, 1 Assumens vultum, 2 vnusquisq; vestrum in sabbatho nónne soluit bouem suum, aut asinũ suum à præsepi, & abiens præbet potum *ei*?

16 Hanc autem quæ filia est Abrahami, & ligauerat eam 3 accusator, ecce, octodecim annos, non oportebat solui ab hoc vinculo in die sabbathi?

17 Et quũ hæc diceret, erubescebant omnes qui stabant contra eum. Et totus populus lætabatur in omnibus mirabilibus quæ fiebant per 4 manum eius.

18 Dicebat autem Ieschua, Cui simile est regnum Dei, & cui assimilabo illud?

19 Simile est 5 grano sinapis quod quum accepisset homo, iecit ipsum in hortum suum: & creuit, & factum est arbor magna, & volucres cæli nidificatæ sunt in ramis eius.

20 Rursus dixit Ieschua, Cui assimilabo regnum Dei?

21 Simile est fermento, quod quum accepisset mulier recondidit in farina trium satorum, donec totum fermentaretur.

22 Et iter faciebat per pagos & per ciuitates docens: & abiit Vrischelem.

23 Interrogauit autem eum quidam, num pauci sint 6 qui seruentur.

24 Ieschua autem dixit eis, Contendite intrare per angustam portam. Dico enim vobis quòd multi quærent intrare, & non inuenient.

25 Et ex ea hora qua surget dominus domus, & claudet portam, & eritis stantes foris, & pulsantes ad portam, & incipietis dicere, Domine noster, Domine noster, aperi nobis: & respondebit ipse, & dicet, Dico vobis quòd non noui vos vnde sitis.

26 Et incipietis dicere, Coram te comedimus & bibimus, & in plateis nostris docuisti.

27 Et dicet vobis, Non noui vos vnde sitis: discedite à me operarii mendacii.

28 Ibi erit fletus & stridor dentium, quum videritis Abraham, Ischack & Iaakub, & omnes Prophetas in regno Dei, vos autem eritis eiecti foras.

29 Et venient ab oriente, & ab occidente, & ab austro, & 7 ab aquilone, & discumbent in regno Dei.

30 Et ecce sunt vltimi qui erunt primi, & sunt primi qui erunt vltimi.

1 Vide Matth. 6. in principio.
2 Ad verb. Vnus vnus. Hebraiſ.
3 Vide Matth 4. in principio.
4 Pro, per eum, Hebraiſ.
5 Vide de magnitudine sinapis quod crescebat in Iudæa, Matth. 13.32.
6 Ad verbum, Qui viuant.
7 צפון rara vox, sed quæ tamen reperiatur in Prou. 25.23 paulo mutata nominis forma pro aquilone. In paraphraste Chaldæo רוחא צפונא ventus aquilonis, &c.

9 Et si quidem tulerit fructum, *dimittes*: sin minus, postea excindes eam.

10 ¶ 3 Docebat autem in quadam synagoga sabbatho.

11 Et ecce, mulier adfuit habens f spiritum inualetudinis *ab* annis decem & octo: eratque incurua, nec prorsus *sese* poterat recuruare.

12 Ipsam autem quum vidisset Iesus, aduocauit, & dixit ei, Mulier, g absoluta es ab inualetudine tua.

13 Et imposuit ei manus: & illicò h surrecta est & glorificabat Deum.

14 4 Respondens autem i præfectus synagogæ indignans quòd Sabbatho sanasset Iesus, dixit turbæ, Sex dies sunt quibus oportet operari: his ergo *diebus* venite & sanamini, & non die Sabbathi.

15 Respondit ergo ei Dominus, & dixit, Hypocrita, vnusquisque vestrum Sabbatho nónne soluit bouem suum aut asinam à præsepi, & ducit aquatum?

16 Hanc autem filiam Abrahæ, quam vinxerat Satanas, ecce, k decem & octo annos, non oportuit à vinculo isto solui die Sabbathi?

17 Et quum hæc diceret, pudore afficiebantur omnes qui se opponebant ei: sed tota turba gaudebat super omnibus gloriosis rebus quæ fiebant ab eo.

18 ¶ ‖ Dixit autem *Iesus*, Cui rei simile est regnum Dei, & cui illud assimilabo?

19 5 Simile est grano sinapis, quod acceptum quispiam misit in hortum suum: & creuit, & euasit in arborem magnam, & volucres cæli nidulati sunt in eius ramis.

20 Et rursum dixit, Cui rei assimilabo regnum Dei?

21 Simile est fermento, quod acceptum mulier indidit in farinæ sata tria, vsquequò fermentaretur tota.

22 ‖ Transibat igitur singulas vrbes & vicos docens, & iter faciens Hierosolymam.

23 6 Dixit autem ei quidã, Domine, num pauci sunt qui seruentur? Ipse verò dixit eis:

24 l Contendite intrare per angustam portam: quia multi (dico vobis) studebunt intrare, & non poterunt.

25 Ex quo *videlicet* surrexerit pater familiâs, & occluserit ostium, & cœperitis foris stare, & pulsare ostium, dicentes, Domine, Domine, aperi nobis: qui respondens dicet vobis, Nescio vnde vos sitis.

26 7 Tunc incipietis dicere, m Edimus in cuius conspectu, & bibimus, & in plateis nostris docuisti.

27 ‖ Et dicet, Dico vobis, nescio vnde vos sitis: abscedite à me omnes qui facitis quod iniustum est.

28 8 Illic erit fletus & stridor dentium, quum videritis Abraham & Isaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autem expelli foras.

29 Tunc venient *multi* ab n Oriente & Occidente, & borea, & Austro: & discumbent in regno Dei.

30 ‖ Et ecce, sunt vltimi qui erunt primi, & sunt primi, qui erunt vltimi.

31 ¶ 9 Eo

3 Christus idcircò venit, vt nos à Satanæ vinculis liberaret.
f *Morbo à Satana inflicto laborans.*
g *i. Soluta, compositum pro simplici. Tenebatur enim tanquam Satanæ quasi vinculis constricta, ita vt iam octodecim annis caput attollere non posset.*
h *Vel surrecta, fingimus enim quæ deorsum pendent, erigimus quæ iacent.*
4 Viua hypocriseos imago, & eiusdem merces.
i *Vnus ex iis qui Synagogæ præerant, plures enim Archisynagogos fuisse apparet, ex Marc. 5.22. & Act. 13.15.*
k *Hoc temporis spatium admonet, quamuis miseriis nostris non statim medeatur Dominus non tamen esse desperandum.*
Mat. 13.31. mar. 4.31.
5 Dominus regnũ suum à tenuibus principiis inchoat, vt inſperati progressus potentiam eius melius illustrent.
Mat. 13.33.
Mat. 9.35. mar. 6.6.
6 In eos qui dum malunt cum multis errare, quàm cũ paucis rectè incedere, ... dem tarditate sua à regno Dei excluduntur.
Mat. 7.13.
l *His verbis ...*
7 Frustrà est in Ecclesia qui non ... Ecclesiæ, ... puritas ostendit.
m *q. d. ...*
Mat. 7.23. & 25.41. Psal. 6.9.
8 Reiectio Iudæorum, & Gentium vocatio prædicitur.
n *Vndique ex toto orbe terrarum, ...*
Mat. 19.30. & 20.16. mar. 10.31.

31 ¶ [q] Eo ipso die accesserunt quidam Pharisæorum, dicentes ei, Exi, & abi hinc: nam Herodes vult te trucidare.
32 Tunc ait eis, Profecti dicite [o] vulpi illi, Ecce eiiciam dæmonia, & sanationes peragam [p] hodie & cras, & tertia die [q] consummabor.
33 [10] Veruntamen [r] oportet me hodie & cras & perendie iter facere: quia fieri non potest vt Propheta pereat extra Hierusalem.
34 Hierusalem, Hierusalem, trucidatrix Prophetarum & lapidatrix eorum qui ad te missi sunt, quoties volui cogere liberos tuos, quemadmodum gallina pulliciem suam sub alas, [s] & noluistis?
35 Ecce [t] relinquitur vobis domus vestra deserta. Amen autem dico vobis, non videbitis me vsquedum venerit *tempus* quum dicatis, [v] Benedictus qui venit in nomine Domini.

31 In eo ipso die accesserunt quidam ex Pharisæis, & dixerunt ei, Exi, abi hinc, quoniam Hiraudis vult interficere te.
32 Dixit ei Ieschua, Abite, dicite vulpi illi, Ecce, eiicio dæmonia, & sanationes facio hodie & cras, & die tertio compleor.
33 Veruntamen oportet me hodie & cras operari, & die alio ibo: quia non potest fieri vt Propheta pereat extra Vrischelem.
34 Vrischelem, Vrischelem, interfectrix Prophetarum, & lapidatrix eorum qui missi sunt ad se, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina quę congregat pullos suos sub alas suas, & noluistis?
35 Ecce, relinquitur vobis domus vestra deserta. Dico enim vobis quòd non videbitis me, donec dicatis, Benedictus est qui venit in nomine Domini.

[9] Pergendum in vocationis cursu, per medios seu veros seu falsos terrores.
[o] Fraudulento insidiatori. Nam quum ante Herodes trucidasset Iohannem Baptistam, & videret nunc maiorem hominum turbam sollicitari Christum Iohannis amicum, timebat fortassis ne Christus mortem Iohannis violenta manu vindicaret & ipsum è Galilææ principatu eiiceret. Quare cum non auderet manifestè in Christum grassari, clanculum insidias struebat.
[p] Id est, Exiguo temporis momento: prouerbiali scilicet sermone, vt interpretatur Theoph. vel per hodie, præsens, per cras, futurum tempus intelligi potest, quandiu nimirum suo munere fungetur. [q] Tertium diem posuit pro tempore indefinito. [...] dicat, Breui postea tollar è vita quum venerit hora, & quum peractum erit pro peccatis sacrificium. [10] Nusquam crudeliores piorum [...], quam qui versantur intra ipsum Ecclesiæ sacrarium: sed Deus videt, & suo tempore requiret. [r] Id est, Oportet me aliquandiu adhuc oberrare & meo officio fungi, postea Hierosolymam ipsam peruenire. Matth. 23.37. [s] Ingratitudo Iudæorum damnatur, qui Dei monitiones tam blandas proteruè contempserunt. [t] Tempus præsens pro futuro. Templi autem vastationem & totius politiæ interitum denuntiat. [v] Vide Matth. 23.39. Infrà 19.38.

CAPUT XIIII.

Hydropicus sabbatho sanatur. 8 *Primi accubitus notantur.* 12 *Pauperes ad prandium vocandi.* 16 *Inuitati ad cœnam magnam.* 23 *Compulsi.* 28 *Turrim ædificaturus.*

1 ET [1] factum est quum venisset domum cuiusdam ex [a] primoribus Pharisęis sabbatho ad [b] capiendum cibum, ipsi obseruabant eum.
2 Et ecce, quidam hydropicus erat coram eo.
3 Tum respondens Iesus, dixit Legis interpretibus & Pharisæis, in hæc verba, Licétne sanare sabbatho?
4 Ipsi verò [c] tacuerunt. Tum ipse prehensum eum sanauit, & dimisit.
5 Et respondens eis dixit, Quis vestrûm, *si ipsius* asinus aut bos in puteum incidat, non statim extrahet eum die Sabbathi?
6 Et non poterant ei ex aduerso ad ista respondere.
7 ¶ [2] Dixit autem parabolam iis qui vocati fuerant, attendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens eis,
8 Quum vocatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne accubito primo loco, ne fortè honoratior te sit vocatus ab eo:
9 Et is qui te & illum vocauit, veniens dicat tibi, Da huic locum: & tunc incipias cum pudore vltimum locum obtinere.
10 Sed quum vocatus fueris, vade discubitum in vltimum locum: vt quum venerit qui te vocauit, dicat tibi, Amice, ascende superius. Tunc erit tibi gloria in conspectu eorum qui tecum discumbunt.
11 [d] Nam quisquis se extollit, deprimetur: & qui se demiserit extolletur.
12 [3] Dicebat autem etiam ei qui ipsum vocauerat, [e] Quum feceris prãdium aut cœnam, ne vocato amicos tuos, neque fratres tuos,

1 ET factum est quum ingrederetur in domum cuiusdam ex principibus Pharisæorum in die sabbathi: & ipsi obseruabant eum,
2 Et ecce, homo quidam [1] hydropicus erat ante eum.
3 Et [2] respondit Ieschua, & dixit Legisperitis ac Pharisæis, Num licet in sabbatho sanare?
4 Ipsi verò tacuerunt. Et apprehendit eum ipse, & sanauit eum: ac dimisit eum.
5 Et dixit eis, Quis ex vobis, cuius cecidit filius aut bos in puteum in die sabbathi, & non statim hauriens extrahit eum?
6 Et non potuerunt ei dare responsum ad hoc.
7 Et dicebat parabolam ad eos qui inuitati erant illic, eo quòd videbat eos quòd deligerent loca primi accubitus.
8 Quum inuitaris ab aliquo in domo conuiuii, ne abiens accumbas in primo accubitu, ne sit inuitatus ibi aliquis qui honoratior sit quàm tu:
9 Et veniat is qui te & illum vocauit, ac dicat tibi, Da locum huic: & erubescas dum surgis, & capis locum alium.
10 Sed quum inuitatus es, vade, & accumbe in vltimo, vt quum venerit is qui vocauit te, dicat tibi, Amice mi, ascende superius, & accumbe. Et erit tibi gloria coram omnibus qui accumbunt tecum.
11 [3] Quia omnis qui extulerit seipsum, deprimetur: & omnis qui depresserit seipsum extolletur.
12 Dixit verò ei qui vocauerat se, Quum facis côuiuium aut cœnam, ne vocaueris amicos, nec etiam fratres tuos, aut cognatos tuos,

[1] Ne Sabbathi quidem lex officia charitatis debuit impedire.
[a] Vel ex iis quos Sanhedrin vocabant vel ex principibus Synagogæ. Non enim omnes Pharisæi fuere Archisynagogi. Ioh. 7.48. Pharisæorum tamen sectæ [...] fuit, etiamsi ex [...] historia constet, Pharisæos fuisse in summa [...]atione.
[b] Ad verb. ad comedendum panem.
[c] Pharisæi suo silentio demonstrant se [...] reprehensionis [...] captare quàm [...] moneri: [...] quid de [...] suo iudicent [...] potest eos sibi accusare scandalum.
[2] Arrogantiæ merces ignominia: vera autem modestiæ, gloria. Prouerb. 25.7. Matth. 23.12.
[d] Hæc clausula demonstrat de ambitione [...] esse Christum.
[3] In eos qui sua vel ambitiosè vel compensationis spe [...]dunt, quum charitas Christiana in Dei tantùm gloriam & vsum proximi respiciat. Tob. 4.7. Prouerb. 3.9.
[e] Non consilium Christi est ab omni communitate nos arcere, sed tantum ostendere officiis in mundo vsitatis minimè probari Charitatem.

[1] Ad verbum, Qui côgregauerat aquas. Ita describitur qui hydrope laborat. Nã solet eo morbo laboranti aqua inter cutem nasci, qua turget eius corpus: vnde morbus iste à Latinis dicitur intercus.
[2] Respôdere, pro Loqui accipitur: vt sæpissimè in Veteri testamento.
[3] Moralis est sententia sæpe ab antiquis Hebræis doctoribus repetita. In Talmud in volumine סוטא, id est De suspecta vxore cap. המקנא (id est zelotypus) his verbis legitur. כל אדם שיש בו גסות רוח לסוף מתמעט. Id est, Omnis homo in quo est tumor spiritus, in fine diminuitur.

neque vicinos tuos diuites:ne etiam ipsi vocent te, & sit tibi retributio hæc.

13 Sed quum facis 4 conuiuium, voca pauperes, afflictos, claudos, cæcos.

14 Et beatus eris: quia non est eis quod retribuant tibi: erit enim retributio tua in resurrectione iustorum.

15 Quum audiuisset autem hæc quidam ex eis qui accumbebant, dixit ei, Beatus is qui comederit panem in regno Dei.

16 Dixit ei Ieschua, Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos:

17 Et misit seruum In tempore cœnæ, vt diceret iis qui vocati erant, Ecce, omnia parata sunt vobis, venite.

18 Et cœperunt 5 ab vno omnes excusare, Dixit ei primus, Agrum emi, & cogor vt exiens videam eum: peto abs te, permitte mihi vt sim excusatus.

19 Alius dixit, Quinque iuga boum emi, & abeo vt probem ea: peto abs te, permitte mihi vt excusatus sim.

20 Alius dixit, Vxorem duxi, & propter hoc non possum venire.

21 Et venit ille seruus, & dixit domino suo hæc. Tunc iratus est dominus, & dixit seruo suo, Exi cum festinatione in plateas, & in pagos ciuitatis, & introducito huc pauperes & dolore affectos, claudos & cæcos.

22 Et dixit seruus, Domine mi, factum est sicut præcepisti, & adhuc est locus.

23 Et dixit dominus seruo suo, Egredere in vias, & in locum sepium, & coge vt ingrediantur, quò impleatur domus mea.

24 Dico enim vobis quòd 6 vnus ex illis hominibus qui vocati fuerant, non gustabunt de cœna mea.

25 Et quum irent cum eo turbæ multæ conuersus est, & dixit eis,

26 Qui venit ad me, & non odit patrem suum & matrem suam, & fratres suos & sorores suas, & vxorem suam & filios suos, & etiam animam suam, discipulus non potest esse mihi.

27 Et is qui non tollit crucem suam, & 7 venit post me, discipulus non potest esse mihi.

28 Quis enim ex vobis qui vellit ædificare turrim, & non prius sedens computet sumptum suum, num sit ei ad perficiendum ipsam?

29 Ne, quum posuerit fundamenta, & non poterit perficere, omnes qui viderint, illudant ei,

30 Et dicat, Hic homo cœpit ædificare, & non potuit perficere.

31 Aut quis rex qui proficiscatur in bellum ad pugnandum cum 8 rege socio suo, & non prius cogitat num possit cum decem millibus occurrere ei qui venit contra se cum viginti millibus?

32 Sin autem minus, dum adhuc est procul à se, mittit nuntios, & petit pro pace.

33 Sic vnusquisque vestrûm qui non relinquit vniuersam possessionem suam, non potest esse mihi discipulus.

34 Bonus est sal; si autem sal etiam infatuatus fuerit, qua re salietur?

35 Neque in terram, neque in sterquilinium

4 קוּבַּרְיָא quo vsus est quoque supra cap. 5. 29. quod ideo notare volui, quia vox rara est.

5 Pro A primo. Hebr. frequens Vnus pro Primo.

6 Id est, Ne quidem eorum gustabit. Hebr.

7 Id est, Sequitur me. Hebr.

8 Id est, Aduersus regem socium suum. Rex autem aduersarius, vocatur socius quòd sit eiusdem conditionis & dignitatis.

---

neque cognatos tuos, neque vicinos diuites, ne quando & ipsi te vicissim vocent f ac retribuatur tibi gratia.

13 Sed quum facis epulum, voca pauperes, mancos, claudos, cæcos:

14 Et beatus eris: quia non possunt *gratiam* retribuere tibi: retribuetur enim tibi g in resurrectione iustorum.

15 ¶ Hæc autem quum audisset quidam ex iis qui simul discumbebant, dixit ei, Beatus h qui comedet panem in regno Dei.

16 Ipse autem dixit ei, Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos:

17 Misitque seruum suum hora cœnæ vt diceret vocatis, Venite, quia iam parata sunt omnia.

18 4 Et omnes cœperunt i vno *ore se* excusare. Primus dixit ei, Agrum emi, & necesse habeo exire & eum inspicere: rogo te, habe me excusatum.

19 Et alter dixit, Iuga boum emi quinque, & proficiscor ad probandum ea: rogo te, habe me excusatum.

20 Et alius dixit, Vxorem duxi, & propterea non possum venire.

21 Quum igitur seruus aduenisset, annuntiauit ista domino suo, Tunc iratus paterfamilias dixit seruo suo, Abi citò in plateas & vicos vrbis, & pauperes ac mancos, claudosque, & cæcos huc introducito.

22 Et ait seruus, Domine, factum est vt imperasti, & adhuc locus est.

23 Tunc ait Dominus seruo, Abi ad vias & sepes, & coge ingredi, vt impleatur domus mea.

24 k Dico enim vobis neminem virorum illorum qui vocati fuerant, gustaturum cœnam meam.

25 ¶ Ibat autem turba multa cum eo: & conuersus, dixit eis,

26 5 Siquis venit ad me, & l non odit patrem suum & matrem, & vxorem, & liberos, & fratres & sorores, atque adeò etiam animam suam, non potest meus esse discipulus.

27 Et quisquis non portat crucem suam, & sequitur me, non potest meus esse discipulus.

28 6 Quis enim ex vobis, si velit turrim ædificare, non prius m sedens computat sumptus, an habeat quæ ad eius perfectionem *requirantur*?

29 Ne postquam posuerit fundamentum, & non potuerit perficere, omnes qui spectarint, incipiant ei illudere,

30 Dicentes, Homo iste cœpit ædificare, & non potuit *ædificium* perficere.

31 Aut quis rex proficiscens vt committat prælium aduersus alterum regem, prius non consultat sedens an possit cum decem millibus occurrere ei, qui cum viginti millibus venit aduersus ipsum?

32 Alioquin, quum adhuc ille procul est, legatione missa, rogat ea quæ ad pacem spectant.

33 Sic ergo, quisquis vestrûm non valedicit omnibus bonis suis, non potest meus esse discipulus.

34 7 Bonus est sal: si verò sal infatuatus fuerit, quo condietur?

35 Neque ad terram, neque ad sterquilinium n ap-

f *Quibus enim sua vtilitas ante oculos versatur, vel quos aura popularis impellit, non est quod mercedem à Deo expectent.*

g *Resurrectio iustorum periphrasis est vitæ æternæ.*

h *Hebr. Id est, qui particeps erit gaudiorum vitæ futuræ & fruetur omnibus donis cœlestibus.*

Matth. 22. 8. apoc. 19. 9.

4 Adeò insanit maxima etiam eorum pars, quibus Deus seipsum patefecit, vt quæ à Deo nacti sunt adiumenta, in impedimenta spontè conuertant.

i *Quasi ex composito & constituto: quamuis enim isti diuersas afferant causas, in eo tamen omnes conueniunt, quòd suam negotia prætexant, ne ad cœnam adsint.*

k *Meritò excluduntur ex regno Dei qui cœlestibus terrena præferunt.*

Suprà 9. 23. matth. 10. 37. & 19. 24.

5 Affectus etiam per se laudabiles cogendi in ordinem, vt pietas superemineat.

l *Siquando nimirum (inquit Theoph.) in Deo periculum vertitur. Non igitur hæc simpliciter iubet, sed cōparatiuè, Vult enim hæc habere respectum quendam ad Deum & res diuinas, præ quibus mortales contēti, & humana omnia contemptiora [illegible] mereantur.*

Matth. 10. 38. & 16. 24. marc. 8. 34.

6 Christi vero sectatores oportet ædificare simul ac pugnare, ac paratos ad quasuis ærumnas perferendas [illegible] stitue esse compositos.

m *Dum [illegible] omnia supputat [illegible] quæ opus [illegible] tur.*

7 Discipulos Christi oportet & [illegible] aliis sapere, alioqui redduntur [illegible] maximè fatui.

a appositus est: foras eum abiiciunt. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

abit foras abiiciunt ipsum. Is cui sunt aures vt audiat, audiat.

a Idest, Aptus & accommodatus,

CAPUT XV.

4. *Parabola ouis perdita.* 8. *Drachma.* 11. *Filij prodigi.*

1 ACcedebant [1] autē ad eum [a] omnes publicani & peccatores, vt eum audirent.

2 Et murmurabant Pharisæi & Scribæ, dicentes, Iste peccatores recipit, & vescitur cum eis.

3 Ipse verò loquutus est ad eos hanc parabolam, dicens,

4 Quis ex vobis, si habeat centum oues, & perdiderit vnam ex illis, non relinquit illas nonaginta nouem in deserto, & pergit ad eam quæ periit, vsquedum eam inueniat?

5 Et inuentam imponit in humeros suos gaudens?

6 Veniénsque domum conuocat amicos & vicinos? dicens eis, Gratulamini mihi: nam inueni ouem meam quæ perierat.

7 Dico vobis ita fore gaudium in cœlo super vno peccatore resipiscente, maius quàm super nonaginta nouem iustis, quibus non opus est resipiscentia.

8 Aut quæ mulier, si habeat drachmas decem, & perdiderit drachmam vnam, non accendit lucernam, & verrit domum, quærítque accuratè, vsquequò *eam* inueniat?

9 Et quum inuenerit, conuocat amicas ac vicinas? dicens, Gratulamini mihi nam inueni drachmam quam perdideram.

10 Ita, dico vobis, gaudium est apud Angelos Dei super vno peccatore resipiscente.

11 b 2 Ait autem, Quidam habebat duos filios:

12 Quorum iunior dixit patri, Pater, da mihi c partem substantiæ ad me attinentem. *Ille* igitur diuisit eis d facultates.

13 Post dies autem non multos, quum omnia coegisset iunior ille filius, peregrè profectus est in regionem longinquam: & illic dissiparit substantiam suam, profusè viuendo.

14 Quum autem omnia ipse consumpsisset, orta est fames valida in regione illa: & ipse cœpit *victu* deficí:

15 Abiit igitur & adhæsit vni ex ciuibus regionis illius: qui misit eum in agros suos vt pasceret porcos.

16 e Et desiderabat implere ventrem suam siliquis quas edebant porci: & f nemo ei dabat.

17 3 Quum autem ad se rediisset, dixit, Quot mercenarii patris mei abundant panibus, ego verò fame pereo?

18 Surgens proficiscar ad patrem meum, & dicam ei, Pater, peccaui g in cœlum, & coram te:

19 Neque amplius sum dignus vocari filius tuus: fac me vt vnum ex mercenariis tuis.

1 ACcedebant autem ad eum publicani & peccatores vt audirent eum.

2 Et Legisperiti ac Pharisæi murmurabant, ac dicebant, Hic peccatores recipit, & comedit cum eis.

3 Et dixit illis Ieschua parabolam hanc,

4 Quis ex vobis homo cui sunt centum oues, & si perdiderit vnam ex illis, non relinquit nonaginta & nouem in deserto, & profectus quærit eam quæ periit, vsque dum inueniat eam?

5 Et quum inuenerit eam gaudet, & tollit eam super humeros suos:

6 Et venit in domum suam, & vocat amicos suos & vicinos suos, ac dicit eis, Gaudete mecum, quia inueni ouem meam quæ perierat:

7 Dico vobis quòd sic erit gaudium in cœlo super vno peccatore qui conuersus est, *magis* quàm super nonaginta nouem iustis, quibus necessaria non est conuersio.

8 Aut quæ est mulier cui sunt decem [1] zuz, & perdiderit vnum ex illis, & non accendat lucernam, & mundet domum, & quærat ipsum acuratè donec inuenerit ipsum?

9 Et quum inuenerit id, vocat amicas suas & vicinas suas, & dicit eis, Gaudete mecum, quia inueni zuz meum, quod perierat.

10 Dico vobis quòd sic erit gaudium coram Angelis Dei super vno peccatore qui conuersus est.

11 Et dicebat eis rursum Ieschua, Homini cuidam erant filii duo:

12 Et dixit ei filius eius minor, Pater mi, da mihi portionem quæ redit ad me ex domo tua. Et diuisit eis possessionem suam.

13 Et post dies paucos congregauit ille filius eius minor quicquid redierat ad se, & abiit in locum longinquum: & ibi dispersit possessionem suam viuens prodigè.

14 Et quum consumpsisset quicquid erat ei, facta est fames magna in loco illo, & cœpit penuria esse ei.

15 Et abiens adhæsit [2] cuidam ex filiis ciuitatis loci illius, & ille misit eum in agrum ad pascendum porcos.

16 Et desiderabat implere ventrem suum ex siliquis illis quas comedebant porci: & nemo dabat ei.

17 Et 3 quum venisset ad seipsum, dixit, Quot iam mercenarii sunt in domo patris mei, quibus abundat panis, & ego hic propter famem meam pereo!

18 Surgam, proficiscar ad patrem meum, & dicam ei, Pater mi, peccaui in cœlum & coram te.

19 Neque deinceps dignus sum vt filius tuus vocer: fac me sicut vnum ex mercenariis tuis.

1 Non desperandum de iis qui aberrant, sed potius illis in primis laborandum, Christi exemplo.

a Idest Vndique ex publicanis aliqui & peccatoribus accedebant ad Iesum.

b Eodem pertinet hæc similitudo quò superior. Docet enim perinde gaudendum esse dum perditi ad bonam frugem redeunt ac si quis præter spem recuperet quod amisisse se putauit.

2 Homines, discessione vltrò à Deo facta, bonis acceptis spoliati à seipsis, in infinitas calamitates sese præcipitarunt. Deus autem pro sua singulari bonitate, vltrò iis occurrens quos illis calamitatibus domitos ad resipiscentiam inuitauit, non modo benignè eos admittit, sed etiam amplioribus quàm vnquam antea donis ornatos, summa felicitate beat.

c Partem bonorum ad me pertinentem.

d Adver. vitam idest, e quibus vita sustentatur.

e Significat præ fame amplius cogitasse veteres delicias sed nullæ vocasse siliquas. Neque cum porcis dari, hoc sibi genus commeruit.

f Hic copula Et, in causalem particulam resolui debet. Neque hoc de siliquis dicitur, quæ illi erant ad manū sed intelligendum est nemine eius inopiæ fuisse misertum. Prodigis aliquis omnia disperdere solent, nihil videtur erogandum.

3 Initium resipiscentiæ, agnitio diuinæ misericordiæ nos ad bene sperandum excitantis.

g Idest, in Deum qui in cœlis dicitur habitare.

1 Idest, Denarii vt annotauimus Matth. 17. 24.

2 Id est, Cuidam ex ciuibus. Hebraismus.

3 Id est, Quum rediisset ad mentem, & cœpisset de se seriò cogitare.

20 Et surgens venit ad patrem suum. Et dum esset procul, vidit eum pater suus, & misertus est eius: & accurrens incidit super collum eius & osculatus est eum.

21 Et dixit ei filius eius, Pater mi, peccaui in cœlum & coram te, neque dignus sum vt filius tuus vocer.

22 Dixit verò pater eius seruis suis, Proferte stolam præcipuam, induite eum, & ponite annulum in manum eius, & calceate eum calceamentis.

23 Et adducentes interficite bouem saginatum: & comedemus, & exultabimus.

24 Quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit: & perierat, & inuentus est. Et cœperunt exultare.

25 Ipse autem filius eius senior in agro erat, & quum venit & appropinquauit domui, audiuit vocem concentus multorum.

26 Et vocauit vnum ex pueris, & interrogauit quidnam istud *esset*.

27 Dixit ei, Frater tuus venit, & mactauit pater tuus bouem saginatum, quia sanum receperit illum.

28 Et iratus est, & nolebat ingredi. Et egressus pater eius, 4 petiit ab eo.

29 Ipse verò dixit patri suo, Ecce, tot annis seruio tibi seruitutem, & nunquam transgressus sum mandatum tuum, nec vnquam hœdum dedisti mihi vt exultarem cum amicis meis:

30 Huic autem filio tuo, postquàm prodegerit possessionem tuam cum meretricibus, & venit, iugulasti ei bouem saginatum.

31 Dixit ei pater eius, Fili mi, tu omni tempore mecum es, & quicquid mecum est, tuum est:

32 Exultare autem nos oportebat & lætari, quod hic frater tuus mortuus erat, & reuixit: ac perierat, & inuentus est.

20 Surgens igitur venit ad patrem suũ. Quum autem adhuc longè abesset, vidit eum pater ipsius, ac misericordia motus est: & accurrens incidit in collum eius, & deosculatus est eum.

21 4 Dixit autem ei filius, Pater, peccaui in cœlum & coram te, neque amplius sum dignus vocari filius tuus.

22 Dixit verò pater ad seruos suos, afferte stolam illam præcipuam, & induite eum, & indite annulum in manum eius, & soleas in pedes.

23 Et adductum vitulum illum saginatum mactate: & vescentes oblectemur.

24 Quia filius iste meus [b] mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est. Cœperunt igitur oblectari.

25 5 Erat autem filius ille ipsius senior ruri qui vt veniens appropinquauit domui, audiuit concentum & choros:

26 Et vocatum vnum ex pueris percontatus est quid istud esset.

27 Is verò dixit ei, Frater tuus venit: & mactauit pater tuus vitulum illum saginatum, quòd valentem illum receperit.

28 Indignatus est autem *ille*, nec voluit introire. Pater ergo ipsius egressus hortatus est eum.

29 Ipse verò respondens dixit patri, Ecce: tot annos seruio tibi, nec vnquam mandatum tuum sum [f] transgressus, nec vnquam dedisti mihi hœdum, vt cum amicis meis oblectarer.

30 Sed quum filius iste tuus qui deuorauit facultates tuas cum meretricibus, venit, mactasti ei vitulum illum saginatum.

31 Ipse verò dixit ei, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea, tua sunt:

32 Oblectari autem & gaudere *te* oportebat, quòd frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perieratque, & inuentus est.

4 Id est, Rogauit & precibus contendit vt intraret.

4 In vera resipiscentia inest sensus peccati cum tristitia & pudore coniunctus, vnde nascitur confessio, quam sequitur absolutio.

b *Solet Scriptura homines peccatis deditos mortuos appellare. Vnde colligimus, poenitentiam, esse à morte resurrectionem.*

5 Qui Deum verè amant omnes optant habere cordi.

f *Vel præteriui contempsi, quæ enim aspernamur ea ne quidem aspicere sustinemus.*

Caput XVI.

1 *Parabola Dispensatoris delati ad dominum.* 12 *Duobus dominis seruire.* 16 *Lex & Propheta.* 19 *De Diuite & Lazaro.*

1 ET dixit parabolam ad discipulos suos, Homo quidam erat diues, & erat ei 1 dispensator: & accusatus fuit apud eum quòd possessionem eius 2 prodigeret.

2 Et vocauit eum dominus eius, ac dixit ei, Quid hoc est quod audio de te? redde mihi rationem dispensationis tuæ: non enim potes deinceps dispensator esse mihi.

3 Dixit ille dispensator apud seipsum, Quid faciam? quod Dominus meus aufert a me dispensationem? vt fodiam non possum, & mendicare pudet me.

4 Noui quid faciam, vt quum egressus fuero ex dispensatione, recipiant me in domos suas.

5 Et vocauit 3 vnumquenque ex debitoribus domini sui: & dixit priori, Quantum tu debes domino meo?

6 Dixit ei, Centum 4 mensuras olei. Dixit ei, accipe scriptum tuum, & sede cum festinatione, scribe quinquaginta mensuras.

1 DIxit 1 autem etiam discipulis suis, Fuit homo quidam diues, qui habebat [a] dispensatorẽ: & is delatus est apud eum vt qui dissiparet ipsius bona.

2 Vocauit eum igitur, & dixit ei, Quid hoc audio de te? redde rationem dispensationis tuæ: [b] non enim poteris amplius esse dispensator.

3 Dixit autem apud se dispensator, Quid faciam, quum dominus meus auferat à me dispensationem? fodere non possum, mendicare pudet.

4 Noui quid sim facturus, vt quum amotus fuero à dispensatione, recipiant me *aliqui* domi suæ.

5 Conuocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dixit primo, Quantum debes domino meo?

6 Is autem ait, Centum [c] batos olei, tum ille dixit ei, Accipe [d] tabulas tuas, & sede citò & scribe quinquaginta.

7 Dein-

1 Vide suprà, 12. 42.

2 Hinc est illud aduerbium פרואית derinatum, quod legitur 15, 13.

3 Ad verbum. Vnũ vnum. Hebraismus.

4 Vocem מתרין fortassis Syrus interpres (vt multas alias) à Græco est mutuatus, atq; suæ linguæ accõmodauit vt sit pro Græca μετρητὰς quod mensuræ genus Hebræò bato qui in Græco codice exprimitur, omnino æquale est.

1 Quum boni ... sæpe alienis etiam sumptibus amicitias sibi comparent ... pe nobis est, liberaliter bonorum in nos ... acceptorum dispensatione Domino ... placere, & proximos nõ demereri, ... vna ratione diuitiarum (quę ferè sunt ... di illecebræ) in contrarium finem vertantur.

a *OEconomum ... curatorem, seu administratorem rei familiaris.*

b *Tibi non sit ... iure potestas.*

c *Batus. Hebræorum mensura liquidorum.*

d *Obligationis instrumenta.*

7 Deinde alii dixit, Tu verò quantum debes? Is autem ait, Centum [e] coros tritici. Tum ipse dixit ei, Accipe tabulas tuas, & scribe octoginta.

8 Et laudauit dominus dispensatorem [f] iniustum, quòd prudenter fecisset: quamobrem [g] filii huius seculi prudentiores sunt filiis lucis in suo genere.

9 Et ego vobis dico, Facite vobis amicos ex mamona [h] fallaci, [i] vt quum defeceritis, recipiant vos [k] in æterna tabernacula.

10 [2] Qui fidelis est in eo quòd minimum est, etiam in eo quod multum est fidelis est: & qui in eo quod minimum est iniustus est, etiam in eo quod multum est iniustus est.

11 Itaque si in fallaci mamona fideles non fuistis, [l] verum *mamona* quis credet vobis?

12 Et si in [m] alieno fideles non fuistis, quod vestrum est quis dabit vobis?

13 [3] Nullus seruus potest duobus dominis seruire: aut enim vnum odio habebit, & alterum diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet: non potestis Deo seruire & mamonæ.

14 Audiebant autem hæc omnia etiam Pharisæi, qui erant auari: & sannis eum excipiebant.

15 [4] Tunc dixit eis, Vos ii estis qui iustificatis vosipsos in hominum conspectu: Deus autem nouit corda vestra: quia quod apud homines [n] sublime est, abominationi est in conspectu Dei.

16 ‖ [5] Lex & Prophetæ vsq; ad Iohannem: ab eo tempore regnum Dei annuntiatur, & quiuis in illud vi perrumpit.

17 ‖ Facilius est autem cœlum & terram præterire, quàm Legis vnum apicem excidere.

18 Quisquis dimittit vxorem suam, & alteram ducit, mœchatur: & qui à viro [o] dimissam ducit, mœchatur.

19 ¶ [6] Cæterùm quidam erat diues, & induebatur [p] purpura & bysso, & se oblectabat quotidie splendidè.

20 Erat verò quidam mendicus nomine Lazarus, qui proiectus erat ad vestibulum eius vlcerosus:

21 Et desiderans saturari micis quæ cadebāt è mensa diuitis: sed & canes veniebant ac lingebant eius vlcera.

22 Factum est autem vt moreretur mendicus, & asportaretur ab angelis in sinum Abrahæ: mortuus est verò etiam diues ille, ac sepultus est:

23 [q] Et apud inferos sublatis oculis suis, quum esset in tormentis, vidit Abraham procul, & Lazarum in sinu eius:

24 Tum ipse clamans dixit, Pater Abraham,

---

7 Et dixit alii, Tu quantum debes domino meo? Dixit ei, Centum [5] coros tritici. Dixit ei, Accipe scriptum tuum, & sede, scribe octoginta coros.

8 Et laudauit Dominus noster dispensatorem qui iniquus erat, quòd prudenter egisset: filii enim seculi huius prudētiores sunt quàm filii lucis in sua hac generatione.

9 Et etiam dico vobis, Facite vobis amicos ex mamuna hoc iniquitatis, vt quum defecerit, recipiant vos in tabernacula sua quæ sunt in æternum.

10 Qui in modico fidelis est, etiam in multo fidelis est: & qui in modico iniquus est, etiam in multo iniquus est.

11 Si igitur in mamuna iniquitatis fideles non fueritis, verum *mamuna* vobis quis credet?

12 Et si in eo quod vestrum non est, non estis fideles inuenti, quod vestrum est quis dabit vobis?

13 Non est seruus qui possit duobus dominis seruire: vel enim vnum odio habebit, & alterum diliget: vel vnum in honore habebit, & alterum despectui habebit. Non potestis Deo seruire & mamunæ.

14 Pharisæi autem quum audiuissent hæc omnia, quia amabant argentum, deridebant eum.

15 Ieschua autem dixit eis, Vos estis illi qui iustificatis vosipsos coram filiis hominis: Deus autem nouit corda vestra; quia quod est sublime apud filios hominis, coram Deo abominabile est.

16 Lex & Prophetæ vsque ad Iuchannan, deinde regnum Dei annuntiatur, & quisque ipsum premit vt ingrediatur.

17 Facilius est autem vt cœlum & terra prætereant quam vt litera vna ex Lege prætereat.

18 Quisquis dimittit vxorem suam, & ducit alteram, adulterium committit: & quisquis ducit dimissam, adulterium committit.

19 Homo autem quidam diues erat, & induebatur bysso & purpura, & quotidie deliciis indulgebat [6] superbè.

20 Et pauper quidam erat cuius nomen Laazar, & proiectus erat ad portam illius diuitis percussus vlceribus.

21 Et cupiebat implere ventrem suum ex micis qui cadebant à mensa illius diuitis: sed etiā canes venientes lingebant vlcera eius.

22 Et factum est autem vt mortuus sit ille pauper, & portauerunt eum Angeli in sinum Abraham: mortuus est verò etiam ille diues, & sepultus est.

23 Et quum torqueretur inferno, sustulit oculos suos è longinquo, & vidit Abraham & Laazar in sinu eius:

24 Et clamauit voce elata, ac dixit, Pater mi

---

e *Coros, Hebraica mensura aridorum, Ioseph. Ant. 15. cap. 12.*

f *Hac parabola non approbatur œconomi iniustitia, quæ reuera summa erat Sed Parabola proponuntur, vt aliquid & proposita veluti imagine quadam aliquid demonstrent & rei veritatem ostendant, non per omnia similitudine rebus ipsis congruente. Hic itaque vnū vult hac parabola Christus docere, cautiores esse profanos homines in curandis huius vitæ negotiis, quàm filii Dei sint soliciti de vita æterna.*

g *Id est homines præsenti vitæ addicti, quibus hoc loco filii lucis opponuntur: hos spirituales, illos carnales vocat Paulus.*

h *Ad verb. iniustitiæ, non ad opes malè partas illud referēdum est, vult enim Dominus liberalitatem nostram deriuari è fonte puro: sed iniustas vocat diuitias, quibus iniustè vtuntur homines.*

i *Hoc verbo denotat mortis tempus, ac breue dispensationis nostræ tempus fore admonet, ne tenaciores nos reddat longioris vitæ fiducia.*

k *Amicos quos sibi parare iubet ex iniquo mamona (hoc est ex dispensatione benignè in pauperes Christianos facultatibus) dicit nos suscepturos in æterna tabernacula, id est, in vitam æternam.*

2 Timendum ne propter terrenæ dispensationis abusum cœlestibus donis priuemur. Quomodo enim spiritualibus benevtentur qui terrena malè administrant?

l *Id est, Cœlestes & veras diuitias, quæ fluxis & caducis opponuntur.*

m *In externis bonis, quæ aliena vocat: quia nostræ fidei sunt commissa.*

Matth. 6. 14.

3 Nemo simul potest Deum & opes amare.

4 Deum non latent vitia quantumuis hominibus occulta, atque adeò iis ipsis quibus insunt.

n *Id est, Quicquid proprio sensu homines extollunt, hoc abominatur & reiicit Deus.* *Matth. 11. 12.*

5 Pharisæi noui fœderis præ vetere excellentiam contemnebant, exactam iustitiam Legis ignorantes: cuius quàm falsi essent interpretes Christus ex septimo præcepto docet. *Matth. 5. 18.* *Matth. 3. 32 & 19. 9. 1. cor. 7. 18.*

o *Qui hinc colligunt, post repudium nullum esse secundo matrimonio locum, altera superstite parte, ineptè colligunt. Loquitur enim Christus de repudiis apud Iudæos vsitatis, inter quæ numerari non potest repudium ob adulterium, quum adulteros ex lege oporteret capitali pœna plecti.*

6 Piorum paupertatem & miserias, sempiterna fœlicitas: diuitum autem luxum & crudelem fastum, æterna miseria, absque vlla misericordiæ spe, consequetur.

p *Admodum preciosè & splendidè. Purpureas enim vestes pretiosas fuisse constat, byssum autem subtilissimum linum Achaicum fuisse tradit Plin. precio æquale auro.*

q *Et si Christus historiam narrat, res tamen spirituales scribit sub figuris quas sciebat accommodas esse ad sensum nostrum. Neque enim animæ digitis & oculis præditæ sunt, neque siti laborant, neque mutua colloquia inter se habent. Summa igitur est, fideles animas, vbi à corporibus migrarunt, lætam & beatam vitam extra mundum agere: reprobis verò paratos esse horribiles cruciatus, qui mentibus nostris non magis concipi possunt, quàm immensa cœlorum gloria.*

5 Eadem est mensura cum חומר: chomer continet igitur decies epha.

6 Id est, Splendidè & magnificè.

Abraham

Abraham, miserere mei, & mitte Laazar, vt intingat summitatem digiti sui in aquas, & humectet mihi linguam meam: quia ecce torqueor in flamma hac.

25 Dixit ei Abraham, Fili mi recordare quòd recepisti bona tua in vita tua, & Lazzar mala sua: & nunc ecce quiescit hic, & tu torqueris.

26 Et cum his omnibus, 7 hiatus magnus positus est inter vos & nos, vt ii qui volunt transire ad vos, non possint: neque etiam isthinc, transire ad nos.

27 Dixit ei, Igitur peto abs te pater mi, vt mittas eum ad domum patris mei.

28 Quinque enim fratres sunt mihi: abeat, testificetur eis: ne etiam ipsi veniant in locum hunc tormenti.

29 Dixit ei Abraham, Est illis Musche & Prophetæ, audiant eos.

30 Ille verò dixit ei, Non, pater mi Abraham: sed si quis ex mortuis abeat ad eos, conuertentur.

31 Dixit ei Abraham, Si Musche & Prophetas non audiunt, nec etiam, si quis ex mortuis resurrexerit, credent ei.

miserere mei, & mitte Lazarum, vt intingat extremum digitum suum in aquam, & refrigeret linguam meam: quoniam grauissimè crucior in ista flamma.

25 Dixit autem Abraham, Fili, memento te [r] bona tua recepisse in vita tua, & Lazarum similiter mala, nunc autem hic [s] solatio fruitur, tu verò cruciaris.

26 Et ad hæc omnia, [t] inter nos & vos hiatus ingens constitutus est: vt ii qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque istinc huc transire.

27 Dixit autem *ille*; Rogo te igitur pater vt eum mittas domum patris mei:

28 Habeo enim quinque fratres, vt hæc testificetur eis, ne & ipsi veniant in hunc locum tormenti.

29 Dicit ei Abraham, Habent Mosen & Prophetas: audiant eos.

30 Ille verò dixit, Non, pater Abraham: sed si quis ex mortuis abierit ad eos, resipiscent.

31 Abraham autem dixit ei, Si Mosen & Prophetas non audiunt, ne si quidem quispiam ex mortuis excitetur, assentientur.

7 Vocem חותא in hoc versu alias non legi non modo in nouo Testamento Syro, sed neque in Chaldęis paraphrasibus veteris Testamenti, neque antiquis Hebræorum scriptis: & ita accedit ad Latinam vocē Hiatus, vt eadem esse & Syræ linguæ accōmodata videatur.

r *q. d. Memento, præsentis vitæ illecebris ebrium, te totum immersisse in terrenas delicias, Deum, & eius regnum contempsisse, nunc socordiæ pœnas dare.*

s *Si solatio fruitur Lazarus, ergo non dormiunt animæ, vt quidam nugantur.*

t *Intelligit æternam fore à beatis reproborum separationem.*

7 Quum certa viuendi regula nobis in verbo præscripta sit, aliæ reuelationes temerè & frustra quæruntur.

Caput XVII.

1 *Scandala.* 3 *Peccanti in nos ignoscendum.* 10 *Serui inutiles sumus.* 11 *De decem leprosis.* 20 *Regnum Dei quando venturum.* 23 *Falsi Christi.* 26 *Aduentus Christi qualis futurus.*

1 ET dicebat Ieschua discipulis suis, Fieri non potest vt non veniant offendicula, væ autem illi per cuius manum venient.

2 Tolerabilius esset ei si mola asinaria suspensa esset ad collum eius, & proiiceretur in mare, quàm vt offendat vnum ex istis paruis.

3 Cauete vobis ipsis. Si peccauerit frater tuus, increpa eum, &, si conuertatur, remitte ei.

4 Quòd si [1] septem vicibus in die [2] peccauerit in te, & septem vicibus in die conuersus fuerit ad te, & dixerit, Resipisco: remitte ei.

5 Et dixerunt Apostoli Domino nostro, Adauge nobis fidem.

6 Dixit eis, Si esset vobis fides sicut granum sinapis, diceretis ficui isti, Eradicator, & plantator in mari: & obediret vobis.

7 Quis est ex vobis cui sit seruus qui [3] ducit iugum, aut pascit oues, & si venerit ex agro, dicat ei, Statim transi, accumbe?

8 Sed dicit ei, Præpara mihi aliquid vt cenem: & accinctus lumbis tuis, ministra mihi vsquedum edero, & bibero: & post modum etiam tu edes & bibes.

9 [4] Num gratiam accipit illius serui, quia fecit id quod præceptum fuerat ei? Non puto ego.

10 Sic etiam vos quum feceritis omnia illa quæ præcepta sunt vobis, dicite, Serui sumus inutiles: quia quod debebamus facere, fecimus.

11 Et factum est vt quum proficisceretur Ieschua Vrischelem, transiret per Samaritanos in Galilæam:

12 Et quum appropinquaret vt ingrederetur

1 AIt [1] autem discipulis, Fieri non potest quin eueniant scandala: sed væ illi per quem eueniunt.

2 Expedit ei si mola asinaria circumponatur collo eius, & abiectus fuerit in mare, *potius* quàm vt offendat vnum ex paruis istis.

3 [2] Cauete vobis. Si peccauerit in te frater tuus, obiurga eum: & si resipuerit, remitte ei.

4 Et, si septies in die peccauerit in te, & septies in *vno* die reuertatur ad te, dicens, Resipui: remittes ei.

5 ¶ [3] Tunc dixerunt Apostoli Domino, Adde nobis fidem.

6 Dixit autem Dominus, Si haberetis fidem [a] quantulum *est* granum sinapis, diceretis huic sycamino, eradicator, & plantator in mari: & obediret vobis.

7 [4] Quis autem vestrûm habet seruum arantē, aut pascentem, qui regresso ab agro dicat statim, Prodi, & discumbe?

8 Imò nónne dicet ei, [b] Para quod cœnem, & præcinctus ministra mihi vsquedum edero ac bibero, & posteà edito tu, & bibito?

9 Num gratiam habet seruo illi quia fecit quę ipsi præcepta fuerant? non puto.

10 [5] Ita & vos, quum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, Serui inutiles sumus: nam quod debuimus facere, fecimus.

11 ¶ [6] Et factum est inter eundum Hierosolymam, ipse transibat per mediam Samariam & Galilæam.

12 Et quum ingrederetur in quendam vicum occur-

1 Ad verbū, Septem temporibus, Hebraismus.

2 Syriacè יסכל vide annotata in sextum Matth. 14.

3 Descriptio est arantis, cuius aratrum iuga boum trahere solet.

4 Id est, Num gratuiti beneficii loco obsequium serui sui ducit?

Matth. 18.7. marc. 9.42.

1 Ecclesia scandalis necessariò obnoxia, sed quæ inulta nō sinet Dominus si vel minimus quispiam fuerit offensus.

Matth. 18.21.

2 Reprehensiones & iustas esse & in charitate proficisci oportet.

3 Deus qui sibi in perfectè, veri tamen credentibus, nunquam deerit in iis etiam difficultatibus quæ nulla humana ratione vinci possunt.

Matth. 17.20.

a *Si vel tantillum fidei haberetis, quantulum est granum sinapis.*

4 Quum Deus iure nos nostraque omnia sibi vendicet, nihil nobis quamuis strenuè ad mortem vsque laborantibus debere potest.

b *Notabis, nos eo vsque operandum esse in vinea domini, donec mundum hunc egressi fuerimus.*

5 Legis obseruatio vel perfectissima non est tamen vllius præmii meritoria.

6 Christus ingratis etiam futuris benefacit: sed solis pijs profsunt ad salutem beneficia Dei.

occurrerunt ei decem viri leprosi, qui steterunt procul.

13 Et extulerunt vocem, dicentes, Iesu magister, miserere nostri.

14 Qui quum *eos* vidisset dixit eis, Profecti ostendite vos sacerdotibus. Et factum est vt inter eundum purgati sint.

15 Vnus autem ex ipsis, vt vidit se sanatum esse, reuertit glorificans Deum voce magna.

16 Et procidit in faciem ad pedes eius, gratias ei agens: eratque iste Samaritanus.

17 Respondens autem Iesus dixit, Nónne decem illi purgati sunt? nouem autem illi vbi *sunt?*

18 Non sunt reperti qui redierint vt tribuerent gloriam Deo, nisi alienigena iste.

19 Et dixit ei, Surge, *&* abi, fides tua te seruauit.

20 ¶ [7] Interrogatus autem à Pharisæis quando venturum esset regnum Dei, respondit eis, & dixit, Non venit regnum Dei ita vt [c] obseruari possit:

21 Neque dicent, Ecce hic, aut, ecce illic: ecce enim, regnum Dei [d] intus habetis.

22 [8] Dixit autem discipulis, Veniet tempus quum desiderabitis videre [e] vnum ex diebus Filii hominis: nec videbitis.

23 [9] Et dicent vobis, Ecce hic, aut, ecce illic: *sed* ne abite, neque prosequimini.

24 Nam sicut fulgur coruscans ex *vna* regione quæ sub cœlo est, in *alteram* quæ sub cœlo est splendet: ita erit & Filius hominis die suo.

25 Sed prius oportet eum multa pati, & reprobari à Gente ista.

26 [10] Et prout factum est in diebus Noe, ita erit etiam diebus Filii hominis.

27 Edebant, bibebant, vxores ducebant, & dabantur nuptum, ad eum vsque diem quo introiuit Noe in arcam: venitque diluuium, & perdidit omnes.

28 Similiter etiam vt accidit in diebus Lot: edebant, bibebant, emebant, vendebant, plantabant, ædificabant:

29 Quo autem die Lot exiit Sodomis, pluit igne & sulphure è cœlo, & omnes perdidit:

30 Secundum hæc, erit dies quo Filius hominis detegetur.

31 In illo die qui fuerit supra domum, & vasa eius in ipsa domo, ne descendat ad ea sumenda: & qui in agro, similiter non reuertatur retro.

32 [11] Memineritis vxoris Lot.

33 Quicunque studuerit animam suam seruare, perdet eam: & quicunque eam perdiderit, [f] viuificabit eam.

34 Dico vobis, illa nocte erunt duo in lecto vno: vnus accipietur, & alter relinquetur.

35 Duæ erunt molentes simul: vna accipietur, & altera relinquetur.

36 Duo erunt in agro, vnus accipietur, & alter relinquetur.

37 [12] Tunc respondentes dicunt ei, Vbi Domine? Ipse verò dixit eis, [g] Vbi corpus, illuc cogentur & aquilæ.

in pagum quendam, occurrerunt ei decem viri leprosi, & steterunt procul:

13 Et extulerunt vocem suam, & dixerunt, Domine noster Ieschua miserere nostri.

14 Et quum vidisset eos, dixit eis, Proficiscimini, ostendite vosipsos sacerdotibus. Et quum proficiscerentur, mundati sunt.

15 Vnus autem ex ipsis, quum videret quòd mundatus esset, reuersus est, & voce magna glorificabat Deum.

16 Et procidit super faciem suam ante pedes Ieschua, gratias agens ei: & ipse erat Samaritanus.

17 Respondit autem Ieschua, & dixit, Nónne decem fuerunt illi qui mundati sunt? vbi sunt nouem?

18 Nunquid discesserunt quo minus venientes darent gloriam Deo, præter hunc qui est ex populo alieno?

19 Et dixit ei, Surge, vade: fides tua [5] seruauit te.

20 Et quum interrogassent Ieschua *quidam* ex Pharisæis quando venturum esset regnum Dei; respondit, & dixit eis, Non est venturum regnũ Dei cum [6] obseruationibus.

21 Neque dicent, Ecce hic est, & ecce illic est: ecce enim regnum Dei [7] intra vos est.

22 Et dixit discipulis suis, Venient dies quibus desiderabitis videre vnum ex diebus Filii hominis, & non videbitis.

23 Et si dixerint vobis, Ecce hic est, & ecce illic est, ne abeatis.

24 Sicut enim fulgor corruscat de cœlo, & quicquid est sub cœlo illuminat: sic erit Filius hominis in die suo.

25 Prius autem futurum est vt patiatur multa, & reprobetur à generatione hac.

26 Et sicut factum est in diebus Nuach, sic erit in diebus Filii hominis.

27 Comedebant & bibebant, & ducebant vxores & dabant maritis, vsque in diem quo ingressus est Nuach [8] in arcam, & venit diluuium, & perdidit omnem hominem.

28 Et sicut rursus factum est in diebus Lut, comedebant & bibebant, & emebant, ac vendebant, & plantabant ac ædificabant:

29 In die autem quo egressus est Lut è Sedum, pluere fecit Dominus ignem & [9] sulphur è cœlo, & perdidit omnes illos.

30 Sic erit in die quo reuelabitur Filius hominis.

31 In illo die qui in tecto fuerit, & vasa eius in domo, non descendat vt tollat ea: & qui in agro fuerit non reuertatur ad *ea quæ sunt* post se.

32 Memores estote vxoris Lut.

33 Qui vult [10] seruare animam suam, perdet eam: & qui perdiderit animam suam, seruabit eam.

34 Dico vobis quòd in illa nocte duo erunt in vno lecto, vnus accipietur, & alter relinquetur.

35 Et duæ erunt molentes simul: vna accipietur, & altera relinquetur.

36 Duo erunt in agro: vnus accipietur, & alter relinquetur.

37 Responderunt, & dixerunt ei, Vbi Domine noster? Dixit ei, [11] Vbi corpus, illuc congregabuntur aquilæ.

CAPVT

[7] Regnum Dei etiam præsentissimũ, à multis non animaduertitur, quoniam illud solò existimant cum externo splendore coniunctũ esse.

[c] *Ad ver. cum obseruatione, id est, cum externo quopiam maiestatis splendore, ex quo possit agnosci. Alioqui ex manifestis etiam multis signis potuit intelligi Christum esse Messiam illum, cuius regnum tandiu expectatum fuerat. Sed de iis hoc loco signis agitur quæ Pharisæi animo cõceperant, quæ terrenum Messiæ regnum expectabant.*

[d] *Id est, quæritis Messiam tanquam absentem, cum ille sit in medio vestri.*

[8] Præsentia sæpe negligimus, quæ frustra requirimus amissa.

[e] *Tempus erit quo magna cum animi tristitia frustra absentem Filium hominis requiratis.*

Mat.24.23. mar.13.21.

[9] Christus prædicit venturos pseudochristos, suam verò gloriam subitò longè lateque per orbem terrarum propagatum iri deleta crucis ignominia.

[10] Mundus repentino Dei iudicio opprimetur, fideles autem oportet perpetuas excubias agere.

[11] Cauendum in primis ne vel diffidentia vel huius vitæ illecebræ, vel vllius coniunctionis respectus nos vel tantillum remoretur.

[f] *Id est, seruabit vt explicat Mat. vita cum illa de qua hic loquitur, salus est æterna.*

[12] Vna perstandi ratio Christo adhærere.

Mat.24.28.

[g] *Hac responsione Christus se firmæ veritatis vexillum esse testatur, sub quo omnes filios Dei colligi oportet.*

[5] Ad verb. Viuificauit te. Hebrais.

[6] Id est, Cum splẽdore & apparatu, qualis conspicitur in iis qui regnum terrenum capessunt.

[7] Ad verb. In medio è vobis est. Syra phrasis, cui Gallica respondet, *Il est au milieu de nous.*

[8] Tantum hîc legitur hæc vox, & Matt.24.28.

[9] Syra vox כברית respondet Hebrææ גפרית mutatis literis ג in כ & פ in ב. quod ad idem prolationis organum pertineant: illæ quidem ad palatum, hæ verò ad labia.

[10] Ad verb. Viuificare. Hebraismus, vt paulo pòst etiam.

[11] vide Matth. 24.28.

Caput XVIII.

1 Iudicis iniqui & viduæ parab. 10 De Pharisæo & Publicano. 15 Puerorum est regnum Dei. 22 Vendere omnia, & dare pauperibus. 28. Apostoli relinquunt omnia. 31. Mortem suam prædicit Christus. 35. Cæcus visum recipit.

1 Dixit eis etiam parabolam vt omni tempore orarent, & non esset anxietas eis.

1 Dixit [1] autem eis etiam parabolam *huc spectantem*, quòd oporteret ipsos semper precari, nec [a] segnescere:

2 Iudex quidam erat in ciuitate quadam [1] qui à Deo non timebat, & à filiis hominis non se abscondebat.

2 [b] Dicens, Iudex quidam erat in quadam vrbe, qui Deum non timebat, nec quenquam reuerebatur:

3 Vidua autem quædam erat in ciuitate illa: & venit ad eum, & dixit, Vindica me ab aduersario meo.

3 Erat autem in illa vrbe quædam vidua, quæ venit ad eum dicens, Vindica me ab aduersario meo.

4 Et [2] non volebat tempore multo, postea verò dixit apud se, Si à Deo non timeo, & à filiis hominis non me abscondo:

4 Ille autem noluit per *multum* tempus: post hæc verò dixit apud se, Et si Deum non timeo, nec quenquam reuereor:

5 Saltem quia molestiam exhibet mihi hæc vidua, vindicabo eam, ne omni tempore veniens molesta sit mihi.

5 Tamen quia molestiam mihi exhibet vidua ista, vindicabo eam, ne ad extremum veniens [c] obtundat me.

6 Et dixit Dominus noster, Audite quid dixerit iudex iniquitatis.

6 Ait autem Dominus, Audite quid iudex ille iniustus dicat,

7 Deus autem non potius faciet vindictam pro electis suis qui clamant ad se die ac nocte, & [3] protrahet spiritum suum contra illos?

7 Deus autem non vindicabit electos suos, clamantes ad ipsum die ac nocte, [d] etiam si iram differat super ipsis?

8 Dico vobis quòd faciet vindictam eorum citò: veruntamen veniet Filius hominis, & inuenturúsne est fidem super terram?

8 Dico vobis, vindicabit eos citò. Veruntamen Filius hominis, quum venerit, num reperturus est fidem in terra?

9 Et dicebat parabolam hanc contra quosdam qui confidebant in se quòd essent iusti, & contemnebant omnem hominem.

9 ¶ [2] Dixit autem etiam quibusdam qui sibi persuaserant se iustos esse, & pro nihilo habebant reliquos, parabolam istam.

10 Duo homines ascenderunt in templum ad orandum, vnus Pharisæus, & alter publicanus.

10 Duo homines ascenderant in templum vt precarentur, vnus Pharisæus, & alter publicanus.

11 Et ipse Phariseus stabat [4] solus, & hæc orabat, Deus, gratias ago tibi quòd non sum sicut reliqui homines, raptores, iniurii; & adulteri, neque sicut hic publicanus.

11 [3] Pharisæus consistens seorsim hæc præcabatur, Deus, gratias ago tibi, quòd non sim vt reliqui homines, rapaces, iniusti, mœchi: vel etiam vt iste publicanus.

12 Sed ieiuno bis in [5] sabbatho, & decimo quicquid possideo.

12 Ieiuno bis [e] hebdomade, decimo quæcunque possideo.

13 Ipse verò publicanus stabat procul, & non volebat ne oculos quidem suos attollere in cœlum, sed percutiebat super pectus suum, & dicebat, Deus, gratiosus esto mihi peccatori.

13 Publicanus autem [f] procul stans, nolebat vel oculos in cœlum attollere: sed percutiebat pectus suum dicens, Deus, propitius esto mihi peccatori.

14 Dico vobis quòd descendit iste iustificatus in domum suam potius quàm ille Pharisæus: Quisquis enim extulerit seipsum, deprimetur: & quisquis depresserit seipsum, extolletur.

14 Dico vobis, descendit iste iustificatus domum suam *potius* quàm ille: quia quicunq; se extollit, deprimetur: & qui se deprimit, extolletur.

15 Offerebant autem ei infantes, vt tangeret eos: & viderunt illos discipuli eius, & obiurgauerunt illos.

15 ¶ [g] Adferebant autem ad eum etiam infantes, vt eos tangeret: [4] quum autem hoc vidissent discipuli, obiurgarunt eos.

16 Ipse verò Ieschua vocauit eos, & dixit eis. Sinite paruulos venientes ad me, & ne prohibeatis eos: illorum enim qui sunt sicut ii, illorum *inquam* est regnum cœlorum.

16 Iesus verò quum [h] puerulos aduocasset, dixit, [5] Sinite puerulos venire ad me, & eos non prohibete: talium est enim regnum Dei.

17 Ammin dico vobis quòd qui non acceperit regnum Dei tanquam paruulus, non intrabit in illud.

17 [6] Amen dico vobis, quicunque non acceperit regnum Dei tanquam puerulus, nequaquam introibit in illud.

18 Et interrogauit eum quidam ex primoribus, & dixit ei, Præceptor bone, quid faciam vt hæreditatem consequar vitæ quæ est in perpetuum?

18 ¶ Tunc interrogauit eum quidam ex primoribus, dicens, Magister bone, quid faciendo vitam æternam possidebo?

1 Id est, Qui palam iniquus erat, vt nec Dei nec hominum iudicium metueret.

2 Id est, Diu eam a se repulit & recusauit facere quòd petebat.

3 Id est, Iram suam differet contra opprimentes eos.

4 Ad verbum Inter se & animam suam. Hebraismus.

5 Vide Mat. 28. 1.

1 Deus vult nos assiduitate precandi non fatigare, sed exercere. Itaque sic luctandum cum impatientia, vt longior mora precandi cursum non abrumpat.

a *Afflictionibus vel malis cedere, vitiis cius qui animum [illegible] spondent.*

b *Paria cùm paribus minimè conferuntur sed minus cum maiore. Si etiam ab iniquissimo iudice per importunitatem [illegible] netur, quantò magis piorum assiduæ preces apud Deum valebunt?*

c *Ad verbum [illegible] me opprimat. Metaphora sumpta est à pugilibus, qui aduersarium pugnis aut cestibus obtundunt: nam sic importuni suis clamoribus quasi ictibus, [illegible] dicis verberant.*

d *Quantumuis [illegible] dus videatur in vlciscendis ipsorum iniuriis.*

2 Duo in primis multorum preces inanes reddunt, propriæ videlicet iustitiæ fiducia, & aliorum contemptus: quibus vitiis cor contritum ac humillatum opponitur.

3 Etiamsi quicquid habemus, nos à Deo habere fateamur, nihilominus tamen arrogantes damnamur à Deo, si vel titillum in nostris operibus fiduciæ coram Deo habemus.

e *Ad verbum sabbatho: sabbathum enim pro hebdomade sumitur.*

Sup. 14. 11. Mat. 23. 12. Mar. 19. 13. Mar. 10. 13.

f *Procul à Pharisæo, loco minimè [illegible] miliore.*

g *Eos quos discipuli abigebant, qui [illegible] rum puerulos gestabant. Nam ex [illegible] legendi consuetudine dicitur puerulos [illegible] vocare qui nuncium accersit, qui infantes adferat.*

4 Christum carnis suæ sensu æstimare, infinitarum corruptelarum causa.

h *Si adferebantur, teneri itaque adhuc erant, quod amplius confirmatur ex eo quòd infantes essent:*

illud autem obseruandum aduersus hostes pædobaptismi. 5 Etiam infantes fidelium in gratuito fœdere comprehenduntur. 6 Pueril[illegible] innocentia, Christianorum ornamentum. *Mat. 19. 16. Mar. 10. 17.*

19 Di[illegible]

19 Dixit autem ei Iesus, Cur me dicis bonum? nemo bonus nisi vnus, *nempe* Deus.

20 Mandata nosti, Ne mœchare, Ne occidito: Ne furare, Ne falsum testimonium dicito: Honora patrem tuum & matrem tuam.

21 Ille autem dixit, Hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.

22 f Iesus verò his auditis dixit ei, Adhuc vnum tibi deest: omnia quæ habes vende, & distribue pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo: & adesdum sequere me.

23 At ille his auditis, valdè tristis factus est: nam diues erat valdè.

24 g Quum autem vidisset Iesus eum valdè tristem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt!

25 Facilius est enim camelum per foramen acus introire, quàm diuitem in regnum Dei introire.

26 Qui verò istud audierant, dixerunt, Et quis potest saluus fieri?

27 Ipse autem dixit, Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum.

28 Dixit autem Petrus, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te.

29 h Ipse verò dixit eis, Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut liberos, regni Dei causa,

30 Qui non recepturus sit multiplicia hoc tempore, & in seculo venturo vitam æternam.

31 ¶ Iesus autem, assumptis illis duodecim, dixit eis, 10 Ecce ascendimus Hierosolymá, i & perficientur omnia quæ scripta sunt per Prophetas de filio hominis.

32 Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & contumeliis afficietur, & conspuetur:

33 Et postquam eum flagellaverint, trucidabunt: sed die tertia resurget.

34 k Ipsi verò nihil horū intellexerunt: erantque ista verba ipsis occulta, nec cognouerunt quæ dicebantur.

35 ¶ 11 Factum est autem dum ipse appropinquaret Iericho, cæcus quidam sedebat apud viam mendicans.

36 Quum igitur *is* audisset turbam prætereuntem percontabatur quid hoc esset.

37 Nuntiauerunt autem ei, Iesum Nazarenum transire.

38 Tunc clamauit, dicens Iesu fili Dauid miserere mei.

39 12 Et qui præibant, obiurgabant eum vt sileret: ipse verò multò magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

40 Iesus autem quum substitisset, iussit eum adduci ad se: & quum is appropinquasset, interrogauit eum,

41 Dicens, Quid tibi vis faciam? Ille verò dixit, Domine, vt visum recipiam.

42 Et Iesus dixit ei, Recipito visum: fides tua te seruauit.

43 Illico igitur visum recepit, ac sequebatur eum glorificans Deum, & totus populus quum *hoc* vidisset, tribuit laudem Deo.

---

19 Dixit ei Ieschua, Quid vocas tu me bonum? & non est bonus nisi vnus Deus?

20 Mandata nosti, Non occides, & non cōmittres adulterium, & Non furaberis, & Nō testaberis testimonium mendacii: Honora patrem tuum & matrem tuam.

21 Dixit ei, Hæc omnia seruaui à pueritia mea.

22 Quum audiuisset autem Ieschua, dixit ei. Vnum deest tibi: abi, vende quicquid est tibi, & da pauperibus, & erit tibi thesaurus in cœlo: & 6 veni post me.

23 Ille autem quum hæc audiuisset, mœstitia affectus est: diues enim erat valdè.

24 Et quum vidisset Ieschua quòd mœstitia affectus esset, ait, Quàm difficile est eis quibus sunt opes vt ingrediantur in regnum Dei!

25 7 Facilius est camelo vt in foramen acus ingrediatur, quàm diues in regnum Dei.

26 Dicunt ei qui audierunt, Et quis potest seruari?

27 Ieschua autem dixit, Ea quæ apud filios hominis non possunt, apud Deum fieri possunt.

28 Dixit ei Schemeun Cipha, Ecce, nos reliquimus omnia, 8 & iuimus post te.

29 Dixit ei Ieschua, Ammin dico vobis quòd nemo est qui reliquerit domum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei,

30 Et non recepturus sit 9 cum duplicationibus multis hoc tempore, & in seculo futuro vitam quæ est in æternum.

31 Et accepit Ieschua duodecim suos, & dixit eis, Ecce, ascendimus Vrischelem, & perficientur omnia quę scripta sunt in Prophetis de Filio hominis.

32 Tradetur enim Gentibus, & illudent ei, & spuent in faciem eius:

33 Et flagellabunt eum, & ignominia afficient eum, & occident eum: & die tertia resurget.

34 Ipsi verò 10 vnum ex his non intellexerunt, sed absconditum erat ab eis verbum hoc, nec cognoscebant ea quæ dicebantur.

35 Et quum appropinquaret Irichu, cæcus quidam sedebat iuxta viam, & mendicabat.

36 Et audiuit vocem turbæ transeuntis, & interrogabat quisnam hic esset.

37 Dicunt ei, Ieschua Natzeraia transit.

38 Et clamauit, & dixit, Ieschua fili Dauid, miserere mei.

39 Et ii qui proficiscebantur ante Ieschua obiurgabant eum vt taceret: ipse verò amplius clamabat, Fili Dauid miserere mei.

40 Et stetit Ieschua, & præcepit vt vocarent eum ad se: & quum accessisset ad se, interrogauit eum,

41 Et dixit ei, Quid vis tu *vt* faciam tibi? Ille verò dixit, Domine mi, vt videam.

42 Et Ieschua dixit ei, Videto, fides tua 11 seruauit te.

43 Et eadem hora vidit, 12 & veniebat post eum, & glorificabat Deum, & vniuersus populus qui viderat, dabat gloriam Deo.

---

f Opum illecebræ plerosque à recta via abducunt.

g Diuitem simul & pium esse singulare Dei donum est.

Mat. 19, 27. mar. 10, 28.

h Omnium eadem ditissimi qui Christi causa pauperes fieri nō recusant.

Mat. 20, 17. mar. 10, 32.

10 Certa quidem est crux, sed non minus certa est gloria quæ victores manet.

i Perspicuè significat Christus his verbis quid Prophetæ omnes ac tota Veteris testamenti scriptura, in hunc præcipuè scopum respiciant, vt doceat, vt Christum tradendum propter peccata nostra & resurrecturum propter iustificationem nostram Rom. 4, 25.

Matt. 20, 29. mar. 10, 49.

k Pleonasmus iteratus quàm crassa fuerit discipulorum ignorantia docetur.

11 Christus se esse mundi lucem visibili miraculo confirmat.

12 Quò plures obices opponit Satā, etiam per eos qui Christi nomen profitentur, eò magis nobis est pergendum.

6 Id est, Sequere me. Hebraismus.

7 Vide quæ de hac Syra voce scripsimus Matth. 19, 24.

8 Id est, Sequuti sumus. Hebraismus.

9 Id est, Duplum eius quod amiserit innumeris vicibus multiplicatum.

10 Id est, Nullum horum verborum intellexerunt. Hebraismus iam sæpius obseruatus.

11 Ad verbum, Viuificauit te. Hebraismus.

12 Id est, Sequebatur eum. Hebr.

Caput XIX.

2 Zacchæus Publicanus. 13 Minæ seruis datæ ad negotiationem. 29 Iesus ingreditur Ierosolymam. 41 Flens prædicit vrbis excidium. 45 Vendentes eiicit è templo.

1 Et quum ingressus esset Ieschua, ac transiret per Irichu,

2 Homo quidam cuius nomen erat Zacai, diues erat, & maximus publicanorum:

3 Et volebat videre Ieschua quisnam esset neque poterat præ turba, quia statura sua pusillus esset Zacai.

4 Et accurrit ante Ieschua, & ascendit in ficum [1] syluestrem, vt videret eum: quia similiter futurum erat vt transiret.

5 Quumq; venisset ad illum locum Ieschua, vidit eum, & dixit ei, Festina, descende Zacai: hodie enim oportet vt in domo tua sim.

6 Et festinans descendit, & accepit eum gaudens.

7 Quum viderent autem, omnes murmurabant, & dicebant, Ad hominem peccatorem ingressus diuertit.

8 Stetit autem Zacai & dixit Ieschua, Ecce, domine mi, dimidium facultatum mearum do pauperibus, & cuique id quod iniuria abstuli, [2] quadruplo restituo.

9 Dixit ei Ieschua, Hodie facta est salus domui huic, eo quòd etiam hic filius est Abrahami.

10 Venit enim Filius hominis vt quærat & seruet id quod perierat.

11 Et quum audiissent hæc, adiecit dicere [3] parabolam eo quòd propinquus esset Vrischelem, & putarent quòd eadem hora futurum esset vt manifestaretur regnum Dei.

12 Et dixit, Homo quidam [4] cognationis amplæ, profectus est in regionem longinquam vt acciperet sibi regnum, & reuerteretur.

13 Et vocauit decem seruos suos, ac dedit eis decem [5] minas, ac dixit eis, Negotiemini donec veniam.

14 [6] Filii autem ciuitatis eius oderant eum, & miserunt nuntios post eum, ac dixerunt, Nolumus vt regnet super nos iste.

15 Et quum accepisset regnum, & reuersus esset, dixit vt vocarent ad se illos seruos suos quibus dederat argentum, vt cognosceret quid quisque illorum negotiatus esset.

16 Et venit primus, ac dixit, Domine mi, mina tua decem minas lucrifecit.

17 Dixit ei, Euge serue bone: quia in modico inuentus es fidelis, eris potestatem habens super decem oppida.

18 Et venit secundus, ac dixit, Domine mi, Mina tua quinque minas fecit.

19 Dixit etiam huic, Etiam tu eris potestatem habens super quinque oppida.

20 Et venit alius, ac dixit, Domine mi, ecce,

1 Iesus [1] autem ingressus Iericho transibat.

2 Et ecce, quidam qui nomine vocabatur Zacchæus, [a] magister publicanorum, & diues:

3 Studebatque videre quis esset Iesus: nec poterat præ turba, quòd statura paruus esset.

4 Præcurrens ascendit in sycomorum, vt eum videret: quoniam futurum erat vt illac transiret.

5 Vt autem venit ad eum locum, suspiciens Iesus, eum vidit, & dixit ei, Zacchæe festinans descende: hodie enim domi tuæ oportet me manere.

6 Tum is festinans descendit, & excepit eum gaudens.

7 [2] Et omnes quum hoc vidissent, murmurabant, dicentes eum ingressum esse ad hominem peccatorem, vt *ibi* diuersaretur.

8 [3] Adstans autem Zacchæus dixit Domino, Ecce, dimidium bonorum meorum, Domine, do pauperibus: & siquid cuipiam [b] per calumniam eripui, reddo quadruplum.

9 Dixit autem ei Iesus, Hodie salus domui huic contigit [c] eo quòd ipse quoque est [d] filius Abrahami.

10 Venit enim Filius hominis vt quærat & seruet quod perierat.

11 ¶ [4] Hæc autem ipsis audientibus, pergens, dixit parabolam, eo quòd esset prope Hierusalem, & quòd putarent fore vt illicò regnum Dei appareret.

12 Dixit ergo, Homo quidam nobilis profectus est in regionem longinquam, vt acciperet sibi regnum, ac reuerteretur.

13 [5] Vocatis autem decem seruis suis, dedit eis decem minas, & dixit eis, Negotiamini donec veniam.

14 Ciues autem eius oderant eum, miseruntque legationem post eum, dicentes, Nolumus hunc regnare in nos.

15 Et factum est quum rediisset accepto regno, tum iussit vocari seruos illos ad se quibus dederat pecuniam: vt cognosceret quis quid negotiatus esset.

16 Adfuit autem primus, dicens, Domine, [e] mina tua decem minas lucrifecit.

17 *Ille* autem ait ei, Bene habet serue bone: quia in minimo fuisti fidelis, habeto potestatem super decem vrbes.

18 Et alter venit, dicens, Domine, mina tua confecit quinque minas.

19 *Ille* verò & isti dixit, Tu quoque præesto quinque vrbibus.

20 [6] Et alius venit, dicens, Domine, ecce,

1 Syra vox פכירותא significat degenerem & insipidam: vnde dicitur etiam de sale infatuato, & qui à pristina sua præstantia degenerauit: neque alibi quàm in hac paraphrasi facilè reperiatur.

2 Ad verbum, Cum quatuor id est, Quadruplum vltra id quod abstulerim, Respicit ad pœnam in fures constitutam Exod. 21. in fine.

3 In textu erat מרלתא id est Verb. sed librarii incuria literæ transpositæ fuerant: quem errorem, licet inter animaduersos non commemoretur, restituere non dubitaui, ac scripsi מתלא.

4 Id est, Ortus genere claro, Prænobilis.

5 Minam Hebraicam docet Ezech. 45. 12. continere sexaginta siclos. Atque vt sicli duo erant diuersi valoris, communis continens duos denarios, & sanctuarii duplo maior, sic etiam mina duplex fuit, communis & sanctuarii. Mina ergo communis 60. communes siclos, hoc est 120 denarios continebat: mina verò maior 60. siclos sanctuarii, hoc est 240 denarios. De valore autem denarii vide quæ annotauimus Math. 18.

6 Id est, Ciues eius Hebraismus.

1 Christi gratia eos potissimum peruenit qui maximè videbantur ab ea alieni.

a *Præfectum publicanorum intellige qui ibi conuenerant. Erant enim publicani necessariò in societates distributi, vt ex infamis locis orationum Ciceronis apparet.*

2 Mundus gratiam Dei repudians, iniquè tamen fert eam ad alios transferri.

3 Exemplum veræ resipiscentiæ ex effectu intelligitur.

b *Ad verb. per sycophantiam, cuius vocabuli propria significatio videtur optimè conuenire personæ magistri publicanorum. Istis enim ferè [illegible] suis latrociniis prætexere respub. commodis, & hoc obtentu [illegible] prædari, vt siquis sibi illorum rapacitati opponat, iniuriam reipub. fieri clamitent.*

c *Id est, quandoquidem.*

d *Filium esse Abrahæ, nihil aliud declarat quam gratuitò electum esse, & vestigiis fidei Abrahæ insistere Rom. 4. 12. & opera Abrahæ facere, Ioh. 8. 39. ex quibus mutuò rectè colligitur certa futuræ salutis expectatio, Rom. 8. [illegible] quòd autem ex Zacchæi fide colligit dominus totius familiæ salutem, æstimandum est ex ratione fœderis quod cum ipso Abrahamo ita sancitum est, vt eius familiam comprehenderet, idemque fœderis tessera [illegible], quæ cum tota Abrahami familia fuit communicata: ita tamen vt Domino interim maneat libera aliquos vel reprobandi facultas.*

Mat. 18. 11.

4 Patienter expectandum Dei iudicium, quod suo demum tempore palam fiet.

5 Tria sunt hominum genera in Ecclesia, vnum eorum qui a Christo quum non cernunt, deficiunt: alterum eorum qui pro suæ vocationis ratione, donis ab eo acceptis ad ipsius gloriam & proximorum commodum industriè & grauiter vtuntur: tertium, eorum qui præ ignauia torpent. Primos igitur illos suo tempore apparens Dominus iustis pœnis vlciscetur: secundos gratis beabit pro laborum quos sustinuerint ratione: ignauos autem, vt inutiles, etiam plectet.

e *Mina fuit Græcorum numisma, cuius precium denarii centum, æstimatione aureorum circiter decem, seu eorum, qui taleri vocantur, duodecim.*

6 In eo qui ignauam vitam deliberando & contemplando consumunt.

mina

mina tua quam habui sepositam in sudario:

21 Timui enim te, quòd homo sis austerus: aufers quod non deposuisti, & metis quod non seminasti.

22 Tum *ille* dixit ei, Ex ore tuo te iudicabo, serue male: sciebas me hominem austerum esse, qui auferam quod non deposui, & metam quod non seminaui:

23 Quare igitur non dedisti pecuniam meam apud [f] mensam, & ego veniens, cum vsuris eam exegissem?

24 Et astantibus dixit, Tollite ab eo minam, & date ei qui decem minas habet.

25 *Illi* verò dixerunt ei, Domine, habet decem minas.

26 *At ille*, Nam, *inquit* dico vobis, Omni habenti dabitur: ei autem qui non habet, etiam quod habet, adimetur.

27 Quinetiam meos illos inimicos qui noluerunt me regnare supra se, adducite huc, & iugulate coram me.

28 Et his dictis, [g] antegrediebatur ascendens Hierosolymam.

29 ¶ ‖ 7 Et factum est quum appropinquasset Bethphage & Bethaniæ, ad montem qui vocatur Olearum, misit duos ex discipulis suis,

30 Dicens, Abite in vicum qui est ex aduerso: in quem introeuntes, [h] inuenietis pullum alligatum, cui nemo vnquam hominum insedit: solutum eum adducite.

31 Et si quis vos interrogauerit, Quare soluitis? Sic dicetis ei, Quoniam eo opus est Domino.

32 Profecti autem qui missi erant, inuenerunt prout eis dixerat.

33 Soluentibus autem ipsis pullum, dixerunt eis domini eius, Quare soluitis pullum?

24 Ipsi verò dixerunt, Quoniam eo opus est Domino.

35 Duxerunt igitur eum ad Jesum. Et palliis suis pullo iniectis, imposuerunt Jesum.

36 Eunte autem ipso, substernebant pallia sua in via.

37 Et quum iam appropinquaret ad descensum montis Olearum, cœpit omnis multitudo discipulorum gaudentes laudare Deum voce magna, de omnibus quas viderant virtutibus,

38 Dicentes, Benedictus Rex ille qui venit in nomine Domini: pax in cœlo, & gloria in *locis* altissimis.

39 Et aliqui Pharisæorum è turba dixerunt ei, Præceptor obiurga discipulos tuos.

40 Ipse verò respondens dixit eis, [i] Dico vobis, si siluerint isti, mox lapides clamaturos.

41 ‖ 9 Et vt appropinquauit, visa vrbe, fleuit super ea,

42 Dicens, [k] Nempe si [l] vel tu nosses [m] vel hoc saltem [n] tuo die, quæ [o] ad pacem tuam *pertinent*. Sed ea nunc occulta sunt oculis tuis.

43 Nam veniet tempus aduersum te, quo circumiicient tibi inimici tui vallum, & circuncingent te, & constringent vndique:

44 Teque solo æquabunt, & filios tuos intus: neque relinquent in te lapi-

---

mina tua illa quæ erat apud me, posita est in linteo.

21 Timui enim abs te, quòd homo sis durus, & tollas id quod non posuisti, ac metas id quod non seminasti.

22 Dixit ei, Ex ore tuo te iudicabo, serue male: noueras me quòd homo sim durus, & tollam id quod non posui, & metam id quod non seminaui.

23 Quare non dedisti argentum meum ad mensam? & ego venissem, & exegissem eam cum vsuris suis.

24 Et illis qui stabant ante se, dixit, Accipite ab eo minam, & date ei apud quem sunt decem minæ.

25 Dicunt ei, Domine noster sunt penes eum decem minæ.

26 Dixit illis, Dico vobis quòd omni cui est, dabitur: ab eo autem cui nõ est etiam quod est ei auferetur.

27 Veruntamen illos inimicos meos qui noluerunt vt regnarem super eos, adducite, & interficite eos coram me.

28 Et quum dixisset hæc Jeschua, progressus est vt proficisceretur Vrischelem.

29 Et quum appropinquasset Beth-Phageh, & Beth-Aniah, iuxta montem, qui vocatur *mons* loci Oliuarum, misit duos ex discipulis suis:

30 Ac dixit eis, Jte in pagum illum qui contra nos est: & quum intrabitis, ecce, inuenietis pullum qui alligatus est, super quem nunquã homo equitauit: soluentes adducite eum.

31 Et si quis interroget vos, Quare soluitis illum, sic dicite ei, Domino nostro necessarius est.

32 Et abierunt ii qui missi sunt: & inuenerunt sicut dixerat eis.

33 Quumque soluerent pullum, dixerunt eis domini eius, Quid soluitis pullum istum?

34 Et dixerunt eis Quia Domino nostro necessarius est.

35 Et adduxerunt eum ad Jeschua, & iniecerunt super pullum vestimenta sua, & equitare fecerunt Jeschua super eum.

36 Dum autem proficisceretur, expandebant vestimenta sua in via.

37 Et quum appropinquauit ad discensum montis loci Oliuarum, cœperunt vniuersa turba discipulorum lætari, & glorificare Deum voce elata super omnibus virtutibus quas vidissent.

38 Et dicebant, Benedictus est rex qui venit in nomine Domini: pax in cælo, & gloria in excelsis.

39 Quidam autem ex Pharisæis è medio turbarum dixerunt ei, Domine mi obiurga discipulos tuos.

40 Dixit eis, Dico vobis quòd si ii tacuerint, lapides clamabunt.

41 Et quum appropinquaret, & videret ipsam vrbem, fleuit super eam.

42 Ac dixit, O si cognosceres hęc quæ sunt pacis tuæ, saltem in hoc die tuo: nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis.

43 Venient autem tibi dies quibus circundabunt te inimici tui; & coarctabunt te vndique.

44 Et subuertent te & filios tuos in medio tui, neque relinquent in te lapidem super

---

f Id est, apud mensarios & trapezitas.

supra 8.18. mat. 13. 12. & 25.29. mar. 4.25

g Discipulis cunctantibus, Iesus ad mortem certissimam pergebat.

Mat. 21.1. mar. 11.1.

7 Regnum suum non esse ex hoc mundo, Christus in semetipso ostendit.

h Nota hic, res iam procul positas & ab humanis oculis remotas perspectas habere diuinæ, non humani ingenii fuit diuini.

Mat. 21.7. ioh. 12.14

8 Cessantibus quos oportuit primos esse regni Christi præcones, Dominus alios lapidibus illis extra ordinem excitat.

i Hæc Christi responsio indicat fieri non posse ne quod Deus decreuit, infirmatur. Tempus aderat quo Messiam salutari, & eius laudes palàm audiri oportebat. quomodo igitur homines id prohibuissent, quum ita apud Deum ab initio constitutum esset?

Infrà 21.6. mat. 42.1. mar. 13.1.

9 Christus ne reproborum quidem exitio simpliciter delectatur.

k Defectiua est hæc Christi oratio partim commiserantis instantem vrbis cladem, partim inauditam perfidiã & contumaciam exprobrantis.

l Id est, saltem in sub. Hierusalem, cui propriè destinatum hoc erat enuntium.

m Si post tot Prophetas interfectos, & tum quoque Prophetarum Dominum toties repulsum, nunc hac saltem extrema profectione, aliquam loci ipsius rationem habuisses.

n Dies huius vrbis dicitur (Hebræorum more) tempus illud quo dominus singulari beneficio eam dignatus erat nisi ipsum non eminus vocantem sed iam præsentem contempsisset.

o Id est, ea in quibus posita est tua fœlicitas.

lapidem, proptereà quòd non noueris tempus visitationis tuæ.

45 Et quum ingressus esset in templum, cœpit eiicere eos qui vendebant in illo, & qui emebant.

46 Et dixit eis, Scriptum est, Domus mea, domus orationis est: vos autem fecistis eam speluncam latronum.

47 Et ipse docebat quotidie in templo: summi autem sacerdotes, & Legisperiti, & seniores populi quærebant perdere eum.

48 Et non inueniebant quid facerent ei: vniuersus enim populus appensus erat ei vt audiret eum.

lapidem super lapidem: eo quòd non noueris p tempus illud visitationis tuæ.

45 ¶ 10 Et ingressus in templum, cœpit eiicere eos qui vendebant in eo & emebant:

46 Dicens eis, Scriptum est, Domus mea, domus præcationis est: vos autem fecistis eam speluncam latronum.

47 Et docebat quotidie in templo. Primarii verò sacerdotes & Scribæ, & primores plebis studebant eum perdere:

48 Nec inueniebant quid facerent: totus enim populus pendebat ab ipso, quum eum audiebat.

Matt. 21. 12. mar. 11. 11.

p Id est, Hoc temporis punctum, quo Deus inuisit.

10 Christus Hierusalem ingressus visibili adiecto symbolo docet sibi à Patre mandatas purgandi templi partes.

Matt. 21. 13. mar. 11. 17. esa. 5. 6. 7. Iere. 7. 11. Mar. 11. 18.

CAPUT XX.

4 Quæstio, Baptismus Johannis vnde. 9 Sacerdotum impietas, vineæ & agricolarum similitudine notatur. 21 Tributum Cæsari reddendum. 27 Sadducæos negantes resurrectionem conuincit Chr. 41 Christus quomodo filius Dauidis.

1 Factumque est 1 in vno ex diebus, quum doceret in templo, & euangelizaret, surrexerunt aduersus eum summi sacerdotes & Legisperiti cum senioribus:

2 Et dixerunt ei, Dic nobis in qua potestate hæc facis, & quis est qui dedit tibi potestatem hanc?

3 Respondit Jeschua, & dixit eis, Interrogabo vos ego quoque sermonem & dicite mihi,

4 Baptismus Iuchannan è cœlo erat, an ex filiis hominis?

5 Illi autem ratiocinabantur in seipsis, & dicebant, Si dixerimus, E cælo: dicet nobis, Et quare non credidistis ei?

6 Si verò dixerimus, Ex filiis hominis, lapidabit nos populus vniuersus: persuasi enim sunt quòd Juchannan Propheta sit.

7 Et dixerunt ei, Non nouimus vnde sit.

8 Dixit ei Jeschua, Neque ego dico vobis in qua potestate hæc facio.

9 Et cœpit dicere populo parabolam hanc, Homo quidam *erat* qui plantauit vineam, & possidendam tradidit eam agricolis, & 2 peregrinatus est tempore multo.

10 Et in tempore misit seruum suum ad agricolas, vt darent ei de fructibus vineæ. Agricolæ autem percusserunt eum, & remiserunt eum inanem.

11 Et adiecit, & misit seruum suum alium: illi autem etiam ipsum percusserunt & ignominia affecerunt, & remiserunt eum vacuum.

12 Et adiecit, & misit tertium: illi autem etiã ipsum contunderunt, & eiecerunt eum.

13 Dixit dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium meum dilectum: iam videbunt eum, & abscondent se.

14 Quum autem vidissent eum agricolæ, ratiocinabantur apud semetipsos, & dicebant, Iste est hæres: venite, occidamus eum: & erit hæreditas nostra.

15 Et eiecerunt eum extra vineam, & occiderunt eum. Quid igitur illis faciet dominus vineæ?

16 Veniet, & perdet agricolas istos, & dabit vineam aliis. Quum autem audiissent, dixerunt, 3 Ne sit hoc.

17 Ipse autem intuitus est eos, & dixit, Et

1 Id est, Quodam die. Hebraismus.

2 Hoc Syrum verbum alibi me legisse non minimi.

3 Id est, Absit.

1 Et 1 factum est quodam dierum illorum, vt quum ipse doceret populum in templo, & euangelizaret, superuenerint a primarii sacerdotes & Scribæ cum senioribus.

2 Et dixerunt ei, Dic nobis qua autoritate ista facias, aut quis ille sit qui dedit tibi istam autoritatem?

3 Respondens autem dixit eis: Interrogabo vos & ego rem quandam: dicite igitur mihi,

4 Baptismus Johannis à cœlo erat, an ex hominibus?

5 Et illi ratiocinati sunt apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo; dicet, Quare ergo non credidistis ei?

6 Sin autem dixerimus, Ex hominibus, tota plebs lapidabit nos: persuasum enim est ei Johannem Prophetam esse.

7 Responderunt igitur se nescire vnde *esset*.

8 Tunc Jesus dixit eis, Neque ego dicam vobis qua autoritate hæc faciam.

9 ¶ 2 Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc, Quidam plantauit vineam, & elocauit eam agricolis: & peregrè abfuit multum tempus.

10 Et in tempore misit seruum ad illos agricolas, vt darent ex fructu vineæ: qui cæsum illum ablegarunt inanem.

11 *Ille* verò perrexit alterum seruum mittere: at ipsi hunc quoque cæsum & contumelia affectum ablegarunt inanem.

12 Et perrexit mittere tertium: at illi & istum vulneratum eiecerunt.

13 Dixit autem dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium illum meum dilectum: forsitan eum hunc viderint, reuerebuntur.

14 Viso autem eo, agricolæ colloquuti sunt inter se, dicentes, Iste est hæres: venite, trucidemus eum, vt nostra fiat hæreditas.

15 Et eiectum eum extra vineam, trucidarunt. Quid ergo faciet eis dominus vineæ?

16 Veniet & perdet agricolas istos, & dabit vineam aliis. *Hoc* autem quum audissent, dixerunt, Absit.

17 Ille verò intuitus eos ait, Quid illud est ergo

Mat. 21. 24. mar. 11. 27.

1 Victi quod ad doctrinæ veritatem attinet Pharisæi, de vocatione externa controuersiam mouent, & propria conscientiæ testimonio conuincuntur.

a Principes sacerdotum, erant præsides religionis, Scribæ, interpretes legis, Seniores, qui de magistratu erant politico.

Matt. 21. 33. mar. 12. 1. esa. 5. 1. Iere. 2. 21.

2 Minimè nouum est summos esse Christi & ipsius seruorum hostes qui in ipso Dei sacrario versantur. Sed hoc ipsi tandem impunè non tulerunt.

Psal. 118. 22. esa. 8. 14. act. 4. 11. rom. 9. 33. 1. pet. 2. 7.

ergo quod scriptum est, Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus est caput anguli?

18 Quisquis ceciderit super illum lapidem, Conquassabitur, super quem autẽ ceciderit, dissipabit eum.

19 Tum studuerunt primarii sacerdotes & Scribæ iniicere in eum manus eo ipso momento: sed timuerunt plebem: cognouerunt enim *eum* aduersus ipsos dixisse similitudinem istam.

20 [a] Itaque [b] obseruantes *eum*, miserunt [c] insidiatores, qui se iustos esse simularent: vt [d] carperent eius sermonem, tradituri eum imperio & [e] potestati Præsidis.

21 Qui interrogauerunt eũ dicentes, præceptor, scimus te rectè dicere & docere, [f] nec accipere personam, sed viam Dei in veritate docere:

22 [g] Licet nobis censum dare Cæsari, an non?

23 Animaduersa autem eorum calliditate, dixit eis, Quid me tentatis?

24 Ostendite mihi denarium: cuius habet imaginem & inscriptionem? Respondentes autem dixerunt, Cæsaris.

25 Tunc dixit eis, Reddite igitur quæ *sunt* Cęsaris, Cæsari: & quæ *sunt* Dei, Deo.

26 Itaque non potuerunt verba eius carpere coram populo, & mirati super eius responso, siluerunt.

27 [4] Accedentes autem quidam Sadducæorum (qui negant esse resurrectionem) interrogarunt eum,

28 Dicentes, præceptor, Moses scripsit nobis, Si cuius frater mortuus fuerit habens vxorem, & sine liberis mortuus fuerit, vt eius frater accipiat vxorem illam, & excitet semen fratri suo.

29 Septem ergo fratres fuerunt: quorum primus accepta vxore mortuus est sine liberis.

30 Accepit igitur eam secundus, *qui* & ipse mortuus est sine liberis.

31 Deinde tertius accepit eam: itidem autem & illi septem: nec reliquerunt liberos, & mortui sunt.

32 Post omnes autem mortua est & mulier.

33 In resurrectione ergo, cuius eorum erit vxor? nam illi septem habuerunt eam vxorem.

34 Tum respondens dixit eis Iesus, [h] Filii huius ęui ducunt vxores, & nuptum dantur:

35 Qui verò digni habiti fuerint qui æuum illud consequantur, & resurrectionem ex mortuis, neque ducunt vxores, neque nuptum dantur:

36 Neque enim mori possunt amplius: pares enim Angelis sunt: & filii sunt Dei, quum sint [i] filii resurrectionis.

37 Mortuus autem excitari, etiam Moses indicauit apud rubum, quum dicit Dominum Deum Abraham, & Deum Isaac, & Deum Iacob.

38 Nam Deus non est mortuorum, sed viuorum: omnes enim viuunt [k] ei.

39 Respondentes autem ei quidam ex Scribis dixerunt, præceptor, bene dixisti.

40 Nec amplius audebant eum quicquam interrogare.

---

quid est quod scriptum est? Lapis quem reprobauerunt ædificantes, is factus est [4] pręcipuum cornu anguli.

18 Et omnis qui ceciderit super ipsum lapidẽ, conteretur: & omnis super quem ille cadet, disperget eum.

19 Quærebant autem summi sacerdotes & Legisperiti vt iniicerent in eum manus eadem hora, & timuerunt à populo, cognouerunt enim quòd de eis loquutus esset parabolam hanc.

20 Et miserunt ad eum exploratores simulantes se tanquam iustos, vt carperent eum in sermone, & traderent eum iudicio & potestati Præsidis.

21 Et interrogauerunt eum, ac dixerunt ei, Præceptor, nouimus quòd rectè loqueris & doces, & non [5] assumis vultum, sed in veritate viam Dei doces:

22 Licet nobis vt demus argentum capitationis Cæsari, an non?

23 Ipse autem intellexit astutiam eorum: & dixit, Quid vos tentatis me?

24 Ostendite mihi [6] denarium, Cuius est in ea imago & descriptio? Illi autem dixerunt, Cæsaris.

25 Dixit eis Ieschua, Date igitur *quæ sunt* Cæsaris, Cæsari, & *quæ* Dei, Deo.

26 Et non potuerunt carpere ex eo verbum coram populo: & mirati sunt super responso eius, & tacuerunt.

27 Accesserunt autem quidam ex Zaddukæis, qui dicunt quòd resurrectio non est: & interrogauerunt eum,

28 Ac dixerunt ei, Præceptor, Musche scripsit nobis quòd si alicuius moriatur frater, cui sit vxor absque filiis, accipiat frater eius vxorem eius, & exsuscitet semen fratri suo.

29 Septem autem fratres erant, & primus accepit vxorem, & mortuus est absque filiis.

30 Et accepit eam secundus in vxorem suam, & ipse mortuus est absque filiis.

31 Et tertius rursus accepit eam, & similiter quoque illi septem, & mortui sunt, neque reliquerunt filios.

32 Et mortua est nouissimè etiam mulier.

33 In resurrectione ergo, cuius ex eis erit vxor? ipsi enim septem acceperunt eam.

34 Dixit eis Ieschua, Filii seculi huius accipiunt vxores, & vxores fiunt viris:

35 Illi verò qui illo seculo digni sunt, & resurrectione quæ est [7] à mortuis non accipiunt vxores, neque etiam [8] vxores fiunt maritis.

36 Neque enim rursus mori possunt, nam sicut Angeli sunt: & filii sunt Dei, quia fuerunt filii resurrectionis.

37 Quòd verò resurgant mortui, etiam Musche declarauit. Commemorauit enim in rubo, quum diceret, Dominus Deus Abraham, & Deus Ischak, & Deus Iaakub.

38 Deus autem non est mortuorum, sed viuentium: omnes enim viuent ei.

39 Et responderunt quidam ex Legisperitis, & dixerunt ei, Præceptor, bene dixisti.

40 Neque rursus ausi sunt interrogare eum de re aliqua.

I 3 41 Et

---

[a] Vltimum pseudoprophetarum perfugium est ad veros prophetas perdendos, seditionis crimen eis impingere.
[b] Tempus opportunum eum capiendi.
[c] Fraudulenter subornatos.
[d] Vt aliquid ex ipsius sermone arriperent, & hac occasione calumniam illi struerent. Nam verbo Epilucin summus ad fallendum conatus exprimitur, q.d. paratos fuisse, vel vna syllaba errantem carperent, ac traducerent.
[e] Vrucaretur.
[f] Non moueris gratia villius. Personam autem vocat externas circunstantias, quas si quis respiciat, paria de paribus non constituat.
[g] Quæstio satis facilis videtur in speciem: sed reuera speciosa est. Nam subest dilemma quod vtrinque habet periculum. Nam si respondeat dandum esse tributum, habebit infensos Iudæos, apud quos insidiatores illum criminabantur, quòd libertati propitius publicæ libertati Sin dicat non esse danda tributa, traducent apud præsidem, tanquam seditiosè doceat contra Cæsaris & Romani Senatus decreta.
[4] Asseritur carnis resurrectio aduersus Sadducæos.
[h] Filii huius æui dicuntur, non qui huic seculo sunt addicti, sicut antea 16.8. & quibus filii lucis opponuntur, sed qui in hoc mundo versantur.
[i] Id est, homines resurrectionis participes. Nam velut illi verè dicuntur victuri, qui æterna felicitate perfruentur: ita verè censentur resurgere, qui ad vitam resurgunt quamuis in genere si resurrectionis nomen ..., ad impios etiam pertinet, qui ad exitium resurgent, quod vita propriè non est, sed mors.
[k] Id est, Coram eo præclara sententia, non interire etiam obita in terris morte, sanctos homines. Deo enim iam viuere dicuntur, qui suo tempore sunt resurrecturi: Deus enim de re futura, non aliter quàm de præsenti loquitur.

[4] Id est, Tiquam summus & præcipuus, qui eminet inter angulares lapides, vt cornu in capite animalis.

[5] Id est, Non fingis aut dissimulas. Vide annotata in vocem hypocritæ, Matth.6.

[6] De valore denarii vide Matth.18.28.

[7] Ad verbum, De inter mortuos vt Gallicè *D'entre les morts.*

[8] Id est, Nubunt Hebraismus.

41 Et dicebat eis, Quomodo dicunt Legisperiti de Christo quòd filius est Dauidis?
42 Et ipse Dauid dicit in libro Psalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextera mea,
43 Vsque dum posuero inimicos tuos sub pedibus tuis.
44 Si igitur Dauid vocauit eum Dominum meum, quomodo filius eius est?
45 Et quum vniuersus populus audiret, dixit discipulis suis,
46 Cauete à Legisperitis, qui volunt ambulare in stolis, & amant 9 pacem in plateis, & primos consessuum in synagogis, & primos accubituum in cœnis.
47 Qui comedunt domos viduarum, prætextu quòd prolixas faciunt precationes suas: ipsi accipient 10 iudicium maius.

9 Id est, salutationem. Hebraismus.
10 Id est, Condemnationem Hebraism.

41 Dixit autem eis, Quomodo dicunt Christum filium esse Dauid?
42 5 Et ipse Dauid dicit in libro Psalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam.
43 Vsquedum posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum.
44 l Dauid ergo Dominum eum vocat, & quomodo filius eius est?
45 Audiente verò toto populo, dixit discipulis suis,
46 6 Cauete à Scribis, qui volunt ambulare stolati & amant salutationes in foris, ac primos consessus in conuentibus, & primos accubitus in cœnis.
47 Qui m deuorant domos viduarum, n & in speciem precibus longis vtuntur: isti auferent grauius iudicium.

Matth.22.44. marc.12.35. Psalm.110.1.
5 Christus sicut filius Dauidis secundum carnem, ita eiusdē dominus (vtpote æternus Dei filius) secundum Spiritum.
l Hoc Pharisæis solubile est, quia de Messia tantum sentiunt, tanquam de rege aliquo magnifico: non autem Deum agnoscunt.
Sup.11.43. mat.23.6. mar.12.38.
6 Vitandum ambitiosorū & auarorū pastorū exemplum.
m Metonymia ... est, bona atque res.
n His verbis ... Christus pietatem ... non seriò esse curæ: sed in ore tantum ... in pectore.

CAPVT. XXI.

1 *Viduæ supra opes liberalitas.* 5 *De tempore ruinæ templi.* 19 *Et Jerusalem.* 25 *Signa præcedentia extremum iudicium.*

1 INtuitus est autem Ieschua diuites illos qui iniiciebant in 1 gazophylacium oblationes suas.
2 Et vidit etiam viduam vnam pauperem quę iniecit 2 octauas *partes* duas:
3 Et dixit, Verè dico vobis quòd hæc vidua pauper iniecit amplius quàm vllus.
4 Omnes enim hi ex eo quod super erat eis, iniecerunt in locum oblationis Dei: hæc verò ex penuria sua omne quod possidebat iniecit.
5 Et quum dicerent quidam de templo quòd lapidibus pulchris & oblationibus ornatum esset, dixit eis Ieschua,
6 Hæc sunt quę spectatis vos? Venient dies in quibus non relinquetur lapis super lapidē, qui non diruatur.
7 Et interrogabant, ac dicebant, Præceptor, quando hæc fient? & quod est signum quòd appropinquant hæc vt fiant?
8 Ipse verò dixit eis, Videte ne erretis, multi enim venient in nomine meo, & dicent, Ego sum Christus: & tempus appropinquat 3 ne autem ieritis post eos.
9 Et quum audieritis bella & tumultus ne timeatis: futurum est enim vt hæc prius fiant, sed nondum appropinquauit finis.
10 Surgit enim gens contra gentem & regnum contra regnum:
11 Et *terræ* motus magni erunt 4 in singulis locis, & fames, & mortes: & erunt terrores 5 & propulsationes, & signa magna conspicientur de cœlo, & 6 tempestates magnæ erunt.
12 Ante omnia autem hæc iniicient vobis manus, & persequentur vos, & tradent vos in synagogas, & in domum vinctorum, & præsentabunt vos ante reges & præsides propter nomen meum.
13 Est autem vobis in testimonium.
14 Ponite verò in corde vestro vt non sitis instructi ad proferendum defensionem.

1 Ad verb. In domum vel locum gazæ.
2 Vide quæ de hoc genere numismatis annotauimus in finem Marci 12.
3 Id est, Ne sequamini eos. Hebraismus.
4 Ad verb. In loco, loco. Hebraism.
5 Hoc versu Syrus interpres quæ paucioribus verbis in Græco codice scripta erant pluribus paraphrasticos reddidit, vel Græco codice vsus est copiosiore nostris.
6 Vox סעורו propriè significat hyemem, transfertur deinde ad diras tempestates, quales sunt hyeme sæpe.

1 INtuitus 1 autem, vidit diuites mittentes munera sua in gazophylacium.
2 Vidit autem etiam quandam viduam pauperculam mittentem illuc minuta æreola duo.
3 Et dixit, Verè dico vobis, vidua hæc pauper misit a amplius quàm omnes.
4 Nam omnes hi ex eo quod ipsis redundat miserunt quæ donarent Deo: Hæc autem misit ex penuria sua totum victum quem habebat.
5 ¶Et quibusdam dicentibus de templo, quod pulchris lapidibus ac b donariis ornatum esset, dixit,
6 2 Hæccine spectatis? venient dies quibus non relinquetur lapis super lapidem qui non destruatur.
7 Interrogauerunt autem eum, dicentes, Præceptor, quando hæc erunt, & quod signum quando futurum est vt ista fiant?
8 Ipse verò dixit, Videte ne seducamini: multi enim venient c sub nomine meo, dicentes Ego sum *Christus*: & tempus illud appropinquat, ne igitur sequimini eos.
9 3 Quum verò audieritis bella, & seditiones ne terremini: oportet enim ista primùm fieri: sed non statim *erit* finis.
10 Tunc dixit eis, Insurget gens in gentem, & regnum in regnum:
11 Et magni terræmotus erunt singulis locis, & fames ac pestilentiæ, & terriculamenta, & signa è cœlo magna erunt.
12 Sed ante hæc omnia iniicient vobis manus, & *vos* persequentur tradentes in conuentus & carceres, adductos ad reges ac præsides, nominis mei causa.
13 d *Hæc* autem cedent vobis testimonio.
14 Habete igitur fixum in cordibus vestris, non præmeditare defensionem.

Mat.12.41.
1 Pauperibus licet ditissimos etiam quouis beneficentiæ studio, Deo iudice superare.
a Quia vidue minus Deo magis probatur quàm diuitum.
b Græc. Anathemasin. anathemata autem erant quæ parietibus aut columnis suspendebantur, vel donaria quæ templi areis consecrabantur.
Sup.19.44. mat.24.1. mar.13.1.
2 Prædicitur templi illius terreni excidium, vt verum illud spirituale ædificium extruatur, cuius architectos oportet in primis circumspectos esse.
Ephes.5.6.2.thes.2.3.
c Nomen meum vsurpantes.
3 Verum templum Domini, per medios tumultus incredibiles, & acerbissimas ærumnas inuicta patientia extruitur, cuius non potest non esse fœlicissimus exitus.
Mat.24.8. mar.13.9.
d Is erit ... rerum exitus, vt ... ram Deo & hominibus testata sit ... hostium perfidia & crudelitas, ac vestra vicissim constantia. Egregia sententia: afflictiones piorum ... rumque hominum pertinere ad testimonium veritatis.
Sup.12.12. Mat.10.19. mar.13.11.

15 Ego enim dabo vobis [e] os, & sapientiam, cui non poterunt contradicere, neque resistere omnes qui se vobis opponent.
16 Prodemini autem etiam à parentibus & fratribus & cognatis & amicis: & morte mulctandos curabunt *quosdam* ex vobis:
17 Et eritis exosi omnibus propter nomen meum.
18 Sed pilus capitis vestri non peribit.
19 Per patientiam vestram [f] possidete animas vestras.
20 4 Quum autem videritis Jerusalem cingi ab exercitibus, tunc agnoscite appropinquare vastationem eius.
21 Tunc qui in Judæa sunt, fugiant in montes; & qui intrà eam excedant: & qui in agris, non ingrediantur in eam.
22 Nam hi sunt dies vltionis, vt impleantur omnia quæ scripta sunt.
23 Væ autem prægnantibus & lactantibus in illis diebus, erit enim necessitas magna in hac regione, & [g] ira in populo isto.
24 Et cadet [h] acie gladii, & captiui ducentur in omnes gentes: & Jerusalem calcabitur à Gentibus vsquequò impleantur [i] tempora Gentium.
25 Tunc erunt signa in sole & luna & syderibus: & in terra angustia Gentium in consilii inopia, resonante mari [l] & salo:
26 5 Exanimatis hominibus præ timore & expectatione *malorum* eorum quæ inuadent in orbem terrarum, nam potestates cœlorum agitabuntur.
27 Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potentia & gloria multa.
28 Quum autem hæc fieri incipient, erigite & attollite capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra.
29 ¶ 6 Dixit etiam eis *hanc* parabolam, Videte ficum & omnes arbores.
30 Quum iam emiserint *folia*, *vos ea* cernentes, per vos ipsos agnoscitis iam prope esse æstatem.
31 Ita & vos quum videritis hæc fieri, agnoscite propè esse regnum Dei.
32 Amen dico vobis, nequaquam præterierit [m] hęc ętas, quousq; hæc omnia facta fuerint.
33 Cœlum & terra præteribunt, verba autem mea nequaquam præteribunt.
34 Cauete autem vobis nequando grauentur corda vestra crapula & ebrietate, & curis huius vitę: & repentè vobis superueniat dies ille
35 Nam vt laqueus, inuadet in omnes [n] qui habitant in superficie totius terræ.
36 Excubate igitur, omni tempore rogantes vt digni habeamini qui effugiatis ista omnia quæ futura sunt, & [o] consistatis coram Filio hominis.
37 Docebat autem interdiu in templo, noctu verò exiens, diuersabatur in monte qui vocatur Olearum.
38 Et totus populus diluculò veniebat ad eum vt eum audiret in templo.

15 Ego enim dabo vobis os, & sapientiam contra quam non poterunt consistere omnes inimici vestri.
16 Tradent autem vos parentes vestri & fratres vestri & cognati vestri, & amici vestri, & morte afficient *aliquos* ex vobis.
17 Et eritis exosi ab omni homine propter nomen meum.
18 Et capillus ex capite vestro non peribit.
19 Per patientiam autem vestram possidebitis animam vestram.
20 Quum autem videritis Vrischelem quòd cingat eam exercitus, tunc scitote quòd appropinquat ei ruina eius
21 Tunc ii qui in Iudæa erunt, fugient in mōtem: & qui in medio eius erunt, aufugient. & qui in agris, non ingredientur in eam.
22 Et dies ii dies sunt vltionis, vt impleatur quicquid scriptum est.
23 Væ autem iis quæ in vtero habent, & iis quæ lactant in illis diebus: erit enim angustia magna in terra, & ira super populum hunc.
24 Et cadent 7 in ore gladii, & captiui ducentur in omnem locum. Et Vrischelem calcabitur à Gentibus, donec impleantur tempora Gentium.
25 Et erunt signa in sole & in luna, & in stellis, & in terra angustia Gentium, & complosio manuum præ stupore sonitus maris.
26 Et tremor 8 extrudens animas filiorum hominis, præ metu eius quod venturum est super terram: & commouebuntur virtutes cælorum.
27 Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus cum potestate multa & gloria magna.
28 Quum autem incipient hæc fieri, bono animo estote, & attollite capita vestra: quia appropinquat liberatio vestra.
29 Et dicebat eis parabolam, Videte ficum & omnes arbores.
30 Quæ quum se 9 produnt, statim ex eis intelligitis quòd appropinquat æstas.
31 Ita etiam vos quum videritis hæc fieri: scitote quòd propè sit regnum Dei.
32 Ammin dico vobis quòd non præteribit generatio hæc donec omnia ista fiant.
33 Cælum & terra preteribunt, & verba mea non præteribunt.
34 Cauete autem vobis ipsis, ne vnquam grauentur corda vestra crapula & ebrietate & solicitudine seculi: & repentè veniat super vos dies ille.
35 Nam sicut laqueus venatoris illaqueabit omnes qui sedent super faciem vniuersæ terræ.
36 Estote ergo vigilantes omni tempore, & orantes vt digni sitis vt fugiatis ab istis quæ futura sunt, & consistatis coram Filio hominis.
37 Interdiu autem docebat in templo, & noctu egrediebatur pernoctans in monte qui vocatur *mons* loci Oliuarum.
38 Et vniuersus populus præueniebat eum in templum ad audiendum sermonem eius.

e *Quum apud Matthæum & Marcum affirmet Christus spiritum patris esse qui in vobis loquitur, hic autem se os daturum pronuntiet colligimus proprium eius esse munus, Spiritu nos instruere.*

Matt.10.30.
Matt.12.22.

f *Quamuis multa vos vndiq; mala circumstent, fruimini nihilominus virtute vestra, hæc omnia fortiter sustinendo. q.d. Non iubeo vos prætextu Euangelii gladios aut contra in aduersarios distringere: sed iubeo patientes esse. Persequentur vos, sed nihil nocebunt.*

4 Prædicitur vrbis totius vltimum excidium.

Matt.24.15. marc. 13.24. dan.9.27.

g *Per iram ea intelligit quæ à Deo irati immittuntur.*

h *Ad verbum, ore. Hebræi enim aciem gladii, os vocant, quòd ex parte, quasi mordeat, vel sanguinem hauriat.*

i *Per tempora Gentium, intelligi potest tempus Domini gentium qui Iudæi non sunt: quales Christiani, Turcæ aliiq; : qui quemadmodum Iudæi, sic & ipsi (quum matura erit eorum iniquitas) ordine suo plectentur. Hæc autem tempora durant vsque ad finem mundi.*

Mat.24.29 marc. 13.24. esa.13.10. ezec.32.7.

k *Id est, Postquam exacta fuerint tempora Gentium saluti, & Iudæorum vltioni constituta: Hic. n. omnino notanda est particula kai quæ per temporis aduerbium explicari debet, vt intelligamus qua ratione Christus transierit ab excidio Hierosolymitano, ad sui aduentus illius & vltimi iudicii narrationem.*

l *Salum maris, hoc est fluctus, vel turbidum mare. Nam est salum, mare lutosum & turbidum, aqua & terra confusa ex perpetuo motu.*

5 Post varias illas tempestates Dominus tandem Ecclesiā suam planè liberaturus apparebit.

Rom.8.23.

6 Oportet sobrios esse, & in Domini aduentum dies & noctes intentos, ne incauti opprimamur.

m *q.d. Iudaicus populus semper durabit, vsque ad mundi consummationem, quia Dominus vult vt signum sint inter homines.* Rom.13.13. n *In omnes homines vbicunque tandem fuerint.* o *Ita apparatis intrepidè possitis vultum & sententiam iudicii sustinere: quia mali in illo iudicio non persistent, sed soli tantum electi.*

7 Id est, In acie gladii Hebraismus.

8 Id est, Exanimans homines.

9 Elegans metaphora. Id est, Ineunte vere reuirescunt Eodem verbo vtitur Matth.24.32.

Caput XXII.

3 Iudas vendit Christum. 8 Pascha parant Apostoli. 24 contendunt de primatu. 30 à Satana tentandi expetuntur. 35 nihil illis defuisse ait Christus. 42 Orat in monte. 44 sudat sanguinem. 50 auriculam Malcho amputatam sanat. 57 58 60 Petrus ter Christum abnegat. 63 Illuditur & caditur Christus. 69 fatetur se filium Dei.

1 PRopè autem erat festum azymorum quod vocatur Petscha.

2 Et quærebant summi sacerdotes, & Legisperiti quomodo interficerent eum: timebant enim à populo.

3 Intrauerat autem Satanah in Jihuda qui vocatur Sechariuta, qui erat è numero duodecim:

4 Et abiens loquutus est cum summis sacerdotibus & Legisperitis & principibus [1] exercitus templi quomodo traderet eum ipsis.

5 Et gauisi sunt, & pacti sunt quòd daturi essent ei argentum.

6 Et pollicitus est eis, & quærebat sibi opportunitatem vt traderet eam ipsis sine turba.

7 Et aduenit dies azymorum in quo erat consuetudo vt mactaretur Petscha.

8 Et misit Jeschua Cipha & Juchannan: & dixit eis, Ite parate nobis Petscha vt vescamur.

9 Illi verò dixerunt ei, Vbi vis tu vt paremus?

10 Dixit eis, Ecce, quum ingressi fueritis in ciuitatem, occurret vobis homo qui baiulat lagenam aquarum, [2] ite post eum.

11 Et quò ingressus fuerit, dicite domino domus, Dominus noster dicit, Quæ est domus conuiuii vbi comedam Petscha cum discipulis meis?

12 Et ecce, ipse indicabit vobis cœnaculum magnum quod stratum est: ibi parate.

13 Et abeuntes inuenerunt sicut dixerat eis: & parauerunt petscha.

14 Et quum esset tempus, veniens Jeschua accubuit, & duodecim Apostoli cum eo.

15 Et ait eis, Desiderio desideraui vt hoc petscha comederem vobiscum antequam paterer.

16 Dico enim vobis, quod deinceps non comedam illud quousque compleatur in regno Dei.

17 [3] Et accepit poculum, & gratias egit, ac dixit, Accipite hoc, & diuidite inter vos.

18 Dico enim vobis quòd non bibam ex producto vitis vsquedum venerit regnũ Dei.

19 Et accepit panem, & gratias egit: & fregit, & dedit eis, ac dixit, Hoc est corpus meum quod pro vobis traditur: hoc estote facientes in memoriam mei.

20 Et similiter etiam de poculo, postquam

1 APpropinquabat [1] autem [a] dies festus Azymorum, qui dicitur Pascha.

2 Et quærebant primarii sacerdotes & Scribæ quomodo eum tollerent *è medio*: timebant enim plebem.

3 Introiit autem Satanas in Judam cognominatum Iscarioten, qui erat è numero illorum duodecim.

4 Qui abiens colloquutus est cum primariis sacerdotibus, ac [b] præfectis *templo*, quomodo ipsis eum traderet.

5 Qui gauisi sunt: ac pacti sunt *se* daturos ei pecuniam.

6 Et *ipse* [f] spopondit quærebatque opportunitatem, vt traderet eum ipsis [c] absq; turba.

7 Venit autem dies Azymorum, quo [d] oportebat mactari [e] pascha.

8 Et misit Petrum & Johannem, dicens, Profecti parate nobis pascha vt vescamur.

9 Ipsi verò dixerunt ei, Vbi vis paremus *illud*?

10 [3] At ille dixit eis, Ecce, postquam introieritis in vrbem, occurret vobis quidam aquæ amphoram baiulans: sequimini eum domum in quam ingredietur:

11 Et dicite patrifamiliâs ædium, Dicit tibi præceptor, Vbi est diuersorium vbi Pascha cum discipulis meis edam?

12 Tunc ipse ostendet vobis cœnaculum magnum stratum: illic parate *Pascha*.

13 Profecti autem inuenerunt omnia prout dixerat eis: & parauerunt Pascha.

14 [4] Quum igitur adesset [f] *constitutum* illud tempus, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.

15 Et dixit eis, [g] Desiderio desideraui hoc Pascha edere vobiscum, antequam ego [h] patiar.

16 [i] Dico enim vobis me non amplius comesturum ex eo, quin compleatur in regno Dei.

17 Et accepto poculo, quum gratias egisset, dixit, Accipite hoc, & partimini vobis ipsis.

18 Dico enim vobis me non bibiturum [k] ex fructu vitis, vsquequo regnum Dei venerit.

19 [5] Et accepto pane, quum gratias egisset, fregit: & dedit eis, dicens, Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur: hoc facite in mei recordationem.

20 Itidem etiam *dedit eis* poculum, post-

---

1 Videtur esse seniorum in eo populo descriptio, qui eo anno magistratum in populo gerebant: à quibus postquam sub imperium Romanum redacti sunt, magna ex parte politica gubernatio adempta est, & tantum illis relicta sunt iudicia circa ceremonias & obseruationes legis: atque permissum vt ad cogendos ciues ad officium, numerum aliquem satellitum haberent. acii sunt quos vocant Exercitum templi, quia se non extendebat eorum potestas nisi ad res (vt ita dicam) ecclesiasticas. Ius relinquebatur eis hominem comprehendendi, in carcerẽ coniiciendi, examinandi, excommunicandi, atque (quod summum erat eis supplicium permissum) virgis cædendi 40. ictibus, iuxta Legis præscriptum, Deut. 25. Si autem reum inuenisset grauius supplicium meritum, ad magistratum supremum quem imperium Romanorum eis præfecerat, res tota deuoluebatur. Ideò in Iohanne, quũ Pilatus Christum relinqueret Judæis iudicandum, recusarunt illi & tanquam grauiore supplicio (videlicet morte) dignum, qua ipsi eum afficere non poterant, reliquerunt Pilato: respondentes, Non licet nobis interficere quemquam. Flagellationis autem pœnam tulit ab eis Paulus 2. Cor. 11. Quod verò de Stephano legitur, lapidatum ab eis fuisse, hoc non est factum nisi per tumultum, non autem ordinariè & iuxta potestatem Judæis relictam.

2 Id est, sequimini eum Hebraismus.

3 Obseruabit lector in Syriaco textu omitti quicquid de priori poculo legitur in Græco textu, ab his verbis, Et accepit poculum, vsque ad illa verba, Dum venerit regnum Dei. Probabile autem est omissionis causam dedisse eadem verba in quę desinit vers. 16 & 18. Nam procliue fuit vt antiquarius similitudine illorum verborum deceptus, à fine vers. 16. ad initium 16. transiuerit. Similem errorem prius in Matthæo animaduertimus. Itaque non dubitaui ex annotationibus, quod hoc loco deerat, in contextum transferre: licet etiam in manuscripto Heydelbergensi codice antiquissimo omittatur.

Matt. 26. 1. mar. 14. 12.

1 Christus Patris prouidentia potius quàm hominum arbitrio, festo paschę captus.

a *Hoc est appropinquabat esus agni Paschalis & panum non fermentatorum. Erat autem dies Paschatis festus, qui magna religione celebratur apud Hebræos anniuersariè sibi memoriam renouantes eius diei quo quum apud Aegyptios eius sanguine postibus illito, liberati sunt, ab Angelo interfectore, Vide Exodum 12. 7. & 15. vbi etiam subiungitur, Septem diebus infermentata comedetis.*

Matt. 26. 14. mar. 14. 10.

2 Deus pro sua admirabili prouidentia ipsum exitii nostri autorem cogit nostræ salutis fieri ministrum.

b *Qui custodiæ templi præerant, quos à presbyteris & ab antistitibus distinctos fuisse liquet ex vers. 52. huius capitis.*

c *.i. Sine tumultu, vel clam turba quæ eum solebat assectari: quamobrem etiam id tempus obseruauit, quo solum esse sciebat in horto.*

d *Ex Legis nimirum præscripto.*

e *.i. Agnum, qui figura erat ipsius Paschæ. Metonymia in sacramentorum negotio vsitatissima.*

Matt. 26. 17. mar. 24. 10.

3 Christus manifesto miraculo discipulos suos docet se, qui mox esset crucifigendus, nihil latere, ac proinde vltrò ad mortem proficisci.

Matt. 26. 12. mar. 14. 18.

4 Christus pascha secundum Legis ritum peracto, postremum hoc (secundum huius vitæ modum ac necessitatem) suum cum ipsis conuiuium fore prædicit.

f *Vespertinum crepusculum quo tempore hæc cœna erat celebranda.*

g *Maximopere desideraui Hebraismus.*

h *Supplicio mortis afficiar.*

i *quasi dicat. Hoc vltimum erit Pascha quo vobiscum in hoc mortali corpore vescor. Nam posthæc non ducam inter vos vitam humano more, sed ingrediar per passionem in regnum Dei.*

k *Nota fructum vitis pro vino.*

Matt. 26. 26. mar. 24. 23. 1. cor. 11. 24.

5 Christus nouis simbolis nouum fœdus, suamque adeò nobiscum communicationem sancit.

quam

quam cœnasset, dicens, [l] Hoc poculum, *est* Nouum [m] illud testamentũ per sanguinem meum, qui pro vobis effunditur.

21 [6] Veruntamen ecce, [n] manus eius qui me prodit, mecum *est* in mensa.

22 [7] Et Filius quidem hominis prout definitum est, abit: veruntamen væ homini illi per quem proditur.

23 Tunc ipsi cœperunt mutuò quærere inter se, quisnam esset ex ipsis qui hoc facturus esset.

24 ¶ [8] Orta est autem etiam contentio inter eos quis eorum videretur esse maior.

25 || Ipse verò dixit eis, [o] Reges gentium dominantur eis: & qui habent eas in potestate, benefici vocantur.

26 Vos autem non ita estote: sed qui maximus est inter vos, esto sicut qui minimus est: & qui antecedit, sicut qui ministrat.

27 Nam vter maior est? qui discumbit, an qui ministrat? nónne qui discumbit? At ego sum inter vos vt qui ministrat.

28 [9] Vos autem ii estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.

29 Ego verò paciscor vobis, prout pactus est mihi Pater meus, regnum:

30 [q] Vt edatis & bibatis in mensa mea in regno meo, & sedeatis super thronos, [r] iudicantes duodecim tribus Israel.

31 ||[10] Dixit etiam Dominus, Simon, Simon, ecce, Satanas appetiit vos, quos [s] ventilaret sicut triticum.

32 [11] Sed ego rogaui pro te, ne deficiat fides tua: tu igitur aliquando conuersus, confirma fratres tuos.

33 [12] Ipse verò dixit ei, Domine tecum paratus sum & in carcerem & ad mortem proficisci.

34 ||At ille dixit, Dico tibi Petre, non mittet vocem hodie gallus priusquam ter neges me tibi notum esse.

35 Dixit etiam eis, Quando misi vos absque crumena, & pera & soleis, num quid defuit vobis? Ipsi verò dixerunt, Nihil.

36 Dixit ergo eis, At nunc qui crumenam habet, sumat *eam*, similiter & peram: & qui non habet, [t] vendat pallium suum, & emat gladium.

37 Dico enim vobis adhuc || oportere in me perfici scriptum illud, Et cum sceleratis numeratus est. Nam ea quæ *scripta sunt* de me, finem habent.

38 At illi dixerunt, Domine, ecce, duo gladii hic. Ipse verò dixit eis, Satis est.

39 ¶ || Et egressus profectus est ex more in montem Olearum, sequuti sunt autem eum etiam discipuli eius.

40 ||Quũ verò peruenisset ad eum locũ, dixit eis, Precamini ne intretis in tentationem.

41 [13] Tum ipse auulsus est ab eis quasi ad iactum lapidis, positisq; genibus precatus est.

42 [14] Dicens, Pater si velles transferre poculum hoc à me: veruntamen non mea voluntas, sed tua fiat.

---

cœnati sunt, dixit, Hoc poculum *est* Testamentum nouum per sanguinem meum qui pro vobis effunditur.

21 Veruntamen, ecce, manus prodentis me, est in mensa.

22 Et Filius hominis abit sicut destinatum est: veruntamen væ illi homini [4] per cuius manum proditur.

23 Et cœperunt inuestigare inter se quisnam ex eis esset qui hoc esset facturus.

24 Fuit autẽ etiam contentio inter eos quis esset inter eos [5] maximus.

25 Ipse autem Ieschua dixit eis, Reges Gentium domini earum sunt, & qui potestatem habent in eas, benefici vocantur:

26 Vos autem, non ita: sed qui maximus est inter vos, sit sicut minimus: & is qui præcipuus est, sicut minister.

27 Quis enim maximus? is qui accumbit, an is qui ministrat? nónne est is qui accumbit? Ego autem sum inter vos tanquam is qui ministrat.

28 Vos estis qui mansistis apud me in tentationibus meis.

29 Et ego polliceor vobis sicut pollicitus est mihi Pater meus, regnum.

30 Vt comedatis & bibatis super mensam regni mei, & sedeatis super thronos, & iudicetis duodecim tribus Israel.

31 Et dixit Ieschua Schemeun, Schemeun, ecce, Satanah petiit vt [6] ventilaret vos tanquam frumentum:

32 Et ego oraui pro te vt non deficeret fides tua. Et etiam tu in tempore conuertere, & confirma fratres tuos.

33 Schemeun autem dixit ei, Domine mi, Tecum paratus sum ego & ad locum vinctorum & ad mortem.

34 Dixit ei Ieschua, Dico tibi Schemeun quòd nõ cantabit gallus hodie vsquedũ tribus vicibus negaueris, quòd non noscas me.

35 Et dixit eis, Quum misi vos absque crumenis & absq; sacculis viatoriis & calceis, num defuit vobis aliquid? Dicunt ei, Nihil quicquam.

36 Dixit eis, Ex hoc tempore is cui est crumena, accipiat & similiter sacculum viatorium: & is cui non est gladius, vendat vestimentũ suum, & emat sibi gladium.

37 Dico enim vobis quòd etiã hoc quod scriptũ est, oportet vt impleatur in me, nempe, Cũ iniquis numeratus est. Omnia enim quę sunt de me, complementum accipient.

38 Et illi dixerunt ei, Domine noster, ecce, hic sunt duo gladii. Dixit eis, Sufficiunt.

39 Et egressus est, ac abiit sicut solitus erat, in montem loci Oliuarum. Et [7] abierunt post eum etiam discipuli eius.

40 Et quum paruenisset ad locum, dixit eis, Orate ne intretis in tentationem.

41 Et ipse secessit ab eis quasi *ad* iactum lapidis. Et posuit genua, & orabat.

42 At dicebat, Pater, si vis pertranseat me poculum istud: veruntamen non voluntas mea sed tua fiat.

---

l *Hoc loco duplex est Metonymia: Primùm enim ponitur continens pro contento, poculum videlicet pro vino quod ipso poculo continetur. Deinde vinum dicitur esse fœdus, quum sit duntaxat fœderis, aut eius potius quo fœdus sancitur (nimirum sanguinis Domini) symbolum ac tessera, vera quidem illa ac minimè inanis, sed tamen ab eo distinguenda quod ipsa repræsentat.*

m *Additus articulus indicat excellentiã, & respicit locum Iere. 31.31. quo promittitur nouum fœdus.*

6 Christus rursum declarat se vltrò ad mortem ire quamuis minimè ignoret Iudæ proditionem.

n *i. Machinatio, phras. Hebr. Sic 2. Reg. 14.19. Nunquid manus Ioab in isto toto negotio?*

7 Prouidentię decretum quamuis necessariò eueniat, non tamẽ excusat instrumentorum culpam.

8 Pastores non ad dominãdũ sed ad seruiendum vocati sunt.

Mat. 20.25. *mar.* 10.42.

o *i. Magnifici titulis ornantur. Sic enim mos fuit semper principes aliquibus cognomẽtis honestare.*

9 Consortes afflictionum Christi, fient & regni ipsius participes.

q *Vt edatis & bibatis &c. Hebr. q. d. Ego promitto vobis partem in regno meo, & omnẽ familiaritatem fœlicitatemq́; in eo. significat ergo ipsos communis gloriæ fore socios.*

Mat. 19.28.

r *i. Condemnantes Israelitas incredulos.*

1. *Pet.* 5.8.

10 Semper cogitandum de Satanæ insidiis.

s *Id est velut in cribro huc illuc agitatos excuteret.*

11 Quòd electi nunquam penitus excidant à fide, Christi precibus debent, idque vt mutuò sese erigant.

12 Fidem à vana securitate plurimum distare docet Christus, proposito tristissimo Petri exẽplo

Mat. 26.34. *mar.* 14.30. *ioh.* 13.38. *Mat.* 10.9.

4 Id est, Per quem per cuius ministerium, Hebraismus.

5 Ad verbũ, Magnus Enallage graduũ quibus Hebręi destituuntur.

6 Ad verb. Vt commisceret vos. Nã grana, dum cribrantur, commiscentur.

7 Id est, Sequuti sunt eum.

t *Totus hic sermo est allegoricus, quasi dicat, Vixistis adhuc in pace commilitones, nunc verò bellum instat accerrimum, & cæteris rebus omissis, de solis armis est cogitandum. Quænam autem ista sint arma ipse suo exemplo docuit, quum posteà in horto precaretur, & quum Petrum gladio ferientem reprehenderet.* *Esa.* 53.12. *Mat.* 26.36. *mar.* 14.32. *ioh.* 18.1. *Mat.* 26.41. *mar.* 14.38. 13 Preces, certum aduersus periculosissimos nostrorum hostium insultus subsidium. 14 Christus omnibus horroribus mortis cum maledictione Dei coniunctæ, nostro nomine superatis, eam nobis reddit amabilem.

43 Et conspectus est ei Angelus de cælo corroborans eum.

44 Et quum esset in timore, instanter orabat. Et factus est sudor eius tanquam demissiones sanguinis, & cecidit super terram.

45 Et surrexit ab oratione sua, & venit ad discipulos suos, ac inuenit eos dormientes præ angustia.

46 Et ait eis, Quid dormitis? surgite, & orate vt non intretis in tentationem.

47 Et adhuc eo loquente, ecce turba, & is qui vocabatur Iihuda, vnus ex duodecim venit ante eos: & accessit ad Ieschua, & osculatus est eum.

(8 Hoc enim signũ dederat eis, nempe, Quem osculatus fuero, ipse est.)

48 Dixit ei Ieschua, Iihuda, osculo prodis tu Filium hominis?

49 Quum viderent autem qui cum ipso erant id quod fiebat, dicunt ei, Domine noster, percutiemus eos gladio?

50 Et percussit quidam ex eis seruũ summi Sacerdotis, & abstulit ei auriculã eius dexterã.

51 Respondit Ieschua, & dixit, Satis est vsque huc. Et tetigit auriculam eius qui passus fuerat, & sanauit eam.

52 Et dixit Ieschua eis qui venerant contra se summis sacerdotibus, & senioribus, & 9 principibus exercitus templi, Tanquam contra latronem exiuistis contra me cum gladiis, & cum fustibus, vt apprehenderetis me.

53 Quotidie vobiscum fui in templo, neque extendistis super me manus: sed hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum.

54 Et apprehensum adduxerunt eum in domũ summi Sacerdotis. Et Schemeun 10 veniebat post eum è longinquo.

55 Accenderunt autem ignem in medio atrii, & sedebant circa eum: & sedebat etiam ipse Schemeun inter eos.

56 Et vidit eum puella quædam quòd sederet ad ignem, & intuita est eum, ac dixit, Etiam iste cum illo erat.

57 Ipse autem negauit, & dixit, Mulier, non noui eum.

58 Et post paululum vidit eum alius, & dixit ei, Etiam tu ex ipsis es. Cipha autem dixit, Non sum.

59 Et post horam vnam alius contendebat, & dicebat: Verè etiam hic cum illo erat: nam etiam Galilæus est.

60 Ait Cipha, O homo, non noui quid dicas. Et confestim, eo loquente, cantauit gallus.

61 Et Ieschua conuersus est, & intuitus est Cipha: & recordatus est Schemeun sermonis Domini quẽ dixerat ei, Priusquam cantet gallus, negabis me tribus 11 vicibus.

62 Et egressus foras Schemeun, fleuit amarè.

63 Et homines qui apprehenderant Ieschua, illudebant ei, & tegebant eum.

64 Ac percutiebant eum super faciem eius, & dicebant, Vaticinare quis percussit te.

65 Et alia multa blasphemabant ac dicebant contra eum.

66 Et quum illuxisset, congregati sunt seniores & summi sacerdotes & Legisperiti, & ascendere fecerunt eum in locum congregationis eorum:

8 Græcus codex hæc tantùm legit in Matth. & Marc. vnde repetuntur etiã hoc loco à paraphraste.

9 Vide suprà quæ annotauimus initio capitis huius.

10 Id est, Sequebatur eum. Hebr.

11 Ad verb. Temporibus. Syra loquutio.

43 Visus est autem ei angelus è cælo corroborans eum.

44 Et ipse constitutus in v angore, intentiùs orabat: erat autem sudor eius quasi x grumi sanguinis descendentes in terram.

45 15 Et quum surrexisset à precatione, venissetq; ad discipulos suos, inuenit eos dormientes præ tristitia:

46 Et dixit eis, Quid dormitis? surgite, & precamini, ne introeatis in tentationem.

47 ¶ ‖ 16 Adhuc autem eo loquente, ecce, turba, & is qui dicebatur Iudas, vnus ex illis duodecim, præibat eis, & appropinquauit Iesu, vt oscularetur eum.

48 Iesus autem dixit ei, Iuda, osculo Filium hominis prodis?

49 17 Videntes autem ii qui circa ipsum *erant*, quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, percutiemusne gladio?

50 Et quidam ex ipsis percussit seruũ Pontificis maximi, & abstulit auriculã eius dextrã.

51 Respondens autem Iesus dixit, Sinite huc-usque. Et tacta illius auricula, y sanauit eum.

52 18 Dixit autem Iesus eis qui ad ipsum venerant, *nempe* primariis Sacerdotibus, & præfectis templo, & senioribus, Vt aduersus latronem exiistis cum gladiis ac fustibus?

53 Quum quotidie vobiscum fuerim in templo, non extendistis manus in me: sed hæc est hora illa vestra, & z potestas tenebrarum.

54 ¶ ‖ Comprehensum autem eum duxerunt, & introduxerunt eum domũ Pontificis maximi. Petrus verò sequebatur procul.

55 ‖ 19 Quumque accendissent ignem in medio aulæ, atque vnà consedissent, sedit & Petrus inter eos.

56 Quum autem eum vidisset ancilla quędam sedentem ad ignem, intentis in eum oculis dixit, Et iste cum eo erat.

57 Ipse autem abnegauit eum, dicens, Mulier, non noui eum.

58 Et paulò pòst alius videns eum, dixit, Et tu ex ipsis es. Petrus verò ait, Heus tu, non sum.

59 Et interposita quasi hora vna, alius quidam affirmabat dicens, Verè & iste cum illo erat: etenim Galilæus est.

60 Ait autem Petrus, Heus tu, nescio quid dicas. Et illicò adhuc ipso loquente, vocem misit gallus.

61 Tum conuersus Dominus intuitus est Petrum: & recordatus est Petrus sermonis Domini, quomodo *nimirum* dixerat ipsi, Priusquã gallus vocẽ miserit, ter me abnegabis.

62 Et egressus foras Petrus, fleuit amarè.

63 ¶ ‖ 20 At ii qui vnà tenebant Iesum, illudebant ei cædentes *eum*.

64 Et quum eum obuoluissent, verberabant faciem eius: & interrogabant eum, dicentes: Vaticinare quis sit qui te percussit.

65 Et alia multa conuitiantes dicebant in eum.

66 ‖ 21 Et vt ortus est dies, conuenit presbyterium populi, & primarii Sacerdotes & Scribæ, & adduxerunt eum in suum consessum.

67 Dicentes,

v *Ad verb. Et factus in agonia. Agonia autem summam Christi luctantis angustiã significat, neque enim cũ mortis duntaxat terroribus luctabatur Christus, vt cæteri homines solent, alioqui videri possent multi martyres ipso Christo constantiores, sed cum terribili Patris irati iudicio, quo nihil formidabilius cogitari potest: quia nimirum peccatorũ nostrorum onus susceperat.*

x *Hæc ostendunt, Christum verum fuisse hominem.*

15 Homines in maximis suis periculis penitus torpidi, donec à Christo excitentur.

Mat. 26. 47. mar. 14. 43. ioh. 18. 3.

16 Christus proditione capi turvoleus, vt, nos prodita Dei gloriæ reos sua obedientia liberet.

17 Zelus extra vocationis nostræ limites nos abducens, Christo minimè gratus.

y *Summa Christi clementia, etiam in aduersarios.*

18 Ipsa eorum qui Christus ceperunt trepidatio probat partim malam ipsorum conscientiam, partim etiam omnia hæc gesta fuisse ex Dei prouidentia.

z *Concessa potesta tenebris, ad lucem ad tempus premendam, i. sceleribus aduersus innocentiam.*

Mat. 26. 57. mar. 14. 53. ioh. 18. 14. Mat. 26. 69. mar. 14. 66. ioh. 18. 26.

19 In Petro spectandum proponitur tũ humanæ imbecillitatis tum singularis in suos electos bonitatis Dei exemplum.

Mat. 26. 38. ioh. 13. 38. Mat. 26. 64. mar. 14. 63.

20 Christus luit ignominiam nostris peccatis debitam.

Mat. 17. 16. mar. 15. 1. ioh. 18. 28.

21 Christus immeritò damnatur blasphemiæ apud Pontificis tribunal, vt ab ea quam commeriti sumus blasphemia coram Deo absoluamur.

67 Dicentes, Num tu es ille Christus? dic nobis. Dixit autem eis, Si vobis dixero, nequaquam credetis:

68 Quòd si etiam interrogauero, nequaquam respondebitis mihi, neque absoluetis.

69 a Ab hoc tempore erit Filius hominis sedens ad dextram potentiæ Dei.

70 Dixerunt autem omnes, Tu ergo es Filius Dei? Ipse verò dixit eis, Vos dicitis me esse.

71 At illi dixerunt, Quid amplius egemus testimonio? Ipsi enim audiuimus ex ore ipsius.

a Id est, deinceps.

Caput XXIII.

1 Christus accusatur coram Pilato. 7 mittitur ad Herodem. 11 illuditur. 24 cupiditati Iudæorum exponitur à Pilato. 27 mulieres plangunt eum. 32 crucifigitur. 39 Conuitiatur ei vnus ex maleficis. 43 Alter fide seruatur. 45 Expirat Christus. 51 sepelitur.

1 TVm surgens vniuersa multitudo eorum, duxit eum ad Pilatum.

2 Cœperunt autē eum accusare, dicentes, Comperimus istum a peruertere gentē, & vetare tributa dare Cæsari, quòd dicat se Christum, *id est*, regem esse.

3 Pilatus autem interrogauit eum, dicens, Tú*ne* es rex Iudæorum? Ipse verò respondens ei dixit, Tu dicis.

4 1 Ait verò Pilatus ad primarios sacerdotes & turbam, Nullam inuenio noxam in hoc homine.

5 At illi inualescebant, dicentes, concitat populum, docēs per vniuersam Iudeam, exorsus à Galilæa huc vsque.

6 2 Pilatus verò, audita Galilæa, interrogauit num Galilæus esset.

7 Et quum cognouisset eum ad b Herodis potestatem pertinere, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Hierosolymis erat per eos dies.

8 c Herodes autem viso Iesu gauisus est valdè: nam à multo *tempore* cupiebat eum videre, eo quòd audiuisset multa de eo: & speraret se signum aliquod visurum ab eo fieri.

9 Interrogauit autem eum multis sermonibus: sed ipse nihil ei respondit.

10 Adstabant autem primarii sacerdotes ac Scribæ magna contentione eum accusantes.

11 Herodes autem cum d militibus suis, quum eum pro nihilo habuisset, & illusisset *ei*, amictum veste splendida remisit ad Pilatum.

12 3 Et facti sunt amici inter sese Pilatus & Herodes eo ipso die: nam antea inimici erant inter se.

13 4 Pilatus verò, conuocatis primariis sacerdotibus, & e magistratibus ac populo,

14 Dixit eis, Obtulistis mihi hunc hominem vt qui auertat populum: & ecce, ego in vestri conspectu quæstione habita, nullam noxam inueni in homine isto ex iis de quibus accusatis eum:

15 Sed ne Herodes quidem: nam remisi vos ad illum: & ecce, nihil dignum morte factum est ab eo.

16 5 Castigatum ergo eum dimittam.

Matth.22.21. matth.12.17.

a *Deprauare & inducere in errores.*

Matth.27.11. mar.15.2. ioh.18.33

1 Christus dam-nandus seditionis à nobis in mundo excitatæ, primùm omnium pronontiatur innocens, vt eum cōstet non suorum (quæ nulla fuerūt) sed nostrorum scelerum pœnam vltrò subire.

2 Christus est principium ludibriū, sed magno cum ipsorum malo.

b *Fuit hic Herodes Antipas tetrarcha: in cuius tempus gubernationis totum annum ferè 22. incidit Iohannis Baptistæ muneris functio atque cædes, & Iesu Christi mors ac resurrectio, & initia doctrinæ Apostolicæ, & Ierosolymitanæ actiones, annorū post mortē Christi ferè septem. Hic Herodes relegatus fuit circiter annū secūdum Caii Cæsaris, Lugdunū.*

c *Impii abutuntur Dei potentia, vt ludicro aliquo spectaculo ad suam vanitatē. Itaque mirū non est Christum non dignatum fuisse vllo miraculo Herodem. Erat enim prætereà tempus illud ipsius abiectionis subeundæ, non potentiæ exerendæ.*

d *i. Cum comitatu suorum nobilium, & militum qui Herodem è Galilæa sequuti fuerant.*

3 Pietatis odium impios inter se coniungit.

4 Secundò absoluitur Christus ab eo ipso à quo damnatus est, vt eum constet iustum iniustos redemisse.

e *Illis quos Iudæi Sanhedrim vocabant.*

Matth.27.23. marc.15.14. ioh.18.38. & 19.4.

5 Carnis prudētia ex duob. malis minus eligit: sed his cōsiliis maledicit Dominus.

67 Et dixerunt ei, Num tu es Christus? dic nobis. Dixit eis. Si dicam vobis, non credetis mihi:

68 Etsi interrogauero vos, non reddetis mihi responsum, aut dimittetis me.

69 12 Ex hoc tempore erit Filius hominis sedens à dextera virtutis Dei.

70 Dicunt ei omnes, Tu es ergo filius Dei? Dixit eis Ieschua, Vos dixistis quòd ego *is* sum.

71 Dicūt ei, Quid rursus necessarii sunt nobis testes? Nos enim audiuimus ex ore ipsius.

12 Ad verb. Ex nunc. Hebraismus.

1 ET surrexerūt vniuersa congregatio eorum, & adduxerunt eum ad Pilatum.

2 Et 1 cœperunt accusare eum, & dicebant, Hunc inuenimus errare facientem gentem nostram, & prohibentem ne argentum capitationis Cæsari demus: & dixit de se quòd rex sit Messias.

3 Pilatus autem interrogauit eum, ac dixit ei, Es tu Rex Iudæorum? Dixit ei, Tu dixisti.

4 Et dixit Pilatus summis sacerdotibus & senioribus, Ego aliquam causam non inuenio contra hominem hunc.

5 Illi autem clamabant, & dicebant, Conturbat populum nostrum, docens in vniuersa Iudæa, & incepit à Galilæa vsque huc.

6 Pilatus autem quum audiret nomen Galilææ, interrogauit num homo Galilæus esset.

7 Et quum cognouisset quòd de subiectis potestati Hiraudis esset, misit eum ad Hiraudem: quia in Vrischelem erat in illis diebus.

8 Hiraudis autem quum vidisset Ieschua, gauisus est valdè: cupidus enim erat videndi eum à tempore multo, quia audiuisset de eo multa, & sperabat quòd aliquod signum visurus esset ab eo.

9 Et sermonibus multis interrogabat eum: Ieschua autem aliquod responsum non reddidit ei.

10 Stabant autem summi Sacerdotes & Legisperiti, & constanter accusabant eum.

11 Hiraudis verò contemptui habuit eum, ipse & ministri eius. Et quum illusisset, induit eum vestibus coccineis, & remisit eum ad Pilatum.

12 Et in illo die facti sunt amici Pilatus & Hiraudis inter sese: inimicitiæ enim antea fuerant inter eos.

13 Vocauit verò Pilatus summos sacerdotes & magistratus populi:

14 Et dixit eis, Obtulistis mihi hominem hunc tanquam subuertentem gentem vestram: & ecce, ego examinaui eum ante oculos vestros, & causam aliquam non inueni in homine isto, ex omnibus de quibus vos accusatis eum.

15 Sed neque Hiraudis: miseram enim eum ad illum: & ecce, nihil quod dignum sit morte actum est ei.

16 Castigabo igitur eum, & dimittam eum.

1 Ad verb. Proclamantes accusationem eius quæ phrasis exposita est Matt. 4.

17 (Ne-

17 (Necesse enim erat vt dimitteret eis vnum in festo.)
18 Clamauerunt autem vniuersa turba, & dixerunt, Tolle hunc, & dimitte nobis Bar-Abba.
19 Is erat qui propter seditionem & cædem quæ facta fuerat in ciuitate, coniectus fuerat in domum vinctorum.
20 Rursus verò loquutus est cum eis Pilatus cupiens dimittere Ieschua.
21 Illi autem clamabant, ac dicebant, Crucifige eum, crucifige eum.
22 Ille autem tertia vice dixit eis, Quid enim quod malum sit, hic fecit? Nullam causam quæ digna sit morte inueni in eo. Castigabo eum igitur, & dimittam eum.
23 Ipsi autem instabant voce elata, & petebant ab eo vt crucifigerent eum: & ingens fiebat vox eorum, & summorum sacerdotū.
24 Pilatus verò præcepit vt fieret petitio eorum.
25 Et dimisit illis eum qui propter seditionem & cædem coniectus fuerat in domum vinctorum, quem petierant: Ieschua verò tradidit arbitrio eorum.
26 Et quum deduxerunt eum, apprehenderunt Schemeun Cyrinæum venientem ex agro, & imposuerunt ei crucem quam ferret post Ieschua.
27 Et [2] veniebat post eum multitudo populi, & mulieres, quæ flebant & lamentabantur super eo.
28 Et conuersus est Ieschua ad eas, ac dixit, Filiæ Vrischelem, ne fleatis super me: quin potius super vobisipsis flete, & super filiis vestris.
29 Quia ecce, veniunt dies in quibus dicent, Beatę steriles & ventres qui non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt.
30 Tunc incipietis dicere montibus, Cadite super nos: & collibus, Operite nos.
31 Nam si in ligno humido ista faciunt quid in arido fiet?
32 Et veniebant cum eo duo alij [3] malefici, vt occiderentur.
33 Quum autem venissent ad locum quendam qui vocabatur Cranium, crucifixerunt eum ibi, & illos maleficos, vnum à dextra eius, & alterum à sinistra eius.
34 Ipse autem Ieschua dicebat, Pater remitte eis: non enim sciunt quid faciunt. Et diuiserunt vestimenta eius, & miserunt super ea sortem.
35 Stabat autem populus, & spectabat: & deridebant eum etiam magistratus, & dicebant, Alios seruauit: seruet seipsum si hic est Christus electus Dei.
36 Et illudebant ei etiam milites, accedentes ad eum, & offerentes ad eum acetum.
37 Et dicebant ei, Si tu es Rex Iudæorum, serua teipsum.
38 Erat autem etiam inscriptio quæ scripta erat super eum, Græcè, Romanè, & Hebraicè, HIC EST REX IVDÆORVM.
39 Vnus autem ex illis maleficis qui suspensi erant cum eo, blasphemabat contra eum, ac dicebat, Si tu es Christus libera teipsum, & libera etiam nos.
40 Et obiurgauit eum socius eius, & dixit ei,

2 Id est, Sequebatur eum.

3 Ad verb. Factores malorum.

17 Necesse autem habebat dimittere eis in festo vnum *quempiam*.
18 Exclamauit autem simul vniuersa turba, dicens, Tolle hunc, dimitte verò nobis Barrabam:
19 (Qui erat propter seditionem quandam & cædem factam in vrbe, coniectus in carcerem.)
20 Rursus ergo Pilatus alloquutus est *eos*, volens dimittere Iesum.
21 Ipsi verò reclamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum.
22 [6] Ille autem tertiò dixit eis, Quid enim iste mali fecit? nullam noxam capitalem inueni in eo: castigatum ergò eum dimittam.
23 At illi instabant vocibus magnis, petentes vt crucifigeretur: & inualescebant voces eorum ac primariorum Sacerdotum.
24 Tum Pilatus iudicauit vt fieret quod ipsi petebant.
25 Dimisit autem eis illum qui propter seditionem & cędem coniectus fuerat in carcerem, quem petierant: Iesum verò tradidit eorum cupiditati.
26 ¶ [7] Quum igitur abducerent eum, prehenso Simone quodam Cyrenæo, qui veniebat rure, imposuerunt ei crucem ferendam ponè Iesum.
27 [8] Sequebatur autem eum magna multitudo populi & mulierum: quæ & plangebant & lamentabantur eum.
28 Conuersus autem ad eas Iesus dixit, Filiæ Hierusalem, ne flete super me, verùm super vobisipsis flete, & super liberis vestris:
29 Nam ecce, venient dies quibus dicent, Beatæ steriles, & vteri qui non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt.
30 [f] Tunc incipient dicere montibus, Cadite super nos: & collibus, Operite nos.
31 [g] Nam si in virente ligno ista faciunt, in arido qui fiet?
32 ¶ Ducebantur autem etiam alii duo malefici, vt cum eo necarentur.
33 [9] Quum igitur venissent in locum qui vocatur Caluaria, illic crucifixerunt eum, & maleficos: vnum ad dextram, alterum ad sinistram.
34 [10] Iesus autem dicebat, Pater, remitte eis: nesciunt enim quid faciant. [h] Partientes verò vestimenta eius, iecerunt sortem.
35 Et stabat populus spectans, sannis autem excipiebant eum etiam primores cum eis, dicentes, Alios seruauit, seruet seipsum, si hic est ille Christus [i] Dei electus.
36 Illudebant autem etiam ei milites, accedentes & acetum ei offerentes:
37 Dicentesque, Si tu es Rex ille Iudæorum, serua temetipsum.
38 [11] Erat autem etiam inscriptio scripta super eum literis Græcis & Romanis & Hebraicis, HIC EST ILLE REX IVDÆORVM.
39 ¶ [12] [k] Vnus autem ex maleficis qui erant suspensi, conuitiabatur ei, dicens, Si tu es Christus ille serua teipsum & nos.
40 Respondens autem alter obiurgauit eum, dicens,

6 Tertiò absoluitur Iesus antequam semel damnetur, vt pateat damnata in eo esse nostra peccata.
Matth.27.32. marc.15.21.
7 Militaris licentiæ exemplum.
8 Impiorum triumphos excipit horribilis exitus.
Esa.2.15. ose.10.8. apoc.6.16.
f *Locus ex Osea ca. 10. sumptus versu 8. quod in Apocalyp. ca. 6. & 9. quoque habetur. Pertinet autem illud Iudæorum interitum, quem perpessi sunt perdita & vastata vrbe. Deinde ad nonissimi iudicii atrocitatem spectant. Hunc enim horrorem sentient impii, vbi Christum iudicem conspexerint.*
1.Pet.4.17.
g *Quasi dicat, si designant ista in me fructifero, & perpetuo virente, & cuius vita æterna est propter Diuinam naturā, quid fiet in vobis infructuosis, & omnis iustitiæ viuificæ expertibus?*
Matth.27.38. marc.15.27. ioh.19.18.
9 Christus fit pro nobis maledictio in cruce, luens pœnam iis debitam qui voluerunt dii fieri.
10 Christus pro hostibus precans, ostendit se & oblationē esse & pontificem.
h *Hoc secundum dictum Dauidis psal. 22. factum esse testatur etiam Matthæus.*
i *Quū fuerit peculiari Deus complectitur.*
11 Pilatus imprudens fit æterni illius regni Christi præco.
12 Christus in media crucis exinanitione, reipsa ostendit sese tum vitam seruandis credentibus, tum mortem vlciscendis rebellibus in potestate sua habere.
k *Itaque vel synecdochicos intelligendū quod Matthæus refert, aut [illegible] ipse Christo, sed [illegible] diuina [illegible] tia victum in [illegible] ram illam & [illegible] na memoria dignam confessionem [illegible]*

dicens, Ne Deum quidem times, quod in eadem sis damnatione?

41 Et nos quidem iustè (nam digna factis recipimus) iste verò nihil [l] insolens fecit.

42 Dixitque Iesu, Domine, memento mei quum veneris in regnum tuum.

43 Tum dixit ei Iesus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in [m] paradiso.

44 [13] Erat autem quasi hora sexta, & tenebræ factæ sunt super totam regionem vsque ad horam nonam.

45 Et obscuratus est sol, & aulæum templi fissum est medium.

46 ‖ [14] Qumque clamasset voce magna Iesus, ait, Pater, in manus tuas depono spiritum meum. Et quum hæc dixisset expirauit.

47 ¶ [15] Qum vidisset autem Centurio quod factum fuerat, [n] glorificauit Deum, dicens, Verè hic homo iustus erat.

48 Et omnis turba quæ simul ad hoc spectandum accesserat, spectans quæ facta fuerant, verberans pectora sua, reuertebatur.

49 [16] Stabant autem omnes noti eius procul, & mulieres quæ erant eum consequutæ à Galilæa, videntes ista.

50 ‖ [17] Tum ecce, vir nomine Ioseph, Decurio, vir bonus ac iustus:

51 (Qui non suffragatus fuerat consilio ac facto eorum ex Arimathæa ciuitate Iudæorum: [o] qui & ipse expectabat regnum Dei)

52 Hic, *inquam*, adiens Pilatum, petiit corpus Iesu:

53 Et detractum inuoluit sindone, posuitque illud in monumento quod erat in saxo incisum, in quo nondum quisquam positus fuerat.

54 Porrò dies erat Parasceues, & sabbathi dies [p] succedebat.

55 [18] Subsequutæ etiam mulieres quæ cum eo venerant ex Galilæa, spectarunt monumentum, & quomodo positum esset corpus eius.

56 Reuersæ verò parauerunt aromata & vnguenta: ac sabbatho quidem quieuerunt, secundum mandatum.

Nec etiam à Deo times tu, qui etiam [4] in ipso es iudicio?

41 Et nos iustè: nam sicut digni fuimus & sicut fecimus, retributionem accepimus: hic verò quod sit detestabile non fecit.

42 Et dixit Ieschua, Memento mei Domine mi, quum veneris in regnum tuum.

43 Dixit ei Ieschua, Ammin dico tibi quòd hodie mecum eris in paradiso.

44 Erat autem quasi hora sexta: & factæ sunt tenebræ super totam terram vsque ad horam nonam.

45 Et sol obscuratus est, & fissa est [5] facies portæ templi à media parte sui.

46 Et clamauit Ieschua voce elata, ac dixit, Pater mi, in manus tuas depono spiritum meum. Hoc dixit, & reddidit *spiritum*.

47 Qum videret autem Centurio id quod factum fuerat, glorificauit Deum, ac dixit, Verè hic homo iustus erat.

48 Et vniuersæ turbæ quæ congregatæ fuerant ad spectaculum hoc, quum viderent id quod factum fuerat, reuersi sunt percutientes super pectora sua.

49 Et stabant in longinquo omnes noti Ieschua, & mulieres quæ venerunt cum eo ex Galilæa, & spectabant ista.

50 Homo autem quidam cuius nomen Iauseph, senator ex Ramatha ciuitate Iudææ, homo erat bonus & iustus:

51 Qui non consenserat voluntati eorum & facto eorum: & expectabat regnum Dei.

52 Hic accessit ad Pilatum, & petiit corpus Ieschua.

53 Et deposuit ipsum, ac diuoluit in [6] findone linea, ac posuit ipsum in loco sepulchri effossi, in quo nemo adhuc positus fuerat.

54 Et dies Parasceues erat, [7] & sabbathum illucescebat.

55 Accesserunt autem mulieres quæ venerant cum eo ex Galilæa, & inspexerunt sepulchrum, & vbi positum esset corpus eius.

56 Et reuersæ parauerunt vnguenta & aromata, & in sabbatho quieuerunt quemadmodum præceptum erat.

[4] Id est, In eadem es condemnatione. Hebraismus.

[5] Id est, Velum. vide Matth. 17. 51.

[6] Syra vox סדינא, quam vertimus sindonem, rara admodū est: legitur tamen etiam Matth. 27. 59. in eodem sensu.

[7] Sabbathum à vespera diei Veneris incipit, vt omnia reliqua Iudæorū festa. Quia autem orto sidere quod lucifer dicitur, eius obseruatio incipit, volens Euāgelista ostendere, nō longè abfuisse tempus quo ex Lege sabbathum incipiebat, dicit, Sabbathum illucescebat. hoc est, parū supererat temporis ad ortum luciferi, quo illucente incipiendum erat sabbathum.

[l] Nihil præter officium.

[m] Paradisum, i. hortum voluptatis. Conditus fuit à Deo in plaga Orientali. Is autem qui mente ciprehenditur, est salutis & fœlicitatis bona sempiterna, in Dei benignitate & clementia, animârum piorum amœnissima quies, & tranquillissima atque lætissima habitatio.

[13] Christus etiam moribundus se omni potentem Deum esse ipsa etiam cæcis ostendit.

Psal. 31. 6.

[14] Christus confidenter ipsas mortis tenebras ingreditur, nempe ex quibus in intima ipsius penetralia debellaturus.

[15] Christus abiptis etiam hostibus testimonium quàm beneficentissimum ...

[n] Id est, dedit veritati testimonium & Deum agnouit ac professus est innocentis Christi vindicem.

[16] Christus in medio carnificum colligit & tuetur suum pusillum gregē.

Mat. 27. 57. Marc. 15. 43.

[17] Christus celebri sepultura, tum mortis, tum resurrectionis suæ fidem publico ipsius Pilati testimonio sancit.

[o] Vel qui accepe... regnum Dei, ... de numero discipulorum Christi iam ... professionē ... & Baptismum ... credebat enim Christus de ... Dei docuerat.

[p] Ad verb. illucescebat, ... nimirum iam ... luce diei præ... vergente ad ... quæ fuit Parasceues, id est, præparationis in posterum diem feriarum.

[18] Christus à diabolo & cunctis ipsius organis oppugnatus, atque adeò in ipsis mortis faucibus versans, infirmas mulierculas in acie fronte collocat, de omnibus illis terribilibus hostibus mox sine vllo magno conatu triumphaturus.

Caput XXIIII.

1 *Mulieres ad monumentum accedunt.* 9 *quæ ab Angelis acceperunt Apostolis nunciant.* 13 *Duobus euntibus in Emmaus adiungit se Christus.* 27 *interpretatur illis Scripturas.* 39 *contrectandum se præbet Apostolis.* 49 *promittit illis Spiritum sanctum.* 51 *sursum fertur in cælum.*

1 PRimo [1] autem *die* hebdomadis, [2] profundo diluculo venerunt ad monumentum, ferentes quæ parauerant aromata: & nonnullæ cum ipsis.

2 Inuenerunt autem lapidem deuolutum à monumento.

3 Et ingressæ non inuenerunt corpus Domini Iesu.

1 [1] IN primo autem *die* in septimana in aurora, dum adhuc essent tenebræ, venerunt ad locum sepulchri, & attulerunt illa aromata quæ parauerant: erantque cum eis mulieres aliæ.

2 Et inuenerunt lapidem quòd deuolutus esset à loco sepulchri.

3 Et ingressæ sunt, & non inuenerunt corpus Ieschua.

[1] Ad verbum, In prima autem in sabbatho. Sed sabbathū pro septimana accipitur. de quo vide in vltimo cap. Matthæi.

Mat. 16. 1. Ioh. 20. 1.

[1] Mulierculæ de... futuræ ... resurrecti... Christo, ... præter suam ... expectationem, ... & vio... omnis ...

[2] Id est, valdè manè ... Marcus) vel ... cùm adhuc tenebræ essent, id est, cùm vix dum inciperet lucescere.

4 Factumq;

2 Id est, Expauefactæ sunt, & metu perculsæ.

4 Factumq; est quum essent [2] attonitæ propter hoc, ecce, duo homines steterunt iuxta eas, & fulgebat vestimentum eorum.

5 Et fuerunt in metu, & declinauerunt facies suas in terram: & *illi* dixerunt eis, Quid quæritis vos viuentem cum mortuis?

6 Non est hic, surrexit: memineritis quòd loquutus sit vobiscum quum esset in Galilæa.

7 Et dixerit quòd futurum esset *vt* Filius hominis traderetur in manus virorum peccatorum, & suspenderetur, & tertio die resurgeret.

8 Et illæ recordatæ sunt sermonum eius.

9 Et reuersæ sunt à sepulchro. Et dixerunt hæc omnia vndecim & reliquis.

10 Erant autem, Mariam Magdalaitha, & Iuchan, & Mariam mater Iaakub, & reliquæ quæ cum eis erant, quæ *hæc* dixerunt Apostolis.

11 Et visi sunt sermones hi in oculis eorum quasi deliramenta, neque crediderunt eis.

12 Schemeun autem surrexit, & cucurrit ad sepulchrum, & prospiciens vidit lintea quæ posita erant seorsim, & abiit admirans apud semetipsum super eo quod factum erat.

13 Et ecce, duo ex eis eo ipso die ibant in pagum cuius nomen Emaus: & distabat ab Vrischelem stadiis sexaginta.

14 Et ipsi loquebantur vnus cum altero de iis omnibus quæ contigerant.

15 Et quum hæc loquerentur ac disputarent, vnus cum altero, venit ipse Ieschua, & accessit ad eos, ac ibat cum eis.

16 Et oculi eorum clausi erant, vt non agnoscerent eum.

17 Et dixit eis, Qui sunt sermones hi quos loquimini vnus cum altero euntes, & tristes estis?

18 Et respondit vnus ex illis cui nomen erat Kleiupha, ac dixit ei, Túne es solus extraneus ab Vrischelem qui nescias id quod factum est in ea in his diebus?

19 Dixit eis, Quid? Dicunt ei, De Ieschua illo qui *erat* ex Natzerath, homine qui erat Propheta, & potens erat in sermone & in opere coram Deo & coram toto populo.

3 Id est, Condemnationem mortis. Hebraismus.

20 Et tradiderunt eum summi sacerdotes & seniores in [3] iudicium mortis, & crucifixerunt eum.

21 Nos autem sperabamus quòd ille ipse liberaturus esset Iisraiel. Et ecce, tres dies *sunt* ex quo hæc omnia facta sunt.

22 Sed etiam mulieres ex nobis attonitos nos reddiderunt: diluculo surrexerunt, fuerunt apud locum sepulchri:

23 Et quum non inuenirent corpus eius, venientes dixerunt nobis, Angelos vidimus illic, & dicunt de eo quòd viuus sit.

24 Et etiam quidam ex nobis iuerunt ad locum sepulchri, & inuenerunt ita vt dixerant mulieres: ipsum verò non viderunt.

4 Id est, Dementes & socordes: vt suprà 11.40.

25 Tunc dixit eis Ieschua, [4] O carentes mente, & graues corde ad credendum in omnibus quæ loquuti sunt Prophetæ,

26 Nónne hæc futurũ erat vt sustineret Christus, & vt ingrederetur in gloriam suam?

---

4 Et factum est dum consternatæ in ea re hæsitarent, ecce, duo viri superuenerunt eis, induti vestibus fulgurantibus.

5 Quum autem expauefactæ inclinarent faciem in terram, dixerunt eis, Quid inter mortuos quæritis eum qui viuit?

6 Non est hic, sed surrexit: mementote vt loquutus sit vobis quum adhuc in Galilæa esset.

Supra. 9.22. mat. 17.23. mar. 9.31.

7 Dicens, Oportet Filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi: & die tertio resurgere.

8 Recordatæ sunt igitur verborum illius.

9 [2] Et reuersæ à monumento annuntiauerunt hæc omnia illis vndecim & reliquis omnibus.

10 Erant autem Maria Magdalene & Iohanna, & Maria Iacobi *mater*, & reliquæ cum ipsis, quæ hæc dicebant Apostolis.

11 Sed visa sunt apud eos quasi deliramentum verba ipsarum, neque crediderunt eis.

12 [3] Petrus autem surgens cucurrit ad monumentum: & quum [b] introspexisset, videt lintea sola *illic* iacentia: abiitque, apud semetipsum mirans hoc factum.

13 ¶ [4] Et ecce, duo ex iis ibant eo ipso die in vicum distantem stadiis sexaginta ab Hierusalem, cui *vico* nomen *est* Emaus:

14 Et colloquebantur inter se de istis omnibus quæ euenerant.

15 Et factum est dum colloquerentur, & *se* mutuò rogitarent, ipse Iesus accessit, & vnà iter faciebat cum ipsis.

16 [c] Oculi autem eorum tenebantur ne eum agnoscerent.

17 Dixit autem eis, Qui sunt hi sermones quos confertis inter vos ambulantes, & *quid* estis tetrico vultu?

18 Respondens autẽ alter cui nomen [d] Cleopas, dixit ei, tu solus commoraris in *vrbe* Hierusalem, & ignoras quæ in ea facta sunt his diebus?

19 Ipse verò dixit eis, Quæ? At illi dixerunt ei, Quæ *facta sunt* Iesu Nazareno, qui fuit Propheta, potens reipsa & verbis coram Deo & toto populo.

20 Et quomodo eum tradiderunt principes Sacerdotũ & * magistratus nostri, vt [e] morte damnaretur: & crucifixerunt eum.

21 Nos autem sperabamus illum esse qui redempturus esset Israel: atqui præter hæc omnia, [f] tertium hunc diem agit hodie ex quo hæc facta sunt.

22 Sed & mulieres quædam [g] ex nobis [h] obstupefecerunt nos, quæ diluculo venerunt ad monumentum:

23 Et non inuento eius corpore, venerunt, dicentes se etiam visionem angelorum vidisse, qui dicunt eum viuere.

24 Et abierunt quidam eorum qui erant nobiscũ, ad monumentum, & ita inuenerũt prout mulieres dixerant: ipsum verò nó viderunt.

25 [5] Tum ipse dixit eis O amentes & tardi corde ad credendum omnibus quæ loquuti sunt Prophetæ!

26 Nónne hæc oportuit pati Christum, & introire in gloriam suam?

2 Animus [illegible] muliebris à [illegible] bus plusquam [illegible] animo per Dei [illegible] ricordiam [illegible] discipulis [illegible] tur: vt cons[illegible] Dei in extra[illegible] ria virtute [illegible]

3 Christus [illegible] pulorum in[illegible] tate vtitur [illegible] resurrectio[illegible] fidem facien[illegible] nimium cred[illegible] deantur quod [illegible] toti mundo [illegible] arunt, sibi [illegible]

b *Quasi [illegible] pite, & [illegible] diligenter [illegible]*

4 Probatur [illegible] ctio à duobus [illegible] culatis testibus [illegible] ad fabulã [illegible] dam nullo modo [illegible] isse co[illegible] nes ci[illegible] stendunt.

c *Non [illegible] Christum: [illegible] non haberet [illegible] pus quod [illegible] te mortem [illegible] volente ipso [illegible] sit illorum [illegible] quæ cer[illegible] rent: [illegible] Lucas [illegible] retinebantur [illegible] diebantur [illegible] statuente D[illegible] ergo [illegible] pus Christi [illegible] impediti [illegible]*

d *Quidam [illegible] ribus existim[illegible] discipulum [illegible] strum hunc [illegible] stum. Epi[illegible] tra Saturn[illegible] thanaelem [illegible] sunt.*

* Vid. supr. [illegible]

e *Vt inimico inquireretur [illegible] consilio [illegible]*

f *Vel tempus [illegible] vt ipse dixit [illegible] diem tertium.*

g *E nostris.*

h *Hoc [illegible] quem tardi [illegible] credendum [illegible] monstrat.*

5 Vera [illegible] esse quæ [illegible] Christo [illegible] Euangelii [illegible] pheticarum [illegible] ctionum [illegible] one liquet.

27 Et incipiens à Mose & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de se *scripta erant*.

28 ¶ Appropinquarunt igitur vico in quem proficiscebantur: & ipse fingebat se longiùs ire.

29 Sed *ipsi* adegerunt eum dicẽtes, Mane nobiscum: quoniã aduesperascit, & inclinauit dies. Ingressus est igitur vt maneret cum eis.

30 Et factum est quum accubuisset cum eis, sumpto pane benedixit, & fractum dedit eis.

31 Adaperti sunt autem oculi eorum, & agnouerunt eum: sed ipse [i] ablatus est ex eorum conspectu.

32 Tum inter se dixerunt, Nónne cor nostrum ardebat in nobis dum loqueretur nobis in via, & quum adaperiret nobis Scripturas?

33 ¶ Et surgentes eo ipso momento, reuersi sunt in Hierusalem, & inuenerunt congregatos illos vndecim, & eos qui cum ipsis erant.

34 Dicentes, Surrexit Dominus verè, & conspectus est Simoni.

35 Tum ipsi exposuerunt quæ *gesta erant* in via, & vt fuerat agnitus ab ipsis [k] in fractione panis.

36 [6] Hæc autem ipsis loquentibus, stetit ipse Iesus in medio eorum, & dixit eis, Pax vobis.

37 Territi verò illi & expauefacti putabant se spiritum conspicere.

38 Tum dixit eis, Quid turbati estis, & quare [l] disceptationes subeunt corda vestra?

39 Videte manus meas & pedes meos: nam ego ipse sum: cõtrectate me, & videte: [m] nam spiritus carnem & ossa non habet, prout me conspicitis habere.

40 Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus ac pedes.

41 Adhuc autem ipsis non credentibus præ gaudio, & mirantibus, dixit eis, Habetis hic esculentum aliquid?

42 Tum ipsi dederunt ei partem piscis assi, & aliquid ex fauo apiario.

43 Quæ *ille* accepit, & in eorum conspectu [n] comedit.

44 [7] Dixitque eis, Hi *sunt* sermones quos loquutus sum vobis quum adhuc essem vobiscum, oportere impleri omnia quæ scripta sunt [o] in Lege Mosis & Prophetis & Psalmis de me.

45 Tunc aperuit eorum mentem, vt intelligerent Scripturas,

46 Et dixit eis, Ita scriptum est, & ita oportuit Christum pati, & resurgere à mortuis tertio die,

47 Et prædicari in eius nomine resipiscentiam ac remissionem peccatorum apud omnes Gentes, [p] incipiendo ab Hierusalem.

48 Vos autem estis horum testes.

49 ‖ Et ecce, ego immittam promissum Patris mei vobis: vos autem manete in vrbe Hierusalem [q] vsquequò induamini virtute ex alto.

27 Et incipiebat à Musche & ab omnibus Prophetis, & interpretabatur eis de seipso ex omnibus Scripturis.

28 Et appropinquabat pago illi ad quem proficiscebantur: & ipse faciebat eos putare quòd quasi ad locum lõginquum proficisceretur.

29 Et coegerunt eum, ac dixerunt ei, Quiesce apud nos quia dies nunc inclinat se vt tenebrescat. Et ingressus est vt maneret cum eis.

30 Factumque est vt quum accumberet cum eis, acceperit panem, & benedixerit ac fregerit, dederitque eis.

31 Et illico aperti sunt oculi eorum, & agnouerunt eum: & ipse sublatus est ab eis.

32 Et dicebant vnus ad alterum, Nónne cor nostrũ accensum erat in medio nostri quum loqueretur nobiscum in via, & interpretaretur nobis Scripturas?

33 Et surrexerunt eadem hora, & reuersi sunt in Vrischelem, ac inuenerunt duodecim congregatos, & eos qui cum eis erant:

34 Dicentes, Verè surrexit Dominus noster, & conspectus est Schemeun.

35 Et ipsi quoque narrarunt ea quæ facta fuerant in via, & quomodo agnitus fuisset ipsis quum frangeret panem.

36 Et quum hæc loquerentur, Ieschua stetit inter eos, & dixit eis, Pax vobiscum: [5] Ego sum, ne timeatis.

37 [6] Et illi conturbati sunt & fuerunt in metu: putabant enim quòd spiritum viderent.

38 Dixit eis Ieschua, Quid contremiscitis vos, & cur ascendunt cogitationes vestræ super cor vestrum?

39 Videte manus meas & pedes meos: nam ego sum. Palpate me & agnoscite nam spiritui caro & ossa non sunt, sicut videtis quòd sunt mihi.

40 Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus suas & pedes suos.

41 Quumque hactenus non crederent præ gaudio suo, & attoniti essent, dixit eis, Estne vobis aliquid hic ad comedendum?

42 Illi autem dederunt ei partem ex pisce assato, & ex fauo mellis.

43 Et accipiens comedit ante oculos eorum.

44 Et dixit eis, Hi sunt sermones quos loquutus sum vobiscum quum apud vos essem, quòd oportebat vt compleretur quicquid scriptum est in Lege Musche, & in Prophetis & in Psalmis, de me.

45 Tum aperuit mentem eorum ad intelligendum Scripturas.

46 Et dixit eis, Ita scriptum est, & ita [7] iustum fuit vt pateretur Christus, & vt resurgeret [8] à mortuis tertio die.

47 Et vt prædicaretur in nomine eius conuersio in remissionem peccatorum, in nationibus: & principium fieret ab Vrischelem.

48 Et vos estis testes horum.

49 Et ego mittam super vos promissum Patris mei, vos autem manete in Vrischelem vrbe, donec induatis virtutem ex alto.

5 Hæc addita leguntur in Syro codice: in Græco non sunt.

6 Id est, Metu perculsi sunt. Vide suprà in eodem cap.

7 Vel, Conuenit.

8 Ad verbum, Ab inter mortuos: vt aliquoties annotatum.

50 Et

50 Et eduxit eos vsque ad Beth-Aniah: & sustulit manus suas, & benedixit eis.

51 Et factum est vt quum benediceret eis, separaretur ab eis, & ascenderet ad cœlum.

52 Ipsi autem adorauerunt eum, & reuersi sunt in Vrischelem cum gaudio magno.

53 Et in omni tempore erant in templo glorificantes & benedicentes Deum. Amen.

50 8 Eduxit autem eos foras Bethaniam vsque: & sublatis manibus suis, benedixit eis.

51 ‖Et factum est, dum ipse benediceret eis, disiunctus ab eis sursum ferebatur in cœlum.

52 Ipsi autem adorato eo reuersi sunt in Hierusalem cum gaudio magno:

53 Erantque semper in templo, laudantes & benedicentes Deum. Amen.

8 Christus [illegible] dit in cœlum corpore à discipulis [illegible], spiritu corda ipsorum repleas. *Marc.16.19. act.1.9.*

Finitum est Euangelium sanctum Lucæ Euangelistæ.

EVANGELIVM SECVNDVM IOHANNEM.

Caput I.

1 Sermo ille ante secula ex Deo genitus, 2 & qui semper apud Patrem residebat, 14 homo factus est. 6.7 Iohannes quorsum à Deo missus. 16 concio ipsius de officio Christi. 19.20 testimonium eiusdem sacerdotibus redditum. 40 Andreæ vocatio. 42 Petri. 43 Philippi. 45 Nathanaelis.

1 IN principio erat sermo, & ipse sermo erat apud Deum, & Deus erat ipse sermo.

2 Hic erat in principio apud Deum.

3 Omnia per manum eius facta sunt, & sine eo, ne vna quidem *res* fuit, quæ facta fuit.

4 In eo vita erat, & vita erat Lux filiorum hominis.

5 Et ipsa Lux in tenebris lucet, & tenebræ non comprehenderunt eam.

6 Fuit filius hominis qui missus est à Deo, cuius nomen Iuchannan.

7 Hic venit in testimonium vt testaretur de Luce, [1] vt vnusquisque crederet [2] per manum eius.

8 Non ille erat Lux, sed vt testaretur de Luce.

9 Erat enim *sermo* Lux vera quæ illuminat omnem hominem qui venit in mundum.

10 In mundo erat, & mundus per manum eius factus est, & mundus non nouit eum.

11 Ad suos venit, & sui non receperunt eum.

12 Iis autem qui acceperunt eum dedit potestatem vt filii Dei fierent, iis qui credunt in nomen eius.

13 Qui non sunt ex sanguine, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo geniti sunt.

1 Ad verb. Omnis homo. Hebraismus.
2 Id est, Eius opera & ministerio. Hebraismus.

1 IN 1 a principio b erat Sermo c ille, & Sermo ille erat d apud Deum, eratque ille e Sermo, Deus.

2 Hic *Sermo* erat in principio apud Deum.

3 2 f ‖ Omnia per hunc *Sermonem* facta sunt: & g absque eo factum h est nihil quod factum sit.

4 i In ipso vita k erat, & vita erat l Lux illa hominum:

5 3 Et lux ista in tenebris lucet, sed tenebræ eam non m comprehenderunt.

6 4 Fuit homo missus à Deo, cui nomen Iohannes.

7 Is venit ad *dandum* testimonium, *id est*, vt testaretur de Luce, vt omnes per n eum crederent.

8 Non erat ille o Lux illa: sed *missus* fuit vt testaretur de illa Luce.

9 5 *Hic* erat p Lux illa vera quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum.

10 q In mundo erat, & mundus per eum factus est: sed mundus eum non agnouit.

11 r Ad suos venit, & sui eum non exceperunt.

12 Quotquot autem eum exceperunt, dedit eis *hanc* 6 s dignitatem, vt filii Dei fierent, *nempe* iis qui credunt in nomen eius:

13 Qui non ex sanguine, neque ex t libidine carnis, neque ex libidine viri, sed ex Deo geniti sunt.

1 Filius Dei coæternalis & consubstantialis Patri.
a *Id est, A principio, vt loquitur Euangelista, 1.Epist.1. [illegible] pe quasi dicat [illegible] nem non [illegible] sistere quum Deus in[illegible] tium fuerit creandi quicquid conditum est. Nam [illegible] ille Sermo [illegible] creare [illegible], ac proinde [illegible] omnium principium iam erat.*
b *Id est, Subsistebat.*
c *Additum articulus excellentiam [illegible], discernit [illegible] Sermonem, à [illegible] quæ aliqui [illegible] Dei dicuntur.*
d *Particula [illegible] indicat personarum distinctionem.*
e *Sermo [illegible] subiecti, Deus loco prædicati ponitur.* Col.1.18.
2 Manifestè Filius Dei æternam [illegible] lam suam [illegible] omnium rerum [illegible] ditarum tum [illegible] tum conseruatione in primis [illegible] præclaris [illegible] rationis & intelligentiæ, quibus [illegible]

minem præ ceteris animantibus ornauit. f *Paulus hunc locum interpretatur Coloss.1.15. & 16.* g *Id est, Vt Pater [illegible], sic cum eo Filius: fuit enim illi synergos.* h *Ex iis quæ facta sunt, nihil factum est absque eo.* i *Id est, Per ipsum, phrasi Hebræa [illegible] videlicet ipsius vi & efficacia.* k *Videlicet, iam tum quum per eum essent facta omnia, alioqui dixisset, Est.* l *Vis illa rationis & intelligentia in animis hominum accensa, ad ipsum tanti boni authorem agnoscendum.* 3 Lux quidem hominum versa est in tenebras, [illegible] vt satis supersit splendoris quod eos reddat inexcusabiles. m *Percipere non potuerunt, vt ab ea illustrarentur, atque [illegible] runt.* Mat.3.1. mar.1.28. luc.3.3. 4 Alias est manifestatio Filii Dei longè plenior, ad cuius considerationem homines [illegible] tiluè excitati sunt Iohannis veluti apparitoris voce. n *Iohannem.* o *Lux illa de qua diximus, id est, Christus, qui [illegible] nostras tenebras illustrare.* 5 Filius Dei quum videret sese in suis operibus ab hominibus quanuis intelligentiæ luce præditis (qua omnes eos donauit) non agnosci, ipsis corporeis oculis se conspiciendum præbuit populo suo: sed ne sic quidem ab eo est agnitus [illegible] admissus quidem. p *Quæ verè & propriè meretur Lucis nomen, quum natura luceat, non participatione.* q *Manifestata fuit [illegible] sona illa Sermonis, statio, nimirum iam cum mundus conderetur.* Hebr.11.4. r *Altera sermonis manifestatio [illegible]* 6 Filius à suis plerisque exclusus, à paucis quibusdam agnitus eos vi sua regenitos in communem filiationis dignitatem [illegible] uit. s *Hoc iure eos dignatus est, vt eos pro filiis adoptaret.* Matth.1.16. luc.2.7. t *Ex illa crassa & corrupta [illegible] quæ Spiritui passim opponitur.*

14 7 Et sermo ille [v] factus est caro : & [x] commoratus est inter nos, (& spectauimus gloriam eius, [y] gloriam *inquam* [z] vt vnigeniti *egressi* à Patre) plenus gratiæ ac veritatis.

15 8 Iohannes testatus est de eo, & clamauit, dicens, Hic est de quo dicebam, *Is* qui [b] post me venit, ante me fuit, quia [c] prior me erat.

16 9 Et ex plenitudine ipsius nos omnes accepimus, & [d] gratiam pro gratia.

17 Nam Lex per Mosen data est, gratia & veritas per Iesum Christum extitit.

18 10 Deum nemo vidit vnquam: vnigenitus ille Filius qui est in [e] sinu patris, ille *nobis* [f] exposuit.

19 11 Et hoc est testimonium Iohannis, quando miserunt Iudæi ab Hierosolymis Sacerdotes & Leuitas vt interrogarent eum, Tu quis es?

20 Et [g] confessus est, [h] neque negauit: confessus est, *inquam*, se non esse Christũ illum.

21 Tunc interrogauerunt eum, Quid ergo es? Tu *ne* es Elias? *Ipse verò* dixit [i] Non sum. *Et illi*, Es tu [k] Propheta *ille*? Qui respondit, Non.

22 Dixerunt ergo ei, Quis es? vt responsum demus iis qui miserunt nos: quid dicis de teipso?

23 Ait, Ego *sum* vox clamantis in deserto, Complanate viam Domini, prout dixit Esaias Propheta.

24 12 Qui verò missi fuerant, erant ex Pharisæis:

25 Et interrogauerunt eum, ac dixerunt ei, Cur ergo [l] baptizas, si tu nõ es Christus, neque Elias, neque Propheta?

26 Respondit ei Iohannes, dicens, Ego baptizo aqua: sed [m] in medio vestrûm stat quem vos nescitis:

27 Hic ille est qui post me venit, qui ante me fuit: cuius solearum ego non sum dignus vt soluam corrigiam.

28 Hæc in Bethabara facta sunt trans Iordanem, vbi Iohannes baptizabat.

29 ¶ 13 Postero die, videt Iohannes Iesum venientem ad se, & ait, Ecce Agnus [n] ille Dei qui [o] tollit [p] peccatum mundi.

30 Hic est de quo dicebam, Post me venit vir qui ante me quia prior me erat.

31 Et ego [q] non noueram eum: sed vt manifestus fiat Israeli, propterea veni ego baptizans aqua.

32 14 Tum *inquam*, testatus est Iohannes dicens, Conspexi Spiritum descendentem quasi columbam è cœlo, *qui* etiam mansit super eum.

14 Et sermo caro factus est: & 3 habitauit inter nos, (& vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti qui *venit* à Patre) qui plenus est gratiæ & veritatis.

15 Iuchannan testatus est de eo, & clamauit, & dixit, Hic ipse est quem dixi, Qui post me venit, & fuit ante me: quia prior est quàm ego.

16 Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia.

17 Propterea quòd Lex per manum Musche data est: veritas autem & gratia per manum Ieschua Christi facta est.

18 Deum non vidit homo vnquam, vnigenitus Dei, is qui est in sinu Patris sui, ipse enarrauit.

19 Et hoc est testimonium Iuchannan quum misissent ad eum Iudæi ex Vrischelem sacerdotes & Leuitas, vt interrogarent eum, Tu quis es?

20 Et confessus est, & non negauit: & confessus est, nempe, Non sum ego Christus.

21 Et interrogauerunt eum rursum, Quid igitur? Iliah es? Et dixit, Non sum. Propheta es? Et dixit, Non.

22 Et dixerunt ei, Et quidnam es? vt demus responsum iis qui miserunt nos: quid dicis de teipso?

23 Ait, Vox ego clamantis in deserto, Sternite viam Domini, sicut dixit Ischaaiah Propheta.

24 Illi autem qui missi fuerant, ex Pharisæis erant:

25 Et interrogauerunt, & dixerunt ei, Quid ergo baptizas tu, si tu non es Christus, neque Iliah, neque Propheta?

26 Respondit Iuchannan, & dixit eis, Ego baptizo vos aquis: inter vos autem stat is quem vos nescitis.

27 Ipse est qui post me venit, & fuit ante me, cuius non sum dignus vt soluam corrigias calceamentorum.

28 Hæc in Beth-Aniah facta sunt in transitu Iurdanan vbi baptizabat Iuchannan.

29 Et die 4 postero vidit Iuchannan Ieschua qui veniebat ad se, & ait, Ecce agnus Dei, ille qui tollit peccatum mundi.

30 Ipse est de quo ego dixi quòd post me venit vir, & fuit ante me: quia prior est quàm ego.

31 Et ego non noueram eum, sed vt innotesceret Iisraiel, propter hoc veni ego vt aquis baptizarem.

32 Et testatus est Iuchannan, & dixit, Vidi Spiritum descendentem de cœlo tanquam columbam, & mansit super eum.

7 Filius ille, Deus æternus assumpsit hominis naturam, vt idem & vnus sit Deus & homo, quod oculis testibus constitit, inter quos versatus, certis argumentis vtramque naturam demonstrauit.

v Id est, Homo, sumitur autem pars pro toto, Synecdoche, assumpsit autem totam naturam humanam, id est, verum corpus & veram animam.

Matth. 17. 2. 2. Pet. 1. 17.

x Ad tempus quo peracto sursum ascendit, vtitur enim verbo à tentoriis deducto: sic tamẽ abest à nobis corpore, vt semper præsens sit, non carne, sed vi Spiritus.

y Gloria vocatur manifestatio illa maiestatis Christi, quæ veluti subiecta fuit hominum oculis, cùm apparuit Filius Dei in carne.

z Hæc particula non similitudinem hoc loco, sed rei veritatem explicat, vt hoc dicatur, conspectam esse gloriam, quæ decet, & quam habere par esset vnigenitum, atque germanum Filium Regis vniuersorum, & Dei.

a Non tantùm participem gratiam & veritatem, sed ipsa veritatis & gratiæ essentia plenus fuit.

8 Iohannes fidus excellentiæ Christi testis.

b Id est, Is ante quem sum missus, viã illi paraturus: vt referatur ad tempus vocationis non ætatis, cùm aliqui Iohannes sex mensibus maior natu fuerit.

c Ad verb. Prior. Illud autem non ad tempus, sed ad dignitatem refertur.

9 Christus vberimus fons omnium bonorum, sed qui tum demum plenè emanarit, quum sese ipsa mundo exhibuit.

d ἀ Gratiam supra gratiam. q. d. gratiam gratia cumulatam.

10 Ex vno Christo manat vera Dei cognitio.

3 Verbum Syriacum est ואגין quòd à nomine גגונה significante thalamum, deductum est: vt possit exponi, Et thalamum habuit inter nos.

4 Ad verb. Qui erat post eum. Syra phrasis.

e i. *Qui Patri est intimus ac coniunctissimus, non modò amoris sed etiam naturæ coniunctione, atque adeò vnione.* f *Antea Legis vmbris occultatum, & humanæ mentis aciem effugientem detexit, & spectandum exhibuit: Nam qui ipsum videt, videt & Patrem.* 11 Iohannes nec est Messias, nec aliorum Prophetarum similis sed Messiæ iam præsentis apparitor. g *Planè & apertè agnouit & dicit.* h *Pleonasmus Hebræis familiaris, cuius magna est emphasis, eadem enim repetitur in studio certæ & explicatæ elocutionis.* i *Iudæi existimarunt Eliam iterum venturum ante tempora Messiæ, idq; ex loco Malach. 4. 5. qui de Iohanne intelligi debet, Matth. 11. 14. Negat tamen Iohannes se Eliam esse, scilicet ex eorum sensu loquens.* k *De aliquo eximio Propheta interrogant, non de Christo, antea enim negauit Iohannes se esse Christum. Existimarunt enim insignem aliquem Prophetam esse mittendum similem Mosis huc detorquentes locum illum Deut. 18. 15. qui de toto Prophetarum choro, maximè autem de capite Christo est intelligendus.* 12 Christus autor Baptismi non Iohannes: ac proinde eius efficacia non in Iohanne ministro sed in Christo Domino posita est tota. l *Hinc doceri potest Iudæos ipsos non ignorasse mutationem aliquam fore in religione sub Messia.* m *Palàm & inter vos.* 13 Christus est corpus & veritas omnium Legalium sacrificiorum ad expiandum mundum. n *Articulus adiunctus emphasin habet non modò dignitatis, vt à typico agno & cæteris Legalibus victimis distinguatur, sed etiam reuocat in mentem Prophetias Esaiæ, & aliorum.* o *Verbum præsentis temporis significat actum continuum vis enim ea est perpetua, & natura Agno, vt tollat mundi peccatum.* p *Id est, Radicem illam peccatorum, nempè corruptionem & ex consequenti fructus peccati quæ solent peccata numero multitudinis dici.* q *Non illum antea de facie noram.* 14 Christus visibili Spiritus sancti descensu, ipsa Patris voce, Iohannis denique testimonio, Filius Dei comprobatur.

5 Id est, Sequuti sunt. Hebraismus.
6 Ad verbum, Vbi tu es? Hebraismus.
7 Ad verbũ. Vbi esset. Hebraismus.
8 Ad verb. Fuerũt. Hebraismus.
9 Id est, Sequere me. Hebraismus.
10 De hoc loquẽdi modo, qui sæpissime in nouo Testamento recurrit, quid sentiam dicam. Vox Syra אמין, sicut Hebræa אמן à verbo אמן deriuatur quod confirmandi ac stabillendi significationem habet: vnde eius deriuata, firmitatis & stabilimenti significationem continẽt. Nam אמונה fides dicitur à firmitate sua, quod non sit fluxa & euanida res, sed constans & immutabilis: ita quoq; נאמן Firmum ac stabile significare vel illud Isaiæ probat cap. 22. 23. vbi dicit se infixurum seruum suum Elialzim instar claui in loco נאמן, hoc est firmo: & in versu vltimo eadem vox repetitur. Dicto quoq; אמת veritatẽ significans, à firmitate significationem suam accepit, quòd nihil sit firmius veritate. Sic אמן quod in fine gratiarum actionum, precationũ promissionum, &c. adeò frequenter legitur, nihil aliud denotat quàm promissiones certas esse, & certa fide amplecti, precãtes constanti fide expectare quæ petunt & ita in reliquis. Inde quoq; Syri aduerbiũ suum אמינאית id est Seriò, Sedulò, Constanter, traxerunt. Et vocem אמין, qua sæpe vtitur Christus nunc simplici, nunc geminata, ad eorum, quæ dicit, maiorẽ asseuerationẽ quæ perinde significat acsi diceret Certè siue Cõstanter dico vobis: & vbi geminatur idem aduerbium, intelligendum est, sed in superlatiuo, quasi dicatur, Certissimè, siue Constantissimè dico vobis. Vocum enim ingeminatio Hebræis, Chaldæis & Syris superlatiuum supplet.

33 Et ego non noueram eum, sed is qui misit me vt baptizarem aqua, ipse dixit mihi, Ille super quem vides quòd descendit Spiritus, & manet, ipse baptizat Spiritu sancto.

34 Et ego vidi, & testatus sum quòd hic est Filius Dei.

35 Et die alio stabat Iuchannan, & duo ex discipulis eius.

36 Et intuitus est Ieschua ambulantem, ac dixit, Ecce agnus Dei.

37 Et audiuerunt ambo discipuli eius quum *hoc* diceret, 5 & abierunt post Ieschua.

38 Et conuersus est Ieschua, & vidit eos venientes post se, & dixit eis,

39 Quid quæritis vos? Dicunt ei, Domine noster, 6 vbi manes tu?

40 Dixit eis, Venite, & videbitis. Illi autem venerunt, & viderunt 7 vbi maneret: & apud eum 8 manserunt die illo: eratque ferè hora decima.

41 Vnus autem ex illis qui audierant à Iuchannan, & abierant post Ieschua, erat Andreas frater Schemeun.

42 Hic vidit prius Schemeun fratrem suum, & dixit ei, Inuenimus Messiam.

43 Et adduxerunt eum ad Ieschua. Et intuitus est eum Ieschua, ac dixit, Tu es Schemeun filius Iauna, tu vocaberis Cipha.

44 Et die alio voluit Ieschua exire in Galilæam, & inuenit Philippum, ac dixit ei, 9 Veni post me.

45 Ipse autem Philippus erat ex Beth-Tzaidah, ex ciuitate Andreæ & Schemeun.

46 Et Philippus inuenit Nathanail, & dixit ei, Eum de quo scribit Musche in Lege & in Prophetis, inuenimus, qui est Ieschua filius Iauseph qui est ex Natzerah.

47 Dixit ei Nathanail, A Natzerath potest aliquid quod bonum sit, esse? Dixit ei Philippus, Veni, & videbis.

48 Et vidit Ieschua Nathanail quum veniret ad se, & dixit de eo, Ecce verè filius Iisraiel in quo dolus non est.

49 Dixit ei Nathanail, Vnde nosti tu me? Dixit ei Ieschua, Quum nondum vocasset te Philippus, quando sub ficu eras, vidi te.

50 Respondit Nathanail, & dixit ei, Domine mi, Tu es Filius Dei, Tu es rex Iisraiel.

51 Dixit ei Ieschua, Quia dixi tibi quòd vidi te sub ficu, credis: maiora his videbis.

52 Dixit ei, 10 Ammin ammin dico vobis, quòd ab hoc tempore videbitis cœlos apertos, & Angelos Dei ascendentes & descendentes ad Filium hominis.

33 Et ego non noueram eum: sed qui misit me vt baptizarẽ aqua, ille mihi dixerat, Super quem videris Spiritum descendentem ac manentem super eum, hic est qui baptizat Spiritu sancto.

34 Ego igitur vidi, & testor hunc esse Filium r illum Dei.

35 ¶ 15 Postero die iterum stabat Iohannes, & ex discipulis eius duo:

36 16 Et intuitus Iesum ambulantem, dixit, s Ecce Agnus ille Dei.

37 17 Audierunt autem eum duo illi discipuli loquentem, & sequuti sunt Iesum.

38 Conuersus verò Iesus, & conspicatus eos sequentes *se*, dicit eis,

39 Quid quæritis? Illi verò dixerunt ei, Rabbi (quod dicitur, si interpreteris, Præceptor) vbi moraris?

40 Dicit eis, Venite & videte. Venerunt, videruntque vbi moraretur: & apud eum manserunt die illo; t hora enim erat quasi decima.

41 Erat Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus qui audierant *illa* ex Iohanne, & sequuti fuerant eum:

42 Inuenit hic prior fratrem suum Simonem, & dixit ei, Inuenimus Messiam, quod est, si interpreteris, v Christus.

43 Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus autem eum Iesus dixit, Tu es Simon filius Iona: tu vocaberis Cephas, quod declaratur x Petra.

44 Postero die voluit Iesus abire in Galilæã: inuenit autem Philippum, & dixit ei, Sequere me.

45 Erat verò Philippus ex Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri.

46 18 Inuenit Philippus Nathanaelem, & dicit ei, Inuenimus *illum* de quo scripsit Moses in Lege, & Prophetę, *nempe* Iesum filium Ioseph illum Nazarenum.

47 19 Tum dixit ei Nathanael, A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus, Veni & vide.

48 20 Vidit Iesus Nathanaelem venientem ad se, & dixit de eo, Ecce verè Israelita in quo dolus non est.

49 21 Dicit ei Nathanael, Vnde me nostis? Respondit Iesus, & dixit ei, Priusquã te Philippus vocaret, quũ esses subter ficũ, videbã te.

50 Respondit Nathanael, & dixit ei, Rabbi, tu es ille Filius Dei, tu es ille Rex Israel.

51 Respondit Iesus, & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu, credis? maiora istis videbis.

52 Præterea dixit ei, Amen amen dico vobis, Ab hoc tempore videbitis cœlum apertum, & angelos Dei y ascendentes ac descendentes super Filium hominis.

r *Articulus summum aliquem declarat eumq; ab aliis distinguit, qui passim à Mose & Prophetis filii Dei, vel filii Excelsi dicuntur.*
15 Iohannes non sibi sed Christo discipulos collegit.
16 Christus non inane spectrum, sed vt mediator noster, nobis sequẽdus proponitur.
s *Præcipuũ hoc est Christi officium quòd videlicet peccata mundi mortis suæ sacrificio tollens, hominem Deo reconciliet.*
17 In hac prima discipulorum collectione, ostenditur salutis initium esse à Deo, nos ad Filium suum seruatorem (suorum ministerio) vocante: quem vicissim nobis occurrentem audire, & domũ vsque persequi nos oporteat, vt ab eo eruditi aliis vicissim manum præbeamus.
t *Hoc est nondum instabat tempus: quia duodecim tantùm horæ ab ortu suum vsque solis, numerabant.*
v *Id est, Vnctum, & per excellentiam Rex secundum ritum populi Iudaici.*
Matth. 16. 18.
x *Id est, Rupes vel saxum, quod* Petros & Petra *dicunt Græci.*
18 Bonos indoctorum etiam conatus adeò probat Dominus, vt eos etiam efficiat doctorum magistros:
Gen. 49. 10. deut. 18. 18. Esa. 4. 2. & 40. 10. & 45. 8. ier. 23. 5. & 33. 14. ezech. 34. 23. & 37. 24. dan. 9. 24.
19 Cauenda in primis falsa præiudicia quæ nobis accessum ad Christum præcludunt.
20 Simplex integritas veros Israelitas à fictis discernit.
21 Miraculorum finis est, nobis Christum omnipotentem & simul vnicum salutis nostræ autorem proponere, perfidem amplectendum.
e *Ita significatur diuina virtus, quæ in ipsum ministrantibus conspicua futura ministrantibus ei Angelis, vt Ecclesiæ capiti.*

Caput II.

3 & 11 Christus aquam in vinum mutatam facit signorũ suorum principiũ. 12 Capernaum descendit. 13 hinc Ierosolymam ascendit, 15 & mercatores è templo eiicit. 19 Templum, nempe corpus suum, soluendum à Iudæis prædicit. 23 Multi credunt in eum ob signa quæ edebat.

1 ET die tertio factum est conuiuium in Catne ciuitate Galilææ. Et mater Ieschua erat ibi.

1 PORRÒ 1 a die tertio nuptiæ factæ sunt in Cana *oppido* Galilææ: eratque mater Iesu illic.

1 Christus in publico cœtu, insigni miraculo declarans sibi in ipsam etiam rerum naturam imperium esse ad corpora hominum pascenda, omnium animos ad spiritualem & saluificam suam virtutem cognoscendam inuitat.
a *Post illud cum Nathanael colloquium, vel ex quo profectus erat à Iohanne, vel ex quo in Galilæam peruenerat.*

2 Voca

2 Vocatus est autem etiam Iesus ac discipuli eius ad nuptias.
3 [a] Et quum defecisset vinum, mater Iesu dixit ei, Vinum non habent.
4 Dixit ei Iesus, Quid mihi tecum [b] mulier? nondum venit hora mea.
5 Dixit eius mater ministris, Quodcunque dixerit vobis, facite.
6 Erant autem ibi lapideæ [d] hydriæ sex positæ [e] secundum purificationem Iudæorum, capientes singulæ [f] amphoras binas aut ternas.
7 Dicit eis Iesus, Implete has hydrias aqua. Impleuerunt eas igitur vsque ad summum:
8 Tunc dicit eis, Haurite nunc, & offerte [g] architriclino. Obtulerunt igitur.
9 Vt autem gustauit architriclinus aquam illam quæ facta fuerat vinum, (nesciebat autem vnde esset: sed ministri sciebant, qui hauserant aquam) vocat sponsum architriclinus,
10 Et dicit ei, Omnes primo loco bonum vinum apponunt, & quum *conuiuæ* [h] sitim explenerint, tunc id quod deterius *est*, tu seruasti bonum vinum vsque adhuc.
11 Hoc initium signorum fecit Iesus in Cana *oppido* Galilææ, & manifestam fecit gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli eius.

12 ¶ Posteà descendit Capernaum, ipse & mater, & [i] fratres & discipuli eius: manseruntque illic non multos dies.
13 [3] Nam propè erat Pascha Iudæorum. Ascendit igitur Iesus Hierosolymam.
14 [4] Et inuenit in templo venditores boum & ouium & columbarum, & numularios sedentes:
15 Factoque flagello è funiculis, omnes eiecit è templo, & oues & boues: & argentariorum numulos effudit, mensasque subuertit.
16 Et columbarum venditoribus dixit, Tollite hinc ista: ne facite domum Patris mei, domum mercatus.
17 Recordati sunt autem eius discipuli scriptum esse, [k] Zelus domus tuæ deuorauit me.
18 [5] Responderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei, Quod [l] signum ostendis nobis vt ista facias?
19 Respondit Iesus, & dixit eis, [m] Destruite templum hoc, & tribus diebus erigam illud.
20 Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & sex annis ædificatum est templum istud, & tu tribus diebus illud eriges?
21 At ille loquebatur de [n] templo corporis sui.
22 Quum ergo surrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius quòd hoc dixisset eis & crediderunt Scripturæ, & sermoni quem Iesus dixerat.
23 ¶ [6] Quum autem esset Hierosolymis in pascha die festo, multi crediderunt in nomen eius, conspicientes signa quæ edebat.
24 Ipse autem Iesus non credebat eis semetipsum, eo quòd nosset omnes:

2 Et etiam Ieschua & discipuli eius vocatus fuit ad illud conuiuium.
3 Et deficiebat vinum, & dixit ei mater Ieschua, vinum non est eis.
4 Dixit illi Ieschua, Quid mihi & tibi mulier? nondum venit hora mea.
5 Dixit mater eius ministris, Id quod dixerit vobis, facite.
6 Erant autem ibi hydriæ lapideæ sex positæ ad purificationem Iudæorum, quæ continebant [1] bina quadrantalia aut terna.
7 Dixit eis Ieschua, Implete aqua has hydrias. Et impleuerunt eas vsque ad summum.
8 Dixit eis, Haurite deinceps, & adducite ad architriclinum: & adduxerunt.
9 Et quum gustasset ipse architriclinus aquas quæ factæ fuerant vinum & ignoraret vnde esset (ministri verò sciebant qui ipsi impleuerant aquis) vocauit architriclinus sponsum:
10 Et dixit ei, Omnis homo prius vinum bonum adducit, et postquam inebriati sunt, tunc id quod est tenue: tu verò seruasti vinum bonum vsque nunc.
11 Hoc est signum primum quod fecit Ieschua in Catne Galilææ, & manifestauit gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli eius.
12 Post hoc discendit in Cephar-Nachum ipse & mater eius, & frater eius & discipuli eius, & illic fuerunt paucis diebus.
13 Et prope erat Petscha Iudæorum, ac ascendit in Vrischelem.
14 Et inuenit eos qui vendebant boues & oues & columbas, & numularios sedentes:
15 Et fecit sibi flagellum è funiculis, & omnes eiecit è templo, & oues & boues, & numularios: & effudit numulos eorum, & mensas eorum euertit.
16 Et illis qui vendebant columbas dixit, Tollite ista hinc, & ne feceritis domus Patris mei domum negotiationis.
17 Et recordati sunt discipuli eius quòd scriptum esset, Zelus domus tuæ comedit me.
18 Responderunt autem Iudæi, ac dixerunt ei, Quod signum ostendis nobis, qui ista facis?
19 Respondit Ieschua, & dixit eis, Destruite templum hoc, & in tribus diebus ego erigam illud.
20 Dicunt ei Iudæi, Quadraginta & sex annis extructum fuit templum istud, & tu tribus diebus, erecturus es illud?
21 Ille autem dicebat de templo corporis sui.
22 Quum verò surrexisset [2] à mortuis, recordati sūt discipuli eius quòd hoc dixisset: & crediderunt Scripturæ, & sermoni quem dixerat Ieschua.
23 Quum esset Ieschua in Vrischelem in petscha in festo, multi crediderunt in eum, qui videbant signa quæ faceret.
24 Ipse autem Ieschua non credebat eis seipsum: quia ipse nouerat omnem hominem:

[2] Christus satis superq; per se de nostra salute sollicitus, internuntiis nō eget.

b *Nota Christum hic & alibi matrem suam non matrem sed mulierem appellare, ideò vt declaret se aliud & maius etiam esse quàm filium Mariæ, qui esse credebatur: sic ergo Christus matrem alloquitur vt perpetuam ac communem seculis omnibus doctrinam tradat ne immodico matris honore diuina sua gloria obscuretur.*

c *Tempus opportunum.*

d *Idest, Aquales* [*urnarum*] *vasa quę destinata, in quibus lauabant sese Iudæi.*

e *Secundum ritū purificationis.*

f *Amphorę singulę capiebant centum libras duodecim vnciarum. Ex iis intelligimus Christum suppeditasse vinum ad libras mille & octoginta.*

g *Qui totum conuiuium curabat.*

h *Ad verbum inebriati fuerint. Hebræis autem non semper in vitio ponitur inebriari, sed aliquando liberalem vini vsum, quemadmodum non excessum, vt Gen. 43. 34.*

i *Idest, cognati* [*eius*]*. Vide Mat. 21. 12.*

3 Christus sub Lege factus pro nobis, legis paschæ satisfacit.

4 Christus repurgandæ Ecclesiæ destinatus, maximo cum zelo init sacerdotale & propheticum suum munus.

k *Zelus hoc loco sumitur pro animi æstu ex indignatione de iis concepta, quæ indignè fiunt aduersus eos qui nobis sunt chari.*

5 In eos qui ordinariæ vocationi, qua ipsi turpissimè abutuntur Deum sic alligant vt extraordinariam, cuius virtuti (quam ipsi frustrà extinctam volunt) Deus è cœlo testimonium reddit, non nisi externis & corporalibus miraculis obsignatam admittant.

l *Quo miraculo confirmas, ex quo possit intelligi virtus illa ac authoritas cœlestis, quæ tibi tribuat ius ita loquendi, & ita faciendi?*

Mat. 26. 61. & 27. 40 Mar. 14. 58. & 15. 29

1 Ad verb. Duo duo. Hebraism. Quadrantalia autem posui potius quam amphoras aut μετρητας non quòd diuersa sint capacitatis sed quia expressius Syram vocem רבעין declarare studui quæ ab ארבע, vt quadrantal à quatuor deriuatur: continetque quadrantal. octauam partem cadi, siue modii.

2 Ad verb. De inter mortuos vt Gal. *D'entre les morts.*

m *Est allegorica loquutio: ac data opera Christus ita loquutus est, quòd aperto responso indignos iudicabat. Notandum est etiam corpora nostra vocari Dei templum, sed diuerso sensu, nempe quia per Spiritus sui vim & gratiam Deus in nobis habitat: in Christo autem plenitudo Deitatis corporaliter, Coloss. 2. 9. adeo vt verè sit Deus manifestatus in carne, 1. Tim. 3. 16.* n *Idest, De corpore suo.* 6 Non satis tuta fides eorum qui miraculis nituntur.

25 Neque

25 Neque opus habebat vt quisquam testaretur ei de vllo filio hominis: ipse enim sciebat quid esset in filio hominis.

Capvt. III.

1 *Christus Nichodemum ab ipsis fundamentis Christianæ regenerationis instituit.* 14 *Serpens in deserto.* 23 *Johannes baptizat,* 27 *Et suos docet se non esse Christum.*

1 Erat autem ibi quidam ex Pharisæis cuius nomen erat Nicadimus, princeps Iudæorum:

2 Hic venit ad Ieschua nocte, & dixit ei, Domine mi, nouimus quòd à Deo missus fuisti præceptor. Nemo enim potest hæc signa facere quæ tu facis, nisi is cum quo est Deus.

3 Respondit Ieschua, & dixit ei, Ammin ammin dico tibi, quòd siquis non sit natus denuò, non potest videre regnum Dei.

4 Dixit ei Nicadimus, quomodo potest homo nasci senex? Nunquid potest iterum in ventrem matris suæ secunda vice ingredi, & nasci?

4 Respondit Ieschua, & dixit ei, Ammin ammin dico tibi, quòd siquis non nascatur ex aqua & Spiritu, non potest ingredi in regnum Dei.

6 Quod natum est ex carne, caro est, & quod natum est ex Spiritu, spiritus est.

7 Ne mireris quòd dixerim tibi quòd oportet vos nasci denuò.

8 Spiritus quo loco vult spirat: & vocem eius audis, sed non nosti vnde veniat, & quò vadat, sic est quisquis natus est ex Spiritu.

9 Respondit Nicadimus, & dixit ei, Quomodo possunt hæc fieri?

10 Respondit Ieschua, & dixit ei, Tu es magister Iisrael, & hæc non nosti?

11 Ammin ammin dico tibi quòd id quòd nouimus loquimur, & id quod videmus testamur: & testimonium nostrum non recipitis vos.

12 [1] Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo, si dixero vobis cœlestia credetis?

13 Et nemo ascendit in cœlum, nisi is qui descendit de cœlo, Filius hominis qui est in cœlo.

14 Et sicut exaltauit Musche serpentem in deserto, sic futurum est vt exaltetur Filius hominis.

15 Vt quisquis credit in eum, non pereat, sed sit ei vita quæ est in æternum.

16 Sic enim dilexit Deus mundum vt Filium suum vnicum dederit, vt omnis qui credit in eum, non pereat, sed sit ei vita quæ est in æternum.

1 Ad verb. Quæ in terra & in opposito membro, Quæ in cœlo. hoc est Quę ex terreno & communi sensu sumpta sunt (quale est illud de vento flante) Si non creditis, quomodo credetis siqua è cœlesti Spiritu proficiscantur, & humanum captum superent?

25 [7] Nec opus esset vt quisquam ei testaretur de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine.

1 Erat [1] autem quidam ex Pharisæis (cui nomen *erat* Nicodemo) [a] ex primoribus Iudæorum:

2 Hic venit ad Iesum nocte, & dixit ei, Rabbi, scimus te a Deo venisse [b] præceptorem, nemo enim potest hæc signa edere quæ tu edis, [c] nisi Deus sit cum eo.

3 [2] Respondit Iesus & dixit ei, Amen Amen dico tibi, nisi quis fuerit genitus denuò, non potest [d] videre [e] regnum Dei.

4 Dicit ei Nicodemus, [f] Quomodo potest homo gigni qui sit senex? Num potest in vterum matris suę secundò introire, ac gigni?

5 Respondit Iesus, Amen amen dico tibi, nisi quis fuerit genitus ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei.

6 Quod genitum est ex [g] carne, caro est: & quod genitum est ex spiritu, Spiritus est.

7 Ne mireris me dixisse tibi. Oportet vos gigni denuò.

8 Ventus [h] quò vult spirat: & sonum eius audis, sed nescis vnde veniat & quò vadat. ita est quisquis genitus est è Spiritu.

9 [3] Respondit Nicodemus & dixit ei, Quomodo possunt hæc fieri?

10 Respondit Iesus, & dixit ei, Tu es præceptor ille Israelis, & hæc non nosti?

11 Amen amen dico tibi, quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: [i] sed testimonium nostrum non recipitis.

12 Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo si dixero vobis cœlestia credetis?

13 [k] Nullus enim [l] ascendit in cœlum nisi qui descendit è cœlo, *nempè* [m] filius hominis, [n] qui est in cœlo.

14 Prout autem [o] Moses extulit serpentem in deserto, ita extolli opportet Filium hominis:

15 Vt quisquis credit in eum, non pereat, sed habeat vitam eternam.

16 [5] Ita enim Deus dilexit mundum, vt Filium suum vnigenitum dederit, vt quisquis credit [p] in eum non pereat, sed habeat vitam æternam.

7 Christus scrutator cordium, atque inde verus Deus.

1 Nulli inter doctoribus indoctores: sed ab vno Christo tum doctis tum indoctis petenda est sapientia.

a *Honores seu magistratum gerens in populo Iudaico, Vide Luc. 14. 1.*

b *Scimus te missum diuinitus ad nos erudiendos.*

c *Nisi in quo diuina eluceat quædam præstantia. Quòd si Nicodemus bene nouisset Christum, non modò dixisset Deum esse cum eo, sed in eo, vt Paulus 2. Cor. 5. 19.*

2 Initium Christianismi positum est in eo, vt sciamus nos non tantùm aliquatenus esse corruptos, sed penitus in peccato mortuos: vnde necesse sit naturam nostram, quòd ad qualitates attinet, rursum & de integro creari: quod quidem nulla alia virtute effici potest, quàm diuina illa à qua fuimus initio conditi.

d *Id est, intrare vt explicat infrà. 5.*

e *In Ecclesiam in qua Deus regnat. Differit enim Christus quî fit vt in ciuitatis Dei mancipemur, Gratia nimirum, adoptione per Sp. S. quo regeneramur in ipso Christo fide apprehenso.*

f *Id est, quomodo ego qui sum senex possim gigni denuò? sic enim respondet, ac si ad se vnum verba Christi pertinerent.*

g *Id est, Carnalis, totus nimirum impurus, & ira Dei obnoxius significat enim carnem naturam hominis corruptam, cui opponitur Spiritus, id est, bonum Spiritus sancti gratia Christo insitum, cum natura perchancte[illegible]*

Immortalis etiamsi supersit lucta carnis. h *Libero & vago impetu.* 3 Arcanum nostræ regenerationis humano captui incomprehensibile, sed percipitur sed non nisi in Christo: quoniam is & Deus est in terris, & homo in cœlis, id est, sic homo vt sit etiam Deus ac proinde omnipotens & sic Deus vt sit etiam homo, ac proinde eius potentia nobis pareat. i *Vos tractatis dubia & incerto authore profecta, & creditur vobis: at ego certa & cognita doceo, nec mihi creditur.* k *Solus Christus verè cœlestia docere potest, quia nullus ascendit, &c.* l *Id est, Spiritualis intelligentiæ luce preditus est, vel vnquam fuit, nisi Filius ille qui sese ad nos demisit vt nos in cœlum secum attollat.* m *Quòd è cœlo descendisse dicitur ad naturam Diuinam referri debet quę carnem assumpsit deinde ad ipsum conceptionis motum: nam origo Iesu Christi in terris, cœlestis est, non terrena, vt qui conceptus sit ex Spiritu sancto.* n *De toto Christo dicitur, quod alteri naturę (Diuinę nimirum) est proprium, vt intelligamus vnam esse personam, in quam duę sint vnitæ naturæ hanc loquendi formam vocarunt Communicationem idiomatum.* 4 Christus prædicit fore vt ipse per Euangelii prædicationem, velut salutiferum signum attollatur, ad quod totus mundus accurrat quod olim serpentis erecta figura fuit in deserto adumbratum. o *Numer. 21. 9 à Mose erectus fuit Æneus serpens, cuius conspectus salutare remedium iis erat qui lethali serpentum morsu vulnerati erant. Hęc autem in hunc finem hoc loco adducitur vt se doceat Christus Euangelii doctrina constituendum esse ante omnium oculos vt quicunque ipsum fide intuiti fuerint, salutem percipiant.* 5 Patris amor prorsus gratuitus, nostræ salutis est origo. Christus autem is est in quo iustitia & salus nostra residet: fides verò instrumentum quo apprehenditur vita eterna, id quod apprehendendum proponitur. p *Aliud idem est credere in aliquid, & credere de aliquo. Illud enim ad diuinitatem, hoc ad quemcunque rem pertinet, Nazian. in Oratione de Spiritu.*

17 [6] Non enim misit Deus Filium suum in mundum vt [q] condemnet mundum, sed vt seruetur [r] mundus per eum.

18 Qui credit in eum, non condemnatur: qui verò non credit, iam condemnatus est: quia non credidit in nomen vnigeniti Filii Dei.

19 [7] Hæc est autem [f] condemnatio, quòd Lux venit in mundum, sed dilexerunt homines potiùs tenebras quàm Lucem: quia sunt eorum mala opera.

20 Quisquis enim peruersè agit, odit lucem: nec venit ad lucem, ne arguantur opera ipsius.

21 Qui verò [t] dat operam veritati, venit ad lucem, vt manifesta fiant facta ipsius, quòd [v] secundum Deum facta sint.

22 ¶Postea venit Iesus, & discipuli eius in Iudææ territorium: & illic degebat cum eis, & baptizabat.

23 Baptizabat autem etiam Iohannes in Ænon, prope Salim, quoniam aquæ multæ erant illic: & veniebant ac baptizabantur.

24 Nondum enim coniectus fuerat Iohannes in carcerem.

25 [8] Orta est igitur quæstio quibusdam ex discipulis Iohannis cum Iudæis de purgatione.

26 Veneruntque ad Iohannem, & dixerunt ei, Rabbi, is qui tecum erat trans Iordanem, cui tu testimonium dedisti, ecce, baptizat, & omnes veniunt ad eum.

27 Respondit Iohannes & dixit, [x] Homo non potest recipere quicquam, nisi fuerit ei datum è cœlo.

28 Vos ipsi mihi testes estis me dixisse, Non sum ego Christus, sed missus sum *qui apparerem* coram eo.

29 Qui habet sponsam sponsus est: amicus autem sponsi qui stat & audit eum, [y] gaudio gaudet propter vocem sponsi, [z] hoc ergo gaudium meum impletum est.

30 Illum oportet crescere, me verò minui.

31 Qui supernè venit, supra omnes est: & qui è [a] terra est terrenus est, & [b] terrena loquitur: qui è cœlo venit, supra omnes est.

32 Et quod [c] vidit & audiuit, hoc testatur: sed testimonium eius nemo recipit.

33 Qui recipit eius testimonium, is obsignauit quòd Deus verax sit.

34 Nam is quem misit Deus, verba Dei loquitur, non enim *huic* [d] admetitur Deus spiritum.

35 Pater diligit Filium, & omnia [e] dedit in manum eius.

36 Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui verò non obtemperat Filio, [f] non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.

17 Non enim misit Deus Filium suum in mundum vt iudicet ipsum mundum, sed vt [2] viuat mundus [3] per manum eius.

18 Qui credit in eum, non iudicatur: & qui non credit, iam [4] iudicatus est: quia non credidit in nomen vnici Filii Dei.

19 Hoc autem est iudicium, quòd Lux venit in mundum, & dilexerunt filii hominis tenebras potius quàm Lucem: erant enim opera eorum mala.

20 Omnis enim qui detestabilia agit, odit lucem: & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius.

21 Is verò qui facit rectum, venit ad lucem, vt cognoscantur opera eius, quòd in Deo facta sunt.

22 Post hæc venit Ieschua, & discipuli eius in terram Iudææ: & illic versabatur cum eis, & baptizabat.

23 Atque Iuchannan quoque baptizabat in In-Iaun, quod est iuxta Schalim, quia aquæ erant ibi multæ: & veniebant ac baptizabantur.

24 Non enim adhuc coniectus fuerat Iuchannan in domum vinctorum.

25 [5] Facta est autem quæstio cuidam ex discipulis Iuchannan cum quodam Iudæo de purificatione.

26 Et venerunt ad Iuchannan, & dixerunt ei, Domine noster, ille qui tecum erat in transitu Iurdanan, de quo tu testatus es, ecce, ipse quoque baptizat, & multi veniunt ad eum.

27 Respondit Iuchannan, & dixit eis, Non potest filius hominis accipere ex voluntate sui ipsius quicquam, nisi datum fuerit ei è cœlo.

28 Vos testes estis mihi quòd dixerim quòd ego non essem Christus, sed [6] legatus sum qui præcedo eum.

29 Is cui est sponsa, sponsus est: amicus autem sponsi est qui stat & attendit ei: gaudio magno gaudet propter vocem sponsi, hoc ergo gaudium meum ecce impletur.

30 Ipsum oportebat crescere, & me minui.

31 Ipse enim qui è supernis venit, supra omnes est: & is qui è terra, è terra est, & è terra loquitur: is qui è cœlo venit, supra omnes est.

32 Et id quod vidit & audiuit, testatur: & testimonium eius nemo accipit.

33 Qui autem accipit testimonium eius, obsignauit quòd Deus verax est.

34 Is enim quem Deus misit, sermones Dei loquitur, non enim in mensura dedit Deus spiritum.

35 Pater diligit Filium, & omnia dedit in manus eius.

36 Qui credit in Filium, est ei vita quæ est in æternum: & is qui non acquiescit Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manebit super eum.

CAPUT IIII.

6 Jesus fatigatus potum petit à muliere Samaritana. 21 Veram adorationem docet. 26 Fatetur se esse Messiam. 32 Cibus Ipsius. 39 Samaritani credunt in eum. 46 Regii cuiusdam filium sanat.

1 VT [1] ergo cognouit Dominus Pharisæos audisse ipsum plures discipulos facere & baptizare quàm Iohannem:

1 COgnouit autem Ieschua quòd audiuerunt Pharisæi quòd discipulos multos faceret, & baptizaret plus quàm Iuchannan.

[6] Christus non iudex sed eius conseruator.
[q] Vt sit causa condemnationis. reuera enim peccata causa sunt mortis, alioqui Christus iudicabit viuos & mortuos.
[r] Non vna Iudæorum gens, sed quicunq; crediderit in eum.
Suprà 1.9.
[7] Sola prauitas in causa est cur homines oblatam lucem repudient.
[f] Id est, Condemnationis causa, quæ quidē in hominibus hæret, nisi Dei beneficio ab ea liberentur.
[t] Ad verb. qui facit veritatem. i. qui vitam ducit verè bonā, & omnis fraudis expertem.
[v] i. Cū Deo, Deo videlicet veluti præeūte.
Infrà 4.1.
[8] Satan discipulos Iohannis stulta præceptoris æmulatione incendit, vt Euangelii cursum impediat: Iohannes verò sui officii memor, non modò frangit eius conatus, sed etiam occasionē inde arripit reddendi Christo testimonii: in quo vno testatur vitam æternā à Patre cælesti proponi.
Suprà 1.17.
[x] Quid conamini mei dictioni adiicere. hæc est sors omnium hominum, vt ex se ne tantillum quidem possint consequi.
Suprà 2.20.
[y] Hebr. i. mirificam capit voluptatem.
[z] Affirmat igitur Iohannes Baptista se voluptatem omniū summam adeptum esse, nec iam esse quod desideret vbi videt regnare Christum & illi audientium quam meretur dici.
[a] Nihil aliud est quam homo, terrena scilicet facit opificium.
[b] Corruptionem, ignorantiam, tarditatem, &c. sentit.
[c] Quod plenè & perfectè cognitū habet.
Rom. 3.4.
[d] Ad verb. non dat ad mensuram.
Matth. 11.27.
[e] i. Arbitrio & potestati eius permisit.
Habac. 2.4.
1 Ioh. 5.10.
[f] Heb. i. nō fruetur.

[1] Seruandus hic modus in faciendo officio, vt neq; metu terreamur quin pergamus, neq; in accersendis periculis simus præcipites.
Suprà 3.22.

[2] Id est, Seruetur. Hebraismus.
[3] Id est, Per eum. Hebraismus plusquā tritus.
[4] Id est Condemnatus est. Hebraismus.
[5] Ad verb. Fuit quæstio vni: id est Orta est. Incidit cuidam quæstio.
[6] Ad verb. Nuntius, vel Legatus sum coram ipso: id est, Qui coram ipso appaream.

2 Quum nequaquam ipse Ieschua baptizaret, sed discipuli eius.

3 Et reliquit Iudæam, & venit rursus in Galilæam.

4 Opus autem erat ei vt veniens transiret per locum Samaritanorum.

5 Et venit in ciuitatem Samaritanorum quæ vocabatur Schachar, iuxta agrum quem dederat Iaakub Iauseph filio suo.

6 Et erat ibi fons aquarum Iaakub. Ipse autem Ieschua fessus erat ex labore itineris, & sedebat super fontem: & erat hora sexta.

7 Et venit mulier ex Samaria vt impleret *vas* aquis, & dixit ei Ieschua, Da mihi aquas *vt* bibam.

8 Discipuli autem eius ingressi erant ciuitatem vt emerent sibi cibum.

9 Dixit ei illa mulier Samaritana, Quomodo tu Iudæus es, & à me petis ad bibendum, quæ sum mulier Samaritana? non enim commercium habent Iudæi cum Samaritanis.

10 Respondit Ieschua & dixit ei, Si scires donum Dei, & quis sit hic qui dicit tibi, Da mihi *vt* bibam, tu petiisses ab eo, & dedisset tibi aquas viuas.

11 Dixit ei mulier illa, Domine mi, Situla non est tibi, & puteus est profundus: vnde tibi aquæ viuæ?

12 Num tu maior es quàm pater noster Iaakub, qui dedit nobis puteum hunc, & ipse ex eo bibit, & filii eius & greges eius?

13 Respondit Ieschua, & dixit ei, Omnis qui biberit ex istis aquis, rursus sitiet.

14 Omnis autem qui biberit ex aquis quas ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aquæ illæ quas dabo ei, fient in eo fons aquarum scaturientium in vitam æternam.

15 Dixit ei mulier illa, Domine mi, da mihi ex his aquis vt rursus non sitiam, neque veniens hauriam ex hoc loco.

16 Dixit ei Ieschua, Vade, voca maritum tuum, & veni huc.

17 Dixit ei, Non est mihi maritus. Dixit ei Ieschua, Bene dixisti, non est mihi maritus.

18 Quinque enim mariti fuerunt tibi, & hic qui est tibi iam, non est maritus tuus, hoc verè dixisti.

19 Dixit ei illa mulier, Domine mi, video quòd Propheta es tu.

20 Patres nostri in hoc monte adorauerunt, & vos dicitis quòd in Vrischelem est locus vbi oportebat adorare.

21 Dixit ei Ieschua, Mulier, crede mihi quòd venit hora qua nec in hoc monte, nec etiam in Vrischelem adorabitis Patrem.

22 Vos adoratis id quod nescitis: nos autem adoramus quod scimus: quia [1] vita ex Iudæis est.

23 Sed venit hora, & nunc est, quando adoratores veri adorabunt Patrem in spiritu & veritate: nam etiam Pater qui sunt huiusmodi adoratores requirit.

24 Spiritus est enim Deus: & eos qui adorant eum, oportet in spiritu & veritate adorent.

25 Dixit ei mulier illa, Noui quòd Messias

[1] Id est Salus. Hebraismus.

2 (Quanquam Iesus ipse non baptizabat, sed discipuli eius.)

3 Reliquit Iudæam, & abiit rursum in Galilæam.

4 Oportebat autem eum transire per Samariam.

5 [2] Venit ergo in vrbem Samariæ quæ dicitur Sichar, iuxta prædium quod dedit ‖ Iacob Iosepho filio suo.

6 Erat autem ibi fons Iacob. Iesus ergo fatigatus ex itinere, [a] ita sedit ad fontem. [b] hora *enim* erat quasi sexta.

7 Venit mulier Samaritana vt hauriret aquā. Dicit ei Iesus, Da mihi potum.

8 (Nam discipuli eius abierant in vrbem vt cibos emerent)

9 Dicit igitur ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu Iudæus quum sis, potum à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? non enim [c] vtuntur Iudæi Samaritanis.

10 Respondit Iesus & dixit ei, Si scires donum [d] illud Dei, & quis sit qui dicit tibi, Da mihi potum: tu petiisses ab eo, & dedisset tibi [e] aquam viuam.

11 Dicit ei mulier, Domine, neque quo haurias habes, & puteus profundus est: vnde ergo habes aquam illam viuam?

12 Num tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis hunc puteum, ex quo ipse bibit, & filii eius, & eius pecora?

13 Respondit Iesus, & dixit ei, Quisquis bibit ex aqua ista, sitiet rursus:

14 Quisquis autem biberit ex aqua illa quam ego ei dabo, non sitiet in æternum: sed aqua illa quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.

15 Dicit ei mulier, Domine, da mihi aquam istam: vt non sitiam neque veniam huc ad hauriendum.

16 Dicit ei Iesus, Vade, voca virum tuum, & veni huc.

17 Respondit mulier & dixit ei, Non habeo virum. Dicit ei Iesus, Bene dixisti, Non habeo virum.

18 Quinq; enim viros habuisti, & nunc quem habes, non est tuus vir: hoc verè dixisti.

19 Dicit ei mulier, Domine, video te Prophetam esse.

20 [3] Patres nostri in hoc [f] monte adorauerunt: & vos dicitis Hierosolymis esse locum illum vbi oporteat adorare.

21 Dicit ei Iesus, Mulier, crede mihi, venit hora quando neque in monte hoc, neque Hierosolymis adorabitis Patrem.

22 Vos adoratis quod nescitis: nos adoramus quod scimus: [g] quia salus ex Iudæis est.

23 Sed venit hora, & nunc est, quum veri adoratores adorabunt Patrem [h] Spiritu ac veritate: etenim Pater tales quærit qui ipsum adorent.

24 Deus est [i] Spiritus: & qui adorant eum, oportet vt Spiritu ac veritate adorent.

25 Dicit ei mulier, Scio Messiam venturum

[illegible] Pharisæis [illegible], cum muliercula peccatrice & quidem extranea thesauros æternæ vitæ communicat, refellens crassos Samaritanorum errores, & verum Dei cultum Iudæis traditum defendens, ita tamen vt vtrosque ad se vnum reuocet in quē videlicet Patres omnes ipsæque adeò legales omnes ceremoniæ respexerint.

Gen. 23.19. & 48.22. Iosue. 24.32.

a *Ita vt lassus erat: vel, idcirco quia lassus erat.*

b *Instabat* [illegible].

c *Non est vsus* [illegible] *cessitudinis Iudæis cum Samaritanis.*

d *Articulus indicat Christum loqui de eximio aliquo dono, [illegible] de seipso, quem Pater huic [illegible] offerebat.*

e *Hæc aqua [illegible], id est, [illegible] Dei charitas, [illegible] citur ad differentiam [illegible] quæ ex puteo hauriretur. Sunt [illegible] hæ Metaphoræ Hebræis familiares, Iere. 2.13. Ioel. 3.18. Zac. 13.11.*

Deut. 12.6.

3 Duabus [illegible] columnis sed admodum infirmis, [illegible] omnis superstitiosorum religio, Patrum videlicet detortis exemplis, & [illegible] de rebus externis opinione: quibus erroribus opponere oportet Dei verbum & naturam.

f *Huius montis nomen est Garizim, in quo Sanabaletta [illegible] templum extruxit permissu Alexandri Macedonis, post victoriam Issicam: ibiq; summum Pontificem constituit Manassem generum suum. Ioseph. lib. 11.*

4. Reg. 17.29.

g *Alludere videtur Christus ad id quod prædictum erat à Prophetis, Legem [illegible] proditum iri, Esa. 2.3. Nam ea conditione [illegible] gregati ad templum [illegible] rant à reliquis populis vt ab ipsis tandem ad totum mundum pura Dei cognitio manaret.*

h *Spiritus, opponitur mandato, quod carnale dicitur Hebr. 7.16. in sese [illegible] considerato: [illegible] tatis non opponitur [illegible] daciam, sed Legis* [illegible] *ternas ceremonias, quæ duntaxat adumbrabant quod reipsa præstat Christus.*

2. Cor. 3.17.

i *Nomine Spiritus intelligit vniuersam naturam [illegible] niam, neque de tertia hypostasi propriè hic agi putet.*

qui dicitur Christus: quum venerit ille, nobis annuntiabit omnia.

26 Dicit ei Iesus, Ego *is* sum qui loquor tibi.

27 Intereà verò venerunt eius discipuli, & mirati sunt quòd cum muliere loqueretur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?

28 Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abiit in vrbem, dixitque eius loci hominibus,

29 Venite, videte hominem qui dixit mihi quęcunque feci: num iste est Christus?

30 Exierunt ergo ex vrbe, & venerunt ad eum.

31 4 Interim autem rogabant eum discipuli, dicentes, Rabbi, comede.

32 Ille autem dixit eis, Ego cibum habeo quo vescar, quem vos nescitis.

33 Dicebant ergo discipuli alii ad alios, Num quis attulit ei quo vescatur?

34 Dicit eis Iesus, Esca mea est exequi voluntatem eius qui misit me, & perficere ipsius opus.

35 5 Nónne vos dicitis? Adhuc quadrimestre *spatium* superest & messis aderit? Ecce dico vobis, attollite oculos vestros, & spectate regiones: nam albæ iam sunt ad messem.

36 6 Qui autem metit, mercedem accipit, & cogit fructum in vitam æternam: vt & qui seminat simul gaudeat, & qui metit.

37 Nam in hoc dictum, illud verum est, Alius est qui seminat, & alius qui metit.

38 Ego misi vos ad *id* metendum in quo vos non laborastis: alii laborauerunt, & vos in labores eorum introistis.

39 7 Ex vrbe autem illa multi Samaritanorum crediderunt in eum, propter sermonem mulieris testantis eum ipsi dixisse quæcunque ipsa fecerat.

40 Quum ergo venissent ad eum Samaritani, rogarunt eum vt apud ipsos maneret: & mansit ibi duos dies.

41 Ac multò plures crediderunt propter sermonem ipsius.

42 Et mulieri dicebant. Non amplius propter tuos sermones credimus, ipsi enim audiuimus, & scimus hunc esse verè Seruatorem illum mundi Christum.

43 8 Duobus autem post diebus exiit inde, & abiit in k Galilæam.

44 Ipse enim Iesus testatus fuerat, Prophetam in sua patria honorem non habere.

45 Quum ergo venisset in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, quum omnia vidissent quæ fecerat Hierosolymis die festo: nam & ipsi venerant ad diem festum.

46 ¶ 9 Venit igitur Iesus rursum Cana *oppidū* Galilææ, vbi fecerat ex aqua vinum. Erat autem in Capernaum regius l quidam, cuius filius ægrotabat.

47 Is quum audisset Iesum venisse ex Iudæa in Galilæam, abiit ad eum, & eum rogauit vt descenderet ac sanaret ipsius filium: erat enim moribundus:

48 Dixit ergo Iesus ei, Nisi signa & miracula videritis, non credetis.

49 Dicit ei regius ille, Domine, descende

4 Curare quidem corpus fas est, sed ita vt oblatam amplificandi regni Dei occasionem vltrò & auidè quibusuis huius vitæ vsibus etiam alioqui necessariis preferamus.

5 Matura spirituali fruge, nusquam tardandum nisi à filiis huius seculi [illegible] velimus.

6 Prophetarum doctrina instar satio[illegible] fuit: Euangelii vero instar messis, & optimè inter vtranque & [illegible] ministros conuenit.

7 Amplectuntur Samaritani cupidissimè quod Iudęi pertinacissimè repudiarunt.

8 Contemptores quidem Christi sei psos priuant eius beneficio sed nihilo minus sibi præparat domicilium Christus

k *In oppida & vicos Galilaa, quòd in patria Nazarethide non vellet consistere, ob contemptum sui, & vt [illegible], vt referunt alii Euangelistæ, impediretur efficacitas beneficiorum ipsius, mirabili contumacia.*

Matth. 13.58. *marc.* 6.4. *luc.* 4.24.

9 Christus etiam corpore absens, verbo suo nihilominus efficaciter agit in credentibus.

l *Quidam ex Herodis aulicis, nam etsi Herodes rex non esset, sed tetrarcha: tamen [illegible] ambitionem [illegible], rex erat, saltem à vulgo rex dicebatur. Mar.* 6.14.

venturus est: & quum venerit, docebit nos omnia.

26 Dixit ei Ieschua, Ego sum qui loquor tecum.

27 Et dum loqueretur, venerunt discipuli eius, & mirabantur quòd cum muliere loqueretur. Nemo autem dixit, Quid quæris tu? aut, Quid loqueris tu cum ea?

28 Et reliquit hydriam suam mulier, & abiit in ciuitatem, ac dixit,

29 Venite, videte hominem qui dixit mihi quicquid feci: nunquid ipse est Messias?

30 Et egressi sunt viri ex vrbe, & veniebant ad eum.

31 Et interea petebant ab eo discipuli eius: & dicebant ei, Domine noster ede.

32 Ipse autem dixit eis, Est mihi cibus quem comedam, quem vos nescitis.

33 Dicunt discipuli eius inter sese, Num quispiam attulit ei ad comedendum?

34 Dixit eis Ieschua, Cibus meus est vt faciam voluntatem eius qui misit me, & perficiam opus eius.

35 Nónne vos dicitis quòd post quatuor mēses ventura sit messis? Ecce, dico vobis, Attollite oculos vestros, & spectate regiones, quòd albæ sunt, & iam appropinquant ad messem.

36 Et is qui metit, mercedem accipit, & colligit fructus in vitam quæ est in æternum: & seminator & messor pariter gaudebunt.

37 In hoc enim est sermo veritatis, quòd alius est seminator, & alius messor.

38 Ego misi vos ad metendum id in quo vos non laborastis: alii enim laborauerunt, & vos ingressi estis in laborem illorum.

39 Ex illa autem ciuitate multi crediderunt in eum Samaritani, propter sermonem mulieris illius quæ testabatur, Dixit mihi quicquid feci.

40 Et quum venissent ad eum illi Samaritani, petierunt ab eo vt maneret apud se: & mansit apud eos duobus diebus.

41 Et multi crediderunt in eum propter sermonem eius.

42 Et dicebant mulieri illi, Deinceps nequaquam propter sermonem tuum credimus in eum: nos enim audiuimus, & scimus quòd hic est verè messias seruator mundi.

43 Et post duos dies egressus est Ieschua inde, et abiit in 2 Galilæam.

44 Ipse enim Ieschua testabatur quòd Propheta in ciuitate sua non afficitur honore.

45 Quum autē venisset in Galilæam, exceperunt eum Galilęi, qui viderunt signa omnia quæ fecit in Vrischelem in festo: venerant enim & ipsi ad festum.

46 Venit autem rursus Ieschua in Catne Galilææ, vbi fecerat aquas vinum. Et erat in Cephar-Nachum, quidam 3 gerens vices regis cuius filius infirmus erat.

47 Hic audiuit quòd venisset Ieschua ex Iudæa in Galilæam, et abiit ad eum, & petebat ab eo vt descenderet & sanaret filium suum: propinquus enim erat ad moriendum.

48 Dixit ei Ieschua, Si signa & prodigia non videritis, non credetis.

49 Dixit ei ille gerens vices regis, Domine mi, descende

2 Id est, In reliqua loca Galilææ, declinata Nazareth vrbe sua, in qua contemptui habebatur.

3 Syriacè, עבד מרלבא, qui vices regis gerebat, & regius erat minister.

descende priusquam moriatur puer meus.
50 Dixit ei Ieschua, Vade, filius tuus viuus est. Et credidit homo ille sermoni quē dixerat ei Ieschua: & abiit.
51 Quum autem descenderet, occurrerunt ei serui eius, & nuntiauerunt ei, ac dixerunt ei, Filius tuus 4 reuixit.
52 Et interrogauit eos quónam tempore sanus factus esset. Dicunt ei, Heri septima hora reliquit eum febris.
53 Et cognouit pater eius quòd in illa hora *id euenisset* in qua dixit ei Ieschua, Filius tuus viuit. Et credidit ipse & domus eius tota.
54 Hoc rursus secundum signum fecit Ieschua quum venisset ex Iudæa in Galilæam.

4 Verb. est, חיה Vixit: sed sæpe Syri (ut etiam Hebræi) simplici verbo vtuntur pro composito.

priusquam moriatur filius meus.
50 Dicit ei Iesus, Vade: filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quem dixerat ei Iesus: & profectus est.
51 Iam autem eo descendente, serui occurrerunt ei, & annuntiauerunt, dicentes, Filius tuus viuit.
52 Percontatus est ergo ab eis horam qua melius habuerat: & dixerunt ei, Heri *circiter* horam septimam dimisit eum febris.
53 Agnouit ergo pater *id factum esse* illa ipsa hora qua dixerat ei Iesus, Filius tuus viuit: & credidit ipse ac domus eius tota:
54 Hoc secundum signum rursus edidit Iesus, quum venisset ex Iudæa in Galilæam.

Caput V.

2 & 5 Christus decumbentem ad piscinam sanat in Sabbatho. 10 Pharisæus præcipiti iudicio factum suum calumniantes, 17 authoritate Patris sui conuincit 9 10 Diuinam suam virtutem multis argumentis, 45 Mosis testimonio etiam comprobat.

1 Post hæc erat festum Iudæorum, & ascendit Ieschua in Vrischelem.
2 Erat autem ibi in Vrischelem locus quidam ablutionis qui vocabatur Hebraicè 1 Beth-Chesda: & erant in eo quinque porticus.
3 Et in his iacebat populus multus infirmorum & cæcorum & claudorum & aridorum & expectabant motum aquarum.
4 Angelus enim 2 per interualla temporis descendebat in lauacrum, & mouebat illas aquas: & is qui primus descendebat post motionem aquarum, sanabatur, quicunque morbus fuisset ei.
5 Erat autem ibi homo quidam qui triginta & octo annos fuerat in infirmitate sua:
6 Hunc vidit Ieschua iacentem: & nouit quòd tempore multo fuisset ei *infirmitas eius*, & dixit ei, Vis tu sanus fieri?
7 Respondit ille infirmus, & dixit, Etiam Domine mi. Nemo autem mihi est qui, quum motæ fuerint aquæ, mittat me in lauacrum, sed priusquam veniam, alius ante me descendit.
8 Dixit ei Ieschua, Surge, & tolle lectum tuum, & ambula:
9 Et eadem hora sanatus est homo ille. Et surgens tulit lectum suum, & ambulauit. Et ille ipse dies Sabbathi erat.
10 Et dixerunt Iudæi illi qui sanatus fuerat, Sabbathum est, non licet tibi vt tollas lectum tuum.
11 Ille autem respondit, & dixit eis, Is qui fecit me sanum, is dixit mihi, Tolle lectum tuum, & ambula.
12 Et interrogauerunt eum, Quis est homo iste qui dixit tibi, Tolle lectum tuum, & ambula?
13 Qui autem sanatus fuerat, nesciebat quis esset: Ieschua enim occultauerat se in turba multa, quæ erat in loco illo:
14 Post tempus *aliquod* inuenit eum Ieschua in templo, & dixit ei, Ecce, sanatus es, rursus ne peccaueris, ne fiat tibi aliquid quod peius est quàm prius.
15 Et abiit ille homo, & dixit Iudæis quòd

1 Fatigant se alii in eruenda nominis huius ratione secundum literas quibus Græcè scribitur. In Syro contextu declarat locum benignitatis, quòd in eo Deus benignè potentiam suam exereret in curandis quibusuis morbis populi sui.
2 Ad verb. In tempore tenoris .i. Statis & certis temporibus. Hebraismus.

1 Post hæc erat dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam.
2 1 Est autem Hyerosolymis ad *portam* pecuariam, a piscina quæ nominatur Hebraicè b Bethesda, quinque porticus habens.
3 In his iacebat multitudo magna ægrotorū, cæcorum, claudorum, aridorum, expectantium aquæ motum.
4 Angelus enim descendebat certo momento in piscinam, & turbabat aquam: itaque qui primus descendisset post aquæ turbationem, sanus fiebat à quocunque detineretur morbo.
5 Erat autem quidam illic tricessimum octauum annum agens in morbo:
6 Hunc quum vidisset Iesus iacentem, & cognouisset eum iam multum temporis egisse *in morbo*, dicit ei, Cupis sanus fieri?
7 Respondit ei egrotus ille, Domine, nullum habeo, qui quum turbata fuerit aqua mittat me in piscinam: sed interim dum ego venio, alius ante me descendit.
8 Dicit ei Iesus, Surge, tolle grabatum tuum, & ambula.
9 Et statim sanus factus est homo ille: & sustulit grabatum suum, & ambulabat, erat autem Sabbathum die illo.
10 2 Iudęi ergo dicebant ei qui sanatus fuerat, Sabbathum est, non licet tibi tollere grabatum.
11 Respondit eis, Qui me sanum fecit, is mihi dixit, Tolle grabatum tuum, & ambula.
12 Interrogauerunt eum ergo, Quis ille est qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum & ambula?
13 Is autem qui sanatus fuerat, nesciebat quis esset: Iesus enim c euaserat ex turba quæ erat in illo loco.
14 Postea inuenit eum Iesus in templo, & dixit ei, Ecce, sanus factus es: ne pecca amplius, vt ne quid deterius tibi contingat.
15 Abiit ille, & nuntiauit Iudæis Iesum esse qui

Leuit.23.2. deut.16.1.
1 Nullum est tam inueteratum malum cui non mederi possit Christus.
a *Ex qua* [illegible] *in qua* [illegible] *pecudes,* [illegible] *solymis esse* [illegible]
b *Id est,* [illegible] *fusionis, quod in eum locum magna aquæ copia effunderetur.*
Ier.17.21.
2 Vera religio nullius rei [illegible] crudelius oppugnatur, quàm ipsius religionis.
c *Similitudine ducta ab* [illegible] *quis* [illegible] *ferè* [illegible] *am, è turba* [illegible]

qui sanum eum fecerat.

16 Ac propterea persequebantur Judæi Jesum, & studebant eum trucidare, quòd ista fecisset Sabbatho.

17 3 Jesus autem respondit eis, Pater meus vsque adhuc operatur: & ego operor.

18 Propterea ergo magis studebant eum Judæi trucidare, quia, non solum soluisset sabbathum, sed & Patrem suum [d] dixisset Deum, parem se faciens Deo.

19 Respondit ergo Jesus, & dixit eis, Amen amen dico vobis, non potest Filius [e] à semetipso operari, *Id est*, [f] nisi viderit Patrem operantem: quæcunque enim ille facit, hæc etiam Filius [g] pariter facit.

20 Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit: & opera istis maiora demonstrabit ei vt vos miremini.

21 4 Sicut enim Pater excitat mortuos & viuificat, ita & Filius quos vult viuificat.

22 [h] Neque enim Pater [i] iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio:

23 Vt omnes honorent Filium, prout honorant Patrem: qui non honorat filium, non honorat Patrem qui misit eum.

24 5 Amen amen dico vobis, qui sermonem meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in condemnationem non veniet, [k] sed transiuit à morte in vitam.

25 6 Amen amen dico vobis, veniet tempus, & nunc est, quum mortui audient vocem Filii Dei: & qui audierint, viuent.

26 Sicut enim Pater habet vitam in seipso, sic dedit & Filio habere vitam in seipso.

27 Et [l] authoritatem etiam dedit ei iudiciū etiā exercēdi, [m] quatenus Filius hominis est.

28 7 Ne hoc miremini: nam veniet hora qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem eius.

29 8 Et [n] prodibunt qui bona fecerunt, in [o] resurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionem condemnationis.

30 9 [p] Non possum ego à meipso facere quicquam: [q] prout audio, iudico: & iudicium meum iustum est: quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me, *id est*, Patris.

31 Si ego testor de meipso, testimonium meum non est [r] idoneum.

32 Alius est qui testatur de me, & scio idoneum esse testimonium quod testatur de me.

33 10 Vos misistis ad Johannem, & *is* testimonium dedit veritati.

34 Ego autem ab homine testimonium non capto: sed hæc dico vt vos seruemini.

35 Ille erat lucerna ardens & lucens: vos autem voluistis [f] ad momentum exultare in eius luce.

36 At ego testimoniū habeo maius *testimonio*

Ieschua esset qui sanasset eum.

16 Et propterea persequebantur Judæi Jeschua, & quærebant interficere eum, quòd ista fecisset in Sabbatho.

17 Ipse autem Jeschua dixit eis, Pater meus 3 vsque ad hoc tempus operatur, etiam ego operor.

18 Et propter hoc amplius quærebant Judæi interficere eum, non solùm quòd soluisset Sabbathum, sed etiam quòd de Deo, 4 *quòd* Pater suus esset, dixisset: & æquasset seipsum cum Deo.

19 Respondit verò Jeschua, & dixit eis, Ammin ammin dico vobis quòd non potest facere Filius aliquid ex voluntate animæ suæ, sed id quod facientem Patrē vidit: ea enim quę Pater facit, ea etiā similiter filius facit.

20 Pater enim diligit filium suum: & quicquid facit ostendit ei, 5 & quæ sunt maiora his opera ostendit ei vt vos miremini.

21 Sicut enim Pater suscitat mortuos, & viuificat eos, ita etiam Filius quos vult viuificat.

22 Neque enim pater iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio.

23 Vt vnusquisque honoret Filium sicut honorat Patrem. Is qui non honorat Filium, non honorat Patrem qui misit eum.

24 Ammin ammin dico vobis quòd qui audit sermones meos, & credit in eum qui misit me, est ei vita quæ est in æternū, & in 5 iudicium nō venit, sed transit à morte in vitam.

25 Ammin ammin dico vobis quòd venit hora, etiam nunc ea est, quando mortui audient vocem Filii Dei, & ii qui audient viuent.

26 Sicut enim Patri est vita 6 in semetipso, ita dedit Filio vt esset ei vita in semetipso.

27 Et potestatem dedit ei vt esset etiam faciens iudicium.

28 7 Quòd autem is *sit* Filius hominis, ne miremini propter hoc: nam venit hora quum omnes qui sunt in sepulchris, audient vocem eius.

29 Et ingredientur qui fecerunt bona in resurrectionem vitæ, & ii qui fecerunt mala, in resurrectionem 8 iudicii.

30 Non possum ex voluntate animæ meæ aliquid facere, sed sicut audio, ego iudico, & iudicium meum iustum est: non enim quæro voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.

31 Si ego testarer de meipso, testimonium meum non est verum.

32 Alius est qui testatur de me: & scio quòd verum est testimonium eius quod testatur de me.

33 Vos misistis ad Juchannan, & testatus est de veritate.

34 Ego verò nequaquam à filio hominis accipio testimonium, sed hæc dico vt vos viuatis.

35 Ille lucerna erat ardens & lucens, & vos voluistis gloriari 9 ad horam in luce eius.

36 Mihi verò est testimonium quod maius

---

3 Diuinum opus nunquam fuit Sabbathi violatio, Christi autem opera, Patris sunt opera, tum quòd sic vnus Deus, tum etiam quia non nisi in Filio operatur Pater.

Infrà 8.19.

d *Id est, sibi proprium ac peculiarē, quod ex eo colligunt, quia operandi verbum quod Deo proprium est, sibi vendicat, atque ideò parem se facit Deo.*

e *Sine Patris non modò autoritate, sed etiam vi ac potentia efficace.*

f *Hæc referenda sunt ad personam Christi, qua duabus naturis constat non autem simpliciter ad diuinam naturam: dicit ergo se à Patre impelli & regi in omnibus rebus: nihilominus tamen dicit sese pariter operari cum Patre, diuinam naturam asserit.*

g *Similiratione vnà & coniunctissime. Non enim res à Patre factas, alijs rebus à se factis exprimit Filius, sed quia in agendo par & coniuncta sit patris ac filii dignitas & virtus.*

4 Pater neminem facit æternæ vitæ participem nisi in Christo, in quo etiam vno ritè colitur.

h *Hæc negatio non simpliciter negat Deum gubernare mundum, sed ex Iudæorum hypothesi, qui Filium à Patre separabant cùm potius non sit intelligendus pater gubernare mundum aliter quàm in persona Filii in carne manifestati, sic infrà 30. dicit si non venisse, vt faceret voluntatem suam, doctrinam suam, suam non esse, infrà 7. 19 Cæcum & eius parentes non peccasse.*

i *Iudicare per Synecdochen pro omni administratione.*

5 Non colitur pater nisi sermone filii per fidem apprehenso, quæ vna via est ad vitam æternam ducens.

k *Antithesis sententiam auget, vtitur autem Hebræorum more præterito, vt in re certissima.*

6 Omnes sumus in peccato mortui, nec alia ratione viuificare possumus quàm Christi sermone per fidem apprehenso.

l *I. Summum ius gubernandi & administrandi omnia adeò vitæ & necis potestatem habeat.* *Matt.* 25. 45. m *Id est, non tantùm quatenus Deus est, iudicabit mundum, sed quatenus est homo, hoc accepit à patre vt sit iudex mundi.* 7 Omnes tandem ad tribunal Christi sistentur iudicandi. 8 Ex fructibus iudicabitur de fide & incredulitate. n *Sub è monumentis.* o *In eam resurrectionem quam perennis vita consequatur, cui opponitur resurrectio condemnationis, id est, damnatoria.* 9 Christus omnium quæ fecit, Patrem autorem & approbatorem habet. p *Vide suprà* 22. *Infrà* 8 14. q *Vt Deus mihi suggerit intra me habitans.* r *Fidele, id est, dignum cui fides adhibeatur.* *Vide infrà* 8.14. *Matt.* 3.17. *Sup.* 1.27. 10 Christus & Iohannis voce, & infinitis miraculis & omnium Prophetarum testimoniis, vnicus seruator declaratus est. Mundus tamen intereà alioqui pseudoprophetis addictus, & videri volens religiosus, nihil istorum videt. f *Temporis momento.*

3 Ad ver. Vsque ad nunc. Hebraismus.

4 Non est in Syro contextu coniunctio hęc expressa, nec in impresso, nec in manuscripto, quia tamen sequentia verba eam necessariò subaudiri ostendunt, nos in versione illam suppleuimus.

5 In exemplari impresso deerant, Et quæ sunt maiora his opera ostendit ei: sed nos addidimus ex manuscripto antiquo codice illustrissimi principis electoris Palatini.

5 Id est, Condemnationem. Hebr.

6 בקיומה, In essentia sua.

7 Licet in Græco codice hęc verba, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί, præcedentibus cohæreant, ac in calce versiculi 27. collocentur, tamen quia Syrus ea accepit, tanquam sequentibus cōnexa (vt particula הרך clare ostendit) nos ea in principio versus 28. collocauimus.

8 Id est, condemnationis Hebraismus.

9 Id est, Ad exiguum tempus.

est quàm Juchannan: opera enim quæ dedit mihi Pater meus vt perficiam, ea ipsa *inquam* opera quę facio testantur de me quòd Pater misit me.

37 Et Pater qui misit me, ipse testatur de me: nec vocem eius vnquam audistis, neque visionem eius vidistis.

38 Et sermo eius non manet in vobis: propterea quòd in eum quem ipse misit, vos non creditis.

39 Scrutamini Scripturas, in quibus putatis vos quòd vita quę est in æternum, sit vobis: & illæ testantur de me.

40 Et non vultis venire ad me vt vita quæ est in æternum sit vobis.

41 Gloriam à filiis hominis non accipio.

42 Sed noui vos quòd charitas Dei non sit in vobis.

43 Ego veni in nomine Patris mei, & non suscipitis me: si alius venerit in nomine suiipsius, illum suscipietis.

44 Quomodo potestis vos credere, qui gloriam vnus ab alio accipitis, & gloriam quæ est ab vno Deo non quæritis?

45 An putatis quòd ego accusaturus sim vos coram Patre? est qui accuset vos: Musche ipse, in quo sperastis.

46 Si enim in Musche credidissetis, etiam in me crederetis: Musche enim de me scripsit.

47 Et si scriptis ipsius non creditis, quomodo sermonibus meis credetis?

Johannis: opera enim quæ dedit mihi Pater vt ea perficerem, ipsa *inquam* opera quæ ego facio, testantur de me quòd Pater [t] miserit me.

37 Et qui misit me Pater, ipse testatus est de me. Neque vocem eius vnquam audistis, neque speciem eius vidistis.

38 Et sermonem eius non habetis in vobis manentem: quia quem misit ille, huic vos non creditis.

39 Scrutamini Scripturas: quia vos videmini vobis in ipsis vitam æternam habere: & illæ sunt quæ testificantur de me.

40 Nec vultis venire ad me, vt vitam habeatis.

41 Gloriam ab hominibus non capto:

42 Sed noui vos, [v] charitatem Dei non habere in vobis.

43 Ego veni nomine Patris mei, nec recipitis me: si venerit alius nomine suo, illum recipietis.

44 Quomodo vos potestis credere, quum gloriam alii ab aliis captetis, & gloriam quæ à solo Deo proficiscitur, non quæratis?

45 [x] Ne putate me accusaturum vos apud Patrem: est qui accuset vos, Moses, in quo vos speratis.

46 Si enim crederetis Mosi, crederetis mihi: nam ille de me scripsit.

47 Quòd si scriptis illius non creditis, quomodo verbis meis credetis?

t *Quia (vt supra dixit) non voluntatem meam quæro, sed Patris qui misit me.*

Mat.3.17.& 17.5. Deut.4.12.

u *Charitatem erga Deum.*

Infrà 12.43.

x *Hac negatione non remouet quod dicitur, sed corrigit: quasi dicat Christus, Iudæos nullum habituros acriorem accusatorem Mose.*

Gen.3.15.12.2.& 49.10. deut.18.15.

CAPUT VI.

5 *Quinque panibus & duobus pisciculis cibantur* 5000. 15 *Secedens Christus,* 17 *Discipulos nauigantes,* 19 *aquis inambulans assequitur.* 26.27. *De vero, & non perituro,* 35 *Pane vitæ disserit.* 41 52 *Murmurant Iudæi:* 60 *& discipuli plerique,* 66 *recedunt ab eo.* 69 *Apostoli, Dei filium esse fatentur.*

1 POst hæc abiit Jeschua [1] in oppositum littus maris Galilææ Tiberiadis.

2 Et [2] iuerunt post eum turbæ multæ, eo quòd videbant signa quæ faciebat in infirmis.

3 Et ascendit Jeschua in montem, & ibi sedebat cum discipulis suis.

4 Prope autem erat festum petscha Judæorũ.

5 Et sustulit Jeschua oculos suos, & vidit turbam magnam quæ veniebat ad se, ac dixit Philippo, vnde ememus panem vt comedant isti?

6 (Hoc autem dixit tentans eum: ipse enim sciebat quid facturus esse.)

7 Dixit ei Philippus, Ducentorum [3] denariorum panis non sufficeret eis vt [4] minimum quid vnusquisque ex eis acciperet.

8 Dixit ei vnus ex discipulis eius Andræas frater Schemeun Cipha,

9 Est hic puer quidam super quem sunt quinque placentæ hordei & duo pisces: sed hæc quid sunt his omnibus?

10 Dixit eis Ieschua, Facite vt homines omnes discumbant. Herba autem multa erat in loco illo: & discubuerunt homines in numero quinque millia.

11 Et tulit Ieschua panem, & benedixit, & diuisit illis qui discumbebant: & similiter etiam de piscibus quantum voluerunt.

12 Et quum satiati essent, dixit discipulis

1 POst [1] hæc abiit Jesus [2] trans mare Galilææ, *quod est* Tiberiadis:

2 Et sequebatur eum turba multa, quia videbant eius signa quæ edebat in ægrotis.

3 Subiit verò in montem Iesus, & ibi sedit cum discipulis suis.

4 Propè autem erat Pascha, festum Judæorũ.

5 Quum ergo sustulisset oculos Jesus, & conspexisset multam turbam ad se venire, dicit Philippo, vnde ememus panes, vt isti vescantur?

6 (Hoc autem dicebat tentans eum: ipse enim sciebat quid esset facturus.)

7 Respondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non suffecerint eis, vt singuli eorum paululum quiddam accipiant.

8 Dicit ei vnus ex discipulis eius, *nempe* Andræas frater Simonis Petri.

9 Est hic puerulus quidam qui habet quinque panes hordeaceos, & duos pisciculos: sed hæc quid sunt inter tam multos?

10 Dixit autem Jesus, Facite vt isti discumbant. Erat autem gramen multum in eo loco. Discubuerunt ergo viri numero quasi quinquies mille.

11 Accepit autem panes illos Jesus, & actis gratiis distribuit discipulis, discipuli verò discumbentibus: similiter etiam ex pisciculis illis quantum volebant.

12 Vt autem expleti sunt, dixit *Iesus* discipulis suis

1 Ad verb. In transitum. Hebraismus.
2 Id est, Sequebantur. Hebraismus.
3 De denario vide Mat. 18.
4 Ad ver. Paruum, parũ, Vnus vnus: sed geminatio diminutionẽ adauget ex vsu Hebrææ linguæ. Itali *Vn pochettino.*

1 Esuriunt quidem interdum qui Christũ sequuntur, sed suo subsidio nunquam destituuntur.

2 *Non quòd transierit Tiberiadis locum, sed quia propter amplissimus nauigatio erat compendium itineris, ideò dicitur abiisse trans mare, cùm ex vno anfractu in alium traiiceret.*

Leuit.23.2. deut.16.1.

Mat.14.16. marc.6.38. luc.9.13.

suis, Cogite quæ super fuerunt fragmenta, nequid pereat.

13 Coegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentis ex quinque illis panibus hordeaceis quæ superfuerant iis qui comederant.

14 [2] Illi ergo quum vidissent signum quod Iesus ediderat, dicebant, Hic est verè Propheta ille qui venturus erat in mundum.

15 Iesus ergo quum nosset futurum vt venirent, & ipsum correptum facerent regem, secessit rursus in montem solus.

16 ¶ || [3] Vt autem serum *diei* factum est, descenderunt discipuli eius ad mare:

17 Et ingressi nauigium, ibant trans mare [b] versus Capernaum: iam autem tenebræ erant: nec venerat ad eos Iesus.

18 Et mare, vento magno flante, insurgebat.

19 Prouecti verò quasi stadia viginti quinque aut triginta, conspiciunt Iesum ambulantem super mare, & appropinquantem naui: & timuerunt.

20 Ille verò dixit eis, Ego sum, ne timete.

21 [c] Cupidè ergo receperunt eum in nauigium, & statim nauigium peruenit ad regionē in quam ibant.

22 ¶ Postero die turba quæ stabat trans mare, quum vidisset illic non esse aliud nauigiolum nisi vnum illud in quod ingressi fuerant discipuli eius, & Iesum non introisse cum discipulis suis in nauigium, sed solos eius discipulos, abierunt.

23 Alia verò nauigiola Tiberiade venerunt propè locum vbi comederant panem, posteaquam gratias egisset Dominus:

24 Quum ergo vidisset turba Iesum illic non esse, neque discipulos eius, ingressi sunt & ipsi in nauigia, & venerunt Capernaū, quærentes Iesum.

25 Et eo inuento trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando huc peruenisti?

26 [4] Respondit eis Iesus, & dixit, Amen amen dico vobis, quæritis me, non quia vidistis signa, sed quia comedistis panes illos, & saturati estis.

27 [d] Operemini non cibo qui perit, sed cibo illi qui permanet in vitam æternam, quem Filius hominis dabit vobis: hunc enim Pater [e] obsignauit, *id est* Deus.

28 [5] Dixerunt ergo ad eum, Quid faciemus vt operemur [f] opera Dei?

29 Respondit Iesus & dixit eis, || Hoc illud est [g] opus Dei, vt credatis in eum quem misit ille.

30 [6] Dixerunt ergo ei, Quod ergo tu signum edis, vt videamus & credamus tibi? Quid operaris?

31 || Patres nostri comederunt manna in deserto: sicut scriptum est, Panem cælestem dedit eis vt vescerentur.

32 [7] Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis, non dedit vobis Moses panem illum [h] cælestem: sed Pater meus dat vobis panē

---

suis, Colligite fragmenta quæ superfuerunt, ne pereat aliquid.

13 Et collegerunt, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum quæ superfuerunt iis qui comederant ex quinque panibus hordei.

14 Illi verò homines qui viderunt signū quod fecit Ieschua, dicebant, Verè hic est Propheta qui venit in mundum.

15 Ieschua autem cognouit quòd venturi raptum essent eum, & facturi ipsum regem: & recessit in montem ipsum solus.

16 Et quum esset serum, descenderunt discipuli eius ad mare:

17 Et sederūt in nauigio, & veniebant [5] ad oppositum littus in Sephar-Nachum. Et tenebræ erant, neque venerat ad eos Ieschua.

18 Mare autem intumescebat aduersus eos, quia ventus magnus flabat.

19 Et duxerūt *nauem* quasi stadia vigintiquinque aut triginta. Et viderunt Ieschua ambulantem super mare ipsum, & quum appropinquasset ad nauigium eorum, timuerunt.

20 Ipse verò Ieschua dixit eis, Ego sum, ne timeatis.

21 Et cupidi erant vt exciperent eum in nauigium, & in ea hora ipsum nauigium adfuit ad regionem ad quam proficiscebantur.

22 [6] Et postridie eius diei, turba quæ stabat [7] in opposito littore maris, viderunt quòd nauigium aliud non esset ibi nisi illud in quod ascenderant discipuli, & quod non ingressus esset Ieschua cum discipulis suis in nauigium:

23 Venerant verò nauigia alia à Tiberiade prope locum illum in quo comederant panem, quum benedixisset Ieschua:

24 Et quum vidisset ipsa turba quòd non esset ibi Ieschua, nec etiam discipuli eius, ascenderunt in hæc nauigia, & venerunt in Sephar-Nachum, & quærebant ipsum Ieschua.

25 Quumque inuenissent eum [8] in opposito littore maris, dicunt ei, Domine noster, quando venisti huc?

26 Respondit Ieschua, & dixit eis, Ammin ammin dico vobis, quòd quæritis me, non sit propterea quòd vidistis signa, sed quia comedistis panem, & saturati estis.

27 [9] Ne operemini cibum qui perit, sed cibum qui permanet in vitam quæ est in æternum, quem Filius hominis dabit vobis: hunc enim Pater [10] obsignauit Deus.

28 Dicunt ei, Quid faciemus, vt operemur opera Dei?

29 Respondit Ieschua, & dixit eis, Hoc est opus Dei, vt credatis in eum quem ipse misit.

30 Dicunt ei, Quod signum facis tu vt videamus & credamus in te? Quid operaris tu?

31 Patres nostri comederunt manna in deserto, sicut scriptum est, Panem de cælo dedit eis comedendum.

32 Dixit eis Ieschua, Ammin ammin dico vobis, quòd nequaquam Musche dedit vobis panem de cælo, sed Pater meus dat vobis

---

[1] Culta præpo... delectatur, sed etiam summopere offendi... Christus.
Act. 14. 23. ...Mar. 6. 47.
[2] Periclitamur quidem, sed Christo ... tempore per medias tempestates ad ... accedente, in portum perducimur.
[b] Marc. 6. 45. iubetur præire Bethsaida. ...proficiscentibus enim Capernaum occurrere ... via Bethsaida & ... Christum dixe... illuc ad eos venturum.
[c] Cum antea fuissent perterriti, agnita eius voce, & mutatis animis, eum quem fugiebant, cupidè accipiunt ...
[4] Nihil quidem ... regnū Dei quæ... non est tamen Euangeliū ventris sed animi pabulū.
[d] Operam vestram & studium vestrum impendite.
[e] Id est, quem insigni virtute sua quasi impresso sigillo, tum à ceteris hominib. distinxit, vt in eo tanquam archetypo Deus Pater appareat: tum etiam (quod Christo propriū est) huic muneri mancipauit, Deo videlicet homines reconciliandi in vitam æternam.
[5] Frustrà satagunt homines, quum student placere Deo absque fide.
[f] Heb. pro operibus diuinis: id est quæ Deus exigit à nobis, siue quæ Deo sunt grata. Nam quum operandi mentio facta esset & vitæ æternæ, illico isti (vt solent homines) statim cogitant vitam æternam ab implenda Legis conditione pendere, & ideo eos ad fidem reuocat Christus.
1. Ioh. 3. 28.
[g] Id est, hoc demū opus est quod Deus flagitat, vt mihi credatis.
[6] Christi vis spiritualis sordet terrenorum miraculorum studiosis.
Exo. 16. 14. Num. 11. 7. Psal. 78. 24. Sap. 16. 20.
[7] Christus verus & viuus æternæ vitæ autor ac dator, manna symbolo patribus significatus.
[h] Negat Manna fuisse verū panem cælestem, sed eum dicit verum panem qui a in vitā ... æternam pascit. Quod autem Paulus, 1. Cor. 10. vocat Manna cibum spiritualem non aduersatur huic loco, ille enim rem significatam cum signo coniungit. In tota autem hac disputatione agit cum Iudæis Christus ex eorum hypothesi. illi autem nullam aliam habuerunt Mannæ rationem, nisi quòd ventrem saginaret. præterea Manna non propriè descendit è cælo, sed ex nubibus: Christus autem verè descendit è cælo, nempe è sinu Patris.

[5] Ad verbum, Ad transitum, Hebraism.
[6] Ad verbum, In die quæ erat post illum. Syra phrasis.
[7] Ad verb. In transitu, Hebraismus.
[8] Ad verb. in transitu, Hebraismus.
[9] Id est, Ne laboretis de cibo qui perit.
[10] Id est, Approbatum reddidit. Metaphora sumpta ab iis qui quos mittunt, eorum autoritatem obsignato diplomate sanciunt, & omnibus testatam faciunt.

verum panem de cælo.

33 Panis enim Dei est is qui descendit de cælo, & dat vitam mundo.

34 Dicunt ei, Domine noster, omni tempore da nobis panem hunc.

35 Dixit eis Ieschua, Ego sum panis vitæ: is qui venit ad me, non esuriet: & is qui credit in me, non sitiet in æternum.

36 Sed dixi vobis quòd vidistis me, & non creditis.

37 Quicquid dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui ad me veniet, non eiiciam foras.

38 Quia descendi de cælo nequaquam vt facerem voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.

39 Hæc est autem voluntas eius qui misit me, [11] vt quicquid dedit mihi, non perdam ex eo, sed suscitem illud in die vltima.

40 Hæc enim est voluntas Patris mei, vt omnis qui videt Filium, & credit in eum, sit ei vita quæ est in æternum: & ego suscitabo eum in die vltima.

41 Iudæi autem murmurabant de eo quòd dixisset, Ego sum panis qui descendi de cælo.

42 Et dicebant, Nónne hic est Ieschua filius Iauseph, is cuius nos nouimus patrem & matrem? & quomodo dicit hic, De cælo descendi?

43 Respondit Ieschua & dixit eis, Ne murmuretis vnus cum altero.

44 Nemo potest venire ad me nisi traxerit eum Pater qui misit me: & ego suscitabo eum in die vltimo.

45 Scriptum est enim in Prophetis, Erunt omnes [12] edocti diuinitus. Quisquis igitur audiuit à Patre & didicit ab eo, venit ad me.

46 Nequaquam quòd videat quis Patrem, nisi is qui à Deo est, is videt Patrem.

47 Ammin ammin dico vobis quòd ei qui credit in me, est ei vita quæ est in æternum.

48 Ego sum panis vitæ.

49 Patres vestri comederunt Mannah in deserto, & mortui sunt.

50 Hic est autem panis, qui descendit de cælo, vt comedat homo ex eo, & non moriatur.

51 Ego sum panis viuus qui de cælo descendi: & siquis comederit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego dabo, corpus meum est quod pro vita mundi do.

52 Contendebant autem Iudæi [13] vnus cum alio, & dicebant, Quomodo potest hic corpus suum nobis dare ad manducandum?

53 Et dixit eis Ieschua, Ammin ammin dico vobis, Quòd si nõ comederitis corpus Filii hominis, & biberitis sanguinem eius, non est vobis vita in [14] vobisipsis.

54 Qui verò comedit ex corpore meo & bibit ex sanguine meo, est ei vita quæ est in æternum: & ego suscitabo eum in die vltimo.

55 Corpus enim meum verè est cibus, & sanguis meus verè est potus.

56 Qui comedit corpus meum & bibit san-

11 Initium versiculi. 39 Syrus textus non habebat, videlicet, Hæc est autem voluntas eius qui misit me. Quod ex manu scripto antiquissimo codice quē illustrissimus princeps elector Palatinus exhibuit (vt alia multa) restituimus.

12 Ad verb. Docti Dei vt in Isaia לימודי יהוה.

13 Ad verbum, Vnus cum vno.

14 Ad verbum, In substantia vestra.

illum verè cælestem.

33 Panis enim ille Dei is est qui de cælo descendit, & dat vitam mundo.

34 Dixerunt ergo ei, Domine, da nobis semper panem istum.

35 Dixit autem eis Iesus, Ego sum panis ille [i] vitæ: qui venit ad me, nequaquam esuriet: & qui credit in me, non sitiet vnquam.

36 Sed dixi vobis, Etiam vidistis me, nec creditis.

37 [8] Quicquid dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, nequaquam eiecerim foras.

38 Quia descendi è cælo vt faciam [k] non voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.

39 Hæc est autem voluntas eius qui misit me, *id est* Patris, vt quicquid mihi dederit, non perdam ex eo, sed suscitem illud in vltimo illo die.

40 Hæc est autem voluntas eius qui misit me, vt omnis qui [l] videt Filium, & credit in eum habeat vitam æternam: ego verò suscitabo eum vltimo illo die.

41 [9] Murmurabant ergo Iudæi de eo, quia dixerat, Ego sum panis ille qui è cælo descendi.

42 Et dicebant, Nónne hic est Iesus, filius ille Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrem? quomodo ergo dicit iste, E cælo descendi?

43 Respondit ergo Iesus & dixit eis, Ne murmurate inter vos.

44 Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me, traxerit eum: ego verò suscitabo eum vltimo illo die.

45 Est scriptum in [m] Prophetis, Et erunt omnes [n] docti à Deo. Quisquis ergo audiuit à Patre & didicit, venit ad me.

46 Non quòd Patrem viderit quispiam, [o] nisi is qui est à Deo, hic vidit Patrem.

47 Amen amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam.

48 [10] Ego sum panis ille vitæ.

49 Patres vestri comederunt manna in deserto, & mortui sunt.

50 [p] Hic est panis ille qui è cælo descendit, vt qui eo vescitur, non moriatur.

51 [11] Ego sum panis [q] viuificus qui è cælo descendi: siquis [r] ederit ex hoc pane viuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita.

52 [12] Pugnabant ergo Iudæi alii aduersus alios, dicentes, Quomodo potest hic nobis carnem *suam* dare qua vescamur?

53 Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis, nisi ederitis carnem Filii hominis, & biberitis eius sanguinem, [s] non habetis vitam in vobis.

54 Qui edit carnem meam & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam: & ego excitabo eum in vltimo illo die.

55 Caro enim mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus.

56 Qui edit meam carnem, & bibit meũ san-

i *Heb. id est* [illegible] *Eccle.* 24.

8 Ex gratuita Patris in Christo electione manat fidei donum, quam necessariò consequitur vita æterna. Est igitur fides in Christo, certum electionis ac proinde futuræ nostræ glorificationis testimonium.

k *Sciendum est has negantes orationes simpliciter non negare, sed secundum quid, id est, ex eorum hypothesi ad quos dirigitur oratio. Sic supra cap. 22. negat Christus ... tre administrationem mundi, ... Iudæi arbitrabantur, qui patrem à filio separabant, quū Pater non nisi in persona filii manifestati in carne mundum regat. Sic intelligenda sunt ceterae huiusmodi orationes, vt supra, 5. versu. 30. & 7.16.*

l *Videre & credere coniunguntur, ... enim species visionis vniuersalis quo & diaboli vident: hic autem agit de speciali quæ electorum est.*

9 Caro non potest spiritualia percipere, ac proinde initium salutis est à Deo, naturam nostram immutante, vt ab ipso afflati, in Christo erudiri & seruari sustineamus.

Mat. 13.55. *Esa.* 54.13. *Iere.* 32.33.

m *In libro Prophetarum. In tria enim capita diuidebatur totus Testamentum, Legem, Prophetas, Hagiographa. Hic ... secundo illa veteris testamenti cuius pars est Isaias.*

n *Filii videlicet Ecclesiæ, ... apud Esa. 54.13. ... ordinati ad vitam, Act. 13.48. ...* [illegible] *cognitione veritatis ... humanarum.*

Mat. 31.27.

10 Verus sacramentorum vsus ... ab iis ad rem ... id est ad Christum ... surgere: cuius ... participatione ... nam vitam ... quimur.

Exod. 16.13.

p [illegible] *seipsum* [illegible]

11 [illegible]

12 [illegible]

Patre hoc ipsum nobis est ad vitam æternam consequendam ac retinendam, quod panis & caro atque adeò cibus & potus ad vitæ vsum. q *Qui vitam dat mundo, supr.* 34. r *Id est, siquis reuera fuerit Christi (qui cibus est noster) particeps.* 12 [illegible] carnalem manducationem, cuius instrumentum sunt dentes, & spiritualem esum qui in fide consistit, distinguere non potest, ac [illegible] damnat quod non intelligit. Sed nihilominus inculcanda est veritas. s *Præsenti Christo præsens est vita, vbi abest Christus,* [illegible] *est.* 1. *Cor.* 11.27.

guinem, in me manet, & ego in eo.
57 Sicut misit me viuens [t] ille Pater, & ego viuo [v] per Patrem: ita etiam qui ederit me, viuet ipse quoque per me.
58 Hic est panis ille qui de cælo descendit: non prout comederunt Patres vestri manna, & mortui sunt: qui ederit hunc panem, viuet in æternum.
59 Hæc dixit in synagoga, quum doceret in Capernaum.
60 [13] Multi ergo ex discipulis eius *hæc* auditis, dixerunt, Durus est hic sermo: quis potest eum audire?
61 Sciens autem Jesus apud se discipulos suos de hoc murmurare, dixit eis, Hoc vos offendit?
62 *Quid* si igitur spectaueritis Filium hominis ascendentem eò vbi erat prius?
63 [14] [x] Spiritus est qui viuificat, caro non prodest quicquam: verba quæ ego loquor vobis, spiritus sunt & vita sunt.
64 Sed sunt quidam ex vobis qui non credunt. Nouerat enim à principio Jesus quinam essent qui non credebant, & quis eum proditurus esset.
65 Et dicebat, Propterea dixi vobis neminem posse venire ad me, nisi fuerit ei datum à Patre meo.
66 [15] Ex eo multi discipulorum eius pedem retulerunt, nec amplius cum eo versabantur.
67 Dixit ergo Jesus duodecim illis, Num & vos vultis abire?
68 Respondit ergo ei Simon Petrus, Domine, ad quem abibimus? verba [y] vitæ æternæ habes.
69 Et nos credidimus & nouimus te esse Christum illum Filium Dei viuentis.
70 [16] Respondit eis Jesus, Nónne ego vos duodecim elegi, & vnus ex vobis est diabolus?
71 Loquebatur autem de Juda Simonis *filio* Iscariota: futurum enim erat vt hic proderet eum, quum esset vnus ex illis duodecim.

guinem meum, in me manet, & ego in ipso.
57 Sicut misit me Pater viuens, & ego viuo propter Patrem: & qui comederit me, etiam ipse viuet in æternum.
58 Hic est panis qui descendit de cælo: nequaquam sicut illud quod comederunt patres vestri Mannah, & mortui sunt: qui comedit ex hoc pane viuet [15] in æternum.
59 Hæc dixit in synagoga, docens in Cepharnachum.
60 Et multi qui audiuerunt ex discipulis eius, dicebant, Durus est sermo hic: quis potest audire eum?
61 Jeschua autem cognouit in seipso quòd murmurarent de hoc discipuli eius, & dixit eis, Hoc offendit vos?
62 *Quid* si spectaueritis igitur Filium hominis ascendentem in locum vbi erat ab initio?
63 Spiritus est qui viuificat: corpus non prodest quicquam. Sermones quos ego loquutus sum vobiscum, spiritus sunt, & vita sunt.
64 Sed sunt quidam ex vobis qui non credunt: nouerat enim Jeschua ab initio qui essent ii qui non credebant, & quis esset qui proderet eum.
65 Et dicebat eis, propter hoc dixi vobis quòd nemo potest venire ad me, nisi datum sit ei à Patre meo.
66 Propter hunc sermonem multi ex discipulis eius [16] retrocesserunt, neque ambulabant cum eo.
67 Et dixit Jeschua duodecim suis, Nunquid etiam vos vultis abire?
68 Respondit Schemeun Cipha, & dixit, Domine mi, ad quem ibimus? Sermones vitæ quæ est in æternum, sunt tibi.
69 Et nos credidimus & nouimus quòd tu es Christus filius Dei viuentis.
70 Dixit eis Jeschua, Nónne ego elegi vos duodecim, & ex vobis vna Satanah est?
71 Dicebat de Iihuda filio Schemeun Secharinta: ipse enim proditurus erat eum, vnus ex duodecim.

[t] Quatenus Christus homo est, vim illam viuificam quam suis impertit habet à patre: adiicit autem articulum, vt reliquorum patrum numero eximat ille Pater.
[v] Christus significat, quamuis homo esset, se tamen viuificam carnem habere, non ex ipsa carnis natura per se considerata, sed quia caro illa per patrem viuebat, id est, vim illam viuificam à patre hauriebat.
13 Christi cum membris suis vnionẽ assequi non potest humana ratio: adoret igitur quod est ipsa excellentius.
Suprà 3.13.
14 Ideò viuifica est nobis caro Christi, quia idem qui homo est Deus est, quod mysterium sola fide (quæ Dei donum est electis peculiare) comprehenditur.
[x] Spiritus, id est, vis illa manens à diuinitate facit vt caro Christi, quæ alioqui nihil aliud esset quàm caro, & inferma, & nobis fit viuifica.
15 Ea est hominum malitia, vt ex ipsa salutis doctrina (qui sola singulari Dei beneficio credant) occasionem exitii sui arripiant.
[y] Genitiuus loco epitheti ponitur, quòd Hebræis frequens est. Insigne porro Euangelii encomium quod nobis vitam æternam ministret, sicuti Paul. testatur esse Dei potentiam omni credenti Rom. 1. 16.
16 Paruus est numerus, Christum profitentium, & in iis rursus aliqui sunt hypocritæ, atque adeò omnium hominum deterrimi. Matt. 16. 16.

15 Ita est in Syro textu, quum in Græco sit δι' ἐμέ. Sed fortè hîc quoque erratum est à Scriptore Syro, quòd finem sequentis versus pro fine huius versiculi acceperit. Nihil tamen mutare volui: quia in manuscripto codice ita etiam legitur.

16 Ad verb. Abierunt ad post se. Id est, Terga Christo obuerterunt, & defecerunt ab eo.

Caput VII.

2 Christus affines ad festum Tabernaculorum profectos, 10 clam sequitur. 14 docet in templo. 21 Varia de illo sunt vulgi iudicia. 32 Sacerdotes iubent eum comprehendi. 41 Discidium in turba propter eum. 47 & inter pharisæos & satellites ad capiendum eum missos, 50 & Nicodemum.

1 VErsabatur [1] autem Jesus post hæc in Galilæa: non enim volebat in Judæa versari, quia studebant eum Judæi trucidare.
2 Propè autem erat dies festi Judæorum [a] scenopegia.
3 Dixerunt igitur ad eum fratres eius, Digredere hinc, & vade in Judæam, vt tui quoque discipuli spectent opera tua quæ facis.
4 Nemo enim in occulto facit aliquid, & quærit ipse celebris esse. Si hæc facis, patefacito teipsum mundo.
5 Nam ne [b] fratres quidem eius credebant in eum.
6 [2] Dicit ergo eis Jesus, Tempus meum nondum adest: tempus autem vestrum semper est paratum.

1 POst hæc ambulabat Jeschua in Galilæa. Non enim volebat ambulare in Judæa, quia Judæi quærebant interficere eum.
2 Et propè erat festum tabernaculorum Judæorum.
3 Et dixerunt fratres Jeschua ei, Transi hinc, & vade in Judæam, vt videant discipuli tui opera quæ facis.
4 Nemo enim est qui facit aliquid in occulto, & ipse cupit vt in manifesto sit: si hæc facis, ostende teipsum mundo.
5 Nam ne fratres quidem eius credebant in ipsum Jeschua.
6 Dixit eis Jeschua, Tempus meum vsq; nunc non aduenit: tempus autem vestrum omni tempore paratum est.

1 Dei gratia non est hæreditaria, sed aduentitium donum. Hinc fit vt sæpe filiis Dei plus molestiæ exhibeant propinqui quàm extranei.
a Festus dies à figendis tabernaculis dictus, quia septem totos dies sub tabernaculis agerent: ex Domini mandato Leuit. cap. 23. Itaque mirabilis est eorum inscitia qui Scenophægia legunt & interpretantur.
Leu. 23. 34.
b Cognati. Hebr.
2 Stultis suorum [illegible] minimè obsequendum.

7 Non

7 Non poteſt mundus odiſſe vos: me autem odit, quia ego teſtor de eo quòd opera eius mala ſunt.

8 Vos aſcendite ad feſtum hoc, ego non aſcendam nunc ad feſtum hoc, quia tempus meum nondum impletum.

9 Hæc dixit, & remanſit in Galilæa.

10 Quum autem aſcendiſſent fratres eius ad feſtum, tunc etiam ipſe aſcendit non in manifeſto, ſed velut in occulto.

11 Iudæi autem quærebant eum in feſto, & dicebant, Vbi eſt ille?

12 Et murmur multum propter eum erat in turba. Erant enim qui dicerent quòd bonus eſſet: & alii dicebant, Non: ſed decipit populum.

13 Nemo autem manifeſtè loquebatur de eo, propter metum Judæorum.

14 Quum autem [1] medii eſſent dies feſti aſcendit Jeſchua in feſtum: & docebat.

15 Et mirabantur Judæi, ac dicebant, Quomodo nouit hic librum, quũ non didicerit?

16 Reſpondit Jeſchua, & dixit, Doctrina mea non eſt mea, ſed eius qui miſit me.

17 Qui vult facere voluntatem eius, intelliget doctrinam meam, num ex Deo ſit, an ego ex voluntate mei ipſius loquar.

18 Is qui ex voluntate mentis ſuæ loquitur, gloriam ſibiipſi quærit: is autem qui gloriam eius qui miſit ipſum quærit, verax eſt, & iniquitas in corde eius non eſt.

19 Nonne Muſche dedit vobis legem, & nemo ex vobis ſeruat Legem? Quid quæritis interficere me?

20 Reſpondit turba, & dixerunt, Dæmonium eſt tibi: quis quærit interficere te?

21 Reſpondit Jeſchua & dixit eis, Vnum opus operatus ſum, & omnes vos miramini.

22 Propter hoc Muſche dedit vobis circumciſionem (non quòd ex ipſo Muſche ſit, ſed ex Patribus eſt) & [2] Sabbatho circumciditis filium hominis.

23 Et ſi filius hominis circunciditur in die Sabbathi vt non ſoluatur Lex Muſche, contra me murmuratis, qui totum filium hominis ſanauerim in die Sabbathi?

24 [3] Ne iudicetis cum acceptione vultus: ſed iudicium iuſtum iudicate.

25 Et dicebant quidam ex Vriſchelem, Nónne hic eſt ille quem quærunt interficere?

26 Et ecce, manifeſtè loquitur, & nihil dicunt ei. Nunquid nouerunt ſeniores noſtri quòd hic eſt verè Chriſtus?

27 Sed hunc nouimus vnde ſit. Chriſtum autem, quum venerit, nemo cognoſcit vnde ſit.

28 Et ſuſtulit Ieſchua vocem ſuam, docens in templo, & dixit, Et me noſtis, & vnde ſim noſtis: & ex voluntate meiipſius non veni, ſed verax eſt qui miſit me, is quem vos non noſtis.

29 Ego verò noui eum, quia ab ipſo ſum, & ipſe miſit me.

7 Non poteſt mundus vos odiſſe: me autem odit quoniam ego teſtor de eo, opera eius mala eſſe.

8 Vos aſcendite ad hos dies feſtos ego nondum aſcendo ad hos dies feſtos, quia tempus meum nondum impletum eſt.

9 Hęc autem quum eis dixiſſet, manſit in Galilæa.

10 [3] Vt aſcenderunt autem fratres eius, tunc & ipſe aſcendit ad dies illos feſtos, non manifeſtè ſed velut in occulto.

11 Iudæi ergo quærebant eum diebus illis feſtis & dicebant, Vbi eſt ille?

12 Et murmur multum erat in turba de eo: alii quidem dicebant, *Vir* bonus eſt: alii autem dicebant, Non: ſed turbam ſeducit.

13 Nullus tamen [c] palàm loquebatur de eo, propter metum Judæorum.

14 [4] Feſtis autem illis iam mediis diebus aſcendit Jeſus in templum, ac docebat.

15 Et mirabantur Judæi, dicentes, Quomodo iſte literas nouit, quuum non didicerit?

16 [5] Reſpondit eis Jeſus, & dixit, [e] Mea doctrina non eſt mea, ſed eius qui miſit me.

17 Si quis voluerit eius voluntatem exequi, cognoſcet de doctrina, vtrùm ex Deo ſit, an ego à meipſo loquar.

18 [6] Qui à ſemetipſo loquitur, gloriam propriam quærit: qui autem quærit gloriam eius qui miſit ipſum hic verax eſt, & iniuſtitia in eo non eſt.

19 [7] Nónne Moſes dedit vobis Legem, & *tamen* nemo ex vobis præſtat Legem? quid me ſtudetis trucidare?

20 Reſpondit turba & dixit, [f] Dæmonium habes: quis te ſtudet trucidare?

21 [8] Reſpondit Jeſus & dixit eis, Vnum opus edidi, & omnes miramini.

22 Attamen Moſes dedit vobis circunciſionem, (non quòd ex Moſe ſit ſed *quia* ex patribus) & ſabbatho circunciditis hominem.

23 Si circumciſionẽ accipit homo ſabbatho, vt non ſoluatur [g] Lex Moſis, mihi indignamini quòd totum hominem ſanum fecerim Sabbatho?

24 [9] Ne iudicate [h] ſecundùm ſpeciem, ſed iuſto iudicio iudicate.

25 [10] Dicebat ergo quidam ex Hieroſolymitanis, Nónne hic eſt quem ſtudent trucidare?

26 At ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt: num verè cognouerunt primores hunc verè eſſe Chriſtum?

27 [11] Sed nouimus vnde hic ſit: quum autem venerit Chriſtus, [i] nemo cogniturus eſt vnde ſit.

28 [12] Clamabat ergo Jeſus in templo, docens ac dicens, & me noſtis, & vnde ſim noſtis: & à me ipſo non veni, ſed eſt verax qui miſit me, quem vos non noſtis.

29 Ego vero noui eum, quia ab ipſo ſum, & ille me miſit.

1 Id eſt, Quum dies illius feſti dimidia ex parte præteriiſſent.

2 A circumciſione quę die feſto peragebatur, docet non quoduis opus in Sabbatho eſſe prohibitũ: ſed tantùm quod cum ſacra quiete apertè pugnaret.

3 Quaſi diceret, Factum per ſe expendite & iudicate, nullo habito perſonæ reſpectu.

Infrà 8, 20.

3 Exemplum horrendæ confuſionis in ipſo Eccleſiæ ſinu, paſtores metu & terrore oppreſſum populum tenent: populus non appetentem Chriſtum quærit, ſeſe offerentem negligit, non deſunt etiam qui cognitum temerè condemnent: pauci tantùm clanculum rectè ſentiunt.

c *Vel liberaliter Iudæorum enim principes nihil magis optarunt, quàm ſepeliri eius famam.*

4 Chriſtus bonitate certat cum mundi perfidia: plerique intereà ex eo ipſo arripiunt offendiculi occaſionem, quo oportuerat eos ad Chriſtum amplectendum incitari.

d *Circiter quartum diem.*

5 Ideò pauci ſunt quibus Euangelium ſapiat, quoniam rarũ eſt pietatis ſtudium.

e *Vide ſup. 5, 22. Loquitur autem ex Iudæorum hypotheſi, quaſi dicat, Mea doctrina non eſt mea, id eſt eius quem vos hominem vulgarem [illegible] multis putatis eſſe, [illegible] adeò contemnitis: ſed eius à quo miſſus ſum.*

6 Vera ſalutis doctrina à commentitia eo diſtinguitur, quòd illa gloriam Dei illuſtrat, in homines efferendo, Dei gloriam obſcurat.

7 Nulli ſecuriùs clamant ſe Legis Dei aſſertores eſſe, quàm qui illam impudentiſsimè violant.

Exod. 24. 3.

f *Fuit trita inter Iudæos locutio, qui infeſtati à Diabolo homines dicunt, dum in furore aguntur vel dum illis mens & ratio adempta eſt: turba autem hac ſimplicitate [illegible] obiurgat Chriſtum, quia vulgo [illegible] nota erant ſacerdotum conſilia.*

8 Sabbathum (quod hic nobis pro omnium ceremoniarum regula proponitur) non impediendis, ſed potiùs exercendis Dei operibus deſtinatum eſt inter quæ charitas proximi præcipuum locum obtinet.

Leuit. 12. 3. gene. 17. 10.

g *Id eſt, Si Lex à circumciſione à Moſe data, tanti ſit apud vos, vt non dubitetis etiam Sabbatho circumcidere hominem num meritò apud vos reprehendor, quòd hominem totum ſanarem?*

9 Iudicandum ex rerum veritate, ne in medium prodeuntes perſonæ nos tranſuerſos abripiant.

h *Ex eo quòd præ me fero. Videor enim nihil aliud eſſe quàm Galilæus vilis, & contempti fabri filius, ſed ſpectate attentius rem ipſam, & ex fructibus arborem æſtimate.*

Deut. 1 18.

10 Multi mirantur irritos fieri hoſtium Dei conatus, non tamen intereà diuinam virtutem agnoſcunt.

11 Homines ad ſtruenda ſibi obſtacula ingenioſi.

i *Hauſerant hunc errorem Iudæi ex Prophetarum teſtimoniis perperam intellectis.*

12 Chriſti veritas minimè pendet ex hominum iudiciis.

30 [13] Stud…

30 [13] Studebant ergo eum prehendere: sed nemo iniecit in eum manum, quia nondum venerat hora eius.

31 Multi verò ex turba crediderunt in eum, & dicebant, Christus quûm venerit, num signa plura edet iis quæ hic edidit?

32 [14] Audierunt Pharisæi turbam ista murmurantem de eo, & miserunt Pharisæi ac primarii Sacerdotes ministros vt eum prehenderent.

33 Dixit ergo eis Iesus, Adhuc paulisper ero vobiscum, deinde abibo ad eum qui me misit.

34 Quæretis me, nec inuenietis: & vbi ego ero, eò vos non poteritis venire.

35 Dixerunt ergo Iudæi inter sese, Quò futurum est vt iste proficiscatur, vt nos non inueniamus eũ? num [k] ad eos qui dispersi sunt inter Grecos iturus est, & Græcos docturus?

36 Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me, & non inuenietis: & vbi ego ero, vos non poteritis venire?

37 ¶ ‖ [15] [l] Vltimo autem die illo magno festi stetit Iesus, & clamauit, dicens, Si quis sitit, veniat ad me, & bibat.

38 Qui credit in me, sicut [m] dixit Scriptura, flumina aquæ viuæ fluent ex ventre eius.

39 (Hoc autem dixit de Spiritu quem accepturi erant credentes in eum. Nondum enim erat [n] Spiritus sanctus quia Iesus nondum erat glorificatus.)

40 [16] Multi ergo è turba quum audissent hunc sermonem, dicebant, Verè hic est Propheta [o] ille.

41 Alii dicebant, Hic est Christus. Quidam autem dicebant, [p] Num enim è Galilæa veniet Christus?

42 Nónne Scriptura dicit, ex semine Dauid, & ex vico Beth-lehem, vbi erat Dauid, venturum Christum?

43 Dissidium ergo ortum est in turba propter eum.

44 Quidam autem ex ipsis volebant eum prehendere: sed nemo iniecit in eum manus.

45 [17] Venerunt ergo ministri ad Primarios sacerdotes & Pharisæos qui dixerunt eis, Quare non adduxistis eum?

46 Responderunt ministri, Nunquam ita loquutus est homo vt homo iste.

47 Responderunt ergo eis Pharisæi, Num & vos seducti estis?

48 [18] Num quis ex primoribus credidit in eum, aut ex Pharisæis?

30 Et quærebant apprehendere eum: sed nemo iniecit super eum manus, quia nondum venerat hora eius.

31 Multi autē è turba crediderunt in eum: & dicebant, Christus, quũ venerit, num plura quàm hæc signa quæ facit hic, facturus est?

32 Et audiuerunt Pharisæi turbas loquentes de eo hæc, & miserunt ipsi & summi sacerdotes ministros vt apprehenderent eum.

33 Et dixit Ieschua, Modicum adhuc tempus vobiscũ sum, & vado ad eum qui me misit.

34 Et quæretis me, & non inuenietis me: & vbi ego sum, non potestis vos venire.

35 Dicunt Iudæi inter sese, Quò abiturus est hic vt non inueniamus eum? Num ad loca Gentium abiturus est vt doceat [4] profanos?

36 Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me, & non inuenietis me: & vbi ego sum, vos non potestis venire?

37 [5] Die autem magno qui erat vltimus festi, stabat Ieschua & clamabat, & dicebat, Si quis sitit, veniat ad me, & bibat.

38 Omnis qui credit in me, sicut dixerunt scripturæ, flumina aquarum descendent ex ventre eius.

39 (Hoc autem dixit de Spiritu quem accepturi erant credentes in ipsum: nondum enim datus erat Spiritus, quia nondum glorificatus erat Ieschua.)

40 Multi autem ex turbis qui audierunt sermones eius, dicebant, Hic verè est Propheta.

41 Alii dicebant, Hic est Christus: alii dicebant, Nunquid ex Galilæa venturus est Christus?

42 Nónne Scriptura dicit quòd ex semine Dauid & ex Beth-lechem oppido ipsius Dauid, venturus est Christus?

43 Et factum est dissidium propter eum in turbis.

44 Et erant quidam ex eis qui volebant apprehendere eum: sed nemo iniecit super eum manus.

45 Et venerunt ministri illi ad summos sacerdotes & Pharisæos, & dixerunt eis Sacerdotes, Quare non adduxistis eum?

46 Dicunt eis ministri, Nunquam sic loquutus est filius hominis sicut loquitur hic homo.

47 Dicunt eis Pharisæi, Nunquid etiam vos errastis?

48 Num vlli ex principibus aut ex Pharisæis crediderunt in eum?

13 Non licet malis quod lubet, sed id demum quod Deus decreuit.

14 Prout crescit regnum Dei, crescit eius hostium rabies, donec tandem absentia bona frustrà requirant, quæ præsentia neglexerint.

Infra, 13. 33.

k *Ad verb. In dispersione Gentium seu Græcorum: Græcorũ autē nomine intelligit Hebræos qui erant dispersi inter gentes, 1. Pet. 1. 1.*

Leu. 23. 36.

15 Duo sunt salutis nostræ capita vnũ, vt vero summæ nostræ inopiæ sensu serio tangamur: alterum, vt in vno Christo per fidem apprehenso quæramus omnium bonorũ copiã.

l *Vltimus dies Tabernaculorum, i. octauus, fuit æquè celebris atque primus.*

Esa. 55. 1.

m *Locus non extat vbi hæc ad verbum legantur, sed ex multis locis, vbi sparsim de donis Spiritus instar aquæ effundendis, vt Ioel. 2. Esa. 44. agitur, sumi videtur: maximè autem ex 55. c. Esa.*

Ioel. 2. 28.

Act. 2. 17.

n *Quid nomine Spiritus indicat, paulò ante expressit, de Spiritu quem accepturi erant credentes: Spiritus ergo nomine intelligenda sunt virtutes Spiritus sancti, quæ in initio nascentis Ecclesiæ excellenter viguerunt, vt prædictum erat, Ioel. 2.*

16 In ipsa Ecclesia de præcipuo capite religionis certatur: nec alii sunt crudeliores Christi hostes iis qui veritatis sedē occupant. Non licet tamen eis quicquid libet.

o *Non est otiosus articulus, & planè ostendere videtur hic locus Iudæos insignem aliquē prophetam expectasse diuersum à Messia.*

p *Falluntur quòd Christum Galilæum faciunt. Sed vnde hæc ignoratio nisi ex contemptu?* *Deu. 18. 15. mich. c. 2. mat. 2. 5.*

15 Deus è cælis irridet Filii sui inimicos. 18 Falsi pastores adeò sunt stolidi, vt ex multitudine & externo splendore Ecclesiam Dei æstiment.

4 Id est, Gentiles qui non pertinent ad populum sanctum.

5 Licet hoc loco referre quæ in Talmud, tractatu De festo tabernaculorum, cap. חליל *Chalil*, sparsim scribuntur, ex quibus non solum intelligatur cur dies postremus illius festi, magnus dicatur, sed etiam qua ratione, ritus illius occasionem Christo dederit sub aquarum perennium symbolo, populum cum clamore inuitandi ad hauriendam ex se, tãquam ex vero fonte, cælestem sapientiam & alia Spiritus sancti dona quæ ad generationem spectant. Hęc igitur sunt quæ illic traduntur. Licet omnes festi dies à Deo præcepti, magni fuerint, præsertim verò illi in quibus conuocatio sancta erat, vt primus & vltimus Paschatis dies Pentecostes, buccinarum, expiationum, ac primus & vltimus tabernaculorum: tamen tabernaculorũ vltimus singulari quadam ratione magnus dicitur, & in eo præ reliquis diebus populus Dei lætari iubetur. Quum enim Deus expressè Leuit. 13. 40. præcepisset vt in festo tabernaculorum lætarentur Israelitæ quandiu illud duraret, eorum deinde antiquissimi doctores, imò ipsi Dei prophetæ Haggæus & Zacharias, Dei iussu, rationem præscribentes qua dies illi in lætitia traducendi essent, quædam constituerunt vt vltimo die agerentur quæ summã lætitiam populi declararent. Lustrationem enim quandam cum supplicatione indixerunt, in qua quotidie semel durante illo festo altare circuibant, palmas & ramos manu gestantes ac agitantes, subindeq; clamantes, Hoschanna, id est, Serua quæso. Vnde etiam factum est vt dies illi singuli vocati sunt Hoschan-næ (sicut Matth. 21. 21. notauimus) Vltimo verò die illius festi pro lætitiæ cumulo statuerunt Prophetæ illi ex ore Dei (vt in Talmud dicitur) vt septies lustrando circuiretur altare, (sicut olim sub Iosua, quum per sex dies circumlustrassent mœnia Iericho quotidie semel, septimo die septies ea circumlustrare iussi sunt,) & toties ingeminarent conceptas quasdam præces in quibus subinde voces illæ Hoschan-na & Hatzlichan-na, id est, Salua quæso, Prosperari fac quæso, recurrebant. Vnde factum est vt dies hic vocaretur Hoschan-na rabba, id est, Hoschan-na magnus. Quam appellationem Euangelista hic, vt in populo suo vsitatam retinuit. Scribitur præterea eodem tractatu, ex institutione horum Prophetarũ solitum fuisse populum eo die summa cum lætitia & pompa aquam haurire è fonte Schiloach ad radicem montis Tsion scaturiente, & eam in templũ afferre ad sacerdotes, quam super altare cum vino libaminis effundebant. Et dum hauriretur, & afferretur ab haurientibus & astantibus, illud Isaia, 12. 3. decantabatur, Haurietis aquam cum gaudio è fonte salutis. Quin etiam persuasi erant Spiritum sanctum illo eorum gaudio, & vociferatione adeo delectari vt pronocaretur hac ratione ad ipsos gaudentes afflandum vt prophetarent, sicut Ionæ prophetæ contigisse affirmant, dum cum reliquis in festo tabernaculorum aquam illam exultans hauriret. Ex his quis non videt Iudæos spirituale gaudium, quod Lex iubebat in solenni tabernaculorum festo agitare, in magicam circulationem conuertisse? atque, ad non minus ineptam quàm profanam superstitionem stabiliendam, & autoritate & testimoniis prophetarum impiè abusos fuisse? vt insanam ipsorum vociferationem magno clamore à Christo Domino oportuerit coerceri, illosq; à terrestribus aquis ad cælestes & verè viuificas aquas reuocari, finemq; & vsum illius festi, sicut & reliquarum omnium ceremoniarum, ad ipsum Christum, tanquam vnicum scopum, referri.

49 Sed

49 Sed populus hic qui non nouit Legem, maledicti sunt.
50 Dixit eis Nicadimus, vnus ex eis, is qui venerat ad Ieschua nocte:
51 Nunquid Lex nostra condemnat filium hominis, nisi audierit ab eo prius, & cognouerit quid fecerit?
52 Responderunt & dixerunt ei, Nunquid etiam tu ex Galilęa es? Scrutare, & vide quòd Propheta ex Galilæa non surrecturus sit.

49 Sed turba hæc quæ non nouit Legem, execrabilis est.
50 Dixit eis Nicodemus, is qui venerat ad eum nocte, & vnus erat ex illis.
51 Num Lex nostra condemnat quempiam, nisi prius q audierit ex ipso, & cognouerit r quid faciat?
52 Responderunt & dixerunt ei, Nónne & tu Galilæus es? Scrutare & vide ex Galilæa Prophetam non surrexisse.
53 19 Et profectus est vnusquisque domû suã.

Supra, 3.2.
Deut. 17.8. & 19.15
q *Quid pateretur videlicet qui deferatur.*
r *Hac quoque formula loquendi petita est è medio. Neque à Lex ipsa sed index cognosci.*
19 Non est consilium contra Dominum.

Caput VIII.

3 *Mulieri in adulterio deprehensæ.* 11 *condonantur peccata.* 12 *Christus lux mundi.* 19 *Pharisæi quærunt vbi ipsius sit Pater.* 39 *Filii Abrahæ.* 42 *Filii Dei.* 44 *Satan mendacii pater.* 56 *Abraham vidit diem Christi.*

Deest hoc in loco in exemplari Syriaco historia Adulteræ vndecim versiculis comprehensa

12 RVrsus autem loquutus est cum eis Ieschua, & dixit, Ego sum lux mundi: 1 qui post me venit, non ambulabit in tenebris, sed inueniet sibi lumen vitæ.
13 Dixerunt ei Pharisæi, Tu de teipso testaris testimonium tuum non est verum.
14 Respondit Ieschua, & dixit eis, Etiamsi ego testor de meipso, verum est testimonium meum: quia scio vnde venerim, & quò proficiscar: vos autem non nouistis vnde venerim, neque quò proficiscar.
15 Vos corporaliter iudicatis: ego quenquam non iudico.

1 Ad verbum, Qui sequitur me. Hebraismus.

1 IEsus autem profectus est in montem Olearum.
2 Et diluculo rursus adfuit in templo, & totus populus venit ad eum: & sedens docebat eos.
3 1 Adducunt autem ad eum Scribæ & Pharisæi mulierem in adulterio deprehensam: & quum statuissent eam in medio,
4 Dicunt ei, Præceptor, hæc mulier deprehensa est in ipso facto, quum mœcharetur:
5 In Lege autem Moses mandauit nobis vt tales lapidentur: tu ergo quid dicis?
6 Hoc autem dicebant tentantes eum, vt possent eum accusare. Iesus autem incuruatus deorsum, digito scribebat in terra.
7 2 Quum autem perseuerarent eum interrogare, erexit se, & dixit eis, Qui vestrûm immunis est à peccato, prius in eam iaciat lapidem.
8 Et rursum incuruatus deorsum, scribebat in terra.
9 Auditis autem his, arguente ipsos conscientia, singulatim alius post alium exibant, initio facto à senioribus vsque ad vltimos: & relictus est solus Iesus, & mulier in medio stans.
10 3 Quum autem se Iesus erexisset, & neminem conspiceret præter mulierem, dixit ei, Mulier, vbi sunt illi tui accusatores? nemo te condemnauit?
11 Ipsa verò dixit, Nemo, Domine. Dixit autem ei Iesus, a Nec ego te condemno. Vade, & ne amplius pecca.
12 ¶ ‖ 4 Rursum ergo Iesus eis loquutus est dicens, Ego sum Lux mundi: qui sequitur me, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.
13 5 Pharisæi igitur dixerunt ei, b Tu de teipso testaris: testimonium tuum non est idoneum.
14 Respondit Iesus & dixit eis, c Etiam si ego testor de meipso idoneum est testimonium meum: quia scio vnde venerim, & quò vadam: vos autem nescitis vnde venerim, & quò vadam.
15 Vos secundùm carnem iudicatis, ego d non iudico quenquam.

1 Mali bonis insidias nectentes, sibi ipsis laqueũ nectunt.
Leu. 20.10.
2 In hypocritas qui plusquam seueri aliorũ censores suis vitiis indulgent.
Deut 17.7.
3 Christus noluit ciuilis magistratus partes ad se trahere, contentus ad fidem & resipiscentiam peccatores adducere.
a *Qui ex his colligunt non puniendà esse adulteria, non minus sunt inepti quàm si dicerent diuidendas non esse hæreditates quoniã Christus noluit diuidere. Luc. 12.14.*
Suprà, 1.5. Infrà, 9.5
4 Mundus natura cæcus nusquam nisi in solo Christo fit lucis compos.
5 Christus testis est veritatis omni exceptione maior vt qui ob hoc ipsum sit à Patre missus, & ab eodem infinitis miraculis mundo approbatus.
b *De teipso testimonium dicis, quod communi opinione omniũ improbatur: & propria prædicatio sordida perhibetur.*
Sup. 5.31.
c *Quod 5. cap. 31. vers. negarat, accipiendum est per concessionem: eo autem loco accommodans sese auditoribus qui nihil in Christo præter humanitatem agnoscebant, permittit suum vetici testimoniũ, nisi aliunde confirmetur. Hoc autem loco Diuinitatem suam affert, ac Patrem testem laudat, nisi confirmantem. Perinde est igitur ac si diceret, solus hic videor, ideoq; testimonium meũ non admittitis, quũ præsertim videar de me ipso testari: at qui tres sumus. Nam ego veluti duplex sum, Deus videlicet & homo & tamen vnus. Itaque mihi Deo licet de me homine testari. sic vnum testem habetis. Accedit deinde Patris testimonium admittere, quanto magis Patris ac filii qui non sunt homines, sed vnus Deus.*
d *Ego nunc simpliciter doceo, nemineum condemno: tamen si id facere libeat, sanè pro meo iure faciam. Non enim solus sum, sed mecum est Pater.*

Deu.17.6. & 19.15
mat.18.16.
2.cor.13.1.
heb.10.18.

e Apertè Diuinitas ab humanitate distinguitur, alioqui duo testes non essent, cùm vnus inter testes non numeretur.

6 Nemo Deũ nisi in Christo nosse potest.

7 Dei non hominũ arbitrio viuimus & morimur. Itaque illud vnum superest, vt nostro munere cõstanter defungamur.

f Aliqua erat in templo regio cõferendis oblationibus destinata.

8 Quoniam homines natura à rebus cælestibus abhorrent, nemo est idoneus Christo discipulus, nisi quẽ Spiritus Dei formauit. Intereà tamen mundo oblatam vitam repudianti, necessario pereundum erit.

9 Is demùm quis sit Christus cognoscet, qui attente audiet quid loquatur.

g Sum Christus & Saluator: illud enim est quod à principio dixi volo me esse.

10 Deus contemptæ Christi doctrinæ vindex.

11 Ipse quoque Christi contemptus cedit eius gloriæ: quod tandem eius hostes maximo suo malo sentient.

12 Veri discipuli Christi in eiusdem sermone perseuerant, vt magis ac magis in cognitione veritatis proficientes à durissima peccati seruitute in veram libertatem Iustitiæ & vitæ asserantur.

h A seruitute peccati.

i Quidam de multitudine, non illi scilicet qui crediderant: aduersantiũ enim non assentientium ista est oratio.

k Procreati ab Abrahamo.

Rom. 6. 20.
2.pet.2.19.

13 Omnes natura planè diabolica præditos nasci declarant scelerati ipsorũ mores. Immutantur autem, & secundùm fœdus cum Abrahamo sancitum, in Dei familiam adsciscuntur in vno Christo per fidem apprehenso: quæ quidem fides ex verè sancta & honesta vita dignoscitur.

16 Quòd si etiam iudicem ego, iudicium meum firmum est: quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.

17 Sed & in lege vestra scriptum est, duorum hominum testimonium idoneum esse.

18 e Ego *is* sum qui testor de meipso, & testatur de me qui misit me Pater.

19 6 Dicebant ergo ei, Vbi est tuus ille Pater? Respondit Iesus, Neque me nostis, neque Patrem meum: si me nossetis, Patrem quoque meum nossetis.

20 Hæc verba loquutus est Iesus in f gazophylacio, docens in templo: & nemo prehendit eum, 7 quia nondum venerat hora eius.

21 8 Dixit ergo iterum eis Iesus, Ego vado, & quæretis me, & in hoc peccato vestro moriemini: quò ego vado vos nõ potestis venire.

22 Dicebant ergo Iudæi, Num trucidabit seipsum, quia dicat, Quò ego vado, vos non potestis venire?

23 Tunc dixit eis, Vos ex inferis estis, ego sum ex superis, vos ex mundo estis, ego non sum ex hoc mundo.

24 Ideò vobis dixi vos morituros in peccatis vestris. Nam nisi credideritis me *eum* esse, moriemini in peccatis vestris.

25 9 Dixerunt ergo ei, Tu quis es? Tum dixit eis Iesus, g *Id* quod à principio dico vobis.

26 10 Multa habeo quæ de vobis loquar ac iudicem: sed qui me misit, verax est: & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor mundo.

27 Non cognouerunt eum de Patre ipsis loqui.

28 11 Dixit ergo eis Iesus, Quum in altum extuleritis Filium hominis, tunc agnoscetis me *eum* esse, & ex meipso nihil facere, sed prout docuit me Pater, hæc loqui.

29 Nam qui me misit, mecum est: non reliquit me solum Pater, quia ego quæ placita sunt ei facio semper.

30 Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.

31 12 Dicebat ergo Iesus iis Iudæis qui crediderant ipsi, Si vos manseritis in sermone meo, verè dicipuli mei eritis.

32 Et cognoscetis Veritatem, & Veritas vos h in libertatem vindicabit.

33 i Responderunt ei, k Semen Abrahæ sumus, neque cuiquam seruiuimus vnquam: quomodo tu dicis, vos in libertatem vindicabimini?

34 Respondit eis Iesus, Amen amen dico vobis, Quisquis committit peccatum, seruus est peccati.

35 Seruus autem non manet in domo perpetuò: filius manet perpetuò.

36 Itaque si vos Filius in libertatem vindicarit, verè liberi eritis.

37 13 Scio vos semen Abrahæ esse: sed studetis me trucidare, quia sermo meus non habet locum apud vos.

38 Ego loquor quod vidi apud Patrem meum: & vos facitis quod vidistis apud patrem vestrum.

39 Responderunt & dixerunt ei, Pater noster Abraham est. Dicit eis Iesus, Si filii

16 Etsi autem iudicem, iudicium meum verum est: quia non sum solus, sed ego & Pater meus qui misit me.

17 Sed etiã in Lege vestra scriptum est, quòd testimonium duorum hominum verum est.

18 Ego sum qui testor de meipso: & Pater meus qui misit me, testatur de me.

19 Dicunt ei, Vbi est Pater tuus? Respondit Ieschua, & dixit eis, Neque me nouistis neque Patrem meum, si me nossetis, etiam Patrem meum nossetis.

20 Hos sermones loquutus est in 2 gazophylacio, docens in templo: & nemo apprehendit eum: nondum enim venerat hora eius.

21 Dixit eis rursus Ieschua, Ego vado, & quæretis me: & moriemini in peccatis vestris, & quò ego vado, vos non potestis venire.

22 Dicunt Iudæi, Nunquid seipsum interfecturus est, quia dixit, Quò ego vado, vos non potestis venire?

23 Et dixit eis, Vos 3 ex infernis estis, & ego ex supernis sum: vos ex hoc estis mundo, ego non sum ex hoc mundo.

24 Dixi vobis quòd moriemini in peccatis vestris: nisi enim credideritis quòd ego sum, moriemini in peccatis vestris.

25 Dicunt Iudæi, Tu quis es? Dixit eis Ieschua, 4 Etiam quem incepi vt loquerer vobiscum.

26 Multum est mihi de vobis dicendum & iudicandum: sed is qui misit me, verax est: & ego ea quæ audiui ab eo, hæc ipse loquor in mundo.

27 Et non cognouerunt quòd de Patre loqueretur eis.

28 Dixit eis rursus Ieschua, Quum exaltaueritis Filium hominis, tunc cognoscetis, quòd ego sum, & aliquid voluntate propria non facio, sed sicut docuit me Pater meus, sic loquor.

29 Et qui misit me, mecum est: nec reliquit me solum Pater meus, quia id quod placet ei, facio omni tempore.

30 Et quum hæc loqueretur, multi crediderunt in eum.

31 Et dixit Ieschua illis Iudæis qui crediderunt in eum, Si vos manseritis in sermone meo, verè discipuli mei estis.

32 Et cognoscetis veritatem, & ipsa veritas liberos faciet vos.

33 Dicunt ei, Semẽ sumus Abrahami, & nunquam seruitutem seruiuimus: quomodo dicis tu, Eritis 5 filii libertatis?

34 Dixit eis Ieschua, Ammin ammin dico vobis quòd quisquis facit peccatum, seruus est peccati.

35 Et seruus non manet in æternum in domo: filius autem in æternum manet.

36 Si fiat igitur vt Filius liberos vos faciat, verè eritis 6 filii libertatis.

37 Scio quòd semen estis Abrahami: sed quæritis interficere me, quia sermoni meo non acquiescitis.

38 Ego id quod vidi apud Patrem, loquor: & vos id quod vidistis apud patrem vestrum, facitis.

39 Responderunt, ac dixerunt ei, Pater noster Abraham est. Dixit eis Ieschua, Si filii

2 Ad verb. In domo vel loco gazæ. Id est thesauri, vt in Luc. 21.1.

3 Ad verbum, Ex eo quod infra (subaudi Est) estis.

4 Id est, Etiamnũ me eum esse duco quem ab initio apud vos me esse professus sum.

6 Id est, Libertate præditi, vt paulo ante.

 essetis

esfetis Abrahā, opera Abrahami faceretis.

40 Nunc autem, ecce, quæritis interficere me, hominem qui veritatem loquutus sum vobiscum, eam quam audiui à Deo. Hoc Abraham non fecit.

41 Vos autem facitis opera patris vestri. Dicunt ei, Nos ex scortatione non sumus, vnus Pater est nobis, Deus.

42 Dixit eis Ieschua, Si Deus esset Pater vester, amantes essetis mei: ego enim à Deo exiui & veni: & nequaquam ex voluntate propria veni, sed ipse misit me.

43 Propter quid sermonem meum non agnoscitis? Quia non potestis audire sermonem meum.

44 Vos ex patre 7 accusatore illo estis, & desiderium patris vestri vultis facere, qui à principio homicida est, & in veritate non stetit, quia veritas non est in eo: & quando loquitur mendacium, de suo loquitur: quia mendax est, etiam pater ipsius *mendacii*.

45 Ego autem quia veritatem dico, non creditis mihi?

46 Quis ex vobis arguit me de peccato? Et si veritatem dico, vos quare non creditis mihi?

47 Qui ex Deo est, sermones Dei audit: propter hoc vos non auditis quia non estis ex Deo.

48 Responderūt Iudæi, & dixerunt ei, Nónne bene dicimus nos quòd Samaritanus es, & dæmonium est tibi?

49 Dixit eis Ieschua, Mihi dæmonium non est, sed Patrem meum honoro, & vos ignominia afficitis me.

50 Ego autem non quæro gloriam meam: est ille qui quærit & iudicat.

51 Ammin ammin dico vobis, quòd si quis sermones meos seruat, mortem 8 non videbit in æternum.

52 Dicunt ei Iudæi, Nunc nouimus quòd dæmonium sit tibi. Abraham mortuus est & Prophetæ, & tu dicis, Qui sermones meos seruat, mortem non gustabit in æternum.

53 Nunquid tu maior es quàm pater noster Abraham, qui mortuus est? & quam Prophetæ, qui mortui sunt? Quem facis tu teipsum?

54 Dixit eis Ieschua, Si ego glorifico meipsum, gloria mea non est quicquam: est Pater meus qui glorificat me, ille de quo dicitis vos, Deus noster est.

55 Et non nouistis eum: ego autem noui eum: &, si dicerem quòd non noui eum, essem mendax similis vobis: sed noui eum, & sermones eius seruo.

56 Abraham pater vester cupiebat videre diem meum: & vidit, & gauisus est.

57 Dicūt ei Iudæi, Hactenus 9 natus quinquaginta annos non es, & Abraham vidisti?

58 Dixit eis Ieschua, Ammin ammin dico vobis, quòd antequam fieret Abrahā, ego sum.

59 Et tulerunt lapides vt lapidarent eum, & Ieschua occultauit se, & egressus est è templo, & transiuit inter eos: & abiit.

Abrahæ essetis, opera Abrahæ faceretis.

40 Nunc autem studetis me interficere, hominem qui veritatem vobis loquutus sum, quam audiui à Deo: hoc Abrahā non fecit.

41 Vos facitis opera patris vestri. Itaque dixerunt ei, Nos ex scortatione non sumus geniti: vnum patrem habemus, *nempe* Deum.

42 Dixit ergo eis Iesus, Si Deus pater vester esset, diligeretis me. Ego enim à Deo profectus sum & veni: neque enim à meipso veni, sed ille me misit.

43 Quare l loquutionem istam meam non agnoscitis? quòd non potestis audire sermonem meum.

44 || Vos ex patre diabolo estis, & cupiditates patris vestri vultis explere. Ille m fuit homicida à principio, & in n veritate non persititit: non est enim veritas in eo. Quotiescunque loquitur mendacium, o de suo loquitur, quia mendax est, & Pater ille mendacii.

45 *Vos* autem, quia ego veritatem dico, non creditis mihi.

46 || 14 Quis ex vobis arguit me de peccato? si veritatem dico, quare vos non creditis mihi?

47 Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis.

48 Responderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei, Nónne bene dicimus te Samaritanum esse, & dæmonium habere?

49 Respondit Iesus, Ego dæmonium non habeo, sed honoro Patrem meum, & vos contumelia afficitis me.

50 15 Ego verò non quæro gloriam meam: q est qui quærat & iudicet.

51 16 Amen amen dico vobis, si quis sermonem meum seruauerit, mortem r non conspiciet in æternum.

52 17 Dixerunt ergo ei Iudæi, Nunc cognouimus te dæmonium habere. Abraham mortuus est & Prophetæ: & tu dicis, Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum.

53 Num tu maior es patre illo nostro Abraham qui mortuus est? etiam Prophetæ mortui sunt quem tu teipsum facis?

54 18 Respondit Iesus, Si ego glorifico meipsum, s gloria mea nihil est: Pater ille meus, is est qui glorificat me, quem vos dicitis Deum vestrum esse.

55 19 Sed non nostis eum: ego verò noui ipsum: & si dixero me eum non nosse, ero similis vestri, *id est* mendax: sed eum noui, & sermonem eius seruo.

56 20 Abrahā pater vester t gestiuit vt videret diem v istum meum: & vidit, ac gauisus est.

57 Dixerunt ergo ei Iudæi, Quinquaginta annos nondum habes & Abraham vidisti?

58 Dixit eis Iesus, Amen amen dico vobis, priusquam Abraham fieret, x ego sum.

59 21 Sustulerunt ergo lapides vt iacerent in eum: Iesus autem occultauit se, & exiuit è templo, quum transiisset per medios ipsos: & ita præteriit.

7 Diabolum intelligit, quem sæpe Paraphrastes hoc epitheto notat. Vide Matth. 4.1.

8 Id est, Non experietur. Hebraismus idem significat quod paulo post sequitur. Mortem non gustabit in æternum.

9 Ad verbum, Filius quinquaginta annorum. Hebraismus tritus.

l i. Idioma, siue alienam linguam, quasi dicat, Non magis quod dico intelligitis, quàm ignota & peregrina lingua vobiscum loquerer.

2. Ioh. 3.8.

m Initio mundi conditi: nam primum atque homo conditus fuit, à diabolo præcipitatus fuit in mortem.

n In fidelitate & integritate in qua firmatus fuerat originaliter.

o Ex suo veluti instinctu, & ex suo proprio ingenio.

p Author.

1. Ioh. 4.6.

14 Christus munere sibi commisso à Patre, omni ex parte est perfunctus.

1. Ioh. 4.6.

15 Christi hostes ad tempus quidem lasciuiunt, sed Pater suo tempore apparebit, contumeliarum sibi in Filii persona illatarum vindex.

q i. Qui contemptū mei, aut sui potius vindicet.

16 Sola Euangelii doctrina per fidē apprehensa, certum est aduersus mortem remedium.

r Non sentiet, in media enim morte fideles vitam vident.

17 In eos qui sanctorum splendore abutuntur, vt Christi gloriam obscurent.

18 Christo nihil magis alienum ab omni ambitione, sed eum supra omnia extulit Pater.

s Concessione: quasi dicat, Sit sanè prædicatio de me mea, qui vos contemnitis, nullius momenti: at est alius qui me glorificat, i. qui celebrat nomen meum.

19 Nulla est Dei extra Christum, nec Christi extra ipsius verbum legitima cognitio.

20 Christi virtus præcedentibus etiā omnibus seculis, sese in patribus exeruit, vt qui eum venturum in promissionibus viderint, & summo cum gaudio [illegible] apprehenderint.

t Summo affectu fuit desiderio.

v Dies alicuius [illegible] nihil aliud declarat quàm spaciū quo vixerit aliquis, aut [illegible] quidpiam ipsi vel facere vel ferre contigerit. Dies ergo Domini nihil aliud significat quàm ipsius aduentum in carnem. Vidit enim eum eminùs Abraham, fide

nimirum oculis vt declaratur Hebr. 11.13. 21 Zelus absque scientia tandem in apertam rabiem exit, nec tamen licet malis quicquid libet. x Christus vt Deus ante Abraham um erat, erat & Agnus ab origine mundi occisus.

CAPVT

CAPVT. IX.

1 Christus cæci nati oculos Sabbato aperit. 13 quem, quum diu contra Pharisæos disputasset, 22.35 è Synagoga eiectum, 36 Christus æterna lucis cognitione donat.

1 PRæteriens [1] autem vidit quendam cæcum à natiuitate:

2 Et interrogauerunt eum discipuli eius, dicentes, Rabbi, quis peccauit, hic an parentes eius, vt cæcus nasceretur?

3 Respondit Iesus, [a] Neque iste peccauit, neque parentes eius, *vt cæcus nasceretur*, sed *oportet* opera Dei manifesta fieri in eo.

4 [2] Oportet me operari eius opera qui misit me, [b] donec dies est: venit nox quum nemo potest operari.

5 Quandiu fuero in mundo, lux sum mundi.

6 [3] Hoc quum dixisset, spuit humi, & fecit lutum ex sputo & illeuit lutum oculis cæci:

7 Dixitque ei, Vade, laua in piscina [c] Siloam (quod est, si interpreteris, missus.) Abiit ergo, & lauit, rediitque, videns.

8 [4] Vicini ergo, & qui prius viderant eum cæcum esse, dicebant, Nónne hic est qui sedebat & mendicabat?

9 Alii dicebant, Hic est: alii verò, Similis est ei. Ille *autem* dicebat, Ego is sum.

10 Dixerunt ergo ei, Quomodo aperti sunt tibi oculi?

11 Respondit ille, & dixit, Quidam qui dicitur Iesus, lutum fecit, & illeuit oculos meos, & dixit mihi, Vade ad piscinam Siloam, & laua. Vt autem abii ac laui, vidi.

12 Dixerunt ergo ei, Vbi est ille? Ait, Nescio.

13 Adducunt eum ad Pharisæos, eum *inquam* qui olim cæcus *fuerat*.

14 Erat autem sabbathum quum lutum faceret Iesus, & aperiret oculos eius.

15 Rursus ergo interrogarunt eum etiam Pharisæi, quomodo videndi facultatem esset adeptus. Ille verò dixit eis, Lutum imposuit oculis meis, & laui, & video.

16 [5] Dicebant ergo ex Pharisæis quidam, Homo iste non est à Deo: nam sabbathum non seruat. Alii dicebant, Quomodo potest quispiam peccator talia signa edere? Et dissidium erat inter eos.

17 Rursus dicunt cæco, Tu quid dicis de illo, quòd aperuerit oculos tuos? Ille autem dixit, Propheta est.

18 Non crediderūt ergo Iudęi de eo quòd cęcus fuisset, & vidēdi facultatē esset adeptus, vsquequò vocarunt eius parentes, eius *inquam* qui videndi facultatē fuerat adeptus.

19 Et interrogauerunt eos, dicentes, Hiccine est filius ille vester, quem vos dicitis cæcum natum esse? quo modo ergo nunc videt?

20 Responderunt eis parentes eius, & dixerunt, Scimus hunc esse filium illum nostrum, & cæcum natum esse:

21 Quomodo verò nunc videat nescimus: aut quis eius aperuerit oculos, nos nescimus: ipse ætatem habet, ipsum interrogate, ipse de se loquetur.

22 Hæc dixerunt parentes eius, quòd timerent Iudæos, iam enim constituerant Iudæi vt si quis eum confiteretur *esse* Christum, synagoga moueretur.

1 Omnium quidē corporis malorum prima est origo peccatum: nec tamen consequitur semper à Deo respici peccata eorum, quos durissimis etiā flagellis cædit.

a *Disputat ex hypothesi discipulorum, qui præsupponūt morbos nisi propter peccatum non immitti: respondet ergo Christus aliam fuisse causam cæcitatis, nimirum vt diuinum opus conspiceretur.*

2 Christi opera sunt instar lucis mūdi tenebras illustrātis.

b *Dies & nox metaphoricè pro luce, id est, illustri doctrina veritatis cœlestis, & tenebris in eiusdem doctrinæ obscuratione.*

3 Christus adhibito luti ac deinde fontis Siloam (id est Missi) symbolo, cæcum natum sanans, declarat, sicut ipse initio hominem cōdidit, ita etiam se deinum eiusdem tum corporis, tum multo magis animæ instauratorem esse, & ita quidem vt vltro ad nos sanandos prior accurrat.

4 Vera imago omnium hominū, qui vt natura cæci sunt oblatam sibi lucem nec admittunt ipsi, nec in aliis ferunt, & tamen miris modis inter se tumultuantur.

c *Siloam fons erat ad radices montis Sion, qui non iugibus aquis, sed incertis horis diebusque ebulliat, & per terrarum concauitates & intra saxa durissima cum magno sonitu veniat, vide Hieron. lib. 3 comment. in Esa. cap. 8. Interpretatio autem vocis cōsultè ab Euangelista additur, quia fons ille templo vicinus quotidie Iudæos admonebat aduenturi Christi quem tamen sibi oblatum aspernati sunt.*

5 Nullius rei prętextu acrius quàm religionis, oppugnatur religio: sed ea quò magis premitur, eò magis assurgit.

1 ET quum trāsiret, vidit hominem cæcum à ventre matris suæ.

2 Et interrogauerunt discipuli eius, & dixerunt, Domine noster, quisnam peccauit, hic an parentes eius, vt cæcus nasceretur?

3 Dixit eis Ieschua, Nec ipse peccauit, nec parentes eius: sed vt conspicerentur in eo opera Dei.

4 Me oportet operari opera eius qui misit me, dum dies est: ventura est nox qua quis non potest operari.

5 Quandiu in mundo sum, lux sum mundi.

6 Et quando dixisset hæc, spuit super terram, & subegit lutum *factum* ex sputo suo, & illeuit super oculos illius cæci.

7 Et dixit ei, Abi, *&* ablue in lauacra Schiloah. Et abiens lauit, & venit videns.

8 Vicini autem eius & ii quibus visus fuerat prius quòd mendicus esset, dicebant, Nónne hic est ille qui sedebat, & mendicabat?

9 Erant qui dicebant, Is est. Et erant qui dicebant, Non: sed [6] prorsus similis est ei. Ipse autem dicebat, Ego is sum.

10 Dicunt ei, Quomodo aperti sunt oculi tui?

11 Respondit, & dixit eis, Quidam cuius nomen est Ieschua, fecit lutum, & illeuit super oculos meos, & dixit mihi, Abi, ablue in aquis Schilucha. Et abiens ablui: & visus restitutus est mihi.

12 Dicunt ei, Vbi est ille? Dixit eis, Non noui.

13 Et adduxerunt illum qui ab initio cæcus fuerat ad Pharisæos.

14 Erat autem Sabbathum quum faceret lutum Ieschua, & aperiret ei oculos eius.

15 Et rursus interrogauerunt eum Pharisæi, Quomodo visus restitutus est tibi? Ille autem dixit eis, Lutum posuit super oculos meos, & ablui: & visus restitutus est mihi.

16 Et dixerunt aliqui ex Pharisæis, Iste homo nequaquam ex Deo est, qui Sabbathum non seruat. Alii autem dicebant, Quomodo potest homo peccator hæc signa facere? Et dissidium erat inter eos.

17 Dicunt rursus illi cæco, Tu quid dicis de eo, quòd aperuit tibi oculos tuos? Dixit eis, Dico quòd Propheta est.

18 Non autem credebant de eo Iudæi quòd cæcus fuisset, & videret, vsquequo vocarunt parentes eius qui videbat:

19 Et interrogauerunt eos, Num hic est filius vester quem vos dicitis quòd cæcus natus est? Quomodo iam videt?

20 Responderunt autem parentes eius, & dixerunt, Nouimus quòd hic est filius noster, & quòd cæcus natus est:

21 Quomodo autem iam videat, aut quisnam aperuerit ei oculos eius, non nouimus: etiā ipse progressus est in annis suis, ipsum interrogate, ipse pro seipso loquetur.

22 Hæc dixerunt parentes eius, quia timebant à Iudæis. Statuerant enim Iudæi quòd si quis confiteretur eum quòd Christus esset, eiicerent eum ex synagoga.

6 Ad verb. Assimilando assimilatur ei geminatio emphatica ex Hebræo idiotismo.

23 Propter hoc dixerunt parentes eius, Progressus est in annis suis, ipsum interrogate.
24 Et vocauerunt illum hominem secunda vice, illum *inquam* qui fuerat cæcus: & dixerunt ei, Da gloriam Deo, nos enim nouimus quòd hic homo peccator est.
25 Respondit ille, & dixit eis, An peccator sit nescio: vnum autem scio, quòd cæcus eram, & iam ecce, video.
26 Dicunt ei iterum, Quid fecit tibi? quomodo aperuit tibi oculos tuos?
27 Dixit eis, Dixi vobis, & non audiuistis: quid vultis vos audire? Nunquid etiam vos discipuli vultis fieri ei?
28 Illi autem maledicta coniecerunt in eum, & dixerunt ei, Tu es discipulus illius: nos enim discipuli sumus Musche.
29 Et nouimus quòd cũ Musche Deus loquutus est: hunc autem non nouimus vnde sit.
30 Respondit ille homo, & dixit eis, In hoc est ergo mirandum, quòd vos non nostis vnde sit, & oculos meos aperuit.
31 Nouimus autem quòd Deus voce peccatoris nõ exaudit: sed eum qui [z] reueretur se, & facit voluntatem eius, illum ipse exaudit.
32 A seculo non fuit auditum quòd aperuerit quis oculos cæci nati.
33 Si ex Deo non esset hic, non potuisset facere hæc.
34 Responderunt & dixerunt ei, Tu totus in peccatis natus es, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.
35 Et audiuit Ieschua quòd eiecissent eum foras: & inuenit eum, ac dixit ei, Tu credis in Filium Dei?
36 Respondit ille qui sanatus est, & dixit, Quis est ille, Domine mi, vt credam in eum?
37 Dixit ei Ieschua, Vidisti eum: & is qui loquitur tecum, ipse est.
38 Ille autem dixit, Credo Domine mi. Et procidens adorauit eum.
39 Et dixit ei Ieschua, Ad iudicium mundi huius veni, vt ii qui non vident, videant: & qui vident, cæci fiant.
40 Et audiuerunt *quidam* ex Pharisæis illis qui cum eo erant, ista: & dixerunt ei, Nunquid etiam nos cæci sumus?
41 Dixit eis Ieschua, Si cęci essetis, nõ esset vobis peccatũ: nũc verò vos dicitis, Videmus, propter hoc peccatum vestrum firmum est.

z Ad verb. Qui timet ab eo. Hebr.

23 Propterea parentes eius dixerunt, Ætatem habet, ipsum interrogate.
24 Secundò ergo vocarunt hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, [d] Tribue gloriam Deo: nos hunc hominem scimus [e] peccatorem esse.
25 Respondit ergo ille, & dixit, An peccator sit nescio: vnum scio, me, quum cæcus fuerim, nunc videre.
26 Dixerunt autem ei iterum, Quid fecit tibi? quomodo aperuit oculos tuos?
27 Respondit eis, Iam vobis dixi, & non audiuistis, cur iterum vultis audire? num & vos fieri vultis ipsius discipuli?
28 [6] Itaque conuitiati sunt ei, & dixerunt, Tu discipulus illius esto: nos autem Mosis discipuli sumus.
29 Nos scimus Deum esse loquutum Mosi hic autem vnde sit, nescimus.
30 Respondit eis ille, & dixit eis, Enimuero in hoc mirum *quiddam* est, quòd vos nesciatis vnde sit, & *tamen* aperuit meos oculos.
31 Scimus autem quòd Deus peccatores non audiat: sed siquis Dei cultor est, & voluntatem eius exequitur, hunc audit.
32 Ab *omni* æuo non est auditum aliquem aperuisse oculos eius qui cæcus natus fuerit.
33 Nisi esset hic à Deo, non posset quicquam facere.
34 Responderunt & dixerunt ei, [f] Tu in peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.
35 [7] Audiuit Iesus eum eiectum foras: & quũ inuenisset eum, dixit ei, Túne credis in Filium Dei?
36 Respondit ille & dixit, Quis est Domine, vt credam in eum?
37 Dixit autem ei Iesus, Et vidisti eum, & qui loquitur tecum, ille est.
38 At ille ait, Credo, Domine. Et adorauit eum.
39 [8] Et dixit Iesus, [g] Ad iudicium *exercendum* ego in hunc mundum veni: vt [h] qui non vident, videant, & qui vident, cæci fiant.
40 Audierunt autem hæc quidam ex Pharisæis qui cum ipso erant, & dixerunt ei, Num & nos cæci sumus?
41 Dixit eis Iesus, Si cæci essetis, non haberetis peccatum: nunc verò dicitis, Videmus: itaque peccatum vestrum manet.

d *Solemnis formula, qua olim quis adigebatur ad culpam coram Deo agnoscendã, velut si dictũ fuisset, Cogitato corã Deo esse, qui rem totã nouit: venerere igitur ipsius maiestatẽ, & hunc illi honorem habe vt palàm fatearis tam malis, quàm corã eo mentiri.*

e *Hebræis peccator dicitur homo impius, & qui peccandi velut artem factitat.*

6 Necesse est tandem erũpat superba impietas, frustra in pietatis zelo delitescens.

f *A prima origine es sceleratus, quod Latini dicũt, Totus quantus es, nihil nisi peccatum es.*

7 Fœlicissima est eorũ conditio qui ab impiis (etiã nomine Ecclesiæ superbiẽtibus) quàm longissimè extruduntur, vt Christus eo propius ad ipsos accedat. *Sup. 3.17. inf. 12.47.*

8 Christus Euangelii prædicatione quosuis suarũ tenebrarũ sibi cõscios verè illustrat, eos verò qui sibi vidẽtur oculati penitus excæcat: quales sunt etiã sæpe qui primum in Ecclesia locũ obtinent.

g *Cum summo imperio ac authoritate, vt statuam quod iustũ ac æquum est. q. d. Isti pro arbitrio suo sibi arrogant populi Dei administrationem, quasi soli omnia videant. At ego longè aliter exercebo iurisdictionẽ meã, quã isti soleant: nã quos isti pro cæcis habent, eos luce donabo, istos autẽ qui se solos acutissimos esse putant, in profundissimas ignorantiæ tenebras demergam.*

h *In cæcorũ & vidẽtium nomine est ironia. loquitur enim ex Pharisæorum hypothesi, qui se videre, alios cæcutire indicabant.*

Caput X.

1 *Pharisæos Christus pastores malos,* 8 *se verò multis argumentis,* 11. 14 *bonum comprobat.* 19 *Dissidiũ propterea oritur.* 31 *Lapides tollentium,* 39 *& prehendere cupientiũ manus euadit.*

1 Ammin ammin dico vobis quòd qui non ingreditur per ostium in caulã ouium, sed ascendit ex loco alio, ille fur est & latro.
2 Ille autem qui ingreditur per ostium, pastor est ouium.
3 Et huic custos ostii aperit ostium: & oues audiunt vocem eius, & oues suas vocat nominibus suis, & exire facit eas.
4 Et quum exire fecerit gregem suum, ante eum vadit: & oues eius [z] abeunt post eum, quia norunt vocem eius.
5 Post alienum autem non abeunt oues, sed fugiũt ab eo: quia non norunt vocem alieni.

z Id est, Sequuntur eum. Hebr.

1 Amen [1] amen dico vobis, qui non ingreditur per ostium in caulam ouium, sed ascendit aliunde, ille fur est & latro:
2 Qui verò ingreditur per ostium, pastor est ouium.
3 Huic aperit [a] ianitor, & oues vocem eius audiunt: & suas oues vocat nominatim, & educit eas.
4 Quumque suas oues emiserit, antegreditur eas: & oues eum sequuntur, quia norunt vocem eius.
5 Alienum autem nequaquam sequentur, sed fugient ab eo: quia non norunt vocem alienorum.

1 Quum per vnũ Christum pateat nobis ad Patrem aditus, nec alii vlli sint veri pastores, quàm qui ad Christum primi accedentes, alios eò etiam adducunt: nec aliud verum ouile censendum quàm quod ad Christum aggregatur.

a *Loquitur ex illorum temporum more, quo solebant seruum aliquẽ habere perpetuò ad fores assidentem.*

6 Hanc

b Euangelistæ parœmiæ vtitur nomine. Est autem Parœmia, sermo obscurior, & quasi deflexa à communi itinere.

Psa. 40. 11.

Eze. 34. 23.

2 Nihil refert quàm multi, vel quàm pridem fuerint falsi doctores.

c Hæc vniuersalis non accommodanda est ad id de quo agitur. Quum itaque dicat se esse ostium, fures vocat & latrones omnes eos qui sibi nomẽ ostii vindicarint quod non pertinet ad vllum Prophetarum, qui omnes, omnibus Christum tanquam ostium indicarunt.

3 Christus verè vnicus Pastor est Ecclesiæ, & ea demum vera est Ecclesia, quæ hunc vnum propriè pastorem agnoscit. Huic autem opponuntur fures, qui oues nõ pascunt, sed iugulant: itemque mercenarii, qui quum sui tantùm commodi spe vtcunque gregem pascant, in periculis eum deserunt.

d i. Securè vitam aget, Heb. Deut. 29. 16 Est tamen peculiaris allusio ad pastorum officium.

e Æternam.

f Nam do animam meam pro ouibus meis.

g Quia non est illi curæ ouium.

h Diligit, approbat gratum sibi ac coniunctissimum habet.

4 Gentiũ vocatio.

i Iudicium Ecclesiæ catholicæ in toto orbe terrarum, quæ Caput vnum habet, & solum Christum custodem pastoremq́, vnicum

6 Hanc b similitudinem dixit eis Iesus. Illi verò non cognouerunt quænam illa essent quæ loquebatur eis.

7 Iesus ergo rursum dixit eis, Amen amen dico vobis, ego sum ostium illud ouium.

8 2 c Quotquot ante me venerunt, fures sunt & latrones, sed non auscultarunt eis oues.

9 3 Ego sum illud ostium: per me siquis introierit, seruabitur: & d ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.

10 Fur non venit nisi vt furetur, & mactet ac perdat oues: ego veni vt e vitam habeant, & abundent.

11 f Ego sum pastor ille bonus: bonus pastor animam suam deponit pro ouibus.

12 Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, videns lupum venientem, g relinquit oues, & fugit: lupus autem rapit, & dissipat oues.

13 Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non est illi cura ouium.

14 Ego sum pastor ille bonus, & agnosco meas, & agnoscor à meis:

15 Prout h nouit me Pater, & ego noui Patrem: & animam meam pono pro ouibus.

16 4 Alias etiam oues habeo quæ non sunt ex hac caula: illas quoque oportet me adducere, nam vocem meam audient, i fietq; vnum ouile, & vnus pastor.

17 5 Propterea Pater me diligit, quia ego k depono animam meã, vt eam rursus assumam.

18 l Nemo tollit eam à me, sed ego depono eam per meipsum, potestatem habeo deponendi eam, & potestatem habeo rursus eam assumendi. Hoc mandatum accepi à Patre meo.

19 6 Dissidium igitur rursum ortum est inter Iudæos propter istos sermones.

20 Dicebant autem multi eorum, Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?

21 Alii dicebant, Hæc verba non sunt dæmoniaci: num dæmonium potest cæcorum oculos aperire?

22 ¶Facta sunt autẽ m encęnia Hierosolymis,

6 Hanc parabolam dixit eis Ieschua. Ipsi autem non cognouerant quid loqueretur cum ipsis.

7 Dixit autẽ eis rursus Ieschua, Ammin ammin dico vobis quòd ego sum ostiũ ouium.

8 Et 2 omnes qui venerunt, fures sunt & latrones: sed non audit eos grex.

9 Ego sum ostium: & per me siquis ingrediatur, viuet, & ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.

10 Fur non venit nisi vt furetur & occidat, & perdat: ego veni vt vita sit eis, & id quod amplius est, fiat eis.

11 Ego sum pastor bonus: & pastor bonus 3 animam suam ponit pro ouibus suis.

12 Mercenarius autem, quia non est pastor, neque eius sunt oues, quum videt lupum venientem, relinquit oues, & fugit: & veniens lupus rapit & dispergit gregem.

13 Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, neque cura est ei de ouibus.

14 Ego sum pastor bonus, & cognosco meas, & cognoscor à meis.

15 Sicut nouit me Pater meus, & ego noui Patrẽ meũ: & animam meã pono pro ouibus.

16 Sunt autem mihi etiam oues aliæ quæ non fuerunt ex caula hac: atq; etiam eas oportet me adducere, & audient vocem meam: fietque totus grex vnus, & vnus pastor.

17 Propter hoc Pater meus diligit me, quia ego pono 4 animam meã vt rursus sumam eã.

18 Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam ex voluntate mea. Potestatem enim habeo vt ponam eam, & potestatem habeo vt rursus sumam eam: quia hoc mandatum accepi à Patre meo.

19 Et factum est rursus dissidium inter Iudęos propter sermones hos.

20 Et dicebant multi ex eis, Dęmonium est ei, & 5 omnino insanit: quid auditis eum?

21 Alii autem dicebant, Hi sermones non sunt dæmoniaci: num dæmonium potest oculos cæci aperire?

22 6 Fiebat autem festum dedicationis in

2 Hic, sicut in plerisque etiam Græcis codicibus, deest particula, Ante me. Cæterum ex contextu satis liquet Christũ non excludere à legitima vocatione: nisi quos sibi opponit, tanquam fures & latrones, qui per ipsum in gregem nõ sunt ingressi, sed à Satana & propria ambitione impulsi sese ingesserunt.

3 Id est, vitam suam. Hebraismus.

4 Id est, Vitã meam. Hebraismus, quę obseruaui antè.

5 Ad verbum, Insaniendo insanit. Auxesis Hebraica passim obseruata.

6 Id est, Renouabatur memoria dedicationis templi quæ contigit sub Iuda Maccabæo, & cõmemoratur in 1. Macc. ca. 4 quod tum circunstantia temporis, tum etiam ipsa dedicationis] institutio ostendit. Nam licet Scripturæ aliarũ dedicationum mentionem faciant (videlicet dedicationis tabernaculi in deserto, Num. 7, & dedicationis tẽpli Salomonis, 2. Paralip. 7.) de neutra tamẽ legitur fuisse institutum vt eius memoria quotannis renouaretur. & præterea, neutra hyeme contigit sed tabernaculi quidem ineunte vere, eo mẽse quo Pascha celebratur: templi verò, sub Salomone, ante hyemem, mense septimo, ante festum tabernaculorum. At Maccabæorũ dedicatio & contigit die 25. mensis noni respondentis partim Nouembri partim Decembri, & vt eodem tempore recurrentibus annis in perpetuum ab ipso Iuda Maccabæo & suæ ætatis sapientibus per ostiduum celebraretur, institutum fuisse scribitur in Talmud, tractatu מגלת וחנכה .i. De ritibus seruandis circa lectionem libelli Esther in die sortium, & De ritibus festi dedicationis: vbi etiam causa quoque instituti festi adscribitur, his verbis

בבית שני כשמלכו יון גזרו גזרות על ישראל וכטלו דתם ולא הניחו אותם
לעסוק בתורה ובמצות ושלחו ידם בממונם ובבנותיהם ונכנסו להיכל ופרצו
בו פרצות וטמאו הטהרות וצר להם לישראל מאוד מפניהם ולחצום לחץ
גדול עד שרחמו עליהם אלהי אבותינו והושיעם מידם והצילם וגברו בני
חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום והושיעו ישראל מידם והעמידו מלך מן הכהנים וחזרה המלכות לישראל יותר על מאתים
שנים עד החרבן השני וכשגברו ישראל על אויביהם ואבדום בכ״ה בחודש כסליו היה ונכנסו להיכל ולא מצאו שמן טהור במקדש
אלא פך אחד ולא היה בו להדליק אלא יום אחד בלבד והדליקו ממנו נרות המערכה שמונה ימים עד שכתשו זיתים והוציאו שמן
טהור ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת ימים האלו שתחלתם חמשה ועשרים בכסליו ימי שמחה והלל ומדליקין
בהם הנרות בערב על פתחי הבתים בכל לילה ולילה משמונת הלילות להראות הנס וימים אלו הם הנקראין חנכה והן אסורין
בהספד ותענית כימי הפורים והדלקת הנרות בהם מצוה מדברי סופרים כקריאת המגלה:

quorũ verborũ sensum, vt linguæ Hebręæ ignaris consulerẽ, subiungere libuit, In domo secunda, quum Græci regnarent, statuerunt decreta contra Israelitas. & aboleuerunt legem eorũ, nec permiserunt eos exerceri in Lege & in præceptis. Extenderunt quoq; manum suam in facultates eorũ & in filias eorum: & ingressi sunt in templum, & multas in eo fecerunt ruinas, ac polluerunt quæ munda erant, angustiaq; maxima affecti sunt Israelitæ ab illis: & oppresserunt eos oppressione maxima: donec misereretur illorum Deus patrum ipsorum, & seruaret eos è manu illorum, ac eriperet eos: vt præualuerint Maccabæi sacerdotes magni, ac interfecerint illos, seruauerintq; Israelitas è manu eorum, ac constituerint regem ex sacerdotibus illis, & restitutũ sit regnũ Israeli per spatium amplius quàm ducentorum annorũ, vsque ad ruinam domus secundæ. Porrò quũ præualerent Israelitæ aduersus inimicos suos, & perderent eos, vigesima quinta dies erat mensis Kisleu, qua ingressi sunt in templum, & non inuenerunt oleum mundum in sanctuario, excepta lenticula quadam, in quæ non plus erat olei quam quod sufficeret ad lucernas templi accendendas vno tantùm die: ex quo oleo accenderunt ordine dispositas lucernas, quæ durarunt octo dies, donec contudissent oliuas, & mundum oleum expressissent. Et hanc ob causam statuerunt sapientes illius seculi vt recurrentibus annis, octo illi dies, quorum principium est à 25. Kisleu, essent dies lætitiæ & laudum: accenderentq; in eis lucernas vespere in portis domorum singuli singulis noctibus durante illo octiduo, ad huius miraculi declarationem. Et hi sunt dies qui vocantur dedicationis: prohibitumq́; est in eis lamentari & ieiunare, vt die sortium [quo scilicet renouatur memoria irriti consilii Haman, & liberationis Israelitarum sub Assuero.] Et lucernarum accensio in illo octiduo, res est præcepta disertis Legisperitorum verbis, sicut lectio voluminis Esther præcepta est. Hæc fusius scripsi, non vt tædio afficerem lectorem, sed tantùm vt ostenderem de quo festo Euangelista intelligat, & cuius causa illud institutum fuerit.

Eze. 37. 22. 5 Christus ex Patris decreto vnicus veræ Ecclesiæ pastor, vt qui vltrò vitam pro ouibus suis exposuerit, & ita quidem vt eadem sua virtute reuixerit. k *Vtitur præsenti tempore, quia tota Christi vita, fuit quasi mors perpetua.* Esa. 53. 7. l *Non tantum ergo homines vitæ potestatem in se habere negat nisi quatenus permiserit, sed à qualibet vi necessitatis seruimus.* Act. 4. 28. 6 Euangelium detegit hypocrisin, ideoque necesse est mundum ad eius exortum tumultuari. m *Sacer apud Iudæos hic dies erat ob memoriam instaurati templi post diutinam in Perside captiuitatem. Imò verò non vnius diei, sed octodierum hoc festum erat, nec institutum in memoriam reditus ex Babylonia (quæ & ipsa distincta est à Perside) sed à Iuda Machabeo quum pulso Antiochi præsidio templum ac cultum Dei instaurasset. Vide Machab. 4. 59.*

7 Id est, Aedificata ad eius instar quã olim Salomon ædificauerat 1. Reg. 8. 3. & 2. Paralip. 3. 3.

8 Id est, Sequuntur me. Hebraismus.

10 Ad verb. De inter manus illorum vt Galli *D'entre leurs mains.*

11 Ad verb. In transitu Iordanis. Hebraismus.

Vrischelem, & hyems erat.

23 Et ambulabat Ieschua in templo in 7 porticu Schelimun.

24 Et circundederunt eum Iudæi, & dicunt ei, Vsquequo tollis tu animam nostram? Si tu es Christus, dic nobis manifestè.

25 Respondit Ieschua, & dixit eis, Dixi vobis, & non creditis: & opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testantur de me.

26 Sed vos non creditis: quia non estis ex ouibus meis, sicut dixi vobis.

27 Oues meæ vocem meam audiunt, & ego noui eas: & ipsæ 8 veniunt post me.

28 Ac ego do eis vitam quæ est in æternum: neque peribunt in æternum, neq; quisquam rapiet eas è manibus meis.

29 Pater enim meus qui dedit *eas* mihi, omnibus maior est: neque quisquam potest *aliquid* è manibus Patris mei rapere.

30 Ego & Pater vnum sumus.

31 Et tulerunt rursus Iudæi lapides vt lapidarent eum.

32 Dixit eis Ieschua, Multa opera bona ex Patre meo ostendi vobis: propter quod opus ex illis lapidatis me?

33 Dicunt ei Iudæi, Nequaquã propter opera bona lapidamus te: sed propterea quòd blasphemas: & quum sis filius hominis, facis teipsum Deum.

34 Dixit eis Ieschua, Nónne ita scriptum est in Lege vestra, Ego dixi quod dii estis?

35 Si eos dixit deos, quia ad eos factus est sermo Dei, neque potest Scriptura solui:

36 Ei quē Pater sanctificauit, & misit in mundum, vos dicitis, Tu blasphemas, propterea quòd dixi vobis, Filius sum Dei.

37 Et, si non facio opera Patris mei, non credatis mihi:

38 Si verò facio, etiamsi mihi non credatis, ipsis operibus credite: vt sciatis, & credatis quòd Pater meus est in me, & ego in Patre meo.

39 Et quærebant rursus vt apprehenderent eum: & exiuit 10 è medio manuum illorum.

40 Et abiit in appositam ripam Iurdanis, in locum vbi fuerat Iuchannan ab initio, quum baptizaret: & mansit ibi.

41 Et venerunt homines multi ad eum, & dicebant, Iuchannan ne vnum quidem signũ fecit: quicquid autem dixit Iuchannan de homine hoc, verum est.

42 Et multi crediderunt in eum.

& hyems erat.

23 7 Et ambulabat Iesus in templo in porticu Solomonis.

24 Cinxerunt igitur eum Judæi, & dixerunt ei, Quousque animam nostram n suspendis? si tu es Christus, dic nobis o apertè.

25 8 Respondit eis Iesus, dixi vobis, nec creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testantur de me.

26 9 Sed vos non creditis: non enim p estis ex ouibus meis, sicut dixi vobis.

27 Oues meæ vocem meam audiunt, & ego eas agnosco, & sequuntur me:

28 Et ego vitam æternam do eis: nec peribunt in æternum, neq; rapiet eas quisquam è manu mea.

29 Pater meus qui *eas* dedit mihi, maior omnibus est: neque quisquam potest eas rapere è manu Patris mei.

30 Ego & Pater vnum sumus.

31 10 Sustulerunt ergo rursum lapides Iudæi, vt eum lapidarent.

32 Respondit eis Iesus, Multa bona opera demonstraui vobis ex q Patre meo: propter quod illorum operum me lapidatis?

33 Responderunt ei Iudæi, dicentes, Ob bonum opus non lapidamus te, sed ob blasphemiam, id est quia tu, homo quum sis, facis teipsum Deum.

34 Respondit eis Iesus, Nónne scriptum est in Lege vestra, r Ego dixi, dii estis?

35 Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest s solui Scriptura:

36 *Me*, quem Pater sanctificauit, & misit in mundum, vos dicitis me blasphemare: quia dixi, Filius Dei sum?

37 Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi:

38 Sin verò facio, etiamsi mihi non credatis, operibus credite: vt cognoscatis & credatis Patrem in me esse, & me in eo.

39 11 Rursus ergo studebant eum prehendere: sed exiuit ex eorum manu.

40 Abiitque rursus trans Iordanem in eum locum vbi primùm fuerat Iohannes baptizans: mansitque illic.

41 Multi autem veniebant ad eum, & dicebant, Iohannes quidem signum nullum edidit: quæcunque autem de isto dixit, vera erant.

42 Et multi illic crediderunt in eum.

7 Increduli & arrogantes homines tenebras in doctrinam Euangelii reiiciunt, quas in suis animis circunferunt.

n *Suspensam atque anxiam tenes?*

o *Apertè & sermone minime ambiguo.*

8 Euangelii doctrina duplici testimonio cœlitus confirmatur, ipsa videlicet doctrinæ puritate, & adiunctis miraculis.

9 Non mirum est paucos credere, qui omnes suapte natura sint indomitę bestiæ. Habet tamen suos Dominus quos in oues commutatos, & Filio suo commissos, aduersus omnium ferarum truculentiam conseruat.

p *Causam affert cur non credant, scilicet quia nō sunt ex ouibus.*

Supr. 2. 59.

10 Christus dignitatē suā ex operibus planè diuinis asserit.

q *Patris mei authoritate & potentia fretus.*

Psal. 18.6.

r *Testimonium quod citat Christus, in Ps. 82. 6. habetur, vbi expostulat Deus cū regibus terræ qui imperio & potētia, quā à Deo acceperant, abuterentur. Hoc Christus ad præsentem causam accommodat, quòd Deorum nomine ornentur qui ad regendum mundum sint ministri. Eadem ratione & Angelos Scriptura Deos appellat, quia per illos Dei gloria mūdum irradiat.*

s *i. Violari, aut irrita fieri.*

11 Christus vitat periculum, non diffidentia, nec mortis metu nec otium captans, sed vt alibi Ecclesiam colligat.

Caput XI.

1 Christus ostensurus se esse. 25 vitam & resurrectionem. 14 Lazarum mortuum. 17. 34 & sepultum. 43 resuscitat. 47 Consultantibus pontificibus. 49 Caiaphas. 50 vnum pro multis occidendum prædicit. 56 57 Præcipiunt vt vbi fuerit prehendatur.

1 ERat autem quidam qui infirmus erat, Laazar ex Beth-Ania pago, frater Mariam & Marthæ.

2 (Mariam autem, est illa quæ vnxit vnguento pedes Ieschua, & extersit capillis suis, frater *inquam* erat huius Laazar qui infirmabatur.)

3 Et miserunt ambæ sorores eius ad Ieschua, & dicunt, Domine noster, ecce, is quem diligis, infirmatur.

4 Ieschua autem dixit, Hæc infirmitas non

1 ÆGrotabat autem 1 quidam nomine Lazarus à Bethania a vico Mariæ & Marthæ sororis ipsius.

2 (Maria autem ea erat quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus ægrotabat.)

3 Miserunt ergo sorores eius ad eum, dicentes, Domine, ecce, *is* quem amas, ægrotat.

4 Iesus autem hoc audito, dixit, Morbus iste

1 Christus potidum amici cadauer vitæ restituens, insigne tum summę potentiæ, tum maximæ in homines beneuolentiæ exemplum edit, quod sit futuræ resurrectionis imago.

a *Vbi habitabant ipsius sorores.*

Mat. 26.7.

infrà. 12. 3.

iste non est [b] mortifer, sed *immissus* pro Dei gloria, vt per eum *morbum* glorificetur Filius Dei.

5 Diligebat autem Iesus Martham, & sororem eius, & Lazarum.

6 [a] Vt ergo audiuit illum ægrotare, tum quidem mansit duos dies in eo loco vbi erat:

7 Deinde postea dixit discipulis, Eamus in Iudæam rursus.

8 [3] Dicunt ei discipuli, Rabbi, modò quærebant te Iudæi lapidare, & rursum illuc abis?

9 Respondit Iesus, [c] Nónne duodecim sunt horæ diei? si quis ambulet interdiu non impingit, quia lucem huius mundi videt.

10 Siquis autem ambulet nocte, impingit, quia lux ei non adest.

11 Hæc ait: & posteà dixit eis, Lazarus amicus noster [d] dormit: sed proficiscor vt à somno excitem eum.

12 Dixerunt ergo discipuli eius, Domine, si dormit, seruabitur.

13 Hoc autem dixerat Iesus de ipsius morte: at illi putarunt eum de dormitione somni dicere.

14 Tunc ergo Iesus dixit eis apertè, Lazarus mortuus est:

15 Et gaudeo propter vos (vt credatis) me illic non fuisse: sed eamus ad eum.

16 Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus, condiscipulis, Eamus & nos, vt moriamur cum eo.

17 Venit ergo Iesus, & inuenit eum quartum iam diem in monumento agere.

18 (Erat autem Bethania prope Hierosolymam, ferè stadiis quindecim:)

19 [4] Multique ex Iudæis venerant ad Martham & Mariam, vt consolarentur eas de fratre suo.

20 Martha ergo vt audiuit Iesum venire, occurrit ei: Maria verò domi sedebat.

21 Dixit ergo Martha Iesu, Domine, si fuisses hîc frater meus non fuisset mortuus:

22 Sed & nunc scio fore vt quæcunque petieris à Deo, det tibi.

23 Dixit ei Iesus, [e] Resurget frater tuus.

24 Dixit ei Martha, Scio resurrecturum in resurrectione, vltimo illo die.

25 Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & vita: qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, viuet:

26 Et quisquis viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?

27 Ait illi, Etiam Domine, ego credo te esse Christum Filium Dei, qui in mundum venturus erat.

28 Et quum hæc dixisset, abiit, & clàm vocauit Mariam sororem suam, dicens, Præceptor adest, & te vocat.

29 Illa vt audiuit, surgit citò, & venit ad eum.

30 (Nondum autem venerat Iesus in vicum: sed erat in eo loco vbi occurrerat ei Martha.)

31 Iudæi ergo qui domi erant cum ea, & consolabantur eam, quum vidissent Mariam citò surrexisse, & exiisse, secuti sunt eam, di-

---

est mortis, sed pro gloria Dei, vt glorificetur Filius Dei propter eam.

5 Diligebat autem ipse Ieschua Martham & Mariam & Laazar.

6 Et quum audiuisset quod infirmaretur, mansit in loco vbi erat, duobus diebus.

7 Et postea dixit discipulis suis, Venite, eamus rursus in Iudæam.

8 Dicunt ei discipuli eius, Domine noster, nunc Iudæi quærebant lapidare te, & rursus abis tu illuc?

9 Dixit eis Ieschua, Nónne duodecim horæ sunt in die? Et siquis ambulat in die, non impingit: quia videt lucem mundi huius.

10 Siquis autem in nocte ambulauerit, impinget, eo quòd lux non est in eo.

11 Hæc dixit Ieschua: & postea dixit eis, Laazar amicus noster dormit: sed ibo vt expergefaciam eum.

12 Dicunt ei discipuli eius, Domine noster, si dormit, sanus fit.

13 Ipse autem Ieschua dixerat de morte eius: & illi putauerunt quòd de dormitione ipsa somni loqueretur.

14 Tunc dixit eis Ieschua expressè, Laazar mortuus est.

15 Et gaudeo quòd non fui illic, propter vos, vt credatis: sed ambulate illuc.

16 Dixit Tauma qui dicitur Gemellus discipulis sociis suis, Eamus etiam nos, moriamur cum eo.

17 Et venit Ieschua in Beth-Aniam: & inuenit quòd quartus erat ei dies quo erat in loco sepulchri.

18 (Erat autem Beth-Ania iuxta Vrischelem, dissita ab ea quasi stadiis quindecim)

19 Et multi ex Iudæis venerant ad Martham & Mariam vt [1] loquerentur cum corde earum, propter fratrem earum.

20 Martha autem quum audiuisset quòd Ieschua veniret, exiuit in occursum eius: Mariam verò domi sedebat.

21 Et dixit Martha Ieschua, Domine mi, si hîc fuisses, non fuisset mortuus frater meus.

22 Sed etiam nunc scio quòd quantum petieris à Deo, dabit tibi.

23 Dixit ei Ieschua, Surrecturus est frater tuus.

24 Dixit ei Martha, Scio quòd surrecturus est in [2] consolatione, in die vltimo.

25 Dixit ei Ieschua, Ego sum consolatio & vita: & is qui credit in me, etiam si mortuus fuerit, viuet:

26 Et omnis qui viuit, & credit in me in æternum non morietur. Credis tu hoc?

27 Dixit ei, Etiam Domine mi, ego credo quòd tu es Christus, Filius Dei, qui venturus erat in mundum.

28 Et quum dixisset hæc, abiens vocauit Mariam sororem suam clàm: dixit ei, Dominus noster venit, & vocat te.

29 Et Mariam, quum audiuit, surrexit citò, & veniebat ad eum.

30 Ipse autem Ieschua nôdum venerat ad pagum, sed in eo ipso loco erat vbi occurrerat ei Martha.

31 Porro illi etiam Iudæi qui erant cum ea in domo, qui consolabantur eam, quũ viderunt Mariam quòd citò surgens egressa esset, abiuerunt

---

[b] Al. verb. ad mortem, id est, ideò immissum, vt ipsum perimat.

[a] Quòd Deus interdum videtur in nobis iuuandis cunctator, & suæ gloriæ & nostræ saluti consulit, vt rerum exitus probat.

[3] Hoc vnum est rectum & rectum iter vitæ, Deum vocantẽ & nobis in huius mũdi tenebris prælucẽtem, intrepidè sequi.

[c] His verbis docemur, quoties homo proprio consilio sine Dei vocatione se permittit, totam eius vitam nihil quàm vagũ & erroneum esse cursum: & qui maximè sibi sapere videntur vbi Dei non interrogant, ac spiritum eius non habent actionum omnium præsidem, cæcos esse in tenebris palpantes. vnam hanc esse rectam viam, si vocationis diuinæ præeuntem semper habeamus Deum.

[d] Hebræi mortem piorum molliore vocabulo indicauerunt, inde cœmiterium, id est, dormitorium vbi corpora resurrectionem expectantia quiescunt.

[4] Naturales affectus non damnat Deus naturæ opifex, sed ad fidei regulam castigados docet.

[e] Resurgere propriè rursus surgere significat, in sermone autem Ecclesiastico pro vitæ recuperatione sumitur.

[1] Id est, Consolarentur eas de morte fratris, & acerbitatẽ animi earum delinirent. Phrasis est Hebræa, quam habes Hos. 2.14. & Isaiæ 40.2.

[2] Diem resumptionis corporum & generalis resurrectionis, diem consolationis vocat: quia complementum afferet gaudii electorum. Vide Luc. 21.28. & Rom. 21.22.

3 Id est, Sequuti sunt eam.

4 עזיע Eodem sensu legitur infra 13.21.

3 abiuerunt post eam: putabant enim quòd ad sepulchrum iret ad flendum.

32 Ipsa verò Mariam, quum venisset eò vbi erat Ieschua, & videret eum, procidit ad pedes eius, & dixit ei, Si hic fuisses Domine mi, non mortuus fuisset frater meus.

33 Ieschua autem quum vidisset quòd fleret, & Iudæos illos qui venerunt cum ea, quòd flerent, 4 vehementer commotus est in spiritu suo, & turbauit seipsum.

34 Ac dixit, Vbi posuistis eum? Et dicunt ei, Domine noster veni, vide.

35 Et veniebant lacrymæ Ieschua.

36 Et dicebant Iudæi, Videte quantum diligebat eum.

37 Quidam autem ex eis dixerunt, Non poterat hic qui aperuit oculos illius cæci, facere vt etiam hic non moreretur?

38 Ieschua autem quum vehementer cômotus esset intra seipsum, venit ad locum sepulchri. Et ille locus sepulchri erat spelunca, & lapis positus erat ad ostium eius.

39 Et dixit Ieschua, Tollite lapidem hunc. Dixit ei Martha soror illius mortui, Domine mi, iam fœtet: quatuor enim ei sunt dies.

40 Dixit ei Ieschua, Nónne dixi tibi quòd si credideris, visura sis gloriam Dei?

41 Et tulerunt lapidem illum. Et ipse Ieschua sustulit oculos suos sursum, ac dixit, Pater, gratias ago tibi quòd exaudisti me:

42 Et ego noui quòd omni tempore exaudis me: sed propter turbam hanc quæ adstat, dixi hæc, vt credant quòd tu miseris me.

43 Et quum dixisset hæc, clamauit voce elata, Laazar, veni foras.

44 Et egressus est ille mortuus, quum essent ligatæ manus eius & pedes eius fasciis, & facies eius sudario. Dixit eis Ieschua, Soluite eum, & sinite abeat.

45 Et multi ex Iudæis qui venerant ad Mariam, quum vidissent id quod fecit Ieschua, crediderunt in eum.

46 Et quidam ex eis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis quicquid fecisset Ieschua.

47 Et congregati sunt summi sacerdotes & Pharisæi, ac dicebant, Quid faciemus? quia hic homo signa multa facit.

48 Et si sinamus eum ita, omnes homines credituri sunt in eum, & venturi sunt Romani ablaturi locum nostrum & gentem nostram.

49 Vnus autem ex eis cuius nomen Kaiapha, princeps sacerdotum erat illius anni, & dixit eis, Vos nescitis quicquam:

50 Neque cogitatis quòd expedit nobis vt vnus homo moriatur pro populo, & non vniuersus populus pereat.

51 Hoc autem ex voluntate suiipsius non dicebat, sed quia princeps sacerdotum erat illius anni, prophetauit quòd futurum esset vt Ieschua moreretur pro populo:

52 Et non tantùm pro populo, sed vt etiam filios Dei dispersos congregaret in vnum.

53 Et ab eo die cogitabant vt interficerent eum.

54 Ipse autem Ieschua non ambulabat manifestè inter Iudæos: sed abiit inde in locum qui est propinquus deserto, in oppidum quod vocatur Ephrim: & illic versabatur cum discipulis suis.

centes, Abit ad monumentum, vt illic fleat.

32 Maria igitur quum venisset eò vbi erat Iesus, viso eo, accidit ad eius pedes, dicens ei, Domine, si fuisses hîc, non esset mortuus frater meus.

33 5 Iesus ergo vt vidit eam flentem, & Iudæos qui vnà venerant cum ea, flentes, f infremuit spiritu, & turbauit seipsum:

34 Et dixit, Vbi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, veni, & vide.

35 Lacrymatus est Iesus.

36 Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.

37 Quidam autem ex ipsis dixerunt, Non poterat hic qui aperuit oculos cæci, facere vt & iste non moreretur?

38 Iesus ergo rursum fremens apud semetipsum, venit ad monumentum. Erat autem spelunca, & lapis erat ei impositus.

39 Ait Iesus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha soror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam olet: quatuor enim dierum est.

40 Dicit ei Iesus, Nónne dixi tibi, fore si credideris, vt videas gloriam Dei?

41 Sustulerunt ergo lapidem *è loco* vbi mortuus ille fuerat positus. Iesus autem attollens sursum oculos, dixit, Pater, gratias ago tibi quòd me audieris.

42 Ego verò sciebam me semper à te audiri: sed propter turbam circunstantem *hoc* dixi, vt credant me à te missum esse.

43 Et quum hæc dixisset, clamauit voce magna, Lazare, adesdum foras.

44 Tum, qui fuerat mortuus, prodiit, manus & pedes vinctus fasciis: facies autem eius, sudario erat obuincta. Dicit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire.

45 Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam, & conspexerant quæ fecerat Iesus, crediderunt in eum.

46 6 Quidam autem ex iis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecerat Iesus.

47 Coegerũt ergo primarii sacerdotes & Pharisæi g consilium, & dicebant, Quid facimus? nam hic homo multa signa edit.

48 Ita si sinamus eum, omnes ei credent: venientque Romani, & h delebunt tum locum nostrum, tum gentem.

49 7 Vnus autem ex ipsis Caiaphas, Pontifex maximus anni illius, dixit eis, Vos nihil scitis:

50 Nec cogitatis conducere nobis i vt vnus homo moriatur pro populo, & tota gens non pereat.

51 8 Hoc autem ex semetipso non dixit: sed quum esset Pontifex maximus anni illius, prophetauit fore vt Iesus pro gente moreretur:

52 Nec tantùm pro ea gente, sed vt etiam filios Dei k dispersos cogeret in vnum.

53 9 Ab illo ergo die consultabant vnà vt trucidarent eum.

54 Iesus ergo palàm amplius non versabatur inter Iudæos: sed abiit illinc in regionem quæ est prope desertum, in vrbem quæ dicitur Ephraim: & illic agebat cum discipulis suis.

55 Propè

5 Christus vnà cum carne nostra, humanos etiam omnes affectus (absque peccato tamen) & quidem in primis misericordiam, assumpsit.

f *Vehementissimæ commotionis indicia, sed absque peccato: hi autem affectiones humanæ naturæ propriæ fuerunt.*

Supr. 9.6.

6 Ferreæ contumaciæ hic est postremus exitus, vt aperiè bellum Deo indicat, nec tamen desinat tum pietatis tum publici boni studiũ obtendere.

g *Synedrii nomine vtitur Iohannes, quod Iudæi Sanhedrin vocarunt.*

h *Ad verbum, tollent, id est, vi eripient. Nam erat adhuc quædam tunc administratio in populo Iudaico, Pontificia admodum labefactata atque diminuta.*

7 Insaniens falsæ ecclesiæ cœtus, statuit se saluum esse non posse nisi eo sublato per quem vnum Ecclesia subsistit: aliter etiam in humanis negotiis iudicat carnis prudentia, quæ à vertiginis spiritu regitur.

Iohã 18.14.

i *Fuit tunc quasi bilinguis Caiaphas. Impium enim & crudele necandi Christi consilium, quod in animo conceptum habebat, euomuit. Deus verò linguam eius aliò flexit, vt sub ambiguis verbis vaticinium simul proferret, voluit autem Deus ex sede pontificis manare cœleste oraculum quo minus essent excusabiles Iudæi.*

8 Christus impiorum etiam linguas sic interdum flectit, vt maledicendo benedicant.

k *Quia non erant vt Iudæi in vna regione coacti: sed ab Oriente ad Occidentem hinc & inde colligendi.*

9 Cedendum quidem impiorum furori quum sic expedit, ita tamen vt à Dei vocatione minime recedamus.

55 Propè autem erat Pascha Iudæorum:& ascenderunt multi Hierosolymam ex illa regione ante Pascha, vt purificarent se.

55 Propinquum autem erat petscha Iudæorum. Et ascenderunt multi ex pagis ad Vrischelem ante festum, vt purificarent seipsos:

56 Quærebant ergo Iesum, & loquebantur alii cum aliis in templo stantes, Quid videtur vobis? annon venturum esse ad diem festum?

56 Et quærebant Ieschua, ac dicebant vnus cum alio in templo, Quid putatis vos? quòd non sit venturus ad festum?

57 Dederant autem primarii sacerdotes & Pharisæi mandatum, vt si quis nosset vbi esset, indicaret, vt prehenderent eum.

57 Summi autem sacerdotes & Pharisæi præceperant vt si quis sciret vbi esset, declararet eis, vt apprehenderent eum,

Capvt. XII.

2 *Christo apud Lazarum cœnanti.* 3 *Pedes vngit Maria.* 5 *Accusatur à Iuda.* 7 *A Christo defenditur.* 10 *Sacerdotes Lazarum sublatum cupiunt.* 12 *Christo Ierosolymam venienti,* 18 *Obuiam itur.* 20 *Græci eum videre cupiunt.* 42 *Principes credentes in eum & non confitentes ob metum.* 44 *Ad fidem hortatur.*

1 Iesus [1] ergo sex ante Pascha diebus venit Bethaniam, vbi Lazarus fuerat mortuus, quem excitauerat à mortuis.

1 Ieschua autem [1] sex dies Petschatis venit in Beth-Aniam, vbi erat Laazar ille quem excitauerat [2] à mortuis ipse Ieschua.

2 Fecerunt igitur ei cœnam illic, & Martha ministrabat, Lazarus verò vnus erat ex iis qui simul accumbebant cum eo.

2 Et fecerunt ei illic cœnam: & Martha ministrabat, & Laazar vnus ex accumbentibus erat qui erant cum eo.

3 Maria ergo accepta libra vnguenti nardi liquidæ multi pretii, vnxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis: domus autem impleta est odore vnguenti.

3 Mariam autem tulit alabastrum vnguenti nardi præstantis multi pretii, & vnxit pedes Ieschua, & extersit crinibus suis pedes eius: & impleta est domus ex odore vnguenti illius.

4 Dixit ergo quidam ex discipulis eius, *nempe* Iudas Simonis *filius*, Iscariotes, qui erat eum proditurus,

4 Et dixit Iihuda Secariuta vnus ex discipulis eius, is qui proditurus erat eum,

5 Quare hoc vnguentum non væniit trecentis denariis [2] & datum est pauperibus?

5 Quare non est venditum vnguentum hoc trecentis [3] denariis, & datum pauperibus?

6 Dixit autem hoc non quòd pauperum ipsi cura esset, sed quia fur erat & marsupium habebat, & ea quæ *intro* mittebantur, portabat.

6 Hoc autem dixit, nequaquam propterea quòd propter pauperes solicitudo erat ei, sed eo quòd fur erat, & marsupium penes eum erat, & id quod [4] incidebat in ipsum, ipse portabat.

7 Dixit ergo Iesus, Sine eam: in diem sepulturæ meæ seruauit istud.

7 Dixit autem Ieschua, Sinite eam: in diem sepulturæ meæ seruauit illud.

8 Pauperes enim semper habebitis vobiscũ, me verò non semper habebitis.

8 Omni enim tempore pauperes erunt vobiscum: ego autem non omni tempore ero vobis.

9 [3] Cognouit ergo turba multa ex Iudæis eum illic esse: & venerunt non propter Iesum tantùm, sed etiam vt Lazarum viderent, quem excitarat à mortuis.

9 Et audiuerunt turbæ multæ ex Iudæis quòd ibi esset Ieschua: & venerunt non propter Ieschua tantùm, sed etiam vt viderent Laazar illum quem excitauerat à mortuis.

10 Consultarunt autem primarii sacerdotes vt Lazarum etiam trucidarent.

10 Et consultarunt summi sacerdotes vt etiam Laazar interficerent:

11 Quia multi ex Iudæis propter eum abibant, & credebant in Iesum.

11 Eo quòd multi ex Iudæis propter eum abibant, & credebant in Ieschua.

12 ¶ [a] Postero die turba multa quæ venerat ad diem festum, quum audissent Iesum venire Hierosolymam:

12 Et die alio turba multa quæ venerat ad festum, quum audiuissent quòd Ieschua veniret ad Vrischelem,

13 Acceperunt ramos palmarum, & egressi sunt ei obuiam, & clamabant, Hosanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, Rex Israelis.

13 Tulerunt ramos palmarum: & egressi sunt obuiam ei, & clamabant ac dicebant, [6] Auschan-na, benedictus sit qui venit in nomine Domini, rex Iisraiel.

14 Nactus autem Iesus asellum, insedit ei, sicut scriptum est,

14 Inuenit autem Ieschua asinum, & sedit super eum: sicut scriptum est,

15 Ne time filia Sion: Ecce, Rex ille tuus venit, sedens, super pullum asinæ.

15 Ne timeas filia Tzehiium: ecce, rex tuus venit tibi, & insidet super pullum filium asinæ,

16 Hæc autem non cognouerunt discipuli eius primò: sed quum glorificatus esset Iesus, tunc recordati sunt hæc esse scripta de eo, & sese illi hæc præstitisse.

16 Hæc autem non cognouerunt discipuli eius eo tempore: sed, quum glorificatus esset Ieschua, meminerunt discipuli eius quòd hæc scripta essent de eo, & hæc fecissent ei.

[1] Exemplum horrendum in Iuda, animi auaritiæ excecati, & tamen pietatem prætexentis.
[1] Vide Math. 14. Mat. 26. 6. mar. 14. 3.
[2] Extraordinariam vnctionem, vt symbolicam sic probat Dominus, vt testatur sese nec pompis externis, nec sumptuoso cultu, sed eleemosynis colendum.
[3] Luce Euangelii sese patefaciente alii curiosi alii (& quidẽ quos minimè oportuit) manifesti hostes deprehenduntur, alii impetu quodam correpti eum honorant, à quo sunt paulo pòst defecturi, paucissimi qua decet reuerentia ipsum excipiunt: Christus interea regnum suum spirituale inter medios inimicos auspicatur.
Matt. 21. 8. mar. 11. 7. luc. 19. 35.
a Vide Matt. 21.
b Idest, Caput Ecclesiæ Dei.
Zach. 9. 9.

1 Idest, Sex dieb. ante pascha. Syraphrasis.
2 Ad verb. De inter mortuos Gallicè *D'entre les morts.*
3 Vide quæ de denario annotata sunt Matth. 18 28.
4 Idest, Quod mittebatur.
6 Vide de Hoschan-na Matt. 21. 9.

7 Ad verb. De inter mortuos Gallicè, *D'entre les morts.*

8 Ad verb. Vnus ad vnum. Hebraif.

9 Id est, Sequutus est eum. Hebraif.

10 Id est, Sequatur me. Hebraismus.

17 Et testabatur turba illa quæ cum eo erat, quòd vocasset Laazar è sepulchro, & excitasset eum 7 à mortuis.
18 Propter hoc egressæ sunt in occursum eius turbę multæ, quòd audiuerunt quòd signum hoc fecisset.
19 Pharisæi autem dicebant 8 vnus ad alium, Videtis vos quòd non proficitis quicquam? nam ecce, mundus vniuersus 9 abiit post eum.
20 Erant autem etiam ex Gentibus quidam qui ascenderunt ad adorandum in festo.
21 Hi venerunt, accesserunt ad Philippum qui erat ex Beth-tzaida Galilææ, & rogauerunt eum, & dixerunt ei, Domine mi, desiderium nostrum est vt videamus Ieschua.
22 Et venit ipse Philippus, & dixit ipsi Andreæ: & Andreas & Philippus dixerunt Ieschua.
23 Ieschua autem respondit, & dixit eis, Venit hora qua glorificetur Filius hominis.
24 Ammin Ammin dico vobis quòd granum frumenti, nisi ceciderit, & mortuum fuerit in terra, ipsum solum remanet: si verò mortuum fuerit, fructus multos affert.
25 Qui amat animam suam, perdet eam: & qui odit animam suam in mundo hoc, seruabit eam in vitam quæ est in æternum.
26 Si mihi quis ministrat, veniat post me, & vbi ego sum, illic erit etiam minister meus, qui mihi ministrat honorabit eum Pater.
27 Nunc anima mea, ecce, turbata est: & quid dicam? Pater mi, libera me ab hac hora: sed propterea veni in hanc horam.
28 Pater glorifica nomen tuum. Et vox audita est è cœlo, Glorificaui, & rursus glorifico.
29 Et turba quæ astabat, audiuerunt, & dixerunt, Tonitruum factum est. Alii autem dicebant, Angelus loquutus est cum eo.
30 Respondit Ieschua, & dixit eis. Non propter me facta est vox hæc, sed propter vos.
31 Nunc iudicium est mundi huius: nunc princeps mundi huius eiicitur foras.
32 Et ego quum sublatus fuero à terra, attraham omnem hominem ad me:
33 Hoc autem dixit vt ostenderet qua morte moriturus esset.
34 Dicunt ei turbæ, Nos audiuimus ex Lege quòd Christus in æternum manet: quomodo dicis tu futurum esse vt sustollatur Filius hominis? Quis est iste Filius hominis?
35 Dixit eis Ieschua, Paruum adhuc tempus lux vobiscum est: ambulate dum est vobis lux, vt non tenebræ apprehendant vos. Et qui ambulat in tenebris, non nouit quò vadat.
36 Dum est vobis lux, credite in lucem, vt filii lucis sitis. Hæc loquutus est Ieschua: & abiens occultauit se ab eis.
37 Et, quum hæc omnia signa fecisset coram eis, non crediderunt in eum.
38 Vt impleretur sermo Isaiæ prophetæ, qui dixit, Domine mi, quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatū est?
39 Propter hoc non poterant credere, quia rursus dixit Isaias,

17 Testabatur autem turba quæ erat cum eo, quòd Lazarum vocasset è monumento, & excitasset eum à mortuis.
18 Propterea etiam obuiam venit ei turba, quia audierat eum edidisse hoc signum.
19 4 Pharisæi ergo dixerunt inter se, Videtis vos nihil proficere? ecce, turba eum sequitur.
20 ¶ Erant autem quidam Græci, ex iis qui [c] ascendere solebant vt adorarent die festo:
21 Isti ergo venerunt ad Philippū qui *erat* a Bethsaida Galilææ, & rogarunt eum, dicentes, Domine, vellemus Iesum videre.
22 Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rursum & Philippus dicunt Iesu:
23 Iesus autem respondit eis, dicens, Venit tempus quo glorificetur Filius hominis.
24 5 Amen amen dico vobis, nisi granum frumenti cadens in terram, [d] mortuum fuerit, ipsum solùm manet: si verò mortuum fuerit multum fructum adfert.
25 Qui amat animam suam, perdet eam: & qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodiet eam.
26 Si quis mihi ministrat, me sequatur: & vbi ego fuero, illic & minister meus erit: & si quis mihi ministrauerit, honorabit eum Pater.
27 6 Nunc anima mea turbata est: & quid dicam? Pater conserua me [e] ab hac hora: sed propterea veni in horam hanc.
28 Pater, [f] glorifica nomen tuum. Venit ergo vox è cœlo, *dicens*, Et glorificaui, & rursus glorificabo.
29 Turba ergo quæ adstabat & audierat dicebat tonitru esse factum. Alii dicebant, Angelus ei loquutus est.
30 7 Respondit Iesus & dixit, Non propter me hæc vox extitit, sed propter vos.
31 Nunc damnatio adest mundi huius: nunc princeps mundi huius eiicietur foras.
32 Et ego, si [g] sublatus fuero è terra, [h] omnes traham ad meipsum.
33 (Hoc autem dicebat, significans qua morte futurum erat, vt moreretur.)
34 Respondit ei turba, Nos audiuimus ex Lege Christum [i] manere in æternum quomodo igitur tu dicis oportere tolli Filium hominis? quis est iste Filius hominis?
35 8 Dixit igitur eis Iesus, Adhuc paruò tempore lux vobiscum est: ambulate dum lucem habetis, ne vos tenebræ deprehendant: nā qui ambulat in tenebris, nescit quò vadat.
36 Dum lucem habetis, credite in lucem, vt [k] filii lucis sitis. Hæc loquutus est Iesus: & quum abiisset, occultauit se ab eis.
37 9 Quum autem tot signa coram eis edidisset, non credebant in eum.
38 Vt sermo Esaiæ Prophetæ impleretur quē dixit, Domine, quis credidit sermoni nostro? & [l] brachium Domini cui retectum est?
39 Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Esaias,

4 Ii ipsi qui Christum conantur opprimere, sunt ipsius gloriæ instrumenta.

c *Iuxta solennem consuetudinem. Græci autem à Gentis nomine primò dicti sunt, postea eo nomine sunt dicti omnes quia religionis Iudæorum essent alieni, qui & Ethnici ßs farum scilicet religionum cultores.*

5 Mors Christi instar sationis fuit quæ dum videtur ad interitum tritici cedere, causa est longè vberioris prouentus. Nec verò alia est membrorum quàm capitis conditio.

d *Moritur granum tritici, cum efficacia te soli mutatur, & fit radix frugiferi culmi.*

6 Christus omnes nostris peccatis debitas pœnas laturus hactenus vim suam non exercente diuinitate, vt expiationi locum faceret horrore maledictionis Dei percussus, exclamans, ad preces confugit, petit liberationem: & tamen Patris voluntatem & gloriam, ipso Patrē cœlitus hanc obedientiam comprobante, rebus omnibus anteponit.

Mat.10.26. & 16.25. mar.8.35. luc.9.24. & 17.53.

e *Sub. mortis instantis.*

f *Patris igitur gloria, est Christi gloria.*

7 Christus mortis suæ genus, diaboli & mundi expugnationem, suum denique triumphum surdis prædicit.

g *Vsus est Christus verbo ambiguæ significationis, quod attollere & è medio auferre significat, de sua enim morte admonere volebat, at aliter interpretari videntur Iudæi.*

h *Chrysost. & Theoph. omnes, ad omnes gentes referunt, id est, non tantùm ad Iudæos.*

i *Intellexerunt enim verbum Tolli, Iudæi; preuanescere, & è medio tolli.*

8 Immensa quidē Dei misericordia, sed cuius contemptum consequitur iudicium planè horrendum.

k *.i. Lucis participes.*

9 Fides non est naturæ, sed gratiæ.

l *Brachium Domini, est Euangelium, quod est potentia Dei in salutem omni credenti. Non est itaque brachium Domini retectum iis quorum Dominus cor non aperit.*

40 Excæcauit oculos eorum, & obdurauit corda eorum: ne videant oculis, & intelligant corde, & conuertantur, & sanem eos.

41 Hæc dixit Esaias, quando vidit gloriam eius, & loquutus est de eo.

42 [10] Veruntamen etiam ex [m] primoribus multi crediderunt in eum, sed propter Pharisæos (hoc) non confitebantur, ne synagoga mouerentur.

43 Dilexerunt enim gloriam hominum potiùs quàm gloriam Dei.

44 [11] Iesus autem clamauit, & dixit, Qui credit in me [n] non credit in me, sed in eum qui me misit.

45 Et qui conspicit me, conspicit eum qui misit me.

46 Ego lux in mundum veni, vt nullus qui credit in me, in tenebris maneat.

47 Et si quis audierit verba mea, & non crediderit, ego non condemno eum. Non enim veni vt condemnem mundum, sed vt seruem mundum.

48 Qui reiicit me, nec recipit verba mea, habet qui condemnet ipsum: sermo quem loquutus sum ille iudicabit eum vltimo illo die.

49 Quia ego ex meipso non sum locutus: sed qui misit me pater, ipse mihi mandauit quid dicam & quid loquar.

50 Et scio mandatum eius, vitam æternam esse: quæ igitur ego loquor, prout dixit mihi Pater, ita loquor.

Esa.6.9. mat.13.14. mar.4.12. luc.8.10. Act.28.26. rom. 11.8.

10 Non modò pauci credunt, si cum incredulis comparentur, sed etiam ex iis paucis plerique (& quidē in primis maximi quique) homines magis verentur quam Deum.

m *Vide Luc.23.25. Suprà 8.44.*

11 Summa Euangelii, ac proinde salutis hæc est, clamore ipsius Christi in media Hierusalem testata, fide in Christum, vt vnicum seruatorē nobis à Patre destinatum, recumbere.

n *Particula negans hoc loco nihil remouet, sed corrigit potius, sic Mar.9.37. Suprà 3.19. & 9.39. Suprà 3.17. Mar.16.26.*

40 [11] Excæcauerunt oculos eorum, & obscurarunt cor eorum, vt non videant oculis suis, & intelligant corde suo: & conuertantur ac sanem eos.

41 Hæc dixit Isaias quum vidit gloriam eius, & loquutus est de eo.

42 Multi autem ex principibus quoq; crediderunt in eum: sed propter Pharisæos non confitebantur, [12] ne essent extra synagogā.

43 Dilexerunt enim gloriam filiorum hominis potius quam gloriam Dei.

44 Ieschua autem clamauit, ac dixit, Qui credit in me, nequaquam in me credit, sed in eum qui misit me.

45 Et qui me videt, videt eum qui misit me.

46 Ego lux veni in mundum, vt omnis qui credit in me, non maneat in tenebris.

47 Et is qui audierit sermones meos, & non seruauerit eos, ego non iudico eum, non enim veni vt iudicem mundum, sed vt seruem mundum.

48 Qui reiicit me, & non accipit sermones meos, est qui iudicat eum: sermo quem loquutus sum, ipse iudicaturus est eum in die vltimo.

49 Nam ego ex meipso non sum loquutus: sed Pater qui misit me, ipse dedit mihi mandatum quid dicam & quid loquar.

50 Et noui quòd mandatum eius, est vita quæ est in æternum, Hæc igitur quæ loquor, sicut dixit mihi Pater meus, ita loquor.

11 Verba personalia absque recto: qui tamen ex vsu Hebræorum in ipsis verbis continentur: vt sit plena oratio, Excæcarunt excæcantes, Obscurarunt obscurantes. Aut impersonaliter exponenda sunt & indefinitè, Gallice. *On leur a aueuglé les yeulx, &c.* vide Luc. 12.

12 Id est, ne subirent iudicium excommunicationis, & eiicerentur è synagoga.

Caput XIII.

4 *A cœna surgens Christus,* 15 *humilitatem commendaturus Apostolis, pedes eorum lauat.* 21 *Proditorem Iudam,* 26 *certo signo denotat.* 34 *Charitatem commendat,* 37 39 *& Petro lapsum abnegationis prædicit.*

1 Ante [1] festum autem Pasche, sciens Iesus venisse horam ipsius vt transiret ex hoc mundo ad Patrem, quum dilexisset [a] suos qui erant in mundo, vsq; ad finem dilexit eos.

2 Et cœna facta, (quum diabolus iam immisisset in cor Iudę *filii* Simonis Iscariotę, vt proderet eum,)

3 Sciens Iesus Patrem omnia dedisse sibi [b] in manus, & se à Deo prodiisse, & ad Deum abire:

4 [c] Surgit à cœna, & deponit [d] pallium, & accepto linteo, præcinxit se.

5 Deinde misit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorum, & extergere linteo quo erat præcinctus.

6 Venit ergo ad Simonem Petrum: qui dixit ei, Domine, tu mihi lauas pedes?

7 Respondit Iesus & dixit ei, Quod ego facio tu nescis nunc, cognosces autem postea.

8 Dicit ei Petrus, Non lauabis meos pedes in æternum. Respondit ei Iesus, Nisi lauero te, [e] nihil mecum habebis commune.

9 Dicit ei Simon Petrus, Domine, non solum pedes meos, sed & manus & caput.

10 Dicit ei Iesus, Ei qui lotus est, non opus

Mat.26.2. mar.14.1. luc.22.1.

1 Christus non minus certus victoriæ quàm certaminis imminentis, adhibito ablutionis pedū symbolo, partim quidem præbet summæ modestiæ exemplum, suamque in discipulos singularem beneuolentiam hoc insigni facto, mox ab iis discessurus, testatur: partim verò se vnum esse testatur, qui suorum sordes abluat, idque paulatim, & suis veluti momentis.

a *Domesticos, i. sanctos.*

b *In potestatem.*

c *Quod, dicitur surrexisse Christus indicat tempus intercessisse inter Pascha ceremoniam, & istam ablutionem pedum in quod spatium videtur sacræ Cœnæ institutio conferenda.*

d *Summam vestem.*

e *Ad verb. non habes partem mecum, i. nisi lauacrum admiseris non pertinet ad te pars vlla regni cœlestis.*

1 Ante festum autem Petschatis, sciebat Ieschua quòd aduenisset hora quā transiret ex hoc mundo ad Patrem suum: & dilexit suos qui erant in hoc mundo, ac vsque in finem dilexit eos.

2 Et, quum peracta esset cœna, iniecerat se Satanas in cor Ihuda, filii Schemeun, Sechar-iuta, vt proderet eum.

3 Ipse autem Ieschua, quia sciebat quòd omnia dedisset pater in manus eius, & quòd à Deo exiuisset, & ad Deum abiret:

4 Surrexit à cœna, & posuit vestimenta sua, & sublata syndone, cinxit ad lumbos suos.

5 Et [1] immisit aquam in pelluuium, & cœpit lauare pedes discipulorum suorum: & tergebat syndone quàm cinxerat ad lumbos suos.

6 Quum autem peruenit ad Schemeun Cipha, dixit ei Schemeun, Tu Domine mi, pedes meos lauas mihi?

7 Respondit Ieschua, & dixit ei, Id quod facio ego, tu nescis nunc: postea autem scies.

8 Dixit ei Schemeun Kipha, in æternum non loturus es mihi pedes meos. Dixit ei Ieschua, Si non lauem tibi, non est tibi mecum pars.

9 Dixit ei Schemeun Kipha, Ergo Domine mi, non tantùm pedes meos lauabis mihi, sed etiam manus meas, etiam caput meum.

10 Dixit ei Ieschua, Is qui lotus est non habet opus

1 Videri posset Christus sacrum otium Paschatis violasse, quum post initium festi, pedes discipulis lauit & abstersit. Hæc enim seruilia opera videntur, atque ideo prohibitum. Sed sciendum est lotionem pedum vt etiam manuum & faciei, atque corporis quoque vnctionem, inter seruilia opera non fuisse commemorata, sicut docetur in Talmud, tractatu De quiete diei festi: quia hæc faciūt ad corporis quietem & voluptatem, cuius causa ex parte festos dies præceptos esse aiunt.

bet opus nisi vt pedes suos tantùm lauet: totus enim mundus est, etiam vos toti mundi estis, sed non omnes vos.
11 Sciebat enim Jeschua illum qui proditurus erat eum: propter hoc dixit, Nequaquam vos omnes mundi estis:
12 Quum autem lauisset pedes eorum, sustulit vestimenta sua, & accubuit, ac dixit eis, Nostis quid fecerim vobis?
13 Vos vocatis me [2] dominatorem nostrum & dominum nostrum; ac benedicitis: sum enim.
14 Si ergo dominus vester & dominator vester lauit vobis pedes vestros, quanto magis vos debitores estis vt lauetis pedes vnus alterius?
15 Hoc enim exemplum dedi vobis vt quemadmodum ego feci, etiam vos faciatis.
16 Ammin ammin dico vobis quòd non est seruus maior quàm dominus eius, neque legatus, qui maior sit quàm is qui misit eum.
17 Si hæc noueritis, beati estis si feceritis ea.
18 Nequaquam de vobis omnibus loquor: noui enim eos quos elegerim: sed vt Scriptura impleatur, Qui comedit mecum panem, sustulit contra me calcaneum suum.
19 Ex hoc tempore dico vobis antequam fiat, vt quum factum fuerit, credatis quòd ego sim.
20 Ammin ammin dico vobis quòd qui recipit eum quem mitto: me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui misit me.
21 Hæc dixit Jeschua: & [3] vehementer commotus est in spiritu suo: & testatus est, ac dixit, Ammin ammin dico vobis quòd vnus ex vobis prodet me.
22 Intuebantur autem discipuli eius vnus in alium, propterea quòd ignorabant de quo dixisset.
23 Erat autem ex discipulis eius vnus qui recumbebat in sinu ipsius, is quem diligebat Jeschua.
24 Huic innuit Schemeun Cipha vt interrogaret eum quisnam esset de quo dixisset.
25 Et [4] cecidit ille discipulus super pectus Jeschua, & dixit ei, Domine mi, quis est iste?
26 Respondit Jeschua, & dixit, Ille est cui intinctum panem ego do. Et intinxit Jeschua panem, & dedit Jihudę, filio Schemeun, Secariuta.
27 Et post *sumptum* panem, tunc ingressus est in eum Satanas: & dixit ei Jeschua, Id quod facturus es, fac citò.
28 Hoc autem nemo nouerat ex illis discumbentibus propter quid dixisset ei.
29 Quidam enim ex eis putabant, quia marsupiū penes ipsum erat Jihuda, quod præcipiendo præciperet ei vt emeret aliquid necessarium ad festum: aut vt daret aliquid pauperibus.
30 Ipse autem Jihuda accepit panem eadem hora, & egressus est foras: nox autem facta est quum egressus est.
31 Et dixit Jeschua, Nunc glorificatus est Filius hominis, & Deus glorificatus est in ipso.
32 Et si Deus glorificatus est in eo, Deus quoque glorificaturus est eum in seipso, & statim glorificaturus est eum.

est nisi vt pedes lauet, sed est purus totus: & vos puri estis, sed non omnes.
11 Norat enim eum qui ipsum prodebat: propterea dixit, Non estis puri omnes.
12 Postquam ergo lauisset pedes eorum, & pallium suum recepisset, rursum discumbens, dixit eis, intelligitis quid fecerim vobis?
13 Vos me vocatis, Præceptor, ac Domine: & rectè dicitis: sum enim.
14 Itaque si ego laui pedes vestros Dominus & Præceptor, vos quoque debetis alii aliorum pedes lauare.
15 Exemplum enim præbui vobis, vt prout ego feci vobis, *ita* & vos faciatis.
16 Amen amen dico vobis, seruus non est maior domino suo, neque legatus maior eo qui ipsum misit.
17 Si hæc noueritis, beati eritis si ea feceritis.
18 [2] Non de omnibus vobis loquor: ego scio quos elegerim: sed *oportet* vt impleatur scriptura, Qui edit mecum panem, sustulit aduersum me [f] calcem suum.
19 Iam nunc dico vobis priusquam fiat, vt quum factum fuerit, credatis me eum esse.
20 Amen amen dico vobis, quando aliquem misi, quisquis *eum* recipit, me recipit, qui autem me recipit, recipit eum qui me misit.
21 Quum hæc dixisset Jesus, turbatus est spiritu, & [g] testatus est, dixitque, Amen amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me.
22 Discipuli ergo aspiciebant alii ad alios, dubitantes de quo diceret.
23 Erat autem quidam ex discipulis Jesu [h] recumbens in sinu ipsius, *nimirum* is quem diligebat Jesus.
24 Innuit ergò huic Simon Petrus, vt percontaretur quisnam esset de quo diceret.
25 Ille verò incumbens pectori Jesu, dicit ei, Domine, quis est?
26 Respondit Jesus, Ille est, cui ego intinctam offulam dedero. Et quum intinxisset offulam, dedit Judæ *filio* Simonis Iscariotæ.
27 Et post *sumptam* offulam ingressus est in eum satanas. Dicit igitur ei Jesus, Quod facis, fac citò.
28 Hoc autem nemo accumbentium intelligebat quorsum ei dixisset.
29 Quidam enim putabant, quia marsupium habebat Judas, Jesum ei dixisse, Eme ea quibus opus est nobis ad diem festum: aut egenis vt aliquid daret.
30 Ille igitur accepta offula, statim exiuit: erat autem nox.
31 [3] Quum ergo exiuisset, dixit Jesus, [i] Nunc glorificatus est filius hominis, & Deus glorificatus est in eo.
32 *Quòd* si Deus glorificatus est in eo, Deus quoque glorificabit eum in sese, & statim glorificabit eum.

33 [4] Filioli,

[2] Duæ hæ voces מרן & רבן eiusdem sunt significationis: sed vna erat vsitatior, Hebræis Hebraicè loquentibus, nempe רבן, alia verò Chaldaicè vel Syrè loquentibus.

[3] Eodem sensu verbum hoc habetur suprà, 11.33.

[4] Id est, Inclinauit caput in sinum Domini, vt quem vellet familiarius, & occultius interrogaret.

[5] Ad verb. Fuit vel erat quum egressus est.

Infrà 15.20. Matt. 10.24. Luc. 6.40.

[2] Christus non temerè proditus est, sed Patre quidem id nostræ salutis causa ordinante, vt in Filio nos sibi reconciliaret, Filio verò vltrò & sponte pati suo obsequente.

Psal. 41.19.

[f] *Tollere calcaneum metaphoricè significat prætextu amicitiæ aliquem per insidias adoriri, vt opprimatur incautus.*

Matt. 10.43. Luc. 10, 16.

[g] *Palàm ac cum asseueratione loquutus est.*

Matt. 26.21. Marc. 14, 18. Luc. 22.21.

[h] *Sic accubuit Iohannes, vt caput haberet in suo lectulo versus caput Iesu: itaque facilè attingere poterat sinum Iesu: notum enim est veteres non solitos ad mensam sedere, sed recumbere.*

[3] In Christi ignominia nobis consideranda est ipsius glorificatio.

[i] *Hic versiculus sequens illustre reddit testimonium diuinitatis Christi.*

4 Gloria illa æterna paulatim à capite in membra defluet. Intereà verò in primis curandum est, vt mutua cum charitate huius vitæ cursum peragamus.

33 4 Filioli, adhuc paulisper vobiscum sum. quæretis me: sed sicut dixi Iudæis, Quò ego vado, vos non potestis venire: *ita* & vobis nunc dico.

34 Mandatum nouum do vobis, vt alii alios diligatis: sicut *inquam* dilexi vos vt etiam diligatis alii alios.

35 Ex hoc omnes cognoscent vos esse discipulos meos, si charitatem habueritis alii in alios.

5 Triste temerariæ fiduciæ exemplum.

36 5 Dicit ei Simon Petrus, Domine, quò abis? Respondit ei Iesus, Quò ego abeo, non potes me nunc sequi, sequêris autem postea.

37 Dicit ei Petrus, Domine, quare non possum te sequi nunc? animam meam pro te deponam.

38 Respondit ei Iesus, Animam tuam pro me depones? Amen amen dico tibi, non mittet vocem gallus, vsquequò ter me abnegaueris.

33 Filii mei, exiguum aliud *tempus* vobiscum sum: & quæretis me: & sicut dixi Iudæis, Quò ego vado, vos non potestis venire, etiam vobis dico nunc.

34 Mandatum nouum do vobis, vt diligatis vnus alium: sicut ego dilexi vos, etiam vos diligatis vnus alium.

35 In hoc cognoscet vnusquisque quòd discipuli mei estis, si dilectio fuerit in vobis vnius erga alium.

36 Dixit ei Schemeun Kipha, Domine noster quò vadis tu? Respondit Ieschua, & dixit ei, Quò vado ego, non potes iam [6] venire post me: in fine autem [7] venies.

37 Dixit ei Schemeun Kipha, Domine mi, quare non possum venire post te nunc? [8] animam meam pro te positurus sum.

38 Dixit ei Ieschua, Animam tuam pro me positurus es? Ammin ammin dico tibi, quòd non cantabit gallus donec abnegaueris me [9] tribus vicibus.

6 Id est, Sequi me. Heb.
7 Id est, Sequeris.
8 Id est, vitam meam. Heb.
9 Ad verb. Tribus temporibus.

Caput XIIII.

1 *Consolatur discipulos suos.* 2 7 *Diuinitatem suam & fructum mortis suæ exponens,* 36 *Consolatorem,* 17 *Spiritum promittens,* 26 *Eius officium describit, pacémque suam pollicetur.*

1 Is credit Deo qui Christo credit nec alia est ratio animi in summis difficultatibus confirmandi Christus non decessit à nobis vt nos desereret, sed potius vt nos secum in cælos tandem attolleret.

a *Domicilia.*

b *Id est, Nisi ita esset vt dico, nempè, nisi in domo Patris mei non vni mihi, sed etiam vobis pateret locus, nollē hac vos vana spe deludere, sed ingenuè id vobis dixissem.*

c *Tota hæc oratio est allegorica, qua suos Dominus consolatur, significans se abire in cælum, non vt illic solus regnet, sed vt suis breui sequuturis præeat.*

d *Ad vniuersam Ecclesiam hæc sunt referenda ideò angeli dicebant discipulis attonitis quid statis defixis in cælū oculis? Iesus iste ita veniet vt vidistis eum ascendere, act. 1. 11. & passim in Scripturis plena consolatio Ecclesiæ in eum diem reiicitur, quo Deus erit omnia in omnibus, qui idcircò dies redemptionis dicitur.*

2 Vnicus Christus via est ad veram & perennem vitam: quoniam is demum est in quo se patefacit Pater.

1 NE [1] turbetur cor vestrum: creditis in Deum, etiam in me credite.

2 In domo patris mei [a] habitationes multæ sunt: [b] alioqui dixissem vobis, [c] Proficiscor paraturus vobis locum.

3 Et quum profectus fuero, & parauero vobis locum, [d] rursum veniam, & assumam vos ad meipsum: vt vbi sum ego & vos sitis.

4 [2] Et quò ego abeam scitis, & viam scitis.

5 Dicit ei Thomas, Domine, nescimus quò abeas: quomodo igitur possumus viam scire?

6 Dicit ei Iesus, [e] Ego sum via, & veritas, & vita, nemo venit ad Patrem nisi per me.

7 [f] Si nossetis me, Patrem etiam meum nossetis: & iam nunc cognoscitis eum, & vidistis eum.

8 Dicit ei Philippus, Domine, ostende nobis Patrem, & sufficit nobis.

9 Dicit ei Iesus, Tantum tempus vobiscum sum, & non cognouisti me? Philippe, qui vidit me, vidit Patrem: quomodo igitur tu dicis, Ostende nobis Patrem?

10 [3] Non credis me in patre & Patrem in me esse? Verba quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor: sed Pater qui in me manet, ipse facit opera.

11 Credite mihi me in patre, & Patrem in me *esse*: sin minus, propter ipsa facta credite mihi.

12 [4] Amen amen dico vobis qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet, [g] & maiora iis faciet, nam ego ad Patrem proficiscor.

13 Et quicquid petieritis in nomine meo, hoc

1 NE premátur cor vestrum: credite in Deum, & in me credite.

2 Multæ sunt mansiones in domo Patris mei: [1] & si non, dixissem vobis, Nam vado vt parem vobis locum.

3 Rursus venturus sum, & assumam vos ad me: vt vbi ego sum, vos quoque sitis.

4 Et quò ego abeam, scitis, & viam scitis.

5 Dixit ei Thauma, Domine noster, nescimus quò abeas, & quomodo possumus viam scire?

6 Dixit ei Ieschua, Ego sum via, & veritas, & vita: nemo venit ad Patrem meum nisi per me.

7 Si me nossetis, etiam Patrem meum nossetis: & ex hoc tempore cognoscitis eum, & vidistis eum.

8 Dixit ei Philippus, Domine noster, ostende nobis Patrem, & sat est nobis.

9 Dixit ei Ieschua, Hoc toto tempore vobiscum sum, & non cognouisti me Philippe? Is qui me videt, videt Patrem: & quomodo tu dicis, Ostende nobis Patrem?

10 Non credis tu quòd ego in Patre meo *sum*, & pater meus in me? Et sermones quos ego loquor, ex meipso non loquor: Pater autem meus qui in me manet, ipse facit opera hæc.

11 Credite quòd ego sum in Patre meo, & Pater meus in me: sin minus, saltem propter opera credite.

12 Ammin ammin dico vobis quòd qui credit in me, opera ea quæ ego facio, etiam ipse faciet, & quæ sunt maiora quàm hæc, faciet: quia ego ad Patrem meum abeo.

13 Et id quod petieritis in nomine meo, faci-

1 Subandi, Ita res haberet.

e *Hoc dictum indicat Christi naturam, voluntatem, & officium.* f *Nosse Deum & videre Deum, eadem esse ex hoc loco probatur, quod autem dixit antea, Deum nemo vidit vnquam, intelligendum est extra Christum, est enim, vt inquit Chrysost. compendiosa ac facilis demonstratio naturæ Patris, ipse Filius.* 3 Dei maiestas in Christi tum doctrinarum factis se planè conspicuam probet. 4 Virtutis Christi approbatio, non est in persona ipsius inclusa, sed per totum Ecclesiæ corpus diffusa. g *Id est, non tantùm ea facio sed etiam aliis concedere possum, vt maiora faciant.*

am

am vobis: vt glorificetur Pater in Filio suo.

14 Et, si petieritis à me in nomine meo, ego faciam.

15 Si diligitis me mandata mea seruate.

16 Et ego petam à Patre meo, & alium Paracletum dabit vobis, vt sit vobiscum in æternum.

17 *Nempe* Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere, propterea quòd non videt eum, neque nouit eum: vos autem nostis eum, quia apud vos manet, & in vobis est.

18 Non relicturus sum vos orphanos: venturus enim sum ad vos paulo pòst.

19 Et mundus non visurus est me: vos autem videbitis me: quia ego viuo, vos quoque viuetis.

20 In illo die cognoscetis quòd ego in Patre meo, & vos in me estis, atque ego in vobis sum.

21 Ille apud quem sunt mandata mea, & seruat ea, ipse est amans mei. Ille autem qui amat me, amabitur à Patre meo: & ego amabo eum, & ostendam ei meipsum.

22 Dixit ei Jihuda, nequaquam Secariutha, Domine mi, quid est, nobis te ostensurum esse teipsum, & nequaquam mundo?

23 Respondit Ieschua, & dixit ei, Is qui diligit me, sermonē meum seruat, & Pater meus diliget eum, & ad eum venturi sumus, & mansionem apud eum facturi sumus.

24 Ille autem qui non diligit me, sermonem meum non seruat, & sermo hic quem auditis, nequaquam est meus, sed Patris qui misit me.

25 Hæc loquutus sum vobiscum, quum apud vos sum.

26 Ille autem paracletus Spiritus sanctus quē missurus est Pater meus in nomine meo, ille docebit vos omnia, & commonefaciet vos omnium quæ dico vobis.

27 Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis, nequaquam sicut dat mundus, ego do vobis. Ne turbetur cor vestrum, neque formidet.

28 Audiuistis quòd ego dixi vobis, abeo, & rediturus sum ad vos. Si diligeretis me, gaudentes essetis quòd abiturus sum ad Patrem meum: quia Pater meus maior est quā ego,

29 Et nunc ecce dixi vobis priusquam fiat, vt quum factum fuerit, credatis.

30 Deinceps non loquar vobiscum multa: venit enim princeps mundi, & in me non est ei quicquam.

31 Sed vt cognoscat mundus quòd ego diligo Patrem meum, & sicut mandauit mihi Pater meus, ita facio. Surgite, abeamus hinc.

faciam: vt glorificetur Pater in Filio.

14 Si quid petieritis in nomine meo, ego faciam.

15 5 Si diligitis me, mandata mea seruate.

16 Ego autem rogabo Patrem, & alium consolatorem dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternum:

17 *Nempè* Spiritum illum [h] veritatis quem [i] mundus non potest recipere, quia non videt eum, nec nouit eum: vos autem cognoscetis eum, quia apud vos manet, & in vobis erit.

18 Non relinquam vos orbos: redibo ad vos.

19 Adhuc paululum, & mundus me non amplius conspiciet: vos autem conspicietis me, quia ego viuo, & vos viuetis.

20 In illo die vos cognoscetis [k] me esse in Patre meo, & vos in me, & me in vobis.

21 Qui tenet præcepta mea, & seruat ea, is ille est qui diligit me: qui autem diligit me, diligetur à patre meo: & ego diligam eum, & [l] conspicuum ei exhibebo meipsum.

22 6 Dicit ei Iudas, (non *ille* Iscariotes) Domine, quid est cur te sis nobis conspicuum exhibiturus, & non mundo?

23 Respondit Iesus & dixit ei, Siquis diligit me, sermonem meum seruabit: & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & apud eum manebimus.

24 Qui non diligit me sermones meos non seruat: & sermo quem auditis, non est meus, sed eius qui misit me Patris.

25 7 Hæc loquutus sum vobis, apud vos manens.

26 Consolator autem ille, *id est* Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & in memoriam reuocabit vobis omnia quæ dixi vobis.

27 8 Pacem relinquo vobis, pacem illam meam do vobis: non prout mundus dat, ego do vobis. Ne turbetur cor vestrum, neque formidet.

28 9 Audiuistis me dixisse vobis, Abeo, & redibo ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique quòd dixerim, proficiscor ad Patrem: [m] nam Pater maior me est.

29 Et nunc dixi vobis priusquam fiat, vt quū factum fuerit, credatis.

30 10 Non loquor amplius multa vobiscum: venit enim princeps mundi huius, sed [n] in me non habet quicquam.

31 Sed *hæc fiunt* vt cognoscat mundus me diligere Patrem: prout autem mandauit mihi Pater, ita facio. Surgite, abeamus hinc.

5 Is demum est qui Christum amat qui ipsius mandatis paret quod quia cum infinitis ærumnis est coniunctum, ipse quamuis corpore absens, præsenti Spiritus sancti virtute suos solatur, quem incognitum aspernatur mundus.

h *Spiritus sanctus dicitur spiritus veritatis, ab effectu, quia veritatem inspirat: alioqui in seipso veritatem habet.*

i *Homines mundani.*

k *Filius in Patre est coessentialiter modo in discipulis respectu quodam, tanquam adiutor & opitulator.*

l *Me quasi aspectabili cognitione exhibebo est autem illa exhibitio non corporalis, sed spiritualis, & omnium maximè perspicua.*

6 Minimè quærendum est cur his potius quàm illis patefiat Euangeliū, sed curandum potius vt Christum oblatū amplectentes verè ipsum amemus, id est, nos totos ipsius obsequium addicamus.

7 Quod semel loquutus est Christus, idipsum suis momentis insculpere electorum animis, spiritus sancti officium est.

8 Vera omnis felicitas in vno Christo nobis obtingit.

9 Tantum abest vt discessum Christi à nobis secundum carnem ægrè ferre debeamus, vt è contrario de eo nos gaudere oporteat, quum ex capitis glorificatione pendeat omnis membrorum benedictio.

m *Illud referendum est ad personam mediatoris, quo respectu Pater maior est Filio.*

10 Christus non inuitus sed volens, non diabolo cedens, sed patris decreto obediens mortem subiit.

n *Quasi dicat me statim aggreditur Satan totis viribus, sed in me nihil habet iuris, nec in me quicquam comperiet, quale se inuenturum sperat.*

CAPUT XV.

1 *Vitis,* 2 *Et palmitum similitudine.* 5 6 *Ostendit quomodo discipuli fructum ferre possint.* 12 17 *Dilectionem mutuam commendat.* 18 *Ad patientiam in afflictionibus.* 20 *suo exemplo adhortatur.*

1 Ego

1 EGo [1] sum vitis illa vera, & Pater meus, agricola est.

2 Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollit: & omnem qui fert fructum, purgat, vt plus fructus adferat.

3 Iam vos puri estis propter sermonem quem loquutus sum vobis.

4 Manete in me & ego in vobis: sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, *id est*, nisi manserit in vite: ita nec vos nisi in me manseritis.

5 Ego sum vitis, vos palmites: is qui manet in me, & in quo ego *maneo*, hic fert fructum multum: nam seorsim à me nihil potestis facere.

6 Nisi quis in me manserit, abiectus extra *vineam*, statim vt palmes arescet: deinde coguntur isti *palmites*, & in ignem abiiciuntur, & ardent.

7 [2] Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint, quicquid volueritis, petite, & fiet vobis.

8 [a] In hoc glorificatus est pater meus, vt fructum multum adferatis: & eritis mei discipuli.

9 [3] Prout dilexit me Pater, & ego dilexi vos: [b] manete in illa mea charitate.

10 Si mandata mea seruaueritis, manebitis in charitate mea: sicut & ego Patris mei mandata seruaui, & maneo in eius charitate.

11 Hæc loquutus sum vobis vt gaudium illud meum in vobis maneat, & gaudium vestrum plenum fiat.

12 Hoc est præceptum meum, vt diligatis alii alios, prout dilexi vos.

13 Maiorem hac charitatem nemo habet, vt animam suam ponat pro amicis suis.

14 Vos amici mei eritis, si feceritis quæcunque ego mando vobis.

15 [4] Non amplius dicam vos seruos: quia seruus nescit quid facit Dominus eius: vos autem dixi amicos, quia omnia quæ audiui à Patre meo, nota feci vobis.

16 [5] Non vos me [c] elegistis, sed ego elegi vos, & constitui vos, vt abeuntes fructum adferatis, & fructus vester maneat: vt quicquid petieritis à Patre in nomine meo, det vobis.

17 Hæc mando vobis, vt diligatis alii alios.

18 [6] Si mundus vos odit, scitis me prius quàm vos, illi odio habitum.

19 Si ex mundo fuissetis, mundus quod suum est amaret: quia verò ex mundo non estis, sed ego elegi vos ex mundo, propterea odit vos mundus.

20 Mementote sermonis quem ego dixi vobis, Non est seruus maior domino suo. Si me

[1] Natura penitus aridi & flammis tantum apti sumus. Itaque vt viuamus & frugiferi simus, necesse est primùm omnium nos Patris manu Christo, velut viti palmites, inseri: deinde insitos quotidiana meditatione Verbi & cruce putari: alioqui ne insitum quidem fuisse cuiquam proderit, nisi penitus viti adhærens succum inde hauserit.

Col.1.23. 1.Ioh.3.22.

[2] Is demum in Christo manet, qui in ipsius doctrina acquiescit, ac proinde veros fructus edit: pater autem vicissim istiusmodi homini nihil prorsus denegabit.

[a] *Quasi dicat, In glorificabitur Pater meus, & ita demum eritis mei Discipuli, si multum fructum attuleritis.*

[3] Charitas Patris in Filium & Filii in nos, & nostram in Deum tum in proximum perpetuo inter sese cohærent: nec quicquam est ea suauius. Prodit autem sese charitas ex effectis, cuius perfectissimum exemplar Christus ipse nobis suppeditat.

[b] *Idest, In illa charitate qua ego vos prosequor, reciprocatur autem ista charitas.*

Suprà 13.34. 1.Thess.4.9. 1.Iohan.3.11.& 4.21.

[4] Euangelii doctrina sicut Christi voce prodita est, perfectissima & absolutissima consilii Dei, quod ad salutem nostram attinet declaratio, Apostolis commissa.

Matt.28.19.

[5] Christus autor est ac conseruator Euangelici ministerii ad finem vsque mundi. Est autem ministeri in primis, opus cum precibus, tum charitate mutua.

[c] *Disertè hoc loco dicitur Salutem hominis esse solius fauoris & benignitatis Dei æterni, & nullius meriti ipsorum.*

[6] Non modo non perterrefacere, sed etiam confirmare fidos Christi ministros debet, quod instar Domini sui sint mundo exosi.

1 EGo sum vitis vera, & Pater meus est agricola.

2 Omnem palmitem qui in me fructus non reddit, tollit: & eum qui reddit fructus, purgat, vt fructus plurimos afferat.

3 Vos iam mundi estis propter sermonem quem loquutus sum vobiscum.

4 Manete in me, & ego in vobis. Sicut palmes non potest dare fructus à semetipso, nisi maneat in vite: ita nec vos, nisi manseritis in me.

5 Ego sum vitis, & vos palmites. Qui manet in me, & ego in eo, hic affert fructus plurimos: quia nisi ego sim, non potestus facere quicquam.

6 Nisi autem quis maneat in me, eiicitur foras, [1] sicut palmes qui aridus est, & colligentes iniiciunt eum in ignem, vt succendatur.

7 Si verò manseritis in me, & sermones mei manserint in vobis, quicquid volueritis petere, fiet vobis.

8 In hoc glorificatur Pater vt fructus multos afferatis: & eritis discipuli mei.

9 Sicut dilexit me pater meus, ego quoque dilexi vos: manete in dilectione mea.

10 Si mandata mea seruaueritis, manebitis in dilectione mea: sicut ego seruaui mandata Patris mei, & maneo in dilectione eius.

11 Hæc loquutus sum vobiscum, vt gaudium meum maneat in vobis, & impleatur gaudium vestrum.

12 Hoc est mandatum meum vt diligatis vnus alium, sicut ego dilexi vos.

13 Dilectio quæ maior sit quàm hæc, non est, vt quis [2] animam suam ponat pro amicis.

14 Vos amici mei estis, si feceritis omnia quæ præcipio vobis.

15 Non amplius voco vos seruos: quia seruus nescit quid faciat Dominus suus: amicos autem meos vocaui vos, quia quicquid audiui à Patre meo, notum feci vobis.

16 Nequaquam vos elegistis me, sed ego ipse elegi vos, & posui vos vt etiam vos abeuntes afferretis fructus, & fructus vestri manerent: vt omnia quæ petieritis à Patre meo in nomine meo, daret vobis.

17 Hæc præcipio vobis, vt diligatis vnus alium.

18 Et si mundus odit vos, scitote quòd prius quam vos, me odit.

19 Et si de mundo fuissetis, mundus quod suū est, diligeret, sed non fuistis de mundo: ego enim elegi vos ex mundo, propterea odit vos mundus.

20 Mementote sermonis quem ego dixi vobis, quòd non est seruus qui maior sit quàm

[1] Syriaca verborum collocatio diuersum sensum postulare videtur à Græco contextu, in quo dicitur palmes arefactus, quia à radice sit separatus: quum hic è diuerso, exectus dicatur quòd prius esset aridus. Verum ita exponitur Græca veritas ne quis putet palmitem amputari nisi sterilem.

[2] Idest, Vitam suam.

Domi-

dominus suus. Si me persequuti sunt, etiam vos persequentur: & si sermonem meum seruauerunt, etiam vestrum seruabunt.

21 Sed hæc omnia facient in vos propter nomen meum: quia non nouerunt eum qui misit me.

22 Si ego non venissem, nec loquutus fuissem cum eis, non esset eis peccatum: nunc autem non est excusatio de peccatis suis.

23 Qui me odit, etiam Patrem meum odit.

24 Et si opera non fecissem ante oculos eorum quæ nemo alius fecit, non esset peccatum: nunc autem & viderunt, & oderunt tum me, tum etiam Patrem meum.

25 Vt impleretur sermo qui scriptus est in Lege eorum: nempe, Oderunt me immeritò:

26 Quum autem venerit Paracletus ille quē ego missurus sum vobis à patre meo, Spiritus veritatis ille qui à Patre meo procedit, ille testabitur de me.

27 Etiam vos testes estis, quia à principio mecum estis.

persequuti sunt, & vos persequentur, si sermonem meum seruauerunt, & vestrum seruabunt.

21 [7] Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia non nouerunt eum qui misit me.

22 [d] Si non venissem, & loquutus essem eis, peccatum non haberent: nunc autem non habent quod prætexant peccato suo.

23 Qui me odit, *is* etiam Patrem meum odit.

24 Si opera non fecissem inter eos quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me & Patrem meum.

25 Sed *oportet* vt impleatur sermo qui in [e] Lege ipsorum scriptus est, Oderunt me immeritò.

26 [8] Quum autem venerit consolator ille, quem ego mittam vobis à Patre, (Spiritus *inquam*, ille veritatis, qui à Patre emanat) ille testabitur de me.

27 [f] Sed & vos testabimini, quia à principio mecum estis.

Mat.24.9.
Infrà 16.4.

7 Odium mundi aduersus Christum, ex mētis stupore, sponte tamen cæcutientis, oritur, vt mundus nihil planè habeat quod culpæ suæ prætexat.

d *Quasi dicat, Nisi venissem, isti coram Dei tribunali non desinerent dicere se fuisse religiosos & planè alienos à peccato: sed cum ad eos venerim, & me planè reiiciant, ereptum est illis quicquid suæ improbitati prætexerent.*

e *Aliquando legis nomine intelligitur Pentateuchus: hoc loco pro tota Scriptura: locus enim quem citat, legitur in Psalmorum libro.*

Psal.54.19.
Suprà 14.26. luc. 24.49.

8 Aduersus impiorum rabiem interiore testimonio Spiritus sancti perstatur: sed non alia vox est Spiritus Sancti quam quæ Apostolorum ore sonat. f *Hæc additum est, vt sciamus plus fidei mereri Apostolos, quia oculati fuerunt eorum testes quæ annuntiant.*

Caput XVI.

1 *Crucem prædicit discipulis.* 7 *Consolatorem promittens,* 8 9 13 *eius officium describit.* 21 *Mulieri parienti afflictiones suorum comparat.*

1 HÆc loquutus sum vobiscum, ne offenderemini.

2 Eiicient enim vos ex synagogis suis: & veniet hora vt quisquis interficiet vos, arbitretur quòd oblationem offerat Deo.

3 Et hæc facient quia non nouerunt nec Patrem nec me.

4 Hæc loquutus sum vobiscum, vt quum venerit tempus eorum, memores sitis eorum, quòd ego dixi vobis. Hæc autem ab initio non dixi vobis, quia vobiscum eram.

5 Nunc autem abeo ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me, Quo vadis?

6 Dixi enim vobis hæc: & venit tristitia ac impleuit corda vestra.

7 Sed ego veritatem dico vobis, quòd expedit vobis vt ego abeam. Si enim ego non abeam, paracletus non est venturus ad vos, si autem abeam, mittam eum ad vos.

8 Et quum venerit ille, arguet mundum de peccato, & de iustitia, & de iudicio.

9 De peccato, quia non credunt in me.

10 De iustitia autem, quia ad patrem meum abeo: & non rursus visuri estis me.

11 De iudicio verò, quia princeps mundi huius iudicatus est.

12 Rursus multum est mihi dicendum vobis: sed non potestis comprehendere modò.

13 Quum venerit autem Spiritus veritatis, ille inducet vos in omnem veritatem. Non enim loquetur ex mente suiipsius, sed quic-

1 HÆc [1] loquutus sum vobis vt ne offendamini.

2 Mouebunt vos synagogis: imò veniet tempus quum quisquis trucidabit vos, putabit *se* cultum præstare Deo.

3 Et hæc facient vobis, quia non nouerunt Patrem neque me.

4 Sed hæc loquutus sum vobis, vt quum venerit tempus illud, memineritis eorum, quòd ego *hæc* dixerim vobis. hæc autem vobis à principio non dixi, quia vobiscum eram.

5 Nunc autem abeo ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me (dicens) quò abis?

6 Sed quia hæc loquutus sum vobis, tristitia impleuit cor vestrum.

7 [2] Sed ego veritatem dico vobis, confert vobis vt ego abeam, nisi enim abiero, consolator ille non veniet ad vos: sin autem profectus fuero mittam eum ad vos.

8 [3] Et quum venerit ille, [a] arguet [b] mundum de peccato, & de iustitia, & de iudicio.

9 De peccato quidem, eo quòd non credunt in me:

10 [c] De iustitia verò, eo quòd ad Patrem abeam, & amplius non conspicietis me.

11 [d] De iudicio autem: [e] eo quòd princeps huius mundi condemnatus sit.

12 [4] Adhuc multa habeo quæ vobis dicam, sed nunc non potestis portare.

13 Quum autem venerit ille, *id est*, Spiritus ille veritatis, introducet vos in omnem veritatem, non enim loquetur à semetipso:

1 Euangelii ministris non tantum ab apertis hostibus, sed etiam ab iis ipsis qui domestici atque adeò columnæ Ecclesiæ sibi videntur, quæuis probra sunt expectanda.

Suprà 15.21.

2 Christi absentia secundū carnem, Ecclesiæ vtilis, vt à spirituali ipsius virtute toti pendeamus.

3 Spiritus Dei ita est in prædicatione Verbi efficax, vt mundum etiam inuitum tandem cogat & sui iniustitiam & Christi iustitiam ac omnipotentiam fateri.

a *Cōuincet ita vt nihil habeat quod prætexat.*

b *Respicit tempus illud quod ipsius ascensionem consequutum est, cum effuso in Ecclesia Spiritu omnes contradicentes manifestò coarguit. Conuicti autem fuere ipsi Christi hostes peccati, quum coacti sunt profiteri se in eo errasse quòd non credidissent, ubi dicebant Petro, Act.2. Quid faciemus viri fratres?*

c *Ipsius Christi: quum enim mundus videbit per me Spiritum effusum fateri* *cogetur, me iustum fuisse, qui ex hoc mundo discedens, non fuerim damnatus à Patre.* d *De autoritate illa ac potestate quam ego tunc obtinebo in cœlo & in terra.* e *Id est, Quia reipsa intelligent & cognoscent me, diabolo superato, imperium in mundo exercere, quum viderint omnes sese frustra vobis opponere, quoniam vos armabo virtute illa cœlesti, qua destruatis omnem celsitudinem quæ extollitur aduersus cognitionem Dei. Vide 2. Corinth.10.12.*

4 Apostolica doctrina à spiritu sancto profecta est, & quidem omnibus suis numeris absoluta.

sed

sed quæcunque audierit loquetur, & quæ ventura sunt renuntiabit vobis.

14 5 Ille me glorificabit, quia de meo accipiet quod renuntiabit vobis.

15 Omnia quæ habet Pater, mea sunt: propterea dixi *illum* de meo accepturum quòd renuntiabit vobis.

16 6 f Paulisper, & nõ conspicietis me: & rursum, paulisper, & videbitis me, g quia ego vado ad Patrem.

17 Dixerunt ergo *quidam* ex discipulis eius alii ad alios, Quid est hoc quod dicit nobis, Paulisper, & non conspicietis me: & rursus paulisper, & videbitis me: &, Quia ego vado ad Patrem?

18 Dicebant ergo, Quid illud est quod dicit, Paulisper? nescimus quid loquatur.

19 Cognouit autem Jesus eos velle ipsum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quòd dixi, Paulisper, & non videbitis me: & iterum paulisper, & videbitis me?

20 Amen amen dico vobis, flebitis vos, & lamentabimini, mundus autem gaudebit: vos verò tristes eritis, sed tristitia vestra euadet in gaudium.

21 Mulier quum parit, dolorem habet, quia venit hora eius: quum autem peperit puerulum, iam nõ meminit oppressionis, quòd gaudeat hominem esse natum in mundo.

22 Et vos igitur nunc quidem tristitia tenemini: sed rursum videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo tollet à vobis.

23 7 Et illo die me non interrogabitis quicquam. Amen amen dico vobis, quæcunque petieritis à Patre meo in nomine meo, dabit vobis.

24 Vsq; adhuc non petiistis quicquam in nomine meo: petite, & accipietis, vt gaudium vestrum sit plenum.

25 Hæc loquutus sum vobis per similitudines: at veniet tempus quum iam non per similitudines loquar vobis, sed apertè de Patre meo renuntiabo vobis.

26 8 Illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis me rogaturum Patrem pro vobis.

27 Jpse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, & credidistis me à Deo exiuisse.

28 Prodii à Patre, & veni in mundum: iterum relinquo mundum, & proficiscor ad Patrem.

29 9 Dicunt ei discipuli eius, Ecce, nunc apertè loqueris, nec similitudinem vllam dicis.

30 Nunc scimus te scire omnia, nec opus est tibi vt quis te interroget: per hoc credimus te à Deo prodiisse.

31 Respondit eis Jesus, nunc creditis?

32 10 Ecce, veniet tempus, & iam venit, quum dispergemini vnusquisque ad suos, meque solum relinquetis: sed non sum solus: nam Pater mecum est.

33 11 Hæc loquutus sum vobis vt h in me pacem habeatis, in mundo oppressionem habebitis: sed confidite, ego vici mundum.

5 Spiritus sanctus nullam nouam doctrinã affert, sed Christi voce tradita docet & animis insculpit.

6 Gratia spiritus sancti, viuum est speculum in quo verè conspicitur Christus, perspicacissimis videlicet fidei, non autem lusciosis illis carnis oculis vnde perenne gaudium in mediis etiam doloribus sentitur.

f *Vbi paululum temporis præterierit.*

g *Quia transeo ad æternam gloriam: vnde futurum est vt vobis adsim multò magis quàm anteà. Tunc enim verè, quis & quantus sim experiemini.*

7 Spiritus sanctus ab ascensione Christi in Apostolos effusus, summa quæque mysteria & salutis nostræ arcana, tum ipsos, tum etiam Ecclesiã per ipsos erudiit, & ad finem vsque seculorum erudiet.

Suprà 14.13. *matt.* 7.7. & 21.22. *mar.* 11.24. *luc.* 11.9. *iac.* 1.5.

8 Summa cultus Dei est inuocatio Patris in nomine Filii mediatoris qui iam exanditus est pro nobis, pro quibus & exinanitus fuit, & nunc glorificatus.

Infrà 17.8.

9 Fides & stolida securitas plurimum distant.

Mat. 26.31. *mar.* 14.27.

10 Christi virtuti nihil detrahit neque mundi improbitas, neque suorum imbecillitas.

11 Ex vnius Christi victoria pendet Ecclesiæ firmitas.

h *In me prorsus cõquiescatis. Pax enim hoc loco opponitur perturbationi ac tristitiæ.*

quid audierit ipse loquetur, & futura nota faciet vobis.

14 Ille glorificabit me, quia de meo accipiet.

15 Quicquid est Patri meo, meum est, propterea dixi vobis quòd de meo accipiet, & annuntiabit vobis.

16 Paululum, & non videbitis me: & iterum paululum, & videbitis me: quia abeo ad Patrem.

17 Et dicebant discipuli eius vnus ad alium, Quid est hoc quod dixit nobis, Paululum, & non videbitis me: & iterum paululum, & videbitis me: & Quia abeo ad Patrem meum?

18 Et dicebant, Quid est hoc Paululum quod dixit? Nescimus quid loquatur.

19 Ieschua autem cognouit quòd quærebant vt interrogarent eum, & dixit eis, De hoc quæritis 1 mutuò inter vos, quòd dixi vobis, Paululum, & non videbitis me: & iterum paululum, & videbitis me?

20 Ammin ammin dico vobis quòd flebitis vos & lugebitis, & mundus gaudebit: ac vobis tristitia erit, sed tristitia vestra in gaudium 2 erit.

21 Mulieri, quum parit, tristitia est ei, quia venit dies partus eius: quum autem peperit filium, non recordatur afflictionis suę propter gaudium quod natus sit filius hominis in mundo.

22 Etiam vos, nunc tristitia est vobis: rursus autem videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo tollet a vobis.

23 Et in illo die me non interrogabitis quicquam. Ammin ammin dico vobis quòd quicquid rogaueritis patrem meum in nomine meo, dabit vobis.

24 Vsque nunc non petiistis quicquam in nomine meo, 3 neq; quicquam. Petite, & accipietis, vt sit gaudium vestrum plenum.

25 Hęc per parabolas loquutus sum vobiscum. Ventura est autem hora quando non loquar vobiscum per parabolas, sed apertè declarabo vobis de Patre.

26 In illo die quo petetis in nomine meo. Et non dico vobis quòd ego rogabo Patrem pro vobis.

27 Jpse enim Pater diligit vos, quia vos dilexistis me, & credidistis quòd ego à Patre exiuerim.

28 Egressus sum à Patre, & veni in mundum: & iterum relinquo mundum, & vado ad Patrem.

29 Dicunt ei discipuli eius, Ecce iam manifestè loqueris, & parabolam ne vnam quidem dicis.

30 Nunc scimus quòd omnia scias, nec opus habes vt quis interroget te: in hoc credimus quòd à Deo exiueris.

31 Dixit eis Ieschua, Credite.

32 Quòd ecce, ventura est hora, & iam venit, quòd dispergemini quisq; in locum suum, & relinquetis me solum & non sum solus, quia Pater mecum est.

33 Hæc dixi vobis vt in me sit vobis pax, in mundo futura est vobis afflictio: 4 sed bono animo sitis, ego vici mundum.

1 Ad verbum, Cum vno vnus: Hebraismus, id est, Vnus cum altero.

2 Id est, Conuertetur, Cadet.

3 Ita habet ad verbum: sed videtur esse repetitio ad maiorẽ confirmationem, quasi dicat, Ita est vt dixi, nihil vos petiisse in nomine meo.

4 Ad verb. Recipite cor. Gallicè, *Tenez courage.*

CAPUT XVII.

1 *Orat Christus vt mutua sit illustratio gloriæ suæ & Patris.* 6 *Orat pro Apostolis,* 20 *& toto credentium grege.*

1 HÆc loquutus est Jeschua, & sustulit oculos suos in cœlum, ac dixit, pater mi, venit hora: glorifica Filium tuum, vt Filius tuus glorificet te.

2 Sicut dedisti ei potestatem super omnem carnem, vt omni quod dedisti ei, det vitam quæ est in æternum.

3 Hęc est autem vita quæ est in æternum, vt agnoscant te qui es Deus verus solus, & eum quem misisti Jeschua Christum.

4 Ego glorificaui te in terra: opus illud quod dedisti mihi vt facerem, perfeci.

5 Et nunc glorifica me tu pater mi apud te, ea gloria quæ erat mihi apud te antequam esset mundus.

6 Notum feci nomen tuum filiis hominis, illis quos dedisti mihi de mundo. Tui erant, & mihi dedisti eos, & seruauerunt sermonem tuum.

7 Nunc noui quòd omne quod dedisti mihi, abs te est.

8 Quia sermones quos dedisti, dedi eis: & ipsi acceperunt, & cognouerunt verè quòd à te exiui, & crediderunt quòd tu misisti me.

9 Et ego pro eis oro, nequaquam pro mundo oro, sed pro iis quos dedisti mihi, quia tui sunt.

10 Et quicquid meum est, tuum est, & quod tuum *est*, meum est: & glorificor in eis.

11 Deinceps amplius non sum in mundo, & hi in mundo sunt, ac ego ad te venio. Pater sancte, serua eos per nomẽ tuum, illud quod dedisti mihi, vt sint vnum sicut nos.

12 Quando cum eis eram in mundo, ego seruabam eos per nomen tuum, eos quos dedisti mihi seruaui, & nemo ex eis periit nisi [1] filius perditionis, vt impleretur Scriptura.

13 Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt sit gaudium meum impletum in eis.

14 Ego dedi eis sermonem tuum, & mundus odit eos, quia non sunt ex mundo, sicut ego non sum ex mundo.

15 Nequaquam vt tollas eos è mundo peto: sed vt serues eos ex malo.

16 Non enim sunt ex mundo, sicut ego non sum ex mundo.

17 Pater, sanctifica eos in veritate tua, quia sermo tuus veritas est.

18 Sicut me misisti in mundum, etiam ego misi eos in mundum.

19 Et pro eis ego sanctifico meipsum, vt sint etiam ipsi sanctificati in veritate.

20 Et nequaquam pro iis rogo tantùm, sed

---

1 HÆc [1] loquutus est Jesus, & sustulit oculos in cælum, dixitque, [2] Pater, venit hora illa, glorifica filium tuum, vt & Filius tuus glorificet te:

2 Sicut dedisti ei autoritatem *in* [a] omnem carnem, vt quotquot dedisti ei, det eis vitam æternam.

3 Hæc est autem vita æterna, [b] vt te cognoscant esse illum solum verum Deum, & quem misisti Jesum Christum.

4 Ego te glorificaui in terra: opus consummaui quod dedisti mihi vt facerem.

5 Nunc igitur glorifica me tu pater, apud temetipsum ea gloria quam habui apud te prius quàm hic mundus existeret.

6 [3] Patefeci nomen tuum hominibus quos dedisti mihi *selectos* è mundo: [c] tui erant, & [d] mihi eos dedisti, & sermonem tuum seruarunt.

7 Nunc nouerunt, omnia quæ dedisti mihi, à te esse:

8 Quia verba quę tradidisti mihi, tradidi eis: & ipsi acceperunt, & verè norunt me à te exiuisse, & crediderunt me à te missum esse.

9 Ego pro eis rogo, [e] non pro mundo rogo, sed pro *iis* quos dedisti mihi, quia tui sunt:

10 Et mea omnia, tua sunt, & tua, mea *sunt*: & glorificatus sum in eis.

11 Et non sum amplius in mundo, sed isti sunt in mundo, & ego ad te venio. Pater sancte, serua eos per nomen tuum, quos dedisti mihi, [f] vt sint vnum, prout *&* nos.

12 Quum essem cum eis in mundo, ego seruabam eos per nomen tuum: quos dedisti mihi, ego custodiui, & nemo ex eis periit nisi filius ille perditionis: vt Scriptura impleretur.

13 Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum plenum apud se.

14 Ego tradidi eis sermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non sunt ex mundo, prout *&* ego non sum ex mundo.

15 [4] Non rogo vt tollas eos è mundo, sed vt serues eos à malo illo.

16 Ex mundo non sunt, sicut & ego non sum ex mundo.

17 [g] Sanctifica eos tua veritate: sermo tuus veritas est.

18 [5] Sicut me misisti in mundum, *ita* & ego misi eos in mundum.

19 Et eorum causa ego sanctifico meipsum vt sint & ipsi sanctificati [h] in veritate.

20 [6] Non tantùm autem pro istis rogo, sed &

---

1 Id est, Addictus exitio. Hebraismus tum sæpius indicatus.

1 Iesus Christus æternus Pontifex mox seipsum oblaturus, solennibus precibus seipsum, vt victimam, & nos vnà secũ Deo patri consecrat. Itaque hęc precatio fuit à condito mundo, est, & erit ad finem vsque seculorum, Ecclesiæ Dei fundamentum.

2 Præfatur sese, sicut in mundum venit in quo per fidem apprehensa gloriam suam seruandis suis electis patefaceret: Patrem ita huic vni rei [illegible] isse, ac proinde petere vt absoluto suo opere benedicat pater.

Mat. 28.18.

a *In omnes homines.*

b *Patrem solum verum Deum vocat, vt illum falsis omnibus diis opponat, non vt ipsum & Spiritum sanctum excludat, quum sui cognitionem statim cum Patris cognitione coniungat, sed suo more totam diuinitatem in Patris persona proponit. Sic Pater dicitur solus Rex immortalis, sapiens habitans lucem inaccessam inuisibilis,* Rom. 16.27. 1. Tim. 1. 17.

3 Primo loco precatur pro certis illis suis discipulis, per quos erat reliquos collecturus, eosq; (repudiata semel omni reproborum turba) Patri commendat, quòd ipse quidem eos ab illo sibi traditos in tutelam suam receperit: illi verò vicissim eius doctrinam amplexi, tot tantosque hostes sint habituri, vt sola ipsius ope salui esse possint.

c *Æternam illam electionem declarat in ipso Dei beneplacito absconditam, quæ totius nostræ salutis est basis.*

d *Indicat æterni illius & absconditi propositi declarationem in Christo factam, per quã demum fide apprehensum iustificati sumus, & sanctificati, vt electionis gloriam tandem consequamur.*

Suprà 16.27. e *Quomodo se non pro mundo orare dixerit, quum pro omnibus esset moriturus, & pro totius mundi peccatis propitiatio futurus? respondemus, preces quas pro omnibus concipimus, restringi tamen ad Dei electos. Hunc & illum & singulos optare debemus saluos esse, atque ita complecti totum humanum genus: quia nondum distinguere licet electos à reprobis, interea tamen aduentum regni Dei optando simul precamur vt hostes suos perdat.* f *Concordiam & coniunctionem animorum tribui suis precatur, vt imitatione coniunctionis diuinæ inter ipsos consensio fit.* Psal. 108. 8.

4 Modum liberationis hunc definit, non vt nulla pericula incurrant, sed vt ex omnibus seruati, te ipsa experiantur veram esse doctrinã salutis quam ex ore ipsius acceptam aliis erant traditur. g *Id est, sanctos efficito. Sanctum autem dicitur quod Deo peculiariter deuotum est ac consecratum.* 5 Addit, communem secum esse Apostolis vocationem, ac proinde illos oportere ea ipsa virtute fulciri, vt sese totos Patri deuoueant, qua ipse primus seipsum Patri consecrat. h *Opponitur sanctificatio Christi vera, id est, solida, externis purificationibus.* 6 Secundo loco offert Deo Patri suos omnes id est, quotcunque in ipsum per Apostolorum doctrinam credent: vt sicut ipse cum Patre cohæret, omnem inde plenitudinem accipiens, ita & illi cum ipso coniuncti inde vitam hauriant, ac tandem in eo ipso simul dilecti, vna etiam gloria cum ipso perfruantur.

pro

pro iis qui per sermonem eorum crediturí sunt in me.

21 Vt omnes vnum sint, sicut tu Pater in me, & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint: vt credat mundus me à te missum esse.

22 Et ego gloriã quam dedisti mihi, dedi eis: vt sint vnum, sicut & nos vnum sumus.

23 Ego in eis, & tu in me, vt sint perfecti in vnum, & vt cognoscat mundus me à te missum esse, teque eos diligere sicut me dilexisti.

24 Pater, quos dedisti mihi, velim vt vbi sum ego, & illi sint mecum: vt conspiciant gloriam illam quam dedisti mihi, quia dilexisti me ante iacta mundi fundamenta.

25 7 Pater iuste, mundus te non nouit: ego autem te noui, & hi nouerunt me à te missum esse.

26 Et notum ipsis feci nomen tuum, & notum faciam: vt charitas qua dilexisti me, sit in eis, & ego in eis.

etiam pro illis qui credunt in me per sermonem eorum.

21 Vt omnes sint vnum, sicut tu (Pater mi) in me, & ego in te: vt etiam ipsi in nobis vnum sint: vt credat mundus quòd tu miseris me.

22 Et ego gloriã quam dedisti mihi dedi eis, vt sint vnum, sicut nos vnum sumus.

23 Ego in eis, & tu in me: vt sint perfecti in vnum, & vt cognoscat mundus quòd tu misisti me, & quòd dilexisti eos, sicut etiam me dilexisti.

24 Pater, eos quos dedisti mihi, volo vt in loco vbi sum, etiam ipsi sint mecum, vt sint spectantes gloriam meam illam quam dedisti mihi: quia dilexisti me ante fundationem mundi.

25 Mi Pater iuste, & mundus non nouit te, ego autem noui te: & hi nouerunt quòd tu misisti me.

26 Et notum feci eis nomen tuum, & notum facturus sum: vt dilectio ipsa qua dilexisti me, sit in eis, & ego sim in eis.

Supr. 11. 26.

7 Cognitio Patris quæ est in Christo mediatore plenissima, paulatim ab eo suis communicatur, vt in ipso diligantur à Patre, eo ipso amore quo Filium complectitur.

Caput XVIII.

1 Christi, à Iuda proditi, virtute, 6 milites in terram prosternuntur. 13 Christus ad Annam: hinc ad Caiapham ducitur. 22 23 Ministri bacillo cæsus, quid responderit. 28 Pilato traditus, 36 regnum suum declarat.

1 HÆc 1 quum dixisset Iesus, egressus est cum discipulis suis trans torrentem Cedron, vbi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius.

2 Nouerat autem eum locum etiam Iudas qui prodebat eum: quia Iesus frequenter cum discipulis suis illuc conuenerat.

3 2 Iudas ergo quum accepisset cohortem, & à Pontificibus ac Pharisæis ministros, venit illuc cum laternis & facibus & armis.

4 3 Iesus itaque, sciens omnia quæ ventura erant in se, prodiens dixit eis, Quem quæritis?

5 Responderunt ei, Iesum Nazarenum. Dicit eis Iesus, Ego is sum. Stabat autem cum eis etiam Iudas qui prodebat eum.

6 Vt ergo dixit eis, Ego is sum, abierunt retrorsum, & ceciderunt humi.

7 Iterum ergo rogauit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Iesum Nazarenum.

8 4 Respondit Iesus, Dixi vobis me eum esse: ergo si me quæritis, sinite hos abire.

9 Vt impleretur sermo quem dixerat, Ex iis quos dedisti mihi, non perdidi quenquam.

10 5 Simon autem Petrus qui gladium habebat, eduxit eum, & percussit seruum Pontificis maximi, & abscidit auriculam eius dextram: erat autem nomen seruo Malchus.

11 Dixit ergo Iesus Petro, Reconde gladium tuum in vaginam: annon bibam poculum quod dedit mihi Pater?

12 6 Cohors igitur & tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesum, & vinxerunt eum.

13 Et adduxerunt primùm ad Annam: (erat enim socer Caiaphæ, qui erat Pontifex

1 HÆc dixit Ieschua, & egressus est cum discipulis suis 1 ad vadum 2 Kedrun, vbi erat hortus, in quem ingressus est ipse & discipuli eius.

2 Nouerat autem etiam Iihuda proditor locum illum: quia 3 frequenter congregatus erat ibi Ieschua cum discipulis suis.

3 Ipse igitur Iihuda accepit cohortem, & à summis Sacerdotibus & Pharisæis accepit ministros: & venit illuc cum laternis & lampadibus & armis.

4 Ieschua autem qui sciebat omnia quæ ventura erant super se, egressus est, & dixit eis, Quem quæritis?

5 Dicunt ei, Ieschua Natzraia. Dixit eis Ieschua, Ego sum. Stabat autem etiam Iihuda proditor cum illis.

6 Et quum dixisset eis Ieschua, Ego sum, abierunt retrorsum, & ceciderunt super terram.

7 Et rursum interrogauit eos Ieschua, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Ieschua Natzraia.

8 Dixit eis Ieschua, Dixi vobis quòd ego sum, & si me quæritis, sinite hos vt abeant.

9 Vt compleretur sermo qui dicit, Quos dedisti mihi, non perdidi ex eis ne vnum quidem.

10 4 Super Schemeun autem Cipham erat gladius: & eduxit eum, & percussit seruum principis Sacerdotum, & abstulit ei aurem dexteram: nomen autem serui erat Malech.

11 Et dixit Ieschua Ciphæ, Pone gladium tuum in vaginam eius. Poculum quod dedit mihi Pater meus, non bibam?

12 Tum cohors & tribunus & ministri Iudæorum apprehenderunt Ieschua & vinxerunt eum.

13 Ac adduxerunt eum ad Hannan primùm: propterea quòd socer erat Kaiaphæ, eius qui

Mat. 26. 36. mar. 14. 32. luc. 22. 39. 2. reg. 15. 23.

1 Christus in hortum proditori cognitum capiendus vltro ingreditur, vt peccatum quod per vnius hominis in horto rebellionem, in mundũ ingressum est, sua obedientia tollat.

Mat. 26. 47. mar. 14. 43. luc. 22. 47.

2 Christus innocens capitur velut sceleratus, vt nos scelerati tanquam innocentes dimittamur.

3 Christi persona non virtus ab aduersariis vincta est quando & sicut voluit.

4 Christus boni pastoris officium ne in extremis quidem suis periculis negligit.

Supra. 17. 12.

5 Zelus Dei intra vocationis suæ limites est ab vno quoque continendus.

6 Christus nostrarum blasphemiarum reus ad terrenum pontificem trahitur damnandus, vt ab ipso nostro æterno Pontifice absoluamur.

1 Ad verbum, Ad transitum pedis. Periphrasis est vadi, Id est loci torrentis minus profundi, vbi torrés pede pertransiri potest.

2 Nomen est tam vallis quàm torrentis qui per eam fluit inter Ierusalem & montem oliuarum, sicut ex 2. Sam. 15. apparet.

3 Ad verbum, Multo tempore.

4 Hebraismus, hoc est, Schemeun Kipha gladio accinctus erat, Galli imitantur. *Simon Pierre auoit vne espee sur soy.*

qui

qui erat princeps Sacerdotum anni illius.

14 Erat autem Kaiapha is qui consilium dederat Iudæis quòd expediret vt vnus homo moreretur pro populo.

15 Schemeun autem Kipha & vnus ex discipulis aliis, 5 veniebant post Ieschua. Hunc autem ipsum discipulum nouerat princeps Sacerdotum: & ingressus est cum Ieschua in atrium.

5 Id est, Sequebantur Ieschua, Hebraismus.

16 Schemeun autem stabat foris ad ostium: & egressus est ille discipulus alius quem nouerat princeps Sacerdotum, & dixit *puellæ* custodienti ostium: & introduxit ipsum Schemeun.

17 Dixit autem puella custodiens ostiũ, Schemeun, Nónne etiam tu ex discipulis es huius hominis? Dixit ei, Non.

18 Et stabant serui, ac ponebant ignem vt calefacerent se, quia geluerat. Stabat autem etiam Schemeun cum eis, & calefaciebat se.

19 Princeps autem Sacerdotum interrogauit Ieschua de discipulis suis, & de doctrina sua.

20 Et dixit ei Ieschua, Ego apertè loquutus sum cum populo, & omni tempore docui in synagoga & in templo, quò omnes Iudæi congregantur: & nihil in occulto loquutus sum.

21 Quid interrogas tu me? interroga eos qui audiuerunt quid loquutus sum cum ipsis: ecce, hi sciunt quicquid dixi.

22 Et quum hæc dixisset, vnus ex ministris qui astabat, percussit ipsum Ieschua super maxillam eius: & dixit ei, Sic reddis tu responsum principi Sacerdotum?

23 Respondit Ieschua, & dixit ei, Si malè loquutus sum, testare de malo: sin autem bene, quare percutis me?

24 (Hannan autem miserat Ieschua vinctum ad Kaiapha principem Sacerdotum.)

25 Et Schemeun Kipha stabat, & calefaciebat se: & dixerunt ei, Nunquid etiam tu ex discipulis eius es? Et ille negauit, ac dixit, Non sum.

26 Dixit ei vnus ex seruis principis Sacerdotum, cognatus eius cui amputauerat Schemeun auriculam, Non ego vidi te cum eo in horto?

27 Et rursus negauit Schemeun, & eadem hora cantauit gallus.

28 Deduxerunt autem Ieschua à Kaiapha ad prætoriũ: & erat manè: & ipsi non introierunt in prætorium, ne polluerentur, donec comederent Petscha.

29 Egressus autẽ est Pilatus foras, & dixit eis, Quę accusatio est vobis cõtrà hominẽ huc?

30 Responderunt, & dixerunt ei, Si non malefactor esset, neque tibi tradidissemus eum.

31 Dixit eis Pilatus, Accipite eum vos, & iudicate eum secundum legem vestram. Dicunt ei Iudæi, Non licet nobis interficere quenquam.

32 Vt impleretur sermo quem dixit Ieschua, notum faciens qua morte futurum erat vt moreretur.

33 Ingressus autem est Pilatus in prætorium, & vocauit Ieschua, ac dixit ei, Túne es rex Iudæorum?

maximus anni illius) is verò misit eum vinctum ad Caiapham Pontificem maximum.

14 Erat autem Caiaphas is qui consuluerat Iudæis expedire vt vnus homo moreretur pro populo.

15 7 Sequebatur autem Iesum Simon Petrus & alius discipulus. Discipulus verò ille notus erat Pontifici maximo, & simul introiit cum Iesu in aulam Pontificis maximi.

16 Petrus autem stabat extrà ad ostium. Exiuit ergo discipulus ille alter qui erat notus Pontifici maximo, & loquutus est ostiariæ, & introduxit Petrum.

17 Dixit ergo Petro ancilla ostiaria, Num & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille, Non sum.

18 Adstabant autem serui & ministri qui prunas congesserant, quia frigus erat: & sese calefaciebant: erat verò cum eis etiam Petrus stans & sese calefaciens.

19 8 Pontifex maximus ergo interrogauit Iesum de discipulis & doctrina ipsius.

20 Respondit ei Iesus, Ego palàm loquutus sum mundo: ego semper docui in synagoga & in templo, quò vndique Iudæi conueniunt: & in occulto loquutus sum nihil.

21 Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt, quid sim ipsis loquutus: ecce, hi sciunt quæ dixerim ego.

22 Hæc autem quum ipse dixisset, vnus ex ministris qui adstabat, bacillo cecidit Iesum dicens, Ita *ne* respondes Pontifici maximo?

23 Respondit ei Jesus, Si malè loquutus sum, testare de malo: sin bene, cur me cædis?

24 ‖ Miserat igitur eum Annas vinctũ ad Caiapham Pontificem maximum.

25 ‖ 9 Stabat autem Simon Petrus, & sese calefaciebat: dixerunt igitur ei, Num & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Non sum.

26 Dicit ei quidam ex seruis Pontificis maximi, cognatus eius cuius absciderat Petrus auriculam, Nónne ego te vidi in horto cum eo?

27 Rursus ergo negauit Petus, & statim gallus vocem emisit.

28 ‖ Ducunt ergo Jesum à a Caiapha in Prætorium: erat autem manè, & ipsi non introierunt in Prætorium ne polluerentur, sed vt ederent Pascha.

29 10 Exiuit ergo Pilatus ad eos, & dixit, Quã accusationẽ adfertis aduersus hominẽ istũ?

30 Responderunt & dixerunt ei, Nisi iste esset maleficus, non tradidissemus eum tibi.

31 Dicit eis ergo Pilatus, Accipite eum vos, & secundum legem vestram condemnate eum. Itaque Judæi dixerunt ei, Nobis b non licet occidere quenquam:

32 Vt sermo Jesu impleretur, quem dixerat, c significans qua morte futurum erat, vt moreretur.

33 Introiuit ergo rursus in Prætorium Pilatus, & vocauit Iesum, dixitque ei, Túne es rex ille Judæorum?

34 Respon-

Supr. 11. 50. *Mat.* 26. 58. *mar.* 14. 54. *luc.* 22. 54.

7 Viuum exempli humanæ imbecillitatis, etiam in præstantissimis quibusque, simmulatq; sibiipsis relinquuntur.

8 Christus parcè causam suam tuetur, non vt morti se subducat, sed vt ipsum innocentem damnari constet.

Mat. 26. 57. *mar.* 14. 53. *luc.* 22. 54. *Mat.* 26. 69. *mar.* 14. 66. *luc.* 22. 55.

9 Lapsi semel homines, non modò non possunt sese suis veribus erigere, sed etiam in deterius magis ac magis præcipites ruunt, donec noua Dei virtute surrigantur.

Mat. 27. 2. *mar.* 15. 1 *luc.* 23. 1. *Act.* 10. 28. & 21. 3

a *Ab ædibus Caiaphæ.*

10 Filius Dei sistitur ad mortalis & quidem profani hominis tribunal, ibiq; multo minus iniquitatis in profano homine, quàm in ipsis populi Dei principibus inuenitur. Viua imago iræ Dei aduersus peccatum, summæ eiusdem misericordiæ, seuerissimi denique iudicii in præfractos oblatæ eius gratię contemptores.

b *Erepta enim illis fuerant capitalia iudicia, quadraginta annis ante templi destructionem.*

Mat. 20. 19.

c *Dixerat Christus fore vt crucifigeretur.*

Mat. 27. 11. *mar.* 15. 2. *luc.* 23. 3.

34 Respondit ei Jesus, A teipso tu hoc dicis an alii dixerunt tibi de me?

35 Respondit Pilatus, Num ego Judæus sum? gens tua & primarii sacerdotes tradiderunt te mihi: quid fecisti?

36 [11] Respondit Jesus, Regnū meum non est ex hoc mundo: si ex hoc mundo esset regnū meū, ministri mei certarent ne traderer Judæis: nunc autē regnum meum non est hinc.

37 Dixit ergo ei Pilatus, Ergo rex es tu? Respondit Jesus, Tu dicis me regem esse, ego ad hoc natus sum, & ad hoc veni in mundū, vt dem testimonium veritati. Quisquis est ex veritate audit vocem meam.

38 [12] Dicit ei Pilatus, [d] Quid est veritas? Et quum hoc dixisset, rursum venit ad Judæos, & dicit eis, Ego nullum inuenio crimen in eo.

39 Est autem vobis consuetudo, vt vnum dimittam vobis in Pascha: vultisne ergo dimittam vobis regem Iudæorum?

40 [e] Clamauerunt ergo rursum omnes, dicentes, Non hunc, sed Barabbam. Erat verò iste Barabbas latro.

34 Dixit ei Jeschua, A teipso dixisti hoc, an alii dixerunt tibi de me?

35 Dixit ei Pilatus, Nunquid ego Judæus sum? Filii [6] populi tui & summi sacerdotes tradiderunt te mihi: quid fecisti?

36 Dixit ei Jeschua, Regnum meum non est de hoc mundo: si de mundo esset hoc regnum meum, contendissent ministri mei vt non traderer Judæis. Nunc autem regnum meum non est hinc.

37 Dixit ei Pilatus, Ergo rex es tu? Dixit ei Jeschua, Tu dixisti quòd rex sum, ad hoc natus sum, & ad hoc veni in mundū vt testarer de veritate, omnis qui est ex veritate audit vocem meam.

38 Dixit ei Pilatus, Quid est veritas? Et quum dixisset hoc, egressus est rursus ad Judæos, & dixit eis, Ego ne vnam quidem causam inuenio in eo.

39 Consuetudo autem est vobis vt vnum soluam vobis in Paschate: vultis igitur *vt* soluam vobis hunc regem Judæorum?

40 Et clamauerunt omnes, ac dixerunt, Non hunc, sed Bar-Abbam. Erat autem hic Bar-Abba latro.

11 Christus regnū suum spirituale asserit: mundanum detrectat.

12 Christum oportuit quidem innocentem pronuntiari, sed tamen quatenus nostram personā sustinet, non modò vt sceleratum, sed etiam vt sceleratorum sceleratissimū damnari.

d *Fastidientis atque adeò irridentis vox, non interrogantis.*

Mat.27.11.mar.15 6.luc.23.27.

Act.3.14.

e *Ad ver. Magnū & deformem clamorē ediderunt.*

6 Id est, Populares. Hebraismus.

Caput XIX.

1 *Pilatus Christum flagellatum,* 2 *& spinis coronatum,* 4 *liberare volens,* 8 *Judæorum improbitate victus,* 16 *crucifigendum tradit.* 26 *Jesus matrem discipulo commendat.* 30 *aceto gustato, moritur.* 34 *mortuus latus lancea confoditur.* 40 *sepelitur.*

1 Tunc [1] ergo acceptum Jesum Pilatus flagellauit.

2 Et milites contextam coronam è spinis imposuerunt ipsius capiti & pallio purpureo induerunt eum.

3 Et dicebant, Aue rex Judæorum: & bacillis eum cædebant.

4 [2] Exiuit ergo rursum Pilatus foras, & dixit eis, Ecce, adduco vobis eum foras, vt noueritis me nullum in eo crimen inuenire.

5 Exiuit ergo Jesus foras, ferens spineam coronam, & purpureum pallium. Et dicit eis *Pilatus*, Ecce homo.

6 Quum ergo vidissent eum primarii sacerdotes & eorum ministri, clamauerunt, dicentes, [a] Crucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus, Accipite eum vos, & crucifigite: ego enim non inuenio in eo crimen.

7 Responderunt ei Judæi, Nos legem habemus, & secundum legem nostram debet mori, quia Filium Dei se finxit.

8 [3] Quum ergo audiuisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit.

9 Et rursus ingressus est prętorium, & dixit Jesu, Vnde es tu? Jesus autem responsum ei non dedit.

10 Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? nescis me potestatem habere crucifigendi te, & potestatem habere te absoluendi?

11 Respondit Jesus, Non haberes potestatem aduersum me vllam, nisi tibi datum esset supernè: propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.

12 Ex eo studebat Pilatus eum absoluere: Judæi verò clamabant, dicentes, Si hunc absolueris, non es amicus Cæsaris: quicunque se regem facit, contradicit Cæsari.

13 [4] Pilatus ergo quum audisset hunc sermonem, adduxit foras Jesum: seditque pro tribunali, in loco qui dicitur [b] Lithostrotos,

1 Tunc Pilatus flagellauit ipsum Jeschua.

2 Et milites intorserunt coronam ex spinis, & imposuerunt ei in capite eius: & operuerunt eum vestibus purpureis.

3 Ac Dicebant, Pax tibi rex Judæorum: & percutiebant eum super maxillas eius.

4 Et egressus est Pilatus rursus foras, & dixit eis, Ecce, educo eum ad vos foras, vt sciatis quòd nō inuenio [1] in eo ne vnā quidē causā.

5 Et exiuit Jeschua foras, quum esset super eum corona spinarum & vestimenta purpurea: & dixit eis Pilatus, Ecce homo.

6 Quum autem vidissent eum summi Sacerdotes & ministri, clamauerunt, & dixerunt, Suspende eum, suspende eum. Dixit eis Pilatus, Accipite vos, & crucifigite eum, ego enim non inuenio in eo causam.

7 Dicunt ei Judæi, Nobis Lex est, & sicut est in lege nostra, reus est mortis: quia fecit seipsum Filium Dei.

8 Quum audiuisset autem Pilatus hunc sermonem, magis timuit.

9 Et ingressus est rursus in prætorium, & dixit Jeschua, Vnde es tu? Ieschua autem responsum non dedit ei.

10 Dixit ei Pilatus. Mecum non loqueris tu? Nescis tu quòd potestatem habeo vt soluā te, & potestatem habeo vt crucifigam te?

11 Dixit ei Jeschua, Non esset tibi in me potestas vlla, nisi datum esset tibi è supernis. Propter hoc, eius qui tradidit me tibi, maius est peccatum quàm tuum.

12 Et propter hoc volebat Pilatus soluere eum, Judæi autem clamabant, Si hunc soluas, non es amicus Cæsaris: quisquis enim seipsum regem facit, contrarius est Cæsari.

13 Quum autē audiuisset Pilatus hunc sermonē, eduxit Jeschua foras, & sedit pro tribunali in loco qui vocatur pauimentum lapidum:

Mat.27.26.mar. 15.18.

1 Prudentia carnis ex duobus malis minus eligit: Deus autem illi maledicit.

2 Christus rursum eodem illo ore absoluitur quo posteà damnatus est.

a *Crucifigi volunt quem ipsi ex recepta consuetudine lapidatū suspendissent, quasi blasphemiæ conuictum: ideò mox subiicitur secundū legem nostram debet mori. petunt autem vt crucifigatur more scilicet Romano.*

3 Conscientia Pilati pro Christo pugnat: sed mox succumbit, quoniam singulari Dei virtute non fulcitur.

4 Pilatus priusquam Christum damnet, seipsum eodem ore condemnat.

b Lithostrotos. *Sic vocatur nobile pauimentorum genus incrustatione exiguis lapillis facta: de quo vide Plinium lib.36.25.*

1 Ad verb. Post eum, quasi dicat, Nullum heret in anteacta vita eius crimen, aut culpa damnatione digna.

dum: Hebraicè autẽ dicitur [a] Gaphiphatha.

14 Et parasceue erat Paschatis, ac erat quasi hora sexta: & dixit Judæis, Ecce rex vester.

15 Illi autem clamabant, Tolle eũ, tolle eum: suspende eũ, suspende eum. Dixit eis Pilatus, Regem vestrum crucifigam? Dicunt ei summi Sacerdotes, Nõ est nobis rex nisi Cæsar.

16 Tum tradidit eũ illis vt crucifigerent eum. Et acceperunt Jeschua, & eduxerunt eum,

17 Ferentem crucem suam in locum qui vocatur Cranium, Hebræis autem dicitur Gagultha.

18 In quo loco crucifixerunt eum, & cum eo duos alios, vnum hinc & alium hinc, & Jeschua in medio.

19 Et scripsit etiam tabellam Pilatus, ac posuit super crucem eius, Scriptum autem erat ita, HIC *est* IESCHVA NATZRAIA REX IVDAEORVM.

20 Et hunc titulum Judęi multi legerunt: quia prope vrbem erat locus in quo crucifixus est Jeschua: & scriptus erat Hebraicè, & Græcè, & [3] Romanè.

21 Et dixerunt summi Sacerdotes Pilato, Ne scribas quòd rex sit Judæorum, sed quòd ipse dixerit rex sum Iudæorum.

22 Dixit Pilatus, Id quod scripsi, scripsi.

23 Milites autem, quum crucifixissent Jeschua, tulerunt vestimenta eius, & fecerunt in quatuor partes, partem vnicuique ex militibus: tunica autem erat absque sutura, à summo contexta tota.

24 Et dixerunt vnus ad alium, Ne scindamus eam, sed sortiamur sorte de ea, cuiusnam futura sit. Et impleta est Scriptura quæ dixit, Diuiserunt vestimenta mea inter sese, & super vestem meam iecerunt sortem. Hæc fecerunt milites.

25 Stabant autẽ iuxta crucem Jeschua, mater eius & soror matris eius, & Mariam illa quæ erat Cleiuphæ, & Mariam Magdalaitha.

26 Jeschua autẽ vidit matrem suam & discipulum illum quem diligebat, qui adstabat: & dixit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus.

27 Et dixit discipulo illi, Ecce mater tua. Et ex illa hora accepit eam discipulus ille apud se.

28 Post hæc sciebat Jeschua quòd omnia cõpleta essent: & vt impleretur Scriptura, dixit, Sitio.

29 Et vas positũ erat quod plenũ erat aceto: illi autẽ impleuerunt spongiã aceto & posuerunt supra hyssopũ & admouerunt ori eius.

30 Quum verò accepisset illud acetum Jeschua, dixit, Ecce, consummatum est: & inclinauit caput, & reddidit spiritum suum.

31 Judæi autem, quia parasceue erat, dixerunt, Ne maneant corpora hæc in cruce: quia [4] Sabbathum illucescebat. Dies enim erat magnus dies Sabbathi illius. Et petierunt à Pilato vt frangerentur crura illorum cruci affixorum, & deponerent eos.

32 Et venerũt milites, & fregerunt crura prioris, & illius alterius qui crucifixus erat cũ eo.

33 Quumq; venissent ad Jeschua, viderunt quòd iam mortuus esset: & non fregerunt crura eius.

34 Sed vnus ex militibus percussit eum in latere eius lancea: & confestim exiuit sanguis & aqua.

a Græci ex Hebræo γαββαθᾶ, quòd pauimento eleuatus esset locus: sed paraphrastes vocat [illegible] quòd septus esset & clausus Gallicè *Parquet*.

3 i. Latinè.

4 Vide quæ de hac loquutione in fine cap. 23. Mat. annotauimus.

Hebraicè autem Gabbatha.

14 Erat autem Parasceue Paschæ, hora verò quasi sexta: tũ dicit Judęis, Ecce rex vester.

15 Illi verò clamauerunt, Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regem vestrum crucifigam? Responderunt principes Sacerdotum, Non habemus regem nisi Cæsarem.

16 [5] Tunc ergo tradidit eũ ipsis vt crucifigeretur. Acceperunt autem Jesum, & abduxerũt.

17 Et *ipse* baiulans crucem suam venit in eum locum qui dicitur Caluariæ, Hebraicè autem Golgotha:

18 Vbi crucifixerunt eum, & cum eo alios duos, hinc & hinc, medium autem Jesum.

19 [6] Scripsit autem etiam titulum Pilatus, & imposuit cruci. Erat verò scriptum, IESVS NAZARENVS REX ILLE IVDAEORVM.

20 Hunc ergo titulum multi Judæorum legerunt: quia prope ciuitatem erat locus vbi crucifixus erat Jesus. Et erat scriptum Hebraicè, *&* Græcè, *&* Latinè.

21 Dixerunt ergo Pilato primarii sacerdotes Judæorum, Ne scribito, Rex ille Judæorum: sed illum dixisse, Rex sum Judæorum.

22 Respondit Pilatus, Quod scripsi, scripsi.

23 [7] Milites ergo quum crucifixissent Jesum, acceperunt eius vestimenta, (& fecerunt quatuor partes, vnicuique militi partem) & tunicam: erat autem tunica insutilis, à summo contexta tota.

24 Dixerunt ergo inter se, Ne findamus eam, sed sortiamur de illa, cuius futura sit: vt Scriptura impleretur, dicens partiti sunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam iecerunt sortem. Milites igitur hæc fecerunt.

25 [8] Stabant autem iuxta crucem Jesu mater eius & soror matris eius, Maria Clopæ *vxor*, & Maria Magdalene.

26 Quum vidisset ergo Jesus matrem ac discipulum adstantem quem diligebat, dicit matri suæ, Mulier ecce filius tuus.

27 Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora recepit eã discipulus domũ suã.

28 [9] Posteà quum sciret Jesus *reliqua* omnia iam perfecta esse, vt perficeretur Scriptura, dixit, Sitio.

29 [d] Vas igitur *illic* erat positum aceto plenũ. Illi verò impleuerunt spongiã aceto, & hyssopo circumpositã admouerunt ori eius.

30 Quum ergo accepisset Jesus acetum, dixit, Consummatum est: & inclinato capite tradidit spiritum.

31 ¶ [10] Judæi ergo, vt non manerent in cruce corpora sabbatho, quoniam erat Parasceue, (erat enim magnus dies illius Sabbathi) rogarunt Pilatum vt confringerentur eorum crura, ac tollerentur.

32 Venerunt ergo milites, & prioris quidem *latronis* confregerunt crura, & alterius qui crucifixus fuerat cum eo.

33 Ad Jesum autem quum venissent, vt viderunt eum iam mortuum, non confregerunt eius crura:

34 [11] Sed quidam ex militibus lancea latus eius [e] fodit, & statim exiuit sanguis & aqua.

5 Christus Satanã peccatum & mortem cruci affigit.

¶ *Mat.* 27.31. *mar.* 15. 22. *luc.* 23.26.

6 Christus in solio crucis sedens, palam, Rex æternus omnium populorum, eius ipsius manu proscribitur cuius ore fuerat vsurpati regni damnatus.

Mar. 27.35. *mar.* 15. 24. *luc.* 23.33.

7 Christus vestium inter carnifices (excepta inconsutili tunica) distributione significat fore vt mox suis opibus dispersis ipsos etiam hostes suos per vniuersum orbem locupletet: ita tamen vt vnus & integer maneat Ecclesiæ thesaurus.

8 Christus non in prioris modò, sed & in posterioris Tabulæ obseruatione perfectum est omnis iustitiæ exemplar.

9 Christus accepto aceto spiritũ exhalat, verè amarissimum & acidissimum iræ Paternæ calicem nostro nomine penitus exhauriens.

Psal. 69.12. *mat.* 27. 22.

d *Galatinus refert ex libris Sanhedrin, solitos fuisse Iudæos potare reum vino thure confecto, vnde ratio eius turbaretur, atque vehementius inebriaretur: secundum illud quod dicitur, Date siceram perituro, & vinũ iis qui amaro sunt animo. En quomodo Iudæi conscientiis nocentum consulebant, & scripturam torquebant.*

10 Christi corpus (ipso sic volente) id temporis mortuũ, lanciatur, at ne minimũ quidem os confringitur. nec alia mystici ipsius corporis est conditio.

11 Christus in cruce mortuus duplici symbolo testificatur se vnum esse veram expiationem, & veri credentiũ lauacrum.

e *Vel sociauit.*

35 Et

35 Et qui [f] vidit testatur, & verum est testimonium eius: ille *inquam* scit se vera dicere, vt & vos credatis.
36 Facta sunt enim hæc vt Scriptura impleretur, Non confringetur *vllum* os ipsius.
37 Et rursus alia Scriptura dicit, Videbunt quem transfixerunt.
38 ¶ [12] Post hæc autem rogauit Pilatum Ioseph Arimathæensis, (qui erat discipulus Iesu, sed occultus propter metum Iudæorum) vt tolleret corpus Iesu: quod permisit Pilatus. Venit ergo & abstulit corpus Iesu.
39 Venit autem & Nicodemus (is qui venerat ad Iesum nocte primùm) ferens misturæ myrrhæ & aloes libras quasi centum.
40 Acceperunt ergo corpus Iesu, & obuinxerunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Iudæis sepelire.
41 In eo autē loco vbi fuerat crucifixus, erat hortus, & in horto monumentū nouum, [g] in quo nondum quisquam positus fuerat.
42 Ibi ergo, propter Parasceuen Iudæorum, quòd monumentum illud prope esset, posuerunt Iesum.

35 Et is qui vidit, testatus est: & verum est testimonium eius: & ipse nouit quòd verum dixit, vt etiam vos credatis.
36 Hæc enim facta sunt vt impleretur Scriptura quæ dicit, Os non frangetur in eo. Et rursus Scriptura alia quæ dicit, Intuebuntur in eum quem confoderunt.
37 Post hęc Jauseph ille qui erat ex Ramatha, petiit à Pilato (quia discipulus erat Jeschua, & occultus erat præ metū Judæorum) vt tolleret corpus Jeschua, & permisit Pilatus: & venit ac sustulit corpus Jeschua.
38 Et venit etiam Nicadimus ille qui venerat prius ad Jeschua nocte, & attulit secum condimenti myrrhæ & aloes quasi centum libras.
39 Et sustulerunt corpus Jeschua, & inuoluerunt illud linteis & aromatibus, sicut est mos Judæis vt sepeliant.
40 Erat autem in eo loco in quo crucifixus fuerat Jeschua, hortus, & in ipso horto locus sepulturæ nouus, in quo nondum quisquam positus fuerat.
41 Et posuerunt ibi Jeschua, eo quòd Sabbathum intraret, & eo quòd propinquum esset sepulchrum.

[f] *Hoc vulnere verò planè palàm fuit mortis Christi fides. Nam effusa aqua ex hoc vulnere indicatio ferrum vsque in pericardiō penetrasse, illus videlicet aquæ conceptaculum, quo vulnerato necesse est omne animal protinus mori.*
Exo. 12. 46. num. 9. 12. Zach. 12. 10. Mat. 27. 57. mar. 15. 42. luc. 23. 50.
12 Sepelitur Christus palam & loco celebri, conscio, & permittente Pilato, idque ab hominibus sic Christo fauentibus, vt tamen antè eum domi apertè non essent eum secuti: vt neque de ipsius morte neque de resurrectione meritò ambigi possit ex sepultura supra. 3. 2.
[g] *Ne quis ipsius resurrectionem calumniaretur, quasi alius quispiam ex eo sepulchro surrexisset, Theoph.*

CAPVT. XX.

1 *Maria nuntiat Christum resurrexisse.* 3 *Petrus & Iohannes hoc visuri,* 4 *Excurrunt.* 15 *Iesus Mariæ apparet,* 19 *& Discipulis domi congregatis.* 25 *Thomas, antè incredulus,* 28 *credit.*

1 PRimo [a] [1] verò die hebdomadis, Maria Magdalene venit manè quum adhuc tenebræ essent, ad monumentum: videtque lapidem sublatum à monumento:
2 Currit ergo & venit ad Simonem Petrum, & ad alterum illum discipulum quem amabat Iesus: & dicit eis, Sustulerunt Dominum è monumento, & nescimus vbi posuerint eum.
3 Exiuit ergo Petrus & alter ille discipulus, & venerunt ad monumentum.
4 Currebant autem duo simul: sed alter ille discipulus præcurrit citiùs Petro, venitque prior ad monumentum.
5 Et incuruatus videt posita lintea: non tamen introiuit.
6 Venit ergo Simon Petrus sequens eum, & introiuit in monumentum, & conspexit lintea *ibi* posita.
7 Et sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteis positum, sed seorsum inuolutum in vnum locum.
8 Tunc ergo introiuit etiam alter ille discipulus qui venerat prior ad monumentum, viditque, & credidit.
9 Nondum enim nouerant [b] Scripturam, videlicet quòd oporteret eum à mortuis resurgere.
10 Redierunt ergo discipuli ad suos.
11 Maria autem stabat ad monumentū [c] foris. Dum ergo fleret, incuruauit se in monumentum.
12 [2] Et conspexit duos Angelos [d] albatos,

1 PRima verò *die* [1] in septimana venit Mariam Magdalaitha manè, dum adhuc tenebræ essent, ad locum sepulchri: & vidit lapidē, quòd sublatus esset à sepulchro.
2 Et cucurrit, & venit ad Schemeun Kipham & ad illum discipulum alium quem diligebat Ieschua, & dixit eis, Sustulerunt Dominum nostrū ex illo loco sepulchri, & nescio vbi posuerint eum.
3 Et exiuit Schemeun & ille discipulus alius, & veniebant ad locum sepulchri.
4 Accurrebant ambo simul: ille verò discipulus cucurrit ante Schemeun, & venit prior ad locum sepulchri.
5 Et prospiciens vidit lintea posita: [2] ingrediendo autem non est ingressus.
6 Venit autem Schemeun post eum, & ingressus est in locum sepulchri, ac vidit lintea posita,
7 Et sudarium quod alligatum fuerat capiti eius, non cum linteis, sed inuolutum, & positum seorsim in vnum locum.
8 Tunc ingressus est etiam ille discipulus qui venerat prior ad locum sepulchri: & vidit, ac credidit.
9 Non enim adhuc nouerant ex Scripturis, quòd futurum erat vt surgeret à mortuis.
10 Et abierūt illi discipuli rursum ad locū suū.
11 Mariam autem stabat ad sepulchrum, ac flebat: & quum fleret, prospexit in sepulchrum.
12 Et vidit duos angelos in albis *vestibus*, qui sedebant,

Mar. 16. luc. 24. 1.
a *Vide. Mat.* 28. 1.
1 Maria Magdalenæ, Petrus & Ioannes primi resurrectionis Domini testes: ita quidem vt suspectæ fidei esse meritò non possint, quum hoc ipsum illis persuaderi vix potuerit, nedum vt ex composito id sint commenti.
[b] *Per antonomasiā scripta illa quibus tanquam tabulis est obsignata Dei voluntas, Scriptura dicitur.*
Mat. 28. 1. mar. 16. 5.
[c] *Idest, extra speluncam, in qua excisum erat sepulchrum.*
2 Angeli quoque (& quidem bini) facti resurrectionis Domini testes.
d *Ad verb. in albis scil. vestimentis.*

1 Ad verbum, In sabbatho. Vide annotata in principium capitis 8. Matth.
2 [Syriac] Hebræa, hoc est, Minimè ingressus est.

3 Id est, Ab eo loco vbi poni solent ceruicalia: id est, A capite. Hebraicè diceretur מראשותיו. sicut legitur Gen. 28. 18. & 1. Sam. 26. 6. quam vocem Chaldæus vtrobique reddit eodem nomine quo hic vtitur Syrus interpres.

4 In hac voce, vel litera ל *lamed*, posita est pro נ *nun*: vt dicendum sit Rabboni, vt est compositio nominis cum pronomine Rabbuli, pro Rabboni: nec est propriè Hebraicum vocabulum sed Chaldaicum ac Syriacum. Hebræum autem dicitur quòd tunc temporis Syriaca lingua Hebræis esset vulgaris: nam suæ linguæ vsum iam in ipsa captiuitate amiserant, ac victorum idioma vicinarumq; regionum, (quod vel Chaldæũ erat vel Syrum) didicerant. Quod non tantum hîc obseruari debet, sed in plerisque aliis locis Noui testamenti, vbi quæ propriè sunt Chaldæa vel Syra, dicuntur Hebraica.

5 Vel Libro. Vide principium Matth.

sedebant, vnum 3 à ceruicalibus eius, & vnum à pedibus eius, vbi positum fuerat corpus Ieschua.

13 Et dicunt ei, Mulier, quid fles tu? Dixit eis, Quia sustulerunt Dominum meum, & nescio vbi posuerint eum.

14 Hoc dixit, & vertit se retrorsum, ac vidit Ieschua stantem: & nesciebat quòd Ieschua esset.

15 Dixit ei Ieschua, Mulier, quid fles tu? & quem quæris tu? Illa autem putauit quòd hortulanus esset: & dixit ei, Domine mi, si tu sustulisti eum, dic mihi vbi posueris eum: abiens tollam eum.

16 Dixit ei Ieschua, Mariam. Et conuersa est, & dixit ei Hebraicè, 4 Rabbuli, quod dicitur Præceptor:

17 Dixit ei Ieschua, Ne tangas me: nondum enim ascendi ad Patrem meum: Abi autem ad fratres meos, & dic eis, Ascendo ad Patrem meum, & Patrem vestrum: & Deum meum, & Deum vestrum.

18 Tunc venit Mariam Magdalaitha, & nuntiauit discipulis quòd vidisset Dominum nostrum, & quòd hæc dixisset sibi.

19 Quum autem esset vespera diei illius primi in septimana, & portæ clausæ essent loci vbi erant discipuli propter metum Iudæorum: veniens Ieschua stetit inter eos, & dixit eis, Pax vobiscum.

20 Hæc dixit, & ostendit eis manus suas, & latus suum. Et gauisi sunt discipuli quòd vidissent Dominum nostrum.

21 Dixit autem eis Ieschua, Pax vobiscum. Sicut misit me Pater meus etiam ego mitto vos.

22 Et quum dixisset hæc, flauit in eos, & dixit eis, Accipite Spiritum sanctum.

23 Si remiseritis peccata alicui, remittentur ei: & si retinueritis *peccata* alicuius, retenta sunt.

24 Thauma autem, vnus ex duodecim, is qui dicitur Gemellus, nequaquam ibi erat cum eis, quum venit Ieschua.

25 Et dicunt ei discipuli, Vidimus Dominum nostrum: Ipse autem dixit eis, Nisi videam in manibus eius loca clauorũ, & immittam in ea digitos meos, & extendam manum meam in latus eius, non credo.

26 Et post octo dies rursus intus erant discipuli, & Thauma cum eis, & veniens Ieschua quum clausæ essent portæ, stetit in medio, & dixit eis, Pax vobiscum.

27 Ac dixit Thaumæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & infer manum tuam, ac extende in latus meum: & ne sis incredulus, sed credens.

28 Et respondit Thauma, ac dixit ei, Dominus meus, & Deus meus.

29 Dixit ei Ieschua, Nunc quia vidisti me, credidisti: beati sunt ii qui non viderunt me, & crediderunt.

30 Multa autem signa alia fecit Ieschua coram discipulis suis, quæ non sunt scripta in 5 scripto hoc.

31 Quinetiam hæc quæ scripta sunt, *scripta sunt* vt credatis quòd Ieschua est Christus filius Dei: & quum credideritis, sit vobis per nomen eius vita quæ est in æternum.

sedentes, vnum ad caput, & alterum ad pedes, *illic* vbi iacuerat corpus Iesu.

13 Qui etiam dixerunt ei, Mulier, quid fles? Dicit eis, Sustulerunt e dominum meum, nec scio vbi posuerint eum.

14 3 Et quum hæc dixisset, cõuersa est retrorsum, conspexitque Iesum stantem: nec sciebat Iesum esse.

15 Dicit ei Iesus, Mulier, quid fles? quem quæris? Illa putans hortulanum esse, dicit ei, Domine: si tu asportasti eum, dicito mihi vbi posueris eum: & ego eum tollam.

16 Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni: quod dicitur, Præceptor.

17 4 Dicit ei Iesus, f Ne me tangito: nondum enim ascendi ad Patrem meum: sed proficiscere ad g fratres meos, & dic eis, Ascendo ad h Patrem meum & Patrem vestrum, & Deum meum & Deum vestrum.

18 Venit Maria Magdalene annuntians discipulis quòd vidisset Dominum, qui ea sibi dixisset.

19 ¶ 5 Quum ergo vespera esset die illo primo hebdomadis, & i fores essent clausæ *illic* vbi erant discipuli coacti propter metũ Iudæorum, venit Iesus, stetitque in medio, & dixit eis, Pax vobis.

20 Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus ac latus suum. Gauisi sunt ergo discipuli viso Domino.

21 Dicit ergo eis iterum, Pax vobis: sicut misit me Pater, ita & ego mitto vos.

22 Et quum hæc dixisset, afflauit, & dixit eis Accipite Spiritum sanctum.

23 6 Si quorum remiseritis peccata, remittuntur eis: si quorum retinueritis, retenta sunt.

24 7 Thomas autem, vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando venerat Iesus.

25 Dixerunt ergo ei alii discipuli, Vidimus Dominum. Ille verò dixit eis, Nisi videro in manibus eius vestigium clauorum, & immisero digitum meum vestigo clauorum, & immisero manum meam in latus eius, nequaquam credam.

26 Octo igitur pòst diebus rursus erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis: venit Iesus foribus clausis, & stetit in medio, & dixit, Pax vobis.

27 Deinde dicit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & profer manum tuam, & immitte in latus meum: & ne esto incredulus, sed credens.

28 Respondit autem Thomas, & dixit ei, Dominus meus & Deus meus es.

29 8 Dicit ei Iesus, Quia vidisti me, Thoma, credidisti: beati qui non viderunt, & crediderunt.

30 9 Multa igitur etiam alia signa edidit Iesus in discipulorum suorum conspectu, quæ non sunt scripta in hoc libro.

31 Hæc autem scripta sunt, vt credatis Iesum esse Christum Filium Dei, & vt credentes, vitam habeatis per nomen eius.

e *Loquitur Maria vulgi more, qui de cadauere sic loquitur, vt de toto homine.*

3 Iesus ipse præsens se testatur verè resurrexisse.

4 Christus qui resurrexit, non quærendus in hoc mundo secundum carnẽ, sed in cælis per fidẽ, quò ipse nobis præiuit.

f *Volebat Maria Christum amplecti pre nimio videlicet amore eius & gaudio, quòd rursum carne præsentẽ vidisset. Verum quum Dominus videret eam carnalem sui præsentiã plus æquo admirari, animum eius ad cælestia amplexusq; fidei erigere volens a tactu sui eam repellebat, dicens, Ne me &c. Contrà voluit vt discipuli ipsum tangerent, & hoc vt suæ resurrectionis fidem illis faceret, qui eam nondũ credebant.*

g *Fratrum nomine discipulos intelligit: nã proximo versiculo Maria dicitur annuntiasse discipulis.*

h *Patrem meum dixit secundum naturã in Deitate, & Patrem vestrum propter gratiam in adoptione filiorũ Dei, Epiphanius.*

Mat. 16. 14.
luc. 24. 36.
2. *cor.* 15. 5.

5 Christus Ianuis clausis repentè vi diuina sese discipulis sistens, plenam eis fidem facit tum resurrectionis suæ, tum ipsorum Apostolatus, afflato illis sancto Spiritu Euangelici ministerii directore.

i *Vel sponte patuerunt illi fores, vel ipsi parietes illi fuerunt peruii.*

Matth. 18. 19.

6 Promulgatio remissionis peccatorum per fidem in Christum, & iræ Dei declaratio retinendis incredulorum peccatis summa est Euangelicæ prædicationis.

7 Christus ex Thomæ incredulitate certum resurrectionis suæ, testimonium elicit.

8 Vera fides ab ore Dei, non ab oculis carnis pendet.

Infr. 21. 25.

9 Fides in Christũ Filium Dei & vnicũ nostrum seruatorem, Euangelicæ doctrinæ ac præsertim historiæ resurrectionis scopus.

Caput XXI.

1 Jesus piscantibus Apostolis apparet, 6.7 quem miraculo captorũ piscium agnoscunt. 15 Petro ouium curam committit, 18 mortisq́ genus eidem praenuntiat.

1 Christus non tantum praesens sed etiam vnà cum discipulis suis vescens, plenissimam suae resurrectionis fidem facit.

1 POsteà [1] patefecit se rursus Iesus discipulis ad mare Tiberiadis: patefecit autem sic:

2 Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat ex Cana Galilaeæ, & *filii* Zebedaei, aliique ex discipulis eius duo.

3 Dicit eis Simon Petrus, Abeo piscatum. Dicunt ei, Imus & nos tecum. Profecti sunt, & ascenderunt in nauigium statim, & illa nocte nihil ceperunt.

4 Mane autem iam exorto stetit Iesus in littore: non tamen cognouerunt discipuli Iesum esse.

5 Dicit igitur eis Iesus, pueri, num quid obsonii habetis? Responderunt ei, Non.

6 At ille dicit eis, Iacite rete in dextram nauigii partem, & inuenietis. Iecerunt ergo, & non amplius poterat illud trahere præ multitudine piscium.

7 Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simon ergo Petrus quum audisset Dominum esse, [2] amiculum succinxit, (erat enim nudus) & abiecit se in mare.

2 Amiculum ex lino, quod natanti minimè obsisteret.

8 Alii autem discipuli nauigio venerunt (non enim longè aberant à terra, sed circiter cubitis ducentis) trahentes rete *plenum* piscium.

9 Vt ergo descenderunt in terram, vident prunas positas & piscem impositum, & panem.

10 Dicit eis Iesus, Adferte ex piscibus quos modò cepistis.

11 Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus, centum quinquaginta tribus: & quum tot essent, non est fissum rete.

12 Dicit eis Iesus, Venite, prandete. Nullus autem discipulorum audebat eum interrogare, Tu quis es? quum scirent Dominum esse.

13 Venit ergo Iesus, & accipit panem & dat eis, & piscem similiter.

14 Hac iam tertia vice patefactus est Iesus discipulis suis quum resurrexisset à mortuis.

15 [2] Quum ergo prandissent, dicit Simoni Petro Iesus, Simon *fili* Ionæ, diligis me, plus quam hi? Dicit ei, Certè Domine: tu nosti quòd amem te. Dicit ei, Pasce agnos meos.

2 Petrus terna confessione in pristinum gradũ restituitur, vnde terna abnegatione exciderat: simulque admonetur, eum demum esse pastorem qui Christum diligens ipsius oues pascit.

16 Dicit ei rursum secundò, Simon *fili* Ionæ, diligis me? Ait illi, Certè Domine, tu nosti quòd amem te. Dicit ei, Pasce oues meas.

17 Dicit ei tertiò, Simon *fili* Ionæ, amas me? Tristis fuit Petrus quòd [b] tertiò dixisset ipsi, Amas me? Dixitque ei, Domine, tu omnia nosti: tu nosti quòd amem te. Dicit ei Iesus, Pasce oues meas.

b Nempè æquum erat, vt triplici abnegationi triplex confessio opponeretur, ne de tanti peccati remissione, & restitutione muneris Apostolici dubitaret Petrus.

3 Prædicitur mors Petri violenta.

18 [3] Amen amen dico tibi, quum esses iunior,

---

1 POst hęc ostendit rursus seipsum Ieschua discipulis suis iuxta mare Tiberiadis. Ostendit autem sic:

2 Erant simul Schemeun Kipha & Thauma qui dicitur Gemellus, & Nathanail ille qui erat à Katna Galilææ, & filii Zabdai, ac duo alii ex discipulis.

3 Dixit eis Schemeun Kipha, Abeo ad capiendum pisces. Dicunt ei, Nos quoque imus tecum. Et egressi sunt, & ascenderunt in nauigium, & in illa nocte nihil ceperunt.

4 Quum autem esset mane, stetit Ieschua iuxta littus maris: & non cognouerunt discipuli quòd Ieschua esset.

5 Et dixit eis Ieschua, Pueri, num est vobis aliquid ad edendum? Dicunt ei, Non.

6 Dixit eis, Iacite rete vestrum à latere dextro nauigii, & inuenturi estis. Et iecerunt: & non potuerunt trahere rete præ multitudine piscium quos *rete* ceperat.

7 Et ait discipulus ille quem diligebat Ieschua, Kiphæ, Hic, Dominus noster est. Schemeun autem quum audiuisset quòd Dominus noster esset, accipiens vestem suam, cinxit circa lumbos suos, (quia nudus erat) & iniecit seipsum in mare, vt veniret ad Ieschua.

8 Alii autem discipuli nauigio venerunt: (non enim remoti erant multum à terra, sed quasi ducentis cubitis) & trahebant rete illud piscium.

9 Quum autem ascendissent in terram, viderunt prunas positas, & piscem impositum eis, ac panem.

10 Et dixit eis Ieschua, Afferte ex piscibus quos cepistis nunc.

11 Et ascendit Schemeun Kipha, & traxit rete in terram plenum piscibus magnis cẽtum quinquaginta & tribus: & in hoc toto pondere non est scissum rete illud.

12 Et dixit ei Ieschua, Venite, vescimini. Nemo autem ex discipulis audebat interrogare eum quis esset, quia sciebant quòd Dominus noster esset.

13 Accessit autem Ieschua, & sustulit panem & pisces, ac dedit eis.

14 Hac tertia vice conspectus est Ieschua discipulis suis, quum resurrexisset [1] à mortuis.

1 Ad verbum, De inter mortuos: Gallicè, *D'entre les morts.*

15 Quum autem edissent, dixit Ieschua Schemeun Kiphæ, Schemeun fili Iuna, amas tu me plus quàm hi? Dixit ei, Etiam Domine mi, tu scis quòd amo te. Dixit ei Ieschua, Pasce mihi agnos meos.

16 Dixit ei rursus [2] secunda vice, Schemeun fili Iuna, amas tu me? Dixit ei, Etiam Domine mi, tu scis quòd amo te. Dixit ei Ieschua, Pasce mihi greges meos.

2 Ad verbum, Secundo tempore.

17 Dixit ei Ieschua rursum tertia vice, Schemeun fili Iuna, amas tu me? Et tristitia fuit Kiphæ quòd dixisset ei [3] tribus vicibus, Amas tu me? Et dixit ei, Domine mi, omnia tu intelligis, tu nosti quòd amo te. Dixit ei Ieschua, Pasce mihi oues [4] meas.

3 Ad verbũ, Tribus temporibus.

4 Vocabulum est [illegible] quod respondet Hebræo רחלי Atque eo quoque vtitur noster paraphrastes Act. 8. 3. [illegible] ... suas.

18 Ammin ammin dico tibi, quòd quum puer esses,

essses, tu tibi ipsi cingebas lũbos tuos, & ambulabas quò volebas: quum autem senueris extendes manus tuas, & alius accinget tibi lumbos tuos, & ducet te quò non cupis.

19 Hoc autem dixit, vt ostenderet qua morte futurum erat vt glorificaret Deum. Et quum dixisset hæc, dixit ei, [5] Veni post me.

20 Et conuersus est Schemeun, & vidit discipulum illum quem diligebat Ieschua, [6] venientem post se, illum *inquam* qui ceciderat in cœna super pectus Ieschua & dixerat, Domine mi quisnam prodit te?

21 Hunc quum vidisset Kipha, dixit Ieschua, Domine mi, & hic quid?

22 Dixit ei Ieschua, Si volo vt maneat hic donec veniam, [7] quid ad te? Tu veni post me.

23 Et exiuit hic sermo inter fratres, quòd ille discipulus non moriturus sit, Ieschua autem nequaquam quòd nõ moriturus esset, dixit: sed Si volo vt maneat hic donec veniam, quid ad te?

24 Hic est discipulus qui testatur de his omnibus, & etiam scripsit hæc: & scimus nos quòd verum sit testimonium eius.

25 Sunt autem etiam alia multa quæ fecit Ieschua, quę si [8] sigillatim scripta essent, etiam ipse mundus, (vt opinor ego) non sufficeret libris qui scriberentur.

5 Id est, Sequere me. Hebraismus.

7 Ad verbum, Ad te quid ad te, Emphaticôs, quasi diceret, Nihil quicquam ad te pertinet.

8 Ad verbum, Vnum vnum. Respondet Gallica loquutio, *Vn à vn.*

[c] cingebas te, & ibas quò volebas: quum autem senueris, extendes manus tuas, & alius [d] te cinget, & transferet [e] quò noles.

19 Hoc autem dixit, significans [f] qua morte glorificaturus esset Deum. Et quum hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.

20 [4] Conuersus Petrus videt illum discipulum quem diligebat Iesus, sequentem, qui & recubuerat in cœna super pectus eius, & dixerat, Domine, quis est ille qui te prodit?

21 Hunc ergo quum vidisset Petrus, dicit Iesu, Domine, hic autem quid?

22 Dicit ei Iesus, Si velim eum manere donec veniam, quid ad te? tu me sequere.

23 [g] Exiit ergo sermo iste inter fratres, discipulum illum non moriturum: sed non dixerat ei Iesus, Non morietur: sed, Si eum velim manere donec veniam, quid ad te?

24 [5] Hic est discipulus ille qui de his testatur, & hæc scripsit: & scimus verum esse testimonium eius.

25 Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus, quę si scribantur sigillatim, ne mundum quidem ipsum opinor capturum eos qui scriberentur libros. Amen,

c *Qui peregrè proficiscebatur, præsertim in Oriente, & mitioribus regionibus quarum incolæ prælongis vestibus vtuntur, illas necesse est succingi.*

d *Respexit ad illam rationem qua captiuorum ac vinculis constringuntur, quasi dicat, Nunc te liberè accingis, vt proficiscaris quò libuerit, at tempus erit, quum non zona accinges, sed alius te vinculis constringet, vt te perducat etiam inuitum.*

e *Non quòd Petrus inuitus pro Dei veritate quicquam tulerit, quum eum legamus gaudentem recessisse è concilio in quo flagris cæsus fuerat, sed quia hæc voluntas non proficiscitur à carne, sed ab illo aduentitio Spiritus dono, itaque repugnantiam quandam indicauit.*

f *Qui ex hoc loco colligunt Petrum fuisse crucifixum, inepte argumentantur, quum Christum in genere prædicet Petri mortem violentam fore.* Suprà.13.23.

g *Id est, Dimanauit.* Suprà.20.30.

4 Cauendum ne dum alios circunspicimus quod nobis iniunctum est negligimus.

5 Vera est Christi historia, nec hominum curiositati sed saluti, sancto cum delectu perscripta.

Finitum est Euangelium sanctum prædicationis Iuchannan Euangelistæ, quod loquutus est Græcè Ephesi.

ACTA SANCTORVM APOSTOLORVM.

Caput I.

2 *Continuat Lucas hanc historiam ad suum Euangelium.* 9 *Sublato in cælum Christo,* 10 *Apostoli.* 11 *monentibus angelis,* 12 *reuersi,* 14 *precibus incumbunt.* 15 *Petri oratione,* 18 *Iudæ proditoris loco,* 23 *Matthias eligitur.*

1 SCriptũ [1] prius scripsi ô Theophile, de omnibus quæ cœpit Dominus noster Ieschua Christus facere & docere,

2 Vsq; in diem illum in quo assũptus est, postquam mãdata dedisset ipsis Apostolis quos elegit in Spiritu sancto:

3 Quibus etiam ostendit seipsum viuentem, postquam passus est, signis multis per dies quadraginta apparens eis, & loquens de regno Dei.

4 Et quum comederet cum eis panem, pręcepit eis vt ab Vrischelem non discederent, sed expectarent promissionem Patris, quam *inquit* audiuistis à me.

5 Nam Iuchannan baptizauit aquis: & vos baptizabimini Spiritu sancto, non post dies multos.

1 Vel, Librum priorem Iam antè annotatum est in principio Euangelii Matth.

1 PRimum [1] quidem librum confeci, Theophile, de [a] omnibus quę cœpit Iesus & facere & docere:

2 Ad *eum* vsque diem quo quum mandata dedisset Apostolis per Spiritum sanctum, quos elegerat, sursum receptus est:

3 [2] Quibus etiam seipsum, postquam ipse passus fuit, exhibuit viuum cum multis [b] indubitatis signis, per dies quadraginta conspectus ab eis, & dicens quæ ad regnum Dei *spectant*.

4 [c] Et cum illis conueniens, denuntiauit eis ne abscederent Hierosolymis, sed vt expectarent promissum Patris, Quod *inquit* audistis ex me.

5 Nam Iohannes baptizauit quidem aqua, vos autem baptizabimini [d] Spiritu sancto istis non multis pòst diebus.

1 Transitio ab Euangelii (id est dictorum & factorũ Christi) historia ad Apostolorum acta.

a *Facta Iesu sunt miracula, & alioqui deitatis indices, & omnium rerum perfecta sanctitas, atq; adeò doctrinæ ipsius exempla.*

2 Ideo Christus statim à resurrectione non ascendit in cœlum, vt suæ resurrectionis plenam fidem faceret, & Apostolos in doctrina quam audierant præsens confirmaret.

b *Indubitata signa,* Tecmeria *vocat quæ necessaria vocamus: Christum autem vel resurrexisse, indicarunt hæc signa, loqui, ambulare, edere, manibus sese contrectandum præbuisse.* Luc.24.40. ioh.14.25.

c *Congregauit eos Dominus, quum dispersi huc & illuc fugissent, vt eos vnà omnes haberet ascensionis suæ testes.* Matth.3.11. marc.1.8. ioh.1.26. luc.3.16. infrà.2.2. & 11.16. & 19.4.

d *Sub. à Patre, vel à me, vt Pater vel Christus opponatur Iohanni, sicut aquæ Spiritus sanctus.*

6 3 Quum igitur illi conuenissent, interrogarunt eum, dicentes, Domine, num hoc tempore e restitues regnum Israeli?

7 Dixit autem ad illos, Non est vestrûm nosse tempora siue f opportunitates quas Pater in sua ipsius potestate posuit.

8 Sed recipietis virtutem Spiritus sancti, postquam superueneritin vos: eritisque mihi testes & in Hierusalem, & in tota Iudæa, Samariaque, & vsque ad vltimas terras.

9 4 Et quum hæc dixisset, aspicientibus ipsis eleuatus est, & nubes susceptum eum abstulit ab oculis eorum.

10 Et quum essent intentis in cœlum oculis eo proficiscente, ecce, viri duo astiterunt illis albo vestitu,

11 Qui & dixerunt, Viri Galilæi, quid statis intuentes in cœlum? hic Iesus qui sursum receptus est g à vobis in cœlum, ita veniet quemadmodum conspexistis eum proficiscentem in cœlum.

12 ¶ Tunc reuersi sunt in Hierusalem à monte qui vocatur Oliueti, qui est prope Hierusalem, h distans itinere Sabbathi.

13 5 Et quum i introissent, ascenderunt in k cœnaculum vbi commorabantur & Petrus & Iacobus, & Iohannes & Andræas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus *filius* Alphæi & Simon Zelotes, & Iudas Iacobi *frater*.

14 Hi omnes l perdurabant m concorditer n *in* oratione & deprecatione cum o vxoribus, & Maria matre Iesu, & cum ipsius p fratribus.

15 6 Et per eos dies assurgens Petrus in medio discipulorum, dixit, (erat autem turba q capitum eodem *loco* quasi centum viginti)

16 7 Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc, quam prædixit Spiritus sanctus per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux viæ iis qui comprehenderunt Iesum.

17 Annumerabatur enim nobiscum, & sortitus erat partem ministerii huius.

18 Is igitur r acquisiuit agrum ex mercede iniustitiæ: & s præceps actus crepuit medius, & effusa sunt omnia viscera eius.

19 Innotuitque omnibus habitantibus Hierosolymæ: adeò vt vocetur ager ille propria ipsorum lingua, Aceldama, hoc est ager sanguinis.

20 Scriptum est enim in libro Psalmorum, Fiat commoratio eius deserta, & non sit qui habitet in ea. Et t Episcopatum eius accipiat alius.

21 8 Oportet igitur ex iis viris qui nobiscum conuenerunt toto tempore quo Dominus Iesus v versatus est inter nos,

22 Exorsus à Baptismo Iohannis, ad eum vs-

6 Illi autem quum essent congregati, interrogauerunt eum, & dixerunt ei, Domine noster, num restitututus es regnum Israeli?

7 Dixit eis ipse, Non est vestrûm hoc *nempe* scire tempus aut tempora quæ Pater posuit in potestate sui ipsius.

8 Sed quum venerit super vos Spiritus sanctus, accipietis virtutem, & eritis mihi testes in Vrischelem, & in vniuersa Iudæa, & etiam inter Samaritanos, & vsque ad extrema terræ.

9 Et hæc dicens, quum viderent eum, assumptus est: & nubes accepit eum, & occultatus est ab oculis eorum.

10 Quumque intuerentur in cœlum, dum ipse abiret, inuenti sunt duo homines stantes iuxta eos in vestibus albis:

11 Et dicunt eis, Homines Galilæi, quid statis vos, & intuemini in cœlum? Hic Ieschua qui assumptus est è vobis in cœlum ita veniet quemadmodum vidistis eum quum ascéderet in cœlum.

12 Et postea reuersi sunt in Vrischelem, a monte qui vocatur *mons* loci oliuarum, qui est iuxta Vrischelem, & distat ab ea 2 fere septem stadiis.

13 Et quum ingressi essent, ascenderunt in cœnaculum illud in quo manserunt Petrus & Iuchannan, & Iaakub & Andreas, & Philippus & Thauma, & Natthai & Bar-tulmai, & Iaakub filius Chalphai, & Schemeun Zelotes, & Ihudah filius Iaakub.

14 Hi omnes pariter seduli erant in oratione vna anima, cum mulieribus & cum Mariam matre Ieschua, & cum fratribus ipsius *Ieschua*.

15 Et in illis ipsis diebus surrexit Schemeun Kipha in medio discipulorum, (erat autem ibi turba hominum quasi centum & viginti) ac dixit.

16 Viri fratres, iustum erat vt impleretur Scriptura ea quam prædixit Spiritus sanctus per os Dauidis, de Ihudah illo qui fuit dux illis qui apprehenderunt Ieschua.

17 Quia connumerabatur nobiscum, & erat ei portio in ministerio hoc.

18 Hic est qui acquisiuit sibi agrum ex mercede peccati: & cecidit super faciem suam super terram, & 3 diuisus est a medietate sui; & effusum est vniuersum corpus eius.

19 Et hoc ipsum notum factum est omnibus iis qui habitant in Vrischelem: & ita vocatus est ager ille lingua regionis Chakel demah, cuius interpretatio est, Ager sanguinis.

20 Scriptum enim est in libro Psalmorum, Habitatio eius sit deserta, & inhabitans nó sit in ea. Et Ministerium eius accipiat alter.

21 Opus est igitur aliquo ex his viris qui fuerunt nobiscum in illo tempore toto in quo 4 ingressus est & egressus est inter nos Dominus noster Ieschua.

22 Qui incepit à Baptismo Iuchannan vs-

3 Prius certandū quàm triumphandū nec curiosè inuestiganda quæ Deus non patefecit.
Infrà 2.2.
e Pristino statui.
f Idest, Rei gerendæ commodas occasiones, siquidem quas Dominus rebus agendis constituerit.
Luc.24.51.
4 Christus promissa Spiritus sancti plena virtute qua corpore absens Ecclesiam suam regat, corpus suum à nobis sursum in cælestia tabernacula sustulit, ibidem testibus Angelis ad extremum vsque diem æterni iudicii permansurum.
g E vestro conspectu.
h Circiter duo millia passuum.
5 Ecclesiastici conuentus ad audiendū Verbum & cómunes preces concipiendas autoribus Apostolis in domo priuata primū instituti & celebrati.
i Domum ingressi sunt, quam sibi Ecclesia eo tempore veluti commune domicilium delegerat.
k Superiorem domus partem.
l Verbum Græcum significationem habet constantia & firmitatis simul.
m Vtiliter concordi sementio. Eæ enim preces Deo sunt gratissimæ quæ fiunt ab animis & voluntatibus consentientibus.
n Petebant discipulitum Spiritus missionem tum à præsentibus periculis quibus circumsidebantur liberationem.
o Confirmari etiam decebat vxores, quas socias periculorum essent habituri.
p Cognatis.
6 Petrus vel ex arcana Spiritus reuelatione vel expresso Ecclesiæ iudicio Apostolici collegii antistes & interpres.
q Ad ver. nominum. Solent enim homines nominatim censeri.
7 Occurrit Petrus Iudæ proditoris offendiculo, quod quecunque ei acciderunt à Deo fuerint prædicta.
r Refert ut Lucas non consilium Iudæ, sed euentum. Sic aliquis dicitur malum sibi quærere, habita non consilii aut voluntatis sed euentus ratione.

2 Locus obseruatione dignus, ex quo manifeste colligitur, quæ sit apud Hæbræos ratio itineris quod sabbatho emetiri ex veterum traditione concessum erat. Hic enim definitur esse stadiorum circiter septem, Stadium autem sciunt omnes 125. passus continere, atque octauam milliaris Italici partem constituere. Disertè itaque Syrus paraphrastes docet iter sabbathi vltra milliare vnum non excedere: quam sententiam Hebræi clarius etiam explicant atque confirmant in Talmud, in tractatis primo עירבין cap.4. & Maimoni eodem tractatu & capite, atque autor כל בו cap. 34. vbi magno consensu tradunt spatiū quod emetiri licebat die sabbathi, fuisse bis mille cubitorum. Cubitum autem metiuntur palmis minoribus, quos Græci vocant παλαιστάς, quorum quælibet continet quatuor pollices: sex autem simul, cubitum vnū efficiunt: cubitus passum minorem constituit, qui geometrici pars est media. Vnde necessariò colligitur sabbathi iter duobus quidem mille passibus definiri, sed minoribus, qui milliare vnum duntaxat conficiat, non duo, vt perperam Latini fere interpretes putarunt, qui non obseruarunt discrimen inter minores passus, qui totidem sunt cubiti, & maiores siue geometricos, qui illis duplò sunt longiores.
3 Hoc est, Disruptus est medius & effusum proiectumque iacuit eius corpus.
4 Quasi dicat, Vitam egit, & assiduè conuersatus est. Heb. frequens vt primo Samuelis decimo octauo, versu decimo sexto: & vigesimo nono, versu sexto.

s Significant verba Græca pronum Iudam prolapsum medium discissum fuisse cum quodam singulari crepitu fragore. t Munus & functionem. Dauid quidem hæc scripsit in Doeg regiis armentis præfectum. Solent autem pastorum, ouium & gregis vocabula ad ecclesiasticam administrationem transferri. 8 Apostoli nihil deliberant nisi consulto Dei verbo: deinde quod totius Ecclesiæ interest, non nisi conscia Ecclesia exequuntur. v Ad verb. intrauit, & exiuit quod genus dicendi Hebræis indicat functionis publicæ, eiusque laboriosæ administrationem, quum de iis agitur qui in publico munere versantur. Deut.31.2, 1.Par.27.1.

que

que in diem quo assumptus est à nobis, vt ipse sit nobiscum testis resurrectionis eius.

23 Et statuerunt duos, Iauseph qui vocatur Bar-Schabbah, qui cognominatus est Iustus, & Mattiah.

24 Et quum orarent, dixerunt, Tu Domine: nosti quod est in cordibus omnium, ostende vnum quem eligis ex his duobus,

25 Vt ipse accipiat portionem ministerii, & apostolatum à quo separauit se Iihudah, vt abiret in locum suum.

26 Et iecerunt sortes, & ascendit *sors* ad Mattiah: & connumeratus est cum vndecim Apostolis.

que diem quo sursum receptus est [x] a nobis, vnum fieri nobiscum testem resurrectionis eius.

23 [9] [y] Statuerunt igitur duos, Ioseph vocatũ Barsaba qui cognominatus est Iustus, & Matthiam:

24 Et præcantes dixerunt, Tu Domine, qui corda omnium nosti, ostende vtrum elegeris ex his duobus,

25 Vt accipiat [z] sortem ministerii huius & Apostolatus, à quo [a] aberrauit Iudas, vt abiret in locum suum.

26 [b] Iecerunt igitur sortes eorum: & cecidit sors super Matthiam, qui communibus [c] calculis allectus est cum vndecim Apostolis.

x *Ascensum.* 9 Apostolum oportuit immediatè à Deo ordinari, itaque præeuntibus precibus eligitur Matthias sortitione, quæ instar diuinæ vocis esset.

y *Publicè & pio collegii suffragio.*

z *Vt sit ipse consors & particeps huius ministerii.*

a *Decessit siue excidit à prolabendo metaphora à viis ducta. Vocationes enim Hebræis viarum nomine significantur.*

b *Sortiti sunt coniunctis sortibus.* c *Calculis coniunctis sententiæ olim, siue suffragia declarabantur.*

Caput II.

1 *Apostoli.* 4 *Spiritu sancto repleti.* 8 *Diuersis linguis loquuntur.* 13 *Ebrietatis notam.* 15 *Petrus tollit.* 22 34 *Jesum Messiam esse docet.* 37 *Auditoribus consternatis,* 38 *Pœnitentiam suadet.*

1 Et quum implerentur dies Pentecostes: quum essent congregati omnes simul:

2 Factus est repentè è cœlo sonus tanquam venti vehementis, & impleta est ea tota domus illa in qua sedentes erant.

3 Et visæ sunt eis linguæ quæ dispertitæ erant tanquam ignis, & sederunt super vnumquemque ex eis.

4 Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, & incipiebant loqui [1] diuersis linguis, prout Spiritus dabat eis eloqui.

5 Erant autem homines qui habitabant in Vrischelem, [2] qui timebant à Deo, Iudæi ab omnibus populis qui sunt sub cœlo.

6 Et quando factus est sonus ille, congregatus est totus populus [3]: & conturbatus, eo quòd audiret [3] vnumquemque ex illis, quòd loquerentur linguis ipsorum.

7 Stupefacti *autem* erant omnes, & mirabantur, dicentes [4] vnus ad alium, Hi omnes qui loquuntur, nónne ecce Galilæi sunt?

8 Quomodo nos audiuimus vnusquisque linguam suam in qua nati sumus?

9 Parthi & Medi & Elanæi, & qui habitant [6] inter flumina, Iudæi & Cappadoces, & qui sunt regionis Ponti & Asiæ,

10 Et qui sunt regionis Phrygiæ, & Pamphyliæ, & Aegypti, & regionum Libyæ, qui sunt vicini Cyrenę, & qui venerunt è Roma, Iudæi & Proselyti,

11 Et qui sunt ex Creta & Arabia: ecce, audimus quòd loquuntur linguis nostris mirabilia Dei.

12 Mirabantur autem omnes, & hæsitabant, dicentes vnus ad alium, [7] Quæ est hęc voluntas?

13 Alii autem deridebant eos, dicentes, Hi merum biberunt, & inebriati sunt.

1 Ad verb. Lingua, lingua Heb.

2 Id est, Erant religiosi & timentes Deum.

3 Ad verb. Virum virum, Heb.

4 Ad verb. Vnus ad vnum, Heb.

5 Ad verb. Homo homo. Hebraismus paulò ante obseruatus.

6 Id est, In Mesopotamia quæ sita est inter duo flumina, Euphratem & Tigrim. Hebræi addere solent ארם, ac vocant Syriam duorum fluminum.

7 Id est, Quid hoc sibi vult? Syra phrasis.

1 Qvum [1] autem [a] aduenisset dies Pentecostes, erant [b] omnes concorditer eodem *loco*.

2 Tum extitit repentè è cœlo sonitus tanquã ruentis flatus violenti, qui repleuit totam domum vbi erant considentes.

3 Et visæ sunt eis dispertitæ linguę instar ignis *qui* etiam [c] sedit super vnumquenque eorum.

4 Repleti sunt autem omnes Spiritu sancto, cœperuntque loqui [d] aliis linguis, [e] prout Spiritus ille dabat eis effari.

5 Erant verò Hierosolymis habitantes Iudæi viri religiosi, ex omni natione *eorum* [f] qui sub cœlo *sunt*.

6 Orto autem [g] hoc rumore, conuenit multitudo, & confusa fuit, quòd audiret vnusquisque propria lingua sua eos loquentes.

7 Obstupescebant autem omnes ac mirabantur, dicentes alii ad alios, Nónne ecce omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt?

8 [h] Quomodo igitur nos audimus *eos* sua quisque lingua in qua nati sumus?

9 Parthi, & Medi, & Elamitæ, & qui incolimus Mesopotamiam, Iudæamque & Cappadociam, Pontum, & Asiam,

10 Phrygiam & Pamphyliam, Aegyptum & partes Libyæ quæ est secundùm Cyrenen, & aduenæ Romani [i] tum Iudæi tum proselyti:

11 Cretes & Arabes, audimus eos loquentes nostris linguis magnifica Dei *facta*.

12 [2] Obstupescebant autem omnes, & hæsitabant, dicentes alius ad alium, Quid hoc *rei* esse possit?

13 Alii verò [k] cauillantes, dicebant, Vino dulci pleni sunt *isti*.

1 Apostoli, die maximè solenni, vt res esset toti mundo perspecta, vno in loco congregati, vt vnum omnium illorũ munus, eundem Spiritum eandemque fidẽ esse constaret, adhibito duplici symbolo, cœlitus designantur, & excellentissimis quibusque Spiritus sancti donis, ac imprimis quidem linguarum extraordinario & necessario dono vnguntur.

a *Ad verb. compleretur, id est, inchoatus esset, velut Luc. 21. Compleri enim dicunt Hebræi diem vel annum, quum præcedentes exacti sunt. Is autem inchoatur Ier. 25.12. Erit autem quũ impleti fuerint septuaginta anni, visitabo, &c. Non enim post septuagesimum annum sed ipso septuagesimo anno reduxit populum Dominus. Erat autem Pentecostes, dies quinquagesimus post Paschatis festum.*

b *Duodecim Apostoli qui futuri essẽt Ecclesiæ quasi Patriarchæ.*

c *Sub ignis, vel spiritus.*

d *Alias linguas vocat, quæ diuersæ essent ab ea quę Apostolis erat familiaris, quam Marcus nouam vocat.*

e *Significat Apostolos, nec temerè, nec fanaticorum instar modò hac modò illa lingua loquutos, sed magnam habuisse auditorum rationem: in summa, nihil dixisse, nisi spiritu sancto linguam moderante.* f *Est hyperbole Hebræis familiaris vt Deut. 2 25.* g *Huius facti rumore.* h *Non quòd resonante vna voce, audirentur plures, sed peregrinis linguis loquebantur Apostoli illo enim pacto esset magis audientium miraculum, hoc verò dicentium, Nazianz. in Orat de Pent.* i *Iudæorum nomine] eos intelligit qui origine & religione Iudæi erant, quamuis alibi nati. Proselyti autem erant qui è Paganis, Iudæorum religionem amplectebantur.* 2 Verbum Domini alios percellit vt eos ad inquirendã veritatem adigat, alios verò sic redarguit vt suæ ipsorum impudentiæ testes esse cogat. k *Vocabulo vtitur quod contumeliam irrisionis indicat: Hęc autem irrisio, docet nullum tantum esse miraculum, cui non audeat obtrectare impietas.*

14 Stans

14 Stans autem Petrus cum vndecim, [l] sustulit vocem suam & affatus est eos, dicens, Viri Iudæi, *vosque* omnes qui commoramini Hierosolymis, hoc vobis notum esto, & auribus percipite verba mea.

15 Non enim, vt vos existimatis, isti ebrii sunt, quum sit [m] hora diei tertia:

16 Sed hoc illud est quod dictum est [n] per Prophetam Ioel,

17 [3] Et erit vltimis temporibus, (dicit Deus) effundam ex Spiritu meo in [o] quamuis [p] carnem: & prophetabunt filii vestri, & filiæ vestræ, & iuuenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniabunt:

18 Et quidem super seruos meos & super ancillas meas, in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.

19 Et edam miracula in cœlo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem & ignem & vaporem fumi.

20 [q] Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, priusquam veniat dies ille Domini magnus & illustris.

21 [4] Et futurum est vt quicunque [r] inuocauerit nomen Domini, seruetur.

22 [5] Viri Israelitæ, audite sermones istos: Iesum illum Nazarenum, virum à Deo [s] approbatum apud vos præstantibus factis & miraculis & signis, quę edidit per eum Deus in medio vestri, sicut & ipsi nostis.

23 Hunc *inquam* definito consilio, & [t] prouidentia Dei deditum quum accepissetis, manibus [v] sceleratis *cruci* affixum [x] interemistis.

24 [6] Quem Deus excitauit, solutis [y] doloribus mortis, eo quòd impossibile erat ipsum ab ea retineri.

25 Dauid enim dicit de eo, Prospiciebam Dominum coram me semper, quoniam est mihi ad dextram, ne concutiar.

26 Propterea oblectatum est cor meum, & exultauit lingua mea: atque adeò caro mea requiescet in spe.

27 Quoniam non [z] derelinques animā meam apud inferos: nec sines Sanctum illum tuum sentire corruptionem.

28 [a] Notas mihi fecisti vias vitæ: replebis me iucunditate in tui conspectu.

29 Viri fratres, licet liberè dicere apud vos de Patriarcha Dauid, eum & obiisse & sepultum esse, & monumentum eius esse apud nos ad hunc vsque diem.

30 Propheta igitur quū esset, & sciret Deum [b] iureiurando sibi iurasse, fore vt ex fructu lumbi ipsius, quod ad carnem attinet, Christum excitaret, *quem* collocaret super eius throno:

31 Præscius loquutus est de resurrectione Christi, non derelictam esse apud inferos animam eius, neque carnem eius sensisse corruptionem.

32 [7] Hunc Iesum excitauit Deus, cuius *rei* omnes nos sumus testes.

---

14 Et post hęc surrexit Schemeun Kipha cum vndecim Apostolis, & extulit vocem suam, ac dixit eis, Homines Iudæi, & omnes qui habitatis in Vrischelem, hoc notum sit vobis, & attendite sermones meos.

15 Non enim, sicut vos putatis, hi ebrii sunt: nam ecce, vsque nunc tertia est hora.

16 Sed hoc est quod dictum est in Iuil Propheta,

17 Erit in diebus postremis, (dicit Deus) effundam Spiritum meum super omnem carnem, & prophetabunt filii vestri & filiæ vestræ, & iuuenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniabunt.

18 Et super seruos meos & super ancillas meas effundam Spiritum meum in diebus illis, & prophetabunt.

19 Et dabo signa in cœlo, & prodigia super terram, sanguinem & ignem, & vaporem fumi.

20 Sol mutabitur in caliginem, & luna in sanguinem, priusquam veniat dies Domini magnus & formidabilis.

21 Et erit, omnis qui inuocauerit nomen Domini, [8] seruabitur.

22 Homines filii Israiel, audite sermones hos: Ieschua Natzarenum, hominem [9] qui a Deo conspectus est apud vos virtutibus & prodigiis quæ Deus fecit in medio vestri [10] per manum eius, sicut vos nostis:

23 Hunc *inquam*, qui segregatus erat ad hoc per prouidentiam & voluntatem Dei, tradidistis in manus improborum, & crucifixistis ac interfecistis.

24 Deus autem excitauit eum, & soluit [11] dolores sepulchri quia impossibile erat vt detineretur in ipso sepulchro.

25 Dauid enim dixit de eo, Ab initio fui spectans Dominum meum in omni tempore: quoniam ad dexteram meam est vt non commouear.

26 Propterea lætatum est cor meum & exultauit [12] gloria mea, & etiam corpus meum habitabit in spe.

27 Quoniam non relicturus es animam meam in sepulchro, nec traditurus es benignum tuum vt [13] videat corruptionem.

28 Manifestasti mihi viam vitæ: replebis me iucunditate cum vultu tuo.

29 Homines fratres, permittitur dicere apertè apud vos de patriarcha Dauid, quòd mortuus est, & etiam sepultus est, & locus sepulturæ eius est apud nos vsque in hunc diem.

30 Propheta enim erat, & sciebat quòd iuramentum iurasset sibi Deus, De fructibus ventris tui sedere faciam super thronum tuum.

31 Et [14] antè vidit, & loquutus est de resurrectione Christi, quòd non sit derelictus in sepulchro, vt etiam corpus eius [15] viderit corruptionem.

32 Hunc Ieschua suscitauit Deus, & nos omnes testes eius sumus.

---

[l] *Obseruanda est Petri confidentia, vt ab initio statim cognosceretur Spiritus sancti gratia.*

[m] *Ab orto sole quę in septimam nostram vel octauam incidere potest.*

[n] *Nihil aliud dissoluit quæstiones & dubitationes, nisi Propheticum testimonium: rationes enim hominū euerti possunt, vox Diuina euerti non potest.*

[3] Petrus calumniis hominum opponens Dei veritatem, docet in se & suis collegis impletum quod Ioel de plena Spiritus sancti exhibitione nouissimis temporibus futura prædixerat: quæ gratia toti etiam Ecclesiæ offeratur, certo eorum exitio à quibus contemnetur.

Ioel.2.28.

Esa.44.3.

[o] *Ad verb. omnem indefinitè, id est, Non tantùm Iudæis sed & cæteris gentibus.*

[p] *Id est, Hominem.*

[q] *Metaphoricæ sunt hę loquutiones: quibus significat Dominū sęua per totam orbis machinam daturum iudicia, quæ homines omnes exanimentur, ac si horrenda fieret totius naturæ conuersio.*

[4] Vis præcipuus omnium donorum Spiritus sancti, est homines ad salutem per fidem adducere.

[r] *Inuocare, in sacris literis significationem habet precationis ardentis, implorantis opem Diuinam.*

[5] Christus innocens à sceleratis, ex Dei prouidētia, crucifixus.

[s] *Qui sit iis operibus quæ per illum fecit Deus, tanquam necessariis demonstrationibus comprobatus.*

[t] *Præeunte æterna Dei cognitione, quæ nec à consilio definito diuelli potest, quod Epicurus facit, nec interim mali causa esse: nā pessimum Iudæ factum æterno & immutabili consilio, in optimum finem definiuit. Bene enim agit Deus, etiamsi mali agant instrumenta.*

[v] *Dei cōsilium non excusat Iudæos, quorū manus fuerūt sceleratæ.*

[x] *Tribuitur factum iis quorum consilio & impulsione res acta fuit.*

[6] Christus (sicut prædixerat Dauid) non modò resurrexit, sed etiam in ipso sepulchro ab omni corruptione fuit immunis.

[y] *Morte dolorum corporis, & animi plena: itaque cùm mors videretur esse ipsorum dolorum victoria ac imperium, Christus meritò dicitur lethalibus istos dolores superasse, quum mortuus mortem vicit, in æternum cum Patre victurus.* *Psalm.16.8.* [z] *Non permittes me permanere in sepulchro.* [a] *Aditū mihi ad verā vitam patefecisti.* *2.Reg.2.10. infr.13.36.* [b] *Solenni formula iurasse.* *Psa.132.11.* *Esa.16.10. infr.13.36.*

[7] Iesum Christū esse Regem æternū designatū testatur Petrus, & ex ipsius Spiritus sancti donis palā cōuincit, addito Dauidis testimonio.

[8] Ad verb. Viuet. Hebraismus.

[9] Id est, Quem vos experiētia didicistis virum esse à Deo vobis datum.

[10] Id est, Opera eius. Tritus Hebraismus.

[11] Puncta vocalia huius nominis in Syro textu hanc interpretationem postulant: quia paraphrastes bona fide Lucam reddidit. Cęterùm Græci, quos Lucas sequitur, diuersa puncta quæ in Hebræo leguntur, non obseruarunt. Tunc enim vocem quæ 2.Sam.22. & & Psalm.18.6. legitur, & ad quam Euangelista alludit, vertissent Vincula.

[12] תשבוחתי Quæ vox respondet Hebrææ כבודי, pro qua Græcus habet ἡ γλῶσσά μου id est Lingua mea: quia translationem nominis Hebraici כבוד explicat ex Hebræorum etiam interpretum sensu. Vide Psalm.16.7.

[13] Id est, Obnoxius sit corruptioni. Hebraismus.

[14] Id est, Præcognouit.

[15] Id est, Obnoxius corruptioni fuerit. Hebraismus vt suprà.

33 Et ipse est qui per dexteram Dei exaltatus est, & accepit à Patre promissionem quæ *fuerat* de Spiritu sancto, & effudit donum hoc, quod ecce vos videtis & auditis.

34 Nequaquam enim Dauid ascendit in cœlum: nam ipse dicit, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextera mea,

35 Donec posuero inimicos tuos scabellum pedibus tuis.

36 Verè igitur sciat tota Domus Iisraiel, quòd Dominum & Christum fecerit eum Deus, hunc inquam Ieschua quem vos crucifixistis.

37 Et quum audiuissent hæc, compuncti sunt in corde suo: & dixerunt Schemeun & reliquis Apostolis, Quid faciemus fratres?

38 Dixit eis Schemeun, Conuertimini, & baptizemini [16] vnusquisque vestrûm in remissionem peccatorum: & accipietis donum Spiritus sancti.

39 Vobis enim facta est promissio & filiis vestris, ac omnibus iis qui longè sunt quos ipse Deus vocauerit.

40 Et sermonibus aliis pluribus [17] testabatur eis, & petebat ab eis, quum diceret, Seruate vos a generatione hac praua.

41 Et quidam ex eis promptè acceperunt sermonem eius, ac crediderunt, baptizatique sunt: & additi sunt in illo die quasi tria millia animarum.

42 Et perseuerantes erant in doctrina Apostolorum, & communicabant in precatione & in fractione eucharistiæ.

43 Et factus est timor in omni anima. Et signa multa & prodigia fiebant per manum Apostolorum in Vrischelem.

44 Et omnes qui crediderant, simul erant: & quicquid erat eis, communitatis erat.

45 Et illi quibus erat possessio *aliqua*, vendebant eam, & diuidebant [18] vnicuique prout necessarium erat.

46 Et quotidie perseuerabant in templo vna anima: & domi frangebant portionem, & capiebant cibum exultantes, & in puritate cordis sui.

47 Laudantes Deum, traditi [19] in fauorem coram vniuerso populo. Et Dominus noster addebat quotidie illis, eos [20] qui salui fiebant in cœtu.

33 Itaque [c] dextera Dei euectus, & promissum Spiritum sanctum adeptus à Patre, effudit hoc quod vos nunc spectatis & auditis.

34 Neque enim Dauid ascendit in cœlos: sed dicit ipse, Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,

35 Vsquedum [d] ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

36 Certò sciat ergo tota domus Israel, hunc esse [e] factum à Deo Dominum & Christum: hunc *inquam* Iesum quem vos crucifixistis.

37 *His* autem auditis compuncti sunt corde, & dixerunt ad Petrum ac reliquos Apostolos, Quid faciemus viri fratres?

38 [8] Petrus autem ait ad eos, Resipiscite, & baptizetur vnusquisque vestrûm in nomen Iesu Christi, in remissionem peccatorum: & accipietis donum Spiritus sancti.

39 Vobis enim *facta est* [f] promissio, & liberis vestris, & omnibus post longè futuris, quoscunq; videlicet aduocauerit Dominus Deus noster.

40 [9] Aliisque sermonibus plurimis [g] obtestabatur, & exhortabatur *eos*, dicens, Seruamini ex natione ista praua.

41 [10] Qui ergo libenter exceperunt sermonem eius, baptizati sunt: & addita sunt *Ecclesiæ* die illo capita quasi ter mille.

42 [11] Erantque perdurantes in doctrina Apostolorum & [h] communicatione, & [i] fractione panis, & precibus.

43 [12] Obortus est autem omnibus timor, multaque miracula & signa per Apostolos fiebant.

44 [13] Omnes autem qui credebât, erant [k] eôdem *loci*, & habebant omnia communia:

45 Et possessiones ac facultates vendebant, & dispertiebant ea omnibus, prout cuique opus erat.

46 [14] Et quotidie perdurantes concorditer in templo, [l] ac frangentes domatim panem, capiebant cibum cum exultatione & simplicitate cordis.

47 Laudantes Deum, & [m] habentes gratiam apud totum populum. Dominus autem addebat quotidie Ecclesiæ qui salui fierent.

16 Ad verbû, Homo homo ex vobis. Hebraismus.

17 Hortabatur eos, exponens quid ab eis requireretur vt facerent.

18 Ad verb. Homini homini. Hebraismus.

19 Ad verb. In intimos & viscerales, vt ita dicam, fauores Hebraismus. Vide 1. Reg. 8. 56. Genes. 1. 30. Nehem. 1. 2. quasi dicat, Deum laudabant qui eis gratiam conciliasset apud vniuersum populum.

20 Ad verbû. Qui viuificabantur. Hebraismus sępe obseruatus.

c *Virtute & potentia Dei.* *Psal.* 110. 2.

d *Hebraism. pro redditus & efficiam.*

e *Id est, Constitutum, & in eam dignitatem euectum: vt* [...] *quis dicatur rex aut potens imperator factus. Nam Christum vt alibi passim, etiam hoc loco, Regem à Deo vnctum & inaugurat um declarat, vt norint Iudæi Iesum ideo sic vocatum quod reuera talis esset. Nam* [...] *faciendi verbum hoc loco non referri ad* [...] *sed ad statum & dignitatem* [...] *in quam est Christus* [...] *sicut describit Apostolus Eph.* 1. 21. *&* 4. 10. *& Phil.* 2. 9. *&* 10.

8 Resipiscentia & remissio peccatorum in Christo sunt duo Euangelii ac proinde nostræ salutis capita. Obtinentur autem ex promissionibus per fidem apprehensis & per baptismum, qui cum est coniuncta Spiritus sancti virtus in nobis obsignantur.

f *Gratuitum esse donum nomen Epangelias declarat.*

9 Is demum verè aggregatur Ecclesiæ qui sese ab impiis segregat.

g *Dei interposita autoritate.*

10 Insigne virtutis Spiritus sancti exemplum. Non baptizantur autem adulti, nisi fidem professi.

11 Veræ Ecclesiæ signa sunt, doctrina Apostolica, charitatis officia, Sacramentorum administratio pura, & vera inuocatio communis.

h *Facultatum & omnium charitatis officiorum, vt postea explicat.*

i *Vtebantur Hebræi spissis minus panibus, itaque potius frangebantur, quàm cultris secarentur: sic per fractionem panis conuictum illum mutuum intellexerunt, atque adeò conuiuia quæ celebrare solent. Cùm autem Agapas celebrarent, sacram etiam Domini Cœnam soliti erant vsurpare, in quam iam tum temporis irrepserant corruptelæ, quas emendat Paulus.* 1. *Cor.* 11.

12 Dominus quoties expedit, extraneorum rabiem frænat, vt Ecclesia plantari & recreari possit.

13 Charitas efficit omnia communia, quod ad vsum quidem attinet, pro necessitatis ratione.

k *Vel simul vt infrà.* 3. 1. *Ita enim communes Ecclesiæ cœtus significantur, cum mutua in eandem doctrinam consensione & summa animorum concordia.*

14 Fideles initio non tantùm ad audiendum verbum, sed etiam ad capiendum cibum magno cum fructu conueniebant.

l *Id est vescentes.* m *Id est, Grati & accepti toti populo.*

CAPUT III.

1 Petrus cum Johanne in templum ascendens, 2 claudum sanat. 9 Populo ad miraculum côcurrentis, 12 salutis mysteriû per Christum exponit, 14 ingratitudinem eorum accusans, 16 & pœnitentiam ab illis requirens.

1 ET factum est vt quû ascenderent Schemeun Kipha & Iuchânan simul in templum in tempore precationis nonæ horæ.

1 CÆterùm [1] Petrus & Iohannes simul ascendebant in templum, [a] sub horam precationis *nempè* nonam:

1 Christus claudum quêdam [...] hominem notû omnibus, loco & tempore celebri per manus Apostolorum sanans, partim eos qui crediderant confirmat, partim alios credituros vocat.

a *Hora nona fuit precationi consecrata, nempe sacrificio vespertino, ad quæ tamen Apostoli ad sacrificium conueniebant, quum scirent verum illum Agnum qui tollit peccata mundi, suo sacrificio legis vmbras deleuisse, sed aderant potius vt hoc ipsum docerent, nempe id esse reipsa exhibitum quod ceremoniæ legis adumbrarant. Neque tamen dubium est quin sese quoad eius fieri potuit, legis ceremoniis accommodarint, tantisper dum infirmos ac rudes Christo lucrifacerent.*

2 Quidam autem vir claudus ab vtero matris suæ portabatur: quem ponebant quotidie ad portam templi quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemosynam ab iis qui ingrediebantur in templum.

3 Is quum vidisset Petrum ac Iohannem ingressuros in templum, rogauit vt eleemosynam acciperet.

4 Intentis autem in eum oculis, Petrus cum Iohanne dixit, Aspice ad nos.

5 Ille igitur [b] attendebat eos, sperans se aliquid ab eis accepturum.

6 Petrus autem dixit, Argentum & aurum non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do: In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula.

7 Et prehensa manu eius dextera, erexit *eum*: illico verò confirmati sunt pedes ipsius ac maleoli.

8 Et exiliens stetit, & ambulauit: & ingressus est cum eis in templum, ambulans & saliens & laudans Deum.

9 Viditque eum totus populus ambulantem & laudantem Deum.

10 Et tum agnouerunt illum esse qui ad *petendam* eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt pauore & stupore super eo quod ei contigerat.

11 Quum autem claudus ille qui sanatus fuerat [c] teneret Petrum & Iohannem, cucurrit totus populus ad eos in porticum qui appellatur Solomonis, expauefactus.

12 [2] Quo viso, Petrus respondit populo, Viri Israelitæ, quid miramini super hoc, aut quid intentos oculos in nos habetis, quasi propria vi aut pietate effecerimus vt hic ambularet?

13 Deus ille Abraham & Isaac & Iacob, Deus *inquam*, Patrum nostrorum glorificauit Filium suum Iesum, quem vos prodidistis & abnegastis in conspectu Pilati, quum ille iudicasset esse absoluendum.

14 Vos autem sanctum illum & iustum abnegastis, & postulastis homicidam condonari vobis.

15 [d] Principem autem vitæ trucidastis, quem Deus excitauit à mortuis: cuius *rei* nos testes sumus.

16 Et per fidem in nomen ipsius, hunc quem conspicitis ac nostis, confirmauit nomen ipsius: [e] fides inquam quæ per ipsum *est*, dedit isti integritatem hanc coram omnibus vobis.

17 Sed nunc, fratres, scio vos per ignorantiam *ista* fecisse, sicut & primores vestros.

18 Deus autem quæ pronuntiauerat per [f] os omnium Prophetarum suorum, Christum suum perpessurum, ita impleuit.

19 [3] Resipiscite igitur, & conuertimini, vt deleantur peccata vestra, [g] postquam venerint tempora refrigerationis à conspectu Domini.

20 Et miserit prænuntiatum vobis Iesū Christum:

21 Quem oportet quidem [h] cœlo capi, vsque ad tempora restitutionis omnium, quæ

2 Et ecce, homo quidam claudus ex vtero matris suæ, quem ferebant viri illi qui soliti erant, afferentes & ponentes eum in porta templi quæ vocatur Speciosa, vt esset petens [1] eleemosynam ab iis qui ingrediebantur templum.

3 Is quum vidisset Schemeun & Iuchannan, quòd ingrederentur in templum, petebat ab eis vt darent sibi eleemosynam.

4 Et intuiti sunt eum Schemeun & Iuchānan: ac dixerunt ei, Intuere in nos.

5 Ille autem intuitus est in eos, quum speraret accipere ab eis aliquid.

6 Dixit ei Schemeun, Aurum & argentum non est mihi: sed id quod est mihi, do tibi. In nomine Domini nostri Ieschua Christi Natzaræi surge, ambula.

7 Et apprehendit eum manu sua dextera, & erexit eum: & eadem hora confirmati sunt pedes eius & calcanei eius.

8 Et exiliens surrexit, & ambulauit: ac ingressus est cum eis in templum, ambulans & exiliens, & laudans Deum.

9 Et vidit eum totus populus ambulantem, & laudantem Deum.

10 *Et* agnouerunt quòd is esset ille mendicus qui sedebat quotidie, & petebat eleemosynam ad portam quæ vocatur Speciosa, & repleti sunt admiratione, & stupore super eo quod factum fuerat.

11 Et quum teneret Schemeun & Iuchannan, accurrit totus populus stupefactus, ad eos ad porticum quæ vocatur Schelimun.

12 Quumque videret Schemeun, respondit & dixit eis, Homines, filii Israeli quid miramini super hoc? Aut in nos quid intuemini, quasi quòd ipsum virtute nostra aut potestate nostra fecerimus vt ambularet hic?

13 Deus ipse Abraham & Ischak & Iaukub, Deus patrum nostrorum, glorificauit Filium suum Ieschua, quem vos prodidistis, & abnegastis eum ante faciem Pilati, quum ille [2] iustificasset vt soluerent eum.

14 Vos autem sanctum & iustum negastis, & petiistis hominem homicidam vt daretur vobis.

15 Illum autem principem vitę interfecistis, quem excitauit Deus [3] a mortuis: & nos omnes testes eius sumus.

16 Et per fidem nominis sui, hunc quem videtis & agnoscitis, ipse confirmauit & sanauit: & fides quæ est in eum, dedit illi hanc sanitatem coram omnibus vobis.

17 Sed nunc fratres mei, noui quòd per errorem fecistis hoc, sicut fecerunt principes vestri.

18 Et Deus, secundum quod prius promulgauit per os omnium prophetarum, quòd passurus esset Christus eius, impleuit ita.

19 Resipiscite igitur, & conuertimini, vt [4] deleantur peccata vestra:

20 Et eueniant vobis tempora tranquilitatis à conspectu faciei Domini, ac mittat vobis illum qui præparatus erat vobis, Ieschua Christum.

21 Quem oportet cœlos excipere vsque ad complementum temporum omnium eorum quæ

b Animo & oculis.

c Hoc loco tenere [...] declarat prehendere, sed ita tenere, vt [...] non sinas. [...] arguit, claudum [...] vel eorum amo[...] à quibus curatus fuerat, vel fortassis [...] si eos ex oculis [...] amisisset, iterum [...] fieret, ab eorum latere non discessisse.

1 Miracula con[...] incredu[...] destinata sunt, [...] proinde pessimè [...] abutuntur qui vel in ipsis miraculis vel [...] organis quibus Deo vti placet obstupescentes, ex eo quod ad veri cultus (id est Christianismi) notitiam à Deo institutum est, idololatriæ & superstitionis stabiliendæ occasionem arripiunt.

d In seipso habentem vitam & causam vitæ.

e Quia fide amplexus est illum à mortuis excitatum, cuius nomen ex vobis audiit.

f Quamuis multi fuerint Prophetæ, oris tamen numero singulari mentionem facit, vt indicet consensum Prophetiarum.

3 Optimum quidem est Christum oblatum statim amplecti, sed iis qui pro humana imbecillitate tantum beneficium neglexerint, superest resipiscentiæ remedium. Opponendum est autem crucis ignominiæ decretum Dei prædictū per Prophetas de Christo prius in terris crucifigendo, deinde è cœlis iudice totius mundi instauratore apparituro, vt seruentur omnes credituri & omnes increduli semel pereant.

g Est ecliptica oratio, quę sic plena erit, Quum venerint tempora refrigerii, vos quoque hoc refrigerium sentiatis: quum venerit Christus ad iudicandum orbem, ipsum redemptorem non iudicem sentiatis. Porrò vita æterna refrigerium dicitur, quia refrigerat fessos, & lapsos sicut dicitur merces, quia compensat labores & miserias quas habuerunt aliquando pii in hac vita.

h Id est, Cœlo contineri, vel recipi in cœlum.

1 Cur eleemosyna dicatur iustitia declaratū est Lucæ 11.

2 Id est, insontem pronuntiasset.

3 Ad verb. De inter mortuos vt Gallicè. D'entre les morts

4 Sumptum verbum à rationariis qui dissoluta nomina inducto calamo expungunt.

quæ loquutus est Deus per os prophetarum sanctorum suorum qui à seculo *fuerunt*.

21 Mosche enim dixit, Prophetam excitabit vobis Dominus ex fratribus vestris sicut me: eum audite in omnibus quæ loquetur vobiscum.

23 Et erit, omnis anima quæ non audierit Prophetam illum, perdetur anima illa de populo suo.

24 Et Prophetæ omnes qui à tempore Schemuil, & ii qui post eum fuerunt, loquuti sunt, & annuntiauerunt de diebus his.

25 Vos estis filii Prophetarum & pacti quod posuit Deus Patribus nostris, quum diceret Abrahamo, In semine tuo benedictionem consequentur omnes generationes terræ.

26 Vobis prius suscitauit, & misit Deus Filium suum benedicentem vobis, si conuertamini 5 & resipiscatis à prauitatibus vestris.

5 Syrus textus impressus habebat ודתתובון: sed certum est per errorem literam Daleth positam fuisse pro litera Tau. Errori occasionem dedit vtriusque literæ admodum affinis pronuntiatio. Nos igitur locum restituimus ex manuscripto codice Heydebergensi.

tempora prædixit Deus per os omnium sanctorum suorum à seculo prophetarum.

22 Moses etenim ad patres dixit, [i] Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester ex fratribus vestris, sicut me: audietis eum in omnibus quæ loquutus fuerit vobis.

23 Futurum est autem vt quisquis non auscultarit Prophetam illum, [k] disperdatur è populo.

24 Sed & omnes Prophetæ à [l] Samuele & iis qui deinceps *sequuti sunt*, quotquot loquuti sunt, etiam prænuntiarunt dies istos.

25 4 Vos estis [m] filii Prophetarum, & pacti quod pepigit Deus erga Patres nostros, dicens ad Abraham, Et in semine tuo benedictionem consequentur omnes familiæ terræ.

26 Vobis primùm Deus [n] excitatum Filium suum Iesum misit, qui benediceret vobis vnoquoque sese auertente à sceleribus suis.

i *Hæc promissio [illegible] singularis & eximia cuiusdam Prophetæ.*

k *Exstinguetur, seu perimetur sublatus de populo contumax ille.*

l *Quo tempore regnum Israelis constitutum fuit.*

4 Iudęi credentes, primogeniti in regno Dei.

m *Quibus peculiariter fuerunt Prophetæ destinati, & quibuscum fœdus est pactum.*

n *Exhibitum mundo, vel excitatum à mortuis, & in regnum suum euectum.*

CAPUT IIII.

1 Petrus & Iohannes. 3 Capti consilio sistuntur, 7 & 19 Christi causam agunt intrepidè. 24 Discipuli preces ad Deum fundunt. 34 Multi possessiones suas vendunt. 36 Inter quos & Barnabas numeratur.

1 ET quum hos sermones loquerentur ad populum, surrexerunt contra eos Sacerdotes & Tzadukæi & magistratus templi:

2 Quum irati essent aduersus eos quòd docerent populum, & prædicarent in Christo de resurrectione 1 à mortuis.

3 Et iniecerunt in eos manus, & seruarunt eos in diem posterum, quia propè erat vespera.

4 Et multi qui audiuerunt sermonem, crediderunt: & erant numero quasi quinq; millia virorum.

5 Et die postero congregati sunt magistratus & seniores & Legisperiti:

6 Et etiam Channan princeps sacerdotum, & Kaiapha & Iuchannan & Alexander, & ii qui erant ex genere summorum sacerdotum.

7 Et quum statuissent eos in medio, interrogabant eos, Qua virtute aut quo nomine fecistis hoc?

8 Schemeun Kipha repletus est Spiritu sancto, & dixit eis, Magistratus populi & seniores domus Israiel, audite.

9 Si nos hodie iudicamur à vobis pro bono quod factum filio hominis infirmo, nempe per quid hic sanatus sit,

10 Hoc notum sit vobis & toti populo Israiel, quòd in nomine Ieschua Christi Natzaræi, quem vos crucifixistis, quem suscitauit Deus 2 à mortuis, per hoc ipsum, ecce, stat coram vobis sanus.

11 Hic est lapis quem reprobastis vos ædificantes, & ipse factus est in caput anguli.

12 Nec est in homine alio salus: non enim est

1 Ad verb. De inter mortuos. Gallice *D'entre les morts*, vt in superiore capite annotauimus.

2 Ad verb. De inter mortuos vt Gallicè, *D'entre les morts*.

1 LOquentibus 1 autem ipsis ad populum, superuenerunt Sacerdotes & [a] præfectus templo & Sadducæi,

2 Molestè ferentes quòd docerent populum, & annuntiarent in nomine Iesu resurrectionem ex mortuis:

3 Et iniecerunt eis manus, posueruntque eos in custodiam in posterum diem. Nam iam erat vespera.

4 Multi verò eorum qui audierant sermonem crediderunt: [b] & factus est numerus virorum, quasi quinquies mille.

5 ¶ Factum est autem postero die, vt cogerentur [c] primores eorum & Seniores & Scribæ in Ierusalem:

6 Et Annas Pontifex maximus, & Caiaphas & Iohannes & Alexander, & quotquot erant [d] ex genere Pontificio,

7 2 Quum igitur statuissent eos in medio, percontati sunt, Qua potestate, aut [e] quo nomine vos hoc fecistis?

8 Tunc Petrus repletus Spiritu sancto dixit eis, Primores populi & Seniores Israel,

9 3 Quandoquidem de nobis hodie quæstio habetur super beneficio in hominem ægrotum *collato*, quomodo *videlicet* iste seruatus sit,

10 4 Notum sit omnibus vobis, & toti populo Israel, per nomen Iesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus excitauit à mortuis, per hoc *inquam* istum adstare in vestro conspectu sanum.

11 [f] Hic est lapis ille pro nihilo habitus à vobis ædificantibus, qui factus est caput anguli:

12 Nec est in alio quoquam salus: nec enim

1 Nulli sæpe vel diligentiores vel audaciores sunt Ecclesiæ hostes, quàm qui se vocant eius architectos: sed quò isti vehementiùs insaniunt constantiùs perseuerant fideles serui Dei.

a *Habuerunt Iudæi copiolas quasdam ad templi sacrorumq; custodiam & præsidium, Mat. 27. 65. His erat præfectus dux aliquis, qualis fuit Eleazarus Ananiæ pontificis filius, iuuenis, audax & superbus, quum commotum fuit bellum Iudaicum, Ioseph. lib. 2. capta Iudæa.*

b *Volentes diminuere numerum, auxerunt.*

c *Illi erant qui Sanhedrin constituebant, qui omnes erant ex tribu Iudæ, antequàm Herodes crudelissimè in familiam Dauidis sæuiret.*

d *Ex quibus pontifices legi fieriq[ue] solebant, mutata iam annui muneris functione.*

2 In eos qui de successione personali (separata doctrinæ successione) gloriantes, veros Verbi ministros oppugnant.

e *Qua authoritate.*

3 Lupi verorum pastorum successores, nec Dei, nec Ecclesiæ, sed suam causam agunt.

4 Is Demum verus est Pastor qui oues docet ab vno Christo pendere, vt qui iam non sit mortuus, sed mortis victor omne imperium obtineat.

f *Locus est, ex Psalmo 118. 22. cuius expositionem pete ex Matt. 21. 43.*

g aliud nomen est h sub cœlo quòd i datum sit inter homines, per quod oporteat nos seruari.

13 5 Conspecta verò Petri in dicendo libertate & Iohannis, compertoque homines esse illiteratos, & k idiotas, admirabantur, & agnoscebant eos cum Iesu fuisse:

14 Illum verò videntes stantem cum eis qui sanatus fuerat, nihil poterant contradicere.

15 Iussis autem ipsis extra consilium abire, l conferebant inter se,

16 6 Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? nam conspicuum signum editum esse per eos, manifestum est omnibus habitantibus in Hierusalem nec possumus negare:

17 Sed ne *id* amplius serpat in populum, minaciter interminetur eis, ne posthac vlli hominum loquantur in nomine isto.

18 Itaque vocatis ipsis, denuntiarunt ne omnino loquerentur vel docerent in nomine Iesu.

19 7 Petrus autem & Iohannes respondentes dixerunt eis, An apud Deum iustum sit vobis potius auscultare quàm Deo, iudicate.

20 Non enim possumus quæ vidimus & audiuimus, non loqui.

21 8 Illi verò, non inuenientes quomodo punirent eos, additis minis eos dimiserunt, propter populum: quia omnes glorificabant Deum super eo quod factum fuerat.

22 Annorum enim erat amplius quadraginta homo ille in quo editum fuerat signum istud sanationis.

23 9 Dimissi autem *illi* venerunt ad suos, & annuntiauerunt quæ principes Sacerdotum & seniores ipsis dixerant,

24 10 Isti verò quum *hæc* audissent, concorditer sustulerunt vocem ad Deum, dixeruntque, Domine, tu es Deus ille qui fecisti cœlum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt:

25 Qui spiritu sancto per os Dauid pueri tui dixisti, Cur fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania?

26 Adstiterunt reges terræ, & principes coacti sunt simul aduersus Dominum, & Christum eius.

27 Coacti sunt enim in hac ciuitate verè aduersus sanctum Filium tuum Iesum quem vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus cum gentibus & m populis Israel,

28 n Vt facerent quæcunque o manus tua & consilium tuum priùs definierat vt fierent.

29 Nunc igitur Domine, intuere in minas eorum, & da seruis tuis vt cum omni libertate loquantur sermonem tuum,

30 Manu tua à te extensa ad sanandum, signis & miraculis editis per nomen sancti Filii tui Iesu.

31 11 Quum autem precati essent, commotus

nomen aliud cœlo quod datum sit filiis hominis per quòd oporteat seruari.

13 Et quum audiuissent sermonem Schemeun & Iuchannan, quòd liberè dixissent illum, considerauerunt quòd non nossent libros, & idiotæ essent: & mirabantur propter eos, ac agnoscebant eos quòd cum Ieschua versati fuerant.

14 Et videbant quòd staret cum eis claudus ille qui sanatus fuerat: nec poterant quicquam dicere contra eos.

15 Tunc præceperunt vt secedere facerent eos à conuentu eorum. Et dicebant 3 vnus ad alium,

16 Quid faciemus hominibus istis? Ecce enim, signum manifestum quod factum est per manus eorum, omnibus habitantibus in Vrischelem innotuit, neque possumus negare.

17 Sed ne amplius exeat fama hęc, minemur illis ne rursus loquantur de nomine hoc vlli ex filiis hominum:

18 Et vocauerunt eos, & præceperunt eis vt omnino non loquerentur neque docerent in nomine Ieschua.

19 Responderunt Schemeun Kipha & Iuchannan, ac dixerunt eis, An iustum sit coram Deo vt vos audiamus potius quàm Deum, iudicate.

20 Non enim possumus id quod vidimus & audiuimus, ipsum non loqui.

21 Et minati sunt eis, & dimiserunt eos: non enim inuenerunt illis causam quam ponerent in accusatione illorum, propter populum. Quisque enim glorificabat Deum propter id quòd factum fuerat.

22 Natus enim amplius quàm quadraginta annos erat homo ille in quo factum fuerat signum sanationis.

23 Et quum dimissi essent, venerunt ad fratres suos, & narrauerunt eis quicquid dixerant sacerdotes & seniores.

24 Et illi quum audiuissent, simul sustulerunt vocem suam ad Deum, & dixerunt, Domine, tu es Deus qui fecisti cœlum & terram & maria, & quicquid est in eis.

25 Et tu es qui loquutus es per Spiritum sanctum per os Dauidis serui tui, Quare tumultuati sunt populi, & gentes meditatæ sunt inane?

26 Adstiterunt reges terræ & potestatem habentes, ac consilium inierunt simul aduersus Dominum & aduersus Christum eius.

27 Congregati enim verè sunt in vrbe hac aduersus sanctum Filium tuum Ieschua, quē vnxeras, Hiraudis & Pilatus cum gentibus & cœtu Israiel.

28 Ad faciendum quicquid manus tua & voluntas prius definiuit vt fieret.

29 Et etiam nunc Domine intuere & vide minas eorum, & da seruis tuis vt liberè prædicent sermonem tuum.

30 Te manum tuam extendente ad sanitates & ad prodigia quæ fient in nomine filii tui sancti Ieschua.

31 Et quum orassent & obsecrassent, commo-

N tus

g *Non est alius, vel alia vis cuiusquā seu authoritas. Ortum est autem illud genus loquendi, Hebręis familiare, eo quòd in periculis appellari solerent ii à quibus opem expectamus.*

h *Vbiuis, significat autem imperii Christi amplitudinem.*

i *Sub à Deo.*

5 Hoc saltem obtinet seruorum Dei ingenua libertas, vt qui sub Zeli larua delitescebant, tandē apertè se impios prodant.

k *Idiota si opponitur Magistratui, significat priuatum in mēdium artificiorum studiorumq́, indoctum: in mensione dignitatis & præstantię, humilem & inhonoratum.*

l *Sub sententias.*

6 Qui sibi placet in ignorantia, tandem fit etiam apertè & contra conscientiam malus.

7 Sic parendum hominibus quibus subiicimur, vt Deo in primis obsequamur.

8 Tantum abest vt liceat impiis quicquid libet, vt Deus etiam eo quod illis vult licere, ad amplificandā suam gloriam vtatur.

9 Apostoli sua pericula cum Ecclesię cœtu communicant.

10 Nec expauescere nos oportet hostium minis, nec eorum insultus stolidè sidere: sed tum potentiæ tum beneuolentiæ Dei seriam meditationem (sicut vtraque nobis in Christo spectanda proponitur) aduersariorum tum viribus tum maleuolentiæ opponendo, ad Patris pręsidium confugere.

m *Etsi vnus esset populus Israel, numero tamen multitudinis efferitur, non tantùm propter duodecim tribus, quarum singulæ populum constituebant, sed etiam propter ingentem multitudinē quasi gentes multæ simul coiissent, vt Iud. 5. 14.*

n *Scelerati nihil tale cogitantes, Dei consiliū exequūtur, nec tamen eximuntur culpa.*

o *Tu pro tua potestate tuoq́ iure.*

11 Deus visibili symbolo testatur Ecclesiæ suę se eum esse qui terram & cœlum concutiendo, sit eam confirmaturus.

3 Adver. Vnus ad vnum,

tus est locus in quo congregati erant: & repleti sunt omnes Spiritu sancto, & loquebatur liberè sermonem Dei.

32 Erat autem congregationi hominum eorũ qui crediderant vna anima & vna mens: & nemo ex eis dicebat de opibus quas possidebat, quòd suæ essent: sed quicquid erat eis, communitatis erat.

33 Et virtute magna testabantur ipsi Apostoli de resurrectione Ieschua Christi: & gratia magna erat cum omnibus ipsis.

34 Et nemo erat inter eos qui egenus esset, illi enim qui possidebant agros & domos, vendebant, & afferebant pretia rei quæ vendebatur:

35 Ac ponebant ad pedes Apostolorum: & dabatur [4] vnicuique secundum id quod opus habebat.

36 Iausepho autem illi qui cognominatus est Bar-nabba ab Apostolis (quod exponitur Filius consolationis) Leuitæ ex regione Cypro,

37 Erat ager: & vendidit eum, & attulit pretium eius, ac posuit ante pedes Apostolorum.

4 Ad verbum Homini homini.

est locus in quo erant coacti. [p] & repleti sunt omnes Spiritu sancto, & loquuti sunt sermonem Dei cum libertate.

32 [12] Multitudinis autem eorum qui crediderant, [q] erat cor & anima vna: nec quisquã aliquid eorum quæ habebat, suum esse dicebat, [r] sed erant eis omnia communia:

33 Et Apostoli magna vi edebant testimonium resurrectionis Domini Iesu: & gratia magna erat super eos omnes.

34 [13] Nullus enim erat egens inter eos, quotquot enim erant possessores agrorum aut domorum, vendentes adferebant pretia eorum quæ vendita fuerant:

35 Et deponebant ad pedes Apostolorum; distribuebatur autem *hoc* singulis [s] prout cuique opus erat.

36 Ioses ergo qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis (quod est si interpreteris, filius consolationis) Leuites, Cyprius genere,

37 Quum haberet agrum, vendidit eum & attulit pecuniam, deposuitque ad pedes Apostolorum.

p *Hoc est, maiore donati sunt fiducia, & certi facti sunt per spiritum sanctum de exauditione, quum autem eos repletos dicit, notat Spiritus sancti liberalitatem & immensas eius diuitias commendat.*

12 Exemplum veræ Ecclesiæ, in qua viget tum in doctrina tum in mutua charitate consensus: pastores autem veram doctrinam sincerè & constanter proponunt.

q *Consilium voluntasq́ & omnes sensus congruebant.*

r *Hæc communio non erat talis qualem vellent Anabaptistæ, sed ius & proprietas possessionis manebat in dominio possidentium, vt patet ex sequenti capite.*

13 Vera charitas etiam cum suo dispendio subleuat pauperum inopiam, sed ita vt ritè & ordine omnia administrentur. s *Addit adhibitum fuisse delectum in distribuendo. Non ergo equalis fuit bonorum partitio, sed moderata dispensatio, ne quis egestate vltra modum premeretur.*

CAPUT V.

3 *Ananias ob fraudem interuersi pretii,* 5 *exanimis corruit,* 10 *& Sapphira eius vxor* 12 *Permulta Apostolorum miracula,* 14 *Fides propagatur* 18 *Carceri inclusos Apostolos,* 19 *Angelus liberat,* 26 *& quum concilio Sacerdotum sistuntur,* 35 *Gamalielis consilio morti eximuntur,* 40 *cæsi deinde,* 41 *Deum celebrant.*

1 ET vir quidam, cuius nomen erat Channania, cum vxore sua cuius nomen erat Schaphira, vendidit agrum suũ.

2 Et tulit de pretio eius, & abscondit consentiente vxore sua, & attulit ex illo argento, & posuit ante pedes Apostolorum.

3 Et dixit ei Schemeun, Channania, quid est quòd sic impleuit Satanah cor tuum, vt metireris in spiritum sanctum, & abscondere de argento pretii agri?

4 Nónne erat tuus antequam venderetur? & quum venditus est, rursus tu potestatem habebas super pretium eius? Quare posuisti in corde tuo [1] vt faceres voluntatem hanc? Non es mentitus in filios hominum, sed in Deum.

5 Et quum audiret Channania hos sermones, cecidit, & mortuus est. Et factus est timor magnus in omnibus qui audiuerunt.

6 Et surrexerunt illi qui iuuenes erant inter eos, & collegerunt eum, & eductum sepelierunt eum.

7 Et posteaquam [2] essent tres horæ, etiam vxor eius ingressa est nesciens quid factum esset.

8 Dixit ei Schemeun, dic mihi, num hoc pretio vendidistis agrum? Illa autem dixit, Etiam, hoc pretio.

9 Dixit ei Schemeun, Quid pares facti estis in tentando Spiritum Domini? Ecce pedes sepelientium maritum tuum ad ostium, & illi efferent te.

1 Nempe, quod in animo constitutũ habebas.

2 Id est, Quum præteriissent tres horæ à morte Channaniæ.

1 VIR [1] autem quidam nomine Ananias, cum Sapphira vxore sua vendidit possessionem:

2 Et [a] interuertit *aliquid* ex pretio conscia etiam vxore sua: allatamque partem aliquã, ad pedes Apostolorum deposuit.

3 Dixit autem Petrus, Anania, cur [b] impleuit Satanas cor tuum vt [c] mentireris *in* Spiritũ sanctũ, & interuerteres ex pretio istius prædii?

4 Nónne, si seruasses, manebat tibi, & venundatum in tua erat potestate? quid *erat* cur [d] induceres in animum rem istam? non es mentitus hominibus, sed Deo.

5 Audiens autem Ananias hos sermones, cecidit, & exanimatus est: & obortus est timor magnus omnibus qui hæc audiebant.

6 Surgentes verò iuuenes corripuerunt eum, elatumque sepelierunt.

7 Intercessit autem fermè horarum trium interuallum, quum vxor quoque ipsius, nesciens quod factum fuerat, ingressa est:

8 Dixit autem ei Petrus, Dic mihi num tanti prædium vendidistis? Ipsa verò dixit, Etiam, tanti.

9 Petrus autem dixit ei, Quid *est* cur conuenerit inter vos vt [e] tentaretis Spiritum Domini? ecce pedes eorum qui sepelierunt virum tuum, [f] ad ostiũ *adsunt*, & efferent te.

1 Contrariis exemplis docet Lucas quantum sit malum hypocrisis, præsertim eorum qui sub falsa zeli specie volunt in Ecclesia eminere.

a *Significat hoc verbum callidè quippiam surripere, & quasi efficere ne quippiam ad dominum perueniat, aut ab oculis illius remouere, vt hoc loco Ananias & Sapphira quum hoc prædium Domino consecrassent postea per sacrilegium partem pretii seperauerunt ne in Ecclesiæ conspectum veniret, quod tamen dissimulabant, ita vt ad sacrilegium etiam accederet diffidentia & hypocrisis.*

b *Prorsus occupauit.*

c *Cùm enim prædium illud consecrassent Ecclesiæ, non dubitarunt partem pretii interuertere, quasi illa res esset non cum Deo, sed cum hominibus: ideo posteà eos dicit tentasse Deum.*

d *Iudicatur consulta & deliberata fraus, & culpa hominis admittentis instinctus diabolicos.*

e *Quoties mala conscientia sit aliquid totics homines in seipsos sententiam ferunt, & quantum in se est Deum ad iram prouocant, quasi de industria volentes periculum facere an sit iustus & omnipotens.* f *Id est, aduentant.*

10 Illico verò cecidit ad pedes eius, & exanimata est: ingressi autem iuuenes inuenerunt eam mortuam, & elatam sepelierunt iuxta virum suum.

11 [a] Et abortus est timor magnus toti Ecclesiæ, & omnibus qui hæc audiebant.

12 ¶ Per manus autem Apostolorũ edebantur signa & miracula multa in populo: (& erant concorditer omnes in porticu Solomonis:)

31 Cæterorum autem nemo audebat ipsis appropinquare: sed [g] magnificabat eos populus.

14 Imo verò adiiciebantur qui crederent in Domino: multitudo videlicet virorum simul ac mulierum:

15 [h] Adeò vt in plateas efferrent ægroros, & ponerent in lectis ac grabbatis, vt venientis Petri vel vmbra inumbraret aliquem eorũ.

16 Conueniebat autem etiam vulgus vicinarum vrbium in Hierusalem, adducens ægrotos ac vexatos à spiritibus impuris: qui sanabantur omnes.

17 [2] Exurgens autem Pontifex maximus, & omnes qui cum eo erant (quæ est [i] secta Sadducæorum) repleti sunt inuidia:

18 Et iniecerunt manus in Apostolos, posueruntque eos in custodia publica.

19 [3] Sed Angelus Domini per noctem aperuit fores carceris: eductisque illis, dixit,

20 [4] Ite, & vos sistentes loquimini populo in templo omnia [k] verba vitæ huius.

21 [5] *Illi* verò quum *hæc* audissent, introierunt sub diluculum in templum, & docebant. Adueniens autem Pontifex maximus, & qui *cum* eo *erant* conuocauerunt concilium & vniuersum senatum filiorum Jsrael: miseruntque in carcerem vt illi adducerentur.

22 Quum autem venissent ministri, non inuenerunt eos in carcere: *quod* reuersi annuntiauerunt,

23 Dicentes, carcerem quidem inuenimus clausum quàm tutissimè, & custodes extra stantes ante fores: quum aperuissemus autem, neminem intus inuenimus.

24 Vt verò audiuerunt hos sermones, & Pontifex & præfectus templo, & primarii sacerdotes, ambigebant de illis quònam hoc euasurum esset.

25 [6] Adueniens autem quidam nuntiauit eis, Ecce, viri quos conieceratis in carcerem, stant in templo, & docent populum.

26 [7] Tunc præfectus abiens cum ministris, adduxit eos, non *tamen* per vim. (timebant enim populum ne lapidarentur.)

27 [8] Adductos igitur eos statuerunt in concilio & interrogauit eos Pontifex maximus.

28 Dicens, Nónne [l] etiam atq; etiam denuntiauimus vobis ne doceretis nomine isto? & ecce, repleuistis Hierusalem doctrina vestra, & vultis super nos [m] inducere *effusum* sanguinem hominis istius.

29 [9] Respondens autem Petrus & Apostoli, dixerũt, Obedire oportet Deo potius quàm hominibus.

30 [10] Deus Patrum nostrorum excitauit Jesũ, quem vos interfecistis suspensum in ligno.

10 Et eadem hora cecidit ante pedes eorum, & mortua est: & ingressi sunt iuuenes illi ac inuenerunt eam mortuam: & impositam in capulum deferentes, sepelierunt eam iuxta maritum suum.

11 Et factus est timor magnus in toto cœtu, & in omnibus illis qui audierunt.

12 Et fiebant per manum Apostolorum signa & prodigia multa in populo: omnesq; congregabantur simul in porticu Schelimun.

13 Et ex aliis nemo audebat vt appropinquaret ad eos, sed magnificabat eos populus.

14 Et magis adiiciebantur illi qui credebant in Domino, turba virorum ac mulierum.

15 Ita vt in plateas efferrent infirmos iacentes in lectis: vt quum veniret Schemeun saltem vmbra eius tegeret illos.

16 Veniebant autem multi ad eos ex ciuitatibus aliis quę sunt circa Vrischelem, afferentes infirmos & eos quibus erant spiritus impuri: & sanabantur omnes.

17 Et repletus erat inuidia princeps Sacerdotum, & omnes qui erant cum eo, qui erant ex doctrina Tzadukæorum.

18 Et iniecerunt manus in Apostolos, & apprehensos incluserunt eos in carcere.

19 Tunc nocte Angelus Domini aperuit ianuam carceris, & eduxit eos: ac dixit eis.

20 Abite, state in templo, & loquimini populo omnes sermones hos vitæ.

21 Et egressi sunt tempore auroræ, ingressiq; sunt in templum, ac docebant. Princeps autem Sacerdotum, & qui cum eo erant, conuocauerunt collegas suos & seniores Jsraiel, & miserunt ad carcerem qui adducerent ipsos Apostolos.

22 Et quum eò iuissent, ii qui missi fuerant ab eis, non inuenerunt illos [3] in carcere: & reuersi venerunt,

23 Ac dixerunt. Jnuenimus carcerem clausum diligenter, & etiam custodes stantes ad ianuam: & aperuimus, & neminem inuenimus ibi.

24 Et quum audirent hos sermones summi Sacerdotes & magistratus templi, hæsitabant de illis, & cogitabant quidnam esset hoc.

25 Et veniens quidam notum fecit eis, Illi viri quos inclusistis in carcere, ecce stant in templo, & docent populum.

26 Tunc profecti sunt magistratus cum ministris vt adducerent eos non coactè. (timebant enim ne lapidaret ipsos populus)

27 Et quum adduxissent eos, statuerunt eos coram tota congregatione: & incipiebat princeps Sacerdotum dicere eis,

28 Nónne [4] præcipiendo præcepimus vobis vt neminem doceretis in nomine hoc? Vos autem, ecce, repleuistis ipsam Vrischelem doctrina vestra, & vultis vos inducere super nos sanguinem hominis huius.

29 Respondit Schemeun cum Apostolis & dixit eis, Deo oportet obedire potius quàm filiis hominis.

30 Deus Patrum nostrorum suscitauit Jeschua, quem vos interfecistis, suspendentes eum in ligno.

1 Dominus mirifica sua virtute alios cohibet ne Ecclesiæ noceant, alios in timore sui retinet, alios denique ad se allicit.

g *Magnis laudibus efferebat. Vide Luc. 1. 46.*

h *Commendatur magnitudo fidei in credentibus, quæ tanta fuit quod certissimum sibi persuaserit de sanitate infirmorum nec Petrũ & Apostolos (vt certa media per quæ Deus esset operaturus tam) impetranda.*

2 Quomagis crescit Ecclesia, crescit Satanæ furor, ac proinde à minis ad carcerem venitur.

i *Hæreseos nomine vtitur; heresis autem electionem significat. inde pro recta formula disciplinæ, factione, studio & ratione vitæ sumitur, quod sectã Latini vocarunt. initio fuit vocabuli vsus medius, sed tandem non nisi in vitio poni cœpit vnde hæreticus qui à doctrina sana ita aberrat, vt contempto Dei & Ecclesiæ iudicio, in sententia permaneat, & Ecclesiæ concordiam violet.*

3 Angeli fiunt seruorum Dei ministri.

4 Ideo liberat suos Dominus, vt eo animosius hostes lacessant.

k *Verba quibus annuntiatur ad vitam via: vt Ioh. 6. 68.*

5 Dominus ex alto ridet hostium suorũ conatus.

6 Quo apertiùs se prodit Christi virtus, eo magis crescit coniuratorum ipsius hostium vesania.

7 Tyranni Deum nõ merentes coguntur seruos suos metuere.

8 Tyrannis proprium est mandata sua pro omni ratione obtrudere.

l *Ad verb. præcipiendo præcipimus, Heb. id est, enixè atque modis omnibus.*

m *Facere nos homicidii reos illius hominis, quem ne nominare quidem volunt.*

9 Nulli homini nisi secundùm Deum parendum est.

10 Christus inuitis suis hostibus princeps & seruator Ecclesiæ constitutus est, ac reipsa declaratus.

3 Ad verb. In domo inclusorum. Hebraica periphrasis.

4 Id est, Seuerè præcipimus. Ita enim legitur cap. 4. quod additis minis veterint ne amplius de Christo loquerentur, & illa vocum geminatio apud Hebræos, Chaldæos, & Syros ad auxesin facere solet.

31 Hunc ipsum statuit Deus principem & [5]seruatorem: & exaltauit eum dextera sua, vt daret conuersionem & remissionem peccatorum Jsraiel.

32 Et nos testes sumus sermonum horum: ac Spiritus sanctus ipse quem dedit Deus iis qui credunt in se.

33 Et quum audiuissent hos sermones, dissecabantur ira, & cogitabant interficere eos.

34 Et surrexit quidam ex Pharisæis cuius nomen erat Gammaliel, doctor legis, & honoratus ab vniuerso populo, & iussit vt educerent Apostolos foras ad tempus exiguum.

35 Ac dixit illis, Homines filii Jsraiel attendite vobis ipsis, & videte quid oporteat vos facere de istis viris.

36 Nam ante hoc tempus surrexit Tauda, & dixit de seipso quòd aliquid esset magni, & abierunt [6]post eum quasi quadraginti homines: & ipse interfectus est, & illi qui abibant post eum, dispersi sunt, & facti sunt [7]tanquam nihil.

37 Et surrexit post eum Jihuda Galilæus in diebus quibus describebantur homines argento capitationis, & auertit populum multum post se: & ille mortuus est, & omnes [8]qui abierant post eum, dispersi sunt.

38 Et nunc dico vobis, Abstinete ab istis hominibus, & finite eos: nam si *ita* sit quòd à filiis hominis sit hæc cogitatio & hoc opus, dissoluentur & dissipabuntur:

39 Sin autem ex Deo est, non est facultas in manibus vestris vt dissipetis ipsum: ne reperiamini quòd aduersus Deum insurgatis. Et paruerunt ei:

40 Et vocauerunt Apostolos, & verberauerunt eos: & præceperunt eis ne loquerentur in nomine Jeschua ac dimiserunt eos.

41 Et egressi sunt è conspectu eorum, gaudentes quòd digni facti essent vt [9]propter nomen ignominia afficerentur.

42 Nec cessabant quotidie docere in templo & domi, & euangelizare de Domino nostro Jeschua Christo.

31 Hunc *inquam* Deus dextra sua euectum *constituit* principem ac seruatorem, vt det resipiscentiam Jsraeli & remissionem peccatorum.

32 [11] Et nos sumus ei testes horum quæ dicimus: atque etiam Spiritus sanctus, quem dedit Deus iis qui dicto sunt audientes ipsi.

33 At illi *his* auditis [n] frendebant & consiliũ inibant eos [o] interimendi.

34 [12] Surgens autem in consilio quidã Pharisæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, quem totus populus in pretio habebat, iussit vt paulisper adducerent foras Apostolos:

35 Et dixit illis, Viri Israelitæ, attendite vobis ipsis quod ad istos homines *attinet*, quid facturi sitis.

36 [13] Nam ante hæc tempora exortus est Theudas, dicens [p] se aliquem esse: cui adhæsit numerus virorum circiter quadringentorum: qui interemptus est, & omnes qui assensi sunt ei, dissoluti sunt, & ad nihilum redacti.

37 Post hunc exortus est Judas ille Galilæus temporibus descriptionis, & auertit populum multum post se: periit & ille, & omnes qui assensi fuerant ei, dispersi sunt.

38 Nunc itaque dico vobis, [q] absistite ab hominibus istis, & sinite eos: quoniam si est ex [r] hominibus consilium siue opus hoc, dissoluetur illud:

39 Sin ex Deo est, non poteritis dissoluere, & videte ne etiam cum Deo pugnare comperiamini.

40 Assensi sunt autem ei: & quum aduocassent Apostolos, cæsis denuntiarunt ne loquerentur in nomine Jesu: & dimiserũt eos.

41 [14] Ipsi ergo gaudentes profecti sunt à conspectu concilii: quod digni habiti essent qui pro nomine Jesu contumelia afficerentur.

42 Et quotidie in [ſ] templo & domatim non cessabant docere & Euangelizare Iesum Christum.

5 Ad verbum, Viuificatorem.

6 Id est, Sequuti sunt eum.

7 Id est, Redacti sunt in nihilum. Hebraismus.

8 Qui sequebantur eum.

9 Sic erat tum in textu Syro impresso tum in manuscripto codice Heydelbergensi. quòd si non fit per errorem positum loco שמון hoc est Nomen eius, exponetur. Propter Deum. nam השם Hebraicè & Syrè ܫܡܐ, id est, Nomen apud Hebreos & Syræ linguæ scriptores pro Deo frequenter ponitur.

11 Non satis est rectum esse finem, sed etiam pro vocationis ratione ad eum progrediendum est.

n *Significatur animi irati acerba perturbatio, translatione sumpta ab iis qui pre rabie dentibus strident, veluti si quis serram trahat.*

o *Hoc verò eis iure non licebat, quum capitalia iudicia essent eis adempta. Itaque non de iis iudicio puniendis, sed aperta vi potius interimendis cogitabãt, quod impediuit Gamaliel.*

12 Christus in ipsa hostium turba, quoties ita expedit, inuenit causæ suæ patronos.

13 Cauendum in religionis negotio in primis nequid præter vocationem, zeli prætextu audeamus.

p *Alicuius nominis.*

q *Dissuadet suos ab Apostolorũ cæde, nec Romanum magistratũ appellandum censet, quia nihil Iudæi impatientius ferebant, quàm Romanorum tyrannidẽ confirmari.*

r *Fictum & commentitium.*

14 Verbis ferendis assueti Apostoli, tandem ipsis verberibus assuefiunt, & ita quidem vt eo euadant fortiores.

ſ *Publicè & priuatim.*

CAPUT VI.

1 *Apostoli,* 2 *Diaconos instituunt,* 5 *septem delectos viros:* 8 *inter quos Stephanus fidei plenus,* 11 *captus,* 13 *violatæ Legis Mosis accusatur.*

1 ET in illis diebus, quum multiplicati essent discipuli, murmurabant Græci discipuli aduersus Hebræos, quòd contemnerentur viduæ eorum in ministerio quotidiano.

2 Et vocauerunt duodecim Apostoli totam congregationem discipulorum, & dixerunt eis, Non est bonum vt relinquamus sermonem Dei, & ministremus mensis.

3 Dispicite igitur fratres mei, & eligite septem viros ex vobis de quibus sit testimonium, & plenos Spiritu Domini ac sapientia: & constituemus eos super hoc munere.

4 Et nos erimus seduli in oratione & ministerio sermonis.

5 Et placuit hic sermo coram toto populo: & elegerunt Stephanum, virum qui plenus erat fide & Spiritu sancto, & Philippum,

1 CÆterùm [1] per eos dies quum multiplicarentur discipuli, ortum est murmur [a] Græcorum aduersus Hebræos, quòd ipsorum viduæ despicerentur in [b] ministerio quotidiano.

2 [2] Itaque duodecim illi, aduocata multitudine discipulorum, dixerunt, Non est [c] æquum nos derelicto sermone Dei, ministrare [d] mensis.

3 [5] Despicite ergo, ô fratres, ex vobis viros septem, idoneo testimonio ornatos, plenos Spiritu sancto & sapientia, quos præficiamus huic negotio:

4 Nos verò in precibus & administratione sermonis perdurabimus.

5 Placuit autem hæc oratio toti præsenti multitudini: & elegerunt Stephanum, virũ plenum fide ac Spiritu sancto, & Philippum,

1 Satan foris frustrà oppugnata Ecclesiam, intestina dissensione adoritur. Apostoli verò ex eo ipso arripiunt optimã constituendæ Ecclesiæ occasionem.

a *Eorum qui ex Græcis Iudæorum religionem erant amplexi.*

b *Distributionis rerum necessariarum.*

2 Diuersa sunt (autoribus Apostolis) nec temere coniungenda docendi Verbi & administrandi Ecclesiastici ærarii munera. Apostoli verò ne diaconos quidem nisi conscia Ecclesia, elegerunt.

c *Tale est, vt placere non debeat.* d *Conuiuiis quanquam mensarum nomine, cætera etiam munera intelliguntur, quæ sunt cum illo coniuncta, vt quæ ad curam pauperum pertinent.* 5 In diaconis (ne dum in pastoribus) eligendis præeat oportet tum doctrinæ tum morum examen. *Infr. 21. 8.*

& Pro-

& Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenam, & Nicolaum proselytum Antiochensem.

6 [4] Quos statuerunt in conspectu Apostolorum: qui quum precati essent, [e] imposuerunt eis manus.

7 ¶ [5] Itaque sermo Dei crescebat, & valdè multiplicabatur numerus discipulorum in Hierusalem: multaque turba Sacerdotum auscultabat fidei.

8 [6] Stephanus verò plenus [g] fide ac potentia, edebat miracula & signa magna in populo.

9 [7] Exorti sunt autem [h] è synagoga quæ dicitur Libertinorum quidam & Cyrenæorum, & Alexandrinorum, & eorum qui sunt ex Cilicia & Asia, altercantes cum Stephano.

10 [8] Sed non potuerunt resistere sapientiæ & Spiritui per quem loquebatur.

11 Tunc subiecerunt quosdam qui dicerent se audiuisse eum loquentem verba blasphema in Mosen & Deum.

12 [9] Commoueruntque plebem & seniores & Scribas: & eum adorti, correptum adduxerunt in concilium.

13 [10] Stiteruntque falsos testes qui dicerent, Homo iste non cessat loqui verba blasphema aduersus locum hunc sanctum & Legem.

14 Audiuimus enim eum quum diceret, Iesum istum Nazarenum destructurum hunc locum, & mutaturum ritus quos tradidit nobis Moses.

15 Tunc intentis in eum oculis, omnes qui sedebant in consilio, [i] viderunt faciem eius quasi faciem angeli.

& Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenam, & Nicolaum proselytum Antiochæum.

6 Hi steterunt coram Apostolis: & quum orassent, posuerunt super eos manum.

7 Et sermo Dei crescebat, & augebatur numerus discipulorum in Vrischelem valdè, & populus multus ex Iudæis obediebat fidei.

8 Stephanus autem plenus erat gratia & virtute, & faciebat signa & prodigia in populo.

9 Et surrexerunt quidam è synagoga quæ vocatur Libertinu, Cyrenæi & Alexandrini, & ii *qui erant* ex Cilicia, & ex Asia, & disputabant cum Stephano.

10 Et non poterant consistere contra sapientiam & Spiritum qui loquebatur in eo.

11 Tunc miserunt homines, & instruxerunt eos vt dicerent, Nos audiuimus eum quod dixerit sermones blasphemiæ contra Musche & contra Deum.

12 Et commouerunt populum & seniores & Legisperitos: ac venerunt & insurrexerunt in eum, & raptum adduxerunt eum in medio congregationis.

13 Et statuerunt testes falsos, qui dicerent, Iste homo non cessat loqui sermones contra Legem & contra locum hunc sanctum.

14 Nos enim audiuimus eum quòd dixerit, quòd Ieschua hic Natzaræus soluturus sit locum hunc, & mutaturus consuetudines quas tradidit vobis Musche.

15 Et intuiti sunt in eum omnes illi qui sedebant in congregatione, & viderunt faciem eius tanquam faciem Angeli.

4 Vetus Ecclesia rite electos, manuum impositione Deo veluti consecrauit.

e Hic totus ritus ab Hebræis fluxit, qui hac formula vtebantur, tum in publicis, ac victimarum consecrationibus, tum in precibus ac benedictionibus priuatis, vt liquet ex Gen.48. hunc ritum seruauit Ecclesia 1. Timot.5.22. infrà 8. 16. sed nulla hic fit mentio chrismatis, rasuræ, crucis &c.

5 Fœlix tentationis exitus.

f Id est doctrina Euangelica, quæ metonymicè dicitur fides, quia nihil est aliud quam potentia ad salutem omnium credentium.

6 Ecclesiam suam Dominus verbis primùm, deinde carcere, ac demum etiam verberibus præparatam tandem ad sanguinem vsque & cædes cum Satana & mundo feliciter committit.

g Hic aliter accipitur fides quàm in superiore versiculo, nimirum pro eo animi donosu quo oblatam in Christo iustitiam complectimur. Porro per potentiam eximia & excellentia illa dona Spiritus sancti intelligantur.

7 Academiæ iam olim falsis pastoribus addictæ, fuerunt Satanæ flabella.

h Ex cœtu, & veluti ex gymnasio.

8 Falsi doctores quia vinci nolunt, à disputationibus ad manifestas calumnias conuertuntur.

9 Prima Ecclesiæ Christianæ cruenta persequutio ex Sacerdotum concilio, suggerentibus Academiarum doctoribus, exorta.

10 Exemplum calumniatorum, ex iis quæ bene ac verè dicta sunt falsas conclusiones colligentium.

i *Singularem & eximiam speciem fuisse vultus Stephani, his verbis indicatur, in animi securitate, & conscientia bona & causæ fiducia. Orationem enim habituri Stephani vultum condecorauit Deus, vt aspectu statim ipso percelleret animos Iudæorum.*

CAPUT VII.

1 *Stephanus causam dicens, ostendit electos à Deo fuisse Patres.* 20 *Priusquam natus esset Moses.* 47 *Et staret Templum.* 44 *Externos verò omnes ritus ad cœleste exemplar formatos fuisse.* 34 *Stridentes dentibus Iudæi,* 59 *Lapidibus illum obruunt.*

1 DIxit [1] autem Pontifex maximus, Num hæc ita habent?

2 [2] Ipse verò dixit, Viri fratres & patres, audite, [a] Deus ille gloriæ visus est patri nostro Abrahæ quum esset in [b] Mesopotamia, priusquam habitaret in Charram:

3 Et dixit ei, Exi è terra tua, & ex cognatione tua, & veni in terram quamcunque indicauero tibi.

4 Tunc exiit è terra Chaldæorum, & habitauit in Charrhan. Et illinc, postquam mortuus est pater eius, transtulit eum in terram hanc in qua nunc vos habitatis.

5 Nec dedit ei possessionem in ea, [c] ne vestigium quidem pedis: quamuis [d] pollici-

1 ET interrogauit eum princeps Sacerdotum, Nunquid hæc ita sunt?

2 Ipse verò dixit, Homines fratres & patres nostri, audite, Deus gloriæ visus est patri nostro Abraham, quum esset [1] in Mesopotamia, priusquam veniens habitaret in Charran.

3 Et dixit ei, Egredere de terra tua & [2] à filiis cognationis tuæ, & veni in terram illam quam ostendam tibi.

4 Et egressus est tunc Abraham è terra Chaldæorum, & veniens habitauit in Charan. Et inde quum mortuus esset pater eius, trâstulit eum Deus in terram hanc, in qua vos habitatis hodie.

5 Et non dedit ei hæreditatem in ea, ne longitudinis quidem pedis: & pollicitus erat

1 Admittitur quidem ad causam dicendam Stephanus, sed vt iuris obtentu damnetur.

2 Testatur Stephanus se veros illos Patres & vnicũ illũ verum Deum agnoscere: simulque docet illos esse templo, & omni illo legali cultu antiquiores, ac proinde aliud esse ponendum verè religionis fundamentum, gratuitum videlicet fœdus.

a *Potens ille Deus gloriæ & maiestatis plenus.*

1 Ad verb. Interflumina, Videte annotata cap.2.9.

2 Id est, A locis, vbi degunt ii qui tibi sanguine coniuncti sunt.

b *Cùm posteà ver.4. dicat Abrahamum exiisse à Chaldea, palàm est Mesopotamiam vicinam Chaldæam continuisse. sic Plinius lib.6.cap.27.* e *Ne tantillum quidem, vt in solo suo posset figere pedem.* d *Possessionis promissio certa fuit & pertinens ad Abrahamum, tametsi posteritas domum eius illam possidendo occupauerit: est autem Synecdoche.*

quod daturus esset eam sibi, vt hæreditario possideret eam, & semini eius, quum non esset ei filius.

6 Et locutus est cum eo Deus, quum diceret ei, Erit semen tuum inquilinum in terra aliena, & seruituti subiicient ipsum, ac malè afficient ipsum quadringentis annis.

7 Et populum cui seruient seruitutem,3 iudicabo ipsum ego, dicit Deus: & post hæc exibunt, & seruient mihi in loco isto.

8 Et dedit ei pactum circuncisionis, & tunc genuit Ischak, & circuncidit eum die octauo: & Ischak genuit Iaakub, & Iaakub genuit duodecim patres nostros.

9 Et ipsi patres nostri inuiderunt Iauseph, & vendiderunt eum Aegypto: & Deus cum eo erat:

10 Et liberabat eum ab omnibus angustiis suis ac dedit ei gratiam, & sapientiam coram Pareun rege Aegypti: & constituit eum principem super Aegyptum, & super totam domum suam.

11 Et facta est fames & angustia magna in vniuersa Aegypto, & in terra Chanaan: & non erat patribus nostris quo saturarentur.

12 Quumque audiuisset Iaakub quòd esset frumentum in Aegypto, misit patres nostros primùm:

13 Et quum profecti essent secunda vice, notum fecit Iauseph seipsum fratribus suis: & innotuit Pareun cognatio Iauseph.

14 Et misit Iauseph, & venire fecit patrem suum Iaakub, omnemque cognationem suam, erantque numero septuaginta & quinque animæ.

15 Et descendit Iaakub in Aegyptum: ac mortuus est illic ipse & patres nostri.

16 Et translatus est in Sechem, ac positus est in sepulchro quod emerat Abraham argento 4 à filiis Chamur.

17 Et quum adueniret tempus eius rei quam pollicitus fuerat iuramento Deus Abrahamo, creuit populus, & corroboratus est in Aegypto.

18 Donec surgeret rex alius super Aegyptum qui non nouerat Iauseph.

19 Et composuit sese aduersus cognationem nostram, & malè affecit patres nostros, præcepitque vt abiicerentur nati eorum, ne viuerent.

20 Eodem tempore natus est Musche, & dilectus fuit Deo: & educatus est mensibus tribus in domo patris sui.

21 Et quum abiectus esset a populo suo inuenit eum filia Pareun, & educauit eum sibi in filium.

22 Et eruditus est Musche, in omni sapientia Aegyptiorum: eratque diues in sermonibus suis, etiam in factis suis.

23 Quumq; natus 5 esset quadraginta annos, subiit in cor eius vt visitaret fratres suos filios Israel.

24 Et vidit quendam ex filiis generis sui qui ducebatur coactè: & vltus est eum,6 & reddidit ei ius, ac interfecit Aegyptū illum qui iniuriam intulerat ei.

25 Et putabat quòd intelligerent filii Israel quòd Deus per manum ipsius daret liberationem, & non intellexerunt.

26 Die autem alia visus est ipsis quum con-

3 Id est, Puniam, Condemnabo, Heb.

4 Omittit quod in Græco adscribitur τοῦ συχὲμ: quod eam lectionem tanquam absurdam repudiet, quia constat ex historia, Chamur patrem fuisse Sechem, & non è cōuerso. Sed quod in Græco legitur, commodè potest exponi ex Hebraismo, vt subaudiatur nomen Principis, hoc modo, à filiis Chamur principis Sechem. Sic enim Hebræi nonnunquā duo propria nomina construunt vt posterius à priore regatur.

5 Ad verbum Filius 40. annorum. Hebraismus tritus.

6 Ad verbum, Et fecit ei iudicium. Hebraismus.

tus esset se illam daturum ei obtinendam, & semini eius post eum, quum non haberet prolem.

6 Loquutus autem est ita Deus, Erit *inquit* semen tuum inquilinum in terra aliena, vbi seruituti subiicietur, & malè accipietur [e] annis quadringentis.

7 Sed gentem cui seruierint puniam ego, dicit Deus: & post hæc exibunt, & *ipsi* seruient mihi in loco isto.

8 Deditque ei pactum Circuncisionis: & ita *Abraham* genuit Isaac, & circuncidit eum die octauo: Isaac autem *genuit* Iacob, & Iacob duodecim Patriarchas.

9 3 Patriarchæ verò inuidia moti Iosephum vendiderunt *adducendum* in Aegyptum: [f] sed erat Deus cum eo.

10 Et eruit eum ex omnibus ipsius oppressionibus, deditque ei [g] gratiam & sapientiam coram Pharaone rege Aegypti, qui constituit eum præfectum Aegypto & toti domui suę.

11 Venit autem fames in vniuersam terram Aegypti & Chanaan, & oppressio magna: & non inueniebant cibos Patres nostri.

12 Quum audisset autem Iacob esse triticum in Aegypto, misit Patres nostros primùm.

13 Et in secunda *profectione* agnitus est Ioseph à fratribus suis, & innotuit Pharaoni genus Ioseph.

13 Missis autem *nuntiis* Ioseph accersiuit patrem suum Iacob, omnemque cognationē suam, capitum septuaginta quinque.

15 Descendit ergo Iacob in Aegyptum: obitque ipse & patres nostri.

16 Qui [h] translati sunt in Sichem, & positi in monumento quod emerat Abraham pretio argenti à filiis Emmor patris Sichem.

17 Quum autem appropinquaret tempus promissionis à Deo iuratæ Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in Aegypto.

18 Vsquequò exortus est alius rex qui non nouerat Ioseph:

19 Hic [i] aduersus genus nostrum ingeniosus, malè accepit patres nostros, *adeò* vt exponerent infantes suos ne sobolescerent.

20 Quo tempore natus est Moses, qui fuit [k] diuinitus venustus: & nutritus fuit tribus mensibus in domo patris sui.

21 Expositum autem illum sustulit filia Pharaonis, & nutriuit eum sibi [l] pro filio.

22 Et eruditus est Moses omni sapientia Aegyptiorum: eratque potens dictis & factis.

23 Vt verò expletum est ei quadraginta annorum tempus, subiit in cor eius vt inuiseret fratres suos filios Israel.

24 Et quum vidisset quendam affici iniuria, tutatus est, & percusso Aegyto, vindicauit eum qui opprimebatur.

25 Existimabat autem fratres suos intelligere, Deum per manum ipsius dare ipsis salutem: at illi non intellexerunt.

26 Subsequenti verò die visus est ipsis pugnātibus,

e *Anni quadringenti numerantur ab initio exorti seminis Abrahami, id est, à nato Isaaco: quadringenti autem & triginta anni qui narrantur à Paulo Gal. 3. 17. à tempore quo Abrahā vnà cum patre exiuit ex Vr Chaldæorum.*

3 Stephanus diligenter etiam commemorat Patrum quorundam horrenda scelera, vt Iudæos doceat non temerè acquiescendum esse in Patrum autoritate & exemplis.

f *Heb. quo peculiaris Dei fauor erga aliquos declaratur. Videtur enim ab iis abesse quos iuuare non sustinet: contrà præsens illis quos ex maximis quibusq; periculis eripit.*

g *Vt gratiosus esset nomine sapientię coram Pharaone.*

h *Patriarchę filii Iacob quamuis solius Iosephi fiat mentio, Ios. 24. 32.*

i *Solerter excogitauit aduersus genus nostrum, nempè iubendo vt exponerentur mares.*

k *Dei benignitate & fauore nascebatur ille puer vt esset aspectus illius elegans.*

l *Vice filii.*

tibus,& compulit eos in pacem dicens,Viri, fratres eſtis vos : cur alii alios iniuria afficitis?

27 Is autem qui iniuria afficiebat proximum, repulit eum dicens, Quis te conſtituit principem & iudicem ſuper nos?

28 Num tu me vis interimere, quemadmodum interemiſti heri Ægyptium?

29 Ad hunc autem ſermonem Moſes fugit, & factus eſt aduena in regione Mediam, vbi genuit duos filios.

30 Expletis verò annis quadraginta,viſus eſt ei in deſerto montis Sina [m] Angelus Domini in flammeo igne rubi.

31 Moſes autem vt conſpexit, admiratus eſt viſum: & quum accederet ad hoc conſiderandum,extitit ad eum vox Domini,*dicentis*,

32 Ego *ſum* Deus ille patrum tuorum, Deus Abrahami, & Deus Iſaac, & Deus Jacob. Tremefactus autem Moſes non audebat conſiderare.

33 Dixit autem ei Dominus,Solue ſoleas pedum tuorum: locus enim in quo ſtas, terra ſancta eſt.

34 Vidi,vidi vexationem populi mei qui *eſt* in Ægypto,& ſuſpiria eorum audiui,& deſcendi vt eruam eos: nunc ergo adeſdum mittam te in Ægyptum.

35 Hunc Moſen quem abnegauerant dicentes, Quis te conſtituit principem & iudicē? hunc *inquam* Deus principem & redemptorem miſit,[n] ductu Angeli qui viſus fuerat ei in rubo.

36 Hic eduxit illos editis miraculis & ſignis in Ægypto, & in rubro mari, & in deſerto, annis quadraginta.

37 4 Hic eſt Moſes ille qui dixit filiis Jſrael,Prophetam ſuſcitabit vobis Dominus Deus veſter è fratribus veſtris ſicut me:audite ipſum.

38 Hic ille eſt qui conueniente populo in deſerto,fuit cum angelo ipſum alloquente in monte Sina, & cum patribus noſtris, quiq; excepit viua [o] eloquia quæ nobis traderet.

39 Cui noluerunt auſcultare patres noſtri,ſed repulerunt *eum*, & auerſi ſunt corde ſuo in Ægyptum:

40 Dicentes Aharoni, Fac nobis Deos qui præeant nobis. Moſi enim iſti qui eduxit nos ex regione Ægypti, neſcimus quid contigerit.

41 Et [p] vitulum fecerunt per illos dies,obtuleruntque ſacrificium idolo, & oblectarunt ſeſe operibus manuum ſuarum.

42 Auertit autem *ſe* Deus, & [q] tradidit eos in ſeruitutem [r] exercitus cæli: ſicut ſcriptum eſt in libro Prophetarum,Num victimas & oblationes obtuliſtis mihi annis quadraginta in deſerto,domus Jſrael?

43 Imò [ſ] baiulaſtis tabernaculum Moloch,& ſidus dei veſtri Rempham, quas figuras feciſtis vt eas adoraretis: itaque transferam vos trans Babylonem.

44 5 Tabernaculum [t] teſtimonii fuit patribus noſtris in deſerto, prout præceperat is qui dixerat Moſi vt faceret illud ſecundum exemplar quod viderat.

m Filium Dei nunc Angelum vocat,ipſe eſt enim magni conſilii Angelus,& ideo paulò poſt demonſtrat eum dicentem Moſi, Ego ſum Deus, ille patrum tuorum &c.

n Ad verbum, manu,i. poteſtate qui quidem ſicut explicat Apoſtolus 1.Cor.10.4. verus fuit liberator ac ductor, cuius miniſter fuit Moſes.

Exod.7.8.9.10.11.
Exod.16.1.
Deut.18.15.
ſuprà 3.21.

4 Agnoſcit Moſen pro legiſlatore,ſed ita vt eius ipſius teſtimonio probet Legē in perfectius quippiam (nempe in propheticū munus,quod in Chriſtum, prophetarum caput ferebatur) reſpexiſſe.

Exod.19.3.

o Logia Græci vocant oracula diuinitus demiſſa oratione ſoluta.

Exod.32.2.

p Quæ ſuperſtitio fuit Aegyptiacæ idololatriæ, apud hos enim & Apis mirificus vitulus cultum habuit diuinum,ac vaccarum ſimulacra inſignia fuerunt,Herodotus l.2.

q Eos à ſuo Spiritu deſtitutos tradidit Satanæ & peruerſis cupiditatibus,vt ſeruirent ſtellis.

r Per exercitum cæli hoc loco non intelligit Angelos,ſed lunam ſolem & reliquas ſtellas,Deut.17.3.

Amos 5.25.

ſ In humeros veſtros ſublatum tuliſtis.

5 Fuit quidem erectum tabernaculum à Moſe,ſed quod homines reuocaret ad illud exemplar quod viderat in monte.

t i.Conuentus, in quo videlicet ſolebant Jſraelitæ conuenire: ſicut non prorſus diſſimili ratione hodie Chriſtianorum templa vulgo ſolent Eccleſiæ, id eſt congregationes & conuentus vocari.

Exod.25.40.

tenderent 7 vnus cum alio, & ſuadebat eis vt pacarentur, dicens, Homines, fratres eſtis, propter quid iniuriam infertis 8 vnus alii?

27 Ille autem qui inferebat iniuriam ſocio ſuo, repulit eum à ſe,ac dixit ei,Quis conſtituit te ſuper nos principem & Judicem?

28 Num interficere nos quæris, ſicut interfeciſti heri Ægyptium?

29 Et effugit Muſche ad ſermonem iſtum, & factus eſt aduena in terra Median: & fuerunt ei duo filii.

30 Et quum impleti eſſent ei illic quadraginta anni, viſus eſt ei in deſerto montis Sinai Angelus Domini in igne qui ardebat in rubo.

31 Quumque vidiſſet Muſche, admiratus eſt viſionem : & quum accederet ad eum vt videret,dixit ei Dominus in voce,

32 Ego ſum Deus patrum tuorum, Deus Abraham,Iſchak & Jaakub; & tremefactus Muſche, non audebat intueri in viſionem.

33 Et dixit ei Dominus, Solue calceamenta tua ex pedibus tuis : terra enim in qua tu ſtas, ſancta eſt.

34 9 Videndo vidi afflictionem populi mei qui eſt in Ægypto,& gemitus eius audiui,ac deſcendi vt liberem eos: & nunc veni mittam te in Ægyptum.

35 Hunc Muſche quem negauerunt dicentes, Quis conſtituit te ſuper nos principem & iudicem? hunc ipſum Deus principem & liberatorem miſit eis per manus Angeli illius qui viſus fuerat ei in rubo.

36 Hic eſt qui eduxit illos faciēs ſigna & mirabilia ac prodigia in terra Ægypti,& in mari 10 Suph:& in deſerto,annis quadraginta.

37 Hic Muſche eſt qui dixit filiis Jſraiel, Prophetam vobis ſuſcitabit Dominus Deus ex fratribus veſtris ſicut me: ipſum audietis.

38 Hic eſt qui fuit in congregatione in deſerto cum Angelo illo qui loquebatur cum eo, & cum patribus noſtris in monte Sinai: & idem eſt qui accepit ſermones vitę vt nobis daret.

39 Et noluerunt eum ſufferre patres noſtri ſed deſeruerunt eum, & cordibus ſuis reuerſi ſunt in Ægyptum.

40 Quum dicerent Aharoni, Fac nobis deos qui eant ante nos,quia huic Muſche qui eduxit nos è terra Ægypti, neſcimus quid factum ſit.

41 Et fecit eis vitulum in diebus illis: & mactauerunt victimas idolis, & exultabant in opere manuum ſuarum.

42 Et conuertit ſe Deus,& tradidit eos vt colerent exercitus cæli:ſicut ſcriptum eſt 11 in ſcripto prophetarum, Numquid quadraginta annis in deſerto oblationem aut victimā obtuliſtis mihi filii Iſraiel?

43 Sed ſuſtuliſtis tabernaculum Malcum, & ſidus dei Rephan, imagines quas feciſtis vt adoraretis eas:transferam vos vltra Babylonem.

44 Ecce, tabernaculum teſtimonii Patrum noſtrorū in deſerto erat,ſicut mandauerat is qui loquutus eſt cū Muſche,vt faceret illud ſecundum ſimilitudinem quam oſtendit ei.

7 Ad verbum,Vnus cum vno,Hebraiſmus.
8 Ad verb.Vnus vni,Hebraiſmus.

9 Id eſt,Probè vidi vel Dudum vidi vel perſpexi.

10 Quaſi dicat, Iuncoſum.Alii poſt Græcos vocant Rubrum.

11 Id eſt,In libro, vt iam pluribus locis obſeruatum eſt.

45 Et illud ipsum tabernaculum etiam [12] inducendo induxerunt Patres nostri cum Jeschua in terram quam dedit eis Deus hæreditate, ex Gentibus illis quas expulit ex cõspectu eorum, & deportatum est vsque ad dies Dauidis.

46 [13] Qui inuenit misericordiam in conspectu Dei, & petiit vt inueniret tabernaculum Deo Jaakub.

47 Schelimun autem ædificauit domum.

48 Et excelsus non habitat [14] in opere manuum: sicut dicit Propheta,

49 Cælum mihi thronus meus est, & terra scabellum sub pedibus meis: quámnam ædem ædificabitis mihi ait Dominus? aut quísnam est locus requietis meæ?

50 Nónne, ecce, manus mea fecit hæc omnia?

51 O duri ceruice, & incircuncisi in cordibus suis & in auditu suo: vos omni tempore [15] contra spiritum sanctum stetistis, sicut patres vestri, etiam vos.

52 Quem enim ex prophetis non sunt persequuti ac interfecerunt patres vestri? Eos qui prius declarauerunt de aduentu Justi illius, quem vos prodidistis, & interfecistis eum.

53 Et accepistis legem [16] per mandatum Angeli, & non seruastis eam.

54 Et quum audiuissent hæc, impleti sunt ira in semetipsis, & stridebant dentibus suis contra eum.

55 Et ipse quum plenus esset fide & Spiritu sancto, intuitus est in cælum, & vidit gloriam Dei, & Jeschua stantem à dextera Dei.

56 Ac dixit, Ecce, video cælos apertos, & Filium hominis stantem à dextera Dei.

57 Et clamauerunt voce elata, ac obturauerunt aures suas, & irruerunt omnes in eum.

58 Et apprehensum eiecerunt eum extra vrbem, ac lapidauerunt eum, & ii qui testati sunt in eum, [17] posuerunt vestimenta sua ad pedes adolescentis cuiusdam qui vocabatur Schaul.

59 Et lapidabant ipsum Stephanum orantem & dicentem, Domine noster Jeschua accipe spiritum meum.

60 Et quum posuisset genua, clamauit voce elata, & dixit, Domine noster, ne statuas eis hoc peccatum. Et quum hoc dixisset, obdormiuit.

12 Id est, Omnino induxerunt.

13 Id est, Consequutus est misericordiam à Deo. Hebraismus.

14 Id est, in templis manu factis.

15 Spiritui sancto obstitistis.

16 Ad verbum, Per manum mandati Angeli. Heb. Mediante mandato Angeli.

17 Vt scilicet ad lapidationẽ se primos expedirent ex Legis præscripto. Deut. 17. 7. Ita furor se in piũ zelum transformat, & prætextum captat ex Legis iussione.

45 Quod etiam [u] acceptum introduxerunt patres nostri cum Iesu in [x] possessionem gentium, quas expulit Deus [y] à conspectu patrum nostrorum vsque ad dies Dauid,

46 Qui fuit in gratia apud Deum, petiítque vt inueniret tabernaculum Deo Iacob.

47 [6] Solomon autem ædificauit ei ædem.

48 Sed Excelsissimus ille in manufactis templis non habitat: sicut Propheta dicit,

49 Cælum mihi thronus est, terra autem, scabellum pedum meorum. Quam ædem ædificabitis mihi? dicit Dominus: aut quis est locus requietis meæ?

50 Nónne manus mea fecit hæc omnia?

51 [7] Duri ceruice, & [z] incircuncisi corde & auribus, vos semper spiritui sancto obnitimini: sicut patres vestri, *ita* & vos.

52 Quem Prophetarum non sunt persequuti patres vestri? trucidarunt, inquam, eos qui prænuntiarunt aduentum Justi illius, cuius nunc vos proditores & occisores fuistis.

53 Qui accepistis legem [a] per dispositionem angelorum nec seruastis.

54 [8] Audientes autem hæc, frendebant cordibus suis, & stridebant dentibus in eum.

55 [9] Quum autem esset plenus spiritu sancto, intentis in cœlum oculis vidit [b] gloriã Dei, & Jesum adstantem ad dextram Dei.

56 Et ait, Ecce, conspicio cælos apertos, & Filium hominis [c] adstantem ad dextram Dei.

57 [10] Exclamantes autem *illi* voce magna, continuerunt aures suas, & [d] irruerunt concorditer in eum.

58 Et eiectum eum ex vrbe lapidabant: testes [e] autem deposuerunt pallia sua ad pedes adolescentis qui vocabatur Saulus.

59 Lapidarunt igitur Stephanum, inuocantem & dicentem, Domine Iesu, suscipe spiritum meum.

60 [11] Positis autem genibus, clamauit voce magna, Domine, ne [f] statuas eis hoc peccatum. Et quum hoc dixisset, [g] obdormiuit.

u *Per manum traditionis. Attingit hic Stephanus quod legitur Ios. 3. 14.*

x *Metonymicè intelliguntur regiones quæ à Gentibus obtinebantur.*

y *Quas Deus expulit vt ingredientibus maioribus nostris, cederent harum regionum possessionem.*

2. Sam. 7. 2. psalm. 132 3.

6 Templum quidẽ à Solomone extructum est, Dei mandato: at non ea conditione, vt maiestas Dei esset in eo inclusa.

1. Reg. 6. 2. 1 para. 17. 12.

Infrà 17. 24. Esa. 66. 1.

7 Stephanus zelo Dei incensus, tandem etiam suos iudices iudicat.

Iere. 9. 26. eze. 44. 9.

z *Incircuncisi sunt corde, qui in natura adhuc vitiis demersi, hærent: alioqui carne erant omnes Iudæi circuncisi, duplex ergo fuit circuncisio. Vide Paul. Rom. 2. 28.*

Iere. 9. 26. eze. 44. 9.

Exod. 19. 2.

a *Angelorum ministerio.*

8 Satan deprehensus, apertius furit.

9 Quo propius mortem accedunt martyres, eo propius Christum intuentes, in cœlum assurgunt.

b *Id est, gloriosum Deum quatenus quidem humanis oculis cerni potest.*

c *Paratum ad me confirmandum in veritatis confessione, & recipiendum ad sese.*

10 Zelus tum hypocritarum, tum etiã superstitiosorum tandem in manifestam rabiem exit.

d *Violentus ille fuit impetus: animaduersio enim tunc Iudæis concessa non erat, vt apud Pilatum fatentur, dicentes non licere sibi occidere quenquam: ideo Ioseph lib. 20. refert ab Anano Sadducæo interfectum fuisse Iacobum fratrem Domini, eoq; nomine accusatum fuisse apud Albinum præsidem.* e *Cautum erat in Lege, vt testes lapidationem auspicarentur, Deut. 17. 7. Quamuis igitur omnia ista per tumultum sint facta & quidem violata præsidis prouinciæ authoritate, voluerunt tamen isti videri nihil agere nisi ex legis diuinæ præscripto.* 11 Fides & charitas veros Dei seruos ad extremum vsque halitum comitantur. f *Statuendi vocabulo, intelligit firmam ac perennem peccati imputationem coram Deo, sicut contra dicuntur deleri ac remitti peccata quæ condonantur.* g *Id est, Mortuus est, Vide 1. Thess. 4. 13.*

Caput VIII.

2 *Dum Stephanum lugent pii,* 3 *Saulus Ecclesiam vastat.* 5 *Philippus Samariæ Christum prædicat.* 16 *Simonis magi,* 18 *auaritia damnatur.* 26 *Philippus,* 27 *Eunuchum Æthiopem,* 38 *baptizat.*

1 Schaul autem cupidus erat ac particeps mortis eius: & facta est in illo die persequutio magna aduersus ecclesiam quæ est in Vrischelem: & dispersi sunt omnes per agros Judææ, & etiam inter Samaritanos, præter Apostolos tantum.

2 Et positum in capulum sepelierunt Stephanum homines fideles: & laxerunt propter eum maximè.

1 Saulus [1] autem vltro consenserat in necem eius. Orta est verò per id tempus persequutio magna aduersus Ecclesiam quę *erat* Hierosolymis: & omnes dispersi sunt per regiones Judæę & Samariæ, præter Apostolos.

2 [2] [a] Extulerunt autem vnà Stephanum viri religiosi, feceruntque planctum magnum super eum.

1 Christus hostium rabie ad propagandũ regnum suũ abutitur.

2 Stephanum mortuum sancti lugent & sepeliunt, singulari fidei & charitatis exemplo: inuocat autem nemo.

a *Inter piorum officia quæ hoc loco recensentur nulla fit mentio cõditarum reliquiarum.*

3 [3] Saulus

3 Fidelium dispersio, fit Ecclesiarum vnio.

4 Philippus antea diaconus in Hierusalem, fit à Deo extrà ordinem Euangelista

5 Christus Satanam (quoties libuit) victum velut in triumpho ducit, iis ipsis spectantibus quos fascinauit.

b *Magia primùm in bonam partem sumebatur, nomine à Persis ducto apud quos Magi sunt sapientes, postea sumptum est in malam.*

c *Ita sibi suis præstigiis conciliarat Samaritanos, vt cæco quodam furore amentes toti essent illi addicti.*

6 Impii quoque & reprobi interdum coguntur bonum Dei donum gustare, sed quod mox euomant.

7 Petrus, non iam primas, sed Apostolici collegii legatus, & quidem addito Iohanne collega, pro authoritate sibi commissa, Ecclesias Samaritanas iactis à Philippo fundamentis superstruunt.

d *Eximia illa dona, quibus ornatos illos esse oportebat præsertim, qui præficiendi erant Ecclesiæ.*

8 Ambitio & auaritia hypocritas tandem ex suis latebris eliciunt.

9 Simonis, non Petri, sed magi sunt successores, qui res sacras aut emunt aut vendunt.

e *In hac doctrina quam annuntio.*

f *Verè rectum, & sine simulatione.*

10 Bene de summis etiam peccatoribus sperandum, quoad eius fieri potest.

g *Fel amaritudinis, vocat interiorem cordis malitiam, & virus illud diabolicæ impietatis, quo Magus iste totus erat expletus: dicitur autē Magus ille esse in felle, quasi oppressus esset totus felle, & in eo sepultus.*

h *Iniquitatis vinculo irretitum.*

3 [3] Saulus verò vastabat Ecclesiam, intrans in singulas domos, & tractos viros ac mulieres, tradebat custodiæ.

4 Illi igitur dispersi peragrabant *regionem* euangelizantes sermonem *Dei*.

5 [4] Philippus verò quū deuenisset in vrbem Samariæ, prædicabat eis Christum.

6 Attendebant autem turbæ concorditer ea quæ à Philippo dicebantur, audientes, & videntes signa quæ edebat.

7 Spiritus enim impuri ex multis qui *eis* tenebantur, exibant, clamantes voce magna: multique paralytici & claudi sanati sunt.

8 Et gaudium magnum fuit in illa vrbe.

9 ¶ [5] Vir autem quidam nomine Simon, antea in vrbe illa exercuerat artem [b] magicā, & gentem Samariæ [c] obstupefecerat, dicens se esse quempiam magnum.

10 Quem attendebant omnes à minimo vsque ad maximum, dicentes, Iste est virtus illa Dei magna.

11 Attendebant autem eum propterea quòd multo tempore magicis artibus eos obstupefecerat.

12 Quum verò credidissent Philippo euangelizanti quæ ad regnum Dei & nomen Iesu Christi *pertinent*, baptizabantur tum viri tum mulieres.

13 [6] Simon verò & ipse credidit, & baptizatus perdurabat apud Philippum: & conspiciens signa & virtutes magnas edi, obstupefiebat.

14 [7] Quum autem audissent Apostoli qui erant Hierosolymis, Samariam recepisse sermonem Dei, miserunt ad eos Petrum ac Iohannem.

15 Qui quum descendissent, precati sunt pro eis vt acciperent [d] Spiritum sanctum.

16 (Nondum enim in quenquam illorum illapsus fuerat, sed baptizati tantùm fuerant in nomine Iesu.)

17 Deinde imposuerunt eis manus, & receperunt *illi* Spiritum sanctum.

18 [8] Quum autem conspexisset Simon per impositionem manuum Apostolorum dari Spiritum sanctum, obtulit eis pecunias,

19 Dicens, Date etiam mihi potestatē istam, vt cuicunque imposuero manus, recipiat Spiritum sanctum.

20 [9] Petrus autem dixit ei, Argentum tuum tecum pereat, qui donum Dei existimaris pecuniis acquiri.

21 Non est tibi pars neque sors in [e] hoc negotio: cor enim tuum non est [f] rectum in Dei conspectu.

22 [10] Resipisce igitur ab ista malitia tua, & roga Deum, si fortè remittatur tibi cogitatio cordis tui.

23 Video enim te in [g] felle amarissimo, & [h] nexu iniustitiæ positum.

24 Respondens autem Simon dixit, deprecamini vos pro me apud Dominum, nequid me inuadat *istorum* quæ dixistis.

3 Schaul autem persequebatur Ecclesiam Dei, quum intraret in domos, & trahebat homines & mulieres, & tradebat in domum vinctorum.

4 Et illi qui dispersi fuerant, circuibant, & prædicabant sermonem Dei.

5 Philippus verò descendit in vrbem Samaritanorum, & prædicabat de Christo.

6 Et quum audirent sermonem eius filii hominis qui illic erant, attendebant ei, & acquiescebant omnibus quæ dicebat, quia videbant signa quæ faciebat.

7 Multi enim quos possidebant spiritus impuri, clamabant voce elata, & egrediebantur ab eis: & alii paralytici & claudi sanati sunt.

8 Et gaudiū magnum factū est in ea ciuitate.

9 Erat autem illic homo quidam, cuius nomen erat Simun, qui habitauerat in ea ciuitate tempore multo: & suis magicis præstigiis seducebat populum Samaritanorum, quum magnifaceret seipsum, & diceret. Ego sum maximus.

10 Et dediti erant ei omnes magni & tenues, & dicebant, Hic est virtus magna Dei.

11 Et acquiescebant ei, quia tempore multo magicis præstigiis suis dementauerat eos.

12 Quum verò credidissent Philippo qui euangelizabat regnum Dei, in nomine Domini nostri Ieschua Christi, baptizabantur viri & mulieres.

13 Et etiam ipse Simun credidit, ac baptizatus est, & adhærebat ipsi Philippo. Quumque videret signa & virtutes maximas quæ fiebant per manum eius, attonitus fiebat & mirabatur.

14 Et quum audiuissent Apostoli qui erant in Vrischelem quòd recepisset populus Samaritanorum sermonem Dei, miserunt ad eos Schemeun Kipha & Iuchannan.

15 Et descenderunt, ac orauerunt pro eis vt acciperent Spiritum sanctum.

16 [1] Non fuerat enim super vnum ex eis adhuc: sed tantùm baptizabantur in nomine Domini nostri Ieschua.

17 Tunc imponebant super illos manum, & accipiebant spiritum sanctum.

18 Et quum videret Simun quòd per impositionem manuum Apostolorum daretur Spiritus sanctus, obtulit eis argentum.

19 Dicens, Date mihi quoq; potestatem hanc, vt ille super quem posuero manum, accipiat Spiritum sanctum.

20 Dixit eis Schemeun Kipha, Argentum tuum tecum abeat in perditionem, quia putasti quòd donum Dei [2] acquisitione mundi acquiratur.

21 Non est tibi pars neq; sors in fide hac: quia cor tuum non fuit rectum coram Deo.

22 Veruntamen conuertere à malitia tua hac, & deprecare Deum, si fortè remittatur tibi dolus cordis tui.

23 [3] In felle enim amaro, & in vinculis iniquitatis video te esse.

24 Respondit Simun, ac dixit, Deprecamini vos pro me Deum, ne veniat super me aliquid ex his quæ dixistis.

1 Ad verbum, Non enim manserat super vnum, &c. Hebraismus. Ne vel in vnum quidem eorum Spiritus illapsus fuerat. Exempla huius phrasis habes Num. 24. 2. Iudic. 3. 10. & plerisque aliis in locis.

2 Id est, Pretio quo res huius mundi corruptibiles acquiruntur.

3 Hebraismus. Volt dicere totum immersum & defixum esse in felle siue veneno amarissimo Quo metaphoricè significatur desperata impietas, lethale animi venenum.

25 Schemeun

25 Schemeun autem & Iuchannan, quum testificati essent eis, & docuissent sermones Dei, reuersi sunt Vrischelem, & in pagis multis Samaritanorum euangelizauerunt.

26 Et loquutus est Angelus Domini cum Philippo, ac dixit ei, Surge abi ad meridiem, per viam desertã quæ descendit ab Vrischelem in Gaza.

27 Et surgens abiit, & occurrit ei [4] eunuchus quidam qui veniebat ex Æthiopia, præfectus Candacis reginæ Æthiopum, & ipse præfectus erat super vniuersum thesaurum eius: & venerat vt adoraret in Vrischelem.

28 Qumque reuerteretur vt abiret, sedebat in curru, & legebat Isaiah prophetam.

29 Et dixit Spiritus sanctus Philippo, Accede, & adiunge te currui.

30 Qumque accessisset, audiuit quòd legeret in Isaiah propheta, & dixit ei, Num intelligis tu quod legis?

31 Et ille ait, Quomodo possum intelligere, nisi quis direxerit me? Et petiit ab ipso Philippo vt ascenderet & sederet secum.

32 Versiculus autem Scripturæ in quo legebat, est hic, Tanquam agnus ad mactationem ductus est, & sicut ouis coram tondente siluit, & ita non aperuit os suum [5] in depressione sua.

33 Ex angustia & ex iudicio sublatus est: & ætatem eius quis enarrabit? quoniam tollitur vita eius à terra.

34 Et dicebat eunuchus ille Philippo, Oro te de quónam dixit hoc, Propheta? de seipso, an de quopiam alio?

35 Tum Philippus aperuit os suum, & incepit ab hac ipsa Scriptura, euangelizans ei de Domino nostro Ieschua.

36 Et quum pergerent in via, peruenerunt ad locum quendam in quo erant aquæ. Et ait eunuchus ille, Ecce aquæ: quod est obstaculum quo minus baptizer? [6]

38 Et præcepit vt consisteret currus: & descenderunt ambo ad aquas, & baptizauit Philippus eunuchum illum.

39 Qumque ascenderent ab aquis, Spiritus Domini rapuit Philippum, & rursus non vidit eum eunuchus ille, sed abibat per viam suam gaudens.

40 Philippus autem inuentus est in Azoto: & inde circuibat, & euangelizabat in ciuitatibus omnibus, vsquedũ veniret Cæsaream.

25 ¶ Illi igitur testificati, & loquuti sermonem Dei, reuersi sunt Hierosolymam, & multis vicis Samaritanorum euangelizarunt.

26 [11] Angelus autem Domini loquutus est Philippo, dicens, Surge & vade meridiem versus, ad viam quæ ab Hierusalem descendit Gazam: (quæ via est deserta.)

27 *Is* igitur surgens profectus est: & ecce, quidam Æthiops eunuchus, [i] dynastes Candaces reginæ Æthiopum, qui præerat vniuersis illius opibus, veneratque adoraturus in Hierusalem.

28 Reuertebatur sedens in curru suo, legebatq; Esaiam Prophetam.

29 Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adiunge te ad currum illum.

30 Accurrens autem Philippus audiuit eum legentem Esaiam Prophetã, & dixit, Nempe intelligis quæ legis?

31 At ille ait, Qui enim possim, nisi quis mihi [k] præierit? Et precatus est Philippum vt ascenderet, sederetq; secum.

32 [12] Locus autem Scripturæ quem legebat, hic erat, Vt ouis ad mactationem ductus est: & vt agnus coram suo tonsore mutus, ita non aperuit os suum.

33 [l] In ipsius deiectione iudicium eius sublatum est: [m] seculum autem eius quis enarrabit? quoniam tollitur è terra vita eius.

34 Respondens autem eunuchus Philippo, dixit, Rogo te, de quo Propheta hoc dicit? de seipso, an de alio quopiam?

35 Tum Philippus aperto ore suo, & incipiens à Scriptura ista, euangelizauit ei Iesum.

36 Quum verò pergerent in via, venerunt ad quandam aquam: tum ait eunuchus, En aquam, quid prohibet me baptizari?

37 [13] Dixit verò Philippus, [n] Si credis ex toto corde, licet. Respondens autem *ille* dixit, [o] Credo Filium Dei esse Iesum Christum.

38 Iussitque sisti currum: ac descenderunt ambo in aquam, Philippus simul & eunuchus: & *ille* baptizauit eum.

39 Quum autem ascendissent ex aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, nec amplius vidit eum eunuchus. Pergebat enim in via sua gaudens.

40 Philippus autem inuentus est Azoti: & peragrans regionẽ euangelizauit omnibus vrbibus, vsquedum veniret Cæsaream.

4 Vox est מהימנא quæ sonat Fidelem. Hoc nomine à Syris vocantur eunuchi, vide in Matth. 19. 12. Illud tamen addam, hac ratione illos declarare non tam nomine eunuchi vitium notari quàm designari officium.

5 In Syro textu, hæc, In depressione sua, cohærent præcedentibus: ideo ea posui in calce versiculi 32.

6 Totus 37. versus in Syro textu omittitur, nec vlla eius fit inter errata mentio. Quamobrẽ illum è meo sensu textui inserere non sum ausus, presertim quum in aliquibus Græcis codicibus vetustis similiter omittatur. Spatium tamen vacuum reliqui, numero tantùm versiculi adscripto, vt perturbatio vitaretur, & versiculi Syri textus Græcis in numero respondeant.

11 Christus gratis vocans quoscunque libuit, Philippo nihil tale cogitante, ad eunuchum imprudẽtem erudiendum & baptizandum vsus, in Aethiopiam vsq; regni sui limites profert.

i *Opibus & potestate insignis apud Candacem. Candace autem nomen commune erat Reginarũ Aethiopũ.*

k *Ad verb. viam ad intelligendum demonstrez, vel sit dux itineris.*

12 Arcana Dei prouidentia reguntur etiam quæ maximè videntur fortuita.

l *Heb. veritas legit: E claustro & iudicio assumptus est. Claustri autem nomine intelligit sepulchrum, ipsaq; adeò mortis vincula: iudicii autẽ, suppliciũ quo affectus est, & miserabilem illam conditionẽ quã subiit Christus nostra causa Patris iram sustinens.*

m *Quamdiu enim ipsius sit duraturum. Nã Christus excitatus ex mortuis amplius non moritur, Rom. 6. 8.*

13 Professio fidei in adultis baptizandis requiritur, ac proinde Baptismo non tunc primùm in Christum inserimur, sed iam insiti confirmamur.

n *Scriptura totum cor sæpe accipit pro syncero & non fucato cui opponitur cor duplex. Ita non est quòd perfectè credere imaginemur qui ex toto corde credunt, quando infirma & pusilla fides in eo esse poterit, cui tamen integer erit animus & omni fictione purus. Sic accipere cõuenit quod Dauid iactat se diligere Dominum ex toto corde, Psal. 119. 19.*

o *Summa confessionis necessaria ad Baptismum.*

Caput IX.

1 *Saulus Damascum petens,* 4 *à Domino prosternitur.* 10 *Ananias mittitur.* 18 *vt eum baptizet.* 23 *Iudæorum insidias.* 25 *per murum demissus, euadit.* 33 *Petrus Æneæ paralytico medetur.* 36 *Tabitham defunctam.* 40 *vitæ restituit.*

1 Schaul autem adhuc plenus erat iniuriarum, & [1] iræ cruentæ aduersus discipulos Domini nostri.

2 Et petiit sibi literas à principe Sacerdotũ,

1 Saulus [1] autem adhuc [a] spirans minas ac cædem aduersus discipulos Domini, adiit Pontificem maximum:

2 Et petiit ab eo Epistolas *perferendas*

1 Excandescentia cædis.

Rom. 9. 3. gal. 1. 13

1 Saulus (qui & Paulus) Christum veluti fugientẽ crudelissimè persequens, in eundem vi... incidit, & singulari diuinæ bonitatis exemplo pro sæuitiæ suæ commerita pœna, non modò in gratiam recipitur, sed etiam Apostolus voce ipsius Domini designatus, Ananiæ ministerio ac testimonio confirmatur. a *Indicatur in Saulo fuisse vehementes impetus minarum de cæde discipulorum.*

Damascum

Damascum ad synagogas, vt si quos inuenisset huius [b] secte tum viros tum mulieres, vinctos duceret Hierosolymam.

3 Quum autem iter faceret, factum est vt appropinquaret Damasco: & repentè circumfulsit eum lux è cœlo.

4 Et quum cecidisset in terram, audiuit vocem dicentem sibi, Saul, Saul, quid me persequeris?

5 Dixit autem, Quis es Domine? Dominus autem dixit, Ego sum Iesus, quem tu persequeris: [c] durum est tibi contra stimulos calcitrare.

6 *Is verò* tremens & pauens dixit, Domine, quid me vis facere? Tum Dominus ad eum, Surge & ingredere vrbem: & dicetur tibi quid te oporteat facere.

7 Viri autem illi qui cum Saulo iter faciebāt, [d] steterunt attoniti, audientes quidem [e] *eius* vocem, neminem autem videntes.

8 Surrexit autem Saulus è terra: apertisque oculis suis neminem videbat: itaque manu ducentes eum introduxerunt Damascum:

9 Vbi fuit tribus diebus, non videns [f] & non comedit neque bibit.

10 Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias: ad quem dixit per visum Dominus, Anania. Et ille ait, Ecce, ego *adsum* Domine.

11 Tum Dominus ad eum, Surge, & proficiscere in vicum qui vocatur Rectus, & quære in domo Iudę Saulū *quendam* nomine [g] Tarsensem: ecce enim precatur.

12 Et vidit per visum virum Ananiam nomine, introeuntem, & imponentem sibi manum, vt visum reciperet.

13 Respondit autem Ananias, Domine, audiui ex multis de viro isto, quot malis affecerit sanctos tuos in Hierusalem.

14 Quinetiam hoc loco habet potestatem à principibus Sacerdotum, vinciendi omnes qui inuocant nomen tuum.

15 Dixit autem ad eum Dominus, Proficiscere: nam [h] instrumentum electum est mihi iste vt perferat nomen meum in cōspectum Gentium, & regum, & filiorum Israel.

16 Ego enim ostendam ei quàm multa oporteat ipsum pro nomine meo pati.

17 Abiit igitur Ananias, & introiuit domum [i] illam, & impositis manibus dixit, Saul frater, Dominus misit me (Iesus *inquam* qui apparuit tibi in via qua veniebas) vt visum recipias, & implearis Spiritu sancto.

18 Statim autem deciderunt ab oculis eius quasi squamæ, & visum recepit illico: ac surgens baptizatus est.

19 Quumque cepisset cibum, corroboratus est. Fuit autem Saulus cum discipulis qui erant Damasci, per dies aliquot.

20 [2] Et statim in synagogis prædicauit Christum, *nempe* eum esse Filium Dei.

21 Obstupescebant autem omnes qui eum audiebant, & dicebant, Nónne hic est qui populatus est in Ierusalem eos qui inuocabant nomen istud? & huc idcircò venit vt

b *Ad verbum, via. viam autem vocant Hebræi, genus vitæ quo quis insistat.*

c *Prouerbium de contumacia seipsos lædentium.* Infra, 22.6. 1.cor.15.8. 2.cor.12.2.

d *Constiterunt, ita vt progredi nō possent, sed attoniti manerent tanquam saxei.*

e *Vocem sub. Pauli audierunt: nam postea expressè dicitur, eos non audiuisse vocē alloquentis, 22. 9. alii tamen sic locos in specie dissidentes conciliant, audierunt scilicet sonum, sed non audierunt vocem distinctam.*

f *Hoc in parte miraculi ponendum est. Nam etsi Orientales multo inediam tolerāt quam nos, ieiunium tamen tridui tulisse nō legimus nisi quos vel cibus deficeret vel aliqua maior, vrgeret necessitas. Ergo Paulum maximè expauefactū fuisse colligimus quod cibum triduo non gustarit.*

g *Tarsus fuit vrbs Ciliciæ vicina Anchialæ, quas duas vrbes Sardanapalus fertur vno die extruxisse.*

h *Vel vas in quo perferatur nomen meum.*

i *Iudæ.*

2 Paulus nullo à carne & sanguine petito consilio, statim ad munus sibi commissum aggreditur.

quas redderet in Damasco congregationi, vt si ita esset vt inueniret [a] qui iter facerent per hanc viam, viros aut mulieres, vinciens adduceret eos in Vrischelem.

3 Et quum proficisceretur, ac inciperet peruenire Damaschum, repentinò [3] defluxit super eum lux de cœlo.

4 Et cecidit in terram: & audiuit vocem quæ dicebat sibi, Schaul, Schaul, quid persequeris me? [4] durum est tibi calcitrare contra stimulos.

5 Respondit ille, & dixit, Quis es Domine mi? Et Dominus noster dixit, Sum Ieschua Natzaræus, quem tu persequeris.

6 Sed surge, ingredere ciuitatem, & ibi dicetur tibi de eo quod oporteat te facere.

7 Et viri qui proficiscebantur cum eo in via stabant attoniti: quia vocem tantùm audiebant, nemo autem conspiciebatur eis.

8 Et surrexit Schaul è terra, neque conspiciebatur quicquam, quum oculi eius aperti essent. Et apprehendentes manus eius, introduxerunt eum Damascum.

9 Et non conspiciebatur ei *quicquam* tribus diebus: neque comedit neque bibit.

10 Erat autem Damasci discipulus quidam, cuius nomen erat Channania: & Dominus dixit ei per visionem, Channania. Et dixit, Ecce ego, Domine mi.

11 Et Dominus dixit ei, Surge, proficiscere in vicum qui vocatur rectus, & quære in domo Iihuda Schaulem qui est ex Tarso ciuitate.

12 [4] Ecce enim quum ipse oraret, vidit per visionem virum, cuius nomen est Channania, qui ingrederetur, & poneret ei manum, vt aperirentur oculi eius.

13 Et dixit Channania, Domine mi audiui ex multis de homine isto, quot mala intulerit sanctis tuis in Vrischelem.

14 Et ecce, etiam hic est potestas ei à summis Sacerdotibus vt vinciat omnes eos qui inuocant nomen tuum.

15 Dixit ei Dominus, Surge, proficiscere, quia vas est mihi electum vt proferat nomen meum ad Gentes, & ad regna, & inter filios Israel.

16 Ego enim ostendam ei quanta passurus sit propter nomen meum.

17 Tunc Channania profectus est in domum ad illum, & imposuit ei manum, ac dixit ei, Schaul frater mi, Dominus noster Ieschua misit me (is qui conspectus est tibi in via quum venires) vt aperiantur oculi tui, & implearis Spiritu sancto.

18 Et eadem hora cecidit ab oculis eius aliquid quod simile erat squamæ, & aperti sunt oculi eius: & surgens baptizatus est.

19 Et accepit cibum, & corroboratus est: fuitque aliquot diebus apud discipulos illos qui erant Damasci.

20 Et eadem hora prædicabat in synagoga Iudæorum de Ieschua, quòd esset filius Dei.

21 Et stupebant omnes illi qui audiebant eū, ac dicebant, Nónne hic est qui persequebatur omnes eos qui inuocabant nomen istud in Vrischelem? & ecce etiam huc propter

hoc

2 Id est, Qui sectarentur hanc doctrinam & hoc religionis institutum. Notæ sunt Ambulandi & viæ metaphoræ vsitatissimæ apud Hebræos, vt non opus habeant explicatione.

3 Trāslatum verbum id est, Affulsit.

4 In Syro codice huc trāslatus legitur finis versus subsequentis.

4 In Syro textu hanc tanquam Dei verba ad Channaniā leguntur, nec separantur: & ideo in eodem versu omnia collocaui, licet in Græco eorum pars collocetur in calce vndecimi, & ex reliquis duodecimus versus constituatur.

hoc ipsum mittebatur vt vinciens adduceret eos ad summos sacerdotes.

22 Schaul autem supra modum corroborabatur, & conturbabat illos Iudæos qui habitabant Damasci, quum ostenderet quòd is esset Christus.

23 Et 5 quum multiplicati ei ibi essent dies, fecerunt contra eum insidias Iudæi, vt interficerent eum.

24 Innotuerunt autem ipsi Schaul insidiæ quas quærebant facere ei: & custodiebant portas ciuitatis die ac nocte, vt interficerēt eum.

25 Tunc posuerunt eum discipuli in sportam, & dimiserunt eum è muro, nocte.

26 Et profectus est in Vrischelem, & volebat adiungere se discipulis: & omnes timebant ab eo, neque credebant ei quòd discipulus esset.

27 Barnabba autem accepit eum, & adduxit eum ad Apostolos: & narrauit eis quomodo in via vidisset Dominum, & quòd ita loquutus esset in nomine Ieschua.

28 6 Et ingrediebatur cum eis atque egrediebatur in Vrischelem: ac loquebatur in nomine Ieschua liberè, disputabatque cum Iudæis illis qui nouerant Græcè: illi verò volebant interficere eum.

29 Quumque *id* agnouissent fratres, deduxerunt eum nocte Cæsaream, & inde miserunt eum Tarsum.

30 Cæterum in Ecclesia quæ erat in tota Iudæa & in Galilæa & Samaria, erat pax, quum ædificaretur 7 & incederet in timore Dei, & consolatione Spiritus sancti multiplicabatur.

31 Et factum est, vt quum circuiret Schemeun per ciuitates, descenderet etiam ad sanctos qui habitabant in 8 Lod ciuitate.

32 Et inuenit hominem quendam cuius nomen Anias, qui decumbebat in lecto, & paralyticus erat annis octo.

33 Et dixit ei Schemeun, Ania, sanat te Ieschua Christus: surge, & sterne lectum tuum. Et eadem hora surrexit.

34 Et viderunt eum vniuersi qui habitabant in Lod, & in Saarona, & conuersi sunt ad Deum.

35 Erat autem discipula quædam in Iuppi ciuitate, cuius nomen Tebitha: hæc diues erat in operibus bonis, 9 & eleemosynis quas faciebat.

36 Infirmitate autem correpta fuerat in illis diebus, & mortua est: 10 & lauerunt eam, ac posuerunt eam in cœnaculo.

37 Et audiuerunt discipuli quòd Schemeun in Lod esset, ciuitate quæ est iuxta Iuppin, ac miserunt ad eum viros duos qui peterent ab eo ne cunctaretur vt veniret ad se.

38 Et surrexit Schemeun, & abiit cum eis. Quumq; venisset, ascendere fecerunt eum in cœnaculum, & congregatæ adstabant illi circa eum omnes viduæ flentes: & ostendebant ei tunicas & vestes quas dederat eis Tebitha quum viueret.

39 Schemeun autem eiecit omnes homines foras, & procidit super genua sua, & orauit: & conuersus est ad cadauer, ac dixit, Te-

5 Id est, Quum pluribus illis diebus egisset. Vide Gen. 38. 12. vbi similis est phrasis.

6 Hebraismus ante explicatus, Act. 1.

7 Metaphora Hebræa. Id est, Versaretur ac progrederetur.

8 Hebraicè sic dicitur 1. Paralip. 8. 12. vbi narratur à quodam Schemeun extructa in tribu Beniamin.

9 Ad verbum, Iustitiis. Sic perpetuò à paraphraste exponitur.

10 Ritus Iudæorum circa mortuos habes suprà, Marc. 14. 8.

vinctos eos adduceret ad primarios Sacerdotes.

22 3 Saulus autem magis inualescebat, & cōfundebat Iudæos qui habitabant Damasci, k collatis testimoniis demonstrans eum esse Christum.

23 4 Expleto autem multo tempore inierunt inter se Iudæi consilium illum interimendi.

24 Sed intellectæ sunt Saulo insidiæ eorum. Adseruabant autem portas die ac nocte, vt eum interimerent.

25 5 Acceptum igitur eum discipuli nocte per murum demiserunt, fune summissum in sporta.

26 6 Quum verò Saulus aduenisset Hierosolymam, tentabat se adiungere discipulis: sed omnes timebant eum, non credentes eum esse discipulum.

27 Barnabas autem acceptum eum duxit ad Apostolos: & narrauit quomodo in via vidisset Dominum, qui loquutus esset ei, & quomodo Damasci liberè loquutus esset in nomine Iesu.

28 7 Versabatur ergo l cum eis in Hierusalem.

29 Et liberè in nomine Domini Iesu loquebatur & disceptabat aduersus m Græcos: illi verò conabantur eum interimere:

30 8 Quod quum cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & emiserunt Tarsum.

31 9 Ecclesiæ igitur per totam Iudæam & Galilæam & Samariam habebant pacem, & n ædificabantur, & pergentes *in* timore Domini, & consolatione sancti Spiritus multiplicabantur.

32 ¶ 10 Factum est autem vt Petrus dum per omnes pertransiret, ascenderet etiam ad sanctos qui habitabant Lyddæ.

33 Reperit autem illic quendam nomine Æneam, ab annis iam octo decumbentem in grabbato, qui erat paralyticus.

34 Et dixit ei Petrus, Ænea, sanat te Iesus Christus: surge, & sterne tibiipsi. Is autem statim surrexit.

35 Et viderunt eum omnes qui incolebant o Lyddam & Sarona, qui conuersi sunt ad Dominum.

36 11 Ioppæ verò quædam discipula nomine Tabitha (quæ, si interpreteris, dicitur Caprea.) Hæc erat diues operum bonorum & eleemosynarum quas præstabat.

37 Factum est autem per illos dies vt ex morbo moreretur: quum lauissent, posuerunt in cœnaculo.

38 Quum autem Lydda esset prope Ioppen, discipuli, audito Petrum illic esse, duos viros miserunt ad eum, rogantes ne cunctaretur vsque ad ipsos progredi.

39 Exurgēs igitur Petrus venit cum eis. Quē, vbi adfuit, duxerunt in cœnaculum: vbi adstiterunt ei omnes viduæ flentes, & ostendentes tunicas & vestimenta quæ Dorcas faciebat, quum vnà cum ipsis esset.

40 Eiectis verò omnibus foras, Petrus p positis genibus precatus est: & cōuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. Illa verò aperuit oculos

3 Paulus non pugnat sola authoritate, sed adhibitis Prophetarum testimoniis.

k *Collatis Scripturæ locis, vt artifices aliquid compacturi solent singulas partes comparare, vt aliæ aliis ad amussim quadrent.*

4 Paulo ipsi tandem crux subeunda proponitur, sed ita vt proculi tantum ostendatur.

5 Hostiū insidias & conatus salua vocatione vitæ nihil prohibet.

6 Non temerè olim quiuis ne inter oues quidem, nedum inter pastores, admissus.

7 Pericula ex periculis expectanda constantibus Dei seruis: sed idem Deus pro ipsis excubat.

l *Cum Petro & Iacobo: eos enim ex Apostolis solos sibi tum fuisse conspectos dicit,*

m *Vide suprà 6. 1.*

8 Licet, ex Ecclesiæ consilio, locum mutare Verbi ministris.

9 Ecclesiarum ædificatio, persequutionum exitus, modò patienter expectetur Dominus.

n *Hæc translatio significat stabilimentum & augmentum.*

10 Apostolatus Petri, sanato paralytico, obsignatur.

o *Lydda vrbs fuit Palæstinæ: Saron regio campestris, & locus pascuus inter Cæsaream Palæstinæ & Taborem montem lacumq; Genezareth, tractu longo vltra Ioppen sese extendentem.*

11 Petrus suscitato per nomen Christi cadauere, fidem facit omnibus sese Euangelium vitæ annuntiare.

p *Cùm in genua procubuisset, quis est precantium gestus.*

oculos suos, & viso Petro resedit.

41 Data autem ei manu, *Petrus* erexit eam: & vocatis sanctis ac viduis, eam viuam repræsentauit.

42 *Id* autem innotuit per totam Ioppen: & multi crediderunt in Dominum.

43 Factumque est vt dies multos maneret Petrus Ioppæ apud Simonem quendam coriarium.

bitha, surge. Ipsa autē aperuit oculos suos, & quum vidisset Schemeun, resedit.

40 Et porrexit ei manum suam, & erexit eam: & vocauit sanctos & viduas, ac dedit illam eis viuentem.

41 Et innotuit hoc in tota ciuitate, & multi crediderunt in Dominum nostrum.

42 Mansit autem in ipsa *ciuitate* Iuppi diebus non paucis, habitans in domo Schemeun coriarii.

Capvt. X.

1 Cornelius centurio. 4 Angeli iussu. 5 Petrum accersit. 11 Qui & ipse visione monitus. 15 20 ne Gentes auersetur accersitus. 54 Cornelio & familia Euangelium annunciat. 45 Hi autem Spiritu sancto accepto. 47 baptizantur.

1 PORRÒ [1] quidam erat Cæsareæ nomine Cornelius, centurio ex cohorte quæ vocatur Italica:

2 [a] Pius ac timens Deum, [b] cum tota domo sua: & præstans eleemosynas multas populo:

3 Qui quum assiduè precaretur Deum, vidit per visionem manifestè quasi hora diei nona, Angelum Dei introeuntem & dicentem ipsi, Corneli.

4 At ille intentis oculis in eum, & expauefactus dixit, [c] Quid est Domine? Dixit autem ei, Preces tuę & eleemosynæ tuæ [d] ascenderunt [e] memoriæ causa in Dei conspectum.

5 Nunc igitur mitte aliquos Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus.

6 Is diuersatur apud Simonem quendam coriarium, cui est domus apud mare: is dicet tibi quid te oporteat facere.

7 Vt autem discessit Angelus qui loquebatur Cornelio, vocauit duos ex famulis suis, & militem pium ex iis qui cum ipso erant assidui:

8 Et quum eis exposuisset omnia, misit eos Ioppen.

9 Postridie verò illis iter facientibus, & appropinquantibus vrbi, ascendit Petrus [f] supra domū vt precaretur, circa horam sextā.

10 Factum est autem vt valdè esuriret, voluitque capere cibum: parantibus autem illis incidit in eum [g] mentis excessus:

11 Conspexitque cælum apertum, ac descendens ad se vas quoddam vt linteum magnū, [h] quatuor extremis deuinctum quod demittebatur in terram:

12 In quo erant [i] quæuis [k] quadrupedia terræ, & feræ, ac [l] reptilia & uolucres cæli.

13 Et extitit vox ad eum, Surge Petre, macta & vescere.

14 [2] Ait autem Petrus, Nequaquam Domine: nunquam enim edi quicquam commune seu impurum.

15 Tum vox rursus ad eum secundò, Quæ Deus purgauit, tu [m] ne polluito.

16 Hoc autem factum est ter: & rursum receptum est vas in cælum.

17 Quum autem apud sese dubitaret Petrus quódnam esset visum illud quod viderat, ecce, viri qui missi fuerant à Cornelio, percontati de domo Simonis, superuenerunt ad vestibulum:

1 Petrus duplici miraculo interueniente, Gentium primitias Deo consecrat.

a *Colebat igitur vnum Deum, nec erat idololatra, nec fidei in Messiam potuit esse expers, qui pius esset: sed eum aduenisse nondum cognouerat.*

b *Magna laus istius hominis, qui omnes suos domesticos & familiares, atque necessarios studuerit esse religiosos ac pios.*

c *Quid me vis Domine? comparat enim se ad audiendum.*

d *Translatio Hebræis familiaris, ab holocaustis ad preces.*

e *Id est, vt Deum velut non sinant tui oblivisci. Sic enim solet interdum Scriptura quasi balbutire.*

f *Vide Matth. 2. 27.*

g *Ecstasis si quidem & si non stupet Petrus sed Dei colloquio fruitur, & mysteria eius docetur, mens tamen eius quasi excessu altius euecta fuit, breui ad sedes suas reditura.*

h *Vt quadratum videri possit fuisse velū.*

i *Hic manifestè particula vniuersalis ponitur pro indefinita, id est, cuiusuis generis, vt significentur, genera singulorum, non singula generum.*

k *i. Eorum quæ vsibus humanis subseruiunt.*

l *Quid nomine reptilium intelligatur, docetur, Leuit. 11.*

2 Petrum post acceptum etiam Spiritum sanctum oportuit quotidie in cognitione beneficii Christi proficere.

m *Ne pro polluito habeto.*

1 IN Cæsarea verò erat homo quidam Centurio, cuius nomen erat Curnilius, ex cohorte quæ vocatur Italica.

2 Et iustus erat, ac timebat à Deo, ipse & domus eius tota: faciebat eleemosynas multas in populo, [1] & omni tempore deprecabatur Deum.

3 Hic vidit Angelum Dei per visionem manifestè circa horam nonam in die, qui ingressus est ad eum, & dixit ei, Curnili.

4 Et ipse intuitus est in eum, ac timuit, & dixit, Quid est Domine mi? Et dixit ei Angelus, Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam coram Deo.

5 Et nunc mitte aliquos in Iuppi ciuitatem, & accerse Schemeun qui vocatur Kipha.

6 Ecce, habitat in domo Schemeun coriarii, qui est iuxta mare: [2] ille dicet tibi quid oporteat te facere.

7 Et quum abiisset Angelus qui loquebatur cum eo, vocauit duos ex [3] domesticis suis & militem vnum qui timebant Deum, eum quem in pretio habebat.

8 Et narrauit eis quicquid vidit, ac misit eos Iuppi.

9 Et die postero, quum ipsi iter facerent per viam, & appropinquarent ciuitati, ascendit Schemeun ad tectum vt oraret, sexta hora.

10 Et esuriebat ac cupiebat edere: quumque pararent ei *cibum*, cecidit super eum mentis excessus:

11 Et vidit cælos apertos, & vas quoddam deuinctum quatuor angulis: & simile erat linteo magno, ac demittebatur è cælo super terram.

12 Et erant in eo omnia viuentia, quadrupedia & reptilia terræ, & volucres cæli.

13 Et vox venit ad eum, & dixit, Schemeun, surge, macta, & manduca.

14 Et Schemeun dixit, Absit Domine mi: nunquam comedi quicquam contaminatū & pollutum.

15 Et rursus secunda vice vox facta est ad eū, Quæ Deus purificauit, tu ne contamines.

16 Hoc autem factum est tribus vicibus: & sublatum est vas in cælum.

17 Et quum miraretur Schemeun apud seipsum quidnam esset visum quod vidisset, aduenerunt homines illi qui missi fuerant à Curnilio: & interrogabant de domo in qua habitaret Schemeun, & venerunt ac steterunt iuxta portam vestibuli.

1 Quia in Syro textu hæc verba præcedentibus cohærent, inclusimus ea in versu secundo, ne sensu coniuncto diuellerentur.

2 Licet hæc verba in Syro textu non inuenerim, nec inter errata hic locus commemoretur, tamen quia mihi visa sunt scriptorū incuria omissa fuisse, restituere ea placuit.

3 Ad verb. Ex filiis domus suæ. Hebraiſ.

18 Et vocabant ibi ac interrogabant, Nunquid Schemeun qui vocatur Kipha, hic habitat?

18 Et euocato *quopiam*, percontati sunt an Simon qui cognominaretur Petrus, illic diuersaretur.

19 Et quum Schemeun cogitaret de visione, dixit ei Spiritus, Ecce, viri tres quærunt te.

19 Petro verò cogitante de visione, dixit ei Spiritus, Ecce, tres viri quærunt te:

20 Surge, descende, & proficiscere cum eis, non hæsitante mente tua quia ego ipse misi eos.

20 Surgens itaque descende, & nihil ambigens proficiscere cum eis:nam ego eos misi.

21 Tunc descendit Schemeun ad viros illos, & dixit eis, Ego sum quem quæritis: quæ est causa propter quam venistis?

21 Descendens ergo Petrus ad viros illos qui ad ipsum missi fuerant à Cornelio, dixit, Ecce, ego *is* sum quem quæritis: quæ causa est propter quam adestis?

22 Dicunt ei, Viro cuidam cuius nomen est Curnilius, Centurioni, qui timet à Deo, & testatur de eo vniuersus populus Iudæorum, dictum est in visione ab Angelo sancto, vt mittens introduceret te in domum suam: & audiret sermonem abs te.

22 Ipsi verò dixerunt, Cornelius centurio, vir iustus & timens Deum, & ornatus testimonio totius gentis Iudæorum, diuinitus admonitus est ab Angelo sancto vt accerseret te domum suam, & abs te quædam audiret.

23 Et introduxit eos Schemeun, & excepit eos vbi habitabat: & surrexit postridie eius diei, & egressus est, ac abiit cum eis: abierunt quoque cum eis 4 aliquot viri ex fratribus Iuppensibus.

23 Intrò vocatos igitur eos accepit hospitio. Postridie verò Petrus abiit cum eis, & quidam ex fratribus Ioppensibus comitati sunt eum:

24 Et die postero ingressi sunt Cæsareā: Curnilius autem expectabat eos, congregatis ad se omnibus 5 filiis cognationis suæ, & amicis & necessariis qui erant ei.

24 Et altera post die introierunt Cæsaream: Cornelius autem expectabat eos conuocatis cognatis suis & necessariis amicis.

25 Quumq; ingrederetur Schemeun, occurrit ei Curnilius, & procidens adorauit ad pedes eius.

25 3 Vt autem factum est vt introiret Petrus, occurrens ei Cornelius, & accidens ad eius pedes, adorauit.

26 Et Schemeun erexit eum, ac dixit ei, Surge: 6 ego quoque filius hominis sum.

26 Petrus verò erexit eum, dicens, Surge: & ego ipse, homo sum.

27 Et quum loqueretur cum eo, ingressus est, & inuenit multos qui venerant illuc:

27 Et colloquens cum eo, ingressus est, inuenitque multos qui conuenerant.

28 Dixitq; eis, Vos scitis quòd non sit permissum homini Iudæo vt se adiungat homini alienigenæ qui non sit filius generis sui: at mihi Deus ostendit, ne dicerē de vllo quòd pollutus sit aut contaminatus.

28 Dicitque eis, Vos scitis Iudæo nefas esse adiungere se aut accedere ad alienigenam: sed mihi ostendit Deus ne quem pollutum aut impurum hominem dicerem.

29 Propter hoc promptè veni quum 7 misisset is post me. Sed interrogo vos propter quod misistis post me.

29 Quapropter etiam sine contradictione veni accersitus: percontor igitur quā ob causam me accersiueritis.

30 Et dixit ei Curnilius, Quatuor dies sunt vsque ad hoc tempus, ecce, quum ieiuno: & hora nona dum oro domi meæ, adstitit vir quidam coram me indutus albis.

30 Tum Cornelius ait, Nudiusquartus vsque n ad hanc horam eram ieiunus, & hora nona precabar domi meæ: & ecce, quidam stetit coram me, veste splendida:

31 Et dixit mihi, Curnili exaudita est oratio sua, & eleemosynarum tuarum mentio facta est coram Deo.

31 4 Dixitque, Corneli, exauditæ sunt preces tuæ, & eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt in conspectu Dei.

32 Sed mitte in Iuppin ciuitatem, & accerse Schemeun qui vocatur Kipha: ecce, habitat in domo Schemeun coriarii iuxta mare: & ipse veniens loquetur tecum.

32 5 Mitte ergo Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus: hic diuersatur in ædibus Simonis coriarii apud mare: qui cum adfuerit, loquetur tibi.

33 Et eadem hora misi ad te: tuque bene fecisti quod adueneris: & ecce, nos omnes coram te cupimus audire quicquid mandatum est tibi à Deo.

33 Eodem igitur *momento* misi ad te: & tu benè fecisti qui adueneris, Nunc ergo omnes nos in conspectu Dei adsumus, vt audiamus omnia quæ tibi præcepta sunt à Deo.

34 Aperuit autem Schemeun os suum, & ait, Verè expertus sum quòd Deus non sit 8 accipiens vultum.

34 6 Tum aperto ore Petrus dixit, In veritate comperio Deum o non accipere personam.

35 Sed in omnibus populis, is qui timet ab eo & operatur iustitiam, acceptus est ei.

35 Sed in quauis gente acceptū ei esse p quēuis qui eum timeat, & operetur iustitiam.

36 Sermo enim *est* quem 9 misit filiis Israel, & euangelizauit eis pacem & tranquillitatem per Ieschua Christum qui est Dominus omnium.

36 Quem sermonem q significauit filiis Israel, annuntians pacem per Iesum Christum, qui est omnium Dominus.

37 Et etiam vos nostis sermonem qui factus est in vniuersa Iudæa, *&* qui incepit à Galilæa, post baptismum quem prædicauit Iuchannan.

37 7 Vos nostis quod gestum est in tota Iudæa, initio facto à Galilæa, post baptisma quod prædicauit Iohannes:

38 Vt

4 Ad verbum, Vir vir. Hebraiſ.

5 Hebraismus. Pro cognatis suis.

6 Id est, Ex eodem genere natus.

7 Id est, Accersiffetis me. Sic Galli & Germani loquuntur, *Vous auez enuoyé apres moy*, *&*, *hr habt noch mihr geschicke.*

8 Ad verbum, pro Acceptor personæ. Tritus Hebraismus.

9 Mittere verbum, pro Significare, siue Mandare interposito nuntio, accipitur, vt Isaiæ.9.8. Hebraiſ.

3 Adoratio religiosa vni Deo conuenit: ciuilis autem, & ipsa periculosè ministris Verbi tribuitur.

n *Non eandem horā indicat, sed æqualem duorum videlicet dierum nonam.*

4 Fides Cornelii ex innocatione & charitate sese patefecit.

5 Sicut fides ex auditu nascitur, ita ex eodem nutritur & adolescit.

6 Sublatum est populorum discrimē aduentu Christi. Quis autem sit ei gratus, ex fide & iustitia intelligitur.

o *Non iudicare ex externis.*

Deut. 10.17. 2 *par.* 19.7. *sap.* 6.8. *eccle.* 35.16. *rom.* 2.11. *galat.* 2.6. *eph.* 6.9. *colo.* 3.25. 1 *pet.* 1.17.

p *Per timorē Dei, Hebræi vniuersum cultum intelligunt vnde intelligitur Cornelium fide minimè caruisse, velut qui ante tempora Christi vixerunt, fidei expertes non fuerunt: ineptè ergo faciunt qui ex hoc loco opera præparatoria, & liberum arbitriū constituunt.*

q *Significauit Deus Israelitis, ex quauis gente gratum esse Deo qui piè viuit: annuntiauit enim pacem hominibus per Christum, qui non vnius gentis, id est, Israelitica, sed omnium est Dominus.*

7 Summa Euangelii, Christum promissum Patribus & suo tempore exhibitum summa cum Dei virtute (quam omnibus modis ostendit) ac tandem pro nostri reconciliatione crucifixum, resurrexisse tertio die, vt quisquis in eum credit, remissione peccatorum accepta seruetur, sicut supremo illo die sedente eodem ipso viuorum ac mortuorum iudice, patefiet.

38 Vt Iesum Nazarenum [r] vnxerit Deus Spiritu sancto & potentia: qui obambulauit beneficiis afficiens & sanans omnes sub diaboli potestatem redactos: quoniam Deus erat cum eo.

39 (Quorum omnium quæ & in regione Iudæorum & in Hierusalem fecit, nos etiam testes sumus:) quem interemerunt suspensum in ligno.

40 Hunc Deus excitauit tertio die, fecitque vt conspicuus fieret,

41 Non toti populo, sed testibus quos ipse prius [ſ] designauerat, *nimirum* nobis, qui comedimus ac bibimus vnà cum eo, posteaquam resurrexit à mortuis.

42 Præcepit autem nobis vt prædicaremus populo, ac testificaremur eum esse qui definitus sit à Deo iudex viuorum ac mortuorum.

43 Huic etiam omnes Prophetæ testimonium dant, remissionem peccatorum accepturum per nomen eius quemuis qui crediderit in eum.

44 [8] Adhuc loquente Petro Verba ista, illapsus est Spiritus sanctus in omnes qui audiebant hunc sermonem.

45 Et fideles qui *erant* ex circuncisione, & venerant cum Petro, obstupuerunt quòd etiam in Gentes effusum esset donum Spiritus sancti.

46 Audiebant enim eos loquentes linguis, ac magnificantes Deum. Tunc respondit Petrus.

47 [9] Num quis aquam prohibere potest quominus *videlicet* baptizentur isti qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?

48 [t] Iussitque eos baptizari in nomine Domini. Tunc rogauerunt eum vt perseuerarct ad dies aliquot.

38 De Ieschua qui fuit à Natzareth, quem Deus vnxit Spiritu sancto, & virtute: & is est qui circuibat, & sanabat eos qui percussi erant à malo: quia Deus erat cum eo.

39 Et nos testes eius sumus de omnibus quæ fecit in vniuersa regione Iudææ & Vrischelem.

40 [10] Hunc ipsum suspenderunt Iudæi in ligno, & interfecerũt: & eum suscitauit Deus tertio die, & dedit eum vt conspiceretur apertè.

41 Non autem toti populo, sed nobis qui à Deo electi sumus, vt simus ei testes, qui comedimus cum eo, & bibimus post resurrectionem eius [11] à mortuis.

42 Et præcepit nobis vt prædicaremus, & testaremur populo quòd ipse sit qui destinatus est à Deo iudex viuorum & mortuorum.

43 Et de eo testati sunt omnes Prophetæ, quòd quisquis credit, per nomen eius accepturus sit remissionem peccatorum.

44 Et quum ipse Schemeun loqueretur hos sermones, obtexit Spiritus sanctus omnes eos qui audiebant sermonem.

45 Et attoniti facti sunt ac obstupuerunt fratres circuncisi, qui venerant cum eo, quòd etiam super gentes donum Spiritus sancti effusum esset.

46 Audiebant enim eos loquentes variis linguis, & magnificabant Deum.

47 Et dixit Schemeun, Nunquid aquas quis potest prohibere, vt non baptizentur hi qui (ecce) acceperunt Spiritum sanctum, sicut nos?

48 Tunc præcepit eis vt baptizarentur in nomine Domini nostri Ieschua Christi: & petierunt ab eo vt maneret apud eos aliquot dies.

r Hæc formula sumpta est ex Hebræorum cõsuetudine, apud quos vngebantur Reges & sacerdotes: inde factum est vt dicantur vngi quos donis ac virtutibus imbuit ac exornat.

ſ Hæc Apostolorũ Cherotonia, id est, electio, propriè Deo tribuitur: nam etsi legitimæ ministrorum electioni Deus præsit, est tamen hoc loco tacita antithesis inter Dei Cheirotoniam, *& hominũ suffragia, siquidem à Deo immediatè designantur Apostoli, mediati ministri Ecclesiæ.*

Ierem.3.34. mich.7.18. Infrà.13.9.

8 Quod loquitur Verbi minister ex Dei mandato, Spiritus sanctus in corde obsignat, sicut ex effectis apparet.

9 Baptismus sanctos non facit, sed sanctificationem obsignat.

t Non fuit necesse administrari Baptismũ Petri manu (quemadmodum & Paulus testatur Corinthi se paucos baptizasse, 1.Cor.1. 14. poterant enim alii ministri has partes suscipere.

10 Licet hæc verba Græco textu in versu præcedenti collocentur, nos coacti fuimus cum sequentibus in versu 40. collocare, quia Syrus textus ea sensu coniunxit.

11 Ad verbum, De inter mortuos vt Gallicè, *D'entre les morts.*

Caput XI.

2 Petrus propter Cornelium incusatus, 5 facti rationem reddit. 22 Barnabas Antiochiam mittitur: 26 vbi discipuli, Christiani nominati sunt. 28 Ibidem Agabus famem futuram prænuntiat.

1 Audierunt [1] autem Apostoli & fratres qui erant in Iudæa, Gentes etiam recepisse sermonem Dei.

2 Quum igitur ascendisset Petrus Hierosolymam, altercati sunt cum eo qui *erant* ex circuncisione,

3 Dicentes, Ad viros præputium habentes introisti, & vnà edisti cum eis.

4 Exorsus autem Petrus, *omnia* exposuit eis ordine, dicens,

5 Ego eram in ciuitate Ioppe precans: & visum in mentis excessu vidi, *nempe* descendens vas quoddam, ceu linteum magnum, quatuor extremis *diuinctum*, quod demittebatur è cœlo: & ad me vsque venit.

6 In quod quum intendissem oculos, animaduerti, & vidi quadrupedia terræ, & feras, & reptilia, & volucres cœli:

7 Audiui autem etiam vocem dicentem mihi, Surge, Petre, macta & vescere.

8 Dixi verò, Nequaquam Domine: nam ni-

1 Et auditum fuit ab Apostolis & fratribus qui erant in Iudæa quòd etiã Gentes accepissent sermonem Dei.

2 Et quum ascendisset Schemeun Vrischelem, disceptabant cum eo illi qui erant ex circuncisione:

3 Dicentes quòd ad homines præputium habentes egressus esset, & edisset cum eis.

4 Et cœpit Schemeun [1] ordine dicere eis.

5 Quum orarem in Ioppi, vidi in visione quòd descenderet vas quoddam quod simile erat linteo, & deuinctum erat quatuor angulis suis, demittebaturque è cœlo, & venit vsque ad me.

6 Et intuitus sum in illud, & videbam quòd essent in eo animalia quadrupedia, & reptilia terræ, & etiam volucres cæli.

7 Et audiebã vocem quæ dicebat mihi Schemeun, surge: macta ac manduca.

8 Et dixi, Absit Domine mi. Nam nunquam ingressum

1 Petrus immeritò reprehẽsus ab imperitis, non obiicit, sè à nemine iudicandum, sed palam facti sui rationem reddit.

1 Ad verbũ, Post post. Syra phrases significans ordine & seriò singula vt gesta erant exponere.

ingressum est os meum quod pollutum & quod contaminatum est.

9 Et rursus vox dixit mihi è cœlo, Id quod Deus purificauit, tu ne contamines.

10 Hoc factum est [2] tribus vicibus: & sublata sunt omnia in cœlum.

2 Ad verbũ, Tribus temporibus. Hebraismus.

11 Et eadem hora tres viri qui missi fuerant ad me è Curnilio è Cæsarea, venerunt, & steterunt iuxta portam vestibuli *domus* in qua habitabam.

12 Et dixit mihi Spiritus, Abi cum eis absque hæsitatione. Et venerunt mecum isti quoque sex fratres: & ingressi sumus in domum eius viri.

13 Et narrauit nobis quomodo vidisset domi suæ Angelum qui adstitisset, & dixisset sibi, Mitte in Iuppin ciuitatem, & accerse Schemeun qui vocatur Kipha.

14 Et ipse loquetur sermones tecum per quos [3] seruaberis tu & tota domus tua.

3 Ad verbum, Viues. Hebr.

15 Et quum cepissem illic loqui, obtexit Spiritus sanctus eos, quemadmodum nos ab initio.

16 Et recordatus sum sermonis Domini nostri, qui dicebat, Iuchannan baptizauit aquis, vos autem baptizabimini Spiritu sancto.

17 Si igitur Deus æqualiter dedit donum gentibus quæ crediderunt in Dominum nostrum Ieschua Christum, sicut nobis, ego quis eram ad cohibendum Deum?

18 Et quum hos sermones audiuissent, desierunt: & glorificauerunt Deum, & dicebant, Quòd iam etiam gentibus Deus dedisset conuersionem ad [4] vitam.

4 Id est, Ad salutem. Hebr.

19 Illi autem qui dispersi fuerant afflictione quæ fuerat propter Stephanum, peruenerũt vsque Phœniciam, etiam ad regionem Cypri, & Antiochiam, quum nemini loquerentur sermonem nisi Iudæis tantùm.

20 Erant autem quidam ex eis è Cypro & ex Cyrinia, qui ingressi fuerant Antiochiam, & loquebantur cum Græcis, ac Euangelizabant de Domino nostro Ieschua.

21 Eratque cum eis manus Domini: & multi crediderunt, & conuersi sunt ad Deum.

22 Et auditum est hoc ipsum in auribus [5] filiorum cõgregationis quæ erat in Vrischelem. Et miserunt Bar-nabbam Antiochiam.

5 Hebraismus, Id est fidelium qui ad Ecclesiam Vrischelem pertinebant.

23 Quumque venisset illuc, & vidisset gratiam Dei, gauisus est: & deprecabatur eos vt toto corde suo adhærerent Domino nostro.

24 Nam vir erat bonus, & repletus erat Spiritu sancto & fide, & adiectus est populus multus ad Dominum nostrum.

25 Et ipse egressus est in Tarsum ad quærendum Schaulum.

26 Quumque inuenisset eum, adduxit eum secum Antiochiam. Et annum totum pariter [6] congregati erant in cœtu *illo*: & docuerunt populum multum. Ab eo tempore primùm vocati sunt Antiochiæ discipuli, Christiani.

6 Id est, Coniuncti viuebant in illa Ecclesia.

27 Et in diebus illis venerunt ex Vrischelem illuc Prophetæ.

28 Et surrexit quidam ex eis, cuius nomen erat Agabus, & notum fecit eis per Spiritum, quòd fames magna futura esset in tota ter-

---

hil commune aut impurum vnquam introiuit in os meum.

9 Respondit autem mihi vox secundò è cœlo, Quæ Deus purgauit, tu ne polluito.

10 Idque ter factum est: & rursus omnia sursum retracta sunt in cœlum.

11 Tum ecce, eodem momento tres viri superuenerunt in ædes in quibus eram, Cæsarea missi ad me.

12 Dixit verò mihi spiritus vt irem cum eis nihil ambigens. Venerunt autem mecum etiam sex isti fratres, & ingressi sumus domũ cuiusdam:

13 Qui annuntiauit nobis quomodo vidisset angelum domi suæ, qui adstitisset ac dixisset ipsi, Mitte aliquos Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus:

14 Qui tibi ea dicturus est per quæ tu serueris & tota domus tua.

15 Quum autem cœpissem loqui, illapsus est Spiritus sanctus in eos, quemadmodum & in nos in principio.

16 Recordatus sum verò illius dicti Domini, quum diceret, Iohannes quidem baptizauit aqua, vos verò baptizabimini Spiritu sancto.

Matth. 3. 11. marc. 1. 8. luc. 3. 16. ioh. 1. 26. supra. 2. 2. infra. 19. 4.

17 Postquam igitur par donum dedit eis Deus vt & nobis, quum crediderunt in Dominum Iesum Christum, quis eram ego qui Deum possem inhibere?

18 [2] His autem auditis quieuerunt, & glorificauerunt Deum, dicentes, Nempe etiam Gentibus Deus resipiscentiam dedit ad vitam.

2 De veritate cõperta quærẽtes, placidè audiendi: sed vicissim eiusdem declarationi acquiescendum est.

19 ¶ [3] *Illi* porrò qui dispersi fuerant ex oppressione orta ob Stephanum, peruenerunt vsque in Phœniciam & Cyprum & [a] Antiochiam, nemini loquentes sermonem Dei nisi solis Iudæis.

3 Dispersio ecclesiæ Hierosolymitanæ, multarum aliarum collectionis causa.

a *De Antiochia Syriæ loquitur, quæ Ciliciæ erat vicina.*

20 [4] Quidam autem ex iis Cyprii & Cyrenenses, ingressi Antiochiam, loquuti sunt Græcis euangelizantes Dominum Iesum.

4 Antiochenam Ecclesiam (id est nouam quandam Gentium Hierusalem) extraordinariæ vocationi debemus.

21 Fuit autem manus Domini cum eis: multusque numerus credentium conuersus est ad Dominum.

22 [5] Peruenit autem rumor ad aures Ecclesiæ quæ erat Hierosolymis: miserunt igitur Barnabam vt pergeret Antiochiam vsque.

5 Extraordinariã vocationem non temerè damnant Apostoli, sed tamen ex effectis diiudicant.

23 Qui quum aduenisset & vidisset gratiam Dei, gauisus est, & hortatus est omnes vt proposito cordis permanerent in Domino.

24 Nam erat vir bonus & plenus Spiritu sancto & fide: & adiuncta est multa turba Domino.

25 [6] Abiit autem Barnabas Tarsum, vt requireret Saulum: & cum inuentum duxit Antiochiam.

6 Nulla fuit inter Apostolos de vsurpandis aut retinendis sedibus ac gradibus contentio.

26 Factumq; est autem vt annum totum conuenirent in Ecclesia, docerentque turbam multam, & discipuli nominarentur primùm Antiochiæ, Christiani.

27 [7] Per id tempus autem descenderunt Hierosolymis [b] Prophetæ Antiochiam:

7 Dominus suis flagellis sic cum impiis inuoluit Ecclesiam, vt tamen ei, quacunque ratione expedit, in tempore prospiciat.

b *Prophetæ hoc loco vocantur, quia vaticinandi dono præditi erant quemadmodum eodem titulo filiæ Philippi postea insigniuntur. Infra, 21. 9. Tam celebris autem erat Antiochenæ Ecclesiæ fama, vt insignes admodum viri illuc se reciperent.*

28 Et vnus eorum surgens, nomine Agabus, significauit per Spiritum, famem magnam futuram in toto terrarum orbe: quæ

etiam

etiam fuit sub Claudio Cæsare.

29 [8] Singuli autem discipulorum, prout cuique suppetebat, decreuerunt [b] subsidio mittere *aliquid* fratribus habitantibus in Iudæa.

30 Quod & fecerunt, mittentes ad seniores per manum Barnabæ & Sauli.

ra: & facta est fames ista in diebus Claudii Cæsaris.

29 Cæterùm discipuli, sicut erat 7 vnicuique ex ipsis, decreuerunt quod mitterent in ministerium fratrum eorum qui habitant in Iudæa.

30 Et miserunt per manum Bar-nabbæ & Schauli ad seniores qui ibi erant.

8 Ecclesiæ omnes vnum corpus constituunt.

b *Vt ex eo possent diaconi pauperibus subuenire: omnia enim ritè, & ordine administrari oportuit, quamobrem dicuntur hæc misisse ad presbyteros ac Ecclesiæ gubernatores.*

7 Ad verbum, Viro viro. Hebraismus.

Caput XII.

1 *Herodes Iacobum gladio occidit.* 4 *Petrum incarceratum* 8 *Angelus liberat.* 20 *Rex Tyriis infensus* 21 *placatur.* 22 *& quum diuinos honores sibi vendicat,* 23 *à vermibus erosus, moritur.*

1 Cæterùm 1 per id tempus aggressus est a Herodes rex malè accipere quosdam ex Ecclesia.

2 [b] Interemit autem Iacobum fratrem Iohannis, gladio.

3 2 Et quum vidisset *hoc* gratum esse Iudæis, perrexit comprehendere etiam Petrum: (erant autem dies azymorum.)

4 3 Quem etiam prehensum coniecit in carcerem, traditũ [c] quater quaternis militibus vt eum seruarent: volens eum post pascha producere populo:

5 4 Petrus igitur seruabatur in carcere, preces autem assiduę fiebant ab Ecclesia ad Deum pro ipso.

6 Quum verò producturus esset eum Herodes nocte illa dormiebat Petrus inter duos milites, vinctus catenis duabus: & custodes ante ostium obseruabant carcerem.

7 Et ecce, angelus Domini superuenit, & lux splenduit [d] in carcere: & pulsato latere Petri excitauit eum, dicens, Surge velociter. Et exciderunt ei catenæ ex manibus.

8 Dixitque ei Angelus, Præcingere, & subliga sandalia tua. Fecit autem ita. Tum *ille* dixit ei, Iniice pallium, & sequere me.

9 Itaque egressus *Petrus* sequebatur eum, nec sciebat verum esse quod fiebat per angelum: sed putabat *se* visum videre.

10 Quum autem transissent primam ac secũdam custodiam, venerunt ad portam ferream, quæ ducit in ciuitatem: quæ sponte aperta est eis: & egressi, & progressi sunt vicum vnum: & statim abscessit angelus ab eo.

11 ¶ Tum Petrus [e] ad se reuersus dixit, Nunc verè agnosco Dominũ misisse Angelũ suum & eruisse me è manu Herodis, & ex omni expectatione populi Iudæorum.

12 5 Et *re* considerata, venit domum Mariæ matris Iohannis, qui cognominabatur Marcus, vbi erant multi congregati & precantes.

13 6 Quum pulsasset autem Petrus ostium vestibuli, [f] prodiit puella vt subausculraret, nomine Rhode:

14 Quæ agnita voce Petri, præ gaudio non aperuit vestibulum, sed intrò currens annuntiauit adstare Petrum ante vestibulum.

15 Illi verò dixerunt ei, Insanis. Illa autem

1 Concedit quidem inducias Ecclesiæ suæ Dominus, sed ad tempus.

a *Herodis nomen commune fuit posteritati Herodis Ascalonitæ cognomento Magni. Is autem de quo mentio fit, fuit nepos Herodis Magni, filius Aristobuli, eius Agrippa pater, de quo postea.*

b *Indicta causa, & vi aperta occidit.*

2 Tyrannorum vetus mos est piorum sanguine redimere impiorum gratiam.

3 Tyranni sibiipsis crucem figũt, tum quoque quum agunt ex animi sui sententia.

c *Copiolis quaternarum.*

4 Preces consilia tyrannorum euertũt, Angelos à Deo impetrant, carcerem perstringunt, catenas dissoluunt, Satana denique profligato, Ecclesiam seruant.

d *Ad verb. in habitaculo. Sic honestiore vocabulo carcerem vocabant, Plut. in Solone.*

e *Ad verbum factus in sese. Nam antea prorsus attonitus, quasi extra se erat.*

5 Sacri nocturni conuentus tum virorum tum mulierum (quum diurnis locus non datur) Apostolico exemplo comprobantur.

6 Plus etiã à Deo impetramus, quàm animus sperare.

f *Videlicet è loco vbi congregati erant, non ex ipsis ædibus.*

1 Eodem autem tempore iniecerat manus in quosdam qui erant in ecclesia, vt malè afficeret eos, Hiraudis rex, is qui cognominatus est Agrippa.

2 Et interfecit gladio Iaakub fratrẽ Iuchannan.

3 Quumque videret quòd placeret hoc Iudæis, adiecit vt apprehenderet Schemeun Kipha: & erant dies azymorum.

4 Et apprehendit eum, & coniecit eum in carcerem, ac tradit ei sexdecim milites, qui seruarent eum, vt post petscha traderet eum populo Iudæorum.

5 Et quum Schemeun seruaretur in domo vinctorum, oratio assidua offerebatur à cœtu pro ipso, Deo.

6 Et ea ipsa nocte in cuius diluculo futurum erat vt traderet eum, quum dormiret Schemeun inter duos milites, & vinctus esset duabus catenis, & alii seruarent ostium carceris:

7 Angelus Domini stetit supra eum, & lux effulsit in tota ea domo: & pupugit eum in latere eius, ac excitauit eum, & dixit ei, Surge velociter. Et ceciderunt catenæ è manibus eius.

8 Et dixit ei Angelus, Accinge lumbos tuos, & calcea 1 calceamenta tua. Et fecit ita. Et iterum dixit ei, Inuolue te operimento tuo, & 2 veni post me.

9 Et egressus, 3 ac abibat post eum, quum ignoraret quod verum esset quod fiebat per manum Angeli: putabat enim quòd visionem videret.

10 Et quum præterita fuisset custodia prima & secunda, venerunt vsque ad portam ferream, & aperta fuit eis 4 sponte, Quumque egressi fuissent ac transiuissent vicum vnum, discessit ab eo Angelus.

11 Tunc agnouit Schemeun, ac dixit, Nunc noui in veritate quòd Dominus misit Angelum suum, & eripuit me è manu Hiraudis regis, & ab eo quod cogitabant aduersus me Iudæi.

12 Et quum considerasset, venit in domum Mariam matris Iuchannan qui cognominatus est Marcus: quia fratres multi illic congregati erant, & orabant.

13 Et pulsauit ostium vestibuli: & egressa est, vt responderet ei puella cuius nomen erat Rauda.

14 Et agnouit vocem Schemeun: ac præ gaudio non aperuit ei ostium: sed rouersa est cursu, & dixit eis, Schemeun, ecce stat ad ostium vestibuli.

15 Dicunt ei, Omnino 5 turbata es tibi. Et illa con-

1 Vox Syra est מְסָאנַיךְ, quæ sonat Talaria tua: sic dicta a talis quibus alligabantur.

2 Sequere me. Hebraismus.

3 Id est, Sequebatur eum. Hebraismus vt suprà.

4 Ad verbum, Ex voluntate sua id est, A se ipsa, Absque vllius opera.

5 Ad verbũ, Turbando perturbata es tibi. Emphatica reduplicatio.

contendebat quòd hoc ita esset. Dicunt ei, Potius Angelus eius est.

16 Et Schemeun pulsabat ad ostium: & egressi viderunt eum, & attoniti facti sunt.

17 ⁶Et annuebat eis manu sua vt tacerent: & ingressus est, ac narrauit eis quomodo Dominus eduxisset eum è domo vinctorum, dixitque eis, Narrate hæc Iaakub & fratribus. Et egressus abiit in locum alium.

18 Et quum esset diluculum, facta est contentio magna inter milites de Schemeū, ⁷ quid nam factum esset ei.

19 Hiraudis verò quum quæsiuisset eum, & non inuenisset eum, condemnauit ipsos custodes, & præcepit vt ⁸ morerentur. Et egressus est è Iudæa, ac morabatur in Cæsarea.

20 Et quia iratus erat contra Tyros & Tzidonios, congregati sunt & venerunt ad eum simul, & persuaserunt Blistao cubiculario regis, & petierunt ab eo vt esset sibi pax, quia alimonia regionis suæ ex regno erat Hiraudis.

21 Die autem certo indutus erat Hiraudis veste regia, & sedebat super thronum, & loquebatur cum congregatione:

22 Populus verò totus clamabat ac dicebat, Hæ ⁹ filiæ vocum Dei sunt, & non sunt filiorum hominis.

23 Et pro eo quòd non dedisset gloriam Deo, percussit eum Angelus Domini, ¹⁰ & ictus est vermibus, ac mortuus est.

24 Et euãgelium Dei prædicabatur & incrementum accipiebat.

25 Bar-nabba autem & Schaul reuersi sunt ab Vrischelem Antiochiam, postquam compleuissent ministerium suum, & assumpserunt secum Iuchannan illum qui cognominatus est Marcus.

affirmabat ita se *rem* habere. At illi dicebant, Angelus eius est.

16 Petrus verò ibi permanebat pulsans: quum autem aperuissent, viderunt eum, & obstupuerunt.

17 ⁷ Ipse manu indicto ipsis silentio, narrauit eis quomodo Dominus ipsum eduxisset è carcere: dixitque, Annuntiate ista Iacobo, & fratribus. Et egressus, profectus est in alium locum.

18 ⁸ Orto autem die fuit tumultus non paruus inter milites quid nam factum esset Petro.

19 Herodes verò, quum eum requisiuisset & non inuenisset, quęstione de custodibus habita, iussit *eos* ad supplicium rapi: & quum descendisset è Iudæa Cæsaream, *ibi* commoratus est.

20 ⁹ Herodes autem infenso animo erat in Tyrios & Sidonios: at illi concorditer venerunt ad eum, & illecto Blasto qui præerat cubiculo regis, petebant pacem: eo quòd aleretur regio ipsorum ex regis *agro*.

21 Statuto autem die, Herodes indutus veste regia, & considens pro tribunali, concionabatur ad eos.

22 ¹⁰ Populus verò acclamabat, Vox Dei, & non hominis.

23 ¹¹ Illico verò percussit eum angelus Domini, eo quòd non ᵍ tribuisset gloriam Deo, & ʰ erosus à vermibus exanimatus est.

24 ¹² ⁱ Sermo autem Domini crescebat ac multiplicabatur.

25 Barnabas autem & Saulus reuersi sunt ex Hierusalem, expleto ministerio, simul assumpto etiam Iohanne, qui cognominabatur Marcus.

6 Ad verbũ, Mouebat ad eos manum suam, vt solent qui audientiam sibi parant.

7 Ad verbũ, Quid esset ei, הוא ערך pro ערך vsitatum Hebræis, Chaldæis & Syris. vt Exod.32.1.

8 Id est, Morte plecterentur.

9 Frequenter inuenias in antiquis Hebræorum scriptis (vt in Talmud & in aliis) Filiam vocis pro Voce cœlitus demissa qua mortales de voluntate Dei admonerentur. vide in tractatu De benedictionibus cap.1. & in volumine De magistratibus cap. De pecuniariis iudiciis, & alibi. Vocatur autem huiusmodi vox Filia vocis, distincta & articulata, quæ Dei voluntatem diserté & perspicuè declaret, vt verba ipsa sint velut partus à voce efformati. Perinde ergo est ac si Tyrii & Sidonii verba Herodis prædicarẽt esse Dei oracula, & numen quoddam cœleste loquutum fuisse.

10 Syra vox רפת, verbum est præteriti temporis, vt puncta vocalia indicant: nec alibi in Syris, Chaldæis aut Talmudicis scriptoribus, quos videre licuit, reperitur. Sed nomen רפת inuenitur interdum significare Panem, interdum verò animalium stabulum. Si igitur ab his nominibus sit formatum verbum (vt plura in memoratis linguis à nominibus formantur) vel significabit Stabulum, factus est cum vermibus, siue per vermes (hoc est, Stabuli instar sordibus & corruptione plenus) vel Factus est panis cum vermibus id est, Vermibus oppletus factus est eorum cibus. Quod propius accedit ad Græcæ vocis significationem. Tritum enim est scripturæ phrasi Panem pro omni cibo accipi.

7 Cedendum quidem interdum furori, sed ita vt nihilo negligẽtius fiat opus Domini.

8 Consilium malum tandem consultoribus pessimum.

9 Ecclesiæ hostis tristis & pudendus exitus.

10 Popularis adulatio stultos infatuat.

11 Superbis Deus resistit.

g *Ioseph. narrat hunc Regem non repressisse adulatorum voces, quam ob causam & is morieus, de istorum vanitate conquestus est.*

h *Ad verbum factus verminosus.*

12 Tyranni Ecclesiam diruendo ædificant.

i *Illis qui audiebant sermonem.*

Caput XIII.

2 *Paulum & Barnabam sibi segregari iubet Spiritus.* 6 *Paphi,* 8 *Elymas magus* 11 *excæcatur.* 14 *Hinc Antiochiam Pisidiæ profecti,* 17 *Euangelium prædicant.* 45 *Iudæis acriter contradicentibus.*

1 ERant autem in ecclesia quę erat Antiochiæ, prophetæ & doctores, Bar-nabba, & Schemeun qui vocabatur Niger, & Lucius qui erat ex Curini ciuitate, & ¹ Manail ² filius educationum Hiraudis Tetrarchæ, & Schaul.

2 Et quum hi ieiunassent, & obsecrassent Deum, dixit eis Spiritus sanctus, Separate mihi Schaulum & Bar-nabba ad opus illud ad quod vocaui eos.

3 Et postquam ieiunassent, & orassent, imposuerunt eis manum, & dimiserunt eos.

4 Et ipsi quum emissi essent à Spiritu sancto,

1 ERant ¹ autem Antiochiæ in Ecclesia quæ *illic* erat, quidam Prophetæ & Doctores, Barnabas & Simeon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenæus, & Manahen qui fuerat vnà cum ᵃ Herode Tetrarcha educatus, & Saulus.

2 Quum igitur ii ᵇ ministrarent Domino & ieiunarent, dixit Spiritus sanctus, Separate mihi Barnabam & Saulum operi ad quod eos ᶜ aduocaui.

3 ² Tunc *igitur* quum ieiunassent & precati essent, & imposuissent eis manus, dimiserunt *eos*.

4 ³ Ipsi igitur emissi à Spiritu sancto, descen-

1 *Manail* primitiæ, id est Hebræa lingua, מנחם, Syrè Manail, quod ad Immanuel accedit, atque hoc visu compertum est, quod qui vocantur hoc nomine מנחם inter Iudæos, ab exteris quibuscum commercia habent, vocantur. Manuel Quanquam difficile est præter visum certam afferre rationem. 2 Phrasis Syra cum propriè significat qui à teneris cum aliquo nutritus & educatus est.

1 Paulus additu Barnaba, non ab homine, nec per hominẽ, sed Spiritus sancti extraordinario mandato, Gentium Apostolus secundo designatur.

a *Is fuit Antipas, qui Iohannem Baptistam interfecit.*

b *Fungentibus illo munere suo, id est, interpretatur Christi facientib. præcauere.*

c *Vocare (vnde nomẽ vocatio in Ecclesia vsitatissimum) dicitur Dominus, quum facit existere quod non est, siue illud ad substantiam, siue ad qualitates referatur (similiter de translatio, quòd quum aliquid esse incipit nomen habet: indicatur etiam diuina potentia, qui dixit & facta sunt.*

2 Ieiunium & preces solennem manuum impositionem præcedebãt.

3 Paulus cum suis Cyprũ primo impetu Christo subigerunt

derunt [d] Seleuciam, & illinc abnauigarunt Cyprum.

5 Qumque peruenissent Salamina, annuntiarunt sermonem Dei in synagogis Iudæorum: habebant autem etiam Iohannem ipsis subseruientem.

6 Peragrata verò insula Paphum vsque, inuenerunt quendam magnum Pseudoprophetam Iudæum, cui nomen *erat* Bariesus:

7 Qui erat cum Propretore Sergio Paulo, viro prudente. Hic aduocatis Barnaba & Saulo, efflagitauit audire sermonem Dei.

8 4 Obsistebat autem eis Elymas, *id est*, magus, (ita enim explicatur nomen eius) quærens auertere Proprætorem à fide.

9 Saulus autem (qui & Paulus) repletus Spiritu sancto, intentis in eum oculis,

10 5 Dixit, O plene omni dolo & omni [e] maleficentia, fili diaboli, hostis omnis iustitiæ, non cessabis inuertere vias Domini rectas?

11 Nunc igitur ecce, [f] manus Domini aduersum te: erisque cæcus, non videns solem ad tempus. Illico verò incidit in eum caligo ac tenebræ: & circumiens quærebat qui ipsum manu duceret.

12 Tunc Proconsul quum vidisset quod factum fuerat, credidit, Perculsus super doctrina Domini.

13 ¶ 6 Profecti verò Papho Paulus & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphyliæ *vrbem*. Iohannes verò abscedens ab eis, reuersus est Hierosolymam.

14 At ipsi quum perrexissent Perga, venerunt Antiochiam *vrbem* [g] Pisidiæ, & ingressi synagogam die sabbathi, sederunt.

15 Post lectionem autem Legis & Prophetarum, miserunt Præfecti synagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, siquis est [h] in vobis sermo exhortationis ad populum, dicite.

16 8 Quum surrexisset igitur Paulus, manu silentio facto, ait, Viri Israelitæ, & qui timetis Deum, audite.

17 Deus populi huius Israel elegit patres nostros, & populum sublimem euexit in commoratione in terra Ægypti, & ex ea eduxit eos [k] elato brachio.

18 Et circiter quadraginta annorum tempus mores eorum pertulit in deserto.

19 Et quum deleuisset septem gentes in terra Chanaan, sorte distribuit eis terram earum.

20 Et postea annis circiter [l] quadringentis quinquaginta dedit iudices vsque ad Samuelem Prophetam.

21 Et exinde petierunt regem, deditque eis Deus Saul filium Cis, virum ex tribu Ben-

descenderunt Seleuciam: & inde iter fecerunt per mare vsque in Cyprum.

5 Et quum ingressi essent Salamina ciuitatem, euangelizabant sermonē Domini nostri in synagogis Iudæorum, & Iuchannan ministrabat eis.

6 Et quum circumlustrassent totam insulam vsque ad Paphum ciuitatem, inuenerunt hominem quendam magicam artem excercentem, Iudæum, qui erat propheta mendax, & eius nomen erat Bar-Schuma.

7 Hic adhærebat viro sapienti, qui erat proconsul, & vocabatur Sergius Paulus, & vocauit Proconsul Schaulum & Barnabba & quærebat vt audiret ab eis sermonem Dei.

8 3 Resistebat autem eis iste magicam artem exercens 4 Bar-Schuma, cuius nomen exponit Elimaus, quia cupiebat auertere Proconsulem à fide.

9 Schaul autem qui vocatus est Paulus, repletus est Spiritu sancto, & intuitus est in eum.

10 Ac dixit ei, O plene omnibus dolis & omnibus malis, fili 5 accusatoris, & hostis omnis iustitiæ, non cessas peruertere vias rectas Domini?

11 Et nunc manus Domini super te: & eris cæcus, & non videbis solem vsque ad tempus. Et eadem hora cecidit super eum caligo & tenebræ & circuibat ac quærebat quisnam apprehenderet manum suam.

12 Et quum vidisset proconsul quod factum fuerat: miratus est & credidit doctrinæ Domini.

13 Paulus autem & Bar-nabba iter fecerunt per mare Papho ciuitate: & venerunt Pergen ciuitatem Pamphyliæ: & abscessit ab eis Iuchannan, ac profectus est Vrischelem.

14 Ipsi verò egressi sunt Perga, & venerunt Antiochiam ciuitatem Pisidiæ, ac ingressi sunt synagogam, ac sederunt in die Sabbathi,

15 5 Et postquam lecta esset Lex & Prophetæ, miserunt ad eos seniores synagogæ, & dixerunt, Viri fratres, si ita est quòd vobis sit sermo exhortationis, loquimini cum populo.

16 Et surrexit Paulus, & annuit manu sua, ac dixit, Viri, filii Israiel, & qui timetis à Deo, audite.

17 Deus populi huius elegit patres nostros, & extulit ac auxit eos quum essent incolæ in terra Aegipti: & brachio elato eduxit eos ex ea

18 6 Et nutriuit eos in deserto quadraginta annis.

19 Et perdidit septem populos in terra Kenaan, & dedit eis terram eorum hæreditate.

20 Et quadringentis & quinquaginta annis dedit eis iudices, vsque ad Schemuil Prophetam.

21 Et tunc petierunt sibi regem, & dedit eis Deus Schaulem filium Kisch, hominem ex

d *Seleutia vrbs fuit Ciliciæ à Seleuco vno ex Alexandri successoribus.*

4 Satan sese Christo opponens, eius victoriam illustrat.

5 Magus extra ordinem quidem, sed corporali tamen pœna à paulo affectus ordinatiis magistratibus exemplū præbet in eos animaduertendi qui improbe & obstinate cursum Euāgelii impediunt.

e *Vitium illud notat, quo qui laboret ad quoduis scelus facili ac propenso animo fertur.*

f *Potentia quę sese exerit in feriendis & proterendis suis hostibus.*

6 Exemplum in eodem cœtu, tum singularis constantię tum magnæ imbecillitatis.

g *Distinguitur ab Antiochia Syrię.*

7 In synagoga (ad cuius exemplar institutos fuisse constat Ecclesiæ Christianæ cœtus) primùm habebatur sacrorum librorum lectio, deinde etiam iis qui doctrina pollere videbantur, fiebat ab archisynagogis loquendi potestas.

h *Heb. quo significatur, diuinę gratię dona in nobis esse tanquam in thesauris, eaq́; nostra non esse, sed Dei Sic Dauid, Posuisti in os meum canticum nouum Psal 40.1.*

8 Deus plurimis peculiaribus beneficiis electum Israelem affecit, sed illo inprimis quòd æternum liberatorem ei promisit.

i *Sublatum euexit in dignitatem.*

k *Apertè, exerta vi ad hostes populi sui conterendos.*

Exo. 26.2.

Iosue 14.2.

Iudic. 3.9.

l *A nato Isaaco ad deletos vsque, ductore Iosua, Cananeos, intercesserunt anni quadringenti quadraginta septem, ideo additur particula circiter, quia tres anni desunt, sed vsus est maiore, numero integro Apostolus.*

1. Sam. 8.

1. Sam. 9.15. & 10.1

3 Ad verb. Stabat autem ex aduerso eis. Hebraismus.

4 Bar Schuma, Latine sonat Filium nominis, ac Hebraismus est pro homine celebri, sicut Gen. 6. dicuntur אנשי השם hoc est, Celebres, & sicut בן Hebraicè ita בר Syriacè sæpe significat Præditum, vt Deut. 3.18. & Iud. 21.10. 1. Sam. 14.51. בן חיל id est, Filius roboris accipitur pro Pręditō robore, & Iob. 41.25. בני שחץ Filii superbiæ pro Præditis superbia: Ita hoc loco, Filius nominis Præditum nomine significabit, id est Hominem celebrem. Qua verò in re celebrę fuerit eius nomen videtur ostendere tum Hebraica eius appellatio בר ישוע, quam Græci retinuerunt, tum eius interpretatio Elimas. Nā בר ישוע sonat Præditum salute, & Elimas, quod Heb. scriberetur אר'י מען sonat Diuinum consilium. Salutem enim ei asscribebant qui eius arte dementati erant, eo quòd putarent eum diuinorum consiliorum participem esse. Sic solet Satā suas artes amplis titulis adornare & tegere: & ita apud Mosē & Daniclē huic mago similes malefici splendido, nomine nēpe חכמים id est, sapientes, vocati fuerunt.

5 Id est, Diaboli vt annotatum est in 4. Matth.

5 Morem recitando Legem in synagogis diebus sabbathi introductum ab ipso Mose tradūt, & deinde post reditū à captiuitate, ab Ezra in vsum reuocatū, & amplificatum, adiuncta Prophetarum lectione. Legem diuidunt in sectiones totidem (quas vocant פרשות) quot sūt in anno sabbatha, quo ita singulis annis tota Lex perlegatur, finiaturque in festo Tabernaculorum rursumque sequenti sabbatho ab Initio repetatur. Ex Prophetis autem capita quædam quæ appellant הפטרות lectionibus Legis tū numero tū doctrinæ consensu, quatenus fieri potest, correspondentia, selecta constitutaque sunt, quæ simul legantur eo ordine quo descripta sunt ad finem Bibliorum Venetiis excusorum. Feracta Legis & Prophetarum lectione, demum assurgebant, accepta prius venia a primario synagogæ, qui de scripturis apud populum volebant disserere. Hæc fusius explicantur à Maimoni, primo volumine, in tractatu De benedictione sacerdotum, cap. 12. & sequentibus. 6 Ac si Græcè pro ἐτροποφόρησεν scriptum esset ἐθρέψεν, Nutriuit: sed latum est inter vtrunque verbum discrimen, vt potius existimem sensum respexisse. Nam ea clara certaque fuit tolerantia Dei erga immorigerum populum, quòd non destitit eos paternè alere & sua cura prosequi, quod innuit noster paraphastes.

genere Beniamin annis quadraginta.

22 Et sustulit eum, & suscitauit eis Dauidem regem: & testatus est de eo, & dixit, Inueni Dauidem filium Iischai, hominem secundum cor meum: ipse faciet omnes voluntates meas.

23 E semine huius excitauit Deus Israeli, iuxta id quod pollicitus fuerat, Ieschua liberatorem.

24 Et misit Iuchannan vt prædicaret ante aduentum eius, baptismum conuersionis toti populo Israiel.

25 Et quum expleret Iuchannan ministeriũ suũ, dicebat, Quem putatis vos me esse non sum ego. Sed ecce, venit post me is cui non sum dignus vt soluam corrigias calceamentorum eius.

26 Viri fratres, filii generis Abraham, & qui vobiscum sunt timentes Deum, vobis hic missus est sermo salutis.

27 Qui enim habitant in Vrischelem, & primores eorum, non 7 senserunt illum *sermonem*, nec etiam scripta Prophetarum quæ leguntur per omne sabbathum: sed condemnauerunt eum, & compleuerunt omnia quæ scripta sunt.

28 Et quum nullam inuenissent causam mortis, petierunt à Pilato vt interficerent eum.

29 Quumque perfecissent quicquid scriptum esset de eo, demiserunt eum de cruce, & posuerunt eum in loco sepulchri.

30 Deus autem excitauit eum 8 à mortuis.

31 Et visus est diebus multis iis qui ascenderunt cum eo ex Galilæa in Vrischelem: & illi sunt nunc testes eius apud populum.

32 Et etiam nos, ecce, euangelizamus vobis quòd promissionem illam quæ facta fuit patribus nostris, compleuit Deus nobis filiis illorum, qui excitauit Ieschua:

33 Sicut scriptum est in secundo Psalmo, Filius meus es tu: ego hodie genui te.

34 Et sic excitauit eum Deus 9 a mortuis vt rursus non sit reuersurus visurus corruptionem quemadmodum dicit, Dabo vobis beneficentiam Dauid fidelem.

35 Et rursus dixit in loco alio, Non dedisti benignum tuum 10 vt videret corruptionem.

36 Dauid enim in ætate sua ministrauit voluntati Dei, & obdormiuit: adiunctusque est patribus suis, ac vidit corruptionem:

37 Hic verò quem excitauit Deus, non vidit corruptionem.

38 Scitote igitur, fratres, quòd per hunc ipsum prædicatur vobis remissio peccatorum:

39 Et ab omnibus à quibus non potuistis per Legem Musche 11 iustificari, per hunc, quisquis credit, iustificatur.

40 Cauete igitur ne veniat super vos id quod scriptum est in Prophetis:

41 Videte contemptores, & admiremini, ac deuastemini, quia opus operor in diebus vestris, quod non crederetis si quis narraret vobis.

iamin, m annis quadraginta.

22 Et amoto illo, excitauit eis Dauid in regem: cui etiam testimonio dato, dixit, inueni Dauid *filium* Iesse, virum secundum cor meum, qui exequetur omnes voluntates meas.

23 9 Huius è semine Deus secundum promissionem excitauit Israeli Seruatorem Iesum.

24 Quum antè prædicasset Iohannes n coram eo iam aduentante, baptismum resipiscentiæ toti populo Israelis.

25 Quum autem expleret Iohannes cursum, dixit, Quem me suspicamini esse non *is* sum ego, sed ecce, venit post me, cuius pedum soleam non sum dignus qui soluam.

26 10 Viri fratres, filii generis Abrahæ, & qui inter vos timetis Deum vobis sermo salutis huius missus est.

27 11 Qui enim habitabant in Hierusalem, & primores eorum, quum ignorarent istum, & *eo* condemnato, voces Prophetarum quę per omne Sabbathum leguntur, impleuerunt:

28 Et nulla causa mortis inuenta, petierunt à Pilato, vt necaretur.

29 Quum verò perfecissent omnia quæ de eo scripta erant, detractus è ligno, positus fuit in monumento.

30 12 Deus autem excitauit eum à mortuis.

31 Qui visus est per dies multos iis qui simul ascenderant cum eo à Galilæa in Hierusalem, suntque testes eius apud populum.

32 Et nos vobis euangelizamus eam promissionem quæ Patribus facta est, Deum videlicet eam expleuisse filiis illorum, *id est*, nobis o excitato Iesu:

33 13 Vt etiam in Psalmo secundo sciptum est, Filius meus es tu, ego hodie genui te.

34 Quòd autem excitauerit eum à mortuis, non amplius reuersurum in sepulchrum, ita dixit, Dabo vobis p firmas illas Dauidis beneficentias.

35 14 Ideò & aliàs dicit, Non sines sanctum illum tuum sentire corruptionem.

36 Nam Dauid quidem postquam sua ætate inseruisset Dei consilio, obdormiuit, & adiunctus est patribus suis, sensitque corruptionem:

37 At is quem Deus excitauit, non sensit corruptionem.

38 15 Notum igitur sit vobis, viri fratres annuntiari vobis remissionem peccatorum per istum:

39 q Et ab omnibus à quibus per Legem Mosis r absolui non potuistis, per hunc, quemuis qui credat, absolui.

40 16 Videte ergo ne vos inuadat quod dictũ est in f Prophetis,

41 Videte ô contemptores, & admiramini & euanescite: quia opus operor ego diebus vestris, opus quod non credetis si quis enarrauerit vobis.

7 Sic apud Hebręos intelligendi, & Sentiendi, verba confunduntur vt Psal. 58.10.

8 9 Ad ver. De inter mortuos vt Gallicè, *D'entre les morts*

10 Id est, Vt obnoxius esset corruptioni vt infrà semel atque iterum sequitur Hebraismus.

11 Iustificari pro Absolui in iudicio Exod. 27.7. & Deut. 25.1. & passim alibi in vtroque Testamento.

m *In hoc quadraginta annorum spatio, coniungi debet tempus Samuelis cum temporibus Saulis, illius enim quasi absorpta fuit à regno administratio.*

2. Sam. 16. 13. Psal. 85.22. Esa. 11. 8.

9 Iesum esse Seruatorem illum ex Dauide exoriturum probat ex Iohannis testimonio.

Malach. 3.1. mar. 3.10. & 11,10 mar. 1.2 luc. 3.3. Matt. 3.11. mar. 1.7. ioh. 1.20.

n *Iohannes apparitoris instar Christum non eminus, vt alii Prophetæ venturum significauit, sed iam iter ingressum & sibi imminentem commonstrauit.*

10 Iudæis propriè promissus & missus Christus.

11 Iesu acciderunt quæcunque de Messia prædixerant Prophetæ vt hinc quoque constet illum esse verum & vnicum illum Seruatorem: nec tamen propterea excusantur, qui eum non modò non receperunt sed etiam crudelissimè (quamuis innocentem) sunt persecuti.

Mat. 27.22. mar. 15.13. luc. 23.23. ioh. 19.6. Mat. 28.2. mar. 16.6. luc. 24.6. ioh. 20.29.

12 Opponenda est gloria resurrectionis, ignominiæ crucis & sepulturæ. Probatur autem resurrectio tum oculatis testibus, tum Prophetarum testimoniis.

o *Verè enim tunc & manifestè apparuit vt Dei vnigenitus Filius, cum deposita infirmitate, victor mortis è sepulchro emersit.*

13 Si Christus mansisset in morte, non esset verus Filius Dei, nec firmum esset fœdus cum Dauide sancitum.

Psal. 2.7. heb. 1.5. & 5.5. Esa 55.3. Psal. 16.10.

p *Ad verb. sancta Dauid fidelia: sancta autem vocant: Græci quod Hebræi beneficentias: vocantur autem beneficentię Dauid passiua significatione, id est, quæ in Dauidem fuerunt collata: fideles autem dicuntur Hebręorum idiotismo, firmę atque constantes.*

r *Reg. 2.10. sup. 2.26.*

14 Sic intrauit sepulchrum Dominus, vt ne corruptionem quidem senserit.

15 Christus ideo missus, vt per Legem damnatos gratuita remisione peccatorum donet.

q *Cum ceremonię legales vos absoluere non potuerint à peccatis, absoluemini per istum, si fide illum amplectamini.*

r *Ad verb. iustum declarari.*

16 Beneficia Dei cedunt contemptoribus certo exitio.

f *Vid. Mar. 1.2. Heb. 1.5.*

42 17 Egressis

42 [17] Egressis autem *ex* synagoga Iudæorum, rogarunt Gētes vt in proximè sequens Sabbathum dicerentur sibi hæc verba.

43 Soluto autem conuentu, sequuti sunt multi ex Iudæis, & [t] religiosis proselytis Paulum ac Barnabam: qui alloquentes eos, persuaserunt eis vt permanerent in gratia Dei.

44 Sequente verò Sabbatho vrbs propè tota coacta est ad audiendum sermonem Dei.

45 [18] Visa autem turba Iudæi repleti sunt inuidia, & contradicebant iis quæ à Paulo dicebantur, contradicentes ac [v] blasphemantes.

46 [19] Tunc [x] libertate vsi Paulus ac Barnabas dixerunt, Vobis necesse fuit primùm exponi sermonem Dei: postquam autem repellitis illum, & indignos vos ipsos [y] decernitis æterna vita, ecce, conuertimur ad Gentes.

47 Ita enim nobis mandauit Dominus, *dicens*, Constitui te vt sis lux Gentium, vt sis saluti vsque ad vltimas terras.

48 Gentes autem hæc audientes, gauisæ sunt, & glorificabant sermonem Domini: & crediderunt quotquot erant [z] ordinati ad vitam æternam.

49 Perferebatur autem sermo Domini per totam illam regionem.

50 [20] Iudæi verò extimularunt mulieres [a] religiosas & honestas, & primos vrbis, & excitarunt persequutionem in Paulum ac Barnabam, eieceruntque eos è finibus suis.

51 [21] At illi excusso puluere pedum suorum in eos, venerunt Iconium.

52 Discipuli verò replebantur gaudio & Spiritu sancto.

42 Et quum egrederentur [12] ab eis, petierunt ab ipsis vt sabbatho alio loquerentur sermones istos secum.

43 Et postquam dimissa esset congregatio, multi Iudæi [13] iuerunt post eos, & etiam proselyti, qui timebant à Deo: & ipsi loquebantur & suadebant eis [14] vt adhærerent gratiæ Dei.

44 Et sabbatho alio congregata est tota ciuitas ad audiendum sermonem Dei.

45 Et quum vidissent Iudæi turbam magnam, repleti sunt inuidia, [15] & obsistebant contra sermones quos loquebatur Paulus ac blasphemabant.

46 Dixit autem Paulus & Bar-nabba liberè, vobis oportebat primum prædicari sermonem Dei, sed quia repellitis ipsum à vobis, & statuistis contra vos ipsos quòd non digni sitis vita quæ est in æternum, ecce, conuertimus nos ad Gentes.

47 Sic enim præcepit nobis Dominus noster, sicut scriptum est, Posui te lucem Gentibus, vt sis in salutem vsque ad fines terræ.

48 Quumque audirent Gentes, gaudebant & glorificabant Deum, credideruntq; illi qui positi erant ad vitam quæ est in æternum.

49 Et sermo Domini prædicabatur in tota illa regione.

50 Iudæi verò suscitauerunt principes ciuitatis, & mulieres diuites, quæ cum illis timebant Deum: & excitauerunt persecutionem contra Paulum & contra Barnabbam, & eiecerunt eos è limitibus suis.

51 Et quum egrederentur, excusserunt contra eos puluerem pedum suorum: & venerunt in Iconium ciuitatem.

52 Et discipuli replebantur gaudio & Spiritu sancto.

[21] Non obstat mundi perfidia, quominus sibi Dominus Ecclesiam colligat. & collectam foueat.

[17] Gentes præeunt Iudæis in regnū cœlorum.
[t] *Qui relicto Paganismo, Mosis religionem erant amplexi.*
[18] Euāgelii eiusdem odor reprobis incredulis mortem spirat, electis autem credentibus vitam.
[v] *Contumeliis & conuitiis incessentes.*
[19] Euangelium, expresso Dei mandato, Gētibus promulgatum.
[x] *Vsi oratione libera, aperta, & confidenti.*
[y] *Hoc vestro facto, quasi sententia in vos lata statuitis & decernitis.*
Esa.49.6.
[z] *Itaque aut non omnes erant vitæ æternæ destinati, aut omnes necesse fuisset credere. quod quia verum non est, sequitur quosdam destinatos fuisse. itaque non tantùm Deum præsciuisse, sed etiam præordinasse, vt nec fides sit ordinationis causa, nec fidei effecta, causa fuit ordinatio, sed ordinatio fidei.*
[20] Ea est hostium Euangelii calliditas, vt quorundam etiam aliqui non penitus malorum simplicitate ad suam crudelitatem exercendam abutantur.
[a] *Quæ essent Mosis legem amplexa.*
Supra 18.6.
Matth.10.14.
Marc.6.11. luc.9.5.

[12] Ad verbum, A latere eorum. Heb.
[13] Id est, Sequuti sunt eum. Hebraismus.
[14] Quasi affixi & conglutinati permanerent in gratia Dei. Hæc est vis verbi Syriaci.
[15] Id est, Opponebant se, & repugnabant sermonibus Pauli.

Caput XIIII.

1 *Paulus & Barnabas* 5 *Iconio eiciuntur vt.* 6 *Paulus Lystræ* 10 *Claudum sanat,* 13 *& sibi sacrificaturos* 15 *prohibet.* 19 *Ibidem Iudæis autoribus lapidatur.* 23 *Hinc multis Ecclesiis peragratis,* 26 *Antiochiam revertuntur.*

1 FActum [1] est autem itidem [a] Iconii vt simul introirent synagogam Iudęorum, & loquerentur, ita vt crederet Iudæorum simul & Græcorum magna multitudo.

2 Qui verò [b] increduli fuerunt Iudæi incitarunt & [c] malè affectos reddiderunt animos Gentium aduersus fratres.

3 [2] Multum igitur tempus *ibi* egerunt liberè loquentes, freti Domino, qui testimonium dabat sermoni gratię suæ, dabatque vt signa & miracula ederentur per manus eorum.

4 Diuisa est autem multitudo vrbis: & alii quidem erant à Iudæis, alii verò ab Apostolis.

5 Quum autem factus esset impetus Gentium ac Iudæorum vnà cum suis primoribus, ad eos iniuriis afficiendos & lapidandos.

6 Re prospecta [d] perfugerunt in ciuitates Lycaoniæ, Lystram & Derben, & circumiacentem regionem:

7 Et illic euangelizauerunt.

8 ¶ [3] Quidam autem vir Lystris captus pedi-

1 ET venerunt & ingressi sunt in synagogam Iudæorum, & ita loquuti sunt cum eis vt crederent multi ex Iudæis & ex Græcis.

2 Iudæi *vero* ex illis qui non obediebant, excitauerunt Gentes vt malè afficerent fratres.

3 Et ii tempus multum manserunt ibi, & liberè loquebantur de Domino: & ipse testabatur de sermone gratiæ suæ per signa & prodigia quæ faciebat per manus eorum.

4 Et tota turba ciuitatis diuisa erat: ex illis erant cum Iudæis, & ex illis adhærebant Apostolis.

5 Factus est autem in hos impetus à Gentibus, & à Iudæis ac primoribus eorum, vt contumeliis afficerent eos & obruerent eos lapidibus.

6 Quumque *hoc* cognoscerent, discesserunt, & confugerūt in ciuitates Lycaoniæ & Lystræ & Derbæ & pagos qui sunt circa eas:

7 Et ibi euangelizabant.

8 Et homo quidam habitabat in Lystra ciuitate,

[1] Non minus cōstantes esse nos oportet, quàm obstinata est malorum peruersitas.
[a] *Iconium vrbs fuit Lycaoniæ.*
[b] *Qui non paruerunt doctrinæ.*
[c] *Ad verbum deprauarunt.*
[2] Non cedendum nimis, imò ne aperto quidem furori, nisi quum ita prorsus necesse est, idque non quietis captādæ causa, sed vt eo latius propagetur Euangelium.
[d] *Licet aliquando fugere pericula opportunè.*
[3] Vetus est diaboli astus efficere vt fideles serui Dei vel simul profligentur, vel pro idolis colantur, idque præcipuè arrepta ex miraculis occasione.

cate, qui affligebatur in pedibus suis, claudus a ventre matris suæ, qui nūquam ambulauerat.

9 Hic audiuit Paulum loquentem & quum vidisset eum Paulus, & agnosceret quòd esset in eo fides quòd saluus futurus esset,

10 Dixit ei voce elata, Tibi dico, in nomine Domini nostri Ieschua Christi surge in pedes tuos. Et exiliens surrexit, ac ambulauit.

11 Et congregatio populi, quum vidissent id quod fecerat Paulus, extulerunt vocem suam lingua regionis, & dicebant, Dii assimilati sunt filiis hominis, & descenderunt ad nos.

12 Et nominabant Bar-nabbam [1] dominum deorum, & Paulum, Mercurium, quia ipse principatum habebat in sermone.

13 Et sacerdos domini deorum, qui erat extra ciuitatem, adduxit tauros & coronas ad portam vestibuli eius loci vbi habitabant, & volebat mactare illis.

14 Bar-nabba autem & Paulus, quum audiuissent, sciderunt vestimenta sua, & exilierunt: & egressi sunt ad cœtum, & clamabant.

15 Ac dicebant, Viri, quid facitis? Etiam nos filii hominis sumus, passionibus obnoxii sicut vos, & annuntiamus vobis vt ab istis inutilibus conuertamini ad Deum viuentem, qui fecit cœlum & terram & maria, & omnia quæ sunt in eis.

16 Qui in ætatibus priscis siuit omnes gentes vt ambularent per vias [2] proprias:

17 Non relinquens seipsum sine testimonio, quum faceret eis bona è cœlo, & dimitteret pluuiam, & crescere faceret fructus temporibus suis, ac impleret saturitate & lætitia corda eorum.

18 Et quum hæc dicerent, vix cohibuerunt populum ne quis mactaret ipsos.

19 Venerunt autem Iudæi ex Iconia & Antiochia & commouerunt contra eos populum & lapidauerunt Paulum, & traxerunt eum extra ciuitatem, quia putabant quòd mortuus esset.

20 Et congregati sunt iuxta eū discipuli & surgens ingressus est in ciuitatem: & die postero egressus est inde cum Barnabba, ac venerunt in Derben ciuitatem.

21 Et quum euangelizassent [3] filiis ciuitatis illius discipulos fecerunt multos: & conuersi venerunt ad Lystram ciuitatem, & ad Iconium & ad Antiochiam.

22 Quum confirmarent animos discipulorum & [4] hortarentur eos vt perseuerarent in fide, ac dicebant eis quòd per oppressiones multas oporteat ingredi in regnum Dei.

23 Et constituerunt eis in omni cœtu seniores, quum ieiunarent vnà cum eis, ac orarent, commendarentque eos Domino nostro in quem crediderant.

24 Et quum circuissent loca Pisidiæ, venerunt ad Pamphyliam.

25 Et quum loquuti essent in Perga ciuitate sermonem Domini, descenderunt [5] ad Attaliam.

26 Et inde iter fecerunt per mare, & venerūt Antiochiā: qui inde cōmendati fuerant gratiæ Domini ad opus illud quod expleuerunt.

27 Et quum congregassent totum cœtum, narrabant quicquid fecisset Deus, [6] cum eis,

[1] Periphrasis est Iouis quem prophani poetæ appellāt deorum regem.

[2] Ad verbum, Animæ suæ, id est Propriæ voluntatis. Hebraismus.

[3] Id est, Ciuibus natis in ea ciuitate. Hebraismus.

[4] Ad verbū, Peterent ab eis.

[5] Scriptum erat לאיטליא, Ad Italiam. sed perperam, quare non dubitaui litera Iod sublata, restituere lectionē & scribere לאטליא, Ad Attaliam.

[6] Hebraismus pro erga eos. Simile legitur Psalm. 86.17. & psalm. 119.124.

bus sedebat, claudus ab vtero matris suæ, qui nunquam ambulauerat.

9 Hic audiuit Paulum loquentem: qui quum intendisset in eum oculos, & vidisset quòd fidem haberet *se* seruatum iri,

10 Dixit voce magna, Surge in pedes tuos rectus. Tum *ille* quum exiluisset, ambulauit.

11 Turbæ verò quum vidissent quod fecerat Paulus, sustulerunt vocem suam, Lycaonicè dicentes, Dii assimilati hominibus descenderunt ad nos.

12 Vocabantque Barnabam, Iouem: Paulum verò Mercurium: quoniam is erat dux sermonis.

13 Sacerdos autem Iouis collocati ante illorum vrbem, quum tauros vittatos ad [e] vestibula adduxisset, volebat cum turba sacrificare.

14 Quod quum audissent Apostoli Barnabas & Paulus, [f] diruptis palliis suis insilierunt in turbam, clamantes,

15 [4] Ac dicentes, Viri, cur ista facitis? Nos quoque sumus homines [g] iisdem quibus vos affectionibus obnoxii, annuntiantes vt vos à [h] vanis istis rebus conuertamini ad Deum illum viuum, qui fecit cœlum & terram & mare, & omnia quæ in eis sunt.

16 Quique præteritis ætatibus siuit omnes Gentes [i] suis ipsarum viis incedere.

17 Quanquam non passus est se *esse* expertem testimonii, bona tribuendo, dans nobis cœlitus pluuias ac tempora fructibus edendis apta, implens cibo & lætitia corda nostra.

18 Et hæc dicentes, vix compescuerunt turbam ne ipsis sacrificaret.

19 ¶ [6] Superuenerunt autem quidam Iudæi Antiochia & Iconio, qui persuasa turba, Paulum lapidatum traxerunt extra vrbem, existimantes eum mortuum esse.

20 Sed quum circumstetissent eum discipuli, surrexit & ingressus est vrbem: & postridie egressus venit Derben cum Barnaba.

21 [7] Quumque euangelizassent vrbi illi, & discipulos multos adiunxissent, reuersi sunt Lystram & Iconium & Antiochiam:

22 [8] Confirmantes animos discipulorum, hortantes vt permanerent in fide, & *dicentes* oportere per multas oppressiones nos ingredi in regnum Dei.

23 [9] Quumque ipsis per suffragia creassent per singulas Ecclesias Presbyteros, precatique essent cum ieiuniis, commendarunt eos Domino in quem crediderant.

24 [10] Peragrataque Pisidia, venerunt in Pamphyliam:

25 Ac Pergæ loquuti diu sermonem, descenderunt [k] Attaliam.

26 Et illinc abnauigarunt [l] Antiochiam, vnde fuerant commendati gratiæ Dei ad opus quod expleuerant.

27 Quum autem venissent & coegissent Ecclesiā, retulerunt quāta Deus per ipsos effecisset,

[e] *Ædium in quibus habitabant Paulus & Barnabas.*

[f] *Vide Matth.* 26.65.

[4] Idololatria etiam dicitur quæ creaturis quantumuis sanctis & eximiis, quod vnius Dei est tribuit, nempe inuocationis cultum.

[g] *Mortales vt vos estis, & eiusdem atque vos humanæ naturæ participes.*

[h] *Hebræorum more Idola res vanæ vocantur.*

Gen. 1.1. *psal.* 146.6. *apoc.* 14.7.

[5] Consuetudo quantumlibet vetus non excusat Idololatras.

Psalm. 81.13.

[i] *Ex arbitrio suo viuere, nulla ipsis præscripta ratione religionis.*

[6] Diabolus in extremum redactus, tandem aperte furit, sed frustra, tunc quoque quum videtur esse superior.

2.*Cor.* 12.25.

[7] Per medias mortes nihilominus in vocatione pergendum.

[8] Ministrorum est, non tantùm docere, sed etiam iam doctos confirmare, & ad crucem præparare.

[9] Apostoli plantatas Ecclesias commiserunt propriis pastoribus, quos quidem nec temerè sed præeuntibus precibus, & ieiuniis, creârunt, nec pretio, aut imperiora potestate Ecclesiis obtruserūt, sed cœtus suffragiis comprobatos constituerunt.

[10] Paulus & Barnabas sua peregrinatione defuncti & Antiochiam reuersi, rationem itineris sui Ecclesiæ exponunt.

[k] *Attalia vrbs Pamphyliæ maritima Lyciæ vicina.*

[l] *Antiochiam Syriæ.*

Supr. 13.2.

cisset, eumque aperuisse Gentibus ostium fidei.

28 Et egerunt illic multum tempus cum discipulis.

& quòd aperuisset ostium fidei gentibus.

28 Et tempore multo manserunt ibi apud discipulos.

Caput XV.

2 Antiochenis quidam iugum Legis obtrudere conantur. 6 Consulti de hac re Apostoli. 19 Et quid facto opus sit. 23 Per literas indicant. 36 Paulus separatus à Barnaba Ecclesias Asiæ reuisit.

1 Porrò [1] [a] quidam qui descenderant à Iudæa, docebant fratres, *& dicebant*, Nisi circuncidamini ritu Mosis non potestis seruari.

2 [2] Orta igitur repugnantia & disquisitione non exigua Paulo ac Barnabæ aduersus illos, constitutū fuit vt ascenderent Paulus & Barnabas & quidam alii ex illis ad Apostolos ac Presbyteros Hierosolymam super hac quæstione.

3 Illi ergo [b] deducti ab Ecclesia, peragrarunt Phœnicem & Samariam, narrantes conuersionem Gentium: & affecerunt gaudio magno omnes fratres.

4 Quum autem aduenissent in Hierusalem, excepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis ac Presbyteris, & renuntiarunt quæcunque Deus per ipsos effecerat.

5 Sed (*aiebant*) quidam surrexerunt è secta Pharisæorum qui crediderunt, dicentes oportere ipsos circuncidere, & denuntiare vt obseruent Legem Mosis.

6 [3] Conuenerunt igitur Apostoli & Presbyteri vt dispicerent de hoc negotio.

7 Quum autem multa disceptatio fuisset, surgens Petrus dixit eis, [4] Viri fratres, vos scitis Deum [c] iampridem [d] inter nos elegisse *me*, vt per os meum audirent Gentes verbum Euangelii, & crederent.

8 Et Deus qui nouit corda, dedit eis testimonium, dato ipsis Spiritu sancto, sicut & nobis:

9 Nihilque [e] discreuit inter nos & illos, [f] fide purgatis cordibus eorum.

10 [5] Nunc ergo [g] quid tentatis Deum, imposito iugo ceruici discipulorum, quod neque patres nostri neque nos portare potuimus?

11 Imò per gratiam Domini Iesu Christi credimus nos seruatum iri, quemadmodum & illos.

12 [6] Tacuit autem tota illa multitudo: & audiebant Barnabam & Paulum exponentes quanta Deus edidisset signa & miracula per ipsos inter gentes.

13 Postquam autem ipsi conticuissent, respondit [h] Iacobus, dicens, Viri fratres, audite me.

14 [7] Symeon exposuit quomodo primum Deus respexerit *Gentes*, vt sumeret ex ipsis populum nomini suo:

15 Et huic *rei* consonant verba Prophetarum: sicut scriptum est,

16 Post hæc reuertar, & restaurabo tabernaculum Dauid collapsum, & ruinas eius restaurabo, & rursus erigam illud:

17 Vt requirant reliqui homines Dominum,

1 Descenderant autem quidam ex Iudæa, & docebant fratres, Si non circuncisi sitis iuxta consuetudinem Legis, non potestis seruari.

2 Et facta est commotio magna & disputatio Paulo & Barnabæ contra eos, [1] & factum est vt ascenderent Paulus & Bar-nabba & alii cum eis, ad Apostolos & seniores qui erant in Vruschelem, propter hanc quæstionem.

3 Et deducens dimisit eos ecclesia, & iter fecerunt per totam Phœnicen, & etiam inter Samaritanos, narrantes de conuersione gentium, [2] & fecerunt gaudium magnum omnibus fratribus.

4 Quumque venissent in Vruschelem, excepti sunt ab ecclesia & ab Apostolis & à senioribus: & narrauerunt eis quicquid fecisset [3] cum eis Deus.

5 Surrexerunt autem homines qui crediderunt ex doctrina Pharisæorum, & dicebant, Necesse erat vobis circumcidere eos, & præcipere eis vt seruent Legem Muschæ.

6 Congregati verò sunt Apostoli & seniores vt disputarent de sermone hoc.

7 Et quum fuisset disceptatio multa, surrexit Schemeun, & dixit eis, Viri fratres, vos scitis quòd à diebus prioribus ex ore meo elegit Deus vt audirent gentes sermonem euangelii, & crederent.

8 Et Deus qui nouit id quod est in cordibus, testatus est de eis, ac dedit eis Spiritum sanctum, sicut nobis.

9 Et nihil discreuit inter nos & eos, quia purgauit fide corda eorum.

10 Et nunc vos quid tentatis Deum vt ponatis iugum super colla discipulorū, quod neque Patres nostri, neq; nos potuimus ferre?

11 Sed per gratiam Domini nostri Ieschua Christi, credimus quòd [4] seruabimur sicut ipsi.

12 Et tacuerunt vniuersus cœtus: ac audiebant Paulum & Barnabbam, qui narrabant de eo quod fecisset Deus per manus eorum, signa & prodigia in gentibus.

13 Et postquam conticuissent, surrexit Iaakub, ac dixit, Viri fratres, audite me.

14 Schemeun narrauit vobis quomodo cœperit Deus eligere ex Gentibus populum nomini suo.

15 Et huic rei consentiunt sermones Prophetarum: sicut scriptum est.

16 Post hæc reuertar & erigam tabernaculū Dauid quod collapsum fuerat, & ædificabo quod corruerat ex eo, & erigam illud.

17 Vt requirant reliquiæ filiorum hominum,

1 Ecclesia tandē etiam ciuili dissidio exercetur, orto a superbis & præfractis ingeniis malorum initio. Fuit autem prima contentio, de Christi officio, solane ipsius iustitia per fidem apprehensa iustificati seruemur, an verò legis etiam obseruatione sit opus.

a Epiphanius indicat fuisse Cerinthum.

2 Ecclesiarum conuentus ad opprimendas hæreses instituti, ad quos communi nomine certi homines mittebantur.

b Officiosè deducti ab Ecclesiastico cœtu, id est, a quibusdā delegatis ab Ecclesia.

3 Res prius in Apostolorum & Presbyterorum conuentu, audita vtraque parte disceptatur, deinde cum plebe communicatur.

4 Deus ipse in vocatione Gentium incircuncisarum, docuit fide absq; legali cultu salutem constare.

c Ad verb. à diebus antiquis, id est, ab initio mandati præconii Euangelii, & statim post delapsum super nos Spiritum sanctum.

d Ex nobis, vel ex nostro cœtu Apostolico

e Nullum discrimen fecit, quod attineat ad gratuiti fauoris beneficium.

f Christus pronuntiat beatos qui mundi sunt corde: tales autē effici fide nunc planè & dilucidè dicitur.

5 Petrus à ceremoniis ad legem ipsam in genere transiens, docet, si petenda esset à Lege salus, non autem à sola gratia in Iesu Christo, nullum fore seruandum: quoniam Legem præstare nullus vnquam potuit, ne ex Patriarchis quidem, aut ipsis Apostolis.

g Cur tentatis Deum, quasi ille non valeat saluare fide?

1 Pro contigit vt ascenderent subaudi, Ex sententia fratrū, Hebraismus.

2 Id est, Enarrando affecerunt magno gaudio fratres Hebraismus.

3 Id est, Erga eos vt supra.

4 Ad verb. Viuemus, Hebraismus.

6 Viua legitimi concilii effigies, vbi sola Dei veritas regnat. 7 Gentiū vocationem ex Dei verbo confirmat Iacobus Petro assentiens.

h Alphæi, qui & frater Domini fuit dictus.

Dominum, & omnes gentes super quas inuocatum est nomen meum: ait Dominus qui fecit hæc omnia.

18 Nota sunt à seculo opera Dei.

19 Propter hoc dico, 5 ne obtundant eos qui ex Gentibus conuertuntur ad Deum:

5 Vel conferant. Id est, Ne quis immensum Legis Mosaicæ onus conscientiis earum imponat, cuius mole & grauitate obterantur & comminuantur.

20 Sed mittatur ad eos, vt discedant à pollutione victimarum, & a scortatione, & ab eo quod suffocatum est, & à sanguine.

21 Ipsi enim Musche ab ætatibus priscis in omni ciuitate fuerunt prædicatores in synagogis quæ omnibus sabbathis legunt eum.

22 Tunc Apostoli & seniores cum tota ecclesia elegerunt viros ex sese, & miserunt Antiochiam cum Paulo & Bar-nabba, Iihudam qui vocatur Bar-Schabba, & Schilam, viros qui primarii erant inter fratres:

23 Et scripserunt epistolam 6 per manus eorum, ita, Apostoli & seniores & fratres, iis qui sunt Antiochiæ & Syriæ & Ciliciæ fratribus, qui sunt ex Gentibus, 7 salutem.

6 Id est, Mittentes eos. Hebraismus.

7 Ad verb. Pacem Hebraismus sæpe obseruatus.

24 Auditum est à nobis quod quidam e nobis, egressi sunt, & turbauerunt vos sermonibus, & subuertunt animas vestras, dicentes vt circumcidamini, & seruetis Legem quæ nos non mandauimus eis.

25 Propter hoc cogitauimus omnes nos simul congregati, & elegimus viros, misimusque eos ad vos cum Paulo & Bar-nabba dilectis nostris:

26 Hominibus qui tradiderunt animas suas pro nomine Domini nostri Ieschua Christi.

27 Et misimus cum eis Iihudam & Schilam, qui sermonem exponent vobis hæc eadem.

28 8 Placuit enim Spiritui sancto, & etiam nobis, vt non imponatur vobis onus amplius præter hæc quæ necessaria sunt.

8 Ad verb. Fuit voluntas, Heb.

29 *Videlicet* vt abstineatis ab iis quæ immolata sunt *simulachris*, & à sanguine, & à suffocato, & a scortatione & quum seruaueritis vosipsos ab illis, 9 benè eritis. Estote firmi in Domino nostro.

9 Id est, præclarè vobiscum agetur. Sic Galli, *Vous serez bien.*

30 Illi autem qui missi fuerant, venerunt Antiochiam, & congregauerunt totum populum, ac reddiderunt epistolam.

31 Et quum *illi* legissent, gauisi, sunt, & consolationem acceperunt.

32 Sermone quoq; copioso corroborarunt fratres, & confirmauerunt 99 domesticos Iihuda & Schilas: nam etiam ipsi prophetæ erant.

99 Domesticos appellat fideles ipsos qui in Ecclesiam Dei tanquam in eius familiam cooptati fuerant.

33 Quumque mansissent ibi aliquod tempus, dimiserunt eos fratres in pace ad Apostolos.

34 10 Sed fuit voluntas Schelæ vt maneret ibi.

10 Sed fuit voluntas. Hic versiculus in Syro textu non legitur, ac puto omissum fuisse per incuriam: quapropter eum restitui.

35 Paulus autem & Bar-nabba manserunt Antiochiæ, & docebant, ac euangelizabant cum aliis multis Sermonem Dei.

36 Et post *aliquot* dies dixit Paulus Barnab-

& omnes Gentes super quas inuocatum est nomen meum: dicit Dominus qui facit hæc omnia.

18 i Nota sunt Deo ab *omni* æuo omnia opera sua.

19 8 Quamobrem ego censeo non esse obturbandos eos ex Gentibus qui ad Deum conuertuntur.

20 Sed ad eos scribendum vt abstineant à k pollutionibus simulachrorum, & scortatione, & suffocatis rebus, & sanguine.

21 l Moses enim ab ætatibus antiquis in singulis ciuitatibus habet qui ipsum prædicent quum in synagogis per singula sabbatha legatur.

22 9 Tunc visum est Apostolis & senioribus cum tota Ecclesia, delectos ex sese viros mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba: *nempe* Iudam qui cognominabatur Barsabas, & Silam, viros primarios inter fratres:

23 Et ista per manus eorum *mittenda* scribere, Apostoli & presbyteri & fratres, iis qui sunt Antiochiæ & in Syria & in Cicilia fratribus qui *sunt* ex Gentibus, salutem.

24 10 Quoniam quosdam m è nobis egressos audiuimus vos turbasse verbis, n labefactantes animas vestras, dicentes oportere *vos* circuncidi, & seruare Legem, quibus *hoc* non mandaueramus.

25 11 Visum est nobis concorditer coactis, electos viros mittere ad vos cum dilectis nostris Barnaba & Paulo,

26 Hominibus qui o exposuerunt animas suas pro nomine Domini nostri Iesu Christi.

27 Misimus ergo Iudam & Silam qui & ipsi vobis eadem verbis renuntiabunt.

28 Visum est enim p Spiritui sancto ac q nobis, ne quod amplius imponeremus vobis onus præter hæc r necessaria:

29 12 *Videlicet* vt abstineatis ab iis quæ sunt immolata simulacris, & sanguine, & suffocato, & scortatione: à quibus si vobis caueritis, bene agetis. Valete.

30 13 Illi igitur dimissi venerunt Antiochiam, & coacta multitudine reddiderunt epistolam.

31 Quam quum legissent, gauisi sunt super exhortatione.

32 Iudas quoque & Silas, quum essent & ipsi Prophetæ, multo sermone adhortati sunt & confirmarunt fratres.

33 Et quum egissent *illic* aliquandiu, dimissi sunt s cum pace à fratribus ad Apostolos.

34 Silæ tamen visum est ibi manere.

35 Paulus autem & Barnabas quoque cómorati sunt Antiochiæ, docentes & euangelizantes cum aliis etiam multis sermonem Domini.

36 14 Post aliquot autem dies dixit Barna-

---

i *Nihil ergo fo[rtuito aut] temerè, sed Dei ordinatione.*

8 In rebus mediis hactenus communicandum cum fratrum infirmitate, vt eis concedatur discendi spatium.

k *A sacrificiis, seu à conuiuiis quæ in idolorum templis agitabantur.*

l *His verbis admonet Iacobus, fieri non posse vt tam cito, & vno impetu, aboleantur ceremoniæ quibus iam à multis seculis assueti essent Iudæi* [illegible] *doctrinæ, & Mosen suos haberet præcones. Ideo redimendam ad breue tempus concordiam esse, donec paulatim clarius innotesceret libertas per Christum parta.*

9 In legitima synodo nec iis quibus permittitur iudicii, quicquam tyrannice statuunt, nec communis cœtus tumultuose se opponit sedentibus ex Dei verbo iudicibus: nec dissimilis ratio obseruatur in significandis & stabiliendis quam ita fuerint decreta.

m *E nostra congregatione.*

n *Translatione sumpta ab illis, qui quod ædificatum est, diruunt: ædificari autem Ecclesiam, pro constitui, familiaris est Scripturæ metaphora.*

10 Concludit synodus Hierosolymitana, labefactare animas ab iis qui salutem aliunde quam ab vno Christo per fidem apprehenso petendam docent, vndecunque sint profecti, & cuiuscunque authoritatem suæ vocationi prætexant.

11 Ea demum est legitima synodus, cui Spiritus sanctus præest.

o *Qui extremis periculis exposuerunt vitam suam.*

p *Mentio fit in primis Spiritus sancti ne humanum* [illegible] *illud esse videatur.*

q *Non quod tribuatur propria authoritas hominibus, sed* [illegible] *ministeriis &* [illegible] *delitas demonstratur.*

r *Necessitas illa non fuit præcisa, sed referri debuit ad temporis conditionem, vt aliarum Gentium cum Iudæis esset magis* [illegible] *& minus dissentanea vitæ ratio.*

12 Charitas etiam in rebus per se mediis est necessaria.

13 Omnium interest, quid tenendum sit certo cognoscere, nedum vt Ecclesiam oporteat, nihil sciendo, pendere ex quorundam placitis.

s *Heb id est, fratribus illis omnia fausta precantibus, & cum bona Ecclesiæ venia.*

14 Ecclesiæ, nisi assiduè excolantur, facillimè degenerant, ideoque institutæ fuerunt tum synodi tum etiam inspectiones.

bæ Paulus, Reuersi inuisamus fratres nostros per omnes ciuitates in quibus annuntiauimus sermonem Domini *cognituri* quomodo habeant.

37 [15] Barnabæ verò concilium erat assumere secum Johannem qui vocabatur Marcus:

38 Paulus autem æquum censebat eum non assumere qui abscessisset ab ipsis ex Pamphylia, nec eorũ comes in illo opere fuisset.

39 [16] Sic igitur sunt [t] exacerbati, vt alter ab altero discederet: & Barnabas assumpto Marco, nauigaret in Cyprum:

40 Paulus verò allecto Sila abiit, commendatus gratiæ Dei à fratribus.

41 Peragrauitque Syriam ac Ciliciam, confirmans Ecclesias.

bæ, Reuertamur, & visitemus fratres qui sunt in omni ciuitate in qua prædicauimus sermonem Dei: & videamus quid faciant.

37 Barnabba autẽ volebat assumere Juchanan, illum qui cognominatus est Marcus.

38 Paulus verò nolebat assumere eum secũ, eo quòd reliquisset ipsos quum essent in Pamphylia, & non abiisset cum eis.

39 Propter hanc contentionem separati sunt [11] vnus ab alio. Et Barnabba assumpsit Marcum, & iter fecerunt per mare, & profecti sunt in Cyprum.

40 Paulus autem elegit sibi Schilam: & egressus est, commendatus à fratribus gratiæ Dei.

41 Et iter faciebat per Syriam & per Ciliciam, & confirmabat ecclesias.

15 Triste dissidii inter optimos & coniunctissimos viros exemplum, non tamen de rebus prophanis aut priuatis, neq; de doctrina.

16 Deus quidẽ suorum etiam delictis ad Ecclesiæ suæ ædificationẽ vtitur: sed tamẽ in optimis etiam causis cauendum, ne vltra modũ efferuescamus.

t *Vehementer cõmoti fuerunt animi. Theoph. ... animi affectionẽ humanum fuisse censet. Est autem consideranda ... consilii diuini: ita enim factum est, vt diuersis in locis exerceretur doctrina Euangelii.*

11 Ad verbum, Vnus ab vno. Hebraismus frequens.

Caput XVI.

1 *Paulus circunciso Timotheo.* 12 *Philippis agens.* 14 *Lydiam in fide instituit.* 16 *Pythonis spiritum* 18 *expellit.* 20 *Propterea virgis cæsus,* 24 *in carcerem cum Sila conjicitur.* 26 *Terræmotu* 27 *carceris ianuæ aperiuntur* 31 32 *& eiusdem custos Christi fidem percipit.* 35 *Paulus & Silas à magistratu deprecante dimittuntur.*

1 PEruenit [1] autem Derben & Lystram: & ecce, discipulus quidam erat illic nomine Timotheus, filius mulieris cuiusdam [a] Judææ fidelis, cæterùm patre Græco.

2 Huic [b] dabant testimonium fratres qui Lystris erant & Iconii.

3 [2] Eum *itaque* voluit Paulus secum proficisci: & assumptum eum circuncidit, propter Judæos qui in illis locis erant: sciebant enim omnes patrem eius Græcum esse.

4 [3] Prout autem pertransibant vrbes, tradebant eis seruanda [c] instituta quæ decreta fuerant ab Apostolis & Præsbyteris qui Hierosolymis erant.

5 Jtaque Ecclesiæ confirmabantur fide, & augebantur numero quotidie:

6 [4] Phrygia autem peragrata & Galatica regione, [d] prohibiti à Spiritu sancto loqui sermonem in Asia,

7 Quum venissent in Mysiam, tentabant ire versus Bithyniam: sed non siuit eos *ire* Spiritus Jesu.

8 Prætérita igitur Mysia, descenderunt Troada.

9 [5] Et visum per noctem apparuit Paulo: Vir Macedo quidam, adstabat præcans eum, & dicens, Traiice in Macedoniam & succurre nobis.

10 [6] Vt autem visum vidit, statim studuimus abire in Macedoniam, [e] collatis argumentis colligentes vocasse nos Dominum, vt eis euangelizaremus.

11 Prouecti igitur Troade, rectum cursum tenuimus Samothracen, & sequenti die Neapolin:

12 Et illinc Philippos, quæ est prima partis Macedoniæ vrbs, colonia. Egimus autem in ea vrbe aliquot dies.

13 [7] Et die sabbathi egressi sumus ex vrbe ad flumen, [f] vbi solebat esse precatio: vbi quum consedissemus, alloquuti sumus mulieres quæ conuenerant.

1 AC peruenit in Derben ciuitatem & Lystram. Erat autem ibi discipulus quidam cuius nomen Timotheus, filius Judææ cuiusdam fidelis, & pater eius Gentilis *erat*.

2 Et omnes discipuli qui erant ex Lystra & ex Iconio, restabantur de eo.

3 Hunc volebat Paulus assumere secum, & acceptum eum circuncidit, propter Iudæos qui erant in eo loco: nouerant enim omnes patrem eius quòd Gentilis esset.

4 Et quum proficiscerentur in ciuitates, prædicabant, ac docebant eos, vt seruarent mandata quæ scripserant Apostoli & seniores qui erant in Vrischelem.

5 Itaque Ecclesiæ confirmabantur in fide, & augebantur numero quotidie.

6 Ambulauerunt autem per Phrygiam & per Galatiã, regiones, & prohibuit eos Spiritus sanctus ne loquerẽtur sermones Dei in Asia.

7 Et quum venissent in Mysiam regionem, volebant proficisci inde in Bithyniam, & non permisit eis Spiritus Jeschua.

8 Et quum exiuissent ex Mysia, venerunt in Troadem regionem.

9 Et per visionem noctis visus est Paulo quasi vir quidam Macedo stans, & [1] deprecans, dicens, Veni in Macedoniam, & adiuua me.

10 Quum autem vidisset Paulus hanc visionem, statim voluimus exire in Macedoniã: quia intellexeramus quòd Dominus noster vocaret nos vt euangelizaremus eis.

11 Et iter fecimus à Troade: ac recta tetendimus in Samothraciam: inde die postero venimus Neapolin ciuitatem.

12 Et illinc Philippos, quæ est primaria Macedoniæ: & erat colonia. Mansimus autem in hac ciuitate certis diebus.

13 Et egressi sumus die sabbathi extra portam vrbis iuxta ripam fluminis, quia ibi conspiciebatur domus orationis. Quum que sederemus, loquebamur cum mulieribus quæ congregatæ erant ibi.

1 Timotheum ne Paulus quidem ipse nisi idoneo testimonio probatum ad ministerium assumpsit. *Rom.16.21. phili.2.19. 1.thess.3.2.*

a *Paulus commemorat in posteriore ad Timotheum pietatẽ matris atque Timothei.*

b *Nimirum pietatis & honestatis.*

2 Timotheus non absoluta necessitate, sed propter temporis circunstantiam ad lucrifaciendos Iudæos circunciditur.

3 Seruanda in rebus mediis charitas, tum vt infirmis, tũ vt Ecclesiæ paci consulatur.

c *Decreta illa, de quibus in superiore capite.*

4 Deus sua momẽta constituit patefaciendæ suæ veritati, vt sit prorsus gratuita tum electio tum vocatio.

d *Cur quidem prohibiti fuerint non dicit, quòd autẽ fuerint prohibiti dicit, instituens nos ad obediendum, non inquirendum.*

5 Euangelii ministri, ii sunt per quos Dominus pereuntibus opitulatur.

6 Sancti non temerè visionibus quibuslibet crediderunt.

e *Suprà 9.22.*

7 Deus a mulierculæ conuersione suum in Macedonia regnum auspicatus, ostendit nullam esse in Euangelio personarum acceptionem.

f *Vbi de more solebant esse conuentus.*

1 Ad verbum, petens ab eo.

14 Et mulier quędam *erat* vendens purpuram, quæ timebat à Deo, cuius nomen erat Lydia, ex Theutira ciuitate: huic aperuit cor Dominus noster, & audiebat id quod dicebat Paulus.

15 Ac baptizata est ipsa, & [2] filii domus eius, & [3] rogabat nos, ac dicebat, Si id est quòd verè confiditis quòd crediderim in Dominum nostrum, venite, habitate in domo mea. Et multum coegit nos.

16 Et factum est quum proficisceremur in domũ orationis, vt occurreret nobis puella quædam cui erat spiritus [4] diuinationis: & faciebat dominis suis quæstum magnum diuinatione qua diuinabat.

17 Et veniebat post Paulum & post nos, & clamabat ac dicebat, Hi homines serui sunt Dei excelsi, & euangelizant vobis viam [5] salutis.

18 Et ita faciebat diebus multis: & irritatus est Paulus, ac dixit spiritui illi, Ego præcipio tibi in nomine Jeschua Christi vt abeas ab ea. Et eadem hora exiuit.

19 Et quum vidissent domini eius quòd exiuisset ab ea spes quæstus ipsorum, apprehenderunt Paulum & Schilam, & trahentes adduxerunt eos in forum:

20 Et obtulerunt eos ducibus ac principibus ciuitatis, ac dicebant, Isti homines conturbant vrbem nostram, quia Judæi sunt.

21 Et prædicant nobis ritus eos quos non permissum est nobis suscipere & exercere, quia Romani sumus.

22 Et turba multa congregata est contra eos. Tunc duces sciderunt vestimenta [6] sua, & præceperunt vt flagellarent eos.

23 Quumq; flagellassent eos multum, coniecerunt eos in domum vinctorum, & præceperunt custodi domus vinctorum vt custodiret eos diligenter.

24 Ille autem quum accepisset hoc mandatum, introducens inclusit eos in locum interiorem domus vinctorum, & vinxit pedes eorum numella.

25 Et [7] in medietate noctis Paulus & Schila orabant, ac glorificabant Deum, & audiebant eos *reliqui* vincti.

26 Et repentè *terræ* motus magnus factus est, & commota sunt fundamenta domus vinctorum, & apertæ sunt statim portæ omnes, & vincula eorum omnium soluta sunt.

27 Et quum expergefactus esset custos domus vinctorum, & vidisset quòd apertæ essent portæ domus vinctorum, accepit gladium, & quęsiuit vt interficeret seipsum, eo quòd putabat quòd aufugissent vincti.

28 Et vocauit eum Paulus voce elata, ac dixit ei, Ne facias tibi ipsi aliquid mali, quia omnes nos hic sumus.

29 Et iussit sibi accendere lucernam & exiliit, ac ingressus est tremens, & procidit ad pedes Pauli & Schilæ.

30 Et deduxit eos foras, ac dicebat eis, Domini mei, quid oportet me facere [8] vt seruer?

31 Et dixerunt ei, Crede in Dominum nostrum Jeschua Christum [9] & seruaberis tu & domus tua.

32 Et loquuti sunt cum eo sermonem Domini, & cum omnibus [10] filiis domus suæ.

33 Et eadem hora in ipsa nocte accipiens

2 Domestici, Hebraismus.
3 Ad verbum, Petebat à nobis.
4 Vox enim Syra קסומא respondet Hebrææ קסם, mutata litera ס in צ eiusdem organi literam.
5 Ad verbum, Vitę. Hebraismus.
6 Pronomen Syriacum ferre etiam potest eorum, qua lectio propius accedit ad verba & sensũ Lucæ.
7 Id est, Media nocte. Hebraismus.
8 Ad verbum, vt viuam Hebraismus.
9 Ad verbum, Et viues, vt paulo antè.
10 Id est, Domesticis suis. Hebraismus.

14 [8] Quædam autem mulier nomine Lydia, quæ purpuram vendebat in vrbe Thyatirorum, Deum colens, *nos* audiuit, cuius Dominus adaperuit cor, vt attenderet ea quæ dicebantur à Paulo.

15 [9] Quum igitur baptizata esset & domus eius, rogauit *nos*, dicens, Si iudicastis me fidelem esse Domino, ingressi domum meam, manete. Et adegit nos.

16 [10] Factum est autem proficiscentibus nobis ad precationem, vt ancillula quædam habens spiritum [g] Pythonis occurreret nobis, quæ quæstum magnum prębebat Dominis suis, vaticinando.

17 Hęc subsequuta Paulum ac nos clamabat dicens, Isti homines, serui sunt Dei illius summi, qui annuntiant vobis viam salutis.

18 Hoc autem fecit ad [h] multos dies: sed moleste ferens Paulus, & conuersus, spiritui dixit, præcipio tibi per nomen Jesu Christi, vt exeas ab ea. Exiit igitur eodẽ illo momento.

19 [11] Videntes autem domini abiisse spem quæstus sui, prehensum Paulum & Silam traxerunt in forum ad magistratus.

20 [12] Et offerentes eos prætoribus, dixerunt, Homines isti conturbant ciuitatem nostrã, quum sint Judæi:

21 [13] Et annuntiant ritus quos non licet nobis suscipere neque vsurpare, quum simus Romani.

22 [14] Vnà verò insurrexit turba aduersus eos: & prætores diruptis eorum vestibus iusserunt *eos* virgis cædi.

23 Quumque multas plagas eis imposuissent coniecerunt *eos* in carcerem, additis mandatis commentariensi vt tuto eos asseruaret.

24 Qui quum tale mandatum accepisset, coniecit eos in intimum carcerem, & [i] pedes eorum adstrinxit numella.

25 [15] Media autem nocte præcantes Paulus & Silas hymnos canebant: & qui vincti erant exaudiebant eos.

26 Repentè verò terræmotus magnus extitit, ita vt concuterentur fundamenta carceris: & illicò apertæ sunt omnes fores, & omniũ vincula laxata.

27 [16] Expergefactus autem commentariensis, quum videret fores carceris apertas educto gladio erat seipsum interempturus, existimans vinctos effugisse:

28 [17] Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, Ne quid feceris tibi ipsi mali: omnes enim hic sumus.

29 Is verò petito lumine irrupit, & tremefactus accidit Paulo & Silæ *ad pedes:*

30 Et productis ipsis foras, ait, Domini, quid me oportet facere vt seruer?

31 At illi dixerunt, Crede in Dominum Iesum Christum, & seruaberis tu ac domus tua.

32 Et loquuti sunt ei sermonem Domini, & omnibus qui erant domi ipsius.

33 [18] *Ipse* verò illis assumptis ea ipsa hora noctis,

8 Dominus quidem vnus cor aperit, sed ad audiendũ verbum quod prædicatur.
9 Exemplum sanctæ matrisfamilias.
10 Satan sese in Angelum lucis transformans, tentat per cuniculos irrepere, Sed à Paulo palam impeditus eiicitur.
g *Epitheton Apollinis qui Pythius dicebatur & responsa dabat petentibus, ac quia multa fabulati sunt poetæ, adeò vt arreptitios Pythonis spiritu afflari dicerent, & Lucas receptum loquendi morem sequitur: quia vulgi errorem tradit, non autem qui instinctu damnaris puella. Certum enim est sub larua Apollinis Diabolum lusisse & hunc Pythonis spiritum nihil aliud fuisse quam virtutem (hoc est impostùram) dæmonis.*
11 Cupiditas quæstus, persequendæ veritatis occasio, Deus interea Timotheo parcens, Paulum & Silam, vt firmiores, ad certamen vocat.
h *Miraculum non festinauit Paulus, omnia siquidem fecit ductore spiritu.*
12 Auaritiæ prętexitur tum publicæ pacis tum etiam pietatis studium.
13 Satanicum argumentum à maiori autoritate, sine vllo discrimine.
14 Iniquorum magistratuum exempli, populi furori obsequentium.
i *Vt tutius asseruarentur, compegit eorũ pedes in numellam. Numella autem fuit lignea machinæ genus, quo pedes & colla [illegible] tebant.*
15 Sanctorum preces cælum & terram concutiunt.
16 Misericors Dominus, quoties libet per mediam mortem ad vitam trahit, & pro iustis pœnis summam clementiam impertitur.
17 In mediis præsertim extraordinariis, nè pes quidem nisi Deo præeunte mouendus.
18 Deus eadem quum libet manu vulnerat & sanat.

noctis, lauit *eorum* plagas: & baptizatus est ipse & omnes *domestici* illius illicò.

34 Quumque perduxisset eos domum suam, apposuit eis mensam, & exultauit quòd cum vniuersa domo sua credidisset Deo.

35 [19] Die autẽ exorto profecti miserunt [k] viatores qui dicerent, Dimitte homines illos.

36 Annuntiauit autem commentariensis hos sermones Paulo, Miserunt, *inquit*, præfecti vt dimittamini, nunc igitur egressi, ite in pace.

37 [20] Paulus autem dixit eis, Cæsos nos publicè, indicta causa, quũ simus Romani, coniecerunt in carcerem, & nunc clàm nos eiiciunt? non profecto: sed veniant ipsi, & nos educant.

38 [21] Renuntiauerunt autem Prætoribus viatores verba ista: timueruntque audito eos Romanos esse.

39 Et venientes precati sunt eos, & eductos rogarunt vt egrederentur ex vrbe.

40 [22] Egressi autem è carcere, introierunt ad Lydiam: & visis fratribus, consolati sunt eos, & profecti sunt.

19 Ignominia tãdem iniquorum magistratuum merces.

k *Viatores erant quibus vocandi causa vtebantur Magistratus.*

20 Non sunt quidem retaliandæ iniuriæ, sed nihilominus vtendum est adminiculis à Domino porrectis, ad cohibendam impiorum libidinem, ne saltem aliis similiter noceant.

21 Impii nõ Dei, sed hominum metu mouentur: Et Deus hac etiam ratione suis prospicit, cum ita opus est.

22 Sic vitanda pericula, vt nunquã negligatur officium.

lauit eos à plagis suis: & eadem hora baptizatus est ipse [11] & filii domus eius omnes.

34 Et accipiens ascendere fecit eos in domũ suam, & apposuit eis mensam, exultabatq; ipse, [12] & domestici eius omnes in fide Dei.

35 Et quum esset diluculum, miserunt duces [13] gestantes virgas, qui dicerent præfecto domus vinctorum, Dimitte hos homines.

36 Et quum audiuisset præfectus domus vinctorum, ingressus dixit hunc ipsum sermonẽ Paulo: nempe, Miserunt duces vt dimittamini: & nunc exeuntes abite in pace.

37 Dixit ei Paulus, Insontes flagellarũt [14] coram mundo toto, homines Romanos, & coniecerunt eos in domum vinctorum, & nunc clàm eiiciunt nos? Non profecto: sed ipsi venientes educant nos.

38 Et abierunt qui gestabant virgas, ac dixerunt ducibus sermones illos qui dicti fuerant sibi. Quumq; audiuissent quòd Romani essent, timuerunt.

39 Et venerunt ad eos, ac rogauerunt eos vt exirent ac discederent ab vrbe.

40 Quumq; egressi essent è domo vinctorum, introiuerunt ad Lydiam, ac viderunt ibi fratres, ac consolati sunt eos, & egressi sunt.

11 Id est, Domestici. vt paulò antè.

12 Ad verbum, Filii domus, vt paulo antè.

13 Periphrasis est apparitorum, qui virgas pro insigni gerunt.

14 Id est, Coram omnibus hominibus, & palam. Sic Galli dicunt, *Deuant tout le monde*.

Capvt. XVII.

1 *Paulus Thessalonicæ.* 3 *Christum annuntians,* 6 7 *à Iasone exceptus,* 20 *Berœam emittitur.* 15 *Inde Athenas profectus,* 19 *in Areopago.* 23 *Deum ipsis ignotum annuntiat,* 34 *nonnullis ad Christum conuersis.*

1 Itinere [1] autem facto per Amphipolin & Appolloniam, venerunt Thessalonicam, vbi erat synagoga Iudæorum.

2 Paulus verò sicut consueuerat introiuit ad eos, & per sabbatha tria disseruit *cum* eis ex Scripturis.

3 [2] Explicans & ob oculos ponens oportuisse Christum pati, & resurgere à mortuis, & hunc esse Christũ Iesum, Quem ego, *inquit*, annuntio vobis.

4 Nonnulli igitur eorum assensi sunt, & consociati sunt Paulo & Silæ, & religiosorum Grecorum multitudo magna, & ex mulieribus primariis non paucæ.

5 [3] Sed inuidia commoti Iudæi qui increduli erant, assumptis quibusdam [a] circunforaneis viris sceleratis: ac turba coacta, fecerunt vt ciuitas tumultuaretur, & adorti domum Iasonis, studebant eos adducere ad populum:

6 Et quum non inuenissent eos traxerunt Iasonem & quosdam fratres ad ciuitatis magistratus, clamando, Hi sunt qui [b] orbis terrarum statum subuerterunt: & hic adsunt.

7 Quos excepit Iason: qui omnes contra decreta Cesaris faciunt, regem alium dicentes esse, Iesum.

8 Commouerunt autem turbam & ciuitatis magistratus hæc audientes.

9 *Qui* tamen quum [c] satis accepissent ab Iasone & cæteris, dimiserunt eos.

10 [4] Fratres verò statim per noctem emiserunt Paulum simul & Silam Berœam: qui quum aduenissent, ierunt in synagogam Iudæorum.

1 Pauli & Silæ exilio, multorum alioqui salus.

2 Christus ideo mediator, quia crucifixus resurrexit, nedum vt propter crucis ignominiam sit repudiandus.

3 Zelus incredulorum quantumlibet speciosus, tandem palàm deprehenditur, neque rectitudine neque vlla æquitate niti. Sed non licet malis quicquid libet, quum inter eos etiam excitet Deus quorũ opera ad suos liberandos vtatur.

a *Cuiusmodi solent in foro vitam terere, tales nimirum & venales, quos fæcem & sentinam vrbis vocare solet Cicero.*

b *i. Isti vbique gentium & locorum sunt seditionum authores.*

c *Hoc de satis dationis iudicio sisti intelligendum est.*

4 Ea demum est spiritus prudentia quæ Dei gloriam sibi sic proponit pro scopo vt nusquam ab ea deflectat.

1 Ac transiuerunt per Amphipolim & Apolloniam ciuitatem: veneruntque Thessalonicam, vbi erat synagoga Iudæorum.

2 Et ingressus est Paulus, sicut solitus erat, ad eos: & sabbathis tribus loquutus est cum eis de Scripturis,

3 Explicans & ostendens quòd oportuit vt Christus pateretur, & resurgeret [1] à mortuis: & hic est Ieschua Christus quem euangelizo vobis.

4 Et quidam ex eis crediderunt, & adhæserunt Paulo & Schilæ, & multi ex Græcis qui timebant à Deo, ac etiam mulieres celebres non paucæ.

5 Et inuidia moti sunt Iudæi, & adiunxerunt se illis viri mali è foro ciuitatis, feceruntq; turbam magnam, & commouerunt ciuitatẽ: & venerunt, ac steterunt contra domum Iasonis, quærebantque vt educerent eos, inde, & traderent eos turbæ.

6 Quumq; non inuenissent eos ibi, traxerunt Iasonem, & fratres qui erant ibi, & adduxerunt eos ad principes ciuitatis, clamantes, Hi sunt qui totam terram turbarunt: & ecce rursus huc venerunt.

7 Et qui excipit eos hic Iason, & omnes hi [2] contra mandata Cæsaris stant, dicentes quòd est rex alius, Ieschua.

8 Turbati autem sunt principes ciuitatis & vniuersus populus, quum audiuissent hæc.

9 Et acceperunt fideiussores à Iasone & etiam à fratribus: & tunc dimiserunt eos.

10 Fratres verò eadem hora ac nocte dimiserunt Paulum & Schilam in Berœam ciuitatem. Quumque venissent illuc, ingressi sunt in synagogam Iudæorum.

1 Ad verbum, De inter mortuos vt Gallicè, *D'entre les morts*.

2 Id est, Opponunt sese, vel obsistunt, Hebraismus.

11 Nobili-

11 Nobiliores enim erant illi Iudæi qui illic erant quàm Iudæi illi qui erant Thessalonicæ, & audiebant ab eis sermonem quotidie alacriter: quum discernerent ex Scripturis num hæc ita essent.

12 Et multi ex eis crediderunt, & ita etiam ex Græcis viri multi & mulieres celebres.

13 Et quum cognouissent illi Iudæi qui erant ex Thessalonica, quòd sermo Dei prædicaretur à Paulo in Berœa ciuitate, venerunt etiam illuc, neque desierunt commouere & turbare plebem.

14 Et Paulum emiserunt fratres, vt descenderet ad mare: & mansit in ea ciuitate Schilas & Timotheus.

15 Et illi qui comites se præbuerunt Paulo, venerunt quoque cum eo vsque Athenas ciuitatem. Et quum [3] discederent ab eo, acceperunt ab eo epistolam ad Schilam & Timotheum, vt citò proficisceretur ad ipsum.

16 Ipse autem Paulus quum expectaret Athenis [4] irritabatur in spiritu suo. Videbat *enim* ciuitatem plenam simulachris.

17 Et loquebatur in synagoga cum Iudæis, & cum iis qui timebant à Deo quotidie, & in foro cum iis qui [5] aduersi occurrebant quotidie.

18 Philosophi etiam qui ex doctrina erant Epicuri, & alii qui vocabantur Stoici, disputabant cum eo, & [6] multi ex eis dicebant, Quid sibi vult hic collector sermonum? Et alii dicebant, Deos peregrinos prædicat: quia Ieschua & resurrectionem eius prædicabat eis.

19 Et apprehenderunt eum, ac deduxerunt eum in curiam quæ vocatur Ariaus-pagus, dicentes ei, Possumúsne cognoscere quæ sit hæc doctrina noua quam tu prædicas?

20 Sermones enim peregrinos seminas in auditu nostro: & cupimus cognoscere quinam hi sint.

21 Athenienses autem omnes, & illi qui veniebant illuc peregrini, de nulla alia re soliciti erant, nisi ad dicendum & audiendum aliquid noui.

22 Et quum staret Paulus in Ariaupago, dixit, Viri Athenienses, video ego vos quòd in omnibus excellitis in religione dæmonum.

23 Quum circuirem & viderem domum vestrarum religionum, inueni aram quandam cui inscriptum erat, Dei abditi. Eum igitur quem ignorantes vos colitis, hunc ipsum ego prædico vobis.

24 Deus enim qui fecit mundum & quicquid est in eo, & est Dominus cæli & terræ, in templis [7] manufactis non habitat:

25 Neque colitur à manibus filiorum hominis, neq; vllius rei necessitatem habet: quia ipse dat [8] vnicuique vitam & animam.

26 Et [9] ex vno sanguine fecit [10] mundum totum filiorum hominis, vt habitarent super faciem terræ vniuersæ: & definiuit tempora mandato suo, posuitq; limites habitationis filiorum hominis.

27 Vt quærerent Deum, & peruestigarent, &

11 [5] Fuerunt autem isti [d] generosiores iis *Iudæis* qui erant Thessalonicæ, vt qui receperint sermonem cum omni alacritate, quotidie scrutantes Scripturas, an hæc ita se haberent.

12 Multi igitur crediderunt ex eis, & Græcæ mulieres honestæ, & viri non pauci.

13 [6] Vt autem cognouerunt Thessalonicenses Iudæi Berœæ quoque annuntiatum esse à Paulo sermonem Dei, venerunt etiam illuc, concitantes turbam.

14 ¶ [7] Sed statim Paulum emiserunt fratres, vt iret velut ad mare. Silas autem & Timotheus substiterunt illic.

15 [8] Qui verò Paulum susceperant [e] tuto loco constituendum, deduxerunt eum Athenas vsque: & accepto mandato ad Silam ac Timotheum, vt quam citissimè ad ipsum venirent, abierunt.

16 [9] Paulo autem Athenis illos expectante, [f] irritabatur spiritus eius in ipso, quum conspiceret vrbem [g] idolis deditam.

17 Disserebat igitur in synagoga cum Iudæis & religiosis, & in foro quotidie [h] cum quibusuis obuiis.

18 [10] Quidam autem ex Epicureis & Stoicis philosophis conflictabantur cum eo: & quidam dicebant, Quid vult [i] garrulus iste dicere? Alii verò, Peregrinorum deorum videtur annuntiator esse: quoniam Iesum & resurrectionem ipsis annuntiabat.

19 Et prehensum eum duxerunt in [k] Areopagum, dicentes, Possumúsne scire quæ sit ista noua quæ à te dicitur doctrina?

20 Peregrina enim quædam ingeris auribus nostris: volumus ergo scire quidnam ista sibi velint.

21 [11] (Cæterùm Athenienses & aduenæ hospites nulli alii rei vacabant nisi ad dicendū aut audiendum aliquid noui.)

22 [12] Stans autem Paulus in medio Areopago, dixit, Viri Athenienses, omnino conspicio vos [l] quasi religiosiores.

23 Præteriens enim & contemplans [m] sacra vestra, inueni etiam aram cui inscriptum erat, [n] Ignoto Deo. Quem ergo ignorantes colitis, hunc ego vobis annuntio.

24 [13] Deus qui fecit mundum & omnia quæ in eo sunt, quum sit cæli & terræ Dominus, in manufactis templis non habitat.

25 Nec manibus hominum colitur, alicuius rei egens, quum ipse det omnibus vitam & halitum & omnia.

26 [14] Fecitque ex [o] vno sanguine totam gentem hominum, vt habitaret super vniuersa superficie terræ, definitis statis temporibus, & positis terminis habitationis eorum:

37 Vt quærerent Deū, si fortè [p] palpando eū

3 Ad verbum, Quum exirent à lateribus eorū. Hebraism.

4 Id est, Animo exacerbabatur.

5 Vel Obuii.

6 Ad verbum, Homo ex eis. Hebraism.

7 Ad verbum, Operis vel facturæ manuum.

8 Ad verbū, Omni homini. Hebraism.

9 Pro, Ex vno homine. Hebraismus.

10 Id est, Humanum genus, quod per totum mundum diffusum est.

5 Dominus in eadem gente varia inscrutabilis suæ sapientiæ exempla, eodē penè momento proponit, vt timeatur.

d *Comparat Iudæos cum Iudæis.*

6 Habet etiā suos zelotas Satan, & eos quidē quos minimè oportuit.

7 Non est consiliū nec rabies contra Dominum.

8 Excubant vicissim oues Christianæ pro pastorum salute, sed in Domino.

e *Non frustrà laudati sunt Iudæi Berœenses, qui è Macedonia Athenas Paulum incolumem deduxerunt, cùm tota Thessalia, & Bœotia, & Attica intercedant.*

9 In lucta sapientiæ diuinæ cum humana, homines irrident quod non intelligunt. Deus autem stultorum curiositate vtitur vt electos suos colligat.

f *Non poterat sustinere.*

g *Idolis addictā & mancipatā. Pausanias scribit Athenis plura fuisse idola, quàm in reliqua tota Græcia, imò & pudoris, famæ & appetitionis quoque eos aras extitisse.*

h *Quemcunque obuium habuisset Paulus, qui eum loquentem audire sustineret, cum eo disserebat, totus ardens zelo gloriæ Dei.*

10 Duæ præcipuæ philosophorum sectæ Christū oppugnant: vna, eorum qui omnē religionem irrident: altera, eorum qui de religionis capitibus pro suo arbitrio statuunt.

i *Ad verbum, Seminilegus, quasi semina legens, id est colligens, translatio sumpta ab auicula quæ semina populatur, ad eos accommodata, qui nulla cum arte eam, quam ex quibusdā auditionibus acceptā sunt scientiam, ostentant.*

k *Locus erat dictus quasi Martius collis, vbi iudices (qui Areopagitæ dicebantur) de summis criminibus cognoscebant, apud quos aliquādo Socrates causam dixerat, postea impietatis ab illis condemnatur.*

11 Sapientis hominis vanitas.

12 Ipsi idololatriæ firmissima suppeditant aduersus superstitionem suam argumenta.

l *Detineri nimio atque peruerso timore Deorum vestrorum.* m *Sacra vocant, omne id quod religionis causa homines venerantur.* n *Pausanias in Atticis meminit aræ Atheniensium, dicatæ diis ignotis, Laertius in Epimenide meminit aræ nullo inscripto nomine.* 13 Stultissimum est creatorē creaturæ comparare, incomprehensibilem circumscribere, & eum putare donis conciliari à quo omnes omnia acceperunt. Ii sunt autem idololatriæ fontes. *Supr. 7.48. Psal. 50.8.* 14 Deus in operibus suis est mirificus, præsertim in hominis opificio, non vt in ipsis operibus obstupescamus, sed vt ad opificem assurgamus. o *Ex vna cognatione seu origine.* p *Homines enim cæcorum instar, Deum non nisi palpando inuestigare poterant antequam vera illa lux mundo illucesceret.*

inuenirent

inuenirent: quanquam profectò non longè abest ab vnoquoque nostrûm.

28 In ipso enim viuimus, & mouemur, & sumus: sicut & quidam vestrorum poetarum dixerunt, Nam huius progenies etiam sumus.

29 Progenies ergo Dei quum simus, non debemus existimare auro aut argento, aut lapidi, q sculpturæ artificii & excogitationis hominum, numen esse simile.

30 15 Temporibus igitur istius ignorantiæ conniuentia dissimulatis, Deus nunc denuntiat omnibus vbiq; hominibus vt resipiscāt.

31 Eo quòd statuit diem quo iustè iudicaturus est orbem terrarum, per eum virum quem definiit, r fide palàm facta omnibus, illo à mortuis excitato.

32 16 Quum audissent autem resurrectionem mortuorum, alii quidem cauillabantur: alii verò dicebant, Audiemus te rursus de hac re.

33 Et ita Paulus exiuit è medio eorum.

34 Quidam verò ei adhæserunt & crediderunt: in quibus erat & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alii cum eis.

q Quæ materia, putatorum argentum, lapides solent humano artificio & prout homini commiuisci libet, insculpi, neque enim radis illa materia, sed arte quadam formā adepta, coli solet.

15 Verus error errantes non excusat, sed Dei patientiam commendat: qui tamen futurus est iustus contemptorum iudex.

r Christo iudice mundi declarato, per resurrectionem à mortuis.

16 Homines vt suam vanitatem manifestè prodant, vno eodemq; Euangelio variè afficiuntur: quod tamen non desinit esse in electis efficax.

ex creaturis eius inuenirent ipsum, eo quòd etiam non abest longè ab vno quoque ex nobis.

28 In eo enim ipso viuimus & mouemur & sumus: sicut etiam quidam ex sapientibus vestris dixit, Quòd ex eo est cognatio nostra.

29 Nos igitur homines, quorum progenies ex Deo est, non debemus existimare quòd auro aut argento aut lapidi sculpto per artem & per scientiam filii hominis assimiletur diuinitas.

30 Tempora enim erroris præterire fecit Deus: & tempore hoc præcipit filiis hominis vt vnusquisque in omni loco resipiscat.

31 Quia statuit diē in quo iudicaturus est vniversam terram in iustitia, 11 per virum quem definiuit: & conuerti fecit omnem hominē ad fidem eius, quū excitauit eum à mortuis.

32 Quumq; audiuissent resurrectionem quæ est à mortuis, quidam ex eis deridebant, & quidam ex eis dicebant, Tempore alio audiemus te de hoc.

33 Et ita egressus est Paulus è medio eorū.

34 Et quidam ex eis adhæserunt ei, ac crediderunt. Vnus autem erat Dianausius, ex iudicibus Ariau-pagi, & mulier quædam cuius nomen Damaris, & alii cum eis.

11 Ad verbum, per manum viri, id est, Opera & ministerio. Hebr.

Caput XVIII.

1 Paulum Corinthi 6 Gentes docentem, 9 Solatur Dominus. 12 Coram Gallione accusatur, 16 sed frustra. 18 Hinc in Syriam, 19 deinde Ephesum profectus, 23 Galatiæ & Phrygiæ Ecclesias confirmat. 24 Apollos ab Aquila exquisitius institutum, 28 Christum magno cum fructu prædicat.

1 Posteà 1 Paulus quum discessisset Athenis, venit Corinthum:

2 Et reperto quodam Judæo, nomine Aquila, Pontico natione, qui nuper venerat ex Italia & Priscilla vxore eius, (eo quòd edixisset a Claudius vt omnes Judæi Roma excederent) venit ad eos:

3 Et quia eiusdem erat artificii, mansit apud eos, & operabatur: erat enim ars illorum conficere tabernacula.

4 2 Disserebat autem in synagoga omnibus sabbathis, & b in suam sententiam adducebat tum Judæos tum Græcos.

5 Vt autem aduenerunt è Macedonia Silas & Timotheus, c cōstringebatur spiritu Paulus pergens testificare Iesum illum esse Christum.

6 d Illis autem sese opponentibus, ac blasphemantibus, excussis vestibus dixit eis, e Sanguis vester super caput vestrum: purus ego, ab hoc tempore ad Gentes proficiscar.

7 Et digressus illinc, introiit domum cuiusdam nomine Justi, colentis Deum, cuius domus erat confinis synagogę.

8 Crispus autem præfectus synagogæ credidit Domino cum tota domo sua: multique Corinthiorū audientes credebant & baptizabantur.

1 Veri ministri a... non quærunt quæ sua sunt, vt suo iuri vltrò renuntient, potiusquam vel tantillū impediatur Euangelii progressus. Rom. 16.

a Suetonius in vita Claudii anno imperii ipsius nono inquit, Claudius Judæos authore Christo perpetuò tumultuantes Roma expulit.

2 Semper quidem asserenda est ingenuè veritas, sed tamen temperanda est doctrina prout fert prudentias occasio.

b Verb. quo vtitur, persuadendi habet significationem.

c Augebatur animus, Indicatur autem incitati animi vehementia: tantus enim fuit Pauli ardor, vt heroico impetu totus sui oblitus ad prædicandum Christum ferretur.

3 Omnibus frustra tentatis nō desistendum ab opere, sed contumacibus deserendis ad morigeros transeundum. Suprà 13. 31. Mat. 10. 14.

1 Et quum egressus esset Paulus Athenis, venit Corinthum:

2 Et inuenit ibi hominem quendam Judæum, cuius nomen erat Aquilas, qui erat ex Ponto regione. Et eo ipso tempore venerat è regione Italiæ, ipse & Priscilla vxor eius, (eo quòd præcepisset Claudius Cæsar vt exirent omnes Judæi Roma) & accessit ad eos.

3 Eo quòd 1 artificii eorum esset, mansit apud eos, ac operabatur cum eis. Artificio autem suo conficientes tabernacula erant.

4 Et loquebatur in synagoga omni sabbatho, & suadebat Judæis & prophanis.

5 Quumq; venissent ex Macedonia Schilas & Timotheus, coarctabatur in 2 sermone ipse Paulus, eo quòd starent contra se Judæi, & blasphemarent, quum testificaretur quòd Jeschua esset Christus.

6 3 Et excussit vestimenta sua, ac dixit eis, Ab hoc tempore ego purus sum: proficiscor ad gentes.

7 Et egressus est inde, ac introiuit in domum cuiusdam viri cuius nomen Titus, qui timebat à Deo: & domus eius adhærebat synagogæ.

8 Et Crispus prefectus synagogæ credidit in Dominum nostrum, ipse & 4 domestici eius omnes: ac multi Corinthii audiebant, & credebant in Deum, ac baptizabantur.

1 Ad verbum, Filius artificii eorum. Syra phrasis. Pro, Peritus in artificio eorum.

2 Paraphrastes spiritum figurate exponit Sermonem, quo animi angustias amplificet: ac si dictum esset, animi dolore ita fuisse constrictū Paulum, vt ne loqui quidem posset.

3 In Syro contextu initium huius versus cum præcedentis fine permixtū est. Sed illa prorsus desiderantur. Sanguis vester super caput vestrum quæ his verbis exprimerentur, דמכון על רישכון

4 Ad verbum, Filii domus eius. Hebraismus.

d Hebraica phrasis, quæ significat Judæos sibi esse authores exitii, se verò culpa carere, quòd eos deserendo transeat ad cæteras gentes.

9 Et dixit Dominus in visione Paulo, Ne timeas, sed loquere, & ne taceas:

10 Quia ego tecum sum, & nemo potest molestiam inferre tibi: & populus multus est mihi in vrbe hac.

11 Mansit autem annum & menses sex Corinthi: & docebat eos sermonem Dei.

12 Et quum esset Galliun proconsul Achaiæ, congregati sunt *Iudæi* pariter contra Paulum, & adduxerunt eum ante tribunal,

13 Dicentes, Iste [5] contra legem suadet filiis hominis vt colant Deum.

14 Et quum peteret Paulus vt aperiret os suum vt loqueretur, dixit Galliun Judæis, Si de aliqua re mala aut fraudulenta aut re detestabili accusaretis, ô Judæi, conuenienter susciperem vos:

15 Sin autem quæstiones sunt de sermone & de nominibus & de lege vestra, ipsi nostis inter vos: ego enim nolo esse iudex harum [6] voluntatum.

16 Et repulit eos à tribunali suo.

17 Et apprehenderunt omnes prophani Sustenem seniorem synagogæ, & percutiebant eum ante tribunal: & Galliun negligebat ista.

18 Et quũ mansisset Paulus illic dies multos, [7] dedit pacẽ fratribus, & iter fecit per mare vt proficisceretur in Syriam. Et iuerunt cum eo Priscilla & Aquilas, quum totondisset caput suum Cenchreis; quia votum vouerat.

19 Et peruenerunt Ephesum. Et ingressus est Paulus in synagogam, & loquebatur cum Judæis.

20 Et rogabant eum vt habitaret apud eos: & non acquieuit,

21 Dicens, Oportet me sedulò festum venturum in Vrischelem facere: & si Deus voluerit, veniam rursus ad vos.

22 Et Aquilam ac Priscillam reliquit Ephesi: & ipse iter fecit per mare, ac venit Cæsaream, & ascendit Vrischelem: & [8] interrogauit de pace filiorum Ecclesiæ, & abiit Antiochiam.

23 Et quum mansisset ibi diebus certis, exiuit, & circuiuit [9] iuxta ordinem regionem Phrygiæ & Galatiæ, confirmans omnes discipulos.

24 Et vir quidam cuius nomen erat Apollo, Judæus, cuius cognatio erat ex Alexandria, & eruditus erat in sermone, & argutus erat in scripturis, venit Ephesum.

25 Hic doctus erat in via Domini, & feruens erat spiritu ac loquebatur, ac docebat plenè de Jeschua, quũ nihil sciret nisi baptismum Juchannan.

26 Et cœpit manifestè loqui in synagoga: quumq; audiuissent eum Aquilas & Priscilla, adduxerunt eum domum suam, & plenè ostenderunt ei viam Domini.

27 Quumque vellet proficisci in Achaiam, anteuerterunt eum fratres, & scripserunt discipulis vt exciperent eum. Et quum profectus esset, iuuit multùm [10] per gratiam omnes fideles.

28 Fortiter enim disputabat contra Judæos coram turbis, ostendens ex Scripturis de Jeschua, quòd Christus esset.

5 Id est, Aliter quàm Lex præscribat.
6 Id est, Opinionum quas quisque sibi proprio arbitrio confingit.
7 Id est, Valedixit fratribus, Hebraism.
8 Id est, Pacificis verbis salutauit eos qui de Ecclesia erant. Hebraismus.
9 Id est, Post, post. vide suprà, Act. 11.
10 Ad verb. Per manum gratiæ. Hebr.

9 [4] Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo, [e] Ne time, sed loquere, & ne tacueris:

10 [f] Nam ego sum tecum, & nemo te inuadet vt tibi malefaciat: quoniam populus est mihi multus in hac vrbe.

11 [g] Commoratus est itaque *illic* annum & sex menses, docens eos sermonem Dei.

12 [5] Quum autem Gallio esset Proconsul [h] Achaiæ, insurrexerunt concorditer Judæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal.

13 Dicentes, Iste persuadet hominibus colere Deum contra Legem.

14 Paulo verò iam os aperturo, dixit Gallio Judæis, Si qua iniuria esset, aut facinus malum, ô Judæi, [i] quatenus æquum esset vos tolerarem:

15 Sin verè quæstio est de [k] sermone & [l] nominibus & Lege vestrate, ipsi videritis: iudex enim ego istarum rerum esse nolo.

16 Et abegit eos à tribunali.

17 Præhensum autem omnes Græci Sosthenem præfectum synagogæ cædebant ante tribunal: neque quicquam eorum Gallioni curæ erat.

18 [6] Paulus verò quum adhuc *illic* permansisset dies multos, vale dicto fratribus, enauigauit in Syriam, & cum eo priscilla & Aquila, quum [m] totondisset caput [n] Cenchreis: habebat enim votum.

19 Peruenit autem Ephesum, & eos ibi reliquit: ipse verò ingressus synagogam, disseruit cum Judæis.

20 [7] Rogantibus autem ipsis vt diutius apud ipsos maneret, non annuit:

21 Sed vale dixit eis, dicens, Oportet omnino me diem festum qui instat agere Hierosolymis: sed iterum reuertar ad vos, [o] Deo volente. Et prouectus est Epheso.

22 Quumque descendisset Cæsaream, ascendissetque *Hierosolymam*, ac salutasset Ecclesiam, descendit Antiochiam.

23 Et quum peregisset *illic* aliquantum temporis, abiit peragrans ordine Galaticam regionem & Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

24 [8] Judæus autem quidam Apollos nomine, Alexandrinus natione, vir eloquens, peruenit Ephesum, [p] potens in Scripturis.

25 Hic erat initiatus via Domini: & feruens spiritu, loquebatur & docebat diligenter ea quæ sunt Domini, sciens tantùm baptisma Johannis.

26 Cœpitq; liberè loqui in synagoga. Quem auditum Aquila & Priscilla assumpserunt, & exquisitius ei exposuerunt [q] viam Dei.

27 Quum autem vellet transire in Achaiam, fratres *eum* adhortati scripserunt discipulis vt exciperent eum: qui quum aduenisset, multum contulit iis qui crediderant [r] per gratiam.

28 Magna enim contentione Judæos magis ac magis redarguebat publicè, ostendens per Scripturas Jesum esse [s] Christum illum.

CAPUT XIX.

4 Dominus cõstantiæ seruorũ suorum vindex & assertor.
e *Pleonasmus quo confirmatur Paulus, Vide Ioh. 1. 20.*
f *Luc. 1. 66.*
g *Ad verb. sedit: vnde veteres sedis nomen sumpserunt, quod tribuerunt Episcopis, sedebat autem id est, commorabatur Paulus docens sermonem Dei: nihil autem hæc sedes ad illos, qui docendi causa, sedem nunquã asserant.*
5 Impii malè agendo non defatigantur, sed Dominus eorum conatus miris modis irridet.
h *.i. Græciæ. Vocat autẽ præsidem non Græciæ sed Achaiæ Romani, quia Græcos subiecerint Romani per Achæos, qui tum Græciæ principes erant, Pausanias.*
i *Quantum æquitas pateretur.*
k *De eo, quod aliquis (vt vestra fert religio) non rectè dixerit.*
l *De verbis, profanus enim homo putat de religione controuersiam, quæstionem esse verborum non rerum.*
6 Paulus factus omnibus omnia, vt omnes Christo lucrifaceret.
m *Quia ambiguus est sermo vt non minus ad Paulum quàm ad Aquilam & Priscillam referri possit, ita conuertit Nouus interpres, vt liberum iudicium lectori relinqueretur, quamuis rectius sit de Paulo interpretari qui factus est omnibus omnia.*
n *Cenchreæ portus fuit Corinthiorum.*
Num. 6. 18.
infrà, 21. 24.
7 Apostoli non hominum arbitrio, sed Spiritus sancti ductu fuerunt circumacti.
o *Sic nihil nos decet absque ista particula promittere, nescimus enim quid paritura sit postera dies.*
1. *Cor. 4. 19. iac. 4. 15.*
8 Apollos homo pius & doctus, tamen à vilis opificis atq; adeò mulierculæ schola proficere nõ recusans, insignis in ecclesia minister euadit.
1 *Cor. 1. 12.*
p *Scripturarũ cognitione egregiè instructus.*
q *Viam quæ tendit ad Deum.*
Rom. 16. 3.
r *Per diuinũ illum & gratuitũ fauorẽ, vel per dona illa eximia in hominem collata.*
s *Quòd Iesus esset ille Christus .i. Messias.*

Caput XIX.

1 Discipuli quidam Ephesi. 3 Iohannis doctrina imbuti. 2 ignorantes Spiritus sancti visibiles illas gratias, quibus Deus regnum Filii sui ornauerat, 5 baptizantur in nomine Iesu, 13 Exorcistæ Iudæi. 16 à diabolo cæduntur. 19 Libri magici exuruntur. 24 Demetrius, 29 magnam in Paulum seditionem concitat.

1 FActum [1] est autem interim dum Apollos esset Corinthi, vt Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum: vbi quum discipulos inuenisset,

2 Dixit eis, Num [a] Spiritum sanctum accepistis posteaquam credidistis? At illi dixerunt ei, Imò, ne *hoc* quidem audiuimus, an sit Spiritus sanctus.

3 [2] Tunc dixit eis, [b] In quid ergo baptizati estis? At illi dixerũt, In [c] Iohannis baptisma.

4 Dixit autem Paulus, Iohannes quidẽ baptizauit baptismo resipiscentiæ, dicens populo, vt in eum qui veniebat post ipsum crederent, hoc est, in Christum Iesum. Qui verò illud audierunt, baptizati sunt in nomen Domini Iesu.

5 Et quum imposuisset eis manus Paulus, venit Spiritus sanctus in eos: & loquebantur linguis & prophetabant.

6 Erant autem omnes isti viri circiter duodecim.

7 *Ipse* porrò ingressus synagogam, liberè loquebatur, ad tres menses disserens & suadens quæ ad regnum Dei *pertinent.*

8 [3] Quum autem quidam indurarentur & parere nollent, malè loquentes de [d] via *Domini* apud multitudinem, abscedens ab illis separauit discipulos, quotidie disserens in schola [e] Tyranni cuiusdam.

9 Hoc autem factum est per biennium: *ita* vt omnes qui habitabant in Asia, tum Iudæi tum Græci, audirent sermonẽ Domini Iesu.

10 Virtutes autem non vulgares edebat Deus per manus Pauli:

11 *Ita* vt etiam ad ægrotos deferrentur à corpore eius sudaria seu semicinctia, & discederent ab eis morbi, & spiritus mali ab eis exirent.

12 [4] Aggressi sunt verò quidam ex circulatoribus Iudæis [f] exorcistis nominare super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini Iesu, dicentes, Adiuramus vos per Iesum quem Paulus prædicat.

13 Erant autem quidam filii Sceuæ Iudæi primarii Sacerdotes septem, qui hoc faciebant.

14 Respondens verò spiritus malus, dixit, Iesum noui, & Paulum scio: vos autem qui estis?

15 Et insiliit in eos homo in quo erat spiritus malus, & [g] superatis illis, inualuit cõtra eos, ita vt nudi & vulnerati effugerent ex domo illa.

16 Id verò innotuit omnibus tum Iudæis tum Græcis qui habitabant Ephesi: & incidit timor in eos omnes, & magnificabatur nomen Domini Iesu.

17 [5] Et multi eorum qui crediderant veniebant [h] confitentes & indicantes facta sua.

1 Paulus Ephesiorum ruditate nihil offensus, Ecclesiam ibidem instituit.

a *Dona illa eximia Spiritus sancti, quæ nimirum tum in Ecclesia vigebant.*

2 Iohannes discipulos tantum inchoauit quos Christus perficeret.

b *Qua igitur doctrina imbuti & initiati estis?*

Supr. 1. 5. & 2. 1, & 11. 19. mat. 3. 11. mar. 1. 8. luc. 3. 16. ioh. 1. 26.

c *Baptizati in Iohannis baptisma, est profiteri doctrinam quam Iohannes annũtiabat ac baptismo obsignabat.*

3 Separare sese & alios ab incredulis planè desperatis non est scindere Ecclesiã, sed eam potius vnire

d *Viæ nomine Hebræi intelligunt certam rationem, hic autem per excellentiam, via pro Christianismo sumitur.*

e *Tyranni nomen hoc loco proprium est.*

4 Satan cogitur aduersus seipsum testificari.

f *Sic vocabantur, qui dæmones eiiciebant adhibita per Dei nomen obtestatione: initio autem Ecclesiæ sic vocati sunt, qui miraculorum dono pollentes, manus imponebant energumenis, i. à dæmonio obsessis.*

g *Illis frustra resistentibus, superior euasit.*

5 Magia publico testimonio, & Apostolica authoritate damnata.

h *Publicè, metu diuini iudicii perterriti, errata sua professi sunt ac detestati: hoc autem nihil ad confessionem auricularem.*

1 ET quum esset Apollo Corinthi circuiuit Paulus regiones superiores *vsque* ad Ephesum: & interrogauit discipulos quos inuenit ibi,

2 Num accepistis Spiritum sanctum ex quo credidistis? Responderunt, & dixerunt ei, Neque etiam si sit Spiritus auditum est à nobis.

3 Dixit eis, Et in quid baptizati fuistis? Dicunt, In baptisma Iuchannan.

4 Dixit eis Paulus, Iuchannan baptizauit baptismo resipiscentiæ populos, quum diceret vt crederent in eum qui venturus erat post ipsum, qui est Ieschua Christus.

5 Et quum hæc audiuissent, baptizati sunt in nomen Domini nostri Ieschua Christi.

6 Et imposuit illis manum Paulus, ac venit Spiritus sanctus super eos, & loquebantur [1] variis linguis, ac prophetabant.

7 Erant autem omnes illi viri duodecim.

8 Et ingrediebatur Paulus in synagogam, ac loquebatur liberè menses tres, suadebatq; de regno Dei.

9 Et quidam ex eis indurabantur & contendebant, ac maledicebant de via Dei coram turba populorum. Tunc submouit Paulus, ac separauit ab eis discipulos: & quotidie loquebatur cum eis in schola cuiusdam cuius nomen erat Tyrannus.

10 Et hoc factum est per annos duos, donec audiuissent sermonem Domini omnes qui habitant in Asia, Iudæi & Gentiles.

11 Et virtutes magnas edebat Deus per manum Pauli.

12 Ita vt etiam à vestimentis quæ erant super corpus eius, sudaria aut frusta *panni* deferrent, & ponerent super infirmos: & discedebant ab eis infirmitates, & etiam dæmonia exibant.

13 Volebant autem etiam homines Iudæi qui circumuagabantur, & adiurabant dæmones, adiurare in nomine Domini nostri Ieschua, eos quibus erant spiritus impuri, dicentes, Adiuramus vos per nomẽ Ieschua quem prædicat Paulus.

14 (Erant autem septem filii viri cuiusdam Iudæi, principis Sacerdotum, cuius nomen erat Skeua, qui faciebat hoc.)

15 Et respondit dæmonium illud malum, ac dixit eis, Ieschua agnosco, & Paulum scio: vos autem qui estis?

16 Et insiliit *in* eos homo ille in quo erat spiritus malus, & inualuit contra eos, & deiecit eos, & nudati ac vulnerati effugerunt ex domo illa.

17 Et hoc innotuit omnibus Iudæis & Gentilibus qui habitabant Ephesi. Et incidit timor super omnes eos: & exaltabatur nomen Domini nostri Ieschua Christi.

18 Et multi ex iis qui crediderunt, veniebant, & annuntiabant delicta sua, ac confitebantur id quod fecerant.

1 Ad verbum, Lingua lingua. Hebraismus.

19 Multi

19 Multi verò etiam magicam artẽ exercentes congregauerunt scripta sua: & adferentes exusserunt ea coram [2] omni homine, & supputauerunt pretia eorum, & [3] ascendit argentum myriadum quinque.

2 Singulare pro plurali: quia nomen generis est Heb.

3 Id est, Summa pecunia ascendit ad myriades quinque.

20 Et in virtute magna corroborabatur & crescebat fides Dei.

21 Quum autem expleta essent hęc, proposuit Paulus [4] in mente sua vt circuiret totam Macedoniam & Achaiam, & proficisceretur ad Vrischelem ac dicebat, Postquam profectus fuero illuc, necesse est mihi vt etiam Romam videam.

4 Hebræi dicunt In corde suo, hoc est, Apud se constituit. Non quòd ex proprio sensu hoc consilium inierit, sed Spiritus sancti impulsu, vt constat ex sequenti cap.

22 Et misit duos viros ex iis qui ministrabant ei, in Macedoniam, Timotheum & Aristũ: ipse verò mansit ad tempus in Asia.

23 Factus est autem in illo tempore tumultus magnus ob viam Dei.

24 Erat autem ibi faber argentarius quidam, cuius nomen erat Demetrius, qui faciebat templa argentea Dianæ, & [5] præbebat hominibus artis suæ lucrum magnum.

5 Ad verbum, Lucrari faciebat filios artis suæ, lucrum magnum. Hebraiſ.

25 Hic congregauit [6] homines artificii sui omnes, & eos qui operabantur cum eis, ac dixit illis, Viri, nostis, quòd negotiatio nostra tota est ex hoc opificio.

6 Ad verbum, Filios artis suæ, vt paulò ante, Hebraismus.

26 Et etiam vos auditis, & videtis quòd non tantùm [7] ciuibus Ephesi, sed etiam multitudini totius Asiæ persuasit hic Paulus, & peruertit *eam*, dicens quòd non dii sunt illi qui manibus filiorum hominis fiunt.

7 Ad verbum, Filiis Ephesi. Hebraismus tritus.

27 Et non hæc res tantùm innotescit, & irrita fit, sed etiam ipsum templum Dianæ deæ magnæ, reputatur tanquam nihil: & etiam ipsa dea totius Asiæ, quã omnes gentes adorant, despectui habetur.

28 Et quum audiuissent hæc, impleti sunt ira, & clamabant ac dicebant, Magna est Diana Ephesiorum.

29 Et tumultuata est vniuersa ciuitas, & accurrerunt pariter, & profecti sunt in theatrum. Et corripientes adduxerunt secum Gaium & Aristarchum, viros Macedonios, [8] comites Pauli.

8 Ad verbum, Filii comitatus Pauli. Hebraismus.

30 Et Paulus volebat intrare in theatrum, & prohibuerunt eum discipuli.

31 Et etiam primores Asiæ, quia amici eius erant, mittentes rogauerunt eum ne exponeret seipsum vt ingrederetur in theatrum.

32 Turbæ autem quæ erant in theatro, valdè commotę erant, & alii alia clamabant: multi autem ex eis nesciebant propter quod congregati essent.

33 Populus verò Iudæorum qui erat ibi, constituerunt ex se virum Iudæum, cuius nomẽ erat Alexander: & quum staret, [9] annuit manu sua, & volebat [10] defensionem habere apud populum.

9 Ad verbum, Mouit manum suam, Vide suprà, ca. 12.11

10 Ad verbum, Proferre subleuationem, vide Luc. 12.11

34 Et quum cognouissent quòd Iudæus esset, clamauerunt omnes vna voce quasi horas duas, Magna est Diana Ephesiorum.

35 Et sedauit eos primarius ciuitatis, dicens. Homines Ephesii, quis enim est ex filiis hominum qui ignoret ciuitatem Ephesiorum, quòd cultrix sit Dianæ magnæ: & imaginem eius quæ de cælo descendit?

36 Quia igitur contra hoc nemo potest dicere, oportet vos esse sedatos, & non facere aliquid præcipitanter.

---

18 Multi verò ex iis qui curiosa ista exercuerant, comportatos libros exusserunt in omnium conspectu: quorum supputatis pretiis, repererunt [i] denariorum quinquaginta millia.

19 Ita fortiter crescebat sermo Domini, & inualescebat.

i *Qui minimi æstimant, iudicant excrescere hanc summam ad septem mille & quingentas libras Gallicas, vel circiter octingentas Anglicanas.*

20 ¶ [6] His autem expletis, proposuit Paulus per [k] Spiritum peragrata Macedonia & Achaia proficisci in Hierusalem, dicens, Postquam fuero illic, oportet me etiam Romam videre.

6 Paulus indefatigabilis.

k *Spiritus instinctu: non igitur pertinaciter dicendus est Paulus in mortẽ ruisse, sed Spiritu ductore.*

21 Missis autem in Macedoniam duobus ex iis qui ipsi ministrabant, *videlicet* Timotheo & Erasto, ipse substitit ad tempus in Asia.

22 [7] Ortus est autem illo tempore tumultus non paruus ob [l] viam *Domini*,

23 Nam quidam nomine Demetrius, signator argenti, qui faciebat [m] templa Dianæ argentea, præbebat artificibus non parum quæstum.

7 Quæstus accedente pietatis prætextu vera tam pertinaciter defendendæ idololatrię causa.

l *Vide supra, vers. 9*

m *Effigies erant ædium sacrarum cum simulacro Dianæ, quas compararent venerantes illam.*

24 Quibus congregatis, & iis qui in istiusmodi rebus operam nauabant dixit, Viri, scitis ex hoc quæstu nostras esse copias.

25 Et spectatis & auditis Paulum non solùm Ephesinam sed propè totius Asiæ multam turbam persuadendo auertisse, quòd dicat deos illos non esse qui manibus fiant.

26 Periculum est autem non solùm ne [n] portio ista nobis per ipsum confutata pereat, sed etiam ne magnæ deæ Dianæ templum pro nihilo putetur, futurumque sit vt etiam destruatur maiestas eius, quam Asia tota & orbis terrarum colit.

n *Quasi dicat, si pergat Paulus vt cœpit opinionem de Dianæ imaginibus confutare, totus hic quæstus peribit.*

27 *His* autem auditis, pleni excandescentia, clamauerunt dicentes, Magna Diana Ephesiorum.

28 Et impleta est ciuitas tota confusione: & irruerunt concorditer in theatrum, correpto Gaio & Aristarcho Macedonibus, sociis peregrinationis Pauli.

29 Paulo verò volente prodire ad populum, non siuerunt eum *prodire* discipuli.

30 [8] Sed & quidã ex Asiarchis quum essent ei amici, *nuntiis* ad eum missis, rogarunt ne se daret in theatrum.

31 Alii igitur aliud clamabant: erat enim concio confusa, & plerique nesciebant cuius *rei* causa conuenissent.

8 Inuicta quidem constantia opus est Verbi præsertim ministris, sed quæ tamen sancta prudentia modestè, se regi patiatur.

32 Ex turba verò productus fuit Alexander, propellentibus eum Iudæis. Alexander igitur quum manu silentium fecisset, volebat causam dicere apud populum.

33 [9] Quem vt cognouerunt Iudæum esse, vox extitit vnà omnium, quasi ad horas duas clamantium, Magna Diana Ephesiorum.

9 Idololatris pro omni ratione sufficiunt rabies & clamores.

34 [10] Tum scriba quum repressisset turbam, dixit, Viri Ephesii, quis enim est hominum qui nesciat Ephesiorum vrbem, æditum esse magnæ deæ Dianæ, & à [o] Ioue delapsi simulachri?

10 Hominis politici exemplum, mendaciis pacem redimentis, quod nunquã fecisset Paulus.

o *Superstitiosi credebant Ephesii, simulachrum ad se cœlo delatum.*

35 Quum igitur istis non possit contradici, oportet vos sedatos esse, nec quicquam præceps facere.

36 Ad-

36 Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque contumeliosos in deam vestram.

37 Quod si Demetrius & qui cum eo sunt artifices, p negotium habent cum aliquo, q agitur forum, & r Proconsules sunt, alii alios in ius vocent.

38 Si quid autem de rebus aliis requiritis, in f legitima concione explicabitur:

39 Nam periculum est ne postulemur seditionis propter *diem* hodiernum, quum nulla subsit causa ob quam possimus reddere rationem concursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit concionem.

37 11 Adduxistis enim homines istos, quum neque templa denudarint, neq; maledixerint deæ nostræ.

38 Si autem huic Demitrio & hominibus artificii eius, sit disceptatio cum aliquo, ecce, proconsul est in ciuitate, 12 & fasti *dies* sunt, accedant, & disceptent vnus contra alium.

39 Et si ita sit quòd aliquid aliud requiratis, in loco qui datus est ex lege ad congregationem absoluendum est.

40 Eo quòd etiam in periculo 13 versamur quòd accusabimur tanquam seditiosi, quia non possumus defensionẽ habere pro congregatione diei huius qua cõgregati sumus frustra, & tumultuati sumus sine causa. Et quum hæc dixisset, dimisit turbam.

p *Si quid habent accusationis aduersus quempiam.*

q *Certis enim diebus dantur iudicia forensia & adsunt Præsides.*

r *Nomine Proconsulum intelliguntur etiam Proconsulum legati, i. qui eorum vices gerebant.*

f *Legitima concio non tantum opponitur tumultuosæ, sed etiam illique extra ordinem conuocabatur: erant enim certi dies habendis concionibus constituti.*

11 Ad verbũ, Filii artificii eius, vt paulo antè. Hebrais.

12 Syra vox videtur sonare Artificia sunt. Id est, Exercentur artes. id est, Non sunt festi dies, quibus artes exercere & ius dicere prohibitũ est. Conuenit cum Germanismo, *werlz tage.*

13 Ad verbum, Stamus.

Capvt. XX.

1 Paulus iter in Macedoniam instituit. 17 Troade in mediam noctem sermonem protendens, 9 Eutichum per fenestram delapsum. 10 resuscitat. 15 Miletum. 17 vocatis Ephesinis *Presbyteris. 23 28 quid se & illos maneat, exponit.*

1 Postquam 1 autem cessauit tumultus quũ aduocasset Paulus discipulos, & complexus esset, abiit profecturus in Macedoniam.

2 Quum autem illas partes peragrasset, & hortatus illos fuisset a multo sermone, venit in Græciam.

3 2 Et ibi peractis mensibus tribus, quum ei in Syriam prouehendo factæ fuissent à Iudæis insidiæ, censuit reuertendum per Macedoniam.

4 Comitabatur autem eum vsque in Asiam Sopater Berœensis: Thessalonicenses verò, Aristarchus, & Secundus, & Gaius Derbæus, & Timotheus: Asiani verò, Tychicus & Trophimus.

5 Qui quum præiuissent, expectarunt nos Troade.

6 Nos verò enauigauimus Philippis post dies Azymorum, & venimus ad eos Troadem intra dies quinque, vbi egimus dies septem.

7 3 b Primo autem die hebdomadis, coactis discipulis c ad frangendum panem, Paulus disserebat apud eos, abiturus postridie: protenditque sermonem vsque in mediam noctem.

8 4 Erant porrò lucernæ multæ in cœnaculo vbi erant congregati.

9 Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus in fenestra, demersus somno profundo, quum diutius dissereret Paulus, præ somno ruens, decidit ex tertia contignatione deorsum: & sublatus est mortuus.

10 Quum descendisset autem Paulus, proruit in eum, & complexus dixit, Ne tumultuamini: anima enim eius in ipso est.

11 Quum igitur ascendisset, fregissetque panem & cibum sumpsisset, diu colloquutus vsque ad diluculum, ita *demum* profectus est.

12 Adduxerunt autem puerum viuum, & recreati sunt non mediocriter.

13 ¶ Nos verò progressi ad nauem, prouecti

1 Et postquam sedatus est tumultus vocauit Paulus discipulos, & consolatus est eos: ac osculatus est eos, & egressus abiit in Macedoniam.

2 Et quum circuisset regiones illas, & consolatus esset eos sermonibus multis venit in Græciæ regionem.

3 Et mansit illic tribus mensibus. Fecerunt autem contra eum insidias Iudæi, quum futurum esset vt proficisceretur in Syriam: & cogitauit vt reuerteretur in Macedoniam.

4 Et egressi sunt cũ eo vsque in Asiam, Supater qui erat ex Berrhœa ciuitate, & Aristarchus & Secundus, qui erant ex Thessalonica, & Gaius qui erat ex Derbe ciuitate, & Timotheus qui erat ex Lystra: & ex Asia, Tychicus & Trophimus.

5 Hi profecti sunt ante nos, & expectauerunt nos Troade.

6 Nos verò egressi sumus Philippis ciuitate Macedoniæ post dies azymorum, & iter fecimus per mare, ac venimus Troadẽ diebus quinque, ac mansimus ibi dies septem.

7 Et in die primo septimanæ quum congregati essemus vt frangeremus Eucharistiam, loquebatur cum eis Paulus, eo quòd die postero futurum erat vt discederet: protrahebatque *sermonem* loquendo vsque ad medium noctis.

8 Et erant ibi lampades ignis multę in cœnaculo illo in quo congregati erant.

9 Et sedebat adolescens quidã cuius nomen erat Eutychus, in fenestra, ac audiebat: & mersus est somno graui, quum protraheret sermonem ipse Paulus: & in somno suo decidit è tertia contignatione, & sublatus est mortuus.

10 Et quum discendisset Paulus ruit super eũ, & 1 amplexatus est eum, ac dixit. Ne commoueamini: quia anima eius in eo est.

11 Quum verò ascendisset, fregit panem & gustauit, loquutúsq; est vsque dum ascendisset aurora: & tunc egressus est vt proficisceretur per aridam.

12 Et adduxerunt adolescentem viuentem, gauisique sunt de eo plurimum.

13 Nos autem descendimus in nauigium, & iter

1 Paulus non vt quieturus sed alibi laboraturus ex Ecclesię cõsensu Epheso discedit.

a *Copiosa enim opus erat exhortatione post istam turbam.*

2 Præposterus zelus, etiam homicidiorum magister: nihil autem vetat sancta prudentia malorum conatibus occurrere.

3 Nocturni cœtus per se damnari non possunt nec debent quum iusta eorum causa subesse possit.

b *Ad verb. primo die Sabbathi, i. Dominico. ex hoc igitur loco & 1. Cor. 16. 2. non ineptè colligitur iam tum consueuisse Christianos hoc die solennes conuentus agere, paulatim euanescente Iudaici Sabbathi ceremonia.*

c *Quamuis Hebrais panis fractio conuiuium domesticum significet hoc tamen loco de sacra cœna intelligi & exponi debet.*

4 Diabolus meditans ingenti offendiculo Ecclesiam turbare, Paulo suppeditat insignem confirmandi Euangelii occasionem.

1 Literarum quæ ad idem organũ pronuntiationis pertinent frequens est in Syra lingua permutatio: per quam etiam fit vt multas voces alioquin Hebraicas, Syri proprias faciant: quemadmodũ etiam interdum facere solent, permutato literarum ordine. de vtroque exempla multa habemus in hoc libro, Hic verò vocem Hebræam חבק, Amplexatus est propriam faciunt mutato ח in ע & ב in פ id est, gutturalem, in gutturalem: aliam: & labialem, in aliam labialem. עפק pro חבק. quod annotare libuit vt intelligerent linguarum studiosi qua ratione vnius linguæ vocabula ad aliam transeant.

iter fecimus ad cœtum Thesus: quia illinc recepturi eramus Paulum, ita enim mandauerat, quũ proficisceretur ipse per aridam.

14 Quum autem recepissemus eum ex Theso, sustulimus eum in nauigium, ac venimus Mitylenen.

15 Et inde die postero iter fecimus contra Chium insulam, & rursus die postero venimus Samum: & mansimus in Trogyllio, & die postero venimus Miletum.

16 Statutum enim erat ipsi Paulo vt pertransiret Ephesum, ne retardaretur ibi, eò quòd accelararet vt (si fieri posset) diem Pentecostes in Vrischelem celebraret.

17 Et ab ipso Mileto mittens accersiuit seniores Ecclesiæ Ephesi.

18 Quumque venissent ad eum, dixit eis, Vos nostis, à die primo quo ingressus sum Asiam, quomodo fui vobiscum omni tempore,

19 Colens Deum in depressione magna & in lacrymis, & in tentationibus quæ [2] transiuerunt super me in insidiis Iudæorum.

20 Neque aspernatus sum id quod expediens erat animabus vestris, vt prædicarem vobis: & docui in vicis & in domibus.

21 Testificans Iudæis & Gentilibus de conuersione quæ fit ad Deum, & fide quæ est in Dominum nostrum Ieschua Christum.

22 Et nunc ego vinctus sum in spiritu, & proficiscor ad Vrischelem, & ignoro quid euenturum sit mihi in ea.

23 Veruntamen Spiritus sanctus in omni ciuitate testatur mihi, ac dicit, Vincula & afflictiones paratæ sunt tibi.

24 Sed mihi nihili æstimatur [3] anima mea, vt compleam cursum meum, & ministerium meum quod accepi à Domino nostro Ieschua, vt testificer de euangelio gratiæ Dei.

25 Et nunc ego noui quòd rursus vultum meum non estis visuri vos omnes quibus circumiens prædicaui regnum Dei.

26 Testor ego vobis hodierno die quòd purus sum à sanguine omnium vestrûm.

27 Non enim subterfugi quominus ostenderem vobis totam voluntatem Dei.

28 Attendite igitur vobisipsis & toti gregi, in quo constituit vos Spiritus sanctus episcopos, vt pascatis Ecclesiam Christi quam acquisiuit sanguine suo.

29 Ego enim noui quòd postquam abiero, ingredientur vobiscum lupi robusti, qui non parcent gregi.

30 Et etiam ex vobisipsis exurgent homines loquentes peruersa, vt subuertant discipulos, vt [4] abeant post eos.

31 Propter hoc estote vigilantes, & memores quòd annos tres non cessauerim nocte & die cum lacrymis corrigerem vnumquenque ex vobis.

32 Et nunc commendo vos Deo & sermoni gratiæ ipsius, qui potest ædificare vos, & dare vobis hæreditatem cum omnibus sanctis.

33 Argentum aut aurum aut vestimenta non cupiui.

2 Id est, Quæ euenerunt mihi. Qui modus loquendi frequenter occurrit, vt Iob. 13.13. & Num. 5. 4. Paralip. 29. 30. Psal. 88. 17. Isa. 45. 14. & Zach. 9. 8.

3 Id est, Vita mea Hebraismus.

4 Id est, Sequantur eos, Hebraismus.

sumus Asson, illinc recepturi Paulum: sic enim constituerat, pedibus ipse iter facturus.

14 Vt autem coniunxit sese nobiscum ad Asson, recepto eo venimus Mitylenen.

15 Et quum illinc abnauigassemus, sequenti die peruenimus contra Chium: postridie verò appulimus Samum: & quum diuersati essemus Trogylii, sequenti die venimus Miletum.

16 [5] Decreuerat enim Paulus prænauigare Ephesum, ne ei contingeret tempus terere in Asia. Festinabat enim, si fieri posset, vt die Pentecostes esset Hierosolymis.

17 Missis autem [d] Mileto *nuntiis* Ephesum: accersiuit Presbyteros Ecclesiæ.

18 [6] Qui quum ad ipsum venissent, dixit eis, Vos scitis quomodo à primo die quo ingressus sum Asiam, vobiscum per omne tempus fuerim:

19 Seruiens Domino cum omni modestia, & multis lachrymis ac tentationibus, quæ mihi euenerunt in Iudæorum insidiis:

20 Vt nihil [e] subterfugerim eorum quæ vobis conducerent, quo minus *ea* vobis annuntiarem, & docerem vos publicè & per domatim.

21 Testificans Iudæis simul & Græcis conuersionem ad Deum, & fidem in Dominum nostrum Iesum Christum.

22 [7] Et nunc ecce, ego [f] vinctus Spiritu proficiscor in Hierusalem, ignorans quæ in ea mihi occurrent:

23 Nisi quòd Spiritus sanctus oppidatim testificatur, dicens vincula & afflictiones me manere.

24 Sed nullius rei habeo rationem, neq; vita mea mihi ipsi cara est, vt peragam cursum meum cum gaudio, & ministerium quod accepi à Domino Iesu, ad testificandũ Euangelium gratiæ Dei.

25 Et nunc ecce, ego scio non amplius visuros faciem meam vllos ex vobis omnibus, per quos transiui prædicans regnum Dei.

26 Ideo testor vobis hodierno die, me [g] purum esse à sanguine omnium.

27 [8] Non enim subterfugi quominus annuntiarem vobis omne Dei consilium.

28 Attendite igitur vosipsos, & totum gregẽ in quo vos Spiritus sanctus constituit Episcopos, ad [h] pascendam Ecclesiam [i] Dei, quã proprio [k] illo sanguine acquisiuit.

29 [9] Ego enim hoc noui, post discessum meum lupos graues, non parcentes gregi, ingressuros esse in vos.

30 Et ex vobisipsis exorituros qui loquantur peruersa, vt [l] discipulos post se abstrahant.

31 Ideò vigilate, memores me per triennium nocte & die non cessasse cum lachrymis monere vnumquenque.

32 [10] Et nunc quoque, fratres, commendo vos Deo & sermoni gratiæ ipsius: qui *quidem Deus* potest superstruere, & dare vobis quod [m] hæreditatis iure possideatis cum sanctificatis omnibus.

33 [11] Argentum & aurum aut vestem nullius concupiui:

5 Paulus Christi sedulus imitator, ad vincula perpetuo cursu properans, prius veluti testamentũ condit, quo anteactæ vitæ rationẽ reddit, doctrinã à se propositã tuetur, & Ecclesiæ pastores ad perseuerantiã hortatur.

d *Secundum indicatos locorum situm interuallũ fuit illud inter Ephesum atque Miletũ ad stadia circiter quadraginta, quæ efficiunt propè quinquaginta millia passuum Germanica.*

6 Veri pastoris viua imago.

e *Nihil aut per metum, aut lucri causa subticuerim, vel aliqua ex parte dissimularim.*

7 Testificatur se, ex Dei mandato, ad vincula proficisci.

f *Vinculum Spiritus vocat, instinctum Spiritus sancti impellẽtis ad iter Hierosolymitanum, quem promptè parato[que] animo ipse sequeretur.*

g *Si perieritis, nullã tamen in me culpam fore. Vide supr. 18.6.*

8 Doctrina Apostolica est omnibus modis absolutissima.

h *Custodiendam, instituendam & regendam.*

i *Illustris sententia de Christi Deitate, & ostendens rectè in persona huius, proptèr unionem duarum naturarum tribui vnius concreto proprietatem alterius id quod pia antiquitas, mentione communicationis proprietatum, religiosè cecinit.*

k *Articulus eximius excellentiam huius sanguinis indicat.*

9 Prophetia de pastoribus in lupos mox degeneraturis: aduersus eos qui de nuda personali successione gloriantur.

l *Abundantia miseriæ, nimirum absentia tanti pastoris, & ingressus luporum.*

10 Dei potentia & gratuitæ ipsius promissiones in Verbo patefactæ, sunt Euangelici ministerii sustentacula.

m *Tanquam filii, atque ideo ex gratuita beneuolentia.*

11 Auaritia in primis pastoribus vitanda.

34 Imò

1.Cor.4.12.
1.thes.2.9.
2.thess.3 9.

34 Imò ipsi nostis, vsibus meis, & iis qui mecum sunt, manus istas ministrasse.

35 In omnibus ostendi vobis oportere sic laborando [11] suscipere infirmos, & meminisse verborum Iesu, ipsum *videlicet* dixisse, Beatum est dare potius quàm accipere.

36 Et quum hæc dixisset, positis genibus suis, orauit cum illis omnibus.

37 [12] Magnus autem fletus omnium ortus est: & ruentes in collum Pauli, deosculabantur eum:

38 Cruciati maximè ob sermonem quem dixerat, ipsos non esse amplius faciem eius conspecturos: & deduxerunt eum ad nauim.

11 *Quasi porrecta manu, alioquin collapsuros retinere.*

12 Euangelium non tollit, sed verè regit naturales affectus.

34 Et vos nostis, in necessitate mea & eorum qui mecum sunt, ministri mei *fuerunt* hę manus meæ.

35 Et omnia ostendi vobis, ita oportet laborare & solicitum esse de illis qui infirmi sunt & meminisse sermonem Domini nostri Ieschua, quia ipse dixit beatum esse eum qui dat, magis quàm *sit* is qui accipit.

36 Et quum hæc dixisset, procidit super genua sua, & orauit, & omnes *illi* homines cum eo.

37 Et factus est fletus magnus in omnibus illis: & amplexati sunt eum, & osculabantur eum.

38 Maximè autem torquebantur propter illum sermonem quem dixerat, Rursus non estis visuri faciem meam. Et comitati sunt eum vsque ad nauigium.

Caput XXI.

1 *Paulus Ierosolymam tendens,* 8 *Cæsareæ Philippum Euangelistam conuenit.* 10 *Eius etiam vincula prædicit Agabus.* 17 *Ierosolymam quum aduenisset,* 26 *templum ingressus,* 27 *comprehenditur a Iudæis.* 32 *Per Lysiam tribunum iisdem eripitur.*

1 Vt [1] autem prouecti sumus, auulsi ab eis, recto cursu venimus Coum: & sequenti die Rhodum, & illinc Patara.

2 Et inuenta naui quæ traiiciebat in Phœnicem, *ea* conscensa, prouecti sumus.

3 Quum autem cœpisset nobis apparere Cyprus, ea ad sinistram relicta, nauigauimus in Syriam, & deuecti sumus Tyrum: illic enim nauis erat suum onus expositura.

4 Permansimus autem ibidem dies septem, inuentis discipulis: qui Paulo dicebant [a] per Spiritum, ne ascenderet in Hierusalem.

5 Sed peractis illis diebus, abiimus, omnibus deducentibus nos cum vxoribus & liberis, donec vrbem exiuissemus, & positis genibus in littore, precati sumus.

6 Et alii alios complexi, conscendimus nauim: illi autem reuersi sunt ad suos.

7 Nos verò nauigatione perfecta, peruenimus Tyro Ptolemaida: & salutatis fratribus, mansimus diem vnum apud eos.

8 Postridie verò egressi Paulus & nos qui cum eo eramus, venimus Cæsaream: & ingressi domum Philippi Euangelistæ (qui erat [b] vnus ex illis septem) mansimus apud eum.

9 Huic autem erant quatuor filiæ virgines [c] prophetantes.

10 Et quum *illic* permansissemus dies complures descendit ex Iudęa quidam Propheta nomine Agabus:

11 Qui quum venisset ad nos, sumpsit zonam Pauli, & vinctis sibi pedibus ac manibus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virum cuius est hæc zona, ita vincient in Hierusalem Iudæi, tradentque in manus Gentium.

12 Vt verò ista audiuimus, rogabamus & nos & qui in eo loco erant, ne ascenderet in Hierusalem.

13 Tunc respondit Paulus, Quid facitis flentes

1 Vocationis cursum interdum homines non tantùm amici, sed etiam Spiritu Dei præditi conātur remorari: sed nostrū officium est, vbi nos vocari à Deo scimus, sine vlla prorsus exceptione pergere.

a *Qui prædicebant per Spiritum, quæ pericula imminerent Paulo, illud quidem vt Prophetæ, ac humana affectione illum deterrebant ne Hierosolymā proficisceretur.*

Suprà, 6.5.
b *De septem Diaconis loquitur, de quibus anteà cap.6.*

c *Peculiari dono prædicendi futura erāt instructæ.*

1 Et discessimus ab eis, & iter fecimus recta Coum insulam: & die postero venimus Rhodum, ac inde Pataram:

2 Et inuenimus illic nauim quæ proficiscebatur in Phœnicen, & conscendimus eam, ac iter fecimus.

3 Atque peruenimus vsque ad Cyprum insulam, reliquimusq; eam ad sinistram, ac peruenimus in Syriam, & inde peruenimus Tyrum. Illic enim erat naui exponendum onus suum.

4 Quumq; inuenissemus ibi discipulos, mansimus apud eos dies septem: & hi dicebant quotidie Paulo per Spiritum, ne proficisceretur ad Vrischelem.

5 Et post illos dies egressi sumus vt pergeremus in itinere *nostro*: comitabanturque nos omnes ipsi, & vxores eorum vsque extra ciuitatem: & prociderunt super genua sua iuxta mare, ac orarunt.

6 Et osculati sumus inuicem, & ascendimus in nauim, reuersique sunt illi in domos suas.

7 Nos verò iter fecimus ex Tyro, & venimus ad [1] Ngachum ciuitatem: & [2] dedimus pacem fratribus qui illic erant, ac mansimus apud eos diem vnum.

8 Et die postero egressi sumus, ac venimus Cæsaream: & ingressi mansimus in domo Philippi Euangelistæ [3] qui erat ex septem:

9 Cui erant filiæ virgines quatuor, quæ vaticinabantur.

10 Et quum essemus ibi diebus multis, descēderat ex Iudęa Propheta quidam cuius nomen erat Agabus.

11 Et ingressus est ad nos, sumpsitque zonam lumborum Pauli, & vinciuit pedes suiipsius & manus suas: ac dixit, Sic dicit Spiritus sanctus, Virum dominum zonæ huius ita vincient Iudæi in Vrischelem, & tradent eum in manus Gentium.

12 Et quum hos sermones audiuissemus, rogauimus eum nos [4] & filii loci *illius*, ne proficisceretur ad Vrischelem.

13 Tunc respondit, & dixit Paulus, Quid facitis

1 עכו Ciuitas est quæ tribui Ascher in hæreditatem contigit. Et Stephanus scribit ἀκὴν fuisse ab Hercule vocatam postquam ibi remedium sensisset ex vulnere quod à serpente acceperat. Postea verò Πτολεμαΐς, vt commemorat Eusebius, vocata fuit. Retinet ergo Syriacus contextus antiquum nomen. Græcæ verò & Latinæ versiones illud habent quod est recentius.

2 Id est, Vale diximus fratribus. Hebraismus.

3 Sensus est, Vnus erat ex illis septem diaconis, de quibus act.6.

4 Id est, Habitatores & ciues loci illius. Hebraismus.

tis

tis flentes, & comminuentes ipsum cor meum ? ego enim non vt vinciar tantùm paratus sum, sed etiam vt moriar in Vrischelem pro nomine Domini nostri Ieschua Christi.

14 Et quum non acquieuisset nobis, destitimus, ac diximus, Voluntas Domini fiat.

15 Et post dies istos præparauimus nos, & ascendimus ad Vrischelem.

16 Et venerunt nobiscum quidam discipuli ex Cæsarea, adducentes secum fratrem quendam ex discipulis antiquis (cuius nomen erat Mnason, erátque ex Cypro) vt exciperet nos domi suæ.

17 Quumque venissemus ad Vrischelem, exceperunt nos fratres alacriter.

18 Et die postero ingressi sumus cum Paulo ad Iaakub, quum essent apud eum omnes Seniores.

19 Et [5] dedimus eis pacem. Et narrabat eis Paulus [6] iuxta ordinem quicquid fecisset Deus inter Gentes per ministerium ipsius.

20 Quumque audiuissent, glorificauerunt Deum, & dixerunt ei, Tu vides frater noster, quot myriades sint in Iudæa qui crediderunt, & omnes hi æmulatores sunt Legis.

21 Dictum autem est de te quòd doceas vt discedant à Musche omnes Iudæi qui sunt inter Gentes: dum dicis ne circuncidant filios suos, neque in ritibus Legis ambulent.

22 Quia igitur auditum est ab eis quòd veneris huc,

23 Fac id quod dicimus tibi: Sunt nobis viri quatuor quibus votum est vt purificentur:

24 Assume eos, & vade, purificare cum eis, & expone pro eis impensas: vt radant capita sua: & innotescat vnicuique quòd id quòd dictum fuit de te, mendacium est, tuque Legem perficias & serues.

25 De iis qui crediderunt ex Gentibus, nos scripsimus vt seruarent seipsos ab iis quæ immolata sunt, & à scortatione, & à suffocato & à sanguine.

26 Tunc Paulus assumpsit viros illos die postero, & purificatus est cum eis, & ingressus profectus est in templum, notam faciens eis expletionem dierum purificationis, vsquedum oblata esset oblatio vniuscuiusque ex eis.

27 Quumque peruenisset dies septimus, Iudæi qui erant ex Asia, viderunt eum in templo, & incitauerunt contra eum populum totum: & iniecerunt in eum manus,

28 Clamantes, ac dicentes, Viri, filii Isráiel, succurrite: hic est ille homo qui contra populum nostrum docet in omni loco, & contra locum hunc: & etiam Gentiles introduxit in templum, & polluit locum hunc sanctum.

29 Antè enim viderant cum eo Trophimum Ephesinum in vrbe, & putabant quòd cum Paulo ingressus esset in templum.

30 Et commota est vniuersa vrbs, & congregati sunt omnis populus: & apprehenderunt Paulum, atq; extraxerunt eum foras è templo, & eadem hora clausæ sunt ianuæ.

31 Et quum quæreret turba occidere eum, auditum est à tribuno cohortis quòd tota vrbs commota esset.

5 Id est, Salutauimus eos Hebraismus.

6 Ad verbũ, Post post, Syra phrasis antè obseruata. & significat vnũ post aliud narrare, quo ordine singula gesta sunt.

& comminuentes cor meum? Nam ego non solùm vinciri, sed & mori paratus sum in Hierusalem pro nomine Domini Iesu.

14 [2] Quum igitur non assentiretur, acquieuimus, dicentes, Fiat Domini voluntas.

15 Porrò post dies istos collectis sarcinis ascendimus in Hierusalem.

16 Venerunt autem simul etiam *quidam* ex discipulis Cæsarea nobiscum, adducentes secum apud quem hospitaremur, Mnasonem quendam Cyprium antiquum discipulum.

17 Quum igitur peruenissemus Hierosolymam, libenter exceperunt nos fratres.

18 Sequenti autem die introiit Paulus nobiscum ad Iacobum: & omnes Presbyteri adfuerunt.

19 [3] Quos complexus, exposuit sigillatim quæ Deus fecisset inter Gentes per ipsius ministerium.

20 [4] At illi *his* auditis, glorificauerunt Dominum: & dixerunt ei, Conspicis frater, quot sint millia Iudæorum qui crediderunt: suntque omnes accensi zelo Legis.

21 Audierunt autem de te ex aliorum sermone, te defectionem à Mose docere omnes qui inter Gentes sunt Iudæos, & dicere eos non debere circuncidere filios, neq; *secundum* ritus ambulare.

22 Quid est ergo? omninò oportet conuenire multitudinem: audient enim te venisse.

23 Hoc igitur fac quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor [d] voto obnoxii:

24 His assumptis [e] sanctificator cum eis, & [f] adde ad eorũ sumptus, vt radant capita, & norint omnes nihil esse eorum quę de te fama acceperunt, sed te quoque ita incedere vt Legem obserues.

25 De iis autem qui crediderunt ex Gentibus nos scripsimus, & decreuimus ne quid huiusmodi obseruent, nisi vt caueãt ab iis quæ sunt immolata simulachris, & à sanguine, & à rebus suffocatis, & scortatione.

26 Tum Paulus assumptis viris illis, sequenti die cum eis sanctificatus ingressus est in tẽplum, [g] denuntians expletionem dierum sanctificationis, vsque dum oblata fuit pro vnoquoque eorum oblatio.

27 [5] Quum autem septem illi dies iam essent explendi, quidam Iudæi ex Asia, eum conspicati in templo, conturbarunt totam turbam, & iniecerunt manus in eum:

28 Clamantes, Viri Israelitæ, succurrite: hic est homo ille qui aduersus populum & Legem & locum hunc omnes vbique docet: atque adeò Græcos introduxit in templum, & polluit sanctum locum istum.

29 (Viderant enim anteà Trophimum Ephesium in vrbe cum eo, quem existimabant fuisse à Paulo introductum in templum)

30 Commota est igitur vrbs tota, & factus est concursus populi: & prehensum Paulum trahebant è templo statimque clausæ sunt fores.

31 [6] Studentibus autem ipsis eum trucidare, peruenit fama ad Tribunum cohortis, totam Hierusalem conturbatum esse:

32 Qui

2 Dei voluntas, omnium affectuum frænum est in iis qui Dei gloriam seriò quærunt.

3 Deus autor celebrandus omnium rectè dictorum & factorum.

4 In rebus mediis (quales erant non Pharisaicæ traditiones legales ceremoniæ, tantisper dum plenius patefieret Iudæis Christiana libertas) præcipit charitas vt fratribus, non præfractè & malitiosè reluctantibus veritati, sed nondum plenè institutis quoad eius fieri potest (præsertim quum de tota aliqua multitudine agitur) nos ipsos vltro accommodemus.

d *Ad verb. habentes votum super se.*

e *Id est, Consecrator: hîc siquidem de impuris non agitur, sed de iis qui Nazareati voto essent obstricti.* *Suprà.18.18. num.6.18.*

f *Vt tu huic voto non tantùm interfuisse, sed etiam præfuisse videare: ideo posteà dicitur Paulus dies purificationis denuntiasse. Nam quamuis in Nazareorum oblationes essent sumptus decreti, licebat tamẽ iis aliquid adiicere.*

g *Significanda erat sacerdotibus dierum expletio, nam quo die Nazareorum votum finiebatur, offerenda erant sacrificia.*

5 Zelus præposterus maximæ confusionis & maiorũ scelerum causa.

6 Dominus inter ipsos etiam profanos inuenit qui aliorum conatus impediant.

32 Qui eo ipso *momento* acceptis militibus ac Centurionibus, decurrit ad illos. At illi quum vidissent Tribunum & milites, cessarunt verberare Paulum.

33 Tunc appropinquans Tribunus prehendit eum, & iussit vinciri catenis duabus: & percontatus est quisnam esset, & quid fecisset.

34 Alii autem aliud clamabant in turba: & quum non posset certi *quicquam* cognoscere propter tumultum, iussit duci in castra.

35 Quum igitur peruenisset ad gradus, euenit vt portaretur à militibus, propter violentiam turbæ.

36 Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle eum.

37 Et quum iam introducendus esset in castra Paulus, dicit Tribuno, Licètne mihi aliquid tibi dicere? Qui dicit, Græcè nosti?

38 Nónne tu es [h] Ægyptius ille qui ante hos dies ad seditionem concitasti, & eduxisti in desertum quatuor millia [i] sicariorum?

39 Dixit autem Paulus, Ego quidem sum Iudæus, Tarsensis, non obscuræ Cilicum vrbis ciuis: cæterum rogo te, permitte mihi vt alloquar populum.

40 Quum igitur ille permisisset, Paulus stans in gradibus, manu silentium postulauit à plebe: & magno silentio facto, loquutus est lingua Hebræa, dicens,

32 [7] Et eadem hora assumpto Centurione & duces militum multos, & accurrerunt ad eos: quumq; vidissent tribunum & milites: [8] destiterunt percutere Paulum.

33 Et appropinquauit ad eum tribunus, & cepit eum, præcepitq; vt vincirent eum duabus catenis: & interrogabat de eo quisnam esset, & quid fecisset.

34 Et clamabāt aduersus eū homines è turba [9] quisque aliud: & propter clamorem eorū non poterat cognoscere quæ esset veritas, præcepitq; vt ducerent eum in castra.

35 Et quum peruenisset Paulus ad gradus, portabant eum milites, propter violentiam populi.

36 [10] Veniebat enim post eum populus multus, & clamabant, & dicebant, Tolle eum.

37 Et quum appropinquaret vt introiret in castra ipse Paulus, dixit tribuno, Si permittis tu mihi, loquar tecum: Ipse autem dixit ei, Græcè nosti?

38 Non es tu ille Ægyptius qui ante dies hos turbam excitasti, & adduxisti in desertum quatuor millia [11] hominum facinorosorum?

39 Dixit ei Paulus, Ego homo sum Iudæus ex Tarso Ciliciæ ciuitate celebri, in qua natus sum: oro te, permitte mihi loqui ad populum.

40 Et quum permisisset ei, stetit Paulus super gradus, & [12] agitabat eis manum suam: & quum desiissent, loquutus est cum eis Hebraicè, ac dixit eis,

h De isto Ægyptio, qui triginta millia hominum coegit, vide Ioseph. lib. 2. cap. 12. De bello iudaico.

i Vtitur sicariorū nomine Grecè loquens, Greca tamen inflexione, sicarius autem à sica dicitur.

7 Ad exprimendū tribunum, centurionem, milites, vtitur vocabulis.

8 Ad verbum, Desiterunt ab eo quòd percutiebant Paulū.

9 Ad verbum, Aliquid aliquid hoc est, Quisq; diuersum quid vociferabatur aduersus Paulum, vt fit in tumultu.

10 Id est, Sequebatur eum. Hebraismus.

11 Ad verbum, Facientium mala.

12 Gestus potentis audientiam.

CAPUT XXII.

1 *Paulum rationem fidei suæ reddentem,* 22 *aliquandiu Iudæi audiunt.* 23 *Illis verò clamantibus,* 24 *Virgis examinari iussus,* 27 *Romanum se ciuem esse declarat.*

1 Viri fratres & patres, audite meam, qua nunc apud vos vtor, defensionem.

2 (Quum audissent autem eum Hebrea lingua ipsos alloqui, magis præbuerunt silentium: & dixit,)

3 [1] Ego quidem sum Iudæus, natus Tarsi, *vrbe* Ciliciæ, nutritus verò in hac ipsa vrbe [2] apud pedes Gamalielis, institutus ad exquisitam formam patriæ Legis zelo Dei accensus sicut & vos omnes estis hodie:

4 Qui hoc vitæ genus persequutus sum vsque ad mortem, vinciens ac tradens in carcerē tum viros tum mulieres:

5 Vt & Pontifex maximus mihi testis est, & totus seniorum ordo: à quibus etiam epistolis ad fratres acceptis, Damascum proficiscebar, adducturus etiam eos qui illic essent, vinctos in Hierusalem, vt punirentur.

6 Euenit autem mihi iter facienti, & appropinquanti Damasco, circiter meridiem, vt repentè è celo circūfulserit me lux multa:

7 Cecidiq; in solum, & audiui vocem dicentem mihi, Saul, Saul, quid me persequeris?

8 Ego verò respondi, Quis es Domine? Dixitque mihi, Ego sum Iesus Nazarenus, quē tu persequeris.

9 Porrò qui mecū erant, [b] lucem quidē conspexerunt, & expauefacti sunt: vocē autem non audierunt eius qui loquebatur mecum.

10 Dixi verò, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit mihi, Surge ac proficiscere

1 Fratres ac patres, audite defensionem quæ est apud vos.

2 (Et quum audirent quòd Hebraicè loqueretur cum eis, magis desierunt, & dixit eis.)

3 Ego homo sum Iudæus, & natus sum in Tarso Ciliciæ, [1] nutritus verò sum in hac vrbe iuxta pedes Gamalielis: & eruditus fui perfectè in Lege patrum nostrorum, & fui zelator Dei, ita vt etiam vos omnes estis.

4 Et hanc uiam persequutus sum vsque ad mortem, quum vincirem & traderem in domum vinctorum viros & mulieres.

5 Sicut testis est pro me princeps Sacerdotum & omnes seniores, à quibus acceperam literas vt proficiscerer ad fratres qui erant Damasci, vt etiam eos qui erant illic adducerem ad Vrischelem vinctos, & acciperent [2] constitutum in caput.

6 Et quum profectus essem, ac inciperem appropinquare Damasco, in meridie repentè è cælo effulsit super me lux magna.

7 Et cecidi super terram, audiuique vocem quæ dicebat mihi. Schaule, Schaule, quid persequeris tu me?

8 Ego autem respondi, ac dixi, Quis es Domine mi? Et ipse dixit mihi, Ego sum Ieschua Natzareus, quem tu persequeris.

9 Et viri qui erant mecum, viderunt lumen, vocem autem non audierunt eius qui loquebatur mecum.

10 Et dixi, Quid faciam Domine mi? Et Dominus noster dixit mihi, Surge, proficiscere

1 Paulus breui anteactæ vitę narratione suam tum vocationem tum doctrinā vt diuinam asserit.

2 i. Assiduus auditor, huc enim respexit, quòd qui docent solent è superiore loco discipulos alloqui in subsellijs sedentes.

b Vide supr. 9. 7.

1 Id est, Assiduus fui eius auditor. Mos est enim vt in inferiore loco sedentes discipuli magistros è suggestu docentes audiant: quod expressit Moses Deut. 33. 2. Hinc illa cohortatio ad studium sapientiæ, in פרקי אבות cap. 1. vt iuuenes se volutent in puluere pedum sapientum. Ita enim ibi scribunt. יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם והוי שותה בצמא את דבריהם Sit domus tua, domus conuentus sapientum, & estote voluntas in puluere pedum eorum, estoque bibens cum siti verba eorum.

2 Id est, Mulctam impositam capiti ipsorum.

Damascum: & illic tibi dicetur de omni eo quod mandatur tibi vt facias.

11 Et quum nihil conspiceretur mihi propter gloriam lucis illius, 3 apprehenderunt me manibus meis ii qui mecum erant: & ingressus sum Damascum.

3 Deerant in impresso Syro testamēto, אחדוני באידי הנון דעמי הוו id est, Apprehenderunt me manibus meis ii qui mecum erant: quæ nos ex manu scripto codice Heidelbergensi restituimus.

12 Et homo quidā Channaniah, iustus in Lege, sicut testantur de eo omnes Iudæi qui illic *sunt*, venit ad me.

13 Dixitque mihi, Schaule frater mi, aperi oculos tuos. Et eadem hora aperti sunt oculi mei, & intuitus sum eum.

14 Et dixit mihi, Deus patrū nostrorum constituit te ad cognoscendam voluntatem eius, & *vt* videres iustum illum, ac audires vocem ex ore eius.

15 Essesq; ei testis apud omnes filios hominis de omnibus quæ vidisti & audiuisti.

16 Et nunc quid cunctaris tu? Surge, baptizare, & mundare à peccatis tuis, inuocans nomen eius.

17 Et reuersus veni huc ad Vrischelem, & oraui in templo.

18 Vidique eum in visione dicentem mihi, Festina, & exi ab Vrischelem, quia non sunt accepturi tuum testimonium de me.

19 Et ego dixi, Domine mi, etiam ipsi sciunt quòd ego tradebam in domum vinctorum, & percutiebam in omnibus synagogis eos qui credebant in te.

20 Et quum effunderetur sanguis Stephani martyris tui, ego quoque eram cum eis: stabam & complebam voluntatem eorum qui interfecerunt eum: & seruabam vestimenta eorum qui lapidabant eum.

21 Et dixit mihi, Abi: nam ego mitto te procul ad prædicandum gentibus.

22 Et quum audiuissent Paulum vsq; ad hunc sermonē, sustulerunt vocem suam, & clamauerunt, Tollatur de terra is qui talis est: non enim conuenit ei vt viuat.

23 Et quum clamarent, & abiicerent pallia sua, ac 4 excitarent puluerem in cælum,

4 Ad verbum, Ascendere facerent. Hebraismus.

24 Præcepit tribunus vt introducerent eum in castra: & mandauit vt verberibus interrogaretur, vt cognosceret propter quā causam clamarent contra eum.

25 Et quum extendissent eum loris, dixit ipse Paulus Centurioni qui stabat iuxta se, Permittitur vobis vt hominem Romanum qui non sit condemnatus, flagelletis?

26 Et quum audiuisset Centurio, accessit ad tribunum, dixitq; ei, Quid facis tu? hic enim homo Romanus est.

27 Et accessit ad eum tribunus, ac dixit ei, Dic mihi, Romanus es tu? Dixit ei, Etiam.

28 Et respondit tribunus, ac dixit ei, Ego argento multo acquisiui 5 ius ciuitatis Romanæ. Dixit ei Paulus, Ego verò etiam in ea natus sum.

5 Vnicum est in Syro textu nouum substantiuū à Roma formatum, & sonans Romanitatem.

29 6 Et statim abscesserunt ab eo illi qui quærebant vt flagellarent eum: & metuit tribunus, quum didicisset quòd Romanus esset: eo quòd is qui eum vinceret, fuisset.

6 In Syra voce omissum est Tau cum sua vocali in fine, ac scriptum פרקו pro פרק.

30 Et die postero volebat cognoscere verè quę esset accusatio quam afferrent aduersus eum Iudæi: & soluit eum, iussitque vt venirent summi sacerdotes & tota congregatio principum eorum: & assumpsit Paulum, & deducens statuit in medio eorum.

Damascum: & illic tibi dicetur de omnibus quæ constitutum est tibi vt facias.

11 Quum verò non viderem, præ gloria lucis illius, manu deductus ab iis qui mecum erant, veni Damascum.

12 Ananias autem quidam vir pius secundùm Legem, testimonio ornatus omnium *illic* habitantium Iudæorum.

13 Veniens ad me & adstans dixit mihi, Saul frater recipe visum. Et ego eodem illo momento sum eum intuitus.

14 Ipse autem dixit, Deus Patrum nostrorum delegit te qui cognosceres ipsius voluntatē, & videres [c] iustum illum, & audires vocem ex ore ipsius:

c i. Christum.

15 Nam eris ei testis apud omnes homines, *eorum* quæ vidisti & audisti.

16 Nunc igitur, quid cunctaris? exurge, & baptizare, & ablue peccata tua, inuocato nomine Domini.

17 Euenit autem mihi reuerso in Hierusalem quū precarer in tēplo, vt raperer extra me:

18 Et viderem eum dicentem mihi, Festina & exi citò ex Hierusalem: quoniam non accipient testimonium tuum de me.

19 Et ego dixi, Domine, ipsi sciunt me pertraxisse in carcerem, & cecidisse per singulas synagogas eos qui credebant in te.

20 Et quū funderetur sanguis Stephani martyris tui, ego quoque adstabam, & assentiebar cædi illius, & custodiebam pallia eorum qui [d] interficiebant eum.

d Propriè. Neque enim præeunte iudice, sed manifesta vi Stephanus fuit à latronibus cæsus quum ne per leges quidem tum liceret Iudæis quenquam capitis damnare.

21 Tum is mihi dixit, Proficiscere: nam ego te procul ad Gentes mittam.

22 2 Audiebant autem eum ad hunc vsq; sermonem: tum verò sustulerunt vocem suam, dicentes, Tolle è terra *hominem* istiusmodi: non enim conuenit eum viuere.

2 Peruicax superbia, neque veritatem ipsam amplecti, neque vt ab aliis recipiatur, pati potest.

23 [e] Clamantibus autem eis, & proiicientibus pallia, & puluerem iactantibus in aerē:

e Descriptio seditiosi tumultus & furiosæ turbæ.

24 3 Iussit tribunus eum duci in castra, dixitq; vt in eum flagellis inquireretur: vt resciret quam ob causam sic clamarent aduersus eum.

3 Prudentia carnis, non quid iustum, sed quid vtile sit considerat, & ita quidem vt vtilitatem ex præsenti aspectu metiatur.

25 4 Quum autem adstrinxissent eum loris, dixit astanti Centurioni Paulus, Num hominem Romanum, & indemnatum licet vobis flagellare?

4 Nihil prohibet iustis adminiculis à Deo subministratis iniuriam repellere.

26 *Hoc* verò quum audisset Centurio, adiit Tribunū, & annuntiauit ei, dicens, Vide quid facturus sis: homo enim iste Romanus est.

27 Accedens autem Tribunus dixit ei, Dic mihi, num tu Romanus es? At ille dixit, Etiā.

28 Et respondit Tribunus, Ego multa summa ciuitatem istam acquisiui. Paulus autem ait, Ego verò etiam natus sum *ciuis*.

29 Statim igitur abscesserunt ab eo qui fuerant eum inquisituri: sed & Tribunus quoq; timuit, cognito eum [f] Romanum esse, quoniam eum vinxerat.

f Non patria, sed ciuitatis iure.

30 Postridie verò volens pro certo scire cuius *rei* accusaretur à Iudæis, soluit eum è vinculis, & iussit primario, Sacerdotes venire, totumque ipsorum consessum: ac deductum Paulum statuit coram eis.

CAP.

Caput XXIII.

1 Paulum causam dicentem 2 Ananias percuti iubet. 7 Dissensio inter ipsos accusatores oritur. 11 Consolatur Deus Paulum. 14 De Iudæorum insidiis 20 Tribunus certior factus 27 Paulum Felici Præsidi mittendum curat.

1 INtentis [1] autem in consessum oculis Paulus, ait, Viri fratres, Ego omni conscientia bona seruiui Deo ad hunc vsque diem.

2 [2] Ananias autem Pontifex maximus imperauit iis qui ipsi adstabant, vt os eius cæderent.

3 [3] Tum Paulus dixit ei, [a] Futurum est vt percutiat te Deus, [b] paries dealbate: & tu sedes iudicans me secundum Legem, & [c] Legem transgrediens iubes me cædi?

4 Tum qui adstabant dixerunt, Pontifici maximo Dei conuitiaris?

5 [4] Dixit autem Paulus, Nesciebam, fratres, Pontificem esse maximum: scriptum est enim, Principi populi tui non maledices.

6 [5] Quum verò nosset Paulus vnam quidem partem esse Sadducæorum, alteram verò Pharisæorum, clamauit in consessu, Viri fratres, ego Pharisæus sum, filius Pharisæi: de spe & resurrectione mortuorum ego in iudicium vocor.

7 [6] Quum autem hæc esset loquutus, orta est seditio inter Pharisæos ac Sadducæos: & diuisa est multitudo.

8 [7] Nam Sadducæi quidem dicunt, non esse resurrectionem [d] neq; Angelum, neq; spiritum: Pharisæi autem vtrumque confitentur.

9 [8] Ortus est igitur clamor magnus & quum surrexissent [e] Scribæ ex partibus Pharisæorum, depugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in homine isto: quòd si spiritus loquutus est ei, seu Angelus, ne repugnemus Deo.

10 [9] Et quum magna seditio esset, veritus Tribunus ne Paulus ab ipsis discerperetur, iussit militum manum descendere, & eum rapere de medio eorum, ac ducere in castra.

11 Sequenti verò nocte adstans ei Dominus, dixit, Confide Paule: vt enim testificatus es de me in Hierusalem, sic te oportet etiam Romæ testificari.

12 [10] Orto autem die, quidam ex Iudæis facta coitione [f] deuouerunt sese, dicentes neq; esuros se neque bibituros vsquequo trucidassent Paulum.

13 Erant autem plures quàm quadraginta *viri* qui hanc coniurationem fecerant.

14 Qui adierunt primarios Sacerdotes & Seniores, & dixerunt, Deuotione deuouimus nosmetipsos nihil gustaturos vsquequo trucidauerimus Paulum.

15 Nunc ergo vos indicate Tribuno [g] ex consessus voluntate vt eum cras ad vos deducat, veluti exquisitius percogrituros de iis quæ ad eum *spectant*: nos verò, priusquā appropinquet, parati sumus ipsum interimere.

16 Quum autem filius sororis Pauli audisset insidias, venit, & ingressus in castra annuntiauit Paulo.

17 [11] Paulus autem aduocato quodam ex Cé-

---

1 ET quum intuitus esset Paulus congregationem eorum, dixit, Viri fratres mei, ego in omni conscientia bona versatus sum coram Deo vsque in diem hunc.

2 Et Chananiah sacerdos præcepit iis qui stabant iuxta eum vt percuterent Paulum super os eius.

3 Et Paulus dixit ei, Futurum est vt Deus percutiat te, paries dealbate: & tu sedes, iudicās me secūdum id quod est in Lege, transgrediens Legem, ac præcipis vt percutiant me.

4 Et illi qui stabant ibi, dixerunt ei, Sacerdoti Dei maledicis tu?

5 Dixit eis Paulus, Nesciebam, fratres mei, quòd Sacerdos esset: scriptum est enim, Principi populi tui ne maledixeris.

6 Et quum nosset Paulus quòd pars populi esset Tzaducæorum, & pars eius Pharisæorum, clamauit in congregatione, Viri fratres mei, ego Pharisæus sum, filius Pharisæi, & de spe resurrectionis mortuorum iudicor.

7 Et quum hoc dixisset, ruit vnus in alium, Pharisęi & Tzadukęi, & diuisus est populus.

8 Tzadukæi enim dicunt quòd non est resurrectio, neque Angelus, neque spiritus: Pharisæi verò confitentur omnia hæc.

9 Et facta est vox magna: & surrexerunt quidam legisperiti ex lectissimis Pharisæorum & contendebant cum illis, ac dicebant, Non inuenimus quicquam mali in hoc homine: si autē spiritus aut Angelus loquutus est cum eo, quid *mali* est in hoc?

10 Et quum esset tumultus magnus inter eos timebat tribunus ne discerperent Paulum: & misit ad Romanos vt venientes raperent eum è medio eorum, & introducerent eum in castra.

11 Quumque facta esset nox, visus est Dominus noster Paulo: & dicit ei, Corroborare: quia quemadmodū testificatus es de me in Vrischelem, ita futurum est vt etiam Romæ testificeris.

12 Et quum factum esset diluculum, congregati sunt quidam ex Iudæis, & anathemate obstrinxerunt se, quòd non essent esuri neque bibituri donec interfecissent Paulum.

13 Erant autem illi qui pacti fuerant cum iuramentis hoc pactum plures quàm quadraginta viri.

14 Et accesserunt ad Sacerdotes & ad seniores, ac dixerunt, [1] Omnino anathemate deuouimus nos quòd nihil gustabimus donec interfecerimus Paulum.

15 Et nunc petite vos & principes congregationis à tribuno vt adducat eum ad vos, tanquam quærentes vt inquiratis verè factum eius: & nos paramus nos vt interficiamus eum priusquam perueniet ad vos.

16 Et audiebat filius sororis Pauli insidias has: & ingressus est in castra, ac declarauit Paulo.

17 Ac mittens Paulus vocauit vnum ex Centurionibus,

---

1 Paulus bonam conscientiam omniū calumniis opponit, cuius testē citat totius vitę suæ cursum.

2 Tandem coguntur hypocritæ sua ipsorum intemperie sese prodere.

3 De iniuriis quęri & impios ad Dei tribunal citare licet, modò id sine odio & sedato animo fiat.

a *Græci sermonis ratio ostendit, non esse imprecationem sed pœnæ denuntiationem.*

b *Vehemens est oratio & aspera, à conuitio tamē aliena. Abesse enim potest à sanctis & piis acerbitatis & animi amari, id est, pictias perturbatio.*

c *Iubet enim Lex reum patienter audiri, & de concilii sententia iudicem pronuntiare*

4 Magistratibus ex animo deferendus honor, etiam tyrannis.

Exod.22.28.

5 Impios licet inter se interdum committere vt oppugnatione desistant, modò nulla veritatis iactura fiat.

Infra.24.22.
philip.3 5.

6 Infirma est malorum concordia, quantum libet ad opprimendam veritatem conspirent.

7 Negare Angelorum & animarum hypostasin, & mortuorum resurrectionem verus Sadducæorum hæresis.

d *Naturas expertes molis corporum.*

8 Dominus inter ipsos hostes inuenit, quum libet, causæ suæ patronos.

e *Scribarum munus erat publicum: Pharisæorum nomen sectæ fuit nomen.*

9 Deus suos ad extremum non deserit.

10 Stulto zelo correpti, mentiri & occidere. quiduis denique sibi licere, arbitrantur.

f *Execrando, seu deuouendo se promiserunt.*

g *Senatu ita fieri petente, nempe ne priuati quorundam studio Tribunus id à se peti existimet.*

11 Prudētia Spiritus cum simplicitate est coniungenda.

1 Ad verbum, Anathematizando anathematizauimus nos. Et verbi repetitione est auxesis, sicut alibi annotauimus.

turionibus,& dixit ei, Adduc adolescentem hunc ad tribunum: est enim ei aliquid quod dicat illi.

18 Et accepit Centurio adolescentem, introduxitque eum ad tribunum, ac dixit, Paulus vinctus vocauit me, & petiit à me vt adducerem hunc adolescentem ad te, quia sit ei aliquid quod dicat tibi.

19 Et apprehendit manu sua tribunus adolescentem,& subduxit eum [a] ad vnum latus:& interrogauit eum, Quid est tibi quod dicas mihi?

a Id est, Seorsim.

20 Et dixit ei adolescens, Iudæi consultauerunt vt peterent abs te vt deduceres Paulum cras ad congregationem eorum, quasi cupientes vt aliquid amplius discant ab eo.

21 Tu igitur ne acquiescas eis: ecce enim, plures quàm quadraginta viri ex eis obseruant eum in insidiis,& anathemate obstrinxerunt animas suas, quòd non comedent neque bibent donec interficiant eum: & ecce parati sunt & expectant promissionem tuam.

22 Et dimisit tribunus adolescentem, quum præcepisset ei, Nequis cognoscat quòd hæc declaraueris mihi.

23 Et vocauit duos Centuriones, & dixit eis, Ite, parate Romanos ducentos, qui proficiscantur Cæsaream, & equites septuaginta, & mittentes qui iaculantur dextera, ducentos, qui exeant à tertia hora in nocte.

24 Parate autem etiam iumenta, vt inequitare faciant Paulum, & euadere faciant ad Felicem præsidem.

25 Et scripsit epistolam, ac dedit eis, in qua erat ita:

26 Claudius Lysias Felici præsidi præstanti pacem.

27 Virum hunc ceperunt Iudæi vt interficerent eum, & surrexi ego cum Romanis, & seruaui eum, quum didicissem quòd Romanus esset.

28 Quumq; inquirerem vt cognoscerem causam propter quam accusabant eum, deduxi eum in congregationem eorum.

29 Et inueni quòd de quæstionibus Legis eorum accusarent eum: & causa quæ digna sit vinculis aut morte, non erat apud eum.

30 Quumque declaratus esset mihi dolus circa insidias quas fecerũt contra eum Iudæi, statim misi eum ad te, & præcepi accusatoribus eius vt venirent, & dicerent contra eum coram te. Esto sanus.

31 Tunc Romani, sicut præceptum fuerat eis, acceperunt Paulum nocte, & adduxerunt eum in Antipatrida ciuitatem.

32 Et die postero equites dimiserunt pedites, socios suos, vt reuerterentur in castra.

33 Et adduxerunt eum Cæsaream, tradideruntque epistolam præsidi, ac stiterunt coram eo Paulum.

34 Et quum legisset epistolam, interrogauit eum ex qua prouincia esset: quumque didicisset quòd esset ex Cilicia,

35 Dixit ei, Auditurus sum te quum venerint accusatores tui. Et Præcepit vt custodirent eum in prætorio Hiraudis.

turionibus, ait, Adolescentem hunc abduc ad Tribunum: habet enim quod annunciet ei.

18 Ille igitur acceptum eum duxit ad Tribunum,& dixit, Vinctus Paulus aduocatum me rogauit vt hunc adolescentem ducerem ad te, qui aliquid habeat quod tibi loquatur.

19 Tribunus verò prehensa eius manu, quum secessisset seorsum, percontatus est, Quid est quod habes mihi annuntiandum?

20 *Ille* autem dixit, Iudæi constituerunt te rogare vt cras Paulum deducas in consessum, quasi aliquid exquisitius percontaturi sint de eo.

21 Tu verò ne ipsis assentitor: insidiantur enim ei ex istis viri plures quadraginta qui seipsos deuouerunt neque esuros neque bibituros vsquequo interemerint eum: & nunc parati sunt expectantes quid à te renuntietur.

22 [12] Tribunus igitur dimisit adolescentem quum ei præcepisset *vt* nulli effutiret quòd hæc ipsi indicasset.

12 Non est consilium contra Dominum & ipsius seruos.

23 Et aduocatis duobus quibusdam ex Centurionibus, iussit vt pararent milites ducentos qui proficiscerentur Cæsaream vsque,& equites septuaginta & stipatores ducentos à tertia hora noctis.

24 Et vt iumenta [h] præberent, vt impositum Paulum saluum perducerent ad Felicem præsidem:

h *Parata tibi irent.*

25 Scripta epistola quæ hanc summam contineret,

26 [13] Claudius Lysias præstantissimo præsidi Felici salutem.

13 Lysias repente factus à Domino Pauli patronus.

27 Virum hûc comprehensum à Iudæis quum iam esset ab eis interimendus, superueniens cum militum manu, erui, quum cognouissem Romanum esse:

28 Et volens scire causam cur eum criminarentur, deduxi eum in ipsorum consessum:

29 Quem comperi accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nullius criminis reum quod sit dignum morte aut vinculis.

30 Quum autem mihi indicatum esset insidias huic viro factum iri à Iudæis, eo ipso momento misi *eum* ad te: & denuntiaui quoque accusatoribus vt quæ habent aduersus eum dicant apud te. Vale.

31 Milites igitur sicut ipsis præceptum erat, acceptum Paulum duxerunt nocte Antipatrida.

32 Postero autem die, relictis equitibus qui cum eo irent, reuersi sunt in castra.

33 Qui quum venissent Cæsaream & reddidissent epistolam Præsidi, sisterunt coram eo etiam Paulum.

34 Quum legisset autem *literas* Præses & interrogasset ex qua prouincia esset, ac cognouisset esse ex Cilicia:

35 Audiam te inquit quum accusatores quoque tui adfuerint. Iussitq; in prætorio Herodis ipsum custodiri.

Caput XXIIII.

2 Tertullo accusante 10 Paulus pro se causam dicit. 25 Præsidi & eius vxori Christum annuntiat.

annuntiat. 27 *Speratam pecuniam quum frustra Felix expectasset,* 28 *Prouincia decedens, vinctum Paulum relinquit.*

1 QVinque [1] autem pòst diebus descendit Pontifex maximus Ananias cum Senioribus, & Tertullo quodam oratore: qui comparauerunt coram præside contra Paulum.

2 Citato igitur eo, cœpit accusare Tertullus, dicens.

3 [a] Multa per te pace potientes, rebusq; rectè ac fœliciter in hac Gente prudentia tua gestis, & prorsus & vbique agnoscimus, præstantissime Felix, cum omni gratiarum actione.

4 Ne verò te diutius interpellem, precor te vt audias nos paucis pro tua æquitate.

5 Comperimus enim virum hunc esse [c] pestē, & qui moueat seditionem omnibus Iudæis per vniuersum orbem, & [d] principem sectæ [e] Nazarenorum:

6 Qui templum quoque tentauit profanare: quem etiam prehensum voluimus secundū Legem nostram iudicare.

7 Sed interueniens Tribunus Lysias, cum magna vi abduxit eum è manibus nostris:

8 Iussis ipsius accusatoribus ad te venire: ex quo poteris ipse, inquisitione habita, de omnibus istis cognoscere de quibus nos eum accusamus.

9 [f] Consenserunt autem etiam Iudæi, dicentes hæc ita se habere.

10 [2] Respondit autem Paulus, quum innuisset ei Præses vt loqueretur, Quia te [g] à multis annis isti Genti præfuisse scio, meliore animo quæ pro me faciunt excipiendo dicam.

11 Quum tu possis nosse non plures *exactos* esse dies quàm duodecim, ex quo ascendi adoraturus in Hierusalem,

12 Neque verò me in templo inuenerunt cum aliquo disserentē aut coitionem turbæ facientem neque in synagogis, neque in vrbe:

13 [h] Neque probare possunt ea de quibus nunc me accusant.

14 [3] Hoc verò tibi confiteor me secundum viam illam quam [i] sectam dicunt, ita seruire patrio Deo, vt qui credam omnibus quæ in Lege & in Prophetis scripta sunt:

15 Et spem habeam in Deum fore quam etiam ii ipsi expectant, resurrectionem mortuorum, tum iustorum, tum iniustorum.

16 In hoc igitur ipse *me* exerceo, vt conscientiam habeam sine offendiculo apud Deum & apud homines semper:

17 [4] Pluribus autem annis interiectis, veni eleemosynas exhibiturus genti meæ & oblationes:

18 [k] Inter quæ inuenerunt me sanctificatum in templo, non *tamen* cum turba, neque cū tumultu, quidam [l] ex Asia Iudæi:

19 Quos oportuit apud te adesse, & accusare si quid haberent aduersum me.

20 Aut hi ipsi dicant si quod inuenerint in me

1 ET post dies quinque descendit Chananiah princeps Sacerdotum cum senioribus, & cum Tertullo oratore, & ostendit *se* præsidi contra Paulum.

2 Quumque citatus esset, incepit Tertullus accusans eum, ac dixit.

3 [1] In magnitudine tranquillitatis habitamus propter te, & [2] emendationes multæ fiunt [3] moderamine iudicii in populo hoc, & [4] omnes nos in omni loco accipimus gratiam tuam, præstantissime Felix.

4 Ne autem fatigemus te multis, oro te vt audias demissionem nostram cum breuitate.

5 Inuenimus enim virum hunc quòd sit [5] sicarius, & excitet tumultum contra omnes Iudæos qui sunt in vniuersa terra: princeps enim est doctrinæ Natzaręorum.

6 Et templum nostrum voluit contaminare: & quū apprehendissemus eum, quæsiuimus vt iudicaremus eum [6] sicut est *præscriptum* in Lege nostra.

7 Venit autem Lysias tribunus, & violentia magna è manibus nostris abstulit eum, & ad te misit.

8 Ac præcepit accusatoribus eius vt venirent ad te: & inuenturus es, interrogans vt discas ab eo de omnibus his de quibus nos accusamus eum.

9 [7] Acclamauerunt autem ei etiam ipsi Iudæi, dicentes quòd hæc ita haberent.

10 Et innuit præses Paulo vt loqueretur, & respondit Paulus, ac dixit, Ab annis multis noui te esse iudicem populi huius: & propter hoc lubentius defensione vtor pro meipso.

11 Quum possis tu nosse quòd non plures sint mihi quàm duodecim dies ex quo ascenderim Vrischelem ad adorandum.

12 Neque inuenerunt me quòd loquerer cum quoquam in templo, neque etiam quòd congregationem congregauerim, nec in synagoga eorum, neque in vrbe.

13 Neque facultas est in manibus eorum vt probent coram te id de quo nunc accusant me.

14 Cæterùm hoc fateor, quòd in ea ipsa doctrina de qua loquuntur, in ea colo Deum patrum meorum: credens omnibus quæ scripta sunt in Lege & in Prophetis.

15 Et est mihi spes in Deo, quam etiam ipsi sperant futuram esse resurrectionem quæ erit [8] à mortuis, *resurrectionem inquam* iustorum & iniquorum.

16 Propter hoc quoque laboro vt conscientia pura sit mihi coram Deo & coram filiis hominis constanter.

17 Post annos autem plures veni ad [9] filios populi mei, vt darem eleemosynam, & offerrem oblationem.

18 Et inuenerunt me isti in templo purgantem me, non cum turba, neque in tumultu. Nisi quòd tumultuati sunt illi Iudæi qui venerunt ex Asia.

19 Quos oportebat vt starent mecum corā te, & accusando proferrent id quod esset eis.

20 Aut hi ipsi dicant quid inuenerunt in me

P 5 delic-

1 Hypocritæ quod nec vi nec fraude possunt, tandem iuris specie nituntur obtinere.

a *Crudeliter quidē & auarè administrauit Prouinciam Felix, multa tamen præclarè ab eo gesta narrat Iosephus, capto nempe Eleazaro sicariorum duce & profligato Ægyptio illo impostore qui magnas in Iudæa turbas dederat.*

b Katorthómatos *vtitur nomine, quod officium perfectum Stoici definierunt.*

c *Ad verb. pestem.*

d *Quasi primos ordines ducentem, vel ante signanum.*

e *Sic vocabantur per ludibrium Christiani ab vrbe Nazareth vbi natum putabant Christum, vnde factū vt Iulianus Apostata illum Galilæum vocaret.*

f *Orationem Tertulli confirmarunt.*

2 Tertullus ex diaboli rethorica, incipiens ab adolatione, desinit in mendacia: Paulus verò diuina eloquentia fretus, simplici exordio adhibito, vera iustificatione obiectum seditionis crimen à se reiicit,

g *Causam dixit Paulus biennio antequam Felix de Prouincio decederet inf. 27 antequā autem Felix Iudeę præficeretur à Claudio, administrarat Trachonitidem, Bathaneam, & Galaunidē, Ioseph. de bel. Iud. lib. 2. cap. 11.*

h *Ob oculos sistere, & certis argumentis confirmare.*

3 In causam religionis Paulus à coniecturali ad qualitatis statum delabitur, obiectam sibi religionem non modo non negans, sed etiam vt veram, diuinam & omnium antiquissimam, defendens.

i *Heresis siue secta in bonam partem.*

4 Rem gestam denique verè narrat Paulus, quam Tertullus multis modis corruperat.

k *Quibus rebus dum essem occupatus.*

l *Hinc colligitur Asianos fuisse inimicos Pauli, & eos qui eiue sius eum, populū concitassent.*

1 Id est, Tua causa ô præses in summa tranquillitate agimus.

2 Ad verbum, Directiones multæ fiūt hoc est, Multa quæ deprauata erant, per te corriguntur, & ad regulam rectitudinis reformantur.

3 Ad verb. Per libramen rationis tuę. Pulchra est, prudentiæ, æquitatis & moderati iudicii periphrasis.

4 Id est, Tua in nos merita omnes omni loco pro singulari gratia agnoscimus & prædicamus, atque in nos gratitudinis obligationem recepimus.

5 Ad verbum, Iugulator siue mactator, hoc est, Nefandissimus.

6 Id est, Vt Lex nostra iubet.

7 Intelligit illos Iudæos quorum orator erat Tertullus.

8 Ad verbum, De inter mortuos vt Gallicè, *D'entre les morts.*

9 Id est Gentiles meos Hebræismus.

delicti, quum starem coram congregatione eorum.

21 Nisi *sit* hoc vnum verbum quod clamaui, stans in medio eorum, De resurrectione mortuorum ego iudicor hodie coram vobis.

22 Felix autem, quia nouerat viam hanc plenè, distulit eos: dicens, Quum venerit tribunus audiam [10] inter vos.

23 Et præcepit Centurio vt seruarent Paulum [11] cum quiete, & vt nemo ex notis eius prohiberetur, quominus ministraret ei.

24 Et post paucos dies misit Felix, & Drusilla vxor eius quæ erat Iudæa: & vocauerunt Paulum, & audiuerunt ab eo de fide Christi.

25 Et quum loqueretur cum eis de iustitia & sanctitate, & de iudicio quod futurum est, repletus est pauore Felix, ac dixit, Nunc abi & quum fuerit mihi opportunitas, [12] mittam post te.

26 Sperabat enim quòd munus daretur sibi à Paulo: propter hoc sedulò mittens venire faciebat eum, ac loquebatur cum eo.

27 Et quum impleti essent ei duo anni, alius præses venit in locum eius, qui vocabatur Porcius Festus. Felix autem [13] vt faceret beneficentiam erga Iudæos, reliquit Paulum vinctum.

iniustè factum, m quum ego starem in consessu:

21 Nisi de hac vna voce qua clamaui quum inter eos starem, de resurrectione mortuoru ego in iudicium vocor hodie à vobis.

22 5 Auditis autem his, Felix distulit eos, n Postquam exquisitius pernouero quæ ad sectam istam pertinent, inquiens, Quum Tribunus Lysias descenderit, pernoscam vestrum negotium.

23 6 Edicto etiam Centurioni vt seruaretur Paulus ac laxaretur, & ne quem prohiberet ex ipsius familiaribus ei ministrare, aut eum adire.

24 Aliquot autem pòst diebus quum adesset Felix cum o Drusilla vxore sua, quæ erat Iudæa, accersiuit Paulum, & audiuit eum de fide quæ est in Christum.

25 Disserente autem ipso de iustitia, & continentia, & iudicio futuro, expauefactus Felix respondit, ad præsens abi: opportunitatem autem nactus accersam te:

26 Simul & illud sperans, fore vt pecunia ipsi daretur a Paulo, vt eum *vinculis* exolueret: quamobrem etiam frequentius eum accersens, colloquebatur cum eo:

27 7 Biennio autem expleto accepit successorem Felix Portium Festum: & p volens gratiam inire à Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.

10 Id est, De cōtrouersia quæ est inter vos, &c. Vtranque partem audiam. Heb. Deut. 1. 16.

11 Id est, Ita vt Paulus quietè ageret, ne quæ ei vis aut iniuria a Iudæis afferetur. Gallicè, *En assentance.*

12 Id est, Accersam te Syra phrasis priùs explicata. Sic Gallicè dicitur. *I'envoyray a pres toy.*

13 Id est, Vt rem gratam præstaret Iudæis.

m *Ad quem deductus fueram à Tribuno.*

5 Iudex vt de re dubia, Amplius pronuntiat.

n *De impietate iudicare non poterat Felix, nisi melius cognita ratione eius viæ quam profitebatur Paulus, de reliquis quæ ad seditionem pertinebant, censeo audiendum Lysiam, ideo ampliat iis.*

6 Fidus est suorum custos Dominus & incredibilis quædam virtus veritatis etiam inter homines alioqui profanos.

o *Drusilla soror fuit Agrippæ, de quo posteà loquetur Lucas, fœmina libidinosissima quæ ab Azizo Emesenorum rege circuncisō, ad hunc Felicē Pallantis liberti Neronis fratrem transiit.*

7 In animo sibi malè conscio etiam siqua interdum est æquitatis species, necesse tamen est mox deleri intereà tamē patientia opus est, eaque diuturna.

p *Quum infinita in prouincia scelera admisisset, solius Pallantis fratris gratia mortem euasit, vnde intelligitur cur voluerit Iudæis gratificari.*

Caput XXV.

1 *Festus succedens Felici.* 6 *Iubet Paulum adduci.* 11 *Paulus Cæsarem appellat.* 14 *Festus Agrippæ regi negotium Pauli exponit.* 23 *Eundemque illi sistit.* 27 *vt causam cognoscat.*

1 Et quum venisset Festus Cæsaream, post tres dies ascendit ad Vrischelem.

2 Et indicauerunt ei summi sacerdotes & primores Iudæorum de Paulo, & petierunt ab eo.

3 (Rogantes eum) hanc gratiam, vt mittens accerseret eum ad Vrischelem: facientes insidias in via vt interficerent eum.

4 Et Festus reddidit responsum, Paulus seruatur Cæsareæ, & ego [1] festino vt proficiscar.

5 Qui igitur sunt inter vos in quorum manibus sit facultas, descendant nobiscum: & de omni delicto quod est in eo homine, accusent.

6 Et quum mansisset ibi diebus octo aut decem, descendit Cæsaream & die postero sedit pro tribunali, & præcepit vt adducerent Paulum.

7 Et quum venisset, circundederunt eum Iudæi qui descenderant ab Vrischelem, & accusationes multas ac duras afferebant contra eum, quas non poterant demonstrare.

8 Quumque Paulus defensionem diceret, quòd non deliquisset quicquam neque in Legem Iudæorum, neque in templum, neque in Cæsarem:

1 Festus [r] ergo ingressus prouinciam, triduò pòst ascendit Cæsaria Hierosolymam.

2 Comparuerunt autem coram eo Pontifex maximus & primarii ex Iudæis contra Paulum, & eum precati sunt.

3 Petentes gratiam aduersus eum, vt accerseret eum in Hierusalem: factis insidiis vt eum in via interimerent.

4 Festus autem respondit seruari Paulum Cæsareæ, se verò citò *illuc* profecturum.

5 Qui ergo inter vos, inquit, possunt, vnà descendant, & siquid est in hoc viro improbum, accusent eum.

6 2 Et Factis inter eos diebus non pluribus quàm decem, quum descendisset Cæsaream, postero die sedit pro tribunali, iussitq; Paulum adduci.

7 Qui quum venisset, circunsteterunt *eum* qui Hierosolymis descenderant Iudæi, multas & graues criminationes adferentes aduersus Paulum, quas non poterant [a] demonstrare:

8 Quum ipse exciperet, *se* neque in legem Iudæorum, neque in templum, neque in Cæsarem quicquam peccasse.

1 Id est, Citò redibo.

1 Diligentes ministri Satanæ intercaptandis omnibus occationibus: sed eruebans Dominus pro suis omnia eorum consilia nullo negotio impedit.

2 Iniuriam non iniuria, sed iure illius repellere.

a *Certò & indubitatis argumentis confirmare.*

9 5 Sed

9 [3] Sed Festus volens gratiam inire à Judæis, respondens Paulo, dixit, Vis Hierosolymam ascendere, & illic de his iudicari apud me ?

10 Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, vbi me oportet iudicari, Judæis nulla in re iniuriam feci, sicut & tu [b] pulchrè nosti.

11 Nam si quam iniuriam ac dignum morte aliquid feci, non recuso mori : sin verò nihil est *eorum* quorum isti me accusant, nemo potest me illis condonare. Cæsarem appello.

12 Tunc Festus cum concilio colloquutus, respondit, Cæsarem appellasti ? ad Cæsarem proficisceris.

13 [4] Diebus autem aliquot exactis, [c] Agrippa rex & Bernice venerunt Cæsaream, salutaturi Festum :

14 Et quum dies complures illic egissent, Festus regi exposuit quę ad Paulum *spectabant*, dicens, Vir quidam est relictus à Felice vinctus.

15 De quo, quum peruenissem Hierosolymā, indicarunt mihi principes Sacerdotum & seniores Judæorum, petentes damnationem aduersus eum.

16 Quibus respondi, non esse Romanis morem, quempiam [d] perdendum concedere priusquam is qui accusatur, in conspectu habeat accusatores, & locum defensionis accipiat super crimination.

17 Quum ergo huc conuenissent, absque vlla dilatione, consequenti die quum sedissem pro tribunali, iussi adduci hominem,

18 Cuius accusatores quum adstarent, nullum crimen obiiciebant eorum quæ ego suspicatus eram :

19 [5] Sed quæstiones quasdam de sua [e] superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Jesu defuncto, quem affirmabat Paulus viuere.

20 Dubitans autem ego in eiusmodi quæstione, dixi num vellet proficisci in Jerusalem, & illic iudicari super istis.

21 Quum vero Paulus appellasset vt seruaretur Augusti cognitioni, iussi eum seruari quousque mitterem eum ad Cæsarem.

22 [6] Agrippa verò dixit Festo, Velim & ipse hominem audire. At ille, Cras, inquit, eum audies.

23 Postero igitur die quum venisset Agrippa & Bernice cum multa [f] ostentatione, & introisset in [g] auditorium cum Tribunis & eminentibus eius vrbis ciuibus, iubente Festo adductus est Paulus.

24 Tum Festus, Agrippa rex, inquit, & omnes qui simul adestis nobiscum, conspicitis istum de quo omnis multitudo Judæorū compellauit me & Hierosolymis & hic vociferantes non oportere eum viuere amplius.

25 Ego verò quum comperissem eum nihil dignum morte fecisse, & is ipse appellasset Augustum, decreui eum mittere.

26 De quo quid certi scribam [h] domino, non

9 Festus autem (quia volebat fœnerari beneficium iudæis) diceret Paulo, vis ascendere ad Vrischelem ? & illic de his iudicaberis coram me :

10 Respondit Paulus, ac dixit, Ad tribunal Cæsaris sto : hic iustum est mihi iudicari. Nihil peccaui in Judæos, sicut etiam tu nosti.

11 Quòd si delictum commissum est à me, aut aliquid quod dignum sit morte, non me subduco à morte : si autem non est apud me aliquid ex his quorum accusant me, nemo daturus est me eis dono. [2] Protectiones Cæsaris appello.

12 Tunc Festus loquutus est [3] cum conciliariis suis, ac dixit, Protectionem Cæsaris appellasti ? ad Cæsarem iturus es.

13 Et [4] quum fuissent aliquot dies, descendit Agrippa rex & Bernice Cæsaream [5] vt salutarent Festum,

14 Et quum manerent apud eum aliquot diebus narrauit Festus regi causam Pauli, dicens, Homo quidam vinctus relictus est à manibus Felicis:

15 Et quum essem in Vrischelem, indicauerunt mihi de eo summi Sacerdotes & seniores Judæorum, & petierunt vt [6] facerem eis iudicium de eo.

16 Et dixi eis quòd non est mos Romanis, vt dent filium hominis donum ad necem, priusquam venerit [7] litigator eius, & arguat eum in facie eius, & detur ei locus ad dicendam defensioně super eo de quo accusatur.

17 Et quum venissent huc absque dilatione, die postero sedi pro tribunali, & præcepi vt adducerent mihi hominem illum:

18 Et steterunt cum eo accusatores eius, nec potuerunt vllam accusationem malam demonstrare contra eum, sicut suspicatus eram :

19 Quæstiones autem [8] quædam de religione eorum erant eis contra eum, & de Jeschua quodam qui mortuus est, quem dicebat Paulus quòd viuus sit.

20 Et quia non eram firmus circa quæstionem rerum harum, dicebam Paulo, Petisne tu vt proficiscaris ad Vrischelem, & illic iudiceris super istis ?

21 Ipse autem petiit vt seruaretur ad iudicium Cæsaris. Et præcepi vt seruaretur donec mitterem eum ad Cæsarem.

22 Dixitque Agrippa, Cupiuissem audire hominem hunc. Et Festus ait, Cras auditurus es eum.

23 Et die postero venit Agrippa & Bernicę [9] cum fastu multo, & ingressus est [10] in domum iudicii cum tribunis & primoribus ciuitatis, & præcepit Festus : & venit Paulus.

24 Et dixit Festus, Agrippa rex, & omnes viri qui estis nobiscum, de hoc homine quem videtis, vniuersus populus Judæorum interpellauit me in Vrischelem & hic, clamantes quòd non amplius conueniret huic vt viueret.

25 Ego autem comperi quòd nihil quod dignum sit morte actum sit ab eo : & quia ipse petiit vt seruaretur ad iudicium Cæsaris, præcepi vt mitteretur.

26 Et non noui quid scribam de eo Cæsari,

propter

---

[3] Dominus malorum consilia non tantum auertit, sed etiā in ipsorum caput retorquet.

[b] *Id est, Optimè.*

[4] Festus nihil tale cogitans, testibus etiam regibus, Judæorum improbitatem, & Pauli innocentiam in apertum proferens, Ecclesiam Dei mirificè confirmat.

[c] *Agrippa iste Agrippæ fuit filius, cuius mortem anteà descripsit Lucas, eius soror Bernice.*

[d] *Non esse Romanis hunc morem vt quempiam ad pœnam condonent priusquam, &c.*

[5] Profani ex intestinis rixis damnandæ veræ doctrinæ occasionem arripiūt: sed salua interim manet veritas.

[e] *Prophanus homo Iudaicam religionem superstitionem vocat, idque coram Agrippa rege : sed mirum id esse non debet, quando soliti fuerint prouinciarum præsides, ob Romani imperii maiestatem se regibus anteponere.*

[6] Impletur in Paulo quod de eo prædixerat Ananię Dominus supra, 9.

[f] *Cum magna pompa, id est apparatu regio.*

[g] *Iurisconsultorum verbum pro eo loco vbi iudicitur.*

[h] *Id est, Cæsari quā appellationem ab adulatoribus ortam tyranni primi affectarunt: & inde etiam boni principes non recusarunt, vt ex Plinii ad Traianum epistolis apparet.*

[2] Syra phrasis, Id est, Imploro opem Cęsaris.

[3] Ad verbum, Cū filiis consilii sui. Hebraismus.

[4] Id est, Quum intercessissent.

[5] Ad verbum, Vt pacem peterent Festi, Id est, Vt salutarēt Festum, pacem & trāquillitatem ei optantes.

[6] Id est, Vt condemnarem eum.

[7] Ad verbum, Dominus litis eius. Id est, qui litem mouit contra eum. Hebraism.

[8] Ad verbū, Aliquæ aliquæ Syra phrasis.

[9] Id est, Magno apparatu regio.

[10] Id est, In auditorium in quod ad cognoscendum de causis conueniunt iudices.

propter hoc volui adducere eum coram vobis, & maximè coram te, rex Agrippa, vt quum inquisita fuerit causa eius, inueniam quid scribam.

27 Non enim conuenit vt quum mittimus hominem vinctum, non scribamus delictum eius.

habeo. Quapropter produxi eum ad vos, & maximè ad te, Rex Agrippa, vt inquisitione habita habeam quod scribam.

27 Nam præter rationem mihi videtur, mittere vinctum, & crimina in eum *collata* non significare.

Caput XXVI.

2 Paulus coram Agrippa 4 Vitam actam à juuentute. 16 vocationemq́; suam 22 tanta autoritate exponit, 28 vt etiam regis animum nonnihil flectat. 30 sed re infecta discedunt proceres.

1 Et dixit Agrippa Paulo, Permittitur tibi loqui pro teipso. Tunc Paulus extendit manum suam, & defendit se, ac dixit,

2 Super omnibus de quibus accusor à Judæis, rex Agrippa, arbitror ego de meipso, quòd beatus sim, qui coram te hodie me defendo.

3 Maximè quia scio quòd edoctus sis in omnibus quæstionibus & legibus Judæorum: idcirco peto abs te vt cum patientia audias me.

4 Norunt enim ipsi Judæi (si volunt testari) conuersationes meas quæ à pueritia mea fuerunt mihi à principio in populo meo & in Vrischelem.

5 Quia à longo tempore edocti sunt de me, & norunt quòd in doctrina principali Pharisæorum vixerim.

6 Et nunc ob spem promissionis quæ facta fuit Patribus nostris à Deo, sto & iudicor.

7 Ad quam spem duodecim tribus nostræ sperant quòd peruenient, præcibus assiduis diei & noctis: & propter hanc eandē spem accusor à Iudæis, rex Agrippa.

8 Quid iudicatis vos? nonne oportet vt credamus quòd excitabit Deus mortuos?

9 Ego enim à principio posueram in mente mea, vt contraria multa facerem aduersus nomen Jeschua Natzarei.

10 Id quod feci etiam in Vrischelem: & sanctos multos conieci in domum vinctorum, per potestatem quàm acceperam à summis sacerdotibus: & quum interficerentur ab eis, adiunxi me eis qui damnauerant eos.

11 Et in omni synagoga agitabam eos, quum cogerem vt blasphemarent nomen Jeschua, & in ira magna qua repletus eram contra eos, etiam ad ciuitates alias egressus sum ad persequendum eos.

12 Et quum proficiscerer propter hoc Damascum cum potestate & permissione summorum Sacerdotum,

13 In medio diei in via vidi è cælo, ô rex, quòd effulgeret super me & super omnes qui mecum erant, lux quæ excellentior erat quàm sol.

14 Et cecidimus omnes super terram, ac audiui vocem dicentē mihi Hebraicè, Schaul, Schaul, quid persequeris tu me? Durum est tibi calcitrare contra stimulos.

15 Et ego dixi, Quis es Domine mi? Et Dominus noster dixit mihi, Ego sum Jeschua Natzaræus, quem tu persequeris.

16 Dixitque mihi, Surge super pedes tuos:

1 Agrippa verò Paulo dixit, Permittitur tibi pro teipso dicere. Tunc Paulus extenta manu, hac defensione vsus est.

2 [1] Super omnibus de quibus postulor à Judæis, rex Agrippa, beatum me duco quòd sim hodie causam apud te dicturus.

3 Maximè quòd te gnarum esse sciam omnium quę apud Judæos sunt & consuetudinum & quæstionum. Ideo rogo te vt patienter me audias:

4 [2] Vitam itaque meam actam à iuuentute, quæque à principio fuit in gente mea Hierosolymis, sciunt omnes Judæi:

5 [3] Vt qui [a] antea nouerint me iam inde à [b] maioribus (si velint testari) secundum [c] exquisitissimam illam sectam nostræ religionis vixisse Pharisæum:

6 [3] Nunc verò ob spem promissionis factæ patribus nostris à Deo, sto in iudiciū vocatus:

7 Ad quam (promissionem) duodecim tribus nostræ, *Deo* nocte & die perpetuò seruientes, sperant se peruenturas: de qua spe postulor, rex Agrippa, à Judæis.

8 [4] Quid? incredibile iudicatur apud vos quòd Deus mortuos excitet?

9 Equidem statueram apud me aduersus nomen Jesu Nazareni multa oportere me contra facere.

10 Quod etiam feci Hierosolymis: & multos sanctorum ego carceribus inclusi, à principibus Sacerdotum potestate accepta: & quum *ab eis* interimerentur, [d] tuli suffragium.

11 Ac per omnes synagogas sæpe ipsos puniens, [e] coegi ad blasphemandum: & supra modum furens aduersus eos, persequutus sum in exteras vsque ciuitates.

12 Inter quæ etiam proficiscens Damascum cum potestate & procuratione principum Sacerdotum,

13 Die medio, rex, in via vidi cælitus lucem quæ splendorem solis superabat, circumfulsisse me, & eos qui mecum iter faciebant.

14 Quum autem omnes nos decidissemus in terram, audiui vocem alloquentem me, ac dicentem Hebraica lingua, Saul, Saul, quid me persequeris? durum *est* tibi contra stimulos calcitrare.

15 Ego autem dixi, Quis es Domine? At ille dixit, Ego sum Jesus quem tu persequeris.

16 Sed exurge, & sta in pedes tuos, idcirco enim

1 Peritum Iudicem nancisci, magnum & rarum Dei beneficii

2 Paulus vitæ suæ narrationem in duo tempora distribuens, prioris testes citat ipsos aduersarios, posterioris verò, patres & prophetas.

a *Qui antea fuerim, vbi & quomodo vixerim.*

b *A Pharisæismi incunabulis.*

c *Exquisitissima erat inter Iudæorum sectas Pharisaismus, quia ceteris præstabat.*

3 Tres sunt testes maximè idonei veræ doctrinæ, Deus, veri Patres, Ecclesiæ consensus.

4 Mortuos resurgere probat, primùm ex Dei potentia, deinde ex Christi resurrectione, cuius ipse sit testis idoneus.

Suprà 8.5.

d *Comprobaui, non enim fuit è iudicum numero.*

e *Atrocitate suppliciorum.*

enim apparui tibi, vt designarem te ministrũ ac testem tum eorum quę vidisti, tum eorum in quibus apparebo tibi:

17 Eruens te ex hoc populo, & Gentibus, ad quos nunc te mitto,

18 [5] Vt aperias oculos eorum, vt se conuertant à tenebris ad lucem, & à potestate satanæ ad Deum, vt remissionem peccatorum & sortem inter sanctificatos accipiant per fidem quæ est in me.

19 [6] Vnde, rex Agrippa, non fui rebellis cælesti visioni:

20 Sed iis qui sunt Damasci primùm, & Hierosolymis, & per omnem regionem Iudææ, deinde & Gentibus, annuntiaui vt resipiscerent & conuerterent se ad Deum, opera facientes digna iis qui resipuissent.

21 Horum causa Iudæi me in templo comprehensum tentarunt manibus suis interficere.

22 [7] Sed auxiliũ à Deo nactus perstiti in hunc vsque diem, testificans *ista* [f] tum paruis tum magnis, nec quicquam dicens, extra ea quæ Prophetæ ac Moses futura prædixerunt.

23 *Nempe* Christum fuisse passurum, ac [h] primum ex resurrectione mortuorum, [i] lucem annuntiaturum huic populo & Gentibus.

24 [8] Hæc autem ipso pro se excipiente, Festus magna voce ait, Insanis Paule: multæ literę te ad insaniam propellunt.

25 Tunc ille, Non insanio, inquit, præstantissime Feste, sed vera ac sobria verba eloquor.

26 Scit enim ista rex, apud quem etiam liberè loquor: nam latêre eum quicquam horum non arbitror, neque enim id in [k] angulo gestum est.

27 [9] Credis Rex Agrippa Prophetis? scio te credere.

28 Agrippa verò dixit Paulo, Propemodum persuades mihi vt fiam Christianus.

29 Paulus autem dixit, [l] Optarim à Deo & vt propemodum & admodũ non tu modò, sed omnes etiam qui me audiunt hodie, facti essetis tales qualis ego sum, exceptis istis vinculis.

30 [10] Et quum hæc dixisset, surrexit rex ac Præses, & Bernice, & qui consederant cum eis.

31 Et quum secessissent, loquebantur alii ad alios, dicentes, Nihil morte aut vinculis dignum facit homo iste.

32 Agrippa verò Festo dixit, Absolui poterat homo iste nisi appellasset Cæsarem.

5 Euangelii finis est, ad Christi cognitionem adducto, & in eo per fidem apprehenso iustificatos & sanctificatos seruare.

6 Paulus citat Apostolici sui muneris autorem Deum, testem autem, ipsius gratiam.

7 Christus, scopus legis ac Prophetarũ.

f *Quibusuis, & nullo, quoad eius fieri potuit, prætermisso.*

g *Christum non futurum talem regem qualem sibi Iudęi somniabant, sed fœnendis nostris calamitatibus ac peccatorum pœnis destinatum.*

h *Primum ex iis qui à mortuis sunt excitati.*

i *Vitam, & eam quidem cum perenni felicitate coniunctam. Opponitur enim tenebris, quæ partim mortem, partim etiam calamitatem significant in omnibus ferè linguis.*

8 Sapientia Dei est stultitia insania, sed nihilominus constãter asserenda est veritas.

k *Occultè & clam.*

9 Paulus veluti oblitus se captiuum causam dicere Apostolici muneris non potuit obliuisci.

l *Deum precor vt & paruum absit & valde sit, vt non tu modò, sed omnes qui me hodie audiunt effi[c]iamini similes mei exceptis vinculis.*

10 Paulus solenniter absoluitur, nec tamen dimittitur.

propter hoc ipsum enim apparui vt constituerem te ministrum & testem eius quod vidisti à me, & quod futurum est vt videas à me.

17 Et eripiam te à Gente Iudæorum, & à Gentibus aliis ad quas ego mitto te,

18 Vt aperias oculos eorum, quò conuertantur à tenebris ad lucem, & a potestate Satanæ ad Deum, vt accipiant remissionem peccatorum, & sortem cum sanctis per fidẽ quę est in me.

19 Quapropter, rex Agrippa, non restiti contumaciter contra visionem cælestem:

20 Sed prædicaui primùm iis qui erant Damasci, & iis qui erant in Vrischelem, & qui in omnibus agris Iudææ: & etiam Gentibus prædicaui vt resipiscerent & conuerterentur ad Deum, & facerent opera quæ digna essent resipiscentia.

21 Et propter hæc comprehenderunt me Iudęi in templo, & volebant interficere me.

22 Adiuuit autem me Deus vsque in diem hunc, & ecce sto, & testificor [2] paruis & magnis, nihil extra Musche & Prophetas dicẽs, sed ea quæ ipsi dixerunt quòd futura essent.

23 *Nempe* quòd passurus esset Christus, & quòd futurus esset principiũ resurrectionis [3] à mortuis, & quòd prædicaturus esset lucem populo huic & Gentibus.

24 Et quum ita se defenderet Paulus, clamauit Festus voce elata, Insaniisti Paule: multa doctrina adegit te ad insaniam.

25 Dixit ei Paulus, Non insaniui præstantissime Feste: sed sermones veritatis rectitudinis loquor.

26 Et etiam rex Agrippa valdè nouit de his ipsis quòd ita habeant: & idcirco liberè loquor coram eo, quia ne vnum quidem ex his sermonibus arbitror ego quòd lateat eum, nequaquam enim in occulto *hæc* gesta sunt.

27 Credis tu rex Agrippa Prophetis? scio quòd credis.

28 Dixit ei rex Agrippa, [4] Propemodum persuades mihi vt sim Christianus.

29 Et Paulus dixit, Optarem à Deo propemodum & admodum, nequaquam tibi tantùm, sed etiam omnibus qui audiunt me hodie, vt essent sicut ego, exceptis vinculis istis:

30 Et surrexit rex & præses, & Bernice, & qui sederant cum eis.

31 Et quum secessissent inde, loquebantur vnus cum alio, ac dicebant, Nihil quod dignum sit morte & vinculis, fecit homo iste.

32 Et dixit Agrippa Festo, Potuisset homo iste dimitti, nisi protectionem Cęsaris appellasset.

2 Nomen Syriacum in impresso peperam erat cum Lamed loco Am, quod non dubito typographi incuria commissum fuisse, qui non satis obseruauit discrimen inter harum literarum characteres, qui apud Syros non figura sed magnitudine sola differunt certè manuscriptus habet y.

3 Ad verb. De inter mortuos. Gallicè, *D'entre les morts.*

4 Ad verb. Paraphrasies vertit, In modico aliquo persuades, &c. & mox, Optarim à Deo in modico, & in multo. Heb. במעט ובהרבה

Caput XXVII.

1 *Paulo.* 7 9 *Periculosam nauigationem præmonenti.* 11 *Non creditur.* 14 *Diu ventis vndique iactati.* 21 41 *Naufragium faciunt,* 34 *Omnes tamen salui.* 44 *In terram euadunt.*

1 Vt [1] autem decretum fuit de nostra nauigatione in Italiam, tradiderunt tum Paulum, tum quosdam alios vinctos Centurioni nomine Iulio, cohortis Augustæ.

1 Paulus inter vinctos quidem & per medias mortes, sed multis tamen splendidis testimoniis ornatus, Romam tandem velut ipsius Dei manu deducitur.

1 Et præcepit de eo Festus, vt mitteretur ad Cęsarem in Italiam: ac tradidit Paulum & vinctos alios cum eo, viro cuidã centurioni ex cohorte Augusta, cuius nomen erat Iulius.

2 Et

2 Et quum factum est vt iter faceremus, descendimus in nauim quę erat ex Adramáto ciuitate, & proficiscebatur in regionem Asiæ: ingressúsque est nobiscum in nauem Aristarchus Macedo, qui erat ex Thessalonica ciuitate.

3 Et die postero peruenimus Tzaidum: & visus est Centurio beneuolentia erga Paulum, & permisit ei vt proficisceretur ad amicos suos, ac refocillaretur.

4 Et illinc iter fecimus, atque (quia venti contrarii erant) circuiuimus iuxta Cyprum.

5 Et transiuimus mare Ciliciæ & Pamphyliæ, ac peruenimus in Myram ciuitatem Lyciæ,

6 Et inuenit ibi centurio nauim ex Alexandria, quæ proficiscebatur in Italiam & collocauit nos in ea.

7 Et [1] quia grauiter iter faciebat diebus multis, vix peruenimus è regione [2] Kindi insulæ. Et quia non sinebat ventus vt proficisceremur rectà, circuiuimus iuxta Cretã, contra Salamaunam ciuitatem.

8 Et vix iter facientes circa eam, peruenimus ad locum qui vocatur Portus pulchri: & propinqua erat ei ciuitas cuius nomẽ Lasia.

9 Et mansimus ibi tempore multo vsque ad diem quo præterierat etiam [3] dies ieiunii Iudæorum, & erat in eo [4] vitandum vnicuique quominus iter faceret mari & consulebat eis Paulus,

10 Ac dicebat, Viri video quòd cum molestia & cum iactura multa fuit nostra nauigatio, non tantùm oneris nauis nostræ, sed etiam [5] animarum nostrarum.

11 Centurio autem gubernatori & [6] domino nauis auscultabat potius quàm sermonibus Pauli.

12 Et quia non aptus erat ille portus ad hyemandum in eo hyeme, multi ex nobis cupiebant vt nauigaremus inde: &, si quidem possent, venire & hyemare in portu aliquo qui erat in Creta, & vocabatur Phœnix, & spectabat ad Austrum.

13 Quumque flaret ventus Austri, & putarent quòd peruenturi essent iuxta voluntatem suam, nauigabamus circa Cretam.

14 Et post paululum egressus est contra nos ventus tempestatis, qui vocatur [7] Typhonicus Euroclydon.

15 Et arrepta est nauis, neq; potuit resistere contra ventum, & [8] dedimus in manũ illius.

16 Et quum transiuissimus insulam quæ vocabatur [9] Kaura, vix potuimus apprehendere scapham.

17 Quumque sustulissimus eam extrinsecus, succingebamus remedia, & muniebamus ipsam nauim, & quia metuebamus ne incideret in syrtin maris, submisimus antennam, & ita nauigabamus.

18 Quumque staret contra nos tempestas dura, die postero abiecimus [10] vasa nostra in mare.

19 Et die tertia [11] vasa ipsius nauis manibus nostris abiecimus.

20 Quumque [12] duraret tepestas dies plurimos, neq; sol conspiceretur, neque luna, neque stellæ, spes vitæ nostræ [13] prorsus abscissa erat.

21 Et quum nullus quicquam cibi sumpsisset, tunc stetit Paulus in medio eorum, ac dixit,

1 Id est, Quia onusta erat nauis, non multum promouebat Græcum contextum exponit.

2 Ita vocat Paraphrastes locum quẽ Græci decunt Κνίδον, transpositis literis.

3 Intelligit diem expiationum, qui incidit in decimum mensis septimi, respondentis bona ex parte nostro Septẽbri. Tunc enim ex lège, ieiunium mandatum erat, Leuit.23,27. vltra illum diem dicit Lucas nauem mansisse ad *Lasiam*.

4 Id est, Res erat periculosa, quæ meritò vitanda est.

5 Id est, Vitæ nostrę.

6 Id est, Nauclero.

7 Paraphrastes Græca vocabula retinet. Nam & Hebręi & Syri huiusmodi rerum vocabulis carent, & coguntur ea à peregrinis linguis mutuari.

8 Id est, Permisimus nauem potestati venti. Per manũ enim significat potestatem, vsitato scripturæ more.

9 Sic in Græcis quibusdam exemplaribus Καύδη dicitur: & Suidas videtur Καύδω vocare. Vnde Siri mutato ω in α ex ex more, vocant Kauda. Neque enim mihi dubium est, errore siue librarii siue typographi scriptum esse Kaura, cum Resch loco Kauda, cum Daleth: nam figura harum literarũ apud Syros punctulis situ solo diuersis differunt, vt procliuis fuerit lapsus. In manuscripto codice vtraque lectio ponitur, fortassis quòd vtroque nomine vocaretur. Similia propria nomina etiam in textu Hebræo Bibliorum reperientur siquis conferat 10. cap. Gen. cum principio 1. lib. Paralip.

10 Id est, Nauis armamenta.

11 Id est, Sarcinas & res priuatas singulorum qui in naui erant.

12 Ad verbum, Teneret se hyems.

13 Ad verbum, Tota tota ipsa. Syra phrasis.

2 Conscenso igitur nauigio Adramytteno, nauigaturi secundum Asiæ regiones, prouecti sumus, & nobiscum erat Aristarchus Macedo Thessalonicensis.

3 Altera autem die deuecti sumus Sidonem & Iulius humaniter tractato Paulo permisit vt ad amicos profectus, ab illis curaretur.

4 Illinc verò prouecti sublegimus Cyprum, quod venti essent aduersi.

5 Et pelagus quod est [a] secundum Ciliciam & Pamphyliam emensi, deuenimus Myra *vrbem* Lyciæ:

6 Et illic nactus Centurio nauem Alexandrinam nauigantem in Italiam, imposuit nos in eam.

7 Quumq; multis diebus tardè nauigaremus, vixq; peruenissemus secundum Cnidum, nõ permittente nobis vento, sublegimus Cretam secundum [b] Salmonen:

8 Et illam vix præterlegentes peruenimus in locum quendam quẽ vocant Pulchros portus, cui propinqua erat ciuitas Lasæa.

9 [2] Multo autem tempore peracto, & quum iam esset periculosa nauigatio, quòd iam etiam [c] ieiunium præteriisset, admonebat *eos* Paulus,

10 Dicens eis, Viri, video cum iniuria multoq; damno non solùm oneris & nauis, sed etiam [d] capitum nostrorum, futuram nauigationem.

11 [3] Centurio autem gubernatori & nauclero potius assentiebatur quã iis quæ à Paulo dicebantur.

12 Et quum appositus portus non esset ad hybernandũ, plerię; cœperunt consilium soluendi etiam illinc, *experturi* si quo modo possent Phœnica peruenire, & illic hybernare: qui portus est Cretæ, spectans ad [e] Africum & Chorum.

13 Quum autem aspirasset [f] Notus, visi sibi propositi compotes, quum soluissent, propius præterlegebant Cretam.

14 Verùm haud multò post impegit in [g] eam ventus turbulentus qui vocatur [h] Euroclydon.

15 Quumq; abreptũ esset nauigiũ, nec posset obniti [i] vento, dato *nauigio flatib.* ferebamur.

16 Et quum infra paruam quandam insulam quæ Clauda vocatur, cursu delati essemus, vix potuimus scaphæ compotes fieri.

17 Qua subducta, adiumentis vtebantur, succincta naui: timentesque ne in Syrtin inciderent, summissis velis, ita ferebantur.

18 [4] Quum autem vehementi tempestate iactaremur, sequenti die iacturam fecerunt:

19 Ac tertio die ipsi nostris manibus armamenta nauis abiecimus.

20 Quum autem neque sol neque sydera apparuissent ad complures dies, & tempestas non parua incumberet, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.

21 [5] Et quum multa iam fuisset inedia, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat

a *Quod Ciliciam alluit.*

b *Cretę promontorium.*

2 Prouidentia, etiam quum accessit extraordinaria euentus patefactio, causas medias non tollit, sed ordinat potius ac disponit rectum illarum vsum.

c *De ieiunio Iudaico intelligit, quod fiebat in festo expiationis, de quo, Leui.23,17 incidebat autem in septimum mensem adeo casum Vigiliarum, quod minus idoneum est nauigantibus.*

d *Ad verbum, animarum nostrarum.*

3 Homines ita potius prudentiæ quam Deo per os seruorum suorum loquenti obtemperantes, vltrò sese mutuò in infinita pericula coniiciunt.

e *Africus flat ab occasu brumali, Chorus ab occasu solstitiali.*

f *Qui & Auster meridionalis.*

g *Sub. Cretam, à cuius litoribus propterea abrepta fuit nauis.*

h *Qui flat ab ortu brumali.*

i *Obuersa prora luctari.*

4 Exitus tandem ostendit, nullos sibi peius consulere, quã qui soli suæ prudentiæ sese regendos tradunt.

5 Deus parcit etiam impiis ad tempus, propter electos suos.

tebat quidem, ô viri, mihi obediendo non prouehi à Creta, & vitare iniuriam hanc & damnum.

22 Sed nunc admoneo vt bono animo sitis: iactura enim nulla erit cuiusquam ex vobis, sed tantùm nauis.

23 Adstitit enim mihi hac nocte angelus Dei, cuius sum ego, quem etiam colo:

24 Dicens, Ne metue Paule, oportet te Cæsari sisti: & ecce, condonauit tibi Deus omnes qui tecum nauigant.

25 [6] Proprerea bono animo estote viri: credo enim Deo, ita fore quemadmodum loquutus est mihi.

26 In insulam autem quandam incidere nos oportet.

27 [7] Cæterùm quum quartadecima nox aduenisset, & ferremur in [k] Adria, nautæ circa medium noctis suspicati sunt [l] appropinquare sibi aliquam regionem.

28 Et dimissa [m] bolide inuenerunt passus viginti: & paululum inde progressi, rursum demissa bolide inuenerunt passus quindecim.

29 Timentesque ne quo modo in aspera loca inciderent, iactis è puppi anchoris quatuor, optabant diem oriri.

30 [8] Nautis verò studentibus fugere è naui, demissa scapha in mare, sub obtentu velut è prora anchoras extensuri:

31 [9] Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi isti in naui manserint, vos seruari non potestis.

32 Tunc absciderunt milites funes scaphæ & siuerunt eam excidere.

33 [10] Interim autem dum oriretur dies, hortabatur Paulus omnes vt caperent cibum, dicens, Dies hic est decimusquartus ex quo expectantes [n] ieiuni permanetis, nihil cibi sumentes.

34 Ideo vos hortor vt sumatis cibum: hoc enim ad salutem vestram spectat: [o] nullius enim vestrûm capillus ex capite cadet.

35 Et quum hæc dixisset, accepto pane, gratias egit Deo in conspectu omnium: & quũ fregisset, cœpit edere.

36 Omnes verò quum iam bono animo facti essent, sumpserunt & ipsi cibum.

37 Eramus autem vniuersa capita in nauigio, ducenta septuaginta sex.

38 Cæterùm satiati cibo, alleuabant nauim, proiicientes frumentum in mare.

39 [11] Quum autem dies ortus esset terram non agnoscebant, [p] sinum verò quendam animaduerterunt habentem littus, in quem concilium ceperant, si possent, expellere nauim.

40 *Igitur* anchoris sublatis permiserunt *eam* mari, simul laxatis vinculis gubernaculorum, & sublato artemone ad venti flatum, tendebant ad litus.

41 Sed quum incidissent in locum [q] bimarem, impegerunt nauem: ac prora quidem infixa manebat immobilis: puppis verò soluebatur præ vndarum violentia.

6 Promissio super fidem efficax.

7 Ad promissam & certam salutem per medias tamen tempestates, atque adeò per ipsas mortes peruenitur.

k *In mari Adriatico Ptolemæus enim Orientale Siciliæ litus mari Adriatico alluï scribit.*

l *Se accedere ad aliquam regionem.*

m *Bolis, est perpendiculum quo altitudinem maris explorant nautæ.*

8 Nullum est tam turpe factum ad quod diffidentia & mala conscientia homines non impellant.

9 Etsi promissionum Dei exitus à causis mediis simpliciter non pendet, tamen Dei beneficentia indignos se reddunt qui oblata media vel temerè vel diffidentia non amplectuntur.

10 Trepidante mundo, soli fideles non modo quieti manent, sed alios etiam suo exemplo confirmant.

n *Ieiunium potest impropriè vocari insolita cibi abstinentia. ergo dicit Paulus eos in ieiunio permansisse, quia instè conuiuio nunquam refecti fuerant per totum illud tempus. vt qui mærore agerentur, ferè ad cibi nauseã.*

o *Hebraicum prouerbium, quo significatur prorsus saluos & integros ipsos fore.*

11 Tum maximè expectandæ sunt tempestates, quum proximus est portus.

p *Sinus est intra terras mare, vt Adriaticus, Persicus.*

q *Sic vocatur Isthmus, quòd vtrinque mari alluitur.*

Si acquieuissetis mihi, ô viri, non nauigassemus à Creta, & vitassemus damnum & angustiam hanc.

22 Et nunc consulo ego vobis vt sitis sine molestia [14] anima enim vnius ex vobis non est peritura, præter nauem.

23 Conspectus est enim nocte hac *mihi* Angelus Dei illius cuius sum, & quem colo.

24 Ac dixit mihi, Ne timeas Paule, futurum est enim tibi vt stes coram Cęsare & ecce, dedit tibi Deus dono omnes qui nauigant tecum.

25 Propter hoc [17] resumite cor, ô viri. Credo enim in Deum quòd ita futurum est sicut dictum est mihi.

26 Cæterùm in insulam quandam [18] proiiciendi sumus.

27 Et post quatuordecim dies quibus errauerамus, & abrepti fueramus in Adriaticum mare in medietate noctis suspicati sunt nautæ quòd ad terram appropinquarent.

28 Et dimiserunt bolidem, ac inuenerunt vlnas viginti: & rursus paululum nauigauerunt, & inuenerunt vlnas quindecim.

29 Quumque metueremus ne nos inueniremus *esse* in loco in quo essent saxa, iecerunt à posteriori parte nauis anchoras quatuor: & orabant vt fieret dies.

30 Nautæ autem tentauerunt fugere è naui, & demiserunt ex ea scapham in mare, per occasionem, quòd ituri essent in ea, & ligaturi nauem in terra.

31 Quumque *id* vidisset Paulus, ait Centurioni & militibus, Si isti in naui non maneant vos non potestis [19] seruari.

32 Tunc absciderunt milites funes scaphæ à naui, & siuerunt eam deerrantem.

33 Ipse verò Paulus vsquedum esset aurora suadebat omnibus vt caperent cibum, dicens eis, Hodie, ecce, decimus quartus est dies, [20] à concitatione nihil gustatum est à vobis.

34 Idcirco peto à vobis vt capiatis cibum ad sustentationẽ vitæ vestræ, capillus enim è capite vllius ex vobis non est periturus.

35 Et quum hæc dixisset, accepit panem, & glorificauit Deum coram omnibus illis: & fregit, ac cœpit comedere.

36 Et consolationem acceperunt omnes, & ceperunt alimentum.

37 Eramus autem in naui ducentæ & septuaginta sex animæ.

38 Quumque saturati essent cibo, [21] exonerabant nauim, & sustulerunt triticum, ac proiecerunt in mare.

39 Et quum factus esset dies, nautæ, quæ esset illa regio non agnouerunt: sed intuiti sunt iuxta aridam sinum quendam maris, quò meditabantur, vt si possibile esset, impellerent ipsam nauim.

40 Et absciderunt anchoras à naui, & laxauerunt illas in mare. Et soluerunt iuncturas gubernaculorum, & suspenderunt [22] artemonem ad ventum qui flabat, & nauigabant versus aridam.

41 Et peruenit nauis ad locum qui situs est inter duas profunditates maris: & infixit se in eum *locum*, & consistebat super eum [23] prora ipsius, & non mouebatur: [24] puppis verò eius soluebatur à violentia fluctuum.

14 Id est, Vita.

15 Id est, Bono estote animo.

16 Ad verbum, Est nobis vt eiiciamur. Id est, Futurum est vt eiiciamur.

17 Ad verb. Viuere.

18 Intelligit, Ex quo mare cœpit concitari. Id est commoueri.

21 Id est, Auferebant ab ea quę grauem reddedant. Id est, Onus nauis.

22 Hic quoq; Græcum nomen, sed mutilatum, retinet Paraphrastes: ac ponit ארטמון, Armenô pro Artemon.

23 Ad verbum, Latus eius anterius. Latus pro parte & regione.

24 Ad verbum, Latus eius posterius. Latus pro parte & regione. Vtrobique periphrasis est, hic puppis, illic prora.

42 Et

42 Et volebant milites interficere ipsos vinctos, ne iniicerent se natatu, & fugerent ab eis.

43 Et Centurio prohibuit eos ab hac re, quia volebat seruare Paulum: & iis qui poterant iniicere se natatu, precepit vt primi natarent, & transirent ad terram.

44 Et reliquos super tabulas & super ligna alia nauis fecit transire: & ita omnes liberati sunt in terram.

42 [12] Militum autem consilium erat vt vinctos trucidarent, nequis quum enatasset, effugeret.

43 [13] Sed Centurio volens seruare Paulum prohibuit eos ab hoc consilio: iussitque vt qui possent natare, abiicerent *se* primos & in terram euaderent:

44 [14] Reliqui verò partim in tabulis partim quibusdam nauis *fragmentis*, & ita factum est vt omnes salui euaderent in terram.

12 Incredulis nihil est perfidiosius, nec magis ingratum.

13 Deus inter suos etiam hostes inuenit quorum opera suos conseruet.

14 Hominum malitiam vincit Dei bonitas.

Caput XXVIII.

1 Barbarorum humanitas erga naufragos. 3 Paulus viperam manu tollit, 5 illæsus. 8 9 Publium, & alios sanat. 11 Melita soluentes, 16 Romam perueniunt. 17 Paulus Iudæis 20 causam suam exponit. 23 Euang. docet 30 biennio.

1 Et post hæc [1] didicimus quòd Meliti vocaretur illa insula.

2 Et barbari qui habitabant in ea, [2] beneuolentias multas ostendebant erga nos: & accenderunt ignem, vocaueruntque nos omnes vt nos calefaceremus propter pluuiam magnam & gelu quod erat.

3 Et Paulus sustulit multitudinem ramorum, & posuit super ignem, & egressa est ex eis vipera è calore ignis, & momordit manum eius.

4 Quumq; vidissent eam barbari, quod penderet in manu eius, dicebant, Omnino hic vir homicida est, quem ereptum è mari iustitia non siuit viuere.

5 Ipse verò Paulus extulit manum suam, & iniecit viperam in ignem: & nihil mali factum est ei.

6 Existimabant autem barbari quòd eadem hora consumeretur, & caderet mortuus super terram. Et quū tempus multū expectassent, & viderēt quòd nihil mali factum esset ei, mutauerunt verba sua, & dixerunt quòd Deus esset.

7 Erant autem agri in eo loco viro cuidam cuius nomen erat Publius, qui quidem erat primarius ipsius insulæ, & excepit nos domi suæ tribus diebus libenter.

8 Pater autem Publii febri & [3] dolore viscerum infirmus erat: & ingressus est ad eum Paulus, ac orauit, & imposuit ei manum suā, ac sanauit eum.

9 Et quum factum esset hoc, reliqui quoque qui erant in ea insula infirmi accedebant ad eum, & sanabantur.

10 Et honoribus magnis honorarunt nos: & quum egrederemur inde, viatico nos instruxerunt.

11 Egressi autem sumus post menses tres: & iter fecimus in naui Alexandrina, quæ hyemauerat in ea insula, & erat super eam signum [4] Gemellorum.

12 Et venimus in Syracusam vrbem, mansimusque ibi dies tres.

13 Et inde circuiuimus, & peruenimus ad Rhegium ciuitatem. Et post diem vnum flabat nobis ventus Australis, ac duobus diebus venimus Puteolos ciuitatem Italiæ.

14 Et inuenimus ibi fratres, & rogauerunt nos, ac mansimus apud eos dies septem, & tunc profecti sumus Romam.

15 Et quum audiuerunt fratres, qui illinc erant, egressi sunt in occursum nobis vsq; in

1 Id est, Cognouimus & intelleximus.

2 Id est, Beneuolentia suâ varia testimonia ostendebant erga nos.

3 Id est, Laborabat dolore viscerum.

4 Ita vocat Castorem & Pollucem, quod essent gemelli fratres.

1 Et quum salui euasissent, tunc agnouerunt insulam vocari [a] Melitam.

2 Barbari verò præstabant nobis non vulgarem humanitatem: accensa enim pyra acceperunt nos omnes, propter imbrem vrgentem, & propter frigus.

3 [1] Quum autem conuerrisset Paulus non nihil sarmentorum, & imposuisset in pyram, vipera ob calorem prorepens inuasit eius manum:

4 [2] Vt verò Barbari viderunt pendentem bestiam è manu eius alii aliis dicebant, Omnino homicida est homo iste, quem seruatum è mari [b] vltio non siuit viuere.

5 At ille excussa bestia in ignem, nihil mali passus est:

6 Illi verò expectabant dum [c] intumesceret aut concideret repentè mortuus. [3] Sed quū multum *tempus* expectassent, & viderent nihil incommodi illi contingere, mutati dicebant eum esse Deum.

7 [4] Cæterum circa locum illum erant prædia *cuidam* primario insulæ nomine Publio, qui nos exceptos, triduò per amicè hospites habuit.

8 Factum est autem vt pater Publii febribus ac dysenteria detentus, decumberet: ad quem Paulus ingressus, quum precatus esset, impositis ei manibus, sanauit eum.

9 [5] Hoc igitur facto, reliqui etiam qui morbis tenebantur in insula, accedebant & sanabantur.

10 [6] Qui etiam multis honoribus nos honorarunt, & quum proueheremur imposuerunt quæ vsui *nobis* erant.

11 [7] Tribus itaque pòst mensibus deuecti sumus in naui Alexandrina, quę in insula hyemauerat, cui [d] erat insigne Castor & Pollux.

12 Et deuecti Syracusas, *illic* mansimus triduum.

13 Vnde circumlegentes deuenimus Rhegium: & altero pòst die quum supervenisset Auster, secundo die venimus Puteolos.

14 [8] Vbi repertis fratribus, rogati sumus manere apud eos dies septem: & ita contendimus Romam.

14 [9] Vnde quum audissent fratres de rebus nostris, prodierunt nobis in occursum vsque ad

a *Ea est quæ hodie Malta dicitur.*

1 Pios quidem pericula ex periculis manent, sed glorioso semper exitu.

2 Et si res aduersæ sunt peccatorum pœnæ, tamen quum Deus affligendis hominibus non semper respiciat peccata, temerè iudicant qui vel non expectant exitū, vel ex rebus prosperis aut aduersis vnumquemque æstimant.

b *Ius & fas.*

c *Verbum Græcum incendi aut intumescere significat. porrò Dioscorides lib 6. cap. 38. viperæ morsum corporis tumorem gignere scribit. sic & Nicander in Alexandri pharmacis.*

3 Hominibus veræ religionis ignaris nihil in vtramque partem instabilius.

4 Seruum Dei quamuis miserum & egentem excepisse, nullum vnquam pœnituit.

5 Captiuo Paulo non fuit tamen captiua Dei virtus.

7 Deus in suorum gratiam exteris etiam benefacit.

7 Idola sanctos nullo modo consentientes non polluūt.

d *Sic solebant ornare nauium proras, vnde naues quoque nominabantur.*

8 Profanorum etiam corda Dominus prout libet in suorum gratiam inflectit.

9 Deus nunquam patitur suos supra vires affligi.

e Via Apiastrata opera militari, ab Appio caeco longa atque lata excurrente mare versus, in qua tres erant tabernae.

ad e Appii forum & Tres tabernas: quos quum vidisset Paulus, gratiis actis Deo, sumpsit fiduciam.

plateam quae vocatur Appii forum, & vsque ad tres tabernas. Et quum vidisset eos Paulus, gratias egit Deo, & seipsum corroborauit.

f Praefecto praetorio.

g Non in publica custodia sed in priuato hospitio quod sibi conduxerat.

16 Quum autem venissemus Romam, Centurio tradidit vinctos f Praefecto exercituum: sed permissum est Paulo vt habitaret g seorsim, cum milite qui ipsum custodiret.

16 Et ingressi sumus Romam: & permisit Centurio Paulo vt habitaret vbi vellet cum milite illo qui custodiebat eum.

10 Paulus vbique se Apostolum esse meminit.

17 10 Factum est autem vt tertio pòst die conuocaret Paulus Judaeorum primos, qui vbi conuenissent dixit eis, Ego viri fratres, quum nihil fecerim aduersus populum aut ritus patrios, vinctus traditus sum Hierosolymis in manus Romanorum:

17 Et post tres dies mittens Paulus, vocauit primores Judaeorum: & quum congregati essent, dixit eis, Viri fratres, ego quum in nulla re steterim contra populum & legem patrum meorum, in vinculis traditus sum ab Vrischelem in manum Romanorum.

18 Qui quaestione de me habita, volebant me absoluere, quòd nullum sit in me crimen capitale:

18 Et hi quum interrogassent me, voluerunt dimittere me, eo quòd non inuenirent 5 in me accusationem vllam quae digna esset morte.

5 Ad verbum, Post me. Syra phrasis alibi obseruata.

11 Vtendum quidem mediis à Deo oblatis, sed ita vt gloriam Dei non autem nosipsos quaeramus.

19 11 Sed contradicentibus Judaeis coactus sum appellare Caesarem: non *tamen* quasi habeam de quo gentem meam accusem.

19 Et quum starent contra me Judaei, coactus sum implorare protectionem Cęsaris: non quasi sit mihi vt accusem in aliqua re 6 filios populi mei.

6 Id est, Iudaeos gentiles meos.

20 Ob hanc igitur causam vos aduocaui, quos viderem & alloquerer: nam propter spem Jisraelis circundatus sum hac catena.

20 Propter hoc rogaui vos vt veniretis, & viderem vos, & narrarem vobis ista: nam propter spem Israelis vinctus sum catena hac.

21 Illi verò dixerunt ei, Nos neque literas accepimus de te ex Judaea: neque adueniens quisquam fratrum annuntiauit aut loquutus est aliquid de te mali.

21 Dicunt ei illi, Nos epistolam de te non accepimus è Judaea, neque vlli ex fratribus qui venerunt ab Vrischelem, dixerunt aliquid quod malum sit de te.

22 Velimus autem ex te audire quae sentias: nam de secta ista notum est nobis vbique *ei* contradici.

22 Cupidi autem sumus vt audiamus ex te 7 id quod cogitas, propterea quod doctrinā hanc scimus, quòd à nemine recipiatur.

7 Id est, sententiam tuam, Siue *id* quod sentis.

12 Mutuus est Legis & Euangelii consensus.

h Argumentis idoneis probans regnum Dei à Prophetis praedictum aduenisse.

23 12 Quum igitur constituissent ei diem, venerunt ad eum in hospitium complures: quibus h cum testificatione exponebat regnum Dei, suadens eis quae de Jesu Christo sunt, ex Lege Mosis & Prophetis, à mane vsque ad vesperam.

23 Et constituerunt ei diem, ac congregati sunt, veneruntque ad eum multi eò vbi habitabat: & exposuit eis de regno Dei, testificans & persuadens eis de Jeschua, ex lege musche, & ex prophetis, à mane vsque ad vesperam.

13 Euangelium credentibus odor vitae, contumacibus odor mortis.

24 13 Et alii quidem assentiebantur iis quae dicebantur, quidam verò non credebant.

24 Et quidam ex eis acquiescebāt sermonibus eius, & alii non acquiescebant.

25 Quum autem inter se discordes essent, discesserunt, postquàm Paulus hoc verbum dixisset, Rectè sanè Spiritus sanctus loquutus est per Esaiam Prophetam patribus nostris,

25 Et discesserunt ab eo, quum non essent consentientes inuicem. Et dixit eis Paulus hunc sermonem, Benè loquutus est Spiritus sanctus per os Jsaiae contra patres vestros,

7 In veteri manuscripto codice bibliothecae illustrissimi principis electoris Palatini erat דאלהא, quod omittebatur in codice impresso.

14 Increduli sponte quidem reluctantur veritati, non tamen fortuitò.

26 14 Dicens, Vade ad populum istum, & dic, Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non cernetis.

26 Dicens, Vade ad populum hunc, & dic eis, Auditu audietis, & non intelligetis: & videbitis, & non cernetis.

i Videre se simularunt, quod vel inuiti cernebant, atque adeò noluerunt hoc videre.

27 Pinguefactū enim est cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis suis i conniuerunt: ne cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos.

27 Incrassatum enim est cor populi huius, & auditum suum grauem reddiderunt, & oculos suos clauserunt: ne viderent oculis suis, & audirent auribus suis, & intelligerent corde suo, & conuerterentur ad me, & remitterem eis.

15 Incredulitas reproborum non potest irritam facere Dei fidem.

28 15 Notum ergo sit vobis missam esse Gentibus hanc Dei salutem & ipsos audituros.

28 Notum sit igitur vobis hoc, quòd ad Gentes est missa haec redemptio 7 Dei: ipsae enim quoque auscultant ei.

8 Totus 29. versiculus in contextu Syro non legitur, de quo quia dubito num incuria sit omissus, an verò potius in vetustis manuscriptis cōdicibus defuerit in contextu, adiicere non sum ausus. Si esset Syris verbis mihi versus exprimendus, ita dicerem וכד הלין אמר נפקו יהודיא וסגי דרשין הוו בינתהון: Id est, Et quum haec dixisset, egressi sunt Iudęi & disceptabant multum inter se.

16 Non Euangelium, sed Euangelii contemptus, dissidiorum causa.

29 16 Quum ergo haec dixisset, exierunt Judaei multam habentes inter se disceptationem.

29 8

17 Verbum Dei non potest vinciri.

30 17 Mansit autem Paulus biennium totum in proprio conducto: & excipiebat omnes qui ad ipsum ingrediebantur:

30 Et mercede conduxit sibi Paulus de suo domum, mansitq; in ea duobus annis, & excipiebat ibi omnes qui veniebant ad se.

31 Praedicans regnum Dei, ac docens quae sunt de Domino Iesu Christo, cum omni libertate, nemine prohibente.

31 Ac praedicabat de regno Dei, docebatque liberè de Domino nostro Jeschua Christo 9 absque prohibentibus.

9 Id est, nullo prohibente.

Finita sunt gesta Apostolorum beatorum: hoc est, Historiae eorum.

Q EPISTOLA

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD ROMANOS.

CAPUT I.

1 *Ab Apostolatus sui approbatione exorsus.* 15 *Euangelii commendationē subnectit:* 16 *Per quod Deus virtutem suam exercet.* 17 *seruandis Fide hominibus,* 21 *impiæ ingratitudinis reus.* 26 *In quos ira Dei meritò effusa colligitur,* 27 *quòd laxatis habenis in omne scelus passim feruntur.*

1 PAVLVS seruus Ieschua Christi, vocatus & missus, qui segregatus est ad Euangelium Dei,

2 (Quod ante promiserat [1] per manum Prophetarum suorum in Scripturis sanctis)

3 De Filio suo (qui genitus est [2] in carne ex semine Domus Dauid:

4 Et [3] cognitus est Filius Dei [4] per virtutem & per Spiritum sanctum, [5] qui resurrexit [6] à mortuis) *nempe* Jeschua Christus Dominus noster.

5 (Per quem accepimus gratiam & Apostolatum inter omnes gentes, vt [7] obediant fidei nominis eius.

9 Ex quibus *Gentibus* etiam vos vocati estis [8] in Jeschua Christo)

7 Omnibus qui Romæ sunt dilecti Dei vocati [9] & sancti, [10] pax & gratia vobiscum à Deo Patre nostro, & à Domino nostro Jeschua Christo.

8 Primùm gratias ago Deo meo per Jeschua Christum [11] super omnibus vobis, quòd fides vestra [12] audita est in vniuerso mundo.

9 Testis enim est mihi Deus cui seruio [13] in spiritu in Euangelio Filii ipsius, quod [14] fine intermissione omni tempore memor sum vestri in precibus meis.

10 Et [15] precor (si tandem aperiatur mihi via per voluntatem Dei) vt veniam ad vos.

11 Quia [16] valdè desidero [17] vt videam vos, vt [18] impertiar vobis donum Spiritus, [19] per quod confirmemini.

12 Et pariter consolationem capiamus per fidem vestram & meam.

13 Volo autem vt sciatis, fratres mei, quòd [20] temporibus multis volui venire ad vos, & prohibitus sum vsque [21] ad hoc tempus, vt etiam in vobis esset mihi fructus, sicut in reliquis populis,

Act.13.2.

1 PAVLVS [a] [1] seruus Jesu Christi, *ex Dei* vocatione [b] Apostolus, [c] separatus ad *prædicandum* Euangelium Dei,

2 (Quod antè promiserat per Prophetas suos in scripturis sanctis)

3 De [d] Filio suo, ([e] facto ex semine Dauidis, [f] secundùm carnem:

4 [g] Declarato filio Dei [h] potenter secundum Spiritum sanctificationis, per resurrectionem à mortuis) *nempe* Iesu Christo Domino nostro:

5 * (Per quem accepimus [i] gratiam & Apostolatum ad [k] obedientiam fidei, inter omnes Gentes, * pro ipsius nomine:

6 Jnter quas estis etiam vos [l] vocati à Jesu Christo:)

7 Omnibus qui Romæ estis, dilectis Dei, vocatis sanctis: [m] Gratia *sit* vobis & pax à Deo patre nostro, & Domino Jesu Christo.

8 [4] In primis quidem gratias ago Deo meo per Jesum Christum, super omnibus vobis, [n] quòd fides vestra annuntiatur [o] in toto mundo.

9 Testis enim mihi est Deus, cui seruio [p] spiritu meo in [q] Euangelio Filii ipsius, quod indesinenter meminerim vestri:

10 Semper in precibus meis rogans, vt si quo modo tandem aliquando prosperum iter mihi detur ex voluntate Dei, veniā ad vos.

11 Expeto enim videre vos, vt aliquod impertiar vobis donum spirituale, vt vos stabiliamini:

12 Hoc est, ad [r] communem exhortationem percipiendam apud vos, per mutuam fidem, vestram simul & meam.

13 Nolim autem vos ignorare fratres, me sæpè proposuisse venire ad vos, (sed prohibitum fuisse vsque adhuc) vt fructum aliquem haberem inter vos quoque, sicut & inter reliquas Gentes.

1 Id est, Ministerio. Hebraismus frequens.
2 Hebraismus, Id est, In corpore. Synecdochicôs: vt nomine Carnis siue corporis, totus homo intelligatur.
3 Hoc est, Claris & perspicui testimoniis demonstratus. vt, Notus in Judæa Deus, Psal.76.2. & alibi passim.
4 Id est, Præpotenti Spiritus virtute & efficacia.
5 Vel, Quia. Relatiuum causa redditiuum.
6 Ad verbum, De inter mortuos Gallice, *D'entre les morts.* Similiter Hebræi, מבין המתים. Obseruandum verò, Syros plerunque vsurpare בית pro בין, intermutato Nun in Tau.
7 Ad verbum, Auscultent. Fidem nominis Christi appellat veram tam de ipso quàm de ipsius officio persuasionē: aut certè μετωνυμικῶς designat doctrinam quæ vtrunque tradit, nempe Euangelium. Ἐμφατικῶς ergo dixit ex Hebraismo, Nominis eius, non simpliciter Eius: ne Christum à sua virtute separemus.
8 Paraphrastes addit præpositionem ב: cuius ea vis est, vt valeat, Autore Jesu Christo, nisi dicamus positum ב pro ל, In Iesum Christum.
9 Inseritur copula, sed quæ vim habeat exegeticæ particulæ: ac si dictum esset, Vocati, nimirum vt sancti sitis.
10 Verborum ordo inuersus; qui familiaris est Paraphrasti. Hoc verò loco quæsitus videtur ex communi salutandi more apud Hebræos. 11 Ad verbum, Propter facies omnium vestrûm. Redundat nomen אפי, sicut plerunque apud Hebræos, פני, id est, Facies. 12 Id est, Celebrata. 13 Hebraismus, Id est, Cum animi sincera promptitudine & alacritate. 14 Ad verbum, Sine quiete.
15 Verbum Hebræum & Syrum significat Dei misericordiam implorare.
16 Ad verbum, Bene. Quomodo etiam loquuntur Latini & ferè aliæ linguæ.
17 Id est, videre vos. 18 Syrè, Dem, tanquam scilicet administer Christi.
19 Vel, Per quem Spiritum. Est enim anceps relatiuum apud Hebræos & Syros.
20 Chaldæa & Syra phrasis, pro פעמים רבות, id est, Vicibus multis. 21 Ad verbum, vsque ad nunc. Hebraismus עד עתה.

1 Prima pars Epistolæ, vtilissimā præfationem continens vsq; ad ver.16.
a *Minister. Neque enim hoc loco seruus opponitur libero, sed munus & officiū declarat.*
2 Attentos reddit Romanos, significans sese, non suo nomine, sed vt Dei ad Gentes legatū, cum eis agere de re omnium maxima, iam olim pluri mis idoneis testibus à Deo promissa, nunc demum autem reipsa præstita.
b *Quum ingenere se seruum dixisset, speciali nomine se Apostolum dicit, idq; non sibi propria autoritate sumpsisse, sed ex Dei vocatione, ideoq; nil ab officio suo alienum agere, qui ad Romanos scriberet.*
c *Ad prædicandi Euangelii munus à Deo constitutus.*
3 Reddit Romanos dociles explicata Euangelicæ doctrinæ summa. Docet igitur, Christum (Euangelii materiam & argumentum) vnicum esse non geminū Dei Patris filiū, qui quod ad naturam humanā attinet, ex Dauidis genere sit conditus: quod ad diuinam autē & spiritualē, qua seipsum sanctificauit, sit ex æterno Deo Patre genitus, sicut ex potenti ipsius resurrectione liquet.
d *Personam vnam Christi manifestè asserit, eiusdem duas naturas, earumq; proprietates.*
e *Qui carnem assumpsit è virgine pr[illegible] nidis filia.*

f *Quatenus homo est: caro enim per Synecdochen pro homine sumitur.* g *Demonstrato & manifesto.* h *Infirmitati carnis opponitur virtus Diuina, qua morti [illegible].* * *.i. Aquo.* i *Hoc beneficium eximiæ liberalitatis, quod mihi omnium sanctorum minimo datum est Euangelizare, &c. Ephes 3.8.* * *Nominis eius causa.* k *Vt homines fide obediant Deo.* l *Hoc per declarationem accipitur, ac si intercederet dictio nempe significat.n. Christi esse participes per vocationem. Nam & in Christo eliguntur filii Dei, & à patre electi in eius tanquam pastoris custodiam ac fide committuntur Iob.10.27 & 17.6.* m *Gratuita Dei beneuolentia. Pax autem Hebræis, est fœlix rerum omnium successus.* 4 Reddit eosdem beneuolos veris eorum laudibus commemoratis, & in eos verè Apostolica beneuolentia, adbibito Dei ipsius testimonio confirmata. n *Quod ea sit vestra fides vt passim in Ecclesiis cōmēdentur. Neq; hic prætermittendum quod Apostolus volens Romanos prædicare quòd Christi religionem susceperant appellat fidem vt intelligamus inde pendere nostram pietatem.* o *Per omnes Ecclesias hyperbolicè e medio petita.* p *Planè volens & ex animo illi addictus.* q *In promissione de Filio ipsius.* r *Quantumuis excellens Paulus, Ecclesiam tamen docendo, ab illa potuit erudiri.*

f Hac exegesi ostendit quid per Græcos & Barbaros intelligat, hoc est eruditos & rudes.
t *Eos intelligit omnes qui Romam incolebant, etiamsi aliqui Romani non essent: Vide finem epistolæ.*
v *Inest Hic sancta quædam Ironia, qua ludibria impiorum se non morari prædicit.*
5 Altera pars epistolæ vsque ad noni capitis initium. Est autem huius disputationis status, Vnam esse adipiscendæ salutis rationem (quæ in Euangelio, absque vllo populorum discrimine à Deo proponatur) Iesum Christum videlicet, per fidem apprehensum.
x *Organon Dei verè potens & efficax adseruandum.*
y *Græcus, quum opponitur Iudæo, Gentilem significat.*
6 Confirmatio, In Euangelio docetur nos coram Deo iustificari fide quotidie augescente: ergo & seruari.
z *Ex fide quæ quotidie incrementum accipiat.*
7 Probatio tum antecedentis, tum consequentis ex Abacuc, qui tum iustitiam coram Deo, tum vitã tribuat fidei.
8 Altera principalis illius quæstionis confirmatio, Omnes homines in sese sine extra Christum considerati, sunt rei tum impietatis, tum iniustitiæ, ac proinde damnationi obnoxii, ergo aliunde quærant iustitiam oportet.
a *Aduersus omnes impietatis species.*
b *Veritatis nomine intelligit Paulus quicquid lucis in homine relictum est: non quod ea duce possint cum Deo in gloriam redire, sed vt suo ipsorum iudicio conuincantur sceleris tum in Deum, tum in homines.*
9 Impietatem probat ex eo quod, quum omnes homines habeant illustre & perspicuum speculum naturæ Dei æternæ ac omnipotentis in rebus creatis, tamen ab illis principiis ad absurdissima sua commenta, in constituendo Dei cultu, defecerint.

14 Et Græcis & Barbaris, [f] tum sapientibus tum insipientibus debitor sum.
15 Itaque quicquid in me situm est promptum est ad vobis quoque [t] qui Romæ estis, euangelizandum.
16 [v] Non enim me pudet Euangelii Christi: [5] [x] potentia siquidẽ est Dei ad salutem cuiuis credenti, Iudæo in primis, tum etiam [y] Græco.
17 [6] Iustitia enim Dei per illud retegitur [x] ex fide in fidem: [7] sicut scriptum est, Iustus autem ex fide viuet.
18 [8] Palàm enim est ira Dei è cælo [a] aduersus omnem impietatem & iniustitiam homiuũ, vt qui [b] veritatem iniustè detineant:
19 [9] Quoniam id quod de Deo cognosci potest, manifestum est [c] in ipsis: Deus enim eis manifestum fecit.
20 Ipsius enim inuisibilia, [d] dum ex rebus cõditis intelliguntur, ex [e] creatione mundi perspiciuntur, æterna *videlicet* eius tum potentia tum diuinitas: ad hoc vt sint ipsi inexcusabiles:
21 Propterea quod quum Deũ cognouerint, *tamen* [f] vt Deum non glorificauerunt, neque gratias *ei* egerunt: sed [g] vani facti sunt in ratiocinationibus suis, & obtenebratum est desipiens cor eorum.
22 Quum se profiteantur esse sapientes, stulti facti sunt.
23 [h] Mutarunt enim gloriam incorruptibilis Dei in efformatam imaginem mortalis hominis, & volucrium & quadrupedum, & reptilium.
24 [10] [i] Quamobrem etiam [k] tradidit eos Deus cupiditatibus cordium ipsorum, ad impuritatem, vt fœdentur corpora sua inter se:
25 Vt qui Dei veritatem mutarint in mendacium, & coluerint ac seruierint rebus creatis, præterito Creatore, qui est benedictus in secula. Amen.
26 Propterea, *inquam*, tradidit eos Deus fœdis affectibus: nam & fœminæ illorum mutarunt naturalem vsum in eum qui est præter naturam.
27 Similiterque etiam masculi relicto naturali vsu fœminæ exarserunt sua libidine, alius in alium, masculi in masculos fœda perpetrantes, & [l] compensationem quam oportuit erroris sui, in sese recipientes.
28 [11] Et sicut non visum est eis Deum in notitia retinere, *ita* tradidit eos Deus in mentem [m] omnis iudicii expertem, vt facerent quæ minimè conueniebat:
29 Oppleti omni iniustitia, malitia, scortatione,

14 Græcis & [22] barbaris, sapientibus & stultis: [23] omni homini debitor sum vt prædicẽ.
15 Et ideò solicitus sum vt etiam vobis qui Romæ estis, euangelizem.
16 Non enim [24] pudet me Euangelii, eo quòd virtus est Dei [25] in salutem omnium credẽtium in ipsum, siue ex Iudæis primùm, [26] siue deinde ex gentibus.
17 [27] Iustitia enim ipsius Dei in eo reuelatur, ex fide in fidem: sicut scriptum est, [28] Iustus ex fide viuet.
18 Reuelatur enim ipsa ira Dei de cælo aduersus omnem iniquitatem & impietatem [29] filiorum hominis, qui veritatem in iniquitate detinent.
19 Propterea quòd notitia Dei manifesta est in illis: Deus enim manifestauit eam in illis.
20 Occulta enim Dei à fundamentis mundi, in creaturis suis [30] per intellectum conspiciuntur, & virtus eius & diuinitas eius quæ *est* in æternum, vt sint [31] sine effugio.
21 Propterea quòd nouerunt Deum, & non tanquã Deum [32] glorificauerunt eũ, [33] nec gratias egerunt ei: sed [34] inanes facti sunt in cogitationibus suis, & obscuratum est cor eorum [35] insipiens.
22 Et quum putarent in seipsis quòd sapientes essent, stulti facti sunt [36] sibi.
23 Et mutauerunt gloriam Dei qui [37] non corrumpitur, [38] in similitudinem imaginis [39] filii hominis qui corrumpitur, & in similitudinem volatilium & [40] quadrupedum & reptilium [41] terræ.
24 Propter hoc tradidit eos Deus in concupiscentias immundas cordis eorum, vt affiiciant ignominia corpora sua inter se.
25 Et mutauerunt veritatem Dei in mendacium, & reueriti sunt, & coluerunt creaturas multo magis quàm eum qui creauit illas, [42] cui sunt laudes & benedictiones in [43] seculum seculorum. [44] Ammin.
26 Propter hoc tradidit illos Deus in [45] libidines [46] ignominiosas: fœminæ enim eorũ mutauerunt vsum naturæ suæ, & re [47] quæ non est ex natura vsæ sunt:
27 Et è conuerso etiam masculi eorum similiter reliquerunt vsum naturæ fœminarum, & exarserunt in concupiscentia, vnus erga alium, & masculus in masculum pudendum fecerunt: & vltionem quæ iusta erat, pro errore suo, in seipsis acceperunt.
28 Et sicut [48] non iudicauerunt in seipsis, vt cognoscerent Deum, tradidit illos Deus in mentem [49] inanem, vt facerent id quod non oportet.
29 Oppleti omni iniquitate & scortatione, &

22 Vocem Latinã vsurpat paraphrastes sicut Rabbini.
23 Distinctionem Græcam mutat, sensum tamen præclare explicat.
24 Ad verbũ, Non enim erubesco propter Euangelium.
25 Syrè, In vitam & sic passim nomen Salutis exponit Vitam.
26 Copula pro particula ordinis & sic apud Hebræos vsurpatur pro אחרי, Post.
27 In impresso Syro Test. non legitur particula rationalis דין, Enim, quæ fortasse propter exiguitatem omissa est. nos verò ex manu scripto codice Heidelbergensi restituimus.
28 Ad verbum, Quòd Iustus ex fide viuit. Sic solet Syrus literam ד (id est Quod) præfigere testimoniis quæ aliunde citantur.
29 Hebraismus, id est hominum.
30 Vel, Intellectis. ב est præpositio instrumenti.
31 Ad verbum, Absque exitu in latitudinem hoc est, Vt constricti conuictiq; teneantur propriæ damnationis. Elegãs periphrasis, & metaphora illustris.
32 Id est, Laudauerunt. Celebrauerunt.
33 Syrè, Et gratias egerunt absque repetitione negandi particulæ: quod Hebræis familiare est, vt negatio, initio versus posita, totum versum neget. Exemplum habes Psal. 9.19
34 Id est, Vacui lumine cælesti & vera Dei notitia, ac omni pietate.
35 Syrè, Quod nõ est intelligens.
36 Pronomen redundat, ex Hebrais.
37 Id est, Non est obnoxius corruptioni.
38 ב Beth pro ל Lamed, sicut Psal. 106. 20. vnde hic locus desumptus est.
39 Hebraismus ante obseruatus.
40 Paraphrastes separatis nominibus vtitur, Quatuor pedum, subauditq; בהמות siue חיות, id est, Bestiarũ siue animalium.
41 Pro terrestrium, Hebraismus זחלי עפר, Deut. 32. 24.
42 Hebraismus, id est, Cui soli debentur laudes & benedictiones.
43 Hebraismus, id est, In perpetuum.
44 Id est, Veritas, Stabilitas. Clausula precum apud Hebræos, Plura de hac voce annotauimus in cap. 1. Euangelii Iohannis.
45 Ad verbum esset. Dolores siue morbos & ægritudines. Itaq; generale nomen synecdochicôs pro specie κατ' ἐξοχὴν ponitur.
46 Ad verbum, Ignominia Substantiuum pro epitheto, Hebræis quoque in frequenti vsu.
47 Ratione quæ aliena est a natura ipsarum.
48 Id est, Non cogitarunt vt cognoscerent Deum: Sensus autem est, Dei cognitionem spreuerunt.
49 Syrè, Inanitatis Genitiuus vice epitheti.

c *In ipsorum animis.*
d *Deum non vides, tamen vt Deum agnoscit, ex operibus eius, Cicero.*
e *Ex mundi fabrica.*
f *Non ex cultu coluerunt qui ipsius æternæ potentiæ ac diuinitati conueniebat.*
g *Quasi dicat, à seipsis fuisse in eam amentiam coniectos.*
h *Pro vero Deo aliud sunt amplexi.*
10 Iniustitiam hominum primùm ostendit in eo quòd præter ipsius naturæ leges mutuis libidinibus sese contaminent, iusto Dei iudicio.
i *Religionis contemptus omnium scelerum fons.*
k *Vt iustus Iudex.*
l *Mercedem quæ meritis responderet.*
11 Idem probat longa multorum scelerum enumeratione, à quibus si non omnibus, saltem plerisque, nemo est prorsus immunis.
m *Insanam atque peruersam vnde fit vt extincta primum conscientia, deinde etiam maxima ex parte sublata synteresi, homines tandem in omne sceleris genus præcipites ferantur.*

50 amari-

50 Ea intelligit quæ recto iudicio nō minus respuenda sunt quam palatum respuit amara.

50 amaritudine & malitia, & auaritia, & inuidia, & cæde, & contentione, & dolo, & cogitationibus malis.

improbitate, auaritia, pleni inuidia, cæde, contentione, dolo, malignitate.

30 Et murmuratione & obtrectatione: & odio habentes Deum, contumeliosi, inflati, superbi, inuentores malorum, destituti mente, qui parentibus suis non obtemperant.

30 Susurrones, obloquutores, Dei osores cōtumeliosi, superbi, gloriosi, inuentores malorum, parentibus immorigeri,

51 Id est, Qui pacta non seruant.

31 51 Quibusq; nullum est pactum, neque dilectio, neque pax, neque misericordia est in illis.

31 Desipientes, n fœdifragi, charitatis expertes, implacabiles, immisericordes:

n *Pactorum, et conuentorum immemores.*

32 Qui cognoscentes iudicium Dei, quòd eos qui talia faciunt, ad mortem condemnat, non tantùm faciunt illa, verumetiam associant se iis qui ea faciunt.

32 Qui post Dei o iura cognita, (*nempe* eos qui talia faciunt, dignos esse morte) non solum ea faciunt, sed etiam facientibus p patrocinantur.

o *Per ius Dei intelligit ius quod philosophi ius naturæ, iurisconsulti ius Gentiū dixerunt.*

p *Socii sunt immo[illegible] faciendo, & peccantes laudant.*

Capvt II.

1 *Omnes ad tribunal Dei sistit.* 12 *Gentibus excusationem.* 14 *ab ignorantia præcidit.* 17 *Vrget Iudæos à Lege scripta,* 23 *in qua gloriabantur.* 27 *æquatq; eos inter se.*

1 Syrè, Exitus in latitudinem.
2 Syrè, Suum, Mutatio personę Hebręę

1 PRopter hoc non est tibi 1 effugium, ô fili hominis, qui iudicas proximum 2 tuū, teipsum condemnas: nam tu quoque qui iudicas, in iisdem versaris.

1 QVapropter 1 inexcusabilis es ô homo quisquis *alios* damnas: nam hoc ipso quod damnas alterum, teipsum condemnas: eadem enim facis *tu* qui *alios* damnas.

1 Conuincit eos qui ex ceterorum numero videntur eximendi, quoniam aliorum vitia redarguant. Istos igitur dicit minimè omnium esse excusabiles, quoniā si propius & intus considerentur (quod omnino facit Deus) reperientur & ipsi illis esse obnoxii, quæ in reliquis animaduertunt. vt planè in seipsos sententiā ferant, quum alios damnant.

3 Ad verbum, In veritate.

2 Et scimus quòd est iudicium Dei 3 secundum veritatem, aduersus illos qui in his versantur.

2 a Scimus verò iudicium Dei esse b secundum veritatem aduersus eos qui talia agunt.

a *Nullas adhibet Paulus sententias Scripturæ, differit enim aduersus omnes homines in genere: affert autem prolepses, quas omniū mentibus insitas, Satan ipse non potuit prorsus euellere.*

3 Quid autem cogitas tu, ô fili hominis, qui iudicas eos qui in his versantur, qum etiam tu in iisdem verseris, quòd fugies à iudicio Dei?

3 Putas autem hoc, c ô homo, qui damnas eos qui talia faciunt, & facis ea, fore vt tu effugias iudicium Dei?

b *Ex vera existimatione, non autem ex specie exteriore.*

c *Non caret emphasi, quod expressit hominis nomen, vt hominem Deo compararet.*

4 Ad verbum, Locum, id est, Opportunitatem (subaudi resipiscendi) quam dat tibi audes tu?
5 Ad verbum, Quod non recipiscit.

4 Aut aduersus diuitias benignitatis eius, aut aduersus longanimitatem eius & 4 spatium quod dat tibi, audes? & non nosti quòd benignitas Dei ad resipiscentiam inducit te?

4 2 An copiam benignitatis eius & tolerantiæ ac lenitatis contemnis, ignorans te benignitate Dei ad recipiscentiam deduci?

2 Grauis exclamatio in eos qui sibi placent quòd sint aliis perspicaciores, quum nihilo sint meliores.

5 Sed propter malitiam cordis tui 5 impœnitentis, reponis tibi thesaurum iræ in diem iræ & reuelationis iudicii iusti Dei,

5 Sed pro duritia tua & corde quod resipiscere nescit, d thesaurizas tibi ipsi iram e in diem iræ & patefactionis iusti iudicii Dei:

d *Dum indulges tuis voluptatibus, & speras te aliquid boni tuis adlecturum, inuenies Dei indignationē.*

6 Qui rependit vnicuique secundum opera ipsius:

6 3 Qui reddet vnicuique secundum opera ipsius.

3 Firmamentum superioris disputationis, opus esse omninò iustitia, tum Iudæis tum Græcis.

6 Pleonasmus relatiuorum in Syra lingua frequentissimus.

7 Illis qui in perseuarantia operum bonorum, gloriam & honorem, & incorruptibilitatem quærunt, dat 6 eis vitam quæ est in æternum.

7 Iis quidem qui perstant: f boni operis gloriam & honorem & immortalitatem, *id est* iis qui quærunt vitam æternam:

e *Intelligit vltionē quam Dominus in vltimo Iudicio de sceleratis sumet plenam.*

8 Iis verò qui contentiosi sunt, & non acquiescunt veritati, sed iniquitati acquiescunt, rependet iram & indignationem.

8 Iis verò qui sunt contentiosi, & qui g veritati quidem non obtemperant, sed obtemperant iniustitiæ, *reddetur* h excandescentia & ira:

7 Ad verbū, Filio hominis. Syra & Hebræa phrasis.
8 Ad verbum, Et Gentilibus. Sed est Vau ordinis, vt alibi obseruatum est.

9 Et afflictio & coturbatio *erit* omni 7 homini qui operatur mala, Iudæis primùm, 8 deinde Gentilibus.

9 Cōpressio *igitur imminet* & angustia aduersus omnē animā hominis perpetrantis malū, tum Iudæi in primis, tum etiam Græci:

9 Ad verbum, Et. Etiā ordinis Vau, vt modò dictum est.

10 Gloria verò & honor & pax omni operanti bona, Iudæis primùm, 9 deinde Gentilibus.

10 Gloria verò & honor & pax cuiuis operanti bonum, tum Iudæo in primis, tum & Græco.

10 Vide quæ sunt annotata Matth. 6.2.
11 Id est, Sub Lege, vt infra cap. 3.19.

11 Non enim est 10 acceptio facierum apud Deum.

11 i Non enim est personarum acceptio apud Deum.

12 Qui enim sine Lege peccauerunt, etiam sine Lege peribunt: & qui 11 in Lege peccauerunt, ex Lege iudicabuntur,

12 4 Quicunque enim sine Lege peccauerunt, sine Lege quoq; peribunt: & quicunque in Lege peccauerunt, per Legem damnabuntur.

13 (Nequaquam enim auditores Legis iusti *sunt* coram Deo, sed factores Legis iustificantur.

13 (5 Non enim qui audiunt Legem, iusti sunt apud Deum, sed qui Legem præstant, k iustificabuntur.

f *Gloriam, quale na opera consequitur, quod non ideo proponit,*
quasi aliquis esse possit qui viribus suis salutem possit consequi: sed vt hac proposita salutis conditione, quam præstare nemo queat, adducat homines ad Christum, qui solus fide donatos iustificat, vt ipse concludit, Infrà, 3.21.22. g *Veritatis nomine naturalem intellexit notitiam.* h *Ira subitò inflammata, Dei nimirū in peccatorem.* i *Homines non metitur Deus ex genere vel ex patria vt coram plectatur vel repudiet.* 4 Vniuersalem illam humani generis accusationem sigillatim applicat, tum gentibus, tum Iudæis. 5 Occupatio aduersus Iudæos quos non excuset Lex illa sed condemnet: quoniam non Legem audire, sed Legem custodire iustificat. k *Iusti pronunciabuntur apud Dei tribunal, quod scilicet accideret, si qui essent qui Legem præstarent: At quum non ex Lege, sed ex fide iustificatus fuerit Abraham, sequitur neminem ex operibus iustificari.*

14 6 Nam

14 [6] Nam quum Gentes, [l] quæ Legem non habent [m] natura quæ Legis sunt faciant, isti Legem non habentes, sibiipsis sunt Lex:
15 Vt qui ostendant opus Legis [n] scriptum in cordibus suis, vna testimonium reddente ipsorum conscientia, & cogitationibus sese mutuò accusantibus, aut etiam excusantibus)
16 [7] In die quo iudicabit Deus de occultis hominum, [o] ex Euangelio meo, per Jesum Christum.
17 [8] Ecce, tu cognominaris Judæus, & acquiescis in Lege, & gloriaris in Deo,
18 Et nosti *eius* voluntatem, & exploras quæ [p] discrepant, institutus ex Lege.
19 Confidisque te ducem esse cæcorum, lucem eorum qui sunt in tenebris,
20 Eruditorem insipientium, magistrum infantiũ, quòd habeas [q] informationem cognitionis ac veritatis in Lege.
21 Qui igitur doces alium, teipsum non doces? qui prædicas non furandum, furaris?
22 Qui dicis non mœchandum, mœcharis? qui abominaris idola, sacrilegium admittis?
23 Qui de Lege gloriaris, per Legis transgressionem Deum dedecoras?
24 Nam Dei nomen propter vos blasphematur inter Gentes, sicut scriptum est.
25 [9] Nam circuncisio quidem prodest si Legem seruaris: quòd si transgressor Legis fueris, circuncisio tua facta est præputium.
26 Itaque si [r] præputium iura Legis seruauerit, nonne [s] præputium illius pro circuncisione reputabitur?
27 Et quod est [t] ex natura præputium, si Legem seruet, damnabit te, qui per [u] literam & circuncisionem transgressor es Legis?
28 Non enim qui est [x] in propatulo *Judæus*, Judæus *est*: nec ea quæ est in propatulo *circuncisio, id est*, in carne circuncisio *est*:
29 Sed qui in occulto Judęus *est*, & circuncisio cordis, *id est*, [y] in spiritu, non litera: [z] cuius *Judæi* laus non *est* ex hominibus, sed ex Deo.

14 Si enim Gentes quibus lex non est, ex natura sua fecerint Legem, ipsæ, quæ, quum non esset eis Lex, sibiipsis factæ sunt Lex.
15 Et ipsæ ostendunt opus Legis tanquam scriptum super cor suum, & testatur de ipsis conscientia ipsarum, cogitationibus earum reprehendentibus, aut [12] excusantibus [13] inuicem)
16 In die quo iudicabit Deus occulta filiorum hominis secundum Euangelium meum [14] per manum Jeschua Christi.
17 Si autem tu qui Judæus vocaris, & acquiescis in Lege, & gloriaris [15] de Deo,
18 Quòd scias voluntatem eius, & discernas vtilia, quibus instructus es ex Lege.
19 Et confidis de te ipso, quòd ductor sis cæcorum, & lumen eorum qui sunt in tenebris.
20 Et eruditor destitutorum mente, & præceptor infantium: & est tibi forma cognitionis & veritatis in Lege.
21 [16] Tu (inquam) qui doces alios, teipsum non doces: & qui prædicas vt non furentur, tu ipse furaris:
22 Et qui dicis ne adulterium committant, tu ipse adulterium committis: & tu qui contemptui habes simulachra, spolias ipse [17] domum sanctam.
23 Et tu qui gloriaris in Lege, in eo quòd transgrederis Legem, Deum ipsum ignominia afficis.
24 Nomen enim Dei propter vos blasphematur [18] inter Gentes, sicut scriptum est.
25 Circuncisio enim prodest si Legem perficias: si autem [19] resilias à Lege, circuncisio tua facta est præputium.
26 Si autem ita est quòd præputium obseruet mandatum Legis, [20] nónne præputium reputatur circuncisio?
27 Et iudicabit præputium quod ex [21] natura sua perfecit Legem, te qui in scriptura & in circuncisione transgrederis Legem?
28 Non enim is qui in manifesto Judæus est, nec etiam ea quæ conspicitur in carne, circuncisio *est*:
29 Sed is est Judæus, qui in occulto est: & circuncisio quę cordis est, in spiritu, & non in [22] scripto: cuius laus non est à filiis hominis, sed à Deo.

6 Occupatio aduersus Gentes, quæ etiam si Legem Mosis non habuerint: non habent tamen quid suis sceleribus prætexant, quum habeant aliquid pro Lege cordibus inscriptum, vt qui quædam vt mala prohibeant & puniant, quædam vt bona præcipiant & laude prosequantur.

l *Non quidem simpliciter, sed cum Iudæis comparatæ.*

m *Honesta iubeant, turpia prohibeant.*

n *Hæc cognitio naturalis est notitiæ.*

7 Deus iudicia multa differt quæ tamen suo tempore exequetur per Jesum Christum, seuerissimo cum examine nõ tantum dictorum, & factorum, sed etiam cogitationum maximè arcanarum.

o *Sicut testatur doctrina hæc cuius ego sum præco constitutus.*

8 Probatio ex Dauidis & aliorum Prophetarum testimonio Judæos summis quidem beneficiis à Deo fuisse affectos tradita eis Lege, sed esse omnium hominum maximè ingratos.

p *Possis discernere quæ Dei voluntate discrepant.*

q *Rationem instituendi ac formandi alios in cognitione veritatis, & externi cultus prætextu Judæos sibi soli omnia vindicasse, quum reuera nihil minus quàm Legem præstarent.*

Esa. 52. 5. ezech. 36. 23

9 Occupatio peculiaris aduersus eos qui in circuncisione & externo legali cultu sanctimoniam constituebant. Docet igitur, circuncisionem externam, si ab interiore separetur, non modò non iustificare, sed etiam damnare circuncisos, à quibus nimirum flagitet quod ipsa significat, cordis videlicet ac totius vitæ puritatem ex Legis præscripto: adeò quidem vt si quis corpore incircuncisus detur, qui corde sit circuncisus, longè sit quibusuis solo corpore circuncisis Judæis anteponendus.

r *Metonymia Præputiatus.*

s *Præputiati status ac conditio.*

t *Qui est natura & genere incircuncisus.*

u *Litera familiari Paulo phrasi, spiritui opponitur: porrò hoc loco literalis circuncisio est pelliculæ abscissio, Spiritus autem circumcisio, est cordis, id est spiritualis finis ceremoniæ, vera pietas, iustitia, quibus à prophanis gentibus populus Dei secernitur.*

x *Qui foris est, & externa circuncisione quæ fit manibus*

y *Id est, Cuius vis est interior & in animo, sine qua circuncisi sunt effeti.*

z *Ostendit Apostolus veri Israelitæ notam, vnde intelligitur cordis circuncisionem Deo potius esse conspicuam quàm hominibus.*

12 Ad ver. Educentibus in latitudinem. Syra phrasis.

13 Ad verbũ, In vnum vnum. Syra phrasis.

14 Id est, Opera Iesu Christi. Hebraismus tritus.

15 Pro. Hebraismus frequens.

16 Syre ad verbũ, vt Græci Tu igitur.

17 Syrus, Domum sanctuarii. Hebraismus Periphrasis sacrilegii.

18 בית pro בין, ante obseruatum.

19 Syre ad verbũ, Transgressus fueris tibi à Lege.

20 הא præcedente לא idem valet quod הלוא, Nónne: atque fortius affirmat.

21 Videtur has voces opponere eis quas subiungit. In scriptura & in circuncisione, vt Ex natura sua idem sit quòd Sine Lege & circuncisione.

22 Id est, Litera.

CAPUT III.

1 *Concedit Iudæis aliquam* 2 *ex fœdere prærogatiuam,* 4 *sed quæ penitus in Dei misericordia sita sit.* 9 *Iudæos ac Gentes æquè esse peccatores,* 11 *autoritate Scripturæ confirmat.* 19 *Vsumque legis monstrans,* 28 *Fide nos iustificari colligit.*

1 QVæ [1] est igitur præstantia Judæi? aut quæ vtilitas circuncisionis?
2 Multa per omnẽ modum. [a] Primarium enim *illud est* quòd eis credita sunt [b] eloquia Dei.

1 QVæ est igitur excellentia Judæi? aut quæ vtilitas circuncisionis?
2 Multa [1] omnibus modis. Primùm quòd fideles redditi sunt sermones Dei.

1 Occupatio prima aduersus Judæorum obiectionem. An igitur Judæi nihil habent amplius quàm Gentes? Habent inquit Apostolus, Dei respectu qui sui fœderis tabulas eis commisit, adeò vt non possit quorundam perfidia efficere vt tota illa gens sine exceptione à Deo veraci abiiciatur, vt qui eorum etiam indignitate ad commendandam suam bonitatem vtatur.

a *Primaria fuit Iudæorum sors atque conditio. Notandum autem hic est, Paulum omnem præstantiam, quam Iudæis concedit, in donis Dei ponere, & nihil prorsus in ipsorum meritis.*

b *Oracula.*

1 Syrè, in omnire.

2 Syre, propitius sis, Parce. Subaudi Deus. Germanicè, *Behut vnus Gott.*

2 Syrè, venire facit.

4 Parce, vt modò dictum est.

5 Syrè, Et si non. Sic Itali quoque loquuntur.

6 Perperā scribitur הביל, cum litera He, pro מביל cum litera Mem.

7 In Syriaco textu legitur טליא, quod nunquam significat peccatorem, sed puerum vel infantem: quę significatio nulla ratione huic loco accommodari potest. Puto igitur erratum esse typographi, & positū esse pro חטיא, id est peccatore: licet inter errata non commemoretur in indice, nec corrigatur, certè manuscriptus codex ita habet vt nos restituimus.

8 Id est, Per fidem, Hebrea, Syra & Chaldæa phrasis.

3 Si enim ex illis *quidam* non crediderunt, nunquid in eo quòd non crediderunt, fidem Dei irritam reddiderunt?

4 [2] Absit, Est enim Deus verax, & omnis filius hominis mendax, sicut scriptum est, Vt sis iustus in sermonibus tuis, & purus sis quum iudicauerint te.

5 Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei stabilit, quid dicemus? nunquid iniquus est Deus, qui [3] immittit iram suam? (tanquam filius hominis loquor.)

6 [4] Absit, [5] Alioquin quomodo iudicabit Deus mundum?

7 Si enim veritas Dei abundauit per mendacium meum, ad gloriam ipsius, cur [6] amplius tanquam [7] peccator iudicor?

8 Aut nunquid *ita est* quemadmodum blasphemant de nobis quidam, & dicunt quòd dicimus, Faciamus mala, vt eueniant bona. Quorum damnatio reseruatur iustitiæ.

9 Quid igitur obtinemus excellentiæ? Antè enim pronuntiauimus de Judæis & de Gentibus, quòd sub peccato sunt omnes.

10 Sicut scriptum est, Non est rectus, ne vnus quidem:

11 Neque qui intelligit, neque qui quærat Deum.

12 Omnes declinauerunt pariter, & reprobi facti sunt: & non est qui faciat bonum, ne vnus quidem.

13 Sepulchra patentia, guttura eorum, & linguæ eorum dolosæ, & venenum aspidis sub labiis eorum.

14 Os eorum plenum est maledictione & amarulentia:

15 Et pedes eorum veloces ad effundendum sanguinem.

16 Contritio & dolor in viis eorum.

17 Et viam pacis non cognouerunt.

18 Et timor Dei non est ante oculos eorum.

19 Scimus autem quòd quicquid dicit Lex, iis qui sunt in lege dicit, vt omne os obturetur, & mundus vniuersus obnoxius reddatur Deo.

20 Quia ex operibus Legis non iustificatur vlla caro coram illo, ex Lege enim cognitum est peccatum.

21 Nunc verò sine Lege iustitia Dei manifestata est, & testatur de ea lex & Prophetæ.

22 Iustitia autem Dei, [8] per manum fidei est Jeschua Christi, omni homini, etiam super omnem hominem qui credit in ipsum, non enim est discrimen.

23 Quia omnes peccauerunt, & destituuntur gloria Dei.

24 Iustificantur autem per gratiam gratis, & per redemptionem quæ est in Ieschua Christo.

3 Quid tum enim si infidi fuerunt quidam: num ipsorum infidelitas, fidem Dei inanem reddet?

4 Absit: imo esto Deus verax, omnis autem homo mendax: sicut scriptum est [d] Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas [e] quando tu iudicas.

5 [2] Quod si [f] iniustitia nostra Dei iustitiam commendat, quid dicemus? num iniustus Deus, qui inferat [g] pœnam? ([h] humano more loquor.)

6 Absit: alioquin quomodo iudex erit Deus mundi?

7 [3] Etenim si [i] veritas Dei per meum mendacium redundauit in gloriam ipsius, cur amplius ego vt peccator condemnor?

8 Ac non, sicut de nobis malè loquuntur, & sicut quidam aiunt nos dicere, faciamus mala vt veniant bona? quorum damnatio iusta est.

9 [4] Quid igitur? præcellimus? Nullo modo: nam [k] ante criminati sumus Judæos & Græcos omnes esse [l] sub peccato.

10 Sicut scriptum est, Non est iustus, ne vnus quidem:

11 Non est qui intelligat, non est qui exquirat Deum.

12 Omnes deflexerunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat quod bonum est, non est vsque ad vnum.

13 Sepulchrum apertum, guttur eorum: linguis suis ad dolū vsi sunt: venenum aspidum sub labiis eorum:

14 Quorum os diris & amarulentia plenum est:

15 Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.

16 [m] Contritio & calamitas in viis eorum.

17 Et [n] viam pacis non cognouerunt.

18 Non est timor Dei coram oculis eorum,

19 [5] Scimus autem, quæcunque [o] Lex dicit iis qui in Lege sunt dicere: [6] vt omne os obturetur, & [p] obnoxius fiat totus mundus condemnationi Dei.

20 Propterea [q] ex operibus Legis [r] nulla caro [s] iustificabitur [t] in conspectu eius, per Legē enim agnitio peccati.

21 [7] Nunc verò absque Lege iustitia Dei patefacta est, comprobata testimonio Legis ac Prophetarum.

22 [8] Iustitia, inquam, Dei per fidem [v] Jesu Christi in omnes & super omnes qui credunt: non enim est distinctio.

23 Omnes enim peccauerunt, ac deficiuntur [x] gloria Dei.

24 [9] Iustificantur autem [y] gratis, *id est* eius gratia, per redemptionem factam in Jesu Christo.

c *Id est, fœdifragi.*

d *Vt de iustitia tua constet vel vt tua singularis bonitas ac fides in promissionibus tuis præstandis appareat.*

e *Quando edidisti pulcherrimum tuæ iustitiæ, constantiæ & fidei specimen, seruatores qui fuerat fœdifragus.*

2 Altera occupatio ex priore responso promanans si commendari Dei iustitia nostra iniustitia vt propterea Deus non obliuiscatur se esse mundi iudicem, ac proinde seuerum iniustitiæ vltorem.

f *Perfidia cum suis fructibus. Huic opponitur iustitia Dei, id est, fides ac veritas in promissis præstandis.*

g *Ad verb. iram, metonymicè pro effectu iræ.*

h *Hæc non in mea persona loquor, quasi ita sentiā, sed hunc sermonem humanæ illi sapientiæ tribuo, quæ Dei voluntati non subiicitur.*

3 Tertia obiectio, aliquid addens superiori, Si peccata cedant in Dei gloriam, non modo non esse punienda, sed etiam iis esse incumbendū: quam blasphemiam Paulus contentus execrare, iustam pœnā blasphemis denuntiat.

4 Altera ad primam illam obiectionem responsio, Judæos, si in sese considerentur, iam pridem pronuntiatum esse ore Prophetarum, nihilo esse aliis meliores.

k *Arguimus: peractam enim accusationem declarat.*

l *Reos peccati. Psal. 10.7. Esa. 9.7.*

m *Id est, Quacunque incedunt, solitudinem & vastitatem faciunt, omnia perdunt.*

n *i. Vitam mutuam & pacificam. Psal. 36.2.*

5 Probat illam Dauidis & Esaiæ grauissimam accusationem Judæos propriè respicere.

o *Tum Mosis, tum aliorum Prophetarum scripta, totum denique vetus Testamentum Lex vocatur per excellentiam.* 6 Conclusio totius superioris disputationis à versu 18. primi capitis. Ergo, inquit Apostolus, non est quòd quisquam ex vlla Lege, seu illa vniuersalis, seu Mosis particularis, speret se iustificandum, ac proinde seruandum: quum (sicut probauimus) ex Legis & vitæ collatione probetur, omnes esse peccatores, ac proinde condemnatione dignos in Dei conspectu. p *Reus esse comperiatur.* q *Ex eo quòd præstetur Lex.* r *Caro, ut alias sæpe pro integro homine metonymicè: est tamen hoc loco emphasis: Sic enim explicatur antithesis hominis (qui nihil est aliud quàm caro per peccatum inquinata) & Dei illius in sese purissimi & perfectissimi.* s *Absoluetur coram tribunali Dei.* t *Tacita Antithesis iustitiæ coram hominibus, quantumuis iustæ, & iustitiæ quæ coram Deo possit subsistere. porrò sola est Christi iustitia, quæ verè coram Deo possit consistere.* 7 Itaque, inquit Apostolus, ne perirent homines, Deus quod olim promisit, nunc exhibet, rationem videlicet qua coram ipso absque Lege iustificati simus. 8 Huius iustitiæ veluti materia est Jesus Christus, fide apprehensus, & in hunc finem quibusuis populis oblatus, sicut extra eum omnes populi à regno Dei excluduntur. u *Quæ habetur Christo, vel nititur Christo.* x *Gloriæ Dei nomine intelligitur meta illa ad quam contendimus, id est, vita æterna quæ in gloriæ Dei participatione consistit.* 9 Hæc igitur iustitia, quod ad nos attinet, prorsus est gratuita, vt quæ nitatur iis quæ non ipsi fecimus, sed Christus nostri à peccatis redimendi causa pertulit. y *Et gratuito dono ac munificentia.*

25 [10] Quem proposuit Deus *vt esset* placamentum per fidem, in [a] sanguine ipsius, ad declarandam iustitiam suam, per remissionem [a] præcedentium peccatorum:

26 [b] Ex Dei tolerantia, ad declarandam iustitiam suam [c] præsenti tempore: [d] vt sit ipse iustus, & [e] iustificans eum [f] qui *est* ex fide Iesu.

27 [11] Vbi igitur gloriatio? exclusa est: [g] Per quam Legem? operum? Non: imò per legem fidei.

28 Colligimus igitur, fide iustificari hominem absque operibus Legis.

29 [12] An [h] Iudæorum Deus solùm? annon & Gentium? certè & Gentium.

30 Siquidem vnus Deus *est* qui iustificabit [i] circuncisionem ex fide, & præputium per fidem.

31 [13] Legem igitur [k] inanem reddimus per fidem? Absit: imò Legem [l] stabilimus.

25 Quem proposuit Deus propitiatorem per fidem sanguinis sui, propter peccata quæ ab initio [9] peccauimus.

26 Per spatium quod dedit nobis Deus pro longanimitate sua, ad ostentionem iustitiæ suæ quæ *est* in tempore hoc, vt ipse sit rectus, & iustificet per rectitudinem illum qui est in fide Domini nostri Ieschua Christi.

27 Vbi igitur gloriatio? exclusa est. Per quam legem? operum? non: sed per legem fidei.

28 Arbitramur igitur quòd per fidem iustificatur filius hominis: & non per opera Legis.

29 Nunquid enim Deus Iudæorum est tantùm, & Gentium minimè? Imò etiam Gentium.

30 Quia vnus est Deus qui iustificat circuncisionem per fidem, etiam præputium per eam ipsam fidem.

31 Nunquid igitur Legem ipsam irritam facimus per fidem? [10] Absit: sed Legem ipsam stabilimus.

10 Deus ergo autor est gratuitæ illius iustificationis, quia sic ei visum est: Christus verò iis in quo pœnas pro nostris peccatis perpesso, remissione peccatorum donamur: instrumentum autem quo Christum apprehendimus, est fides, finis denique, ipsa diuinæ benignitatis declaratio, vt sic constet eum esse verè clementem & in suis promissis constantem, vt qui credentes gratis iustificet.

a *Sanguinis nomen ad veterum sacrificiorum figuram nos reuocat, quorum veritas est in Christo.*

a *Eorum peccatorum, quæ dum inimici eramus, admisimus.*

b *Pro sua patientia ac facilitate.*

9 Peccare peccatum, Hebraismus, pro Committere peccatum, vel Peccare.

10 Syrè, Parce vt antea in eodem capitebis obseruatum est.

c *Hoc tempore, nimirum quo scripsit Paulus.* d *Vt summè verax ac fidelis comperiatur.* e *Christi imputata iustitia iustum ac irreprehensibilem constituens.* f *Ex eorum numero qui Christum fide sunt amplexi, quibus opponuntur qui ex circuncisione, id est, ex Lege salutem expectant.* 11 Argumentum probandæ conclusioni. Nos fide absque operibus iustificati, à fine sumptum. Finis iustificationis est vnius Dei gloria: Iustificamur ergo fide absque operibus, quoniam siue per sola nostra opera, siue partim fide, partim operibus iustificaremur, gloria huius iustitiæ non tribueretur Deo in solidum. g *Per quam doctrinam? porrò doctrina operũ conditionem habet annexam, Si feceris: doctrina verò fidei, si credideris.* 12 Aliud argumentum ab absurdo: Si à Lege Mosis penderet iustificatio, Deus solis Iudæis esset seruator. Item, si alia ratione Iudæos, alia Gentes seruaret: non esset vnus & sui similis. Vtrosque igitur vna & eadem ratione iustificabit, nempe fide. Est autem coniungendum hoc argumentum cum proximè consequenti, vt planè sit firma eius conclusio. h *Deus, eorum Deus esse dicitur, Scripturæ more, quos beneuolentia sua complectitur.* i *Circuncisos.* 13 Occupatio: Non tamen propterea tollitur Lex, sed potius stabilitur, sicut suo loco declarabitur. k *Ociosam, vacuam, & omnibus viribus destitutam.* l *Firmam & efficacem reddimus.*

Caput IIII.

1 *Quod antè dixit de exemplo Abrahæ,* 3 *dixit de fide.* 6 *ac Scripturæ testimonio probat: & decies imputationis vocem inculcat hoc capite.*

1 Qvid [1] igitur dicemus Abraham patrem nostrum adeptũ esse [a] secundum carnem?

2 [2] Nam si Abraham ex operibus iustificatus fuit, habet quod glorietur, at non apud Deum.

3 [3] Quid enim Scriptura dicit? Credidit autem Abraham Deo, & [b] imputatum est ei pro iustitia.

4 [4] Atqui [c] ei qui operatur, merces [d] non imputatur ex gratia, sed ex debito:

5 Ei verò qui non operatur, sed credit in eum [e] qui iustificat impium, imputatur fides sua pro iustitia.

6 [5] Sicut etiam Dauid pronuntiat beatum eum hominem, cui Deus imputat iustitiam absque operibus: *dicens,*

7 Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum obtecta sunt peccata.

8 Beatus vir cui non imputauerit Dominus peccatum.

9 [6] Ista igitur [f] beatitatis prædicatio, in

1 Qvid igitur dicimus de Abraham [1] patriarcha, quòd inuenit in carne?

2 Si enim Abraham ex operibus iustificatus fuit, erat ei gloriatio: sed non apud Deum.

3 Quid enim dicit Scriptura? nempe, Credidit Abraham Deo, & imputatum est illi ad iustitiam.

4 Ei autem qui operatur, non imputatur merces tanquam quod sit per gratiam, sed tanquam id quòd debetur ei:

5 Illi verò qui non operatus est, sed credidit modò in eum qui iustificat peccatores, imputatur illi fides sua ad iustitiam.

6 Quemadmodum etiam Dauid dicit de beatitudine hominis cui Deus imputauit iustitiam sine operibus: quum dicit:

7 Beati illi quibus remissa est iniquitas eorũ, & tecta sunt peccata eorum.

8 Et beatus vir cui non imputabit Deus peccatum suum.

9 Hæc igitur beatitudo, de circuncisione, an

1 Nouum argumentum maximi momenti, ab exemplo Abrahami patris credentium desumptum. Est autem eiusmodi propositio, Abrahamum, si ex sese sine operibus consideretur, nihil promeritum esse de quo gloriari possit apud Deum.

a *Ex operibus, vt ipse versu sequenti explicat, puta si Abrahamum consideremus in sese & circuncisum, non autem quatenus iustificatus est per fidem.*

2 Occupatio, meritò quidem Abrahamum se posse extollere inter homines, at non apud Deum.

3 Confirmatio propositionis: Fidei imputatione iustificatus est Abrahamus: ergo gratis sine vllo operum ipsius respectu.

1 Syrè, Principe patrum, Hebraismus.

b *Imputare hoc loco & similibus, significat acceptum ferre pro quo dicunt Allouer, & receuoir en conte.* 4 Probatio prima confirmationis, à contrariis sumpta: Ei qui suo labore quippiam promeritus est persoluitur quod debetur: ei verò qui nihil egit, sed gratis promittenti credit, fides imputatur. c *Ei qui ex opere sit aliquid promeritus.* d *Non numeratur neque tribuitur.* e *Qui eum qui in sese est impius, facit iustum in Christo.* 5 Altera eiusdem confirmationis probatio: Dauid collocat beatitatem in gratuita condonatione peccatorum: ergo & iustificationem. 6 Noua propositio, istam iustificationis viam tum ad incircuncisos, tum ad circuncisos credentes spectare, sicut in Abrahami persona demonstratur. f *Istud igitur Dauidis dictum quo beatos illos esse pronuntiat.*

de præputio: dicimus enim quòd imputata est Abrahæ fides eius ad iustitiam.

10 Quomodo ergo imputata est ei? in circuncisione, an in præputio? Non fuit in circuncisione, sed in præputio.

11 Signum enim accepit ipsam circuncisionem, 2 & sigillum iustitiæ fidei suæ quæ fuerat in præputio, vt esset pater omnium illorum qui credunt ex præputio, quò imputaretur etiam eis ad iustitiam.

12 Et pater circuncisionis, nequaquam illorum qui ex circuncisione sunt tantùm, sed etiam illorum qui incedunt per vestigia fidei præputii patris nostri Abraham.

13 Nequaquam enim per Legem facta fuit promissio Abrahæ, & semini eius, quòd futurus esset hæres mundi, sed per iustitiam fidei ipsius.

14 Si enim ii qui ex Lege sunt, fuerunt hæredes, inanis facta est fides, & irrita facta est promissio.

15 Lex enim operatrix est iræ. Quum enim non est lex, non est transgressio legis.

16 Quapropter per fidem *est hæreditas*, vt per gratiam iustificemur: quò sit firma promissio vniuerso semini eius, non illi quod ex Lege est tantùm, sed etiam illi quod ex fide est Abrahæ, qui est pater omnium nostrûm.

17 Sicut scriptum est, Constitui te patrē multitudinis Gentium coram Deo, in quem credidisti, qui viuificat mortuos, & vocat illa quæ non sunt, tanquam sint.

18 Et absque spe in spem credidit quòd futurus esset pater multitudini Gentium: sicut scriptum est, Ita erit semen tuum.

19 Et non infirmatus est in fide sua, quū consideraret corpus suum emortuum (quia erat 3 natus centum annos) & vuluam emortuam Saræ.

20 Et contra promissionem Dei non hæsitauit tanquam destitutus fide, sed corroboratus est in fide, & dedit gloriam Deo:

21 Et firmiter credidit quòd quicquid promisit ei Deus, potens esset perficere.

22 Propter hoc imputatum est illi ad iustitiam.

23 Et nequaquam propter ipsum tantùm scriptum est hoc, quòd imputata sit fides eius ad iustitiam:

24 Sed etiam propter nos: quia etiam nobis 4 futurum est vt imputet qui credidimus in eum qui excitauit Dominum nostrum Ieschua Christum 5 à mortuis.

25 Qui traditus fuit propter peccata nostra, & resurrexit vt iustificaret nos.

2 Copula pro Hoc est.

3 Syre, Filius centum annorum.

4 Id est, Futurus est vt imputet.

5 Ad verbum, De inter mortuos Gallicè, *D'entre les morts.*

circuncisionem *solùm* an & in præputium *cadit*? Dicimus enim imputatam fuisse Abrahæ fidem pro iustitia.

10 7 Quomodo ergo imputata est? quum esset in circuncisione an *quum* esset in præputio? non in circuncisione, sed in præputio.

11 8 Et g signum accepit circuncisionis, quòd h obsignaret iustitiam fidei quæ fuerat in præputio: 9 vt esset pater omnium credentium in præputio, vt imputetur etiam ipsis iustitia:

12 10 Et pater circuncisionis, iis *videlicet* qui non solùm sunt ex circuncisione, sed qui etiam incedunt vestigiis fidei patris nostri Abrahami, quæ fuit in præputio.

13 11 Non enim i per Legem promissio *cessit* Abrahæ, aut semini eius, k vt hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei.

14 12 Etenim si ii qui l ex Lege *sunt*, hæredes sunt, inanis facta est fides, & vana reddita est promissio:

15 13 Nam Lex iram efficit: siquidem vbi non est Lex, ibi nec transgressio *est*.

16 14 Propterea ex fide *est hæreditas*, vt *sit* per gratiam, vt firma sit promissio m toti semini: 15 *id est*, non solùm ei quod *est* ex Lege, verumetiam ei quod *est* ex fide Abraham, qui est pater omnium nostrûm.

17 (Sicut scriptum est, 16 Patrem multarum gentium constitui te) n coram eo cui credidit, Deo *videlicet*, o viuificante mortuos: & p vocante quæ non sunt, tanquam sint.

18 17 Qui *Abraham* contra spem sub spe credidit, vt fieret pater multarum gentium: secundum id quod *ei* dictum fuerat, Ita erit semen tuum.

19 Ac q minimè imbecillis fide non considerauit suum ipsius corpus iam r emortuum, quum centum circiter natus esset annos, nec emortuam vuluam Saræ.

20 Aduersus promissionem autem Dei non disceptauit infidelitate: sed robustus factus est fide, s tributa gloria Deo:

21 Ac t plenè persuasum habens, *eum* quod promiserat, posse etiam facere.

22 Quapropter etiam *hoc* imputatum est ei pro iustitia.

23 18 Non scriptum est autem propter eum solùm, quòd *hoc* imputatum fuerit ei:

24 Sed etiam propter nos, quibus futurum est vt imputetur, iis *nimirum* qui credunt in eū qui excitauit Iesum Dominum nostrum à mortuis.

25 Traditum *in mortem* v propter offensas nostras, & excitatum propter iustificationem nostri.

7 Ad incircuncisos id spectare (nam de circuncisis nō dubitabatur) sic colligit Abrahā in præputio iustificatus est, ergò ad præputiatos etiā spectat hæc iustificatio. Imò ne ad circuncisos quidē pertinet ratione circuncisionis, tantum abest vt propter præputium excludantur incircuncisi.

8 Occupatio: Cur igitur Abraham fuit circuncisus si iam erat iustificatus? Vt (inquit) confirmaretur in eo donum iustitiæ.

g *Circuncisionem, quæ signum est, vt sacramentum Baptismi dicimus pro Baptismo, qui est sacramentum.*

h *Circuncisio dicta fuit prius signum quod ad externam ceremoniam pertinet: nunc vis & substantia illius signi explicatur, id est, quorsum adhibeatur: nempe iustitiæ fidei, qua in ipsius Christi possessionem mittimur, non simpliciter significandæ, sed etiam obsignandæ: Spiritus enim sanctus id re ipsa intus præstat, quod Sacramenta Verbo coniuncta repræsentant.*

9 Applicatio exempli Abrahæ ad incircuncisos credentes, quorum etiam patrem constituit Abrahamum.

10 Applicatio eiusdem exempli ad circuncisos credentes, quorum sit quidem pater Abraham, sed ex fide.

11 Ratio cur æstimandum sit Abrahæ semen ex fide, quia videlicet Abraham ipse credendo sit factus eius promissionis particeps, qua factus est omnium gentium pater.

i *Per præstita opera, aut addita implendæ Legis conditione.*

k *Vt pro filiis haberes omnes nationes orbis. Vel per mundum intelligi potest regio Chanaan.*

12 Duplex cōfirmatio illius rationis:

vna, quod promissio non possit apprehendi ex Lege, ac proinde esset irrita: altera, quòd conditio fidei frustrà adiungeretur promissioni et operibus apprehendendæ. l *Si ii demū sunt hæredes qui Legem impleuerunt.* 13 Ratio prioris confirmationis, cur promissio non possit ex Lege apprehendi: quia videlicet Lex quum à nullo obseruetur, non concilliat nobis Deum, sed iram eius denuntiat. 14 Conclusio huius argumenti: Ex fide apprehendente promissionem Abrahamo factam, & quam primus ipse Abraham fide apprehendit totius posteritatis Abrahami (id est Ecclesiæ ex omnibus populis collectæ) iustificationem ac salutem proficisci. m *Omnibus credentibus.* 15 Id est, non tantùm eorum qui credunt & simul ex Lege circuncisi sunt, sed etiam eorum qui absque circuncisione, & solius fidei respectu censentur in Abrahami filiis. 16 Spiritualis est ista paternitas, ex vnica Dei promittentis virtute pendens. n *Coram eo (videlicet) Deo, id est cognitione spirituali quæ coram Deo locum habet, & Deo nos gratos reddit.* o *Eo qui vitæ restituit.* p *Apud quem iam sint, quæ alioqui reipsa non sunt, vt qui vel vno verbo quiduis possit ex nihilo efficere.* 17 Descriptio veræ fidei in Dei potentia simul ac beneuolentia penitus acquiescentis, proposito Abrahami exemplo. q *Fortissimus, ac constantissimus. Hebræi enim contrarium eius quod negant fortissimè asseuerant.* r *Iam effœtum viribus, & ad gignendum sobolem ineptum.* s *Deo agnito & laudato, vt qui summè bonus ac verax esset.* t *Vera fidei descriptio.* 18 Vna est perpetua tum in Abrahamo tum in omnibus fidelibus, iustificationis regula, fides videlicet in Deum qui in Christo mediatore nostro expiatis nostris peccatis, eundem à mortuis excitauit, vt & nos iustificati in eo seruemur. v *Vt offensas nostras lueret.*

CAPVT.

CAPVT. V.

1 Amplificationibus illustrat 2 iustitiam Christi qua fide apprehenditur. 5 quia datus est pro infirmis, 8 & peccatoribus. 14 Inde comparationem facit Christi cum Adam: 17 mortis cum vita: 20 Legis cum gratia.

1 IVstificati [1] igitur ex fide, pacem habemus erga Deum per Dominum nostrum Iesum Christum:

2 [2] Per quem etiam fide [a] habuimus hunc aditum in gratiam hanc per [b] quam [c] stamus, 3 & [d] gloriamur sub spe gloriæ Dei.

3 [4] Neque *id* solùm, sed etiam gloriamur in oppressionibus, [5] scientes quòd oppressio patientiam efficiat:

4 Patientia verò experientiam, experientia autem spem:

5 Porrò spes non pudefacit, [6] quòd [e] charitas Dei effusa sit in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis.

6 [7] Christus enim, quum adhuc nullis viribus essemus, [f] suo tempore pro impiis mortuus est.

7 [8] Enimuerò vix pro [g] iusto quisquam moriatur: nam pro eo qui sit *ipsi* vtilis forsitan aliquis etiam mori sustineat.

8 [h] Commendat autem suam charitatem erga nos Deus, quòd quum adhuc essemus [i] peccatores, Christus pro nobis mortuus sit.

9 Iustificati igitur eius sanguine, seruabimur nunc multò magis per eum [k] ab ira.

10 Nam si quum inimici essemus, reconciliati fuimus Deo per mortem Filii eius, multò magis reconciliati seruabimur per vitam ipsius.

11 [9] Neque id solùm, verumetiam gloriamur in Deo per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconciliationem assequuti sumus.

12 [10] Propterea sicut per vnum hominem [l] peccatum in mundum introiit, ac per peccatum mors: & ita in omnes homines mors transiit, in quo omnes peccarunt.

13 [11] Nam [m] vsque ad Legem peccatum erat in mundo: peccatum verò non [n] imputatur quum nulla est lex.

14 [12] Regnauit autem mors ab Adam vsque ad Mosen, [o] in eos quoque qui non peccauerant ad [p] similitudinem transgressionis Adam, [13] qui est typus illius qui erat futurus.

15 [14] At non vt offensa, ita etiam *est* quod

1 QVia igitur iustificati sumus per fidem, sit nobis pax erga Deum per Dominum nostrum Ieschua Christum.

2 Per quem [1] admissi sumus in fide ad gratiam hanc in qua stamus, & gloriamur in spe gloriæ Dei.

3 Et non ita tantùm, sed etiam in afflictionibus gloriamur, quia scimus quòd afflictio patientiam perficit in nobis:

4 Et patientia probationem, & probatio spem.

5 Spes autem non pudefacit: quia dilectio Dei effusa est super corda nostra per Spiritum sanctum qui datus est nobis.

6 Si autem Christus propter infirmitatem nostram, in tempore hoc pro improbis mortuus est,

7 (Vix enim quis pro improbis moritur: pro bonis enim fortassis quis audeat mori)

8 Hic ostendit Deus charitatem suam quę est erga nos, quia si quum peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est,

9 Quanto igitur magis iustificabimur nunc per sanguinem ipsius, & per ipsum eripiemur ab ira?

10 Si enim quum essemus inimici, reconciliatus est nobiscum Deus per mortem Filii sui, quanto igitur magis in reconciliatione eius [2] viuemus per vitam ipsius?

11 Et non ita tantùm, sed etiam gloriabimur in Deo [3] per manum Domini nostri Ieschua Christi, per quem nunc accepimus reconciliationem.

12 Sicut [4] per manum vnius filii hominis intrauit peccatum in mundum, & [5] per manum peccati mors: & ita in omnes filios hominis transiit mors in eo quòd omnes peccauerunt.

13 Vsque enim ad Legem, peccatum quum esset in mundo, non reputabatur peccatum, propterea quòd non erat Lex.

14 Sed regnauit mors ab Adam, & vsq; ad Musche, etiam super eos qui non peccauerunt in similitudine qua trāsgressus est Legem Adam, qui est similitudo eius qui futurus erat.

15 Sed nequaquam sicut [6] excessus, ita Do-

1 Syre, Facti sumus appropinquare.

2 Id est, Seruabimur. Hebraismus frequens.

3 Id est, Per Dominum nostrum, &c. Hebraismus sæpe obseruatus.

4 Id est, Opera, vt paulò antè obseruauimus.

5 Id est, Per peccatum.

6 Id est, Transgresio, qua scilicet Lex violatur, dum non manetis intra limites quos ipsa præscribit.

1 Aliud argumentū ab effectis: Eo iustificamur quod conscientiam verè coram Deo pacat. Pacat autem conscientiā non Lex, sed fides per Christum, vt antea probauit. Fide ergo nō Lege iustificamur.

2 Quòd fidei tribuitur conscientiæ tranquillitas, ad Christum referendum est, ipsius fidei datorem, & in quo ipsa fides est efficax.

a *Sciamus tamē hoc fidei effectum adhuc vigere.*

Ephes. 2, 18.

b *Gratiam id est, gratuitam beneuolentiam, vel eam conditionem in quam gratuitè sumus adsciti.*

c *Firmiter manemus.*

3 Occupatio aduersus eos qui miserias & calamitates Ecclesiæ penè assiduas conspicientes, putant Christianos somniare, quum suā felicitatem iactant: quibus respondet Apostolus, eorum felicitatem alibi esse sub spe repositam, quæ quidem spes adeò sit certa, vt de felicitate illa non minus exultent, quàm si ea fruerentur.

d *Non modo æquo animo & moderato sumus, sed etiam magna lætitia perfusi, nobis gloriamur de hæreditate cælesti quæ nos manet.*

4 Ipsę oppressiones multis modis suppeditant exultationis materiem, nedum vt nos reddant miseros.

5 Quia afflictiones patientiæ nos assuefaciunt, patientia vero bonitatem Dei nobis reddit exploratam: ista denique experientia spem nostram alit, quæ quidem nunquam nos frustratur. 6 Fulcimen spei est certum conscientiæ testimonium, ex Spiritus sancti dono, nos à Deo diligi. hoc autem nihil aliud est quam quod fidem vocamus: vnde sequitur, fide pacari conscientias. e *Qua nos Deus prosequitur.* 7 Certa in aduersis consolatio, ne pacem nostram interturbent, quia qui nos aduersus infirmos atque adeò impios adeò dilexit, vt pro eis etiam mortem subiret, qui posset iam in ipso viuentes & sanctificatos negligere? f *Tempore opportuno & idoneo, quod Pater præscripserat.* 8 Amplificatio charitatis Dei erga nos, vt de ea non possimus ambigere, qui pro iniustis & à quibus nihil boni posset captare, atque adeò pro suis hostibus Christum dederit in mortem. Quomodo igitur nos Christus moriens iustificat, & reconciliat, non seruaret ab exitio, iam viuus? g *Iusti alicuius hominis vice.* h *Confirmat, nobis videlicet: vt in mediis afflictionibus sciamus eum nobis adfuturum.* i *Quum in nobis regnaret peccatum.* k *Id est, Afflictione & exitio.* 9 Transitio ad alterum caput iustificationis, quod positum est in gratuita obedientiæ Christi imputatione: vt ad remissionem peccatorum accedat etiam donum iustitiæ Christi per fidem imputatæ, quæ iniustitiam ab Adamo in nos propagatam, omnesque eius fructus absorbeat: vt in Christo non modò desinamus esse iniusti, sed etiam iusti esse incipiamus. 10 Ab Adamo in quo omnes peccarunt, reatus & mors (quæ est reorum pœna) in omnes peruasit. l *Peccati nomine, morbum illum intelligit hæreditarium, quem originalem vulgo vocant: sic enim in numero singulari vocare solet illud peccatum quum fructus in numero multitudinis soleat vocare peccata.* 11 Hoc ita esse, & reatum ac mortem non cœpisse post Legem Mosis datam, & violatam, illud manifestè docet, quòd mortui sunt homines ante Legem illam positam. Nam quum mortui sint, peccatum quod est mortis causa, iam tum extabat, & ita quidem vt imputaretur: vnde etiam efficitur aliquam iam tum fuisse Legem, cuius transgresio esset mortis causa. m *Tempore quod ab Adamo ad Mosen intercessit.* n *Vbi lex nulla est posita, nemo vt reus ac nocens punitur.* 12 Istam autem Legem, non esse illam vniuersalem, nec ab actuali aliquo singulorum peccato mortem illam fuisse profectam, illud declarat, quòd ipsi infantes qui legem illam naturalem neque cognoscere neque potuerunt nec transgredi, instar Adami tamen mortui sunt. o *Infantes.* p *Secundùm eam formam qua peccant adulti, dum cupiditatibus obsequuntur, alioqui tota posteritas in Adamo (quum ipse sciens ac prudens peccaret) corrupta fuit.* 13 Respondet autem Adamus prior alteri posteriori, nempe Christo, sicut mox explicatur. 14 In eo quidem Adam & Christus inter se comparantur, quòd vterque quod suum est in suos propaget: in eo verò primùm differunt, quòd ille quidem natura suam offensam in multorum exitium propagarit, hic verò obedientia in multos ex gratia redundarit.

num.

num. Si enim propter excessum vnius multi mortui sunt, quanto igitur magis gratia Dei & donum eius, propter vnum Filium hominis Ieschua Christum in multos abundabit?

16 7 At non sicut delictum vnius, ita donum. Iudicium enim quod fuit ex vno, in condemnationem fuit: donum autem ex peccatis multis, fuit ad iustitiam.

17 Si enim propter delictum vnius regnauit mors, *multo* magis qui acceperunt magnitudinem gratiæ & doni iustificationis, in vita regnabunt per manum vnius Ieschua Christi.

18 8 Sicut igitur per delictum fuit condemnatio omnibus filiis hominis, ita per iustitiam vnius erit iustificatio ad vitam omnibus filiis hominis.

19 Quemadmodum enim propter inobedientiam vnius filii hominis peccatores multi fuerunt, ita etiam propter obedientiam vnius multi iusti fiunt.

20 Introitus autem qui fuit Legi, *fuit* vt augerer peccatum: & 9 vbi auctum est peccatum, ibi exuberauit gratia.

21 Vt quemadmodum regnauit peccatum 10 in morte, ita regnaret gratia in iustitia, ad vitam quæ est in æternum, per 11 manum Domini nostri Ieschua Christi.

Deus gratificatur: nam si illius vnius offensa multi mortui sunt, multo magis gratia Dei & donum per gratiam quæ *est* vnius hominis Iesu Christi, in multos redundauit.

16 15 Neque vt *illud quod introiit* per vnum qui peccauit, *ita est* beneficium: nam reatus quidem ex vna *offensa est* ad condemnationem: quod autem gratificatur *Deus*, *est* ex multis offensis ad q iustificationem.

17 16 Etenim si per vnam offensam mors regnauit per vnum, multo magis *ii* qui redundantem illam gratiam & donum iustitiæ accipiunt, r in vita regnabunt per vnum Iesum Christum.

18 17 Nempe igitur sicut per vnam offensam *reatus venit* in omnes homines ad condemnationem, ita per vnam iustificationem *beneficium redundauit* in omnes homines ad s iustificationem vitæ.

19 18 Sicut enim per t inobedientiam vnius hominis, peccatores constituti sunt v multi: ita per vnius obedientiam, iusti constituentur multi.

20 19 Lex verò præterea x introiit vt augeretur offensa: sed vbi auctum est peccatum, *ibi* y superabundauit gratia:

21 Vt quemadmodum regnauerat peccatum in mortem, ita etiam gratia regnaret per iustitiam in vitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.

7 Copula pro aduersatiua particula, ex Hebraismo.

8 Mutauimus quod perperam scriptum erat אכזנא (quod nihil significat) in איכנא, id est, Sicut. Admissus autem est error mutatione Iod in Zain & transpositione, quanuis eodem modo legatur in manuscripto.

9 Sic vertendum est כד sequente ד.

10 Pro In mortē & sic mox, In iustitia, pro In iustitiam.

11 Id est, per Dominum, &c. vt antè obseruauimus in eodem capite.

15 Altera dissimilitas in eo posita est, quòd illius quidem vna offensa homines reos effecit. Christi autem iustitia, gratis imputata, non ab illo tantùm reatu, sed etiam ab aliis omnibus absoluat.

q *Ad sententiam absolutoriam.*

16 Tertium discrimen est, quòd potentior etiam sit iustitia Christi gratis imputata ad vitam afferendam, quàm Adami offensa ad suos posteros morti addicendos.

r *Vera & perennis vitæ participes facti.*

17 Itaque in summam, sicut ex Adami offensa contractus reatus omnes addicit morti; ita ex aduerso iustitia Christi, quæ Dei beneficio imputatur omnibus credentibus, eos iustificat, vt vitæ æternæ fiant participes.

s *Non tantùm quia remissa sunt peccata, sed etiam quia iustitiæ Christi nobis imputatur.* 18 Totius istius comparationis hoc est fundamentum, quòd duo isti homines sint constituti veluti duæ stirpes, vt ex illo quidem peccatum per naturam, ex isto autem iustitia per gratiam, in alios promanet. t *Non igitur solùm ad nos imitatione transit peccatum, sed etiam hereditaria fuit corruptio.* v *Multos opponit paucis.* 19 Occupatio: Cur igitur Lex Mosis superuenit? Vt tanto magis rei constituerentur homines, & tanto illustrius esset Dei beneficium in Christo Iesu. x *Accessit ad morbum illum, quo laborabant omnes homines vnius peccato contaminati.* y *Gratia è cœlo tanta copia fuit effusa, vt peccatum non æquarit modò, sed etiam infinitis partibus superarit.*

Capvt VI.

1 *Descendit ad sanctificationem, sine qua neminem induere Christi iustitiam docet,* 4 *argumento à Baptismo sumpto.* 12 *Inde exhortationes ad vitæ puritatem deducit,* 16 *breuémque mentionem interserit Legis abrogatæ.*

1 QVid igitur dicemus? manebimus in peccato vt gratia abundet?

2 1 Absit. Qui enim mortui sumus peccato, quomodo viuemus in eo rursus?

3 An quòd ignoratis qui baptizati sumus in Ieschua Christo, in mortem eius baptizati sumus?

4 Sepulti enim sumus cum eo in baptismo in mortem, vt quemadmodum surrexit Ieschua Christus 2 à mortuis in gloriam Patris sui, ita etiam nos in vita noua ambulemus.

5 Si enim vnà plantati sumus cũ eo 3 in similitudine mortis ipsius, ita etiam 4 in resurrectione eius erimus.

1 1 QVid igitur dicemus? a permanebimus in peccato, vt gratia auctior fiat?

2 2 Absit: qui b mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in eo?

3 3 An ignoratis, nos quotquot baptizati sumus c in Christum Iesum, in mortem eius esse baptizatos?

4 Sepulti igitur sumus vnà cum eo per baptismum in mortem: vt sicut excitatus est Christus ex mortuis d in gloriam Patris, e ita & nos noua vita ambulemus.

5 4 Nam si cum eo plantati coaluimus f conformatione mortis eius, nimirum etiam resurrectionis *conformatione* g coalescemus.

1 Parce vt sepius dictum est.

2 Ad verbum, De inter mortuos Gallicè, *D'entre les morts.* Syra phrasis vbique obuia.

3 Pro, In similitudinem. vt obseruauimus in fine præcedentis capitis.

4 Cõcisa loquutio. Id est, In similitudinem resurrectionis eius.

1 Transitio ad aliud Christi beneficium, quod sanctificatio dicitur, siue regeneratio.

a *Permanebimus in illa corruptione? tiamsi enim non imputetur nobis reatus peccati, manet tamen in nobis corruptio, ...sanctificatio ...tionem subsequens ...latim intereat.*

2 Beneficium iustificationis & sanctificationis ...tuo vinculo ...rent, & ...manat à ...Dei gratia. ...tem sanctificatio, abolitio peccati, id est corruptionis nostræ natiuæ, in cuius locum succedat naturæ instauratæ puritas. b *... peccato Paulo dicuntur, qui virtutis Christi participes ita sunt facti, vt natiua illa corruptio sit in eis emortua, id est vigore suo extincta, ... nos non edat. Contrà verò, viuere dicuntur peccato, qui sunt in carne, id est quos Spiritus Dei à naturæ corruptionis seruitute non asserui... autem, tertio casu hoc loco construitur: alioqui Mori peccato, sexto casu, dicitur is qui peccatis quasi immortuus tenetur: qui & mortuus ... citur, infrà, versu. 13.* c Gal.3.27. 3 Huius sanctificationis tres sunt partes, nempe veteris hominis siue peccati mors, & sepultura, & noui hominis resurrectio, à Christi mortis, sepulturæ, & resurrectionis virtute in nos promanans, cuius beneficii pignus & sigillum ... mus noster. c *Vt cum Christo coalescentes, vim ipsius perciperemus extinguendo peccato, & creando nouo homini.* Coloss.2.12. d ... *Christus, deposita infirmitate, gloriosus cum Deo viueret in æternum.* e *Nos autem qui illius membra sumus, ideo resurreximus, vt ... cipes illius virtutis facti, incipiamus viuere vitam nouam, quasi nimirum iam in cælis versemur.* 4 Mors peccati & vita iustitiæ, sine ... cum Christo, & in morte, & in vita, nunquam possunt diuelli: ex quo consequitur, neminem esse sanctificatum qui adhuc viuat peccato: proinde neminem qui non resipuerit, factum esse per fidem, Christi participem: & quod antè dixerat, Legem non euerti, sed stabiliri ... dem. 1.Cor.6.14 ephes.4.23. coloss.3.8. 2.tim.2.11. heb.12.1. 1.pet.2.1. f *Quatenus virtute ab ipso in nos deriuata, perinde morimur ... vt ipse mortuus est.* g *Perficitur enim in dies, imò nunquam, quandiu viuemus, erit omnino perfecta sanctificatio.*

6 Illud ſcientes, [h] veterem illum noſtrum hominem cum [i] eo crucifixum eſſe, vt eneruetur [k] corpus peccati, [l] ne poſthac nos ſeruiamus peccato.

7 [5] Etenim qui mortuus eſt, liber eſt à peccato.

8 Quòd ſi mortui ſumus cum Chriſto, credimus fore vt etiam viuamus cum eo:

9 Vt qui ſciamus Chriſtum excitatum ex mortuis, non amplius mori: mortem *inquam*, ei non amplius dominari.

10 [6] Nam quòd mortuus eſt, peccato mortuus eſt [m] ſemel: quòd autem viuit [n] viuit Deo.

11 Itaque etiam vos colligite, voſipſos tum mortuos eſſe peccato, tum verò viuere Deo per Chriſtum Ieſum Dominum noſtrum.

12 Ne [o] regnet igitur peccatum in mortali veſtro corpore, vt obediatis peccato in cupiditatibus corporis.

13 Neque [p] ſiſtite [q] membra veſtra [r] arma iniuſtitiæ peccato: ſed ſiſtite vos Deo vt ex mortuis viuos, & membra veſtra arma iuſtitiæ Deo.

14 [7] Peccatum enim vobis non dominatur, non enim eſtis ſub Lege, ſed ſub gratia.

15 Quid igitur? peccabimus, quod non ſimus ſub Lege, ſed ſub gratia? abſit.

16 An neſcitis quòd cui ſiſtitis voſipſos ſeruos ad obediendum, eius ſerui eſtis cui obeditis, vel peccati ad mortem, vel obedientiæ ad iuſtitiam?

17 [9] Gratia autem *ſit* Deo quòd fuiſtis *quidē* ſerui peccati, ſed ex corde obediſtis ei formæ doctrinæ [ſ] in quam eſtis traditi.

18 Et liberati à peccato, mancipati eſtis iuſtitiæ.

19 [t] Hominum more loquor, propter infirmitatem carnis veſtræ. Nempe ſicut ſtitiſtis membra veſtra ſerua impuritati & iniquitati, ad *patrandam* iniquitatem: ita nunc ſiſtite membra veſtra ſerua iuſtitiæ ad ſanctimoniam.

20 Quum enim ſerui eſſetis peccati, [v] liberi eratis iuſtitię.

21 [10] Quem igitur fructum habebatis tunc ex *iis* de quibus nunc erubeſcitis? nam [x] finis illorum mors *eſt*:

22 Nunc verò liberati à peccato, mancipati autem Deo, habetis fructum veſtrum in ſanctimoniam: finem autem vitam æternam.

23 [11] Nam ſtipendia peccati, mors: donum autem Dei *eſt* vita æterna, in Chriſto Ieſu Domino noſtro.

6 Scimus enim quòd filius hominis noſter vetus crucifixus eſt cum eo, vt aboleretur corpus peccati, vt rurſus non ſeruiremus peccato.

7 Qui enim mortuus eſt, liberatus eſt à peccato.

8 Si igitur mortui ſumus cum Chriſto, credamus quòd cùm ipſo Chriſto, viuemus.

9 Nouimus enim quòd Chriſtus ſurrexit à [5] mortuis, & iterum non moritur, & mors non dominatur ei.

10 Quod enim mortuus eſt à peccato ipſe mortuus eſt [6] ſemel: & quod viuit, viuit ipſe Deo,

11 Ita etiam vos reputate voſipſos quòd mortui ſitis peccato, & viuatis Deo, per Dominum noſtrum Ieſchua Chriſtum.

12 Ne igitur regnet peccatum in corpore veſtro mortali, vt obediatis concupiſcentiis eius.

13 Et etiamne accommodetis membra veſtra arma iniquitatis ad peccatum: ſed accommodate voſipſos Deo, tanquam homines qui ex mortuis reuixiſtis: & membra veſtra arma ſint iuſtitiæ [7] Dei.

14 Et peccatum non regnet ſuper vos, non enim eſtis ſub Lege, ſed ſub gratia.

15 Quid igitur? peccabimus, quia non ſumus ſub Lege, ſed ſub gratia? [8] abſit.

16 Ignoratis vos quòd cui accommodatis voſipſos, vt obediatis ei ad ſeruitutem, eius ipſius eſtis ſerui cui obeditis, ſiue peccato, ſiue [9] auditui auris iuſtitiæ?

17 Gratia autem Deo, quòd ſerui fuiſtis peccati, & obediuiſtis ex corde formæ doctrinæ cui traditi eſtis.

18 Et quum liberi facti ſitis à peccato, ſubieciſtis vos iuſtitiæ.

19 Tanquam [10] inter filios hominis loquor, propter infirmitatem carnis veſtræ: vt quēadmodum accommodaſtis membra veſtra ſeruituti impuritatis & iniquitatis, ita etiam nunc accommodetis membra veſtra ſeruituti iuſtitiæ & ſanctificationis.

20 Quum enim ſerui eſſetis peccati, liberi eratis iuſtitiæ,

21 Et quis fructus erat vobis tunc, [11] in quo hodie erubeſcitis? finis enim eius eſt mors.

22 Et nunc, quum liberi facti ſitis à peccato, & facti ſitis ſerui Deo, ſit vobis fructus ſancti, quorum finis eſt vita quæ eſt in æternum.

23 Stipendium enim peccati, mors eſt: & donum Dei, vita quæ eſt in æternum, per Dominum noſtrum Ieſchua Chriſtum.

h *Vniuerſam noſtram naturam, ſicut cum iniquitate conceptiſsimus & in lucem editi. Vetus autem dicitur partim collatione veteris illius Adam cum Chriſto partim etiam naturæ deformationis reſpectu, quam altera recentiore permutamus.*

i *Natura noſtra corrupta Chriſto tribuitur non reipſa ſed per imputationem.*

k *Vitioſitas quæ nobis inhæret.*

l *Finis ſanctificationis, ad quem contendimus, ac tandem perueniemus, nempe quando Deus erit omnia in omnibus.*

5 Idem probat à mortis effectis adhibita Chriſti capitis cum ſuis membris collatione.

6 Adhortatio ad certandum cum corruptione & omnibus eius effectis.

m *Vna vita pro omnibus.*

n *Apud Deum.*

o *Regnare, apud Paulum ſignificat ſuũ imperium obtinere, cui nemo ſeſe opponat: vel, ſiquis hoc faciat, fruſtra illud faciat.*

p *Peccato tanquam domino alicui vel tyranno.*

q *Mentem atque illius facultates omnes.*

r *Pro inſtrumentis quibus ad patranda ſcelera vtatur.*

7 Fatetur ſic adhuc non eſſe mortuum in nobis peccatum, vt penitus ſit extinctum: ſed victoriam fortiter certantibus promittit, quia gratia Dei donati ſumus, quæ efficit vt Lex iam non ſit peccati virtus & inſtrumentum in nobis.

8 Sub Lege & ſub peccato eſſe, idem declarant, eorum reſpectu qui non ſunt ſanctificati: ſicut è contrario ſub gratia & ſub iuſtitia eſſe, regeneratis conueniunt. Sunt autem iſta contraria vt vnum cum altero conſiſtere non poſsit. Expellat igitur peccatum iuſtitia. 9 Natura ſerui peccati & liberi iuſtitiæ gratia Dei ſimus iuſtitiæ ſerui ac proinde à peccato liberi. ſ *Hoc dicendi genus emphaſin habet, ſignificat etiam Euangelicam doctrinam, quaſi inſtar typi cuiuſdam eſſe, cui veluti immittamur, vt eius figuræ conformemur.* t *Cùm de rebus cœleſtibus loquar, libenter tamen me captui eorum ad quos ſcribo accommodo, ideo ſimilitudines iſtas ſeruitutis & libertatis ex hominum commerciis ſumo.* v *Nullum erat iuſtitiæ in vos imperium.* 10 Adhortatio ad iuſtitiæ ſtudium & peccati odium, propoſito vtriuſque contrario exitu. x *Vel merces aut vectigal.* 11 Mors eſt pœna peccato debita: ſanctificamur autem gratis ad vitam æternam.

5 Vt ſuprà ver. 4.

6 Syrè, Vno tempore, pro Vna vice Hebraiſmus.

7 Quę ſcilicet Deo probatur.

8 Syrè, Parcè vt antea obſeruatum eſt.

9 Vel, Obedientiæ auris iuſtitiæ, pro Ad iuſtitiam.

10 Antè quoque obſeruauimus בין pro בן ſæpè vſurpari Syrè.

11 Id eſt, Cuius cauſa.

Caput VII.

1 *Explicat quid ſit Non eſſe amplius ſub lege.* 2 *Sumpto ex coniugii lege exemplo.* 7 12 *Idque ne in Legis contumeliam ne vertat.* 14 *Noſtra culpa factum eſſe docet.* 15 *Vt in mortis materiam cederet,* 17 *Quæ in vitam datam erat.* 21 *Exinde tranſit ad deſcribendam ſpiritus & carnis luctam.*

An

1 AN ignoratis fratres mei (scientibus enim Legem loquor) quòd lex dominãs est super hominem quandiu viuit?
2 Sicut mulier quæ alligata est marito suo quandiu ille viuit, per legem, si autem mortuus fuerit maritus eius, libera facta est à lege mariti sui.
3 Si verò dum viuit maritus eius [1] copulata fuerit viro alii, facta est adultera: quòd si moriatur maritus eius, libera facta est à lege, & non est adultera si fit [2] viro alteri.
4 Et [3] nunc fratres mei, etiam vos mortui estis Legi in corpore Christi, vt sitis, alteri, videlicet ei qui surrexit a mortuis, vt reddatis fructus Deo.
5 Quum enim in carne essemus, infirmitates peccatorum quæ sunt per Legem, efficaces erant in membris nostris, vt fructum redderemus morti:
6 Nunc autem [4] soluti sumus à Lege, & mortui sumus ei quę detinebat nos, vt seruiamus posthac in nouitate spiritus, & non in vetustate [5] scripturæ.
7 Quid ergo dicimus? Lex peccatum est? absit. [6] Sed peccatum non didici nisi per manum Legis: non enim concupiscentiam sciebã nisi fuisset Lex quæ dicit, Ne cõcupiscas.
8 Et per hoc mandatum inuenit sibi peccatum occasionem, & perfecit in me omnem concupiscentiam. Absque Lege enim peccatum mortuum erat.
9 Ego autem viuebam sine Lege ab initio: quum autem venit mandatum peccatum reuixit,
10 Et ego mortuus sum, & repertum est mihi

1 AN [1] ignoratis fratres (peritos enim Legis alloquor) legem *tantisper* dominari homini quoad *ipse* vixerit?
2 Nam viro subiecta mulier viuenti viro deuincta est per legem: quòd si mortuus fuerit vir, liberata est a lege viri.
3 Proinde viuente viro mœcha [a] vocabitur si fiat alterius viri: sin autem mortuus fuerit vir, libera est à lege illa: vt non sit mœcha si fiat alterius viri.
4 [2] Itaque, fratres mei, vos quoque ‖ mortificati estis Legi [b] in corpore Christi: vt essetis alterius, eius *videlicet* qui ex mortuis excitatus est, vt [e] fructum feramus [d] Deo.
5 [3] Quum enim [e] essemus in carne, [f] affectiones peccatorum [g] per Legem *existentes* [h] vigebant in membris nostris, ad fructum ferendum morti:
6 Nunc autem liberi sumus à Lege, [i] mortuo *eo* [k] in quo [l] detinebamur: vt seruiamus in [m] nouitate spiritus, ac non *in* vetustate [n] literæ.
7 [4] Quid ergo dicemus? Lex peccatum *est*? Absit. Imò peccatum non cognoui nisi per Legem: nam etiam [o] cupiditatem non nossem, nisi Lex dixisset, Non concupisces.
8 Sed peccatum occasione sumpta, genuit in me omnẽ cupiditatem per illud mandatũ.
9 Nam absque Lege, peccatum quidem erat [p] mortuum. [5] Ego verò viuus eram sine Lege [q] quondam: mandati autem illius [r] aduentu peccatum quidem reuixit. At ego [s] mortuus sum.
10 Et ego [s] mortuus sum: & repertum est

1 Vel, Adhæserit.
2 Hebraismus Si alteri nupserit.
3 Pro, Itaq; Sicut etiam Hebraicè [illegible] pro eodem accipitur.
4 Syre, Aboliti.
5 Pro Literæ.
6 Vel, Imo, vt 2. Cor. 8. 7. secundum quosdam.

1 Proposita coniugii similitudine, statum hominis ante & post regenerationẽ inter se comparat. Lex (inquit) matrimonii hæc est, vt superstite marito constet matrimonium, & illo mortuo liceat mulieri alteras nuptias contrahere.
a *Id est, erit omnium voce & consensu.*
2 Accommodatio similitudinis: Ita, inquit, nobis contingit. Nunc enim sumus Spiritui, quasi secundo marito copulati, ex quo nouam sobolem procreemus: mortui quidẽ respectu prioris mariti, posterioris autem respectu, velut à mortuis excitati.
b *Ad verbum per corpus, id est, in corpore, vt intelligatur arctissima illa Christi cum membris communicatio.*
c *Fructus vocat liberos quos vxor tollit ex marito, Hebraism.*
d *Qui sint Deo grati.*
3 Explicatio prioris dicti. Nam, inquit, concupiscentiæ quas in nobis Lex ciebat, erant in nobis instar mariti cuiusdam, ex quo pariebamus verè mortiferam sobolem. Nunc autem mortuo illo marito, ac proinde illa vi Legis occidentis soluti transiuimus sub Spiritus imperium, vt iam non illos putres & mortuos, sed vitales fœtus edamus.
e *Cùm essemus in prioris coniugii conditione, qua proximo versiculo vocat vetustatem literę.*
f *Motus ad peccatum sollicitantes, qui in ipsa etiam mente vim suam exerunt.*
g *Non dixit à Lege existens, sed per Legem, natos nimirum ex peccato intus habitante, & occasionem istorum motuum arripiente ex Legis prohibitione, nullo quidem Legis, sed nostro vitio.*
h *Vim suam exerebant.*
i *Quasi diceret vinculum quo detinebamur emortuum est, ac effluxit, ita vt quod detinebat (peccatum videlicet) iam non habeat quę nos contineat.*
k *Est enim hic maritus intra nos.*
l *Malæ quidem est fidei possessor Satanas, qui fraudè nos addixit peccato & sibi: quandiu tamen sumus peccatores, sponte peccamus.*
m *Vt eos decet qui vivente mortuo marito Spiritui sunt adiuncti: quos videlicet Spiritus Dei renouauit.*
n *Per literam, Legem intelligit illius veteris conditionis respectu: antequam enim voluntas nostra per Spiritum sanctum formata sit, Lex surdis canit, ac proinde nobis est muta ac mortua, quantum ad eius prestationem attinet.*
4 Obiectio, An igitur Lex & peccatum idem sunt ac mutuò consentiunt. Imo, inquit, peccatum à Legè coarguitur, ac damnatur. Peccatum autem quia redargui non sustinet, & quasi non sentiebatur, donec irritaretur à Lege, occasionem inde arripit magis ferociendi, nullo tamen Legis vitio.
o *Cupiditatis nomine non prauas cupiditates hoc loco intelligit, sed earum fontem illas ipsi etiam Philosophi damnarunt licet obscurè, hanc ne suspicari potuerunt: est nihilominus sedes natiua illius labis.*
p *Etiamsi in nobis, non agnoscitur tamen pro peccato, neque ita furit, vt post Legis cognitionem furere solet.*
5 Proponit sese pro exemplo, in quo omnes homines intueantur primò quidem quales sint natura, antequam de Lege Dei seriò cogitent stupidi videlicet, & sine sensu peccati, ad malum procliues: deinde cuiusmodi euadant quum conscientia redarguit Legis testimonio, peruicaces nimirum, & peccandi libidine multo magis ardentes quàm vnquam antea.
q *Id est, Ante aduentum mandati.*
r *Cùm mandatum cepi intelligere.*
s *Hic distingue mortem in peccato super peccatum (de qua hic agit & Ephe. 1. 1.) à mortificatione peccati, quę pars est nostrę iustificationis.*

Vers. 4. ‖ *Mortificati estis*] Sciendum est tum Maritum tum Vxorem in vno & eodem homine considerari in vtroque matrimonio, vt meritò ac propriè Apostolus nos quod ad maritum mortuos esse dixerit, quum maritus ille fuerit in nobis atque adeo in visceribus nostris habitarit. Quod vt intelligatur vtrunque matrimonium hoc diagrammate spectandum proposuimus.

Primi Matrimonii descriptio.

Maritus.	Vxor.	Liberi.
Peccatũ siue vis illa natiua ciens in nobis affectus ad peccandum occasione per Legem arrepta: à qua videlicet irritabatur, alioquin veluti mortuum, vt infrà dicitur, versu 11. 13. & 14.	Caro seu membra nostra, nimirum facultates tum animi tum corporis, in quibus agebat peccatum tanquam maribus in vxore.	Peccata ac omnia vitiosa opera quæ nos, ex peccato illo tanquã marito quodam concepta, pariebamus in mortem.

Secundarum nuptiarum descriptio.

Maritus.	Vxor.	Liberi
Spiritus, id est vis Christi nobiscum communicati: qui Spiritus priori illi marito perempto successit, & sanctos motus in nobis ciet.	Nouus homo, id est facultates tum corporis tum animi per Spiritum sanctificatæ, in quibus ille agit tanquam maritus in vxore.	Fructus spiritus, quos ex Spiritu concipimus & parimus, vt recensentur ab Apostolo Gal. 5. 22.

illud

6 Conclusio, Legem quidem persanctam esse, totam autē culpam in nobis esse, qui Lege abutamur.
t *De non concupiscendo.*
7 Propositio, Legem non esse mortis materiam, sed corruptam naturam ab ea non tātùm detectam, verum etiam irritatam, inde occasionē rebellionis arripere, vt quæ eo ardentius res vetitas appetat, vnde mortis reatus.
v *Mortis meæ culpam sustinet?*
x *Vt peccatum ostenderet se esse peccatum, nempe vt proderet se id esse quod est reuera. Nam antea quasi mortuum delitescebat.*
y *Quam maximè, explicatu omnibus suis viribus.*
8 Causa huius rei hæc est, quòd Lex cœlestem puritatem flagitet, homines autē quales nascuntur, sint corruptionis mācipia cui sponte seruiunt.
9 Proponit seipsum, vt regeneratum, pro exemplo, in quo dissidium illud spiritus & carnis, ac proinde Legis Dei & prauitatis nostræ, perspicuè appareat. Nam quia Lex in homine non regenerato tantùm mortem parit, facilius in eo dissimulari potest: in homine autem regenerato quum salutares etiam fructus edat, melius apparet vitiosas actiones non à Lege, sed à peccato, (id est corrupta natura) oriri. Ac proinde, simul docet Apostolus quis sit Legis vsus, redarguendo peccato in regeneratis, ad finem vsque capitis, sicut paulò antè, nempè à vers. 7. vsque ad hunc 15. eiusdem vsum docuit in non regeneratis.

illud mandatum quod *institutum* erat ad vitam, mihi *cedere* ad mortem.

11 Nam peccatum occasione accepta seduxit me per illud mandatum, & per illud occidit.

12 [6] Itaque Lex ipsa quidem sancta, & [t] mandatum illud sanctum, ac iustum & bonum.

13 [7] Ergo quod bonum *est*, mihi factum est [v] mortiferum? Absit: imò peccatum *mihi factum est mortiferum*: mihi per id quod bonum est, gignendo mortem, vt proderetur [x] esse peccatum, *id est* vt ipsum fieret [y] summè peccans per illud mandatum.

14 [8] Scimus enim Legem esse spiritualem: at ego carnalis sum, venditus vt subiicerer peccato.

15 [9] Quod enim perpetro, [10] [z] non agnosco: [11] non enim quod volo hoc ago, sed quod odi, hoc facio.

16 Quod si id facio quod nolo, hoc facio, consentio Legi quòd bona *sit*.

17 Nunc itaque non amplius ego id perpetro, sed [a] peccatum quod in me habitat, *id perpetrat*.

18 [12] Noui enim non habitare in me (id est in carne mea) bonum: nam velle adest mihi, sed vt quum bonum est, perficiam, [b] non assequor.

19 Non enim facio bonum quod volo: sed malum quod nolo, hoc ago.

20 Quod si id facio quod ego nolo, non amplius ego id perpetro, sed peccatum quod in me habitat, *id perpetrat*.

21 [15] Comperio igitur volenti mihi facere bonum, hanc legem *impositam esse*, quòd mihi malum adiaceat.

22 Delector enim Lege Dei quod ad [c] interiorem hominem:

23 Sed video aliam legem in membris meis rebellātem [d] legi mentis meæ, & captiuum reddētem me legi peccati, quæ est in membris meis.

24 [14] [e] Miser ego homo: quis me eripiet ex isto corpore mortis?

25 [f] Gratias ago Deo per Iesum Christum Dominum nostrum. [g] Nempe igitur ipse ego mente quidem seruio Legi Dei, carne verò legi peccati.

mandatum ipsum vitæ ad mortem.

11 Peccatum enim per occasionem quam inuenit sibi [7] per manum mandati, decepit me, & per illud occidit me.

12 Lex ergo, sancta est & mandatum sanctum est, & iustum & bonum.

13 Bonum ergo ipsum mihi ad mortem factum est? [8] Absit [9] sed peccatum, vt conspiceretur quòd peccatum esset, *ipsum fuit* [10] quod per bonum perfecerit in me mortē, quo magis condemnaretur peccatum per mandatum.

14 Scimus enim quòd Lex [11] spiritualis est: ego autem carnalis sum, & venditus sum peccato.

15 Quod enim ago [12] non agnosco: & nequaquam id quod volo, facio, sed id quod odi, illud ipsum facio.

16 [13] Et si id quod nolo, facio, testor ego de Lege quòd [14] bona sit.

17 Nunc autem nequaquam ego operor illud, sed peccatum quod habitat in me.

18 Noui enim illud, *videlicet* quòd non habitat in me ([15] hoc verò est in carne mea) bonum. Vt velim enim bonum, in promptu est mihi: vt operer ipsum, non possum.

19 Nequaquam enim bonum quod volo facere, facio: sed malum quod nolo facere, illud ipsum facio.

20 Et, si illud quod nolo facio nequaquam ego facio, sed peccatum quod habitat in me.

21 Inuenio igitur legem quæ consentit menti meæ, illi *quidem* quæ vult facere bonum, *repugnare carni meæ*: propterea [16] quòd malum proximum est mihi.

22 Gaudeo enim in Lege ipsa Dei in filio [17] hominis interno:

23 Video verò legem aliam in membris meis, quę bellum gerit contra legem mentis meę, & captiuum me reddit legi peccati, quæ est in membris meis.

24 Miser ego filius hominis: quis liberabit me ex hoc corpore mortis?

25 Gratias ago Deo meo [18] per Dominum nostrum Ieschua Christum. Nunc igitur ego mente mea seruus sum legis Dei: carne autem mea seruus sum legis peccati.

7 Id est, Per mandatum.
8 Syrè, Parce.
9 Vel, Imo. vt supra.
10 Aut redundat ך Daleth in principio.
11 Ad verbū, Spiritus est, in genitiuo casu. Sed ex duobus substantiuis simul constructis, alterum (quod scilicet à priori regitur) tum in Hebræa, tum in Syriaca lingua, in adiectiui locum subit. vt paulo pòst, Ego autem carnis, pro Carnalis sum.
12 Hoc est. Probo. vel Non est id quod scio agendum.
13 Pro, Quòd si.
14 Syrè, Pulchra.
15 Redundans particula, sicut δὲ Græcum, cui respondet.
16 Cōcisa oratio, nam in cōtrario mēbro oppositum comprehendit. Sic ergo implenda, Repugnātem carni meæ &c.
17 Ad verbum, Qui est intus hoc est, Secundum hominem renatum & spiritualem.
18 Ad verbum, Per manum Domini, Hebraismus.

10 Non respondent (inquit) meæ vitæ actiones, imò repugnant voluntati meæ. Itaque ex voluntatis meæ consensu cum Lege, & repugnantia cum vitæ actionibus, satis apparet aliud suadere Legem & rectam voluntatem, aliud verò vitiositatem homini insidentem etiam, regenerato. z *Non aprobo.* 11 Obseruandum est eundem & vnum hominem dici velle & nolle, diuersis respectibus: velle videlicet, quatenus est gratia regeneratus: nolle, quatenus non est regeneratus, siue quatenus talis est qualis est natus. Sed quoniam pars regenerata tandem victrix euadit, ideo Paulus regeneratorum partem sustinens, perinde loquitur ac si vitiositas, quæ & ipsa volens peccat, esset aliquid extra ipsum: quamuis tamen postea fateatur hoc malum esse in carne sua, siue membris suis. a *Corruptio illa natiua, quæ etiam in regenitis hæret, nondum planè debellata.* 12 Vitium istud, siue peccatum, siue Lex peccati, homines non regeneratos prorsus occupat, regeneratos autem remoratur. b *Hæc illi verè conueniunt, quem gratia Dei renouauit: nam vbi non est Spiritus, quæ potest esse lucta carnis?* 13 Conclusio, Sicut lex Dei ad bonum hortatur, ita legem peccati (id est corruptionem, in qua toti nati sumus) nos ad mala impellere: spiritum autem, id est animum nostrum quatenus est regeneratus, cum Lege Dei consentire: carnem verò, id est totum hominem, legi peccati esse mancipatum. In summa igitur, malum & mors non sunt à Lege, sed à peccato, quod quidem regnat in non regeneratis, vt qui nec velint, nec faciant bonum, velint autem & faciant malum, in regeneratis autem certat aduersus spiritum siue legem mentis, adeò vt nec tam bene viuere nec tam à malo alieni esse possint quàm volunt. c *Interior homo, is est qui & nouus, cui opponitur exterior, id est, vetus: interioris autem hominis nomine, non mentem & rationem: exterioris, inferiores facultates intelligit, quod facit humana Philosophia: sed exterioris nomine intelligit, quicquid est in homine vel intus vel foris, à capite ad calcem, quatenus quidem homo non est gratia Dei regeneratus.* d *Lex mentis, hoc loco, non de mente, qualis illa est, à natura intelligenda est, sed de mente Spiritu Dei renouata.* 14 Miserum quidem est, adhuc ex parte obnoxium esse peccato, quod sua natura nos reddit reos mortis: sed clamandum est ad Dominum, qui nos per ipsam mortem aliquando victores reddet vt qui iam simus in Christo victores. e *Ærumnosis & perpetuis pugnis fatigatus.* f *Non interrogat hic Paulus, sed suspirat potius: deinde se colligit, & se acquiescere significat in ea spe, quam habeat in Christo Iesu fundatam.* g *Hæc vera est regeneratorum perfectio, si se imperfectos esse agnoscant. Augustinus.*

Caput VIII.

1 *Concludit nihil damnationis esse iis qui sunt Christo insiti per eius Spiritum* 3 *vtcunque onerati sint*

sint adhuc peccata. 9 *Illo enim Spiritu viuunt,* 14 *cuius testimonium* 15 *dubitationem omnem arcet,* 18 *& miserias omnes subleuat.*

1 PRoinde non est cōdemnatio iis qui non ambulant [1] iuxta carnem in Ieschua Christo [2].

2 Lex enim Spiritus vitæ qui est in Christo Ieschua, liberauit [3] te à lege peccati & mortis.

3 Eo quòd enim viribus destituta erat Lex [4] per manum infirmitatis carnis, misit Deus Filium suum in similitudinem carnis peccati, propter ipsum peccatum, vt condemnaret peccatum in carne eius.

4 Quò iustificatio Legis in nobis impleretur, qui nequaquam in carne ambulamus, sed in spiritu.

5 Illi enim qui in carne sunt, quod carnis est cogitant: & illi qui [5] spirituales sunt, quod est spiritus cogitant.

6 Intellectus enim carnis, mors est: [6] & intellectus spiritus, vita & pax.

7 Propterea quòd intellectus carnis inimicitia est aduersus Deum. Legi enim Dei se non submittit: quia non potest.

8 Et ii qui in carne sunt, [7] placere Deo non possunt.

9 Vos autem non estis in carne, sed in spiritu: si verè Spiritus Dei habitat in vobis. Si autem non sit in aliquo Spiritus Christi, hic nequaquam est eius.

10 Quòd [8] si autem Christus est in vobis, corpus mortuum est propter peccatum: spiritus autem viuens est propter iustitiam.

11 Et si Spiritus eius qui excitauit Dominum nostrum Ieschua Christum [9] à mortuis habitat in vobis, ipse qui excitauit Dominum nostrum Ieschua Christum à mortuis, etiam corpora vestra mortalia viuificabit propter Spiritum ipsius qui habitat in vobis.

12 [10] Nunc, fratres mei, debitores sumus, non carni, vt in carne ambulemus.

1 [1] NVlla igitur nunc *est* condemnatio iis qui *sunt* in Christo Iesu [2] *id est, qui* non [a] secundùm carnem incedunt, sed secundùm Spiritum.

2 [3] Nam [b] Lex Spiritus [c] vitæ [d] *qui est* in Christo Iesu, [e] liberauit me à lege peccati & mortis.

3 Nam quæ Legis [f] erat impotentia quum viribus esset destituta per carnem, Deus suo ipsius Filio misso in forma consimili [h] carni peccato obnoxiæ, [i] idq; pro peccato, [k] condemnauit peccatum in carne:

4 Vt [l] ius illud Legis compleatur [5] in nobis, qui non secundùm carnem incedimus, sed secundùm Spiritum.

5 [6] Nam qui [m] secundùm carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt: qui verò *sunt* secundùm Spiritum quæ Spiritus sunt.

6 [7] Nam intelligentia carnis mors est: intelligentia verò Spiritus, vita & Pax:

7 [8] Propterea quòd intelligentia carnis, inimicitia *est* aduersus Deum. [9] Legi enim Dei non subiicitur: nam ne potest quidem.

8 [10] Ergo qui in carne sunt, Deo placere non possunt.

9 [11] Vos autem non estis in carne, sed in spiritu: siquidem Spiritus Dei habitat in vobis: quòd si quis Spiritum Christi non habet, is non est eius.

10 [12] Porrò si Christus in vobis est [n] corpus quidem mortuum *est* propter peccatum, spiritus autem vita *est* propter iustitiam.

11 [13] Sed si Spiritus eius qui excitauit Iesum à mortuis, habitat in vobis, is qui excitauit Christũ ex mortuis, viuificabit etiam mortalia corpora vestra per [o] inhabitantem eius Spiritum in vobis.

12 [14] Nempe igitur fratres debitores sumus non carni, vt secundùm carnem viuamus, *sed Spiritui.*

1 Syrè, In carne. Hic enim ב pro ב sine על passim vsurpat Paraphrastes.
2 Deest oppositũ, Sed iuxta spiritum. Sicut etiam in quibusdam Græcis codicibus.
3 Mutatio personæ. In Græco codice seruatur prima persona Me.
4 Id est, Ob infirmitatem carnis. Hebraismus.
5 Ad verbum, Et spiritus, in genitiuo singulari, loco epitheti. Ponitur autem copula aduersatiue. At qui spiritus sunt.
6 Et pro At.
7 Syrè, Pulchri esse & grati.
8 Expletiua particula, sicut apud Græcos, vnde sumpta est.
9 Syrè, De inter mortuos. Hebraismus.
10 Pro, Igitur. Hebraismus.

1 Conclusio totius superioris disputationis à vers. 16. primi capitis, ad hunc vsque locum. Quum in Christo iidem iustificati consequamur peccatorum remissionem & iustitiæ imputationem, atque adeò etiam sanctificemur: ex his efficitur, esse extra condemnationis metum, qui per fidem sunt Christo insiti.

2 Fructus Spiritus, siue sanctificationis in nobis inchoatæ effecta, nos quidem non inserunt Christo, sed nos ei insitos esse declarant.

a *Ducem carnis sequuti, non enim dicitur viuere secundùm carnem, qui Spiritum ducem sequitur, etiam si aliquando extra viam vestigium ponat.*

3 Occupatio, Qui adeò imbecilla sit vis Spiritus in nobis, quomodo inde possimus colligere: nullam esse condemnationem in his qui hac vi sunt præditi? Quoniam, inquit, vis ista Spiritus viuificantis quæ tam imbecilla est in nobis, perfectissima & potentissima est in Christo & nobis credentibus imputata, facit vt perinde censeamur, ac si nullæ prorsus reliquiæ corruptionis & mortis in nobis hererent. Antea igitur disputauit Paulus de remissione peccatorum, & præstationis Legis imputatione, atque adeò de inchoata in nobis sanctificatione: nunc autem de perfecta humanæ naturæ Christi imputatione disserit, quæ pars ad planè pacandam conscientiam requirebatur, Delentur enim nostra peccata Christi sanguine, & tegitur nostræ corruptionis reatus obedientiæ Christi imputatione: ipsa autem corruptio (quam Apostolus peccatum peccans appellat) sanctificationis quidem dono paulatim sanatur in nobis, sed alio præterea remedio eget, nempe ipsius Christi carnis perfectissima sanctificatione, quæ & ipsa nobis credentibus imputatur. b *Ius & authoritas Spiritus, cui opponitur tyrannus peccati.* c *Qui veterem hominem mortificat, nouum viuificat.* d *Sub. absolutè & perfectè.* e *Imputata siquidem Christi sanctificatio, sanctificationem nostram inchoatam perficit.* 4 Non argumentatur, sed sanctificationis imputatæ mysterium explicat. Quoniam enim, inquit, Legis non erat virtus (idque propter naturæ nostræ corruptionem) vt hominem posset purum & integrum præstare, vt quæ morbum peccati potius accederet quam extingueret, Deus Filium suum induit carne huic nostræ peccatrici simili, in qua penitus aboleuit nostram vitiositatem, vt eo per fidem apprehenso, penitus integri & inculpati habiti, plenè comperiamur illam summam perfectionem habere quam Lex flagitat, ac proinde nulla sit in nobis condemnatio. f *Qua legi propria non est, sed vitio nostro accidit.* g *In homine non regenerato, cuius morbum quidem indicare potuit, at non sanare.* h *Hominis natura quæ corrupta erat per peccatum, donec illam sanctificaret.* i *Vt peccatum aboleret in carne nostra.* k *Nullum in nos ius habere declarauit.* l *Ipsa Legis Dei substantia compleatur, vel illud ipsum quod requirit Lex vt possimus iusti coram Deo inueniri: nam iustificationi adiungatur sanctificatio nobis imputata, iusti sumus ex perfecta illa Legis formula.* 5 Repetit id quod dixerat, sanctificationem in nobis inchoatam, esse nostræ in Christum insitionis certum testimonium: qui quidem est vberrimus sanctæ & honestæ vitæ fructus. 6 Probatio cur incedere secundùm carnem non conueniat in Christum insitis, ambulare autem secundùm Spiritum eis conueniat: Quia, inquit, carnales carnalia, spirituales spiritualia cogitant. m *Ad carnis præscriptum viuunt.* 7 Probat consequutionem, eo quòd quicquid sapit caro, mortiferum est: quicquid Spiritus, vitam ac fœlicitatem spectat. 8 Probatio cur intelligentia carnis sit mors, quia, inquit, Dei est hostis. 9 Ratio cur caro sit Dei hostis, Quoniam illi nec vult nec potest se subiicere. Carnem autem vocat hominem non regeneratum. 10 Conclusio, Ergo ambulantes secundùm carnem, Deo non possunt placere: ex quo efficitur non esse Christo insitos. 11 Ad alteros accedit, eos videlicet qui secundùm spiritum ambulant, de quibus contraria omnino superioribus intelligenda sunt: ac primùm definit quid sit in spiritu siue sanctificatum esse, nempe habere Spiritum Dei incolam: deinde affirmat sanctificationem inseparabili nexu cum nostra in Christum Insitione cohærere. 12 Confirmat fideles aduersus carnis & peccati reliquias concedens adhuc quidem illos, (sicut ex ea quæ superest in eis vitiositate intelligitur) altera sui parte (quam corpus vocat, id est, massam) à terrenis sordibus nondum purificata, in morte esse: sed simul iubens de felici certaminis exitu securos esse, quoniam vel exigua Spiritus (id est gratiæ regenerationis) scintilla, quam iis inesse ex iustitiæ fructibus constet, sit vitæ semen. n *Caro, siue illud omne quòd adhuc in mortis & peccati salebris hæret.* 13 Confirmatio superioris sententiæ: Eodem Spiritu præditi estis, quo & Christus. Idem ergo in vobis atque in Christo tandem efficiet, quando videlicet & vos deposita prorsus omni infirmitate, & superata morte gloria cœlesti induet. o *Virtute Spiritus, quæ sese primùm in capite nostro exeruit, sed quæ in suis membris quotidie etiam exeritur.*
14 Adhortatio ad carnem vi Spiritus regenerationis in dies magis ac magis opprimendam: Quia, inquit, debitores estis Deo, ab eo acceptis ab eo beneficiis.

13 [15] Nam si secundum carnem vixeritis, futurum est vt moriamini: sed si Spiritu actiones corporis mortificetis, viuetis.

13 Si enim in carne viuatis, futurum est vt moriamini: & si in spiritu conuersiones corporis mortificetis, viuetis:

14 [16] Quotquot enim Spiritu Dei ducuntur, ii sunt filii Dei.

14 Illi enim qui Spiritu Dei ducuntur, hi filii sunt Dei.

15 [17] Non enim accepistis [p] Spiritum seruitutis rursus ad metum, sed accepistis Spiritũ [q] adoptionis per quem clamamus, Abba, *id est*, Pater.

15 Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum ad timorem, sed accepistis Spiritum [11] adoptionis filiorum, per quem clamamus, [12] Pater, Pater noster.

16 Qui ipse Spiritus [r] testatus vnà cum Spiritu nostro, nos esse filios Dei.

16 Et ipse Spiritus testatur spiritui nostro, quòd sumus filii Dei.

17 [18] Quòd si filii, etiã [s] hæredes: heredes quidem Dei, cohæredes autem Christi: [19] si modò simul *cum eo* patimur, vt simul *cum eo* glorificemur.

17 [13] Et si filii, etiam hæredes, hæredes Dei, & [14] consortes hæreditatis Ieschua Christi: vt si patiamur cum eo, etiam cum eo glorificemur.

18 [20] Nam statuo minimè *esse* paria quæ præsenti tempore perpetimur, futuræ gloriæ in nobis retegendæ.

18 Arbitror enim ego quòd non sint pares passiones temporis huius, gloriæ illi [15] quæ futurum est vt reueletur in nobis.

19 [21] Etenim mundus hic conditus [v] *quasi* exerto capite obseruans, expectat [x] reuelationem filiorum Dei.

19 Vniuersa enim creatura expectat, & [16] oculos intendit in reuelationem filiorum Dei.

20 Nam [y] vanitati mundus conditus subiectus est, [z] non sua sponte, sed [a] propter eum qui subiecit eum *isti vanitati*:

20 Creatura enim subiacet vanitati, [17] non pro voluntate sua, sed propter eum qui subiecit eam.

21 [b] Sub spe quòd & ipse vindicabitur ex [c] seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.

21 In spe quòd etiam ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum Dei.

22 Scimus enim mundum totum conditum vnà suspirare, & vnà [d] parturire ad hoc vsque *tempus*:

22 Scimus enim quòd omnes creaturæ congemiscunt, & parturiunt vsque in diem hunc:

23 [22] Neque verò *ille* solùm, sed & ipsi qui primitias Spiritus habemus, nosipsi, inquã, apud nosipsos suspiramus, adoptionem expectantes, *id est* [e] redemptionem corporis nostri.

23 Et non solùm ipsæ, sed etiam nos in quibus sunt primitiæ Spiritus, congemiscimus in nobisipsis, [18] & intentis oculis expectamus, [19] adoptionem filiorum, in redemptionem corporum nostrorum.

24 [23] Nam spe seruati sumus. [f] Spes autem si cernatur, non est spes, quod enim quis cernit, cur speret?

24 Eo quòd in spe est [20] salus nostra. Spes autem quę conspicitur, nequaquam est spes. Si enim conspiceremus ipsam, [21] cur intentis oculis expectaremus eam?

25 Si verò quod non videmus speramus, *nempe* per patientiam expectamus.

25 Si verò id quod non conspicitur, speramus, per patientiam expectamus.

26 [24] Itidem autem & Spiritus [g] subleuat infirmitates nostras, quid enim precemur vt oportet, non nouimus: sed ipse Spiritus [h] interpellat pro nobis suspiriis inenarrabilibus.

26 Similiter etiam ipse Spiritus auxiliatur infirmitati nostræ, quid enim oremus quemadmodum oportet, ignoramus: sed ipse spiritus orat pro nobis gemitibus [22] qui verbis non exprimuntur.

27 Qui verò scrutatur corda, nouit [i] quis

27 Qui scrutatur autem corda, ipse nouit

15 Alia ratio ab vtili, Quia fortiter pugnantes æterna vita manet.

16 Confirmatio huius rationis, Quia filii sũt Dei qui ipsius Spiritu reguntur: ergo vita æterna eos manet.

17 Obiter explicat duobus istis versiculis quo iure filiorum Dei appellatio credentibus tribuatur: quoniam, inquit, Euangelii gratiam accipiunt, in qua Deus sese non rursus formidabilem sicut in Legis promulgatione, sed benignum Patrem in Christo præbet, adeò vt eum magna cum fiducia Patrem inuocemus, Spiritu sancto videlicet hanc adoptionẽ in animis nostris per fidem obsignante.

p *Spiritus nomine sanctus ille intelligitur quẽ accipere dicimur, quum in animis nostris est efficax. Is igitur quia prædicatione Legis salutem quidem proponit, sed addita durissima & planè ἀδυνάτῳ conditione, nihil nisi timorem potest in animis nostris ciere, vt conscientia quasi serua iram Domini magna cum anxietate expectet. Ideo dicitur ab hoc effectu, Spiritus seruitutis ad metum, id est, quasi in seruilem conditionem nos redigens.*

q *Contrà verò Paulus Spiritum in quo per Euangelium afflamur, quia gratuitam in Christo adoptionem, salutem obsignat in animis credentium à Legis maledictione liberatis, eleganter vocat Spiritum adoptionis, vt qui nobis os aperiat non modò ad loquendum, sed etiam ad clamandum: & ita quidem vt quem veluti asperrimum dominum metuebamus vt benignissimum patrem appellemus.* r *Hac ratione duo erunt testes, nempe Spiritus Dei, & Spiritus noster ab eo certior factus.* 18 Probatio consequutionis confirmationis, quia qui filius Dei est, cum Christo fruitur Deo. f *Bonorum Patris participes, idque gratis, quia filii adoptiui.* 19 Iam docet Paulus qua via filii Dei ad illam felicitatem perueniant: per crucem videlicet, sicut & ipse Christus. Simul autem aperit consolationis fontes, ac primum quidem, quòd Christum ipsum habeamus afflictionum socium: secundò quòd illi quoque simus in æterna illa gloria socii futuri. 20 Tertiò, quòd hæc gloria quam expectamus, infinitis partibus superet afflictionum miseriam. t *Omnibus bene expensis collige.* 21 Quartò, nos certo esse liberandos docet ex ea confusione & horrenda totius mundi deformatione, quæ perpetua esse non possit sicut ab initio non extitit. Cæterùm sicut ea initium habet ex hominis peccato propter quem erat conditus, Deo sic ordinante: ita cum electis tandem instaurabitur. v *Vocabulum Græcum significat gestum illius qui cupidissimè aliquid expectat, nimirum qui exerit caput & oculos intendit, quasi eminus venturum prospiciens. Nomine verò rerum creatarum intellige Mundum, id est, istam rerum vniuersitatem, quæ initio quidem fuit condita in pulcherrimo statu, idque vt homini ad Dei gloriam creati, præclaris & sanctis vsibus inseruiret: nunc verò eo redacta est propter hominis peccatum, vt si inferiorem, id est, elementarem regionem spectes omnia sint infinitis & fœdissimis mutationibus ac tandem etiam interitui obnoxia. Sin verò cœlestia corpora consideres, non possunt expertia dici istius vanitatis quum impiis etiam Dei hostibus inseruiant, & tandem quoque sint vltimo illo die dissoluenda, sicut Dauid & Petrus disertis verbis declarant.* x *Ia est dum gloria illa filiis Dei præparata, re ipsa patefiat.* y *Fluxæ & euanidæ conditioni, cui opponitur constans & integra natura & recto tramite ad suum finem pertingens.* z *Non propensione naturali.* a *Vt conditoris imperio obsequantur, cui visum est ipsarum vanitate ostendere, quantopere esset homini offensus.* b *Noluit mundum perpetuæ maledictioni propter hominis peccatum subigere, sed spem illi fecit restitutionis.* c *A corruptione, cui nunc sunt mancipatæ, afferentur in fœlicem illum statum incorruptionis, qui patefiat quum filii Dei in gloriam euehentur.* d *Significatur non tantùm, summus dolor, sed etiam fructus qui eum consequitur.* 22 Quintò si expectat reliquus mundus instaurationem, veluti suspirans, idque non frustra nos quoque non pigeat ingemiscere, & longè etiam certiores simus redemptionis nostræ futuræ, quum habeamus Spiritus primitias. e *Extremam illam instaurationem quæ futura est nostra adoptionis consummatio.* 23 Sextò, Cum fide spes necessariò cohæret, quum credamus quæ nondum obtinuimus, & spes in rem præsentem non feratur. Sperandum est igitur, & patienter expectandum quod futurum credimus. f *Metonymia pro eo quod speratur.* 24 Septimò, Non est quòd satiscamus sub afflictionum pondere, quum firmissimum præsidium suppeditent preces: quæ irritæ esse non possunt, quum à Spiritu Dei in nobis habitante proficiscantur. g *Tanquam onus sustinet, ne nos sub eo fatiscamus.* h *Nos ad preces instigat, atque adeo veluti verba & suspiria nobis intus dictat.* i *Quæ suspiria à sui Spiritus afflatu proficiscantur.*

11 Syrè constitutionis filiorum siue Statuti.

12 Vide quæ de hac re scripsimus Marci. 14. in Pater, pater mi.

13 Pro, Quòd si Varius est particula Vau vsus apud Hebræos.

14 Ad verbum, Filii hæreditatis, id est Hæredes Heb.

15 Hellenismus, quem Chaldæi familiariter vsurpant.

16 Syrè, Quasi in specula expectat.

17 Idest, Non sponte sua, aut pro voto suo. Gallicè, *Non pas de sa volonté*

18 Syrè, Quasi in specula expectamus.

19 Syrè, Constitutionem filiorum. Syrè Vita, quod alibi notatum est.

21 Syrè, Quasi in specula expectaremus.

22 Syrè, Qui non dicuntur, id est Dici non possunt.

quis

quis sit intellectus Spiritus quia secundum voluntatem Dei orat pro sanctis.

28 Scimus autem quòd iis qui diligunt Deũ, in omni re auxiliatur *Deus* eis ad bonum, iis *inquam* quos [23] prædestinauit vt essent vocati:

29 Et [24] præsciuit eos, & obsignauit eos in similitudine figuræ filii sui, vt ipse sit primogenitus fratrum multorum.

30 Eos autem quos prius obsignauit, eosdem vocauit: & eos quos vocauit, eosdem iustificauit: & eos quos iustificauit, eosdem glorificauit.

31 Quid igitur dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis est contra nos?

32 Et si Filio suo non pepercit, sed pro omnibus nobis tradidit eum, quomodo non [25] omnia cum eo dabit nobis?

33 Quis se opponet electis Dei? Deus iustificat.

34 Quis condemnet? Christus mortuus est, & resurrexit, & est ad dextram Dei, & orat pro nobis.

35 Quis separabit [26] me à dilectione Christi? Afflictio? aut angustia? aut persequutio? aut fames? aut nuditas? aut [27] periculum? aut gladius?

36 Quemadmodum scriptum est, Propter te quotidie morti tradimur, & reputati sumus tanquam oues [28] ad mactationem.

37 Sed [29] in his omnibus vincimus per manum eius qui dilexit nos.

38 Persuasus enim sum quòd neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque quæ sunt præsentia, neque quæ sunt futura,

39 Neque altitudo, neque profunditas, neq; etiam creatura alia poterit separare me à charitate Dei, quæ est in Domino nostro Ieschua Christo.

23 Ad verb. Antè constituit.
24 Syrè, Et ab initio nouit eos.
25 Syrè, omnem rem id est, Quiduis.
26 Mutatio numeri. Græcus retinet pluralem. Nos.
27 Græcum nomẽ retinet Paraphrastes.
28 Id est, Destinata mactationi, Hebraismus.

sit sensus Spiritus: quia [k] secundum Deum interpellat pro sanctis.

28 [25] Nouimus autem, iis qui diligunt Deũ, [l] omnia simul adiumento esse ad bonum, iis *videlicet* qui ex [m] proposito *ipsius* vocati sunt.

29 Nã quos præsciuit, *eosdem* & prædestinauit, *vt* conformes *fiant* imagini Filii sui: vt is sit primogenitus inter multos fratres.

30 Quos verò [n] prædestinauit, eos etiam vocauit: & quos vocauit, eos etiam iustificauit: quos autem iustificauit eos etiam glorificauit.

31 [26] Quid igitur dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos?

32 Is quidem qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, qui non etiam cum eo omnia nobis [o] gratificabitur?

33 [27] Quis intentabit crimina aduersus electos Dei? [p] Deus, *is est* qui iustificat.

34 Quis est qui condemnet? Christus, *is est* qui mortuus est, imò verò qui etiam excitatus est: qui etiam est ad dextram Dei, qui etiam interpellat pro nobis.

35 Quis nos separabit à [q] charitate Christi? *num* oppressio, num angustia, num persequutio, num fames, num nuditas, num periculum, num gladius?

36 (Sicut scriptum est, Causa tui occidimur totum diem: habiti sumus velut oues destinatæ mactationi.)

37 [r] Imò in his omnibus plusquam victores sumus per eum qui dilexit nos.

38 Nam mihi persuasum est, neque mortem, neque vitam, neque angelos, neque principatus, neque potestates, neque instantia, neque futura,

39 Neque sublimitatem, neque profunditatem, neque vllam rem aliam creatam posse nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

k *Quia sanctos doces precari ex ipsius Dei voluntate.*

25 Octauò, Nec temerè, nec nostro malo affligimur, sed ex Dei prouidentia, summo nostro bono qui sicut nos ab æterno elegit, ita etiam prædestinauit Filii sui conformationi: ac proinde suo tempore vocatos ac iustificatos, per crucem ad gloriam adducet.

l *Non tantùm afflictiones, sed quiduis aliud.*

m *Propositum vocat id quod Deus ab æterno pro bona sua voluntate apud se constituit.*

n *Præteritum pro præsenti, quo res futura explicatur, Heb. vt eius firmitas constet respicit etiam ad assiduum Dei continuum.*

26 Nonò, Non est quod metuamus ne quicquid nobis vtile est non largiatur Dominus, qui ne Filio quidem suo pepercerit, vt nos seruaret.

o *Gratis donabit.*

27 Magnificentissima conclusio totius secundæ partis huius epistolæ, id est, tractationis de iustificatione, Nobis nullos coram Deo metuendos accusatores, quum Deus ipse nos vt iustos absoluat: damnationem verò nobis multo minus esse formidandam, quum Christi morte & resurrectione, omnipotentia denique ac patrocinio nitamur. Quid igitur in hac vita tanti erit momenti vt nos perterrefaciat, quasi à charitate qua Deus nos in Filio diligit exciderimus: Nihil profectò, quum illa sit firmissima, tum in sese, tum in nobis certa fide confirmatis.

p *Qui non modò insontes, sed etiam prorsus iustos in Filio pronuntiat.* q *Qua Christum nos prosequitur.* r *Non modo tantis malis non frangimur, sed etiam plusquam victores sumus omnium illorum.*

Caput IX.

2 *Iudæis occurrit,* 7 *Ac duplex filiorum Abrahæ genus esse dicit.* 15 *Cunctáque in hoc negotio peragi ex Dei voluntate,* 20 *Instar figuli.* 24 30 *Tum vocationem Gentium,* 31 *Tum Iudæorum reprobationem.* 25 27 *Prophetarum testimoniis prædictam ostendit.*

1 Veritatem dico in Christo, & non mẽtior: & mens mea testatur in me per Spiritum sanctum:

2 Quòd tristitia est mihi magna, & dolor qui ex corde meo non cessat.

3 [1] Orabam enim vt ego ipse [2] anathema essem à Christo pro fratribus meis & cognatis meis qui sunt [3] secundum carnem:

4 Qui sunt filii Israiel quorum erat [4] adoptio filiorum, & gloria, & fœdera, & Lex, & [5] ministerium, & promissiones,

5 Et Patres ex quibus apparuit Christus in

1 Vel, Orarim.
2 Syrè, Excisio.
3 Syrè, In carne, Hebraismus.
4 Syrè, Constitutio.
5 Id est, Cultus, subaudi diuinus.

1 Veritatem [1] dico per Christum, non mentior, (attestante mihi simul conscientia mea per Spiritum sanctum,)

2 Magnam mihi tristitiã esse, & perpetuum cruciatum cordi meo.

3 Optarim enim ego ipse [a] anathema esse *separatum* à Christo, pro fratribus meis, cognatis *inquam* meis [b] secundùm carnem:

4 Qui sunt Israelitæ: quorum *est* adoptio, & [c] gloria, & [d] fœderis, [e] & Legis constitutio, & [f] cultus & [g] promissiones:

5 Quorum *sunt* Patres, & ii ex quibus Chri-

1 Tertia pars huius epistolæ vsque ad duodecimũ caput, in qua Paulus ad fidei causas superiores ascendit: ac primùm quidem, quoniam de Iudæorum reiectione multa dicturus erat, insinuatione vtitur, incredibilem suam in eos beneuolentiam duplici, imo etiam triplici iureiurando & insigni desiderii sui testificatione declarans, & omnes eorum prærogatiuas illis concedens.

a *Tanta fuit Apostoli erga fratres suos charitas, vt fieri potuisset, paratus fuisset abdicationem Israeliticæ gentis redimere suo sempiterno exitio, anathematis enim nomen illud hoc loco significat.* b *Carnem hoc loco appellat sanguinis coniunctionem, vt Gen. 20. 14. non autem humanam naturam in genere, vt sup. cap. 1. 3.* c *Arca fœderis, quæ erat præsentiæ Dei symbolum.* d *Tabulæ fœderis, metonymia.* e *Lex iudicialis.* f *Lex ceremonialis.* g *Quæ factæ fuerunt Abrahamo & posteris.*

stus

stus quod ad carnem attinet, [a] qui est supra omnes, Deus laudandus in secula. Amen.

6 [3] Fieri tamen non potest vt exciderit sermo Dei. Non enim omnes qui *sunt* ex *patre* [h] Israële, *sunt* Israël:

7 Neque quia *sunt* semen Abrahæ, *ideo* omnes *sunt* filii: [4] sed [i] in Isaac vocabitur tibi semen.

8 [5] Hoc est, non qui [k] filii carnis, ii filii Dei: sed qui *sunt* [l] filii promissionis, censentur in semine.

9 [6] Promissionis enim sermo hic est, Hoc ipso tempore veniam, & erit Saræ filius.

10 [7] Neque *hic* solum, sed & Rebecca, quum ex vno concepisset, *nempe* ex Isaac patre nostro, *hac experta est*.

11 Nondum enim natis *pueris*, quum nihil fecissent [m] boni vel mali: vt propositum Dei quod *est*, secundum *ipsius* electionem *id est* non ex operibus, sed ex vocante, *firmum* [8] maneret;

12 [9] Dictum est ei, Maior seruiet minori.

13 Sicut scriptum est, Iacob dilexi, Esau verò odio habui.

14 [10] Quid igitur dicemus? [n] Num iniustitia *est* apud Deum? Absit.

15 [11] Nam Mosi dicit, [o] Miserebor cuius misertus fuero: & [p] commiserabor quem commiseratus fuero.

16 [12] Nempe igitur *electio* non est eius qui [q] velit, neque eius qui currat, sed miserentis Dei.

17 [13] Dicit enim [r] Scriptura Pharaoni, Ad hoc ipsum [s] excitaui te [14] vt ostendam in te potestatem meam, & vt annuntietur nomen meum in tota terra.

18 [15] Itaque [t] cuius vult miseretur, quem autem vult indurat.

19 [16] Dices ergo mihi, Quid adhuc succen-

---

ne qui est Deus, qui est super omnia [6] cuius sunt laudes & benedictiones in seculum seculorum. Ammin.

6 Nequaquam [7] enim prorsus excidit sermo Dei. Nã neq; omnes qui sunt ex Israiel, sunt Israiel.

7 Nec etiam propterea quòd ex semine sunt Abrahæ, omnes sunt [8] filii, quia dictum est, In Ischak vocabitur tibi semen.

8 Hoc verò est, Nequaquam filii carnis, sunt filii Dei, sed filii promissionis reputantur [9] pro semine.

9 Promissionis nanque est sermo hic, nempe, In tempore hoc veniam, & erit filius Saræ.

10 Neque hoc tantum, sed etiam Raphka, quum [10] fuisset illi consociatio cum vno patre nostro Ischak,

11 Quum nondum nati essent filii eius, neq; fecissent bonum aut malum, [11] prægcognita fuit [12] voluntas Dei, vt firma maneret non per opera, sed [13] per manũ eius qui vocauit.

12 Dictum est enim quòd senior erit seruus minori.

13 Sicut scriptum est, Iaakub dilexi & Esau odio habui.

14 Quid igitur dicemus? nunquid iniquitas est apud Deum? [14] absit.

15 Ecce etiam Musche dicit, Miserebor eius cuius misertus fuero, & gratiam præstabo illi cui gratiosus futurus sum.

16 Non igitur [15] per manus eius qui vult, neque per manus eius qui currit, sed per manus Dei misericordis.

17 Dicit enim in Scriptura [16] Phareuni, Ad hoc ipsum excitaui te vt ostenderem in te virtutem meam, & vt prædicetur nomen meum in terra vniuersa.

18 Itaque cuius vult, ipse miseretur, & quem vult indurat.

19 [17] Et iam dices, De quo conqueritur?

---

[2] Testimonium Deitatis Christi manifestissimum.

[3] Ingreditur tractationem prædestinationis per occupationis speciem. Qui fieri possit vt reiectus sit Israel, quin simul constituendum sit, irritum esse pactum Dei cum Abrahamo & eius semine sancitum: Respondet ergo, veritatem constare Dei verbo, etiamsi reiectus sit Israel? quoniam sic generalis est ac communis Israelitici populi electio, vt tamẽ Deus arcano suo cõsilio deligat quos visum est. Propositio igitur & status huius tractationis hic est, Gratiam salutis sic vniuersaliter offerri, vt tamen ad solos electos pertineat eius efficacia.

h *Israel priore loco pro Iacobo, altero pro Israelitis sumitur.*

[4] Probatio prima, ab exemplo familiæ ipsius Abrahami, in qua solus Isaac est filius habitus, idque ex Dei ordinatione: quamuis & ipse Ismael esset ex Abrahamo ortus & circuncisus ante ipsum Isaacum.

i *Isaac tibi erit verus ac germanus filius, ac proinde tua benedictionis heres.*

[5] Generalis applicatio probationis siue exempli superioris. k *Qui nati sunt ex Abrahamo consueto naturæ ordine.* l *Qui virtute promissionis sunt nati.* 6 Ratio applicationis, Quoniam vi promissionis natus est Isaac, ac proinde non fuit electus, imo ne extitit quidẽ nisi ex gratuita Dei voluntate. Ex hoc autem consequitur prædestinationis fontem esse promissionem non carnem, ex qua promissione manat electio particularis siue electos nasci, non autem iam natos eligi, Dei quidem prædestinantis respectu. 7 Altera probatio vehementissima ab Esau & Iacobi exemplo vtroque nato ex eodem Isaaco filio promissionis: eadem matre, eodemque partu non diuersis, sicut Ismael & Isaac quum tamen Esau reiecto solus Iacob sit electus: idque ante ipsorum ortum, vt neque vlla Iacobi probitas ipsius eligendi, nec vlla Esau improbitas, ipsius reiiciendi causa haberi possit. m *Dei decretum quod proficiscitur ex ipsius mera voluntate, qua illi visum est vno præterito, alterum eligere.* 8 Non dicit Paulus, Fieret, sed Factum permaneret. Falluntur ergo qui præscitam fidem, electionis, præscitam infidelitatem, reprobationis causam faciunt. 9 Reiectionem Esau probat, ex eo quòd addictus sit fratri in seruitutem, electionem autem Iacobi, ex eo quòd factus sit fratris, & quidem promogeniti, dominus. E t nequis ad res externas hoc Dei dictum traheret, declarat Apostolus ex Malachia, optimo Mosis interprete, seruitutem Esau, cum Dei odio, dominationem Iacobi, cum Dei amore fuisse coniunctam. 10 Prima obiectio, Si Deus nulla dignitatis vel indignitatis habita ratione diligit vel odit, ergo iniustus est, vt qui indignos possit amare, & dignos odisse. Auersatur Apostolus hanc blasphemiam, & postea, sigillatim respondet. n *Humana mens nullas alias amoris vel odii causas, quas quæ in personis sunt nouit, vnde emanat hæc obiectio.* 11 Respondet priore loco de delectis ad salutem: in quibus eligendis negat Deum iniustum videri posse, etiamsi nondum natos nullius dignitatis respectu elegerit, siue saluti prædestinarit: quoniam videlicet electos non adducit ad finem destinatum nisi interposita misericordia, quæ causa est prædestinationi subordinata. Præsupponit autem misericordia miseriam: & hæc rursus peccatum siue voluntariam corruptionem humani generis: corruptio autem creationem cum puritate & integritate: Deinde misericordia suis gradibus præstatur. nimirum vocatione, fide, iustificatione, & sanctificatione, vt tandem ad glorificationem perueniatur, sicut docebit Apostolus. Ista autem omnia proposito Dei subordinata omnino efficiunt, vt nullo modo videri possit in diligendis & seruandis suis electis iniustus. o *Gratia & fauore prosequar, quem fauore prosequar.* p *Materna veluti misericordia amplectar, quem amplectar.* 12 Conclusio responsionis, Ergo Deus non est iniustus, gratuita bonitate eligens & seruans quos ei videtur, sicut etiam respondit Mosi pro toto populo deprecanti. q *Voluntatem vocat cogitationem & conatum animi rursum verò bona opera quorum neutri laudem tribuit, sed soli misericordiæ Dei.* 13 Iam respondet de reprobis, siue quos Deus odio habet nondum natos, & nullo indignitatis respectu exitio destinauit. Ac primò verum hoc esse docet prolato testimonio ipsius Dei, de Pharaone, quem in hunc finem excitarit, vt eo indurato & iustè punito glorificaretur. r *Deus in scriptura sic alloquitur Pharaonem, vel scriptura introducit Deum alloquentem Pharaonem.* s *Feci vt existeres.* 14 Secundò profert finem consilii diuini, vt doceat nullam in eo inesse iniustitiã. Est autem summus hic finis, non propriè & simpliciter ipsorũ reproborũ exitiũ sed Dei gloria in eorũ iusto supplicio elucens. 15 Conclusio responsionis integræ ad primam obiectionem. Ergo quum Deus gratis electos quos videlicet voluit, non tamen seruet nisi gratia iustificatos, & sanctificatos non potest consilium de ipsis seruandis iniustũ videri. Nec rursus vlla est iniustitia in consilio Dei æterno de iis quos libuit perdendis, quoniam prius indurat quàm perdat. Tertia igitur responsio ad asserendam Dei iustitiam in æterno reprobandi decreto, posita est in verbo indicandi: quod tamen subticuit in præcedente versiculo quòd satis nota sit Pharaonis historia. Est autem maximum eius pondus, si quidem induratio quæ misericordiæ opponitur, eadem atque illa præsupponit, nempe voluntariam corruptionem in qua indurantur reprobi: & rursus corruptio integrum creationis statum. Est autem ista quoque induratio spontanea, quia sic indurat Dominus corruptione offensus, vt ipsa eorum voluntate quos indurat, ad id iudicium exercendum vtatur. Sequuntur deinde indurationis fructus, nempe incredulitas, & peccata, quæ veræ sunt & germanę reproborum damnationis causæ. Cur igitur exitio destinat quia vult cur indurat: quia corrupti cur damnat? quia peccatores, Vbi ergo iniustitia: Imò si omnes hoc modo perderet, cui faceret iniuriam? t *Quem ei libuit amori suo destinare.* 16 Altera obiectio, sed pro reprobis tantùm, ex priore responsione nascens, Si Deus quos vult destinat exitio, & quòd semel decreuit impediri non potest, quo iure damnat qui voluntate ipsius pereunt?

---

[6] Hebraismus antè explicatus.

[7] Antè admonuimus ingeminationes ab Hebraismo fluere, & esse emphaticas.

[8] Subaudi, Abrahæ.

[9] Vel, In semen.

[10] Id est, Habuisset. Syrã phrasis.

[11] Syrè, Antè cognita fuit.

[12] Ad verbum, Electio eius.

[13] Id est, Per eum. Hebraismus frequẽs.

[14] Syrè, Parce.

[15] Syrè, Hoc est per eum. Hebraism.

[16] Syrè, De Pharaone ל pro על.

[17] Et pro, At.

18 Ad verb. Stet ex aduerſo voluntatis eius Hebraiſmus.

Quis enim eſt qui [18] reſiſtat voluntati eius?

20 Tu igitur quis es, ô fili hominis, vt reſpondeas Deo? Nunquid dicit maſſa ei qui fingit ipſam, Propter quid ita finxiſti me?

21 Aut non habet poteſtatem figulus in lutũ ſuum, vt ex eadem maſſa faciat vaſa, vnum ad decus, & vnum ad dedecus?

22 Si verò volens oſtendere Deus iram ſuam, & notam facere potentiam ſuam, [19] induxit pro magna longaminitate ſua iram ſuper vaſa iræ, quæ perfecta fuerunt ad interitum:

19 Hoc eſt, Poſtquam diu toleraſſet ea.

20 Hic recedit à Græco textu: ita tamen vt non obſcurè ſeruetur ſenſus.

23 [20] Et effudit miſericordias ſuas ſuper vaſa miſericordiæ quæ parata fuerant Deo ad gloriam,

24 Qui ſumus nos vocati [21] non tantùm ex Iudæis, ſed etiam ex Gentibus.

21 Ad verb. Non eſt tantùm.

25 Quemadmodum etiam in Hoſea dicit, Vocabo eos qui non fuerunt populus meus, populum meum: & non dilectam, dilectam,

26 Erit enim in loco vbi vocabantur non populus meus, ibi vocabuntur filii Dei viuentis.

27 Iſaiah autem prædicat de filiis Iſraiel, Quòd ſi fuerit numerus filiorum Iſraiel tanquam arena quæ eſt in mari, reſiduum quod erit ex eis, [22] ſeruabitur.

22 Syrè, Viuet, Hebraiſmus.

28 Sermonem decidit & pronuntiauit, & faciet eum Dominus ſuper terram.

29 Et ſecundum id quod prius dixit ipſe Iſaiah, Niſi Dominus Tzebauth reliquiſſet nobis reſiduum, tanquam Sedum facti fuiſſemus, & Amuræ ſimiles eſſemus.

30 Quid igitur dicemus? Quòd gentes [23] quæ non ſectabantur iuſtitiam, aſſequutæ ſunt iuſtitiam, iuſtitiam quidem eam quæ ex fide eſt.

23 Ad verb. Quæ non currebant poſt iuſtitiam. Hebraiſ.

24 Ad verb. Currebat poſt. Heb.

31 Iſraiel autem [24] ſectabatur legem iuſtitiæ, legem iuſtitiæ non eſt aſſequutus.

32 Propter quid? Quia nequaquam erat ex fide, ſed ex operibus Legis. Impegerunt enim in lapidem offenſionis.

33 Sicut ſcriptum eſt, Ecce, pono in Tzehion lapidem offenſionis & petram ſcandali, & is qui in eum crediderit non pudefiet.

ſet? nam voluntati illius quis reſtitit?

20 [17] Imò verò, ô homo, tu qui es qui ex aduerſo reſponſas Deo? [18] num dicet [v] figmentum fictori, Cur me talem feciſti?

21 [19] Annon habet poteſtatem figulus in lutum, vt ex eadem maſſa faciat [20] aliud quidẽ vas [x] ad decus, aliud verò [21] ad dedecus?

22 [22] *Quid* ſi verò volens Deus oſtendere iram, & notam facere potentiam ſuam, pertulit multa lenitate [y] vaſa iræ [23] coagmentata ad interitum:

23 Et vt notas faceret [z] diuitias gloriæ ſuæ erga vaſa miſericordiæ, quæ præparauit ad gloriam?

24 [24] Quos etiam vocauit, *nimirum* nos non ſolùm [a] ex Iudæis verũ etiam ex Gentibus.

25 [25] Vt etiam in Oſea dicit, Vocabo populum qui meus non *erat*, populum meum: & eam quæ dilecta non erat, dilectam.

26 Et erit, in loco vbi dictum fuerat eis, Non populus meus vos, illic vocabuntur filii viuentis Dei.

27 [26] Eſaias autem clamat ſuper Iſrael, *Etiam* ſi fuerit numerus filiorum Iſrael vt arena maris, reliquiæ ſeruabuntur.

28 [b] Rem enim conficiet & concidet cum iuſtitia: quoniam rem conciſam peraget Dominus in terra.

29 Et ſicut prius dixit Eſaias, Niſi Dominus [c] Sabaoth reliquiſſet nobis [d] ſemen, facti fuiſſemus vt Sodoma, & Gomorrhæ ſimiles facti fuiſſemus.

30 [27] Quid igitur dicemus? Gentes quæ [e] non ſectabantur iuſtitiam, apprehendiſſe iuſtitiam, iuſtitiam autem eam quæ eſt ex fide,

31 [27] Iſraelem verò qui ſectabatur Legem iuſtitiæ, ad legem iuſtitiæ non perueniſſe.

32 Quare? Quia non ex fide, ſed velut ex [f] operibus Legis, offenderunt enim ad lapidem offendiculi.

33 Quemadmodum ſcriptum eſt, Ecce pono in Sion lapidem offendiculi & petram offẽſionis: & quiſquis credit in eũ non pudefiet.

17 Non reſpondit Apoſtolus non eſſe hanc Dei voluntatẽ, ſiue Deum pro ſuo arbitrio non eligere nec reprobare, quod importuni nonnulli vocant blaſphemiam: imò concedit aduerſario antecedens vtrunque, hanc nimirum eſſe Dei voluntatem, & quidem cuius euentus ſit neceſſarius, ſed Deum propterea negat iniuſtam eſſe malorum vltorem. Quum enim Deum ita velle & facere conſtet ex manifeſtis teſtimoniis, quæ hæc audacia eſt, hominem (id eſt cinerem) Deo reſponſare, atque adeò in ius vocare? Quòd ſi quis neget ita expeditum eſſe nodum, reſpondeo nullam eſſe vllis in rebus firmiorem demonſtrationem, vt quæ nitatur certiſſimo iſto principio, Dei volũtatem eſſe iuſtitiæ regulam.

18 Amplificatio ſuperioris reſponſionis à comparatis ſumpta, ex qua etiã apparet decretum Dei ſtatui à Paulo omnibus cauſis ſuperius, ita vt non pendeat à ſecundarum cauſarum reſpectu, ſed alias potius ordinat.

v *Hæc ſimilitudo mirè quadrat primę illi humani generis creationi.*

19 Alludens ad Adami creationem, humanum genus nõdum conditum, ſed in opificis mente, comparat maſſæ luti ex qua Deus poſtea prout ab æterno decreuerat, condiderit & quotidie condat tum eligendos tum reprobandos: quod etiam declarat verbum faciendi. 20 Quum in obiectione facta tantum ſit mentio vaſorum ad dedecus tamen aliorum iam in hac reſponſione meminit, quoniam vtrinque eiuſdem opificis eandem iuſtitiam eſſe contendit, ſicut etiam poſcit contrariorum ratio. x *Ad vſus honeſtos.* 21 Quum igitur dedecoris nomine, æternæ mortis ignominia notetur, cum Paulo loquuntur qui quoſdam dicunt ad iuſtum exitium a Deo eſſe conditos, & qui hac formula offenduntur, inſcitiam ſuam produnt. 22 Secunda reſponſio eſt, Deum, præterquam quod iuſtè decernit, quod pro ſuo iure decernit, in exequendis ſuis decretis ea vti moderatione quæ ſummam ipſius lenitatem in ipſis etiam reprobis declaret, quum eos diutiſſimè toleret & multis inſignibus beneficiis frui ſinat, donec tandem iuſtis pœnis addicat. idque optimo fine, nempe vt ſe iniquitatis hoſtem & vltorem declaret, vt quæ ſit ipſius potentia, ſeueris iſtis iudiciis patefaciat, vt denique ex contrariorum comparatione, quanta ſit miſericordiæ ſuæ in electos amplitudo, reipſa demonſtret. y *Vaſorum nomine intelligunt Hebræi omne inſtrumenti genus.* 23 Iterum ergo liceat cum Paulo dicere, quoſdam homines a Deo opifice conditos eſſe ad interitum. z *Magnitudinem immenſam.* 24 Stabilita in vtranque partem doctrina de æterna Dei prædeſtinatione, iam ad vſum eius deſcendit, dicens eius teſtimonium non eſſe petendum ex arcano Dei, ſed ex vocatione quæ patefit in Eccleſia, propoſito Iudæorum & Gentium exemplo, vt clarior ſit doctrina. a *Non dicit omnes & ſingulos Iudæos vocatos, ſed ex Iudæis & ex Gentibus.* 25 Vocatio eſt gratuita ſicut & prædeſtinatio ac proinde non eſt quòd indignitas noſtra vel maiorum noſtrorum impediat quominus ſtatuamus nos eſſe electos ſi ab eo vocemur, ac proinde oblatam ſalutem fide amplectamur. b *Dominus conſtituit ad extremam paucitatem populum ingratum redigere.* 26 E contrario verò neque externa vlla generalis vocatio, neque maiorum dignitas idoneum eſt electionis teſtimonium, niſi Deo vocanti fide reſpondeamus, quod in Iudæis accidit ſicut prædixerat Dominus. c *Exercituum, quo epitheto ſumma tribuitur Deo potentia.* d *Reliquias vel tantillas, ſemen autem dicit, quoniam videlicet in cuiuſq; rei ſemine alioqui mortua & extincta reuiuiſcunt.* 26 Electionis declaratio, eſt vocatio fide apprehenſa, ſicut in Gentibus factum eſt. e *Nulla igitur erant in gentibus opera præparatoria: quod autem Gentes eò peruenerint quod non ſectabantur imputandum eſt Diuinæ miſericordiæ: quòd non peruenerint Iudæi eò quod ſectabantur, imputandum eſt illis, qui malè quærebant.* 27 Vocationis contemptus, cauſa eſt hominum ſuperbia, vt damnationis culpa non aliunde quàm in ipſis hominibus, quærenda ſit. f *Sub. Iuſtitiam apprehenſuri, ſectati ſunt legem iuſtitiæ.*

CAPVT. X.

1. *Pertractat effecta electionis,* 3. *quod alij reſpuant, alii amplectantur.* 4. *Chriſtum finem Legis.* 15. *Gentium vocationem à Moſe,* 20. *Iudæorum verò indurationem ab Eſaia prædictam recenſet.*

1 Syrè, Viuant. Hebraiſmus.

1 FRatres mei, voluntas cordis mei & obſecratio mea ad Deum pro illis eſt vt [1] ſeruentur.

1 FRatres, [1] propenſa quidem voluntas cordis mei, & deprecatio ad Deum ſuper Iſrael, eſt ad ſalutem.

1 Propoſito in Iudæis miro perſpicaciæ exemplo, inſinuatione vtitur.

2 Teſtor

2 Testor enim *de* ipsis, eos zelum Dei habere, sed non ex notitia.

2 Testor enim de ipsis quòd zelus Dei est in eis, sed non [2] in scientia.

3 [a] Nam [a] ignorantes Dei iustitiam, & propriam iustitiam [b] studentes constituere, iustitiæ Dei non fuerunt subiecti.

3 Iustitiam enim Dei [3] ignorant, sed quærunt vt iustitiam suam ipsorum stabiliant: & ideo iustitiæ Dei non subiecerunt se.

4 [3] Nam [c] finis Legis *est* Christus ad iustitiam [d] cuiuis credenti.

4 Finis enim ipse Legis Christus est, ad iustitiam omni credenti in eum.

5 [4] Moyses enim describit iustitiam quæ est ex Lege, *his verbis*: Quòd qui præstiterit ea, viuet per illa.

5 Musche enim ita describit iustitiam quę est in Lege, nempe qui fecerit hæc viuet in eis.

6 At quæ ex fide est iustitia, ita dicit, [e] Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cœlum? hoc est Christum ex alto deducere.

6 Iustitia autem *quæ est* per fidem, ita loquitur, Ne dixeris in corde tuo, [4] Quisnam ascendit in Cœlum, & deducet Christum?

7 Aut, Quis descendet in abyssum? hoc est Christum ex mortuis reducere.

7 Et quis descendet in abyssum sepulchri, & ascendere faciet Christum à mortuis?

8 [5] Sed quid dicit? Prope te [f] verbum est in ore tuo & in corde tuo. Hoc est verbum illud fidei quod prædicamus.

8 Sed quid dicit? Propè est tibi verbum ori tuo & cordi tuo. Hic est sermo fidei quem prædicamus.

9 [6] *Nempe* quòd si [g] confessus fueris ore tuo Dominum Jesum, & credideris in corde tuo quòd [h] Deus eum excitauit à mortuis, seruaberis.

9 Et si confessus fueris ore tuo Dominum nostrũ Jeschua, & credideris corde tuo quod Deus excitauit eum à mortuis, [5] saluus eris.

10 Corde enim [i] creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.

10 Cor enim credens in eum iustificatur, & os quod confitetur eum, [6] seruatur.

11 [7] Dicit enim Scriptura, Quisquis [k] credit in eum, non pudefiet.

11 Dicit nanque Scriptura, Omnis qui credit in eum, non pudefiet.

12 Non enim est distinctio vel Judæi vel Græci: nam idem *est* Dominus omnium, diues in quosuis à quibus inuocatur.

12 Et in hoc [7] non facit discrimen, nec Judęorum nec Gentilium: vnus est enim Dominus omnium illorum, qui est diues in quemque qui inuocat eum.

13 [8] Quisquis enim inuocauerit nomen Domini, seruabitur.

13 Quisquis enim inuocauerit nomen Domini, saluus erit.

14 Quomodo igitur inuocabunt eum in quẽ non crediderint? [9] quomodo autem credent *ei* de quo non audierint? quomodo autem audient absque prædicante?

14 Quomodo igitur inuocabunt eum quem non crediderunt? aut quomodo credent ei quem non audiuerunt? aut quomodo audient sine prædicante?

15 Quomodo autem prædicabunt nisi missi fuerint? sicut scriptum est, Quàm speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona!

15 Aut quomodo prædicabunt si non mittantur? sicut scriptum est, Quàm speciosi sunt pedes euangelizantium pacem, & euangelizantium bonum?

16 [10] Sed non [l] omnes auscultarunt Euangelio. Esaias enim dicit, Domine, quis credidit sermoni nostro?

16 Sed nequaquam omnes illi obediuerunt prædicationi Euangelii. Jsaiah enim dicit, Domine mi, quisnam credidit [8] voci nostræ?

17 [11] Ergo fides ex auditu est: auditus autem [m] per verbum Dei.

17 Proinde fides ex auditu auris est, & auditus auris ex sermone Dei.

18 [12] Sed (inquam *ego*) annon audierunt? Imò verò in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terrarum verba eorum.

18 Sed dico, Nunquid non audierunt? [9] Et ecce, in vniuersam terram exiuit [10] vox eorum, & in fines [11] orbis terræ sermones eorum.

19 [13] Sed (inquam *ego*) nunquid Jsrael non cognouit *Deum*? Primus Moses dicit, Ego ad æmulationem prouocabo vos [n] per gentem quæ non est gens: per gentem intelligentiæ expertem, ad iram vos prouocabo.

19 Sed dico, Nunquid non nouit Jsrael? primus Musche sic dicit, Ad æmulationem prouocabo vos per populum qui non est populus, & per populum [12] contumacem, ad iram commouebo vos.

---

1 Primus ad vocationem ingressus, est suæ iustitię renunciare: alter iustitiam à Deo in Euangelio gratis oblatam fide amplecti.

a *Ignorantia iuris nõ excusat coram Deo, præsertim domesticos.*

b *Ignorantiæ coniuncta arrogantia.*

3 Probatio, quia Lex ipsa in Christum respicit, vt in eum credentes seruētur. Itaq; vocatio ad salutem ex Legis operibus, est fictitia & vana: Christus autem ad salutem cuiuis credenti offertur.

c *Finis Legis, est illos iustificare qui illam obseruant: quum autem carnis nostræ vitio Legem non obseruemus, hunc finem non consequimur. At huic morbo medetur Christus qui pro nobis Legem impleuit.*

d *Non tantùm Iudæis, sed & Gentibus.*

4 Legem in Christum respicere, illud manifestè probat, quòd conditionem proponit quæ à solo Christo præstita est, vt ea per fidem nobis imputata, pacificetur conscientia, nec iam quęrat quis poterit in cœlum ascendere, vel nos ex inferis eruere, quum vtrunque à Christo præstitum doceat Euangelium, idque in eorum gratiam qui vera fide eum vocantem amplectentur.

e *Ne apud te cogitaris, vt faciunt qui perplexo sunt animo.*

5 Vocatio fit per Verbum pręedicatum.

f *Per verbum intellexit Moses Legem, quam Dominus voce sua promulgauit: Paulus autem ad prædicationem Euangelii quæ fuit Legis perfectio, accommodat.*

6 Ea demum est vera fides quæ non tantum in cerebro, sed etiam in corde residet, quam externa etiam vita testamur, quæque in Christum fertur vt vnicum seruatorem, qualem se in Verbo patefecit. g *Si planè sincerè atque apertè professus fueris, te vnum Iesum ducere tuum Dominum, & seruatorem.*

h *Pater, qui dicitur excitasse Filium à mortuis, non vt excludatur Filii diuinitas, sed vt patris consilium de nobis redimendis in Filii resurrectione perficeretur.* i *Fidei tribuitur iustitia, atque adeò quum oris confessio sit fidei effectum, confessio autem via sit qua ad salutem peruenitur, consequitur fidei salutem quoque tribui.* 7 Alteram partem nunc probat quam proposuerat versu 4. Christum videlicet quoscunque libuit nullo discrimine vocaret quod duplici testimonio confirmat. k *Credere in Deum, est assentiri Dei promissionem de salute per Christum, idq; non tantùm in genere, sed quum ad nos illas promissiones pertinere scimus, vnde nascitur confidentia.* 8 Vera inuocatio, est verè fidei testimonium: vera autem fides, veræ vocationis, vera autem vocatio, veræ electionis. 9 Fides ea vera est, quæ Deum quærit in verbo, & quidem prædicato, prout in Ecclesia constituit Dominus. *Esa 52.7. Nahum 1.15. Esa.53.1. ioh.12.38.* 10 Vbi fides est, ibi est & verbum: at non contrà, vbi verbum, ibi & fides: quòd multi repudient sermonem. l *Hoc dicit propter Iudæos.* 11 Conclusio superioris gradationis, ex fide oportere ad vocationem ascendere, sicut ex vocatione ad electionis testimonium peruenitur. m *Ex Dei mandato.* *Psal.19.5.*

12 Obiectio, Si vocatio electionis testimonium est, annon vocati sunt Judæi? Quid ni (inquit Apostolus) hoc fatear, cùm nulla sit gens vocationis expers? nedum vt Judæos vocatos fuisse negem. 13 Pergit quærere Judæorum defensor, Annon etiam Deum vocantem cognouerunt Judæi? Esaias (inquit Apostolus) hoc negat: & simul quod neglexerunt Judęi, ad Gentes translatum fuisse testatur. Sic autem docet Apostolus, externam illam vocationem vniuersalem, cuius præco est ipsum mundi opificium, non sufficere ad Dei notitiam: particularem autem ex Dei verbo per se inefficacem esse, sed fide quidem apprehendi, ex Dei dono, incredulitate autem inutilem reddi, idque sola hominum culpa, qui non possint ignorantiam prætexere. n *Vocat Gentem non gentem, omnes profanos populos, sicut viuere non dicuntur sed mori, qui æterno supplicio sunt addicti.*

2 Vel, cum scientia.

3 Syrè, Ignorarũt, sed quæsierunt.

4 Syra verba possunt & aliam ferre translationem, quisnam ascendit in cælum, & deduxit Christum? Et quis descendit in abyssum sepulchri, & ascendere fecit Christum à mortuis?

5 Syre, Viues Hebraismus.

6 Syrè Viuit. Vt paulo post iterum Viuet.

7 Syrè, Non distinguit.

8 Ad verbũ, Filia vocis nostræ, id est, Oraculis, quæ diuinitus accepta promulgamus.

9 Pro, Quum ecce.

10 Ad verbũ, Filia vocis eorum, id est, Oracula. Oracularis pręedicatio eorum.

11 Syrè vna voce תבל, Orbis habitabilis, vt in Psal.19.

12 Syrè, Qui non acquiescit, id est, Incredulum.

13 Pro aduerſus Iſraelem. Eſt enim præpoſitionum enallage frequentiſsima in Hebræa Syra & Chaldæa lingua.

20 Iſaiah autem audet, & dicit, Conſpectus ſum iis qui non quæſierunt me, & inuentus ſum iis qui de me non interrogauerunt.

21 [13] Ad Iſraiel autem dicit, Expandi manus meas toto die ad populum contentioſum & contumacem.

20 Eſaias autem [o] vtitur audacia, dicítque Inuentus ſum ab iis qui me non quærebant: conſpicuus factus ſum iis qui de me non interrogabant.

21 Aduerſus Iſraelem autem dicit, Toto die expandi manus meas ad populum rebellem & contradicentem.

o *Impauidè loquitur.*

Eſa.65.1.

Caput XI.

1 *Ne Iudæorum reiectio ad oculi aſpectum limitetur,* 4 *deceptum olim Eliam fuiſſe ait.* 16 *& quum radicem ſanctam habeant,* 13 *plures quoque ex eis eſſe electos.* 18 24 *Gentes verò admonet humilitatis.* 33 *& exclamat profunda eſſe Dei iudicia.*

1 Sed dico, Nunquid repulit Deus populum ſuum? [1] Abſit, nam etiam ego ex Iſraiele ſum, ex ſemine Abrahę, ex genere Biniamin.

2 Non repulit Deus populum ſuum quem [2] ab initio cognouerat. Aut ignoratis vos in Scriptura, Eliæ quidnã dicat? quum clamaret ad Deum aduerſus Iſraiel, & diceret.

3 Domine mi, prophetas tuos occiderunt, & altaria tua ſubuerterunt: & ego ſolus relictus ſum, & quærunt animam meam.

4 Et dictum eſt ei [3] in reuelatione, Ecce, reliqui mihiipſi ſeptem millia virorum qui in genua non prociderunt, neque adorauerunt Baala.

5 Sic etiam in tempore hoc, reſiduum relictum eſt ſecundum electionem gratiæ.

6 Si autem ſecundum gratiam, nequaquam ex operibus: [4] alioquin gratia non eſt gratia, ſi verò ſecundum opera, nequaquam ex gratia, alioquin opus non eſt opus.

7 Quid igitur? Id quod quærebat Iſraiel, non inuenit: electio autem inuenit, reliquiæ verò eorum excæcatæ ſunt in cordibus ſuis,

8 (Sicut ſcriptum eſt, Dedit illis Deus ſpiritum commotionis, & oculos [5] quibus non diſcernant, & aures quæ non audiant) vſque [6] in diem hodiernum.

9 Et Dauid rurſus dicit, Sit menſa eorum coram ipſis in laqueum, & retributio eorum in offendiculum.

10 Obſcurentur oculi eorum, vt non videant, & femur eorum omni tempore ſit curuum.

11 Dico autem, nunquid impegerunt ita vt corruerent? [7] Abſit, ſed per lapſus eorum [8] ſalus fuit Gentibus, [9] ad prouocandum eos ad æmulationem.

12 Et ſi lapſus eorum fuit diuitiæ mundo, & condemnatio eorũ diuitię Gentibus, quanto igitur magis plenitudo eorum?

13 Vobis autem dico Gentibus: ego qui ſum Apoſtolus Gentium, miniſterium meum glorifico.

1 Syrè, Parce.

2 Id eſt, Ab æterno ſeruatore conſtituerat.

3 Vel, Per reuelationem.

4 Syrè, Et ſi non & ſic paulò poſt.

5 Syrè, in quibus, cum præpoſitione inſtrumentali.

6 Syrè, In diem diei huius.

7 Syrè, Parce.

8 Syrè, Vita.

9 Id eſt, Vt ad æmulationem prouocarentur.

1 Num [1] igitur (inquam *ego*) abiecit Deus populum ſuum? Abſit, [2] nam *&* ego Iſraelita ſum, ex ſemine Abrahæ, tribus Beniamin.

2 [3] Non abiecit Deus populum ſuum quem [a] præcognouit. [4] An neſcitis de Elia quid dicat Scriptura? quomodo colloquatur *cum* Deo, dicens, aduerſus Iſraelem,

3 Domine, Prophetas tuos occiderunt: & altaria tua ſuffoderunt, & ego relictus ſum ſolus, & quærunt animam meam.

4 Sed quid dicit ei diuinum reſponſum? Feci [b] vt remanſerint mihi ſeptem millia virorum, qui non flexerunt genu *imagini* [c] Baal.

5 *Ita* igitur & hoc tempore reſeruatio [d] ſecundùm electionem gratuitam facta eſt.

6 [5] Quòd ſi per gratiam, [e] non iam ex operibus: alioquin gratia iam non eſt gratia. Sin ex operibus, iam non eſt gratia: alioquin opus, iam non eſt opus.

7 Quid igitur? Quod requirit Iſrael, hoc non eſt aſſequutus: ſed electi aſſequuti ſunt, reliqui verò [f] occalluerunt,

8 ([6] Sicut ſcriptum eſt, Dedit eis Deus ſpiritum [g] ſoporis: [h] oculos vt non videant, & aures vt non audiant) vſque ad hodiernum diem.

9 Et Dauid dicit, [i] Fiat ipſis menſa eorum pro laqueo, & tendicula, & offendiculo, & talione.

10 Obtenebrentur oculi eorum, vt non cernant: & tergum ipſorum ſemper incurua.

11 [7] *Num* igitur, inquam *ego*, impegerunt vt conciderent? Abſit, ſed per eorum lapſum ſalus *obtigit* Gentibus vt eos ad emulationem prouocaret.

12 Quòd ſi eorum ruina eſt [k] opulentia mundi, & diminutio eorum opulentia Gentium: quanto magis [l] plenitudo ipſorum?

13 [8] Nam (quod vobis dico Gentibus quatenus ego quidem ſum Apoſtolus Gentium) miniſterium meum [m] illuſtro:

1 Iam oſtendit Apoſtolus quomodo ſit aliis applicanda hæc doctrina, permanens in propoſita hypotheſi. Itaque docet Iudæorum ſingulos non eſſe reiectos, ac proinde non temerè de ſingularibus perſonis pronuntiandũ eſſe ſint nécne ex electorum numero.

2 Prima probatio. Sum Iudæus, tamen electus. De noſtra ipſorum igitur electione ſtatuere certò poſſumus, ac debemus, vt priùs dictum eſt: de aliena verò, non ita certò, ſed noſtra efficere debet vt de aliis bene ſperemus.

3 Secunda probatio, Quia Deus ſibi conſtat in ſuo fœdere etiamſi ſint homines perfidi, Sic ergo quũ dixerit Dominus ſe fore Deum ſuorum in mille generationes, cauendum ne ob aliquorum perfidiam, totam ſobolem reiectam putemus, ſed potius ob Dei fœdus de ſingulis Eccleſiæ membris bene ſperemus.

a *Quem ab æterno electum amplexus eſt.*

4 Tertia probatio à reſponſo quod datum eſt Eliæ, nunc quoque quum nullus electus palàm in mũdo appareret, Deum tamen ſuos electos, & quidem non paucos, noſſe. Hinc autem etiã illud efficitur, non temerè de quoquam vt reprobo pronuntiandum, quũ eò etiam interdum redigatur Eccleſia, vt velut extincta oculatiſsimis etiam paſtoribus videatur.

1.Reg.19.10.

b *Loquitur de reliquis ab æterno electis, non autem in futuro eligendis. non enim electi ſunt, quia idololatræ non fuiſſent, ſed ideo idololatræ non fuerunt, quia electi erant.*

c *Baal, patronum ſignificat, vel eum in cuius aliquis eſt poteſtate quo nomine afficiunt idololatra hodie ſua idola, quæ vocant patronos ſuos & noſtras dominas.*

d *Ad verbum ſecundum electionem gratiæ, non qua homines gratiam eligerunt, ſed quæ Deus ex gratia elegit.*

5 Etiamſi non omnes electi ſint, tamen qui electi ſunt, gratis ſe electos eſſe meminerint: qui verò gratiam pertinaciter repudiant, ſibiipſis hoc imputent.

e *Hoc verſiculo corruit Iuſtitiariorum omnis de omni genere operum doctrina, qua docent opera cauſam eſſe iuſtitiæ, aut cauſæ partem.*

f *Vide, Marc.31.5.*

6 Non tamen accidit hæc induratio, niſi interueniente iuſto Dei decreto ac iudicio, ſed abſque culpa, quum ingratos ſic puniat, omni ſenſu eis adempto, & duplicatis eorum tenebris, vt oblata Dei beneficia cedant iuſto eorum exitio.

g *Altiſsimum veternum, quod omnem ſenſum adimat.*

h *Oculos ad non videndum, id eſt, ad videndum ineptos.*

i *Sicut infœlices aues eo ipſo illiciuntur ad mortem, vnde vitam petunt, ſic Iudæis in mortem cederet illud vnum ex quo vitam captabant, nimirum lex Dei cuius præpoſtero zelo Euangelium repudiabant.*

7 Iſtam gentis Iudæorum reiectionem Dominus ſubordinauit, vt occaſionem vocationis Gentium præberet & hanc rurſus vocationem Gentium conuerteret in occaſionem reſtitutionis Iudæorum, vt videlicet accenſi Gentium æmulatione, tandem & ipſi Euangelium amplectantur. Hinc autem diſcendum eſt non minus ſubſeruire Dei gloriæ ſeueritatem Ipſius, quam miſericordiam atque adeò per ipſam ſeueritatem Deum ſibi ad miſericordiam aditum inuenire. vt temerè non debeamus de quoquam deſperare, nec aliis inſultare, ſed eos potius ad ſanctam æmulationem prouocare, vt Deus in illis quoque glorificetur.

k *Opulentia nomine intelligit Euangelii cognitionem in vitam æternam: Mundi autem: Gentes vniuerſas per totum orbem diſperſas.*

l *Iudæorum nempe quum tota gens in communi ad Chriſtum accedet.*

8 Teſtatur ſe ſuo exemplo cęteris hac in re præire.

m *Inſigne & illuſtre reddo.*

n *Futurum erit, quum Iudæi, ad Euangelium accesserint, quasi reuiniscent.*

9 Iudæorum gens in genere ipso & eius radice, id est, Abrahamo, considerata, sancta est etiamsi plerique eius rami sunt excisi. Itaque in iudicandis fratribus, non hærendũ in eorum indignitate, vt semel eos omnes abdicatos esse censeamus: sed consideranda fœderis radix, & retro potius ad eorum maiores fideles progrediendum, vt in illorum posteris aliquibus (quod & ipsi in nobis experimur) benedictionem fœderis, sciamus residere.

o *Alludit ad illorum panum primitias, quorum oblatione tota frugum massa sanctificabatur, quibus in reliquum annum poterant bona cum conscientia vti.*

p *Abraham.*

10 Nulla causa est cur Gentes misericordiam consequutæ Iudæis gratiæ cõtemptoribus insultent, quum ipsis Iudæorum maioribus sint insitæ. Videant potius ne quod in Iudæis meritò condemnauit Dominus in ipsis quoque inueniatur. Est aute hinc quoque generalis doctrina elicienda, nobis esse studendum Dei gloriæ, etiam proximorum respectu, ne dum vt de eo quòd aliis singulari quadam gratia prælatis simus gloriemur.

q *In ramorum defractorum loco.*

r *Contrà communem agriculturæ rationem accidit, vt stolonis sterilis succus mutetur arboris generosa succo.*

s *Gloriari quidem licet in Domino, sed nõ ita vt despiciamus Iudæos, quos potius decet*

14 *Vt experiar* si quo modo ad æmulationem prouocem consanguineos meos, & seruem aliquos ex ipsis.

15 Nam si abiectio eorum, est reconciliatio mundi, quæ *erit* assumptio, n nisi vita ex mortuis?

16 9 Quòd si o primitiæ sanctæ, *sancta* etiam massa: & si p radix sancta *est*, etiam rami.

17 10 Quod si nonnulli rami defracti sunt, tu verò quum esses oleaster, insitus es, q pro ipsis: & r particeps radicis ac pinguedinis oleæ factus es:

18 s Ne gloriare aduersus ramos: quòd si gloriatis, non tu radicem portas, sed radix te.

19 Dices igitur, Defracti sunt rami vt ego insererer.

20 Rectè: per infidelitatem defracti sunt, tu verò per fidem stas, ne effertor animo t sed time.

21 Nam si Deus v naturalibus ramis non pepercit, *vide* ne tibi quoque non parcat.

22 11 Vide igitur x benignitatem ac seueritatẽ Dei: in eos quidem qui ceciderunt, seueritatem: in te verò benignitatem, si permanseris y in benignitate: alioquin & tu excideris.

23 12 Sed & illi, si non permanserint in infidelitate, inserentur, potest enim Deus rursum eos inserere.

24 Etenim si tu ex z naturali exectus es oleastro, & præter naturam insitus es in a veram oleam: quanto magis ii qui naturales sunt, inserentur propriæ oleæ?

25 13 Nolim enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, (vt ne sitis b apud vosmetipsos arrogantes) obdurationem *qua* est ex parte, Israeli euenisse c tantisper dum plenitudo Gentium d introierit.

26 Et ita totus Israel seruabitur: sicut scriptum est, Veniet ex Sion ille Liberator, & auertet impietates à Iacob.

27 Et hoc illis à me fœdus, Quum abstulero peccata ipsorum.

28 14 Itaque e quod ad Euangelium *attinet, sunt* inimici propter vos: f quod ad electionem autem, diliguntur propter Patres.

29 15 Nã dona illa & illa vocatio Dei eiusmodi sunt vt eorum ipsum pœnitere non possit.

30 16 Sicut enim & vos quondam non paruistis Deo, nunc autem estis misericordiam consequuti per istorum contumaciam:

31 Sic & isti nunc non paruerunt, vt per ve-

14 Si fortè ad æmulationem prouocem 10 filios carnis meæ, & 11 saluos faciam aliquos ex eis.

15 Si enim reiectio illorum, reconciliatio mundo fuit, quid igitur conuersio eorum, nisi vita quæ est 12 à mortuis?

16 Si autem 13 primitiæ sanctæ, etiam massa: & si radix sancta est, etiam rami.

17 Et si ex ramis 14 amputati sunt, & tu qui oliua es syluestris, insitus es in loca eorum, & factus es particeps radicis & pinguedinis ipsius oleæ.

18 Ne glorieris aduersus ramos, quòd si glorieris, nequaquam tu portas ipsam radicem sed ipsa radix portat te.

19 Iam autem dices, Quòd rami amputati sunt vt ego in locum eorum inserar.

20 15 Benè. Hi quia non crediderunt amputati sunt: tu autem fide constitisti. Ne extollaris in mente tua, sed time.

21 Si enim Deus ramis illis qui erant naturales non pepercit, fortassis etiã tibi non parcet.

22 Vide igitur benignitatem & seueritatem Dei: contra eos qui ceciderunt, seueritatem, erga te autem benignitatem, si permanseris in ipsa benignitate: 16 alioquin etiam tu amputaberis.

23 Et illi, si non permanserint in defectu fidei suæ, etiam 17 ipsi inserentur, potens est enim Deus vt iterum inserat eos.

24 Si enim tu qui ex oliua syluestri, (quæ est secundum naturam tuam) amputatus fuisti, & præter naturam tuam insertus es in oleam bonam, quanto igitur magis hi, si inseruntur in oleam 18 naturæ suæ?

25 Volo autem vt sciatis, fratres mei, mysterium hoc (vt non sitis sapientes in cogitatione animæ vestræ) quòd cæcitas cordis ex 19 parte aliqua facta fuit Israeli, donec ingrediatur plenitudo Gentium.

26 Et tunc vniuersus Israel 20 seruabitur: sicut scriptum est, Veniet ex Tzehion liberator, & auertet iniquitatem à Iaakub.

27 Et tunc erit illis testamentum illud quod est ex me, quum remisero eis peccata ipsorũ.

28 Secundum Euangelium autem inimici sunt propter vos, & 21 secundum electionem dilecti sunt propter Patres.

29 Non enim mutatur Deus in dono suo & in vocatione sua.

30 Quemadmodum enim vos quoque contumaces fuistis Deo ab initio, nunc autem gratiam consequuti estis propter contumaciam illorum:

31 Sic etiam illi contumaces sunt facti iam

10 Id est, Gentiles meos Israelitas. Hebraismus.

11 Syre, Viuificẽ Hebraiſ.

12 Syre, De inter mortuos Hebraiſ.

13 Alludit ad primitias nouæ cõspersionis quæ singulis annis offerendæ erant vt in totum annum sanctæ essent. Vide Num. 15. 20.

14 Syre, Amputatum est. Impersonale.

15 Vel, Probe.

16 Syre, Si non.

17 Pleonasmus Hebræus relatiuorũ.

18 Subaudi, Coalescent.

19 Ad verbum, Ex loco exiguo.

20 Syre, Viuet Hebraismus.

21 Et, pro At.

ad preclaram illam æmulationem prouocari. t *Modestè ac solicitè Deum revereri.* v *Naturales vocat, non quibus à natura inesset vlla sanctitas, sed qui ex iis erant nati quos Dominus gratuito fœdere à reliquis Gentibus sibi segregarat.* 11 Quum res ipsa ostendat hæreditariam non esse electionem (quamuis quo minus perpetua sit Dei benedictio, culpa sit in hominibus non in Deo) videndum etiam atque etiam ne quod in aliis culpamus, in nobis inueniatur. Nam firma quidem est electio, sed verè electi & insiti, non superbiunt in sese, vel cum aliorum contemptu: sed cum Dei reuerentia & amore proximi, ad metam sibi propositam currunt. x *Facilem ac lenem animum.* y *In ea conditione ad quam benignitas Dei te euexit, Notandum autem hic non agi de electione singulorum, qua firma semper est, sed gentis vniuersæ.* 12 Multi ad tempus tunc excisi, id est extra radicem, qui suo tempore inseruntur: multi quoque aliquatenus & in speciem insiti, qui tamen sua culpa postea exciduntur, & penitus abiiciuntur: quod præsertim in nationibus ac populis considerandum est, vt in Gentibus & Iudæis. z *Naturam intellige, non qualis creata fuit, sed vt est in Adamo corrupta, & ab eo in posteres deriuata.* a *In Iudæorum gentem quam mera gratia Deus sanctificarat, loquutus autem de tota gente non de singulis.* 13 Iudæorum excæcatio nec ita est vniuersalis, vt nullos in ea gente electos habeat Dominus: nec perpetua est futura, si quidem tempus erit quo & ipsi (sicut prædixerunt Prophetæ) efficaciter amplectantur, quod nunc adeò pertinaciter, magna ex parte, repudiant. b *Ne intus insolescatis.* c *Donec referatur enim ad tempus.* d *In Ecclesiam.* 14 Iterum, vt Iudæos & Gentes in vnum veluti corpus in Christo coniungat, ac præsertim doceat quod sit Gentium in Iudæos officium, inculcat non penitus & sine certa spe abiectam esse Iudæorum gentem. e *Quatenus Euangelium non admittunt.* f *Quatenus Deus respicit non quid mereantur, sed quid Deus Abrahamo promiserit.* 15 Probatio, quia fœdus de vita æterna cum illa gente sancitum, non potest esse irritum. 16 Altera probatio, Quia quamuis indurati meritò puniantur, tamen non propriè eius gentis odio accidit ista Iudæorum pernicatia, sed vt veluti locus introducendis in Ecclesiam Gentibus pateret, & Iudæi postea misericordiæ Gentibus factæ æmulatione accensi, fierent & ipsi eiusdem beneficii participes, ac ita constaret & gentes & Iudæos sola Dei gratia seruari: quod non ita esset manifestum, si vel omnes simul in Ecclesiam introduxisset Deus vel Iudæorum gentem absque ista velut interruptione seruasset.

propter misericordiam quæ est erga vos, vt etiam ipsis fiat misericordia.

32 Conclusit enim Deus omnem hominem in contumacia, vt omnis hominis misereretur.

33 O profunditas diuitiarum & sapientiæ & scientiæ Dei, cuius iudicia nemo scrutatur, & cuius semitæ sunt imperuestigabiles!

34 Quis enim nouit mentem Domini? aut quis fuit ei [22] consiliarius?

35 Aut quis prius dedit ei, & ita recipiat ab eo?

36 Propterea quòd omnia ab eo, & omnia in eo, & omnia per [23] manum eius, [24] cui sunt laudes & benedictiones in secula seculorũ. Ammin.

strum misericordiam & ipsi misericordiam consequantur.

32 Conclusit enim Deus [g] omnes in contumacia, vt omnium misereretur.

33 [16] O profundas diuitias tum sapientiæ tum cognitionis Dei! quàm inscrutabilia sunt [h] eius iudicia, & eius [i] viæ imperuestigabiles!

34 [17] Quis enim cognouit mentem Domini? aut quis ei fuit à consilio?

35 Aut quis [k] prior dedit ei, & reddetur ei?

36 Nam ex eo, & per eum, & [l] in ipsum *sunt* omnia, ipsi *sit* gloria in sæcula. Amen.

22 Syre, Dominus consilii, vel autor. Hebraismus.
23 Id est, Per eum. Hebraismus.
24 Id est, Cui debentur laudes, &c. Hebraismus frequẽs.

g *Tum Iudæos, & Gentes.*
16 Exclamat Apostolus, ista [illegible] admirabili Dei sapientia perculsus, [illegible] etiam docet [illegible] giosè adorandam [illegible] autẽ curiosè & [illegible] sanè scrutandã [illegible] reuelationis [illegible]
h *Ratio [illegible] net in rebus [illegible] & singulis [illegible] strandis.*
i *Consiliorum [illegible] factorũ ipsius [illegible]*
17 Sacrilegam hominum [illegible] triplici fræno [illegible] cet: primùm quòd Deus sit sapientiss[imus] ac proinde absurdissimum sit ac planè impium, ex nostra stultitia eum metiri. Deinde quòd nulli sit debitor, ac proinde nemo de iniuria sibi facta quæri possit. Tertiò, quod eius gloriæ causa omnia sint condita, ideòque omnia sint ad gloriam eius à nobis referenda, [illegible] vt cum eo fas sit nobis contendere. k *Euertitur hoc dicto præuisionis operum doctrina & omnis meriti.* l *Sub. Deum, cuius ad gloriam [illegible] referuntur, nec tantum res creatæ, sed in primis noua ipsius opera quæ in electis suis edit.*

Capvt XII.

1 *Parænetica tractat.* 2 *Ad cultum Deo gratum:* 9 *Ad Dilectionem non simulatam.* 14 20 *Etiam inimicorum.*

1 PEto igitur à vobis, fratres mei, per misericordias Dei, vt sistatis corpora vestra victimam viuam & sanctam, & acceptam Deo per ministerium [1] rationale.

2 Et ne conformetis vos seculo huic, sed mutemini per renouationem mentium vestrarum, & discernite quæ sit voluntas Dei, bona & accepta & perfecta.

3 Dico autem per gratiam quæ data est mihi, omnibus vobis, ne [2] cogitetis præterquam quod conuenit vt cogitetis, sed cogitate [3] in sobrietate, vnusquisque sicut partitus est ei Deus fidem in mensura.

4 Sicut enim in vno corpore membra multa sunt nobis, & omnibus membris nequaquã vna actio est:

5 Sic etiam nos qui multi sumus, vnum simus corpus in Christo [4] singuli autem ex nobis membra sumus [5] inuicem.

6 Sed sunt nobis dona diuersa iuxta gratiam quæ data est nobis. Est cui prophetia iuxta mensuram fidei suæ:

7 Et est cui ministerium est in ministerio suo & est [6] qui doctor est in doctrina sua.

8 Et est qui exhortator est, in exhortatione sua: & qui largitur, in simplicitate, & [7] qui præest, in diligentia: & qui miseretur, in hilaritate.

1 PRecor [1] [a] igitur vos fratres, per miserationes Dei, [b] vt sistatis [c] corpora vestra [d] hostiam viuam, sanctam, acceptam Deo, [e] rationalem illum cultum vestrum:

2 [2] Et ne configuremini seculo isti, sed transformemini per renouationem [f] mentis vestræ, ad hoc vt probetis quæ sit voluntas Dei, bona illa, accepta ac perfecta.

3 [3] Enimuerò per gratiam quæ mihi data est, [g] edico cuiuis versanti inter vos [h] ne sapiat supra quàm oportet sapere: sed sapiat [i] ad sobrietatem, prout cuique Deus partitus est mensuram [k] fidei.

4 [4] Quemadmodum enim in vno corpore multa membra habemus: membra verò omnia eandem non habent actionem:

5 Ita multi vnum corpus sumus in Christo, singulatim autem, alii aliorum membra:

6 [5] Habentes autem diuersa dona pro gratia quæ nobis data est: siue prophetiam *prophetemus* pro [l] proportione fidei:

7 Siue ministerium, *versemur* in ministrando: tum [m] is qui docet, in docendo:

8 Tum [n] qui exhortatur, in exhortatione: [o] qui distribuit, cum simplicitate: [p] qui præest, cum diligentia: [q] qui miseretur, cum hilaritate:

1 Vel Verbale. Videtur vocari verbale ministerium, quia non, vt in veteri cultu, bruta sermonis expertia offerebantur, sed homo ipse ratione & sermone prædictus seipsum Deo offert. Aut voluit Paraphrastes Græca ad verbum exprimere. Itaque ex Græcis petenda interpretationis ratio est.
2 Cogitandi verbum Syris & Hebræis valet quod Græcis φιλονεικεῖν.
3 Vel, Cum modestia.
4 Syre, Vnus vnus. Hebraismus.
5 Syrè, Vnius vnius Hebraismus.
6 Id est, Qui singularem habet aptitudinem & dexteritatem in his muneribus exequendis.
7 Syre, Qui stat in capite.

1 Quarta pars epistolæ quæ absolutis Christianæ doctrinæ capitibus versatur in vitæ Christianæ præceptis explicandis. Primo autem loco generalia & fundamentalia præcepta tradit, quorũ hoc est præcipuũ, vt vnusquisque seipsum totum spirituali Dei cultui consecret, & veluti sacrificet, gratia Dei fretus.
a *Hac præfatione indicat finem vltimum humanarum actionum esse Dei gloriam.*
b *Olim hostia sistebatur ad altare, hodie altare est vbique.*
c *Vosipsos, synecdoche, olim aliena, nunc nostra offerimus.*
d *Olim mortuam, nunc hostiam Spiritu vita præditam.*
e *Id est, spiritualem, vt explicatur 1. Pet. 2. 5. Est autem antithesis cultus in quo seipsum homo [illegible] aliter deo consecrat & veteris cultus in quo bruta cæteroqui [illegible] do rationis [illegible] sensus expertia carnalibus adhibita ceremoniis Deo offerebantur.*
2 Secundum præceptum est ne pro vitæ regula, reliquorum hominum [illegible] ones aut mores sumamus, sed huic seculo penitus renuntiantes, Dei nostri voluntatem, sicut est nobis in verbo ipsius patefacta, [illegible] scopo proponemus. f *Nullus itaque locus huic rationi, quam Reginam tanquam in arce locat Philosophia, nunc libero hominis arbitrio [illegible] fingunt Sophistæ, si mens ipsa renouanda est, Vide Ephes. 1. 18. & 4. 17. & Col. 1. 21.* 3 Tertio loco, monet etiam atque etiam, vt [illegible] intra suæ vocationis limites permaneat, & pro gratiæ suæ modulo sapiat. g *Præcipio.* h *Ne sibi immodicè placeat vt ii solent [illegible] videntur plus sapere, quã reuera sapiant.* i *Sobrietas erit, si non nobis arrogamus quod non habemus, & si non de eo quod accepimus, gloriemur.* [illegible] *appellat cognitionem Dei in Christo, cum donis quæ manant in fideles, per spiritum sanctum.* 4 Ratio huius præceptionis est duplex, vna, [illegible] Deus non commisit quæuis quibusuis agenda, ac proinde præposterè agit, & non modo inutiliter, sed etiã cum aliorũ incõmodo se [illegible] tigat, qui vocationis fines præterit: altera, quod ista vocationum & donorũ diuersitas & imparitas in nostrum commodũ cedit, [illegible] instituta sit vt alii aliis obstringantur: vnde consequitur, neminem hoc ægrè ferre debere quum priuatorum cuiusq; donorũ commu[illegible]
5 Quod in genere dixerat, peculiariter sacris muneribus applicat, in quibus periculosius peccatur. Ea verò distribuit in duo [illegible] Prophetarum videlicet & Diaconorum: & rursus Prophetas, in doctores & in pastores diuidit. Deaconos autem triplices facit [illegible] rii Ecclesiastici, veluti quæstores quos propriè vocant Diaconos disciplinæ moderatores, qui seniores siue Presbyteri [illegible] & propius curandis ipsis pauperibus seruientes, cuius modi erat viduarum collegium. l *Vt quisque teneat [illegible] modum.* m *Qui Scripturæ interpretationi tantum vocat.* n *Qui alibi Pastor dicitur.* o *Sub. eleemosynas distribuat bona fide, & [illegible] narum respectu.* p *Ecclesiæ senior.* q *Qui curandis pauperibus vacant hilares sint, ne mœrorem mœreri addant.*

9 [6] Dilectio *esto* minimè simulata. *Estote* abhorrentes à malo, agglutinati bono.	9 [8] Et non sit fraudulenta dilectio vestra, sed sitis odio habentes mala, & adhærentes bonis.
10 Fraterna charitate alii ad alios amandos propensi. Honore alii aliis præeuntes.	10 Diligite fratres vestros [9] & diligite vnus alium. [10] Præuenientes honore afficite alius alium.
11 Studio minimè pigri. Spiritu feruentes. [r] Domino seruientes.	11 Estote solliciti, & non pigri. Estote feruentes Spiritu. Estote seruientes Domino vestro.
12 [7] Spe gaudentes. In afflictione tolerantes. In oratione perdurantes.	12 Estote gaudentes in spe vestra. Estote tolerantes afflictiones vestras. Estote perseuerantes in precatione.
13 [s] Vsibus sanctorum [t] communicantes. Hospitalitatem sectantes.	13 Estote communicantes necessitati sanctorum, estote amantes hospites.
14 [v] Benedicite iis qui vos insectantur: benedicite, *inquam* & ne imprecamini.	14 Benedicite persequentibus vos, benedicite, & ne maledixeritis.
15 Gaudete cum gaudentibus, & flete cum flentibus.	15 Gaudete cum iis qui gaudent, & flete cum iis qui flent.
16 Eodem animo inter vos mutuò affecti. Non elatè *de vobis ipsis* sentientes, sed [x] humilibus obsecundantes. Ne [y] estote prudentes apud vosmetipsos.	16 Et id quod cogitatis vos de vobisipsis, etiã de fratribus vestris *cogitate*: neque cogitetis cogitationes sublimes, sed adhærete iis qui sunt depressi, neque sitis sapientes in cogitatione animæ vestræ.
17 Nemini malum pro malo vicissim reddentes. Procurantes honesta coram omnibus hominibus.	17 Neque rependatis vlli malum pro malo: sed cura sit vobis vt faciatis bonum coram filiis vniuersis.
18 Si fieri potest, quantum in vobis est, cum omnibus hominibus, in pace viuentes.	18 Et, si possibile sit, [11] quod ad vos spectat cum omni filio hominis pacem [12] colite.
19 Non vosmetipsos vlciscentes dilecti, sed date locum iræ, scriptum est enim, Mihi est vltio: ego rependam dicit Dominus.	19 Neque sitis vlciscentes vosipsos dilecti mei: sed date locum iræ. Scriptum est enim, Judicando ne iudicium facias tibiipsi: ego faciam iudicium tuum, ait Deus.
20 Itaque si esurit inimicus tuus, ciba eum: si sitit, da ei potum: hoc enim si feceris, [z] carbones ignis coaceruabis in caput eius.	20 Et, si esurierit inimicus tuus, ciba eum: & si sitierit, da potum ei, & si hæc feceris ei, carbones ignis congeres super verticem eius.
21 Ne vincitor ab eo quod malum est: sed vince bonitate malitiam.	21 Ne vincat vos malum, sed vincite malum bono.

[6] Iam ad secunda *Tabulæ* officia accedit, ex charitate *vt* omnium eorum fonte illa deriuat. Charitatem autem Christianam definit sinceritate, malarum rerum odio, bonarum autem studio, atque propenso, & colendi proximi animo, cuius denique vltimus finis sit Dei gloria.

r *Rectè hæc clausula addita, qua distinguit officia Christiana ab officiis Philosophicis.*

[7] Commemorat alias virtutes varias cum suis effectis coniunctas, nempe spem, æquanimitatem patientiam, iugem inuocationem, liberalitatem in sanctos, hospitalitatem, moderationem animi in iucundis etiam inimicis, sympathiam tum in prosperis tum in aduersis rebus, modestiam, honestatis & cōcordiæ quo ad eius fieri potest cum quibusuis colendæ, ardentissimũ studium, quod nullis etiam cuiusquam iniuriis extingui possit.

s *Non autem deliciis & superuacaneis sumptibus, at vsibus.*

t *Vera charitatis [illegible], quum aliorum incommodis, non minus quàm nostris afficimur, & ita affecti proximum pro viribus iuuamus.*

u *Bene precamini.* x *Nihil æquè scindit concordiam atque ambitio, quum quispiam humilia fastidit, sublimia ambitione sectatur.* y *Ne prudentiæ opinione turgeatis.* z *Sic Solomon ænigmaticè iram Dei alicui imminentem depingit.*

8 Vel, porrò.
9 Exegeticè accipitur, pro Id est.
10 Syre, Præuenientes. *Anteuertentes* honore afficientes.
11 Ad verbum, Secundum quod est ex vobis. Accedit ad hanc phrasin Gallica loquutio, *Quant est de vostre costé.*
12 Ad verb. Facite.

CAPUT XIII.

1 *Vult vt subdatur magistratibus.* 8 *proximos diligamus.* 11 *viuamus iustè,* 14 *& Christum induamus.*

1 OMnis [1] [a] anima [2] potestatibus supereminentibus subiecta esto, [3] non enim est potestas nisi à Deo: & quæ sunt potestates, sunt à Deo [b] ordinatæ.	1 OMnis anima [1] potestatibus dominatus subdita sit. Non enim est potestas quæ non à Deo sit, & quæ potestates sunt, à Deo sunt constitutæ.
2 Itaque quisquis *se* opponit potestati, Dei ordinationi resistit: qui autem resistunt, ipsi sibi condemnationem auferent.	2 [2] Qui insurgit igitur aduersus potestatem, [3] aduersus constitutionem Dei insurgit, & [4] hi qui insurgunt aduersus eas, [5] iudicium accipient.
3 [4] Nam magistratus non sunt terrori bonis operibus, sed malis. [5] Vis autem non metuere potestatem? quod bonum est facito, & laudem ab ipsa obtinebis.	3 Judices enim non sunt terrori, operibus bonis, sed malis. Vis igitur non timere à potestate? fac bonũ, & laus erit tibi ab ea.
4 Dei enim minister est tuo bono. [6] Quòd si feceris quod malum est, metue: non enim temerè gladium gestat: nam Dei minister est, [c] vltor ad iram ei qui quod malum est fecerit.	4 Minister enim est Dei: sed tibi ad bona. [6] & si malum facias, time. Nequaquam enim frustra accinctus est gladio: minister enim est Dei, & [7] vindex iræ illis qui faciunt mala.
5 [7] Quapropter necesse est subiici, non	5 Et propter hoc [8] necesse est nobis vt sub-

1 Iam seorsim ostendit quid subiecti debeant suis magistratibus obedientiam videlicet: quæ declarat neminem esse liberum, & ita quidem vt non tantùm ipsi summo magistratui, sed etiam infimis quibusuis magistratibus potestate fungentibus debeatur.

a *Etiamsi Apostolus, etiamsi Euangelista, etiamsi Propheta, Chrysostomus. Papa itaque tyrannis in omnia regna [illegible].*

2 Argumentum ab ipsa rei natura. Quorsum enim in superiore gradu sunt collocati, nisi vt inferiores eis subiiciantur?

3 Aliud maximi ponderis argumentum. Quoniam huius ordinis author est Deus, vt qui sunt rebelles sciant sese cum Deo ipso bellum gerere: vnde fieri non potest quin maximas calamitates sibi accersant. b *Distributæ, aliæ enim sunt maiores, aliæ minores.* 4 Tertium argumentum ab vtilissimo fine. Quod hac ratione Deus bonos conseruet, malos coerceat: qua sententia, ipsi quoque magistratus admonentur quid subiectis debeant. 5 Optima ratio ferendi iugi istius non modò sine molestia, sed etiam maximo cum fructu. 6 Deus gladio etiam vltore magistratum armauit. c *Per quem Deus vlciscitur malos.* 7 Conclusio, Parendum esse magistratui, non modò pœnæ metu sed multo magis quia, etiamsi magistratus in conscientiam ius non habet, tamen quum Dei sit minister, bona conscientia ei resisti non potest.

1 Hebraismus. Id est Potestatibus dominantibus. Vtitur plurali vt sit doctrina generalis.
2 Id est, Qui igitur resistit potestati.
3 Id est, Deo resistit.
4 Id est, Resistunt eis.
5 Hebraismus Id est Pœnam.
6 Et pro At.
7 Exequutor iræ, Id est Vindictæ. Hebraismus.
8 Syrè, Constrictio est nobis.

iecti sumus, non propter iram tantùm, sed etiam propter conscientiam nostram.

6 Propter hoc etiam 9 argentum capitationis datis vos: ministri enim sunt Dei, 10 in hæc ipsa incumbentes.

7 Reddite igitur vnicuique prout debetur ei: cui argentum capitationis, argentum capitationis: & cui tributum, tributum: & cui timor, timorem, & cui honor, honorem.

8 Et nemini quicquam debeatis 11 quàm vt alter alterum diligat. Qui enim diligit socium suum, Legem impleuit.

9 Nam etiam illud quod dicit, Non occides, &, Non mœchaberis, &, Non furaberis, 12 &, Non concupisces, & si sit mandatum aliud in hoc sermone completur, Diliges proximum tuum sicut teipsum.

10 Dilectio erga proximum suum, malum non operatur: quia dilectio expletio est Legis.

11 Et etiam hoc scitote quòd tempus est, & hora est deinceps vt excitemur à somno nostro. Nunc enim magis appropinquauit nobis 13 salus nostra quàm quum credidimus.

12 Nox de cætero præteriit, & dies appropinquauit. Missa faciamus igitur à nobis opera tenebrarum, & induamus arma lucis.

13 Et tanquam in die, 14 modestè ambulemus, 15 non in musica, neque in ebrietate, neq; 16 in cubili immundo, neque in inuidia & contentione:

14 Sed induite ipsum Dominum nostrum Jeschua Christum: & ne curam habeatis carnis vestræ ad concupiscentiam:

9 Syrè, argentum *id est tributum* capitis

10 Ad verbū, Super hac ipsa stantes, Id est, Qui præfecti sunt custodes legum & publici status, totiq; in hoc incumbunt: vt iure inde victum petant & quæcunque necessaria sunt ad tam difficilis muneris administrationem.

11 Syre, Nisi quòd alter &c.

12 Dum Syrus interpres hæc ad Mosis ordinem exigit, nonum Decalogi præceptū, quod in Paulo est, prætermittit.

13 Ad verbū, Vita. Hebraismus iam sepe obseruatus.

14 Syrè, Cum modestia.

15 Videtur intelligere illa profusa conuiuia, de quibus legitur Amos 6. & Isaię 5. quæ præter exquisitos cibos coniunctā etiam habebant musicam & omne deliciarum genus Synecdochicōs; itaque totum conuiuiorum luxum sub vna parte comprehendit.

16 Syrè. In dormitorio immundo.

solùm propter iram, d sed etiam propter conscientiam.

6 8 Propter hoc enim etiam tributa soluitis, siquidem ministri Dei sunt in hoc ipsum incumbentes.

7 Reddite igitur omnibus quod debetis: cui tributum *debetur* tributum: cui vectigal vectigal: cui e timor, timorem: cui f honor, honorem.

8 9 Nemini quicquam debete, nisi *hoc* vt alii alios diligatis, 10 nam qui diligit alterum, g Legem impleuit.

9 Siquidem illud, Non mœchaberis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces, & si quod aliud *est* mandatum in hoc sermone h summatim comprehenditur, nempe, Diliges proximum tuum sicut teipsum.

10 Charitas proximum non afficit malo. Itaque completio Legis, est charitas.

11 11 Idque, perspecta opportunitate, quòd *videlicet* tempestiuum iam *sit* nos à somno expergisci. Nunc enim propius nos est salus quàm quum credidimus:

12 Nox processit i dies autem propinquauit. Abiiciamus igitur k opera tenebrarum, & induamur habitu qui luci conueniat.

13 Vt interdiu, compositè ambulemus: non *in* comessationibus & ebrietatibus, non cubilibus ac proteruiis, non lite & inuidia:

14 Sed l induimini Domino Jesu Christo, & carnis curam ne habete, ad *explendas* cupiditates.

d *Vsque ad animam iniquam* [illegible] *respondendum* [illegible] *Petri, Præstat Deo* [illegible] *dire quàm* [illegible]

8 Enumerat [illegible] cipua in quibus [illegible] ta est subiectorum obedientia.

e *Obedientiam* [illegible] *q. ex animo profectam.*

f *Reuerentiam quam magistratui [illegible] est.*

9 Ostendit quomodo futurum [illegible] quam paucissima iudicia exerceantur, nempe si vitam ita instituamus, vt nemo quicquā meritò [illegible] sit à nobis flagitandum, præter id vnum quod ex charitatis lege alii aliis perpetua quadam obligatione debemus.

10 Commendat charitatem vt Legis epitomen.

g *Non vnicum aliquod præceptū* [illegible] *sed in genere præstandum quod Lex iubet.*

h *Tota siquidem Lex nihil aliud quàm amorem dei & proximi præcipit. Sed quum Paulus hoc loco de mutuis hominum officiis disserat Legis vocabulum restringendum est ad secundam tabulam.*

11 Amplificatio à circunstantia temporis, quod & ipsum nos per se officii admoneat, quum tenebris ignorantiæ & prauarum cupiditatum diuinæ hæreditatis cognitione depulsis, vt vitam ad certam illam omnis iustitiæ & honestatis normam, virtute Spiritus Christi freti exigamus. i *Alibi dicimur in luce versari, sed ita vt nondum apparuerit quod sumus: adhuc enim videmur vt in crepusculo.* k *Eam vitam* [illegible] *quam agant, qui lucem fugiunt.* l *Indui Christo est in possessionem Christi mitti, ita vt ille sit in nobis, & nos in illo.*

CAPUT XIIII.

1 *Commendat eos qui fide sunt infirma,* 15 *ne vitio nostro scandelizentur.* 10 *Et illis è diuerso imperat vt non temerè firmiores iudicent,* 19 *vt intrà ædificationis,* 20 *& charitatis terminos,* 22 *Christiana libertas consistat.*

1 EI autem qui infirmatur in fide, porrigite manum, & ne sitis diuisi in cogitationibus vestris.

2 Est enim 1 qui credit quòd omnia comedamus, 2 & qui infirmus est *fide*, olus comedit.

3 Qui autem comedit, eum qui non comedit ne despiciat: & is qui non comedit, eum qui comedit, non iudicet. Deus enim assumpsit eum.

4 Tu quis es qui iudicas seruum qui non est tuus? Quòd si stat, Domino suo stat: & si cadit, Domino suo cadit. 3 Vtique autem ille stat: 4 facultas enim est in manibus Domini eius vt stabiliret eum.

5 Est qui diiudicat diem præ die, & est qui

1 Id est, nobis vesci liceat quibusuis vt Gen. 3. 3. De fructu arboris horti comedemus, id est Comedere licet. Ea enim est futuri verbi vis, apud Hebræos, Chaldæos & Syros, vt modi potentialis vim habeat.

2 Et pro At.

3 Ad verb. Stando autem stat. Geminatur verbū ad maiorē certitudinem. Est autem præsens pro futuro Stabit.

4 Syrè, Prope adest in manibus eius.

1 EVm 1 verò qui fide est infirmus a assumite, non *tamen* ad b certamina disputationum.

2 2 Alius quidem c credit vescendum esse quibusuis: alius autem *fide* infirmus, edit olera.

3 3 Qui edit, non edentem ne pro nihilo habeto: & qui non edit edentem ne condemnato. 4 Deus enim eum assumpsit.

4 5 Tu quis es qui condemnas alienum famulum? proprio domino stat aut cadit: stabilietur autem: potest enim Deus eum stabilire.

5 6 Alius quidem æstimat diem præ die, alius

1 Iam tractat quomodo in rebus mediis nos gerere debeat cum fratribus, [illegible] malitia, nec damnanda superstitione, [illegible] beneficii Christi ignorantia, in earum rerum vsu peccantibus. Docet autem eos leniter & patienter erudiendos, & interim quidem vt eorum ignorantię in eiusdem quidem rebus accommodare nos oporteat, ex charitatis lege.

a *Ne media & indifferentis rei* [illegible] *fugiatis eius consortium, sed eum* [illegible] *vobis.*

b *Vt discedat multo incertior quàm venerit, aut perturbata conscientia resiliat.* 2 Proponit pro exemplo discrimen ciborum quod [illegible] nulli vt in Lege præscriptum (quam abrogatam esse nesciebant) penitus obseruandum putabant, quum è contrario qui in Euangelii cognitione profecerant, abolitam esse istam, Legis pædagogiam rectè censerent. c *Nouit ex fide.* 3 In huiusmodi facto, inquit Apostolus, neque qui libertatem suam norant, fratrem ignorantem arroganter despiciant neque indocti morosè condemnent quod non intelligunt. 4 Prima ratio, quia quum & qui edit & qui non edit, sit nihilominus Christi membrum, nec contemni qui non edit, nec condemnari [illegible] edit meritò potest. Explicatur autem antecedens, versu sexto. 5 Alia ratio à superiore dependens, cur rudes à peritioribus non debeant vt extra spem salutis positi, damnari. Quia inquit Apostolus, qui hodie rudis est, cras potest pleniore cognitione donari, vt & ipse firmus consistat. Itaque Dei est non hominis sententiam illam damnatoriam ferre. 6 Aliud exemplum legalis discriminis dierum.

autem *peræquè* æstimat quemuis diem. 7 [d] Vnusquisque in animo suo plenè certus esto.

6 8 Qui [e] curat diem, [f] Domino curat: & qui non curat diem, Domino non curat. [g] Qui edit, Domino edit: 9 gratias enim agit Deo: & [h] qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.

7 10 Nullus enim nostrûm [i] sibi ipsi viuit, & nullus sibiipsi moritur.

8 Nam siue viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur: siue igitur viuamus, siue moriamur, Domini sumus.

9 Ad hoc enim Christus & mortuus est, & resurrexit, & reuixit: vt & mortuis ac viuentibus dominetur.

10 11 Tu verò cur condemnas fratrem tuum? aut etiam tu cur pro nihilo habes fratrem tuum? Omnes enim sistemur apud tribunal Christi.

11 Scriptum est enim, [k] Viuo ego, dicit Dominus, quòd mihi *sese* flectet omne genu, & omnis lingua [l] confitebitur Deo.

12 Nempe ergo vnusquisque nostrûm de seipso rationem reddet Deo.

13 12 Ne amplius igitur alius de alio iudicemus: [m] sed hîc potius adhibete iudicium, vt ne offendiculum ponatis fratri, aut scandalum.

14 13 Noui, & persuasum habeo per [n] Dominum Iesum, nihil esse [o] impurũ [p] per se: sed ei qui existimat aliquid esse impurum, *id* ei impurum *esse*.

15 Verùm si propter escam frater tuus tristitia afficitur, non iam secundum charitatem ambulas. 14 Ne esca tua illum perdito pro 15 quo Christus mortuus est.

16 16 Ne vestrum igitur bonum [q] blasphemator.

17 17 Non enim est regnum Dei esca & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium per Spiritum Sanctum.

18 Nam qui [r] per hæc seruit Christo, gratus est Deo, & acceptus hominibus.

19 18 Nempe igitur quæ ad pacem faciunt, sectemur, & quę ad mutuam ędificationem.

---

diiudicat omnes dies. Vnusquisque autem in cognitione animæ suæ 5 certus esto.

6 6 Qui cogitat de die, Domino suo cogitat: & quisquis non cogitat de die, Domino suo non cogitat: & qui comedit, Domino suo comedit, & Deo gratias agit: & qui non comedit, Domino suo non comedit, & gratias agit Deo.

7 Nemo enim est ex nobis qui sibiipsi viuat: & nemo est qui sibiipsi moriatur.

8 Nam siue viuamus, Domino ipsi nostro viuimus: siue moriamur, Domino ipsi nostro morimur. Siue viuamus, siue moriamur, Domini nostri sumus.

9 Propter hoc etiam Christus mortuus est, & reuixit, ac resurrexit vt ipse esset Dominus mortuis & viuentibus.

10 Tu verò cur iudicas fratrem tuum? aut etiam tu ad quid despicis fratrem tuum? Omnes enim nos futurum est vt stemus ante tribunal Christi.

11 Sicut scriptum est, Viuo ego, dicit Dominus: mihi incuruabit se omne genu, & mihi confitebitur omnis lingua.

12 Ergo quisque nostrûm rationem 7 pro seipso reddet Deo.

13 Ne deinceps iudicemus alter alterum: sed hoc iudicate potius, vt offendiculum 8 fratri tuo non ponas.

14 Noui enim, & persuasus sum per Dominum Ieschua, quòd nihil quicquam contaminatum ex se est, nisi ei qui cogitat de re aliqua, quòd poluta sit, ei *res* illa tantùm poluta est.

15 Si autem propter cibum contristas fratrẽ tuum, nequaquam in charitate ambulas. Ne perdas per cibum tuum, illum cuius causa mortuus est Christus.

16 Et ne blasphemetur bonum nostrum.

17 Regnum enim Dei non est cibus & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium in Spiritu sancto.

18 Qui enim in his seruit Christo, placet Deo, & coram filiis hominis est probatus.

19 10 Iam 11 sectemur pacem & ædificationem vniuscuiusque.

---

7 Opponit isti contemptui & præcipitibus iudiciis assiduum proficiendi studium, vt firmus de sua libertate bene consciat, quænam sit videlicet, & cuiusmodi vsus: & vicissim infirmi quotidie proficiant, ne vel illi abutantur Dei dono, vel hi in sua infirmitate sibi placeant.

d *Vnusquisque assequatur, i. in conscientia iudicare possit, se nostra sibi persuasum esse per Dominum Iesum, nihil esse per se impurum: illa autem persuasio niti debet verbo Dei.*

8 Ratio petita ab ipsa rerum mediarũ natura, quas bona conscientia & facere possit aliquis, & aliquis rursus non facere. Quum enim & dierum & ciborum discrimen à Deo statutum esset, qui Legis abrogationem nondum intelligebant, & tamen alioqui Christum vt seruatorem agnoscebant, quomodo potuissent bona conscientia negligere, quod à Deo præceptum sciebant? Contrà verò, qui Christi beneficium iam etiam in parte norant bona conscientia nec dies nec cibos curabant. Itaque (dicet Apostolus vers. 10.) Firmi infirmos ob res istas ne damnate, quum infirmi fratres nihilominus sint fratres. Iam verò si quis hanc doctrinam ad nostra hæc tempora trahere velit, sciat de rebus mediis agi, & quidẽ eiusmodi, vt qui eas non arbitrabatur medias, fundamentũ haberent in Lege, & simplici ignorantia, non autem malitiosa (illis enim ne ad tempus quidem cessit Apostolus) nec superstitione, sed religioso Dei metu hallucinarentur. e *Peculiari quadam ratione obseruat.* f *Domini est iudicium rectène faciat an secus: Itaque cur non potius laboratis de eo, vt quisque se Deo approbet, quam vt aliena curetis?* g *Qui nullum facit ciborum discrimen.* 9 Ita significat Apostolus sese de fidelibus tum infirmis tum firmis agere. Quid si verò cum infidelibus nobis sit negotium, nempe hîc nobis cauenda sunt duo, sicut in epist. ad Cor. explicatum: vnum, ne superstitiones eorum inter res medias numeremus, vt qui in idoleo accumbebant: alterum netum quoque quum res est media (vt idolothytum in macello emere, & domi aut priuato conuiuio edere) fratrum infirmorum conscientiam vulneremus. h *Cibos immundos.* 10 Non hærendum, inquit, in ipso cibo, sed in vsu cibi, vt demum verè possit reprehendi qui sic viuit, vt in Deum non respiciat. Illi enim & vita & mors nostra consecrata est, & idcirco mortuus est propriè Christus non autem simpliciter, vt vescamur aut non vescamur hoc vel illo cibo. i *Se vnum respicit, quod Hebræi dicunt, Benefacit animæ suæ.* 11 Conclusio relinquendum esse ius suum Domino, ac proinde in rebus quæ prout conscientia affecta est, vel bonæ vel malæ sunt, non esse infirmos fratres à firmis despiciendos, nedum damnandos. Non valeret autem æquè hæc consequutio in altero membro, nempe ne infirmi firmos iudicent: quoniam infirmis non est perspectum, eos qui diem non curant, & edunt, Domino non curare, & Domino edere, sicut firmis notum esse potest infirmos eos qui diem curant & non vescuntur, Domino diem curare, & Domino non vesci. k *Iurisiurandi formula, Deo peculiaris, qui vnus verè sua vi ac potestate existat.* l *Me agnoscet pro Deo.* 12 Vbi quid non faciendum sit conclusit, quid faciendum sit ostendit, nempe cauenuum ne fratrem nondum firmum, præpostero vsu libertatis nostræ prorsus euertamus. m *Obliquè malignos istos censores perstringit qui huc conferunt totum suum acumen, vt aliquid carpendum inueniant in fratrum vita, quum potius omne rationis iudicium huc conferre oportuerit, ne suo neglectu fratres suos vel præcipitent, vel in aliquod offendiculum impellant.* 13 Occupatio, verum quidem esse, abrogatam esse illam pædagogiam legis beneficio Christi, iis qui hoc norunt, sed nihilominus oportere in huius libertatis vsu considerare quid expediat, vt fratri infirmo consulatur, quum idcirco non amittatur libertas. n *Spiritu Domini Iesu, vel per Dominum Iesum, qui eam noui aduentu suo materiam dedisse.* o *Ad verbum, commune. Vide Mat. 15.11.* p *Natura.* 14 A comparatis, Crudelis est animi pluris facere escam, quam fratris salutem quod ii faciunt, qui cum cuiusquam fratris offendiculo sustinent vesci, & ita ei præbent resiliendi ab Euangelio occasionem. 15 Aliud argumentum, Christi exemplum sequi nos oportet: ille verò nedum vt propter escam infirmos perderet, pro iis vitam ipsam profudit. 16 Aliud argumentum. Quia sic detrahitur de Euangelica libertate, quasi ad quiduis audendum aditum, aperiat. q *Malè audiat.* 17 Ratio generalis, & cæterorum argumentorum fundamentum, Regnum Dei non esse in his rebus externis positum, sed in iustitiæ & pacis studio, & Spiritus consolatione. r *Qui pacem ac iustitiam tranquillè colit per Spiritum sanctum.* 18 Conclusio vniuersalis vsum istius libertatis, atque adeò totam vitam nostram, ad mutuam ædificationem referri oportere, adeò quidem vt quod per se purum est & licitum, tamen propter offendiculum fratris illicitum censeatur.

5 Vel, Confirmetur.

6 Ad verbum, Qui cogitat diei vt subaudiri oporteat Circũstantias. Cogitare autem circunstantias diei, idem est quod antea dixit, Diem præ die diiudicare.

7 Pro Anima sua Hebraismus.

8 Mutatio numeri. Sic resoluito, ne quis vestrûm fratri suo, &c.

10 Id est Itaque, vt paulo antè annotauimus frequenter fieri in Hebræa, Chaldæa & Syra lingua.

11 Ad verbum, Post pacem curramus & post ædificatiorem vnius, vnius id est, Cuiusque Hebraismus.

20 Et ne propter cibū dissoluamus opera Dei, vnaquæque enim res pura est, sed malum est homini qui cum offendiculo comedit.

21 Bonum est vt non comedamus carnem, neque bibamus vinum, nec quicquam per quod offenditur frater noster.

22 Tu in quo est fides, apud teipsum retine eam corā Deo. Beatus is qui [12] non iudicat seipsum in eo quod discernit.

23 Qui enim [13] diuisus est, & comedit, condēnat sese: quia non *comedit* in fide. Quicquid enim non est ex fide, peccatum est.

20 Ne cibi causa destrue opus Dei. Omnia quidem pura: sed malum *est* homini qui edit cum offendiculo.

21 Bonum *est* non vesci carnibus, neque bibere vinum, neque quicquam in quo frater tuus impingit aut offenditur, aut infirmus est.

22 [19] [f] Tu fidem habes: apud temetipsum habe coram Deo. Beatus qui non condemnat seipsum in eo [t] quod approbat.

23 Qui verò [v] ambigit si ederit, condemnatus est, quoniam non *edit* ex fide: quicquid verò ex fide non est, peccatum est.

12 Id est Non condemnat.

13 Id est Qui anceps & dubius est.

19 Duplicē [...] rebus, cautionem [...] dit, vnam firmos [...] ctantem, vt qui [...] tam notitiam [...] libertatis adeptus est, thesaurum [...] conseruet, quo [...] licet prudenter [...]

tiliter ita vt dictum est vtatur: alteram, quæ infirmos respicit ne temerè solo aliorum exemplo incitati, titubante conscientia quicquam [...] quoniam sine peccato fieri non potest, quod ex Dei verbo non persuasi simus ipsi probari. f *Quid nomine fidei intelligat expositum [...] vers. decimo quarto, nempe, certum esse ac securum in rebus indifferentibus.* t *Quod amplectitur.* v *Secum disceptat.*

Caput XV.

1 *Fortiores robur suum conferant ad confirmandos infirmos,* 3 *Christi exemplo,* 7 *qui se communicauit,* 8 *non modò Iudæis.* 10 *sed etiam Gentibus.* 15 *Scriptionis huius Epistolæ ratio redditur.*

1 Debitores igitur sumus nos robusti vt infirmitatem imbecillum sustineamus, & non nobisipsis placeamus.

2 Sed quisque ex nobis proximo suo placeat in bonis *rebus* [1] vt ad ædificationem.

3 Quoniam etiam Christus nequaquā sibiipsi placuit, sed sicut scriptum est, Opprobrium opprobrantium tibi cecidit super me.

4 Quicquid enim ab initio scriptum est, ad doctrinam nostram scriptum est, vt per patientiam & per consolationem Scripturarum spes sit nobis.

5 Deus autem patientię & consolationis det vobis [2] vt pariter cogitetis vnus de alio in Ieschua Christo.

6 Vt vna mente & vno ore laudetis Deum Patrem Domini nostri Ieschua Christi.

7 Propter hoc assumite, & ferte [3] inuicem, sicut etiam Christus assumpsit vos ad gloriam ipsius Dei.

8 Dico autem quòd Ieschua Christus fuit minister circuncisionis pro veritate Dei, vt confirmaret promissionem Patrum.

9 [4] Et Gentes glorificent Deum pro misericordia quę fuit super eas: sicut scriptum est, Confitebor tibi in Gentibus, & nomini tuo psallam.

10 Et rursus dicit, Exultate Gentes cum populo eius.

11 Et rursus dicit, Laudate Dominum omnes vos Gentes, & glorificate eum omnes populi.

12 Et rursus Isaiah dicit, Erit radix Iessæ, & is qui exurget, erit princeps Gentibus, & in ipso sperabunt Gentes.

13 Deus autem spei impleat vos omni gaudio & pace in fide, vt exuberetis in spe eius per virtutem Spiritus sancti.

14 Persuasū autē habeo ego quoq; de vobis,

1 Debemus [1] autem nos qui firmi *sumus*, imbecillitates infirmorum portare, ac [a] non indulgere nobisipsis.

2 *Itaque* vnusquisque nostrûm proximo indulgeat, [b] in bonum, *id est* ad *eius* ædificationem.

3 [2] Etenim Christus non indulsit sibiipsi, sed sicut scriptum est, Conuitia eorum qui conuitiantur tibi, inciderunt in me.

4 [3] Nam quæ [c] antè scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt: vt per patientiam & consolationem [d] Scripturarum, spem habeamus.

5 [4] Deus autem patientiæ & consolationis *autor*, det vobis vt eodem animo inter vos mutuò affecti sitis secundum Christum Iesum.

6 Vt concorditer vno ore glorificetis Deum ac Patrem Domini nostri Iesu Christi.

7 Propterea assumite alii alios, sicut & Christus [e] assumpsit nos in gloriam Dei.

8 [5] *Illud* autem dico, Iesum Christum ministrum fuisse [f] circuncisionis, [g] pro Dei veritate, vt confirmaret promissiones [h] Patrum.

9 [6] Et vt Gentes pro misericordia glorificent Deum: sicut scriptum est, Propterea confitebor tibi inter Gentes, & nomini tuo psallam.

10 Et rursum dicit, Gaudete Gentes cum populo eius.

11 Et rursum, Laudate Dominum omnes Gentes, & collaudate eum omnes populi.

12 Et rursum Esaias dicit, Erit radix Iesse, & qui exurgat ad imperandum Gentibus, in ipso Gentes sperabunt.

13 [7] Vtinam verò Deus [k] spei impleat vos [l] omni gaudio & pace credendo, vt spe abundetis per virtutem Spiritus sancti.

14 [8] Persuasū autē habeo & ipse ego de vobis,

1 In Syro impresso textu est דד̇לבני נשא Filii hominis, sed apparet fuisse erratum à typographo propter affinitatē vocum דד̇לבנינא & נשא דד̇לבני & in manuscripto Heidelbergensi erat דד̇לכניתא sicut nos restituimus. Sensus est, Vt par est ad ædificationem.

2 Syrè, Paritatem, Aequalitatem.

3 Syrè, ad inuicē.

4 Pro Gentes autem.

1 Iam differit [...] neraliter Apostolus de imbecillis omni modo tolerādis [...] tenus tamē cum bono id fieri potest.

a *Aliis spretis.*

b *Ipsius bono ac commodo.*

2 Confirmatio ab exemplo Christi, qui nihil non pertulit, vt non infirmos modò sed etiam crudelissimos hostes patientia victos ad Patrem adduceret.

3 Occupatio, quæ citantur ex veterum exemplis, nobis ad imitandū proponi, vt Patrum exemplo patientia & spe muniti nos toleremus.

c *A Mose & aliis Prophetis.*

d *Doctrina & consolatio tribuuntur Scripturis quia illis ad docendum & consolandum vtitur Deus.*

4 Petendum à Deo patientiæ exemplum vt mutuo consensu tū firmi tū infirmi Deo seruientes alii alios ad Dei gloriā adducamus, sicut & Christus nos omnes quantumuis indignos assumpsit.

e *Nos minime dignatus vltro esse, quos gloria Dei faceret participes.*

5 Christi exempli applicatio ad Iudæos, quos quantumuis indignos, tamen propter promissiones cum patribus eorum sancitas, honore dignatus est, vt etiam ministri officio [...]

apud eos incredibili cum patientia defunctus. Multo minus igitur æquum esse, vt à Gentibus propter varia vitia spernantur, quos tantis [...] Dei Filius. f *Circuncisorū Iudæorum: quoniam enim vixit, intro eorum fines sese continuit.* g *Vt Deū esse veracē constaret.* h *Patribus factas.* 6 Eiusdem applicatio ad Gentes, quas & ipsas incōprehensibili quadam bonitate Dominus respexerit, vt à Iudæis quasi extraneæ despici non debeant. i *Apertè profitebor, & celebrabo nomen tuum.* 7 Totam superiorem tractationem precibus velut obsignat, petens eis tribui à Domino, quicquid eis præceperat. k *In quem speramus.* l *Perfecto & cumulato.* 8 Peroratio Epistolæ in qua primum se excusat quòd pluribus ad eos scripserit, vt eos commonefaceret potius quàm doceret. idque ex muneris sui necessitate, quòd eum peculiariter Gentibus obliget.

fratres

fratres mei, quòd m ipsi per vos pleni sitis bonitate, impleti omni cognitione, vt qui possitis etiam vos mutuò monere.

15 Audacius verò scripsi vobis, fratres aliquatenus veluti commonefaciens vos, propter gratiam quæ data est mihi à Deo.

16 Ad hoc vt sim minister Iesu Christi apud Gentes, operans Euangelio Dei, vt n oblatio Gentium fiat accepta, sanctificata per Spiritum sanctum.

17 9 Habeo igitur quod glorier per Christum Iesum, in iis quæ ad Deum *pertinent*.

18 Non enim sustinuerim quicquam loqui o quod non effecerit Christus per me, *adducendis* ad obedientiam Gentibus, verbis & factis.

19 p Virtute signorum ac prodigiorum, virtute Spiritus Dei: adeò vt ab Hierusalem & circumiacentibus *regionibus*, vsq; ad Illyricum, impleuerim prædicandi Euangelii Christi munus.

20 Ita porrò ambiens prędicare Euangelium, non vbi nominatus esset Christus, vt ne super alienum fundamentum ædificarem:

21 Sed sicut scriptum est, Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.

22 10 Quapropter etiam impeditus sum sæpe *ne* venirem ad vos.

23 Nunc verò quum non amplius habeam locum in regionibus, desiderium autem habeam veniendi ad vos à multis annis:

24 Quandocunque proficiscar in Hispaniam, veniam ad vos. Spero enim fore vt *istac* præteriens, videam vos, & à vobis deducar illuc: si tamen vestra consuetudine prius ex parte expletus fuero.

25 Nunc autem proficiscor Hierosolymam, q ministrans sanctis.

26 Placuit enim Macedoniæ & Achaiæ conferre aliquid in pauperes sanctos qui sunt Hierosolymis.

27 11 Placuit enim, *inquam*, & debitores illorum sunt: nam si spiritualia ipsorum *bona* Gentes participarunt, debent etiam *ipsa* in carnalibus eis r ministrare.

28 Hoc igitur vbi perfecero, & eis f consignauero t hunc fructum, abibo istac in Hispaniam.

29 12 Scio verò me, quum veniam ad vos, cum plena benedictione Euangelii Christi venturum.

30 Precor autem vos, fratres, per Dominum nostrum Iesum Christum, & v per charitatem Spiritus, vt mecum certetis *vestris* pro me apud Deum precibus.

31 Vt liberer ab iis qui rebelles sunt in Iudęa: vtque ministerium hoc meum erga Hierusalem, acceptum sit sanctis:

32 Vt cum gaudio veniam ad vos per voluntatem Dei, vnaque vobiscum refociller.

33 Deus autem pacis *princeps* sit cum omnibus vobis. Amen.

m *Vltrò & sponte vestra.*
n *Passiuè oblationem Gentium, vocat Gentes ipsas quibus se tanquam sacrificium Deo quasi victimis [illegible].*
9 Magnificè quidem Apostolatum suum ab effectis asserit, sed ita vt prætereà quòd verò omnia loquitur, totam gloriam Deo vt vni [illegible] autori tribuat: nec [illegible] propriè spectet, [illegible] potius respicit, vt eo minus de doctrina à se proposita veritate dubitetur.
o *Ita mihi in omnibus rebus omnibusque modis adfuit Christus, vt etiamsi maximè velim, tamen dicere non possim, quid per me non perfecerit vt Gentes Euangelio obedirent.*
p *Priore loco, virtute declarat vim & efficaciam prodigiorũ in animis hominum percellendis: posteriore verò loco, significat Diuinam potestatem illorum effectricem.*
Esa.52.15.
10 Suam in eos egregiam voluntatẽ, & suarum etiam rerum statum familiariter Romanis persoluit, ita tamen vt [illegible] Apostolicæ doctrinæ scopo ne tantillum quidem aberret. Nihil enim narrat nisi sanctum, & ad suũ munus pertinens: & veluti quadam digressiuncula Macedonicam Ecclesiam commendãs, eos ad sanctam æmulationem honestè prouocat.
Suprà.1.1.
Suprà.1.11.
1.Thess.2.19.
q *Sanctũ hoc officiũ impendens, perferendæ ad eos pecuniæ in ipsorum vsus collectæ.*
11 Voluntariæ quidem sunt elemosynæ, sed quas tamen ex charitatis lege debeamus.
1.Cor.9.11.
r *Vsibus eorum inseruire.*
f *Apud eos fideliter & quasi annulo obsignatum deposuero.*
t *Hanc pecuniam in vsus pauperum collectam: eleganter autem elemosyna dicitur fructus.*
12 Pollicetur sese ad eos non venturum vacuum, benedictione Dei fretus: sed precum officium ab eis postulans, ostendit quare in quibus suis difficultatibus nisi [illegible] maximè oporteat.
v *Per mutuam illam coniunctionem, qua spiritus sanctus animos nostros deuinxit.*

fratres mei, quòd & ipsi pleni estis bonitate, & impleti estis omni cognitione, & potestis etiam alios erudire.

15 Paulò enim audacius scripsi vobis, fratres mei, vt commonefacerem vos propter gratiam quæ data est mihi à Deo,

16 Vt sim minister Ieschua Christi inter Gentes, & subseruiam Euangelio Dei, vt fiat oblatio Gentium acceptabilis & sanctificata per Spiritum sanctum.

17 Est igitur gloriatio mihi per Ieschua Christum erga Deum.

18 Non enim ausim loqui quicquam quod non faciat 5 per manus meas Christus, ad obedientiam Gentium, in verbo & in operibus.

19 Per virtutem signorum & miraculorum, & per virtutem Spiritus Dei, ita vt ab Vrischelem circuiuerim vsque ad Illyricum, & impleuerim 6 prædicationem Christi.

20 7 Solicitè curans vt prædicarem non 8 vbi inuocatum esset nomen Christi, ne ædificarem super fundamentum alienum:

21 Sed sicut scriptum est. Quòd illi quibus nihil fuerat dictum de eo, videbunt eum: & qui non audierunt, 9 acquiescent.

22 Propter hoc impeditus sum temporibus multis quo minus venirem ad vos:

23 Nunc autem quia locus non est mihi in his regionibus, & cupidus fui iam ante annos multos vt venirem ad vos:

24 Quum proficiscar in Hispaniam, spero quòd veniam & videbo vos: & vos deducetis me illuc, postquam 10 aliqua ex parte 11 suauitate perfusus fuero 12 in videndo vos.

25 Nunc autem proficiscor ad Vrischelem vt ministrem sanctis.

26 Voluerunt enim hi qui sunt in Macedonia & in Achaia, vt cõmunicatio esset sibi cum pauperibus & sanctis qui sunt in Vrischelẽ.

27 Voluerunt *inquam*: quin etiam debitores sunt illis. Si enim 13 in Spiritu communicauerunt cum illis Gentes, debitores sunt vt etiam in iis quæ sunt carnis ministrent eis.

28. Hoc igitur quum perfecero, & consignauero eis fructum hunc, transiturus sum per vos in Hispaniam.

29 Noui enim quòd quum venero ad vos, cum plenitudine benedictionis Euangelii Christi veniam.

30 Peto autem à vobis, fratres mei, per Dominum nostrum Ieschua Christum, & per dilectionem Spiritus, vt laboretis mecum in precatione quæ fit pro me erga Deum.

31 Vt liberer ab illis qui sunt 14 contumaces, qui sunt in Iudæa, & ministerium quod defero ad sanctos qui sunt in Vrischelem, accipiatur benè:

32 Et veniam ad vos cum gaudio, per voluntatem Dei, & refociller vobiscum.

33 Deus pacis sit cum omnibus vobis. Ammin.

5 Id est, Per me. Hebraismus.
6 Vel, præconiũ.
7 Quum solicitè curarem.
8 Scribebatur corruptè כר pro בר mutato punctulo, quo discernitur apud Syros Daleth à Resch.
9 Id est persuadebuntur.
10 Ad verbum, parum ex multo.
11 Syre, Tãquam odore aromatum perfusus fuero.
12 Ad verbũ, propter vidisse me vos. Hebraismus.
13 Fortassis excidit librariis aut typographo ד Daleth in voce כרוח quum dicendum fuerit כררוח in iis quę sunt Spiritus, sicut habent Græca, quanquam ne in manuscripto quidem codice aliter legatur.
14 Qui non acquiescunt, Incre duli.

Caput XVI.

1 *Commendat Phœben.* 3 *salutat officiosè complures,* 17 *admonetq́; vt ab iis caueant qui dissidiorum autores sunt.*

1 Commendo

1 COmmendo autem vobis Phœbem, sororem nostram, quæ est ministra Ecclesiæ Cenchræensis:

2 Vt excipiatis eam in Domino nostro sicut iustum est sanctis, & omni re quam petierit à vobis, assistatis ei: propterea quòd etiam ipsa adstitit multis etiam mihi.

3 Salutate Priscillam & Aquilam, 2 cooperatores meos in Ieschua Christo.

4 Qui quidem pro anima mea ceruices suas tradiderunt: & nequaquam ego solus gratias ago illis, sed etiam omnes Ecclesiæ Gentium:

5 Et 3 salutate Ecclesiam quę est domi eorum. 4 Salutate Epænetum dilectum meum, qui est primitiæ Achaiæ in Christo.

6 5 Salutate Mariam quæ multum laborauit erga vos.

7 Salutate Andronicum & Iuniam, cognatos meos qui fuerunt cōcaptiui mei, & noti sunt inter Apostolos, & in Christo ante me fuerunt.

8 Salutate Ampliam dilectum meum in Domino nostro.

9 Salutate Vrbanum 6 cooperatorem nostrum in Christo, & Stachaum dilectum meum.

10 Salutate Appellen electum in Domino nostro. Salutate 7 domesticos Aristobuli.

11 Salutate Hiraudionem cognatum meum. Salutate domesticos Narcissi, qui sunt in Domino nostro.

12 Salutate Tryphænam & Tryphosam quæ laborant in Domino nostro. Salutate Persidem dilectam meam, quæ multum laborauit in Domino nostro.

13 Salutate Rufum electum in Domino nostro, & matrem eius & meam.

14 Salutate Asyncritum & Phlegontem & Hermam, & Patrobam, & Mercurium, & fratres qui sunt cum eis.

15 Salutate Philologum & Iuliam, & Nereum & sororem eius, & Lympam, & omnes sanctos qui sunt cum illis.

16 Salutate alter alterum in osculo sancto. Salutant vos Ecclesiæ Christi.

17 Peto autem à vobis, fratres mei, vt caueatis ab illis qui dissidia & scandala faciunt præter doctrinam quam edocti estis, vt longè discedatis ab eis.

18 Qui enim tales sunt, non seruiunt Domino nostro Ieschua Christo, sed ventri suo: & per sermones dulces, & per benedictiones seducunt corda simplicium.

19 Obedientia autem vestra 8 omni filio hominis innotuit. Gaudeo igitur in vobis: & volo vt sitis sapientes ad bona, & sinceri ad mala.

20 Deus autem pacis conterat breui Satanam sub pedibus vestris. Gratia Domini nostri Ieschua Christi sit vobiscum,

21 Salutant vos Timotheus 9 cooperator meus, & Lucius & Iason & Susipatraus, cognati mei.

22 Saluto vos ego Tertius qui descripsi epistolam *hanc*, in Domino nostro.

23 Salutat vos Gaius 10 susceptor meus, & totius Ecclesiæ. Salutat vos Erastus qui est procurator ciuitatis, & Quartus frater.

24 11

1 Ad verbum, Petite pro pace Priscillæ &c. id est Salutate. & sic in sequentibus. Hebraismus.

2 Syrè, Operantes qui mecum sunt Hebraismus.

3 Ad verbum, Date pacem Ecclesiæ. Hebraismus.

4 Ad verbum, Petite pro pace Epæneti. Hebraismus.

5 Ad verbum, Petite pro pace Mariā. Hebraismus.

6 Ad verbum, Operatorem qui fuit nobiscum.

7 Syrè, Filios domus. Hebraismus, vt paulo pòst iterum.

8 Nomen generis, in voce singulari, vim habet pluralis.

9 Ad verbum, Operator qui mecum est. Hebraismus.

10 Id est, Qui me domi suæ excepit. id est Hospes meus.

11 Versus 24. in Syro textu tam manuscripto quàm impresso non habetur hoc loco, sed in calce epistolæ additur.

1 COmmendo 1 autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est ministra Ecclesiæ Cenchreensis.

2 Vt eam excipiatis 2 in Domino sicut dignum est sanctis, & adsitis ei quacunque in re *ipsi* vsus fuerit vobis: nam hæc tum multis hospitium præbuit, tum mihi etiam ipsi.

3 Salutate Priscillam & Aquillam, adiutores meos in Christo Iesu:

4 (Qui pro anima mea, suam ipsorum ceruicem supposuerunt: quibus non ego solus gratias ago, sed etiam omnes Ecclesiæ Gentium:)

5 Item b Ecclesiam quæ in domo eorum est. Salutate Epænetum mihi dilectum, c primitias Achaiæ in Christo.

6 Salutate Mariam, quæ multum laborauit erga nos.

7 Salutate Andronicum & Iuniam, cognatos meos, & concaptiuos meos, qui sunt insignes inter Apostolos, qui etiam ante me fuerunt d in Christo.

8 Salutate Ampliam dilectum mihi in Domino.

9 Salutate Vrbanum adiutorem nostrum in Christo, & Stachyn mihi dilectum.

10 Salutate Apellem, probatum in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli *familiaribus*.

11 Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui *sunt* ex Narcissi *familiaribus*, eos *inquam* qui *sunt* in Domino.

12 Salutate Tryphænam & Tryphosam, quæ laborant in Domino. Salutate Persida dilectam, quæ multum laborauit in Domino.

13 Salutate Rufum selectum in Domino, & matrem eius ac meam.

14 Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Mercurium, & qui cum eis sunt fratres.

15 Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & sororem eius, & Olympam, & qui cum eis sunt, omnes sanctos.

16 Salutate alij alios e osculo sancto. Salutant vos Ecclesiæ Christi.

17 2 Precor autem vos, fratres, f vt obseruetis dissidiorum & scandalorum autores, cōtra doctrinam quam vos didicistis: & declinetis ab eis.

18 Nam qui eiusmodi *sunt*, Domino nostro Iesu Christo non seruiūt, sed suo ventri: & per g blandiloquentiam & assentationem corda *hominum* minimè malorum seducunt.

19 3 Vestra enim obedientia ad omnes peruenit. Gaudeo igitur quòd ad vos *attinet*: sed volo vos h sapientes quidem esse in rebus bonis simplices verò in malis.

20 4 Porrò Deus pacis *princeps* conteret satanam sub pedes vestros citò. Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* vobiscum. Amen.

21 5 Salutant vos Timotheus adiutor meus, & Lucius & Iason, & Sosipater, cognati mei.

22 Saluto vos in Domino, ego Tertius i qui descripsi epistolam.

23 Salutat vos Gaius hospes meus & ecclesiæ totius. Salutat vos Erastus procurator vrbis, & Quartus frater.

24 6 Gratia Domini nostri Iesu Christi, *sit* cū omnibus vobis. Amen.

25 7 Ei

1 Absoluta [illegible] disputatione [illegible] familiares commendationes & salutationes descendit, [illegible] que in præcipuis [illegible] scopum respiciens, nempe vt norint Romani qui sint [illegible] ipsos honore & [illegible] tio digni, atque [illegible] quos sibi imitandos debeant proponere: quamobrem [illegible] singulos egregiis [illegible] liquibus testimoniis exornat.

a *Christi nomine, illud autem proprium Christianis, cū aliorum virtutum illarum [illegible] & simulachra [illegible] profanos homines.*

b *Fideliū cœtum [illegible] tā ampla enim ciuitate distincti fuerūt cœtus.*

c *Qui primus Achæorū sese Christo consecrauit: est autē allusio ad legales consecrationes.*

d *Per fidem insiti.*

e *Sanctum voco osculū, quod ab animo proficiscitur sancte & [illegible] charitatis pleno: hoc autē referendū est ad illius tēporis morē.*

2 Sicuti nominatim eos describens [illegible] commendatione digni erant, [illegible] pressit quos [illegible] ac sequi deberent: ita nūc falsos fratres [illegible] depingit à quibus sibi caueant, non tamē nominatim, quoniam necessariū id nō erat.

f *Attentè & diligenter, quasi hostes è specula obseruantes.*

g *Vtitur [illegible]* Chrestologias, [illegible] *pollicitationem [illegible] ipsa nihil [illegible] ficat, quam [illegible] dicas pollicētem [illegible] de tuis rebus [illegible] proprius solicitum.*

3 Simplicitas [illegible] dienda est prudentia.

h *Cognitione [illegible] tatus & prudentia instructos, vt [illegible] plectis mala [illegible] des & laqueos [illegible] prophetarum [illegible] illis etiam [illegible] sistere possitis. [illegible] locus aperte [illegible] dē implicitā [illegible]*

4 Pugnandum [illegible] certa spe victoriæ.

Act. 16.1. [illegible]

5 Adscribit [illegible] tiones, partim ad mutuam [illegible] coniunctionem, partim vt totidē [illegible] subscriptoribus [illegible] firmata hæc epistola plus apud Romanos ponderis haberet.

i *Qui [illegible] lo excepi.*

6 In tertio [illegible] ledicēs, id est [illegible] tur à quo [illegible] tius superioris [illegible] ctrinæ efficacia.

Ephe. 3. 20.

7 Magnifica gratiarum actione, prædicat Dei potentiam & sapientiam, quæ potissimum in Euangelio eluceant, facta etiam mentione vocationis Gentium, vt Romanos in spe salutis confirmet.

Ephes. 3. 9. coloss. 1. 26. 1. tim. 1. 7. tit. 1. 1.

l *Arcani, id est, vocationis Gentium.*

25 7 Ei verò qui potest vos stabilire, secundùm Euangelium meum & præconium Iesu Christi, ex reuelatione [l] mysterii quod [m] à temporibus æternis tacitum fuit:

26 Nunc verò factum est manifestum, & per Scripturas propheticas, ex imperio æterni Dei ad obedientiam fidei, omnibus Gentibus [n] declaratum:

27 Soli, *inquam*, sapienti Deo, gloria per Iesum Christum in secula. Amen.

28 Ad Romanos scripta fuit Corintho, per Phœbē ministram Cenchreensis Ecclesiæ.

m *Aliis omnibus ætatibus.* n *Oblatum & quarumuis gentium cognitioni exhibitum.*

25 Deo autem ipsi, qui potest vos confirmare secundum Euangelium meum quod prædicatum est de Ieschua Christo, iuxta reuelationem mysterii quod temporibus seculorum absconditum fuerat.

26 Manifestatum autem est in tempore hoc per scripturas Prophetarum, & per mandatum Dei qui est in æternum, innotuit omnibus Gentibus ad obedientiam fidei,

27 Qui est sapiens solus gloria [12] per Ieschua Christum in seculum seculorum Ammin.

28 Gratia Domini nostri Ieschua Christi cum omnibus vobis. Ammin.

12 Ad verbum, per manum Ieschua Christi.

Finitur Epistola Pauli ad Romanos quæ scripta fuit è Corintho, & missa fuit per manus Phœbæ ministræ fidelis.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS PRIOR.

CAPVT I.

1 *Post gratulationem, quæ vim habet exhortandi,* 12 *taxat dissidia Corinthiorum, eosq; à fastu ad humilitatem reuocat.* 20 *Nam euertens omnem mundi sapientiam,* 25 26 *solam crucis prædicationem erigit.*

1 Inscriptio epistolæ, in qua præcipuè captat Corinthiorum gratiam, ita tamen vt se Dei seruū esse, non hominum vbique meminerit.

2 Si Apostolus, ergo audiendus, etiamsi acrius interdum eos obiurgarit, quum suam causam non agat, sed Christi mandata perferat.

3 Sosthenem adiungit, vt duobus testibus sanciatur hæc doctrina.

Act. 15. 9. 1. thes. 4. 7. Rom. 1. 7. ephes. 1. 1. coloss. 1. 22. 2. tit. 1. 9. tit. 2. 11.

4 Ecclesia Dei est etiam quæ magnis vitiis laborat, modo admonentibus pareat.

5 Vera definitio Ecclesiæ Catholicæ, quæ vna est.

a *Nos sanctificat Pater, i. à reliqua colluuie nos separat, donādo nos Filio suo, vt ipse sit in nobis & nos in illo.*

1 1 PAVLVS vocatione 2 Apostolus Iesu Christi per voluntatē Dei: 3 & Sosthenes frater,

2 4 Ecclesię Dei quę est Corinthi, 5 sanctificatis [a] in Christo Iesu, [b] vocatis sanctis, cum omnibus qui [c] inuocāt nomen Domini nostri Iesu Christi, in quouis loco, *Domini, inquā*, tū ipsorum tū nostri.

3 6 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

4 7 Gratias ago Deo meo semper de vobis, ob gratiam Dei quæ data est vobis in Christo Iesu:

5 Quòd [d] in omnibus in ipso ditati sitis, 8 [e] omni loquendi facultate, omnique notitia:

6 9 Prout testimonium Christi [f] confirmatum fuit in vobis.

7 Adeò vt nullo quod Deus gratificatur deficiamini, 10 [g] expectantes [h] dum patefiat Dominus noster Iesus Christus:

8 11 Qui Deus etiam confirmabit vos vsque ad finem [i] inculpatos, in diem Domini nostri Iesu Christi:

1 PAVLVS vocatus & legatus Ieschua Christi, per voluntatem Dei, & Sosthenes frater,

2 Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, *nimirum* vocatis & sanctis qui in Ieschua Christo sunt sanctificati, & omnibus iis qui inuocant nomen Domini nostri Ieschua Christi, in omni loco ipsorum, & nostri.

3 Gratia vobiscum & pax à Deo Patre nostro, & à Domino nostro Ieschua Christo.

4 Gratias ago Deo meo omni tempore pro vobis ob gratiam Dei quę data est vobis per Ieschua Christum.

5 Quod in omni re diuites facti estis per ipsum, *nempe* in omni sermone & in omni cognitione.

6 Secundum testimonium Christi quod confirmatum est in vobis.

7 Quòd non destituti estis vllo ex donis eius, sed [2] expectatis reuelationem Domini nostri Ieschua Christi.

8 Qui confirmat vos vsque in finem, vt [3] irreprehensibiles sitis in die Domini nostri Ieschua Christi.

1 Id est, Erga vos Hebraismus.

2 Tanquam è specula expectatis.

3 Syrè, sine accusationibus.

b *Quos Deus pro gratuita sua beneuolentia sibi segregauit, vel quos Deus ad sanctitatem vocauit: illa expositio fontem sanctificationis, hæc finem ostendit.* c *Propriè inuocare is dicitur, qui cum clamore, Dei subsidium petit in periculo constitutus, per Synecdochen autem pro toto Dei cultu sumitur. Itaque inuocare nomen Christi, est Christum pro vero Deo agnoscere.* 6 Fundamentum & vita ipsius Ecclesiæ Christus à Patre datus. 7 Damnaturus multa vitia, incipit à vera virtutum prædicatione, ne odio aut maleuolentia impulsus postea videatur ad obiurgationis descendere: ita tamen vt omnia ad Deum authorem referat, idque in Christo, quo magis pudeat Corinthios sacra Dei dona profanare. d *In omni re seu negotio.* 8 Attingit illud nominatim quo præcipuè abutebantur. e *Quum quamdiu hic versamur, ex parte cognoscamus, & ex parte prophetemus, hæc vniuersalis nota restringenda est ad præsentem fidelium conditionem: cæterùm* logon *vocat non manum loquentiam, sed sanctæ facundiæ donum, quo abutebantur Corinthi.* 9 Verum istorum donorum vsum in eo positū ostendit, vt ita illustretur Christi in ipsis potentia, vt postea magis liqueat, quàm turpiter ad gloriam & ambitionē illis abutantur. f *Donis illis egregiis Spiritus.* 10 Obiter inquit causam non esse cur sibi tantopere de receptis donis placeant: quum hæc nihil sint præ iis quæ sunt expectanda. g *Dum expectatis.* h *Loquitur de altero Christi aduentu.* 11 Testatur se bene etiam in posterum de ipsis sperare, vt eo patientius ferant se posteà reprehendi: simul tamen ostendit, Dei vnius opus esse, tum initium, tum etiam complementum nostræ salutis. i *Vt sitis inculpati. Inculpatos autem vocat non quos nunquam quisquam culparit, sed quos nemo possit meritò culpare, id est, eos qui sunt in Christo Iesu, in quibus nulla est condemnatio. Vide Luc. 16.*

9 Fidelis

9 **Fidelis est Deus** [4] **per quem vocati estis in communionem filii sui Ieschua Christi Domini nostri.**

10 Peto autem à vobis, fratres mei, per nomen Domini nostri Ieschua Christi, vt sit vnus sermo omnibus vobis, & non sint inter vos dissentiones: sed vt sitis perfecti in vna mente & vna cogitatione.

11 [5] Retulerunt enim mihi de vobis, fratres mei, *qui sunt* de domo Chloæ, quòd contentiones sunt inter vos.

12 Hoc autem dico, quòd est ex vobis qui dicat, Ego Pauli sum & est qui dicat, Ego Apollo sum, & est qui dicat, Ego Ciphæ sum: & est qui dicat, Ego Christi sum.

13 Nunquid diuisus est Christus? aut nunquid Paulus crucifixus est pro vobis? aut in nomine Pauli baptizati estis?

14 Gratias ago Deo meo, quòd neminem ex vobis baptizauerim nisi Crispum & Gaium.

15 Ne quis dicat quod [6] in nomine meo baptizauerim.

16 Baptizaui autem familiam Stephanæ: rursus autem haud scio num quenquam alium baptizauerim.

17 Non enim misit me Christus ad baptizandum, sed ad euangelizandum, non per sapientiam sermonum, ne inanis reddatur crux Christi.

18 Sermo enim crucis pereuntibus stultitia est: nobis verò qui [7] seruamur, virtus est Dei.

19 Scriptum est enim, Perdam sapientiam sapientum, & vanam reddam intelligentiam intelligentium.

20 Vbi est sapiens? aut vbi est legisperitus? aut vbi est disputator seculi huius? nónne infatuauit Deus sapientiam mundi huius?

21 Quia enim per sapientiam Dei non cognouit mundus per sapientiam Deum, voluit Deus vt per stultitiam prędicationis [9] saluos faceret eos qui credunt.

4 Syrè, Per cuius manum.

5 Ad verbum, Miserunt, id est, Miserunt literis vel nuntiis significauerunt Hebraismus.

6 Vel, In nomen meum hoc est, Abusus fuerim baptismo vt mihi discipulos addicerem, tanquam doctrinæ & baptismi autori: & schisma studuerim in ecclesiam inducere, cuius vnum est caput, Christus.

7 Syrè, Viuimus.

8 Nónne ecce, Nota interrogandi, vt הלא antè explicata.

9 Syrè, Viuificaret.

9 [k] Fidelis Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ipsius Iesu Christi Domini nostri.

10 [12] Precor autem vos, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, [13] vt idē loquamini omnes, & non sint inter vos dissidia, sed sitis [l] coagmentati eadem mente & sententia.

11 [14] Declaratum est enim mihi de vobis, fratres mei, à domesticis Chloes, quòd lites sint inter vos.

12 [m] Hoc autem dico, singulos vestrûm dicere, Ego quidē sum Pauli: ego verò Apollo: ego verò Cephæ: ego verò Christi.

13 [15] *Nam* dispertitus est Christus? [16] num Paulus crucifixus est pro vobis? [17] aut in nomen Pauli baptizati fuistis?

14 [18] Gratias ago Deo meo quòd neminē vestrûm baptizauerim, nisi Crispum & Gaiū.

15 Vt ne quis dicat me in meum nomen baptizasse.

16 Baptizaui autem etiam Stephanæ familiam: cæterùm haud scio num quem alium baptizauerim.

17 [19] Non enim misit me Christus vt baptizarem sed vt euangelizarem: [20] non *tamen* cum [n] dicendi peritia, [21] ne inanis reddatur crux Christi.

18 [o] Nam sermo ille de cruce, iis quidem qui pereunt, stultitia est: nobis autem qui seruamur, [p] potentia Dei est.

19 [22] Scriptum est enim, Abolebo sapientiam sapientum, & intelligentiam intelligentium tollam è medio.

20 Vbi sapiens? vbi [q] Scriba? vbi [r] conquisitor seculi istius? nónne infatuauit Deus sapientiam mundi huius?

21 [23] Nam postquam [s] in Dei sapientia [t] mundus non cognouit Deum ex *eius* sapientia, [24] placuit Deo per [v] stultam prædicationem seruare credentes.

k *Verax & constans, nos non tantum vocans, sed etiam ornans dono perseuerantiæ.*

12 Absoluta præfatione ad rem ipsam accedit, ab obtestatione grauissima incipiens, quasi Christum ipsum non Paulum loquentem sint audituri.

13 Prima pars huius epistolæ cuius scopus est, ad mutuam concordiam Corinthios, sublatis omnibus discordiarū causis, reuocare. Prima igitur hæc pars est de tollendis schismatibus. Est autem schisma quum qui in doctrina alioquin consentiunt, tamen sese ab aliis seiungunt.

l *Compacti, vt totum quippiam, quod suis omnibus partibus aptè inter se cohærentibus componatur.*

14 Incipit obiurgationem ab occupatione, quoniam et testibus idoneis intellexerit inter eos esse multas factiones. Simul autem aperit dissidiorum causam, quod alii ab aliis doctoribus penderent, nonnulli verò etiam sibi ita essent addicti, vt omnes doctores negligerent, solius Christi sese discipulos, exclusis doctoribus, vocantes.

m *Quod vobis dictum volo, illud est.*

15 Prima ratio cur vitanda sint schismata, quoniam sic videtur diuidi ac planè lacerari Christus, vt qui quum vnus sit, non possit esse duorum separatorum ac dissidentium corporum caput. 16 Altera ratio est, quòd non sine sacrilegii scelere sic pendeant ab hominibus vt à Christo, quod quidem faciunt qui quicquid aliquis dixerit, propter personam probant: sicut isti qui idem Euangelium ex vnius ore acceptum probabant: ex alterius autem ore fastiebant adeò quidem vt factiones istæ ex doctorum nominibus appellarentur. Substituit autem suum ipsius nomen Paulus, non tantùm ne quenquam grauet, sed etiam vt ostendat se causam suam non agere. 17 Tertia ratio à baptismi formula & fine desumpta, qua nomen damus Christo inuocato cum Patre & Spiritu sancto. Itaque etiam si quis à doctrina Christi non deficiat, tamen à certis doctoribus pendeat cum aliorum contemptu, fit Christi desertor: quoniam si Christum vnum magistrum haberet, eum per quosuis docentem audiret. 18 Profitetur se eo liberius de his rebus agere. quòd Dei prouidentia factum sit, vt sit extra omnem suspitionem, quasi discipulos aliis ereptos velit sibi vindicare. Ex quo intelligere licet, non tantùm discipulos, sed etiam multo magis doctores ipsos hic reprehendi, qui suos greges sibi separatim cogebant. 19 Occupatio, se non fuisse apud illos baptizandis multis intentum: minimè id tamen baptismi contemptu, sed quoniam in doctrina tradenda præcipuè occupatus, auditores assentientes committebat aliis quorum illi copia erat, baptizandos. Ita verò satis ostendebat quam esset ab omni ambitione alienus, quum è contrario ii quos reprehendit, quasi sibi non Christo discipulos congregarent, de quamplurimis à se baptizandis, ambitiosè laborarent. 20 Iam se conuertit ad doctores ipsos sibi in splendida & ambitiosa facundia placentes, quò plures discipulos allicerent. Illis igitur non dissimulat se fuisse dissimilem, suum exemplum Apostolica grauitate opponens peruersis illorum iudiciis. Est ergo alter hic locus huius Epistolæ, de pia simplicitate in docendo Euangelio, tum in sententiis tum in verbis obseruanda. u *Oratoria facultate, hanc autem à se non modò vt non necessariam remouet, sed etiam vt Apostolicæ facultati prorsus contrariam: suam tamen habuit Paulus dicendi facultatem, sed eam diuinam, non humanam, & à fucatis illis coloribus puram.* 21 Ratio cur illa verborum pompa, & orationis pigmentis non sit vsus, nempe quòd Deus ea demum ratione voluerit mundum sibi subiicere, ex qua intelligerent homines quantumuis stupidi, opus hoc peragi à Deo ipso absque hominum artificio. Itaque sicut proponitur in Euangelio salus per crucem Christi, qua nihil est neque contemptibilius, neque à vita remotius, ita etiam ipsam crucis prædicandæ rationem voluit Deus prorsus quàm diuersissimam esse ab iis quibus solent homines ab hominibus ad aliquid audiendum & credendum allici: ideòque quadam sapientissimæ stultitiæ specie voluit de mundana illa stultissima sapientia triumphare, sicut se facturum per Esaiam prædixerat. Hinc autem colligendum est, tum doctores illos ambitiosa eloquentia turgidos, tum etiam illorum admiratores, quàm longissimè à scopo suæ vocationis aberrasse. *Infrà. 2. 13.* o *Sermo de cruce, hoc est, vel genus orationis quo vtimur.* p *Illud in quo mirificam vim in suis seruandis electis declarat: quæ quidem ita non emineret, si ab aliquo humano præsidio penderet. Sibi enim homo tribueret, quod vnius crucis proprium est.* 22 Non modò probat Apostolus nouum hoc non debere videri: quum fuerit tanto ante tempore prædictum, sed etiam declarat Deum sic solere arrogantiam mundi punire, qui sibi placet in sua sapientia: ac proinde inane esse atque adeò euanidum, & à Deo tanquam inutile reiici quod vnum isti tantopere curabant. q *Vbi es, ô literate, & terendis libris exercitate?* r *O tu qui in huius mundi arcanis perscrutandis & acutissimis quibusque quæstionibus explicandis omnem ætatem consumis, insultat autem hominibus huius seculi, quorum ne vnus est qui hoc arcanum suspicari potuerit.* 23 Ostendit dignam fuisse hominum arrogantiam, quam Dominus ita traduceret, vt qui in sapientiæ mundi clarissimo speculo (.i. mundi opificio) noluerint Deum contemplari sicut par erat. s *In hac mundi fabrica, in qua singularis illa sapientia Dei insculpta est, & omnium oculis exposita.* t *Omnes homines non regenerati, sed cuiusmodi sunt quum in hanc lucem prodeunt.* 24 Mira Dei bonitas, sic mundi arrogantiam punientis, vt eius saluti nihilo minus consulat, docens videlicet homines stultescere, vt Deo sapiant. v *Sic vocat crucis prædicationem ex aduersariorum hypothesi, interim aduersarios grauissimè reprehendens, qui malint Deo talia affingere, quam suam & agnoscere & deprecari stultitiam.*

25 Explicatio eius quod dixerat prædicationē Euangelii stultā esse. Stultum est, inquit, hominibus quos Deus nondum luce non donauit. id est omnibus in se consideratis, Iudæi enim requirunt miracula, & Græci argumenta quæ ratione sua possint comprehendere: ideoque Euangelio non modo non credunt, sed etiam illud irrident. Nihilominus tamen in illa stulta prædicatione inest summa Dei virtus ac sapientia, sed quam soli vocati percipiant: Deo manifestè demonstrante, sese tum quoque quum illum placet stultum esse insani homines iudicant, ipsū esse longè sapientiorem: & quū infirmissima quædam adhibet, omne eorum robur superare, sicut in Euangelicæ prædicationis fructu apparuit.

26 Confirmatio ex iis ipsis petita quæ Corinthi euenerant, vbi Ecclesia ex ignobilibus & plebeiis magna ex parte constabat: vt Græciæ philosophos ad pudorem adigi necesse esset, quum viderent se sua sapientia & eloquentia nihil prorsus agere præ Apostolis, quos tamen idiotas & indoctos vocabant, Simul autem Apostolus hoc modo fastum eorum deiicit. Neque enim eos Deus prætulerat nobilibus & sapientibus illis vt superbirent, sed vt in Domino gloriari vel inuiti cogerentur, ex cuius misericordia, & sapientiam istam & omnia ad salutem necessaria, ipsi omnium etiam abiectissimi essent in Christo adepti.

22 [25]Quandoquidem & Iudæi signum petunt, & Græci sapientiam quærunt:
23 Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem offendiculum, Græcis verò stultitiam.
24 Ipsis autem vocatis, tum Iudæis tum Græcis Christum Dei potentiam ac Dei sapientiam.
25 Nam stultitia Dei sapientior est quàm homines: & infirmitas Dei validior est quàm homines.
26 [26] Videtis enim [x] vocationem vestram, fratres, vos *videlicet* non esse multos sapientes [y] secundùm carnem, non multos potentes, non multos nobiles.
27 Verùm quæ stulta *sunt* in mundo elegit Deus vt pudefaciat sapientes: & quæ *sunt* infirma in mundo elegit Deus vt pudefaciat robusta:
28 Et quæ ignobilia sunt in mundo, & pro nihilo habita, elegit Deus, & [z] ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt [a] aboleat:
29 Vt ne glorietur vlla [b] caro coram eo.
30 [c] Sed ex ipso vos estis in Christo Iesu, [27]qui factus est nobis sapientia à Deo, iustitiaque & sanctificatio, & redemptio:
31 Vt, sicut scriptum est, [d] Qui gloriatur, in Domino glorietur.

22 Nam Iudæi signa quærunt, & Gentiles sapientiam petunt:
23 Nos autem prædicamus Christum crucifixum, *qui* scandalum Iudæis, & Gentilibus stultitia est:
24 Eis autem qui vocati sunt tum Iudæis tum Gentilibus, Christus virtus est Dei & sapientia Dei.
25 Quia stultitia ipsa Dei, sapientior est quàm filiorum hominis: & infirmitas Dei robustior est quàm [10] filiorum hominis.
26 Videte enim etiam vocationem vestram fratres mei, quòd non multi inter vos sunt sapientes secundum carnem, neque multi inter vos potentes, neque multi inter [11] vos nati genere illustri.
27 Sed elegit Deus stultos mundi, vt pudefaceret sapientes, & elegit infirmos mundi, vt pudefaceret potentes.
28 Et elegit eos [12] quorum genus est tenue in mundo, & despectos, & eos qui non sunt, vt aboleret eos qui sunt.
29 Vt non glorietur vlla caro coram eo.
30 Vos autem quoque ex ipso estis in Ieschua Christo qui factus fuit nobis sapiētia à Deo & iustitia, & sanctificatio & redemptio.
31 Sicut scriptum est, Quòd is qui gloriatur, in Domino glorietur.

10 Subaudi Sapientia.

11 Ad verbū, Filii cognationis magnæ. Hebraismus.

12 Ad verbum, Quorum cognatio est parua.

13 Hoc est Ita despectos vt nullius sint nominis aut numeri, ac si non essent.

x *Quam rationem sit sequutus Dominus in vobis vocandis.* y *Et sapientiæ genere quod vnum hominibus probatur qui quum carnales sint spiritualem sapientiam non norunt.* z *Quæ penè nulla sunt hominum iudicio.* a *Vana & inutilia atque adeò nihili ostendat. Vide Rom.3.31.* b *Caro vt alias, sæpe pro homine significanter autem vtitur carnis nomine, vt infirmā & miserabilem hominis conditionem Dei maiestati opponat.* c *Quos deiecerat, eos supra omnes mortales euehit, ita tamen vt eorum omnem dignitatem ostendat extra ipsos, id est, in Christo residere, idque ex Deo.* 27 Euangelium minimè omnium esse contemnendum docet, quum res omnium maximas contineat, veram nimirum sapientiam, veram iustitiæ consequendæ rationem, veram sanctæ & honestæ vitæ viam, veram denique ab omnibus miseriis & calamitatibus liberationem. d *Deo omnia tribuat cum gratiarum actione: hoc autem loco refellitur liberum arbitrium, quale somniant Sophistæ.*

Caput II.

1 *Prædicationem suam in exemplum adducit,* 4 *humanitus quidem abiectam,* 7.13 *spiritutali tamen virtute insignem.* 14 *Tandem concludit carnis iudicio non posse æstimari.*

1 Redit ad vers. 17. superioris capitis i. ad sui ipsius exemplum, concedens se neque grandi loquentia, neq; humanæ sapientiæ argumentis apud eos vsum esse, imò verò maxima cum simplicitate sermonis, abiectum, & humilem secundum carnem, verum Christum crucifixum apud eos nosse & prædicasse.

Suprà 1.17.

a *Euangelium.*

b *Non decreueram profiteri inter vos aliā cognitionē quàm Christi & quidē crucifixi.*

Act.18.1.

c *Infirmitatem opponit eminētiæ sermonis, ideo coniungit timorem ac tremorem veræ modestiæ comites, non illos quibus perterrefiat conscientia, sed qui vanitati & arrogantiæ opponuntur.*

1 [1] EGo igitur quum venirem ad vos, fratres, non veni cum eminentia facundiæ aut sapientiæ, annuntians vobis [a] testimonium Dei.
2 Non enim [b] decreueram quicquam scire inter vos, nisi Iesum Christum, eumque crucifixum.
3 Et fui ego cum [c] infirmitate & timore ac tremore multo apud vos.
4 Neque oratio mea & prædicatio mea *versata est* in persuasoriis humanæ sapientiæ verbis, [2] sed in [d] demonstratione spiritualis potentiæ.
5 [3] Ne fides vestra consistat in sapientia hominum, sed in potentia Dei.
6 [4] Sapientiam verò loquimur inter [e] perfectos: sapientiam autem non seculi huius, neque [f] principum seculi huius qui abolentur:

1 ET ego, fratres mei, quum venirem ad vos, non per [1] magniloquentiam, neque sapientiam prædicaui vobis mysterium Dei.
2 Neque iudicaui meipsum inter vos, quasi aliquid scirem, nisi Ieschua Christum, *ac* etiam hunc crucifixum.
3 Et ego in timore magno & tremore fui apud vos.
4 Et sermo meus & prædicatio mea non erat in persuasione [2] sermonum sapientiæ, sed in demonstratione Spiritus & virtutis:
5 Ne esset fides vestra per sapientiam filiorum hominis, sed per virtutem Dei.
6 Sapientiam verò loquimur inter perfectos. Sapientiam *inquam* non mundi huius, neque dominatorum mundi huius qui abolentur:

1 Syrè, Sermone magnificum.

2 Hebraismus. Id est Quibus humana sapientia sese ostentat ac venditat.

Suprà 1.17. 2.pet.1.16. 2 Quod aduersariis concesserat, iam in sui ministerii commendationem retorquet, cuius virtus optimè ipsis perspecta, tanto videlicet illustrior erat quanto magis constabat nullum mundi adminiculum interuenisse. d Apodeixees, *nomine vtitur, quo significatur probatio, quæ fit certis & necessariis rationibus.* 3 Admonet Corinthios id ita factum esse magno ipsorum bono, vt qui hoc modo cœleste esse Euangelium manifestè perspicere potuerint. Itaque tacite eos obiurgat quòd ostentationem quærentes, maximo fidei adminiculo sese vltrò priuarent. 4 Aliud argumentum sumptum à natura rei, id est, Euangelii, quod sit vera sapientia, sed solis perfectionis studiosis cognita: iis verò nihil sapiat, qui in mundo alioqui excellunt, sed vana & caduca excellentia. e *Perfectos vocat non eos qui iam sint perfectionem adepti, sed qui ad illam contendunt vt Phil.3.15. vt perfectum infirmo opponat.* f *Eorum qui inter homines, vel sapientia vel opibus ac potentia cæteris præstant.*

3 Hoc est apud se tanquam pretiosum thesaurū seposuerat ab æterno suo demū tempore patefaciendam.

7 Sed loquimur sapientiam Dei in mysterio, quæ recondita fuerat, & 3 prius segregauerat eam Deus ante secula ad gloriam nostram.

8 Quàm ne vnus quidem ex dominatoribus huius mundi cognouit. Si enim cognouissent eam, nequaquam Dominum gloriæ crucifixissent.

9 Sed *prædicamus* sicut scriptum est, Quod oculus non vidit, & auris non audiuit, & super cor filii hominis non ascendit, quod *scilicet* præparauit Deus iis qui diligunt ipsum.

10 Nobis autem illud reuelauit Deus per Spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda ipsius Dei.

11 Quis est enim filius hominis qui sciat ea quæ sunt in filio hominis, nisi spiritus hominis qui est in eo? Sic etiam quæ sunt in Deo nemo nouit nisi Spiritus Dei.

12 Nos autem nequaquam spiritum mundi accepimus, sed Spiritum qui est ex Deo, vt sciamus 4 quòd dona à Deo data sunt nobis.

4 Coniunctio. Quòd pro relatiuo Quæ.

13 Quæ etiam loquimur, nequaquam per doctrinam sermonum sapientiæ filiorum hominis, sed per doctrinam Spiritus: & spiritualibus spiritualia comparamus.

14 Filius enim hominis 5 qui in anima est, non percipit spiritualia: stultitia enim sunt ei, & non potest cognoscere quòd per Spiritum diiudicatur.

5 Id est Animalis, qui tantùm ex proprio sensu & ingenio sapit.

15 Spiritualis autem omnia diiudicat, & ipse à nemine diiudicatur.

16 Quis enim nouit mentem Domini vt instruat eum? Nobis autem mens est Christi.

7 5 Sed loquimur sapientiam Dei *latentem* g in mysterio, *id est* occultam illam, 6 quam præfinierat Deus ante secula, ad gloriam nostram:

8 7 Quam nemo principum seculi huius cognouit: nam si cognouissent, nequaquam h Dominum gloriæ crucifixissent.

9 8 Sed *prædicamus*, sicut scriptum est, quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, i nec in mentem hominis venerunt, quæ parauit Deus iis qui ipsum diligunt.

10 9 Nobis autem Deus *ea* reuelauit per Spiritum suum. Spiritus enim omnia k scrutatur, etiam profunditates Dei.

11 10 Quis enim hominum nouit ea quæ sunt hominis, nisi l spiritus hominis qui est in eo? ita etiam ea quæ sunt Dei nemo nouit, nisi Spiritus Dei.

12 Nos verò non m spiritum mundi accepimus, sed spiritum qui *est* ex Deo 11 vt n sciamus quæ Deus est nobis gratificatus:

13 12 Quæ etiam loquimur, non sermonibus quos docet humana sapientia, sed quos docet Spiritus sanctus, spiritualia cum iis quæ spiritualia sunt o coniungentes.

14 13 Animalis autem homo p non est capax eorū quę sunt Spiritus Dei: sunt enim ei stultitia, nec potest *ea* cognoscere, quia q spiritualiter diiudicantur.

15 14 At spiritualis r diiudicat quidem omnia, ipse verò 15 à s nemine diiudicatur.

16 16 Quis enim nouit mentem Domini, qui t instructurus sit eum? nos autem v mentem Christi habemus.

5 Causam [...] cur hæc sapientia [...] excellentibus [...] mundanis ingeniis non perspiciatur, quoniam videlicet reuera tam sublimis est vt eò vsque penetrare non potuit.

g *Quam homines ne suspicari quidem potuissent.*

6 Occurrit obiectioni, Si tam abstrusa, quando & quomodo tãdem cognita? Deus, inquit, eam apud se ab æterno definiit, quam hoc tempore ex his arcanis ad hominum salutem depromeret.

7 Alia occupatio. Quomodo igitur hæc sapientia à primariæ authoritatis hominibus ita repudiata est, vt etiam Christum crucifixerint? Respondet Paulus, Quia Christum qualis erat non cognouerunt.

h *Potentem illum Deum veræ gloriæ & maiestatis plenum. [...] timet autem hic locus apertissimum testimonium diuinitatis Christi & vnionis naturarum, quæ talis est, vt quod proprium est humanitatis diuinitati tribuatur in concreto, quam* [...] *pum communicationem proprietatum vocarunt.* *Esa. 64. 4.* 8 Rursus obiicitur, Sed qui fieri potuit, vt acuti illi homines istam sapientiam non perspicerent? Respondet Paulus, Quia prædicamus quæ omnem humanum captum superant. i *Ne cogitare quidem potest homo, tantum abest vt ea possit sensibus complecti.* 9 Quæstio, Si captum hominum superat, quomodo à quoquam homine intelligi, ne dum à vobis declarari potest? Ex peculiari inquit, per Spiritum Dei, illuminatione à quo quisquis afflatus est, penetrat vsque ad illa Dei arcana. k *Nihil in Deo tam profundè abditum, quo non penetret Spiritus.* 10 Similitudine illustrat quod de afflatu Spiritus dixerat. Sicut vis humani ingenii res humanas peruestigat, sic mens nostra vi illa Spiritus diuini freta res diuinas intelligit. l *Mens ipsius hominis, intelligendi & iudicandi facultate prædita.* m *Non sumus afflati spiritu, qui res huius mundi doceat: sed eo qui nos ad Deum subuehat, hic locus docet aduersus Sophistas quid sit fides, vnde promanet, quæ sit illius vis.* 11 Quod in genere dixerat, iam ad ea restringit quæ nobis Deus de salute nostra in Christo patefecit, ne quis Spiritum Dei à prædicatione Verbi & Christi seiungat: vel fanaticos illos putet Spiritu Dei regi, qui extra verbum vagantes, suas speculationes pro Dei arcanis obtrudunt. n *Scire hic propriè sumitur: ea enim vera est scientia, qua à Spiritu Dei sumus persuasi.* 12 Iam ad institutum redit, & concludit argumentum quod cœperat verbis & autem euiusmodi, Verba sunt rebus accommodanda, & res verbis conuenientibus explicandæ: est autem ista sapientia spiritualis, non humana: spirituali igitur quodam docendi genere tradenda est, non humanæ illius eloquentiæ sermonibus, vt simplex quidem illa, sed incredibilis Spiritus maiestas ibi eluceat. o *Verba Dei accommodantes, nempe sicut spiritualia sunt quæ docemus, sic spirituale sit docendi genus.* 13 Rursus occurrit offendiculo, qui fiat vt ista tam pauci approbent. Hoc verò mirum videri non debere respondet Apostolus, quum homines in suis (vt vocat) naturalibus, non sint præditi ea facultate, qua res spirituales dignoscuntur (quæ facultas est aduentitia) ideoque sapientiam spiritualem habeant pro stultitia. Hoc autem perinde est acsi diceret, mirum non esse cæcos non iudicare de coloribus, quum oculorum luce careant, ac proinde lux sit illis pro tenebris. p *Non nouit enim nisi ea quæ sunt hominum.* q *Virtute Spiritus sancti.* 14 Amplificatio à contrariis. r *Intelligit ac discernit.* 15 Carnis sapientia, inquit Paulus, nihil certi, ne in suis quidem rebus constituit ne dum vt aliena, id est spiritualia, discernat: Spiritus autem Dei quo præditi sunt spirituales, falli nullo modo potest, ac proinde à nullo redargui. s *Homine quum autem à Prophetis Prophetæ iudicantur, iudicium est Spiritus non hominis.* 16 Ratio superioris dicti Quia spiritualis dicitur, qui ex vi Spiritus didicit quod Christus nos docuit. Iam verò si quòd ex illo magistro didicimus, posset ab alio redargui, eum oporteret esse ipso Deo sapientiorem. Ex hoc autem consequitur, non tantum ineptos esse sed etiam impietatis reos, qui putant se vel perfectius quippiam posse comminisci vel meliore aliqua ratione docere posse sapientiam Dei, quam ii sciuerint aut docuerint, quos certum est illo Spiritu Dei fuisse præditos. t *Collatis consiliis edocturus quid ei sit agendum.* v *Christi spiritu sumus præditi, qui nobis illa arcana alioquin inscrutabilia: omnemque adeo veritatem patefecit.*

CAPUT III.

1 *Ratione reddita doctrinæ suæ humilis,* 4 *docet quo loco habendi sint ministri,* 6 *quod munus,* 10 *quæ vera ædificandi ratio* 16 *monet Corinth. ne patiantur animas suas profanari,* 18 *superba carnis sapientia.*

1 ET ego fratres mei, non potui loqui vobiscum tanquam cum spiritualibus, sed tanquam cum 1 corporeis: & tanquam infantibus in Christo.

1 Id est Carnalibus. Nam caro & corpus apud Hebræos confunduntur.

1 1 EGo porrò, fratres, non potui loqui vobis vt spiritualibus, sed loquutus sum vt a carnalibus, *id est* vt infantibus in Christo.

1 Explicata sapientiæ diuinæ (id est Euangelicæ) dignitate, & damnata vniuersaliter humanæ mentis cæcitate, eandem hoc Corinthiis specialiter applicat, carnales eos appellans, id est in quibus adhuc caro spiritui præualeret. Adfert autem duplex eius rei testimonium: vnum, quòd tales eos esset expertus, adeò vt cum eis non aliter, quàm rudibus & penè in pietatis doctrina infantibus egisset: alterum quod reipsa ostenderunt ex istis factionibus, ignorantia virtutis Spiritus & diuinæ sapientiæ excitatis, sese parum admodum profecisse. a *Carnales vocat, qui sunt adhuc rudes: addit enim exegeticè infantes.*

2 Lacte

2 Lactis potu vos alui, & non [b] esca: nondum enim [c] poteratis *id ferre*: imò ne nunc quidem adhuc potestis.

3 Nam adhuc carnales estis: quum enim in vobis *sint* liuor & contentio, & dissidia nónne carnales estis, & [d] secundùm hominem inceditis?

4 Etenim quum dicit quidam, Ego quidem sum Pauli, alter verò, Ego *sum* Apollo, nónne carnales estis?

5 [2] Quis igitur est Paulus, qui autem Apollos, nisi ministri per quos, credidistis, & vt cuique Dominus dedit?

6 [3] Ego plantaui, Apollos rigauit: sed Deus dedit incrementum.

7 Itaque neq; is qui plantat, est aliquid, neq; qui rigat: sed Deus qui dat incrementum.

8 Is verò qui plantat & is qui rigat, vnum sunt: vnusquisque verò suam mercedem accipiet secundùm suum laborem.

9 Etenim Dei sumus [e] administri: Dei aruum, Dei ædificatio estis.

10 Secundùm gratiam Dei quæ data est mihi, vt peritus architectus fundamentum posui: alius autem super ædificat. [4] Porrò quisque videat quomodo super ædificet.

11 [5] Nam fundamentum aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Iesus Christus.

12 [6] Quòd si quis superædificet super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam:

13 [7] Cuiusque opus manifestum fiet: dies enim declarabit: nam per ignem retegetur: & cuiusque opus quale sit, ignis probabit.

14 Si cuius opus manebit quod superædificauerit mercedem accipiet.

15 Si cuius opus exustum fuerit, damnum faciet: [8] ipse verò seruabitur, ita tamen vt per ignem.

16 [9] An nescitis vos esse templum Dei, & Spiritum Dei habitare in vobis?

17 Siquis templum Dei [f] violat, hunc perdet Deus: nam templum Dei sanctum est, quod estis vos.

18 [10] Nullus seipsum seducat: siquis *sibi* vide-

2 Lac præbui bibendum vobis, & non dedi vobis [2] cibum: non enim adhuc poteratis, sed nec etiam nunc [3] potestis.

3 Adhuc enim in carne estis. Quum enim sit in vobis æmulatio, & contentiones & dissidia, [4] annon corporei estis, & secundum carnem ambulatis?

4 Quum enim dicat vnusquisque ex vobis, Ego Pauli sum: & alius dicat, Ego Apollo sum, [5] nónne corporei estis?

5 Quis enim est Paulus, aut quis est Apollo nisi ministri [6] per quorum manus credidistis? & vnusquisque prout ei dedit Dominus.

6 Ego plantaui, & Apollo rigauit, sed Deus crescere fecit.

7 Non igitur is qui plantat est aliquid, neque is qui rigat, sed Deus qui crescere facit.

8 Qui autem plantat, & qui rigat, vnum sunt: quisq; secundum laborem suum mercedem suam accipit.

9 Cum Deo enim operamur: & opus Dei & ædificium Dei vos estis.

10 Et iuxta gratiam Dei quæ data est mihi, posui fundamentum tanquam architectus [7] sapiens: alius autem super ipsum ædificat. Quisque autem videat quomodo ædificet super illud.

11 Fundamentū enim aliud præter hoc quod positum est, nemo potest ponere, quod est Ieschua Christus.

12 Siquis autem ædificat super hoc fundamentum aurum, [8] aut argentum, aut lapides Pretiosos, aut ligna, aut fœnum, aut stipulam,

13 Opus vniuscuiusque manifestum fit: dies enim ipse manifestat illud: quia per ignem manifestatur. Et opus vniuscuiusque, sicut est, ignis discernet.

14 Et is cuius permanserit opus, ipse qui ædficat, mercedem suam accipiet:

15 [9] Et cuius opus exustum fuerit, deficiet: ipse autem seruabitur: ita tamen vt qui ab igne *seruatur*.

16 Ignoratis vos quòd templum estis Dei, & Spiritus Dei habitat in vobis.

17 Qui destruit templum Dei, destructurus est eum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos.

18 Nemo decipiat seipsum: qui putant inter

b Solido cibo.

c Ut vos solido cibo pasceretem: vt igitur adolescebant Corinthii, ita eos aluit Apostolus, initio lacte, post autem solido cibo, quo non re, sed tradendi modo differebant.

d Iuxta humani iudicii normam.

2 Vbi satis multis rationibus tum ambitiosos doctores, tum stultos eorum admiratores reprehendit, iam quo loco habendi sint veri ministri Verbi ostendit, vt neque plus neque minus eis tribuatur, quàm par sit. Docet igitur eos quidem esse per quos ad fidem & salutem adducamur, sed vt Dei ministros, & ita quidem vt per se nihil efficiant, sed Deo in ipsis, prout visum est eos donis instruere, sic etiam operante. Non est igitur quis minister loquatur, sed quid dicatur attendendum: & ab eo pendere nos oportet, qui per suos seruos loquitur.

3 Duplici similitudine illam sententiam illustrat: primùm comparans cœtum fidelium aruo, quod Deus seruorum operum satum & rigatum fœcundet: deinde ædificio, quod extruat quidem Dominus, sed suorum operariorum manibus: quorum aliis in iaciendo fundamento, aliis in componendo ædificio vtatur. Vtraque autem similitudo huc spectat, vt doceat vnius Dei autoritate & vi in solidum omnia perfici, vt sit in eum vnum propriè respiciendum. Deinde, quamuis Deus quibusdam in præstantiore aliqua operis parte vtatur, non tamen propterea alios esse præ aliis negligendos, ac multo minus esse disiungendos (sicut à factiosis istis fiebat) quum omnes vni Domino operam nauent, & ita quidem vt vni & eidem operi perficiendo, quamuis dispari operandi ratione inseruiant, adeò vt alter alterius ope & subsidio egeat. e *Subseruientes: Administri autem nec vi sibi à natura ipsis insita agunt, sed ex gratia donata, quibus fiunt idonei. Infrà 15.10. & 2. Cor. 3.6. augmentum autem omne, ita manare à Deo, vt nihil inde laudis ad administrum redire possit.* 4 Iam ipsos doctores alloquitur, suos in Ecclesia Corinthiaca successores, & in eorum persona omnes quicunque postea fuerunt, sunt, vel erunt Ecclesiarum pastores, quum in laborem plantatorum & architectorum Apostolorum successerint. Monet igitur primùm, ne putent sibi licere suo alioquo modo ædificare, id est, aliquid vel reipsa, vel docendi genere diuersum ab architectis Apostolis, in Ecclesia proponere. 5 Deinde quod sit hoc fundamentum ostendit, nempe Iesum Christum, à quo illis non liceat vel tantillum deflectere in ædificii structura. 6 Tertiò, Curandum ait vt fundamento respondeat superficies ædificii, id est, vt admonitiones, exhortationes, & quicquid ad ædificationem gregis facit, solidæ Christi doctrinæ respondeat, tum in materia, tum in forma: cuiusmodi doctrina auro, argento, & gemmis comparatur: ex qua etiam materia Esaias, & Iohannes in Apocalypsi, cœlestem ciuitatem fabricant. Huic autem opponuntur ligna, fœnum, stipulæ, id est, curiosæ & futiles quæstiones vel ordinationes, itemque tota illa docendi ratio ad ostentationem comparata. Nam falsæ doctrinæ, de quibus hic non agit, non dicuntur propriè superstrui huic fundamento, nisi fortassis specie tenus.

7 Testatur, quod etiam res ipsa declarabat, non omnes esse probos ædificatores, ne eos quidem qui vero & vni illi fundamento insistunt: sed hoc opus malorum ædificatorum (inquit) vt ad tempus perstet, tamen non semper fallet, quoniam lux veritatis tandem vt dies apparens, discussis tenebris, quale illud sit aperiet. Sicut autem materiæ illæ igni explorantur, probæ sint nécne, ita etiam Dominus suo tempore, Spiritus & Verbi sui examine, ædificia omnia explorabit, ac proinde fiet vt quæ pura & solida inuenta fuerint, ita etiam perdurent cum opificis laude: quæ verò secùs, consumpta euanescant, ac proinde spe sui laboris frustretur opifex, qui sibi in re nihili placebat. 8 Non adimit spem saluti imperitis & ineptis ædificatoribus qui fundamentum retineant, cuiusmodi erant isti rhetores potiùs quàm pastores Corinthii: sed addit exceptionem, oportere nihilominus ipsos pati istud operis sui examen, atque adeò ferre inanium laborum suorum iacturam.

9 Perstans in ædificii metaphora, docet non modò inanem esse istam ambitionem, sed etiam cum sacrilegio coniunctam. Dicit enim Ecclesiam esse instar templi Dei, quod ipse videlicet sibi suo spiritu consecrarit. Deinde ad istos ambitiosos sese conuertens, profanari docet ab eis Dei templum, quum inania illa artificia, in quibus sibi tantopere placebant, docet esse totidem sacræ Dei doctrinæ & puritatis Ecclesiæ pollutiones: quod facinus non sit futurum inultum. f *Vt rem sacram polluit ac contaminat, polluit autem Dei templum Paulo teste, qui carnali facundia puritatem Euangelii inquinabat.* 10 A contrariis collegit eos demum puram sapientiam in templo Dei profiteri, qui humana illa omnia repudiant: quòd si à mundo rideantur, satis illis esse debere, quòd ex Dei sententia sapiant.

2 Ex oppositione lactis restringitur ad cibum solidiorem.

3 Hebraismus, cuius exemplum habes Ies. 1.13. & aliis locis. Subauditur לנשא, Ferre.

4 Syrè, Non ecce. Hebraismus.

5 Syrè, Non ecce? Hebraismus.

6 Id est, Quorum ministerio & opera. Hebraismus tritus.

7 Heb. pro perito.

8 Aptè implet contextum Græcum addita distinguendi particula.

9 Et pro At.

vos quòd sapiens sit in mundo hoc, fiat stultus vt sit sapiens.

19 Sapientia enim mundi huius, stultitia est apud Deum. Scriptum est enim, Quòd comprehendit sapientes in astutia ipsorum.

20 Et rursus, Dominus nouit cogitationes sapientum, quòd vanæ sunt.

21 Propter hoc ne quis glorietur in filiis hominis: cuncta enim vestra sunt,

22 Siue Paulus, siue Apollo, siue Cipha, siue mundus, siue vita, siue mors, siue præsentia, siue futura, omnia *inquam* vestra sunt.

23 Et vos, Christi: & Christus, Dei.

tur esse sapiens inter vos in hoc seculo, stultus fiat, vt fiat sapiens.

19 Sapientia enim mundi huius, stultitia est apud Deum: scriptum est enim, g Carpit sapientes cum versutia ipsorum.

20 Et rursum, Dominus nouit cogitationes sapientum esse vanas.

21 [11] Itaque nullus [h] glorietur in hominibus: omnia namque [i] vestra sunt:

22 Siue Paulus siue Apollos, siue Cephas: [12] siue mundus, siue vita, siue mors, siue præsentia, siue futura: omnia, *inquã*, vestra sunt:

23 Vos autem, Christi: Christus verò, Dei.

h *Sibi placeat.* i *Adminicula vobis destinata.* 12 A personis ad res ipsas transit, vt maius sit pondus argumenti. Imò etiam Christo ad Patrem ascendit, vt doceat in ipso etiam Christo, quatenus homo est, nos idcirco acquiescere, quia nos ad Patrem vsque subducit, sicut ipsemet Christus vbique testatur se missum a Patre, vt hoc vinculo cum ipso Deo, vna omnes deuinciamur.

Caput IIII.

1 *Descriptione veri Apostoli adducta,* 7 *humilitatis speciem honori sibi magis esse debere quàm probro, docet.* 9 *Signa profert vnde re ipsa appareat* 10 *nec gloriæ.* 11 *nec ventri ipsum studuisse.* 17 *Ad finem, Timotheum commendat.*

1 Sic simus reputati vobis vt ministri Christi, & dispensatores mysteriorum Dei.

2 Cæterùm iam requiritur in dispensatoribus vt quisque fidelis inueniatur.

3 Mihi autem hoc minimum est [1] mihi vt à vobis iudicer, aut ab vllo filio hominis: sed neque ego meipsum iudico.

4 Nulla enim re in anima mea compungor: sed non per hoc iustificatus sum: iudex enim meus, Dominus est.

5 Propter hoc ne ante tempus sitis iudices, vsque dum venerit Dominus ipse, qui illuminat occulta tenebrarum, & reuelat cogitationes cordium: tunc erit laus vnicuique à Deo.

6 Hæc autem, fratres mei, propter vos proposui sub exemplo meo, & Apollo, vt in nobis disceretis ne [2] cogitaretis plusquam quod scriptũ est: & ne quis aduersus socium suum extollatur propter *vllum* hominem.

7 Quis enim discernit te? Aut quid est tibi quod non accepisti? [3] &, si accepisti, cur gloriaris tanquam is qui non acceperis?

8 Iam saturati estis, & ditati estis, & absque nobis regnum adepti estis: vtinam autem regnum adepti sitis, vt etiam nos regnemus vobiscum.

9 Arbitror autem quòd nos Apostolos nouissimos posuit ipse Deus velut ad mortem: quia sumus spectaculum mundo, Angelis & filiis hominis.

10 Nos stulti propter Christum, vos autem sapientes in Christo: nos infirmi, [4] & vos robusti: vos gloria afficimini, & nos ignominia afficimur.

1 [1] Sic de nobis reputet [a] homo, vt de ministris Christi, & dispensatoribus mysteriorum Dei.

2 [2] Quod superest autem, *illud* requiritur in dispensatoribus vt fidus quisque inueniatur.

3 [3] Mihi verò pro minimo est quòd à vobis diiudicer, [4] aut ab humano [b] iudicio: [5] imò nec meipsum diiudico.

4 Nullius enim rei mihi conscius sum: sed non per hoc iustificatus sum [c] sed Dominus is est qui me diiudicat.

5 [6] Proinde ne ante tempus quicquam iudicate, vsquedum venerit Dominus, qui & illustraturus est occulta tenebrarum, & manifesta faciet consilia cordium: ac tunc [d] laus erit vnicuique à Deo.

6 [7] Hæc autem, fratres, figura quadam transtuli ad meipsum & Apollo, propter vos: vt in [e] nobis discatis, supra id quod scriptum est non sapere, vt ne alius pro alio inflemini aduersus alium.

7 [8] Quis enim te discernit? quid autem habes quòd non acceperis? quòd si etiam accepisti, quid gloriaris [f] vt qui non acceperis?

8 [9] Iam saturati estis, iam ditati estis absque nobis, regnum adepti estis: atque vtinam sanè regnetis, vt & nos simul vobiscum regnemus.

9 Deus enim, puto, nos vltimos Apostolos spectandos proposuit, tanquam morti addictos. [g] Nam spectaculum facti sumus mundo & Angelis & hominibus.

10 Nos stulti propter Christum, vos autem prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem validi: vos gloriosi, non ignominiosi.

1 Pleonasmus relatiui. Hebr.

2 Subaudi de vobis ipsis.

3 Vel, Quòd si.

4 Et pro At.

1 Conclusio officii auditorum erga ministros, vt pro dominis eos non habeant: interea vt à Christo missos audiant, quam, veluti manu traditum illum salutis arcanis Dei depositum accipiant.

a *Quisq.*

2 Posteriore loco ministros monet, vt vicissim ipsi sese non vt dominos, sed vt seruos, & quidem fideles, gerant, quam fit eis coram Domino reddenda dispensationis ratio.

3 Quoniam se proposuerat pro exemplo, cæteros reprehendens, vituperatione: & grauitate Apostolica fretus, testatur se nihil morari contrario se illorum iudicia quibus vt homo abiectus habebatur, quòd nihil externi illius splendoris haberet. Affert rationes optimas, nihil moueri se illorum de se iudicia.

4 Primum, quod homines in his rebus iudicia ex suo sensu, non momenti quam indocti de sapientia iudicant.

b *Ad verbũ, ex iudicio ex die humano.*

…*tissimo.* 5 Secundò, inquit, quomodò vos quanti sim vel non sim iudicare potestis, quũ ne ego quidem qui mihi probabiliter melius sum notus quam vobis, atque adeò qui bona cõscientia in meo munere me versatum esse ausim profiteri, tamen non ausim propterea mihi quicquam tribuere? Scio enim me nihilominus non esse irreprehensibilem, nedum vt mihi instar vestri placeam. c *Sed me Dominus iudicat…* *Matth.7.1. rom.2.6.* 6 Tertia ratio, vt conclusio ex præcedentibus rationibus nascens: Dei est æstimare vnumquenque…, vt qui norit cordis latebras quæ sæpissimè homines fallunt, vestrum itaque hoc iudicium non est. d *Laudare præ cæteris…* *quin cæteri culparentur: laudis autem potius quàm vituperii mentionem facit, quia istius mali hæc erat origo, quòd certis hominibus plus tribuere… par esset.* 7 Reiecto illorum iudicio, rursus se proponit pro singulari modestiæ exemplo, vt qui in hac ipsa epistola reticens illorum… forum doctorum nomina, non dubitarit suum & Apollo nomen substituere ipsorum loco, & eorum dedecus hoc modo velut in se recipere, nedum vt se cuiquam anteponeret. e *Nostro exemplo, qui aliorum etiam vitia in nostras personas transferre maluimus, quàm… quam carpere.* 8 Optimum remedium coercendæ arrogantiæ ostendit: primùm si cogites quo iure te eximas ex aliorum numero… & ipse homo sis: deinde si consideres, etiam si quid præter alios habeas, tamen hoc te non habere, nisi ex Dei liberalitate. Quis… de alieno glorietur, & quidem aduersus Dominum? f *In natura igitur nihil verè laudabile, sed omnia sunt à gratia contra Pelagianos & Semipelagianos.* 9 Descendit ad grauissimã ironiam, vt ambitiosos illos ad ruborem vel inuitos cogat. g *Qui volet…* *& Episcopi Romani, qui se eius successores mentiuntur, comparet delicias Romanæ curiæ cum hac Pauli conditione.*

11 Ad hoc vsque tempus & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & incertis sedibus erramus:
12 Et laboramus, operantes propriis manibus: conuitiis affecti, bene precamur, persequutionem patientes, sustinemus:
13 [h] Infamati precamur: [i] purgamenta mundi facti sumus, *vsque* omnium sordes vsque adhuc.
14 [10] Non vt vos pudore suffundam hæc scribo, sed vt filios meos dilectos admoneo.
15 Nam etsi decem milia pædagogorum habueritis in Christo, at non multos patres *habetis*: in Christo enim Iesu per Euangelium ego vos genui.
16 Precor vos igitur, imitatores mei estote.
17 Propterea misi vobis Timotheum, qui est filius meus dilectus & fidelis in Domino, qui vobis in memoriam reducet [k] quæ sint viæ meæ in Christo, sicut vbique in omnibus Ecclesiis doceo.
18 [11] Cæterum perinde quasi ego non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam.
19 Sed veniam breui ad vos, si Dominus voluerit, & cognoscam non [l] verba istorum qui inflati sunt, sed *spiritualem* virtutem.
20 Non enim in verbis *situm est* regnum Dei, sed in *Spiritus* virtute.
21 [12] Quid vultis? cum virga veniam ad vos, an cum charitate & [m] spiritu lenitatis?

11 Vsque ad hanc horam esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & habitatio firma non est nobis.
12 Et laboramus operantes manibus nostris: ignominia afficiunt nos, & benedicimus persequuntur nos, & sustinemus.
13 Conuitiantur nobis, & [3] supplices sumus eis, tanquam reiectamenta huius mundi sumus, & piaculum omnis hominis vsque nunc.
14 Nequaquam vt pudefaciam vos, scribo hæc, sed tanquam filios dilectos erudio.
15 Quamuis enim myrias monitorum sit vobis in Christo, tamen non sunt multi patres: in Ieschua Christo enim ego genui vos per prædicationem.
16 Peto igitur à vobis vt mei similes fiatis.
17 Propter hoc misi ad vos Timotheum, qui est filius meus dilectus & fidelis in Domino, vt ipse in memoriam reducat vobis vias meas quæ sunt in Christo, iuxta id quod doceo in omnibus ecclesiis.
18 Quasi autem non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam ex vobis.
19 Sed si Dominus voluerit, citò venturus sum ad vos, & [4] cognoscam non sermonem eorum qui extollunt seipsos, sed virtutem eorum.
20 Regnum enim Dei non est in sermone sed in virtute.
21 Quomodo vultis? cum virga veniam ad vos, an cũ charitate & cum spiritu lenitatis?

3 Syrè, Potius a beis, sobaadi Vend-am.
4 Pro, Experiar.

CAPVT V.

1 *Quòd incestuosum priuigni cum nouerca coniugium taciti ferrent.* 2 6 *Satis causæ esse admonet cur pudore deiiciantur potius quàm superbiant.* 10 *Eiusmodi scelera excommunicatione vindicanda esse.* 12 *Ne contagio latius serpat.*

1 Omnino [1] auditur *esse* inter vos scortatio, & eiusmodi scortatio quæ ne inter Gentes quidem nominatur, adeò vt quis vxorem patris habeat.
2 [2] Et vos inflati estis, ac non potius luxistis, vt tolleretur è medio vestri qui facinus hoc patrauit?
3 [3] Enimuerò ego vt absens corpore, præsens autem [a] spiritu, iam vt præsens iudicaui, vt is qui hoc ita perpetrauit,
4 Vobis & meo Spiritu [b] in nomine Domini nostri Iesu Christi congregatis, [4] cum potestate Domini nostri Iesu Christi,
5 [5] Eiusmodi *inquam homo* [c] tradatur satanæ [6] ad interitum carnis, vt spiritus saluus sit die illo Domini Iesu.
6 [7] Non est bona [d] gloriatio vestra. An nescitis paululo fermenti totam massam fermentari?
7 [8] Expurgate igitur vetus fermentum, vt sitis noua [e] massa, sicut estis fermenti expertes. Etenim [f] Pascha nostrum pro nobis sacrificatum est, *nempe* Christus.

1 In summa auditur inter vos scortatio, & quæ est scortatio qualis etiam non inter profanos nominatur, adeo vt [1] acceperit filius vxorem patris sui.
2 Et vos inflati estis, non autem potius sedistis in luctu, vt tolleretur de medio vestri is qui hoc opus operatus est?
3 Ego enim longè dissitus à vobis corpore, & propinquus vobis spiritu, iam iudicaui, tanquam propinquus, illum qui hoc operatur:
4 Vt in nomine Domini nostri Ieschua Christi congregemini vos omnes, & ego vobiscum spiritu, cum potestate Domini nostri Ieschua Christi,
5 Et tradatis istum Satanæ, ad interitum corporis eius, vt in spiritu [2] saluus fiat in die Domini nostri Ieschua Christi:
6 Non est, [3] bona gloriatio vestra, fratres mei, Ignoratis vos quòd fermenti modicum totam massam fermentat?
7 Expurgate à vobis fermentum vetus, vt sitis massa noua, sicut estis azymi. Pascha enim nostrum Christus est, qui immolatus est, pro nobis.

1 Vt scilicet eo tanquam vxore vteretur.
2 Syrè, Viuat. Hebraismus.
3 Syrè, Pulchra.

h Probris affecti. i Sordes vndique *in vnum* collectæ. 9 Ironiæ acrimoniam temperans, monet vt meminerint a se fuit in Christo genitos, & eum pro exemplo sequi non dubitent, quantumuis speciem præ aliis ... at Spiritus efficacia potentes, vt ipsi erant in ... experti. k *Quam viam & rationem sequar in docendis ipsis Ecclesiis.* 11 Postremò, ad Apostolicas etiam minas descendit, sed vt pater filios obiurgans, ne ad castigationem vsque venire cogatur eorum intemperie. l *Verba vocat istorum phaleras & inane verborum splendorem, cui opponit virtutē Spiritus.* 12 Transitio ad alteram partem huius Epistolæ, in qua grauissimum scelus acerrimè reprehēdit, ostendens Ecclesiasticæ correctionis vsum. m *Leniter in vos affectus.*

1 Grauiter reprehendendi qui tolerandis sceleribus Ecclesiam Dei exponunt ipsorum infidelium ludibriis. 2 Nulli magis superbiunt, quã qui ... minus norunt. 3 Excommunicatio non est vnius potestati committenda ... coetus authoritate, præeunte legitima cognitione, administranda. a *Animo cogitatione, voluntate.* b *Inuocato Domini Christi nomine.* 4 Non dubium est quin ratum sit in cœlis eiusmodi iudicium in quo videlicet Christus ipse lucis sedeat. 5 Excommunicatus traditur Satanæ potestati, quum ex domo Dei eiicitur. c *Quid sit tradi Satanæ, exponit Dominus, quũ dicit, Fiat tibi sicut Ethnicus & Publicanus, Matt. 18.17. id est, ius ciuitatis Christianæ amittere: extra Ecclesiã autem regnat Satan.* 6 Finis tamen excõmunicationi propositus, nõ est excõmunicati excitiũ sed salus, vt videlicet hoc remedio dometur ipsius caro, vt discat Spiritui viuere. 7 Alius finis excommunicationis ne contagio ad reliquos peruadat, quo fit vt necessariò sit in Ecclesia retinenda, ne alii aliorum contagione inficiantur. d *Immeritò & non bona ratione gloriamini, quasi excellatis, quum inter vos tantum scelus inueniatur.* 8 Allusione ad Paschæ ceremoniam facta, hortatur vt impurum illum è suo cœtu eiiciant. Olim, inquit, Pascha celebraturis non licebat fermentatis panibus vesci, adeò vt impurus haberetur & indignus qui Pascha vesceretur qui fermentum vel degustasset. Porrò totam nostram vitam esse oportet instar festi illius Azymorum, in quo participes facti mactati illius Agni immaculati, omnem impuritatem tum ex nobis ipsis tum ex domibus cortibusque nostris procul abesse iubeamus. e *Massæ nomine, vniuersum Ecclesiæ corpus intelligit, singulos azymos id est, spiritu innouatos, detracta vetere corruptione.* f *Agnum Paschalem intelligit.*

8 Propter hoc celebremus festum, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & amaritudinis: sed 4 in azymis puritatis & sanctitatis.

9 Scripsi vobis per epistolam vt ne commisceamini cum scortatoribus.

10 Non autem dico, cum scortatoribus qui sunt in mundo isto, aut cum auaris, aut cum rapacibus, aut cum cultoribus simulachrorum: alioquin debuissetis etiam è mundo exire.

11 Hoc autem quod scripsi vobis, *eiusmodi est*, vt non cōmisceremini, 5 & siquis est qui vocetur frater, & est scortator, aut auarus, aut cultor simulachrorum aut conuitiator aut ebriosus, aut rapax, cum eo qui 6 sic est, ne cibus quidem comedendus.

12 Quid enim ad me attinet iudicare extraneos? Vos autem eos qui intus sunt iudicate.

13 Extraneos autem Deus iudicat: 7 & auferte malum è medio vestri.

8 Itaque g festum agitemus, non fermento veteri, nec fermento malitiæ & nequitiæ: sed non fermentatis *panibus* sinceritatis & veritatis.

9 9 Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini cum scortatoribus.

10 h At non omnino cum scortatoribus mundi huius aut auaris, aut rapacibus, aut idololatris: alioquin debetis scilicet è mundo exire.

11 Nunc autem scripsi vobis ne commisceamini, *id est* si quis quum frater nominetur, sit scortator, aut auarus, aut idololatra, aut conuitiator, aut ebriosus, aut rapax: cum eiusmodi, *inquam*, ne edatis quidem.

12 10 Quid enim mea *interest* etiam de extraneis iudicare? nónne de iis qui intus sunt, vos iudicatis?

13 De extraneis verò Deus iudicat, tollite igitur istum sceleratum ex vobisipsis.

4 In contextu Syriaco perperam scriptū erat בחמירא, In fermento, pro בפטירא, In azimis, quod ex contextu plusquam liquidum est.

5 Addit copulā, quæ exegetica est. Id est Siquis.

6 Hebraismus. Id est talis.

7 Pro inferendi particula. Auferte igitur.

g *Totam vitam tanquam perpetuum festum agamus, iuste & integrè.*

9 Generalius iam loquitur, & quod de illo incestuoso dixerat, ad alios etiam palam flagitiosos, & suis offendiculis Ecclesiam turbantes, ostendit pertinere, qui & ipsi ex Ecclesiæ communione sint ordine legitimo eiciendi. Mentionem autem capiendi cibi faciens, vel Agapas respicit in quibus cœna Domini celebrabatur, vel communem vitæ vsum & consuetudinem notat: quod ad ipsum dextrè accipiendum est, nequis putet ex communicatione vel matrimonio dirimi, vel officia, quę alii aliis, vt parentibus filii, magistratibus subiecti, dominis serui, proximi denique proximis lucrifaciendis debent, impediri.

h *Si prorsus vobis esset abstinendum ab eiusmodi hominum consortio, vobis ex ipso mundo emigrandum esset: de iis igitur loquor, qui in sinu Ecclesię versantur, quos debetis, disciplina Ecclesiastica ad frugem reuocare, non autem de exteris, quos debetis modis omnibus Christo lucrifacere.*

10 Eiiciendi falsi fratres ex cœtu: extranei iudicio Dei relinquendi.

Caput VI.

1 *Inuehitur in forenses contentiones,* 6 *Quibus se mutuò vexabant sub infidelibus, cum magno Euangelii dedecore.* 9 *Deinde scortandi licentiam graui comminatione exagitat.*

1 Audet aliquis ex vobis quum est ipsi lis cum fratre suo, litigare coram iniquis, & non coram sanctis?

2 An ignoratis vos quòd sancti mundum iudicabunt? Et si mundus per vos iudicatur, non digni estis ad iudicandum lites 1 minutulas?

3 Ignoratis vos quòd Angelos iudicaturi sumus? quanto magis ea quæ sunt mundi huius?

4 Sed si sit vobis lis de rebus mundi, eos qui sunt contemptibiles in Ecclesia, 2 collocate vobis in iudicio.

5 Ad verecundiam autem *vestram* hoc dico vobis. Ita non est in vobis ne vnus quidem sapiens, qui possit 3 ex æquo iudicare 4 inter fratrem & fratrem suum?

6 Sed frater cum fratre suo litigat: & rursus coram eis qui sunt 5 infideles?

7 Iam igitur vos ipsi peccastis inter vos, quod lis 6 vnius cum altero est inter vos. Propter quid enim non iniuriam patimini? & propter quid non sustinetis damnum?

8 Sed vos iniuria afficitis, & damnum infertis, etiam fratribus vestris.

9 An ignoratis quòd iniqui regnum Dei

1 Sustinet 1 a aliquis vestrûm negotium habens aduersus alterum iudicio experiri b sub iniustis, 2 ac non sub sanctis?

2 3 An ignoratis sanctos mundum iudicaturos? quòd si per vos iudicabitur mundus, indigni estis c minimis iudiciis?

3 An ignoratis fore vt angelos iudicemus? nedum *vt* quæ ad huius vitæ vsum pertinent *non iudicemus*?

4 4 Itaque si d iudicia habeatis de iis quæ ad huius vitæ vsum pertinent, e eos qui minimo loco habentur in Ecclesia, eos *inquam* in subselliis collocate.

5 5 Vt vos pudeat, vobis *hoc* dico. Itáne non est inter vos sapiens, ne vnus quidem, qui possit diiudicare inter fratres suos?

6 Sed frater cum fratre iudicio experitur, idque sub infidelibus?

7 6 Iam igitur omnino f defectus in vobis est quòd g iudicia habeatis inter vosmetipsos 7 quare non potius iniuriam patimini? cur non potius damnum accipitis?

8 At vos iniuriam facitis, & damno afficitis, idque fratres.

9 An ignoratis iniustos non esse Dei hæ-

1 Eadem vox דקדקא legitur eodē sensu Matth. 13. 34. deriuata autē à דקק, Minuit Attenuauit. Vnde verbale דקדוק Grammatica, venit ita vocata, quòd quæ sunt in lingua minutula, (id est rudimenta) doceat.

2 Facite sedere. Hebraismus.

3 Vel ius æquū reddere.

4 בין בית pro בין, Inter, cum Num.

3 Syrè, Qui non credunt.

6 Syrè, Vnius cum vno Hebraismus.

1 Tertia quæstio de forensibus iudiciis, An liceat fideli fidelem ad infidelium tribunalia trahere. Respondet non licere, propter offendiculum videlicet. Neque enim per se malum est.

a *Quasi diceret, Eóne vos audacia processistis vt non pudeat Euangelium exponere profanorum ludibrio?*

b *Coram iniustis.*

2 Addit se non prohibere quo minus si ita opus est, iure agere liceat cum proximo, sed sanctis disceptatoribus.

3 A comparatis colligit, non sine sanctorum iniuria iudices infideles à fidelibus quæri, quum sanctos Deus ipse, iudicando mundo & diabolis sit Christo Filio velut assessores daturus, nedum vt lites istas controuersias, quæ æquitate & bona conscientia definiuntur, nō possint coram delectis ex Ecclesia arbitris diiudicare.

c *Infimis subselliis.*

4 Conclusio qua remedium huic malo præscribit, nempe si de priuatis negotiis coram delectis ex Ecclesia arbitris inter se transigant: Cui muneri, inquit, vel infimus quisque vestrûm satis fecerit. Non damnat igitur iudicum subsellia, sed quid propter circunstantiā temporis expediat ostendit idque sine vlla iuris magistratus imminutione. Nec enim agit de iudiciis quæ inter fideles & infideles exercentur, neq; de publicis iudiciis, sed de controuersiis, quas nihil prohibet domesticis etiam arbitris cōponi.

d *Forasi curia.*

e *Vilissimos quosque.*

5 Thesin accommodat ad hypothesin, huc semper eos reuocans vt falsam suam de sua ipsorū præstantia opinionem adimat, vnde omnia hæc mala oriebantur.

6 Nunc etiam longius progreditur, & quamuis arbitros ex fidelium cœtu iis concedens, simpliciter non damnet, sed stabiliat potius priuata iudicia, modò sine offendiculo exerceantur: tamen testatur, si tales essent quales esse optandum erat, futurum fuisse vt ne hoc quidem remedio egerent.

f *Impotentia animi iis tribuitur, qui à cupiditatibus se superari sinunt vitium à temperantia & moderatione plurimùm dissidens: perstringit igitur eos qui ferendę iniurię sunt impares.*

g *Controuersias in foro disceptandas.*

7 Hoc maxima ex parte spectat ad alteram reprehensionis partem, nempe quod etiam apud infidelium iudicum subsellia litigarent: quod offendiculum debuerant potius quauis iactura redimere. Sed & illud in genere verum est, cedendum esse nobis de iure nostro, potius quàm temerè, aut aliquo vindicandæ iniuriæ studio, extremum iuris rigorem experiamur. Corinthiis autem neutrum erat curæ, quos ait, oportere resipiscere, nisi malint Dei hæreditate priuari.

8 Transitum sibi parat ad quartũ huius epistolæ tractatũ de rebus mediis, disserẽs in primis quomodo viri mulieribus ritè vti vel non vti possint: cuius quæstionis tres sunt loci, Scortatio, Matrimonium & Cœlibatus. Ac Scortationem quidem penitus damnat: Matrimoniũ verò quibusdã præcipit, vt remedium bonum ac necessariũ, quibusdam liberum relinquit, quibusdam non vt illicitum, sed vt incommodum, nõ tamen sine exceptione, dissuadet. Cœlibatum autem (sub quo etiam virginitatem comprehendo) nemini præcipit: suadet tamen, at nec propter se, sed propter aliud, nec omnibus, nec sine exceptione. Dicturus autẽ in se scortationem, incipit à generali reprehensione eorum vitiorum quibus opulenta & luxui dedita ciuitas præcipuè scatebat: seriò monens resipiscentiam cum peccatorũ remissione, siue sanctificationem cum iustificatione indiuiduo nexu cohærere. Tit.3.3.

h In Iesu.

9 Secundo loco Corinthios præfatur in rebus mediis simpliciter peccare: primùm quod eis abuterentur, tum in eo quòd res medias sine discrimine vsurpabant, quum earum vsus ad charitatis regulam sit exigendus: nec etiam iis rectè vtatur qui intempetanter eis abutens, sese illis tanquam dominis subiicit. i *Cuius restringenda est autem vniuersalis nota ad res medias.* Infr.10.23.Eccl.37.31. k *Is certè subiicitur rebus mediis, quicunque se illis non posse carere putat, vt planè seruitus sub specie libertatis adblandiens, manum in eiusmodi homines iniiciat.* 10 Secundò, quòd multa in rebus mediis recenserent quæ per se essent illicita, velut scortationem, quam perinde ac esum & potum inter merè naturales ac licita appetitiones numerabant. Subiicit autem Apostolus hæc planè esse dissimilia. Nam, inquit, ad necessariũ huius vitæ vsum conditi sunt cibi, quæ non est perpetua. Nam & cibi & tota ista alimenti ratio breui spatio abolentur. At non idem sentiendum est de scortationis impuritate, cui conditum non esse corpus, sed è contrario puritati esse destinatum, vel illud ostendit quod Christo sit consecratum, sicut & Christus nostris etiam corporibus, ea ipsa virtute qua resurrexit, viuificandus, datus nobis est à Patre. 11 Expositio superioris argumenti à contrariis, & eius applicatio. 12 Probatio eiusdem argumenti, Contrarii sunt ex diametro scortum & Christus, caro & spiritus: ergo qui vnum est cum scorto (quod quidem fit naturali illa corporum commixtione) vnum esse non potest cum Christo, quæ vnio est pura & spiritualis. l *Apud Mosem hæc non dicuntur de scortatione, sed de matrimonio: sed cum illa sit illius corruptio, & vtrisque sit communis coniunctio carnis, non potest dici Apostolus hoc testimonio abusus.* m *Apud Mosem particulam (duo) non legitur, sed rectè expressa est tum hoc loco, tum Matth.19.5. quia sit tantum mentio viri & vxoris vnio, vnde refellitur polygamia: qui enim cum multis consuescit, in multas veluti partes dissipatur.* 13 Aliud argumentum cur fugienda sit scortatio, quoniam peculiari quadam turpitudine corpus commaculat. 14 Tertium argumentum, Quòd scortator sit sacrilegus, quum corpora nostra sint Deo consecrata. 15 Quartum argumentum, Quòd non sumus nostri iuris, vt alteri cuipiam alii, nedum Satanæ & carni, nos possimus addicere: quum nos Deus ipse, & quidem maximo pretio, acquisierit, vt & corpore & animo suæ gloriæ inseruiremus.

reditatem possessuros? 8 Ne errate: neque scortatores, neque idololatræ, neque mœchi, neque molles, neque qui concumbunt cum masculis,

10 Neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque conuitiatores, neque rapaces, regni Dei hæreditatem possidebunt.

11 Et hæc eratis vnusquisque, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in h nomine Domini Iesu, & per Spiritum Dei nostri.

12 9 i Omnia mihi licent, at non omnia conducunt: omnia mihi licent, at ego k non redigar sub vllius rei potestatem.

13 10 Escæ ventri *destinatæ sunt*, & venter escis: Deus autem & hunc & eas abolebit, corpus verò non scortationi, sed Domino, & Dominus corpori.

14 Deus autem & Dominum suscitauit, & nos suscitabit potentia sua.

15 11 An ignoratis corpora vestra esse membra Christi? Num igitur tollens membra Christi, faciam *vt sint* scorti membra? Absit.

16 12 An ignoratis eum qui agglutinatur scorto, vnum esse corpus *cum scorto*? l Fient enim, inquit m qui duo *erant*, caro vna.

17 Qui verò agglutinatur Domino, vnus spiritus est.

18 13 Fugite scortationem: omne peccatum quod fecerit homo, extra corpus est: sed qui scortatur, in proprium corpus peccat.

19 14 An ignoratis corpus vestrum esse templum Spiritus sancti, *qui est* in vobis, quem habetis à Deo, 15 neque esse, vestri iuris?

20 Nam empti estis pretio: glorificate igitur Deum in corpore vestro, & in spiritu vestro, quæ sunt Dei.

hæreditariò consequuntur? Ne erretis: nec scortatores, nec cultores simulachrorum, nec adulteri, nec molles, nec concubantes cum masculis,

10 Nec auari, nec fures, nec ebriosi, nec maledici, nec rapaces: hi, *nunquam*, regni Dei hæreditatem non consequuntur.

11 Et hæc fuerunt in vnoquoque ex vobis, sed abluti estis, & sanctificati estis, & iustificati estis per nomen Domini nostri Ieschua Christi, & per Spiritum Dei nostri.

12 Omnium potestas est mihi, sed non omnia expediunt mihi: omnium potestas est mihi, at super me nemo potestatem habebit.

13 Cibus est ventris, & venter est cibi: Deus autem eos ambos aboliturus est, corpus verò non scortationi, sed Domino nostro, & Dominus noster corpori.

14 Deus autem & Dominum nostrum suscitauit, & nos suscitabit per virtutem suam.

15 Ignoratis vos quòd corpora vestra membra sunt Christi? tollentes membra Christi, faciemus ea membra scorti? 7 Absit.

16 An ignoratis vos, quòd is qui adhæret scorto, vnum est corpus *cum scorto*? Dictum est enim, Quòd erunt vtrique vnum corpus.

17 Qui verò adhæret Domino nostro, fit cum eo vnus Spiritus.

18 Fugite à scortatione. Omne enim peccatum quod fecerit filius hominis, intra corpus suum est, qui autem scortatur, in corpus suum peccat,

19 An ignoratis vos quòd corpus vestrum templum est Spiritus sancti qui habitat in vobis, quem accepistis à Deo, & non estis vestri ipsorum?

20 Empti enim estis pretio. Sitis igitur glorificantes Deum in corpore vestro & in spiritu vestro, quæ sunt Dei.

6 Syrè, parce.

Capvt VII.

2 *Differens hic de coniugio,* 4 *quod est remedium vitandæ scortationis,* 10 *& indissolubile.* 18.20 *iubet vnumquenque sorte sua contentum viuere.* 25 *Qui virginitatis finis esse debeat, ostendit.* 35 *& qui coniugium suscipere debeant.*

1 De coniugio docet, quamuis cœlibatus sua etiam habeat commoda, quæ postea explicabit, tamen vitandæ fornicationis causa necessarium esse matrimonium sed ita vt neque vnus maritus plures vxores, nec vna vxor plures habeat maritos. a *Quod attinet ad ea de quibus ad me scripsistis.* b *Commodum & (vt dicitur) expediens, quia coniugium multas secum affert molestias, idque ex diuinæ institutionis corruptela.* 2 Secundò, declarat summa partium beneuolentia colendum esse coniugium. c *Debiti nomine genus omne beneuolentiæ complectitur, quamuis tamen postea vnam speciem copiosius persequitur.*

1 Cæterùm 1 a de quibus mihi scripsistis b bonum *fuerit* viro mulierem non attingere.

2 Sed propter fornicationes, suam quisq; vxorem habeat, & proprium quæque virum habeat.

3 2 Vxori vir c debitam beneuolentiam red-

1 De iis autem quæ scripsistis mihi, bonum est viro vt ad mulierem non appropinquet.

2 Sed propter fornicationem quisque vxorem suam habeat & mulier virum suum habeat.

3 Et vir vxori suæ dilectionem quam debet

reddat: ſimiliter etiam ipſa vxor marito ſuo.

4 Vxor non habet poteſtatem in corpus ſuum, ſed maritus eius: ita etiam vir non habet poteſtatem in corpus ſuum, ſed vxor eius.

5 Ne igitur damno afficiatis alter alterum, niſi quum vos ambo conſenſeritis de tempore, quo affligatis vos ieiunio, & ad precationem & rurſus ad eandem voluntatem conuertamini, vt non tentet vos Satanas propter [1] concupiſcentiam corporis veſtri.

6 Hoc autem dico ego, tanquam infirmis, non autem ex mandato.

7 Ego enim vellem vt omnes filii hominis ſimiles mei eſſent in puritate: ſed omni homini donum datum eſt à Deo: [2] eſt qui ita, & eſt qui ita.

8 Dico autem iis quibus non ſunt vxores, & viduis, quod expedit eis ſi manſerint vt ego.

9 Quòd ſi non continent, [3] iungantur matrimonio: expeditius enim longè eſt ducere vxorem quàm vri concupiſcentia.

10 Iis autem quibus ſunt vxores, præcipio, non ego ſed Dominus meus, vt vxor à marito ſuo non ſeparetur.

11 Et ſi ſeparata fuerit, maneat abſque viro, aut marito ſuo reconcilietur: & vir vxorem ſuam non dimittat.

12 Reliquis autem dico ego, ego *inquam* non Dominus meus: ſi ſit frater cui ſit vxor infidelis, & ipſa velit habitare cum eo, ne deſerat eam.

13 Et vxor cui eſt maritus infidelis, & ipſe vult habitare cum ea, ne deſerat maritum ſuum.

14 Sanctificatus eſt enim vir qui eſt infidelis, [4] in vxore fideli: & ſanctificata eſt mulier quæ eſt infidelis [5] in viro fideli: [6] alioquin filii eorum polluti eſſent: nunc autem puri ſunt.

15 Si verò is qui infidelis eſt, ſeparat ſe, [7] ſeparet ſe: non eſt ſeruituti addictus frater aut ſoror iſtis: ad pacem ipſam vocauit nos Deus.

16 Quid enim noſti tu mulier an maritum tuum ſis [8] ſeruatura? aut tu vir noſti tu num vxorem tuam ſeruaturus ſis?

17 Sed vnuſquiſque, vt partitus eſt ipſi Dominus, & vnuſquiſque ſicut vocauit eum Deus, ita ambulet: & etiam omnibus Eccleſiis ita præcipio.

18 Si circunciſus aliquis vocatus ſit, non reuertatur ad præputium, & ſi in præputio vocatus ſit, ne circuncidatur.

19 Circunciſio enim non eſt quicquam, nec etiam præputium, ſed obſeruationes mandatorum Dei.

1 Ad idem libitū. Hoc eſt Ad mutuam tori conſuetudinem ſiue officium.

2 Hebraiſmus. Eſt qui hoc dono pollet, eſt qui alio.

3 Syrè, Coniugentur.

4 Per vxorem. Hebraiſmus.

5 Per virum. Hebraiſmus.

6 Syrè, Et ſi non.

7 Hebraiſmus. hoc eſt, Suo damno ſeparet ſe, non fidelis: cuius culpa nulla eſt.

8 Syrè, Viuificatura, Hebraiſmus.

reddito: ſimiliter autem & vxor viro.

4 [3] Vxor proprium corpus non habet in poteſtate, ſed vir: ſimiliter autem & vir proprium corpus non habet in poteſtate, ſed vxor:

5 Ne fraudate alius alium, [4] niſi ſi quid ex conſenſu ad tempus, vt [d] vacetis ieiunio & precibus, & rurſum ſimul conuenite, ne tentet vos ſatanas propter incontinentiam veſtram.

6 [5] Hoc autem dico ex conceſſione, non ex imperio.

7 Nam [e] velim omnes homines eſſe vt & ipſe *ſum*: ſed vnuſquiſque proprium donum habet ex Deo, alius quidem ita, alius autem ita.

8 [6] Dico autem [f] cœlebibus & viduis, bonum eis eſt, ſi manſerint vt maneo ego.

9 Quòd ſi ſe non continent, matrimonium contrahant: nam melius eſt matrimonium contrahere quàm [g] vri.

10 [7] Iis autem qui matrimonio iuncti ſunt, denuntio non ego, ſed Dominus, Vxor à viro ne ſeſe ſeparato.

11 Quòd ſi etiam ſeſe ſepararit, maneat innupta, aut viro reconciliator: & vir vxorem ne dimittito.

12 [8] Reliquis autem ego dico, non Dominus, Siquis frater vxorem habet infidelem, quæ conſentiat ad habitandum cum eo, ne eam dimittito.

13 Et vxor quæ habet virum infidelem, qui conſentiat ad habitandum eum ea, ne eum dimittito.

14 [9] Maritus enim infidelis [h] ſanctificatus eſt [i] in vxore, & vxor infidelis ſanctificata eſt [k] in viro: alioqui certè liberi veſtri impuri eſſent: [l] nunc autem ſancti ſunt.

15 [10] At ſi infidelis ſeſe ſeparat, ſeparatus eſto: non eſt ſeruituti ſubiectus frater aut ſoror in [m] huiuſmodi *rebus*: [11] ſed ad pacem vocauit nos Deus.

16 Ecquid enim noſti vxor an virum ſis ſeruatura? aut ecquid noſti vir, an vxorem ſis ſeruaturus?

17 [12] Sed vt vnicuiq; *donum* partitus eſt Deus vt vnumquenque [n] vocauit Dominus, ita incedat: & ita in Eccleſiis omnibus conſtituo.

18 [13] Circunciſus aliquis, vocatus eſt? ne [o] attrahat *præputium*: in præputio aliquis vocatus eſt? ne circuncidatur.

19 Circunciſio nihil eſt, & præputium nihil eſt, ſed obſeruatio mandatorum Dei.

3 Tertiò, [illegible] alterum in alterius eſſe poteſtate, quod ad corpus attinet, vt mutuò ſe fraudare non poſſint.

4 Quartò, addit exceptionem, niſi alter ab altero abſtineat ex conſenſu mutuo, vt liberius vacet precib, qua in re tamē monet vt quid expediat conſiderent, ne diuturniore iſta veluti coniugii interruptione ad incontinentiam ſolicitētur.

d *Toti id vacato agatis.*

5 Quintò, matrimonium docet non eſſe ſimpliciter omnibus neceſſarium, ſed iis demum qui donum continentiæ non habent. Eſt enim hoc donum ex peculiari Dei gratia.

e *Optarim.*

6 Sextò, de repetendo matrimonio idem monet, [illegible] cœlibatum quidem probandum eſſe, ſed iis demum quibus datum eſt vt ſe poſſint continere: ſin minus, repetendas eſſe nuptias, vt conſcientiæ paci conſulatur.

f *Totus hic locus facit aduerſus eos qui damnant ſecundas nuptias prioribus morte diſſolutis: aliud autem eſt digamorum genus, qui vel conſtante priore matrimonio, vel reiecta priore vxore alteram ſuperinducunt: & veteribus canonibus arcentur à matrimonio.*

g *Libidine ita æſtuare, vt aut voluntas ſuccumbat tentationi, aut certè Deum pacata conſcientia non poſſis inuocare. Nam alioqui ſignū eſt qui carnis ſtimulis non pungatur.*

7 Septimò, prohibet diſſidia & repudiorum [illegible]tiones, (de adulterii enim crimine non agit, quod tunc erat Romanis etiam legibus capitale) quibus diſſolui coniugii vinculum negat Christo ipſo authore.

Mat.5.32 & 19. *mar.10.11. luc.16.18.* 8 Octauò Matrimonia inter infidelem alteram partem, alteram verò fidelem, iam contracta, rata eſſe confirmat, vt fidelis infidelem deſerere non poſsit. 9 Reſpondet obiectioni, At fidelis polluitur ſocietate infidelis. Hoc verò negat Apoſtolus, & fidelem poſſe bona conſcientia vti infidelis coniugis vaſe ex eo probat quòd liberi inde nati, ſancti (id eſt in promiſsione) cenſeantur. Singulis enim fidelibus dicitur, Ero Deus tuus, & ſeminis tui. h *Pietas vxoris plus valet ad hoc vt coniunctio iſta pro ſancta habeatur, quàm mariti infidelitas ad hoc vt coniugium iſtud profanetur.* i *Non in ſeſe eſt ille infidelis ſanctificatus, ſed reſpectu vxoris.* k *Sub. fideli.* l *Hic locus facit aduerſus catabaptiſtas & eos qui præciſam ſalutis cauſam ponunt in baptiſmo, fidelium enim liberi vi fœderis ſancti ſunt vel ante baptiſmum, accedit autem baptiſmus tanquam ſanctitatis ſigillum.* 10 Reſpondet quæſtioni, Quid ſi infidelis fidelem deſerat? tum verò, inquit, liber eſt fidelis, quoniam ab infideli eſt deſertus. m *Quum eiuſmodi quippiam inciderit.* 11 Nequis prætextu iſtius libertatis infideli præbeat diſcedendi occaſionem, ſignificat pacificè colendum eſſe matrimonium etiam cum infideli, vt ſi fieri poſsit lucrifiat. 12 Occaſione exceptа quod de ſeruitute & libertate coniugii dixerat, digreditur ad generalem doctrinam de vitæ ſtatu & conditione externa, vt circunciſione & præputio, ſeruitute & libertate generaliter monens vt quiſque ſua ſorte contentus viuat in Domino, quoniam externa illa vt circunciſum eſſe vel incircunciſum, ſeruum vel liberum, non ſunt ex regni Dei (vt loquuntur) eſſentia. n *Certo generi vitæ addixit.* 13 Significat tamen in his exemplis non omnia eſſe paria, quoniam circunciſio per ſe non ſit appetenda, libertatem verò ſeruos appetere nihil prohibeat. In eo igitur duntaxat paritas eſt, quòd in iſtis non ſit poſitum regnum Dei: ac proinde iſta non impediant quominus Deo placeamus. o *Attrahere, ſeu præputium dicitur, qui chirurgi opera præputiatur, quo quidem fit cute ferro adducta, vt glandem rurſus operiat. Celſ. lib.7.cap.25.*

20 Vnuſ-

9 Quasi hac vocatio sit Christo indigna.
9 Qui quum seruus sit cōditione, vocatus est ad Christi participationem.
14 Ratione dissimilitudinis ostendit, quoniam qui circumcisionem affectasset, sese iam non Deo, sed humanæ traditioni subiiciebat. Est autem hoc multo magis de superstitionibus intelligendum quas nonnulli inter res medias stultè numerant.
15 Repetitio generalis doctrinæ.
ſ Ita sincerè & ex animo vt vos Deo approbetis.
16 Virginitatem nulli præcipit, suadet tamen & laudat propter aliud nempe tum propter præsentis temporis necessitatem, quum fidelibus vix liceret vno loco consistere, & præsentis vitæ cōmodis frui, ac proinde expeditiores essent qui familia nō grauabantur: tum etiam propter huius vitæ curas, quas secū necessariò matrimonium trahit, vt illis animum distrahi sit necesse: quod in mulieribus præsertim locum habet.
ſ Pro ratione circumstantiarum hoc velis consulto.
t Quod dicturus sum dico ego qui homo quidem sum, sed dignus cui fides adhibeatur, quia vt talis essem à Domino sum consequutus.
v Virginem manere.
x Propter necessitatem quæ sanctos solet assiduè vrgere, quorum videlicet perpetua est iactatio vt eorum conditio minimè videatur ad coniugium accommodata nisi ex altera parte carnis infirmitas ad illud adigat.
y Carnis nomine comprehendit quæcunque ad præsentem vitā spectant, coniugium enim multa secum incommoda trahit, inclinat ergo ad cœlibatum nō quòd in eo colatur Dei cultus magis quā in matrimonio, sed propter ea incommoda, quibus si fieri posset cuperet omnes eximi, vt vni Deo vacarent.
z Cupio infirmitati vestræ consuletur.

20 Vnusquisque in qua vocatione vocatus fuit, in ea maneat.
21 Seruus vocatus? ne sit tibi p curæ: sed si potes etiam liber fieri, potius eo vtere.
22 Etenim qui q in Domino vocatus est seruus, libertus Domini est: similiter & qui liber vocatus est, seruus est Christi.
23 14 Pretio empti estis, ne estote serui hominum.
24 15 Vnusquisq; in quo vocatus fuit, fratres, in hoc maneat r apud Deum.
25 16 De virginibus autem præceptum Domini non habeo, ſ sed do quod sentio, vt t cui Dominus per misericordiam dederit fidum esse.
26 Existimo igitur v hoc bonum esse propter x instantem necessitatem, bonum hoc *inquam* esse homini ita esse.
27 Alligatus es vxori? ne quære dissolutionem: solutus es ab vxore? ne quære vxorem.
28 Quòd si etiam duxeris vxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, non peccauit: sed y afflictionem in carne habituri sunt *qui sunt* huiusmodi, ego verò vobis z parco.
29 Hoc autem aio, fratres, quoniam tempus a contractum est in posterum: vt & qui habent vxores, sint vt non habentes:
30 Et qui b flent, vt non flentes, & qui gaudent, vt non gaudentes: & qui emunt, vt non obtinentes:
31 Et qui vtuntur c hoc mundo, vt non abutentes: præterit enim d species huius mundi.
32 Velim autem vos absque solicitudine esse. Qui cælebs est, curat ea quæ *sunt* Domini, quomodo placiturus sit Domino:
33 At qui duxit vxorem, e curat ea quæ sunt mundi quomodo placiturus sit vxori.
34 Discretæ sunt ea quæ *est* vxor & ea quæ *est* virgo: quæ *est* innupta, curat ea quæ sunt Domini, vt sit sancta cum corpore, tum f spiritu: quæ verò nupta est, curat ea quæ sunt mundi, quomodo placitura sit viro.
35 Hoc autem dico g vestro commodo: non vt laqueum vobis iniiciam, sed vt decenter & aptè adhærescatis Domino absque vlla distractione.
36 17 Cæterùm siquis aliquid non decens à se in virginem suam committi putat, si floren ætatis excedat, & ita debet fieri: quod vult faciat, h non peccat: iungantur matrimonio.
37 Qui verò stat firmus i in corde, nec adigitur k necessitate, sed in potestate habet propriam voluntatem, & hoc decreuit in corde suo, vt seruet suam virginem, bene facit.
38 Itaque qui dat nuptum, benefacit: qui verò non dat nuptum, l melius facit.

20 Vnusquisque in vocatione in qua vocatus est, maneat.
21 Si seruus vocatus fuisti, ne curæ sit tibi, sed etiam si potes liber fieri, elige tibi 9 potius quàm vt seruias.
22 Qui enim seruus vocatus est in Domino nostro, 10 libertus est Dei: ita qui liber vocatus est, seruus est Christi.
23 Prætio empti estis: ne fiatis serui filiorum hominis.
24 Vnusquisque in eo in quo vocatus fuit, fratres mei, in eodem maneat apud Deum.
25 De virginitate autem præceptum à Deo non 11 habeo, consilium autem do, tanquā vir qui gratiam consequutus sum à Deo, vt sim fidelis.
26 Et arbitror quòd hoc sit bonum propter 12 necessitatem huius temporis: *arbitror inquā* quòd expediat filio hominis vt ita 13 sit.
27 Alligatus es vxori? ne quæras dissolutionē: solutus es ab vxore? ne quæras vxorem.
28 14 Et, si acceperis vxorem, non peccas: & si virgo 15 facta fuerit viro, non peccat, afflictio verò in corpore erit illis qui ita 16 sūt. Ego autem vobis parco.
29 Et hoc dico, fratres mei, quòd tempus deinceps abbreuiatum est: vt illi quibus sunt vxores, sint tanquam quibus non sunt.
30 Et illi qui flent, tanquam non flentes: & illi qui gaudent, tanquam non gaudentes, & illi qui emunt, tanquam non possidentes:
31 Et illi qui vtuntur mundo hoc, non 17 præter iustum vsum, præterit enim figura mundi huius.
32 Propterea volo vt sine solicitudine sitis. Is enim cui non est vxor, curat quæ sunt Domini sui, quomodo placeat Domino suo:
33 18 Et is cui est vxor, solicitudine tenetur mundi quomodo placeat vxori suæ.
34 Discrimen autem est inter mulierem & virginem: 19 quæ viro facta non est, cogitat de Domino suo, vt sit sancta in corpore suo & in spiritu suo: 20 & illa cui est maritus, cogitat 21 de mundo, quomodo placeat marito suo.
35 Hoc autem in vestrum ipsorum 22 commodum dico, nequaquam laqueum iniicio vobis, sed vt sitis seduli erga Dominum vestrū cum honestate decora non cogitantes de mundo.
36 Si quis autem putat quòd despectus sit propter virginem suam, quod præteriit tēpus eius, & non tradiderit eam viro, conueniens *verò* sit vt tradat eam: quemadmodū vult faciat: non peccat, coniungetur illa.
37 Qui verò firmiter statuit in mente sua, & non cogit eum *vlla* res, ac potis est voluntatis suæ, & ita iudicat in corde suo, vt seruet virginem suam bene facit.
38 23 Ergo etiam qui tradit virginem suam, benefacit.

9 In Syriaco contextu non legitur particula מן præ potiusquam. Sed contextus arguit, corrector, quum exemplar relegeret excidisse. Neque enim vllus elici sensus potest nisi restituatur.
10 Ad verbum, Filius libertatis, qui scilicet seruitutem non est expertus.
11 Syre, Teneo.
12 Græcum vocabulum retinet ἀνάγκη.
13 Hebraismus, Id est Maneat.
14 Hebraismus pro, Quòd si.
15 Hebræa phrasis, id est, Nupserit, vt Ruth. 1. 12. & 13. & aliis locis.
16 Hebraismus. Id est Maneat.
17 Ad verb. Præter Iustitiam vsus, subaudi Vtantur. Hoc est, Non abutantur, periphrasis.
18 pro Atis.
19 Id est, Nupta non est. Heb. modo obseruatus.
20 pro, At illa.
21 כ pro ל.
22 Ad verbum, adiumentum.
23 Alteram conclusionis partē prætertit, quia satis in præcedenti proxima sententia expressa est.

a In fines si quidem seculorum peruenimus. b Fletus appellatione res aduersas, gaudii prosperas intelligunt Hebræi. c Distrahuntur cogitationes eorum qui sunt coniugio deuincti. ideo si cui datum est continere, commodior est cœlibatus: cæterum possumus etiam coniuges curare quæ sunt Domini. Clem. Strom. 3. d Habitus, figura, vel forma, indicat autem hic nihil esse solidum. e Iis rebus quas hic Dominus nobis concedit. f Animo. g Significat se nemini imponere necessitatem vel ducendæ vxoris, vel non ducendæ, sed simpliciter proponere vtrum vitæ genus sit commodius. 17 Iam ad parentes se conuertit, in quorum potestate sint liberi, monens vt superiorem doctrinam sequuti, displiceant quid suis liberis conueniat ne vel necessario aduersus incontinentiam remedio ipsos priuent, vel ad matrimonium adigant, vbi neque voluntas eò inclinat, nec vlla vrget necessitas: & rursus virginitatem laudat: sed simpliciter neque in omnibus. h Benefacit, vt explicat inf. ver. 38. i Id est, Apud se, Heb. k Cui non obstat filiæ infirmitas, aut alia aliqua ratio quominus eam liberè possit seruare virginem. l Commodius liberis consulit, idque non simpliciter sed conditionibus anteà expressis.

39 Mulier, quandiu viuit maritus eius, alligata est per legem: si autem obdormierit maritus eius, libera facta est, 24 vt sit cui vult, dummodo in Domino nostro.

24 Id est, Vt nubat vt antea notauimus.

40 Beata autem est si ita maneat, secundum sententiam meam. Puto autem etiam ego quòd Spiritus Dei sit in me.

39 18 Vxor alligata est m lege quandiu viuit vir ipsius: quòd si n obdormierit vir ipsius, libera est ad cui velit nubendum: tantùm o in Domino.

40 Sed beatior est si ita maneat, secundum meam sententiam: puto autem me quoque Spiritum Dei habere.

18 Quod de coniuge libera marito, de viduæ quoq; viduis pronuntiat licere ipsi videlicet alias nuptias contrahere, modò id religiosissimè faciat: nec tamen dissimulat eam forè à multis curis liberam quæ cælebs permanserit. m *Per legem matrimonii.* n *Mortuus fuerit.* o *Religiosè & cum Dei timore.*

CAPUT VIII.

1 *Ab hoc loco usque ad finem decimi cap. dehortatur vt ab impuris Gentilium epulis abstineant.*
8 *Abusum Christianæ libertatis coercet,* 1 *Et scientiam charitate frænandam docet.*

1 De victimis autem 1 simulachrorum, scimus quòd in omnibus nobis est scientia, & scientia inflat, charitas autem ædificat.

2 Si quis autem putat quòd sciat aliquid, nondum aliquid nouit, quemadmodum oportet eum nosse.

3 Siquis autem diliget Deum, hic 3 cognitus est ab eo.

4 De esu igitur eorum 4 quæ immolata sunt simulachris, nouimus quòd nequaquam aliquid est simulachrum in mundo, & quòd non est Deus alius nisi vnus.

5 Nam etiam sunt qui vocantur dii siue in cœlo siue in terra: (quemadmodum sunt dii multi & domini multi)

6 Nobis tamen noster vnus est Deus Pater, à quo omnia, & nos per ipsum: & vnus Dominus Ieschua Christus, 5 per cuius manum omnia, etiam nos 6 per manum ipsius.

7 Sed nequaquam in quolibet homine est scientia, sunt enim quidam 7 qui sunt in conscientia sua vsq; nunc tanquam pro 8 simulachris immolata comedunt: & quia infirma est conscientia eorum, polluitur.

8 Cibus autem non facit appropinquare nos Deo, non enim si comedamus, abundantiores simus: neque si non edamus, *aliqua re* destituimur.

9 Videte autem ne potestas vestra hæc fit offendiculum infirmis.

10 Siquis enim videat te in quo est scientia, quod accumbas in æde simulachrorum, nónne conscientia eius, quia infirma est, confirmatur ad edendum id quod immolatum est?

11 8 Et perit sibi per scientiam tuam is qui infirmus est, propter quem mortuus est Christus.

1 Id est, Oblatis simulachris.
2 Copula pro aduersatiua At.
3 Ad verb. Factus cognoscere sibi ab eo (redundat prius pronomē) Vel, Cognitione donatus est ab eo.
4 Ad verb. Immolatorum simulachrorum.
5 Id est, per quē per ipsum, Hebraism.
6 Ordo verborū inuersus apud paraphrasten, Qui pre idolis tanquam quæ immolata sunt commedunt.
7 Scilicet idolorū.
8 Hebraismus. Hoc est quod Galli dicerent. *En ainsi il se pert.*

1 Cæterum 1 de iis quæ idolis immolantur, scimus nos a omnes notitia esse præditos. Notitia b inflat, charitas verò c ædificat.

2 Quòd siquis *sibi* videtur aliquid scire, nondum quicquam nouit sicut oportet nosse.

3 Sed si quis diligit Deum, hic edoctus fuit ab eo.

4 2 De esu igitur eorum quæ d idolis immolantur, scimus idolum e nihil *esse* in mundo, & nullum *esse* Deum alium nisi vnum.

5 Nam etiamsi sint qui dicantur dii & in cœlo & in terra: (sicut sunt dii multi, & domini multi.)

6 Nobis tamen vnus *est* Deus Pater ille, f à quo omnia & nos in ipso; g h & vnus Dominus Iesus Christus, i per quem omnia, & nos per ipsum.

7 3 Sed non in omnibus *est* ea scientia, nonnulli enim *cum* k conscientia idoli vsque ad hoc tempus vt idolis immolatū edunt: & cōscientia eorum, infirma quum sit, polluitur.

8 5 Cæterùm esca nos non commendat Deo: neque enim si vescamur abundantiores sumus: neque si non vescamur, pauperiores reddimur.

9 Sed videte ne quo modo potestas illa vestra offendiculo sit iis qui infirmi sunt.

10 6 Etenim siquis viderit te qui scientia præditus es, in idolæo accumbere, nónne conscientia ipsius qui infirmus est, instruetur ad edendum ea quæ sunt idolis mactata?

11 7 Et tua ista scientia frater qui infirmus est propter quem Christus est mortuus, l peribit.

1 Aggreditur aliam rerum mediarū speciem, nempe idolothytorum, siue carnium immolatitiarum vsum. Remouet autem in primis quæ Corinthii promiscuè idolothytis vtentes prætexebant. Primùm igitur afferebant, istud ciborum discrimen imperitorum hominum esse, sibi verò perspectum esse Christi beneficium, qui faceret vt omnia ista essent munda mundis. Esto, inquit Paulus, simus omnes abundè instructi Christi notitia: dico tamen esse ista notitia simpliciter aquiescendum. Ratio est quia nisi charitate notitia temperetur non modò non iuuat, sed etiam plurimùm nocet, quum sit fastus magistra: imò ne nomē quidem diuinæ notitiæ meretur, à Dei dilectione ac proinde charitate proximi seiuncta. a *Restringenda est nota vniuersalis vt apparet ex ver. 7. tum notandum est subesse ironiam, vt apparet ex versu proximo.* b *Vanitati & arrogantiæ veluti materiā subministrat, quæ charitate destituta.* c *Instruit proximū.* 2 Applicatio responsi ad idolothyta. Concedo (inquit) idolum esse re vera inanem quandam imaginationem, & vnum esse Deum ac Dominum, ac proinde cibos non posse ab idolo vel sanctos vel impuros reddi, at non inde conficitur promiscuè illis vti vt quibuslis cibis licere. d *Idolum hoc loco sumitur pro simulacro ad numen repræsentandum affiсto, cui cultus exhibeatur, vnde dicta idololatria.* e *Inane & vanum somniū.* f *Quum pater à Filio distinguitur illi principium tribuitur.* g *Subsistimus.* h *Sed quemadmodum, Pater Dominus etiam dicitur, sic Filius Deus: vnius ergo nomen non personas, sed naturā respicit.* i *(Per) non causam instrumentalē, sed efficientem significat, operatur enim vnà Filius cum Patre, quod non ita est accipiendū vt duas causas constituamus quum vna sit natura & simplex vtraque, etiamsi Personæ sunt distinctæ.* 3 Ratio cur id non sequatur, hæc est, quia quod vos scitis, non desunt qui ignorent: externarum autem actionum iudicia non tantùm à vestra, sed etiam à spectatorum conscientia, dependent, ac proinde vestræ actiones non tantùm ad vestram scientiam, sed etiam ad fratrum ignorantiam accommodari debent. 4 Applicatio rationis. Multi sunt qui non possunt nisi titubante conscientia vesci idolothytis, quod ea impura esse existiment: itaque si tuo exemplo aggrediantur quod intus arbitrantur Deo displicere, polluitur eorum conscientia hoc esu: cui malo occasionem præbuisti. k *Conscientiam idoli vocat tacitè eorum iudicium qui immunda putabant esse quę idolis offerebantur, ideoq; illis bona conscientia vti non poterant: hæc enim est vis conscientiæ, vt opus natura sua medium, si bona fuerit, bonum reddat, sin mala malum.* 5 Occupatio. An verò propterea æquum fuerit nos iure nostro fraudari. Imò (inquit Apostolus) nihil quòd ad Christianismum attinet, vobis decedet si abstinueritis in fratrum gratiam, sicut etiam sumptus cibus nihilo vos reddet sanctiores. Neque enim nostri commendatio coram Deo posita est in cibis: sed cum fratris offendiculo vti libertate, id verò est libertate abuti, cuius è contrario legitimus vsus est siquis ea sic vtatur, vt fratris infirmi rationem habeat. 6 Altera clarior eiusdem rationis applicatio, proposito exemplo accubitus in idolorum templo: quod factum Corinthii malè inter res medias numerabant, quum simpliciter sit prohibitum ob loci circunstantiam, etiam cessante offendiculo, vt suo loco dicetur. 7 Amplificatio argumenti à comparatis simul & contrariis sumpta. Tu (inquit) homuncio de tua scientia tibi placens, quæ planè nulla est (neque enim si vera scientia præditus esses, in idolorum templo accumberes) fratrémne pessundabis tuo exemplo infirmam eius conscientiam ad malè agendum confirmans pro quo seruando Christus ipse etiam mortem subiit.

12 8 Ita

8 Altera amplificatio, eiusmodi infirmi fratris offensionē in Christum ipsum redundare, ne putent ... sibi cum infirmis tantum fratribus esse negotium. Rom.14.21.

12 [8] Ita autem peccantes in fratres, & vulnerantes ipsorum conscientiam infirmam, in Christum peccatis.

12 Et si sic derelinquentes estis in fratres vestros, & percutitis conscientias eorum infirmas, in Christum ipsum delinquitis.

13 [9] Quapropter si esca facit vt offendat frater meus, non vescar carnibus in æternū, ne faciam vt frater meus offendat.

13 Quapropter si esca offendiculo est fratri meo, in æternum carnem non comedam, ne offendiculo sim fratri meo.

9 Conclusio quam Paulus in sua ipsius persona concipit, ne videatur ab aliis exigere cui sese prior ipse non subiiciat. Malim quidem ego, inquit, in perpetuum vsque omni carnis genere abstinere, quàm peccandi occasionem vlli fratri meo præbere: nedum vt certo loco vel tempore recusem in fratris gratiam immolaticiis carnibus non vesci.

Caput IX.

1 Ostendit qualiter libertate à Domino sibi permissa. 15 vltrò abstinuerit, 18 22 ne quem in rebus mediis offenderet. 24 Vitamq; nostram stadiis instar esse dicit.

1 Antequam longius progrediatur in proposita hypothesi idolothytorum, voluit omnium istorum malorum causam ostendere simul & tollere, nempe quòd de suo iure non patarent Corinthii se teneri decedere in cuiusquam gratiam. Proponit igitur sese pro exemplo, & quidem in re penè prorsus necessaria: Agit tamen de vtroque seorsim, ac primùm de persona. Si (inquit) causamini vos esse liberos, ac proinde velle vestra libertate vti an non sum & ego liber, quum sim etiam Apostolus?

2 Apostolatum suum probat ab effectis, quòd ab ipso Jesu Christo fuerit designatus, & apud eos ipsos sui muneris autoritas fuerit ipsorum conuersione magnificè obsignata. Proponit autem illis hæc omnia ob oculos, vt pudeat illos sese non aliquousque in infirmorum fratrum gratiam dimittere, quum ipse Apostolus nihil non fecisset vt eos penitus profanos Deo lucifaceret.

a *Per Dominum.*

b *Sigilli instar quo confirmaretur meum Apostolatum verè esse à Domino.*

3 Obiter hoc addit, ac si diceret, Tantum abest vt possitis de meo Apostolatu dubitare, vt etiā eos qui hoc reuocant in controuersiā, soleam oppositis iis quæ apud vos per me egit Dominus refellere.

1 N Onne [1] sum Apostolus? nónne sum liber? Nónne Jesum Christum Dominum nostrum vidi? nónne opus meum vos estis [a] in Domino?

1 AN non sum [1] liber? annon sum Apostolus? nunquid Jeschua Christum Dominum non vidi? aut non facti estis opus meum in Domino meo?

1 Ad verbum, Filius libertatum, vt annotatum est suprà caput.7.

2 Si aliis non sum Apostolus, at certè vobis sum, nam [b] sigillum apostolatus mei vos estis in Domino.

2 Et si aliis non fuerim Apostolus, attamen vobis sum: & sigillum Apostolatus mei vos estis.

3 [3] Mea responsio apud eos [c] qui in me inquirunt, hæc est,

3 Et [2] defensio erga eos qui iudicant me, hæc est.

2 Syrè, Eductio in latitudinem Hebraismus.

4 [4] Annon habemus potestatem [d] vescendi ac bibendi?

4 Nunquid non est potestas nobis edendi & bibendi?

5 Annon habemus potestatem [e] sororem vxorem circunducendi, vt & reliqui Apostoli, & fratres Domini, & Cephas?

5 Aut nunquid non est potestas nobis sororem vxorem circunducendi nobiscum, sicut reliqui Apostoli, & sicut fratres Domini nostri, & sicut Cipha?

6 An solus ego & Barnabas non habemus potestatem [f] non operandi?

6 Aut mihi tantùm & Barnabæ non est potestas [3] vt non operemur?

3 Id est, Vt aliunde viuamus quàm ex labore manuum nostrarum.

7 [5] Quis [g] militat propriis stipendiis vnquam? quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? aut quis pascit gregem, & de lacte gregis non edit?

7 Quisnam militat militiam impensis suiipsius? aut quisnam est qui plantat vineam, & de fructibus eius non edit? aut quisnam est qui pascit oues, & de lacte gregis sui non edit?

8 [6] Num [h] secundùm hominem hæc dico? nónne etiam Lex hæc dicit?

8 Nunquid tanquam filius hominis hęc dico? Ecce etiam Lex hæc dicit.

9 Nam in Mosis Lege scriptum est, Non obligabis os boui trituranti. [i] Num boues curæ sunt Deo?

9 Scriptum est enim in ipsa Lege Musche, Non obturabis *os* bouis qui triturat. Nunquid de boue cura est Deo?

10 An hoc propter nos omnino dicit? propter nos enim *hoc* scriptum est. Nam sub spe debet is qui arat, arare: & qui triturat sub spe, spei suæ particeps esse.

10 Sed notum est cuius causa id dicat. Etenim propter nos scriptum est, eo quòd in spe oporteat vt arator aret, & qui triturat, [4] in spe prouentus.

4 In spe, pro sub spe. ב pro תחת ante obseruatum.

11 [7] Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnum *est* si nos vestra carnalia messuerimus?

11 An nos qui spiritum seminauimus in vobis, magnum est si à vobis quæ sunt corporis metamus?

12 [8] Si alii *sui* in vos [k] iuris participes sunt, *an* non potius nos? atqui non vsi fuimus iure isto: sed omnia sustinemus, ne interrumpamus Euangelium Christi.

12 Et, si aliis est potestas super vos, nónne nobis [5] conuenit potius? Sed non vsi sumus potestate hac: verùm omnia sustinemus, vt nulla re remoremur Euangelium Christi.

5 Repeto, Habere potestatem.

13 [9] An nescitis eos qui sacris operantur, *ea quæ* ex [l] sacrario *sunt* edere? *&* qui altari assident, cum altari [m] participare?

13 Ignoratis vos quòd ii qui in domo sancta ministrant, ex domo sancta alantur? & ii qui altari seruiunt, cum altari partem capiant?

14 Ita Dominus constituit iis qui Euangelium annuntiant, [n] vt ex Euangelio viuant.

14 Ita enim Dominus noster mandauit vt ii qui Euangelium ipsius prædicant, ex Euangelio eius viuant.

c *Qui de me, quasi indices de reo quæstionem habent.* 4 Iam de re dicit, Cùm & liber sim & verè Apostolus, cur mihi non liceat, non dico vesci idolothytis, sed meis laboribus sustentari, atque adeò vxorem etiam alere, quod & reliqui Apostoli ac nominatim Johannes & Jacobus cognati Domini, & ipse Petrus iure faciunt? d *Ecclesiæ videlicet sumptu.* e *Fidelem.* f *Non viuendi ex manuum labore.* 5 Ne videretur Apostolos grauare, æquum esse quod facerent ostendit a comparatis, quum & milites stipendiis acceptis, & agricolæ suorum laborum fructibus, & pastores sui gregis prouentu viuant. g *Militare solet.* 6 Secundo loco profert etiam ordinationis diuinæ authoritatem, à comparatis. h *Num iis tantùm vtor quæ ex hominum consuetudine valent?* i *Num ad boues propriè respexit Dominus quum hanc legem conderet? nam alioqui minime etiam ad Dei curam pertinent.* 7 Assumptio argumentorum: cum amplificatione, quoniam ne sic quidem petitur ab illis merces, quæ meritis respondeat. 6 Aliud argumentum maximi momenti: Alii apud vosmet ipsos aluntur, ergo & mihi licuit idque etiam potius quàm cuiquam alii: & tamen recusaui, & quiduis adhuc potius malo perpeti nequid sit quod retardet Euangelium Christi. k *Ius appellat facultatem viuendi alieno sumptu.* 9 Vltimo tandem loco expressam de Leuitarum alimentis Legem profert, quo tamen iure vti noluerit. l *De templo (metonymia) id est, de iis quæ in templo offeruntur.* m *Altaris sunt socii in diuidenda victima.* n *Ex eo quòd Euangelium prædicant, sequitur ex hoc loco, Paulum ex missarum prouentibus, & eius generis superstitionum, victum nec sibi quæsiisse, nec voluisse inde alios quæri.*

15 Ego autem non vsus sum vllo ex eis, neq; propter hoc scripsi vt ita fiat mihi: esset enim expeditius mihi vt [6] omnino morerer, [7] & non vt quis gloriam meam inanem reddat.

16 Quamuis enim euangelizem, non est mihi gloriatio: necessitas enim imposita est mihi: væ autem mihi [8] nisi euangelizauero.

17 Si enim [9] in voluntate mea hoc facio, merces est mihi: si autem præter voluntatẽ meam, [10] dispensatio fidei meæ cõmissa est.

18 Quæ est igitur merces mea? vt quum euangelizo, [11] sine sumptibus efficiam prædicationem Christi, & non vtar potestate quæ tradita est mihi in Euangelio.

19 Quum enim liber sim ab omnibus, omni homini subieci meipsum, vt plures lucrifaciam:

20 Et factus sum Judæis tanquam Judæus, vt Judæos lucrifacerem: & cum iis qui sunt sub lege, factus sum tanquam qui est sub lege, vt eos qui sub Lege sunt lucrifacerem:

21 Et illis quibus lex non est, factus sum tanquam exlex, (quum non sim Deo exlex, sed [12] in Lege ipsius Christi) vt etiam illos qui exleges sunt lucrifacerem.

22 Factus sum [13] cum infirmis tanquam infirmus, vt infirmos lucrifacerem: omni homini factus sum [14] omnia, vt omnem hominem [15] seruarem.

23 Hoc autem facio [16] vt sim particeps in Euangelio.

24 Ignoratis vos quòd ii qui in [17] stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit sibi victoriam? ita currite vt comprehendatis.

25 Vnusquisq; enim qui [18] certamen exercet, ab omni re [19] continet mentem suam: & ii qui currunt, vt accipiant coronam quę corrumpitur, *currunt*: nos autem quæ non corrumpitur.

26 Ego igitur ita curro, non vt propter aliquid quod ignotum sit: & ita contendo, nequaquam vt contra aërem contendam:

27 Sed corpus meum subiicio & in seruitutem redigo, ne fortè ego, postquam aliis prędicauerim, ipsemet reprobus sim.

15 Ego tamen nullo istorum sum vsus. [10] Neque verò hæc scripsi vt ita fiat in me: nam bonum est mihi mori potius quam vt gloriationem meam aliquis inanem reddat.

16 Etenim si Euangelizem, non est quod glorier: necessitas enim mihi incumbit. Væ autem mihi est nisi euangelizem.

17 Nam si volens hoc faciam, mercedem habeo: sin inuitus, dispensatio credita est mihi.

18 Quæ igitur mihi est merces? vt quum Euangelizem, [o] gratuitum constituam Euangelium Christi, ut ne abutar iure meo in Euangelio.

19 Nam quum liber sim ab omnibus, omnibus meipsum seruum feci, vt plures lucrifacerem.

20 Et factus sum Judæis vt Judæus, vt Judæos lucrifacerem: iis qui sub [p] Lege sunt, vt si *essem* sub Lege, vt eos qui sub Lege sunt, lucrifacerem:

21 Exlegibus vt exlex, (*ita tamen* vt non sim exlex Deo, sed sublex Christo) vt lucrifacerem exleges.

22 Factus sum infirmis vt infirmus, vt infirmos lucrifacerem: [q] omnibus factus sum omnia, vt omnino aliquos seruarem.

23 Hoc autem facio propter Euangelium, vt [r] consors eius fiam.

24 [11] An ignoratis, eos qui in stadio currunt, omnes quidem currere, sed vnum accipere præmium? sic currite vt comprehendatis.

25 Porrò quisquis certat, in omnibus est [s] continens. Illi quidem itaque vt perituram coronam accipiant, *sunt continentes*: nos autem, vt incorruptam.

26 Ego igitur ita curro vt nõ in incertum: ita pugilem ago, vt aerem non cædens.

27 Sed contundo [t] corpus meum, & in seruitutem redigo: ne quo modo, quum aliis prædicarim, ipse [v] reprobus fiam.

6 Ad verbum, Moriendo morerer. Emphatica reduplicatio. Luc. 11.

7 Id est, Potius quã vt aliquis, &c. Sic passim Syri ex Hebraismo.

8 אֶלָּא Syriacè compositum ex לָא & אֶן, pro אִם לָא.

9 Hebraismus. Id est voluntariè.

10 Ad verbũ, Nutritio domus. Phrasis Syra.

11 Hoc est, Gratis prædicem Christum.

12 Pro sub Lege.

13 Vel, Erga infirmos.

14 In Syriaco contextu desideratur כֻּל id est Omnia: quod expressi vt clarior esset sententia, aut potius aliquis sensus colligi possit. & ita habuit manuscriptus codex Heidelbergensis.

15 Ad verbum, Viuificarem. Hebraismus.

16 Id est, Vt fructus euangelii sim consors cum iis quibus Euangeliũ prædicauerim.

17 Vocem Latinam & Græcam retinet, sed deflexam. Nam additur א ex more nominibus quæ incipiunt à duabus consonantibus.

18 אַגּוּנָא ex Gręcis mutuatur.

19 Id est, Abstinet.

10 Obiter [illegible] suspicionem, quòd hæc scripsisset quasi mercedem non persolutam repetens. Imò, inquit, mori malim, quam in hoc instituto gratis euangelizandi non perseuerare. Ni teneo quidem omnino euangelizare, quum hoc munus sit mihi a Domino commissum: sed nisi vltro & ipsius Dei amore hoc fecero, nihil sanè fecerim quod probetur. Quod si mallem Euangelium malè audire quàm mercedem non accipere, tum sanè constaret me non Euangelii, sed mercedis causa labores istos subire. Hoc autem ego appello iure suo non vti sed abuti. Itaque non hac in re, sed in cæteris etiam (quantum fieri potuit) omnibus omnia sum factus, vt eos lucrifacerem Christo, & vna cũ ipsis Christo lucrifierem.

o *Pro quo nullos [illegible] sumptus, ab iis quibus illud annuntio.*

p *Legis vocabulum, hoc loco, ad illam partem, quæ erat ceremoniarum, est restringendum.*

q *In rebus mediis & indifferentibus. quasi diceret, me in omnes formas mutaui, vt omni ratione aliquos seruarem.*

r *Vt & ego cum iis quibus illud annuntio, fructum ex Euangelio percipiam.*

11 Aliam huius mali causam affert, nempe quòd gulæ essent dediti. Erant enim solennes sacrificiorum epulæ: & plus satis celebratus semper fuit sacerdotum luxus. Itaq; durum istis erat luxui assuetis, quum præsertim libertatem Euangelicam prætexerent, ab his conuiuiis arceri. Eos verò ex aduerso Apostolus, tum iucunda similitudine, tum etiam suo exemplo ad sobrietatem, imò etiam ad carnis mortificationem vocat, negans aptos esse ad cursum vel pugillationem (cuiusmodi certamina Isthmica erant) qui corpori indulgerent: ac proinde affirmans, nullum eos præmium manere, nisi aliam vitæ rationem insisterent.

s *Exquisitissima vtitur dieta.*

t *Veterem hominem spiritui relictantem.*

u *Reprobum non opponit electo, sed probato, eum nimirum quem experientia ostenderit non talem esse qualem esse oportebat.*

Caput X.

1 Si Deus Iudæis non pepercit, neque iis parcet quibus sors est æqualis 3 4 in tesseris externis suæ gratiæ. 14 Itaque absurdum esse participes fieri mensæ dæmoniorum eos qui Cœnæ domini communicant, 24 & qui in rebus mediis rationem proximi non habent.

1 Volo autẽ vt sciatis, fratres mei, quòd Patres nostri omnes sub nube fuerũt, & omnes per mare transierunt.

2 Et omnes [1] per Musche baptizati sunt in nube & in mari.

1 Nolim autem vos ignorare fratres, [a] Patres nostros omnes sub illa nube fuisse, & omnes per mare transiuisse,

2 [2] Et omnes in [b] Mosen [c] baptizatos esse nube & mari:

1 Ad verbum, Per manum Musche.

Exod. 13.21. Num. 9.8.

1 Illustrat quod dixerat, proposito horrendi iudicii Dei exemplo, in eos qui & ipsi easdem nobiscum idest, eiusdem adoptionis & salutis tesseras atque nos habebant, & nihilominus quum idolorum epulis sese dedidissent, horrendis & multiplicibus pœnis, in deserto perierunt. Hæc autem præterquam quòd appositissimè dicuntur in eos qui idololatrarum conuiuiis intererant, ideo etiam videntur referri quòd nonnulli, dummodo cœtus Ecclesiasticos frequentarent, & baptizati sacro conuiuio interessent, Christum confitentes, externa illa putabant tanti non esse, vt Deus propterea ipsis succenseret.

a *Sic Paulus loquitur [illegible] duo respiciens, non personas, nisi in genere.* Exod. 14.22. Exod. 16.15.

2 Re paria fuerunt veterum Sacramenta cum nostris, vt quæ ipsa in vnum Christum respicerent, qui variis typis sese illis ingerebat.

b *Mose illis præeunte.*

c *Omnes quidem externo symbolo baptizati fuerunt, sed non reipsa, quod illis, non Deo imputandum.*

3 Et

3 Et omnes [d] eandem [e] escam spiritualem edisse.
4 Et omnes eundem potum spiritualem bibisse. Bibebant enim [f] ex sequente spirituali Petra: Petra verò [g] erat Christus.
5 Sed plerosq; illorum non approbauit Deus: prostrati sunt enim in deserto.
6 3 Hæc autem [h] typi nostri fuerunt, vt ne concupiscamus res malas, sicut illi concupierunt.
7 Ne igitur idololatræ sitis, sicut quidam eorum, vt scriptum est, Sedit populus ad edendum ac bibendum: & surrexerunt ad ludendum.
8 Neque scortemur, sicut quidam eorum scortati sunt, & ceciderunt vno die viginti tria millia.
9 Neque tentemus [i] Christum sicut quidam eorum tentarunt, & à serpentibus perierunt.
10 Neque murmurate, sicut quidam eorum murmurarunt & perierunt ab Exterminatore.
11 Hæc autem omnia typicè eueniebant eis: scripta verò sunt ad nostri admonitionem, in quos [k] fines seculorum occurrerunt.
12 4 Itaque qui *sibi* videtur stare, videat ne cadat.
13 Tentatio vos non cepit, nisi [l] humana: fidelis autem *est* Deus, qui non sinet vos tentari supra *id* quod potestis, sed [m] præstabit vnà cum tentatione etiam euasionem, vt possitis sufferre.
14 Quapropter dilecti mei, fugite ab idololatria.
15 5 Vt peritis loquor: iudicate vos quod aio.
16 Poculum [n] benedictionis cui benedicimus, nónne [o] communio sanguinis Christi est? panis quem frangimus, nónne communio corporis Christi est?
17 Quoniam vnus est panis, vnum corpus multi sumus. Nam omnes ex vno pane participamus.
18 Videte Israelem *qui est* [p] secundum carnem: nónne qui edunt victimas, [q] participes sunt altaris?
19 Quid ergo dico? idolum aliquid esse, aut quod idolis immolatum est, aliquid esse?
20 Imò *illud dico*, quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolim autem vos [r] participes dæmoniorum esse.
21 Non potestis poculum Domini bibere, & [s] poculum dæmoniorum: non potestis mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.
22 Num prouocamus ad æmulationẽ Domi-

3 Et omnes vnum [2] cibum spiritus comederunt.
4 Et omnes vnum potum spiritus biberunt, Bibebant enim de petra [3] Spiritus quæ ibat cum eis. Petra autẽ illa, ipse erat Christus.
5 Sed nequaquam in multitudine eorum complacitum est Deo: ceciderunt enim in deserto.
6 Hæc autem, figura nobis erant, ne simus cupidi malorum, sicut illi concupierunt.
7 Neque simus cultores simulachrorum, sicuti etiam ex illis *quidam* coluerunt: quemadmodum scriptum est, Sedit populus ad edendum & ad bibendum, & surrexerunt ad ludendum.
8 Neque scortemur, sicut *quidam* ex eis scortati sunt, & ceciderunt vno die viginti tria millia.
9 Neque tentemus Christum, sicut etiam ex eis *quidam* tentauerunt, & perdiderunt illos serpentes.
10 Neq; murmuretis, sicut *quidam* ex eis murmurauerunt, & perierunt [4] per manus exterminatoris.
11 Hæc omnia quæ contigerunt illis, in figuram nostri fuerunt, & scripta sunt propter correptionem nostram, ad quos finis sæculorum peruenit.
12 De cætero, qui putat quòd stet, caueat ne cadat.
13 Tentatio non pertingit vos, nisi filiorum hominis. Fidelis autem est Deus, qui non sinet [5] vos vt tentemini [6] plusquam id quod possitis, sed faciet tentationi vestræ exitum, vt possitis sustinere.
14 Propter hoc, dilecti mei, fugite à cultu simulachrorum.
15 Tanquam sapientibus loquor: iudicate vos id quod dico.
16 Poculum gratiarum actionis quod benedicimus, nónne est communio sanguinis Christi? & panis quem frangimus, nónne communio est corporis Christi?
17 Vt igitur vnus est panis ille, ita omnes nos vnum sumus corpus: omnes enim ex illo eodem pane accipimus.
18 Videte Israel qui est secundum carnem: nónne illi qui edunt victimas, sunt consortes altaris?
19 Quid igitur dico? Quòd simulachrum aliquid sit? aut [7] victima simulachri aliquid sit? Non.
20 Sed id quod immolant prophani, dæmoniis immolant, & non Deo: non autem volo vt sitis consortes dæmoniorum.
21 Non potestis bibere poculum Domini nostri, & poculum dæmoniorum: neque potestis fieri participes in mensa Domini, & in mensa dæmoniorum.
22 Aut nunquid [8] prouocando ad zelotypiam

Exo. 17. 6. num. 20. 10. & 21. 16.

d *Eandem videlicet atque nos.*

e *Mannam, quæ spiritualis fuit cibus credentibus, qui fide Christū verum cibum amplectebantur.*

f *Ex riuo & rupe profluente, qui populū est comitatus.*

g *Sacramentaliter significabat. i. ita vt esset verè adiuncta rei veritas: Deus enim non nudum signum, sed rem etiam ipsam significatā offert fide spiritualiter percipiendam.*

Num. 26. 65.

3 Applicatio exẽpli, aduersus eos qui cupiditatibus suis abripiuntur extra metas à Deo propositas. Hæc enim est malorũ origo, cuiusmodi sunt idololatria (cuius comes est gula) scortatio insurrectio aduersus Christũ, murmur, & similia quæ grauissimis pœnis in populo veteri Dominus vindicauit: vt nos qui illis successimus, & multo pleniorem habemus diuinę voluntatis declarationem, ita fiamus cautiores.

h *Qui Sacramenta nostra significarent: fuit enim Circuncisio Israelitis quidem sigillū iustitiæ, nobis autem typus fuit baptismi: sic de aliis.*

i *Tentare Christum est eum velut ad certamen prouocare, quod ii faciunt, qui eius cognitione abutentes eam suis cupiditatibus prætexunt.*

k *Seculum hoc nostrum finis vocatur, est enim seculorum complementum.*

4 Tandem ad Corinthios ipsos delabitur, monens, ne sibi placeant, sed vt potius Satanæ astutiis occurrant. Vtitur tamen insinuatione, & eos etiam erigit, ne videri possit eos perditis illis idololatris & Christi contemptoribus qui in deserto perierunt, penitus similes facere.

l *Quæ ab infirmitate proficiscitur.*

m *Ille qui vos vestri boni gratia tentari volait aditum faciet ad euadendum.*

2 Hebraismus. Id est, Spiritualem, & sic mox, Potum Spiritus, pro Spirituali.
3 Spirituali. Iam dictum.

4 Id est, Ab exterminatore. Hebraism.

5 Hoc est, Vos tentari.
6 Id est Supra vires.

7 Quasi dicat, Oblata simulachro.

8 Hoc est, Inceudimus totum zelotypia. Ingeminatio emphatica.

5 Iam rediens ad illas idolorum epulas, ne quid tergiuersari possint præfatur sese non aliis rationibus vsurum quàm quas ipsimet optimè norint, Est autem inductio à simili: Sacra conuiuia Christianorum sunt pignora communionis ipsorum cum Christo in primis, deinde etiam inter se: Israelitæ quoque suis sacrificiis mutuam in vna eademque religione copulationem sanciunt: ita igitur etiam idololatræ cum suis Idolis aut potius dæmoniis (idola enim nihil sunt) solennibus illis epulis copulantur. Ex quo efficitur mensam illam esse dæmoniorum mensam: fugienda est igitur vobis. Neque enim fieri potest vt cum Domino simul & cum dæmoniis quicquam habeatis commune, nedum vt huiusmodi epulas in rebus mediis rectè numereretis. An igitur vultis cum Deo confligere? & si id feceritis an vos putatis fore superiores? n *Gratiarum actionis, vnde Eucharistia dicitur sacrum illud epulum.* o *Efficax tessera nostræ cum Christo coniunctionis, atque adeò incorporationis.* p *Qui adhuc ceremoniis vacant.* q *Eiusdem cultus ac sacrificii sunt consocii.* r *Cum dæmoniis quicquam habere commune, aut in eam societatem coire, quæ dæmoniorum auspiciis coit.* s *Solebant profanæ Gentes festa sua conuiuia, eius Dei laudibus cui sacrificatum erat, & libatione claudere.*

prouo-

prouocamus Dominum nostrum ad zelotypiam? nunquid potentiores sumus eo?

23 Cuiusq; rei potestas est mihi, sed non quælibet res expedit: cuiusque rei potestas est mihi, sed non quælibet res ædificat.

24 Nemo quod propriũ est quærat, sed quisq; etiam quæ sunt proximi sui.

25 Quicquid venditur in 9 macello, edite absque disquisitione propter conscientiam.

26 Domini enim est terra cum plenitudine eius.

27 Si quis autem ex profanis 10 vocat vos, & vultis ire, quicquid ponitur ante vos, edite absque disquisitione propter conscientiam.

28 Si quis autem dixerit vobis quòd hoc 11 victimæ sit, ne edatis, propter eum qui dixit vobis, & propter conscientiam.

29 Conscientiam autem dico, nequaquam vestram, sed eius qui *id* dixit. Cur enim libertas mea 12 iudicatur à conscientia aliorum?

30 Si ego per gratiam vtor, cur conuitiis afficior pro eo quòd gratias ago?

31 Siue igitur edatis, siue bibatis, siue aliquid faciatis, omnia ad gloriam Dei facite.

32 Estote sine offendiculo Iudæis & Græcis, 13 & Ecclesiæ Dei.

33 Quemadmodum etiam ego in omni re omni homini placeo, nec quæro id quod mihi expedit, sed quod pluribus expedit, 14 vt salui fiant.

9 Romanam vocem retinet.

10 Hebraismus. Vocat & inuitat ad epulas.

11 Id est, Pertinet ad idolothytum.

12 Vel, Damnatur. Hebraismus.

13 Et pro Id est exegeticõs.

14 Syrè, Vt viuant. Hebraismus.

num? num validiores eo sumus?

23 6 t Omnia mihi licent, at non omnia conferunt: omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.

24 Nemo quod suum est quærat, sed quisque quod alterius *est*.

25 7 Quicquid in v macello venditur, edite, nihil interrogantes propter conscientiam.

26 Domini enim est terra & x plenitudo eius.

27 Quòd si quis infidelium vos vocat, & vultis ire, quicquid apponitur vobis, edite, nihil interrogantes propter conscientiam.

28 At si quis vobis dixerit, Hoc idolis mactatum est, ne edite, propter illum qui indicauit, & propter conscientiam. Domini enim est terra & plenitudo eius.

29 Conscientiam autem dico non tuam, sed illius alterius, 8 cur enim libertas mea damnatur ab alia conscientia?

30 Et si ego per y gratiam *cibum* participo, cur *ob id* impius iudicor pro quo ego gratias ago?

31 Siue igitur editis, siue bibitis, siue quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.

32 Estote sine offendiculo & Iudæis & Græcis & Ecclesiæ Dei:

33 Sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærens meam ipsius vtilitatem, sed multorum, vt seruentur.

Supr. 6. 13. eccl. 37. 31.

6 Accedens ad aliam idolothytorum speciem, repetit generalem illam regulam, In rerum mediarum vsu, non nobis separatim, sed etiam proximorum habendam esse rationem, ac proinde multa per se licita esse, quæ propter proximi offensionem facere sit nefas.

t *Vide supra 6. 13.*

7 Applicatio regulæ ad propositam hypothesin, Quicquid in macello venit, tanquam ex Domini manu promiscuè emere, & domi cum fidelibus, siue etiam domum ab infidelibus vocati, in priuato videlicet conuictu, edere potestis, sed addita exceptione, nisi quis infirmus adsit, cuius conscientia offendatur appositis immolatitiis carnibus. Tum enim vobis omnino habenda est illius infirmitatis ratio.

v *Solebant prostare venales carnes sacrificata, quarum pretium ad sacerdotes redibat.*

Psal. 24. 1. x *Infinita illa rerum copia, quibus plena est.* 8 Ratio, quia nobis non est committendum vt libertas nostra malè audiat, & beneficium Dei, quo vti debemus cum gratiarum actione, in crimen impietatis vertatur, idque nostra culpa, si infirmorum conscientiam malimus offendere, quàm de nostro iure in re nihili decedere, atque ita occasionem infirmis præbere ita de nobis & libertate Christiana iudicandi. Transfert autem Apostolus ista in suam personam, vt tanto minus habeant Corinthii quod illi opponant. y *Si ex Dei beneficio hoc vel illo cibo vti mihi licet, cur cõmittam vt mea culpa hoc Dei beneficiũ mihi vitio vertatur?* 9 Conclusio, ita esse nobis instituendam vitam, vt nosipsos non quæramus, sed Dei gloriam, ac proinde quam plurimorum salutem: qua in re non dubitat seipsum Apostolus Corinthiis (suo videlicet gregi) sese pro exemplo proponere, sed ita vt eos ad ipsum archetypũ (.i. Christum) reuocet, quò & ipse respiciat.

CAPVT XI.

1 *Notat Corinthios, quòd in sacris cœtibus.* 4 *viri orarent velatis capitibus:* 6 *mulieres verò retectis.* 17 *In summa, quòd in peius conuenirent.* 21 *& profana symposia permiscerent epulo sacro Cœnæ Domini:* 23 *quam ad primam Christi institutionem exigit.*

1 IMitatores mei estote, sicut etiam ego Christi.

2 Laudo autem vos, fratres mei, quòd in omni re memores estis mei & sicut tradidi vobis mandata, retinetis.

3 Volo autem vt sciatis quòd omnis viri caput est Christus: & caput mulieris vir est: & caput Christi Deus est.

4 Omnis vir qui orat aut prophetizat tecto capite suo, pudefacit caput suum:

5 Et omnis mulier quæ orat aut prophetizat discooperto capite suo, pudefacit caput suum: æquiparatur enim cum ea cuius rasum est caput.

6 Si enim non tegitur mulier, etiam radatur: si autem turpe est mulieri radi aut tonderi, tegatur.

1 IMitatores mei estote, sicut ego Christi.

2 1 Laudo verò vos, fratres, quòd omnia mea meministis, & sicut tradidi vobis, traditiones retinetis.

3 2 Velim autem vos nosse Christum esse omnis viri caput: caput autem mulieris, virum: caput verò a Christi, Deum.

4 3 b Omnis vir orans aut prophetans operto capite, dedecorat caput suum.

5 4 Omnis verò mulier orans aut prophetans non operto capite, dedecorat caput suum: 5 nam *id* vnum ac idem est ac si rasa esset.

6 Nam si non velatur mulier, etiam tondeatur: quòd si turpe mulieri tonderi aut radi, veletur.

2. Thess. 3. 9.

1 Quintus huius Epistolæ tractatus, De publicorum cœtuum recta dispositione, tria capita complectens, nempe de virorum & fœminarum decenti habitu, de Cœnæ Domini ritu, & de recto donorum spiritualium vsu. Reprehensurus autem nonnulla, incipit tamen ab eorum laude vniuersali, traditiones appellans, particulares decoræ & honestae leges, ad Ecclesiasticam politiam spectantes, quas postea Canones vocarunt. 2 Deum in Christo mediatore proponit, non modò pro doctrinæ, sed etiã pro Ecclesiastici decori fine ac scopo. Deinde ad quæstionem propositam, de virorum & fœminarum habitu in publicis cœtibus decenti, illud accommodans, declarat fœminam vno gradu inferiorem esse viro, ex Dei ordinatione: virum autem sic subiectum esse Christo, vt in eo oporteat gloriam Dei propter præeminentiam sexus elucere. *Ephe. 5. 23.* a *Quatenus Christus est Mediator.* 3 Hinc colligit, viros, si operto capite (quod tum habebatur subiectionis signum) publicis cœtibus ad audiendum Verbum & preces concipiendas coactis intersint, sua veluti dignitate seipsos priuare, contra Dei ordinationem. b *Politicam hanc esse legem Pauli temporis sui circunstantiis accommodandam hinc docetur, quòd hodie contrariè prorsus retecto capite aperto loqui in cœtu signum est subiectionis.* 4 Vicissim etiam colligit, fœminas quæ subiectionis signo, id est velo, sublato, in Ecclesiasticis cœtibus apparent, seipsas dedecorare. 5 Argumentũ primum à sensu cõmuni, quasi dictante fœminis natura, turpe illis esse non velato capite prodire in publicum, quæ tam densis & prolixis comis eas donarit, quas etiam adeò studiosè alant, vt nullo modo radi sustineant.

7 [6] Vir enim non debet velare caput, quum *is* imago sit & gloria Dei: at mulier, gloria viri est.
8 [7] Non enim est vir ex muliere, sed mulier ex viro.
9 [8] Neq; enim conditus est vir propter mulierem, sed mulier propter virum.
10 [9] Propter hoc debet mulier [c] potestatem habere in capite, [10] propter angelos.
11 [11] Attamen neque vir *est* absque muliere, neque mulier absque viro, [d] in Domino.
12 Sicut enim mulier ex viro *est*, ita & vir per mulierem: omnia verò ex Deo.
13 [12] Apud vosipsos iudicate: *num* decorum est mulierem non velatam Deum orare?
14 An ne natura quidem ipsa hoc vos docet, quòd viro quidem comatum esse dedecori sit?
15 Contrà, mulieri comatam esse, gloriæ sit? Nam coma [e] pro velamine data est ei.
16 [13] Quod si quis videtur contentiosus esse, nos eiusmodi consuetudinem non habemus, neque Ecclesiæ Dei.
17 [14] Hoc verò *ita* denuntio vt vos non laudem, quòd *videlicet* non cum emolumento, sed cum detrimento conuenitis.
18 [15] Primùm enim quum conuenitis in Ecclesia, audio dissidia inter vos esse: & aliquam partem credo.
19 [16] Oportet enim etiam hæreses inter vos *esse*, vt qui [f] probati sunt, manifesti fiant inter vos.
20 Itaq; quum conuenitis in vnum, *hoc* [g] non est Dominicam Cœnam edere:
21 Nam vnusquisq; propriam Cœnam [h] præoccupat in vescendo: & hic quidem esurit, ille verò ebrius est.
22 [17] Enimuerò num domos non habetis ad edendum & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & pudefacitis eos qui non habent? Quid vobis dicam? laudabo vos? in hoc non laudo.
23 [18] Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, Dominum Jesum *videlicet* ea nocte qua proditus est, accepisse panem,
24 Et gratiis actis fregisse, ac dixisse, Accipite, edite: hoc meum est corpus quod pro vobis [i] frangitur: hoc facite ad mei recordationem.
25 Itidem & poculum, postquam cœnasset, dicendo, Hoc poculum, est Nouum illud testamentum per meum sanguinem: hoc facite quotiescunque biberitis, ad mei recordationem.
26 Quotiescunq; enim ederitis panem hunc,

7 Vir enim non debet tegere caput suum, quia imago est & gloria Dei: mulier verò gloria est viri.
8 Non enim est vir ex muliere, sed mulier ex viro.
9 Neque enim vir creatus est propter mulierem, sed mulier propter virum.
10 Propter hoc, debitrix est mulier vt [1] potestas sit super caput eius propter Angelos.
11 Veruntamen non est vir absque muliere, neque mulier absque viro, in Domino nostro.
12 Quemadmodum enim mulier est ex viro, ita vir [2] per mulierem: omnis verò res ex Deo est.
13 Iudicate [3] inter vosipsos, *An* decet mulierem vt nudato capite suo oret Deum?
14 Nónne etiam ipsa natura docet vos, quòd viro ex quo creuit coma eius, ignominia est ipsi?
15 Et mulieri, ex quo [4] creuit coma eius, gloria est ipsi? quia coma eius pro velamine data est ei.
16 Siquis autem contendit de his, nobis non est consuetudo huiusmodi, neque Ecclesiæ Dei.
17 Hoc autē quod præcepturus sum, non *dico* tanquam laudans vos, quia [5] non progressi estis, sed ad id quod minus est descendistis.
18 Primùm enim quum congregamini in Ecclesia, dissidia audio quòd sint inter vos: & [6] aliqua ex parte credo.
19 Oportet vt etiam contentiones sint inter vos, vt qui probati sunt inter vos, innotescant.
20 Quum igitur congregamini, non sicut iustum est [7] in die Domini nostri, comeditis & bibitis:
21 Sed vnusquisque cœnam suam prius edit sibi, & fit *vt* vnus esuriat, & alius ebrius sit.
22 Nunquid domus non sunt vobis, vt comedatis & bibatis? An ecclesiam Dei contemnitis, & pudefacitis eos [8] quibus nihil est? Quid dicam vobis? laudabo vos? In hoc non laudo.
23 Ego enim accepi à Domino nostro id quòd tradidi vobis, quòd Dominus noster Jeschua ea nocte qua traditus fuit, accepit panem:
24 Et benedixit ac fregit, & dixit, Accipite manducate: hoc est corpus meum quod pro vobis frangitur: ita facite ad memoriam mei.
25 Similiter postquam cœnati sunt, etiam poculum dedit, & dixit, Hoc poculum est Testamentum nouum in sanguine meo. ita facite quotiescunque bibitis, ad memoriam mei.
26 Quotiescunque enim comeditis panem

1 Id est, Velamen quod eius subiectionis, & alterius in eam potestatis est signum: ac ideò ipsum hic vocat potestatem, tribuens signo nomen rei signatæ, metonymicῶs.
2 Ad verbum, Per manū mulieris. Heb.
3 Ad verbum, Inter vos & animam vestram. Hebr.
4 Ad verbū, crescit
5 Ad verbum, Non ad id quod est ante vos, iustis.
6 Syrè, Aliquid, aliquid.
7 Id est, Die quo celebratur cœna à Domino nostro instituta.
8 Id est Inopes.

Gen.1.26.27. & 5.1. & 9.6. colloss.3.10.
6 Occupatio, Nonne quum comæ viris datæ sint: Concedo, inquit Apostolus, sed aliud obstat. Nam conditus est vir vt in eius dominio eluceat Dei gloria: fœmina verò, vt suæ subiectionis professione virū reddat augustiorem.
7 Inæqualitatem mulieris probat ex eo quòd vir sit materiale fœminæ principium.
8 Secundò ex eo quòd fœmina sit viri causa condita, non autem vir in fœminæ gratiam.
Gen.2.23.
9 Conclusio, oportere velatas esse fœminas, vt subiectionem externo signo testentur.
c *Velamen, quod sit subiectionis symbolum.*
10 Quid hoc sit, nōdum mihi liquet.
11 Digressio, quā adhibet Apostolus, ne quod de virorum eminentia, & fœminarum gradu inferiore dictum erat politiæ ecclesiasticæ respectu, perinde acciperetur ac si nullus sit [illegible] imparitatis [illegible]. Viros ergo [illegible] sic eminere, vt [illegible] solos viros [illegible] condiderit Dominus, sed etiam fœminas: & ita esse conditam fœminā ex viro, vt viri vicissim incremento fœminæ gig[illegible] quę res admonet ita vtrinq; seruandum esse illum [illegible] gradum, vt mutua coniunctio foueatur.
d *Per Dominum.*
12 Inculcat argumentum à communi naturæ sensu sumptū.
e *Vt esset illi velamen, & quidem eiusmodi quod aliud accersere [illegible].*
13 Pertractè contentiosis ad vltimum opponendum est, Ecclesias Dei alienas esse à contentionibus.
14 Transitio ad sequentem tractatum de [illegible] Cœnæ Domini administratione. Vtitur autem hac asperiore præfatione Apostolus, vt intelligant Corinthii se quod in genere obseruabant, (id est Apostoli monita) in re tamen vel præcipua non sine magna culpa neglexisse. 15 In Cœna Domini ritè celebranda requiritur vnio tum in doctrinæ veritate, tum in affectibus, ne profanetur. 16 Schismata & hæreses, etsi ex diabolo oriuntur & mala sunt, tamen temerè non eueniunt & electorum etiam commodo cedunt. f *Quos experientia docuerit esse fidei & pietatis sinceræ.* g *Vsitata hyperbola Apostolus præcisè negat fieri, quod à plerisq; ritè non fiebat.* h *Aliis non expectatis sumit.* 17 Agapas quamuis diu & quidem laudabiliter, autoribus ipsis Apostolis, in Ecclesiis vsurpatas, tamen propter abusum tollendas censet Apostolus. 18 Vera celebrandæ Cœnæ Domini forma ex ipsius institutione petenda est, cuius hæ partes sunt quod ad pastores attinet, Annuntiare mortem Domini prędicando ipsius verbum benedicere panem & vinum, inuocato Dei nomine, & eius institutione cum præcibus explicata: ac demum fractum panem, comedendum, & acceptum poculum, bibendum tradere, vna cum gratiarum actione. Ex parte verò gręgis, Probare seipsum, i. explorare tum notitiam, tum fidem, tum resipiscentiam suam, annuntiare mortem Domini, vera fide ipsius verbo & institutioni assentiri: ac demùm acceptum ex ministri manu panem edere, & vinum bibere, & gratias Domino agere. Hæc fuit Pauli & Apostolorum liturgia. *Matth.26.26. mar.14.22. luc.22.19.* i *Fractionis nomine designatur mortis genus quoniā Domini corpus grauissimis cruciatibus laceratum, contusum, atque etiam fractum fuit, etiamsi non perinde fuerint fracta crura eius vt latronum.* *Iohan 6 45.*

hunc

hunc, & bibitis poculum hoc, mortem Domini nostri commemoratis, vsque ad aduentum eius.

27 Qui igitur edit de pane Domini, & bibit de poculo eius, & non est dignus eo, reus est sanguinis Domini & corporis eius.

28 Propter hoc probet homo seipsum, & tunc comedat de pane hoc, & bibat de poculo hoc.

29 Qui enim edit & bibit ex eo [9] indignus, condemnationem [10] sibiipsi edit & bibit, quia non discernit corpus Domini.

30 Propter hoc multi inter vos ægroti & infirmi sunt, & multi qui obdormiunt.

31 Si enim nos ipsos diiudicaremus, non iudicaremur.

32 Quum autem à Domino nostro iudicamur, [11] castigãdo castigamur, ne cum mundo condemnemur.

33 Itaque, fratres mei, quum congregamini ad edendum, expectate alter alterum.

34 Qui autem esurit, domi suæ cibum sumat, ne ad condemnationem congregemini. De reliquis autem, quum venero, mandabo vobis.

9 Syrè, Quum non est dignus.
10 Syrè, Animæ suæ. Hebraiſ.
11 Id est, Seuerius erudimur.

& poculum hoc biberitis mortem Domini annuntiatis vsquequò venerit.

27 [19] Itaq; quisquis ederit panem hunc, aut biberit hoc poculum Domini [k] indignè, reus tenebitur corporis & sanguinis Domini.

28 [20] Probet autem [l] quisque seipsum, & ita de pane illo edat, & de poculo illo bibat.

29 Nam qui edit & bibit indignè, damnationem sibi ipsi edit & bibit, non [m] discernens corpus Domini.

30 [21] Propterea inter vos multi *sunt* debiles & inualidi, & dormiunt multi.

31 Etenim si nosipsos [n] diiudicaremus, non puniremur.

32 Sed quum punimur, à Domino erudimur, ne cum mundo condemnemur.

33 [22] Itaque, fratres mei, quum conuenitis ad vescendum, alius alium expectate.

34 [23] Quòd si quis esurit, domi edat: ne ad condemnationem conueniatis. [24] Reliqua verò, quum venero, constituam.

Iohan. 6. 53.

19 Qui sacra symbola contemnit (id est, minus rectè iis vtitur) non panis & vini, sed rei ipsius (id est Christi) contemptor habetur & eius sceleris graues pœnas luet.

k *Aliter quàm dignum est tanta mysteria tractari.*

20 Probatio sui ipsius necessario in Cœna requiritur, ac proinde admitti ad illam non debent qui seipsos probare non possunt, veluti infantes, furiosi ac mente capti, itemque homines Christianæ religionis vel nulla vel nō satis plena cognitione imbuti, & si qui alii sunt eiusmodi.

1. Cor. 13. 5.

l *Hinc apertè refellitur fides implicita Sophistarum.*

m *Discernere corpus Domini dicitur qui dignitatis illius habet rationem, ac proinde ad hunc cibum cum magna reuerentia accedat.* 21 Profanatio corporis & sanguinis Domini in ipsius mysteriis seuerè ab ipso vindicatur, ac proinde tanto malo tempestiuè occurrendum, sese condemnando & corrigendo. n *Probaremus & exploraremus, fide & resipiscentia nosipsos à profanis secerneremus.* 22 Cœna Domini est communis actio Ecclesiæ, ac proinde priuatis cœnis nullus locus relinquitur. 23 Non ad pascendum ventrem, sed ad animum communione Christi reficiendum instituta est cœna Domini, ac proinde à communibus epulis separari debet. 24 Quæ ad ordinem spectant, vt locus, tempus, precum formulæ, & cætera eiusmodi pro ratione temporum, locorum & personarum, disposuit Apostolus in Ecclesiis.

Caput XII.

1 *Vt à contentione & superbia Corinthios auocet, dicit spiritualia dona ideo varia conferri,* 7 *vt per illa mutuò collata,* 12 *coalescamus ea symmetria in vnum Christi corpus,* 20 *quemadmodum membra corporis humani in vnum coalescunt.*

1 De spiritualibus autem, fratres mei, volo vt sciatis,

2 Quòd prophani fuistis, & ad simulachra, & ad ea quibus non est vox, sine discrimine ducebamini.

3 Idcirco notum facio vobis, quòd nemo est qui per spiritū Dei loquatur, & dicat quòd anathema est Ieschua: neq; quisquam potest dicere quòd Dominus sit Ieschua, nisi per Spiritum sanctum.

4 Discrimina autem donorum sunt, sed vnus est Spiritus:

5 Et discrimina ministeriorum sunt, sed vnus est Dominus:

6 Et discrimina virtutum sunt, sed vnus est Deus qui operatur omnia in omni homine.

7 [1] Vnicuique autem datur manifestatio Spiritus, sicut prodest ei.

8 Et cui datur per Spiritum sermo sapientię: alii autem sermo scientię, per eundem Spiritum:

9 Alii fides per eundem Spiritum: alii dona sanationis, per eundem Spiritum:

1 Ad verbum, Viro, viro. Hebraismus.

1 Porro [1] de spiritualibus *donis*, fratres, nolim vos in [a] ignorantia versari:

2 [2] Scitis vos [b] Gentes fuisse qui ad idola illa muta, prout rapi contigisset, abripiebamini.

3 [3] Quapropter notum vobis facio, nullum per Spiritum Dei loquentem, dicere Iesum [c] anathema: & neminem posse dicere Iesum Dominum, nisi per Spiritum sanctum.

4 [4] Discrimina autem donorum sunt, sed [d] idem Spiritus:

5 Et discrimina ministeriorum sunt, sed idem Dominus:

6 Et discrimina [e] facultatum sunt, sed idem est Deus: efficiens eas omnes in quibusuis.

7 Vnicuique verò [f] datur declaratio Spiritus ad [g] vtilitatem.

8 [5] Nam huic quidem per Spiritum datur sermo [h] sapientiæ, alii verò sermo cognitionis, per eundem Spiritum:

9 Alii verò fides, per eundem Spiritū: alii verò donum sanationum, per eundem spiritū:

1 Iam aggreditur tertium locum huius tractatus, id est, de recto spiritualium donorum vsu, non obscurè significat Corinthios illis fuisse abusos. Nam qui excellebat, ambitiosè illa iactantes, Deum horum donorum auctorem sua laude fraudabant: & nulla fratrum habita ratione, illis ad inanem ostentationem abutebantur ac proinde Ecclesiam illorum donorum vsu priuabant. Abiectiores autem vicissim excellentibus inuidentes, schisma nem meditabantur, & totum illud corpus veluti disiectum ac dissipatum esset. Huic ergo abusibus remedium allaturus, primum eos iubet diligenter considerare, se omnia hæc dona aliunde habere, nempe ex Dei gratia ac mera liberalitate, ad cuius gloriam sint referenda. a *Nescire in quem vsum hæc dona vobis sint concessa.* 2 Hoc probat ex prioris eorum status collatione, cum eo in quo tum erant excellentibus illis donis ornati. b *A veri Dei cultu ac fœdere prorsus alienos.* 3 Conclusio, Scitote igitur vos de Christo ne hiscere quidem in ipsius gloriam posse, nisi ex Spiritus sancti gratia. c *Execrari, vel quocunque modo de ipsius gloria detrahere.* 4 Secundo loco, iacit aliud fundamentum, nempe diuersa quidem esse hæc dona, sicut diuersæ sunt functiones, & diuersa earundem munera, sed vnum eundemq; Spiritum, Dominum, ac Deum, esse omnium istorum datorem, & quidem in eundem finem, nempe ad communem vtilitatem. d *Disertè distinguit Spiritum à donis.* e *Sic Paulus vocat vim illam intrinsecam à Spiritu sancto manantem, quæ quidem illos ad mirifica aptos reddebat.* f *Spiritus sese gratis patefacit, quum videlicet hæc dona largitur.* g *Vsum Ecclesiæ.* 5 Explicat illam multiplicem diuersitatem commemoratis præcipuis donis inculcans quod antea dixerat, ab vno & eodem spiritu omnia hæc proficisci. h *Sapientia clarissimum est donum, quo præditos esse oportet, qui non tantum docent, sed exhortantur & consolantur, quod pastorum proprium: sermo cognitionis doctoribus conuenit.*

10 Alii

10 Alii verò [i] *facultas edendarum virtutum*, alii verò [k] prophetia, alii verò [l] discretio spirituum, alii verò genera linguarum: alii verò interpretatio linguarum.

11 Sed omnia hæc efficit vnus ille & idem Spiritus, distribuens priuatim *illa* singulis [6] sicut vult.

12 [7] Sicut enim corpus vnum est, & membra habet multa, omnia verò membra corporis vnius, multa quum sint, vnum sunt corpus: [8] ita [m] Christus.

13 Etenim per vnum Spiritum nos omnes [n] in vnum corpus baptizati sumus: siue Iudæi, siue Græci siue serui siue liberi: & omnes [o] vna potione potati sumus in vnum Spiritum.

14 [9] Etenim corpus non est vnum membrum, sed multa.

15 [10] Si dicat pes, Quia non sum manus, non sum ex corpore: num ob id non est ex corpore?

16 Et si dicat auris, Quia non sum occulus, non sum ex corpore: num ob id non est ex corpore?

17 [11] Si totum corpus oculus, vbi auditus? si totum auditus, vbi odoratus?

18 Nunc autem Deus collocauit membra, singula sigillatim in corpore, sicut voluit.

19 Quòd si essent omnia vnum membrum, vbi corpus?

20 Nunc verò multa quidem membra sunt, vnum verò corpus.

21 [12] Non potest autem oculus dicere manui, Non est mihi opus te: aut rursum caput pedibus, Non est mihi vobis opus.

22 Imò multo potius, quæ videntur membra corporis [p] infirmissima esse, necessaria sunt:

23 Et quæ putamus *membra* corporis maximè esse inhonesta, iis [q] honorem ampliorem circumponimus: & quæ sunt in nobis indecora, copiosiorem decorem habent.

24 Nam quæ sunt in nobis decora, *iis decore* non est opus: sed Deus contemperauit corpus, ei cui deerat, copiosiore tributo honore:

25 Vt ne sit dissidium in corpore, sed membra idem [r] curent alia pro aliis.

26 [13] Itaque siue patitur vnum membrum, simul dolent omnia membra: siue honore afficitur vnum membrum, simul gaudent omnia membra.

27 Vos autem estis corpus Christi, & membra [s] particulatim.

28 Et alios quidem constituit Deus in Ecclesia, primùm Apostolos, deinde Prophetas,

---

10 Alii autem virtutes: alii autem prophetiæ: alii autem discretio spirituum: alii autem genera linguarum: alii autem interpretatio linguarum.

11 Omnia autem hæc vnus Spiritus facit, & diuidit [2] vnicuique prout ipse *Spiritus* vult.

12 [3] Sicut enim corpus vnum est, & sunt in eo membra multa: omnia autem membra corporis, quamuis plura sint, vnum sint corpus: ita etiam Christus.

13 Etenim nos quoque omnes per vnum Spiritum in vnum corpus baptizati sumus, siue Iudæi, siue Gentiles, siue serui, siue [4] liberi: & omnes nos vnum Spiritum imbibimus.

14 Nam etiam corpus non est vnum membrum, sed multa.

15 Si etiã dicat pes, Propterea quòd non sum manus, non sum de corpore, num propter hoc non est de corpore?

16 Et si dicat auris, Quia non sum oculus, non sum de corpore: num propterea non est de corpore?

17 Si enim totum corpus oculi essent, vbi esset auditus? & si totũ ipsum auditus esset, quomodo olfaceret?

18 Nunc autem Deus posuit [5] vnumquodque ex membris in corpore sicut ipse voluit.

19 Si autem omnia vnum essent membrum, vbi esset corpus?

20 Nunc autem membra sunt plura, vnum est autem corpus.

21 Non potest oculus dicere manui, Non necessaria es mihi: neque caput potest dicere pedibus, Non estis necessarii mihi.

22 Sed potius illa membra quæ existimantur esse infirma, [6] illa ipsa sunt necessaria.

23 Et quæ existimamus ignominiosa esse in corpore, honorem illis ampliorẽ adiicimus: & quæ [7] honestatis sunt, honestatem ampliorem exercemus circa ea.

24 Quæ autem membra sunt in nobis, quæ sunt decora, non est opus eis *extraneo* honore: Deus enim contemperat corpus, & dat honorem maiorem membro illi quod minutius est.

25 Ne sit dissidium in corpore, sed omnia membra æquabiliter, vnum pro alio curam habeant:

26 Et quando vnum membrum fuerit dolens, omnia compatiuntur: &, si glorificetur vnum membrum, omnia membra glorificentur.

27 Vos autem corpus estis Christi, & membra [8] in locis vestris.

28 Posuit enim Deus in Ecclesia sua primum Apostolos: post hos, prophetas post hos,

---

i *Per facultates [edenda]rum virtutum intelligit [eam] potentiæ effecta, [quæ] inter miracula exstant, vt Mosis in educendo populo, Eliæ, [&] quandam Petri, vt [in] facto Ananiæ & Sapphiræ.*

k *Futurorum prædictio.*

l *Quibus falsi prophetæ à veris dignoscuntur, quo dono præ Philippo excelluit Petrus in Simone Mago dignoscendo, Act. 8.*

6 Adiicit etiam aliquid amplius, nẽpe dona ista quamuis imparia, sapientissime tamen distribui quòd ia Spiritus Dei voluntas sit huius distributionis regula.

7 Illustratio superioris dicti adhibita corporis similitudine. Hoc, inquit, aperte conspicitur in corpore, cuius diuersa quidem mẽbra sunt, sed ita coniuncta, vt vnum corpus constituant.

8 Applicatio similitudinis. Ita etiã, inquit, de Christo mystico constituendũ est. Nos enim omnes qui credidimus siue Iudæi, siue Græci, sumus eodẽ baptismo simul deuincti cum nostro Capite, vt ita vnum corpus ex pluribus membris compactum construamur & ex eodem poculo eundem Spiritũ hausimus, communẽ videlicet sensum ac motum spiritualem.

m *Christum intelligens cum sua Ecclesia coniunctum.*

n *Cum Christo vnũ corpus fieremus.*

o *Vno viuifico sanguinis Domini potu, participes sumus vnius Spiritus ipsius.*

9 Amplificat quod ex illa similitudine consequebatur: ac si dicat, adeò non impediri corporis vnitatem hac diuersitate membrorum: vt non possit etiam esse corpus, nisi pluribus & quidem diuersis mẽbris constet.

10 Iam superstruit doctrinam, iactis illis fundamentis, primùm quidem manens in proposita similitudine, deinde etiam nudè & simpliciter. Compellat autem priore loco eos, qui non ita excellentibus donis præditi, idcirco sese ab aliis segregabant, quibus nimirum inuidebant. Hoc autem, inquit, perinde est ac si neget pes se esse ex corpore, quoniam non est manus: vel auris, quia non est oculus. Oportet ergo potius omnia simul mutuis vsibus colligata, vnitatem corporis tueri. 11 Rursum eosdem compellans, docet fore vt si obtinerent quod petunt, nempe vt omnes inter se essent æquales, corporis totius ac proinde ipsorum met destructio consequeretur: quoniam corpus non esset nisi ex pluribus & quidẽ diuersis inter se cohærentibus membris compositum. Ac ne quis minus rectè distributam esse istam imparitatem causetur, addit, Deum ipsum omnia illa simul compegisse. Oportet igitur omnia simul manere connexa, vt saluum corpus perduret. 12 Iam ex aduerso compellat excellentioribus donis ornatos, monens ne inferiores, tanquam inutiles aut nullius sint vsus, aspernantur: Deus enim, inquit, sic istam inæqualitatem temperauit, vt excellentiora & speciosiora membra aliis abiectioribus & pudendis carere nullo modo possint, ac de illis tegendis & curandis magis etiam laborent: vt hoc modo mutua necessitas totum corpus velut in pace & concordia contineat: vt quamuis impar sit singulorum seorsim consideratorum gradus ac conditio, tamen quia simul sunt copulata, communia habeant tum commoda tum incommoda. p *Abiectissima.* q *Maiore studio tegimus.* r *Ad totius corporis commodum & conseruationem suas functiones conferant.* 13 Eandem doctrinam iam absque allegoria Corinthiis applicat monens, quũ reipsa perspiciant diuersas esse functiones, & diuersa dona superesse, vt neque inuidia, neque ambitione peccent alii in alios, sed potius mutua charitate coniuncti singuli quod acceperunt, pro mensura sui ratione, in communem vsum conferant. s *Aliquatenus. Nam omnes Ecclesiæ per orbem dispersæ, diuersa sunt vnius corporis membra.*

2 Ad verbum, Cuiuis homini. Hebraism.

3 Idem error qui antè notatus est, [illegible] pro [illegible] vide Rom. 5. 19.

4 Ad verbum Filii libertatum. Hebraism.

5 Syrè, Vnum vnum. Hebraism.

6 Ad verbum, Super eis est necessitas. Hebraismus.

7 Geminatũ continuò Daleth coarguit typographi errorem qui prætermisit post secundum Daleth negationem לא. Nisi quis vertat voces דדגונכפא אנון Quæ honestatis sunt, vt sit sensus, Quæ singularem honestatem requirunt, quam versionem ideo præ aliis sequutus sum quia etiam in manuscripto codice Heidelbergensi ita scriptum reperi.

8 Id est, Pro vt quisque diuersum in corpore locum obtinet & functionem, vt symmetria seruetur.

doctores: post hos, patrantes virtutes: post eos, dona sanitatis, & opitulatores, & gubernationes, & genera linguarum.

29 Num omnes hi, prophetæ? num omnes hi, doctores? num omnes hi, patrantes virtutes?

30 Num omnibus his sunt dona sanitatis? num omnes hi linguis loquuntur? aut num omnes hi interpretantur?

31 Si autem 9 cum æmulatione affectetis dona ampliora, ego rursus indicabo vobis viam excellentiorem.

tertiò doctores, deinde *constituit* [t] potestates, deinde dona sanationum, [v] opitulationes, [x] gubernationes, genera linguarum.

29 Num omnes, Apostoli? num omnes, Prophetæ? num omnes doctores? num omnes *sunt* potestates?

30 Num omnes donum habent sanationum? num omnes linguis loquuntur? num omnes interpretantur?

31 14 Sed studiosi estote donorum potiorum. Et porrò iter ad excellentiam vobis indicabo.

9 Vno verbo vtitur Paraphrastes, quod Latinè non satis commodè redditur à quibusdam Aemulemini.

t *Qui fungantur potestate edendorum miraculorum virtutum.*

v *Diaconorum functiones.*

x *Seniorum ordinem declarat, qui disciplinæ Ecclesiæ custodes erant.*

14 Ambitiosos & inuidos sanctam quandam ambitionem & inuidentiam docet, putà si præstantissimis i. Ecclesiæ vtilissimis quibusque donis studeant, ac proinde charitate, quæ cæteris longè præstant, alii alios contendant superare.

Caput XIII.

1 *Monet nulla tam eximia esse dona, quæ non vitientur coram Deo si absit Charitas.* 4 *ideòque in eius laudes digreditur.*

1 SI quauis lingua filiorum hominis loquar, & 1 ea quæ est Angelorum, & charitas non sit in me, factus sum tanquam æs sonans, aut cymbalum edens sonum.

2 Et si fuerit in me prophetia, & cognouero mysteria omnia, & omnem scientiam: & si fuerit in me omnis fides, ita vt 2 montem transferam, & charitas non fuerit in me, nihil quicquam ero.

3 Et si 3 comedendum distribuam quicquid est mihi pauperibus, & si tradam corpus meum vt ardeat, & charitas non sit in me, nihil proficio.

4 Charitas 4 longanimis est & benigna, charitas non inuidet, charitas non 5 tumultuatur, neque inflatur,

5 Neque agit quod pudendum est, neq; quærit quæ sunt sua: non irritatur, neque cogitat quod malum est.

6 Non gaudet de iniquitate, sed gaudet de veritate:

7 Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, & omnia sustinet.

8 Charitas nunquam excidet, prophetiæ enim abolebuntur & linguæ tacebunt, & scientia abolebitur.

9 6 Parum enim ex multo cognoscimus, & parum ex multo prophetamus.

10 Quum autem venerit perfectio, tunc abolebitur id quod parum fuerat.

11 Quum puer essem, tanquã puer loquebar, & tanquam puer intelligebam, & tanquam puer cogitabam: quum autem factus sum vir, aboleui ea quæ erant puritiæ.

12 Nunc quidem tanquam per speculum cernimus in ænigmate, tunc verò 7 facie contra faciem: nunc 8 cognosco parum ex multo, tunc autem cognoscam quemadmodum 9 cognitus sum.

1 SI 1 linguis hominum loquar & [a] angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum æs resonans, aut cymbalum [b] tinniens.

2 Et si habeam prophetiam, & nouerim mysteria omnia, omnemque cognitionem: & si habeam [c] totam fidem, adeò vt montes transferam, charitatẽ autem non habeam, nihil sum.

3 Et si insumam alendis egenis omnes facultates meas, & si tradam corpus meum vt comburar, charitatem autem non habeam, *hoc* nihil *mihi* prodest.

4 2 Charitas [d] lenis est, benigna est: charitas non inuidet, charitas non agit perperam, non inflatur,

5 [e] Non agit indecorè, non quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum,

6 Non gaudet iniustitia [f] gratulatur autem veritati:

7 Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.

8 3 Charitas nunquam excidit: sed & prophetiæ abolebuntur: & linguę cessabunt: & [g] cognitio abolebitur.

9 4 Ex [h] parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.

10 Postquam autem aduenerit quod perfectum est, tunc quod ex parte est, abolebitur.

11 5 Quum essem infans, vt infans loquebar, vt infans cogitabam, vt infans sentiebam: postquam autem factus sum vir, vt inutilia sustuli quæ infantis erant.

12 6 Cernimus enim [i] nunc per speculum & per ænigma: tunc autem [k] coram *cernemus*: nunc cognosco ex parte, tunc verò cognoscam prout edoctus fuero.

1 Hyperbolica amplificatio.

2 Singulare pro plurali. quia est nomen generis.

3 Syrè, Comedere faciam Hebraismus.

4 Ad verbũ, Differens spiritum, id est iram. Hebraismus.

5 Vel, Turbas & motus ciet.

6 Id est, Ex parte minima. Syra phrasis antè obseruata.

7 Respondet huic phrasi Gallica, *Face à face*, aut *Vis à vis*. Et Hebraice dicitur

פנים אל פנים

aut פנים בפנים.

8 Id est, Cognosco ex parte minima, vt modò dictum est.

9 Vel, Factus fuero, cognoscere, nempe à Deo, qui inchoatam modò notitiam perficiet aperta visione.

1 De charitate primo loco disserit, cuius præstantiam primum ex eo demonstrat, quòd nisi ipsa interuenerit, reliqua omnia dona sint pro nihilo coram Deo, quod partim, inductione probat, partim etiam argumento à causa finali. Quorsum enim illa dona nisi ad Dei gloriam & Ecclesiæ vtilitatem, vt antè probauit? Dona autem ista, nisi adsit charitas nullum rectum vsum habet.

a *Hyperbole emphatica, quasi diceret, si linguæ essent aliqua, Angelorum, & ego eas tenerem, neque illis vterer ad commodum proximi, hoc verò nihil aliud esset quàm inanis & obstrepera loquacitas.*

b *Inconditum & confusum sonum edens.*

c *Fidei nomine donum edendorum miraculorum intelligit, non fidem iustificantem, quæ charitatis expers esse non potest, illa potest.*

2 Charitatis vim & naturam, partim ex contrariorum comparatione, partim ex suis effectis pulcherrimè describit ex quibus etiam intelligant, Corinthii quàm sit in Ecclesia non tantùm vtilis sed etiam necessaria: tum etiam quantopere ab ea sint alieni, ac proinde quam de nihilo superbiant. d *Ad verb. iram differt.* e *Non est contumeliosa.* f *Iustitiam gratulatur: Hebræi enim veritatis nomine iustitiam intelligunt.* 3 Secundò, charitatis præstantiam commendat, ex eo quòd nunquam in sanctis abolebitur, reliquis autem illis donis, ad ædificationem Ecclesiæ tantisper dum hic viuimus necessariis, nullus erit in altero illo seculo locus. g *Ratio adipiscendæ scientiæ ex prophetia.* 4 Ratio, quia nunc eo statu sumus vt quotidie discere nos oporteat, ac proinde illis adminiculis, putà linguarum & rerum perceptione, ac proinde earum doctoribus egeamus. Tunc verò quũ omnem Dei cognitionẽ adepti fuerimus, quorsum illa quæ nonnulli imperfectis ac proinde gradatim ad perfectionẽ contendentibus, adhibentur? h *Imperfecto modo & ratione discimus.* 5 Illustrat quod dixerat, egregia similitudine, cõparans hanc vitam infantiæ, in qua balbutimus potius quam loquimur, & nihil nisi puerile cogitamus ac sentimus, ideòque iis indigemus quæ & linguam & mentem forment: vbi autem adoleuimus, quorsum illam balbutiem, pueriles nænias, illa denique quibus sensim formata est nostra infantia, requireremus. 6 Accommodatio similitudinis: infantiæ quidem, ad præsentem vitam, in qua obscurè res diuinas pro collatæ nobis lucis modulo, perceptis linguis & auditis Ecclesiasticis doctoribus, intuemur: virilis autem & constantis ætatis, ad illam cælestem & æternam vitam, in qua Deum ipsum præsentem, cernentes, & plena eius luce irradiati, quorsum hominum vocem, & mundana illa imperfectissima requireremus? Tunc tamen longè feruentissimo amore sancti omnes cum Deo & inter se deuincientur, ac proinde non abolebitur charitas, sed perficietur, quamuis non iis officiis coletur quæ ad huius vitæ infirmitatem peculiariter spectant. i *Hac omnia per comparationem sunt intelligenda.* k *Ad verb. facie ad faciem.*

13 7 Nunc

13 7 Nunc verò manet fides, spes, charitas, tria hæc: maxima autem harum, charitas.

13 Hæc enim sunt tria quæ manent, fides & spes & charitas: ex eis autem quæ maxima est, charitas est.

7 Conclusio, acsi dicat Apostolus. Ea igitur tũ erit nostra conditio: nunc autē tria nobis adsunt, & firma permanent, si modò Christi sumus vtpote sine quibus vera religio constare non potest, nempe fides spes & charitas. Inter ista verò maxima est charitas, vtpote quæ in futura vita non aboleatur vt aliæ, sed perficiatur. Quum enim fides & spes in res promissas & futuras spectent, illas præsentes adepti, quorsum fidem & spem haberemus? At nos illic demum & Deum & nos mutuò verè & perfectè amabimus.

Caput XIIII.

2 Commendat donum prophetiæ, 7 & comparatione à musicis instrumentis sumpta. 12 verum interpretandi Scripturas vsum docet. 17 abusum tollit, 34 ac vetat ne mulieres publicè doceant.

1 [1] Sectamini charitatem, ambite autem spiritualia: magis tamen vt [a] prophetetis.

2 [2] Nam qui loquitur [b] lingua, non hominibus loquitur, sed Deo: nullus enim audit, [c] spiritu verò loquitur mysteria.

3 Qui autem prophetat, hominibus loquitur ad [d] ædificationem, & exhortationem, & consolationem.

4 Qui loquitur lingua, seipsum ædificat: qui verò prophetat, [e] Ecclesiam ædificat.

5 Velim autem omnes vos loqui linguis, magis tamen vt prophetetis: maior enim *est* qui prophetat quàm qui loquitur linguis, nisi si interpretetur, vt Ecclesia ædificationem accipiat.

6 Quod si nunc, fratres, veniam ad vos linguis loquens, quid vos iuuabo, nisi vobis loquar aut ex reuelatione, aut ex cognitione: vel prophetando, vel docendo?

7 [3] Atqui inanima quæ sonum edunt, siue tibia *sit*, siue cithara, nisi distinctionem tonis dederint, quomodo cognoscetur quod tibia canitur aut citharæ?

8 Etenim si incertum sonum tuba dederit, quis apparabitur ad bellum?

9 Ita & vos nisi per linguam [f] bene significantem sermonem edideritis, quomodo intelligetur quod dicitur? eritis enim in aërem loquentes.

10 [4] Tot, prout inciderit, genera vocum sunt in mundo, & nihil est mutum.

11 Nisi igitur sciero vim vocis, ero ei qui loquitur barbarus: & qui [g] loquitur, apud me barbarus *fuerit*.

12 [5] Ita & vos, quandoquidem studiosi estis spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ quærite vt excellatis.

13 Quapropter qui loquitur lingua, [h] precetur vt interpretetur.

1 [1] Sectamini charitatem, & [2] cum emulatione appetite dona spiritus: magis autem vt prophetetis.

2 Qui enim loquitur lingua, nequaquam filiis hominis loquitur, sed Deo. Nemo enim [3] audit id quod loquitur, sed spiritu [4] mysterium loquitur.

3 Qui autem prophetat, filiis hominis loquitur ædificationem & [5] exhortationem & consolationem.

4 Qui loquitur lingua, seipsum ædificat: & qui prophetat, Ecclesiam ædificat.

5 Velim autem vt vos omnes loquamini linguis, magis verò vt prophetetis. [6] Maior enim est is qui prophetat quàm is qui loquitur lingua, nisi interpretetur: si autem interpretetur, Ecclesiam ædificat.

6 Et nunc, fratres mei, si veniam ad vos, & loquar vobiscum linguis, quid prosim vobis, nisi loquar vobiscum aut per reuelationem, aut per cognitionem, aut per prophetiam, aut per doctrinam?

7 Etenim etiam res in quibus non est anima, & edunt sonum, siue tibia, siue cithara, & si distinctionem non faciant inter sistulam & sociam eius, quomodo cognoscitur id [7] quo canitur, aut id quo pulsatur?

8 Et si buccina ediderit sonum indistinctum, quis præparabitur ad prælium?

9 Ita etiam vos, si dixeritis sermonem [8] in lingua, & non fuerit interpretatione expositus, quomodo cognoscetur id quod dicitis? eritis tanquam [9] in aërem loquentes.

10 [10] Ecce enim, genera linguarum multa sunt in mundo, & non est vnum ex eis sine voce:

11 Et, si non intelligam vim vocis, sum [11] barbarus ei qui loquitur: & etiam is qui loquitur, est mihi barbarus.

12 Similiter etiam vos, quoniam cum æmulatione affectatores estis donorum spiritus, ad ædificationem Ecclesiæ quærite vt excellatis.

13 Et is qui loquitur lingua, oret [12] vt interpretetur.

1 Illatio ex præcedentibus: Quum igitur sit præstantissima charitas, illam vobis in primis ducem proponite: ac proinde ea ducite excellentissima quæ quamplurimis prosunt, (vt est prophetia, id est docendæ & applicandę doctrinæ donum: quod quum sit excellentissimum & plurimo in Ecclesia vsui, tamen contemnebatur præ aliis) non autem, quæ in speciem magis possunt videri mirifica, vt est linguarum donum, quum videlicet quispiam repentè multarum linguarum cognitione donabatur: quod homines in primis obstupefaciebat, ac tamen per se vlli erat vsus, nisi adesset interpres.

a *Quid sit prophetia indicat vers. 3.*

2 Taxat peruersum de dono linguarum iudicium. Cur enim conferebatur? nempe vt eo pluribus populis patefierent Dei arcana. Itaque constat prophetiam, cui seruire oportuit linguarum donum, esse isto præstantiorem: ac proinde non rectè iudicare Corinthios, qui linguas pluris quam prophetiam faciebant, quoniam videlicet in linguarum dono plus inerat ostentationis. Hinc autem alter abusus illius doni linguarum consequebatur, quum Corinthii in publico cœtu linguis vterentur absque interprete: quod etsi fieri poterat cum aliquo fructu eius qui loquebatur, tamen verum vsum illius doni corrumpebat, quum nulla inde vtilitas ad auditores rediret, & publici cœtus non ad priuatam alicuius, sed ad communem omnium vtilitatem sint instituti. b *Lingua hoc loco pro idiomate peregrino sumitur, quod nemo intelligat sine interprete.* c *Afflatu quem à Spiritu accepit: quo tamen abutitur, quum loquatur mysteria, quæ non intelliguntur à quoquam in cœtu.* d *Quæ homines promoueant in pietatis studio.* e *Cœtum* 3 Illustrat quod dixerat, sumpta à musicis instrumentis similitudine, quæ & ipsa quamuis articulatè non loquantur, tamen sonis suis distinguuntur, vt aliquis sit illorum vsus. f *Commodè rem ipsam explicantem.* 4 Necessitatem interpretationis cum linguarum dono coniungendæ ostendit ex idiomatum multiplici varietate, adeò vt sine interprete alius alii loquens, perinde faciat ac si non loquatur. g *Quales sunt Papistæ in omnibus suis concionibus, & qui aliquot verba Hebræa aut Græca ambitiosè è pulpito apud imperitum vulgus effundunt, vt inde sibi ventosæ eruditionis famam concilient.* 5 Conclusio, Si volunt spiritualibus illis donis ita vt par est excellere, quærendam ipsis esse Ecclesiæ vtilitatem, ac proinde donum linguarum non aliter vsurpandum quàm si accesserit peregrinæ linguæ interpretatio, siue ex eodem loquentis ore, siue ab alio interprete. h *Petat interpretationis donum.*

1 Ad verbum, Currite post charitatem. Hebraismus.

2 Vide supra in fine cap. 12.

3 Id est, Intelligit Hebraismus.

4 Singulare pro plurali.

5 Ad verbum diceretur, Cordificationem. Gallicè *Encouragement.* Elegans nomen à לבב deductum.

6 Vel, Potior, Præstantior.

7 Alterum relatiuum cum præpositione instrumentali, subauditur more Hebraico plenum esset דבה Cum quo.

8 Hoc est Dono linguarum præditi.

9 Ad verb. Cum aëre. Formam nominis Græci seruat.

10 Id est, Ex tanta gentium varietate nulla est quæ mentis conceptum aliqua vocis distinctione non exprimat.

11 Græcũ nomen.

12 Id est, Vt addatur à Deo donum interpretandi, à quo pendet doni linguarum præstantia & vsus.

14 Si enim orem lingua, ſpiritus meus orat: [13] intellectus autem meus ſine fructibus eſt.
15 Quid igitur faciam? orabo ſpiritu meo, & orabo intellectu meo: & [14] canam ſpiritu meo, & canam etiam intellectu meo.
16 [15] Alioquin ſi benedicas ſpiritu *tantùm*, is qui implet locum [16] idiotæ, quomodo dicet Ammin ad gratiarum actionem tuam? propterea quod [17] quid dicas neſciat.
17 Tu enim [18] pulchrè dicis, ſed ſocius tuus non ædificatur.
18 Gratias ago Deo quòd magis quàm vos omnes loquar linguis.
19 Sed in Eccleſia volo quinque verba intellectu meo loqui, vt etiam alios doceam, potius quàm [19] myriadem verborum lingua *non intellecta*.
20 Fratres mei, ne ſitis pueri in mentibus veſtris, ſed in rebus malis eſtote infantes, & in mentibus veſtris eſtote perfecti.
21 In [20] Lege ſcriptum eſt, Quoniam ſermone peregrino & lingua aliena loquar cum populo iſto: etiam minimè ita [21] audient me, dicit Dominus.
22 Itaque linguæ in ſignum poſitæ ſunt, non credentibus, ſed iis qui non credunt: prophetiæ verò, nequaquam iis qui ſunt increduli, ſed iis qui credunt.
23 Si ergo congregetur tota Eccleſia, & omnes linguis loquantur, & ingrediantur idiotæ, aut ii qui non credunt, nónne dicent quòd hi inſaniunt?
24 Et ſi omnes vos prophetetis, & ingrediatur ad vos idiota, aut is qui non credit, arguitur ab omnibus vobis, & corrigitur ab omnibus vobis.
25 Et occulta cordis eius manifeſta fiunt: & tunc procidet ſuper faciem ſuam, & adorabit Deum & dicet, Verè Deus eſt in [22] vobis.
26 Dico itaque, fratres mei, quòd quum congregamini, cuicunque ex vobis eſt pſalmus, [23] loquatur: & ille cui eſt doctrina, & ille cui eſt reuelatio, & ille cui eſt lingua, & ille cui eſt interpretatio: omnia ad ædificationem fiant.
27 Et ſi lingua quis loquatur, duo loquantur, & [24] ad ſummum tres, & [25] ſigillatim loquantur, & vnus interpretetur.
28 Et ſi non ſit qui interpretetur, taceat in Eccleſia is qui loquitur lingua, & inter ſeipſum & Deum loquatur.
29 Prophetæ autem duo aut tres loquantur, &, cæteri diſcernant.
30 Et ſi *aliquid* alii reuelatum fuerit ſedenti, prior taceat.
31 Poteſtis enim omnes ſigillatim prophetare, vt omnis homo diſcat, & omnis homo conſolationem capiat.
32 Spiritus enim prophetarum prophetis ſubiicitur.
33 Quia Deus non eſt tumultus ſed pacis, vt in omnibus [26] eccleſiis ſanctorum.

13 Id eſt, Sententia precationis meæ, Eccleſię eſt infructuoſa, quæ eum non intelligit.
14 Id eſt, Ita canā vt non audiar modo, ſed etiam intelligar.
15 Ad verbum, Si non. Hebraiſmus.
16 Id eſt, Qui partes idiotæ [id eſt priuati hominis] ſuſtinet in ſacro cœtu, neque gradu vllo eminet.
17 ⌐ in contextu prætermiſſum erat, quod nos adſcripſimus.
18 Id eſt, Rectè.
19 Myriadem poſuit pro numero infinito, ex Hebraiſmo.
20 Id eſt, In libris ſacris, qui omnes interdum ſub Legis nomine comprehenduntur.
21 Id eſt, intelligent. vt ſuprà dictū eſt. Particula Etiam auget, ſicut apud Hebræos. Senſus eſt, Hac ratione minus quàm prius intellecturos ac percepturos eſſe quæ dicturus ſum illis.
22 Vel Inter vos. Videtur tamen magis Emphaticum, In vobis. Id eſt, Loquitur per vos.
23 Impler addito verbo contextum Græcum, quod in ſingulis mēbris ſequentibus eſt repetendū.
24 Gallicè exprimas, *Et tout au plus, trois*.
25 Syrè, Vnus, vnus: ſicut & Hebraicè.
26 Subaudi, Fieri decet. aut Fieri ſolitum eſt.

14 [6] Nam [i] ſi precer lingua, ſpiritus [k] meus precatur, ſed intelligentia mea [l] eſt infructuoſa.
15 Quid eſt igitur? precabor ſpiritu, ſed precabor etiam [m] intelligentia: pſallam ſpiritu, ſed pſallam etiam intelligentia.
16 [7] Quandoquidem ſi benedixeris [n] ſpiritu, is qui [o] implet locum idiotæ, quomodo dicturus eſt [p] Amen ad tuam gratiarum actionem? nam quid dicas neſcit.
17 Nam tu quidem bene gratias agis, ſed alius non ædificatur.
18 [8] Gratias ago Deo meo, quòd magis quàm vos omnes linguis loquar.
19 Sed in Eccleſia malim [q] quinque verba ex intelligentia mea loqui, vt & alios inſtituā, quàm decem millia verborum lingua.
20 [9] Fratres, ne eſtote pueri intelligentia: ſed malitia pueri, intelligentia verò adulti eſtote.
21 In [r] Lege ſcriptum eſt, Propterea per diuerſæ linguæ *homines* & alia labra loquar populo huic: & ita quoque me non audient, dicit Dominus.
22 [10] Linguæ igitur ſunt ſignum, non iis qui credunt, ſed infidelibus: prophetia verò non infidelibus ſed credentibus.
23 [11] Itaque ſi eòdem conuenerit tota Eccleſia & omnes linguis loquantur, ingrediantur autem [ſ] idiotę vel infideles, nónne dicent vos furere?
24 Sed ſi omnes prophetent, ingrediatur autem infidelis quiſpiam, aut idiota, arguitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus.
25 Et ita occulta cordis eius manifeſta fiunt: atque ita procidens in faciem, adorabit Deum, renuntians Deum verè in vobis eſſe.
26 [12] Quid igitur eſt fratres? quoties conuenitis quiſque veſtrûm canticum habet, doctrinam habet, linguam habet, reuelationē habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant.
27 [13] Siue lingua quis loquitur, *fiat* per binos, aut ad plurimum ternos, & viciſſim: vnus autem interpretetur.
28 Quòd ſi non ſit interpres, taceat in Eccleſia *qui loquitur lingua*: ſibiipſi verò loquatur & Deo.
29 [14] Prophetę autem duo aut tres loquantur, & alii diiudicent.
30 Quòd ſi *quid* alii patefactum fuerit aſſidenti, prior taceat.
31 Poteſtis enim ſigillatim omnes prophetare, vt omnes diſcant & omnes conſolationem accipiant.
32 Et [t] ſpiritus Prophetarum Prophetis ſubiiciuntur.
33 Non enim eſt ſeditionis *author* Deus, ſed pacis, vt in omnibus Eccleſiis ſanctorum.

6 Ratio, quia [illegible] ſatis eſt nos [illegible] in Eccleſia, vt ipſi Deum colamus ſpiritu, id eſt pro ratione doni quod accepimus, ſed etiā oportet nos à cœtu intelligi, ne quod dicimus ſit reliquis infructuoſum.
i *Sic incognito idiomate in Eccleſiaſtico cœtu preces concipiam.*
k *Donum quidē & afflatus Spiritus ſuas partes peragit, ſed mihi ſoli.*
l *Nullus ex meis precibus fructus ad Eccleſiam redit.*
m *Ita vt ab aliis etiam intelligar, & alios inſtituam.*
7 Alia ratio, Quī oporteat Eccleſiam loquenti aſſentiri, atque adeò hunc aſſenſum teſtari, quomodo aſſentiētur qui nō intellexerunt quid dictum ſit?
n *Solo nulla habita audientium ratione.*
o *Qui ſedet inter priuatos.*
p *Vnus ergo preibat, cœtus reſpondebat Amen.*
8 Seipſum proponit pro exemplo, tū vt pudeat illos ſtultæ ambitionis, tum vt omnē inuidiæ ſuſpicionem effugiat.
q *Pauciſſima.*
Mat. 18. 3.
9 Liberè iam arguit eos puerilis inſcitiæ, qui donū Linguarum ad ædificationem Eccleſiarū collatum non videant in maledictionis inſtrumentum hac ſua ambitione conuerti, quā inter pœnas quibus populi ſui contritiē vltus eſt Dominus, hæc etiam exprimatur, quòd eos inter peregrinos diſperſerit quorum linguam nō intelligebant.
r *Legis nomine totā ſacram ſcripturam intelligit.*
Eſa. 28. 11.
10 Concluſio, Linguarum igitur donū puniendæ incredulitati ſeruit, niſi ad prophetiam id eſt interpretationē Scripturæ referatur, ac proinde ab audientibus percipiatur quod dicitur.
11 Aliud argumentum, non modò inutile eſſe fidelibus linguarum donū abſque prophetia, ſed etiam tum iis, tum infidelibus, quos oportuit in cætu fidelium lucrifieri, plurimùm nocere. Ita enim fieri vt videantur aliis furere fideles nedum vt infideles ita erudiantur. ſ *Vide Act.* 4. 13. 12 Concluſio, ædificationem Eccleſiæ eſſe regulam ac normam recti ſpiritualium donorum vſus. 13 Forma vſus doni linguarum, Vni & alteri aut ad ſummū tribus viciſſim in conuentu, ſi modò adſit interpres aliquis, linguarum dono vti fas eſto: ſin adfuerit interpres qui eo dono præditus eſt, ſibi ſoli loquitor. 14 Forma Prophetiæ, Duo aut tres proponunto, reliqui diiudicanto quod propoſitum fuerit, num ſit videlicet verbo Dei conſentaneum. Si in iſto examine aliquid ſuppeditarit Dominus cuipiam, loquendi partes ei conceduntor. Quiuis, ſed ſuo ordine & ſigillatim, ad prophetandum quoad Eccleſiæ ædificatio feret, admittitor. Alii aliorum iudiciis ſe regi ſinunto. t *Doctrina quam adferunt Prophetæ eſt ex Spiritu Dei.*

34 [15] Mulieres

34 [15] Mulieres vestræ in conuentibus sileant: nec enim permissum est eis vt loquantur, sed oportet vt subditæ sint, sicut & Lex dicit.
35 Quòd si quid discere volunt, domi suos viros interrogent: nam turpe est mulieribus in Ecclesia loqui.
36 [16] An à vobis sermo Dei profectus est? an ad vos solos deuenit?
37 Siquis videtur Propheta esse, aut [v] spiritualis, agnoscat, quæ scribo vobis, esse Domini mandata.
38 [17] Qui verò ignarus est, ignarus esto.
39 [18] Itaque fratres, studetis, vt prophetetis, & loqui linguis ne prohibete.
40 Omnia verò decenter & ordine fiant.

34 Mulieres vestræ in Ecclesia taceant, non enim permittitur eis vt loquantur, sed vt subiiciantur, sicut etiam Lex dicit.
35 Quòd si quid volunt discere, in domibus suis interrogent maritos suos: [27] pudor enim est vt mulieres in Ecclesia loquantur.
36 Nunquid à vobis profectus est sermo Dei, aut ad vos tantùm peruenit?
37 Siquis autem ex vobis putat quòd propheta sit, aut spiritualis sit, agnoscat hæc quæ scribo vobis, quòd mandata sunt Domini nostri.
38 Siquis autem ignorat, ignoret.
39 Ergo cum æmulatione appetite, fratres mei, vt prophetetis: & loqui linguis ne vetueritis:
40 Omnia autem cum modestia & cum ordine fiant.

1. Tim. 2. 12.
15 Mulieribus silentium in publico cœtu imperatur, præcipitur verò vt domi ex viris suis percontentur.
16 Vniuersalis conclusio tractatus de donorum spiritualium in cœtibus legitimo vsu: cum aspera obiurgatione, ne soli sapere Corinthii sibi videantur.
v *In spiritualibus agnoscendis ac diiudicandis eruditus.*
17 Pertinaciter ignaros, nec se doceri sustinentes, nihil debet curare Ecclesia, & nihilominus pergere in iis quæ recta sunt. 18 Prophetia in Ecclesiis omnino retinenda, linguarum donum non prohibendum, sed ordine facienda sunt omnia.

27 Hebræi nominibus substantiuis pro epithetis vtuntur ad auxesin, vt Abominatio Domini, pro re prorsus abominanda.

Caput XV.

1 *Cùm essent apud Cor. qui corporum resurrectionem in dubium vocarent,* 13 *postquam eius certitudinem validis argumentis comprobauit,* 25 *rationem etiam* 35 *& modum subiungit.*

1 CÆterum [1] vobis declaro, fratres, Euangelium quod Euangelizaui vobis, & quod accepistis, in quo etiam [a] statis.
2 Per quod etiam, si retinetis quo sermone vobis euangelizauerim, seruamini: [b] nisi si frustrà credidistis.
3 Tradidi enim vobis in primis quod & acceperam, Christum videlicet mortuum esse pro peccatis nostris, secundùm Scripturas:
4 Et sepultum fuisse, & excitatum tertio die secundùm Scripturas:
5 Et visum fuisse Cephæ, deinde [c] duodecim illis.
6 Postea visus est amplius quàm quingentis fratribus [d] semel, ex quibus plerique manent vsque adhuc, quidam autem obdormierunt.
7 Postea visus est Iacobo, deinde Apostolis omnibus.
8 [2] Vltimo verò omnium, velut abortiuo visus est etiam mihi.
9 Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, propterea quòd persequutus sum Ecclesiam Dei.
10 Sed gratia Dei sum id quod sum: & gratia eius quæ in me collata est non fuit inanis, sed amplius quàm illi omnes laboraui: non ego tamen, sed gratia Dei quæ mecum est.
11 Et ego igitur & illi ita prædicamus, & ita credidistis.
12 [3] Quòd si Christus prædicatur ex mortuis excitatus esse, quomodo dicunt quidam inter vos non esse resurrectionem mortuorum?
13 [4] Nam si resurrectio mortuorum non est, Christus quoque non est excitatus.
14 [5] Quòd si Christus nó est excitatus, inanis videlicet *est* prædicatio nostra, inanis autem *est* etiam fides vestra:

1 NOtum autem facio vobis, fratres mei, euangelium quod prædicaui vobis, & accepistis illud, & stetistis in eo.
2 Et in ea [1] salui estis. Quibúsnam verbis prædicauerim vobis memores estis, nisi frustra credidistis.
3 Tradidi enim vobis à principio quemadmodum acceperam, quòd Christus mortuus est pro peccatis nostris sicut scriptum est:
4 Et quòd sepultus est, & resurrexit tertio die, quemadmodum scriptum est.
5 Et visus est Ciphæ, & post eum [2] duodecim.
6 Et postea visus est pluribus quàm quingentis fratribus vnà, ex quibus plures superstites sunt vsque nunc, [3] & ex eis *quidam* obdormierunt.
7 Et posthæc visus est Iaakubo, & post eum omnibus Apostolis.
8 Postremo autem omnium, tanquam abortiuo, visus est etiam mihi.
9 Ego sum minimus Apostolorum: neque dignus sum vt vocer Apostolus, propterea quòd persequutus sum Ecclesiam Dei.
10 Per gratiam autem Dei sum id quod sum: & gratia eius [4] quæ in me est, non fuit inanis, sed amplius quàm omnes illi laboraui, non ego sed gratia eius [5] quæ est mecum.
11 Siue ego igitur, siue illi, ita prædicamus, & ita credidistis.
12 Si autem Christus prædicatur quòd surrexit [6] à mortuis, quomodo sunt inter vos quidam qui dicunt quòd non est resurrectio mortuorum?
13 [7] Et si resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit.
14 Et, si Christus nó resurrexit, inanis est prædicatio nostra, inanis quoque fides vestra.

1 Sextus huius epistolæ tractatus de resurrectione. Vtitur autem transitione, primùm ostendens se nihil noui afferre, vt Corinthii intelligerent se à recto cursu cœpisse deflectere: deinde non agi de re friuola, sed de altero Euangelii capite, quo omisso fidem eorum oporteat euanescere. Et ita demum ab ipsius Christi resurrectione hanc tractationem inchoat, nostræ videlicet fundamento, eamque primùm Scripturarum, deinde Apostolorum, & amplius quàm quingentorum fratrum, suo denique testimonio, confirmat.
a *Quod adhuc etiã profitemini.*
Esa. 53. 5.
Ion. 2. 2.
1. Pet. 2. 24.
b *Quod absurdum est & fieri nequit, quia percipiant fidei fructũ, qui crediderint.*
Ioan. 20. 19.
c *Selectis illis Apostolis, qui vulgò dicebantur duodecim, etiam excepto Iuda.*
d *Non diuisim, sed vno eodemq; tempore.*
2 Obiter authoritatem sui Apostolatus asserit, quàm maximè intererat summam esse apud Corinthios, vt hæc epistola suum apud eos pondus obtineret. Interim autem diuino quodam artificio sese cum quibusuis ita comparat, vt à se infra omnes deiiciat. *Act. 9. 4. sup. 9. 1.* *Ephes. 3. 2.* 3 Primum argumentum, esse resurrectionem à mortuis. Christus resurrexit, ergo resurgunt mortui. 4 Secundum ab absurdo. Si non est resurrectio mortuorum, Christus non resurrexit. 5 Probatio illius absurdi ab aliis absurdis, Si Christus non resurrexit, inanis est prædicatio Euangelii, & vana est fides quam ó habuistis, & nos mendaces sumus.

1 Syrè, Viuitis. Hebraismus.
2 Id est Apostolis, quamuis enim Iudas sublatus esset, à maiore tamen parte numerus, quasi integer, dicitur, vt initio Actorum dictum est.
3 Copula pro Quanuis, ex Hebraismo.
4 Aptè Græca exponit.
5 Id est, Erga me. prius dixerat, In me.
6 Syrè, De inter mortuos.
7 Vel, Quòd si. & sic mox.

8 רק, vt apud Græcos expletiua est particula.

9 Syrè, De inter mortuos.

10 Id est, Per hominem. Hebraismus.

11 Abolitus. Subaudi Erit. Syrè.

12 Ad verbum, Quòd præter eum qui subiecit. &c. Id est Eum excipi (siue eximi) qui subiecit illi omnia.

13 Verbum Græcum vsurpat.

14 Aliquid subaudiendum: quemadmodum etiam distinctio ostendit. Sensus est, Sicut mos est, & fieri solet inter homines. More inter homines recepto.

15 Reperimur [8] autem nos quoque falsi testes Dei, quia testamur de Deo quòd excitauit Christum, quum non excitauerit.

16 Si enim mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit.

17 Et si Christus non resurrexit, superuacanea est fides vestra, & hactenus in peccatis vestris estis.

18 Et iam etiam ii qui obdormierunt in Christo, perierunt.

19 Et, si in hac vita tantùm speramus in Christum miserabiliores sumus omnibus filiis hominis.

20 Nunc autem Christus surrexit [9] à mortuis, & factus est primitiæ obdormientium.

21 Et quemadmodum [10] per manum filii hominis extitit mors, ita etiam per manum filii hominis est resurrectio mortuorum.

22 Sicut enim per Adamum omnes filii hominis moriuntur, ita etiam per Christum omnes viuificantur.

23 Vnusquisq; ordine suo, principium est Christus, deinde illi qui Christi sunt, in aduentu ipsius.

24 Et tunc erit finis, quũ tradiderit regnũ Deo Patri: quum aboleuerit omnem principem & omnem dominatorem & omnes potẽtes.

25 Futurum enim est vt regnet quousque posuerit inimicos suos omnes sub pedes suos.

26 Et vltimus hostis [11] abolebitur mors.

27 Omnia enim subiecit sub pedibus eius. Quum autem dicit quòd omnia subiecta sunt illi, notum est [12] quòd is excipitur qui subiecit ei omnia.

28 Et quum subiecta fuerint ei omnia, tunc ipse Filius subiicietur ei qui subiecit ipsi omnia, vt sit Deus omnia in omnibus.

29 Alioquin quid facient ii qui baptizantur pro mortuis? si mortui non resurgunt, cur baptizantur pro mortuis?

30 Et propter quid nos quoque qualibet hora in [13] periculo manemus?

31 Iuro per gloriationem vestram, fratres mei, quę est mihi in Domino nostro Ieschua Christo, quòd quotidie morior:

32 Si [14] quemadmodum inter filios hominis

15 Reperimur autem etiam falsi testes Dei quoniam de Deo testificati sumus, eum excitasse Christum: quem non excitauit, si videlicet mortui non excitantur.

16 [6] Nam si mortui non excitantur, Christus quoque non est excitatus.

17 Quòd si Christus non est excitatus, inanis *est* fides vestra: [7] adhuc [e] estis in peccatis vestris.

18 [8] Nempe & qui obdormierunt in Christo perierunt.

19 [9] Si in hac solùm vita speramus in Christum, miserrimi omnium hominum sumus.

20 [10] Nunc autem Christus excitatus est ex mortuis: [11] & [f] primitiæ eorum qui obdormierunt factus est.

21 [12] Quia enim per hominem mors, per hominem quoque resurrectio mortuorum.

22 Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes [g] viuificabuntur.

23 [13] Vnusquisque autem suo ordine: primitiæ Christus, postea qui sunt Christi, in aduentu ipsius.

24 [14] Deinde *erit* [h] finis, quum tradiderit regnũ Deo ac Patri: quum aboleuerit [i] omne imperium, & omnem potẽtiam & virtutem.

25 Nam oportet eum regnare vsquequo omnes inimicos [k] subiecerit pedibus eius.

26 [l] Vltimus autem hostis aboletur mors.

27 Nam omnia subiecit sub pedes eius. Quum autem dicit omnia esse *ei* subiecta, palàm est *hoc dici* excepto eo qui subiecit ei omnia.

28 Postquam verò subiecta fuerint ei omnia, [m] tũc & ipse Filius subiicietur ei qui subiecit ipsi omnia, [n] vt Deus sit omnia in omnibus.

29 [15] Alioqui quid facient qui baptizantur [o] pro mortuis, si omnino mortui non excitantur, & cur baptizantur pro mortuis?

30 [16] Et cur nos periclitamur omni momento?

31 In dies morior, [p] per gloriationem vestram, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro.

32 [17] Si [q] secundũ hominem aduersus bestias

6 Repetit idẽ argumentum ab absurdo, explicaturus quo modo inanis sit fides sublata Christi resurrectione.

7 Primò, quum mors sit peccatorum pœna, frustrà crederemus remissa esse nobis peccata quæ maneant: manent autẽ peccata, si Christi mortem non excepit eiusdem resurrectio.

e *Adhuc sunt in peccatis, qui non sunt sanctificati, nec consequuti remissionem peccatorum.*

8 Secundò Quia nisi Christi resurrectio statuatur, perierint omnes in Christo mortui, Quis ergo fuerit fidei fructus?

9 Tertium argumentum, quod & ipsum ab absurdo petitum est, Quia nisi altera vita statuatur, in qua beati sint qui in Christum sperant, nihil esset illis miserius, vt qui in hac vita sint calamitosissimi.

10 Conclusio superiorum argumentorum, Christus ergo resurrexit.

Colos.1.18. apoc.1.5.

11 Eandẽ conclusionẽ statuit pro enthymimatis sequentis antecedẽte: Christus resurrexit, ergo & nos fideles (de his enim agit) resurgemus. Additur prima huius cõsequutionis ratio, Quia Christus nobis non vt priuatus aliquis sigillatim & per se considerandus proponitur, sed vt primitiæ. Assumit autẽ quod omnibus notum erat: totũ videlicet cumulum in primitiis sanctificari.

f *Alludit ad primitias frugum, quarum oblatio reliquos fructus sanctificabat.*

12 Altera eiusdem consequutionis probatio, Quia Christus considerandus est velut Adamo oppositus, vt sicut ex vno homine Adamo propagata mors est, sic etiã ex vno homine Christo propagetur vita: id est, vt omnes fideles sicut, quia natura ex Adamo orti sunt, moriuntur: sic, quia in Christo filii Dei facti sunt ex gratia, ab eo viuificentur.

g *Aliena vi, nimirum Christi, resurgent: 1.Thess.4.15.*

13 Duo simul agit. Declarat enim se communem esse Christo cum suis omnibus resurrectionem, vt tamen ipse & tempore (primus enim iam resurrexit) & dignitatem ineat, quoniam ab eo & in eo est nostrûm omnium vita ac gloria. Deinde hac occasione ad proximum argumentum transit.

14 Quartum argumentum, quo etiam confirmantur reliqua, nititur validissimo fundamento: quod videlicet oporteat Deum regnare: hæc autem sit huius regnationis ratio, vt velit Pater in filio suo homine facto, Rex demonstrari, cui omnia præter ipsum promittentem subiiciantur, vt ipse Pater postea in Filio victore triumphet. Huius autem dominationis Filii in qua posita est Patris gloria, duas partes facit, nempe hostium debellationem (quorum alios oporteat omni potestate priuari, vt Satanam & impios omnes, quantumuis potentes & superbos: alios verò prorsus aboleri, vt mortem) & piorum plenam ac integram ab omnibus hostibus assertionem: vt hoc modò Deus plenè in Ecclesiæ corpore vnà cum Christo capite suo cohærente regnum ac gloriam suam, veluti Rex in subditis suis, patefaciat. Huius porrò regni primum gradum in Filii capitis resurrectione ponit: complementum verò in integra memborum cum capite coniunctione, vltimo illo die futura. Omnia perrò ista huc pertinent vt doceat, nisi resurgant mortui, nec Patrem summum regem nec Christum omnium Dominum haberi posse. Nec enim domita esset Satanæ & mortis potestas, nec plena Dei in Filio suo & Filii ipsius in suis membris gloria.

h *Complementum siue perfectio.*

i *Omnes suos hostes, qui potentia sua spoliabuntur.*

k *Hic consideratur Christus vt in forma serui manifestatus, quo respectu dominatur quidem Ecclesiæ vt caput, sed quia hæc potestas ei data est à Patre. Psalm.110.1. act 2.24. heb.1.13. & 10.13.*

l *Conclusio argumenti à toto ad partem, nam si omnes hostes subiicientur necesse est mortẽ subiici. Psal.8.7. heb.2.8.*

m *Non quòd nõ antea Patri subiectus fuerit Filius, sed quia nondum plenè Ecclesia (quæ eius est corpus) perfecta est: hac enim hîc languet, nec tota illa gloriæ particeps, sanctorum etiam mortuorum corpora, quæ in sepulchris iacent ad resurrectionis diem, gloriæ erunt expertia. Cæterùm Christus vt Deus, cum Patre nos subiectos habet. vt Sacerdos, nobiscũ Patri subiectus est, August. de Trin. lib.1. cap.8.*

n *Significatur magnificentissimis istis verbis incomprehensibilis quædam gloria, quæ à Deo promanans, nos totos capiti nostro adiunctos implebit, tamen vt capitis sua seruetur eminentia.*

15 Quintum argumentum à fine baptismi, quòd nimirum qui baptizantur, pro mortuis baptizentur, id est vt aduersus mortem remedium habeant, quum baptismus sit regenerationis symbolũ.

o *Qui baptizantur, vt mors ipsa extinguatur, fide in resurrectionẽ ex mortuis, cuius symbolum est Baptismus.*

16 Sextum argumentũ, Nisi sit resurrectio mortuorũ, quorsum Apostoli tot mortibus sese quotidie obiicerent. *Eph.4.1.*

p *Quasi diceret, quotidie morior, eiusq; rei testes appello omnes ærumnas, quas verè gloriari possum me apud vos sustinuisse.*

17 Occupatio, At tu Paule, ambitiosè fecisti: vt homines solent, quum Ephesi cum bestiis certares. Scilicet (inquit Paulus) quod enim commodum inde ad me redire potuit, præter gloriam vitæ æternæ quam spero?

q *Non diuino aliquo impulsu, neque in Deum respiciens, sed vel gloria, vel temeritate actus.*

pugnaui

18 Septimum argumentũ à proximo dependens, Si nulla mortuorum resurrectio, cur alii cuipiam nisi quàm ventri & luxui fuerit studẽdũ?

r *Epicureorum voces.*

19 Conclusio, cum graui exhortatione, vt sibi à praua quorundã consuetudine caueant, vnde hoc malum ortum fuisse non dissimulat, monens vt sobriè sapiant iustitiæ.

Esa.22.13. Sap.2.6.

s *Vt iustitiæ vacetis.*

20 Probata resurrectione, iam patefacit eorum stuporem, qui non sine subsannatione quærebant quomodo fieri posset vt mortui resurgerẽt: &, si fortè resurgebãt quærebant ridentes, qualia essent ista corpora futura. Istos igitur qui sibi acutissimi videbantur, Paulus ad rudes agricolas amandat, à quibus erudiantur.

21 Potuisti, inquit Apostolus ex quotidiano vsu discere vtrunque, siquidem semina seruntur & putrescunt, & tamẽ tantum abest vt propter ea pereant, vt contrà longè ornatiora prodeant, atque adeò quum nuda & arida serantur, incipiunt demũ à morte viuere, Dei videlicet virtute: & tibi incredibile videbitur corpora nostra ex putredine resurgere: & quidem multo excellentiore qualitate prædita.

22 Diuersitatem cernimus tum in vna & eadem re, quæ modò hac modò illa forma donatur, sua tamẽ retenta specie: vt in grano apparet, quod nudũ seritur, & longè aliud exurgit, tum in diuersis eiusdem generis speciebus, vt inter animalia: tum inter res alterius generis, vt corpora cœlestia & corpora terrestria: quæ singula rursus magno discrimine inter se variantur. Non est igitur quod & rem impossibilẽ & inusitatam repudiemus corporum non tantùm resurrectionem, sed etiam mutationem in melius.

pugnaui Ephesi, quæ mihi vtilitas, si mortui non excitantur? 18 r Edamus & bibamus: cras enim morimur.

33 19 Ne errate: Mores bonos commercia corrumpunt mala.

34 Euigilate s iustè, & ne peccate: quidam enim Deum non norunt, ad pudorem vobis *incutiendum* loquor.

35 20 At dicet aliquis, quomodo suscitantur mortui? quali autem corpore prodeunt?

36 21 Demens, quod tu seminas, non viuiscit, nisi mortuum fuerit.

37 Et quod seminas, non corpus oriturum seminas, sed nudum granum, prout inciderit, tritici aut alicuius ex reliquis *granis*.

38 22 Sed Deus ei dat corpus vt voluit, & singulis seminibus suum corpus.

39 Non omnis caro, eadem caro: sed alia quidem caro hominum, alia verò caro pecorũ, alia verò piscium, alia verò volucrium.

40 Et *sunt* corpora cælestia, & sunt corpora terrestria: sed alius quidẽ cælestium decor, alius verò terrestrium.

41 Alius decor solis, & alius decor lunæ, & alius decor stellarum: stella enim à stella differt decore.

42 23 Ita & resurrectio mortuorum: t seritur *corpus* corruptioni obnoxium, excitatur incorruptum.

43 Seritur v fœdum, excitatur cum decore: seritur omnium virium expers, excitatur x potens.

44 24 Seritur corpus animale, excitatur corpus spirituale: est corpus animale, & est corpus spirituale.

45 25 Ita etiam scriptum est, Factus est y prior homo Adam animal viuens: posterior *autem* Adam *factus est* z spiritus viuificus.

46 26 At spirituale non est prius: sed animale, deinde spirituale.

47 Primus homo è terra, a puluereus: secundus homo, ipse Dominus b è cælo.

48 27 Qualis puluereus ille, tales & puluerei sunt, & qualis ille cælestis, tales & qui cælestes sunt.

49 Et sicut gestauimus c imaginem puluerei, gestabimus etiam imaginem cælestis.

50 28 Hoc autẽ dico, fratres, d carnem & sanguinem non posse regni Dei hæreditatem consequi, neque corruptionem consequi incorruptæ naturæ hæreditatem.

proiectus sum ad feras, Ephesi, quæ est vtilitas si mortui non resurgunt? Comedamus & bibamus: cras enim morituri sumus.

33 Ne erretis. Corrumpunt enim 15 mentes suaues 16 narrationes malæ.

34 Excitate corda vestra 17 iustè, & ne peccetis: sunt enim aliqui in quibus cognitio Dei non est. Ad pudorem vestrum id dico.

35 Dicet aliquis ex vobis. Quomodo 18 resurgunt mortui? & quali corpore venient?

36 Stulte, semen quod tu seminas, si non moriatur, non reuiuiscit.

37 Et id quod seminas, nequaquã ipsum corpus quod futurũ est seminas, sed grana nuda 19 tritici aut hordei aut reliquorũ seminum.

38 Deus autem dat ei corpus quemadmodum vult: & vnicuiq; ex seminibus corpus 20 naturæ suæ.

39 Nequaquã enim omne corpus *est* æquale: aliud enim est corpus 21 filii hominis, aliud verò 22 bestiarum, & aliud volatilium, & aliud piscium.

40 Et sunt 23 corpora cælestia, & sunt corpora terrestria. Sed alia est gloria cælestium, & alia terrestrium.

41 Et alia est gloria solis, & alia est gloria lunæ: & alia gloria stellarum: & stella excellentior est stella in gloria.

42 Ita etiam 24 resurrectio mortuorum: seminantur in corruptione, surgunt incorrupta.

43 Seminãtur in ignominia, resurgunt in gloria: seminantur in infirmitate, resurgunt in robore.

44 Seminatur corpus animale, resurgit corpus spirituale: est enim 25 corpus animale, & est corpus spirituale.

45 Ita etiam scriptum est, Factus est Adam filius hominis primus in animam viuentem: & Adam posterior, in spiritum viuificantem.

46 At nequaquam prius spirituale *fuit* sed animale, & deinde spirituale.

47 Filius hominis primus 26 terrenus, quia è terra: filius hominis secundus, Dominus 27 è cęlo.

48 Qualis est ipse terrenus, tales etiam terreni: & qualis est ille qui est è cælo: tales etiam cælestes.

49 Et quemadmodum induimus imaginem illius qui erat è terra, ita induimus imaginem illius qui est è cælo.

50 Hoc autem dico, fratres mei, quod caro & sanguis regnum cælorum consequi non possunt: neque corruptio consequetur hæreditate incorruptionem.

15 Id est, Ingenua & probræ indolis.

16 Siue Colloquia.

17 Id est, Ad iustitiæ & veritatis studium.

18 Participia præsentis temporis pro futuro, Resurrectur 1. Venturi.

19 Ad verbum, Triticorum, Hordeorum, vt in Hebræo.

20 Id est, Quod naturæ suæ conuenit Hebraismus.

21 Id est Hominis Hebraismus.

22 In hoc nomine erratum fuerat, atque Daleth pro Resch positum.

23 Subaudi alia &c. & sic in sequenti membro.

24 Collectiuè, sicut apud Hebræos pro corporibus quæ resurgunt.

25 Ad verbum, Corpus animæ. Corpus spiritus, ex Hebraismo.

26 E terra, Hebraismus.

27 Id est Cælestis, Hebraismus.

23 Corporum excitatorum ex mortuis, triplicem qualitatem ponit: incorruptionem, quia nimirum erunt firmissima & prorsus incorrupta natura: gloriam, quoniã splendore & decore inenarrabili exornabuntur: potentiam, quoniam videlicet absque cibo, potu, & aliis adminiculis, quibus caduca hæc vita ne conseruare quidem sese ab interitu potest, perennia permanebunt. t *Sepelitur, & instar seminis homo conditur.* v *Splendoris & decoris expers.* x *A priori imbecillitate liberum, quod videlicet vicissitudini tam variæ sit obnoxium, nec sese tueri nisi cibo, potu, & cæteris eiusmodi præsidiis possit.* 24 Vno verbo absoluit istam qualitatis corporis mutationem ex resurrectione, quum dicit fore vt ex animali fiat spirituale: quas duas qualitates planè diuersas, mox diligenter explicat. *Gen.9.7.* 25 Animale corpus dicitur, quod sola anima vegetatur, cuiusmodi fuit Adam, ex quo & nos orimur animales: spirituale verò vocatur, quod vnà cum anima, longè excellentiore virtute viuificatum est, Dei videlicet Spiritu, quæ ex altero Adamo, nempe Christo, in nos deriuatur. y *Adam prior dicitur, quòd ab eo tanquam à radice orti sumus, Christus autem posterior, quia in eo tanquam in principio spirituales omnes comprehenduntur.* z *Christus dicitur Spiritus ab excellentissima illa natura, id est, Deo in ipso habitante corporaliter, vt Adamus animalis ab anima præstantiore eius parte.* 26 Iubet secundo loco considerari ordinẽ istius duplicis status siue qualitatis quod animale præcesserit condito Adamo, idq; ex terræ limo: spirituale verò superuenerit, quũ Dominus videlicet è cœlo missus, carnem nostram sibi adaptatam, plenitudine deitatis informaret. a *In cæno manens, & terrestri naturæ addictus.* b *Descendisse de cælo dicitur Dominus, ratione communicationis idiomatum.* 27 Applicat autem Adami (vt ita loquar) terrenam animalitatẽ corporibus nostris, quandiu in terris animaliter versantur, in hac vita videlicet, & in sepulchro: tum Christi spiritualitatem iisdem nostris corporibus, postquam & ipsa resurrexerint: & illam quidem ait præcedere, hanc verò sequuturam. c *Imaginem, intellige non vanam & inanem, sed quam res ipsa consequatur.* 28 Conclusio, non posse nos gloriæ Dei fieri participes, quin totam illam corporũ crassam, fæculentam & corruptioni obnoxiam naturam deponamus, vt idem corpus gloria incorruptibili ornetur. d *Hoc loco caro & sanguis sumuntur pro corpore animali, quod non nisi deposita corruptione incorruptionem consequitur.*

51 Ecce dico vobis myſterium, Non omnes nos obdormiemus, omnes autem nos immutabimur.

52 Celerrimè, quaſi [28] iactu oculi, [29] in buccina vltima quũ clanget: & reſurgent mortui incorrupti, & nos immutabimur.

53 Oportet enim vt hoc quod obnoxium eſt corruptioni, induat incorruptionem: & ſimiliter, vt mortale induat immortalitatem.

54 Quum autem induerit hoc quod corrumpitur, incorruptionem, & hoc quod moritur, immortalitatem, tunc fiet ſermo ille qui ſcriptus eſt, Abſorpta eſt mors in victoriam.

55 Vbi eſt ſtimulus tuus, ô mors? & vbi eſt victoria tua, ô ſepulchrum?

56 Stimulus autem mortis, peccatum eſt: & vis peccati, Lex eſt.

57 Gratia autem *ſit* Deo, qui dedit nobis victoriam [30] per Dominum noſtrum Ieſchua Chriſtum.

58 De cætero, fratres mei & dilecti mei, eſtote firmi, & ne ſitis vacillantes: ſed eſtote abundantes omni tempore in opere Domini: quum ſciatis quòd labor veſter non ſit inanis in Domino.

28 Vel, Quaſi inclinatione oculi.
29 Ad clangorem bucciaæ.
30 Syrè, Per manum Domini noſtri. Hebraiſmus.

51 [19] Ecce, [e] myſterium vobis dico, Non omnes quidem obdormiemus, ſed omnes mutabimur.

52 [f] Momento & iactu oculi, ad vltimam tubam (canet enim tuba) & mortui ſuſcitabuntur incorrupti, & nos mutabimur.

53 Oportet enim hoc corruptioni obnoxium induere incorruptam naturam, & mortale hoc induere immortalitatem.

54 Quum autẽ hoc corruptioni obnoxiũ induerit incorruptam naturã, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet illud quod ſcriptũ eſt, Abſorpta eſt mors ad victoriam.

55 Vbi tua, ô mors victoria? vbi tuus, ô ſepulchrum, ſtimulus?

56 Stimulus verò mortis *eſt* peccatum: vis autem peccati, Lex.

57 Sed Deo *ſit* gratia, qui dat nobis victoriam per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.

58 [30] Itaque, fratres mei dilecti, firmi eſtote, immoti, abundantes in opere Domini ſemper, quum ſciatis laborem veſtrum non eſſe inanem [g] in Domino.

29 Pergit vlterius declarans fore vt qui ſuperſtites vltimo illo die deprehendentur in hac vita, non deſcendant in illam ſepulchri putrefactionem ſed ſubitanea immutatione renouentur, quæ immutatio ſit prorſus neceſſaria: & in vltimum illud tẽpus differatur certa beneficii & victoriæ Chriſti fruitio.
e *Rem arcanam & adhuc occultam, id eſt dignißimam quæ attentè audiatis.*
f *Indicatur breuißimum fore illud tẽpus.*
30 Exhortatio ab vtili ſumpta, vt qui intelligant alterius vitæ gloriam repoſitam eſſe fidis operariis, perſtent in doctrinæ de mortuorũ reſurrectiona veritate.
g *Dei ope ac bonitate id efficiente.*

CAPUT XVI.

1 Hortatur vt fratrum Hieroſolymitanorum inopiæ ſuccurrant. 10 Deinde Timotheum commendat, 13 & amica exhortatione, 19 deinde ſalutationibus Epiſtolam claudit.

1 De eo autem quod colligitur ſanctis, quemadmodum præcepi eccleſiis Galatiæ, ita etiam vos facite.

2 [1] Primo quoque *die* ſeptimanæ quiſque veſtrûm domi ſuæ ſeponat, & ſeruet [2] id quod venit in manus ſuas, ne quum venero, tunc fiant collectæ.

3 Et quum venero, eos quos elegeritis vos, ipſos mittam cum epiſtola, vt perferant beneficentiam veſtram in Vriſchelem.

4 Si autem [3] par fuerit opus vt ego quoque eam, etiam mecum proficiſcentur,

5 Venturus autem ad vos ſum, quum pertranſiero Macedoniam, (tranſiturus enim ſum in Macedoniam.)

6 Et tunc etiam apud vos manebo, vel hyemabo apud vos, vt vos deducatis me in locum quo ſum profecturus.

7 Nolo nunc quaſi tranſiens per viam videre vos: ſpero enim quòd manebo tempus aliquod apud vos, ſi Dominus meus permiſerit mihi.

8 Permanebo enim Epheſi vſque ad [4] Pentecoſten.

9 Oſtium enim magnum apertum eſt mihi [5] plenum operibus: & aduerſarii *ſunt* multi.

10 Si autem venerit ad vos Timotheus, videte vt ſine [6] timore ſit apud vos: opus enim Domini operatur, ſicut ego.

11 Ne quis igitur eum deſpectui habeat, ſed deducite eum [7] cum pace, vt veniat ad me: expecto enim eum cum fratribus.

12 De Apollo autem, fratres mei, [8] multùm petii ab eo vt proficiſceretur ad vos cũ fratribus: [9] & omnino non erat *ei* voluntas vt veniret ad vos: quum autem erit ei [10] opportunitas, venturus eſt ad vos.

13 Vigilate, & ſtate in fide, viriliter agite, & eſtote fortes.

1 Syrè, in omni vno [id eſt primo] die in ſabbatho [id eſt, Septimana] Hebræa loquutio.
2 Hoc eſt, Ex eo quod ad manum habet.
3 Syra phraſis, Si ita res merebitur. Si ita par fuerit & æquum.
4 Græcum nomen vſurpat.
5 Id eſt Operoſum, quod magnos labores requirat.
6 Timor pro formidabili periculo & diſcrimne, ſiue afflictione & perſequutione.
7 Id eſt Tutò. Hebraiſmus.
8 Quaſi dicat Multis verbis, Prolixè.
9 Et pro At aduerſatiua.
10 Ad verbum, Locus Hebraiſmus.

1 [1] Porrò de collecta in ſanctos, quemadmodum conſtitui Eccleſiis Galatiæ, ita & vos facite.

2 [a] Primo quoque *die* hebdomadis vnuſquiſque veſtrûm apud ſe reponat, recondens [b] quod pro Dei benignitate licuerit: ne quũ venero, tunc collectæ fiant.

3 Poſtquam autẽ acceſſero, quoſcunq; probaueritis [c] per epiſtolas, hos mittam, vt perferant beneficentiam veſtrã in Hieruſalem.

4 Quòd ſi res digna fuerit vt & ipſe proficiſcar, mecum proficiſcentur.

5 Veniam autem ad vos quum Macedoniam tranſiero. (Macedoniam enim pertranſibo.)

6 Apud vos autem forſitan permanebo, aut etiam hybernabo: vt vos me proſequamini quocunque proficiſcar.

7 Nolo enim vos nunc in tranſcurſu videre: ſed ſpero temporis aliquantum manſurum *me* apud vos, ſi Dominus permiſerit.

8 Permanebo autem Epheſi vſque ad Pentecoſten.

9 Nam oſtium mihi apertum eſt magnum, & [d] efficax, & aduerſarii multi.

10 Quòd ſi venerit Timotheus, videte vt [e] tutò ſit apud vos: opus enim Domini operatur vt & ego.

11 Ne quis igitur illum pro nihilo habeat: ſed proſequimini eum cum [f] pace, vt veniat ad me: expecto enim eum cum fratribus.

12 Porrò de Apollo fratre multum precatus ſum eum vt iret ad vos cum fratribus: ſed omnino non fuit *ei* voluntas nunc eundi: venturus eſt autem quum tempus opportunum habuerit.

13 Vigilate, ſtate in fide, viriliter agite, eſtote fortes.

1 Collectæ olim ex Apoſtoli inſtituto fiebant, primo quoq; die hebdomadis, quo nimirum iam tum mos erat conuenire.
a *Qui olim dies ſolis, nunc Dominicus dicitur.*
b *Vt quiſque conferat pro ratione proſperitatis, quam à Domino obtinuerit.*
c *Quas illis dabitis perferendas.*
2 Reliqua pars Epiſtolę ſcribendis rebus familiaribus cõſumitur: ita tamẽ vt omnia ſemper ad ſcopum propoſitum (id eſt Dei gloriam & Corinthiorum ædificationem) referantur.
d *Ad magna [illegible] conficiendas opportunum.*
e *Sine iuſti [illegible] occaſione.*
f *Saluum & incolumem, atque adeò cum bona gratia.*

14. Omnia

14 Omnia vestra cum charitate fiant.
15 Precor autem vos, fratres, nostis familiam g Stephanæ esse primitias Achaiæ, & sese in ministerium sanctis h addixisse:
16 Vt & vos i subiiciamini talibus, & omnibus operam suam conferentibus & laborantibus.
17 Gaudeo verò de aduentu Stephanæ, Fortunati & Achaici, quoniam absentiam vestram hi suppleuerunt.
18 Refecerunt enim k spiritum meum ac vestrum. l Agnoscite itaque qui sunt huiusmodi.
19 Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multum Aquila & Priscilla, cum Ecclesia quæ est domi ipsorum.
20 Salutant vos fratres omnes. Salutate alii alios osculo sancto.
21 Salutatio manu mea Pauli.
22 Si quis non amat Dominum Iesum Christum, sit anathema m maran-atha.
23 Gratia Domini Iesu Christi *sit* vobiscum.
24 Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu. Amen.

Ad Corinthios prior, missa fuit Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaicum & Timotheum.

g *Stephanæ nomen verbi est, nō autem mulieris.*
h *Sese totos ministerio deuouisse.*
i *Honore & reuerentia prosequamini, illis cedatis, & ab iis fratis vos regi vt par est, quum sese, & facultates vobis immensis consecrarint.*
k *Animum.*
l *Tales ducite, quales sunt reuera.*
m *Sic designatur species extremi anathematis.*

14 Et omnes 11 res vestræ in charitate fiant.
15 Peto autem à vobis fratres mei, pro 12 familia Stephanæ (quia nostis quòd sunt primitiæ Achaiæ, & exposuerunt animas suas in ministerium sanctorum)
16 Vt etiam vos sitis obtemperantes iis qui tales sunt, & omni homini qui laborat nobiscum, & adiuuat *nos*.
17 Gaudeo autem de aduentu Stephanæ & Fortunati & Achaici, quia 13 quod officio vestro deerat erga me, illi impleuerunt.
18 Refocillarunt enim spiritum meum & vestrum. Estote igitur agnoscentes eos qui tales sunt.
19 14 Salutant vos Ecclesiæ omnes quæ sunt in Asia. Salutant vos multùm in Domino nostro Aquila & Priscilla cum Ecclesia quæ est domi eorum.
20 Salutant vos fratres omnes. Salutate alter alterum in osculo sancto.
21 Salutatio per scripturam manus meæ Pauli.
22 Qui non diligit Dominum nostrum Ieschua Christum, sit anathema. 15 Maranatha.
23 Gratia Domini nostri Ieschua Christi vobiscum.
24 Et dilectio eius cum omnibus vobis per Christum Ieschua. Ammin.

Finitur Epistola ad Corinthios prior, quæ fuit scripta ex Epheso.

11 Ad verbū, Voluntates. Hebr.
12 Ad verbum, Domo. Hebr.
13 Ad verbum, In quo imminuti eratis.
14 Ad verbū, Petunt pro pace vestra. Et sic in sequentibus.
15 Ita diuisim in codice Syro scribitur: neq; video cur fides librariorum quibusdam hac in parte suspecta sit. Nihil enim mihi occurrit hactenus magis consentaneum aut aptū, quàm vt his verbis extremi anathematis formula attingatur: quia extremę Christi mundi iudicis condēnationi, absq; spe veniæ, addicebatur peccator. Huc verò accommodari vtcunque posset ratio nominis, quo huiusmodi anathema vocant Thalmudistę, שמתא quod ex duobus, propter frequentem eius vsum, videtur coaluisse, nempe ex השם & מתא, quod idē est quod Domine veni. Quāquam non ignoro ab expositoribus Thalmud tribus modis aliter exponi.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS POSTERIOR.

Capvt. I.

4 *A laude afflictionum auspicatur,* 8 *exponens quid in Asia pertulerit.* 10 *& quàm dexter affulserit Deus.* 17 *Addit nulla leuitate id factum esse quòd non venerit, vti fuerat pollicitus.*

1 Paulus 1 Apostolus Iesu Christi per Dei voluntatē, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, vnà cum sanctis omnibus qui sunt in tota Achaia.
2 Gratia sit vobis & pax à Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo.
3 2 a Benedictus Deus ac Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater *inquam* ille b misericordiarum: & Deus omnis consolationis *author*:
4 Consolans nos in omni oppressione nostra, 3 vt possimus *positos* in quauis oppressione consolari, ea ipsa consolatione qua nos ipsos Deus consolatur.
5 Nam sicut abundant c perpessiones Christi in nobis, ita per Christum abundat etiam consolatio nostra.

1 Vide huiusmodi salutationum explicationem in superioribus epistolis. Ephes. 1. 3. 1. pet. 1. 3.
2 Incipit suo more à gratiarum actione, quam tamen præter morē sibi applicat, epistolam inchoans à sui Apostolatus dignitate asserenda, coactus (vt apparet) eorum importunitate, qui ipsius despiciendi argumētum ex eius miseriis captabant. Ipse verò respondet, ita se affligi, vt superent tamen consolationes, quarum etiam fontes ostendit, nempe Dei Patris misericordiam in Christo.
3 Ideo nos consolatur Dominus, vt tantò certius possimus alios solari.

a *Laus & gloria tribuatur.*
b *Summè misericors.*
c *Ærumnæ, quas ob Christum perpetimur, sine quas in nobis perpetitur Christus.*

1 Paulus Apostolus Ieschua Christi per voluntatē Dei, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, & omnibus sanctis qui sunt in Achaia tota.
2 Gratia vobiscum & pax à Deo Patre nostro, & à Domino nostro Ieschua Christo.
3 Benedictus sit Deus Pater Domini nostri Ieschua Christi, Pater misericordiarum, & Deus omnis consolationis.
4 Qui cōsolatur nos in omnibus tribulationibus nostris, vt etiam nos possimus consolari eos qui in omnibus tribulationibus sunt, per eā cōsolationem quā ipsi experimur à Deo.
5 Sicut enim abundant in nobis passiones Christi, ita per Christum etiam abundat consolatio nostra.

6 Siue autem affligimur, pro consolatione vestra & pro salute vestra affligimur: siue consolationem accipimus, vt vos consolationem accipiatis, & sit in vobis efficacia qua tolleretis illas passiones easdem quas etiam nos patimur: & spes nostra quæ de vobis est, firma est.

7 Scimus enim quòd si socii sitis in passionibus, socii futuri estis etiam in consolatione.

8 Volumus autem vt sciatis, fratres mei, de afflictione quæ [1] fuit nobis in Asia, quòd plurimum afflicti fuimus [2] plusquam nostræ vires *sint*, [3] adeo vt propinqua esset vita nostra vt proiiceretur.

9 Et de his [4] sententiam protulimus mortis, ne esset nobis confidentia in nobisipsis, sed in Deo: qui excitat mortuos:

10 Qui ex [5] mortibus duris eripuit nos, & iterum speramus quòd erepturus sit nos,

11 Per auxilium precum vestrarum quæ *fiunt* pro nobis, vt sit donum eius [6] quod est erga nos, [7] gratia facta pro multis, & multi gratias agant ei pro nobis.

12 Gloriatio enim nostra hæc est, testimonium mentis nostræ, quòd cum simplicitate & cum puritate, & cum gratia Dei conuersati sumus in mundo, & non sapientia corporis, & potissimum erga vos.

13 Nequaquam alia scribimus vobis, sed ea quę agnoscitis, etiam persuasa habetis: confido autem quòd vsque in finem persuasa habebitis.

14 Quemadmodum etiam persuasum habuistis [8] ex parte, quòd gloriatio vestra sumus, sicut etiam vos nostra, in diem Domini nostri Ieschua Christi.

15 Et in hac fiducia volebam prius venire ad vos, vt dupliciter reciperetis gratiam:

16 Et transirem per vos in Macedoniam, & rursus à Macedonia ad vos venirem, & vos deduceretis me in Iudæam.

17 Hoc igitur quod cogitaui, nunquid tanquam leuis cogitaui? aut nunquid carnis sunt hæc quæ cogito, eo quòd oportuerit vt esset in eis Etiam Etiam, & Non Non?

18 Fidelis est Deus quòd non fuit sermo noster erga vos, Etiam & Non.

19 Filius enim Dei Ieschua Christus, qui [9] per nos prædicatus est vobis, *nempe* per me & per Syluanum & per Timotheum, non fuit Etiam & Non, sed fuit Etiam in ipso *Deo*.

20 Omnes enim promissiones Dei in ipso Christo Etiam fuerunt: propter hoc [10] per ipsum [11] damus Ammin ad gloriam ipsius Dei.

21 Deus autem est confirmans nos vobiscum in Christum, idem qui vnxit nos.

1 Id est, Euenit.
2 Id est, Supra vires nostras.
3 Id est, Spe vitæ pręsentis amissa, propè abiiceremus omne consilium de quærendo effugio.
4 Id est, Ipsi iudicauimus fore vt moreremur.
5 Mortes duras vocat summa pericula mortis.
6 Id est, Nobis collatum.
7 Id est, Collata in gratiam multorũ.
8 Ad verbum, Parum ex multo, vt 1. Cor. 1.
9 Ad verbum, Per manus nostras. Id est Opera nostra. Hebraismus.
10 Ad verbũ, Per manum ipsius. Hebraismus.
11 Id est, Respondemus. Subauditur enim vox פתגמא, significans Responsum, quæ expressa legitur ad Rom. 9. 12. Hinc videtur auspicandum esse secundum caput: & textus Syriacus hinc sectionis initium facit.

6 [4] Siue autem premimur, pro vestra consolatione ac salute premimur: siue consolationem recipimus, consolationem recipimus, pro vestra cõsolatione, efficaci (in vobis) ad tollerationem earũdem perpessionum quas & nos perpetimur: & spes nostra firma *est* de vobis:

7 Quòd sciamus vos sicut socii estis perpessionum, ita etiam *socios fore* consolationis.

8 [5] Non enim volumus vos ignorare fratres, de oppressione nostra quæ nobis euenit in Asia, nos summè grauatos fuisse suprà vires, adeò vt prorsus [e] animi penderemus, etiam quod ad vitam.

9 Sed ipsi [f] apud nos decretum mortis habuimus, ne confideremus in nobisipsis, sed in Deo qui mortuos excitat:

10 Quique ex [g] tanta morte liberauit, & liberat: in quo speramus nos adhuc etiam liberatum iri:

11 [6] Vobis etiam vna pro nobis operam conferentibus ad deprecandum, [7] vt donum ex multis personis in nos *collatum*, per multos celebretur gratiarum actione pro nobis.

12 [8] Nam gloriatio nostra hæc est, testimonium *videlicet* conscientiæ nostræ, quòd cum simplicitate & [h] sinceritate Dei, non cum sapientia carnali, sed [i] cum gratia Dei versati sumus in mundo, potissimum autem apud vos.

13 [k] Non enim alia scribimus vobis quàm quæ legitis aut etiam agnoscitis: spero autem vos etiam [l] ad extremum agnituros:

14 Sicut & aliquatenus agnouistis nos [m] gloriationem vestram esse, quemadmodum & vos nostra *estis*, in [n] diem Domini Iesu.

15 Itaque hac fiducia prius volui ad vos venire, vt [o] secundam gratiam haberetis:

16 Et per vos transire in Macedoniam, & rursum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam.

17 [9] Hoc igitur quum deliberarem, nunquid leuitate sum vsus? aut num quæ delibero, [p] secundùm carnem delibero, [q] vt sit apud me Etiam & Non?

18 [10] Imò [r] fidelis Deus *nouit* sermonem nostrum apud vos non fuisse Etiam & Non.

19 [11] Nam Dei Filius Iesus Christus, qui inter vos per nos prædicatus est, *id est*, per me & Syluanum ac Timotheum, [s] non fuit Etiam & Non, sed fuit Etiam in [t] ipso:

20 [12] Quotquot enim *sunt* promissiones Dei, [v] in ipso *sunt* Etiam, & in ipso *sunt* Amen, ad Dei gloriam [x] per nos.

21 [13] Porrò qui nos confirmat vobiscum in Christum, & qui vnxit nos, Deus est.

4 Negat despiciendas merito posse tum ærumnas quibus premi solebat, tum consolationes quas à Domino percipiebat, quum maximum ex vtrisque confirmationis argumentum capere possint ac debeant Corinthii.

d *Etiamsi gratuitò nobis datur salus, quia tamen certo itinere ad eam peruenitur, innocentis, & integræ vitæ curriculo peracto, ideo dicimur salutem nostram operari. Philip. 2. 12. Iam verò quia Deus vnus est, qui pro gratuita sua beneuolentia in nobis omnia efficit, ideo dicitur salus ab eo effici in nobis per ea ipsa videlicet, per quæ nos ad æternam vitam oportet, superatis omnibus difficultatibus, contendere.*

5 Testatur adeò non se pudere illarum afflictionum, vt etiam cupiat earum magnitudinem ab omnibus intelligi, ac suam vicissim, quamuis nondum plenam, liberationem.

e *Prorsus inopes consilii essemus, quomodo periculum vitæ euaderemus quod ad humana videlicet præsidia.*

f *Intus & in animo, constitutum nobis erat mori.* Rom. 19.

g *Ex summis illis periculis.*

6 Ne seipsum, videatur efferre, omnia tribuit Deo, & simul piorum precibus se plurimum tribuere profitetur.

7 Gloria Dei, finis afflictionum sanctorum, quas proinde pretiosas haberi oporteat.

8 Secundo loco aliam calumniam diluit, videlicet quòd homo leuis esset, & cui temerè non esset credendum, quum promisisset se ad eos venturum, nec tamen venisset. Præfatur autem de animi sui simplicitate & sinceritate, quam & ex ipsius præsentis voce cognouerint, & in absentis literis debeant recognoscere: & se porrò alium nunquam futurum testatur. h *Candore, & animi quasi perspicuitate sancta & vera, vt testis est Deus ipse.* i *Fretus ea ipsa sapientia, quam Deus mihi cœlitus est gratificatus.* k *Candidè & absque fuco scribere se dicit: qui enim fucata oratione scribit, meritò sanè dicitur alia scribere quàm quæ leguntur: illud autem à Corinthiis agnosci & approbari dicit Apostolus.* l *Perfectè.* m *Gloriatio Pauli in Domino erat, quòd Corinthios lucrifecisset, Corinthiorum verò quòd à tali Apostolo tam purè ac sincerè fuerant instituti.* n *Quo Iudex sedebit.* o *Alterum beneficium.* 9 Inficiatione repellit calũniam, & illud quidem in primis quod nonnulli studebant Corinthiis persuadere, Paulum sibi in docendo Euangelio non constare. De hoc enim laborabat. p *Hominum more, qui temerè solent polliceri quiduis, & leuiter, consilium mutare.* q *Vt aliquid modo affirmem, modo negem.* 10 Deum ipsum citat testem ac iudicem suæ in docendo vno & eodẽ Euangelio constantiæ. r *Verax, & de cuius fidelitate nefas sit dubitare.* 11 Adiungit suos collegas testes, quibuscũ summo consensu semper idem, id est vnum Christum, docuit. s *Non fuit varius & inconstans.* t *Sub. Deo.* 12 Deinde que summam suæ doctrinæ explicat, omnes videlicet salutis promissiones in Christo esse firmas ac ratas. v *Omnes in vno Christo proponuntur exhibendæ ac præstandæ, constanti & inuariata ratione.* x *Nostro ministerio.* 13 Huius constantiæ laudem vni gratiæ Dei per Spiritum sanctum tribuit, simulque concludit non posse de sua & collegarum fide dubitari, quin ipsi Dei Spiritui fiat iniuria, quum sint ipsi sibi optimè conscii.

22 Qui etiam obsignauit nos, deditque y arrhabonem Spiritus in cordibus nostris.
23 14 Ego verò testem Deum inuoco z in animam meam, me *idcirco* nondum venisse Corinthum vt vobis parcam.
24 15 Non quòd dominemur vestræ fidei, sed *quòd* administri simus a gaudii vestri, nam fide statis.

22 Et obsignauit nos, & dedit arrhabonem Spiritus sui in cordibus nostris.
23 12 Ego autem Deum testem inuoco in animam meam, quòd, quia parco vobis, non venerim Corinthum.
24 Nequaquam quòd dominatores fidei vestræ simus: sed adiutores sumus gaudii vestri, fide enim statis.

12 Hinc videtur auspicandum esse secundum caput: & textus Syriacus hinc sectionis initium facit.

y *Arrhabo, id est, quo dato confirmatur promissio.*
14 Iam ad rem accedens, iurat tantum abesse vt leuiter consilium de sua ad eos profectione mutarit, vt contra idcirco non venerit, ne præsens cogeretur duriùs quàm vellet cum ipsis agere. z *In caput meum siue vita mea periculo.* 15 Remouet omnem arrogantiæ suspicionem, testans sibi non vt dominum, sed vt seruum loqui, ipsis in Domino consolandis destinatum. a *Gaudium & pacem conscientiæ, cuius facit authorem Deum, opponit tyrannico terrori, simul finem Euangelii designat.*

Caput II.

1 *Excusans se quòd non venerit,* 2 *Clàm illos taxat.* 4 *Et communem sympathiam ostendit,* 5 *Vt nequeat nisi ipsis hilaribus gaudere.* 6 *Mœcho, quem satanæ tradi præceperat,* 7 *Resipiscenti veniam dari obsecrat.* 31 *Et profectionis suæ in Macedoniam meminit.*

1 HOc autem mihi faciendum iudicaui, ne rursus ad vos cum a tristitia venirem.
2 Nam si ego tristitia vos afficiã, quisest qui exhilaret me, nisi ipse qui tristitia fuerit affectus ex me?
3 Et hoc ipsum vobis scripsi, ne, quum venero, tristitiam capiam ex iis de quibus oportebat me gaudere: b confisus de vobis omnibus, meum gaudium, omnium vestrûm *gaudium* esse.
4 Nam ex multa oppressione & anxietate cordis, scripsi vobis per multas lacrymas: non vt tristitia afficiamini, sed vt cognoscatis charitatem quam habeo abundantissimam erga vos.
5 1 Quod si quis tristitiam attulit, c non mihi tristitiam attulit, d sed quadantenus (e ne *illum* aggrauem) vobis omnibus.
6 Sufficit istiusmodi *homini* ista mulcta à pluribus erogata.
7 f Vt è contrario potius vos *ei* condonetis, *eumque* consolemini, ne quo modo redundante tristitia absorbeatur *vir* huiusmodi.
8 Quapropter precor vos vt g ratam faciatis in illum charitatem.
9 Nam in hunc finem etiam scripsi vt cognoscerem probationem vestri, *id est*, an ad omnia obedientes sitis.
10 Cui verò condonatis, & ego *condono*, nam & ego si quid condonaui, cui condonaui, propter vos *id feci*, in h conspectu Christi, vt ne intercipiamur à satana.
11 Non enim illius i machinationes ignoramus.
12 2 Porrò quum venissem Troadem ad *prædicandum* Euangelium Christi, etiam si ostium mihi apertum erat per Dominum, non habui relaxationem *in* spiritu meo, eo quòd non inuenissem Titum fratrem meum:
13 Sed quum illis valedixissem, abii in Macedoniam.
14 Deo autem gratia, qui facit vt semper triumphemus in Christo: & k odorem notitiæ suæ manifestum facit per nos omni in loco.
15 3 Nam Christi bona fragrantia sumus Deo

1 IVdicaui autem hoc apud meipsum, vt nô rursus cum mœstitia venirem ad vos.
2 Si enim ego mœstitia afficiam vos, quisnam exhilarabit me, nisi is quem ego mœstitia affeci?
3 Et quod scripsi vobis, idipsum est, vt non, quum venirem, mœstitia afficerent me illi ipsi quos oportebat vt ipsi me gaudio afficerent. Confido autem de vobis quòd gaudium meum vestrûm omnium sit.
4 Et ex afflictione multa, & ex anxietate cordis scripseram vobis illa cum lacrymis multis: non vt mestitia esset vobis, sed vt cognosceretis charitatem eximiam quæ est mihi erga vos.
5 Si quis autẽ mœstitia affecit me, nequaquã me affecit mœstitia, sed paululum, vos omnes, ne grauis esset sermo contra vos.
6 Sufficit autem isti increpatio quæ fuit à pluribus.
7 Et deinceps è diuerso oportet vt condonetis ei, & consolemini eum: ne tristitia abundanti absorbeatur is qui huiusmodi est.
8 Quapropter peto à vobis vt confirmetis in eum charitatem vestram.
9 Ideo enim scripsi vt etiam cognoscerem per experientiam num omni in re sitis obedientes mihi.
10 Cui autem ignoscitis vos, ego quoque. Nam etiam ego quod condonaui, propter vos condonaui in conspectu Christi, ne occuparet nos Satanas.
11 Nouimus enim cogitationes eius.
12 Quum venissem, autem Troadem propter Euangelium Christi, & apertum mihi esset ostium per Dominum, non fuit mihi quies in spiritu meo, quod non inuenissem Titum fratrem meum:
13 Sed dimisi eos, & abii in Macedoniam.
14 Gratia autem Deo, qui omni tempore triumphum facit nobis in Christo, & manifestat per nos odorem cognitionis sui in omni loco.
15 Odor enim suauis sumus Deo per Christum

a *Tristitiæ causam vobis afferens, quod futurum erat, si prius ad vos venissem quam resipuissent.*
b *Quia omnino sperabam fore vt quod mihi displicere intelligeretis: statim tolleretis quia mea gaudia existimatis vobis esse communia.*
1 Transit ad alterum locum huius Epistolæ, qui tamen velut inseritur superioribus, ad quàm postea reuertitur. Agit autem de incestuosi illius absolutione, quoniam suam resipiscentiam satis testatus videbatur verum excommunicationis vsum declarans, nempe, vt non ab odio sed a charitate incipiat, & in eandem desinat, ne dum modum nullum tenemus, Satanæ seruiamus.
c *Quasi dicat perinde esse absersam illam omnem molestiam ac si nunquam illam sensisset.*
d *Mecum, inquit Paulus, nullum est illi amplius negotium.*
e *Ne iam per se grauato onus adiiciam quod potius detractum cupio.*
f *Vt pro eo quòd antea illum seuerè vlti estis, nunc illi condonetis.*
g *Me deprecatore publico Ecclesiæ consensu declaretis vos illum denuo pro fratre complecti.*
h *Verè & ex animo.*
i *Nefanda consilia & sceleratam voluntatem.*
2 Redit ad Apostolatus sui confirmationem, prolatis tum suorum laborum tum etiam Dei benedictionis testimoniis. k *Alludit ad sacerdotum vnctionem & sacrificiorum suffitus.* 3 Quoniam constabat eum non pari successu vbique recipi, imò verò longè plurimos eum despicere, atque adeò execrari, negat propterea de sui Apostolatus authoritate quicquam detrahendum, quum Christum doceat non tantum vt credentium seruatorem, sed etiam vt contemptorum iudicem.

stum in iis qui salui fiunt, & in iis qui pereunt:

16 His odor mortis ad mortem, & illis odor vitæ ad vitam, & ad hæc quis par erit?

17 Non enim sumus sicut reliqui qui mixtura adulterant sermones Dei, sed tanquam qui in veritate, & tanquam qui ex Deo coram Deo de Christo loquimur.

in iis qui seruantur, & iis qui pereunt:

16 His quidem, odor mortis ad mortem: illis verò, odor vitæ ad vitam 4 & ad hæc quis idoneus?

17 Non enim, vt plerique, l cauponamur sermonem Dei, sed vt ex sinceritate, sed vt ex Deo, in conspectu Dei, de Christo loquimur.

4 Rursus remouet arrogantiæ crimen, omnia à se gesta tribuens Dei virtuti, cui sincerè & absque turpi vlla cupiditate inseruiat: cuius rei ipsosmet facit testes, vsque ad versum sextum proximi capitis. *Infra 4.2.*

l *Callidè & auarè, minus denique sincerè tractamus, metaphora à cauponibus ducta, qui nihil non adulterant.*

Capvt III.

2 *Dicit se satis habiturum commendationis,* 3 *Quandiu in fide permanserint:* 6 *Se ministrum non Literæ, sed Spiritus.* 8 *Discrimen Legis & Euangelii exponit,* 13 *Quòd illius claritas magis perstringat oculos quam illuminet,* 18 *Huius verò lux conspicuam Dei faciem exhibeat.*

1 INcipimus rursus à principio indicare vobis qui simus? aut nunquid opus habemus, sicut alii, vt literæ commendatitiæ scribantur vobis de nobis, aut vt vos scribatis, ac commendetis nos?

2 Epistola autem nostra vos estis, quæ scripta est in cordibus nostris, quæ intelligitur ac legitur à quolibet homine.

3 Agnoscimini enim quòd epistola sitis Christi, 1 quæ subministrata est à nobis, quæ scripta est non attramento, sed per Spiritum Dei viuentis: non in tabulis lapidis, sed in tabulis cordis carnis.

4 Fiducia autem huiusmodi est nobis in Christo erga Deum.

5 Non quòd nos sufficientes simus vt cogitemus aliquid tanquam ex nobisipsis, sed facultas nostra ex Deo est.

6 Qui idoneos fecit nos, vt simus ministri Testamenti noui, non 2 in scriptura, 3 sed in Spiritu. Scriptura enim occidit, Spiritus autem viuificat.

7 Si autem ministerium mortis in Scriptura 4 designatum fuit in lapidibus, fuitque 5 in gloria, ita vt non possent filii Israiel contemplari faciem Musche, propter gloriam faciei eius quæ abolita est:

8 Quomodo igitur ministerium Spiritus non magis erit in gloria?

9 Si enim ministerio condemnationis fuit gloria, quanto magis excellet ministerium iustitiæ in gloria?

10 Quandoquidem etiam glorificandum nō fuit quod glorificatum est, in comparatione huius gloriæ excellentis.

11 Si enim quod aboletur, in gloria fuit, excellentius, id quod manet in gloria, erit.

12 Itaque, quia est nobis hæc spes, 6 magis reuelato oculo nos gerimus:

1 Id est, Ad quam scribendam ministerium nostrum adhibuimus.

2 Id est, In Lege Mosis, secluso Euangelio.

3 Id est, Sed in Euangelio coniuncto cum Spiritu Christi.

4 Id est, Insculptum & impressum.

5 Id est, Gloriosum.

6 Id est, Maiori cum libertate. Syriaca enim phrasis est, In nouo Testamento frequens: עַיְקַבְרָא, pro Liberè & apertè: vt Mar. 8. Ioh. 16. Act. 2. & 4.

1 INcipimus rursus nosipsos commendare? num egemus, vt nonnulli, commendatitiis epistolis apud vos, aut à vobis commēdatitiis?

2 Epistola nostra vos estis, inscripta in cordibus nostris, quæ intelligitur & legitur ab omnibus hominibus:

3 a Dum palàm fit vos esse epistolam Christi b subministratam à nobis, inscriptam non atramento, sed Spiritu Dei c viui, 1 non in tabulis lapideis, sed in carneis tabulis cordis.

4 d Fiduciam autem huiusmodi habemus per Christum apud Deum:

5 Non quòd idonei simus ex nobisipsis ad cogitandum quicquam, velut ex nobisipsis, e sed quòd idonei sumus, *id* ex Deo est.

6 2 Qui etiam fecit vt idonei essemus ministri noui Testamenti, non f literæ, sed Spiritus, nam litera occidit, spiritus autem viuificat.

7 Quòd si mortis ministerium literis g informatum in saxis, fuit h gloriosum, adeò vt non possent intueri filii Israel in faciem Mosis, propter gloriam vultus eius, quæ abolenda erat,

8 Qui non potius i ministerium Spiritus erit gloriosum?

9 Nam si ministerium condemnationis *fuit* gloriosum, multo magis ministerium k iustitiæ abundat gloria.

10 Etenim quod glorificatum fuit, ne glorificatum quidem fuit hac in parte, *id est* quòd ad superantem gloriam attinet.

11 Nam si quod l aboletur, *fuit* gloriosum, multo magis est gloriosum id quod manet.

12 3 Itaque quum eiusmodi spem habeamus, multa in loquendo euidentia vtimur:

a *Prudenter sic concipit orationem Apostolus, vt sensim à personæ commendatione, ad rem ipsam accedat.*

b *Cui velut scribendæ operam nostram impendimus.*

c *Tacitè virtutem Dei opponit atramento quo scribitur Epistola, vt ostendat vim illam esse à Deo.*

1 Obiter alludit ad externi Leuitici ministerium cum Euangelico siue Apostolico collationem, quam postea copiosè persequetur.

d *Hanc confidentiam exerimus, & ita magnificè nobis gloriari licet de nostri ministerii dignitate & fructu.*

e *Quod apti & accommodati simus ad tantam gratiam illis impertiendam.*

2 Amplificat suum & suorum collegarum ministerium id est, Euangelicum eius, collatione cum ministerio Legali, quod considerat in Mosis persona, per quem videlicet lex tradita est: cui opponitur Christus Euangelii autor. Est autem collatio eiusmodi ab ipsa substantia ministerii sumpta, Lex est veluti scriptum quoddam per se mortuum & inefficax: Euangelium autem siue nouum fœdus, est velut ipsa Dei virtus innouandis, iustificandis, & seruandis hominibus. Lex proponit mortem, omnes iniustitiæ reos peragens: Euangelium offert & vitam. Legis œconomia fuit ad tempus subseruiens promissioni: Euangelium manet ad finem seculorum. Itaque quis est illius splendor præ istius gloria.

f *Non Legis, sed Euangelii.* g *Impressum & insculptum: ex hoc autem loco facilè colligitur Apostolum non agere de ceremoniis, sed de ipso Decalogo.* h *Gloria, splendorem & maiestatem declarat, quæ quidem in Mose corporalis fuit, in Christo fuit spiritualis.* i *Per quod Deus offert atque adeo tradit Spiritum non modo non mortuum, sed etiam viuificantem.* k *Sub Christi, cuius imputatione non modo non condemnamur, sed etiam vt iusti coronamur.* l *Aboletur Lex atque adeo ipse Decalogus, cum ipso Mose coniunctus si ministerium Mosis per se respiciatur.* 3 Ostendit qua in re sit posita hæc Euangelicæ prædicationis gloria, nempe in eo quòd perspicuè patefacit id quod Lex obscurè ostendebat, vt quæ ad Christum venturum sanandos auditores amandaret, quos ipsa vulnerauerat.

13 4 Nec *sumus* sicut Moses *qui* imponebat velamen faciei suę, ne intuerentur filii Jsrael m in finem eius quod aboletur:

14 Itaque occaluerunt mentes illorum, nam vsque ad *diem* hodiernum, in lectione Veteris Testamenti manet non retectum velamen illud, quod per Christum tollitur:

15 Sed ad hunc vsq; diem quum legitur Moses, velamen cordi eorum impositum est:

16 Postquam autem n conuersum fuerit ad Dominum, tolletur velamen.

17 o Dominus verò Spiritus ille est: vbi autem Spiritus ille Domini, illic libertas.

18 5 Nos autem omnes retecta facie gloriam Domini vt in speculo intuentes, *in* eandem imaginem transformamur ex gloria in gloriam, sicut à Domini spiritu.

13 Et non sicut Musche, super cuius faciem positum erat velamen, ne intuerentur filii Jsraiel 7 in finem eius quod aboletur.

14 Sed excæcati sunt in mentibus suis nam vsque in hodiernum diem, quando Testamentum vetus legitur, illud ipsum velamen manet super eos, neque discooperitur, quoniam per Christum aboletur.

15 Et vsque in hodiernum diem, quum legitur Musche, velamen super cor eorum positum est.

16 Et quum aliquis ex eis conuersus fuerit ad Dominum, auferetur ab eo velamen.

17 Dominus autem, ipse est spiritus: & vbi est Spiritus Domini libertas est.

18 Nos autem omnes facie reuelata gloriam Domini, tanquam in speculo videmus, & in eam imaginem transmutati sumus à gloria in gloriam, tanquam à Dominatore spiritu.

7 Id est, In imas vsque partes ministerii Mosis. fine, In scopum doctrinæ quam proponebat.

4 Obiter exponit allegoriam velaminis Mosis quod fuit symbolum obscuritatis & imbecillitatis hominum, qui Legis fulgore hebetarentur potius quam illustrarentur: quod velamē aduentu Christi, corda illustrantis & ad Dominum conuertentis, sublatum sit, vt ab ista cæcitatis seruitute in lucis libertatem per Christi Spiritus virtutem asseramur.

m *Intimas vsque partes ministerii Mosis.*

n *Cor eorum.*

o *Christus est ille spiritus qui tollit velamen in cordibus nostris agens, sicut etiam lex externa eò nos vocabat, sed frustrà cùm mortuis loquatur, donec isto spiritu simus viuificati.* 5 Pergens in allegoria velaminis, comparat Euangelium speculo quod etsi sit limpidissimum, tamen intuentium aciem non modò non perstringat vt Lex, sed suis etiam radiis transformet, vt & ipsi sint eius gloriæ ac splendoris participes, aliis videlicet illustrandis: sicut dicebat Christus suis, Vos estis lux mundi, quum ipse solus esset vera lux. Quinetiam alibi iubemur vt mundi faces cæteris prælucere, vt qui simus Spiritus Domini facti participes. Sed propriè hic agit Paulus de Euangelii ministris, vt ex præcedentibus & sequentibus liquet, idq; proposito sui suorumque collegarum exemplo.

Caput IIII.

1 *Recenset se adeo laborasse in prædicando Euangelio, vt à satana excæcati sint, qui illius splendorem non cernant,* 7 *prolatum in testaceis vasculis* 10 *tot ærumnis obnoxiis.* 16 *itaque suo exemplo ad fortitudinem eos hortatur,* 17 *ex contemptu præsentis vitæ.*

1 PRopterea 1 quum ministerium hoc habeamus prout misericordiam consequuti sumus, a non segnescimus:

2 Sed abdicauimus b turpitudinis tegumenta, non incedentes cum calliditate, neque c falsantes sermonem Dei, sed declaratione veritatis commendantes nosipsos apud omnem conscientiam hominum, in conspectu Dei.

3 2 Quòd si etiam tectum est euangelium nostrum, iis qui pereunt, tectum est:

4 In quibus Deus huius seculi excæcauit mentes, *id est* infidelibus, ne irradiet eos d lumen Euangelii glorię Christi, e qui est imago Dei.

5 3 Non enim nosipsos prędicamus, sed Christum Jesum Dominum: nos autem, seruos vestros f propter Jesum.

6 Quoniam Deus g qui dixit vt è tenebris lux splendesceret, *is est* qui splenduit in cordibus nostris, h ad *præbendum* lumen cognitionis gloriæ Dei in facie Iesu Christi.

7 4 Habemus autem thesaurum hunc in testaceis vasculis, 5 vt eius virtutis præstantia sit Dei, & non ex nobis:

8 Dum in omnibus premimur, at non coarctamur: hæsitamus, at non prorsus hæremus.

9 Persequutionem patimur: sed in ea non

1 PRopter hoc non est nobis molestia in ministerio hoc quod habemus iuxta misericordiam quæ facta est erga nos:

2 Sed reiecimus occultamenta ipsa dedecoris, neque ambulamus per astutiam, neque dolosè tractamus sermonem Dei, sed in manifestatione veritatis ostendimus nosipsos apud omnes mentes filiorum hominis coram Deo.

3 Quòd si autem opertum est Euangelium nostrum, iis qui pereunt opertum est:

4 Illis, inquam, quorum Deus sæculi huius excęcauit mentes, eo quòd non credant, nec oriatur illis splendor Euangelii gloriæ Christi, qui est imago Dei.

5 Nequaquam enim nosipsos prædicamus, sed Christum Jeschua Dominum nostrum: nosipsos autem, quòd serui vestri simus propter Jeschua.

6 Quia Deus ille qui dixit vt è tenebris lux oriretur, ipse ortus est in cordibus nostris, vt resplenderemus per cognitionem gloriæ Dei, in facie Jeschua Christi.

7 Est autem nobis hic thesaurus in vasis testaceis, vt magnitudo virtutis ex Deo sit, & non ex nobis.

8 In omnibus autem affligimur, sed non strangulamur: conquassamur, sed non damnamur:

9 Persequutionem patimur, sed non derelin-

1 Iam manifestè statuit sese cum collegis (sed per Dei misericordiam) integrè & sincerè vocatione sua, neglectis omnibus periculis defungi.

a *Malis & calamitatibus fracti non cedimus.*

b *Versutias & fraudum omne genus, quæ tanquam latebras homines captant, quibus sua probra operiant.*

c *Quod secundo cap. dicebat cauponantes. vers. 17.*

2 Obiectio, multos audire Euangelium, quo nihilo magis quam prædicatione Legis illustrentur. Respondet, culpam esse in ipsis hominibus, quibus Satan in mundo dominans oculos eruit. Interea nihilominus clarissimam Euangelii lucem à se & suis collegis spectandam proponi, quum Christus, quem vnum prædicat, is sit in quo vno Deus cognosci ac veluti perspici possit.

d *Lumen perspicuæ ac illustris prædicationis qua annuntiatur gloria Christi.* e *In quo seipsum conspiciendum præbet pater.* 3 Remouet suo more omnem ambitionis suspicionem, se quidem fideliter docere confirmans, sed vt seruum & totam hanc lucem quam aliis conferat cum suis collegis à Domino testans promanare. f *Vt hunc ipsum Iesum vobis prædicemus.* g *Qui solo verbo fecit.* h *Vt à Deo illustrati, vicissim aliis eam lucem præbeamus.* 4 Occurrit offendiculo, quod apud plerosque offendebat tenebras Euangelici ministerii splendori quoniam videlicet Apostoli erant omnium calamitosissimi. Respondet Paulus, se quidem & collegas suos esse veluti testacea vasa, sed in quibus sit situs pretiosissimus thesaurus. 5 Causas mirificas affert, cur Dominus excellentissimos seruos suos ita velit affligi, vt, inquit, omnibus constet eos non humana sed diuina, eaque præstantissima virtute fretos consistere, quum millies moriantur, & nunquam pereant.

quimur: repellimur, sed non perimus.

10 Omni enim tempore mortificationem Jeschua in corpore nostro portamus, vt etiam vita ipsius Jeschua in corpore nostro hoc manifestetur.

11 Si enim nos viuentes ad mortem tradimur propter Jeschua, similiter etiam vita ipsius Jeschua manifestabitur in corpore nostro hoc quod moritur.

12 Itaque mors in nobis est efficax, & vita in vobis.

13 Igitur etiam nos, quia vnus spiritus fidei est nobis, sicut scriptum est, Credidi, propter quod etiam loquutus sum, credimus, propter hoc etiam loquimur.

14 Et scimus quòd is qui excitauit Dominum nostrum Jeschua, etiam nos per manum Jeschua excitabit, & assumet nos vobiscum ad se.

15 Omnia enim propter vos sunt, vt abundante gratia per manum multorum augeatur gratiarum actio in gloriam ipsius Dei.

16 Hanc ob causam non est molestum nobis. quamuis enim filius hominis noster externus corrumpitur, attamen internus renouatur de die in diem.

17 Afflictio enim ipsa temporis huius, admodum *existens* parua & exigua, gloriam quæ non finitur in secula seculorum præparat nobis:

18 [1] Qui non spectamus ea quæ conspiciuntur. Quæ conspiciuntur enim, temporanea sunt: quæ autem non conspiciuntur, æterna sunt.

1 Quamuis inter errores à typographo animaduersos & correctos, hic non numeretur, certum tamen est errorem esse, in quo Daleth litera, quæ Syriacè punctum subiectum habeat, scribitur pro litera Resch, quæ prorsus ei similis est, sed punctum habet in capite. Relicto autem Daleth, vt est in textu, vertendum esset, Qui non gaudemus in iis quæ conspiciuntur: quod Græco non responderet.

deserimur: deiicimur, at non perimus:

10 [6] Quolibet [i] mortificationem Domini Jesu in corpore circunferentes, vt etiam vita illa Jesu in corpore nostro manifesta fiat.

11 Semper enim [k] nos qui viuimus, morti tradimur propter Jesum: vt etiam vita Jesu manifesta fiat in [l] mortali carne nostra.

12 [7] Itaque mors quidem in nobis agit, vita verò in vobis.

13 [8] Et quoniam habemus eundem [m] Spiritũ fidei secundùm illud quod scriptum est, Credidi, & ideo loquutus sum: nos quoque credimus, quamobrem etiam loquimur.

14 Scientes fore vt qui excitauit Dominum Jesum, nos quoque per Jesum excitet, & sistat vobiscum.

15 [9] Nam hæc omnia propter vos fiunt [n] vt gratia illa copiosissima, pluribus gratias agentibus, redundet in gloriam Dei.

16 Propterea non segnescimus: [10] sed etiamsi externus homo noster corrumpitur, internus tamen [o] renouatur quotidie.

17 Momentanea enim [p] leuitas oppressionis nostræ excellenter excellentis gloriæ pondus æternum conficit nobis:

18 Dum non spectamus ea quę cernuntur, sed ea quæ non cernuntur. Nam quæ cernuntur temporaria sunt: at quæ non cernuntur, æterna.

6 Amplificatio superioris sententiæ, qua suas afflictiones, morti quotidianæ, virtutem autem Spiritus Dei in Christo, comparat vitæ quæ mortem ipsam opprimat.

i *Sic vocat Paulus miseram illam fidelium conditionem, ac præcipuè ministrorum.*

k *Qui vita illa viuimus, nempe Spiritu Christi, inter tot & tantas ærumnas.*

l *Miseriis illi conditioni obnoxia.*

7 Conclusio admodum artificiosa: ac si diceret, in summa igitur nos morimur, vt morte nostra viuatis, quum videlicet Ecclesiarum ædificandarum causa omnia illa pericula subirent, & sua potentiæ exemplis non desinerent omnes fideles confirmare.

8 Declarat præcedentem sententiã, ostendens sese cum suis collegis mori quidem quodammodo vt aliis vitam compararent, sed se nihilominus esse eiusdem vitæ cum illis participes: quoniam quod aliis credendum proponant, ipsi quoque inprimis credant, fore videlicet vt & ipsi cum eis in Christo tandem seruentur. m *Eundem scilicet ex eiusdem Spiritus afflatu.* 9 Quomodo hęc constantia in ipsis foueatur ostendit, quoniam videlicet in Dei gloriam respiciunt, & Ecclesiarum sibi commissarum salutem. n *Quum fuero liberatus & vobis restitutus, ingens illud beneficium quod in me effusum erit, vicissim in Dei gloriam redundet multis gratias agentibus.* 10 Adiicit veluti triumphale epinicium, sese quidem affligi exterius sed interius proficere quotidie: & nihil esse omnibus modis quæcunque sunt in hac vita sustinendæ ærumnę, præ constantissima illa & æterna gloria. o *Nouas vires acquirit ut nouis malis ingruentibus frangatur externus, qui internis viribus sustinetur.* p *Non dicuntur ærumnæ leues, quasi sint ipsa exiguæ, sed eas illico periturae ostendit quum ne tota quidem vita nostra sit diuturna.* q *Quæ constantissimè manet immota.*

Caput V.

1 *Perstat in eodem argumento,* 6 *de certa spe salutis.* 8 *per fidem:* 12 *Non vt se iactet,* 14 *cùm Deum & ipsius Ecclesiam præ oculis habeat:* 17 *& nihil æstimet omnia, præter vitæ nouitatem in Christo.*

1 SCimus enim quòd si domicilium nostrũ quod est in terra hac corporis dissoluatur, nihilominus est nobis ædificatio quę à Deo est, domicilium *videlicet* quod non est factum manibus in cœlo perpetuum.

2 Nam etiam propter hoc ingemiscimus, & concupiscimus vt induamus domiciliũ nostrum quod est è cælo:

3 Nisi etiam postquam induti fuerimus, inueniamur nudi.

4 Quum enim sumus iam in hoc domicilio, ingemiscimus à pondere eius, nec volumus abiicere ipsum, sed [1] indui supra ipsum, vt absorbeatur mortalitas eius à vita.

5 Et qui parat nos ad hoc ipsum, Deus, qui dedit nobis arrhabonem Spiritus sui.

6 Quandoquidem igitur scimus, & persua-

1 Id est, superindui.

1 SCimus [1] enim nos, si terrestris huius domus nostræ tabernaculum dissolutum fuerit, ædificium ex Deo habituros, domicilium *videlicet* non manufactum, æternum in cœlis.

2 In hoc enim suspiramus, expetentes domicilio nostro, quod [a] è cœlo est, [b] superindui.

3 [2] Siquidem etiam induti, non nudi reperiemur.

4 Etenim qui sumus in hoc tabernaculo, suspiramus onerati: in quo non cupimus exui, sed superindui, vt absorbeatur mortalitas à vita.

5 Porrò Deus *is est* qui nos ad hoc ipsũ [c] condidit, qui etiã dedit nobis, [d] arrhabonem Spiritus.

6 [3] [e] Confidentes igitur semper, & scientes

1 Arrepta occasione ex comparatione proximè præcedente, corpus istud, ita vt est in hac vita calamitosum, comparat caduco & fragili tabernaculo: cui opponit cæleste domicilium, sic vocans firmam & perennem eiusdem corporis in cœlis glorificati conditionem: adeò quidem, inquit, vt nos non modo non simus illi tabernaculo addicti, sed potius domicilium illud cum suspiriis & gemitibus expectamus. Est autem etiam hic locus de futura gloria isti ... ctationi de ministerii dignitate insertus, vt & ille alter de quo diximus initio capitis secundi. a *Celeste, gloria nimirum non autem substantia.* b *Vestem vocat immortalitatis gloriam, qua velut vestem induimur.* 2 Declaratio superioris dicti non temerè, inquit, desideramus illo domicilio cœlesti. i. (illa gloria & æterna immortalitate) quasi veste operiri. Neque enim hinc migrantes manebimus nudi semel amisso corporis tegumento sed alia veluti veste insuper induetur receptum corpus, ac proinde non huius vitæ tædio, sed præstantioris desiderio suspiramus. Neque hoc desiderium irritum est, quum ad hanc vitam conditi simus: cuius rei pignus Spiritum adoptionis habemus. 5 Illatio ex proximè præcedente licentia nascens. Itaque quum ex spiritu sciamus nos aduenas esse quandiu hic versamur constanter hanc moram ferimus. (sic enim cum Domino nunc sumus,, vt illum non conspiciamus nisi fide, ac proinde ab ipso nunc quidem absimus) ita tamen vt semper ad illum aspiremus: quamobrem etiam ita nos gerimus vt & hic viuentes & quum ad eum hinc discedemus, possimus ei esse accepti. c *Confidentes vocat eos qui sunt animo præsenti, id est, quieto & ad sustinenda pericula parati, quòd de fœlici exitu nihil dubitent.*

dum

	B.		T.
	dum aduenæ ſumus in corpore, nos peregre abeſſe à Domino:		ſum habemus quòd quandiu in corpore manemus, peregrinamur à Domino noſtro,
7	(Per [f] fidem enim incedimus, non per aſpe-ctum)	7	(Per fidem enim ambulamus, & non per viſionem)
8	‖ [g] Confidimus autem, & probamus potius migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum.	8	Idcirco confidimus & concupiſcimus quòd peregrinaturi ſimus à corpore, & futuri ſimus apud Dominum noſtrum:
9	[h] Propterea etiam ambimus, & in corpore aduenæ, & ex corpore migrantes, ei eſſe accepti.	9	Diligentiam adhibemus vt ſiue peregrinantes ſimus, ſiue inhabitantes, ei placeamus.
10	4 Omnes enim nos [i] comparere oportet coram tribunali Chriſti, vt vnuſquiſque reportet quæ in corpore *fecerit*, congruenter ad id quod fecerit vel bonum vel malum.	10	Omnes enim nos futurum eſt vt ſtemus ante tribunal Chriſti, vt rependatur vnicuique in corpore ſuo id quod factum eſt in ipſo, ſiue quod bonum eſt, ſiue quod malũ eſt.
11	5 Scientes igitur [k] terrorem illum Domini, homines ad fidem adducimus, Deo autem manifeſti ſumus: & ſpero *nos* etiam cõſcientiis veſtris manifeſtos enim eſſe.	11	Quia igitur nouimus terrorem illum Domini noſtri, filiis hominum ſuademus, Deo autem manifeſti ſumus: confido verò ego quòd etiã manifeſti ſimus mentibus veſtris.
12	6 Non iterum noſipſos commendamus vobis, ſed vobis occaſionẽ præbemus gloriandi de nobis: vt habeatis *quod dicatis* aduerſus eos qui [l] ex facie gloriam captant, at non ex corde.	12	Nequaquam rurſus laudamus noſipſos vobis, ſed occaſionem damus vobis vt gloriemini in nobis erga illos qui in facie gloriantur, & non in corde.
13	7 Nam ſiue inſanimus, Deo *inſanimus*: ſiue ſana mente ſumus, vobis *ſana mente ſumus*.	13	Siue enim inſanimus, *inſanimus* Deo: & ſiue recti ſumus, *recti ſumus* vobis.
14	8 Charitas enim illa Chriſti [m] conſtringit nos:	14	Charitas enim Chriſti compellit nos.
15	Vt qui hoc ſtatuerimus, ſi [n] vnus pro omnibus mortuus fuit, nempe omnes fuiſſe mortuos, & *illum* pro omnibus mortuum eſſe, vt qui viuunt, poſthac nõ ſibi viuant, ſed ei qui pro ipſis mortuus eſt & reſurrexit.	15	Qui cogitamus iſtud, quòd vnus pro omni homine mortuus ſit, ergo omnis homo mortuus eſt: & pro omni homine ipſe mortuus eſt, vt ii qui viuunt, non ſibi viuant, ſed ei qui pro illis mortuus eſt, & reſurrexit.
16	9 Itaque nos poſt hac neminem nouimus ſecundũ carnem: 10 quòd ſi etiam nouimus Chriſtum ſecundùm carnem, nunc tamen non amplius nouimus.	16	Itaque, nos neminem ſecundum corpus nouimus: & ſi nouimus ſecundum corpus Chriſtum, attamen deinceps non cognoſcimus.
17	11 Siquis igitur *eſt* in Chriſto, [p] noua creatura *eſt*: vetera præterierunt, ecce noua facta ſunt omnia.	17	Quiſquis igitur in Chriſto eſt, creatura eſt noua, vetera præterierunt:
18	12 Hæc autem omnia ſunt ex Deo qui reconciliauit nos ſibi per Ieſum Chriſtum, deditque nobis miniſterium reconſiliationis:	18	Et omnia facta ſunt noua à Deo qui reconciliauit nos ſibi per Chriſtum, & dedit nobis miniſterium reconciliationis.
19	Nempe quia Deus erat in Chriſto mundũ reconcilians ſibi non imputando eis peccata ipſorum: [q] poſuitque in nobis ſermonem hunc reconciliationis.	19	Deus enim eſt in Chriſto, qui reconciliat mundum maieſtati ſuæ, neque imputauit illis peccata eorum: & poſuit in nobis ſermonem reconciliationis.
20	Itaque nomine Chriſti legatione fungimur, velut Deo *vos* precante per nos: oramus Chriſti nomine, reconciliamini Deo.	20	Legati igitur ſumus pro Chriſto, & ac ſi ipſe Deus peteret à vobis [2] per manum noſtram: pro Chriſto igitur oramus, reconciliemini Deo.

2 Id eſt Per nos, Hebraiſmus.

f *Rerum verum quas ſperamus, non autem in ipſo præſenti conſpectu Dei.* g *Sic tamen confidimus ſic forti & ſi animo peregrinationem illam conſideramus, vt tamẽ multo malimus ad Dominum diſcedere.* h *Quod cũ ita ſit, ita conamur videri, vt & noſtra peregrinatio ei placeat, & tandem in ſuo domum recipiamur.* 4 Nequis vniuerſale eſſe putet quod de illo domicilio cœleſti dixerat, admonet vnicuique prius reddendam rationẽ ſuæ peregrinationis, poſtquam hinc migrarit. i *Siſti præſentes, & ibi nos inquiri, vt palàm fiat, qui fuerimus.* 5 Iam per tranſitionem, occaſione ex proximè præcedente ſententia arrepta, redit ad verſ. 12 ſuperioris capitis, ſuam & ſuorum collegarum ſinceritatem confirmans. k *Formidabile illud iudicium.* 6 Noua ratione mouet omnem ſuperbiæ ſuſpicionem quod non ſua ſed illorum interſit ſinceram haberi ipſius apoſtolatum, contra vanam quorundam oſtentationem. l *Externis lauru & fucata illa pompa ſapientia & eloquentia humanæ, non autem vera pietate quæ in corde ſedem habet.* 7 Senſus eſt Etiamſi quum (vt nonnulli cenſent) inſanio, dum videor meipſũ ſtultorum more vendicare, veſtro commodo id facio, non minus quàm quum ſimpliciter vobis euangelizo. 8 Pergit in depellenda omnis ambitionis & oſtentationis ſuſpitione. Nos enim, inquit, hæc adigit amor Chriſti, vt quum ipſe pro nobis omnibus qui mortui eramus quum nobis viueremus (id eſt, quum ter eis adhuc affectionibus dediti eſſemus) mortuus ſit, nos viciſſim vitam quam ab eo accepimus (donati videlicet Spiritu ſancto, vt nihil niſi cœleſte, meditemur) totam ipſi conſecremus. m *Totos nos poſſidet.* n *Hoc loco de ſanctificatione agit, qua fit vt Chriſtus in nobis viuat.* o *Vide 6. & 7. cap. ad Rom.* 9 Declarat quid ſit non ſibi ſed Chriſto viuere, nempe neminem ſecundum carnem noſſe, id eſt, ſic inter homines verſari, vt humana illa & carnalia non curet, vt qui genus, patriam, formam, gloriam, opes, cætera denique eiuſmodi ſpectant, vt quibus ſeſe homines fatigant. 10 Amplificatio, Hoc, inquit, adeò verum eſt, vt ne de Chriſto quidem ipſo carnaliter nunc cogitemus, vt qui iam mundum reliquerit: ac proinde ſit nobis ſpiritualiter conſiderandus. 11 Exhortatio, vt vnuſquiſq; iam Chriſti Spiritus innouatus, cæleſtia non terreſtria meditetur. p *Veluti res quædam recens à Deo condita, nam ſi non de nouo conditur homo quem regenerationis Spiritu donat, Deus, ſed ſolæ qualitates immutantur ſic tamen voluit loqui Spiritus ſanctus, vt doceat omnia in ſolidum tribuenda gloriæ Dei, non quòd trunci aut ſtipites ſimus, ſed quia creat in nobis Deus vt bene velimus, & poſſimus.* 12 Commendat miniſterii Euangelici præſtantiam, tum ab ipſius Dei autoritate, vt qui ſit miniſterii iſtius autor tum ab ipſa doctrinæ præſtantia, vt quæ annuntiet reconciliationem cum Deo, gratuita in Chriſto noſtrorum peccatorum remiſſione & iuſtificatione oblata, idque tam benignè & liberaliter, vt Deus ipſe quodammodo miniſtrorum ore homines obſecret vt ſui ipſorum habeant rationem, nec tantum beneficium aſpernentur. Hæc autem dicens, non obſcurè carpit illos qui paſtorum nomen mentiebantur. q *Vſus eſt noſtra opera.*

‖ *2. Cor 5.8.9.* Elegantiſsimarum ἀντιθέσεων diagramma.

Oppoſita.	Ἐνδημεῖν ἐν τῷ σώματι, Aduenam eſſe in corpore.	Connexa.	Ἐκδημεῖν ἀπὸ τοῦ Κυρίου, Peregre abeſſe à Domino.	Oppoſita.
	Ἐκδημεῖν ἐκ τοῦ σώματος, Migrare ex corpore.	Connexa.	Ἐνδημεῖν πρὸς Κύριον, Ire ad Dominum habitatum.	

21 Eum

21 Eum enim qui non nouerat peccatum propter vos 3 peccatum fecit, vt nos essemus in eo iustitia Dei.

21 Fecit enim *vt qui* [r] non nouit peccatum pro nobis [s] peccatum *esset*, vt nos efficeremur [t] iustitia Dei in eo.

r *Qui esset à peccato alienus.* s *Peccatum non in sese, sed ex omnium nostrorum peccatorum reatu ipsi imputatio.* t *Iusti apud Deum, & quidem iustitia non nobis inhærente, sed quæ cum in Christo sit, nobis per fidem à Deo imputatur.*

Caput VI.

1 *Vt vitam Christo dignam viuant, hortatur.* 5 *Ne afflictionibus deiiciantur,* 9 *Nec gloria insolescant:* 14 *Pollutiones fugiant,* 16 *Quum sint viua viuentis Dei templa.*

1 ET tanquam adiutores petimus à vobis vt non infructuosa sit in vobis gratia Dei quam accepistis.

1 SEd [1] & *vt* operam nostram ei accommodantes, hortamur ne frustrà gratiam Dei vos receperitis.

2 Dicit enim, In tempore accepto exaudiui te, & in die [1] salutis adiuui te. Ecce nunc tempus acceptum, & ecce nunc dies salutis.

2 [2] Dicit enim *Deus*, Tempore [a] accepto exaudiui te, & in die salutis succurri tibi: ecce nunc tempus acceptum, ecce nunc dies salutis.

3 Ne vlla in re detis cuiquam occasionem offensionis, vt non sit macula in ministerio nostro.

3 [3] Nullam vlla in re præbentes offensionem, ne vituperetur ministerium:

4 Sed in omni re ostendamus nosipsos, quòd ministri simus Dei in tollerantia multa, in afflictione, in necessitate, in angustiis,

4 Sed & in omnibus nos [b] approbantes vt Dei ministri, [4] tollerantia multa in oppressionibus, in necessitatibus, in angustiis,

5 In plagis, in vinculis, in seditionibus, in labore, in vigilia, in ieiunio,

5 In verberibus, in carceribus, in [c] exagitationibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis:

6 In puritate, in scientia, in longanimitate, in benignitate, in Spiritu sancto, in charitate non dolosa,

6 [5] Puritate, scientia, lenitate, benignitate Spiritu sancto, charitate non simulata.

7 In sermone veritatis, in virtute Dei, per arma iustitiæ, quæ sunt ad dexteram & ad sinistram,

7 [d] Sermone veritatis [e] vertute Dei, [f] armis iustitiæ dextris ac sinistris.

8 Per gloriam & per ignominiam: per laudē & per vituperationem: quasi in errorem inducentes, & *tamen* veraces.

8 [g] Per gloriam & ignominiam per conuitia & laudes: vt seductores, & *tamen* veraces:

9 Quasi incogniti, & *tamen* cogniti: quasi mortui, & ecce viuimus: quasi castigati, & non mortificati.

9 Vt ignoti & *tamen* noti: vt morientes, & ecce viuimus: vt qui castigamur, nec *tamen* occidimur:

10 Et quasi dolore affecti, & omni tempore gaudemus: & quasi vt mendici, & *tamen* multos ditamus: quasi vt quibus nihil sit, & *tamen* omnia possidemus.

10 Vt dolentes, semper tamen gaudentes: vt pauperes, sed multos ditantes: vt nihil habentes, sed omnia obtinentes.

11 Os nostrum apertum est erga vos Corinthii, & cor nostrum dilatatum est.

11 [6] Os nostrum [h] apertum est erga vos, Corinthii, cor nostrum dilatatum est.

12 Non estis angustia affecti in nobis, angustia autem affecti fuistis in visceribus vestris.

12 [i] Non habitatis angustè in nobis: sed angusti estis [k] in visceribus vestris.

13 Tanquam filiis autem loquor: rependite mihi [2] fœnora mea erga vos, & dilatate charitatem vestram erga me,

13 Loquor autem vt filiis de pari compensatione: dilatamini & vos.

14 Neque sitis [3] sub vno iugo cum iis qui non credunt. Quod enim consortium est iustitiæ cum iniquitate? aut quæ commixtio est luci cum tenebris?

14 [7] Ne impari iugo copulemini cum infidelibus, quod enim consortium iustitiæ cum iniustitia? & quæ communio luci cum tenebris?

15 Aut quæ concordia est Christo cum Satana? aut quæ pars est fideli cum eo qui non credit?

15 Et quæ concordia Christo cum Belial? aut [l] quæ portio fideli cum infideli?

16 Aut quæ consensio est templo Dei cum dæmoniorum? vos enim templum estis Dei viuentis, sicut dictum est, Inhabitabo in eis, & inambulabo inter eos: & ero Deus illorum, & ipsi erunt mihi populus.

16 Et quæ consensio templo Dei cum simulachris? nam vos templum estis Dei [m] viuentis, sicut dixit Deus, [n] Habitabo in eis & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus.

17 Quapropter exite in medio illorum, & separate vos ab eis, ait Dominus, & immunda ne tetigeritis: & ego suscipiam vos.

17 Quapropter exite è medio eorum, & separamini, dicit Dominus: & impurum ne attingite: tum ego excipiam vos:

18 Et ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias, ait Dominus qui omnia possidet.

18 Et ero vobis Pater, & vos eritis mihi filii ac filiæ, dicit Dominus omnipotens.

2 Id est, Compensationem hanc autē Syrus paraphrastes describit metaphora sumpta à fœneratoribus.
3 Ad verbum, Filii vuius iugi Heb.

1 Ministerio Euangelii non tantū indigent homines ante gratiam acceptam, vt fiant eius participes, sed etiam accepta gratia, vt in eo perseuerent.
2 Quòd offertur gratia ex gratia Dei est, qui sua cōstituit ab omnibus momenta vt oblatam occasionem arripiamus.
a *Gratuita beneuolentia quo videlicet tempore Deus suam illam immensam misericordiam effudit.*
3 Præbet Corinthiis veri pastoris exemplar in suo & Timothei ac Syluani exemplo, nempe vt (sicut ab initio proposuerat) sibi & sui similibus authoritatem conciliet.
b *Declarantes & reipsa præstantes.*
4 Recenset primo loco quæ nec perpetuò nec sine exceptione ministris adsunt, nisi quod ad animi affectum attinet: patientia tamen excepta, quæ & ipsa vna est ex perpetuis boni ministri virtutibus.
c *Siue agitationibus crebris, quum nullam quietem fideles inuenirent.*
5 Secundo loco perpetuas & necessarias virtutes recensent, & quibus omnia impedimenta superentur.
d *Prædicatione Euangelii.*
e *Potestate miraculis & [illegible] domandi.*
f *Integritate.*
g *Particula (per) non consensum [illegible] sed quemadmodum [illegible]*
6 Obiurgaturus eos, [illegible] & animo [illegible] cum ipsis agere, & simul conqueritur illos in redamando patre paria non facere
h *Oris & cordis dilatatio vehementissimum declarat affectum eius qui loquitur, vt fieri solet in summa aliqua lætitia.* i *Vos in animo meo tanquam in domicilio esti[s] minimè angusto, totum enim cor meum vobis patefeci, at vos intus estis mihi angusti.* k *Viscera vocat Hebræorum more teneriores illos affectus, intimo cordi insidentes.* 7 Iam liberè eos obiurgat, quòd se infidelibus adiungerent, socios in externa idololatria, quasi re media & indifferente, qui quartus est huius epistolæ locus, cuius conclusio est oportere quos Dominus filiorum nomine dignatus est, puros sese non tantùm animo sed etiam corpore præstare, vt toti sint Deo sacri. l *Quid commune habet.* m *Deum viuentem opposuit idolis.* n *Habitat nobiscum Deus, [illegible] Christus factus est Immanuel.*

CAPVT.

CAPVT VII.

1 Ne nimirum teneros animos vrgendo prosternat. 2 probabile reddit quòd omnia dixerit. 4 ex ingenti erga illos dilectione. 8 itaque sibi non displicere quod mœrore eos affecerit, 10 & adduxerit ad pœnitentiam non pœnitendam.

1 HAs igitur promissiones quum habeamus dilecti, purgemus nosipsos ab omni inquinamento [a] carnis ac spiritus, perficientes sanctificationem cum timore Dei.

2 [1] [b] Accipite nos: nemini iniuriam fecimus, neminem corrupimus, neminem expilauimus.

3 [c] Ad condemnationem *vestri* non loquor: nam antè dixi vos in cordibus nostris esse, ad simul moriendum & simul viuendum.

4 Multa mihi loquendi libertas apud vos, multa mihi gloriatio de vobis: impletus sum consolatione, vehementer exundo gaudio in omni afflictione nostra.

5 Etenim quum venissemus in Macedoniam, nullam habuit relaxationem caro nostra, sed in omnibus fuimus oppressi: foris pugnæ, intus terrores:

6 Sed qui consolatur [d] abiectos, consolatus est nos, nempe Deus, [e] aduentu Titi.

7 Non solùm autem aduentu illius sed etiam consolationem quam ille accepit ex vobis, quum renuntiaret nobis vestrum vehemens desiderium, vestrum eiulatum, vestrum super me ardorem adeò vt magis gauisus fuerim.

8 [2] Nam etiamsi tristitia vos affeci per epistolam, non me pœnitet, etiamsi pœnituerit: video enim epistolam illam tametsi ad tempus, tristitia vos affecisse:

9 Nunc gaudeo, non quòd tristitia affecti fueritis [f] sed quòd tristitia affecti fueritis ad resipiscentiam: nam tristitia affecti fuistis secundum Deum, vt nulla in re detrimento sitis affecti per nos.

10 Nam qui [g] secundum Deum est dolor, is resipiscentiam efficit ad salutem: cuius nunquam pœniteat: at mundi dolor mortem efficit.

11 Ecce enim istud ipsum, quòd secundum Deum tristitia affecti fuistis, quantum in vobis effecit studium? imò defensionem, imò indignationem, imò timorem, imò vehemens desiderium, imò zelum, imò vindicationem, per omnia testatum fecistis vos esse puros in hoc negotio.

12 Nempe etsi scripsi vobis, non *scripsi vobis* eius causa qui iniuriam fecerat, nec eius causa qui iniuria affectus fuerat, sed vt apud vos manifestum fieret studium illud nostrum pro vobis [h] in conspectu Dei.

13 Propterea consolationem accepimus ex consolatione vestri: sed longè plurimùm gauisi fuimus ob gaudium Titi, quòd refocillatus sit spiritus eius ab omnibus vobis:

14 Et quòd si quid apud eum de vobis gloriatus sum, non fui pudefactus: sed vt omnia verè loquuti sumus vobis, ita & gloriatio nostra, *qua vsus eram* apud Tytum, vera comperta sit.

15 Et [i] viscera eius amplius erga vos *affecta*

1 QVia igitur sunt nobis hę promissiones, dilecti mei, quum mundauerimus nosipsos ab omni inquinamento carnis & spiritus, operemur quoq; sanctificationem cum timore Dei.

2 Sustinete nos, fratres mei: contra neminem iniquè egimus, neminem corrupimus, neminem [1] occupauimus.

3 Nequaquam in condemnationem vestram loquor: antea enim dixi quòd in corde nostro positi sitis ad moriendum simul & ad viuendum.

4 Securitas multa est mihi apud vos, & multa est mihi in vobis gloriatio: & plenus sum consolatione, & magnum abundat in me gaudium in omnibus afflictionibus meis.

5 Etenim ex quo venimus in Macedoniam nulla quies fuit corpori nostro, sed in omni re afflicti fuimus: extrinsecus bellum, & intrinsecus terror.

6 Sed Deus qui consolatur humiles, consolatus est nos per aduentum Titi.

7 Et non solùm per aduentum eius sed etiam per refocillationem eius qua refocillatus fuit in vobis. Nuntiauit enim nobis de charitate vestra erga nos, & de luctu vestro, & zelo vestro qui est pro nobis: & quum audiuissem, gaudium magnum fuit mihi.

8 Nam etiamsi contristaui vos per epistolam, [2] non pœnitet me, [3] etiamsi pœnituerit. Video enim quòd illa epistola, etiamsi horæ *momento* contristauit vos,

9 Attamen gaudium conciliauit mihi: non quòd contristauerim vos, sed quia contristatio vestra ad conuersionem adduxit vos, Tristitia enim fuit vobis in Deo, ita vt in nulla re detrimentum acceperitis à nobis.

10 Tristitia enim quæ est propter Deum, [4] animi conuersionem operatur immutabilem & dirigentem ad salutem: dolor autem huius seculi mortem operatur.

11 Ecce enim ipsum quòd contristati fuistis propter Deum, quantum operatum est in vobis studium, & defensionem, & indignationem, & timorem, & charitatem, & zelum, & vindictam? & in omni re ostendistis vosipsos, quòd puri sitis in eo negotio.

12 Esto autem vt hoc quod scripsi vobis, non fuerit propter iniuriam inferentem, neque propter eum cui iniuriam intulit, sed vt cognoscatur coram Deo sedulitas vestra quæ est nostri causa.

13 Propter hoc consolationem accepimus, & cum consolatione nostra abundanter gauisi sumus ob gaudium Titi, quòd refocillatus sit spiritus eius cum omnibus vobis.

14 Quia in eo quòd gloriatus eram apud eum de vobis, non puduerit me, sed vt in omni re veritatem loquuti sumus vobiscum, ita etiam gloriatio nostra quæ fuit apud Titum, in veritate reperta sit.

15 Et etiam [5] viscera eius abundanter creuerunt

a *Corporis & animi, vt sit hoc modo perfecta significatio viri, qui sua parte constans.*

1 Rursùm ab illa admonitione ad personam suam redit, opponens tum fidelitatis suæ, tum perpetuæ in eos beneuolentiæ suę testimonia.

b *Sinite vt locum apud vos inueniam, vobis videlicet docendis.*

c *Vt vos ingrati animi vel perfidia condemnem.*

d *Deiectos & prostratos.*

e *Iis quæ Titus adueniens renuntiauit de vobis, quo fructu videlicet literas meas perlegeritis, præterquam quòd ipsa Titi præsentia sum recreatus.*

2 Obiectio, At tu nos asperrimè tractasti: Respondet Apostolus se non sine dolore vsum hac asperitate. Addit deinde, se iam etiam gaudere quòd illos ad eã tristitiam, quamuis minimè volens impulerit, quę tam illis fuerit fructuosa. Quandã enim esse non solùm laudabilem, sed etiã necessariam tristitiã, ex qua videlicet suis sordibus oriatur resipiscentia, de qua magnificè ipsos laudat. Estque huius epistolæ quintus iste locus.

f *Ita vt ea tristitia vobis ad emendanda vestra vitia profuerit.*

g *Secundùm Deum dolor, nõ formidine pœnæ territus, sed quòd sentiat se Deum clementissimum Patrem offendisse, huic opponitur dolor, qui pœnam duntaxat timet, aut qui aliquibus terrenis bonis perditis angitur, illius fructus est resipiscentia: huius desperatio, nisi Dominus succurrat.*

h *Minimè fucatum, sed eiusmodi vt Deo possim illud approbare.*

i *Intimius illius amor.*

1 Verbum est עלבן propriè significans auaritiæ impulsu, quæ sunt alterius, ad se trahere & eo est vsus suprà quoque ca. 2. quanquam nonnihil a propria significatione deflexo.

2 Ad verbũ, Non expauescit mihi animus meus periphrasis est pœnitentiæ quæ oritur ex metu futuri mali: qualem quidam putant fuisse in Isaaco, quum postquam benedixisset Iacobo, putans esse alterum filium, adueniente Esau se deceptũ esse intellexisset, atque ideo expauisset pauore magno, timens videlicet ne, quod fecerat, initium esset irreconcillabilius odii inter fratres. Genes. 27. 37.

3 Ad Verbum, Etiamsi expauisset.

4 Ad verbum, Pauorem animi.

5 Id est, Amor eius erga vos auctus admodum est.

runt erga vos, quum recordatur obedientiæ omnium vestrûm, quòd cum timore & tremore acceperitis eum.

16 Gaudeo quòd in omni re confidam de vobis.

sunt, dum reminiscitur obedientiæ omnium vestrûm, & vt cum timore ac tremore ipsum exceperitis.

16 Gaudeo igitur quòd penitus confidam de vobis.

Caput VIII.

1 Macedonum. 9 atque adeò ipsius Christi exemplo, 14 vt liberales sint in Sanctos, hortatur. 16 Titum, 18 & alium fratrem hac de causa ad ipsos profectos dicit.

1 NOtam autem vobis facimus, fratres mei gratiam Dei quę data fuit in ecclesiis Macedoniæ.

2 Quòd in probatione multa afflictionum eorum, abundantia fuit gaudio eorum, & profunditas paupertatis eorum redundauit in diuitias simplicitatis ipsorum.

3 Testor enim quòd secundum vires ipsorum, & plusquam *sit* facultas eorum,

4 Cum voluntate animæ ipsorum petierunt à nobis cum obtestatione multa, vt consortes fierent [1] in benificentia ministerii sanctorum.

5 Et non sicut sperauimus, sed seipsos tradiderunt, primùm Domino nostro, deinde etiam nobis per voluntatem Dei.

6 Vt nos peteremus à Tito, vt quemadmodum cœpisset, ita perficere in nobis etiam beneficentiam hanc.

7 Sed quemadmodum in omni re abũdantes estis, in fide, & in sermone, & in cognitione, & in omni diligentia, & in charitate nostra erga vos, ita etiam in hac beneficentia abundabitis.

8 Nequaquam [2] præcipiendo præcipio vobis, sed per studium sociorum vestrorum veritatem dilectionis vestræ exploro.

9 Nostis enim beneficentiam Domini nostri Jeschua Christi, quòd propter vos pauper factus sit, quum esset diues, vt vos per eius paupertatem ditesceretis.

10 [3] Consulendo autem consulo vobis hoc quod conducit vobis. Nam à præterito anno cœpistis non velle tantùm, sed etiam facere.

11 Nunc autem complete opere illud quod voluistis: vt sicut fuit vobis animi promptitudo ad volendum, ita opere compleatis ex eo quod est vobis.

12 Si enim voluntas adsit, prout est ei, ita accepta est, nequaquam secundum id quod non est ei.

13 Nequaquam enim vt aliis sit relaxatio, & vobis angustia, sed in æquabilitate estote tempore hoc, vt abundantia vestra sit pro penuria illorum:

14 Vt etiam abundantia illorum sit pro penuria vestra, quò sit æquabilitas.

15 Sicut scriptum est, Qui multum accepit, non superfuit illi: & qui parum accepit, non defuit illi.

16 Gratia autem Deo, qui dedit studium hoc pro vobis in corde Titi.

17 [4] Præcationem enim nostram suscepit: & quia valdè solicitus est, ex voluntate propria profectus est ad vos.

18 Misimus autem cum eo fratrem nostrum,

1 PORrò [1] notam facimus vobis, fratres, [a] gratiam Dei pręstitam Ecclesiis Macedonum.

2 Nempe quòd [b] in multa probatione afflictionis abundans gaudium ipsorum, & profunda eorum paupertas redundauit in copiosam benignitatem ipsorum.

3 Quòd (inquam) pro viribus testor) & supra vires [c] voluntarii *fuerunt*.

4 Multis cum precibus nos rogantes vt hanc beneficentiam, & communicationem, qua sanctis subuenitur in nos reciperemus.

5 [2] Ac non sicut sperabamus *ita fecerunt* sed semetipsos dediderunt primùm Domino, *deinde* & nobis, per Dei voluntatem:

6 Ad adhortandum Titum, vt sicut antè cœpit, ita etiam absoluat apud vos hanc quoque beneficentiam.

7 Itaque sicut in omnibus abundatis fide, & sermone, & cognitione, & omni studio, & vestra in nos charitate, *videte* vt in hac quoque gratia abundetis.

8 [3] Non ex imperio loquor, sed [e] aliorum studio, vestræ quoque dilectionis [f] sinceritatem reddens exploratam.

9 [4] Nostis enim beneficentiam Domini nostri Iesu Christi, eum *videlicet* propter vos pauperem factum esse, quum esset diues: vt vos illius paupertate ditesceretis.

10 [5] Et sententiam in ea re *meam* edo: nam hoc vobis conducit, qui non solùm facere [g] sed etiam velle antè cœpistis anno superiore.

11 At nunc etiam illud ipsum facere absoluite: vt sicut *adfuit* promptum illud velle, ita etiam *adsit* ipsum perficere ex eo quod habetis.

12 [6] Etenim si prius adsit promptus animus, aliquis acceptus est pro eo quod habet, nõ pro eo quod non habet.

13 [7] Non enim vt aliis relaxatio sit, vobis autem oppressio: [h] sed pari conditione hoc tempore vestra abundantia *supplet* illorum defectum.

14 Vt & illorum abundantia vestrũ defectum suppleat, vt fiat æquabilitas.

15 Sicut scriptum est, Qui multum *collegit*, plus non habuit: & qui paulum, minus non habuit.

16 Gratia autem *sit* Deo, qui cordi Titi indidit idem studium pro vobis:

17 Quòd tum exhortationem illam gratam habuit, tum verò maiore studio vltrò ad vos iter suscepit.

18 Misimus autem vnà cum eo fratrem illum

1 Id est, In conferenda pecunia ad sublenandos sanctos.

2 Id est, Imperiose præcipio.

3 Id est, Omnino autem consulo.

4 Id est, Prouinciam illam suscepit Titus quam vt susciperet orabamus eum.

1 Sextus locus huius epistolæ, continens varias exhortationes Corinthiis ad beneficentiam inflammandis, quia Hierosolymitanæ Ecclesiæ inopia necessario tempore subleuaretur. Proponit autem eis priore loco Macedonicarum Ecclesiarum, alioqui multis ærumnis ad extremam penuriam redactarum, exemplum quod æmulentur.

a *Beneficiũ Diuinũ.*

b *Quod multa illa ærumna quibus Dominus ipsos explorauit, eorum alacritatem modo non extinxerint, sed etiam clariorem effecerint.*

c *Sponte liberales.*

d *Gratiam vocat quod alii omnino vocassent: hic autem versu 6. est explicandum.*

2 Amplificat Macedonum alacritatẽ in eo quod Paulum etiam rogarint vt Corinthios, Tito ad eos remisso ad absoluendam eleemosynarum collationem incitaret.

3 Tertiò, monet vt concitatam de se expectationem non fallant.

e *Macedonum rogatu.*

f *Tum apparet germana esse charitas, quum reipsa idque promptè ac liberaliter fratribus succurrimus propter Christum.*

4 Quartum argumentum, ab exemplo Christi.

5 Diligenter cauet ne vi extorquere velle videatur, quod nisi sit voluntarium, Deo gratum esse non possit.

g *Non solum [illegible] Designat [illegible] que [illegible] profectum.*

6 In eos qui [illegible] tatem solent excusare, quasi solis diuitibus proprium sit inopes iuuare.

7 Christiana beneficentia est [illegible] vt ius analogum [illegible]

netur. h *Vt sicut nunc aliis inopibus vos abundantes largimini è vestro, sic alii vicissim de suo vobis largientur.* 8 Commendat Titum & duos eius collegas multis nominibus, tum vt minimè sit suspecta eorum fides, quasi eos summiserit ad expilandas Ecclesias: tum vt eo sint ad collationem promptiores.

cuius

cuius laus est [l] in Euangelio per omnes Ecclesias.

19 (Nec *id* solùm, sed etiam suffragiis delectus est ab Ecclesiis socius peregrinationis nostræ, cum hac [k] beneficentia quæ administratur à nobis ad ipsius Domini gloriam, & *comprobandum* promptũ animum vestrũ.)

20 Vitantes hoc, ne quis nos vituperet in hac [l] exuberantia quæ administratur à nobis:

21 Vt qui procuremus honesta non solùm coram Domino, sed etiam coram hominibus.

22 Misimus autem cum eis fratrem nostrum, quem sæpe in multis probauimus studiosum, nunc autem multo studiosiorem, ob multam fiduciam quam *habeo* in vobis.

23 Siue de Tito *quæritur*, socius meus *est*, & apud vos adiutor: siue [m] de fratribus nostris, legati *sunt* Ecclesiarum, *&* [n] gloria Christi.

24 Itaque demonstrationẽ charitatis vestræ, & nostræ de vobis gloriationis edite in eos, [o] in conspectu Ecclesiarum.

eum cuius laus est in Euangelio in omnibus Ecclesiis.

19 (Quemadmodum etiam [5] diligendo delectus est ab Ecclesiis, vt proficiscatur nobiscum cum beneficentia hac quæ administratur à nobis, ad gloriam ipsius Dei, & ad animi nostri promptitudinem.)

20 Euitauimus enim hoc, ne quis imponeret nobis maculam in hac abundantia quæ administratur à nobis.

21 Procuramus enim quæ bona sunt, non coram Deo tantùm, sed etiam coram filiis hominis.

22 Misimus autem cum eis etiam fratrem nostrum, qui nobis est probatus omni tempore in multis, quòd diligens sit: nunc autem magis diligens propter fiduciam magnam quæ est de vobis.

23 Siue igitur Titus, socius meus est & adiutor erga vos: siue fratres alii, legati sunt ecclesiarum gloriæ Christi.

24 Proinde iudicium charitatis vestræ & gloriationis nostræ de vobis, in eos ostendite, in conspectu ecclesiarum omnium.

l *In prædicatione Euangelii.*

k *Muneribus collatis in subsidiũ Ecclesiæ Hierosolymitanæ.*

l *In hac copiosa Ecclesiarum munificentia, quæ nostræ fidei commissa est.*

m *Duobus Titi collegis.*

n *Per quos gloria Christi illustratur.*

o *Testes huius vestræ pietatis habituri omnes Ecclesias, in quarum velut conspectu versamini, quum legatos cernatis ad vos missos, suffragiis delectos.*

5 Suffragiis delectus est.

Caput IX.

1 *Cur de eorum voluntate bene sentiens,* 3 *illis tamen adhortandis sedulò incumbat,* 4 *rationem adducit,* 6 *& sementi eleemosynas comparat,* 10 *quas Deus rependit magno fœnore.*

1 [1] NAM de subministratione quidem quæ fit in sanctos, superuacaneum est mihi scribere vobis.

2 Noui enim prõptum animum vestrũ, quem de vobis iacto apud Macedones, Achaiam videlicet paratam esse ab anno superiore: & ex vobis *ortus* zelus prouocauit complures.

3 Misi autem hos fratres, ne gloriatio nostra de vobis inanis fiat hac in parte: vt (sicut dicebam) parati sitis:

4 Ne quo modo, si mecum venerint macedones, & offenderint vos imparatos, nos pudefiamus (vt ne vos dicam) [a] in præfidente ista gloriatione.

5 Itaque necessarium putaui adhortari fratres vt priores venirent ad vos, & prius absoluerent anteà denuntiatam beneficentiam vestram, vt ea sit parata ita vt beneficentia, & non vt [b] extortum aliquid.

6 [2] Hoc autem *dico*, Qui serit parcè, parcè etiam metet: & qui serit benignè, benignè etiam metet.

7 Quisque sicut [c] præoptat corde, *ita agat*: non [d] ex tristitia aut [e] ex necessitate: nam hilarem datorem diligit Deus.

8 Potens est autem Deus efficere vt [f] omnis gratia in vos redundet: vt in omnibus omni tempore omne quod sufficiat habentes, abundetis [g] ad omne opus bonum:

9 (Sicut scriptum est, Dispersit, dedit pauperibus: iustitia eius manet [h] in seculum.

10 Qui autem suppeditat semẽ serenti, & panem ad escam suppeditet, & multiplicet sementem vestram, & augeat [i] fructus iustitiæ vestræ.)

1 DE ministerio autem sanctorum, superfluum facio si scribo vobis.

2 Noui enim promptitudinem animi vestri, & propterea gloriatus sum de vobis apud Macedones, quòd Achaia parata sit à præterito anno, & æmulatio vestra multos prouocauit.

3 Misi autem fratres, ne inanis fieret gloriatio qua gloriati sumus de vobis in hoc negotio, vt quemadmodum dixi illis, parati sitis.

4 Ne fortè veniant mecum Macedones, & inueniant vos imparatos, & erubescamus nos (vt non dicamus quòd vos erubescetis) in gloriatione ista qua gloriati sumus.

5 Idcirco solicitudo mihi fuit vt peterem à fratribus meis his vt venirent ante me ad vos, & præpararent benedictionem illam de qua iampridem commonefacti estis, vt esset parata ita vt beneficentia, nequaquam vt [1] auaritia.

6 Hoc autem *dico*, qui seminat [2] in defectu, etiam in defectu metet: & qui seminat [3] in benedictione, etiam in benedictione metet.

7 Vnusquisque secundum id quod est in mente sua, nequaquam tanquam ex tristitia aut tanquam ex necessitate. Datorem enim hilarem diligit Dominus.

8 Facultas enim est in manibus Dei, vt omnem gratiam abundare faciat in vobis, vt omni tẽpore in omni re id quod sufficit vobis, sit vobis, & abundetis in omne opus bonum:

9 Sicut scriptum est, Dispersit & dedit pauperibus, & iustitia eius manet in seculum.

10 Is autem qui dat semen seminanti, & panem in cibum, ipse det & multiplicet sementem vestram, & augeat fructus iustitiæ vestræ.

1 Prudenter occurrit suspicioni quã concipere poterant Corinthii, quasi Apostolus adeò anxiè illos vrgens, de eorum voluntate dubitaret. Testatur ergo se non ideò id facere vt eos doceat subueniendũ esse sanctis, quum sese etiam pro iis sponsorem apud Macedonas interposuerit, sed tantũ vt sponte currentes incitet, quò sint omnia tum paratiora, tum etiam copiosiora.

a *Vtitur nomine hypostaseos quod significat animi quandam imperterritam subsistentiam.*

b *Quasi ab auaris.*

2 Eleemosyna nec tenaciter nec malignè præstari debet. voluntaria autem & liberalis comparatur sationi, quam vberrima messis amplissimæ benedictionis consequitur.

c *Vltrò seligit ac constituit apud se.*

d *Liberali animo.*

e *Inuitus. Vt qui nolit malè audire.*

f *Omnis Dei munificentia.*

g *Vt alios omnibus modis iuuare possitis beneficiendo.*

h *Est perennis, loquitur autem Dauid de viro Deum timente, & proximum amante, cui dicit nunquam defuturum quod aliis largiatur.*

i *Piis hominibus beneficentia est pro omnibus latifundiis.*

1 Vel, Expilatio.
2 Vel, Cum parcitate, id est, Parcè, Hebraismus.
3 Id est, Liberaliter & copiosè, Hebraismus.

4 Ad verbum, Per manum nostram. Hebraismus.

11 Vt in qualibet re locupletemini in omnem simplicitatem quæ perficit 4 per nos gratiarum actionem Deo.

12 Quoniam functio ministerii huius nequaquam tantùm penuriam sanctorum supplet, sed etiam exuberat per gratiarum actiones multas Deo.

13 Nam propter probationem ministerii huius Deum glorificamus, quòd obedientes præstitistis vos in confessione Euangelii Christi, & associastis vos in simplicitate vestra cum illis & cum omni homine.

14 Et orationem offerunt pro vobis in charitate magna, propter magnitudinem gratiæ Dei quæ est super vos.

15 Gratia autem Deo super dono suo ineffabili.

11 Vobis omni modo ditatis ad omnem benignitatem, quę per nos efficit vt gratiæ agantur Deo.

12 3 Nam subministratio oblationis istius non solùm supplet sanctorum inopiã, sed etiam redundat in multas gratiarum actiones apud Deum, approbatione istius subministrationis.

13 Deum glorificando de [l] vestra testata subiectione in Euangelium Christi, deque benigna in se & in omnes communicatione:

14 Et ipsorum præcibus pro vobis, maximo vos amore complectentium propter gratiam Dei in vobis exuberantem.

15 [m] Gratia autem *sit* Deo super inenarrabili suo munere.

3 Alius duplex fructus beneficentiæ in sanctos vel præstitissimus hic est, quòd occasionem præbeat Dei laudandi, & ita etiam patefiat vestra fides.

k *Ex hoc vestra charitatis specimine, in hac subministratione.*

l *Quòd vno consensu declaueritis vos vnũ Euangelium agnoscere cui vosipsos libenter subieceritis, ex quo doceatis vos cum Ecclesia Hierosolymitana consentire.*

m *Ne gloriosa ista prædicatione efferantur Corinthii, claudit hoc epiphonemate hanc exhortationem.*

CAPUT X.

1 Qua fiducia, 4 quibus armis, 6 qua vindicta sit instructus aduersus improborum calumnias, ostendit. 7 seq. præsentem non minus virtutis habere in operibus, 11 quàm absentem grauitatis in verbis.

1 Id est, Externa specie, vel Quum præsens sum. Hebraismus

2 Id est, Vti audacia.

3 Id est, sicuti statuo.

4 In versiculo tertio deerat primum hemistichium in impresso Syro: quod restituimus ex manuscripto codice Syro bibliothecæ illustrissimi principis electoris Palatini.

5 Hæc verba licet in Græcis exemplaribus non legantur, in Syriaco exemplari sunt.

6 Id est, Vanum timorem vobis incutiam.

7 Id est, Re ipsa.

1 EGo autem Paulus peto à vobis per lenitatem & demissionem Christi, qui etiam si 1 in facie demissus sum apud vos, attamen absens confido de vobis.

2 Peto autem à vobis ne quum venero, cogar per confidentiam quæ est mihi 2 vt audeam (3 sicut cogito) in homines qui arbitrantur nos quòd tanquam qui in carne simus, ambulemus.

3 4 Etsi enim in carne ambulamus, atqui nequaquam carnis bellum gerimus.

4 Arma enim militiæ nostræ, nequaquã sunt carnis, sed potentiæ Dei: & per eam subiugamus munitiones rebelles.

5 Et demolimur cogitationes & omnem altitudinem quæ sese extollit aduersus cognitionem Dei, & captiuas reddimus omnes ratiocinationes ad obedientiam Christi.

6 Et paratum habemus sumere vindictam de iis qui non obediunt, quum impleta fuerit obedientia vestra.

7 Faciem intuemini vos? Siquis confidit de seipso quod Christi sit, hic sciat de seipso quòd quemadmodũ Christi est, ita etiã nos.

8 Si enim etiam aliquid amplius glorier de potestate quam dedit mihi Dominus noster, non pudet me, quia ad ædificationem vestram dedit nobis, & ad repulsionẽ vestri.

9 5 Dubito autem ne existimer tanquam is qui 6 perterrefaciendo perterrefaciam vos per epistolas.

10 Quia sunt quidam qui dicunt quod epistolæ graues sunt & robustæ, aduentus autem corporis infirmus, & sermo eius contemptibilis.

11 Sed hoc cogitet qui eiusmodi dicit, quòd quales sumus per sermonem epistolæ nostræ quum absentes sumus, tales sumus etiã quum propinqui sumus 7 facto.

1 CÆterum 1 precor vos per clementiam & [a] æquitatem Christi, ego ipse Paulus, qui coràm quidẽ humilis sum inter vos, absens verò sum erga vos confidens.

2 *Hoc* autem rogo, ne præsens confidenter agam fiducia qua existimor audax fuisse in quosdam, qui nos æstimant quasi [b] secundum carnem incedamus.

3 2 Nam in carne incedentes, secundum carnem bellum non gerimus.

4 Arma enim militiæ nostræ [c] non carnalia sunt, sed [d] diuinitus valida ad subuersionem munitionum.

5 Ratiocinationes euertendo, omneq; sublimitatem quæ extollitur aduersus cognitionem Dei: 3 & in captiuitatẽ redigendo omnem cogitationem ad obediendũ Christo:

6 Et paratum habendo quo vindicemus omnem contumaciam, postquam impleta fuerit vestra obedientia.

7 4 [e] Quæ ob oculos sunt aspicitis? si quis apud se confidit se Christi esse, hoc vicissim cogitet [f] ex sese, quemadmodum ipse Christi *est*, ita & nos Christi *esse*.

8 Nam si amplius etiam quippiam glorier de potestate nostra quam dedit Dominus nobis ad ædificationem, ac non ad subuersionem vestri, non pudefiam:

9 Ne videar ceu perterrefacere vos per epistolas.

10 Nam epistolæ quidem [g] (inquiunt) graues sunt & validæ: sed præsentia corporis infirma *est*, & sermo nihili.

11 Hoc cogitet *qui* istiusmodi *est*, quales sumus verbo per epistolas quum absumus, tales etiam nos *fore* reipsa quum aderemus.

1 Redit ad illam Apostolatus sui defensionem sed ita vt simul authoritate sua re ipsa vtatur. Seriò enim & grauiter monet, additis etiam planè terribilibus minis, vt se dociles præbeant. Refellit autem superbos quosdam qui quoniam in Paulo nihil hominum more splendidum viderant, & eum lenissimum experti fuerant qui tamẽ absens seuerissimè ad eos scripsisset, de eo non aliter quam de Thrasone quopiam indicabant, qui soleret aduersus absentes ferocire. Primùm igitur sese clementem & moderatum fuisse profitetur, sed Christi exemplo, cuius lenitatem si pergant aspernari, testatur se reipsa declaraturum quantopere illi hallucinentur qui de Apostolico munere vt de humanis functionibus indicant, nimirum ex apparentia, quam externum vocant.

a *Naturam illam ad misericordiam potius, quàm ad subditos suos persequendum propensam.*

b *Non aliis præsidiis freti essemus, quàm quod præ me fert exterior, itaque corpus imbecilla Pauli conditio spirituali & Apostolicæ dignitati.*

2 Secundò, testatur se quantumuis alioqui cæterorum hominum similem, tamen iis viribus instructum prodire, quibus nullæ hominum munitiones siue fraude & astu, siue robore & potentia restiterint, pares esse possint quoniam diuinis armis certet. c *En quibus homines authoritatem sibi apud alios parant, & res illas magnas gerunt.* d *Infinita illa Dei potentia nituntur.* 3 Amplificatio spiritualis istius virtutis, quæ hostes quantumuis callidos & potentes sic domet, vt alios quidem resipiscentes ad Christum adducat, alios præfractè rebelles ab iis qui regi se patiuntur separatos, pro meritis vlciscatur. 4 Inculcat eadem sed maximo cum sententiarum & verborum pondere. e *Itane verò in æstimandis hominibus externam illam laruam intuemini?* f *Etiam de me non admonitus.* g *Indicatur certus aliquis huius sermonis author.*

12 [5] Non enim [h] audemus nos [i] inserere aut conferre cum quibusdam qui seipsos commendant: sed [k] non intelligunt quòd [l] ipsi sese seipsis metiuntur, & sese sibi ipsis [m] comparant.

13 At nos non gloriabimur de iis [n] quæ mensuræ *nostræ* non sunt, sed secundùm modum nobis ad regulam admensum, id est, eius quam distribuit nobis Deus mensuræ, *gloriabimur* nos peruenisse ad vos etiam vsque.

14 Non enim vt si non peruenissemus vsque ad vos, extendimus nosipsos vltra quam deceat, nam vsque ad vos etiam peruenimus [o] in Euangelio Christi.

15 Nequaquam de iis quæ [p] mensuræ *nostræ* non sunt gloriantes, *id est* de alienis laboribus: imò sperantes fore vt augescente fide vestra, in vobis amplificemur in attributa nobis nostra mensura vlterius.

16 (Id est) vt in iis *regionibus* quæ vltra vos *sunt* Euangelizem: non vt [q] in alteri attributa mensura, de præparatis gloriemur.

17 [6] Cæterum qui gloriatur, in Domino glorietur.

18 Non enim qui seipsum commendat, is probatus est, sed is quem Dominus cõmendat.

12 Non enim audemus cogitare, aut comparare nosipsos cum illis qui seipsos gloria extollunt, sed quia ipsi intra sese seipsos comparant, non intelligunt.

13 Nos non gloriamur [8] vltra mensuram nostram, sed iuxta mensuram termini quam partitus est nobis Deus, vt pertingeremus etiam vsque ad vos.

14 Nequaquam enim tanquam qui non pertingamus ad vos, extendimus nosipsos: vsque ad vos enim pertigimus in Euangelio Christi.

15 Neq, gloriamur extra mensuram nostram in labore aliorum, sed est nobis spes vt crescente fide vestra in vobis, crescamus iuxta mensuram nostram.

16 Et redundemus etiam vltra vos ad Euangelizandum, non in mensura aliorum, in iis quæ parata sunt, gloriemur.

17 Qui autem gloriatur, in Domino glorietur.

18 Nequaquam enim qui seipsum laudat, ille probatus est, sed is quem Deus laudauerit.

5 Coactus refellere stultas quorundam ambitiosorum iactationes, testatur eos nihil proferre posse, nisi quod ipsi de seipsis falsò persuaserint: se vero etiamsi de maximis rebus glorietur, non tamen vltra metas eius mensuræ progressurum quam sit ei admensus Dominus vt qui ad eos vsque peruenerit euangelizando: ac longius etiam se perrecturum confidat, vbi & ipsi ita profecerint, vt in iis erudiendis non sit necesse ipsum amplius occupari. Additur autem amplificatio ex eo quòd in alienos labores nusquam successerit.

h *Ironia.*
i *Numerare.*
k *Non sentiunt vel animaduertunt.*
l *Sola de seipsis persuasione freti, nihil non sibi arrogant.*
m *Alios omnes cõtemnentes, pro mensura nihil aliud adhibebant quàm seipsos.* n *De iis quæ Deus non est nobis admensus.* o *Dum Christum prædico.* p *Quasi Deus terrarum orbem inter Apostolos diuiserit excolendum.* q *In regionibus ab aliis præparatis, & quasi excultis Euangelii prædicatione.* 6 Emollit quod de se dixerat, simulque Corinthios ad alia audienda præparat, testatus se nihil aliud quærere, quam vt Deo sese approbet, cuius vnius gloriæ studeat.

8 Ad verbum, Plusquam sit mensura nostra.

Caput XI.

2 *Ingenti se erga Corinth. amore cogi testatur,* 5 *vt laudes suas deprædicet.* 9 *Gratuitam illis suam operam impendisse,* 13 *ne qua in re superiores essent pseudoapostoli,* 22 *quos longè antecellere recenset in iis quæ veræ sunt laudis.*

1 VTinam [1] tolleraretis paulisper desipientiam *meam*: imò etiam tolerate me.

2 Ambio enim vos Dei [a] zelotypia. Aptaui enim vos, *quos* vni viro (*vt* virginem puram) [b] sistam *nempe* Christo:

3 Sed metuo ne quomodo sicut serpens ille Euam seduxit calliditate sua, [c] ita corruptæ mẽtes vestræ *degenerent* à simplicitate [d] quæ est in Christo.

4 [2] Enimuerò si veniat qui [e] alterum Iesum prædicet quem non prædicauerimus, aut *si* Spiritum alterum accipiatis quem non acceperitis, aut Euangelium alterum quod nõ receperitis, rectè, *eum* toleraueritis.

5 Puto enim me nihilo inferiorẽ fuisse [f] summis Apostolis.

6 [3] Quòd si [g] rudis *sum* sermone, non tamen *sum rudis* scientia: sed omninò manifesti facti sumus in omnibus apud vos.

7 [4] Num peccaui quum meipsum demitterẽ vt vos attolleremini? quód*que* gratuitò Euangelium Dei euangelizauerim vobis?

8 Alias Ecclesias spoliaui, accepto ab eis stipendio, vt vobis inseruirem: & quum apud vos essem & egerem, non obtorpui cum cuiusquam incommodo.

1 VTinam autem tolerassetis me paulisper, vt loquerer insipienter: sed etiam tolleratis me.

2 Zelotypus sum enim erga vos zelotypia Dei: despondi enim vos viro vni, virginem puram vt exhiberem Christo.

3 Metuo autem ne, quemadmodum serpens seduxit Euam versutia sua, ita corrumpantur mentes vestræ à simplicitate quæ *erat* erga Christum.

4 Si enim is qui venit ad vos, alium Ieschua prædicarit vobis quem non prædicauimus, aut spiritum alium acceperitis quem non accepistis, aut Euangelium aliud quod non accepistis, pulchrè acquiesceretis.

5 Puto enim quòd nihilo minor sum quàm Apostoli qui admodum excellunt,

6 Licet enim imperitus sim sermone meo, attamen non scientia mea: sed in omni re manifesti fuimus apud vos.

7 Nunquid [1] delinquendo deliqui quòd humiliauerim meipsum vt vos exaltaremini, & gratis prædicauerim vobis Euangelium Dei?

8 Et Ecclesias cæteras expoliauerim, & acceperim sumptus pro ministerio erga vos? & quum venissem ad vos, non grauauerim quenquam ex vobis.

1 Agnoscit se quodammodo stultos imitari in rerum istarum prædicatione, sed addit se inuitum hoc facere ipsorum bono, quòd eos à vanis quibusdam & astutis hominibus nõ sine Satanæ fraude deceptos videat.

a *Loquitur vt procus, sed qui tamen non sibi, at Domino illos ambiat.*
b *Vt vos coniungam.*
c *Hic locus notandus contra eos quibus natiua illa & incorrupta sacrarũ scripturarũ simplicitas præ humanæ facundiæ fucis ac pigmentis sordet.*
d *Quæ iis conuenit qui in Christo sunt.*
2 Testatur eos falli si vel excellentius aliquod Euangeliũ vel præstantiora Spiritus dona se à quoquã accepturos somnient.
e *Perfectiorem doctrinam de Iesu.*
f *Ad verbum iis qui supra quam valdè sunt Apostoli.* 5 Refutat illorum Thrasonum calumnias. Sum, inquit, fateor, non ita facundus orator, Illi certè mihi Euangelii notitiam non possunt adimere, sicut vos ipsi estis modis omnibus experti. g *Mascula illa & Euangelio digna eloquentia non caruit Paulus: carere autem voluit fucata ista dicendi ratione, quàm nimium multi hodie sequuntur.* 4 Alia calumnia quòd videlicet homo esset vulgaris & manuum suarum labore victitans. Hic verò, inquit Apostolus, quid mihi possitis obiicere, nisi quod quiduis subire vestri causa sustinui, & quum egerem, partim manibus meis victum quærere, partim etiam quum vrsit inopia, aliunde viaticum petere malui, quam vobis vllo esse oneri, etiamsi vobis euangelizabam?

1 Grauiter deliqui.

Vetus interpretatio	Beza
9 Necessitatem enim meam suppleuerunt fratres qui venerũt ex Macedonia & in omni re [2] seruaui meipsum, & seruo, vt non onerem vos.	9 Inopiam enim meam suppleuerunt fratres qui venerant è Macedonia: & in omnibus me præstiti vobis minimè onerosum, [5] & præstabo.
10 Est in me veritas Christi, quòd hæc gloriatio non abolebitur in me in regionibus Achaiæ.	10 [h] Est veritas Christi in me, quòd hæc gloriatio [i] non obstructur contra me in regionibus Achaiæ.
11 Quamobrem? Quòd non diligam vos? Deus ipse nouit.	11 Quapropter? *an* quòd non diligam vos? Deus nouit.
12 Sed hoc quod facio, & iam faciam, vt amputem occasionem illorum qui quærunt occasionem, vt in ea re qua gloriantur, inueniantur sicut nos.	12 Sed quod facio, etiam faciam, vt amputem occasionem, iis qui optant occasionem vt in *eo de* quo [k] glorianturr reperiantur quales & nos.
13 Sunt enim istiusmodi, pseudoapostoli & operarii dolosi, & assimilant seipsos Apostolis Christi.	13 [6] Nam istiusmodi pseudoapostoli, operarii dolosi sunt, transformati in Apostolos Christi.
14 Neque est mirandum in hoc. Etenim si Satanas ipse transfigurat se in Angelum lucis.	14 Neque id mirum ipse enim satanas transformatur in angelum [l] lucis.
15 Nequaquam magnum est negotium si etiam ministri eius transfigurant se in ministros iustitiæ: quorum finis erit secundum opera eorum,	15 Non magnum est igitur si transformentur vt ministri iustitiæ etiam eius ministri: quorum finis erit secundum opera eorum.
16 Rursus autem dico ne quis reputet de me tanquam insipiens sim: alioquin etiam vt insipientem accipite me, vt etiam ego modicum glorier.	16 [7] Rursum dico, ne quis me putet desipientem esse: alioquin etiam vt desipientem recipite me, vt paululum quiddam & ego glorier.
17 Quod loquor, secundum Dominum nostrum non loquor, sed tanquam per insipientiam in hoc loco gloriationis.	17 Quod dico, non dico secundùm Dominum, sed vt desipiens, in præfidente ista gloriatione.
18 Quando quidem multi gloriantur in carne, etiam ego gloriabor.	18 Quandoquidem multi gloriantur secundum carnem: & ego gloriabor.
19 Faciles enim estis ad audiendum destitutos mente, quum vos sapientes sitis.	19 Libenter enim toleratis desipientes, quòd sitis sapientes.
20 Et [3] extollitis eum qui in seruitutem vos adigit, & eum qui deuorat vos, & eum qui accipit à vobis, & eum qui extollit se supra vos, & eum qui percutit vos in faciem vestram.	20 [8] Toleratis enim si quis vos in seruitutem adigit, si quis exedit, si quis stipendium accipit, si quis attollit sese, si quis vos in faciem cædit.
21 Tanquam in ignominia loquor quasi ita sit quòd infirmi fuerimus. (per defectum mentis loquor) quòd in quacunque re audet aliquis etiam ego audeo.	21 [m] Quantum ad contumeliam dico, sicuti quòd nos [n] infirmi fuimus: imò in quocunque audacia vti velit aliquis (vt desipiens loquor) audacia velim vti & ego.
22 Si Hebræi sunt, etiam ego: & si Israelitæ sunt, etiam ego: si semen sunt Abrahæ, etiam ego.	22 Hebræi sunt? *sum* & ego: Israelitæ sunt? sum & ego: semen Abrahæ sunt? *sum* & ego:
23 Si ministri sunt Christi, per defectum mentis loquor quod excellentior illis sum ego, in laboribus copiosior quàm illi, in vulneribus copiosior quàm illi, in vinculis copiosior quàm illi, in mortibus, [4] sæpius.	23 Ministri Christi sunt? (desipiens loquor) [o] supero ego: in fatigationibus amplius, in vulneribus supra illos, in carceribus amplius, in mortibus sæpe.
24 A Iudæis [5] quinquies quadragenas *plagas*, minus vna [6] deuoraui,	24 A Iudæis [q] quinquies accepi quadragenas *plagas* vna minus.
25 [7] Ter virgis [8] cæsus fui: [9] semel lapidatus fui: ter fui in naufragio die ac nocte, sine naui *inquam* in mari fui.	25 [r] Ter virgis cæsus fui, semel fui lapidatus, ter naufragium feci, noctem ac diem in profundo egi:
26 In itineribus multis, in [10] periculo fluminum, in periculo latronum, in periculo à genere meo, in periculo à Gentibus: in periculo fui in ciuitatibus, in periculo fui in solitudine, in periculo in mari, in periculo quod est à falsis fratribus.	26 *In* itineribus sæpe *fui*, *in* periculis fluminum, periculis latronũ, periculis à *meis* gentilibus, periculis in Gentibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis inter falsos fratres.
27 In labore & fatigatione, in vigiliis multis in fame & siti, in ieiunio multo, in denudatione & nuditate.	27 In fatigatione & [s] ærumna, in vigiliis sæpe, in fame & siti, in ieiuniis sæpe, in frigore & nuditate:

2 Id est, Abstinui, & abstineo.

3 Non significat simpliciter Ferre aut Tolerare, sed Efferre & euehere: quemadmodum constat ex altero loco Actorum 10. 7.

4 Ad verbum, Temporibus multis Heb.

5 Ad verbum, Quinq; temporibus quadraginta, quadraginta.

6 Hoc est, Magno cum dolore tuli.

7 Ad verbũ, Tribus temporibus. Hebraismus.

8 Ab aliis quàm à Iudæis.

9 Ad verbum, Vna vice. Hebraismus.

10 Græcam vocem seruat.

5 Amplificatio, adeò se istius facti nõ pudere: vt etiam deinceps non aliter agere apud ipsos decreuerit, quò verè semper possit affirmare se gratis in Achaia docuisse, minimè id quidem quod Corinthios dedignetur, sed vt Thrasones isti occasionem iam pridẽ captatam nusquã inueniant: ipse verò interea illis proponat quod æmulentur, vt verè tandem possint dicere se esse Pauli similes.

b *Forma iurisiurandi, quasi diceret, Ne censeatur in me veritas.*

i *Mihi semper patebit.*

k *Capterunt aduersarii omnes occasiones, vt pares essent Paulo. Quum igitur nunquã gratis essent docturi, quum potius Corinthios exederent, captabant aliam occasionẽ, nempe vt Paulus aliquid acciperet: quod si fecisset tum demũ se pares fore sperabant. Nam ita zelum & scientiam simulabant, & ea vana specie eloquentiæ exornabant, vt aliqui etiam Paulum despicerent: ostendit autem hæc omnia fucum esse.*

6 Apertè tandem istos suis coloribus depingit, prædicens fore vt quantumcunque zelum gloriæ Dei simulent, tandem seipsos prodant.

l *Lucis nomine, gloria cælestis intelligitur, cuius sunt participes Angeli.*

7 Pergit aperta cũ fiducia, & grauissima quadam ironia vtens petit sibi veniam tribui si velut ad tẽpus apud sapientes Corinthios desipiens cũ summis illis hominibus de externis etiã istis rebus cõtendat, puta de genere, de maioribus, deq; rebus fortiter gestis.

8 Antequam ad rem accedat, perstringit Corinthios, qui cum sibi sapientissimi viderentur, interea non animaduertebant pseudoapostolos ad quæstum abuti ipsorum simplicitate.

m *Quasi dicat, habita eius contumeliæ ratione qua vos afficiunt (id dico) quæ sanè minor non est, quàm si vos cæderent.* n *Infirmus habetur Paulus, qui vilis, abiectus ignobilis artifex, idemq; calamitatibus obnoxius Corinthiis videretur quum in eo emineret vis illa Diuina.* o *Paulus veram gloriam nactus, apertè ministerium suum asserit non sui causa, sed quòd doctrinam suam videret periclitari.* p *Præsentibus mortis periculis.* q *Respicit illud quod scriptum est Deut. 25. 3. Hic locus præterea ostendit multa quæ pertulit Paulus fuisse prætermissa à Luca.* r *A præfectis Romanis.* s *Ærumna est ægritudo laboriosa, veluti quum delassatus aliquis pro quiete cogitur nouos labores capessere.*

9 Hoc tandem addit velut appendicem, vt Corinthios pudeat eum aspernari à cuius solicitudine omnes pene Ecclesias pendere res ipsa testabatur.

10 Retorquet in aduersarios quod ab eis obiiciebatur. vt, si dicat, Proferunt illi meas ærumnas vt mihi autoritatem detrahant, at ego si gloriari velim, nõ aliunde sumpserim argumentum, nec quicquã hic à me confingi Deus ipse est testis.

B.	T.
28 ⁹ Absque iis quæ extrinsecus *eueniunt, vrget* agmen illud in me quotidie consurgens, *id est* solicitudo de omnibus Ecclesiis.	28 Præter reliqua plurima, & congregationem quæ est quotidiana contra me, & curam meam quæ est pro omnibus ecclesiis.
29 Quis affligitur, quin ego affligar? quis offenditur, quin ego vrar?	29 Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis offenditur, & ego non vror?
30 ¹⁰ Si gloriari oporteat, de iis quæ infirmitatis meæ *sunt* gloriabor.	30 Si gloriari oporteat, in infirmitatibus meis gloriabor.
31 Deus & pater Domini nostri, Iesu Christi, laudandus in secula nouit me non mentiri.	31 Nouit Deus Pater Domini nostri Ieschua Christi, benedictus qui est in seculum seculorum, quòd non mentior.
32 In vrbe Damasci, gentis præfectus nomine Aretæ regis, præsidio tenebat Damascenorum vrbem, cupiens me prehendere:	32 In Damasco princeps exercitus Aretæ regis custodiebat ciuitatem Damascenorum, ad comprehendendum me.
33 Sed per fenestram in corbe demissus fui per mœnia, & eius manus effugi.	33 Et ex fenestra in sporta demiserunt me ex muro, & ereptus sum è manibus eius.

Caput XII.

1 *Inuitus recenset.* 3 *reuelationes diuinitus* 4 *sibi factas,* 6 *ob quas quum verè gloriari posset, nolit:* 10 *infirmitatum suarum conscius.* 11 *sed hanc sibi necessitatem ineptiendi eos iniicere,* 20 *dum se addicunt ambitiosis hominibus, per quos à Christo alienantur.*

1 Pergit in proposito, & quoniam gloriosuli illi reuelationes iactabant, cõmemorat quæ ipsum suprà communem hominem captum attollant: at non absq; præfatione, & accurata etiam excusatione.

a *Quod in Christo, dico id est, quod sine ambitione dictum velim, quum nihil aliud quàm vnum Christum respiciam.*

b *In sublimissimum vsq; cælum, nec enim in nomine tertii est philosophandum. Sed tamen hic locus aduersus eos obseruandus, qui cælum ponunt vbique.*

c *Sic vocant Græci quæ Latini viuaria, barbarè parcus, vocãt, in quibus plantæ excoluntur & feræ pascuntur. Per excellentiam Græci interpretes sic vocarunt hortũ illum Eden: Hinc factum vt beata illa gloria Dei sedes eo nomine vocaretur.*

d *Quæ fando explicari à quoquam homine non possunt*

e *Qua nulla vi nesciorum quidẽ possit explicari, nempe quia diuinum est numen. Sic explicat Clemens Alex. Strom. 5.*

3 Vt omnem ambitionis suspicionem remoueat, testatur se illa vt extrinseca non vt sua iactare quãuis nihil hic affingat, ne hac occasione plus ei

B.	T.
1 Gloriari ¹ sanè non expedit mihi: veniam enim ad visiones & reuelationes Domini.	1 Gloriari oportet: sed non expedit: venio enim ad visiones & ad reuelationes Domini nostri.
2 Noui hominem ª in Christo ante annos quatuordecim, (an in corpore nescio: an extra corpus nescio: Deus nouit) raptum ᵇ in tertium vsque cælum:	2 Noui hominem in Christo ante quatuordecim annos, num autem in corpore, an verò absque corpore, non noui: Deus nouit) qui quidem raptus est vsque ad tertium cœlorum.
3 Et noui huiusmodi hominem (an in corpore, an extra corpus, nescio: Deus nouit)	3 Et scio hunc ipsum filium hominis (siue autem in corpore, siue absque corpore, non noui: Deus nouit)
4 Raptum fuisse in ᶜ Paradisum, & audisse ᵈ ineffabilia verba, quæ ᵉ non liceat homini loqui.	4 Et raptus est in paradisum, & audiuit sermones ineffabiles, quos non licet filio hominis eloqui.
5 ² De eiusmodi *re* gloriabor: de meipso verò non gloriabor, nisi ex infirmitatibus meis.	5 Pro hoc gloriabor, de me autem ipso non gloriabor, nisi in infirmitatibus.
6 Nam si voluero de iis gloriari, non ero insipiens: veritatem enim dicam, sed parcè loquor, nequis de me cogitet suprà *id* quod videt *esse* me, aut *quod* audit ex me.	6 Si enim voluero gloriari, nequaquam ero insipiens: veritatem enim dico, parco autem, ne quis cogitet de me plusquam quod vidit in me, & quod audiuit ex me.
7 ³ Et ne excellentia reuelationum supra modum efferrer, datus est mihi ᶠ surculus infixus carni, & angelus ᵍ satan, vt me colaphis cædat, ne supra modum efferar.	7 Et ne extollerer propter excellentiam reuelationum, traditus est mihi stimulus carni meæ, angelus Satanę, vt colaphis cæderet me, ne extollerer.
8 Super hoc ʰ ter Dominum rogaui, vt abscederet à me.	8 Super hoc ¹ ter petii à Domino vt remoueret à me.
9 Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nam potentia mea per infirmitatem ad finem sum adducitur. ⁴ Libentissimè igitur gloriabor potius de infirmitatibus meis, ⁱ vt tanquam in tabernaculo inhabitet in me potentia Christi.	9 Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: virtus enim mea in infirmitatibus perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, vt ² protegat me virtus Christi.
10 Proptereà ᵏ oblector in infirmitatibus, in cõtumeliis, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustiis pro Christo: quum enim infirmus sum, tunc potens sum.	10 Hanc ob causam delector in infirmitatibus, in contumeliis, in afflictionibus, in persequutionibus, in angustiis quæ sunt pro Christo: quum enim infirmus sum, tunc potens sum.
11 Fui desipiens in gloriando: vos me coegistis: ⁵ nam ego debueram à vobis commendari: nulla enim in re inferior fui ˡ summis	11 Ecce factus sum carens mente in gloriatione mea: quia vos coegistis me. Debitores enim eratis vt vos testaremini de me,

1 Ad verbum, Tribus vicibus. Hebraismus.

2 In verbo Græco ἐπισκηνώσῃ videtur autor huius paraphraseos vsum tabernaculorum respexisse, videlicet vt protegant à pluuia, sole, vento, & aliis huiusmodi incommodis; quæ deinde per metaphoram accommodat virtuti Christi protegenti Paulum contra stimulos Satanæ.

tribuatur ab aliis quàm per se sit ac proinde se velle potius in suis miseriis gloriari. 3 Excellens doctrina, cur Dominus præstantissimos etiam seruos suos à Satana vexari, & omni tentationum genere affligi velit: nempe ne nimium efferantur, atque adeò vt iugi illa exercitatione perficiantur. f *Concupiscentiam intelligit, quæ telis instar nobis inhæret, vt cogat etiam regeneratum Paulum exclamare, Non facio bonum quod volo, &c. Surculum autem vocat translatione ducta à surculis, qui vestigiis pedum infesti sunt, si per caduas syluas est ambulandum.* g *Qui cupiditates illas incendit.* h *Sæpe.* 4 Concludit se pseudoapostolorum iactationibus solas suas ærumnas velle opponere: simulque se excusat quòd ipsorum importunitate de his rebus tam multa dicere sit coactus, nempe quòd euerso ipsius Apostolatu necesse erat ipsius doctrinam ruere. i *Vt magis ac magis sentiam virtutem Christi: Nam quo sunt nostra tabernacula infirmiora, eo magis elucet in illis virtus Christi.* k *Illas non tantùm æquo vel forti animo fero, sed etiam voluptatem maximam ex illis percipio.* 5 Testes rursum Corinthios facit eorum quibus suum apud eos Apostolatum obsignarat Dominus, & denuo quàm sit tum ab omni auaritia, alienus, tum in eos propensus, certis argumentis declarat. l *Vide suprà cap. 11. vers. 5.*

propterea quòd nihilo fui inferior Apostolis illis qui admodum excellunt, tametsi non sim quicquam.

12 Indicia Apostolorum edidi inter vos, cum omni patientia, & cum potentiis, & cum prodigiis, & cum virtutibus.

13 Nam qua in re inferiores fuistis ecclesiis aliis, nisi in hoc quòd ego non grauaui vos? Condonate mihi hoc delictum.

14 Ecce [3] iam tertiò paratus sum vt veniam ad vos, neque grauabo vos: quia non quæro vestra, sed vos. Non enim debitores sunt filii recondere thesauros parentibus, sed parentes filiis suis.

15 Ego verò libenter & sumptus proferam, & etiam meipsum dabo pro animabus vestris: etiamsi, quum abundè diligam vos, vos parcè diligatis me.

16 Sed esto, ego non grauaui vos, sed tãquam vir astutus per dolum furatus sum vos.

17 Nunquid [4] per virum alium quem misi ad vos, expilaui vos?

18 A Tito petii, & misi cum eo fratres, nunquid aliqua in re expilauit vos Titus? Nónne vno Spiritu ambulauimus, & eisdem vestigiis?

19 Nunquid rursum arbitramini quòd apud vos nos excusemus? Coram Deo per Christum loquimur & omnia, dilecti mei, propter ædificationem vestram.

20 Metuo enim ne veniam ad vos, & non inueniam vos sicut vellem: & inueniar vobis ego quoque qualem non velletis: ne contentio, & inuidia, & ira, & calumnia, & obtrectatio, & murmuratio, & elatio, & tumultus *sit in vobis*.

21 Ne, quum venero ad vos, humiliet me Deus meus, & lugeam propter multos qui peccauerunt, & non resipuerunt ab impuritate, & à scortatione, & à lasciuia quam patrauerunt.

Apostolis, tametsi nihil sum.

12 [m] Indicia quidem Apostoli edita sunt apud vos cum omni tolerantia per signa & prodigia & [n] virtutes.

13 Nam quid est in quo fueritis inferiores cæteris Ecclesiis, nisi quòd ego ipse [o] non obtorpui cum vestro incommodo? condonate mihi hanc iniuriam.

14 Ecce, tertiò paratus sum venire ad vos, nec cum vestro incommodo obtorpescam: non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. Non enim debent filii parentibus thesauros congerere, sed parentes filiis.

15 Ego verò libentissimè sumptum impendam, & expendar pro animabus vestris: etiamsi, abundè vos diligens, minus diligar.

16 [6] Sed esto, ego vos non grauaui: sed quòd sim callidus, dolo vos cepi.

17 Num per quenquam eorum quos misi ad vos, expilaui vos?

18 Precatus sum Titum, & cum eo misi fratrẽ: nunquid vos expilauit Titus? nónne eodem spiritu incessimus? nónne eisdem vestigiis?

19 [7] Rursum putatis quòd nos vobis excusemus? in conspectu Dei, [p] in Christo loquimur: omnia autem hæc, charissimi, pro vestri ædificatione.

20 [8] Nam metuo ne quo modo, quum venero nõ quales velim reperiam vos, & ego reperiar vobis qualem nolitis: ne quo modo sint lites: æmulationes, iræ, contentiones, obtrectationes, susurri, tumores, tumultuationes:

21 Ne me postquam iterũ venero, deprimat Deus meus apud vos, & lugeam multos eorum qui antè peccarunt, nec resipuerunt super impuritate & scortatione & proteruia quam patrarunt.

3 Ad verbum, Iam tertium tempus est quo me paro, &c.

4 Ad verbum, Per manum viri alterius. Hebraismus.

m *Argumenta, ex quibus liquet me verè esse Apostolum Domini.*

n *Potentia facta.*

o *Non sui remissus in victu meo manibus mihi quærendo ne vobis essem oneri.*

6 Aliam calumniam longè grauissimã à se depellit, nimirum quòd astu & per alios quæstum faceret.

7 Concludit se hæc ad eos non scribere quasi defensione egeat, quum nullius sibi sit conscius: sed quòd eorum maximè intersit de eius fide minimè dubitare à quo instituti fuerant.

p *Vt eum loqui verè ac sincere conueniit, qui se in Christo esse profiteatur.*

8 Confirmata sua apud eos autoritate, acriter eos obiurgat, ac minas etiam addit planè Apostolicas, fore videlicet vt nisi resipuerint, ipsis deinceps non parcat, quum tertio iam eos admonuerit.

Caput XIII.

1 *Vt tertiò aduenturus,* 2 *seueriorem vindictam illis denuntiat,* 5 *qui re ipsa experti sint virtutem Christi in suo Apostolatu.* 10 *Optat tandem vt resipiscant,* 11 *& fausta illis precatur.*

1 [1] Iam tertiò paratus sum vt veniam ad vos, vt per os duorum triũmue testium stabile sit omne verbum.

2 Antè dixeram vobis, & rursum prædico vobis, sicut etiam [2] secundò quum essem apud vos, dixi vobis, etiam nunc procul existens scribo illis qui peccauerunt, & residuo reliquorum, quòd si venero, denuò non parcam.

3 Propterea quòd experimentum quæritis Christi qui loquitur in me, qui nequaquam infirmus in vobis, sed potens est in vobis.

4 Quamuis enim crucifixus sit in infirmitate, attamen viuit in virtute Dei, etiã nos infirmi sumus cum eo, attamen viuimus cum eodem in virtute Dei quæ est in vobis.

5 Vosipsos probate num in fide firmi sitis: vosipsos tentate, ánnon agnoscitis vosipsos:

1 Tertia hac vice venio ad vos. Ex ore duorum testium aut trium, firmum erit omne verbum.

2 Prædixi & secundò prædico vt præsens, & absens nunc scribo iis qui antè peccarunt, & reliquis omnibus, fore vt, si denuò venero, non parcam:

3 [1] Quandoquidem experimentum quæritis in me loquentis Christi, qui erga vos non est infirmus, sed [a] potens est in vobis.

4 Nam etsi crucifixus fuit [b] ex infirmitate, viuit tamen ex potentia Dei: [c] nam & nos infirmi sumus cum eo, sed viui erimus cum eo, ex virtute Dei apud vos.

5 [2] Vosipsos tentate annon sitis in fide, vosipsos probate: annon agnoscitis vosmet-

1 Ad verbum, Hoc tertium est tempus quod paro, &c.

2 Ad verbum, Secundo tempore, id est, Secunda vice.

1 Grauissima increpatio, quòd dum Apostolicas admonitiones despiciunt Christi ipsius patientiam tentent, atque adeò dum ipsum vt calamitosum aspernantur, nihil obijciant quod non sit ipsis cum Christo commune.

a *Quum opus fuerit, ad vos vlciscendos erit potentissimus.*

b *Quod attinet ad infirmam illam formã serui quam accepit, seipsum exinaniens.*

c *Particula (nam) non est causalis, sed ablatiua.*

2 Confirmat quod de virtute Dei dixerat in suo ministerio elucente, colligitque ex mutua inter fidem populi & ministri prædicationem relatione oportere vt vel Apostolatum eius reuereantur, in cuius doctrina fundata sit ipsorum fides, vel seipsos damnent infidelitatis, & se non esse ex Christi corpore fateantur.

ipsos,

ipsos, *videlicet* Iesum Christum in vobis esse? nisi reprobi estis.

6 3 At spero fore vt cognoscatis nos non esse reprobos.

7 Opto verò à Deo ne quid mali faciatis: nō vt nos probati comperiamur, sed vt vos quod honestum est faciatis, nos verò d velut reprobi simus.

8 Non enim possumus quicquam aduersus veritatem, sed pro veritate.

9 Gaudemus enim quum nos infirmi sumus, vos autem validi estis: hoc autem etiam optamus, vestram *videlicet* e instaurationem.

10 Propterea hæc absens scribo, ne præsens seueritate vtar, ex potestate quam dedit mihi Dominus ad ædificationem, ac non ad destructionem.

11 4 Quod superest, fratres, valete, instauramini, consolationem habete, idem sentite, in pace agite, & Deus charitatis ac pacis *author* erit vobiscum.

12 5 Salutate alii alios sancto osculo. Salutant vos sancti omnes.

13 Gratia Domini Iesu Christi, & charitas Dei, & communicatio Spiritus sancti *sit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Corinthios secunda fuit scripta Philippis vrbe Macedoniæ, per Titum & Lucam.

videlicet quòd Ieschua Christus in vobis est? alioqui reprobi estis.

6 Spero autem quòd cognoscetis quòd nos non fuimus reprobi.

7 Opto autem à Deo ne sit in vobis aliquid mali, 3 vt experientia nostri cernatur: sed vt vos faciatis bona, & nos simus tanquam reprobi.

8 Non enim possumus facere quicquam contra veritatem, sed pro veritate.

9 Gaudemus autem quum nos infirmi, & vos validi *estis*: hoc autem oramus quoq; vt vos perfecti reddamini.

10 Idcirco, quum longè absim, hæc scribo, ne, quum venero, duriter agam iuxta potestatem quam dedit mihi Dominus meus ad ædificationē, & non ad repulsionem vestri.

11 Proinde, fratres mei, gaudete, & perfecti estote, & consolationem capite, & animi consensus & pax sit in vobis: & Deus charitatis ac pacis erit vobiscum.

12 Salutate alius alium in osculo sancto. Salutant vos omnes sancti.

13 Pax Domini nostri Ieschua Christi, & charitas Dei, & communicatio Spiritus sancti, sit cum omnibus vobis. Ammin.

Finitur epistola ad Corinthios secunda, quæ scripta fuit è Philippis Macedoniæ.

a Mitigat illam asperitatem, sperans fore vt se dociles fideli Apostolo præbeant: illud etiam addens, se famam & æstimationē suam nihil morari, dummodo seruiat eorum saluti, qui sit vnicus eius scopus.

d *Hominum iudicio.*

e *Vt omnibus bene compositis, ecclesiæ membra quæ luxata erant in locum suum restituantur.*

4 Breuis exhortatio, sed quæ omnes Christianæ vitæ partes complectatur.

5 Familiariter eos salutat, ac tandem eis bene precatur.

3 Syrus textus in impresso quam in manuscripto codice Heydelbergensi non legit aduerbium negatiuū, quod in Græco textu, secundo loco in hoc versu ponitur: & distinctiones huiusmodi sunt vt sensum efficiant quē nos in versione nostra expressimus.

EPSTOLA PAVLI APOSTOLI AD GALATAS.

CAPVT. I.

1 Post inscriptionem, 6 subiungit obiurgationem, Galatas accusans defectionis, 9 à suo Euangelio, 15 quod à Deo accepit, 17 antequam cum vllo Apostolorum contulisset.

1 1 Paulus Apostolus (non a ab hominibus neque b per hominē, c sed per Iesum Christum, ac Deum Patrem, qui suscitauit eum ex mortuis.)

2 Quique mecū sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ:

3 Gratia vobis & pax à Deo Patre & Domino nostro Iesu Christo:

4 2 Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, vt eximeret nos ex præsenti d seculo malo, secundùm voluntatem Dei & Patris nostri:

5 Cui *sit* gloria in e secula seculorum. Amen.

6 3 Miror vos ita citò, deserto eo qui vocarat vos in gratiam Christi, f transferri in aliud Euangelium:

7 4 Quod non est aliud, sed nonnulli vos

1 Paulus Apostolus (non à filiis hominis, 1 neque per filium hominis, sed per Ieschua Christum, & Deum Patrem eius qui suscitauit eum 2 à mortuis.)

2 Et omnes fratres qui mecum sunt, Ecclesiis quæ sunt Galatiæ.

3 Gratia vobiscum & pax à Deo Patre, & à Domino nostro Ieschua Christo:

4 Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, vt eriperet nos à seculo isto malo, secundùm voluntatem Dei Patris nostri:

5 Cui gloria in seculum seculorum. Ammin.

6 Miror quomodo celeriter auersi estis à Christo, qui vocauit vos per gratiam suam ad Euangelium aliud.

7 Quod nequaquam est, sed secundum illos

1 Salutatio Pauli cōplectens Apostolicę doctrinę summam, ac præterea etiam statim ab initio præferens Apostolicæ autoritatis grauitatem, aduersus pseudapostolos mox asserendæ.

a *Designat autorem ministerii in genere, hoc enim est commune omnibus ministris.*

b *Instrumentalem attingit causam: hac enim est peculiaris Apostolorū prerogatiua, quòd à Christo vocati sint immediatè.*

c *Christus quidem homo est, sed etiā Deus & Ecclesia Caput, eo nomine ex hominum numero eximendus.* Tit. 1. 3.

2 Veri Euangelii summa est, Christum sua vnius oblatione nos ex mundo selectos seruare, ex Dei Patris gratuita ordinatione. Luc. 1. 74. d *Ex deprauatissima illa conditione extra Christum.* e *In infinitum spacium, Hebr.* 3 Prima pars epistolæ, qua se Apostolum esse testatur nihilo selectis illis Christi discipulis inferiorem, & prorsus cum eis consentientem, quorum nominibus pseudapostoli abutebantur. Inchoat autem ab obiurgatione, arguens eos leuitatis, quòd tam citò aures iis præbuerint qui ipsos ad nouum Euangelium traducebant. f *Vtitur voce passiua, vt culpam in pseudapostolos reiiciat, & tempore præsenti, vt indicet ab illis rem nondum confectam, sed eos in actu esse.* 4 Tempestiuè monet vt meminerint non esse multiplex Euangelium, ac proinde quicquid prætexant isti pseudapostoli, qui Legem, Mosen, patres in ore habebant, tamen hæc esse veri Euangelii corruptelas, & seipsum, atque adeo Angelos etiam ipsos (nedum istos pseudapostolos) execrabiles esse oportere, si vel tantillum velint in Euangelio quod ipsis antea tradiderat, innouare.

1 Ad verbum, Neque per manum filii hominis, sed per manum Ieschua Christi.

2 Ad verbum, De inter mortuos Ebraismus.

homines est qui conturbant vos, & volunt peruertere Euangelium Christi.

8 Etiamsi autem nos aut Angelus è cælo euangelizauerit vobis præterquam quod euangelizauimus vobis, sit anathema.

9 Quemadmodum antè dixi, & nunc rursus dico, quòd si quis euangelizet vobis præterquam quod accepistis, sit anathema.

10 Nûc enim filiisne hominis suadeo, an Deo? aut filiis hominis quæro vt placeam? Si enim hactenus filiis hominis placuissem: seruus Christi nequaquam fuissem.

11 Notum autẽ vobis facio, fratres mei, quòd prædicatio quæ prædicata fuit à me, non fuit à filio hominis.

12 Neq; enim à filio hominis accepi illam & didici illam, sed per reuelationem Ieschua Christi.

13 Audistis enim conuersationes meas quæ fuerũt antè in Iudaismo, quòd summè persequebar ecclesiam Dei, & destruebam eam.

14 Et excellentior eram multò in Iudaismo quàm plurimi 3 coætanei mei qui erant in genere meo, & excellentius æmulator eram doctrinæ patrum meorum.

15 Quum autem voluit is qui segregauit me ab vtero matris meæ, & vocauit me per gratiam suam,

16 Vt reuelaret Filium suum per me, quem prædicarem in Gentibus, eadem hora non reuelaui 4 carni & sanguini.

17 Neque profectus sum ad Vrischelem ad Apostolos qui erant ante me, sed profectus sum in Arabiam, & rursus reuersus sum Damascum.

18 Et post tres annos profectus sum ad Vrischelem vt viderem Kipham: & mansi apud eum dies quindecim.

19 Alium autem ex Apostolis non vidi, nisi Iaakub fratrem Domini nostri.

20 Hæc autem quæ scribo vobis, ecce, coram Deo quòd non mentior.

21 Et post hæc veni in regiones Syriæ & Ciliciæ.

22 Neque agnoscebant me iuxta faciem Ecclesiæ quæ erant in Iudæa, quæ erant in Christo.

23 Sed hoc tantùm audiuerant, quòd is qui antè persequebatur nos, nunc ecce, prædicat fidem illam quam priore tempore subuertebat.

24 Et glorificabant in me Deum.

3 Ad verbum, Filii annorum meorum Hebraismus.

4 Id est, Vlli hominum. Hebraismus.

turbant, & volunt g inuertere Euangelium Christi.

8 Sed etiam si nos aut angelus è cælo euangelizet vobis præter *id* quod vobis euangelizauimus, [h] anathema esto.

9 Vt antè diximus, etiam nunc iterũ dico, Si quis vobis euangelizauerit præter *id* quod accepistis, anathema esto.

10 5 Nunc enim *vtrum* [i] homines an Deum suadeo? aut quæro hominibus placere? Enimuero si adhuc hominibus placerẽ, Christi seruus non essem.

11 6 Notum autem vobis facio, fratres, Euangelium prædicatum à me non esse secundum hominem.

12 Neque enim ego ab homine id accepi, neque edoctus sum, sed [k] illud patefaciente *mihi* Iesu Christo.

13 7 Audistis enim quomodo versatus sim olim in Iudaismo, me *videlicet* summè persequutum esse Ecclesiam Dei, & eam vastasse.

14 Et profecisse in Iudaismo super multos æquales meos in genere meo, quum vehementiore studio tenerer traditionum [l] quas à patribus meis acceperam.

15 Sed quando placuit Deo, qui [m] separauit me ab vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suam,

16 Retegere Filium suum [n] in me, vt euangelizarem ipsum inter Gentes, 8 non statim [o] contuli [p] cum carne & sanguine:

17 Neque redii Hierosolymam ad eos qui ante me *fuerant* Apostoli: sed abii in Arabiam, ac denuò reuersus sum Damascum.

18 Deinde tribus post annis redii Hierosolymam, vt viserem Petrum: & mansi apud eum dies quindecim.

19 Alium autem ex Apostolis non vidi quenquam, nisi Iacobum fratrem Domini.

20 In iis porrò quæ scribo vobis, ecce [q] coram Deo, non mentior.

21 Deinde veni in regiones Syriæ & Ciliciæ.

22 Eram autem ignotus facie Ecclesiis Iudææ quæ *erant* in Christo.

23 Sed solùm audierant *qui dicerent*, Qui persequebatur nos aliquando, nunc annuntiat [r] fidem quam olim vastabat.

24 Et glorificabant Deum de me.

g *Nihil enim magis est contrarium fidei siue gratuitæ iustificationi quam ex Lege seu ex meritis iustificatio.*

h *Vide Rom. 9. 3. 1.*

5 Confirmatio tum à natura ipsius doctrinæ sumpta, tum ab ea ratione quam erat in docendo sequutus. Nec enim, inquit, vel ea docui quæ hominibus arriderent, vt illi qui in rebus externis & operibus Legis salutis partẽ constituunt: neq; cuiusquam gratiam captaui: ac proinde cęlestem esse doctrinam quam vobis tradidi, resipsa clamat.

i *Pseudapostolos perstringit, qui homines semper in ore habebant, ille etsi nihil derogare vellit Apostolis, se tamen Deum suadere non homines.*

1. Cor. 15. 1.

6 Secundum argumentum, prorsus diuinam esse suam doctrinam, vtpote quam è cælis, ex ipso Iesu Christo, absque hominum adminiculo, hauserit: qua in re vel illis ipsis sit quodammodo superior, quos Christus hominum more in terris erudiit.

k *Hic locus de patefactione extraordinaria intelligendus est. Nam alioqui solus Filius Euangelium suum patefecit per Spiritum suum, sed hominum ministerio, quod excludit Paulus.*

Act. 1. 9.

7 Probat se à Christo ipso extra ordinẽ fuisse edoctum, ex anteactæ suæ vitæ historia, satis vel ipsis Galatis perspecta. Nam, inquit, in qua schola fuerim à puero institutus notum est, nempe apud capitales Euangelii hostes. Et, nequis calumnietur me nomine non re discipu-

lum Pharisæorum fuisse, nemo nescit me in Pharisaismo etiam excelluisse, & repentè Apostolum Gentium ex Pharisæo factum adeò vt nullum spacium intercesserit, quo potuerim ab hominibus institui. l *Paternas vocat traditiones, quia non solùm ipse Pharisæus erat, sed etiam Pharisæo Patre natus.* m *Loquitur de æterna Dei prædestinatione ad Apostolatum: cuius tres constituit gradus, consilium Dei æternum, designationem ab vtero, & vocationem: nullam autem præuisorum operum facit mentionem.* n *Mihi hæc tamen phrasis Hebræis familiaris indicat gratiam cœlitus illapsam.* *Ephes. 3. 8.* 8 Quoniam obiici poterat, fuisse quidem ipsum in via vocatum à Christo, sed postea ab Apostolis & aliis eruditum, quorum (vt ante dixi) omnibus ad destruendum ipsius Apostolatum, pseudapostoli abutebantur, quasi aliud traderet quàm veri Apostoli, nec esset ipse ex eorum numero quibus sine exceptione credendum esset: idcirco respondet Paulus se statim à vocatione cœpisse Damasci & in Arabia Euangelizare, nec ab eo tempore Hierosolymis nisi quindecim diebus fuisse, vbi duntaxat Petrum & Iacobum viderit inde verò cœpisse in Syria & Cilicia docere, approbantibus Iudææ Ecclesiis quibus ex fama tantùm notus esset nedum vt ibi fuerit ab hominibus institutus. o *Communicaui.* p *Cum quoquam mortalium.* q *Iurisiurandi formula.* r *Doctrinam fidei.*

Caput II.

1 *Nihil à suo Euangelio diuersum sensisse Apostolos,* 3 *incircuncisi Titi exemplo ostendit,* 11 *& quod asseruerit illud aduersus Petri simulationem.* 17 *Inde transitum facit ad causæ tractationem, Gratuitò nos iustificari per Christum.*

1 Deinde

1 Iam oftendit quàm fibi cum Apoftolis conueniat, quibufcum fe fatetur de Euangelio quod inter Gentes docuerat, decimoquarto demùm à fua cõuerfione anno contulifse, quod quidem ita fit illis probatum vt neque coegerint Titum fuum comitem circuncidi, fruftrà rigentibus qui ipfum infidiosè obferuabant: neque vel tantillum ad eã doctrinam quam prædicarat adiecerint, imò etiam datis dextris ipfum & Barnabam vt Apoftolos à Domino Gentibus deftinatos agnouerint.

a *Nulli cum fructu: nam quantum ad doctrinam de ea nil dubitauit Paulus, fed quia fpargebatur illam à reliquis Apoftolis diffentire, quod curfum Euãgelii impedire potuiffet, huic incommodo mederi ftuduit.*

b *Qui per fraudem & pietatis fimulationem in fidelium album irrepferant.*

c *Vt nos illis, prodita libertate, fubiiceremus.*

d *Vera ac fincera Euangelii doctrina, nullis iftorum falfis doctrinis corrupta.*

e *Galatarum nomine omnes gentes intelligit.*

f *Nihil noui mihi adiecerunt.*

g *Inter Gentes, vt Petro inter Iudaos.*

h *Quos folos ifti pro columnis habent Ecclefia, quorum nomine ad vos decipiendos abutuntur.*

i *Porrexerunt manum quod fymbolum effet noftra in Euangelii doctrina fumma confenfionis.*

k *Coram omnibus.*

2 Alia vehementifsima fui Apoftolatus, atque adeo eius quam tradiderat doctrinæ de gratuita per vnam fidem iuftificatione probatio, quod ob hoc ipfum palàm Antiochiæ Petrum reprehenderit in eo peccantem quod in Iudæorum quorundam Hierofolymitanorũ gratiã Iudaizans, Gentes quæ crediderant, offendiffet.

l *Exemplo potius quàm iudicio.*

m *Rectum pedem opponit fimulationi præpoftera.*

1 Deinde [1] interiectis annis quatuordecim rurfum afcẽdi Hierofolymam vnà cum Barnaba affumpto fimul & Tito.
2 Afcendi autem ex reuelatione, & expofui eis Euangelium quod prædico inter Gentes: fed priuàtim cum eis qui funt in pretio, ne quomodo [a] fruftrà currerem aut cucurriffem.
3 Sed neque Titus qui mecum erat, quum effet Græcus, coactus fuit circuncidi
4 Nempe propter [b] irreptitios falfos fratres qui irrepferant ad explorandam libertatem noftram quam habemus in Chrifto Iefu, vt nos in feruitutem adigerent:
5 Quibus ne ad momentum quidem ceffimus per [c] fubiectionem, vt [d] veritas Euangelii permaneret [e] apud vos.
6 Ab iis autem qui exiftimantur effe aliquid, qualefcunque fuerint, nihil mihi difcrepat: perfonam hominis Deus non accipit: nam qui funt in pretio, [f] nihil mecum præterea contulerunt.
7 Imò è contrario, quum vidiffent mihi concreditum fuiffe Euangelium [g] præputii, ficut Petro circuncifionis:
8 (Nam qui efficax fuit per Petrum ad Apoftolatum circuncifionis, efficax fuit etiam per me erga Gentes)
9 Quumque cognouiffent gratiam mihi datam, Iacobus & Cephas & Iohannes, [h] qui exiftimantur effe columnæ, [i] dextras dederunt mihi ac Barnabæ focietatis: vt nos inter Gentes, ipfi verò inter circuncifos, *Apoftolatu fungeremur.*
10 Solùm *monuerunt* vt pauperum meminiffemus: quod & ipfum ftudui facere.

11 Quum autem veniffet Petrus Antiochiam, [k] in os ei reftiti, eo quòd condemnandus effet.
12 [2] Nam antequam veniffent quidam à Iacobo, vnà cum Gentibus edebat: quum autem veniffent, fubduxit fefe ac feparauit ab eis, metuens eos qui erant ex circuncifione.
13 Ac fimulabant vnà cum eo reliqui etiam Iudæi: itaque etiam Barnabas fimul [l] abreptus fuit in illorum fimulationem.
14 Sed quum vidiffem eos [m] non recto pede incedere, vt [n] veritati Euangelii cõgruebat, dixi Petro coram omnibus, Si tu, quum fis Iudæus, Gentiliter viuis, ac non Iudaicè, cur Gentes [o] cogis iudaizare?
15 [3] Nos natura [p] Iudæi, & non ex Gentibus [q] peccatores:
16 Scientes non iuftificari hominem ex operibus Legis, fed per fidem [r] Iefu Chrifti: etiam nos *inquam* in Chriftum Iefum credidimus, vt iuftificaremur ex fide Chrifti, & non ex operibus Legis: propterea quòd non iuftificabitur ex operibus Legis [f] vlla caro:

1 Rurfus autem poft quatuordecim annos afcendi ad Vrifchelem cum Bar-Nabba, & affumpfi mecum Titum.
2 Afcendi autem per reuelationem, & expofui eis Euangelium quod prædico in Gentibus: & oftendi ipfum illis qui reputabantur aliquid effe [1] inter me & eos, [2] ne fruftra cucurriffem aut currerem.
3 Etiam Titus qui mecum erat, qui Gentilis erat, non fuit coactus vt circuncideretur.
4 Propter fratres autem falfos qui ingreffi funt ad nos, vt explorarent libertatem quæ eft nobis in Iefchua Chrifto, quo in feruitutem adigerent me,
5 Ne minuto quidem horæ abiecimus nos vt feruituti eorum fubiiceremus, vt veritas Euangelii maneret apud vos,
6 Illi autem qui reputabantur quòd effent aliquid (quid verò fuerint [3] mea non refert. Deus enim faciem filiorum hominis non accipit) illi inquam ipfi nihil quicquam addiderunt mihi.
7 Sed è contrario: viderunt enim quòd concreditum effet mihi Euangelium præputii, ficut concreditum erat Kiphæ in circuncifione.
8 (Ille enim qui efficax fuit erga Kipham in apoftolatu circuncifionis efficax fuit etiam erga me in apoftolatu Gentium.)
9 Et quum cognouiffent gratiam quæ data eft mihi Iaakub & Kipha & Iuchannan, ipfi qui reputabantur quòd effent columnæ, dextram focietatis dederunt mihi & Bar-Nabbæ vt nos in Gentibus, & ipfi in circuncifione *Apoftolatu fungerentur.*
10 Tantummodo vt pauperum effemus memores: & folicitudo incubuit mihi vt illud ipfum facerem.

11 Quum veniffet autem Kipha Antiochiam, in faciem eius redargui eum, propterea quod offenderentur in eo.
12 Nam priufquam venirent quidam [4] à Iaakub, cum Gentibus comedebat: quum autem veniffent, fubducebat feipfum, & feparabat, quia timebat ab illis qui erant ex circuncifione.
13 Et fefe proiecerant cum eo hac in re etiam cæteri Iudæi: adeo vt etiam Bar-Nabba adduceretur [5] ad accipiendum faciem eorum.
14 Quumque vidiffem quod non ambularent rectè in veritate Euangelii, dixi Kiphæ [6] coram omnibus illis, Si tu Iudæus exiftens gentiliter viuis, & non Iudaicè, quomodo cogis Gentes vt Iudaicè viuant?
15 Si enim nos qui natura noftra Iudæi fumus, & non ex Gentibus [7] Peccatores,
16 (Propterea quòd nouimus quòd non iuftificatur filius hominis ex operibus Legis, fed per fidem Iefchua Chrifti) etiam nos in ipfum Iefchua Chriftum credimus quòd ex fide Chrifti iuftificabimur, & non ex operibus Legis: quia ex operibus Legis non iuftificatur vlla [8] caro.

1 Id eft, Priuatim.
2 Particula דם apud Syros idem fignificat quod דלא id eft Ne.
3 Ad verbum, Cura non eft mihi.
4 Ad verbum, A iuxta Iaalzubum. A Ierufalem, vbi Iacobus manebat. Hebraicè diceretur מאת, vel מעם, vel מאצלי עקוב.
5 Id eft, Ad excufandum & defendendum eos.
6 Ad verbum, Omnium illorum.
7 Id eft, Prophani & à Deo ab alienati, vt Gentiles erant.
8 Videtur in Pauli ratione iuxta mentẽ paraphraftis, fubintelligenda effe alia pars argumenti, videlicet, Quanto magis Gentibus quę natura alienæ funt à Deo, conuenit vt fola fide in Chriftum iuftificentur, & non per opera Legis, quę ne nos quidem Iudæos iuftificare poffunt?

n *Veritatem Euangelicam vocat, tum ipfam doctrinam, tum doctrinæ vfurpationem, quæ vulgò practica dicitur.* o *Cogi eos dicit, qui exemplo Petri iudaizabant.* 3 Secunda pars huius epiftolæ, cuius ftatus eft, Nos fide in Iefum Chriftum abfque operibus Legis iuftificari quod quidem fic proponit vt primum occurrat obiectioni (fum enim, inquit, & ego Iudæus, ne quis pofsit obiicere me effe Legis hoftem) deinde verò id confirmet expreffo Dauidis teftimonio. p *Etiamfi Iudæi fimus, tamen ex fide iuftificationem docemus, quia nimirum fatis intelligimus, ex Lege neminem poffe iuftificari.* q *Sic vocabantur à Iudæis Gentes, quod alienæ effent à Dei fœdere.* r *In Iefum Chriftum.* f *Vllus homo: in nomine autem carnis magna eft emphafis, quo fignificatur hominis natura prorfus corrupta.*

17 Et si autem dum quærimus vt iustificemur per Christum, reperimur etiam nos peccatores, ergo Ieschua Christus minister est peccati? Absit.

18 Si enim quæ destruxi, eadem rursus ædifico, ostendo de meipso, quòd transgressor mandati sim.

19 Ego enim per Legem, Legi mortuus sum, vt Deo viuam:

20 Et cum Christo crucifixus sum: & deinceps nequaquam ego viuo, sed viuit in me Christus: & hoc quod iam viuo in carne, per fidem filii Dei viuo, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.

21 Non reiicio gratiam Dei: 9 si enim per Legem est iustitia, Christus frustra mortuus est.

9 Ad verbum, Per manum Legis, id est Opera & ministerio Legis.

17 4 Quòd enim, dum quærimus iustificari per Christum, reperimur & ipsi peccatores, num Christus peccati minister est? Absit.

18 Nam si quæ destruxi, ea rursum ædifico, transgressorem meipsum constituo.

19 Ego enim per Legem [v] Legi mortuus sum, vt Deo viuerem.

20 Vnà cum Christo crucifixus sum. Viuo autem, non amplius [x] ego, sed viuit in me Christus: & vitam quam nunc viuo [y] in carne, viuo per fidem Filii Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.

21 5 Non abrogo gratiam Dei: nam si per Legem est iustitia, igitur Christus [z] sine causa mortuus est.

Rom. 3.19.

4 Antequã longiùs progrediatur, occurrit eorum obiectioni cui ab hac gratuitæ per fidem iustificationis doctrina eo nomine abhorrent quòd sic dicant homines a bonorum operum studio abduci. Obiectio autem est huiusmodi, Si peccatores iustificarentur fide per Christum absque Lege, Christus peccantes approbaret, atque adeo suo ministerio velut ad peccandum hortaretur. Respondet Paulus, hanc cõsequutionem falsissimam esse, quoniam Christus in credentibus peccatum destruit, Ita enim, inquit, Legis terroribus homines ad Christum confugiunt, per quem à Legis maledictione soluti & iustificati seruantur, vt simul Christus vim illam suam peccati peremptricem insinuet vt vetere homine per crucifixi Christi efficaciam abolito, Christus in ipsis viuat, & ipsi sese Deo consecrent. Itaque si quis accepto Euangelio sese peccatis dedat, accuset non Christum, non Euangelium, sed seipsum, vt qui opus Dei in sese destruat. t *A iustificatione descendit ad sanctificationem alterum beneficium Christi apprehensi.* v *Lex terrens conscientiam ad Christum adducit, qui vnus efficit vt verè moriamur Legi, quoniam nos iustificando tollit conscientiæ terrores, & nos sanctificando facit, vt concupiscentia in nobis mortificata, non ita possit accipere occasionem peccandi ex Legis prohibitione, vt ante faciebat Rom. 7.10. & 11.* x *Qui olim fui.* y *In hoc mortali corpore.* 5 Secundum argumentum ab absurdo, Si Lege iustificati possunt homines, ergo Christum necesse non fuit mori. z *Quum nulla causa esset cur id faceret.*

CAPVT III.

1 *Exprobrat quòd se abduci passi sint ab expressa illis ad viuum in Christo iustificationis gratia.* 6 *Abrahæ exemplum adducit,* 10 *officium,* 21 *& causas latæ Legis exponens.*

1 O Destituti mente Galatæ, quis fascinauit vos? Nam ecce quasi 1 figurando figuratus erat ante oculos vestros Ieschua Christus crucifixus.

1 Id est, Expressè repræsentatus, Hebraismus.

2 Hoc solùm cupio vt cognoscam à vobis, Ex operibus Legis accepistis Spiritum, an ex auditu fidei?

3 Ita stulti estis, qui incepistis spiritu, & nunc carne perficitis?

4 Et hæc omnia frustra sustinuistis? vtinam autem frustra.

5 Is igitur qui dedit vobis Spiritum, & operatus est in vobis virtutes, ex operibus Legis, an ex auditu fidei *id egit*?

6 Quemadmodum credidit Abraham Deo, & imputata est ei ad iustitiam.

7 Cognoscite igitur quòd illi qui ex fide sunt, illi sunt filii Abrahæ.

8 Nam quia præcognouit Deus quòd per fidem iustificantur Gentes, prius euangelizauit Abrahæ: sicut dicit Scriptura sancta, In te benedicentur omnes Gentes.

9 Itaque fideles benedicuntur in Abrahamo fideli.

10 Nam illi qui ex operibus sunt Legis, sub maledictione sunt: scriptum nanque est, Maledictus est quisquis non fecerit omnia quæ scripta sunt in Lege hac.

1 AMentes 1 Galatæ, quis vos fascinauit ne obsequeremini veritati: quibus [a] ob oculos Iesus Christus prius fuerat depictus, inter vos crucifixus?

2 Hoc solùm cupio discere ex vobis, Ex operibus Legis [b] Spiritum accepistis, an ex [c] fide per auditum percepta?

3 2 Adeò amentes estis: quum spiritu inceperitis, nunc [d] carne perficimini?

4 3 Tam multa passi estis frustra? si modò etiam frustra.

5 4 Qui igitur subministrat vobis Spiritum, & efficit virtutes in vobis, ex operibus Legis an ex fide per auditum percepta *subministrat*?

6 5 Sicut [e] Abraham credidit Deo, & imputatum est ei pro iustitia.

7 6 *Ita* nostis nempe eos qui *ex* fide sunt, esse filios Abrahæ.

8 7 Prouidens autem Scriptura Deum ex fide iustificaturum Gentes, ante Euangelizauit Abrahæ, 8 [f] Benedicentur, *inquiens*, in te omnes Gentes.

9 9 Itaq; qui ex fide *sunt*, benedicuntur [g] cum fideli illo Abraham.

10 10 Nam quotquot ex operibus Legis sunt sub execratione sunt. 11 Scriptum est enim, Execrabilis quisquis non manserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, vt faciat ea.

1 Tertium argumentum ab iis Spiritus sancti donis sumptum quibus audito & credito per Pauli ministerium Euangelio cœlitus fuerant donati, quæ quasi essent omnium oculis sic exposita vt veluti viuæ essent imagines quibus Euangelicæ doctrinæ veritatem non aliter intueri possent quàm si oculis suis Christum ipsum crucifixum spectarent, in cuius vnius morte confiderent, miratur fieri potuisse vt à pseudapostolis dementarentur.

a *Quibus ita egregiè ac perspicuè fuit propositus Christus vt quasi vestris oculis præsentata fuerit viua ipsius imago, ac si apud vosipsos esset crucifixus.*

b *Spirituales illas gratias, quibus obsignata erat in Galatia Euangelii prædicatio.*

c *Doctrina fidei.*

2 Quartum argumentum superiori insertum, & id quidem duplex si fidei adiicienda est Lex, hoc non erit progredi sed regredi, quum excellentiora sint dona illa spiritualia in vos collocata, quàm quæcunque possunt à vobis proficisci. Deinde consequeretur, Legem præstantiorem esse Christo, quia perficeret quod Christus duntaxat inchoaret. d *Carnis nomine ceremonias Legis intelligit, quibus opponit Spiritum, id est, spiritualem Euangelii efficaciam.* 3 Adhortatio per modum exprobrationis, ne tot certamina frustra subiecerint. 4 Tertium illud argumentum ab effectis sumptum repetit, quoniam quædam alia inseruerat. *Gen. 15.16. rom. 4.3. iac. 2.23.* 5 Quintum argumentum maximi ponderis, cuius triplex est antecedens. Primum, Abrahamum iustificatum esse fide, iustitia videlicet secundùm promisionem fide apprehensam gratis ei imputata: quod expressè testatur Moses. e *Vide Rom. 4.* 6 Alterum, Ex fide æstimandos esse Filios Abrahæ. 7 Tertium antecedens, omnes sine exceptione populos credentes comprehendi in benedictionis promissione. *Gen. 12.3. eccl. 44.22. act. 3.16.* 8 Probatio secundi & tertii antecedentis, ex verbis Mosis. f *Benedictio hoc loco significat gratuitam ex fide promissionem.* 9 Conclusio quinti argumenti, Ergo sicut Abraham fide est benedictus, ita & eius filii (id est omnes etiam ex Gentibus credentes) benedicuntur, id est, gratis iustificantur. 10 Sextum argumentum cuius etiam conclusio est in precedente versiculo à repugnantibus, Maledicuntur qui sunt ex operibus Legis, id est, qui ex præstatione Legis æstimant iustitiam: Ergo benedictio eorum est qui sunt ex fide, id est, qui ex fide iustitiam habent. *Deut. 27.26.* 11 Probatio antecedentis huius syllogismi propositio est, Maledictus est quisquis non implet totam Legem.

11 [12] Nullum autem per Legem iustificari apud Deum, manifestum *est*: quoniam iustus [h] ex fide viuet.

12 [13] Lex autem non est ex fide: sed qui fecerit ea homo, viuet in ipsis.

13 [14] At Christus nos redemit ab execratione Legis, dum pro nobis factus est execratio. [15] Scriptum est enim, [i] Execrabilis quisquis pendet in ligno.

14 [16] Vt in Gentibus benedictio Abrahæ extet in Christo Iesu, *&* vt promissum illum Spiritum accipiamus per fidem.

15 [17] Fratres, [k] humano more loquor, Hominis licet pactionem [l] authoritate confirmatam nullus abrogat aut *aliquid ei* superaddit.

16 Abrahæ verò dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et seminibus, vt de multis, sed vt de vno, Et semini tuo: [18] qui est [m] Christus.

17 [19] Hoc autem dico, pactionem ante confirmatam à Deo [n] respectu Christi, Lex [20] quæ post annos quadringentos & triginta cœpit, nō facit irritam, vt aboleat promissionē.

18 [21] Nam si ex Lege est [o] hæreditas non iam ex promissione: Abrahæ verò per promissionem gratificatus est Deus *hæreditatem*.

19 [22] Quid igitur Lex? [p] Transgressionum gratia addita est [q] vsquequò venisset semen illud cui facta est promissio: [23] *Lex inquā* [r] ordinata per [f] Angelos per manū internuntii.

20 Internuntius autem, vnius non est: [24] Deus verò vnus est:

21 [25] *Num* igitur Lex *addita est* aduersus promissiones Dei? Absit, nam si data fuisset Lex quæ posset viuificare, verè ex Lege esset iustitia.

22 Sed conclusit [t] Scriptura [v] omnia sub peccatum, vt [x] promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.

11 Quòd autem non iustificetur quisquā per Legē apud Deum, hoc palàm est, eo quòd scriptum est, Iustus per fidem viuet.

12 Lex autem nequaquam est ex fide: sed is qui fecerit ea quæ scripta sunt in illa viuet in ipsis.

13 Nos autem Christus redemit à maledictione Legis: & ipse est factus pro nobis maledictio, scriptum est enim, Maledictus est quisquis suspenditur in ligno.

14 Vt in Gentibus esset benedictio Abrahæ per Ieschua Christum: vt nos acciperemus promissionem Spiritus per fidem.

15 Fratres mei, vt qui inter filios hominis *loquuntur*, loquor. Pactio filii hominis, quòd confirmata est nullus reiicit, aut mutat in eo quicquam.

16 Abrahæ autem [2] promissa est promissio, & semini eius. Neque dicit ei, Seminibus tuis, tanquam multis: sed semini tuo, tanquam vni, qui est Christus.

17 Hoc autem dico quòd pactio quæ antè cōfirmata fuit à Deo in Christo, Lex quæ fuit post quadringentos & triginta annos, non potest reiicere & irritā facere promissionē.

18 Si verò ex Lege esset hæreditas, igitur nō esset ex promissione: Abrahæ verò per promissionem eam tradidit Deus.

19 Quid igitur Lex? Propter transgressionem addita fuit, donec veniret semen illud cui facta est promissio, & data est Lex per manū Angelorum, per manum mediatoris.

20 Mediator autem non est vnius: Deus verò vnus est.

21 Lex igitur contraria est promissioni Dei? Absit, si enim data fuisset Lex quæ posset viuificare, verè ex Lege fuisset iustitia.

22 Sed comprehendit Scriptura omnia sub peccatum, vt promissio per fidem Ieschua Christi, daretur illis qui credunt.

2 Id est, Edita. Hebraismus.

12 Assumptio cum conclusione, Nemo autem Legem implet: Nemo igitur Lege iustificatur, siue Omnes maledicuntur, qui ex operibus Legis iustitiam quærunt. Additur autem simul ipsius assumptionis probatio eiusmodi, Iustitia & vita tribuitur fidei. Nemo igitur Legem implet.

h *Particula (ex) hoc loco non materiā, sed instrumentum significat.*

13 Ratio superioris consequutionis ostenditur: quia Lex vitam promittit omnibus qui ipsam præstant, ac proinde si præstaretur, iustificaret, & viuificaret. Scriptura autem fidei iustitiam ac vitam tribuens, Legi adimit, quum illa quidem ex imputatione iustificet, ista verò ex operis præstatione.

14 Occupatio, Quomodo igitur possunt benedici, quos Lex pronuntiat execrandos? Quoniam Christus iustinuit maledictionem à Lege inflictam, vt nos eam effugeremus.

15 Probatio responsionis, ex Mosis testimonio.

i *Sic Latini abire in malam crucem iubent, quibus exitium imprecantur summo cum dedecore coniunctum: factus est autem pro nobis execratio, qui nobis debitam maledictionem sustinuit, vt nos suę iustitiæ redderet participes.* 16 Conclusio omnium superiorum, de quibus in quinti & sexti argumenti tractatione disseruit, nempe & Gentes fieri in Christo gratuitæ benedictionis Abrahami participes, & Iudæos etiam ipsos quibus se accenset Apostolus, nonnisi per fidem consequi promissam illam Euangelii gratiam, quam Spiritum vocat: Distincte verò Apostolus & his & illis conclusionem applicat, additum sibi parans ad sequens argumentum, in quo explicat non aliter quàm fide in Christum posse coalescere semen illud vnicum Abrahæ ex omnibus populis conflatum. 17 Sequenti argumento quod septimum est ordine, duo axiomata præponit; vnum. Ritè pacta & conuenta inter homines, rescindere non licere, nec quicquam eis adiicere: alterum, sic pactum esse Deum cum Abrahamo, vt eius sobolem quæ ex Iudæis & ex Gentibus composita est (sicut ex præcedentibus apparet) in vnum corpus colligeret, vt qui non dicat se Deum fore Abrahæ & seminibus eius (quod tamen dicendum esset, si plura haberet diuersa semina, nempe Gentes seorsim, & seorsim Iudęos) sed se Deum fore Abrahæ & ipsius semini, quasi vni. k *Vtar exemplo quod sumam ex medio & promiscuo hominum vsu, vt nos pudeat minus tribuere Dei quàm hominum pactis.* Heb. 9. 17. l *Quod vulgò dicunt authenticam.*

18 Proponit, septimi argumenti summam, nempe in vno Christo, tum Gentes tum Iudæos in vnum seminis Abrahæ corpus coalescere, vt omnes sint vnus Christus: sicut infrà explicatur ver. 28. m *Non agit Paulus de Christi persona, sed de duobus populis qui in vnum, nimirum Christum, coalescebant.* 19 Argumentum octauum à comparatis, Si authenticum hominis pactum firmum manet, multò magis Dei pactum. Ergo Lex non fuit lata vt abrogaret promissionem cum Abrahamo sancitam quæ in Christum respiciebat id est, cuius exitus à Christo pendebat. n *Quę ferebat in Christum.* 20 Amplificatio argumenti, Promissionem illam præterquam quòd per se firmissima est longissimi etiam temporis præscriptione, nempe 430. annorum, fuisse confirmatam, vt infringi nullo pacto potuerit.

21 Obiectio, Fatemur promissionem non abrogari Legis pacto, ideoque Legem cum promissione coniungimus, Imò inquit Apostolus, stare hæc duo simul non possunt, nempe vt hæreditas ex Lege simul & promissione detur, quum promissio sit gratuita. Ex quo consequitur, Legem non esse datam iustificandi causa, quoniam ita infringeretur promissio. o *Hæreditatis nomine significatur ius seminis vt Deus sit Deus noster, id est, ex pacti formula cum Abrahamo fideli, vt & ipsi fideles benedicemur.* 22 Obiectio ex superiore responso nascens si non est ex Lege hæreditas, saltem aliqua ex parte: quorsum igitur data iam pridem promissione, lata est Lex? Idcirco, inquit Apostolus, vt homines coargueret peccati, ac proinde doceret in Christum respicere, in quo tandem promissio illa omnium populorum simul servandorum impleretur: nedum vt sit lata Lex hominibus iustificandis. p *Vt homines intelligerent patefactis transgressionibus, se sola Dei gratia quam Abrahamo patefecerat seruari, idque in Christo.* q *Donec diruta maceria, surgeret plenum semen illud coagmentatum ex vtroque populo, Iudæis & Gentibus. seminis enim nomine, non Christus per se, sed cum suo corpore, coniunctus intelligendus est.* 23 Confirmatio superioris responsionis, ex ipsa ferendæ Legis ratione ac forma desumpta. Lata enim est, magnum omnibus terrorem incutientibus Angelis, & interueniente Mose. Porrò internuntio opus non est vni sed duobus, minimum, iisque dissidentibus. Lex ipsa igitur & internuntius, testimonia fuerunt iræ Dei, nedum vt hoc modo vellet Deus homines sibi reconciliare abolita promissione, aut Lege ad promissionem adiecta.

r *Imperata siue edicta.* f *Opera & ministerio.* 24 Occupatio, nequis obiiciat, interdum ex contrahentium voluntate aliquid adiici pactis, aut priora etiam pacta rescindi. Hoc, inquit, Apostolus in Deum non cadit qui semper vnus est, id est idem ac sui similis. 25 Conclusio per interrogationem enuntiata, eadem quidem atque illa quæ expressa est suprà vers. 17. sed ex alio antecedente nascens vt nonum sit argumentum eiusmodi, Deus est sui semper similis: Lex igitur non est lata vt promissiones aboleat. Aboleret autem si viuificaret, quia sic iustificaret, ac proinde aboleret iustificationem illam Abrahæ & semini eius promissam ex fide. Imò potius lata est, vt omnium reatum patefaceret, quò confugientes ad Christum promissum, omnes credentes gratis in eo iustificarentur. t *Legem Scripturæ nomine intelligit.* v *Omnes homines, & quicquid ab homine proficiscitur.* x *In singulis verbis latet enthymema operum merita concludens: nam promissio, fides, Christus, datur, credentibus, meritis aduersantur.*

23 Priusquam

23 Priusquam autem venisset fides, Lex custodiebat nos comprehensos ad illam fidem quæ erat reuelanda.

24 Lex igitur pædagogus fuit nobis ad Christum vt ex fide iustificaremur.

25 Quum venit autem fides, non sumus sub pædagogo.

26 3 Omnes enim vos filii estis Dei per fidem Ieschua Christi.

27 Qui enim in Christo baptizati estis, Christum induistis.

28 Non est Iudæus, neque Gentilis: non est seruus, 4 neque præditus libertate: non est masculus, neque fœmina: omnes enim vos vnum estis in Ieschua Christo.

29 Et si Christi estis, ergo semen estis Abrahæ, & hæredes per promissionem.

23 26 Antequam autem venisset fides, sub Legis præsidio tenebamur, conclusi y in eam fidem quæ erat reuelanda.

24 Itaq; Lex pædagogus noster fuit in Christum *respiciens*, vt ex fide iustificaremur.

25 At postquam venit fides, non amplius sub pædagogo sumus.

26 27 Omnes enim filii Dei estis, per fidem in Christo Iesu.

27 28 Nam quicunque in Christo z baptizati estis, a Christum induistis.

28 Non est Iudæus neque Græcus, non est seruus neque liber, non est masculus ac fœmina, omnes enim vos b vnus estis in Christo Iesu.

29 Quòd si vos *estis* Christi, nempe Abrahæ semen estis, & secundum promissionem hæredes.

3 In Syriaca voce hac significante Omnes vos, prima litera typographi incuria omissa fuit, posuit enim ולבון pro כולבון.

4 Ad verbum, Filius libertatum Heb.

26 Iam subsequitur secundæ partis huius epistolæ altera tractatio, cuius status est. Etiamsi non iustificet Lex (id est tota illa Legalis œconomia) an propterea sit abolenda, quum Abraham ipse circuncisus fuerit, & eius posteri Legis Mosaicæ vsum retinuerint. Affirmat autem Paulus abolendam fuisse, quoniam idcirco fuit instituta vt veluti custos ac pædagogus esset populi Dei, tantisper dum reipsa appareret promissio, id est, Christus & Euangelium manifestè ac summa cum Spiritus efficia promulgatum. y *Causam finalem notat.* 27 Quoniam ætas conditionem seruorum non mutat, addit nos conditione esse liberos, ac proinde ex pueritia egressis iam non opus esse custodia vel pædagogo. 28 Particula vniuersali vsus, ne viderentur saltem Iudæi obstringi Legis vinculo, pronuntiat Baptismum esse omnibus credentibus communem quòd sit nostræ in Christo libertationis pignus, tum Iudæis tum Græcis vt verè hoc modo omnes sint vnus in Christo, id est semen illud Abrahæ promissum, ac vitæ æternæ hæres. z *Tacitè circuncisioni quam iactabant pseudapostoli, opponit Baptismum.* a *Ecclesiam oportet Christo tanquam veste operiri, & subinde albescere vt sancta sit prorsus, & irreprehensibilis.* b *Vnius instar: sic summa coniunctio significatur.*

Capvt. IIII.

1 *A tutela Legis emancipatos* 4 *Christi aduentu, qui eius est finis,* 9 *Absurdum est ad egenas superstitiones relabi,* 13 *Reuocat ergo eos ad puritatem doctrinæ Euangelii.* 21 *Et pulchra allegoria suam disputationem exornat.*

1 Dico autem quòd quanto tempore hæres puer est, non differt à seruis, quum Dominus sit omnium:

2 Sed sub tutoribus est & curatoribus vsque ad tempus quod constituit pater eius.

3 Ita etiam nos, quum peruuli essemus, sub elementis mundi in seruitutem redacti eramus.

4 Quum autem aduenit complementum tēporis, misit Deus filium suum, & factus est ex muliere, & factus est sub Lege.

5 Vt eos qui sub Lege erant redimeret, & reciperemus adoptionem filiorum.

6 Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, qui vocat 1 Abba Patrem nostrum.

7 Itaque non estis serui, sed filii: & si filii, etiam hæredes Dei 2 per Ieschua Christum.

8 Tunc enim quum ignoraretis Deum seruiebatis illis qui natura non erant dii:

9 Nunc autem quum cognoscatis Deum, & potius quum 3 cogniti sitis à Deo, denuo conuersi estis ad hæc elementa infirma & egena, 4 & ab integro vultis subiici illis.

10 Dies & menses & tempora & annos obseruatis.

1 Hoc 1 autem dico, Quandiu hæres est infans, nihil differt à seruo, quamuis sit dominus omnium.

2 Sed sub tutoribus & curatoribus est, b vsque ad tempus quod pater præfinierit.

3 Ita & nos, quum essemus infantes, sub b elementis mundi eramus in seruitutem redacti:

4 2 At postquam venit c plenum tempus, emisit Deus Filium suum factum ex d muliere, factum Legi obnoxium:

5 Vt eos qui Legi erant obnoxii, redimeret, vt e adoptionem acciperemus.

6 3 Quoniam autem estis filii, f emisit Deus g Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, *id est* Pater.

7 Itaque non amplius es seruus, sed filius: quòd si filius, etiam i hæres Dei per Christum.

8 4 Imò tum quidem ignorantes Deum, seruiebatis iis qui natura non sunt dii.

9 At nunc quum cognoscatis Deum, imò potius edocti sitis à Deo, quomodo conuertimini retrorsum ad impotentia & k egena elementa, quibus l ad superiora regressi seruire vultis?

10 Dies obseruatis & menses, & tempora, & annos.

1 Vide quæ Mar. 14. annotauimus in Pater, Pater mi.

2 Ad verbum, Per manū Ieschua Christi, Heb.

3 Vel Cognitione donati sitis.

4 Ad verb. Et ab eo quod est caput, proximè ad hanc phrasin accedit Gallica, *Derechef.*

1 *Declarat alia duplici similitudine* quod de custode ac pædagogo paulo antè dixerat. Legem (id est totam illam Legalem œconomiam) dicit fuisse instar tutoris siue curatoris ad certum tempus dati tantisper dum finita illa temporaria tutela, iuris nostri fieremus, ac tandem vt filii, non vt serui viueremus, sed & obiter Legale illud regimen velut alphabeti & rudimētorum instar fuisse docet, præ illa Euangelii doctrina. a *Hoc additur quoniam qui est sub perpetua tutela & curatione, vix potest liber censeri.* b *Lex vocatur elementa, quia illa velut rudimentis Deus Ecclesiam suam erudiuit postea pleno cornu effudit Spiritum sanctum tempore euangelii.* 2 Multa simul tradit, nempe suo, tempore finitam fuisse tutelam vt desinant curiosi homines quærere cur tam diuturna fuerit illa pædagogia: item nos non esse natura filios sed ex adoptione, Idque in illo Dei Filio, qui carnem nostram idcirco induerit, vt fratres ipsius fieremus. c *Plenum dicitur tempus, cum omnia spatia sunt peracta: itaque nec serius nec tardius venire debuit Christus.* d *Mulierem, sexus ratione vocant Mariam, non vt opponitur virgini, fuit enim incorrupta.* e *Adoptio filiorum est æterna, sed suo tempore exhibetur.* 3 Ostendit sic nos esse liberos & nostri iuris factos, vt interea nos Spiritu Christi gubernari oporteat, qui in cordibus nostris regnans verum Patris cultum nos doceat. Sed hoc non est seruire, sed vera potius libertate frui, vt filios & hæredes decet. f *Ex consequente antecedens colligit.* g *Spiritum sanctum, qui Patris est & Filii Spiritus peculiari autem ratione dicitur Spiritus Filii, quia per eum obsignatur nostra in illum adoptio.* h *Seruus non dicitur hoc loco qui peccato seruiat quod est infidelium, sed qui sub ceremoniis adhuc degit, quod est Iudæorum.* i *Particeps bonorum.* 4 Amplicat superiorem doctrinam Galatis, peculiari cum reprehensione, Poterant enim Iudæi præ illis aliquam excusationem prætexere, vt qui in illo Legali cultu fuerant nati & educati: Galatæ verò quum ex idololatria ad Christianam libertatem asciti fuissent quo prætextu poterant ad illa rudimenta regredi. k *Egena & impotentia vocantur elementa in sese, & seorsum à Christo: deinde quòd ea ratione ipsi sese egenos esse in Christo testarentur, qui tamen à Christo ad ceremonias relabi nihil aliud sit quàm relictis opibus, inania sectari.* l *Retroflexis vestigiis.*

11 Metuo

11 Metuo de vobis ne frustrà fatigatus sim apud vos.	11 Metuo ne frustra laborauerim erga vos.
12 ⁵Estote quasi ego: nam ego *sum* quasi vos: fratres, rogo vos: nihil mihi fecistis iniuriæ.	12 Estote sicut ego, propterea quòd ego quoque sicut vos factus sum: fratres mei, peto à vobis nihil deliquistis in me.
13 Nostis autem me per [m] infirmitatem carnis vobis prius euangelizasse:	13 Nostis autem quòd per infirmitatem carnis meæ euãgelizator vester fuerim à principio.
14 Et [n] experimentum mei quod *fiebat* in carne mea, non pro nihilo habuistis, neque respuistis: sed me vt Angelum Dei, vt [o] Christum Iesum excepistis.	14 Et tentationem carnis meæ non spreuistis neque repulistis: sed tanquam angelum Dei suscepistis me, & sicut Ieschua Christum.
15 [p] Quæ igitur erat beatitatis vestræ prædicatio? testimoniũ enim reddo vobis, vos, si fieri potuisset, oculos vestros effossos daturos mihi fuisse.	15 Vbi igitur beatitas vestra? Testor enim de vobis, quòd si possibile fuisset, oculos vestros effodissetis, & dedissetis mihi.
16 Itaque *num* inimicus factus sum vobis, dum vobis vera loquor?	16 Nunquid inimicus factus sum vobis quòd prædicaui vobis veritatem?
17 Depereunt vos [q] non benè, imo excludere nos volunt, [r] vt se depereatis.	17 Zelotypia laborant erga vos, non in re bona, sed includere vos volunt vt vos sitis zelotypia laborantes erga eos.
18 Sed præclarum est [s] vehementer amare in re bona semper, & non solùm dum præsens sum apud vos.	18 Bonum est autem vt zelotypia corripiamini in rebus bonis omni tempore, non autem quum sum apud vos solummodo.
19 Filioli mei, quos iterum parturio, vsquequò formetur Christus in vobis.	19 Filii mei quos ab integro parturio donec formetur in vobis Christus.
20 Velim autem nunc adesse apud vos, & [t] mutare vocem meam: quoniam hæsito in vobis.	20 Vellem autem esse apud vos: iam & mutarem ⁵ vocem meam: propterea quòd obstupesco propter vos.
21 ⁵Dicite mihi qui sub Lege [v] vultis esse, Legem non auditis?	21 Dicite mihi vos ⁶ qui cupiunt vt sint sub Lege, Legem ipsam non auditis?
22 Scriptum est enim, Abrahamum duos filios habuisse: vnum ex ancilla, & vnum ex libera.	22 Scriptum est enim quòd Abrahæ duo filii erant, vnus ex ancilla & vnus ex libera.
23 Sed is qui ex ancilla *natus est*, [x] secundum carnem natus est: qui verò ex libera, [y] per promissionem.	23 Sed is qui ex ancilla, secundum carnem natus est: is verò qui ex libera per promissionem fuit.
24 Per quæ aliud figuratur. Nam hæ [z] sunt [a] duæ illæ pactiones, vna quidem quæ est Agar, ex monte [b] Sina, generans *prolem* ad seruitutem.	24 Hæc autem sunt allegoriæ duarum pactionum, vna est quæ ex monte Sinai generat in seruitutem, quæ est Hagar.
25 ‖ Istud enim Agar est Sina mons in Arabia, [c] eadem autem serie respondet ei Hierusalem quæ nunc *est*, [d] seruitque cum filiis suis.	25 Hagar enim mons ⁷ est Sinai qui est in Arabia, & consentit cum ista Vrischelem, & seruit seruitutem ipsa & filii ipsius.
26 Illa verò [e] quæ sursum est Hierusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrûm.	26 Ipsa verò Vrischelem superior, libera est, quæ est mater nostra.
27 ⁶Scriptum est enim, Lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis: quoniam plures sunt liberi [f] desertæ, quàm eius quæ habet virum.	27 Scriptum est enim, Exulta sterilis quæ non paris, & erumpe & clama quæ non parturis: propterea quòd multiplicati sunt filii deuastatæ magis quàm filii habentis virum.

⁵ Temperat quæcunque poterat videri acerbius dixisse, miro atque adeò planè diuino artificio, sic declarans suam in illos beneuolentiam, vt necesse fuerit Galatas hæc legentes, vel prorsus esse desperatos, vel cum lachrymis leuitatem suam agnoscere ac deprecari.

m *Per varias afflictiones.*

n *Has ipsas vexationes quotidianas, quibus Dominus me explorauit inter vos.*

o *Mei ministerii causa.*

p *Quantus vbique rumor erat hominum, vos beatos prædicantium?*

q *Nam commodi sui priuati causa depereunt.*

r *Vt omnem amorem à me in ipsos trãsferatis.*

s *Bonam suam zelotypiã, peruersæ pseudapostolorum opponit.*

t *Aliis verbis apud vos vti.*

⁵ Quoniam pseudapostoli perpetuò vrgebant, nisi Gentes circunciderentur, Christum eis nihil profuturum, & istud dissidium eorum qui in circuncisione crediderant aduersus incircuncisos credentes, plenum erat offendiculi, Apostolus post varia argumenta, quibus illorũ errorem refutauit, profert allegoriam in qua dicit Spiritũ sanctum adumbrasse omnia hæc mysteria: fore videlicet, vt duo filiorum genera Abrahamum communem patrẽ haberent, sed planè diuerso exitu. Sicut enim Abraham ex Agar ancilla extranea genuit Ismaelem vi naturæ ordinaria: ex Sara verò ingenua sustulit Isaacum, vi promissionis, & ex sola gratia: quorum ille non modò non fuit hæres, sed etiam hæredem est persequutus: ita duas esse pactiones, & velut duplices ex duabus illis pactionibus tanquam matribus nasci Abrahamo filios. Vnam igitur latam fuisse in Sina extra terram promissam, secundùm quam pactionem geniti sint Abrahæ filii secundùm carnem, Iudæi videlicet, ex illa pactione (id est ex Lege) quærentes iustitiam: at non hæredes, imò tandem ex domo eiiciendi, vt qui veros hæredes persequantur. Alteram verò in illa sublimi Hierusalem, siue in Sione (ipsius videlicet Christi sacrificio) sancitam, quæ filios promissionis gignat: virtute nimirum Spiritus sancti credentes, & in promissione gratuita instar Abrahæ acquiescentes, qui soli, expulsis illis seruis, sint filiorum iure, patriæ hæreditatis futuri participes. v *Qui vltro appetitis.* x *Consueto hominum more, & naturæ vi ordinaria.* y *Vi promissionis, quam Abrahamus sibi & vero suo semini apprehendit. Nam alioqui effœti erant Abraham & Sara.* z *Figurant & adumbrant.* a *Duæ dicuntur pactiones, vna veteris altera noui Testamenti: quæ tamen reipsa duæ non fuerant, sed temporum & œconomiæ ratione.* b *Sinæ facit mentionem, quod in eo monte sancita fuit illa pactio, quam adumbrabat Agar.* c *Quam rationem habet Agar ad filios suos, eãdem Hierusalem habet ad suos.* d *Sub. sunt.* e *In sublimi, id est, excellenti loco posita.* ⁶ Ostendit se in hac allegoria sequutum Esaiæ Prophetæ vestigia, qui prænuntiarit Ecclesiam constituendam ex filiis Saræ sterilis, id est ex iis qui merè spiritualiter per fidem fierent Abrahæ filii, potius quàm ex Agare fœcundæ: iam tum prædicens Iudæorum reiectionem & Gentium vocationem. f *Destructæ & excisæ.*

⁵ Ad verbum, Filiam vocis meæ, id est Orationem & verba mea nutricum more ad vestrum captum accommodarem. De filia vocis vide quæ scripsimus Act. 12.

⁶ A secunda ad tertiam personam transit: & exponi potest, Dicite (inquam) vos qui ex eorum numero estis qui delectantur Legi subiici.

⁷ Id est, Per allegoriam designat montem Sinai.

Gal. 4. 25. ‖ Vxores duæ suis liberis σύστοιχοι, inter se verò ἀντίστοιχοι, quibus duæ pactiones suis itidem liberis συστοίχους, & inter se ἀντιστοίχους adumbrat Apostolus.

Typus.	Veritas.	Typus.	Veritas.
Agar Ancilla.	Sina siue pactio vetus, qualis est quæ nunc Hierusalem.	Sara ingenua.	Noua pactio qualis est illa cœlestis Ierusalem.
Ismael seruus natus secundum carnem, non hæres.	Eius filii, serui qui volunt ex Lege iustificari.	Isaac filius ex promissione & hæres.	Filii promissionis, ingenui & hæredes.

28 Nos autem, fratres mei, secundum Isaacum filii promissionis sumus.
29 Et sicut tunc is qui natus erat secundum carnem, persequebatur eum qui secundum spiritum, ita etiam nunc.
30 Sed quid dicit Scriptura? Eiice ancillam & filium eius: eo quòd non erit hæres filius ancillæ cum filio liberæ.
31 8 Nos igitur, fratres mei, non sumus filii ancillæ, sed filii liberæ.

28 Nos igitur, fratres, g secundùm Isaac, h promissionis filii sumus.
29 Sed quemadmodum tunc is qui i secundùm carnem genitus fuerat, persequebatur eum qui natus erat k secundùm Spiritum: ita & nunc.
30 Sed quid dicit Scriptura? Eiice ancillam & filium eius: non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.
31 7 Nempe, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ.

8 Vltimus versus in impresso Syro codice omittebatur, sed nos ex manuscripto Heydelbergensi restituimus.

g *Exemplo Isaac, qui cœlestis Hierusalem est primogenitus, velut Ismael seruæ synagogæ.*
h *Semen illud ad quod pertinet promissio.*
i *Natura vi ordinaria.*
k *Diuinitus & spirituali ratione.*
7 Conclusio superioris allegoriæ, Nullo modo excersendam esse Legalem seruitutem, quum ancillæ filii non sint hæredes.

Caput V.

1 *Quia ex libera ortos esse dixit, admonet quantum sit pretium tantæ libertatis.* 15 *qualiter ea sit vtendum,* 16 *vt Spiritui obediant,* 19 *& resistant carni.*

1 State igitur in libertate ea qua Christus liberauit nos: neque subiiciatis vos iugo seruitutis.
2 Ecce ego Paulus dico vobis quòd si circuncidamini, Christus nihil prodest vobis.
3 Contestor autem rursus omnem filium hominis qui circunciditur, quòd debitor est vt vniuersam Legem impleat.
4 Exclusi estis à Christo qui in Lege iustificamini, & à gratia excidistis.
5 Nos enim per spiritum qui est ex fide, spem iustitiæ expectamus.
6 In Christo enim Ieschua circuncisio non est quicquam, neque præputium, sed fides quæ perficitur dilectione.
7 Pulchrè currebatis: quis est qui turbauit vos vt veritati non acquiescceretis?
8 Persuasio vestra non fuit ex eo qui vocauit vos.
9 Fermenti modicum totam massam fermentat.
10 Ego fiduciam habeo de vobis in Domino nostro, quòd nihil aliud cogitatis: & is qui turbauit vos, ipse feret iudicium, quisquis ille sit.
11 Ego autem, fratres mei, si adhuc circuncisionem prædicarem, cur persequutionem paterer? Nunquid irritum factum est offendiculum crucis?
12 Vtinam autem etiam 1 abscindendo abscindantur illi qui conturbant vos.
13 Vos autem in libertatem vocati fuistis, fratres mei: tantummodo ne sit libertas vestra ad occasionem carnis, sed per dilectionem estote subiecti alius alii.
14 Tota enim 2 Lex in vno verbo completur, in eo *videlicet*, Diliges proximum tuum sicut teipsum.
15 Si autem vnus alium 3 mordeatis & deuoretis, videte ne vnus ab alio consumamini.

1 In libertate igitur qua Christus nos liberauit, perstate, & ne regredientes implicamini seruitutis iugo.
2 1 Ecce, ego Paulus dico vobis, a si circuncidamini, Christum nihil vobis profuturum.
3 Testor enim rursum omni homini qui circunciditur, eum esse debitorem totius Legis seruandæ.
4 Facti estis b inanes separati à Christo quicunque c per Legem iustificamini, & à gratia excidistis.
5 2 Nos enim d Spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus.
6 3 Nam in Christo Iesu neque circuncisio quicquā valet 4 neque præputium, 5 sed e fides per charitatem agens.
7 6 Currebatis pulchrè, quis vos inhibuit, vt non obsequeremini veritati?
8 7 Hæc persuasio non profecta *est* f ex eo qui vocat vos.
9 8 Paulùm fermenti totam massam fermentat.
10 9 Ego confido de vobis in Dòmino, vos nihil aliud esse sensuros: sed qui turbat vos, auferet condemnationem, quisquis fuerit.
11 10 Ego autem, fratres, si circuncisionem etiam prædico, quid adhuc persequutionem patior? nempè abolitum est offendiculum crucis.
12 11 Vtinam etiam abscindantur qui vos g inquietant.
13 Vos enim ad libertatem vocati estis, fratres: 12 tantùm ne libertatem *arripite vt datam* carni occasionem, sed ex charitate seruite alii aliis.
14 13 Nam h tota Lex vno verbo completur, isto *videlicet*, Diliges proximum tuum vt teipsum.
15 14 Quòd si alii alios mordetis & deuoratis, videte ne vicissim alii ab aliis consumamini.

1 Id est, Prorsus abscindantur. Hebr.
2 Subaudi, Secundæ tabulæ.
3 Syrum verbum ab Hebræo videtur mutuatus esse paraphrastes, transpositis literis, & ג mutato in ה: quæ mutatio ordinaria est in hac lingua vt in Chaldæa.

1 Altera obtestatio qua diserte testatur iustitiam operū & iustitiam ex fide non posse simul stare: quoniam nemo ex Lege iustificari potest, nisi qui plenè ac perfectè illa præstat. Arripit autem circuncisionis exemplum, quoniam ea erat totius Legalis cultus basis, & præcipuè vrgebatur à pseudapostolis.
a *Circuncisio, alias sigillum iustitiæ dicitur, sed hic obseruanda est circumstantia temporis, quo Baptismus Circuncisioni successerat. Præterea disputat Apostolus ex aduersariorum hypothesi, qui Circuncisioni salutis partem adscribebant.*
b *Vacui, id est, vt postea explicat, à gratia excidistis.*
c *Id est, Quæritis per Legem iustificari, reuera enim nemo per Legem iustificatur.*
2 Tacitè comparat nouum populum cum vetere. Certum enim est hunc quoque in fide non in circuncisione spem omnem iustitiæ ac vitæ fundasse, sed ita vt eorum fides esset ceremoniali & externo cultu implicita, nostra autem fides nuda est, ac spirituali cultu contenta.
d *Spiritu, qui fidem gignit.*
3 Ratio additur, Quia nunc circuncisio est abolita, Christo nobis exhibito cum plena spiritualis circuncisionis vbertate. 4 Facit etiam præputii mentionem, ne sibi Gentes in eo placeant, vt Iudæi in circuncisione. 5 Occupatio, Si abolitus est totus ille Legalis cultus, qua in re igitur nos excersebimus? in charitate, inquit Paulus. Neque enim fides de qua agitur, otiosa esse potest, imò assiduos charitatis fructus edit. e *Sic vera fides ab adulterina distinguitur, non autem charitas fidei tanquam iustificationis synaition adiungitur.* 6 Iterum obiurgat Galatas, sed cum admiratione & superioris etiam cursus laude, quo plus verecundiæ ipsis incutiat. 7 Agit ex Apostolica autoritate, negans posse ex Deo esse illam doctrinam suæ repugnantem. 1. *Cor.* 5.6. f *Ex Deo.* 8 Hoc addit, ne de re parui momenti videatur contendere, solicitè monens (similitudine à fermento sumpta, qua Christus etiam ipse vsus est) ne vel minimo vitio patiantur puritatem Apostolicæ doctrinæ infici. 9 Mitigat superiorem increpationem deriuās culpam in pseudapostolos, quibus horrendum iudicium Dei denuntiat. 10 Iubet eos considerare quàm hac in re suum commodum non quærat, quum ipsi liceat hominum odia vitare, si velit Iudaismum cum Christianismo coniungere. 11 Exemplum veri pastoris, zelo gloriæ Dei & gregis sui charitate inflammati. g *Qui enim Legem prædicant, cogunt conscientia perpetuò trepidare.* 12 Tertia pars epistolæ docens rectè Christianæ libertatis vsum in eo positum esse, vt à peccati seu carnis seruitute manomissi, & Spiritui parentes, alii aliorum saluti seruiamus, ex charitate. 13 Charitatem proximi proponit tanquam scopum ad quem Christiani omnes actiones suas referant, citato Legis testimonio. h *Ad secundam tabulam restringi debet.* 14 Exhortatio ad charitatis officia, ab vtili: quoniā nulli sibi peius cōsulant, quam qui mutuò se oderunt.

16 15 Hoc

16 [15] *Hoc* autem dico, spiritu incedite, & quod concupiscit caro, ne perficite.

17 Nam [i] caro concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem. Hæc autē inter se opposita sunt, vt non quæcunque volueritis, eadem faciatis.

18 Quòd si spiritu ducimini, non estis sub Lege.

19 [16] Porrò manifesta sunt opera carnis: quæ sunt, adulterium, scortatio, impuritas, proteruia,

20 Idololatria, veneficium, inimicitiæ, lis, æmulationes, iræ, contentiones, dissidia, hæreses,

21 Inuidiæ, cædes, ebrietates, comessationes, & his similia: quæ prædico vobis, sicut prædixi, eos *videlicet* qui talia agunt, Regni Dei non fore hæredes.

22 At [k] fructus Spiritus, est charitas, gaudium, pax, lenitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, temperantia:

23 [17] Aduersus eos qui sūt eiusmodi, nō est lex.

24 Qui enim *sunt* Christi, carnem crucifixerunt cum affectibus & concupiscentiis.

25 [l] Si viuimus spiritu, spiritu etiam incedamus.

26 [18] Ne simus inanis gloriæ cupidi, alii alios prouocantes, alii aliis inuidentes.

16 Dico autem vt spiritu ambuletis, & [4] concupiscentiam carnis nunquam perficiatis.

17 Nam caro concupiscit id quod oppositum est spiritui, & spiritus concupiscit id quod oppositum est carni: & ambo contraria sunt [5] inuicem, vt non id quod volueritis faciatis.

18 Si autem spiritu ducimini, non estis sub Lege.

19 Nota sunt enim ipsa opera carnis: quæ sunt, scortatio, impuritas, [6] luxus.

20 Cultus simulachrorum, veneficium, inimicitiæ, contentio, æmulatio, ira, calumniæ, dissidia, schismata,

21 Inuidiæ, cædes, ebrietas, comessatio, & omnia his similia. Et illi qui hæc agunt, sicut antè dixi vobis, etiam nunc dico, quòd regni Dei non erunt hæredes.

22 Fructus autem Spirtus sunt, dilectio, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia.

23 [7] Aduersus hos lex non est posita.

24 Illi autem qui Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum omnibus morbis eius & concupiscentiis eius.

25 Viuamus igitur spiritu, & spiritui consentiamus.

26 Et ne simus vacui gloria, vt ignominia afficiamus vnus alium, & inuideamus vnus alii.

4 Ne perficiatis opere quod caro concupiscit: neque exequamini quod illa meditatur. 5 Ad verbum, Vnum alteri. 6 Ad verbum Fœtor. 7 Aduersus eos qui huiusmodi fructus edunt.

15 Agnoscit maximam piorum imbecillitatem quòd ex parte sint regenerati: sed monet vt meminerint se donatos esse Dei Spiritu, qui eos à seruitute peccati, ac proinde a Lege, asseruerit, quatenus est peccati virtus, ne cupiditatibus sese dedant. i *In vno enim eodemque homine regenerato caro habitat vna cum Spiritu, non tamen sine lucta, quod copiosè explicatur, Rom. 7.* 16 Quod in genere dixerat particulatim explicat, præcipua aliquot carnis effecta recensens, eaq; spiritus fructibus opponens, vt nemo possit ignorantiam prætexere. k *Non sunt igitur fructus liberi arbitrii nisi quatenus à gratia liberatum est.* 17 Ne quis obiiceret Paulum agere sophistam, vt qui Spiritum vrgendo, nihil aliud quam quod Lex præcipit, vrgeret, ostendit se non literalem illam & eternam, sed spiritualem obedientiam requirere, quæ non ex Lege promanet, sed ex Christi Spiritu nos regenerante, quem opporteat esse nostræ vitæ moderatorem. l *Si verè donati sumus illo Spiritu viuifico, qui facit vt peccato mortui, Deo viuamus, hoc reipsa, id est sancta vita testemur.* 18 Adiicit peculiares exhortationes, prout nouerat Galatas certis vitiis esse obnoxios, ac primùm quidem ambitionem cauendam esse docet, quæ duas habet comites, obtrectationem & inuidiam, vnde infinitas contentiones & iniurias necesse sit exoriri.

Capvt. VI.

1 *Agit iam in specie de charitate erga delinquentes & lapsos.* 6 *Erga Ministros verbi.* 10 *Erga domesticos fidei,* 12 *Non quemadmodum falsi Legis zelatores.* 13 *Qui in carne mutilata gloriantur.* 14 *Non autem in cruce Christi.*

1 FRatres, [1] etiamsi [a] præoccupatus fuerit homo in aliqua offensa, [b] vos spirituales [c] instaurate huiusmodi hominem cum [d] spiritu mansuetudinis: [2] considerans vnusquisque temetipsum, ne & tu tenteris.

2 [3] Alii aliorum onera portate, & ita complete [e] Legem Christi.

3 Nam si quis sibi videtur aliquid esse, quum nihil sit, hunc suus ipsius animus seducit.

4 Opus autem suum probet vnusquisque: & tunc in semetipso solo gloriationem habebit, & non in alio.

5 [4] Nam vnusquisque onus suum portabit.

6 [5] Communicet autem qui instituitur in sermone, ei qui se instituit, [f] omnia bona.

7 [6] Ne fallimini: Deus non irridetur: quicquid enim seminauerit homo, hoc & metet.

8 Nam qui seminat [g] carni suæ, ex carne metet interitum: qui verò seminat spiritui ex spiritu metet vitam eternam.

1 FRatres mei, si quis ex vobis præoccupetur in *aliquo* delicto, vos qui in spiritu estis instaurate eum per spiritū lenitatis: & estote cauti ne etiam vos tentemini.

2 Et gestate onus alter alterius, vt ita impleatis legem Christi.

3 Si quis enim existimat se esse aliquid, quum non sit, seipsum fallit.

4 Sed quisque opus suum probet: & tunc in [1] seipso habebit gloriam suam, & non in aliis.

5 Vnusquisque enim sarcinam suiipsius portabit.

6 Communicet autem is qui audiuit verbum, ei qui audire facit eum, in omnibus bonis.

7 Non erretis. Deus non illuditur, id enim quod seminauerit filius hominis, illud ipsum messurus est.

8 Qui in carne seminauit, de carne corruptionem messurus est, qui in spiritu seminauit, de spiritu vitam quæ est in æternum metet.

1 Ad verbum Inter ipsum & animam suam erit gloria eius. Hebraismus.

1 Importunum rigorem damnat quòd fratrum reprehensiones Spiritu mansuetudinis oporteat esse temperatas. a *A carne & Satana.* b *Qui virtute Spiritus sustinemini.* c *Nitamini in eo supplere quod deest.* d *Sic loquuntur Heb. vt omnes veras virtutes intelligamus à Deo proficisci.* 2 Attingit vlcus quoniam ii ferè sunt rigidißimi censores qui suæ infirmitatis sunt immemores. 3 Finem hunc esse reprehensionum ostendit vt fratrem collapsum erigamus, non autem superbè opprimamus. Vnum quemque igitur oportere non ex aliorum reprehensione sed ex sui ipsius approbatione laudabilem vitam sectari. e *Christus charitatis præceptum disertè & peculiariter vocat suum mandatum.* 4 Ratio, cur homines oporteat in sese potißimum esse intentos: quoniam videlicet vnusquisque non ex comparatione cum altero, sed ex suiipsius vitæ coram Deo censebitur. 5 Aequum est Magistros pro facultatum ratione à discipulis ali. f *Quemus pro facultatum ratione.* 6 Beneficentiam in egenos commendat, primùm omnium eos obiurgans, quos non pudet hoc vel illud prætexere quo minus proximos iuuent, quasi Deum poßint fallere, deinde eleemosynam comparans sationi spirituali quam consequutura sit spiritualis messis, vt nihil sit ea lucrosius, auaram autem parsimoniam sationi carnali, vnde nihil nisi caducum & mox periturum colligatur. g *Huius præsentis vitæ commodis.*

9. Et

9 Et quum facimus quod bonum est, ne sit molestum nobis: erit enim tempus quando metemus, & non erit molestum nobis.

10 Nunc igitur, dum tempus est nobis, operemur bona erga omnem hominem, & maximè erga domesticos fidei.

11 Videte has literas: scripsi vobis manibus meis.

12 Qui volunt gloriari in carne, illi cogunt vos vt circuncidamini, tantùm vt propter crucem Christi non patiantur persequutionem.

13 Etenim ne ipsi quidem qui circuncidunt, obseruant Legem: sed volunt vt circuncidamini, vt in carne vestra glorientur.

14 Mihi autem non eueniat vt glorier nisi in cruce Domini nostri Ieschua Christi, per quem mundus crucifixus est mihi, & ego crucifixus sum mundo.

15 Non enim circumcisio est aliquid, neque præputium, sed creatura noua.

16 Et qui iuxta hanc semitam incedunt, pax erit super eos, & misericordia, & super Israiel Dei.

17 Deinceps mihi ne quis [a] molestiam, exhibebat: ego enim stigmata Domini nostri Ieschua Christi in corpore meo porto.

18 Gratia Domini nostri Ieschua Christi cum spiritu vestro *sit*, fratres mei. Ammin.

Finitur Epistola ad Galatas, quæ scripta fuit Romæ.

a Ad verbum Laborem iniiciat.

9 [7] Porrò ne benefaciendo segnescamus: tempore enim suo metemus, si non elanguerimus.

10 [8] Nempe igitur dum tempus habemus, simus benefici erga omnes, maximè verò erga domesticos fidei.

11 [9] Videtis quàm longis literis vobis scripserim mea manu.

12 Quicunque volunt [h] speciosi apparere [i] in carne, ii cogunt vos circuncidi, tantùm ne ob [k] crucem Christi persequutionem patiantur.

13 Nam ne ipsi quidem qui circunciduntur, Legem seruant: sed volunt vos circuncidi, vt [l] de vestra carne glorientur.

14 [10] A me verò absit [m] gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi: per quem mundus mihi crucifixus est, & ego mundo.

15 Nam in Christo Iesu, neque circuncisio quicquam valet, neque præputium, sed noua creatio.

16 Et quicunque secundùm hanc regulam incedent, pax *erit* super eos, & misericordia, & super [n] Israelem Dei.

17 [11] De cætero, nequis mihi molestias exhibeto: ego enim [o] stigmata [p] Domini Iesu in corpore meo porto.

18 [12] Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum [q] spiritu vestro, fratres. Amen.

Ad Galatas scripta fuit Romæ.

7 In eos qui initio quidem fuere benefici, sed non perseuerant, quòd diutius videatur messis differri, perinde ac si vnum & idem esset sationis ac messis momentum.

8 Domestici fidei (id est, eadem religionis professione nobiscum coniuncti) cæteris quibuscunque sunt anteferendi, ita tamen vt in quosuis nihilominus beneficentia nostra redundet.

9 Quarta & vltima pars epistolæ, in qua redit ad præcipuum scopũ, nempe ne Galatæ sese à pseudapostolis amplius sinant extra viam abripi. Depingit autem illos pseudapostolos suis coloribus, arguens illos ambitionis, vt qui ne Legis quidem studio faciant quod faciunt sed idcirco duntaxat vt ex Galatarum circuncisione bonam gratiam sue gentis aucupentur.

h *Speciem opponit veritati.*

i *In ceremoniarum obseruatione.*

k *Crucifixi prædicationem.*

l *Quòd vos Iudaismo implicuerint alludit tamen ad formam circuncisionis.* 10 Comparationem sui cum illis non dubitat instituere, testificans se ex aduerso iis ærumnis gaudere, quas Christi causa sustineat, & sicut à mundo despiciatur, se vicissim mundum pro nihilo habere: quæ sit vera veri Israelis circuncisio. m *Hoc verbum apud Paulum in laude positum, significat aliqua in re acquiescere.* n *Verum Israelem enim laus est ex Deo, non ex hominibus, Rom.2.19.* 11 Perseuerans in eadem translatione, ærumnas suas atque adeò plagarum sibi pro Christi nomine impositarum vibices opponit externæ circuncisionis cicatricis tanquàm verum Apostolatus sui sigillum. o *Inustas notas, quales inuri seruis fugitiuis solebant.* p *Multum enim interest cuius stigmata feramus siquidem causa facit martyrem non pœna.* 12 Valedicens præcatur eis gratiam & Spiritum: aduersus pseudapostolorum fraudes, externa illa inculcantes. q *Cum animis vestris.*

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD EPHESIOS.

Caput I.

1 *Post salutationem.* 4 *De gratuita Dei electione.* 5 *Et adoptione disserit,* 7 13 *A qua salus hominum, tanquam ex vero & natiuo fonte, manat. Et quia tam sublime arcanum capi non potest.* 16 *Precatur vt ad plenam.* 20 *Christi cognitionem Ephesios Deus adducat.*

1 PAVLVS Apostolus Ieschua Christi per voluntatem Dei illis qui sunt Ephesi, Sanctis & fidelibus in Ieschua Christo.

2 Pax vobiscum & gratia à Deo Patre nostro, & à Domino nostro Ieschua Christo.

3 Benedictus sit Deus Pater Domini nostri

1 [1] PAVLVS Apostolus Iesu Christi, per voluntatem Dei, sanctis qui sunt Ephesi, & [a] fidelibus in Christo Iesu:

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 [2] Benedictus Deus [3] & Pater Domini no-

1 Inscriptio & instauratio de quibus in aliis epistolis dictum est.

a *Sanctorum beneficio.*

2 Prior pars epistolæ, in qua omnes salutis nostræ causas, proposito Ephesiorum exemplo & variis exhortationibus adhibitis, pertractat, inchoans suo more à gratiarum actione. 3 Causa efficiens nostræ salutis est Deus non vniuersaliter & confusè consideratus, sed vt Pater Domini nostri Iesu Christi.

stri

stri Iesu Christi, [4] qui benedixit nobis omni [b] benedictione spirituali [c] in cœlis [5] in Christo.

4 [6] Sicut elegit nos [d] in ipso antequam iacerentur fundamenta mundi, [7] [e] vt simus [f] sancti & inculpati [g] coram eo per charitatem.

5 [8] Qui prædestinauit nos quos adoptaret in filios per Iesum Christum [h] in sese, pro beneuolo affectu voluntatis suæ;

6 [9] Ad [i] laudem gloriosæ suæ gratiæ, [10] qua nos gratis effecit sibi gratos in illo dilecto.

7 [11] In quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius, remissionem, *inquam*, peccatorum ex diuite ipsius gratia:

8 [12] [k] Qua redundauit in nos [l] omni sapientia & intelligentia.

9 Patefacto nobis [m] mysterio voluntatis suæ, [13] secundum gratuitam suam beneuolentiam, quam proposuerat in sese.

10 [14] *Nempe* vt in pleni temporis dispensatione [n] recolligeret omnia in Christo tum quæ in cœlis sunt tum quæ in terra:

11 [15] In ipso, *inquam*, in quo etiam in sortem adsciti sumus, quum essemus prædestinati secundùm propositum eius qui [o] omnia efficit ex consilio voluntatis suæ.

12 Vt nos simus laudi gloriæ ipsius, qui priores [p] sperauimus in Christo:

13 [16] In quo *sperastis* & vos audito [q] sermone veritatis, *id est* Euangelio salutis vestræ: in quo etiam posteaquam credidistis, [r] obsignati estis [s] Spiritu illo promissionis sancto:

14 Qui est arrhabo hæreditatis nostræ, dum in [t] libertatem vindicemur, ad laudem gloriæ ipsius.

15 [17] Propterea etiam ego audita ea quæ in vobis est fide in Domino Iesu, & charitate in omnes sanctos,

16 Non desino gratias agere pro vobis, mentionem vestri faciens in precibus meis:

17 [18] Vt Deus Domini nostri Iesu Christi, Pater ille [v] gloriæ, det vobis Spiritum sapientiæ & reuelationis, per [x] agnitionem ipsius:

18 Illuminatis oculis mentis vestræ: vt sciatis [y] quæ sit spes illa vocationis ipsius & quæ

Ieschua Christi, qui benedixit nos in omnibus benedictionibus Spiritus in cœlo in Christo.

4 Quemadmodum prius elegit nos in ipso antè fundationes mundi, vt essemus sancti & sine macula coram eo,

5 Et [1] per dilectionem prædestinauit nos sibi, & posuit nos in filios per Ieschua Christum, prout placuit voluntati eius.

6 Vt laudetur gloria gratiæ eius quam effudit super nos [3] per dilectum suum.

7 Per quem est nobis redemptio, & per sanguinem ipsius remissio peccatorum, iuxta opulentiam gratiæ suæ.

8 Quæ exuberauit in nos in omni sapientia & omni intelligentia spiritus:

9 Et manifestauit nobis arcanum voluntatis suæ, quod antea proposuerat se facturum esse in se.

10 In dispensatione plenitudinis temporum, vt cuncta de integro renouarentur in Christo, quæ sunt in cœlis & in terra:

11 Et in ipso nos electi sumus, quemadmodum prædestinauit nos, & vult ipse qui omnia efficit iuxta consilium voluntatis suæ.

12 Vt simus nos qui priores sperauimus in Christo, ad honorem gloriæ ipsius.

13 In quo vos quoque audiuistis sermonem veritatis, qui est Euangelium salutis vestræ: & in eundem credidistis, & obsignati estis Spiritu sancto qui promissus erat.

14 Qui est arrhabo hæreditatis nostræ in redemptionem eorum qui seruantur, & in laudem gloriæ ipsius.

15 Quapropter etiam ego, ecce, ex quo audiui fidem vestram quæ est in Dominum nostrum Ieschua Christum, & charitatem vestram quæ est erga omnes sanctos,

16 Non desino gratias agere pro vobis, & memor esse vestri in precibus meis.

17 Vt Deus Domini nostri Ieschua Christi, Pater gloriæ, det vobis Spiritum sapientiæ & reuelationis per agnitionem ipsius;

18 Et illuminentur oculi cordium vestrorum, vt sciatis quæ sit spes vocationis eius, & quę

---

1 In Syriaco textu Per dilectionem, non cohæret membro superiori, vt in Græco, sed incipit membrũ proximum, præposita coniunctione.

2 Verbum Syriacum propriè significat, Signauit & notam inussit. Est que metaphora sumpta ab iis qui ex rerum magna multitudine, certas quasdam deligent, quas vt a reliquis dignoscant, nota aliqua insigniunt.

3 Ad verb. Per magnum dilecti sui.

---

4 Causa finalis proxima, & nostri respectu, est salus nostra collatis omnibus ad salutem necessariis, quod benedictionis genus est cœleste & electorum proprium.

b *Omni beneficentiæ genere, quæ verè celestis est ac diuina.*

c *Qua nos è sublimi suo solio donat Pater vel quia iis donis donantur sancti quæ propria sunt ciuium celestium.*

5 Materia nostræ salutis Christus: in quo vno, spirituali ac salutifica benedictione donamur.

6 Explicat causam efficientem, siue quomodo Deus Pater nos in Filio seruet: Quia, inquit, ab æterno elegit nos in Filio.

d *Adoptandos.*

7 Explicat causam illam finalem proximam, quam duplicem facit, sanctificationem videlicet & iustificationem, de qua mox disseret. Ex his autem duo sunt etiam notanda, nempè non posse vitæ sanctitatem à gratia electionis separari: deinde, quicquid in nobis est puritatis, esse beneficium Dei gratuitò nos eligentis.

e *Non ergo quia eramus aut esse debebamus sancti, ideo nos elegit Deus sed vt sanctificaremus.*

f *Christi iustitia induti.*

g *Verè ac sincerè.*

8 Alia etiam dilucidior explicatio causæ efficientis, ipsiusque adeò æternæ electionis, qua nos dicitur Deus in Christo elegisse, quoniam videlicet ei visum est apud se nos nondum notos destinare quos per Iesum Christum adoptaret in filios: vt nulla hic sit ratio electionis nisi in gratuita Dei beneuolentia quærenda, nec fides præuisa sit prædestinationis causa, sed effectum. h *Nihil neque præsens, neque futurum respexit Deus, sed seipsum.* 9 Causa finalis vltima ac præcipua, gloria Dei Patris, vt qui nos gratis seruat in Filio. i *Vt beneficentia ipsius sicut summam laudem meretur, ita etiam prædicetur.* 10 Altera finalis causa proxima, nostra iustificatio, dum nos in Filio suo gratis habet pro iustis. 11 Explicatio causæ materialis, quomodo in Christo simus facti Deo grati, quoniam is vnus est cuius sacrificium ex Dei misericordia nobis imputatur ad peccatorum nostrorum remissionem. 12 Nunc demum ad causam formalem, id est, ad vocationem, siue prædicationem Euangelii, accedit, qua Deus consilium illud æternum gratuitæ nostræ in Christo reconciliationis ac salutis exequitur. Euangelii autem loco substituens omnem sapientiam & intelligentiam, quanta sit eius præstantia declarat. k *Per quam gratiam seu beneficentiam.* l *Perfecta & integra.* m *Nisi enim Dominus nobis illud mysterium declarasset, quis vnquam per se vel suspicari potuisset?* 13 Non tantùm electio, sed etiam vocatio est à mera gratia. 14 Pater tum exhibuit mundo Christum omnium electorum caput, quum opportunum fuit, prout ab æterno omnia tempora sapientissimè disposuit, Christus autem is est in quo omnes à condito mundo electi, palantes alioqui & à Deo separati simul collecti sunt: quorum alii iam erant in cœlis quum ipse in terras veniret (qui videlicet fide in eum venturum iam collecti fuerant, alii verò in terra reperti, ab eo collecti fuerunt & quotidie colliguntur. n *Recolligi dicuntur fideles in Christo, quia fide cum eo coniuncti sunt veluti vnius hominis instar.* 15 Vocationis beneficium seorsim applicat Iudæis credentibus ad fontẽ vsq; recurrens, vt & ipsi neq; sibi, nec generi suo, neque vlli alius rei quàm vni Dei gratiæ ac misericordiæ salutem suam acceptam ferant, tum quia vocati, tum quia priores vocati. o *Omnia sine exceptione tribuit gratiæ Dei, nec tamen idcirco sumus stipites: ea enim nobis vt velimus & possimus concedit. Phil. 2.13.* p *De Iudæis loquitur.* 16 Iam etiam exequat Ephesios (aut potius Gentes omnes) Iudæis, quia etiamsi posteriores accesserunt, tamen eodem Euangelio vocati, fide sunt illud amplexi, & eodem Spiritu, quod est electionis pignus tantisper dum ipsa cernatur hæreditas, fuerunt obsignati, vt & in ipsis emineat Dei gloria. q *Sermone illo qui propriè verax est, vt qui à Deo proficiscitur.* r *Translatio sumpta à sigillis, quorum impressione authentica ab incertis distinguuntur.* s *Spiritu illo qui non affert Legem, sed promissionem gratuitæ adoptionis.* t *Plenam & perfectam.* 17 Redit ad superiorem gratulationem, duo simul concludens ex præcedentibus: primum, omnia bona à Deo Patre in Christo & per Christum in nos proficisci, vt eorum nomine à nobis laudetur: secundum, illa omnia quæ ad duo veluti capita reuocat, fidem videlicet & charitatem, certis gradibus in nos augeri, vt ab eiusdem gratia petendum sit incrementum à quo est initium: & a quo finis speratur. y *Quæ bona ille vos ad Christum vocans sperare iubeat.*

sit opulentia gloriæ hereditatis eius in sanctis.

opes gloriæ hereditatis ipsius in sanctis.

19 Et quæ sit excellentia magnitudinis virtutis eius in nobis qui credidimus, secundum efficacitatem roboris virtutis eius.

19 [19] Et quæ sit excellens illa magnitudo potentiæ ipsius in nobis qui credimus, pro efficacitate fortis roboris ipsius,

20 Quam operatus est in Christo, & suscitauit eum à mortuis, & sedere fecit eum à dextera sua in cœlis.

20 [20] Quam exeruit in Christo quum excitauit eum ex mortuis, & [z] collocauit ad dextram suam in cœlis,

21 Suprà omnes principatus & potestates & virtutes, & dominationes, & supra omne nomen quod nominatur, non solùm in seculo hoc, sed etiam in futuro,

21 Longè supra omne imperium ac potestatem, & potentiam & dominium, & [a] omne nomen quod nominatur non solum in hoc seculo, verumetiam in futuro:

22 Subiecitque cuncta sub pedibus eius, & eum qui est supra omnia, dedit caput Ecclesiæ:

22 [21] Et omnia subiecit eius pedibus, eumque constituit [b] caput super omnia ipsi Ecclesiæ:

23 Quæ est corpus & complementũ eius qui omnia in omnibus adimplet.

23 Quæ est corpus ipsius, & complementum eius qui omnia implet in omnibus.

19 Fidei excellentia declaratur ab effectis quoniam in illa sese exerit potentissima Dei virtus.

20 Potentiam & gloriam illam Dei longè sublimissimã, cuius credentes omnes sunt participes, adhuc tamen in nobis (propter crucis ignominiam & carnis infirmitatem) per obscuram, iubet nos Apostolus in Christo gloriosissimo & dei oculis contemplari.

z *Collocari ad dexteram Dei est consortem esse illum imperii summi.*

a *Quicquid existit, vel supra res etiam omnes eminentissimas.* 21 Ne summam illam Christi gloriam putemus aliquid à nobis alienum esse, testatur illum esse, à Deo Patre constitutum caput totius Ecclesiæ, oportere igitur corpus huic capiti coniungi, quod alioqui absque membris mutilum quiddam esset: quod tamen necessitate non fit (quum Ecclesia potius vnius Christi virtute viuificetur & sustentetur, nedum vt eius supplemento indigeat) sed immensa Dei voluntate, qui nos Filio dignatur adiungere. b *Vt esset caput summum, adeò vt nihil non subsit.* c *Tantus siquidem erga Ecclesiam est Christi amor, vt etiamsi omnia omnibus ad plenum præstet, tamen sese veluti mancum & mutilum caput existimet, nisi Ecclesiam sibi habeat velut corpus adiunctam.*

Capvt II.

Vt gratiæ magnitudinem ex comparatione amplificet, 1. *reducit illis in memoriam,* 5 *quòd exitio prorsus addicti,* 8. *gratia sint seruati.* 13 *& propinqui facti* 16. *reconciliatione per Christum facta,* 17 *Et per Euangelium publicata.*

1 VOs quoq; qui mortui eratis in peccatis vestris & in dilictis vestris,

1 ET [1] vos *vnà viuificauit,* quum essetis [a] mortui [2] in offensis & peccatis:

2 In quibus antea ambulabatis iuxta [1] mundanitatem mundi huius, & iuxta voluntatem præcipuæ potestatis aerei [2] spiritus qui sese præbet efficacem in filiis contumaciæ,

2 [3] In quibus olim versati estis, [4] vt est vita mundi huius [b] secundum principem cui potestas est aeris, & spiritus [5] nunc agentis [c] in hominibus contumacibus.

3 In illis operibus in quibus etiam nos versabamur antea in concupiscentiis carnis nostræ, & faciebamus voluntatem carnis nostræ & cognitionis nostræ, ac filii eramus iræ plenè, vt reliqui.

3 [6] Inter quos & nos omnes conuersati sumus olim in cupiditatibus [d] carnis nostræ, facientes quæ carni ac cogitationibus libebant [7] eramusque natura [e] filii iræ, vt etiam [f] reliqui.

4 Deus autem qui diues est in misericordia sua, propter charitatem suam magnam qua dilexit nos,

4 [8] Sed Deus qui diues est misericordia, propter multam charitatem suam qua dilexit nos,

5 Quũ mortui essemus per peccata, viuificauit nos cum Christo, & per gratiam suam redemit nos,

5 Etiam quum per offensas mortui essemus, vnà viuificauit nos per Christum, *cuius* gratia estis seruati:

6 Et resuscitauit cum eo, sedereque nos fecit cum eo in cœlis per Ieschua Christum:

6 [g] Vnaque excitauit vnaque collocauit in cælis in Christo Iesu:

7 Vt ostenderet seculis futuris magnitudinẽ opulentiæ gratiæ suæ, & benignitatem suam quæ fuit erga nos per Ieschua Christum.

7 Vt ostenderet seculis succedentibus summas opes suæ gratiæ, *sua* erga nos benignitate in Christo Iesu.

8 Gratia enim eius redempti sumus per fidẽ & hoc nequaquam fuit ex vobis, sed donum est Dei.

8 [h] Gratia enim estis seruati per fidem: idque non ex vobis: Dei donum *est.*

9 Non ex operibus: ne quis glorietur.

9 [9] Non ex operibus, ne quis glorietur.

10 Creatura enim eius sumus, qui creati fui-

10 [i] Nam ipsius sumus opus, conditi in Christo

1 Vocabulum enim Syriacum עלמותא, denominatiuum est ab עלם, quod significat mundum: estque substantiuum fœmininum, vt ita vertendum fuerit ficta Latina voce. Ac videtur per mundanitatem intelligere vanitatem.

2 Periphrasis est diaboli, cuius impulsu mundus contra Christum haud secus agitatur quam aere commoto naues agitantur in mari.

1 Rursus magnitudinem diuinæ beneuolentiæ declarat collatione miserimi illius status in quo nati sumus, cum ea dignitate in quam à Deo Patre euehimur in Christo. Sic igitur eam conditionem describit, vt dicat nos quod ad spirituales motus attinet, non semimortuos, sed planè ac prorsus mortuos nasci.

a *Vide Rom. 6.2. Mortuos itaque eos vocat qui non sunt renati: nam sicut immortalitas damnatorũ non est vita, sic hæc animæ & corporis coniunctio propriè vita non est, sed mors in iis qui spiritu Dei amaguntur.*

2 Causam mortis indicat, nempe peccata.

3 Omnes fideles spiritualiter mortuos probat ab effectis.

4 Vniuersale esse hoc malum testatur, adeò vt omnes sint Satanæ mancipia. b *Ex arbitrio principis.* 5 Ideo homines mancipati sunt satanæ, quòd Deo sint sponte rebelles. c *Filii contumaciæ dicuntur qui contumaciæ sunt dediti, Heb.* 6 Gentibus seorsum damnatis, Iudæos ipsos quibus seipsum aggregabat, fatetur nihilo esse per se meliores. d *Carnis nomine primo loco totum hominem intelligit, quem in suas partes diuidit: carnem, eam nempe partem quam àlogon vocant philosophi, & cogitationem, quod tò logicòn vocant, itaque nihil relinquit homini semimortuum, sed concludit hominem natura filium iræ.* 7 Conclusio, omnes homines nasci iræ & maledictioni Dei obnoxios. e *Homines filii iræ dicuntur passiuè idest, iudicio Dei irati rei æternæ mortis.* f *Populi prophani.* 8 Iam sequitur alterum collationis membrum nostram excellentiam declarans, quòd videlicet Christi virtute simus à morte illa liberati, & æternæ vitæ participes facti, vt tandem & ipsi cum eo regnemus. Incolcat autem multis modis, huius benificii causam efficientem esse gratuitam Dei misericordiam: materiam verò, Christum ipsum: instrumentum, fidem quæ & ipsa sit gratuitum Dei donum, finem denique Dei gloriam g *Nempe (vt postea subiicit) in Christo. Neque enim adhuc istud nobis præstitum est, sed in capite duntaxat cuius spiritu cœpimus peccato mori, & viuere Deo, donec opus illud plenè perficiatur: spes tamen certa est, vt non magis certum sit quod percipimus, quàm quod expectamus.* h *Cohærent ergo gratia, id est, donum, & fides, quibus opponuntur Seruari ex nobis vel ex operibus. Quid ergo illis in mentem venit qui tam dissentanea velint coniungere?* 9 Expressè detrahit operibus nostris iustitiæ laudem, quum ipsa bona opera sint gratiæ effecta in nobis. i *Hic de gratia, non de natura agitur: opera igitur quantumuis sint bona gratiæ in solidum debentur.*

Jesu ad opera bona, quæ præparauit Deus vt in eis versaremur.

11 [10] Propterea mementote vos quondam Gentes in carne, [k] qui dicebamini Præputium ab ea [l] quæ vocatur circuncisio in carne, *&* quæ manibus fit:

12 Vos *inquam*, illo tempore fuisse [m] absque Christo, [n] alienos à republica Israëlis, & extraneos à pactis promissionis, spem non habentes, & Dei expertes in mundo:

13 [11] At nunc in Christo Jesu, vos qui olim eratis procul, propinqui facti estis, per sanguinem Christi.

14 [12] Ipse enim est pax nostra, qui vtraque fecit vnum, & intergerini parietis septum soluit:

15 Inimicitiis, *id est*, lege mandatorum *quæ* in ritibus *posita est*, per carnem suam abolitis: vt ex duobus illis conderet in semetipso vnum nouum hominem, faciens pacem,

16 Et vtrosque in [o] vno corpore reconciliaret Deo per crucem, [p] peremptis inimicitiis per eam.

17 [13] Et veniens euangelizauit pacem vobis longinquis & propinquis.

18 Quoniam vtrique [q] per ipsum habemus aditum per vnum Spiritum ad Patrem.

19 [14] Nempe igitur non amplius estis hospites & inquilini, sed conciues sanctorum, ac domestici Dei:

20 [15] Superstructi super fundamentum Apostolorum ac Prophetarum, cuius [r] imus angularis *lapis* est ipse Jesus Christus.

21 In quo totum ædificium congruenter [s] coagmentatum, crescit vt sit templum sanctum Domino:

22 In quo & vos vnà ædificamini, vt sitis habitaculum Dei per Spiritum.

mus in Jeschua Christo ad opera bona quæ ab initio parauit Deus, vt in eis ambularemus.

11 Quapropter estote memores quod vos Gentes antea [3] carnales fuistis, & vocabimini præputium ab ea quæ vocatur circuncisio: & est opus manuum in carne.

12 Et eratis in illo tempore sine Christo, & alieni eratis à conuersatione Jsraiel, & extranei eratis pactis [5] promissionis, & sine spe eratis, & sine Deo in mundo.

13 Nunc autem per Jeschua Christum, vos qui antè longinqui fuistis, propinqui facti estis per sanguinem Christi.

14 Ipse enim est pax nostra, qui fecit ambos vnum, & dissoluit maceriem quæ erecta stabat in medio.

15 Et inimicitias per carnem suam, & legem mandatorum [6] cum mandatis eius aboleuit, vt vtrosque conderet in semetipso in vnum filium hominis nouum: & fecit pacem,

16 Et reconciliauit vtrosque in vno corpore cum Deo: & per crucem suam interemit inimicitias:

17 Et veniens euangelizauit pacem vobis longinquis & propinquis.

18 Quoniam per ipsum facta est accessio nobis vtrisque in vno Spiritu ad Patrem.

19 Igitur nequaquam estis hospites, neque incolæ, sed [7] conciues sanctorũ, & [8] domestici Dei.

20 Et ædificati estis super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, & ipse factus est caput anguli ædificii; *nempe* Jeschua Christus.

21 Et per eum coniungitur totum ædificium, & crescit in templum sanctum in Domino.

22 Dum etiam vos in eo ædificamini in habitaculum Dei per spiritum.

10 Superiorem doctrinam Gentibus applicans ostendit eas non tantùm natura, vt & ipsos Judæos, sed peculiari etiam ratione fuisse à Deo alienissimas: quo magis oporteat ipsas tanti Dei beneficii memoriam conseruare.

k *Qui nullo alio nomine quàm gentes vocabimini, vt vestra impuritas omnibus esset testata.*

l *A Iudæis qui circumcisione, Fœderis nota, à vobis discernebantur.*

m *Meritò à Christo auspicatur omnium promissionum scopo.*

n *Qui nullum ius Israëliticæ ciuitatis habentis.*

11 Christus vnicum est Judæorum & Gentium vinculum, quo cum Deo conciliantur.

12 Sicut ceremoniis & legali cultu dirimebantur Judæi à Gentibus, ita nunc Christus, diruto illo septo, vtrosque in seipso & inter se & cum Deo copulat. Ex quo consequitur, eos qui ceremonias illas stabilire velint, Christi gratiam irritam facere.

o *Alludit ad Legis sacrificia, quæ veram & vnicam istam hostiam repræsentabant.*

p *Morte enim mortem destruxit, crucique velut affixit.*

3 Ad verbum, Carnis. Hebraismus.

4 Vel Gubernatione. Id est quod ad spiritualia attinet, nihil vobis cum Israële commune erat: quia in promissionibus Dei non eratis comprehensi.

5 Id est quod ad pacta & fœdera attinet, quibus Deus se Israelitarum Deum futurum promittebat.

6 Intelligit multitudinem illam ceremoniarum, quibus Israel à reliquis Gentibus discernebatur.

7 8 Ad verbum, Filii ciuitatis Hebraismus. vt statim Filii domus.

13 Huius gratiæ efficax est instrumentum Euangelii prædicatio, tum Judæis tum Gentibus communis. q *Christus est veluti ianua, per quem ad patrem accedimus, Spiritu autem sancto tanquam duce accedimus.* 14 Conclusio, Gentes in consortium salutis esse ascitas. Describit autem Ecclesiæ præstantiam, eam vocans ciuitatem & domum Dei. 15 Doctrinam salutis disposuit Dominus initio penes Prophetas: deinde penes Apostolos: cuius scopus atque adeo veluti materia & substantia est Christus. Itaque ea demum est Ecclesia vera Catholica quæ à Prophetis & Apostolis est Christo superstructa, tanquam templum spirituale Deo consecratum. r *Præcipuus, id est ædificii caput, nam ædificiorum fundamenta sunt veluti capita.* s *Non tantùm igitur fundamentum, sed totum ipsum ædificium Deo debetur.*

Caput III.

2 *Ideo se dicit à Iudæis multa passum,* 3 *quòd mysterium de Gentibus seruandis,* 8 *Dei iussu prædicauerit.* 13. *Deinde rogat Ephesios, ne ob afflictiones quas patitur deficiant.* 14 *Ac propterea orat Dominum,* 18 *vt percipiant quanta sit Christi dilectio.*

1 Hvius [1] rei gratia ego Paulus *sum* [a] captiuus ille Christi Jesu pro vobis Gentibus:

2 Si quidem audistis dispensationem gratiæ Dei quæ data est mihi apud vos:

3 *Deum videlicet* per reuelationem notum mihi fecisse mysterium illud, (sicut antè scripsi paucis:

4 Ex quo perlecta potestis intelligere quæ sit mea intelligentia in mysterio Christi)

5 [b] Quod aliis ætatibus non innotuit filiis hominum, vt nunc retectum est sanctis eius Apostolis & Prophetis per Spiritum:

6 Gentes *videlicet* esse cohæredes & concorpores, consortesque promissionis eius in Christo per Euangelium:

1 Hvius rei gratia ego Paulus vinctus sum Ieschua Christi pro vobis Gentibus:

2 Si audiuistis dispensationem gratiæ Dei quę data est mihi in vos.

3 Quoniam per reuelationem notum factum est mihi mysterium (quemadmodum scripsi vobis paucis:

4 Prout potestis, dum legitis, intelligere notitiam meam quæ est in mysterio Christi;)

5 Quod ætatibus aliis non innotuit filiis hominis, quemadmodum nunc reuelatum est Apostolis eius sanctis & prophetis eius per Spiritum:

6 Vt sint Gentes [1] cohæredes eius, & participes corporis eius, ac in promissione quæ exhibita est in eo [2] per Euangelium.

1 Asserit Apostolatum suum aduersus offendiculum crucis, ex quo etiam sumit argumentum ad eum confirmandum, affirmans se non modo designatum Apostolum per Dei misericordiam, sed etiam peculiariter Gentibus vindiquaque ad salutem vocandis destinatum: quoniam ab initio Deus ita decreuerat, quamuis diu distulerit eius consilii patefactionem.

a *Captiuus Christi passiuè dicitur, id est, qui pro Christi asserta gloria captiuus teneatur.*

1 Ad verbum, Filii hæreditatis eius. id est, Participes hæreditatis eius.

2 Ad Verbum. Per manum Euangelii Hebraismus vsitatissimus vt paulo post Per manum Ecclesiæ, id est Opera Ecclesiæ.

b *Non quòd nemo Gentium vocationem antea nosset, sed quòd paucis manifestata fuit: quibus autem fuit manifestata, veluti Prophetis, figuris tamen & obscurius significata fuit.*

7 Cuius ego factus sum minister, secundum donum gratiæ Dei quæ data est mihi ab efficacitate virtutis eius.
8 Mihi *inquam* qui minimus sum omnium sanctorum, data est gratia hæc vt euangelizem in Gentibus opulentiam Christi imperuestigabilem:
9 Et elucere faciam omni homini quæ sit dispensatio mysterii quod absconditum erat à seculis in Deo qui omnia condidit.
10 Vt per Ecclesiam innotescat sapientia [3] multiformis principatibus & potestatibus quæ sunt in cælis.
11 Id quod præparatum fuerat à seculis:& fecit illud in Jeschua Domino nostro.
12 Per quem est nobis audacia & accessus cum fiducia [4] fidei ipsius.
13 Quapropter peto vt non anxius sit mihi *spiritus* ob afflictiones meas quæ sunt pro vobis: nam hæc est gloria vestra.
14 Et flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jeschua Christi.
15 A quo nominatur tota cognatio quæ est in cælis & in terra.
16 Vt det vobis iuxta opulentiam gloriæ suæ, vt in virtute corroboremini per Spiritum suum.
17 Quò in filio hominis vestro [5] interno inhabitet Christus per fidem & in cordibus vestris.
18 Per charitatem, existente firma radice vestra & fundamento vestro, vt possitis assequi cum omnibus sanctis quę sit altitudo & profunditas, & longitudo & latitudo.
19 Et cognoscatis magnitudinem charitatis Christi, ac impleamini omni plenitudine Dei.
20 Ei autem qui potest virtute omni re excellentiore *id* facere nobis, & plùs quàm petimus aut cogitamus, secundum virtutem suam quæ agit in nobis:
21 Ei *inquam* sit gloria in Ecclesia eius per Jeschua Christum, in omnes ætates [6] multorum seculorum. Ammin.

4 Cuius factus sum minister ex dono gratiæ Dei, quod datum est mihi secundùm efficacitatem potentiæ ipsius.
8 Mihi *inquam* longè minimo omnium sanctorum, data est hæc gratia, euangelizandi inter Gentes imperuestigabiles illas opes Christi,
4 Et in lucem proferendi omnibus quæ *sit* communio mysterii quod erat absconditum à seculis in Deo, qui omnia hæc condidit per Iesum Christum:
10 [2] Vt nota nunc fiat per ecclesiam imperiis ac potestatibus *quæ* in cœlis *sunt* [c] multiformis illa sapientia Dei.
11 Secundum propositum [d] æternum, quod constituit in Christo Iesu Domino nostro:
12 In quo habemus libertatem & aditum cum fiducia, per [e] fidem ipsius.
13 Quapropter peto ne segnescatis ob afflictiones meas pro vobis, quæ est gloria vestra.
14 [3] Huius rei gratia, flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi,
15 Ex quo tota [f] familia in cælis & in terra nominatur.
16 Vt det vobis, [g] pro diuite sua gloria, vt fortiter corroboremini per spiritum suum in [h] interiore homine:
17 Et inhabitet Christus per fidem in cordibus vestris.
18 Vt in [i] charitate radicati & fundati, valeatis assequi cum omnibus sanctis [k] quæ *sit* illa latitudo & longitudo, & profunditas & sublimitas:
19 Et cognoscere [l] charitatem illam Christi [m] *omni* cognitione superiorem: vt impleamini ad [n] omnem vsque plenitudinem illam Dei.
20 [4] Ei verò qui infinita cum redundantia potest omnia facere supra ea quæ petimus, aut mente concipimus, prò vi illa agente in nobis,
21 *Sit* gloria in Ecclesia per Christum Jesum in omnes ætates seculi seculorum. Amen.

3 Ad verbum, plena varietatibus.

4 Id est, Per fidem in ipsum.

5 Qui alias nouus homo dicitur: cui opponitur exterior homo & vetus: interdũ etiam spiritus quemadmodum vetus homo carnis & membrorum appellatione intelligitur. Conferatur versiculus 22. cap. 7. ad Rom. & 9. ac 10. cap. 3. ad Colossenses cum hoc loco.

6 Ad verbum, Seculorum seculorum. Hebraismus.

2 Vocatio Gentium inopinata, ipsis etiam Angelis cœlestibus est speculi instar: in quo magnificam Dei sapientiam intueantur.

c *Vnica semper fuit Deo ratio homines saluandi sed varia fuit forma.*

d *Quod omni principio sit antiquius.*

e *Fidem in ipsum.*

3 Docet suo exemplo efficaciam doctrinæ à Dei gratia pendere, ac proinde preces cum prædicatione & auditione verbi esse coniungendas, quibus indigeant non modò qui sunt nouitii, sed ipsi quoq; veterani, vt magis ac magis per fidem cum Christo coalescentes, omnibus spiritualibus donis confirmati in cognitione eius immensæ charitatis qua nos Deus Pater in Filio complexus est, fundentur ac radices agant, quũ tota familia, cuius pars iam in cœlum recepta est, pars adhuc in terris hæret, ab illa adoptione Patris cælestis in vnico Filio suo, pendeat.

f *Tota gens quæ vnum Patrem familias habet, ea autem est Ecclesia, in Christo adoptata.*

g *Pro magnitudine misericordiæ ipsius.*

h *Vide Rom. 7. 22.*

i *Qua diligimur à Deo: ea enim est radix nostræ electionis.*

k *Quàm sit illud opus Christi omnibus partibus absolutum.*

l *Quam exhibuit nobis Deus in Christo.* m *Quæ superat omnem ingenii nostri captum, vt quidem plenè animo concipi possit: nam alioqui quisque Dei Spiritu fretus pro modulo suo tantum percipit, quantum ad salutem satis est.* n *Ita vt in nobis abundent quæcunque ad nostram illam cum Deo perfectionem requiruntur.* 4 Erumpit in gratiarum actionem, qua confirmentur etiam Ephesii, vt quiduis ex Deo sperent.

Caput IIII.

Tria vlt. cap. præceptiones de moribus continent. 1 *hortatur ad mutuam coniunctionem.* 7 *propterea varia dona à Deo conferri,* 16 *vt ædificetur Ecclesia,* 17 *Reuocat ergo eos ab infidelium vanitate.* 25 *à mendacio & spurcitie sermonis.*

1 PETO igitur à vobis ego vinctus in Domino nostro, vt ambuletis quemadmodum conuenit vocationi qua vocati estis.
2 Cum omni demissione mentis, & mansuetudine, & longanimitate: & sitis tolerantes alius alium in charitate.
3 Sitisque soliciti vt seruetis consensionem spiritus in vinculo pacis.
4 Vt sitis in vnum corpus & in vnum spiritum, quemadmodum vocati estis in vnam spem vocationis vestræ.

1 PRecor [1] itaq; vos, ego captiuus in Domino, vt ambuletis ita vt dignum est [a] vocatione qua vocati estis,
2 [2] Cum omni modestia ac mansuetudine, cum [b] animi lenitate, tolerantes alii alios per charitatem:
3 [3] Studentes seruare vnitatem Spiritus per vinculum pacis.
4 [4] Vnum *est* corpus & vnus Spiritus, sicut & vocati estis in vnam spem vocationis vestræ:

1 Altera pars epistolæ, præcepta vitæ Christianæ complectens: quorum summa est, vt vnusquisq; se gerat sicut tanta Dei gratia dignum est.

a *Vocationem vniuersalem fidelium intellige, nempe, vt sancti sint sicut Deus sanctus est.*

2 Secundò, animi mansuetudinem commendat, quæ in sese mutuò tolerandis demonstretur. b *Vide Mat. 18. 25.* 3 Tertiò, summam coniunctionem requirit, sed quæ Spiritus sancti vinculo deuinciatur. 4 Argumentum maximi momenti ad mutuam charitatem maximo studio colendam, quòd ab vno Deo & Patre, eodem Spiritu in vnum veluti corpus conflati, vnum Dominum vna fide colentes, & vno baptismate ipsi consecrati, vnam tandemque gloriam, ad quam vocati sumus, speremus. Omnis igitur ista discerpit qui charitatem violat.

3 Vnus

5 Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma.

6 Vnus Deus & Pater omnium, qui est [c] super omnia & [d] per omnia & [e] in omnibus vobis.

7 [5] Sed vnicuique nostrûm data est gratia pro mensura [f] doni Christi.

8 Quapropter dicit, quum ascendisset in sublime, captiuam duxit [g] captiuitatem, & dedit dona hominibus.

9 Cæterùm illud ascendit, quid est, nisi quòd etiam descenderat prius [h] in infimas partes terræ?

10 Qui descendit, ipse est qui etiam ascendit longè supra omnes cœlos, [i] vt impleret [k] omnia.

11 [6] Dedit igitur ipse alios quidem [l] Apostolos: alios verò [m] Prophetas: alios autem [n] Euangelistas: alios autem, [o] Pastores & doctores.

12 [7] Ad coagmentationem sanctorum, ad opus ministerii, ad ædificationem, *inquam*, [p] corporis Christi.

13 [8] Donec euadamus omnes [q] in vnitatem fidei, & agnitionis Filii Dei, in virum perfectum, ad mensuram staturę [r] adulti Christi:

14 [9] Vt ne simus amplius pueri, [10] qui fluctuemus & circunferamur quouis vento doctrinę, in hominum [s] alea, [t] per veteratoriã ad insidiosè fallendum versutiam:

15 [11] Sed verè nos gerentes in charitate adolescamus in eum, qui est caput *nempe* Christus:

16 Ex quo totum corpus congruenter coagmentatum, & compactum per omnes suppeditatas commissuras, ex [v] vi intus agente pro mensura vniuscuiusque membri, incrementum capit [x] corpori conueniens, ad sui ipsius extructionem per [y] charitatem.

17 [12] Hoc itaque dico, & obtestor per Dominum, ne amplius versemini sicut reliquæ Gentes versantur [z] in vanitate mentis suæ:

18 Cogitationem habentes tenebratam & abalienatam à [a] vita Dei propter ignorantiam quæ est in ipsis, ex obduratione cordis ipsorum.

19 Qui posteaquam [b] dedoluerunt, semetipsos dediderunt proteruiæ, ad [c] certatim patrandam impuritatem omnem.

20 [13] Vos autem non ita didicistis Christum:

21 Si modò eum audistis, & per eum edocti fuistis, [d] sicut est veritas in Iesu:

22 Deponere quod ad pristinam conuersati-

---

5 Vnus enim est Dominus, & vna fides, & vnum baptisma.

6 Et vnus Deus Pater omniũ, & super omnes, & [1] per manũ omnium & in omnibus nobis.

7 Vnicuique autem ex nobis data est gratia iuxta mensuram donationis Christi.

8 Propter hoc dictum est quòd Ascendit in altum, & captiuam duxit captiuitatem, & dedit dona filiis hominis.

9 Quòd autem ascendit, quidnam est nisi quòd etiam descendit prius in inferiora terræ?

10 Qui descendit, ipse est qui etiam ascendit supra omnes cœlos, vt impleret omnia.

11 Et ipse [2] dedit, sunt [3] quos *dedit* Apostolos, & sunt quos *dedit* Prophetas, & sunt quos *dedit* Euangelistas, & sunt quos *dedit* pastores, & sunt quos *dedit* doctores:

12 Ad perfectionem sanctorum, ad opus ministerii, ad ædificium Christi.

13 Donec fiamus omnes nos vna res per fidem, & per agnitionem filii Dei, & *fiamus* vnus homo perfectus in mensura staturæ plenitudinis illius:

14 Et non simus pueri qui commouentur & variantur ad omnem ventum doctrinarum versutarum filiorum hominis, qui per astutiam suam sese componunt vt fallant:

15 Sed simus firmi in charitate nostra, vt quicquid est nobis, crescat in Christum qui est caput.

16 Et ab eo totum corpus componitur, & colligatur per omnes commissuras, secundum donum quod datum est in mensura vnicuique membro ad incrementum ipsius corporis, vt per charitatem perficiatur ædificium eius.

17 Hoc autem dico, & testor per Dominum, vt deinceps non ambuletis sicut residuum Gentium quæ ambulant in vanitate cognitionis suæ:

18 Et tenebrosæ sunt in intellectibus suis, suntque alienæ à vita Dei, propterea quòd nõ est in eis notitia, & propter cæcitatem cordis sui.

19 Quæ abscinderunt spem suam, & tradiderunt seipsas lasciuiæ, & ad perpetrationem omnis impuritatis in cupiditate sua.

20 Vos autem nequaquã ita didicistis Christũ:

21 (Si verè audiuistis eum & didicistis, sicut est veritas in Ieschua)

22 Sed *didicistis* vt deponatis à vobis con-

---

c *Qui vnus summum habet in Ecclesiam imperium.*
d *Vnus prouidentiam suam per omnia Ecclesię membra diffundit.*
e *Vnus in Christo vobiscum coniungitur.*
5 Admonet, omnes quidem vnum esse corpus, & ab vno Christo, qui potenter domitis omnibus hostibus, in cœlis regnat (vnde Ecclesiam donis omnibus cumulet) omnia bona proficisci: sed interea variè ac diuersè dona ista pro eius arbitrio distribui, ac proinde vnumquemque debere, suo modulo contentum, id quod accepit, ad cõmunẽ totius corporis vtilitatem referre.
f *Quod Christus contulit.*
g *Captiuorum multitudinem.*
h *In terram, quæ est pars infima mundi.*
i *Donis suis cumularet.*
k *Ecclesiam.*
6 Priore loco functiones Ecclesiasticas, partim extraordinarias & temporarias, vt Apostolos, Prophetas Euangelistas: partim ordinarias & perpetuas, vt pastores & doctores, commemorat.
l *Apostoli fuerũt illi duodecim, quibus accessit Paulus: horum fuit officium per vniuersum orbem Ecclesias constituere.*
m *Prophetarum munus fuit ex pręcipuis. ii autem erant qui insigni aliqua sapientia pollerent, quorũ aliqui etiam futura prędicabant.*
n *His vtebantur Apostoli vt comitibus in suo fungendo munere, quum omnibus non posset sufficere.*
o *Pastores ii sunt qui Ecclesiam regunt, Doctores qui scholam.*

1 Id est, Per manus. Heb.

2 Id est, Constituta.
3 Id est, Alios Prophetas, alios Apostolos. Partitio Hebræorum more.

7 Finem Ecclesiasticarum functionum ostendit, nempe vt hominum ministerio omnes sancti sic coalescant, vt vnum Christi corpus mysticum constituant. p *Ecclesia.* 8 Huius ministerii vsus perpetuus est dum in mundo versamur, id est, vsque ad tempus illud quo carne exuti penitus inter nos consentientes, capiti nostro Christo adhærebimus. Hoc autem fit crescente in nobis cognitione Filii Dei, ipsoque adeò paulatim in nobis adolescente, donec viri perfecti euadamus, quod quidem in altero fiet seculo, quum Deus erit omnia in omnibus. q *Ad eam summam coniunctionem cuius vinculum est fides.* r *Christus dicitur adolescere non in sese, sed in nobis.* 9 Inter pueritiam (id est statim admodum imbecillum, quum videlicet adhuc penitus vacillamus) & perfectam ætatem, quæ nobis in altero demum seculo obtinget, aliquid est medium, nempe adolescentia & firmus ad perfectionem progressus. 10 Eos qui in verbum Dei non recumbunt, comparat nauiculis quæ doctrinis hominum tanquam ventis contrariis huc & illuc agitatæ fluctuent, & simul præmonet id accidere non tantùm humani ingenii leuitate, sed etiam quorundam versutiis qui hanc velut artem faciant. s *Incertis illis casibus, quibus iactantur homines.* t *Eorum qui ad alios fallendos probè sunt exercitati.* 11 Veritatis & charitatis studio in Christo crescimus. Is enim sui verbi ministerio efficax, instar vitalis spiritus sic totum corpus vegetantis vt singulos artus pro eorum modulo nutriat, Ecclesiam suam diuersis functionibus quasi membris constantem, seruata vniuscuiusque proportione viuificat & fouet. Inde verò consequitur, neque extra Christum posse hoc corpus viuere, neque quenquam posse spiritualiter crescere, qui sese à cæteris membris seiungat. v *Vi Christi, qui animę instar singula membra vegetat.* x *Ita crescit vt par est corpus crescere.* y *Charitas est ipsa artuum commissura.* 12 Descendens ad doctrinæ fructus, primùm differit de morum & actionum principiis, grauissimam comparationem instituens filiorum Dei, cum iis qui non sunt regenerati. In his enim omnes animi facultates esse corruptas, mente vanitati dedita, sensibus densissima caligina obscuratis, affectibus autem ad malum paulatim sic assuefactis, vt eos tandem omni amisso iudicio oporteat ad turpissima quæuis præcipites ferri. z *Si partes omnes animę etiam nobilissimæ, corruptæ sunt, quid est homo aliud quam corruptio?* a *Qua Deus viuit in ipsis.* b *Omnis iudicii expertes facti sunt.* c *Quasi agatur de lucro: ita vt alius alium superare contendat.*
13 Sequitur antithesis hominum vera ac viua Christi recognitione regeneratorum, qui longè alia habeant actionum principia, desideria videlicet sancta & honesta, & mentem prorsus diuini Spiritus virtute immutatam, vnde similes quoque effectus nascuntur, vita videlicet iusta & verè sancta.

uertiones vestras priores, filium hominis illum veterem qui corrumpitur concupiscentiis erroris:

23 Et renouemini in spiritu intellectuum vestrorum,

24 Et induatis filium hominis nouum illum qui secundum Deum creatus est in iustitia & 4 in sanctitate veritatis.

25 Propterea deponite à vobis mendacium, & loquimini veritatem 5 vir cum proximo suo: membra enim sumus vnus alterius:

26 Irascimini, & ne peccetis: & sol super iracundiam vestram non occidat.

27 Et ne detis locum calumniatori.

28 Et qui furabatur, posthac non furetur, sed laboret manibus suis, & operetur bona, vt sit illi ad dandum ei qui necessitatem habet.

29 Omnis sermo detestabilis ex ore vestro non prodeat, sed is qui bonus est & vtilis ad ædificationem, vt conferat gratiam iis qui audiunt.

30 Et ne contristetis Spiritum sanctum Dei, per quem obsignati estis in diem redemptionis.

31 Omnis amarulentia, & furor, & ira, & vociferatio, & conuitium, tollantur ex vobis, vnà cum omni malitia.

32 Et estote benigni vnus erga alium, ac misericordes: condonateque alius alii, sicut Deus condonauit vobis in Christo.

4 Vox Syriaca est בחסיותא quæ nusquam legitur alibi hoc sensu quapropter legendum puto בהסידותא, vt sit nomen (quod vocát, abstractum, significans sanctitatem, cuius concretum חסיד significat sanctum, & admodum typographo fuit facile errorem committere in vocibus inter quas tanta est similitudo: nihil tamen mutare volui, quia idem habebatur in manuscripto codice Heydelbergensi.

5 Id est Vnusquisque cum altero, Hebraismus.

onem attinet, e veterem illum hominem deceptricibus cupiditatibus corruptum:

23 Renouari verò f spiritu mentis vestræ,

24 Et induere nouum illum hominem qui g secundum Deum conditus est h ad iustitiam & i sanctimoniam veram.

25 14 Quapropter deposito mendacio, loquimini veritatem quisque proximo suo: nam sumus alii aliorum membra.

26 15 k Irascimini, & ne peccate: sol ne occidat l super exacerbatione vestra:

27 Neque date locum diabolo.

28 16 Qui furabatur, non amplius furetur: sed potius laboret, operando manibus m quod bonum sit, vt possit impertiri cui opus fuerit.

29 17 Nullus sermo n corruptus ex ore vestro egreditor, sed si quis est commodus ad ædificationis vsum, vt o gratiam auditoribus adferat.

30 18 Et ne tristitia afficite Spiritum illum sanctum Dei, per quem obsignati estis in diem redemptionis.

31 Omnis amaritudo, & excandescentia, & ira, & clamor & maledicentia, tollatur ex vobis, cum omni malitia.

32 Sed estote alii in alios benigni, misericordes, condonantes vobis mutuò *offensas*, 19 sicut & Deus in Christo cõdonauit vobis.

e *Vosipsos.*

f *Vbi oportuit vim rationis præcipuam esse ibi potissimum omnia vastans grassatur corruptio.*

g *Ad Dei imaginem.*

h *Effectum & finem nouæ creationis.*

i *Minimè fucatam, sed genuinam.*

14 Particulares aliquot Christianas virtutes sigillatim commendat, ac primùm quidem veritatem (id est sinceros mores) exigit, damnata omni fraude & simulatione, quoniam alii aliorum causa nati sumus.

15 Iram sic cohibendam docet vt quantumuis feruens, tamen foras non erumpat, & mox, atque adeò ante somnum, extinguatur: ne Satan mali suggerendi consilii occasionem ex pessimo illo consultore arripiens, nos pessundet.

k *Si irasci contigerit, at ne peccate, id est, iram cohibite, vt quid malè cogitastis malè non exequamini.*

l *Ne iracundos vos nox deprehendat, id est, omnia citò componantur.* 16 A corde descendit ad manus, furta condemnans & quoniam huic sceleri dediti solent inopiam prætexere, docet laborem optimum esse aduersus paupertatem remedium, cui sic benedicat Dominus, vt iis qui laborant, aliquid etiam supersit vnde alios iuuent, nedum vt aliena cogantur surripere. m *Laborando in rebus sanctis & proximo vtilibus.* 17 Inicit etiam frænum linguæ, sic docens temperandum sermonem, vt non modò non destruantur auditorum animi, sed etiam instruantur. n *Ad verbum putris.* o *Vocat gratiam quòd ad progressum in pietate & charitate pertineat.* 18 Generalis præceptio aduersus omnes exuperantias affectuum positorum in facultate, quam irascibilem vocant, quibus contrarias mediocritates opponit. Adhibet autem præfationem longè vehementissimam, cauendum esse ne Spiritum sanctum in nobis ea lege habitantem vt nostris omnibus affectibus moderetur, nostra intemperie velut tristitia afficiamus. 19 Argumentum ab exemplo Christi sumptum, quo nullum esse potest grauius, etiamsi hominibus inimicissimis condonandæ sint iniuriæ, nedum si vel habenda sit miserorum ratio, vel de seruanda erga quosuis moderatione & morum suauitate agatur.

CAPVT. V.

3 *Ne in vitiis quæ reprehendit, oscitanter suas admonitiones excipiant.* 5 *Seuera denuntiatione eos deterret.* 8 *Stimulos etiam adhibet.* 15 *Et à generali morum parænesi,* 22 *Ad specialem circa officium vxorum.* 25 *Et maritorum descendit.*

1 Estote igitur imitatores Dei, tanquam filii dilecti:

2 Et ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & victimam Deo in odorem fragrantem.

3 Scortatio autem & omnis impuritas & auaritia 1 ne etiam omnino nominetur inter vos, sicut decet sanctos.

4 Neque obscœnitas, neque sermones stultitiæ, aut lusus, aut fabulæ, quæ non sunt necessaria, sed pro his gratiarum actio.

5 Hoc enim scitote, quòd quisquis est scortator, aut impurus, aut auarus, aut cultor simulachrorum, non est ei hæreditas in regno Christi & Dei.

6 Ne quisquam decipiat vos in sermonibus inanibus, propter hæc enim venit ira Dei super 2 filios contumaciæ.

7 Ne igitur sitis illorum consortes.

1 Ad verbum. Ne nominando nominetur inter vos. Et infinitiuum verbi eidem verbo in præterito vel futuro gerundii loco præpositum, æquiualet aduerbio augenti verbi significationem. Idque non tantùm in Syriaco Testamento, sed etiam in vniuersis bibliis. Ita quum in principio Geneseos dicitur, Moriendo morieris, est sensus, Omnino morieris, & in fine Visitando visitabit vos Dominus, id est, Haud dubiè visitabit.

2 Id est, Homines contumaces. Hebraism.

1 Estote igitur imitatores Dei, vt filii dilecti.

2 Et versamini cum charitate, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem ac victimam Deo, in odorem bonæ fragrantiæ.

3 1 Scortatio verò & omnis impuritas aut auaritia, ne nominator quidem inter vos, sicut decet sanctos:

4 Et obscœnitas, & stultiloquium, & a scurrilitas, quæ non conueniunt: sed potius gratiarum actio.

5 2 Nam hoc nostis, nullum scortatorem aut impurũ, aut auarum qui est b idololatra, habere hæreditatem in regno Christi & Dei.

6 Ne quisquam vos seducat inanibus sermonibus, propter hæc enim venit ira Dei in homines contumaces.

7 3 Ne igitur estote consortes eorum.

1 Iam accedit ad alteram affectuum speciem, positam in facultate quam concupiscibilem appellant: nominatim scortationem, auariciam & dicacitatem, & quidem grauissimè, reprehendens.

a *Sales quos homines iaculantur, vt vel inane quiddam spectetur, vel exemplo vel maledicentia peccetur.*

2 Quoniam hæc scelera sunt ex eorum numero quæ plerique ne inter vitia quidem numerant, expergefacit pios, vt tanto magis sibi ab iis vt nocentissimis pestibus caueant.

b *Idolorum seruituti addictus, auarus enim in suis opibus vitam suam positam esse putat.* 3 Quia nihil procliuiùs est quam mala exempla sequi idcirco monet sanctos Apostolus vt assiduè meminerint cæteros esse veluti tenebras, sese verò instar lucis illos igitur turpissima quæque (vt in tenebris fieri solet) patrare: ipsos verò oportere non modò non sequi illorum exempla, sed etiam (quod proprium lucis munus est) ipsarum tenebras coarguere & præeunte Christo, vera illa luce, sic incedere vt prudentes decet

8 Eratis enim olim tenebræ, nunc autem [c] lux in Domino: vt filii lucis incedite:

9 (Nam fructus [d] Spiritus *situs est* in omni bonitate & iustitia & veritate)

10 Probantes quid sit acceptum Domino.

11 Et ne commercium habete cum operibus illis infrugiferis tenebrarum: sed potius etiam [e] arguite.

12 Nam quæ occultè fiunt ab istis, turpe est vel dicere.

13 Sed omnia, dum arguuntur, à luce manifesta fiunt: lux enim illud est quod omnia facit manifesta.

14 Quapropter [f] dicit, Excitare qui dormis, & surge [g] à mortuis, & illucescet tibi Christus.

15 4 Videte igitur quomodo accuratè incedatis, non ut insipientes, sed vt sapientes:

16 [h] Redimentes occasionem, quoniam [i] dies mali sunt.

17 Propterea ne estote imprudentes, sed intelligentes quæ sit voluntas Domini.

18 5 Et ne inebriamini vino, in quo [k] luxus est, sed implemini Spiritu:

19 Loquentes inter vos mutuò psalmis & hymnis & cantionibus spiritualibus: canentes ac psallentes [l] in corde vestro, Domino:

20 Gratias agentes semper de omnibus in nomine Domini nostri Iesu Christi, Deo & Patri.

21 6 Subiecti alii aliis, cum timore Dei.

22 7 Vxores propriis viris subiectæ estote 8 vt Domino:

23 9 Quoniam vir est caput vxoris, vt & Christus est caput Ecclesiæ: 10 & is est qui salutem dat corpori.

24 11 Itaque sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita & vxores suis viris *subiectæ sunto* in omnibus.

24 12 Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & semetipsum exposuit pro ea:

26 13 Vt eam [m] sanctificaret, postquam (eam) purgasset lauacro aquæ [n] per verbum:

27 Vt sisteret eam sibi gloriosam, *id est* Ecclesiam [o] non habentem maculam, aut rugam, aut quicquam eiusmodi, sed vt esset sancta & inculpata.

28 14 Ita debent viri diligere suas vxores vt sua ipsorum corpora: qui diligit suam vxorem, seipsum diligit.

29 Nullus enim vnquam [p] suam ipsius carnem odio habuit, imò enutrit ac fouet eam, sicut & Dominus Ecclesiam:

30 Quoniam membra sumus corporis eius, [q] ex carne eius, & ex ossibus eius.

8 Eratis enim quondam tenebræ, nunc autem lux estis in Domino nostro: 3 vt filii lucis igitur ita ambulate.

9 (Fructus enim lucis in omni sunt bonitate & iustitia & veritate.)

10 Et discernite quid sit bonum coram Domino nostro.

11 Neque sitis commercium habentes in operibus tenebrarum, in quibus fructus non sunt, sed corrigite illa.

12 Quod enim secretò faciunt, abominabile est etiam dicere illud.

13 Omnis enim res corrigitur à luce, & manifesta fit: & omnis res quæ manifestat, lux est.

14 Propter hoc dictum est, Expergiscere qui dormis, & exurge à mortuis, & illucescet tibi Christus.

15 Videte igitur quomodo ambuletis 4 circumspectè, non tanquam insipientes, sed tanquam sapientes,

16 Qui redimunt occasionem suam: quia dies mali sunt.

17 Propterea ne sitis destituti mente, sed considerate quæ sit voluntas Dei.

18 Et ne sitis ebrii vino in quo est temulentia: sed replemini Spiritu.

19 Et loquimini apud vosipsos in psalmis & hymnis, & cantionibus spiritus canite in cordibus vestris Domino.

20 Et estote gratias agentes omni tempore pro omni homine in nomine Domini nostri Ieschua Christi, Deo Patri:

21 Et estote subiecti vnus alii in charitate Christi.

22 Vxores, estote subiectæ maritis vestirs tanquam Domino nostro.

23 Quoniam vir caput est mulieris, sicut etiam Christus caput est Ecclesiæ, & est seruator corporis.

24 Sed sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita etiam vxores maritis suis in omni re:

25 Viri, diligite vxores vestras, sicut etiam Christus dilexit Ecclesiam suam, & seipsum tradidit pro ea.

26 Vt sanctificaret eam & mundaret eam lauacro aquarum & verbo.

27 Vt constitueret eam Ecclesiam sibiipsi gloriosam, & in qua non esset labes neque ruga, neque quicquam quod illis simile esset: sed esset sancta absque macula.

28 Ita conuenit viris vt diligant vxores suas tanquam corpora sua. Qui enim vxorem suam diligit, seipsum diligit.

29 Nullus enim vnquam corpus suum odit, sed nutrit ipsum, & curat quæ sunt eius: sicut etiam Christus *curat* quæ sunt Ecclesiæ,

30 Quoniam membra sumus corporis eius, & ex carne eius sumus, & ossibus eius.

c *Fideles dicuntur tum quia vera luce illustrantur, tum quòd aliis praluceant, vt scelerum etiam vitâ arguant.*

d *Cuius vi facti sumus lux in Domino.*

e *Palàm facite, sanctiorum vita.*

f *Scriptura vel Deus in Scriptura.*

g *Loquitur de morte peccati.*

4 Quò corruptiores sunt huius seculi mores, eo magis in omnes occasione intentos esse nos oportet, nec aliud nobis ipsis quàm Domini voluntatem proponere.

h *Metaphora à mercatoribus ducta, qui lucrum etiam tantillum delitiis omnibus anteponunt.*

i *Difficultatum & asperitatis plena tempora.*

5 Dissolutis infidelium conuiuiis sobrios & sanctos fidelium cœtus opponit in quibus personent vnius domini laudes, siue aduersis siue prosperis rebus.

k *Omnis profusio eaque summa cum turpitudine coniuncta.*

l *Serio cordis affectu, non lingua duntaxat.*

6 Breuis repetitio scopi ad quem omnia referenda sint, vt propter Deum alii aliis seruiant.

Coloss. 3. 18. *tit.* 2. 5. 1. *pet.* 3. 1.

7 Iam ad œconomiam descendit singulas œconomices partes ordine distribuens. Vxorum autē officium in eo positum esse dicit, vt viris subiiciantur.

8 Primum argumentum. Quoniam maritis rebelles esse non possint, quin Deo ipsi huius subiectionis autori resistant.

9 Declaratio superioris dicti, Quia Deus in matrimonio præfecerit virum vxori, sicut Christus est Ecclesiæ suæ caput.

10 Aliud argumentum, Quia vxoris salus à viro dependet, vt non tantùm iusta, sed etiam vxori vtilissima sit ista subiectio: sicut etiam Ecclesiæ salus est à Christo, quamuis longè dissimili ratione. 11 Conclusio officii vxorum erga maritos. *Coloss.* 3. 16. 12 Maritorum officium est vxores vt seipsos diligere: cuius dilectionis viuum est exemplar Christi erga Ecclesiam charitas. 13 Quoniam multi solent vxorum, infirmitates suæ duritię & inhumanitati prætexere, iubet nos contemplari Apostolus, qualem Ecclesiam nactus sit Christus, quum eam sibi adiungeret, & quomodo omnes eius sordes adeò non sit dedignatus, vt sua etiam puritate omnes illas eluere non desinat, tantisper dum illam penitus purificet. m *Sanctam efficeret.* n *Promissionem gratuita in Christo iustificationis & sanctificationis fide receptam.* o *Ecclesia in sese considerata, non prius erit sine ruga, quàm cùm ad vitam peruenerit. in hac enim vita in stadio currit: ac si in Christo consideretur, munda est & sine ruga:* 14 Aliud argumentum, Vnusquisque naturæ sponte seipsum amat: resistit ergo naturæ qui vxorem non amat. Consequutionem probat primùm ex mutua Christi & Ecclesię coniunctione mystica: deinde ex Dei ordinatione, qui virum & vxorem pronuntiet esse instar singularis Indiuidui. p *Suum corpus.* q *Alludit ad creationem mulieris, qua nostram cum Christo coniunctionem significat, qua fit fide, at sacramento Cœnæ obsignatur.*

3 Id est, Loco perditi. Sicut hi. Hebraismus.

4 Quia vox Syra הזיאות alibi non legitur, nec in hoc, nec in alio sensu, & tantùm differt à זהירות, quòd literam ר non habet, puto eandem esse vicem cum syncope literæ ר, quodque me mouet vt id existimem, est quòd frequenter occurrit זהירות in eodem sensu. Et errorem esse dicere non ausim, quū non modò impressum, sed etiam manuscriptum Heidelbergense Testamentum idem habeat. Quinetiam Syri in dictionibus variis literæ aut syllabæ syncope sæpius vtuntur, vt & infrà ca. 6. 2. שׁשלתא, pro שׁדשלתא.

31 Propter hoc relinquet vir patrem suum & matrem suam, & adhærebit vxori suæ: & erunt ambo vna caro.
32 Hoc mysterium magnum est: ego autem dico de Christo & de Ecclesia eius.
33 Veruntamen etiam vos vnusquisque ex vobis ita amet vxorem suam sicut seipsum, vxor autem [5]reuereatur maritum suum.

31 Propterea derelinquet homo patrem ac matrem, & [r]agglutinabitur vxori suæ: & qui duo *erant*, fient vna caro.
32 [15]Mysterium hoc magnum est: loquor autem de Christo & de Ecclesia.
33 [16]Itaque & vos singuli *ita facite*, suam quisque vxorem ita diligito vt seipsum: vxor autem *videto* vt reuereatur virum.

5 Ad verbum, Sit timens à marito suo.

r *Vide Mat.19.5.*
15 Ne quis naturalem Christi & Ecclesiæ coniunctionem somniet, qualis est viri & vxoris, arcanam eam esse ostendit, spiritualem videlicet & quæ à communi hominum captu sit quàm remotissima: vtpote quæ spiritus non carnis virtute, fide, non naturali aliquo connexu constet.
16 Conclusio officii tum viri in vxorem, tum vxoris in virum.

CAPUT VI.

1 *Subiicit præcepta de liberorum,* 5 *seruorum,* 9 *& dominorum officiis.* 10 *Deinde proponit quàm acris pugna fidelibus sit proposita:* 13 *quibus armis in ea vtendum.* 21 *Postremò Tychicum commendat.*

1 Liberi obedite parentibus vestris in Domino nostro, id enim iustum est.
2 Et est mandatum primum quod promittit, Honora patrem tuum & matrem tuam.
3 [1]Vt sit tibi quod bonum est, & prolongent vitam tuam super terram.
4 Parentes, ne irritetis filios vestros, sed educate eos in disciplina & in doctrina Domini nostri.
5 Serui, obedite dominis vestris qui sunt [2]secundum carnem, cum timore & cum tremore, & cum simplicitate cordis, tanquam Christo:
6 Non ad aspectum oculorum, quasi vt filiis hominis placeatis: sed tanquam serui Christi qui faciunt voluntatem Dei.
7 Et seruite eis ex toto animo vestro in charitate, tanquam Domino nostro, & non tanquam filiis hominis:
8 Scientes quòd illud quod facit homo quod bonum est, illud ipsum rependitur à Domino nostro, siue seruus sit ille, siue [3]liber.
9 Etiam vos domini ita facite seruis: remittite illis delicta: quia nostis quòd Dominus quoque vester est in cælis, & [4]acceptio personarum non est apud eum.
10 Quod superest, fratres mei, corroboramini in Domino nostro, & in potentia roboris eius:
11 Et induite totam armaturam Dei, vt possitis consistere contra insultus calumniatoris.
12 Quia colluctatio vestra non est aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principatus, & aduersus potestates, & aduersus possessores mundi huius tenebrosi, & aduersus spiritus malos qui sunt sub cælis.
13 Quapropter induite vniuersam armaturam Dei, vt possitis occurrere malo, & præparati existentes in omni re consistatis.

1 [1]Liberi, auscultate [a]in [2]Domino parentibus vestris: [3]id enim est iustum.
2 [4]Honora patrem tuum & matrem: [5](quod est præceptum primùm cum [b]promissione)
3 Vt bene tibi sit, & sis longæuus super terram.
4 [6]Et *vos* patres, ne prouocate ad iram liberos vestros, sed enutrite eos, in doctrina & [c]monitis Domini.
5 [7]Serui, auscultate iis qui *vestri* domini sunt [g]secundum carnem [d]cum timore ac tremore, cum simplicitate cordis vestri, vt Christo.
6 Non ad oculum seruientes, vt qui hominibus placere student, sed vt serui Christi, [9]facientes ex animo quæ vult Deus:
7 Cum beneuolentia seruientes [e]vt Domino, & non hominibus:
8 [10]Vt qui illud sciatis, singulos, quicquid fecerint boni, hoc reportaturos à Domino, siue seruus fuerit, siue liber.
9 [11]Et vos domini, eadem facite erga illos, remissis minis: scientes vestrum etiam ipsorum Dominum esse in cælis, nec [f]personæ respectum esse apud eum.
10 [12]Quod superest, fratres mei, corroboremini per Dominum, & forte ipsius robur:
11 Induite vniuersam illam armaturam Dei, ut possitis stare aduersus insidias diaboli.
12 [13]Quoniam non est nobis lucta aduersus [g]sanguinē & carnē, sed aduersus [h]imperia, aduersus potestates, aduersus mundi principes, id est, tenebrarum seculi huius, aduersus spirituales malitias *quæ sunt* in sublimi.
13 [14]Propterea assumite vniuersam illam armaturam Dei, vt possitis resistere [i]tempore aduerso, & omnibus confectis stare.

1 Retinet eadem verba quibus promissio facta est in Lege: atque prolongationem vitæ filiorum parentibus attribuit, quia ab iis dependet: videlicet, si honore afficiantur sicut Lex præscribit.
2 Id est, Illis qui dominantur vobis, quod ad corpus & res externas attinet.
3 Ad verbum, Filius libertatum, Hebraismus.
4 Ad verbum, Acceptio vultus. Vide annotata Mat.6.

1 Accedit ad aliam œconomices partem & liberorum erga parentes officium in eo positum esse docet, vt parentibus obtemperent. *Colos.3.20.*
2 Primum argumentum, Quia sic Deus sanciuit. Ex quo etiam consequitur, hactenus teneri liberos hac obedientia, vt tamen à Dei cultu non discedant.
a *Dominus enim author est, & secundum illum præstanda est obedientia.*
3 Secundum argumentum Quòd iustissima sit hæc obedientia.
4 Probatio primi argumenti. *Exod.20.12.deut.5.16.eccle.3.10.mat.15.4.mat.7.10.*
5 Tertium argumentū ab vtili. Quod Dominus hoc præceptum inter cætera sit peculiari benedictione dignatus.
b *Peculiari, nam alioqui secundum præceptum habet misericordia promissionem in mille generationes, sed vniuersalem.*
6 Patrum officium est, moderatè & ad Dei gloriam iure patriæ potestatis vti.
c *Monitis ex verbo Dei petitis, sive sanctis & Deo acceptis.*
Colos.3.22.tit.2.9.1.pet.2.18.
7 Iam ad tertiam œconomices partem descendit, nempe ad mutua seruorum & dominorum officia: Seruorum autem officium in eo positum esse docet, vt ex animo dominos suos ament & reuereantur. 8 Mitigat seruitutis asperitatem, quòd nihilominus eis maneat intacta spiritualis libertas, quæ corporalem seruitutem non aboleat, adeò quidem est vt Christi esse non possint, nisi dominis suis fideliter & sponte inseruiant, quatenus quidem salua conscientia id fieri potest. d *Cum solicita reuerentia, nam ne seruilis quidem metus probatur in seruis Christianis.* 9 Vt quibusuis prætextibus occasionem præcidat, docet non sine Dei voluntate seruos nasci aut fieri ac proinde in Dei voluntatem esse ipsis respiciendum, quantumlibet dura sit seruitus. e *Dei reuerentia commoti, & quasi ipsi Deo.* 10 Etiamsi ingratis aut crudelibus dominis seruiatur, tamen seruorum non minus quàm liberorum obedientia Deo est accepta. 11 Dominorum officium est moderatè & sanctè vti suo in seruos imperio, quum & ipsi alio respectu communem habeant Dominum qui in cœlis est, & tum seruos tum liberos iudicabit. *Deut.10.17.2.paral.19.7.iob.34.19.sapien.6.8.eccle.35.16.act.10.34.rom.2.11.galat.2.6.colos.3.25.1.pet.1.17.* f *Libertatis aut seruitutis.* 12 Concludit alteram huius epistolæ partem, graui exhortatione, vt omnes sint in procinctu, & spiritualibus armis freti, constanter pugnent, donec hostes penitus profligentur. Monet autem primo loco, vt arma ex Deo sumamus, quibus solus confici possit hostis. 13 Secundò, præcipuos hostes inuisibiles, ac potentissimos esse declarat, ne putemus nobis cum hominibus præcipuè certandum. g *Homines, quorum fragilis & caduca est natura, cui opponuntur versutiæ spirituales, infinitis partibus potentiores.* h *Ista nomina tribuit angelis malis, propter effectus, non quod eos sua vi possint præstare, sed quia illis Deus laxat habenas.* 14 Sola Dei armatura profligari istos hostes declarat, nempe conscientiæ integritate, pia & sancta vita, Euangelii cognitione, fide denique Dei verbo adhibitis precibus assiduis & feruentibus pro Ecclesiæ salute, ac præsertim pro vere piorum ac fortium Verbi ministrorum constantia. i *Vide suprà 5.16.*

14 State

14 State igitur lumbis circuncinctis veritate, & induti thorace iustitiæ.
15 Calceatis pedibus [k] præparatione Euangelii pacis.
16 Insuper assumpto scuto fidei, quo possitis omnia iacula mali illius ignita extinguere:
17 Galeam etiam salutarem accipite, & gladium spiritualem, hoc est verbum Dei:
18 Omni prece & supplicatione, precantes omni tempore per [l] Spiritum, & illi ipsi rei inuigilantes cum omni perseuerantia & supplicatione pro omnibus sanctis:
19 Et pro me, vt mihi detur [m] sermo ad apertionem oris mei cum libertate, vt notum faciam mysterium Euangelii.
20 Cuius causa legatione fungor in catena, vt, *inquam*, de eo liberè loquar vt oportet me loqui.
21 [15] Vt autem sciatis & vos res meas, & quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, charus frater & fidus minister in Domino:
22 Quē misi ad vos ob id ipsum vt cognoscatis res nostras, & consoletur corda vestra.
23 Pax *sit vobis* fratribus & charitas cum fide à Deo Patre & Domino Iesu Christo.
24 Gratia *sit* cum omnibus diligentibus Dominum nostrum Iesum Christum ad [n] immortalitatem. Amen.

Missa fuit Roma ad Ephesios per Tychicum.

k *Vt preparatio Euangelii sit calceorum usus: optimè autem conuenit epithetō, cùm nos ad Deum per infensissimos hostium cuneos pergentes id nos ad fortiter pergendū hortatur, quòd ex Euangelii doctrina sciamus nos ad Deum nobis reconciliatum contendere.*

l *Vt sancta preces à sancto Spiritu proficiscantur.*

m *Loquendi facultas.*

15 Familiaris & beneuolentiæ plena sui status declaratio, vnà cum precatione solemni, qua consueuit Paulus epistolas suas claudere.

n *Vitam æternam.*

14 State igitur, & cingite lumbos vestros per veritatem, & induite loricam iustitiæ:
15 Et [5] calceate in pedibus vestris præparationem Euangelii pacis.
16 Et ad hæc sumite vobis scutum fidei, per quam inueniamini validi ad extinguendum omnia iacula ignita illius Mali.
17 Et imponite galeam salutis, & apprehendite gladium spiritus, qui est sermo Dei.
18 Et in omnibus precationibus & in omnibus orationibus precamini omni tempore in spiritu: & in ipsa precatione estote vigilantes omni tempore, precantes sedulò & obsecrantes pro omnibus sanctis.
19 Etiam pro me, vt detur mihi in aperitione oris mei, quo liberè prædicem mysterium Euangelii:
20 Cuius ego sum nuntius in catenis: vt cum audacia eloquar illud, sicut conuenit mihi vt eloquar illud.
21 Vt autem sciatis etiam vos id quod apud me *geritur*, & id quod ago, ecce, notum facturus est vobis Tychicus frater dilectus & minister fidelis in Domino nostro.
22 Quem misi ad vos propter hoc ipsum, vt cognosceretis quod apud me *geritur* & consolaretur corda vestra.
23 Pax cum fratribus nostris, & charitas cum fide, à Deo Patre, & à Domino nostro Ieschua Christo.
24 Gratia cum omnibus qui diligunt Dominum nostrum Ieschua Christum, quæ non corrumpitur. Ammin.

Finitur epistola ad Ephesios quæ scripta fuit à Roma, & missa per manum Tychici.

5 Id est tanquam calceis militaribus, pedes vestros munite præparatione pacis Euangelii: quasi dicat, Muniti & parati sitis ad hanc spiritualem pugnam cognitione Euangelii pacis.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD PHILIPPENSES.

CAPVT I.

3 *De pio animi sui erga Philip. affectu testatus,* 12 *de se & de suis vinculis tractat.* 22 *& eos suo exemplo incitat,* 27 *hortaturque ad vnitatem,* 28 *& patientiam.*

1 Paulus & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis, vnà cū [a] Episcopis ac diaconis.
2 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.
3 [1] Gratias ago Deo meo cum omni memoria vestri.
4 (Semper in omni precatione mea pro omnibus vobis cum gaudio preces faciens.)
5 [b] Super vestri in Euangelio communione, [c] à primo die vsque ad hoc tempus:
6 Persuasum habens hoc ipsum, fore vt qui cœpit in vobis opus bonum, perficiat [d] vsq; ad diem Iesu Christi:

a *Episcoporum nomine eos qui verbo & gubernationi præerant, Diaconorum, eos qui Ecclesiæ ærarii essent œconomi intelligit.*

1 Scopus Epistolæ est, Philippenses modis omnibus confirmare, vt non modò non deficiant, sed etiam proficiant: Ac primo quidem præterita laudat, vt ad pergendum hortetur: quod se etiam omnino sperare dicit idq; ex viuæ charitatis ipsorum testimonio, sed interea ad vnius Dei gratiam omnia refert.

b *Quòd & vos facti estis participes Euangelii.* c *Ex quo vos cognoui.* d *Ad extremum vsque sine eo non deseret vos Dei Spiritus, donec mortalia vestra corpora sistantur Christi iudicio glorificanda.*

1 Paulus & Timotheus serui Ieschua Christi omnib⁹ sanctis in Ieschua Christo qui sunt Philippis, cum senioribus & ministris.
2 Gratia vobiscum & pax à Deo Patre nostro, & à Domino nostro Ieschua Christo.
3 Gratias ago Deo meo in mentione vestri sedula,
4 Quę fit in omnibus precationibus meis pro vobis: & gaudens obsecro.
5 Propter cōmunionem vestrā quæ est in Euangelio, à primo die vsq; ad presens tēpus.
6 Quia confido in hoc, quòd is qui cœpit in vobis opera bona, ipse perficiet vsque ad diem Domini nostri Ieschua Christi.

7 Ita enim iustum est mihi sentire de omnibus vobis, eo quòd in corde meo positi sitis, & in vinculis meis, & in defensione quæ est de veritate Euangelii: quia consortes mei sitis in gratia:

8 Testis enim est mihi Deus quomodo diligam vos in visceribus Ieschua Christi.

9 Et hoc precor vt adhuc crescat & augeatur charitas vestra in agnitione & in omni intelligentia Spiritus.

10 Vt discernatis ea qua sunt præstantia, & sitis mundi sine offendiculo in die Christi.

11 Et pleni fructibus iustitiæ qui sunt per Ieschua Christum, ad laudem & gloriam Dei.

12 Volo autem vt sciatis, fratres mei, quòd negotium meum excellenter progressum fecit in Euangelio.

13 Ita vt etiam vincula mea manifestata sint in Christo, in prætorio toto, & [1] in reliquis omnibus hominibus.

14 Et multitudo fratrum qui sunt in Domino nostro, [2] freti sint propter vincula mea, & ausi sunt magis sine timore loqui sermonem Dei.

15 Et aliqui ex inuidia & contentione, aliqui autem voluntate bona, & charitate Christum prædicant.

16 Quia norunt *quòd* in defensionem Euangelii positus sum.

17 Qui verò per contentionem Christū prædicant, nequaquam *id faciunt* sincerè, sed quia existimant quòd addunt afflictionem vinculis meis.

18 Et in hoc gauisus sum, & gaudeo, quòd quocunque modo, siue [3] obtentu siue in veritate, Christus prædicatur.

19 Noui enim quòd hæc [4] ad salutem inueniuntur mihi per precationes vestras, & donationem Spiritus Ieschua Christi.

20 Quemadmodum spero & confido quòd nulla in re pudefiam, sed [5] reuelata facie, sicut omni tempore, etiam nunc magnificabitur Christus in corpore meo, siue per vitam siue per mortem.

21 Vita enim mea Christus est: &, si moriar, lucrum est mihi,

22 Si autem etiam in istis vita sit carnis, fructus sunt mihi in operibus meis: ignoro quod optem mihi.

23 Coarctant enim me hæc ambo: liberari concupisco vt cum Christo sim, & hoc valdè vtile esset mihi.

24 Sed etiam vt maneam in corpore meo, coarctat me desiderium propter vos.

25 Et hoc indubitatò noui, quòd mansurus sum & permansurus ad gaudium vestrum, & ad incrementum fidei vestræ.

26 Et quum venero rursus ad vos, exuberet in me gloriatio vestra quæ est in Ieschua Christo.

27 [6] Tantùm, quemadmodum decet, in Euangelio Christi vos gerite, vt siue veniā, videam vos, & siue absens sim, audiam de vobis quòd persistatis in vno spiritu & vna anima, & decertetis simul per fidem Euangelii:

1 Ad verbum, Et apud residuum omnium hominum. Cui respondet Gallica loquutio, *Et aux demeurans de tous les hommes.*

2 Vel, Fiduciam sumpserunt.

3 Vel, Prætextu.

4 Id est, Eueniunt mihi vt mihi sint salutaria.

5 Ad verbum, Cū reuelatione faciei. Syra phrasis.

6 Tantùm, in Syro texto coheret cum præcedentibus.

7 Sicut iustum est vt ego id sentiam de omnibus vobis, propterea quòd animo teneam vos, & [e] in vinculis meis & in defensione & confirmatione Euangelii, vos *inquam*, omnes vnà mecum fuisse [f] gratiæ meæ participes:

8 [2] Testis enim mihi est Deus quàm propensè amem vos omnes in visceribus Iesu Christi.

9 [3] Et hoc precor, vt charitas vestra adhuc magis ac magis redundet in cognitione & omni sensu.

10 Vt dignoscatis quæ discrepant, vt sitis synceri, & inoffenso cursu pergatis ad diem vsq; Christi:

11 Pleni [g] fructibus iustitiæ, qui *sunt* per Iesum Christum, ad gloriam & laudem Dei.

12 [4] Velim autem vos scire, fratres, quæ mihi *acciderunt*, magis ad profectum Euangelii euenisse:

13 *Adeo* vt vincula mea [h] in Christo celebria sint in toto [i] prætorio, ac reliquis omnibus *locis*:

14 Et plerique ex fratribus in Domino, freti vinculis meis, magis audeant impauidè [k] Sermonem loqui.

15 Ac nonnulli quidem per inuidiam & contentionem, nonnulli verò etiam propensa voluntate Christum prædicant.

16 Ii quidem, qui per contentionem Christum [l] non purè annunciant, quòd existiment sese afflictionem addere vinculis meis.

17 Qui verò ex charitate, quòd sciant me ad defensionem Euangelii constitutum esse.

18 [5] Quid igitur? attamen quouis modo, & in [m] speciem, & sincerè, Christus annuntiatur: & de hoc gaudeo, atq; etiam gaudebo.

19 Noui enim fore vt hoc mihi cedat saluti per vestras preces, & suppeditationem Spiritus Iesu Christi,

20 [6] Secundum intentam expectationem & spem meam, quód nulla in re pudefiam, sed cum omni libertate, vt semper, *ita* nunc quoque magnificabitur Christus in corpore meo, tùm per vitam tùm per mortem.

21 Mihi enim *est* Christus, & *in* vita & *in* morte lucrum.

22 [7] Vtrum verò [n] viuere in carne mihi operæpretium *sit*, & quid eligam, ignoro.

23 Coarctor enim vtrinque, desiderans migrare, & esse cum Christo: nam *id* longè optimum est.

24 Sed permanere in carne, magis necessarium *est* propter vos,

25 Et hoc confisus noui me mansurum esse, & vnà permansurum cum vobis omnibus, ad vestrum profectum & gaudium fidei.

26 Vt abundet gloriatio vestra in Christo Iesu de me, mea rursus apud vos præsentia.

27 [8] Tantùm vt dignū est Euangelio Christi, vos gerite, vt siue venero & videro vos, siue absens fuero, audiā de rebus vestris, vos videlicet [o] perstare in vno Spiritu, vno pariter animo decertantes per fidem Euangelii.

e *Verarum Christo coniunctionis verum argumentum.*

f *Gratiam vocat quasi singulare aliquod beneficiū, vincula sua.*

2 Addit suæ in eos beneuolentiæ declarationē, ostendens simul qua re maximè possint confirmari, nempe precibus assiduis.

3 Quid præcipuè nobis sit petendum ostendit, primùm videlicet vt in vera Dei notitia, (adeò vt discrepantia possimus dignoscere) deinde in charitate crescamus, vt ad extremum vsque ad gloriam Dei per Iesum Christum, verè bonis operibus incumbamus.

g *Si iustitia arbor, Opera bona sunt fructus, falli necesse est Sophistas, quū dicant opera causas esse iustitiæ.*

4 Occurrit crucis offendiculo, vnde nōnulli occasionem arripiebant de primatu di ipsius Apostolatus. Quibus respondet, Deum sic benedixisse suæ captiuitati, vt inde sit etiā factus illustrior, dignitate Euangelii, quāuis non simili omnis studio, tamen reipsa per istam occasionem magnopere amplificata.

h *Christi nomine.*

i *In Cæsaris regia.*

k *Euangelium per excellentiam sermo dicitur.*

l *Non puro animo, alioqui puram doctrinam.*

5 Suo proposito exemplo docet verū gaudium esse nostrarum afflictionum exitum, idque virtute Spiritus Christi, quē petentibus largiatur.

m *Speciosam scilicet causam, i. Christum ipsum, prætexebant suæ ambitioni & inuidiæ.*

6 Perseuerantia opus est ad extremum vsque summa cum fiducia, proposita nobis vna Christi gloria, siue viuendum sit siue moriendum.

7 Exemplum veri pastoris, suam quamuis fœlicitatem postponentis ouium suorum vtilitati.

n *In hoc mortali corpore degere.*

8 Illis instar proœmii præpositis, iam ad exhortationes descendit, primùm omnium monens vt consensum & in doctrina & in voluntatibus seu animis conseruent, deinde vt communibus illis vinculis coniuncti, perstent fidei robore freti omnia aduersa sic sustinere, vt nihil Euangelica professione indignum admittant.

o *Standi verbum athletis conuenit, qui immoto velut gressu consistunt.*

28 [9] Nec vlla in re territos ab iis qui se opponunt: quod illis quidem est exitii indicium, vobis autem salutis: idque à Deo:

29 [10] Quia vobis datum est in Christi negotio, non solùm in eum credere, sed etiam pro eo affligi:

30 [11] Idem certamen sustinendo quale vidistis in me, & nunc auditis de me.

28 Et in nulla re terreamini ab iis qui stant contra nos in iudicium perditionis illorum & salutis vestræ: & hoc à Deo ipso.

29 [7] Datum est vobis vt non tantùm [8] credendo credatis in Christum, verumetiam vt pro eo patiamini.

30 Et sustineatis certamen, sicut vidistis in me, & nunc auditis de me.

9 Persequutiones ab Euangelii hostibus intentatæ nos non deiicere, sed erigere potius debent, quùm certa sint à Deo ipso testimonia tum nostræ salutis tum impiorum exitii.

10 Confirmatio eius quod dixerat, crucem esse nostræ salutis indicium, quoniam pati pro Christo donum est Dei, quo suos, sicut & fide, dignatur.

11 Iam ostendit quo consilio suarum afflictionum meminerit.

7 Datum est vobis, cohæret cum præcedentibus.

8 Id est, Firmiter credatis.

CAPUT II.

2 Obtestatur eos vt nihil prius habeant 3 humilitate: 6 idq; exemplo Christi. 19 Timotheum se illuc breui missurum promittit. 26 & moram Epaphroditi excusat.

1 SI qua [1] igitur consolatio *est* in [a] Christo, si quod solatium charitatis, si qua communio spiritus, [b] si quæ viscera ac miserationes,

2 Explete meum gaudium, vt itidem sitis affecti, [c] eandem charitatem habentes, vnanimes, & sententiis vni.

3 Nihil *gerite* per contentionem, aut per inanem gloriam, sed ex modestia alius alium se præstantiorem existimet.

4 Ne sua quisque spectate, sed vnusquisque etiam quæ sunt aliorum.

5 [2] Itaque is sit affectus in vobis qui fuit & in Christo Iesu:

6 Qui quum esset [d] in forma Dei, [e] non duxit rapinam, [f] parem esse cum Deo.

7 Sed ipse se [g] exinaniuit, [h] forma serui accepta, similis hominibus factus:

8 Et habitu compertus vt homo, ipse se summisit, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis.

9 [3] Quapropter etiam Deus ipsum in summam extulit sublimitatem, ac donauit ei [i] nomen quod est supra omne nomen:

10 Vt ad nomen Iesu: [k] omne genu *se* flectat, cœlestium ac terrestrium & subterraneorum:

11 [l] Omnisque lingua confiteatur Dominum esse Iesum Christum, ad gloriam Dei Patris.

12 [4] Proinde, dilecti mei, sicut semper obedistis, non vt in præsentia mea solùm, sed nunc multò magis in absentia mea, cum timore ac tremore [m] vestram ipsorum salutem conficite.

13 [5] Deus enim is est qui efficit in vobis & [n] vt velitis & vt efficiatis, pro gratuita sua beneuolentia.

14 [6] Omnia facite absque murmurationibus ac disceptationibus:

15 [7] Vt sitis irreprehensi & sinceri, Dei (inquam) filii inculpati, in medio nationis prauæ ac peruersæ: inter quos *homines* splendetis vt luminaria in mundo,

1 SI vobis igitur est consolatio in Christo, & si est loquutio [1] super cor in dilectione, & si *est* communio Spiritus, & si *sunt* viscera, & si miserationes,

2 Complete gaudium meum, & vna cogitatio sit vobis, & vna dilectio, & vna anima, & vna mens.

3 Et nihil per contentionem aut per gloriam inanem faciatis, sed per lenitatem animi, vnusquisque proximum suum tanquam præstantiorem se, reputet.

4 Neque quisquam quæ sunt suiipsius curet, sed quisque etiam quæ sunt proximi sui.

5 Et hoc sentite in vobisipsis quod etiam Ieschua Christus.

6 Qui quum esset in similitudine Dei, nequaquam *per* rapinam æstimasset illud ipsum quod esset æqualitas Dei:

7 Nihilominus seipsum exinaniuit, & formam serui accepit, factusq; est in forma filiorum hominis:

8 Et similitudine inuentus vt filius hominis: atque demisit semetipsum, & obedientem se præstitit vsq; ad mortem, mortem autem crucis.

9 Propter hoc etiam Deus [2] multum exaltauit eum, & dedit ei nomen quod excellentius est omnibus nominibus.

10 Vt in nomine Ieschua omne genu flectatur eorum quæ sunt in cœlo & in terra, & eorum quæ sunt sub terra.

11 Et omnis lingua confitebitur quòd Dominus sit Ieschua Christus, ad gloriam Dei Patris eius.

12 Itaque, dilecti mei, sicut omni tempore obedientes vos præstitistis, non quum propinquus essem vobis tantùm, sed nunc quum longè absim à vobis, magis in timore & in tremore operamini opus salutis vestræ.

13 Deus enim efficit in vobis tum velle tum agere [3] id quòd vultis.

14 Omnia facite absque murmurationibus, & absque disceptatione.

15 Vt sitis integri & sine macula, tanquam filii sinceri Dei, qui habitant in generatione praua & peruersa: & conspiciamini inter eos tanquam luminaria in mundo,

1 Vehementissima obtestatio, vt ea omnia repellat quibus illa summa consensio violari solet, nempe contentionem & superbiam, quibus fit vt alii ab aliis seiungantur.

a *Christiana.*

b *Si quis intimæ charitatis sensus.*

c *Parem.*

2 Proponit perfectissimum omnis modestiæ & morum suauitatis exemplum, Iesum Christum, quem nos oporteat pro viribus imitari: is autem, quanuis, nihil sit eo sublimius, tamen nostri causa eo vsque se abiecit, vt serui formam (nostram videlicet carnem) vltrò induerit, & quidem omnibus infirmitatibus ad mortem vsque crucis obnoxiam.

d *Talis qualis est ipse Deus ideoq; Deus, quum vnus Deus sit sui ipsius prorsus similis.*

e *Christus ille Deus æterna gloria præditus sciebat quidem ius suumque esse non in humili carne apparere, sed cum magnificentia Deo digna, verum maluit sese dimittere.*

f *Quum par Filius sit Patri, æqualitatem esse necesse est, contra Arrium: quum Filius Patri comparetur, necesse est personarum esse distinctionem, contra Sabellium.*

g *Quasi ex omni ipsum ad nihil redegit.*

h *Assumpta humana natura.*

3 Summissionis Christi gloriosissimum exitum ostendit, vt modestiam doceat verum iter esse ad solidam laudem & gloriam.

i *Dignitatem & celebritatem nominis, sed cum re ipsa coniunctam.*

k *Omnis creatura tandem subiicitur Christo.*

l *Omnis gens.*

4 Conclusio, oportere nos summissos & humiles per nostræ vocationis viam ad salutem progredi.

m *Conficere salutem dicitur, qui in iustitiæ studio currit.*

5 Solidissimum aduersus arrogantiam argumentum, nihil nos habere laudabile nisi ex dono Dei gratuito, & quidem aduentitio, quoniam ne ad bene volendum quidem (nedum ad bene agendum) facultatem vllam aliunde quam ex gratuita Dei misericordia habemus.

n *Non sumus igitur stipites, sed liberè volumus, ne quidem natura, at quia Deus ex mala voluntate bonam fecit.*

6 Modestiam à contrariis superbiæ effectis describit, alienam esse docens tum ab omni maligna & occulta simultate, tum ab apertis contentionibus & rixis. *Matth.5.14. 1.Ioh.4.9.*

7 In summa, requirit vitam inculpatam & integram, vt verbo Dei illustrati inter huius seculi tenebras splendeant.

1 Periphrasis est consolationis etiam Hebræis vsitata, vt Gen.34. & Hosch.2. & alibi quòd qui aliquem consoletur, potissimum verbis vtatur quæ eius cor & animum afficere ac recreare queant. Est autẽ syncope in voce ממרא de qua vide locum 1.Thess.2.11.

2 Ad verbũ, Multiplicauit exaltationem eius. Id est Summè extulit eum.

3 Autor huius paraphrasis εὐδοκίαν (cuius meminit Grecus textus eam referẽs ad Deum) philippensibus attribuit, dum vertit. Id *supp.* *bonum* quod vultis.

4 Id est, Vt id præstetis mentibus illorum quod præstant cælestia luminaria corporibus mortalium, nempe salutẽ. Quem sensum commodissimè habere possunt verba quoque Græci textus, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες, id est Verbum vitæ continentes. id est, Causam vitæ & salutis.

5 Alludit ad ritũ qui obseruabatur in oblationibus legalibus, victimis enim adiuncta erant libamina, vt describũtur passim in Leuitico. Comparat autem Philippenses regenitos fide, victimis, & sanguinis sui effusionem, libamini: in quo similiter vini & olei effusio requirebatur.

6 Ad verbum, Quum dicidero de vobis, id est, Quum intellexero quo in statu res vestræ sint.

7 Id est, In prædicatione Euangelii.

16 4 Vt sitis illis loco salutis ad gloriam meam in die Christi, ne frustra cucurrerim, néue in vanum laborauerim.

17 Quinetiam si 5 libaminis instar offerar super victimam & ministerium fidei vestræ, gaudeo & exulto cum omnibus vobis,

18 Sicut etiam vos gaudete & exultate mecum,

19 Spero autem in Domino nostro Ieschua, quòd mittam ad vos Timotheum breui, vt etiam mihi sit quies 6 quum certior factus fuero de vobis.

20 Nullus enim mihi alius est hîc qui sit vt anima mea, qui diligenter curet quæ vestra sunt.

21 Omnes enim quæ sua ipsorum sunt, quærunt, & non quæ Ieschua Christi.

22 Probationem autem eius nouistis, quòd tanquam filius cum patre suo, ita seruiuit mecum 7 in Euangelio.

23 Hunc spero quod mittam ad vos breui, postquam videro quæ apud me *geruntur*.

24 Et confido in Domino meo quòd ego quoque breui veniam ad vos.

25 Nunc autem coegit me res ipsa vt mitterem ad vos Epaphroditum fratrem, qui est adiutor & cooperator meus, vester autem legatus, & minister necessitatis meæ.

26 Qui cupidus erat videndi vos omnes, & anxius erat, quia cognouerat quòd audiuissetis quod infirmatus fuisset.

27 Etiam infirmus fuit vsque ad mortem: sed Deus misertus est eius: nequaquam autem eius tantùm, sed etiam mei, ne esset mihi afflictio super afflictionem.

28 Solicitè igitur misi eum ad vos, vt quum videritis eum, rursus gaudeatis, & mihi aliquantula sit respiratio.

29 Excipite igitur eum in Domino cum omni gaudio, & eos qui tales sunt, in honore habete eos.

30 Propter opus enim Christi, vsque ad mortem appropinquauit, & spreuit 8 animam suam vt impleret id 9 quod defuerat vobis in ministerio quod est erga me.

8 Id est, Vitam suam. Hebraismus.

9 Id est, Defectum officii vestri erga me.

16 o Sermonem vitæ prætendentia: 8 vt gloriari possim in die Christi me non frustrà cucurrisse, nec in vanum laborasse.

17 Quin etiam si pro libamento offerar super p hostia sacrificioque fidei vestræ, gaudeo & gratulor omnibus vobis.

18 Itidem autem & vos gaudete, & gratulamini mihi.

19 9 Spero autem in Domino Iesu, me Timotheum breui missurum vobis, vt & ego q bono sim animo, cognito statu vestro.

20 Neminem enim habeo pari animo præditum, qui germanè res vestras curaturus sit.

21 Nam r omnes quæ sua ipsorum sunt quærunt, non quæ Christi Iesu.

22 Probationem autem eius nostis, quòd videlicet tanquam cum patre filius, mecum seruierit Deo in Euangelio.

23 Hunc igitur spero me missurum simulatq; videro rerum mearum statum.

24 Confido autem in Domino, me quoque citò venturum ad vos.

25 Sed necessarium duxi, Epaphroditum fratrem & collegam ac commilitonem meum, vestrum autem legatum, quique mihi subministrauit quibus mihi opus erat, ad vos mittere.

26 Quoniam expetebat omnes vos, & grauissimè angebatur, propterea quòd audissetis eum ægrotasse.

27 Et certè ægrotauit proximè mortem: sed Deus misertus est eius, nec eius solùm, sed & mei, ne dolorem haberem super dolorem:

28 *Eo* studiosius itaque ipsum misi, vt eo rursus viso, gaudeatis, & ego eo minus doleam.

29 Excipite igitur eum in Domino cum omni gaudio: & tales in pretio habete:

30 Nam propter s opus Christi accessit ad mortem vsque, non habita vitæ ratione, vt suppleret defectum vestri erga me officii.

o *Euangelium vocatur Sermo vitæ, ab effectu.*

8 Rursus addit eis stimulos, proposita de ipsis verè Apostolica solicitudine: consolans etiam eos ne magnitudine afflictionum ipsius contristentur, ne si ipsum quidem mori oporteat, vt suo sanguine, veluti libamento, oblationem eorum perficiat.

p *Quasi diceret, Ego vos ad Christũ adduxi, cui postulo vt vos hostiam viuam sistatis, nec dubitem in hoc vestro spirituali sacrificio, tanquam libaminis additamentum interuenire.*

9 Confirmat etiã eorum mentes tum remisso Epaphrodito, cuius fidem erga eos & summum in se iuuãdo studium collaudat: tum etiam promittens fore vt breui Timotheum, ex cuius præsentia magnum fructum sit percepturi, ad eos mittat atque adeò fore sperans vt (volente Deo) ipse citò ad eos veniat.

Act. 16. 1.

q *In alacritate animi confirmer.*

r *Pleriq;*

s *Opus Christi vocat, Christum in persona Pauli vinctum & egentem inuisere.*

Caput III.

2 *Refellit inanes pseudapostolorum iactantias,* 7 *& illis vnum Christum opponit,* 10 *Vim & naturam fidei describit,* 15 *vt posthabitis omnibus, aspirent ad communicationem crucis Christi,* 18 *cuius inimicos notat.*

1 Ad verbum, Hæc sicut hæc. id est, Quæ antè.

1 PRoinde fratres mei, gaudete in Domino nostro. 1 Eadem vt scribam vobis non est molestum mihi propterea quòd vos admonent.

2 Cauete à canibus, cauete ab operariis malis, cauete à concisione carnis.

3 Circuncisio enim nos sumus qui seruimus Deo in Spiritu, & gloriamur in Ieschua Christo, & non confidimus in carne.

4 Quamquam mihi fuerit confidentia etiam in carne. Si enim quisquam putat confidentiam suã esse in carne, ego magis quàm ipse.

1 QVod 1 superest, fratres mei, gaudete in Domino. 2 a Eadem scribere vobis, me quidem haud piget, vobis autem tutum est.

2 Cauete canes, cauete malos operarios, cauete b concisionem.

3 3 Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu nec confidimus c in carne:

4 4 Quanquam ego habeo de quo confidam etiam in carne. Si quisquam alius videtur fiduciã habere in carne, ego maximè *habeo*:

1 Conclusio superiorum, vt pergant hilares in Domino.

2 Præfatio ad sequentem admonitionem vt à pseudapostolis sibi sedulò caueant & circuncisionem cum Christo (id est operum iustitiam cum gratuita per fidẽ iustificatione) coniũgẽtes, & ceremonialia abolita pro veris pietatis ac charitatis exercitiis inculcantes. Vocat autem eos canes, vt profanos nos latratores malos operarios: quòd vera opera negligerent, & verum eorum vsum non traderent. Denique vocat concisionem, quòd circuncisionem vrgentes, & sese & alios ab Ecclesia rescinderent. a *Quæ ex me sæpe audistis.* b *Alludit ad circuncisionem, cuius dum nomine gloriarentur Ecclesiam concidebant.* 3 Veram circuncisionem vsurpandam ostendit eam nimirum quæ sit animi, vt resectis per Christi virtutem omnibus prauis affectibus, puritate vitæ Deo seruiamus. c *In rebus externis, neq; ad animum ipsum pertinentibus.* 4 Peruersis Legis zelotis non dubitat seipsum etiam secundum carnem anteponere, vt omnes norint se quòd illa omnia externa nihil moretur, certo animi iudicio facere: quòd videlicet qui Christum habeat, nullo supplemento indigeat, imò non possit operum nostrorum fiducia cum gratuita per fidem in Christo iustificatione consistere.

5 Circunci-

5 Circuncisus octauo die, ex gente Israelis, tribus Beniamin, Hebræus ex Hebræis religione Pharisæus.

6 Quod ad zelum *attinet*, persequens Ecclesiam: quod ad iustitiam quæ est in Lege irreprehensus.

7 Sed quæ mihi erant [d] lucra, ea duxi propter Christum damnum *esse*.

8 Quin etiam certè duco [e] omnia damnum esse propter eminentiam cognitionis Christi Iesu Domini mei: propter quem omnibus istis meipsum mulctaui, eaq; duco pro stercoribus, vt Christum [f] lucrifaciam:

9 Et comperiar [g] in eo, [h] non habens meam iustitiam, *nempe* quæ est ex Lege: sed eam quę per fidem est Christi, *id est* iustitiam *quæ est* ex Deo per fidem:

10 5 Vt [i] cognoscam eum, & vim resurrectionis ipsius, 6 & communionem perpessionum ipsius, dum conformis fio ipsius morti.

11 *Experiens* ecquomodo perueniam [k] ad resurrectionem mortuorum.

12 Nedum vt iam *metam* apprehenderim, aut iam perfectus sim: sed persequor *experiens* an quoque apprehendam, cuius etiam rei causa [l] apprehensus sum à Christo Iesu.

13 Fratres, ego meipsum non arbitror *metam* apprehendisse.

14 Vnum autem *ago*, ea quidem quæ à tergo sunt obliuiscens, ad ea verò quæ à fronte sunt contendens, scopum versus feror ad palmam supernæ vocationis Dei, in Christo Iesu.

15 7 Quotquot itaque [m] perfecti sumus, hoc sentiamus: quòd si quid aliter sentitis, hoc quoque vobis Deus reteget.

16 Attamen *in eo* ad quod peruenimus, eadem incedamus regula *&* itidem simus affecti.

17 Estote simul imitatores mei, fratres, & eos considerate qui ita incedunt, sicut habetis nos pro exemplari.

18 8 Multi enim incedunt, quos sæpe dixi vobis, nunc autem & flens dico, hostes *esse* crucis Christi:

19 Quorum [n] finis *est* exitium, quorum Deus *est* venter, & [o] gloria cum confusione ipsorũ, qui terrestria curant.

20 9 Nos enim vt municipes cælorum nos gerimus: vnde etiam Seruatorem expectamus Dominum Iesum Christum:

21 Qui transformabit corpus nostrum humile, vt conforme fiat corpori suo glorioso, pro efficacitate qua potest etiam subiicere sibi omnia.

5 Circuncisus natus octo dies, ex genere Israelis, ex tribu Beniamin, Hebręus filius Hebræorum, iuxta Legem Pharisæus.

6 Iuxta æmulationem persequutor Ecclesię, & in iustitia Legis sine accusatione fui.

7 Sed quæ lucro erant mihi, damnum reputaui ea propter Christum:

8 Et etiam reputo illa omnia damnum propter dignitatem cognitionis Ieschua Christi Domini mei: propter quem omnis rei damnum sustinui, & tanquam fimum reputaui, vt Christum lucrifaciam.

9 Et reperiar in eo non habens iustitiam mei ipsius, quæ est ex Lege: sed illam quæ est ex fide Christi, quæ iustitia est à Deo.

10 Vt in ea cognoscam Ieschua & vim resurrectionis eius, & fiam particeps passionum eius, & similis fiam in morte eius:

11 Si quo modo possim peruenire ad resurrectionem quæ est ex mortuis.

12 Non quòd iam acceperim, aut quòd iam perfectus sim, sed curro, *experiens* si quo modo apprehendam id cuius causa apprehendit me Ieschua Christus.

13 Fratres mei, ego de meipso non iudico quod apprehenderim.

14 Vnum autem noui, quòd eorum quæ sunt mihi ad latus, obliuiscor, & ad ea quæ ante me sunt, extendor: & curro contra metam, vt accipiam 2 victoriam vocationis supernæ Dei, per Ieschua Christum.

15 Qui igitur perfecti sunt 3 hoc sentiant: & si quid aliter sentitis, etiam hoc Deus reuelabit vobis.

16 Attamen ad id quod peruenimus, vna semita procedamus, & vno consensu:

17 Similes estote mei, fratres mei, & considerate eos qui ita ambulant secundum exemplum quod in nobis videtis.

18 Sunt enim multi qui aliter ambulant, de quibus 4 sæpius dixi vobis, nunc autem flens dico, qui inimici sunt crucis Christi.

19 Quorum finis perditio est: quorum Deus venter eorum est, & gloria eorum confusio ipsorum: 5 quorum cogitatio in terra est.

20 Nostrum autem opus in cælis est, & inde expectamus Seruatorem nostrum, *videlicet* Dominum nostrum Ieschua Christum:

21 Qui transmutabit 6 corpus humilitatis nostræ, vt sit in similitudine corporis gloriæ suæ, secundum virtutem suam magnam, per quam omnia subiecit sibi:

1. Cor. 11. 22. Act. 23. 6.

d *Quæ pro lucro habebant.*

e *Excludit omnia opera tam præcedentia, quam subsequentia fidem.*

f *Vt illorum loco Christum nactus, planè sim ex paupere locuples, pedum vi quicquã amiserim.*

g *Christo: qui enim extra Christum inueniuntur, sunt illi obnoxii condemnationi.*

h *Illud est in Christo esse, Inueniri non in sua iustitia sed Christi iustitia imputata indui.*

5 Finis iustitiæ ex fide hic est, quod ad nos attinet, vt virtute resurrectionis ipsius ex morte euadamus.

i *Sentiam reipsa & experiar.*

6 Iter ad æternam illam salutem est, Christi vestigiis insistere per crucis ærũnas, donec ad Christum ipsum, vt metam nobis propositã euadentes, palmam ad quam nos Deus in ipso vocat accipiamus. Hæc autem vera pietatis exercitia opponit Apostolus inanidis suis legalibus ritibus, in quibus pseudapostoli summam pietatis collocabant.

k *Vitam æternam, quæ resurrectionem iustorũ consequetur.*

l *Non etenim currimus, nisi quatenus à Christo apprehensi sumus.*

7 Conclusio huius exhortationis tribus membris constans. Vnum, vt in huius doctrinæ veritate perstent quicunque in ea profecerunt. Alterũ, vt si qui sunt adhuc rudes, adeò vt ista nondum intelligant, & de Legis abolitione dubitent, turbas non moueant, & benignè tolerentur, donec & ipsi erudiantur à Deo. Tertium, vt pseudapostolos ex fructibus æstiment: qua in re non dubitat sese pro exemplari proponere. m *Anteà dixerat se perfectũ non esse. Perfectos itaq; hoc loco eos vocat qui aliquousque sunt progressi, quos videlicet rudibus opponit, vt ipse sequente vers. explicat.* Rom. 16. 17.

8 Pseudapostolos, non maleuolentia nec ambitione impulsus, sed dolens & non sine lacrymis, suis coloribus depingit: quòd videlicet Euangelii Christi hostes (vtpote quod cum cruce sit coniunctum) nihil aliud spectent quàm huius vitæ commoda, id est vt pace, ocio, & rebus omnibus abundantes, cum magna apud homines existimatione viuant: quorũ miserrimum exitum fore prædicit. n *Merces.* o *Quam capiunt ab hominibus.* 1. Cor. 1. 7. tit. 2. 12. 9 His opponit veros pastores qui neglectis terrestribus, in cælum toti aspirent, vbi sciunt fore vt etiam in corpore suo æterna illa gloria per Dei virtutem induantur.

2 Id est, Præmium victoriæ.

3 Id est, Hoc animo sint affecti.

4 Ad verbum, Tẽporibus multis. Hebraismus.

5 Id est, Quorum cogitatio circa res terrenas versatur.

6 Id est, Corpus nostrum humile: vt postea gloriosum. Hebraismus.

Caput IIII.

1 *A particularibus monitis.* 4 *ad generalia descendit.* 10 *eorum liberalitate ita quidem se fuisse exhilaratum dicit.* 12 *vt patienter defectum laturus fuerit.*

1 Itaque, [1] fratres mei chari & exoptati, gaudium & [a] corona mea, ita state [b] in Domino, dilecti.

1 Proinde, fratres mei dilecti & charissimi, gaudium meum & corona mea, ita state in Domino nostro, dilecti mei.

1 Conclusionis repetitio, vt ad victoriæ vsque adeptionem fortiter, Domini robore freti, perseuerent.

a *Meum decus.* b *Ea concordia cuius Dominus sit vinculum.*

2 Ab Euodia peto & à Suntycha vt vna mens sit eis in Domino nostro.
3 Etiam abs te peto [1] collega mi vere, vt sis adiutor eis quæ sunt laborantes mecum in Euangelio, cum Clemente, & cum reliquis coadiutoribus meis, quorum nomina scripta sunt in libro vitæ.
4 Gaudete in Domino nostro omni tempore: & rursum dico, gaudete.
5 Et lenitas vestra nota fiat apud omnem hominem. Dominus noster propè est.
6 De nulla re solliciti sitis, sed omni tempore per precationem & per obsecrationem petitiones vestræ innotescant coram Deo.
7 Et pax Dei quæ maior est omni intellectu, custodiet corda vestra & intellectus vestros in Ieschua Christo.
8 Proinde, fratres mei, ea quæ sunt vera, & quæ sunt honesta, & quæ sunt iusta, & quæ sunt pura, & quæ sunt amabilia, & quæ sunt laudabilia, [2] & quæ sunt opera laudis & laudationis, hæc cogitate.
9 Quæ didicistis & accepistis, & audiuistis & vidistis in me, hæc agite: & Deus pacis erit vobiscum.
10 Magnopere autem gauisus sum in Domino nostro, quòd *denuo* cœpistis curam habere mei, sicut etiam curã habueratis: [3] verum non sufficientes eratis.
11 Nequaquam autem propterea quòd defuerit mihi, dico: nam ego didici vt sufficiat mihi id quod est mihi.
12 [4] Ego noui vt deprimam me, noui quoque vt abundem: in omni *loco & tempore*, & in omni re exercitatus sum tum in saturitate, tum in fame, in abundantia & in penuria.
13 Ad omnem rem inuenio robur per Christum qui corroborat me.
14 Attamen benè fecistis quòd communicastis afflictionibus meis.
15 Nostis autem etiam vos Philippenses, quòd in principio Euangelii quum proficiscerer à Macedonia, ne vna quidem ex ecclesiis communicauerit mecum [5] in ratione accipiendi & dandi, nisi vos tantùm.
16 Quia etiam Thessalonicam [6] semel & iterum necessarium mihi misistis.
17 Non quod donum requiram, sed quæro vt fructus abundent in vobis.
18 Omnia accepi, & abundo & plenus sum, accepiq; omnia quæ misistis mihi per manum Epaphroditi, odorem fragrantem, & victimam acceptabilem quæ placet Deo.
19 Et Deus meus impleat necessitatem omnem vestram iuxta opulentiam suam, cum gloria Ieschua Christi.
20 Deo autem Patri nostro laus & gloria in seculum seculorum. Ammin.
21 Salutate omnes sanctos qui sunt in Ieschua Christo. Salutant vos fratres qui mecũ sunt.

2 [2] Euodiam precor & Syntychen precor vt sint itidem affecti in Domino:
3 Et rogo te quoque socie germane, opitulare ipsis, vt quæ in Euangelio vnà mecum certarunt, vnà cum Clemente quoq, & reliquis adiutoribus meis, quorum nomina sunt [c] in libro vitæ.
4 [3] Gaudete [d] in Domino semper: rursum inquam gaudete.
5 [4] [e] Moderatio vestra nota sit omnibus hominibus. [5] Dominus propè est.
6 [6] De nulla re soliciti estote: sed omni in re precibus & supplicatione cum [f] gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum.
7 Et [g] pax Dei quæ superat omnem intellectũ, præsidio erit [h] cordibus vestris & mentibus vestris in Christo Iesu.
8 [7] Quod reliquum est, fratres, quæcunque sunt vera, quæcunque [i] veneranda, quæcunque iusta, quæcunque pura, quæcunque amabilia, quæcunq; boni nominis, si qua virtus, & si qua laus est, hæc cogitate:
9 Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc, *inquam*, facite, & Deus pacis *autor* erit vobiscum.
10 [8] Gauisus sum autem in Domino magnoperè quòd iam tandem reuiruistis in vestra pro me cura: qua de re tamen soliciti eratis, sed destituebamini opportunitate.
11 Non quòd [k] penuriæ *mea* respectu loquar: nam ego didici, in quibus sum, iis ipsis contentus esse.
12 [l] Noui autem deprimi, noui etiam abundare: vbique & in omnibus [m] initiatus sum, & ad saturitatem & ad esuritionem, *id est* tum ad abundantiam, tum ad inopiam.
13 Omnia valeo per Christum qui me corroborat.
14 Attamen rectè fecistis, quòd vnà communicastis meæ oppressioni.
15 [9] Nostis autem & vos, Philippenses, cum [n] initio Euangelii proficiscerer è Macedonia, nullam mihi Ecclesiam communicasse in ratione dati & accepti, nisi vos solos:
16 Nam etiam Thessalonicam semel & iterum quod opus erat mihi misistis.
17 [10] Non quòd requiram donum: sed requiro fructum exuberantem *qui* [o] in rationem vestram *inducatur*.
18 Accepi autem omnia, & abundo: expletus sum *inquam*, acceptis ab Epaphrodito quæ à vobis *missa fuerant*, [p] odore bonę fragrantiæ, hostia Deo accepta *ac* grata:
19 Deus autem meus supplebit quicquid opus fuerit vobis, secundum diuitias suas gloriosè, in Christo Iesu.
20 Deo autem & Patri nostro *sit* gloria in secula seculorum. Amen.
21 Salutate omnes sanctos in Christo Iesu. Salutant vos qui mecum sunt fratres.

1 Ad verbum, Fili iugi mei. Id est, Particeps eiusdem iugi mecum: qui mihi adiutor in eodem ministerio es. Sumpta metaphora à iumentis, quibus eidẽ iugo subiectis homo vtitur ad vnũ & idem ministerium. Dicitur etiam interdũ de coniugibus, ita vt maritus dicatur esse vxori suæ בן זוגה, & vxor marito בת זוגו: sicut frequenter in commentariis Rabbinorũ legitur. Nec tantùm de hominibus dicitur sed etiam de cæteris animalibus, in quibus coniugii quadã vmbra conspicitur, dum vni fœminę mas adhæret, & contra. Quanquam vt ita hoc loco accipiatur non sinit vox בר, quæ masculini generis est. Nam si de coniuge Pauli intelligeretur, scribendum fuisset ברת, in fœminino genere. Præterea virum esse quem Paulus ita vocat, ostendunt adiectiuum שרירא, id est, Verus: & verbum תהוא, id est Sis quod similiter masculinum est. Idem demonstrat participium מעדר, quod pro adiectiuo sumptum significat adiutorem, in genere masculino.

2 Periphrasis est virtutũ quarum tantùm opera laude & honore sunt digna.

3 Id est, Non erat vobis facultas faciendi id quod voluissetis.

4 Id est, Noui me deprimere & abundare.

5 Id est, In rebus pecuniariis, in quibus habetur dati & accepti ratio. Quæ phrasis etiam apud Rabbinos est frequens, exprimiturq; vocibus משא ומתן quæ significant acceptionem, & expositionem siue exhibitionem.

6 Ad verbum, Vno tempore & duobus.

2 Quosdam etiam nominatim appellat, partim quòd peculiari exhortatione egerent, partim vt reliquos eò alacrius incitent.

Apo. 2. 5. 20. 12. & 21. 27.

c *Dicitur per Anthropopathiam Deus librum habere, in quo electorum suorũ nomina descripserit, quibus vitam æternam sit daturus. Eum Ezechiel vocat Scripturam domus Israel, & arcanum Domini, cap. 13. 9.*

3 Adiicit particulares exhortationes, quarum prima est vt Philippensium gaudiũ nullæ ab impiis illatæ afflictiones impediant.

d *Sic à gaudio mundi distinguitur nostrum gaudium.*

4 Altera, vt omnia æqui boniq; consulentes, moderatè se gerant cum omnibus.

e *Tranquillus animus.*

5 Occupatio, non oportere vt impatientia tumultuemur, quum Deus sit nobis proximus, vt omnibus nostris malis suo tempore medeatur.

6 Tertia, ne anxiè simus vlla de re soliciti, sed certa cum fiducia Deo gratias agentes, ab eo petamus quibuscunq; nobis est opus, vt pacata conscientia nos ei totos ex animo summittamus.

f *Sic David sæpissimè à lachrymis orsus in gratiarum actionem desinit.*

g *Summa illa tranquillitas animi, quam vnus Deus in Christo largitur.*

h *Animũ diuidit in cor, id est voluntatis & affectuum sedem, & superiorem partem, qua intelligimus & ratiocinamur.*

7 Conclusio vniuersalis vt sicut tum verbis tum exemplis fuerunt edocti, vitam suam ad omnis sanctimoniæ & iustitiæ regulam exigant.

i *Eiusmodi vt vos sancta quadam grauitate exornent.*

8 Gratam sibi esse testatur eorum beneficentiam, qua in summa rerum inopia fuerat ab eis subleuatus: ita tamen orationem temperans vt ab omni sordium suspicione se purum esse, atque adeò se animum habere tum secundarum, tum etiam aduersarum rerum capacem, se denique in sola Dei voluntate acquiescere, testetur.

k *Penuria mea habens rationem.*

l *Vtitur generali nomine, de vna crucis specie loquens, nempe de paupertate: solet enim paupertas secum omnis generis incommoda trahere.*

m *Metaphora dicta à rebus sacris: vita hæc enim nostra instar est sacrificii.*

9 Testatur se superiorum quoque officiorum memoriam conseruare, & rursus sinistram immodicæ cupiditatis suspicionem repellit, quòd à nullis aliis quicquam acceperit.

n *Initio prædicati Euangelii apud vos.*

10 Rursus testatur, quòd eorum officium approbet, non tam id sua quàm illorum causa facere, vt qui non tam ipsi quàm Deo hoc velut sacrificium obtulerint, cuius non sit Dominus Ipse futurus immemor.

o *In vestras rationes referatur.*

p *Alludit ad Legis thymiamata.*

22 Salutant vos omnes sancti, maxime verò qui sunt [q] ex Cæsaris domo.
23 Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

Ad Philippenses scripta est Roma per Epaphroditum.

22 Salutant vos omnes sancti, maximè autem qui sunt familiæ Cæsaris.
23 Gratia Domini nostri Ieschua Christi cum omnibus vobis. Ammin.

Finitur epistola ad Philippenses, quæ scripta est à Roma.

q *Ex Neronis aulâ.*

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD COLOSSENSES.

CAPUT I.

1 *Post inscriptionem* 4 *illos laudat, vt attentos faciat ad se audiendum.* 7 *testimonium doctrinæ quam ab Epaphra audierant, reddit.* 13 *Diuinam erga eos gratiam fitis elogiis prædicat,* 20 *& omnes nostræ salutis partes in solo Christo omnino sitas esse, exponit.*

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per [a] voluntatem Dei, & Timotheus frater,
2 Iis qui sunt [b] Colossis, sanctis ac fidelibus fratribus in Christo Iesu, Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.
3 Gratias agimus [c] Deo & Patri Domini nostri Iesu Christi semper pro vobis precantes:
4 Audita fide vestra in Christo Iesu, & charitate in omnes sanctos:
5 Propter [d] spem sepositam vobis in cœlis: quàm prius audistis per sermonem veritatis, *id est* Euangelii,
6 Quod peruenit ad vos, sicut & in totum mundum, & fructum profert, sicut apud vos quoq;, ex quo die verè audiuistis & cognouistis Dei gratiam:
7 Sicut & didicistis ex Epaphra dilecto conseruo nostro, qui est fidus pro vobis minister Christi:
8 [2] Qui & declarauit nobis vestram per [e] Spiritum charitatem.
9 Propterea & nos ex quo die *id* audiuimus, non desinimus pro vobis orare, & petere vt impleamini omni agnitione voluntatis [f] eius, cum omni sapientia & intelligentia spirituali:
10 Vt incedatis sicut Domino dignum est, cui per omnia placeatis, omnis operis boni fructum proferentes, & crescentes in agnitione Dei.
11 [3] Omni robore corroborati, secundum gloriosam vim ipsius, ad omnem tolerantiam & animi lenitatem [g] cum gaudio:
12 [4] Gratias agentes [5] Patri, qui idoneos nos fecit ad participandam sortem sanctorum [h] in luce:
13 Qui, *inquam*, liberauit nos à potestate tenebrarum, ac transtulit in regnum Filii sibi dilecti.

1 PAVLVS legatus Ieschua Christi per voluntatem Dei, & Timotheus frater,
2 Iis qui sunt Colossis fratribus sanctis & fidelibus in Ieschua Christo. Pax vobiscum & gratia à Deo Patre nostro.
3 Gratias agimus Deo patri Domini nostri Ieschua Christi omni tempore, & oramus pro vobis.
4 [1] Ex quo audiuimus fidem vestram quæ est in Ieschua Christo, & dilectionem vestram quæ est erga omnes sanctos:
5 Propter spem quæ reseruatur vobis in cœlis: de qua antea audiuistis per sermonem veritatis Euangelii,
6 Quod prædicatum fuit vobis, sicut etiam vniuerso mundo, & crescit, redditque fructus sicut etiam in vobis à die quo audiuistis & cognouistis gratiam Dei in veritate.
7 Quemadmodum didicistis ab Epaphra conseruo nostro dilecto, qui est pro vobis minister fidelis Christi.
8 Et idem exposuit nobis dilectionem vestram quæ est in Spiritu.
9 Propterea & nos ex eo die quo audiuimus, non desiimus orare pro vobis, & petere vt impleamini cognitione voluntatis Dei, in omni sapientia & in omni prudentia Spiritus.
10 Vt ambuletis quemadmodum iustum est, & placeatis Deo in omnibus operibus bonis, reddatisque fructus & crescatis in agnitione Dei:
11 Ac corroboremini omni virtute iuxta magnitudinem gloriæ illius, in omni tolerantia & longanimitate: & cum gaudio.
12 Gratias agatis Deo Patri, qui idoneos nos fecit ad portionem hæreditatis sanctorum in luce:
13 Et redemit nos à potestate tenebrarum, & venire nos fecit in regnum filii sui dilecti.

a *Gratuita Dei liberalitate.*
b *Colossæ, sitæ sunt in Phrygia, non procul Hierapoli & Laodicea, qua parte imminent Lyciæ & Pamphiliæ.*
1 Commendat doctrinam ab Epaphra ipsis traditam, & eorum in ipsa excipienda alacritatem.
c *Non potest aliter à nobis considerari Deus in salutem, nisi quatenus est Pater Christi in quo sumus adoptati.*
d *Speratam gloriam.*
2 Suam in eos beneuolentiam declarat, admonens minimè oportere ipsos in eodem gradu consistere sed vlterius etiam progredi tum in ipsa cognitione Euangelii, tum in vero ipsius vsu.
e *Spiritualem, siue à Spiritu manantem.*
f *Dei.*
3 Perseuerantiæ donum à nobis non est, sed à Dei virtute gratis nobis communicata.
g *Quæ minimè extorqueatur ab inuitis sed quæ ab animo læto & alacri proficiscatur.*
4 Absoluto proœmio, rem ipsam aggreditur, id est totius Christianismi breuem quidem sed excellentissimam descriptionem, quæ in tres tractatus commodè distribuitur. Primùm enim veram doctrinam, secundùm ordinem causarum explicat, ab hoc versiculo ad 23. Inde verò incipit variis exhortationibus illam applicare Colossensibus, vsque ad capitis 2. vers. 6. Et tertio demum loco vsque ad caput tertium corruptelas veræ doctrinæ indicatas refutat. 5 Causa efficiens nostræ salutis est vna Dei Patris misericordia, qui nos aptos reddit ad participandam vitam æternam, à tenebris in quibus nati sumus in lucem cognitionis gloriæ Filii sui assertos. h *In illo regno cœlesti & glorioso.*

1 Ad verbum, Ecce ex quo.

14 Per

14 Per quem est nobis redemptio, & remissio peccatorum.
15 Qui *quidem* est imago Dei inuisibilis, & primogenitus omnium creaturarum.
16 Et per eum creatum est quicquid est in cœlo & in terra, quicquid conspicitur & quicquid non conspicitur: siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates, omnia per eum, & in eum creata sunt:
17 Et is est qui fuit ante omnia, & omnia per eum consistunt.
18 Et ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est principium & primogenitus ex mortuis, vt sit primarius in omnibus.
19 Quia in eo ille *Pater* voluit omnem plenitudinem habitare.
20 Et [a] per eum reconciliare sibi omnia: & pacificauit in sanguine crucis eius, per eum, tum quæ sunt in terra, tum quę sunt in cœlis.
21 Etiam vos qui antea alieni fuistis & hostes in mentibus vestris, propter opera vestra mala, vos *inquam* pacificauit nunc,
22 In corpore carnis suæ, & per mortem suam: vt constitueret vos coram se sanctos, sine macula, & irreprehensibiles.
23 Si permanseritis in fide vestra, firmo existente fundamento vestro, & non dimoueamini à spe Euangelii, quod audiuistis, quod prædicatum fuit in vniuersa creatura quæ est sub cœlo: cuius ego Paulus factus sum minister.
24 Et gaudeo in afflictionibus quæ sunt pro vobis, & adimpleo defectum afflictionum Christi in carne mea, pro corpore ipsius, quod est Ecclesia.
25 Cuius *Ecclesiæ* ego factus sum minister iuxta dispensationem Dei quæ data est mihi in vos, vt impleam sermonem Dei.
26 *Nempe* mysterium illud quod absconditum fuerat à seculis, & ab ætatibus: nunc autem reuelatum est sanctis eius,
27 Quibus vult Deus notum facere quæ sit opulentia glorię mysterii huius inter Gentes: quod *mysterium* est Christus, qui in vobis est spes gloriæ nostræ.
28 Quem nos prædicamus & docemus, ac intelligere facimus apud omnē filiū hominis in omni sapientia, vt statuamus omnem filium hominis perfectū in Ieschua Christo.
29 Ad hoc enim ipsum etia laboro, & enitor auxilio virtutis quæ data est mihi.

a Ad verbum, Per manum eius.

14 [6] In quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius, *id est*, remissionē peccatorum.
15 [7] Qui est imago Dei inconspicui, [i] primogenitus omnis rei creatæ:
16 Nam per eum condita sunt omnia quæ in cœlis sunt & quæ in terra, visibilia & inuisibilia, [k] siue throni, siue dominia, siue imperia, siue potestates: omnia, *inquam*, per eum, & eius respectu condita sunt:
17 Estque ipse ante omnia, & omnia per eum consistunt.
18 [8] Estque caput corporis Ecclesiæ, principium & [l] primogenitus ex mortuis, vt in omnibus primas teneat:
19 Quoniam in eo placuit *Patri* vt [m] omnis plenitudo inhabitaret:
20 [9] Et pace per sanguinem crucis eius facta, per eum reconciliare [n] omnia sibi, per eum, *inquam*, tum quæ in terra, tum quæ in cœlis.
21 [10] Itaque vos quondam abalienatos & hostes mente operibus malis *intenta*, nunc sanè [o] reconciliauit,
22 In corpore illo [p] carnis suæ, per mortem, vt sistat vos sanctos & irreprehensos & inculpatos coram se:
23 [11] Siquidem permanetis in fide fundati & firmi, nec dimouemini à spe Euangelii quod audistis, *Euangelii, inquam*, prædicati [q] omni creaturæ quæ sub cœlo est: [12] cuius factus sum ego Paulus minister:
24 Qui nunc gaudeo de iis quæ patior [r] pro vobis, & [s] reliquias afflictionum Christi vicissim expleo in carne mea, pro corpore ipsius, id est Ecclesia.
25 [13] Cuius *Ecclesiæ* factus sum minister ex dispensatione Dei quæ data est mihi erga vos ad implendum Dei sermonem:
26 *Nempe* mysterium illud quod absconditum fuit à seculis & ætatibus, nunc autem patefactum est [t] sanctis eius,
27 Quibus [v] voluit Deus notum facere quæ sint diuitiæ gloriosi huius mysterii inter Gētes, id est Christi inter vos, *qui* est spes illa gloriæ:
28 [14] Et quem nos annuntiamus, admonentes quosuis, & quosuis erudientes [x] omni sapientia: vt quosuis sistamus perfectos in Christo Iesu:
29 Ad quod etiam enitor, decertans secundū efficacitatem ipsius agentē in me potenter.

6 Materia ipsius nostræ salutis est Filius Dei Christus, qui sui oblatione nobis peccatorum remissionem obtinuit.
Heb.1.7.
7 Christi personæ graphica descriptio, ex qua intelligimus eū ipsum esse in quo vno sese Deus conspicuum præbet: qui antequam quicquam conderetur (id est ab æterno) genitus est à Patre: per quem etiam omnia quæ facta sunt, facta sunt, sine vlla prorsus exceptione, per quē etiā consistunt, & cuius glorię subseruiūt.
i *Ante genitus quā quicquam conderetur, ideoq; æterni Patris æternus Filius.*
Iohan.1.3.
k *Angelos exornat præstantissimis nominibus, vt ex præstantissimorum intellectuum cōparatione, intelligamus quàm infinita sit Christi præstantia, in quo solo præteritis etiā Angelis nobis est acquiescendum.*
8 Magnificentissimè declarata Christi personæ suprema dignitate, eius munus & officium describit, nempe vt sit ipsi Ecclesiæ quod caput est corpori, i. princeps eius & gubernator, ipsumque adeò veræ vitę principiū, vt qui primus resurgens vitæ æternæ sit autor, vt inter omnes emineat, in quo vno nimirū plenissima sita sit omnium bonorum abundātia quę in Ecclesia exundet.
l *Qui sic resurrexit vt non amplius sit moriturus, & qui alios ad vitam vi sua excitat.*
1.Cor.15.20.
apoc.1.5.
Iohan.1.14
infrà,2 9.
m *Plenissima vis omnium Diuinarum copia.*

9 Iam docet quomodo sit Christus illo munere sibi à Patre imposito defunctus, mortem crucis videlicet (id est cum maledictione Dei coniuncta) ex ipsius decreto subiens, vt hoc sacrificio omnes tum qui in venturum ipsum credentes, iam sub hac spe in cœlis erant collecti, tum qui in eum deinceps in terris crederent, Patri reconciliaret. Sic autem describitur ab Apostolo iustificatio, vna eaque præcipua beneficii Christi pars. n *Vniuersam Ecclesiam.* 10 Alterum opus Dei in nobis, per Christum, est sanctificatio, quum nos videlicet qui Deum pessime oderamus, & toti vltro in vitia ferebamur, sic in bonam Patris gratiam restituit, vt simul sancto suo Spiritu nos purificet, ac iustitiæ consecret. o *Sub. Filium.* p *Id est, carneo, vt intelligamus non fuisse imaginarium corpus, sed verum.* 11 Secunda huius partis epistolæ tractatio, qua exhortatur Colossenses vt ab hac doctrina nullo modo se dimoueri patiātur, declarans nullum aliud vsquam esse verum Euangelium. q *Vniuersis hominibus: sic autem docet euangelium non fuisse conclusum vnius Iudaeæ angulis.* 12 Authoritatem huic doctrinæ conciliat etiam ex suo Apostolatu; cuius certam approbationem ex suis afflictionibus sumit, quas pro Christi nomine sustinent, vt Ecclesias istis quoq; patientiæ exemplis erudiat. r *Vestro commodo atque fructu.* s *Quod superest afflictionum Christi, afflictiones autem Ecclesiæ, Christi dicuntur, propter illam capitis cum corpore cōmunionem, non quia amplius Ecclesiam redimere sit necesse, sed vt virtutem suam Christus in quotidiana suorum infirmitate exerit, denique pro totius corporis consolatione.* 13 Aliam sui Apostolatus approbationem profert, nempe quòd Deum habeat eius authorē, à quo etiam peculiariter sit designatus Gentium Apostolus, vt hoc modo per ipsum impleatur quod Prophetæ de Gentium vocatione prædixerunt. t *Quos ipse in Christo consecrandos sibi deligit: porrò mysterium nostræ redemptionis dicit absconditum fuisse à seculis, id est iampridem & ab omni æuo, paucis exceptis qui & ipsi extra ordinem edocti fuerunt.* v *Sic inicit Paulus frenum curiositati hominum.* 14 Testatur se fideliter suo Apostolico munere passim defungi, vt qui ad vnum Christum homines adducat, Domino ipsius laboribus copiosissimè benedicente. x *Integra & absoluta, qua nimirum in sese sit absoluta, & tandem suos sectatores perficiat.*

CAPUT II.

4 *Vanitatis damnat quicquid est extra Christum.* 11 *Nominatim de circuncisione,* 16 *ciborum abstinentia,* 18 *Angelorum cultu loquitur.* 20 *Vnde constituit à decretis per Christum liberatos esse.*

1 Velim

1 Occupatio quòd nec Colossenses nec Laodicenses inuiserit, non factum vlla negligentia, & se tanto magis de illis esse solicitum.

a *Me corpore præsentem.*

2 Breui concludit summam superioris doctrinæ, quod videlicet certæ sapientiæ & cognitionis Dei vel reconditissimæ summa omnis sit in vno Christo, cuius hic sit vsus, quod ad homines attinet, vt mutua charitate compacti in tanti boni cognitione fœlices conquiescant, tantisper dum eo plenè perfruantur.

b *Sub. quos non viderat.*

c *Eius intelligentiæ, quæ certam & indubitatam persuasionem in nostrû animu gignit.*

d *Extra Christum nulla est vera sapiëtia.*

3 Transitio ad sequentem tractatum aduersus Christianismi corruptelas.

e *Oratione ad persuadendum comparata.*

f *Disciplinæ Ecclesiasticæ rationem.*

g *Doctrinam.*

h *Non ergo ab hominum traditionibus pendet Christus.*

4 Corruptelas omnes ad tres species reuocat. Prima est quæ ex speculationibus curiosis, & tamen subtilis cuiusdam sapientiæ speciem referentibus, exoritur.

i *Verbum militare, quod significat prædam abigere.*

5 Secunda, quæ est manifestè superstitiosa & inanis, & sola consuetudine, fictisque enthusiasmis nititur.

6 Tertia species, eorũ erat, qui mundi rudimenta (id est Legalem cultum) cum Euangelio coniungebant.

k *Rudimenta, quibus Dominus Ecclesiã suam quasi sub pædagogo erudiit.*

1 VElim [1] enim vos scire quantum certamen sustineam pro vobis & iis qui sunt Laodiceæ, & quotquot non viderunt [a] faciem meam in carne:

2 [2] Vt consolationem accipiant [b] eorum corda ipsis charitate compactis, & omni opulentia [c] certò persuasæ intelligentiæ, ad cognitionem mysterii Dei & Patris & Christi:

3 In quo sunt omnes thesauri [d] sapientiæ ac cognitionis absconditi.

4 [3] Hoc autem dico, ne quis vobis imponat probabilitate sermonis.

5 Etsi enim corpore absum, spiritu tamen sum vobiscum, gaudens ac cernens vestrum [f] ordinem, & [g] soliditatem vestræ in Christum fidei.

6 Sicut igitur [h] accepistis Christum Iesum Dominum, *ita* in eo incedite:

7 Radicati & superstructi in eo, ac confirmati fide, sicut edocti estis, abundantes ea cum gratiarum actione.

8 [4] Videte nequis sit qui vos [i] deprædetur per philosophiam & inanem deceptionem, [5] secundum traditionem hominum, [6] secundum [k] elementa mundi, [7] & non secundum Christum.

9 [8] Nam [l] in eo [m] inhabitat [n] omnis plenitudo deitatis [o] corporaliter:

10 Et estis in eo completi, qui est caput omnis imperii ac potestatis:

11 [9] In quo etiam circuncisi estis circuncisione quæ fit sine manibus [p] corpore peccati carnis exuto per circuncisionem Christi:

12 [10] [q] Consepulti cum [r] eo per Baptismum, [11] per quem etiam cum eo resurrexistis, per fidem [s] Dei efficaciter agentis, qui excitauit eum ex mortuis.

13 [12] Vosque mortuos in peccatis [13] & præputio carnis vestræ, cum eo viuificauit condonatis vobis omnibus peccatis,

14 Ac deleto quod aduersum nos *erat* [t] rituum chirographo, quod, *inquam*, erat nobis occultè contrarium, *ipse* verò cruci affixum è medio sustulit:

15 Et expoliata [v] imperia ac potestates [x] traduxit palàm triumphatis illis [y] per eam.

16 [15] Nequis igitur vos damnet ob cibum, vel potum, aut respectu diei festi, aut nouilunii, aut sabbathorum:

1 VOlo autem vt sciatis quale certamen sit mihi pro vobis, & pro iis qui sunt Laodiceæ, & pro reliquis qui faciem meam non viderunt in carne.

2 Vt consolationem accipiant corda eorum & appropinquent per dilectionem ad omnem opulentiam persuasionis, & ad intelligentiam cognitionis mysterii Dei Patris & Christi:

3 In quo reconditi sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ.

4 Hoc autem dico, ne quis decipiat vos suasione sermonum.

5 Etiamsi enim carne absens sim à vobis, tamen spiritu vobiscum sum, & gaudeo quòd videam ordinem vestrum & firmitatem fidei vestræ quæ est in Christo.

1 Quemadmodum igitur accepistis Ieschua Christũ Dominum nostrum, in eo ambulate.

7 Stabilitis radicibus vestris, & vobis extructis in eo, confirmatisque in fide quam didicistis, in qua exuberetis cum gratiarum actione.

8 Cauete ne quis denudet vos per philosophiam & per deceptionem vanam, secundum doctrinas filiorum hominis, & iuxta elementa mundi, & non iuxta Christum,

9 In quo habitat omnis plenitudo Deitatis corporaliter.

10 In quo vos quoque estis impleti, qui est caput omnium principatuum & potestatum.

11 Et per quem circuncisi estis circuncisione quæ non *facta est* manibus, *sed* per expoliationem carnis peccatorum, per circuncisionem Christi.

12 Et sepulti estis cum eo per baptismum, & per eum surrexistis cum eo, qui credidistis in virtutem Dei qui excitauit eum [1] à mortuis.

13 Et vos qui mortui eratis per peccata vestra, & *eratis* in præputio carnis vestræ, viuificauit cum eo, & condonauit nobis omnia peccata nostra:

14 Et deleuit in decretis suis contractum debitorum qui erat contra nos: & sustulit ipsum è medio ac affixit ipsum cruci suæ:

15 Et per expoliationem corporis sui [2] ostentauit principatus & potestates, & pudefecit eos palàm in semetipso.

16 Ne igitur quis [3] iudicet vos in cibo & potu, aut in distinctionibus festorum & principiorum mensium, & sabbathorum.

1 Ad verbum, De inter mortuos.

2 Id est Victoris instar in triumphum ignominiæ causa produxit.

3 Syrus textus etiam in manuscripto exemplari habet ידונכון: quòd si per errorem scriptũ non sit loco ונדונכון, positum saltē erit ד loco נ, quod ad idem pertineat instrumentum prolationis.

7 Vniuersalis confutatio omnium corruptelarũ hæc est, quòd falsam religionem esse necessariò oporteat, quæ Christo quicquam adiicit. 8 Ratio, Quia vnus Christus Deus & homo perfectissimus est, & supra omnia excellentissimus vt qui illum habet, nihil amplius possit requirere. l *Significatur distinctio naturarum.* m *Naturarum vnio.* n *Asseritur perfectissima deitas.* o *Sancita est coniunctio Dei & hominis substantiali & hypostatica vnione.* *Rom 2.29.* 9 Iam peculiariter aduersus tertiam speciem agit. i. aduersus eos qui Iudaismum vrgebãt: ac primùm quidē circuncisione carnis nobis opus esse negat, quum absq; ea simus Christi virtute intus circuncisi. p *Periphrasis veteris hominis quem solet etiã corpus peccati vocare.* *Rom.6.4. ephe.1.19.* 10 Occupatio, Ne signo quidem externo nobis opus esse vt Patribus, quum iam Baptismum habeamus interioris illius renouationis tesseram ac sigillum efficacissimum. q *Vide Rom.6.4.* r *Vt tota vis non ex opere operato, sed ex virtute Christi ad nos emanet, adiungitur siquidem resurrectio Christi & fides.* 11 Finis Baptismi vnus est, mors ac sepultura veteris hominis, idq; ex potentia vnius Dei, cuius virtutem in Christo mortuo & suscitato, per fidem apprehendimus. s *Quæ à Deo manat.* 12 Alter finis Baptismi est, vt qui in peccatis eramus mortui, in Christo pro nobis mortuo, & fide apprehenso, remissionem peccatorum gratuitam & vitam æternam adipiscamur. 13 Nouum argumentum eiusmodi, latens in his paucis verbis, Non impedit præputium quominus in Christo iustificati vitam consequeremini: ergo circuncisione præputii non est vobis opus ad salutem. *Ephes.2.1.* 14 Generalius iam loquitur aduersus totum Legalem cultum, quem abolitũ esse docet duplici ratione, primùm, quia qui in Christo remissionem omnium peccatorum est adeptus, quorsum illa Legis adminicula requireret? Secundò, quoniam si quis illos ritus propius consideret, comperiet totidem fuisse nostri reatus testimonia, quibus veluti chirographis nos damnationem mereri palàm testabamur. Itaque Christus aduentu suo chirographum illud deleuit, eoque cruci affixo, de omnibus nostris hostibus, quantumlibet potentibus, triumphauit. Quorsum igitur illos ritus nunc vsurparemus, quasi adhuc peccatorum rei, & hostium tyrannidi obnoxii. *Eph.2.15.* t *Abolitis ritibus.* v *Satanã & eius angelos.* x *Tanquã victor, captiuos ignominiæ causa trãsuexit.* y *In ea videlicet cruce, quæ fuit instar triũphalis currus.* 15 Cõclusio, nominatis etiã certis speciebus, putà ciborũ & dierũ discrimine, quibus nos non obstringi nouo argumẽto probat, quoniã videlicet, res illę Christũ venturũ adumbrabant, nos verò iam eum ipsum nobis exhibitũ possidemus.

17 Quæ sunt vmbræ earum rerum quæ futuræ *erant*: corpus autem Christus est.

18 Et ne quis velit per demissionem mentis culpabiles vos reddere, vt subiiciamini cultui Angelorum, nixus re quam non vidit, & in vanum superbiens in cogitatione carnis suæ.

19 Et non tenens ipsum caput, ex quo totum corpus componitur, & cōstituitur per commissuras & per membra, & crescit augmento Dei.

20 Si igitur mortui fuistis cum Christo ab elementis mundi, cur, acsi viueretis in mundo, iudicamini?

21 q Ne appropinquaueris, neque gustaueris, neque contrectaueris?

22 Quæ sunt vsus qui corrumpitur, & mandata sunt & doctrinæ filiorum hominis.

23 Et videntur quòd sit in illis ratio sapientiæ per aspectum summissionis & reuerentiæ Dei, & quòd non indulgent corpori: non ob rem quæ sit pretiosa, sed propter ea quæ vsus sunt carnis.

17 Quæ sunt vmbra rerum futurarū, at [z] corpus, *est* Christi.

18 [16] Nullus voluntarius moderator de vobis statuat ex [a] subiectione & cultu angelorum, [17] *sese* ingerens in ea quæ non vidit, [18] & [b] temerè turgens carnis suæ sensu:

19 [19] Neque obtinens caput, ex [c] quo totum corpus per commissuras & compages suppeditatum & compactum, augescit [d] Dei augmento.

20 [20] Itaque si mortui cum Christo, *liberi* estis ab elementis mundi, quid [e] vt viuentes in mundo, ritibus oneramini?

21 [21] Ne attigeris, neque gustaris, neque contrectaris.

22 [22] Quæ omnia ipso vsu pereunt, [23] *præscripta* ex mandatis & doctrinis hominum:

23 [24] Quæ rationem quidem habent [f] sapientiæ in [g] cultu voluntario & summissione animi, & [h] in eo quòd corpori non parcant, nec *tamen* vilius sunt pretii, *quum* ad ea *spectent*, [i] quibus farcitur caro.

q Syriacus textus post particulam אל, (id est Ne) dehortandi, subiungit aliam particulam, nempe לא, quæ denotat sententiam in cuius capite ponitur, non dici nisi μιμητικῶς in aliorum persona: sicut hîc Paulus hæc pronuntiat in persona pseudapostolorū. Eadem particula legitur in 2. Thess. 2, eodem sensu: sicut ibi explicabitur.

z *Corpus vt rem firmam & solidam opponit vmbris.*

16 Aduersus primam speciem corruptelæ disputat, cuius exemplum proponit Angelorum cultum: quod falsæ religionis genus primum hac ratione refutat, quòd qui huiusmodi cultum inuehunt, sibi tribuunt quod vnius Dei est, nempe ius conscientiarum religione obligandarum, quantumuis ista videantur homines ad humiliter de se sentiendum adducere.

a *Stolida demissione animi, cùm alioqui demissio etiam inter virtutes locetur: arrogantiæ enim isti Angelorum cultores insimulabant eos qui rectà ad Deum contenderent.*

17 Secundò, quòd nec visa nec audita, sed à se excogitata, pro oraculis temerè obtrudant. 18 Tertiò, quòd ista non alio fundamento quàm opinione hominum sibi immodicè in suis commentis placentium inuitantur. b *Sine ratione.* 19 Quartum argumentum maximi momenti, quoniam Christum sua dignitate spoliant, vt qui vnus toti suo corpori, tum fouendo, tum etiam augendo sufficiat. c *Christo.* d *Augmento quod à Deo proficiscitur.* 20 Iam vltimo loco pugnat aduersus secundæ speciei corruptelas, quæ videlicet meræ sunt superstitiosæ, & ab hominibus partim vafritie sua simplicitatem quorundam fallentibus, partim etiam plane ridiculis, excogitatæ: veluti quum incerto ciborum genere, & cæteris similibus rebus, pietas, remissio peccatorum, vis denique aliqua collocatur, quam ne ipsi quidem eiusmodi rituum authores intelligunt, quum nusquam sit. Vtitur autem argumento à comparatis sumpto: Si morte Christi nouum fœdus suo sanguine sancientis, ab iis ritibus externis estis liberati quibus visum fuerat Domino mundum veluti rudimentis quibusdam ad plenam illam veræ religionis cognitionem præparare, qua tandem ratione nescio quibus decretis oneraremini, quasi sitis huius mundi ciues, id est, quasi ab hac vita & rebus terrenis pendeatis? Causa verò hæc est cur suprà ver. 8. alium ordinem sequutus sit quàm in refutatione, quòd illic ostendat quibus gradibus falsæ religiones mundum inuaserint, initio videlicet facto à curiosis sapientum speculationibus, quas tandem crassa illa superstitio sequuta est, quibus malis deinde Dominus Legalem illum cultum opposuit, quo nonnulli rursus abusi sunt: in refutatione verò incepit à Legalis cultus abolitione vt à comparatis doceret multò magis illos falsos cultus esse tollendos. e *Quasi vestra fœlicitas sit in rebus istis terrenis posita, & non potius spirituale sit Dei regnum.* 21 Mimesis, in persona istorum superstitiosorum. 22 Aliud argumentum, non posse spirituale & internum regnum Dei consistere in rebus istis externis, & quæ vsu consumuntur. 23 Tertium argumentum, Quia Deus non est istarum traditionum autor, ac proinde conscientias non ligant. 24 Occupatio. Speciosa quidem hæc esse, quòd ita videantur homines optimo animo Deum colere, sese summittere, & corpus cui curando tam multi incumbunt, negligere: sed nihilominus res esse nullius dignitatis, quæ minimè spectent ad spiritualia & æterna, sed ad carnis alimentum. f *Quæ videntur quidem exquisita quædam res esse, nimirum cuiusdam sapientiæ è cœlo allatæ.* g *Hinc nata sunt opera supererogationis, quasi homines plus præstarent quàm illis fuerit præscriptum, origo scilicet redemptionum meritorum Monachalium.* h *Graphica Monachatus descriptio.* i *Quum in cibo & potu posita sint in quibus non est positum regnum Dei.*

Capvt. III.

1 *Terrenis exercitiis quæ pseudapostoli vrgebant,* 2 *cœlestia opponit.* 5 *& à mortificatione carnis orditur: vnde deducit particulares exhortationes,* 18 *& particularia officia quæ ex singulorum vocatione pendent.*

1 Si igitur resurrexistis cum Christo, quæ sunt superna quærite, vbi Christus sedet ad dextram Dei.

2 Quæ sunt superna cogitate, & non quæ sunt in terra.

3 Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.

4 Et quum Christus manifestabitur, qui est vita nostra, tunc etiam vos manifestabimini cum eo in gloria.

5 Mortificate igitur membra vestra quæ sunt in terra, scortationem, impuritatem, libidines præposteras, & concupiscentiam malam, & auaritiam, quæ est cultus idolorum.

1 [1] Itaq; [2] si [a] resurrexistis cum Christo, [3] superna quærite, vbi Christus est ad dexteram Dei sedens:

2 Superna curate, non [b] terrestria:

3 [4] Nam mortui estis, [5] & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.

4 Quandò Christus vita *illa* nostra, patefactus fuerit, tum & vos cum eo patefietis gloriosi.

5 [6] Mortificate igitur [c] membra vestra terrestria, scortationem, impuritatem, mollitiem cupiditatem malam, & auaritiam, quæ est idololatria.

1 Altera pars epistolæ: in qua arrepta occasione ex vanis illis exercitiis, suo more post doctrinam ipsam explicatam, ad Christianæ vitæ descriptionem descendit.

2 Renouatio siue regeneratio ex participatione resurrectionis Christi fons est omnis sanctimoniæ, vnde posteà deducitur vita.

a *Christi enim participes, in alteram veluti vitam transferimur, vbi nec cibo, nec potu egebimus, similes enim erimus Angelis.* 3 Finis & scopus omniū Christianæ vitæ officiorum est, cœlorū iter ingredi, & iis quæ nos eò deducunt, incumbere, i. solidæ pietati, non autem externis illis & corporalibus. b *Sic vocat speciem illam religionis, de qua superiore capite egit.* 4 Argumentum à connexis simulque à causis efficientibus, Mortui estis quod ad carnem attinet, id est, ad veterem naturam caduca omnia quærentem: & è contrario cœpistis Spiritu viuere: ergo spiritualia & cœlestia, non autem carnalia & terrena curata. 5 Occupatio. Nos adhuc quidem in hoc mundo versari plurimis huius vitæ ærumnis obnoxios, adeò vt quodammodo lateat vita quæ in nobis est: sed nihilominus vitæ & gloriæ initia nos habere, cuius nunc penes Christum ipsiusque Dei manum depositæ complementum certò patefiet in glorioso illo Domini aduentu. 6 Mortua natura ne sit amplius in vobis efficax, sed viua sit efficax. Vigor autem naturæ ex moribus intelligitur. Moriantur in vobis ergo carnis affectus, & viuant spirituales motus illis contrarii. Recenset autem longum vitiorum & contrariarum virtutum catalogum. c *Elegānter motus & cupiditates membra vocat, quibus ratio & volūtas hominum deprauata perinde vtitur ac corpus membris.*

6 Ob

6 Ob quæ [d] venit ira Dei in filios contumaces.

7 Quibus in *vitiis* & vos versabamini quondam, quum in iis viueretis.

8 At nunc deponite etiam vos hæc omnia, iram, excandescentiam, malitiam, maledicentiam, verborum turpitudinem ab ore vestro.

9 Ne mentimini alius aduersus alium, 7 quum exueritis veterem illum hominem cum factis ipsius:

10 Et indueritis nouum illum, qui renouatur 8 in [e] agnitionem congruentem imagini eius qui ipsum condidit.

11 9 Vbi non est Græcus & Iudæus, Circumcisio & Præputium, barbarus, Scytha, seruus, liber: sed omnia & in omnibus Christus.

12 [f] Induimini igitur, vt electi Dei, sancti & dilecti, [g] visceribus miserationum, benignitate, modestia, mansuetudine, lenitate:

13 Tolerantes alii alios, & condonantes vobis mutuò, siquis aduersus aliquem habuerit querelam: sicut & Christus condonauit vobis, ita & vos.

14 Ad hæc autem omnia *induimini* charitate, quæ est [h] vinculum perfectionis.

15 Et pax Dei [i] imperet in cordibus vestris, ad quam etiam vocati estis in [k] vnum corpus: & gratias agite.

16 Sermo Christi inhabitet in vobis copiosè cum omni sapientia, docendo & commonefaciendo vos mutuò [l] psalmis, hymnis, & cantionibus spiritualibus cum gratia canentes in corde vestro, Domino.

17 Et quicquid egeritis sermone aut facto, [m] in nomine Domini Iesu *facite*, gratias agentes Deo & Patri per eum.

18 10 Vxores, subiectæ estote propriis viris, [n] vt conuenit in Domino.

19 11 Viri, diligite vxores, & ne sitis aduersus eas amarulenti.

20 12 Liberi, auscultate parentibus [o] in omnibus: hoc enim gratum est Domino.

21 13 Patres ne irritate liberos vestros, ne despondeant animum.

22 14 Serui auscultate per omnia iis qui domini sunt secundum carnem, non obsequiis ad oculum exhibitis, vt qui hominibus placere student, sed cum simplicitate cordis timentes Deum.

23 Et quicquid feceritis, ex animo facite, tanquam Domino & non hominibus.

24 Scientes vos à Domino recepturos [p] mercedem hæreditatis: Nam Domino Christo seruitis.

25 15 Qui verò iniuriam intulerit, referet iniuriam quam intulerit: nec est personarum respectus.

---

6 Propter hæc enim venit ira Dei super filios contumaciæ.

7 In quibus etiam vos ambulastis antè, quum versaremini in eis.

8 Nunc autem deponite à vobis omnia hæc, iram, excandescentiam, malitiam, maledicentiam, turpiloquium.

9 Et ne sitis mendaces vnus in alium: sed exuite filium hominis veterem cum omnibus conuersationibus suis.

10 Et induite nouum qui renouatur in agnitionem iuxta imaginem eius qui creauit ipsum.

11 Vbi non est Iudæus aut Gentilis, neque Circuncisio & præputium, neque Græcus & barbarus, neque seruus & 2 liber, sed omnia & in omni homine Christus est.

12 Induite igitur *vos*, tanquam electi Dei, sancti & dilecti, affectus & viscera, & benignitatem, & 3 demissionem mentis, & lenitatem, & longanimitatem:

13 Et estote tolerantes 4 vnus alium, & ignoscentes vnus alii: & si sit alicui aduersus socium suum querela, sicut Christus condonauit vobis, ita etiam vos condonate.

14 Et cum istis omnibus *induite vos* charitate, quæ est vinculum perfectionis.

15 Et pax Christi regat corda vestra ad quam vocati fuistis in vnum corpus: & gratias agite Christo.

16 Cuius sermo habitet in vobis opulenter in omni sapientia. Et estote docentes & erudientes vosipsos in psalmis, & in hymnis, & in cantionibus spiritualibus, & cum gratia canite in cordibus vestris Deo,

17 Et quicquid agitis in sermone & in opere, in nomine Domini nostri Ieschua Christi facite, & gratias agite 5 per eum Deo Patri.

18 Vxores subditæ estote maritis vestris, sicut iustum est, in Christo.

19 Viri diligite vxores vestras, & ne sitis amarulenti aduersus eas.

20 Filii auscultate parentibus vestris in omni re: ita enim placet coram Domino nostro.

21 Parentes ne prouocetis liberos vestros: vt non mœrore afficiantur.

22 Serui, auscultate in omni re dominis vestris 6 corporalibus, non ad aspectum oculi, sicut qui placent filiis hominis, sed corde simplici & cum timore Domini.

23 Et quicquid facitis, ex tota anima vestra facite, tanquam Domino nostro, & non tanquam filiis hominis.

24 Et scitote quòd à Domino nostro accepturi sitis retributionem in hæreditate: Domino enim Christo seruitis.

25 Qui autem delinquit, retributionem accepit, quemadmodum delinquit: & non est 7 acceptio vultus.

---

d *Venire solent.*

7 Definitio regenerationis à partibus sumpta, quæ sunt, veteris hominis (id est, prauitatis nobis ingenitæ) depositio, & noui hominis (id est, puritatis nobis per gratiam collatæ instauratio) Vtraque verò in nobis nunc inchoata suis gradibus absoluitur, illo quidem sensim moriente: isto verò sensim ad perfectionem alterius vitæ perueniente.

8 Nouitas vitæ in agnitione, hominem ad Dei conditoris imaginem (id est ad totius animæ rectitudinem) transformante posita est.

e *Loquitur de agnitione efficaci.*

9 Iterum inculcat Euangelium illa externa non spectare, sed veram iustificationem & sanctificationem in vno Christo, quarum fructus multiplices recenset: Duo verò commendat in primis sanctam videlicet concordiam, & verbi diuini studium assiduum.

f *Ornati estote ita vt nunquam exuatis.*

g *Tenerrimis illis affectibus summæ misericordiæ.*

h *Quo omnia hominum inter se officia continentur ac cohærent.*

i *Omnia regat ac moderetur.*

k *In vnum corpus Dei beneficio coniuncti, vt alii aliis membrorum instar adessetis*

l *Psalmos vocat quascunque sacras cantiones variis argumentis scriptas: Hymnos, qui laudes contineant, Cantica, peculiares quasdam & artificiosas magis cantiones, quæ & ipsæ laudes contineant, sed angustiore quadam forma compositas.*

m *Inuocato Christi nomine, vel ad Christi laudem ac gloriam.*

10 Ad œconomica præcepta ab ethicis descendens, ab vxoribus exigit subiectionem secundum Deum.

n *Aberrant enim coniuges quicunque Deum sibi in Christo non proponunt in amando, quod omnino ignorant Philosophi.* 11 A viris, vt vxores diligant & leniter eas habeant. 12 A liberis, vt sint ex Dei mandato parentibus obsequentes. o *In Domino, vt explicatur Ephes. 5. 19.* 13 A patribus vt benigni sint in liberos. 14 A seruis, vt Deum ipsum reueriti, cui grata est eorum obedientia, reuerenter fideliter, & ex animo dominis obtemperent. p *Pro eo quod dominis rectè parueritis, tempus erit, quum ex seruis filios vos factos reipsa agnoscetis cum celestis hæreditatis eritis participes.* 15 A dominis, vt memores se quoque reddituros rationem coram domino illo cælesti, qui iniustè facta, nullo habito seruorum & dominorum discrimine vindicabit, iustos & æquos sese seruis suis præbeant.

1 Vel Inobedientiæ, Id est, Super contumaces & inobedientes. Hebr.

2 Ad verb. Filius Libertatum, Heb.

3 Id est, modestiam.

4 Ad verb. Vnus vnum. Hebr.

5 Ad verb. Per manum eius Hebr.

6 Ad verb. Corporis. Hebraismus.

7 Vide quod Matth. 6 de hac loquutione est annotatum.

CAPVT. IIII.

2. Ad generales exhortationes redit, 3. & precandi ſtudium 6. ac ſermonis ſuauitatem præcipit. 7. poſtremò commendationes & ſalutationes ſubiungit.

1 DOmini, facite æquitatem & iuſtitiam erga ſeruos veſtros,& ſcitote quòd etiam vobis eſt Dominus in cælo.

2 In oratione ſeduli ſitis, & eſtote vigilantes in ea, & gratias agentes,

3 [1] Et orantes etiam pro nobis vt Deus aperiat nobis oſtium ſermonis,ad loquendum myſterium Chriſti, cuius cauſa vinctus ſum.

4 Vt patefaciam illud, & loquar illud ſicut conuenit mihi.

5 In ſapientia ambulate erga extraneos, & redimite occaſionem veſtram.

6 Et ſermo veſter omni tempore ſit cum gratia, acſi ſale eſſet conditus : & ſcitote vnicuique quomodo oporteat vos reddere reſponſum.

7 Id autem quod apud me *geritur* notum faciet vobis Tychicus frater dilectus & miniſter fidelis & conſeruus noſter in Domino.

8 Quem miſi ad vos ad hoc ipſum vt cognoſcat quod *geritur* apud vos, & conſoletur corda veſtra.

9 Cum Oneſimo fratre fideli & dilecto, qui eſt ex vobis. Illi notum facient vobis id quod *geritur* apud nos.

10 Salutátque vos Ariſtarchus captiuus qui eſt mecum, & Marcus [2] filius auunculi Barnabbæ (de quo mandata accepiſtis,vt ſi veniat ad vos, recipiatis eum)

11 Et Ieſchua qui vocatur Iuſtus : qui ſunt ex circunciſione, & qui ſoli iuuerunt me in regno Dei, & qui fuerunt mihi conſolationi.

12 [3] Salutat vos Epaphras qui eſt ex vobis ſeruus Chriſti, omni tempore laborans pro vobis in precatione vt ſtetis perfecti & completi in omni voluntate Dei.

13 Teſtimonium enim perhibeo ei quòd magnus zelus eſt ei pro vobis, *& pro iu* qui ſunt Laodiceæ & qui ſunt Hieropoli.

14 Salutat vos Lucas medicus, dilectus noſter: & Demas.

15 Salutate fratres qui ſunt Laodiceæ, & Nemphan, & Eccleſiam quæ eſt domi eius.

16 Et quum lecta fuerit epiſtola hæc apud vos, facite vt etiam in eccleſia Laodicenſium legatur: & illa quæ ſcripta eſt ex Laodicenſibus, legite ipſam.

17 Et dicite Archippo, Diligens eſto in miniſterio quod accepiſti in Domino noſtro, vt impleas illud.

18 Salutatio hæc, mea manu Pauli. Memores eſtote vinculorum meorum. Gratia vobiſcum. Ammin.

Finitur epiſtola ad Coloſſenſes, quæ ſcripta eſt à Roma.

1 Syrus codex impreſſus habebat ומצלין אף עלין דאלהא יפתח לן תרעא דמלתא דאונגליון Et orantes etiam pro nobis, vt Deus aperiat nobis oſtium ſermonis Euangelii. Reliqua huius verſus cum initio quarti deſiderabantur, quæ ex codice manuſcripto Heydelbergenſi reſtituimus.

2 Id eſt Conſobrinus.

3 Id eſt Petit pro ſalute veſtra, Hebræa & Syra phraſis aliquoties annotata.

1 VOs domini, æquitatem & æquabilitatem ſeruis exhibete,ſcientes vos quoque habere Dominum in cœlis.

2 [1] In precibus [2] perdurate , inuigilantes iis cum gratiarum actione:

3 [3] Precantes ſimul etiam pro nobis,vt Deus aperiat nobis [a] oſtium ſermonis , vt loquamur myſterium Chriſti, propter quod etiam ſum vinctus:

4 Vt, *inquam*, illud patefaciam ſicut oportet me loqui.

5 [4] [b] Sapienter vos gerite erga extraneos, [c] opportunitatem redimentes.

6 [5] Sermo veſter ſemper [d] cum gratia *ſit* [e] ſale conditus, vt ſciatis quomodo oporteat vos vnicuique reſpondere.

7 Res meas omnes vobis notas faciet Tychicus dilectus frater, & fidus miniſter,ac conſeruus in Domino:

8 Quem miſi ad vos ob hoc ipſum vt cognoſcat res veſtras & corda veſtra conſoletur :

9 Cum Oneſimo fido & dilecto fratre, qui eſt ex vobis. Omnia *igitur* vobis exponent quæ hîc aguntur:

10 Salutat vos Ariſtarchus meus in captiuitate ſocius, & Marcus conſobrinus Barnabæ, de quo accepiſtis mandata:ſi venerit ad vos excipite eum.

11 Et Ieſus qui vocatur Iuſtus,qui ſunt ex circunſitione:hi [f] ſoli adiutores in [g] regno Dei fuere mihi ſolatio.

12 Salutat vos Epaphras, qui ex vobis eſt ſeruus Chriſti, ſemper decertans pro vobis in precibus,vt ſtetis integri & completi in omni voluntate Dei.

13 Hoc enim de eo teſtor, eum multo veſtri ſtudio ardere, & eorum qui ſunt Laodiceæ, & eorum qui Hierapoli.

14 Salutat vos Lucas medicus ille dilectus,& Demas.

15 Salutate fratres qui ſunt Laodiceæ, & Nymphon, & Eccleſiam quæ in domo illius eſt.

16 Et quum perlecta fuerit apud vos epiſtola, facite vt etiam in Laodicenſium Eccleſia recitetur : & eam quæ ſcripta eſt ex Laodicea, vt vos quoque legatis.

17 Et dicite Archippo, Vide vt miniſterium quod accepiſti, in Domino, impleas.

18 Salutatio mea manu Pauli. Memores eſtote vinculorum meorum . Gratia *ſit* vobiſcum. Amen.

Scripta eſt ad Coloſſenſes Roma, per Tychicum & Oneſimum.

1 Generales aliquot exhortationes adiicit, & tandem additis familiaribus multis ſalutationibus, epiſtolam claudit.

2 Preces aſsiduas & ardentes eſſe oportet.

3 Precibus Eccleſiarum ſpeciatim commendandi qui verbum miniſtrant.

a *Os apertum & liberum ad prædicandum Euangelium.*

4 Habenda eſt magna etiam externorum ratio in tota vitæ noſtræ ratione.

b *Conſideratè ac circunſpectè.*

c *Occaſionem illos lucrifaciendi, etiam cum veſtrarum rerũ iactura quærentes.*

5 Sermonem ad audiendum vtilitatem accommodatum eſſe oportet.

d *Ad commodum proximi comparatum.*

e *Huic opponitur ſermo putris, de quo Epheſ.4.29.*

f *Romæ igitur eo tempore non fuit Petrus.*

g *In Euangelio.*

EPISTOLA

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD THESSALONICENSES PRIOR.

CAPVT. I.

2 Gratiarum actionem ideo præponit. 4 vt Dei beneficium esse agnoscant, quicquid prædicat in ipsis laude dignum, 8 & quòd reliquis exemplum facti sunt.

1 Gratulationis verè Christianæ exemplum, vnde etiam discimus duplici iniecto freno cohiberi qui magnarũ virtutũ sibi sunt cõscii, nempe si cogitẽt se à Deo omnia accepisse, & ab eo petẽdam perseuerãtiam, ad quã etiam tota epistola Thessalonicenses hortatur.

2 A tribus præcipuis donis eos commendat, fide efficaci, charitate indefatigabili, & spe patientissima nempe vt eos pudeat tot excellentibus donis ornatos non perseuerare in Dei electione.

a *Ad verb. electionem vestrã esse à Deo.*

3 Alia ratio cur omnino sit eis perseuerandum, quoniam dubitare non possint de ipsius doctrina tot modis cœlitus comprobata, sicut ipsi optimè norant.

b *Fructum maximum ex Pauli prædicatione consequutum, duabus rebus demonstrat, donis illis Spiritus sancti, & certa persuasione, quam in illorum animis insedisse res ipsa ostendit, quum alacribus animis crucem pertulerint.*

4 Alia ratio, quoniam ad eum vsque diem summa alacritate fuerant Euangelium amplexi, adeò vt reliquis vicinis essent exemplo: quò turpius illis fuerit in medio cursu deficere.

1 PAVLVS & Syluanus & Timotheus Ecclesiç Thessalonicẽsium, *quæ est* in Deo Patre, & Domino Iesu Christo, Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

2 Gratias agimus Deo semper de omnibus vobis, mentionem vestri facientes in precibus nostris:

3 [1] Indesinenter memoria repetentes efficacem vestrã fidem, & laboriosam charitatẽ, & tollerãtem illam spem in Domino nostro Iesu Christo coram Deo & Patre nostro:

4 Vt qui sciamus fratres dilecti, [a] vos *esse* à Deo electos:

5 [3] Quoniam Euangelium nostrum constitit apud vos non loquutione duntaxat, sed etiam virtute, cum in Spiritu sancto, [b] tum in certa persuasione multa: sicut nostis quales fuerimus inter vos vestri causa.

6 [4] Et vos imitatores nostri facti fuistis & Domini, recepto sermone cum oppressione multa cum [c] gaudio Spiritus sancti.

7 Adeò vt fueritis exemplaria omnibus credentibus in Macedonia & in Achaia.

8 A vobis enim non solùm personuit sermo Domini in Macedonia & in Achaia: verumetiam in omni loco, fides vestra quæ est in Deum, dimanauit, vt necesse non habeamus quicquam loqui.

9 Siquidem [d] ipsi de nobis annuntiant qualem ingressum habuerimus ad vos, [5] & quomodo conuersi fueritis ad Deum, relictis idolis, vt seruiretis Deo viuo & vero:

10 Et expectaretis Filium eius è cœlis, quem excitauit à mortuis, *nempe* Iesum liberatorem nostrum ab [e] ira illa ventura.

1 PAVLVS & Syluanus & Timotheus Ecclesiç Thessalonicẽsium quæ est in Deo Patre, & in Domino nostro Ieschua Christo. Gratia vobiscum & pax.

2 Gratias agimus Deo omni tempore pro vobis, & mentionem facimus vestri in precibus nostris:

3 Sedulò & memores sumus coram Deo Patre operum fidei vestræ, & laboris charitatis vestræ, & tolerantiæ spei vestræ quæ est in Domino nostro Ieschua Christo.

4 Nouimus enim electionem vestram, fratres mei, dilecti Dei.

5 Eo quòd prædicatio nostra nequaquam in sermonibus tantùm fuit apud vos, sed etiam in virtute & in Spiritu sancto, & in persuasione certa: etiam vos nostis quomodo fuimus inter vos vestri causa.

6 Et vos nostri similes facti estis in Domino nostro, & recepistis sermonem cum afflictione multa, & cum gaudio Spiritus sancti.

7 Et fuistis exemplar omnibus fidelibus qui sunt in Macedonia & in Achaia.

8 A vobis enim personuit sermo Domini nostri non tantùm in Macedonia & in Achaia, sed in omni loco fides vestra quæ est in Deum personuit, ita vt non opus habeamus vt dicamus de vobis quicquam.

9 Ipsi enim renuntiant qualis ingressus fuit nobis ad vos, & quomodo conuersi estis ad Deum à cultu simulachrorum, vt seruiatis Deo viuenti & vero.

10 Expectantes Filium eius è cœlis, Ieschua, quem excitauit à mortuis, qui est liberator noster ab ira ventura.

c *Cum gaudio, quod à Spiritu promanat.* d *Credentes omnes.* 5 Vera conuersio non est idola deserere, nisi quis simul Deum verum & viuum in Christo vnico redemptore colat. e *Articulus additus non est otiosus: iram autem accipit pro vltione seu vindicatione, qua Dominus terribiliter iratus, mundum tandem vlciscetur.*

CAPVT II.

1 Declarat quanta fide ipsis Euangeliũ prædicarit, 5 neque lucrum, 6 aut gloriam quæsierit. 10 idq́ eorum testimonio probat: 14 & quòd ipsi infracto animo persequutiones à suis tulerint. 17 Addit se magnos illos visendi desiderio teneri:

1 Quòd de suo Apostolatu paucis attigerat, copiosè explicat, in eum quem dixi finem.

2 Veri pastoris virtutes, ingenuè & intrepidè mediis in periculis euangelizare.

a *Dei ope ac gratia freti.*

3 Puram doctrinã, puro animi affectu, fideliter docere.

1 NAm [1] ipsi nostis, fratres, ingressum nostrum ad vos non fuisse vanum:

2 [2] Imò etiam multa prius passi & contumeliis affecti Philippis, sicut nostis, libertate vsi sumus [a] in Deo nostro ad annuntiandum apud vos Euangelium Dei cum multo certamine.

3 [3] Exhortatio enim nostra non fuit ex impo-

1 IPsi quoque nostis, fratres mei, quòd ingressus noster ad vos nequaquam in vanum fuerit.

2 Sed primùm passi sumus, & ignominia affecti sumus (quemadmodum scitis) Philippis, & tunc in certamine magno loquuti sumus vobiscum cum fiducia Dei nostri Euangelium Christi.

3 Exhortatio enim nostra non fuit [1] ex errore,

1 Quasi proposuerimus vobis ea quibus in errorem vos induceremus, vt impostores facere solẽt. Nã in Syriaca lingua טעיותא æquè significat imposturam qua quis alium decipit, atque deceptionem qua quis ab alio deceptus est.

rore, neque ex impuritate, neque cum dolo:

4 Sed sicut fueramus probati Deo, vt concrederetur nobis Euangelium eius, ita loquimur, non tanquam vt filiis hominis placeamus, sed Deo qui probat corda nostra.

5 Neq; enim vnquam vsi sumus sermone adulatorio, quemadmodum nostis, nec per occasionem auaritiæ: Deus testis est.

6 Neque quærimus gloriam à filiis hominis, nec à vobis, nec ab aliis, quum possimus [2] honorabiles esse tanquam Apostoli Christi.

7 Sed fuimus inter vos demissi, & tanquam nutrix quæ diligit filios suos:

8 Ita etiam nos diligebamus & cupidi eramus tradere vobis non tantùm Euangelium Dei sed etiam animam nostram, quia dilecti eratis.

9 Memores estis enim, fratres, quòd laborabamus & fatigabamur in opere manuum nocte ac die, ne vllum vestrûm grauaremus.

10 Vos testes estis & Deus, quo modo prædicauimus vobis Euangelium Dei purè & iustè: & irreprehensibiles fuimus apud omnes fideles:

11 Quemadmodum nostis quòd ab vnoquoq; ex vobis, sicut pater à filiis suis, expetebamus, & [2] loquebamur super cor vestrum.

12 Et testabamur vobis vt ambularetis sicut conuenit Deo, qui vocauit vos ad regnum suum & ad gloriam suam.

13 Propter hoc etiam nos gratias agimus indesinenter Deo, quòd sermonem Dei quem accepistis à nobis, nequaquam sicut sermonem filiorum hominis accepistis, sed sicut est verè, *tanquam* sermonem Dei: & ipse [3] opere agitur in vobis, & in iis qui credunt.

14 Vos enim, fratres mei imitatores facti estis ecclesiarum Dei quæ sunt in Iudæa, illorum qui sunt in Ieschua Christo, quòd eadem sustinuistis vos quoque à [4] contribulibus vestris, quemadmodum etiam illi à Iudæis:

15 Qui Dominum nostrum Ieschua Christum occiderunt, & prophetas qui erant ex ipsis, nosque persequuti sunt: ac Deo non placent, & fiunt contrarii omnibus filiis hominis.

16 Qui prohibent nobis ne loquamur cum Gentibus vt seruetur ad complendum peccata sua omni tempore. Peruenit autem super eos ira vsque in finem.

17 Nos verò, fratres mei, [5] facti sumus pupilli à vobis *ad* tempus horæ, quoad faciem nostram, nō autem quo ad cor nostrum, & magis studuimus videre faciem vestram cum dilectione magna.

18 Et voluimus venire ad vos, (ego Paulus) [6] semel & iterum, & [7] impediuit me Satanas.

19 Quæ enim est spes nostra, & gaudium no-

postura, neque ex [b] impuritate, neque cum dolo:

4 [4] Sed sicut [c] placuimus Deo *quibus* crederetur Euangelium, ita loquimur, non vt hominibus placentes, sed Deo qui [d] approbat corda nostra.

5 Neque enim vnquam sermone assentatorio vsi sumus, sicut nostis, nec auaritiæ causa quicquam prætexuimus: Deus testis est.

6 [5] Neque ex hominibus quærentes gloriam, nec à vobis nec ab aliis: quum possemus oneri esse vt Apostoli Christi.

7 Sed fuimus [e] placidi in medio vestri.

8 Et, vt si nutrix foueat suos fœtus. [6] Ita cupidi vestri, auebamus impertiri vobis non solum Euangelium Dei, sed etiam nostras ipsorum animas, quod chari nobis essetis.

9 [7] Meministis enim fratres, laboris nostri ac ærumnæ: nocte enim ac die operando, ne quem vestrûm grauaremus, prædicauimus apud vos Euangelium Dei.

10 [8] Vos testes *estis* & Deus, quomodo sanctè & iustè & inculpatè vobis qui creditis vixerimus.

11 [9] Sicut nostis quomodo vnumquenque vestrûm, tanquam pater liberos suos hortabamur & consolabamur:

12 [10] Et obtestabamur vt ambularetis sicut dignum est Deo vocante vos ad suum regnum ac gloriam.

13 [11] Propterea etiam nos gratias agimus Deo indesinenter, quòd acceptum de Deo sermonem quem audiuistis ex nobis, excepitis non *vt* sermonem hominum, sed (sicut est verè) vt Dei sermonem, qui etiam agit in vobis qui creditis.

14 [12] Vos enim, fratres, imitatores facti estis Ecclesiarum Dei quæ sunt in Iudæa, [g] in Christo Iesu, vt qui eadem passi sitis & vos à propriis [h] contribulibus, sicut & ipsi à Iudæis:

15 [13] Qui etiam Dominum Iesum occiderunt, & proprios Prophetas, & nos exegerunt, [14] neque Deo placent, & [i] omnibus hominibus aduersantur:

16 Prohibentes nos Gentibus loqui vt seruētur, vt semper [k] compleant peccata sua, occupauit enim eos [l] ira ad extremum vsque.

17 [15] Nos verò, fratres, [m] orbati vobis ad temporis momentum, conspectu, non animo, eo vehementius studuimus videre faciem vestram, cum multo desiderio.

18 Ideo voluimus venire ad vos (ego quidem Paulus) semel atque iterum, sed impediuit nos satanas.

19 Nam quæ est nostra spes aut gaudium,

2 Vel Graues. Vox enim Syra יקירא vtrunque significat, videlicet Nobiles & graues.

2 Id est, Consolabamur vos, sic & in Hoseæ 2. reperitur & in multis aliis locis veteris Testamēti. Est autem in textu Syriaco vox ומרלין deriuata à מלל pro וממללין Est enim syncope sicut aphæresis & apocope in hac lingua frequentissima.

3 Id est, Exprimitur opere.

4 Ad verbum, A filiis generis vestri Hebraismus.

5 Id est, Orbari vobis exiguo tempore.

6 Ad verbum, Vno tempore & duobus.

7 In textu Syriaco est עובני pro עכבני, à verbo עכב, quod est, Remorari & retardare, & impedire. At fortasis iuxta linguæ idiotismū, ב absque puncto dagues mutata est in ו consonantem eiusdē soni, & facta est literarum transpositio.

b *Vllo scelere aut maleficio.*

4 Alienum ab omni assentatione & auaritia, Deo suam conscientiam approbare.

c *Cùm inter Dei & hominum iudicia hoc intersit, quòd homines in eligendo spectant eorum rerum qualitates quæ proponuntur: Deus verò in seipso inuenit sui consilii rationem, fit vt quum ne ad cogitandum quidem simus idonei, eos quos ipse primùm ad sanctas illas vocationes eligit, non inueniat, sed faciat idoneos. Itaque hæc approbatio à Dei misericordia pendet.*

d *Qui grata & accepta habet.*

5 Omni vitata elatione, seipsum infimis quibusuis, eos lucrifaciendi causa, summittere.

e *Quum meo iure potuissem Ecclesiæ sumptibus viuere.*

f *Moribus minimè asperis, sed faciles & benigni, sicut nutrix quæ neque ambitione neque auaritia ducitur, sed quæ materno affectu omnes molestias patienter sufficinet.*

6 Gregem sibi cōmissum propria vita chariorem habere.

7 Suo potius iure cedere quam opes grauare.

Act. 20. 34.
1. cor. 4. 12.
2. thess. 3. 8.

8 Sanctæ & inculpatæ vitæ exemplo cæteris præire.

9 Paternum affectum ad exhortationes & consolationes afferre.

10 Omnes ad vitam sicut Deo dignū est instituendum, sedulò & ardenter vrgere.

Ephes. 4. 1.
philip. 1. 27.
coloss. 1. 10.

11 Approbato suo ministerio rursum, in eum quem dixi finem, Thessalonicensium alacritatem suæ in decendo diligentiæ respondentem & eorundem infractam patiētiam commendat.

12 Confirmat eos in domesticis afflictionibus, quoniam à suis vexabantur: quod dicit eis esse cum Iudaicis Ecclesiis commune, ac proinde iucundum etiam illis esse debere. g *Christi auspiciis collectæ.* h *Aliis ipsis quibuscum gentem & ciuitatem communem habetis.* 13 Occurrit offendiculo, quòd Iudæi præ cæteris Euangelium persequerētur. Id verò, inquit nouum non est, quum ipsum Christum & suos Prophetas occiderint, meque adeò expulerint. Nequis eorum rebellione moueatur. i *Iudæi enim nec in regnum Dei introire volebant, nec alios sinebant ingredi.* 14 Extremum exitium Iudæorum prænuntiat ne eousque excrescat, donec expleto iniquitatis cumulo, ad iram prorumpat Deus. Hebr. k *Hæreditaria improbitas.* l *Irati Dei iudicium, quod sanè paulo post apparuit in excisione vrbis Hierosolymitanæ, in quam plurimi etiam prouinciales conuenerant quum obsideretur.* 15 Occurrit obiectioni, cur ad eos in tantis miseriis versantes non statim accurrerit. Cupiui, inquit, sæpe: nec per me stetit, sed Satan meos conatus impediit, ideoque Timotheum fidum meum collegam, ad vos misi quoniam nihil est mihi vobis charius. m *Disiuncti à vobis & quasi orphani:*

aut corona de qua glorier? annon & vos in conspectu Domini nostri Iesu Christi in eius aduentu?

strum, & corona gloriæ nostræ, nisi sitis vos, coram Domino nostro Ieschua in aduentu eius?

20 Itaque vos estis gloria nostra & gaudium.

20 Vos enim estis laus nostra & gaudium nostrum.

Caput III.

1 Desiderii erga illos sui fidem facit, quòd Timotheum ad eos miserit. 6 quòd prosperi eorum status nuntio ita sit affectus, 9 vt gratias agere satis non possit. 12 itaque in precationem erumpit.

1 Quamobrem *hoc desiderium* non amplius ferentes, optimum duximus soli Athenis relinqui.

1 Et quia non [1] sustinebamus, voluimus residere Athenis soli:

2 Misimusque Timotheum fratrem nostrum, ac ministrum Dei, & adiutorem nostrum in Euangelio Christi, ad vos stabiliendos & exhortandos super fide vestra:

2 Et mittere ad vos Timotheum fratrem nostrum, & ministrum Dei ac adiutorem nostrum, in Euangelio Christi, vt confirmaret vos, [2] & peteret à vobis de fide vestra:

3 Vt nemo commoueatur in oppressionibus istis: [1] ipsi enim nostis ad id nos esse constitutos.

3 Ne cui ex vobis *fides* succideretur in afflictionibus istis, vos enim nostis quòd ad hoc ipsum positi sumus.

4 Etenim quum apud vos essemus, prædicebamus vobis fore vt affligeremur: quod & euenit, & nostis.

4 Nam etiam quum apud vos essemus prædixeramus uobis futurum esse vt affligeremur: quemadmodum nostis quòd factum sit.

5 Quamobrem etiam ego non amplius ferens *vestri desiderium*, misi *eum* vt cognoscerem fidem vestram, ne quo modo tentasset vos tentator ille, & inanis redditus esset labor noster.

5 Propter hoc etiam non sustinui donec mitterem vt cognoscerem fidem vestram ne fortè tentasset vos tentator, & esset labor noster inanis.

6 [2] Nuper autem quum venisset Timotheus ad nos à vobis, & annuntiasset nobis fidem ac charitatem vestram, vosque bonam nostri memoriam retinere, semper cupientes nos videre, sicut nos quoque vos:

6 Nunc autem ex quo venit ad nos Timotheus [3] à vobis, & annunciauit nobis de fide vestra & de charitate vestra, & quòd sit apud vos nostri memoria bona omni tempore, & cupidi sitis videre nos, sicut nos quoque vos:

7 Propterea consolationem accepimus, fratres, ex vobis in omni afflictione & necessitate nostra, per vestram fidem:

7 Propter hoc consolationem accepimus in vobis, fratres, in omnibus angustiis nostris & afflictionibus nostris, propter fidem vestram.

8 Nunc enim [a] viuimus, si vos perstatis in Domino:

8 Et nunc viuimus, si vos confirmemini in Domino nostro.

9 Quam enim gratiarum actionem possimus Deo rependere de vobis, super omni gaudio quo gaudemus propter vos coram Deo nostro,

9 Quam enim gratiarum actionem possumus rependere pro vobis Deo super omni gaudio quo gaudemus vestri causa,

10 Nocte ac die quàm vehementissimè precantes vt videamus vestram faciem, & quæ desunt fidei vestræ [b] compleamus?

10 Nisi vt coram Deo amplius obsecremus nocte & die, vt videamus faciem vestram, & compleamus id quo caret fides vestra?

11 Ipse verò Deus & Pater noster, & Dominus noster Iesus Christus dirigat viam nostram ad vos.

11 Ipse autem Deus Pater noster, & Dominus noster Ieschua Christus, dirigat iter nostrum ad vos,

12 [3] Faxit autem Dominus vt abundetis & exuberetis mutua inter vos charitate & in omnes, quemadmodum & nos in vos:

12 Et augeat & abundare faciat charitatem vestram, quæ est vnius erga alium, & erga omnem hominem, quemadmodum nos diligimus vos.

13 Vt corda vestra inculpata stabiliat in sanctimonia coram Deo & Patre nostro, in aduentum Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius.

13 Et confirmet corda vestra irreprehensibilia per sanctitatem, coram Deo Patre nostro, in aduentu Domini nostri Ieschua Christi qui erit cum omnibus sanctis eius.

1 Voluntas Dei hac lege suos vocantis, vt eos per crucē ad gloriam adducat certum est aduersus afflictiones remediū.

2 Rursus ex eo quoniam feliciter adhuc perrexerint, ad reliquum iter perficiendum eos hortatur, in eo etiam gratissimum ipsi, eorum Apostolo, facturos.

a *Nam nunc non aliter nobis videmur salui, quàm si pergitis in fide.*

b *Aduersariorum importunitate coactus fuerat, vix inchoatum ædificium relinquere: quam ob causam Silam & Timotheum in Macedonia reliquerat, atque quum Timotheum ad ipsum Athenas venisset, statim illum remisit. Itaque desiderat videre Thessalonicenses, vt omnibus numeris fidem eorum imperfectam absoluat.*

3 Altera pars epistolæ, in qua de Christianæ vitæ officiis disserit. Docet autem duabus in rebus positā esse Christianæ vitæ perfectionem nempe in charitate erga omnes, & interiore cordis puritate, quarum tamē complementum in alterum aduentum Christi differtur, tunc demum qua gratia hoc opus in nobis cœpit, eadem illud perfecturi.

1 Subaudi, Carere literis aut nuntiis vestris.

2 Id est, Exhortationibus suis rogans à vobis vt permaneretis in fide vestra.

3 Ad verbum, A iuxta vos. Hebraiſ.

Caput IIII.

1 Hortatur 3 ad vitæ sanctitatem 9 & charitatem mutuam. 13 More infidelium eos tristari vetat, 15 & seriem resurrectionis nostræ graphicè depingit.

1 PRoinde, fratres mei, petimus à vobis, & obſecramus vos per Dominum noſtrum Ieſchua, vt quemadmodum accepiſtis à nobis quomodo conueniat vobis vt ambuletis & placeatis Deo, vt amplius adiiciatis.

2 Noſtis enim quæ mandata dederimus vobis per Dominum noſtrum Ieſchua Chriſtum.

3 Hæc enim eſt voluntas Dei & ſanctificatio veſtra, & [1] vt abſtis ab omni ſcortatione.

4 Et ſciat vnuſquiſque ex vobis poſſidere vas ſuum in ſanctificatione & in honore.

5 Et non in affectibus concupiſcentiæ, ſicut reliquæ Gentes quæ non nouerunt Deum.

6 Et ne audeatis irritare & iniuria afficere [2] vir fratrem ſuum in aliquo negotio, quia Dominus noſter eſt vltor aduerſus hæc omnia, quemadmodum etiam ante hoc tempus diximus vobis, & teſtati ſumus.

7 Non enim vocauit vos Deus ad impuritatem, ſed ad ſanctificationem.

8 Itaque qui reiicit *hæc*, non filium hominis reiicit: ſed Deum qui dedit in vobis Spiritum ſuum ſanctum.

9 De charitate autem fratrum non opus habetis vt ſcribam vobis: vos enim ipſi docti eſtis à Deo vt diligatis vnus alium.

10 Etiam facitis ita omnibus fratribus qui ſunt in tota Macedonia. Peto autem à vobis, fratres mei, vt excellatis.

11 Vt diligentiam adhibeatis vt ſitis quieti, & [3] agentes negotia veſtra, & operemini manibus veſtris, ſicut mandauimus vobis.

12 Vt ambuletis cum honeſtate erga extraneos: & nullo homine opus habeatis.

13 Volo autem vt ſciatis, fratres mei, ut de iis qui dormiunt non ſit contriſtatio vobis, ſicut reliquis hominibus quibus non eſt ſpes.

14 Nam ſi credimus quòd Ieſchua mortuus eſt & reſurrexit, ita etiam Deus eos qui dormierunt in Ieſchua, adducet cum eo.

15 Hoc enim dicimus vobis in ſermone Domini noſtri, qui differimur in aduentum Domini noſtri, qui viuemus, non præueniemus eos qui dormierunt.

16 Eo quòd ipſe dominus noſter cum mandato & cum voce Archangeli, & cum buccina Dei deſcendet de cælo, & mortui qui ſunt in Chriſto, reſurgent primùm.

17 Et tunc nos qui differimur, qui viuimus, rapiemur cum eis ſimul in nubes in occurſum Domini noſtri, in aera, & ita omni tempore cum Domino noſtro erimus.

18 Igitur conſolemini [4] alius alium in ſermonibus iſtis.

1 Ad verbum, vt ſitis disiuncti.

2 Id eſt, Alter alterum. Hebraiſmus viſitatiſsimus.

3 Ad verbum, Negotiantes opera veſtra, id eſt Exercentes negotia veſtra.

4 Ad verb. Vnus vnum. Hebraiſmus.

1 QVod [1] ſupereſt igitur, fratres, rogamus vos, & precamur per Dominum Ieſum, vt ſicut accepiſtis à nobis quomodo oporteat vos incedere, & placere Deo, [a] magis excellatis.

2 Noſtis enim quæ mandata dederimus vobis per Dominum Ieſum.

3 Nam hæc eſt voluntas Dei, *nempe* [b] ſanctificatio veſtra, *id eſt*, vt abſtineatis à ſcortatione:

4 [3] *Et* ſciat veſtrûm vnuſquiſq; ſuum vas poſſidere cum ſanctificatione & honore:

5 [4] Non cum morbo cupiditatis, ſicut Gentes quæ non nouerunt Deum.

6 [5] Ne quis opprimat aut circumueniat in negotio fratrem ſuum: nam vltor eſt Dominus omnium iſtorum, ſicut & antè diximus vobis, ac teſtificati ſumus.

7 Non enim vocauit nos Deus ad impuritatem, ſed ad ſanctificationem.

8 Proinde [c] qui *hæc* reiicit non reiicit hominem, ſed Deum, qui etiam dedit nobis Spiritum ſuum ſanctum.

9 [6] Cæterùm, de fraterna charitate non neceſſe habetis vt ſcribam vobis: ipſi namque diuinitus docti eſtis vt diligatis alii alios.

10 Nam & facitis hoc erga cunctos fratres qui ſunt in tota Macedonia: obſecramus autem vos, fratres, vt magis excellatis:

11 [7] Et contendatis quieti eſſe, & res veſtras agere, [8] ac operari propriis manibus veſtris, ſicut vobis denuntiauimus:

12 Vt vos geratis honeſtè erga extraneos, & nullius vobis ſit opus.

13 [9] Nolim autem vos in ignorantia verſari, fratres, [10] quod ad eos attinet [11] qui obdormierunt, vt ne doleatis, ſicut & cæteri qui ſpem non habent.

14 [12] Nam ſi credimus Ieſum mortuum eſſe, & reſurrexiſſe, ita etiam Deus eos qui obdormierint in [d] Ieſu, [e] adducet cum eo.

15 [13] Hoc enim vobis dicimus [f] verbis Domini, fore vt [g] nos viui qui reliqui erimus in aduentu Domini, non præueniamus eos qui obdormierint.

16 Nam ipſe Dominus cum [h] hortationis clamore, & voce Archangeli ac Dei tuba, deſcendet è cœlo: & qui mortui fuerint in Chriſto, reſurgent primùm:

17 Deinde nos viui, qui reliqui erimus, [i] rapiemur ſimul cum eis in nubes, in occurſum Domini, in aëra, & ita ſemper cum Domino erimus.

18 Itaque conſolamini alii alios iſtis ſermonibus.

1 Variæ exhortationes, quarum fundamentum eſt, vt eorum quæ ex Apoſtolo audierunt ſint memores.

a *Ita conemini magis ac magis excellere, ac voſipſos quotidie ſuperare.*

2 Summa eorum quæ ipſis tradiderat, hæc eſt, vt ſe totos Deo conſecrent. Damnat autem diſertè omnem libidinoſam fœditatem, vtpote quæ Dei voluntati prorſus repugnet.

b *Vide Ioh.* 17.17.

3 Altera ratio, Quòd corpus ipſum polluat.

4 Tertia, quod honeſtate & puritate diſcernantur ſancti ab iis qui Deum non norunt.

5 Secundò omnem violentam oppreſsionem & immodicam cupiditatem reprehendit, quorum ſcelerum vindicem fore Deum ſeuerisſimè demonſtrat, vt Dei Propheta.

c *Hæc mandata quæ dedi vos*

6 Tertiò, animũ ad omne beneficentiæ genus promptum requirit: in qua etiam virtute hortatur vt magis ac magis proficiant.

7 Ingenia inquieta, & rerum ad ſe nihil pertinentium curioſa damnat.

8 Otium & inertiam arguit quo vitio qui laborant, ad turpia tandem coguntur magno cum Eccleſiæ offendiculo.

9 Tertia pars epiſtolæ ſuperioribus exhortationibus ad quas etiam poſtea reuertitur, inſerta, in qua de luctu mortuorũ & modo reſurrectionis, & futuro illo ſupremo die diſſerit.

10 Cauendum, ne mortuos vltra modũ lugeamus, id eſt, vt ſolent qui eos arbitrantur periiſſe.

11 Confirmatio, quia mors eſt tantũ corporis ſomnus (de fidelibus enim agit) tantiſper dum adueniat Dominus.

12 Ratio confirmationis quia quum reſurrexerit caput, reſurgent & membra, idque Dei virtute.

d *Moriuntur in Chriſto qui ad extremum vſque vitæ ſpiritum perſeuerant in fide qua ſunt Chriſto inſiti.*

e *E ſepulchris, euocatos, quantum ad corpora, quibus animi rurſus erunt adiuncti.*

13 Reſurrectionis futuræ hic modus erit, Mortuorum corpora velut è ſomno expergeſient ad Dei tubæ clangorem. Deſcendet ipſe Chriſtus de cœlis. Sancti (de his enim propriè agit) qui tunc viui deprehendentur, vnà cum mortuis qui reſurrexerint rapientur in nubes in occurſum Domini, perpetuaque gloria cum eo fruentur.

f *In nomine Domini, & quaſi eo ipſo loquente.*

g *De his rebus loquitur quaſi vnus ſit futurus ex eorum numero quos Dominus adueniens ſit viuos deprehenſurus, quia nimirum incertum eſt illud tempus: ſinguli autem noſtrûm ita comparatos eſſe oportet, ac ſi ſingulis momentis Dominus venturus eſſet.*

h *Celeuma* propriè *eſt hortamen quod apud nautas eſt ſolenne, quo vno veluti concentu remos adducunt.*

i *Repentè & oculi momento.*

CAPVT V.

1 *Curioſam temporum aduentus Chriſti inquiſitionem damnans,* 6. *admonet vt aſſiduè ad eum excipiendum ſint parati* 11. *Hinc deſcendit ad varias admonitiones.*

1 Porrò

1 PORRÒ [1] de temporibus & [a] opportunitatibus, fratres, non est opus vt vobis scribam.
2 Ipsi enim penitus scitis diem illum Domini vt furem in nocte, ita venturum esse.
3 Quum enim dicent, Pax & tuta omnia, tunc repentinum eis imminet exitium, sicuti dolor partus mulieri ventrem ferenti: nec effugient.
4 [2] At vos, fratres, non estis in tenebris, vt dies ille vos tanquam fur deprehendat.
5 Omnes vos filii lucis estis ac Filii diei: non sumus noctis, neque tenebrarum.
6 Nempe igitur ne dormiamus vt reliqui, sed vigilemus & sobrii simus.
7 Nam qui dormiunt, noctu dormiunt: & qui inebriantur, noctu sunt ebrii.
8 [3] At nos qui sumus diei, sobrii simus, induti thorace fidei & charitatis, & pro galea, spe salutis.
9 [4] Nam non constituit nos Deus ad iram, sed ad salutem obtinendam per Dominum nostrum Jesum Christum,
10 [5] Qui mortuus est pro nobis: vt siue vigilemus, siue dormiamus simul cũ eo viuamus.
11 [6] Quapropter adhortamini alii alios, & ædificate singuli singulos, sicut & facitis.
12 [7] Rogamus autem vos, fratres, vt [b] agnoscatis eos qui laborant inter vos, & præsunt vobis [c] in Domino, & admonent vos:
13 Et quàm maximè charos ducatis, [d] propter opus ipsorum, [8] pacem colite inter vos mutuò.
14 [9] Precamur autem vos, fratres, monete [e] inordinatos, consolamini eos qui pusillo animo sunt, subleuate infirmos, patientes estote erga omnes.
15 [10] Videte ne quis malum pro malo cuipiã reddat: sed beneficentiam semper sectamini, tum inter vos mutuò, tũ erga omnes.
16 [11] Semper gaudete.
17 Indesinenter orate.
18 In omnibus gratias agite: hæc enim est [f] voluntas Dei per Christũ Jesum erga vos.
19 Spiritum ne extinguite.
20 [g] Prophetias ne pro nihilo habete:
21 Omnia explorate: quod bonum fuerit retinete:
22 [13] Ab omni [h] specie mali abstinete.
23 Ipse autem Deus pacis *author* [i] sanctificet vos totos: & integer vester spiritus, & anima & corpus inculpatè in aduentum Domini nostri Iesu Christi seruentur.
24 [14] [k] Fidelis est qui vocauit vos, [l] qui etiam *id* efficiet.
25 [15] Fratres orate pro nobis.
26 Salutate fratres omnes cum osculo sancto.
27 Adiuro vos per Dominum, vt recitetur hæc epistola omnibus sanctis fratribus.
28 Gratia Domini nostri Jesu Christi *sit* vobiscum. Amen.

Ad Thessalonicenses prior scripta fuit Athenis.

1 DE temporibus autem & temporum articulis, fratres mei, non opus habemus scribere vobis.
2 Vos enim certò scitis quòd dies Domini nostri, vt fur in nocte ita veniet.
3 Quum dixerint quòd est pax & tranquillitas, tunc derepentè surget contra eos interitus, sicut partus dolor in ea quæ vterum gestat, [1] neque effugient.
4 Vos autem, fratres mei, non estis in tenebris, vt dies ille tanquam fur præueniat vos.
5 Omnes enim vos filii lucis estis, & filii diei, nõ autẽ estis filii noctis, neq; filii tenebrarũ.
6 Proinde non dormiamus, sicut reliqui, sed simus vigilantes & sobrii.
7 Qui enim dormiunt, in nocte dormiunt: & qui inebriantur, in nocte inebriantur.
8 Nos autẽ qui filii diei sumus, simus vigilantes in mente nostra, & induti loricam fidei & charitatis: & ponamus galeam spei salutis.
9 Quoniam non posuit nos Deus ad iram, sed ad acquisitionem salutis, per Dominum nostrum Jeschua Christum:
10 Qui mortuus est pro nobis, vt siue vigilemus, siue dormiamus, simul cum eo viuamus.
11 Propterea consolamini vnus alium, & ædificate vnus alium, sicut etiam facitis.
12 Petimus autem à vobis, fratres mei, vt agnoscatis eos qui laborant inter vos, & [2] stant ante faciem vestram, & docent vos:
13 Vt sint in pretio vobis per charitatem abundantem, & propter opus eorum, pacem habete cum eis.
14 Petimus autem à vobis, fratres mei monete delinquentes, & [3] addite animum pusillanimis, & sustinete onus debilium, & longanimes sitis erga omnem hominem:
15 Et cauete ne quis ex vobis malum pro malo rependat, sed omni tempore [4] sectamini bona inuicem, & erga omnem hominem:
16 Et gaudete omni tempore:
17 Et orate indesinenter:
18 Et in omni re gratias agite. Hæc enim est voluntas Dei per Jeschua Christũ erga vos.
19 Spiritum ne extinguatis.
20 Prophetiam ne spernatis:
21 Omnia probate, & quod bonum est tenete:
22 Et ab omni [5] voluntate mala fugite.
23 Deus autem pacis sanctificet vos perfectè totos, & totum spiritum vestrum, & animam vestram, & corpus vestrum conseruet sine reprehensione in aduentum Domini nostri Jeschua Christi.
24 Fidelis est qui vocauit vos, qui idem efficiet.
25 Fratres mei orate pro nobis.
26 Salutate fratres omnes in osculo sancto.
27 Adiuro vos per Dominũ nostrum vt legatur epistola hæc omnibus fratribus sanctis.
28 Gratia Domini nostri Jeschua Christi vobiscum. Ammin.

Finitur epistola ad Thessalonicenses prior.

1 Dies quem huic judicio Deus destinauit, nobis est incompertus. Certũ est autem hominibus nihil minus expectantibus superuenturum.
a *Vide Act. 1. 7.*
2 Rediens ad exhortationes, monet nostrum officiũ esse qui Dei cognitione illustrati sumus, non deliciari securè, vt voluptatibus sopiti deprehendamur ex improuiso: sed è contrario esse in Dominum intentos, nec pati vt ab huius mundi curis degrauemur. Illud enim conuenit noctis tenebris, istud verò luci.
Esa. 59. 17. ephe. 6. 17
3 Fide & spe pugnandũ est ne dum vt securè sit stertendum.
4 Addit nobis stimulos, certa victoriæ fiducia proposita.
5 Mors Christi nostræ victoriæ pignus. Ideo enim mortuus est vt ipsius vitæ seu virtutis fiamus participes, etiam quandiu hic viuitur.
6 Non tantùm vigilandum nobis est, sed etiam alii alios tenemur expergefacere & confirmare.
7 Habenda magna ratio eorum qui Verbi ministerio & Ecclesiæ gubernationi præfecti sunt à Deo, & officio suo fungũtur.
b *Agnoscatis tales esse quales sunt, dignos videlicet quos in maximo pretio habeatis.*
c *In iis quæ ad cultum Dei spectant: Sic Ecclesiasticum munus à ciuili administratione, & veros Pastores à lupis distinguit.*
d *Vbi ergo cessat hæc causa cesset honor.*
8 Mutua concordia in primis colenda.
9 Habenda vniuscuiusque ratio, & secundũ morbi speciẽ remediũ adhibeatur.
e *Qui stationem non seruant.*
Pro. 17. 13. & 20. 22, mat. 5. 44. rom. 12. 17. 1. pet. 3. 9.
10 Charitas nullis iniuriis vinci debet.
11 Animus sedatus ac trãquillus, assiduis precibus fouetur cum in voluntatem Dei respicimus.
f *Res Deo accepta, & qua in primis delectatur.*
Eccl. 18. 22. luc. 18. 1
12 Spiritus Dei scintillę in nobis accensæ, iugi auditione Verbi Dei fouentur, sed vera doctrina à falsa accuratè est distinguenda. g *Verbi Dei interpretationem.* 13 Generalis conclusio, vt in Christi aduentum intenti, & Dei Spiritu freti, mente, & voluntate, & corpore, puritati studeamus. h *Quicquid vel vllam speciem mali præ se fert.* i *A mundo separatos sibi consecret suo spiritu, in Christo, in quo vno veram illam pacem consequemini.* 14 Certa aduersus omnes difficultates confirmatio, est Dei tũ beneuolentia tum potentia quarum testimoniũ firmum in nostri vocatione extat. k *Semper idem & sibi constans quiq; verè præstet quod promisit: est autem vocatio efficax, nihil aliud quàm recta voluntatis Dei declaratio, itaque firma est electorum salus.* l *Qui vos perficiet.* 15 Reliqua pars epistolæ, qua sese & hanc epistolam grauissima cum obtestatione illis commendat.

1 Obseruet studiosus lector ם loco נ esse positũ in voce ימדון pro ינדון. Nam errorem esse dicere non ausim, quum manuscriptus codex etiam ita habeat. Nisi quis dicere malit Nun mutatum esse in Mem, ex linguę idiotismo.

2 Id est, Sunt vobis ministri, quæ ministrorum periphrasis in veteri Testamento frequens est, vt Deut. 1. 38. & 10. 8.

3 Ad verbum, Addite cor paruis animo. Hebraismus.

4 Ad verbũ, Currite post bona. Hebraismus.

5 Vel Negotio malo, siue re mala. Nam צבו sicut צבותא Voluntatem, rem, & negotium significat. & in his significationibus sæpe in nouo Testamẽto legitur: præsert m autem in 1. Cor. 7. 5. & 37. Item cap. 14. 7. & cap. 16. 13. & alibi sæpe.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD THESSALONICENSES POSTERIOR.

CAPVT. I.

3 Laudat incrementa fidei, charitatis, 4 & tolerantiæ Thessalonicensium. 6 Et Dei vltionem aduersus piorum oppressores describens, 10 fideles docet recumbere in expectationem extremi iudicii.

1 PAVLVS & Syluanus & Timotheus Ecclesię Thessalonicēsium quæ est in Deo Patre nostro, & in Domino nostro Ieschua Christo.

2 Gratia vobiscum & pax à Deo Patre nostro, & à Domino nostro Jeschua Christo:

3 Gratias agere debemus Deo omni tempore pro vobis, fratres mei, vt par est, quòd valdè crescat fides vestra, & augeatur charitas omnium vestrûm, cuiusque erga proximum suum.

4 Adeò vt etiam nos in vobis gloriemur apud Ecclesias dei, propter fidem vestram, & propter tolerantiam vestram quæ est in omni persequutione vestra, & afflictionibus vestris quas toleratis.

5 Ad ostensionem iudicii iusti Dei, vt digni habeamini eo regno pro quo passi estis.

6 Et si iustum est coram Deo vt rependat afflictionem affligentibus vos:

7 Et vobis qui affligimini, quietem nobiscum in reuelatione Domini nostri Jeschua Christi, quæ erit de cælo cum virtute Angelorum eius.

8 Quum [1] sumet vltionem in vehementia ignis ab iis qui non nouerunt Deum, & ab iis qui non agnouerunt Euangelium Domini nostri Ieschua Christi:

9 Qui iudicio punientur perditionis quæ est in æternum, à facie Domini nostri, & à gloria virtutis eius:

10 Quum venerit vt glorificetur in sanctis suis, & ostendat mirabilia sua in fidelibus suis, quia fides adhibebitur testimonio nostro quod est de vobis in illo die.

11 Propter hoc omni tempore oramus pro vobis, vt [2] dignos habeat vos Deus vocatione vestra, & impleat vos omni voluntate rerum bonarum, & operibus fidei in virtute:

12 Vt laudetur in vobis nomen Domini nostri Jeschua Christi: etiam vos in eo, secundum gratiam Dei nostri, & Domini nostri Jeschua Christi.

1 Ad verbum, Faciet vindictam.

2 Vel, Idoneos reddat. Quo sensu idē verbum legitur ad Coloss. 1.12. Et tunc pro vocatione vestra, vertendum erit in tertio casu, vocationi vestræ.

---

1 PAVLVS & Syluanus & Timotheus Ecclesię Thessalonicēsium, *quæ est* in Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo:

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 [1] Gratias agere debemus Deo semper, de vobis, fratres, vt par est, quòd [a] vehementer augescat fides vestra, & abundet mutua vniuscuiusque omnium vestrûm charitas:

4 Adeò vt nosipsi de vobis gloriemur apud Ecclesias Dei, *id est* de tolerantia vestra & fide in omnibus persequutionibus vestris & oppressionibus quas toleratis.

5 [2] *Quæ res* manifesto est iudicio iusti iudicii Dei: vt digni censeamini regno Dei, pro quo etiam *ista* patimini:

6 [3] Siquidem iustum est apud Deum, vicissim reddere iis qui affligunt vos, afflictionem:

7 Vobis verò qui affligimini, relaxationem [4] nobiscum, [5] quum patefiet Dominus Jesus de cælo cum angelis potentiæ suæ.

8 Cum flammeo incendio, infligens vltionem iis [6] qui Deum non nouerunt, neque auscultant Euangelio Domini nostri Jesu Christi:

9 Qui pœnam pendent æterni exitii, *damnati* à pręsente Domino, & potente ipsius gloria.

10 Quum venerit vt glorificetur in sanctis suis & admirandus fiat in fidelibus omnibus, [7] (quòd fides habita fuerit testimonio nostro apud vos) in die illo.

11 [8] Cuius etiam rei gratia precamur semper pro vobis, vt vos dignetur ista [b] vocatione Deus noster, & compleat [c] omnem *suæ* bonitatis gratuitam beneuolentiam, & [d] opus fidei potenter:

12 Vt glorificetur nomen Domini nostri Jesu Christi in vobis, & vos in eo, ex gratia Dei nostri, & Domini Jesu Christi.

1 Prima pars epistolæ gratulatoriæ quòd Dei gratia freti, fortiter omnes hostium insultus sustinuerint. in quo præterea ipsos cōfirmat, ostendens quibus pręcipuè donis sit pugnandum, fide videlicet & charitate quotidie augescentibus.

a *Quod quum antea exercuerit, quotidie etiam ad illud incrementum aliquid accedat.*

2 Fontem omnis veræ consolationis apperit, nempe quòd in afflictionibus quæ propter iustitiam nobis ab impiis inferuntur, quasi in speculo intueri nobis liceat iusti illius futuri iudicii testimonium, ipsumque adeo nobis iucundissimum hostibus autem acerbissimum eius exitū.

3 Probatio Deus iustus est ergo iniustos meritis pœnis afficiet & suorum miserias abolebit.

Iud. 6.

1. Thes. 4. 6.

4 Obiter eos confirmat, hac etiam ratione quòd communem cum eis conditionem & præsentis & futuri status habeat.

5 Magnificentissima secundi aduentus Christi descriptio, omnibus & piorum miseriis & impiorum triumphis opponenda.

6 Nulla est saluifica Dei notitia extra Christi Euangelium.

7 Ex fide in prædicatum ab Apostolis Euangelium censebuntur Filii Dei.

8 Proposita meta superest vt eò perueniatur. Peruenitur autem certis causarū gradibus. Primùm gratuita Dei beneuolentia, cuius vi cæteræ causæ inferiores agunt. Inde manat gratuita vocatio ad Christum, & ex vocatione fides, quam tandem consequitur Christi in nobis, & nostra in Christo glorificatio.

b *Vocationem vocat non ipsam vocandi actionem, sed illud ipsum ad quod vocati erant, nempe cælestis illius regni gloriam.*

c *Quod iam olim ipse ex gratuita & in vos propensa bonitate decreuit.*

d *Est ergo fides insigne Dei opus in nobis, neque hic quicquam Apostolus concurrendi libero arbitrio reliquit, velut imaginantur Sophistę.*

CAPVT II.

1 Negat venturum Christi diem, donec in apostasiam prolapsus fuerit mundus, 3 Et reuelatus fuerit Antichristus: 8 cuius interitum describit. 15 Infertque inde exhortationem ad constantiam.

1 Rogamus

1 Rogamus [1] autem vos fratres, per aduentum Domini nostri Iesu Christi, & nostri in eum [a] aggregationem:

2 [2] Ne citò à mente dimoueamini, neque turbemini, neq; [b] per spiritum, neq; [c] per sermonem, neq; [d] per epistolam tanquam per nos *scriptam*, quasi instet dies ille Christi.

3 Ne quis vos seducat vllo modo: [3] *non* enim *aduenit dies Christi* quin venerit defectio priùs, & retectus fuerit [e] homo ille sceleratus, filius *inquam* ille perditionis,

4 Sese opponens & [f] efferens aduersus quicquid dicitur Deus, aut numen: [4] adeò vt in templo Dei tanquam Deus sedeat, præ se ferens se esse Deum.

5 [5] Annon meministis me, quum adhuc essem apud vos, hoc dixisse vobis?

6 Nunc verò [g] quid obstet nostis, vt is suo tempore retegatur.

7 [6] Iam enim peragitur mysterium iniquitatis: [7] tantùm qui [h] nunc obstat, *obstabit* vsquedum è medio sublatus fuerit:

8 [8] Et tunc retegetur [i] impius ille quem Dominus [k] conficiet [l] Spiritu oris sui, & illustri aduentu suo abolebit.

9 [9] *Illum, inquam* cuius aduentus est ex efficacia Satanæ, cum omni potentia & signis, ac prodigiis [m] mendacibus,

10 Et cum omni fraude iniustitiæ in iis qui pereunt: pro eo quòd amorem veritatis non receperunt vt salui fierent.

11 Propterea igitur mittet illis Deus [n] efficaciam deceptionis, vt credant mendacio:

12 Vt damnentur omnes qui non crediderunt veritati, sed [o] acquieuerunt in iniustitia.

13 [10] Nos autem debemus gratias agere Deo semper de vobis, fratres dilecti à Domino, quòd elegerit vos Deus ab initio ad salutem [p] per sanctificationem Spiritus, & [q] fidem habitam veritati:

14 Quò vocauit vos [r] per Euangelium nostrū, ad obtinendam gloriam Domini nostri Iesu Christi.

15 [11] Nempe igitur, fratres, perstate, & retinete traditam doctrinam quam edocti estis, siue per sermonem, siue per epistolam nostram.

16 Ipse verò Dominus noster Iesus Christus, & Deus ac Pater noster, qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam & spem bonam per gratiam,

17 Consoletur vestra corda, & stabiliat vos in omni sermone & opere bono.

1 Petimus autem à vobis, fratres mei, per aduentum Domini nostri Ieschua Christi, & per [1] congregationem nostri quæ est ad eum.

2 Ne citò cōmoueamini in mentibus vestris, neque conturbemini, nec à sermone, nec à spiritu, nec ab epistola quæ sit quasi à nobis, quòd [2] ecce instet dies Domini nostri.

3 Ne quis decipiat vos [3] vllo modo: nam nisi venerit prius defectio, & reueletur filius hominis peccati, [4] filius perditionis,

4 Qui est contrarius, & extollit se super omne quod vocatur Deus & numen, ita vt etiam in templo Dei sedeat, & ostentet seipsum ac si Deus esset.

5 Nónne meministis quòd quum apud vos essem, hæc dicebam vobis?

6 Et nunc scitis quid detineat, vt reueletur suo tempore.

7 Mysterium enim iniqui iam incipit efficax esse, tantummodo si quod nunc detinet, tolleretur è medio.

8 Et nunc patefieret iniquus ille, quem Dominus noster Ieschua confodiet spiritu oris sui, & interficiet eum reuelatione aduentus sui.

9 Aduentus enim illius *iniqui* efficacitas est Satanæ, in omni virtute & signis & prodigiis falsis:

10 Et in omni deceptione iniquitatis quæ fit in pereuntibus: propterea quòd non receperunt dilectionem veritatis, per quam seruarentur.

11 Propter hoc immittet eis Deus efficacitatem deceptionis, vt credant mendacio:

12 Et iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed complacitum est eis in iniquitate.

13 Nos autem debemus gratias agere Deo omni tempore pro vobis, fratres dilecti Domini nostri, quòd elegerit vos Deus ab initio ad salutem per sanctificationem Spiritus, & per fidem veritatis.

14 Ad hæc enim vocauit vos Deus per prædicationem nostram, vt sitis gloria Domino Ieschua Christo.

15 Itaque, fratres mei, confirmamini, & fortiter retinete mandata quæ didicistis, siue per sermonem siue per epistolam nostram.

16 Ipse autem Dominus noster Ieschua Christus, & Deus Pater noster qui dilexit nos, & dedit nobis consolationem quæ est in æternum, & spem bonam per gratiam suam,

17 Consoletur corda vestra, & confirmet in omni sermone & in omni opere bono.

1 Secunda pars epistolę excellentem prophetiam continens futuri Ecclesiæ status ab ipsis Apostoli temporibus ad vltimum diem iudicii.

a *Cogitatio illius immensæ gloriæ, cuius cum Christo erimus participes optimum nobis remedium aduersus leuitatem & impatientiam, nempe ne vel mundi splendor nos alliciat: vel crucis horridus aspectus terreat.*

2 Cauendum à pseudoprophetis in hoc præsertim argumento, quorum triplex fere est dolus. Aut enim fictas reuelationes propheticas iactant: aut suas quasdam coniecturas & rationes afferunt: aut suppositititiis scriptis vtuntur.

b *Per somnia & commenta, quibus prætexitur Spiritualis reuelationis nomen.*

c *Viua voce, vel conscriptis libris.*

d *Scriptis vel ementitis, vel falsò expositis.*

3 Ante aduentum Domini prædicit Apostolus erigendum thronum aliquem, gloriæ Christi ex diametro oppositum, in quo perditus ille sedens, omnia quæ Dei sunt ad se transferet, plerisque a Deo ad ipsum deficientibus.

e *De vno loquens, corpus Ecclesiasticæ tyrannidis notat.*

f *Omnes norunt quis sit ille qui se dixit posse pro arbitrio cælum reserare & aperire: qui in Monarchas sumpsit imperium, ad cuius pedes prouoluuntur Monarchæ, illum Antichristum velut Deum adorantes.*

4 Antichristum (i. quisquis sedem illam apostaticam occupabit) prædicit non regnaturum extra Ecclesiam, sed in ipsius Ecclesiæ sinu.

5 Hæc prophetia assiduè fuit Ecclesiæ veteri inculcata, sed à posteris neglecta.

1 Id est, Qua ad eum aggregati sumus.

2 Hic quoque sicut ad Colos. 2. particula לם adscribitur, vt ostendatur non ex mente Apostoli esse accipienda verba sequentia, sed μιμητικῶς prolata esse in eorum persona qui studebant fideles ecclesias a veritate discedere.

3 Ad verbū, Vllo ex modis.

4 Id est, Homo natus & destinatus ad perditionem, Hebraismus.

g *Quid cum remoretur ac retineat.* 6 Iam ipsis Apostoli temporibus prima apostaticæ sedis fundamenta iaciebantur, sed ita vt homines fallerent. 7 Romano imperio sublato apostaticam sedem successuram prædicit, illius videlicet arcem occupaturam, vt ipsi veteres Tertullianus Chrysostomus & Hieronymus interpretantur. h *Qui nunc obtinet sive rerum potitur, Romana scilicet Monarchia.* 8 Verbo Domini tandem illa impietas detegetur, & aduentu Christi penitus abolebitur. i *Ad ver. exlex, id est, qui legem Dei prorsus conculcabit.* k *Ad nihilum rediget.* l *Verbo suo, veri enim Verbi ministri sunt instar oris, per quod efflat Dominus potens illud & æternum Verbum, quo tanquam ferrea virga hostes conteret.* 9 Prædicit Satanam omnes suas vires, etiam addito omni falsorum miraculorum genere, in illa sede stabilienda explicaturum, idque maximo cum successu, sic merente mundi perfidia ita tamen vt soli increduli sint illius fraude perituri. m *Partim falsis, partim mendacii stabiliendi causa editis.* n *Vim quandam in illis decipiendi efficacissimam,* o *Ita mendacium approbauerunt, vt etiam in eo sibi placuerint, qui summus est vesaniæ gradus.* 10 Electi à malis istis omnibus tuti perstabunt. Electio autem ex istis testimonis intelligitur: ex sanctificatione colligitur fides: fides ex eo quòd assentimur veritati: veritas ex vocatione per Euangelii prædicationem, vnde demum ad certam spem glorificationis ascenditur. p *Vt vos sanctificaret.* q *Fide quæ non mendacium sed veritatem Dei (id est Euangelium) amplectatur.* r *Nostra prædicatione.* 11 Conclusio. Superest igitur, vt in doctrina, & scriptis Apostolorum tradita, gratuita Dei beneficentia nos per spem inuictam consolante, & vita nostra omni sanctè instituta, perseueremus.

CAPVT.

CAPUT III.

1 Monet vt piis precibus Euangelii prædicationem promoueant, 6 & ſe ſubducant ab iis qui otio, 11 & curioſitate turbant ordinem publicum, 14 quos etiam à communi fidelium cœtu excludit.

1 DEinceps, fratres, orate pro nobis vt ſermo Domini noſtri currat, & glorificetur in omni loco, ſicut apud vos:

2 Et vt eripiamur à filiis hominis malis & peruerſis, Non enim omnis hominis eſt fides.

3 Fidelis autem eſt Dominus qui ſeruabit vos, & eripiet vos à malo.

4 Confidimus autem de vobis per Dominum noſtrum, quòd id quod præcepimus vobis, feciſtis atque facitis.

5 Et Dominus noſter dirigat corda veſtra ad dilectionem Dei, & ad expectationẽ Chriſti.

6 Præcipimus autem vobis, fratres mei, per nomen Domini noſtri Ieſchua Chriſti, vt ſubducatis vos ab omni fratre qui [1] peſſimè ambulat, & non iuxta mandata quæ accepit à nobis.

[1] Ad verbum, Malè, malè: id eſt Admodum malè ſe gerit. Hebraiſmus.

7 Vos enim ſcitis quomodo oporteat imitari nos, qui non ambulauimus peſſimè inter vos.

8 Neque panem gratuitum ab vllo ex vobis *acceptum* comedimus, ſed in labore & fatigatione nocte & die operati ſumus, ne vllum ex vobis grauaremus.

9 Nequaquam propterea quòd non eſſet poteſtas nobis, ſed vt in nobiſipſis daremus vobis exemplum vt nos imitaremini.

10 Etenim quum apud vos eſſemus, hoc præcipiebamus vobis, vt quiſquis nolit laborare, etiam non comedat.

11 Audiuimus enim quòd ſint inter vos aliqui qui peſſimè ambulant, & nihil quicquã operantur niſi vana.

12 Iſtis autem præcipimus, & petimus ab eis per Dominum noſtrum Ieſchua Chriſtum, vt cum quiete operentur, & comedant panem ſuum.

13 Vos autem, fratres mei, ne moleſtũ ſit vobis operari quod bonum eſt.

14 Et ſi quis non auſcultat ſermonibus iſtis qui ſunt in epiſtola, diſcernatur vobis ille, & ne cõmercium habeatis cũ eo, vt pudefiat.

15 Neque velut inimicum habete eum: ſed corrigite eum tanquam fratrem.

16 Ipſe autem Dominus pacis det vobis pacem omni tempore, in omni re.

17 Dominus noſter *ſit* cum omnibus vobis.

18 Pax per ſcripturam manus meæ. Ego Paulus ſcripſi: quod eſt ſignum in omnibus epiſtolis meis: ita ſcribo.

19 Gratia Ieſchua Chriſti ſit cum omnibus vobis, fratres mei. Ammin.

Finitur Epiſtola ad Theſſalonicenſes ſecunda, quæ ſcripta fuit è Laodicea Piſidia.

1 QVod [1] ſupereſt, precamini, fratres pro nobis, vt ſermo Domini currat, & glorificetur ſicut & apud vos:

2 Et vt eripiamur à [a] proteruis ac ſceleratis hominibus: [2] non enim omnium eſt fides.

3 Sed fidelis eſt Dominus, qui ſtabiliet vos & tuebitur [b] à malo.

4 [3] Confidimus autem per Dominum de vobis, vos, quæ denuntiamus vobis, & facere & facturos eſſe.

5 [4] Dominus verò dirigat veſtra corda ad Dei charitatem, & Chriſti expectationem.

6 [5] Denuntiamus autem vobis fratres, per nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt ſubducatis vos ab omni fratre qui inordinatè ſe gerit, & non ex tradita doctrina quam accepit à nobis.

7 [6] Nam ipſi ſcitis quomodo oporteat nos imitari: quoniam non inordinatè nos geſſimus inter vos:

8 Neque gratis panem edimus *acceptum* à quoquam: ſed cum labore & ærumna nocte dieque operantes, ne quem veſtrûm grauaremus.

9 Non quòd nobis *id* non liceat, ſed vt noſmetipſos pro exemplari exhibeamus vobis ad nos imitandos.

10 Etenim quum eſſemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis, quòd ſi quis nolit operari, [c] etiam non edito.

11 Audimus enim quoſdam verſari inter vos [7] inordinatè, nihil operis facientes, [8] ſed curioſè agentes.

12 [9] Iis autem qui ſunt iſtiuſmodi, denuntiamus, & eos obſecramus per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, vt cum quiete operantes, ſuo pane veſcantur.

13 [10] Vos autem, fratres, ne ſegneſcite in benefaciendo.

14 [11] Quòd ſi quis non auſcultat noſtro per epiſtolã ſermoni, hunc notate: [12] & ne cõmercium habete cum eo, [13] vt eum pudeat.

15 [14] Neque vt inimicum ducite, ſed admonete vt fratrem.

16 [15] Ipſe autem Dominus pacis *autor* ſemper det vobis pacem omni modo, Dominus ſit cum omnibus vobis.

17 [16] Salutatio, mea manu Pauli, quod eſt ſignum in omni epiſtola: ita ſcribo.

18 Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti *ſit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Theſſalonicenſes poſterior miſſa fuit Athenis.

1 Iam pro ſuo more varias admonitiones ſubiicit: quarum prima eſt vt pro Euangelii propagatione & fidorum eius miniſtrorum ſalute, preces ab Eccleſiis concipiantur. *Epheſ. 6.19. coloſ. 4.3.*

a *Qui ſui officii nullam curam habent.*

2 Mirum non eſt tam multis exoſum eſſe Euangelium, quũ fides ſit rarum Dei donum: Eccleſia tamẽ multitudine malorum nunquam peſſundabitur, quoniam nititur Dei fidelitate.

b *A Satanæ inſidiis: poteſt etiam malum neutro genere ſumi.*

3 Secunda admonitio, vt Apoſtolicã doctrinam pro vitæ regula perpetuò ſequantur.

4 Tertio loco duo inculcat, quæ ex ſola Dei gratia nobis donantur, charitatem videlicet, & animum in aduentum Chriſti intentum.

5 Quarto loco, otioſos & ignauos negat in Eccleſia eſſe nutriendos, imò ne ferendos quidem. *1. Cor. 11.2.*

6 Ne durius cum eis agere videatur, ſeipſum pro exemplo proponit, qui præterquam quòd euangelizabat, ſuis etiam manibus operabatur, cui tamen labori ſe ſimpliciter obſtrictum fuiſſe negat. *1. Theſſ. 4 11.*

c *Vbi igitur Monachorum & ſacrificiorũ otioſi ventres? Monachus (inquit Socrates Tripartitæ hiſtoriæ lib. 8.) qui manibus non laborat, ſimilis eſt prædoni.*

7 Quantum ſit vitium otii declarat ex eo quòd nemo ſit quẽ Dominus fruſtrà condiderit, atque adeò quem in certa veluti ſtatione non collocarit: ex quo conſequitur ab otioſis perturbari ordinem à Deo poſitum quod quidẽ eſt maximum ſcelus. 8 Taxat vitium cum ſuperiore coniunctum, vnde infinita mala conſequuntur: nempe quòd nulli curioſius inueſtigant aliena quàm qui ſua nihil curant. 9 Præcipit Dominus & precantur Apoſtoli per Chriſti nomen, primum, vt nemo ſit otioſus, deinde vt quiſque tranquillè curet munus ſibi à Domino impoſitum. 10 Cauendum ne quorundam indignitas nos reddat ad beneficentiam frigidiores. 11 Excommunicatio, peruicaciæ pœna. 12 Familiaritas cum excommunicatis vitanda. 13 Finis excommunicationis eſt, non exitium, ſed ſalus peccatoris, vt pudore ſaltem victus reſipiſcat. 14 Sic vitanda fratrum excommunicatorum familiaritas, vt eorum in vitam reuocandorum occaſiones omnes ſedulò quærantur. 15 Preces ſunt omnium exhortationum ſigilla. 16 Subſcripſit ſuis literis ſua manu Apoſtolus, ne falſæ pro veris ſupponerentur.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TIMOTHEVM PRIOR.

Caput I.

Absolutum veri pastoris exemplar proponens, quum præcipua eius functio sit in docendo. 4 monet vt reiectis vanis quæstionibus, ea tradat 5 quæ charitatem & fidem spirent. 12 Ac ne contemptui sit sua autoritas, 14 qualis factus sit per Dei gratiam, honorificè prædicat.

1 Initio tum suam tum Timothei gratuitam vocationem asserit, vt hæc ex illa confirmetur: simulq; doctrinæ Apostolicæ summam explicat, misericordiam Dei videlicet in Christo Iesu per fidē apprehensam, cuius exitus adhuc speratur.

a *Misericordia à gratia distinguitur, vt effectus à causa: Gratia enim, illa est gratuita beneuolentia quæ nos in Christo elegit: misericordia, id est gratuita iustificatio, sequitur.*

2 Tota hæc epistola in admonitionibus consistit, quibus omnia fidi pastoris officia graphicè prorsus describūtur. Prima autem admonitio est, nequid vel in Apostolica ipsa doctrina, vel in eius docendi ratione, noⁿetur.

3 Corrumpitur doctrina non tantùm falsis dogmatibus, sed etiam inanibus & curiosis speculationibus: quarum videlicet explicatio fidem nostram nihil iuuet.

b *Speciem vnam vanarum quæstionum attingit.*

Infrà 4.7. & 6.4. tit. 1.4.

4 Secunda admonitio, cum ipsa doctrina coniungendum esse legitimum ipsius vsum. Is autem est in charitate pura & conscientia bona, & germana fide positus.

c *Legis.*

d *Nec extra conscientiam bonam charitas, nec extra fidem conscientia bona, nec fides extra Dei verbum.*

1 Avlvs Apostolus Iesu Christi ex ordinatione Dei seruatoris nostri & Domini Iesu Christi spei nostræ,

2 Timotheo Germano filio in fide, gratia *sit tibi*, [a] misericordia & pax à Deo Patre nostro, & Christo Iesu Domino nostro:

3 [2] Sicut te sum precatus vt permaneres Ephesi quum proficiscerer in Macedoniam, vide vt denunties quibusdam ne diuersam doctrinam doceant:

4 [3] Nec attendant fabulis & [b] genealogiis infinitis, quæ potius quæstiones præbent quàm ædificationem Dei quæ est per fidem.

5 [4] Porrò finis [c] mandati est [d] charitas ex puro corde, & conscientia bona, & fide non ficta,

6 [5] A quibus quum quidam vt à scopo aberrarint, deflexerunt ad vaniloquentiam:

7 [6] Valentes esse Legis doctores, nec intelligant quæ loquuntur, neque de quibus asseuerant.

8 [7] Scimus autem bonam esse Legem, si quis ea legitimè vtatur.

9 [8] *Nempe* sciens Legem [e] iusto positam non esse, sed [f] Legis contemptoribus, & iis qui subiici nesciunt, impiis & [g] peccatoribus, nefariis & profanis, patricidis & matricidis, homicidis,

10 Scortatoribus, masculorum concubitoribus, plagiariis, & mendacibus, periuris, & si quid aliud est quod sanæ doctrinæ sit oppositum:

11 [9] *Quæ est* secundum gloriosum Euangelium beati Dei, [10] quod concreditū est mihi.

12 [11] Gratiam igitur illi habeo qui me [h] robustum effecit, *id est* Christo Iesu Domino nostro, quòd me fidelem duxerit, vt qui *me* in ministerio constituerit:

13 Qui prius eram [i] blasphemus & per-

1 Avlvs apostolus Ieschua Christi per mādatum Dei seruatoris & Ieschua Christi spei nostræ.

2 Timotheo filio vero in fide, gratia, misericordia, & pax à Deo Patre nostro & Christo Ieschua Domino nostro.

3 Petieram abs te quum proficiscerer in Macedoniam, vt remaneres Ephesi, & præciperes nonnullis ne docerent doctrinam diuersam.

4 Neque sese proiicerent in fabulas & [1] genealogias, quibus finis non est; quæ controuersias pariunt potius, & non ædificationem in fide Dei.

5 Finis autem præcepti est charitas quæ prouenit à corde puro, & à conscientia bona, & à fide vera.

6 Et ab iis aberrarunt homines, & declinarunt ad verba vana.

7 In eo quòd quæsierint esse doctores Legis, quum non intelligerent id quod loquebantur, neque id de quo contendebant.

8 Scimus autem quòd Lex bona sit, si quis secundum ipsam Legem versetur in ea.

9 Sciens quòd iustis Lex posita non sit, sed iniquis & rebellibus, & improbis & peccatoribus & peruersis & iis qui non sunt puri, & iis qui percutiunt patres suos, & iis qui percutiunt matres suas, & homicidis,

10 Et scortatoribus, & cubantibus cum masculis, & iis qui furantur [2] ingenuos, & mendacibus, & [3] periuris, & omni rei quæ est contraria doctrinæ sanæ Euangelii gloriæ Dei benedicti.

11 Quod concreditum est mihi.

12 Et gratias ago ei qui corroborauerit me, *nempe* Domino nostro Ieschua Christo, qui reputauit me fidelem, & posuit me ad ministerium suum.

13 Me *inquam* qui antè blasphemus eram,

1 Ad verbū, Narrationes generationum.

2 Ad verbum, Filios libertatum, Hebraismus.

3 Ad verbum, Et transgredientibus iuramentum, Hebraismus.

5 Quod in genere de vanis & curiosis controuersiis dixerat applicat iis qui Legis zelum prætexentes in externis immorabantur, nullum de nugis quibusdam posteà garriendi finem facientes. 6 Nulli indoctiores & impudentiores sanctitatis nomine vsurpando quàm sophistæ matæologi. 7 Occupatio, se non damnare Legem sed legittimum eius vsum requirere. 8 Is demum effugit Legis maledictionem, ac proinde illam non horret, qui fugiens quæ Lex damnat, eius obseruationi ex animo studet: non autem qui de externis & curiosis quibusdam garrit. e *Is demum talis est quem Dominus vera doctrina & spiritu sancto imbuit.* f *Ad verbum, ex legibus.* g *Veluti aliquam peccandi artem exercentibus,* 9 Matæologiæ opponit non tantùm Legem, sed etiam Euangelium, vtpote quod minimè damnet, imo maximè comendet sanam doctrinam preceptis Dei comprehensam ac proinde gloriosum & beati Dei Euangelium vocat, cuius virtutem isti garruli ignorabant. 10 Ratio cur nec aliter nec aliud docendum sit in Ecclesia quam ipse docuerit, quoniam nullum sit aliud Euangelium, quàm quod Deus ipsi commisit. 11 Asserit necessariò suum Apostolatum aduersus quosdam superiorem ipsius vitam calumniantes, seipsum ad inferos vsque deiiciens, vt Christi misericordiam attollat, qua omnia illa superiora aboleuerit. h *Qui vires mihi indidit, non solùm quum ne voluntas quidem adesset, sed etiam quum in contrariam partem toto ferebar.* i *Hæc sunt opera præparatoria, quibus sese effert Paulus.*

&

& persequutor & contumeliosus, sed gratiã consequutus sum, propterea quòd quũ ignorans essem, fecerim id quod est infidelitatis.	sequutor & iniuriosus: sed mei misertus est, nam ignorans id faciebam, (nempe) fidei expers.
14 Exuberauit autem in me gratia Domini nostri, & fides & dilectio quæ est in Jeschua Christo.	14 Superabundauit autem gratia illa Domini nostri [12] cum fide & dilectione in Christo Jesu.
15 Fidelis est sermo, & dignus qui recipiatur, quod Jeschua Christus venit in mundum ad seruandum peccatores, quorum primus ego sum.	15 [13] [k] Fidus *est hic* sermo, & modis omnibus dignus quem amplectamur, Christum Jesum venisse in mundum vt peccatores seruaret, quorum primus sum ego.
16 Sed propter hoc misertus est mihi, vt in me primo ostenderet Jeschua Christus omnem longanimitatẽ suam, ad instructionem eorum qui credituri essent in ipsum, in vitam æternam.	16 Verùm ideò misertus est mei, vt in me primo ostenderet Jesus Christus omnem clementiam, vt essem exemplo credituris ipsi in vitam æternam.
17 Regi autem seculorum, ei qui non corrumpitur, & non conspicitur, qui est vnus Deus, honor & gloria in seculũ seculorũ. Ammin.	17 [14] Regi autem æterno, immortali, inuisibili, [l] soli sapienti Deo, honor *sit* & gloria in secula seculorum. Amen.
18 Hoc mandatum commendo tibi, fili mi Timothee, iuxta prophetias pristinas quę fuerunt de te, vt milites in eis militiam hanc bonam.	18 [15] Hoc mandatum commendo tibi, fili Timothee, *nempe* vt secundum prægressas de te prophetias, milites [m] per eas bonam illam militiam,
19 In fide & in conscientia bona. Isti enim qui hanc longè abiecerunt à se, fide vacui redditi sunt.	19 Retinens [n] fidem & bonam conscientiam, [16] qua repulsa nonnulli naufragium fidei fecerunt.
20 Sicut Hymenæus, & Alexander, quos tradidi Satanæ, ne sint blasphemi.	20 Ex quibus est Hymenæus & Alexander: [17] quos [o] tradidi Satanæ, vt [p] discerent non blasphemare.

12 Hanc mutationem probat ab effectis, quòd qui profanus erat factus sit fidelis, & qui Christum furiosissimè persequebatur iam ipsum amore ardeat.

13 Retorquet calumniam aduersariorum in ipsorum caput, docens hoc singulare bonitatis Dei exemplum, cedere totius Ecclesiæ commodo.

Mat.9.3. mar.2.17.

k *Dignus cui fides adhibeatur.*

14 Erumpit in exclamationem præ animi ardore, quod nõ possit in amplificanda Dei gratia sibi ipsi satisfacere.

l *Vide Iohan.17.3.*

15 Conclusio vtriusque paternæ superioris admonitionis, nempe vt fortiter aduersus omnia impedimenta decertans Timotheus, præeuntibus multorum prophetiis ad ministerium vocatus, & doctrinam acceptam & bonam conscientiam tueretur.

m *Illis fretus.*

n *Sanam doctrinam.*

16 Rectam conscientiam qui non seruant, paulatim amittunt etiam intelligentiæ donum: quod duplici eoq; tristissimo exemplo probat.

17 Nonferendi Apostatæ in Ecclesia, imò etiam excommunicandi.

o *Ex Ecclesia eiectos Satanæ mancipans.* *1.Cor.5.5.*

p *Vt suo malo discant, quid sit blasphemare.*

CAPVT II.

1 *In precibus publicis vult omnes commendari Deo,* 4 5 *idq; duplici ratione:* 8 *inde omnes cuiuscunque loci sint, ad orationem inuitat.* 9 *& quo vestitu,* 11 *quaq; modestia mulieres in sacro cœtu se gerere debeant, disserit.*

1 PEto igitur abs te vt ante omnia precationem offeras Deo, & orationem, & obsecrationem, & gratiarum actionem pro omnibus filiis hominis:	1 [1] ADhortor igitur ante omnia vt fiant deprecationes, preces, postulationes, gratiarum actiones pro quibusuis hominibus:
2 Pro regibus & principibus, vt habitationẽ tranquillam & quietam inhabitemus in omni timore Dei & puritate.	2 Pro regibus & quibusuis in eminentia constitutis: [2] vt tranquillam ac quietam vitam degamus cum omni pietate & [a] honestate.
3 Hoc enim bonum est & acceptum coram Deo seruatore nostro,	3 [3] Nam hoc bonum est & acceptum coram seruatore nostro Deo:
4 Qui vult vt omnes filii hominis seruentur, & sese conuertant ad cognitionem veritatis.	4 Qui quosuis homines vult seruari, & ad agnitionem veritatis venire.
5 Vnus est enim Deus, & vnus est mediator Dei & filiorum hominis, filius hominis Jeschua Christus:	5 [4] Vnus enim est Deus, vnus etiam mediator Dei & hominum [b] homo Christus Jesus:
6 Qui dedit semetipsum redemptionem pro omni homine, testimonium quod euenit tempore suo.	6 Qui semetipsum dedit redemptionis pretium pro quibusuis, [5] *Christus inquam*, testimonium illud suis temporibus *destinatum*.
7 Cuius ego positus sum prædicator & Apostolus; (veritatem dico, & non mentior) quia factus sum doctor Gentium in fide veritatis.	7 Cuius constitutus sum ego preco & Apostolus (veritatem dico per Christum, [c] non mentior) doctor, *inquam*, Gentium [d] cum fide ac veritate.

1 Vbi absoluit quæ ad doctrinã spectant, iam secundo loco de altera ministerii Verbi parte (id est de publicis precibus) differit. Ac primò quidem quæstionem explicans pro quibus precandum sit, docet pro quibusuis precandum, ac præsertim pro quibusuis magistratibus, quòd alioqui cum controuersiam erat, quum tempore, imò etiam plerique magistratus eo tempore hostes essent Ecclesiæ.

2 Argumentum à fine sumptum. Quoniam nimirum ideo constituti sint magistratus, vt & pietas & honestas cum pace inter homines vigeant, ac proinde illos in primis oporteat Deo commendare, vt possint tam necessario munere fideliter defungi.

a *Complectitur hoc nomen omne officii genus quod vigere in hominum commerciis debet.*

3 Aliud argumentum, cur pro quibusuis, sublato gentis, sexus, ætatis, ordinis discrimine, sit in Ecclesia precandum, quoniam videlicet Dominus quosuis, interdum etiam ab Euangelio alienissimos vocando, sic Ecclesiam suam velit colligi, ac proinde preces pro quibusuis haberi.

4 Non videretur vnus quorumuis hominum Deus nisi in quibusuis seruandis bonitatem suam ostenderet. nec vnus videretur Dei & quorumuis hominum mediator Christus, humana cum quibusuis hominibus communi natura assumpta, nisi pro quibusuis satisfecisset, & pro quibusuis intercederet.

b *Homo scilicet factus.*

5 Confirmatio, Quoniam ipsis etiam gentibus nunc patefactum est salutis arcanum, ipso Apostolo ad hoc munus propriè designato quo quidem fideliter & sincerè fungatur, *2.Tim.1.11.*

c *Hebraismo pleonasmus magis confirmans.*

d *Fidelis & sincerus: fidei autem nomine sanam doctrinam, veritatis fungendi functionem intelligit.*

8 [e] Velim

6 De personis disserit, pro quibus suscipiendæ sint preces: nunc verò etiam locorum discrimen sublatū docet. Olim enim vna gens vno tantùm certo loco ad publicum cultum conueniebat: nunc verò vbiuis (ritè tamen & ordine) Ecclesiæ coguntur, & ad Deum publicè cōmunibus precibus colendū conuenitur, nec de gente, aut corporis purificatione, aut loco, sed de animo ab omni offensione puro, & certa fiducia pleno, laborandum est.

e Manuū sublationem pro inuocatione posuit, id est, signum pro re ipsa.

f Illis offensionibus animi, quæ prohibent quominus bona conscientia Deum possimus inuocare.

8 6 Velim igitur viros precari in quouis loco, puras e manus attollentes absque f ira & g disceptatione.

9 7 Itidem & mulieres amictu honesto, cum verecundia & modestia ornare sese, non cincinnis, vel auro, vel margaritis, vel pretioso vestitu:

10 Sed (quod decet mulieres pietatem spondentes) operibus bonis.

11 Mulier cum silentio discito cum omni subiectione.

12 Mulieri enim docere non permitto, 8 neq; authoritatem vsurpare in virum, sed esse in silentio.

13 9 Adam enim prior formatus est deinde Eua.

14 10 Et Adam h non fuit seductus: sed mulier seducta causa transgressionis fuit.

15 11 Seruabitur tamen liberos gignendo, si manserint in fide ac charitate, & sanctificatione cum modestia.

8 Volo igitur vt orent viri in omni loco, attollentes manus suas purè, sine ira & sine disceptationibus.

9 Ita etiam mulieres cum habitu casto vestitus: cum verecundia & cum castitate sit ornatus earum, non in intortionibus *crinium*, aut in auro, aut margaritis, aut vestibus pulchris.

10 Sed in operibus bonis, quemadmodū decet mulieres quæ 1 spondent timorem Dei.

11 Mulier in quiete sit discens, cum omni subiectione.

12 Mulieri enim docere non permitto, neque autoritatem vsurpare in virum, sed sit in quiete.

13 Adam enim formatus est primùm, deinde Eua.

14 Et Adam non errauit: mulier autem errauit, & transgressa est mandatum.

15 Salua autem fit per liberos suos, 2 si permanserint in fide, & in charitate, & in sanctificatione, & in castitate.

1 Vel, Profitentur. Est enim deductum à themate NT, quod inter cætera significat confiteri & profiteri.

2 Id est, Si ipsæ mulieres permanserint. De quibus antè collectiuè in singulari numero loquutus est.

g *Dubitatione quæ fidei repugnat, Iacob 1.6. 2.Pet.3.11.* 7 Tertio loco statuit vt mulieres honesto & ab omni luxu alieno habitu, modestè & in silentio in publicis cœtibus discant. *1.Cor.14.34.* 8 Primum argumentum, cur mulieribus in Ecclesia non liceat docere, quoniam hoc modo supra viros collocarentur, quorum videlicet essent magistræ, quod repugnat Dei ordinationi. *Gen.1.27. Gen.5.6.* 9 Hanc Dei ordinationem qua viro subest mulier, primùm probat ex eo quòd Deus mulierem posteriorem creauit viri causa. 10 Deinde, quia post peccatum hæc pœna inflicta est mulieri, per quam vir deceptus est. h *Adam fuit seductus, sed vxoris opera, idcòque meritò hac quoque ratione debet esse viro subiecta.* 11 Obiter inserit consolationem, non impedire hanc subiectionem, quominus & ipsæ mulieres perinde vt viri seruentur, si sese in coniugalibus illis oneribus, cum fide & charitate sanctas & modestas præbuerint.

CAPUT III.

2 *Episcopos,* 8 *& diaconos Christianos depingit, cum eorum vxoribus,* 12 *liberis & familia,* 15 *Et Ecclesiam domum Dei nominat.*

1 Absoluta tractatione tum de doctrina & docendi ratione, tum de publicis precibus tertio nunc loco ad personas ipsas accedit, agens primùm de pastoribus, deinde de Diaconis, vtiturque præfatione, vt certos esse hos Canonas norit Ecclesia.

2 Episcopatus, siue ministeriū Verbi non est otiosa dignitas, sed opus, & quidem præclarum: proinde multis virtutibus & domi & foris Episcopum ornatum esse oportet. Itaque & doctrinæ, & facultatū fine docendi, & vitæ examen, præeat futuræ electioni necesse est.

a *De ambitu non loquitur, quo vix quicquam magis horrendum in Ecclesia, sed in genere de animo & studio ad Dei Ecclesiā iuuandum comparato, quem, de vbicunque Domino visum fuerit. Tit.1.6.*

b *Ergo qui coniugium, quia contingat, ab Episcopatu excludit, Antichristus est.*

1 1 FIdus *est hic* sermo, 2 Si quis Episcopatum a appetit, præclarum opus desiderat.

2 Oportet igitur Episcopum irreprehensum esse, b vnius vxoris virum, vigilantem, temperantem, compositum, hospitalem, aptum ad docendum:

3 Non c vinosum, non percussorem, non turpem quæstum facientem: sed æquum, alienum à pugnis, alienum ab auaritia.

4 *Qui* suæ domui benè præsit, qui liberos contineat in subiectione cum omni honestate.

5 (Nam si quis propriè domui præesse nescit, quomodo Ecclesiam Dei curabit?)

6 Non nouitium, ne inflatus d in criminationem incidat diaboli.

7 Oportet autem eum etiam bonum habere testimonium ab extraneis: ne in probrum incidat & laqueum Diaboli.

8 3 e Diaconos itidem honestos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpem quæstum facientes.

9 Tenentes f mysterium fidei cum pura conscientia.

10 Atque hi etiam probentur prius, deinde ministrent, si sint inculpati.

11 4 Vxores itidem honestas, non calumniosas, sobrias, fidas in omnibus.

1 FIdelis est sermo, quòd si quis concupiscit presbyterium, opus bonum concupiscit.

2 Oportet autem vt sit presbyter talis vt 1 vitium non reperiatur in eo, & fuerit maritus vnius vxoris: cuius mens sit vigilans, & qui sit sobrius, & ordinatus, & amans hospites, & didacticus:

3 Non autē 2 sectator vini: cuius manus non sit preceps ad percutiendum: sed sit lenis, & non litigiosus, neque amans argentum:

4 Et qui gubernet domum suam benè, & qui contineat filios suos in subiectione & in omni puritate.

5 Si enim domum suipsius nesciat benè gubernare, quomodo potest Ecclesiam Dei gubernare?

6 Neque sit 3 puer doctrina sua ne sese extollat, & incidat in iudicium Satanæ.

7 Oportet autem vt testimonium bonum sit ei ab extraneis, ne incidat in probrum & in laqueum Satanæ.

8 Et etiam ministri similiter sint pudici, neq; 4 loquantur duo, neq; sint dediti vino multo, neque ament lucra turpia:

9 Sed teneant mysterium fidei, cum conscientia pura.

10 Atque illi ipsi probentur prius, & tunc ministrent, existentes sine reprehensione.

11 Similiter etiam vxores sint honestæ: & sit vigilans mens earum, sintq; fideles in omni re, & non sint calumniosæ.

1 Ad verbum, Macula.

2 Ad verbum, Transiens ad vinum. Id est, Qui poculis non desinit esse infestus, & ab eis non facilè se diuelli patitur. Eadem phrasis legitur ad Titum.1.6.

3 Qui recens institutus est in doctrina fidei.

4 Id est, Ne sint bilingues, qui modò vnum, modò aliud dicant: vel diuersum ab eo quod habeant in animo.

c *Vide vers. 8.* c *Vino quasi assidentem.* d *Ne ex eo ipso quòd in eum gradum euectus est, occasionem arripiat superbia, quæ ipsum euertat, atque ita in eandem condemnationem ruat atque ipse Diabolus.* 3 Diaconos quoque prius probari oportet, vt de eorum honestate, veritate, sobrietate, animo ab omni auaritia alieno, eruditione in fidei doctrina, bona denique conscientia & integritate constet. e *Hi sunt qui pauperum curam habebant. Suprà, 2.19.* f *Euangelicam doctrinam quæ verè est mysterium: caro enim & sanguis eam non reuelant.* 4 Inquirendum etiam in Pastorum & Diaconorum vxores.

12 Diaconi

12 Diaconi sint is cui vna fuit vxor, & regat filios suos, & domum suam benè.
13 Nam qui ministrauerint benè, gradum bonum acquirunt sibiipsis, & fiduciam multam in fide Ieschua Christi.
14 Hæc scribo tibi, sperans quòd citò veniam ad te:
15 Etsi autem fiat vt differam, vt cognoscas quomodo oporteat cōuersari in domo Dei, quæ est Ecclesia Dei viuentis, columna & fundamentum veritatis.
16 Et verè magnum est mysterium hoc iustitiæ, Quòd Deus reuelatus est in carne, & iustificatus est in spiritu, & visus est Angelis, & prædicatus est inter Gentes, & fides habita est illi in mundo, & sublatus est in gloriam.

12 5 Diaconi sint vnius vxoris mariti, qui liberis rectè præsint, & propriis domibus.
13 Nam qui benè ministrauerint, g gradum sibi bonum acquirunt, & h multam libertatem per fidem quæ *est* in Christo Iesu.
14 6 Hæc tibi scribo, sperans fore vt celerius ad te veniam:
15 Quòd si tardius venero, vt noris quomodo oporteat 7 in domo Dei versari, quæ est Ecclesia Dei viui, i columna & stabilimentum veritatis.
16 8 Et sine controuersia magnum est pietatis mysterium: Deus conspicuus factus est in carne, k iustificatus est in Spiritu, conspectus est ab angelis, prædicatus est Gentibus, fides illi habita est in mundo, sursum receptus est in gloriam.

5 Polygami [illegible] est plures simul [illegible] res habentes, [illegible] episcopatum [illegible] ad diaconiam [illegible] dem vocandi.
g *Decus ac dignitatem.*
h *Fiduciam [illegible]*
6 Peculiaris [illegible] ta subiecturus ad quotidianum Pastoris munus spectantis, præfatur de suo ad eum aduentu, vt eo magis solicitus sit Timotheus, ne [illegible] adueneerit, negligentiæ coargui possit.
7 Pastori assiduè cogitandum est [illegible] domo Dei viui versari, in qua conseruatur veritatis thesaurus.

i *Hominum nimirum respectu: innititur etenim Ecclesia angulari illi lapidi Christo: sed [illegible] veritatis conseruatrix, non mat[e]r.* 8 Hac veritate cuius custos & conseruatrix est inter homines Ecclesia, ministerio verbi propterea ibi constituto, nihil augustius esse potest. Docet enim res omnium maximas, nempe Deum in Christi persona, assumpta nostra natura, [factum] esse visibilem, cuius tamen in tanta infirmitate maiestas infinitis modis eluxit adeò vt ipsos Angelos rei tantæ conspectus perculerit: qui denique Gentibus prædicatus, ab eis receptus est, & nunc sursum in summum gloriæ gradum euectus. k *In illa infirma carne Christi, [illegible] vis diuinitatis sese exeruit, vt Christum quamuis hominem infirmum, palàm fuerit esse Deum.*

Caput IIII.

1 *Falsas doctrinas de coniugii & ciborum prohibitione:* 7 *& profanas damnat.* 8 *commendat autem pietatis studium,* 13 *& assiduam, scripturæ lectionem.*

1 Spiritus autem planè dicit quòd temporibus posterioribus discedent nonnulli à fide, & 1 sectabuntur spiritus deceptores, & doctrinam dæmoniorum.
2 Qui per similitudinem decipiunt, & loquuntur mendacium, & sunt 2 adusti in conscientia sua.
3 Et prohibent matrimonio coniungi, & faciunt abstinere à cibis quos Deus creauit ad vsum, & ad gratiarum actionem, iis qui credunt & norunt veritatem.
4 Quia quicquid creatum est à Deo, bonum est: & nihil est abominandum, si cum gratiarum actione sumatur.
5 Sanctificatur enim per sermonem Dei, & per orationem.
6 Hæc si docueris fratres tuos, minister bonus eris Ieschua Christi, educatus in sermonibus fidei, & in doctrina bona quam edoctus es.
7 A narrationibus autem insulsis vetularum te subducito, & exerce teipsum in iustitia.
8 Exercitatio enim corporis tempore modico prodest: iustitia autem in omni re prodest, & est illi promissio vitæ huius temporis & futuri.
9 Fidelis est sermo, & dignus qui recipiatur.

1 Ad verbum, Et ibunt post spiritus deceptores, & post doctrinam, &c.
2 Metaphora sumpta est ab iis quibus putridum aliquod membrum amputatum est adhibito cauterio. Et sensus est, Nulla religione tenentur.

1 1 Spiritus autem disertè dicit fore vt posterioribus temporibus descifcant quidam à a fide, spiritibus deceptoribus attendentes ac doctrinis dæmoniorum,
2 2 Per b hypocrisin falsiloquorum, quorum c conscientia cauterio resecta est,
3 3 Prohibentium contrahere matrimonium, *iubentium* abstinere à cibis 4 quos Deus creauit 5 ad participandum 6 cum gratiarum actione, fidelibus & iis qui cognouerunt veritatem.
4 7 Nam quicquid creauit Deus, bonum *est*, nec quicquam reiiciendum est, si cum gratiarum actione sumatur.
5 8 d Sanctificatur enim e per verbum Dei, & preces.
6 9 Hæc si subieceris fratribus, bonus eris minister Iesu Christi, innutritus in sermonibus fidei bonæque doctrinæ, quam f assectatus es.
7 10 Cæterùm profanas & aniles fabulas reiice: sed exerce teipsum ad g pietatem.
8 12 Nam corporalis exercitatio paululum habet vtilitatis: at pietas ad omnia vtilis est vt quæ promissionem habeat vitæ præsentis ac futuræ.
9 13 Fidus *est* hic sermo, & dignus qui omnibus modis recipiatur.

1 Opponit veræ illi doctrinæ falsa dogmata quæ omnino futurum prædicit [illegible] à quibusdam [illegible] statis suggestione diaboli introducantur & ita quidem vt minimè desint qui illis assentiantur.
a *A vera Doctrina.*
2 Hæretici [quamtumcunque] simulent sanctimoniam, nulla conscientia præditi sunt.
b *Sunt enim velut histrionicam quandam artem actitantes, quis existimet fore vt in aliquo [illegible] escant, [illegible] speciem retinent.*
c *Quorum [illegible] durata conscientia, [illegible] callum obduxerit, [illegible] inde cancro[illegible] nasisse, postremò [illegible] esse cauterio [illegible]*
3 Duas falsæ illius doctrinæ species [ex]primit, nempe cælibatus legem & delectum ciborum.
4 Einsmodi doctrinas probè [&] meritò vocasse dæmoniacas, primum quòd earum doctores de rebus alienis decernant. An enim ipsi cibos crearunt. 5 Secundò, quòd finem cuius causa creati sunt à Deo omnes cibi, nempe vt eis frueremur, suis placitis euertant. 6 Tertiò quòd Deū hoc modo suo honore spolient, qui in illorum vsu velit celebrari. Simul autem declarat Apostolus sobriè & cum bona conscientia vtendū illa Dei liberalitate. 7 Canonem Apostolicum de tollendo ciborum delectu falsæ illi doctrinæ opponit. 8 Is demum bonis Dei donis legitimè vtitur, qui illorum largitorem [illegible] verbo agnoscit & inuocat. d *Purum & sanctum sit nostri respectu, vt eo vti possimus bona conscientia, tanquā de manu Domini* e *[Agnosci]mus Deum creatorem esse earum creaturarum quibus vtimur, & largitorem. Secundò, nos ex iis esse qui Christi beneficio ius illud in reliquas [illegible] deperditum Adami culpa, recuperauimus. Tertiò, precibus petimus vt nobis concedat Dominus dapibus ab ipsius manu acceptis bona conscientia [illegible]. Quartò, gratiarum actione & repetitis precib. conuiuia claudimus, Ita nobis sanctificantur cibi.* 9 Conclusio cum exhortatione, vt Timotheus ista sedulò, velut ab Apostolo penè cum lacte hausta, Ecclesiis proponat. f *A cuius latere nunquam discessisti.* 10 Iterùm sanæ doctrinam opponit non modò falsæ illi & apostaticæ doctrinæ, sed etiam vanis omnibus & curiosis argutiis. 11 Non tantum sana doctrina, sed etiam pia & religiosa vita ministro Verbi opus est. g *Verum cultum.* 12 Pietas in spirituali cultu posita est, non in [exter]næ vitæ austeritate, quæ etsi rectè vsurpata aliquem vsum habet, tamen nullo modo cum pietate est conferenda. Prodest enim illa per [tempus ac]dens: ista verò promissionem habet præsentis & futuræ vitæ. 13 Digressio, in qua ostendit eos qui pietati student etiamsi [illegible] & probris vexentur, idcirco tamen non esse miseros vt cæteros homines, quum ob eandem causam minimè affligantur propter [illegible] & longè dispar sit ipsorum exitus. Quomodo enim suos Dominus desereret, qui suos etiam hostes sua beneficentia dignatur? [illegible] nam monet sedulò esse inculcandam.

10 Nam idcircò etiam fatigamur, & probris afficimur, quòd speramus in Deo viuo, qui est conseruator omnium hominum, maximè *verò* fidelium.
11 Hæc denuntia & doce.
12 [14] Nemo tuam iuuentutem despiciat, sed esto exemplar fidelium in sermone, in conuersatione, in charitate, in spiritu, in fide, in puritate.
13 [15] Interim dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.
14 Ne negligito donum quod in te est: quod datum est tibi per prophetiam, cum impositione manuum [h] presbyterii.
15 Hæc meditare, in his esto: vt tuus profectus manifestus sit inter omnes.
16 Attende tibiipsi & doctrinæ: & permane in istis: id enim si feceris, & teipsum [i] seruabis & eos qui te audierint.

10 Propter hoc enim laboramus & probris afficimur, quòd fiduciam habemus in Deo viuente, qui est conseruator filiorum hominis omnium, maximè fidelium.
11 Hæc doce, & præcipe.
12 Et ne quisquam contemnat adolescentiam tuam, sed esto exemplar fidelibus in sermone, & in conuersatione, & in charitate, & in fide, & in puritate.
13 Donec ego venero, sedulus esto in lectione, & in oratione, & in doctrina.
14 Neq; negligas donum quod est in te, quod datum fuit tibi per prophetiam, & [3] per impositionem manuum presbyterii.
15 Hæc meditare, & in eis insiste: vt notum fiat omni homini [4] quòd proficias.
16 Et attende tibiipsi & doctrinæ tuæ, & constanter persiste in his. Hæc enim quum feceris, teipsum seruabis, & eos qui te audiunt.

11 Iam ad exhortationem illam redit, ostendens quæ sint veræ Pastoris virtutes, quibus etiamsi desit ætas, reuerentiam sibi conciliet, nempe & oratio & vita, charitatis, zeli, fidei, & puritatis testes: litui verò, infularum annuli, pallii, & puerilium huiusmodi ineptiarum nulla vsquam mentio.
15 Pastoris priuatum exercitium est, assidua Scripturæ lectio, ex qua hauriat exhortationis & doctrinæ materiã, & sibi & aliis saluificæ.
h *Ordinis presbyterorum.*
i *Fides est ex auditu, auditus ex prædicatione: itaque sic dicuntur sese & alios seruare Ministri Verbi, in quibus Dominus posuit sermonem reconciliationis.*

3 In Syro texto vox est composita à verbo סים, quod significat Imponere, & nomine אידא, quod significat Manum.
4 Ad verbum, Quòd ante te progrediaris. Hebraism.

Caput V.

1 *Postquam modum monendi singulos præscripsit,* 5 *de Viduis agit quæ tunc in Ecclesiæ ministerium cooptabantur.* 17 *inde ad presbyteros transit:* 23 *quæ illorum habenda ratio, tradit.*

1 [1] Seniorem ne increpato, sed hortare vt patrem, iuniores, vt fratres:
2 Mulieres natu grandiores, vt matres: iuniores, vt sorores, cum omni puritate.
3 [2] Viduas [a] honora quæ verè viduæ sunt.
4 [3] Quòd si qua vidua liberos aut nepotes habet, discant in primis [4] *in* propriam domum pietatem exercere, [5] & vicem rependere parentibus: [6] hoc enim est honestum & acceptum coram Deo.
5 [7] Porrò quæ verè vidua est ac sola, sperat in Deo, & permanet in supplicationibus & precibus nocte ac die.
6 [8] At quæ in luxu viuit, *ea* viuens mortua est.
7 Hæc igitur denuntiato, vt sint irreprehensæ.
8 Quòd si qua suis & maximè domesticis non prouidet, fidem abnegauit, & est infideli deterior.
9 [9] Vidua allegatur non minor annis sexaginta, quæ fuerit [b] vnius viri vxor:
10 In operibus bonis idoneo testimonio ornata, si liberos educauit, si fuit hospitalis, si [c] sanctorum pedes lauit, si afflictis subuenit, si omne bonum opus est assiduè sectata.
11 [10] Porrò iuniores viduas [d] recusa: postquam enim lasciuierunt aduersus Christum, nubere volunt:
12 Damnandæ quòd primam fidem reiecerint.
13 [11] Simul autem etiam otiosæ esse discunt, circumeuntes domos: imò non solùm otiosæ, sed etiam nugaces & curiosæ, garrientes quæ non oportet.

1 Seniorem ne increpaueris, sed adhortare eum tanquam patrem, & eos qui sunt iuuenes, tanquam fratres tuos:
2 Et anus tanquam matres, & eas quæ sunt iuuenes, tanquam sorores tuas, in omni puritate.
3 Viduas honora, quæ viduæ sunt in veritate.
4 Et si qua est vidua cui sunt filii aut [1] nepotes, discant prius vt in domesticos suos iustitiam exerceant, & rependant [2] fœnus progenitoribus suis: hoc enim acceptum coram Deo.
5 Quæ autem verè vidua est & solitaria, huius spes est in Deo, & perseuerat in orationibus, & in obsecrationibus nocte dieque:
6 Quæ verò seruit voluptati, mortua est dum viuit.
7 Hæc præcipe illis vt irreprehensibiles sint.
8 Si quis enim eorum qui sui sunt, & præsertim eorum qui sunt domestici fidei, non habet curam, hic abnegauit fidem, & est peior quàm ii qui non credunt.
9 Elige itaq; viduã quæ non sit minor quàm sexaginta annorum, quæ vni fuerit viro.
10 Et si ei testimonium operum bonorum: si educauit liberos, si excepit hospites, si lauit pedes sanctorum, si refrigerio fuit afflictis, si ambulauit in omni opere bono.
11 A viduis autem quæ iuuenes sunt, abstine: lasciuiunt enim aduersus Christum, & quærunt vt sint viro.
12 Et earum iudicium firmum est quòd abiecerunt fidem suam primam.
13 Discunt autem etiam pigritiam, circumeuntes domatim: nec solùm pigritiam *discunt* verum etiam vt multiplicent sermones, & sectentur vana, & loquantur id quod non oporteat.

1 De mediocritate in priuatis reprehensionibus secundum ætatis & sexus gradus seruanda.
2 De viduarum cura constituit hos Canonas Apostolus.
a *Viduarum curam habe quæ præsidio indigent.*
3 Liberi & nepotes viduarum parentum pro viribus curam gerunto.
4 Prima ratio, Quoniam sibi ipsis quod suis impendunt.
5 Altera, Quoniam natura ipsa docet maioribus vicem rependere.
6 Tertia, Quoniam Deo gratum est hoc officium.
7 Secundus Canõ, verè viduarum (id est quæ inopes & suorum præsidio destitutæ sunt, & piè ac religiosè viuunt) curam Ecclesię suscipito.
8 Tertius Canon, Viduæ in luxu degentes, & suæ familiæ curam negligentes, inter apostatas & ipsis infidelibus deteriores censentor.
9 Quartus Canon, In viduarum Ecclesiæ ministrantium album nulla sexaginta annis minor admittitor, ab omni impudicitiæ probro immunis, de cuius diligentia, charitate, & integritate, idoneis testibus constet.

1 Ad verbum, Aut filii filiorum. Heb.
2 Id quod nati progenitoribus debent, fœnus vocat: quasi illi sumptus & labores quos in eis educandis sustinuerunt, fœnori ipsis dederint.

b *Quæ à viro meritò repudiata alteri nupserit.* c *Respicit ad consuetudinem earum regionum.* 10 Ratio prima cur iuniores viduæ ad ministerium non admittantur, Quoniam videlicet propter ætatis leuitatem, excusso tandem onere sibi à Christo imposito, de repetendo potius matrimonio cogitant: quo fit vt ministerium deserant cui se obstrinxerant. d *Ne in collegium viduarum admitte.* 11 Altera ratio, Quòd pleræque sint garrulæ & curiosæ, & neglecta muneris sui cura discursatrices.

14 Volo igitur vt illæ quæ iuuenes sunt, nubant, & pariant liberos, & regant domos suas, & non præbeant aduersario occasionem maledicentiæ.
15 Quia enim iam ceperunt plures auertere sese post Satanam.
16 Si quis fidelis, aut *si qua* fidelis sit cui sint viduæ, nutriant illas, & non onerent Ecclesiam, vt iis quæ sunt viduæ veræ sufficiat.
17 Seniores, qui benè sese gerunt, honore duplici digni sint: maximè ii qui laborant in sermone & in doctrina.
18 Dicit nanque Scriptura, Ne occludas *os* bouis in tritura: &, Dignus est operarius mercede sua.
19 Aduersus seniorem, accusationem ne recipias, nisi per os duorum triúmue testium.
20 Eos qui peccant, coram omni homine corrige: vt etiam reliqui homines timeant.
21 Obtestor te coram Deo, & Domino nostro Ieschua Christo, & Angelis eius electis, vt hæc serues: neque præoccupetur mens tua vlla re, neque facias quicquam per [3] acceptionem vultus.
22 Manum citò nemini imponas, neque cõmunicaueris peccatis aliorum: teipsum serua in puritate.
23 Et posthac aquas ne bibas: sed vini modicum bibe, propter stomachum tuum, & propter morbos tuos assiduos:
24 Sunt filii hominis quorum peccata nota sunt, & præcedunt eos ad locum iudicii: & sunt quæ sequuntur illos.
25 Sic etiam bona facta manifesta sunt: & ea quæ aliter habent, occultari non possunt.

3 Vide Matth. 6.

14 [12] Velim igitur, iuniores nubere: liberos gignere, domum administrare, nullam occasionem dare aduersario ad maledicendum.
15 Iam enim nonnullæ deflexerunt, sequutæ satanam.
16 [13] Quòd si quis fidelis aut si qua fidelis habet viduas, eis subuenito, & non onerator Ecclesia, vt iis quæ verè viduæ sunt subueniat.
17 [14] Qui benè præsunt presbyteri, [e] duplici honore digni habentor: [f] maximè qui laborant in sermone & doctrina.
18 Dicit enim Scriptura, Boui trituranti non obligabis os. Et, Dignus est operarius mercede sua.
19 [15] Aduersus presbyterum accusationem ne admittito, nisi sub duobus aut trib' testibus.
20 [16] Eos qui peccant, coram omnibus argue, vt & reliqui timeant.
21 [17] Obtestor in conspectu Dei, & Domini Iesu Christi, & electorum angelorum, vt hæc serues absque eo vt vnum alteri præferas, nihil faciens in alteram partem declinando.
22 [18] Manus [g] citò ne cui imponito, neque communicato peccatis alienis: temetipsum purum serua.
23 [19] Ne amplius esto abstemius: sed vino pauculo vtere, propter stomachum tuum & crebras tuas infirmitates.
24 [20] Quorundam hominum peccata antè manifesta sunt, præeuntia damnationi: quosdam verò subsequuntur:
25 [21] Itidé & bona opera antè manifesta sunt: & ea quę secus habent, occultari nõ possunt.

12 Quintus Canon, Viduæ iuniores nubunto, & sanctè familias suas regunto.
13 Sextus Canon, Fideles priuatim, quantum fieri potest, suas viduas iuuanto, nec istis sumptibus Ecclesia grauator.
14 Iam quomodo cũ presbyteris .i. pastoribus, denique disciplinę Ecclesiæ pręfectis se gerere debeat qui eorum collegio præest, his præscriptis can. differit. 1. Canon: de presbyteris officio suo benè fungentibus, honestè sustentandis, Ecclesia, sicut Deus ipse præcepit, in primis laborato.
e *De quibus magis etiam quàm de reliquis simus soliciti.*
f *Duplex fuit ordo presbyterorum: alii enim gubernationi, alii sermoni & orationi vacabant.*
Deut. 25.4.
1. *cor.* 9.9.
Mat. 10.10.
luc. 10.7.
15 Secundus Canon, Accusatio aduersus presbyterum, nisi prius auditis duobus aut tribus testibus ne admittitor.
16 Tertius Canon Presbyteri sic conuicti, palàm coarguuntor, vt sint aliis exemplo. 17 Quartus Canon, In Ecclesiasticis (præsertim aduersus ipsos presbyteros) cognitionibus, quibus Deus ipse & Dominus Iesus Christus Angelorum multitudine stipatus interest, summa sine vllo præiudicio & personarum respectu, sinceritas obseruator. *Infrà, 6.13.* 18 Quintus Canon, Neminem antistes leuiter ordinato: nullius hac in re stultitiæ aut minus recto affectui fauens, alienam culpam in se deriuato, si quid à collegis perperam fiat, Is suam conscientiam puram seruato. g *Ne temerè quosuis ad Ecclesiasticam vllam functionem admitte, quantum videlicet in te est.* 19 Sextus Canon, Presbyteri in victus ratione, suæ valetudinis moderatam rationem habento. 20 Quoniam vt summa diligentia adhibeatur irrepunt tamen ad ministerium hypocritæ, monet Pastores Apostolus, ne hac re perturbentur, vel quicquam propterea de sua in inquirendo diligentia remittant, quia Dominus peccatis eiusmodi hominum detegendis suum tempus constituit: nostrum autem est culpam tantùm præstare. 21 Alia consolatio ad eos spectans qui calumniis interdum opprimuntur.

Capvt. VI.

1 *Docet quid seruos deceat.* 10 *Quàm exitiosa pestis sit auaritia.* 13 *Et postquam obiter de diuitibus aliquid attigit, iterum prohibet ne Timotheus se inanibus doctrinis impediat.*

1 Illi qui sunt sub iugo seruitutis, dominos suos in omni honore habeant, ne nomen Dei & doctrina eius blasphemetur.
2 Illi autem quibus sunt Domini fideles, ne contemnant eos, eo quòd fratres sui sunt: sed magis inseruiant eis, propterea quòd fideles sunt & dilecti, [2] qui contenti sunt ministerio eorum. Hæc doce, & pete ab eis.
3 Si quis autem sit qui doceat doctrinam aliam, & non accedat ad sermones sanos Domini nostri Ieschua Christi, & ad doctrinam timoris Dei,
4 Is est qui se extollit, quum nihil sciat: sed

2 Syriacæ voces sunt דמתתנידין כתשמשתחון, quæ id præcisè significant quod vertimus. Eorum autem sensus est, eam ob causam fideles seruos fidelibus dominis eo diligentius inseruire debere, quòd ministerium ipsorum dominis suis gratum sit.

1 Quicũq; [1] sub iugo sunt serui, suos dominos omni honore dignos ducunto, [2] ne nomen Dei & doctrina blasphemetur.
2 [3] Qui verò fideles habent dominos, ne *eos* despiciant quòd fratres sint: sed potius inseruiant, quòd fideles sint ac dilecti, [a] qui beneficentiam illam capessunt. [4] Hęc doce, & exhortare.
3 [5] Si quis diuersam docet doctrinam, neque accedit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pietatem est doctrinæ.
4 *Is* turget, nihil sciens, sed insaniens circa

1 Subiicit etiam Canonas de seruorum officio in dominos: qua de re non dubium est quin tunc multæ fuerint agitatæ quæstiones ab iis qui ex Euangelio arripiunt publici perturbandi status occasiones. Primus autẽ Canon est, Serui fideles, dominos infideles nacti, nihilominus summa fide eis seruiunto.
2 Ratio, ne Deus videri possit Euangelii doctrina homines ad rebellionem & res omnes malas incitare. 3 Secundus Canon, Fideles serui dominos fideles nacti, ne fraterno nomine abutuntor, sed tantò libentius eis obsequuntor. a *Et hoc sufficiat, quòd in iis quæ ad vitam æternam pertinent, sint eiusdem Dei beneuolentiæ socii.* 4 Conclusio vniuersalis, hæc omnia non tantùm esse simpliciter docenda, sed etiam cum exhortationibus sedulò inculcanda. *Vid. cap. 1. vers. 3.* 5 Eos qui in sermonibus Christi (.i. doctrina pietatis) non acquiescentes, in vanis quæstionibus (vana enim sunt alia omnia) & se & alios fatigant, grauissimè damnatos extra Ecclesiam eiicit, vt superbos, qui in Christi doctrina non acquiescant: vt mendaces impostores, qui meram vanitatem crepent: vt insanos, qui de rebus nihili tantopere laborent: vt pessimas pestes, qui sint maximarum contentionum autores, & mentes ac iudicium hominum corrumpant: denique vt prosanos & impios, qui pretioso illo pietatis ac religionis nomine ad turpe lucrum abutantur.

quæstiones

quæstiones ac [b] verborum pugnas: ex quibus nascitur inuidia, lis maledicentiæ, suspiciones malæ,

5 Peruersæ [c] exercitationes hominum mente corruptorum, & qui priuati sunt veritate, & quæstui habent pietatem, secede ab iis qui eiusmodi sunt.

6 [6] Est autem quæstus magnus pietas cum animo sua sorte contento.

7 [7] Nihil enim intulimus in mundum, videlicet, nec efferre quicquam possumus.

8 Sed habentes alimenta, & quibus tegamur, his contenti erimus.

9 [8] Qui autem volunt ditescere, incidunt in tentationem & laqueum, & cupiditates multas amentes & damnosas, quæ demergunt homines in exitium & interitum.

10 Siquidem radix omnium malorum est amor pecuniæ: quam quidam dum appetunt, aberrarunt à fide, & seipsos [d] transfixerunt doloribus multis.

11 [9] Tu verò, [e] homo Dei ista fuge: sectare autem iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, tolerantiam, lenitatem.

12 Decerta præclarum certamen fidei: apprehende vitam æternam, cuius causa & vocatus es, & professus præclaram professionem coram multis testibus.

13 [10] Denuntio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Iesu Christo, qui testatam fecit coram Pontio Pilato bonam illam professionem:

14 Vt serues hæc mandata, maculæ & culpæ omnis expers, vsque ad illustrem illum aduentum Domini nostri Iesu Christi:

15 Quem temporibus suis ostendet ille beatus & solus [f] Princeps, Rex regum, & Dominus dominorum.

16 Qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessam, quem vidit nemo hominum, neque videre potest: cui honor & & robur æternum. Amen.

17 [11] Iis qui diuites sunt in [g] hoc seculo, denuntia ne efferantur animo, neque spem ponant in diuitiis incertis, sed in Deo [h] viuo, qui præbet nobis omnia copiosè ad fruendum:

18 Vt *alius* benefaciant, vt diuites sint operibus bonis, faciles ad impertiendum, facilis conuictus:

19 [12] Recondentes sibiipsis fundamentum bonum in posterum, vt apprehendant æternam vitam.

20 [13] Timothee, depositum serua, & auersare profanos de rebus inanibus clamores, & oppositiones falsò nominatæ scientiæ:

21 Quam nonnulli [i] præ se ferentes, circa fidem aberrarunt à scopo. Gratia sit tecum. Amen.

Ad Timotheum prior missa fuit Laodicea, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.

infirmus est circa disputationem & quæstionem verborum: ex quibus fit inuidia, & contentio, & maledicentia, & [2] suspicio mala,

5 Et attritio filiorum hominis, quorum corrupta mens est, & destituuntur veritate, & putant quòd quæstus sit reuerentia Dei: tu autem elonga te ab istis.

6 Quæstus enim noster magnus est, qui est reuerentia Dei, cum vsu sufficientiæ nostræ.

7 Nihil enim intulimus in mundum: & notum est quòd neque efferre ab eo *quicquam* possumus.

8 Propter hoc sufficit nobis alimentum & operimentum.

9 Qui autem volunt ditari, incidunt in tentationes, & in laqueos, & in cupiditates multas stultas, & affligentes & demergentes filios hominis in ruinam & perditionem.

10 Radix enim omnium malorum est amor argenti, quod sunt quidam qui concupiuerunt, & à fide aberrauerunt, atque seipsos [4] immiserunt in dolores multos.

11 Tu autem, ô fili hominis Dei, ab istis fuge, & [5] sectare iustitiam, & rectitudinem, & fidem, & charitatem, & patientiam, & mansuetudinem.

12 Et contende in certamine bono fidei, & apprehende vitam quæ est in æternum, ad quam vocatus es, & confessus es confessionem bonam coram testibus multis.

13 Contestor te coram Deo qui viuificat omnia, & Ieschua Christo, qui testatus est coram Pontio Pilato testimonium bonum:

14 Vt serues ipsum mandatum sine labe & sine macula, vsque ad reuelationem Domini nostri Ieschua Christi.

15 Quem tempore suo ostensurus est Deus, benedictus & potens, solus rex regum, & dominus dominorum.

16 Qui solus est incorruptibilis, & inhabitat lucem ad quam nemo accedere potest: nec vllus filiorum hominis vidit eum, neque potest videre eum: cui gloria & imperium in seculum seculorum, Ammin.

17 Diuitibus seculi huius præcipe ne eleuentur in mentibus suis, neque securi sint in diuitiis in quibus non est securitas: sed in Deo viuente, qui dat nobis omnia opulenter ad recreationem nostram:

18 Et faciant opera bona, & diuites fiant in actionibus bonis, sintq; faciles ad dandum & ad communicandum.

19 Et ponant sibiipsis fundamentum bonum in id quod futurum est vt apprehendant vitam veram.

20 O Timothee, sis solicitus in eo quod commendatum est tibi, & fuge [6] à vocibus inanibus, & ab oppositionibus scientiæ falsæ.

21 Qui enim profitentur eam, aberrarunt à fide. Gratia tecum. Ammin.

Finitur epistola ad Timotheum prior, quæ scripta fuit è Laodicea.

b *Concertationes de verbis non de rebus: verba autem etiam nominat quæcunque nihil habent solidi, aut ex quibus nulla redit vtilitas.*

c *Quales videntur in ludo illo impudentiæ mataeologiæ Sophisticæ.*

6 Venustè detorquet nomen quæstus, confitens pietatem esse maximum lucrũ, sed diuersa prorsus ratione, quoniam videlicet veram sufficientiam affert.

7 Stultitiam eorum irridet qui rebus caducis adeò cupidè inhiant, vt expleri nullo modo possint, quum tamen eo quod supra modũ est frui non possint.

8 Alia ratione Timotheum ab auaritia deterret, nempe quod infinitas easq; nocentissimas cupiditates secum trahat, quibus seipsos auari excarnificant, eousque vt fidem etiam & salutem suam abiiciant.

d *Dolor & curæ videntur animum quodammodo perfodere, auaritiæ nimirum messis.*

9 Peculiariter exhortatio ad varias virtutes, quibus pastores in primis ornatos esse oporteat.

e *Quem Spiritus Dei regit.*

*Suprà.*5.3.

10 Grauissima obtestatio, vt summa fide superiora omnia seruentur, intentis in Iesu Christi aduentum oculis, cuius gloria vano huius mundi splendori, & potentia omnibus impiorum terriculamentis sit opponenda.

*Matth.*27.11. *Ioh.*18.37. *Suprà,*1.11. & 19-16.

f *Synonymia multa congerit, quibus potentiam Dei asserit, qua freti in statione nostra perstemus.*

*Ioh.*1.18.

11 Addit veluti auctarium, seueram admonitionem ad diuites spectantem, vt in primis à duabus pestibus sibi caueant, superbia nimirum & spe fallaci, quibus tres excellentes virtutes opponit, spem in Deum illum viuum, beneficẽtiam in proximum, & morum facilitatem.

g *Rerum ad vitam pertinentium, quibuscum comparantur qui sunt bonorum operum diuites.* *Marc.*4.19. *luc.*12.15.

h *Verè existenti & æterno: nam Deo opponit caducam opum naturam.* *Matt.*4.7. & 6.20.

12 Laus beneficentiæ ab effectis, quod sit firmum Spiritus Dei in nobis habitantis, ac proinde salutis nobis donandæ, testimonium.

13 Præcipuam omnium superiorum admonitionũ repetit, animo omnium ministrorũ verbi altius infigendã, nempè vt inanem sophistices garrulitatem fugiant, in sinceræ doctrinæ simplicitate permanentes.

i *Non tantùm voce, sed etiam vultu, gestu: in summa ita se comparant, vt etiam tacentes nihil nisi arduum & sublime de se promittant.*

2 Ad verbum, Positio in mente mali & est periphrasis suspicionis qua quis aliquid mali assumit in mente sua, quod de alio suspicatur.

4 In impresso erat אעל, sed perperam pro אעלו, quod nos ex manuscripto codice restituimus.

5 Ad verbũ, Curre post eum, Hebr.

6 Ad verbum, A filiabus vocum. Vide quæ Act.12. annotauimus.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TIMOTHEVM POSTERIOR.

CAPVT I.

1 Laudata fide Timothei, 6 vt in munere ſibi commiſſo fideliter pergat, eum hortatur. 8 Et ne propter ſua vincula, 15 aut aliorum defectiones, labaſcat, 11 de ſuo Apoſtolatu gloriatur. 14 & depoſiti cuſtodiam illi commendat. 16 Laudat enim Oneſiphorum.

1 PAVLVS Apoſtolus Ieſchua Chriſti, per voluntatem Dei, & ſecũdum promiſſionem vitæ quæ eſt in Ieſchua Chriſto:

2 Timotheo filio dilecto, gratia & miſericordia & pax, à Deo Patre, & à Domino noſtro Ieſchua Chriſto.

3 Gratias ago Deo, cui ſeruio à primogenitoribus meis in conſcientia pura, quòd conſtanter memor ſim tui in precationibus meis [1] nocturnis & diurnis.

4 Et deſiderem videre te, & memor ſim lacrymarum tuarum, vt implear gaudio:

5 Per recordationem quæ eſt erga te, propter fidem tuam veram, quæ habitauit primùm in [2] auia tua Loide, & in matre tua Eunica: perſuaſum autem habeo quòd etiam *habitet* in te.

6 Propter hoc commonefacio te vt excites illud donum quod eſt in te per impoſitionem manuus meæ.

7 Non enim dedit nobis Deus ſpiritum timiditatis, ſed virtutis & charitatis & tranquillitatis *animi*.

8 Ne pudeat te teſtimonii Domini noſtri, neque etiam mei vincti ipſius: ſed fer mala cum Euangelio per virtutem Dei:

9 Qui ſeruauit, & vocauit nos vocatione, ſancta, non ſecundum opera noſtra, ſed ſecundum voluntatem ſuam, & gratiam eius quæ data eſt nobis in Ieſchua Chriſto ante tempus ſeculorum.

10 Et manifeſta eſt nunc per manifeſtationem ſeruatoris noſtri Ieſchua Chriſti, qui aboleuit mortem, & oſtendit vitam & incorruptionem per Euangelium:

11 In quo ego conſtitutus ſum præco & apoſtolus ac doctor Gentium.

12 Propter hoc ſuſtineo iſta, & non erubeſco. Noui cui credidi: & perſuaſus ſum quòd facultas eſt in manibus eius, depoſitum meum ſeruare mihi in diem illum.

13 Sint tibi [3] formulæ ſermonum ſanorum, quos audiſti à me cum fide, & cum charitate quæ eſt in Ieſchua Chriſto.

1 PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei, [a] ſecundum promiſſionem vitæ, quæ eſt in Chriſto Ieſu.

2 Timotheo dilecto filio, gratia, miſericordia, pax à Deo Patre, & Chriſto Ieſu Domino noſtro.

3 [1] Gratiam habeo Deo, cui ſeruio à [b] maioribus cum pura conſcientia, prout aſſiduam tui memoriam teneo in precibus meis nocte ac die:

4 Deſiderans te videre, memor tuarum lacrymarum, vt gaudio replear:

5 Reuocans in memoriam meam quæ in te eſt non ſimulatam fidem, quæ habitauit prius in auia tua Loide, & matre tua Eunica: perſuaſus ſum autem quòd in te quoque.

6 [2] Quam ob cauſam ſuggero tibi vt [c] exuſcites donum Dei quod eſt in te per impoſitionem manuum mearum.

7 Non enim dedit nobis Deus ſpiritum [d] timiditatis, ſed roboris, & charitatis, & ſanitatis animi.

8 [3] Ne igitur te pudeat teſtimonii Domini noſtri, neque te pudeat mei, qui ſum captiuus [e] ipſius: ſed eſto mecum particeps afflictionum [f] Euangelii [g] ex potentia Dei:

9 [4] Qui ſeruauit nos, & vocauit vocatione ſancta: non ex operibus noſtris, ſed ex ſuo propoſito & gratia, quæ [h] data quidem eſt nobis in Chriſto Ieſu ante [i] tempora ſeculorum.

10 Sed patefacta nunc eſt per illuſtrem illum aduentum ſeruatoris noſtri Ieſu Chriſti, qui & mortem aboleuit, & vitam in [k] lucem produxit, ac immortalitatẽ per Euãgelium:

11 [5] Cuius cauſa conſtitutus ſum ego præco & Apoſtolus, ac doctor Gentium.

12 [6] Quam ob cauſam & hæc patior: [7] neque erubeſco: noui enim cui crediderim, & mihi perſuaſum eſt eum poſſe depoſitum meum in illum diem ſeruare.

13 [8] Expreſſam formam teneto ſanorum ſermonum, quos à me audiſti cum fide & charitate quæ *eſt* in Chriſto Ieſu.

1 Ad verbũ, Noctes & dies.

2 Ad verbum, In matre matris tuæ Hebraiſmus.

3 Syra vox חוריא vix alibi reperitur, vt ex collatione quid propriè ſignificet intelligi non poſsit: puto tamen propriè ſignificare foramina, cuius ſingulare eſt חור vſitatum: ac formulas dicit Foramina, metaphora ſumpta à numulariis, qui in diuerſis capſulis (quæ ſpeciem habẽt foraminum) diuerſa monetarum genera, ordine certo, & ſibi conſtituto diſponũt, vt in promptu ſingula habeãt quum opus fuerit.

a *A Deo lega..., vt annuntiem vitam quã promiſit in Chriſto Ieſu.* *Act.12.3.*

1 Scopus epiſtolæ præcipuus eſt, Timotheum confirmare, vt fortiter ad extremum vſque perſeueret, propoſita primùm ſua in eum beneuolentia, deinde commemoratis excellentibus donis, quæ velut hæreditaria extare voluerat Dominus in Timotheo & ipſius maioribus, quæ quidem ipſum tanto magis Deo obſtringant.

2 Difficultatibus ingruentibus monet inuictam Spiritus virtutem opponendam, qua ſumus à Deo donati.

b *Abrahamo, Iſaaco, & Iacobo: non animi egit de Phariſaiſmo: ſed Chriſtianiſmo.*

c *Donum Dei eſt velut quadam viua flamma in cordibus noſtris accenſa, quam nitũtur caro & Satan ſuffocare: nos contra magis ac magis fouere ac ſopitam ſuſcitare debemus.*

d *Quo percellamur & perterreſiamus, vt quos vult Dominus perdere.*

3 Crucis ignominiam non modo probroſam eſſe negat, ſed etiam honorificẽtiſsimam eſſe probat: primùm, quòd Euangelium, cuius cauſa pii affliguntur, ſit teſtimoniũ Chriſti: ſecundò, quòd in illis demùm elucet ſumma Dei virtus.

e *Ipſius cauſa.*

f *Euangelium quodãmodo dicitur aſſligi in iis à quibus annunciatur.*

Vide verſ.5. cap. ſeq.

g *Fretus potentia Dei.* 4 Oſtendit quantis beneficiis Deus fortiter aſſerendæ ſuæ gloriæ cum ſalute noſtra coniunctæ nos obſtrinxerit, commemoratis ſalutis noſtræ cauſis nempe gratuito illo & æterno Dei propoſito de nobis Chriſto venturo ſeruandis, vnde factum ſit vt à Deo tandem gratis per Euangelii prædicationem, ad Chriſtum mortis deſtructorem & immortalitatis autorem vocaremur. *Rom.6.25. ephes.1.4. col 1.26. tit.1.2.* h *Datam eſſe dicit ab æterno gratiam, ad quam ab æterno ſumus prædeſtinati. Repugnat itaque doctrina de præuiſa fide vel operibus gratiæ Dei ex diametro.* i *Ante annorum ſeriem qui ab initio fluxerunt.* k *Fecit vt illuceſceret vita.* 5 Euangelium illud eſt quod prædicauit Apoſtolus. 6 Apoſtolatum ſuum inexpectato argumento confirmat, nempè quòd mundus illud ferre non poſſet, ac proinde ipſum eius præconem perſequeretur. 7 Propoſito ſuo exemplo, oſtendit quomodo futurum ſit vt nos crucis Chriſti non pudeat, nempè ſi certi ſimus Deum & poſſe & velle ſalutem, quam veluti penes ſe depoſitam habet, nobis in illum diem ſeruare. 8 Exprimit quia potiſsimum in re oporteat ipſum eſſe quàm conſtantiſsimum, nempè & in ipſa doctrina, cuius epitomæ ſunt fides & charitas, deinde in ipſa eius tradendæ ratione, cuius velut expreſſam effigiem in Apoſtolo Timotheus cognouerat.

9 Amplificatio à dignitate tantæ rei penes ministros depositæ.

10 Occupatio, arduum quidem id esse præstare, sed potentissimum esse Dei Spiritum qui sua virtute nos intus donarit.

11 Occurrit offendiculo propter Apostatas quosdam exorto, eorum etiam nomina exprimendo, vt ab omnibus dignoscerentur. Sed iis opponit vnius hominis singularem fidem, vt vel vnicum bonum exemplum malis omnibus præponderet.

14 9 Præclarum depositum serua [10] per Spiritum sanctum qui inhabitat in nobis.
15 [11] Nosti hoc, auersatos me fuisse omnes qui sunt in Asia: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.
16 Præstet misericordiam Dominus Onesiphori familiæ: quoniam sæpe me recreauit, & catenam meam non erubuit.
17 Imò quum esset Romæ, studiosissimè quæsiuit me, & inuenit.
18 Det ei Dominus vt inueniat misericordiam apud Dominum in die illo: quàm multa etiam Ephesi subministrarit, tu optimè nosti.

14 Depositum bonum serua per spiritum sanctum qui habitat in nobis.
15 Nosti hoc, quòd auersati sint à me omnes qui sunt in Asia, ex quibus sunt Phygellus & Hermogenes.
16 Det Dominus noster misericordiam familiæ Onesiphori, quæ temporibus multis refocillauit me, & in catenis vinculorum meorum non erubuit.
17 Sed etiam quum venisset Romam, diligenter quæsiuit me, & inuenit me.
18 Det ei Dominus noster vt inueniat misericordiam apud Dominum nostrum in die illo: & quàm ministrauerit mihi Ephesi, abundè nosti.

Caput II.

5 Perseuerantiam in militia Christiana commendat. 3 sumpta similitudine, 4 à militibus, 6 & ab agricolis. 10 Vincula sua sanctis vsui esse declarat. 15 Inde monet Timoth. vt sermonem veritatis rectè dispertiat, 17 & reproborum exempla fugiens, 22 modestè omnia agat.

1 Conclusio superioris exhortationis, addita tamen declaratione: non seruari depositum ab iis qui illud intus contineant, sed ab iis potius qui quam liberalissimè cum aliis id communicent, vt hoc modo quamplurimi fiant eius participes, sine vllo cuiusquam detrimento.

a *Præsentibus multis, qui de his rebus possint testari.*

2 Alia admonitio, Ministerium verbi esse spiritualem militiam, qua nemo sic fungi posit vt imperatori suo placeat, nisi omnibus auocamentis semel valedicat.

b *Negotiis ad rem familiarem, aut occupationes illas consuetas pertinentibus.*

3 Tertia admonitio, Ministerium esse instar pygnici certaminis, in quo nemo coronetur nisi ex præscriptis legibus certauerit, quantumuis duræ & difficiles fuerint.

4 Alia similitudo eodem spectans, Non speranda messem nisi præeunte arationis & sationis labore.

5 Omnia ista ne intelligi quidem, nedum præstari possunt, nisi petita & data à Deo intelligentia.

1 TV [1] igitur, fili mi, corroborare per gratiam quæ est in Christo Iesu:
2 Et quæ audisti à me [a] inter multos testes, hæc committe fidelibus hominibus, qui sint idonei ad alios quoque docendos.
3 [2] Tu igitur tollerans esto laborum vt bonus miles Iesu Christi.
4 Nemo qui militat implicatur [b] vitæ negotiis, vt ei placeat à quo delectus est miles.
5 [3] Quòd si certet etiam aliquis, non coronatur nisi legitimè certauerit.
6 [4] Agricolam oportet prius laborando fructus percipere.
7 [5] Considera quæ dico: det igitur tibi Dominus intelligentiam in omnibus.
8 [6] Memento Iesum Christum resurrexisse ex mortuis, *factum* ex semine Dauid, secundum Euangelium meum:
9 [7] In quo, velut facinorosus affligor vsque ad vincula: sed sermo Dei non est vinctus.
10 Ideo omnia sustineo propter electos, vt & ipsi salutem consequantur quæ est in Christo Iesu, cum gloria æterna.
11 [8] Fidus *est hic* sermo: nam si cum *eo* [c] mortui sumus cum *eo* etiam viuemus:
12 Si patientes fuerimus, cum *eo* regnabimus: si abnegamus, & ille abnegabit nos:
13 Si infidi sumus, ille *tamen* fidus manet: negare seipsum non potest.
14 Hæc suggere, [d] obtestans coram Domino ne verborum pugnas sequantur: quod nullam adfert vtilitatem, *imò* auditores subuertit.
15 [9] Stude teipsum probatum sistere Deo,

1 TV igitur, fili mi, corroborare in gratia quæ est per Ieschua Christum.
2 Et quæ audiuisti à me [1] per multos testes, hæc depone apud homines fideles, in quorũ manib[9] facultas sit etiã alios docere.
3 Et tolera mala tanquam miles bonus Ieschua Christi.
4 Nemo militat, & implicat se negotiis seculi, vt placeat ei qui elegit ipsum.
5 Et, si certauerit aliquis, non coronatur, nisi secundum legem suam certet.
6 Agricolæ qui laborat, conuenit vt primùm de fructibus suis cibetur.
7 Considera id quod dico [2] dabit tibi Dominus noster sapientiam in omni re.
8 Memor esto Ieschua Christi, quòd resurrexit à mortuis, qui est ex semine Dauid, secundum Euangelium meum:
9 In quo sustineo mala vsque ad vincula, tanquam patrator malorum: sed sermo Dei non est vinctus.
10 Propter hoc omnia suffero, propter electos, vt etiam inueniant salutem in Ieschua Christo cum gloria, quæ est in æternum.
11 Fidelis est sermo: si enim mortui sumus cum eo, etiam cum eo viuemus:
12 Et si tolerauerimus, etiam regnabimus cum eo: si autem negauerimus eum, etiam ille negabit nos.
13 Et si non crediderimus in eum, ipse in fide sua permanet: vt enim neget seipsum *fieri* non potest.
14 Hæc commemora eis, & testare coram Domino nostro, ne contendant sermonibus inutilibus, ad subuersionem eorum qui audiunt eos.
15 Et cura sit tibi vt sistas teipsum perfectè

1 Ad verbum, Per manum multorum testium. Hebraismus.

2 Vel dec.

6 Duo capita nostræ fidei, ab hæreticis perpetuò oppugnata, disertè confirmat: quorum vnum, nempe Christum esse verum illum Messiam, hominem ex Dauidis semine factum, est nostræ salutis basis: alterũ est eiusdem vertex, nempe eum resurrexisse ex mortuis. 7 Occupatio, Se quidem instar sceleratorum in vinculis teneri, sed causam non esse cur propterea nonnulli fidem detraherent eius Euangelio: quum Deus nihilominus ipsius ministerio benediceret, imò etiam huius captiuitatis & patientiæ suæ exemplum Ecclesiam multis modis confirmaret in vitæ melioris expectatione. *Rom. 6. 5.* 8 Quarta admonitio, Non de verbis & quæstionibus non modò inutilibus, sed etiam plerumque damnosis, esse decertandum, sed de eo potius vt nos ad omne patientiæ genus, atque adeò ad mortem ipsam cum Christo (id est, pro Christi nomine subeundam) comparemus: quoniam fit certus ad vitam, & eam quidem gloriosissimam, additus: sicut è contrario hominum perfidia nihil de veritate Dei decedit, certum autem exitium sibi accersunt homines. c *Si vnà cum Christo & Christi ipsius causa affligimur. Mat. 10. 33. mar. 8. 38. Rom 3. 3. & 9. 6.* d *Domino etiam teste aut potius indice aduocato, sic ut fecerunt Moses, Iosua, Samuel, & ipse Paulus, Act. 20.* 9 Quinta admonitio, Ministrum esse oportere non otiosum disputatorem, sed fidelem in veritatis sermone: rectè distribuendo, dispensatorem, adeò quidem vt etiam aliorum garrulam curiositatem cohibeat.

coram Deo, operarium fine erubefcentia, & prædicantem rectè fermonem veritatis:

16 A fermonibus vanis, in quibus non eft vtilitas, te fubducito: multùm enim adiiciunt ad improbitatem illorum qui occupantur in eis.

17 Et fermo eorum tanquam cancer paſtionem apprehendet in multis: eſt autem vnus ex illis Hymenæus, & alter Philetus:

18 Qui aberrarunt à veritate, dicentes quòd refurrectio mortuorum facta fit: & fidem quorundam fubuertunt.

19 Fundamentum autem firmum Dei manet, & eſt ei fignaculum hoc, Quòd nouit Dominus eos qui funt fui, & Difcedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomen Domini.

20 In domo autē magna non funt vafa aurea tantùm, aut argentea *tantùm* funt in ea, fed etiam lignea & teſtacea: ex eis *quædam* in honorem, & ex eis *quædam* in contumeliam.

21 Si quis igitur expurgauerit feipfum ab iſtis, erit vas mundum in honorem, aptum ad vfum Domini fui, & præparatum ad omne opus bonum.

22 Ab omnibus concupifcentiis iuuenilibus fuge, & fectare iuſtitiam, & fidem & charitatem, & pacem cum iis qui inuocant Dominum noſtrum corde puro.

23 Altercationes ſtultas, quæ ineruditæ funt, fuge: noſti enim quòd certamina gignant.

24 Seruus autem Domini noſtri non debet certare, fed placidus effe erga omnem hominem, & didacticus, & longanimis.

25 Vt erudiat eos qui contendunt aduerfus fe, cum manfuetudine: fi fortè det illis Deus conuerfionem, & agnofcant veritatem.

26 Et memores fint fuiipforum, & eripiantur ex laqueo Satanæ, quo capti funt ad voluntatem ipfius.

operarium qui non erubefcat, & [e] qui rectè fermonem veritatis fecet.

16 Profanos autem de rebus inanibus clamores [f] cohibe: [10] ad maiorem enim procedent impietatem.

17 Et fermo eorum depafcet vt gangræna: ex quibus eſt Hymenæus & Philetus:

18 Qui circa veritatem aberrarunt à fcopo, dicentes refurrectionem iam effe factam: & fubuertunt quorundam fidem.

19 [11] Solidum tamen fundamentum Dei ſtat, habens figillum hoc, Nouit Dominus qui fint fui: &, Difcedat ab iniuſtitia omnis qui [g] nominat nomen Chriſti.

20 [12] Cæterùm in magna domo non tantùm funt vafa aurea & argentea, fed etiam lignea ac teſtacea: & alia quidem ad decus, alia verò ad dedecus.

21 Si quis igitur feipfum ab his [h] expurgarit, erit vas ad decus, fanctificatum, & accommodum vfibus Domini, & ad omne opus bonum comparatum.

22 [13] Iuueniles autem cupiditates fuge: fed fectare iuſtitiam, fidem, charitatem, [14] pacem cum iis qui inuocant Dominum ex puro corde.

23 Stultas autem & ineruditas quæſtiones reiice, fciens eas gignere pugnas.

24 Seruum autem Domini non oportet pugnare, fed placidum effe erga omnes, aptum ad docendum tolerantem malos.

25 Cum lenitate erudientem eos qui [i] contrario animo funt affecti, ecquando det eis Deus vt refipifcentes agnofcant veritatem.

26 Et *elapſi* ex diaboli laqueo, à quo captiui tenentur, mentis fanitatem recipiant ad *præſtandam* illius voluntatem.

e *Qui nihil adiciat nihil prætermittat, mutilet, difcerpat, torqueat: ſpectet diligenter quid ferat auditorum captus, & quid ad ædificationem conducat.*

f *Ad verb. circumfiſte, id eſt, obferua & obſide, vt videlicet prohibeat ne latius ferpant.*

10 Aſtutiam Satanæ patefacit, qui ab his initiis exorfus, fenfim nos pertrahit ad impietatem, ferpente illo profanæ garrulitatis malo: quod triſti eorum exemplo probat qui refurrectionem iam factam docebant.

11 Digreſsio, qua offendiculis ex illorum defectione exortis medetur: primo oſtendens electos effe extra huiufmodi defectionis periculum: fecundò Deo notos illos effe, non nobis: ac proinde mirum non effe fi fæpe hypocritas pro veris fratribus habeamus: nobis autem dandam effe operam ne illorum fimiles fimus, fed vt potius reipfa fimus quod dicimur.

g *Qui colit, & tanquam fidelis ab illo cognominatur.*

12 Occupatio, Non cedere in patris familias dedecus quòd in magna domo non habeat omnia eiufdem generis & vfus vafa, fed curandum nobis effe vt vafa ad decus comparata comperiamur. *Rom.9.21.* h *Non cauſam propoſuit, fed exequutionem declarat, cæterùm quòd nos expurgamus, non libertati noſtri arbitrii illud tribuendum eſt, fed ei, id eſt Deo, qui gratis & in folidum efficit in nobis bonam & efficacem voluntatem.* 13 Rediens vnde fuerat a ver. 16. digreſſus, monet vt in rebus feriis & ad pietatem ipfam ſpectantibus fefe exerceat. 14 Sexta admonitio, Vitandam in primis omnem animi acerbitatem tum in docendis omnibus tum etiam in reuocandis qui extra vitam aberrarunt. *1. Cor. 1.2. 1. Tim. 1.4. & 4.7. Tit. 3.9.* i *Loquitur de iis quibus nondum perſpecta eſt veritas.*

CAPUT III.

1 *Prædicit quàm infeſta piis tempora immineant:* 9 *fed fiducia victoriæ* 10 *animat eum ad certamen,* 14 *exercitationem fanæ doctrinæ in primis commendans.*

1 HOc autem fcias, quòd in diebus extremis venient tempora dura.

2 Et erunt filii hominis amantes fui ipforum, & amantes argentum, glorioſi, elati, maledici, qui iis [1] qui præfunt fibi non obtemperant, negantes beneficium, improbi,

3 [2] Calumniatores, fubiecti affectui, feri, odio habentes bona.

4 Proditores, præcipites, inflati, amantes voluptates potius quàm charitatem Dei.

5 Quibus eſt fpecies reuerentiæ Dei, & à virtute Dei longè difcedunt. Qui tales funt, longè remoue abs te.

6 Ex iis enim funt qui irrepunt in domos, & captiuas ducunt mulierculas quæ cuſtodiuntur in peccatis, & ducuntur in concupifcentias varias:

1 ILlud [1] autem fcito, fore vt extremis diebus inſtent tempora moleſta.

2 Erunt enim homines fui amantes, auari, glorioſi, fuperbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, [a] prophani.

3 Charitatis expertes, nefcii fœderis, calúmniatores, intemperantes, immites, minimè amantes bonorum.

4 Proditores, præcipites, inflati, voluptatum amantes potius quàm amantes Dei:

5 Habentes formam pietatis, fed qui vim eius abnegarint. [2] Iſtos igitur auerfare.

6 Ex his enim funt iſti qui irrepunt in familias, & captiuas ducunt mulierculas, onuſtas peccatis, actas cupiditatibus variis:

1 Ad verbum, Hominibus fuis tam in manufcripto quàm in impreſſo codice: fed contextus docet quomodo locus intelligendus fit. Homines intelligit illos quibus merito parendum fit. Eſt igitur fynecdoche generis pro fpecie.

2 Principium verſus tertii defideratur in Syro Teſtamento, tum impreſſo, tum manufcripto, videlicet, Charitatis expertes, nefcii fœderis: quod his verbis reſtitueretur.

דלא חובא ודלא קימא

1. Tim. 4.1.
2 Pet. 3.3. Iud. 18.

1 Septima admonitio, Non effe fperandam Ecclefiam aliquam incorruptam in hoc feculo, fed fore potius magnum perditiſsimorum hominum prouentum in ipfo etiam Ecclefiæ finu, qui tamen fummam pietatem & charitatem præ fe ferant.

a *Quibus nullum eſt ius nec fas.*

2 Cum eiufmodi hominibus non fimplici errore, fed peruerſitate animi reſiſtentibus veritati (quod ex eorum fructibus apparet, quos hic graphicè prorfus defcribit) non eſt quòd ludatur opera, quum fint potius auerfandi.

7 Semper discentes, sed quæ nunquam ad cognitionem veritatis venire possint.

8 Quemadmodum autem Iannes & Iambres restiterunt Mosi, ita & hi resistunt veritati, homines mente corrupti, reprobi circa fidem.

9 3 Sed non procedent amplius: nam amentia illorum euidens erit omnibus, vt & illorum fuit.

10 4 Tu verò [b] assequutus es doctrinam meam, vitæ meæ rationem, propositum, fidem lenitatem, charitatem, tolerantiam.

11 Persequutiones, afflictiones quæ mihi acciderunt [c] Antiochiæ, Iconii, Lystris: quas persequutiones sustinuerim: sed ex omnibus eripuit me Dominus.

12 Sed & omnes qui volunt piè viuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.

13 Improbi autem homines & impostores [d] procedent in peius, tum seducentes *alios* tum seducti *ipsi*.

14 At tu permane in iis quæ didicisti, & quæ tibi concredita sunt, sciens à quo didiceris:

15 Teque a puero sacras literas nouisse, quæ te possunt sapientem reddere in salutem, per fidem quæ est in Christo Iesu.

16 5 Tota scriptura diuinitus *est* inspirata, & vtilis ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem quæ *est* in iustitia:

17 Vt perfectus sit [e] homo Dei, ad omne opus bonum perfectè instructus.

7 Quę omni tempore discunt, & nunquam ad cognitionem veritatis venire possunt.

8 Quemadmodum autem 5 Iannes & Iambres insurrexerunt contra Mosche, ita & hi insurgunt contra veritatem: homines quorum mens corrupta est, & reprobati sunt à fide.

9 Sed non progredientur: amentia enim eorum cognita est omni homini, sicut etiam illorum cognita fuit.

10 Tu verò assequutus es doctrinam meam, & assequutus 4 meas vitæ rationes, & assequutus voluntatem meam, & assequutus fidem meam, & assequutus longanimitatem meam, & assequutus charitatem meam, & assequutus patientiam meam.

11 Et assequutus persequutionem meam, & assequutus passiones meas: & nosti quæ sustinui Antiochiæ & Iconii & Lystris: quam persequutionem sustinuerim, & ex omnibus eripuit me Dominus meus.

12 Sed & omnes illi qui volunt in timore Dei viuere in Christo Ieschua, persequutionem patiuntur.

13 Filii hominis autem mali & seductores, adiiciẽt malitiæ suæ, errantes, & in errorem inducentes.

14 Tu verò persiste in iis quæ didicisti, & *in quibus* confirmatus es, nosti enim à quo didiceris.

15 Et quod à pueritia tua libros sacros didiceris, qui possunt sapientem te reddere ad salutem, per fidem qui est in Ieschua Christo.

16 5 In Scriptura enim quæ per Spiritum scripta est, vtilitas est ad doctrinam, & ad redargutionem, & ad correctionem, & ad eruditionem quæ est in iustitia.

17 Vt sit perfectus filius hominis Dei ad omne opus bonum & absolutus.

3 Consolationem addit Dominum tandem istis omnem larnam detracturum. Exod.7.11.

4 Quominus ab eiusmodi hypocritis decipiamur. proponendæ sunt nobis sanctorum seruorum Dei virtutes, nec fugienda crux quàm illi vltro subierint, & quæ perpetua est veræ pietatis comes. Apostolica verò doctrina in primis est retinenda: cuius summa est, nos fide in Christum Iesum seruari.

b *Tunō modò quid docuerim, quid egerim, sed etiam quæ mea mens ac voluntas fuerit, prorsus nosti.*

c *De Antiochia Pisidiæ intellige.*

d *Illorum improbitas quotidie augebitur.*

5 Octaua admonitio longe pretiosissima, Pastorem ex vno scripto Dei verbo sapere oportere, in quo perfectè traduntur quæcunque tum ad vera dogmata cognoscenda & stabilienda, falsa verò refellenda: tum ad malos quidem mores corrigendos, bonos autem instituendos spectant. 2.Pet.1.20.

e *Homo Dei propriè & peculiariter dicitur Propheta, & voluntatis Dei interpres.*

5 Iannes & Iambres, quos Syrus vocat Iannis & Iambaris, in Talmud in tractatu de oblationibus. cap. Omnes oblationes publicè (vbi eorum fit mentio) vocantur יוחני וממרא, Iochanne & Mamre: & dicuntur ibi fuisse principes magorum Pharaonis, multumque restitisse Mosi, & studuisse Mosis autoritatem & miraculorum eius fidem infirmare, dum suis artibus eadem fingerent, quæ Moses diuina virtute faciebat: sed tandem eorum impotentia & diuina virtus enituit quum Aaronis virga in serpentem conuersa, eorum virgas quæ serpentes videbantur, deglutiret: & ipsi in miraculo pediculorum, quũ idem præstare non possent, faterẽtur digitum Dei eum esse qui id præstitisset.

4 Id est, Rationẽ qua me gero. Id enim significat דוכר à verbo אתדכר, quòd significat Se gessit. Potest etiam verti, Cõuersationem meã.

5 Sic enim sonant Syra verba על כתב &c. Dicere enim non ausim על esse positũ pro כל, (licet ita melius responderet Græco textui) quia non modo impressus, sed etiam manuscriptus codex Heydelbergensis (quem antiquissimum esse apparet) legit על.

Caput IIII.

1 *Obtestatur eum vt maximè Euangelium prædicet,* 3 *in tam deplorato tempore.* 6 *Sibi in propinquo esse mortem.* 8 *sed ita vt quasi victor ad gloriosum triumphum properet.* 10 *Tandem accersendi Timoth. necessitatem,* 11 *ex præsenti suo statu ostendit.*

1 Obtestor 1 igitur ego corã Deo & Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos in illustri illo suo aduentu & regno suo.

2 Prædica sermonem, insta tempestiuè, intempestiuè: argue, obiurga, exhortare cum omni lenitate & doctrina.

3 2 Nam erit tempus quum sanam doctrinam non tolerabunt, sed auribus prurientes, ipsi sibi secundum illas suas peculiares cupiditates coaceruabunt doctores.

4 Et à veritate quidem aures auertent, ad [a] fabulas verò conuertentur.

5 3 At tu vigila in omnibus, perfer iniurias, opus perage euangelistæ, [b] ministerii tui plenam fidem facito.

1 Obtestor te coram Deo & Domino nostro Ieschua Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos in apparitione regni sui.

2 Prædica sermonem, & persta in diligentia, 1 tempestiuè & intempestiuè: argue, & redargue cum omni longanimitate & doctrina.

3 Erit enim tempus quum doctrinæ sanæ non auscultabunt, sed iuxta concupiscentias suas coaceruabunt sibi ipsis doctores, in pruritu auditus ipsorum.

4 Et à veritate auertent aures suas, ad fabulas verò inclinabunt.

5 Tu autem esto vigilans in omni re, & tolera mala, & fac opus Euangelistæ, & ministerium tuum adimple.

1 Summa & præcipua omniũ admonitionum, atque proinde grauissima obtestatione sancita, hæc est, vt sancta etiam quadam cum importunitate proponatur Dei verbum, prout fert necessitas: ita tamen vt solidum doctrinæ fundamentum substernatur, & acrimonia omni sancta lenitate temperetur.

12 Captandæ iam olim fuerũt fidis pastoribus omnes occasiones, hominibus mox ad suas fabulas vltro reuersuris.

a *Falsas ac inutiles doctrinas quibus ita nunc fascinatus est mundus, vt veritatis apertam lucem malit modis omnibus extinctam, quàm à tenebris emergere.*

3 Mundi perfidia debet fidos ministros eò magis solicitos reddere.

b *Viris argumentis comproba te germanum esse Dei ministrum.*

1 Ad verbum, In tempore & sine tempore. Hebraismus.

2 Id est, Libaminis instar offeror: quod verbũ ad Philipp. 2. eodem sensu legitur.

3 Id est, Repositorium scriptorum. Parua erat arca in qua scripta conseruabantur.

4 Quum in Græco textu legatur τὰς μεμβράνας, ita vertit Syrus paraphrastes, sensum potius quàm voces respiciens, membranis enim vtebantur, vt iam nos papyro, ad scribendum: atq; vt iam libros paramus, illi non parabant, sed consutas membranas in volumen complicabant, vt facilius ferrentur & conseruarentur melius.

5 Id est, Restitit sermonibus nostris. Hebraismus.

6 Ad verbum, Da pacem Priscillæ. Hebraismus.

6 Ego autem 2 libor, & tempus quo resoluar, appropinquat.
7 Certamen bonum certaui, & cursum meum absolui, & fidem meam seruaui.
8 Et deinceps seruatur mihi corona iustitiæ, quàm rependet mihi Dominus meus in die illo qui est iudex iustus: non autem tantùm mihi, sed etiam illis qui dilexerunt reuelationem eius.
9 Solicitudo tibi incumbat vt venias ad me citò.
10 Demas enim deseruit me, & dilexit mundum hunc, & profectus est Thessalonicam, Crispus in Galatiam, Titus in Dalmatiam.
11 Lucas solus est mecum. Marcum assume, & adducito eum tecum: aptus enim est mihi ad ministerium.
12 Tychium autem misi Ephesum.
13 3 Domum scriptorum autem quam reliqui Troade apud Carpum, quum veneris adferto, & libros, & maximè 4 fasciculum voluminum.
14 Alexander faber ærarius mala multa ostendit mihi: redditurus est illi Dominus noster secundum opera ipsius.
15 Caue autem tu quoque ab eo: valdè enim 5 sese eleuauit contra sermones nostros.
16 In defensione prima nemo fuit mecum, sed omnes deseruerunt me: ne imputetur illis hoc.
17 Dominus autem meus astitit mihi, & roborauit me, vt per me prædicatio expleretur, & audirent Gentes omnes: & ereptus sum ex ore leonis.
18 Ac eripiet me Dominus meus ab omni opere malo, & seruabit me in regnum suum quod est in cœlis: cui est gloria in secula seculorum. Ammin.
19 6 Saluta Priscillam & Aquilam & familiam Onesiphori.
20 Erastus remãsit Corinthi: Trophimum autem reliqui ægrotum in Mileto vrbe.
21 Solicitudo incumbat tibi vt ante hyemem aduenias. Salutat te Ebulus, & Pudus, & Linus, & Claudia, & fratres omnes.
22 Dominus noster Ieschua Christus sit cum spiritu tuo. Gratia sit tecum. Ammin.

Finitur Epistola ad Timotheum secunda, quæ fuit scripta è Roma.

6 4 Nam ego iam c libor, & tempus meæ resolutionis instat.
7 Certamen illud præclarum decertaui, cursum consummaui, fidem seruaui.
8 Quod superest, reposita est mihi iustitiæ corona, quam reddet mihi Dominus in illo die, iustus ille iudex: non solùm autem mihi, sed & omnibus qui expetiuerint illustrem illum ipsius aduentum.
9 5 Stude venire ad me citò.
10 Nam Demas me dereliquit, amplexus præsens seculum, & profectus est Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.
11 Lucas mecum est solus. Marcum assumptum adduc tecum: est enim mihi perutilis ad ministerium:
12 Porrò Tichicum misi Ephesum.
13 Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, adfer quum venies, & libros, maximè membranas.
14 Alexander faber ærarius multa mala mihi exhibuit: reddat ei Dominus secundum facta ipsius.
15 Quem & tu caue, vehementer enim restitit sermonibus nostris.
16 In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me deseruerunt: (ne illis imputetur)
17 Sed Dominus mihi adfuit, & corroborauit me: vt per me fieret fides præconii quod audirent omnes Gentes: & ereptus fui ex ore e leonis.
18 Et eripiet me Dominus ab omni opere malo, seruabitque g regno suo cœlesti: cui gloria in secula seculorum. Amen.
19 Saluta Priscam & Aquilam, & Onesiphori familiam.
20 Erastus mansit Corinthi: Trophimum autem reliqui Mileti ægrotantem.
21 Stude venire ante hyemem. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.
22 Dominus Iesus Christus *sit* cum spiritu tuo. Gratia *eius sit* vobiscum. Amen.

Scripta est Roma posterior ad Timotheum, qui primus Ephesi ordinatus fuit Episcopus, quum Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

4 Prædicit maximum suum obitum, pulcherrimo inuictæ constantiæ & certæ spei exemplo.

c *Pro libamento offeror: alludit autem ad sanguinis, aut etiam vini perfusionem quæ in sacrificiis vsurpabantur.*

5 Vltima pars epistolæ grauissimas aduersus quosdam querelas & singularis vbique pietatis, ac indefessi animi exempla præbens.

d *Acquiens in hoc seculo.*

Colos. 4. 9.

e *Neronis.*

f *Purum me seruabit, nequid committam indignum Apostolo.*

g *Vt regni sui participem faciat.*

Suprà. 1. 16.

EPISTO-

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TITVM.

Caput I.

5 Docet quales oporteat Ministros eligere, 10 *simul ostendit quomodo vaniloquis os obturare oporteat.* 12 *Hac occasione perstringit Cretensium mores* 14 *Ac Iudæos, qui in rebus externis sanctitatem locabant.*

1 Asserit suum Apostolatum, nō Titi sed Cretentiū causa, tū ex vocationis externæ testimonio tum ex suo cum omnibus ab initio mundi electis consensu.

a *Minister quatenus ipse Christus, quatenus fuit minister, & quidem Prophetarum caput, seruus dicitur, Esa.43.10.*

b *Eorum quos Deus elegit.*

2 Fides in qua omnes electi consentiunt, est vera ac sincera Dei cognotio huc spectans, vt Deum ritè colentes, vitam æternam tandem secundum veracis Dei promissionem ex æterno ipsius proposito suis temporibus in Christo exhibitam, consequamur.

c *Spes finis est fidei*

d *Qua vltrò & gratuita liberalitate promisit.*

e *Vide 2.Tim.1.9.*

3 Hæc veritas nō est alibi quàm in Apostolica prædicatione quærenda.

f Sotor *non tantùm conseruatorem vitæ, sed & datorem significat.*

4 Titi communē secum consensionem in fide prædicans Apostolus, Cretenses ad illum audiendum excitat, simulque monet qua potissimum ex re veros ministros à falsis distinguere oporteat.

5 Communis est & eadem salutis ratio pastoribus & gregi.

o Prima admonitio, vt presbyteri oppidatim constituantur.

1 1 PAVLVS a seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secundum fidē b electorum Dei, 2 & agnitionē veritatis quæ est secundum pietatē:

2 Ad c spem vitæ æternæ, quā d promisit Deus ille mentiri nescius, ante e tempora seculorum, patefecit autem temporibus suis:

3 3 *Videlicet* sermonem illum suum, per prædicationem quæ concredita est mihi ex mandato f seruatoris nostri Dei: 4 Tito germano filio in communi fide,

4 5 Gratia *sit tibi,* misericordia, & pax à Deo Patre, & Domino Iesu Christo seruatore nostro.

5 6 Huius rei gratia reliqui te in Creta, vt quæ reliqua sunt corrigas, & constituas oppidatim presbyteros, sicut ego tibi mandaui:

6 Si quis est inculpatus, vnius vxoris vir, liberos habens fideles, qui non sunt obnoxii crimini luxus, aut g refractarii.

7 7 Oportet enim Episcopum inculpatum esse, tanquam Dei h dispensatorem: i non sibi partinaciter placentem, non iracundum, non vinosum, non percussorem, non turpis lucri cupidum:

8 Sed hospitalem, bonorum amantem, k temperantem, iustum, pium, continentem.

9 8 Tenacem fidelis illius sermonis qui ad doctrinam facit 9 vt possit exhortari doctrina sana, & contradicentes conuincere.

10 10 Sunt enim multi refractarii, & vaniloqui, mentium deceptores, maximè ii qui sunt l ex Circuncisione.

11 Quibus oportet os obturare: qui totas domos subuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.

12 Dixit m quidam ex ipsis proprius ipsorum

1 PAVLVS seruus Dei & Apostolus Ieschua Christi, iuxta fidem electorum Dei, & agnitionis veritatis quæ est in reuerentia Dei.

2 De spe vitæ quæ est in æternum, quam promisit Deus verax ante tempora seculi, & patefacit sermonē suum in tempore suo.

3 Per prædicationē nostram quæ concredita fuit mihi per mandatum Dei Seruatoris nostri, Tito filio vero, iuxta fidem 1 communem.

4 Gratia & pax à Deo Patre, & à Domino nostro Ieschua Christo Seruatore nostro.

5 Propter hoc reliqueram te in Creta, vt ea quæ deessent corrigeres, & constitueres seniores in qualibet ciuitate, sicut præceperam tibi.

6 Eum qui est irreprehensibilis, & fuit maritus vxoris vnius, & sunt illi filii fideles, qui non sunt dediti luxuriæ, neque 2 sunt immorigeri præ crapula.

7 Debet enim senior esse irreprehensibilis, tanquam dispensator Dei: neque ducatur per cogitationem sui ipsius, neque sit iracundus, neque sit 3 sectator vini, cuius manus non sit præceps ad percutiendum, neque sit amans lucrum turpe.

8 Sed sit amans hospites, & sit amans bona, & sit sobrius, & sit iustus, & sit benignus, & continens seipsum à concupiscentiis:

9 Et solicitus sit super doctrina sermonis fidei, vt possit etiam consolari per suam doctrinā sanam, & arguere eos qui sunt contentiosi.

10 Sunt enim multi qui sese non submittunt, & vani sunt sermones eorum, & in errorem inducunt mentes filiorum hominis, maximè ii qui sunt ex circuncisione:

11 (Quorum oportebat obturare os) domos multas destruunt, & docent id quod non oportet, propter lucrum turpe.

12 Dixit quidam ex ipsis propheta ipsorum,

1 Vide quæ de hac voce scripsimus Act.2.

2 Metaphora est sumpta à iumentis, quæ quò magis saginantur, eò magis redduntur indomita.

3 Ad verb. Transiens ad vinum. Vide 1.Tim.3.

g *Sic propriè dicuntur equi vel boues, qui iugum subire nolunt.* 7 Secunda admonitio, à quibus præsertim vitiis alienos, & quibus præcipuè virtutibus ornatos esse oporteat Pastores, quos etiam Presbyteros vocauit. h *Quem Deus suorum donorum dispensatorem constituit.* i *Non asperis moribus, & difficili natura.* k *Circunspectum & sani iudicii, & singulare moderationis exemplar.* 8 Tertia admonitio, Pastorem eius doctrinæ tenacissimum esse oportere, quæ ab Apostolis tradita, ad salutem facit, curiosis & inanibus omnibus relictis. 9 Quarta admonitio, Verè doctrinæ scientiā ad vsum esse applicandam, qui quidem duabus in rebus consistit, nempe in regendis qui se dociles præbent, & refractariis refutandis. 10 Applicatio thesis ad hypothesin. Cretenses inter cæteros acribus reprehensionibus egere: tum propter animos eorum ad mendacia & pigritiam naturali quodam impetu propensos: tum propter auaros quosdam Iudæos, qui pietatis prætextu, partim traditiones quasdam inanes, partim veteres ceremonias cum Euangelio coniungebant. l *Ex Iudæis, vel potius ex illis Iudæis qui Christum Legi coniungere studebant.* m *Epimenides, qui inter fatidicos habitus est. vide Laertium & Ciceronem de Diuinatione.*

Quòd [4] Cretenses omni tempore mendaces sunt, bestiæ malæ, & ventres otiosi.

13 Et verum est testimonium hoc: propter hoc durè increpa illos vt sint sani in fide.

14 Et ne coniiciant se ad fabulas Iudæorum, & ad mandata filiorum hominis odio habentium veritatem.

15 Omnis enim res pura puris, iis autem qui sunt inquinati, & non credentes, aliquid quod purum sit, non est: sed est inquinata mens eorum, & conscientia eorum.

16 Et confitentur quòd cognoscant Deum, factis autem suis negant eum: & sunt odiosi, & [5] inobedientes, ac reprobantes ad omne opus bonum.

Propheta, Cretenses semper mendaces, malæ feræ, ventres pigri.

13 Testimonium hoc est verum: quam ob causam eos redarguito [n] præcisè, vt sani sint in fide:

14 Non attendentes Iudaicis fabulis, & mādatis hominum aduersantium veritatem.

15 [11] Omnia quidem pura puris: pollutis autem & infidelibus nihil est purum, sed polluta est eorum & [o] mens & conscientia.

16 Deum profitentur se scire, sed factis negant, quum sint abominandi, & rebelles, & ad omne opus bonum reprobi.

4 Ad verb. Filii Creta Hebraismus.

5 Ad verb. Sine obedientia. Hebraism.

n *Durè ac sine vllis ambagibus.*

11 Paucis ostendit puritatem nō in legali, & externo cultu (veluti, delectu ciborum, ablutionibus, & cæteris eiusmodi iam abolitis) sed in mente & conscientia positam esse: & qui secus doceant, quæ sit reipsa vera religio prorsus nescire, atque adeò nihil minus esse quàm quòd videri volunt.

o *Si mens & conscientiæ impura sunt, quid puri restat ante regenerationem.*

CAPUT II.

1 Personarum & ætatum præscribens officia, 6 iubet vt de moribus doceat Ecclesiam. 11 & à fine redemptionis argumentatur. 12 quem dicit esse, studium & rectè viuendi.

1 TV verò loquere id quod decet doctrinam sanam.

2 Et doce vt sint seniores vigilantes mētibus suis, & sint honesti, & sint puri, & sint sani in fide, & in charitate, & in tolerantia.

3 Et anus quoque similiter, vt sint [1] in modestia quæ conueniat reuerentiæ Dei: at ne sint calumniatrices, neque sint obnoxiæ vino multo: & doceant decora.

4 Et honestas reddant eas quæ sunt iuuenculæ, vt ament viros suos & filios suos:

5 Et sint honestæ, & sanctæ, & curam habeant decoris familiarū suarū, & subiectæ *sint* viris suis, nequis obloquatur de sermone Dei

6 Et ab illis qui sunt iuuenes, similiter pete vt sint honesti.

7 In qualibet autem re exemplar in teipso præbe in omnibus operibus bonis: & in doctrina tua sit tibi sermo sanus.

8 Qui sit honestus & incorruptus, neque quisquam spernat ipsum: vt is qui insurgit aduersus nos, erubescat, non inueniens vt dicat aduersus nos quicquam odiosi.

9 Serui dominis suis subiiciant sese in quauis re, & præbeant se placentes, nec sint contentiosi:

10 Neque sint fures, sed ostendant fidelitatem suam bonam in qualibet re: & ornent doctrinam Dei Seruatoris nostri.

11 Apparuit enim benignitas Dei seruatrix omnium:

12 Et erudit nos vt abnegemus improbitatē & concupiscentias mundi, & viuamus in hoc mundo in sobrietate, & in iustitia, & in timore Dei.

13 Expectantes spem benidictam, & reuelationem gloriæ Dei magni & Seruatoris nostri Ieschua Christi:

14 Qui dedit semitipsum pro nobis, vt redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret nos sibi ipsi populum nouum, qui studiosè bona opera sectaretur.

15 Hæc loquere, & require, & corrige cum omni imperio: & nemo contemnat te.

1 AT [1] tu loquere quæ decent sanam doctrinam.

2 [2] Vt senes sobrii sint, venerandi, temperantes, sani fide, charitate, tolerantia.

3 Anus itidem, vt *sint* habitu qui sanctimoniam deceat, non calumniatrices, non vino multo seruientes, honestatis magistræ,

4 Vt sapientes reddant adolescentulas, vt sint maritorum ac liberorum amantes.

5 Temperantes, puræ, [a] domi manentes, bonę, subiectæ suis viris: ne sermo Dei blasphemetur.

6 Adolescentulos itidem adhortare, vt sint temperantes.

7 [3] Per omnia teipsum præbens exemplar bonorum operum, in doctrina integritatem, [b] grauitatem.

8 Sermonem sanum, qui damnari non possit: vt qui *se* ex aduerso *opponit*, erubescat, nihil habens quod de vobis dicat mali.

9 [4] Seruos *hortare* vt suis dominis subiiciant sese, vt [c] in omnibus sint *eis* accepti, non responsatores:

10 Nihil interuertentes, sed omnem bonam [d] fidem ostendentes, vt doctrinam Seruatoris nostri Dei ornent in omnibus.

11 [5] Illuxit enim gratia illa Dei salutifera omnibus hominibus.

12 Erudiens nos vt abnegata impietate & [e] mundanis cupiditatibus, sapienter & iustè & piè viuamus in præsenti seculo:

13 [f] Expectantes beatam illam spem & illustrem illum aduentum gloriæ magni illius Dei ac Seruatoris nostri, *nempe* Iesu Christi:

14 Qui dedit semetipsum pro nobis, vt redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret sibi ipsi populum [g] peculiarem studiosum bonorum operum.

15 Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni [h] imperio, nemo te despiciat.

1 Id est, In habitu modesto.

1 Quinta admonitio, Non tantū in genere puram esse doctrinam oportere, sed etiam singulis ætatibus, & ordinibus, pro circunstātiarum varietate applicari.

2 Quę sint præcipuæ senum, & iuuenum tum virorum, tum mulierum virtutes, ad quas illos assiduè incitari oporteat.

a *Quę huc & illuc non oberrent.*

3 Sexta admonitio, integram esse oportere Pastoris tum vitam tum doctrinā.

b *Non quæ homines arceat ab aditu ministri, sed quę ad omnem reuerentiam honestam componat adeuntes.*

4 Septima admonitio, de seruorum erga dominos officio.

c *Quę sine Dei offensione præstari possūt*

d *Fides hoc loco pro fidelitate sumitur.*

5 Octaua admonitio ad omnes pios spectans, vt quū Deus ad Euangelium omnes vocet, & Christus ita nos iustificarit vt etiam sanctificarit, omnes veræ pietati & iustitię incumbamus, certa spe immensæ illius gloriæ proposita, quodquidem ita sit inculcandum, vt etiam cōtradicentes, cū summi Dei authoritate sint coarguendi.

e *Cupiditatibus carnis quæ ad præsentes vitę ac mundi istius rationes referuntur.*

f *Apertissimè Christus dicitur magnus Deus, & metonymicè spes nostra, eius aduentus* epiphaneia.

g *Quasi instar peculii reconditum.*

h *Cum authoritate summa.*

CAPUT. III.

1 Generaliter nunc vult omnes moneri, vt placidè colant ordinem politicum. 3 & memores sint vitæ pristinæ. 7 vt iustificationem communem ex gratia esse existiment, 9 Quòd siquis contentiosus his reclamet, 16 illum iubet emitti.

1 Suggere

1 Quod in genere dixerat, iam partes explicat, præcipua quædam declarans quæ homines hominibus, ac præsertim subiecti suis magistratibus debeant.

1 SVggere [1] ipsis vt sese subiiciant principatibus ac potestatibus, vt obtemperent, vt ad omne opus bonum sint parati:

2 Ne cuius famam lædant, vt sint à pugnis alieni, æqui, omnem exhibentes lenitatem erga quosuis homines.

1. Cor. 6. 11.

2 Iterum proposito nostræ regenerationis beneficio gratuito (cuius pignus est Baptismus noster) superiorem exhortationem confirmat.

3 [2] Nam eramus quondam & nos amentes, rebelles, errantes, seruientes cupiditatibus ac voluptatibus variis, in malitia & inuidia degẽtes, odiosi, alii alios odio prosequẽtes:

4 Sed postquam bonitas & erga homines amor apparuit seruatoris nostri Dei,

2 Tim. 1. 9.

a *Ad verbum, Ex operibus quæ fiunt in iustitia: porrò hic locus abundè refutat meritorum doctrinam.*

b *Quam præstat & efficit vis spiritus sancti.*

5 Non ex operibus [a] iustis quæ fecerimus nos, sed ex sua misericordia seruauit nos per lauacrum regenerationis, & renouationem [b] Spiritus sancti:

6 Quem effudit in nos copiosè per Jesum Christum seruatorem nostrum:

7 Vt iustificati ipsius gratia, hęredes efficeremur secundum spem vitæ æternæ.

3 Iterum quoque magna cum asseueratione inculcat solidæ pietati esse incumbẽdum vitatis omnibus vanis, & ad solas excitandas rixas vtilibus quęstionibus.

8 [3] Fidus *est* hic sermo, & hæc volo te affirmare, vt curent bonis operibus præstantius esse: qui crediderunt Deo, Hæc illa sunt bona & hominibus vtilia.

1. Tim. 1. 4.

2. tim. 2. 23.

9 Stultas autem quæstiones, & genealogias & contẽtiones ac pugnas legales caue: sunt enim inutiles & vanæ.

4 Hæretici (id est qui Ecclesiasticis admonitionibus insanabiles, præfractè & factiosè perturbant ecclesiæ pacem) semel sunt Verbi ministris omittendi.

10 [4] Hæreticum hominem post vnam & alteram commonefactionem reiice:

11 Vt qui noris euersum esse eum qui sit eiusmodi, & peccare, vt qui suo præiudicio sit condemnatus.

5 Vltimo loco, quædam de rebus priuatis scribit, quosdam etiam commendat.

12 [5] Quum misero Arteman ad te aut Tychicum, stude venire ad me Nicopolin: nam illic decreui hyemare.

13 Zenam legisperitum & Apollo sedulò deducito, ne quid illis desit.

14 Discant autem & nostri bonis operibus præstantes esse ad necessarios vsus, vt non sint fructus expertes.

15 Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui diligunt nos in fide. Gratia *Dei sit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Titum, qui primus Cretensium Ecclesiæ ordinatus fuit Episcopus, scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

1 COmmonefacito quoque illos vt principibus & potestate præditis auscultent, & subditi sint, vt sint parati ad omne opus bonum:

2 Et ne de quoquam obloquantur, neque sint contentiosi, sed sint placidi, & in qualibet re ostendant benignitatem suam erga omnes filios hominis.

3 Nam nos quoq; antè amentes fuimus, & inobedientes, & errantes fuimus, atq; subiecti fuimus concupiscentiis variis, & in malitia, & in inuidia versabamur, & odiosi eramus, etiam vnus alium odio prosequebamur.

4 Quum autem reuelata est benignitas, & misericordia Dei seruatoris nostri,

5 Non propter opera iustitiæ quæ fecerimus, sed per misericordiam suam saluos nos fecit, per lauacrum [1] regenerationis, per renouationem Spiritus sancti:

1 Ad verbum, Generationis quæ fit denuo, Hebraismus.

6 Quem effudit super nos copiosè per Jeschua Christum Seruatorem nostrum.

7 Vt per eius gratiã iustificemur, & simus hæredes in spe vitæ quæ est in æternum.

8 Fidelis est sermo, & in his volo vt ita quoq; confirmes eos, vt soliciti sint ad faciendũ opera bona ii qui crediderunt in Deum: hæc sunt quæ bona sunt & vtilia filiis hominis.

9 A quæstionibus autem stultis, & à genealogiis, & à contentionibus, & à certaminibus librorum te subducito: vtilitas enim non est in eis, & vana sunt.

15 A viro hæretico, [2] post vnum tempus & alterum quo correxeris eum, te subducito:

2 Id est, Postquam semel atque iterum correxeris eum. Hebraismus.

11 Et scias quòd qui huiusmodi est, peruersus est & peccator, & ipse condemnat seipsum.

12 Quum misero ad te Arteman aut Tychicum, cura vt venias ad me Nicopolin: illic enim [3] constitui hyemare.

3 Ad verbũ, Posui in mente mea. Hebr.

13 Zenam autẽ legisperitũ & Apollo da operam vt deducas eos benè, ne quid desit eis.

14 Et discant etiam ii qui nostri sunt vt faciant bona opera in rebus quæ necessariæ sunt, vt non sint infrugiferi.

15 Salutant te omnes qui mecum sunt. Saluta omnes qui diligunt nos in fide. Gratia cum omnibus vobis. Ammin.

Finitur epistola ad Titum, quæ scripta fuit è Nicopoli.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD PHILEMONEM.

CAPVT. I.

1 *Paulus argumentum humile hic tractans suo tamen more sublimis ad Deum deuehitur.* 8 *Fugitiuum seruum & furem Philemoni remittens, pro illo deprecatur veniam: & grauiter de æquitate Christiana concionatur.*

1
PAVLVS captiuus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & Adiutori nostro,

2 Et Apphiæ dilectæ, & Archippo cõmilitoni nostro, & Ecclesiæ quæ domi tuæ est.

1
PAVLVS vinctus Jeschua Christi, & Timotheus frater, Philemoni dilecto cooperatori nostro,

Et Apphiæ dilectæ nostræ, & Archippo cooperatori nostro,

2 & Ecclesiæ quæ est domi tuæ.

3 Gratia

3 Gratia vobiscum & pax à Deo Patre nostro, & à Domino nostro Jeschua Christo.
4 Gratias ago Deo meo omni tempore, & memor sum tui in precibus meis.
5 [1] Inde ex quo audiui fidem tuam, & charitatem quæ est tibi erga Dominum nostrum Jeschua & erga omnes sanctos:
6 Vt sit communicatio fidei tuæ reddens fructus in operibus, & in cognitione omnium bonorũ quæ sunt vobis in Jeschua Christo.
7 Gaudium enim magnum est nobis & consolatio, quòd [2] per charitatem tuam resocillata sunt viscera sanctorum.
8 Propter hoc fiducia multa est mihi in Christo, vt præcipiam ea tibi quæ sunt iusta:
9 Propter charitatem autem [3] petendo peto abs te ego Paulus qui sum senex, sicuti nosti, nunc autem etiam vinctus Jeschua Christi,
10 Peto *inquam* abs te, pro filio meo quem in vinculis genui, Onesimo:
11 In quo [4] quondam tibi non erat vtilitas, nunc autem & tibi & mihi valdè est vtilis: & misi eum ad te:
12 Tu autem tanquam filium meum, ita excipe eum.
13 Volebam enim apud me retinere eum vt esset ministrans mihi pro te in vinculis Euangelii:
14 Absque consilio autem tuo nolui quicquã facere, ne tanquam per coactionem esset beneficium tuum, sed per voluntatem tuam.
15 Iam autem etiam propter hoc secessit ad tempus, vt in perpetuum eum retineas.
16 Non posthac tanquam seruum, sed excellentiorem seruo, fratrem *videlicet* dilectum meum: quanto magis tibi, & in carne & in Domino nostro?
17 Si igitur es mihi consors, recipe eum tanquam meum.
18 Quòd siquid detrimenti intulit tibi, aut debet, hoc mihi imputa.
19 Ego Paulus scripsi manibus meis, ego rependam: vt non dicam tibi quòd etiam teipsum mihi debeas.
20 Etiam, frater mi, ego resocillabor per te in Domino nostro: resocilla viscera mea in Christo.
21 Quia confido quòd auscultaturus sis mihi, scripsi tibi: & scio quòd plus quàm dico tibi, facturus sis.
22 Simul autem etiam mihi præpara diuersorium: spero enim quòd per precationes vestras donabor vobis.
23 Salutat te Epaphras concaptiuus meus in Jeschua Christo:
24 Et Marcus, & Aristarchus, & Demas, & Lucas adiutores mihi.
25 Gratia Domini nostri Jeschua Christi cum spiritu vestro, fratres mei. Ammin.

Finitur epistola ad Philemon, quæ scripta fuit è Roma.

1 Adverbũ, Ecce.
2 Ad verbum, Per manum charitatis tuæ, Hebraismus.
3 Id est, Magnopere peto.
4 Adverbum, In [aliquo] tempore.

3 Gratia *sit* vobis & pax à Deo patre nostro, & Domino Jesu Christo.
4 Gratias ago Deo meo, semper mentionẽ tui faciens in precibus meis.
5 Quòd audiam tuam charitatem, ac fidem quam habes erga Dominum Jesum & erga omnes sanctos:
6 Vt [a] cõmunicatio fidei tuæ efficax fiat, [b] agnitione omnis eius boni quod est in vobis per Christum Iesum.
7 Gaudium enim habemus multum, & consolationem super dilectione tua, [c] quod viscera sanctorum resocillata sunt per te frater.
8 Quapropter quamuis multam in Christo libertatem habeam mandandi tibi quod officii tui est,
9 [1] *Tamen* propter charitatem potius precor, quum talis sim, nempè Paulus senex, nunc autem etiam captiuus Iesu Christi.
10 Precor autem te pro filio meo quem genui in vinculis meis, Onesimo:
11 Quondam tibi inutili, nunc verò tibi & mihi perutili, quem remisi:
12 Tu autem eum, id est [d] viscera mea, excipe.
13 Quem ego cupiebam apud me retinere, vt pro te ministraret mihi in vinculis Euangelii:
14 Sed absque tua sententia nihil volui facere: [e] ne velut ex necessitate sit beneficium tuum, sed spontaneum.
15 Fortassis enim [f] propterea semotus fuit abs te [g] ad tempus, vt eum à me perpetuum recipias.
16 Non iam vt seruum, sed amplius quàm seruum, fratrem (videlicet) dilectum, maximè mihi, quanta autem magis tibi & [h] in carne & in Domino?
17 Itaque si me socium habes, accipe eum tanquam me.
18 Quòd si quid læsit te, aut debet, hoc mihi imputato.
19 Ego Paulus scripsi mea manu, ego dependam: vt ne dicam tibi quòd teipsum etiam mihi insuper debeas.
20 [i] Et iam, frater *hunc* ego fructum abs te consequar in Domino: resocilla mea viscera in Domino.
21 Scripsi tibi, confisus fore vt auscultes, vt qui norim te etiã amplius quàm dico facturum esse.
22 Simul autem etiam para mihi hospitium: spero enim me per preces vestras donandum vobis.
23 Salutant te, Epaphras, (meus in captiuitate propter Jesum Christum socius)
24 Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, adiutores mei.
25 Gratia Domini nostri Jesu Christi *sit* cum spiritu vestro. Amen.

Ad Philemonem missa fuit Roma per Onesimum seruum.

a *Communicationem fidei vocat officia benignitatis in sanctos, promanantia ex fide efficaci.*
b *Vt hac ratione omnes experiantur, quam diuites sitis in Christo, nempe fide, charitate, & omni beneficentia.*
c *Quod ita officiose & promptè resocillaris sanctos vt incredibili quadam voluptate sint intus perfusi: viscerum enim nomine, non solum intimas necessitates, sed & consolationẽ ad ipsa vsque penetralia descendentem declarat, quasi cor ipsum sit refectum ac recreatum.*
1 Christianæ pro alio excusationis & commendationis exemplum.
Colos. 4. 9.
d *Vt Filium meum quem genui.*
e *Vt non coactus, sed spontè hanc serui tui operam nobis commodaris.*
f *Emollit fugæ nomen.*
g *Ad temporis momentum.*
h *Quia mancipium tuum est, cæterorum seruorum more, & quia Domini seruus est, vt illum & tuo & Domini nomine tibi charum esse oporteat.*
i *Certè frater, sine vt hoc beneficium à te consequar.*

EPISTO-

AD HEBREOS EPISTOLA.

Scopus & summa huius Epistolæ est, Iesum Christum Filium Dei, Deum simul & hominem, esse verum illum æternum & vnicum Prophetam, Regem ac Pontificem, figuris Legis adumbratum, & nunc reipsa exhibitum: à quo doceri, regi, ac sanctificari totam Ecclesiam oporteat.

CAPVT I.

1 *Vt ostendat doctrinam à Christo allatam primas tenere, quia sit omnium Prophetarum clausula:* 4 *nominatum illum supra Angelos effert:* 10 *& variis Scripturæ testimoniis, longè omnibus præcellere probat.*

1 MVLTIS vicibus multisq; modis olim Deus loquutus Patribus in Prophetis, [a] vltimis diebus hisce loquutus est nobis in [b] Filio,

2 Quem constituit [c] hæredem omnium: per quem etiam [d] mundum condidit.

3 Qui cum sit [e] splendor gloriæ, & character personæ [f] illius, [g] sustineatque omnia verbo illo suo potente 3 purgatione peccatorum nostrorum per seipsum facta, [h] sedit ad dextram maiestatis illius excelsissimæ:

4 4 Tanto præstantior factus Angelis, quanto excellentius præ illis sortitus est [i] nomen.

5 5 Nam cui dixit vnquam angelorum, Filius meus es tu, ego [k] hodie genui te? 6 Ac rursum, Ego ero ei pater, et ipse erit mihi filius?

6 7 [l] Rursum autem quum inducit primogenitum in orbem terrarum, dicit, Et adorent eum omnes Angeli Dei.

7 8 Et de Angelis quidem dicit, Qui Angelos suos facit [m] ventos, & ministros suos, [n] ignis flammam.

8 Ad Filium autem, [o] Thronus tuus, Deus, [p] in seculum seculi: [q] virga recta, virga regni tui.

9 Dilexisti iustitiam & [r] odisti iniquitatem: proptereà [s] vnxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis, vltra [t] consortes tuos.

10 9 Et, tu in initio, Domine, [v] terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cæli:

11 Ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes vt vestimentum veterascent:

12 Ac velut amictum circunuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.

13 10 Ad quem autem angelorum dixit vnquam, sede ad dextram meam, vsquedum

1 1 MVLTIfariam & omnibus formis loquutus est Deus cum Patribus per Prophetas ab initio, 2 & hisce diebus vltimis loquutus est nobiscum per Filium suum.

2 Quem 3 posuit hæredem omnium, & per eum fecit secula.

3 Qui *Filius* est 4 splendor gloriæ eius, & imago essentiæ eius: & sustinet omnia virtute verbi sui, ipseque per seipsum fecit purgationem peccatorum, & sedet ad dextram maiestatis in excelsis.

4 Et 5 tanto potior factus est Angelis, quanto excellentius est nomen quòd hæreditariò obtinuit, quàm illorum.

5 Cui enim ex Angelis vnquam dixit Deus, Filius meus es tu, ego hodie genui te? Ac rursum, Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium?

6 Rursum autem quum inducit primogenitum in mundum, dicit, eum adorent omnes Angeli Dei.

7 De Angelis autem ita loquitur, Qui facit Angelos suos spiritum, & ministros suos ignem ardentem:

8 De Filio verò dicit, Solium tuum, Deus, in seculum seculorum: virga recta, virga regni tui.

9 Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem: idcirco vnxit te Deus, Deus *inquam* tuus, oleo lætitiæ, plusquam consortes tuos.

10 Et iterum, tu à Principio posuisti fundamenta terræ, & cœli opus manuum tuarum sunt:

11 Ipsi transituri sunt, & tu stabilis es, & omnes tanquam vestimenta veterascent:

12 Et sicut operimentum complicabis eos, Ipsi autem mutabuntur: tu autem sicut es, *eris*, & anni tui non deficient.

13 Ad quem autem ex Angelis vnquam dixit, Sede à dextera mea, donec posuero inimi-

1 Generalis propositionis huius epistolæ pars prima, Filium Dei eum demũ esse Prophetam, siue Doctorem qui quod Deus per prophetas aliquatenus & propositis vmbris significarat reipsa prestitit & Patris voluntatem mundo plenè patefecit.

a *Ergo nec plena fuit superior illa per Prophetas declaratio, nec ad hanc postremã quicquam adiiciendũ.*

b *Qui Deus & homo est vnus Filius.*

2 Altera pars eiusdem propositionis, Eundem Filium esse nostrum Regem ac Dominum à Patre designatum, per quẽ etiã omnia condidit, & in quo vno gloriam suam atque adeò seipsum contemplãdum proponat, quique omnia suo nutu sustineat.

c *Possessorem & ex æquo consortem omnium cum Patre.*

d *Ad verb. secula id est, quicquid vnquã extitit, extat aut extabit.* Sap 7.26. coloss. 1.15.

e *Is in quo resplendet gloria illa ac maiestas Patris, alioquin infiniti & inconspicui.*

f *Patris.*

g *Sustentet, tueatur & alat.*

3 Tertia pars eiusdem propositionis, Eundem Filium sacerdotis partibus seipso oblato defunctum, esse vnicum & potentissimum nostrum in cœlis mediatorem.

1 Ad verb. Omnibus partibus & omnibus formis. Ex altero autem membro comparationis satis intelligitur quid sibi velit paraphrastes: nẽpe variis ac diuersis, peneque innumeris modis ab initio loquutum fuisse Deum cum Patribus, nouissimè autem per Filium, vt nulla aut certior aut clarior obsignatio, aut perfectior amplius requiri aut optari possit. Porrò sciunt omnes qui Hebræa attigerunt, particulam vniuersalem non semper præcisè sumi, vt Gen. 16.12. & 41, versu vltimo & Exo. 8.15. & 1. Cor. 6, 12. &c.

2 Pro At aduersatiua Hebraismus tritus.

3 Id est, Constituit.

4 [Syriac] Syris declarat propriè splendorem exorientis solis Videtur autem a paraphraste exquisitum, vt innuat hunc Filiũ qui splẽdor dicitur, simul cum Deo fuisse, & coæternum esse cum Patre. In summa, æternam æterni Filii generationem hac metaphora voluit illustrare.

5 Ad verbum, Hoc toto potior factus est Angelis secundũ quod, &c.

h *Hoc indicat non modò gratissimum Patri, sed etiam perennem esse illius sacrificii odorem, tum verò quanto præstet hic Pontifex aliis pontificibus.*

4 Antequam ad officii explicationem accedat, personæ dignitatem exponit, ac primùm quidem sic hominem esse docet, vt simul sit etiam Deus. i *Dignitatem ac præstantiam.* k *Filius à Patre ab æterno genitus est, sed æterna illa generatio, suo tempore mundo repræsentata fuit, ideò addidit (hodie.)* Psa. 2. 7 inf. 5.9. 2. Sam. 7.14. 1. par. 22.10. l *Rursus autem Dominus non contentus semel dixisse, idem alibi repetit.* Psa. 104.9. Psa. 45.2. m *Cherub. psal. 18.11.* n *Seraph. Esai. 6.2.* o *Thronus propriè Principi tribui solet non seruo.* p *In æternũ hæc enim repetitio in immensum auget.* q *Administratio regni tui recta.* r *Repetitio Hebraica per antithesin, in qua maximum inest pondus.* s *Quatenus verbum caro factum est, effuso in eum Spiritu sine mensura.* t *Ille etenim Caput, nos membra huius sumus.* v *Terram firmam ac stabilem creasti.* Psal. 102.26. Psal. 110.1. 1. Cor. 15.25. inf. 10.13. 5.6.7.8.9. 10 His sex expresis testimoniis argumentum diuinitatis Christi in carne manifestatæ confirmatum, ex quibus liquet eum supra omnes Angelos eminere, & ita quidem vt filius & Deus appelletur.

cos,

cos tuos scabellum sub pedibus tuis?

14 Nónne omnes sunt spiritus ministerii, qui mittuntur in ministerium, propter eos qui hæreditatem consequuturi sunt [6] salutis?

dum posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

14 Nónne omnes sunt [x] ministratores spiritus, qui ministerii causa mittuntur propter eos qui hæredes erunt salutis?

6 Syrè, vitæ.

x *Ministratores vocant quos vulgò solemus Principum, apparitores vocare.*

Capvt II.

3 *Inde infert, Christi doctrinæ solidam audientiam deberi,* 9 *& eum nobis fratris loco in carne nostra proponit, vt libentius nos totos illi tradamus.*

1 PRopterea debitores sumus vt abundantius simus cauti in eo quod audiuimus, ne decidamus.

2 Si enim sermo qui dictus fuit [1] per Angelos confirmatus est: & omnis qui audiuit eum, & transgressus est eum, recipit retributionem in iustitia,

3 Quomodo nos effugiemus, si contempserimus hæc que sunt ipsa [2] salus nostra? quæ cœperunt à Domino nostro dici, & ab illis qui ab eo audiuerunt, in nos confirmata sunt:

4 Quum testimonium redderet de illis Deus per signa & per prodigia, & per virtutes varias, & per [3] diuisiones Spiritus sancti, quæ collata sunt secundum voluntatem eius.

5 Nequaquam enim Angelis subiecit seculũ futurum, de quo loquimur.

6 Sed sicut testatur Scriptura, & dicit, Quid est homo quòd memor es eius, & filius hominis, quòd visitas eum?

7 Depressisti eum paululum præ Angelis: gloriam & honorem posuisti in capite eius, & potestatẽ tribuisti ei in opus manuum tuarũ.

8 Et omnia subiecisti sub pedibus eius. In eo autem quòd omnia subiecit ei, non omisit quicquam quod non sit subiectum. Nunc autem nequaquam hactenus videmus quòd omnia subiecta sint illi.

9 Eum autem quem paululum depressit præ Angelis, videmus (qui est Ieschua) propter passionem mortis suæ, *quòd* & gloria & honor positus est in capite eius. [4] Ipse enim, excepto Deo, [5] per beneficentiam suam pro quouis homine gustauit mortem.

10 Decebat enim eum [6] per quem omnia, & propter quem omnia & *qui* filios multos adduxit in gloriam suam, vt principem salutis illorum per passiones perficeret.

11 Qui enim sanctificauit, & qui sanctificati

1 [1] PRopterea oportet nos eo magis attendere iis que [a] audiuimus, ne quando [b] perfluamus.

2 Etenim si per Angelos dictus [c] sermo fuit firmus, omnisque transgressio, & contumacia iustam mercedis retributionem retulit:

3 Quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem? [2] quæ quum primùm ennarrari cœperit per ipsum Dominum, ab [d] iis qui ipsum audierant fuit nobis confirmata:

4 Testimonium *illis* præbente Deo & [e] signis & prodigiis, variisque virtutibus, & Spiritus sancti distributionibus, pro sua voluntate.

5 [3] Non enim Angelis subiecit [f] mundum illum futurum, de quo loquimur.

6 [4] Testatus est autem quidam alicubi dicens, [g] Quid est homo, vt memor sis eius: aut [h] filius hominis, vt eum respicias?

7 [i] Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis: [k] gloria & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum.

8 Omnia subiecisti sub pedibus eius. Enimuerò per hoc quòd ei subiecit omnia, nihil omisit quod non sit ei subiectum: [5] at nunc nondum videmus ei omnia esse subiecta.

9 [6] Sed Iesum illum [l] cernimus gloria & honore coronatum, qui [m] paulisper fuit inferior Angelis factus, [7] propter [n] mortis perpessionem, vt beneficio Dei [8] pro omnibus [o] mortem gustaret:

10 [9] Decebat enim [10] vt [p] ipse propter quem *sunt* hæc omnia & per quem *sunt* hæc omnia, multos filios in gloriam adducendo,

[11] [q] principem salutis ipsorum per afflictiones consecraret.

11 [12] Nam & qui [r] sanctificat & qui sanctifi-

1 Ad verbum Per manum Angelorum, id est, Ministerio angelorum.

2 Syrè, Vita nostra.

3 Hebraismus, Id est, Diuisa & diuersa inter se dona Spiritus.

4 Deerat in impresso Syro Testamento סטר מן id est, Excepto quod ex codice manuscripto antiquissimo illustrissimi principis electoris Palatini restitui: ita vt sit sensus, Ipse enim, excepto Deo, (hoc est Deitate sua excepta) pro omni homine gustauit mortem. Notum autem est, Gustare mortem, ex Hebraism. dici pro Mori, Eodẽ sensu. 11. ad Hebræos illud in hoc ipso paraphraste dicitur de Chanoch, quòd non gustauerit mortem, quod intelligendum est ea ratione qua communiter homines eam gustare solent. Fuit enim singularis quædam immutatio potius quàm mors, de qua Paulus 1. Cor. 15.

5 In voce Syra בטיבותה affixum pronomen ambiguum est, vt possit verti Per beneficentiam eius, videlicet Patris vel, Per beneficentiam suam, vt ipsum Christum referat.

6 Ad verbum, per manum cuius omnia. Hebraismus.

1 Iam velut respirans, & quorsum tendant hæc omnia ostendens huc videlicet vt ex proportione Christi supra omnes creaturas intelligatur perfectissima esse eius doctrinæ maiestas, ac sacerdotium, exhortationem adhibet a comparatis sumptam.

a *Seipsum auditorem constituit.*

b *Perfluere dicitur qui sermonem auditũ non continet.*

c *Lex quæ transgressoribus pœnas præscripsit: eam autem datam fuisse per Angelos dicit Paulus, Galat. 3. 19 & Stephanus Act. 7. 53.*

2 Si Angelorum sermonem non licuit impunè transgredi, multo minus fas erit Euangelium à Domino Angelorum annuntiatum, Apostolorum voce confirmatum, totq; cœlestibus prodigiis, in primis autem tanta sancti Spiritus efficacia comprobatum, negligere.

d *Apostolis.*

e *Miraculorum verus finis. Signa autem ea dicuntur, quia aliud representant quàm quod cernitur: Prodigia quòd nouum ensolitum aliquid exhibeãt: Virtutes, quòd Diuinæ virtutis specimen edant.*

3 Si Angelos qui serui sunt, nefas fuit aspernari, multo magis potentissimum illum Regem mundi instaurari.

f *Futurum seculum, cuius Pater est Christus, Esa. 9. 6. vel Ecclesiam que velut nouus mundus erat Euangelio colligenda.* 4 Vsum istius regiæ dignitatis declarat in eo positum esse, vt homines non modo amissam suam dignitatem recipiant in Christo, sed etiam in eo supra omnia euehantur: quam hominum præstantiam Dauid excellentissimè describit. g *Quid tandem est in homine cur tantam ipsius curam habeas & tanto honore sis eum dignatus?* h *Hominem & filium hominis vocat omnes cœlestis illius regni ciues quales sunt in sese, antequam Dominus eos iure illius ciuitatis donet in Christo.* i *Hęc prima est futuri mundi ciuium dignitas, quòd proximè ad Angelos accedunt.* k *In summo enim honoris gradu eminebunt, quum regni erunt participes. Loquitur autem de re futura in pręsenti, quia certa est.* 5 Obiectio, Atqui vbi est tanta ista damnatio? 6 Responsio, Iam hoc impletum est in nostro illo capite Iesu, qui ad tempus nostri causa infrà Angelos subsidit, homo factus: nunc autem in summam gloriam est euectus. l *Nimirum ex ipsius virtute in Ecclesiam manifestissimè apparente.* m *Qui ad tempus se exinanierit, forma serui accepta.* 7 Causam huius subsidentiæ declarat, nempè vt nostra causa mortem gustaret, ac proinde expiatoris partes obiens, noster non tantùm Propheta & rex, sed etiam Sacerdos esset. n *Vt mori posset.* 8 Hic posita est vis argumenti. Neque enim cum ipso tandem glorificaremur, nisi pro nobis (& quidem omnibus credentib.) exinanitus fuisset. Atq; hac occasione Apostolus ad alteram partem explicationis personæ Christi accedit, in qua sic Deum esse probat vt sit etiam homo. o *Mortem sentiret.* 9 Cur filium Dei, verum illum Deum (vt paulò ante probauit) nihilominus decuerit hominem fieri omnibus miseriis (excepto peccato) obnoxium, aliis præterea argumentis probat. 10 Primum, Quia Pater, ad cuius gloriam tendunt hæc omnia, multos filios decreuit ad gloriam adducere. Quomodo autem homines haberet filios nisi vnicus eius Filius factus esset hominum frater? p *Deus.* 11 Secundò Pater constituit illos filios ad gloriam adducere, nempe ex ignominia in qua antea iacebant. Filius ergo non videretur planè homo factus nisi aliis similis esset factus vt eo ipso itinere perueniret ad gloriam quò alios adduceret. Imò illum principem salutis reliquorum, præ cæteris decuit illis afflictionibus consecrari prophetam, Regem, ac Sacerdotem, ad reliquorum salutem, quæ sunt istius principatus partes. q *Antesignanum, & qui sicut est primus dignitate, ita est primogenitus ex mortuis inter multos fratres.* 12 Firmamentum vtriusque superioris argumenti. Neque enim essemus filii, in eo, neque afflictionibus consecrari potuisset, nisi homo nostri similis factus esset, sed quoniam hæc filiatio à sola natura non pendet, quia non censetur Dei filius nisi qui præterquam quòd homo est, etiam frater est Christi, (quòd fit sanctificatione, id est, coalitione per fidem cum Christo nos sanctificante) ideo facit Apostolus mentionem sanctificantis (nempè Christi) & sanctificatorum) nempè omnium fidelium) quos propterea Christus dignatur fratrum nomine. r *Pręsenti tempore vtitur, vt ostendat nos adhuc in huius sanctificationis progressu versari. Sanctificationis autem nomine intelligit separationem, purificationem & consecrationem.*

f *Eiusdem naturæ, scilicet humanæ.*

13 Quod de incarnatione sanctificatoris docuit, applicat Prophetico muneri.

14 Idem applicat regiæ Christi potentiæ asserendis suis ab imperio diaboli & mortis.

t *Recipiam me in eius fidem & præsidium.*

u *Hæc de se & discipulis suis dicit Esaias, sed omnes ministros adumbrans, vt illius discipuli vicissim Ecclesiam totam designant. Quum igitur Prophetarum ac Ministrorum Caput sit Christus, meliore etiam iure hæc illi tribuuntur, quàm ipsi Esaiæ.*

x *Constant carne & sanguine, fragili videlicet & caduca natura.*

y *Diabolus dicitur mortis imperium habere, qui author est peccati, à peccato autem mors, atque adeo nos quotidie ad peccandum sollicitat.*

cantur, 5 ex vno *sunt* omnes: quem ob caussam non erubescit ipsos vocare fratres,

12 13 Dicens annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ tibi hymnos canam.

13 14 Et rursum, Ego t fretus ero ipso. Et iterum, v Ecce ego & pueri quos mihi dedit Deus.

14 Quoniam igitur pueri x participes sunt carnis & sanguinis, ipse quoque consimiliter particeps factus est eorundem, vt per mortem aboleret eum y qui mortis imperium habet, hoc est, z diabolum:

15 Et liberos redderet quotquot metu a mortis, per omnem vitam obnoxii erant seruituti.

16 15 Non enim videlicet b angelos assumpsit, c sed semen Abrahæ assumpsit.

17 16 Vnde debuit d per omnia fratribus similis fieri; vt e misericors esset & f fidelis pontifex in iis quæ apud Deū *agenda forent*, ad expiandum peccata populi.

18 Nam ex eo quod perpessus fuit quum g tentatus est, potest & iis qui tentantur succurrere.

sunt, ex vno sunt omnes. Propterea 7 non erubescit vt vocet ipsos fratres suos,

12 Quum dicit, Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, & in medio Ecclesiæ celebrabo te.

13 Et rursum, Ego verò confidens in eum. Et rursum, Ecce ego & filii quos dedisti mihi, Deus.

14 Quia enim filii communicant in carne & sanguine, etiam ipse eodem modo 8 communicauit in iisdem, vt per mortem suam aboleret eū qui tenebat mortis imperium, qui est Satanah:

15 Et solueret eos qui metu mortis per omnem vitam suam obnoxii erant seruituti.

16 Nequaquam enim ex Angelis assumpsit, sed ex semine Abraham assumpsit.

17 Propter hoc, iustum erat vt in omni re similis fieret fratribus suis, vt esset misericors, & 9 princeps Pontificum, fidelis in iis quæ sunt Dei: & esset expians peccata populi.

18 In eo enim quod ipse passus est & tentatus est, potest auxiliari iis qui tentantur.

7 Syriacè, pro Non erubescet.

8 Syrus textus verbū habuit plurale אשתותפו, Sed adeò certum est librariorum errore pro singulari אשתותף fuisse positum, vt restitui non sim ipsum restituere atque ita habebat manuscriptus codex Heidelbergensis.

9 Nomen Hebræū כמר, vsurpat in bonam partem in tota hac epistola, quamuis malè sonet passim in Scriptura.

z *De vno loquitur, tanquam de vno principe, cui tacitè adiunguntur reliqui ipsius Angeli.* a *Mortem intellige cum ira Dei coniunctam qualem extra Christum necesse est esse: ea autem nihil potest fingi miserius.* 15 Explicat vocabula illa carnis & sanguinis, verè hominem esse Christum ostendens, idque non diuinæ suæ naturæ conuersione, sed humanæ assumptione. Nominat autem Abrahamum, respiciens ad promissiones de hac re Abrahamo factas. b *Angelicam naturam.* c *Sed veram hominis naturam.* 16 Idem etiam applicat sacerdotio, ad quod non fuisset idoneus, nisi homo factus esset, & quidem per omnia nobis (excepto tamen peccato) similis. d *Non solùm quod ad naturam, sed etiam quod ad qualitates attinet.* e *Qui nostrarum ærumnarum vero sensu tangeretur.* f *Sincerè munus suum peragens,* g *Quum exploraretur, & ad malum à Diabolo solicitaretur.*

Caput III.

1 *Nunc ostendit quanto inferior sit Moses Christo:* 5. 6. *nempe quantum distat seruus à Domino.* 7 *Inde exhortationes minásque admiscet ex Dauidis testimonio,* 8 *siquis vel contumaciter repugnet.* 12 *vel ad obsequendum sit tardior.*

1 Substrato fundamento, id est explicata & probata vtraque vnius eiusdemq; Christi natura, triplex ei munus tribuit, nempe Propheticæ, Regium, & Sacerdotale: instituta eius collatione cum Mose & Iosue, quod ad doctoris & rectoris munus attinet, vsque ad capitis proximi versiculum. 14 Cum Aarone vero in Pontificatu. Proponit autem de quo dicturus est grauissima cum exhortatione, vt in Christum tanquam vnicū illum æternum Doctorem, Rectorem ac Pontificem omnis nostra fides referatur.

a *Legatum & nuntium, sicut Rom. cap. 15. dicitur minister Circumcisionis.*

1 Vnde, 1 fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate a Apostolum & Pontificem b professionis nostræ Christum Iesum:

2 2 Fidelem ei qui ipsum c constituit: 3 vt & Moses *fidelis fuit* in tota domo ipsius.

3 4 *Tanto* nanque ampliore gloria præ Mose hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem is qui construxit domū, quàm domus ipsa.

4 Omnis enim domus construitur ab aliquo: qui verò condidit hęc omnia, est Deus.

5 5 Et Moses quidem fidelis fuit in tota domo ipsius, vt famulus, ad testificanda quæ post erant dicenda.

6 At Christus, vt filius, domui suæ præest: 6 d cuius domus sumus nos, si e fiduciam & spem illam de qua gloriamur, ad finem vsque firmam tenuerimus.

7 Quapropter sicut dicit Spiritus ille sanctus, Hodie si vocem eius f audieritis.

1 Proinde, fratres mei sancti, qui vocati fuistis vocatione quæ est è cælo, considerate hūc legatum & principē Pontificum 1 professionis nostræ, Ieschua Christum.

2 Quòd fidelis sit ei qui 2 fecit ipsum, sicut Musche in tota domo illius *fidelis fuit*.

3 *At verò* amplior est gloria huius multo quàm Muschæ, sicut amplior est honor ædificantis domum multo quàm ædificii ipsius *domus*.

4 Omnis enim domus ab homine ædificatur: is autem qui ædificat omnia, Deus est.

5 Et Musche, tanquam seruus, fideliter se gessit in domo tota, in testimonium illorum quę dicenda erant 3 per ipsum.

6 Christus verò *præest* tanquam filius super domum suam: 4 & domus eius nos sumus, si vsque in finem retinuerimus 5 fiduciam & gloriationem spei eius.

7 Quia dixit Spiritus sanctus, Hodie si vocem eius audiueritis.

1 Vel Confessionis.

2 Facere, pro Ordinare & enehere, 1. Samuel. 12. 6.

3 Ad verbum, Per manum ipsius. Hebraismus.

4 Ad verbum, Et est domus eius nos. Id est, Quæ domus eius nos sumus.

5 Ad verbum, Reuelationem faciem, Periphrasis confidentiæ.

6 Passiuè, Quum par est in eo nos defixam habere.

b *Eius doctrinæ quam profitemur, nimirum Euangelicæ.* 2 Duplici ratione hanc adhortationem stabilit: primò quòd Christus Iesus sit à Deo talis designatus: secundò, quod idem impositis sibi à Patre muneribus penitus sit defunctus. c *Sub. Apostolum & Pontificem.* 3 Iam accedit ad collationem cum Mose: quos inter se similes facit, quòd vterque præfectus fuerit domui Dei, & fideliter opus suum peregerit: sed mox in illa similitudine maximam esse imparitatem ostendit. 4 Prima collatio, Architectus præstantior est domo ipsa, ergo & Christus Mose. Ratio consequutionis est, quia huius domus architectus Deus est, quod Mosi tribui non potest ac proinde Moses non propriè fuit architectus, sed ipsius domus pars: Christus verò vt Dominus ac Deus totam hanc domum est architectatus. 5 Altera collatio: Moses fuit fidelis seruus in hac domo, (i. in Ecclesia) subseruiens venturo Domino. Christus autem regnat & præest vt Dominus domui suæ. 6 Applicat suo fini superiorem doctrinam, verbis Dauidis omnes exhortans, vt iam Filium ipsum loquentem audientes, eius verbis plena fiducia aquiescant, quum aliter non possint in æternam illam requiem admitti. e *Cuius sub Christi.* e *Fiduciam vocat effectum illud fidei præstantissimum, quo fit vt clamemus Abba, Pater: fiduciæ autem spem coniungit.* Psal. 95. 7. infra 4. 7. f *Iterum quo post Mosem Deus erat loquuturus.*

8 Ne obduretis 7 corda veſtra ad exacerbandum ipſum 8 tanquam exacerbatores,& ſicut in die tentationis quæ fuit in deſerto.
9 Vbi tentauerunt me patres veſtri, & probauerunt *ac* viderunt opera mea quadraginta annis.
10 Propter hoc moleſtè tuli generationem illam: & dixi quòd populus eſt quorum cor errat,& ipſi non nouerunt vias meas.
11 Adeò vt iurauerim in ira mea, quòd non eſſent ingreſſuri in requiem meam.
12 Cauete igitur, fratres mei, ne ſit in aliquo ex vobis cor malum,quod non ſit fidele, & deficiatis à Deo viuente:
13 Sed 9 examinate voſipſos omnibus diebus vſque ad diem qui vocatur hodiernus, neque induretur vllus ex vobis per deceptionem peccati.
14 10 Participes enim facti ſumus cum Chriſto,ſi à principio,11 & vſq; ad finem in ipſo ſtabilimento hoc firmo perſeuerauerimus.
15 Sicut dicitur,Hodie ſi 12 vocem eius audiueritis, ne obduretis corda veſtra ad exacerbandum eum.
16 Qui ſunt enim illi qui audiuerunt, & exacerbauerunt eũ? nónne omnes illi qui egreſſi ſunt ex Ægypto 13 per manum Muſche?
17 Et quos moleſtè tulit quadraginta annis, niſi eos qui peccauerunt, & oſſa eorum ceciderunt in deſerto?
18 Et de quibus iurauit quòd non eſſent ingreſſuri in requiem ſuam, niſi de illis qui nó acquieuerunt?
19 Et videmus quòd non potuerunt ingredi, quia non crediderunt.

7 Deerat Caph prima affixi pronominis litera, quam nos reſtituimus ex manuſcripto Syro codice.
8 In Syriaco textu erat במרמרנא pro כמרמרנא, poſito per librariorum incuriã ם Mem loco כ Caph.
9 Ad verbũ, Poſtulate à vobis ipſis. Eſt enim exhortatio, qua is qui vtitur, ea declarat quid requirat in eo quem hortatur.
10 Ad verbum, Commixti.
11 Redundat copula ex Hebraiſmo.
12 Ad verbum, Filiam vocis eius. Vide annotata in finem duodecimi Actorum.
13 Id eſt, Miniſtro & duce Moſe. Hebr.

8 Ne obdurate corda veſtra,ſicut g in exacerbatione in die tentationis illius in deſerto:
9 Vbi tentauerunt me patres veſtri: probauerunt me,& viderunt opera mea.
10 Quadraginta annis, infenſus fui nationi illi: & dixi, Semper h errant corde: neque cognouerunt vias meas.
11 Itaque iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.
12 7 Videte,fratres, ne quando ſit in vllo veſtrûm cor malum & infidele, deficiendo à Deo viuo:
13 Sed exhortamini alii alios quotidie, i quoad appellatur dies hodiernus: ne quis ex vobis induretur ſeductione peccati.
14 8 Chriſti enim participes facti ſumus, ſi modò k principium illud quo ſuſtentamur, firmum tenuerimus ad finem vſque:
15 *Interim* l dum dicitur,Hodie ſi vocem eius audieritis, ne obdurate corda veſtra, vt in exacerbatione.
16 Nam quidam quum audiſſent, exacerbarunt *Dominum*, non omnes tamen ii qui exierant ex Ægypto per Moſen.
17 Quibus autem infenſus fuit quadraginta annis? nónne iis qui peccauerunt, quorum corpora conciderunt in deſerto?
18 Quibus autem iurauit non ingreſſuros in requiem ſuam,niſi iis qui non obedierant?
19 Et videmus non potuiſſe ingredi propter incredulitatem.

g *In die exacerbationis, vel contentionis.*
h *Vecordes ſunt & inſani.*
7 Iam expendens verba Dauidis, primùm oſtendit ex particula Hodie, negligendam non eſſe occaſionem tantiſper dùm adhuc viget. Neque enim ad ſeculum Dauidis reſtringendam eſſe vocem illã, ſed totam illud tempus complecti quo Deus nos compellat.
i *Quoad durat dies hodiernus, id eſt, quandiu offertur nobis Euangelium.*
8 Iam ponderat verba illa, Si audieritis vocem &c. explicans iſta de auditu fidei dici, cui opponitur obduratio per incredulitatem.
k *Principium fiduciæ: principium autem vocat Hebræorum more, quod præcipuum eſt.*
l *Quandiu hæc vox perſonat.*
m *Cadauera.*

CAPUT IIII.

1 *Adhortationem comminationi admiſcet, ne quemadmodum patres, requie ſibi oblata priuentur:* 11 *ſed in eam ingredi ſtudeant.* 14 *Inde initium facit tractandi de ſacerdotio Chriſti.*

1 1 Metuamus igitur ne,quũ firma ſit promiſſio ingreſſus in requiem eius,inueniatur aliquis in vobis qui ceſſet ab ingrediendo.
2 Nam nobis etiam euangelizatum eſt ſicut etiam illis,ſed non profuit illis ſermo quem audiuerunt, quia non contemperatus fuit cum fide apud illos qui audiuerunt ipſum.
3 Ingredimur autem in requiem nos qui credidimus, ſic enim dicit, Sicut iuraui in ira mea, quòd non intrabunt in requiem meam:nam ecce,opera Dei ab initio ipſo mundi fuerunt.
4 Sicut dixit de Sabbatho, Requieuit Deus die Septimo ab operibus ſuis omnibus.
5 Et hîc rurſum dicit, Quòd non intrabunt in requiem meam.
6 Quoniam igitur erat locus 2 in quem vnuſquiſque ingrederetur, & illi quibus prioribus prædicatum fuerat,non ingreſſi fuerunt eò quòd non 3 acquieuerunt.
7 Rurſum diem alium ponit poſt tempus multum, ſicut ſuprà ſcriptum eſt quòd dixerit Dauid, Hodie ſi vocem eius audiueritis, ne obduretis corda veſtra.

1 In codice Syriaco ſcriptum erat דעל חכיל, atque coniungebatur cum ſuperiore capite: nos autem veram lectionem reſtituimus, atque peruerſam capitis ſectionem emendauimus. Nemini enim dubium eſſe poteſt locũ corruptum eſſe, ex quo nullus ſenſus colligi poſſit. Ex Græcis autem facilè intelligitur legendum eſt נדחל הכיל Timeamus igitur. Porro errori cauſam dediſſe videtur ſimilitudo vocis & literarum.
2 Ad verbum, Ad quem homo homo ingreſſurus eſſet. Syrè, דאנש אנש יעול לה.
3 Vel, Perſuaſi fuerunt.

1 Metuamus igitur nequando derelicta promiſſione introeundi in requiem eius, videatur aliquis ex vobis fuiſſe fruſtratus.
2 1 Etenim nobis Euangelizatum eſt ſicut & illis: at non profuit illis auditus ſermo, vt 2 qui fide contemperatus non fuerit ipſis qui audierant.
3 2 Introimus enim in requiem nos qui credidimus,ſicut dixit,Itaque iuraui in ira mea ſi ingreſſuri ſint in requiem meam: licet operibus à iactis fundamentis mundi perfectis.
4 Jta enim dixit quodam in loco de ſeptimo die,Et requieuit Deus die ſeptimo ab omnibus operibus ſuis.
5 Et hîc rurſum, Si introibunt in requiem meam.
6 Quia igitur reliquum eſt vt aliqui introeant in eam,& quibus prius annuntiatũ fuit, non introierunt propter incredulitatem:
7 Rurſum quendam præfinit diem, Hodie, apud Dauidem dicens, tanto pòſt tempore (prout dictum eſt) Hodie ſi vocem eius audieritis,ne obdurate corda veſtra.

1 His verbis, vocem eius, declarat ſignificare à Dauide prædicationẽ Chriſti, qui tunc quoque annuntiabatur, quum Moſes & Prophetæ non aliò reſpicerent.
a *Euangelii prædicationem potius comparat, quæ hauſta, id eſt, audita nihil proſit niſi temperetur fide.*
2 Nequis obiiceret illa intelligi de terra Chanaan & Moſis doctrina, ac proinde ad Chriſtum & vitam æternam non rectè trahi, oſtendit Apoſtolus duplicem requiem in Scripturis commemorari, vnam diei ſeptimi, qua Deus dicitur ab omnibus operibus ſuis quieuiſſe, alteram verò commemorari in quam Joſua populũ introduxit, ſed quæ requies nõ ſit, vltima ad quam vocamur quod probat duabus rationibus. Quum enim tanto pòſt tempore Dauid populum alloquens in terra Chanaan collocatum, vtatur aduerbio Hodie,& minetur non ingreſſuros in requiem Dei qui vocem Dei tunc ſonantem repudiarint, neceſſe eſt dicamus aliud tempus quàm tempus Moſis, & aliam requiem quàm terram Chanaan, ab eo ſignificari. Ea verò eſt æterna illa in qua ceſſante huius vitæ curſu, incipimus Deo viuere Sicut Deus die ſeptimo ab illis ſuis operibus (id eſt ab hoc condendo mundo) deſtitit. Significat autem ſimul Apoſtolus in vno demum Euangelio aperiri huius requietis iter, quam Moſes, & terra Chanaan, & tota illa Legalis œconomia adumbrauit. Pſal.11.11. Gen.2.22. deut.7.14.

8 Nam

8 Nam si [b] Jesus eos in requie collocasset, nequaquam de alio posthac die loquutus fuisset.
9 Itaque reliquus est aliquis sabbatismus populo Dei.
10 [c] Nam qui ingressus est in requiem ipsius, requieuit & ipse ab operibus suis, quemadmodum à suis Deus.
11 [3] Studeamus igitur ingredi in illam requiem, [d] ne quis in idem incidat contumaciæ exemplum.
12 [4] [e] Viuus enim *est* [f] sermo Dei & efficax, & penetrantior quouis gladio ancipiti, & pertingit vsque ad diuisionem [g] animæ simul [h] ac spiritus, compagûmque & medullarum, & diiudicat cogitationes & conceptiones cordis.
13 Nec est vlla res creata quæ non manifesta sit [i] in conspectu ipsius: imò omnia *sunt* nuda & patentia oculis eius quicum nobis est negotium.
14 [5] Habentes igitur Pontificem magnum, qui penetrauit cælos, Iesum Filium Dei, [k] teneamus *hanc* professionem,
15 [6] Non enim habemus pontificem qui non possit affici sensu infirmitatum nostrarum, sed tentatum in omnibus similiter, absque peccato.
16 Accedamus igitur cum fiducia ad thronũ gratiæ, vt consequamur misericordiam, & gratiam inueniamus ad opportunum auxilium.

8 Si enim Jeschua filius Nun requiem præstitisset illis, non fuisset [4] loquutus postmodum de die alio.
9 Itaque firmum *id* est, Sabbatizandum esse populo Dei.
15 Qui enim ingressus est in requiem eius, requieuit etiam ipse ab operibus suis, sicut Deus à suis.
11 Studeamus igitur vt ingrediamur in illam requiem, ne concidamus ad instar eorum [5] qui non acquieuerunt.
12 Viuus est enim sermo Dei, & omnium effector, & acutior multo quàm [6] gladius anceps, & ingreditur vsque ad diuisionem animæ & spiritus, & commissurarum, & medullæ & ossium, & diiudicat cogitationes & consilia cordis.
13 Nec est creatura quæ occulta sit à conspectu eius, Sed omnia nuda & manifesta sunt ante oculos eius cui reddunt rationem.
14 Quia igitur est nobis princeps Pontificum maximus, Jeschua Christus, Filius Dei qui ascendit in cœlum, perseueremus in professione eius.
15 Non enim est nobis princeps Pontificum qui non possit [7] compati infirmitatibus nostris, sed qui tentatus fuit in omni re sicut nos, excepto peccato.
16 Accedamus igitur [8] retecto oculo ad thronum gratiæ eius, vt consequamur misericordiam, & inueniamus gratiam in auxilium *impetrandum* in tempore afflictionis.

b *De Iosue loquitur filio Nun: velut autem terra Chanaan typus fuit veræ nostræ quietis, sic Iosue, Jesu typus fuit.*
c *Velut Deus septimo die quieuit, sic nobis ab operibus nostris, id est, quæ à natura nostra corrupta proficiscuntur, est quiescendũ.*
3 Reddit ad exhortationem.
d *Ne quis fiat simile infidelitatis exemplum.*
4 Amplificatio à natura verbi Dei, cuius ea vis est vt in ima vsque animi penetralia penetret, contumacibus lethale vulnus infligens, credentes vero planè viuificans.
e *Viuum vocat sermonem ab eius effectu in iis quibus annuntiatur.*
f *Doctrina Dei annuntiata tum in Lege tum in Euangelio.*
g *Animam vocat in qua resident affectus.*
g *Spiritum, id est, partem illam nobilissimam quæ mens dicitur.*
i *Dei.*
5 Iam aggreditur Pontificatus Christi collationẽ cum Aaronis sacerdotio, & in ipso statim initio summam huius Pontificis excellentiam declarat, eum vocans Filium Dei, & in ipsis cælis ad tribunal Dei collocans, non obscura antithesi cum Aaronicis sacerdotibus & tabernaculo caduco: quas comparationes posteà luculenter declarat.
k *Retineamus, ne sinamus è manibus nostris relabi.*
6 Ne videretur tanta huius nostri Pontificis gloria nos ab ipsius aditu prohibere, subiicit eum nihilominus vere nostrum fratrẽ esse (quod etiam antea probauit) & nostras omnes miserias, suas ducere, vt intrepidè nos ad se vocet.

4 Subaudi, Deus per os Dauid.
5 Vel, Persuasi fuerunt.
6 Syrè, Duorũ oris id est Acierum. Heb. חרב פיפיות
7 Ad verbum, Pati cum infirmitate nostra.
8 Periphrasis est confidentis, sicut & illa quæ prius declarata est de retectione facierum: cui opponitur cooperitio oculorum præ pudore aut mœrore, vel cõscientia offensionis: quæ vetat ne possimus eius conspectum ferre quem scimus nobis esse infensum, Esther. 7. 8.

Capvt. V.

1 *Primò docet quodnam sit summi pontificis officium:* 6 *Secundò, Christum à Deo nostrum Pontificem constitutum esse.* 7 *& verè præstitisse quæ summi Pontificis erant.*

1 Nam [1] omnis Pontifex ex hominibus assumptus pro hominibus cõstituitur in iis quæ apud Deum *agenda sunt*: [2] vt offerat [a] donaria & [b] victimas pro peccatis.
2 Qui quantum [c] satis est, possit miserari [d] vicem ignorantium & aberrantium: quòd & ipse [e] circundatus sit infirmitate:
3 Et propter hanc debeat, sicut pro populo, ita & pro seipso offerre *victimam* pro peccatis.
4 [3] Neque sibiipsi quisquam sumit hunc honorem, sed qui vocatur à Deo, sicut & Aaron.
5 Ita & Christus nõ sibi hunc honorem sumpsit vt fieret Pontifex, sed is qui dixerat ei, Filius meus es tu, ego hodie genui te.
6 Sicut & alibi dicit, Tu es Sacerdos in æternum, secundùm [f] ordinem Melchisedec.
7 [4] Qui in [g] diebus carnis suæ deprecationi-

1 Omnis enim princeps Pontificum qui ex filiis hominis est, pro filiis hominis assistit, in iis quæ Dei sunt, vt offerat oblationes & victimas pro peccatis.
2 Et qui possit deprimere seipsum, & compati iis qui ignorantes sunt & errantes: propterea quòd etiam ipse infirmitate indutus est.
3 Et propter eam debitor est, vt sicut pro populo, ita pro seipso offerat pro peccatis suis.
4 Et nequaquam sibiipsi quisquam assumit honorem, sed qui vocatur à Deo, sicut Aharon.
5 Ita etiam Christus nequaquam semetipsũ glorificauit, vt esset princeps Pontificum, [1] sed is qui dixit ei, Filius meus es tu, ego hodie genui te.
6 Sicut etiam in loco alio dicit, Tu es Pontifex in æternum secundum similitudinem Melchisedek.
7 Etiam quum carne indutus esset, precatio-

1 Primæ collationis Christi Pontificatus cum Aaronico pars prior: Alii pontifices sumuntur ex hominibus, & vocantur humano quodam more.
2 Alterius collationis pars prior: Alii vt infirmi constituuntur pontifices, vt eius mali sensu affecti quod est illis cum toto populo commune, dona & victimas quæ sint communis fidei ac resipiscentiæ testes, suo ac populi nomine offerant.
a *Oblationes rerum vita expertium.*
b *Pecudes quæ iugulabantur, potissimum verò in sacrificiis pro delicto & peccato.*
c *Qui sit aptus & idoneus.*
d *Eorum qui in peccatis suis constituti. nam apud Hebræos ignorantiarum & errorum nomine quoduis peccatum intelligitur, etiam voluntarium.*
e *Quòd & ipse naturam iisdem incommodis & vitiis obnoxiam circumferat.*
3 Tertia collatio integra vocantur alii à Deo, sic & Christus, sed alio ordine quàm Aaron. Dicitur enim Christus Filius ex Deo genitus, & Sacerdos æternus secundum ordinem Melchisedec. 1. Paral. 23. 13. *Psal* 2. 7. *suprà* 1. 3. *Psal.* 110. 4. *infrà* 7. 17. f *Secundùm similitudinem, vt infrà explicatur.* 7. 15. 4 Secundæ collationis pars altera, Christus verò insigniter afflictus & insigniter misericors, non pro suis peccatis quæ nulla erant, sed pro suo metu rogauit quod impetrauit, & seipsum pro omnibus suis obtulit. g *Quum adhuc nobiscum infirma & imbecilla nostra natura præditus degeret.*

1 Subaudi Glorificauit eum.

nem & supplicationem cum clamore valido & cum lacrymis offerebat ei qui potens erat vt à morte excitaret eum, & exauditus est:

nibus & supplicationibus oblatis cum clamore valido,& lachrymis apud eum qui poterat h ipsum seruare à morte, & exauditus ex metu,

2 Syrè, [illegible], cui prorsus respondet Gallicè *Combienque*, & Germanicè *VVie wol*.

3 Videtur Paraphrastes intelligere horrorem illum quo affectus fuit Christus & mortis metũ cum quo, imminente passionis suæ tempore, luctatus est.

4 Id est, Diu in Christi schola versati estis atque ideo hæc iam scire deberetis.

5 Id est, prima elementa doctrinæ Dei.

6 Ad verbum,& fuistis vobis opus habentes super lac.

8 Et 2 quamuis Filius esset, ex metu & passionibus quas sustinuit, didicit ipsam obedientiam.

8 Quamuis filius esset,tamen ex iis quæ passus est i didicit obedientiam:

9 Atque ita perfectus est,& factus est omnibus qui auscultant ei,causa vitæ æternæ,

9 5 Et k consecratus, factus est autor salutis æternæ omnibus qui ipsi auscultant:

10 Et nominatus est à Deo princeps Pontificum secundum similitudinem Melchisedek.

10 Cognominatus à Deo Pontifex secundum ordinem Melchisedec.

11 De ipso autem Melchisedek multus nobis sermo est quem eloquamur, & occupatio ad exponendum illud quia estis infirmi in auditu vestro.

11 6 De quo nobis multa sunt dicenda, eaq; difficilia explicatu: quandoquidem segnes facti estis auribus.

12 Debuissetis enim doctores esse,4 quia tempus vobis, ad institutionem *fuit*, Nunc autem rursum opus habetis vt discatis hæc ipsa 5 scripta prima principij sermonum Dei: & 6 opus habetis lacte, & non cibo firmo.

12 7 Vos enim quos oportuit pro temporis ratione doctores esse rursum opus est doceri quæ sint elementa initii eloquiorum Dei: factique estis ii quibus lacte sit opus, & non solido cibo.

13 Omnis autem homo cuius cibus lac est, non est edoctus in sermonem iustitiæ, quia imperitus est:

13 Enimuerò cui cum lacte res est, is rudis est l sermonis iustitiæ: (infans enim est.)

14 Perfectorum autem est cibus firmus, qui quia disquirunt, expediti sunt sensus eorum ad discernendum bonum & malum.

14 Sed adultorum est solidus cibus, eorum *videlicet* qui propter habitũ, m sensus habent exercitatos ad discretionem boni ac mali.

h *Ipsum ex ipsa morte.*

i *Reipsa expertus est quid sit Patrem habere cui parendum sit.*

5 Primæ collationis pars altera, Christus autem consecratus est à Deo Patre, vt nostræ salutis author & æternus Pontifex, ac proinde ita homo vt sit longè supra omnes homines.

k *Vide suprà 2.10.*

6 Digressio vsque ad septimi capitis initium, qua Hebræos partim retinet Apostolus in attenta consideratione eorum quæ dixerat, partim ad ea intelligenda præparat, de quibus dicturus est.

7 Exemplum Apostolicæ obiurgationis.

l *Sermonis quo docetur iustitia.*

m *Omnes intelligendi & iudicandi facultates.*

Caput VI.

1 Hebræorum puerilem ignauiam perstringens, 4 seuera denuntiatione eos terret, 7 & maturè proficiendi studium excitat, 9 meliora de ipsis sperans. 13 Abrahæ exemplum citat, 17 Fidemq; verbo Dei innixam, 19 anchoræ comparat.

1 Ad verbum, Inchoationem.

2 Syrè, De inter mortuos.

3 Nam immergebantur aquis.

4 In impresso erat [illegible], Et rursum sed manuscriptum codicem sequutus scripsi [illegible], Qui rursum: quod etiã cum Greco magis consentit.

5 Ad verbum, Téporibus id est, Quæ sæpius erigat eam.

1 PRopterea relinquemus 1 prima principia sermonis Christi, & veniemus ad perfectionem, alioquin nunquid rursum aliud fundamentum iacitis de conuersione ab operibus mortuis, & de fide quæ est in Deum,

1 QVapropter omisso a qui in Christo rudes inchoat, sermone, ad perfectionem feramur: 1 non iacentes rursum fundamentum resipiscentiæ ab operibus mortuis,& fidei in Deum,

2 Et de doctrina baptismatis, & impositionis manus,& de resurrectione quæ 2 est ex mortuis,& de iudicio quod est in æternum:

2 Baptismatum doctrinæ, ac manuum impositionis & resurrectionis mortuorum, & iudicii æterni.

3 Si Dominus permiserit, faciemus hoc.

3 Atq; id faciemus, siquidẽ permiserit Deus.

4 Atqui non possunt illi qui semel ad 3 baptismum descenderunt,& gustauerunt donum quod est è cælo,& acceperunt spiritum sanctum,

4 2 Impossibile est enim eos qui semel fuerint illustrati, c gustauerintque donum cæleste,& participes facti fuerint spiritus sancti,

5 Et gustauerunt sermonem bonum Dei, & virtutem seculi futuri:

5 Gustauerintque bonum Dei verbum, ac virtutes futuri seculi,

6 4 Qui rursum peccauerunt, *non possunt inquam* deintegro renouari ad conuersionem: quippe qui deintegro crucifigunt Filium Dei, & subiiciunt ignominiæ.

6 Si prolabantur,denuò renouari ad resipiscentiam, vt qui rursum d crucifigant sibimetipsis Filium Dei, & ad ignominiam exponant.

7 Terra enim quæ imbiberit pluuiam quæ venit super eam 5 vicibus multis, & produxerit herbam quæ vtilis est eis propter quos colitur, recipit benedictionem à Deo:

7 3 Nam terra quæ imbrem sæpius in se venientem combiberit,& progenuerit herbam accommodam eis per quos excolitur, recipit benedictionem à Deo:

8 Si eueniat autem vt producat carduos & tribulos, fit reproba,& non longè distat à maledictione, sed finis eius est combustio:

8 At quę profert spinas & tribulos, reproba, *est*, & maledictioni proxima: cuius exitus *tendit* ad exustionem.

9 Persuasi autem sumus de vobis, fratres mei, ea quæ sunt bona & affinia saluti, etiamsi ita loquamur.

9 4 Sed persuasimus nobis de vobis, dilecti istis meliora, & cum salute coniuncta, etiamsi ita loquamur.

10 Nequaquam enim iniustus est Deus, vt obliuiscatur operum vestrorũ,& charitatis vestræ quam ostendistis in nomine eius, qui ministrastis sanctis & ministratis.

10 5 Non enim iniustus est Deus, vt obliuiscatur operis vestri,& laboriosæ charitatis quã demonstrauistis erga ipsius nomen *vt* qui ministraueritis sanctis & ministretis.

a *Primis Christianismi principiis quę, Catechismum vocant.*

1 Capita catechismi quæ summa quidem totius Euangelicæ doctrine complectuntur, sed paucis & summariè (vt loquuntur) rudibus tradebantur, professio videlicet resipiscentiæ & fidei in Deum: cuius doctrinæ articuli (quos vocãt) ab extraneis quidem exigebantur statis Baptismi diebus: fidelium autem liberis in infantia baptizatis, quum eis imponebantur manus. Inter eos autem articulos, disertè numerantur duo, nempe carnis resurrectio, & iudicium æternum.

Infrà 10.26.mat.12 45. 2.pet 2.20.

2 Pondus addit suæ exhortationi, grauissima comminatio certi apostatarum exitii,

b *De apostasia vniuersali loquitur, non autem de peccatis humana infirmitate contra primam aut secundam tabulam admissis.*

c *Notanda emphasis huius verbi aliud esse credere, vt Lydia cuius Deus cor aperuit, Act.16.13. aliud gustum aliquem habere.* d *Vt qui odio ferantur in Christum, & quasi eum rursus crucifixum omnium ludibrio exponant, idque in ipsorum exitio, quod fecit Iulianus Apostata.* 3 Exornat superiorem comminationem proposita similitudine. 4 Lenit omnem illam asperitatem, meliora de iis sperans quibus hæc scribit. 5 Laudat eos à charitate, vt ad perseuerantiam hortetur.

11 Cupimus autem, vt vnusquisque vestrûm idem studium ad finem vsque ostendat ad plenam spei certiorationem.

12 6 Vt ne sitis segnes, sed imitatores eorum qui per fidem ac patientiā obtinent promissam hæreditatem.

13 7 Deus enim pollicitus Abrahæ, quum non posset per quenquam maiorem iurare, iurauit per seipsum,

14 Dicens, Certe e benedicens benedicam tibi, & multiplicans multiplicabo te.

15 Atque ita quum patienter expectasset, assequutus est promissum.

16 Nam homines quidem per eum iurant qui sit maior, atque iisdem omnis controuersiæ finis, est iusiurandum ad confirmationem *adhibitum.*

17 Qua in re Deus volens f ex abundanti hæredibus promissionis ostendere immutabilitatem consilii sui, fide iussit iureiurando.

18 Vt per duas res immutabiles, in quibus fieri non potest vt mentitus sit Deus, validam consolationem habeamus *nos*, qui cursum *eò* corripuimus vt spem propositam obtineamus:

19 8 Quam velut animæ anchoram habemus tutam ac firmam, & ingredientem vsque in ea quæ sunt intra velum.

20 9 Quò præcursor pro nobis ingressus est Iesus, secundum ordinem Melchisedec, Pontifex factus in æternum.

11 Cupimus autem vt vnusquisque ex vobis hoc ipsum studium ostendat ad complementum spei vestræ vsque in finem.

12 Et vt non abscindatur vobis, sed sitis imitatores illorum qui per fidem & longanimitatem facti sunt hæredes promissionis.

13 Abrahæ enim quū promitteret Deus, quia non erat ipsi qui maior esset se vt per eum iuraret, iurauit per semetipsum:

14 Et dixit 6 Benedicendo benedicam tibi, & multiplicando multiplicabo te.

15 Et ita 7 patienter expectauit, & consequutus est promissionem.

16 Filii enim hominis per maiorem se iurant, & omni controuersiæ quæ est inter illos, finis firmus per iuramentum 8 imponitur.

17 Quapropter abundè voluit Deus ostendere hæredibus promissionis, quòd pollicitatio sua non mutaretur, & 9 obstrinxit eam iuramento:

18 Vt per duas res quæ non mutantur, in quibus non potest Deus mentiri, consolatio magna sit nobis qui confugimus ad eum, & retineamus spem quæ promissa est nobis.

19 Quæ est nobis velut anchora quæ retinet animam nostram, vt non commoueatur, & ingreditur intra 10 velum:

20 Vbi prius ingressus est pro nobis Ieschua, & factus est Pontifex in æternum, secundum similitudinem Melchisedek.

6 Ostendit quibus præcipue virtutibus ad constanter pergendum atque adeò ad proficiendū sit opus, charitate nimirum & patientia: & nequis ista factu impossibilia esse obiiciat, iubet vt maiorum exēpla sibi proponant imitanda.

7 Alius stimulus, Quòd certa sit spes hæreditatis si ad extremū perseueremus: quoniam nō tantùm id promisit Deus, sed etiam cum iureiurando promisit.

e *Cumulatissimè te beneficiis cumulabo. Gen. 12. 3. & 17. 4. & 22. 17.*

f *Amplius etiam quàm necesse esset, nisi hoc flagitaret hominū improbitas, qui ne iurato quidem Deo credunt.*

8 Spem comparat anchoræ: quoniam sicut anchora in profundum maris proiecta totam nauim firmat, ita etiam spes in ipsa vsque cælorū adyta penetret. Mentionem autem facit Sanctuarii, alludens ad Tabernaculum vetus & hac ratione regreditur ad illas collationes Pontificatus Christi cum Leuitico.

9 Repetit Dauidis verba quibus omnes illæ collationes quas antea commemorauit significantur: sicut toto sequenti capite declarat.

6 Id est, prolixè benedicam tibi, & multiplicabo te. Hebraismus.

7 Ad verbum, Continuit spiritum suum. Loquutio Syra & Chaldæa iam sæpius indicata.

8 Syrè, Fit ei. pleonasmus relatiui, Hebræorum more.

9 Ad verbum, Ligauit quasi fascia.

10 Ad verbum, Faciem portæ. Vide quæ annotata sunt In 27. Matth.

Capvt VII.

1 *Hactenus ipsos stimulauit vt attentè expenderent quæ ipsis in Melchisedec consideranda sunt.* 15 *in quibus ipsi similis sit Christus.* 20 *in summa, cur cedere Lex Euangelio debeat.*

1 Nam 1 hic Melchisedec rex *erat* Salem, Pontifex Dei altissimi, qui occurrit Abrahæ reuertenti à cæde regum, & a benedixit ei:

2 Cui & decimas ex omnibus impartitus est Abrabam: primum quidem ex interpretatione dicitur rex iustitiæ, deinde verò etiam rex Salem: quod est rex pacis.

3 2 Sine patre, sine matre, sine genere: nec initium dierum, neque vitæ finem habens: sed assimilatus Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.

4 3 Spectate verò quantus hic *fuerit*, cui etiam decimas spoliorum dederit Abraham patriarcha.

5 Et ii quidem qui sunt ex filiis Leui, sacerdotio fungentes, præceptum habent decimarum accipiendarum à populo secundum Legem, hoc est à fratribus suis, licet b egressis ex lumbis Abrahæ.

6 Is verò cuius genus ad illos non refertur, decimas accepit ab Abraham, & habenti promissiones benedixit.

7 c Porrò sine vlla controuersia, id quod minus est, ab eo quod maius est, benedicitur.

1 Hic autem Melchisedek est rex Salem, Pontifex Dei excelsi: & ipse occurrit Abrahæ quum reuerteretur à deuastatione regum, & benedixit ei.

2 Et ipsi separauit Abraham decimas ex omni re quę erat apud se. Exponitur autem nomen eius, Rex iustitiæ: & rursus, Rex *erat* Salem, quod est Rex pacis.

3 Cuius nec pater nec mater scripti sunt in genealogiis, neque principium dierum eius, neq; finis vitæ eius: sed in similitudinem filii Dei manet pontificatus eius in æternum.

4 Considerate verò quàm magnus *fuerit* hic cui Abraham patriarcha dederit decimas & primitias.

5 Illis enim ex filiis Leui qui accipiebāt pontificatum, 1 mandatum erat Legis vt acciperent decimas à populo: *vt* ipsi *inquam decimas acciperent* à fratribus suis, quum *tamen* etiam ipsi ex femore Abrahæ egressi essent.

6 Hic verò, qui non est scriptus in genealogiis illorum, decimas accepit ab Abraham, & benedixit ei 2 qui accepit promissionem.

7 Sine controuersia autem is qui minor est, benedicitur ab eo qui maior est ipso.

Gen. 14. 18.

1 Explicans verba illa, Secundum ordinē Melchisedec, quibus nititur illa comparatio Christi Pontificatus cum Leuitico, primum consideratur ipse Melchisedec vt Christi typus, cuius comparationis hæc sunt capita Melchisedec fuit rex & sacerdos: talis reuera est Christus vnus. Fuit rex pacis ac iustitiæ: talis est Christus vnus reuera.

a *Nempè solenni ac Sacerdotali benedictione. Erant enim Sacerdotes, sicut ad sacrificandum ita etiam ad benedicendum à Deo constituti. num. 9. 16.*

2 Alius typus, Melchisedec proponitur spectandus vt principio & fine carens, quum nec pater, nec mater, nec maiores nec mors eius describantur: talis est reuera Filius Dei, sacerdos nimirum æternus: quatenus Deus, *ametor*, ineffabiliter genitus: quatenus homo, *apator*, ineffabiliter conceptus. *Num. 18. 28.*

3 Alius typus, Melchisedec ratione sacerdotii fuit ipso Abrahamo superior vtpote quem decimarit, & cui vt sacerdos benedixerit: talis reuera est Christus, à quo pendet ipsius Abrahami & omnium credentium sanctificatio, atque adeò quem vt omnium autorem colere ac venerari omnes debent.

b *Progenitis ex Abrahamo Heb.*

c *De publica eaq; sacerdotali benedictione loquitur.*

1 Hoc est, Mandato legis impositum erat.

2 Id est, Abrahæ promissionis hæredi.

3 In ordine Leuitico & legali sacerdotio.

4 Hoc est, Hominum more loquendo.

8 Et 3 hîc filii hominis qui moriuntur accipiunt decimas: illic autem is de quo testata est Scriptura quòd viuat.

9 Et (4 instar hominis loquamur) per manum Abrahæ etiam Leui, is *nimirum* qui decimas accipiebat, ipse quoque decimatus est.

10 Adhuc enim in femore erat patris sui quũ occurreret illi Melchisedek.

11 Si igitur consummatio per manum pontificatus Leuitarũ erat, (in quo posita fuit Lex populo) ad quid requirebatur Pontifex alius qui exurgeret secundum similitudinem Melchisedek? Dixisset enim, In similitudinem Aharon erit.

12 Sed sicut facta est mutatio in pontificatu, ita facta est etiam mutatio in Lege.

13 Is enim de quo dicuntur hæc, ex tribu alia natus est, de qua nemo vnquam ministrauit in altari.

14 Manifestum est enim quòd à Iuda exortus est Dominus noster, è tribu de qua non est loquutus Musche quicquam circa pontificatum.

15 Et amplius adhuc notum est per id quod dictum est, *videlicet* quòd secundum similitudinem Melchisedek exurgeret Pontifex alius:

16 Qui nequaquam secundum legem mandatorum corporalium fuit, sed secundum virtutem vitæ indissolubilis.

17 Testificatur enim *Deus* de eo, Tu es Pontifex in æternum secundum similitudinem Melchisedek.

5 Id est, Abrogatio.

6 Mandato scilicet.

7 Id est, in eius locum.

18 5 Mutatio enim quæ facta fuit, in mandato priore *facta fuit*, propter impotentiam eius, & quia vtilitas non esset 6 in eo.

19 Nihil enim perficit Lex: ingressa verò est 7 pro ea spes, quæ est præstantior ea: per quam *spem* appropinquamus Deo.

20 Et confirmauit illum *pontificatum* iureiurando nobis.

21 Illi enim absque iureiurando fuerant Pontifices, hic verò iureiurando: quemadmodum dicit ei 8 per Dauidem, Iurauit Dominus, & non mentietur, Tu es Pontifex in æternum secundum similitudinem Melchisedek.

8 Ad verbum, Per manum Dauidis. Hebraismus.

9 Vel, Sub quo.

22 Hoc toto præstantius est fœdus hoc, 9 in quo factus est sponsor Ieschua.

23 Et illi erant pontifices multi, quia moriebantur, neque relinquebantur vt permanerent.

24 Hic verò *Pontifex* quia in æternum permanet, 10 non transit pontificatus eius.

10 Id est, Non interit. Non mutatur.

11 Ad verbum, Viuificare. Hebraism.

25 Et potest in æternum 11 seruare eos qui accedunt per manum ipsius ad Deum: viuit enim omni tempore, & offert preces pro eis.

26 Etenim talis Pontifex 12 conueniebat nobis, purus, & absque malitia & absque labe,

12 Syrè, Iustus erat nobis, id est Idoneus. Hebraismus.

8 4 Atque hic quidem homines qui moriuntur, decimas accipiunt: illic autem is de quo testatum est quòd viuat.

9 Et (vt ita loquar) in Abraham decimatus est etiam ipse Leui, qui decimas solet accipere.

10 Nam is adhuc in lumbis patris erat quum occurreret Abrahæ Melchisedec.

11 5 Porrò si [d] consummatio per Leuiticum Sacerdotium erat, (nam sub hoc sancita Lex est populo) quid amplius erat opus alium exoriri Sacerdotem secundum ordinem Melchisedec nec secundum ordinem Aaronis dici?

12 6 Mutato enim Sacerdotio, necesse quoq; est vt fiat mutatio legis.

13 Nam [e] de quo hæc dicuntur, ad aliam tribum pertinet, de qua nullus [f] attendit altari.

14 Palam est enim è tribu Iuda exortum esse Dominum nostrum: cui tribui nihil de Sacerdotio loquutus est Moses.

15 7 *Idque* etiam magis patet *ex eo* quòd ad instar Melchisedec exoritur Sacerdos alius,

16 8 Qui non [g] ex lege, cuius mandatum sit carnale, factus est *sacerdos*, sed ex vi indissolubilis vitæ.

17 Testificatur enim ad hunc modum, Tu *es* Sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec.

18 9 Nam [h] mandatum præcedens abrogatur, propter ipsius imbecillitatem & inutilitatem.

19 Nihil enim sanctificauit Lex, sed super introducta, spes melior, per quam appropinquamus Deo.

20 10 Et iam quatenus non absque iureiurando superintroducta est.

21 Nam illi quidem, citra iusiurandum Sacerdotes facti sunt: (hic verò cum iureiurando, per eum qui dixit ei, Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum, Tu *es* Sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec.)

22 Tanto potioris fœderis sponsor factus est Iesus.

23 11 Et illi quidem, plures facti sunt sacerdotes, quòd mors prohiberet eos permanere.

24 At iste propterea quòd in ęternum manet, [i] perpetuum habet Sacerdotium.

25 Vnde & seruare prorsus [k] potest eos qui per ipsum accedunt ad Deum, semper viuens vt interpellet pro eis.

26 12 Talis enim nos decebat Pôtifex sanctus, innocens, impollutus segregatus à pecca-

4 Amplificatio duplex, vna, Melchisedec decimas accipit, vt immortalis (quatenus videlicet typus est Christi, quũ nusquam commemoretur mors ipsius, & Dauid eum proponat vt sacerdotem æternum) Leuitici verò sacerdotes, vt mortales, quum alii aliis succedant: altera, Leui ipse fuit decimatus in Abrahamo a Melchisedeco. Ergo Melchisedeci sacerdotiũ, (id est Christi qui secundum ordinem illius pronuntiatur sacerdos æternus) præstantius est Leuitico.

5 Tertius tractatus huius epistolæ, in quo postquam Christum prophetam, Regem & Pontificẽ esse comprobauit, nunc de omnium illorum munerum ratione ac præstantia distinctè differit, hæc omnia in aliis vmbratilia fuisse ostendens: in Christo autẽ vera & perfecta. Incipit autem à sacerdotio, in quo etiam superior tractatio desierat, vt sic omnia mẽbra disputationis melius cohæreant: & primò imperfectum fuisse probat Leuiticum sacerdotium, ex eo quòd alios sacerdos secundũ ordinem alium (id est diuersæ regulę ac formę) tanto pòst tempore promittatur.

d *Si Sacerdotium Leuiticum aliquem perficere potuisset.*

6 Hac noui sacerdotii institutione nõ tantùm declarari Leuitici sacerdotii imperfectionẽ ostendit, sed etiam ipsum Leuiticum sacerdotium cum hoc nouo commutari quoniam hæc duo simul constare non possint, quum prior illa Leuitica ordinatio tribum Iuda excluderet atq; adeò ipsi Leui subiiceret: posterior autem ipsa sacerdotium in tribu Iuda collocet.

e *Ordinationis Aaronicæ.*

f *Curauit altari.*

7 Nequis obiiciat translatum quidem fuisse sacerdotium à Leui ad Iudam, sed nihilominus idem manere, expendit simul & explicat illa Dauidis verba, In æternum, secundum ordinem Melchisedec, ex quibus intelligitur diuersa etiam sacerdotii ordinatio. g *Non ex ordinatione, quæ infirma & caduca omnia præcipiat, sicuti in Aaronis consecratione, totoq́; illo munere factum est.* Exod. 7.4. 8 Diuersitatem & præstantiam ordinationis Melchisedeci probat ex eo quòd Legale sacerdotium externa & corporali vnctione & ritu constabat: Melchisedeci verò æternum sacrificium ac merè spirituale describitur. *Psal.* 110.4. *Suprà*, 5.46. 9 Ne quis etiam obiiciat adiectum fuisse sacerdotium posterius, vt simul coniuncta perfectum quiddam constituerent, probat posteriore abrogatum fuisse prius vt inutile, ex ipsa eorum natura: quomodo enim illa corporalia & caduca nos sanctificarent vel sola vel cum alio? h *Lex ceremonialis.* 10 Aliud argumentum præstantiæ sacerdocii Christi supra Leuiticum, quod illud sancitum sit iureiurando hoc verò non item *Psal.* 110.4. 11 Aliud argumentum eòdem pertinens, Leuitici sacerdotes, vtpote mortales, æterni esse non potuerunt: Christus verò vt æternus est, ita etiam æterno sacerdotio fungitur, pro iis efficacissimè intercedens qui per ipsum ad Deum accedunt. i *Quod præterire non potest.* k *Idoneus est.* 12 Aliud argumentum, Innocentia & puritas summa in Pontifice requiritur, quæ ipsum à peccatoribus segreget, pro quibus oblationem facit. Atqui Leuitici Pontifices tales non inuenientur, vt qui pro suis ipsorum peccatis primùm offerent: sed vnus Christus talis est, ideòque verus & vnicus Pontifex.

toribus,

Leuit.16.10.

13 Aliud argumentum, quod tamen postea pertractabit, Leuitici victimas repetitis vicibus, primum pro se deinde pro populo offerebant. Christus autem non pro se, sed pro aliis, nō victimas, sed seipsum, non sæpe sed semel, obtulit. Neque id mirum (inquit) videri debet, quum illi sint infirmi, iste verò sit cum iureiurando Pontifex æternus consecratus.

toribus, & sublimior cælis factus:

27 Cui non sit quotidie necesse, quemadmodum illis pontificibus, prius pro peccatis propriis victimas offerre, deinde *pro peccatis* populi: 13 Hoc enim fecit [m] semel quum semetipsum obtulit.

28 Lex enim homines cōstituit Pontifices infirmos: at [n] sermo iurisiurandi 14 post Legem [o] *concepti*, Filium *constituit* qui in æternum est sanctificatus.

qui segregatus esset à peccatis, & exaltatus supra cœlos.

27 Nec est ei necesse quotidie, sicut principi pontificum *legalium*, vt prius pro peccatis suis offerat victimas, & deinde pro populo: hoc enim fecit semel per seipsum, quem obtulit.

28 Lex enim filios hominis infirmos constituit pontifices, sermo verò iusiurādi qui factus fuit post Legem, *constituit* Filium perfectum in æternum.

l *Quod obtulit sacrificium.* m *Ita factum fuit vt iterum repetere minimè sit necesse.* n *Mandatum Domini cui additum est iusiurandum.* o *Exhibiti.*

14 Aliud argumentum à tempore, Posterioribus tolluntur priora.

Caput VIII.

1 *Quò certius probet abrogatas esse Legis ceremonias,* 5 *ideo institutas esse commemorat, vt cælesti prototypo seruirent.* 8 *Ieremiæ locum adducit.* 15 *vt veteris Testamenti correctionem probet.*

1 CÆterùm eorum quæ dicimus *hæc* summa *est*, Talem *nos* habere Pontificem, qui consedit ad dexteram throni maiestatis illius in cælis,

2 2 [a] Sanctuarii minister, 3 [b] ac veri illius tabernaculi quod fixit Dominus, & non homo.

3 4 Omnis enim Pontifex ad offerenda dona & Victimas constituitur: vnde necesse fuit hunc quoque habere quod offerret.

4 5 Nam si esset in terra, ne sacerdos quidem esset manentibus illis sacerdotibus qui secundum Legem offerunt dona.

5 (Vt) qui exemplari & vmbræ deseruiant rerum cælestium, sicut diuinitus dictum est Mosi quum esset absoluturus tabernaculum. Vide enim, inquit, *vt* facias omnia ad exemplar quod ostensum est tibi in monte.

6 6 At nunc *noster ille Pontifex eo* excellentius ministerium sortitus est, quo præstantioris est fœderis intercessor, quod præstantioribus promissis sancitum est.

7 7 Nam si prius illud tale fuisset vt nihil in eo posset requiri, haud quaquam fuisset secundo quæsitus locus.

8 Nam incusans eos inquit, Ecce, dies venient, dicit Dominus, quum [c] pangam cum [d] domo Israel & cum domo Juda fœdus nouum:

9 Non secundum fœdus quod feci cum patribus ipsorum, quo die prehendi manum ipsorum vt educerem eos ex Ægypto: nam ipsi non perstiterunt in illo meo fœdere, & ego despexi eos, dicit Dominus.

10 Quamobrem hoc est fœdus quod paciscar domui Jsrael post dies illos, dicit Dominus. Indam Leges meas menti eorum, & cordi eorum inscribam: & ero ipsis Deus, & ipsi erunt mihi populus.

1 CApụt autem omnium eorum, *est quod* sit nobis Princeps pontificum, 1 is qui sedet à dextera throni maiestatis in cælo.

2 Et factus est minister domus sanctæ & tabernaculi veri, quod fixit Deus, & non filius hominis.

3 Omnis enim summus Pontifex qui adstat *altari, adstat* vt offerat oblationes & victimas: propterea conueniens etiam erat huic vt esset ei aliquid quod offerret.

4 Et, si in terra esset, nō etiam Pontifex esset: quia erant Pontifices qui offerrent oblationes 3 secundum quod est in Lege.

5 Illi *scilicet* qui ministrabant in similitudinem & vmbram eorum quæ sunt in cælo iuxta *sermonem* qui dictus fuit Musche, quum faceret tabernaculum, Vide, & fac omnia secundum similitudinem illam quæ ostensa est tibi in monte.

6 Nunc verò ministerium quod excellentius est illo accepit Jeschua Christus, quemadmodum excellentius quoque est fœdus illud in quo factus est mediator, & promissionibus quæ sunt excellentiores quàm *fuerit* 4 illius, sancitum est.

7 Si enim 5 fuisset prius 6 sine accusationibus, non fuisset locus huic secundo.

8 Accusat enim eos, & dicit, Ecce, dies venient, ait Dominus, & complebo super domum quæ est domus Israiel, & super domum quæ est domus Juda fœdus nouum:

9 Non secundum illud fœdus 7 quod sanciui cum patribus ipsorum in die quo apprehendi manum ipsorum, & eduxi eos è terra Ægypti: quoniā ipsi non perstiterunt in fœdere meo, etiā ego spreui eos: ait Dominus.

10 Hoc autem est fœdus quod sanciam cum domo quæ est domus Israiel, post dies illos, ait Dominus: *nempe* dabo ipsam Legem meam in mentibus eorum, & super corda eorum scribam eam: & ero eis ego Deus, & ipsi erunt mihi populus.

1 Paucis repetit illud ad quod omnia ista referenda sunt, nempe, & habere nos Pontificem longe alium quàm Leuitici illi sint, vt qui sit ad dexteram excellentissimi Dei in cælos vsque euectus.

2 Leuitici fuerūt Pontifices in terreno sacrario: Christus vero est in cælesti.

a *Cælorum.*

3 Leuitici in Tabernaculo caduco sacerdotium suum exercuerunt. Christus autem tabernaculum circumfert longè aliud, nempè suum corpus, quod Deus ipse æternum futurū compegit vt explicabitur infrà 9.11.

b *Sui corporis.*

4 Rationem adfert cur corpore (quod vocat tabernaculum, quod Dominus fixit non homo) oportuerit præditum esse Christum nempe vt haberet quod offerret alioqui enim Pōtifex non esset. Idem autem corpus, est & tabernaculum & victima.

5 Rationem adfert cur dixerit Pontificem nostrum versari in cælesti sacrario, non autem in terreno: quoniam (inquit) ne si nunc quidem esset in terris, terreno sacrario ministraret, stantibus Leuiticis sacerdotibus, quum ii propter illum sint constituti, id est, vt sint illius perfecti exemplaris antitypi Quorsum autem antitypi præsente ipso vero ac primario exemplari?

1 Id est, talis.

2 Hoc est, Non esset cælestis.

3 Id est, Juxta rationem quæ præcipitur in Lege.

4 Quod videlicet in monte Sina per Mosen mediatorem sancitum fuit.

5 Ad verbum, Datum est.

6 Id est, Omni ex parte absolutum, & in quo nihil requiri posset.

7 Ad verbū, Quod dedi patribus illorum, Hebraismus.

Exod.25.40. act.7.40. 6 Aggreditur collationem Veteris ac temporarii fœderis, cuius sponsores fuerunt Leuitici pontifices, cum Nouo, cuius æternus sponsor est Christus, vt non modò istud esse illo omnibus modis præstantius, sed etiam illud per hoc abrogatum fuisse declarat. 7 Esse aliquod secundum fœdus, ac proinde prius illud non fuisse perfectum probat ex Jeremiæ testimonio. c *Percutiam.* d *Domum vocat, quasi vnam totius regni familiam: Nam quum regnum Dauidis scissum esset in duas factiones, eas significat Propheta noui fœderis auspiciis rursus coniunctum iri.* *Iere.51.31.32.33.34. rom.11.27. infrà 10.16.*

8 Ad verbum, Filium ciuitatis suæ Hebraismus.

9 Latinè, Et propitius ero eis, condonatis ipsorum iniquitatibus.

11 Et non docebit quisque 8 conciuem suum, neque etiam fratrem suum, & non dicet, Cognosce Dominum: quia omnes cognoscunt me, à minimo eorum vsque ad decrepitum eorum.

12 Et ero 9 propitius eis ab iniquitatibus eorum, & peccatorum ipsorum amplius non recordabor.

13 In eo quod dixit Nouum, prius antiquauit: & id quod antiquatur & senescit, propinquum est corruptioni.

11 Neque docebunt singuli proximum suum, & singuli fratrem suum, dicentes, Cognosce Dominum: nam omnes cognoscent me, ab eo qui pusillus fuerit inter eos, ad eum vsq; qui magnus fuerit inter eos.

12 Ero enim propitius iniquitatibus eorum, & peccatorum ipsorum, & iniquitatum ipsorum non recordabor amplius.

13 8 Dum nouum dicit, antiquauit prius: porrò quod antiquatur ac senescit, propè est vt euanescat.

8 Conclusio, Ergo posteriore nouo tollitur prius antiquũ: neq; enim nouum diceretur quod à vetere nõ dissideret. Tollitur autẽ id demum quod est corruptioni obnoxium ac proinde imperfectum.

CAPVT IX.

1 Tabernaculi dispositionem, 10 Et ritus Legales. 11 ad veritatem in Christo exhibitam conferens. 15 concludit non iam amplius alio sacerdote opus esse. 24 quia ipse Christus sub nouo Testamento has partes impleat.

1 Id est, Præsentarium. Sacer scilicet ille panis, de quo præcipitur Exodi 25. 29. Facierum autem panis ideo dicebatur, quod semper mensæ Domini impositus esse debuit ante conspectum atque, vnde etiam Num. 4. 7. vocatur Iugis panis.

2 Secundum velum dicitur interius quod oppansum erat Arca, & diuidebat sanctum sacrarium à sancto, respectu anterioris veli quod separabat sanctum ab atrio. vtrumque describitur Exo. 36. 35. & 37.

3 Syre, Dominus aromatum. Non scribitur disertè in Lege aliquod fuisse thuribulũ peculiariter destinatũ sacrario quod tamen hic declarat Apostolus.

4 Vocabulũ Græcũ vsurpat Paraphrastes.

5 Id est, Gloriosi. Hebraismus.

6 Distinctionem Græcam mutat.

7 Ad verbum, Erat duratio priori tabernaculo.

8 Ad verbum, Specierum specierum.

9 Quo omnia in meliorem statum cõstituenda erant.

10 Videtur Paraphrastes collato Christi pontificatu cum Legali, discrimen in eo ponere, quòd Legalis inefficax esset, & nõ præstaret id quod adumbraret: Christi verò efficax, quia ipsa bona cælestia in Legali pontificatu adumbrata, reipsa præstitit.

1 IN priori porrò erant præcepta ministerii, & domus sancta mundana.

2 In Tabernaculo enim priore quod fabricatum fuit, erat candelabrum, & mensa, & panis 1 facierum, & vocabatur domus sancta:

3 Tabernaculum verò interius quod erat intra velum 2 secundum, vocabatur Sanctum sanctorum:

4 Et erat in eo 3 thuribulum aureum, & 4 Arca Fœderis, quæ obducta erat tota auro, & erat in ea vrna aurea, in qua *vrna* erat manna & virga Aharon, illa quæ germinauit, & Tabulæ Fœderis,

5 Et supra hanc 5 Cherubim gloriæ, qui vmbram faciebant supra propiciatorium. Nequaquam autem tempus est vt loquamur de vnoquoque ex istis 6 quæ ita adornata erant.

6 Atque in tabernaculum exterius omni tempore ingrediebantur pontifices, & explebant munus suum:

7 In Tabernaculum verò quod interius illo erat, semel in anno solus ingrediebatur Princeps pontificum, cum sanguine illo quẽ offerebat pro seipso & pro delictis populi.

8 Per hoc verò notum faciebat Spiritus sanctus, quòd non manifestata esset adhuc via sanctorum, quanto tempore 7 durabat Tabernaculum prius.

9 Et erat exemplar hoc pro tempore illo in quo oblationes & victimæ offerebantur, quæ non poterant perficere conscientiam eius qui offerebat ipsos.

10 Sed in cibo & in potu tantùm, & in ablutione 8 diuersarum specierum: quæ sunt mandata carnis, & posita fuerunt vsque ad tempus 9 correctionis.

11 Christus autem qui venit, factus est Princeps pontificum rerum bonorum 10 quas effecit, & ingressus est tabernaculum magnum & perfectum, quod non fuit factum manibus, neque fuit ex his rebus creatis:

1 HAbuit igitur prius *fœdus* etiam constitutos religionis ritus, & sanctuarium a mundanum.

2 Tabernaculum enim constructum fuit: prius *quidem* in quo *erat* candelabrum, & mẽsa, & propositi panes, quod sancta vocant.

3 Post b medium autem velum *erat* Tabernaculum quod vocant c Sancta sanctorum:

4 Aureum habens thuribulum, & arcam Fœderis vndiq; circuntectam auro in qua, vrna aurea habens manna, & virga Aaron quę germinauit, & Tabulæ Fœderis.

5 Supra hanc autem Cherubim gloriosi, obumbrantes d propitiatorium: de quibus nõ est nunc dicendum singulatim.

6 2 His verò ita ordinatis, in prius quidem Tabernaculum quouis *tempore* ingrediuntur Sacerdotes ritus obeuntes.

7 In secundum autem semel quotannis solus Pontifex, non sine sanguine quem offert pro seipso & *pro* populi e erratis.

8 3 Hoc declarante Spiritu sancto, nondum patefactum fuisse viam ad sacrarium, priore Tabernaculo adhuc consistente.

9 4 Quod *erat* exemplar f pro tempore illo præsenti, quo dona sacrificiaque g offeruntur, quæ non possunt in conscientia sanctificare cultorem,

10 5 In cibis duntaxat & potionibus, & diuersis ablutionibus ac ritibus carnalibus, vsque ad tempus correctionis h imposita:

11 6 Adueniens autem Christus Pontifex futurorum bonorum, 7 per i maius & perfectius Tabernaculum non manufactum, id est non huius structuræ,

1 Distributio prioris tabernaculi, quod mundanum (id est caducum) & terrenum vocat, in duas partes, nempe in Sancta & sancta Sanctorum.

a *Terrestre & caducum.*

b *Ad ver. secundũ, secundum autem vocat velum quod distinguebat Sancta sanctorum ab atrio sacerdotum: altero enim velo atrium sacerdotum distinguebatur ab atrio populi.*

c *Sacrarium sacratissimum.*

Num. 17, 10.

1 Reg. 8. 9.

d *Hebræi Arcæ Fœderis operculi nomen a propitiatione deriuant: sic illud Græci* hilasterion, *nos propitiatorium vocamus.*

Exod. 15. 12.

2 Iam accedit ad sacrificia, quæ diuidit in illa quotidiana & illud annuum ac solenne, In quo solus Pontifex in Sancta Sanctorum semel tantùm quotannis penetrans cum sanguine, pro se & populo offerebat.

e *Pro peccatis. Vide suprà 5. 2.*

3 Ex illo ritu annuo, colligit eiusmodi sacrificios non fuisse patefactam viam in cœlũ quod per Sancta sanctorum adumbrabatur. Cur enim Pontifex solus eò ingrediebatur, cæteris exclusis idque vt ibi tum pro suis tum pro aliis offerret, & postea rursus Sancta sanctorum occludebat?

4 Obiectio, Si non aperiebatur iter in cœlum illis sacrificiis (id est, si cultores per illa non expiabantur) cur ergo ritus illi vsurpabantur? Nempe vt homines ad illud exemplar spirituale, nempe ad Christum reuocarentur, suo aduentu omnia illa correcturum.

f *Pro eo tempore quo vigere illud exemplar oportuit.*

g *Sumpsit tempus præsens, de re loquens, nulla habita temporis ratione.*

5 Alia ratio, cur illa non potuerint cultoris conscientiam mundare quoniam videlicet externa erant & carnalia, siue corporea.

h *Fuerunt enim oneris instar, quod nobis Christus exemit.*

6 Iam aggreditur figurarum explicationem, ac primo quidem Leuiticum pontificem comparans cum Christo (id est figuram cũ re) huic tribuit futurorum bonorum administrationem (id est æternorum) in quę illa carnalia respiciebant.

7 Alia collatio tabernaculi prioris corruptibilis cum posteriore (id est cum humana Christi natura) quę est verum Dei templum incorruptibile, in quod est ingressus Filius Dei, sicut Leuitici pontifices in alterum illud caducum.

i *Præstantius & excellentius.*

12 8 Neque

12 [8] Neque per sanguinem [k] hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem ingressus est semel in Sacrarium, æternam redemptionem nactus.

13 [9] Nam si sanguis taurorum & hircorum, & cinis iuuencæ aspergens inquinatos sanctificat ad [m] carnis puritatem:

14 Quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum æternum seipsum obtulit inculpatum Deo, purgabit conscientiã vestram à [n] mortuis operibus, ad seruiendum Deo viuo?

15 [10] Itaque ob id noui Fœderis mediator est, vt morte ad redemptionem earum præuaricationum intercedente quæ fuerant sub priore Testamento, qui vocati erant promissam æternam hæreditatem acciperent.

16 [11] Nam vbi testamentum est, mors intercedat necesse est testatoris.

17 Testamentum enim in mortuis ratum est, quandoquidem nondum valet quum viuit testator.

18 [12] Vnde ne prius quidem illud absque sanguine dedicatum fuit.

19 Quum enim Moses omnia mandata [o] secundum Legem recitasset toti populo, sumpto sanguine vitulorum & hircorum cum aqua & lana coccina & hyssopo, simul & ipsum librum & totum populum [p] aspersit:

20 Dicens, Hic est sanguis testamenti quod mandauit vobis Deus.

21 Insuper autem & Tabernaculum, & omnia vasa sacrorũ, sanguine similiter aspersit.

22 Et omnia ferè secundum Legem sanguine purificantur, & absque sanguinis effusione non fit remissio.

23 [q] Itaque necesse fuit exemplaria quidem eorum quæ sunt in cælis, hisce rebus purificari, ipsa verò cælestia potioribus quàm hæ sint victimis.

24 [13] Non enim in manufactum sacrarium ingressus est Christus, quod sit exemplar, vero *sacrario* respondens: sed in ipsum cælum, vt appareat nunc in conspectu Dei pro nobis.

25 [14] Neque vt sæpe offerat semetipsum, sicut Pontifex ingreditur in sacrarium quotannis cum sanguine alieno:

26 ([15] Alioquin oportuisset eum sæpe passum fuisse à condito mundo) sed nunc semel [r] in consummatione seculorum, ad

12 Neque ingressus est cum sanguine hircorum & vitulorum, sed cum sanguine sui ipsius ingressus est semel in domum sanctuarii, & inuenit redemptionem quæ est in æternum.

13 Nam si sanguis hircorum & vitulorum, & cinis iuuencæ aspergebatur in eos qui inquinati erant, & sanctificabat eos ad purificationem carnis eorum,

14 Quanto igitur magis sanguis Christi, qui per Spiritum qui est in æternum, seipsum obtulit sine macula Deo, purificabit conscientiam [11] nostram ab operibus mortuis, vt seruiamus Deo viuenti?

15 Idcirco ipse factus mediator Fœderis noui qui per mortẽ suam idem factus est redemptor illis qui transgressi fuerant Fœdus prius, vt accipiant promissionem hi qui vocati sunt ad hæreditatem quæ est in æternum.

16 Vbi enim est [12] Testamentum, mortem ostendit eius qui facit illud:

17 In mortuo enim illud duntaxat confirmatur quia quum viuit is qui fecit illud, [13] non est in eo vtilitas.

18 Propterea neque prius illud absque sanguine confirmatum fuit.

19 Quum enim [14] præceptum fuit omne præceptum à Musche populo vniuerso secundum Legem, accepit Musche sanguinem vituli, [15] & aquas cum lana coccinea & hyssopo, & aspersit librum & populum totum:

20 Ac dixit eis, Hic est sanguis Testamenti illius quod mandatum est à Deo.

21 Etiam Tabernaculum & omnia vasa ministerii illo ipso sanguine aspersit.

22 Quia quælibet res sanguine purificatur in Lege, & absque effusione sanguinis non est remissio.

23 [16] Necesse enim est vt hæc quæ exemplar sunt cælestium, istis purificentur: ipsa verò cælestia, victimis quæ potiores sunt istis.

24 Nequaquam enim in domum sanctam, quę facta fuit manibus, ingressus est Christus, quæ est exemplar illius veræ, sed in ipsum cælum ingressus est, vt conspiceretur ante faciem Dei pro nobis.

25 Neque vt offerret semetipsum [17] vicibus multis, sicut faciebat Princeps pontificum, qui ingrediebatur quolibet anno in domum sanctam cum sanguine qui non erat suus.

26 Alioqui oportuisset vt temporibus multis pateretur à principio mundi: nunc autem in nouissimo *tempore* mundi semel obtulit

8 Alia collatio sanguinis victimarũ cum Christo. Leuitici per illa sua Sancta, in suum sacrarium penetrantes, sanguinem corruptibilem offerebant in vnum annũ duntaxat: Christus verò sanctum illud suum corpus ingressus, per illud in ipsum cœlum penetrauit, quum suum ipsius sanguinem purissimum in æternam redemptionẽ obtulit. Idem enim Christus & pontifici, & tabernaculo, & sacrificiis, & victimis ipsis correspondet, vt figuris veritas, vt idem sit & Pontifex & tabernaculum, & victima, eaq. omnia verè & in æternum.

k *Adhibebatur enim in hoc reconciliationis anniuersarii sacrificio, duplex victima iuuencus & hircus.*

l *Meritò adeptus, atq; nobis.*

Leuit. 16. 14. num. 19. 4.

9 Si externa sanguinis & cineris animalium aspersio verũ & efficax fuit purgationis symbolum, resipsa ac præsens veritas, illis æternis sacramentis olim adumbrata, quanto magis hoc ipsum pręstabit: id est sanguis eius qui sic est sanguis hominis vt sit etiã Filii Dei sanguis, a proinde æterna viuificandi virtute præditus.

m *Symbola à re separata seorsim considerat.*

1. Pet. 2. 14.

n *A peccatis quæ à morte proficiscuntur, & nihil aliud quàm mortem generant.*

1. Ioh. 1. 70. apoc. 1. 6. Luc. 1. 75.

10 Conclusio superioris argumenti: Itaq; quum pecuinus sanguis non expiaret peccata, nouum fœdus olim promissum in quod illa externa respiciebant, nunc est resipsa sancitum, cuius virtute omnes præuaricationes tollantur, & cælum nobis verè aperiatur. Hinc autem sequitur, Christum etiam pro Patribus fudisse sanguinem, vt qui per veteres illos ritus fuerit adumbratus, alioqui nisi illi repræsentando seruiuissent, prorsus inutiles. Itaque hoc fœdus vocatur posterius, non quod ad efficaciam, id est remissionem peccatorum, attinet, sed eius temporis respectu quo res ipsa peracta est, id est, quo Christus reuera mundo exhibitus, omnia impleuit ad salutem nostrã necessaria. Luc. 17. 4. 11 Ratio cur sponsoris morte oportuerit hoc fœdus sanciri. Quoniam habet hoc fœdus rationem Testamenti seu donationis mortis causa, idcoque vt effectum sortiretur, oportuit testatoris mortem interuenire. Rom. 5. 6. 1. pet. 3. 18. 12 Analogiam esse oportet inter ea quæ purificant & quæ purificantur. Sub Lege typi omnes illi terreni erant, Tabernaculum, liber, vasa, victimæ, quamuis rerum cælestium typi. Oportuit igitur illa omnia lustrari eiusdem naturæ materia ac ritu, nempe pecudum sanguine, aqua, lana, hyssopo. Sub Christo verò cælestia sunt omnia, cæleste tabernaculum, cælestis victima, cælum denique ipsum pro æterna sede proponitur. Itaque hæc omnia simili ratione, nimirum viuifici illius sanguinis Christi æterna oblatione, sanctificamur. o *Sicut Dominus præceperat.* p *Aspergere consueuit.* q *Rerum cælestiũ typi fuere terreni: itaque eos rebus terrestribus lustrari oportuit, puta sanguine pecudum, lana, hyssopo. At sub Christo omnia cælestia fuerunt, quare ea viuifici illius sanguinis oblatione sanctificari oportuit.* 13 Alia collatio duplex, Pontifex Leuiticus in Sacrarium illud ingrediebatur, Dei quidem iussu, sed tamen hominũ manu fabrefactum, vt esset alterius excellentioris, nempe cælestis regiæ, exemplar. Christus verò in cælos vsque ipsos penetrauit. Item ille coram arca, Christus coram Deo ipso Patre comparet. 14 Alia collatio duplex, Leuiticus Pontifex alienum, Christus suum sanguinem obtulit: ille quotannis repetebat oblationem, Christus semel tantum sese offerens, peccatum in genere aboleuit, tum præteritorum tum venturorum seculorum. 15 Argumentum non repetendæ Christi oblationis. Quum à condito mundo fuerint expianda peccata, & probatum sit solo Christi sanguine peccata posse expiari, oporteret ipsum à condito mundo sæpe mortuum esse. Atqui homo semel tantum mori potest. Ergo Christi oblatio nouissimis temporibus peracta, repeti nec potuit nec potest. Quod quum ita sit, certè vis ipsius & ad præterita & ad consequentia ipsius aduentum peccata porrigitur. r *Dictum nouissimis.*

11 Mutatur persona ex illa similitudine ἡμῶν & ὑμῶν de qua prius.

12 Chaldæi atque adeo Syri vocem דייתיקא à Græcis mutuari frequenter vsurpant pro instrumento siue literis cautionis mandati & extremæ voluntatis. Idem enim esse dicuntur atq; שטר צואה, quod sonat instructionem, cautionem, Instrumentum mandati. Ac eodem sensu Ierosolymitana paraphrasis Genes. 24. 10. eam accepit, vt autor Aruk & Elias testantur.

13 Nullius est vigoris.

14 Hoc est, Promulgatum & recitatum.

15 In Exod. 24. vers. 6, 7, 8, fit tantùm mentio sanguinis.

16 Græcum nomen seruat.

17 Syrè, Temporibus, id est, Sæpe.

semetipsum per immolationem sui, vt aboleret peccatum.

27 Et sicut constitutum est filiis hominis vt [18] semel moriantur, & post mortem eorum iudicium:

28 Ita etiã Christus semel oblatus est, & in seipso mactauit peccata multorũ: [19] secunda autem vice absque peccatis conspiciendus est ad salutem eorum qui expectant ipsum.

abolendum [f] peccatum per immolationem sui ipsius patefactus est.

27 Et sicut illud statutum est hominibus vt [t] semel moriantur, posteà verò iudicium.

28 Ita & Christus semel oblatus vt [v] multorum peccata tolleret, [16] altera vice absque peccato conspicietur iis qui ipsum expectant ad salutem.

18 Ad verb. Vno tempore.

19 Id est, Iterum, Hebraismus.

f *Totam illam peccati radicem.*

t *De naturali hominum conditione loquitur. Nam quòd Lazarus & alii bis mortui sunt, extraordinarium fuit: in iis verò qui repentè immutabuntur, mutatio illa species mortis erit, 1. Cor. 15. 51.*

v *Sic vniuersalis promissio ad solos electos restringitur: quærendum est autem electionis testimonium non in arcano Dei consilio, sed ex fidei effectis, vt ab imo gradu ad summum progrediamur, ibi demum certam & immobilem consolationem inuenturi.* 16 Obiter proponit Christum iudicem, partim ad eos terrendos qui in vna vnius Christi oblatione semel facta non acquiescunt, partim vt fideles in officio contineat, ne resiliant.

Caput X.

1 *Legis sacrificia inde colligit infirma fuisse,* 2 *quia quotannis repetebantur,* 5 *Christi verò hostiam vnicam esse, & perpetuam,* 6 *Dauidis testimonio probet.* 19 *Hinc exhortationem subiiciens,* 29 *seuerè iis minatur, qui Christi gratiam abiecerint.* 16 *postremò tolerantiam,* 38 *quæ ex fide nascitur, commendat.*

1 In ipsa enim Lege vmbra erat bonorum futurorum, neque substantia ipsarum rerum. Idcirco quum quolibet anno [1] cædẽ victimæ offerrentur, nunquam potuerunt perficere illos qui offerebant eas.

2 Si enim perfecissent, iam olim quieuissent ab oblationibus suis, eo quòd non amplius sauciasset eos conscientia ipsorum ob peccata, ipsorum *inquam* qui semel purificati fuissent.

3 Atqui in istis victimis cõmemorabant peccata sua quolibet anno.

4 Non enim potest sanguis taurorum & hircorum emundare peccata.

5 Quapropter quum ingrederetur in mundum, ait, Victimas & oblationes noluisti, corpore autem induisti me.

6 Et [2] holocautomata quæ sunt pro peccatis non petiisti.

7 Tunc dixi, Ecce ego venio (quia in capite [3] libri scriptum est de me) vt faciam voluntatem tuam Deus.

8 Superius dixit, Victimas & oblationes, & holocautomata, *&* quæ sunt pro peccatis, noluisti: (quæ offerebantur in Lege.)

9 Et postea dicit, Ecce venio vt faciam voluntatem tuam, Deus. In hoc abolet primũ vt stabiliat secundum.

10 Hac enim voluntate eius sanctificati sumus, per oblationẽ corporis Ieschua Christi quæ fuit [4] vnius vicis.

11 Omnis enim princeps pontificum qui adstabat, & ministrabat quotidie [5] easdem victimas offerebat quæ nunquam potuerunt emundare peccata.

12 Hic verò vnam victimam obtulit pro peccatis, & sedet ad dexteram Dei in æternum:

13 Et expectat deinceps donec ponantur inimici sui scabellum sub pedibus suis.

14 [6] Vna enim oblatione perfecit eos qui sanctificantur per ipsum in æternum.

1 Lex [1] enim vmbram obtinens [a] futurorum bonorum, non expressam formam rerum, iis hostiis quas singulis annis easdem continenter offerunt, nunquam potest accedentes sanctificare.

2 Alioqui desiissent offerri, propterea quòd sacrificantes semel purgati, nullorum peccatorum amplius essent sibi conscii:

3 At in istis fit repetita mentio peccatorum quotannis.

4 Non enim potest sanguis taurorum & hircorum auferre peccata.

5 [2] Quapropter [b] ingrediens mundum, dicit, Sacrificium & oblationem noluisti, [c] corpus autem adaptasti mihi.

6 Holocautomata & hostiam pro peccato non approbasti.

7 Tunc dixi, Ecce adsum (in capite libri scriptum est de me) vt faciam, Deus, voluntatem tuam:

8 Quum superius dixisset, Sacrificium & oblationem & holocautomata & hostiam pro peccato noluisti, neque approbasti (quæ iuxta Legem offeruntur.)

9 Tunc dixit, Ecce adsum vt faciam, Deus, voluntatem tuam. [d] Tollit prius, vt posterius statuat.

10 Qua voluntate sanctificati sumus, per oblationem corporis Iesu Christi semel *factam*.

11 [3] Omnis igitur Sacerdos [e] adstat quotidie operans, & easdem sæpius offerens hostias, quæ nunquam possint auferre peccata:

12 Hic verò vna pro peccatis oblata victima, in perpetuum consedit ad dextram Dei:

13 [4] Id quod superest expectans donec inimici ipsius scabellum pedum eius fiant.

14 Vnica enim oblatione consecrauit in perpetuum eos qui sanctificantur.

1 Syriacè, חנון כר הנון, Illæ sicut illæ.

2 Ad verbum, Combusta integra Nam in illo genere sacrificiorum nihil accipiebant sacerdotes, sed omnia igni imposita comburebantur Deo. Vnde Hebraicè hoc sacrificium dictum fuit כליל, quod sonat Penitus, Omnino.

3 Syrè, Scriptorum.

4 Id est, Qua semel tantùm facta fuit: vt antè vidimus.

5 Syriacè חנון כר הנון, vt in principio capitis.

6 Id est, Vnica.

1 Occurrit tacitæ obiectioni, Cur igitur illæ hostiæ offerebantur: Respondet primùm Apostolus de anniuersario illo sacrificio quod erat omnium maximè solenne, in quo (inquit) fiebat quotannis omnium superiorum peccatorum mentio repetita. Ergo illud non habuit vim sanctificandi. Quorsum enim repeterentur iam expiata peccata, & vnde noua peccata prodirent quotannis repetenda, si illa sacrificia peccatum abolerent?

a *Aeternorum, quæ Patribus promissa, in Christo exhibita fuerunt.*

2 Illatio ex præcedentibus, reliqua etiam sacrificia comprehendens: Quum Legalia sacrificia hoc non possent efficere, ideo Christus de se loquens vt declarato in carne nostro Pontifice, disertè testatur Deum non acquiescere in sacrificiis, sed in Filii sui nostri videlicet Pontificis obedientia, qua seipsum Patri pro nobis semel obtulit.

b *Ingressus mundum dicitur Filius Dei, quum homo factus est.*

Psal. 40. 7.

c *Ad verbum, vt in Hebræo habetur, Aures perforasti mihi: id est, docilem me & obsequentem ad audiendum reddidisti.*

d *Tollit prius, id est sacrificia, vt statuat posterius, id est voluntatem Dei.* 3 Epilogus cum altera parte collationis, Leuiticus Pontifex quotidie in suo tabernaculo eadem sacrifica repetit: ex quo consequitur, neque illis sacrificiis, neque illis victimis, non denique illis pontificibus tolli potuisse peccata. At Christus vna victima (seipso videlicet) pro peccatis omnium semel oblata, iis in æternum sanctificatis, sedet ad dexteram Patris, omnem potestatem adeptus. e *Sub. ad aram. Supra, 1. 13. Psal. 110. 1. 1. Cor. 15. 25. supra, 1. 13.* 4 Occurrit tacitæ obiectioni, Nos videlicet nihilominus adhuc esse obnoxios peccato & morti. Ad quod respondet Apostolus, plenam efficaciam victimæ Christi nondum sese exeruisse, sed tandem apparituram quum omnes semel hostes suos, quibuscum adhuc luctamur, profligabit.

15 [5] Testifi-

5 Quamuis adhuc supersint peccati reliquiæ in nobis, ab eodem tamen nunquam repetendo sacrificio pendere nostræ perficiendæ sanctificationis opus, sic probat Apostolus, rursum prolato eiusdem Ieremiæ testimonio: Nouo fœdere sublatum est peccatum, quum dicat Dominus fore vt ex eius formula peccatorum nostrorum amplius non recordetur. Ergo nullo iam expiatorio sacrificio egemus quo tollatur quod iam est sublatum, sed danda potius opera vt nunc illius sacrificii fiamus per fidem participes.

Ierem. 31.33. *rom.* 11.27. *supra*, 8.8.

f *Vbi igitur purgationis ignis, & distinctio illa pœnæ & culpæ?*

g *Bene addidit pro peccato: restat enim alia oblatio, nempe actionis gratiarum.*

6 Summa superioris tractationis, Nunc non excludimur à Sacrario vt Patres, sed in verum Sacrarium, id est in cœlum, patet nobis aditus, non pecuino, sed Iesu sanguine purificatis. Neque vt olim, opposito velo nos excludit Pontifex, sed per velum, id est carnem suam, in cœlum ipsum nobis præiens, nos introduxit, vt verè iam habeamus magnum sacerdotem domui Dei præpositum.

h *Sic caro Christi diuinitatem nobis quasi sub velo ostendit, cuius alioqui fulgorem non possemus sustinere.*

7 Exhortatio grauissima, in qua docet quo modo nobis sacrificium illud Christi applicetur: nimirum fide: quam etiam describit à consequentibus, nimirum sanctificatione Spiritus, quæ facit vt certò in Deum speremus, & pro mutua charitate alii aliorum salutem modis omnibus procuremus.

15 5 Testificatur autem hoc nobis & ipse Spiritus sanctus: nam postea quam prædixit,

16 Hoc est fœdus quod paciscar cum iis post dies illos, dicit Dominus, Indam leges meas cordibus eorum, & eorum mentibus eas inscribam:

17 Et peccatorum atq; iniquitatum ipsorum f non recordabor amplius.

18 Porrò vbi est horum remissio, non *est* amplius oblatio g pro peccato.

19 6 Quum igitur, fratres, habeamus libertatem ingrediendi Sacrarium per sanguinem Iesu,

20 Ea via quam dedicauit nobis recentem & viuam, per velum, h hoc est per carnem suam:

21 *Quumq; habeamus* Sacerdotem magnum, præfectum domui Dei:

22 7 Accedamus cum i vero corde, & certa persuasione fidei, k puris cordibus à conscientia mala:

23 Et abluto corpore l aqua pura, teneamus confessionem spei non vacillantem (fidelis enim *est* qui promisit)

24 Et obseruemus alii alios, vt nos acuamus ad charitatem & bona opera:

25 Non deserentes aggregationem nostri mutuam, sicuti mos *est* quibusdam, sed adhortantes *alii alios*: 8 idque eo magis quòd videtis illum diem appropinquare.

26 Nam si m vltrò peccauerimus post acceptam cognitionem veritatis, non adhuc pro peccatis reliqua est hostia:

27 Sed horrenda quædam expectatio iudicii, & ignis feruor, qui deuoraturus est n aduersarios.

28 9 Qui abrogarit Mosis Legem, absque misericordia, ex duorum aut trium testimonio moritur:

29 Quanto (putatis) acerbiore supplicio dignus censebitur qui Filium Dei conculcarit, & sanguinem fœderis per quem fuerat sanctificatus, profanum duxerit, & Spiritum gratiæ contumelia affecerit?

30 10 Nouimus enim eum qui dixit, Meum est vlcisci, ego rependam, dicit Dominus. Et rursum Dominus, o iudicabit populum suum.

31 Horrendum est incidere in manus Dei viui.

32 11 Reuocate verò in memoriam superiores dies, quibus postquam illustrati fuistis, ingens certamen afflictionum sustinuistis:

33 Partim quidem, dum & cum probris & cum oppressionibus p in theatrum estis producti: partim verò, dum q socii facti estis eorum qui in eo statu versabantur:

15 Testificatur autem nobis Spiritus sanctus qui dixit,

16 Hoc est fœdus quod 7 sanciam eis post dies illos, ait Dominus, Dabo Legem meam in mentibus eorum, & super corda eorum scribam eam:

17 Et iniquitates eorum ac peccata eorum non 8 commemorabo eis.

18 Vbi autem est remissio peccatorum, non requiritur oblatio quæ *fiat* pro peccatis.

19 Est nobis igitur, fratres mei, 9 fiducia ad ingressum domus sanctæ, per sanguinem Ieschua.

20 Et via vitæ quã innouauit vobis nunc per velum, quod est caro ipsius.

21 Et est nobis Pontifex summus 10 super domum Dei.

22 Accedamus itaq; corde firmo & expectatione fidei, aspersis cordibus nostris 11 & purificatis à conscientia mala.

23 Et abluto corpore nostro aquis puris, & perseueremus in confessione spei nostræ, & non declinemus: Fidelis est enim qui promisit nobis.

24 Et intenti simus alius in alium in prouocatione charitatis & operum bonorum:

25 Et ne deseramus 12 congregationem nostram, sicut est mos, 13 quibusdam, sed flagitate vnus ab alio, quãto magis videtis quòd appropinquet dies ille.

26 Si enim 14 voluntate sua peccauerit quispiam postquam accepit cognitionem veritatis, non est amplius victima quæ offeratur pro peccatis:

27 Sed futurum est iudicium formidabile, & 15 zelus ignis deuorantis 16 inimicos.

28 Si enim is qui transgressus est Legem Musche, per os duorum 17 & trium testium absque miserationibus moritur,

29 Quanto magis putatis *quòd* 18 condemnationem accipiet is qui conculcauerit Filium Dei, & 19 duxerit sanguinem Fœderis eius tanquam cuiusuis hominis, (per quem *sanguinem Christi* 20 sanctificatus fuerat) & ignominia affecerit Spiritum gratiæ?

30 Nouimus eum qui dixit, Mea est vltio, & ego rependam. Et rursum, Iudicabit Dominus populum suum.

31 Pauor est maximus incidere in manus Dei viuentis.

32 Memores estote igitur dierum priorum in quibus accepistis ablutionem, & 21 certamen magnum sustinuistis passionum,

33 Cum probris & cum afflictione: & quòd facti fuistis spectacula, & etiam consortes facti fuistis hominum qui hæc sustinuerunt:

7 Ad verbum, Dabo.

8 Subaudi, In cõmemorationem eorum.

9 Ad verbum, Retectio facierũ. Phrasis Syra multis iam locis exposita.

10 Id est, Præfectus domui Dei.

11 Vel, & purificati. Tam cordibus quam nobis potest accommodari.

12 Hoc est, Officium, & intuenda sacra communione fidem & constantiam.

13 Ad verbum, Homini homini.

14 Id est, Vltrò.

15 Id est, Vehementissima ira Dei, quæ per metaphorã comparatur igni. Periphrasis est qua vtuntur etiam Eze. h. cap. 36.5, & Zephon. cap. 1.3.

16 Chaldæa & Syra phrasis, Præditos inimicitia. Ad verbum, Dominus inimicitiæ, בעל דבבא.

17 Copula Et loco disiunctiuæ Aut.

18 Ad verbum, Impositionem in caput. Alludit autem ad morem in Lege præscriptum, vt testes manus capiti damnati imponerent, Leuit. 24.15.

19 Id est, Non pluris fecerit sanguinem Christi, quo sancitum est Fœdus Dei, quàm cuiusuis hominis sanguinem etiam polluti.

20 Externa professione.

21 Paraphrastes ex Græco ἀγῶνα.

i *Minimè subdolo vel fucato, sed quod verè sit addictum Deo.* k *Hoc est quod dicit Dominus, Sancti estote, quia ego Sanctus sum.* l *Spiritus sancti gratia.* 8 Facta vltimi aduentus Christi mentione, sanctos acuit ad sanctæ vitæ meditationem & perfidos apostatas ad horrendum iudicis tribunal citat, quòd eum in quo solo posita est salus, perfidiose reiecerint. *Supr.* 6.4. m *Sine aliqua causa, aut causæ specie.* *Deut.* 19.15. *mat.* 18.16. *ioh.* 18.17. 2. *cor.* 13.1. n *Aliud enim est humanitus peccare, aliud Deo tanquam hosti bellum indicere.* 9 Si capitale fuit Legem Mosis violare, quanto magis exitiosum est à Christo deficere? *Deut.* 32.35. *rom.* 12.19. 10 Ratio omnium istorum est, Quia Deus est contemptorum vltor: alioqui Ecclesiam suam ritè non gubernaret. Nihil est autem ira Dei viui horribilius. o *Gubernabit.* 11 Sicut apostatas perterrefecit, ita constantes & firmos nunc consolatur, proposito superiorum certaminum successu, ad certam spem plenæ & quidem proximæ victoriæ ipsos stimulans. p *Ignominiæ causa estis producti.* q *Eorum ærumnas vobiscum communes esse duxistis.*

34 Et

22 Latina Græca excedit.

23 Id est, Et non perit.

24 Ad verbum, Retectionem faciei: quod prius declaratum est.

34 Et doluit vobis propter eos [22] qui vincti erant: & direptionem facultatum vestrarum cum gaudio sustinuistis, quoniã scitis quòd est vobis possessio in cœlis quæ potior est, [23] & non transit.

35 Ne itaque amittatis [24] fiduciam quæ est vobis, cui futurum est præmium magnum.

36 Patientia enim necessaria est vobis vt faciatis voluntatem Dei, & accipiatis promissum.

37 Propterea quòd modicum est tempus & admodum pusillum, & veniet ille qui venturus est, & non tardabit.

38 Iustus autem ex fide sua viuet: & si *ille* excidatur illi, non delectatur eo anima mea.

39 Nos autem non sumus excisionis quæ ducit ad perditionem, sed fidei quæ acquirit nobis animam nostram.

34 Nam & de vinculis meis mecum doluistis, & direptionem facultatum vestrarum cum gaudio accepistis, vt qui sciretis *vos* habere apud vos potiorem [r] substantiam in cœlis, & quæ permaneat.

35 Ne igitur abiicite liberam illam professionem vestram, quæ magnam habet præmii retributionem.

36 Nam patientia vobis est opus: vt obsequuti voluntati Dei, reportetis promissionem.

37 Adhuc enim [s] tantillum, tantillum *inquam*, & qui venturus est veniet, neque tardabit.

38 [12] Iustus autem ex fide viuet: at si *quis* se subduxerit, non probat eum animus meus.

39 At nos non ii sumus qui nos subducamus ad exitium, sed qui credamus ad animæ salutem.

r *Bona ac facultates.*

s *Paululum admodum temporis adhuc superest, dum veniat.*

12 Firmæ fidei præstantiam ab effectu commẽdat, quòd vnicum sit ad vitam iter: quam sententiã illustrat opposito contrario.

Abac.2.4.
rom.1.17.
gala.3.11.

CAPVT. XI.

1 *Tractat vsque ad finem capitis non aliunde salutem adeptos esse patres, quicunque ab initio mundi Deo probati fuerunt, quam ex fide: vt sciant Iudæi hac sola se colligari patribus in sanctam vnitatem.*

1 Id est, Quæ ita certos reddit homines de eo quod sperant, ac si iam illud completum esset & effectu præstitum.

2 Illis Relatiuum sine antecedente expresso. Refert autem eos qui fide sunt persuasi de iis quæ adhuc sperant.

3 Syrè, Manifestatio.

4 Id est. Ex nihilo.

5 Id est, Testimonio suo approbat oblationem eius.

6 Hebraismus iam prius notatus in 2. Act. & ad Hebræos 2. Nec hinc sequitur eũ prorsus mortis expertem fuisse. significat enim, communi ratione, qua reliqui mortales solẽt, mortuum non fuisse. Fuit enim subita quædam immutatio, per quã translatus est ab hac misera in fœlicem illam vitã, de qua Paulus 1. Corinth.15.

7 Id est, Quum oraculo diuino admonitus esset de futuro diluuio, & de Dei erga se & suos fauore.

8 Subaudi, Iudicium Dei, vt iram eius anteuerteret.

9 Imitatur vocem Græcam κιϐωτὸν.

10 Ad vitam filiorum domus suæ, ad verbum.

11 Id est, Hæredibus eiusdem promissionis.

12 Id est, Firmam & perpetuam.

1 EST autem fides persuasio de *rebus* illis quæ sunt in spe [1] ac si essent [2] illis in effectu, & *est* [3] euidentia eorum quæ non conspiciuntur.

2 Et ob hanc extat testimonium de antiquis.

3 Per fidem enim intelligimus quòd constructa fuerint secula sermone Dei, & ea quæ conspiciuntur, extiterint, ex iis quæ non conspiciuntur.

4 Per fidem obtulit Habel sacrificium, quod melius fuit multo quàm Kain, Deo, & propter eam editum est de illo testimonium quòd iustus esset, & [5] testatur de oblatione eius Deus: atque propter eam, etiam mortuus loquitur.

5 Per fidem translatus fuit Channuch, & [6] mortem non gustauit, nec fuit inuentus, eo quòd transtulisset eum Deus. Etenim antequam transferret eum, editum est de eo testimonium, quòd placuisset Deo.

6 Sine fide autem non potest quisquam placere Deo: debitor enim est is qui accedit ad Deum, vt credat quòd *Deus* sit, & iis qui quærunt se, futurus sit remunerator.

7 Per fidem Nuach, [7] quum dictum esset ei de iis quæ non videbantur, [8] reueritus est, & fecit sibi [9] arcam [10] in salutem familiæ suæ, per quam *arcam* condemnauit mundum, & factus est hæres iustitiæ quæ est per fidem:

8 Per fidem Abraham, quum vocaretur, auscultauit vt exiret ad locum illum quem accepturus erat in hæreditatem: & exiuit quum ignoraret quò proficisceretur.

9 Per fidem factus est incola in terra quæ promissa fuerat ei, tanquam in aliena: & in tabernaculis habitauit cum Isaac & Iaakub filiis [11] hæreditatis eiusdem promissionis.

10 Expectabat enim vrbem illam [12] cui sunt fundamenta, cuius artifex & conditor Deus est.

1 EST [1] autem fides, [a] illud quo extant quæ sperantur, & quod demonstrat quæ non videntur.

2 [2] Ob eam enim testimonio sunt ornati [b] maiores.

3 [3] Per fidem intelligimus constructum fuisse mundum verbo Dei, [c] vt quæ cernimus non sint ex apparentibus facta.

4 [4] Abel per fidem maioris pretii sacrificium obtulit Deo quàm Cain: per quam testimonium obtinuit quòd esset iustus, testimonium perhibente Deo de donis eius: & per hanc mortuus adhuc loquitur.

5 [5] Per fidem Enoch fuit translatus, ne [d] videret mortem: nec fuit inuentus, propterea quòd transtulerat eum Deus: priusquam enim transferretur, testimonium obtinuerat quòd placuisset Deo.

6 Atqui fieri non potest vt sine fide quisquam *ei* placeat: nam qui accedit ad Deum, hunc credere oportet esse *Deum*, & [e] præmia largiri iis qui ipsum requirunt.

7 [6] Per fidem diuinitus admonitus Noe de iis quæ nondum videbantur, veritus, apparauit arcam ad seruandam domum suam, per quã arcam condemnauit mundum, & eius quæ ex fide est iustitiæ factus est hæres.

8 [7] Per fidem, vocatus Abraham auscultauit *Deo*, vt abiret in locum quem accepturus erat in hæreditatem: & exiuit, nesciens quò esset venturus.

9 Per fidem commoratus est in terra promissa vt aliena, commoratus in tabernaculis cum Isaac & Iacob cohæredibus eiusdem promissionis.

10 Expectabat enim [f] ciuitatem illam habentem fundamenta, cuius artifex & conditor est Deus.

1 Excellens fidei descriptio ab effectis, quòd res adhuc in spe positas repræsentet, & inuisibilia veluti oculis subiiciat.

a *Ad verb. subsistentia eorum quæ sperantur.*

2 Docet, Patres ex hac demum virtute esse æstimandos.

b *Ad verb. seniores, id est, illi Patres à quibus orti sumus, & quorum authoritate & exemplo nos plurimùm cõmoueri par est.*

3 Proprium fidei ostendit, propositis selectissimis exemplis eorum qui à condito mundo in Ecclesia excelluerunt.

c *Ita vt mundus iste quem cernimus non sit ex aliqua apparẽte ac subsistente materia, sed ex nihilo conditus.*

Gen.1.1. iob.1.10.

4 Abel.
Gen.4.4.
matth.23.35.
Gen.5.24.
eccles.44.17.&
& 49.16.

5 Enoch.

d *Ne moreretur.*

Gen.6.13.
eccles.44.17.

e *Præmium referri nõ ad nostrum meritum, sed ad vltroneã promissionem, quod in Abrahamo fidelium patre docet Paulus, Rom.4.4.*

6 Noe.
Gen.12.4.

7 Abrahã & Sara.

f *Opponitur fundamentũ firmũ tabernaculis.*

11 Per fidem & ipsa Sara vim ad concipiendum semẽ accepit, ac præter tempus ætatis peperit, quòd fidelem esse duxerit eum qui promiserat.

12 Quapropter & ex vno, eòque iam g emortuo, nati sunt *posteri*, quanta est astrorum cæli multitudo, & quasi arena illa innumerabilis quæ est ad oram maris.

13 Secundum h fidem mortui sunt isti omnes, non adepti i promissa, sed eminus ea conspicati, postquam ipsis fuissent persuasa, k & ea amplexi fuissent, ac professi se hospites & aduenas esse in terra.

14 Nam qui hæc dicunt, pálam ostendunt se patriam quærere.

15 Quòd si illius memores fuissent ex qua exierant, habere poterant tempus ad reuertendum:

16 Atqui meliorem expetunt, hoc est, cælestem: quapropter non dedignatur ipse Deus, cognominari Deus eorum, parauerat enim eis vrbem.

17 Abraham quum l tentaretur, obtulit Isaac per fidem, vnigenitum *inquam*, illum obtulit is qui m promissiones exceperat.

18 Ad quem dictum fuerat, In Isaac vocabitur tibi semen:

19 Quum ratiocinatus statuisset, Deum vel à mortuis excitare posse n vnde etiam illum o similitudine *quadam* recipit:

20 8 Per fidem de futuris benedixit Isaac Iacobo & Esau.

21 9 Per fidem, Iacob moriens singulis filiis Ioseph benedixit: & adorauit baculo innixus suo.

22 10 Per fidem, Ioseph moriens de egressione filiorum Israel meminit, déque ossibus suis mandauit.

23 11 Per fidem, Moses quum natus esset, occultatus est menses tres à parentibus suis, quòd viderent venustum esse puerulum: & non p timuerunt edictum regis.

24 Per fidem, Moses iam grandis renuit vocari filius filiæ Pharaonis,

25 Potius eligens simul malis vexari cum populo Dei quam temporariam retinere q peccati fruitionem.

26 Maiores arbitratus diuitias probrum Christi, quam Ægyptiorum thesauros. Intuebatur enim in præmii largitionem.

27 Per fidem reliquit Ægyptum, nihil timens iram regis: nam vt videret eum qui est inuisibilis, *ita* forti animo fuit.

28 Per fidem peregit Pascha & effusionem illam sanguinis: ne qui perimebat primogenita; ipsos tangeret.

29 12 Per fidem transierunt rubrum mare, veluti per siccam *terram*: cuius maris facto periculo Ægyptii absorpti sunt.

30 13 Per fidem mœnia Iericho conciderunt ea circundata ad dies septem.

31 14 Per fidem, Rahab r meretrix illa non periit vnà cum iis qui non obedierant, quũ s pacificè excepisset hospitio exploratores.

g *Non magis ad generandum habili, quã si prorsus mortuum fuisset.*

h *Fide quam viui habuerunt, eos vsque ad sepulchrum comitante.*

i *Metonymicè, res promissas.*

k *Patriarchæ enim acceptis promissionibus fidem suam soliti sunt profiteri, extructis aris & inuocato Dei nomine.*

Gen.22.10.rom.4.7.

l *Exploratur à Domino.*

m *Etiamsi promissiones vitæ in illo vnigenito Isaaco factæ essent, illum tamen morti destinauit. Sic in spem contra spem credidit.*

n *Ex qua morte.*

o *Non enim vera fuit Isaac mors, sed instar mortis, vt videatur quasi resurrexisse.*

Gen 27.27.& 36.

8 Isaac.

Gen.47.31.

9 Iacob.

Gen 50.24.

10 Ioseph.

11 Moses.

Exod.2.2.act.7.21.

p *Sub. Ita vt vererentur alere.*

Exod.2.11.

Exod 2.11.

Exod.12.22.

q *Commodis quibus frui non poterat, quia iram Dei in se prouocaret.*

Exod.14.22.

Iosue 6 20.

12 Rubrum mare

13 Iericho.

Iosue.6.2.

14 Rahab.

Iosue.2.1.

r *Insigne beneuolentiæ Diuinæ exemplum.*

s *Benignè & beneuolè, ita vt illos non modo nihil læserit, sed etiam tutos præstiterit.*

11 Per fidem Sara, quæ sterilis erat, accepit vim vt conciperet semen: & 13 quæ non erat in tempore annorum suorum peperit, eo quòd firmiter credidit quòd fidelis esset ille qui promisit sibi.

12 Propterea ab vno qui 14 exoleuerat per senectutem, geniti sunt multi, tanquam stellæ quæ sunt in cœlo, & tanquam arena quæ est ad littus maris, cui non est numerus.

13 In fide mortui sunt isti omnes, & 15 non adepti sunt promissum suum, sed è longinquo conspicati sunt illud, & gauisi sunt in eo ac confessi sunt, quod hospites essent & incolæ in terra.

14 Hi autem qui hæc dicunt, ostendunt quòd ciuitatem suam quærant.

15 16 Quòd si ciuitatem illam ex qua egressi fuerant quæsiuissent, erat eis oportunitas vt rursus reuersi proficiscerentur ad eam.

16 Nunc autem manifestum est quòd eam quæ melior est illa, desiderabant: illam *videlicet* quæ est in cœlo. Quapropter nõ 17 abstinuit Deus quo minus Deum eorum se vocet: parauerat enim eis ciuitatem.

17 Per fidem obtulit Abrahamus Isaacum 18 in tentatione sua, & vnigenitum suum obtulit super altare, illum quem acceperat per promissionem.

18 Dictum enim fuerat ei, In Isaac vocabitur tibi semen.

19 Et cogitauit apud seipsum, quòd 19 facultas esset in manibus Dei etiam à morte excitare: quapropter in typo datus est ei.

20 Per fidem, eius rei quæ futura erat, benedixit Ischak Iaakub & Isau.

21 Per fidem, moriens Iaakub benedixit vnicuique ex filiis Iauseph, 20 & adorauit super summitate baculi sui.

22 Per fidem, Iauseph moriens meminit eductionis filiorum Israel, & mandauit de ossibus suis.

23 Per fidem, parentes Musche occultauerunt eum quum natus esset, menses tres, quòd viderent quòd esset pulcher puellus, & non metuerunt à mandato regis.

24 Per fidem, Musche quum esset vir factus, 21 renuit vocari filius filiæ Pharaonis.

25 Et 22 elegit sibi vt in afflictione cum populo Dei esset, 23 & non vt tempore modico delectaretur suauiter in peccato:

26 Et cogitauit quòd maior esset opulentia probri Christi multo quàm thesaurus Ægypti. Intentus enim erat in retributionem præmii.

27 Per fidem reliquit Ægyptum, neque timuit ab ira regis: & sustinuit tanquam is qui videret Deum qui est inuisibilis.

28 23 Per fidem peregit Petzcha, & aspersit sanguinem, vt non appropinquaret ad eos ille qui perimebat primogenita.

29 Per fidem transierunt mare 24 Suph: vt qui *transeunt* super terram siccam, & in eo absorpti sunt Ægyptii, quum ausi essent ingredi ipsum.

30 Per fidem mœnia Irichu conciderunt, quum circundata fuissent septem dies.

31 Per fidem Rachab 25 meretrix non periit cum iis qui non auscultarunt, quum excepisset exploratores in pace.

13 Id est, Quum iam excessisset annos quibus mulieres parere solent.

14 Id est, Exhaustus viribus, &c.

15 Id est, Id quod promissum ipsis à Deo fuerat non acceperunt.

16 Deerat in Syro Testamento impresso initium huius versus: nempe ואילו למדינתא הי דנפקו מנה כעין הוו. Et si ciuitatem illam ex qua exierant quæsiuissent, quod nos ex Syro manuscripto Heydelbergensi restituimus.

17 Anthropopathia asperitatem lenit, quæ in verbo Erubescendi apparebat in Græcò contextu.

18 Id est, Quum Deus fidem eius explorans, præciperet vt vnicum filium immolaret.

19 Syrè, Ad manum haberet Deus.

20 Sequitur Paraphrastes Græcorum interpretationem. Hebræa veritas habet, Et adorauit super caput lecti 21. Ad verbum, Negauit vt non vocaretur, &c. Id est, se eius filium esse negauit, & etiam nomen filii filiæ regis recusauit.

21 Hoc est, Potius duxit Hebraismus.

22 Id est, Quam vt. Hebraismus.

23 In codice impresso verba sonant Per fidem peregerũt Petzcha & aspersionem sanguinis.

24 Ita vocatur Hebraicè mare rubrum. Sonat autem Suph Algam. Et est verisimile vocatum fuisse sic à multitudine iuncorum qui in eo essent. Vide Act.7.

25 Vel, Caupona. Vide quæ de hac voce plenius, dicta sunt Iacobi 2.

32 Quid

32 Quid præterea dicam? exiguum enim est mihi tempus vt referam de Gedeone, & de Baraco, & de Schemschune, & de Iephthaco, & de Dauide, & de Schemuele, & de reliquis prophetis.

33 Qui per fidem vicerunt regna, & operati sunt iustitiam, & acceperunt promissa, & occluserunt ora leonum.

34 Et extinxerunt vires ignis, & erepti sunt ab acie gladii, & validi facti sunt ex infirmitatibus, & facti sunt robusti in bello, & subuerterunt [26] castra inimicorum.

35 Et reddiderunt mulieribus filios earum ex resurrectione mortuorum: & alii [27] in cruciatibus mortui sunt, neque intenti expectarunt vt eriperentur, vt resurrectio excellentior [28] esset ipsis.

36 Alii autem [29] ludibria & flagella subierunt, alii in vincula & in carceres traditi sunt.

37 Alii lapidati sunt, alii, secti sunt, alii acie gladii mortui sunt, alii circuiuerunt induti pellibus ouilis, & caprinis, & inopes, & afflicti, & conturbati.

38 Homines quibus dignus non erat mundus & fuerunt tanquam errantes in solitudine, & in montibus, & in speluncis & in cauernis terræ.

39 Et hi omnes de quibus *editum* est testimonium ob fidem eorum, non acceperunt promissum.

40 Quia Deus prouiderat commodum nostrum, vt non absque nobis perficerentur.

26 Vel, Exercitus.
27 Græcum verò dilucidè explicat, quod Distendi declarat.
28 Id est, Obtingeret.
29 Id est, Se vltrò ludibriis & flagellis obiecerunt.

32 [15] Et quid præterea loquor? deficiet enim me tempus commemorantem de Gedeone, de Barac, & Samsone, & Iephthe, & Dauide, & samuele, ac Prophetis:

33 Qui per fidem debellarunt regna, exercuerunt iustitiam, assequuti sunt [t] promissiones, occluserunt ora leonum:

34 Extinxerunt vim ignis, effugerunt acies gladii, validi facti sunt ex imbecillis, effecti sunt robusti in bello, exercitus exterorum in fugam verterunt:

35 [v] Mulieres acceperunt ex resurrectione mortuos suos: alii verò [x] distenti sunt, neglecta liberatione vt potiorem resurrectionem nanciscerentur.

36 Alii rursus ludibria & flagella sunt experti, insuper & vincula & carcerem:

37 Lapidati sunt, dissecti sunt, tentati sunt, gladio cæsi occubuerunt: oberrauerunt cum [y] ouilis & caprinis pellibus: destituti, oppressi, malè vexati.

38 (Quibus indignus erat mundus) in desertis errantes, & montibus ac speluncis, & cauernis terræ.

39 [16] Atque omnes hi testimonium adepti per fidem, [z] non obtinuerunt promissum illud

40 Quòd Deus de nobis [a] melius quiddam prouiderat, [b] ne absque nobis consummarentur.

15 Gedeon Barac & alii, iudices ac prophetæ.
Iud.6.11.
Iud.4.6.
Iud.13.24.
Iud.11.1. & 12.7.
1.Reg.1.18. & 13.14.
t *Promissionum fructum.*
v *Innuere videtur historia, Sareptanæ illius, cuius filium Elias suscitauit, & Sunamitidis, cuius filiam matri restituit Elizæus.*
x *Respicit eam persecutionem, quàm exercuit Antiochus.*
y *Vilibus & asperis amictibus sanctos ad extremam inopiam redactos ferarum instar coactos in asperimis locis viuere.*
16 Amplificatio à circunstantia temporis, tanto admirabiliorem esse illorum fidem, quanto fuerunt obscuriores de rebus futuris promissiones quæ nobis demùm sunt re ipsa exhibitæ, vt vna sit & illorum & nostra fides ac consecratio.
z *Sed eminus viderunt Christum.*
a *Præstantius.*
b *Pendebat siquidem eorum salus ab eo, nempè Christo qui fuit nostris temporibus exhibitus.*

CAPVT XII.

1 *Non modò ab eorum patrum quos recitauit exemplis hortatur ad patientiam & constantiam,* 3 *sed etiam ab exemplo Christi,* 11 *Non rectè æstimatum iri castigationes Dei, ex præsente carnis nostræ sensu.*

1 PRopterea etiam nos quibus sunt illi omnes testes, qui veluti nubes circumpositi sunt nobis, soluamus à nobis omnia pondera, etiam peccatum quod omni tempore [1] paratum est nobis: & cum tolerantia [2] stadium hoc percurramus quod propositum est nobis.

2 Et intueamur Ieschua: quia ipse factus est princeps & perfector fidei nostræ, qui pro gaudio quod erat ei, pertulit crucem, & [3] confusioni se exposuit: ac ad dextram throni Dei consedit.

3 Videte igitur quantum sustinuit à peccatoribus qui erant aduersarii [4] sibiipsis: & non sit anxius nec remissus animus vester.

4 Nondum peruenistis vsque ad sanguinem in certamine hoc quod est contra peccatum.

5 Et obliti estis doctrinæ illius quam tanquam filiis eloquuti sumus vobis, Fili mi, ne negligas castigationem Domini, & ne

1 Id est, Semper est in promptu vt cursum nostrum ad vitam beatam impediat.
2 Αγῶνα ex Græco.
3 Vox Syriaca est מסר quæ à אמסר deriuata est: nec vnquam me legere memini in hac significatione, sed כסר hoc significare frequenter inuenitur in hoc nouo Testamento. Quare vel erratum esset à librariis puto, vel ex linguæ proprietate Mem esse positum pro Beth, quod ambæ sint literæ labiales. Sed tamen minimè alienus erit sensus, aut remotus, si vertamus ad confusionem se tradidit, vel exposuit. Nam ita significatur vltrò ignominiam subiisse, vnde apparet eam magis animo contempsisse. 4 Vel, In animam suam, id est, In perniciem animæ suæ, vel, Aduersarii salutis suæ diuerso à Græcis sensu. Ac fortasse hoc modo voluit Paraphrastes insaniam eorum exaggerare, atque explicare Græca.

1 [1] PRoinde nos quoque, quum tanta nos circunstet testium nubes abiecto omni pondere, & peccato ad nos [a] circuncingendos procliui, constanter propositum nobis stadium decurramus:

2 [2] [b] Intuentes in fidei ducem ac perfectorem Iesum, qui [c] pro sibi proposito gaudio pertulit crucem, ignominia contempta, & ad dexteram throni Dei consedit.

3 [3] Reputate igitur quis ille sit qui talem sustinuit à pecatoribus aduersus sese contradictionem, ne vestris animis remissi, fatiscatis.

4 [4] Nondum ad sanguinem vsque restitistis, aduersus peccatum decertando.

5 [5] Et obliti estis exhortationis, quæ vobis tanquam filiis loquitur, Fili mi, ne negligito castigationem Domini, neque de-

Rom.6.4. col.3.8. eph.4.24. 1.pet.2.1.
1 Applicatio superiorum exemplorum quibus nos incitari oporteat ad totũ stadium, abiectis omnibus remoris & impedimentis, decurrendum.
a *Nos enim vndique peccatum obsidet, ita vt excurrere non possimus.*
2 Metam huius curriculi proponit Iesum ipsum ducem etiam nostrum, vt qui eiusdem viæ omnes asperitates volens superarit.
b *Tanquam in fidei metam.*
c *Qui quum omne genus beatitatis in manu ac potestate haberet tamen vltro ignominiã crucis subiit.*
3 Amplificatio à circunstantia personæ & rerũ ipsarũ quas inter se cõparat. Quantus enim est Iesus præ nobis, & quanto duriora pertulit, quàm nos? 4 Argumentatur ab vtilitate quæ ex Dei castigationibus ad nos redit, nisi per nos steterit primùm quòd ita dometur peccatum, siue carnis nostræ pernicax illa vitiositas. 5 Secundò, Quod sint paternæ in nos beneuolentiæ testim onia, adeò quidem vt sese spurios esse declarent qui se à Deo castigari non ferunt.

ficias

6 Tertiò, Si Patribus, quibus secundum Deum hanc vitam debemus, hoc ius omnes concedũt vt meritò possint filios suos castigare: annon multo magis subiiciemur patri illi nostro, & spiritualis & æternæ vitæ autori?

7 Amplificatio eiusdem argumenti, Patres illi pro suo arbitrio, caduci alicuius boni causa nos castigarunt, Deus autem summi nostri commodi gratia nos erudit vt suæ sanctimoniæ nos consortes efficiat quod etsi præsens sensus non percipiat, rei tamen exitus probat.

8 Conclusio. Alacriter pergendum, & quidem recto semper & (quoad fieri potest) inoffenso cursu seruato.

d *Descriptio hominis inertis & animum despondentis.*

e *Rectum cursum tenete, & ita vt honestæ vitæ vestræ vestigia appareant: quæ nimirum alii ingrediantur.*

Rom.12.28.

9 Pax & sanctimonia cum omnibus colenda.

10 Studendum mutuæ ædificationi, tum in doctrina tum in vitæ exemplis.

f *Ne qua hæresis, aut apostasia aliudue offendiculum doctrinæ cursum impediat.*

Gen.25.33.

11 Vitanda scortatio, & prophanus animus, id est, Deo suum honorem non tribuens: cuiusmodi scelera quàm grauiter tandem Deus vlciscatur. horrendum Esau exemplum docet.

g *Id est, obtinere non potuit à Patre Isaaco vt eum pœniteret benedictionis ab ipso ad Iacobum fratrem translatæ.*

12 Iam ad propheticum & regium munus Christi cum Mose comparati, eã dem exhortationem applicat hoc modo: Si tanta fuit Legis maiestas, quantam putatis esse Christi & Euangelii gloriã? Hanc autem comparationem particulatim etiam explicat.

h *Qui manibus palpari possit, crassa videlicet materia ac terrena.*

ficias animo quum ab eo argueris.

6 Quem enim diligit Dominus castigat: & flagellat quemcunque filium recipit.

7 Si castigationem sustinetis, Deus sese vobis offert vt filiis: (quis enim est filius quem non castiget pater?)

8 Quòd si estis absque castigatione, cuius participes sunt omnes, nempè spurii estis, & non filii.

9 [6] Deinde corporum nostrorum patres habuimus castigatores, & *eos* reueriti sumus: annon multo magis subiiciemur Patri spirituum: & viuemus?

10 [7] Nam illi ad paucos dies, prout ipsis videdebatur, nos castigabant: hic autem ad commodum nostrum, vt participes simus sanctimoniæ ipsius.

11 Omnis autem castigatio in præsens quidem non videtur esse gaudii, sed tristitiæ: at posteà fructum tranquillum iustitiæ reddit iis qui per eam fuerint exercitati.

12 [8] Quapropter [d] manus remissas & genua soluta surrigite:

13 Et rectas [e] orbitas facite pedibus vestris: ne quod claudum est deflectat à via, sed vt sanetur potiùs.

14 [9] Pacem sectamini cum omnibus & sanctimoniam, sine qua nemo videbit Dominum:

15 [10] Prospicientes ne quis deficiat à gratia Dei, ne qua [f] radix amara suppullulans obturbet, & per hanc inquinemur multi.

16 [11] Ne quis sit scortator, aut profanus, velut Esau, qui vnico edulio vẽdidit suum ius primogeniti.

17 Scitis enim eum etiam posteà quum vellet hæreditario iure benedictionem assequi, reprobatum fuisse: [g] non enim reperit pœnitentiæ locum, quanuis cum lacrymis *benedictionem* illam exquisisset.

18 [12] Non enim accessistis ad [h] contrectabilem montem, & incensum ignem, ac turbinem, & caliginem, & procellam:

19 Tubæque sonitum & vocem verborum: quam qui audierant, deprecati sunt ne amplius sibi fieret sermo.

20 (Non enim ferebant quod imperabatur, Si vel bestia tetigerit montem, lapidabitur, aut iaculo configetur.

21 Et Moses, adeò terribile erat [i] visum quod apparebat, dixit, Expauefactus sum ac tremebundus)

22 Sed accessistis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viui, Hierusalem cœlestem, & myriadas angelorum,

23 Conuentum & concionem primogenitorum qui conscripti sunt in cœlis, & iudicem vniuersorum Deum, & spiritus iustorum [k] consummatorum.

24 Et ad noui testamenti mediatorem Iesum & sanguinem aspersionis, præstantiora loquentem quàm *loqueretur sanguis* Abel.

remissus reddatur animus tuus quum ab eo corrigeris?

6 Eum enim quem diligit Dominus, castigat, & flagellat filios illos erga quos benè est affectus.

7 Sustinete igitur castigationem: quia tanquam erga filios, agit circa vos Deus. Quis enim est filius quem non castiget pater eius?

8 Et si absque castigatione estis, qua castigatur vnusquisque, facti estis alieni & non filii.

9 Et, si patres carnis castigantes fuerunt nos, & verecundabamur [5] ab illis, quanto igitur magis debitores sumus vt subiiciamus nos [6] Patri ipsorum spirituum, & viuemus?

10 Illi enim ad tempus quidem modicum, prout volebant, castigabant nos: Deus autem in commodum nostrum, vt participes fiamus sanctimoniæ ipsius.

11 Omnis autem castigatio in tempore suo non æstimatur quòd gaudii sit, sed doloris: in fine autem fructus pacis & iustitię reddit illis qui ea exercitati fuerint.

12 Propterea manus vestras dissolutas & genua vestra labantia confirmate:

13 Et orbitas rectas facite pedibus vestris, vt membrum quod est claudum, non aberret, sed sanetur.

14 [7] Sectamini pacem cum omni homine, & sanctimoniam: quia sine ea nemo Dominum nostrum visurus est.

15 Et estote cauti, ne quis reperiatur in vobis [8] inops gratiæ Dei, aut ne qua radix amaritudinum producat florem, & vexet vos, & per eam multi inquinentur.

16 Aut ne quis reperiatur in vobis qui sit scortator & solutus, veluti Isau, qui vno edulio vendidit suum ius primogeniti:

17 Scitis enim quòd etiam postea cuperet hæres fieri benedictionis, [9] & reprobatus fuerit. Locum enim pœnitentiæ non inuenit quamuis cum lacrymis quæsiisset *benedictionem* illam.

18 Non enim accessistis ad ignem ardentem & contrectabilem, neque ad tenebras [10] & ad caliginem, & ad procellam.

19 Neque ad sonitum buccinæ, & ad vocem verborum, quam qui audierant, [11] detrectarunt [12] ne amplius sermo fieret sibi.

20 (Nam non poterant sustinere quod præcipiebatur, *nempe* vt si vel etiam bestia appropinquaret ad montem, lapidaretur.

21 Et adeo formidabile erat visum, vt Musche diceret, Expauesco & contremisco)

22 Vos autem accessistis ad montem Tzehiium, & ad ciuitatem Dei viuentis, ad Vrischelem quæ *est* in cœlis, & ad cœtum myriadum Angelorum:

23 Et ad conuentum primogenitorum, qui conscripti sunt in cœlis, & ad Deum iudicem omnium, & ad spiritus iustorum qui perfecti sunt.

24 Et ad Ieschua mediatorem Testamenti noui, & ad aspersionem sanguinis eius qui loquitur melius quàm *sanguis* Habelis.

5 Id est, Coram eis.

6 Obseruandum, Syrã vocem לאבהין per syncopen positã esse pro לאבהתהין, vitandæ κακοφωνίας causa: atq; ideo vertendam esse Patri ipsorum, vt nos vertimus: quumque nomen ipsum singulare sit (licet plurale affigatur ei pronomen) non debuit in capite duo illa puncta habere in Syro textu, quæ solent in signum pluralis numeri, pluralibus tantùm vocibus insidere. Quod propterea dico quia videtur propter duo illa puncta hanc versionem requirere, Quanto igitur magis debitores sumus vt subiiciamus nos patribus spirituum? Ac si comparatio instituta esset inter patres terrenos, qui corpus generant, & spirituales patres qui animos informant. Atqui manifestum est ex ipso contextu, comparationem esse inter terrenos patres, & cœlestem Patrem spirituũ Deum.

7 Ad verbũ, Currite post pacem cum homine. Hebraismus.

8 Id est, Destitutus gratia Dei.

9 Et copulatiua pro Sed aduersatiua,

10 Et pro Aut disiunctiua.

11 Vel deprecati sunt.

12 Ad verbum, Adderetur [vt] fieret sermo cum ipsis, Id est, Ne amplius secum loquentem Deũ ipsum audirent.

Exod.20.19. *Exod.19.12.* i *Oblata species & imago minimè quidem fictitia, sed vera.* k *Vel perfectorum: sic enim vocat in cœlum receptos, etiamsi altera sui parte dormiant in puluere.*

25 Cauete

13 Vel, Deprecamini.

25 Cauete igitur ne 13 detrectetis *audire* eum qui loquitur vobiscum. Si enim illi non euaserunt qui detrectarunt *audire* eum qui loquebatur cum eis in terra, multo minus nos, si subterfugerimus eum qui loquitur nobiscum de cœlis.

26 Cuius vox terram commouit: nunc autem promisit, & dixit, Adhuc semel, ego commouebo non solùm terram, sed etiam cœlum.

27 Hoc autem quod dixit Semel, ostendit mutationem eorum qui commouentur, quoniam factitia sunt vt maneant ea quæ non commouentur.

28 Quoniam igitur accepimus regnum non mobile, teneamus gratiam per quam seruiamus, & placeamus Deo cum verecundia & cum timore.

29 Deus enim noster, ignis est consumens.

25 15 Videte ne aspernemini eum qui loquitur: nam si illi non effugerunt qui auersabantur eum qui loquebatur Dei nomine in terra, multo magis nos, si eum qui de cœlis est, auersemur:

26 14 Cuius vox tunc concussit terram: nunc autem denuntiauit, dicens, l Adhuc semel ego concutiam non solùm terram, sed etiam cœlum.

27 Porrò illud Adhuc semel, declarat instabilium rerum, vtputà factitiarum, amotionem, vt maneant quæ sunt stabilia.

28 15 Quapropter regnum assumentes quod concuti non potest, teneamus gratiam, per quam ita seruiamus Deo vt ei placeamus, cum m verecundia & n reuerentia.

29 Etenim Deus noster, consumens ignis est.

13 Applicatio superioris collationis. Si non licuit sermonem in terra loquuti aspernari, quàto minus eius vocem qui est ex cœlis ipsis?

14 Euangelii stabilem maiestatem, qua totus orbis est concussus, ipsaque adeò cœlorum machina velut obstupuit, cum exili & euanescente Legalis œconomiæ sonitu comparat.

Act.2.7.

l *Hæc ad regnum Christi referenda esse satis indicat quod Propheta de Gentium vocatione subiicit.*

15 Generalis exhortatio vt sub tanti Regis fœlicissima subiectione reuerenter & religiosè viuamus, qui sicut suos potentissimè beat, ita etiam rebelles quam seuerissimè vlciscitur. Hic autem est Christianæ vitæ summa, priorem Tabulam respiciens. m *Significatur pudor ille honestus qui homines in officio retinet.* n *Religioso metu.*

CAPVT. XIII.

1 *Præceptiones addit non tantùm quæ ad mores,* 7 *sed etiam quæ ad doctrinam pertinent.*

1 Id est, fraterna.

1 CHaritas 1 fratrum maneat in vobis.

2 Et dilectionis hospitum ne obliuiscamini: per hanc enim digni habiti sunt quidam vt quum *id* non sentirent, exciperent Angelos.

3 Memores estote vinctorum, ac si cum eis vincti essetis. Recordemini eorum qui affliguntur, vt homines qui carne induti estis.

2 Nempe Coniugatorum.

4 Honorabile est coniugium inter omnes, & 2 cubile eorum mundum est: scortatores autem & adulteros iudicaturus est Deus.

3 Hoc est, non retraham manus abs te.

5 Ne sit amans argentum mens vestra; sed sufficiat vobis id quod est vobis. Ipse enim Dominus dixit. Non deseram te, & 3 non remissas habebo erga te manus.

6 Et est nobis dicendum confidenter, Dominus *est* auxiliator meus, non timebo: quid facturus est mihi filius hominis?

7 Estote memores gubernatorum vestrorum qui loquuti sunt vobiscum sermones Dei: considerate finem conuersationum ipsorum, & imitamini fidem eorum.

8 Ieschua Christus heri & hodie, & idem est, & in æternum *erit*.

9 Ad doctrinas peregrinas, & varias ne abducamini. 4 Bonum est enim vt gratia confirmemus corda nostra, & non cibis: quia non adiuti fuerunt illi 5 qui versati sunt in ipsis.

4 Hebraismus. Nam subiectum, Et non idem valet quod Quàm vt satis appareat positum esse loco comparatiui, ac si dictum esset, Melius est enim vt gratia confirmemus corda nostra quam cibis.

5 Ambulauerunt Hebraismus. Hoc est, Assueti sunt discrimini ciborum.

10 Habemus autem altare, ex quo non est ius edendi iis qui in Tabernaculo ministrant.

11 Animalium enim illorum quorum sanguinem inferebat Princeps pontificum in domum sanctam pro peccatis, caro comburebatur extra castra.

12 Propter hoc Ieschua, vt sanctificaret populum suum per sanguinem suum, extra vrbem passus est.

1 FRaterna 1 charitas maneat.

2 Ho pitalitatis ne sitis immemores: per hanc enim quidam inscii exceperunt Angelos hospitio.

3 Memores estote vinctorum, tanquam vnà cum illis vincti: eorum qui malis premuntur, 2 acsi ipsi quoque corpore *afflicti* essetis.

4 2 Honorabile est inter quosuis coniugium, & cubile impollutum: scortatores autem & adulteros damnabit Deus.

5 3 Sint mores alieni ab auaritia: estote contenti præsentibus: dixit enim b ipse, Non te deseram, neque te derelinquam:

6 Adeò vt confidenti animo dicamus, Dominus mihi auxiliator, nec timebo quid faciat mihi c homo.

7 4 Memores estote ductorum vestrorum, qui loquuti sunt vobis sermonem Dei: quorum imitamini fidem, considerantes qui fuerit exitus conuersationis ipsorum.

8 5 Iesus Christus heri & hodie idem *est*, & in secula.

9 Doctrinis variis & peregrinis ne circunferimini: 6 bonum enim est gratia constabiliri cor, d non cibis, *quibus* non sunt adiuti e qui in ipsis versati sunt.

10 7 Habemus f altare ex quo non habent ius edendi g qui tabernaculo deseruiunt.

11 Quorum enim animalium sanguis infertur pro peccato in sacrarium per Pontificem, horum corpora exuruntur extra castra.

12 Quapropter & Iesus, vt sanctificaret populum per proprium sanguinem, passus est extra portam.

Rom.12.10. *1.pet.4.9.* *Gen.18.3.& 19.8.*

1 Ad secundam Tabulam accedit, cuius summa est, charitas, præsertim in peregrinos & afflictos.

a *Perinde efficiamini ac si vos ipsos illa calamitas attingeret.*

2 Castum coniugium in omni hominum ordine commẽdat: scortatoribus & adulteris extremum à Deo exitium minatur.

Iosue.1.5.9.

3 Damnatur auaritia, cui opponitur animus sua sorte cõtentus.

b *Ipse scilicet Dominus.*

Psalm.118.4.

c *Opponitur homo Deo.*

4 Fortium ducum exempla sedulò ad imitationem proponenda.

5 Summã doctrinæ repetit vnicum videlicet omnium de moribus præceptorum fundamentum. Est autem eiusmodi. In vno Christo nobis esse acquiescendum, nec vnquam extra eius notitiam seruatum fuisse quenquam, aut hodie seruari, aut deinceps seruandum esse.

6 Perstringit eos qui externum cultum ac præsertim discrimen ciborum, cum Euangelio permiscebant, quam doctrinam planè damnat, vt ex diametro repugnantem Christi beneficio. d *Ex vna specie, nempè mundorũ & immundorum ciborum discrimine intellige omnem ceremonialem cultum.* e *Qui eorum discrimen superstitiosè retinuerunt.* 7 Perpulchra anagoge refutat eorundem errorem, Qui olim seruiebant tabernaculo, non vescebantur victimis quarum sanguis pro peccato inferebatur per pontificem in sacrarium: istæ porrò victimæ Christum nostram oblationem repræsentabant. Itaq; non possunt eius fieri participes qui tabernaculo deseruiunt, id est, qui in Legali cultu perstant. Nos verò non pudeat illum extra Hierusalem eiectum & passum sequi: nam in hoc quoque Christus veritas illi figuræ respondet, quòd extra portam est passus. f *Altaris nomine oblationes intelligit.* g *Cuius non possunt esse participes, qui legis ritum obstinatè retinent.* *Leuit.4.11.& 6.30.& 16.27.*

8 Longius progreditur in hac anagoge, & ita quoque nobis significatum dicit oportere pios Christi sectatores velut è mundo migrare, ipsius crucem portantes.
9 Sublatis illis corporalibus sacrificiis, docet vera confessionis sacrificia superesse, quę partim in gratiarum actione partim in beneficentia consistunt, quibus demum victimis nunc delectatur Deus.
10 Parendum Pastorum & presbyterorum monitis, eorũ videlicet qui pro animarum ipsis commissarum salute vigilant.
11 Vltima pars epistolæ, in qua suum ministerium Hebræis commendat perseuerantiam & gratiarum incrementum ipsis à Domino precatur: excusat se quod paucis sit eos consolatus, consumpta videlicet in disputando epistola: & quosdam familiariter & amicè salutat.
h Aptos vel idoneos vos reddat.
i Hinc illa Patrũ sententia, Deum in nobis coronare opera sua.

13 [8] Exeamus igitur ad eum extra castra, opprobrium eius portantes.
14 Non enim habemus hic sitam ciuitatem, sed futuram inquirimus.
15 [9] Per ipsum igitur assiduè offeramus Deo sacrificium laudis, id est fructum labiorum confitentium nomini eius.
16 Beneficentiæ verò & communicationis ne obliuiscimini: talibus enim victimis delectatur Deus.
17 [10] Obedite ductoribus vestris, & obsecundate, vigilant enim ipsi pro animabus vestris, tanquam rationem reddituri: vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes, id enim est vobis inutile.
18 [11] Orate pro nobis: confidimus enim nos bonam conscientiam habere, vt qui in omnibus cupiamus honestè conuersari:
19 Amplius autem obsecro vos vt id faciatis, vt celerius restituar vobis.
20 Deus verò pacis *author*, qui magnum illum ouium, per sanguinem fœderis æterni pastorem, Dominum nostrum Iesum, à mortuis reduxit,
21 h Perficiat vos in omni opere bono, ad præstandam ipsius voluntatem: i efficiens in vobis quod acceptum sit in conspectu suo per Iesum Christum: cui *sit* gloria in secula seculorum. Amen.
22 Precor autem vos, fratres, sufferte sermonem exhortationis: etenim breuibus scripsi vobis.
23 Scitote fratrem *nostrum* Timotheum solutum esse, cum quo (si celerius venerit) visam vos.
24 Salutate omnes ductores vestros, & omnes sanctos. Salutant vos Itali.
25 Gratia sit cum omnibus vobis.

13 Igitur nos quoque egrediamur ad eum extra castra, induti opprobrio eius:
14 Non enim est nobis ciuitas quæ permaneat hîc, sed ad illam quæ futura est, spectamus.
15 Et per manum eius offeramus victimas laudis omni tempore Deo: quæ *laus* est fructus labiorum quæ gratias agunt nomini eius.
16 Et ne obliuiscamini beneficentiæ & communicationis pauperum, his *enim* victimis placet homo Deo.
17 Et obedite gubernatoribus vestris & auscultate eis: ipsi enim vigilant pro animabus vestris, tanquam homines qui reddituri sunt rationem vestri, vt cum gaudio faciant hoc, & non cum gemitibus, nã nõ est vtile vobis.
18 Orate pro nobis. Confidimus enim quòd conscientia bona sit nobis: quia in omni re cupimus vt benè nos geramus.
19 Amplius peto à vobis vt faciatis hoc, vt cito reuertar ad vos.
20 Deus autem pacis qui ascendere [6] fecit à mortuis pastorem illum magnum gregis per sanguinem fœderis quod est in æternũ, 7 qui *quidem* est Ieschua Christus Dominus noster,
21 Ipse perficiat vos in omni opere bono, vt faciatis voluntatem ipsius, & ipse efficiat in vobis id quod bonum est coram eo, per Ieschua Christum: cui *sit* gloria in seculum seculorum. Ammin.
22 Peto autem à vobis, fratres mei, [8] vt patientes sitis per sermones [9] consolationis, nã paucis scripsi vobis.
23 Scitote autem quòd frater noster Timotheus solutus est: &, si citò venerit, cum eo visam vos.
24 Salutate omnes [10] gubernatores vestros & omnes sanctos. Salutant vos omnes qui sunt ex Italia.
25 Gratia *sit* cum omnibus vobis. Ammin.

6 Ad verbum, De inter mortuos.
7 Cohærent cum prioribus Pastorem gregis &c.
8 Ad verbum, Vt contineatis spiritum vestrum.
9 Vel, Exhortationis.
10 Vel, Duces.

Ad Hebræos scripta est ex Italia per Timotheum. Amen.

EPISTOLA [a] CATHOLICA IACOBI APOSTOLI.

a Vniuersalis, quòd non vni vel alicui homini, vel ciuitati, vel regioni non sit inscripta.

CAPUT I.

4 *Disserit de patientia.* 6 *de fide.* 10 *de animi modestia, ad diuites:* 13 *Deinde ostendit tentationes ad malum non ex Deo esse.* 17 *quum omnis boni autor sit,* 22 *Qualiter recipiendus sit sermo vitæ.*

1 IACOBVS Dei ac Domini Iesu Christi seruus, duodecim tribubus b dispersis, salutem.
2 1 Pro c summo gaudio ducite, fratres mei, quoties 2 in tentationes varias incideritis:

1 IAAKVB seruus Dei & Domini nostri Ieschua Christi, duodecim tribubus disseminatis inter Gentes, pacem.
2 Omne gaudium sit vobis, fratres mei, quum intraueritis in tentationes multas & varias.

b Fidelibus omnibus Iudæis cuiuscunque tribus sint, per terrarũ orbem dispersis.
1 Primus locus, de consolatione in aduersis, in quibus nos non modò non frangi animo sed etiam exultare oporteat.
c Misera quum esset eorum conditio in illa dispersione, rectè hinc auspicatur.
2 Primum argumentum, Quia afflictionibus explorabitur fides nostra: quam maximè nostra interest esse quàm purissimam.

3 Scitis

3 Scitis enim quòd probatio fidei acquirit vobis patientiam.
4 Ipsi autem patientiæ erit opus perfectum, vt sitis completi & perfecti, & in nulla re sitis destituti.
5 Si quis autem ex vobis sit destitutus sapientia, petat à Deo, qui dat omnibus simpliciter,& non improperat: & datur ei.
6 Petat autem in fide, non hæsitans. Is qui hæsitat, similis est fluctibus maris quos commouet ventus.
7 Neque existimet ille filius hominis quòd accipiet quicquam à Domino:
8 Qui *inquam* hesitat in animo suo, & commouetur in omnibus viis suis.
9 Glorietur autem frater humilis in sublimitate sua.
10 Et diues in humilitate sua: quoniam sicut flos herbæ sic transit.
11 Oritur enim sol in calore suo, & arefacit ipsam herbam, & flos eius decidit, & decor aspectus eius perit: ita etiam diues marcescit in conuersationibus suis.
12 Beatus vir ille qui tolerat tentationes quia postquam probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam promisit Deus iis qui diligunt se.
13 Ne dicat quis quum tentatur, A Deo ego tentor, Deus enim non tentatur in malis,& ipse hominem non tentat.
14 Sed quisque à concupiscentia sua tentatur & allicitur & attrahitur:
15 Et hæc concupiscentia concipit & parit peccatum. Peccatum autem quum consummatum fuerit, generat mortem.
16 Ne erretis, fratres mei dilecti.
17 Omnis donatio bona & completa, è supernis descendit à Patre luminum, apud quem non est immutatio vlla, nec etiam vmbra recessus.
18 Ipse voluit, & genuit nos per sermonem veritatis, vt essemus [1] principium creaturarum eius.
19 Et vos fratres mei dilecti, quisque ex vobis sit velox ad audiendum, & tardus ad loquendum, & tardus ad irascendum.
20 Ira enim viri iustitiam Dei non operatur.
21 Propter hoc longè remouete à vobis omnem impuritatem & [2] fæcem malitiæ, & cum mansuetudine recipite sermonem insitum [3] in vobis ipsis, qui potest seruare ipsas animas vestras.
22 Estote autem effectores sermonis, & non

3 *Illud* scientes, [3] [d] probationem fidei vestræ parere patientiam:
4 Cæterùm patientia opus perfectum habeat, vt sitis perfecti & integri, ita vt nihil desit.
5 [5] Quòd si cui vestrûm deest [e] sapientia, postulet à Deo qui dat *eam* omnibus benignè, nec exprobrat, & dabitur ei.
6 Sed postulet cum fide [f] nihil disceptans: [6] nam qui disceptat, similis est fluctui maris qui ventis agitatur & iactatur.
7 Ne igitur existimet homo ille se quicquam accepturum à Domino:
8 Vir animo duplici, & inconstans [g] in omnibus viis suis.
9 [7] Porrò frater qui est [h] humilis conditionis glorietur in sublimitate sua:
10 [8] Contra, qui [i] diues *est*, in demissione sui, [9] quoniam veluti flos herbæ præteribit.
11 Nam *velut* exorto sole cum æstu, exaruit herba, & flos illius decidit, & spectabilis decor ipsius perit: ita & diues [k] in viis suis marcescet.
12 [10] Beatus vir qui tolerat [l] tentationem: quoniam quum probatus fuerit compertus, accipiet coronam vitæ, quam promisit Dominus iis à quibus diligitur,
13 [11] Nemo quum [m] tentatur, dicat se à Deo tentari: [12] nam Deus tentari malis non potest, nec quenquam tentat.
14 Sed vnusquisque tentatur, dum à propria cupiditate abstrahitur & inescatur.
15 Deinde cupiditas, posteaquam concepit, parit [n] peccatum: peccatum verò per actum gignit mortem.
16 [13] Ne errate, fratres mei dilecti.
17 Totum munus bonum & totum perfectum donū est supernè descendēs à [o] Patre luminum, apud quem non est transmutatio, aut [p] conuersionis obumbratio.
18 [14] Is [q] quia voluit, progenuit nos sermone veritatis, vt essemus [r] primitiæ quædam suarum creaturarum.
19 Itaque, fratres mei dilecti, sit omnis homo velox ad audiendum, tardus ad loquendum, tardus ad iram.
20 Nam ira viri, [s] iustitiam Dei non exequitur.
21 Quapropter abiectis omnibus sordibus & excremento malitiæ, cum [t] lenitate recipite insitum sermonem, qui possit seruare animas vestras.
22 [15] Reipsa verò præstate sermonem: nec

1 Id est, Primitiæ. Sicut apud Hebræos ראשית quod principium significat, sæpè pro primitiis vsurpatur, vt Leuit. 2. 12. Num. 15. 20. & Deut. 18. 4. & passim.
2 Id significat סיגאא vocabulum deductum à סוג, cui respondet Hebraicum סיג, id est Scoria. Si verò deducta sit vox à סגא, cui respondet Hebraicum שגא) significat multitudinem, vertendumque erit, Et multitudinem malitiæ.
3 Ad verbum, In naturam nostram. Sed tamen dum insitum dicit, satis docet non innatū esse in nostra natura, sed aliena opera, videlicet prædicatione, Spiritus sancti virtute implātatum esse.

3 Secundā, Quia sic in nobis gignitur patientia, virtus longè præstantissima.
d *Illud quo exploratur fides vestra, nēpe multiplex illa tentatio.*
4 Tertium argumentum, forma quadam exhortationis propositum, vt vera & perpetua patientia à ficta & temporaria discernatur. Crux est velut instrumentum quo Deus nos expolit. Opus igitur & effectum afflictionum est nostri in Christo consummatio.
5 Responsio ad tacitam obiectionē, Facile quidem id esse dictu, factu verò non item. Respondet, opus quidem hic nobis esse longè alia sapientia quam humana, vt quæ carni sunt adeo repugnantia, nobis tamen optima esse statuamus: sed eius sapientiæ dono facillimè nos potituros, si modò illud à Deo, quo nihil est munificentius, ritè, id est certa cum fiducia petierimus.
e *Sapientiam vocat doctrinæ illius cuius mentio facta est cognitionem: nempe quorsum affligamur à Deo & quis fructus ex afflictione sit capiendus*
f *Quid ergo opus est aliis mediatoribus?*
6 Digressio aduersus preces cum animi hæsitatione conceptas, vbi certā Dei promissionem habemus, qui secundus est huius epistolæ locus.
g *Cogitatis & factis suis omnibus.*
7 Redit ad institutum, repetita propositione: exultandū esse in cruce, vtpote quæ nos non deprimat, sed attollat.
h *Qui affligitur, vt paupertate, contemptu vllo denique calamitatis genere.*
8 Antequam concludat, tradit doctrinam superiori oppositam, quomodo videlicet prosperis rebus (vt quum omnium rerum copia suppetit) sit vtendum: ita nimirum vt nemo idcircò sibi placeat, sed eo magis sit ab omni fastu alienus. i *Cui omnia bene succedunt.* 9 Argumentum ab ipsa rerum natura sumptum, quibus nihil sit vanius & incertius. k *Et quæcunque aliquis vel animo designat vel facit.* 10 Conclusio, Crucem patienter esse ferendam, addito quarto argumento, quod superiorum summam complectitur, quia nimirum hoc itinere ad coronam vitæ peruenitur, ex gratia tamen secundum promissionem l *Afflictionem per quam exploratur à Domino.* 11 Tertius locus huius epistolę, in quo à tentationibus externis (id est, ab afflictionibus quibus à Deo exploramur) ad tentationes internas descendit, id est ad eas cupiditates quibus ad malè agendum incitamur. Summa est, Non Deum sed vnumquenque sibi ipsi istarum tentationum esse authorem: Nos enim in sinu illam vitiositatem gestare, quæ arrepta vndecunque occasione, vitiosos motus in nobis excitet, ex quibus demùm vitiosæ actiones, ac mors tandem earum merces consequatur. m *Ad malè agendum solicitatur.* 12 Additur ratio cur Deus non possit nobis esse malè agendi author quoniam malum non appetit. n *Peccati nomine hoc loco actuale peccatum intelligit.* 13 Alia ratio à repugnantibus sumpta, Deus est omnium bonorum author, & ita quidem vt semper sit sui similis quomodo igitur malorum author censeri posset. o *Ab eo qui fons est & author omnium bonorum.* p *Pergit in metaphora, sol enim pro varia & multiplici conuersione, horas, dies menses annum lucem & noctem efficit.* 14 Quartus locus de sermonis Dei præstantia & fructu. Summa est, studiosissimè nobis audiendum esse verbum Dei, quum hoc sit semen quo nos Deus pro gratuita sua beneuolentia ex numero creaturarum selectos sibi genuit. Damnat autem Apostolus duo vitia quæ nos hac in re valdè interturbant nempè quòd ita nobis placeamus vt loqui ipsi malimus quam Deum loquentem audire, imò etiam ad corruptiones indignemur quibus vitiis placidum & secundatum animum & puritatis amantem opponit. q *Id est, quod Paulus gratuitam beneuolentiam vocat, hic autem fons est nostræ salutis.* r *Sacræ cuiusdam oblationis instar, ex reliquo hominum aceruo collecta.* s *Quod Deus præscribit.* t *Lenitatem vocat modestiam & quicquid ferociæ altisq. illis spiritibus opponitur.* 15 Altera admonitio, Idcircò audiri Dei verbum, vt ex eius præscripto vita instituatur.

estote auditores solum, [16] fallentes vosmet-ipsos.

23 [17] Nam si quis audit sermonem, & eum non præstat, is similis est viro consideranti faciem suam [v] natiuam in speculo.

24 Considerauit enim seipsum, & abiit, & statim oblitus est qualis esset.

25 At quum introspexerit in perfectam illam Legem libertatis, & in ea permanserit, quia non fuerit auditor obliuiosus, sed effector operis, is (inquam) beatus erit in [x] opere suo.

26 [18] Si quis videtur religiosus esse inter vos, non frænans linguam suam, sed [y] suum ipsius cor seducens, huius vana est religio.

27 [19] Religio pura & immaculata [z] apud Deum & Patrem, hæc est, [a] inuisere orphanos & viduas in afflictione ipsorum, & immaculatum seipsum seruare à mundo.

non auditores tantùm: neque decipiatis animas vestras.

23 Si quis enim fuerit auditor sermonis, & non effector illius, hic similis est ei qui contemplatur faciem suam in speculo.

24 Contemplatus enim est seipsum, & transiuit, & oblitus est qualis fuerit.

25 Omnis autem qui prospexerit in Legem perfectam libertatis, & perstiterit in ea, nequaquam est auditor auditionis quæ obliuioni traditur, sed effector operum: & hic beatus erit in opere suo.

26 Et si quis existimet quòd & seruiat Deo, & non cohibet linguam suam, sed decipit ipsum cor suum, huius vanus est cultus.

27 Cultus enim qui purus est & sanctus coram Deo Patre, hic est, vt visitet pupillos & viduas in afflictionibus suis, & vt custodiat quisque animam suam à mundo immaculatam.

16 Rationes addit, & eas quidem grauissimas: primùm, quia qui secus fecerint, pessimè sibi ipsis consulant.

17 Secunda, Quoniam precipuũ vsum verbi Dei amittãt qui agnita ex eo vitia nõ emendant.

v *Alludit ad natiuam illam maculam, cui opponitur puritas ad quam renascimur, cuius viuam imaginẽ in Lege spectamus.*

x *Ita se gerens: opera etenim arguunt fidem.*

18 Tertia admonitio, verbo Dei non tantùm bene agendi, sed etiã bene loquendi regulam præscribi.

y *Garrulitatis maledicentiæ petulantiæ fons est seipsum non nosse.*

19 Quarta, Charitate in proximos (præsertim alieno subsidio nitentes, vt orphanos & viduas) & vitæ puritate verum Dei cultum constare.

z *Apud Deum qui pater est.* a *Curare & pro virili sublevare.*

Caput. II.

1 *Personarum acceptiones discrepare dicit à Christi fide.* 14 *quam non satis est verbis profiteri* 15 *nisi & operibus misericordiæ & charitatis præstemus eandem,* 21 *Abrahæ exemplo.*

1 [1] Fratres mei, ne cum respectu personarum habete fidem Domini nostri Iesu Christi [a] gloriosi.

2 Nam si quis in cœtum vestrum ingrediatur aureum gestans annulum, veste splendida, ingrediatur autem & pauper cum sordida veste,

3 Et respexeritis ad eum qui vestem gestat splendidam, & dixeritis ei, Tu sede hic [b] pulchrè: & pauperi dicatis, Tu sta illic, aut sede hic subter scabellum meum:

4 [c] Nonne discrimen fecistis apud vos, & facti estis iudices [d] peruersè deliberantes?

5 [2] Audite, fratres mei dilecti, nonne Deus elegit [e] pauperes mundi huius *vt fierent* diuites fide, & hæredes regni quòd promisit iis à quibus diligitur?

6 At vos contumelia affecistis pauperem. [3] Nonne diuites per tyrannidem opprimunt vos, & trahunt vos ad tribunalia?

7 Nónne blesphemant præclarum illud nomen [f] à quo estis cognominati?

8 [4] Si quidem [g] Legem regiam præstatis secundum Scripturam, Diliges proximum tuum vt teipsum, benè facitis.

9 Sin verò personam respicitis, peccatum committitis, & redarguimini à Lege veluti transgressores.

10 [5] Quisquis enim totam legẽ seruauerit, offenderit autem in vno, [h] omnibus tenetur.

11 [6] Nam qui dixit, Ne mœcheris, dixit eti-

1 Fratres mei, ne cum [1] acceptione vultus retineatis fidem gloriæ Domini nostri Ieschua Christi.

2 Nam si ingrediatur in cœtum vestrum quispiam cuius annulus sit aureus, aut cuius vestes sint splendidæ, & ingrediatur pauper in vestibus sordidis:

3 Et respexeritis in eum qui indutus est vestibus splendidis, & dixeritis ei, Tu hic sede benè: & pauperi dixeritis, Tu sta illic, aut sede hic ante scabellum pedum nostrorum:

4 Annon discrimen fecistis apud vosipsos, & facti estis interpretes cogitationum malarum?

5 Audite fratres mei dilecti, nónne pauperes mundi, diuites autem in fide elegit Deus, vt essent hæredes regni quod promisit Deus iis qui diligunt ipsum?

6 Vos autem despectui habuistis ipsum pauperem. Nónne diuites extollunt se super vos, & trahunt vos ad domum iudicii?

7 Nónne ipsi obloquuntur contra famam bonam quæ promulgata erat de vobis?

8 Et, si Legem Dei in hoc perficitis, sicut scriptum est, Diliges proximum tuum sicut teipsum, benefacitis:

9 Si autem [2] vultum accipitis, peccatum facitis, & redarguimini à Legè tanquam transgressores Legis.

10 Qui enim totam Legem seruat, & in vno transgreditur, toti Legi obnoxium se reddidit.

11 Is enim qui dixit, Ne adulterium commit-

Leu. 19. 15. deut. 1. 17. & 16. 19. prou. 24. 23. eccle. 4. 2. 2.

1 Quinta, Charitatem, quæ à vera fide proficiscitur, cum personarum acceptione consistere non posse: quod illustrat, proposito eorum exemplo qui cum pauperum contumelia diuites colunt.

a *Si enim quæ est Christi gloria cognosceretur, & vt debet æstimaretur non tantus esset personarum respectus.*

b *Honesto & honorifico loco.*

c *Nónne (quod minimè oportuit) hoc modo apud vos vnum alteri præferendum iudicastis.*

d *Ad verbum peruersarum cogitationum.*

2 Peruersos esse iudices qui diuitem pauperi anteponant, declarat ex eo quòd Deus è contrario pauperes quos veris diuitiis locupletarit, diuitibus anteposuerit.

e *Tenues, inopes & (si mundi iudicium spectes) omnium hominum abiectissimos.*

1 Vide annotata in cap. 6. Matth. 2.

2 Quid sit accipere vultum, ostendimus Matth. 6, 2.

3 Secundò Insanos etiam eosdem esse probat, ex eo quòd diuites sint potius execrabiles, vt qui Ecclesiam persequantur & Christum blasphement: loquitur enim de impiis & profanis diuitibus, cuiusmodi semper fuerunt plerique, quibus illos pauperes & abiectos opponit. f *Ad verbum quod inuocatum est super vos.* 4 Conclusio Charitati quam præscribit Deus cum illa personarum acceptione conuenire non posse, quum via regia sit incedendum. g *Lex regia instar viæ regiæ dicitur, quæ est plana & sine diuerticulis: ea omnes & singulos proximi nomine comprehendit quos officio iuuare possimus.* 5 Nonum argumentum ad eiusdem conclusionis probationem, Non diligi proximos ab iis qui aliis neglectis certos quosdam ambitiosè colant: quoniam non obedit Deo qui ex Dei mandatis rescindit quod minus fuerit ipsi commodum: imò reus meritò censetur violatæ Legis in genere, etiamsi cætera obseruarit. h *Non quòd peccatorum sit æqualitas, sed quia qui vnicum Legis apicem violarit, is maiestatem Legislatoris violauit.* 6 Probatio, Quia vnus & idem est Legislator, & corpus Legis indiuiduum.

3 Vel horrescunt.
4 Id est, Compertus est iustificatus fuisse.
5 Vel, Cooperata fuerit operibus eius.
6 Id est, Perfectius cognita.
7 Id est, iustus esse comprobatur.
8 Nempe ex illa mortua & sterili fide quam tu te habere iactas sine operibus.
9 Vel Caupona. Vtrunque enim significat Hebraica vox זנה, tum etiã Syra. נגיותא; Sed plures ac maioris autoritatis reperiuntur interpretes Hebæi, qui Hospitam interpretantur seu Cauponã, quàm qui Meretricẽ. Nam Ionathas, paraphrastes Chaldæus omnium scriptorum qui nunc extant antiquissimus (quippe qui ante aduentum Christi claruerit) in historia Rachab vocẽ זונה Chaldaicè vertit פונדקיתא, quod sonat tantùm Hospitã, vocabulo deducto à פונדק quod significat Hospitium, vt testatur autor libri ערוך, qui dicit פונדק significare id quod Hebr. dicitur מלון, Constat autẽ מלון esse Hospitiũ, à verbo לון quod est Manere & Diuersari. Hunc Ionathan deinde sequuntur R. Schelomo, R. Ionę, R. Leui filius Gersonis. & etiam R. D. Kimhi quanquam hic vtrãque interpretationẽ afferat, & lectori relinquat delectum.

tas idem dixit, Ne occidas. Si autem non committas adulterium, sed occidas, factus es transgressor Legis.

12 Ita loquimini, & ita agite, tanquam homines qui per legem libertatis iudicandi estis.

13 Iudicium enim *futurum est* sine misericordia contra eum qui non fecit misericordiã: extollimini per misericordiam supra iudicium.

14 Quæ est vtilitas, fratres mei, si quis dicat, Est mihi fides, & opera non sint ei? Nũquid potest fides eius seruare eum?

15 Et, si frater aut soror fuerint nudi & carentes cibo quotidiano,

16 Et dixerit illis aliquis ex vobis, Abite in pace, calefacite vos, & saturamini, & non dederitis eis necessitatem corporis, quænã vtilitas?

17 Ita etiam fides absque operibus mortua est sola.

18 Dicet enim aliquis, Tibi est fides, & mihi sunt opera: ostende mihi fidem tuam sine operibus, & ego ostendam tibi fidem meam ex operibus meis.

19 Credis quòd vnus est Deus? Benè facis: etiam dæmonia credunt, & 3 contremiscunt.

20 Vis tu scire, ô fili hominis debilis, quòd fides sine operibus mortua sit?

21 Pater noster Abraham nónne ex operibus 4 iustificatus est quum obtulit Isaac filium suum super altare?

22 Vides quòd fides eius 5 auxilio fuerit operibus eius, & ex operibus fides eius 6 perfecta sit?

23 Et impleta est Scriptura quæ dicit quòd credidit Abraham Deo, & imputata est ei *fides illa* ad iustitiam, & amicus Dei vocatus est.

24 Vidés tu quòd ex operibus 7 iustificatur filius hominis, & nequaquam 8 ex fide tantùm?

25 Similiter etiam Rahab 9 meretrix nónne ex operibus iustificata est, quæ excepit exploratores, & per viam aliam emisit eos?

26 Quemadmodum corpus absque spiritu mortuum est, sic fides absq; operibus mortua est.

am, Ne occidas. Quod si non fueris mœchatus, occideris autem, factus es transgressor Legis.

12 7 Ita loquimini, & ita facite vt per Legem libertatis iudicandi.

13 Nam damnatio absque misericordia *erit* ei qui non præstiterit i misericordiam, & gloriatur misericordia aduersus damnationem.

14 8 Quæ vtilitas fratres mei, si fidem dicat aliquis habere se, opera verò non habeat? num potest fides illa eum seruare?

15 9 Quod si frater aut soror nudi fuerint, & egentes quotidiano victu:

16 Dicat autem eis aliquis vestrûm, Abite cum pace calefacite & saturamini: non tamen dederitis eis quæ sunt apta corpori, quæ erit vtilitas?

17 Ita quoque fides, si opera non habeat, mortua est per se.

18 k Quinimò dicet aliquis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ostende mihi fidem tuam ex operibus tuis, & ego ostendam tibi ex operibus meis fidem meam.

19 10 Tu credis Deum vnum esse, rectè facis: & dæmonia credunt, & horrescunt.

20 11 Vis verò nosse, homo vane, fidem illam *quæ est* absque operibus, mortuam esse?

21 Abraham pater ille noster, nónne ex operibus l iustificatus est, quum obtulisset Isaac filium suum super altare?

22 Vides fidem m administram fuisse operum ipsius, & ex operibus n fidem perfectam fuisse?

23 Itaq; o impleta est scriptura quæ dicit, Credidit autem Abraham Deo, & imputatum est ei ad iustitiam, & amicus Dei vocatus est.

24 12 Videtis igitur ex operibus p iustificari hominem, & non q ex fide tantùm?

25 13 Similiter autem etiam Rahab illa meretrix, annon ex operibus iustificata est, quum excepisset nuntios, & alia via emisisset?

26 14 Nam sicut corpus absque spiritu mortuum est, ita & fides illa *quæ est* absque operibus, mortua est.

7 Conclusio totius tractationis, ea conditione nos esse liberatos à Legis maledictione per Dei clementiam, vt vicissim teneamur mutuã beneficentiam fouere: & qui secus fecerit, gratiam Dei non sensurum.

i *Qui durus & asper aduersus proximum fuerit, aut etiam qui non eum iuuerit, is durum ac perfectum iudicem Deum experietur.*

8 Quintus locus cũ superiore tractatu optimè cohærens, De vera seu viua fide, cuius loci propositio est, Fidẽ quæ opera non edat, non esse fidem illam qua iustificamur sed fidei simulacrum, siue per fidem non esse iustificatos qui fidei effecta non demonstrant.

9 Prima ratio à simili. Si quis famelico dixerit Satur esto, nec interea quicquam subministret, non erit hæc verà charitas: ita si quis dixerit se credere, & nulla edat fidei opera non erit vera hæc fides, sed mortuum quoddam fidei nomine ornatum, de quo non est cur quisquam glorietur, nisi velit manifestè redargui, quum ex effectis intelligatur causa.

k *Imò etiam sic cuiuis licebit tuam arrogantiam retundere.*

10 Altera ratio ab absurdo, Si eiusmodi fides esset vera illa fides qua iustificamur, diaboli essent iustificati, vt qui illã habeant. Atqui nihilominus cohorrescunt non sunt igitur iustificati nec fides illa vera est fides.

11 Tertia ratio est ab exemplo Abrahami, quem non dubium est vera fide fuisse præditum. Is verò filium suum offerens, ea fide se præditum demonstrauit quæ minimè esset operum inanis, ac proinde verum sibi fuisse Præbitum testimonium, quum diceretur fides ei ad iustitiam fuisse imputata. l *Nónne ex operibus compertus est fuisse iustificatus? hic enim non de causis iustificationis disserit, sed ex quibus effectis cognosci possit.* m *Efficacem & fœcundam bonorum operum.* n *Fidem declaratam fuisse, nempè veram fuisse, idque ex operibus.* o *Tum impleta fuit Scriptura, quum planè perspectum est quam verè illud fuerit de Abrahamo scriptum.* 12 Conclusio, Iustificari non qui fide qualicunq; sit præditus sed ea fide quam opera consequantur. p *Iustum comprobari.* q *Ex illa videlicet mortua & euanida quam vos iactatis.*
13 Quarta ratio à simili exemplo Rahab meretricis, quæ & ipsa vera fide se iustificatam esse ex operibus probauit. Gen. 15. 7. rom. 4. 3. gal. 3. 6. 14 Conclusio repetita, Non fidem sed cadauer quoddam esse fidem quę opera non edat.

Caput III.

3 *Vt doceat linguam homini Christiano esse coercendam fidei & charitatis sanctæ repagulis,* 9 *commoda & incommoda quæ ab ea proueniunt, ostendit,* 15 *& quid humana sapientia* 17 *à cælesti distet.*

1 Id est, Censores importuni, aliorum vitia nimis acutè cernentes, in suis verò prorsus cæci.

1 NE multi 1 doctores sint inter vos, fratres mei, sed scitote quòd iudicii maioris rei sumus.

1 NE 1 sitis multi doctores, fratres mei, 2 scientes a fore vt grauius iudicium auferamus.

1 Sextus locus, Ne quis (quod plerique ambitiosè faciunt) ius rigidæ censuræ in alios sibi vsurpet. 2 Ratio Quia Dei seueritatem in sese pronocant, qui tam solicitè & rigidè alios damnant, quum & ipsi rei inueniantur.
a *Sub. nisi ab ista censoria & arrogantia plena reprehensione aliorum destiterimus.*

2 In multis enim labimur omnes. 3 Si quis in sermone non labitur, hic perfectus *est* vir, vt qui possit freno moderari totum etiam corpus.

3 4 Ecce, equis fræna in ora immittimus vt obediant nobis, & totum corpus eorum circumagimus:

4 Ecce, naues quoque, quum tantæ sint, & à ventis sæuis agantur, circumaguntur à minimo gubernaculo quocunque impulsus gubernatoris voluerit:

5 Ita & lingua pusillum membrum est, & sese effert magnificè 5 Ecce, exiguus ignis quantam materiam incendit!

6 Lingua & flamma *est*, *&* b mundus iniquitatis: ita *inquam* lingua constituta est inter membra nostra, maculans totum corpus, c inflammans orbem conditum, & inflammata à gehenna.

7 Omnis enim natura & ferarum & volucrũ, serpentiumque, & marinorum, domatur & domita est à natura humana:

8 Linguam autem nullus hominum domare potest, malum *est* quod coercere non possis: plena *est* veneno mortifero.

9 6 Per ipsam benedicimus Deo & Patri, & per ipsam maledicimus hominibus qui 7 ad similitudinem Dei conditi sunt.

10 8 Ex eodem ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet, fratres mei, hæc ita fieri.

11 Nunquid fons ex eodem foramine fundit dulcem & amaram *aquam*?

12 Nunquid potest, fratres mei, ficus oleas edere, aut vitis ficus? ita neque salsa dulcem aquam *potest* edere.

13 9 Quis sapiens & scientia prædictus *est* inter vos? demonstret ex bona conuersatione opera sua, cum mansuetudine sapientiæ.

14 Quòd si inuidiam amaram habetis, & irritationem in corde vestro, ne gloriamini, & ne mendaces estote aduersus veritatem.

15 Non est *enim* ista sapientia supernè descendens, sed terrena, animalis, dæmoniaca.

16 Vbi enim inuidia est & irritatio, ibi tumultuatio & omne opus prauum.

17 Quæ autem supernè *est* sapientia, primùm quidem pura est, deinde pacifica, moderata, obsequens, plena d misericordiæ & fructuum bonorum, absque disceptatione, sine simulatione.

18 10 Fructus autem iustitiæ seritur cum pace iis qui dant operam paci.

2 Multas enim transgressiones admittimus omnes nos. Quicunque in sermone non transgreditur, hic est vir perfectus, qui potest in seruitute continere totũ corpus suũ.

3 Ecce enim 2 fræna in ore equorum immittimus vt obsequantur nobis, & totum corpus eorum circumagimus.

4 Etiam naues ingentes, quum agunt eas venti sæui, à ligno exiguo circumaguntur in locum ad quem intenta est voluntas eius qui gubernat.

5 Ita etiam lingua, membrum est exiguum, & extollit sese: etiam ignis exiguus ramos multos incendit.

6 Et lingua ignis est, & mundus peccati veluti ramus est: & ipsa lingua existens in membris nostris maculat totum corpus nostrum, & inflammat prouentus generationũ nostrarum, quæ currunt veluti rotæ, ac ardebit etiam ipsa in igne.

7 Omnes enim naturæ bestiarum, & volucrum, & reptilium maris & aridæ, 3 domantur à natura humana:

8 Linguam autem non potuit quisquam subiugare. Malum est hoc quod non 4 impeditur: plena est veneno mortis.

9 Per ipsam enim benedicimus Domino & Patri, & per ipsam maledicimus filiis hominis qui ad similitudinem Dei facti sunt.

10 Et ex eodem ore procedunt maledictiones & benedictiones. Non conuenit, fratres mei, vt hæc ita fiant.

11 Nunquid possunt ex eadem scaturigine emanare aquæ dulces & amaræ?

12 Aut nunquid potest ficus, ô fratres mei, oleas edere, aut vitis ficus? similiter neque aquæ salsæ possunt fieri dulces.

13 Quis ex vobis est qui sit sapiens & eruditus? ostendat opera sua per conuersationes bonas, in sapientia mansueta.

14 Si autem æmulatio amara sit in vobis, aut contentio in cordibus vestris, ne inflemini aduersus veritatem, & mentiamini.

15 Nam hæc sapientia è supernis non descendet, sed est terrena, à tenebris animæ, & à dæmonibus.

16 Vbi enim est æmulatio & contentio, ibi etiam conturbatio, & quicquid est mali.

17 Sapientia autem quæ è supernis est, pura est, & plena pacis, & mansueta, & obtemperans, & plena misericordiæ & fructuum bonorum, & sine dissidio est, & 5 vultum non accipit.

18 Fructus autem iustitiæ in tranquillitate seminantur illis 6 qui faciunt pacem.

* Eccl. 14.1. & 19. 16. & 25.11.

3 Septimus locus de frænanda lingua cum superiore coniunctus, vt constet neminem esse qui meritò culpari non possit, quum vel linguam frænare rarissima sit virtus.

4 Duabus similitudinibus, vna à frænis equorum altera à nauium gubernaculis sumpta, quantę res recta linguæ moderatione effici possint ostendit.

5 Ex aduerso, quãta in toto orbe terrarum incommoda ex linguæ intemperantia proueniant declarat, vt eo diligentius omnes illius moderationi incumbant.

b *Congeries & cumulus quidam omniũ scelerum.*

c *Quæ possit vel totum orbem conditum accendere.*

6 Inter cætera linguæ vitia, Apostolus potissimùm coarguit maledicentiã in proximum, præsertim in iis qui nihilominus pii & religiosi videri volunt.

7 Duplici ratione negat Deo posse laudem tribui ab homine maledico: primùm quia homo sit Dei imago, quam qui non reueretur, ne Deum quidem ipsum reueretur.

8 Secundò, Quia non patitur ordo in rerum natura à Deo positus, vt res adeò inter se repugnantes simul constituantur.

9 Octauus locus cum superiore cohærens, de animi lenitate retinenda, cui opponitur inuidia & animus irritabilis. Obstruit autem initio præcipuum istorum malorum fontem, nempe falsam sapientiæ persuasionem, quum tamen nulla sit vera sapientia nisi quæ cælestis est, & ad omne veræ moderationis ac simplicitatis genus animos nostros format.

d *Misericordiam opponit inhumano & fero ingenio, fructus autem bonos tribuit cælesti sapientiæ, quòd qui ea sit imbutus, omnia referat ad Dei gloriam & proximi commodum.*

10 Quoniam sibi persuasit mundus miseros esse qui pacificam & simplicem vitam colant, pronuntiat ex aduerso Apostolus, tandem eos collecturos pacificæ iustitiæ messem.

2 Diceres, per errorem in פגורא literã ר positum esse pro ת, ac legendum פגותא, quod frequenter occurrit in significatione frænorum contra verò פגורא nunquã: sed quia Syri libri omnes & impressi & manuscripti ר habẽt, & non ת, dicendum potius est vel aliam esse vocem Syræ linguæ peculiarem, vel eandem cum פגותא, in qua tamen ex Syræ linguæ proprietate ת mutatum est in ר eiusdem organi literam.

3 Ad verbũ, Subiiciuntur, vel Obnoxia sunt naturæ, &c.

4 Vel, Celatur.

5 Quid sit accipere vultum ostendimus, Matt. 6.1.

6 Id est, Qui colunt pacem. Hebraismus.

Capvt. IIII.

1 *Enumerat incommoda quæ ex carnis operibus proueniunt.* 7 *Animi submissionem* 8 *subiungit, & repurgationem,* 9 *à superbia,* 10 *detractione.* 14 *& ab obliuione propriæ infirmitatis.*

1 1 VNde bella & lites inter vos? nónne hinc, *nimirum* ex voluptatibus vestris, quæ militant in membris vestris?

1 VNde *fit* quòd sunt in vobis bella 1 & pugnæ? nónne ex concupiscentiis quę militant in membris vestris?

1 Progrediens in eodem argumento alias bellorum & litium causas ab effectis damnat, nempè immodicas cupiditates, quas Dominus meritò frustratur, vt nihil aliud quam insanabiles cruciatus adferant iis quibus insunt.

1 Vel contentiones.

2 Concupiscitis, & non est vobis: & occiditis, & æmulamini, neque peruenit ad manus vestras: & [2] pugnatis, & bella geritis, neque est vobis: propterea quòd non postuletis.

3 Petitis, & non accipitis: eo quòd malè petatis, vt [3] saturetis concupiscentias vestras.

4 Adulteri, ignoratis quòd amicitia mundi huius, inimicitia est apud Deum? Is igitur qui vult esse amicus mundi huius, inimicus est Deo.

5 Aut nunquid inaniter putatis dixisse Scripturam, quòd in inuidia concupiscit spiritus qui habitat in nobis?

6 Gratiam autem ampliorem dedit nobis Dominus noster. Propter hoc dicit quòd Deus humiliat elatos, & demissis dat gratiã.

7 Subdite igitur vos Deo, & resistite contra Satanam: & fugiet à vobis:

8 Atque appropinquate Deo, & appropinquabit vobis. Emundate manus vestras, ô peccatores: sanctificate corda vestra, [4] duplices animo.

9 Demittite vos, & lugete: & risus vester in luctum conuertatur, & gaudium vestrum in mœrorem.

10 Demittite vos coram Domino, & exaltabit vos.

11 Ne loquamini vnus contra alium, fratres mei. Is enim qui loquitur contra fratrem suum, aut qui iudicat fratrem suum, loquitur contra Legem, & iudicat legem. Et, si Legem iudicas, non es effector Legis, sed iudex eius.

12 Vnus est enim [5] constituens Legem & iudicium, qui potest seruare & perdere: tu autem quis es qui iudicas proximum tuum?

13 Quid autem dicemus de iis qui dicunt, Hodie aut cras profecturi sumus in ciuitatem *aliquam* quæcunque sit, & [6] transigemus ibi annum vnum, & mercabimur, & lucrabimur?

14 Et non cognoscimus quid futurum sit cras. Quid enim est vita nostra, nisi vapor qui modico tempore conspicitur, & euanescit ac distrahitur?

15 Pro eo quòd dicere deberent, si Dominus voluerit, & vixerimus, facturi sumus hoc vel illud.

16 Gloriantur in superbia sua. Omnis gloriatio quæ est eiusmodi, a malo est.

17 Et is qui nouit bonum, & non facit illud, peccatum est ei.

2 Vel contenditis.

3 Vel, Nutriatis.

4 Vel, Dissidentes.

5 Ad verbũ, Ponens, vel constituens Legem.

6 Ad verbũ. Agemus ibi annũ vnum.

2 Concupiscitis, & non habetis: inuidetis & studiosè affectatis, nec potestis assequi: pugnatis & bellatis, nec obtinetis, [2] propterea quòd non petitis.

3 Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, vt in voluptates vestras insumatis.

4 [3] Adulteri & adulteræ, nescitis amicitiam mundi inimicitiam esse cum Deo? Quicunque ergò voluerit amicus esse mundi, inimicus Dei constituitur.

5 [4] An putatis Scripturam inaniter dicere, Ad inuidiam fertur spiritus qui sedem posuit in nobis?

6 Sed maiorem offert gratiam, quia dicit, Deus superbis resistit, demissis autem dat gratiam.

7 [5] Subiicite igitur vos Deo, resistite diabolo, & fugiet à vobis.

8 Appropinquate Deo & appropinquabit vobis: emundate manus, peccatores: & purificate corda, duplices animo.

9 [6] Sensu miseriæ tangimini & lugete, & fletε: risus vester in luctum conuertatur, & gaudium in [a] mœrorem.

10 Demittite vos in conspectu Domini, & extollet vos.

11 [7] Ne alii aduersus alios loquimini fratres: qui loquitur contra fratrem, quique damnat fratrem suum, loquitur contra Legem, & damnat Legem: quòd si damnas Legem, non es obseruator Legis, sed iudex.

12 Vnus est Legislator qui potest seruare & perdere: tu quis es qui damnas alium?

13 [8] Agè nunc qui dicitis, Hodie vel cras proficiscemur in illam vrbem, & agemus ibi annum vnum, & mercabimur, & lucrabimur:

14 Qui ignoratis quid *futurum* sit postero die. quæ est enim vita vestra? vapor enim est qui ad exiguum *tempus* apparet, & deinde euanescit.

15 Pro eo quod dicere debuistis, Si Dominus voluerit, & viuamus, faciemus hoc aut illud.

16 Nunc autem gloriamini de arrogantia vestra: omnis eiusmodi gloriatio, mala est.

17 [9] Igitur qui nouerit rectè facere, nec facit, hic peccato tenetur.

2 Eos nominatim reprehendit, quos non pudet Deum velle facere suarum libidinum administrum, dum, vel per se illicita vel licita quidem verùm in peruersos vsus, petunt.

3 Alia ratio cur eiusmodi effrænes cupiditates omninò sint dãnandæ, quoniã videlicet qui mundo sese addicit, cum Deo diuortium facit, abrupto sacri illius spiritualis coniugii vinculo.

4 Occupatio, Animos quidem nostros sponte in hæc vitia ruere, sed tanto diligentius esse cauenda: quod studium inane non erit, cùm Deus contumaces quidem oppugnet, modestos autem ea gratia donet quæ sit omnibus illis vitiis superior.

Prouerb. 3.34. 1.*pet.* 7.5. *Ephe.* 4.27.

5 Conclusio, contrarias virtutes illis vitiis esse opponendas, ac proinde pro eo quod diaboli suggestionibus obsequebamur, Deo subiiciendas esse mentes nostras, & diabolo certa cum spe victoriæ resistendum: denique studendum vt puritate & sinceritate vitę ad Deum quàm proximè accedamus.

6 Pergens in eadem oppositorũ collatione, profanis illis gaudiis seriam animi contritionem, & arrogantiæ sanctam modestiam opponit.

a *Hoc vocabulo Græci tristitiam cum pudore quodam coniunctam declarant, quæ in vultu demisso, & humi quasi affixo apparet.*

1.*Pet.* 5.6.

7 Aliud duplex superbiæ malum grauissimè reprehendit: vnum, quum superbi volunt cęteros viuere ex ipsorum arbitrio, ideoque supercilιosè damnant quicquid ipsis non arridet: quod fieri sine graui in vnicum nostrum Legislatorem iniuria non potest. Ita enim eius leges vt non satis diligenter scriptę culpantur, & sibi arrogant homines quod vnius est Dei quum Legem conscientiis imponunt. *Rom.* 14.4. 8 Alterum vitium, Quum de his vel illis rebus ac negotiis perinde homines confidenter statuunt, ac si aliunde non penderent singula ipsorum vitæ momenta. 1.*Cor.* 4.9. 9 Conclusio totius tractationis superioris, Non modò nihil prodesse voluntatis Dei cognitionem, nisi vita ei respondeat, sed etiam peccata efficere multo grauiora.

Capvt V.

1 *Diuini iudicii seueritatem diuitibus denuntiat, correpta eorum superbia,* 7 *vt pauperes audientes diuitum infelicem exitum,* 8 *æquo animo afflictiones,* 11 *vt Iob,* 14 *etiam quum infirmantur ferant.*

1 O Diuites, eiulate & flete propter dolores qui veniunt super vos.

2 Diuitiæ enim vestræ corruptæ sunt, & fœtuerunt, & vestimenta vestra corrosa sunt à tinea:

3 Et aurum vestrum & argentum vestrum

1 Agite [1] nunc diuites, flete, vlulantes super miseriis vestris superuenturis.

2 Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt, vestimenta vestra sunt à tineis vorata.

3 Aurum & argentum vestrum ærugine vitia-

1 Diuitibus ignis, profanis, & in suo luxu immersis, vltimum exitũ denuntiat stultam eorum fiduciam irridens, quum nihil sit einsmodi rebus inanius.

a *Exauditi sunt à Domino multo potëtiore quàm ipsi sitis.*
b *Indulsistis vobis.*
c *Diem sacrificii vel conuiuii vocant Hebræi diem solenni epulo destinatum.*
2 Pauperibus applicat quod in diuites dixerat, monens vt patienter expectent, dum adueniat Dominus, qui iniurias, à diuitibus illatas vlciscatur.
3 Occupatio, Quamuis tardus videatur eius aduentus tamen imitandos saltem esse nobis agricolas, qui tempora fructibus terræ destinata patienter expectant. Deum porrò ne tantillum quidem dilaturum tempus illud quod constituit.
4 Patientiam Christianam ex eo commendat, quòdquum reliqui soleant mutuò sese accusare, præ impatientia, fideles e contrariò ne acceptis quidem iniuriis sint queruli.
d *Gemitum vocat intestinam quandam querimoniam, qua impatientiam declarat:*
5 Conclusio, pro foribus adesse Dominum, suorum defensorem, & hostium vltorem, ac proinde non esse cur nosipsos fatigemus.
6 Quoniam plerique solent obiicere, præstare iniurias quomodocunque repellere, opponit Patrum exempla, quorum patientiæ fœlicissimus fuit exitus, quoniam Deus vt clementissimus Pater suos nunquam deserit.
e *Quem exitum dederit Dominus.*
7 Quoniam ab optimis etiam quibusque interdum impatientia extorquet vt in iuramenta quãdoque leuiora, quandoque grauiora erumpant, monet Apostolus vt tantum scelus execrãtes, simplicitati & veritati sermonis linguam assuefaciamus.
f *Quòd affirmandum fuerit, simpliciter & sine iureiurando affirmate: quod negandum, simpliciter negate.*

vitiatum est: & ærugo eorum testabitur aduersum vos, & exedet carnes vestras velut ignis: thesaurum congessistis in vltimos dies:

4 Ecce merces operariorum qui missuerunt regiones vestras, à vobis intercepta, clamat, & clamores eorum qui messuerunt, [a] in aures Domini Sabaoth introierunt.

5 In deliciis vixistis super terram, & lasciuistis: [b] enutristis corda vestra vt in [c] die mactationis.

6 Condemnastis, occidistis iustum: non resistit vobis.

7 2 Patientes igitur estote, fratres, vsque ad Domini aduentum. 3 Ecce agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter eum expectans, dum accipiat pluuiam matutinam & serotinam.

8 Patientes estote & vos, & stabilite corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquat.

9 4 Ne [d] ingemiscite alius aduersus alium, fratres: vt ne condemnemini: 5 ecce, iudex ante ianuam adstat.

10 6 Sumite, fratres mei, pro exemplari vexationis ac patientiæ, Prophetas, qui loquuti sunt *in* nomine Domini.

11 Ecce, beatos pronuntiamus eos qui aduersa tollerant: tollerantiam Iob audistis, & [e] finem Domini vidistis: nam abundat intima misericordia Dominus, & est miserator.

12 7 Ante omnia autem fratres mei, ne iurate, neque per cœlum, neque per terram, neque aliud vllum iusiurandum: [f] sit autem vestrum est, est, & non, non: ne in condemnationem incidatis.

13 8 Æger est animo aliquis inter vos? oret. bono animo est aliquis? psallat.

14 9 Non valet aliquis inter vos? accersat presbyteros Ecclesiæ, & orent pro eo, vngentes eum [g] oleo, in nomine Domini.

15 Et oratio fidei seruabit laborantem, erigetque eum Dominus: quòd si [i] peccata commiserit, remittentur ei.

16 10 Confitemini alii aliis offensas, & orate alii pro aliis, vt sanemini: 11 multum *enim* valet deprecatio iusti efficax.

17 Elias homo erat iisdem quibus nos obnoxius, & [k] precibus precatus est ne plueret: & non pluit super terram annos tres & sex menses:

18 Et rursum precatus est, & cœlum dedit pluuiam, & terram produxit fructum suum.

19 12 Fratres, si quis inter vos aberrarit à veritate, & [l] converterit eum quispiam,

corruptum est: & corruptio eorum fuit in testimonium contra vos, & ipsa futurum est vt exedat carnem vestram. Ignem congessistis vobis in dies vltimos.

4 Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiones vestras, quam peruersè retinuistis, clamat: & vociferatio messorum in aures Domini Sabaoth introiuit.

5 Delitiis enim indulsistis super terram, & subsannastis, & enutristis corpora vestra sicut in [1] die victimæ.

6 Condemnastis, & occidistis iustum: & non surrexit aduersus vos.

7 Vos autem, fratres mei, [2] continete spiritum vestrum vsque in aduentum Domini, sicut agricola, qui expectat fructus pretiosos terræ suæ, & continet spiritum suum propter eos, donec accipiat pluuiam [3] primogeniam & [4] serotinam:

8 Ita etiam vos continete spiritum vestrum, & corda vestra corroborate, appropinquat enim aduentus Domini nostri.

9 Ne ingemiscatis vnus aduersus alium, fratres mei, vt non iudicemini, ecce enim iudicium ante ianuam assistit.

10 Exemplum ipsos Prophetas, accipite vobis, fratres mei, ad patientiam in afflictionibus vestris, qui loquuti sunt in nomine Domini.

11 Ecce enim attribuimus beatitatem iis qui sustinuerunt. Audiuistis tollerantiam Iob, & [5] finem quem fecit ei Dominus vidistis, eo quòd misericors est Dominus & miserator.

12 Ante omnia autem, fratres mei, ne iuretis, neque per cælum, neque per terram, nec etiam iuramentis aliis: sed sit sermo vester, Est, est: & Non, non: [6] vt non condemnemini sub iudicium.

13 Et, si quis ex vobis fuerit in afflictione, oret: & si lætetur, psallat:

14 Et si infirmetur, accersat seniores Ecclesiæ, & orent [7] super eum, & vngant eum vnctione in nomine Domini nostri.

15 Et oratio fidei sanat eum qui ægrotus est & erigit eum Dominus noster: & si peccata perpetrata sint ab eo, remittuntur ei.

16 Confitemini autem dilicta vestra alius alii, & orate vnus pro alio, vt sanemini: Magna enim est vis orationis quã iustus orat.

17 Etiam Eliah, filius hominis fuit, obnoxius passioni sicut nos, & orauit vt non descẽderet pluuia super terram, & non descendit tres annos & sex menses.

18 Et rursus orauit, & cæli dederunt pluuiam, & terra dedit fructus suos.

19 Fratres mei, si quis ex vobis errauerit à via veritatis, & conuerterit eum quispiam ab errore suo,

1 Id est, In die conuinii, pro eo enim interdũ accipit נכסא Chaldaicum & Syriacum: sicut & זבח Hebraicũ, Isaiæ 34.6. in Paraphr. Chaldaica & Prouerb. 7.14. & 17.1. in textu Hebræo.
2 Id est, Patientes expectate sine murmuratione, aut praua cogitatione propter longam dilationem.
3 Id est, Quæ paulo post factam semẽtem descendit.
4 Id est, Quæ paulo ante messem descendit.
5 Id est, Quem dederit ei Deus exitũ ex lectione sacrorum librorum vidistis.
6 Id est, Vt non subeatis iudicium condemnationis.
7 Vel, pro eo.

8 Optimum aduersus omnes afflictiones remedium ostendit, preces nimirum, quibus & in tristitia & in gaudio suus est locus. 9 Peculiariter ostendit ad quos potissimum medicos sit in morbis confugiendum, nimirum ad presbyterorum preces, qui & corpus (prout tunc vigebat sanationis donum) curent, & præcipuam morborum causam tollant, peccatorum videlicet remissione, suis precibus & monitis, ægrotantibus impetrata. g *Fuit hoc symbolum doni sanationis: nunc verò quum non extet donum, non est necessarium amplius symbolum.* h *Inuocato nomine Domini.* i *Rectè peccatorum meminit, propter quæ nimirum plerumque immittuntur morbi.* 10 Quoniam confitentibus, non autem sese iustificãtibus remittuntur à Deo peccata, ideò adiicit Apostolus oportere nos ingenuè inter nos de intestinis illis morbis nostris conferre, vt mutuis precibus alii aliis succurramus. 11 Preces commendat ab effectis, vt omnes intelligant nihil esse illis efficacius, modò ex puro animo proficiscantur. k *Repetitio Hebraica, quasi diceret, religiosè precatus est.* 12 Occupatio, non damnari quasuis reprehensiones, quum è contrario nihil Deo gratius quam oberrantem fratrem in viam reuocare. l *A via reuocarit.*

20 Sciat quòd is qui auertit peccatorem ab errore viæ suæ, saluam facit animam suam à morte, & opperit multitudinem peccatorum suorum.

20 Sciat eum qui auerterit peccatorem ab errore viæ suæ, seruaturum animam à morte, & obtecturum multitudinem peccatorum.

Finitur Epistola Jaakub Apostoli.

EPISTOLA CATHOLICA
PETRI APOSTOLI
Prior.

Caput I.

1 Magnificè extollit Dei gratiam in Christo, 7 quæ fide recipitur, & spe possidetur. 10 de qua vaticinati sunt prophetæ. Inde deducit exhortationem, 15 vt renuntiantes mundo, 23 & priori vitæ, se Deo conforment.

1 PETRVS Apostolus Ieschua Christi electis, & incolis disseminatis in Pontum & in Galatiam, & in Cappadociam, & in Asiam, & in Bithyniam:

2 Qui electi fuerunt in præscientia Dei Patris, in sanctificationem Spiritus, vt sint in obedientia, & stillatione sanguinis Ieschua Christi: Gratia & pax multiplicetur vobis.

3 Benedictus Deus Pater Domini nostri Ieschua Christi, qui per gratiam suam magnã [1] regenuit nos, per resurrectionem Domini nostri Ieschua Christi, in spem vitæ:

4 Et in hæreditatem quæ non corrumpitur, & non contaminatur, & non marcescit, quæ præparata est vobis in cœlis,

5 Qui custodimini per virtutem Dei, & per fidem in salutem quæ præparata est vt reueletur in temporibus extremis.

6 In quibus gaudebitis in perpetuum, etiamsi hoc tempore modicum affligimini tentationibus variis,

7 Quæ transeunt super vos: vt exploratio fidei vestræ conspiciatur (quæ pretiosior est quàm aurum depuratum, quod probatum est per ignem) ad gloriam & ad honorem & ad laudem, in reuelatione Ieschua Christi.

8 Quem non vidistis, & diligitis eum, & in fide eius exultatis, lætitia laudabili, quę verbis non exprimitur:

9 Vt recipiatis præmium fidei vestræ, salutem animarum vestrarum:

10 Eam *inquam* salutem de qua inquisiuerunt Prophetæ, quum vaticinarentur de gratia quæ futurum erat vt daretur vobis.

1 Ad verbum, Genuit nos ab integro.

1 PETRVS Apostolus Iesu Christi, aduenis dispersis per Pontũ, Galatiam, Cappadotiam, Asiam & Bithiniam:

2 1 Dilectis ex [a] præscito Dei Patris ad [b] sanctificationem Spiritus per obedientiam & aspertionem sanguinis Iesu Christi: gratia vobis & pax multiplicetur.

3 Benedictus esto Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui ex multa sua misericordia regenuit nos in spem [c] viuam per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis,

4 In hæreditatem quæ nec perire potest, nec contaminari, nec marcescere, vobis in cælis seruatam:

5 [2] Qui virtute Dei custodimini per fidem, ad salutem quæ parata est patefieri [d] tempore vltimo.

6 Qua in re exultatis, tristitia paululum nunc (si opus est) in variis tentationibus affecti.

7 Vt exploratio fidei vestræ multo pretiosior *exploratione* auri, quod perit, & tamen per ignem exploratur, comperiatur *vobis esse* laudi & gloriæ & honori, [e] quum patefiet Iesus Christus.

8 Quem quum non videritis, diligitis: quem quum nunc non cernatis, in eum tamen credentes, exultatis gaudio ineffabili & glorioso:

9 Reportantes mercedem fidei vestræ salutem [f] animarum.

10 3 De qua salute inquisierunt, & *quam* scrutati sunt Prophetæ, qui *venturam* in vos gratiam prædixerunt:

a *Vel, ex proposito Dei.*

b *Vt Spiritu segregati, Deo consecrarentur, Ephes 1.5.*

1 Dicturus Petrus de Christianę vitæ officiis, primo loco de principiis omnium Christianarum actionum differit, longè supra naturam assurgens, & longius etiam nos deducens. Ostendit enim nos alioqui peccatores, per Dei Patris gratuitã misericordiam primùm quidem fuisse ab æterno electos: deinde ex æterno illo decreto secunda quadam creatione factos eius filios in Christo vnigenito, cuius tum Spiritu intus mutemur, tum etiam sanguine ipsius reconciliemur, idque vt tandem, sicut à mortuis resurrexit Christus ipse, nos quoque in eandem gloriam cælestem & æternam recipiamur.

c *Perennem.*

2 Iam quo itinere ad eam gloriam perueniatur, ostendit, nempe per medias omnis generis afflictiones, in quibus tamen fides nos ita securos præstat, vt non modò non frangamur doloribus, sed etiam Deum ipsum alioqui inuisibilem, fidei oculis conspicientes, inenarrabili quadam lætitia perfundamur: quoniam eiusmodi omnia præterquàm quòd temporaria sunt, nobis non perdendis, sed velut igne quodam excoquendis ac perficiendis adhibeantur, vt tandem salutem consequamur. d *Illud est tempus quod Daniel tempus finis vocat, quo videlicet futura est summa illa instauratio, quam rerum vniuersitas expectat. Rom.8.19.* e *De secundo aduentu loquitur.* f *Sub. vestrarum.* 3 Fidem veram ab adulterina distinguit, eam videlicet quæ in Propheticam & Apostolicam doctrinam respicit: deinde vnius eiusdemque fidei duos facit gradus pro diuersa reuelationis modo, quum reipsa sit vnica & singularis. Tertiò, Apostolicam prædicationem dicit esse Propheticæ complementum, quamuis adhuc vltimus eius exitus, ab ipsis etiam Angelis expectetur.

8 *Alludit ad prophetiam Ioelis, in Apostolis tanquam in primitiis Spiritus sancti exhibitam die Pentecostes, quam idem noster Petrus explicat, Act. 2. 6.*

4 A fide ad spem transit indiuiduā nimirum fidei comitē vtiturque argumento à comparatis, non debere nos in tantæ rei expectatione defatigari, quam summo desiderio ipsi etiam angeli spectent.

h *Translatio sumpta ex vetusto more: quum enim prælongis vestibus vterentur, non poterant nisi succincti iter facere. hinc illud Christi dictum, Sint lumbi vestri præcincti.*

5 Qualem oporteat spem nostram esse mira breuitate explicat, perpetuam nimirum, tantisper dum resperata potiamur, deinde quid nobis sit sperandum. gratia nimirum, (id est gratuita salus) nobis in Euangelio patefacta, non autem quod temerè sibi pollicentur homines.

i *Solidè ac sincerè.*

6 Argumentum ad animos nostros erigendos, quum Deus minimè expectet vt se quæramus, sed tantùm beneficium ad nos vsque deferendum curet.

7 Scopum fidei proponit, nequis vel citius vel serius sibi plenam illam salutē promittat, alterum videlicet Christi aduentum: simulque monet ne ex præsenti statu dignitatem Euangelii metiamur, quum id quod nunc sumus, nondum sit patefactum.

8 A fide & spe trāsit ad vtriusque fructus, qui obedientiæ nomine intelliguntur. Posita autem ea est duabus in rebus, nempe vt cupiditatibus renuntietur, & sanctè vita instituatur.

11 Scrutantes in quē aut cuiusmodi temporis articulum prænuntius ille qui in ipsis *erat* Spiritus Christi, declararet *euenturas* Christo perpessiones, & gloriam illas consequuturam.

11 Et scrutati sunt quodnam tempus indicaret, & testaretur Spiritus Christi habitans in eis, quo *tempore* futuræ essent passiones Christi, & gloria eius quæ *sequutura erat* postea.

12 Quibus patefactum est eos non sibi sed nobis ea administrare quę nunc annuntiata sunt vobis per eos qui vobis prædicarunt Euangelium per g emissum è cœlo Spiritum sanctum, in quæ desiderant angeli introspicere.

12 Et reuelatum est illis quicquid scrutati fuerunt, propterea quod non sibiipsis inquirebant, sed nobis quæ ad nos *spectabant* vaticinabantur: illa *nimirum* quæ nunc manifestata sunt vobis 2 per eos qui Euangelizant vobis per spiritum sanctum qui missus est è cælo, in quæ concupiscunt etiam Angeli perspicere.

2 Ad verbum, Per manum eorum, &c. id est, Opera & ministerio eorum qui, &c. Hebraismus.

13 4 Quapropter h succincti lumbis mentis vestræ, sobrii, 5 i integrè sperate in eam 6 quæ ad vos defertur gratiam 7 in patefactione Iesu Christi.

13 Quapropter succingite lumbos mentium vestrarum, & excitamini perfectè, & sperate in gaudium quod eueniet vobis in reuelatione Domini nostri Ieschua Christi.

13 8 Vt filii obedientes, qui vos non conformetis pristinis quæ in ignorantia vestra *viguerunt* cupiditatibus:

14 Tanquam filii obedientes: neque associetis vos rursus concupiscentiis pristinis, quas concupiscebatis sine scientia, sed estote sancti in omnibus conuersationibus vestris.

15 Sed sicut is qui vos vocauit sanctus est, ipsi quoque sancti in omni conuersatione reddamini.

15 Sicut sanctus est is qui vocauit vos.

16 9 Propterea scriptum est, Sancti estote: nam ego sanctus sum.

16 Quia scriptum est, Estote sancti, sicut etiam ego sanctus sum.

17 10 Itaque si patrem k cognominatis eum qui citra personarum respectum iudicat ex cuiusque opere, cum timore versamini commorationis vestræ tempore:

17 Etsi ita est quòd Patrem vocatis eum in cuius cospectu non est 3 acceptio vultus, & iudicat omnem hominem secundum opera eius, cum timore vos gerite in tempore hoc incolatus vestri.

3 Vide annotat. in cap. 4. Matth. 2.

18 11 Vt qui sciatis vos non caducis *rebus*, argento vel auro, fuisse redemptos ex vana illa vestra conuersatione, ex patrum traditionibus accepta:

18 Scientes quòd non argento quod vetustate atteritur, neque auro redempti estis ex operibus vestris vanis, quæ accepistis à patribus vestris:

16 Sed pretioso sanguine, vtpote agni immaculati & incontaminati, *nempe* Christi:

19 Sed sanguine pretioso agni in quo macula & labes non est, qui est Christus.

20 12 Præsciti quidem ante l iacta mundi fundamenta, patefacti verò vltimis temporibus propter vos,

20 Qui ab initio fuit destinatus ad hoc ipsum ante constitutionem mundi, & manifestatus est in extremitate temporum propter vos:

21 Per eum credentes Deo, qui excitauit eum à mortuis, & gloriam ei dedit, vt fides ac spes vestra in Deo esset.

21 Qui per eum credidistis in eum qui excitauit eum à mortuis, & dedit ei gloriam, vt fides vestra & spes vestra esset in Deum,

22 13 Qui igitur animas vestras purificastis, auscultando veritati per spiritum, cum charitate fraterna simulationis experte, ex puro corde alii alios diligite impensè:

22 Sanctificatis animabus vestris per obedientiam veritatis, & impletis dilectione quæ non accepit vultum, quæ est ex corde puro & perfecto. Diligite alter alterum.

23 Renati non ex semine intereunte, sed non intereunte, id est, per sermonem Dei viui & manentis in æternum.

23 Tanquam ii qui regeniti fuistis non ex semine quod vetustate perit, sed ex eo quod non perit vetustate per sermonem viuum Dei qui manet in æternum.

24 14 Nam omnis m caro *est* vt gramen, & omnis gloria hominis vt flos graminis, exaruit gramen, & flos eius decidit.

24 Quia omnis caro fœnum, & omnis elegantia eius tanquam flos agri. Exarescit fœnum, & marcescit flos.

Et habent quidem illæ initium ab ea cæcitate in qua omnes homines nascuntur: sanctimonia verò à gratia Dei nos adoptantis, ac proinde regenerantis, vt eadem sit patris & filiorum indoles. *Luc. 1. 75. Leuit. 11. 44. & 19. 2. & 20. 7.* 9 Ostendit sanctificationem necessariò consequi adoptionem *Deut. 10. 17. rom. 2. 12. gal. 2. 6.* 10 Vt antea fidem & spem, sic nunc quoque obedientiam veram à ficta discernit, externæ laruæ opponens perspicacissimos Dei oculos, & vanæ securitati seriam reuerentiam. k *Si eius Patris filii vultis cognominari.* 11 Exhortatio, proposita beneficii Dei Patris, in nobis proprii Filii morte sanctificandis, dignitate ac magnitudine. Opponit autem partim Legales purificationes ipsi rei, (id est, Christi sanguini) partim etiam humanas traditiones, quas vt prorsus vanas & superstitiosas damnat, quantumuis sint inueteratæ. 12 Occupatio, Quid igitur mundo factum est ante exhibitum Christum an nulla prius fuit sanctimonia, nulla denique Ecclesia: Respondet Apostolus, fuisse præordinatum Christum liberandis hominibus antequam ipsimet homines extiterint, nedum vt vlla fuerit extra eum Ecclesia ante ipsius aduentum in carne: sed nos tamen esse fœlicissimos præ aliis, quibus re ipsa exhibitus fuit Christus, qui morte pro nobis obita ac superata, quàm efficacissimè nunc in nobis agat Spiritus sui virtute, ad fidem, spem, ac charitatam in nobis creandas. l *Ab æterno. 1. Cor. 6. 20. & 7. 23. heb. 9. 14. ioh. 1. 7. apoc. 1. 5. Rom. 16. 25. ephe. 3. 19. col. 1. 26. 2. tim. 1. 10. tit. 1. 2. Infrà 2. 17. rom. 12. 10. ephe. 4. 3.* 13 Obedientiæ practicen (id est charitatem) commendat, sedulò rursum inculcans sese non de charitate aliqua vulgari, & à corrupta illa nostra natura promanante disserere, sed de illa demum cuius principium est Dei Spiritus, animas nostras, verbo Dei fide apprehenso purificans, atque adeò spiritualem & perennem vitam nobis ingenerans, sicut Deus ipse purissimus est & verè viuus. *Esa. 40. 6. eccl. 14. 18. iac. 1. 10.* 14 Ratio cur cœlestis ista genitura necessariò sit opus. Quoniam videlicet homines, quantuscunque videatur illorum splendor, natura sunt omnis veri ac solidi boni inanes. m *Carnis nomen imbecillitatem nostræ naturæ declarat, quæ quidem præcipuè in carne consideranda est,*

25 Et verbum Dei nostri manet in secula. Et hoc est verbum illud quod prædicatum est vobis.

25 [15] Sed verbum Domini manet in æternum: hoc autem est verbum illud quod Euangelizatum est vobis.

15 Rursus ne quis spiritualem illum vigorem in suis imaginationibus quærat, vocat nos Apostolus ad verbum Domini, & ita quidem vt doceat non esse verbum aliud Domini expectandum, sed in eo vno consistendum quod euangelizatum est.

Capvt. II.

1 Fideles verbo Dei renatos hortatur ad ducendam vitam quæ genituræ respondeat: 6 Ac ne titubet eorum fides, allegat quid de Christo prædictum fuit. 11 Hortatur deinde vt obedientiam præstent magistratibus, 21 & patienter aduersa ferant Christi exemplo.

1 Seponite igitur à vobis omnem malitiam & omnem dolum, & simulationem, & inuidiam, & obtrectationem.

1 Proinde [1] deposita omni malitia & omni dolo & simulationibus, & inuidentiis, & omnibus obtrectationibus,

2 Et estote tanquam infantes simplices, & concupiscite ipsum sermonem tanquam lac mundum & spirituale, per quod crescetis ad salutem.

2 [a] Vt [2] modò nati infantes, lac illud sermonis sincerum expetite, vt per illud adolescatis:

3 Si gustatis & vidistis quòd bonus sit Dominus,

3 [3] Si quidem gustastis quòd bonus sit Dominus.

4 Ad quem appropinquastis, qui est lapis viuus, quem reprobauerunt filii hominis, & electus & pretiosus apud Deum.

4 [4] Ad quem accedentes, qui est lapis viuus, ab hominibus quidem reprobatus, apud Deum verò electus ac pretiosus.

5 Et etiam vos, tanquam lapides viui ædificemini, & estote templum spirituale, & sacerdotes sancti, ad offerendum victimas quę sint acceptabiles coram Deo per Jeschua Christum.

5 Ipsi quoque veluti viui lapides, ædificati, fiatis domus spiritualis [5] sacerdotium sanctum, ad offerendum spirituales hostias, acceptas Deo per Jesum Christum.

6 Dicitur enim in Scriptura, Ecce, pono in Tzehiiun lapidem electum & pretiosum, in capite anguli: qui credit in eum non pudefiet.

6 [6] Quapropter etiam continetur in Scriptura, Ecce pono in Sion lapidem in imo angulo, electum, pretiosum: cui qui credit, non pudefiet.

7 Vobis igitur data est hæc res pretiosa qui creditis: illis autem qui non acquiescunt, lapis est offensionis & petra scandali:

7 [7] Vobis igitur est honori qui creditis: immorigeris verò lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est caput anguli, & lapis ad quem impingitur, & petra offendiculi.

8 Et qui offendunt in ipsum, non acquiescentes sermoni, quia ad hoc positi sunt.

8 *Nempe* iis qui offendunt ad sermonem, immorigeri, ad quod etiam positi fuerunt.

9 Vos autem genus estis electum, quod sacerdotio fungitur ad regnum, populus sanctus, cœtus redemptus, vt prædicetis laudes illius qui vocauit vos è tenebris ad lucem suam eximiam.

9 [8] Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus quem *sibi Deus* vt proprium vendicat: vt virtutes prædicetis illius qui vos vocauit è tenebris in admirabilem suam lucem.

10 Qui antea non reputabamini populus, nunc autem populus Dei: etiam non erat erga vos misericordia, nunc autem effusa est super vos misericordia.

10 Qui quondam eratis non populus, nunc *estis* populus Dei: qui non consequuti misericordiam, nunc estis misericordiam consequuti.

11 Dilecti mei, peto à vobis, tanquam aduenis & tanquam incolis, vosipsos separate ab omnibus concupiscentiis corporis quę gerunt bellum aduersus animam.

11 [9] Dilecti, [10] precor vt tanquam aduenæ ac peregrini, [11] abstineatis à carnis cupiditatibus [12] quæ militant aduersus animam.

Rom.6.4. ephe.4.22. colos.3.8. heb.12.1.

1 Substrato illo fundamento Spiritus Dei per verbum efficaciter agentis, cui tres virtutes superstruxit, omniũ Christianarum actionum bases, nempe fidem, spem, & charitatem, nunc ad generalem exhortationem progreditur, cuius prius membrum est vt omnem tum occultæ, tũ manifestæ malitiæ speciem fugiamus.

2 Alterum, vt ex nouo illo Verbi incorrupti semine recèns geniti, idem Verbum auidè tanquam lac sugentes, magis ac magis in illa spirituali vita velut adolescamus. Sincerum autem illud vocat, non modò quia res est purissima, verùm etiam vt nobis ab iis caueamus qui illud adulterant.

a *Vt noui homines facti.*

3 Commendat spirituale illud alimentum à suauitate & vtilitate.

4 In eadem exhortatione pergit, sed diuersa translatione vtens, allusione ad templum facta. Itaque fidelium cœtum veluti quoddam sacrum spirituale ædificium esse dicit, ex viuis lapidibus extructum: cuius fundamentum sit Christus, velut viuus lapis, omnes sibi adiunctos sua vitali virtute fulciens, & secum compingens, quamuis ab hominibus tantum hoc bonum negligatur. 5 Pergens in eadem similitudine, nos iam comparat sacerdotibus, idcirco in illo spirituali templo collocatis, vt spirituali cultu (id est sanctitate ac iustitia) ipsum colamus, sed vt templum ita etiam sacerdotium Christo superstruit, in quo vno gratæ sint nostræ omnes spirituales oblationes. 6 Probatio ex Esaiæ Prophetæ testimonio. *Esai.28.16. rom.9.33.* 7 Opposita inter se conditione credentium beatissima, rebellium autem longè miserrima, stimulos addit credentibus: aliis autem insultat: deinde etiam offendiculo occurrit, inde exorto quòd Euangelicæ huic doctrinæ nulli magis resistant quàm qui primas tenent in Dei populo quales tunc erant quũ Petrus hæc scriberet Sacerdotes & seniores & Scribę. Respondet igitur primùm omnium, non esse cur ad hanc illorum contumaciam, quasi rem aliquam nouam, quisquam obstupescat, quum tot ante seculis præmoniti simus ita id futurum: deinde sic visum esse Domino nonnullos ad hoc ipsum condere vt in eorum iusta condemnatione Filius Dei glorificetur. Tertiò, Christi gloriam sic quoque plurimùm illustrari, quum nihilominus maneat Christus firmum Ecclesiæ suæ caput, & qui in eum impingunt, non Christum sed seipsos euertant. Quartò, etiamsi ad hoc isti conditi sint, Deo tamen non esse illorum exitium tribuendum, sed præfractæ ipsorum contumaciæ, quæ inter Dei decretum & eius executionem siue ipsorum damnationem intercedit, estque vera & genuina eorum exitii causa. *Psal.118.22. mat.21.42. act.4.12. Esa 8.14. rom.9.33.* 8 Oppositum membrum, Electorum videlicet summam excellentiam describit, simulque ne quis ambigat sit electus necne, reuocat nos Apostolus ad vocationem efficacem, id est, ad euangelii vocem & in auribus & in animis nostris externa etiam prædicatione & sacramentis sonantem, ex qua æternum illud alioqui occultissimum electionis nostræ decretum certò intelligamus, idque ex vna Dei gratuita eligentis & vocantis misericordia. Itaque illud iam superesse dicit, vt tantum Dei potentissimi bonitatem modis omnibus prædicemus. *Exod.19.6. Osee.2.23. rom.25.* 9 Reddit ad generalem illam exhortationem. 10 Ratio cur sanctè nobis sit viuendum, quia nimirum cælestes ciues sumus, ac proinde non ex huius mundi corruptissimi, sed ex cælestis ciuitatis legibus viuendum nobis est, etiamsi aduenæ simus in mundo. Aliud argumentum, Carne (id est corrupta illa natura) non viuunt Filii Dei, sed spiritu. Ergo carnales motus in nobis vigere non debent. *Roman.13.14. gal.5.16*

12 Tertium argumentum. Quia quantumuis cupiditates illæ nobis blandiantur, tamen salutem nostram non desinant oppugnare.

12 13 Et

12 ¹³ Et conuerſationem veſtram habeatis honeſtam inter Gentes, vt pro eo quod loquuntur aduerſus vos velut maleficis, ¹⁴ ex bonis operibus *quæ* ſpectarint, glorificent Deum ᵇ die viſitationis.

13 ¹⁵ Proinde ſubiecti eſtote cuiuis ᶜ humanę ordinationi ¹⁶ propter Dominum: ¹⁷ ſiue regi, vt qui ſuperemineat:

14 Siue præſidibus, vt qui per eum mittantur ¹⁸ tum ad vltionē maleficorum, tum ad laudem rectè agentium:

15 ¹⁹ Quoniam ita eſt voluntas Dei, vt benè agendo, os obſtruatis amentium hominum ignorantiæ:

16 Vt liberi, ac non veluti malitiæ velamen habentes libertatem, ſed vt ſerui Dei.

17 ²⁰ Omnes ᵈ honorate: ᵉ fraternitatem diligite. Deum timete: Regem honorate.

18 ²¹ Famuli, ſubditi eſtote cum omni timore dominis, non ſolùm bonis & æquis ſed etiam prauis.

19 ²² Hoc enim cedit gratiæ, ſi quis propter ᶠ conſcientiam Dei ſuffert moleſtias iniuſtè afflictus.

20 Quę enim eſt laus ſi peccantes & colaphis cæſi, iſtud toleretis? ſed ſi quum benefacitis, tamen afflicti toleretis, hoc cedit vobis gratiæ apud Deum.

21 ²³ Nam ad hoc etiam vocati eſtis, quoniam & Chriſtus paſſus eſt pro vobis, relinquens vobis ᵍ exemplar, vt inſequeremini veſtigia ipſius:

22 Qui peccatum non fecerat, nec inuentus eſt dolus in ore ipſius.

23 Qui conuitiis affectus, non viciſſim conuitiabatur: quum malis afficeretur, non minabatur: ²⁴ ſed committebat *cauſam ſuam* ei ²⁵ qui iuſtè iudicat:

24 ²⁶ Qui peccata noſtra pertulit in corpore ſuo ſuper lignum, vt peccatis mortui, iuſtitiæ viueremus: cuius vibicibus ſanati eſtis.

25 Nam eratis velut oues errantes: ſed conuerſi nunc eſtis ad paſtorem & curatorem animarum veſtrarum.

---

12 Et ſint bonæ conuerſationes veſtræ coram omnibus filiis hominis: & ii qui loquuntur contra vos ſermones malos, videbunt veſtra opera bona, & laudabunt Deum in die probationis.

13 Et eſtote ſubiecti omnibus filiis hominis, propter Deum: regibus, propter dominium eorum:

14 Et iudicibus, quia ab eo mittuntur ad vindictam delinquentium, & ad laudem operantium bona.

15 Quoniam ſic eſt voluntas Dei operibus veſtris bonis obturetis ora ſtultorum qui non norunt Deum.

16 Tanquam ¹ prædìti libertate, & non tanquam homines quibus facta eſt libertas eorum, operimentum malitię ipſorum, ſed tanquam ſerui Dei.

17 Omnem hominem in honore habete: fratres veſtros diligite: & à Deo timete, & reges honorate.

18 Et illos ſeruos qui ſunt inter vos, *nunc alloquor*: ſubiecti eſtote dominis veſtris in timore: non tantùm bonis & humanis, ſed etiam duris & prauis.

19 Illis enim eſt gratia corā Deo, illis *inquam* qui propter conſcientiam bonam tolerant afflictiones quæ veniunt ſuper eos per iniquitatem.

20 Qui autem propter peccata ſua ſuſtinent afflictiones, quænam laus eſt eis? Sed quum facitis quod bonum eſt, affligunt vos, ac toleratis, tunc multiplicabitur laus veſtra apud Deum.

21 Ad hoc enim vocati eſtis. Quia etiam Chriſtus mortuus eſt pro nobis, & reliquit nobis hoc exemplum, ² vt vos in veſtigiis ipſius iretis.

22 Qui non fecit peccatum, neque dolus eſt inuentus in ore eius:

23 Qui maledicebatur, & non maledicebat: & patiebatur, & non minabatur, ſed tradebat ³ cauſam ſuam iudici iuſtitiæ.

24 Et ⁴ portauit peccata omnia, & aſcendere fecit illa cum corpore ſuo ad crucem, vt mortui peccatis per iuſtitiam eius viueremus, ⁵ maculis enim eius ſanati eſtis.

25 Quia fuiſtis errantes velut oues: & conuerſi eſtis nunc ad paſtorem & curatorem animarum veſtrarum.

---

13 Quartum argumentũ ab vtili. Quoniam ſic quoque noſtrę exiſtimationi cõſulimus, dum eos qui de nobis detrahunt, cogimus tandem ſententiam mutare.

14 Sextum argumentum, quod etiam eſt maximi momenti quia ſic maximè amplificatur Dei gloria, dum honeſtæ noſtræ vitę exemplo vel profaniſsimi homines adducti, ſeſe Deo ſubiiciunt.

b *Quando illorum quoque Deus miſerebitur.*

15 Quod in genere dixerat, iam explicat per partes, ſigillatim particularia hominum officia deſcribens. Ac primo quidem loco agit de obedientia, quæ tum legibus tum magiſtratibus & ſummis & inferioribus debetur.

c *Ordinationis nomine ciuilis gubernationis diſpoſitionē intelligit: eam autem humanam vocat, non quòd humanitus ſit excogitata, ſed quòd hominũ ea ſit propria.*

16 Primum argumentum. Quia Dominus eſt iſtius humanę (id eſt inter homines cõſtitutæ) politiæ author & vindex, ac proinde veros huius Domini ſeruos oportet præ cæteris eſſe huius ordinis obſeruandi ſtudioſos.

17 Occurrit quorundam cauillo, qui regibus quidem & ſummis magiſtratibus parere ſe velle dicunt, eorum autem miniſtros aſpernantur: quaſi verò miniſtri non ſint armati eius à quo mittuntur authoritate.

18 Secundum argumentum à fine huius ordinis non tantum vtiliſsimi, ſed etiam planè neceſſarii, quum hac demum ratione præmia virtuti, vitiis pœnæ conſtituantur: quibus rebus continetur huius vitæ tranquillitas ac felicitas. 19 Primum argumentum explicat copioſius oſtendens libertatem Chriſtianam minimè omnium (ſicut iam tum nonnulli regni Dei planè imperiti dictitabant) in eo poſitam eſſe vt frænum legum excutiamus, ſed in eo potius vt ex Dei voluntate vitam ſanctè inſtituentes, omnibus planum faciamus, Euangelium non eſſe ſcelerum velamen, quum ſic liberi ſimus, vt ſimus tamen Dei ſerui non peccati. 20 Ciuilem vitam, occatione ex iis quæ dixerat arrepta, in duas partes vniuerſales diuidit, nempè in officia quæ priuati priuatis, ac præſertim fideles fidelibus debent, & in eam ſubiectionem qua inferiores ſunt ſuperioribus obſtricti: ita tamen vt reges Deo minimè exæquentur, quum Deo timor, regibus honor debeatur.
d *Charitate & officiis perſequimini.* e *Fratrum cœtum, & coniunctionem vt Zacha.* 11. 14. *vel fraternam coniunctionem.* 21 Tranſit ad ſeruorum erga dominos officia, quæ his finibus deſcribit vt vltro non coactè, non tantum æquis & moderatis, ſed etiam iniquis & aſperis dominis ſerui ſeſe ſubiiciant. *Eph.* 5. 6. *col.* 3. 22. 1. *Cor.* 7. 10. 22 Occupatio, Duram quidem eſſe ſeruilem conditionem, præſertim ſi iniuſti domini obtigerint: ſed tanto fore Deo gratam hanc ſubiectionem, ſi voluntas ipſius plus apud ſeruos valeat quàm dominorum iniurię.
f *Quòd ei ſit religio Deum oſtendere, cuius voluntate intelligit hoc onus ſibi impoſitum.* *Eſa.* 53. 9. 1. *ioh.* 3. 6. 23 Seruitutis aſperitatem lenit, quum diſertè pro ſeruis etiam paſſum eſſe Chriſtum oſtendit, vt tanto æquius ferant iſtam inter eiuſdem naturæ homines inæqualitatem: deinde proponens illis Chriſtum illum Dominum dominorum pro exemplo ſignificat non poſſe non videri nimium molles, qui in tolerandis iniuriis difficiliores ſe præbeant, quàm ipſe Chriſtus iuſtiſsimus ſimul & duriſsimè omnium afflictus, & tamen patientiſsimus. g *Tranſlatio ſumpta à pictoribus vel à pedagogis.* 24 Remedium aduerſus iniuriam illis oſtendit, nempè vt Deo cauſam ſuam commendent, Chriſti exemplo. 25 Videtur conuertere orationem ad dominos qui & ipſi Dominum ac iudicem in cælis habeant, iniurias ſeruis illatas iuſtè (id eſt abſque perſonarum acceptione) vlturum. 26 Renocat eos Apoſtolus à conſideratione iniuriarum quas perferre coguntur, ad cogitandam magnitudinem, ſimul & finem beneficii à Chriſto accepti. *Eſa.* 53. 5. *mat.* 8. 17.

1 Ad verbum, Filii libertatum, de quo genere dicendi vide Iohan. 6, & 1. Cor. 9. in annotationes.

2 Id eſt, Vt veſtigia eius teneretis, & patientiam eius imitaremini.

3 Ad verbum, Iudicium ſuum.

4 Vel, Suſtulit.

5 Intelligit aſperſionem ſanguinis eius quo totum eius corpus fuit commaculatum.

Caput III.

1 *Ne mulieres Chriſtianæ viros ſuos, licet alienos ab Euangelio, contemnant,* 5 *piarum mulierum exemplum proponit.* 8 *Addit generales præceptiones.* 14 *vt æquis animis ſuſtineant*

sustineant persequutiones, 16 *& intrepidè respondeant de sua fide.* 18 *idque auspiciis Christi.*

1 Similiter etiam vos vxores, subditæ sitis maritis vestris, vt eos qui non obtemperant Sermoni, per conuersationes vestras bonas sine labore acquiratis:
2 Videntes quòd in reuerentia & castitate vos geritis.
3 Neque ornemini ornatibus externis intorsionis capillorum vestrorum, aut excogitatione auri, aut vestimentorum sumptuosorum:
4 Sed ornate vos in [1] filio hominis occulto cordis, in spiritu lenitatis, qui non corrumpitur: *hic est* ornatus qui est sumptuosus coram Deo.
5 Ita enim etiam olim mulieres sanctæ quæ sperabant in Deo, ornabant seipsas, & subditæ erant maritis suis.
6 Quemadmodum Sara subdita erat Abrahæ, & vocabat eum Dominum meum: Cuius estis vos filiæ in operibus bonis [2] non perterrefactæ vllo pauore.
7 Vosque viri, similiter habitate cum vxoribus vestris secundum scientiam, & tanquam vasa debilia in precio habete eas, eo quòd etiam ipsæ vobiscum hæredes erunt doni vitæ quæ est in æternum: & ne sitis impingentes in precibus vestris.
8 Tandem autem vt sitis omnes vos in concordia, & sitis dolentes cum iis qui dolent, & amantes vnus alium, & estote misericordes & mansueti.
9 Et nemini malum pro malo rependatis: neque etiam conuitium pro conuitio, sed quod contrarium est illis, benedicite: ad hoc enim vocati estis, vt benedictionem hæreditate consequamini.
10 Qui vult igitur vitam, & diligit dies bonos videre, custodiat suam linguam à malo, & sua labia, vt non loquantur dolum.
11 Recedat à malo & faciat bonum, & quærat pacem & [3] sectetur eam.
12 Quia oculi Domini super iustos, & aures eius vt audiant eos: & facies Domini super malos.
13 Et quisnam est qui faciat vobis malum, si fueritis æmulatores bonorum?
14 Et si *contingat* vt patiamini propter iustitiam, beati estis: & ne timeatis ab illis qui territant vos, neque conturbemini.

1 Similiter [1] vxores subiectæ *sint* suis viris: [2] vt etiam, si qui non obediunt Sermoni, per vxorum conuersationem absque sermone lucrifiant:
2 Vbi spectarint cum reuerentia *coniunctam* castam conuersationem vestram.
3 [3] Quarum ornatus non sit externus ille in nodis capillorum, & circumposito auro, vel palliorum amictu.
4 Sed [a] occultus ille cordis homo *situs* in incorruptione lenis ac quieti spiritus, qui est [b] coram Deo pretiosus.
5 [4] Ita enim olim & sanctę illæ mulieres sperantes in Deo, ornabant sese, subiectæ suis viris.
6 Sicut Sara obediuit Abrahæ, dominum eum vocans: cuius factæ estis filiæ dum benè facitis, [5] etiam quum non terremini vllo pauore.
7 [6] Viri similiter, vnà [c] versentur, vt [d] scientes decet, [7] [e] vasi muliebri vt infirmiori tribuentes [f] honorem, [8] vtpote quum vnà etiam hęredes *sitis* [g] gratiæ vitæ, [9] ne interrumpantur preces vestræ.
8 [10] Denique omnes *estote* concordes, mutuo molestiarum sensu affecti, fraterna præditi charitate, ad intimam misericordiam proni, comes:
9 [11] Non reddentes malum pro malo, aut conuitium pro conuitio, sed contrà, benedicentes: [12] vt qui sciatis vos ad hoc vocatos esse vt benedictionis hæreditatem possideatis.
10 [13] Itaque qui vult vitam diligere, & [h] videre dies bonos, coerceat linguam suam à malo, & labia sua, ne loquantur dolum.
11 Declinet à malo, & faciat bonum: querat pacem, & persequatur eam.
12 Nam oculi Domini *sunt intenti* in iustos, & aures eius in deprecationem eorum: [i] vultus verò Domini aduersum eos qui faciunt mala.
13 [14] Et quis est qui affligat vos, si bonitatis æmulatores fueritis?
14 Sed & si *quid* perpetiamini propter iustitiam, beati *tamen estis.* [15] Cæterum timore eorum ne timete, neque turbamini: Sed Dominũ Deum [l] sanctificate in cordibs vestris.

1 Filium hominis occultum cordis vocat internum hominem, qui secundum Deum est creatus, quem aliàs Paulus vocat nouum & spiritualem, cui opponitur externus, vetus & carnalis.

2 Id est, Non vi aut metu adacta, sed sponte & liberè bonis operibus incumbentes.

3 Ad verbum, Currat post eam, Hebraismus.

Colos. 3.18. ephes. 5.22.

1 Tertio loco vxorum in maritos officia perscribit, subiectionem etiam illis præcipiens.

2 Nominatim de iis agit qui maritos habebant non Christianos, quas tanto magis viris suis subiectas esse oporteat, vt eos honestate ac pudicitia Domino lucrifaciant.

1. *Tim.* 2.9.

3 Mulierũ luxum damnat, & verum ac corã Deo pretiosum earum ornatum indicat, interiorem videlicet & incorruptibilem, in placido & quieto animo positum.

a *Qui in mente sedem fixam habeat: opponitur ergo occultus homo externo corporis ornatui.*

b *Verè pretiosus, & ipsius Dei iudicio.*

4 Argumentum à sanctarum mulierum ac præsertim Saræ credentium matris exemplo.

5 Quoniam mulieres natura sunt meticulosæ significat se subiectionem ab eis requirere, quam nec vis nec metus extorqueat.

6 Maritos vicissim suum officium docet, nempè vt quanto excellunt intelligentia ac prudentia, tanto se prestent prudentiores & magis circumspectos.

c *Omnia matrimonii officia obeat.*

d *Quo maiore est præditus prudentia, eo magis circumspectè se gerat in perferendis incommodis, quibus infirmitas muliebris & sibi & marito sæpenumero molesta est.*

7 Argumentum secundum, Quoniam vxor etsi natura sit viro infirmior, tamen sit insigne viri organon ad vsus longe præstantissimos conditum: vnde consequitur, non idcircò esse negligendam quoniam sit imbecillis, sed è contrario tantò magis solicitè habendam. e *Mulier vocatur vas Hebræorum more, quia ea vtitur maritus tanquam comite & adiutrice, ad fideliter coram Deo vitam transigendam.* f *Honestam curam & solicitudinem.* 8 Tertium argumentum, In eo quod longè maximum est (id est, in vitæ æternæ beneficio) pares esse, quæ in domestico contubernio sint impares, ac proinde minimè esse aspernandas, quantumuis sint infirmæ. g *Gratuiti illius beneficii, quo donatur vita nimirum æterna.* 9 Quartum argumentum, Vitanda omnia iurgia, quòd preces impediant, ac totum Dei cultum ad quem communiter sunt vocati maritus & vxor. 10 Rediens ad communes exhortationes, concordiam commendat, & quæcunque ad pacem & mutuam coniunctionem fouendam spectant. *Pro.* 17.11. & 20.22. *mat.* 5 39. *rom.* 12.17. 1. *thes.* 5.15. 11 Non modò referendæ non sunt iniuriæ, sed etiam beneficiis pensandæ. 12 Argumentum à comparatis, quum ipsi à Deo quem toties offendimus, vocati simus ad tantùm bonum, nedum vt iniurias sibi à nobis factas vlciscatur an nosipsos tanta beneficentia reddemus indignos potius quàm vt mutuas offensas condonemus? Est autem digressio ad fortiter sustinendas afflictiones, ab hoc versu vsque ad finem huius capitis. 13 Tacita obiectio, Atqui nostra hæc patientia nihil aliud quàm malorum improbitatem fouebit, vt impunè quidem illi in nos grassentur, nos verò pereamus. Imò verò (respondet Apostolus Dauidis ipsius verbis) Sine noxa viuere, & fugitiuam etiam pacem persequi, iter est ad fœlicem & tranquillam pacem. Quòd si quis iustè agendo affligitur, Dominus omnia obseruat, suo tempore pios clamantes liberaturus, & improbos perditurus. *Psal.* 34.13. h *Beatam ac fœlicem vitam transigere.* *Esa.* 1.16. i *Ad verb. facies, sumitur autem Hebræorum more pro ira.* 14 Secundum argumentum, Impii lacessiti, magis ac magis proteruiunt: itaque beneficiis potius sunt vincendi. Quòd si ne sic quidem possint lucrifieri, nihilominus tamen beati erimus si propter iustitiam affligamur. *Mat.* 5.16. 15 Consilium certissimum in afflictionibus quantumuis terribilibus, sibi animo constare. At quomodo hoc consequemur? Si Deum sanctificauerimus in animis nostris, id est, si in eum vt omnipotentem, vt hominum amatorem, vt verè bonum ac veracem, recumbamus. *Esa.* 8.12.23. k *Ne ipsorum more & exemplo consternemini.* l *Omnem ei laudem & gloriam tribuite, & ab ipso solo pendete.*

16 Vult nos propter iustitiam afflictos sollicitos esse nō de vita nostra vel abnegatione veritatis, aut pari violentia, aut aliis eiusmodi artibus redimenda, sed potius de ratione fidei nostræ intrepidè quidem, sed tamē cum placido & Dei reuerentiæ pleno spiritu reddenda, vt non habeant hostes quod meritò possint obiicere, sed potius sui ipsorum eos pudeat.

17 Ratio duplici paradoxo Christiano constans: vno, quoniā si semel omninò subeundæ sunt afflictiones, præstat iniustè quàm meritò affligi: alter quoniam non temerè, sed Dei nostri voluntate sic affligimur.

Rom.5.6.
heb.9.19.

18 Probatio vtriusque paradoxi, prolato Christi ipsius (nostri archetypi) exemplo, vt qui non propter sua peccata (quæ nulla erant) sed pro nostris fuerit afflictus, & quidem ex Patris decreto.

15 [16]*Estote* autem semper parati ad respondēdum cuilibet petenti rationem eius spei quæ in vobis est, cum lenitate & reuerentia:

15 Sed sanctificate in cordibus vestris Dominum Christum, & sitis parati ad defensionem apud omnem qui quærit vobis sermonem de spe fidei, cum mansuetudine & cum reuerentia.

16 Conscientiam bonam habentes: vt pro eo quod loquuntur aduersum vos tāquam maleficos, pudefiant qui incessunt vestram bonam in Christo conuersationem.

16 Existente vobis conscientia bona: vt ii qui loquuntur de vobis tanquam de hominibus malis erubescant, tanquam viri qui calumniantur conuersationes vestras bonas quæ sunt in Christo.

17 [17] Melius enim *est* vt benè agentes, si ita velit Dei voluntas, malis afficiamini, quam malè agentes:

17 Iuuat enim vos, quum facientes opera bona, sustinetis mala, (si modo ita voluntas est Dei) & non quum facitis ipsi mala.

18 [18] Nam & Christus semel pro peccatis passus fuit, [19] iustus pro iniustis: [20] vt nos ad Deum adduceret, [21] mortificatus quidem [m] carne, viuificatus autem Spiritu:

18 Nam etiam Christus [4] semel mortuus est pro peccatis, iustus pro peccatoribus, vt vos offerret Deo, & mortuus est in corpore, & vixit in spiritu.

4 Ad verbum, Vno tempore. Hebraismus.

19 [22] Per quem etiam spiritibus qui *sunt* in carcere profectus prædicauit,

19 Et prædicauit animabus illis quæ inclusæ fuerunt in sepulchro:

20 Olim immorigeris, quum [n] semel expectabat Dei patientia in diebus Noe, quum appararetur arca: in qua paucæ (id est octo) [o] animæ seruatæ sunt in aqua.

20 Quæ antea non obedientes fuerant in diebus Nuach, quum longanimitas Dei præciperet vt fieret arca, propter expectationem conuersionis eorum, & octo animæ tantùm ingressæ sunt in eam, & saluæ factæ sunt per aquas.

21 [23] Cui rei correspondens exemplar Baptismi, nos quoque nunc seruat (non quo carnis sordes abiiciuntur, sed stipulatio bonæ conscientię [p] apud Deum interroget) [24] per resurrectionem Iesu Christi,

21 Secundum quem typum vos quoque salui facti estis per baptismum (non corpore abluti à sordibus sed confitentes Deum in cōscientia pura) & resurrectionem Ieschua Christi:

22 Qui est ad Dexteram Dei, profectus in cœlum, subiectis ipsi angelis & potestatibus ac virtutibus.

22 Qui sublatus est in cœlum, & est ad dexteram Dei, & subiiciuntur ei Angeli & principatus & potestates.

19 Argumentum à comparatis, Passus est Christus iustus pro nobis iniustis, & nos iniustos pœnitebit pati pro iusti nomine? 20 Aliud argumentum, partim à connexis sumptum, Quoniam videlicet qua via Christus incessit, eadem & nos ad Patrem suum adducit: partim à causa efficiente. Quoniam nimirum Christus non modo, proponitur pro exemplo quod imitemur, sed etiam sua virtute nos in omnibus istis viæ asperitatibus sustinet, donec ad Patrem nos adducat. 21 Aliud argumentum ab istarum afflictionum exitu fœlicissimo, in quo etiam Christus nobis & exemplo & virtute præit, vt qui grauissima quidem sit ad mortem vsque perpessus, sed altera tantum sui parte nempè carne, siue humana natura: sed tamen victor diuinitatis suæ vi euaserit. m *Secundum humanam naturam, corpore etenim mortuus est, anima verò dolores sensit mortis.* 22 Tacita obiectio, Christus quidem hoc potuit nos autem quid? Imò (respondet Apostolus) hanc ipsam virtutem omnibus seculis Christus & seruandis piis, quanuis paucissimis & calamitosissimis, & suorum hostium rebellioni vindicandæ exeruit, vt ex diluuii historia liquet. Christus enim is est qui temporibus illis quum Deus patientissimus terminum ad resipiscendum mundo definiisset, adfuit, non quidem corporali præsentia, sed diuina illa sua virtute, prædicans resipiscentiam, per os videlicet ipsius Noe, arcam apparantis, spiritibus illis immorigeris qui nunc in carcere seruantur, plenam suæ rebellionis mercedem expectantes, & paucos illos, (id est, octo omnino capita) in aquis seruauit. *Gen.6.14. mat.24.38. luc.17.26.* n *Hoc aduerbio declaratur tempus vltimum præfixum fuisse, quo elapso nullum posteà superesset.* o *Homines.* 23 Applicatio anagogica superioris exempli ad tempora aduentum Christi consequuta. Fuit enim illa Noe conseruatio in aquis nostri Baptismi figura: minime id quidem quasi materialis illa Baptismi aqua nos seruet, vt aquæ illæ arcam sustinentes, Noe seruarunt: sed quia Christus vi sua interiore quam Baptismus exterior adumbrat, nos ablutos conseruat, vt possimus Deum bona conscientia inuocare. p *Conscientia sanctificata potest liberè Deum inuocare.* 24 Eadem illa virtus qua Christus resurrexit & nunc in cœlum euectus, omnem potestatem accepit, nos hodie tuetur ac conseruat.

CAPVT IIII.

1 *Longius profert Christi exemplum,* 6 *nempe ad carnis mortificationem.* 8 *Charitatem in primis commendans.* 12 *Redit inde ad patientiæ doctrinam.* 17 *necesse enim esse vt initium correctionis ab Ecclesia fiat.*

1 Absoluta digressione, iam ad intermissam exhortationem redit, arrepta occasione ex eo quod de Christi morte & resurrectione dixerat, sanctificationem nostram sic definiens, vt sanctificari idem sit atque pati in carne, id est desistere à nostra illa vitiositate, & resurgere Deo, i. virtute Spiritus sancti renouari, vt quod reliquum est vitæ, ex Dei voluntate transigamus.

1 QVum [1] igitur Christus passus sit pro nobis carne, vos quoque eadem cogitatione armamini: *nempè* quòd qui passus est in carne, destitit à peccato,

1 SI Christus igitur passus est pro vobis in carne, vos quoque iuxta eandem cogitationē armemini. Quisquis enim moritur in corpore suo, desinit ab omnibus peccatis.

2 Vt non amplius cupiditatibus hominum, sed voluntati Dei, [a] quod reliquum est temporis in carne viuat.

2 Vt non deinceps concupiscentiis filiorum hominis viuat, quanto tempore est in corpore, sed voluntati Dei.

3 [2] Satis enim est nobis quòd anteacto vitæ tempore [b] libidinē Gentium patrauerimus, quū incederemus in lasciuiis, cupiditatibus, vinolentiis, comessationibus, compotationibus, & nefariis simulacrorum cultibus.

3 Sufficit enim tempus illud quod præteriit, in quo [1] operati estis voluntatem profanorum in crapula & in ebrietate, in fœtore, & in comessatione, & in cultu dæmoniorum.

1 Id est, Ea fecistis quæ solent placere iis qui sunt alieni à Deo.

4 [3] Quamobrem *illi*, non cōcurrentibus vobis

4 Et ecce, nunc obstupescunt, & blasphemant

a *Quod præsenti vita in hoc corpore transigenda superest.* *Eph.4.23.* 2 Memoria turpitudinis anteactę vitę in peccatorum sordibus ad seriam resipiscentiam nos inuitat. b *Profanè ac libidinosè Gentium instar vixerimus.* 3 Ne peruersis hostium de nobis iudiciis & calumniis moueamur, opponendum est extremum illud Dei iudicium quòd eos manet, quum nemo prorsus siue tum viuus deprehendatur, siue anteà mortuus fuerit, sit illud effugiturus.

vos in eo quòd non stultescitis cum ipsis in eadem crapula pristina.

5 Qui reddent rationem Deo, qui iudicaturus est mortuos & viuos.

6 Propter hoc enim euangelizatum est etiam mortuis, vt iudicarentur secundum filios hominis in carne, & viuerent secundum Deum in spiritu.

7 Appropinquat autem finis vniuersi, propter hoc sobrii estote, & vigilate ad orationem:

8 Et ante omnia charitas prompta vnius erga alium sit vobis: charitas enim operit multitudinem peccatorum.

9 Et estote amantes hospites sine murmuratione.

10 Et vnusquisque ex vobis donum quod accepit à Deo subministret proximis suis, tanquam dispensatores boni gratiæ diuersæ Dei.

11 Quisquis loquitur, tanquam sermonem Dei loquatur: & quisquis ministrat, tanquam qui *ministret* ex virtute quam Deus dedit ei: vt in omnibus quæ facitis, laudetur Deus [a] per Ieschua Christum, cuius est gloria & honor in seculum seculorum. Ammin.

12 Dilecti mei, ne obstupescatis propter tentationes quæ contingunt vobis tanquam alienū quiddam eueniat vobis, quia ad probationem vestram fiunt.

13 Sed gaudete quòd consortes fiatis passionibus Christi, vt ita etiam in reuelatione gloriæ eius gaudeatis & exultetis.

14 Et si probris afficiamini pro nomine Christi, beati estis: quia Spiritus gloriosus Dei requiescit super vos.

15 Tantummodo, ne quis ex vobis tanquam homicida, aut tanquam fur, aut tanquam patrator malorum patiatur.

16 Si autem patiatur tanquam Christianus, non erubescat, sed glorificet Deum eo ipso nomine.

17 Quia tempus est vt incipiat iudicium à domo Dei: si autem à nobis incipit, quísnam erit finis eorum qui non obediunt Euangelio Dei?

18 Et si iustus vix seruatur, improbus & peccator vbi inuenitur?

19 Propter hoc, qui patiuntur secundum voluntatem Dei, commendent ei animas suas in operibus bonis, tanquam creatori fideli.

a Ad verbum, Per manū Ieschua Christi. Hebraismus.

---

ad eandem luxus profusionem, [c] peregrinari sibi videntur, blasphemantes:

5 Qui redditurí sunt rationem ei qui paratus est ad iudicandum viuos & mortuos.

6 [4] Nam idcircò mortuis quoque prædicatum est Euangelium, vt damnarentur quidem secundùm homines, *id est* carne, viuerent autem secundum Deum, *id est* Spiritu.

7 [5] Omnium autem finis imminet. Estote igitur sobrii & vigilantes ad orandum.

8 [6] Ante omnia verò charitatem alii in alios propensam habentes: nam charitas operiet multitudinem peccatorum.

9 [7] Hospitales estote alii erga alios, sine murmurationibus.

10 [8] Vt quisque accepit donum, *ita* alius in alium illud subministrantes, [9] vt boni dispensatores variæ Dei gratiæ.

11 [10] Si quis loquitur, *loquatur* vt eloquia Dei: si quis ministrat, *ministret* tanquam ex viribus quas suppeditat Deus: vt in omnibus glorificetur Deus per Iesum Christum, cui est gloria & imperium in secula seculorum. Amen.

12 [11] Charissimi ne tanquam [d] hospites, [12] exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad vestri experimentum, percellimini, vt si peregrinum aliquid vobis accideret.

13 [13] Imò in eò quòd consortes estis afflictionum Christi, gaudete, vt & quum patefiet eius gloria gaudeatis exultantes.

14 [14] Si probris afficimini in nomine Christi, beati *estis*: quoniam & ille gloriæ & ille Dei [e] Spiritus super vos requiescit: *qui* quod ad illos quidem attinet, blasphematur, quod ad vos autem, glorificatur.

15 [15] Sed enim nemo vestrûm malo afficiatur, vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut vt alienarum rerum inspector:

16 Sed si vt Christianus, ne pudefiat, imò glorificet Deum hac in parte.

17 [16] Nam tempus *est* quo incipiat iudicium à domo Dei: [17] quòd si primùm *incipit* à nobis, quis erit finis eorum qui non parent Dei Euangelio?

18 Et, si iustus vix seruatur, impius & peccator vbi comparebit?

19 [18] Itaque qui malis afficiuntur ex voluntate Dei, tanquam fideli conditori commendent animas suas benefaciendo.

---

c *Rem nouam & insolitam existimant esse.*

4 Digressio, quoniam extremi illius iudicii vniuersalis mentionem fecerat. Occurrit autem obiectioni, Quum Christus non ita pridem aduenerit, videri excusationem habituros qui anteà mortui sunt. Hoc verò pernegat Apostolus quoniam, (inquit) idem hoc Euangelium fuit illis etiam annuntiatum, (Iudæos enim alloquitur) idque in eundem finem atque nunc vobis illud annuntio, nempe vt caro (id est vitiositas illa quæ in hominibus regnat) abolita virtute Spiritus Dei se gubernari patiatur.

5 Redit ad propositum, addito argumento à circumstantia temporis, Quòd vltimus ille finis immineat, ac proinde tanto diligentius sit vigilandū & precandū veraci animi sobrietate.

6 Charitatem mutuam commendat, ex eo quòd innumerabilia peccata veluti sepeliat, ac proinde pacis concordiæ sit fautrix & conseruatrix. Qui enim inter se amant, mutuas offensas facilè condonant.

Prou. 10. 12.

7 Ex multis charitatis officiis, vnum cuius tum præsertim maximus erat vsus, nominatim commendat, nempe hospitalitatem, quam vult esse voluntariam ac planè benignam.

Rom. 12. 9.
phil. 2. 14.

8 Charitatis vsum ostendit, nempe vt quod quisque donum proprium habet, ad proximi vtilitatem referat.

9 Ratio, Quia quicquid habemus donorum, hac lege accepimus à Deo vt simus ipsius œconomi.

10 Species duas istorum donorum vt præcipuas commemorat, nempè docendi munus in Ecclesia, & reliquas Ecclesiasticas functiones, in quibus duo sint in primis obseruanda: nempè vt purum Dei verbum doceatur, & quicquid geritur, ad Dei Patris in Christo gloriam, veluti scopum, referatur. 11 Quoniam cum sincera religionis professione crux est coniuncta, commodè repetit Apostolus quod prius attigerat, nos commonefaciens ne afflictionibus vt re quapiam noua & insolente perturbemur. d *Ac si in rem nouā, & de qua antea non cogitaueritis, incidatis.* 12 Ratio prima. Quoniam Dominus hoc velut igni minimè vult nos consumere, sed excoquere ac perficere. 13 Altera ratio, Quoniam diuersissimæ sunt piorum & impiorum afflictiones tribus in rebus: Primùm, quia soli pii in afflictionibus cum Christo communicant, ac proinde gloriæ quoque ipsius suo tandem tempore participes fient. 14 Secundò, Quia quamuis infideles longè aliter statuant, vt qui pios affligendo sint in Deum blasphemi, tamen pii eo ipso quod tot probris afficiuntur, vera gloria spirituali à Deo afficiuntur, & ipsorum adoptio à Dei Spiritu in ipsis obsignatur. e *Spiritus nomine intelligit ipsa spiritus dona.* 15 Tertium discrimen, Quia non ob scelera affliguntur pii, sed ob iustitiam, vt Christiani: vnde fit vt crux quum sit illis fidei ac iustitiæ testimonium non tristitiæ, sed inenarrabilis cuiusdam lætitiæ argumentum ipsis subministret. Proponit autem hoc tertium discrimen Apostolus sub exhortationis forma. 16 Tertia ratio, Quia totius mundi Dominus de suis domesticis potissimùm solicitus, idcircò illos in primis castigat, ita tamen vt in sua etiam maxima seueritate modum teneat: hoc autem quum semper alias consueuerit, nunc potissimum facit, quum seipsum Ecclesiæ suæ præsentem exhibuit. 17 Ne pii vmbratili illa impiorum fœlicitate offendantur, quasi Deus non sit mundi gubernator, quum impiis benè fit, piis autem malè, docet nos Apostolus à comparatis colligere. Deum qui ne suis quidem parcat quominus eos sub cruce erudiat, suo tandem tempore longè aliter tractaturum rebelles & impios, quos semel perdere constituit. 18 Conclusio, Quum non temerè, sed ex Dei voluntate pii affligantur, illis minimè esse desperandum, sed nihilominus in sanctitatis & beneficentiæ via pergendum, se Deo suo fideli conditori (id est Patri) commendando.

CAPVT

Caput V.

1 *Seniores admonet ne imperium vsurpent in Ecclesiam.* 5 *Iunioribus docilitatem & modestiam commendat.* 8 *Sobrietatem quoque, & excubias aduersus hostem truculentum.*

1 PResbyteros [1] qui inter vos sunt, [2] precor ego vnà presbyter, ac testis afflictionum Christi, atque idem gloriæ patefaciendæ consors.

2 [3] [a] Pascite Dei [4] gregem [5] qui penes vos est, [6] illius inspectioni vacantes non coactè, sed libenter: non turpiter affectantes lucrum, sed prompto animo:

3 Neque vt dominantes [b] cleris, sed vt qui sitis exemplaria gregis.

4 [7] Et quum apparuerit ille Pastorum princeps, reportabitis immarcessibilem illam gloriæ coronam.

5 [8] Similiter iuniores subiecti estote senioribus: & omnes vicissim subiicimini. Modestia estote intus ornati: [9] nam Deus superbis resistit, demissis autem dat gratiam.

6 Demittite vos igitur [10] sub potenti manu Dei, vt vos in tempore attollat:

7 Omni cura vestra in eum coniecta: nam illi cura est de vobis.

8 [11] Sobrii estote: vigilate: nam aduersarius vester diabolus, tanquam leo rugiens, obambulat quærens quem deuoret.

9 Cui resistite firmi per fidem: [12] scientes easdem afflictiones à vestra quæ in mundo est [c] fraternitate impleri.

10 [13] Cæterùm Deus omnis gratiæ *autor*, qui vocauit nos ad æternam suam gloriam in Christo Iesu, Paulisper afflictos, is *inquam*, absolutos vos reddat, stabiliat, roboret, fundet.

11 Ipsi gloria & robur in secula seculorum. Amen.

12 [14] Per Syluanum vobis fidum fratrem (vt existimo) paucis scripsi, adhortans *vos*, & testificans hanc esse veram gratiam Dei in qua statis.

13 [15] Salutat vos ea quæ est [d] in Babylone vobiscum electa *Ecclesia*, & Marcus filius meus.

14 Salutate alii alios charitatis osculo. Pax vobis omnibus qui estis in Christo Iesu. Amen.

---

1 PEto autem à senioribus qui sunt in vobis, ego senior, socius vester & testis passionum Christi, atque consors gloriæ eius quæ reuelabitur.

2 Pascite gregem Dei traditum vobis, & curam habete *illius* spiritualiter, non coactè, sed voluntariè, non in lucro turpi, sed ex toto corde vestro.

3 Non tanquam domini gregis, sed sic vt sitis eis exemplar bonum.

4 Vt quum reuelabitur princeps pastorum, recipiatis ab eo coronam gloriæ quæ non marcescit.

5 Et vos iuniores subdite vos senioribus vestris, & amicite vos intrinsecus demissione mentis vnus erga alium: Quia Deus contrarius est iis qui sese exaltant, & demissis dat gratiam.

6 Demittite igitur vos sub manu potenti Dei, vt ipsa exaltet vos in tempore conuenienti.

7 Et curam vestram omnem coniicite super Deum: nam illi cura est de vobis.

8 Vigilate, & memores estote. Nam aduersarius vester Satan, *est* tanquam leo rugiens & obambulans, & quærens quem deuoret.

9 State igitur contra eum confirmati in fide: & scitote quòd etiam contra fratres vestros qui sunt in mundo, hæ eædem passiones eueniunt.

10 Deus autem gratiæ est qui vocauit nos ad gloriam suam quæ est in æternum, [1] per Ieschua Christum, qui dedit nobis vt quum sustinuerimus has afflictiones modicas, corroboraremur, & confirmaremur, & stabiliremur, in eo in perpetuum.

11 Cui est laus, & possessio, & gloria, in seculum seculorum. Ammin.

12 Hæc pauca, quemadmodum arbitror, scripsi vobis per Syluanum fratrem fidelem: & suadeo, ac testor quòd hæc est gratia vera Dei, in qua statis.

13 Salutat vos congregatio electa quæ est in Babylonia, & Marcus filius meus.

14 Salutate vnus alium in osculo sancto. Pax cum omnibus vobis: eis *inquam* qui sunt in Christo. Ammin.

1 Ad verbum, Per manum Ieschua Christi. Hebraismus.

---

1 Peculiariter describit presbyterorũ (id est eorum qui Ecclesiæ curam gerunt) officium.

2 Præfatur à suæ personæ circumstantia, se videlicet, vt ipsorum collegam, non de rebus incompertis, sed quas optimè omnium esset expertus, cum eis agere, & eam ipsam conditionem eis proponere quam ipse prior subierit, quum & labores eosdem sustineat, & spem etiam communem cum eis habeat.

3 Primus Canon, Qui pastor est, gregem pascito.

a *Non dicit, offerte prouiuis & mortuis, & peregrina lingua centones malè consutos cantillate, sed Pascite.*

4 Secundus, Pastor gregem non suum, sed Dei esse cogitato.

5 Tertius, Pastores non alienos greges inuadunto, sed sibi à Deo commissum pascunto.

6 Quartus, Pastores non coactè, sed libenter: non auarè, sed animo in gregem propenso: non vt domini sortis & hæreditatis Dei, sed vt eius ministri, Ecclesiam Verbo, & sanctæ ac inculpatę vitę exemplo gubernanto.

b *Clerus, sortem & hæreditatem Domini significat, id est, populum Christianum.*

7 Ne hominum perfidia vel etiam crudelitate frangantur pastorum animi, monet eos, vt in summum illum Pastorem & coronam in cœlis repositam, perpetuò intueantur.

8 Peculiares multas virtutes Christianas commendat, ac modestiam quidem in primis, qua admonitione omnes quidem egemus, sed iuniores præsertim, propter ętatis illius proteruiam & superbiam.

9 Quoniam superbia plerisque videtur iter esse ad huius vitæ splendorem, testatur Apostolus ex aduerso, ignominiam quidem esse superbiæ mercedem, modestiæ verò gloriam. *Rom.* 12. 18. *iac.* 4. 6. 10 Quoniam modestis minantur superbi illi spiritus, monet Apostolus, vt potentiam Dei superborum hominum vanitati opponamus, & ab eius prouidentia toti pendeamus. *Iac.* 4 30. *Psal.* 55. 23. *sap.* 12. 15. *mat.* 6. 25. 11 Vigilantia & fide expugnatur Satanæ crudelitas, in omnes ad nos vorandos occasiones intenti. 12 Neque nouæ sunt, atque vnius alicuius propriæ, sed iam olim toti Ecclesiæ communes persequutiones à Satana excitatæ: ac proinde patienter ferendum est, in quo tales totque socios certaminis habemus. c *Fratrum cœtu per orbem terrarum disperso.* 13 Superiorem doctrinam solenni præcatione veluti sigillo obsignat, rursus inculcans vt ab eodem petant vitium incrementum, à quo & initium habuerunt & complementum sperant: nempè à Deo Patre in Christo Iesu, in quo certa est nobis æternæ vitæ gloria. 14 Perseuerantia in doctrina Apostolica, vnicum est Christianæ fortitudinis fundamentum: doctrinæ autem Apostolicæ summa est, gratuita à Deo salus. 15 Salutationes familiares. d *In illa celebri Assyriæ ciuitate, in qua tum erat Petrus Apostolus circuncisionis.* *Rom.* 16. 16. 1. *cor.* 10. 20. 2. *cor.* 13. 12.

Finitur epistola Petri Apostoli.

Sequens Epistola Syriacè non extat.

EPISTOLA

EPISTOLA CATHOLICA PETRI APOSTOLI POSTERIOR.

CAPUT I.

3 Postquam Dei bonitatem, 5 & fidei bona commemorauit, 6 sanctitatem vitæ illis commendat. 12 Et quò plus ponderis habeat monitio, 14 se iam morti vicinum indicat. 16 Insuper etiam oculatum testem se esse veritatis Christi asserit.

1 SIMEON [1] Petrus seruus & Apostolus Iesu Christi, iis qui æquè pretiosam fidē nobiscū sortiti sunt per [a] iustitiā Dei nostri & seruatoris Iesu Christi:

2 Gratia vobis & pax multiplicetur [2] per agnitionem Dei, & Iesu Domini nostri:

3 Prout [b] diuina vis ipsius omnia nobis donauit quæ [c] ad vitam & pietatem *pertinent*, per [d] agnitionem illius qui vocauit nos ad gloriam ac virtutem:

4 [4] Ex eo quòd maxima illa nobis ac pretiosa promissa donauit, vt per hæc efficeremini [e] diuinæ consortes naturæ, elapsi ex corruptione quæ est in [f] mundo per [g] cupiditatem.

5 [5] Ad hoc ipsum verò *vos* omni prætereà collato studio, [h] adiicite fidei vestræ virtutem, virtuti verò scientiam,

6 [6] Scientiæ verò continentiam, continentiæ verò tolerantiam, tolerantiæ verò pietatem,

7 Pietati verò animum in fratres propensum, animo verò in fratres propenso, charitatem.

8 [7] Hæc enim si vobis adsint & exuberent, non inertes vos nec infructuosos efficient in Domini nostri Iesu Christi cognitione.

9 Nam cui hæc non adsunt, is cæcus est [i] nihil procul cernens, oblitus sese à veteribus peccatis suis fuisse purgatum.

10 [8] Quapropter, fratres, potius studete vocationem & electionem vestram firmam efficere: hæc enim si feceritis, nunquam impingetis.

11 Ita enim copiosè subministrabitur vobis introitus in æternum regnum Domini nostri & Seruatoris Iesu Christi.

12 [9] Quapropter non negligam vos de istis semper commonefacere, tametsi peritos & confirmatos in præsenti veritate.

13 Iustum enim arbitror, quandiu sum in hoc [k] tabernaculo, excitare vos per commonefactionem:

14 Quum sciam breui futurum vt deponam hoc tabernaculum meum, sicut Dominus noster Iesus Christus declarauit mihi.

15 Sed & studebo subinde vt vos possitis post exitum meum horum mentionem facere.

16 [10] Non enim arte compositas fabulas sequuti, notam vobis fecimus Domini nostri Iesu Christi potentiam & aduentum: sed vt qui oculis nostris aspeximus illius maiestatem.

17 Acceperat enim à Deo Patre honorem & gloriam, voce ad eum delata huiusmodi à magnifica illa gloria, Hic est ille Filius meus dilectus, in quo acquiesco.

18 Et hanc vocem nos audiuimus è cælo delatam, quum essemus vnà cum eo in monte illo sancto.

19 [11] Et habemus firmissimum sermonem propheticum: [12] cui rectè facitis quòd attendatis, velut lucernæ splendenti in obscuro loco, vsquedum [l] dies illucescat, & [m] lucifer exoriatur in cordibus vestris:

20 [13] Si illud primùm noueritis, nullam prophetiam [n] Scripturæ esse [o] propriæ explicationis.

21 Non enim libidine hominis allata est olim Prophetia, sed [p] acti à Spiritu sancto loquuti sunt sancti [q] Dei homines.

1 Salutatio, in qua significat se vt Christi legatum cum eis agere quibuscum alioqui vnam & eandem fidem communem habeat, in Iesu Christi Dei ac seruatoris nostri iustitia fundatam

a *Ex eo quod Deus vt staret promissis, fidelem sese ac proinde iustum nobis exhibuit.*

2 Fides est agnitio Dei & Christi, ex qua omnis fœlicitas in nos promanat.

3 Christus sese nobis in Euangelio patefaciens, idque sua vnius vi, donat nobis quæcunque tum ad vitam æternam requiruntur, in qua videlicet nos glorificare constituit, tum etiam ad pietatem, dum vera virtute nos instruit.

b *De Christo loquitur, quem Deum facit & quidem seruatorem vnicum.*

c *Ad salutem.*

d *Hæc est summa veræ religionis, vt à Christo, quasi manu ducamur ad Patrem.*

4 Explicatio superioris sententiæ, expositis tantorum beneficiorum causis, à Deo omnia hęc bona promanare, ex gratuita ipsius promissione, bona, inquam longè pretiosissima, vt liberati à mundi corruptione (id est vitiosis quas circunferimus cupiditatibus) quodammodo efficiamur ipsius Dei similes.

e *Diuinæ naturæ nomine, non essentiam, sed participationem qualitatum intelligit, qua imago Dei in nobis restituitur.* f *In hominibus.* g *Est enim cupiditas sedes corruptionis, illa autem in nostris visceribus est collocata.*

5 Substrato fundamento (id est explicatis, nostræ salutis, ac præsertim sanctificationis causis) iam nos exhortari incipit vt toto animo in illius gratiæ verū vsum incumbamus. Auspicatur autem à fide, sine qua nihil Deo placere potest, quam monet vt virtute (id est bonis sanctisq; moribus) cumulemus, sed coniuncta cum eis diuinæ voluntatis cognitione, sine qua nec fides, nec vlla vera virtus extat.

h *Prætereà sufficite & suggerite.*

6 Alias quasdam virtutes præcipuas enumerat, quarum aliæ ad priorē, aliæ ad posteriorē Legis tabulā pertinent.

7 Sicut ex vera cognitione Christi nascuntur illi veluti fructus, ita vicissim sic fructificando fouetur & crescit ipsa cognitio, adeò quidem vt qui est infructuosus, is vel nunquam veram lucem cognouerit, vel accepti sanctificationis doni sit oblitus.

i *Is in quo cognitio Dei non est efficax, cæcus est quantum ad Dei regnum attinet, qui non cernat longius remota, id est cælestia.*

8 Conclusio. Quum igitur ex fructibus illis nostra vocatio ac electio approbetur, & in nobis confirmetur, atque adeò quum hoc vnum sit in æternum Christi regnum iter, superest vt totis animis huc feramur.

9 Amplificatio conclusionis, addita modesta excusatione in qua suum in eos studium declarat, vicinum suum obitum prædicens.

k *Corpore.*

Ioh. 21. 19.
1. *Cor.* 1. 17.
2. *cor.* 1. 23.

10 Alia amplificatio ab huius doctrinæ summa certitudine tum dignitate, vtpote cuius sit author Dominus ille noster Iesus Christus Filius Dei, cuius gloriæ & spectator & auditor fuit ipse Apostolus.

Mat. 17. 5.

11 Euangelii veritas ex eo etiam elucet quòd cum Prophetarum prædictionibus prorsus consentiat.

12 Apostolica doctrina Propheticam minimè excludit quum sese mutuis testimoniis stabiliant. Fuerunt autem Prophetæ velut lucernæ cæcis prælucentes tantisper dum Euangelii fulgor splendesceret.

l *Plenior & apertior cognitio, quam sub legis vmbris.*

m *Clarior illa Euangelii doctrina.*

2. *Tim.* 3. 16.

13 Legendi quidem Prophetæ, sed ita vt à Deo petatur interpretationis donum, vt idem sit Propheticorum scriptorum author & interpres. n *Scripturam coniungit Prophetiæ, vt veram à falsa distinguat.* o *A Deo siquidem proficiscitur vera Scripturæ interpretatio.* p *A Deo afflati: cōpositos tamen intelligit motu, non quales fuere profanorum Vatum.* q *Diuini interpretes ac nuncii.*

CAPUT II.

1 Exponit cur hæc monuerit superius, nimirum propter falsos doctores, 3 quorum nefandas artes ac interitum describit. 12 Brutis animalibus, 17 & fontibus sine aqua eos comparat, 20 quòd homines Deo consecratos, ad pristinam immunditiem retrahant.

1 FVerunt [1] autem & pseudoprophetæ inter [a] populum, vt etiam inter vos erunt falsi doctores, qui subintroducent hæreses exitiales, etiam Dominum qui illos mercatus est abnegantes, accersentes sibi ipsis velox exitium.

2 [2] Et multi sequentur eorum exitia, per quos via veritatis blasphemabitur.

3 [3] Et per auaritiam fictis sermonibus [b] vos

1 Vt olim fuerunt duo Prophetarum genera, Vnum verum alterum falsum ità prędicit Petrus quosdam veros, quosdam falsos fore doctores in Ecclesia, adeò vt ipse Christus à quibusdam abnegetur, qui tamen illum redemptorē vocabunt.

a *Populum intelligit stante Israelis repub. & postea regno florente sub lege.*

2 Non tantùm erunt hæreses, sed etiam multi earū sectatores. 3 Auaritia plerumque hæreseos comes instituta ipsarum etiam animarum mercatum.

b *Vobis tanquam pecoribus ad nundinationem abutentur.*

negoti-

negotiabuntur: 4 quibus damnatio iam o-
lim non otiatur, & quorum exitium non
dormitat.

4 Nam si Deus Angelis qui peccauerant non
pepercit, sed c in Tartarum detrusos, d cate-
nis caliginis tradidit damnationi seruatos:

5 Et e prisco mundo non pepercit, sed octa-
uum Noe iustitiæ præconem seruauit, dilu-
uio in mundum impiorum inducto:

6 Et ciuitates Sodomorum ac Gomorrhæ in
cinerem redactus subuersione damnauit,
fecitque vt essent exemplar impiè victuris.

7 Et iustum Lot libidinosa nefariorum con-
uersatione fatigatum eripuit.

8 (Iustus enim f ille quum habitaret inter
eos in dies animam iustam iniquis illorum
factis, & g videndo & audiendo h excru-
ciabat)

9 i Nouit Dominus pios è tentatione eripe-
re, iniustos autem in diem iudicii *ipsos* pu-
niendo seruare.

10 5 Maximè verò eos qui carnem sequentes,
in impura cupiditate incedunt, & domina-
tum despiciunt: *qui, inquam, vt sunt* auda-
ces & sibi placentes, non horrent k digni-
tates conuitiis incessere:

11 Quum ipsi Angeli qui sunt robore ac po-
testate maiores, non ferant aduersus eas a-
pud Dominum maledicum iudicium.

12 6 At isti, veluti animantia rationis exper-
tia quæ l naturali impetu feruntur, m facta
ad eum finem vt capta intereant, ea vitupe-
rantes quæ ignorant, n sua ipsorum corrup-
tela interibunt:

13 Reportaturi mercedem iniustitiæ, vt qui
pro voluptate ducant quotidianas delicias,
labes ac maculæ, qui o fraudibus suis se ob-
lectant, vobiscum epulando.

14 7 Oculos habentes plenos adulterii, & qui
à peccando cessare nesciant: inescantes a-
nimas instabiles, cor habentes ad auaritiam
exercitatum, p execrandi homines:

15 Qui relicta recta via, aberrarunt, sequuti
viam Balaam *filii* Bosor, qui mercedem ini-
quitatis amauit:

16 Sed redargutionem suæ transgressionis su-
stinuit: nam subiugis asina muta, humana
voce loquuta prohibuit prophetæ demen-
tiam.

17 8 Isti sunt q fontes aqua carentes, nebulæ
à turbine agitatæ: quibus r caligo tenebra-
rum in æternum seruata est.

18 Nam s prætumidam vanitatem loquendo
t eos inescant per carnis cupiditates lasci-

uas, qui v verè effugerant eos qui in errore
versantur:

19 Libertatem eis pollicendo, quum ipsi serui
sint corruptionis: siquidē à quo quis supera-
tus est, huic etiam in seruitutē est addictus.

20 9 Itaque si postquam inquinamenta mun-
di, per agnitionem Domini & Seruatoris
Iesu Christi effugerint, his rursum implicati
superentur, facta est vltima eorum conditio
deterior priore.

21 Satius enim fuisset eis non cognouisse
viam iustitiæ, quàm cognita *illa*, regredi à
sancta doctrina ipsis tradita.

22 Sed accidit eis quòd vero prouerbio dici
solet, Canis reuersus est ad suum ipsius vo-
mitum: & Sus lota, ad volutabrum cœni.

4 Cōsolatio piorum Deum qui angelos apostatas in tartara tenebrosa præcipites dedit, tādem iudicandos, qui priscum mundum, seruato octauo Noe, diluuio perdidit: qui Sodoma, seruato Loto, in cinerē redegit: suos electos ab istis erroribus liberaturum, & iniustos illos semel destructurum.

Iob.4.18. iud.6.

c *Sic vocauerunt Græci infima terræ loca, quæ puniendis nocentium animis essent destinata.*

d *Calvine quasi catenis cōfirmauit: caliginem autem vocat miserrimam & horroris plenam vitæ conditionem & sumit translationē à damnatis facinorosis, qui in carceris pedore retinentur constricti, donec ad vltimum iudicium pertrahantur.*

e *Qui fuit ante diluuium, non quòd nouum Deus condiderit, sed quia noua orbis facies apparuit.*

Gen.7.8. Gen.19.24.

f *Centum enim & viginti annis non destitit impios & dictis & factis commonefacere, quanta illis ira Dei immineret.*

g *Quocunque oculos vel aures applicuisset. Non minus laborans quàm si equuleo fuisset impositus.*

h *Anxiam ac doloribus confectam animam trahebat. Heb.3.*

i *Longo vsu exercitatus est in liberandis & eripiendis iustis.*

5 Ad aliud corruptorum hominum, in Ecclesiæ tamen sinu versantium, genus descendit, eorum videlicet qui nequitiæ sunt dediti, & seditiosè magistratuū authoritatem (quam ne ipsi quidem Angeli coram Deo ministrātes vituperant) conuitiis incessunt. Vera & expressa Romani cleri (quem vocant) descriptio. k *Principes, & quantumuis augusta maiestate præditos.* 6 Graphica eorundem pictura, in qua bestiis comparantur, idcirco natis vt dum ventri student, sese in laqueos indant perituras. Nihil enim esse istis ignorantius, quanuis quæ ignorant, audacissimè vituperent: & fore vt bestiarum exemplo, iis ipsis voluptatibus quibus delectātur, & Ecclesiæ cœtum contaminant exitiū sibiipsis accersant. l *Naturæ nomine (vtpote de brutis loquēs) quod sensualitatem vocant, intelligit.* m *Idcircò condita vt cedant aliis in prædam: Sic isti sese sponte in Satanæ laqueos coniiciunt.* n *Eo exitio peribunt, quod ipsi corruptis illis moribus accersunt.* o *Isti in sacris Ecclesiæ conuiuiis versantes, quum hoc pacto videri velint vera esse Ecclesiæ membra, labes tamen & maculæ Ecclesiæ.* 7 Eosdem damnat, vt ipso etiam gestu & vultu, inexhaustæ libidinis, vt leuiculorū hominum animas negotiantes, vt in auaritiæ artibus omnibus exercitatos, denique ad maledicendum filiis Dei venales, exemplo Balaami, quem mutū etiam pecus redarguit. p *Ad verb. maledictionis filii.* Iud.22. 8 Alia eorundem nota, ex qua possint quales sunt optimè deprehendi, quòd intus nihil habeant nisi vel prorsus vanum vel magnopere noxium, quanuis magni cuiusdam boni speciem præ se ferant: quod quidem eis impunè non cedet, vt qui falsæ libertatis obtētu, homines in miserrimam peccati seruitutem pertrahant. q *Qui scientiam quidem iactant, sed intus nihil minus habent.* r *Densissimæ tenebræ.* s *Vanis & prætumidis verborum ampullis decipiunt.* t *Quasi pisces hamo captant.*

v *Reipsa, non simulatè, nempe quia idololatria desciuerunt.*

Ioh.8.34. rom.6.20.

Matth.12.4. heb.6.4.

9 Præstaret nunquam cognouisse iustitiæ viam, quam ab ea ad veteres pollutiones reuerti: quod hominum genus canibus & porcis comparatur.

Prou.26.12.

CAPVT III.

1 Ostendit non frustra hæc repeti, 2 quia sæpius excitandi sint, 4 ob periculum quod ab illusoribus illis impendet, 8 Itaque pios monet ne ex carnis sensu, 12 diem Domini metiantur. 14 sed quasi præsentem sibi statuant. 15 In qua doctrina Paulum facit sibi socium & suffragatorem.

1 HAsce 1 iam alteras vobis literas scribo,
dilecti, quibus sinceram mentem ve-
stram per commonefactionem excito:

2 Vt memores sitis verborū quæ prædicta sunt
à sanctis Prophetis, & doctrinæ illius nostræ
qui sumus Apostoli Domini & Seruatoris:

3 2 Illud primùm scientes, venturos extremis
diebus a irrisores, suis ipsorum cupiditatibus
incedentes:

4 3 Et dicentes, Vbi est pollicitatio aduentus
eius? nam ex quo *die* Patres obdormierunt,
omnia ita permanent ab initio creationis.

5 4 Illud enim sponte ipsos latet, cœlos iam
olim extitisse per Dei sermonem, & b ter-
ram ex aqua & in aqua consistentem:

6 5 Quamobrem is qui tum erat mundus c a-
qua inundatus periit:

7 6 Qui verò nunc sunt cœli ac terra, eodem
sermone repositi, seruantur igni in diem
damnationis & exitii impiorum hominum.

8 7 Vnum autem hoc ne vos lateat, dilecti, V-
num diem apud Dominū *perinde esse* vt mil-
le annos, & mille annos vt diem vnum.

9 8 Non tardat Dominus qui promisit, (vt
nonnulli tarditatem *hanc esse* ducunt) 9 sed
patiens est erga nos, nolens vllos perire, sed
omnes ad resipiscentiam tendere.

10 10 Veniet autem nocte, sicut fur dies ille
Domini, quo cœli cum d stridore præteri-
bunt, elementa verò æstuantia soluentur,
terraque & quæ in ea sunt opera exurentur.

11 11 Quum igitur hæc omnia soluenda sint,
quales oportet esse vos in sanctis conuersa-
tionibus & pietatis officiis:

1 Remedium aduersus perditos illos veræ doctrinæ & sanctimoniæ hostes ex iugi meditatione Propheticorum & Apostolicorum scriptorum petendū est.

2 Nominatim aduersus Epicureos asserit alterum Christi aduentum.

a *Hominum monstra, qui Dei contemptu & sacrilega audacia volunt ingeniosi apparere.*

3 Ratio quam prætexunt irrisores, quoniam continuus est naturæ cursus qualis ab initio fuit, idcirco perpetuū fuisse & futurum mundum.

4 Opponit illis creationem cœli & terræ, per Dei sermonem, quam isti voluntaria inscitia ignorant.

b *Quæ, aquis in vnum locum collectis, cœpit emergere.*

5 Secundò opponit diluuium vniuersale, quod fuit quasi totius mundi interitus.

c *Aquis scilicet in suum illum pristinum locum redeuntibus, mundus, id est, iste aspectabilis terræ decor, & animantia quæcunque in terra degebant.*

6 Tertiò, pronuntiat non fore Deo difficilius igni cremare cœlum & terrā die illo destructioni impiorum destinato (quod etiam faciet), quam olim eum ea creare solo verbo & posteà aquis obruere. Psal.90.4. 7 Occupatio, Quod diu videtur hoc iudicium differri, nostro quidem respectu verum esse, ac non coram Deo, cui nullum est vel longum vel breue tempus. 8 Verax omninò est Dominus, quia promisit: idq; nec tardius, nec citius quā promisit. 9 Ratio cur nō protinus aduenit vltimus ille dies, quia Deus patienter expectat, dum electi ad resipiscentiam adducantur, vt nullus ipsorum pereat. Eze.18.31. & 33.11. 1.tim.2.4. 10 Descriptio supremi interitus mundi breuis quidem illa, sed qua nihil grauius dici possit. d *Impetu veluti fibilantis procellæ.* Matt.24.44. 1.thes.5. 2. apoc.3.3. & 16.15. 11 Exhortatio ad vitæ puritatem proposito horrendo illo Dei iudicio, quo frænari nostram lasciuiā & simul tamen nos recreari oporteat, modò vigilantes & ad Iudicis occursum parati ab ipso inueniamur.

12 e Expe-

e *Petit à nobis patientiam minimè tamē torpescentem.* *Esa.65.17.66.22. apoc.21.1.* f *Cœlis.*

12 e Expectantes & properantes *ad* aduētum diei Dei, in quo cœli flagrantes soluentur, & elementa æstuantia liquescent?

13 Sed cœlos nouos ac terram nouam secundum promissum expectamus, in f quibus iustitia inhabitat.

14 Quapropter dilecti, hæc expectantes, studete, vt immaculati & incontaminati ab eo reperiamini g cum pace.

g *Vestro bono, clementem illum ac pacificum experturi.*

15 Dominique nostri patientiam, salutem arbitremini: 12 sicut & charus frater noster Paulus pro sibi data sapientia scripsit vobis:

12 Pauli epistolæ expresso Petri testimonio approbatæ.

16 Vt qui in omnibus ferè epistolis loquatur de istis: 13 inter quæ sunt nonnulla difficilia intellectu, quæ indocti parumque stabiles detorquent, vt & reliquas Scripturas, suo ipsorum exitio.

17 Vos igitur, dilecti, istorum præscii quum sitis, cauete ne illorum nefariorum errore cum illis abducti, excidatis à propria stabilitate:

18 Sed crescite in gratia & agnitione Domini nostri & Seruatoris Iesu Christi: cui gloria & nunc & ad tempus sempiternum. Amen.

13 Quædam sunt in his rebus obscura, vnde indocti arripiūt occasionem quosdam minus firmos euertendi, detortis Scripturæ testimoniis in suum ipsorum exitiū. Remedium autē hoc est aduersus istiusmodi fraudem, laborare vt in dies magis ac magis crescamus in Christi cognitione.

EPISTOLA CATHOLICA IOANNIS APOSTOLI PRIMA.

Caput I.

Sermonem illum æternum in quo est Vita, 5 & Lux, 7 annuntiare se testatur, 9 & propitium fidelibus Deum fore, si gementes sub vitiorum onere, confugere discant ad ipsius misericordiam.

1 ANnūtiamus vobis id quod erat à principio, quod audiuimus, & vidimus oculis nostris, perspeximus, & palpauimus manibus nostris, illud quod est Verbum vitæ.

2 (Et vita manifestata est, & vidimus, & testamur, ac prędicamus vobis vitam quæ est in æternum, quæ erat apud Patrem, & reuelata est nobis)

3 Et id quod vidimus & audiuimus, annuntiauimus etiam vobis, vt sit vobis societas nobiscum: societas autem nostra est cum Patre & cum Filio eius Ieschua Christo.

4 Et hæc scribimus vobis, vt gaudium nostrū quod est in vobis, sit completum:

5 Et hæc est annuntiatio quam audiuimus ab eo, & annuntiamus vobis quòd Deus lux est, & tenebræ prorsus nullæ sunt in eo.

6 Et si dicamus quòd societas sit nobis cum eo, & ambulamus in tenebris, mendaces sumus, & non per veritatem incedimus:

7 Si autem in luce ambulamus, sicut ipse est in luce, societas est nobis inuicem: & sanguis Ieschua Filii eius purificat nos ab omnibus peccatis.

8 Et si dixerimus quòd non est nobis peccatum, nosipsos seducimus, & veritas non est in nobis:

9 Si verò confitemur peccata, fidelis est & iustus, vt remitttat nobis peccata, & purificet nos ab omni iniquitate nostra.

10 Et si dixerimus quòd non peccauimus, fa-

1 QVod 1 erat à principio a quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod spectauimus, & manus nostræ contrectarunt b de Sermone vitæ.

2 (Nam vita patefacta est, & vidimus & testamur, & c annuntiamus vobis, vitam illam æternam quæ erat apud Patrem & patefacta est nobis)

3 Quod, *inquam*, vidimus & audiuimus, id annuntiamus vobis 2 vt & vos communionem habeatis nobiscum: & communio nostra *sit* cum Patre & cū Filio eius Iesu Christo.

4 Et hæc scribimus vobis vt gaudium vestrum sit plenum.

5 3 Hoc est igitur nuntium quod audiuimus ex ipso, & renuntiamus vobis Deum lucem esse, nec tenebras in eo esse vllas.

6 Si dixerimus nos societatem habere cum eo, & in tenebris incedimus, mentimur, nec sincerè agimus.

7 Quòd si in d luce incedimus, sicut ipse est in luce, communionem habemus cum eo mutuam, 4 & sanguis Iesu Christi Filii eius purgat nos ab omni peccato.

8 5 Si dixerimus nos peccatum non habere, e nosipsos fallimus, & f veritas in nobis non est.

9 6 Si confiteamur peccata nostra, g fidelis est & iustus, vt h remittat nobis peccata nostra, & purget nos ab omni iniquitate.

10 7 Si dixerimus nos non peccasse, i menda-

1 Incipit à personæ Christi descriptione, quem vnicum facit, non geminum, & eum quidem tam Deum æternum (vt qui erat ab initio apud Patrem, quique est æterna illa vita) tum verum hominē factum, quem & Iohannes ipse cum suis collegis & audiuerit, & spectarit, & palparit.

a *Audiui loquentem, vidi ipse oculis meis, contrectaui meis manibus verum Deū, verum hominem factū nec ego solus, sed alii præsertà qui mecum fuerunt.*

b *Ipsum illum sermonem æternum, per quem omnia facta sunt & in quo vno est vita.*

c *Ab eo missi: vestri autem ea doctrina annuntiata dicitur: nemo enim de ea ne suspicari possit, nisi fuerit annuntiata.*

2 Vsus huius doctrinæ hic est, vt omnes vnà coniuncti cū Christo per fidem, filii Dei habeamur: qua vna in re plena felicitas est posita.

Iohan.8.12.

3 Iam aggreditur quæstionem vnde intelligamus nos cum Christo esse coniunctos, nempe si regamur ipsius luce, quod ex vitæ nostræ ratione intelligitur. Sic autem argumentatur, Deus est lux purissima in sese: itaque optimè ei conuenit cum iis qui lucidi sunt: cum tenebrosis autem nihil est ei commune. *Heb.9.28. 1.pet.1.19. apoc.1.5.* d *Deus dicitur lux esse ex sua natura, atq; in luce esse, i. in æterna illa & infinita beatitate: nos verò in luce, incedere, quatenus illius radii in verbo præluce͞t.* 4 Digressio ad peccatorum remissionem. Nam sanctificatio ista eorum qui in luce ambulāt, est quidem testimonium nostræ cum Christo cōiunctionis: sed quoniam nostra ista lux est valdè caliginosa, aliud simul beneficium in Christo necesse est cōsequamur, nempe vt nobis sanguine ipsius aspersis remittantur peccata: & hoc demùm est nostræ salutis fulcrū. 5 Hoc beneficio nemo est qui non prorsus egeat, quū nemo non sit peccator. e *Hinc perfectio illa, quam quidam somniant, & supererogatio facilè refelluntur.* f *Non igitur vt aliqui excipiūt, ita modestia gratia loquitur Ioh. sed quia ita res est.* 6 Initium igitur salutis est malum suum agnoscere, & apud eum deprecari qui gratis condonat omnia peccata: quia sic facturum se promisit, & est ipse fidelis ac iustus. g *Pendet ergo salus nostra à gratuita Dei promissione, qui quia fidelis est & iustus præstabit quod promisit.* h *Vbi ergo merita nostra? hac siquidem vna est nostra felicitas.* 7 Repetitio superioris sententiæ, qua omnes sine exceptione damnauit peccati: adeò vt si quis secus sibi persuadeat, Dei ipsius vanum reddat sermonem, quantum in se est. Quorsum enim vel sacrificiis olim, vel nunc Christo & Euangelio fuisset opus, si non sumus peccatores? i *Non modo seipsos fallunt, sed etiam in Deum sunt blasphemi.*

k *Doctrina eius locum non habebit in nobis, id est in cordis penetralibus.*

cem facimus eum, [k] & sermo eius non est in nobis.

cimus eum mendacem, & sermo eius non est apud nos.

CAPVT II.

1 Proposito Christo mediatore & aduocato, 3 docet vitæ sanctimonia probari Dei cognitionem, 12 quam cuiusuis ætatis & conditionis hominibus communem facit, 14 modò vni Christo adhæreant. 15 Tandem vbi ad contemptum mundi hortatus est, 18 suadet Antichristos fugiendos esse, 24 inhærendum autem agnitæ veritati.

1 Hinc non consequitur, peruersæ naturæ nostræ laxandũ esse frænum, aut peccandum eo liberius quòd peccata sanguine Christi expientur: sed potius tantò diligentius resistendum peccatis: nec tamen ob nostram imbecillitatem desperandũ, qdum aduocatum, & expiatorẽ habemus Iesum Christum iustum, ac proinde Patris acceptum.

a *Christum quum nominat, alios omnes excludit.*

b *Propitiatio cum munere aduocati coniungitur, vt intelligamus eundem esse aduocatum & Pontificem.*

c *Pro hominibus omnium ordinum, ætatum locorum, vt non ad Iudæos tantùm, de quibus agit, vt ostenditur ver. 7. infr. sed etiã ad alias nationes pertineat hoc beneficium.*

2 Reddit ad testimonium nostræ cum Deo coniunctionis, nempè sanctificationem, explicans quid sit in luce incedere, nempè mandata Dei obseruare. Ex quo efficitur sanctimoniam non esse positam in iis quę homines sunt commenti, nec in vana Euangelii professione.

d *Hæc non de quacunque notitia, sed de fidei cognitione sunt intelligenda.*

e *Ex fructibus enim agnoscitur arbor.*

3 Sanctimonia (id est vita ex præscripto mandatorum Dei, quantumuis imbecilli simus, instituta) necessariò cum fide (id est vera Patris in Filio cognitione) cohæret.

1 Filioli [1] mei, hæc scribo vobis, vt ne peccetis. Quòd si quis etiam peccarit, [a] aduocatum apud Patrem habemus, Iesum Christum iustum.

2 Et ipse est [b] propitiatio pro peccatis nostris: nec pro nostris solùm, sed etiam pro totius [c] mundi *peccatis*.

3 [2] Et per hoc scimus nos eum [d] nosse, [e] si mandata ipsius obseruamus.

4 [3] Qui dicit, Noui eum, & mandata eius non seruat, mendax est, & in eo veritas non in eo.

5 [4] Qui autem seruat sermonem eius, verè in hoc [f] charitas Dei adimpleta est: per hoc scimus nos [g] in ipso esse.

6 [5] Qui dicit se in eo habitare, debet, sicut ille ambulauit, ità & ipse ambulare.

7 [6] Fratres, non nouum mandatum scribo vobis, sed mandatum vetus quod *videlicet* habuistis *iam inde* à principio: vetus hoc mandatum, sermo ille est quem audiuistis *iam inde* à principio.

8 [7] E contrario mandatum nouum scribo vobis, [h] quod verum est in ipso, & in vobis: quia tenebræ prætereunt, & vera illa lux iam lucet.

9 [8] Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc.

10 Qui diligit fratrem suum, in luce manet, & offendiculum in eo non est.

11 Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat: & nescit quò eat, quia tenebræ oculos ipsius obcæcarunt.

12 [9] [i] Scribo vobis filioli, quoniam remissa sunt vobis peccata, [k] propter nomen eius.

13 [10] Scribo vobis, patres, quoniã nostis eum qui à principio est. [11] Scribo vobis adolescẽtes, quoniã Malum illum vicistis. [12] Scribo vobis, pueruli, quoniam nostis Patrem.

14 [13] Scripsi vobis, patres, quoniam nostis eum qui *est* à principio. Scripsi vobis, adolescentes, quia fortes estis, & verbum Dei habitat in vobis, & illum Malum vicistis.

15 [14] Ne diligite [l] mundum, neque ea quæ in

1 Filii mei, hæc scribo vobis, ne peccetis: & si quis peccauerit, est nobis aduocatus apud Patrem, Ieschua Christus, iustus.

2 Ipse enim est propitiatio pro peccatis: & non pro nostris tantùm, sed etiam pro peccatis totius mundi.

3 Et in hoc sentimus quòd cognoscimus eum, si obseruamus mandata eius.

4 Is enim qui dicit, Noui eum, & mandata eius non seruat, mendax est, & veritas non est in eo.

5 Qui verò seruat sermonem eius, in eo adimpletur vera charitas Dei: in hoc enim cognoscimus quòd in eo simus.

6 Is qui dicit, In eo sum, [1] conuenit ei vt iuxta ambulationes eius ambulet.

7 Dilecti mei, non mandatum nouum scribo vobis, sed mandatum vetus, quod erat vobis à principio: mandatum autem vetus, est sermo quem audiuistis.

8 Rursum mandatum nouum scribo vobis, quod est verum in ipso & in vobis, quòd tenebræ transierunt, & lumen verum incipit esse conspicuum.

9 Qui dicit igitur quòd est in luce, & odit fratrem suum, in tenebris est vsque adhuc.

10 Qui diligit fratrem suum, in luce manet, & offendiculum non est in eo.

11 Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & nescit quò eat, quia tenebræ excæcarunt ipsos oculos eius.

12 Scribo vobis, filii, quòd remissa sunt vobis peccata vestra propter nomen eius.

13 Scribo vobis, patres, quia nouistis eum qui fuit à principio. Scribo vobis, adolescentes, quòd vicistis ipsum Malum. Scripsi vobis, infantes, quòd nouistis Patrem,

14 Scripsi vobis, patres, quòd nouistis eum qui est à principio. Scripsi vobis, adolescentes, quòd fortes estis, & sermo Dei habitat in vobis, & vicistis ipsum Malum.

15 Ne diligatis mundum, neque quicquam

1 Id est, Quoad fieri potest: vitæ & operum Christi imitator esse debet.

4 Qui mandata Dei obseruat, is verè Deum amat: qui Deum amat, in Deo est, siue cum Deo cohæret. Ergo is demùm qui mãdata eius obseruat, est in Deo. f *Qua Deus diligitur.* g *Significat nostram cum Christo coniunctionẽ.* 5 Qui vnum est cum Christo, eius vita viuat necesse est i. eius vestigiis incedat. 6 Explicaturus præceptum mutuæ charitatis, præfatur, se quum sanctimoniam vrget, nouam quamplam vitæ rationem non adferre (vt solent qui traditiones subinde excogitant) sed eam ipsam Legem inculcare quæ est à Deo initio tradita, per Mosen, videlicet, quum Deus cœpit Leges populo suo condere. 7 Addit, Veterem quidem esse illam doctrinam, sed quæ nunc sit quodammodo noua, tum Christi tum etiam nostri respectu: in quibus nimirum ille per Euangelium efficaciter Legem suam non tabulis lapideis sed animis nostris insculpat. h *Quæ res nempè nouam esse doctrinam quam scribo vobis vera est in illo & in vobis.* 8 Iam ad secundam tabulam, (id est, mutuam charitatem) accedens, negat vera luce præditum, siue verè regeneratum, ac Dei filium esse, qui fratrem odit: & eiusmodi hominem miserè in tenebris errare, quantamcunque Dei cognitionem iactet, vt qui sciens prudens in barathrum ruat. 9 Iterum à sanctificatione ad peccatorum remissionem reuertitur, quòd gratuita in Christo reconciliatio sit nostræ salutis fundamentum cui posteà velut basi, sanctificatio est superstruenda. i *Ideo ad vos scribo, quia ex eos vnu estis numero, quos Deus sibi reconciliauit.* k *Propter eum Christum autẽ nominans cæteros excludit, siue illi sint in cœlis, siue in terra.* 10 Hanc doctrinam singulis ætatibus conuenire docet, ac primùm quidem senes alloquens, ostendit Christum & eius doctrinam res esse longè vetustissimas, ac proinde si veteribus delectantur, nihil eis æquè gratum esse oportere. 11 Adolescentes monet, si vires suas cupiant ostentare gloriosissimum certamen hic eis proponi, Satanam videlicet pessimum hostem superandum: iubens eos esse de victoria tam securos quàm qui iam sint ea potiti. 12 Pueris deniq; ostendit, verum Patrem à quo bona omnia sint expectanda, in Euangelio ipsis commonstrari. 13 Totidem exhortationes pari serie subiicit, ac si diceret, Memineritis patres quod modò scripsi, patefactũ esse vobis æternum Dei Filium, Memineritis adolescentes, vires illas quibus dixi Satanam à vobis esse profligatum, à verbo Dei quod intra vos habitat, in vos esse collatas. 14 Mundus cupiditatibus prauis, libidinibus & fastu plenus, Patri cœlesti penitus est inuisus. Itaque Pater & mundus simul diligi non possunt, quæ admonitio in primis est florenti iuuentæ necessaria. l *Mundum considerat quatenus cum Dei voluntate non consentit: alioqui dicitur Deus ipse mundum infinito quodam amore dilexisse, Iohan. 3. 16. id est, eos quos ex mundo elegit.*

quòd est in eo: qui enim diligit mundum, charitas Patris non est in eo.

16 Quicquid enim est in ipso mundo, concupiscentia est corporis: & concupiscentia est oculorum, & superbia mundi: quæ non sunt à Patre, sed sunt ab ipso mundo.

17 Et transit mundus, & concupiscentia eius: qui autem facit voluntatem Dei, manet in æternum.

18 Filii mei, tempus est vltimum: & quemadmodum audiuistis quòd venturus est pseudochristus, & nunc multi facti sunt pseudochristi: & hinc cognoscimus quòd tempus est vltimum.

19 E nobis egressi sunt, sed non ex nobis fuerunt: sed egressi sunt à nobis vt notum fieret quòd non ex nobis erant.

20 At vobis vnctio est ex sancto, & discernitis omnem hominem.

21 Non scripsi vobis quòd nesciatis ipsam veritatem: sed nouistis eam, & quòd omne mendacium non sit ab ipsa veritate.

22 Quis est mendax, nisi is qui negando pronuntiat quòd Ieschua non sit Christus? & hic est pseudochristus. Qui negat Patrem, negat etiam Filium:

23 Qui negat Filium, neque in Patrem credit: [2] qui confitetur Filium, Patrem quoque confitetur.

24 Et vos quicquid audiuistis ab initio, maneat in vobis. Si enim maneat in vobis quicquid audiuistis ab initio, etiam vos manetis in Patre & in Filio,

25 Et hæc est promissio quæ promissa est nobis, *nempe* vita quæ est in æternum.

26 Hæc autem scripsi vobis, propter eos qui seducunt vos.

27 Et etiam vos, si manserit in vobis vnctio quam accepistis ab illo, non opus habetis vt quisquam doceat vos, sed tanquam vnctio quæ est à Deo, ipsa docet vos de omni re: & vera est, nec est in ea mendacium: & sicut docuit vos manete in eo.

28 Et nunc filii mei manete in eo vt quum manifestabitur, non pudefiamus ab eo, sed sit vobis [3] reuelatio faciei in aduentus eius.

29 Si nouistis quòd iustus est, scitote quòd quisquis facit iustitiam, ex ipso est.

2 Syra paraphrasis, vt hoc versu sententiam eandem affirmando ingeminat, sequuta videtur veterem interpretem latinum.

3 Periphrasis est fiduciæ, sicut contrà diffidentiæ symbolũ est faciei occultatio. Gen. 3. 8.

mundo sunt: si quis diligit mundum, non est [m] charitas Patris in eo.

16 Quoniam quicquid est in mundo, cupiditas carnis & libido oculorum, & fastus vitæ, non est ex Patre, sed ex mundo est.

17 [15] Porrò mundus præterit, & cupiditas ipsius. Qui verò præstat voluntatem Dei, manet in æternum.

18 [16] [n] Pueruli, [17] vltimum tempus adest: [18] & sicut audiuistis antichristum venturum, etiam nunc antichristi multi cœperunt esse, vnde scimus vltimum tempus adesse.

19 [19] E nobis egressi sunt, sed non erant ex nobis: [o] nam si fuissent ex nobis, permansissent vtique nobiscum: [20] sed egressi sunt ex nobis vt patefieret non omnes esse ex nobis.

20 [21] At vos [p] vnctionem habetis [q] à Sancto illo *profectam*, & nostis omnia.

21 [22] Non scripsi vobis *idcirco* quòd veritatem ignoretis: sed quia eam nostis, & nullum mendacium esse ex veritate.

22 [23] Quis est mendax nisi qui negat Iesum esse [r] Christum illum? hic est antichristus, qui negat Patrem & Filium.

23 [s] Quisquis negat Filium, is nec Patrem habet. Qui confitetur Filium etiam Patrem habet.

24 [24] Quod igitur audiuistis à principio, in vobis maneat: si in vobis manserit quod audiuistis à principio, vos quoque in Filio & Patre manebitis.

25 Hæc autem illa est promissio quam ipse pollicitus est nobis, *nempe* vita illa æterna.

26 [25] Hæc scripsi vobis de iis qui seducunt vos.

27 Sed [t] vnctio quã vos accepistis ab eo manet in vobis, [v] nec necesse habetis vt quisquam doceat vos: verùm sicut eadem [x] vnctio docet vos de omnibus, *quæ* & verax est, & non mendax: & sicut docuit vos, manebitis in eo.

28 [26] Nunc igitur, filioli, manete in eo: vt quũ patefactus fuerit, habeamus fiduciam, neque pudefiamus coram eo in ipsius aduentu.

29 [27] Si scitis eum iustum esse, nostis, quicunq; exercet iustitiam, ex ipso natum esse.

m *Qua Patrem amatur.*

15 Quanto præstet Patris voluntati quam mundi cupiditatibus obsequi, ex ipsa vtriusque natura & dispari exitu demonstrat.

16 Iam ad pueros ipsos, in religionis tamen summa probè institutos, se conuertens, socordiam illi ætati familiarem iubet eos excutere variis argumentis.

n *Diminutiuo vtitur, non quia infantulos alloqueretur, sed blandioris appellationis causa.*

17 Primùm, quia vltimum tempus adsit, vt nullam dilationem res patiatur.

18 Secundò, quòd antechristi (id est, apostatæ) quos venturos audierant iam præsentes adsint. Huius autem periculi oportuit incautam illam ætatem in primis admoneri.

19 Digresio aduersus offendicula quibus illa præsertim rudis ætas percelli potest. Itaque ne tam turpi quorũdam defectione terreantur, primùm testatur apostatas, etsi in Ecclesia versati sint, tamen ex Ecclesia nunquam fuisse, quoniam Ecclesia est electorum cœtus, qui perire ac proinde à Christo deficere non possunt.

o *Electi igitur à gratia nunquam prorsus excidunt.*

20 Secundò, In Ecclesiæ commodum hæc fieri ostendit, vt patefiant hypocritæ.

1. *Cor.* 11. 19.

21 Tertiò, solatur eos vt firmi persistent, quum à Spiritu sancto vncti sint veratius salutis notitia.

p *Gratiam spiritus sancti trãslatione sumpta ab vnctionibus in Lege receptis.* q *A Christo, qui Sanctus peculiariter dicitur.* 22 Occupatio, Se ista non scripsisse vt religionis ignaris, imò verò veritatis gnaris, adeò quidem vt possint veritatem à mendacio distinguere. 23 Falsam antichristorum doctrinam apertè iam demonstrat nempè quòd vel Christi personam vel eius officium vel vtrunque simul oppugnent: quod qui faciunt, Deum frustra iactant, quum negato Filio, negetur etiam Pater. r *Verum esse Messiam.* s *Falluntur ergo & alios fallunt, qui Turcas & infideles alios eundem Deum adorare tradunt, quem nos adoramus.* 24 Illi doctrinæ tota Prophetica & Apostolica prædicatio repugnat. Est igitur illa prorsus repudianda, ista verò omninò retinenda, huc nos deducens vt in gratuita promissione (id est, in vno Christo per Patrem nobis dato) vitam æternam quæramus. 25 Idem Spiritus qui veritatis cognitione electos imbuit & sanctificat, perseuerantiæ donum eis tribuit. t *Spiritus quem à Christo accepistis, quiq; vos in omnem veritatem induxit.* v *Earum rerum minimè rudes estis, quas non tanquam ignotas propono, sed vt notas inculco.* x *Ita cœlestem commendat doctrinam qua imbuti erant vt simul magnificè fidem prædicet, & diligentiam eorum qui inter eos docebant, ita tamen vt nihil de dignitate Spiritus decedat.* 26 Conclusio totius tum exhortationis tum etiam tractationis superioris. 27 Transitio ad sequentem tractationem, eodem quidem spectantem, sed tamen luculentiorem, & diuerso quodam ordine idem argumentum explicantem. Illic enim ab effectis ad causam docuit nos ascendere: hic verò à causis ad effecta descendit. Est autem huius argumenti summa, Deum esse omnis iustitiæ fontem, ac proinde eos demùm qui iustitiæ studeant, ex ipso natos esse deprehendi, vt qui Deum Patrem referant.

Capvt. III.

1 *Inestimabilem diuinæ adoptionis honorem commendans,* 7 *testandam esse bonis operibus vitæ nouitatem docet.* 14 *cuius certum symbolum est charitas.* 19 *Deinde fiduciam,* 22 *& Dei inuocationem subnectit.*

1 Videte

1 Videte [1] [a] qualem charitatem dedit nobis Pater, *nempe* vt filii Dei [b] vocemur, [2] propterea mundus non nouit nos, quia non nouit eum,

2 [3] Charissimi, nunc filii Dei sumus, sed nondum patefactum est quod erimus, scimus autem fore vt quum *ipse* patefactus fuerit, [c] similes ei simus: quoniam videbimus eum [d] sicuti est:

3 [4] Et quisquis habet hanc spem in eo *sitam*, purificat se [e] sicut & ille purus est.

4 [5] Quisquis [f] committit peccatum, etiam Legem transgreditur: nam [g] peccatum est Legis transgressio.

5 [6] Et scitis illum patefactum esse vt peccata nostra tolleret, & peccatum in eo non esse.

6 Quisquis in eo manet, non peccat: quisquis [h] peccat, non vidit eum, neque nouit eum.

7 [7] Filioli nemo vos seducat, qui exercet iustitiam, iustus est, sicut ille iustus est.

8 [8] Qui committit peccatum, ex [i] diabolo est: quoniã à [k] principio diabolus [l] peccat. Ad hoc patefactus est Filius Dei vt dissoluat opera diaboli.

9 Quisquis natus est ex Deo, peccatum non committit, quoniam [m] semen ipsius in eo manet: nec potest peccare eo quòd ex Deo natus est.

10 [9] Per hoc manifesti sunt filii Dei & filii diaboli, quisquis non exercet iustitiam, non est ex Deo [10] & qui non diligit fratrem suum.

11 Quoniam hæc est denuntiatio quam audiuistis à principio, vt diligamus alii alios.

12 [12] Non sicut [n] Cain, *qui* ex illo Malo erat, & occidit fratrem suum, [13] Cuius autem rei gratia occidit eum? quia opera eius mala erant, fratris autem eius iusta.

13 Ne miremini, fratres mei, si odit vos mũdus.

14 [14] Nos [o] scimus nos translatos esse ex morte ad vitam, quia diligimus fratres: qui non diligit fratrem, manet in morte.

15 [15] Quisquis odit fratrem suum, homicida est: & nostis nullum homicidam habere vitam æternam in se manentem.

16 [16] Per hoc cognouimus charitatem Dei quòd ille animã suam pro nobis posuit: nos igitur debemus pro fratribus animas ponere.

1 Et videte quam magna est charitas Patris erga nos, qui filios vocauit nos, etiam fecit nos, propter hoc mundus non nouit nos, quia etiam ipsum non nouit.

2 Dilecti mei, nunc filii sumus Dei, & non apparuit vsque adhuc id quod est futurum vt simus. Scimus autem quòd quum manifestatus fuerit, in similitudine eius erimus, & videbimus eum sicuti est.

3 Et omnis cui est de eo hæc spes, purificat seipsum, sicut ille purus est.

4 Qui autem facit peccatum, iniquitatem agit, peccatum enim omne iniquitas est.

5 Et scitis quòd ille qui manifestatus est, *manifestatus est* vt tolleret peccata nostra, & peccatum in eo non est.

6 Et omnis qui in eo manet, non peccat, & omnis qui peccat, non vidit eum, neq; nouit eum.

7 Filii mei, ne quis seducat vos. Qui facit iustitiam, iustus est, sicut etiam ipse Christus, iustus est.

8 Et is qui agit peccatum, ex Satana est: quia à principio ipse Satanas peccator est, & propter hoc manifestatus est Filius Dei, vt dissolueret opera Satanæ.

9 Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit: quoniam semen ipsius in eo est: neque potest peccare, quia ex Deo natus est.

10 In hoc discernuntur filii Dei à filiis Satanæ, omnis qui non facit iustitiam, & non diligit fratrem suum, non est ex Deo.

11 Nam illud mandatum quod audiuistis ab initio est, vt diligatis vnus alium.

12 Non sicut Cain qui fuit à malo, & occidit fratrem suum, & propter quid occidit eum, nisi quia mala erant opera sua, & fratris eius iusta?

13 Et ne miremini, fratres mei, si odit vos mundus.

14 Nos nouimus quòd transimus de morte ad vitam, in hoc quòd diligimus fratres. Is qui non diligit fratrem suum, in morte manet.

15 Quisquis enim odit fratrem suum, homicida est: & scitis quod in nullo homicida potest manere vita quæ est in æternum.

16 In hoc cognoscimus charitatẽ illius quæ fuit erga nos, quòd ille dedit animam suam pro nobis: & etiam iustum est nobis, vt nos pro fratribus nostris demus animas nostras.

1 Auspicatur huius conuenientiæ patris & filiorum explicationem à summa causa, nempe à gratuita illa Dei in nos charitate, qua nos ita complectitur vt etiam in filios adoptet.

a *Cuius charitatis munus.*

b *Vt simus, & ita quidem vt tales nos esse constet.*

2 Antequam hanc adoptionem declaret, duo præfatur: vnum, non esse tantam istam dignitatem ex carnis iudicio æstimandam, quoniam mundo sit incognita, vt qui ne Deum quidem ipsum patrem norit.

3 Alterum ne nobis quidem ipsis (nedum extraneis) adhuc plenè patefactã esse istam dignitatem: cuius complementum certum quidem nos manet, & quidem tale vt simus ipsi filio Dei similes futuri, eiusq; seipsa sicuti est, conspectu fruituri, sed tamen in alterũ eius aduentum differtur.

c *Non dixit pares sed similes.*

d *Nunc enim videmus per ænigma.* 1. *Cor*, 13.12.

4 Iam istam adoptionem, cuius gloria in spe, adhuc posita est, ab effectu describit, quòd videlicet quisquis est factus Dei filius, Patrem studeat puritate referre.

e *Similitudinem significat non paritatẽ.*

5 Puritatis huius regula non aliunde quam ex Lege Dei petenda est, cuius transgresio illud est quod peccatum vocatur.

f *Puritati non studet.*

g *Peccati breuis definitio.*

6 Argumentum à materiali nostræ salutis causa. Christus est purissimus in sese, & venit vt peccata nostra tolleret, nobis videlicet Spiritu suo sanctificatis: ergo qui verè Christi particeps est, sese non dedit peccato: & è contrario qui peccato se dedit Christum ignorat. h *Peccare dicitur, qui puritati non studet, in eo autem peccatũ regnat: in fidelibus autem dicitur habitare peccatum, non regnare.* 7 Aliud argumentum à coniugatis, Qui iustè viuit, Iustus est, & Christum iustum refert, vnde etiam Dei filius esse intelligitur. 8 Argumentum à repugnantibus. Diabolus est peccati author, ac proinde ex diabolo est, siue afflatu diaboli regitur, qui seruit peccato: quòd si diaboli filius, non igitur Dei. Nam ita inter se repugnant diabolus & Deus, vt etiam Filius Dei sit missus destruendis diaboli operibus. Itaque ex opposito, quicunque peccato resistit, Dei est filius, Spiritu ipsius videlicet veluti nouo semine regeneratus, adeò quidem vt iam necessariò ex subiectione peccati sit liberatus. *Ioh.*8.44. i *Diabolum refert, vt filius patrem, & eius spiritu regitur.* k *Ab ipso mundi exordio.* l *Non dicit peccauit, sed peccat in actu enim continuo peccandi versatur.* m *Sic vocatur Spiritus, scilicet ab effectu, quòd eius virtute tanquam ex semine quodam noui homines efficiamur.* 9 Conclusio, Ex vita impura dignosci qui diabolico spiritu regantur: ex pura verò, qui sint Dei filii. 10 Charitatem in fratres, vt alteram filiorum Dei notam, incipit commendare. *Ioh.*13.34. *&* 15.12. 11 Ratio prima à præcipientis Dei authoritate. *Gen.*4.8. 12 Amplificatio à contrario exemplo Caini fratricidæ, n *Exemplum profert & oppositum, in quo contemplemus, & filiorum Dei, & filiorum diaboli naturam: quæ vos in hoc mundo maneat conditio, & quis demum vtrorumque sit futurus exitus.* 13 Breuis digressio, Ne miremur nos, dum officium facimus, esse mundo exosos, quum hæc iam olim fuerit iusti Abelis conditio, cui quis tandem non malit esse similis quàm Caini; 14 Ratio secunda. Quia charitas est testimonium nos à morte ad vitam esse translatos: ac proinde odium in fratres est mortis argumentum, cui quisquis indulgeat, velut mortem in sinu fouet. o *Charitas indicium est nos translatos à morte ad vitam, nempe quia ex effectis agnoscitur causa.* 15 Confirmatio, Quisquis homicida est, versatur in morte æterna: qui fratrem odit est homicida: ergo est in morte. Inde sequitur oppositum, eum qui fratrem diligit, ad vitam transiisse. Nam reuera mortui nascimur. *Luc.*3.21. 16 Iam quousque charitas Christiana porrigatur ostendit, eousque videlicet vt Christi exemplo, sui etiam quisque obliuiscatur, vt fratribus consulat.

17 Et is cui est possessio huius mundi, & videt fratrem suum quòd necessitatem habet, & claudit viscera sua ab eo, quomodo est charitas Dei in eo?

18 Filii mei, ne diligamus alius alium sermonibus & lingua, sed operibus & veritate.

19 Et per hoc cognoscimus quòd ex veritate sumus, & antequam veniat ille, quietum reddimus cor nostrum.

20 Et si ita est quòd cor nostrum [1] reiiciat nos, quanto magis Deus, qui maior est corde nostro?

21 Dilecti mei, si cor nostrum non reiiciat nos [2] reuelata sumus facie coram Deo.

22 Et quicquid petimus, accipimus ab eo: quoniam obseruamus præcepta eius, & bona agimus coram eo.

23 Et hoc est mandatum eius, vt credamus in nomine Filii eius Ieschua Christi, & diligamus alius alium, sicut mandauit nobis.

24 Et is qui seruat mandata eius, in eo seruatur, & ipse manet in eo, & in hoc intelligimus quòd habitat in nobis, de spiritu eius quem dedit nobis.

1 Reiicere accipitur pro Reprobare accusare, & condemnare, sicut & paulò infrà.

2 id est, Fiducia habemus, vt in fine præcedentis capitis annotauimus.

17 [17] Qui verò habuerit [p] mundanas facultates, & viderit fratrem suum egentem, & [q] clauserit viscera sua coram eo, quomodo charitas Dei manet in eo?

18 [18] Filioli mei, ne diligamus verbo neque lingua *solùm*, sed opere & veritate.

19 [19] Et per hoc cognoscimus nos ex veritate esse [20] & coram ipso secura reddemus corda nostra.

20 [r] Nam si nos condemnet cor nostrum potentior est Deus corde nostro, & nouit omnia.

21 [21] Charissimi, si cor nostrum nos non condemnet, fiduciam habemus apud Deum:

22 Et quicquid petierimus, accipimus ab eo, quoniam præcepta eius custodimus, & ea quæ ipsi placent facimus.

23 [22] Hoc est *igitur* eius mandatum vt credamus nomini Filii eius Iesu Christi, & diligamus alii alios, sicut mandauit nobis.

24 Nam qui seruat eius mandata, in eo habitat, & ipse in eo, & per hoc nouimus eum habitare in nobis, *nempe* ex [f] Spiritu quem nobis dedit.

17 Argumentatur à comparatis. Nam si vel ipsam vitam tenemur proximis impendere, quanto magis fratris inopiam, facultatibus nostris subleuare?

p *Vnde hæc vita sustentatur.*

q *Non aperuerit illi suum pectus, nec prompto illi animo succurreris.*

18 Charitas Christiana non in verbis, sed in reipsa posita est ab affectu sincero proficiscitur.

19 Charitatem commendat à triplici effectu. Primùm enim ex ea intelligimus nos verè esse Dei filios vt anteà declarauit.

20 Inde fit pacatam conscientiam habeamus, sicut è contrario qui statuit se Deum habere pro iudice quòd sit malè sibi conscius, vel nunquam vel temerè quietus est, quum Deus multo quàm nos acutius videat & seuerius iudicet.

r *Si mala conscientia nos coarguat, multo magis ad nos condemnandos valere debet Dei iudicium, qui melius etiam corda nostra norit, quàm nos ipsi.*

21 Tertius effectus ex hoc quoque nascitur, quòd in his miseriis certi sumus nos exaudiri, vt qui filii Dei simus: sicut ex gratia sanctificationis, quæ electis propria est, intelligimus. *Ma.21.22.ioh.15.7. & 16.23. Ioh.6.29. & 17.3.*

22 Conclusio, Fidem in Christum & charitatem mutuam, res esse simul connexas, ac proinde sanctificationis externa testimonia interiori illo Spiritus nobis dati testimonio vicissim respondere. *Ioh.13.34. & 15.10.*

f *Spiritum sanctificationis intelligit, id est, ex quo regenerati viuimus Deo.*

CAPVT IIII.

1. *Vbi quædam inseruit de probandis spiritibus, quia alii ex mundo,* 5. *alij ex Deo loquuntur,* 7 *ad charitatem redit.* 9. *& Dei exemplo ad fraternum amorem hortatur.*

1 Dilecti mei, ne omnibus spiritibus credatis, sed discernite spiritus num ex Deo sint: quia multi pseudoprophetæ exiuerunt in mundum.

2 Per hoc cognoscitur Spiritus Dei, omnis spiritus qui confitetur quòd Ieschua Christus venit in carnem, ex Deo est.

3 Et omnis spiritus qui non confitetur quòd Ieschua venit in carnem, non est ex Deo: sed hic ex pseudochristo est, de quo audiuistis quòd venit, & nunc in mundo est iam.

4 Vos autem ex Deo estis, filii, & vicistis eos: quoniam maior est is qui in vobis est quàm qui in mundo.

5 Et ipsi ex mundo sunt: idcirco ex mundo loquuntur, & mundus eos audit.

6 Nos autem ex Deo sumus: & is qui nouit Deum, audit nos, & is qui non est ex Deo, non audit nos, per hoc ipsum intelligmus spiritum verum, & spiritum deceptionis.

1 [1] Dilecti, ne cuiuis [a] spiritui credite, sed probate spiritus an ex Deo sint: nam multi pseudoprophetæ venerunt in mundum.

2 Ex hoc cognoscite Dei spiritum: [b] Quicunque spiritus confitetur Iesum [c] christum in [d] carnem venisse, ex Deo est:

3 At quicunque Spiritus non profitetur Iesum Christum in carnem venisse, ex Deo non est: sed hic est ille *Spiritus* Antichristi, de quo audistis eum venturum fuisse, & qui iam nunc in mundo est.

4 [3] Vos ex Deo estis, filioli, & vicistis eos, quoniam potentior est qui *est* in vobis, quàm qui in mundo est.

5 [4] Ipsi è mundo sunt, ideò mundana loquuntur, & mundus eos audit.

6 [5] Nos ex Deo sumus: qui nouit Deum, audit nos: qui non est ex Deo, non audit nos, ex hoc cognoscimus [e] spiritum veritatis & spiritum erroris.

1 Occasione ex Spiritus nomine arrepta ne charitas à Dei cultu, qui præcipuè à vera eiusdem notitia pendet separetur: redit ad id quod capite secundo de cauendis Antichristis dixerat. Vult autem duplicem cautionem à nobis hic adhiberi: vnam vt quum multi pseudoprophetæ, temerè quibusuis non credamus: alteram, ne, quia multi falsa docent, idcirco nullis credamus. Tenendam igitur esse mediam viam, vt Dei spiritus qui omnino sequendi sunt, nouerimus, ab impuris spiritibus fugiendis distinguere.

a *Metonymicè, id est, ei qui se Spiritus dono prædicatum dicit ad obeundum Prophetæ munus.*

2 Certam & perpetuam Antichristianæ doctrinæ dignoscentiæ regulam tradit nempe si Christi diuina aut humana natura, aut vera earundem vnitio negetur, vel de ipsius, vnici videlicet nostri Regis, Prophetæ, ac Pontificis æterni, officio vel tantillum detrahatur.

b *De doctrina simpliciter loquitur, non de persona.*

c *Verum Messiam.*

d *Verum hominem.*

3 Soluitur electos certa spe victoriæ ita tamen vt eos doceat non sua sed Dei virtute pugnare.

4 Causam adfert cur istis mundus potius quàm veris doctoribus applaudat: quoniam videlicet nihil nisi mundanum spirant, quæ etiam est altera Antichristianæ doctrinæ dignoscendæ ratio.

5 Suam & collegarum suorum doctrinam testatur certum esse Dei sermonem, quem vniuersis totius mundi suffragiis securè opponere sit necesse, & inde veritatem à mendacio distinguere.

e *Veridicos Prophetas, quibus opponuntur spiritus erroris, id est, errantes & alios in errorem adducentes.*

7 [6] Dilecti

7 [6] Dilecti, diligamus alii alios: [7] nam charitas ex Deo est: quisquis diligit, ex Deo natus est, & nouit Deum.
8 Qui non diligit, non nouit Deum: [8] nam Deus est [f] charitas.
9 Per hoc patefacta est charitas Dei in nos, quòd Filium illum suum vnigenitum misit Deus in mundum vt viuamus per eum.
10 In hoc est charitas non quòd nos dilexerimus Deum, sed quòd ipse dilexerit nos, & miserit Filium suum vt esset propitiatio pro peccatis nostris.
11 [9] Dilecti, si Deus nos ita dilexit, debemus & nos alii alios diligere.
12 [10] Deum nemo spectauit vnquam: si diligamus alii alios, Deus in nobis habitat, & charitas eius [g] adimpleta est in nobis.
13 Per hoc cognoscimus nos in eo habitare & ipsum in nobis, quòd de Spiritu suo dedit nobis.
14 [11] Nos verò spectauimus & testamur Patrem misisse Filium qui esset seruator mūdi.
15 Quisquis [h] professus fuerit Iesum esse Filium Dei, Deus in eo habitat, & ipse in Deo.
16 Et nos cognouimus & credidimus charitatem quam habet Deus in nobis. [12] Deus charitas est: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.
17 [13] Per hoc adimpletur charitas in nobis, vt fiduciam habeamus in die iudicii quòd [i] qualis ille est, *tales* & nos sumus in hoc mundo.
18 [k] Metus non est in charitate: sed adimpleta charitas foras eiicit metum: quoniam metus cruciatum habet: qui autem metuit, non est perfectus in charitate.
19 [14] Nos diligimus eum, quoniam ipse prior dilexit nos.
20 [15] Si quis dixerit, Diligo Deum, & fratrem suum oderit, mendax est. [16] Qui enim non diligit fratrem suum quem vidit, Deum quem nos vidit quo modo potest diligere?
21 [17] Et hoc mandatum habemus ab eo, vt qui diligit Deum, diligat & fratrem suum.

7 Dilecti mei, diligamus alius alium: quia charitas ex Deo est: & quisquis diligit, ex Deo natus est, & nouit Deum.
8 Quia Deus charitas est: & quisquis non diligit, non nouit Deum.
9 In hoc enim innotuit charitas Dei quæ est erga nos, quòd Filium suum vnicum misit Deus in mundum, vt viuamus per eum.
10 In hoc est charitas: nequaquam quòd dilexerimus Deum, sed quòd ipse Deus dilexerit nos, & miserit Filium suum propitiationem pro peccatis nostris.
11 Dilecti mei, si ita dilexit nos Deus, etiam nos debitores sumus vt vnus alium diligamus.
12 Deum vnquam nemo vidit: si autem diligamus vnus alium, Deus in nobis manet, & charitas eius adimpletur in nobis.
13 Et in hoc cognoscimus quòd in eo manemus, & ipse manet in nobis, quòd de Spiritu suo dedit nobis.
14 Et nos vidimus, & testamur quòd Pater misit Filium suum seruatorem mundi.
15 Omnis qui confitetur Ieschua quòd sit Filius Dei, Deus in eo manet, & ipse manet in Deo.
16 Et nos credimus & scimus charitatem quę est ipsi Deo erga nos. Deus enim charitas est, & quisquis manet in charitate, in Deo manet.
17 Et in hoc adimpletur charitas eius nobiscum, vt reuelata facies sit vobis in die iudicii: quia sicut ille fuit, ita etiam nos sumus in hoc mundo.
18 Metus in charitate non est: sed charitas adimpleta foras eiicit ipsum metum: quia metus in irritatione est: is autem qui metuit, non est perfectus in charitate.
19 Nos igitur diligimus Deum: quia ipse prius dilexit nos.
20 Si autem quis dixerit, Ego diligo Deum & fratrem suum odio habeat, mendax est: ille enim qui fratrem suum qui videtur, non diligit, Deum ipsum qui non videtur, quomodo potest diligere?
21 Et hoc mandatum accipimus ab eo, vt omnis qui diligit Deum, diligat etiam fratrem suum.

6 Reddit ad charitatis mutuæ commēdationem.
7 Ratio prima, Quoniam res est planè diuina, ac proinde filiis Dei prorsus cōueniens adeò vt qui illius est expers dici non possit Deum verè nosse.
8 Confirmatio, Quia Dei naturâ fit homines diligere: cuius rei illustrissimum præ cęteris documentum est, quòd non quosuis, sed Filium illum suum, & eum quidem Vnigenitum, sola illa gratuita & infinita nos hostes suos beneuolentia impulsus, tradiderit in mortem, cuius sanguine expiati, fieremus æternæ ipsius gloriæ participes.
f *Deum, dum vocat charitatem multò plus dicit, quàm si eum infinitè nos amare pronuntiaret.*
9 Ratio altera à comparatis, Si Deus nos ita dilexit, an nos ipsius filii, inter nos non amabimus?
10 Tertia ratio, Quia Deus oculis inuisibilis, ex hoc sui Spiritus effectu (nempe charitate) intelligitur, & quidem non extra nos, sed nobiscum coniunctus, in quibus ita fit efficax.
g *Verè ac reipsâ comprobata.*
11 Huic Charitati fundamētum aliud substernit, nempe fidem in Iesum, quæ nos cum eo coniungit, sicut charitas nos cum eo coniunctos esse testificatur. Reddit autē Christo testimonium, vt oculatus testis.
h *Confessionem intelligere ex vera fide manantem, & quam charitas consequitur, vt omnia cohæreant.* 12 Quarta ratio, Deus est fons & origo charitatis, ipsaque adeò charitas: ergo qui in eo manet, Deum secum habet. 13 Rursus vt paulò antè charitatem ex eo commendat, quòd cum ex nostri cum Deo in hac re conuenientia certum nobis nostræ adoptionis testimonium suppeditetur, ita fiat vt intrepidè supremum illum diem iudicii expectemus, adeò vt trepidatio & cruciatus ille conscientiæ à charitate expellatur. i *Similitudinem significat, non paritatem.* k *Si ex charitate intelligimus nos esse in Deo, & Deum in nobis, nos filios esse, nos Deum esse, vitam æternam esse in nobis: rectè colligit pacem ac tranquillitatē inde colligi.* 14 Ne quis illam conscientiæ pacem existimet à charitate nostra vt causa proficisci recurrit ad fontem, nempè ad gratuitam dilectionem qua nos Deus licet iram ipsius promeritos prosequitur. Hinc autem duplex alia charitas oritur, vtraque primæ illius index ac testis, ea videlicet qua Deum qui prior nos dilexit redamamus: ac demùm propter illum, proximos quoque diligimus. 15 Sicut charitatem proximi à charitate Dei in nos inseparabilem esse ostendit, quoniam hæc illum gignit Ita iam aliam charitatis speciem qua nos Deum diligimus, à charitate proximi disiungi posse negat, vnde consequitur, impudenter mentiri, qui se Dei cultores vocant quū proximos negligant. 16 Prima ratio à cōparatis, cur nō possit proximus odio haberi & Deus diligi, nempe quia qui fratrē non potest amare quem videt, quomodo Deū inuisibilem amauerit? 17 Secūda ratio, Cur nō possit Deus odio haberi & proximus diligi, quia vnus & idē Legislator & se & proximū diligi præcepit.

Capvt. V.

1 *Ostendit fraternum amorem & fidem esse res coniunctas.* 10 *Nullam autem haberi posse fidem Deo nisi credendo in Christum.* 14 *Hinc est inuocatio,* 16 *vt pro fratribus etiam valeant preces nostræ.*

1 [1] Qvisquis credit Iesum esse [a] Christum illum, ex Deo natus est: & quisquis diligit genitorem, diligit etiam [b] eum qui ex eo genitus est.

1 Omnis qui credit quòd Ieschua est Christus, ex Deo natus est: & omnis qui diligit Genitorem, diligit eum qui genitus est ex eo.

1 Pergens in eodem argumēto, quomodo vtroque illa charitas in nobis ex Dei in nos charitate deriuetur, ostendit: nempe per Iesum mediatorem fide apprehensum, in quo facti Dei filii, & Patrem ex quo sic geniti sumus, & fratres similiter nobiscum genitos diligimus. a *Verum esse Messiam.* b *Singulari numero viens omnes fideles intelligit.*

T.

2 Et in hoc cognoscimus quòd diligimus filios Dei, quum diligimus Deum & facimus mandata eius.

3 Hæc enim est dilectio Dei, vt seruemus mandata eius: & mandata eius non sunt grauia.

4 Quia quicquid natum est ex Deo, vincit mundum: & hæc est victoria quæ vincit ipsum mundum, fides nostra.

5 Quis enim est qui vincit ipsum mundum, nisi is qui credit quòd Ieschua Filius est Dei?

6 Hic est qui venit [1] per aquas & sanguinem, *nempe* Ieschua Christus: nequaquam per aquas tantùm, sed per aquas & sanguinem: & spiritus testatur quòd ille spiritus est veritas.

7 [2]

8 Et sunt tres testes, Spiritus, & aquæ, & sanguis: & tres ipsi in vnum sunt.

9 Si testimonium filiorum hominis accipimus, quanto magis testimonium Dei quod maximum est? & hoc est testimonium Dei quod testificatus est de Filio suo.

10 Quisquis credit in Filium Dei, est ei hoc testimonium in seipso: omnis qui non credit Deo, mendacem facit eum, in eo quod non crediderit testimonium quod testificatus est Deus de Filio suo.

11 Et hoc est testimonium, quòd vitam quæ est in æternum, dedit nobis Deus: & illa vita in Filio eius est.

12 Omnis qui habet Filium, habet etiam vitam: & omnis qui non habet filium Dei, non est ei vita.

13 Hæc scripsi vobis, vt sciretis quòd vita æterna est vobis, qui credidistis in nomen Filii Dei.

14 Et hæc confidentia est nobis apud eum, quòd quicquid petimus ab eo secundum voluntatem eius, audit nos.

15 Et si persuasum habemus quòd audit nos, in eo quòd petimus ab illo, confidimus quòd accipimus iam petitiones nostras quas petimus ab eo.

16 Si quis viderit fratrem suum quòd peccauerit peccatum quod non condemnat ad mortem, petat, & dabitur ei vita: eis *inquam* qui nequaquam peccauerũt tanquam

1 Ad verbum, Per manum aquarum & sanguinis. Hebr.

2 Totum septimũ versiculum Syrum Testamentum omittit, sicut etiam multi Græci codices: qui ita restitui posset, דתלתא אנון דסהדין בשמיא אבא מלתא ורוחא קדישא ותלתהון חד אנון: Id est, Nam tres sunt qui testificantur in cœlo, Pater, & Sermo, & Spiritus sanctus: & hi tres vnum sunt. Sed quia non modò in impresso, sed etiam in manuscripto codice Heydelbergensi omittebatur, nec in omnibus vetustis Græcis codicibus legebatur, textui inserere non sum ausus. ne tamen versiculorum fieret perturbatio, vtque eorum numeri responderent numeris versiculorũ Græci textus, à sexto transilii ad octauum.

B.

2 [2] Per hoc cognoscimus nos diligere filios Dei, quum Deum diligimus, & mandata eius seruamus.

3 [3] Hæc est enim charitas Dei, vt mandata eius seruemus: [4] & mandata eius grauia [d] non sunt.

4 [5] Quoniam quicquid natum est ex Deo, vincit mundum: [6] & hæc est victoria quæ [e] vicit mundum, *nempe* [f] fides nostra.

5 [7] Quis est qui vincit mundum, nisi qui credit Iesum esse Filium Dei?

6 [8] Hic ille est qui venit per aquam & sanguinem, *nempe* Iesus Christus: [9] non per aquam solùm, sed per aquam & sanguinem: & [g] spiritus is est qui testificatur spiritum veritatem esse.

7 Nam tres sunt qui testificantur in cœlo, Pater [h] Sermo, & Spiritus sanctus: & hi tres [i] vnum sunt.

8 Et tres sunt qui testificantur in terra, Spiritus & aqua, & sanguis: & hi tres in vnum consentiunt.

9 [10] Si testimonium hominum accipimus testimonium Dei maius est: [k] nam hoc est testimonium Dei quod testificatus est de Filio suo.

10 [11] Qui credit in Filium Dei, habet testimonium in seipso: qui non credit Deo, mendacem eum fecit, quia non credidit testimonio quod testificatus est Deus de Filio suo.

11 [12] Est autem hoc testimonium, *nempe* quòd vitam æternam dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio eius est.

12 Qui habet Filium, habet vitam: qui non habet Filium Dei, vitam non habet.

13 [13] Hæc scripsi vobis qui creditis in nomen Filii Dei: vt sciatis vos vitam æternam habere, & vt credatis in nomen Filii Dei.

14 [14] Et hæc est fiducia quam apud Deum habemus, ipsum, si quid petierimus secundùm voluntatem eius, nos audire.

15 Quòd si scimus eum audire nos, quicquid petierimus, scimus nos habere petitiones quas ab eo petimus.

16 [15] Si quis viderit fratrem suum peccare peccato *quod* non *est* ad mortem, [l] petet, & dabit ei vitam peccantibus *dico* non ad mortem. Est peccatum ad mortem: non

2 Charitas proximi à Charitate qua Deum diligimus sic dependet, vt hanc illi præire oporteat: inde consequitur charitatem non esse appellandam quum ad malè agendum coeunt homines, quoties denique proximum amantes, in Dei mandata non respicimus.

3 Ratio, Quia Deum diligere est mandatis eius obsequi: quod quum ita sit & vtraque charitas ab eodem Legislatore sit mandata (vt anteà docuit) efficitur illud quoque, Diligi non posse proximum vbi mandata Dei violantur.

Matth. 12.30.

4 Quoniam docet experientia nullam inesse carni facultatem, imò ne voluntatem quidem ad præstanda Dei mandata, idcircò ne videatur Apostolus toties inculcans mandatorum Dei obseruationem impossibilia flagitare, pronuntiat grauia non esse Dei mandata hactenus quidem vt eorum onere opprimamur.

d *Regeneratis, qui Dei Spiritu aguntur, & qui liberati sunt per gratiam à Legis maledictione.*

5 Ratio, Quoniam ex regeneratione nacti simus vires quibus superatur mundus, id est, quicquid mandatis Dei reluctatur.

6 Explicat quænam sint illæ vires, nempe fides.

e *Vtitur præterito tempore, vt indicetur etiamsi adhuc versemur in hac lucta, certissimam tamen esse victoriam.* f *Quæ est instrumentalis causa apprehendens eum qui illud reuera præstat.* 7 Duo præterea declarat, vnum quæ sit vera fides, ea nimirum quæ in vnum Iesum Filium Dei respicit: ex quo consequitur alterum, nempe has vires propriè non esse fidei, sed fide tanquam instrumento ex Iesu Christo Filio Dei hauriri. *1. Cor.* 15.57. 8 Præstantiam Christi in quo vno omnia nobis donantur, sex testibus comprobat, tribus cœlestibus, & totidem terrenis, penitus inter se consentientibus. Cœlestes sunt, Pater à quo missus est Filius, Sermo ipse caro factus, & Spiritus Sanctus. Terreni testes, aquas, (id est, sanctificatio nostra) sanguis (id est, iustificatio nostra) Spiritus, id est, agnitio Dei Patris in Christo per fidem ex Spiritus sancti testimonio: sicut in annotationibus copiosius exposuimus. 9 Monet ne aquam à sanguine (id est, sanctificationem à iustificatione, siue iustitiam inchoatam à iustitia imputata) separemus: quoniam illa non nititur nisi quatenus est huius testimonium: hæc verò etsi ab illa nunquam separetur, tamen sola est nostræ salutis materia. g *Spiritus noster, tertius testis, testatur Spiritum sanctum esse veritatem, id esse verum quod nobis ille dictat, nempè nos esse filios Dei.* h *Vide Ioh.* 8.13. i *In vnum consentiunt. Ioh.* 3.16. 10 Argumento à comparatis, ostendit quantum sit pondus cœlestis testimonii quod Pater edidit de Filio, cui consentit & ipse Filius, & Spiritus sanctus. k *Meritò ita colligo, nam illud testimonium quod dixi in cœlo perhiberi, à Deo manat, Filium suum ornante.* 11 Firmitatem etiam terrestrium testium probat ex conscientia vniuscuiusque testimonium illud in sese habentis quam falli non dicit, vtpote quæ cœlesti Patris de Filio testimonio assentiatur: alioqui enim Patrem oporteret esse mendacem si conscientia, Patri assentiens mentiretur. 12 Iam tandem quod sit hoc testimonium confirmatum declarat tot testibus nempè vitam siue fœlicitatem æternam esse merum Dei donum, quæ in Filio resideat, & ab eo in nos, qui per fidem cum eo coniuncti sumus promanet, adeò vt extra eum nusquam inueniatur vita. 13 Epilogus epistolæ, in quo primum ostendit hac doctrina etiam ipsos egere qui iam credunt, vt magis ac magis in fide crescant: id est, vt quotidie de sua in Christo per fidem salute fiant certiores. 14 Quoniam quod speramus nondum reipsa obtinemus inuocationem cum fide connectit Apostolus, quam vult ex fide proficisci, deinde ista concipi, vt nihil diuinæ voluntati non consentaneum petatur: cuiusmodi preces vanæ esse non possunt. *Supra* 3.22. 15 Preces non tantùm pro nobis ipsis, sed etiam pro fratribus peccantibus sunt concipiendæ, ne sint eis mortifera ipsorum peccata: additur tamen exceptio, peccata illius quod nunquam remittitur, siue peccati in Spiritum sanctum, id est, vniuersalis, & ex animo proficiscentis apostasiæ à cognito Euangelii veritate, sicut in annotationibus pluribus exposuimus. *Matth.* 12.31. *marc.* 3.29. l *Perinde est ac si diceret, Petet à Domino vt illi condonet, qui rogatus illi dabit veniam.*

pro

16 Occupatio, Omnem quidem iniquitatem nomine peccati comprehendi, sed non idcirco desperandum quoniam non omne peccatũ est lethale, & extra spẽ remedii.

17 Ratio cur non omne, imo etiam cur nullum peccatum fit quibusdam lethale: quia nimirùm ex Deo sunt nati, id est, facti filii Dei in Christo: cuius Spiritu donati non seruiunt peccato, neque Satana, lethaliter vulnerantur.

18 Vnumquenque oportet vniuersales promissiones sibi peculiariter applicare, vt certò nobis persuadeamus, nos (quum totus mundus sit natura perditus) gratis factos esse Dei filios, misso ad nos Filio ipsius Iesu Christo, à quo illustrati sumus veri Dei & vitæ æternæ notitia. m *Apertissimè asseritur Christi diuinitas.* 19 Diserte exprimit præceptum de cauendis idolis quæ vni vero Deo opponit, vt hoc veluti sigillo totam superiorem doctrinam obsignet. *Luc.24.25.*

pro illo dico vt roget.

17 [16] Omnis iniquitas peccatum est: sed est peccatum *quod* non *est* ad mortem.

18 [17] Scimus quòd quisquis natus est ex Deo non peccat: sed qui genitus est ex Deo, conseruat seipsum, & Malus ille non tangit eum.

19 [18] Scimus nos ex Deo esse, & mundum totum in malo iacere.

20 Sed scimus Filium Dei venisse, & dedisse nobis mentem, vt cognoscamus illum qui verax est, & sumus in verace illo, in Filio eius Iesu Christo, [m] hic est verus Deus & vita æterna.

21 [19] Filioli, cauete vobis ab idolis. Amen.

[3] ad mortem. Est enim peccatum mortis: nequaquã pro hoc dico vt oret quisquam.

17 Omnis enim iniquitas, peccatum est, & [4] est peccatum quod nequaquam mortis est.

18 Et nouimus quòd omnis qui natus est ex Deo, non peccat. Qui enim natus est ex Deo, conseruat seipsum, & malus non appropinquat ei.

19 Nouimus quòd ex Deo sumus, & mundus vniuersus in malo est positus.

20 Et scimus quòd Filius Dei venit, & dedit nobis notitiam, vt cognosceremus veracem & essemus in ipso verace, in Filio eius Ieschua Christo. Hic est Deus verax, & vita quæ est in æternum.

21 Filii mei custodite vosipsos à reuerentia simulachrorum.

3 Id est, Extra omnem spem veniæ: quod æterna mors necessariò consequitur, quod alibi vocatur peccatum in Spiritum sanctum, in hoc & in futuro seculo irremissibile. Et est quum quis illuminatus fuit à Spiritu Dei, destinata malitia, sciens & prudens Deo ipsi, cuius cognitione donatus fuit, bellum indicit, Satanæ sequutus exemplum.

4 Peccant quidem & grauiter, etiam regenerati, sed de eo peccato hîc intelligit, pro quo orandum non est, & dicit huiusmodi peccatũ non cadere in regeneratum, proinde nõ orandum esse pro eo.

Finitur epistola Iuchannan Apostoli.

Sequens Epistola Syriacè non extat.

EPISTOLA CATHOLICA IOHANNIS APOSTOLI SECVNDA.

CAPUT I.

1 *Inscribitur hæc Epistola eximiæ ac præstanti dignitate fœminæ,* 4 *quæ filios in Dei timore rectè educatos habebat.* 6 *Hanc orat vt in charitate Christiana perseueret,* 7 *ne in Antichristos incidat.* 10 *quin potius eos omninò vitet.*

a *Electa appellatiuum est nomen non proprium.*

b *Eximiæ atque præstanti dignitate fœminæ.*

1 Christianæ cõiunctionis vinculum est vera & constans veritatis professio.

c *Cum vera cognitione quam charitas comitetur.*

2 Vera hæc professio nostra est tum in mutua charitate quam mandauit Dominus: tum verò maximè in sana doctrina, quæ & ipsa nobis tradita est. Est enim mandatum Dei, solidum & regulæ morum & dogmatum fundamentũ, & ista sunt inter se inseparabilia.

d *Prout veritas præscribit.*

1 PRESBYTER [a] electæ [b] dominæ, & liberis eius quos ego verè diligo, nec ego solus, sed & omnes qui norũt veritatem:

2 Propter veritatem quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum.

3 Sit vobiscum gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & à Domino Iesu Christo Filio Patris [c] cum veritate & charitate.

4 [2] Gauisus sum valdè quòd inuenerim ex filiis tuis, qui integrè incedant, [d] sicut mandatum accepimus à Patre.

5 Et nunc rogo te, domina, non vt mandatum nouum scribens tibi, sed quod habuimus à principio, vt diligamus alii alios.

6 Hæc autem est charitas, vt incedamus secundum mandata eius. Hoc est mandatum illud, sicut audistis à principio, vt in eo ambuletis.

7 [3] Nam multi impostores, ingressi sunt in mũdum qui non confitentur Iesum Christum venisse in carne. Qui est ejusmodi, impostor est & antichristus.

8 [4] [e] Attendite vosipsos, ne perdamus quæ operati sumus, sed vt mercedem plenam recipiamus.

9 Quisquis transgreditur, nec manet in doctrina Christi, Deum non habet: qui manet in doctrina Christi, hic & Patrem & Filium habet.

10 [5] Si quis venit ad vos, & hanc doctrinam non adfert, ne recipite eum domum, nec Aue ei dicite.

11 Qui enim dicit illi Aue, communicat operibus eius malis.

12 Quum multa haberem vobis scribenda, nolui charta & attramento: sed spero *me* venturum ad vos, & [f] præsentem præsentibus loquuturum, vt gaudium nostrum sit cõpletum.

13 Salutant te filii sororis tuæ electæ. Amen.

3 Antichristi personam & officium Christi oppugnantes, iam in Ecclesiam temporibus Apostolorum irrepserant.

4 Omnia amittit qui facit doctrinæ iacturam.

e *Circumspicite, & diligenter considerate.*

5 Cum peruersæ doctrinæ defensoribus commercium nobis esse non debet.

f *Ad verbum os ad os.*

EPISTOLA IOHANNIS TERTIA.

1 Hoſpitalitatem Gaii laudat, 9 & Diotrephis ambitionem accuſans, 10 Gaium monet, vt benè faciendo perſeueret. 12 Poſtremo Demetrium commendat.

1 SENIOR [1] Gaio dilecto, quem ego verè diligo.

1 Exemplũ Chriſtianæ gratulationis.

2 Dilecte, in primis opto vt proſperè agas & valeas, ſicut proſperè agit anima tua.

3 Gauiſus ſum enim valdè quum veniſſent fratres, & teſtimonio ſuo commendaſſent integritatem tuam, prout tu integrè ambulas.

4 Maius [a] iſtis gaudiũ non habeo, quum *videlicet* audio filios meos integrè ambulare.

a *Sub. Gaudiis.*

5 Dilecte, [b] fideliter agis quicquid facis erga fratres & erga peregrinos,

6 Qui teſtimonio ſuo commendarunt charitatem tuam in conſpectu Eccleſiæ: quos rectè facies [c] ſi proſequutus fueris vt Deo dignum eſt.

b *Agis vt fidelem decet.*

c *Commendas Gaio vel eos ipſos quos iam anteà exceperat, ad eum redeuntes ad procuranda Eccleſiæ negotia, vel alios quorum eadem erat conditio.*

7 Nam pro nomine eius profecti ſunt, nihil accipientes à Gentibus.

8 Nos ergo debemus recipere huiuſmodi, [d] vt adminiſtri ſimus veritati.

d *Vt & ipſi aliquid conferamus ad veritatis prędicationem.*

9 [2] Scripſi Eccleſiæ: ſed qui primatum inter eos ambit Diotrephes, non recipit nos.

10 Propterea, ſi venero, ſuggeram ipſius facinora quæ facit, verbis improbis garriens in nos: quique etiam his non contentus, neque ipſe recipit fratres & qui volunt *recipere* prohibet, & ex Eccleſia eiicit.

2 Ambitio & auaritia duæ peſſimę peſtes (præſertim in iis qui Eccleſiaſticũ aliquod munus ſuſtinent) in Diotrephis perſona damnantur.

11 Dilecte, ne imitare quod malum eſt, ſed quod bonum eſt, qui bene facit, ex Deo eſt, qui autem malè facit, non [e] vidit Deum.

e *Non nouit.*

12 Demetrio teſtimonium reditum eſt ab omnibus, & ab ipſa veritate: ſed & nos teſtimonium perhibemus, & noſtis teſtimonium noſtrum verum eſſe.

13 Multa poſſem ſcribere, ſed nolo atramento & calamo tibi ſcribere:

14 Spero autem fore vt ſtatim te videam, & vt coram loquamur.

15 Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.

EPISTOLA CATHOLICA IVDÆ APOSTOLI.

3 Admonet pios vt ſibi caueant ab eo hominum genere, 4 qui ex Chriſti gratia laſciuiendi prætextum capiant. 5 quos non impunè laturos eius gratiæ contemptum, 6 7 tribus exemplis demonſtrat, 14 & vaticinium Enoch profert. 20 Modum denique piis oſtendit, quo omnes eorum machinas diſiicere queant.

1 IVDAS Ieſu Chriſti ſeruus, [a] frater autem Iacobi, vocatis, [b] à Deo patre ſanctificatis, & Ieſu Chriſto [c] ſeruatis:

a *Vt diſtinguatur ab Iſcariote.*

b *Per Deum Patrem.*

c *Sepoſitis æterno Dei conſilio, qui Chriſto traderentur cuſtodiendi.*

2 Miſericordia vobis & pax & charitas multiplicetur.

3 [1] Dilecti, quum omne ſtudium adhibeam, vt ſcribam ad vos [d] de cõmuni ſalute, neceſſe habui vobis ſcribere, ad vos hortandos vt [e] decertetis pro fide quæ [f] ſemel tradita eſt ſanctis.

1 Scopus huius epiſtolæ, in qua pios aduerſus profanos quoſdam, & in ſana doctrina, & in rectis moribus confirmat

d *De iis quæ ad noſtram omnium ſalutẽ ſpectant.*

e *Pro viribus tueamini fidem, ſana ſcil. doctrina & vitę exemplis.*

f *Quę ita ſemel tradita eſt, vt poſteà nunquam ſit immutanda.*

4 [2] Nam ſubrepſerunt quidam homines, prius iam olim deſcripti ad hanc damnationem [3] impii, qui Dei noſtri gratiam transferunt ad laſciuiam, & ſolum illum verum Deum, ac Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum negant.

2 Non temerè, ſed ex Dei prouidentia fit vt nonnulli perditi in Eccleſiam irrepant.

5 [4] Volo autem vos *iſtorum* commonefacere, vt qui ſemel hoc ſciatis Dominum, quum populum ex Ægipto liberaſſet, rurſus eos qui non credebant perdidiſſe.

6 [5] Et Angelos qui non ſeruata ſua origine reliquerunt ſuum domicilium, iudicio magni illius diei vinculis æternis ſub caligine reſeruaſſe.

5 Angelorum lapſus ſeuerißimè punitus quanto magis homines perfidos vleiſcetur Dominus.

7 Sicut Sodoma & Gomorrha, & his finitimæ ciuitates, ſimili modo atque [g] illæ ſcortatæ, & [h] carnem alienam ſectatæ, propoſitæ ſunt exemplo, ignis æterni pœnam ſuſtinentes.

g *Sodomę & Gomorrha veſtigia ſequutę.*

h *Sic adumbrat prodigioſas libidines.*

8 Similiter tamen & iſti [i] ſopiti, carnem quidem polluunt, [6] [k] dominatum verò reiiciũt, & dignitates conuitiis inceſſunt.

i *Perinde ſtolidi & rationis expertes acſi altiſſimo veterno ſenſus omnes haberent ſopitos.*

6 Alterum iſtorum dogma pernicioſiſsimum, quòd magiſtratuum autoritatem etiam cum conuitiis tollebant vt hodie Anabaptiſtæ.

k *Magis eſt dominatum aſpernari, quã Dominum, id eſt, rem ipſam quàm perſonas.*

9 [7] At Michael archangelus, quum aduerſus diabolum certans, diſceptaret de corpore Moſis, non auſus eſt illi impingere notam maledicti, ſed dixit, Increpet te Dominus.

10 [8] At iſti, quæcunquæ non nouerunt conuitiis inceſſunt: quæcunque verò naturaliter, vt animantia rationis expertia ſciunt, in iis ſeſe corrumpunt.

11 [9] Væ ipſis: nam viam Cain ingreſſi ſunt, & deceptione mercedis, qua decept9 fuit Balaã effuſi ſunt, & contradictione Core perierunt.

3 Hoc primùm in illis damnat quòd ex Dei gratia captarent laſciuiendi prætextum: quod fieri non poteſt quin Chriſto ſummum imperium abrogetur, quum eiuſmodi homines Satanę ſe addicant, vt hodie facit Anabaptiſtarum ſecta, quos Libertinos vocant.

4 Proponit horrenda ſupplicia eorum qui gratia Dei ſunt abuſi, vt ſuis cupiditatibus obſequerentur.

7 Argumentum à comparatis, Michael ex præcipuis angelis vnus Satanan, quamuis execrabilem, contentus fuit Iudicio Dei coercendum tradere: & iſtos homunculos peruerſos non pudet poteſtates à Deo ordinatas conuitiis inceſſere. 8 Concluſio, iſtos duplici ſcelere teneri, nempe audacißimæ inſcitiæ in quibuſdam damnandis, & impudentis contemptus eius cognitionis quam quum eſſent adepti, non aliter tamen quam bruta rationis expertia viuebant, ventri nimirum ſeruientes. 9 prædicit eorum exitium quoniam Cainum impudenti malitia, balaamum turpi auaritia, Core denique factioſo & ambitioſo ingenio referant.

12 [10] Hi

12 [10] Hi ſunt in [l] agapis veſtris macularum inſtar, dum vobiſcum conuiuatur, [m] abſque vllius metu ſeipſos paſcentes: nubes aqua carentes, ventis circumactæ, arbores emarcidæ, infrugiferæ, bis emortuæ, eradicatæ:

13 Vndæ maris efferatæ, deſpumantes ſua ipſorũ dedecora: ſtellæ erraticæ, quibus [n] caligo tenebrarum in æternum ſeruata eſt.

14 Prophetauit autem etiam de iſtis ſeptimus ab Adam Enoch, dicens, Ecce, [o] venit Dominus cum ſanctis millibus ſuis,

15 Vt ferat iudicium aduerſus omnes, & redarguat quicunque ex ipſis ſunt impii, de factis omnibus quæ impiè patrarint, deque omnibus duris quæ loquuti fuerint aduerſus ipſum peccatores impii.

16 Hi ſunt murmuratores, queruli, in cupiditatibus ſuis incedentes: & quorum os loquitur prætumida, admirantes perſonas vtilitatis gratia.

17 [11] Vos autem dilecti memores eſtote verborum quæ prædicta fuerunt ab Apoſtolis Domini noſtri Ieſu Chriſti:

18 Quòd *videlicet* dixerunt vobis, in extremo tempore futuros irriſores qui in impiis ſuis cupiditatibus incedant.

19 [12] Hi ſunt qui ſeipſos ſegregant, animales, Spiritum non habentes.

20 Vos autem, dilecti, ſanctiſſimæ veſtræ fidei ſuperſtruentes voſipſos, per Spiritum ſanctum orantes,

21 Alii alios in charitate Dei conſeruate, expectantes miſericordiam Domini noſtri Ieſu Chriſti in vitam æternam.

22 [13] Et alios quidem habito delectu commiſeramini:

23 Alios verò [p] terrore ſeruate, ex flamma rapientes: odio habentes [q] vel eam tunicam quæ à carnis contactu fit maculata.

24 [14] Cæterùm, ei qui poteſt vos ſeruare à peccato immunes, & ſtatuere in conſpectu gloriæ ſuæ inculpatos cum exultatione,

25 *Id eſt* ſoli ſapienti Deo Seruatori noſtro, gloria & magnificentia & robur & poteſtas, & nunc & in omnia ſecula. Amen.

10 Aliis multis epithetis tum ſordes & petulantiam eorũdem, tum verò maximè inanem eorum grandiloquentiam & vaniſsimum faſtum grauiſsimè inſectatur grauiſsima comminatione adiuncta, ex Enochi antiquiſsima prophetia de futuro iudicio.

l *Agapæ erant fraterna Eccleſiaſtici cætus conuiuia, quę deſcribũtur à Turtulliano in Apologet. ca. 39.*

m *Impudenter & abſque vlla vel Dei vel Eccleſiæ reuerentia.*

n *Denſiſſima tenebra.*

o *Preteritum futuri loco Heb. more.*

11 Prędictus eſt iſtiuſmodi monſtrorum exitus, ne rei nouitate percellamur.

12 Antichriſtorum eſt ſeſe à piis ſegregare, vt qui ſpiritu Dei non regantur: contrà verò Chriſtianorũ eſt mutuò tũ in fide tum in charitate ſeſe ſanctis precibus ędificare, tantiſper dũ Chriſti miſericordia appareat ad plenã ſuorum ſalutem.

13 Inter eos qui aberrant, hîc delectus piis ſeruandus eſt, vt alios lenius tractent, alios, iã in ipſa flãma verſantes ſeuera præſentis periculi denũtiatione ſeruare ſtudeãt: ita tamen vt ſic abhorreant à malis & turpibus, vt vel leuiſsimam eorum contagionem fugiant.

p *Abſterrentes illos, & ſancta ſeueritate reuocantes.*

q *Hyperbole ab interdictis pollutionum Legalium ſumpta.*

24 Commendat eos Dei Gratiæ, ſatis declarans Dei ſolius eſſe eam ipſam quàm à nobis requirit conſtantiam nobis præſtare.

IN APOCALYPSIN NIHIL DVM TALE VISVM EST

edere quale in superiores libros: interea tamen visum est subiicere quæ ante aliquot annos de huius libri autoritatē scripsimus. Sunt autem eiusmodi.

VIA de huius libri authoritate iam pridem nonnulli dubitarunt, paucis diluam argumenta quæ in hanc partem adferri solent: deinde quid mihi videatur exponam. Argumenta verò citabo vti sunt ab Erasmo studiosè ac diligenter collecta: cuius quidem adeò varium mihi videtur in hoc argumento (vt in multis aliis) iudicium fuisse, vt quid statuerit non facilè iudicare possis: nisi quòd eò tandem videtur inclinare, vt existimet aliquam esse quidem huius libri autoritatem, sed non eam tamen quæ sit reliquorum qui sine controuersia sunt recepti. Audiamus ergò quid dicat. Testatur (inquit) diuus Hieronymus, Apocalypsin ætate sua non fuisse receptam à Græcis. Dorotheus Tyri episcopus ac martyr in Compendio vitarum tradit Iohannē in Patmo insula Euangelium suum scripsisse, huius autem libri non meminit. Anathasius Græcus in suo Catalogo non affirmat hoc opus esse Iohannis. Dionysius Alexandrinus (cuius verba citat Eusebius libro 7. Ecclesiasticæ historiæ) librum existimat ab alio quopiam Iohanne viro sancto scriptum. Eusebius ipse ita citat hunc librum aliquot locis vt Iohanni non sine exceptione tribuat. Idem Caium quendam orthodoxum citat lib. 3. qui à Cerintho hæretico scriptum dicat. Hoc sit primum argumentum: ad quod ita respondeo. Si spectetur quibus rationibus permoti sunt nonnulli ad hunc librum repudiandum, tum demum facilè apariturum quàm immeritò istud fecerint. Deinde sicut à quibusdam fuit repudiatus, ita fuisse à plerisq; receptum, adeo quidem vt Epiphanius illos à quibus reiiciebatur, apertè inter hæreticos recensuerit: vt interim omittam antiquissimos scriptores, Iustinum philosophum, & Irenæum Lugdunensem episcopum, martyrem vtrunque, non modò illum comprobasse, sed etiam commentariis illustrasse. De Dorotheo quod affertur nihil habet momenti, qui suo tantùm silentio videatur hunc librum reiecisse. De Athanasio, suspectum esse titulum Erasmus ipse annotauit. De Dionysio mox viderimus, quum ipsius rationem expendemus. Caium (quicunque tandem is fuerit) vel ipsius Dionysii verbis refuto quæ scripta sunt libro Ecclesiasticæ historiæ tertio. Eusebium autem sanè nihil moror, in quo docti omnes iudicium in plerisq; scriptis requirunt. Nunc ad alterum argumentum veniamus. Scribit (inquit) Hieronymus quosdam eruditissimos viros totum hoc argumentum multis conuitiis fuisse insectatos, quasi nihil haberet Apostolicæ grauitatis, sed vulgatam tantùm rerum historiam, figurarum inuolucris adumbratam. Deinde nec in sententiis esse quicquam Apostolica grauitate dignum. Ad hoc ita respondeo, Quicunque tandem isti eruditissimi viri fuerint, magnam eos reprehensionem mereri in eo quod conuitiis ausi sint eum librum exagitare qui sanè sit breuissimus si ea demas quæ ad verbum ex Prophetis sunt exscripta. Longè aliter Basilius, Gregorius, Cyrillus, Epiphanius, Irenæus, Hippolytus (vt Arethas testatur) qui hunc librum non modò (vt Dionysius Alexandrinus) putarunt à sancto viro scriptum esse, sed apertè etiam Iohanni Apostolo vendicarunt: nunquam id certè facturi si nulla grauitatis Apostolicę in eo vestigia animaduertissent. Vtros verò pro eruditioribus habebimus? an istos quorum & singularis pietas & summa eruditio testata est plurimis ipsorum monimentis, an illos potius quorum ne nomina quidem apparent, argumenta verò satis indicant quàm meritò eruditissimi appellentur? Negant in hoc scriptore vllam apparere grauitatem, quum tamen penè omnia ex Prophetis ad verbum descripserit. Dicunt eum complecti vulgatam rerum historiam. Id verò quî potest in eo verum esse qui (si admodum pauca excipias) res præteritas non narrat, sed futuras prænuntiet? Ista igitur non modò vera non sunt, sed ne verisimilia quidem. Ad tertium argumentum accedamus. Hic (inquit) solicitè suum nomen inculcat, proinde quasi syngrapham scriberet non librum: idq; non solùm præter morem Apostolorum, verùm multo magis præter suum morem qui in Euangelio multo modestiora narrans, non exprimit tamen vsquam suum vocabulum, sed notulis indicat, Discipulus ille quem diligebat Iesus. Et Paulus coactus

referre

referre de visionibus suis, rem exponit sub alterius ersona. At hic tam arcana cum Angelis colloquia describens, quot locis inculcat, Ego Iohannes? Hæc est ratio quæ Dionisium Alexandrinum impulit vt ab alio aliquo Iohanne scriptum hunc librum arbitraretur. At, quàm hoc est infirmum & imbecille? Non animaduerterunt qui sic sentiunt aliud esse historiam, aliud prophetiam scribere. Nam historiæ veritas aliunde potius quàm à scriptore pendet: in prophetia verò, quia res futuræ prædicuntur, nulla nisi reuelantis & annuntiantis autoritate innixæ, quis non videt hoc requiri in primis, vt vndè tandem illarum prædictio emanet, quis patefecerit, quis scripserit, intelligamus? Ideò videmus non modò in prophetiarum initijs, sed etiam in singulis penè visis, nihil æquè solicitè adscribi atque Dei dictantis & Prophetæ scribentis nomen. Exemplo sit vel vnus Ieremias, qui minimùm centies vicies nomen suum inculcat. Ita enim omnino faciendum erat, ne latebras quærere videretur, vt pseudoprophetæ solebant. Quid verò? apud Danielem à capite septimo annon penè singulis versiculis repetitur, Ego Daniel? Esaias autem quoties Esaiam Filium Amos inculcat? Atqui Iohannes hoc non consueuit in Euangelio. Fateor: nam historiam scribebat, in qua illi accidit quod nulli ex alijs discipulis, vt ipse de se multa dicere cogeretur. At Paulus etiam ipse hoc non fecit. Certè non fecit eo in loco in quo suas visiones ex professo non tractabat: sed quum sui muneris præstantiam asserit, quàm altè, quàm magnificè sese Paulum illum esse dicit non ab hominibus, neque per homines, sed à Iesu Christo designatum Apostolum? Quid quum sua illa certamina prædicat, an personam alienam assumit? Sed aliquid etiam amplius consideremus. Iohannis nomen in toto hoc opere (nisi me calculus fefellit) quinquies tantùm repetitur: & illud Ego Iohannes, tribus tantùm locis, nempe cap. 1. vers. 9. addita tamen explicatione, quæ vna ad omnem amoliendam arrogantiæ suspicionem satis superq; sufficit. Item cap. 21. vers. 2. & cap. 22. vers. 8. quibus locis simpliciter tantùm commemorat quid viderit, vt de visionis fide dubitari non possit. Ergo (vt paucis hoc argumentum absoluam) ratio illa Dionysii non modò futilis est, sed etiam imperitiam arguit, atque adeò plena est calumniæ: imò verò (quod ingenuè & sine vlla maleuolentia à me dici, Deus testis est) nimium inconsiderata est vox ista, hunc scriptorem perinde suum istud, Ego Iohannes, inculcare, ac si syngrapham non librum scriberet.

Accedo ad quartum argumentum. In Græcis (inquit) quos viderim exemplaribus, non erat titulus Iohannis Euangelistæ, sed Iohannis Theologi. Atqui vel hic titulus eam Iohanni Euangelistæ vendicat, quem nemo ignorat κατ᾽ ἐξοχὴν fuisse Theologum à veteribus appellatum: quod de Christi diuinitate nemo vnquam hominum apertius aut diuinius scripserit. Alter autem ille Iohannes, quem ego sanè suppostititium esse suspicor, non Theologus (quo cognomento nihil dici potest augustius) sed Presbyter dicebatur.

Venio tandem ad styli dissimilitudinem, quam dionysius ille Alexandrinus tribus argumentis confirmat, vt refert Nicephorus Ecclesiast. historiæ lib. 6. cap. 23 Primùm ex tota orationis indole ac ductu: deinde quòd quum Euangelio & epistolæ Iohannis catholicæ multa sint communia, hic liber ne syllabam quidem vllam habeat cum eis communem. Postremò, quòd sermonis etiam dono excelluerit Iohannes, alicubi hic noster rusticis barbarismis & solœcismis vtatur. At ego primùm omnium respondeo, istam styli dissimilitudinem minimè esse admirandã in tam dissimili argumento. Nam in Euangelij historia & in epistolis, quamuis impulsu Spiritus sancti, tamen ex suo sensu loquitur: hic audita & dictata excipit Illic partim narrat rem gestam, partim docet: hic de rebus futuris agit, & quidem præscriptis verbis: & miramur eum non iisdem vti sententijs? imò quis vnquam hanc legem cuiquam scriptori præscripsit? Quid quòd pleraq; ipsis superiorum Prophetarum (puta Ezechielis, Danielis, Zachariæ, Esaiæ, & aliorum) verbis illi dictantur, ab eodem illo Spiritu, nimirum qui quondam per illos hæc eadem erat loquutus? Itaque mirum nemini videri debet quòd non ita culto sermone vtatur, vt qui à Prophetarum qui Hebraicè scripserunt, ne verbis quidem, nedum charactere, discedere voluerit: quo minus sanè suspicari par est quicquam hic commentitium Ecclesiæ obtrudi.

Superest vltimum argumentum, quòd videatur hic liber fauere Chiliastarum hæresi: quo nomine nonnulli adducti sunt vt hoc opus à Cerintho editum sub Apostoli nomine putarint. Ego verò, vt concedam Chiliastas nonnullis ex hoc libro testimonijs esse abusos, idcirco tamen hæretico tam impuro hunc librum esse tribuendum, absit vt concedam, nisi locos illos aliter accipi cõmodè non posse quispiam ostenderit. Alioquin quem tandem librum admittemus?

Aliter

Aliter autem accipiendos esse doctissimi viri iampridem indicarunt: vt huic libro idem planè acciderit atque epistolæ ad Hebræos, quam nonnulli pertinacissimè repudiarunt, quòd facere pro Nouatianis videretur: quum ipsi potius seipsos debuerint accusare. Deinde, quæso, quum alia præterea fuerint Cerinthi deliria, vt qui Deum esse mundi conditorem negarit, Christum ex Maria ac Iosepho cæterorum hominum more genitum docuerit: Christum & Iesum vt distinctas personas separarit: cur non etiam hæc sua dogmata huic libro aspergeret? Atqui tantum abest vt hoc facias, vt è contrario aduersus illos errores certa ex hoc libro testimonia peti possint: vt à Cerintho ista proficisci non potuisse, vel ex vna ista ratione satis appareat. Quid verò quòd vbi de mille annis loquitur, nihil eorum narrat de quibus Cerinthus tam impiè garriebat? Vbi enim luxus ille? vbi cibus & potus? vbi nuptiæ & ioci? vbi sacrificia & dies festi Hierosolymis celebrandi? Ergo vanum etiam ac futile est hoc argumentum.

Quæ quum ita se habeant, quanuis non censuerim quidem ego pertinatius de scriptoris nomine litigandum, tamen Iohanni Apostolo potius quàm cuiquam alij hunc librum tribuerim. Nam præterquam quod vetustissimum esse constat, & ex veteribus doctissimi & religiosissimi quiq; Iohannis Apostoli esse non dubitarunt, his etiam coniecturis ducor, quòd illis temporibus non videam cui tandem alij tantæ maiestatis plenæ prophetiæ, tanque augustum Theologi nomen, tribui potuerint: deinde quòd planè Apostolicæ sit dignitatis non vni alicui Ecclesiæ, sed Asiaticis Ecclesiis scribere: postremò, quòd quæ de insula Patmo commemorat, cum iis prorsus conueniant quæ de Iohannis exilio veteres summo consensu tradunt. Quòd si quid aliud liceret ex stylo coniicere, nemini certè potius quàm Marco tribuerim, qui & ipse Iohannes dictus est: adeo non in verbis tantùm, sed etiam in formulis dicendi plerisque similis, ac penè idem est Euangelii Marci & huius libri character.

Ad ipsum autem librum quod attinet, quanuis eum esse me agnoscam cui hæc mysteria valdè adhuc obscura videantur, tamen quum vbique videam Spiritus prophetici numen eminere, & veterum prophetarum non tantùm vestigia sed sententias, ipsaq; adeò verba in hoc libro agnoscam: quum manifesta & magnificentissima vbique tum diuinitatis Christi, tum nostræ redemptionis testimonia in eo extare videam: quum denique ex ijs quæ prædicta sunt, nonnulla manifestè iam apparuerint, veluti quæ de Asiaticarum Ecclesiarum excidijs, & scorti illius septem montibus insidentis regno prædixit: venio in eam sententiam vt existimem Spiritum sanctum in hunc pretiosissimum librum congerere voluisse quæ ex superiorum Prophetarum prædictionibus implenda post Christi aduentum supererant, ac nonnulla etiam addidisse, quatenus nostra interesse cognouit. Obscuritas in his (fateor) maxima est: sed ea minimè noua in Prophetarum (ac præsertim Ezechielis) scriptis. Deinde nostrum hoc vitium est, qui singula diligentius non annotamus, & quotidiana illa Dei prouidentiæ iudicia in Ecclesiæ suæ administratione, rebus nostris priuatis intenti, non consideramus. Postremò, nouit Dominus quid quatenus nosse expediat, ideoq; prophetiarum lucem pro sua infinita sapientia non aliter iam olim temperauit quàm Ecclesiæ vtile fore præsciuit. Superest igitur, vt hæc mysteria sancti Dei homines cum timore ac religione quatenus fas & vtile est, scrutentur: omnes vero, siue quæ nouerint, siue quæ non nouerint, in hoc libro comprehensa Dei mysteria venerentur, potius quàm (nonnullorum more) vel derideant, vel fanaticis suis commentis polluant.

APOCA-

APOCALYPSIS IOHANNIS THEOLOGI.

CAPUT I.

1 Indicat doctrinæ genus quod hic tractatur: 8 nempe illius qui est principium & finis: 12 Deinde septem candelabrorum & stellarum 50 mysterium explicat.

a Rerum occultarum patefactio.
b Quam filius è sinu Patris nobis per Angelos reuelauit.

1 Pocalypsis [a] Iesu Christi quam dedit ipsi Deus, vt indicaret seruis suis quæ oporteat fieri citò: [b] verò missam per Angelum suum, seruo suo Iohanni significauit.

2 Qui testificatus est sermonem Dei, & testimonium Iesu Christi, & quæcunque vidit.

3 Beatus qui Legit & beati qui audiunt verba prophetiæ huius: & obseruant ea quæ in ea scripta sunt, tempus enim propè est.

4 Iohannes septem Ecclesiis que sunt in Asia: Gratia *sit* vobis & pax à [c] Qui est, & qui erat, & qui venturus est: & à [d] septem Spiritibus qui in conspectu throni eius sunt:

5 Et à Iesu Christo, *qui est* fidus ille testis, primogenitus ille ex mortuis, ac princeps regum terræ: qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris per sanguinem suum.

6 Et fecit nos reges & sacerdotes Deo & Patri suo: ei, *inquam* gloria & robur in secula seculorum. Amen.

7 Ecce, venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, etiam qui eam transfixerunt: & plangent coram eo [e] omnes tribus terræ, Etiam. Amen.

8 Ego sum [f] α & ω, *id est* principium & finis: dicit Dominus, Qui est, & Qui erat & qui venturus est, ille, *inquam*, omnipotens.

9 Ego Iohannes, *qui* & frater vester *sum*, & socius in afflictione & regno & tolerantia Christi Iesu, eram in insula quæ vocatur [g] Patmos, propter sermonem Dei & testimonium Iesu Christi.

10 Fui *autem* [h] Spiritu correptus die [i] Dominico, & audiui à tergo vocem magnam tanquam tubæ,

11 Dicentis, Ego sum, α & ω, primus ille & vltimus, &, Quod vides scribe in libro, & mitte septem Ecclesiis quæ sunt in Asia, Ephesi & Smyrnæ, & Pergami, & Thyatiræ, & Sardibus, & Philadelphiæ & Laodiceæ.

12 Conuersus sum igitur vt [k] viderem vocem quæ loquuta erat mecum. Conuersus autem vidi septem candelabra aurea:

13 Et in medio septem candelabrorum (aureorum) *quendam* similem filio hominis indutum talari *veste*, & præcinctum ad mammillas zona aurea.

c Iehouæ nomen quod proprium est, præteriti, præsentis & futuri temporis notatione significatur.
d Hi sunt Spiritus qui infrà, 5.6 Agni cornua & oculi dicuntur: eos autem adiungit Deo tanquam stipatores.
Exod 3.14. Psal.89.38. 1 Cor.15.21. Col.1.12. Heb.9.14. 1 pet.1.15 1.Ioh.1.9. 2.Pet.2.5. Esa.3.14. Matth.24.10. Iud.1.4.
e Omnes homines.
f Ego is sum ante quem nihil est, imò per quem factum est quicquid factum est, quique vt Omnia intereant, superstes illis omnibus maneam.
Infrà 21.3.13.
g Patmos vna est Sporadum in qua exulasse Iohannes perhibetur.
h Hic explicatur sanctus ille enthusiasmos, quo prophetæ correpti extra mundũ peregrinabantur cum domino: sic Ezechiel sæpe dicit se translatũ fuisse à Domini spiritu, & Spiritum Domini in se incidisse.
i Dominicum vocat diem quem Paulus primum hebdomados vocat, 1.Cor.16.2.
k Vt eum viderem cuius vocem audieram.

14 Caput autem eius & capilli *erant* candidi vt lana alba, tanquam nix: & oculi eius vt flamma ignis:

15 Pedes autem eius similes chalcolibano, veluti in fornace ardentes: & vox illius tanquam vox aquarum multarum.

16 Habebat autem in dextra sua stellas septem: & ex ore eius anceps gladius prodibat, & facies eius qualis sol in suo vigore lucet.

17 Quum autem vidissem eum, cecidi ad pedes eius veluti mortuus: tum imposuit mihi dextram suam, dicens mihi, Ne metue: ego sum primus & vltimus:

Psa.41.40. & 44.6

18 Et qui viuo, sed fui mortuus: & ecce, viuo, in secula seculorum. Amen. Et habeo claues inferorum & mortis.

19 Scribe quæ vidisti, & quę sunt, & quæ posthac sunt futura:

20 Mysterium septem stellarum quas vidisti in dextra mea, & septem candelabra aurea. Septem stellæ, [l] Angeli sunt septem Ecclesiarum: & candelabra septem quæ vidisti, septem Ecclesiæ sunt.

l Angelorum nomine Ecclesiarum ministros intelligit.

CAPUT II.

1 Iubetur Iohannes scribere quæ Dominus necessaria nouerat Ecclesiis, 2 Ephesiorum, 8 Smyrnensium, 12 Pergamenorum, 18 Thyatirensium, 25 vt quæ ab Apostolis acceperunt, teneant.

1 ANgelo Ephesinæ Ecclesiæ scribæ, Hęc dicit, qui tenet septem stellas in dextra sua, qui ambulat inter septem candelabra aurea:

2 Noui opera tua, & laborem & tolerantiam tuam: & quòd non possis ferre malos: & exploraris eos qui se dicunt Apostolos esse, & non sunt: & comperisti eos *esse* mendaces:

3 Et onere pressus fuisti, & sustines: & propter nomen meum laborasti, & non es defatigatus.

4 Sed habeo *aliquid* [a] aduersum te, quòd charitatem tuam primam omiseris.

a Quod tecum expostulem.

5 Memor esto itaque vnde excideris, & resipisce, & priora opera facito: sin minus, veniam aduersum te citò, & mouebo candelabrum tuum è loco suo, nisi resipueris.

6 Sed hoc habes, quòd odisti facta Nicolaitarum quæ & ego odi.

7 Qui habet aurem audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Victori dabo edere ex arbore vitæ quæ est in medio [b] Paradisi Dei.

b Sic Christus loquitur nempe vt mediator.

8 Angelo verò Smyrnæorum Ecclesiæ scribe, Hæc dicit primus ille & vltimus, qui fuit mortuus & viuit:

b Smyrna vna fuit Ionicarum ciuitatum in Asia.

9 Noui opera tua & afflictionem & paupertatem

tatem, (sed diues es) & blasphemiam eorum qui se dicunt Iudæos esse, & non sunt, sed Synagoga Satanæ.

10 Nihil eorum metue quæ passurus es, ecce, futurum est vt mittat diabolus aliquos ex vobis in carcerem, vt exploremini: & habebitis afflictionem dierum decem: esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.

11 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Victor non lædetur à morte secunda.

12 Angelo verò [d] Pergamensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui habet romphæam illam vtrinque acutam,

13 Noui opera tua, & vbi habites, *nempe* vbi thronus est Satanæ: & *quod* teneas nomen meum, neque negasti fidem meam, [e] etiam iis diebus quibus Antipas martyr ille meus fidelis trucidatus est apud vos, vbi Satanas habitat.

14 Sed habeo aduersum te pauca, quòd habeas istic qui teneant doctrinam Balaam, qui docebat balac obiicere offendiculum coram filiis Israel, vt [f] ederent ex iis quæ simulachris immolantur, & scortarentur.

15 Ita habes etiam qui teneant doctrinam Nicolaitarum: quod odi.

16 Resipisce: sin minus, veniam aduersum te citò, & pugnabo cum illis gladio oris mei.

17 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Victori dabo edere ex [g] Manna illo abscondito: & dabo illi [h] calculum album, & in calculo nomen nouum scriptum, quod nemo nouit nisi qui accipit.

18 Angelo verò Thyatirensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Filius Dei qui habet oculos tanquam flammam ignis, & cuius pedes *sunt* similes chalcolibano:

19 Noui opera tua & charitatem & [i] subministrationem, & fidem, & tolerantiam tuam, & opera tua, & vltima plura prioribus.

20 Sed habeo aduersus te pauca, quòd permittis mulierem Jezabel, quæ se dicit prophetissam, docere & seducere seruos meos, vt [k] scortentur, & edant ex iis quæ simulachris immolantur.

21 Et dedi illi tempus vt resipisceret à scortatione sua: & non resipuit.

22 Ecce, ego abiiciam eam in lectum: & eos qui adulterium committunt cum ea in afflictionem maximam, nisi resipuerint ab operibus suis:

23 Et filios eius [l] interficiam morte: scientque omnes Ecclesiæ me esse scrutatorem renum & cordium: & dabo vnicuique vestrûm secundum opera sua.

24 Vobis autem dico reliquis Thyatirensibus, Quicunque non tenetis doctrinam hanc, Et qui non approbastis [m] profunditates Satanæ, vt aiunt: [n] non imponam vobis aliud onus.

25 Tamen id quod habetis, tenete quousque veniam.

26 Nam si quis vicerit, & obseruauerit ad finem vsque opera mea, dabo ei potestatem in Gentes:

27 Et reget eas virga ferrea: & tanquam vasa fictilia conterentur: sicut & ego accepi à Patre meo.

28 Et dabo ei stellam matutinam.

29 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

d *Pergamum celeberrimæ olim vrbis in Asia nomen, Attalicorum regum sedes.*

e *Amplificatur Pergamensium fides, quod in ipso persecutionis æstu constantes fuerint.*

f *Quod hic de idolothytis agit, refertur ad eam speciem de qua agit Paulus, 1.Cor.10.24.*

g *Alludit ad conditionem illam quæ habetur, 6.Iohan. & ad locum Psal.105.40.*

h *Huiusmodi calculum refert Arethas solitum dari Athletis in certaminibus, vel quod calculi olim essent albi indicantes ab solutionem.*

i *Hic vocat officia sanctis præstita.*

k *Passim in scriptura nomine scortationis intelligitur idololatria.*

1.Sam.16.7. psal.7.10. iere.11.20. & 17.10.

l *Pleonasmus Hebraicus cuius tamen maxima est emphasis, vt Latine dicimus internecione delere.*

m *Notat ostentationem eli quorum qui iactarent profundam, id est copiosam atque vulgarem scientiam suam, qua tamen esset nihil.*

n *Aduersum vos nihil grauius denuntiabo, contentus vobis significare quid a vobis requiram.*

Psal.29.

CAPVT III.

1 *Sequitur Epistola quinta ad pastores Ecclesiæ Sardinensium,* 7 *Philadelphensium,* 14 *& Laodicensium,* 16 *ne tepidi sint,* 20 *seq. gloriæ Dei promouendæ operam dent.*

1 ANGELO autem Ecclesiæ quæ est [a] Sardibus scribe, Hæc dicit qui habet septem Spiritus Dei & septem stellas, Noui opera tua, *nempe* [b] quòd dicaris viuere, sed mortuus sis.

2 Esto vigilans, & confirma [c] reliqua moribunda: non enim inueni opera tua plena coram Deo.

3 Memento igitur quæ acceperis & audieris: obserua igitur illa & resipisce. Quòd si non vigilaueris, veniam ad te tanquam fur, neque intelliges qua hora veniam ad te.

4 Habes *tamen* aliquot capita etiam Sardibus quæ non inquinarunt vestimenta sua, ideoque incedent mecum albati: [d] digni enim sunt.

5 Qui vicerit, amicietur vestimentis albis: neque delebo nomen eius ex libro vitæ, sed profitebor nomen eius coram patre meo & coram Angelis eius.

6 Qui habet aurem audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

7 Angelo verò Philadelphiensis Ecclesiæ Scribe, Hæc dicit Sanctus & verax ille, qui habet [e] clauem Dauidis: qui aperit, & nemo claudit: & claudit, & nemo aperit:

8 Noui opera tua: ecce, proposui tibi ostium apertum, nec quisquam potest claudere illud: quia nonnullam habes virtutem, & obseruasti sermonem meum, neque abnegasti nomen meum:

9 Ecce, [f] præbebo eos qui sunt ex synagoga Satanæ, *id est* eorum qui dicunt se Iudæos esse, nec sunt, sed mentiuntur, ecce, *inquam*, faciam vt ipsi veniant & adorent ante pedes tuos & sciant quòd ego dilexi te:

10 Quoniam [g] obseruasti sermonem tolerantiæ meæ, ego quoque te liberabo ex tempore tentationis, quod venturum est in orbem vniuersum, ad explorandos incolas terræ.

11 Ecce

a *Sardis florentissima & celeberrima vrbis nomen, Lydorum regis sedes.*

b *Nomine viuis, sed reuera es mortuus.*

c *Cætera, quorum ea est conditio, vt iam laborent mox nisi confirmentur, interitura.*

Infrà 16.15. 1. the ss. 5.2. 2.pet. 3.10.

d *Idonei scilicet, quia in Christo iustificati fuerunt, quod reipsa comprobarunt iustus enim est qui iustitiam facit, sed ita vt arbor fructum gignit. Vide Rom.8.18.*

Infrà, 20.12. & 21, 27. phil.4.4.

e *Potestatem omnem gubernationis, iubendo & vetando & expediendo ac corrcendo. Est autem è domo Dauid Ecclesia, regni autem Dauidici promissio perpetua, ad Christum pertinet.*

f *In eum statum redigam.*

g *Quia patientiam illam & constantiam præstitisti, quam à meis requiro.*

11 Ecce, venio citò: tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.

12 Si quis vicerit, faciam vt sit columna in templo [h] Dei mei, nec foras egredietur amplius: & inscribam ei nomen Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei, *id est* nouæ Hierusalem, quæ descendit è cælo à Deo meo, & nomen meum nouum.

b Vide sup. 27.

13 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

14 Angelo verò Laodicensium Ecclesiæ scribe, Hæc dicit [i] Amen, testis ille fidelis & verax, [k] principium opificii Dei:

i Amen Hebraïs verè seu veritatem ipsam significat.
k A quo principium ducunt omnes res conditæ.

15 Noui opera tua, *nempe* te neque frigidum esse, neque feruidum: vtinam frigidus esses aut feruidus.

16 Itaque quoniam tepidus es, nec frigidus nec feruidus, futurum est vt te euomam ex ore meo.

17 Nam dicis, Diues sum, & ditatus sum, & nullius egeo. Neque nosti te esse ærumnosum, & miserabilem, & pauperem, & cæcum, & nudum.

18 Consulo tibi vt emas à me aurum igni exploratum, vt diues fias: & vestimenta alba, vt induaris, nec appareat dedecus nuditatis tuæ: & collyrio inungas oculos tuos, vt videas.

19 Ego quoscunque amo, arguo & castigo: [l] Ferue igitur ac resipisce.

Prov. 3.12. Heb. 12.5.
l Zelus opponitur iis qui nec calidi nec frigidi.

20 Ecce, sto ad ostium, & pulso: si quis audierit vocem meam, & aperuerit ostium, ingrediar ad eum, & cœnabo cum eo, & ipse mecum.

21 Si quis vicerit, tribuam ei vt sedeat mecum in throno meo, vt & ego vici, & sedeo cum Patre meo in throno eius.

22 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

CAPVT. IIII.

1 *Alia narratur visio,* 3 *diuinæ maiestatis gloriam continens.* 8 *quæ à quatuor animalibus,* 10 *& viginti quatuor senioribus celebratur.*

1 Postea aspexi, & ecce, ostium erat apertum in cœlo: & vox prima quam audiui tanquam tubæ loquentis mecum, dicebat, Ascende huc, & ostendam tibi quæ oporteat fieri posthac.

2 Statimque fui [a] correptus à spiritu: & ecce, thronus positus erat in cælo, & *quidam* throno insidebat.

a Vide sup. 11.10.

3 Is autem qui sedebat, aspectu similis erat lapidi iaspidi & sardio: & in circuitu throni erat iris aspectu similis smaragdo.

4 Et in circuitu sedis, sedilia viginti quatuor: & super sedilia vidi viginti quatuor seniores sedentes, amictos vestibus albis: & habentes impositas capitibus suis coronas aureas.

5 Prodibant autem è throno fulgura, & tonitrua & voces: & septem lampades igneæ ardentes ante thronum, quæ sunt septem spiritus Dei.

6 Erat etiam ante thronum mare vitreum simile crystallo: & inter thronum & quæ thronum ambiebant quatuor animalia plena oculis antè & retrò.

7 Animal autem primum erat simile leoni, & secundum animal simile vitulo, & tertium animal habens faciem velut homo: & quartum animal simile aquilæ volanti.

8 Et [b] quatuor animalia singula per se habebant alas senas in circuitu, & intus plena erant oculis: die ac nocte sine intermissione dicentia, Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus, ille omnipotens, qui Erat, qui Est, & qui Venturus est.

b Vnumquodque animalium habebat alas senas.

9 Et quum [c] tribuebant illa animalia gloriam & honorem & gratiarum actionem ei qui throno insidebat, illi *nunquam* viuenti in secula seculorum:

c Dicitur dari Deo gloria, honor, regnum & cætera huiusmodi, quum celebratur pia prædicatione id quod ipsius est proprium.

10 Procidebant viginti quatuor illi seniores ante illum insidentem throno, & adorabant illum viuentem in secula seculorum, & abiiciebant coronas suas ante thronum, dicentes,

11 Dignus es Domine, qui accipias gloriam & honorem & virtutem: quia tu creasti omnia, & propter voluntatem tuam sunt, & creata sunt.

Infra, 5.12.

CAPVT V.

1 *Librum septem sigillis obsignatum,* 3 *quem nemo aperire poterat,* 6 *Agnus ille Dei,* 9 *dignus qui ipsum aperiat,* 12 *omnium cælestium voce decantatur.*

1 Deinde vidi ad dexteram eius qui insidebat throno, librum scriptum intus & à tergo, obsignatum sigillis septem.

2 Et vidi Angelum fortem prædicantem voce magna, Quis est dignus qui aperiat librum, & soluat eius sigilla?

3 Nemo autem poterat neque in cœlo, neque in terra, neque subter terram, aperire librum, neque eum inspicere.

4 Flebam igitur ego multum, quòd nemo dignus inuentus esset, qui aperiret & legeret librum, nec qui eum inspiceret.

5 Tum vnus ex senioribus dicit mihi, Ne fleto: ecce, [a] vicit Leo ille ex tribu Iuda, stirps illa Dauidis, vt aperiat librum, & soluat septem eius sigilla.

a Obtinuit.

6 Aspexi igitur, & ecce inter thronum & quatuor animalia, & inter seniores illos, Agnus stans tanquam mactatus, habens cornua septem, & oculos septem, qui sunt septem Spiritus Dei missi in omnem terram.

7 Is venit & accepit librum ex dextra illius throno insidentis.

8 Quumque accepisset librum, quatuor illa animalia, & viginti quatuor illi seniores prociderunt coram Agno, habentes singuli citharas, & phialas aureas plenas suffituum, quæ sunt [b] preces sanctorum,

9 Et cecinerunt canticum [c] nouum, dicentes, Dignus es qui accipias librum, & aperias eius sigilla: quoniam mactatus es, &

b Vide infrà, 8.3.
c Non vulgare.

sede-

redemisti nos Deo per sanguinem tuum ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione.

10 Et fecisti nos Deo nostro reges & sacerdotes: & regnabimus super terram.

Suprà, 1. 6. 1. pet. 2. 9.

11 Tum aspexi, & audiui in circuitu throni & animalium & seniorum illorum, vocem Angelorum multorum, numero [d] millies centena millia, & decies centena millia:

d Indicatur numerus ingens. Dan. 7. 10.

12 Dicentes voce magna, Dignus est Agnus ille mactatus [e] qui accipiat virtutem, & diuitias, & sapientiam, & fortitudinem, & honorem, & gloriam & benedictionem:

e Cui deferatur laus omnis, tanquam potentissimo, sapientissimo, &c.

13 Sed & omnem creaturam quæ in cœlo est, & quæ super terram & sub terra & in mari, & quæ in eis sunt omnia, audiui dicentia, Sessori throni & Agno, benedictio, & honor & gloria, & robur, in secula seculorum.

14 Quatuor autem animalia dicebant, Amen. & viginti quatuor illi seniores prociderunt in facies suas, & adorarunt eum qui viuit in secula seculorum.

CAPVT VI.

1 Aperit Agnus primum libri sigillum. 3 secundum, 5 tertium, 7 quartum, 9 quintum, 12 & sextum. Quibus apertis, cædes, fames, pestes, sanctorum querelæ, terræ motus, & varia cœli prodigia oriuntur.

1 Posteà aspexi, quum aperuisset Agnus primum ex sigillis, & audiui vnũ ex quatuor animalibus dicens, tanquam vocem tonitrui, Veni, & vide.

2 Aspexi igitur, & ecce, *aderat* equus albus: & qui insidebat ei habebat arcum, & data est ei corona, & prodiit vincens, & vt vinceret.

3 Quumque aperuisset sigillum secundum, audiui secundum animal dicens, Veni, & vide.

4 Et prodiit alius equus rufus: & ei qui insidebat super eum, datum est vt tollat pacem è terra, vt alii alios mactent: datusque est ei gladius magnus.

5 Et quum aperuisset sigillum tertium, audiui tertium animal dicens, Veni, & vide. Aspexi igitur, & ecce, equus niger *aderat*: & qui insidebat ei, habebat stateram in manu sua.

6 Et audiui vocem inter illa quatuor animalia dicentem, [a] Chœnix tritici denario, & tres chœnices hordæi denario: & vinum & oleum ne læseris.

a Magna indicatur caritas annonæ. est enim chœnix mensura aridorum, octaua pars modii, olim apud Græcos diurni cibi seruilis.

7 Quumque aperuisset sigillum quartum, audiui vocem quarti animalis dicentem, Veni & vide.

8 Tum aspexi, & ecce *aderat* equus pallidus, & eius qui insidebat ei, nomen erat Mors: & infernus sequebatur eam, dataque est eis in quadrantem terræ potestas trucidandi gladio, & fame, & morte, perque terrestres feras.

9 Quum verò aperuisset sigillum quintum, vidi sub altari animas eorum qui mactati fuerant propter verbum Dei, & propter testimonium quod tuebantur.

10 Clamabant autem voce magna, dicentes, Vsquequò Domine, qui sanctus es & verax, non iudicas ac vindicas sanguinem nostrum de iis qui habitant in terra?

11 Tum datæ sunt singulis stolæ albæ, & dictum est eis vt requiescerent adhuc paululum temporis, vsquequò [b] compleantur etiam conserui eorum & fratres eorum, qui trucidandi sunt sicut & ipsi.

b Vsquedum compleatur numerus eorũ.

12 Deinde aspexi quum aperuisset sigillum sextum, & ecce terræ motus magnus factus est: & sol factus est niger vt [c] saccus cilicinus, & luna tota facta est vt sanguis:

c Ita vocabant telam opera pilis textã.

13 Et stellæ è cœlo ceciderunt in terram, sicut ficus abiicit grossos suos quum vento magno concutitur.

14 Et cœlum abscessit sicut liber qui conuoluitur: & omnes montes & insulæ è suis locis emotæ sunt:

15 Et reges terræ, proceres, & diuites, & tribuni, & potentes, omnesque tum serui tum ingenui absconderunt se in speluncis & in petris montium:

16 Et dixerunt montibus & petris, Cadite super nos, abscondite nos à conspectu eius qui insidet throno, & ab ira Agni:

Esa. 2. 19. osee. 10. 8. Luc. 23. 30.

17 Nam venit dies ille magnus iræ illius: & quis poterit stare?

CAPVT. VII.

1 Grassantes in orbe Angeli, 3 inhibentur donec Electi Domini, 5 ex omnibus tribubus signentur. Deinde eorum qui Christi causa persequutionem sustinuerunt, 16 fœlicitas, 17 & gaudium describitur.

1 Posteà vidi quatuor Angelos insistentes quatuor [a] angulis terræ, tenentes quatuor ventos terræ, ne flaret ventus super terram, neque super mare, neque in vllam arborem.

a In quatuor terræ plagis seu cardinibus.

2 Et vidi alterum Angelum ascendentem ab ortu solis, habentem sigillum Dei viui: qui clamauit voce magna quatuor Angelis quibus datum est nocere terræ & mari,

3 Dicens, Ne nocete terræ, neque mari, neque arboribus, quoadusq; obsignemus seruos Dei nostri in frontibus suis.

4 Et audiui numerum obsignatorum, centum quadraginta quatuor millia *erant* obsignata ex omnibus tribubus filiorum Israel.

5 Ex tribu Iuda, duodecies mille obsignata: ex tribu Ruben, duodecies mille obsignata: ex tribu Gad, duodecies mille obsignata:

6 Ex tribu Aser, duodecies mille obsignata: ex tribu Nephtali, duodecies mille obsignata: ex tribu Manasse, duodecies mille obsignata:

7 Ex tribu Simeon, duodecies mille obsignata: [b] ex tribu Leui, duodecies mille obsignata: ex tribu Issachar, duodecies mille obsignata.

b Omisit Dan, & recenset Leui.

8 Ex tribu Zabulon, duodecies mille obsignata: ex tribu [c] Ioseph, duodecies mille obsignata: ex tribu Beniamin, duodecies mille obsignata.

c Ephraim alterius filii Ioseph, & qui primogenitura donatus est, vnde Ioseph dicitur.

9 Posteà aspexi, & ecce, *aderat* turba multa, quam numerare nemo possit, ex omnibus gentibus & tribubus & populis & linguis: stabantque ante thronum & in conspectu Agni, amicti stolis albis: & palmæ in manibus eorum.

10 Et

10 Et clamabant voce magna dicentes, Salus à Deo nostro *est*, sedente super thronum, & *ab* Agno.

11 Omnes autem Angeli stabant in circuitu throni & seniorum & quatuor animalium illorum: & procubuerunt in conspectu throni in facies suas, & adorarunt Deum,

12 Dicentes, Amen: benedictio, & gloria, & sapientia, & gratiarum actio, & honor, & virtus, & robur Deo nostro, in secula seculorum. Amen.

13 Tum me compellauit vnus ex illis senioribus, dicens mihi, Isti qui amicti sunt stolis albis, quinam sunt, & vndè venerunt?

14 Et dixi ei, Domine, tu nosti. Et dixit mihi, Hi sunt qui venerunt ex afflictione magna, & lauerunt stolas suas, ac dealbarunt in sanguine Agni.

15 Ideo sunt ante thronum Dei, & seruiunt ei [d] die ac nocte in templo eius: & qui insidet throno, [e] habitabit cum eis.

16 Non esurient amplius neque sitient amplius: nec in eos incidet sol neq; vllus æstus.

17 Quoniam Agnus qui in medio throni est, pascet eos, & deducet ad viuos fontes aquarum, & abstersurus est Deus omnem lachrymam ab oculis eorum.

d Alludit ad diurna & nocturna Leuitarum ministeria, alioqui nulla nox est in cœlo.

e Vel super eos, vt significetur diuina defensio atque protectio quasi erga illos, qui vt sub diuinis tabernaculis sunt in tuto.

Esa. 49. 10.
Esa. 25. 1.
infrà, 21. 4.

Caput VIII.

1 *Septimo sigillo aperto* 3 *offeruntur sanctorum preces per suffitus.* 6 *procedunt septem Angeli cum tubis.* 7 *& quatuor primis clangentibus ignis decidit,* 9 *mare turbatur,* 10 11 *aquæ amarescunt,* 12 *& stellæ obtenebrantur.*

1 PORRÒ quum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cœlo, media fermè hora.

2 Et vidi septem illos Angelos qui [a] adstant coram Deo, quibus datæ sunt septem tubæ.

a Qui coram eo apparent vt ministri.

3 Tum alius Angelus venit, & stetit ante aram, habens thuribulum aureum: & dati sunt ei suffitus multi, vt offerret cum precibus Sanctorum omnium, super altare aureum quod est ante thronum.

4 [b] Ascendit autem fumus suffituum *cum* precibus Sanctorum, è manu Angeli ad conspectum Dei.

b Nullius sunt pretij nostræ preces, nisi adsit in primis vnicæ illius oblationis verè gratus odor, id est, nisi prius in Filio per fidem iustificati placeamus.

5 Deinde accepit Angelus thuribulum, & impleuit illud igne altaris, abiecitque in terram: & facta sunt tonitrua & voces, & fulgura & terræ motus.

6 Et septem Angeli qui habebant septem tubas, præparauerunt se vt clangerent.

7 Primus igitur Angelus clanxit, & facta est grando & ignis, mista sanguine, proiectaq; sunt in terram: & tertia pars arborum exusta est, & omne fœnum viride exustum.

8 Deinde secundus Angelus clanxit, & quasi mons magnus igne ardens proiectus est in mare: factaque est tertia pars maris, sanguis.

9 Et mortua est tertia pars creaturarum quæ erant in mari, animantia *dico*: & tertia pars nauium perierunt.

10 Tum Angelus tertius clanxit, & cecidit è cœlo stella magna, ardens velut fax, ceciditque in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum.

11 Nomen autem stellæ dicitur Absinthium: versa est igitur tertia pars aquarum in absinthium: & multi homines mortui sunt ex aquis, quòd amaræ factæ essent.

12 Deinde quartus Angelus clanxit, & percussa est tertia pars solis, & tertia pars lunæ, & tertia pars stellarum: ita vt obscuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.

13 Et vidi, & audiui vnum Angelum volantem per medium cœli, dicentem voce magna, Væ, væ, væ incolis terræ, à reliquis sonis tubæ trium illorum Angelorum qui clangent.

Caput IX.

1 *Quinto Angelo clangente,* 3 *locustæ vastatrices prodeunt.* 13 *Sextus autem clangens* 16 *equites educit,* 20 *humanum genus deuastantes.*

1 TVm quintus Angelus clanxit, & vidi stellam è cœlo cecidisse in terram, cui data est clauis putei [a] abyssi.

a Abyssum vocat profundissimas tartari tenebras.

2 Aperuit igitur puteum abyssi: & ascendit fumus putei vt fumus fornacis magnæ: & obscuratus est sol & aer à fumo putei.

3 Ex fumo autem exierunt locustæ in terram, dataque est illis potestas qualem habent potestatem terrestres scorpii.

4 Et ipsis est dictum ne lædrent gramen terræ, neque viride quicquam, neque vllam arborem: sed tantùm homines qui non haberent signum Dei in frontibus suis.

5 Datum autem est eis non vt occidant eos, sed vt crucientur mensibus quinque, *sit*que cruciatus eorum vt cruciatus scorpii quum percusserit hominem.

6 Itaq; per eos dies homines quærent mortem, sed non inuenient eam: & desiderabunt mori, sed fugiet mors ab eis.

Sup. 6. 16.
esa. 2. 19.
ose. 10. 8.

7 Figuræ autem locustarum similes *erant* equis paratis ad prælium: *erant*que impositæ capitibus earum tanquam coronæ similes auro, & facies earum vt facies hominum.

Suprà, 2. 6. 9.

8 Et habebant capillos vt capillos mulierum: & dentes earum vt leonum erant.

9 Habebant etiam loricas vt loricas ferreas: & sonitus alarum ipsarum vt sonitus curruum, equis multis currentibus ad bellum.

10 Sed & habebant caudas similes scorpionum, erantque aculei in caudis earum: & earum potestas *erat* nocere hominibus menses quinque.

11 Habent autem sibi impositum regem, Angelum abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddon, Græcè autem Apollyon, *id est, Perdens.*

12 Væ vnum abiit, & ecce veniunt adhuc duo væ postea.

13 Tum sextus Angelus clanxit, & audiui vocem quandam ex [b] quatuor cornibus altaris aurei, quod est ante oculos Dei,

b Alludit ad aram suffitus, collocatam in atrio sacerdotum è regione Arcæ fœderis, interposito tamen velo.

14 Dicentem sexto Angelo qui habebat tubam, Solue quatuor illos Angelos vinctos ad magnum Euphratis flumen.

15 Soluti sunt igitur quatuor illi Angeli, parati ad horam & diem & mensem & annum, vt occidant tertiam partem hominum.

16 Eratque numerus equestris exercitus bis millies centena millia: nam audiui numerum eorum.

17 Itemque vidi equos per visionem: & ipsorum sessores habentes thoraces igneos, & hyacinthinos & sulphureos: erant autem capita equorum vt capita leonum: & ex ore ipsorum prodibat ignis & fumus & sulphur.
18 Ab his tribus occisa est tertia pars hominum, *nempe* ab igne, & fumo, & sulphure, quæ prodibant ex ore ipsorum.
19 Potestas enim equorum in ore eorum est, & in caudis eorum: nam caudæ eorum similes sunt serpentibus, habentes capita per quæ nocent.
20 Porrò reliqui homines qui occisi non sunt his plagis, non resipuerunt ab operibus manuum suarum, vt ne adorarent dæmonia, & simulacra aurea & argentea & ærea & lapidea & lignea, quæ neque videre possunt, neque audire, neque ambulare.

Psa. 115.4, & 135. 15.

21 Neque resipuerunt ab homicidiis suis, neque à veneficiis suis, neque à scortatione sua, neque à furtis suis.

Capvt. X.

1 *Alius apparet Angelus amictus nube,* 2 *libellum apertum tenens.* 3 *Inclamat,* 9 *& Ioanni,* 8 *oraculi iussu, deuorandum tradit.*

1 TVm vidi alium Angelum fortem descendentem de cœlo, amictum nube: supra cuius cuput erat iris: facies autem eius *erat* vt sol, & pedes eius vt columnæ igneæ.
2 Habebatque in manu sua libellum apertum: & posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram.
3 Clamauitque voce magna sicut leo rugit: & quum clamasset, loquuta sunt septem tonitrua voces suas.
4 Et quum loquuta fuissent septem tonitrua voces suas, ego scripturus eram: sed audiui vocem de cœlo dicentem mihi, [a] Obsigna quæ loquuta sunt septem tonitrua, & ne ea scribas.

a Tene ea occulta.

5 Et angelus quem vidi stantem super mare & super terram, [b] sustulit manum suam ad cœlum:

b Hic erat gestus iurantis, vt etiamnum hodie.

6 Et iurauit per eum qui viuit in secula seculorum, qui creauit cœlum & ea quæ sunt in eo, & terram & ea quæ in ea sunt, & mare & ea quæ in eo sunt, [c] tẽpus non fore amplius:

c Nihil temporis erit amplius.

7 Sed in diebus vocis septimi Angeli, quum futurum est vt clangat, consummandum esse mysterium Dei, sicut annuntiauit seruis suis prophetis.
8 Et vox quam audieram è cælo, rursum loquuta est mecum, & dixit, Abi & accipe libellum illum apertum, *qui est* in manu Angeli stantis super mare & super terram.
9 Abii igitur ad Angelum, dicens ei vt daret mihi libellum. Et dixit mihi, Accipe & deuora eum: & amaritudinem adferet ventri tuo, sed in ore tuo erit dulcis tanquam mel.
10 Accepi igitur libellum è manu Angeli, & deuoraui eum, eratque in ore meo dulcis tanquam mel, sed quum deuorassem eum, amaruit venter meus.
11 Tum dixit mihi, Oportet te iterum prophetare coram populis, gentibus, linguis, & regibus multis.

Capvt. XI.

1 *Templum metiri iubetur.* 3 *Dominus testes duos excitat,* 7 *quos à bestia laniatos,* 9 *nemo terræ mandat.* 11 *Deus autem in vitam reuocatos,* 12 *ad cœlum euocat.* 13 *Terrentur impii.* 11 *Et septimi Angeli tuba, resurrectionis,* 18 *& iudicii nuntia, describitur.*

1 DAtus est autem mihi calamus similis virgæ: adstititq; Angelus dicens, Surge, & metire templum Dei & altare, & eos qui adorant in eo.
2 Sed [a] atrium quod extra templũ est [b] exclude, & ne metiaris illud: nam datũ est Gentibus: & vrbem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus.

a Loquitur de atrio exteriore, quod atrium populi dicebatur, quoniam omnibus patebat.

b Ad verb. eiice foras: eiici autem censetur quod in metiendo tanquam profanum negligitur.

3 Sed dabo illam duobus testibus meis, qui prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis.
4 Hi sunt duæ illæ oleæ, & duo candelabra in conspectu Dei terræ posita.
5 Quòd si quis velit eis nocere, ignis prodit ex ore ipsorum, qui deuoret inimicos eorum: nam si quis velit eis nocere, ita oportet eum occidi.
6 Hi habent potestatem claudendi cælum, ne pluat diebus prophetię ipsorum: & potestatem habent super aquas, conuertendi eas in sanguinem: & percutiendi terram omni plaga quotiescunque voluerint:
7 Porrò quum [c] finierint suum testimonium, bestia illa ascendens ex abysso, geret aduersus eos bellum, & vincet eos, & occidet eos.

c Quum legationem suam obierint.

8 Et cadauera eorum iacebunt in plateis vrbis magnę, quę vocatur [d] spiritualiter Sodoma & Aegyptus, vbi & Dominus noster crucifixus est.

d Occultiores quadam singularis intelligentiæ consideratione.

9 Et videbunt *homines* ex tribubus & populis & linguis & gentibus cadauera eorum per tres dies & dimidium, & cadauera eorum non sinent poni in monumentis.
10 Et incolæ terræ gaudebunt super illis, & lætabuntur: & munera mittent alii aliis, quoniam hi duo Prophetæ cruciarint terræ incolas.
11 Sed post dies tres & dimidium spiritus vitæ à Deo *prodiens* ingredietur in illos: stabuntque *erecti* in pedes suos, & timor magnus cadet super eos qui ipsos spectarunt.
12 Deinde audierunt vocem magnam de cælo, dicentem ipsis, Ascendite huc. Ascenderuntque in cœlum per nubem: & viderunt illos inimici eorum.
13 Factusq; est in illa hora terræmotus magnus, & decima pars Vrbis cecidit, & occisa sunt in terræmotu capita hominum septies mille: & reliqui territi sunt, & [e] dederunt gloriam Deo cœli.

e Confessione sua celebrarunt gloriam Dei.

14 Væ secundum abiit, & ecce væ tertium veniet citò.
15 Septimus igitur Angelus clanxit, & factæ sunt voces magnæ in cœlo dicentes, Facta sunt regna mundi, *regna* Domini nostri, & Christi eius, qui regnabit in secula seculorum.
16 Tum viginti quatuor illi Seniores qui in conspectu Dei sedent in sedilibus suis, prociderunt in facies suas, & adorarunt Deum:

17 Dicen-

17 Dicentes, Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, Qui es, & Qui eras, & Qui venturus es: quòd adeptus es potestatem tuam magnam, & regnum inijueris.

18 Et iratæ sunt Gentes,& aduenit ira tua:& tempus mortuorum, vt iudicentur, & des præmium seruis tuis Prophetis, & sanctis,& timentibus nomen tuum, paruis & magnis: & perdas eos qui perdunt terram.

19 Tunc apertum est templum Dei in cœlo, & visa est Arca fœderis eius in templo eius: & facta sunt fulgura & voces, & tonitrua & terræmotus & grando magna.

CAPVT. XII.

1 *Mulieris* 2 *parturientis signum apparet,* 4 *cuius partui insidiatur Draco,* 7 *qui à Michaele deuictus,* 9 *deiicitur.* 13 *Et quo magis vincendus excluditur, eo acrius piis imminet.*

1 VIsum est autem signum magnum in cœlo: Mulier amicta sole, sub cuius pedibus erat luna: & in capite corona stellarum duodecim:

2 Et prægnans, clamabat parturiens, & cruciabatur vt pareret.

3 Et visum est aliud signum in cœlo,Nam ecce *adfuit* draco magnus rufus, habens capita septem & cornua decem:& in capitibus suis diademata septem.

4 Cuius cauda trahebat tertiam partem stellarum cœli,quas abiecit in terram:stetit autem is draco ante mulierem parituram, vt quum peperisset, filium eius deuoraret.

5 Peperit autem filium masculum, recturum omnes gentes virga ferrea :& raptus est filius eius ad Deum & *ad* thonum eius.

6 Mulier verò fugit in solitudinem, vbi habet locum paratum à Deo, vt illic pascant eam diebus mille ducentis sexaginta.

7 Et factum est prælium in cœlo. Michael & Angeli eius præliabantur cum dracone, & draco pugnabat & angeli eius:

8 Sed non obtinuerunt,[a] neque locus eorum amplius inuentus est in cœlo.

a *Eiecti sunt ita vt nusquam posteà apparuerint in cœlo.*

9 Et proiectus est draco ille magnus, serpens ille antiquus qui vocatur Diabolus & Satanas, qui seducit totum terrarum orbem: proiectus, *inquam*, est in terram, & angeli eius cum eo proiecti sunt.

10 Et audiui vocem magnam dicentem in cœlo, Nunc facta est salus & virtus, & regnum Dei nostri, & potestas Christi eius: quia deiectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat eos ante conspectum Dei nostri die ac nocte.

11 Sed ipsi vicerunt eum propter sanguinem Agni,& propter sermonem testimonii sui:& [b] animæ suæ prodigi fuerunt vsq; ad mortē.

b *Ad verb. & non dilexerunt animam suam:is autem Hebræis dicitur diligere animã suam, id est,vitam,qui nihil habet hac vita charius: & è contrario non diligere animã suam, qui non dubitat illam periculis exponere, quoties ita facto opus est.*

12 Propterea lætamini cœli & qui habitatis in eis. Væ incolis terræ & maris: nam descendit diabolus ad vos,iræ magnæ plenus, vt qui sciat se paulum temporis habere.

13 Quum igitur vidisset draco se proiectum esse in terram, persequutus est mulierem quæ pepererat masculum.

14 Sed datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volet à conspectu serpentis, in desertum,[c] in locum suum, vbi alitur per tempus & tempora, & dimidium temporis.

c *In eum locum qui est à Deo ipsi destinatus.*

15 Eiecit autem serpens ex ore suo post mulierem, aquam tanquam flumen,vt eam faceret rapi à flumine:

16 Sed succurrit terra mulieri, aperuitq; terra os suum, & absorpsit flumen quod eiecerat draco ex ore suo.

17 Iratus est igitur draco aduersus mulierem: & abiit vt gereret bellum cum reliquis ex eius semine obseruantibus mandata Dei, & habentibus testimonium Iesu Christi.

18 Stetique super arenam maris.

CAPVT. XIII.

1 *Describitur bestia illa multiceps,* 8 *quæ maximam mundi partem in idololatriam seducit,* 12 *quæ ab alia bestia ascēdente* 15 *confirmatur.*

1 TVm vidi bestiam è mari ascendentem, quæ habebat capita septem & cornua decem: & imposita cornibus eius decem diademata, & impositum capitibus eius nomen blasphemiæ.

2 Eratque hæc bestia quam vidi, similis pardo, & pedes eius vt pedes vrsi, & os eius vt os leonis:dedit autē ei draco virtutem suam & thronum suum, & potestatem magnam.

3 Et vidi vnum ex capitibus eius quasi lethaliter cæsum: sed ipsius plaga lethalis curata est: & admirans vniuersa terra sequuta est bestiam:

4 Et adorarunt draconem qui dedit potestatem bestiæ: & adorarunt bestiam,dicentes, Quis similis bestiæ? quis poterit pugnare cum ea?

5 Datumque est ei os loquens magna & blasphemias: & data est ei potestas agendi, menses quadraginta duos.

6 Aperuit igitur os suum ad blasphemiam aduersus Deum, vt conuitiis afficeret nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cœlo habitant.

7 Sed & datum est ei bellū gerere cum Sanctis,& eos vincere: & data est ei potestas in omnem tribum, & linguam, & gentem.

8 Itaq; adorabunt eam omnes incolæ terræ, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni illius mactati,*iam inde* à iactis mundi fundamentis.

9 Si quis habet aurem, audiat.

10 Si quis in captiuitatem abducit, in captiuitatem abibit: si quis gladio occiderit, oportet eum gladio occidi: hic est patientia & fides sanctorum.

Gen.9.6. matth.26.52.

11 Deinde vidi aliam bestiam ascendentem è terra, habentem cornua duo similia Agni sed loquebatur vt draco.

12 Ea uerò potestatem prioris bestiæ omnem exercet in conspectu eius: & facit vt terra & ipsius incolę adorent bestiam illam primam, cuius curata fuerat plaga lethalis.

13 Editque signa magna, adeò vt etiam ignem faciat è cœlo descendere in terram in conspectu hominum.

14 Et seducit incolas terræ, propter signa quæ datum est ei vt faciat in conspectu bestiæ: dicens incolis terræ vt faciant imaginem bestiæ quæ gladio vulnerata fuit, sed reuixit.

15 Datumque est ei vt [a] animaret imaginem bestiæ, vt etiam loquatur imago bestiæ &

a *Vitam indere, nempe sicut Iannes & Mambres Mosis prodigia imitabantur.*

faciat vt quicunque non adorarint imaginem bestiæ, occidantur.

16 Sed & facit vt omnes, parui & magni, diuites & pauperes, liberi & serui, accipiant [b] characterem in manu sua dextra, aut in frontibus suis:

b *Notam nominis bestiæ.*

17 Et ne quis possit emere aut vendere, nisi qui habeat characterem aut nomen bestiæ, aut numerum nominis eius.

18 Hic sapientia est. Qui intelligentia praeditus est, computet numerum bestiæ: numerus enim hominis est: & numerus eius, sexcenta sexaginta sex.

CAPVT XIIII.

2 Agno stante super montem Sion. 4 vnà cum castis suis cultoribus, 6 Angelus vnus Euangelium nuntiat. 8 Alius Babylonis casum prædicit. 9 Tertius bestiā vitari monet. 13 Vox è cœlo beatos illos pronuntiat qui Domini causa moriuntur. 16 Mittitur postea falx Domini in messem, 18 & in vindemiam.

1 TVnc aspexi, & ecce, *aderat* Agnus stans super montem Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, habentia nomē Patris eius scriptum in frontibus suis.

2 Et audiui vocem è cœlo tanquam vocem aquarum multarum, & tanquam sonum tonitrui magni: & vocem audiui citharœdorum pulsantium citharas suas.

3 Et canentium quasi canticum nouum ante thronum, & ante quatuor illa animalia, & illos seniores: neq; quisquam poterat discere canticum illud nisi illa centum quadraginta quatuor millia, ii *videlicet* qui empti sunt è terra:

4 Hi sunt qui cum mulieribus non sunt inquinati: virgines enim sunt: hi sequūtur Agnum quocunque ierit: hi empti sunt ex hominibus, primitiæ Deo & Agno *sacræ*:

5 Et in quorum ore non est inuentus dolus: sunt enim inculpati ante thronum Dei.

6 Deinde vidi alium Angelum volantem per medium cœli, habentem Euangelium æternum, vt euangelizaret incolis terræ, & omni genti, & tribui, & linguæ, & populo:

Psalm.145.6.

7 Dicentem magna voce, Timete Deum, & ei tribuite gloriam: nam venit hora iudicii eius: & adorate eum qui fecit cœlum & terram & mare & fontes aquarum.

Act.14.15.

8 Et alius Angelus sequutus est, dicens, Cecidit Babylon, vrbs illa magna, quia vinū [a] iræ scortationis suæ potandum præbuit omnibus gentibus.

a *Scortationis suæ, qua Deus est ad iram inflammatus.*

9 Et tertius Angelus sequutus est illos, dicens voce magna, Si quis adorauerit bestiam & imaginem eius, & acceperit characterem in fronte sua aut in manu sua,

10 Bibet hic quoq; ex vino iræ Dei, ex mero *inquam*, infuso in poculum iræ ipsius: & cruciabitur igne & sulphure in conspectu Angelorum sanctorū, & ante cōspectum Agni.

11 Et fumus cruciatus eorum ascendet in secula seculorum: nec habebunt requiem die nec nocte qui adorāt bestiam & imaginem eius, & si quis acceperit characterem nominis eius.

12 Hic tollerantia sanctorum est: hic qui obseruant mandata Dei, & fidem Iesu.

13 Tunc audiui vocem è cœlo dicentem mihi, Scribe, Beati ab hoc tempore mortui, ii qui [b] Domini causa moriuntur. Etiam, dicit Spiritus: quoniam requiescunt à laboribus suis, & [c] opera eorum sequuntur eos.

b *Ad verb. in Domino, id est, propter Dominum.*
c *Operum nomine, præmiū intelligit quod bona opera consequitur.*

14 Aspexi autem, & ecce *aderat* nubes candida: & super nubem sedebat *quidam* similis homini, habēs impositā capiti suo coronam auream, & in manu sua falcem acutam.

15 At alius Angelus prodiit è templo, clamans voce magna ad eum qui insidebat nubi, Mitte falcem tuam, & mete: quia venit tibi hora vt metas: nam aruit messis terræ.

Ioel.3.3.
Matth.3.9.

16 Misit igitur is qui insidebat nubi falcem suam in terram, & demessa est terra.

17 Tum alius Angelus prodiit è templo quod est in cœlo, habens & ipse falcem acutam.

18 Et alius Angelus prodiit ab altari, habens potestatem in ignem: & clamauit voce magna ad eum qui habebat falcem acutam, dicens, Mitte falcem tuam acutam, & vindemia botros vineę terræ: nam maturæ sunt eius vuæ.

19 Misit igitur Angelus falcem suam acutam in terram, & vindemiauit vineam terræ, & misit in magnum illum lacum iræ Dei.

20 Et calcatus est lacus extra ciuitatem: exiuitq; sanguis è lacu vsque ad frænos equorum, per stadia mille sexcenta.

CAPVT XV.

1 Apparent septem Angeli, habentes plagas septem vltimas. 3 Victores bestiæ Deum laudant. 6 Angelis septem dantur septem diuini furoris phialæ.

1 DEinde vidi aliud signum in cœlo magnum & admirabile, Angelos septem habentes plagas septem vltimas, quoniam per illas expleta est ira Dei.

2 Et vidi tāquam mare vitreum mixtum igni: & eos qui victoriam reportabant ex bestia & imagine eius, & charactere eius, ex numero nominis eius, stantes apud mare vitreum & habentes citharas Dei:

3 Qui etiam cantabant canticum Mosis, [a] serui Dei, & canticum Agni, dicentes, Magna & mirabilia sunt opera tua, Domine Deus omnipotens: iustæ & veræ sunt [b] viæ tuæ, rex sanctorum.

a *Sic vocatur Moses per excellentiam, sicut describitur, Deut.34.10.*
Psalm.146.6.
b *Gesta tua.*
Iere.10.7.

4 Quis non timebit te, Domine, & glorificabit nomen tuum? nam solus sanctus es. Nam omnes gentes venient & adorabunt coram te: nam iudicia tua patefacta sunt.

Sup.3.3. mat.24.4 luc.12.3

5 Et post hæc aspexi, & ecce, apertū est templum Tabernaculi testimonii in cœlo.

6 Et prodierunt è templo septem Angeli, habētes septē plagas, induti lino puro & cādido, & præcincti circa pectora zonis aureis.

7 Et vnum ex quatuor animalibus dedit septem Angelis phialas aureas, plenas iræ Dei viuentis in secula seculorum.

8 Et impletum est templum fumo *prodeunte* à Dei maiestate & à virtute eius: nec quisquam poterat ingredi in templum donec explerentur septem plagæ septem Angelorum.

CAPVT XVI.

2 & 17 Effundunt Angeli septem commissas sibi

sibi furoris diuini phialas: quibus effusis variæ plagæ in orbe terrarum exoriuntur. 18 *ad terrendos improbos,* 19 *& magnæ vrbis incolas.*

TVnc audiui vocem magnam è templo, dicentem septem Angelis, Ite, effundite septem phialas iræ Dei in terram.

2 Abiit igitur primus *Angelus*, & effudit phialam suam in terram: factumq; est vulnus malum ac noxium aduersus homines qui habebant characterem bestiæ, & eos qui adorabant imaginem eius.

3 Deinde secundus Angelus effudit phialam suam in mare, [a] factumq; est quasi cruor cadaueris, & [b] quodcunq; animal viuebat in mari, mortuum est.

4 Tum tertius Angelus effudit phialam suam in flumina, & in fontes aquarum: & factæ sűt sanguis.

5 Et audiui Angelum aquarum dicentem, Iustus es, Domine, Qui es, & Qui eras, & qui eris, quod hæc iudicaris:

6 Quoniam, sanguinem sanctorum & Prophetarum effuderunt, & sanguinem eis dedisti ad bibendum: digni enim sunt.

7 Et audiui alium è sanctuario dicentem, Etiam Domine Deus omnipotens, vera sunt & iusta iudicia tua.

8 Posteà quartus angelus effudit phialam suã in solem, & datum est ei æstu affligere homines per ignem.

9 Et æstuauerunt homines estu magno, & blasphemarunt nomen Dei habentis potestatem in has plagas: neque resipuerunt vt tribuerent ei gloriam.

10 Tum quintus Angelus effudit phialam suam super thronum bestiæ illius: & factum est regnum eius tenebrosum: & mandebant linguas suas præ dolore.

11 Et blasphemarunt Deum cœli præ doloribus suis, & vlceribus suis: nec resipuerunt ab operibus suis.

12 Tum sextus Angelus effudit phialam suã in flumen illud magnum, *nempe* Euphraten: & siccata est aqua eius, vt pararetur via regum ab ortu solis *aduentantium.*

13 Et vidi ex ore draconis, & ex ore illius bestiæ, & ex ore pseudoprophetæ illius, tres impuros spiritus similes ranis *prodeuntes.*

14 Sunt enim spiritus dæmoniorum edentes signa, quique abeunt ad reges terræ & totius mundi, vt congregent eos ad prælium magni illius diei Dei omnipotentis.

15 Ecce, venio vt fur. Beatus qui vigilat & custodit vestimenta sua, ne nudus ambulet, & videantur pudenda ipsius.

16 Congregarunt igitur eos in locum qui vocatur Hebraicè Arma-gedon.

17 Tum septimus Angelus effudit phialam suam in aërem: & prodiit vox magna è templo cœli, à throno, dicens, Fuit.

18 Factique sunt sonitus, & fulgura, & tonitru: & terræ motus factus est magnus qualis nunquam fuit ex quo homines fuerunt super terram, terræ motus *inquam* adeò magnus.

19 Et dirupta est vrbs illa magna in tres partes, & ciuitates Gentium ceciderunt, & Babylon magna venit in memoriam ante Deum, vt præberet ei poculum indignationis iræ suæ.

20 Et omnis insula fugit, & montes non sunt [c] inuenti.

21 Et grando magna, quasi [d] talenti pondo descendit è cœlo in homines: & blasphemarunt Deum homines propter plagã grandinis: quoniam magna fuit plaga eius vehementer.

a *Versum est in sanguinem & eum quidẽ putrem & saniosum, qualis solet esse cadaueris.*
b *Ad verbum, omnis anima, pro omni animante.*

Sup.3.3. mat.24.44. luc.12.39.

Iere.25.15.

c *Disparuerunt, quod Hebræi dicunt, & non ipsi, Gen.5.24.*
d *Quasi talenti pondo, erat autem talentum sexaginta minarum, id est, sexcentarum drachmarum vt significetur ingens & inauditum pondus.*

CAPVT. XVII.

1 *Describitur meretrix illa magna,* 2 *cum qua reges terræ scortantur,* 6 *ebria piorum sanguine,* 7 *& bestia quæ portat illam. mysteriũ vtriusque.* 11 *& exitium* 14 *Postremò agni victoria.*

1 TVm venit vnus ex septem Angelis qui habebant septem phialas, & loquutus est mecum, dicens mihi, Heus tu, ostẽdam tibi [a] damnationem meretricis magnæ, sedentis super aquas multas:

2 Cum qua scortati sunt reges terræ, & cuius scortationis vino inebriati sunt incolæ terræ.

3 Quumq; me per spiritum in desertum transtulisset vidi mulierem insidentem bestiæ [b] coccinæ, plenę nominibus blasphemiæ, habenti capita septem, & cornua decem.

4 Erat autem mulier illa amicta purpura & cocco, & inaurata auro & lapidibus pretiosis & margaritis, habens poculum aureum in manu sua plenum abominationibus & immunditia scortationis suæ.

5 Et in fronte suo nomen scriptum, Mysteriũ, Babylon illa magna mater illa scortationũ & abominationum terræ.

6 Et vidi mulierem illam ebriam sanguine sãctorum & sanguine martyrum Iesu: & miratus sum quum viderem illam, admiratione magna.

7 Tunc dixit mihi Angelus, quare miraris? ego dicam tibi mysteriũ mulieris, & bestiæ quæ portat eam, quæ habet capita septem & cornua decem.

8 Bestia quam vidisti fuit, & non est: & ascensura est ex abysso, & in exitium abitura: & mirabuntur incolæ terræ (quorum nomina scripta non sunt in libro vitæ à iactis mundi fundamentis) videntes bestiam quæ erat, & non est, & tamen est.

9 Hic est mens quæ habet sapientiam, [c] Septem capita, septem montes sunt super quos mulier sedet.

10 Et reges septem sunt: quinque ceciderunt, vnus est & alius nondum venit: & quum venerit, oportet illum breue *tempus* manere.

11 Bestia autem quæ erat, & non est, is octauus est, & è septem illis est, & in exitiũ abit.

12 Decem autem cornua quæ vidisti, decem reges sunt qui regnum nondum acceperűt, sed potestatem tanquam reges vna hora accipient cum bestia.

13 Hi vnum consilium habent, & vires ac potestatem suam bestiæ tradent.

14 Hi cum Agno pugnabunt, & agnus vincet eos: quoniam Dominus dominorum est, & Rex regum: & qui cum eo sunt, vocati, & electi & fideles.

15 Deinde dixit mihi, Aquæ quas vidisti, vbi meretrix sedet, populi sunt & turbæ, & gentes, & linguæ.

a *Latam sententiam de isto scorto.*

b *Coccineo colore, id est, veste rubra & purpurea: nec sanè temerè factum est vt hic color Romanę curiæ placuere.*

c *Pueri etiam norunt quæ illa sit septicolis ciuitas tantoperè decantata de qua Virgilius Septemque vna sibi muro circundedit arces: de illa videlicet quæ cùm hęc scriberet Iohannes, habebat regnum super reges terræ: erat & non est, & tamen adhuc est sed ad exitum tendit.*

Inf.19.16. 1.Tim.6.15.

16 Et decem cornua quæ vidisti in bestia, hi odio persequentur meretricem, & solam reddent illam & nudam, & carnes eius comedent, & ipsam igne exurent.

17 Deus enim dedit in corda eorum vt faciant quod placitum est ei, & vt consentiant, dentque regnum suum bestiæ donec compleantur verba Dei.

18 Et mulier quam vidisti, est vrbs illa magna quæ habet regnum super reges terræ.

CAPUT XVIII.

2 Horrendum Babylonis excidium proponitur. 11 16 18 lugent negotiatores terræ, qui ex pompa & luxu ipsius ditati sunt, 20 Exultant verò omnes electi ex tam iusta Dei vltione,

1 ET post hæc vidi alium Angelum descẽdentem è cœlo, habentem potestatem magnam: adeò vt terra resplenduerit gloria eius.

2 Exclamauit autem vehementer voce magna, dicens, Cecidit, cecidit Babylon illa magna, & facta est domicilium dæmoniorum, & custodia omnis spiritus impuri, & custodia omnis volucris immundæ & inuisæ:

3 Quia ex vino iræ scortationis eius biberunt omnes gentes: & reges terræ cum ea scortati sunt, & mercatores terræ opibus deliciarum eius diuites facti sunt.

4 Et audiui aliam vocem è cœlo dicentem, Exite ex ea popule mi, ne participes sitis peccatorũ eius, & ex plagis eius accipiatis.

5 Nam [a] accumulata peccata eius pertigerunt vsque in cœlum: & recordatus est Deus scelerum eius.

6 Reddite ei sicut & ipsa reddidit vobis: & duplicitate ei duplum secundum opera eius: in poculo quod propinauit, propinate ei duplum.

7 Quantum extulit sese & luxuriata est, tantũ date ei cruciatum & luctum: quia in [b] corde suo dicit, Sedeo regina, [c] nec sum vidua, nec luctum [d] videbo.

8 Ideo [e] vna die venient eius plagæ, mors & luctus, & fames: & igne exuretur, quia validus est Dominus Deus, qui damnauit eam.

9 Tum flebunt eam, & plangent super ea reges terræ, qui cum illa scortati & luxuriati sunt, quum viderint fumum incendii eius,

10 Procul stantes propter metum cruciatus eius, & dicentes, Vah, vah, magna illa vrbs Babylon, vrbs illa valida, cuius vna hora venit iudicium.

11 Sed & mercatores terræ flebunt & lugebunt super ea: quoniam merces eorum nemo emit amplius.

12 Merces auri, & argenti, & lapides pretiosi, margaritarum, byssi, purpuræ, serici & cocci, & omne lignum thyinum, & omne vas eburneum, & omne vas ex ligno pretiosissimo, & ære, & ferro, & marmore.

13 Et cinnamomum, & suffitus, & vnguentum, & thus, & vinum, & oleum, & similam, & triticum, & iumenta, & oues & equos, & [f] rhedas, & mancipia, & animas hominum.

14 Et [g] fructus desiderii animæ tuæ abierunt à te: & omnia pinguia & præclara abierunt à te, nec amplius ea inuenies.

a *Vsus est verbo quo significatur peccata mutuò sese consequẽtia & alia nascentia ex aliis, in eum tandẽ cumulum excreuisse, vt ad cœlum vsque pertigerint.*

b *Secum, sive apud se.*

d *Sum populosa ac potens.*

e *Breui, & vno eodemque tempore.*

f *Lecticarum fuit autem rheda Gallicum vehiculi nomen quod postea à Romanis vsurpatum, ad Græcos transiit.*

g *Græcè* Opera: *significat autẽ tempus proximè antecedens Autumnum, quo tempore fructus maturescunt, quorum etiam & nomen est* Opora *id est, fructus animo expetiti.*

15 Harum *inquam* rerum mercatores diuites facti, procul ab ea stabunt propter metum cruciatus eius, flentes ac lugentes,

16 Et dicentes, Vah, vah, ciuitas illa magna, quę amicta erat bysso & purpura & cocco, & deaurata erat auro & lapidibus prætiosis & margaritis: quinam vna hora vastatæ sunt tantæ diuitiæ?

17 Sed & omnes gubernatores, & omnis in nauibus versantium turba, & nautæ, & quotquot ex mari quæstũ faciunt, longè stabunt,

18 Et clamabunt videntes fumũ incendii eius, & dicent, Quæ similis *erat* vrbi isti magnæ?

19 Et iniecto capitibus puluere, clamabunt flentes ac lugentes, & dicentes, Vah, vah, quòd vrbs illa magna, in qua omnes qui habebant naues in mari, diuites facti sunt, quæ vna hora desolata est.

20 Exulta super eam cœlum, & sancti Apostoli, & Prophetæ, quoniam de illa [h] sumpsit pœnas Deus vestræ vltionis causa:

21 Tum sustulit quidã Angelus fortis lapidẽ instar molæ magnæ, & proiecit in mare, dicens, Ita cum impetu proiicietur Babylon vrbs illa magna, nec [i] amplius inuenietur.

22 Et vox citharœdorum & musicorũ, & tibia ac tuba canentium non audietur in te amplius: nec vllus artifex cuiuscunq; artis inuenietur in te amplius: & sonitus molæ non audietur in te amplius,

23 Et lux lucernæ non lucebit in te amplius & vox sponsi & sponsæ nõ audietur amplius in te: cuius mercatores erant proceres terrę, & cuius veneficiis seductę sunt omnes gentes.

24 Sed in ea sanguis Prophetarum & sanctorum inuentus est, & omnium qui mactati sunt in terra.

h *Ad verbum, iudicauit vestrum iudicium.*

i *Disparebit.*

CAPUT XIX.

1 Laudant cœlestes Deum quòd vindicarit sanguinem suorum è manu meretricis. 9 Beati scribuntur qui ad cœnam nuptiarũ Agni vocati sunt. 10 Angelus adorari se prohibet. 11 E cœlo sũmus ille Rex regum apparet. 19 Bellum oritur, 20 in quo apprehenditur Bestia, 21 & in stagnum ardens deiicitur.

1 POst hæc audiui vocem magnam turbæ multæ in cœlo dicentis, [a] Halleluia, salus, & honor, & gloria, & virtus Domino Deo nostro *est*:

2 Quia vera & iusta iudicia eius: & meretricẽ illam magnam quæ corrupit terrã scortatione sua damnauit, & vindicauit sanguinem seruorum suorum ex manu eius.

3 Deinde secundò dixerunt, Halleluia: & fumus eius ascendit in secula seculorum.

4 Et prociderunt vigintiquatuor illi Seniores & quatuor illa animalia, & adorauerũt Deũ insidentẽ throno, dicentes, Amẽ, Halleluia.

5 Tum vox è throno prodiit, dicens, Laudate Deũ nostrum omnes serui eius, & qui timetis eum parui & magni.

6 Et audiui tanquam sonitum turbæ multę, & tanquã sonitum aquarum multarum, & tanquã sonitũ tonitruorum magnorum, dicentium, Halleluia: quoniam regnum iniit Dominus Deus ille noster omnipotens.

7 Gaudeamus & exultemus, & demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius parauit se.

a *Indicare Dominum.*

8 Et

8 Et datum est ei vt amiciatur bysso pura & splendida, byssus enim [b] iustificationes sunt Sanctorum.

9 Tum dixit mihi, Scribe, Beati qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati sunt. Et dixit mihi, Hæc verba Dei vera sunt.

10 Et procidi ante pedes eius vt adorarem eum: sed dixit mihi, Vide ne *feceris*: conseruus tuus sum, & fratrum tuorum qui habent [c] testimonium Iesu. Deum adora: testimonium enim [d] Iesu est spiritus prophetiæ.

11 Deinde vidi cœlum apertum, & ecce *adfuit* equus albus: & qui insidebat ei, vocabatur Fidelis & Verax, & *qui* [e] iustè iudicat & pugnat.

12 Oculi autem eius *erant* tanquam flamma ignis, & in capite eius diademata multa, habebatque nomen scriptum quod nemo nouit nisi ipse:

13 Et amictus erat veste tincta sanguine: vocaturq; nomen eius Sermo Dei.

14 Exercitus autē qui sunt in cœlo, sequebantur eum equis albis, vestiti bysso alba & pura.

15 Et ex ore eius prodibat gladius acutus vt eo percuteret gentes, ipse enim reget eas virga ferrea. Et is qui calcabit lacum vini furoris & iræ Dei omnipotentis.

16 Habebatq; in vestimento & in femore suo nomen scriptum, Rex regum, & Dominus dominantium.

17 Tunc vidi *quendam* Angelum stantem in sole, qui clamauit voce magna, dicens omnibus auibus quæ volabant per medium cœli, Adeste, & congregamini ad cœnam magni Dei,

18 Vt edatis carnes regum, & carnes tribunorum, & carnes fortium, & carnes equorum, & eorum qui ipsis insident, & carnes omnium liberorum ac seruorum, paruorum ac magnorū.

19 Deinde vidi bestiam illam, & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad gerendum bellum cum eo qui insidebat equo, & cum ipsius exercitu.

20 Sed comprehensa est Bestia & cum eo pseudopropheta ille, qui ediderat signa coram ea, quibus seduxit eos qui acceperant characterem bestiæ, & qui adorauerant imaginem eius viui coniecti sunt ambo in stagnum ignis ardens sulphure:

21 Et reliqui occisi sunt gladio eminentis insidebat equo, prodeunte ex ore ipsius: & omnes aues saturatæ sunt carnibus eorum.

[b] Bona opera quæ sunt viua fidei testimonia. Mat. 22. 2.

[c] Quibus mandatum est vt de Iesu testificentur.

[d] Ad eum enim tanquam ad certissimum scopum feruntur omnes Prophetiæ.

[e] Exegeticè additur.

Psal. 2. 25. Suprà. 17. 14. 1. tim. 6. 15.

Caput XX.

1 Angelus 2 Satanam vinculis constringit ad mille annos, 7 quibus solutus, Gog & Magog, i. occultos & apertos hostes, in Sanctos concitat. 11 Sed Dominus vindicta coercet illorū insolentiam. 12 Aperiuntur libri, ex quibus iudicantur mortui.

1 Deinde vidi Angelum descendentem è cœlo habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua.

2 Et apprehendit draconem serpentem *inquam* illum antiquum, qui est diabolus & Satanas: & vinxit eum *ad* annos mille.

3 Coniecitque eum in abyssum, quam occlusit, & obsignauit super eum, vt non seduceret amplius gentes, donec complerentur anni mille: nā posteà oportet eū solui *ad* exiguū tempus.

4 Deinde vidi [a] sedes & sederunt super eas, & iudicium datum est eis: & animas eorum qui securi percussi sunt propter testimonium Iesu, & propter sermonē Dei, quiq; non adorarunt bestiam, neq; imaginem eius, nec acceperunt characterem eius in frontibus suis, aut in manibus: viuentque & regnabant cum Christo mille annis.

5 Reliqui verò ex mortuis non reuixiscent donec expleti fuerint mille anni. Hæc est resurrectio prima.

6 Beatus & sanctus qui habet partem in resurrectione prima: in hos *enim* secunda mors non habet potestatem: sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cum eo mille annis.

7 Quum verò expleti fuerint mille anni, soluetur Satanas è carcere suo.

8 Et exibit vt seducat gentes quæ sunt in quatuor [b] angulis terræ, Gog & Magog, vt congreget eos in prælium: quorum numerus est sicut arena maris.

9 Ascenderunt igitur [c] super latitudinem terræ, & circumierunt castra sanctorum, & vrbem dilectam: sed descendit ignis à Deo è cœlo, qui deuorauit eos.

10 Et diabolus qui seducebat eos, coniectus est in stagnum ignis & sulphuris, vbi *erat* & bestia illa, & ille pseudopropheta: & cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum.

11 Tum vidi thronum magnum candidum, & quendam ei insidentem, à cuius conspectu fugit terra & cœlum, quorum locus non est inuentus.

12 Et vidi mortuos magnos & pusillos stantes in conspectu Dei, & libri aperti sunt, & alius liber apertus est, qui *est liber* vitæ: iudicatique sunt mortui ex iis quæ scripta erant in libris, secundum opera ipsorum.

13 Et reddidit mare mortuos quos habebat: Mors quoq; & infernus reddiderunt mortuos quos habebant: & iudicatum est de singulis secundum opera ipsorum.

14 Infernus autem ac Mors coniecti sunt in stagnum ignis: quæ est mors secunda.

15 Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, coniectus est in stagnum ignis.

[a] Datum est siquidem illis iudiciū, quatenus videlicet membra capitis sunt coniuncta: non autem quia Christi officium ad eos transfertur.

[b] plagis & cardinibus. Ezec. 39. 2.

[c] Quasi diceret ita vt terra superficies quantacunque est, completa fuerit.

Sup. 3. 5. infrà 21. 27. phil. 4. 3.

Caput XXI.

2 Nouam Ierusalem descendentem è cœlo, 9 sponsam vxorem Agni, 12 ac illius structuram describit, 19 pretiosis lapidibus ornatam. cuius Templum est Agnus.

1 Deinde vidi cœlum nouum & terram nouam: primùm enim cœlum & prima terra abierat: & mare non amplius extabat.

2 Et ego Iohannes vidi sanctam ciuitatem Hierusalem nouam, descendentem à Deo è cœlo paratam vt sponsam ornatam viro suo.

3 Et audiui vocem magnam è cœlo, dicentem, Ecce, tabernaculum Dei *est* cum hominibus, & habitabit cum eis: & ipsi, populi eius erunt, & ipse Deus cum eis erit, Deus ipsorum.

4 Et abstersurus est Deus omnem lacrymam ab oculis eorum: & mors amplius non extabit, neque luctus, neque clamor, neque dolor extabit amplius, quia præcedentia abierunt.

5 Et dixit eis qui insidebat throno, Ecce, noua facio omnia. Et dixit mihi, Scribe: nam hæc verba fidelia sunt & vera.

6 Et dixit mihi, Factum est. Ego sum α & ω, initium & finis. Ego sitienti dabo ex fonte aquæ viuæ, gratis.

7 Victor, possidebit omnia: & ero ei Deus, & ipse erit mihi filius.

Esa. 65. 17. & 66. 22. 2. Pet. 3. 13.

Sup. 7. 17. esa. 25. 8.

Esa. 43. 19. 2. cor. 5. 17.

Sup. 1. 8. inf. 22. 13.

8 Tim dis

8 Timidis autem, & incredulis, & execratis, & homicidis, & scortatoribus, & veneficis, & idololatris, & omnibus mendacibus, a portio *assignata* est in stagno ardenti igne & sulphure, quod est mors secunda.
9 Tum venit ad me, vnus ex septem illis angelis qui habuerant septem illas phialas plenas septem plagis vltimis, & loquutus est mecum dicens, Veni, ostendam tibi sponsam vxorem Agni.
10 Et sustulit me per spiritum in montem magnum & sublimem, & ostendit mihi ciuitatem illam magnam, sanctam, *inquam* illam Hierusalem, descendentem è cœlo à Deo:
11 Habentem gloriam Dei, & cuius lumen, *erat* simile lapidi pretiosissimo, tanquam lapidi iaspidi instar crystalli splendenti:
12 Habebat autem murum magnum & sublimem, habentem portas duodecim: & in portis Angelos duodecim, & nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorũ Israel.
13 Ab oriente *erant* portæ tres: ab aquilone, portæ tres: ab austro, portæ tres: ab occasu portæ tres.
14 Et murus vrbis habebat fundamenta duodecim, in quibus *erant* duodecim nomina Apostolorum Agni.
15 Porrò is qui loquebatur mecum, habebat calamum aureum, vt metiretur ciuitatem & portas eius & murum eius.
16 Vrbs ipsa verò b quadrangularis sita est: cuius longitudo tanta est quanta & latitudo. Mensusque est ciuitatem illo calamo, ad stadiorum duodecim millia: suntq; longitudo & latitudo & altitudo eius æquales.
17 Et mensus est murum eius, c centum quadraginta quatuor cubitorum, mensura hominis quæ est d Angeli.
18 Erat autem structura muri eius ex Iaspide: ipsa verò ciuitas aurum purum, *&* similis vitro puro.
19 Et fundamenta muri vrbis omni lapide pretioso ornata. Fundamentum primùm *erat* iaspis: secundum, sapphirus: tertium, chalcedonius: quartum, smaragdus:
20 Quintum, sardonyx: sextum, sardius: septimum, chrysolithus: octauum, beryllus: nonum, topazius: decimum, chrysophrasus: vndecimum, hyacinthus: duodecimum, amæthystus.
21 Duodecim autem portæ, duodecim margarita *sunt*, & singulæ portæ ex singulis margaritis sunt: e & forum ciuitatis, aurum purum, tanquam vitrum perlucidum.
22 Nec templum vidi in ea: Dominus enim Deus omnipotens, templum illius est, id est Agnus.
23 Neque ciuitas ista eget sole vel luna, vt luceant in ea, nam gloria Dei illustrat eam, & lucerna eius est Agnus.
24 Et gentes quæ seruatæ fuerunt, ambulabunt ad lucem eius: & reges terræ gloriam suam & honorem ad eam adferent.
25 Nec portæ eius claudentur interdiu: nox enim non erit illic.
26 Et adferent gloria & honor Gentiũ ad eam.
27 Non intrabit in eam quicquam quod inquinat, aut abominandum quippiam patrat, vel mendacium loquitur: sed qui scripti sunt in libro vitæ Agni.

a *Sors & tanquam funiculus, Hebr.*

b *Quadratam figuram & æqualium laterum & angulorum rectorum, vocant autem Græci tetragonon, firmam, constans & ex omnibus numeris absolutum.*

c *Multiplicatio numeri duodecim in seipsum.*

d *Hoc addidit, quia Angelus hominis speciem referebat.*

e *Sic vocat vrbis locum magis patentē.*

Esa.60.16.

Esa.60.3.

Esa.60.11.

Sup.3.5.& 20.12.

CAPUT XXII.

1 *Ostenditur aqua viuæ fluuium.* 2 *& arbor vitæ.* 6 8 *Sequitur prophetiæ huius conclusio.* 8 *in qua Ioannes ostendit verissima esse quæ hic continentur,* 13 *& tam tertio repetit declarata hæc omnia ab eo esse, qui est* Α & Ω.

1 DEinde ostendit mihi purum fluuium aquæ viuæ, splendidum tanquam crystallum, procedentẽ ex throno Dei & Agni.
2 In medio *autem* foro eius, & ex vtraque parte fluminis, *erat* arbor vitæ adferens fructus duodecim, per menses singulos edens fructum suum & folia *sua* ad inseruiendum Gentibus.
3 Nec vllum adhuc fuit quodquam anathema erit amplius: sed sedes Dei & Agni in ea erit: & serui eius seruient ei.
4 Et videbunt faciem eius: & nomen eius in frontibus ipsorum *erit*.
5 Et nox illic non erit, neque opus est eis lumine lucernæ, neque lumine solis: quoniam Dominus Deus illustrat eos: & regnabunt in secula seculorum.
6 Tum dixit mihi, Hæc verba fida *sunt* & vera, & Dominus Deus sanctorum Prophetarum misit Angelum suum vt indicet seruis suis quæ oporteat fieri citò.
7 Ecce, venio citò: beatus qui obseruat verba prophetiæ libri huius.
8 Ego verò Johannes, *is sum* qui hæc audiui, & vidi. Et quũ audissem & vidissem, cecidi vt adorarem ante pedes Angeli qui mihi hæc ostendebat:
9 Is verò dixit mihi, Vide ne *feceris*: conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum Prophetarum, & eorum qui obseruant verba libri huius. Deum adora.
10 Deinde dixit mihi: Ne obsignaueris verba prophetiæ libri huius: tempus enim propè est.
11 Qui nocet, noceat adhuc: & qui sordidus est, sordescat adhuc: & qui iustus est, iustificetur adhuc: & sanctus, sanctificetur adhuc.
12 Ecce, venio citò: & merces mea mecum est, vt reddam vnicuique prout opus ipsius erit.
13 Ego sum α & ω, principium & finis, primus & vltimus.
14 Beati qui præstant eius mandata, vt sit eis ius in arborem vitæ, & per portas ingrediantur in vrbem.
15 Foris autem *erunt* canes & venefici, & scortatores, & homicidæ, & idololatræ, & quisquis amat ac committit mendacium.
16 Ego Jesus, misi Angelum meum, vt hæc vobis testificaretur in Ecclesiis. Ego sum stirps & progenies illa Dauidis, stella splendida & matutina:
17 Et spiritus & sponsa dicit, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. & qui sitit, veniat: & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis.
18 Enimuerò vnà testor cuiuis audienti verba Prophetiæ libri huius, si quis adiecerit ad hæc, imponet ei Deus plagas scriptas in libro isto:
19 Et si quis abstulerit *aliquid* ex verbis libri Prophetiæ huius, auferet Deus partem eius è libro vitæ, & ex vrbe sancta, & ex iis quæ scripta sunt in libro isto.
20 Dicit qui testatur ista: Etiam, venio citò, Amen. Etiam veni Domine Jesu.
21 Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

Esa.6.19.

Sup.a.19.10.

Rom.2.6.

Supra 1.8.& 21.6. esa.41.6.& 44.6.

Esa.55.1.

FINIS.